MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON

MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON

SZERKESZTETTE

UJVÁRI PÉTER

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

BUDAPEST
A MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON KIADÁSA
1 9 2 9

MINDEN JOG FENNTARTVA

MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON

NYOMATOTT
A PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL
FELELŐS VEZETŐ: TIRINGER KÁROLY, MŰSZAKI IGAZGATÓ

A MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON
ELNÖKI TANÁCSA:

ELNÖKÖK:

BARACS KÁROLY
m. kir. udvari tanácsos, a Ferenc József Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja.

EULENBERG SALAMON dr.
m. kir. udvari tanácsos. az Izraeliták Orsz. Irodájának ügyvezető elnöke.

KASZAB ALADÁR
m. kir. udvari tanácsos, a Pesti Izr. Hitközség elnöke.

AZ ELNÖKI TANÁCS TAGJAI:

DÁN LEÓ
m. kir. kormányfőtanácsos

DONÁTH GYULA dr.
egyetemi tanár

EISLER MÁTYÁS dr.
főrabbi, egyetemi m. tanár

jánosi-i ENGEL JÓZSEF
m. kir. udvari tanácsos, községkerületi elnök

FISCHER BENJÁMIN dr.
pesti főrabbi

GRÜNHUT ÁRMIN dr.
m. kir. kormányfőtanácsos

KISS ARNOLD dr.
budai vezető főrabbi

KLEIN SÁMUEL dr.
főrabbi, egyetemi tanár

KRISHABER ADOLF dr.
a budai hitközség elnöke

KOMOR ARNOLD
ny. min. tanácsos

KUNOS IGNÁC
egyetemi tanár

MUNKÁCSI BERNÁT dr.
a Magyar Tud. Akadémia tagja

SPITZER MÓR dr.
községkerületi elnök

UJVÁRI PÉTER
író, a Magyar Zsidó Lexikon szerkesztője

sióagárdi ZÖLD MÁRTON
m. kir. honvédtábornok

A LEXIKON MUNKATÁRSAI:

Austerlitz Tivadar dr. A. T.
Bernstein Béla dr. B. B.
Bettelheim Samu B. S.
Bródy László dr. B. L.
Darvas Simon dr. D. S.
Eisler Mátyás dr. E. M.
Fábián Pál F. P.
Fényes Mór dr. F. M.
Fónagy Béla F. B.
Friedman Dénes dr. F. D.
Groszmann Zsigmond dr. Gr. Zs.
Holder József H. J.
Kanizsai Dezső K. D.
Kempelen Béla K. B.
Komlós Aladár K. A.
Komor András K—r. A.
Kristóf Károly K. K.
Mandl Bernát M. B.
Munkácsi Ernő dr. M. E.
Radó István R. I.
Seltmann Rezső dr. S. R.
Schlosz Lajos SCH. L.
Spiegel Ármin dr. S. Á.
Spielberger Leó S. L.
Szabó Imre SZ. I.
Szilágyi Géza dr. SZ. G.
Tieder Zsigmond T. ZS.
Tisbi Illés T. I.
Ujvári László U. L.
Vér Andor V. A.
Vidor Imre dr. V. I.
Wallenstein Zoltán dr. W. Z.
Widder Salamon W. S.
Zsoldos Jenő dr. ZS. J.

A LEXIKON REVIZORAI:

Stern Ábrahám
Wallenstein Zoltán dr.

SEGÉDSZERKESZTŐ:

Ujvári Imre

A MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA:

Adler Simon (Tolna)
Ágoston Henrik (Teke)
Auspitz Sámuel (Hajdúszoboszló)
Benedek György (Nagykőrös)
Berger Sándor dr. (Tapolca)
Blau Jakab (Nagymagyar)
Blauner Miksa dr. (Vác)
Blumenthal Béla (Hatvan)
Blumenthal Simon (Nógrádbercel)
Breuer Lajos (Zombor)
Briszk Ferenc (Biharnagybajom)
Bród Tivadar dr. (Nagykanizsa)
Burger Zsigmond (Nagytétény)
Csillag Emánuel (Földes)
Czitter Miksa (Törökszentmiklós)
Deák Lajos dr. (Hátszeg)
Deutsch Manó (Verpelét)
Donath Alexander (Rajec)
Dux Vilmos (Sopronkeresztúr)
Eibenschutz Emil dr. (Sárvár)
Eichler Jakab (Szina)
Engelmann Vilmos (Gyönk)
Farkas Sámuel (Dunapentele)
Feigelstock Jakab (Csepreg)
Fejér Ferenc dr. (Debrecen)
Fekete Albert (Szentes)
Feldmann Károly (Érmihályfalva)
Feldmann Mór (Miskolc)
Fisch Áron (Nagykároly)
Flam Ignác (Tiszafüred)
Forgács Samu dr. (Kisszeben)
Frank Miksa (Kiskúnfélegyháza)
Fränkl Ignác (Gyöngyös)
Freund Lajos (Dunapataj)
Frey Géza dr. (Békés)
Fried Miksa (Szepsi-Moldva)
Fürst Leó (Csuz)
Goldberger Ödön dr. (Csurgó)
Goldner Mór dr. (Sárbogárd)
Gottlieb Lipót (Vasvár)
Grosz Miklós (Nyiracsád)
Grosz Sámuel (Földes)
Grosz Zoltán (Gyoma)
Groszmann Lipót (Derecske)
Groszmann Samu (Fülek)
Grün Mór dr. (Törökbecse)
Grünfeld Jakab (Hahót)
Grünfeld Miksa (Pásztó)
Halász Márton dr. (Cegléd)
Hartmann Gyula (Szikszó)
Hauer Lajos (Ónod)
Haus József (Nagybocskó)
Heitler Ábrahám (Csorna)
Hell Béla (Selmecbánya)
Herman Lajos (Paks)
Hirsch Mór (Siófok)
Horovitz Sámuel (Hajdúhadház)
Huber Zsigmond dr. (Nagybecskerek)
Jungreisz Izrael (Nádudvar)
Kappel Béla dr. (Hosszúaszó)
Kardos Gyula (Szigetvár)
Kármán Sándor (Székesfehérvár)
Kassovicz Henrik dr. (Nagyszentmiklós)
Katz Joel (Erdőd)
Kertész Lipót (Baja)
Keszler Mór (Zalaszentgrót)
Klein Adolf dr. (Szabadka)
Klein Antal (Abony)
Klein Árpád (Csap)
Kleinberger Henrik (Poprád)
Klopfer Izidor (Ürmény)
Knopfler Jenő (Sárospatak)
Kohn Arnold (Nagysimonyi)
Komor Arnold (Szolnok)
König Jakab (Dunaföldvár)
Konrád Béla dr. (Nagyvárad)
Korein Lipót (Pacsa)
Kornitzer Salamon (Szerencs)
Krausz Adolf (Szendrő)
Lakatos Gyula (Nagyszalonta)
László Henrik (Zalalövő)
Lávitz József (Bátaszék)
Léb Wolf (Felsővisó)
Lebovits Náthán (Borsa)
Lemberger Ármin dr. (Baja)
Lichtig Sándor (Tápiószele)
Lissauer József (Rozsnyó)
London Zoltán (Hejőcsaba)
Lorber Kálmán (Sebeskellemes)
Loschitz Aladár (Bezdán)
Lőrinczy József dr. (Nyirbátor)
Löwinger Sándor (Vác)
Löwy Géza (Büdszentmihály)
Löwy Károly dr. (Székesfehérvár)
Lunczer Salamon (Boldogasszony)
Lusztig Menyhért (Rimaszombat)
Mandl Herman (Nagykálló)
Markovics József (Balmazújváros)
Mautner Herman (Devecser)
Meisel Gyula dr. (Alsókubin)
Moskovics Adolf (Nagyberezna)
Müller Jenő (Orosháza)
Nattán Soma (Balatonfőkajár)
Nemes Vilmos dr. (Pécs)
Neuwirth Gábor (Alistál)
Nussbaum Miklós (Déva)
Oblatt Sándor (Balatonfüred)
Pápa Arnold dr. (Bácsalmás)
Plissich Mózes (Teke)
Pollák Miksa dr. (Sopron)
Pollitzer Alajos (Belényes)
Reiner József (Aszód)
Reisinger József (Fegyvernek)
Reisner Ede (Szeged)
Rosenthál József (Zalaegerszeg)
Rottenberg József (Gálszécs)
Róth József dr. (Sátoraljaújhely)
Scheiber Pál (Moson)
Schönfeld Félix (Semea)
Schück Ferenc (Szécsény)
Schützberger Márton (Szerednye)
Schwabl Zsigmond (Sárvár)
Schwartz Dávid (Balassagyarmat)
Schwartz Jakab (Tata)
Schwartz Mór (Nagybáród)
Schwartz Sándor (Sajókazinc)
Seidengold Izsák (Olaszliszka)
Seidner Bertalan (Rimaszécs)
Singer Béla (Alberti-Irsa)
Spira Salamon dr. (Miskolc)
Spitzer Aladár (Nagykáta)
Spitzer Emil (Kismarton)
Spitzer Mór dr. (Veszprém)
Stein Miksa Mayer (Nagyszombat)
Steiner Ignác (Nagyatád)
Steiner Miksa (Tenke)
Ster Béla (Tenke)
Stern Ödön (Szabadszállás)
Strasszer Sándor (Nagybánya)
Szágel Sándor dr. (Ráckeve)
Szikla József (Pilisvörösvár)
Szőke Ernő dr. (Heves)
Thierfeld Mór (Fogaras)
Vida Miklós (Siklós)
Vida Sándor dr. (Csongrád)
Vince Jakab dr. (Pesterzsébet)
Walder Sándor (Somogyszil)
Weinfeld Sámuel (Kurima)
Weiser Nándor (Szentlőrinc)
Weisz Lajos (Nagykároly)
Weisz Márkus (Nagyvázsony)
Weisz Sámuel (Somkút)
Weisz Sámuel (Tarcal)
Weisz Sándor dr. (Trencsén)
Werner Henrik (Szeghalom)
Wieder Manó (Ónod)
Zahler Elek dr. (Eperjes)
Zwillinger Ferenc dr. (Esztergom)

A MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON ORSZÁGOS SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

Ádler Samu (Balassagyarmat)
Atlasz Mór (Tarcal)
Austerlitz Tivadar dr. (Eperjes)
Bander Adolf (Zalalövő)
Bárdi Ede (Hátszeg)
Barta Albert (Zalaszentgrót)
Berényi Imre (Csongrád)
Berger Bernát (Nagyoroszi)
Blau József (Gálszécs)
Bognár Ignác (Ercsi)
Breuer Gusztáv (Szécsény)
Breuer Soma (Nagykáta)
Brichta József (Szentkereszt)
Büchler Hugó (Nagybecskerek)
Büchler Zsigmond (Alberti)
Demeter Gyula (Rozsnyó)
Deutsch Mór (Szenicze)
Deutsch Mór (Csorna)
Deutsch Oszkár (Tét)
Drexler Dezső (Szendrő)
Drégely Lipót (Békéscsaba)
Ecker György (Nagyvázsony)
Ehrenthál József (Nagymagyar)
Eisler Szilárd (Paks)
Elbogen Béla (Tiszafüred)
Fábián Ferenc (Debrecen)
Frommer Henrik (Devecser)
Gálosi Soma (Moson)
Gárdonyi Vilmos (Zsámbék)
Gelberger József (Biharnagybajom)
Gerő Simon (Zalaegerszeg)
Gerő Zsigmond (Tiszaföldvár)
Goldberger Géza (Alistál)
Goldberger Izidor dr. (Tata)
Gottlieb Ferenc (Poprád)
Gráf Adolf (Érsekújvár)
Gráner Hugó dr. (Rohonc)
Gross Salamon (Bácsalmás)
Groszman Ignác (Hatvan)
Grünstein Mayer (Hajdúhadház)
Grüssgott Sámuel (Bártfa)
Günsz Hermann (Munkács)
Háhn Jenő (Dunapataj)
Haimann László (Enying)
Hajdu Pál (Orosháza)
Hartman Béla (Szikszó)
Herschkovics Adolf (Szerednye)
Hirtenstein Adolf (Zalaszentgál)
Hoffman Miksa (Szigetvár)
Hollós Sámuel (Vác)
Horovitz Adolf (Szombathely)
Horváth Rezső (Sopron)
Illés Ernő dr. (Gyöngyös)
Kálmán Ármin (Tapolca)
Kálmán Elek (Szolnok)
Katona Dávid dr. (Szeged)
Katz Vilmos (Sárbogárd)
Kaufman Mór (Nagybánya)
Kelemen Albert (Paks)
Kirsch Henrik (Nagyvárad)
Klein Adolf (Ónod)
Klein Adolf dr. (Szabadka)
Klein Éliás (Pásztó)
Klein Emil (Földes)
Klein Ignác (Csap)
Klein Ignác (Déva)
Klein Sámuel (Szepesfalu)
Knöpfler Béla (Cegléd)
Kohn Gyula (Szeghalom)
Kramer Simon (Dunapentele)
Krämer Jeremiás (Fülek)
Krisháber Béla dr. (Pesterzsébet)
Kupfer Izsák (Sárvár)
Kuttner Miksa (Tab)
Landau Sándor (Rozsnyó)
Lax A. Salvátor (Kolozsvár)
Lebovics Izsák (Olaszliszka)
Lebovits József (Baranya-Mágocs)
Leopold Herman (Vác)
Lévi Lázár (Belényes)
Lichtenstein Sz. (Ürmény)
Lőw Jeromos (Adánd)
Lőwi Ferenc (Nagymagyar)
Lőwy Józsua (Fogaras)
Lőwy Sámuel (Derecske)
Mandl Manó (Büdszentmihály)
Markstein Miklós (Csűz)
Marton Ignác L. (Pápa)
Moskovits Izidor (Csepreg)
Müller Sámuel (Szentgyörgy)
Nagy József (Bezdán)
Nebel Sámuel (Nagykálló)
Neumann Vilmos (Tiszabő)
Neuwirth Zsigmond dr. (Eperjes)
Opmann Ignác (Sátoraljaújhely)
Pap Lajos dr. (Brassó)
Pártos Károly (Vasvár)
Pártos Sámuel dr. (Dunaföldvár)
Pataki Izidor (Tolna)
Péner Miklós dr. (Baja)
Pollák Salamon (Törökbecse)
Reich Dezső (Székesfehérvár)
Reich Jenő (Arad)
Reinitz Sámuel (Pétervására)
Reisenbach Mór (Nagykároly)
Reisman Emánuel (Ungvár)
Réti Ignác dr. (Nagyvárad)
Rónai Adolf (Siófok)
Rónai István (Fegyvernek)
Roth Samu (Putnok)
Rothauser Illés (Gyönk)
Salamon László (Temesvár)
Salamon Samu (Nagykőrös)
Schlosz Lajos (Rimaszombat)
Schmiedek Zsigmond (Morvaszentjános)
Schück Dávid (Nemesszalók)
Schwartz Ábrahám (Verbó)
Schwarcz Árpád (Sajókazinc)
Schwartz Dezső (Rimaszécs)
Schwarcz Éliás (Szerencs)
Schwarcz Gyula (Sajókazinc)
Schwartz Olga (Nagybáród)
Schwartz Sándor dr. (Eger)
Schwartz Simon (Heves)
Seer Izsó (Szeged)
Singer Manó (Békéscsaba)
Singer Rezső (Rimaszombat)
Soltész Lajos (Kismarton)
Spiegel Ármin dr. (Esztergom)
Steiger Sámuel (Nagyberezna)
Steinberg Vilmos (Pacsa)
Steiner Jakab (Aszód)
Steiner Zoltán dr. (Abony)
Szabó Sámuel (Bárdfalva)
Szekeres Tivadar (Szentlőrinc)
Szigeti Rezső (Balmazújváros)
Szilvási Ármin (Nyirbátor)
Telegdi Sándor (Balatonfőkajár)
Tolnai Jenő (Szentendre)
Török Sámuel (Zombor)
Ungár Rezső (Nagytétény)
Vágó József (Tata)
Vajda Dávid (Szentes)
Valentin László (Újkécske)
Varga Samu (Veszprém)
Vidor Imre dr. (Szabadka)
Virányi Gyula (Kecskemét)
Vogel Izidor (Felsővisó)
Waldapfel Manó (Vágbeszterce)
Wallenstein Zoltán dr. (Pécs)
Weinberger Béla (Szalonta)
Weinberger Mór (Sebeskellemes)
Weisz Emánuel (Erdőd)
Weisz Fülöp (Selmecbánya)
Weisz Gábor (Pécs)
Weisz Mihály (Nagysimonyi)
Weisz Miksa (Zsámbék)
Widder Miksa (Békés)
Winkler Sándor dr. (Békés)
Wolf Adolf (Somogyszil)
Wohlberg József (Nagyszentmiklós)
Zala Mór (Somogynagybajom)
Zerkovitz Lipót (Trencsén)
Zoltán József (Ráckeve)

ELŐSZÓ

Ennek a lexikonnak első gondolata a zsidó szorongatások tragikus válságaiban született meg. Vitairatnak szántam, amely a nyugalmas öröklés jogos önzésében minden rágalmat eltemet. De annyira elburjánzott már ezidőben a füzetes és röpiratos zsidómosakodás, hogy megszaporítását nemcsak fölöslegesnek, de megalázónak is éreztem. Nem lehet ma már az ősi társadalmak fegyvereivel harcolni az elfogultságok ellen. Nem a népeket kell igazolni, ha megrágalmazzák őket, hanem a történelmüket. Ha már nem elég a történet, meg kell akkor írni a történet történetét, hogy a kételkedők előtt feltáruljon minden zege-zuga és a fejlődés legelrejtettebb mélységeit is felkutathassa az objektív kritika. Tégláira kell szétszedni az ezer esztendők épületét és meg kell írni külön-külön minden téglának a történetét. Így jutottam el vagy hat esztendő után a lexikon gondolatához. Sok embert föllelkesített, sokat pesszimizmusba dermesztett a koncepció. Amit még soha senki meg nem csinált, hogyan lehessen azt kiteremteni a semmiből? De miért is kellene azt megcsinálni, mikor a múlt ünnepélyes passzivítása úgyis már a megnem csinálása mellett döntött? Még a hivatalos tudomány is vakmerőnek tartotta a vállalkozást, bizonytalan expedíciónak ismeretlen földrészek felé, amiért kockára tenni nehezen szerzett eredményeket akkor sem érdemes, ha egyébként meg is valósítható. De ez az expedíció meg sem valósítható. Mert ki előlegezi az óriási költségeket és ki fogja megtéríteni? Honnan veszem ebben a szegény országban a szükséges felszerelést? Főleg pedig honnan veszem azokat a fantasztákat, akik velem tartsanak? A pesszimisták nem tudták a kedvemet szegni, mert én még őnáluk is pesszimistább voltam. Ha ők vakmerőnek tartották a vállalkozást, én még vakmerőbbnek tartottam, mert évekig hordtam magamban a zsidó lexikon koncepcióját és mindenkinél jobban ismertem az elhárításra váró nehézségeket. Ők csak bizonytalan úton elinduló expedíciót láttak benne, én ennél sokkal többet. Mert fölfedezni lakatlan területeket valóban nem könnyű feladat, de ezerszer nehezebb még rátalálni olyan népre, amely még önmagát sem ismeri. És a Dunamedencében lakó zsidóság nem ismeri magát, vagy ami rosszabb, még félreismeri magát. Él, mozog és fejlődik a történetében, de az ő számára hét pecséttel lezárt könyv ez a történet. Él a vallásában és borzong benne az utolérhetetlen szentség sejtelme, de tétován járkál a vastraverzek alatt és nem tudja, milyen fundamentum tartja ezt a gigantikus kupolát. Él a hagyományaiban, de nem hallja meg bennök a próféták szellemét és nem látja meg bennök a vértanúk istenbe szakadó heroizmusát. Él az ethikájában és alig gyanítja, hogy az égig boltozódó magasság alatt az évezredek fejlődéséből kiérett néplélek lüktet. Átélt szenvedésekből erjedt ki a munkához, a kutatáshoz, az alkotáshoz való energiája, de hogyan ismerhesse ezt az energiát, mikor nagyon messzire jár már a forrásától és csak homályos emlékezésként pislákol benne az elmúlt sok megpróbáltatás. Népeket csak úgy lehet megismerni, ha meg van bennök a közlés képessége, ez pedig csak azokban a népekben van meg, amelyek a fejlődés legmagasabb fokán az önismeretig jutottak el. A zsidó lexikont tehát nem vitairatnak kell megírni a nemzsidók felé, hanem elsősorban a zsidók számára, hogy ők maguk juthassanak el a higgadt önismeretig. Gyónás, penitencia és vezeklés ilyen önvallomás.

Számadás, számonkérés és seregszemle is. Nehéz feladat, mert nem könnyű elfojtani kibuggyanni akaró elbizakodásokat és még nehezebb felszabadítani őszinteségeket, amelyek inkább elsenyvednek az álszeméremlláncain, minthogy napos levegőn kritikus szemek előtt szellőzködjenek. És mégis így kell megközelíteni a zsidó világot, elbizakodás nélkül és őszintén. Hát igen: járatlan útra vezetett a lexikon és nehezen elérhető cél felé. De hiszen éppen ezért érdemelte meg a munkavállalást. És megindultunk, mert a megindulláshoz csak bátorság és fantázia kellett. De csak fantáziával nem lehet írni lexikont, sőt fantáziával egyáltalán nem lehet. A lexikon a konkrétumok világa: emberek, korszakok és események, amelyek túl vannak a romantikán, erények és hibák, amelyek makacs és elmozdíthatlan törvények alatt állnak, fejlődések és hanyatlások, amelyek rideg adottságokban gyökereznek. Ha kell is fantázia a megindulláshoz, a megállapodás után inkább veszedelmes az, mint hasznos, mert a keresett és megtalált néphez hozzáférni csak a tiszta történelemlátás hűvös elfogulatlanságával lehet. 1927 nyarán megalakult erős anyagi bázison a Magyar Zsidó Lexikon vállalat és szeptemberben már a szerkesztőség is munkába állt. A zsidó vonatkozású tudományok kipróbált munkásai: történetírók, teológusok, filozófusok, nyelvészek, esztéták, kritikusok, statisztikusok, szociógusok, jogtudósok, írók és költők is. A történetíró csak történetíró volt és a költő csak költő. Egy se akart más lenni, csak az, amire a hajlama és szaktudása képesítette.És egyszer sem váltott természetet egyik sem. És váltott hangulatok és idegen területre való elkószálások egyszer sem zavarták meg a szerkesztés egységes szellemét, amely a megalkuvástalan kritika módszereivel kereste az emberek lelkét a történetben és a történet lelkét az emberekben. Csak mikor már mindent feltártak, mindent megírtak, mikor a bevégzett munka után áttekintették az ezeréves munka csodáit, a zsidó világ felfedezett szélső pólusán történt meg, amit régen vártam: még a statisztikus is egy kicsit költőnek érezte magát. De azt hiszem, nem ő az egyetlen, aki a lélekváltás ámulatával áll majd e könyvnek utolsó oldala előtt. Megteszi talán mindenki, aki visszatekint a zsidó emlékek és zsidó nevek nagy-nagy exodusára, az archivumok rabsötétségéből kivonuló sok-sok dokumentumra, a sok ezer névre és sok ezer adatra, amely szét tudta feszíteni a feleitést és be tudott vonulni ebbe a könyvbe, amely még csak az Igéret könyve sem volt.

* * *

Nem csináltunk egyetemes lexikont, mert ilyen monumentális vállalkozás a gazdagabb jövő feladata. A korlátolt lehetőségek sorompók közzé szorították a munkát, de csak az egyéni értékek felkutatása tekintetében. Ami a zsidó néplélek általános öröksége, ami éppen lelkiségénél fogva az egyetemes zsidó élettől eloldhatatlan, azt feldolgoztuk. De elsősorban az ezer esztendő óta itt élő zsidóság fejlődését írta meg ez a lexikon. A lexikális sorrend mögött feltárul a zsidóság történelmi élete, gazdasági és társadalmi elhelyeződése, vallásának és ethikájának legbensőbb lényege, a tudományban, művészetben, irodalomban, közgazdaságban, iparban, kereskedelemben való munkarészessége, úgyszintén szerepe és jelentősége is az állami társadalmi és gyakorlati élet egyéb munkaterületein. Az együvétartozás energiaegysége illeszti össze az emberi munkának ezt a nagy tömegét, mindazokat pedig, akik személy szerint sorakoznak fel, a közös származás vérkapcsolatai állítják egymás mellé. Ezért is nem tesz ez a lexikon különbséget a felekezet kereteiben élő zsidók és a felekezetéből kilépett zsidók között. Az alkotótehetség nem változik a vallásos érzések megmásulásával és mi itt a munkát mértük meg, nem pedig az egyéni élet belső vívódásait és változásait. Egyébként a hagyományos zsidó felfogás sem tűr ilyen szelektálást, mert abban a zsidósághoz való tartozást nem a vallás, hanem a származás dönti el. Ezt az elvet érvényesítik a külföldön készült lexikonok is, amelyek vallásecsere miatt senkit sem közösítenek ki a zsidó értékek lajstromából.

* * *

A Magyar Zsidó Lexikon a fentemlített körülhatároltságánál fogva csak a magyarországi, erdélyi, szlovenszkói, vajdasági és burgenlandi zsidóság életét és munkásságát ismerteti, de azzal a részletességgel, amelyet az egyetemes zsidóságot ismertető lexikonok meg sem közelíthetnek, éppen az egyetemességük miatt, amely nem engedi meg az érdeklődésnek egy ponton való koncentrálódását. Mi a szűkebb területen többet adhattunk. Mindenki, aki a kultúra sokfelé elágazó területein valóban hasznos és érdemes munkát végzett, értékének megfelelő életrajzot kapott a lexikonban és egész légiója sorakozik fel ama kiváló egyéniségeknek is, akik innen külföldre mentek és ott dolgoztak az emberiség javáért.

* * *

Csak Ptolomaeus Philadelphus alatt történt az a csoda, hogy hetven tudós egészen egyformán fordította le a Bibliát. Hetven ember a mai világban még lexikont is hetvenféleképen írna. Az a csoda pedig, hogy hetven kritikus egyféleképpen bírált volna meg egy könyvet, még nem esett meg. Hát a Zsidó Lexikonnak is annyi kritikusa támad, mint ahány olvasója lesz és minthogy mindenki más-más szemmel fogja elolvasni, más-más lesz a kritikája is. A könyv, ha már megírta, nem a szerzőé, hanem az olvasóé és a kritikáé. A jogos kritikát el kell tűrni és mi várjuk is. A hiányokra és tévedésekre való figyelmeztetést hálával fogadjuk, mert mi, akik valahogyan úttörők vagyunk a magyarnyelvű zsidó lexikon megszerkesztésében, legjobban tudjuk, hogy sok fogyatkozása lehet ennek a könyvnek, amely hasonló természetű magyar könyvre nem támaszkodhatott. A későbbiek majd tökéletesebbek lesznek, mert javítani mindig könnyebb, mint újat teremteni.

* * *

Nagyjában kutató munkát végeztünk, de természetesen felhasználtunk minden forrásmunkát is, amely az adatok összeegyeztetése, helyesbítése, vagy kiegészítése végett céljainknak megfelelt.

* * *

Kitünő munkaerők dolgozták fel a Zsidó Lexikon anyagát. Minden terület olyan gazdát kapott, akit megmunkálására leghivatottabbnak ismertünk. A határok babonás tiszteletét mindazonáltal kikapcsoltuk, mert némely téma-kör (történelem, rabbinikus irodalom, ethika) annyi anyagot adott, hogy azt még a legkiválóbb szaktudós sem dolgozhatta fel egymaga a szűkre szorított időhatárok között. Ilyen munkakörben azért többen is dolgoztak, lehetőleg egyivásúak, de mindenesetre olyanok, akiket erre a kiosztott anyag szuvrén uralása, az anyagelrendezésben való fegyelmezettsége, a judiciálás biztossága és a kritikai elfogulatlanság kvalifikált. A zsidóság ebből a lexikonból fogja megismerni a zsidóságot, de megérthetné úgyis, ha csak a munkatársait ismerné, mert ezek mindabban, ami jó a zsidóságban, bőven részesedtek. Elosztva, de más-más vonással az ősi szellem él és lüktet mindegyikben. Eisler Mátyásban (az erdélyi zsidóság története) a fejlődések gyökeréig ható elmélyedés; Bernstein Bélában (a szabadságharc zsidó vonatkozásai) az összefüggéseket kereső történetszemlélet; Fényes Mórban (Zsidók története, Zsidó irodalom, Újtestamentum) az igazságkeresés dinamikus szenvedélyessége; Groszmann Zsigmondban (a XIX. század) az egzakt előadás; Mandl Bernátban (monografiák) a tudományos megbízhatóság; Friedman Dénesben (liturgia) a maszoretikus betűtisztelet; Zsoldos Jenőben (irodalom) az írásderítő rendszeresség; Szilágyi Gézában (irodalom), Fónagy Bélában (képzőművészet) és Komor Andrásban (képzőművészet) a kritika szigorú objektivitása; Komlós Aladárban (irodalom) az analitikus boncolás; Seltmann Rezsőben (Ethika, ókor, újkor) az enciklopedisztikus orientáltság; Szabó Imrében (erdélyi életrajzok) a lexikális tárgyilagosság; Vér Andorban (életrajzok, monografiák) az anyaghoz alkalmazkodó mértéktartás és tárgyismeret; Újvári Lászlóban (magyar-zsidó történelem és közgazdaság) a multakat

rekonstruáló elevenség és racionális szemlélet; Tieder Zsigmondban (statisztika) a számok szociológiai értékelése; Munkácsi Ernőben (zsidó jogviszonyok) a felekezeti jogviszonyok teljes ismerete és Ujvári Imrében (segédszerkesztés) a rendtartás és anyagcsoportosítás fegyelmezettsége. Őszinte hálával gondolok arra, hogy ezek a tudósok, históríkusok, teológusok, esztéták, kritikusok és statisztikusok és a szerkesztőség többi tagja milyen kitartással írták a lexikont és az egyéni érzékenység milyen önzetlen lefojtásával törekedett mindenki arra, hogy a könyv irányának, szellemének és stílusának egységességét a lehetőséghez képest biztosítsa. Ha az egységesség itt-ott mégis törést szenvedett, az nem a munkatársak, hanem a szerkesztő hibája.

* * *

Ezt a könyvet zsidóknak írtuk, nemzsidóknak is. Azért zsidó könyv mégis, csak szempontjai inkább egyetemesek, mint pártoskodóan felekezetiek. Az anyaga miatt, amely zsidó anyag és a szempontjai miatt, amelyek zsidó szempontokat állítottak pártoskodás és felekezetieskedés nélkül az egyetemesség törvényei alá. Sokszor súlyos problémákat vetett ki magából az eszmék és ítéletek tárgyilagos összehangolása, de le tudtuk küzdeni a nehézségeket, mert mellettünk állt a zsidóság vezetőférfiaiból alakult elnöki tanács, amely higgadt bölcsességgel támogatta törekvéseinket. Csaknem befejezéséig kísérte nagy érdeklődéssel és támogatta a szerkesztőség munkáját Kaszab Aladár udvari tanácsos, a Pesti Izr. Hitközség elnöke, e lexikon elnöki tanácsának egyik elnöke, aki 1929 márc. 15-én Budapesten elhunyt. Különös hálával tartozunk Baracs Károly udvari tanácsosnak, Eulenberg Salamon udvari tanácsosnak, Munkácsi Bernát a M. T. Akadémia tagjának, Kúnos Ignác egyetemi tanárnak, Donáth Gyula orvostanárnak, Grünhut Ármin kormányfőtanácsosnak, Zöld Márton tábornoknak, jánosii Engel József udvari tanácsosnak, Dán Leó kormányfőtanácsosnak, akik a lexikon óriási anyagát részben, vagy egészben elolvasták és ahol kellett, korrigálták. Ugyanilyen szeretettel támogatták a szerkesztőséget a Magyar Zsidó Lexikon nagybizottságának és szerkesztőbizottságának tagjai, akik a hitközségi monografiák eddig még fel nem dolgozott adatait gyűjtötték össze igazi zsidó lelkesedéssel és ezzel módot adtak nekünk, hogy egészen új és nagyon értékes megvilágításban tárhassuk fel a hitközségek életét és fejlődését. Utolsónak, mert a munka sorrendje szerint ők zárták le a szerkesztést, megemlítem Stern Ábrahám igazgatót és Wallenstein Zoltán főrabbit, akik elismerésre méltó lelkiismeretességgel a revizió fárasztó munkáját végezték.

Budapesten, 1929 március 21-én.

Ujvári Péter.

FORRÁSMUNKÁK

Kohn Sámuel dr., Héber kútfők.
Kohn Sámuel dr., A zsidók története Magyarországon (1884).
Büchler Sándor dr., A zsidók története Budapesten (1901).
Venetianer Lajos dr., A magyar zsidóság története (1922).
Frisch Ármin dr., Magyar zsidó okmánytár.
Stein Miksa, Magyar Rabbik (1905—09).
Pallas Lexikon I—XVI., I—II. pótkötet.
Révai Lexikon I—XX. kötet.
Szinnyey, Magyar Írók Élete I—XII. kötet.
Gulyás, Magyar Írók Élete I—III. füzet.
Benedek, Irodalmi Lexikon.
Éber, Művészeti Lexikon.
Ványi, Magyar Irodalmi Lexikon I—II. (1926).
Wurzbach, Biographisches Lexikon I—LX. köt.
Jewish Encyclopedia I—XII. (Newyork 1902—06).
Jüdisches Lexikon I—II. (1927—28).
Encyclopedia Judaica I—II. (1927—28).
Hamburger, Realencyclopedie für Bibel und Talmud.
Cheyne and Black, Encyclopedia Bibliae.
Herzog—Hauck, Realenencyclopedie f. protestantische Theologie I—XXIV.
Hastings, Dictionnary of the Bible.
Catholic Encyclopedie I—XV. (1914).
British Encyclopedia (13. ed.) I—XXXII.
Wiener, Biblisches Realwörterbuch.
Hirsch, Biographisches Lexikon der hervorragender Ärzte aller Zeiten und Völker.
J. Pagel, Biographisches Lexikon hervorragender Ärzte des XIX. Jahrhunderts.
De Rossi—Hamburger, Historisches Wörterbuch d. jüdischen Schriftsteller u. ihrer Werke.
De Gubernatis, Dictionnaire Internationale des Écrivains du Jour.
Steinschneider, Hebräische Bibliographie.
Zeitlin, Bibliographia Hebraica Post-Mendelssohniana.
Zunz, Zur Geschichte und Litteratur.
Zunz, Synagogale Poesie des Mittelalters.
Zunz, Litteraturgeschichte der synagogalen Poesie.
Bacher Vilmos, Agada der Amoräer I—III.
Bacher Vilmos, Agada der Tannaiten.
Reich, Beth Él.
Ersch und Gruber, Allgem. Encyclopedie der Wissenschaften und Künste.

A forrásmunkák gyanánt használt egyéb műveket l. az illető címszavak irodalmánál.

RÖVIDÍTÉS ÉS JELMAGYARÁZAT

A. = Ausztria
Áb. = Ábót Pirké, Ábót (Misna-traktátus)
Abbr. = abbreviatúra, a név összevonása
Áll. = állami
Bab. = Babiloni (Talmud)
B. B. = Bábá Bátra (Misna- és Talmud-traktátus)
Berách. = Beráchot (Misna- és Talmud-traktátus)
B. K. = Bábá Káma (Misna- és Talmud-traktátus)
B. M. = Bábá Mecia (Misna- és Talmud-traktátus)
B. R. = Beresit Rabba (Midras)
c. = címen, című
Ch. = Chaggiga (Misna- és Talmud-traktátus)
cs. = császári
Cs.-Szl. = Csehszlovákia
Deut.; Deuter. = Deuteronomium (Mózes V. könyve. Devorim)
Eccles. = Ecclesiasticus
Echa R. = Echa Rabbati (Midras)
Én. Én. = Énekek-Éneke
Eruv. = Eruvin, (Misna-és Talmud-traktátus)
Ex. = Exodus (Mózes II. könyve. Semósz)
f. = fejezet
Genes.; Gen. = Genesis (Mózes I. könyve, Beresisz)
hitk. = hitközség
J. D. = Joré Dea (törvénykódex)
Jeb. = Jebamot (Misna- és Talmud-traktátus)
Jer. = Jerusalmi (Talmud)
Jerem. = Jeremiás
Jes. = Jesája (Ezsajás)
Jew. Encycl., Jew. Enc. = Jewish Encyclopedia
kb. = körülbelül
Kidd. = Kiddusin (Misna- és Talmud-traktátus)
kir. = királyi
Kir. K. = Királyok könyve
kisk. = kisközség
kongr. = kongresszusi
l. = lásd
L. = Lásd
Lev. = Leviticus (Mózes III. könyve, Vajikró)
l. o. = lásd ott
m. = magyar
Makk. = Makkabeusok (I. II. III. IV. könyve)
Mal. = Maleachi
Meg. = Megilla
megh. = meghalt
Móz. = Mózes
nagyk. = nagyközség
Ned. = Nedarim (Misna- és Talmud-traktátus)
Num. = Numeri (Mózes IV. könyve, Bamidbor)
orsz. = országos
orth. = orthodox
Peszách. = Peszáchim (Misna és Talmud-traktátus)
Pesz. = Peszikta Rabbati
pl. = például
p. o. = példának okáért
prof. = professzor
R. (név előtt) = Rabbi; Midras után = Rabbati
R. (helységnevek mellett) = Románia
R. H. = Ros Hasána (Misna- és Talmud-traktátus)
Sabb. = Sabbat (Misna- és Talmud-traktátus)
szab. kir. város = szabad királyi város
Szépm. Múz. = Szépművészeti Muzeum
SzHSz. = Szerb-Horvát-Szlovén királyság (Jugoszlávia)
Szir. = Szirach
sz. k. = szefard kiejtéssel
szül. = született
Stat. quo. = statusquoante
t. = tiszti
tb. = tiszteletbeli
tjv. = törvényhatósági joggal felruházott város
trak. = traktátus
u. a. = ugyanaz, ugyanakkor
u. i. = ugyanitt
u. o. = ugyanott
vm. = vármegye
v. ö. = vesd össze
vulg. = vulgárisan
vulgo = népies kiejtéssel
Zsolt. = Zsoltár

Mondat közben az évszám után a pont (.) = ban, ben (pl. *1870.* = 1870-ben).

A zsidó felekezetből kilépettek nevél *-gal jelöltük meg.

A héber szavak transscriptiójában általában az itt meghonosodott askenáz és inkább az orthodox, mint az úgynevezett modern kiejtéshez alkalmazkodtunk. De mindenütt *u*-t írtunk, ahol az orthodoxok a keleties u-, vagy i-t és *ó*-t, ahol a modernek a németes au-t használják. A héber irodalom klasszikus műveit azonban pl. a Talmud traktátusait, a spanyol korszak munkáit szefard kiejtés szerint írtuk át, még pedig azért, mert az egész világ tudományos irodalma ezt az írásmódot követi.

A

Ab, l. *Av.*

Abarjánim *(h.)*. *Hitszegők*, olyan zsidók, akik a vallás törvényein, a rabbinikus törvényszék (l. *Bész-din)* ítéletein és döntvényein túlteszik magukat. A hitközségi alapszabályok semmibevevése szintén az A. közé való sorozást vonja maga után. Régebben egyházi átokkal és kiközösítéssel büntették a hitszegőket, úgy hogy nem vehettek részt a közös istentiszteleteken sem. Ezt a súlyos büntetést az Engesztelő Ünnepen, jomkippurkor, felfüggesztették, de az ünnep elmúltával automatikusan megint életbelépett. A kiátkozás és kiközösítés ma már csak a chásszidikus irányú hitközségekben fordul elő, ott is elvétve csupán, a modern hitközségek nem élnek ezzel a fegyverrel. A jomkippuri istentisztelet mindazonáltal még ma is ezzel a mondattal kezdődik: «A menybéli törvényszék nevében, a földön ítélkező bíróság nevében megengedjük, hogy együtt imádkozhassunk a hitszegőkkel». Ez a formula ősrégi keletű, de Európában legelőször a XIII. század irodalmi emlékei említik. Ugyanakkor, vagy csak kevéssel ezután honosulhatott meg Magyarországon is. A. a héber nyelvhasználatban «*átlépők*»-et jelent és ezért sokan a marannoszokra alkalmazták. A szónak ez az értelmezése azonban hibás, mert a marannoszokat *anuszim* szóval fejezi ki a héber nyelv, ami kényszerítetteket jelent. U. P.

Abaujszántó, nagyk. Abauj vm., 4816 lak. Zsidók A.-n először a XVIII. sz. negyvenes éveiben telepedtek le a Bettenheim-féle birtokon. 1765-ben már hitközséget alkottak, volt templomuk, Talmud-iskolájuk és temetőjük. Első ismert rabbijuk R. Cevi Hirs Löw Halévi volt, aki 1772. alapította a Chevra Kadisát és a hitközséget újra szervezte. 1787. II. József iskolarendelete folytán megnyílt a zsidó iskola. Az iskola vezetője a rabbi volt, aki azelőtt Aszódon és Bodrogkeresztúron működött. Torzsalkodás folytán a rabbi a szomszédos Vilmányba került, ahol 1797. megh. Homiliáinak és talmudi novelláinak egy része *Erec Cevi* cím alatt jelent meg Munkácson 1887. Az iskola ezután is virágzott és Kazinczy Ferenc, aki mint tanfelügyelő egyizben meglátogatta, a legnagyobb dícsérettel emlékezett meg róla hivatalos jelentésében. A hitközség 1801. a nagymartoni rabbit, Jeremiást, az osvicini Isaak Eizik fiát hívta meg. Ez kiváló talmudtudós volt, a *Modoó veonész* c. munka szerzője (Zolkiew 1798). Őt követte 1807. Joab, aki azelőtt Németkeresztúrban és Húnfalván működött. Apja könyvét adta ki toldalékokkal *Modoó Zutto* címmel (Zolkiew 1806). Munkái: *Chen Tóv*, kommentár a kódexekhez (kiadta veje, Fränkel Isaak és *Zeved Tov* c. toldalékokkal látta el, Zolkiew 1806), *Imré Nóam*, responsumok (Munkács 1885), *Imre Joab*, homiliák (Lemberg 1893). Megh. 1810. Utódja veje lett, akit később Nagykárolyba hívtak meg. 1830-ban Löw Eleázár (l. o.) a *Semen Rokeach* szerzője került Liptószentmiklósról A.-ra. A zsidók lélekszáma 1820-ban 1100, 1850. pedig 2900 volt. Löw, aki nagy jesivát tartott fenn, 1836. halt meg. Őt fiának veje: Löw Benjámin (l. o.) a *Saáré Tóra* szerzője követte, majd Lipschütz Izsák Nátán került a rabbiszékbe, ki azelőtt Hegyalja-Mádon működött. 1869-ben, mint az orthodoxok képviselője, tiltakozott a bécsi kormánynál a rabbiképző intézet felállítása ellen; 1873. megh. 1830—40 között Horovitz Feivel rabbihelyettes látta el a lelkészi funkciókat, később paksi, majd pápai rabbi lett. A XIX. sz. közepe táján a falusi zsidóság a városokba tódult, ennek tudható be az A.-i hitközség kisebbedése is. 1856-ban új elemi iskolát nyitottak, 1858. ujjászervezték, 1888. azonban bezárták. A XIX. sz. végén Lipschütz Arje Löböt, a nagyhírű hitközség rabbiját, 25 éves működés után az orthodox iroda elnökévé választották meg. Megh. 1904. Budapesten, de A.-n temették el. Utóbb Jungreisz Feivel lett a főrabbi, ki azelőtt Szombathelyen működött. Évtizedeken át irányította szigorú orthodox szellemben a hitközség életét és nagy odaadással támogatta a hitközség kebelében működő intézményeket, amelyeket csak nagy áldozatok árán lehetett a régi nagyméretű keretek között fenntartani, miután a hitközség lélekszáma az utolsó időben erősen lecsökkent. 1927-ben a hitközség a hozzátartozó kerülettel együtt 200 tagot számlált. F. D.

Abbreviaturák. Így nevezik a szavaknak, többnyire tulajdonneveknek vagy az Isten-névnek a kezdőbetűk összevonásával történt lerövidített formáit, amelyek már a legrégibb időben az írás keletkezésekor jöhettek létre. Ennek egyik oka az volt, hogy eredetileg maguk a betűk is szimbolizáltak valamit s a szimbolumból általánosíttattak; másik oka a térhiány, az írásjegyekkel való takarékoskodás szükségessége, továbbá a héber betűk számértékes jellege, az Isten-névhez fűződő szent tisztelet, mely miatt lehetőleg kerülték annak kiírását, azonkívül a gyorsírásra való törekvés (ez utóbbi Steinschneider feltevése).

Már a Maszora-szöveg számos A.-t tartalmaz, a Talmud pedig jól ismeri azt s eredetileg a görögből átvett *natrikon*, később a III. században pedig a szintén görög *szimon* szóval jelöli azt. Az ókorban azonban épen nem a szerzők nevének rövidítésére használták. Ez utóbbi a késői középkorban és később, egész a legújabb korig volt igen népszerű, oly mértékben, hogy a szerzők teljes neveit számos kommentárnál és szerzőnél nem a címlapból, hanem a bevezetésből tudjuk meg. Néha családi nevek is keletkeztek a XVI—XVIII. század folyamán az A.-ból, így pl. a Brill vagy Brüll név, mely főleg Magyarország, Cseh- és Morvaország területén keletkezett s amely nem más, mint a Ben Rabbi Juda Löb ha-Levi név A.-ja; továbbá a Katz név, mely a Kohen Cedek-ből, minden kohanitának a neve után rövidítve feltüntetett «K» és «c» összevonásából ered. (L. *Abbreviaturás családnevek.)* Az A.-kat népszerűvé tette főkép a középkorban az az elterjedt különös szokás, hogy a címek kezdőbetűit megrövidítve összevonták oly módon, hogy egy személynevet adjanak. A címek, illetőleg a könyvek szerzői azután ezzel a megrövidített névvel lettek híresek. A legismertebbek ezek közül Rasi és Rambam, akiket a rabbinikus irodalomban csakis e neveken említenek. De a többi tekintélyek is rövidített és összevont névformájukban említtetnek. Ilyen jelentékenyebb szerzők a következők:

ARI = Rabbi Isaac Askenazy és R. Isaac As.
BeST = Baal Sem-Tób.
HaGRA = Hagaon Rabbi Elia Wilna.
ChIDA = Chaim Joseph David Azulai.
MaBIT = Moses b. Joseph Trani.
MaHaRaL = Morenu Harab Rabbi Liwa ben Becalel.
MaHaRaM = Morenu Harab Rabbi Meïr.
HaHRaM = « « « Mózes Sik. (l. o.).
MaHaRHaS = « « « Chaim Sabattai.
MaHaRIL = « « « JacobLevi.
MaHaRIT = « « « Joseph Trani.
MaHaRSA = « « « Samuel Edels.
MaHaRSaK = « « « Salomon Kluger.
MaHaRSaL = « « « Salomon Luria.
MaLBIM = Meïr Löb Ben Jehiel Michel.
RABaD = R. Abraham ben David.
RABaN = « Eliezer ben Nathan.
RABIH = « Eleazar ben Joel Halévi.
RaDBaZ = « David ibn Zimra.
RaLBaG = « Levi ben Gerson (Gersonides).
RaMaK = « Mozes Kohen és R. Moses Cordovero.
RaMBaM = « Mozes ben Maimon (Maimonides).
RaMBaN = « Moses ben Nahman (Nahmanides).
RaMBeMaN = « Moses ben Menachem Mendel.
RaN = « Nissim.
RaS = « Simson.
RaSBA = R. Salomon ben Aderet.
RaSBaM = « Samuel ben Meïr.
RaSBaZ = « Simeon ben Zomach Duran.
RaSDaM = « Samuel da Medina.
RaSI = « Salomon ben Isaac Jichaki.
RaZaH = « Zerahjah Halevi és Zalmen Hanau.
ReDaK = « David Kimchi és a korfui R. David Kohen.
ReMA = « Moses Isserles.
ReMaH = « « ha-Kohen.
RI = « Isaac.
RI'AZ = « « b. Zarua.
RIBA = « « ben Aser.
RIBaK = « Juda ben Kalonymos.
RIBaM = « Isaac ben Meir.
RIBaN = « Juda ben Nathan.
RIBaS = « Isaac ben Seseh.
RIF = « « Alfazi.
RIK = « Joseph Colon.
RJTBA = « Jomtob b. Abraham.
ROS = « Aser.
Sach = « Sabattai ha-Kohen.
SeDAL = « Samuel David Luzzatto.
SeREZ = « « Rafael Cevi Hirsch.
JaABeC = « Jacob Emden ben Cevi.
JaSaR = « Josef Salomo Del Medigo és R. Isaac Samuel Reggio.

S. R.

Irodalom: A régi, ókori A.-kat összeállítja a protestáns G. Dalman «Aramäisch-neuhebräisches Wörterbuch»-ja, ill. az ehhez mellékelt Händler-féle «Lexikon der Abbreviaturen (1897); továbbá: Schlechter, Studies in Judaism (1901); u. a. Talmudical Fragments (Cambridge 1896); Bernstein, Szefer Rosé Thebót (London 1896); Joseph Ezekiel, A Handbook of Hebrew Abbreviations, with their Explanations in Hebrew and English (Bombay 1897); Ph. Lederer, Hebräische und aramäische Abbreviaturen (Frankfurt a./M. 1894).

Abbreviaturás családnevek. Az az ősi szokás, hogy a zsidók patronymikont viseltek, 1780-ban a magyar birodalomban is megszünt. Arra sem gondolhattak többé a magyar zsidók, hogy magyarhangzású neveket vesznek fel, ami régebben, ha gyéren is, megtörtént. *(L. Családnevek az Árpádházi királyok korában,* továbbá *Magyar zsidó családnevek).* II. Józsefnek 1787 júl. 23-án kiadott rendelete arra kényszerítette a magyar zsidókat, hogy némethangzású személy- és vezetékneveket viseljenek. Sok zsidó azonban a hagyományokhoz való ragaszkodásában írtózott a rája oktrojált német névtől és az újítást azzal tette elviselhetővé, hogy olyan nevet választott, amely ősi nevét, vagy foglalkozását, esetleg származását rejtette magában, anélkül, hogy a német szó eredeti formájából kiesett volna. Akkor vált szokássá, hogy abbreviaturákba bujtatták az öröklött neveket. Így keletkezett a *Bram* név a «ben rabbi Mózes» (rabbi Mózes fia) szavak kezdőbetűinek összevonásából. Ben Simon (Simon fia) a régi név kezdőbetűinek összevonásával *Basch*-ra változtatta a nevét. A *Bak*, *Back* névben a «ben kódos» (szent fia) szavak rejtőznek. Ezt a nevet rendszerint a vértanuk ivadékai vették fel. Sok kohanita (papi származású) család a *Katz* nevet választotta. Ez a név a «Kohen cedek» (igazságos pap) szavakból alakult a kezdőbetűk összevonása által. A *Brill*-család névadó őse «ben

rabbi Jonah Löb» volt. Abbreviaturáknak köszönhetik formájukat még a következő családnevek: *Asch, Ascher* = Eisenstadt (Kismarton), *Bard, Brod* = ben rabbi David; Fakh = Frauenkirchen (Boldogasszonyfalva), *Nasch* = Nikolsburg, *Pach, Pacher* = poteach chószem (pecsétvésnök) *Sachs* = zera kódos (szent ivadék) Schatz = seliach cibur (előimádkozó). A Basch, Back és Brill-családok több kitünőséget adtak a magyar zsidóságnak. (V. ö. *Mandel* Bernát, «A zsidók családneveiről» című tanulmányával az Egyenlőségnek 1909 jan. 17., jan. 24., febr. 7., márc. 7. és márc. 14-én megjelent számaiban.) U. P.

Ábel, Ádámnak és Évának másodszülött fia, akit Kájin megölt. A Biblia (*Mózes* I. k. 4. f.) Kájin irígységével magyarázza meg ezt a testvérölést. Irígysége pedig abból fakadt, hogy Istentől mellőzöttnek érezte magát. A Midras féltékenységben keresi az első testvérirígység okát és magát az eseményt abba a korba helyezi, mikor Ádámnak már női leszármazottjai is voltak. Egy francia tudós régibb észrevételek (Nachmani, Elija Wilna) alapján azzal akarja a rejtélyes testvérgyilkosságot megmagyarázni, hogy a két testvér a papságért versenyzett egymással és ez idézte elő a tragikus kirobbanást. A primitív korszakok közfelfogása szerint az elsőszülöttet illeti meg a papi tisztség, amelynek legfőbb kiváltsága az áldozás. Eszerint ebben az epikus részletben az elsőszülöttség ősjogával szembeszálló állásfoglalást találunk, ami műveltségtörténeti szempontból nagyjelentőségű. A Bibliának számos helye is alátámasztja ezt a felfogást. L. *Kájin.* F. M.

Abony, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 16,185 lak. Az első hiteles adat az A.-i zsidókról egy 1756-ból való városi adókönyv, melyben fel van jegyezve, hogy bizonyos Viztövi Gergely behajtotta a zsidóktól az adót. 1770 táján már hitközség is alakult, melynek rabbijául Reb Móse Lichtert választották meg, aki — sírkövének felirata szerint — a következő évben foglalta el állását. Ekkor létesítettek templomot és temetőt is. 1788-ban iskolát alapított az 50—60 családból álló hitközség. Az első tanító Pollitzer Márkusz, aki két évig működött itt. Pár év mulva már három tanerős volt az iskola, ami élénk bizonyítéka a hitközség kulturális fejlettségének. A kitünően felszerelt iskolában, mely csakhamar négy tanerőssé fejlődött, a Bach-korszak kivételével, kezdettől fogva magyar nyelven folyt az oktatás. Ma a nagymultú iskola, a súlyos gazdasági viszonyok s a tanulók számának lecsökkenése miatt, osztatlan és egy-tanítós. A XIX. század elején virágzó fejlődésnek indult a hitközség, melynek 1830. már 130 tagja volt. A régi templom ekkor szűknek bizonyult s szép új templomot épített a hitközség, melyet 1825. avattak fel. 1830-ban hatvan évi működés után meghalt a hitközség első rabbija, Lichter Mózes, kinek utódjául Herczog Jakabot, a maga idejében messze földön híres talmudtudóst választották meg, aki 1857. bekövetkezett haláláig fejtett ki áldásos papi tevékenységet. A szabadságharcban fontos szerepet játszott az A.-i zsidóság. Bár a nemzetőrség tagjai közé nem vették fel a zsidókat, a horvátok közeledésének hírére a zsidók is kapával-kaszával felszerelve indultak az ellenség ellen s tömegesen álltak be honvédnek. A hitközség annaleszei sok érdekes dolgot jegyeztek fel az A.-i zsidóság hősies magatartásáról a szabadságharcban. Így felemlítik, hogy Weisz Jakab akkori hitközségi elnök minden nap jelentést tett a Tiszántúl tartózkodó kormánynak a császári hadak állásáról s a veszedelmes kémszolgálat miatt Eisachsen osztrák kapitány megakarta botoztatni, de tévedésből öccsének, Weisz Simonnak utalványozták ki a 25 botot. Hay Jakabról is meghatóan szép dolgot olvasunk. Kossuth Lajos A.-on jártában meglátogatta a tekintélyes, vagyonos öreg urat. Hay összehordatta házának minden kincsét, aranyat, ezüstöt, cinket és rézneműt s átadta azokat Kossuthnak azzal, hogy vagyonát használja fel a haza javára. Az osztrákok hazafias magatartásáért súlyos hadisarcot róttak az A.-i zsidóságra, mely a rá kivetett 1143 forint részleteit éveken át törlesztette. 1862-ben Herczog rabbi örökét Kunstadt Ignác, a *Luach Erec* c. mű szerzője, a kiváló hitszónok foglalta el. Húsz évig működött s utána rövidebb-hosszabb szünetekkel már a modern rabbik következtek, először Vajda Béla dr., azután Blumgrund Naftali dr. és Guttmann Simon dr., míg jelenleg a hivek nagy megelégedésére Resofszky Arthur dr. tölti be a rabbi-állást. 1869-ben a hitközség kongresszusi jelleget öltött. A hitközség levéltárában sok régi irat, hadisarc befizetéséről szóló nyugta s egyéb történelmi okmány van, melyek között legérdekesebb Nagy Szigethy Szily József Pest Pilis és Solt törvényesen egybekapcsolt megyék ispánjának 1797 május 11. kelt elismerő levele az «A. mezővárosabeli zsidó község részére», azért mert az A.-i zsidóság «a Felséges Fejedelem és a Magyar Hazának fentartására és védelmére az ellenség eleiben kelő megyebeli nemesség fegyverkezésének célját s előmenetelét 100 forintokkal, esztendőnként pedig 200 forintokkal elősegíteni kívánta és fogadta». A hitközség történetét Vajda Béla dr. rabbi dolgozta fel *A zsidók története A.-ban és vidékén* c. alapos munkájában. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Pintér Gyula az elnöke, a betegsegélyző egylet, melyet Resofszky Arthur rabbi vezet és a nőegylet, melynek élén Hay Mórné áll. A hitközség évi 18,000 pengős költségvetéssel dolgozik, melyből 4—5000 pengőt fordít szociális és filantropikus célokra. Több jótékony és kulturális célú alapítványt is kezel a hitközség. Anyakönyvi területéhez Jászkarajenő, Kocsér, Tószeg és Törtel községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 460, a családok száma 150, adót 159-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 17 gazdálkodó, 2 tanító, 48 kereskedő, 2 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 3 orvos, 13 magántisztviselő, 17 iparos, 3 mérnök, 3 magánzó és 36 egyéb. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 13-an estek el, akiknek emlékét a templom falába illesztett márványtábla őrzi meg. A forradalomnak és ellenforradalomnak két áldozata van. A hitközség mai vezetősége: Resofszky Arthur dr. rabbi, Löffler Miksa elnök, Klein Antal és Vadász Izsák al-

elnökök, Possel Zsigmond és Pick Ignác gondnokok, Perényi Ignác, Pintér Gyula és Roth József elöljárók, Neumann József pénztárnok, és Steiner Zoltán dr. polg. isk. tanár, titkár.

Abonyi, 1. *Andor*, költő, ügyvéd, szül. 1887 febr. 21., elesett Dubno mellett, Galiciában 1915 szept. 14. A jogi doktorátus és ügyvédi diploma megszerzése után Dombováron nyitott irodát. Harctérről küldött versei a Budapesti Hirlapban és más lapokban jelentek meg. Szerkesztője és alapítója volt a Dombovár és vidéke c. politikai lapnak. Önállóan megjelent kötetei: *Primus* (költemények); *Nap-nap után* (1911).

2. *A. Ármin*, pedagógus, szül. Nyitrán 1887. A lévai tanítóképzőt végezte és a fővárosnál működik. Cikkei a Néptanítók Lapjában, a Népnevelők Lapjában és a Népművelésben jelennek meg. Önálló pedagógiai művei: *A fogalmazás tanításának vezérkönyve* (1919).

3. *A. József*, orvos, szül. Sárköz-Ujlakon 1858 márc. 19., megh. Budapesten 1914 szept. 13. Budapesten végzett az egyetemen és u. o. működött mint fogorvos. Értekezései hazai és németországi orvosi szaklapokban jelentek meg. Önállóan megjelent művei: *A fogászat és műtéteinek rövid kézikönyve* (1888); *Compendium der Zahnheilkunde* (Wien, 1889); *Az altatószerekről, különös tekintettel a bromaethylre* (1892); *A fogászat Hippokrates korában* (1899); *A kaucsuk és annak alkalmazása az orvosi gyakorlatban* (u. a.); *A fogászat haladása 1899-ben* (1900). Ezeken kívül egyideig szerkesztője volt az Odontoskop c. folyóiratnak.

Ábrahám v. *Ábram*, a zsidó népnek, Edom és Izmael ivadékának is ősatyja (*Avróhom ovinu* = Abrahám ősatyánk), a hagyomány és az ókori héber irodalom legkimagaslóbb alakja. A Szentírás a mezopotámiai Ur városából származtatja és körülbelül 2000 évvel Kr. e. élhetett Hamurabi sumir király korában, akit a modern bibliakutatás a Bibliában megemlített Amrafellel azonosít. Első fellépése idején még Abramnak mondja a *Genesis*, később Á.-nak, amely név két héber szó összevonásából keletkezett: *ab* (atya) és *hamon* (sokaság). Á. tehát a Biblia etimologiája szerint a népek sokaságának atyját jelenti. A Szentírás feltűnő körülményességgel és észrevehető szeretettel írja meg Á. küzdelmekben gazdag életét, Mezopotámiából való kivándorlását, kánaáni letelepedését, egyiptomi útját, Lóttól, atyjafiától való elválását, Izmael és Izsák születését, Hágár elűzetését, Izsák feláldozását (Akéda), hősies háborúját a négy babiloni királlyal, akik a kánaáni öt királyt legyőzték. A bibliakritika, amely a patriárkák történelmi valószerűségében kételkedik, Á.-mal szemben hívőbb álláspontra helyezkedik és elismeri a róla szóló hagyományban a történeti lehetőséget. Ezt a feltevését arra alapítja, hogy Abram (v. Abiram) nevét az ókor sémi emlékei is őrzik. A bibliai Ur területén 1927-ben végzett ásatások ugyan nem tártak fel döntő bizonyítékokat, de olyanok sem kerültek felszínre, amelyek az eddigi hipotéziseket megdöntötték volna, a szkeptikus kritika megmaradhat tehát eddigi álláspontján és legalább Á. személyére vonatkozólag nem vitatja a Szentírás megbízhatóságát. A hagyományhű zsidóság természetesen sohasem osztotta a kritika kételkedéseit és történeti szemlélete a Szentírásra, a Talmudra és Midrasokra támaszkodott, amelyekben a zsidó nép legtörténelmibb alakjaiként élnek a patriárkák. Ilyenekül lépnek fel a legendákban is, amelyek Á. fenséges alakjának felmagasztalásában kimeríthetetlenek. Á. már a Szentírás szerint is erős, igazságos minden cselekedetében, méltóságteljes és önzetlen. Istenbe vetett bizalma, az iránta való engedelmessége és áldozatos alázata hősiességbe nemesül ki a Szentírásban és még inkább a legendákban. Az egyistenhitnek ő a legelső hirdetője és az isteni törvények tiszteletét ő vetette az emberi öntudatba. A Korán és a muzulmán költészet Ibrahim néven szintén ilyennek örökíti meg. A Midrasok a zsidó vallás rendszerét is tőle gyökeroztetik és azt beszélik róla, hogy ismerte a később keletkezett «Tan» egész komplexumát, a Tóra 613 parancsát és tilalmát híven betartotta. De hibától mentesnek a Biblia sem állítja, még a későbbi midrasi apológiák sem ilyennek festik és kételkedései miatt megrójják, sőt azt is bizonyítják, hogy ingadozó bizakodása miatt szenvedték el az ő ivadékai az egyiptomi rabszolgaságot. Legmeghatóbb vonása a tőle származott zsidó nép iránt való szeretete, amely a midrasi legendák szerint olyan nagy, hogy őrzi a poklok kapuját, megvigasztalja az oda kerülőket, enyhíti szenvedéseiket és kimenti őket az elkárhozásból. A keresztény költészetnek az a felfogása, amely a halállal kapcsolatban az Á. kebelébe való visszatérés képét teremtette meg, a Talmud hasonló elgondolásában gyökerezik. Az Uj-Testamentum szerint (*Luk.* 16. 17.) az üdvözült szegények lelke Á. ölében pihen a mennyországban. A zsidó hagyomány a reggeli ima (sacharisz) rendszeresítését Á.-nak tulajdonítja. U. P.

Ábrahám, *apai név.* A zsidó hagyomány Á. patriárkát tekinti a zsidó vallás első megalapítójának és ezért minden zsidó hitre tért nemzsidóban Á. szellemi örökösét látja a zsidó felfogás. A zsidó szövetségbe való felvételkor minden prozelyta a héber személynév mellé apai névül az Á.-ét kapja és a zsinagógai neve ilyen formán így hangzik: X. ben Á. ovinu (X. Á. ősatyánk fia); a nőké pedig X. basz Á. ovinu (X. Á. ősatyánk leánya).

Ábrahám, 1. rabbiségi ülnök Budán a XVI. században. Neve az 1580. évi adózók lajstromában fordul elő; valószínűen törökországi származású volt.

2. *Á. ben Izsák* Russo, gyulafehérvári chacham, Erdély országos főrabbija, valószínűen szefard származású. 1736—1738 közt töltötte be magas hivatalát. Megh. 1738.

3. *Á. ben Snéor.* Szerencsés Imrének, (l. o.) II. Lajos al-kincstárnokának első házasságából született elsőszülött fia. Már felnőtt és házas férfi volt, mikor atyja egy budai keresztény nővel folytatott viszonya miatt kénytelen volt megkeresztelkedni. A. és fivére nem követték atyjuk lépését és hithű zsidók maradtak. A budai zsidóutcában laktak anyjukkal együtt és a vallásos élet minden megnyilvánulásában résztvettek. Atyjuk kitérése után nagyapjuk nevével hívták őket a Tórához, mivel azonban Szerencsés Imre

megkeresztelkedése után is ragaszkodott zsidó hittestvéreihez és nem szünt meg jót cselekedni velük, a budai zsidóság különböző egyházi férfiak meghallgatása után (l. *Naftáli*) atyjuk héber nevének felemlítésével hivatta őket a Tórához. Á.-t, valamint fivérét Efrájimot később Szulejmán szultán a budai zsidókkal együtt Törökországba hurcoltatta. U. L.

4. *Á. há-kőhen*, rabbi, 1450 körül élt Budán. Tanulmányait Iszerlein Izrael rabbinál végezte Bécsujhelyen. Fennmaradt az a levelezése, melyet egykori mesterével folytatott egy komplikált válási ügyben. A mester nem adott igazat a tanítványának.

5. *Á. Löb*, budai rabbi, 1738—45 között működött és Nikolsburgból származott.

6. *Á. Méir*, miskolc-csabai rabbi volt haláláig, 1730-ig. Halála után veje, Finkelstein József rabbi adta ki *Peri Cadik* című művét (Pozsony 1839).

Ábrahám, *Pál*, zeneszerző, karmester, szül. Budapesten 1898. Ugyanitt végezte zenei tanulmányait. Jazz-kompozicióri nagyon népszerűek. A Fővárosi Operettszínház karmestere. A *Zenebona* énekszámait ő állította össze és komponálta.

Ábrahám szövetsége, l. *Circumcisio*.

Ábrány, (*Abramovce*, Cs.-Szl.), (héberül *Abraham*) nagyk. Borsod vm. 1735-ben 20 zsidó lakója volt, 1750. már szervezett keretben működött a hitközség. Az első rabbi Jungreisz Sámuel volt, ki 1785. Csécsére került, itt halt meg 1829. Utóda: Sraga Feivis 1824. halt meg. Az ő idejében élt és működött Á.-ban Katz Józsua, a későbbi verpeléti rabbi, Liebermann Nátán 1825—32 ig, fia Mózes pedig 1836-ig töltötték be a rabbiállást. Az ő utóda Margareten Izsák Cevi, aki 1850. halt meg. Szerzője a *Ben Dávid* (1846) novellisztikus és *Tókef ha Talmud* (1849) polemikus iratnak. Margareten talmudi tudománya mellett filozófiai ismeretekkel is bírt. Utóda Schlesinger Sámuel, Éger Akiba unokaöccse lett, megh. 1888. Halála után veje Csech Áser Eljákim követte, aki 1910. Mezőkeresztesre került rabbinak.

Abrudbányai lelet. Három táblájú fakönyv, melyet 1785-ben találtak az abrudbányai ércbányában. Feliratait eleinte hébernek nézték, de utóbb megállapították, hogy a hébernek olvasott betűk a római cursiv írás betűi. Több történelemíró bizonyítékul használja fel arra, hogy a régi Pannóniában is éltek zsidók, de a modern kutatások elvetik ezt a téves értelmezést. Ez azonban nem dönti meg azt a feltevést, hogy már a régi Pannóniában is éltek zsidók. A fakönyv a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában van. U. L.

Abstinencia. Aszketikus értelemben a testi gerjedelmek tudatos elölése. A zsidóság, amely ugyan elítéli a szenvedély túlzásait és mindig a test kívánságainak legyőzésére törekedett, idegenkedik az A.-tól és rosszalja az életöröm erőszakos elfojtását. A Halacha még a nazireust is, aki a borivástól való tartózkodásra tesz fogadalmat, elítéli. A próféták és a talmudszerzők az ember törekvéseinek nem a természetellenes tartózkodást jelölik meg, hanem a bölcs mértéktartást csupán, a saját magunk legyőzését, mert csak ez biztosítja a Biblia szerint való «megszentelést», a tisztátalanságoktól való irtózást és az emberi élet megnemesülését. Ennek az évezredes nevelésnek köszöni a zsidóság mértékletességét, amelyet még a nemzsidók is elismernek. Az iszákosság ritka bűn a zsidók között, természetesen a magyar zsidók között is. Ennek tulajdonítható, hogy a bűnözők száma kisebb a zsidók között, a családi életük tisztasága ellenben biztosítottabb, az életerejük szívósabb és bizonyos betegségekkel szemben nagyobb az ellentálló képességük. Némely idegbetegségre ugyan a zsidók hajlamosabbak, mint a nemzsidók, de ennek oka nem a mértéktelen életmódban, hanem a szociális és hygienikus körülményeikben rejlik. U. P.

Acél *Dezső*, orvos, szül. Budapesten 1890 dec. 31. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Tíz évig a közegészségtani intézet tanársegéde volt. 1920 óta a Pesti Izr. Hitközség kórházai központi laboratóriumának főorvosa. Magyar és német folyóiratokban megjelent bakteriológiai, serológiai és chemiai vonatkozású tanulmányainak száma kb. 50-re tehető. Fontosabb alapvető tanulmányai: *Kongó-vörös táptalaj; Nitrit-meghatározás ivóvízben; Nitrit-meghatározás hús- és kolbásztélékben; Mikronitrogén-meghatározás; Cholesterin-meghatározás és A tifusz-immunitás lényege.*

Acharé mósz, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 16. fejezetének elejétől a 18. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Az engesztelő nap. Az áldozás és a vér. Tiltott házasságok. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ezekiel könyve* 22. fejezetének elejétől a 16. versig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a próféta a tiltott házasságok bűnét is felsorolja a bűnök között. A naptári beosztás folytán nem szökőévben a következő hetiszakasszal olvastatik együtt (Acharé mósz-kedósim). F. D.

Acharé mósz kedósim, sz. k.-sel *acharé mót kedosim*, a magyarországi talmudi zsidók között is ismert közmondás, amely az emberértékelés megbízhatlanságát példázza fanyar humorral. Az A. kifejezés értelme, hogy halála után szentté avatják az embert; azt is talán, hogy *csak* halála után jut az ember a megérdemelt elismeréshez. A kánonikus szenttéavatást nem ismeri a zsidóság és a közmondás csak képletesen használja a kifejezést, a halottakkal szemben enyhülő, vagy egészen felfüggesztett kritika jellemzésére. A héber példaszó két szidra (bibliai hetiszakasz) összevonásából alakult: «acharé mósz»-ból, amely szószerint való fordításban azt jelenti, hogy: *halála után* és «kědósim»-ból, amely *szenteket* fejez ki a héber nyelvben. A kapcsolás tehát ezt a három szót adja: haláluk után szentek. Az «Acharé mósz» nevű szidrát rendszerint niszan hónap 2., 4. vagy 5. szombatján olvassák fel a zsinagógában, néha az utána következő «kědósim» nevű hetiszakasszal, de ilyenkor az összekötött hetiszakaszok felolvasása ijar hónap 2. szombatjára esik. Az utána következő szakasznak «Emór» a neve (*szólni, beszélni* ige parancsoló módja), ami a közmondás értelmét teljessé teszi. «Acharé mósz kědósim emór»: haláluk után szentnek mondjad az embereket. U. P.

Acharón *(h.) Utolsó.* A liturgia keretében a hitközségnek az a tagja, akit utolsónak hívnak a Tórához, a felolvasás alkalmából.

Acharónim, az acharón (utolsó) héber szó többes száma és epigónokat, vagy későbbjötteket jelent. A talmudikus irodalomban a decisorokat és kodifikátorokat értik alatta. A zsidó hitéletnek Magyarországon is érvényes végső formái nagyrészt az A. szelleméből bontakoztak ki és döntvényeik még ma is irányadók. Még a reformtörekvések sem tudták megtörni a hatásukat és a konzervativizmus, amelyhez a haladó hitközségek is visszavisszakanyarodnak, az ő tevékenységük eredménye. Működésük több száz esztendőt ölel fel, bárha arról, hogy ki nyitotta meg az epochájukat, nem egységes a felfogás. Némelyek a XIII. századra teszik működésük kezdetét, arra az időre tehát, mikor a francia iskolából kikerült Toszafisták (l. o.) korszaka lezáródtot. Mások a Dürenből való Izsáknak, a *Saare Dura* szerzőjének a XIV. században történt föllépésétől számítják az A. korszakát. Olyan vélemény is van, amely a középkor végével veti össze az A. föllépését és még ezzel a felfogással szemben is az a másik áll, amely azt állítja, hogy az A. periódusa a XVI. század második felében Káro Józseffel, a *Sulchan Áruch* (l. o.) szerzőjével kezdődik. Az eltérő számítások nem zavarják meg a korszakról kialakult felfogást, sem pedig a tekintélytiszteletet, amely a zsidó hitéletben meggyökeresedett és legerőteljesebb kifejezését abban találta, hogy az egész világ zsidósága — természetesen a *magyar zsidóság* is — a Sulchan Áruch alapjára helyezkedett. Csupán a haladó hitközségek tettek kísérletet arra, hogy a Sulchan Áruch-tól valamennyire függetlenítsék magukat, ami kis mértékben az imarend módosításában, felismerhetőbben a zsinagógák berendezésében és némely ősi szertartás modern átalakításában jutott kifejezésre. A magyarországi haladó hitközségek sohasem azonosították magukat az úgynevezett reformzsidósággal, amely meg is bukott Magyarországon (l. *Reformzsidók*), de ahol felfogásuk szerint nem bolygatták meg a tradiciós hitélet legbelsőbb lényegét, szintén követték a modern irányzatot: zsinagógáikban az almemort (l. o.) hagyományos centrális elhelyezéséből a frigyszekrény elé állították, bevezették az orgonát, több helyen a vegyes énekkart, a templomban való esketést, a konfirmációt stb., de lényegesebb részeiben a hagyomány alapján maradt a hitéletük, sőt az utolsó években egyre erősebben hangsúlyozzák a Sulchan Áruch alapján való elhelyezkedésüket és ezzel a magyar haladó hitközségek életében is újból az A. szellemének befolyása érvényesül. Mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a magyar zsidók vallásos pszichozisa nagyjában az A. több évszázados működésének a produktuma. U. P.

Achdusz Adónój, *(h.)* Isten egyetlensége a legfőbb teológiai természetű zsidó tanítás. A monoteizmusz héber neve. Aki ezt tagadja, az nem is zsidó.

Achér. Szószerint *más*-t jelent, de csak eretnekre alkalmazzák, vagyis olyan emberre, aki *más* lett. Eredete a II. sz.-ig megy vissza, még pedig Elisa ben Abujáig, aki korának egyik legnagyobb tudósa és r. Akiba meg r. Meir híres tanaiták barátja volt, de eretnekségbe esett és azóta csak A. néven emlegették.

Achiló usszijó, *(h). Evés és ivás.* Mindkettő — a zsidó vallás szerint — az élet fenntartására szolgál. Az evés-ivás eszköz csupán és nem cél, mert a cél: a tökéletesedés. A bőjt viszont a megtisztulás egyik eszköze, de a zsidó felfogás nem követeli a túlzott lemondást a test természetes igényeinek kielégítésében.

Ács *Lipót,* festő, iparművész és rajztanár, szül. Vizsolyán (Abauj-Torna m.) 1868. Az országos mintarajziskolában a rajztanárképzőt végezte (1889—93), majd Lotz Károly alatt tanult. 16 évig a szekszárdi áll. főgimnázium tanára volt, azután a budapesti Néprajzi Múzeumba rendelték be. Szekszárdon kerámiai műhelyt, Sárközben nagyobbszabású háziipari telepet létesített (1901), mely utóbbiban az ottani népművészet utánérzésével állítottak elő iparművészeti tárgyakat. Iparművészeti tevékenységéért többször kitüntették (Milano 1906, Pécs 1907, Miskolc 1911, Helsingfors 1922). A sárközi népművészet tulajdonképeni felfedezője és méltányolója, melyet Malonyai *A magyar nép művészete* IV. kötetében feldolgozott. Számos művészeti és művészet-pedagógiai cikket írt hazai és külföldi folyóiratokba (Magyar Iparművészet, A Ház, Új Idők, Vasárnapi Ujság, Népművelés, The Studio, The Wide World Magazine, Neue Wege stb.). F. B.

Acsády, 1. *Ignác,* történetíró, szül. Nagykárolyban 1845 szept. 9., megh. Budapesten 1906 dec. 17. A pesti egyetemen előbb a jogi, majd a filozófiai fakultást végezte el és a doktorátus megszerzése után publicisztikai téren működött a Századunknál és a Pesti Naplónál, aztán a Magyarországnál: Publicisztikai munkásságát egész életén át nem hagyta abba. Közgazdasági és politikai cikkei éppoly kiválóak, mint azok a cikkek, amelyek a történelmi szaktudományok körébe tartoznak. Történetírói munkásságát a nyolcvanas években kezdte meg, addig ujságírói tevékenysége mellett lefordította Ranke «*A római pápák története*» három kötetét és Bluntschli, *Politika történetét* az Akadémia kiadásában és szépirodalmi műveket is írt. Ilyenek: *Fridényi bankja* (1882); *Pénzházasság* (1880); *Arany-ország* (vígjáték, 1880), azonkívül szerkesztette az Athenaeum «Kézi Lexikon»-át, mely az elsők egyike volt hazánkban (1891—93). Főleg történettudományi problémák felkutatására szentelte egész életét, mely egyhangúan, külsőségek nélkül folyt le a szerkesztői asztal mellett, az Országos Levéltár és a Magyar Tud. Akadémia fóliánsa közt. Az Akadémiának 1888 óta volt tagja. Számos akadémiai és a Századokban, a Budapesti Szemlében, Magyar Tanügyben, Magyar Zsidó Szemlében stb. megjelent tanulmányán kívül nagyobb művei: *Az osztrák császári cím és Magyarország* (1877); *Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után* (1883); *Széchy Mária* (1885); *Magyarország Budavára visszafoglalása korában* (1886); *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt* (1888); *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században* (1889); *A magyar jobbágy-népesség*

száma a mohácsi vész után (1889); *Régi magyar birtokviszonyok* (1894); *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában* (1896); *A magyar jobbágyság története* (1896); *A magyar adózás története 1598—1604* (1896); *Magyarország három részre oszlásának története* (1896); *Magyarország története I. Lipót és I. József korában* (1896). Mindkettő a millenniumi történelemben. Legnagyobb és legismertebb munkája a Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent két hatalmas kötet: *A magyar birodalom története* (I—II. 1904), mellyel az egész nemzet történetírója lett s amelyben a modern tudomány követelményeinek megfelelően, de azért izzó hazaszeretettel, a nép és az állam ezeréves életét örökíti meg klasszikus magyarsággal és hatalmas judiciummal. Életének e nagy művét nem sokkal élte túl. Már súlyos beteg volt, mikor Dudek János, a dogmatika tanára a hittudományi karon *Kritikai tanulmányok Acsády Ignác művéről* (1905) címen a dogmatika szempontjából élesen megtámadta. Nem sokára e legnagyobb sikere és legnagyobb csalódása után meghalt. A rákoskeresztúri zsidó temetőben, valamint a M. Tud. Akadémián is Csánki Dezső, az Orsz. Levéltár államtitkár-főigazgatója tartott fölötte emlékbeszédet. Számos kitünő tanulmánya jelent meg a Közgazdasági Lexikonban, a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében, a Közgazdasági Szemlében és az Új Magyar Szemlében is. Az IMIT Évkönyvébe irott zsidó-történelmi tanulmányai: *A magyar zsidók a XVIII. században* (1900); *Az egyházi szellem és a zsidók* (1902); *A zsidók a magyarság multjában* 1903). Egyéb munkái: *Bethlen Gábor és udvara* (1890); *Két pénzügytörténeti tanulmány* (1894); *A jobbágyadózás 1577—97.* (1896); *La liberazione di Vienna dall' assedio turco del 1683 e la liberazione del Unghério del giogo turco* (1908); *Der Befreiungskrieg oder Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft* (1909); *Der Entsatz Wiens von der türkischen Belagerung im J. 1683 etc.* (1909). S. R.

2. *A. Jenő*, mérnök, *A.* 1. testvéröccse, szül. Nagykárolyban 1853 ápr. 9-én. A pozsonyi gimnáziumban és a zürichi műegyetemen tanult, itt mérnöki oklevelet szerzett, azután állami szolgálatba lépett és 1879—1903 közt több vármegye államépítészeti hivatalában működött, később a kereskedelemügyi minisztériumba rendelték be szolgálatra, ahol 1913 óta műszaki főtanácsos. Tanulmányai a Mérnök- és Építészeti Egylet Közlönyében és más mérnöki és közgazdasági szaklapban jelentek meg. Művei: *A mezőgazdasági út-, vasút- és hídépítés* (1897); *Magyar és német műszaki szótár* (2 köt. 1900—01); *Közutaink közigazgatási és közgazdasági tekintetben* (1902).

Aczél, 1. *Endre*, hírlapíró, szül. Ungváron 1865. Jogásznak készült és Budapesten, majd Bécsben jogi tanulmányokat végzett, de már eközben hírlapíró lett. Előbb a Borsszem Jankó c. élclapba dolgozott, amelynek hosszú esztendőkig ő írta a vidéki élet elmaradottságait jóindulatúan kifigurázó Mucsa c. rovatát. 1892-ben a Magyar Ujság c. napilap cikk- és tárcaírója lett és különösen Alterego álnévvel jegyzett elmésen szatirikus karcolataival vonta magára a figyelmet. 1897-ben megalapította a «Honvéd» c. képes napilapot, amely azonban egy esztendő mulva megszünt. Ezután az Uj Hirek c. fürge boulevard-lap tulajdonosa és főszerkesztője volt. Megjelent két humoros regénye is. Sz. G.

2. *A. Henrik*, festő és iparművész, szül. Nagyváradon 1876. A budapesti iparművészeti iskolán, majd Székely Bertalan és Lotz alatt dolgozott. Olaszországi tanulmányain főleg iparművészettel (bőrszobrászat, bútortechnika és csipkekészítés) foglalkozott, később a festészetben Münchenben képezte magát. 1896—99-ig az Iparművészeti Múzeumban volt alkalmazva. 1907—18 között a szabadkai felső nőipariskolát és iparművészeti szakiskolát vezette. A háború után Budapestre költözött. Tájképeket, arcképeket, ritkábban életképeket fest. 1899 óta kevés megszakítással a Műcsarnokban állított ki. F. B.

3. *A. Ilona*,* színművésznő, szül. Aradon 1888. Tanulmányait a budapesti Színművészeti Akadémián végezte. Előbb a kolozsvári Nemzeti Színház kötelékébe tartozott, majd Budapestre került, ahol a Magyar Színház tagja volt. 1909-ben a Nemzeti Színházhoz került, amelynek jelenleg örökös tagja. A színház modern műsorában, színművekben és vígjátékokban, nagy intelligenciájával és markáns alakítóképességével megbecsültté és népszerűvé tette magát.

Ada, nagyközség (SzHSz) Bácsbodrog vm. 13.105 lak. Valaha királyi kamarabirtok volt és a zsidók a királyi kamara védelme alatt állottak. A hitközséget 1790. alapították. Az első rabbik Acker Áron (megh. 1837.) és Heilbronn Jakab voltak. Az 1849. szabadságharcban szerb szabad csapat vonult a városba, elhurcolta a község 60 tagját, közöttük a rabbit is Zentára és ott 1849 febr. 7. kivégezték őket. 1852 óta Weber Mordecháj Eliezer a rabbi, akit az *adai cadiknak* hívtak. Fia volt a Zentán kivégzett Weber Dávidnak. Ő szerezte *Milchomasz Chóbo* és *Éc Ovósz* (Jeruzsálem 1885), *Bechórósz* (1889) és *Erech Dol* (1885) c. novellisztikus munkákat. A község 1868. orthodox lett. A rabbi Jeruzsálembe vándorolt, ott halt meg 1892. Utódja Práger Jakab, a *Seelasz Saalor* c. responsumgyűjtemény szerzője, községét chásszideus irányban vezette, 1920. halt meg. A községnek jelenleg 190 tagja van. Rabbija: Hoffmann Dávid. F. D.

Ada *Adrienne*, énekesnő, szül. Budapesten 1889. Marcelle Lindh tanítványa volt és énektanulmányai befejezése után turnéra indult. Bejárta Európát és elsőrangú nevet szerzett magának.

Ádám, a Biblia elbeszélése szerint az első ember, akit közvetlenül Isten teremtett a föld porából és az Éden kertjében helyezett el. Á. szó a «föld» *adómó* nevével kapcsolatos, s azt jelzi, hogy az ember a föld porából alkottatott. Előbb állatokat rendelt melléje «segítségül», később kivette egyik bordáját s ebből alkotta a nőt, (Évát) «segítségül», mikor pedig felesége rábeszélésére, illetve a kígyó csábítására a tudás tiltott fájának gyümölcséből evett és ráeszmélt, hogy meztelen, akkor Isten kiűzte az Édenből és «orcája verítékében való kenyérevésre» kárhoztatta. Ez elbészélésnek a keleti

irodalomban eddig nem találták mását. A későbbi hagyomány (Aggáda, Midras) sokat foglalkozik Á. személyével és mindig *ódom ho-risónnak* (az első ember) mondja. Így p. o. azt jegyzi fel róla, hogy Isten megmutatta neki az utána következő nemzedékek tudósait, gondviselőit és mindegyiknek sorsát is. E gondolaton épülhetett fel *Madách:* Ember tragédiája is. F. M.

Ádám *Lajos,** orvostanár, szül. Tergenyén 1879 máj. 1. A budapesti egyetemen tanult és a sebészeti klinikán volt előbb tanársegéd, majd 1916 óta egyetemi magántanár, egyszersmind közkórházi sebész-főorvos. 1923-ban egészségügyi főtanácsos, 1927. nyilv. rendkívüli egyetemi tanárnak és a III. sebészeti klinika igazgatójának nevezték ki. A fajvédő ifjúság egy féléven át hevesen tüntetett kinevezése ellen. Á. ügye a parlamentet is foglalkoztatta s ez alkalommal a liberális képviselők a miniszteri kinevezés jogossága mellett foglaltak állást. Elismert sebész, akinek elméleti értekezései a fistuláról, tetanusról s az érzéstelenítésről hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg. S. R.

Ádánd, kisk. Somogy vm. 1503 lak. A kongresszusi hitközség levéltárában őrzött német és héber nyelvű jegyzőkönyvek tanusága szerint Á.-on és környékén az 1800-as években már mintegy száz zsidó lakott, akik 1816. alapították meg a hitközséget Spitzer Dávid, Schwarc Kálmán és Kohn Jakab kezdeményezésére. Suszmann és Spitzer Vilmos voltak a hitközség első rabbijai, mindketten kiváló talmudisták. Az első előljárók Spitzer Gábor, Ney Farkas és Kohn Éliás voltak, valamennyien gazdálkodók. A hitközség alakulásával körülbelül egyidejűleg létesült a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Neiser Sándor az elnöke. 1864-ben már megvolt a hitközség népiskolája, melyben kezdettől fogva magyar nyelven folyt a tanítás. A hitközségnek két temploma is van, az egyik Á.-on, a másik Szabadhidvégen. Előbbi 100 éves, szép stílusban épült, emeletes templom, a másik szerényebb méretű s körülbelül 80 évvel ezelőtt épült. A hitközség tagjai közül jónevű ügyvédekké lettek Spitzer Mór és Spitzer Sándor, a közéletben is előkelő szerepet tölt be Pollacsek Géza nagybirtokos, akinek Koppánymegyeren 2500 holdas birtoka és mintagazdasága van. A hitközség élén mindig kiváló rabbik álltak. A már említett Suszmann és Spitzer Vilmos után Látzer H., Drechsler Bernát, Krausz Mór, Klein Adolf és Deutsch Mór következtek a rabbiállásban. A jelenlegi rabbi Löw Jeromos, a világhírű, nagy Löw rabbik leszármazottja, aki mély tudással és nagy lelkesedéssel tölti be tisztét. Meg kell emlékeznünk még azokról a férfiakról, akik buzgón tevékenykedtek a hitközségi élet fellendítése körül. Ezek: Weiner Sámuel, aki 25 évig állott a Chevra Kadisa élén, Weintraub József, aki 20 évig vezette a Chevrát, Frey Mór, aki vezető szerepet játszik a hitközségi életben és a közszeretetben álló Schwarc Márton, akinek négy fia és három veje küzdötte végig a világháborút. A hitközség 200 lelket számlál, 39 családra oszlik, 54-en fizetnek adót. 3385 pengős évi költségvetéssel dolgozik a hitközség, melyből nagyobb összeget fordít filantrópikus és szociális célokra. A világháborúban több tagja vett részt, akik közül Spitzer Sándor Dezső ügyvéd aranyéremmel kitüntetett hadnagy, Neiser László és Schwarc Miksa haltak hősi halált. Az ellenforradalomnak öten estek áldozatul, teljesen ártatlanul. A hitközség elnöke Kohn Hermann, pénztárnoka Spitzer Gyula, templomi előljárója Neiser Sándor.

Ádár *(ádor),* a zsinagógai év tizenkettedik hónapja. Mindig huszonkilenc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak szombatra, hétfőre, szerdára és csütörtökre eshetik. A zodiákusban hal a jele. Sábosz Sékolim-ot (l. o.), ha Á. újholdjának első napja szombatra esik, ezen a napon tartják (l. *Taanisz Eszter [Á. 13.], Purim [Á. 14.] Susán Purim [Á. 15.]).* Sábosz Zochor-t (l. o.) a purimot közvetlenül megelőző szombaton tartják. A purimot követő szombatok egyikén, még Á.-ban tartják Sabosz Poró-t (l. o.), azon szombaton pedig, melyen niszán újholdját kihirdetik, tartják Sabosz Hachódest (l. o.), kivéve ha niszán újholdjának első napja szombatra esik, úgy ezen a napon. Két Á. esetén minden a második Á.-ba tevődik át. F. D.

Ádár séni. Szószerint *második Ádár,* nevezik *vëádárnak* is; a zsinagógai szökőév 13. hónapja. Egy-egy ilyet a 19 éves ciklus folyamán 7 ízben iktatnak az esztendőbe, hogy kiegyenlítsék a nap- és hold- év között levő különbségeket. Valamennyi terminus a második ádárra tétetik át. Ádár 7-ét Mózes születésének és halálának évfordulóját, Eszter böjtjét és purimot ebben a hónapban tartják. (Első ádárban van az ú. n. *kis purim,* l. o.) A halálozási évfordulót is ebben a hónapban tartják, kivéve, ha a halál egy szökőév első ádárjában következett be. F. D.

Ádasz jeréim *(h.).* A (az isten-)félők gyülekezete. Így nevezik héber nyelven az orthodox jellegű hitközségeket.

Adderabba. Arameus szó. Jelentése: sőt, még inkább, ellenkezőleg, megfordítva. Valamely kérdés megvitatásánál az ellenvélemény kifejtését az A. szóval szokták megkezdeni.

Addir hu (Jelentése: «*mindenható ő*»), a Haggáda végére beillesztett szép dallamú, népies dal, mely a jeruzsálemi templom felépítéséről szól. A dal minden strófája Isten tulajdonságával kezdődik s egy refrénnel zárul. Az A.-t különféle, népies dallamokra éneklik, amelyek átmentek a nyilvános Istentiszteletbe is, ahol ezek peszachkor a tipikus, sűrűn visszatérő ünnepi melódiák. A dal provencei eredetű a XIV. sz.-ból.

Adler, 1. *Adolf,* ügyvéd és lapszerkesztő szül. 1854., megh. 1927. Nagykároly város politikai és társadalmi mozgalmaiban nagy szerepet játszott. Több mint 30 éven át a Nagykároly és Vidéke felelős szerkesztője volt.

2. *Á. Gyula,* a Pesti Chevra Kadisa elnöke, szül. Bazinban 1849 júl. 18. A budapesti kereskedelmi akadémia elvégzése után bankpályára ment. A Cohen bankháznál kezdte, majd Fővárosi Váltóüzlet néven önálló bankházat alapított, mely 50 éve áll fenn. Évtizedek óta vezető szerepet játszik a felekezeti életben. Sokáig volt a Pesti Izr. Hitközség kórházi bizottságának elnöke és templomi előljáró. Jelenleg

elnöke a Mikéfének és a Pesti Chevra Kadisának, mely az ő vezetése alatt nagyot fejlődött és számos intézményt létesített.

3. *A. Heinrich*, orvos-író, szül. Pozsonyban 1849 aug. 5., megh. Bécsben 1909 nov. 27. A gimnáziumot szülővárosában, az egyetemet Bécsben végezte és u. o. lett városi kerületi orvos. Egyszersmind munkatársa volt a Neue Freie Pressének, 1886-ban szerkesztette a Tagblatt des hygien. Congresses, 1889 óta a Wiener Medizinische Wochenschrift, 1894 óta a Monatsschrift f. Gesundheilspflege, a Taschenbuch f. Zivilärzte és a Medizinalschematismus c. kiadványokat és folyóiratokat.

4. *A. Ignác*, zeneesztétikus, szül. Ungváron 1851 máj. 2., megh. Bécsben. Tanulmányai után nyelvtani, zenei és gyorsírási studiumokkal foglalkozott. Legérdekesebb ötlete a zenegyorsírás, a zenei hangoknak a beszéd mintájára való gyors leírása. 1870-ben már megjelent a hangversenyeken és lemásolta az előadott műveket. Két esztendeig küzdött a terv megvalósításáért, de anyagi segítséget nem tudott szerezni találmánya népszerűsítésére. Ezután Bécsbe ment és ott halt meg.

5. *A. Illés*, rabbi, szül. Zentán 1868., megh. Budapesten 1924. Héber tanulmányait Pakson, Balassagyarmaton és Pozsonyban a világi studiumokat magánuton végezte. 1891-ben Kiskunfélegyháza papja lett, néhány esztendő mulva Óbudára került. Tizenegy évig működött itt, mikor Pest hívta meg rabbijául Pollák Eleázár (l. o.) helyére. Kora ifjúságában már az Egyenlőség munktatársa, több dolgozata jelent meg itt és más felekezeti lapokban, valamint az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat és az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület évkönyveiben. Budapest egyik legnépszerűbb papja és szónoka volt, a Rombach-utcai templomban működött. A háború alatt tábori lelkész volt őrnagyi rangfokozatban. F. D.

6. *A. Lajos*, a Pesti Izr. Hitközség elnöke, szül. Szencen 1837., megh. Budapesten 1927. A bécsi politechnikum elvégzése után bankpályára ment s 1865. Budapesten megalapította a ma is fennálló Adler Lajos és Fia bankcéget. Számos nagy ipari vállalat igazgatósági tagja volt. A felekezeti életben vezető szerepet játszott. Évtizedekig volta Pesti Izr. Hitközség jótékonysági, majd kultuszelőljárója, 1913—16-ig pedig elnöke. Ezirányú munkásságával nagyban hozzájárult a hitközség fejlődéséhez.

7. *A. Mór*, festő, szül. Óbudán 1826., megh. Budapesten 1902. A magyar úttörű festők egyike. 1848-ban telepedett le Pesten, ahol 76 éves korában, mint a magyar festők nesztora halt meg. A pesti Műegyletnek 1851-ben rendezett kiállításán szerepelt először *Toilett-csendélet* képével és ezután 58 éven át állította ki képeit. Főleg arcképeket és csendéleteket festett pontos, aprólékos kivitelben. Pesten korán feltünt a Weiszenberger-féle rajziskolában, honnan a bécsi akadémiára ment. Itt Ender és Kupelwieser a történelmi és vallásos festészet akkori híres művelői a tanárai (1842—1845). Bécsben Jacobovics közkórházi orvos számára készített patológia rajzokkal tartotta fönn magát. Bécsből a nagy stílus mesterei, Zimmermann és Schnorr v. Carolsfeld Münchenbe vonzzák (1845), majd 1846—48 között a párisi akadémián Horace Vernet és Delaroche mellett, azután pedig Drolling magániskolájában tanult. Hosszú pesti tartózkodását csak néha szakította meg német, olasz és franciaországi tanulmányútjaival. Az 1896-iki millenniumi kiállításon arcképeinek és csendéleteinek még egy kisebb gyűjteményével, halála előtt utoljára pedig édes anyjának nagy szeretettel festett arcképével az 1900—1-iki téli tárlaton vett részt. A Magy. Tört. Arcképcsarnokban *Eötvös József báró egy arcképe* (1872), a Szépm. Múz.-ban egy *csendélete* van. Számos magántulajdonban levő arcképén kívül egy *önarcképe* (Adler Henrikné tul.) az Ernst Múz.-ban 1913-ban rendezett magyar Biedermeier-kiállításon volt látható. F. B.

8. *A. Sámuel*, nagyiparos, szül. Aranykúton (Kolozs vm.) 1872. Megalapítója az Aquila Romana petróleum és ásványolaj termékek telepének. Több éven át elnöke volt a kolozsvári orthodox zsidó hitközségnek, amelyet tapintatos közbenjárásával meg tudott menteni a szakadástól.

9. *A. Sándor*, paksi rabbi, megh. Pakson 1894. Működésének első helye Jankovác volt és onnan hívták meg a paksi hitközség rabbisági ülnökének. Midőn Unger Joel (l. o.) híres rabbi meghalt 1886-ban, a hitközség annak vejét, Szófer Sussmann halasi rabbit, a híres hitszónokot választotta meg utódjául, mire egy töredék kivált az orthodox anyahitközségből és mint statusquo-hitközség A.-t választotta meg rabbijául. A. nyolc évig töltötte be ezt az újabb állását.

10. *A. Simon*, gyógypedagógus, szül. Miskolcon 1861 nov. 30. A Tanárképző Intézet és a Gyógypedagógiai Tanárképző elvégzése után, 1881-ben az Izraelita Siketnémák Orsz. Intézetének tanára, 1907-ben pedig a Wechselmann-féle Vakok Intézete igazgatója lett. Részt vett évtizedeken át a tanítói, népnevelési és gyermekvédelmi mozgalmakban, az Orsz. Izr. Tanítóegyesületnek pedig alelnöke. Számos hosszabb gyógypedagógiai tanulmányutat tett a különböző európai államokban s az első volt, aki Magyarországon a vaksiketnémák oktatásával foglalkozott és kiváló eredményeket ért el. Szaktanulmányai magyar, német és francia folyóiratokban jelentek meg, a felekezeti lapok közül pedig régebbi időkben az Egyenlőségnek és az Izr. Tanügyi Értesítőnek volt munkatársa. Önállóan megjelent művei: *A háborúban megvakult katonákról való gondoskodás* (Fejér Gyula szemorvossal közösen), továbbá Bonet Juan Pablo: *A betüknek elemeire való felbontása és a némák beszédre való tanításának művészete* c. francia pedagógiai munkának magyar átdolgozása.

11. *A. Vilmos*, rabbi, szül. Pakson (Tolna vm.) 1867 júl. 13-án. 1885—1895-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1894-ben avatták a budapesti egyetemen bölcsészdoktorrá, 1896-ban rabbivá, 1906 óta működik Hatvanban, mint rabbi.

12. *A. Vince*, zongoraművész és zeneszerző, szül. Győrben 1826 ápr. 3., megh. Genfben 1871 jan. 4. Erkel Ferenc tanítványa volt. Tanulmányai befejezése után Bécsbe, majd Párisba utazott. Párisban Wagner, Bülow, Lalo és Ernst társa-

sága tett rá nagy hatást. Rengeteg hangversenyt adott. A turnék után Genfben telepedett le, ahol hat évig volt a konzervatórium tanára. Kompozicióí közül brilliáns etüdjei és értékes zongoradarabjai nevezetesek. K. K.

Ad méo sonó *(száz évig)*, vagy *ad méo veeszrim sonó (százhúsz évig éljen)*, sz. k.-sel: *ad mea veeszrim saná*. A jiddis nyelvjárásban Magyarországon is közhasználatú jókívánság. A hosszú életet és a földi élet boldogságát általában az erényes élet jutalmául ígéri a Szentírás (Tiszteld atyádat és anyádat, hogy meggyarapodjanak napjaid.) Nem csak az élő beszédben, de levelekben is használják a jókívánságot, még pedig a megszólítás után, de csak rövidített jelzéssel.

Adon *(h.) Úr*. Az Isten. A héber *don*, din (ítélni, kormányozni) szóból. A többes száma: A.-ai és az abszolut uralkodó Isten megjelölésére szolgál.

Adonáj, Isten tulajdonneve a tetragrammaton helyettesítésére szolgál; jelentménye: «Uram»; a Biblia e szót még nem használja tulajdonnévkép, csak itt-ott rendes jelentésében Istenre, csak úgy, mint emberre. Isten tulajdonneve a Bibliában *JHVH*, ennek etimológiája feledésbe ment, bizonyára megvolt a rokon babilóniai nyelvben is (JAÓ alakjában), de Goldziher és más tudósok HJH gyökre vezetik vissza. Ez a szótő létezést jelent s innen van, hogy Mendelssohn óta a zsidók Örökkévalónak fordítják, figyelmen kívül hagyva hagyományos kiejtését, mely Urammal volna fordítandó. A keresztény fordítások már egészen a görög-zsidó fordításig (l. *Septuaginta)* visszanyulólag ép a zsidó kiejtéshez híven *Úr*-nak fordítják. Az A. kiejtés régiségére tehát a görög fordítás a klasszikus tanu (ott Kyrios szerepel). Az A. kiejtést a zsidó kegyelet alkalmazta tudatosan a JHVH-ra, nehogy ezt gyakori olvasásban és mindennapi használatban profanizálják. Amikor a középkor elején magánhangzókkal is ellátták a héber szöveget, a JHVH-ra az A. magánhangzókat alkalmazták, hangtanilag megkövetelt változtatással, amennyiben a kezdő J-re nem az a-hangzót, hanem a fél hangzót tették, így állott elő a JHVH szó, melyet nemzsidók *Jehová*-nak, a tudományban azonban a héber névszóképzés törvényének megfelelően *Jahve*-nak ejtenek. A JHVH eredeti kiejtését a papok (kóhének) használták oly szövegben, melyet maga a Tóra adott ajkukra, t. i. a kohéni áldásban: Áldjon meg JHVH és őrizzen meg, stb. *(Móz.* 4. 6, 24), de mivel ennek eléneklése közben a laikus gyülekezet más bibliai mondatok elmondásával kísérte, a szónak eredeti kiejtése nem volt kivehető és így feledésbe ment *(Kiddusin)* A Jahve név rövidítve sok theophor («Isten» szóval összekötött) névben fordul elő, vagy a végén *ja, jáhu* alakban pl.: Jirmejahu, Jesajáhu, vagy a szó elején Jehó alakjában pl.: Jehóram, Jehojákim. E nevek vallástörténeti jelentőségüek, amennyiben mutatják, hogy viselőik idejében a JHVH-kultusz állott előtérben, holott más korszakokban az *Él* (általános sémi istenség) volt az uralkodó (Jechezkél, Eliezer). Volt olyan korszak, mikor Él-t és Jáhut összevotak az Elijahu névben, viszont volt olyan kor is, amikor a neveket váltakozva, hol *Él*-lel (Samu*el)*, hol Jehoval *(Jeho*nathan) képezték. Látjuk annak példáját is, hogy külföldi király a zsidó vazallus királynak nevét az uralkodó áramlatnak megfelelően megváltoztatta; így Eljákimnak a fáraó Jehojákim nevet adta (II. *Kir.* 23, 34). Hasonló gondolkodás alapján változtatták meg Meri*bál* nevét Mefibóseszre, amikor a *bál*-kultusz már iszonyat tárgyává lett a későbbi nemzedékben, a *bósesz* már csúfneve a bálnak és gyalázatot jelent. Épúgy Isbál — Isbósesz). A JHVH-t azon esetben, ha kétszeresen fordul elő, az elsőt A.-nak, a másodikat *előhim*nak ejti a zsidóság és ez utóbbit ennek megfelelően látja el magánhangzókkal is a szöveghagyomány (maszóra); kivétel csak *Móz.* II. 34, 6, ahol azonban a kettő között tulajdonképp mondattani megszakítás van. F. M.

Adón ólam *(világ ura)*, a reggeli istentisztelet legpoétikusabb himnusza, amely úgy formájára, mint bensőséges tartalmára nézve egyaránt megkapó. A himnusz, amely a világ urát dicsőíti, a reggeli imarendben a harmadik helyen áll. Az irodalomtörténet kutatói még nem állapították meg a szerzőjét véglegesen. Állítólag Salamon ibn Gabirol, a középkor legkiválóbb költője írta (Zunz: *Synagogale Poesie* 216), de bizonyítékok, amelyek ezt a feltevést megerősítenék, hiányoznak. Mindenesetre föltehető, hogy olasz vagy spanyol héber költő szerzeménye, mert a középkor liturgiája legszívesebben olasz, spanyol és palesztinai költeményeket fogadott magába. Régebben csak a Kol nidre istentiszteletet alkalmával recitálták. U. P.

Adoratio, l. *Tiszteletnyilvánítás ima alkalmával.*

Adorján, 1. *Andor**, hírlapíró, szül. Szombathelyen 1883 máj. 27. Az egyetem bölcsészeti fakultását Budapesten és Párisban végezte s u. o. elvégezte az ujságíró főiskolát is. 1905-től kezdve a Pesti Napló munkatársa, majd párisi és balkáni levelezője volt. 1910-től kezdve Az Est tudósítója. Leginkább Párisban él. Számos napilap és szépirodalmi szemle munkatársa és sok regényt és színdarabot fordított franciából magyarra, így Maeterlincktől, Goncourttól, Hervieutól, Capustól, Maupassantól, Bernsteintól stb.-től, míg magyarról franciára fordította Molnár Ferenc és Lengyel Menyhért színműveit. Önállóan megjelent művei: *A nagy francia forradalom és Napoleon* (3 köt. 1911, Kéry Pál, Seress László és Kiss Béla társaságában); *Nagy katonák* (1912); *Sorsok és pályák* (1912); *Egy haditudósító feljegyzései* (1913); *Görgey Artúrné emlékiratai* (1913); *Anekdóták, víg esetek nagy férfiakról* (1913); *A rokokó-század* (1914); *A császárság* (1914—15, 2 köt.); *Írók és firkászok víg esetei* (1915); *Havas hegyek alatt, véres utakon; Hadinaplóm a Balkánról* (1917). Sz. G.

2. *A. Armin*, publicista, szül. Nyirbátorban 1867 febr. 22. Középiskolai és egyetemi tanulmányainak elvégzése után Nagyváradon telepedett le, ahol nagy közéleti és irodalmi munkásságot fejtett ki. A nagyváradi kongresszusi hitközség örökös elnöke, az Erdélyi és Bánáti Országos Izr. Irodának alapítása óta elnöke és elnöke az Országos Zsidó Kulturbizottságnak is. Megalapította a zsidó fiúárvaházat és az aggok há-

zát. Egyik alapítója volt a nagyváradi Népkönyvtárnak. Több szépirodalmi munkája és főleg szociológiai cikke jelent meg. Sz. I.

3. *A. Berta,* drámai színésznő, szül. Nagyváradon 1864. 1883-ban lépett színpadra. A színiakadémia elvégzése után Paulay Edéhez, a Nemzeti Színház igazgatójához ment nőül és nemsokára visszavonult a színpadtól. 1894-ben özvegy lett és a Nemzeti Színház ismét tagjai közé szerződtette; a háború előtt pár évvel nyugdíjba lépett.

4. *A. Emil,* ügyvéd, szül. Nagyváradon 1873. A budapesti egyetemen tanult s már hallgató korában szerkesztette a Gyorsírók Lapját, majd az ügyvédi diploma elnyerése után a Nagyvárad belső munkatársa lett. Alelnöke volt a nagyváradi negyvennyolcas pártnak és az ügyvédi kamarának. Írt több, igen elterjedt gyorsírási tankönyvet, azonkívül: *Olivia boszúja* (humoros regény, 1898); *Komoly pillanatok* (humoreszkek, 1899); *Osztrák jog* (1900).

5. *A. Sándor**, hírlapíró és műfordító, szül. Debrecenben 1858. Ott kezdte hírlapírói tevékenységét. Később Budapestre költözött, ahol az Ellenőr, majd a Nemzet belső munkatársa volt. Alkibiadesz és Camille Epernay álnéven sok színes cikket írt különösen a fővárosi társasági élet kisebb-nagyobb eseményeiről, 1899-ben a Széll-kormány félhivatalos lapjának, a Magyar Nemzetnek felelős szerkesztője lett. Amikor a szabadelvű párt felbomlott, visszavonult a hírlapirodalomtól és tisztviselői állást vállalt. Mint a Magyar Államvasút felügyelője vonult nyugalomba. Önálló munkái; *Keleti képek; Félhomályban; Gólyafészek.* Széleskörű műfordítói tevékenységet fejtett ki. Zola több munkáját, köztük a Germinalt, ő tolmácsolta magyarul. A Nemzeti Színházban és Népszínházban számos francia színdarab az ő fordításában került színre.

Afikómon, görög eredetű szó és a lakomának tánccal, zeneszóval való vidám befejezését jelenti. Eredetileg a lakomákat befejező ünnepi felvonulásokra használták a kifejezést. A lakomákat követő mulatozást általában nem ellenezte az ősi zsidó felfogás, de mindig hibáztatta a kicsapongást és nagyon vigyázott arra, hogy zabolátlan hangulatkitörésekkel ne mételyezhessék meg a szertartásokat. Ezért nem tűrték a peszach áldozás (l. o.) komoly ünnepélyessége keretében sem a hangos mulatozást. Az erről szóló rendelkezés így hangzik: *én maftirin achar hapeszach afikomón:* a szédert nem szabad felvonulással befejezni. A magyar zsidók természetesen szintén az általánosan elfogadott ceremóniákkal végzik a széder estét és az A. tilalmát is betartják. A diaszpórában nem lehetett szó ünnepi felvonulásról és az A. értelme ennek megfelelően alakult át, úgy, hogy manapság az A. az utólakoma fogalmát fedi és az a célja, hogy a pészachi áldozati ételek (most már csak a szimbólumainak) íze maradjon meg az ünneplőknél, ne valamely utána tartott lakmározásé. Az A. tehát az a pászkadarab, amellyel a széder lakomáját befejezik. A családfő, vagy a széder előadója a szertartás elején a szertartásnál használt egyik pászka felét letöri, amelyet A.-nak csak a vacsora végén fogyasztanak el. Az A. elfogyasztása után minden ételt élvezete tilalmas. Ősi szokás alapján a gyereknép el szokta csenni az A.-t, elrejti és csak valami ajándékváltság fejében adja vissza a családfőnek. F. M.

Ágai *Adolf,* író, szül. Jankovácon 1836 márc. 31., megh. Budapesten 1916 szept. 22. Középiskolai tanulmányait Nagykőrösön fejezte be, hol Arany János és Szász Károly voltak tanárai. Bécsben megszerzi az orvosi diplomát és Pesten telepszik le, mint gyermekorvos. Csakhamar elhagyja az orvosi pályát és az irodalomban érvényesíti képességeit. Már 18 éves korában kezdett irogatni a «Hölgyfutár»-ba, később minden nevesebb napi- és szépirodalmi lapba dolgozik. Bródy Zsigmonddal együtt «Látcső» címen lapot szerkeszt a hatvanas években, 1870—1879 szerkeszti a «Magyarország és a Nagyvilág» című lapot, 1867-ben megindítja a «Borsszem Jankó» című élclapot, egyideig szerkeszti a «Kis Lapot». Dolgozatai a legváltozatosabbak: társadalmi rajzok, családi jelenetek, napiérdekű események, úti élmények, melyeket európai, ázsiai és afrikai útjain szerzett. Előadása kedélyes, nyelve zamatos. Mint élclapíró elmésen ostorozza a társadalmi és politikai félszegségeket. A Borsszem Jankóban alkotott alakjai a magyar köztudatba mentek. Mokány Berci, Kraxelhuber Tóbiás, Cenci néni, Vigyázó Laci, Vereshegyi Dániel, Mihaszna András mutatják, hogy mennyire ismerte Á. a magyar társadalom minden rétegét. Előszeretettel és nagy hivatottsággal művelte az ifjuságiirodalmat is. Ezen a téren úttörő munkát végzett és Forgó bácsi néven nagy népszerűséget szerzett a gyermektársadalomban. Több regényt fordított németből és franciából. Tősgyökeres magyarság jellemzi fordításait is, csakúgy, mint eredeti műveit. Több izben állította tollát a zsidóság szolgálatába. Az 1860-ban feléledt «Izraelita Magyar Egylet» (l. *Magyarító Egylet)* egyik szorgalmas munkása volt, az 1865. évi országgyűlés idejében a zsidók egyenjogúsítását sürgető napisajtó fáradhatatlan bajnoka. Élete utolsó éveiben lelkes pártolója és munkása volt az Izr. Magyar Irodalmi Társulatnak. Irodalmi érdemeiért a Kisfaludy Társaság már 1877-ben tagjául választotta. Ismertebb munkái: *Porzó tárcalevelei; Por és hamu; Utazás Pestről Budapestre.* Gr. Zs.

Aggada, l. *Haggada.*

Ágoston *Emil,* építész, szül. Aranyosmaróton (Bars m.) 1876., megh. Budapesten 1922. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, hol Steindl Imre, Hauszmann Alajos és Rauscher Lajos voltak a tanárai. Külföldi tanulmányutakat tett olasz városokban, Velence, Firenze, Rómában (1899), továbbá Német- és Franciaországban, Berlin, Hamburg és Párisban (1907). Számos tervpályazaton részt vett és díjakat nyert: a trieszti nemzetközi zsinagóga-pályázaton, a budapesti Hungária úszócsarnok és gőzfürdő szűkebb körű tervpályázatán (I. díj), a budapesti orth. izr. templom és iskola pályázatán stb. Legjelentékenyebb műve a Hungária fürdő úszócsarnoka és gőzfürdője, továbbá a Ringer féle szanatórium, az Astoria-szálloda és Jékey Albert perváti (Komárom m.) kastélya. F. B.

Agrártörvények *a Bibliában és a Talmudban.* Mint minden régi népnél, úgy a zsidóknál is, akik túlnyomóan földmíveléssel foglalkoztak, voltak különleges agrár és földtörvények. Első sorban is a föld tulajdonát szabályozták törvények. Az öröklött birtokot senki sem akarta másnak átadni, amint ezt Nábót példája mutatja (I. *Királyok könyve* 21. 3), ettől függetlenül azonban gyakran volt eladási, csere és ajándékügyletek tárgya a föld. Ha valakit szegénysége kényszerített ősi birtokának eladására, régi szokás szerint legközelebbi rokonának megvolt az az előjoga, hogy a birtokot «megváltsa». Józsua könyvének előadása szerint Palesztina is ilyen megváltás útján osztatott fel az egyes törzsek között, kivéve Rubén, Gad és a fél Menasse törzset, amelyek Mózestől kapták meg részüket, és a Lévi törzset, mely függetlenül a többiektől, 48 várost kapott. Ez azonban csak történelem-elméleti konstrukció: a *Bírák könyvének* I. fejezetéből kiderül, hogy a törzsek még sokáig nem jutottak területeikhez s a levita-városokról nincsenek is pozitív történelmi adatok. Ezechiel megemlékezik egy ideális földosztásról, viszont a próféták sűrűn panaszolják, hogy a föld kicsúszott a kisemberek lába alól, a gazdag kevesek tulajdonába került és ezáltal latifundiumok keletkeztek. A földje-vesztett szegény pedig kénytelen volt munkásnak szegődni, vagy magát gyermekeivel együtt rabszolgának eladni. E szociális eltolódások csak azért nem vezettek kitörésre, mint a görögöknél is, mert szigorú törvény akadályozta, hogy a gazdagok és szegények közötti különbség válságokat idézhessen fel. Úgy a földet mívelő emberek és állatok erejének, mint magának a földnek a kímélését törvény szabályozta. Ezt célozta a Tízigében előírt szombati pihenő is. De hétévi szolgálat után köteles volt mindenki rabszolgáját szabadon bocsátani *(Ex.* 21. 2) s ugyancsak hét évenkint pihentetni a földet s annak szabadon nőtt gyümölcsét szétosztani az inségesek között *(Ex.* 23. 12). Ez az úgynevezet «Semitta». A «Jóvél»-év ennek a további fokozását jelenti. Hétszer hét év eltelte után kürtzengés hirdette a szabad év (senasz haderor) jöttét. Ekkor minden eladott föld tulajdonjoga visszaszállott régi gazdájára vagy ennek örököseire, mert a föld tulajdonképen Istené *(Lev.* 25. 8). Ezek a törvények természetesen gyakorlatilag csaknem kivihetetlenek voltak és a «Semitta» és «Jóvél» számlálása már a Talmud szerint is megszünt akkor, mikor a két és fél keletjordáni törzset asszir fogságba hurcolták. F. M.

Agudász Jiszróel *(Izraeliták Szövetsége),* a hithű zsidók világszervezete, amely a magyarországi ortodox hitközségek keretében is működik és a vallásos konzervativizmus fontos tényezője. Az egyesület célja: 1. a szétszórt zsidóság hitéletének szerves egyesítése és a nyugati és keleti zsidóság összekapcsolása a zsidó kultúra eszközeivel; 2. a Tóra-tudomány és az ifjusági nevelés fejlesztése a zsidó vallás szellemében; 3. a palesztinai és keleti elnyomott zsidók gazdasági helyzetének feljavítása; 4. segítő akciók szervezése és a zsidó sajtó és irodalom támogatása; a tórahű zsidóság kifelé való képviselete és a zsidó vallás ellen irányuló külső és belső támadások elhárítása. Az A. a hagyományhű zsidóság fennmaradásáért küzd, azokkal az áramlatokkal szemben, amelyek az emancipáció nyomán majdnem mindenütt a nemzsidó kulturához való alkalmazkodást propagálják. Magyarországon legelsőnek Hildesheimer I. (l. o.) ismerte fel az asszimiláció vallásbontó hatásait, Németországban a híres Hirsch Sámson Raphael és Lehmann Márkus. A magyar rabbi és németországi társainak erőteljes fellépése talpra állította az ortodox szellemet és visszahódította a hagyományos irány számára a zsidóság széles rétegeit. Szervezkedéshez mégis csak a XX. sz. első évtizedében jutott el a hithű zsidóság, amely 1908—1910. megteremtette a németországi Szabad Egyesülést (Freie Vereinigung) Halévi Izsák történetíró kezdeményezésére. A baseli cionista kongresszus (1911) után az Egyesülés világkongresszust hivott össze Kattowitzba, ahol Magyarország, Németország, Oroszország, Ausztria, Anglia legnevesebb ortodox rabbijai megalakították az A.-t és megszerkesztették alapszabályait. A háború vége felé már két irány küzdött az A.-ban a hegemóniáért és széteséssel fenyegette a szervezet egységességét. Az egyik tábor a Tóra szuverénitásáért harcolt és a más irányokkal való harc helyett, amely az ortodoxia belső erejét felmorzsolja, a hasonló gondolkodásúak tömörebb összefogását és kizárólag az ortodox hitélet belső kiépítését követelte. Álláspontját azzal indokolta ez az irányzat, hogy egy meggyőződéses és áldozatkész kis tábor többet használhat a vallásnak, mint egy nagy tábor, ha tagjainak jelentékeny része hüvösebb buzgalommal védi a hagyományt. Ez a tábor a «Trennungs-Orthodoxie», a másik a «Gemeinde-orthodoxie» nevet kapta, annak az irányelvének kihangsulyozására, hogy a hitközség keretében a különféle világszemléletü zsidó együttműködését is lehetségesnek tartja és az eredményes hitvédelmet csakis ettől az együttműködéstől várja. Az 1923. Bécsben tartott «Kenészijó gedoló» (nagy gyülekezet) főleg a magyar és részben a lengyel szervezetek nyomására a Trennungs-orthodoxie szigorúbb álláspontjára helyezkedett. A «Kenészijó gedoló» öt évenkint gyülésezik és száz tagból álló központi tanácsa által irányitja a világ-orthodoxia hitéletét. A magyarországi A. delegátusokkal képviselteti magát a Kenészijó gedolón. Elnökségének élén ezidő szerint Silberstein S. váci orthodox főrabbi (l. o.) áll. V. A.

Agular, nálunk is előforduló zsidó családnév, amely eredetileg Aguilar-nak hangzott. Az A. család marannosz eredetű és nevét a spanyolországi hasonlónevű városkától nyerte. A család több tagja Ausztriában, Angliában és Hollandiában magas társadalmi állásba jutott, nálunk legismertebb Diego d'A., aki a schönbrunni kastély átépítése és a kereskedelem terén elért sikerei elismeréséül bárói rangot nyert Mária Terézia alatt.

Aguna, olyan asszony, aki férjének eltűnése miatt elhagyatottan él és új házasságot nem köthet, mert nem tudja elfogadható bizonyossággal kimutatni az eltünt férj halálát. A magáramaradt asszony állapotát «*igguna*» szóval jelöli a héber nyelv, ez tehát azt az állapotot fejezi ki, amely az

asszony számára a törvényes új házasságkötést lehetetlenné teszi. Ez az akadály csak akkor szűnik meg, mikor az eltűnt férjet kétségtelen tanuvallomások alapján holttá nyilváníthatják. Amíg ez meg nem történt, addig az eltűnt férjet élőnek kell tekinteni és e miatt a feltételezett körülmény miatt csak szabályszerű válás után köthetne új házasságot az A. A válás azonban lehetetlen ilyen esetben, mert a zsidó házasságjog nem engedi meg egyoldalú nyilatkozat alapján a házasság felbontását. A válás csak abban az esetben érvényes, ha abban a férj is közreműködik, tehát akkor csupán, ha őmaga adja át az asszonynak a válólevelet, vagy ha megbízottjával küldi azt el az asszonynak, már pedig az eltűnt férj természetszerűen sem maga, sem megbízottja útján nem adhatja át a válólevelet (l. *Get*). Az A.-nak ezt a vigasztalan helyzetét már a Talmud korában is érezték és szociális meggondolások az eredetileg nagyon szigorú törvények reformjára vezettek. A Talmud szerzői és a későbbi kodifikátorok példaadó liberalizmussal módosították a házasságjogot és enyhítették a válásra vonatkozó intézkedéseket, főleg az A.-ra való tekintetből. A holttá való nyilvánítás persze ezután is elengedhetlen feltétele maradt az A. második házasságkötésének, de magát a holttá nyilvánítást megkönnyítették. Többek között eltekintettek attól a szigorú körülményességtől, amely komplikálja a tanuzást. Az általános jogszabálytól eltérően, amely a szóbeli tanuzást írja elő és magát a tanuzást minősítéshez köti, az A. esetében a közvetett és írásbeli tanuzást is elfogadták. Ez az enyhítés nem jelent eltávolódást az eskütétel etikumától, sőt éppen az a gondolat jutott benne kifejezésre, hogy a könnyítések nem ejthetnek csorbát az eskü szentségén és nem is csábíthatnak senkitse könnyelmű vagy hamis tanuvallomásra. Annál inkább bízhattak ebben a kodifikátorok, mert súlyos következmények fenyegetik az A.-t, ha a halottnak nyilvánított férj előkerül. Ebben az esetben ugyanis nemcsak az első (halottnak nyilvánított) férjétől kell elválnia, de a másodiktól is, vagyonjogi igényeit is mindkét férjével szemben veszti el és a második házasságból származó gyermeket törvénytelennek (mamzér) tekintik. Az A.-nak tehát nem használhat a hamis tanuskodás és így föltehető, hogy sem őmaga, sem tanui nem vetemednek arra, hogy halottnak mondják az eltűnt férjet, ha nincs is biztos tudomásuk valóban bekövetkezett haláláról. Ebben a felfogásban elfogadják a tanuzásra egyébként nem alkalmasak (asszonyok, rokonok, rabszolgák) tanuskodását is, ha a vallomásuk jóhiszeműnek és célzatosság nélkül valónak vehető. Elfogadják az egyes tanunak és magának az A.-nak is a tanuvallomását, mert neki fokozottabb érdeke, hogy könnyelmű tanuzástól, amely az eltűnt férj előkerülése esetén bajba sodorhatná, tartózkodjék. Az A.-k helyzete különösen a világháború után okozott nagy gondot a zsidó egyház hatóságainak és érdekeik megvédésére a magyar rabbikar erőteljes mozgalmat indított. U. P.

Aharon ben Jicchok, rabbi. Vándorszónok volt eleinte és mint ilyen bejárta Magyar-, Morva és Csehországot. 1782-ben lett Eleazar Kalir (l. o.) utóda a rohonczi rabbiszékben. Itt adta ki híres homiliáit, melyek *Bész Aharon* c. alatt jelentek meg 1786-ban Sulzbachban, 20 esztendei rohonczi működése után Palesztinába vándorolt, ahol elhalt.

Ahasvérus, l. *Bolygó zsidó* alatt.

Ahávasz hoódom *(h.)*. Emberszeretet. Tulajdonképpen a felebaráti szeretet héber elnevezése. A legfőbb zsidó törvény, mely a híres bibliai szóban *(Móz.* III. 18, 19) jut kifejezésre: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. L. *Emberszeretet.*

Ahavó rabbó *(h.)*. *Nagy szeretettel*, egy himnusz kezdete, mely az imakönyvben megelőzi a «Sémá»-t és köszönetet tartalmaz az Izraelnek adott kinyilatkoztatásért. A himnusz eredeti szövege az esti imában található meg, míg a reggeli imában való könyörgés a messiási megváltásért került a helyébe. Eredetileg a reggeli és esti imába tartozó szöveg nem volt különböző. Csak később alakult ki a kétféle szöveg, egyik a palesztinai, mely «ahavasz ólom»-mal (örök szeretettel) kezdődik, másik a babiloniai, melynek kezdete az A. A német-lengyel ritusban az A.-val kezdődő szöveg reggel, a másik este használatos, míg a középkorban, sőt a szefárdoknál ma is az ima mindkét esetben «ahavasz ólom»-mal kezdődik.

A Hitközségi Hivatalnok. A «Magyar Izr. Hitközségi Hivatalnokok Egyesületének» hivatalos közlönye. Szerkesztette Friedmann Mór. A lap Budapesten 1883—1892-ig jelent meg.

Áhron, a zsidó nép első felszentelt papja, majd főpapja, akitől a kohaniták származtak. Á. a Biblia elbeszélése szerint Mózes és Miriam testvére és Lévi dédunokája volt *(Exod.* II.). Míg Mózes az egyiptomi királyi udvarban, addig Á. a keleti határon nevelkedett. A Biblia különösen kiemeli szónoki készségét s ezért Mózes őt használta fel közvetítőnek a nép és a fáráó előtt is. A kivonulás és pusztai vándorlás alatt Á Mózes akaratának végrehajtója volt, de a Biblia nem leplezi, hogy ő is tudott gyarló lenni s midőn a nép aranyborjú után kiáltott, akkor ő sem állott ellen *(Exod.* 32. 1—6). Midőn Mózes Lévi törzsét papi szolgálatra osztotta be, A.-t ő szentelte fel és iktatta be főpapi méltóságába (u. o. 28—29), mely örökletes volt a zsidóságban annak egész állami önállósága idején (l. *Főpap*). Felszentelés után már nem Mózes eszköze volt s helyét Józsuának adta át, míg ő maga mint «felkent pap» tevékenykedett s a bibliai elbeszélés szerint Mirjammal tartott, amikor ez Mózes ellen lázított. Viszont az ő nemzetségének kizárólagos papsága ellen unokatestvére, Kórach lázított. Az ezen lázadás elnyomása után elterjedt járványok alkalmával csodákkal gyógyított, a törzsfőkkel együtt kezében egy bottal a holtak és élők közé állott, amíg a pestis el nem mult. Midőn a bibliai elbeszélés szerint Á. botja másnap kivirágzott, ezt a nép úgy fogta fel, mint Á. és családja papságának igazolását. A tradició szerint ez a bot szafirból volt s később a Frigyszekrényben őrizték. Az oltár előtti papi szolgálat kizáróan Á.-t és egyenes leszármazottait (kohaniták) illette s a leviták csupán a segédszolgálatot látták el alattuk.

Mint Mózes, úgy Á. sem juthatott be Kanaánba, mert az aranyborjú elnézésével bűnt követett el. Halálának színhelyét ezért a Biblia a határmenti Hóreb-hegység csúcsára helyezi, ahová Mózes felvezette s miután főpapi ruháját levetette, azt Á. fiára Eleazárra adta s ebben iktatta be a főpapságba. A Biblia kétszer beszéli el Á. halálát, ú. m. *Móz. 4.* 22—29 és 33. 38—39, ahol le van írva, hogy a nép harminc napig gyászolta őt; míg a másik adat *(Deuter.* 10. 6) szerint Mózes maga állítja, hogy Á. Moserában halt meg, ez pedig ugyancsak a Biblia *(Num.* 33. 31—7) szerint távolabb fekszik a Hórebhegységtől. Á. jósága a Bibliából kitűnik s a hagyomány is úgy örökítette meg, mint aki a békét szerette, követte és közvetítette állandóan. Ámde a rabbinikus irodalom igen korán gondoskodott arról, hogy a tipikus pap ne legyen túlértékelve s ezért szellemiekben jóval Mózes alá helyezi, csupán szócső, aki Mózesnek az igazi látnoknak és népvezetőnek akaratát hajtja végre. Az a kifejezés, hogy «Isten szólt Mózeshez és Á.-hoz», a Bibliában mindössze 15-ször fordul elő. Később, midőn a zsidóság a perzsa kultúra hatása alatt a papságot előnyösebb színéről ismerte meg, Á. tekintélye is növekedett, mert új, jobb képzetei keletkeztek a papságról s a *Mechilta* szerint már Mózes és Á. egyenrangúak s ugyanígy gondolkodik *Szirqch* (l. o.) is (45. 6—24). *Tanchuma-Mudrás* szerint Á. korábban volt próféta, mint Mózes, de az apokrif *Pátriárkák Testamentuma* nem ismeri el egyenértékűségét Mózessel, akinek Isten megnyilatkozott. Hillel (l. o.), aki Herodes uralma idején egy civódó főpapságot látott maga körül, Á. jellemét tükörként tartotta azok elé: «Légy Á. tanítványai közül való, szeresd a békét és kövesd a békét; szeresd a többi teremtményeket s vezesd őket közel a törvényhez» *(Ábót* 1. 12). A *Szanhedrin*-traktátus (6b) és más helyek szintén mint ideális papi jellemet tüntetik fel Á.-t, akit lágyszívűnek, megértőnek, elnézőnek, békeszeretőnek látnak, ellentétben Mózessel, a szigorú világi vezetővel. Ezért az egyszerű nép Á.-t jobban meggyászolta, mint magát Mózest, akinek feunmaradását köszönhette s a Biblia *(Num.* 20. 29) még külön kiemeli, hogy a nők is megsiratták, míg Mózest csupán «Izráel férfiai» *(Deuter.* 34. 8). Megnyugvását és panasz nélküli, néma fájdalmát fiai elvesztésekor a Talmud *(Zebáchim* 115b) és Josephus *(Antiquitates* III. 8. §. 7), továbbá a Biblia-kommentátorok külön kiemelik, mint példaadást. Halála is a vallásos megnyugvás eszményi visszatükrözése, amint a bibliai leírásból következik. A talmud-kori *Széder Ólam Rabba* (IX.), a *Ros-Hasána*-traktátus (2, 3a) és Josephus *(Ant.* IV. 4, § 7) egybehangzóan Ab hó 1-re teszik Á. halála napját. Általánbanvéve a rabbinikus iratok a könyörületesség eszményképét látták Á.-ban s a Biblia is *(Deut.* 33. 8) így örökíti meg. Úgy Á., mint Mózes, az igazságosság és előrelátás embere, Izráel géniuszát és misszióját reprezentálják. Személyük visszatükrözteti azt a morális és vallásos képzetet, amelyet Izráel már a korai időkben megalkotott s magára vállalt. Ehhez képest az első főpap személyét idealizálták s a többféle szövegből, mint amilyen a jahvisztikus, elohisztikus, a Jósiáhu korabeli papi szövegből, továbbá az exilium és az azutáni szövegből a papi szöveg lett beiktatva később, úgy, mint az a kanonizált Bibliában van. S. R.

Irodalom. Mc Curdy és K. Kohler (Jewish Encyclop.); Hamburger, Realencyclop.; Baring-Gould, Legends of Old-Testament Characters; Beer (Wertheimers Jahrbuch 1855).

Ájin, a héber ábécé tizenhatodik betűje. Hangzó értéke nincsen, régen torokhang volt, számértéke: hetven. Neve szemet jelent, alakja is ennek felel meg.

Ájin horó *(h.). Gonosz tekintet.* A középkor kultúrnépeinél — mint ahogy napjainkban is — el volt terjedve az a hit, hogy a gonosz tekintetnek verő hatása van és ez a szemverés halált is okozhat. Keleten — ami ritkább eset — a kék szemről hitték, hogy ilyen varázsereje van s ellene homöopatikus szerül a kék színt használták. A palesztinai ásatásoknál talált amulettek, kagylók és gyöngyök többnyire kékszínűek s ez a szín Keleten ma is nagyon divatos. (Így a keleti zsidók között elterjedt szokás, hogy házaik kapuja fölé nagy kékszínű kezet festenek.) A keleteurópai zsidók az A. ellen imával védekeznek. Az a népies szokás is elterjedt közöttük, hogy parazsat tesznek egy pohár vízbe, s ha a parázs a víz felszínén marad, az azt jelenti, hogy az A.-nak nem volt hatása. Ellenkező esetben — ha t. i. a parázs a víz fenekére szállt — a szemmel megvert egyén arcát a vízbe mártott ujjakkal többször megnedvesítik, ami a babonás hit szerint elhárítja a varázst. (l. még *Babonák* és *Amulettek* alatt.)

Ajlónisz. A magtalan asszony héber neve. A vele kötött házasság, ha a házasságkötés idejében a férjnek tudomása volt a meddőségéről, akkor a házasság érvényes; ha nem tudta és bebizonyosodott, hogy a házasságból az asszony betegsége folytán nem származott gyermek, akkor a házasság tíz év multán felbontható.

A Jövő. Társadalmi és tudományos hetilap. Szerkesztette Weiszburg Gyula dr., Budapesten jelent meg 1897—1898-ig.

Ájtatosság. Az Á. fogalma a bibliai irodalomban ismeretlen, ámbár a lélek ama állapotáról és hangulatáról, melyet ez a szó jelöl, többször tesz említést a Biblia. A Tóra áldozati kultuszának is az a nyilvánvaló célja, hogy az embert Isten közelségének tudatára ébressze s lelkét ájtatos félelemmel töltse meg. «Hallgassatok egek és figyelj te föld, mert az Örökkévaló beszél» —így kezdi Jesája jövendöléseit. Az emberi szív jámbor érzése már egészen tökéletes kifejezést nyert a Zsoltárokban. A talmudi zsidóság «kávonó» szóval jelöli meg az Á.-ot, mint a lélek különleges állapotát. «Aki imádkozik — írja elő a vallási törvény *(Órach chajim* 5.) — az szívével fogja fel az ima szavainak értelmét és arra gondoljon mindig, hogy a felséges Isten áll előtte.» De nem csak az imádkozáshoz szükséges a lélek figyelme és elragadtatása, hanem a vallás törvényeit is alázatos tisztelettel kell végrehajtani, épp úgy, mintha egy isteni parancsot teljesítenénk. «Micvósz cerichósz kávonó», a vallási kötelességeket telítse ájtatosság. *(Ber.* 13.) A zsidóság tehát nem csak ritka órákat szentelt az Á.-

nak, de mindig arra törekedett, hogy a köznapokat is mély vallásosság avassa ünneppé. F. M.

Akadémiák. *(Ó-és középkori zsidó A.)* 1. *Palesztinában.* A zsidó iskolák és imaházak létesítése a bibliai korig megy vissza. A tannaiták hagyományait összegyüjtő Hosaja rabbi szerint; aki a II. sz.-ban élt Caesareában, a jeruzsálemi Nagy Templom lerombolásakor azzal együtt 480 zsinagógát és vele kapcsolatos iskolát pusztítottak el. Ezek az iskolák főképpen a bibliai és a szóbeli hagyomány magyarázatával foglalkoztak. Ezek mellett a közép- és alsófokú iskoláknak megfelelő tanintézetek mellett azonban volt egészen magasrangú is, amely egyetemnek, akadémiának felelt meg s ahol kiválóbb tudósok (rabbik) voltak az előadók, míg a tanítványokat «talmidé chachómim»-nak (a bölcsek tanítványainak) nevezték. Organizációjukról azonban nem sokat tudunk s azt sem tudjuk, milyen viszonyban állottak a Nagy Szanhedrinnel, amelynek farizeus tagjai egyszersmind előadók is voltak. Legtöbbet még Hillel és Sammái iskoláiról és azok vitáiról tudunk. Így az Erubin-traktátus (13b) feljegyzi, hogy két és fél évig vitatkoztak arról, hogy jobb lett volna-e, ha az ember egyáltalán meg nem teremtődik. Azonban az ily kérdések mellékesek voltak, mert a Biblia-exegézis és a törvénymagyarázat voltak már akkor, a templom fennállása utolsó százada elején, az akadémiai előadások főtárgyai; emellett azonban görög hatás folytán filozófiával is foglalkoztak. A jeruzsálemi templom lerombolása után Hillel tanítványa, a nagyérdemű R. Jochanan ben Zakkai volt az, aki a törvénykutatásnak, a Biblia-exegézisnek, a Misnának és Gemárának új tanházat létesített Jabnéban (Jamnia), ahova az intellektuelleket összegyüjtötte s hírneves akadémiának alapját vetette meg. Ennek célja nem kevesebb volt, mint az, hogy az áldozás megszünte után annak helyébe a tanulást és tanítást léptesse s akadémiáját egyenesen a Nagy Szanhedrin jogutódának tekintette. Ez teljes mértékben sikerült is s a jabnei akadémia döntései egyházi és polgári jogesetekben ugyanolyan értékűek lettek a zsidóság előtt, mint régebben a Nagy Szanhedrinéi. Ez az akadémia politikától mentes volt s Bar-Kochba forradalmától is távoltartotta magát, hogy tudós nemzedékeket nevelhessen a szétszóródott zsidóság számára. Ez az iskola gyüjtötte össze s foglalta írásba a tradiciókat, amelyeket a korviszonyokhoz alakítva, megszövegezett s ezzel a zsidóság későbbi fejlődésének alapját vetette meg. Az akadémia elnöke maga a pátriárka, Hillel unokája I. Gamaliel, később a még híresebb II. Gamaliel (l. *Gamaliel)* lett. Ebből a jabnei akadémiából ágazott ki a többi palesztinai akadémia is, mert azok alapítói innen kerültek ki, mint Jochanan b. Zakkai tanítványai. Ilyen A. jöttek létre: Lyddában, melyet R. Eliezer ben Hyrkanus alapított, Kefar Azizban R. Ismael ben Elisa, Bené Berákban R. Akiba, Szikninben R. Chananja ben Teradjon vezetésével, míg a központ továbbra is a pátriárka székhelye, Jabne maradt. Külsőleg az A. hasonlítottak a görögökéihez, mert lehetőleg szőlőlugasokban tanítottak. Midras, Misna, Talmud, Haggada voltak az elmélkedés kiinduló pontjai, de a szisztematikus exegézis, a halachikus magyarázat alapját is itt vetették meg. Itt történt a bibliai könyvek mai alakjának kanonizálása is hosszú viták után; itt alakult ki a zsidó liturgia mai formája, mely — eltekintve némely középkori, kegyeletből felvett vallásos költeménytől — teljes egészében és beosztásában ugyanaz, amelyet a jabnei akadémia fixirozott, nagyobbrészt már a jeruzsálemi templomban rendszeresített imádságok alapján. Ugyancsak Jabnéban állították össze a Pentateuch Targumját, mely a későbbi Onkelosz-Targum alapja lett. Ugyancsak itt vizsgálták fölül a Bibliának újabb görögre fordított szövegét is. Ezt R. Akiba tanítványa, a híres prozelita Aquila (Akylas) valósította meg. A Hadrián és Traianus alatt kitört nemzeti szabadságharc következtében a jabnei Akadémia is megszünt 140., amikor Usába költözött, onnan később ismét viszament Jabnéba, majd másodszor is Usába, Galileába, amely északi országrész így a dél fölé kerekedett, amelyet a Hadrián alatti kegyetlenkedések elnéptelenítettek Az usai akadémia s vele kapcsolatos Szanhedrin jelentősége semmivel sem volt kisebb, mint a jabnei. Ez restaurálta a zsidóságot a rendkívüli veszteségek után; a törvénytanítást felvirágoztatta s a pátriárka, Simon b. Gamaliel (l. o.) is itt lakott, méltósága örökletes lett s lakhelyét hosszú időre egybekapcsolták az Akadémiával. Ugyanakkor azonban R. Akiba legkiválóbb tanítványainak egyike, R. Jósué ben Chalafta Szephoriszban fejlesztett naggyá egy másik akadémiát, melynek hatása oly nagy volt, hogy a Szanhedrin is odaköltözött. Simeon fia, Juda patriárka azonban egyesítette a két akadémiát Szephoriszban, ahova Babilóniából is nagyszámban sereglettek a tanítványok. Maga a pátriárka hírneves tudós (l. *Juda pátriárka)* s amellett kiváló organizátor volt. Itt szövegezték meg végleg a Misnát, s így a későbbi korokban is ez alapon birt az kötelező erővel a vallási gyakorlatban. A szövegzés után a szóferek lemásolták azt számos példányban s ezután egész Palesztinában és Babilóniában tankönyvül használták. A szephoriszi Akadémia Juda alatt átmenetet alkot a tannák korából az amórákéba, s egy jelentős kornak szellemi munkássága itt záródott le. Maga az Akadémia I. Juda halála után az alapító, R. Chanina vezetése alá került, amidőn pedig ez is meghalt, tanítványa Jochanan bar Nappacha Tiberiásba tette át az Akadémiát s a pátriárka, III. Gamaliel ugyanoda költözött a Szanhedrinnel. Azonban nem a kevésbbé jelentékeny pátriárka, hanem az iskola kiváló vezetője adott fényt hosszú időre az új Akadémiának, melybe Babilóniából is nagy számmal özönlöttek a hallgatók; amikor pedig R. Jochanan meghalt (279), a tiberiási Akadémia hírneve oly vagy volt, hogy annak kevésbbé jelentékeny utódai alatt sem csorbult meg tekintélye. Egyideig Caesarea emelkedett Tiberiás Akadémiájának rovására, ez azonban csupán R. Hosaja tekintélye miatt volt a III. sz. elején, amikor Origenes ker. egyházatya is felkereste azt s eszmecserét folytatott R. Hosajával, akitől tanult. Még az egész IV. sz.-ban is «Caesarea bölcsei», vagyis az ottani Akadémia

előadói vezető tekintélyek voltak a zsidóság körében a III. sz.-tól kezdve, különben Lyddában is virágzott az Akadémia és Szephorisz is újra fellendült. A déli részt Lydda uralta s ennek egyik mesterétől tanult Jeromos ker. egyházatya, a «Vulgata»-fordító, héberül. Jóllehet így a III. és IV. sz.-ban Caesarea, Lydda és Szephorisz akadémiái a zsidók és nemzsidók előtt is nagy becsben állottak, mégis Tiberiásé volt a vezetőszerep az egész keleti és nyugati zsidóság körében; ezt tekintették a régi Szanhedrin utódának. Itt székelt a pátriárka, akinek örökletes méltósága idővel egészen világi lett s a római adminisztráció is nagy becsben tartotta. Úgy a halachikus, mint a haggadikus irodalom nagyban fejlődött s számos tudós-generáció nevelkedett és sok túdós élte le életét Tiberiásban, így R. Tanchuma, a róla elnevezett Midrás szerkesztője is. Legfőbb és legnagyobb érdeme azonban a tiberiási Akadémiának a Jeruzsálemi Talmud szerkesztése. Ennek alapját még az Akadémia alapítója, R. Jochanan b. Nappacha vetette meg, jóllehet utána még másfél századig dolgoztak azon, egészen a patriárkátus megszüntéig (425 körül). A Jer. Talmud lezárása után a tiberiási Akadémia még sokáig működött s még a VI. sz.-ban is híres volt. Ugyancsak érdeme ennek az Akadémiának a maszoretikus szöveg megállapítása is a VII. sz.-ban. Tőle származik a héber punktuáció is a bibliai szöveghez, amelyet eredetileg «tiberiási punktuáció»-nak neveztek. A patriárkátus megszünte után úgy az Akadémia, mint a törvénykezés élén a «Ros Jesiva» (az Akadémia feje) állott. Egészen a IX. sz.-ig virágzott ez a kiváló intézet, attól kezdve a XII. sz.-ig nem játszott jelentékenyebb szerepet a zsidóság életében, de akkor és a XVI. sz.-ban is csupán rövid időre emelkedett ki Don Joseph Nászi, naxosi herceg és török nagyvezír fáradozásai következtében.

2. *Babiloniai A.-ák.* Ezek palesztinai mintára s azok nyomán létesültek, de a jeruzsálemi Nagy Templom utolsó századában még nem tettek szert nagyobb jelentőségre, jóllehet számos iskolát létesítettek a babiloni zsidók, akik az Ezra alatt történt Palesztinába való visszatérés után is többben voltak, mint a palesztinai zsidók, miután Ezrával nem az egész zsidóság tért vissza. Ezrától Hillelig (időszámítás előtti első század eleje) nem voltak nagyobbszerű A. Babilóniában s maga Hillel fiatal korában Jeruzsálembe ment tanulni. Egész a IV. sz.-ig, I. Juda pátriárkáig, még mindig jelentéktelenek voltak azok, de ettől kezdve hatalmas lendületet vettek az exilarchátus idején és a gaóni korszakban (l. *Exilarchák* és *Gaóni-korszak).* Az A. főhelyei voltak Nehardea, amelynek zsidósága még a babiloni fogságból ottmaradt ősrégi zsidóság volt. Itt és a szomszédos Huzzalban Ezra korabeli zsinagógát és tanintézetet ástak ki romjaikból. Hadrián korában R. Akiba a Szanhedrin megbízásából felkereste a nehardeai Akadémiát s a házassági jog felől vitát folytatott *(Misna Jehámot* vége). Ugyanakkor, az I. és II. sz. fordulóján már Nisibisben is volt egy híres Akadémia, ahová számos palesztinai tudós menekült az üldözések korában. A III. sz. elején I. Juda pátriárka tanítványa Abba Aréka, akit egyszerűen Rabnak nevez a Talmud, a nehardeai Akadémia meghagyása mellett Surában újat alapított s mindkettő évszázadokon át, (az utóbbi a X. sz.-ig) egymás mellett, mint egyenragú akadémia működött. A nehardeait azonban politikai okokból valamivel később, hogy Rab meghalt, Pumbaditába helyezték át. (A surai és pumbaditai A.-nak a zsidó tudományosságban való óriási és döntő szerepét l. *Gaoni korszak*). Surában fejezték be az amorák, majd a gaónok, ahogyan az iskolafőket nevezték, a Babiloni Talmudot, melynek általuk megállapított szövege változatlan maradt. A végső szövegmegállapító a hírneves Asi volt (megh. 427.) a surai Akadémia közreműködésével. Utána már csupán szertartási munkálatok vártak az V. sz. szaboreusaira, akik a két Akadémián elrendezték a hatalmas anyagot, mely 500-ban mai formájában már megvolt. A gaóni elnevezés az iskolafőkre a mohamedán kultúra kezdetén jött divatba. Méltóságban mindjárt a fejedelmi rangot és jogokat élvező exilarcha után következtek s rangsorban előbb a surai állott, aki az exilarcha jobbján foglalt helyet. A két Akadémia hivatalos elnevezése az arameus *metibta* és a héber *jesiva* szó volt s az iskolafő Rés Metibta vagy Rés Jesiva, előbb Rés Szidra volt, míg a gaón szó címet jelentett s pontosan megfelelt a főmagasságú vagy excellenciás kifejezésnek, amellyel csupán az exilarchát (l. o.) illették. Utánuk állt csupán a Rés Kallah, a gyülekezet vagyis a hallgatóság, a tanulók elnöke; ily módon az A. voltak a babiloni rendkívül kulturált zsidóság középpontjai egy teljes évezreden át. S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos tanulmányai a Jewish Encyclopédiában; Encyclopedia Judaica (1928); Grätz, Geschichte der Juden V.; Adolph Schwarz, Hochschulen in Palestina und Babylonien (Jahrb. f. jüd. Gesch. u. Liter. 1899); Weiss, Dor-Dor III.; Is. Halévy, Dórót ha-Risónim III.; Zacuto, Széfer Juchaszin.

Akadémiák II. Így nevezhetők azok a magas színvonalon álló zsidó főiskolák, amelyek főkép Nyugat-Európában a középkor folyamán évszázadokon át működtek ott, ahol egyes kiváló mesterek éltek és tanítottak. Ilyenek voltak főképpen: az V—VIII. sz.-ban Salernoban, ahol orvostudományt is tanítottak, csakúgy, mint később a Provenceban; továbbá a VIII. sz.-tól a XV. sz.-ig spanyol-arab és spanyol területen Cordovában, Lucenában, Sevillában, Toledóban, Saragossában, Geronában és Barcellonában; Franciaországban Lunel Béziers, Narbonne, Marseilles, Troyes és Páris voltak a zsidók A. székhelyei; Itáliában Lucca, az újkorban Livorno, Velence, Mantova, Ferrara, Padova; Hollandiában Amsterdam; török területen Szaloniki, Konstantinápoly, Szafed, Bagdad; Egyiptomban a középkorban Kairuvan és Fosztat; német területen Metz, Fürth, Mainz, Worms, Altona, Colmar, Breslau, Berlin, Bécs, Nikolsburg, Prága; lengyel-orosz területen Krakkó, Lemberg, Warsó, Wilna, Kowno, Grodno, Berditschew, Posen stb. Valamennyi az újkor folyamán nagy héber nyomdák és tudományos könyvkiadók helye is volt. Belőlük fejlődtek ki a modern kor rabbiszemináriumai és speciális zsidó főiskolái. L. *Zsidók története.* S. R.

Akadémia tagjai. A Magyar Tudományos Akadémiát, Magyar Tudósok Társasága néven gróf Széchenyi István és több magyar főrend alapította, eredetileg a «nemzeti nyelv kimüveltetése» érdekében. Hivatalos megalakulásának éve 1830. Az A. 1870 óta új alapszabályai alapján három osztályra oszlik: 1. nyelv és széptudományi osztály; 2. filozófiai, társadalmi és történeti tudományok osztálya; 3. matematikai és természeti tudományok osztálya. A három osztálynak együttesen legfeljebb 64 rendes, 26 tiszteletbeli és 160 levelező tagja lehet. Új tagot a szakosztály ajánlására a tiszteleti és rendes tagok kétharmad többsége választ titkos szavazással. A Magyar Tudományos Akadémiának alapítása (1830) óta 1928-ig összesen 54 zsidó származású és ezek közül összesen 33 zsidóvallású beválasztott tagja volt. E tagszámból hazai tag volt 41, külföldi tag 13, a hazai tagok közül zsidó származású volt 21, zsidóvallású 20; a külföldiek közül zsidó származású volt 3, zsidóvallású 10 tag. A Magyar Tudományos Akadémia első beválasztott zsidóvallású tagja Ballagi, akkor még Bloch Móric zsidóvallású teológus és nyelvész volt 1840., a legutóbbi Steiner Lajos meteorológus 1917. Az első beválasztott külföldi zsidóvallású tudós a pesti származású Mandl Louis párisi anatómia-professzor volt 1846., a legutóbbi Zuntz Náthán berlini egyetemi tanár, biológus volt 1912. Tudományszakok szerint a zsidó és zsidó származású tagok megoszlása a következő:

Filológus és archaeológus 19, ebből 7 kitért, 12 zsidóvallású;

Történelemtudós 6, ebből 3 kitért, 3 zsidóvallású;

Államtudományi, jogi és nemzetgazdaságtani tudós 6, ebből 4 kitért, 2 zsidóvallású;

Orvos és természettudós 8, ebből 3 kitért, 5 zsidóvallású;

Matematikus és fizikus 10, ebből 5 kitért, 5 zsidóvallású.

Az akadémikusok névsora, beválasztásuk sorrendjében a következő:

I. Hazaiak:

Bloch Móric (Ballagi Mór), filológus, beválasztották 1840.

Finály Henrik, filológus és archaeológus, beválasztották 1858.

Arányi Lajos György, orvostanár. beválasztották 1860.

Vámbéri Ármin, orientalista, beválasztották 1860.

Falk Miksa, államtudományi író, beválasztották 1861.

muraközi Rózsay József, a pesti kórházak és Pestmegye főorvosa, beválasztották 1864.

Akin Károly, 1868.

Hirschler Ignác, szemészorvos, beválasztották 1869.

Fraknói Vilmos, püspök, történetíró, beválasztották 1870.

Goldziher Ignác, orientalista, beválasztották 1876.

Réthi Mór, matematikus, beválasztották, 1878.

Bánóczi József, irodalomtörténész, beválasztották 1879.

Simonyi Zsigmond, filológus, beválasztották 1879.

Kőrösy József, statisztikus, beválasztották 1879.

König Gyula, matematikus, beválasztották 1880.

Kánitz Ágoston, botanikus, beválasztották 1880.

Korányi Frigyes, orvostanár, beválasztották 1884.

Halász Ignác, filológus, beválasztották 1888.

Acsády Ignác, történetíró, beválasztották 1888.

Munkácsi Bernát, filológus, beválasztották 1890.

Alexander Bernát, filozófus, beválasztották 1892.

Óváry Lipót, történetíró, beválasztották 1892.

Földes Béla, nemzetgazdász, beválasztották 1893.

Kunos Ignác, orientalista, beválasztották 1893.

Marczali Henrik, történetíró, beválasztották 1893.

Pólya Jakab, nemzetgazdász, beválasztották 1893.

Fayer László, büntetőjogász, beválasztották 1894.

Ónodi Adolf, orvostanár, beválasztották 1896.

Wertheimer Ede, történetíró, beválasztották 1900.

Szilasi Móric, filológus, beválasztották 1902.

Angyal Dávid, történetíró, beválasztották 1902.

Schlesinger Lajos, matematikus, beválasztották 1902.

Fejér Lipót, matematikus, beválasztották 1908.

Wittmann Ferenc, fizikus, beválasztották 1908.

Déchy Mór, geográfus, beválasztották 1909.

Mahler Ede, orientalista, beválasztották 1909.

Bánki Donát, matematikus, beválasztották 1911.

Beke Manó, matematikus, beválasztották 1914.

Fellner Frigyes, nemzetgazdász, beválasztották 1915.

Riesz Frigyes, matematikus, beválasztották 1916.

Steiner Lajos, matematikus, beválasztották 1917.

II. Külföldi zsidó és zsidószármazású tagok:

Mandl Louis (l. o.), kora egyik legjelentékenyebb anatómusa, párisi egyetemi tanár, pesti születésű, beválasztották 1846.

Benfey Theodor, korának legkiválóbb szanszkrit nyelvésze, göttingeni r. tanár, kényszerkikeresztelkedett volt, beválasztották 1859.

Oppert Jules, világhírű assyrológus, szanszkrit és sémi nyelvész, a zend ékírás megfejtője, párisi egyetemi tanár, az Academie Francaisenek több alkalommal elnöke, az Alliance Israelite egyik vezető embere, beválasztották 1865.

Klein Leop. Julius (l. o.), miskolci születésű, német esztétikus, beválasztották 1869.

Leitner Gottlieb William (l. o.), pesti születésű, lahorei egyetemi tanár, szanszkrit nyelvész, indológus és archaeológus, beválasztották 1873.

Ascoli Isaiah Graziadio, világhírű filológus, minden idők egyik legkiválóbb linguistája, indogermanista, sémi, román és turáni nyelvész, magyarul is tudott, milanoi egyetemi tanár, beválasztották 1875.

Schulhof Leopold (l. o.), bajai születésű, páris asztrofizikus, beválasztották 1878.

Stein Aurel, sir, baronet (l. o.), pesti születésű, lahorei egyetemi tanár, világhírű archaeológus és indológus, beválasztották 1895.

Herz Miksa, bey, kairói múzeumi igazgató, orientalista, beválasztották 1896.

Stein Ludwig (l. o.), magyar születésű filozófia-professzor akkor Bernben, korábban rabbi, majd magántudós és folyóiratszerkesztő Berlinben, beválasztották 1899.

Zunz Nathan, a berlini egyetem biológiai tanára, beválasztották 1912.

Bresslau Harry, egyike volt a legkiválóbb paleográfusoknak, a «Monumenta Germaniae Historica» igazgatósági tagja, a strassburgi egyetem r. tanára és volt rektora, orthodox zsidó, beválasztották 1915.

Steindorff Georg, a lipcsei egyetem egyptológia tanára, beválasztották 1917. S. R.

Akaratszabadság. Ez az etikai doktrina úgy a zsidó, mint a katolikus vallásban azt tanítja, hogy az akarat az egyénből fakad. Az egyén ennélfogva saját maga ura akarásának és elhatározásának. Szabadon választhat a jó és rossz között s hogy ezeknél fogva az ember szabad. Ez a gondolat a judaizmus egyik legrégibb, alapvető principiuma és adománya az emberi gondolkodásnak. A rabbinikus vélemény, melyet a farizeus tudósok reprezentáltak, feltétlenül emellett döntött és Josephus szerint *(Antiquitates* XIII. 5. § 9; XVIII. 1. § 5) emiatt is ellentétben állottak a szadduceusokkal, akik szerint minden változásnak van alávetve s az esszénusokkal, akik mindent a predesztináció-val és isteni Gondviseléssel (l. *Gondviselés)* magyaráztak meg. Philo szintén az A.-ot vallja és tanítja épen zsidó és nem sztoikus befolyás következtében. «Minden Isten kezében van, kivévén az istenfélelmet», így hangzik a Talmudnak zsidó részről sohasem vitatott axiómája *(Beráchót* 33b, *Nidda* 16b). Az iszlám kétféle vallásfilozófiai iskolájának, a kadaritáknak és jabbaritáknak hatása alatt a zsidó vallásbölcsészek is összeegyeztetni próbálták az A.-ot az isteni Gondviseléssel és mindenttudással, mely utóbbi attributum a középkori zsidó filozófusoknál az A. doktrinájának megmagyarázásánál a legfontosabb szerepet játszotta. Szaádja gaón (IX. sz.) a következőt mondja erre vonatkozóan a *Kitab al-Imanat* c. arabnyelvű filozófiai művében (III. k.): «Ha Isten, a Mindenttudó előre tudja az eseményeket, szükségképen tudnia kell azt is, hogy ki nem fog engedelmeskedni Neki; ebben az esetben pedig a puszta tény, hogy Isten mindenttudó, kényszeríti az embert, hogy az Ő parancsolatai szerint cselekedjen.» Szaádja szerint Isten tudása azonban nem okozó erejű, mert ha az volna, akkor minden, aminek léte van, öröktől fogva megvolna, miután Isten tudása öröktől fogva létezik. Ebből azonban nem szabad azt következtetni, hogy Isten tudása ellenére lehet cselekedni, mert Isten ismeri a dolgokat úgy, amint valóban léteznek. Mihelyst az ember alternatívák előtt áll s választ, Isten tudja azt, de az ember szabadon választhat. A XI. sz.-i castiliai Bachjah ibn Pakuda (l. *Etika*), a Chóbót ha-Lebóbót (A szív kötelességei) szerzője megerősíti s alátámasztja az A.-ba vetett hitet, amely felett nem vitatkozik. Juda ha-Levi a Cuzariban. Szaádját követi Isten mindentudásának megmagyarázásánál. Szerinte is az ember elhatározása megelőzi Isten tudását arra vonatkozóan. Isten tudása szerinte teremtő és okozó kategóriákra oszlik, de az A. magyarázásában tovább megy Szaádjánál, mert összeegyezteti azt az isteni Gondviseléssel (l. *Gondviselés,)* azonkívül Arabba Ahment sztoikus filozófus tanításai nyomán megkülönbözteti a fő és a másodlagos okokat. Az elsőhöz tartoznak a természet változtathatatlan törvényei, amelyek egyenesen a végső okból származnak; a másodikhoz tartoznak a természetes okok, amelyeket okozatokon át lehet kapcsolni és visszavezetni a végokra. A másodlagos okok láncszemein az utolsó kapocs az ember A.-a, amelyeket az alternatívák hoznak létre; minthogy azonban ez közvetve az első okra vezet, az ember A.-a a választásnál nem korlátozza az isteni Gondviselés szabadságát. Abraham ibn Daud a Gondviselés problémáját Juda ha-Levihez hasonlóan oldja meg, de a mindenttudás attributumát egyszerűbben oldja meg. Kétféle lehetőséget különböztet meg, ú. m. egy szubjektivet, mely nem veszi tudomásul az okot és egy relativet. A szubjektivitás Isten mindenttudásánál ki van zárva, de kezdettől fogva már alternatívákkal teremtette a világot s azokat előre el nem döntve, az embernek A.-ot hagyott (Emunah Ramah). Maimonides szerint Istenről nem lehet feltételezni ismeretszerzést, mert mindenttudása öröktől fogva van és változatlan, ennélfogva az emberi dolgokat is öröktől fogva tudja. Isten tudása másszerű, mint az emberi megismerés. Maimonides az A.-ot meg sem kísérli összhangzatba hozni az isteni Gondviseléssel *(Móre Nebuchim* III.). Nagy ellenfele, a provencei Abraham ibn Dad de Posquieès elveti Maimonides összes tanításait még pedig nem egészen ok nélkül, mert Maimonides zsidó tudósok szokása ellenére inkább dogmákat kreált, mint észokokat hozott elő az A.-ra vonatkozóan. Ő azt úgy módosítja, hogy az A. tanát elfogadja, mert enélkül sem a jutalmazást, sem a büntetést megmagyarázni nem lehet: hogy Isten tudása valóban másszerű, mint az emberé s mindenttudása nem fogható fel másképen, mint az Ő Lényege, azt elfogadja. Ezek alapján Abraham ben David így magyarázza az A.-ot: földi ember alá van vetve befolyásoknak, melyek sorsára kihatnak s azt meghatározzák; ez a sors azonban nem változtathatatlan, mert az embernek szabad választása lévén, hatalmában áll sorsán változtatni vallásos és erkölcsi életével. Isten ismeri az ember elhatározását, mely nem Isten ellen, hanem a viszonyok ellen irányul. Ez az okoskodás is gyenge filozófiailag, sokkal racionálisabb ezeknél Gersonidesé (Levi ben Gerson), aki szerint az égi testek vagyis a milieu-viszonyok határozzák meg az ember elhatározását, de az A. ezeket is elháríthatja *(Milchámót* III.). Moses Narboni a *Maamar bi-Behirah* ban külön fejezetben foglalkozik az A.-gal, melyet polemikus éllel kiszínez a konvertita Abner de

Burgos Iggeret ha-Gezerahja ellen. Érvei lényegileg azonosak Abraham Posquièresével az A.-ra és Juda ha-Leviével az isteni Gondviselésre vonatkozóan. Chaszdai Crescas, a XIV. sz.-i híres toledói vallásbölcsész, Spinoza egyik legfontosabb megelőzője, elhajlik az A.-tól a determinizmus felé. Szerinte az okozatiság egyetemleges törvényeinek hatása alól az ember nem vonhatja ki magát. Az ok meg nem ismerése az A. hívévé tehet valakit, de ez a valóságban mégsem létezik, mert az korlátozott. Mégis a Tóra szabad választást tanít. Ezért Crescas arra a konkluzióra jut, hogy az emberi akarat bizonyos tekintetben szabad, de más tekintetben determinált. Ha mint egyedülállót tekinti magát az ember, szabadon határoz, de távolabbi okokkal kapcsolatosan akarata korlátozva van. Az ember szabadnak tekinti saját elhatározását, ezért felelős érte s eszerint büntettetik és jutalmaztatik (*Or Adonai* II.) Albo, a XIV. sz. másik vallásbölcsésze Maimonidest követi úgy az A., mint a Gondviselés megmagyarázásánál az Ikkarimban. Mindkettőnek döntő hatása Spinozára bebizonyított dolog. A Talmudban (*Sabbat* 104a) Simon b. Lákis röviden így határozta meg az A.-ot: «Ha valaki tiszta és erényes életet akar élni, az segítve lesz, de ha tisztátalant és gonoszat választ, nem akadályozza benne senki.» L. *Etika*, *Gondviselés*, *Predestináció*, *Farizeusok*, *Szadduceusok*. S. R.

Irodalom. Isaac Broydé (Jew. Encycl. 1904); Salomon Munk, Mélanges; u. a., «Móreh Nebuchim» francia kiadásának bevezetésében (IV.); J. Guttmann, Die Religionsphilosophie des Abraham ibn Daud aus Toledo; M. Joel, Levi ben Gerson; Isidore Weil, Philosophie Réligieuse de Levi ben Gerson; D. Rosin, Die Ethik des Maimonides; L. Stein, Die Willensfreiheit und ihr Verhältnis zur göttlichen Präscienz und Providenz bei den jüdischen Philosophen des Mittelalters (Berlin 1882); D. Kaufmann, Die Attributenlehre; M. Joel, Don Chasdai Crescas' Religionsphilosophische Lehren in ihrem geschichtlichen Einflusse; Philipp Bloch, Die Willensfreiheit von Chasdai Crescas (1879).

Akdómusz, egy arameus nyelven írt, végig «ta» szócskára rímelő dal, amelyet sovuot első napján a tórafelolvasás alkalmával az első vers után mondanak. A dal különben Isten nagyságát, a teremtés csodáját és a Tóra népszerűségét dicsőíti. Szerzője — mint az egyes versszakok záró betűinek összerakásából kitűnik — rabbi Méir ben Izsák híres mainzi, majd wormsi rabbi volt, aki a XI. században élt. F. D.

Akédó *(h.). Megkötözés.* Az oltárra hurcolt áldozati állat megkötözésére használták ezt a kifejezést. Különösen Izsák feláldozását szokták A.-nak nevezni. A liturgiában az A.-ra való emlékezés már a régi időkben is nagy szerepet játszott. Később a pijut elterjedésével a költészetnek kedvenc tárgya lett az A., sok költő megírta Izsák feláldozását és a költeményt rendszerint megtoldotta egy könyörgéssel a jobb jövőért. A keresztes háborúk után az önkéntes martiriumot és a kényszerkeresztelkedéssel megfenyegetett gyermekek megöletését szüleik által Izsák feláldozásával hasonlították össze a zsidó költők és versekben énekelték meg. E verseket is A.-nak nevezik.

Akiba ben Joszef (általában *Rabbi Akibá*nak nevezik), a zsidóságnak Mózes és Hillel mellett legnagyobb tanítója, a bibliai tudományok, a tanítás és tanulás megszervezője, a jabnei akadémia alapítója, hírneves írásmagyarázó, a Hadrian alatti zsidó szabadságharc szellemi vezetője és a zsidóság «szent»-nek nevezett mártirja, szül. 50 körül, megh. 132-ben. Életéről rengeteg feljegyzés van a Talmudban és máshol is, azonban annyira át van szőve a legendákkal, amelyek alakját később övezték, hogy részletes élettörténetét nehéz megállapítani. Tény az, hogy ifjú korában pásztor volt (*Jeb.* 86 b. és 16 a.), de csupán legenda, hogy egy gazdag jeruzsálemi birtokos leányát vette feleségül. Felesége Rachel, egy Jósua nevű jelentéktelen ember leánya volt, aki hűségesen megosztotta férje sorsát mindenben s nem ellenezte, hogy A., aki férfikorában kezdett tanulni s addig a rabbik ellensége volt, meggyőződve a tudás hatalmáról, mint meglett férfiú üljön a rabbik lába elé (*Pesz.* 49 b.). A mester, akit szülővárosában, Lyddában hallgatott, R. Eliezer ben Hyrkanos volt, aki már Jochánan ben Zakkai halála után működött. A. tizenhárom évig szakadatlanul tanult, jóllehet családjáról kellett gondoskodnia, mielőtt maga is tanítani kezdett volna. Másik tanítómestere volt R. Tarfon, aki később maga is tanítványa és csodálója lett A.-nak (*Szifré Num.* 75). Amíg R. Eliezer élt, A. Lyddában működött, azután Bené Berakban, Jaffa közelében (*Szanhedrin* 32 b., *Toszefta Sabbat* III. 3.), majd Ziphrónban, később pedig Jabnéban, ahol a Szynhedrion elnöke volt. A későbbi legkiválóbb tannaiták az ő tanítványaiból kerültek ki s a Talmud 12,000-nél többre teszi azok számát, köztük R. Méir (l. o.) és Simon bar Jochi voltak a leghíresebbek. A. Bar-Kochbát, a hadvezért, valószínűleg nacionális okokból Messiásnak tartotta. A szabadságharcban való részességéről ez a legfőbb adat (*Jerus. Taanit* IV. 68 d.) s azt jelenti, hogy szellemi hátvédjét képezte annak. Számos utazása is fel van jegyezve; így 95-ben Rómába ment, ahol két évig tartózkodott. Kiterjedt nyelvtudása miatt a császárhoz küldött követség tagjaival ment. Ez alkalommal a Talmud szerint Galliában is megfordult. 110 körül pedig a babyloniai Nehardeában járt, ahol a zsidóság nagy kulturcentruma volt a későbbi évszázadokban is. Útja azonban nem politikai jellegű volt, hanem kulturális vonatkozású. Halálát a Talmud szerint (*Berách.* 61 b.) az okozta, hogy megszegte Hadrian császár edictumát, mely a zsidó vallás tanítását és törvénymagyarázatát eltiltotta. Sok évig tartották börtönben (*Szanhedrin* 12 a.) és sorsát előre látta beteljesedni, miután több iskolafőt ő előtte végeztek ki. Hogy a valóságban miként ment végbe A. kivégzése, azt sem lehet pontosan megállapítani a rengeteg legenda miatt. A leírásokból az tűnik ki, hogy hosszas tortura után égették el elevenen s ő az egész idő alatt a legnagyobb türelmet tanusította s a körülállóknak erkölcsi tanításokat adott, majd fennhangon a Sémá-t, Izrael Egy-Isten hitét hangoztatva, lehelte ki lelkét, példát adva a későbbi korok tűzhalált halt mártirjainak. A. személyéről mindenesetre kevesebbet tudunk, mint tanításáról, amely a Talmud egész területén szétszórva feltalálható. A tudást tartotta legfőbb erénynek, de csak, ha szerénységgel párosul: «Aki tudása miatt feltolja magát,

olyan mint egy útszéli hulla, mely előtt az utas gyorsan tovább halad.» Másik idevonatkozó mondását *Lukács* evangelista átveszi (14. 8—12.) s ez A.-nál így szól: «Helyedet mindig rangodon alul válaszd, amíg nem kérnek rá, hogy előkelőbb helyre ülj, mert jobb, ha mások szólítanak fel, hogy lépj előbbre, mint ha arra kérnek, hogy hátrább ülj.» Jótékonyságát számos helyt megörökíti a Talmud, melyből azt is megtudjuk, hogy a jótékonysági adományok templomi szekrényének felügyelője volt (l. *Jótékonyság).* Szellemi kiválósága egészen elsőrendű volt. Az ótestamentumi kánon végleges megállapítása tőle származik, egyszersmind számos apokryph irat fel nem vétele is, jóllehet ezek tanulmányozását sem tiltotta el a legkevésbbé sem, sőt ő maga többször idézett az Ecclesiasticusból. A Septuaginta akkor a zsidók közt is elterjedt hibás szövegét, melyet a keresztények már az ő korában a zsidóság ellen magyaráztak, A. pótolta a kanonizált Bibliával. A Targum-Onkelos szerzésében is döntő része lehetett, mert ezeknek halachikus anyaga teljesen fedi A. véleményeit. A Halacha volt A. legfontosabb anyaga. Ez ő előtte még nem volt rendszerezve s ennélfogva vallási utasításul nem szolgálhatott, csak ott, ahol iskolafő volt. A. volt az, aki a Misnában megszövegezte a halachikus kódexet, a Midrás-ban a halacha-exegézist, a Halachót-ban pedig magának a Halachának logikai módszerét és alkalmazását mutatta. Azok a talmudszerzők, akik p. o. a Misna máig is az ő korukban már meglévő formájának végleges megszövegezőjéül R. Méirt tartották, azok is megegyeznek abban, hogy *az* A. szövegezésének módosítása s az ő módszere nyomán jött létre. Eszerint a kodifikált Halacha a Misnával, a Tószefta a Misnára vonatkozó logikus érvekkel és a halachikus Midras A. életeművének tekinthető. Azonkívül tanítványaitól erednek a Mechilta és több Szifra. Nagy érdeme A.-nak, hogy óvakodott a dogmatizálástól s azt teljesen elkerülte, mint a fejlődés alapján álló judaizmus szellemével össze nem egyeztethetőt; de azt is látta, hogy egyedül a bibliai szöveg nem elegendő akkor, amikor a kereszténység is szent könyvnek ismeri azt el; ezért volt szükség a szóbeli hagyomány és magyarázatok rögzítésére s ezt végezte ő el tanítványával, Aquilával, azon célból, hogy a görög filozófia különösen a gnosztikus szellem felszívó hatásától megvédje a zsidóságot. A. volt az, aki először tanította tudatosan azt, hogy a kanonizált bibliai szöveg belső értelmű, abban felesleges szó vagy éppen betű nincs, hanem minden lényeg; belőlük ered s onnan fejleszthetők a vallási, erkölcsi és polgári törvények. A. vallásfilozófiája hasonló Philóéhoz; az ember létének alapja az eszme; az ember nem Isten képmására, hanem Isten eszméje után teremtetett. Monotheismusa a szigorú, tiszta zsidó monotheismus volt, mely az angyalhitet tökéletesen kizárta s a személyes istenhitet is. A. az akaratszabadság elvét vallotta: «az akarat szabadsága minden embernek meg van adva»; «A világot isteni kéz kormányozza, de az ítélet minden ember jó és rossz cselekedetének megmérésén alapszik.» Isten transcendentális természetének megmagyarázása után vezeti le A. az indeterminizmust, a korlátlan akaratszabadságot, amely már ebben az időben ellentétbe hozta az akkori kereszténységgel, éppen úgy, mint szigorú egyistenhite, mely közvetítőt nem ismer: «Boldog vagy ó Izráel, hagy égi Atyád által tisztultál meg», mint írva van *(Jerém.* 17., 13.): «Izráel reménysége Isten.» (A héber «mikvó» szó egyaránt jelent reményt és fürdőt.) A. szerint Isten attributumai nem csupán az igazságosság, hanem a jóság és irgalom is, mely azonban nincs alárendelve az előbbinek. Ez tükrözik vissza erkölcsi aforizmájából is: «Isten a világot irgalommal, de az emberi cselekedetek jó és rossz oldalainak mérlegelésével kormányozza.» Legfőbb törvénynek A. is a felebaráti szeretet bibliai törvényét vallja *(Levit.* 19., 18; *Szifra kedósim* 4.), de ez magában véve még nem elegendő s A. hevesen protestál a keresztények azon véleménye ellen, hogy a judaizmus «csupán csak moralitás». Más kötelességei is vannak az embernek. Filozófiája dacára, A. a zsidó nacionalizmus legtudatosabb megtestesítője, még a Talmudban feljegyzett viziói is, amelyek a jövőre vonatkoznak, visszatükröztetik népe iránt érzett nagy szeretetét. S. R.

Irodalom. L. Ginzburg, R. A. ben Joseph, New York 1904; I. Gastfreund, Biograpie des R. A., Lemberg 1871; Graetz, Geschichte der Juden IV.; Ewald, Geschichte des Volkes Israel VII.; Derembourg, Essay sur l'histoire et géographie de Palestine, 1868; Bacher, Agada der Tannaiten I.; Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten II.; D. Hoffmann, Zur Einleitung in die halachischen Midrasim; Graetz, Gnosticismus; F. Rosenthal, Vier apokryph. Bücher R. A.; M. Lehmann, R. A., historische Erzählung 1880; Blaunschweiger, Die Lehrer der Mischnah; Wittkind, Chut-ha-Mesulas, Wilna 1877; Frankel, Darké ha-Misna; Weiss, Dor II.; Oppenheim, Béth ha-Talmud II.; Bloch, Mi-Mizrach umi-Maarab 1894; Bitlerbeck, R. A. Leben und Wirken eines Meisters in Israel Strack's Zeitschrift «Nathanel» 1916—18; Hirsch, Die religionsgeschichtliche Bedeutug R. A.-s Prag 1912; Strack, Einleitung in Talmud und Midrasch 5. Anfl.; Dubnow, Weltgeschite der Juden III.; Zuri, R. A.; Rubin, Ansé ha-Sém be-Chochmath ha-Nistor Ha-Eskól, V.

Akibá há-Kóhen, talmudtudós. A XIV. század második felében élt; megh. Prágában 1496. Budán Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus mellett vitt jelentős szerepet az ottani zsidó hitközségben. Hittudománnyal foglalkozott és vallásos buzgalma, gazdagsága és jótékonysága miatt nagyon népszerű volt hitsorsosai között, akik «nászi»-nak, fejedelemnek tiszteltek. Az udvarnál is szerepet játszott, de vagyona meg befolyása ellenszenvet keltett iránta az országnagyok között, akik megrágalmazták Mátyás király előtt. Nem tudni, a király kiűzte-e, vagy jószántából hagyta-e el az országot, de nemsokára már Prágában szerepel egy talmud-iskola élén, amit ő maga alapított. Itt is áskálódtak ellene, úgy hogy háromszor kellett menekülnie. Mindannyiszor drága himzésű függönyt ajándékozott a prágai zsinagógának. Házasságából tizenkét fia és tizenhárom lánya született. A lányokat mind Áron főpap leszármazottaihoz, kohanitákhoz, adta nőül és egyik veje, Jóchebed nevű leányának férje, rabbi Sábtái volt, korának egyik legkiválóbb talmudistája. A családnak ebből az ágából a zsidó irodalom több kiválósága származott, így többek közt a hírneves tu-

dós Edels Sámuel (Meharsa) is. A., akit a prágai zsidó temetőben hantoltak el, élete végéig teológiai tekintély hírében állott és még halála után százötven évvel is hivatkoztak reá. U. L.

Akum, az «ovde kochóvim umazolosz» szavak összevonásából alakult kifejezés, melynek jelentése: Csillagok és csillagképek szolgája. A Misnában, a Talmudban, Maimonides *Misne Tórá*-jában és Káro József *Sulchan Aruch*-jában még nem fordul elő ez a nemzsidók megjelölésére szolgáló kifejezés. Ezek a nemzsidót gój-nak (l. *Gój.*) vagy *nochri*-nak (idegen) nevezik. Később lépett ezen elnevezések helyébe az A. kifejezés. A középkori keresztény cenzura az «Avoda Krisztusz u-Maria» abbreviaturájának tekintette az A.-mot.

Alabarch, az utolsó Ptolomaeusok alatt Egyiptomban viselt magas zsidó méltóság címe, melyről Josephus Flavius is említést tesz. Valószínűleg az adószedéssel megbízott legfőbb hivatalnokot nevezték A.-nak. Ilyen A. volt az első században Alexander Lysimachus, a híres alexandriai Philo fivére.

Alamizsna. A jótékonykodást nem csak szóbeli hagyományok, de a Szentírás törvényein alapuló kötelességnek is fogja fel a rabbinikus etika. Aki szegényeket támogat, ne legyen hát gőgös a jóságára és ne alázza meg azt, aki a könyörületességére rászorul. Mert az alamizsna-osztogatás nem emeli fel a gazdagot és nem alázza meg a szegényt. *Józér mímá sëhabál ósze ím hëoni, hëoni ósze im bálhabájisz.* A szegény nagyobb jótéteményt gyakorol a gazdaggal (mikor elfogadja az alamizsnát), mint a gazdag a szegénynyel. Mert a gazdag a Tóra parancsát teljesíti az adakozással és a szegény adja az alkalmat, hogy a törvényt teljesíthesse. *(Midras rabba, Behár* 34). F. M.

Alapi *Béla*, bankigazgató, szül. Székesfehérváron 1876 márc. 4. Ü. o. tanult a kereskedelmi iskolán, majd annak elvégzése után a Phönix Biztosító Társaság, később a budapesti Giro- és Pénzváltóegylet, 1901-től kezdve pedig a Belvárosi Takarékpénztár r.-t. főtisztviselője, majd igazgatója, később ügyvezető igazgatója lett, közben a Budapesti Iparbanknak is vezérigazgatója volt. Számos alkalommal tett nagyobb külföldi utat. Amerikai útjáról több tárcát is írt. Közgazdasági cikkei a Magyar Pénzügyben és a Pénzvilágban jelentek meg, de ezeken kívül régebben verseket és elbeszéléseket is írt a Hétbe, Vasárnapi Ujságba és más lapokba. Élénk részt vesz a budai hitközségi életben és hosszabb ideig alelnöke is volt annak.

Alapy *Henrik*, orvostanár, szül. Nyirbogdányban 1859. Orvosi diplomája elnyerése után a Bródy Adél gyermekkórház sebészfőorvosa, 1899 óta egyszersmind egyetemi magántanár, 1915. egyet. rk. tanár, 1925. a Zsidó kórház igazgató-főorvosa és egészségügyi főtanácsos lett. Céltudatosan és fáradhatlan szorgalommal dolgozik a vezetése alatt álló intézet fejlesztésén és nem utolsó érdeme, hogy további tudományos kiképzésre ad módot az új zsidó orvosgenerációnak, amely mostanában kevesebb munkaalkalmat talál az állami klinikákon. Nagyszámú tudományos értekezése jelent meg hazai és külföldi szakfolyóiratokban, főleg az Orvosi Hetilapban és a Centralblatt der Krankheiten d. Harnorgane c. lapban. V. A.

Alázatosság, erkölcsi fogalom, melyet a Biblia, a talmudi és rabbinikus irodalom, s így a zsidó etika (l. *Etika)* erősen kidomborít. Ez azonban nem azonos a megalázkodással, em a gyávasággal, mely utóbbi tulajdonságot a Talmud elítéli. Az A. a szerénységgel jár karöltve, s e két azonos tulajdonságot már a Biblia Mózes legszebb erényének tünteti fel *(Móz.* 4. 12, 3 és több helyt, valamint a Midrásokban). Az A.-ot, mint erkölcsi fogalmat Jerémiás próféta határozta meg legszebben: «A bölcs ne dicsekedjék bölcsességével, az erős ne kérkedjen hatalmával, a gazdag ne dicsekedjen gazdagságával, de hadd dicsérje magát az, aki azzal dicsekedhet, hogy megértett Engem és tudja, hogy Én, az Örökkévaló szeretetet, jótékonyságot és igazságosságot gyakorolok» *(Jerém. próf.* 9. 22—23). E magasztos erkölcsi tanítás arra oktat, hogy az ember ne dicsekedjék és sikereinek is csak akkor örüljön, ha belátja és vallja, hogy mindaz Istentől ered. Micha próféta pedig három kötelességet ír elő az embernek: az igazságosságot, szeretetet és alázatosságot. A jeruzsálemi nagy templomban a Szentek Szentélyébe a főpap is évente csupán egyszer, engesztelő napon, mehetett be, de nem a más alkalmakra előírt arany diadémban és díszes ornátusban (l. *Főpap),* hanem csupán egyszerű fehér lepelben, hogy ezzel is jelképezze saját felkent személyiségének s az egész népnek végtelen A.-át. A rabbinikus irodalom, főkép a Talmud számos helyen hangoztatja az A. erényét és kötelességét: «Aki megalázkodik, azt Isten felemeli; aki feltolja magát, Isten megalázza; aki dicsőség után fut, attól elfut a dicsőség; aki a dicsőség elől menekül, azt utóléri a dicsőség.» *(Erubin* tract. 13a.). «Boldog az olyan nemzedék, melyben a nagy a kicsinyre figyel, mert annál szorgalmasabban figyel a kicsiny a nagyra». *(Ros-Hasána* 25b, *Meg.* 11a, 13b, 14b, 18b); «Alázatosság megszünteti a rágalmat.» *(Ar.* 15a); «A felfuvalkodottság nyomán pusztulás jár.» *(u. o.* 17); «A Messiás nem jő el addig, amíg a gőg meg nem szűnik Izráelben.» *(Szanhedrin tract.* 98); «A felfuvalkodott beszennyezi az országot és Istent káromolja.» *(Szóta* 4b); «Ne felejtsd el, hogy a legyet előbb teremtették, mint az embert.» *(Szanhedrin* 38); «Ha magad kicsinyíted érdemeidet, az emberek kicsinyíteni fogják hibáidat.» *(Rós-Hasána* 17a); «A Tóra dísze a bölcsesség, a bölcsesség dísze az alázatosság.» *(Derech Erec Zuta*); «Az A. ép oly fontos, mint a bölcsesség és istenfélelem.» *(Derech Erec Rabba* 8 és 9). Ugyancsak a Talmud beszéli, hogy Rabbi Tarfon búskomorságba esett, mert egy veszedelem idején azért mentették meg életét, mivel tudós volt. A Talmud az A.-ot a gyávaságtól erősen elhatárolja *(Ar.* 2), a középkori rabbik pedig a feminin A.-ot megvetik, úgyszintén az azzal járó lovagi erényeket is. (L. még *Kereszténység és zsidóság viszonya* és *Etika* címszókat). S. R.

Alba *Nevis*, költő (családi nevén *Unger Ila*, Unger József dr. szegedi orvos leánya), szül. Ereszvény-pusztán 1886. Édesatyja halála után Budapestre került, ahol több napi- és hetilapban jelentek meg izzóan erotikus hangú költeményei és reálizmusra törekedő novellái. A világháború után Amerikába költözött, jelenleg New-Yorkban él és iparművészettel foglalkozik. Önállóan megjelent munkái: *Hét csuda* (költemények, Budapest 1905); *Bolti leányok* (elbeszélések, u. o. 1908); *Nász előtt* (költemények, u. o. 1910); *Ádámok és Évák* (elbeszélések, u. o. 1912); *Bibor* (költemények, u. o. 1916); *Konfetti* (elbeszélések, u. o. 1918); *Összegyüjtött költeményei* (u. o. 1920); *Harminc pompás mese* (gyermekmesék, u. o. 1924).

Alberti-Irsa, nagyk. (Pest vm.) 4826 lak. (statusquo) hitközsége körülbelül kétszáz évvel ezelőtt alakult. Büchler Zsigmond jelenlegi főrabbi «Az A.-i izr. hitközség és Chevra Kadisa története» c. alapos munkájában Nagyvárad 1909) részletesen feltárja a hitközség multjának minden fázisát, de megfelelő adatok hiányában a hitközség megalapításának időpontját csak hozzávetőlegesen tudta megállapítani. A hitközség megalapítóinak neve is ismeretlen. A hitközség első rabbija Pressburger Ábrahám volt, aki 1784. létesítette a Chevra Kadisát és 1790. halt meg A.-n. Mint régi iratokból kitűnik, Élijáhu Albert, Áron ben Zélig, Jisszaszchár Beer és Mair ben Áron voltak a hitközség első előljárói. A hitközség számos érdekes történelmi okmányt őriz a levéltárában. Egyik ilyen okmány 1772-ből származik s benne Pestvármegye alispánja a hitközségi alapszabályokat hagyta jóvá. A másik okmány nagyon érdekes dokumentuma az A.-i zsidóság hazafiasságának. Egy 1797 május 16-án kelt levél ez, melyben ugyancsak az alispán köszönetet mond a zsidóságnak a megyebeli nemesség felfegyverezése körüli érdemeiért. A harmadik szintén beszédes okirat. Haynau generális 1849 augusztus 31-én kelt levele, amelyben súlyos hadisarcot vet ki az A.-i hitközségre, azért, mert tagjai tömegesen vettek részt a szabadságharcban. A hitközség temploma 1809. épült fél, a hitközségi tagok támogatásával. A Chevra Kadisán kívül — melynek jelenleg Diamant Ármin az elnöke — négy szociális és kulturális célú egyesülete van a hitközségnek. Ezek: a Chevra Szandekoosz (elnöke Popper Sándor), melynek célja, hogy a sokgyermekes szegény embereknek komasági gondjait eloszlassa, a Cheszed Neurim (elnöke Popper Sándor) ifjúsági kultúregyesület, az Evjoné Irénu (elnöke Singer Béla), mely szegények támogatásával foglalkozik és a Popper Gusztávné vezetése alatt álló, hasonló célú nőegylet. A hitközségből többen kerültek ki olyanok, akik tudományos és közéleti téren ismert nevet szereztek maguknak. Így A.-ról származnak Politzer Ádám udvari tanácsos, a bécsi egyetem híres fülész-professzora (l. o.), Eulenberg Salamon udvari tanácsos (l. o.), Fayer László egyetemi tanár (l. o.) és Bloch Ignác a földmívelésügyi miniszterium egyik irodaigazgatója. Megemlíthetők még a Braun Testvérek, akik a gróf Szapári-féle birtokon létesítettek mintagazdaságot. A hitközség költségvetése évi 6400 pengő, melyből a felét szociális célokra fordítja. A hitközségnek, melyhez Pilis, Alsó- és Felső-Nyáregyháza, Káva, Bénye, Cegléd-Bercel és Vacs községek tartoznak, lélekszáma 250. A hitközségben 64 család lakik, 70 az adófizető tagok száma. A tagok túlnyomórészt — 39-en — kereskedők. Van ezenkívül 3 gazdálkodó, 1 tanító, 1 ügyvéd, 3 munkás, 2 orvos, 2 magántisztviselő, 9 iparos, 4 magánzó és 2 egyéb foglalkozásban. A hitközség jelenlegi vezetősége: Singer Béla elnök, Popper Gusztáv és Fodor Oszkár alelnökök, Popper Lajos és Stricker Jakab gondnokok, Füredi Jakab pénztárnok, Ferderber Sándor, Stricker Ignác és Kovács Arnold előljárók, Sebestyén Ferenc állami tanító, titkár és Klein Ferenc hitoktató.

Alconière *Tivadar*,* festő, szül. Nagymartonban 1797. vagy 1798., megh. Bécsben 1865. Tulajdonképeni neve Cohn Hermann és a 30-as évek elején az akkor divatos ú. n. nazarénus festők példájára a katolikus hitre tért, de zsidó mivoltát ezután sem tagadta. A bécsi akadémián tanult (1812—20) és a 20-as és 40-es évek folyamán Bécsben élt és állított ki, hol Amerling festővel meghitt barátságban élt, aki arcképét is megfestette. Bécsben a bajai Beck Vilmosnak első mestere. Közben állítólag Rómában is járt. Életében sok a romantika: éveken át egy magyar hölgyet szeretett, akit vagy tizszer megfestett, de később egy bécsi kertész leányát vette el. Ez megőrült és meghalt, utána a festő búskomorságba esett és csaknem teljesen visszavonult, majd több évi súlyos betegség után a bécsi irgalmasok kórházában halt meg. Első és utolsó bécsi tartózkodása között főleg arcképeket festett Székesfehérvárott, Pápán és Pesten. Bécsben Károlyi László gróf lovas arcképét (1835) és *Szappanbuborék-tündér* (1834) képét állította ki, az 1840-iki első pesti Műkiállításon pedig *Napoleon* lovas képével és egy lótanulmánnyal szerepelt. A budapesti Szépművészeti Múzeumban két képe képviseli: a Danhauser festőt (?) ábrázoló (1832) és egy férfitanulmány. Korában ismertek voltak humoros kőrajzai, köztük egy zenész arcképe csupa hangszerből összeállítva. F. B.

Áldor *Adolf (gyömörői)*, főorvos, szül. 1831., megh. Nagykárolyban 1901 okt. 20., ahol vármegyei főorvos és kórházi igazgató volt. A nemességet a nagykárolyi városi kórház vezetése körüli érdemeiért kapta. Cikkei jelentek meg csaknem az összes hazai és azonkívül több bécsi orvosi szakfolyóiratban. 1859 óta rendes munkatársa volt az Orvosi Hetilapnak. Fia *Á. Lajos (gyömörői)*, szül. Nagykárolyban 1872 márc. 10. Budapesten és Karlsbadban orvos. Számos nagyobb cikket írt hazai és főleg német orvosi lapokba. Önálló műve: *Vizsgálatok a vastagbél emésztő- es felszívóképességéről.*

Áldozás, minden népnél az Istennek való tiszteletnyilvánitás s az attól való bocsánatkérés formája, mely a régi hébereknél is megvolt és szimbolummá magasztosulva később is élt, egészen a második jeruzsálemi templom lerombolásáig, amikor az Á. helyébe az istentisztelet, a tanulás és tanítás lépett. Az Á. héberül *korbán*)

a legrégibb korban már megvolt, s már az első emberpár gyermekei áldoznak, növényi és állati Á.-sal (*Genesis* I. 3. 4), ugyanígy Noah is az özönvíz után minden tiszta állatból (*u. o.* 8. 20). Gyakran van szó a patriarchák által emelt oltárról, Jákobnál pedig az Á. a szerződés megszentelésére vonatkozik (*u. o.* 31. 54). Az Á. helye mindig az oltár vagy más megkülönböztetett magaslat volt. Mózestől kezdve a tetszés szerinti Á. meg volt tiltva s az áldozati tárgyat a papságnak kellett átnyujtani, mert csupán azok mutathatták azt be. A jeruzsálemi templom fennállása idején csupán ott lehetett bemutatni áldozatot. Hosszú ideig nem tartották be a mózesi törvénykönyv parancsát s mindenki áldozott, a bíráktól és királyoktól kezdve az alacsonyrendűig. Sokszor a föniciai és aszir hatás következtében az Á. közönséges idolatriává alacsonyult, ami ellen a próféták kikeltek: «Könyörületet és nem áldozatot kívánok; Isten megismerését és nem égetett áldozatot» (*Hosea* 6. 6):« Megvetem ünnepnapjaitokat..., amikor áldoztok Nekem, sem el nem fogadom, sem hálának nem tekintem kövér állataldozataitokat..., hanem ha az igazságosság, miként a víz, úgy folyik (*Ámosz* 5. 21—24. Ámosz tagadásba veszi, hogy a pusztában való vándorlás alkalmával egyáltalában áldoztak volna. Maláchiás próféta egy századdal később ugyancsak elítéli az Á.-t, Jeremiás pedig ezt mondja róla: «Igazságosnak lenni és igazságot gyakorolni, sokkal kedvesebb az Örökkévalónak, mint áldozni». A Zsoltárok némelyike is egész határozottsággal kijelenti, hogy az Á. nem kívánatos. Micha próféta kijelentése az Á.-ról az etikai monotheismus klasszikussá vált meghatározása. (*Micha* 6. 6—8). Vannak viszont más kitételei a Zsoltároknak és profétáknak, amelyek az Á. visszaállítását áhítják, t. i. az első templom lerombolása után, így Ezékielnél, a papprófétánál (40—48).

Az Á. a rabbinikus irodalomban. A hagyomány nyomán a következő Á.-ok voltak a jeruzsálemi templom fennállása idején: tűz-(*ől*), lisztt-(*minchó*), bűn-(*chatosz*), vétek-(*ósom*), béke-(*selómim*), hála-(*todó*) és fogadalomáldozat-(*nedovó* vagy *néder*). Ezek közül az első négyet legszentebbnek (*kódes ha-kodósim*) mondták, a többi, hozzáadva az elsőszülöttek (*bechor*) és az állati tized Á.-t (*maászer peszach*), kevésbbé szentek (*kodósim kallim*) voltak. Jochanan ben Zakkai már azt tanította, hogy amint Izráel fiai megváltják magukat az Á.-sal, úgy a nemzsidókkal szemben jótékonyságot kell gyakorolni (*Bába Batra* 10b), amikor pedig a jeruzsálemi Nagy Templomot lerombolták, tanítványait azzal vigasztalta, hogy a bűnáldozás helyett a jócselekedetek gyakorlása lépjén (*Ábot de-Rabbi Natan* 4). Minthogy az Á. még fennállása idején a szkeptikusok kritikájának volt kitéve, nem hiányoztak annak védelmezői sem. Így Ben Azzai úgy magyarázta az Á.-t, hogy az csupán az emberek gyönyörűségének, belső szándékának kifejezése, az Egy-Isten nem kíván áldozatot s arra nincs szüksége (*Szifré Num.* 143; *Menáchot* 110a., *Zsolt.* 1. 12, 13). Őszinte Á.-t elfogadtak és bemutattak nem-zsidóktól is s ezt Malachiás próféta is szentesíti (1. 11). A Talmud szerint a világ békességéért való könyörgés és Á. nemcsupán a speciális békeáldozatnak, hanem valamennyi áldozatnak célja (*Szifra, Vajikra* 16); fontosabb dolog a bűnt kerülni, mint elkövetett bűnért később áldozatot bemutatni, de ha már elkövette valaki a bűnt, akkor bűnbánó kedélyállapotban hozza meg áldozatát, nem pedig, mint az ostobák teszik, csupán a törvény előírása szerint (*Beráchót* 23a). Egyik régi felfogás volt az is, hogy Isten az Á.-t az üldözöttre és nem az üldözőre terjeszti ki; ezért áldoztak szelid állatokat a legrégibb korban s nem a vadállatot, hanem az attól üldözött nyájat áldozták fel (*Peszikta de-R. Kahana* 76b; *Levit. Rabba* 27). Hogy csupán az Á. nem nyugtathatja meg Istent, azt maga Mózes is tanította (*Num.* 28. 2). A naponkénti bűnbánás jeléül szolgáló két bárány Á.-át a Talmud is említi (*Pesz.* 20a., 61); a só elengedhetetlen melléklete volt az állati Á.-nak is s ez a szenvedés morális hatásának kifejezéseül szolgált, annak a szenvedésnek, amelyet a bűntudat okoz, s amely megbocsátásra vár s amely tisztító hatású (*Beráchót* 5a); aki bűnbánóan csupán csekély lisztáldozatot mutat be, az mindenben eleget tesz kötelezettségének (*Malachia* 1. 11). A jeruzsálemi templom elpusztítása után a rabbik elvetették az Á.-t s a bűnbánást, valamint a kétszeri imádkozást léptették annak helyébe s azt tanították, hogy aki száműzetésben megemlékezik naponkinti imáiban a jeruzsálemi szentély Á.-ról, az olyannak tekintetik, mint aki maga is áldozott (*Peszáchim* 69b; *Levit. Rabba* 7. 30); a *lulav* és *eszrog* (l. o.) is az Á. pótlásául szolgálnak (*Szukkót* 45a b); a «Sémá» és a «Tefilló» repetálása, a tefillin naponkinti reggeli felvétele s abban való ájtatoskodás egyenrangú az oltáron való Á.-sal (*Beráchót* 15. 14b); *Midras Tehillim* 1. 2). Amint az oltárt az «asztal» szó fejezte ki, úgy a családi otthon asztala is kiengesztelésül szolgálhat (*Beráchót* 55a; *Menáchót* 97a); ez utóbbi allegoria a jócselekedetekre s a szíves vendéglátásra, továbbá a családi békére és a tisztesség megőrzésére vonatkozik s ilyen értelemben egyenlő a családi asztal az oltárral, ahol egykor áldozatot mutattak be az ősök (*Ábot de R. Natan* 4. Az alázatos szívüt mindenkor úgy tekintették, mint aki minden előírt áldozatot meghozott (*Szóta* 5b; *Szanhedrin* 43b; *Peszikta chadasa* 6. 52. *ed. Jellinek*). A zsinagógában elmondott őszinte imádság egyenlőnek tekintetett az Á.-sal, a tanulás, illetve ahol a Tóra szellemében tanulnak, pedig egyenlő volt az oltáron hozott tűzáldozattal (*Menáchot* 110a). Ezt így tanították már az amórák (l. o.) a jeruzsálemi templom fennállása idején. Az előimádkozó, aki a hitközség könyörgését interpretálja, az áldozathozó funkcionáriussal egyenlő. A Talmud azt is tanítja, hogy a messiási korban valamennyi Á. meg fog szünni, csupán a hálaadó Á. marad meg. Aki a szegényekről gondoskodik, a Bibliában (*Levit.* 23. 22) előírt módon, olybá vétetik, mint aki oltáron áldozott a jeruzsálemi templom szentélyében (*Szifra, Emor* 101c), ugyanez áll arra is, aki nélkülöző tanulót házához fogad (*II. Kir.* 4. 9; *Beráchót* 10b); az ily cselekedet egyenértékű a naponkint kétszeri Á.-sal. A tudósnak, rabbinak adott ajándék

dék az első gyümölcs feláldozásával egyenértékű (*Ketubót* 105b). Egy haggadikus fantázia az Égben oltárt lát, melyen a főpap ornátusában Michael arkangyal áldoz: áldozatának tárgyai az igazságosak lelkei; a messiási korszakban ez az égi oltár le fog szállni Jeruzsálemre (*Midrás «Aszereszha-Dibrósz» és Tószafot Menáchot* 110; *Midrás Num. Rabb.* 12). A XI. sz.-i kiváló provencei exegeta R. David Kimchi véleménye szerint csupán önkéntes Á. volt a zsidóknál az önálló államiság korában s nincs alap annak igazolására, hogy parancs útján legálisan kényszeríthető lett volna. Már az amorák és tannaiták, a későbbi moralisták, továbbá Philo, Maimonides, Nachmanides, Juda Halevy, valamennyien szimbolumot láttak abban. Eredeti formájában a peszachi ártatlan bárányáldozat máig megmaradt a samaritánusoknál (l. o.) a Gerizim hegyén. A modern zsidó teológusok, a tudomány egész anyagának egybevetésével állapították meg az Á. jelentőségét. Bacher (l. o.), majd David Hoffmann (l. o.) és Emil Hirsch foglalkoztak e kérdéssel leginkább. Hoffmann véleménye szerint az ókori zsidó Á.-ok szimbolumok és pedig: az embernek Isten iránti hálaját, Istentől való függőségének tudatát, Istennek való abszolut engedelmességét és abszolut bizodalmát fejezte ki és szimboluma volt zsidó Á., hogy Izrael választottságát és Istennek hajlékában való jelenlétét is jelképezte. Az Á.-t a héber nyelv «avódó»-nak, szolgálatnak nevezi, vagy máskép «avódó seba-maasze»-nek, külső szolgáltatmánynak, amelyet ugyanakkor a héber nyelv geniusza «avódó seba-lev»-nek, a szív szolgáltatásának: imának (tefilló) is nevez. Tény az, hogy a zsidó liturgia az «avódó», az Á. visszaállítását naponkinti imákban tartalmazza s annak felfüggesztését Izráel büntetésének tartja. Az Á. visszaállítását a rabbinikus írások közül több tartalmazza (*Levit. Rabba* 7; *Exod. R.* 31; *Midras-Tehillim* (17). V. ö. Prof. E. *Hirsch* tanulmányát a Jew. Encycl.-ban. S. R.

Alef, a héber alfabetum első betűje. Régi kiejtése lágy torokhang volt, mely ma már hangtalanná lett. Számjegyként 1-t jelöl vagy különjellel ennek ezerszeresét. A szó jelentése: marhafej, mert a betű marhafejet ábrázol.

Alef bész (*alfabet*), a héber írás abc-je. Eredete homályba vész, de annyit biztossággal állapíthatunk meg, hogy mai alakjában sémi eredetű. A görög monda is *Kadmosnak*, föníciai feltalálónak tulajdonítja, de ennel biztosabb alapot szolgáltat az *akrofonia*, vagyis az a jelenség, hogy a betűk nevei héber-föníciai nyelven jelentménnyel bírnak és pedig tárgyaknak neveit jelölik, melyekben az első hang az illető betű. Bész pl. házat jelent és eredetileg templom alakjának körvonalához hasonló volt. Az alef (eredeti hangja) Alef szónak első hangja, mely bármot jelent és ökörfej formája volt eredeti alakjában. A héber-föníciai alefbész 22 betűje a legujabban felfedezett Szináji felirat faragott betűi után ítélve, az egyiptomi hieratikus írás leszármazottja s a Kr. e. 1200 táján már Kánaánban használatban volt (v. ö.: *Jensen*, «Geschichte der Schrift» 1925). Ezen írást megelőzően 1400. egyiptomi főuralom alatt a kánaáni fejedelmek ékiratokban, tehát szintén sémi eredetű írásjelekben leveleztek az egyiptomi udvarral (Tel-Amarnai táblák). A héber alefbész mai *sorrendje* is igen régi; mutatja ezt számos zsoltár verseinek kezdőbetűje. E sorrendnek jelentősége mitikus homályba vész, de hogy egységes és szent megállapodáson alapult, látszik abból, hogy a görögök az ő nyelvükre való átvétele után is megtartották nemcsak a héber-föníciai betűneveket (alfa, beta, gamma stb.), hanem a pontos sorrendet is. Ami eltérést ma a görög alfabetben észlelünk, ez csak megerősíti állításunkat. A görög nyelv ugyanis maradék nélkül alkalmazhatta a sémi betűrendszert, mivel ez csak mássalhangzókat tartalmazott (épp úgy mint egyiptomi őse is), szótagjelölő lévén, a magánhangzót nem tartotta szükségesnek megjelölni, hanem az élő kiejtésre bízta, melyben a magánhangzó amúgyis nagyon változó (flexió stb). A görög azonban, hogy magánhangzóit is megrögzítse, egyes olyan mássalhangzó jeleket használt erre, melyeket fölöslegesnek talált. Így a héber *h*-t, melyet a görög sokkal lágyabban ejtett ki és csak apró jellel (spiritus asper) rögzített meg, *e* hang jelölésére használta, a héber *ajin*-t *o*-nak, a *jod*-ot *i*-nek, a *v*-t *u*-nak, a *chesz*-t *é*-nak. A görög írás kezdetben épp úgy jobbról balra haladt, mint a sémi, később kényelmi okokból boustrophedon azaz ökörfordulásszerűen, barázdaszerűen, soronként váltakozón jobbról balra és balról jobbra, míg mai irányát el nem érte. A latin *abc* (*abk*-nak ejtendő) a *G* betűt a *C*-vel azonosnak írta és gyakran ejtette is (pl. Cajus = Gajus), ezért foglalja el a héber *g* helyét. Az eredeti héber alfabetet már csak a szamaritánusok (l. o.) használják, de szerepelt még sokáig a zsidóknál is érmek feliratain. A Kr. e. századokban kiszorította a ma is használatos négyzetes írás, melynek behozatalát a talmudi hagyomány Ezrára (l. o.) vezeti vissza, ezt talán szamaritánusellenes célzattal honosították meg. Talmudi elnevezése *aszurisz* és ez arra vall, hogy szír eredetű. Az A.-t szentségkép hagyományozza a zsidóság, amiben az írástudás iránti vallásos tisztelete jut kifejezésre. Így sokszor találjuk a talmudi irodalomban a betűket megszemélyesítve, amint pl. Isten előtt versenyre kelnek, melyiköket illeti meg a megtisztelés, hogy velük kezdődjék a Tóra, vagy a Tízparancsolat. Ilyen betűkultuszon alapszik az *Akiba Alefbésza* c. munka is. F. M.

Alexander, 1. *Bernát*, filozófiai és esztétikai író, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1850., megh. u. o. 1927. A filozófiát, esztétikát, pedagógiát és irodalmat, a mennyiségtant és a természettudományokat felölelő rendkívül széleskörű budapesti és külföldi egyetemi tanulmányok elvégzése után évekig a budapesti V. ker. áll. főreáliskola tanára volt. 1878 óta a budapesti tudományegyetemen mint magántanár, 1895 óta mint rendkívüli, 1904—19-ig pedig mint rendes tanár működött és nagy népszerűségre tett szert hallgatósága körében. 1919—23-ig Németországban és Svájcban élt, ahonnan hazatérve nyugdíjazták. 1892-ben a Magyar Tud. Akadémia levelezőtagjává, 1899. a Kisfaludy-Társaság rendes tagjai közé választotta. Páratlanul széleskörű és mélységes hatású tevékenysége az egyetemi

katedra, a Népszerű Főiskola és a Szabad Lyceum előadói szószéke, a zsurnalisztika és a tudományos irodalom között oszlott meg. Hosszú időn át az Egyetértés tanügyi rovatában kardoskodott a modern pedagógia reformeszméiért, majd a Neues Pester Journal színházi kritikusa volt, míg Rákosi Jenő nem szerződtette a Budapesti Hirlap kötelékébe. Csakhamar e lapnak, amely a nyolcvanas években a művelt magyar középosztály legtekintélyesebb lapja, egyik legnépszerűbb munkatársa lett. Alfa álnévvel jegyzett színházi bírálataival és filozófiai tárcáival a legbonyolultabb problémákat is közelvitte a nagyközönség értelméhez. Színházi kritikái akkora tudásról tettek tanuságot, hogy Csiky Gergely halála után a Sziniakadémia dramaturgiai tanszékébe juttatták. Utóbb a Pester Lloydnak külföldön is elismert vezércikk- és tárcaírója és szinikritikusa. Élete végén az Ujságba is irt cikkeket és tanulmányokat. Tevékenységének súlypontja a filozófia, amelynek népszerűsítésére a legutóbbi félszázadban senki sem tett többet Magyarországon, mint ő. Tárcáival felkeltette a művelt magyar közönség érdeklődését a filozófiai kérdések iránt. Előadásain virtuózitással használta fel a tudomány népszerűsítésének minden eszközét és olyan nagy közönséget vonzott, mint magyar tudományos előadó még soha. Nagy érdemeket szerzett a filozófia klasszikus remekeinek példaadó fordításával. Önálló munkái a magyar filozófiai irodalom legértékesebb alkotásai közé tartoznak. Filozófiai rendszert nem alkotott, de mindig felejthetetlenek lesznek azok az érdemei, amelyeket a magyar filozófiai műnyelv kifejlesztésével, a legelvontabb bölcseleti kérdéseknek megvilágításával szerzett. Mások eszméit mindig eredetien, egyéni formában közvetítette és a legsúlyosabb eszméket is világosan és egyszerűen közelítette meg. Filozófiai munkásságának legjavához tartoznak következő művei: *A filozófia történetének eszméje tekintettel a történetre általában; Kant élete, fejlődése és filozófiája; A XIX. század pesszimizmusa, Schopenhauer és Hartmann; Diderot-tanulmányok; Spinoza* (német, majd magyar nyelven); *Geschichte der Philosophie.* Meghitt barátjával és hűséges munkatársával, Bánóczi Józseffel megalapította a Filozófiai Irók Tárát, mely a leghatásosabb eszköze volt a filozófiai műveltség terjesztésének és amelynek egyes kötetei igen nagy kelendőséget értek el. Ebben a sorozatban jelentek meg A. mintaszerű fordításában Descartes és Hume legfontosabb művei, Kant *Prolegomenái* és — Bánóczival együtt készült hűséges tolmácsolásában — Kant legsúlyosabb munkája, *A tiszta ész kritikája.* Ritka összefoglaló erőről tanuskodó tanulmányai sorában a homloktérben áll *A lelki élet* című, amely A Műveltség Könyvtárának *Az ember* c. kötetében a legmegbízhatóbb útmutató a pszichológia rengetegében. Az esztétikát éppen olyan szeretettel művelte, mint a filozófiát. Platon szelleme ragyog *A művészet* című dialógusában, amely nem csak mély és a kérdés leggyökeréig eljutó, de megkapóan eredeti is. Ebben a művében kifejtett gondolatait továbbszövi *Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről* c. francia nyelven is megjelent szellemes és tartalmas esztétikai munkájában. *Shakespeare Hamletje* című dramaturgiai tanulmánya kimagaslik a nagyterjedelmű magyar Shakespeare-irodalomból. Madách Imre remekét, *Az ember tragédiáját* kevesen kommentálták élesebb elmével, mint ő. A Pester Lloydban megjelent tárcáiban nem egyszer foglalkozott a zsidó irodalom és művészet problémáival és termékeivel is. Több ízben szerepelt az Imit felolvasásain. Egész tevékenységét a megértő szeretet jellemzi. Sz. G

2. *A. Ferenc*, orvos-iró. A. Bernát (l. o.) fia, szül. Budapesten 1890. A budapesti és berlini egyetemeken tanult, majd Budapesten lett az egyetemi közegészségi intézet gyakornoka. 1919 óta Berlinben gyakorló orvos és pszihoanalitikus iró. Művei a Freud féle «Imago» és a «Zeitschrift für angewandte Seelenkunde» c. folyóiratban és sorozatokban jelennek meg.

3. *A. Lajos*, főállatorvos, szül. Székesfehérváron 1863 szept. 13. A budapesti állatorvosi főiskolán tanult s előbb Tordán, majd Nagyváradon, később Borsodmegyében, 1916-tól Szegeden lett főállatorvos. Számos cikke jelent meg a Veterinariusban, Köztelekben, Gazdasági Lapokban, Állatorvosi Lapokban, állattenyésztési folyóiratokban és a Mezőgazdasági Szemlében. Önállóan megjelent művei: *A légcsőbefecskendezésről* (1888); *A massage az állatgyógyászatban* (1888). Ezeken kívül lefordította a Fröhner és Bayer-féle *Állatorvosi sebészet* c. munkát (1893—1901).

Alexandersohn *Jonathán*, rabbi, szül. Grätzben (Posen) a XIX. század elején, megh. Óbudán 1869 nov. 24. Az 1831-i kolerajárványig a poseni Schwerinben működött mint rabbi és onnan került Bajára, a nagytekintélyű Kohn Götzhez, aki honfitársa volt. 1833. Hejőcsabán választották meg rabbinak, de valószínűleg reformtörekvései miatt nézeteltérése támadt hitközségével és a Löw Eleázár (l. o.) szántói rabbi elnöklete alatt működő Bész-din megfosztotta őt állásától. A. a világi hatóságoktól várt elégtételt, de ezek nem avatkoztak ügyébe. Egy újabb Bész-din azonban, melyet A. barátai sürgettek, a hitközséget 800 frt kártérítésre kötelezte, de ő azt nem fogadta el, hanem állását követelte. E célból bejárta Nyugat-Európát, héber és német nyelvű «*Tomách kovéd*» (Ehrenrettung und auf Dokumente Gestützte Widerlegung, Dessau 1847) c. pamfletjében ismertette esetét, de eredmény nélkül. Az óbudai zsidókórházban halt meg, mint koldus. S. R

Alföldi *Béla**, a képviselőház főorvosa, szül. Szegeden 1870. Atyja, Ausländer Lipót felsőbb leányiskolai tanár volt. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult, majd az orvosi diploma elnyerése után a Pester Lloyd parlamenti tudósítója, 1911 óta pedig a parlament orvosa lett. Napilapokba irt cikkein kívül a Mediz. Chir. Presseben, amelynek szerkesztője is volt, jelentek meg cikkei. Szerkesztette a Magyar Kórházak Évkönyvét. Önálló művei: *Illustrierter Führer durch Ungarn, Croatien und Slavonien*

(1900); *Az obstrukció* (1904); *Az Ehrlich-féle gyógymód; A bujakór új gyógykezelése* (1910).

Al haniszim. «*A csodákért*» egy imának a kezdete, mely köszönetet mond Isten csodatetteiért. Chanukkakor és purimkor mondják az A.-ot a «sémóné eszré»-ben (l. o.) és az asztali imában. Az A. már a Misnából ismeretes ima. Mai szövege valószínűleg a VI. századból származik,amire abból is lehet következtetni, hogy a szöveg vége némi változást szenvedett, amennyiben elhagyták belőle az eredetileg meglevő kérést, mely a csodák megismétlésére irányul. F. D.

Al harisónim *(h.). Az elődökért.* A reggeli imádságba foglalt egyik imának a kezdete, amely Istent magasztalja ama csodákért, melyeket a legrégibb időktől kezdve Izraelért tett. Az A. általánosságban ismert szövege valószínűleg babiloni eredetű, míg a német imakönyvekben az imának egy másik rövidebb szövege használatos, mely egyes tudósok feltevése szerint palesztinai eredetű. F. D.

Alijó *(h)*, szószerint *felmenetel*, tudniillik az emelvényre. A Tórához való felhívást nevezik így, mivelhogy a Tóraolvasás emelvényen (l. *Almemor)* történik. (Hogy hány A. van egy-egy alkalommal, arról l. a *Tóraolvasás* címszót; kik jogosultak bizonyos alkalommal A.-ra, arról l. a *Chijuv* címszót).

Alistál, *(Alistal, Cs-Szl.)* kisk. Pozsony vm., 1098 lak. Zsidó hitközsége a XIV. sz. elején, valószínűleg 1320 körül alakult. Alapítói nyugatról szivároghattak oda, talán azért, mert a szomszédos Szakálloson elhelyezett királyi mének istállómesterei A.-on laktak és sokféle lehetőséget nyujtottak a kereskedésre. Az alapítást követő első századok zsidóéletéről kevés emléket őriz a hitközség, de feltehető, hogy zavartalanul fejlődhetett és gyarapodott is, mert 350 évvel ezelőtt közadakozásból templomot épített, amely még ma is megvan. A mult században orthodox alapon történt átszervezése a Stern és Paschkusz családok emlékéhez fűződik, rabbijai is ezekből kerültek ki. Anyakönyi területéhez tartoznak: Nyárasd, Vásárút, Kürt, Vámosfalu, Balázsfa, Enyed, Albár, Ladány, Nyék, Töböréte, Bügellő. Ma 69 családban 259 lelket számlál, 59 adófizetővel. Tagjainak 50%-a gazdálkodik, 30%-a kereskedő. 10% iparos. Fejlődés és hagyomány, úgy látszik, inkább a produktiv pályák felé tereli a hitközség tagjait, ami abból látszik, hogy a hitközség fele őstermelő és 7 tagja jelentékeny mintagazdaságokon gazdálkodik. A világháborúban a hitközség 36 tagja vett részt, 9 elesett. Hitéletének konzervativ irányát nem csak maga a hitközség egyházi és kulturális célokra 29,000, szociális célokra 6000 č. koronát biztosított költségvetésében (az 1927/28. esztendőre) mozdítja elő, de előmozdítják azt intézményei is (Chevra Kadisa, Menucho Nechonó, Tórosz Cheszed), főleg elemi iskolája (64 tanulóval), a Talmud Tóra (5 tanulóval) és a jesiva (6 tanulóval). A jesiva élén Goldmann Salamon rabbi áll, akinek elődje 1869-től 1915-ig Neusatz Saje ismert talmudtudós volt. A hitközség mai vezetői: Neuwirth Gábor elnök, Goldberger Juda alelnök és Goldberger Samu templomgondnok.

Alkalai *Juda ben Salomo*, zimonyi rabbi, megh. 1878. Herzl Tivadar szerint a modern cionizmus előharcosa. Műve, a *Gorad la-Adonaj* (Wien 1857) a zsidó állam felújítását célozza és ezt többek közt részvénytársasági alapon tartotta megvalósíthatónak. Másik műve a *Sémá Jiszróel* (1861) ugyancsak Palesztinának a zsidókkal való benépesítését propagálja. Egyéb művei: *Selom Jerusalajim* (1840) és *Darké Nóam*, továbbá *Minchász Jehudah* (Wien 1843), melyben Montefloret és Cremieuxt dicsőíti a damascusi vérvád alkalmából tanusított nagyszerű fellépésükért. 1843-ban önként megvált hivatalától, a Szentföldre zarándokolt és ott halt meg. S. R.

Álkeresztények. Minden valószínűség szerint azokat a zsidókat és izmaelitákat emlegették az Árpádházi királyok korában ilyen elnevezés alatt, akik, hogy állami- és közhivatalokban megmaradhassanak, az aranybulla kiadása után megkeresztelkedtek. De Róbert esztergomi érsek, mikor 1232 év végén egyházi átokhoz folyamodott és felsorolja az ország bajait és okozóit, csak a szaracénusok (l. *Izmaeliták)* és az álkeresztények ellen fakad ki, a zsidókról azonban nem tesz említést. Mikor IV. Béla 1234. másodízben megesküdött, hogy a beregi határozatokat betartja (l. *Beregi eskü)*, az Á. kiirtását is megígérte. U. L.

Államfőért való imádságot mondanak minden szombaton a muszaf istentisztelet keretében. Már a babiloni zsidók imádkoztak az exilarcháért, ez az egyik jékumpurkon (l. o.). Most dívik a *hanoszén tésuó* kezdetű ima, mely az államfőért való imádságot tartalmazza. Sok helyütt e héber szövegű ima helyébe a frigyszekrény előtt a Tóra visszahelyezésekor mondandó magyar, illetőleg nemzeti nyelvű, hasonló tartalmú ima került.

Állami haszonbérlők. Mielőtt az aranybulla és ennek későbbi megerősítése a zsidókat kizárta az állami és egyéb közhivatalokból, főleg II. Endre alatt lehet zsidókat találni a jövedelmezőbb poziciókban. Az állandó pénzzavarral küzködő király elzálogosította, vagy bérbeadta a pénzverő-, só- és egyéb adók jövedelmeit, a jövedelmezőbb hivatalokat pedig áruba bocsátotta. Mivel az akkori kereskedők és pénzemberek zsidók és izmaeliták voltak, ők voltak a vevők és a bérlők is. Ezt rossz szemmel nézték a főúri osztály kiváltságosai, akik maguk szerettek volna hozzájutni a jelentékeny hasznot hajtó hivatalokhoz. Ennek a következménye lett aztán az aranybulla 24-ik cikke, amely kimondta, hogy a zsidók nem lehetnek a pénzek kamaragrófjai, sem pedig só- és adótisztek (l. *Aranybulla).* Endre ekkor kereszténeket nevezett ki a hivatalokba tisztviselőkké, de zsidókat és izmaelitákat adott nekik társul, akik továbbra is fizettek a királynak és a hivatalokban szükséges munkát elvégezték. Csakhogy most a király eddigi rendszerét a nemesek a maguk javára hasznosították, a könnyűszerrel megszerzett állami jövedelmeket ők adták el zsidó és izmaelita üzlettársaiknak. Az egyházzal kötött későbbi beregi szerződés és az ezt megerősítő beregi eskü a törvénynek ezt a kijátszását akarta lehetetlenné tenni. A tatár-

veszedelem idején (l. *Tatárok)* azonban maga IX. Gergely pápa engedte meg IV. Bélának e rendelkezés érvénytelenítését, úgy hogy a zsidók megint visszanyerték régebbi társadalmi elhelyeződésüket. Ismét nyilvános hivatalokat viseltek, az adó-, harmincad- és vámpénzeket mint tisztviselők, vagy mint bérlők szedték. Még a főpapok is nekik adták bérbe az egyházi javadalmakat, vagy pedig a jövedelmeket velük hajtatták be. A királyi jószágok után járó harmincadot például Henuk kamaragróf fiai kapták meg bérbe. Mialatt a zsidók azon iparkodtak, hogy régebbi elhelyeződésüket visszaszerezzék, IV. Orbán pápa alighogy trónra jutott, máris a zsidók befolyásának ellensúlyozásán fáradozott. 1262-ben levelet írt Bélának és ebben hevesen kikel az ellen, hogy a zsidók, akiket tulajdon vétkük örök szolgaságra kárhoztatott, most keresztények fölött gyakorolnak hatalmat. Béla azonban a pápa rosszalása ellenére is úgy a saját, mint az állam jövedelmeit továbbra is zsidóknak adta haszonbérbe, anélkül, hogy keresztény ellenőröket rendelt volna melléjük. A szentszék nem nyugodott bele szótlanul és mikor 1267. IV. Kelemen követe, Guidó bibornok tartotományi zsinatot hívott egybe, több szigorú határozatot hozott a zsidók ellen, hogy az osztrák zsidótörvény kedvezményeit megsemmisíthesse. A zsinat rendeleteinek hatályát ki akarta terjeszteni Magyarországra is és a határozatot megküldte a magyar papságnak, hogy Béla kiváltságlevelének, a zsidótörvénynek erejét (l. *Béla [IV.] zsidótörvénye)* érvénytelenítse. De ezek a határozatok Ausztriában sem jutottak érvényre és Magyarországon éppen nem, mert csak nemrég, 1256. erősítette meg Béla a zsidótörvényt. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «Zsidók története Magyarországon».) U. L.

Allegorikus bibliamagyarázat, olyan értelmezése a Szentírásnak, amely nem betű szerint fogja azt fel, hanem más (gör. állosz) értelmet tételez fel. A zsidó allegoristák részint a régi palesztinai szimbolikus magyarázókat, részint az alexandriai korból eredő misztikus filozófusokat követik. Mindkettőnek egy az eredete sez abban áll, hogy egy kultúrnép ősi irodalmi termékét szentség jegyébe burkolja s tradicióval gondoskodik annak őrzéséről, de midőn az újabb és újabb korok túlhaladják azt, a féltve őrzött betűknek más értelmet kell tulajdonítani. Íly módon az allegorizmus a racionalizmus elődje. Amint a görögök filozofálni kezdtek, Homeroszt allegorizálták. A zsidók pedig, akik hatalmas lendületben fejlesztették vallási eszméiket s egyszersmind tradicióikhoz és betűikhez ragaszkodtak, az A.-hoz folyamodtak s ezáltal későbbi nagyszerű irodalmuknak alapját vetették meg. Egyik legrégibb próféta, Hósea volt egyszersmind a legrégibb allegorista, akinek írásai megmaradtak. Ő Jákob küzdelmét az angyallal nem valóságnak, hanem imában való lelki küzdelemnek fogja fel. Az allegorizmus nagy érdeme, hogy már keletkezésénél fogva is az anthropomorfizmus teljes kiirtását célozta s a mithológiát spiritualizálta. Az A. tulajdonképpeni megteremtője Alexandria görög-zsidósága volt a K. e. II. században, de a módszer is a palesztinai Midrasban gyökerezik. Ugyanez áll a zsidó apokrifák allegorizmusára is. Mindezek — így a «Salamon bölcsességei», de a Targum és Septuaginta is — etikai magyarázatot adnak valamennyi rituális és ceremoniális törvénynek. Legjelentékenyebb allegorista Philo volt, akinek a keresztény egyházatyákra s a kereszténység bibliamagyarázatára döntő hatása volt (l. *Philo)* s bármily különös is, a zsidóság ezen nagy fiának és védelmezőjének A.-a a legcsekélyebb hatással sem volt magára a zsidóságra, ami egyébként érthető, ha tudjuk, hogy Philo, bár jól beszélt és tudott héberül, mégis a Septuaginta szövegét használta s azt interpretálta, miáltal számos nem létező feltevést könnyű volt belemagyaráznia a Bibliába. *(De Allegoriis Legum.)* Palesztinában, ahol a tudomány a Pentateuch komoly szövegmagyarázatán alapult, a Halacha már R. Akiba előtt használja az A.-ot. Ismert volt erről R. Ismáel és R. Joszé, akiknek több másál-ja és allegoriája maradt meg *(Mechilta, Mispatim* 6., *Gen. Rabba* 20. 7). Jellemző, hogy R. Akiba, bár veszélyesnek tartotta a gnosztikusok és keresztények törvény-allegorizálást, mégis nagyban élt vele s utána is több A. maradt fenn *(Szifré Deut.* 213; *Szifra Kědosim* 6. 90a; *Jebámot* 4a). A palesztinai tiszta zsidó allegorizmus kiváló példánya a *Jubileumok könyve* apokrifja, mely a palesztinai allegorizálók példájára a pre-mosaikus kort a kinyilatkoztatás utáni törvények szerint akarja magyarázni. Az A. legrégibb formája a «derus» (kifejtés), melyet már az első században archaikus formának tartottak s amely máig élő formája az igazi zsidó tanító-hitszónoklatnak (l. *Deróső*). Az első században már a Talmud tud «darsé resómósz»-ról (a. m. «jelek magyarázói», azaz szimbolisták) és «darsé hamórósz»-ról (a. m. «parabolák magyarázói») *(Beráchot* 24a). Ezeknek módszere allegorikus vagy szimbolikusan allegorikus, p. o.: «nem találtak vizet» *(Exod.* 15. 21), ez azt jelenti, hogy nem találták a Tórát. Az A.-ot csupán a héber nyelv segélyével lehet érteni, mert a bibliai nyelv tömörsége s egyes szavak többféle jelentése alkalmat ad a valóban szellemes magyarázatokra. Ilyen p. o. a «vajoréhú» szó magyarázata: «Isten Mózesnek egy fát mutatott» *(Jesája* 55. 1), ez azt jelenti szimbolikusan, hogy a törvényre (Tóra) tanította, mert az illető ige mutatást és tanítást egyaránt jelent, a fa pedig «az élet fája» *(Példab.* 3. 18), vagyis a Tóra *(Mechilta, Bésallach).* A tannaiták (l. o.) aggadájában csupán kevés A. van, így Jochanan ben Zakkainak mindössze öt *(Bába Kama* 7. 3). Ennek a kornak a főallegorizálója Bar Kalba nagybátyja, a módiimi R. Eleazár s allegóriáit a Midrások tartalmazzák. R. Akiba a Biblia egy egész könyvét allegorizálta; ez az «Énekek Éneke» volt, amelyet éppen ezért kanonizáltak az ő sürgetésére. R. Akiba ennek teljesen misztikus tartalmat és allegorikus értelmet tulajdonított és ezért olvasását kiskorúaknak eltiltották. Az A. fénykora Palesztinában az amorák (l. o.) kora volt, mialatt ugyanezt a módszert a babyloniai amórák teljesen mellőzték s az interpretálásnak tudományosabb alapot adtak.

Allegórikusan magyarázzák később a szómagyarázat alapján álló tudományos exegeták, Rasi és Ibn Ezra is az Énekek Énekét; előbbi Izráel történetét, azaz szenvedését látja benne, utóbbi pedig a lélek egyesülési vágyát az Universummal. A középkori vallásfilozófia kezdeményezője, Száadja gáon (IX. száz.), aki a szigorúan tudományos kutatás mellett az allegorizmust csupán azon esetekben engedte meg alkalmazni, ha a szövegek ellentmondanak a valóságnak, az észszerűségnek és más szövegeknek, továbbá a rabbinikus tradicióknak, maga is él az A.-tal, p. o. azokon a helyeken ahol a Biblia látszólagos anthropomorfizmusát az ésszel és tradicióval nem tudta összeegyeztetni. Ily módon éltek az A.-tal később a nagy vallásfilozófusok a nyugaton, így Bachja ibn Pakuda, Abraham bar Chijja, Abraham ibn Daud, Juda ha-Levi és főképpen Salomo ibn Gabirol, akinek módszere teljesen hasonló Philóéhoz, anélkül, hogy azt akár közvetve is ismerte volna. Több A.-át felvette Ibn Ezra a saját Pentateuch-kommentárjába, melyből egy, a Genesis első soraihoz írott példa a következő: A Paradicsom a felsőbbrendű, természetfeletti világot jelenti; az Éden-kert a jámborok világát; a folyó, mely kifelé vezet, az univerzális anyag, a négy folyó a négy elem; Ádám, Éva és a kígyó a három lelket (l. *Kabbala)* szimbolizálják és pedig Ádám a racionális lelket, Éva az állatit («Chávó» a. m. élő) és a kígyó a vegetativ lelket. Amikor tehát mondva van, hogy a kígyó port fog enni, az azt jelenti, hogy a vegetativ lélek a materializmus porában kúszik. Az élet fája, a cherubok és angyalok a felsőbb értelmi világnak felelnek meg. Az A. Maimonidesben érte el fénypontját a középkorban. Ő hangoztatja ugyan, hogy a betűszerinti értelmezésről lemond, ha az a filozófiába beleütközik, de ezt nem tartja be, sőt a csodákat egyenesen elfogadja. Különösen a törvényeket fogja fel a maguk eredeti értelmében és szigorúságában s hibáztatja a keresztény allegoristák rendszerét, amely a Törvénynek mindenütt szimbolikus jelentőséget ad. A XIV. sz.-ban Gersonides volt a legköltőibb fantáziájú azok közt az exegeták és talmudtudósok közt, akik allegorizáltak, de a törvényeket eredeti jelentőségükben fogta fel. Annál különösebb, hogy a szefárd és provençal-zsidó kultúrkör A.-át a XVI. század legnagyobb lengyel rabbinikus tekintélye folytatta; ez Moses Isserles (abbr. Rama) volt, aki Eszter-könyvének adott teljesen ilyen magyarázatot. Achasvérus és Vasti civódása az Universum forma és anyag közti konfliktusának felel meg; Hámán tíz fia az organikus élet öt érzékét és öt hatalmát szimbolizálja, Hámán maga pedig a rossz hajlamot jelképezi. Igen szellemes néha a kabbalisztikus művek A.-a, így a XII. századi «Bahir»-é (l. *Kabbala* alatt), ahol p. o. ez áll: A Biblia *(Gen.* 1, 2) azt mondja, hogy «A föld formanélküli és üres volt»; a «volt» arra mutat, hogy valami már létezett, az «üres» pedig arra, hogy ott már volt valami, tehát a teremtés előtti létezést, a kabbalisták eme nagy problémáját, az első kabbalista allegorizáló magából a Szentírás szavaiból vezeti le. Kabbalisztikus allegóriákra hajlik a XIII. század legnagyobb talmudtudósa, a geronai Nachmadines is, bibliakommentárjaiban. Az A. legeredetibb mesterműve s a zsidó szellem egyik legérdekesebb megnyilatkozása a Zohár (l. o.), mely az egész *Pentateuchhoz* szakaszonkint ad A.-ot. A későbbiek közül főképpen Menachem di Recanati, Isaac Arama és Don Isaac Abravanel válnak ki A.-aikkal. Később, a XVIII. és XIX. században főképpen Orosz- és Lengyelországban működtek talmudtudósok és kabbalaismerők, akiknek rendkívül nagyszámú deráśáik szintén az allegorizmushoz fordulnak. Az A.-nak jelentősége és szerepe addig volt, míg a tudományos bibliakutatást annak nyomán el nem kezdték, de erre az ösztönzést és az odavezető utat kétségtelenül nagy mértékben előmozdította az allegorizmus, melynek éppen ez a nagy érdeme. Meg kell különböztetni az A.-tól magának a Bibliának az allegoriáit, amelyeket héberül «mósól»-nak és «chidó»-nak neveznek *(Ezékiel* 7. 2, 24, 3; *Dániel* 8., 23). Az előbbi, a «mósól» hasonlat, vagy pedig aforizma vagy parabola, melynek nevelési szempontjai voltak eredetileg *(Num.* 23. 7, 18; 23. 3; *Jesája* 14., 4; *Michah*, 2. 4; *Habak.* 2. 6). A «chidó» eredetileg rejtély, majd képes és jelképes beszéd *(Bírák* 14. 14; *I. Kir.* 5. 1; *Zsolt* 49., 5, 78, 2). A bibliai allegoria, parabola és mese közt különbség van. Ilyen mese van p. o. a Bírák könyvében 9., 8, 16), ahol három fa, az olajfa, fügefa és szőlő vonakodnak elfogadni a fák feletti királyságot, de az értéktelen tüskebokor elfogadja azt. *Parabola p. o. Jesája* 5. 1; *Ezékiel* 15; *II. Sám.* 12; Metaforák a 80. *Zsolt. és Jerém.* 2. 21; *Ezékiel* 16. *és* 23. *Egyik legszebb allegorikus kép Ezékiel* 17. 2 - 10; 19. 1—9; 30. 2—17; *parabola Ezékiel* 24. 3—6; *Ecclesiastes* 12. 2—6. S. R.

Irodalom. Louis Ginzberg, Allegorical Interpretation (1900); Bacher Vilmos, Bibelexegese (Wiener-Wünsche, Jüdische Literaturgeschichte); u. a., Bibelexegese der jüdischen Religionsphilosophen (Strassburg 1892); u. a., Die Bibelexegese M. Maimunis (u. o. 1898); u. a., L'exégèse biblique dans le Zohar (Rev. d. Études Juives XII.); u. a., Das Merkwort Pardes in der jüdischen Bibelexegese (Stade's Zeitschrift XIII.); Löw Lipót, Ha Mafteach, (Nagykanizsa 1855); Kaufmann Dávid, Zunz-Jubelschrift; u. a., Die Sinnen etc. (Leipzig 1884); Farrar, History of Interpretation (New York 1886); Diestel, Gesch. d. Alten Testaments Jena 1869); Schmiedl, Studien über Religionsphilosophie (Wien 1860); Hirschfeld, Halachische Exegese (1840); u. a., Der Geist der ersten Schriftauslegung (1847); Lowth, On the Sacred Poetry of the Hebrews X—XI.; Herder, Geist der hebräischen Poesie (Ges. Schriften XII.); u. a., Briefe über das Studium der Theologie; French, Notes on the Parables; Gerber, Die Sprache als Kunst II.; Bullinger, Figures of Speech used in the Bible (London 1898); Montefiore, A tentative Catalogue of Bible-Metaphors (Jew. Quart. Rev. III.)

Allgemeine Illustrierte Judenzeitung. Zsidó irodalmi hetilap. 1860-ban indította meg Pesten Bärmann József. A második évfolyamban a lap a «Carmel» címet kapta, szerkesztését pedig Meisel, a nagynevű pesti rabbi vette át. 1861 június végén szünt meg.

Allgemeine Jüdische Rundschau. A hagyományhű zsidóság német nyelvű orgánuma. Lebovits Lipót szerkesztésében Budapesten indult meg 1906.

Allgemeine Jüdische Zeitung. Kolozsvárott jelent meg 1887. Wertheim Adolf szerkesztésében. Ebben az évben meg is szünt. Buda-

pesten is megjelent ugyanilyen című ujság. 1888-ban indult meg Ehrenteil M., Freund L., Grossberg Lipót és Dornbusch Mór szerkesztésében. A lap több mint két évtizedes fennállása után szünt meg.

Alliance Israélite Universelle, a cionizmus keletkezése előtt a legnagyobb zsidó jótékonysági és kulturális egyesülés, melynek célja nem csupán a keleteurópai, ázsiai, afrikai és balkáni zsidóság anyagi támogatása, hanem ugyanolyan mértékben jogvédelme és modern iskoláztatása is. Az A. közvetlenül a damaszkuszi vérvád és a bolognai Mortara-fiú elrablásával és erőszakos megkeresztelésével kapcsolatosan létesült Párisban, ahol Ad. Crémieux volt igazságügyminiszter, Levèn Narcisse ügyvéd, Aristide Astruc belga orsz. főrabbi, Manuel párisi egyet. tanár és más kiválóságok állottak élére. A cél egy centrális szervezet létesítése volt az említett kulturális célokkal kapcsolatban. Az A. központi bizottsága Párisban székel 60 taggal, melynek sorában 1860-tól máig a legkiválóbb férfiakat látjuk; ezek: Crémieux, Salomon Munk, Jos. és Hartwig Derembourg, Jules Oppert, Jos. Halévy világhírű orientalisták és egyet. tanárok. Jelenleg az elnök Sylvain Lévi, a Sorbonne szanszkrit tanára, vezetőségében vannak René Worms, Victor Basch, L. Brunschwigg, Lévy-Brühl, Raphael Georges-Lévy egyet. tanárok. A párisi központon kívül számos fiókja volt az A.-nak, így Bécsben, Berlinben, Konstantinápolyban, Marokkóban, Szmirnában és az egész Keleten és Lengyelországban s mindezen országokban a legmagasabb nívójú, többnyire francianyelvű iskolákat létesítette. Míg Galiciában főképen jótékonysági intézményeket létesített, addig a Keleten az iskolahálózat kiépítésére törekedett programmszerűen. A francia tannyelv mellett a héber nyelv tökéletes elsajátítására is szorítják növendékeiket az A. iskolái. A tovább tanulókat többnyire a párisi egyetemre és rabbiszemináriumba küldték. A kórházak és ingyenes ambulatóriumok létesítésére, valamint az üldözött zsidók ellátására az idők folyamán az A. óriási összegeket adott. A cionizmus organizációi, így a Jewish Colonisation Association az A. befolyását már a világháború előtt apasztották, de a Keleten Marokkótól Bagdadig még mindig az A. mozdítja elő a zsidók kulturális életét. S. R.

Almanach, v. héber kifejezéssel *Luach*, eredetileg a csillagászati idő s ennek megfelelően az év különböző napjainak és ünnepnapjainak megjelölésére szolgált, oly módon, hogy az illető napok liturgiájára is pontos felvilágosítást nyujtson. Szokásos azonkívül az A.-nál a vásárok idejének jegyzékét külön közölni. Elsősorban fontos azonban a pontos megjelölése 1. a parasának (l. o.), vagyis a *Pentateuch* szombatonkint felolvasott részének, továbbá a Hold különböző fázisainak, a «Molod»-nak (újhold), továbbá a «Tekufósz»-nak (évnegyed), a «Sealó»-nak, az esőért való imának, az «Ómer» napjainak, a «Szelichósz»-nak, valamennyi ünnepnapnak és bőjtnapnak. Az egész A. zsidó hold-naptár szerint van felosztva. Ily A.-ok héber nyelven már a könyvnyomtatás kezdete óta jelentek meg. Később, a XIX. század óta pedig rendkívüli mennyiségben mindenütt, ahol csak zsidók laktak, héber v. az illető ország nyelvén, de héber betükkel vagy pedig egészen modern A. formájában, az illető ország nyelvén. Míg eredetileg irodalmi melléklete nem volt az A.-nak, addig a XIX. századtól kezdve úgy az élő nyelveken, mint a hébernyelvű A.-ban nemcsak, hogy csatoltak hozzá irodalmi részt, hanem ez néha oly magas nívón állott, hogy forrásműveknek tekinthető tanulmányokat közölt. Ilyenek voltak az ötvenes években a Bécsben megjelent Busch-féle, továbbá az u. o. Wertheimer és Szántó Simon(l. o.) szerkesztette, valamint a prágai Brandeis-féle német nyelvű A.-ok, míg a héber nyelvűek közül a Lunz-féle Jeruzsálemben megjelent *Luach* vált ki leginkább. Az oroszországi, de az angliai és amerikai zsidóságnak, valamint a szefárdoknak és a többi államok zsidóságának, így a francia-, olasz-, török és a XIX. században főképp a németországinak, kiterjedt és évszázados A.-irodalma van. Magyarországon időrendben a következő A.-ok jelentek meg: *Első Magyar Zsidó Naptár és Évkönyv.* 1848. Kiadta I. K. Szökő. Pest 1848; ugyanennek II. kiadása 1861; *Illustriertes Israelitisches Jahrbuch für Ernst und Scherz auf die Jahre* 5620—21 (1859—61). Hgg. v. S. Winter. Pest 1859—60; *Jahrbuch für die israelitische Kultur gemeinden in Ungarn*, hggeben von Leopold Rosenberg. 1. Jahrg. Arad 1860; *Zsidó Évkönyv.* Szerkesztette Kiss József 1875 (ebben jelent meg a *Simon Judit)*; Döry Zsigmond és Ötvös Károly: *Magyar Zsidó Almanach; Izraelita Családi Naptár*, 1903—15-ig szerkesztette Ötvös Károly. 1924 óta szerkeszti Fábián Ferenc; *Zsidó Évkönyv*, 1927 és 1928, szerkeszti Kecskeméti Vilmos; Helpern Lázár 100 évre (1906–2005) készítette el a zsinagógai és polgári időszámítás táblázatát; *Zsidó Közigazgatási Naptár* az 5650. évre. Budapest 1889—90.; *Taschenkalender.* Budapest 5654 (1893); *IMIT Évkönyv* (1895-től 1918-ig, szerk. Bacher Vilmos és Bánóczi József). S. R.

Almási *Antal**, kúriai bíró, jogtudományi író, szül. Galgócon 1873. Eleinte rabbinak készült és csakhamar jogásznak ment. Tanulmányait a budapesti, berlini, heidelbergi, lipcsei, kieli és strassburgi egyetemeken végezte. Ügyvédi és bírói oklevelet szerzett. Egyetemi rendkívüli tanár és kúriai bíró. A jogi kérdések veleijéig ható éleseszű jogász, aki résztvett az új magyar polgári törvénykönyv előkészítésében is. Élénk tevékenységet fejtett ki modern magánjogunknak külföldön való ismertetése körül. Fontosabb önálló munkái: *Ellenjogok; Jogügyletek a tervezetben; A jogok védelme; Törvényes kötelmek; A jogcímes és dologi ügylet; A tilos cselekmény a magánjogban; A dologi fogalom; Perrendtartás és a magánjog; Az egyoldalú ügylet; A háború hatása a magánjogra; Ungarisches Privatrecht: A kötelmi jog kézikönyve.* Sz. G.

Almemor, centrálisan elhelyezett, körülkerített és néhol kupolával fedett emelvény a zsinagógában, amely eredetileg kizáróan a Tóra-felolvasás céljaira szolgált. Rendeltetése a liturgia

fejlődése során kibővült és orthodox zsinagógákban ma már több fontosabb istentiszteleti aktust is itt végeznek. A Lecho dódi-val itt köszönti az előimádkozó a szombatot. Az A.-on végzett szolgálatok közé tartozik még a hazkara (l. o., requiem), az újhold bejelentése, az uralkodóért, kormányzatért és másokért elmondott könyörgés, purimkor a megillah (l. o.) felolvasása és szimchasz tóra (l. o.) napján az ünnepi himnuszok eléneklése is. Héberül *bimó*-nak hívják az A.-t, a vulgáris nyelvhasználat *melemmer*-nek mondja. Exponált elhelyezése a Tóra-felolvasással függ össze, amely az őskori zsinagógák istentiszteletének legfontosabb része volt. Minthogy nagy súlyt vetettek arra, hogy az egész gyülekezet hallgathassa meg a felolvasott szidrát, elrendelték, hogy a bima a zsinagóga központjában álljon. Emelvényszerűen megmagasított helyzete és lépcsőzetes kiépítése még a Talmud előtti időkből származik. Hogy az A.-ra vezető lépcsők száma hatnál több nem lehet, az már rabbinikus tradició. A lépcsők alkalmazása azt bizonyítja, hogy nem oltárnak képzelték el az A.-t és nem oltár helyett építették azelőtt, mert a szentély oltárait lépcső nélkül építették. Oltárt egyáltalán másutt, mint a jeruzsálemi Szentélyben, nem állíthattak fel és az a lábrakapott szokás, hogy a haladó zsidók oltárnak mondják az A.-t, merőben helytelen és sem nyelvi, sem történelmi szempontokkal nem indokolható. Rendeltetése a tradicióban gyökerezik, de arra vonatkozóan, hogy milyen anyag használható az A. felépítéséhez, nem hagyott vissza korlátozó intézkedéseket a rabbinikus törvényhozás. Szabadon fejlődhetett a formája is és így van kőből, vagy fából épített A., kupolával fedett, vagy fedetlen. Egyforma karaktere csak abban jut kifejezésre, hogy emelkedett és a kerítés révén zárt egységet alkot a zsinagóga hajójában. Legfontosabb alkotórésze az asztal (sulchan), amely a Tóra elhelyezésére szolgál a felolvasások alatt. Centrális elhelyezése askenáz tradició, a szefárdok a keleti oldalon helyezik el, szorosan a fal előtt. A haladó hitközségek az ősi szokástól eltérően a frigyszekrény tövében helyezik el. Természetesen Magyarországon is. U. P.

Ál-messiások, oly személyek, akik magukról azt tartják, hogy Izráelnek Istentől kijelölt megváltói, akik az ígért messiási országot létrehozzák. Az idők folyamán igen sok Á. lépett fel, olyan korszakokban, amikor a néplélekben kedvező talajra talált a messiási hiedelem s ehhez képest nem egyszer éleseszű szédelgők és csalók mint Á. kihasználták a vallásos nép hiszékenységét; más esetekben maguk az Á. is áldozatai voltak saját és mások ámításainak. Valamennyi Á. megegyezett abban, hogy Izráelt visszavezeti országába. Némelyek ezt penitenciákkal, böjtöléssel és imádkozással meg csodatevésekkel akarták elérni, mások karddal. Némelyek közülök vallási újításokat akartak, mások pedig valóságos felfordulást idéztek elő nem egy helyt. Minthogy a zsidó nép a messiást Dávid családjából, de Efráim s így József leszármazottjaitól is várta, ennélfogva az Á. rendszerint ezek egyikéből származtatták magukat. Nem egy álmessiás életével fizette meg túlságos aktivitását s azt, hogy hamis remények táplálásával megcsalta a vallásos érzületű népet, köztük viszályt támasztott, szektákat szervezett s ezáltal a zsidóságnak mindenképen csak kárt okozott. Az Á. először a Hasmonaeusok alatt léptek fel, amikor a római beavatkozás végleges elnyomatással fenyegette Izráelt. Ez az időszak kiválóan alkalmas volt az Á. megjelenésére. Josephusból és a Talmudból kitűnik, hogy a jeruzsálemi Nagy Templom lerombolása előtti században egész sereg Á. lépett fel s talált folyton követőre; ezek valamennyien a Rómától való megszabadítást ígérték a zsidó népnek. Josephus különösen jól látja az Á. alantas szerepét s hogy a népet félrevezetik, becsapják, fanatizálják, a békét megbontják, őrültekhez méltó újításokat akarnak s mindezt az isteni küldetés ürügye alatt. (*Josephus, De Bello Judaico* II. 13., §. 4., *Antiquitates* XX. 8. §. 6.) Ilyen volt p. o. Theudas, akit keresztre feszíttetett a római procurátor (*u. o.* XX. 5., §. 1.), de rajta kívül még sokat említenek Josephus és a Talmud. Más típus volt Menachem ben Juda, a zeloták, azaz a zsidó nemzetipárt feje, aki Herodes ellen hadsereget szervezett, mely már Jeruzsálem elővárosát is elfoglalta, amikor egy másik zelota megölte. Még kiválóbb típus azonban az Á. közt Bar-Kochba, a zsidóság legnagyobb nemzeti mozgalmának katonai vezetője, aki Hadrián császár alatt Rómát igen nagy mértékben foglalkoztatta s akit R. Akiba valószínűleg a magasztos ügy érdekében «Messiás király»-nak nevezett. A szabadságharc irtózatos vérbefojtása alkalmával ő is elpusztult s vele együtt messiási hite is. Most sok ideig nem jelentkezett egy Á. sem, de jellemző, hogy a római birodalom végső zavarában, 440 körül vártak egy messiást, aki meg is jelent Kréta szigetén s magát Mózesnek nevezte, de ez közönséges csaló volt. A keleten, a mohammedánok közt élő és a karaita zsidóságnak több Á.-a volt. Ezek közül jelentékeny volt 720 körül Sziriában egy Szeréné nevű, aki a fanatikus Omár kalifa ellen irányította mozgalmát s válaszul annak kényszertérítéseire, ő egyenesen ki akarta űzni a mohammedánokat. Jelentős mozgalma Spanyolországba is eljutott s ott is messiásnak tartották. Azonban Szeréné vallási újító is volt s a rabbinikus intézkedésekkel ellentétbe jutott, főleg a házassági törvénykezésnél. Ezért letartóztatták s a kalifa kiadta a zsidóknak ítélkezésre, de más baja nem történt, csak az, hogy nevetségessé tette magát és szektáját, mely megszűnt. A keresztes hadjáratok is kedveztek az Á.-nak: 1087-ben Franciaországban, a XII. században pedig Cordovában és Fezben lépett fel egy s Maimonides említi őket. Nevezetesebb volt ezeknél David Alroy szintén a XII. században, aki Perzsiában élt és saját népszerűségén kívül a kalifátus gyengeségét is kihasználta. Rendkívül érdekes, hogy ennek az Á.-nak a fegyveres mozgalma gazdasági eredetű volt s a zsidókat sújtó igazságtalan fejadó eltörlésére irányult. U. a. században Jemenban is volt egy Á., akiről szintén Maimonides tesz említést «*Iggeresz Teman*» c. művében. 1279-ben Itáliát boldogította egy Á., Ábraham

ben Sámuel Abulafia, akinek víziói voltak. Igen sok hívet szerzett Urbinoban és Sziciliában, de Salomo ben Aderet, a híres barcelonai rabbi idejekorán elítélte. Castiliában a XIII. sz. végén Nissim ben Ábrahám lépett fel Avilában, ahol 1295-re jósolta a világ végét. Ez teljesen a keresztény chiliasztikus jóslások befolyását tükrözteti vissza. Az Á. valószínűen mint keresztény végezte életét. Keveset tudunk egy másik Á.-ról, Botarel de Cisnerosról, akinek egyideig a híres toledoi vallásbölcsész, Chaszdai Chrescas is híve volt s aki a XV. sz. elején működött. A XVI. sz. elején egy német zsidó Aser Lemmlein nyítja meg a sorrendet s működését Itáliában kezdi meg, kiterjesztve azt Németországra is, ahol a rendkívül zavaros viszonyok kedveztek fellépésének. Ő is bőjtöléssel és imákkal készítette elő a népét a közelgő messiási országra. Az Á.-hoz kell számítani a zsidó történelem nagystílű kalandorait, Dávid Reubenit és Salomo Molchót, akik közül az előbbi akaratlanul vált Á.-sá. Reubeni, mint a vélt Reuben-törzs királyának testvére, követi minőségben jelent meg a pápánál, majd meghívásra a portugál királynál. Minthogy Keletre való volt s azt igen jól ismerte, de azonkívül a mohammedánok ellen akart fegyveres sereget szervezni s ő magát nem messiásnak, hanem csupán harcosnak nevezte, igen nagy tekintélye volt. Ez még fokozódott azáltal, hogy a portugál inkvizició alábbhagyott buzgalmával. Az egyik inkvizitor jelentése szerint a marannusok mindenütt abbeli reményüket hangoztatták, hogy közelg a messiás országa s hogy Reubeni fogja őket a Szentföldre visszavezetni. Követői közül számosat elégetettett elevenen az inkvizició. A két leghíresebb kabalista, Isaac Luria és tanítványa, Chajim Vital Calabrese (XVI. sz.) szintén ephraimita messiásoknak tartották magukat, vagyis a Dávid-törzsből eljövendő messiás előfutárjainak. Luria (1534-72), aki Palesztinában élt, a lélekvándorlásra s az ebből következtetett folytonos tökéletesbülésre alapította messiási voltát. Mindezek azonban csekély hatásúaknak mondhatók Sabbattai Cevihez képest (szül. 1626 Smyrnában, megh. 1676. Dulcignoban, Grünwald Lipót magyarországi héber író szerint Berátban, ahol látta állítólagos sírját a háború alatt), akinek hatása kiterjedt az egész Keletre és Nyugatra, Jeruzsálemtől Amsterdamig, Wilnától Rómáig s így Magyarországra is, ahol különösen Budán voltak hívei. Nagymérvű szentföldi kivándorlást is okozott ez az Á., de éppen így meglehetős széthúzást is a zsidóságban. A Törökországot járt budai rabbik többnyire hívei voltak. Itteni táborát mégsem lehet másnak tekinteni, mint a cionizmus öntudatlan előfutárjának. Maga Sabbattai imponáló fellépésével tudta elérni addig példátlan sikereit, de azáltal, hogy 400 hívével áttért az iszlámra, árulójává lett a zsidóságnak. Az általa alapított szektát később dönmének nevezték s ennek központja Szaloniki lett. Ezek fajilag többnyire megmaradtak zsidóknak s a modern török mozgalmaknak nem egy vezető államférfija került ki közülök. Sabbattai követői közt is léptek fel Á.-ok, így Jacob Querido és Miguel Cardoso (XVII. század). Szintén az ő hatása alatt igényelte a messiási szerepet magának az egyetlen magyarországi Á., Mordechai Móchiach Kismartonból, aki 1678 és 1683 közt tevékenykedett. Ő azt hirdette, hogy Sabbattai az igazi messiás volt s hogy áttérése csupán misztikus okokból történt s azonkívül, hogy nem halt meg, hanem vissza fog jönni, aminek előjelei a világszerte végbemenő zsidóüldözések. Móchiach igen sok követőre talált Magyarországon, Morva- és Csehországban s ezt látva, magát a Dávid törzséből való messiásnak deklarálta, mire az olasz zsidók felkérték, hogy jöjjön közéjük. Móchiach meg is jelent Itáliában s Reggio és Mantova zsidósága különösen nagy ünnepélyességgel fogadta, de az inkviziciónál feljelentették, amire működése színterét Csehországba tette át, majd pedig Lengyelországba, innen visszasodródott Pozsonyba, hol 1729. meghalt. Móchiach barátja, Löbele Prossnitz szintén Á. volt, bár tulajdonképen nem volt más, mint Sabbattai Cevi fanatikus híve. Eybenschütz Jonathán, a hírneves altonai rabbi, kora legélesebbeszű talmudjogásza, szintén akaratlanul került Á. hírébe, valószínűleg azért is, mert nem ítélte el a sabbatteánus mozgalmat. Ennek utolsó hajtása volt Jacob Frank (1726—1791), a podoliai misztikus, a frankisták megalapítója. Ő fiatalon került össze a dönmékkel. Tanultsága a kabbalából állott s azt hirdette, hogy lélekvándorlás útján ugyanaz a lélek lakik benne, amelyik sorjában élt Dávid, Elijahu, Jézus, Mohammed, Sabbattai Cevi és tanítványa, Berachjah lelkében, mely most ő belé szállott. Érdekes, hogy Frank célja a talmudi zsidóság kiirtása volt. Ő maga ladino nyelven beszélt s később visszament Podoliába; itt és Ukrajnában csodákat tulajdonítottak neki. Mégis távozni kényszerült, mire ő bosszúból hívei közül mintegy ezret kikeresztelkedésre bírt rá s ő maga is 1759. Varsóban megkeresztelkedett, de őszinteség hiánya miatt, mint eretnek börtönbe került. Hívei mégis kitartottak tanításai mellett. S. R.

Irodalom. Valamennyi Á.-t kimerítően tárgyalja Graetz, Geschichte der Juden. II—XII. szétszórva és (Jew. Enc.) H. G. Friedmann.

Alőr *(Orişor R.)*, kisk. Szolnok-Doboka vm. 644 lak., ebből 103 zsidó. Adataink szerint már a XVIII. sz.-ban is laktak itt zsidók. A legrégibb sírkő 1807-ből való, de ugyanazon évben már templomot is avatnak. Itt van eltemetve Helfy Ignác anyja Sase, Aser Zelig felesége 1849. A községi pinkász (évkönyv) szerint a templomülések eladását jóváhagyta Paneth Ezékiel erdélyi orsz. főrabbi 1824., aki még 6 ízben eszközölt bejegyzéseket, az ülések használati joga körül támadt vitákban hozván döntést. Az ugyancsak meglevő Chevra-könyvben az első bejegyzés 1835. szintén Paneth Ezékieltől való. A község egyetlen rabbija volt az orsz. főrabbi fia: Paneth Mendel 1853—1862, aki innen Désre került. Régebben 40—50 család lakott itt, ma mintegy 20. E. M.

Alpár. 1 *Gitta*, operaénekesnő, szül. Budapesten 1903 febr. 5. A Zeneakadémia elvégzése után a Népoperában lépett fel és a M. Kir. Operaház 1924-ben szerződtette, 1926-ban pedig a berlini Staatsoper tagja lett. Egyike a legkiválóbb koloratur-énekeseinknek. Legnagyobb sikereit a Rigolettóban, az Álarcosbálban és a Traviatában

a Sevillai borbélyban és a Szép Helénában aratta. Mint a berlini Staatsoper tagja is sűrűn vendégszerepel Budapesten, a Városi Színházban és Európa nagyobb operáiban, mindenütt osztatlan nagy sikerrel. S. R.

2 *A. Sándor* festő, szül. Baján, 1892. Előbb kereskedelmi iskolát végzett, azután művészeti tanulmányokat a képzőművészeti főiskolán Budapesten. A háború alatt katona volt. Főleg arcképeket és tájképeket fest, rézkarcokat is készít. Először kiállított az Ifjú Művészek Egyesületének 1914. évi kiállításán a Nemzeti Szalonban *(Naplemente)*. F. B.

Alpári *Gyula*, hírlapíró, szül. Dunaföldvárott 1882. Teológiai pályára akart lépni és eleinte a rabbiság elnyerésére törekedett, de csakhamar félbeszakította tanulmányait és hírlapíró lett. A szociáldemokrata párthoz csatlakozott, amelynek szélső balszárnyán foglalt helyet. Sok cikke jelent meg magyarországi és külföldi szocialista lapokban. A magyarországi proletárdiktatúra idején Kun Béla meghitt bizalmasa volt és mint külügyi népbiztoshelyettes kevés hozzáértéssel ő intézte a kommunista kormánynak a külföldi államokkal való politikai érintkezését. A diktatura bukása után Oroszországba ment.

Alsókubin *(Dolný Kubin*, Cs—Szl.), nagyk. 1674. szlovák, magyar és német lakossal. Az A.-i hitközséget 1700 körül a morvaországi Holeschau vidékéről bevándorolt zsidók alapították, akik az egész Árvamegye területén levő falvakban letelepedvén, együtt alkották, az «árvamegyei zsidóközséget» A. székhellyel. Közelebbi adataink csak az első rabbi Kubinsky Efrajim idejéből (1770—1812) vannak. 1787-ben a hitközségnek az egész vármegye területén 72 adófizető tagja volt. Költségvetése ekkor 1872 forint volt, beleszámítva a különböző királynői, türelmi, uradalmi, védelmi adókat. Eleinte kis imaháza volt a hitközségnek, de 1877. az uradalom kegyéből felépült a temploma. Minthogy úgy a templom, mint a telek az uradalom tulajdonában volt, a hitközség a földesúrnak évi 25 dukátot fizetett bér fejében. Csak 1900. vette meg a hitközség a telket fundus instruktusával egyetemben. 1903-ban leégett a templom, de rövidesen ujjáépítették. 1870. a hitközség egy 6 osztályos mintaiskolát létesített, melynek növendékeit az iskola elvégzése után az 5. gimnáziumi osztályba is felvették. Ez a híres, kitünően vezetett iskola 1886., mikor megnyitották az állami iskolát, megszünt. Régebben jesivája is volt a hitközségnek, ma pedig Talmud Tórája működik, melyben az állami iskola növendékei részesülnek bővebb hitoktatásban. A hitközség élén minden időben nagyhírű, tudós rabbik álltak. Első rabbija Kubinsky Efrajim volt, kinek Gitel nevű leányával — mint a hitközség gazdag levéltárában olvasható — különös esemény történt. Gitelt születésekor a bába a katholikus pap közreműködésével titokban megkeresztelte, ama jóhiszeműben, hogy így megóvhatja a leányt a haláltól, mely a rabbi gyermekeit legszengébb korukban ragadta el. Mikor a rabbi erről tudomást szerzett, Bécsbe ment egyenest II. József császárhoz, aki kihallgatáson fogadta és úgy ítélkezett, hogy a leány 18 éves koráig egyformán nyerjen oktatást a zsidó és keresztény vallásokban, aztán maga döntsön, melyik vallást válassza. A lány a zsidó vallást választotta és később egy Freud Fischl nevű zsidóhoz ment férjhez. Kubinsky után 1815—46. a németországi Fürthből származó Steinhardt Akiba volt a rabbi, egy éleseszű, tudós talmudista, aki «*Masbir-Bor*» címen egy érdekes teológiai művet adott ki Prágában 1827. Jesivát alapított és elnöke volt az akkor híres Bész din cedek-nek. Utódja a rabbi-székben Weisz Simon Cohen volt, aki alig három éves működés után a kolerának esett áldozatul. Két év mulva Steinhardt Akiba fia Steinhardt Bermann került a rabbi-székbe, aki 40 évig működött. Az ő idejében, 1870. ment végbe a hitközség kettészakadása. A régi orthodox hitközség mellett alakult egy kongresszusi hitközség is, mely 16 évig állott fenn. A két hitközség 1886., még Steinhardt rabbisága alatt újból egyesült és pedig status quo alapon. Még egy rabbija volt a hitközségnek, Horovitz Jenő, aki 13 évi működés után 1908. Palesztinába vándorolt, ahol a «Kolel Hód» nak, a német, dán és holland Palesztina-hivatalnak az igazgatója. 1908 óta Friedmann Sándor rabbihelyettes vezeti a hitközség vallásos életét. A hitközségnek van Chevra Kadisája, Nőegylete és Cionista Egylete, melyben intenzív zsidó élet folyik. A nagymultú hitközségből több kiváló férfiú származott. Így néhai Lindenstein Samu, Árvamegye egykori főjegyzője, továbbá Weisz Tódor (Weisz Simon Cohen rabbi fia), aki Oxfordban lett egyetemi tanár és ott is halt meg és Salzberger József dr. Erfurt város főrabbija. A hitközség költségvetése 60.000 č. korona, melyből nagy összeget fordítanak szociális célokra. A hitközség több nagyobb alapítványt is kezel, melyeknek kamataiból elszegényedett kereskedőket és iparosokat segélyeznek. A hitközség anyakönyvi területéhez régente az egész vármegye területén lakó zsidóság, jelenleg csak az alsókubini járás községei tartoznak. Lélekszám 618, a családok száma 135, az adófizetőké 120. Foglalkozás szerint a hitközség tagjainak túlnyomó része kereskedő és iparos. A világháborúban részt vett hitközségi tagok közül 15-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Meisel Gyula dr. elnök, Broszmann Róbert jegyző, Eckstein Miksa pénztárnok, Ferencz Adolf és Salzberger Lajos gondnokok, Rosenfeld Arnold, Feiner Vilmos, Salzberger Ede, Gelley Lipót, Schreyer Zsigmond és Klopstock Dávid elöljárók és Friedmann Sándor rabbihelyettes.

Álszenteskedés. l. *Képmutatás.*

Altai, 1. *Rezső*, tanár, író, szül. Kassán 1873 máj. 3. Atyja Gyulafehéváron volt tanító. Polgári iskolai tanári képesítést nyert s a fővárosnál működik. Szépirodalmi cikkei nagyszámmal jelentek meg a Géniuszban, Ország-Világban, Izr. Tanügyi Értesítőben stb. folyóiratokban és lapokban. Számos német nyelvű tankönyvet és olvasókönyvet, ezenkívül német nyelvű magyar nyelvtanokat írt és több szótár szerzője. Egyéb művei: *Pedagógiai tanulmányok* (1905); *Helyes magyarság* (1918).

2. *A. Margit*, írónő, szül. 1884-ben Gomperben. Főképen ifjúsági regényeket ír és «Tündérvásár» címmel heti gyermeklapot szerkeszt. Önállóan

megjelent kötetei: *Célnál* (1922); *A végzet útja; Az amerikai leány: Érdekes házasság; Gwendolin házassága; Lucy — Laci*, valamennyi regény s ezenkivül írt műve: *Színdarabok gyermekek részére.* Megjelent több sikerült műfordítása is.

Altenkunstadt *Jaakov*, közismert nevén: *Kopl Charif*, rabbi, szül. Altenkunstadtban (Bajorország) 1766., megh. Verbón 1836. Fürtben, majd Prágában tanult. Nősülése folytán került Magyarországba, a pozsonymegyei Stomfára, apósa birtokára. 1791-ben lett kadelburgi rabbi, két esztendő múltán Verbóra választották meg, hol jesivát tartott fenn. Iskolájából több neves rabbi került ki. 45 évig működött Verbón. Csak kéziratainak egy töredéke jelent meg nyomtatásban.

Altmann *Juda*, mezőcsáti rabbi, szül. Nyirbalkányon (Szabolcsmegye) 1859., megh. Csáton 1923. 1882 óta apósának, a csáti rabbinak jesiváját vezette, valamint a beérkezett vallási kérdések nagyrészére ő válaszolt. Ezek a responsumok az ő neve alatt bekerültek apósának *Netu Szorék* c. művébe. 1894—1895. apósa megvált a rabbiszéktől és őt választották meg helyébe. Hátrahagyott művei: *Méi Jehuda*, halachikus döntvények, *Zerá Jehuda*, glosszák a talmudhoz, *Jam sel Jehuda*, homiletikus biblia magyarázatok.

Altneuland címe annak az utopisztikus cionista regénynek, melyben Herzl Tivadar (l. o.) az újjászülető Palesztina jövőjét rajzolja meg. Ipari városok, kézműves-falvak, fürdőhelyek és kertvárosok váltakoznak egymással sűrűn Palesztinában és Herzl a zsidótelepítés keresztülviteléről is pontos és részletes leírást ad könyvében. Az A. híressé vált mottója: Ha akarjátok, nem mese! A regényt minden kulturnyelvre lefordították. A héber fordítás a Tel Aviv (tavaszi domb) címet viseli s erről kapta az új Palesztina első zsidó városa a nevét. Az A.-ot Achad Haam a kiváló író kemény kritikában részesítette, mert Herzl a zsidó állam zsidó sajátosságát nem nagyon domborította ki regényében. V. A.

Altruizmus. Comte francia filozófus nyelvhasználatában és azóta általánosan elterjedt kifejezés az önzetlen cselekedetek megjelölésére, amelyeknek célja kizárólag a mások boldogságának előmozdítása a saját érdekre való tekintet nélkül. Az A. az egoizmus ellentétes fogalma. Az A.-nak nincs külön megjelölése a héberben, sőt a zsidó etikában sem, de ennek mélyenjáró oka az, hogy a judaizmus etikája a saját személy és a mások közötti antitézist elkerülte, míg más etikai rendszereknél éppen ez van kiemelve s ezek a többi etikai rendszerek a boldogságot, mint *summum bonumot* végcélul tűzik ki, akár A.-ról, akár egoizmusról van szó. Valamennyi etikában, a hedonizmusében éppen úgy, mint a buddhizmusában az egoizmus és A. kiegyenlítése a cél s ehhez képest egyidejűleg egoisztikusak és altruisztikusak. A két fogalom szembeállítását a judaizmus kerülte, mert szerinte az erkölcsi élet alapja nem a boldogság keresése, hanem szolgálatok teljesítése; erő, hatalom, vagyon, tudás valamennyien ezt a célt szolgálják s minél tehetősebb szellemben és vagyonban él az ember, annál inkább kell, hogy éljen benne az erkölcsi tökéletesbülés vágya s annál inkább kell mások és a köz érdekeit szolgálni; a gyengét és kevésbbé tehetőset segíteni, hogy az összesség erejét ezáltal is növelje. Ez a «közösség szolgálata» magasabb koncepció s eliminálja az egoizmus és A. közti ellentétet. Az «én» és a «más» a judaizmus világnézetében kiegyenlítődik, mint azt legszebben Hillel fejezte ki: «Ha nem magam, vajjon ki más? Ha csupán magamért létezem, mi vagyok én? Ha nem most, vajjon mikor?» Nem a mindenről való lemondás és önsanyargatás, sem a mások rovására való érvényesülés, hanem a kölcsönös segítés a judaizmus etikájának vezető elve s ezt fejezi ki a mózesi könyv, hangsúlyozván: «Szeresd felebarátodat, mint magadat.» L. *Szeretet, Felebaráti szeretet, Aranyszabály, Etika, Judaizmus.* F. M.

Alvilág (héberül: *seól, dumo, avaddon*), a Bibliában gyakran előforduló, ősi mythikus képzet szerint a holtak helye, ahol elgyengült árnyak formájában *(réfáim)* az élet egy lecsökkentett alakját tovább elik.

A Magyar Zsidó Ifjuság Lapja. Hetilap, melyet Halász Nándor szerkesztett. A lap Budapesten jelent és szünt meg 1886.

Amar *Licco*, hegedűművész, a világhírű Amar—Hindemith vonósnégyes primáriusa, szül. Budapesten 1891 dec. 4. Tanulmányait a Nemzeti Zenedében kezdte. Tanára Baré Emil volt. 1911-ben Berlinbe utazott, ahol Marteau Henrinél folytatta a tanulást. A művészképző után tagja lett a Marteau-kvartettnek, amelynek második hegedűse. 1915-ben a berlini filharmonikusok koncertmestere, 1920. Mannheimban működött és 1923. megalakította az Amar-vonósnégyest, amely modern művek propagálását tűzte ki céljául. A vonósnégyes tagjai: A., Walter Caspar, Paul Hindemith, Mauritz Frank. K. K.

Ambrus *Balázs*, költő, szül. Szabadkán 1887. A budapesti egyetem orvosi karán elvégezte tanulmányait és doktori diplomát szerzett, Szabadkára költözött és orvosi gyakorlatot folytatott. Finom és halkhangú, gyöngéden impresszionista versei a Bácsmegyei Naplóban, az Uj Időkben, A Hétben, Kiss József szemléjében jelentek meg. Önálló verskötetet *Koszorú* c. adott ki 1918.

Ámen a művelt világ minden nyelvébe átment bibliai héber szó, mely körülbelül a mai «helyes-lés»-t jelentette. A nép a papok átkára vagy áldására Á.-t mondott, hogy ezzel azt magáévá tegye (*Móz.* V. 27.). A Zsoltárban is a költő, illetve imádkozó felhívására ezzel a felelettel találkozunk. Az Uj Testamentomban Jézus már a mondat elején használja (Ámen mondom nektek), ami körülbelül a ma használt «becsületszavamra» vagy «hitemre» kitételnek felel meg. F. M.

Am-hoórec, *(h.)* szószerint «*a föld népe*». Bibliai kifejezés a királyokkal és a magasrangú hivatalnokokkal szemben a köznép megjelölésére. Lassan az A. kifejezés elvesztette ezt a kollektív értelmezését s egyes olyan személyekre vonatkoztatták, akik meglehetősen laza viszonyban állottak a vallási előírásokkal és tanokkal. Általánosságban tehát azt az embert nevezték A.-nek, aki a vallás gyakorlatában tájékozatlan volt, az előírásokat nem tartotta magára nézve

kötelezőknek s gyümölcsei után a tizedet (maaszér) nem szolgáltatta be pontosan a levitáknak. Természetesen ez csupán általános meghatározás, mert az A. fogalmának tisztázására a legkülönbözőbb definíciók szolgálnak. Egy néhány e definíciók közül: A. az, aki nem tisztán fogyasztja el mindennapi eledelét (R. Méir véleménye), aki nem pontosan mondja reggel és este a Sémá-t (R. Eliezer), aki nem vesz fel tefilint, (azaz imaszíjakat, R. Josua), aki a «szemlélőszálakat» (cicisz) nem viseli ruházatán (Ben Azáj), akinek ajtaján nincs mezuza (R. Natan), akinek gyermekei vannak s azokat nem neveli a Tóra ösmeretére (R. Natan ben József), stb. Az *Atyák mondásai* (Pirké óvosz) szerint egy A. nem lehet jámbor ember. Hogy az A. naiv jámborságát mégis megbecsülték és értékelték, az kitűnik a *Sir hasirim* egyik mondatából: «Miként a dió belét a kemény héjj óvja meg a pusztulástól, úgy őrzik az A.-ek is a Tóra szavait». A későbbi fejlődés során, különösen népies szóhasználatban A. alatt «műveletlen»-t, tanulatlant, főképpen vallástudományban járatlan parlagi embert értettek és az A. kifejezés ezt a jelentését a mai napig megtartotta. *A. deorájszo.* A közönséges A.-nál is tudatlanabb. Olyan ember, aki annyira tudatlan, hogy még a Tórát sem ismeri. F. M.

Amigo *Meir*, filantróp, szül. Konstantinápolyban a XVIII. század elején, megh. Temesváron. Más szefárd zsidókkal Törökországból vándorolt be, miután letelepülésüket az 1718. passarovitzi béke megengedte. A Bécsben élő nagytekintélyű marannus, Don Diego de Aguilar kineveztette A.-t a dohánymonopólium főfelügyelőjének Temesvárra, ahol a monarchia legjelentékenyebb szefárd községe volt Bécs után; templomot azonban A. emeltetett királyi engedéllyel. Ez a szefárd templom máig megvan. A.-t bőkezűségéért a szefárdok «rey chico»-nak, kiskirálynak nevezték. Közben az történt, hogy A. protektora, Aguilar nyiltan visszatért a zsidó vallásra Bécsben, amiért a madridi püspök annyira felbőszült, hogy rávette Mária Teréziát a zsidók Bécsből való kiüzésére 1748-ban. Azonban ez nem valósulhatott meg, mert Aguilar A. közvetítésével rábírta a török nagyvezér bizalmi emberét, a szintén szefárd Jehuda Baruchot, hogy ebben az esetben hasonlóan járjon el a Törökországban élő osztrák alattvalókkal szemben. Maga Aquilar Londonba ment, azonban A. továbbra is Temesváron maradt, mint az ottani szefárd zsidóság legtekintélyesebb embere. Fia, A. József és testvére, A. Jehuda, valamint ez utóbbinak fiai, A. Isaac és Menáchem szintén jelentékeny tagjai voltak a temesvári szefárd hitközségnek, melyet magas korban bekövetkezett halálukig vezettek. Midőn az 1791-iki osztrák-török békekötés alkalmával a törökök a belgrádi szefárd zsidóságot kiüzték, ezek Temesvárra menekültek s a két Amigo testvér, A. unokaöccsei szervezték a segélyezést, melyben vezető részük volt.

Amórák (héb. *amóraim*, a. m. *szónoklók, magyarázók*, az «amór», a. m. «mondani», «beszélni» héber igéből), törvénymagyarázó tudósok s azok korszakának megjelölése Palesztinában és Babiloniában. Az A. kifejezést a Talmud kétféle értelemben használja. Egyrészt A.-nak hívták azokat, akik az akadémiákban az előadó tudós oldala mellett állottak s annak rövid szövegmagyarázatát részletesen előadták, interpretálták. Míg az előadó leginkább tiszta héber nyelven mondott véleményt, addig az amóra az arameus dialektust használta. Azért ezt a hivatást a «meturgeman» («az interpretáló», a «fordító») szóval is jelölték s a kettő a különböző talmudszövegekben egyet jelent. Távolabbi és elterjedtebb használatban az A. elnevezést úgy Palesztinában, mint Babyloniában valamennyi kiváló tudósra s azok kartársaira alkalmazták 219 és 500 között, tehát a *tannaiták* (l. o.) utáni korban, R. I. Juda pátriarcha halálától a Babiloni Talmud befejezéséig. Az A. aktivitása főképen a Misna-szövegek megmagyarázására terjedt ki, amelynél alapul vették R. I. Juda pátriarcha szövegezését, amelyet viszont a szóbeli törvény hiteles szövegének tekintettek. Az A. tevékenységüket főleg a következő városokban létesített akadémiákon fejtették ki: Tiberias, Szepphorisz, Caesarea, Nehardea, Sura és Pumbadita. A főtárgy az A. fejtegetéseiben magának a gyakran rendkívül tömör Misna-szakasznak szövegmagyarázata és annak tartalmi megvitatása volt és pedig minden szempontból, tekintettel a forrásokra, azok egybevetésére, esetleges ellentmondására. Összehasonlították a kánont a Baraitákkal, döntéseket hoztak s esetleg új eszmék, elvek alapján alkalmazták azokat akár tényleges, akár költött jogesetekre. Akik ily módon tanítottak, azok voltak a tulajdonképeni A., vagyis a Misna interpretálói. Jogi véleményeikben az A. nem voltak olyan függetlenek, mint a tannaiták, mert nem érezték magukat elég tekintélyeseknek arra, hogy a Misnában és Baraitákban foglalt döntéseknek ellentmondjanak. A palesztinai A. a «Nászi» (fejedelem-elnök) rendelkezése folytán a «Rabbi» címet viselték, míg a babyloniai A. a «Rab» vagy «Mar» címet. A palesztinai A. egyszerű methodikájukkal és Misna-magyarázatukkal tüntek ki, míg a babyloniaiaknál az élesebb dialektika a szembetűnő. Ezt különösen Pumbadita akadémiáján fejlesztették, mely szőrszálhasogatásra való hajlandóságot már az akkori közmondás is kigúnyolja: «Pumbaditában azt is tudják, hogyan megy át az elefánt a tű fokán», ami azt jelentette, hogy túlzott dialektikájukkal az abszolut lehetetlent, de ellenkezőjét is be tudták bizonyítani; oly körülmény, ami a Talmud szellemével és logikájával ellenkezik. A babyloniai A. korát éppen úgy, mint a tannaitákét, hat nemzedékre szokás felosztani, míg a palesztinai A.-t háromra. Valamennyit a kiválóbb A. neveivel szokás megjelölni. Az A. száma rendkívül nagy s akiknek tanításait a Talmud feljegyezte, azoknak neve is 1300-at tesz ki. A főbb A. és korszakaik:

I. kor (219—279) Palesztinában: id. R. Jannai, id. Jonathan, id. Osaia, Levi bar Sziszi, Chanina bar Chama, Chezekiah, Jochanan bar Nappacha, Simon ben Lakis, Josua ben Levi, Simlai.

I. kor (219—257) Babyloniában: Sila (Nehardeában), Rab Abba Aréka (Sura), Mar Samuel (Nehardea), Mar Ukba, főbíró Kafriban.

II. kor (279—320) Palesztinában: R. Eleazár ben Padat (Tiberiásban), Ammi és Assi (u. o.), Chijja bar Abba, Simeon bar Abba, Abbahu (Caesarea), Zeira.

II. kor (257—320.) R. Huna (Sura), Juda ben Ezekiel (Pumbadita), Chiszda (Sura), Seset (Silhi), Nachman ben Jacob (Nehardea), továbbá Rabba bar Chana és Ulla ben Ismáel.

III. kor (320—359) Palesztinában: R. Jeremia, Jóna és Józsé bar Zabda, mind a három Tibériásban. Valószínűen ők fejezték be a Jeruzsálemi Talmudot.

III. kor (u. a.) Babyloniában: Rabba bar Huna (Sura), Rabba bar Nachman, Josef bar Chijja és Abáje Nachmani (mind a három Pumbaditában), Rabba bar Josef b. Chama (Mahura), Nachman ben Isaac (Pumbadita), Papa bar Chanan.

IV. kor (375—427, csupán Babyloniában): R. Asi (Sura) (egyik fő összeállítója a Babyloni Talmudnak), R. Amemar (Nehardea), Zebid bar Osaja, Dimi bar Hineua, I. Rafrem, Kahana bar Tachlifa, Mar Zutra, Juda Mani b. Salom (valamennyi Pumbeditában), Eliezer ben Joszé, Joszé ben Abin, Tanchuma.

V. kor. (427—468): Mar Jemar, Idi bar Abin, Mar bar Asi, Acha ha-Difta (valamennyi Surában), II. Rafram (Pumbedita).

VI. kor (468—500): Rabbina Bar Huna, az utolsó surai amóra és R. José, az utolsó pumbaditai amóra s az első szaboreus (l. *Szaboreusok*). A szaboreusok voltak követői és folytatói az A.-nak s ők végezték a legvégső simításokat a Talmudban. A felsorolt nevek valamennyie a legjelentékenyebb talmudszerzőké s azoknak részletes életrajzi adataikat is tudjuk, működési helyeikkel. Mindazok, akikről a korokat elnevezték, az iskolák vezetői voltak. Ők hagyták örökségül a surai és pumbaditai akadémiákat, melyek az A. után még 700 évig virágoztak. L. *Akadémiák I.* és *Gáóni korszak*. S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos, Agada der Babylonischen Amoraeer; u. a.; Agada der palestinesischen Amoraeer; H. Strack, Einleitung in den Talmud; Mielziner, Introduction to the Talmud (1894); Abraham Zacuto, Széfer Juchasin; Heilprin, Széder ha-Dorot; J. Fürst, Kultur- und Litteraturgeschichte der Juden in Asien (Leipzig 1849); Rappaport, Erek Millin (1852); Z. Frankel, Mobo ha-Jerusalmi (Breslau 1870); Weiss, Dor III.; Graetz, Geschichte der Juden II.; A. Neubauer, Mediaeval Jevish Chronicles.

Ámosz, az első író-próféta, II. Jerobeam, izraeli király idejében. Ő maga nem kívánkozik a próféta hivatására, de az akol mellől mégis elhajtja Isten szelleme, hogy megjövendölje Izrael népének bukását. Feltartózhatatlannak látja a bukást, mert elharapózott benne a dőzsölés, az elnyomás, a zsarolás, istentisztelete pedig pogányos szellemben folyik. Áldoznak, énekelnek és fajtalankodnak, mint a pogányok. Atya a fiával találkozik a hierodulnál és a népet mégis mindenki Isten kiválasztott népének hiszi és ha nemzeti veszedelem éri, Isten biztos védelmére számíthat. A próféta felrázza a népet ez önámításból. Azért, hogy az Isten kiválasztott népe, ne várjon elnézést és atyai könyörületet, inkább megtorlást. Az Isten éppen azért torolja meg Izrael bűneit, mert kiválasztotta a népek közül és a maga népévé tette meg. Térjen meg és hagyja az áldozást. Isten nem szorul áldozatokra, hanem azt kívánja: «hömpölygjön patakként az igazság.» Á. új tartalmat önt a régi eszmékbe és úgy értelmezi azokat, hogy azok inkább erkölcsi megújulásra, mint elbizakodásra serkentenek. A bűn következményeit nem lehet elkerülni. «Isten napjá»-t az ősi eschatológikus képzetet így értelmezi: «Sötétség az, nem világosság, mint mikor oroszlán elől menekül az ember, de medvével találkozik, végül (ettől is menekül) haza kerül, de itt a kígyó marja meg». Prófétai nagysága az elsők közé emeli. A későbbi próféták az ő eszméit fejtegetik. F. M.

Irodalom Nowack, Handkommentar zum Alten Testament (1892 és köv.); Wellhausen, Die kleinen Propheten (1892); I. P. Valeton, Amos et Hosea (1894); Smith, The Book of the Twelve Prophetos (1896); Driver, Joel and Amos (1897); Heilprin, Historical Poetry of the Ancient Bebrews (II 1882); Cheyne, Encyclopedia Biblica.

Ámsel *Jicchok*, főrabbi, szül. Sztropkón 1860. Hosszabb idő óta a zboróí hitközség főrabbija. Számos halachikus munkát írt, amelyek közül eddig a *Chosen Veéfod* c. munka jelent meg.

Amulett. Fából, fémből, papirból készült varázseszköz, amely a babonás közhit szerint megvédi az embert a démonok és gonosz szellemek ellen, de betegségeket, elemi csapásokat s más veszedelmeket is elhárít. A fetisimádás valamilyen csökevénye ez, amely idegen hatások alatt a zsidóságban is elágyazta magát és sok helyen mindmáig elhomályosítja a józan istenlátást. A Talmud kaméának mondja az A.-et. Akik eltérnek a hagyományos írásmagyarázattól, a tefillint (imaszíjakat) is A.-nek tartják, amit ehhez hasonló egyiptomi szokások példájára a természetfölötti erők megengesztelésére használtak a zsidók (l. *Tefillin*). Ugyancsak A.-nek nézik az ajtófélfára szögezett mezuzát (pergament-tekercs, amelynek belső oldalán a «Séma Jiszraél» kezdetű hitvallomás, külső oldalán pedig a Saddáj istennév olvasható (l. *Mezuza*) és a cicisz-t (kék szín, kékszinű patyolat; [l. *Cidákli* és *Arba kanfosz*]) is. A nemzsidó népek babonás hiedelme már korán a zsidóságba is beszivárgott, főleg a démonoktól és gonosz szellemektől való félelem, amely állandó védekezésre ösztönözte a népfantáziát. A Talmud idejében már mély gyökereken táplálkozott a babona és az A. viselése aggasztóan elterjedt. Az akkori törvényhozók fölismerték benne az idegen pogány eredetet és féltették tőle a tiszta zsidó monotheizmust, azért mindent elkövettek, hogy a vallást a beléje került babonás elemektől megtisztítsák, de kevés sikerrel. A tudatlan és megmételyezett nép ragaszkodott babonáihoz s tovább hordta az A.-jeit, a beléjük vésett vagy a rájuk írt istennévvel, gyakran pogány istenségek, sőt olykor Jézus nevével is. De gyökereket is használtak a gonosz szellemek vagy betegségek elhárítására (*Sabb.* IV. 9.), elvétve füveket, amelyeknek a néphit varázserőt tulajdonított. Miután a babona leküzdése kilátástalannak bizonyult, a Talmud legalább a pogány nyomokat akarta kiküszöbölni a népszokásból és megengedte az A. viselését, de csak akkor, ha nem írtak pogány vonatkozásokat is a szövegébe. Tűrték az A.-et a gáonok korában is, sőt ebben az időben még a tudományos körök is azt vallották, hogy az Isten nevével vagy angyalnévvel ellátott A. valóban jó védőszerszám a démonok és betegségek

ellen. A kabbalában már fontos szerepet játszik az A., de Maimonidesz minden babonát, tehát A.-viselést is súlyosan elítélt (*More nebuchim* 3. rész, 3. fejezet). Maimonidesz szelleme, amely átalakítóan hatott a zsidóságra, ezen a ponton nem tudott visszhangot kelteni. Még a spanyol-arab zsidókultúra ragyogó korszaka, a századokkal később bekövetkezett német és orosz felvilágosító mozgalom sem tisztította ki a babonát a zsidó néplélekből és a keleti zsidók, sőt Magyarország északkeleti chászsideus zsidósága még ma is használja az A.-et, ami kétségtelenül a középkori keresztény szellem erős befolyására vezethető vissza. Az A. szövege és formája nem mindig egyforma. Van olyan A., amelyen csak a Saddáj név olvasható, leggyakrabban ilyent használnak, akik láncra csatolva a meztelen testükön hordják. A kabbalisztikus A. felírása változatosabb és bonyolultabb. Némelyiken a «Saddaj kerá szotón» (Mindenható, hárítsd el a sátánt) felírás dominál, némelyiken még valami ige, amely boszorkányűzésre alkalmas. Legtöbbször a Bibliának ez a verse: «machaséfó ló techáju» (a boszorkányt élve meg ne hagyjátok). Van olyan, amely Istenhez való felemelkedésre int ezzel az idézettel: «da lifné mi attó óméd: lifné melech malché hamelóchim, hakódos boruch hu» (vedd eszedbe, hogy ki előtt állsz. A Királyok Királya előtt állsz, dícsértessék az Ő szent neve). Gyakran az *agla* szót vésik az A.-be vagy írják rá, ha pergamentből való. Ez a szó az «attó gibor leolom adonój» (Örökké hatalmas vagy te, óh Uram) imavers kezdőbetűinek összevonása. Olykor látszólag egészen értelmetlen szót találunk az A.-en, mint amilyen az *anani-zapta* szó is, de ez semmi más, mint az «onéni cevóosz» (hallgass meg engem, Cebaot) korrumpált megrövidítése. A nemchászsideus zsidók régen leszoktak már az A. viseléséről, de a nyoma megmaradt abban a ma is divó szokásban, hogy a betegágyas asszony ágya fölé, a falakra, az ajtókra, az ablakokra az újszülöttekre ólálkodó démonok és gonosz szellemek ellen való védekezésül kabbalisztikus táblácskákat aggatnak. Ezeknek a démonriasztó táblácskáknak felső középső részén az «eszó éni al hahórim: miajin jóvó ezri» (nézek a hegyek [magasságok] felé: honnan jön meg az én segítségem) kezdetű Zsoltár olvasható. Alatta ez áll: «Saddáj kerá szóton». Lent a tábla jobboldalán a pátriárkák és ősanyák nevét látjuk kúposan rajzolt vagy négyszögű mezőben, baloldalt pedig ugyanilyen keretben néhány kabbalisztikus ige küzd Lilith és a boszorkányok ellen. A konzervatívebb magyar zsidók is ragaszkodnak még a betegágyas asszonyoknak ehhez a babonás védelméhez, de a szokás ereje szemlátomást már hanyatlóban van. U. P.

Analfabéták. Az egyes országok statisztikai kimutatásai azokról az egyénekről, akik írni vagy olvasni nem tudnak, általában nem szoktak pontosak lenni. Ami pedig a különböző országokban lakó zsidóság héber írni és olvasni tudását illeti, erre nézve a statisztika még hozzávetőleges tájékoztatást sem tud nyujtani. A zsidó ókorban az írás és olvasás tudománya annyira elterjedt volt, hogy a Bibliában és a régi iratokban meglehetősen kevés utalást találunk az A.-ra. Josephus Flavius írja: «Nálunk minden gyermek köteles olvasni tanulni, ezért a legritkábban található olyan zsidó fiú, aki ne tudna olvasni, ami természetes is, ha meggondoljuk, hogy a szegény zsidó apák inkább a szájuktól megvonják a falatot, csakhogy gyermekeiket taníttassák». Ami a diaszpórában az egyes államnyelveken való írni és olvasni tudást illeti, különösen Európában a zsidó A. száma általában kevesebb volt, mint a nemzsidóké. Hogy az arányszám ilyen kedvező legyen, azon a legjelentékenyebb egyházi vezető férfiak céltudatosan dolgoztak. Hogy csak egy példát említsünk, 1628-ban Rabbi Joel Serkes a következő felhívást intézte a krakói Talmud Tórához: «A tanulók kötelesek a nemhéber nyelveket úgy szóban, mint írásban elsajátítani». 1902—3. az Egyesült Államok bevándoroltjairól megjelent egy A.-statisztika. Eszerint első helyen állanak a finnek 1%-os arányszámmal, a magyarok közül 9·5%, míg a zsidók közt 19·7% az analfabéta. Ezt a meglehetősen magas arányszámot az magyarázza meg, hogy a zsidók többnyire családostul vándorolnak ki s így köztük mindig nagyszámban vannak még nem iskolaköteles gyermekek. Egy másik, a század elején készített statisztikai kimutatás szerint pl. Budapesten minden száz zsidó férfi közül 15, ugyanennyi nemzsidó férfi közül 20 volt analfabéta. De minden országban kedvezőbb a zsidó A. arányszáma, mint a nemzsidóké. Az A. elleni küzdelemben nagy sikereket ért el Gabel Gyula (l. o.) budapesti tanító, akinek az osztrák-magyar hadügyminiszterium megbízásából írt ABC könyvét 11 nyelvre lefordították.

Angyal, 1. *Anna*, írónő, szül. Veszprémben 1848., megh. 1874. Eredetileg Engelnek hívták s atyja a zsidó iskola tanítója volt Hódmezővásárhelyen. Korán nagy járatosságra tett szert nem csupán a hazai, hanem a német és francia irodalmakban is s már tizenhat éves korában lapokba írt. «*Egy magyar család kalandjai*» c. regénye a Szegedi Hiradó-ban jelent meg, 1865. pedig a Magyar Izraelita c. folyóiratban «*Előítéletek*» c. regényében a magyar zsidóság sorsával s annak javításával foglalkozik. «*Ilonka és Elemér*» c. történeti regényt is írt.

2. *A. Armand**, zeneszerző, szül. Eszterházán 1853. Győr városának rendőrfőkapitánya és a Magyar Zenészek Országos Egyesületének társelnöke volt. A zeneszerzésben Konti József tanítványa. Páratlan termékenységet fejtett ki. Otszáznál több népdalával, kórusával, dalciklusával, rapszódiájával, zongoraetüdjével nem csak Magyarországon, hanem külföldön is sikerei voltak. Pályázatokon és dalosversenyeken többször pályadíjat nyert szerzeményeivel. Megzenésítette *A kis bőbitás* és *Az áruló* c. népszínművet, *A komédiás király* és a *Csákvér* c. daljátékot, *A vihar*, *Zrinyi*, *A költő álma*, *A fogoly*, *Buda halála* c. operákat, *A fogadás*, *Északsarkon*, *Varázsszerelem*, *A bölcsődal* c. operetteket.

3. *A. Dávid**, történetíró, egyetemi tanár, szül. Kunszentmártonban 1857 nov. 30. Középiskoláit Szentesen, Szegeden és Budapesten, az egyetemet az utóbbi helyt végezte s miután bölcsészetdoktori és középiskolai tanári oklevelet nyert, az

Egyetemi Könyvtár őre, a Barcsay-utcai áll. főgymnásium tanára, azután egyetemi magántanár lett. 1909-ben kinevezték a budapesti egyetemen a magyar történelem nyilv. rendes tanárának. 1902 óta tagja a Magy. Tud. Akadémiának, 1910 óta a Kisfaludy Társaságnak, 1925-től kezdve az újkori egyetemes történelem nyilv. rendes tanára, 1918—20. a bölcsészeti kar dékánja volt. Számos értekezése jelent meg az Egyetemes Philologiai Közlöny, a Századok, a Figyelő és a Budapesti Szemle folyóiratokban. Sajtó alá rendezte és magyarázatokkal ellátta Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Garay János, Péterfy Jenő és Lederer Béla munkáit, lefordította franciából Paul Janet nagy művét, *A politikai tudomány története az erkölcshöz való viszonyában* címmel, emellett Lavisse, Macaulay és mások műveit, szerkesztette a Tisza István emlékkönyvet. Nagyobb önálló művei: *Berzsenyi Dániel* (1879); *Késmárky Thököly Imre* (1888—89); *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig* (1898); *Erdély politikai érintkezése Angliával* (1902, németül is); *Adalékok II. Rákóczi Ferenc bujdosása történetéhez* (1905); *gr. Széchenyi István történeti eszméi* (1907, akadémiai székfoglaló); *Le traité de paix de Szeged avec les Turcs 1444* (1911); *Gyulai Pál* (1912); *Szalay László emlékezete* (1913); *A világháború okai* (1914); *Beiträge zur Geschichte des Jahres 1848.* (1918); *Magyarország felelőssége a világháborúért* (1923); *Tanulmányok* (1923, Kultúra és Tudomány); *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezései* (1926). *Szakaszok Magyarország új abbkori történetéből* (1928).

Angyalok, a görög *angelosz* szóból. A zsidó felfogás szerint földöntúli lények, akik az égben laknak s közvetítik az embereknek Isten akaratát és teljesítik parancsait. 1. *A bibliai korszak.* Az angyal héber neve *maloch*, ami küldöttet, hírnököt jelent. E szót rendszerint az Istennévvel kötik össze: Isten angyala *(maloch Elóhim).* E korszak elképzelése szerint az A. az emberek előtt emberi alakban jelennek meg, emberileg cselekszenek, az emberek leányaival is érintkeznek, noha testetlenek és amint küldetésüket elvégezték, eltünnek. Járásuk-kelésük az emberéhez hasonlít, de szárnyuk is van és majdnem mindig fegyveresen járnak. Jákob álomlátásában egy égig érő létrán egész angyalcsoportok áradnak le- és fölfelé. A teofániákban is van szó angyali csoportokról. Ezek következőkép osztályozhatók: *kerub*-ok, *szeráf*-ok, *erel*-ek, *ófan*-ok, *chájósz*-ok. A kerub a nép elképzelése szerint az ősrégi griff formájára emlékeztet; a szeráf hat szárnyú; az chájósz élőt vagy állatot jelent, ófan pedig tulajdonképen az isteni szekér kerekét; erelimnek nincsen magyarázata. Megjelennek a kiválasztottak, a próféták, de olykor az egész nép előtt is és megjelentik a jövendőt. Vannak *védő-A.*, kik egyeseket és népeket oltalmaznak; minden népnek külön védőangyala van; vannak *harc-A.*, kik egész sereget tudnak egy szempillantás alatt elpusztítani; *büntető-A.*, akik végrehajtják Isten haragvó akaratát; *dícsérő-A.*, akik Istent dicsőítik, elhozzák neki az emberek hódolatát, ők alkotják az égi sereget (cebáót) s a látomásokban is ők jelennek meg. Maga a prófétai szellem is A. által közvetítődik; a Mallachi név is csak küldöttet, angyalt, nem pedig prófétát jelent. Az A. maguk sohasem mondják meg nevüket és származásukat. A Bibliában leggyakrabban Michael, Gabriel angyalnevek fordulnak elő. Ezek a képzetek jórészt perzsa eredetűek. 2. *A talmudi korszak.* Minél többet érintkezett a zsidóság idegen népekkel annál bonyolultabb lett az A.-ról alkotott képzete. Az esszeusok szektájának külön angyaltana volt és ennek titkát csak a beavatott ismerhette meg. Nincsen kánonikus zsidó angyaltan, amint a zsidóság többi tana sem hivatalos. A Biblia elbeszéléseiben nem csak mint az isteni akarat végrehajtói lépnek fel, de sokszor mint az emberi gondolkodásmód kéviselői is és ők fejezik ki az emberi elgondolást. Ellentétben a földi lényekkel, kiket *alsó* jelzővel illetnek, őket *felső*knek nevezik. A talmudi irodalom röviden így jellemzi őket: Három viszonylatban olyanok az A., mint a démonok, háromban pedig, mint az emberek. Van szárnyuk, lebegnek s tudják: mi fog történni, mint a démonok; van belátásuk, egyenesen járnak és héberül beszélnek, mint az emberek. Az egyik felfogás szerint tűzből, a másik szerint pedig tűzből és vízből keletkeztek, az elemek bennük békében élnek. Általában jók az A., nincsen akaratuk, emberi alakban jelennek meg, néha azonban állatok formájában is. De csak az hallja és látja őket, akiket ők megszólítanak. Helyet kapnak Isten tanácsában és végrehajtják uruk akaratát. Szeretik Izráelt és a jámborokat és megjutalmazásukat követelik. *Henoch könyve* is sokat foglalkozik az A.-kal. *A jubileumok könyvé*ben sokkal több angyalcsoportról van szó. A talmudi irodalom szerint van egy, a földinek megfelelő égi Jeruzsálem, hol az A. végzik a szolgálatot. Ezt jelentené a «szolgálattevő A.» kifejezés. Van 70 angyal az égben a 70 népnek megfelelően. Izráel védőangyala Gábriel. Gábrielen kívül a többi a nemzetek nevét viseli. Az elemeknek, az évszakoknak, az emberi tulajdonságoknak is meg van a maguk angyala. A parziszmusz befolyásolta a zsidóságot, úgy, hogy ez is dualisztikusan fogta fel az angyalvilágot. Vannak tehát rossz és jó A., illetőleg A. és démonok. 3. *A középkori korszak.* A misztikusok igen kifejlesztették a zsidóság angyaltanát. A betűk és számok misztikája is kedvezett az angyaltan kibontakozásának. Az A.-nak csupán a névlistája 400 nyomtatott oldalt foglal el a misztikusok irodalmában. Az A.-nak ebben a lajstromában még a görög Dioniziosz istennév is előfordul. Az A. imádása szigorúan tiltva volt s így az a néhány imádság, amely A.-hoz való könyörgést tartalmaz, heves és hosszú vitának adott alapot. A fajokról, a megjelenési formáról és tulajdonságokról fentebb írt közlések a középkorra is vonatkoznak, csak a képzelet ez időszakban már színesebben fest. A középkor titokzatos nézetei a Keleten keletkeztek, innen kerültek Spanyol-, Francia-, Német- és Olaszországokba. A chásszidizmus még ma is használja, csak Maimuni akarta e tanításokat észszerűen magyarázni. Szerinte az A. erők, melyek a mindenségben az egyénekre hat-

nak. (V. ö. *Blau*, «Zsidó angyaltan» és teljesebben: «Jüdische Angelologie»). F. D.

Antal, 1. *János**, orvostudományi író, egyetemi magántanár, kórházi főorvos, szül. Győrött 1869. Miután Budapesten és Bécsben elvégezte tanulmányait, 1892. orvosdoktor lett. Már az egyetemen Bókay Árpád gyógyszertani intézetében mint tanársegéd főleg méregtani tanulmányokkal foglalkozott és ezek során megállapította, hogy a foszformérgezés leghatásosabb ellenszere a kálium hipermangánikum. 1898-ban mint főorvos a budai irgalmas kórház fogászati osztályának élére került, 1903. a budapesti egyetem magántanára, 1912. udvari tanácsos lett. A szaksajtóban számos tanulmányt közölt a fogászat köréből és fogászati tankönyvet is írt.

2. *A. József*, filmvállalat igazgatója, szül. Budapesten 1887. Megalapította 1911-ben a Cinema című szaklapot és szerkesztette az Oesterreichische Verkehrszeitungot, majd a Filmujság c. filmszaklapot. Első vállalata a Pannonia filmvállalat, amely bevonulásakor szűnik meg. A háború után a Nordisk Films Co. budapesti fiókjának igazgatója. 1920 óta az Országos Magyar Mozgóképipari Egyesület alelnöke. Az Ufa-film budapesti telepének vezérigazgatója.

3. *A. Márk*, pedagógus, szül. Devecserben 1880. Tanári oklevelet szerzett a budapesti egyetemen, szerkesztette a középiskolai Mathematikai Lapokat és számos dolgozata jelent meg a fizika és matézis köréből. A Károlyi-kormány tankerületi főigazgatóvá nevezte ki, a Peidl-kormány idejében közoktatásügyi államtitkár volt. 1920-ban Kolozsváron megszervezte a héber Tarbut középiskolát, majd a Bnéi Brit egyesületet. Fia *A. János*, szül. Budapesten 1907. Két regénye jelent meg. D. S.

4. *A. Sándor*, író és hírlapíró, szül. Nagyváradon 1882. Már fiatalkorában hírlapíró lett, több nagyváradi ujságnak volt munkatársa, de ugyanakkor már budapesti lapokba is dolgozott. Egyideig a Nagyváradi Napló szerkesztője volt. Nagy propagáló buzgalommal szegődött a huszadik század eleji modern magyar irodalom szolgálatába. Ő állította össze a Holnap c. modern lírai antológiának (Ady, Babits, Juhász Gyula stb.) 1908. Nagyváradon megjelent első kötetét, amelyhez programmszerű harcias előszót is írt. Többízben járt a skandináv országokban, amelyeknek nagy írói közül többeket lefordított magyarra. 1923 óta Pozsonyban lapszerkesztő. Elbeszélő művei, amelyekben erős szociális érzék és a lélekelemzés mélyreható tehetsége nyilvánul meg, a következők: *A trondhjemi herceg kíséretében; Jörru története; A csodálatosszemű katona; A munkás fia; Akik ma élnek; Ünnep lesz holnap; Lacina Péter*. A színpadon is megpróbálkozott *A mester* című egyfelvonásos színművével. Nemcsak mint író, hanem mint szobrász is figyelemre méltó tehetségről tett tanuságot. Legutóbb megjelentek (1924.) *Garabonciás ének* c. összegyüjtött versei, amelyekben mélységes és őszinte líra szólal meg. SZ. G.

Anticionizmus alatt azon törekvéseket értjük, amelyek akár a zsidóságon belül, akár kívüle a cionizmus alapeszméje, vagy politikai megvalósulása ellen irányulnak. A zsidóságon belül több részre tagolódik az A. Az asszimilánsok és a zsidó missziósgondolat hívei szerint a cionizmus megakadályozza a zsidóságot abban, hogy egy szabad, egyetemes, tisztán vallási közösséggé fejlődjék, másrészt pedig veszélyezteti a zsidóság állampolgári jogait, amelyeket az emancipáció óta éppen nemzeti reményeinek feladásával vívott ki. Az asszimilációs zsidóság szervezetei és sajtója minden országban ezért folytatnak éles harcot a cionizmus ellen (nálunk az Egyenlőség), bár az utóbbi időben enyhült a harc és a cionizmus politikai sikerei valamelyes közeledést teremtettek legalább is gyakorlati területen. Az A. legfőbb támasza az ortodoxia egy része, amely a hagyományokat félti a cionizmustól s ha szívesen látja is a zsidóság visszatérését az Isten által megigért országba, de csak abban az esetben, ha ez a visszatérés nem politikai eszközökkel, hanem a Messiás útján következik be. Vannak azután csoportok, amelyek azért fordulnak a cionizmus ellen, mert meggyőződésük, hogy a zsidóság csupán a diaszpórában biztosíthatja további exisztenciáját. Mások reakciós-romantikus nemzeti mozgalmat látnak a cionizmusban s ezért ítélik el. Leghevesebb ellenzői a cionizmusnak a zsidó kommunisták. Oroszországban a kommunista-párt zsidó szekciója rendszeres cionistaüldözést szervezett s már eddig is nagyon sok cionistát száműzetett Szibériába. A zsidóságon kívül mindenekelőtt az antiszemiták a cionizmus ellenségei. Sokáig kimondottan anticionista magatartást tanusított a Vatikán is, amely saját palesztinai helyzetét látta veszélyeztetve a cionisták által. A pápa 1924 május 29. kiadott egy bullát, amelyben azt az óhaját fejezi ki, hogy a Palesztina-kérdést az összkereszténység érdekeinek figyelembevételével oldják meg. A cionista szervezet a maga részéről méltányolja a Vatikán törekvéseit, annál is inkább, mert tudja, hogy Palesztina mind a három monotheisztikus vallás számára szent ország, tehát a keresztények és a mohamedánok szent helyei mindig kívül fognak esni a zsidóság hatáskörén. A francia imperialisták egy része és a fascista Olaszország is ellenséges érzülettel viseltetnek az angol Palesztina-mandátum és a zsidó nemzeti otthon iránt, mert ezek terjeszkedési törekvéseiket a Földközi tengeren akadályozzák. A hivatalos Franciaország azonban szimpatiával viseltetik a cionizmus iránt, amit az a körülmény is igazol, hogy 1925. a köztársasági elnök védnöksége alatt megalakult a Comité France Palestine s ennek a cionista törekvéseket támogató bizottságnak a vezető francia politikusok Briand, Cambon, Painlevé, Herriot és Poincaré is a tagjai. Az angol közvélemény egy része is — a parlamentben és a sajtóban egyaránt — állást foglalt a cionizmussal szemben. Az utóbbi időben azonban ez az állásfoglalás vesztett erejéből és ma már a legnagyobb lapok (Times, Daily Telegraph, Manchester Guardian, Daily Chronicle stb.) kimondottan pártolják a cionizmust. A palesztinai arab lakosság körében agitátorok szítják az A.-t, akik a zsidó bevándorlással szemben a leghevesebb

ellenállást szervezték meg. Az 1920-ban Damaszkuszban tartott arab kongresszus nyiltan hadat üzent a cionizmusnak és követelte Palesztinának és Sziriának egy arab államban való egyesítését. A palesztinai arabok és zsidók közötti ellenséges viszony évek folyamán megenyhült, ami a cionista szervezet politikájának tulajdonítható. Az arabok belátták, hogy a zsidó bevándorlás számukra úgy szociális, mint kulturális szempontból csak hasznos lehet, a jogaikat meg azért sem kell félteniök, mert Palesztina — a cionista szervezet vezetőinek számos nyilatkozata szerint — olyan nemzeti otthon lesz, amelyben mindkét nép, a zsidó és az arab teljesen egyenlő jogokat fog élvezni. Meg kell emlékeznünk még minden ország antiszemitáiról, akiknek A.-a abból a fantasztikus aggodalomból ered, hogy a zsidók világuralomra törekszenek s ennek a központjává Palesztinát akarják berendezni. V. A.

Antikrisztus, a keresztény eschatológia egyik legfontosabb alakja, a Messiás ellentéte s magának Istennek is ellensége. Neve először János evangelistánál fordul elő (*I. János* 2. 18, 22; 4. 3; *II. János* 7), de a fogalom a régebbi zsidó teológiából vétetett, amely viszont valószínűen a babiloni chaosz-mitosztól eredt. Említi továbbá Pál is a Thesszaliakhoz írt lev. (II. 1—12), ahol már értelme megfelel a Messiás ellenfelének s ez az eszme megtalálható csírájában az az Ó-Testamentumban és a zsidó apokrifáknál (*Dániel* 7. 25, 9. 27, 11. 36; *Jesája* 14. 13; *Ezékiel* 28. 2, 14; *I. Makkab.* 14. 14). Pál «törvénytelen»-nek, azaz ellenesnek (*Ánomosz*) nevezi az ál-Messiást, aki a Jeruzsálemi Templomba fog betülni (v. ö.: *Ezékiel* 28. 14) «s mint Isten mutatja majd magát». Valószínűtlen, hogy Pál ezalatt akár zsidót, akár pedig a római császárokat értette, mert a gonosz fogalmának megtestesülésére vonatkozó A.-eszme politikai gondolat s A. ehhez képest nem is politikai személy. Az egész A.-gondolat csupán a rabbinikus eschatológia segélyével érthető meg. A *Szanhedrin*-traktátus (98a) szerint a Messiás addig nem fog megjelenni, amíg az egész világ vagy «teljesen igazságos» vagy «egészen gonosz» nem lesz. Pál régebbi leveleiben még optimista volt s a kereszténység rapid bódítására gondolt, de később ez alaptalannak bizonyult s ekkor veti fel a Messiási-kort akadályozó hatalom, azaz az A. gondolatát. Azt, hogy a Messiás végül is levágja az A.-t, Pál Jesája prófétától (11. 4) vette oly módon, ahogy ezt a *Targum* interpretálja. Még az A.-név is zsidó eredetű; a fentemlített «Ánomosz» (törvényellenes) nem más, mint «Béliál», tehát ugyanaz, akit Pál egy más helyt ugyanilyen néven, mint A.-t említ a *II. Korinth.* 6. 15-ben. A «Beliál»-t a rabbik a «bĕli» (nélkül) és «ol» (iga) összetételéből magyarázzák már a Pál előtti időkben, tehát a bibliai Beliál azt jelenti, aki nem fogadja el a Törvényt (*Szifré Deuter.* 92; *Tanna El. R.* 3.; *Midras* Sámuel 6.). A kereszténység előtti időkben a zsidóknál volt olyan babona is a nép közt, mely azt hitte, hogy ha nem jön el a Messiás, eljön akkor a Beliál (Anti-Messiás) esetleg maga a Sátán. Az ezekről szóló képzet teljesen azonos Pálnak fenti (*Thesszál. Lev.*) elgondolásával, mely egyébként a zsidó eredetű Sibyllinákkal is feltűnő hasonlóságot mutat. Az egész A.-eszme háromféle helyről ered magában a zsidó irodalomban: a próféták, a későbbi Midrások és a pogány mitológia keverékéből. Ezékielnél (38—39.) Gog azonos az A.-sal; Zakariás próféta (12—14.) pedig leírja Isten és az angyalok védekezését a gonosz ellen. A makkabeus korban, mikor legnagyobb volt a szakadék zsidók és pogányok között, alakult ki talán a Dániel könyvében lefektetett történetfilozófia hatása alatt a zsidóknál az a magasztos eszme, amely most már nem csupán Izráel üdvözülését, hanem az egész világ megváltását remélte s ebben látta az emberi történelem végcélját (l. *Messiás*); az egyetemes megváltás azonban csak akkor következhet be és Isten királyságának eljövetele csak akkor várható, ha a világ, mely Istennel szemben ellenséges, egészen és végképpen megromlik — Ez a küzdelem a Sátán és Isten küzdelme, vagyis a Sátán népeinek és az Isten népeinek küzdelme, tehát a pogányoké és Izráelé. Izráel reprezentánsa a végső küzdelemben a Messiás, a pogányoké az Anti-Messiás, vagyis A. Kétségtelen, hogy ezen tiszta zsidó koncepció mellett, melyet a zsidó hitben született és zsidó akadémiákon tanult két evangelista átvett, az A.-képzet pogány mitológiai elemeket is tartalmaz s ez nem csupán görög, hanem perzsa és babiloni érintkezést is mutat, amellyel szemben áll a zsidó felfogás képviselőinek, a farizeus tudósoknak álláspontja. Ezek egyetlen szót nem vesztegettek az A. miatt s csupán a név értelmét (Beliál = Anti-Messiás) állapították meg; minthogy magáról a Messiásról még a kereszténység korában sem voltak bajlandók semmiféle természetfelettit feltételezni, egészen természetes, hogy az A.-sal sem foglalkoztak. Mikor Jeruzsálem elpusztult, akkor a kortanu R. Eliezer ben Hyrcanus egyszerűen egy Hámán-szerű uralkodóra számított. Baruch és Ezra IV. apokrifák semmit se tudnak az A.-ról, később ugyan az A. képzete megvolt a zsidó teológiában is, de perszonifikálása a prófétai költészet viziói után már nem zsidó elgondolás. Egyébként az A.-gondolat egyszerűen a régi filozófia jó és rossz közti ellentéte; egyrészt Isten, másrészt Béliál, a Sátán, Góg és Ahrimán; egyrészt Gábriel, másrészt Leviathan stb. Az első személyiség, akit A.-nak tartottak, Nero császár volt s A. jellegét ő is a zsidóknak köszönhette, mert az *ötödik Sibyllina* őt írja le mindazon tulajdonságokkal, melyek a későbbi középkori A.-t jellemezték. Az említett Sibylla szerzője pedig zsidó volt. Ugyanaz a felfogás, ami itt ki van fejtve, tükröződik vissza János jelenéseiben (13—17), miután a keresztények is ugyanúgy szenvedtek Nero gonoszságaitól, mint a zsidók. Ehhez hasonló a Midras egy kitétele is, mely szintén Isten és az A. ellentétét fejezi ki. A zsidó források néha Antiochus Epiphanes-szel, Nagy Heródessel és Caligulával is azonosítják. Olykor Arminiusznak is nevezik, ez a név valószínűleg az Arimim átírása. A középkor kritikátlan keresztény teológusai nem sokat törődtek azzal, hogy még az A.-gondolat is teljesen zsidó eredetű, hanem János evang. 5, 43.

alapján magukat a zsidókat tették meg A.-sá századokon át, vagy Dán törzsébölvaló zsidónak tartották azt. Csupán néha azonosították az A.-t Neroval, vagy pedig Beliállal és Sátánnal. Végső magyarázatát és eredetét az A.-nak Gunkel és Bousset prot. teológusok adták, akik szerint az egész babiloni eredetű s megfelel Marduk istenség győzelmének a sötétség istennője, Tiamat felett. A zsidó kulturkörön át jutott ez a koncepció a kereszténységhez, amely viszont az egész európai irodalomban visszatükröztette azt. (L. *Messiás).* S. R.

Irodalom. Louis Ginzberg (Jewish Encyclop.); Bornemann, Commentar zu den Thessalonier-Briefen; Bousset, Der Antichrist (Göttingen 1895); u. a., Commentar zur Johannes-Apokalypse; Friedländer (Revue des Études Juives XXVIII.); Geffcken (Preuss. Jahrb. 1900); Gunkel, Schöpfung und Chaos (1895); Holtzmann, Lehrb. d. neutestam. Theologie I—II.; Schürer, Gesch. d. jüdischen Volkes II.; Zahn, Einleitung in das N. T.

Antiszemita. A sémi népfaj politikai és társadalmi ellensége. Szempontjai ugyanazok, mint azoknak, akik a színes fajták ellenségének vallják magukat. Vagy a sémiták alacsonyabbrendűségét vitatja és méltatlannak tartja őket arra, hogy a társadalmi élet keretei között az emberi egyenjogúság alapján helyezkedjenek el, vagy képességeiknek oly méretű befolyásától tart, ami veszedelmezteti azoknak az érdekeit, akik a gazdasági berendezkedés szabad versenyében kisebb esélyekkel vesznek részt. Az A. kifejezetten csak a zsidóságban látja a maga érdekeinek ellenlábasát és így elvi szempontjainak meghatározása az A. szó kifejezésével szélesebb területet határol körül, mint amennyit valóban magába foglal. (l. *Antiszemitizmus).* U. L.

Antiszemitizmus. *a)* Az A. általában. A sémiták, közhasználati értelemben a zsidók ellen irányuló mozgalom. Áramlatszerüen torlódott bele napjainkba és történelmi eredete az ókorba nyúlik vissza. Evolúciós fejlődése épp annyira magyarázható, mint minden történelmi megnyilvánulásé, amely átalakító hatással volt az emberi társadalomra. Az A. gazdasági törvényszerüségek hatása alatt bontakozott ki az ókori ember önkénytelen cselekvéseiből a mai világrend tudatos gazdaságpolitikájáig. Ezt a folyamatot sokféle érzelmi szempont támogatta az évszázadok váltakozó életszemlélete szerint és az elnyomási tendencia, amely a zsidók ellen érvényesült, mindig talált a hatalmi érdekek védelmére olyan támogató érveket, amelyek a kor szellemét mindenben kifejezésre juttatták. A divatozó szellemi áramlatok, így a középkor vallási vakbuzgósága, majd a hazafias önzés olyan erkölcsi bátorságot adott az A.-nak, amely valósággal a mozgalom indító energiájává lett a tömegek lelkiéletében, bárha a gyülöletre sarkantyúzó népösztönök nem erősebbek azoknál, amelyek szeretetre buzdítanak. Az ösztönös ellenszenv egyébként nem is olyan mély forrás, amely évszázadokon át táplálhatna egy akkora dinamikáju indulatkomplexumot. Az A. gazdasági érdekü mozgalom volt már kiindulásában is, mert különben nem tarthatta volna magát fenn évszázadokon keresztül. Az egyháznak minden zsidóellenes fellépése főleg gazdasági megszorításokat követelt az egész középkoron át. A térítés eredményei, ha még olyan nagyok voltak is, nem elégítették ki és nem nyomták el a gazdasági féltékenységet. Hogy a megkeresztelkedéssel sem látták megvédettnek a hatalmi többség érdekeit, az kitűnik a középkori «álkeresztények» (l. o.) ellen irányult elégedetlenségből, mivel úgy vélték, ezek csak azért vették fel a kereszténységet, hogy jobb társadalmi és gazdasági elhelyeződést találjanak. Mindamellett a keresztény egyház terjeszkedési törekvése nagyban segítette a zsidóellenes mozgalom kifejlődését és bizonyos periódusokban az teljesen az egyház eszközévé lett. Abban mindenesetre kételkedni kell, mintha az egyház maga hozta volna létre az A.-t. A faji elfogultság ősi principiumai jutottak érvényre ebben a mozgalomban és ez az elfogultság mindég ott jelentkezett a leértékelés tendenciájával, ahol valamely nép kisebbségben élt, szétszórt szigetenként egy nagyobb néptengerben. Az elnyomottságból kisarjadó életigények mindég összeütközésbe kerülnek az uralkodó néposztály gazdasági érdekeivel, mert a folytonos gazdasági küzdelem és a kiegyensúlyozatlan gazdasági helyzet az ököljog korszakát teremti vissza és az erősebb pártjára billenti a mérleget. A jelentősebb számú népkisebbség érezhetőbb és kiméletlenebb elnyomást vált ki, ez pontosan ellenőrizhető a zsidóknak a különböző országokban lévő helyzetéből. Az A. a cári Oroszországban volt a legerősebb, mert a zsidók itt éltek legnagyobb számban. Az A.-t természetszerüleg fokozta az a körülmény, ha a zsidók gazdasági és politikai befolyáshoz jutottak. A zsidóellenes mozgalom ilyen esetben mindenekelőtt odairányul, hogy a zsidókat megfossza politikai egyenjogúságuktól, hogy a társadalmi érvényesülésüket megakadályozza és hogy visszaállítsa azokat a korlátokat, amelyeket a korszellem már régen ledöntött.

Az A. a maga elnevezésével és programjával mindössze félszázados multra tekinthet vissza, de a zsidóellenes tendencia, amely a középkorban mindvégig megnyilvánult, a legszorosabb összefüggésben van vele és az A. eredetét is nyilvánvalóan abban kell keresni. A magyar történelem során a középkor A.-a külföldi hatások nyomán keletkezett, nem azért, mintha Magyarországon a rendezettebb és könnyebb életlehetőségek elsimították volna a gazdasági küzdelmet, hanem, mert a magyar és zsidó tömegek osztályelhelyezkedése a honfoglaláskorabeli időkben azonos volt, azonkivül pedig a zsidóság faji megkülömböztethetősége, a magyar államalakulás legelején még nem volt föllelhető annyira, hogy az faji harcokat provokálhatott volna. A magyar nép a zsidósággal egészen sajátságos vonatkozásban került össze a kozárok (l. o.) révén, akik rokonszármazásuk és azonos életkörülményeik folytán fegyvertársai lettek a honfoglaló magyaroknak. Ezek a kozárok zsidóhitüek voltak, de ez nem lehetett ok a szembekerülésre, mert a pogány magyarok a kozárok vallási szertartásaival szemben a legteljesebb közönnyel viseltettek. A zsidóellenes hangulat csak akkor ébredezett, amikor a kereszténység elterjedésének idején a kozárok is megkeresztelkedtek és a megkeresztelkedettek beolvadtak a magyarságba, míg azok, akik zsidóhiten maradtak, felszívódtak a nyugat-

ról betelepült sémita zsidók zárt és nem keveredő népi egységébe. A vallási türelmetlenség, amelyet Magyarországon a kereszténység terjesztői honosítottak meg, már a fajok küzdelméből táplálkozott és a gazdasági ellentétekből előszeretettel fejlesztette ki a maga egyházpolitikai érdekeit. U. L.

b) **Az A. külföldön és az irodalomban.** Az ókori zsidógyűlölet, amely a vallási és faji kényszer-elkülönítettség miatt fennállott, kitűnik már Eszter könyvének III. 8. fejezetéből is. Az ókori görög és római írók műveiben, így Apion alexandriai polemikusnál és a római Tacitusnál ugyancsak olvashatók azok a vádak, amelyeknek alapja a faji elkülönülés, a vallási szertartások és különleges szokások. Tacitus egyenesen azzal vádolta meg a zsidóságot, hogy nem részese a civilizációnak. A zsidók ellen megnyilvánult ilyen ellenszenvet kétségtelenül legelsősorban a zsidó nemzeti öntudat váltotta ki, bár ez az ellenszenv egyáltalán nem volt olyan általános jellegű, mint a középkor zsidógyűlölete. Ha az ókorban a zsidók vallási elkülönülése ütközőponttá lehetett, még inkább annak kellett lennie a középkorban, amikor a vallási elfogultság engesztelhetetlenül éleződött ki a kereszténységből. A középkor második felében az antikrisztust látta a zsidóságban minden zsidóellenes agitátor, de túl a vallási türelmetlenség szentesített eszközein, a köznapi élet rideg tényei állottak: a legkíméletlenebb gazdasági elnyomatás. A terménygazdálkodásból kiszorították a zsidóságot és rákényszerítették a pénzgazdálkodásra. De a pénzüzlet és a kereskedelmi tevékenység is számtalan vádra adott alkalmat és a tizennegyedik századtól kezdve az uzsora vádjától kezdve, az ostyamegszentségtelenítéseu és kútmérgezésen át a vérvádakig a rágalmak özöne érte a zsidóságot. Később a könyvnyomtatás jelentett nagy propagandaerőt a zsidóellenes mozgalmaknak és mint Alonts de Espina munkája, a *Fortalicium fidei*, más izgató művek is befolyásolták a közhangulatot a zsidóság ellen. Az újabbkori A. a középkori A.-val szemben már alakultabb teoriákkal dolgozik és míg a középkori A.-t a tudatlansággal járó sötét elfogultság jellemzi és a gazdasági szempontokat vallási fanatizmussal álcázza, a modern A. a faji kérdést helyezi előtérbe, bár emögött is a gazdasági rugók húzódnak meg. Ez az A. tulajdonképen a nagy francia forradalom utáni időből származik, amikor a polgári jogoknak a teljes vallásszabadság és a törvény előtti egyenlőség lett az alapja. Szemben ezzel a polgári liberalizmussal a reakció kimutathatólag mindenütt a zsidókat támadja és az idők alkalmassága szerint állandóan ébren tartja az ú. n. zsidókérdést (l. o.). Ma már kevéssé ismeretes az a történelmi tény, hogy a waterlooi csata után is nyomban megszólalt a reakció és a zsidóellenes pamfiettek sorozatával árasztotta el a nyugati államokat. A XIX. század folyamán, amikor a liberalizmus államalkotó munkájában a zsidók számottevően részt vettek, a modern A. főleg akkor nyomult előtérbe. A nyomtatott szó félremagyarázása is használatos eszköze lett az A.-nak, így Gobineau grófnak, főleg pedig Renannak szándékoltan félremagyarázták egyes megállapításait és ezzel vetették meg alapját a fajvédelmi teoriának (l. *Fajvédelem*). Gobineau különíti el az árja és a sémi fajt egymástól az utóbbi hátrányára azt inferiorisnak bélyegezvén, Renan pedig azzal lett akaratlanul is a nyolcvanas évek A.-ának kútforrása, hogy felemlítette a sémi faj tulajdonságait és megjegyzi azokat a karakterbeli hiányokat, így a bátorság hiányát, amit a zsidóknál észlelt. Megállapítja ugyanekkor azt is, hogy a korabeli zsidóság egyáltalában nem faj, sőt ő a zsidóságnak, mint racenak a létezését is tagadásba veszi. A nagy és a zsidóság iránt egyébként melegen érző tudósnak ezt a ma már elfelejtett és gyenge alapokon álló elméletét aknázták ki céljaikra és elméleteik megalapozására a porosz A. modern megalapitói, akik mellett ott találunk néhány kiváló nevet is. Ilyen volt a centrumpárt egyik megalapozója, a sok tekintetben felvilágosult Kethler püspök, Palacky, a kiváló cseh történetíró, a nagy Richard Wagner, azonkivül Paulus heidelbergi teológiai tanár már a negyvenes években. A teoretikus és finomabb kivitelű A. a német A.-sal egyidejüleg kezdődött Franciaországban, ahol a napoleoni aera óta a zsidók politikai és társadalmi előretörése érezhetővé vált. Ez az A. szinte kizárólag a köztársaságellenes royalisták szelleme. A mozgalom legkimagaslóbb embere Edouard Drummond volt, a «La libre parole» c. napilap megalapítója (1882) és a *La France juif* (1886) c. hirhedt mű szerzője. Az ő általa életben tartott mozgalom robbant ki a Dreyfus perben, amely az egész világ előtt nyilvánvalóvá tette az A. akciórendszerét. S. R.

c) **Az A. célja és harcmodora.** Körülhatároltan az A. célja a zsidók társadalmi és politikai egyenjogúságának megszüntetése. Az 1800-ig tartó elkülönítés és jogfosztottság után, mikor a zsidók a polgári társadalomban elfoglalták a maguk helyét, programszerűséget vett fel a zsidóellenes mozgalom és a mindenfelé alakuló különböző antiszemita pártok programja összeegyeztethető a következőkben: keresztény államot, illetve keresztény közigazgatást, iskolát és igazságszolgáltatást; a zsidók eltiltását az állami és közhivatalokból; a jogegyenlőség felfüggesztését a zsidókra nézve és reájuk külön jog (zsidójog) megállapítását, a zsidó bevándorlások eltiltását követelik. Találhatunk ennél még messzebbmenő programokat is, amelyek a zsidók vagyonának elkobzását célozzák s amelyek gazdasági téren is meg akarják akadályozni a zsidók fejlődését. Néhány elvakult antiszemita programcsináló a zsidók agyonveretését is javasolja. (Carl Paatsch, Ahlwardt és az osztrák Schneider, antiszemita képviselő.) — Időről-időre minden országban föltünnek az antiszemitáknak már számtalanszor megcáfolt rágalmai és koholmányai. Ezek között legismertebbek:

1. Az «Alliance Israelite» (l. o.) zsidó világuralmat készít elő. Ezt a rémlátást az 1860. Párisban alakult s világszerte ismert jótékonyságú intézmény megalapítójának, Crémieux-nek meghamisított beszédére alapítják. 2. A zsidók űzik a leánykereskedelmet. 3. Nem akarnak részt venni az ország védelmében. 4. Nem végeznek államalkotó munkát. 5. Elkerülik az ipari és földmívelő

munkát. 6. Uzsorát üznek. 7. Rituális gyilkosságokat követnek el. 8. Kizsákmányolói a munkásosztálynak. 9. Felforgatók és forradalmárok. Az államrendre nézve veszélyesek. Az A. fegyverei közé tartozik még a Sulchan Áruch (l. o.) és a Talmud (l. o.) egyes helyeinek meghamisítása, vagy téves fordítása, továbbá az a valótlan állítás, hogy a zsidóságnak egy Kahal című (l. o.) titkos, kereszténységellenes könyve van. T. Zs.

d) **A kereszténység az A. ellen.** Nyilvánvaló, hogy az A. ellentétben áll a keresztényi szeretet erkölcsével s a szeretet helyett gyűlöletet hirdet. Ezért maguk a keresztény teológusok is tiltakoznak az A. ellen. 1890-ben egy Londonban tartott mitingen Manning bibornok-érsek felemelte tiltakozó szavát a pogromok ellen. Az ismert bécsi jezsuita páter, Viktor Kolb (1892) pedig az egyetem templomában tartott beszédében tiltakozott az A. ellen. Bűnnek bélyegezte az embertársunk ellen irányuló gyűlöletet, mert minden felebarátunkat szeretni kell és a zsidó, épen úgy, mint a keresztény és minden más ember isten képmására teremtetett. Ahogy voltak pápák, mint V. Sixtus, III. Pál, IX. Pius, XIII. Leo, akik szót emeltek a zsidóságért, úgy az újabbkori antiszemiták ellen is gyakran a főpapság vette védelmébe a zsidókat. — Az A. ellen különben úgy Németországban (1890), mint Ausztriában (1891) védőegyesületek alakultak, amelyeknek tagjai főleg a felvilágosult keresztény tudósok és társadalmi előkelőségek soraiból kerültek ki. Így Ausztriában Metternich herceg és a hercegnő, Billroth tanár, Krafft Ebing, Uhl, a legfelsőbb törvényszék elnöke, Kronawetter politikus, báró Ebner-Eschenbach írónő, Nothnagel, a hires orvostanár stb. voltak tagjai az egyesületnek. S. R.

e) **Az A. magyarországi története.** (l. *Az Árpádházi királyok alatt*). Magyarország első két századában még érintetlenül fennállottak a zsidók szabadságjogai, de a kereszténység végleges diadala után, Szt. László uralkodása alatt már jelentkezett a zsidóellenes törekvések legelső jele. A szabolcsi zsinat (l. o.) zsidókra vonatkozó végzéseket hozott. Megtiltotta a keresztény-zsidó vegyesházasságokat, elrendelte a keresztény rabszolgáknak zsidókézből való felszabadítását és a zsidó számára is kötelezővé tette a vasárnapi munkaszünetet. Mindezek a rendeletek a kánoni jog befolyásaként jöttek létre és mégis túl az egyházi szempontokon a vegyesházasság ellen való tilalomból a fajvédelmi törekvés, a vasárnapi munkaszünetből a gazdasági verseny korlátozásának szándéka tűnik ki. Zsidógyűlöletet ezek a rendelkezések még nem árultak el, a zsidók elnyomását sem kisérlik meg azzal a kérlelhetetlenséggel, amely később vált szokássá, mindössze a keresztényi buzgalom jellegét viselik magukon. 1092-ben még ez így volt. A szigorú anyagi szempontok Kálmán király rendeleteiben mutatkoznak meg. 1102-ben a püspöki városokba való beköltözésre kényszerítik a zsidó földművelőket és földbirtokosokat csak azért, hogy a dézsmát a püspökök könnyebben ellenőrizhessék. Kálmán későbbi zsidótörvénye (l. *Kálmán zsidótörvénye)* is csak a zsidók és keresztények közötti pénzkölcsönnel és kereskedelemmel foglalkozik és ugyancsak kiterjeszkedik a zsidók rabszolgatartásának kérdésére. Az esztergomi zsinat 1114 elején már lehetetlenné tette a zsidók számára a földmívelést és rászorította őket az adás-vevésre és a kölcsönügyletekre. A II. Endre által 1222. kiadott aranybulla (l. o.) az állami hivatalok viselésétől fosztja meg a zsidókat és 1233. a beregi esküben (l. o.) erősíti meg a szentszéki követtel kötött ama szerződését, amely a zsidókat továbbra is eltiltja a közhivatalok viselésétől és megígéri, gondoskodni fog arról, hogy a zsidók megkülönböztető jelet viseljenek a ruhájukon. Ugyancsak megtiltja a zsidóknak a keresztény rabszolgák tartását. Kiterjeszkedik az eskü a zsidó-keresztény házasságokra, vagyoni elkobzást és örök rabszolgaságot szab ki büntetésül mindkét fél részére. — Noha az ország gazdasági bajain és a nép nyomorán mindez nem javított, a zsidók mégis korlátok közé kerültek, amelyeket az egyház állított fel számukra. A zsidók rabszolgatartásának megtiltása itt semmiképen sem humanisztikus célt szolgált, hanem egyedül zsidókat megszorító intézkedést, mert pl. 1288. az esztergomi érsek még vámot szedett a rabszolgakereskedőtől és a rabszolgavásár is tovább tartott. Az 1279-i budai zsinat (l. o.) a kereszténységeknek és a zsidóknak egy födél alatt való együttlakásukat tiltja el, valamint azt, hogy keresztény zsidóval barátságosan érintkezzék. Azonkivül a zsidókra kötelezően előírja a vörös folt viselését a ruházatukon és kimondja, hogy közhivatalt most sem bizhatnak rájuk. Jellemző a középkor viszonyaira, hogy IV. Bélának 1231. kiadott zsidótörvénye, (l. *Béla (IV.) zsidótörvénye*), amely a zsidók szabadságjogainak biztosítására szolgált, oly rövid idő alatt hatálytalanná vált, hogy a budai zsinat már ismét megszorításokat irhatott elő. Igaz, az egyház egy pillanatig sem nyugodott bele a zsidók változott helyzetébe, mert már 1262. IV. Orbán pápa levélben tiltakozott IV. Bélánál a zsidók szabadságjogai ellen és a zsidókat így aposztrofálta: «kiket saját vétkük örök szolgaságra kárhoztatott». A budai zsinat eredményekép a zsidók és keresztények egymással való viszonya olyan feszültté lett és a zsidók társadalmi helyzete annyira leromlott, mint ismét csak száz évvel később, ugyancsak külföldről jövő befolyás következtében. Ez idő alatt azonban a feszültség lassan felengedett, mert a budai zsinat határozatai nem jutottak érvényre és a magyar nép barátságos hajlamát még nem rontotta meg a gyűlölködés. E korszakból csak egy kegyetlen esemény emléke maradt fenn, 1250–80 körül Pozsonyban elégették rabbi Jonáthot és társait. Meg kell azonban állapitanunk, hogy mig a XIV. század első felében egész Európában a legkegyetlenebb zsidóüldözések folytak, Magyarországon a zsidók nyugalomban éltek. 1301-ig Magyarország az Árpád-házból való királyok uralma alatt állott. Uralkodásukat a zsidókra nézve az a törekvés jellemzi, hogy jogviszonyaikat törvény által szabályozzák. Szt. László uralkodásának végére esik az első keresztes hadjárat megindulása. A keresztes hadjáratok külön véres lapjait alkotják Európa zsidósága történelmének. Az első keresztes hadak rendje László halála

következtében 1095. felbomlott és útjában mindenütt pusztított. Kálmán király verte szét a zsidómészárló hordákat. A második keresztes hadjárat II. Endre uralkodásának idejére esik (1205—1235). Ez a sikertelen vállalkozás súlyos következményekkel járt az országra nézve és ezért ugyancsak a zsidóságot okolták. 1274-ben újabb keresztes háborút hirdettek és X. Gergely pápa a kereszteseket abban a kiváltságban kívánta részesíteni, hogy fölmentessenek a zsidó hitelezőknek járó kamatok fizetése alól. Felhívása azonban eredmény nélkül hangzott el, mert az akkori magyar jogfelfogás még nem tekintette közprédának a zsidók vagyonát. A keresztes hadaktól pedig összehasonlíthatatlanul sem szenvedtek a magyar zsidók annyit, mint külföldi hittestvéreik, akiket ezerszámra kardélre hánytak a keresztes vitézek. (V. ö. *Kohn* S., «A zsidók története Magyarországon»). U. L.

(2. *A vegyesházi királyok alatt a mohácsi vészig).* 1301-ben III. Endre elhalálozásával kihalt az Árpádok férfiága. Ez a Magyarország történelmében korszakot alkotó esemény a magyar zsidók sorsát egyelőre nem befolyásolta. Vagy hat évtizedig még háborítlanul éltek, mialatt a külföldi zsidóság a legborzalmasabb időket élte át. 1335. XII. Bence pápa szentszéki parancsot adott, hogy a pozsonyi ciszterciták szomszédságában lévő zsinagógát rombolják le, (l. *Templomrombolás)* a parancs végrehajtásáról azonban nem maradt fenn történelmi bizonyíték. Az akkori magyar viszonyokat tekintve, ilyen parancs aligha volt keresztülvihető. Nagy Lajos uralkodása borít sötét emléket a zsidók történelmére, mert a nagy király, akinek igazságszeretetét és lovagiasságát annyian magasztalták, csak a középkor szelleme szerint juttatta kifejezésre ezeket az erényeket. A zsidóknak csak megpróbáltatások sorozata jutott osztályrészül. Mert hitüket megtagadni nem akarták, Nagy Lajos az országból való kiűzetésüket rendelte el (l. *Kiűzetés).* 1360—1364-ig tartott a száműzetés és ez is csak azért ilyen rövid ideig, mert az ország a zsidókat, akik a pénzforgalom közvetítői voltak, nehezen nélkülözhette. A kiűzetés nagy anyagi veszteségeket okozott a zsidóságnak, már csak azért is, mert ingatlanaikat, amelyeket elköltözésükig nem értékesíthettek, a kincstár lefoglalta. És ugyancsak semmisnek nyilvánítottak az egyévi határidő alatt be nem mutatott adóslevelek. A zsidók visszatérése után látjuk egészen határozott nyomait a városok zsidóellenes hangulatának. Minden város külön-külön alázta és szorította a zsidókat és ebben előljártak a németlakosú városok, amelyek elsőnek honosították meg az akkori Németország türelmetlen korszellemét. A céhek is arra törekedtek, hogy a gazdasági életből is minél jobban kiszorítsák a számottevő zsidó konkurrenciát és befolyásukat odairányították a városoknál, hogy azok külföldi mintára megszorító helyi zsidótörvényeket bocsátottak ki. A megszégyenítő és megalázó törvények korszaka volt ez és a zsidójelek és zsidóöltözetek (l. *Zsidójel; Zsidóöltözet)* köteles viselete is erre az időszakra esik. Csak 1520 táján szüntették meg a megbélyegző öltözet viseletének kényszerét. Külön vámot szedtek a zsidóktól és Sopronban 1377. egy közút «zsidó vám» nevet viselt. Külön zsidó adót (l. o.) róttak ki rájuk, a vallási szertartásokhoz szükséges bor után adót vetettek ki, ennek fizetését azonban 1371 körül Pozsonyban megtagadták. Legjellemzőbb volt az 1376 körül Pozsonyban kiadott zsidótörvény (l. *Zsidótörvények),* amely az eddigi joggyakorlattól eltérően újabb megszorításokat állapított meg a zsidók rovására. Rosszemlékű az ú. n. Zsidókönyv (l. o.), amelybe a keresztény és zsidó közt kötött pénzüzleteket vezették be. A városok zsidóellenes hangulata azonban az 1421. befejezett német Budai Törvénykönyvben (l. o.) mutatkozik meg leginkább. Ez a törvénykönyv is előírta a zsidó öltözetet és a hírhedt sárga foltot, (l. o.) aminek viseletére a zsidókkal együtt a kéjnőket is kötelezték. A városok zsidógyűlölete különféle formákban jutott kifejezésre és némely városi hatóság valósággal hivatalból megbélyegezte a zsidókat. A pozsonyi zsidóságnak a XV. században történt hivatalos összeírását egybefoglaló összeíró-ív «A gonosz zsidók lajstroma» (l. o.) címet viselte. A zsidók személyi biztonságának veszélyeztetése is napirenden volt ezekben az időkben, főleg pészach ünnep idején. Az idők során a kovásztalan kenyér ünnepén való zsidóháborgatásból fejlődtek ki a veszedelmes vérvádak (l. o.), amelyek az ünnepi rituáléból igyekeztek zsidóellenes vádat koholni. — Gazdasági vonatkozásokban különféle megkárosító intézkedések mellett valósággal törvényesen intézményesítették az ú. n. «levélölést», (l. o.) azt a királyi jogot, amely a zsidók követeléseit, illetve adósleveleit érvénytelenítette. Mivel a zsidók főleg pénzügyletekkel foglalkoztak már ebben az időben, az ilyen intézkedések a legsúlyosabb anyagi veszteségek viselésére kényszerítették őket. Hasonló királyi önkény volt az is, mikor 1392. Zsigmond király felmentette a pozsonyi polgárokat a zsidóktól felvett kölcsönök visszafizetésére. Az ilyen törvénytelenségek untalan megismétlődtek, mint Albert uralkodása alatt Nagyszombatban, ahol a város valamennyi polgárának elengedte a kamatok visszafizetését a zsidó hitelezők rovására. V. László uralkodásának idején vált megint súlyossá a zsidók helyzete. A városok ismét kíméletlen adókat vetettek ki rájuk, főleg Pozsony városa nem ismert határt a telhetetlenségben és hogy a nagy adóösszegeket kicsikarhassa, többeket börtönbe vetett. V. László sem feledkezett meg a zsidókról, mikor 1453. év elején Pozsonyban járt, — a lakosságnak elengedte a zsidóknak járó kamatok visszafizetését. Mikor Kapisztrán János, a «zsidók ostora» (l. o.) a külföldi véres zsidóüldözések után a magyar történelem előterébe került, ez az idő veszedelmek nélkül múlott el a magyar zsidóság fölött, mert az ország népének mentalitása távol állott a bestialitástól és a zsidóellenes külföldi áramlat megtört a magyar nép karakterén. — Mátyás király uralkodása általában személyi biztonságot jelentett a zsidók számára, az igazságos hírében álló királynak a zsidókkal szemben megnyilvánult nem egy intézkedése azonban magán viselte a kor türelmetlen szellemét. 1475. a pozsonyi zsidóknak megtiltotta, hogy kereszténytől köl-

csönzött összeg fedezetéül ingatlant zálogba vehessenek. Ezt a tilalmát azzal indokolta, hogy az elzálogosított ingatlanoknak zsidó kézre való jutása «nyilvános botrány az összes kereszténységre nézve». Kimondta azt is, hogy minden jó kereszténynek törvényes kötelessége a zsidókkal való közlekedést lehetőleg kerülni. Ugyanez évben pedig oly értelmü rendeletet is bocsátott ki, amely Pozsony városa hatóságát felmenti azon kötelesség alól, hogy pozsonyi zsidóknak nem pozsonyi polgárokkal szemben igazságot szolgáltasson. Az adózásnál sem azok a gazdasági és pénzügyi szempontok irányították, amelyeknek alapja a nemzetgazdaság általános érdeke. Mátyás alatt ötször annyi adót fizettek a zsidók, mint László uralkodása idején és a török háború költségeinek fedezésére 1459. vagyonuk huszadrészével kellett adózniok. A zsidók pénzügyi követeléseivel szemben ép az a magatartás jellemzi, mint elődeit. 1467. Pozsony lakóinak félévi halasztást ad zsidó adósságaik visszafizetésére, 1475. elengedi neki a zsidó kamatok felét. 1462. a nagyszombatiakat teljesen felmentette a kamatok visszafizetésének kötelezettsége alól, 1486. a tüzvész károsultjainak az egész tőke visszafizetését elengedte, 1488. pedig az összes kamatok visszafizetését engedte el a nagyszombati polgároknak. — Mátyás uralma idején kezdődött az ország zsidóságának elszegényedése, a zsidóság történelmének legszomorúbb korszaka azonban az ő halálával kezdődik és ez idő egybe esik Magyarország legsúlyosabb korszakával. Mátyás halála után a pártküzdelmek és zavargások közepette a középkor minden szörnyűsége szabadon lábrakapott. A városok megtámadták a védtelen zsidókat, Nagyszombatban, Tatán és Sopronban zavargások törtek ki és Sopron városa valamennyi zsidó lakosát börtönbe vetette azzal, hogy csak akkor helyezi szabadlábra őket, ha adósaiknak elengedik összes tartozásukat. Corvin János, Mátyás fia is türelmetlenül bánt a zsidókkal és ő maga is helyeselte, mikor Tata városa bántalmazta és kiűzte (l. *Tatai kiűzetés)* a zsidókat. Sőt ő, mint Tata birtokosa, a várnagyoknak meghagyta, hogy minden zsidót űzzenek ki és vagyonukat foglalják le. 1490 után II. Ulászló azzal kezdte uralkodását, hogy serege felszerelésére a pénzt a zsidóktól hajtotta be és 1491. pedig a pozsonyi zsidók közül többeket börtönbe vettetett, hogy így csikarhassa ki belőlük a szükséges összegeket. II. Ulászló a minden oldalról sanyargatott zsidókra rendkivüli adókat vetett ki és állandó szokássá vált, hogy egyes községek előkelő tagjait tuszokul Budára hurcolták addig, míg a község le nem fizette a rája kivetett adót. Ugyanúgy zsaroltak az országnagyok és a zsidók minden igyekezete hiábavaló volt, hogy visszaszerezzék régebbi jogaikat. II. Ulászló uralkodása alatt ütötte fel fejét a rettentő vérvád, amely eddig csak távoli rémként sötétlett. És most, mikor már lejárt a középkor, a magyar zsidók számára az újkor küszöbén kezdődött a megpróbáltatások legszörnyűbb időszaka; 1494. Nagyszombatban a legképtelenebb vérvádat koholták, (l. *Nagyszombati zsidóégetés)* kínpadra és máglyára hurcolták a bevádolt zsidókat. A nagyszombati máglya vészjel volt az országban, mert most már mindenütt fellobogott a szenvedély. Mindenfelé az országban kisebb-nagyobb zsidóhajszák kezdődtek és ilyenfajta véres zendülésben tört ki a népszenvedély 1494. Budán, amikor a tömeg megtámadta a zsidókat. Hasonló esemény ismétlődött meg 1496., amikor a zavargók megtámadták és kifosztották a zsidók házait. 1503. Sopron bebörtönözte a város zsidóságát. Pozsonyban pedig az utcán bántalmazták a zsidókat és akik a hatóságoktól kértek segítséget, azokat megbüntették. A zsarolások állandóan napirenden voltak és a király a zsidókamatok elengedésénél 1503. ugyancsak a meghonosult királyi önkény szerint járt el. A királyi városokban türhetetlenné vált a zsidók helyzete és Pozsonyból, ahol legrosszabbul bántak velük, 1506 előtt számosan elköltöztek. Az elköltözöttek ingatlanait lefoglalták és a király megtiltotta a további költözködéseket, mert hogy az a kincstár kárára van. A visszatartott zsidókkal még keményebben bántak, mint régebben. A zsidókkal szemben érvényre jutott megkülönböztető és cseppet sem az egyenlőség alapján álló elbírálási rendszerből kell megemlíteni a német származású lealacsonyító zsidó esküt, melyet Werbőczi 1514. a Hármaskönyvébe iktatott és amely országszerte jogérvényre emelkedett. (l. *Werbőczi zsidó esküje.)* Az 1515-i esztendő is nagy veszedelmeket hozott a zsidók számára. A Dózsa-féle parasztlázadás nem kímélte a vidéken lakó zsidók életét és vagyonát. (l. *Parasztlázadás).* Ezenfelül Ulászló, hogy seregét felszerelhesse a lázadók ellen, igen jelentékeny rendkívüli adót vetett ki a zsidóságra. Jellemző e kor viszonyaira, hogy II. Ulászló 1516. bekövetkezett halála után, mikor II. Lajos került a trónra, a zsidóság egészen szokatlan formában kötött szerződéssel igyekezett elérni, hogy kiterjesszék rája is a személyi és vagyoni biztonságot. 1520-ban Báthory nádornak élete fogytáig négyszáz forint fizetésére kötelezték magukat, ha a zsidóság ügyét pártfogolja. Az akkori törvénytelen állapotok között nagy szükség volt a megvásárolt védelemre. A nyomasztó adók azonban továbbra is fennállottak és mert pénzre a kincstárnak szüksége volt, ezt a zsidókon hajtotta be, akaratuk és beleegyezésük nélkül. 1521. Farkas bazini gróf az uradalmán lévő zsidókat börtönbe záratta, hogy így csikarjon ki pénzt tőlük. A zsidóellenes hangulat akkor robbant ki veszedelmessé, mikor 1525. Szerencsés Imre (l. o.) ellen fordult a népszenvedély. Budán a tömeg megtámadta a zsidókat, házaikat kifosztotta és csak a harmadik nap verte szét a fosztogató hordákat Szapolyai György csapata. II. Lajos uralkodása alatt az országban elevenen tartotta magát a zsidógyűlölet, bár II. Lajos igyekezett elejét venni az igazságtalanságoknak. Már 1523. Pozsonyban egymást érték a zsidóüldözések, a soproniak pedig a király közvetlen intelme után mondtak le arról, hogy a zsidókat kiűzzék. A kisebb-nagyobb embertelenségek mellett a gazdasági megszorítások sem maradtak el, így 1525. rendelet tiltotta meg a pozsonyi és soproni zsidóknak, (valószinűleg a többi városok zsidóságának is), hogy azontúl posztóval, lovakkal

és egyéb megtiltott árucikkekkel kereskedjenek. II. Lajos halálával, a mohácsi vész után egész új fejezete kezdődik a magyar zsidók történetének és a mohácsi vészig lezáródott kor zsidógyűlöletének általános okát a középkor türelmetlenségében kell keresni. Az Árpád-ház uralkodása alatt a törvényes intézkedések segítették, vagy gátolták a zsidóellenes tendenciát, amennyiben erről abban a korban már lehet beszélni. Az Árpád-ház kihalta után azonban az önkény került előtérbe. A városok és a korona egymással szemben való küzdelme a zsidókért kizárólag anyagi érdekek miatt történt, mert a városok nem akarták elismerni a korona kizárólagos tulajdonjogát a zsidók fölött. Ez a harc vezetett aztán a súlyos zsidóüldözésekre és ezt sinylette meg hosszú időkön keresztül az egész magyar zsidóság. Végül pedig ugyancsak a kiméletlen gazdasági verseny állította szembe a céheket a zsidó kereskedőkkel. A mai hivatalos és társadalmi A.-nak minden nüanszát megtalálhatjuk a középkor zsidóellenes intézkedéseiben, amely eleinte a közhivatali pályákról igyekszik kiszorítani a zsidókat, majd korlátozza a megélhetés lehetőségeit a gazdasági életben is. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

(3. *A polgárosulás korszakáig).* 1526 aug. 29. volt a mohácsi gyásznap és az ezután keletkezett zavaros idők nem kímélték meg a zsidókat sem. Sopron az udvarnál azt a tanácsot kapta, hogy űzze ki a zsidókat és pénzüket, ezüstjüket tartsa vissza. A város erre kizavarta a zsidókat, ezután a polgárok behatoltak házaikba, az adósok lajstromát és a zálogokat elhordták és jószágaikat elhajtották. Mária királyné megengedte, hogy a város a zsidók házait eladja, de azok értékét egy éven belül juttassa el a zsidókhoz. A súlyos gazdasági bajok és a nagy veszteségek miatt forrongó tömeghangulat jó levezetőjének igérkezett a zsidóellenes akció; a zsidókat tették felelőssé a nagy és végzetes hibákért és csak a történelem igazolta, hogy nem a zsidóknak kellett volna felelni a közhivatalok lezüllesztéséért, a kincstári jövedelmek sikkasztásáért és a hadiszolgálat mulasztásaiért. A törökökkel való cimborálás is vádként súlyosodott a zsidóságra, pedig a törökök Pécsett lemészárolták a zsidókat és a török előnyomulás pusztító útjából a zsidók is elmenekültek a főurakkal és a polgárokkal együtt. Október 9-én Mária királyné elrendelte, hogy Pozsony ne engedje vissza többé az elmenekült, hűtlen zsidókat, akik veszedelemben cserben hagyták a várost. E zsidóellenes megnyilatkozás mögött a királyválasztás titkos propagandája húzódott meg, mert Ferdinánd hívei azzal akarták megnyerni a maguk számára a közhangulatot, hogy megszabadították a városi polgárságot gazdasági életük számottevő konkurenciájától, a zsidóságtól és olcsón juttatták őket a zsidók visszamaradt ingó és ingatlan vagyonához. Ferdinánd nem szentesítette a kiűzetési törvényt, de helyette Mária királyné adott engedélyt Pozsonynak és Nagyszombatnak a zsidók kiűzésére. Nov. 9. vonult ki a zsidóság Pozsonyból. Zsinagógájukból 1534. szárazmalom lett, majd később beépítették az Orsolya-kolostorba. Két hónappal az országos katasztrófa után, 1526 nov. 9. a székesfehérvári országgyűlés törvényileg elrendelte a zsidók kiűzetését az országból. (l. *Kiűzetés).* Az országgyűlés határozatát azonban János király nem erősítette meg. A megfertőzött közhangulat rettenetes következménye volt a bazini vérvád (l. o.) 1529., amikor a bazini gróf máglyahalálra juttatta az ottani zsidókat. A közbiztonság az országban a leggyatrább volt, az országutakat minden rangú és rendű portyázó fosztogatók veszélyeztették, akiktől rengeteget szenvedtek az utazó zsidók. A bécsi gazdaságpolitika igen mostohán bánt a magyarországi kereskedelemmel, ami természetesen a zsidókat sújtotta legelsősorban, úgy hogy ezek szivesebben költöztek át a török hódoltsági területekre, ahol nagyobb volt a személyi és vagyonbiztonság és védelemre talált a kereskedelem. I. Ferdinánd nem vette tekintetbe ezeket a körülményeket és azt hitte, hogy az ország megszilárdítását a zsidók szorongattatása segíti elő. A budai zsidók házait, épp úgy, mint János király, ő is elajándékozta híveinek. 1534 szept. 10. pedig a zsidókat örökre kizárta Sopronból annak ellenére, hogy még 1529 máj. 28. ő maga rendelte el és tétette közhírré örökös tartományaiban, hogy a zsidók régi privilégiumai épségben maradjanak és bántódásuk ne essék. 1536-ban vérvádat koholtak a Pozsonyban lakó zsidók ellen, de csak 1539. mutatkozott ennek veszedelme, amelynek következtében többeket máglyára vetettek. Ugyanez év februárjában pedig Nagyszombatból űzte ki Ferdinánd a zsidókat, de ennek fejében a város kárpótlást tartozott fizetni a kincstárnak. 1586 szept. 2. is végzetes eseményeket hozott a budai zsidóságra. Mikor a császári csapatok visszafoglalták Budát a törököktől, Károly herceg engedélyt adott a rablásra. A zsidók gyanútlanul templomukban imádkoztak, itt törték rájuk az ajtót és felkoncolták őket. A 6000 fogoly között, akik a katonák kezére jutottak, rengeteg zsidó férfi, nő és gyermek volt. Ezeket is potom áron adták el. Az egész város a zsidók házaival együtt a tűz martaléka lett. Schulhof Izsák, aki az ostromot a várban átélte, egy héber munkában számol be ez eseményekről. (V. ö. *Kaufmnnn* D., «Die Erstürmung Ofens»; *Kohn* S., «Héber kútfők»). Rendeletet adott ki, 1551., hogy minden zsidó sárga gyűrűs foltot tartozik viselni a ruháján. Ez a kényszer jelentős visszaesést mutatott a zsidók jogállapotában, mert már 1520. országszerte nem viselték ezeket a megkülönböztető jeleket; kötelező viseletük alól II. Lajos felmentette őket. I. Ferdinánd utódja Rudolf már súlyos adóterheket rótt a zsidókra, 1578. kétszeres házadót vetett ki rájuk és mivel nem katonáskodhattak, 1596. elrendelte a katonaadó fizetését. II. és III. Ferdinánd rendeletei a harmincadok és vámok bérleteitől igyekeztek megfosztani a zsidókat. III. Ferdinánd e törekvésében odáig ment, hogy intézkedésének indokolásaképen 1647. a teljes jognélküliség bélyegét nyomta a zsidóságra. Kimondta, hogy «az ország jogainak nem részesei». (l. *Jogfosztottság.)* 1659-ben I. Lipót, de még 1715. III. Károly is a zsidók gazdasági letörését tartotta szem előtt. I. Lipót pedig, aki

a teljes jognélküliség korszakát hozta a zsidóságra, oly módon siettette a zsidók eltávolítását a vámoktól, hogy kimondta: «amíg a zsidókat minden vámoktól el nem mozdítják, addig az olyan helyen senki sem tartozik vámot fizetni». I. Lipót, aki Kollonics esztergomi érsekkel egyetértve katolicizálni akarta az országot, a zsidókat kiűzte a királyi városokból, a bányavárosok kerületében csak hét mértföldnyi távolságra telepedhettek le, ipart nem űzhettek és csak kiskereskedéssel, pálinkafőzéssel és pénzüzletekkel foglalkozhattak. Kollonics azt szerette volna elérni, hogy a zsidók megszorítottságuk miatt önként távozzanak az országból, de ez a várakozása hiábavaló volt, mert a zsidók a földesuri birtokokon telepedtek meg. A jognélküliségnek és megtürtségnek élénk kifejezését adja az az adónem, amit Mária Terézia honosított meg. 1744. türelmi adót (l. o.) vetettek ki a zsidóságra, de fenntartották azért a megszégyenítő zsidó személyi vámot is, mert a pénzügyi politika főcélja az volt, hogy a kincstár kárpótolja magát ama veszteségért, amit a zsidóknak a királyi városokból való eltávolítása okozott, mint a Budáról való kiüzetésük (l. *Buda*). Adótartozásért pedig ezentul is tömlöcbe vetették a zsidó család tagjait. A gazdasági életben pedig egy cél irányította a lépéseket: kiszorítani a zsidót a kereskedelmi és ipari versenyből. Kassán 1840-ig nem lakott zsidó, csak Rozgonyból látogatták a vásárokat, de a kassai kereskedők még ezt is sokalták és 1765. a város büntetést szabott ki arra, aki zsidótól vásárol. A céhek berendezettsége, amely a katolicizmus érdekeit szolgálta, már ezzel lehetetlenné tette, hogy oda zsidó bekerüljön, bár meg kell állapítani, hogy nem csupán a zsidók, de a magyarok is megszenvedték azt a német szellemet, amely a céhek tevékenységét áthatotta. Az érdekharc valósággal a magyarság üldözésére vitte a céheket és történelmi tény, hogy Kassán, mikor 1826. egy magyar fűszerüzletet akart nyitni, kérését azzal utasították el, «hogyha mind a hét millió magyar idejönne, úgy hét millió koldus lenne itt.» Kassa, Debrecen, Pozsony, Győr és Pest kereskedelmi testületei még a házalás és vásározás lehetőségeitől is igyekeztek megfosztani a különböző nemzetiségeket, akik közé besorozták a zsidókat is. Ezek 1761. Mária Teréziától kérték a kicsinyben való árusítási engedélyek bevonását, a pesti polgári kereskedelmi testület pedig 1796. ismét felségfolyamodványban kérte a házalók kitiltását. A kérvényt vivő küldöttség 1500 pozsonyi mérő zabot akart felajánlani a királynak hadisegély gyanánt, hogy kérésük inkább meghallgatásra találjon, de utóbb úgy látták, hogy az időpont nem alkalmas a kihallgatásra és így a zabajánlatot sem tették meg. II. József alatt jelentékeny javulás állott be a zsidóság helyzetében (l. *Egyenjogosító törekvések.)* és ha a teljes polgárjogokat nem is szerezhették meg, sérelmeket nem szenvedtek. Halála előtt a testben és lélekben megtört uralkodó nem tudott ellentállni az ország alkotmányos követeléseinek és a jobbágyság s a toleranciára vonatkozó rendeletein kivül, visszavonta összes intézkedéseit. A városok úgy vélték, hogy feléledtek régi szabadalmaik és 1790. a császár halála után, a II. József védelme alatt letelepült zsidókat kiutasították. A helytartóság védelmébe vette a zsidókat, Pest vissza is vonta határozatát, de a házalás tilalmát továbbra is fentartotta. Nagyszombatban is sikerült a határozat végrehajtásának időpontját kitolni. A zsidók jogaik biztosítására az országgyűléshez és Lipót császár és királyhoz fordultak, mire az 1790—91. országgyűlés meghozta a *De Judaeis* című törvényt (l. o.), amely visszaállította a II. József alatt fennállott helyzetet. Ez a törvény egészen 1840-ig szabályozta a zsidók helyzetét. Az elkövetkező évtizedek alatt a zsidók mellett kedvező hangulat bontakozott ki, úgyhogy az 1825-i országgyűlés után már ennek az ellenhatása is mutatkozott. Az 1829. medárdvásárra egybehívott kereskedőtestületek memorandumban foglalták össze panaszaikat, így a zsidóság rohamos szaporodását és kérik a házalás megszorítását, valamint a birtokszerzési tilalom kimondását. Mivel az emlékirat benyújtásához szükséges 3000 forintot nem tudták behajtani a testületeken, az egész mozgalom abbamaradt. A zsidók polgárjogainak végleges rendezése még egyre késett, pedig a párisi júniusi forradalom már éreztette itt is a hatását. A zsidók egyenjogosítási ügyét egészen meglepő szempontok gátolták. Az 1840. országgyűlésen az emancipációnak különben őszinte és lelkes hívei is bizonyos óvintézkedéseket sürgettek és pedig a galiciai zsidók beözönlése ellen. Kölcsey Ferenc Szatmármegye elárasztása fölött méltatlankodott, osztotta nézetét Széchenyi István, sőt Dessewffy Aurél is, bár csatlakozott Eötvös emancipációs javaslatához. Azt kívánta azonban, hogy hozzanak bevándorlási törvényt, mert «elárasztja az országot a koldus zsidók sokasága, ami sem a magyarságnak, sem a honi zsidóságnak nem érdeke.» Kossuth, aki ugyan «mármarosi söpredék zsidó-tömegről» beszélt, melynek «bűneitől úgy sem tudjuk megóvni az országot», a bevándorlott s hazai zsidók közti különbség kiküszöbölését kívánta. Noha a radikális ellenzék nem akart junktimot, mégis attól tartva, hogy az egész javaslatot elejtik, az alsó tábla belenyugodott az udvar és a főrendek akaratába és megszavazta a korlátozott jogokat tartalmazó törvényjavaslatot (l. *Jogkiterjesztés).* Erre az 1840: XXIX. t.-c.-re zsugorította össze a már-már elért polgárjogait a zsidóságnak a megátalkodott elfogultság. Mindamellett nem egyedül a Karokon és Rendeken mult, hogy a zsidók már 1840. nem kapták meg a teljes polgárjogot. Ez a XXIX. t.-c. a kereskedőtestületek érdekeit szolgálta azzal, hogy a teljes polgári egyenjogúság hiányával a zsidók versenyképessége nem juthatott igazi formájához a kereskedelmi életben. A zsidóság polgárosulási korszaka mégis megkezdődött és teljesen kibontakozott az emancipáció (l. o.) idején, ez azonban az A.-nak új és modernebb eszközeit váltotta ki, amelyre a példát most is a nyugat szolgáltatta, akárcsak a középkorban a zsidóüldözések idején. (V. ö. *Venetianer* Lajos, «A magyar zsidóság története»). U. L.

f) **A modern A. szervezkedése.** A modern magyar A. kifejlődésére a német antiszemita

áramlat volt legnagyobb hatással, mint ahogy a középkori zsidógyűlölet is német hatás nyomán honosodott meg Magyarországon. A liberalizmus térhódításának következtében a hetvenes években az A. is modernizáltabb formákat öltött, hogy politikai téren megfelelő eszközökkel vethessen gátat a zsidók politikai és társadalmi érvényesülésének. Az ismét életrekapott zsidógyűlölet két nagyképességű német liberális politikus és képviselő Lasker és Bamberger miatt élezödött ki leginkább és Stöcker, porosz udvari lelkész 1878. megalapította az antiszemita-pártot. Az A. szót általában 1880. kezdték használni ennek nyomán Németországban. Ez az antiszemita-párt később különböző elnevezések alatt szerepelt. Antiszemita-párt alakult 1889. Borumban is. A magyar A. a porosz alldeutsch-antiszemita mozgalommal egyidejűleg terelődött parlamenti térre. Az 1868-i törvényhozás már sejtetni engedte, hogy a vallásszabadság, polgári házasság és anyakönyv ügye még sok harcot fog felidézni. Az A. újabb kirobbanásának valódi oka azonban a közép és kisbirtokosok elszegényedése volt és azt használták ki a maguk céljaira a mozgalom megindítói. A tényleges mozgalom akkor kezdődött, amikor 1875 április 8-án Istóczy Győző, addig még ismeretlen képviselő, volt vasvári aljegyző, az iskolaalapok fölötti viták kapcsán azt kérdezte interpellációjában a belügyminisztertől, hogy szándékában van-e az országot elárasztó külföldi zsidók meghonosításának gátat vetni és a nem zsidó elemek részéről esetleg meginduló önvédelmi mozgalom útjába szándékozik-e akadályt gördíteni. Wenckheim belügyminiszter az interpellációra adott válaszában kijelentette, hogy a kormány «igenis ellenséges állást foglalna el minden oly mozgalom irányában, amely e hazában létező egyházak és vallásfelekezetek, vagy az azokhoz tartozó polgárok közt a békés egyetértést s azok polgári jogainak kölcsönös tiszteletbentartását bármi részben megzavarná, vagy bármely irányban megzavarni igyekeznék.» 1878-ban, tehát ugyanakkor, amikor Stöcker megszervezte a mozgalmát, Istóczy ismét megmozdult. Július 12-én javaslatot terjesztett a képviselőház elé: a kormány kényszerítse Törökországot Palesztina feladására, hogy a magyar zsidóságot oda deportálhassák. Ezt a fantasztikus indítványt teljesen komolytalannak tartották és napirendre tértek fölötte, noha Istóczy agitációját csak nem szüntette be. 1880-ban létrehozta a Nemzsidók Szövetségét. Az izgatás olyan mértéket öltött az országban, hogy ugyanez év szept. 25. Miklós István ország.-gyül. képv. meginterpellálta Tisza István miniszterelnököt, aki azt a megnyugtató választ adta, hogy a kormány teljesíteni fogja kötelességét. Trefort Ágoston, a filoszemitának nem nevezhető kultuszminiszter két hónappal később, nov. 27. azt a kijelentést tette, hogy «a mi hazánk sohasem lehet olyan látványosságok színhelye, mint Németország.» Trefort jóhiszemű kijelentését azonban az események megcáfolták. A német és szláv területről importált A.-t a felvideki tót nemzetiségi, valamint a klerikális pártok rendületlenül szították. Mindamellett a színmagyar vidékekre egészen a tiszaeszlári vérvádig (l. o.) nem támadt visszhangja az izgatásoknak. Mikor Istóczy a zsidók ellen népgyűlést akart egybehívni, a rendőrség azt betiltotta, mire Istóczy interpellált, majd antiszemita folyóiratot alapított *Tizenkét röpirat* címen és ebbe írta izgató cikkeit. A tiszaeszlári vérvádra egy Solymossi Eszter nevű leány eltünése adott alkalmat 1881 ápr. 1-én. Ónody ezt használta fel arra, hogy a zsidókat vádolja a keresztény vérnek a rituális szertartásoknál való felhasználásával, a rituális gyilkossággal. A közvéleménynek ez a megfertőzése és annak parlamenti visszahatása egyenes következménye volt annak a gyülölködő munkának, amit Istóczy évek óta folytatott. Ez az izgatás azonban súlyos eredményeket hozott. Noha a bíróság felmentette a tiszaeszlári pör vádlottjait, az izgatások következtében az ország több helyén lázadásokba tört ki a tömeghangulat. Ilyen zsidóellenes lázadások voltak 1882 szept. 28-án Pozsonyban, majd Sopronban, Budapesten, főleg pedig Zalaegerszegen 1883 aug. 23-án. Vas-, Somogy-, Sopron-, Zala-, Moson- és Szabolcsmegyében statáriumot kellett kihirdetni és az ítéletkihirdetés után Budapesten katonaságot kellett kivezényelni a fosztogató tömeg ellen. A fölizgatott egyetemi ifjúság a rektor előtt kinyilvánítja azt a nézetét, hogy az egyetemen túlsok a zsidó. A rektor, — dr. Berger, a hittudományi kar tanára — azonban szigorúan megdorgálja az ifjúságot s a tervezett gyülést a belügyminiszter betiltja. Istóczy még 1882 febr. 18. javaslatot terjesztett a Ház elé, amelyben a zsidó emancipáció eltörlését sürgeti. Ugyanez év áprilisában és júniusában újabb támadásokat intézett a zsidóság ellen s ez utóbbi alkalommal Wahrman Mór (l. o.) képviselővel összeverekedett. A lázongások idején, 1883 jan. 10. újabb javaslatot terjesztett be a képviselőház elé a zsidó emancipáció felfüggesztéséért, de mindössze néhány szavazatot kapott, mert még a reakciós politikusok is ellene voltak. A tiszaeszlári pör kedvező visszahatása alatt 1883 októberében megalapította az antiszemita pártot porosz mintára. Mikor a parlamentben egyizben interpellált s Rohling könyvéből idézett, megjósolta, hogy az antiszemita párt megerősödve fog kikerülni a választásból. A pártnak tagjai voltak rajta kivül: Ónódy, Simonyi és Széll képviselők. A párt programja főként gazdasági téren igyekezett megnyirbálni a zsidó jogokat. Az 1884-i választásoknál 17 antiszemita képviselő került a parlamentbe, köztük Verhovay Gyula földbirtokos, lapszerkesztő, aki eleinte, mint a Függetlenség c. liberális lap szerkesztője szerepelt és csak azután tért át az antiszemita politikára. Politikai pályafutásának egy sikkasztási vád vetett véget, amely alól ugyan felmentették, de a politikától mégis visszavonulni kényszerült. Az antiszemita mozgalom vezetői közt szerepel Zimándy Ignác, törökbálinti plébános, országgyülési képviselő is. Tisza Kálmán, aki Istóczyék szereplését kezdettől fogva rossz szemmel nézte, gondoskodott róla, hogy az 1884. szept. 29-én összeülő parlamentet Ferencz József magyar király trónbeszédben hivja föl, hogy szüntessék

meg a fajok, felekezetek és osztályok között surlódásra vezető izgalmakat. Ezeket az izgalmakat főleg az országos antiszemita párt körleveleí okozták, mert ezekben szerepeltek az antiszemita párt követelései, mint a zsidók politikai, gazdasági és társadalmi hatalmának letörése, nemzeti agrárpolitika, ipartörvény revizió, a régi zsidó eskü visszaállítása, a zsidók kizárása az italmérésből. Továbbá, hogy zsidóvallású ne lehessen köztisztviselő, pénzintézeti v. biztosítási hivatalnok, ne vehessen és ne bérelhessen földet, házat, malmot, ne lehessen orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök, sőt pék, fűszeres és gabonakereskedő sem. A legerőteljesebben hirdeti a zsidók teljes bojkottálását. Az izgalmakat fokozta, hogy Istóczy s Nendtwich Károly egyetemi tanárt izgató cikkeikért az esküdtszék fölmentette. Hiába szólaltak fel a parlamentben Mezei Ernő és mások, hiába írt nagyszerű röpiratot Acsády Ignác, a kiváló történetíró, az izgatás, amelyben ekkor Zimándy vezetett, annyira fokozódott, hogy Tisza Kálmán kénytelen volt kijelenteni, hogy aki ilyen eszméket terjeszt, annak a józan ész ítéletétől félni kell. Haynald kalocsai érsek pásztorlevelének és Kossuth turini szózatának végre sikerült a közhangulatot lecsendesíteni, amihez nagyban hozzájárult a jó termés, mely a gazdálkodó rétegek jólétét jelentősen fellendítette. A békebeli A.-nak a kulminációs pontja Magyarországon valóban az 1884-i esztendő volt. A következő tiz év alatt teljesen kimult az egész antiszemita párt és vele együtt a politikai A. is. Hivatalosan a recepció (l. o.) évében, 1894. bukott meg a magyarországi A., mely most már csak néha-néha jelentkezett a Rohling-féle talmudhamisítás nyomán készült férczmunkákban. Ez az idő egybeesik a szociáldemokrácia szervezkedésével és ennek ellensúlyozására külföldön megalakulnak a keresztényszocialista pártok. Magyarországon is megalakult 1895 jan. 28. gróf Zichy János vezetésével a Néppárt. A Néppárt megközelítőleg sem volt oly hangos és türelmetlen, mint az antiszemita párt és hivatalos orgánuma az Alkotmány európai hangnemben írott orgánuma volt a mértéket tartó A.-nak. Az antiszemita korszak hirhedt irodalmi termékeiből Zimándy Ignác röpiratain kívül felemlítjük: *Ébresztő Hangok* c. folyóiratát; *Hiteles zsidó Káté*, 1884; *Antiszemita Káté a magyar nép számára*, 1894 (németül és szlovákul is); *A megrögzött Dimonides deliriuma; Szózat a néphez; A leleplezett népámító liberalizmus*, 1896; *Légből kapott hazugságok; A modern új pogány; Kazár-szabadkőműves, álliberális írástudóknak megszivlelésül*, 1900. Onody Géza munkái: *Tisza-Eszlár a multban és jelenben; A zsidókról általában; Zsidó mysteriumok; A tiszaeszlári eset* (németül is). A világháború kitöréséig csak Egan Lajosnak: *A zsidók Magyarországon* c. 1910. megjelent könyve váltott ki nagyobb izgalmat. Ebben a könyvben a külföldi férczművek hazugságait írta meg óvatos formában (mindenütt hangsúlyozva, tisztelet a kivételnek). A háború alatt a szociológus Ágoston Péter könyve a *Zsidók útja*, 1917, indított nagyobb vitát. Az A. csak a világháborút követő forradalmak után lángolt fel újult erővel, ez azonban ismét új korszakát jelenti a magyarországi A. történetének. T. Zs.

g) **Az A. a világháború után és napjainkban.** A világháborút követő forradalmak után, mikor az ellenforradalom 1919 végén győzedelmeskedett, a reakció velejárójaként előtérbe nyomult az antiszemita mozgalom. Noha az ellenforradalom (l. o.) előkészítésében és diadalra jutásában a zsidó polgárságnak is része volt, az események törvényszerű bekövetkezése folytán, a nagy gazdasági és politikai összeomlás nyomán mégis a zsidóság ellen fordult a közhangulat. Azt, hogy a zsidó polgárság is segítette az ellenforradalmat, nem könyvelte el érdemül a politikai közvélemény az egész zsidóság védelmére, de hogy a zsidó proletáriátus részt vett a forradalmakban és hogy a proletár diktatura vezetői közt zsidók is voltak, azt az egész zsidóság bűnéül rótták fel. Az antiszemita érvelés azonban nem állt meg a legutolsó eseményeknél, mélyebb távolságokban igyekezett kikeresni a zsidó bűnöket és a világháború nagy katasztrófájáért, a központi hatalmak összeomlásáért is a zsidóságot tette felelőssé. Az azóta eltelt rövid történelmi távlat is már megmutatta a végzetes katasztrófák igazi okait és a nagy és káros mulasztásokat és tévedéseket, amelyek a hadsereget felbomlasztották, nem zsidók követték el. A zsidók még ott véreztek a lövészárokban, amikor a történelem már megpecsételte a világháború sorsát a főhadiszállásokon. Az 1919-es idők azonban a maguk nyugtalanságával nem adhatták meg a tömegeknek a történelmi tisztánlátás nyugalmát, különösen pedig akkor nem, amikor az ellenforradalmi tömegek élén szenvedélytől és gyűlölettől elvakult vezetők állottak. 1919 szept.-ben megkezdődtek a zsidóüldözések és a zsidóság annál kevésbbé találhatott védelmet, mert az A.-t minden vonalon intézményesítették. A megalakult Ébredő Magyarok Egyesülete járt elől az izgatásokkal és az A. hangneme és uszításai a XV. század hirhedt kasztilai pogromrendezőinek eszközeire emlékeztettek. A magyar A. ekkori kifejlődését erősen befolyásolták az orosz ellenforradalmi akciók, amelyeknek véres zsidó pogromhírei mindenfelé eljutottak. A felelőtlen elemek utcai atrocitásai (l. *Atrocitás*), a különítmények szereplései, aztán Siófok, Tab, Izsák, Orgovány mind véres és gyászos emlékei a világháború utáni zsidóhajszáknak. A zsidókat a közhivatalokból elbocsájtották és az A. főleg a nemzetgyülési választások, a Huszár, Simonyi és Teleky kormányok alatt érte el tetőpontját. A zsidóság sérelmeinek védelmére alakult először az Országos Segélyező Bizottság, aztán Vázsonyi Vilmossal, Székely Ferenccel és Mezei Mórral a Magyar Zsidó Központi Szövetség, majd pedig Polnay Jenővel a Magyar Zsidó Országos Szövetség. A sajtóban az A. szócsöve a Szózat, a Nép és az Uj Nemzedék c. napilapok és a Magyar Kultúra c. folyóirat voltak. Ezek közül már csupán a két utóbbi létezik, viszont antiszemita organumnak tekinthető a legitimista Magyarság és a keresztény Nemzeti Ujság, írásmodorukban azonban nem térnek el az európai ujságírás hang-

nemétől. Az A. parlamenti történetéhez súlyosan és jellegzetesen hozzátartozik a Numerus Clausus, (l. o.) a zsidók tanszabadságának korlátozása. A rosszemlékű idők A.-ának ez a legbántóbb csökevénye, ami visszamaradt. A jogrend, a jogbiztonság már esztendők óta visszatért, a konszolidáció helyreállt és az 1928-as esztendő, az országgyűlés megnyitásának esztendeje már csak az A. politikai és társadalmi harcaiban mutatkozik. A parlamentben egyedül a Fajvédőpárt kifejezetten antiszemita párt, a kormánypárt, az ú. n. egységes párt már igyekszik leplezni antiszemita elfogultságát és egy zsidó képviselőt be is vitt a parlamentbe az országgyűlési választásoknál. A kormány lapjai, a félhivatalos sajtóorgánumok pedig teljesen mellőzik az antiszemita tendenciát. — Az A. legmodernebb formája a fajbiológiai alapon álló A. Ennek a teóriának a sok jelentéktelen agitátoron kívül két szellemes, de teljesen megcáfolt teoretikusa a jelen században a németté vált H. St. Chamberlain és Adolf Bartels, nálunk pedig Méhely Lajos egyet. zoológia-tanár, gyakorlati támogatói a fajvédő pártok egész Közép-Európában és így Magyarországon is. Ezek azonban nem csupán a zsidóságot, de a katolikus pártokat is szembeállva találják magukkal. Az utóbbiak álláspontját a német katolikus «Staats-Lexikon» rögzíti le és bár elismeri a zsidóság és kereszténység különállását, de a faji gyűlöletet és általában az A.-t feltétlenül elítéli, mint olyan jelenséget, amely a katholicizmussal nem egyeztethető össze. — A korszak antiszemita irodalmából: Dánér Béla, *A magyarországi zsidókérdés megoldása* (1919); Kmoskó Mihály, *Zsidó-keresztény;* Persián Ádám, *Mi lesz a zsidókkal?;* Kovács A.: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* (1922); Barcsay A. és Huszár K. könyvei, *A szabadkőművesség ellen* és Haller István könyve, *A numerus claususról* (1920). T. Zs.

Irodalom. Fr. Herz, Rasse und Kultur (2. kiad., 1925). (Legkiválóbb ezirányú mű, mely a fajbiológusok álláspontját halomra dönti és nevetség tárgyává teszi.); Taylor, Origins of Aryans és Topinard, Anthropologie (mindkét világhírű tudós nem ismeri el a biológiai különbséget); Theodore Reinach, Textes d'Auteurs Grecque et Romains relatifs au Judaisme (1895); Renan, Le Judaisme comme race et comme réligion (1883); R. Andrée, Volkskunde der Juden (1881) (Objektiv és első összefoglaló munka e tárgykörről); A. Jellinek, Der Jüdische Stamm (1869. Keresztény részről is máig elismert standard-munka); J. Loeb, Juif de l'histoire (1884. u. o.); A. Nossig, Statistik des jüdischen Stammes (1887, alapvető szakmunka); A. Leroy-Beaulieu, A zsidók és az antiszemita áramlatok (Olcsó-könyvtár); Jacobs, Jewish Statistics (1881); D. Chwolson, Die semitischen Völker (1872, standard-mű); Bernfeld, Juden und Judentum im 19-ten Jahrhundert (1898); Ruppin, Juden der Gegenwart (1904); Steffen, Antisemitismus und deutschvölkische Bewegung im Lichte des Katholizismus (1925); Steiger, Der neudeutsche Heide im Kampf gegen Christen und Juden (1924); Coudenhove-Calergi, Das Wesen des A. (1923), Goldmann. Das Wesen des A. (1924); Bern. Lazare, Antisemitisme, son histoire et ses causes (1894); J. Reinach, Histoire de l'affaire Dreyfus (6. k., 1908); Treitschke, Über unser Judentum (1884); Th. Mommsen, Auch ein Wort über unser Judentum (1884, válasz előbbire); Lombroso, L'antisemitismo e la scienze moderne (1894); Th. Reinach, Histoires des Israelites depuis l'époque de leur dispersion jusqu'à nos jours (1884); Báttaszéky, Tizenkét ellenröpirat (1884); Krajcsovics, Der A. in Ungarn (1884); Bergl, Geschichte der ungarischen Juden (1870); Venetianer, A magyar zsidóság története (1922); Richtmann, A régi Magyarország zsidósága (1913); The Jewish Minority in Hungary. Report, Presented to the Board of Deputies of British Jews. (London. 1926.). Heinrich von Coudenhove-Calergi gróf, Das Wesen des A. (1901).

Antiszemitizmus ellen való küzdelem. Az antiszemitizmus leküzdésére irányuló mozgalom eszközei a társadalmi szervezkedés és az irodalom. Ennek is, annak is az a feladata, hogy a zsidók ellen irányuló ellenséges tendenciák ürügyeit, a babonás gyűlöletet és az elfogultságokat rendszeres felvilágosítással lefegyverezze. A társadalmi szervezkedés csak alig egy pár évtized óta küzd az emberségesebb belátásért, míg az ezirányú irodalom már az ókorban keletkezett. Első nyomait a prófétákban találjuk, akik az egyetemes emberiség gondolatáig tágították ki a héber nacionalizmust. Tudományos rendszerré azonban csak a kereszténység első századában erősödött az antiszemitizmus elhárítására irányuló küzdelem. A tudománynak és az irodalomnak azt a rendszerét, amely a zsidó vallás és a zsidó nép védelmére kialakult, apológiának (l. o.), művelőit pedig apologétáknak mondjuk. Az első apologéták ugyan még nem sokat törődtek az antiszemitizmus emberi vonatkozásaival és inkább csak a zsidó vallást akarták megvédelmezni az ellenséges megítélések ellen. Nem is ragaszkodtak szigorúan a tudományos tárgyilagossághoz és túláradó buzgalmukban más vallások rovására dicsőítették fel a zsidó vallást, úgy hogy írásaik csak kis mértékben enyhíthették a hitbeli önérzetükben megbántott nemzsidók gyűlöletét. Az idők során nemesebb formákat bontott az apológia és bárha teológiai természetét végképpen még ezután sem vetette le, céljának mégis egyre jobban felelt meg, mert már nem volt olyan mereven egyoldalú, mint régebben és több súlyt vetett a zsidó vallás etikájának, mint formalizmusának ismertetésére, amivel közvetve magára a zsidó népre szórt rágalmakat is megcáfolta és ilyenformán az antiszemitizmus ellen is küzdött. A *Sibyllák* írásaitól és a *Bölcseség könyvétől* eltekintve a legrégibb vitairat az alexandriai Philóé (l. o.), de az ő írásai még túlságosan gnosztikusak és azonkívül az a hibájuk, hogy inkább a zsidó vallás felmagasztalására törekedtek, meg arra, hogy azt a görög filozófiával összeegyeztessék, mint arra, hogy a görög népet békítsék ki a zsidó néppel. Az ő írásait tehát nem számíthatjuk azok közzé az írások közzé, amelyek sikeresen küzdöttek az antiszemitizmus elhárításáért. Az első igazi védőiratot Josephus Flavius zsidó történetíró írta «*Apion ellen*» c. alatt nem sokkal azután, hogy a zsidó nép a rómaiakkal viselt háborújában állami függetlenségét elvesztette. Az ezután következő évszázadok irodalmából az apologéták emléke kikallódott, bárha bizonyos, hogy az antiszemitizmusnak ezidőben elszenvedett sokféle fenyegetése között sokszor védhették meg az üldözött és lenézett zsidó nép igazait a zsidó írók. A kilencedik századig nem is igen ismerünk zsidó apologétát. Ebből az időből csak egyet említ a történelem, a zsidó hitre tért Bodo papot, akinek 835. körül írt védőirata elveszett. A középkor apológetikus irodalmát Szaádja surai gáon nyitotta meg a szentíráshoz írt kommentárjával és *Emunosz ve-deosz* c. munkájával, amelyben a keresztény és mohamedán szentírásmagyarázókkal polemizál. Erőteljes védelmet írt a zsidók mellett *Cuzari*

(a kozár) c. könyvében Juda Halévi költő és filozófus is (1080—1140), de kizáróan apologétikus írásnak ez a könyv sem számít. A XII. sz.-tól kezdve egyre gyarapodik az apologétikus irodalom, de még négy évszázadon keresztül kivétel nélkül a zsidóságból kerülnek ki a művelői. Az első nemzsidó apologéta a német Johann Reuchlin, aki a XVI. sz. elején lépett fel nagy hatással a zsidó vallás és a zsidó nép védelmében. Ez időtől kezdve már nem csak zsidókat, de kiváló nemzsidókat is lelkesít az antiszemitizmus ellen való küzdelem. Mégis jó háromszáz év telt el addig, amíg zsidók és nemzsidók belátták, hogy nem csak irodalmat kell teremteni, de társadalmi szervezeteket is a mindjobban elhatalmasodó antiszemitizmus elhárítására. Az első organizáció Alliance Israelite Universelle (l. o.) név alatt Franciaországban alakult a XIX. sz. második felében. Fiókintézményeinek tekinthetők az Anglo Jewish Association és a bécsi Israelitische Allianz. Ezek az organizációk főleg a kultúrában visszamaradt országokra terjesztették ki működésüket, még pedig úgy, hogy nemcsak a zsidók elnyomatása ellen küzdöttek és nem csak a zsidók politikai egyenjogosítására igyekeztek rábírni a reakciós kormányokat, de kultúrintézmények létesítésével a zsidóság művelődését is előmozdították, abban a felfogásban, hogy a megértés leghatásosabb eszköze a közös kultúra. Magyarországon nem gyökeresedtek meg ezek a szervezetek, csak esetről-esetre kerestek kapcsolatot a magyar zsidósággal és a magyar kormányhatalommal, ami annak tulajdonítható, hogy a magyar nép között nem nőhetett meg rendszerré az antiszemitizmus és évszázadok multak el, amíg a tiszaeszlári vérvádhoz hasonló eset szervesebb védekezésre kényszerítette a magyar zsidóságot. De a magyar zsidók mentalitása sem kedvezett az idegen szervezetek térhódításának, mert jogaik kiküzdését és megvédését az ország belső ügyének tekintették és sosem türték, hogy idegen beavatkozás a magyar nép szuverénitásán az ő érdekükben csorbát ejthessen. A magyar nép iránt való bizalmának kell tulajdonítani azt az érdekes jelenséget is, hogy amíg a nyugati államokban, különösen Német- és Franciaországban hatalmas irodalom szolgálja már az antiszemitizmus elhárítására irányuló zsidó és nemzsidó törekvéseket, addig Magyarországon az irodalomnak ez az ága csak gyéren virágzott. Nem csak, hogy a nyugati államok apologétikus irodalmának méreteit elérő irodalma nincs még a magyar zsidóságnak, de még olyan sem, amely merőben felvilágosító munkát végezzen. Mindezt kisebb nagyobb eredménnnyel és nem is mindig szerencsés formák között a felekezeti lapok végzik. Összegezésül tehát megállapíthatjuk, hogy a magyar-zsidó irodalom csak kis mértékben vette fel a küzdelmet az antiszemitizmus ellen és az erre való társadalmi szervezkedés is hiányzik Magyarországon. Az ellenforradalmak követő nyugtalanságok között a Pesti Izr. Hitközség felállított ugyan védőirodát, de ennek a munkája is főleg az adatok összegyűjtésére irányult és a konszolidáció első éveiben már meg is szünt. L. *Apológia.* U. P.

Anthropológia, *(embertan)* az emberről szóló tanulságok összessége, az a tudomány tehát, amely az embert az összehasonlító bonctan és élettan törvényei szerint az állatvilággal való összefüggésében tárgyalja és az a legfőbb feladata, hogy az emberi test részeinek faji és egyéni bélyegeit vizsgálja. Kutatásaiban az embermérés (antropometria) és a koponyamérés eredményeire támaszkodik. Tekintetbe veszi még a bőr, a haj és a szem színét, úgyszintén a csontrendszert, az izmok és agy szerkezetét, a növés formáját és az öröklést. Az A. két részre oszlik. Az első rész a jelenkori, a második rész a történelemelőtti (prehistóriai) embert kutatja. Az első csoportban ismét két alosztályt különböztetünk meg, még pedig a fizikai v. somatikus (anatomiai) A.-t és azt, amely a különböző embercsoportok származásának történetét tárgyalja. A somatikus A. az ember és a magasabbrendű állatok testi alkotásának közösségét, eltéréseit vizsgálja s állapítja meg és ezért leíró és összehasonlító anatomiának is hívjuk. A történeti A. a faji karakterisztikumokat kutatja, a különböző népcsoportoknak egymáshoz való viszonyát, s egymástól eltérő sajátosságait és elméleteket állít fel az emberi nem és az egyes fajok eredetéről. Az A. módszerei és törekvései ép oly kevéssé tendenciózusak, mint bármely más tudományágé, eddig feltárt eredményei mégis sok vitára adtak már alkalmat. Belőle ágazott ki az úgynevezett fajelmélet, amely egyoldalú támadásokra sajátította ki az A. megállapításait és ezzel inkább ártott, mint használt az alig kizsendült tudománynak, amely küzdelmes fejlődés után a XVIII. század *frenológiája* (az az eljárás, amelyet Gall honosított meg és az állatoknak és embereknek szellemi képességeit koponyájuk alakulatával veti össze) és a XIX. század craniometriája (koponyamérés) helyébe lépett. Minthogy azonban nem benne magában rejlenek azok az okok, amelyek kiváltják a kételkedést és a gyanakvást, a szkepszis, amely kiséri fejlődését, nehezen igazolhatja magát. A ma dívó fajelmélet kilengéseiért nem lehet felelőssé tenni az A.-t, bárha egészen nem is mentesítheti magát attól a szemrehányástól, hogy a klima és táplálkozás hatása alatt, vagy más befolyások következtében kialakult emberformákból olyan következtetéseket von le, amelyeket csak a vérségi származásnak évezredeken át bizonyossá vált azonosságával, vagy különbözőségével igazolhatná a tudomány. A legújabb elmélet a szőke, sima hajat és a kék szemet tette meg a nemesebb emberfaj ismertető jeléül és a német fajvédelem az árják, főleg pedig a germánság javára aknázta ki ezt a teoriát, leginkább azért, hogy bebizonyítsa a sémita-fajok, különösen pedig a zsidók alacsonyrendűségét. Lelkiismeretesebb kutatások és mérések azonban kimutatták, hogy a koponyaalkatból, a haj és szem színéből levont következtetések nem mindenben állják meg a tudományos kritikát, mert a hosszú, közép és kerek koponyaforma, a szőke, síma és a sötét, borzas haj, úgyszintén a kék és fekete szem a legtöbb kaukázusi népnél keverten is előfordul. Kiderült, hogy bajos alkalmazni ezt a teoriát a zsidóságra

is, mert az északi és keleti zsidók jelentékeny része szőke és kékszemű. Még a lúdtalp sem bizonyult zsidó karakterisztikumnak, mert éppen a németországi fajvédők között 1927. megtartott mérések és vizsgálatok azzal az eredménnyel döbbentették meg az árja-rajongókat, hogy a lúdtalp a «tisztavérű» németek között majdnem gyakoribb, mint a zsidók között. Mindenesetre igaz, hogy azok a vonások, amelyek ma már mint faji vonások szerepelnek, nem rögződnek kimozdíthatlanul ahhoz az embercsoporthoz, amelyet legfeltünőbben jellemeznek. Már a Talmúd is fölemlít vöröshajú zsidókat, amiből azt kell következtetni, hogy a sötét arcszín és a sötét haj nem megbízható bizonyíték a zsidó fajiság mellett. Döntően bizonyító ereje a koponyaalkatnak sem lehet, mert az egy országban élő zsidók között is éppen úgy láthatunk kerek és közép, mint hosszú koponyájuakat. (Az a tapasztalat pedig, hogy az askenáz zsidó koponyaalkata részben mesocephal, részben brachycephal, azaz közép, vagy rövid koponyájú, a szefárd zsidó pedig hosszúkoponyájú, még kétségesebbé teszi a koponyaformára támaszkodó teoriát, mert e teoria szerint az askenáz és a szefard zsidó két külön fajhoz tartoznék és a kettő között csak az egyik lehetne zsidó fajú). Az imént említett kevertség jellemzi a magyar zsidóságot is. Az úgynevezett zsidó vonások felismerhetően azokban a zsidókban maradtak meg, amelyek Lengyelországból származtak ide és a lengyel nép típusát hozták magukkal. Mindebből nyilvánvaló, hogy az árjáskodó fajelmélet az A. félreismeréséből keletkezett és önkényesen távolodott el szigorúan tudományos céljaitól. A fajelméletnél mindenesetre elfogadhatóbb az a feltevés, hogy a külső ember a miliő produktuma, részben a keveredésé is és sokszázados együttélés alatt az idegenszármazásúak színben és más külsőségekben az uralkodó népcsoport típusához alkalmazkodnak, az egészen hasonló életkörülmények asszimiláló hatása alatt. Néhol átütőbb, néhol gyöngébb erővel érvényesül a miliő hatása, de szerepe minden fejlődésben van. Az autochton francia zsidók csak kevéssel különböznek még a «fajtiszta» franciáktól, az olasz zsidók pedig jóformán már mindenben olyanok, mint a keresztény olaszok. Magyarország is azok közzé az országok közzé tartozik, ahol a zsidók testi fejlődésében a miliő átalakító hatása érvényesül. Az antiszemitizmus mindazonáltal a legújabb időkben itt is az A. félreértett megállapításaiból kovácsolt fegyvereket a magyar zsidók ellen, de nem nagy sikerrel, ami a magyar nép józansága mellett bizonyít. L. *Asszimiláció.* U. P.

Irodalom. Iknow, Neue Beiträge z. A. d. Juden (1886); J. Bergel, Die Medizin d. Talmudisten (1885); Andree, Zur Volkskunde d. Juden (1881); Jacobs, Studies in Jewish Statistics (London 1891); Weissenberg, Die A. d. südrussischen Juden (1895); Ripley, The Races of Europe (1899).

Anthropomorphizmus *(emberhez hasonlóság)* a bibliai nyelvhasználatban Istenre vonatkozó jelzők és állítások, testi és érzéki életből való képek alakjában pl. Isten szeme, keze, leszállása stb. Ha e kitételek a lelki életből való képek, akkor *anthropathizmus*nak mondjuk (pl. Isten bosszankodása, megbánása, könyörülete). A Biblia írói természetesnek találták e nyelvhasználatot, mivel az emberi nyelv teljesen adaequat szavakat sohasem alkothat a magában álló istenségre. A későbbi irodalom azonban szükségesnek találja ezeket kimagyarázni. Így már az Onkelos *Targuma*, mely pedig a lehető leghívebb aram fordítása a Tórának, állandóan körülírással, átszellemítő kifejezésekkel helyettesíti az A.-okat. Majmuni bölcseleti munkájában is szükségesnek tartja félreértésektől megóvni a bibliai elgondolások tisztaságát. F. M.

Irodalom. Maybaum, Die Anthropomorphien u. Antropopatien bei Onkelos (Breslau 1870); M. Ginsburger, Die Anthropomorphismen in den Targumim (Zeitschr. f. protestant. Theologie 1891); Geiger, Urschrift (Breslau 1857).

Anuszim. *Kényszerítettek.* Héber megjelölése azoknak, akik a zsidóságot kényszerűségből tagadták meg, illetve hagyták el. Ilyenek voltak a marannusok (l. o.) az inquizició idejében.

Anyakönyvvezető rabbi az a rabbi, aki anyakönyvvezetési joggal bíró hitközségekben (anyahitközségek) működik és a törvényben előírt képesítéssel bír. Az A.-k tehát két fajta funkciót teljesítenek, részben a lelkipásztorkodást, részben az anyakönyvvezetői teendőket. Az utóbbi minőségből kifolyólag közhivatalnokoknak tekintendők, akik mindig élethossziglanra választatnak, a szolgálatból csak a közigazgatási hatóságok fegyelmi határozata alapján bocsájthatók el és szolgálati illetményeik közigazgatási úton hajtatnak be. Az A. minőség különösen nagy jelentőséggel bírt az állami anyakönyvvezetés (1895.) bevezetése előtt. Az 1885. évi 1924. sz. v. k. m. rendelet részletesen szabályozta az izr. hitközségek anyakönyvvezetési ügyét. Magyarország összes izr. hitközségeit anyakönyvi kerületekbe osztotta be s pontosan körülírta az A. jogait és kötelességeit. Ámbár időközben, az állami anyakönyvvezetés behozatala folytán, ez a rendelet az állam szempontjából jelentőségét elvesztette, továbbra is hatályban maradt, annyiban, amennyiben ezen rendelet intézkedései a A.-k alkalmazására és azok jogainak biztosítására vonatkoznak. Az A.-nak választása, ott, ahol több hitközség alkot egy anyakönyvi kerületet: a kerületi közgyűlés, ott pedig, ahol egy hitközség magában alkot anyakönyvi kerületet: az illető hitközség hatáskörébe tartozik. Mindkét esetben a választás eredménye a törvényhatóság közigazgatási bizottságának 15 nap alatt bejelentendő. Ha a közigazgatási bizottság a választás eredményét tudomásul nem veszi, köteles az anyakönyvi kerület új választást megejteni s ha ennek eredményét sem találná a közigazgatási bizottság kielégítőnek, a második visszautasítás ellen az anyakönyvi kerületet képviselő elnök jogosítva van a v. k. miniszterhez felfolyamodni. A.-nak csakis oly rabbi vagy rabbihelyettes választható meg, aki nagykorú, legalább 4 közép, vagy polgári iskolai osztályt sikerrel végzett és feddhetetlen előéletű magyar állampolgár. Az A.-k csak ismételt kötelességmulasztás, vallásellenes magaviselet, vagy polgári bűntény miatt mozdíthatók el; a törvényhatósági közigazgatási bizottság és ennek határozata ellen történő felfolyamodás esetében: a v. k. m. határozata alapján. A megüresedett

A. állás legfeljebb egy fél év alatt betöltendő. Ezen idő alatt az anyakönyvek helyes vezetéséért az anyakönyvi kerület, illetve a kerületi székhelyén létező hitközség elnöke felelős. M. E.

Irodalom. Dr. Venetianer Lajos, A magyar zsidók története, Budapest, 1922; Dr. Hojuvei, A magyar zsidók közjoga, Lőcse, 1909; Dr. Munkácsi E., Az izraelita hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya, Budapest, 1927.

Ányos *László* (Laci), zeneszerző, szül. Budapesten, 1881 jan. 17. Katonakarmesteriől tanult először hegedülni, hat éves korában. 1911 óta több mint négyszáz kottája jelent meg. Ezek közül nem egy országos népszerűségre tett szert. Á. magyar dalokat komponál. 1913-ban *Jaj a tangó* c. operettje is színre került. A könnyű zenében Budapest egyik népszerű szerzője. Jelenleg egy művészeti vállalat igazgatója. K. K.

Apikóresz = *Epikurosz.* Szabadgondolkodó, vagy olyan, aki csak az élet gyönyörűségeit élvezi, de a törvénnyel nem törődik és a vallás szabványain túlteszi magát. (L. *Mesumed*.)

Apokalypsis (gör. a. m. *föltárás*), a Bibliában olyan irodalmi műfaj, mely a titokzatos jövendőt tárja fel, legtöbbször a múlt eseményeinek burkolt ecsetelésében. Rendszerint világrendítő katasztrófák nyomán az üdv idejének elérkezését helyezi kilátásba, amikor a gonoszok lakolnak, a jámborok pedig megkapják jutalmukat. Több fejlődési fokon ment keresztül ez az irodalmi irány, míg eljutott Dániel könyvében klasszikus alakjához, amely a 4-féle anyagból felépített szobor összeomlásában a négy egymást felváltó világbirodalmak összeomlását jövendöli. A személyek természetesen álarcban jelennek meg, Belsacár p. o. nem más mint Antiochus Epiphanes. Amikor a prófécia elnémult, ugyanaz a vallásos szellem más szelepeken át jutott megnyilatkozásra. Amit a jelen embereire nem mondhatott, elmondotta azt a múlt embereiről, nem történeti formában, hanem egy előző korban élt nagynak jóslata alakjában és e szavakon keresztül szürte le a történetbölcseleti igazságokat, hogy Isten a megrázkodtatásokon keresztül vezet el a béke nyugalmához. A világirodalomnak ezek az első történetbölcseleti művei. A Biblia utáni kor számos ily A.-t hagyott ránk a pseudoepigrafikus könyvekben. Ezek mindannyian bibliai alakhoz fűződő legendák vagy azokra visszavezetett iratok, amelyek végrendeletek alakjába burkolva írnak a világ válságáról. Ilyenek: *Henoch, Mózes mennybemenetele, Ezra IV. k., Báruch A.-e, Ádám és Éva élete. Sibyllák K.* S. R.

Apokalyptikus iratok, l. *Messiás* és *Apokryphák.*

Apokriphák görög szó, jelentése: *elrejtett* és azt a 14 iratot értik alatta, melyek nem a héber Bibliába, hanem az ú. n. Septuagintá-ba vannak felvéve. Az A.-at a Talmud *szefórim chicónim*nak nevezi, kizárt (t. i. a Bibliából kizárt) könyveknek. A kizárásnak az volt az oka, hogy ezek az iratok a Kr. előtti V. századnál később keletkeztek. Az A tartalmuk szerint a Bibliához és az Új Testamentumhoz kapcsolódnak, általában azonban az előbbieket értik az A. alatt. Az A. több részre oszthatók. 1. A bibliai könyvek kiegészítői: függelékek *Ezra, Eszter* és *Dániel* könyvéhez, *Manasse imája*; 2. történelmi A.: a *Makkabeusok három könyve, Tobit, Judit*; prófétikus A.: *Baruch, Jeremiás levele*; didaktikus költői A.: *Salamon bölcsesége, Szirach.* Az A. eredetileg héber, vagy aram, részben görög nyelven íródtak. A polgári időszámítást közvetlen megelőző s az azt követő századokban keletkeztek az A., melyeket a templomatyák a kánoni iratokkal csaknem egyenranguaknak tartottak. A zsidóságra nézve közülök főleg a *Szirach*-nak van vallási és a *Makkabeus könyveknek* történelmi értéke, általában azonban az egykorú zsidóság vallási mellékáramlatainak megismerése szempontjából nagy fontosságu forrásmunkák. F. M.

Apologéták, l. *Apológia.*

Apológia, hitvédelem irodalmi alakban. Szükségessé teszi ezt a különböző vallásokhoz tartozó népek egymással való érintkezésében rendszerint a kisebbnek a nagyobb részéről való lenézése, kigúnyolása vagy megtámadása. A zsidó vallást az ókor kultúrnépei tiszteletben tartották. Cyrus perzsa király p. o. dús ajándékokat küldött az építendő zsidó templom számára. Artaxerxes is nagy jóindulatot tanusított a templom felépítése iránt. Nagy Sándor felmentette zsidó katonáit a szombati szolgálat alól. Antiochus Epiphanes viszont birodalmának egységét féltette a zsidók szellemi befolyásától és nem csak haddal támadt a zsidóságra, hanem vallásuk tekintélyét is igyekezett csorbítani. Hírét keltette, hogy a zsidók templomában szamárfejet imádnak. Ez a rágalom századról-századra szállt és meggyarapodott azzal, hogy a zsidók a disznót is szent állatnak tartják, mert a pusztai vándorlas alatt disznócsorda vezette őket egy oázisra. Ilyen rágalmak elhárítására egész irodalom keletkezett, melynek virágzása arra a korra esik, amelyet a görög kultúra folyton erősödő hatása jellemez. Az egyre szaporodó kultúrtámadások és rágalmak kivédésében fontos hivatást teljesített a Biblia első görög nyelvű fordítása, a Septuaginta. Az igazi apologetikus irodalom azonban csak jóval ezután ismerte fel valódi hivatását. Néhány apokrif irat *(Sybillák könyve, Salamon bölcsessége)* is már A.-nak tekinthető, de hivatásuknak már csak azért sem feleltek meg, mert még súlyosabb támadásokat provokáltak, mint amelyeket kivédeni igyekeztek. Philo (l. o.) bibliai vonatkozású filozófiai munkáit is a vallás védelmében írta, de forma és célszerűség szempontjából tiszta A.-val Josephus Flavius (l. o.) lép a világ elé *Apion ellen* c. vitairatában. Ebben igazi történet-filozófiai magaslatra emelkedik. Mikor kimutatja, hogy a zsidó nép az akkor élő népek között a legrégibb, arra alapítja védelmét, hogy a vallás értéke mindig a korával nő, mert csak az életre való, ami az idők viszontagságaival dacolni tud. A Talmudban is találkozunk a zsidó vallás védelmével, párbeszédekben, melyeket e kor bölcsei a római hatalom főembereivel folytattak. Ezek többnyire csak pillanatig ható elmésségek, de van itt-ott maradandó becsű anyag is. Így p. o., mikor Akiba a rómainak támadó kérdésére, hogy, ha Isten oly nagyon kívánja a körülmetéltetést, miért nem hozza körülmetélt állapotban a zsidókat a világra, azzal válaszol, hogy Isten a tör-

vényt ép azért adta, hogy az ember annak gyakorlása által közszellemet teremtsen és tökéletesbítse önmagát. Új frontja támadt a zsidó önvédelemnek a kereszténység propagandája ellen. A keresztény felfogás tagadta a zsidóság létjogosultságát azzal az állítással, hogy Jézusban beteljesedett a valláserkölcsi fejlődés és az ő megváltása fölöslegessé teszi a törvények betartását. A zsidóság erre nem igen adhatott választ, de polemikus élű kitételeket vett fel imáiba («A Dávid trónján ne üljön más, ne bitorolják mások az ő dicsőségét»). Az A.-nak a támadáshoz kellett alkalmazkodnia. A kereszténység részéről időnként ismétlődő támadásokban felbukkannak azok a vádak, amelyek a zsidó vallás erkölcsi értékét kétségbevonták és a zsidókat rágalmazták. Ilyen visszatérő vádak: 1. Hogy az Ótestamentom istene boszúálló Isten és nem könyörületes lény. 2. A Talmud Jézusról siralmas képet fest és a kereszténység ellen gyűlöletet hirdet. 3. A zsidóság Krisztus testét nemcsak egyszer feszítette keresztfára, hanem az egyházban továbbélő alakjának: az ostyának átdöfésében akarja mindig haragját ellene lehűteni és ahol csak módját ejti, az ostyát átszúrja és megfertőzteti (l. *Ostyameggszentségtelenítés*). 4. Keresztény gyermekek vérét keverik a pászkába (l. *Vérvád*). De saját kebelén belül is védekezésre szorult a hagyomány hitelességének tagadóival, a karaitákkal szemben, kik a vita hevében nem csak a Biblia szavainak félreértésével, de tudatos ferdítéssel is vádolták. Igazi filológiai műveltséggel és filozófiai gondolkodással bíró egyéniségre volt szükség, hogy megértést hozzon létrea hagyomány iránt. Szaádja gáon, a középkor első bölcsésze az *Emunosz vedeosz* (hit és tudomány) c. mű szerzője állott sorompóba a hagyomány iránt való bizalom védelmére. Nagyobbszerű megalapozottsággal védi a hittérítések idején Nachmáni, Profiát Duran a zsidóságot. A könyvnyomtatás feltalálása «A könyv népé»-nek nem hozta meg a betűtől várt megszabadulást, hanem rázudította a fanatikus vádiratok százait. Ennek a kornak Don Isaac Abarbanel, Katholikus Ferdinánd spanyol király kancellárja, volt a zsidóság szószólója, de bátor fellépésének hatása csak az volt, hogy maga is kénytelen volt keserves számkivetésbe menni. Kimagasló jelentőségű Manasse ben Izráel védőirata *Humble Adress to the Lord Protector*, melyet Cromwell Oliverhoz, illetve az angol parlamenthez intézett és melyben nagy merészséggel rámutatott arra, hogy Anglia nemzeti csapásait annak tulajdonithatja, hogy a zsidókat századokkal ezelőtt kiűzte területéről. Engedélyt is eszközölt ki, hogy személyesen adhassa elő védelmét és ekkor a zsidóság gazdasági szerepének áldásos voltáról tartott előadásokat, de épp ez okból a verseny miatt aggódó gazdasági érdekeltségek gátat vetettek a zsidóság bebocsátásának. Röpiratok százai jelentek meg a Manasse akciója ellen. A röpiratok szerzői azonban nem zárkoztak el a bebocsátás elől, ha a zsidóság a megkeresztelkedéssel bizonyitja be, hogy megjött már a messiási idő, melyet Manasse egy másik iratában még csak eljövendőnek mondott. 1656-ban «*Vindiciae Judaeorum*» (A zsidók védelme) c. iratával fordul az angol közvéleményhez, melyben a vérvád, a Tórabálványozás, a kereszténység ellenes imák ügyét hozza szőnyegre és rámutat arra, hogy a zsidóság más népek javáért is imádkozik, nem terjeszti erőszakkal a vallását és a másvallásúak üzleti megkisebbítését a Talmud határozottan tiltja. Hatása Cromwellre nagy volt, széles körökben ünnepelték, Rembrandt ecsetje megörökítette, de az ügy egyelőre dűlőre nem jutott. De a kereszténység sorában is akadtak a zsidóságnak védői. Ezek sorában külön felemlítést érdemelnek: IV. Ince pápa, X. Gergely pápa, V. Márton pápa, V. Mik ós pápa, III. Pál pápa, XIII. Kelemen pápa, XIV. Kelemen pápa, Hutteni Ulrich, Reuchlin János. — A magyar irodalomban hosszú időn át uralkodott az az irány, mely a magyar nép történetének a zsidóság történetével való rokon vonásait mutatta ki és ezzel szimpátiát keltett nem csupán a bibliai zsidóság, hanem a későbbi zsidóság iránt is. A felvilágosodás századában senki annyit nem fáradozott a zsidóság megvédésében, mint Mendelssohn Mózes, akinek a kereszténység számára való megnyerése végett többi között Lavater fejtett ki nagy buzgóságot. Mendelssohn szellemes feleletekkel utasította vissza e kísérletet. De válaszait, amelyek a kor szellemét jóval túlhaladják, nem akarta nyilvánosságra hozni és beérte azzal, hogy lefordította a *Vindiciae Judaeorum*-ot és írt hozzá előszót. Apológiáknak sorába kell iktatnunk a francia notableok gyűlésének Napoleon kérdéseire adott feleletét is, mely a zsidóságnak a nemzethez való viszonyát körvonalazza és etikai alapigazságait vallja a legfőbb ítélőszék előtt. A hitvédelem szolgálatában áll a magyar Schreiner Márton műve: *Die jüngsten Urtheile über das Judenthum*, Berlin, 1902. és valamennyi idevágó kérdésnek legbehatóbb tárgyalásával, s a források kimerítő felsorakoztatásával a magyar Guttmann Mihály munkája: *Das Judenthum u. seine Umwelt* (l. *Idegen*). F. M.

Apostag, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 2666 lak. A hitközség már a XVII. sz.-ban fennállhatott, ezt tanusítják a temetőjében korhadó sírkövek feliratai, melyek 1650-ből valók. Az első zsidócsaládok Cseh- és Morvaországból és Ausztriából vándoroltak be. A hitközség fejlődésének csúcspontját a mult század első felében érte el, amikor 176 adófizető tagja volt. 1820. nagy tűzvész pusztított a községben, melynek a zsidótemplom és a paplak is áldozatául esett. 1822-ben épitette fel a hitközség új és ma is meglevő templomát. A hitközség első rabbija Kohn Mózes József volt, aki 1772. a Chevra Kadisát létesítette és 1818. bekövetkezett haláláig, 50 éven át működött. 1823-ban létesítette a hitközség iskoláját, mely 1905. megszűnt. Azóta a hitoktatást a hitközség mindenkori kántora végzi. Régebben híres jesivája volt, amely azonban már megszünt. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely Hetényi Ferdinánd elnöklete alatt áll és a Nőegylet, melynek Weisz Sámuelné az elnöke. A hitközség társadalmi téren szerepet játszó tagjai: Radó Sámuel máv. főfelügyelő, Weisz Gyula máv. felügyelő, Schönfeld Mór A. község pénztárnoka és Hetényi Mór A. község közgyámja. A hitköz-

ségnek értékes s multjára vonatkozólag becses adatokat tartalmazó levéltára van. Anyakönyvi területéhez Dunaegyháza tartozik. Lélekszáma 117, családok száma 51, adót 44-en fizetnek. Foglalkozás szerint 20 gazdálkodó, 10 kereskedő, 1 orvos, 1 magántisztviselő, 6 iparos és 4 magánzó. A hitközség 26 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 7-en estek el. A mai vezetőség: Schönfeld Jenő elnök, Weisz Dezső pénztárnok, Hirschl Vilmos és Basch Dezső gondnokok, Lax Sámnel jegyző, Hetényi Ferdinánd, Halbrohr Imre és Kertész Ármin elnökségi-, Weisz Manó, Hetényi Dénes és Fleischer József választmányi tagok. A hitközség kántora Gyémánt Izidor.

Apostázia és kitérés a zsidóságból. Az A. kifejezés a görögből származik, amelyben bűnt, hibát jelent; az apostata v. «aposztatész» szó pedig a politikai értelemben vett forradalmárt. Ily értelemben fordul elő az utóbbi *I. Makkab.* 11. 14 és 13. 16, valamint Josephus *Contra Apionem*-jében (I. 19, § 4), ahol a vallás és Isten ellen fellázadókat s Izráel cserbenhagyóit nevezi így. A *Septuaginta* is használja az A. kifejezést több helyen, míg a *Makkabeusok könyve* személyre is alkalmazza, t. i. Jason és Menelaos főpapokra, «akit gyűlöltek, mint a Törvény cserbenhagyóit» *II. Mak.* 5. 8). Míg a Septuaginta a *mored* és *szored* szókat fordítja A.-nak, addig a rabbinikus irodalomban *mumar* és «*mesummod*» vagy «*apikóresz*» néven is előfordul. A «mesummod» szó az A.-ra éppen a szir-görög elnyomatás korában lett közkeletű; jelentése «hitelhagyásra kényszeríteni.» Ugyanígy használták az A.-ra a *kófer* a. m. «megtagadó» szót is; továbbá u. a. értelmű a *pósea Jiszroél* a. m. «lázongó Izráelben». Philo a *Bűnbánásról* (II.) szóló fejezetében a köv. szellemes észrevételt és összehasonlítást teszi az aposztata és a prozelyta közt: «Aki Izráel hitéhez csatlakozik, az egyszerre mérsékletessé és irgalmassá válik, szereti az igazságot s megfontolt pénzügyeiben és szórakozásaiban; de akik elhagyják Isten szent törvényét, az aposztaták, mérséklet nélküliek, szemtelenek, igazságtalanok, a hamisságnak és hitszegésnek barátjai, akik készek szabadságukat a gyomor élvezeteiért eladni, testükre és lelkükre egyaránt romlást hozni.» Philo unokaöccse maga is aposztata lett s ezért emelkedett a hadvezéri rangig és az alexandriai procuratorságig. Caligula császár idején különösen sok aposztata volt s a *Makkabeusok III. könyve* élénken panaszkodik emiatt. Mikor az alexandriai zsidók vonakodtak őseik hitét elhagyni s a veszedelmet elhárítva, visszanyerték polgári jogaikat, a tömeges hitehagyottakat, «akik gyomrukért hagyták el zsidó fajukat és Isten törvényeit», a nép mészárolta le. *(III. Makkab.* 2. 32, 6. 19—57, 7. 10—15). A *Szanhedrin* talmudtraktátus tószeftája (13. 5.) így vélekedik az A.-ról: «A Gyehenna kapui örökre lezárulnak az eretnekek, aposztaták és árulók mögött». (V. ö. *Péter apokalypszia* 34. és *Zsidókhoz Lev.* 3. 12). Igen érdekes, hogy Pál apostol aposztaziával vádolták meg *(Apost. Cselek.* 21. 21), amiért az ókeresztények egy része, az ebioniták Pált aposztatának tekintették, azaz a mózesi törvényektől elszakadtnak s ehez képest elvetették *(Irenaeus* 1. 26). A pauliánusokhoz csatlakozókat is aposztatáknak tekintették s ezeket valamennyit a talmud *minim*-nek nevezi. Zsidónak megmaradt tipikus aposztata, a hittől elszakadt okoskodó volt Elisa ben Abuja, aki korának kiváló tanítója volt, de a vallást nyiltan nem tartotta be. A Talmud őt *Ácher*-nek, «másikká változott»-nak nevezi. Jellemző azonban a zsidóság toleranciájára, hogy a viszony az aposztaták és a hitükben erősek között megmaradt; így Elisa b. Abujával sem szakította meg az érintkezést R. Méir, aki a temetésére is elment és meggyászolta. A későbbi római császárok, főkép Constantinus az aposztatákat feltűnően jutalmazták s magas állami méltóságokkal tüntették ki, míg a prozelyta zsidókat büntette, ha pedig hitehagyott zsidót bántódás ért zsidó részről, az illető zsidót a 315. decretum értelmében elégették. Theodosius császár 380-i decretuma azt bizonyítja, hogy a tiberiasi patriarchának (l. *Gamaliel* alatt) joguk volt exkommunikálni az aposztatákat. Erre annál inkább volt formailag szükség, mert az aposztaták sok kellemetlenséget okoztak már abban az időben is volt hittestvéreiknek s különösen egy József nevű görög kormányzó, aki korábban a tibériás Synhedrion tagja volt, tett ki magáért. Közmondásossá vált, hogy a kereszténységre való áttérést tisztán anyagi okok idézték elő már Konstantin császár alatt. «Jöjj hozzánk s mi hercegeket, kormányzókat és hadvezéreket csinálunk belőletek», mondja a Talmud az aposztatákra vonatkozólag *(Peszikta R.* 15a, 71b, 106b). Ellenben felette jellemző, hogy a Cyrill püspök és egyházatya szítására történt nagy alexandriai zsidóirtás alkalmából mindössze egyetlenegy zsidó keresztelkedett meg :Adamantius orvos; a többi inkább elhagyta a várost, melyet több mint ezer év óta ők tettek naggyá. Ekkor kezdődött az egyház erősödése s ezzel kapcsolatban jelentkezik az aposztázia, de már nem világi előnyökért, hanem kizárólag presszió folytán. Ez volt az eset Galliában és Hispániában, a nyugati zsidóság két főfészkében s a korai zsinati határozatok tanuskodnak erről. Hispaniában, melyben a vizigót állam alapítói már ott találták az évszázadok óta ottlakó zsidókat, eleinte semmi bántódásuk nem volt a zsidóknak, amint azonban a vizigót uralkodók az áriánus hitről a katholikusra tértek át, ennek eredménye rögtön meglátszik a VI. századi toledoi zsinatok zsidóellenes rendszabályain, ugyanígy az agdei zsinatén is. Az «anuszim» kifejezés a kényszerből kitértekre még ebből az időből való. Híres aposztata volt a VII. század legvégén működő Julianus toledoi püspök, aki korábbi hittestvérei ellen a legirgalmatlanabbul lépett fel. Byzanci és frank területen szintén nagy számmal voltak kényszerkitérések. Német területen a XI. század elején találkozunk ezzel a jelenséggel először, II. Henrik alatt, de amint a veszedelem elmult s tömegesen tértek vissza, Gerson mainzi rabbi megengedte a zsidóság kebelébe való újrafelvételt. Ugyancsak róla, kinek jósága példaadó volt, feljegyezték, hogy kitért fiát, aki előtte halt meg, ugyanúgy meggyászolta,

mintha zsidónak halt volna meg. A keresztes hadjáratok idején a kényszerkitérés mellett az ugyanolyan mértékű visszatérés nagyon elterjedt volt s éppen Rasi kívánta, hogy semmiféle akadályt nem szabad az elé gördíteni, hanem úgy kell tekinteni a viszatérőket, mintha sohasem tértek volna ki. Új típusai keletkeztek spanyol területen az aposztatáknak. Ezek minden tudásukat felhasználva, teológiai fegyverekkel fordultak egykori testvéreik ellen s elterjedt pamfletjeikkel rendkívül sok kárt okoztak évszázadokon át a zsidóságnak. Ilyen volt Moses Szephardi, aki Petrus Alfonsi néven VI. Alfonz udv. orvosa lett s a *Disciplina clericalis*-t írta, de főműve a *Dialogi in quibus impiae judaeorum et saracenorum opiniones confutantur*. Nagyobb kárt okozott ennél a francia aposztatának, Nicholas Donin de Rochelle-nek a gonoszsága. Ez ugyanis a zsidók ellen anélkül is kegyetlen IX. Gergely pápánál először jelentette fel magát a Talmudot s vádjaiban olyan gonoszságok magvát hintette el, amelyek csakhamar alapjaivá lettek a vérvádmeséknek éppen Nyugat-Európában (l. *Vérvád* alatt). Ugyanennek az aposztatának működése nyomán jött létre a párisi hitvita a királyi hercegek jelenlétében, a senlisi érsek elnöklete alatt, latin nyelven, Jechiel párisi rabbi és az aposztata közt s jóllehet az előkelő közönség R. Jechiellel szimpatizált, mégis a Talmud-kéziratok ezreit vitték a máglyára. A XIII. század nevezetesebb aposztatái még Pablo Christiani Montpellierből, akinek Nachmanidesszel, a hírneves geronai rabbival volt nyilvános hitvitája Barcelonában 1263. s ámbár Nachmanides tudásánál fogva mindenképen felülmaradt a vitában, az aposztata mégis kivitte IV. Kelemen pápánál a Talmud állandó cenzuráját. Még nagyobb veszedelmet hozott fajtestvéreire a burgosi Abner, akit Alfonso Burgensisnak neveznek, de aki nem azonos a későbbi Paulus Burgensisszal s annak fiával, Alfonso püspökkel. Ez korábban kiváló talmudtudós, filozófus és orvos volt, de később kikeresztelkedett s Valladolidban magas egyházi méltóságot töltött be, mialatt spanyol és héber nyelven a zsidók ellen írt. Röpiratai telve vannak a leggonoszabb rágalmakkal. Ezek később érlelték meg gyümölcsüket teljes mértékben. Hasonlóan elvetemedett aposztata volt Juan de Valladolid, aki két pamfletet írt a zsidók ellen. Ő tartotta Moses Cohen tordesillasi rabbival az avilai nyilvános hitvitát. Mások, mint a költő Juan de España, az orvos Astruc Raimuch stb. inkább irónikus éllel támadtak, anélkül, hogy kárt akartak volna okozni. A XV. században azonban jelentkezik a legnagyobb karriert befutó aposztata, a híres Paulus de Santa Maria v. P. Burgensis (mint egyházi író), aki korábban, negyven éves koráig Burgosban volt vagyonos és tudásáról közismert rabbi és iskolafő, Salomo ha-Levi néven, de az 1390-i terror évében a tömeges kényszerkeresztelések hatása következtében kikeresztelkedett s miután hét évig a Sorbonneon keresztény teológiát tanult, visszajövet hamarosan carthagenai, majd burgosi püspök, később még a kiskorú király, II. Juan gyámja s Castilia kancellárja is lett. Magas állásában állandó kontaktusban volt korábbi hittestvéreivel, de azok kárára. Résztvett az irodalmi hadakozásokban s héberül válaszolt Josua ha-Lévi gúnyos támadásaira. Zsidóellenessége inkább politikainak, mintsem gonosznak minősíthető, jóllehet a toledoi «Juderia» vagyis ghetto neki köszönheti létezését. Paulusnak két fia töltött be előkelő püspöki állást Castiliában s ezek hozták haza a baseli zsinatról a zsidóellenes határozatokat, melyeknek kieszközlésében is kimutatható részük volt. Antisemitizmusuk inkább politikai jellegű volt s a későbbi időkéhez képest mérsékeltnek nevezhető. Kortársuk, Jeromino de Santa Fé, udvari orvos, sokkal gonoszabb volt s a zsidók iránt jóindulatú XIII. Benedek ellenpápa elnöklete alatt rendezett tostosai hitvitán a Talmud elleni rágalmakat fokozta. Új nevének, a Magister Ger. de Fé kezdőbetűiről volt hitsorsosai elnevezték «Me Ga De F.-»nek («istenkáromló»). Ugyanilyen típusú aposztaták voltak Pedro de Caballería, aki 1497. a portugál királynak azt a gonosz tanácsot adta, hogy a zsidó-gyerekeket erőszakkal vegyék el és kereszteljék meg; Astruc Sibili, aki a mayorcai zsidók ellen vádaskodott, Henrique Nunez, aki a marannusok ellen kémkedeott s miután elősegítette V. Károly királynál, hogy az inquiziciót felállítsák Portugáliában is, a marannusok merényletének áldozata lett, amiért a római egyház mártirrá kanonizálta. Az 1491-i zsidókat kiűző kir. rendelet s a már 1478. megszervezett inkvizíciós törvényszékek Spanyolországban gondoskodtak arról, hogy a kényszerkikeresztelkedések minél nagyobb méretűek legyenek; nyilt aposztáziát követeltek, mert a titkoszsidózóra biztos tűzhalál várt. A kiűzéskor a leghíresebb aposztata volt Abraham Senior, az egyik kincstárnok, akinek keresztapja maga a toledoi primás, Mendoza bibornok volt. Kikeresztelkedésével együtt kapta a «de Coronel gróf» nevet. Ugyancsak jelentős aposztaták voltak az inkvizició kezdetén élt jóindulatú Hernando de Talavera, az első granadai érsek, akit magát is vád alá helyeztek és több jelentékeny püspök. Italiában veszedelmes aposztaták voltak a XVI. században Sixtus de Siena, aki a mobot a Talmud elégetésére bírta rá. Rajta kívül hasonló szellemben működtek Salomon Romano (Giovanni Baptista), Joseph Moro és Ananel di Foligno, akik IV. Pál és III. Gyula pápákat a Talmud elégetésére bírták rá. Németországban a XVI. század híres és kártékony aposztatái voltak Peter Schwarz és a dominikánus Joseph Pfefferkorn. Ez utóbbi, aki Reuchlin ellen is tevékenykedett, eredetileg galiciai zsidó mészáros volt, akit lopásért elítéltek s a börtönben kikeresztelkedett, majd egyházi dolgokban kiművelte magát s Kölnbe ment, ahol a dominikánusok adták ki a *Judenspiegel oder Speculum Hortationis* c. művét (1507), amely aránylag még szeliden támadja a Talmudot, melyet nem ismert s inkább téríteni akarja a zsidókat, de későbbi művei egyre gonoszabban támadják a zsidóságot, így: *Die Judenbeichte* (1508), *Das Osterbuch* (1509), *Der Judenfeind* (1509), melyben azt ajánlja, hogy vagy minden zsidót ki kell űzni Németországból, vagy pedig utca- és kéményseprőknek kell őket alkal-

mazni, azonkívül az összes héber könyveket el kell kobozni. Ez ellen Reuchlín erélyesen kikelt. A művelt keresztények itt foglaltak először állást a Talmud mellett, miután két pártra osztotta őket a kérdés. Másik aposztata volt Antonius Margaritha, egy regensburgi rabbi fia, aki *Der ganz jüdische Glaub* című 1530-i pamfletjában a zsidó liturgia ellen szór gonosz vádakat s amelyek, sajnos Lutherre is nagy hatással voltak. Wolf, a *Bibliotheca Hebraea* gyűjteményében csupán a XVIII. század előtt 80 aposztata szerzőt sorol fel, akik a zsidók ellen írtak. Egyikük, Christian Gerson, *Jüdischer Talmud* (1607) és *Der talmudische Judenschatz* (1610) c. írt rágalmakkal telt pamfleteket s jellemző, hogy az akkor élt hírneves francia keresztény orientalista, Richard Simon, azonnal megcáfolta s becstelennek minősítette azt. A sabbatteánus és a frankista mozgalmak is nagyszámú aposztáziát eredményeztek a XVII—XVIII. sz. folyamán s ez Lengyelországot sem kímélte meg; maga Frank (l. *Álmessiások* alatt) is kikeresztelkedett, Sabbatai Cevi pedig külsőleg mohammedán lett, amit azonban senki nem hitt el róla. Az Izlám kultúrkörén belül is mindig voltak aposztaták, de csupán, ha erőszakot alkalmaztak a különböző kalifák. (Abraham ibn Ezra fia is ilyen aposztata volt). Az emancipáció, egyrészt Mendelssohn fellépésének és szándékainak meg nem értése miatt, másrészt a francia forradalom, ill. a napoleoni kor szellemének hatása alatt, mindenütt elősegítette az aposztáziát és konverziót. Ezeket tömeges jelentkezésükben asszimilációnak nevezi a zsidó történelem (l. *Asszimiláció* címszót), Magyarországon az aposztázia régebben nem fordult sűrűn elő, bár mindig voltak ilyenek. Igy tudjuk p. o. Ernust János horvát bán (l. o.) kitérését Mátyás király korában, továbbá Szerencsés Imre kincstárnokét, aki azonban zsidóságát sohasem tagadta meg belsőleg, amely körülmény ugyanabban az időben máshol az életébe került volna, míg itt teljes tolerancia uralkodott. Nevezetesebb kitérések csupán a XIX. sz. negyvenes éveitől fordultak elő. Alábbi névsor mutatja a XIX. és XX. sz. nagyobb szerepet játszó és jelentékenyebb aposztatáinak jegyzékét:

Bartholdy Jacob, porosz diplomata (megh. 1825.).

Bach F. D., német festő (megh 1830.).

Benary Franz, német filologus megh. (1860.).

Benary Karl Alb. német klass.-filol. (megh. 1860.).

Benedict Julius, Sir, angol komponista (megh. 1885.).

Benfey Theodor, hírneves szanszkrit nyelvész (megh. 1881.).

Bernays Michael hírneves irodalomtörténész (megh. 1897.).

Bernhard Sarah, francia tragika.

Bernhardy Gottfried, német filol. (megh. 1875.).

Börne Ludvig, német író (megh. 1837.).

Büdinger Max, osztrák történetíró (megh. 1902.).

Cassel Paulus, német protestáns teologus megh. 1892.).

Chwolson D., orosz orientalista és teologus (visszatért).

Cohn Ludwig, német történettudós (megh. 1871.).

Cohnheim Julius, német orvostanár (megh. 1884.).

Costa Isaac de, hollandi történetíró (megh. 1860.).

Creizenach Theodor, német történetíró (megh. 1842.).

Dessoir Ludwig, német színész (megh. 1874.).

Disraeli (Lord Beaconsfeld) Benjamin, angol miniszterelnök és író (megh 1881.)

Dittel Leopold von, osztrák orvostanár (megh. 1898.).

Eberti Georg, német jogtanár (megh. 1884.).

Ewald F. C., német teologus (megh. 1874.).

Felix Rachel, hírneves francia tragika (megh. 1858).

Fould Achille, francia pénzügyminiszter (megh. 1867.).

Friedberg Emil, német egyházjogtudós (szül. 1837.).

Friedberg Heinrich von, porosz miniszter (megh. 1895.).

Friedländer Ludwig, klassz.-filol. professzor (szül. 1824.).

Friedländer Ludwig Herm., német orvostanár (megh. 1851.).

Gans Eduard. német jogtudós (megh. 1839.).

Goldschmidt Hermann, német asztronomus (megh. 1866.).

Gutterbrock A. E., német jogtanár (megh. 1830.).

Hahn E. M., német klassz.-filol, (megh. 1860.).

Harden Maximilian, német publicista (megh. 1927.).

Hartmann Moritz, német publicista és költő (megh. 1865.).

Heine Heinrich, német költő (megh. 1856.).

Henle F. G. J., német anatomus (megh. 1885.).

Genschel A. M., német botanikus (megh. 1837.).

Herz Henriette, német írónő (megh. 1803.).

Hirsch Siegfried, német történetíró (megh. 1860.).

Hirsch Theodor, német történetíró (megh. 1881.).

Hischfeld Otto, (berlini egyetemen Mommsen utóda).

Jacobik G., német matematikus (megh. 185.7).

Jacobsohn Heinr., német orvostanár (megh. 1890.).

Jacobsohn Ludwig, német orvostanár (megh. 1842.).

Jacoby Heinr., német hellenista megh. 1864.).

Jaffé Philip. német történetíró, palaeographus (megh. 1870.).

Joachim zeneművész (l. o.),

Joachimstadt Ferd., német matematikus (megh. 1861.).

Kossmann Heinr., német matematikus (megh. 1836.).

Kronecker R., német matematikus (szül 1823.).

Lebert H., német orvostanár (megh. 1878.).

Lehrs Karl, német hellenista (megh. 1878.).

Lehrs Siegfr., német filologus.

Levin Rahel, német írónő.

Lewald Fanny, német színésznő (megh. 1889.).

Magnus H. G., német kémikus (megh. 1870.).
Magnus Ludwig Immánuel német matematikus.
Margoliouth Moses, anglikán pap és hebraista (megh. 1830.).
Marx Karl, német szociologus és nemzetgazdász (megh. 1883.).
Mayer Salomon, német jogtudós (megh. 1862.).
Meyer M. H., német filosofus,
Mendelssohn Dorothea, német írónő (megh. 1839.).
Mendelssohn-Bertholdy Felix, német komponista (megh. 1847.).
Neander Joh. Ang. W., német protestáns egyháztörténész (megh. 1850.).
Neumann K. Fr., német orientalista (megh. 1870.).
Palgrave, Sir Francis Cohen, angol történész, (megh. 1861.).
Philippi F. A., német protestáns teologus (megh. 1882.).
Ricardo David. a közgazdaságtan klasszikusa (megh. 1823.).
Rosenheim J. G., német matematikus (megh. 1887.).
Rubinstein Anton, orosz zeneművész (megh. 1889.).
Simson Eduard von, az első német parlament és a legfőbb bíróság elnöke (megh. 1898.).
Simson Bernhard, német történetíró,
Suggenheim Samuel, német történetíró (megh. 1865.).
Stahl Fr., jogtudós, a porosz konzervativ párt alapítója (megh. 1861.).
Spiegelberg Otto, német orvostanár (megh. 1881.).
Wolfers J. Ph., német astronomus.

A jelenleg élő külfödi aposztaták közül jelentékenyebbek: R. Sieghart, osztrák nemzetgazdász, a Bodenkreditanstalt kormányzója, Z. Kurz osztrák operaénekesnő, J. Wolf és Fr. Eulenburg berlini nemzetgazdász professzorok, Oscar Bie, Ernst Bernheim greifswaldi történelemprofesszor, Fr. Stier-Somló és Walter Jellinek államjogtanárok, Georg Witkowsky lipcsei irodalomtörténész, Leo Trotzky v. orosz népbiztos, Chr. Rakovszky v. orosz nagykövet; a többi orosz népbiztos és politikus zsidó származásáról elterjesztett hiedelem minden alapot nélkülöző valótlanság. — A régi Magyarországon született jelentékenyebb közéleti, tudományos és művészi szerepet betöltő kitérteket az illető címszók alatt ismertetjük. S. R.

Irodalom. Schürer, Geschichte des Volkes Israel I.; Graetz, Geschichte der Juden II—XI.; Jost, Neuere Geschichte der Israeliten IV—V.; Lea, History of the Inquisition in Spain I.; Enciclop. Júdaica II. (1927); Jewisch Enc. (1904), l. továbbá Judaizálás, Inkvizició, Asszimiláció címszókat és irodalmukat.

Aquincumi sírkőlelet. A honfoglalás előtti Pannonia zsidó életének értékes emléke az a sírkő, amelyet gyászoló zsidó szülők állítottak fel Aquincumban korán elköltözött fiuk emlékére. Ez a sírkő, amely rávilágít a diaszpóra első századainak zsidóságára, különösen családi életének bensőségére, a Szapáry grófok birtokába került, akik azt az irsai kastély kápolnájában őrzik.

Arameus nyelv a semita nyelvek északi ágába tartozik. Maga a nyelv két csoportra tagozodik: a keleti csoport, a babiloni Talmud idiomáját foglalja magában, míg a nyugati csoport a tulajdonképeni bibliai A. ny., amelyhez a Targumok és a palesztinai Talmud szójárásai, a szamaritán, palmyrai és az arab szinezetű nabatai nyelvek tartoznak. A korábbi bibliai iratok közül a *Krónikák*, *Eszter*, *Ezra* és *Kohelet* könyveinek továbbá az *Énekek Éneke* és egyes Zsoltároknak a stilusa árulja el azt az erős befolyást, melyet a babiloni fogság alatt az A. ny. a héber nyelvre gyakorolt. Az A. ny. a tudósok szerint Mezopotámiában keletkezett, később Sziria lett a főterülete, ahonnan Palesztinába és Babiloniába terjedt át. Bizonyos, hogy hosszú ideig a nemzetközi érintkezés nyelve volt és a Kr. előtti VII. században az asszir fejedelmek és magas rangú hivatalnokok is beszéltek A. ny.-en. (*Királyok II.* 18., 26.) Perzsiában találtak A. ny.-en írt papírtekercseket, a legrégibb A. ny.-emlék a Kr. előtt VIII. századból származó feliratok, melyek a zendsirli-i (Észak-Sziria) ásatásoknál kerültek napfényre. A héber nyelvtől különösen magánhangzóinak szegénységében, grammatikailag a mondatképzés és a szórend nagyobb változatosságában, általában pedig idegen nyelvekből kölcsönzött dialektusaiban különbözik. A zsidó irodalomra nézve óriási jelentősége van az A. ny.-nek. Eltekintve a Biblia nyelvének aram sajátosságaitól, a Targumok és a Talmud traktátusai mind aram dialektusokban vannak megírva. A liturgiában is egész sereg A. ny.-ű ima található. Fontosabbak: Jékum purkon, a Kaddis, a Haggada egyes részei, továbbá a Kol nidre, a Kol chamiro (peszach előtt a kenyér eltakarításánál) stb. A későbbi zsidó irodalomban Anan a karaita szekta megalapítójának művei és a XIII. században keletkezett «Zohár» iródtak A. ny.-en. F. M.

Arad, (*Arad*, R.) szab. kir. város. 70,000 lakossal, amelyből közel 7000 zsidó. Az A.-i zsidókra vonatkozó legrégibb okmány, melyet a hitközség levéltárában őriz, egy 1717 máj. 1. kelt német nyelvű védlevél, mellyel Cosa István báró altábornagy, Aradvár és a Marosvidék parancsnoka az A.-i «első városban» lakó két zsidót Éliás Izsákot és Márkus Mayert oltalmába fogadta. Minden bizonnyal ezek voltak az első zsidók, akik letelepedtek A.-on, amit különben a védlevél záradéka is bizonyít, mely szigorúan megtiltja Éliásnak és Márkusnak, hogy bármely ürügy alatt más zsidót a városba hozzanak, vagy házukba fogadjanak. Elsőségük mellett bizonyít különben az a körülmény is, hogy az A.-i zsidó temető legrégibb sírköve Éliás Izsáké, aki 1754 júl. 5. halt meg. Cosa várparancsnok példáját követték Horvát ezredes, Juzikovics főhadnagy és polgári állású urak is, akik szintén befogadtak házukba zsidókat, úgy hogy az 1743 iki összeírásban már 6 zsidó család szerepel. 1754-ben a családok száma 24-re szaporodik, 1785. pedig 41 zsidó családra vetnek ki türelemi adót. Kezdetben a zsidók az A.-i uradalom alá tartoztak, amelynek 180 forint adót fizettek azért, mert az uradalom megvédte őket a város polgárságának zaklatásával szemben. 1770-ig a zsidók kizárólag

pálinkafőzéssel foglalkoztak, de felhagytak vele, egyrészt, mert minden üst után nagy adót vetett ki rájuk a város, másrészt azért, mert a konkurre s örményekkel állandó csetepatéik voltak. 1770-től kezdve mindinkább kereskedelemmel és kézművességgel foglalkoztak. Hogy a hitközség mikor alakult meg, pontosan nem tudjuk. A legrégibb okmány, mely az «A.-i zsidó község»-ről említést tesz, 1742. kelt. Ekkor már volt a hitközségnek imaháza, majd egy Nahuma nevű asszony által 1759. ajándékozott telken templomot építtetett a hitközség. A jelenlegi templomot 1828. kezdték építeni. Akkor már 812 lelket számlált a hitközség és szük lett számukra a régi zsinagóga. Hirschl Mózes a «zsidó bíró» és Chorin Áron főrabbi kezdeményezésére határozta el a hitközség az új templom építését, amelynek alapkőletétele érdekes előzmények után történt. Alig kezdtek az építkezéshez, a vármegye szétkergette a munkásokat, mert nem volt építési engedély. Mikor az engedélyt megszerezték, akkor se folyhatott zavartalanul a munka. Amit nappal építettek, azt az éjszaka folyamán ismeretlen egyének mindig lerombolták. Hirschl Mózesnek ekkor bizarr ötlete támadt. Felutazott Bécsbe Ferenc császárhoz és hitközsége nevében az épülő templomot felajánlotta ajándékba a császárnak. A császár szokatlannak találta ezt az ajándékot, de mikor Hirschl megmagyarázta, hogy miért ajánlotta fel, elfogadta és a zsidó bírót rendjellel is kitüntette. A császár tulajdonát képező templom építését ezután senki sem akadályozta meg s a templom 1834. el is készült. A monumentális templom fennállásának százéves évfordulóját 1928 jún. 17. fényes külsőségek között ünnepelte meg a hitközség. A hitközség első rabbija, az Orsz. Levéltár Acta Judaeor. 4 sz.-a szerint 1752. Joáchim Izsák volt. A hitközség levéltárában őrzött okmányok Jochanánt említik az első rabbi gyanánt. Erről csak annyit tudunk, hogy az 1770-es években működött. Utóda Bróda Lőb volt, akit 1784. rabbi Hirs Szemnitz követett a rabbiszékben. 1789-től 1844-ig a nagytudású Chorin Áron volt a hitközség főrabbija, majd a bölcsességéről híres Steinhardt Jakab következett, aki báró Eötvös Józsefnek minden zsidó ügyben állandó tanácsadója volt. Ő tartotta 1845 ápr. 18. az első magyar nyelvű prédikációt a templomban. Utóda Rosenberg Sándor dr. volt, aki a vegyes házasságoknak a templomban való kihirdetését propagálta, s emiatt heves harcok középpontjába került. Utóda a jelenlegi főrabbi, a kiváló képességű Vágvölgyi Lajos dr. iskolát a XIX. század első negyedében létesített a hitközség, de az iskola — főelemivé és reáltanodává átalakítva — csak 1832. nyert nyilvánossági jogot. Kezdetben keresztény tanítója és növendékei is voltak az iskolának, mely az állami reáliskola megnyitása után 5 osztályú fiú és 4 osztályú leány elemi iskolává alakult át. Az iskolában 1832-től kezdve magyar nyelven folyt a tanítás. A Chevra Kadisa alapítási éve ismeretlen. Minden esetre nagyon régi lehet, mert a Chevra Kadisának a levéltárban található legrégibb alapszabályzata 1750. kelt, de ez is egy még régebbi alapszabályzatra hivatkozik. A Chevra Kadisa 1840. külön kórházat létesített, melyet 1861. kibővítettek. Ez a kórház évente többszáz beteget ápolt és látott el ingyen gyógyszerrel. Ez a kórház jelenleg már nem áll fenn, de helyette van egy ambulatórium, amelyet 1928. a hitközség és a Chevra közösen alapított. A Chevra hutásköre alá tartozik az aggok háza, mely 1913. létesült s Szabó Lipót gondnok vezetése alatt működik. Jelentős intézménye a hitközségnek az 1873. létesített fiúárvaház, mely jelenleg Kemény Miska elemi iskolai igazgató vezetése alatt áll. A fiúárvaház alapját néhai Deutsch Ignác (a hatvani Deutsch család őse) vetette mg 15,000 forintos alapítványával. Az alapító fia hatvani Deutsch Bernát és neje, szül. Weisz Róza 8000 forintos és többen kisebb adományokkal járultak hozzá az árvaház létesítéséhez, mely új épületével és modern berendezésével egyike volt a legelső ilyen intézeteknek. 1926. Fischer Erzsébet nagyobb alapítványából leányárvaház is létesült, mely Székely Salamonné gondnoksága alatt áll. Az 1865. alakult olvasó egylet és az 1860-as években létesült palesztinai zsidókat gyámolító egyesület már régebben megszünt. Ellenben nagyon eredményesen működik a jótékonysági egylet (alak. 1830), amelynek Hegyi Albert az elnöke. Hasonló tevékenységet fejt ki, a nőegylet, mely Antal Zsigmondné elnöklete alatt áll és évek óta népkonyhát is tart fenn. Főleg a szegény szülő-nőket támogatja a Gemilusz Cheszed egyesület, melynek Keppich Zsigmond az elnöke. Végül Vágvölgyi Lajos dr. vezetésével működik egy kultúregylet, melynek tevékenysége irodalmi és művészesték rendezésére irányul. A hitközség fejlődése különösen a mult század második felében vett nagyobb lendületet, úgy hogy lélekszámra nézve Budapest, Nagyvárad és Miskolc után a régi Magyarország negyedik, nagy tekintélynek örvendő hitközsége lett. Az egyetemes zsidógyűlés után az aradi hitközség a kongresszushoz csatlakozott és a neologiának egyik zászlóvivője lett. A hitközség területéről többen származtak el olyanok, akik kulturális téren országos hírnévre tettek szert. Ezek: Vészi József a Pester Lloyd főszerkesztője (l. o.), Kaufmann Izidor, a világhírű festő (l. o.), Guttmann Jakab, a kiváló szobrász (l. o.). Chorin Ferenc (l. o.), Gál Gyula, a Nemzeti Színház művésze (l. o.) es Reb Eisik Deutsch, a hatvani Deutschék ősapja és vagyonuk megalapítója, aki 1853-tól 1865-ig az aradi hitközség elnöke volt. A város kulturális és társadalmi életében is többen játszanak vezetőszerepet a hitközség tagjai közül. Így mindenekelőtt Sárkány Ferenc dr. Arad város polgármestere, Weisz Károly polgármesterhelyettes, Keller Izsó az államépítészeti hivatal főnöke, Löwinger Miksa dr. a megyei kórház igazgató főorvosa, Tisch Mór dr. városi tiszti főorvos, Steinhardt Mór dr. tb. városi főügyész stb. Nagyobbarányú gazdasági vállalkozást a Neumann Testvérek cég létesített, melynek jelenlegi vezetői Neumann Alfréd és Neumann Károly dr. bárók. A cégnek szeszgyára, szeszfinomítója, gőzmalma és élesztőgyára van, melyek több mint 300 munkást és 40 tisztviselőt foglalkoztatnak. A hitközségnek gazdag, sok érdekes dokumentumot tartalmazó levél-

tára van. A hitközségben számos zsidó tárgyú munka jelent meg. Így Chorin Áron könyvei: *Iggeresz Elaszaf, Jeled Zekunim, Blumenlese rabbinischer Weisheit.* L. Skreinka: *Analitische Elementarlehre* és *Dogmen des Judentums*, Steinhardt Jakab: *Az országos rabbiképző tanterve* és *Alkalmi szónoklatok*. Rosenberg Sándor dr.: *Alkalmi szónoklatok* és *Zsidók és keresztények polgári házasságának megáldása a templomban*. Vágvölgyi Lajos dr.: *R. Maimuni Mózes Commentarius in Tract. Sabbat* és *Alkalmi szónoklatok*. A hitközség történetével több munka is foglalkozik, így Lakatos Ottó minorita házfőnök: *Arad története* c. három kötetes nagy munkája, Márki Sándor: *Arad monografiája* c. kétkötetes műve stb. A hitközség 3.222,500 leies évi költségvetéssel dolgozik, melyből kb. 2.000,000 leit fordít szociális és filantropikus célokra. A hitközség több nagyobb alapítványt kezel, amelyek közül kiemelkednek a Fischer Erzsébet-féle 5.198,520 leies leányárvaház alapítvány, Neumann Adolf báró, Neumann Dániel báró, Hatvany Sándor báró, Hatvany Deutsch Sándor, Spitzer Ignác, Haas Béla, Neumann Samu, Werner Miksa dr. és Mairovitz Adolf dr. alapítványai. A hitközség anyakönyvi területéhez Solymos, Tok, Világos, Batucza, Tótvárad, Rosia Merisor, Soborsin, Trojas, Paulis, Gyorok, Odvos, Illyó, Berzova, Kuvin, Fakert, Petris, Szabadhely, Ötvenes, Ménes, Maros-Szlatina, Gyulicza, Almás, Govosdia, Vinyesd, Kladova, Korbest, Zimándköz, Milova, Új-Arad, Új-Bodrog, Németszentpéter, Zsigmondháza, Zádorlak, Székesút, Szépfalu, Réthát, Glogovácz, Új-Tanát és Fiskut községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 12,000, a családok száma 3000, adót 1879-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai többnyire kereskedők és iparosok, de sokan működnek intellektuális pályákon is. A világháborúban a hitközség nagyon sok tagja vett részt s közülök 67-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Vágvölgyi Lajos dr. főrabbi, Schütz Henrik dr. elnök, Deutsch Andor alelnök, iltői Adler Andor, Keppich Jakab dr. és Szenes Henrik előljárók, Vajda József főjegyző és Reich Jenő jegyző.

Aranybulla. A király nagy függőpecsétjével ellátott szabadságlevél, amelyet 1222. II. Endre király az ország főrendjeinek sürgetésére adott ki az alkotmányos jogok és a nemesi osztály kiváltságainak biztosítására. Az A. 24. cikke arról rendelkezik, hogy a zsidók nem lehetnek a pénzek kamaragrófjai, sem pedig só- és adótisztek. Vannak hisztórikusok, akik a szöveget úgy olvassák, mintha az nemcsak az állami közhivataloktól és egyéb méltóságoktól, de a nemesi rendtől is elrekesztette volna a zsidókat. Az A. kiadását követő esztendőkben a zsidókról nem történt semmi említés, míg 1225. Honorius pápa II. Endréhez írott levelében felemlíti, hogy zsidók még mindig viselnek állami és egyéb hivatalokat, noha az A. ettől eltíltotta őket. 1231. IX. Gergely pápa is a közhivatalok viselése miatt emel szót a zsidók ellen. Ekkor II. Endre ismét kiadta az A.-t bizonyos bővítésekkel, a zsidókra vonatkozólag azonban csak az említett 24. cikket ismételte meg, amely a közhivatalokból őket kizárja. Ennek a második dekrétumnak sem mutatkozott olyan hatása, hogy azzal a pápa megelégedett volna, 1232-ben egyházi átokkal sujtotta II. Endrét. Róbert esztergomi érsek átoklevele azonban a zsidókat nem említi, csak a szaracénusokat. II. Endre, hogy az egyházi átok alól megszabaduljon, újabb szerződést kötött Jakab szentszéki követtel és ezt a szerződést 1923. a beregi esküvel erősítette meg. (l. *Beregi esk.*) (V. ö. *Kohn* S., «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Arányi *Lipót**, újságíró, szül. Miskolczon 1855 szept. 20. U. o. lett a «Miskolcz» c. lap szerkesztője, majd a Borsod-Miskolczi Közlöny hetilapot szerkesztette és a fővárosi lapok munkatársa lett. Cikkei főleg Az Ujságban jelennek meg.

Arányi, 1. *Dezső* operaénekes, szül. Szatmárnémetiben 1859., megh. Budapesten 1923 jan. 25. Először Brünnben lépett fel, majd Berlinben, de a Magyar kir. Operaház már a kilencvenes évek elején szerződtette és attól kezdve 1912-ig mint első lírai tenor aratott állandó sikereket. Neje: szül. *Lányi* Emilia, szintén kiváló operaénekesnő volt, aki külföldön tette ismertté nevét, 1908. halt meg.

2. *A. Ignác*, királyi tanácsos, szül. Szatmáron 1868 dec. 16. Kitanulta a vasszakmát s fiatalon kereskedelmi utazó lett. Sokáig volt fővárosi bizottsági tag. Évekig elnöke volt a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének s jelenleg is alelnöke a Magyarországi Kereskedelmi Utazók Egyesületének. A felekezeti életben is tevékeny részt vesz. Sokáig volt a Pesti Izr. Hitközség helyettes pénzügyi előljárója, most templomi előljáró. Alelnöke a Szeretetháznak és előljárója a Chevra Kadisának, melynek újjáépítésén eredményesen működött közre. 1916-ban közéleti munkálkodásának elismeréséül királyi tanácsossá nevezték ki.

3. *A. Jelly*, hegedűművésznő, szül. Budapesten, 1895 máj. 30. Hubay Jenő növendéke volt a Zeneművészeti Főiskolában. Jelenleg Angliában él, ahol nagyon megbecsülik, mint a modern zene egyik lelkes hívét. Különösen Bartók hegedűszonátáit interpretálta nagy sikerrel.

4. *A. Lajos György**, orvos és orvostudományi író, szül. Komáromban 1812., megh., Nagymaroson 1887. Előbb jogásznak készült, de az 1831. évi hatalmas kolerajárvány idejében, amikor a főváros kórházaiban résztvett a betegek ápolásában, kedvet kapott arra, hogy az orvosi tudományokkal foglalkozzék. Miután Budapesten, Páduában és Bécsben orvosi tanulmányokat folytatott, 1844-ben a pesti egyetemen a kórbonctan magántanára. 1861-ben pedig rendes tanára lett. Igen népszerű előadó volt, akit mindig nagy hallgatóság vett körül. Érdemeinek elismeréséül a Magy. Tud. Akadémia 1860. tagjai közé választotta. 1869-ben a magyar nemességgel tüntették ki. Orvosirodalmi tevékenysége, amelynek eredménye több mint negyven kötet, a kórbonctan és törvényszéki orvostan egész területét öleli föl. Főmunkája: *A kórbonctan elemei.* Nagyon sok népszerű előadást tartott, főként a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein. Ér-

demes tevékenységet fejtett ki az első segélynyújtás módszereinek ismertetése körül. Nagyrabecsülték mint archeológust is. Régészeti munkái közül a legjelentékenyebb a *Vajda-Hunyad vára*, amelyben e vár restaurálásáért kardoskodott. Értékes tanulmányokat írt a visegrádi ásatásokról is.

5. *A. Miksa*, író, szül. Trencsénben, 1858 máj. 13. Szülővárosában tanult, majd a budapesti egyetemen jogot végzett. 1882-ben a közoktatásügyi minisztérium megbízása folytán Párisba ment, ahol államköltségen két évig tartózkodott, de egyszersmind munkatársa lett a Pesti Naplónak. Visszatérve, 1884. a Gazette de Hongrie-t szerkesztette 1887-ig, majd a rajztanárképző főiskola francia tanára lett. Később Párisba költözött, ahonnan Az Ujság-ba ír cikkeket. Számos magyar írót fordított franciára, nemzetgazdaságtani és szépirodalmi vonatkozásuakat egyaránt. Előbbiek György Endre és Gaál Jenő közgazdászok művei. Ezenkívül: *Eloges de Lukács, Mignet et Thiers* (Trefort után 1886); *Le petit agneau* (Berczik után 1885). Párisból írt cikkei egy részét *Párisi levelek és tanulmányok* címen adta ki (1908).

Aranyosi *Miksa*, ny. felsőkereskedelmi iskolai igazgató, szül. Kerecsenden (Heves vm.) 1855 júl. 16. A budapesti tudományegyetem és a lipcsei főiskola elvégzése után a tanári pályára lépett. 1888-ban megalapította az Aranyosi-féle felsőkereskedelmi iskolát, mely egyike lett a legismertebb nyilvános jogú magániskoláknak. 1894. megnyitotta az ország első iskolai műhelyét, melyet később a Kézimunkára Nevelő Országos Egyesület vett át. Elismert, kiváló pedagógus.

Aranyosmarót *(Zlaté-Moravcé* Cs.-Szl.) 3131 lak. A kongresszusi hitközség alapításának időpontja ismeretlen. A hitközség első hivatalos jegyzőkönyvét 1897 aug. 15. vették fel, de ezt megelőzőleg pár évtizeddel laktak már zsidók A.-on. A hitközség, amelynek alapítói és első előljárói is ismeretlenek, a mult század végén építette templomát és imaházát. Egyetlen intézménye a Chevra Kadisa. A hitközség egészen kis költségvetéssel dolgozik. Anyakönyvi területéhez öt község tartozik. Lélekszáma 120, a családok száma 43, adót 43-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 8 kereskedő, 4 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 3 nagyiparos, 2 orvos, 2 vállalkozó, 1 mérnök. A hitközség elnöke: Kintel Rudolf vállalkozó. A rabbiállás évek óta betöltetlen.

Aranyszabály. Így nevezik azt az erkölcsi parancsot, amelyet Máté evangelista (7. 12.) ad Jézus szájába: «Ahogyan kívánjátok, hogy az emberek veletek tegyenek, ugyanúgy tegyetek velük ti». Jakab evangelista (2. 8.) ezt «királyi törvény»-nek nevezi s az emberi morál alapkövét látják benne a későbbi korok. A keresztény teológusok egyrésze szerint Jézus ezzel túltette magát a zsidó törvényeken. Ez a megállapítás azonban teljesen tudománytalan s a források ismeretének hiányán alapul, mert Jézus valamenynyi mondása s így a «hegyi beszéd» (l. o.) egész teljességében számos alkalommal jóval előbbi korban elhangzott a zsidóság próféták és tanítói ajkán. Még az apokrif *Tóbit* könyvében is (15. vers): «És ami rosszúl esik neked, azt ne tedd senki mással», mondja az agg atya fiának. Hillel, Izráel nagy tanítója (Jézus előtt 30 évvel) arra a kérésre, hogy egy mondatban foglalja össze Izráel tanítását, így válaszolt: «Ne tedd felebarátodnak azt, ami neked rosszúl esik». Ezt a tételt Hillel a zsidó vallás alapjának tartotta. Szerinte minden más csak a tételhez fűzött magyarázat *(Sabbat* 31a.). A Biblia és Talmud számos helyén cáfolja azt a rosszhiszemű feltevést, hogy csupán zsidót értettek volna felebarát alatt (l. *Felebaráti szeretet, Szeretet, Etika, Hillel).* Hillel a «chaver» szót használta tanításában s ez a szó minden embertársat jelentett az akkori nyelvhasználatban. Semmiféle filológiai álokoskodás sem elegendő ahhoz, hogy csupán «honfitárs»-ra is csökkentse le a szó értelmét. Ellenben annál bizonyosabbnak látszik, hogy Hillel másik kifejezése, a «ha-berijósz», amelynek jelentése «valamennyi teremtmény», valóban minden élőlényre, emberre, állatra és növényre kiterjedő legmesszebbmenő szeretetet jelent. A zsidó felebaráti szeretet (l. o.) korán intézményesen gondoskodott az idegen fajú és vallású szűkölködők kötelező segítéséről (a vetés széle, jubileumi év stb) *(Toszefta Gittin* 5. 4—5; *Gittin* 61a. Az, hogy a kötelező és mindenkire egyformán kiterjesztett szeretet a zsidó vallás ősi erkölcs-parancsa, hagyománya és az egész emberiségnek hozott adománya, ma már egyetlen komoly tudóstól sem vitatott tény. L. *Kereszténység és zsidóság viszonya; Etika; Szeretet.* S. R.

Irodalom. L. Lazarus, Zur Charakteristik der talmudischen Ethik; Hermann Cohen, Die Nächstenliebe im Talmud (Marburg, 1888); Jacob Bernays, Gesammelte Abhandlungen I.; Taylor, Sayings of the Early Jewish Fathers (1897); D. Chwolson, Das letzte Passahmahl Christi (St. Petersburg, 1892); Güdemann, Neutestamentliche Studien (Monatsschrift, 1893). Löw Lipót, Gesammelte Schriften I.; Bacher, Agada der Tannaiten I.. Felix Perles, Brossets Religion des Judentums (Berlin, 1903); Emil Hirsch, The Times and Teachings of Jesus (Chicago, 1904).

Arató *Erzsi*, író, szül. 1900. Versei és elbeszélései napilapokban jelentek meg. *Rekviem* c. regénye az Athenaeum regénypályázatán dicséretet nyert (1920).

Arba amosz. «*Négy rőf*», ősi mértékegység, amelynek sok tekintetben nagy jelentősége van a zsidó jogban. A talált tárgyhoz csak úgy formálhat kizárólagos jogot a megtaláló, ha négy rőfnyi körzetben nincs senki kívüle. A szomszédjogban ház vagy fal építésénél, fák és szőllővenyige ültetésénél meg kell tartani a szomszéd területétől elválasztó négy rőfnyi távolságot. A vallási törvények szerint, aki reggel ágyából felkel, négy rőfnél hosszabb utat csak mosakodás után tehet meg. Szerepe van még az A. a.-nak a szombati munkatilalomnál, a szukkosz-i sátor felállításánál, temetési szertartásnál stb. A hagyomány szerint, aki Palesztina földjén négy rőfnyi területen végiglép, annak túlvilági boldogsága biztosítva lesz. F. M.

Arba kanfosz, l. *Talisz kóton.*

Árbá kószosz *(h.).* Négy serleg, a szédernél használt négy serleg bor héber neve. A négy serleg állítólag e négy synonim kifeje-

zésre megy vissza, melyek az egyiptomi kivonulásnál fordulnak elő. *Kivezetlek, megmentelek, megváltalak, kiviszlek.* Ily négy pohár bort a széder során minden résztvevő iszik, vagy legalább is mindegyiknek nagyobb felét. Régi szokás, hogy ünnep előtt az A. megszerzésére pénzt osztogatnak a szegények között. F. M.

Árbá miszósz bész din *(h.). A törvényszék négy halálneme.* Az a négyféle halálnem, melyre a Szynhedrion ítélhette a bűnöst. E halálnemek a következők: 1. megkövezés, 2. elégetés, 3. lefejezés, 4. megfojtás. Tehát közöttük a keresztrefeszítés nem fordul elő. Ha valaki több halálbüntetést érdemelt volna, a súlyosabbra (a sorunkban előbb álló) ítélték. De az ítéletet oly ritkán hajtották végre, hogy az egyik Szynhedriont egyetlenegy halálos ítélete miatt *gyilkos-Szynhedrionnak* bélyegezték meg. (L. *Szanhedrin.)* F. M.

Arboó sómrim *(h.). Négy őrző;* héber kifejezés jogi fogalmat jelöl. A zsidó jog négyféle megbízott személyt különböztet meg: 1. *Sómér chinom,* a fizetetlen megbízott, aki a reábízott javakat fizetség nélkül, önzetlenül kezeli. 2. *Sómér szóchór,* a fizetett megbízott, ki a tulajdont teljes felelősség mellett kezeli. 3. *Sóél,* kölcsönvevő, aki az önálló haszonélvezet jogával reábízott javakat kapja bizonyos időre, anélkül, hogy azért felelősséggel tartoznék. 4. *Sochér,* bérlő, aki haszonélvezetre kap bizonyos javakat, ezért azonban előre meghatározott összeget köteles fizetni a tulajdonosnak. F. M.

Archisynagogus. A pogányoknál és a keresztényeknél is megvolt, de görög és római források szerint különösen a római császárok korának zsidó hitközségeinél volt használatban. Az A. volt a legmagasabb rangú hitközségi hivatalnok, aki a Misnában említett zsinagógai előljárónak felelt meg (ros hákneszesz). Az A. ügyelt fel az Istentiszteletekre, a zsinagógák rendbentartására. A középkorban ez a méltóság megszünt.

Árévusz szefárd kiejtéssel *Arevut,* a zsidó törvények szerinti szolidarítás. A magánjogból ismeretes kezesség mellett a zsidójog egy kölcsönös, vallási törvényeken alapuló felelősséget is ismer, amelyre már a Midras is utal: «Kol Jiszroel arévim ze bóze», az összes zsidók szolidárisak egymással. A család, amelyet legidősebb tagja képvisel, kezeskedik hozzátartozói adósságaiért. Az egész törzs is erkölcsileg és anyagilag kezes és mint ilyen polgári és büntetőjogi egységet alkot. Magának a szinájі törvényadásnak az aktusát is áthatja a kezesség gondolata. Isten úgy jelenik meg, mint az Úr, akinek törvényeiért tisztelet jár s ezzel a tisztelettel Izrael fiai egyetemlegesen adósak Istennel szemben. Ilyen értelemben az a kifejezés, hogy «az összes zsidók szolidárisak egymással», nem más, mint a kezesség jogi tételének kiszélesítése a vallás és a nemzet irányában. Az ilyen morális kezességnek messzemenő kihatása van, amint azt a felderítetlen gyilkosságról szóló törvénynél látjuk. *(Mózes V. 21, 1.)* A városban, ahol olyan gyilkosság történt, melynek tettesét nem nyomozták ki, a közösség véneinek áldozatot kellett bemutatni és ünnepélyes nyilatkozatot tenni, hogy nem ők ontották ki a meggyilkolt vérét. A minden egyénre kiható kezesség még pregnánsabb példáját láthatjuk a lopásnál, amelyért egész Izrael felelősségre vonható, mindaddig, míg a lopásért járó halálbüntetést a tettesen végre nem hajtják. Egyes talmudtudósok odáig mennek, hogy a morális szolidaritást úgy értelmezik, mintha az egyben jogi felelősség is volna. A «Kol Jiszroel aruvim ze bóze» kifejezést sűrűn idézik, hogy felkeltsék a zsidó szolidaritást a szenvedő zsidó tömegekkel szemben. Ezt a kifejezést használja az Alliance Israelite Universelle tevékenységének mottójául. Ma a zsidó közéletpolitika számos vonatkozásában jut kifejezésre a kezesség gondolata. A keleti országokban, különösen az orosz zsidó centrumokban szintén eleven életet élt az A. gondolata, újabban a nyugati országokban is lábrakapott, mint a szeparációs mozgalmak reakciója. Palesztinában az A. és az egységtörekvések legkiválóbb reprezentánsa Kook főrabbi. A mizrachi cionista mozgalomnak is az A. az alapgondolata. F. M.

Arje Juda Léb, bonyhádi rabbi, megh. 1817. Megjelent *Pené Arje* c. könyve, kommentár a *Jerusalmi*-hoz.

Árkövy *József**, orvostanár, szül. Budapesten 1851 febr. 8., megh. u. o. 1922 máj. 19. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte és miután orvos lett, hosszabb ideig Londonban volt, ahol stomatológussá képezték ki. Már 1881. stomatológiai klinikát alapított Pesten, amely 1890. egyesült az egyetemi hasonló klinikával. Á. volt az intézet első igazgatója, előbb magántanári, majd ny. rk. tanári minőségben egészen haláláig. Á. volt az első tudományosan képzett stomatológus és dentista Magyarországon és ezt nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletben is bebizonyította. Ily irányú művei: *A fogak gondozása* (1881); *A fogbél és gyökhártya bántalmak* (1884); *Diagnostik der Zahnkrankheiten* (1885). Ezenkívül számos tanulmányt írt magyar, német és angol szakfolyóiratokba.

Ármin *József,* rendező és operettszerző, szül. Budapesten 1858. aug. 4. 1880-ben kezdte meg színészi pályafutását a pesti német színházban. 1882-ben Bécsbe került, ahol egy varieté-színház rendezője lett. Sok egyfelvonásos operettet, kisdarabokat, dalt írt.

Arnau *Károly,* német színész, szül. Szabadkán 1842., megh. Bécsben 1897. Pályáját a soproni és pozsonyi színháznál kezdte. 1863-ban Bécsbe került és rövid prágai megszakítással 1879-től a bécsi Burgtheater tagja és 9 éven át a konzervatórium tanára volt.

Áron, l. *Áhron.*

Áron ben József, költő, Budán élt a XVII. sz.-ban. Amikor Lotharingiai Károly 1686 szept. 2. a várost visszafoglalta a törököktől, A.-t fogságba vetették. Egy hosszabb költeménye jelent meg 1688-ban Prágában *Ein schoen neu Lied von Ofen* címen, amelyet megmentőjének Tauszk Alexander Süsskindnek ajánl. A.-t Kaufmann Dávid említi *Die Erstürmung Ofens* (1895) c. művében.

Áron ben Simon, rabbi. Családi nevén Taubelesz. Szül. Trebitschben (Morvaország). Óbudán telepedett le. Nyolc oldalas kis könyvé-

nek címe: *Jad Aharon*, Prágában 1791. jelent meg.

Áronidák, az első főpapnak, Áronnak a fiai és további leszármazottjai, akik a törvények és tradiciók értelmében egyedül voltak hivatottak az áldozatok bemutatására. A Biblia szerint Áronnak négy fia volt: Nádáb, Abihu, Eleázar és Itamar, akik az áldozásnál segítettek apjuknak. Nádábot és Abihut a szent szolgálat közben elkövetett hiba miatt elragadta az isteni tűz. *(Mózes III. 10, 1—5.)* A megmaradt két testvér közül Eleázar kapta meg atyja halála után a főpapi méltóságot, amely azután fia Pinchás ama buzgóságának jutalmául, melyet egy bálványimádó izraelitának és egy midjanita nőnek a kicsapongásával szemben tanúsított, az Á. törzsében öröklődővé vált. *(Mózes IV. 25, 6—13.)* A történelmi kritika elutasítja azt az álláspontot, mely szerint az Á. kizárólagos papi szolgálata Mózesre vezethető vissza. Szerinte főleg a száműzetés utáni papi nemzedékek közül többen pályáztak kizárólagos joggal a jeruzsálemi papi szolgálatra. Vetélkedésük különösen akkor érte el a tetőpontját, mikor a salamoni templom kivételével az összes szentélyek megszűntek s mind ama papok, kik a főszentélyben nem találtak elhelyeződést, elvesztették kenyerüket. A Cadokidák rendje ekkor monopolizálta a főpapi méltóságot és a vidéki papságot kisegítő szolgálattételre osztotta be a szentélybe. Ezek a segédpapok voltak a Leviták. Az Á. merev elzárkózása a községtől, a főpapoknak privilégiumokkal való felruházása s a leviták lefokozása másodrendű papsággá, később a királyok korában egy hierarchia kialakulására vezetett, amely azonban jóformán semmi nyomot sem hagyott a zsidóság további fejlődésében. (L. *Főpap.)* F. M.

Árpádházi királyok zsidó katonái. Több egykorú forrás és krónika beszámol arról, hogy a honfoglalásban zsidók, illetve a zsidó hitre áttért kozárok (l. *Kozárok)* is résztvettek. A zsidóknak azonban később, a honfoglalás után is fontos szerepük volt a hadviselésben. Johann Kinnamus XII. sz.-beli bizanci író a magyarokról szóló krónikájában (V. ö. «Joh. Kinn.» III. köt. 8. old.) megírja, hogy az Árpádházi királyok alatt a magyar harcos seregben «Mózes törvényei szerint élő khalicok, akik a sereg élén jártak». Khalic vagy chaluc héberül úttörőt, utászt jelent. Kinnamus krónikájából kiderül, hogy a magyar sereg élén többszáz főből álló lovas és gyalogos csapat haladt, mely a főosereg részére az utakat rendezte és hidakat vert. Ezek az utászok voltak a khalicok, akikről Kinnamus mellett több bizanci író és krónikás is megemlékezik. (V. ö. *Strausz* Adolf, «A palesztinai mozgalom» c. tanulmányával, megjelent a Budapesti Szemle 1921 nov.—dec. számában.) V. A.

Aschner *Lipót*, iparvállalati vezérigazgató, szül. Assakörtön (Nyitra vm.) 1872 jan. 27. Tanulmányai végeztével hivatalnok lett. 1921-ben kinevezték az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Részvénytársaság vezérigazgatójává. Közgazdasági téren szerzett érdemei elismeréséül kormánytanácsossá nevezték ki. Ujpesti F. C. elnöke.

Aser nószan laszechvi bino, sz. k.-sel: *aser natan laszechvi binah* = aki adtál értelmet a kakasnak, hogy a nappalt megkülönböztethesse az éjszakától. A reggeli liturgia tizenöt benedikciójának bevezető áldása. Az utolsóig (hamaavir sénó meénoj = ki elhárítod az álmot szemeimtől) a gáonok korában került a liturgiába. A Talmud korában még nem egységes és különböző részeit alkalmi imádságul mondták. (b. Talmud *Beráchot* 60, b.) Később valamennyit összefoglalták és még meg is toldották olyan benedikciókkal, amelyeket a Talmud nem említ meg. Maimonides *Halachot Tefilla* c. művében (7. 7—9) ellenzi az összefoglalást és a toldást is, de a később élt kodifikátorok a liturgiába való felvétele mellett döntöttek. A sevillai, avignoni, római és német ritus sokáig a *magbia séfólim* (aki felmagasztalja a megalázottakat) tartalmú benedikciót is szentesitette és a régebbi német szidurokban még megtalálható, de rabbi Petachja szorgalmazására végleg kihagyták.

Askenáz, az ókor héber irodalmában germant jelent, később kibővült a fogalom és a középkor derekán már az egyetemes zsidóság legnagyobb részének megjelölésére használják, szemben a kisebbik résszel, amely a *szefárd*-zsidó név alatt ismeretes. Inkább az életformák döntik el az A., vagy a szefárd zsidókhoz való tartozást, mint a származás, bárha a legújabb kutatások és mérések azt bizonyítják, hogy az A. és a szefárd zsidók anthropológiai különbséget mutatnak. Az A. zsidó 10%-a szőke és kékszemű, koponyaalkatuk mesocephal, vagy brachycephal, azaz közép, vagy rövid koponyájú, ezzel szemben a szefárd zsidók nagyrésze hosszúkoponyájú. (L. *Anthropológia).* Nem lehet a megkülönböztetés alapjául elfogadni a ritust sem, jóllehet, hogy az az A.-nál lényegesen más, mint a szefárdoknál. Ritusuk szerint a chásszid zsidók is szefárdoknak vallják magukat, de elhelyezkedésük az A. zsidók közé utalja őket. Magyarországon is van már néhány szefárd hitközség, amelyekben egyetlen szefárd zsidó sem él és csak annak köszönhetik megalakulásukat, hogy hitéleti kiélésük érdekéből a meglévő orthodox, kongresszusi és statusquo keretekből kikívánkoztak. Az A. szabatos meghatározásához úgy juthatunk el, ha arra gondolunk, hogy eredeti értelmében germant jelentett. Mikor már a zsidókra is alkalmazta a nyelvhasználat, A. mindenesetre csak germán országbeli zsidót jelölt. A középkori zsidóvándorlás ide-oda hömpölygése azonban eltörölte a demarkációs vonalat az egyes országok zsidóéletében, francia zsidók eljutottak Németországba, német zsidók Lengyelországba, Oroszországba, Magyarországba és az eredetük nem sok idő mulva elmosódott. Német zsidók beolvadtak a szláv zsidóságba, francia zsidók a németbe, szláv és német zsidók a magyarba, vagy megfordítva, de mindig úgy, hogy a német zsidók ősi életformája nem pusztult el az összeolvadásban. Így bővült és szélesedett az A. fogalma és magába vette mindazokat a zsidókat, akik a gyakori eltolódások révén nem-német országokban is a német zsidók kultúrhatása alá kerültek. A.-nak mondjuk tehát a németországi

zsidókat, továbbá a keleti zsidóságot, amely abból elágazott: a lengyel, orosz és lett-szláv zsidókat is. Úgyszintén Franciaország nyugati és keleti zsidóságát, valamint Anglia, Belgium, Hollandia, a skandináv államok, Magyarország, Ausztria, Cseh- és Morvaország, nagyrészben Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália és Kelet-Ázsia zsidóságát. Minthogy a tatár- és mongol zsidókat is még ehhez a csoporthoz számítjuk, meg lehet állapítani, hogy az egyetemes zsidóság 90%-a A. Az ősi életformáikhoz szívósan ragaszkodó spanyol és spanyol-eredetű levantei, olasz és délfrancia zsidókat szefárdimnak mondják. A. bibliai eredetű és személynévül a Genesisban (10,3) fordul elő. («És Gomer fiai valának Askenáz és Rifat és Togirma»). A Szentírásban megemlített A. Gomer fia, Japhet unokája és testvére Mágognak, Mesechnek, Madajnak, Javannak, Tubalnak és Tirasnak. A. ivadékaiban vélték felismerni azt az indogermannak tartott néphullámot, amely a harmadik évezredben Kr. előtt elárasztotta és meghódította Elő-Ázsiát. A talmudi és a Talmud befejezését követő korokban az A.-t már a germánokkal azonosították (*Midras Beresit R. 37 1).* A Talmud *(Joma 10a; Jer. Meg. 71b)* Gomert már Germannak mondja. Az ókori héber irodalom országot is emleget A. név alatt, amely állítólag az arméniai fensík határában terült el. A VIII. századból való asszir feliratok *As-ku-ra* nevű kisázsiai népet emlegetnek. A középkor első századainak héber irodalma még nem használta az A. elnevezést a németség általános megjelölésére és a német származású zsidókra való alkalmazása is későbbi periódusokban vált közkeletű szokássá. Az A. ritusa jellegzetesen más, mint a szefárdoké. Ez a ritus a Szajna és Elba között fekvő országokban keletkezett, aztán átszármazott Kelet-Németországba, Lengyelországba, Cseh- és Morvaországba, Magyarországba, végül eljutott más országokba is. A Lengyelországban, Cseh- és Morvaországban dívó ritus némely részeiben különbözik az általános A. ritustól és a zsinagógákban mint *Minhag Polen, Böhmen u. Mähren, Lengyelország, Csehország és Morvaország szokása* elnevezés alatt ismeretes. A chasszid zsidók nagyjában a szefárd ritust követik és zsinagógáikban a szefárd imakönyveket használják, amit valószínűleg a hozzájuk elsodort déli zsidóktól vettek át. U. P.

Askenázi *Cevi*, budai rabbi, szül. Morvaországban 1660. megh. Lembergben 1718 máj. 2. Fia volt *A. Jakabnak*, aki a budai rabbiszékben Kohen Efraim (l. o.) utóda és veje volt. A.-t a zsidó irodalom *Chacham Cevi* néven ismeri, a történelem pedig, mint Sabbattai Cevinek, az álmessiásnak elitélőjét, jóllehet atyja Sabbattai Cevinek vakbuzgó követője volt. A. atyjától, nagybátyjától, majd Szalonikiben tanult Kubo Eliás rabbi vezetése mellett. Onnan visszatért Budára, ahol gazdagon nősülvén, gondtalanul élhetett tanulmányainak. Életének új fordulatot adott Buda ostroma (1686), amikor A. anyja és nővére a romok alatt lelte halálát. A. maga Szerajevóba menekült és itt rabbivá választották. Atyját, A. Jakab főrabbit a brandenburgi katonák Berlinbe hurcolták. Fogságából kiszabadulva Berlinből Altonába ment, ahol nagy tisztelettel fogadták, de ő a Szentföldre vándorolt és ott 73 éves korában meghalt. Midőn A. C. szülei sorsáról értesült, Altonába ment, ott is mint rabbi működött. Tudománya, jámborsága és példátlanul tiszta jelleme általános nagyrabecsülést és csodálatot váltott ki a keresztény előkelőségek körében is. Döntései, melyet a világ minden részéből kikértek, 1712-ben jelentek meg *Chacham Cevi* címen Amsterdamban. Ez nemcsak responsumokat tartalmaz, hanem Sulchan-Áruch és Talmud-magyarázatokat is. A. a német rabbik közt legjobban ismerte és fel tudta használni kora szefárd rabbinikus irodalmát. Második, altonai házasságából született Emden Jakab. A.-t Hamburgban is megválasztották rabbinak, de úgy ott, mint később Amsterdamban a sabbatteánusok miatt nem volt maradása és ő 1714-ben Lembergbe ment rabbinak, ahol pár év multán óriási tisztelettől övezve meghalt. (L. Büchler, *A zsidók története Budapesten*)

As Méir, l. *Eisenstädter Mair* alatt.

Asré, a zsidó liturgia egyik legismertebb imája. Tulajdonképen a 145. Zsoltárt tartalmazza, mely elé még a 84. Zsoltár 5. verse és a 144. zsoltár 15. verse járul. Mindkettő *ásré* szóval kezdődik, innen az elnevezés, azért hivják az egész zsoltárt ásré-nak. Isten kegyelméről és gondviseléséről szól; nagy népszerűségét talán e nagyon szép mondásának köszöni: «Megnyitod kezedet és jóllakatsz minden élőt kegyelemmel». A zsoltár-versek kezdőbetűi a héber alfabetumot adják, a «nun» betű hiányzik. Az ásrét háromszor napjában mondjuk, nevezetesen: a sacharisz 2. részében (l. o.), a sacharisz tefilló-t, illetőleg ha tóraolvasás van, ezt követően, a minchó tefilló-t (l. o.) megelőzően. Jomkippurkor mind a minchónál, mind pedig a neilónál (l. o.) van ásré.

Assael *Károly*, közgazdász, szül. Aradon 1877 márc. 5. Tanulmányai befejezése után 1902. Aradon szerszámgépek és motorok előállítására gyárat alapított. A vas- és fémipari szindikátus elnöke. Jóléti mozgalmakban tevékeny részt vesz. Az aradi iparosok szabad liceumának vezetője és egyik megteremtője az Iparosotthonnak.

Asszimiláció. E kifejezés alatt általábanvéve egy társadalmi kisebbségnek a környező többséghez, annak kultúrájához és civilizációjához való alkalmazkodása értendő. Amikor a kisebbség a többség tulajdonságait veszi fel lassankint, saját népi tulajdonságainak és szokásainak fokozatos elhagyásával. Az A.-nak tehát a kultúrfejlődésben különösen azonban a zsidóság életében rendkívül nagy szerepe van. A zsidóság története azt bizonyítja, hogy bár a környező kultúrnépekkel való közlekedéstől, sőt kulturális érintkezéstől sem zárkózott el s annak kezdettől fogva kimutatható hatása van a zsidóságra (Assyria-Babylonia, Perzsia és Egyptom), mégis bizonyos tekintetben, legalább a monotheismust illetőleg zárkózottságot mutatott mindezen népekkel szemben, még oly időkben is, amikor azoknak államterületén élt. A babyloni fogság élénk bizonyítéka ennek, de az alexandriai-kornak az egész akkori kultúrvilágon szétszórt zsidósága is kétségtelen

bizonysága annak a ténynek, hogy a zsidóság nagyobb része a görög szellemi áramlatok megismerése mellett is meg tudta óvni magát a felszívódástól, míg egy másik rész kétségtelenül elmerült a környező népek között. Valahányszor erős külső kulturális és gazdasági természetű hatás érintette közelről a zsidóságot, úgy a görög-római, mint az arab kultúrák területein, mindig volt egy erős belső áramlat a zsidóságon belül, mely a valláshoz és a fajhoz való tartozást megőrizte s kiegyenlítette a környező kultúrák felszívó hatását. Másik történelmi megállapitást abban a csodálatraméltó jelenségben lehet megtalálni, hogy valahányszor kedvező volt az államhatalom a zsidósággal szemben s jogokat, majd jogegyenlőséget biztosított számára, annál nagyobb volt az A.-ra való hajlandóság a zsidóságban. Így különösen a XIX. sz. vége óta, a Napoleon nevéhez fűződő korszakig láthatjuk ezt kézzelfoghatóan. A XIX. sz. elején és első felében a ghettók kapui halomra dőltek, a zsidóság állampolgári jogainak és kötelességeinek teljességéhez jutott európaszerte, Oroszország és Románia kivételével s ehhez képest az A. óriási méreteket öltött, míg az elnyomatás alatt szenvedő oroszországi nagyszámú zsidóság körében csupán a nyolcvanas évektől kezdve jelentkezett az, de csak szórványosan s akkor is egyidejűleg egy erős zsidónacionalista-szellemű mozgalommal, mely akaratlanul is szülője lett a modern cionizmusnak (l. o.). A mondott körülményt, hogy a liberalizmus és a liberális törvényhozás mikép erősitette az A.-t, minden európai állam zsidósága fel tudja mutatni. Éppen a teljes jogegyenlőség váltott ki bizonyos jogosult igényeket a zsidóságból, amelynek tagjai állampolgárságuk tudatában úgy politikai, mint gazdasági téren ki akarták venni a részüket de ily esetben mindig ott volt az örökös akadály: a zsidóság, mint felekezet. Ennek feladása, csekélyszámú kivételtől eltekintve, mindenütt észlelhető Közép-Európában, ahol a zsidó, felekezetéhez való tartozása miatt, állami tényező nem lehetett 1918 előtt s a csekélyszámú kivétel itt csupán megerősítette a szabályt. Még Angliában is Beaconsfield lord csupán kikeresztelkedés útján érhette el vezető szerepét, jóllehet nála az A. mérhetetlenül csekélyebb méretű volt, mint akárhány kisebbjelentőségű zsidóvallásban megmaradt miniszternél és államvezetőnel, miután ő a zsidósághoz, mint fajhoz való tartozását és ragaszkodását egyenesen az európai civilizációt lekicsinylő gőggel hangoztatta számos írásában és megnyilatkozásában. Vannak államok, melyeknek zsidósága egészbenvéve a legteljesebben asszimilálódott, így 1870 óta Olaszország zsidósága, mely addig a legnagyobbszerű héber nyomdákat és zsidó intézményeket bírta, a vallásoktatás megszüntetése miatt rövid idő alatt teljesen átidomult. A statisztikailag kimutatható 50 és 100.000 közt ingadozó zsidólétszám s az üresen maradt vidéki zsidótemplomok és telkek bizonyítják ezt, de azért az egész zsidóság beolvadásáról itt sem lehet beszélni. A történelemben ismert legnagyobbszerű beolvadások voltak az inkvizició borzalmai következtében történt beolvadások Spanyolországban, Portugáliában, továbbá Dél-Franciaországban a XV. sz.-tól kezdve, végül Dél-Olaszországban és Sziciliában, mely az inkvizició kezdetén (1480) aragoniai terület volt s ahol előzőleg másfél évezrednél hosszabb ideje nagyszámú zsidóság élt, melynek nyomai alig maradtak, csupán az irodalomban és levéltárakban. Az újabb korban éppen a vegyes házasságok (l. o.) révén ért el az A. és az annak nyomán járó beolvadás ezekhez hasonló arányt a Skandináv államokban, Olaszországban, Franciaországban és Németországban, míg a növekvő és leginkább számottevő Anglia és Amerika zsidósága körében csupán szellemi téren érvényesül az A. Teljes mértékben sem a szellemi, sem a politikai és gazdasági mozgalmak vagy jelenségek (elnyomatás vagy annak ellenkezője, a legteljesebb szabad érvényesülés) nem tudják a zsidóságot olymérvű A.-ra késztetni, hogy az saját magát teljesen feladja. Ennek okait fentebb láttuk s azok ma is fennállanak. Minden állam zsidóságánál megvannak azok a levezető csatornák, ahol az érvényesülésre törtetők — akár politikai akár gazdasági téren — elhagyhatják a zsidóságot s felszívódhatnak a majoritásba; ámde mindenütt megvannak a vallásos tradiciók őrhelyei és intézményei is. Ezt láthatjuk p. o. a két nagy román állam, Francia- és Olaszország tipikusan A.-s zsidóságánál. Itt a vidék rovására a nagyvárosok zsidósága intézményeivel együtt erősen tartja magát. Kérdés, amellyel kiváló írók foglalkoztak, hogy a zsidóságnak, mint felekezetnek elhagyása, helyesebben a zsidóságnak a külvilág előtt való elfeledtetése vagyis elárulása (anyagi előnyökért és az ezzel egyenértelmű társadalmi érvényesülésért) valóban és jobban asszimilálja-e az illető zsidót, mintha hiténél és fajánál nyiltan megmarad, de mint államának hű polgára a lakosság szokásait és civilizációját teljesen felveszi nemzedékeken át? Erre a kérdésre határozottnemmel kell felelni, mert ez nem csak az antiszemiták felfogása, hanem a zsidósággal szemben jóindulatú keresztény íróknak és tudósoknak, sőt maguknak a zsidóknak, néha pedig (Heine, Börne, Disraeli) maguknak a kitérteknek is meggyőződéses véleményük. Nem kétséges, hogy a zsidóság, bármely hosszú és szenvedésteljes utat futott is be az évezredek viharai alatt, és bármennyire igaz is, hogy a legkülönbözőbb civilizációkat és kulturákat nem csupán külsőleg és külsőségeiben, hanem belsőleg és lelki megnyilatkozásaiban is magáévá tette: mégis megmaradt belőle több olyan tulajdonság, melyet nem ok nélkül lehet a zsidók faji tulajdonságainak nevezni. Az A. eredménye kétségtelenül a zsidóság egy részének leválása volt valamennyi államban kisebb vagy nagyobb mértékben. E tekintetben Közép- és Keleteurópa lép ma a régebbi Nyugateurópa helyébe. Másrészt az A. következménye a zsidóság erkölcsi, faji és felekezeti öntudatának renaissancea az egész világon, még ott is, ahol elenyésző csekély a létszáma és legnagyobb a jóléte. Ezt az az átérzett tudat adja meg, hogy ismerjük és tudatában vagyunk annak, hogy a zsidóság mit adott a világnak. Ezzel szemben senkinek sem áll szándékában el-

vitatni azt, hogy az A. tette lehetővé, hogy a zsidóság ne stagnáljon, hanem szívja fel mindazt, ami értékes, felemelő és magasztos az európai-keresztény civilizációban. Az A.-nál meg kell említenünk még az amerikai antropológusok azon észrevételét, mely szerint a bevándorló orosz zsidóság maga — s nem csupán a következő nemzedék — annyira asszimilálódik az akklimatizálódás s a milieu-viszonyok következtében, hogy az a koponyamérések adataival bizonyítható. Az iszlám országaiban az A. teljesen ismeretlen, aminek oka a zsidóság magasabb kultúrája. Magyarországon a szellemi A. a negyvenes évek eleje óta rohamosan tart, de a zsidóságra nézve káros hatása csupán az utóbbi években a nagyarányú megkeresztelkedésekben és a vegyes házasságok okozta elidegenedésben észlelhető. Egészbenvéve azonban éppen az utóbbi nyolc évnek a zsidóságot súlyosan érintő és sértő intézkedései megszigorították a zsidóság belső életét és a zsidóságukhoz ragaszkodó óriási többségnél az A. régebbi útját zárták el. Az A. problémáját ölelik fel Max Brod *Die Jüdinnen* és *Arnold Beer* c. regénye, Bernstein színművei, André Spiré *Quelques Juifs* és az amerikai L. Lewison *Up Stream* és *Israel;* Arthur Schnitzler *Der Weg ins Freie* c. regénye, Ujvári Péter: *Az új keresztény* és *A tulsó parton* című regénye és számos novellája, Israel Zangwill *Dreamers of the Ghetto*-ja és Nordau *Dr. Kohn* c. színműve. S. R.

Irodalom. Fr. von Herz, Rassenfrage (2. kiad. 1926); J. Zollschan, Die Rassenprobleme (1913); Herzl és Nordau iratai (l. o.), főkép Nordau, Zionistische Schriften (2. kiad. 1923); Adolf Böhme, Die zionistische Bewegung (2 köt. 1920—21); Hans Kohn, Vom Judentum (1913). Ezeken kívül l. az *Antiszemitizmus* címszó irodalmát, továbbá Graetz XII. és Dubnow Weltgeschichte d. jüdischen Volkes c. művét.

Asszonyok szombatbúcsúztatása, a havdala (l. o.) szertartás keretében tartják. Egyes vidékeken dívó szokás, hogy a háziasszony «Got fün Avróhom» kezdetű jiddis könyörgést mond, melyben Istentől a család jólétét, boldogulását kéri. Sok helyütt a gyermekek is mondják ezt az igen elterjedt imát.

Aszáf, zsoltárköltő; a *Zsoltárok könyve* sok költeményt neki tulajdonít és nevét a zsoltárok címében örökítette meg. A *Krónikák könyvé*-ben is szerepel.

Aszefat Nivcharim, «képviselők gyülekezete». Így nevezik a palesztinai zsidóság parlamentjét, amelyet 1920 májusában választottak meg általános, titkos szavazati jog alapján. Minden zsidó férfi és nő szavazhatott, aki 20-ik életévét betöltötte és egy félévnél hosszabb ideje lakott Palesztinában. Az A. intézi a községek szervezeti ügyeit, az adóügyeket stb. 1925. választották az új A.-ot s bár az ortodoxok szigorúan ellene voltak a női szavazati jognak, a nők is résztvettek a választásban. L. *Palesztina.*

Aszeresz hadibrosz, a Biblia *Tíz Igéje,* amelyet közönségesen Tíz Parancsolatnak mondanak. Ez a törvénygyüjtemény először Mózes II. k.-ben fordul elő (20. 2—17.), aztán az V. k.-ben (5. 6—21.) (L. *Dekalógus.*)

Aszeresz jémé tesuvó *(h.). Tíz bűnbánó nap* l. *Bűnbánó napok.*

Aszkézis, a testi életnek legszélsőbb önfegyelmezése, amely a világi örömökről való lemondással, vezekléssel, a bűntudat felcsigázásával és önsanyargatással keresi a megtökéletesedést. Az ókorban még nem ismerték valláserkölcsi tendenciáját és ahol mégis megmutatkozott, profán célok szolgálatában gyakorolták. Az A. életformája Görögországban keletkezett, ahol az athléták gyakorlatait és az ezzel járó testi megtartóztatást értették alatta. Később kibővült a fogalom és főleg azt a törekvést fejezték ki vele, amely a vallás befolyása alatt arra irányult, hogy legyőzze a test érzéki gerjedelmeit és elősegítse a lélek megtisztulását. Az emberi élet alacsonyrendűségének kínzó gondolatából kikristályosodott az emberméltóság öntudata és az anyagi élet megalázó jelenségei önmaga fölé való emelkedésre ösztönözték az embert. De az érzelmi istensóvárgás nem elégítette ki, részese akart lenni az istenségnek, részint azért, mert megnemesülésének rendszerét ebből merítette, részint azért, mert az a gondolat, hogy visszatérhet az isteni forráshoz, amelyből kiszületett, leenyhítette az elmulás félelmét. Így jutott el ahhoz a felfogáshoz, hogy a földi élet nem csak megpróbáltatást jelent, de Istentől való eltávolodást is. Az élet legfőbb célja tehát az Istenhez való visszatérés, ami legbiztosabban lemondással és önlegyőzéssel érhető el. Eleinte csak az isten kívánságtalanságát akarta utánozni ezzel. Az ó-egyptomi királyok minden élettani funkciót titokban végeztek, hogy isteni természetükről győzzék meg alattvalóikat. Később már vezeklés lett az önfegyelmezésből és a megtisztulásra ezzel törekedtek az emberek. Különböző vallásrendszerekben lassan-lassan fontos szerephez jutott az A., főleg azokban, amelyek a misztícizmushoz hajlanak. Legtökéletesebbre a katholikus szerzetes rendek és a budhisták fejlesztették ki az A.-t, a zsidóságban nem bontakozhatott ki ennyi erővel, mert világszemlélete az élet megbecsülésében gyökerezett. De azért az A. nyomait már a régi zsidóságban is megtaláljuk. A nazireusok tartózkodtak a bor élvezetétől és nem nyiratkoztak. Nemzeti gyászának kifejezésére az egész nép böjtöt tartott. Az esszéusok a vagyonszerzés ingereit is elnyomták és vadon helyekre való visszavonulásukban már a szerzetesi életnegáció jutott kifejezésre. A Róma ellen vívott szabadságharcok idején a chásszideusok is hirdették az önmegtartóztatást. Később a Talmud szerzői között is akadtak aszkéták. Cadok az állam hanyatlásának prófétikus előérzetében negyven évig böjtölt a Talmud tanusága szerint. A rabbinikus zsidóság azonban helytelenítette az A-t, mert túlnő a Biblia szellemén és feltúlozza az élet szentségéről vallott fogalmainkat. A Biblia tiszta, szent életet követel, de nem önkínzást is, mert ebben a lélek csak elsorvadhat. Simon ben Jochaj [l. o.] az anyagias célú munkahajszolás miatt elundorodott az emberiségtől, de szent elvonulásáért nem hogy magasztalták volna, inkább elítélték és azzal vádolták meg, hogy a világ lerombolására törekszik. Ennek a talmudi tradiciónak alapján ellenezték Száádja, Majmonides és más zsidó vallásfilozófusok is az elkülönülést és indítottak éles harcot a túlhajtott A. ellen. Az ő har-

cuk a cölibátus ellen is fordult, mert az volt a felfogásuk, hogy a vallás és az etika az élettel való szoros összeforrást követel, nem pedig tőle való eloldást. Akadtak azonban olyanok is, akik az A. hasznosságát hirdették, de azzal a korlátozással, hogy azt csak kivételes életformának szabad tekinteni és nem általános érvényű életszabálynak. A szigorú A. csak a kabbalából bontakozott ki életprincipiummá, de a zsidó pszichózis kialakulására nem nagyon hatott a kabbalisztikus A. sem. Még a chásszidok is Bal sem Tov (Best. l. o.) emberibb álláspontját fogadták el és az istengondolatba való örömteljes elmerüléssel igyekeznek kitisztulni az élet hibáiból. U. P.

Aszód, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye gödöllői járásában 3285 lakossal. A zsidó hitközségről szóló első adatok 1700-ra vezetnek vissza, alapítása erre az időre tehető. (V. ö. *Vajda* Béla «Zsidók története Abonyban» című művével). Alapítóinak, első előljáróinak és első rabbijának neve ismeretlen és 1747-ig való fejlődését sem ismerjük. De ekkor kinőhetett már az első szervezkedés keretéből, ami abból tűnik ki, hogy újjáalakítja a Chevra Kadisát, amely e hitközség alapítása óta működhetett. 1757-ben már templomot építenek. 1745-ben egy Josua nevű, 1767. pedig Filip Jakob nevű rabbi vezeti a hitéletét. 1786-ban Budaspitz Sámuel a rabbija, aki az aszódi temetőben még ma is látható sírkövének felírása szerint 29 évig működött A.-on, jesivát alapított és számos tanítványt nevelt a talmudikus tudományban. 1860-ban Handler Márk, majd Hirschfeld Izrael a hitközség rabbija, utánuk Schreiber József került a rabbinátus élére és 40 évig irányította a hitközség hitéletét. A hitközség szelleme mindig konzervativ volt, a szakadás idején mégis a kongresszusi szervezethez csatlakozott, de alapszabályaiban kimondta, hogy a Sulchan Áruch alapján áll. Azóta a VI. községkerülethez tartozik. Anyakönyvi központ és mint ilyenhez hozzátartoznak: Acsa, Bag, Domony, Galga-György, Galgahéviz, Galgamácsa, Héviz-györk, Kartal, Tura, Veresegyház, Zsámbok, Verseg, Váchartyán, Vácrátót, Ujfalu, Zsidó. Ma 86 családban 311 lelket számlál 100 helybeli adófizetővel. Ezek között van 2 nagykereskedő, 40 kereskedő, 1 nagyiparos, 11 iparos, 2 gazdálkodó, (az 5000 holdas kartali uradalom Szántó Géza igazgatása alatt áll), 3 ügyvéd, 2 orvos, 8 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 6 magánzó. 8 közadakozásból él. Nagyipari tevékenységgel Vas Mór szerzett érdemeket, aki majolika, cserép és téglagyárat alapított. A világháborúban a hitközség 22 tagja esett el a különböző frontokon. Évi költségvetése 15.000 P. Legfontosabb intézménye az elemi iskola, amelyet 1845. létesített és ebben már az alapítás évében rendszeresítette a magyarnyelvű oktatást. 1861-ben alapította betegek ápolására és segélyezésére a Tomche Dallin-t, 1880. a Nőegyletet, 1910. a Leányegyletet, 1920. a Talmud-Tórát, amely 15—20 növendéknek ád vallásos nevelést. Értékes alkotás az 1908. Román Miklós műépítész tervei szerint épült zsinagóga, amelynek költségeit a hitközségi tagok áldozatkészsége teremtette elő. Nagyobb adományokkal hozzájárultak: marosváraljai Glück Samuné, dr. Gál Adolf kormányfőtanácsos, megyei tiszti főorvos, Schlesinger Flóris, Neumann Ármin, Brünauer Mór, Brüll Soma, özv. Haraszty Pálné, Lengyel testvérek, Aszódi Takarékpénztár, Izr. Nőegylet, Chevra Kadisa, báró Schossberger Lajos, domonyi Domony Ödön, Hannover Lipót, Fleissig Mór, Salzer Nándor, Feuermann József, Diamant Dénes Márton, Lőwy Manó, Hermann József, Reiner József, Hannover Adolf, Weiner Dávid, Vas Mór, Aszódi Hitelbank, Steinberger Mór és Dénes Jenő. A templom felépítése után, 1921. az 1757. épült zsinagógát lebontották. A hitélet elmélyítésén kívül nagy gondot fordít a hitközség a kultúra terjesztésére is és evégből Kultúregyletet alapított 1924. Vezetősége: Steiner Jakab főrabbi, Reiner József elnök, dr. Faludi Sándor alelnök, Hermann József főgondnok, Lengyel Ábrahám gondnok, Vas Mór pénztárnok, Lőwy Manó ellenőr, Klein Ernő jegyző. A Chevra Kadisa elnöke Friedmann József. Az iskolaszék tagjai: dr. Faludi Sándor elnök, dr. Gál Adolf, dr. Glück Adolf, dr. Katona Henrik, dr. Rendes Dezső, Reiner József, Déri Róza tanítónő.

Aszód, 1. *Áron Sámuel,* dunaszerdahelyi rabbi, *A. Juda* (l. o.) rabbi fia, szül. Dunaszerdahelyen 1830., megh. u. o. 1905. Tanulmányait nagy. nevű atyjánál végezte. Már kora ifjúságában halachikus levelezésben állott a leghírnevesebb rabbikkal. A híres Sik Mózes responsumaiban a legtöbb feleletet hozzá intézte. Több évig Nikolsburgban tanult, majd 1859. Koltán lett rabbi, de atyja halála után 1866. az akkor híres dunaszerdahelyi hitközség őt hívta meg rabbijául. Kiadta atyja responsumait, melyeket jegyzetekkel látott el. 39 évig működött a legnagyobb tisztelettől övezve, anélkül, hogy a pártok küzdelmeiben részt vett volna. Utódául fiát, A. Mayert választották.

2. *A. Juda,* rabbi, szül. Aszódon a XVIII. század végén, megh. Dunaszerdahelyen 1866. Nikolsburgban tanult Benet Mordechaj rabbi (l. o.) híres jesiváján, ahol csakhamar ő maga is segített a tanításnál. 22 éves korában rabbidiplomát kapott és előbb Réthen, majd Szenicen, 1853 óta Dunaszerdahelyen működött, mint főrabbi. E minőségben híres és keresett jesivát tartott fenn haláláig. A rabbinikus tudományok majdnem minden ágával foglalkozó nagyon sok és értékes kéziratot hagyott hátra, de csupán responsumait adták ki *Tsuvósz Mhrja* c. alatt. Ez utóbbi kb. ezer kérdést és választ tartalmaz. A. kortársa volt a Kszav Szófernek (l. o.) és Hildesheimer Izráelnek (l. o.) s jóllehet, hogy Szófer orthodoxiáját képviselte, megértő volt a többi irányokkal szemben. Éles eszét, rendkívüli jámborságát és szívjóságát annyira becsülték, hogy már életében szentnek tartották és a keresztény lakosság is ilyennek tekintette. Egy törvényszéki tárgyaláson szakértőnek kérette be az elnök Nyitrára, de a kötelező esküt elengedte ezzel az indoklással: «Ennek a szent férfiúnak nem kell megesküdnie; egyetlen szava eskü jellegével bír.» V. ö. *Stein* M., «Magyar Rabbik» 1906. S. R.

Aszódi *Zoltán,* belgyógyász, egyetemi magántanár. Született Budapesten 1891 március 22.

A budapesti egyetem elvégzése után a belgyógyászati klinikán működött, mint adjunktus. A kultuszminiszterium megbízásából, a Rockefeller-alapítvány támogatásával hosszabb időt töltött amerikai tanulmányúton. 1928-ban habilitálták magántanárrá. Magyar, de főleg külföldi folyóiratokban az anyagcserével foglalkozó több, nagyobb tanulmánya jelent meg.

Aszóró batlonim *(tíz batlan)*. Tíz olyan fogadott férfi, ki szükség esetén biztosítja a nyilvános istentiszteletthez szükséges tíz ember (minjan), jelenlétét.

Aszoró bětévész *(h.)*. Tévész hónap tizedik napja (L. *Bőjtnapok; Tévész.)*.

Asztrológia, l. *Kabbala* alatt.

Atbas *(gardak, hac vapza)*. Titkos héber írás, amelynek módszere a betűk elcserélésén alapszik. Az elcserélés úgy történik, hogy a héber alfabet első betűje *(a)* helyett az utolsót *(t)*, a második *(b)* helyett az utolsóelőttit *(s)* veszik és így tovább. A vox memoralis közepén olvasható *a* betű nem számít, az csak a kiejtés megkönnyítésére való. A módszer ősrégi és már Jeremiás könyvében Babel és Kaszdim betűelcseréléssel van megnevezve (26, 25 és 51, 41), *S s c h* (Sésach) és *L v k m j* (Lév komáj) szavakban. A középkor pajtánjai, akik zsinagógiai költeményeiket úgy írták, hogy az alfabétum sorrendje szerint az első verset *a* betűvel, a másodikat *b*-vel, a harmadikat *g*-vel kezdték meg, az A. módszerét néha a versek elején alkalmazták, tehát nem az alfabétum, hanem az A. sorrendjét követték. Az A. az ünnepek kiszámítására is szolgálhat. A számításnak a peszachból kell kiindulni, ez tehát az első ünnep és *a*-val jelezhető. Ha követjük az *a*-t, *b*-s, *g*-r, *d*-k stb. sorrendjét, akkor könnyen számíthatjuk ki, hogy a különböző ünnepek a hétnek mely napjára esnek. A kötőjellel összekapcsolt két betű közül az első peszach napját jelzi, az *a* az első, a *b* a második napot és így tovább. A második betű annak az ünnepnek kezdőbetűjét jelzi, amely a peszach után igazodik és a hétnek ugyanarra a napjára esik, mint a peszach első napja. Tehát amilyen napra esik peszach első *(a)* napja, ugyanolyan napra esik *(t)* tiso beov is; amilyen napra esik a peszach második *(b)* napja, olyanra esik *(s)* semini áceresz; a peszach harmadik *(g)* napjából következtetni lehet a *(r)* ros-hasono napjára, a negyedikből *(d)* a *(k)* keriasz határó-ra, vagyis Szimchasz Tórára, az ötödikből *(h)* a *(c)* jomkippura (com = bőjt), a hatodikból *(v)* a *(p)* purimra, a hetedikből *(z)* az ajinra, tehát az áceresre, ami a Sovuosz mellékneve. F. M.

Atheismus, *hitetlenség*, tagadása annak, hogy egy isteni lény él és tevékenykedik ezen a világon. A bibliai ember számára Isten léte és hatalma olyan adottság, amely nem szorul különösebb bizonyításra. Az A. tehát a gondolkodás gyümölcse s mint ilyen nem elszigetelt jelenség, hanem csupán egy része annak a gondolatsornak, amely a világ berendezéséről kialakult. Az A. alapja a kételkedés a vallásos hit által magától értetődőnek feltételezett isteni kormányzás igazságosságában és észszerűségében. Az istenségnek — ez az atheista okoskodása — az ember javára kellene munkálkodnia. Az a körülmény tehát, hogy az ember többnyire szenved, Isten nem-létéről tesz tanuságot. Ez a nagyon átlátszó következtetés a materializmusból folyik, mely az anyagon kívül semmi mechanikus törvényszerűséget nem akar elismerni. De nem csak a kételkedés eredménye az A., hanem a szertelen élvhajhászásé is, amelynek számára a vallásos világszemlélet a korlátlan kiélés és élvezet akadálya volna. Ez a kései görög korszak filozofusának, Epikúrnak a tana, amellyel a talmudi és rabbinikus irodalom is behatóan foglalkozik. Hogy a bibliai ember érzésben milyen távol áll az A.-tól, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Biblia a hitetlenséget röviden esztelenségnek nevezi. Jób könyve pedig azt bizonyítja, hogy ha meg is győződünk az élet igazságtalanságáról, ez nem ok arra, hogy eltávolodjunk Istentől, ellenkezőleg, hittel és ragaszkodással ki kell harcolni, hogy igazságos ítéletét kiérdemeljük. Ahogyan nem zárt filozófiai, ugyanúgy nem vallási rendszer az A. Természetesen, vallásos színezetű mozgalommal azért lehet összefüggésben az A., amint azt a buddhizmus példája is mutatja. F. M.

Atlasz *Márton*, író, szül. Tasnádtón 1878 febr. 23. A budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémiát elvégezve, a kereskedelmi minisztériumban nyert beosztást s ennek megbízásából a keleten, Konstantinápolyban, Szalonikiben, Kairóban és Bayruthban 14 éven át nagy sikerrel képviselte a magyar kereskedelem érdekeit. Számos közgazdasági tanulmányt írt magyar és német nyelven. Önállóan megjelent művei: *Die Befreiung. Ein Zukunftsroman* (1910); *A fergeteg* (1912); *Mohamedán világ* (1910); *Titán* (1913); *A fekete világ* (1913). S. R.

Atlétika, a legnemesebb sportág, amely az egyéni, testi érték fontos fokmérője. Az A. gyüjtőfogalma alá két nagy csoport tartozik. A felosztás futást és ügyességi számokat jelöl. Ezek is annyi ágazatra oszlanak, hogy a testi képességnek úgyszólván valamennyi fajtája megnyilvánulást kereshet az A. határain belül. Így a futásban a különböző egyéni képességeknek megfelelően gyorsasági és kitartási versenyek szerepelnek. A gyorsaságnak, erőnek, ügyességnek, rugalmasságnak tehát az ember legértékesebb testi tulajdonainak a versenyét jelenti az A., amely így a természetes emberi versengés fokmérője. A legértékesebb testi tulajdonok versenyében előkelő szerep jut a zsidóságnak is. Az atlétagyőzelem kizárólagosan az egyén érdeme. A nagy atlétasikerek közül nehéz kihámozni, hogy melyiknek a viselője volt zsidó. De megállapítható, hogy a zsidó atléták sokkal nagyobb arányban szerzik a sikereket, mint amit a lakosságban való százalékos arányszámuk mutat. A legelső atlétakorszak Magyarországon a kilencvenes évek elején nyer általánosabb jelentőséget. Már ebben az első időben megjelennek a pályákon a zsidó atléták, hogy a legnagyobb versenyekben is kiemelkedő eredményeket érjenek el. A magyar atléta-szövetség még nem áll fenn, amikor már híres magyar zsidó atléták neve forog közszájon. Bajnokok és rekorderek, nevezetes versenyek győztesei. A nemzetközi versenyek akkor még gyérebben folynak, de ott is kitüntetik magukat a zsidó

ifjak. A leghíresebbek közül a következőket jegyezzük fel: 1889. nyeri első bajnokságát az akkori idők legelső magyar gyaloglója, *Kohn* Arnold. A sikert négyszer ismétli meg és három éven át vezet minden hazai versenyt. 1893-ban tűnik fel első bajnokságával *Malcsiner* Gyula, hatszoros magyar bajnok, aki a középtávú futóversenyeken aratja sikereit, három eredményével éveken át tart rekordokat és mellékesen kerékpáros és műugró versenyeket nyer. Az akkoriban divatos «sulydobás magasba» versenyeknek *Freund* Sándor a favoritja, magyar bajnokságot nyer. A gyalogló versenyeken Kohn Arnoldot *Grünwald* Miksa követi a bajnoki listán. A szintén kimúlt «távolmagasugrás» versenyében *Sachs* Lipót nyeri bajnokságait. A gyaloglókhoz *Vidor* Jenő csatlakozik, mint a harmadik zsidó a magyar bajnokok listáján. A sprinterek között *Horner* Ármin, *Weisz* Ármin a legelsők közé tartoznak. Utóbbi ötször is magyar bajnok. A távolugró versenyeken *Tótisz* Lajos és *Holics* Ödön emelkednek ki és nyerik a versenyek sorát. Utóbbi többszörösen nyert bajnokságot is. A távfutó versenyeken *Rosenthal* Hugó, a középtávú versenyeken *Brandl* Béla híres atléták. Utóbbi több magyar bajnokság mellett éveken át tart különböző rekordokat. A háború előtti évek leghíresebb szereplői közé tartozik *Váradi-Weiszhausz* Miksa dr., sokszoros hosszútávú bajnok és rekorder, *Abarbanell* Róbert dr., majd a távolugró rekorder és többszörös bajnok *Szende* Andor, aki később korcsolyázó bajnok lett. *Déri* Emil a rövidtávú futóversenyeken szedi győzelmeit, rekordokat tart, magyar bajnokságot nyer. *Szalay* Pál ugyanezen a területen dolgozik, a háború előtti években sok versenyt nyer és bajnok is lesz. Híres sprinter ebben az időben *Szenes* József és a két *Weinréb* fivér, József és György. A többszörös magyar gyorsfutó-bajnok *Rákos* Jenő és a gátfutó bajnok *Helfer* Béla a háborúban elesett. *Bodor* Ödön, a magyar A. legnagyobb teoretikusa, a legképzettebb magyar atlétanevelő ebben az időben, még ma is versenyez. Többszörös magyar bajnok középtávi versenyeken, sok nemzetközi verseny győztese, a londoni olimpiászon is kiemelkedő sikert ér el. *Görög (Grün)* Vilmos a diszkoszdobó versenyeken rekorder és bajnok. A háború utáni időkben még nagyobb tömegekben indul meg az atlétaélet, bár eleinte csekély értékűek az eredmények. A versenyek és a bajnokságok sűrűbbek és nagyobb jelentőségűek lesznek, de nem azonnal. Az utolsó évek atlétikájában kiemelkedő eredményeket ér el *Grosz* István, a hosszútávú futóversenyek sokszoros bajnoka és rekordere. A gyorsfutók versenyében rekorder és sokszoros bajnok lesz *Gerő* Ferenc, bajnokságot nyer 400 méteren öccse *Gerő* Mór is. A rövid ideig szereplő *Forbáth* Imre súlydobó bajnok és rekorder. A magyar zsidó atlétanagyságok felsorolásánál meg kell még emlékezni a legelső atlétaidők gyorsfutójáról, *Villányi (Weisz)* Ármin szegedi műszaki tanácsosról, aki a nyolcvanas évek legvégén a legelső szöges atlétacipőt a pályára vitte. F. P.

Átó horészó, szefárd kiejtéssel *Attá horeta* «*neked megmutattatott*». Egy bibliai vers kezdete (*Mózes* V. 4, 35). A vers ama bibliai citátumok élén áll, amelyeket a Tóra kiemelésénél mondanak. A szefárd liturgiában szabály, hogy a tórakiemelésnél mondott ima mindig A.-val kezdődik, a lengyel-német ritusban az A.-t csak Szimchasz Tóra-kor a Tórákkal való körmenet előtt szokták elmondani.

Átóró *(h.) Dísz,* a tallisz (imaköpeny) felső szélére varrt szalag arany- vagy ezüstszálakból. Egyszerűbb A.-nak selyemszalagot is alkalmaznak. (L. *Tallisz).*

Atrocitás, latin szó, kegyetlenséget jelent. Jogtalanság értelmében is használtatik. A zsidóknak minden időben volt részük benne. A forradalmak és ellenforradalmi időket követő reakció A.-ai is főleg a zsidók ellen fordultak. (L. *Antiszemitizmus).*

Áttérés *(kitérés)* a vallás cserének az az aktusa, mikor valaki önkéntes elhatározással öröklött vallását elveti és egy másik egyházközösségbe véteti fel magát. A hagyományos zsidó felfogás nem ismeri a zsidó közösségből való teljes kilépés fogalmát és az áttérés ténye nem szünteti meg a zsidósághoz való tartozást, mert ez nem függ az ember önkényes elhatározásától, hanem a születéstől, amely meghatározza a vallásközösségbe való természetes elhelyezkedést. Ez az alapelv olyan szigorú következetességgel érvényesül a zsidó vallástörvényben, hogy még a hitélet egész komplexumának, sőt magának Istennek a tagadása sem zárhat ki senkit sem a zsidó közösségből, jóllehet, hogy a teljes tagadást (kófer béhakol) és az atheizmust a legsúlyosabb bűnnek tekinti a rabbinikus felfogás. Achér-t a talmudi kor legnagyobb tagadóját, a nagyhírű rabbi Meir kortársát, a Talmud legintranzigensebb szerzői is zsidónak tekintették (l. *Aposztázia).* E szerint a felfogás szerint még a zsidó nép elárulása sem szüntetheti meg a zsidósághoz való tartozást, amiről a Talmudban *(Szanhedrin)* ezt a döntést olvashatjuk: «*af al pi sechótó, jiszróel hu*», ha vétkezett is, zsidó ő és az is marad. A zsidó vallástörvény tehát nem adott lehetőséget a zsidó hitből való kitérésre és ennélfogva a kitérések módozatait és eljárásait sem szabályozta. Ebben az ősi felfogásban rejlik annak az oka, hogy a régebbi századokban csak elvétve fordult elő egy-egy önkéntes kikeresztelkedés a zsidóságban. A zsidó vallásból való kilépés lehetőségét csak a legújabb korban adta meg a törvényhozás, nem csak Magyarországon, de minden más államban is, ahol a zsidóságot egyenjogusították. A keresztény egyház természetesen nem törődött a zsidó felfogással és régóta buzgólkodik a zsidók megtérítése körül, abban az elgondolásban, amely az egyház egyik legfontosabb feladatát a keresztény hit terjesztésében látja. A szisztematikus zsidótérítés 1230. kezdődött a katolikus egyházban, a Murciában élt Pauforti Rajmunddal, aki megalapította a zsidómisszió intézményét. Az evangélikus egyház csak a XVII. században kezdte meg intézményesen a zsidótérítést. Manapság mégis nem csak ott fordulnak elő tömegesebb áttérések, ahol nagyobb erővel dolgoznak a kereszténység érdekében a missziók, de mindenütt, ahol gazdasági és politikai befolyások alatt szorosabbra fűződött a zsidók és

nemzsidók között a kultúrkapcsolat. Az általánosabb felvilágosodottság közömbösíti az öröklött hitbe forrt öntudatot és az egyenjogusítottság is előnyösnek tünteti fel az uralkodó nép életformáihoz való alkalmazkodást, A vallástól való elidegenedés és a nemzsidó környezettel való bensőbb érintkezés, továbbá a liberális törvényhozás előmozdítja a vegyesházasságokat, amelyek aztán legtöbbször a zsidó vallástól való teljes elszakadáshoz vezetnek. Tömegjelenségként mindazonáltal csak a politikai reakciók idejében lép fel a kikeresztelkedés és az ezeréves Magyarország dicsőségét hirdeti, hogy ilyen nyomást ritkán éreztek a zsidók. Az elmult századokban csak egyszer mutatkozott meg ilyen reakció, Nagy Lajos király alatt, aki hitbuzgóságában az egész akkori magyar zsidóság megkeresztelkedését követelte. De az akkori zsidók az áldozatkészségnek olyan erejével ragaszkodtak ősi hitükhöz, hogy inkább a kiűzetést vállalták, mint a hittagadást (l. *Kűzetés)*. A valláscsere tehát a legújabb időkig csak szórványosan bontotta meg a zsidó sorokat. (1890-től 1910-ig összesen 5046 zsidó tért át a keresztény vallásra. Budapesten 1906. 225 férfi és 243 nő, összesen 468, 1907. pedig 107-tel több. További adatokat l. *Magyarország* c. alatt). De tömegesebb áldozatokat szedett a proletárdiktatura és az utána következő ellenforradalom. Ezrekre rúg az ez időkben történt kitérések száma csak magában a fővárosban is, de pontos statisztikánk nincs még a hitükhagyókról, részben azért, mert sok keresztény lelkész túlteszi magát a törvénynek azon az intézkedésén, amely meghagyja, hogy a lelkészek az áttérésekről egymást kölcsönösen értesítsék, részben pedig azért, mert a Pesti Izraelita Hitközség, amely a legtöbb kitérést könyvelheti el, nem publikálja a nála bejelentett áttéréseket. L. *Aposztázia.* U. P.

Atya, a család feje, átvitt értelemben a nemzetség feje is (l. *Szülők).* Az idők során tiszteletcím lett belőle és végül a legfőbb szentséget abban érte el, hogy Isten megjelölésére használják, teremtői hatalmának és az emberek hozzá való gyermeki viszonyának kifejezése gyanánt. A talmudi jog szerint a család keretében az elsőbbség az A.-t, nem az anyát illeti meg. 1. Testvéreknek csak azok a gyermekek számítanak, akik egy atyától származnak. Az egy anyától, de több apától származók sem a sógorházasság, sem az örökösödés tekintetében nem azok és nem egyenrangúak az egy apától származó gyermekekkel. 2. Jótékonyságra (családi támogatásra) előbb tarthatnak igényt az apai, mint az anyai rokonok. 3. Az A.-i részről való nagynénével való házasságot már a Tóra tiltja, az anyai nagynénével való házasság ellenben csak rabbinikus tilalom alá esik. 4. Papi tisztaság tekintetében szintén van különbség az egy apától és az egy anyától való testvérek között. A Bibliának az a törvénye, hogy testvér nem érintheti a testvér holttestét, nem terjed ki az egy anyától való féltestvérre. 5. A természetes A. korlátlanul gyakorolja A.-i jogait a gyermeke fölött, kivévén, ha azt pogány nő, vagy rabszolganő szülte, mert ebben az esetben csakis az anya tekintendő szülőnek és minden jogot az gyakorol. 6. A pogány nőtől, vagy rabszolganőtől született gyermeket, ha meghal, még meggyászolni sem kellett az apának. 7. Ha az A. kitér a zsidó vallásból (vagy a gyermek is), ezzel még nem esik el az öröklés jogától, mert a Talmudnak az a felfogása, hogy «ámbár vétkezett (a kitéréssel), mégis zsidó». 8. Más vallású és rabszolga apának zsidó nőtől való gyermeke zsidó és nem tekinthető törvénytelennek még akkor sem, ha házasságon kívül született. 9. Elhalt fia után az A. örököl. F. M.

Auer 1. *Lipót**, hegedűművész, szül. Veszprémben 1845. jun. 7. A magyar származású hegedűművészek közül A. futotta be eddig a legfényesebb karriert. A zseniális tehetségű hegedűs ma a pedagógusok és hegedűvirtuózok világszerte elismert nesztora. Amerikába szakadt tőlünk, de még ma is szívesen segíti a hozzáforduló fiatal magyar zenészeket. Zenei hajlamait korán észrevették. Pestre került és itt kezdte meg tanulmányait. Tudásszomját azonban nem elégítette ki az akkori Pest, amely abban az időben még nélkülözte a jó hegedűpedagógusokat. Bécsbe utazott, ahol Dont tanította hegedülni. Ragyogó pályafutása ott kezdődik, amikor Joachimhoz kerül, aki fényes jövőt jósol fiatal tanítványának. Első szerződése a düsseldorfi Operához köti (1864), amelynek hangversenymestere lesz. Két évvel később Hamburgba szerződik át. 1868-ban Oroszországba hívják és A. elfogadja a szerződési ajánlatot. Szentpétervárra költözik. A cári udvari Operaház szólistája, a pétervári Zeneakadémia tanára lesz. 1887—92-ig a császári zenekar dirigense. Nagyon megszeretik az udvarnál ezt a kiváló zenészt, aki eléri a megbecsülésnek legnagyobb fokát is: a cár elismerése jeléül belső titkos tanácsosnak nevezi ki. A világháború és a forradalom előzte Oroszországból. Először Oslóba, majd Amerikába ment. 1918 óta állandóan Newyorkba tartózkodik és pedagógiával foglalkozik. Csak nagy ritkán, jótékonycélú előadásokon hegedül, vagy dirigál. Pedagógiai munkássága felbecsülhetetlen. Tanítványai közül rengeteg lett nagynevű művész. Kompozicioi közül a *Transcriptions* c. sorozat a legnevezetesebb. Pedagógiai írásai: *My long life in Music* (Newyork 1923), *Violin Playing as I teach it* (London 1921). K. K.

2. *A. Pál, (alsóterényi)**, jogi író, szül. Budapesten 1885 okt. 3. A budapesti egyetemen tanult s az ügyvédi diploma megszerzése után hosszabb tanulmányutat tett Nyugat-Európában. A háború befejezése után jogi szakértője volt a békeszerződés által létesített határmegállapító bizottságnak. A. *Pál* íróí név alatt a szépirodalom terén is működött és Benedek Marcellel együtt «*Idegen költők*» c. kötetet adott ki (1905). Jogi tanulmányai szaklapokban jelennek meg, önálló kötetei: *Becsület és becsületsértés* (1908); *Népek Szövetsége* (1918); *Das Pariser Völkerbundabkommen* (1920); *The protection of national minorities* (Internat. Law Association, London); *A permanent International Court for Civil Matters* (u. a.) *Plebiscits and the Leage of Nations Covenant* (u. a.); Munkatársa a Journal de Genève-nek. A frankhamisítási perben a Banque de France képviselője volt. S. R.

Auerbach 1. *Gyula*, író, szül. Budapesten 1856 márc. 6., megh. Bécsben. A Wiener Sonntagszeitung szerkesztője volt. Ismert hírlapíró. Tárcáit nagyon olvasták. Különösen helyi ízű, érdekes novellákat írt. Külföldi lapoknak dolgozott.

2. *A. Naftali Herz*, rabbi, «a hét község» egyikében, Boldogasszonyban (Frauenkirchen). Előkelő bécsi családból származott; nagyatyja a gazdag és jótékony A. Fischof, atyja A. Menachem pedig Korotschinban volt rabbi. Az 1670-i bécsi kiűzés következtében jutottak előbb Morvaországba, mert a törvény eltiltotta attól, hogy a magyarországi császári vidékeken telepedjenek le. Sírkőfelirata mint kiváló tudóst, jellemszilárd férfiút és kitünő hitszónokot tünteti fel. Megh. 1737. (V. ö. *Stein* M., «Magyar Rabbik»). S. R.

Auktoritás. A tekintélyek tiszteletben tartását számos helyen követeli a rabbinikus irodalom. A tekintélyvédelem jut kifejezésre ebben a talmudi szentenciában is: *Rav sémochal al kevódó, én kevodó mochul.* Ha a rabbi le is mond a neki járó tiszteletről, az azért nincsen elengedve (*Kiddusin* 32.) Erről a kérdésről azonban nem alakult ki egységes felfogás és még ma is vitás.

Ausch *Jenő*, publicista és ügyvéd, szül. Kolozsváron 1882. Az első zsidó joghallgató, akit 1905. a kolozsvári egyetemen sub auspiciis regis avattak doktorrá. Számos jogi értekezése jelent meg.

Auspitz, 1. *Adolf*, író és pedagógus, szül. Kántorjánosin 1836 febr. 24., megh. 1909 nov. 3. Tanulmányait a pozsonyi jesivában végezte, aztán tanítói oklevelet szerzett. Néhány esztendei tanítóskodás után Nagyváradon magániskolát nyitott és irodalommal is foglalkozott. Érdemeiért a koronás arany érdemkeresztet kapta.

2. *A. Jakab*, földrajzi író, élt Pesten a XIX. sz. első évtizedeiben. Műve: a *Beér ha-Lúchósz* (Wien 1818), öt bibliai vonatkozású térképet mellékel, latin források alapján, bőséges jegyzetekkel s magyarázatokkal. A térképekből a 4. és 5. Palesztinát ábrázolja s rekonstruálja a héber és nemzsidó források alapján. Életrajzát közli Benjacob az Ócar ha-Szefórimban. S. R.

Auspitzer *Siegfried*, hegedűművész, szül. Tátralomnicon 1858 október 8. Tanulmányait Bécsben végezte, az ottani konzervatoriumban. Először szólóhangversenyt adott, majd zenekarhoz szerződött. Nyugdíjaztatásáig a bécsi Hofoper zenekarának tagja, ahol primhegedűs és helyettes zenekari főnök volt.

Austerlitz, 1. *Mayer*, rabbi, szül. Kismartonban 1833., ahol atyja *A. Vilmos* a rabbi-testület elnöke volt és a hitközség újraalapításának munkájában vezető szerepet játszott. Az első vallástudományi ismereteit atyjától szerezte, 13 éves korában Nikolsburg híres talmudiskoláját látogatta, majd Bonyhádon Perls Mózes, Sárbogárdon Abbeles, Pozsonyban Szófer Ábrahám és Kismartonban Hildesheimer Izrael tanítványa volt. A. Kismartonból Prágába ment, ahol Rappoport rabbi tanítványa lett és egyetemi tanulmányai közben Kaempf és Wessely előadásait hallgatta, majd Giessenben 1857. filozófiai doktorátust nyert. Rabbiképesítő okleveleit Hildesheimer kismartoni, Rappoport prágai és Lüpschitz szántói rabbitól nyerte. 1858-ban feleségül vette Fischmann Mózes miskolci rabbi leányát és 2 évig apósa oldalán mint segédrabbi működött. 1860-ban az eperjesi, a mosonyi és az abonyi hitközségek hívták meg rabbinak, de A. Eperjes meghívását fogadta el és 1913. bekövetkezett haláláig, 53 éven keresztül, ott működött. Vezetése alatt a hitközség kultúrális és emberbaráti intézményeivel, kiváló iskolájával mintahitközséggé fejlődött. A. nagy talmudi tudásával, szónoki képességével, klasszikus héber stílusával és irodalmi tevékenységével országos hírnevet szerzett. Ismertebb művei: *Die Ökonomie d. hebr. Sprache; Gedächtnissrede über W. Austerlitz* (1869); *Das Öhlkrüglein* (1879); *Gedächtnissrede über S. H. Fischmann Rabb. zu Kecskemét* (1880); *Leichenrede an der Bahre eines Ermordeten* (1865); *Kasualreden* (1910); *Über den Selbstmord* (1885). A. T.

2. *A. Sámuel*, rabbi, szül. Bécsben 1870. Több jesiván tanult s a pezsonyi jesiván szerzett rabbioklevelet. Becsben, Pápán és Somorján működött. 1914 óta a miskolci orthodox hitközség főrabbija. Kiváló szónok, több halachikus munka szerzője.

3. *A. Tivadar*, ügyvéd. Jelentékeny munkásságot fejt ki az eperjesi zsidóság kultúréletében. Megalapította a zsidó kultúregyletet és résztvett 1928. az eperjesi zsidó múzeum alapításában, amely Szlovenszkó zsidó kultúrájára, történetére és művészetére vonatkozó emlékeket foglal magában. Több felekezeti folyóirat munkatársa. Sajtó alatt van a *Sárosmegyei zsidók története* c. monografiája. E lexikon munkatársa.

4. *A. Vilmos*, orvos. Tanulmányai befejezése után Bártfán telepedett meg. Művei: *Az anatómiai nomeclatura* (1909); *Utazásom Finnországon át az északi sarkkörig* (1927); *Leben u. Wirken von Rabbi M. Austerlitz* (1928).

Auszländer *Antónia*, szül. Nagyváradon 1852., a nagyváradi városi tanács v. tagja. Harmincöt év óta elnöke a nagyváradi izraelita Nőegyletnek. Megalapította az izraelita Nőegylet leányárvaházát és az aggnők otthonát.

Auto de fé, l. *Inkvizició* alatt.

Autonomia. Testületeknek, népi közösségeknek vagy hitfelekezeteknek az a függetlenségi, illetve önkormányzási joga, amellyel belügyeikben önállóan intézkedhetnek. Ilyen kihangsúlyozott autonomiával rendelkezett a zsidóság IV. Béla kiváltságlevelének életbeléptetésével az 1251. után következő időkben. A rendes bíróságoknak semmiféle joguk nem volt a zsidók fölött, egymásközti peres ügyekben ők maguk ítélkeztek és belügyeikben önkormányzati joguk volt. Ez a jog természetszerűleg megcsappant, vagy teljesen meg is szünt a későbbi idők során, mikor a zsidók a városok törvényhatósága alá kerültek és zsidóellenes tendencia jellemzi a zsidókra vonatkozó intézkedéseket. Az emancipáció során újból autonomiához jutottak a zsidók, de ez csak az egyházi életre korlátozódik és csak a hitközségek önkormányzatát biztosítja. U. L.

Av *(Ab)*, a zsinagógai év ötödik hónapja, askenát kiejtéssel *óv*-nak mondják. A zsidó történe-

lem legtragikusabb emléke, a jeruzsálemi templom pusztulása (chorbón) erre a hónapra esik. (L. *Tisó beóv).*

Av besz din *(a törvényszék atyja)*, a szinhedrion elnöke, aki rangban a nászi (fejedelem) után következik. Manapság a főrabbi héber címe, a rav (rabbi) szóval kapcsolatban. A legtöbb hitközségben nemcsak címet, de jelleget is kifejez, mert ahol intézményesített rabbikollégium működik, vagy ahol csak esetről esetre ül össze (akárcsak a választott bíróság formájára is) a rabbiság, ott a főrabbi elnököl (l. *Besz-din).* Helyettese és a tárgyalásoknak rendszerint való tényleges vezetője is a ros-besz din (a törvényszék előljárója), aki a hitközségben az első dajjan (rabbi-bíró) tisztét tölti be (l. *Ros-besz din).* A konzervativ hitközségekben a hagyomány alapján viseli az av besz din címét a főrabbi és a ros besz din címét a rangidősebb dajjan anélkül, hogy az e címhez való jog külön kinevezéstől vagy adományozástől függne. A hagyomány alapján él sok haladó rabbi is ezzel a címmel, bár a legtöbb csak rav-nak írja magát. A Pesti Izr. Hitközség is csak 1917. vezette be ezt a címet kitüntetésül dr. Fischer Gyula főrabbi számára, azután, hogy vezető-főrabbivá dr. Hevesi Simon főrabbit nevezte ki (l. *Vezető főrabbi).*

Avérósz *(h. Bűnök).* A bűnök kriminológiai szempontból természetesen a talmudikus jogban is sokféle meghatározás alá esnek és a minősítésben mindig az elkövetett bűn természete és célzata, a büntetés kiszabásában pedig a bűn nagysága és az abból származott ártalom irányadó. A polgári fenyítésen túleső vonatkozásokban két főkategóriába sorozza a Talmud a bűnöket. Az egyikbe tartoznak az Isten ellen, a másikba az ember ellen elkövetett bűnök. Az Isten ellen elkövetett bűnöket *(avérosz sébén ódom lamókóm)* a jomkippur kiengeszteli; azokat a bűnöket azonban, amiket embertársa ellen *(avérosz sébén ódom lachavéró)* követ el az ember, nem engeszteli ki a jomkippur, hacsak a sértettet meg nem követi. *(Jóma).* F. M.

Áv horachamim *(h).* Magyarul: Irgalom atyja. Ima, amelyet a szefiró (l. o.), a három hét (l. o.) szombatjain, valamint hazkoró (l. o.) alkalmával mondanak. A zsidó mártírokról szól, kik hitükért életüket áldozták fel. A szefárd ritusban gyakrabban mondják.

Áv hó tizenötödike *(chamisó ószor beóv),* Palesztinában a második Szentély idejében nagy népünnep volt. E napon fejezték be a szentélybeli fák behordását és rendezték a leányvásárokat. E napon, valamint jomkippur (l. o.) napján, kimentek a jeruzsálemi lányok fehérben a szőlőhegyekbe, ott körtáncot jártak s felhívták az ifjak figyelmét a szépségre, a nemességre és az istenfélelemre.

Av mělóchó. A szombati munkatilalomra vonatkozóan a Talmud különbséget tesz főmunka és kisegítő munka között. Szigorú munkatilalom alá csak a főmunka esik. Ebbe a kategóriába harminckilencet kodifikáltak. Valamennyit A. névvel jelölik (l. *Munkatilalom).*

Avélé Cion. A Cionért szomorkodók, akik a jeruzsálemi templom és a zsidó állam pusztulását siratják. A jámbor zsidó nem ismer mélyebb fájdalmat, mint hajdanvaló nemzeti szentségeinek elvesztését. Nemcsak imákban jut kifejezésre ez a fájdalom, de számtalan emlékjel, nap és ünnep tartja ébren az emlékezést és a jobb jövőbe vetett reményt. Ha például a gyászoló az előírt hét gyásznap letelte után péntek este először jelenik meg az istentiszteleten, az esti ima megkezdése előtt elébe megy a templom bejáratához a hitközség egyik funkcionáriusa és ezeket a szavakat mondja neki: «A Mindenütt jelenlevő adjon neked vígaszt a Cionért szomorkodók maradékaival együtt». Ugyane szavakkal vigasztalják a gyászolót közvetlenül hozzátartozójának eltemetése után is.

Avigdor *Mordechai,* ungvári rabbi, szül. Ráván, megh. Ungváron 1824. Fiatal korában 1808-tól kezdve grasvici, majd 1815 körül ungvári rabbi lett. Nagyatyja volt Askenázy Izsák rabbi, a *Taharósz Hakódes* szerzője. Sógora volt Heller Hirsch (l. o.) óbudai főrabbi, unokája Ábrahám Dávid bucsáci rabbi, a «*Deász Kedósim*» szerzője.

Avló *(avle, h.).* Jogtalanság, méltatlanság. Ellenkezője: *jóser* (jajser) méltányosság, a jogi igazságon túlmenő kedvezés, érdemeknek és erkölcsi tekinteteknek figyelembevétele.

Avódó *(avóda). Szolgálat.* Eredetileg a jeruzsálemi templomban teljesített áldozati szolgálatot értették alatta, később a zsinagógiai istentiszteletet is A.-nak nevezték. A Septuaginta görög bibliafordítása «leiturgia» névvel jelöli meg a templomi szolgálatot, vagyis az A.-t s ez a szó át is ment azután a közhasználatba (l. *Liturgia).* Az A. egy különleges neme volt a főpap által jom kippurkor a jeruzsálemi templomban rendezett istentisztelet. Ennek a jom kippuri kultusznak a leírásait felvették később az ünnepi liturgiába s ezek ma is helyet foglalnak a jom kippuri imák között. Az A. leírása kedvenc tárgya volt mindig a költőknek, miután maga az A. nem volt nagyon költői anyag, hosszú bevezetéseket írtak, melyeket rendszerint a világ teremtésénél kezdtek s a fontosabb bibliai eseményeket érintve a papitörzs kiválasztásánál fejeztek be. Ezeket az A. leírásokat ma csak a jom-kippuri Muszaf imában mondják, a középkorban azonban a reggeli és a délutáni imák között is szerepeltek. Idők folyamán egész A.-költészet fejlődött ki s a legkiválóbb költők — köztük Juda Halévi is — sokat alkottak ezen a területen. Miután csak egyes darabok kerültek be a liturgiába, az A.-költészet alkotásainak legnagyobb része elveszett vagy kéziratban maradt. Ez utóbbiak közül újabban sok került nyilvánosságra. Sok található a British Muzeumban. F. M.

Avódó zóró *(h.). Bálványimádás.* Átvitt értelemben maga a bálvány.

Azariel avi Agri. A XIV. és XV. század fordulóján élt magyar rabbi. Latinnyelvű magyar irodalomtörténeti adataink szerint dícséreteket és énekeket írt az év minden napjára. Műve egy pergamenre másolt zsoltárkönyv végső lapjain a vatikáni könyvtár tulajdonában van. Nevét általában Azariel avi Aazarinak írják, de Czvittinger Dávid 1711. megjelent *Specimen*

című írói lexikona a latin-betűs átírás mellett közli héber betűkkel az Azariel avi Agri nevet is. Ez utóbbi valószínűbb, mert utána megjelöli a helyet, ahol a magyar rabbi élt: in Agria urbe Hungariae. Az egri rabbira vonatkozó adatokat irodalomtörténeti munkáink Czvittingertől veszik. Előfordul még Básty *Magyarok Emléke* és Horányi *Memoria* c. művében. Kohn Sámuel műve nem említi. Zs. J.

Azhóró *(h.)*. Rituális ügyekben való óvás vagy figyelmeztetés.

Azorász nósim *(h.)*. *Női templom.*

Azzusz pónim *(h.)*. *Szemtelen, arcátlan.* Korrumpálva: Azesz pónem.

B

Baavónószénu horabbim *(h.)*. *Sok bűnünk miatt!* Szólás valamilyen baleset vagy szerencsétlenség felemlítésekor és azt az önbeismerést fejezi ki, hogy a mi bűneink miatt szenved az, akit a szerencsétlenség ért.

Babona, a józan ésszel ellenkező hiedelem és általában az a hajlamosság, amely a vallásos, de köznapi életben is elveti a tudományos tapasztalatot és nem is érzékelhető, csupán elképzelt erőhatásokat a valóban létező jelenségek közé soroz. Miután a B. a képzelődés és elfogultság produktuma, nincs is semmiféle rendszere és csak szétszórtan jelentkező felfogásokból áll. Ez különbözteti meg a hitéletben az eretnekségtől, amely torzító tendenciáiban is rendszeres. A világ nagy vallásrendszerei, az ú. n. pozitiv vallások a legnagyobb erővel védekeznek a B. ellen, jóllehet, hogy ők maguk is csak szubjektiv meggyőződéssel igazolhatják a felfogásukat és nem mindig támaszkodhatnak a tudományos megismerésre. Ősidők óta küzd a zsidóság a B. ellen és már a Bibliában találunk erélyes intézkedéseket a B. elfojtására. Ez a küzdelem főleg a szellemekről vallott néphit, a halotti kultusz és a boszorkányok ellen irányul. A zsidóság racionális gondolkodása és kultuszának szigorú ellenőrzése kétségtelenül kedvezően hatott a néphitre, a vallásból nagyjából ki is írtotta a B.-t, de a közönséges élet sokféle szokásában még ma is találunk babonás nyomokat, különösen ott, ahol nehezebben terjed az általános művelődés és nagyobb a vakbuzgóság. Chásszidikus körökben rendületlenül hisznek ma is még a szellemekben és kaméákkal, amulettekkel, papirra vagy pargamentre írt kabbalisztikus varázsigékkel védekeznek a sédim (szellemek) rontása ellen (l. *Amulettek*). Betegséget, szenvedést vízbe ojtott parázzsal gyógyítanak, járványokat és más elemi katasztrófákat a temetőben tartott éjféli esküvőkkel hárítanak el. Hisznek a lélekvándorlásban, amit iburnak vagy gilgulnak hívnak és a lélek-megszállásokban is, aminek dibuk a neve. Sok helyen még ma is vörös szalagot kötnek a gyermekek nyakára vagy képére a «rossz szem» ellen. Ha a gyermeket «rossz szem» verte meg, bölcs férfihez vagy bölcs asszonyhoz viszik, akik a gyermek egyik ruhadarabja fölött titokzatos szavakat dünnyögnek; hazamenet egy szót sem szabad szólni, majd otthon megérintik a gyermeket a ruhadarabbal. Ha bölcs ember nem található, háromszor lenyalják a gyermek szemét s mindannyiszor ki is köpnek. Szülők, kiknek első gyermekük elhalt, az ujonnan született gyermeket nem szólítják nevén, hanem becézőnevet («öreg», «aranyos») adnak neki, ami hosszú életet jelentene. A szép gyermek a «rossz szem» ellen csúfnevet is kap, vagy kameát is, mely egy kis zacskóból áll, abban régi pénz, só és laska. Nem szabad valamit vagy valakit igen nagyon dícsérni, az elkerülhetetlen dicséret után csitító szót (unbeschrien, unberufen) mondanak, hogy az irigység és a gonosz elkívánás hatalmat ne vehessen a megdícsérten. A jámborok sírjáról port hoznak a beteg gyógyítására. Minden szombat esti ténykedés jelentős. Ha üres korsójú emberrel találkozunk ilyenkor vagy veszteségünk van, rossz jel ez az egész hétre. Kedd a szerencsés nap, ezzel szemben a hétfő és szerda szerencsétlen, melyen semmi újat se kezdjünk. Szerencse jele a küszöbre vert patkó is. Szeretik az esküvőket telihold idején tartani. A gyermekágyas asszony szobájának négy falára (Kimpetcetl) cédulákat aggatnak, melyeken megesketik az angyalokat, hogy Lilit ne bántsa az újszülött gyermeket. Gyermek nem mászik keresztül az ablakon, mert az hátráltatja a növésben, ha megtette, másszék ellenkező irányban vissza. Hasonló okból nem lépnek át gyermeket. Két éves korig nem vágják a gyermeknek sem a körmét, sem a haját; míg fogai nincsenek, ne nézzen tükörbe. Ha elmegy valaki hazulról és otthon felejtve valamit, az útról hazatér, rossz jel a számára: nem lesz sikeres az útja. Felette érdekesek a feledés, a memória megbizhatatlanságát előidéző dolgok, melyektől való óvakodás sok embernek második természetévé lett. Ilyenek: ha a ruhát az emberen varrják, cérna vagy más egyéb legyen a szájában, férfi az állat szívét ne egye, könyvben vassal ne mutassunk, hanem nemes-fémmel vagy fával csupán; könyvet használat után nyitva ne hagyjunk. A jobb oldalt előnyben részesítik. Jobb cipőt, jobb harisnyát vesznek fel először, a kifordított ing szerencsét jelent. Nem vágják sorban le ujjaikról a körmöt, hanem össze-vissza, mert a halottnál sorban vágják le, nem vetnek le több ruhát egyszerre, hanem mindegyiket külön-külön, mert a halottnál az előbbi mód használatos. Általában e tévhiteket jellemzi: a rossz szemtől való óvakodás, a munka kezdetéből az eredményre való következtetés, a halottól való megkülönböztetni akarás és a memoriagátló dolgok kerülése. Az itt felemlített babonák sok helyütt még ma is dívnak, a legtöbb a környező népek szokásaiból szivárgott a zsidó-

ságba, de van köztük olyan is (p. o. a szemverés-hez fűzött tévhit), amelyről már a legrégibb időben tudtak a zsidók (l. még *Amuletteк*). A magyar zsidók erőteljes kulturálódása egyre szűkebb körbe szorítja a B.-t és remélhető, hogy nem sok idő mulva végképen kihal a nép gondolkodásából. F. D.

Bach *József*, rabbi, szül. Óbudán 1784., megh. Budapesten 1886 febr. 3. A haladó irány híve volt és ő volt az első, aki szakított az addig dívott jiddis prédikálással és német nyelvű hitszónoklatokat tartott a templomban modern formákban. Emellett éleseszű tudós is volt, aki gyermekkora óta állandóan foglalkozott a talmudtudományokkal és megtanulta az európai nyelveket is. A prágai egyetemen és az ottani zsidó tudósok vezetése mellett 12 évig tanult. Miután vagyonát elvesztette, az óbudai hitközség tanügyi vezetője lett s általában sokat foglalkozott népoktatással. Később a pesti hitközség első német hitszónokának hívta meg. Ezt az állását harminc éven át töltötte be lelkiismeretesen és számos hitszónoklata nyomtatásban is megjelent. Életrajzát fia adta ki és Kayserling látta el bevezetéssel, de a Reich-féle «*Bész-El*»-ben is megjelent (l. k.). Egy szónoklatkötete Pesten jelent meg 1827. «*Homiletische Erstlinge*» címen.

Bacharach *(Bachrach, Bacherach, Bacher* néven is ismeretes), igen elterjedt zsidó családnév, melynek viselői nem csupán egy családhoz tartoznak. A név a rajnai Bacharach várostól veszi eredetét. A család leghíresebb tagjai: Jair Chajim Bacharach, XVII. sz.-beli morva rabbi; Bacher Vilmos (l. o.), a budapesti rabbiképző igazgatója.

Bacher, 1. *Emil*, közgazdász, B. Simon (l. o.) fia, B. Vilmos (l. o.) testvére, szül. Liptószentmiklóson 1854., megh. Budapesten 1926 okt. 15. Tanulmányait Budapesten végezte, majd hosszabb ideig külföldön képezte magát. Mint egyszerű tisztviselő kezdte pályafutását a Viktória malomtrustnél, amelynek később elnöke lett. Ezt az óriásivá fejlesztett vállalatot az egész világon ismertté tette, egyszersmind belekapcsolódott általa a hazai és külföldi pénzpiacba. A háború következményeivel járó pénzügyi összeomlás után jelentékeny része volt a szanálási műveletekben, de a világpiaccal nem tudta a versenyt tartani és midőn a malom részvényeinek árfolyama lezuhant, B.-nek kellett a felelősséget viselnie. Élete végén a Molinum Rt.-gá alakult malom talpraállításán fáradozott rendkívüli energiával, de munkája közben szervezete felmondta a szolgálatot. B. a Pesti Izr. Hitközség legjótékonyabb és áldozatkészebb hívei közé tartozott, aki évenként hatalmas összegeket adott a hitközség intézményeinek fentartására. Irodalmilag is működött és a világ gabonapiacáról a Pester Lloydba írta nagyértékű észrevételeit. S. R.

2. *B. Rózsi*, festő, szül. Budapesten 1897. Deli Antal festő felesége. Tanulmányait Nagybányán kezdte, később Rippl-Rónai és Bornemisza Géza alatt tanult. 1924-ben gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban, posztimpresszionista irányú olajfestésű tájképekből *(Nagybányai országút, Zazar partja)*, figurális képekből, arcképekből, rajzokból, akvarellekből és rézkarcokból.

3. *B. Simon*, héber író és költő, szül. Liptószentmiklóson 1853 febr. 1., megh. Budapesten 1891 nov. 9. Sarja a híres Bachrach-családnak, melynek egyik őse r. Jair Chajim Bachrach, a *Chavasz Jair* szerzője. A nikolsburgi, kismartoni és bonyhádi jesivákban tanult, ahol a talmudtanulás mellett elsajátította a héber, német és francia nyelvet. Később kitünően megtanult magyarul is. Hazatérvén szüleihez, kereskedői pályára lépett és amellett ellátta 1845—49. a hitközség jegyzőségét is. 1852—62. Szucsányban lakott, mint a turócmegyei sójövedék felügyelője, egyszersmind az ottani zsidó iskola igazgatója is volt. 1862—64. megint szülőhelyén lakott. 1864—1867. a nyitramegyei Kosson haszonbérletben bírt birtokán gazdálkodott. Költői és írói hajlammal megáldott idealista létére ezen a pályán se boldogult anyagilag. Pestre költözött, ahol eleinte 1867—1874-ig könyvelő és 1874—91-ig a Pesti Izr. Hitközség pénztárosa volt. B. minden szabad idejét a héber költészetnek szentelte. Gazdag és változatos érzelmi világát visszatükröztető, klasszikus héber nyelven írta költeményeit és fordította a magyar remekírók: Kölcsey, Petőfi, Vörösmarty, Eötvös, Arany hazafias verseit. A kongresszust megnyitása alkalmával héber ódával üdvözölte. Irodalmi működését már 1844-ben a Bikkure Haittim új folyamatában kezdte és folytatta 1891-ig bő termékenységgel a Kochbe Jicchak, a Hamaggid, a Haivri s más héber folyóiratokban. 1860-ban jelent meg első nagyobb műve: Philippson, *Jojakim* c. németnyelvű drámájának hébernyelvű fordítása; 1865-ben Lessing *Nathan der Weise* c. drámájának költői héber átültetése; 1868-ban *Zemirosz Haarec* (Hazafias dalok) c. alatt héberre fordított magyar költemények gyüjteménye. Halála után egyik fia, B. Vilmos (l. o.) kegyeletes emléket állított neki, 1894. kiadván összes műveit 3 kötetes gyüjteményes munkában *Sáár Simon* c. alatt. (Wien, 1894.) M. B.

4. *B. Vilmos*, orientalista, szül. Liptószentmiklóson, 1850 jan. 12., megh. Budapesten 1913 dec. 25. B. Simon (l. o.) fia. Elemi tanulmányait Szucsányban és Liptószentmiklóson végezte, a középiskolát pedig Pozsonyban. 1870-bena vatták bölcsészdoktorrá, 1876. fejezte be rabbinikus tanulmányait Breslauban, ahol rabbivá avatták. Az 1877-ben megnyitott Országos Rabbiképző Intézet tanárává hívták meg, előzőleg rövid ideig rabbi minőségben működött Szegeden, a boszniai okkupáció idején tábori lelkész is volt. A Rabbiképzőn 36 esztendőn keresztül működött, Bloch Mózes halála óta elnöki, majd igazgatói minőségben. Tanulmányi köre a zsidó és keleti tudományok nagyon sok ágára terjedt ki. Előadta a Rabbiképzőn a bibliai tudományok valamennyi ágát és a zsidók történetét. Szaktárgyai: az írás-magyarázat, a héber nyelvtudomány, az aggáda, a vallásbölcselet, a keleti studiumok közül különösképen az arabs és perzsa tanulmányok. Jelentős része volt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Bibliájának kiadásában, Bánóczival (l. o.) együtt megindította a Magyar Zsidó Szemlét. Legnagyobb, közel 10 kötetre terjedő műve a hagyományos irodalom agádikus ágával foglalkozott.

Önálló munkáinak száma meghaladja a félszázat, dolgozatai 750-re rúgnak. Több munkájával a kultúrvilág tudományos köreinek elismerését vívta ki. B. a legtöbboldalú, legalaposabb és legtermékenyebb zsidó tudósaink közé tartozott. Alapvetően fontosak a bibliai exegéziséről, úgyszintén a vallásfilózofusok biblia-exegéziséről (két kötet), valamint a Zóhárról, a Targumokról és a héber grammatikusokról írt művei. Kiadta Abulvalid Mervan ibn Dsannach gyökszótárát Juda ibn Tibbon héber fordításában és annak héber grammatikáját az eredeti arab szövegben (Derenbourggal közösen). A Talmudkutatás terén világszerte elismert tekintély volt, aki évtizedekig reprezentálta a magyarzsidó tudományosságot, amely azóta sem érte el az akkori magasságot. Nagyszerű munkásságával csak Goldziher Ignácé és Kaufmann Dávidé vetekedhetett és ezek mellett főleg neki köszönhető, hogy olyan korban, amikor a haladó zsidóságban erős hanyatlásnak indult a talmudikus tudomány és már-már hitét vesztette a szemináriumi nevelés, a pesti Rabbiszeminárium, a zsidó tudományok komoly centrumává erősödhetett. Ő alatta élte ez a fontos intézmény legdicsőségesebb és legtermészetesebb korszakát. Munkatársa volt minden zsidó folyóiratnak, gyűjteményes munkának és lexikonnak. Hatvanadik születésnapjára tanítványai emlékkönyvvel kedveskedtek (Budapest 1910), ebben van Blau Lajos dolgozata, mely B. iratainak jegyzékét tartalmazza; ennek kiegészítését adta Friedman Dénes. Legfontosabb munkái: *Die Agada der Tannaiten*, (2 kötet); *Die Agada der palästinensischen Amoräer* (3 kötet); *Die Agada der babyl. Amoräer* (1 kötet) *Tradition und Tradenten; Exegetische Terminologie der j. Traditionsliteratur.* Neje B.-né Goldziher Ilona kiváló pedagógus, a pesti áll. leánygimnáziumnak fennállása óta francia tanára. Több kitűnő tankönyv szerzője. F. D.

Bachmann *Jakab*, kántor, szül. Kisenevben, 1846. megh. 1905. Budapesten. Oroszország és Románia legkeresettebb kántorai közé tartozott. Apósának utódja lett a konstantinápolyi főkántori állásban. Odesszából került a budapesti Rombach-uteai templomba. Zeneirodalmi hagyatéka felette értékes. A legnépszerűbb és legtisztelteltebb magyar kántorok egyike volt és a zsidó egyházi zene fejlesztése körül jelentékeny érdemeket szerzett

Bachrich *Zsigmond*, hegedűművész, szül. Zsámbokréten 1841 jan. 23. megh. 1913 júl. 16. Bécsben. A bécsi konzervatorium növendéke volt. 1851—57-ig Böhm tanította. Rövid ideig Bécsben működött, mint színházi karmester, majd 1866. Párisba költözött. Nehéz sorsa volt, dirigált, újságot írt, majd gyógyszerészinas lett. 1869-ben visszatért Bécsbe, ahol a Hellmesberger-féle vonósnégyes brácsása lett. Tizenkét évig működött ebben a kvartettban. Ezután 1899-ig a bécsi Zeneakadémia tanára, a filharmonikusok szólóbrácsása, a Hofoper zenekarának hangversenymestere és a Rosé vonósnégyes tagja volt. Komponált és kamarazeneműveket, dalokat írt. Két vígoperája a *Murredin* (1883) és a *Heim von Steier* (1884) nagy sikert aratott. Der *Fuchsmayor* című operettje népszerű volt a maga idejében. *Sakuntala* balletjét is bemutatták. Hátrahagyott művei közt találták ezt a kéziratot: *Aus verklungenen Zeiten, Erinnerung eines alten Musikers.* (Megjelent Bécsben 1914.) K. K.

Bachruch *Károly, királykúti*, ötvös, szül. Budapesten 1850., megh. u. o. 1926. Atyja *Albert*, ugyancsak ötvös, a morvaországi Raudnitzból származott és előbb csak pipakupakokat gyártott selmeci gyárában készült pipáira, melyeket főleg Bécsbe szállított. 1826-ban Pestre költözött, hol a Miatyánk-utcában nyitott üzletet. Nemcsak ezüstműves munkákat, hanem ékszereket is készített. Az üzletet 1869. fia: B. vette át, kinek többi testvérei is ötvösök voltak és Párisban telepedtek le. B. Budapesten és Párisban tanult, azután bejárta Angliát, Franciaországot, Hollandiát és Belgiumot, míg végre Pesten atyja üzletét átvéve azt virágzó iparteleppé fejlesztette. Munkáival külföldi kiállításokon számos kitüntetést nyert (1900 Páris: aranyérem, 1904 St. Louis: Grand prix). Érdemei elismeréséül 1905. I. Ferenc József a magyar nemességet «királykúti» előnévvel adományozta neki. Az iparlelep a gyári munkákon kívül művészi becsű ötvösműveket is állított elő. Legismertebbek: *Szt. István ezüstszobra* (1895 a kalocsai székesegyház tulajdonában); a Budapesti Ujságírók Egyesületének *Jókai bilikoma* (1898); a budai várpalota ezüstjei; *a jubileumi történelmi pajzs a* bécsi Schatzkammerben; *I. Ferenc József király ezüstszobra* a császári jubileum alkalmából F. B.

Bachúr (l. *Bocher.*)

Bácsalmás, nagyk. Bácsbodrog vm.-ben 10,000 lak. A zsidók, bárha a nemzetiségek számszerű többségben vannak, magyar anyanyelvűek és 52 családban 186 lelket, 58 adófizetőt számlálnak. Ezek foglalkozás szerint így oszlanak meg: 1 nagykereskedő, 1 malomtulajdonos (hengermalom, 4 tisztviselővel, 25 munkással, 1 földbirtokos (Ilonamajor, Irénszállás 1000 kat. hold), 26 kereskedő, 1 nagyiparos, 2 iparos, 3 ügyvéd, 3 orvos, 1 mérnök, 2 köztisztviselő, 2 magántisztviselő, a többi egyéb foglalkozási ágakban. A hitközség alapítására vonatkozó okmányok 1850. a nagy tűzvész alkalmával elvesztek, de a megmaradt emlékek arra utalnak, hogy alapítása az 1750 és 60 között eső évekre tehető. A Chevra Kadisát 1773. alapították. Köztudomás szerint Beck Mendel (a madarasi Beck-család őse), a morva-származású Krähl Izsák, Reich B. Wolf, a Tataházáról odaszármazott Rosenberg Mandel és Roth Moyses alapították a hitközséget, amely ezután erőteljesen gyarapodott. Régi könyvekből és följegyzésekből megállapítható, hogy 1854. már 120 tagja volt a hitközségnek, de azóta csak 66 lélekkel szaporodott meg. Ez a kedvezőtlen fejlődés azonban nem akasztotta meg hitéletének erőteljes kibontakozását és csak nagyobb áldozatkészségre ösztönözte tagjait, akik 1927—28-ra is 10,000 P-t szavaztak meg hitéleti, filantrópikus és szociális célokra. Hitéleti célokra már régebben is erején fölül költött. Már 1846. létesítette elemi iskoláját, amelyben 1869 óta magyar nyelven folyik az oktatás. 1888-ban oszlopos, díszes templomot épített.

Intézményeit egyre gyarapította és rituális fürdőt, modern gépekkel ellátott pászkasütődét és átutazó szegények elszállásolására menházat (Sinasz lajló) épített. Kulturális fejlődésének tetőfokát 1900. érte el a kis hitközség, mikor Grauaug Lipót elnöksége alatt szép emeletes épületet emelt az iskolának. A három tanerőre berendezett és régebben virágzó iskolának ma már csak 21 tanulója és 1 tanítója van. 1922-ben az iskola további fentartása lehetetlenné vált, mert a kormány megvonta tőle az államsegélyt, jóllehet, hogy csaknem száz esztendő óta terjesztette a magyar kultúrát a túlnyomóan nemzetiségektől lakott községben. 1924-ben azonban a hitközség visszakérte iskoláját és azóta saját erejéből tartja fenn, minden államsegély nélkül. Fenntartja a Talmud-Tórát és héber tanfolyamot is, amelyet 1906. létesített az elemi iskola keretében. Szociális irányú törekvését erősen előmozdította Rein Áron budapesti lakos, aki 1916-ban 20,000 békebeli koronával szegények támogatására szolgáló «Jahrzeit»-alapítványt létesített, de a hadiköltségőnbe fektetett alapítványi összeg ezidőszerint természetesen nem kamatozik és ezt a közsegélyre szoruló szegények sínylik meg. 1868-ban a hitközség két részre szakadt és külön szervezkedett. De ez a válságos állapot csak két hónapig tartott, mert a két hitközség tagjai kiegyeztek és újból egyesülve megalkották status quo ante jelleggel a ma is fennálló hitközséget, amelyhez mint anyakönyvi központhoz tartoznak: Bajmok, (Vajdaság), Madaras, Katymár, Tataháza, Mátételke, Kúnbaja. Múltjának legszebb emlékéül őrzi a hitközség azt a történiai eseményt, mikor 1848. a szerb vajdaság arra szólította fel, hogy csatlakozzék hűséggel a vajdasághoz; a zsidók határozottan visszautasították a felszólítást, mert lelkesedtek a magyarságért és Kossuth Lajosért, aki átvonulása alkalmával a zsidó hitközség küldöttségét is fogadta. Ugyanilyen odaadással szolgálták a világháború alatt is a magyar hazát. Az 52 család 40 katonát küldött a háborúba. Hét elesett az olasz fronton és Oroszországban, 2 Bácsalmáson halt meg a háborúban szerzett sebesülések következtében. A hitközség vezetői: dr. Pápa Arnold megyei t. főorvos, elnök; Rein Izidor szőllőbirtokos, alelnök; Schlesinger József kereskedő, pénztáros; Krahl Miksa földbirtokos, templomgondnok; Ripp Bernát nagykereskedő, Chevra-elnök; dr. David Arthur ügyvéd, iskolaszéki alelnök; Rózsa Ede, Berger Mór kereskedők, előljárók; Gross Salamon igazg.-tanító, jegyző.

Bácska, Bánát, l. *Jugoszláviai zsidóság.*

Badchan. Alkalmi költő és improvizátor, aki dalainak muzsikáját is maga szerzi. A lakodalmak népszerű mulattatója és rendezője. *Marsalik*nak is mondják. A XIX. sz.-ban Eljakim Zunser volt a leghíresebb, több dala még most is él a nép ajkán; késő vénségben halt meg Amerikában. L. *Marsalik, Klezmer.*

Baer *Iszachar ben Petachja*, kabbalista tudós a XVII. században, Magyarországban élt Körmöcbányán és valószínűen ott is született. Művei arra vallanak, hogy sokat utazott a Keleten, főképen Safedben tartózkodhatott, ahol a leghíresebb kabbalista tudósok iskolái voltak. Következő hébernyelvű művei maradtak fenn: «*Pirhé Jah*» (Prága 1609), amely tudományos bevezetés a kabalába Cordovero «*Pardesz Rimonim*» c. műve alapján; «*Jes Zóchór*» (1610, u. o.), mely a Zóhárban található összes rituális törvényeket tartalmazza; «*Mekór Chochmó*» (u. o. 1610), mely a Zohár nehezebb szavait és kifejezéseit tartalmazza és magyarázza (1610,, u. o.); végül a «*Jode Binah*», mely a Zohárról szól, de amely nem található fel. (V. ö.: *Stein* «Magyar Rabbik».)

Baja, tvj. Bács-Bodrog vm. 20,065 lak. A zsidó hitközség 405 családban 2400 lelket számlál. Adófizető 664. Ezek így oszlanak meg: 10 nagykereskedő, 131 kereskedő, 10 nagyiparos, 66 iparos, 18 gazdálkodó, 12 ügyvéd, 15 orvos, 5 mérnök, 14 köztisztviselő, 53 magántisztviselő, 8 tanár és tanító, 65 magánzó, 1 katona, 42 munkás, más pályákon 214. Közadakozásból 60 él. A VI. községkerülethez tartozik. Anyakönyvi hatásköre kiterjed Bácsbokorra, Nagybaracskára, Bácsmonostorra, Csátaljára, Dávodra, Garára, Vaskútra, Csávolyra és Felsőszentiványra. Évi költségvetése 56,460 P. Filantrópikus és szociális célokra 26,655 P-t fordít. Intézményei mintaszerűek. Emberbaráti célok szolgálatában áll az 1790. alapított Chevra Kadisa 459 taggal, az 1852. alakult Nőegylet, a Leányegylet (1899), az 1882. létesített kórház és az 1901. épített Aggokháza. Ez intézmény számára Fischer Sámuel 40,000 pengő értékű alapítványt létesített 1896. Elemi iskoláját 1837—39-ben, polgári leányiskoláját 1889. nyitotta meg, 4—4 tanerővel mindkettőt. 1846-ban már magyarnyelvű oktatást rendszeresített az elemi iskolában. A nagytemplomot 1845. építette közadakozásból Frey pesti műépítész tervei szerint. A hitélet megerősítésére és a közjóra irányuló törekvés mindig együtt haladt ebben a hitközségben és ennek tulajdonítható, hogy már a mult század elején voltak alig százéves fennállása után olyan tagjai, akik a közgazdasági életben való hasznos tevékenységükkel tüntek ki. Reich Farkas fiai 1825. megalapítják a Duna—Tisza-közének legnagyobb kézműárú nagykereskedését (30 alkalmazottal), Spitzer Károly 1864. szeszgyárat épít, Pollák József 1912. bútorgyárat (120 munkással), Diamant László 1917. szövőgyárat 60 és Schön Zsigmond 1917. posztógyárat 100 munkással. A magyar mezőgazdaság érdekét előmozdították Weidinger Dezső Borotapusztán (4000 hold), Milkó Mátyás Bácsborsodon (2000 hold), Szász Ottó Szimáron (1000 hold), Pap Lajos (1200 hold), Pap Illés Kutaspusztán (1000 hold). A hitéletben gyökerező zsidó öntudat és az egészséges alkalmazkodás jellemezte mindig a hitközséget, aminek legjobb bizonysága, hogy a város bizalma két zsidót is emelt a polgármesteri székbe: dr. Hauser Mórt és Erdélyi Gyulát. Őszinte volt minden időben a kultúrát megbecsülő szelleme is, ami abból látszik, hogy kitünő nagyságokat nevelt a tudománynak, többek között dr. Kohn Sámuelt, a pesti hitközség főrabbiját, dr. Perlesz József müncheni, dr. Nascher Simon berlini főrabbit, Schulhof Lipót hírneves csillagászt, dr. Donáth Gyula egyetemi orvosprofesszort, dr. Balassa József filológust és másokat.

Az itt született és nevelt írók közül Tábori Róbert, Timár Szaniszló és Palóczy Lipót országszerte becsült nevet szereztek. Történelmi fejlődését a következőkben foglalhatjuk össze. 1728-ban még csak két zsidó család lakott B.-n, 1735 hat család 34 lélekkel. 1768-ban még nagyobb a térfoglalás. Márkusz József akkori rabbi és 16 család engedélyt nyert egy zsinagóga építésére. Ezek Müller Maier Löb terménykereskedő, Mayer Ábrahám terménykereskedő, Wellisch Simon bőrkereskedő, Flesch Mojzes uradalmi pálinkafőző és Hirsch Wolf szorgalmazására önálló hitközséget alkottak és az akkori bácsmegyei alispán 1773 okt. 18. kelt jelentésében B.-t önálló hitközségnek deklarálja. Az első előljárók Müller Maier Löb és Wellisch Simon voltak. Ebben az időben már a Chevra is működött; a Chevra-könyvben említett első halottak 1789—90-ből valók. Rabbija már a végleges megszervezés előtt volt. A megszervezett hitközség első rabbijául Krieshaber Izsákot választotta meg, aki azonban csak rövid ideig működött itt, mert innen Paksra hívták meg. Helyébe 1794 táján Moorberg Jesája, vagy amint ő maga írta és nevezte magát: Jesája Kaháná került ide Tápiószeléről. Ez 1805. lemondott állásáról és Újvidékre költözött. Utódjául 1807. az akkor még fiatal Asch Meirt hívták meg, akit talmudikus tudománya, szigorú vallásossága, jellemének tisztasága és nemes gondolkodása az akkori zsidó élet korifeusai közé emelt. Ez a nagy tudós később a gyarmati, majd az ungvári rabbiszéket töltötte be és innen nevezték gyarmati, vagy ungvári r. Meirnek is a zsidó irodalomban. A tudományok művelése nem volt papi privilégium ebben az időben. A B.-i hitközségnek voltak akkoriban olyan tagjai, akik még hírneves rabbijaikkal is vetekedtek a tudományban. A legtekintélyesebb Müller Maier Löb terménykereskedő, a hitközség első előljárója volt, aki szabad idejét a rabbinikus tudományokban való elmélyedésére fordította. Egyetlen leányát: Reicelt 1797. Kohn Schwerin Götz-höz (l. o.) adta férjhez. Apósának halála után Ascher Meir lemondott állásáról Kohn Schwerin Götz javára, aki 1815 vége felé el is foglalta a rabbihivatalt. Mértékadó tekintélye és majdnem félszázados működése üdvös befolyást gyakorolt a zsidók kedvezőtlen helyzetére, nem csak az ő megyéjében, hanem Magyarország egész déli részében is. A bácsmegyei zsidóság két hatóságot szervezett ez időben: egy világit és egy egyházit. Világi hatóságának élén a «Ros medina» (megyefőnök) állott. Mellette működött az egyes községek előljárói által választott «megyei rabbi», aki vallásos kérdésekben, amelyekhez akkor jogi kérdések is tartoztak, döntött. Mikor a rabbiszékbe Kohn Schwerin Götz került, a Ros medina tisztségét Stern Mordecháj (Márkus) viselte. Pestre költözvén, tisztségét a Mélykúton lakó Berger József Löb nyerte el, utána pedig az embernek és tudósnak egyaránt kiváló Popper Dániel került a világi hatóság élére. Ő volt Bácsmegye utolsó Ros medinája, mert a türelmi adó eltörlésével ez a tisztség önmagától megszünt. A B.-i hitközség, amióta Kohn Schwerin állt a hitélet élén, lassankint egész Bács- és a később vele egyesített Bodrog-megyének legvirágzóbb és legtekintélyesebb községévé fejlődött. 1827-ben aszifá-t (nagygyűlést) tartottak itt a hitközségek előljárói és Kohn Schwerint egyhangúlag a megye főrabbijának nevezték ki. Mindezt a XVIII. századig visszanyuló kulturális fejlődés előzte meg. Bács-Bodrog vármegye területén az első népiskola nyomát már 1771. B.-n találjuk. Ez a nyilvános zsidó népiskolák sorában mindig a vezérszerepet vitte és első volt a megmagyarosodásban is. 1846-ban már magyarul tanították itt a magyarok történetét. 1840-ben olyan csapás érte a virágzó várost, amely csaknem elpusztította. Május 1., pénteken, a déli órákban tűz ütött ki és feltartózhatatlanul tovább terjedt. A zsinagóga, a vele szemben levő községháza, a rituális fürdő, a kórház és az iskola teljesen leégett. A zsidó község tagjai közül csak hármat kímélt meg a katasztrófa, a többi koldusbotra jutott. De ez nem törte meg a hitközség életerejét, tovább dolgozott és alig két évvel a tűzvész után már hozzáfoghatott a zsinagóga újjáépítéséhez. 1845-ben befejezte az építést és szept. 26. Steinhardt rabbi magyar ünnepi beszéddel felavatta. Ez volt az első magyar hitszónoklat, amellyel akkortájt magyarországi zsinagógát felszenteltek. Kohn Schwerin 1852 jan. 15. halt meg. Utódja Náscher Mózes volt 1855—1878-ig. Utána 1914-ig dr. Adler Lipót töltötte be a rabbiszéket. Halála után nyolc éven át Rosenfeld Henrik rabbihelyettes látta el a rabbi funkcióit. Erre az időre esik legküzdelmesebb periódusa, mikor még a hitélet is az országos nagy gondok között csak küzködve tarthatta fenn régi intézményeit. Egyetemes nagy érdekek követelték a zsidók hagyományos áldozatkészségét és a B.-i hitközség ekkor sem tagadta meg magát. 365 tagja vett részt a világháborúban és 36 elesett. Kórházát 1914 aug. 1. hadikórház céljaira engedte át a Szentegylet. A hitközség mai vezetősége: dr. Péner Miklós főrabbi, dr. Lemberger Armin ügyvéd, elnök, dr. Halász József terménykereskedő kultusz-előljáró, Lemberger Rezső pénzügyi előljáró, Schlieszer Miksa Chevra-elnök, Klauber Lajos bankigazgató, alelnök, dr. Dömötör Kálmán orvos, iskolaszéki elnök, dr. Fischhof Zsigmond ügyvéd, jogügyi előljáró, dr. Sándor Imre ügyvéd, gazdasági előljáró, Kertész Lipót jegyző, Billitzer Ernő főkántor. A polgári leányiskola tantestülete: Bencze László, Fischhofné R. Irén, Rosenfeld Józsefné, Rózsa Kálmán; az elemi iskoláé: Adler Sándor, Rosenfeld József, Stekler Sándorné, Stern Jakab.

Bak, 1. *Henrik*, belgyógyász, a san-franciscói egyetem tanára. Szül. Szegeden 1846. megh. Atalantán (Egyesült Államok) 1915. Híres rabbicsaládból származott. Tanulmányait a bécsi tudományegyetemen végezte, ahol Hyrtl, Skoda és Billroth professzorok mellett dolgozott. Würzburgban, Berlinben, Párisban folytatott orvosi praxist, majd 1873. Amerikába ment és Chikagóban telepedett le. Itt csakhamar olyan hírnévre tett szert, hogy két év múlva meghívást kapott a san franciskói egyetem belgyógyászati tanszékére. Előadásaira özönlöttek a hallgatók, s mint orvost is Amerika minden részéből felkeresték a betegek. Tíz évig tartózkodott San Franciskóban, mialatt háza találkozóhelye volt a művészet és tudomány kiválóságainak. A san fran-

ciskói klima aláásta a túlhajtott munkától amúgyis meggyöngült egészségét s ezért délvidékre, Georgia állam fővárosába, Atlantába költözött. Itt sokáig működött még s tudományos munkálkodása mellett élénk publicistikai tevékenységet is fejtett ki. Nagyobb angolnyelvű munkát írt az akkor virágzásának tetőpontján levő bécsi egyetemről. E könyve nagyon népszerű volt amerikai orvosi körökben és több kiadást ért el. V. A.

2. *B. Hirs*, az első szegedi rabbi, szül. Szemnicen 1747., megh. Szegeden 1842-ben. 1796 óta volt szegedi rabbi, elődje R. Jechiel nem kizárólag rabbi-teendőket végzett. B. kitünő hebraista volt, amiről számos sírfelirat tanuskodik, emellett a reformiságtól teljesen távolállt és a szombat megszentségtelenítése miatt híveit úgy a hatóságoknál, mint a csanádi püspöknél feljelentette, minthogy azonban ezt a szombati hetivásár okozta, nem tudott eredményt elérni. Alatta kezdték építeni az új (a mai régi) zsinagógát. Fiai közül *József Eliézer* (1800—1884 okt. 5.) dájján és szellemes hitszónok, elismert talmud-tudós volt s mint ilyen működött 1842-től haláláig. (L.: Löw és Kulinyi, *A szegedi zsidók*. 1885.) S. R.

3. *B. (Back) Ignác Vilmos*, teológus és publicista, szül. Vágújhelyen. 1823 dec. 24., megh. Budapesten a XIX. sz. végén. Pozsonyban és Prágában tanulta úgy a bibliai, mint a világi tudományokat. Miután filozófiai doktorátust tett, két évig működött mint rabbi Csehországban, majd Makón, Szegeden és Nagyváradon. A szabadságharc idején Pesten volt hírlapíró, a Bach-korszakban Gyulán, Bécsben. 1873-ban. Pozsonyban töltött be rabbiállást, de már 1874. kezdve állandóan Pesten élt, mint szerkesztő és antiquárius. A szabadságharc alatti dolgozatai a Pester Zeitung-ban és az Ungar-ban jelentek meg. Horn Edével (l. o.) együtt szerkesztette «Die Theisz» c. politikai lapot 1849., de ennek csupán négy száma jelent meg. 1874-ben Der Beobachter für jüdische Zustände c. lapot Pozsonyban szerkesztette Dr. Josephus álnéven, 1874 óta pedig Budapesten szerkesztette Der Ungarische Israelit c. hetilapját. Az ifjúság részére is szerkesztett egy hetilapot *Die Taube* címen 1876—77. S. R.

4. *B. Izrael (Back)*, rabbi, előbbinek testvéröccse, szül. Vágújhelyen 1840 jan. 6., megh. Budapesten. Másféléves volt, amikor szülei Szegedre költöztek. Itt és Makón járt iskolába s az utóbbi helyt a híres Ullmann Salamon főrabbi jesivájában, azután Pestre jött s kereskedőnek készült, de nemcsak héber tanulmányait folytatta, hanem a német és francia nyelvben és irodalomban is kiképezte magát. 1857-ben felvették a szegedi r. kat. tanítóképzőbe, majd Prágába ment, ahol rabbi-diplomát szerzett. 1860-ban Löw Lipót főrabbi hitoktatónak alkalmazta Szegeden, később ugyanilyen minőségben Győrben és Szabadkán, ismét Szegeden, Pécsen, 1869. kezdve Pesten működött. Tőle ered a leányok konfirmálásának meghonosítása. B. egymaga látta el a hitoktatást számos középiskolában, a hadapród-iskolában, a fogházakban, a vakok intézetében és az orsz. nőképzőben. Művei: *Magyar-héber nyelvtan* (Maslul lesón ivri. 1865 és 1875); *Dasz Izrael.* (Hittani könyv gimnáziumok és reáliskolák számára. 1875.) Mindkét munka négy-négy kiadást ért el. Szintén pedagógiai munkája: *Emlékül a jövő nemzedéknek* (1888. Konfirmációs könyv az ifjúság számára.) Ezenkívül még több hittani tankönyvet írt leányok számára. S. R.

Bakonyi, 1. *László*, ügyvéd, író, *B. Samu* fia, szül. Budapesten 1891. 1927-ben az Orsz. Izr. Iroda titkára lett. Elbeszélései, esztétikai értekezései a Pester Lloydban, az Az Ujságban, Uj Időben, a Képes Krónikában és a Jövőnkben jelentek meg.

2. *B. Miksa*, publicista, közgazdasági író, szül. Dunaföldváron 1862. Eredetileg orvosnak készült és Budapesten az orvosi egyetemet látogatta, de már orvosnövendék korában közgazdasági tanulmányokkal kezdett foglalkozni, heti és napilapokban idevágó cikkeket tett közzé. Ő volt az első Magyarországon, aki behatóan ismertette Henry George amerikai író *Haladás és Szegénység* c. korszakos munkáját, és a földtulajdon államosítására vonatkozó nagyszabású elméletét. 1885-ben a Magyar Föld c. közgazdasági napilapnak, majd a Magyar Ujság c. napilapnak segédszerkesztője lett. A mult század kilencvenes éveinek végén a Magyar Nemzet munkatársa, majd 1903 óta Az Ujság c. napilapnak vezércikkírója és közgazdasági rovatvezetője volt. Számos politikai, társadalmi és gazdasági cikket írt. Néhány esztendeig szerkesztette a Dél c. szabadkőműves folyóiratot. Nagy érdemeket szerzett az ujságírói jóléti intézmények fejlesztése körül. Filozófiai és szatirikus költeményeket tett közzé.

3. *B. Pál**, ügyvéd, szül. Pápán 1868 ápr. 21. A budapesti egyetemen tanult s miután ügyvédi oklevelet szerzett, előbb a helyiérdekű vasutak vezértitkára, majd több biztosító társulat jogtanácsosa volt s mint ilyen sokat írt biztosítási kérdésekről. Szerkesztette a Magyar Jogélet c. folyóiratot.

4. *B. Samu*, politikus és ügyvéd, szül. Debrecenben 1862 jul. 29., megh. Budapesten 1922 ápr. 22. A budapesti egyetemen tanult s miután ügyvéd lett, Debrecenben telepedett le, ahol kiváló hírnévre tett szert és a városi közéletben is élénk tevékenységet fejtett ki. Részt vett a debreceni Csokonai-kör megalapításában és annak főtitkára lett. 1901-től kezdve Debrecen városa országgyűlési képviselőnek választotta függetlenségi programmal. B. pártjának kettészakadása után a Justh-frakcióhoz csatlakozott. Mint képviselő a parlament legjelentékenyebb tagjainak egyike és a függetlenségi párt parlamenti vezérszónoka volt. Főképpen honvédelmi kérdésekben szólalt fel s általában olyan alkalmakkor, amikor a nemzeti önállóság érdekében küzdhetett. A koalicióban a hadügyi előadó szerepét töltötte be és tagja volt a delegációnak. Mint az országos Reformklub elnöke lelkes agitációt fejtett ki az általános választójog érdekében. A zsidó hitéletben kifejtett működését a bátor kezdeményezés jellemzi és mindig azok között volt, akik fáradhatatlanul a zsidók egyetemes érdekeiért harcoltak. S. R.

Bal *(h.) Ur.* Valakinek vagy valaminek a gazdája. Helyesen: *Bal.*

Bal-cedókó, vulgo: *bal-cedóke* (magyarul: *a jótékonyság embere*), ez a használatos neve az adakozó embernek. Nőnemű alakja: *baalasz cedókó* (vulgo: *bálasz cedóke*).

Bal-habájisz, *(h.). A ház ura.* A kifejezés eredeti értelme az idők folyamán kiszélesedett. Nem csupán a ház urát értik alatta, de bármilyen vállalkozásnak, üzletnek vagy birtoknak, esetleg rendelkezési jognak a tulajdonosát is B.-nak nevezik. B. még általában a nős, tekintélyes és előkelő polgár. Nőnemű változata, de korumpáltan: «Balboszte», melynek jelentése ugyanaz. Szociális értelemben «polgár»-t jelent s az új Palesztina zsidó munkásai lebecsülő értelemben a burzsoát szokták «balbosz»-nak nevezni.

Bal-koré (helyesebben *baal kerio*). Tóraolvasó.

Bal-nesz, *(h.). Csodatevő.* Olyan férfiak nevéhez fűzik e kifejezést, akik valamely csodát vittek véghez. A legismertebb köztük Rabbi Méir B. (l. *Méir Bal Nesz*).

Bal-tesuvó, *(h.). A vezeklés ura,* általában a vezeklő, a megtért bűnös, akinek nagyobbak az érdemei, mint annak aki mitsem vétkezett a vallás ellen.

Bal-tokeó, *(h.). Sófárfúvó,* l. *Sófár.*

Bal-tóvó *(h.). Jótékonykodó.* Vulgo: *Baltojve.*

Balassa, 1. *Ármin,* ügyvéd és író, szül. Hódmezővásárhelyen, 1861 aug. 4., megh. Szegeden 1923 jan. 12. Tanulmányait szülővárosában és Budapesten végezte, azután Szegeden volt keresett ügyvéd és lapszerkesztő. Igen sokat írt vidéki lapokba és megalapította a «Szeged és Vidéke» napilapot, melynek főszerkesztője volt. Önállóan megjelent művei: *Szegény Laci* (népszínmű, 1887); *A cégér* (népszínmű, 1893); *Paraszt-szívek* (néptragédia, 1899); *A szegedi színészet államosítása érdekében* (1896); *Klopitól Bokányig* (politikai eszmetöredékek, 1909). Zeneszerzéssel is foglalkozott és több népdala jelent meg.

2. *B. Benő,* közgazdasági író, szül. Zalakoppányban 1858. Megszerezte a polgári iskolai tanári oklevelet és 1897 óta a zalaegerszegi felső kereskedelmi iskola tanára és a kereskedelmi tanonciskola igazgatója volt. A napisajtóban és szakfolyóiratokban sok cikket és tanulmányt tett közzé különféle kereskedelmi és pénzügyi kérdésekről. Több tankönyve jelent meg takarékpénztárak, betegpénztárak, ipartestületek könyvelői számára. Főműve: *Takarékpénztárak ellenőrzése.*

3. *B. Jenő,* színművész, szül. Jászárokszálláson 1859 máj. 30., megh. Budapesten 1926. Gimnáziumi tanulmányai után a budapesti egyetem hallgatója, de később az Orsz. Színművészeti Akadémiának lett növendéke, majd vidéken színészkedett. A Vígszínháznak megnyitása óta (1896) haláláig tagja és egyszersmind a Színészegyesületnek tanára, majd igazgatója volt. Klaszszikus és kómikus szerepekben egyaránt kiváló s emellett ismert mesemondó is volt. Mint filantróp is tevékenykedett és részt vett a szocialista párt alapításában. S. R.

4. *B. József,* tanár, magyar nyelvész, szül. Baján 1864 febr. 11. A budapesti egyetemen tanult és miután középiskolai tanári és bölcsészetdoktori képesítést szerzett, 1886-tól a székesfehérvári ker. akadémia, 1892-től a debreceni reáliskola, 1896-tól a bpesti VIII. ker. áll. főgimnázium tanára volt, 1918. mint c. igazgató nyugalomba vonult. Számos kiváló nyelvészeti szakmunka szerzője. Tanulmányai a különböző nyelvészeti folyóiratokban jelentek meg. Szerkeszti a «Magyar Nyelvőr» folyóiratot, sok kitűnő iskolai tankönyvet írt s azonkívül Simonyi Zsigmonddal (l. o.) együtt egy kitűnő magyar-német és német-magyar szótárt. Szigorú lelkiismeretesség jellemzi filológiai munkásságát és tanulmányai világos, szabatos előadással tünnek ki. A magyar nyelvfejlődés egyik legbuzgóbb munkása. Főbb tudományos művei: *A fonetika elemei* (1886); *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (térképpel, 1891); *A magyar nyelv* (1899 és 1909); *Magyar fonetika* (1904); *Kis magyar hangtan* (1905); *Kurze Darstellung des ungarischen Lautsystems* (Phonetische Studien VI.); *Ungarische Unterrichtsbriefe. Original Methode Toussaint-Langenscheidt; Ungarischdeutsches und Deutschungarisches Wörterbuch* (u. o. 1915). Ezenkívül írt egy *angol nyelvtant* és *A szabadkőművesség története* (1922) és a *Helyes magyarság* (1923) c. igen elterjedt munkát. S. R.

5. *B. József,* író és hírlapíró, szül. Szegeden 1884-ben. A budapesti egyetemen jogot hallgatott, aztán hírlapíró lett. 1907-ben a Szeged és Vidéke felelős szerkesztője volt. Majd a fővárosba került, a Világ szerkesztőségébe. Művei: *Magyar békeszerződés.* (1920 és több kiadás); *Csokonai Budapesten* (1927); *Kérdezz, felelek* (1928); *IV. Károly király* (1926). S. R.

Balassagyarmat, nagyk. Nógrád vm., 11.367 lakossal. A B.-i zsidó hitközség egyike a legrégibb magyarországi hitközségeknek és körülbelül 500 évvel ezelőtt alakult. A hitközség levéltárában több fontos dokumentum volt a hitközség múltjára vonatkozólag, ezek azonban a kommün idejében eltüntek és így nem állanak rendelkezésünkre pontos adatok. A hitközség szellemi fejlesztése és a vallásosság kimélyítése érdekében sokat tett a nagyhírű Deutsch Áron Dávid (l. o.), aki hosszú ideig volt a hitközség rabbija. A hitközségnek három temploma van. A Besz-Hamidrast 1852., a nagytemplomot 1866. és az Ifjúsági Egyesület imaházát 1926. építették. Különböző intézményeket létesítettek, melyek mind működnek. Van Chevra Kadisa, elemi iskola, Talmud-Tóra, Nőegylet, Leányegylet, Ifjúsági Egyesület, Misénesz Dalim és más jótékony alakulatok. Az iskolában, amely 5 tanerővel működik és 143 tanítványa van, 1854. rendszeresítették a magyar nyelvű oktatást. A tantestület tagjai: Adler Samu igazgató, Brandstein Irma, Rezső Adolf, Sámuel Antal és Boros Mór tanítók. A Talmud-Tóra tanítói: Klein Mózes, Kohn Hermann és Kohn József. Az előző rabbik jesivát is létesítettek, amely most Deutsch rabbi vezetése alatt áll és 23 növendéke van. A háború előtt több értékes alapítványt kezelt a hitközség, ezek azonban a korona leromlása folytán devalválódtak. A világháborúban 260-an harcoltak, akik közül 46 hősi halált halt. A hitközség orthodox

alapon áll. Körülbelül 2500 lélek, 600 család és 399 adófizető taggal bír, akik foglalkozásuk szerint így oszlanak meg: 170 kereskedő, 59 más szabadpályán, 73 iparos, 36 munkás 19 magántisztviselő, 17 gazdálkodó. 14 ügyvéd, 12 orvos, 12 köztisztviselő, 6 tanító, 3 nagykereskedő, 3 vállalkozó, 3 mérnök, 40 magánzó és 52 egyéb. 18 munkanélküli és 27 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 43,525 P, amely összegből 8000 P-t filantrópikus és szociális célokra fordítanak. Anyakönyvi területéhez tartoznak Dejtár és Nógrádpatak községek. Nagyobb kereskedelmi vállalatokat létesítettek: id. Schwartz Dávid (Közgazdasági bank r.-t.), Kondor Ármin és Klein Adolf (Kereskedelmi r.-t.), Himmler Géza (Áruforgalmi r.-t.). A hitközség mai vezetősége: Deutsch Dávid főrabbi, id. Schwartz Dávid elnök, Jónás Emil és Weisz Miksa alelnökök, Federer Salamon és Ungár Salamon gondnokok, Bodor Samu pénztárnok, Klein Dávid gazda, Haas Lajos és Gansel Ernő előljárók, Adler Samu jegyző.

Balatonfőkajár. A B.-i kongresszusi hitközség 1800. alakult. Alapítói, egyben első előljárói: Herzfeld Áron, Spitzer Jakab, Politzer Ábrahám, Luria Ábrahám és Koppel Salamon kereskedők voltak. A hitközség első rabbija Dessauer Gábor volt, aki hosszú áldásos működés után 1878. halt meg B.-on. A hitközség temploma már 1800. felépült, ugyanezt a templomot 1927. Nattán Soma kezdeményezésére és irányítása mellett közadakozásból újjáépítették. Van a hitközségnek Chevra Kadisája, volt elemi iskolája, mely azonban később megszünt. A hitközségnek tagjai közül nagyobb ipari vállalatot Nattán József alapított, akinek mézkiviteli vállalata, fakereskedése és cementárugyára körülbelül 50 munkást foglalkoztat. A hitközség a megalakulása utáni első időkben nagyon szépen fejlődött, úgy hogy 60 családot számlált, a 90-es évektől kezdve fokozatosan hanyatlott a hitközség s a háború, de különösen az ellenforradalom után tagjainak létszáma erősen lecsökkent. A hitközség 1500 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből 1000 pengőt költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma 42, a családok száma 20, adót 20-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 3 gazdálkodó, 2 szabad pályán levő, 3 kereskedő, 5 magántisztviselő, 3 iparos, 2 magánzó. Az ellenforradalomnak a hitközségnek 3 tagja esett áldozatul. A hitközség mai vezetősége: Nattán Soma elnök. Klein Mór rabbihelyettes, Schwarc Lipót, Krausz Dávid, Klein Dávid és Telegdi Sándor előljárósági tagok.

Balatonfüred, nagyk. Zala vm. 1809 magyar lakossal. A zsidó hitközség alapításának ideje ismeretlen. A mai templomot az 1840-es években vette a hitközség az ottani református egyháztól. Több intézményt is létesítettek: Chevra Kadisát, Nőegyletet, rituális fürdőt és elemi iskolát. Utóbbi már nem működik. 1927-ben Goldstein Ezra jelenlegi rabbi jesivát létesített. A hitközség orthodox alapon áll. Lélekszáma 150, családszám 42, adófizetőtag 50. Foglalkozás szerint: 12 kereskedő, 10 iparos, 4 gazdálkodó, 3 orvos, 2 ügyvéd, 1 nagykereskedő, 1 vállalkozó, 1 magánzó és 6 egyéb. Évi költségvetése 10,000 pengő, amiből 1000 pengő filantrópikus és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Felsőőrs, Alsóőrs, Lovas, Paloznak, Balatonkövesd, Balatonarács, Csopak, Aszófő, Tihany, Nagypécsely, Nemespécsely, Balatonszőlős, Vászoly, Örvényes, Balatonudvari, Akali, Alsódörgitse, Felsődörgitse, Kisdörgitse. A háborúban 4-en estek el a harctéren. A hitközség mai vezetősége: Goldstein Ezra rabbi, Ablatt Sándor elnök, Vezér Lajos alelnök, Lőwinger Miksa pénztárnok és Singer Zsigmond ellenőr.

Balázs *Béla*, író és tanár, szül. Szegeden 1884 aug. 4. A budapesti egyetemen tanult modern nyelveket és irodalmakat, majd Berlinben és Párisban állami ösztöndíjjal folytatta tanulmányait. A kommün alatt az írói direktórium tagja volt. A kommün bukása után Bécsbe emigrált és azóta ott él, mint német író. B. a legújabb magyar irodalom számottevő alakja, akinél az élénk fantázia párosul az emberi lélek mélységes ismeretével. Versei, novellái és regényei színesek és csiszolt nyelvezetükkel, formaszépségükkel egyaránt kitünnek. Művei: *Halálesztétika* (1907); *Doktor Szélpál Margit* (dráma, 1909); *A vándor énekel* (versek, 1910); *A csend* (novellák, 1911); *Utolsó nap* (dráma, bemutatta a Nemzeti Színház); *Misztériumok* (3 egyfelvonásos, könyvalakban); *Lélek a háborúban* (1916); *Tristán hajóján* (1916); *Halálos fiatalság* (1917); *Játékok* (1917); *Testvérország* (1918); *Dialógus a dialógusról* (1918); *Történet a Logody-utcáról* (1918); *Kalandok és figurák* (1918); *Dramaturgia* (1918); *Hét mese* (1918); *A fekete korsó* (1919); *Isten tenyerén* (1919); *Túl a testen* (Karin Miichaelisszel együtt, eredetileg németül (1922); *Der sichtbare Mensch* (filmesztétika); *Der Phantasiereiseführer, das ist ein Bädeker der Seele für Sommerfrischler* (1925). Ezenkívül Bartók Béla *A fából faragott királyfi*jához a szövegkönyvet írta (1917), míg B. *Kékszakálú herceg váráról* c. szövegét Bartók zenésítette meg.

Bal-darsan, *(h.) Vándorprédikátor.* Mint neve is mutatja, a B. városról városra, falurólfalura vándorol s abból tengeti életét, hogy morális célzatú, gyakran vaskos humorú szónoklatot intéz a néphez. A mult században nagyon gyakoriak voltak minden országban, ezek a zsidó világhumort terjesztő B.-ok, akik között legismertebb és legkedveltebb a XVIII. század végén élt rajeci «rebbe» volt.

Bal-dovor, *(h.). A szavak embere.* Általánosságban megvető értelemben használják ezt a szót s olyan személyeket jelölnek meg vele, akiktől semmi jó nem várható s akikkel nem nagyon ajánlatos szóbaállni. A tolvajnyelvben B. besúgót, kémet jelent. 1737-ben Koburgban megjelent Friedrich Kluge *A zsidó Baldover* c. nagyterjedelmű antiszemita könyve, amely a tolvajnyelvben használatos zsidó-német szakkifejezéseket tartalmazza.

Bále-emunó, *(h.). Erős hitü személyiségek.* Általában olyan embereket jelöl ez a kifejezés, akik telve vannak hittel, hűséggel és becsületességgel. Ha ezek hiányzanak Izráelből, akkor

kétséges, hogy fenmaradhat-e a nép (*Jeremiás* 7, 28.)

Bálint, 1. *Aladár*, író, szül. Nagypeszeken 1881., megh. Budapesten 1925. Tanulmányainak befejezése után gyári tisztviselő volt. Miután az Ország-Világ c. folyóiratban 1903. megjelent első novellája feltűnést keltett, a hírlapírói pályára lépett. 1907-ben a Népszava képzőművészeti rovatának vezetője, 1909. pedig a Nyugat irodalmi folyóirat művészeti kritikusa lett. Nagy tevékenységet fejtett ki, hogy a munkásosztályban felkeltse a képzőművészet iránt való szeretetet és előmozdítsa a művészeti alkotások megértését. Elbeszéléseiben a nagyváros nyomorának sötét képeit festette erős szociális érzéssel. Önálló munkái: *Város* (novellák); *Így történt!* (novellák); *Képekről munkásoknak*; *Kernstok Károly* (életrajzi monografia). Sz. G.

2. *B. Arthur*, ügyvéd, hírlapíró, szül. Budapesten 1888 jan. 20. A budapesti egyetemen szerzett ügyvédi oklevelet. Sokáig hírlapíró, fővárosi napilapok munkatársa volt. Szerkesztette az *Új Hirek* c. napilapot. Tagja a budapesti Ügyvédi Kamara választmányának és ügyésze a Magyar Ujságíró Egyesületnek. Jogtudományi szaklapoknak állandó munkatársa.

3. *B. Elemér*, tanár, mathematikus, szül. 1888. Az egyetemet Budapesten végezte, majd áll. főreáliskolai tanár volt a VI. kerületben 1920-ig. Több jeles tanulmányt írt az algebrai egyenletek gyökeinek eloszlásáról és más problémákról, matematikai szaklapokba. Ezenkívül több lexikonnak matematikai munkatársa volt.

4. *B. Imre**, közgazdasági író, szül. Budapesten 1873. Eleinte hírlapíró volt és a Budapesti Hírlap közgazdasági rovatát vezette. A közgazdasági szakirodalom terén jelentékeny munkásságot fejtett ki. 1896-ban a Magyar Gazdaszövetség megbízásából szerkesztette a szövetség hivatalos közlönyét. Amikor 1900. a kereskedelmi minisztérium kereskedelmi attaséi állásokat szervezett, Konstantinápolyba őt nevezték ki. Budapestre visszatérve a Magy. Kir. Kereskedelmi Múzeum aligazgatója, 1911. pedig a kereskedelemügyi minisztérium osztályfőnöke lett. Főbb önálló művei: *Meajegyzések a biztosítási törvénytervezetre* (1895); *Aukciók és vásárok* (1895); *Vám- és kereskedelmi szövetségünk Ausztriával* (1896); *Valuta, bimetallizmus* (1896); *Kereskedelmi szerződéseink megújítása* (1898); *Gazdasági politikánk multja és jövője* (1898); *Záloglevéleinkről* (1899); *Kivitelünk Törökországba* (1905); *Keleti képek* (1908); *Kiviteli áruk csomagolása* (1910). Sz. G.

5. *B. Jenő*, művészeti író, szül. Budapesten, 1889. B. Rezső festő (l. o.) testvéröccse. A világháború előtt hivatalnok volt, 1922. Dénes Lajossal (l. o.) a Helikon kiállítási szalon egyik művészeti igazgatója, majd 1923. az Alkotás-Művészház művészeti igazgatója lett. O állította ki először Nagy Balogh János ismeretlenül elhalt festő képeit a Helikonban s írt róla az Elek Artúr által szerkesztett emlékkönyvbe: *N. B. J. élete és művészete* c. alatt; kiállította Benedek Péter földmíves festő munkáit és az Alkotás-Művészházban. 1926-tól fogva szerkeszti a Magyar Művészeti *János művészete* (1927. a Magyar Művészeti Könyvtárban), ezeken kívül egy novellás kötet *Opium* címmel (1914). F. B.

6. *B. Lajos**, író, szül. 1886. Előbb a Magyar Hírlap, majd a Világ színházi kritikusa volt. 1914-ben többedmagával megalapította a Thaliatársaságot, 1915. pedig a Nemzeti Színház titkára és dramaturgja lett, egyszersmind irodalmi vezetője volt a Genius-könyvkiadó társaságnak. Sok regényt és drámát fordított magyarra. Önállóan megjelent kötete: *Táncosok és artisták. Tanulmányok.* (1920).

7. *B. Rezső**, orvosprofesszor, szül. Budapesten 1874. okt. 22. A budapesti egyetemen tanult s Korányi Frigyes asszistense, majd 1910. magántanár lett, 1916. pedig kinevezték ny. rendes egyetemi tanárnak és az I. sz. belgyógyászati klinika igazgatójának. Nagyobb, önállóan megjelent művei: *Diaetetikai vezérfonal* (1924); *A cukorbetegségek és az insulin* (1917); *Ulcusproblem und Säuregasengleichgewicht*, ezenkívül pedig számos értekezése jelent meg bel- és külföldi szaklapokban, főleg a szív- és idegrendszer megbetegedéseiről. S. R.

8. *B. Rezső* festő, szül. Budapesten, 1885. Enteriőrök, csendéletek, intim tájképek, fejek impresszionista festője, ki az olajfestésről lassan a pasztellfestésre tért át. 1906-ban Nagybányán, később Párisban tanult. Először a Visszautasítottak Szalonjában állított ki, majd a Kéve budapesti és külföldi kiállításain, a Budapesti Műhelyben (1914), a Könyves Kálmán Szalonban, az Alkotás Művészházban és legutóbb a Nemzeti Szalon csoportkiállításán. Művészetkritikai tanulmányokat is írt a Ház c. folyóiratba és a Kéve Könyve időszaki köteteibe. *Édes anyja arcképe* (olajfestmény) a Szépművészeti Múzeumban van. F. B.

9. *B. Sándor*, orvos és szakíró, szül. Egerben 1895. 1921-ben tanársegéde volt a berlini állami gyermekklinikának. 1923 óta a nagyváradi Mircea csecsemővédő egylet főorvosa és a gyermekkórház belosztályának vezetője. Német szaklapokban sok orvosi cikke jelent meg.

10. *B. Zoltán* építész, szül. Nagyváradon 1871. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, hol 1892. építészeti oklevelet nyert. Utána külföldi tanulmányútat tett. Majd hosszabb ideig Korb és Giergl építészek irodájában dolgozott s vezette ez irodában az 1896. évi kiállítási építkezések munkálatait. 1895-ben egy színháztervével a Magy. Mérnök és Építészegylet ezüstérmét, 1896. annak Ybl-érmét nyerte el. 1897 óta Jámbor Lajos (l. o.) építésszel dolgozik társaságban, kivel együttesen több tervpályázaton vett részt: a szatmári vigadó pályázatán I. díjat (1897), a lipótvárosi zsinagóga pályázatán 23 pályázó közül II., a szűkebb pályázaton I. díjat nyertek. Legnagyobb sikerük azonban a párisi világkiállítás magyar történelmi pavillonjára (1998.) és később a palota berendezési terveire hirdetett pályázaton nyert I. díj volt. A palotát ők is építették meg, melynek külsején és belsején a legkiválóbb magyar műemlékek egész sorozatát mutatták be, de köztük a huszár-terem teljesen önálló alkotásuk volt. E munkájukkal országos hírnevet szereztek maguknak és a párisi világkiállítás zsűrije nagy

Könyvtár sorozatot. Önállóan megjelent munkái: *Benedek Péter földmíves festőművész* (1923); *Czillich Anna élete és művészete* (1923); *Vaszary* díjjal (grand prix) tüntette ki őket, B. pedig a francia becsületrend lovagkeresztjét kapta (1901). Számos pályadíjat nyertek még ezután: nagykanizsai főgimnázium és rendház I. díj (1903), a pesti Chevra Kadisa árkádos sírboltja II. díj (1903), a pesti Chevra Kadisa gyógyíthatlan betegek intézete I. díj (1906), a budapesti Nemzeti Színház tervpályázatán II. díj (1913). Budapesten több bérpalotát (Bajza-utca 24. Lederer Artúr palotája) és középületet (Állami számvevőszék palotája), valamint vidéken (Hajdú vármegye debreceni székháza) számos épületet építettek. Építkezéseiken szigorú anyagszerűség, sok esetben modern, magyar stílus, magyar motivumokkal ékesített majolika díszítés érvényesül. Gyakran a palotaberendezés és bútortervezés is az ő munkájuk. Részt vettek talapzat-tervezetekkel szoborpályázatokon is: Erzsébet királyné (1902, 1903), Kossuth (1902), Vörösmarty (1902). B. kiadta *Az ezredévi kiállítás architecturája* c. díszművet (1897, egyidejűleg németül is, Bécs A. Schroll et Co), továbbá *A francia reneszánsz és Loire-völgy kastélyai* c. munkát. F. B.

Balkányi. 1. *Kálmán*, közgazdasági író, szül. Debrecenben 1883 júl. 14. Jogi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte s miután ügyvédi diplomát szerzett, 1908. az Orsz. Magyar Kereskedelmi Egyesület titkára, 1918. pedig igazgatója lett. Ő alapította meg Lánczy Leóval együtt a Magyar-Bosnyák Keleti Gazdasági Központot, melynek célja a Kelet felé irányuló gazdasági politika elmélyítése volt. Mint hivatalos szakértő részt vett az 1922. genovai és 1923. genfi konferenciákon. Élénk közgazdasági és publicisztikai tevékenységet fejt ki. Szerkeszti az OMKE hetilapját. S. R.

2. *B. S. Mihály*, nőgyógyász, szül. Nagykaposon 1891. A budapesti egyetem elvégzése után a müncheni női klinika asszisztense, majd a budapesti Bakács-téri klinika segédorvosa volt. Jelenleg a budai izr. hitközség nyilvános rendelőjének nőgyógyász főorvosa. Számos előadást tartott és szaklapokban több nőgyógyászati és szülészeti kérdésekkel foglalkozó tanulmánya jelent meg.

Balla, 1. *Böske (Fáskerti Tiborné)*, író, Aradon él. Megjelent művei: *Színek. Hangulatok* (verseskötet); *Vihar a pusztában* és *Úri kamaszok* (regények). A kolozsvári Keleti Ujság novellapályázatán első díjat nyert.

2. *B. Ignác*, író, szül. Magyarpécskán 1883. Középiskolai tanulmányai végeztével a hadi-tengerészetnél teljesített szolgálatot, majd ujságíró lett és hosszabb időre Rómába ment, ahol az olasz irodalmat tanulmányozta eredményesen. Sok kitűnő fordítás szerzője. 1907 óta az Uj Időket szerkesztette hosszabb ideig. 1915-ben a Petőfi Társaság tagja lett. Eredeti munkáin kívül legjelentősebbek Boccaccio, D'Annunzio, G. Deledda több művének művészies átültetése. Népszerű tudományes művei: *A Rotschildok* (1912); *Edison* (1913). Versei: *Tűz* (1901); *Tenger mormolása* (1903); *Dél* (1907); *A héthíd városa* (1910). Színműve: *Az arezzoi varga* (1926). Regényei és elbeszélései: *Víz fölött és víz alatt* (1916); *Az ő keze* (1917); *Kis emberek* (1917). Az utolsó években Rómában él, ahol, mint a Pesti Hírlap levelezője, szoros kapcsolatot tart fenn az olasz kormánykörökkel. Fontos szolgálatot tett a magyar-olasz közeledés érdekében. SZ. G.

3. *B. Frigyes*, festőművész, *B. Ignác* író (l. o.) öccse. A bécsi és a müncheni képzőművészeti akadémián tanult. Bécsben elnyerte a Dessauer-díjat. Többízben kiállított Budapesten a Műcsarnokban. Portrékat és figurális kompozíciókat fest. *Szent Borbála a tengerészek védőszentje* c. képe Horthy Miklós kormányzó tulajdonában van. Festőiskolája van Aradon. D. S.

4. *B. Mihály**, hírlapíró és műfordító, szül. Veszprémben 1862. Hírlapírói pályáját az Egyetértésnél kezdte meg, majd a Budapesti Hírlap segéd- és a Pesti Napló felelős szerkesztője volt. 1901—1903-ig a Győri Hírlapot szerkesztette. 1904 óta Az Ujság belső munkatársa. Műfordítói tevékenységét a Budapesti Hírlapban kezdte meg, majd külön kiadta Goethe *Götz von Berlichingen*-jének, továbbá C. F. Meyer regényének, *Jenatsch György*-nek, Bulwer *Éj és virradat*- c. és Hall Caine *Az örök város* c. regényének ízes magyar stílusú fordítását. Újabban Dickens és Csehov több regényét is átültette magyarra. Ő rendezte sajtó alá Vámbéry Ármin angolul megjelent életrajzának (*The story of my struggles*) kibővített magyar kiadását (*Küzdelmeim*, 1905). SZ. G.

5. *B. Miklós*, költő, szül. Abádszalókon 1874., megh. Budapesten 1912. A Kisfaludy-Társaság a Bulyovszky-díjjal jutalmazta *Rútacska* c. költői elbeszélését, az Akadémia pedig a Farkas-Raskó-díjjal *Királyhágón* c. költeményét. Verseit erős formaérzék, kedves magyarosság, őszinte közvetlenség jellemzi. Önálló művei: *Versek* (1899); *Költemények* (1901); *Tilalomfa* (1906); *A tolvaj és egyéb költemények* (1910); *Nagy idők tanuja* (dramolet, 1910). SZ. G.

6. *B. Vilmos*, közgazdász és hírlapíró, szül. Budapesten 1862. A Kereskedelmi Akadémiát u. o. végezte, majd ujságírói pályára lépett és a Pesti Hírlap belső munkatársa lett. Önállóan megjelent művei: *A gabonatőzsde reformja* (1896); *A megreformált börze* (1897); *Az új mezőgazdasági vámok* (1905); *Fuchsné naplója* (1906); *Utazás a tőzsdeválságon körül* (1907); *Terménystatisztika* (1911); *A gabonatőzsde romjain* (1918); *A mindennapi kenyér* (1920); *A vadember* (1922); *II. Gergely* (1924); *A hatvanhetes idők közgazdasága* (1926); *A kávéforrás* (1927).

Ballagi, 1. *Ernő*, ügyvéd és ujságíró, szül. Budapesten 1890-ben 1915 óta az Egyenlőség politikai főmunkatársa. Tevékeny szerepet játszik a felekezeti életben és a zsidó kulturális mozgalmakban. Mint védőügyvéd több zsidó vonatkozású sajtópörben szerepelt.

2. *B. Károly**, pedagógus, B. Mór (l. o.) testvéröccse, szül. Bujon (Szabolcs vm.) 1824., ápr. 24., megh. Miskolcon 1888. nov. 21. középiskoláit Pápán, a jogi fakultást a pesti egyetemen végezte. A szabadságharcban, mint főhadnagy megsebesült, azután az evangélikus gimnáziumban, majd

Kecskeméten és Nagykőrösön lett tanár, később Sopronban, azután Miskolcon lett tanfelügyelő és kir. tanácsos. Számos cikket írt a Néptanítók Lapjába és a Pesti Naplóba, Írt több német nyelvtant és magyar nyelvtant német nyelven, azonkívül igen sok pedagógiai munkát. Egyik ilyen munkájának címe *Magyarország és Erdély története izraelita népiskolák számára* (1862 és 1888), amelyet — úgy látszik, megbízás folytán — jóval kikeresztelkedése után írt. Egyéb munkái: *Történeti életrajzok* (1851, 2 köt.) és több földrajzi tankönyv. S. R.

3. *B. Mór**, református teológus és nyelvész, szül. Inócon (Zemplén vm.) 1815 márc. 18., megh. Budapesten 1891. szept. 1. Szülei igen szegények voltak. A Talmud és Biblia nyelvébe és szellemébe atyja vezette be, de már gyermekkorában Nagyváradra és Pápára került a jesivákra, majd nevelőnek ment Moórra és Surányba s ekkor kezdett a görög, latin és az élő nyelvekkel foglalkozni. 1837-ben Pestre jött, itt az egyetemen felsőbb matematikát hallgatott éveken át és irogatni kezdett a Pester Tagblattba, ahonnan a közönség előnyösen ismerte meg nevét (akkor még Bloch) a magyar üggyel kapcsolatban. Minthogy diplomához itthon vallása miatt nem juthatott, 1839. Párisba ment tanulmányait folytatni. Távolléte alatt a diéta a zsidó emancipáció kérdésével is foglalkozott és éppen keresztény körök B.-t tartották alkalmasnak arra, hogy zsidó körökben is propagálja ezt az eszmét. E célból írta kimerítő röpiratát *A zsidókról*, ami Eötvös József figyelmét annyira felkeltette, hogy őt hazatérésre szólította fel és biztatta, hogy a teljes elmagyarosításukra és a magyar nyelvű vallásos irodalom ápolására és fejlesztésére buzdítsa a zsidókat. B. haza is jött és 1840—41. megjelentette kitűnő és kommentárral ellátott *Pentateuch-fordítását*. Már az első könyv megjelenésekor az új Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjául választotta. Amint befejezte említett művét, kiadta még u. a. évben a *Nyelvészeti nyomozásokat*, amelyet gyors egymásutánban követtek: *Ungarischer Unterricht in der Kleinkinderschule* (1841); *Izráel könyörgései egész évre*, I. rész (1841); *Első jósok: Joshua könyve magyar fordítással, kommentárral* (1842); *Ausführliche theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache* (1842). Már ebben az időben Széchenyi István gróf támogatását megnyerte a felállítandó magyar rabbiszeminárium ügyének, melyet ő a «Pesti Hirlap»-ban propagált. Minthogy maga a zsidóság egy része idegenkedett ettől az eszmétől, a terv nem valósulhatott meg és B. ismét külföldre ment, Tübingenbe, ahol Ewaldot és Baurt, kora legkitűnőbb teológusait hallgatta, de botanikával is foglalkozott. 1843 máj. 11. Notzingenben áttért az evangélikus vallásra (később lett református). Ettől kezdve itthon a protestantizmus ügyének buzgó harcosa lett élete végéig. 1844 ben Szarvasra fogadott el meghívást az ottani liceumba s a szabadságharc kitöréséig ott maradt. Ekkor Görgey titkára lett, majd a hadügyminisztériumban kapott hasonló beosztást. A szabadságharc leveretése után 1851. a pesti református teológia tanára lett és megalapította a Protestantische Kirchen- und Schulzeitungot, mely a liberális protestantizmus főorganuma lett Magyarországon. *Die Protestantenfrage in Ungarn und die Politik Oesterreichs* (1860); *Tájékozás* (1863); *A protestantizmus harca az ultramontanismus ellen* (1869) c. művei a protestáns érdekek szolgálatában álltak. Élete végéig a református egyház legkiválóbb szellemi reprezentánsa maradt Magyarországon, ahol számos intézményt köszönhet neki a református egyház. Emellett élete nagy részét a magyar nyelvnek szentelte. Szótárai és nyelvkönyvei igen sok kiadást értek el s számos általa alkotott szó került be az élő nyelvbe. A Protestáns Tudományos Szemlét is ő alapította és szerkesztette. *A Magyar Nyelv Teljes Szótára* c. encyclopédiája az egész nyelvkincset felöleli; *Magyar-német* és *Német-magyar szótára* rengeteg kiadást ért el. Ezenkívül írt *Héber nyelvtant*, számos akadémiai értekezést s teológiai-vallástörténeti monográfiát. S. R.

Balmazujváros, nagyk., Hajdu vm. 13,223 lak. A B.-i (orthodox) hitközséget 1845. alapíiották meg Hartstein Noe, Lichtschein Mayer, Samu, Menyhért és Mór Tiszadobról beköltözött regálebérlők és földbirtokosok. A hitközség első rabbija Fried Náthán volt (szül. Magyarizsépen, megh. B.-on 1917.), aki nagy tudós hírében állott és több könyvet is írt. 1850-ben építette a hitközség saját erejéből a templomát. 1878-ban nyitotta meg elemi népiskoláját. Van ezenkívül a hitközségnek egy Talmud Tórája 30 növendékkel, melyet 1894. Fried Náthán főrabbi alapított. 1866-ban létesült a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Spitzer Jenő az elnöke, 1887. alakult meg a nőegylet, mely most özv. Gelbmann Ignácné elnöklete alatt áll. A hitközség évi 10,000 pengős költségvetéssel dolgozik, melyből 1500 pengőt fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Tiszacsege és Egyek községek tartoznak, melyek közül az előbbinek önálló hitközséggé alakulása folyamatban van. A hitközség lélekszáma 318, a családok száma 86, adót 74-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 gazdálkodó, 1 tanító, 12 kereskedő, 1 ügyvéd, 3 orvos, 1 munkás, 1 magántisztviselő, 12 iparos, 20 magánzó és 33 egyéb. A hitközségnek 40 tagja vett reszt a világháborúban és 9-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Markovits József elnök, Fohn Benő gondnok, Ornstein Dezső pénztáros, Gréger Jenő ellenőr, Szigeti Rezső jegyző, Fried Menyhért rabbi, Ornstein Hermann, Gyémánt Jenő, Steinberger Emil, Dickmann Ignác, Hász Jakab, Klein Adolf és Friedmann József választmányi tagok.

Balog, 1. *Ármin*, Az Orsz. Rabbiképző Intézet tanára, szül. Nagykárolyban 1859. Az egyetemet Budapesten végezte. Műve: *A keresztény latin irodalom* (a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténetben, 1905). Ezenkívül lefordította és bevezette Bacon, *Novum Organum*-jának első részét (1885) és angolból Bryce *Római Szent Birodalom* c. művét az Akadémia kiadásában és Spinoza *Ethikáját*, B. Bánóczi Józsefnek a tanítóképző igazgatójává történt kinevezése óta a rabbiszé-

minárium magyar és történelem tanára és könyvtárnoka volt. 1923-ban nyugalomba vonult. S. R.

2. *B. Arnold*, jogi író, szül. Tápiógyörgyén 1870., megh. Budapesten 1913. Budapesten ügyvédi gyakorlatot folytatott és a Jogtudományi Közlöny c. szakfolyóiratot szerkesztette. Különösen a kereskedelmi jog kommentálásával foglalkozott és ezen a téren értékes ösztönzésekkel gyarapította a joggyakorlatot. Nagyobb önálló munkái: *A kereskedelmi ügynökök jogi állása* (1897); *A hitelezők megkárosítására vonatkozó vagyonátruházások* (1898); *A sommás eljárásról és a fizetési meghagyásról szóló törvények, valamint a kereskedelmi törvény jegyzetes és magyarázatos kiadása* (1898); *Törvény és bíró* (1910).

3. *B. Artur*, orvosi szakíró, szül. Nagybányán 1887 máj. 25. 1914-ben a debreceni egyetem tanársegéde. 1919-ben ugyanezen egyetem nyilv. sebészeti előadója. Számos cikket írt külföldi szaklapokba. Meghívásra több külföldi klinikán tartott előadást.

Bal-Sém. *Csodatevő.* B. Izraelnek, a chásszideus irányzat megalapítójának neve. *B. tóv* összevonásából *Bestnek* is mondják. Élt 1700—76. L. *Chaszidizmus*.

Bamberger *Béla (balástyai)*, ügyvéd, nemzetgazdaságtani író, szül. Szegeden 1854 márc. 8., megh. Budapesten 1906 jún. 12. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult s miután ügyvéd lett, Budapesten telepedett le. Több értekezést írt a valutakérdésről. Önállóan megjelent munkái: *Az északamerikai valutakérdés előzményei és pénzügyi eredményei* (1890); *A tőzsdeadó* (1895). Mindkettőt a M. Tud. Akadémia pályadíjjal jutalmazta. B. 1903. magyar nemességet kapott. S. R.

Bamidbor, hetiszakasz, mely *Mózes 4.* könyvének elejétől a 4. fejezet 20. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma; népszámlálás. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Hósea* könyve 2. fejezetének elejétől a 22. versig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben Izrael fiainak nagy számáról van szó. *B. (széfer)* l. *Népszámlálás könyve*.

Bán, 1. *Margit*, tanár, szül. Budapesten 1892. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ugyanitt szerezte bölcsészetdoktori oklevelét is. 1920 óta a Pesti Izr. Hitközség iskoláiban tanít. Írt novellákat, verseket, tanulmányokat a Hétbe, Mult és Jövőbe, Zsidó Szemlébe, Reménybe, Izr. Tanügyi Értesítőbe. *Zengő hárfa* címmel zsidó anthológiát szerkesztett (1921). Magyarra fordította Kellermann *Ingeborg* c. regényét. Zs. J.

2. *B. Zsigmond* hírlapíró és közgazdasági szakíró, szül. Iszkaszentgyörgyön 1852., megh. Budapesten 1906. Miután elvégezte a jogot és doktorátust szerzett, beutazta Nyugateurópát, főleg Német- és Franciaországot, ahol a közgazdasági életet tanulmányozta. Az 1878. évi boszniai okkupációs hadjáratban mint hadnagy vett részt. Cikkei és tanulmányai több napilapban és folyóiratban jelentek meg. Évekig a Magyarország c. napilap közgazdasági rovatát szerkesztette. Jogi és gazdasági művei: *Igazságszolgáltatásunk* (1885); *A horvát bíróságok* (1886); *A magyar vasúti jog* (1886); *A magyar pénzintézetek története* (1896); *Az út, az igazság és az élet* c. bölcseleti tanulmányt írt szépirodalmi formában (1896). Sz. G.

Bánde *Zoltán*, rabbi, szül. Ráckevén. (Pest vm.) 1893. okt. 27. 1897—1907-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1906-ban avatták bölcsészdoktorrá a budapesti egyetemen, 1908. pedig rabbivá. 1908—12-ig csongrádi, 1912 óta kispesti főrabbi. Megjelent: *Juszuf al Baszir Kitab al Muhtavi* c. munkája, Budapest, 1906. Cikkeket írt a Magyar Zsidó Szemlében. Jeles hitszónok. Sokat foglalkozott a zsidó neveléssüggyel. F. D.

Bandérium. Ünnepélyes fogadtatásra kivonult lovas díszmenet. A történelem feljegyzi, hogy a budai zsidók 1476. lovas-bandériummal fogadták Mátyás királyt és menyasszonyát. A díszmenet élén a község elnöke és ennek fia lovagolt kivont karddal és mögöttük huszonnégy előkelő zsidó haladt ugyancsak lóháton, díszruhában, strucctollal a kalpagjaikon. Ezek után kétszáz zsidó lépkedett imaköpenyekben, bibor-szín zászló alatt, amelyre ötkörmű bagolyláb volt hímezve, alatta két csillag, fölötte pedig aranyos tiara. A vének baldachin alatt haladtak a menet közepén. Ez a díszmenet főleg azért érdemel figyelmet, mert a XV. század második felében Európaszerte a zsidófolt és zsidókalap viseletének kényszere már fennállott és a zsidókat a fegyverviseléstől eltiltották a legtöbb országban. Magyarországon még a városlakó zsidók is követhették a régi szokást, amely lóval és fegyverrel emelte az ünnepélyes megjelenést. (V. ö. *Kohn* S. A zsidók története Magyarországon). U. L.

Baneth, 1. *Eduard*, berlini rabbiszeminárium tanár, szül. Liptószentmiklóson 1855 aug 9. Atyja, B. Jerachmiél Bernhard kiváló talmudtudós bevezette őt a bibliai tudományokba, majd a pozsonyi jesiván tanult. Innen Gnesenbe ment, ahol elvégezte a gimnáziumot, azután a berlini egyetemen és a Hildesheimer-rabbiszemináriumban folytatta és fejezte be tanulmányait. Az egyetemen főleg filozófiát és arab filológiát tanult. 1881-ben avatták doktorrá a lipcsei egyetemen és Hildesheimer Izráeltől kapta rabbioklevelét. Ezután Krotoschinban volt rabbi 1885-ig, amikor meghívták a berlini Lehranstalt für Wissenschaft des Judentums Talmud-tanárának. Szakfolyóiratokba írt számos tanulmányán kívül fontosabb munkái: *Samuel ha-Nagid als Staatsmann und Dichter* (1881); *Ursprung der Sadokäer und Böethosäer* (1882); *Maimunis Commentar zum Tractat «Abbot»*, a Hildesheimer-Jubelschrift-ben. Ebben az arab szöveget héberre átfordítja s kommentálja; *«Mischna: Széder Móéd»*, kritjkai kiadás német fordítással és kommentárral; *Maimunis Neumondsberechnung*, mely utóbbiak a «Lehranstalt» kiadványainak XVI., XVII., és XX. kötetében jelentek meg. B.-et 1919-ben a porosz kultuszminisztérium professzori címmel tüntette ki. S. R.

2. *B. Ezekiel*, rabbi, szül. Óbudán, 1773. meghalt Nyitrán 1854 dec. 28. Atyja R. Jacob B., az óbudai rabbinátus tagja, szintén kiváló talmudtudós volt. B. miután egyideig fakereskedő volt, elvesztette vagyonát és elfogadta a széchenyi hitközség meghívását. Onnan Paksra, majd

Nyitrára került rabbinak, itt működött haláláig. B. híres jesivát tartott fenn, nagyszámú hallgatósággal. Módszere ellenkezője volt az akkor már Magyarországon nagyon elterjedt pilpulizmusnak s inkább visszatért a középkori nagy kommentátorok tiszta módszeréhez. Responsumai nem maradtak meg, mert a hozzá beérkezett rengeteg vallási és jogi kérdésre adott kimerítő válaszok másolatát nem őrizte meg. Mégis akkora volt a tekintélye tudományos téren, hogy ismert nevű szerzők megtiszteltetésnek vették, ha műveikhez ajánlatot írt. Ő maga azonban elvből nem írt könyvet. Toszefta-kommentárját is halála előtt elégette. Elmés mondásai sokáig közszájon forogtak. Jámborsága miatt Nyitrán zsidók és keresztények egyaránt szentnek tisztelték. Évtizedeken át ápolták azt a hiedelmet, hogy sírján tűzoszlop emelkedik az égbe. Sírját sokáig zarándokhelynek tisztelték. S. R.

3. *B. Jerachmiel Bernhard*, B. Ezekiel legifjabb fia s egyszesmind hírneves atyjának egyik legtehetségesebb tanítványa, szül. Széchenyben 1815., megh. Liptószentmiklóson 1871 okt. 21. Atyján kívül Szófer Mózes is tanítója volt a Talmudban. Liptószentmiklóson telepedett le és híres jesivát tartott fenn. A később felajánlott orthodox rabbiállást elfogadta ugyanott, de minden rekompenzáció nélkül. Békeszeretete és jósága miatt a nem orthodox irány hívei előtt is rendkívüli tiszteletnek örvendett.

Bánfi, 1. *Sándor*, zeneíró, szül. Budapest 1846 okt. 30., megh. 1890. Magyar napilapok, folyóiratok, a párisi Archives Israelites, a berlini Allgemeine Deutsche Musikzeitung munkatársa volt. Több zeneesztétikai szakmunkája jelent meg. Kompozicióí közül valcerei, négy operettje, két balletje és vígoperája, a *Fanchon* nevezetesek.

2. *B. Zsigmond*, irodalomtörténetíró és esztétikus, szül. Gyomán 1857., megh. öngyilkosság következtében 1894. Főképpen a francia nyelvészet és irodalom körébe vágó tanulmányait előbb a budapesti egyetemen, majd Párisban a Collège de France-on végezte. Hazatérve főreáliskolai tanár lett a fővárosban. A francia irodalom kitűnő ismerője volt, aki finom elmeéllel elemezte az irodalom legbonyolultabb jelenségeit is. Egyes tanulmányai a legesiszoltabb magyar essayk közé tartoznak. Főműve: *A francia dráma fejlődése a XIX. század első felében.* Kisebb tanulmányait, melyek közül a *Mizantróp*-ról szóló válik ki mélységével, a szerző halála után Gyomai Zsigmond gyüjtötte össze életrajzi bevezetéssel (1895). Lefordította Lessing *Laokonját* és Lindau Pál *Molière-könyvét.* Sz. G.

Bánffyhunyad *(Huedin*, R.*)*. Kolozs vm. 4890 lak. A B.-i (orthodox) hitközség alapításának időpontja meg nem állapítható. Az első feljegyzések 1853-tól szólnak, de az kétségtelen, hogy már előbb is éltek zsidók B.-on. E feljegyzéseket — melyek szerint 1853., mikor az első templom épült, 12 tagja volt a hitközségnek, — egy vasszekrényben őrizték, azért maradtak meg. A többi összes iratok, jegyzőkönyvek és az egész levéltár, mely fényt dérítene a hitközség multjára, elpusztultak az 1927 decemberi templomrombolás alkalmával. 1868-ban építették fel a mai új templomot s ekkor már — mint a jegyzőkönyvből kitűnik — 50 tagja volt a hitközségnek. A hitközség első tiszteletbeli rabbija Staresz Ábrahám volt, akinek működéséről azonban jóformán semmit se tudunk. 1853-ban alakult a Chevra Kadisa, melynek jelenlegi elnöke Weisz Samu. A hitközség másik intézménye a nőegylet több mint száz éves, 1823. létesült és elnöknője Simon Mórné. A hitélet fejlesztését szolgáló intézmények — a jesiva és a Talmud Tóra — egészen újak. A jesivát, melynek állandóan 80 növendéke van, 1923. alapították. Ugyanezen évben létesült a Talmud Tóra is, melyet átlagosan 45 növendék látogat. A hitk. tagjai közül nagyobb ipari vállalkozást Sichermann Lajos létesített, akinek gipszgyára mintegy 30 embert foglalkoztat. A hitközség évi 600.000 leies költségvetéssel dolgozik, melynek egy jelentős hányadát szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Szentkirály, Kiskalota, Havasrekettye, Monostor, Kőrösfő, Csucsa, Kissebes és még 39 zsidó nem lakta község tartozik. A hitközség lélekszáma 1050, a családok száma 220, adót 200-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 54 kereskedő, 2 orvos, 4 magántisztviselő, 30 iparos, 15 magánzó és 85 egyéb. A világháborúban a hitközségnek 74 tagja vett részt, akik közül 8 halt hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Grünwald Jakab főrabbi, Berger Ábrahám elnök, Czóbel Mór alelnök, Herczfeld József és Diamantstein Nándor gondnokok, Neumann Lajos pénztárnok, Kohn Salamon ellenőr, Freund Izrael segédrabbi és Izrael Dávid jegyző.

Bánk *Ernő*, festő és grafikus, szül. Szalmatercsen (Nógrád vm.) 1883. Tanulmányait az iparművészeti iskolában végezte. A Műcsarnok kiállításán 1912. szerepelt először *(Paraszthá z)*. Később csendéleteket és tájképeket festett. A Nemzeti Szalonban 1928. rézkarcokat és figurális képeket állított ki. F. B.

Bánki *Donát**, műegyetemi tanár, szül. Bánkon (Veszprémm.) 1859 jan. 6., megh. Budapesten 1922 aug. 1. Előbb a Ganz-gyár főmérnöke volt, majd a József-Műegyetemen a hydrotechnika és gőzturbinák tanszékének nyilv. rendes tanára volt. Számos tanulmányt írt hazai és külföldi folyóiratokban. Főműve: *Energiaátalakulások folyadékokban* (1916). Fontosabbak azonban találmányai, melyek nevét világhírűvé tették, így a benzinmótorok forrasztója, a benzin- és olajmótorok vízbefecskendezése és más jelentékeny újítások és találmányok, amelyeket B. elméletileg is feldolgozott. S. R.

Bánóczi, 1. *József* filozófiai és irodalomtörténeti író, pedagógus, kritikus, szül. Szentgálon 1849., megh. Budapesten 1926. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Bécsben, Berlinben, Göttingenben és Lipcsében végezte. A tanári diploma megszerzése után előbb reáliskolai tanár, majd a budapesti Rabbiképző intézet rendes tanára volt. 1887-ben az orsz. izr. tanítóképző vezetését vette át, mint igazgató. A budapesti tudományegyetem 1878. a filozófia magántanárává habilitálta, a Magy. Tud. Akadémia 1879. levelező tagnak választotta meg. Irodalmi tevékenységének két leg-

fontosabb területe a bölcselettörténet és az irodalomtörténet. Az Akadémia könyvkiadó vállalatának megbízásából lefordította Lewes három kötetes művét: *A filozófia története Thalestől Comteig.* A Filozófiai Írók Tárában, melyet Alexander Bernáttal együtt szerkesztett, a magyar filozófiai műnyelv értékes gazdagításával lefordította Kantnak *A tiszta ész kritiká*-ját (Alexanderrel együtt) és Schopenhauernek több jelentőséges értekezését. Úgy ancsak ott adta ki Erdélyi János bölcseleti dolgozatait. A Nyelvőrben alapvető értekezést írt *A bölcselet magyar nyelvéről.* Az általa alkotott filozófiai műszavak jórésze ma is él. Legjelentősebb irodalomtörténeti munkái: *Révai Miklós élete és munkái* (a Magyar Tud. Akadémia által jutalmazott pályamű) és a Kisfaludy-társaság megbízásából írott «*Kisfaludy Károly és munkái*». Révai életrajzában pompásan megrajzolja az embert, a költőt és a nyelvészt, Taine milió-elméletének magyar nyelven talán első felhasználásával. Kisfaludy-életrajza pedig, mint Beöthy Zsolt is elismerte, a legművészibb magyar biográfiák egyike, amely a színes korrajz mellett hősének jellemét és fejlődését eredeti módon feltáró belső életrajzot is ad. Kiadta Kisfaludy Károly, Berzsenyi és Csokonai műveit is. Kritikáiban, amelyeknek jórésze az Akadémiához benyújtott irodalmi pályaműveket boncolgatta, feddhetetlen tudás, az igazság szenvedélyes keresése, nemes esztétikai és filozófiai világfelfogás, valamint nem egyszer finom irónia nyilvánul meg. A magyarországi zsidóság szellemi életének fellendítése körül eléggé meg nem becsülhető érdemeket szerzett. Mint az Orsz. Rabbiképző-intézet tanára a zsidó lelkész-képzésbe belevitte a magyar nyelv és irodalom iránti szeretetet. Mint az országos izraelita tanítóképző intézet igazgatója megírta annak történetét, teljességgel megreformálta és a modern pedagógia legmagasabb színvonalán álló intézetté emelte a gondjára bízott iskolát, amelynek szellemi fegyvereit az általa szerkesztett magyar nyelvi és irodalmi tankönyvekkel is gyarapította. Atyai gondoskodással támogatta az intézet jórészt nagyon szegény ifjúságát és megsegítésére segélyegyletet meg tanítóképző-internátust létesített. Felekezete szellemi életének szolgálatában 1884. Bacher Vilmossal együtt megindította a Magyar Zsidó Szemle c. társadalmi és tudományos folyóiratot, amelyet 1889-ig szerkesztett. Ebben a folyóiratban nagy harcok folytak a recepció és az autonómia érdekében, másrészt állandó orgánuma volt a magyar nyelven közérthető módon megszólaló zsidó tudománynak is. Egyik alapítója volt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak (Imit), amelynek hosszú éven át titkára és valósággal lelke volt. Ő szerkesztette mindvégig az Imit évkönyvét, amelyben javamunkáikkal sorban megszólaltak Magyarország legkiválóbb rabbijai, zsidó írói, költői, tudósai. A társulat egyéb tudományos kiadványai közül nem egy az ő kezdeményezésének és buzdításának köszönheti megjelenését. Amikor az Imit kiadta a Szentírás fordítását, a fordítási szöveg nyelvezet szempontjából való átvizsgálásának fáradságos és felelősséges munkáját ő végezte. Nagy érdemei vannak a magyar gyermekvédelem körül is. Szalárdi Mór dr. és Alexander mellett részvett a Fehér Kereszt gyermekkórház alapításában, amelynek évekig titkára, majd alelnöke volt. A gyermekvédelmi propaganda érdekében szerkesztette a Fehér Kereszt naptárát is. SZ. G.

2. *B. László* író, dramaturg és műfordító szül. Budapesten 1884., fia B. Józsefnek (l. o.) főv. bizottsági tag szocialista programmal. Előbb az Országos Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője, majd a Stefánia Szövetség igazgatója. Élénk részt vesz a szocialista mozgalomban. A Thália színház, amelynek rendezője s igazgatója volt, az ő kezdeményezésére létesült. Rendezője volt a Vígszínháznak, majd az Unió színházaknak. A Kisfaludy-társaságban díjat nyert *Shakespeare a modern színpadon* c. művével. Lefordította Kropotkin Péter *A francia forradalom* c. nagy munkáját. (Nagy írók — Nagy írások 1921).

Bányai *Jakab*, pedagógus szül. Komáromban 1852 dec. 10., megh. Nagybecskereken 1919. szeptember 21. A piaristáknál tanult, majd néh. Lederer Ábrahám vezetése alatt a zsidó tanítóképzőben. Tanítói pályáját Veszprémben kezdte, aztán Pápán működött, majd Nagybecskerekre került 1882. a zsidó iskolához; ennek 1900. történt megszünése után a községi, majd az állami iskolához nevezték ki igazgatónak. Itt működött 1918-ig. A Délmagyarországi Tanítóegylet alelnöke, a «Délvidéki Tanügy» szerkesztője, majdnem valamennyi pedag. lapnak munkatársa volt. Diesterweg «*Wegweiser*»-jét ő fordította le és látta el magyarázatokkal. 1908-ban a Magyar Tud. Akadémia a Wodianer-féle ezerkoronás pályadíjjal tüntette ki.

Barabás *Lóránd*, hirlapíró és színházigazgató, szül. Budapesten 1884. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után banktisztviselő lett. Már ekkor színes riportjai és krokijai jelentek meg különböző lapokban. Később a Déli Ujság munkatársa, majd a Pesti Napló színházrovatának vezetője és kritikusa volt. Elevenen megírt színészportréi figyelmet keltettek. 1927-ben az Andrássy-úti Színház dramaturg-igazgatója lett.

Barach *Juda Léb*, topolyai rabbi a XIX. század közepén. Előbb Liptószentmiklóson lakott s onnan ment Puchóra, majd Topolyára rabbinak. Jelentékeny talmudtudós hírében állott s szerzője a *Melechesz Cheresz* c. házasságjogi munkának. Fia, a korán elhunyt Baruch Benedek ügyvéd, Löw Lipót szegedi főrabbi veje és *Baracs* Marcell (l. o.) és Károly (l. o.) atyja volt.

Baracs, 1. *Károly*, udvari tanácsos, vasútigazgató, szül. Budapesten 1868. Egyetemi tanulmányai elvégzése után a Győr-Sopron-Ebenfurti vasúttársaság szolgálatába lépett. Kiváló képességeivel gyorsan emelkedett s a vasúttársaság vezérigazgatója lett. A magyar közgazdasági életben, mint a közlekedésügy egyik legalaposabb ismerője előkelő szerepet játszik. 1921—26-ig elnöke volt a Budai Izr. Hitközségnek, amelynek fejlesztése körül jelentős eredményeket ért el. Ő vezette be a hitközségi életbe, mint egyedülálló ujítást, a lajstromos szavazást és a női választójogot. Tagja a Rabbiszeminárium vezérlőbizottságának, egyik megalapítója és elnöke a

Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének. Nagy kultúrájú litterary gentleman, Göthe műveinek és a Göthe irodalomnak egyik legkiválóbb ismerője. Közéleti tevékenységének elismeréséül I. Ferenc József udvari tanácsossá nevezte ki. E lexikon elnöki tanácsának elnöke. V. A.

2. *B. Marcell* politikus, ügyvéd, szül. Budapesten 1865. Középiskolái elvégzése után a jogi pályára lépett. Budapesten megszerezte a jogi és államtudományi doktorátust. Tanulmányainak kiegészítése céljából többizben tett hosszabb külföldi utat, bejárta az egész kontinenst. Hazatérve, Budapesten ügyvédi irodát nyitott, mely csakhamar egyike lett a legelismertebbeknek. Jogászi pályájával párhuzamosan tevékeny részt vett állandóan a hitközségi életben, amelyben vezető szerepet játszik, továbbá a társadalmi, valamint a főváros közigazgatási és politikai életében. Hosszú évek óta tagja a főváros törvényhatósági bizottságának. Kiterjedt publicisztikai és irodalmi munkásságot fejt ki. Ismertebb jogi munkái: «*A jogi szakoktatás reformja*» (1902), «*Emlékbeszédek Deák Ferencről* és *Jókai Mórról*» (1904 és 1925). Társadalmi és politikai működésének eredményeként a budapesti községi Demokrata Párt és a Lipótvárosi Kaszinó elnökévé választották. Elnökhelyettese a Budapesti Ügyvédi Kamarának. 1927 óta tagja az országgyűlésnek, a főváros északi kerületében kapott mandátumot az akkori egyesült balpárt listáján. Harcos politikus, a demokrácia híve, kitűnő szónok. A numerusz klauzusz ellen elmondott képviselőházi beszéde példája lehet a komoly felépítésű parlamenti szónoklatnak. A fővárosi polgárság egyik vezérének tekinti.

3. *B. Marcellné* sz. *Schmidl Etelka*, szül. Budapesten 1878 jan. 22. A társadalmi és felekezeti életben a jótékonysági és szociális mozgalmakban fáradhatatlan tevékenységet fejt ki. 1922 óta elnöke volt a Magyar Izraelita Nőegyletek Országos Szövetségének, amelynek keretében gyakorlati szociális tanfolyamot szervezett. Megszervezte továbbá a Nemzetközi Zsidó Nőszövetség magyarországi alosztályát. A budapesti déli kerület demokrata listáján országgyűlési pótképviselő. A demokrata párt női osztályának szervező elnöke. Tagja a fiatalkorúak felügyelő hatóságának, továbbá a Magyar Nők Szentkorona Szövetsége vezérlőbizottságának. Szerkeszti az Egyenlőség Asszonyok c. rovatát s gyakran ír szociális vonatkozású cikkeket napilapokba. V. B.

Bárány, 1. *József*, rabbi, szül. Nádudvaron (Hajdu vm.) 1856 dec. 11., megh. Kecskeméten 1916 ápr. 15. 1877—1885-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1885-ben avatták bölcsészdoktorrá a pesti egyetemen, 1886. pedig rabbivá. 1887-ben debreceni rabbi, 1888—91-ig a Pesti Izraelita Hitközség tanfelügyelője, 1891 óta kecskeméti főrabbi. Főműve: *Gabirol bölcselete.* (Budapest, 1885). F. D.

2. *B. Róbert*, magyarszármazású orvostanár, szül. Bécsben 1876 ápr. 22., itt tanult és szerzett doktorátust 1900. Majd Frankfurt, Freiburg és Bécs egyetemeinek docense volt. A háború első esztendőit orosz fogságban töltötte, 1917. az upsalai egyetemen lett a fülészet tanárává. Több cikke és monografiája jelent meg a fülgyógyászat köréből. Számos tudományos társulat tagja, 1914 óta az orvosi Nóbel-díj birtokosa.

Baranyamágócs. A b-m-i (statusquo) hitkö zség mintey másfél százados múltra tekinthet vissza. A temetőjében található egyik sírkő felirata szerint 1750 táján már volt hitközség Mágócson. A vezető szerepet ekkor egy Honig József nevű ember játszotta, aki minden valószinűség szerint az első zsidó volt, aki engedélyt kapott, hogy letelepedhessen és házat vásárolhasson a községben. Mint a még meglévő okirat tanusítja, Honignak nem volt szabad zsidónak eladnia sem a házat, sem a hozzátartozó két hold földet, mely tilalommal nyilvánvalóan a zsidók további letelepedését akarták megakadályozni. A hitközség első rabbija Fuchsel Mózes, kiről azonban nem tudjuk, hogy pontosan mikor működött. A templom kezdetben magánházban volt, csak 1846. építették meg a ma is meglevő nagy templomot, amelynek megalapítása körül a legtöbbet Mittler Benjámin és Hirschfeld Hermann tevékenykedtek. Ugyancsak ők alapíttották meg a Chevra Kadisát 1846., jóllehet a hitközségnek már 1795. volt temetője. A templomot 1906. restaurálták, mely munkálatok költségeit úgy teremtette elő a szegény hitközség, hogy adakozásra szólította fel mindazokat, akik Mágócsról elszármaztak. Van a hitközségnek még egy temploma Sásdon és egy imaháza Szászváron. Újabban elemi iskolákat is létesített a hitközség, még pedig egyet Mágócson és egyet Sásdon. Utóbbi helyen Talmud-Tóra is működik, melyet Lebovits József (l. o.) kerületi főrabbi alapított meg. A hitközség többi intézményei: a Nőegylet és a Szandekooszegylet. A hitközségnek több olyan tagja van, akik a község és a vármegye társadalmi életében előkelő szerepet játszanak. A hitközség nevesebb szülöttei: Hajós Sámuel dr. mérnök, a földmívelésügyi miniszterium osztálytanácsosa és vízrajzi osztályának vezetője, aki a hajók sebességmérőjét feltalálta, Bein Károly matematikus, a Rabbiképző néhai tanára és néhai Lehr Benő postafőtanácsos, aki a Morse telegrammot bevezette Magyarországon és megírta a táviratozás kézikönyvét. Nagyobb — 2000 kötetet meghaladó — könyvtára Lebovits főrabbinak van. A hitközség 18.788 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből jelentős összeget fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma kb. 400, a családok száma 122, adót 108-an fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai többnyire kereskedők és iparosok. A hitközség anyakönyvi területéhez az egész hegyháti járás 73 községe tartozik. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Lebovits József főrabbi, (az elnöki tisztség Weisz Jenő halála után még nincs betöltve), Gábor Gyula dr. és Honig Dávid alelnökök, Czincheim Adolf jegyző, Honig József pénztáros, Weisz Sámuel templomgondnok, Ausch Mór, Pollák Samu, Blum Lajos, Blum Zsigmond, Schön Ferenc, Schön Ede, Stauber Hugó dr., Fuchs József és Pollák Gábor előljárósági tagok, Sonnenschein Samu rabbihelyettes és kántor. Honig Dávid a Chevra Kadisa elnöke.

Barát *Ármin*, publicista, szül. Illaván 1860. Sokáig szerkesztő volt Temesváron, ahol a német lapokban eredményesen küzdött a magyarság érdekeiért. Ezért 1906. miniszteri tanácsos és a miniszterelnöki sajtóiroda főnöke lett. 1915-ben nyugalomba vonult. Művei: *A temesvári magyar színészet állandósítása* (1896); *20 Tage in Paris* (1901); *Die kön. Freistadt Temesvár* (1902); *Von der Nordsee bis zum Bosporus* (1906). Ezeken kívül számos politikai és dramaturgiai közleménye jelent meg külföldi folyóiratokban. Lefordította magyarra Lenau *Szerelmes verseit* (1918), azután Lenau lírai verseinek gazdag gyűjteményét, Heine *Dalok Könyvének* teljes gyüjteményét. Viszont németre fordította Arany, Tompa és Kiss József költeményeit. S. R.

2. *B. Móric*, grafikus és rajzoló, szül. Sárándon (Bihar vm.) 1880. A budapesti és müncheni képzőművészeti főiskolák elvégzése után Németországban működött, ahol több grafikai pályázatot nyert. Rajztanár a nagyváradi állami fa- és fémipariskolában. Sz. I.

Barbi *Méir*, pozsonyi főrabbi, szül. Barbi városkában, Halberstadt mellett 1725., megh. Pozsonyba 1789. júl. 28-án. Frankfurtban tanult. Előbb Halberstadtban, majd Halleban lett rabbi. Pozsonyban 25 évig működött mint főrabbi, 1764-től haláláig és a rabbiiskola főnöke volt. Felvilágosodottságával és tanítási módszerével elütött késői utódaitól is. Jóllehet, hogy századának egyik legélesebbeszű talmudtudósának ismerték, nem zárkózott el a világi tudományok elől, s főleg az orvostudományban volt igen járatos. Emellett a zeneművészetet nemcsak kedvelte, hanem annak ápolását tanítványainak ajánlotta is. Szőrszálhasogatástól mentes szövegértelmezésen és tiszta logikán alapuló talmudmagyarázatával teljesen különbözött kortársaitól, akik őt «Charif» (éleselméjű) névvel tüntették ki. Még életében megjelent műve *Chiddusé Maharam Barbi* címen (I., Dyrhenfurth 1785, II. rész Prága 1793). Az utóbbit veje, Seligmann rabbi adta ki. S. R.

Barchesz. *(j.)*. Fonott kalács, szombatra és ünnepnapokra. A közönséges szombatokon és sovuoszkor hosszúkás az alakja, az őszi ünnepek ideje alatt (ros hasonótól szimchasz tóráig) kerekre fonják, mákkal is behintik. A szó eredete homályos, talán a brochósz (benedikciók) korrumpált formája, mert megszegése előtt kiddust csinálnak, tehát áldásokat mondanak. Ilyenformán ezt jelentené: *Brochesz* (brochosz)-*brod*. Áldások kenyere. A filológia az ónémet *brezitá*-ból (fonni, csavarni) vagy az ugyancsak ónémet (áldozással összefüggő) *berchtisz* szóból származtatja. Minden ünnepi lakomához kettőt tesznek az asztalra, egy bibliai szónak erre való alkalmazásával. Az áldásmondás alatt letakarják az úgynevezett kiddus-kendővel, aztán megszegik. Minden családtag a benedikcióhoz olyan darabot kap belőle, amely az olajbogyónál *(kezajisz)* kisebb nem lehet. Az újévi (roshasonoi) B.-t nem sóba, mint egyébkor, hanem mézbe mártják. F. M.

Barcza *Lajos*, szobrász, szül. Zsámbékon (Pestm.) 1871. Tanulmányait Vasadi Ferenc szobrásznál kezdte, majd 1895. az Iparművészeti iskolában id. Mátrai Lajos alatt folytatta, 1899-től pedig Párisban a Julien-akadémián Verletnél tanult másfél évig. Budapestre visszatérve Strobl Alajos mesteriskolájában fejezte be tanulmányait. A Műcsarnok 1898. évi téli kiállításán szerepelt először *Kútszobor* (Vidor Emil építész tulajdonában), az 1899. évi téli kiállításon pedig *Libátömő leány* szobrával (Brüll Alfréd tulajdona), mellyel az 1900. évi párisi világkiállítás magyar osztályában is részt vett. Tanulmányutat tett Olaszországban. Egy pár arcképszobrot is kiállított és ő készítette a rákospalotai (1908.) és a sátoraljaújhelyi *Kossuth* szobrot. Utóbbi időben nem szerepel többé kiállításokon. F. B.

Bárd, 1. *Ferenc*, zeneműkiadó, szül. Miskolcon 1865., a középiskolákat u. o. végezte és 1893, testvérével, B. Móriccal együtt megalapította az azóta naggyá fejlesztett zeneműkiadó vállalatát, melynek első kiadványa a Palotásy-féle száz dalt felölelő gyűjtemény volt. Ezt követték az elsőrendű hazai és külföldi komponisták művei. Számos opera, operette, tánc, dal és a zenetanítást szolgáló könyv jelent meg B.-nál, aki több mint 6000 kiadványával az ország első zeneműkiadó vállalatának tulajdonosa. Különös érdemei vannak a magyar zeneszerzők, de éppen így a drámaírók műveinek külföldön való terjesztése körül. 1908 óta a cégnek Bécsben is van fiókja s ez is a hazai termékek külföldi terjesztését szolgálja. S. R.

2. *B. Gyula*, berlini művészeti könyvkiadó, szül. Miskolcon 1873. Iskolái elvégzése után több kiadóvállalatnál dolgozott, majd a 900-as évek elején Németországba költözött s Berlinben megalapította a Bárd és Marquart kiadócéget, utóbb különválva a Bárd Verlagot, mely csakhamar egyike lett a legnagyobb és legnívósabban dolgozó művészeti könyvkiadóvállalatoknak. B. szerződtette Georges Brandest, a világhírű esztétikust és kritikust, aki egyideig a vállalat művészi vezetésében is részt vett. Kiadta a berlini, frankfurti és drezdai múzeumok, továbbá a Magyar Szépművészeti Múzeum katalógusait, a képzőművészet klasszikusainak — Lionardo da Vinci, Michelangelo, Ghiberti, Dürer stb. — gyönyörűen illusztrált albumait. A német kultuszminiszter megbízásából megjelentetett bibliofil kiadásban kizárólag a császári család tagjai számára egy albumot, mely Vilmos császár palotáját és kastélyait ismertette. *Hortus Deliciarum* címen kiadott egy német klasszikus sorozatot, továbbá Dante *Divina Commediáját* Boticelli illusztrációival s egy albumot, mely Holbein összes képeinek reprodukcióját tartalmazta. V. A.

3. *B. Gyula*, new-yorki könyvkiadó, *B. Ferenc* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1891. Bécsben végezte a kereskedelmi akadémiát, majd Párisban és Londonban folytatott tanulmányokat. A háború után Amerikába ment s New-Yorkban előbb zeneműkereskedést nyitott, majd exportüzletet, végül Bard and Company néven könyvkiadó vállalatot alapított, mely főleg az európai modern írók — köztük a magyarok — műveinek népszerűsítésével foglalkozik. V. A.

4. *B. Oszkár*, költő, író és orvos. Első verseskötete 1917. jelent meg. Akkor már Haladás c. szépirodalmi lapot szerkesztett Kolozsváron. Szín-

darabjait 1920 óta a kolozsvári Magyar Színház hozta színre. Ezek: *Halál és még több* (színmű 3 felv.); *A csoda* (1 felv. misztérium); *Sylvio lovag; A professzor úr; Citera* (3 felv.); *Taposó malom* c. színművét Budapesten is bemutatták. Ez a darabja könyvalakban is megjelent Berlinben. Összegyűjtött versei: *Mi lesz velünk?* (1924).

5. *B. Rezső*, tanár, a Pesti Izr. Hitközség oktatásügyi előadója. Szül. Budapesten 1868 jún. 18. A tanítóképző, majd a polgári iskolai tanárképző elvégzése után 1888. lépett a hitközség szolgálatába. Előbb elemi iskolában, majd polgáriban tanított 1922-ig, azóta a hitközség oktatásügyi előadója. 18 évig szerkesztette az Izr. Tanügyi Értesítőt és írt több tankönyvet.

Bárdfalva *(Berbesti, R.)*, kisk. Máramaros vm. sugatagi j.-ban 2063 román, német és magyar lakossal. A zsidó (orth.) hitközség 1850. alakult. Hozzátartoznak: Vád, Giulesti, Sot, Sugatag, Hormest, Dosesti, Krecesti, Brels, Budesti, Sarbi, Kalinesti, Kornesti, Furesti, Borsánu, Nánesti, Vancesti, Vale Purkola. A hitközség 100 családban 556 lelket számlál 65 adófizetővel. 15 gazdálkodó, 20 kereskedő, 19 iparos, 18 katona, 20 munkanélküli és 8 közadakozásból él. A világháborúban 42 tagja vett részt, 7 elesett. Évi költségvetése 150,000 lei. Jesiváját Teitelbaum Jakab főrabbi alapította 1859., a Talmud Tórát Grosz Zelman Léb (most szigeti rabbi) 1920. A jesivának 80, a Talmud tórának 45 a növendéke. A hitközséget Bak Samuel Leib, Bak Lázár, Tabak Mordchele kisbirtosok és Dub Hers kocsmáros alapították. Az első előljárók Bak Sámuel Leib, Bak Lázár és Bak Mendel voltak. Már a megalakulás idején imaházat építettek, de rabbit csak később választottak. A választás a sokoli (Galicia) születésű Teitelbaum Jakabra, Teitelbaum Sámuel gorlicei főrabbi fiára és Teitelbaum Mózes újhelyi főrabbi unokájára esett. Ez innen 30 évi működés után Ökörmezőre költözött. A hitélet irányait ő szabta meg és a hitközség még most is az ő szellemében működik. A hitközség élén állnak: Grosz Sámuel főrabbi, Davidovits Zelig elnök, Szabó Sámuel pénztáros, Szabó Dávid gondnok.

Bardócz, 1. *Árpád*, festő és grafikus szül. Budapesten 1882. Színes népéleti és tájképeket fest, olaj, vízfestmény és pasztell technikában, emellett népszerű plakátrajzoló. Az Iparművészeti Iskolán tanult s hosszabb ideig külföldi tanulmányuton volt. A Műcsarnokban először 1912. állított ki. Gyűjteményes kiállításokat rendezett a Nemzeti Szalonban 1917. háborús munkáiból *(Önarckép); Szadagorai zsidótemető; Csernovici zsidótemplom.* Mint illusztrátor is működött. F. B.

2. *B. Dezső*, festő, szül. Szombathelyen 1880. Münchenben Hollósynál és Heimann iskolájában tanult. Arcképeket, egyes alakokat életképszerű fölfogásban fest. A Műcsarnok 1917. évi tavaszi tárlatán állított ki először egy tanulmányt. Számos arcképe közül megemlítendő: *Kóburg Klementina* hercegnő (Ferdinánd bolgár király tulajdona); *Hültl Hümér* orvostanár; alakos képei közül: *Katona tanulmányai; Falusi leány.* F. B.

Bárdos, 1. *Artur**, író és színházigazgató, szül. 1882. Egyetemi tanulmányai elvégeztével írói pályára lépett és «Színjáték» címen művészeti folyóiratot alapított és szerkesztett. Vezetője volt az Új Színpadnak. 1915-ben a Modern Színpadot, 1916. a Belvárosi Színházat alapította és vezette 1927-ig, közben a Renaissance Színháznak vezérigazgatója volt. Versei *Két ösvény* c. jelentek meg. *Az Új Színpad* c. esztétikai könyvet írt. Legutóbb Berlinben működött. Jelenleg ugyancsak ott színigazgató, filmíró és rendező.

2. *B. Béla*, hegedűművész, szül. Budapesten 1889. Tanulmányait ugyanott végezte. 1910—23. a Fodor iskola tanára volt, majd Amerikába ment. Jelenleg a cincinnati-i szimfónikus zenekar tagja. Nagyszerű kamara-muzsikus.

3. *B. Imre*, jogi író, szül. Törökbecsén 1867. Nagyváradon ügyvédi gyakorlatot folytat, ahol élénk közéleti működést fejt ki. Lefordította a román agrár- és lakbérleti törvényt. Elnöke a Zsidó Nemzeti Szövetség körösvölgyi körzetének és a Zsidó Újjáépítési Alap bizottságának.

Baré *Emil**, hegedűművész, szül. Bécsben, magyar szülőktől 1870. szept. 1. A zenekonzervatoriumot u. o. végezte, majd Párisban folytatta, azután több német operaháznál működött, 1897—1902 közt pedig az Egyesült Államokban volt hangversenymester. Mint első hangversenymester 1903 óta a M. kir. Operaház tagja és a Nemzeti Zenede tanára. Elismert klasszikus művész, aki vonósnégyesekben is állandóan fellép.

Bari *Ágoston**, közgazdasági író, hírlapíró, szül. Budapesten 1872. Tanulmányait a budapesti egyetem jogi karán végezte, ahol jogi doktori oklevelet szerzett. Eleinte ügyvédi irodákban dolgozott, de csakhamar a hírlapírásra adta magát. A napi sajtóban a közgazdasági irodalom egyik legtevékenyebb munkása volt, aki bonyolult szakkérdéseket is nagy ügyességgel tudott közelvinni a nagyközönség felfogásához. 1913-tól 1919-ig a Pester Lloyd közgazdasági szerkesztője volt. Több éven át e lap hasábjain tette közzé a magyar közgazdasági élet egy-egy esztendejének összefoglaló kritikai áttekintését. Megírta több budapesti pénzintézet történetét is. Több közgazdasági szaklap szerkesztője volt. Sz. G.

Bárkány *Mária*, német drámai színművésznő, szül. Kassán 1862 márc. 2., megh. Berlinben 1928. Szülei könyvkötészetet tanulni Bécsbe küldték, ő azonban színésznek képezte ki magát. Laroche és Sonnenfeld fedezték fel rendkívüli tehetségét és 15 éves korában már Frankfurtba hívták meg. Itt első fellépésekor már nagy sikert aratott, mint *Adrienne Lecouvreur*. A következő években Barnaynál tanult, azután Hamburgban, majd Berlinben a Hoftheaternál szerződtették 1880-ban. A nyolcvanas években sűrűn vendégszerepelt Moszkvában, Rigában. Drezdában, Budapesten, New Yorkban és Szentpétervárott. Az utóbbi helyen Sarah Bernharddal egy szerepet játszott ugyanegy időben, nagy sikerrel. Legjelentékenyebb szerepei voltak. Fedora, Julia, Gretchen, Orleansi szűz, Stuart Mária. S. R.

Bar Kochba, hírneves zsidó szabadságharcos és katonai vezető a Traianus és Hadrianus alatti vallási és nemzeti küzdelmek idején. E mozgalom Cyprus szigetén kezdődött az ottani nagyszámú zsidóság körében. Itt római részről a kato-

nai vezető Lucius Quietus, a mezopotámiai zsidóság leverője volt, aki hamarosan Lyddát is elfoglalta a felkelőktől, akiket tömegesen végeztetett ki (*Peszáchim* 50a; *Bábá Batra* 10b; *Eccles. R.* 9, 10). Ekkor még Pappus és Julianus voltak a zsidó katonai vezetők, de minthogy őket is kivégezték (*Taánit* 18b; *Jer. Taánit* 66b), újra szervezték az ellenállást, melyre az adott okot, hogy a szamaritánusok árulása félrevezette Hadriánt, aki már megengedte a Jeruzsálembe való visszatérést s megígérte a templom felépítésének engedélyezését, a kiváló prozelita zsidó Aquila kezdeményezésére. Azonban Hadrián megszorító terveibe nem nyugodtak bele a zeloták és Rimón völgyében megszervezkedtek, amikor R. Josua b. Chananjának sikerült ideiglenesen lecsillapítani őket (*Gen. R.* 64), de titokban a fegyvergyűjtés és szervezés tovább folyt. Dio Cassius római történetíró szerint nagy szerepet játszottak a zsidók építette kavernák és rejtekhelyek (69, 12). R. Akiba küldetése Babiloniába szintén a harci szervezkedés céljából történt. Ennek az egész katonai szervezkedésnek volt a lelke B., R. Akiba bizalmasa. Más néven Bar Koziba a zsidó forrásokban, míg a rómaiak nem is említik. Népszerűsége nem lehetett egyforma a zsidóknál, mert sokan elítélték és hiábavalónak tartották a nemes célzatú szervezkedést, míg mások annak eredménytelensége miatt később törtek felette pálcát. R. Akiba B.-nak («Csillag fiá»-nak) nevezte s ezt átveszi görög átírással Eusebius ker. egyházatya (*Hist. Ecclesiastica* 4. 6, 2), úgyszintén Syncellus is (*Script-Byz.* 9). B. vasfegyelemmel rendezte seregét, mely kb. 200,000 önként jelentkezőből, Izráel egész fiatalságából állott (*Jer. Taánit* 4. 68d). Első sikerei után R. Akiba Messiásnak nevezte őt (*u. o.*). A középkori zsidó krónikák szerint fia és uonkája is folytatták a küzdelmet s ezeknek is melléknevük a «Koziba» volt. A római hadvezér Tinnius Rufus volt. Amíg Hadrián Szíriában és Egyiptomban tartózkodott, a zsidóság megőrizte nyugalmát, de midőn kitudódott, hogy a jeruzsálemi templom helyébe a Juppiter Capitolinust akarja építeni, elhatározták a háborút. Így mondja ezt már Dio Cassius, míg Eusebius szerint a felépítés a háború következménye lett volna. Kétségtelen azonban, hogy az építkezést már megkezdték, mikor a forradalom kirobbant. Az, amit Eusebius és Justin ker. egyházatyák állítanak, hogy B. kényszerítette a kereszténveket a circumcisióra és más ehhez hasonló állítás mind hamis; ebben az időben már a kereszténység és zsidóság közötti különbözőség teljes mértékben kialakult, főképpen azért, mert Pál óta a kereszténység Róma mellett és a zsidók ellen foglalt állást már a Templom lerombolásakor is. Ez alkalommal még a szamaritánusok se tagadták meg a zsidóságot s részt vettek a nemzeti és vallási küzdelemben, melyhez az egész Keletről nagy számban jöttek zsidó férfiak. Az első sikerek igen nagyok voltak, ötven erődítést és kb. 1000 helységet és hadállást tudtak a zsidók visszafoglalni (*Dio Cassius* 119. 14) s jóllehet a zsidó seregek nem haladtak túl Palesztina határán, Róma P. Marcellust Szíriából Palesztinába vezényeltette, ahol a felkelők legfontosabb erődítése Bethar volt Jeruzsálem szomszédságában. Ekkor Hadrián kora legkiválóbb katonáját, Julius Severust Britanniából Palesztinába vezényelte s mellé adta még csapatostól Lollius Urbinust, Germania kormányzóját, ami világosan mutatja B. küzdelmének óriási horderejét. Csupán 52 csata után tudták a római seregek Bethart elfoglalni. Ez alkalommal elesett B. is. Dio Cassius szerint 580,000 zsidó veszett el, nem számítva az éhen és betegen elpusztultakat, de a rómaiak veresége is igen jelentékeny volt. Hadriánnak oly nagy érdemül tudták be a zsidók legyőzését, hogy másodszor is császárrá választotta a szenátus, J. Severus pedig az «ornamenta triumphalia»-t kapta meg. A küzdelem, mely 3. zsidó háború néven ismeretes, három és félévig tartott. Hadrián a zsidókat ki akarta írtani és rengeteget adatott el rabszolgának, sokat Egyiptomba telepített vagy a korinthoszi csatorna ásására rendelt, úgyszintén Hispánia belsejébe. R. Akiba is ekkor halt mártír-halált tíz társával együtt. A császári ediktum megtiltotta a zsidóknak, hogy Jeruzsálem falait átlépjék, hasonlóan a circumcisiót, a szombat ünneplését s imaszerek használatát is eltiltották. Ezért nevezik e kort «az üldözések korának». L. *R. Akiba, Zeloták.* S. R.

Irodalom. Krausz Sámuel tanulmánya a Jewish Encycl.-ban; Graetz és Jost i. művei, továbbá Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes I.; J. Derembourg, Essai sur l'Histoire et Géographie de la Palestine (1867); u. a. Quelques notes sur la guerre de Bar Kozeba (1878); Mommsen, Römische Geschichte V.; Schlatter, Die Tage Trajans u. Hadrians (Gütersloh 1897); The Samaritan Book of Joshua (Leyden 1848); Gregorovius, Der Kaiser Hadrian (1884); Neubauer, Mediaeval Jewish Chronicles I.; Renan, L'Église Chrétienne (2. kiad.).

Bar-mazol, *(h.). Szerencse fia.* Innen ered a «mazli» (szerencse) és a «mazlista» (szerencsés) kifejezés, amely a budapesti argóban is meggyökeresedett.

Bar-micvó jelenti a zsidó 13 éves fiúgyermeket és az ezen örömnap alkalmából tartott lakomát. Ez a kor keleti mértékkel mérve megfelel a férfinemnél a teljes pubertás korának, ekkor lesz a zsidó ifjú magán- és vallásjogilag nagykorúvá. Már az atyák mondásai említik: «13 esztendős korban a vallási törvények teljesítésére van a fiú kötelezve». Mindeddig az apa felelős fiáért, ezentúl egyéni felelősséggel bír az ifjú, az apa ezért mondja ilyenkor az orthodox ritusban ezt az imát: «Áldott legyen, ki az érette viselt felelősség alól feloldott.» E vallási téren való önállóság megnyilatkozik abban, hogy az ifjút nyilvánosan a Tóra elé szólítják. A modern istentiszteleteknél ez mindjobban ünnepélyesebbé válik s fokozódik a B.-ajándék által, melyet rokonok és ismerősök küldenek. Régen az ünneplő ifjú nyilvános előadást tartott a zsinagógában, rendszerint a rabbinikus tudományok köréből. F. D.

Bar-minon *(ar.). Közülünk való.* A holttest elnevezése a temetési szertartás alatt.

Barna, 1. *Ignác,* kúriai bíró, szül. Rácalmáson 1854., megh. Budapesten 1916. Jogi tanulmányainak befejezése után 1889. ügyvédi oklevelet szerzett és ügyvédi gyakorlatának folytatása mellett a budapesti Kereskedelmi Akadémián mint a kereskedelmi és váltójog tanára működött. Később bírói pályára lépett és 1899. budapesti ítélőtáblai bíró, 1911. pedig kúriai bíró lett. Ebben a minő-

ségében beosztották az igazságügyminisztérium törvény-előkészítő osztályába, ahol min. tanácsosi rangban érdemes tevékenységet fejtett ki. A szakfolyóiratokban közzétett számos tanulmányán kívül önálló munkái: *Kereskedelmi törvény*, 1875: XXXVIII. t.-c. (Budapest, 1894); *A magánbiztosítási vállalatokról szóló törvényjavaslat* (u. o. 1896); *A német polgári törvénykönyv*. Az 1896. aug. 18. kelt birodalmi törvény (u. o. 1899).

2. *B. Izidor*, hírlapíró, szül. Abán (Fehér m.) 1860 nov. 16., megh. Budapesten 1911 okt. 31. Eleinte vidéki ujságíró volt és Székesfehérváron működött, de már 1880-tól a fővárosban élt. Előbb az Egyetértésben tünt fel magas színvonalú tudósításaival, majd a Budapesti Hirlap főmunkatársa, később a Pesti Napló szerkesztője, aztán ismét a Budapesti Hirlap főmunkatársa, 1896. pedig az első magyar déli lapnak, a népszerű Esti Ujságnak lett felelős szerkesztője. Költeményeket is írt s ezek összegyűjtve *Buborékok* c. (1892) jelentek meg.

3. *B. Izsó*, zeneszerző, szül. Budapesten 1859 máj. 8. Tanulmányait u. o. a Zeneakadémián végezte, majd több nagy vidéki színházban, így Aradon, később a budapesti Városligeti Színházban lett karnagy. Számos zeneművet szerzett s ezek között legnagyobb sikerű volt a Népszínházban előadott *Casanova* c. operettje. Egy spanyol énekes játékot is átdolgozott *Az unatkozó király* címen. Egyéb operettjei: *A szerzetes; A szoknyás hadnagy; Florinda kisasszony; Jönnek a huszárok; A paradicsom; Rézi; A századik menyasszony*, stb. Művelt, finom zenéjű muzsikus, akinek sokat köszönhet a főváros színházi élete.

4. *B. Jónás*, tanár, szül. Kecskeméten 1851. Az 1876-i izraelita tanítógyűlésen szenvedélyes beszédet tartott a zsidó tanítók bizonytalan helyzete ügyében és ennek folyományakép adatott ki a zsidó tanítók véglegesítésére vonatkozó miniszteri rendelet. Működése nem tetszett felettes hatóságának és ezért megvált a hitközségnél viselt igazgatótanítói állásától és a főváros szolgálatába lépett. Sok tankönyvet írt. Munkatársa volt a Népnevelők Lapjának és a Néptanítók Lapjának.

Barnay *Ludwig**, német színész, szül. Budapesten 1842 febr. 12., megh. Hannoverben 1924 jan. 30. Atyja a Pesti Hitközség titkára volt és ő küldte 15 éves korában fiát Bécsbe, hogy Sonnenthalnál tanuljon. Egyszersmind azonban a polytechnikumra is beiratkozott, de azt nem végezte el, amiért atyja kitagadta. Egy jótékonysági estélyen annyira megnyerte Heinrich Laube tetszését, hogy 1863. a Burgszinházhoz szerződtette a rendkívül tehetséges és megnyerő külsejű B.-t, aki nem tartván magát még elég erősnek, nem fogadta el a meghívást és Mainzba ment. Innen nemsokára mégis Bécsbe került a Burgszinházba; aztán Prágában, Rigában és Lipcsében lépett fel klasszikus darabokban. 1870—75 közt Frankfurtban működött, ahol létrehozta a legnagyobb színészszervezetet, a «Genossenschaft deutscher Bühnenangehöriger»-t 1871. Ezért 2000 színész aláírásával hálairatot küldtek neki. 1875—80 közt Hamburgban volt a Stadtheater igazgatója, 1883. megalapította a berlini Deutsches Theatert, majd a Berliner Theatert, amelyet 1894-ig vezetett. Ekkor végleg visszavonult az aktiv színészettől, de mint direktor nagy szerepet játszott a német színészetben. Vezetője lett a berlini udvari színháznak, mint udvari tanácsos, 1908. pedig főintendáns lett Hannoverben. Emlékiratai 1907. jelentek meg. B, a patétikus-deklamációs stilusnak Sonnenthal mellett egyik legkimagaslóbb egyénisége volt. Főbb szerepei voltak: Karl Moor, Faust, Tell, Orestes, Uriel Acosta, Essex, Othello, Hamlet, Wallenstein. S. R.

Bárói családok. Magyarországon a főnemességet a hercegi, grófi és B. képezik. A volt főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. t.-c. rendelkezéséhez képest a főrendiházban örökös tagsági joggal bíró családok névsorát megállapították és azokat az 1886: VIII. t.-c.-ben törvénybe iktatták. Ez évig egyetlen zsidó vallású bárói család volt, a báró Wodianer család, mely bárói méltóságát 1874 ápr. 23. nyerte. A családnak örökös főrendiházi tagsági jogosultságát a törvénybe be is cikkelyezték. Az időrendben legközelebbi rangemelés ugyancsak a Wodianer családnak egy másik tagját érte (1886). 1867—1918-ig összesen 26 zsidó vallású család kapott magyar bárói rangot, valamennyi főrendiházi tagsági jogosultság nélkül. 1890—1918-ig terjedő időközben tehát 25 zsidó család részesült a bárói rang adományozásában és pedig 1890—1899 között 5, 1900—1909 között 12 s 1910—1918 között 8. Túlnyomó részben kikeresztelkedtek s némelyik régi főrangú és régi nemes családokkal került rokonsági viszonyba. Egyesek az államéletben is jelentékeny szerepet játszottak, sőt játszanak a jelenben is. Zsidó család grófi rangot nem nyert. Osztrák báróságot kapott *Schey* Fülöp (koromlai) 1869. Átruházta Schey Frigyesre és Schey Fülöp unokaöccseire. Az alábbi összeállítás betűrendben sorolja fel az 1867—1918. magyar bárói rangot nyert zsidó főrangú családokat:

Biedermann (turonyi), báró, bárócság: Biedermann Rudolf szentegáti földbirtokosnak, 1902 máj. 18.

Dirsztay (dirsztai), báró, bárócság: Dirsztay László és Ferenc részére, 1905 nov. 30.

Dóczy (németkeresztúri), báró, bárócság: Dóczy Lajos közös külügyminisztériumi udvari és min. tanácsos részére, 1900 márc. 13.

Groedel (gyulafalvi és bogdáni), báró, bárócság: Groedel Armin, Bernát és Albert részére, 1905 szept. 11.

Gutmann (gelsei és beliscsei), báró, bárócság: Gutmann Vilmos, Ödön, László és Aladár nagybirtokosoknak, 1904 szept. 16.

Harkányi (taktaharkányi), báró, bárócság: Harkányi Frigyesnek és Károlynak, 1895 okt. 24.

Hatvany (hatvani), báró, bárócság: Hatvany-Deutsch Sándor, József, Károly és Béla részere 1908 okt. 23. Névváltoztatás Hatvanyra Károly részére 1911 ápr. 22., Ferenc és Lajos részére 1917 márc. 19.

Hazai, báró, bárócság: Hazai Samu honvédelmi miniszter részére, 1912 szept. 10.

Herczel (pusztapéteri), báró, bárócság: Herczel Manó részére, 1912 júl. 31.

Herzog (csetei), báró, bárócság: csetei Herzog Péter budapesti nagykereskedőnek, 1904 jan. 2

Kohner (szászbereki), báró, bárság: Kohner Adolf, Kohner Alfréd, Kohner Jenő és Kohner Vilmos földbirtokosoknak, 1912 júl. 10.

Korányi (tolcsvai), báró, bárság: tolcsvai Korányi Frigyes egyetemi orvostanárnak, 1908 nov. 21.

Kornfeld, báró, bárság: Kornfeld Zsigmond, főrendiházi tag, a Budapesti Áru- és Értéktőzsde s a Magyar Általános Hitelbank elnökének. 1909 febr. 22.

Königswarter (csabacsüdi), báró, bárság: Königswarter Hermann részére 1897 márc. 13. (A család osztrák nemessége 1860 márc. 25., osztrák bársága pedig 1870 okt. 26. kelt.)

Kuffner (diószegi), báró, bárság: diószegi Kuffner Károly diószegi cukorgyáros és nagybirtokosnak, 1904 dec. 7.

Lévay (kisteleki), báró, bárság: kisteleki Lévay Henriknek 1897 ápr. 22. Átruházás 1905 aug. 21. testvére, kisteleki Lévay Istvánra.

Madarasy-Beck (madarasi), báró, bárság: a kettős névvel Beck Nándor, a Magyar Jelzáloghitelbank vezérigazgatója részére 1906 ápr. 7.

Neuman (végvári), báró, bárság: ifj. Neuman Adolf, id. Neuman Adolf és Neuman Dániel aradi gyárosoknak, 1913 okt.

Ohrenstein (beocsini), báró, bárság: Ohrenstein Henrik, a beocsini Unio cementgyár r.-t. alelnökének 1910 nov. 24.

Orosdy (orosdi), báró, bárság: Orosdy Fülöp nagykereskedő részére 1905 febr. 15.

Schosberger (tornyai), báró, bárság: tornyai Schosberger Zsigmond földbirtokos és nagykereskedőnek 1890 márc. 12. Kiterjesztetett 1905 dec. 11. néhai testvére, tornyai Schosberger Henrik fiaira: Schosberger Lajosra és Rezsőre a Tornyai-Schosberger kettős név használatának engedélyezésével.

Tornyai-Schosberger (tornyai), báró, l. *Schosberger, tornyai, báró.*

Ullmann (baranyavári), báró, bárság: baranyavári Ulmann Adolfnak, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatójának 1918 ápr. 13.

Weiss (csepeli), báró, bárság: csepeli Weiss Manfréd budapesti gyáros és nagykereskedőnek 1918 szept. 16.

Wodianer (kapriorai), báró, bárság: Wodianer Mór, 1874 ápr. 23., Wodianer Albert részére 1886 dec. 1.

Wolfner (újpesti), báró, bárság: újpesti Wolfner Tivadar bőrgyárosnak, 1918 szept. 16. K. B.

Baron *Ede*, ujságíró, szül. Óbudán 1855. A magyarországi szocialista munkásmozgalom egyik úttörője. A Volksstimme szerkesztője. Több röpiraton kívül megírta a Közgazdasági Lexikonban a magyarországi munkásmozgalom történetét. Munkatársa a Szocializmusnak. Visszaemlékezései a Népszavában jelentek meg.

Báron 1. *Jónás*, orvostanár, szül. Gyöngyösön 1845 nov. 23., megh. Budapesten 1911 aug. 17. Atyja hitközségi titkár volt. B. orvosi tanulmányai elvégeztével, 1871 óta a Zsidó Kórház sebésze, majd a sebészeti osztály főorvosa volt haláláig. 1879 óta egyetemi magántanár volt a sérvek kór- és gyógytanából. 1871-ben jelent meg akkor számottevő főmunkája: *A sebészi kór- és gyógytan alapvonalai* címen. Ez volt az első összefoglaló sebészeti tankönyv Magyarországon. Szakértekezései a Gyógyászat, az Orvosi Hetilap, a Pester Medizinisch-Chirurgische Presse, a Wiener Mediz. Presse, a Wiener Med. Wochenschrift folyóiratokban jelentek meg. B. igen elmés ember volt, anekdótái és az orvosi prakszissal összefüggő bonmot-jai még ma is élnek a köztudatban. Fia: *B. Sándor*, jeles sebész-ortopéd, a Therápia szerkesztője. S. R.

2. *B. Sándor*, egyetemi magántanár, szül. Budapesten 1886. *B. Jónás* (l. o.) fia. Orvosi tanulmányait a budapesti és külföldi egyetemeken végezte. 1918-ban az ortopéd sebészet magántanárává habilitálták a budapesti egyetemen. A Bródy-kórház és az Országos Gyermekvédő Liga főorvosa s 1928 óta a Szeretetháznak és a budai izr. hitközség ambulatóriumának sebészfőorvosa. Magyar és külföldi szaklapokban számos tudományos cikke jelent meg. V. A.

Bársony *Dóra*, operaénekesnő, szül. Budapesten 1890 szept. 29. A zeneakadémiát u. o. végezte, majd a M. Kir. Operaház tagja lett. Főbb szerepei; Suzuky *(Butterfly)*. Marta *(Faust)*, Maddalena *(Rigoletto)*, Orlofszka *(Denevér)*, továbbá a *Carmen*, *Varázsfuvola*, *Aida* stb. operák alt-szerepei. Mint koncert-énekesnő is jelentékeny sikereket aratott. S. R.

Barta, 1. *Ernő*, festő és grafikus, szül. Székesfehérváron 1878. Tanulmányait az Iparművészeti iskolában végezte, azután Münchenben folytatta. Főleg a grafika iránt vonzódik és pasztelljeivel, vízfestményeivel, kőrajzaival, rézkarcaival és ex-libriszeivel szerepel a Műcsarnok kiállításain. *Táncosnő*, *Judás* c. képeit a müncheni Secessionban is kiállította. Egyideig a szolnoki művésztelepen dolgozott, ez időből való munkái voltak láthatók a szolnoki festők 1927/28. jubiláris kiállításán a Műcsarnokban *(Anyai örömök; Tanyai temető*, pasztellek). 1912-ben gyűjteményes kiállítása volt főleg grafikai munkáiból és néhány csendélet olajfestményéből. 1904-ben a Nemzeti Szalon grafikai kiállításán díjat nyert, 1905. a milánói kiállításondíszoklevelet, 1922. pedig a Műcsarnokban kitüntető elismerést. Számos rézkarca és kőrajza van a Szépművészeti Múzeumban. F. B.

2. *B. Lajos**, regény- és színműíró, szül. Budapesten 1871. Elbeszélő munkáiban és színműveiben, kevés kivételt nem tekintve, az élet sötét oldalait keresi fel, de nem a hideg realizmus tárgyilagosságnak mondott közönyösségével, hanem az erős és tettrevágyó szociális érzés segíteni és javítani akarásával. Az olvasót meg akarja nyerni a társadalmi forradalom szolgálatában álló eszméinek és a cél érdekében gyakran él a megdöbbentés és az éles gúny fegyvereivel is. Egyképen otthon van a faluvége kalyibáiban és a városszéle nyomortanyáiban. Egyformán ismeri a nincsetlen paraszt és a fővárosi proletár lázongó lelkét, amelyről riasztó képeket fest munkáiban. Erélyes szóval küzd a megkövesedett hagyományok, a létjogosultságukat vesztett előjogok és a szociális kötelezettségükről megfeledkezett gazdagok léhasága ellen. A proletárdiktatura után Bécsbe emigrált, ahol hírlapírói és

szépirodalmi tevékenységet folytatott. Ujabban sokat foglalkoztatja a film esztétikája. Színművei közül a *Parasztok* a Magyar Színházban, a *Zsuzsi* a Nemzeti Színházban, a *Szerelem*, majd a kommün idejében a *Sötét Ház* és *A forradalom* a Vígszínházban kerültek színre. Főbb elbeszélő munkái: *Egyszerű szívek; Az ige terjedése; Az élet arca; Elsülyedt világ; Kezdetben vala az ige; A fekete újj* (1928). Sz. G.

3. *B. Mór*, nyelvész, tanár, szül. Verbón 1873 aug. 21. A budapesti rabbiszemináriumot és az egyetemet végezte s miután bölcsészetdoktorátust és középiskolai tanári oklevelet nyert, Losoncon lett gimnáziumi tanár. Lapokba és folyóiratokba írt tanulmányain kívül önállóan megjelent művei: *De dialogo Taciti qui «De Oratoribus» inscribitur* (1898); *Platen szatirikus drámái* (1903); *Platen mint drámaköltő* (1906); *Néhány szó a középiskolai fegyelemről* (1906); *Sémi eredetű német szavak* (1907); *Nálunk használatos idegen szavak etimologiája* (1909); *Népetimologia* (1909); *A német tolvajnyelv héber jargon-elemei* (1912); *Bibliai kifejezések és közmondások* (1913). Ezenkívül kiadta, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta Goethe *Egmont*-ját. S. R.

4. *B. Ödön**, politikus, szül. Széplakon 1852., megh. Budapesten 1925. Jogi tanulmányait az eperjesi jogakadémián és a budapesti egyetemen végezte. Miután ügyvédi oklevelet szerzett, Beregszászon folytatott ügyvédi gyakorlatot. Rövid idő alatt vezérszerepre tett szert Bereg vm. társadalmi és gazdasági életében. A beregvármegyei takarékpénztár és a tiszaújlaki gazdasági bank alapítója volt. Több feltűnést keltő cikkel fölhívta a kormány figyelmét a rutének fölsegítésének szükséges voltára. A kormány segítőakciója részben az ő indítványait valósította meg. 1896-ban a bereg vm.-i felvidéki kerület függetlenségi programmal országgyűlési képviselőnek választotta. 1910-ig ezt a kerületet, majd a nagyszőllősi kerületet képviselte a parlamentben, ahol értékes fölszólalásaival hozzájárult sok jogi és közgazdasági kérdés tisztázásához. Egyidőben buzgó tevékenységet fejtett ki a Bereg vm.-i zsidóság társadalmi és kulturális színvonalának emelése és fejlesztése érdekében.

5. *B. Sándor*, költő és író, szül. 1897. Első versei meg elbeszélései, amelyek az expresszionizmus szélső kifejezései, Kassák folyóiratában, a Má-ban jelentek meg. 1918-ban adta ki első verses könyvét a tartalmát jellemző *Vörös Zászló* címmel. 1920 óta Bécsben él, ahol az Akasztott ember és az Ék című folyóiratokat szerkesztette. Bécsben megjelent könyvei: *Igen* (Dráma); *Mese a trombitakezű diákról; Tisztelt hullaház!*

Bártfa *(Bardiov* Cs.-Szl.), nagyk, ez előtt rend. tanácsú város sz. kir. város címmel Sáros vm.-ben 6102 szlovák, német és magyar lak. A zsidó hitközséget 1808-ban a «Babe Rechel»-től származó Löwy-Friedmann és Rosenwasser-családok alapították. Első rabbijai Friedmann Márkus és Ornstein A. Ch. Kevés történelmi emléke között első nagy zsinagógájának felépítése a legkiemelkedőbb, mert azt a híres nagykállói caddik szentelte fel. Alapításának évében, 1808. alakult meg a Chevra Kadisa is. A hitközség kezdettől fogva a hagyományos hitélet megerősítésére törekedett, még pedig sikeresen, mert mai orthodox iránya is az örökölt konzervativ szellemben gyökerezik. Keretében azért is inkább a vallás szolgálatában álló intézmények fejlődtek ki. Jesivát alapított, amely ma Ungár rabbi vezetése alatt áll. A talmudikus tudományok terjesztésére megalakította a Chevró-Misnájosz-t és a Bész-hamidrast, amelyek imaházul is szolgálnak. A vallásos szellem ápolására szolgál még Halberstamm Sámuel rabbi, Waldmann rabbi és a Bikur Cholim egylet imaháza. Legnevezetesebb intézménye a Chevró Kinjon Szefórim, amelynek könyvtára több ezerre rúgó értékes könyvet tartalmaz. A hitközség, amelyhez Mokroluha Klušov, Hertnek, Rychwald és Novaveš is tartozik, 500 családban 2500 lelket számlál és hitéleti célokra 1927—28. 220,000 Ck-t fordított. Vezetősége: Halberstamm Ch. N. főrabbi, Teitelbaum Izsák alrabbi, Herzig Sámuel elnök, Horowitz Ch. M. alelnök, Müller Peszach pénztárnok, Löwy Rudolf ellenőr, Grüngott Sámuel titkár. A Chevra Kadisa vezetősége: Halberstamm Kasiel, Ungár József, Neugröschl Mózes, Busstein L., Fränkel L. A nőegylet elnöke Zelmanovits Etel.

Bartos *Gyula*, színművész, szül. Szegeden 1872. Középiskolát szülővárosában, majd a Színművészeti Akadémiát Budapesten végezte el. Előbb vidéken működött, Krecsányi társulatánál, 1907. a Nemzeti Színház szerződtette. Kiváló jellemszínész. Legnagyobb szerepei: Lear király és Shylock. Főbb szerepei még: Harpagon, Zsiga *(Cigány)*, Bürgen *(Candida)* stb. S. R.

Baruch Apokalypsise, l. *Apokriphák* és *Messiás*.

Basch, 1. *Árpád**, festő és grafikus, szül. Budapesten 1873. Művészeti tanulmányait Budapesten Karlovszky Bertalannál és Münchenben Hollósynál kezdte, azután Párisban folytatta. 1896 óta a «Magyar Géniusz» képes folyóiratot szerkesztette. Legkiválóbbak kisméretű, finom tájképei, életképei, melyeken kívül arcképeket *(IV. Károly király, Zita királyné, Szurmay Sándor altábornagy)* is festett. Már 16 éves korában állított ki a Műcsarnokban, amelynek a háborúig állandó kiállítója volt. 1925-ben pedig a Nemzeti Szalonban rendezett régebbi és újabb olajfestményeiből és rajzaiból nagy gyüjteményes kiállítást. Kezdetben miniatür-festményeket festett *(Sakkozó algiriek, Ha értem jönne egy királyfi)*. A millenium évében dekorativ munkáival voltak nagyobb sikerei. Plakátjai úttörők voltak. Háborús képeiért 1917. a Ferenc József-rendet kapta. 1896-ban bronz-érmet, Londonban pedig ezüst- és aranyérmet nyert. Több olajfestménye van az állam tulajdonában: *Dalmáciai tájképek, Máriánál* c. életkép. F. B.

2. *B. Gyula**, festő, szül. Budapesten 1851., megh. Badenben 1928. Főleg mint arcképfestő működött, de festett életképeket is a 80-as évek novellisztikus fölfogásában. Először a Műcsarnok 1886-iki őszi tárlatán állított ki. Ismertebb életképei: *Hapták; Elhagyottan; Kis makacs; Miből éljünk? Bűnhődés*, ez utóbbi a Szépművé-

szeti Múzeumban. A Műcsarnoknak két ízben elnöke volt. F. B.

3. *B. Lajos*, újságíró, az Illustrierter Wiener Extrablatt szerkesztője, szül. Budapesten 1852. dec. 12., megh. Bécsben. Iskoláit Bécsben végezte. Még gyermekkorában került az osztrák fővárosba. Jogot tanult, majd a Wiener Landes- und Handels-Gerichte-nél működött. Itt töltött életéről és érdekes élményeiről a Neues Wiener Tagblattban írt cikksorozatot. *Aus der Mappe eines alten Rechtspraktikanten* címmel. Később végleg az ujságírás felé fordult. 1878—1881-ig törvényszéki és városházi tudósítója volt a Constitutionelles Vorstadtzeitung-nak. 1881-ben az Illustriertes Wiener Extrablatt szerkesztője. Egyúttal az Interessante Blatt vezetője volt. K. K.

4. *B. Móric Ede*, publicista, szül. Topolyán 1842 aug. 29., megh. Bécsben. Jogi tanulmányait Bécsben végezte és u. o. szerzett doktorátust. A bécsi Parlamentär szerkesztője volt hosszú ideig. Több bécsi és külföldi lap munkatársa volt. Felesége ismert zongoraművésznő volt (l. *Basch-Mahler Fanny*).

5. *B. Viktor*, a Sorbonne tanára, szül. Budapesten 1863 aug. 18. Fiatal korában Párisba ment és a Sorbonneon tanult modern irodalmakat és filozófiát, amely szakokból 1885. Nancyban, 1887. Rennesben lett egyetemi tanár, éppen abban az időben, amikor a haditörvényszék Dreyfus perét tárgyalta. B., mint zsidó és radikális politikus egyaránt tisztességgel állta meg a helyét az ellene indított hajszában. Később a Sorbonne rendes tanára lett. Emellett alelnöke az Emberi Jogok Ligájának s vezetőségi tagja a felekezeti intézményeknek, úgy az Alliance Israelitenek, mint a francia zsidók központi consistoriumának. Gyermekei kikeresztelkedtek. B. édes testvére Lányi Ernő zeneszerzőnek (l. o.). Tudományos munkái közül nevezetesebbek: *L'Esthétique de Kant* (1896); *Poétique de Schiller; La Vie intellectuelle à l'Etranger; Les origines de l'individualisme moderne*. S. R.

6. *B. Vilmos*, operaénekes, szül. Budapesten 1849. Eredetileg orvosi pályára készült és onnan mint baritonista lépett szinpadra, különösen Wagner szerepekben. Tagja volt a magdeburgi, lipcsei, rotterdami színházaknak, 1884-től a drezdai udv. operának. 1898 óta mint nyugdijas Budapesten élt.

Basch-Mahler *Fanny*, zongoraművésznő, szül. Budapesten 1857 jún. 27. Zenei tanulmányait a bécsi Konservatorium-ban végezte. Julius Epstein egyik legtehetségesebb növendéke volt, Bécsből Párisba utazott és Marmontel tanítványa lett. B. elnyerte a bécsi zeneakadémia Gesellschaftsmedaille-ját. Európai turnéja során mindenütt melegen ünnepelték, majd Párisban telepedett le.

Baseli programm. (l. *Cionizmus*).

Bász kol, (h.). *A hang leánya*, általában hang, visszhang. A talmudi irodalomban sűrűn előforduló kifejezés a B. s «égi hang»-ot jelent, amely a válságba jutott emberi lélek számára az Istentől kiinduló valamely megösmerést, illetve döntést közvetít. A talmudi teológia szerint a prófétákat megihlető szent szellem az utolsó próféta halála után eltünt Izraelből. Ezt a szent szellemet azután a B. pótolta. Így mikor Salamon király Mózessel akarta magát összehasonlítani (*Kohelet* 12. 10) a B. figyelmeztetésére állt el ettől. Ugyancsak ez a B. jövendöli meg Dávid királynak, hogy országát Rechabeam és Jerobeam fel fogják osztani. A monda szerint a B. jelentkezett akkor is, mikor Jonatán ben Uziel, aki Hillel idejében élt, a prófétai könyveket le akarta fordítani aram nyelvre. Ekkor egész kiterjedésében megrázkódott a föld és fenyegetőn zendült az égi hang: «Ki az, ki titkaimat elárulja az ember fiainak?» A talmudi irodalom a B. jelentkezésének még számos fantasztikus esetéről emlékezik meg, amelyek nem közönséges fantáziáról tanuskodnak. Jabnéban a zsidóság legfőbb vallástudományi hatósága egy ilyen B.-ra hivatkozva döntötte el a Sammai és Hillel követői között dúló vitát azzal, hogy «ezek is, amazok is az élő Isten szavai, de igazodni a Hillel iskolája után kell». A közvélemény kielégítése és a tekintély iránt való gyöngéd kímélet ily módon szentesítette a maga kiegyeztető eljárását. De későbbi időkben, úgylátszik, attól féltek, hogy az ily mennyei szózatra való hivatkozás visszaélésekre vezethet, azért általánossá vált a megállapodás, hogy «nem vesznek figyelembe mennyei szózatot, de ezt csak arra az esetre alkalmazzák, ha valamelyes vélemény vagy határozat a Tóra szavaival ellenkeznék». Ez általában azonban a prófétai szellem megszűnése után annak pótlásakép jelentkezik. B. sokszor szerepel közhangulat, közvélemény (*vox populi*) értelmében is. F. M.

Bátaszék nagyk. Tolna vm. 7498 lak. A B.-i hitközség 1851. alakult meg. Kezdetben a paksi anyahitközség fiókhitközsége volt orthodox jelleggel, később különvált, önálló lett rabbihelyettessel az élén és a kongresszushoz csatlakozott. A hitközség első előljárói Naschitz Adolf, Klein Károly, Hoffmann Fülöp, Wolf Salamon és Pollatsek Móritz voltak. A hitközség eleinte szépen fejlődött, tagjainak nagy része borkereskedő és ügynök volt. Mikor 1890. a filoxera elpusztította a B.-i szőlőket, akkor kezdett hanyatlani a hitközség, tagjai elszegényedtek és nagy részük elköltözött B.-ről. A hitközség 1888. kéttanerős, szép iskolát épített, amelyet pár év mulva az említett gazdasági okok miatt kénytelen volt feloszlatni. Az iskolát jelenleg a község bérli. 1862-ben építette a hitközség a templomot tagjainak önkéntes adományaiból. A hitközség egyetlen intézménye a Chevra Kadisa, melynek Naschitz Adolf az elnöke. A hitközség 3200 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből 400 pengőt fordít szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez négy község tartozik. Lélekszáma 104, családok száma 30, adót 38-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 20 kereskedő, 1 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 2 munkás, 2 orvos, 6 magántisztviselő, 1 iparos és 1 magánzó, 2 közadakozásból élő. A világháborúban a hitközség 20 tagja vett részt, akik közül 1 esett el. A hitközség mai vezetősége: Stein Salamon rabbihelyettes, Lávitz József elnök, Gerő Jenő pénztárnok, Farkas Zsigmond ellenőr, Farkas Bernát

és Havas Adolf a Chevra alelnöke, illetve főpénztárnoka.

Bátlon vagy *batlan*, magánúzó, foglalkozást nem űző egyén. B.-nak nevezik a semmittevő, lusta embereket, sőt a világtól elzárkozókat és a lelki szegényeket is. Azt a tíz szegődött embert is B.-oknak hívják, akik a zsinagógában az állandó Minjant biztosítják. Ebben az értelemben tehát B. imamunkást jelent. A közmondás szerint a B.-ra nézve szerencsétlenség egy napon két lakodalom, mert nem tud mindkettőn egyszerre jelen lenni. F. M.

Báthory *Ignác*, honvédfőhadnagy a szabadságharcban, melynek végén Klapka alatt szolgált Komáromban, majd Klapkával együtt Hamburgba emigrált, mint azt Klapka emlékirataiban közli. 1850-ben az Egyesült Államokba ment, ahol a hadseregben a tábornoki rangig vitte fel. (L. *Bernstein: A szabadságharc és a zsidók.)* S. R.

Bató, 1. *József**, festő szül. Budapesten 1888. Az Ernst Múzeumban rendezett gyűjteményes kiállításán (1923) főleg színpompás boszniai és dalmáciai tájképeivel és néhány figurális kompozíciójával *(Dávid király; Ariadne)*. mint a németes posztimpresszionizmus egyik képviselője mutatkozott be Művészeti tanulmányait Párisban végezte, azóta Berlinben él. Itthon először a Műcsarnokban állított ki *(Aratók; Kőfaragók)*, azután Berlinben a Secessióban és Kölnben. A kölni múzeum *Honfleuri kikötő* képét megvette. A világháború alatt készült 23 lapból álló rézkarc sorozata, *Im Kriege gegen die Russen*, melyet az 1915. évi Had- és népegészségügyi kiállításon Budapesten is kiállítottak. F. B.

2. *B. Viola**, iparművésznő, szül. Budapesten 1893. B. József festő (l. o.) testvérhúga. Művészi könyvkötészettel foglalkozik. Kötéseit az Ernst Múzeumban és a Belvedere Szalonban állította ki.

Bátor *Szidor*, zeneszerző, szül. Budapesten 1860 febr. 23. Eredetileg Breisachnak hívták. A műegyetemmel egyidejüleg elvégezte a zeneakadémiát és a Nemzeti Zenedét, ahol a komponálást Volkmann Róberttől tanulta. B. szervezte meg a budapesti posta- és távírószemélyzet zeneegyesületét és zeneiskoláját. Írt számos magyar dalt, zongoradarabot, balletzenét. Főbb kompozíciói: *A milliomosnő* (operette, Hegyi B.-ral); *Uff király* (operett); *A titkos csók* (operett); *A bor* (ballet); dalok az *Arendás zsidó* népszínműhöz, *Falun*, *Alkonyatkor* stb. Írt ezen kívül triókat, quartetteket, cello-szonátákat. Népies magyar dal-sorozata a *Jó palócok* c. 3 füzet, melyet Mikszáth műve alapján Incédy szedett versbe. Egyik hárfára, hegedűre és csellóra írt triója Németországban is megalapította nevét. S. R.

Bátori, 1. *Ármin*, zoológus és botanikus, szül. Bakony-Magyar-Szombathelyen 1859., megh. Budapesten 1927. 1883-ban a budapesti egyetemen tanári diplomát szerzett. Pozsonyban és Turócszentmártonban polgári és kereskedelmi iskolákban, Déván a főreáliskolában, Szegeden és Budapesten főgimnáziumokban tanított. Önálló munkái: *A Cestodák és Trematodák alak-, élet- és bonctana* (1891); *Veszprém az Árpádok alatt; A virágoknak szobában való eltartása és gondozása; Képek az állatok világából; Növénytani táblázatok* (1906); *Hazai bogarak és rovarok gyűjteménye* (1906); *Hazai lepkék gyűjteménye* (1907); *Ásványtani képes atlasz; Herbarium és Növényhatározó* (1907); *Havasi növények gyűjteménye* (1908); *A madarak védelme és szerepe a mezőgazdaságban* (pályanyertes munka, 1909).

2. *B. Béla*, filmszinész, szül. Budapesten 1876. 1914-ig vidéki színházakban játszott, később filmszínész lett. 1917-ben a Corvin-filmgyárhoz szerződött, mint a felvételek vezetője. A Magyar Filmalap filmjeinek művezetője.

Bátorkeszi *(Batorkesi* Cs.-Szl.) Esztergom vm. 4000 lak. A B.-i (orthodox) hitközség mintegy 300 éves. Alapítására vonatkozólag nincsenek közelebbi adatok. A hitközség területén évszázadok folyamán 4 főtemplom és 5 imaház épült. A hitközség létesített Talmud-Tórát, jesivát és 1840. egytanerős elemi népiskolát. A hitközség többi intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Dietz Vilmos az elnöke és a Nőegylet, amely Tauber Izidorné elnöklete alatt működik. A hitközség tagjai közül Schlesinger Fülöp vezet nagyobb mintagazdaságot. B.-n jelenik meg az *Emek Halóchó* c. héber folyóirat, amelyet Reich Izrael főrabbi szerkeszt. A hitközség 55,000 č. koronás évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez 18 község tartozik. Lélekszáma 600, a családok száma 130, adót 130-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 20 gazdálkodó, 2 tanító, 80 kereskedő, 3 orvos, 10 magántisztviselő, 3 vállalkozó, 8 iparos, 2 mérnök. A világháborúban résztvett tagjai közül 9-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Reich Izrael főrabbi, Tauber Izidor elnök, Twist Ignác és Waldmann Zsigmond alelnökök, Raab Lajos és Strausz Samu gondnokok, Dick Vilmos, Fuchs Jakab, Binétter Fülöp, Dick Bernát és Wilheim Lajos elöljárósági tagok.

Báttaszéki *Lajos*, ügyvéd és publicista, szül. Báttaszéken 1844 szept. 20., megh. Budapesten 1921 febr. 15. A budapesti egyetemen tanult s miután ügyvéd lett, előbb Nagyváradon, majd Aradon működött, 1889 óta pedig Edvi Illés Károllyal együtt a fővárosban nyitott irodát. Sok szépirodalmi cikket, verset, jogi tanulmányt írt. Lefordította Löw Tóblás és Wagner J. társaságában F. Mackeldey *A római jog tankönyve* c. 3 kötetes művét, sokáig szerkesztette a Nagyvárad c. politikai napilapot és a Biharmegyei Közlönyt, majd a Nagyváradi Közlönyt, a Békésmegyei Közlönyt, az Alföldi Lapokat, a Büntetőjogtudományi Szemlét, az Alföldi Ujságot stb. vidéken és a Kritikai Szemlét, majd a «Filoszemita Füzetek»-et (1884) a fővárosban. Művei: *Nők könyve* (Pest, 1864); *Hitregetan* (u. o. 1864.); *Fővárosi genreképek* (Nvárad, 1867); *Polgári házasság vagy szerelem gőzzel* (1870); *A nők a magyar jogban* (1872); *A magyar általános magánjogi törvénykönyv tervezete* I. (1874); *Mi a teendő a véderőre vonatkozó törvényjavaslattal szemben?* (1899). B. a tiszaeszlári per idején felmerült antiszemitizmussal szemben filoszemita propagandát fejtett ki. Ezirányú röpiratai: *Mindenféle antisemitákról és zsidókról*, továbbá a *Tizenkét ellenröpirat*, melyek megjelenésük idején elterjedt olvasmányok voltak. S. R.

Bauer, 1. *Emil,* építész, szül. Budapesten 1883. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte és 1907 óta mint önálló építész működik. Számos villát, bérházat és gyártelepet épített Budapesten ezek között: a Vasuti és Hajózási Club palotáját, a Corvin és az Ufa mozgóképszínházakat, a Budapestvidéki Kőszénbánya palotáját. Ő szabályozta a Ferry Oszkár-utcát, ahol egész sor villát épített. Több díjat nyert. F. B.

2. *B. Henrik,* zeneszerző, szül. Besztercebányán, 1849., megh. Szlavóniában. 1873-ban az aradi főgimnázium tanára volt. 1877-ben lemondott állásáról és Szlavóniába költözött. Legismertebb műve a *Kivándorlók* c. operett, amelyet Pesten is bemutattak. Több történeti és esztétikai cikket írt.

3. *B. Jakab,* főkántor, zeneszerző, szül. Szenicen 1852. szept., megh. Bécsben 1926. Reáliskolát, majd Pirkert és Vogl professzoroknál zenei tanulmányokat végzett. Nagy munkái közül a «Sir-Hakovod» a legnevezetesebb, amely keleti melódiák gyüjteménye. Szerkesztője volt az Oesterr.-ungar. Cantorenzeitungnak. Több érmet és kitüntetést kapott. Átszervezte a bécsi török-zsidó hitközséget, amelynek később főkántora lett.

4. *B. Julius,* osztrák humorista, szül. Győrszigeten 1853 okt. 15. Orvosnak készült, de korán feltünt irodalmi munkásságával. 1879-ben a «Wiener Extrablatt» szerkesztője lett s ebben ő fordította le németre Jókai *Aranyember*-ét. Ezután a Theater a. d. Wien librettistája lett és számos operettet írt. S. R.

5. *B. Lajos,* orvostanár, szül. Kunszentmártonban 1868 jan 3., megh. Budapesten. A budapesti egyetemen tanult, majd gyermekgyógyász specialistává képezte ki magát s előbb az Orsz. Lelencháznak, majd a Szt. Margit-kórháznak lett gyermekgyógyászati főorvosa, egyszersmind egyetemi magántanár. Számos tanulmányán kívül főbb művei: *A gyermekbetegségek diagnosztikája; Gyermekhygiene; Csecsemők táplálkozási betegségei.*

6. *B. Mária Bernát** (eredeti nevén Cohen Hermann), r. kat. áldozópap, szül. Pesten 1829., megh. Párisban 1898. Kalandos ifjúság után áttért a katolikus hitre s előbb karmelita szerzetes, majd világi pap lett. Mint egyházi szónok eleinte Bécsben tünt fel, majd, mint felszentelt c. püspök Eugenia császárné gyóntatója lett 1867. A Suez-csatorna megnyitó ünnepségén, 1869., ő tartotta az ünnepélyes egyházi szónoklatot. A császárság bukása után, a püspöksüveget otthagyva, a turfon próbált szerencsét és lóversenyszakértő lett. Művei: *Le Judaïsme comme preuve du Christianisme* (1866); *Le But de la Vie* (1869); *Napoléon III. et l'Europe* (1867). Életét a Grand Encyclopedie is tárgyalja. S. R.

7. *B. Mihály,* matematikus, szül. Budapesten 1874 szept. 20. Tanulmányait u. o. végezte s középiskolai tanári és doktori oklevele elnyerése után 1909. magántanár, 1918. rk. tanár lett a műegyetemen. Az Eötvös Lóránt Fizikai és Matematikai Társulat 1922. a König Gyula-jutalommal tüntette ki tudományos munkásságát, mely különösen az algebra és számelmélet kérdéseire terjed ki. Számos kitünő szaktanulmánya jelent meg, főképp külföldi tud. folyóiratokban. Ezeknek egyrészét felsorolja Pogendorf, Bibliographisch Literarisches Handwörterbuch V. kötete.

Bauer–Márkfi *Herman,* a szegedi hitközség titkára, szül. Szenicen (Nyitra m.). megh. Szegeden. Előbb Makón volt jegyző és tanító, egyszersmind azonban jeles hebraista és talmudtudós, aki magyar és német hitszónoklatokat tartott. 1834-ben választották meg Szegeden jegyzőnek és itt működött kiváló eredménnyel 1862-ig, amikor nyugalomba vonult. Állandó irodalmi munkásságot fejtett ki. Munkatársa volt a Bécsben megjelenő «Bikuré Hoittim» c. hébernyelvű tudományos folyó iratnak és Steinschneider számos itteni értekezését sorolja fel. Külön megjelent művei: *Salomó hasonlatai.* Magyarítá B. (Budán a M. K. Egyetem betüivel 1844.. héber és magyar szöveggel); *Ünnepélyes beszéd.* Irta és a szegedi izr. Egyháznak 1843 máj. 19. megült felszentelésekor elmondta (Szeged 1843); *Eine Freudensstimme* (a csongrádi főispán iktatása alkalm., 1852). B. volt az első zsidó, aki magyar nyelven bölcseleti tanulmányt írt Mendelssohn *Phaedon*-ja nyomán; címe: *A lélek.* Magyarosította B. I. *A lélek hathatatlanságáról* (Szeged 1836). S. R.

Baumgarten, 1. *Egmont**, orvostanár, szül. Bécsben 1859., megh. Budapesten 1912 ápr. Budapesten és Bécsben tanult és az utóbbi helyt volt kórházi orvos, majd Chiari tanárnál képezte ki magát gégespecialistává. 1885-től kezdve Budapesten volt, előbb a Stefánia-kórház, majd a Poliklinika gégegyógyászi főorvosa s egyszersmind egyetemi magántanár. Számos tanulmánya jelent meg hazai és külföldi szakfolyóiratokban. Nagyobb művei: *Die Epistaxis* és *A rostacsont gennyedéséről.* S. R.

2. *B. Ferenc**, esztétikus, szül. Budapesten 1881., megh. Tátrafüreden 1927 jan. 18. Abból a régi patricius családból származott, amelyből *B. Izidor* (l. o.) és *B. Nándor* (l. o.). Egész fiatalon a Budapesti Szemlébe kritikai tanulmányokat irt. Egyetemi tanulmányai elvégzése után Németországba költözött és német iró lett. Főleg irodalom- és művelődéstörténettel és esztétikával foglalkozott és ilyen irányú munkássága német irodalmi körökben nagy méltánylásra talált. Nagyobb, új szempontokban gazdag, beható tanulmányt irt *Conrad Ferdinánd Mayerről,* másik könyve: *A modern regény fejlődése.* Irt még több finom, mély érzésü novellát és kéziratban is több munkát hagyott hátra. B. a magyar irodalomban azzal tette nevét halhatatlanná, hogy mintegy egymillió pengőt kitevő vagyonát a magyar irókra hagyta. E hagyaték egyike a legnagyobb magyar kulturális alapítványoknak s kamatait olyan meg nem alkuvó magyar irók kapják, akiknek munkássága csakis eszmei célokat szolgál. Az alapítvány vagyonkezelői B. végrendelete alapján Babits Mihály költő és Basch Lóránt budapesti ügyvéd. Az első B.-évdíjat 1929 jan. 18. osztották ki tíz magyar iró között, akik fejenként négyezer pengőt kaptak. V. A.

3. *B. Izidor,* kúriai tanácselnök, jogtudós, szül. Budapesten 1850 márc. 27., megh. u. o. 1914 okt. 1. Miután a budapesti egyetemen jogi tanul-

mányát elvégezte és ügyvéd lett, külföldre ment hosszabb tanulmányútra. 1885-ben a büntetőjog magántanára, 1886. ügyész lett, 1898. az igazságügyminisztériumba osztották be és itt élénk részt vett a büntetőperrendtartás novella-tervezetének kidolgozásában. Nagy munkásságot fejtett ki 1899. a Budapesten tartott nemzetközi büntető-egyesületi kongresszus megszervezése körül is. A legkiválóbb magyar büntetőjogászok egyike volt. Nagy műveltségével, éles judiciumával, jeles szónoki képességével minden állásban egyaránt kitűnt és nagy tekintélyt szerzett. Az ú. n. klasszikus büntetőjogi iskola híve és Magyarországon egyik leghivatottabb képviselője volt. Művei a magyar büntetőjogi irodalomnak maradandó értékű alkotásai. Érdemei elismeréséül 1901. koronaügyészhelyettessé, később kúriai tanácselnökké nevezték ki. Számos kül- és belföldi jogi szaklapokba írt tanulmányain kívül nagyobb önálló munkái: *A kísérlet tana* (1884., németül is); *A tett azonosságának kérdéséhez* (1889); *Törvényhalmazat és bünhalmazat* (1886); *A sajtójogi felelősség rendszere* (1882); *Az előzetes eljárás reformja* (1893); *A vádhatározatról* (1895); *A felebbvitel ténykérdésben* (1898); *A büntetés kimérése kriminálpolitikai szempontból* (1901); *Büntetőjogi tanulmányok* (1907). S. R.

4. *B. Károly*, jogtudós, B. 1. testvéröccse, szül. Budapesten 1853 szept. 21., megh. u. o. 1913 jan. 28. Tanulmányai végeztével ügyvéd volt 1892-ig s egyszersmind a Polgári Törvénykezést szerkesztette. 1892-ben mint kereskedelmi bíró működött, 1898. ítélőtáblai bíró, 1909. kúriai bíró s mint ilyen 1910. ítélőtáblai tanácselnök lett. S. R.

5. *B. Nándor*, kereskedelmi jogász, szül. Budapesten 1875 máj. 29. Egyetemi tanulmányait u. o., továbbá Lipcsében és Berlinben végezte, majd ügyvédi irodát nyitott és a Jogállam c. folyóiratot szerkesztette 1901-től kezdve. Később a Magyar Jogászegylet titkára lett s a kereskedelmi miniszter megbízása folytán az Egyesült-Államokba ment tanulmányútra 1904., a következő évben pedig a kereskedelmi- és váltójog magántanára lett az egyetemen. 1914-ben a közigazgatási bírósághoz nevezték ki ítélőbírónak. 1915-ben ny. rk. egyetemi tanár lett, 1921. pedig nyugalomba vonult. Művei: *Nemzetközi vasúti fuvarozási jog* (1900); *A tőzsdebíróság hatásköre és a különbözeti ügylet* (1901); *Közigazgatási bíráskodás vasúti ügyekben* (1902); *Ipari veszély* (1902); *Kartellek, trösztök* (Meszlényi Arturral, 1906., németül is); *Vétel és átvétel* (1906); *A sztrájk jogi következményei* (1908); *Jelzálogos kölcsönök visszafizetése* (1909). S. R.

6. *B. Miksa*, festő, szül. Téten (Fejér vm.) 1826 körül, megh. Bécsben 1914—16 között. Orvos fia, tanulmányait Pesten a Marastoni féle akadémián végezte (1854—58), azután Bécsben és a brüsszeli akadémián Portaels alatt folytatta és itt (1864) Ludwigh és Perczel Mór arcképét állította ki. Brüsszelben ismerkedett meg br. Jósika Miklóssal, aki cikket írt róla a Fővárosi Lapokba (1864). A 60—70-es években mint arcképfestő működött Székesfehérvárott, később Bécsben telepedett le. F. B.

7. *B. Samu*, orvos-író, szül. Budapesten 1863 okt. 10. Az egyetemet u. o. végezte, miután hallgató korában már Jendrassik Jenő élettanprofesszor pályamunkáját 1200 forint állami ösztöndíjjal tüntette ki. Öt éven át a Zsidó Kórház alorvosa volt, azután hosszabb tanulmányúton Bécs, Berlin, Páris és London leghíresebb sebészeinél képezte tovább magát. Hazatérve szanatóriumi főorvos volt. A világháborúban, bár a hadköteles koron túl volt, önként jelentkezett szolgálatra és 1920-ig egyik nagy állami kórház urológiai osztályát vezette. Rendkívül kiterjedt szakmunkásságot fejtett ki. Állandó munkatársa a budapesti, bécsi és berlini szakfolyóiratoknak. Önállóan megjelent nagy műve: *Die durch Gonococcen verursachten Krankheiten des Mannes, ihre medikamentöse u. chirurgische Behandlung* (1910), amellyel külföldön is nagy elismerést szerzett. S. R.

8. *B. Sándor**, építész, szül. Dunaföldváron (Tolna m.) 1864., megh. Budapesten 1928. Középiskoláit, továbbá műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte, hol 1888. nyert építészeti oklevelet. Utána hat évig Steindl, Hauszmann és Weber Antal építőművészek mellett működött. Közben tanulmányútakon volt Német-, Francia- és Olaszországban. Egyike a legtevékenyebb magyar építőművészeknek. Számos pályázaton vett részt, többi között a budapesti áru- és értéktőzsde tervpályázatán II. díjat nyert. Legjelentékenyebb alkotásai: a budapesti m. kir. tudomány egyetem központi épületének Egyetemtéri része Mária Terézia korabeli barokk stílusban, továbbá az Erzsébet nőiskola és a Vakok orsz. intézete, mindkettő magyaros stílusban, a Niedermann-féle szanatórium. A budapesti postatakarékpénztár épületének tervét Lechner Ödönnel közösen készítette. Mintegy háromszáz budapesti és vidéki iskolát tervezett. Mint kir. közalapítványi igazgató működött Budapesten. F. B.

Baumhorn, 1. *Lipót*, építész, szül. Kisbéren (Komárom m.) 1860. A főreáliskolát Győrött, a műegyetemet Bécsben végezte Ferstel, König, Weyr tanárok alatt. Azután Budapestre jött és 12 évig dolgozott Lechner Ödön és Pártos Gyula építészek irodájában. 1893-ban és 1899. Olaszországot, 1904. Közép-Európát utazta be építészeti tanulmányok céljából. Első önálló műve az 1888. épült mór stílusú esztergomi zsinagóga volt, mely hírnevét megalapította. Ettől kezdve B. 22 zsinagógát épített Magyarországon, köztük a legjelentősebb a szegedi (1903), mely a régi osztrák-magyar monarchiában egyike a legnagyobbaknak volt (740 férfi- és 600 női üléssel), jelentősek még az újvidéki, nagybecskereki, fiumei, brassói, temesvári, szolnoki, ceglédi, egri, losonci, liptószentmiklósi, Budapest-Arena-úti, Páva-utcai, Csáky-utcai zsinagógák. Más épületei még: A győri kir. tábla (1890), a salgótarjáni üveggyárak (1893), az ezredéves kiállítás papir- és sokszorosító ipar pavillonja (1896), a Temes—Bégavölgyi vízszabályozó társulat temesvári székpalotája, a temesvári áll. felsőbb leányiskola, a Szeged—Csongrádi Takarékpénztár székpalotája, (1903), az Ujvidéki Takarékpénztár palotája a Bajai Takarékpénztár, a Temesvári Lloyd és tőzsdepalota (1910—12). F. B.

Bazini vérvád. 1529 máj. 27., a magyar zsidóság történetének legtragikusabb napján, Bazin pozsonymegyei város piacán harminc máglya tüze elhamvasztott ugyanannyi zsidót, korra és nemre való tekintet nélkül, a mesterségesen kieszelt és szított vérvádrágalom következtében. Wolf Ferenc, pozsony-szentgyörgyi és bazini gróf, aki a zsidóknál eladósodott, koholta ezt a vérvádat, hogy szabaduljon a bazini és marcheggi zsidók követeléseitől. Mendel Izsák, a magyarországi zsidóságnak a király által kinevezett prefektusa a közelgő veszedelem hírére I. Ferdinánd király védelmét és az igazságszolgáltatás alkalmazását kérte s jóllehet igéretet kapott erre nézve, a gróf nem hallgatott a királyra. A koholt vád annyira valótlannak bizonyult, hogy a gyermek, akiről a gróf azt állította a közvélemény előtt, hogy a zsidók rituális célból meggyilkolták, rövidesen megérkezett szülővárosába s kitünt, hogy maga a gróf csempészte őt Bécsbe arra az időre, amíg tervét végrehajtja. Éppen ezért a marcheggi zsidók az utolsó pillanatban megmenekültek s nem osztották bazini testvéreik sorsát. A krakkói hitközség «Memor Könyve» felsorolja a mártirok neveit s ezek közt nők és gyermekek is szerepelnek, azonkívül a legtekintélyesebb bazini zsidók, köztük Mózes ben Jakob Kóhen, aki gyermekeivel együtt ment a lángokba. A szörnyű barbárságot, amelyhez hasonló sem azelőtt, sem azután nem sújtott magyar zsidó hitközséget, még azzal tetézték, hogy a maradék zsidóságot kiűzték a városból, ahol már annak megalapítása óta lakott. A kiűzetés után századokon át nem engedték be a zsidókat Bazinba s midőn egy alkalommal, a XVII. század közepén, Pálfy gróf Hirsch Lázár nevű zsidó kereskedőnek menedékhelyet adott saját birtokán, a fanatizált és nemzedékeken át izgatott nép kívánságára kieszközölték I. Lipót királytól a zsidók további kitiltását. Csupán egy századdal később települtek le ismét Bazinba. (L. *Vérvád, Nagyszombati vérvád* és *Tiszaeszlári vérvád.)* S. R.

Bechovod *(h.)*. Tisztességes, tisztességesen. Vulg. *bechoved.*

Bechukószáj, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 26. fejezetének 3. versétől a könyv végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Áldás és átok. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész Jeremiás könyve 16. fejezetének 19. versétől a 17. fejezet 14. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a prófétánál is a törvény betartásának áldása jut kifejezésre. Néha a naptári beosztás folytán a megelőző hetiszakasszal olvastatik együtt. (Behar-Bechukószáj.) F. D.

Beck 1. *Ábrahám*, holicsi rabbi, szül. Porlicon, megh. 1851. Sámuel kolini rabbinál, a *Machcisz Hasekel* szerzőjénél tanult. Előbb Lundenburgban, később Kostelben, majd Holicson volt rabbi 1823-tól haláláig. Ősei is kiváló rabbik voltak, egyik fia B. Menáchem pedig Krumenauban lett rabbi, akinek fia viszont Posenban töltött be rabbihivatalt; másik fia, B. Jakab Cháim, mint verbőci rabbi halt meg. Unokái Bäck lissaui, Rosenfeld Mayer miskolci, Schück Salamon karcagi és Deutsch Menáchem palánkai rabbik voltak. B. nagy talmudtudós hírében állott és nevét több döntvénytár említi, így a Chaszam Szófer is. (V. ö. Stein, *Magyar Rabbik.*)

2. *B. Dénes,* közgazdasági író, szül. Balmazújvároson 1847., megh. Budapesten 1924. A kereskedelmi pályára lépett és 1869. mint takarékpénztári tisztviselő Budapestre került. Bankigazgató, fővárosi törvényhatósági bizottsági tag, számos pénzügyi és ipari vállalat igazgatósági tagja volt. Nagy emberbaráti tevékenységet is fejtett ki és több népjóléti intézményt alapított. Sokat foglalkozott a közös jegybankhoz kapcsolódó problémákkal. 1910-ben az Osztrak-Magyar Bank privilégiumának meghosszabbításáról szóló tárgyalások során figyelembe vették a készfizetések felvételével kapcsolatos javaslatait. A napilapokban és a szaksajtóban számos cikke és tanulmánya jelent meg az aktuális gazdasági és pénzügyi kérdésekről. Nagyobb önálló munkái: *A kiadások megtérítése; A jelzáloglevelek biztosítása; A pénz drágulásának okairól; A drágaság viszonyítva a pénz forgalmához.* Sz. G.

3. *B. Gyula báró*, l. *Madarassy-Beck Gyula.*

4. *B. Hugó (madarasi)**, kúriai tanácselnök, jogtudós, szül. Baján 1843 jan. 13., megh. Budapesten. Unokatestvére volt B. Károly (l. o.) német költőnek. A pesti és bécsi egyetemeken tanult és 1892-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. Ekkor kúriai bíró, majd 1908. kúriai tanácselnök lett. Ülnöke volt a szabadalmi tanácsnak és társelnöke a Magyar Jogászegyletnek. Nagyobb művei: *Észrevételek a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezetének a biztosítási ügyletet tárgyaló részére* (1874); *Az 1876. évi 27. t.-c. hivatalos források alapján szerkesztve* (1878); *Törvénykezési reformok a biztosítási ügy terén* (1890); *Tanulmányok a biztosítási jogból* (1891); *Törvényjavaslat a magánbiztosítási vállalatokról* (az igazságügyminiszter megbízásából, 1894).

5. *B. János*, operaénekes, szül. Pesten 1827 máj. 5., megh. Pozsonyban 1904 ápr. 9. Baritonista volt, aki Hamburgban, Wiesbadenban, Frankfurtban és különösen Bécsben aratott nagy sikereket.

6. *B. Karl**, német költő, szül. Baján 1817 máj. 1., megh. Bécsben 1879 ápr. 10. Kilenc éves koráig nem tudott németül. Ekkor a pesti gimnáziumba lépett, majd annak elvégzése után Bécsben az orvosi fakultásra iratkozott be, de költői hajlamai miatt hamarosan abbahagyta azt és Lipcsébe ment a filozófiai szakra. Már ekkor, 1838. feltűnést keltett és nevét ismertté tette a *Nächte* c. verskötetével, úgy, hogy Gutzkow B.-nek Byron dicsőségét helyezte kilátásba. 1846-ban kiadott verskötete miatt a porosz kormánnyal ellentétbe jutott. Különösen szabadságszerető hangja tetszett a közönségnek. 1855-ben Pestre költözött, ahol Frische Quellen c. szépirodalmi folyóiratot szerkesztett rövid ideig. Arcképét több egykorú festő lefestette. Kortársai szertelen, gazdag fantáziájú, igazi magyar hajlamú és érzelmű álmodozónak, másrészt nyugtalan túlfűtött temparamentumú, egetostromló Byronnak tartották, egyszersmind azonban nagyrabecsülték és szerették. Művei: *Nächte. Gepanzerte Lieder* (1838); *Der Fahrende Poet* (1838); *Stille Lieder*

(1840); *Gedichte* (4. kiad. 1846); *Lieder vom armen Mann* (4. kiad. 1848); *Janko, der ungarische Rosshirt* (3. kiad 1870); *Mater dolorosa* (regény, 1854). B.-ről tanulmányt írt Gragger R. a «Budapesti Szemle» 1909 és Heinrich G. az Akad. Értekezések (1904) évf.-ban. Életét tárgyalja azonkívül a «Jüdisches Athenäum, Gallerie berühmter Männer jüdischer Abstammung» (1851). S. R.

7. *B. Lajos (madarasi)**, gazdaságpolitikus, B. Hugó (l.o.) fia, szül. Budapesten 1874 jún. 12. Az egyetemet u. o. végezte és ügyvédi oklevelet szerzett. 1905 óta képviselő, a háború előtt és alatt függetlenségi programmal, majd mint pártonkívüli álló. Főleg agrárpolitikai és kivándorlási kérdésekkel foglalkozott és számos alkalommal tartott figyelemreméltó beszédeket. 1917-ben a Wekerle-kormányban igazságügyi államtitkár volt, 1918. a Károlyi-kormány alatt pedig az Osztrák-Magyar Bank budapesti fiókjának kormányzója lett. Emellett kiterjedt publicisztikai és tudományos irodalmi munkásságot fejt ki folyóiratokban és napilapokban. Nagyobb munkái: *Az életbiztosításról* (1895, pályadíjjal kitüntetve); *Ideálok* (politikai regény, 1895); *Új nemzedék* (u. a., 1904); *Magyar birtokpolitika* (1910); *48—67. Politikai tanulmány* (1910); *A magyar földbirtok megoszlása* (1918).

8. *B. Miksa báró*, l. *Madarassy-Beck Miksa.*

9. *B. Moritz*, román szerkesztő. Pápán született a negyvenes évek végén és mint iskola-igazgató és rabbi működött Bukarestben. Emellett szerkesztette a «Revista Israelita» kéthónapos folyóiratot. Egyéb műve: *Vocabular analytici ebraico-romaniste* (3. k. 1882).

10. *B. Nándor báró*, l. *Madarassy-Beck Nándor* címszó alatt.

11. *B. Ö. Fülöp**, éremművész és szobrász, szül. Vágújhelyen 1873. Eleinte ötvösnek készült és Budapesten az iparművészeti iskolában, később Párisban tanult. A millenniumi korona- és a háromféle kiállítási díjérem pályázatán első díjat nyert és megbízást kapott a kivitelre. A Műcsarnok kiállításain 1894 óta szerepel, de díjakat nyert külföldön is, Párisban, Velencében, Turinban, Milanóban, Rómában. Érem- és plakettgyüjteményét bemutatta az Éremkedvelők Egyesületének 1907-iki kiállításán. Érmei és szobrai az Ernst-Múzeumban a Céhbeliek kiállításain, 1924 óta pedig a Kut kiállításain szerepeltek, ahol a fiatal szobrásznemzedék élén a haladó irányú szobrászatot képviselte. Művészete az érem és plakett terén is hosszú fejlődésen ment át. Régebbi érmei (a *Nemzeti Múzeum* jubiláris plakettje, *Rákóczi Ferenc* feje, a *Petőfi-plakett* stb.) képszerű összbenyomást, lapos mintázást, tehát gyakran festői elemeket mutatnak. A későbbieken már a nagy plasztikával való foglalkozása érződik *(Muzsikáló angyalok, Zongoránál)*. Nagyobbszabású szobraival 1914. lépett a nyilvánosság elé; ezeken még az olaszországi és görögországi tartózkodásai alatt nyert hatások érezhetők (antik-szobrok, *Michelangelo)*. A korábbi domborművek *(Liszt-fej, Magyar paraszt-asszony)* és szobrok vaskos, primitívségre hajló, nem egyszer torzszerűen ható formákat mutatnak a belső tartalom és a kifejező plasztikai hatás elérésére. 1922-ben kiállított szobrai már finomodott, egyensúlyozott formáikkal hatnak *(A hős glorifikációja, Afrodite, Judit)*. Arcképszobrai leegyszerűsített formákat erőteljes jellemzéssel egyesítenek *(Móric Zsigmond, Chorin Ferenc.* Újabban épületeket díszítő domborműveket és kis bronzokat is készít. .F B.

12. *B. Salamon*, ügyvéd, jogi író, szül. Bácstopolyán 1885. A budapesti egyetemen tanult és 1910 óta u. o. ügyvéd és jogi szakíró. Szerkeszti a Polgári Jog-ot. Jogi szaklapokban számos értekezése jelent meg, főkép a kereskedelmi és magánjog köréből. Tagja az országos ügyvédvizsgáló bizottságnak. Önállóan megjelent művei: *A kötelesrészes jogállása* (1910); *Rendeltetéses javak* (1917); *A tisztességtelen versenyről szóló törvény magyarázata* (Vámbéry Rusztemmel együtt); *Kötelemvalósulás* (1921). S. R.

13. *B. Soma**, orvostanár, szül. Keszthelyen 1872 aug. 3. A budapesti egyetemen tanult s előbb a bakteriológiában volt specialista. Két évi külföldi tanulmányútjáról visszatérve a hitközség Bródy Adél gyermekkórházának főorvosa, majd a budapesti egyetem magántanára lett a gyermekkori szifilis tanából. 1919-ben a Zita-kórház főorvosa, 1921., miután kikeresztelkedett a pozsonyi Erzsébet Egyetem ny. rendes tanára a bőr- és nemibetegségek tanából. A pozsonyi egyetem Pécsre költözésekor ott lett hasonló minőségben a bőrgyógyászati klinika igazgatója.

14. *B. Vilma* szül. Magyarországon, megh. Londonban 1851. Az 1848/49. szabadságharcban a magyar hadseregnek kémszolgálatot teljesített. A világosi fegyverletétel után Londonba ment, ahol haláláig a titkos rendőrség szolgálatában állott. Németül, franciául és angolul megírta emlékiratait két kötetben: *Egy nő emlékiratai a magyar szabadságharcból* (1850). S. R.

15. *B. Vilmos*, festő, szül. Baján 1824., megh. Budapesten 1862. A táblabíró-világ egyik derék arcképfestője, az első képes élclap «Der Zeitgeist» kiadója és torzképrajzolója Pesten (1846). Atyja bajai kereskedő, aki a mult század 30-as éveiben költözött Pestre. 1844—46-ban Bécsben tanult, előbb Alconière-nél, majd Eybl-nél az akadémián. Már ez idő alatt küld képeket a pesti Műegylet kiállításaira (1842, 1844, 1846), még pedig arcképet, életképet *(Pihenő a korcsmában)* és szépségképet *(Odaliszk)*. 1846-ban megalapítja az említett élclapot, majd 1849. Bécsbe költözött, hol Engländer S.-el együtt a «Charivari»-t indította meg, de a lap miatt fogházba zárták és kiszabadulása után Pestre utasították (1850). Az «Eulenspiegel» élclapba és számos németországi és ausztriai élclapba rajzolt. Írt hazai lapok kereskedelmi rovatába tudósításokat is. Önarcképe az Ernst-Múzeumabn van. F. B.

16. *B. Vilmos*, operaénekes, szül. Budapesten 1868., megh. Chicagóban 1925 dec. 1. A párisi zenekonzervatóriumban képeztette ki magát s már 1892. a budapesti Operaház tagja lett. 1901—3 közt Bécsben volt ugyancsak az ottani Operaház tagja, de 1903. ismét visszaszerződtették s itt működött 1908-ig, amikor a párisi, majd madridi s végül a chicagói operaháznak tagja lett. Szerepköre a hősbariton volt s az olasz

és francia operákban, csakúgy, mint a Wagner-operákban kiváló volt. S. R.

Bede *Jób*, író és hírlapíró, szül. Szilágysomlyón 1868., megh. Budapesten 1919. Kolozsvárott végezte a középiskoláit, majd miután néhány évig az ottani egyetemen jogot és filozófiát hallgatott, kolozsvári lapok munkatársa lett. 1895-ben Budapestre került és attól fogva politikai és társadalmi cikkei, valamint novellái a fővárosi lapokban jelentek meg. Sokáig a Pesti Hirlap vezércikkírója, politikai rovatvezetője volt. Népszerű karcolatokat is írt. Önállóan megjelent novelláskönyvei, amelyeket élénk meseszövés és érdekes leírásaik reálizmusa jellemez,: *Trifólium; Tárcák; Novellák; Elbeszélések.* Sz. G.

Bedecken *(n.), lefátyolozni*, letakarni. Az esküvői szertartásnak az a része, mikor a rabbi, vagy a násznagyok fátyollal, vagy Bedecktuchchal a menyasszony fejét leborítják. Csak hajadon menyasszonynál kötelező.

Bedikó *(h.). Vizsgálat.* Szűkebb értelemben az állat tüdejének a rituális vágás után való megvizsgálása. L. *Étkezési törvények, Séchita.*

Bedő, 1. *Mór*, jogtudományi író, ügyvéd és várospolitikus, szül. Szegeden 1879., megh. Budapesten 1928. A budapesti egyetemen tanult. A doktorátus és az ügyvédi oklevél megszerzése után Budapesten ügyvédi irodát nyitott. A kereskedelmi jog specialistája, aki az utóbbi esztendők során több szenzációs magánjogi pörben elvi jelentőségű döntések hozatalára adott alkalmat a bíróságoknak. A főváros törvényhatósági bizottságának éveken át tagja volt, a budapesti községi demokrata párt programmjával, egyúttal a Beszkárt igazgatóságában is helyet foglalt pártjának megbízásából. Több sikeres akciót folytatott a főváros közigazgatásának és pénzügyi gazdálkodásának purifikálásáért a túltengő bürokrácia ellen az adózó lakosság védelmében. Régebben jogi irodalmi munkásságot is fejtett ki a szaksajtóban. Önállóan megjelentek tollából a kereskedelmi, váltó- és csődjognak gyakorlati kommentárokkal ellátott kiadásai. Sz. G.

2. *B. Rudolf*, nagyiparos, szül. Budapesten 1893. A harctéren fél lábát vesztette. A háború után a nagybányai Phönix vegyészeti gyár társtulajdonosa lett. Számos vegyészeti és közgazdasági folyóiratban jelentős szakmunkásságot fejtett ki. Sz. I.

Bédy-Schwimmer *Róza*, feminista politikus, szül. Budapesten 1877. Mint tisztviselőnő, majd a Nőtisztviselők Egyesületének elnöke megalapította a Feministák Egyesületét és nagymérvű agitációt fejtett ki a nők egyenjogúsításáért. A háború alatt külföldön pacifista szellemben agitált, a forradalomban tagja lett a Nemzeti Tanácsnak, a Károlyi-kormány pedig őt küldte ki Svájcba követnek, ahol azonban nem akkreditálták, mire Amerikába költözött. Azóta New-Yorkban él. T. Zs.

Beer 1. *Károly Richárd*, festő, szül. Budapesten 1892. Első bemutatkozása itthon a Belvedere művészeti szalonban rendezett gyűjteményes kiállításán (1922) volt, mely világos színekben tartott impresszionisztikus módon festett tájképekből és néhány figurális tanulmányból állott. Tizenkilenc éves korában Amerikába került, hol a philadelphiai iparművészeti iskolán tanult; visszatérve Európába, Münchenben és a genfi képzőművészeti főiskolán folytatta tanulmányait. A háború alatt itthon katonáskodott, majd Svájcban telepedett le, hova budapesti kiállítása után ismét visszatért. F. B.

2. *B. Péter*, pedagógus, szül. Neubidchowban (Csehország) 1758 febr. 19., megh. Prágában 1838 nov. 10. Gyermekkorában egyidejűleg Talmudot és latin nyelvet tanult s mindkét tanulmányi ágat folytatta Prágában, majd Pozsonyban és Bécsben, ahol II. József császár ediktuma következtében az egyetemet is látogathatta. Bécsben magántanító volt és a keresztény pedagógusok között is több jóbarátot szerzett. 1785-ben meghívták Nagymartonba, ahol mint német tanító működött 1815-ig és így ő volt az első Magyarországon, aki mint szakképzett világi pedagógus nyert alkalmazást zsidó iskolában. Később Prágába hívták meg az ottani zsidó főiskola etika, történelem, földrajz és a természettudományok előadójául. Ezt az állást általános nagyrabecsüléstől övezve töltötte be élete nyolcvanadik évéig. Az osztrák zsidók művelődésében való jelentékeny részét általánosan elismerik. Nemzedékek nőttek fel keze alatt s tanítványai a zsidó ismeretek mellett nagy világi műveltségre tettek szert. Művei: *Toldosz Izráel* (Prag 1796), mely egyik legrégibb formája a későbbi zsidó-történelmi tankönyveknek; *Dasz Izráel* (1808), bevezetés a hit- és erkölcstanba; *Das Judentum oder die Grundsätze der jüdischen Religion nach Maimonides* (Prag 2. köt.); *Geschichten, Lehren und Meinungen aller religiösen Sekten der Juden* (Brünn 1827), amely Ausztrián kívül is azonnal elterjedt és nagyon népszerű volt a keresztény körökben is; *Das Handwörterbuch der deutschen Sprache* (Wien 1827. 2 köt.); *Ceremonialgesetz der Juden* (Prag 1818); *Leben und Wirken der R. Moses Maimonides* (u. o. 1834); *Selbstbiographie* (u. o. 1838); *Reminiszenzen* (u. o. 1835); *Über Literatur der Israeliten in dem oesterr. Kaiserstaate im letzten Dezennio des 18. Jahrhunderts.* (Sulamith folyóirat 2. évf. 1. kötetében és folytatása az Annalen der Litteratur und Kunst in dem oesterr. Kaiserstaate IV. (1805) évf.-ban jelent meg.) Ezeken kívül több tankönyvet írt 1808—36. között. B. élete szakadatlan harc volt az elfogultság és fanatizmus ellen s míg állami részről kitüntetésekben és elismerésekben részesült, hitsorsosai nem méltányolták eléggé nagyszerű tevékenységét. S. R.

Bëezrasz ha-Sem, *(h.). Isten segítségével.* Levelek és okiratok szokásos bevezetése, amelyet a megszólítás fölé írnak, de a két szó kezdőbetűit (b. és h.) csupán. Nem csak héber, vagy jiddis, hanem másnyelvű írások fölé is alkalmazzák ezt az ajánlást és a vallásos zsidók között Magyarországon is divik.

Befarheszjó, vagy korrumpálva *befreszjó: a nyilvánosság előtt.* Olyan értelemben használják a B. szót, ha valaki például a nyilvánosság előtt szegi meg a törvényeket. Így ha szombaton nyilvánosan dohányzik, nem rituális kosztot eszik, vagy becsmérlő szavakkal illeti az erkölcsi fel-

fogást és a jogrendet. A törvény nyilvános megszegése szigorúbb megítélés alá esik a talmudi jogban, mert a példaadás veszedelmével fenyegeti a közszellemet. F. M.

Bégodim *(h.)* *ruhák*, különösen a halotti ruhák, l. *Tacharichem*.

Běhaaloszchó, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 8. fejezetének elejétől a 12. fejezet végéig terjed. Rövid tartalma: A mécsesek elhelyezése, a leviták elkülönítése, a második peszach törvénye, a táborbaszállás és az indulás rendje, az ezüsttrombiták használata, Izrael és Chóbáb. A nép elégedetlensége, Áron és Mirjam Mózes ellen. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész, *Zachariás* könyve 2. fejezetének 14. versétől a 4. fejezet 7. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy ez utóbbiban is a szentély menorájáról, mécseseiről van szó. F. D.

Běhár hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 25. fejezetének elejétől a 26. fejezet 2. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Társadalmi törvények. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jeremiás* könyve 32. fejezetének 6. versétől a 27. versig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy mindkettőben birtok- és rabszolgaeladásról van szó. Néha a naptári beosztás folytán a következő hetiszakasszal olvastatik együtt (Běhar-Běchukószáj). F. D.

Behemót. A Jób könyvében leírt óriási állat, amely alatt rendszerint krokodilust értenek. Miután Egyiptomon kívül sehol sem található krokodil, valószínű, hogy a bibliai szerző a Nilusban látta és ennek alapján ábrázolta ezt a szörnyeteget. Ujabban a B. szót úgy fogják fel, mint a «běhémo» (állat) szó többesszámát, (běhémosz, behémót) amely tehát nem az állatok egy különleges fajtáját jelenti. A B. szó a magyar nyelvhasználatban nagyot, óriásit jelent. F. D.

Behr *Dezső*, nagykereskedő, kormányfőtanácsos, szül. Kecskeméten 1868. febr. 4. Iskoláit Budapesten és Bécsben végezte, majd hosszabb külföldi tanulmányutat tett. 1898-ban alapította meg a Behr és Flusser textiláru nagykereskedelmi és kikészítő céget, mely rövidesen az ország egyik legnagyobb és legjobb hírű ilynemű cégévé fejlődött. A kereskedelmi életben intenziv részt vesz mint a Magyar Kereskedelmi Csarnok elnöki tanácsának, az OMKE, az OHE és más egyesületek és vállalatok igazgatósági tagja. 1903-ban kereskedelmi tanácsos lett. 1924-ben kormányfőtanácsossá nevezték ki. Az összes szaklapokban és egyes napilapokban állandóan jelennek meg közgazdasági vonatkozású cikkei. V. A.

Bein, 1. *Károly*, tanár, szül. Baranyamágocson 1853., megh. Budapesten 1907. A műegyetem elvégzése után a reáliskolát végzi el, 1874. a műegyetemnek lesz hallgatója. 1878. kerül az Országos Rabbiképző intézetbe, ahol matematikát, fizikát és természetrajzot tanított az alsó tanfolyamon. Több jeles munkát írt, biztosítási mennyiségtanát az Akadémia pályadíjjal tüntette ki. Az izr. tanítóképzőben és keresk. Akadémián is tanított. S. R.

2. *B. Nátán*, rabbi, szül. Sárospatakon 1825., megh. Lemesen 1906. Morvaországi jesivákon tanult s főleg Kvets Salamon híres leipniki rabbit hallgatta. Első rabbiállása a Kassa mellett levő «Öt falu» volt, majd negyven éven át Lemesen működött és nagy talmudtudós hírében állott; sok tanítványt nevelt. S. R.

Beke, 1. *József*, mérnök nyug. miniszteri tanácsos, szül. Pápán. (Veszprém vm.) 1867 aug. 22. A budapesti műegyetemen végzett tanulmányai után a hídépítészet híres tanárának Kherndlnek asszisztense lett. A mechanikai tanszék mellett is asszisztensként működött. 1892-ben a kereskedelmi minisztérium hídépítési osztályában működött, ahol 1920-ig, nyugdíjaztatása idejéig dolgozott. Rövidesen főmérnök, műszaki tanácsos majd főtanácsos és miniszteri tanácsos lett. A budapesti Ferenc József-híd, a Margit-híd margitszigeti lejárójának, az Erzsébet-híd, az átalakított Lánchíd tervezésében és kivitelében is jelentős része volt. Nagyobb műve még a győri Duna-híd terve. A szakirodalom terén is dolgozott. Ismertebb munkája Richterrel együtt írt műve: *Vasbetétes betonszerkezetek* (1903). Több grafosztatikai és hídépítési tárgyú értekezése jelent meg magyar, német és amerikai szakfolyóiratokban. A Technika Világa c. összefoglaló munkában a hídépítésről szóló fejezetet írta.

2. *B. Manó**, matematikus, egyetemi tanár, szül. Pápán, 1862 ápr. 24. Tanulmányait a budapesti egyetemen és műegyetemen végezte s miután előbb a gyakorló főgimnázium tanára és egyetemi magántanár volt, 1900. kinevezték ny. r. egyetemi tanárnak. 1914 óta az Akadémiának is rendes tagja volt. 1922-ben nyugalomba vonult s attól kezdve az Athenaeum könyvkiadóvállalat matematika-természettudományi kiadványainak szerkesztője. Számos kitűnő értekezést írt különböző folyóiratokba a matematika, a természettudományok és pedagógia köréből, azonkívül sok középiskolai tankönyvet. Nagyobb önállóan megjelent munkái: *A legkisebb működés elve a Gauss-féle görbület-elmélet alapján* (1884, németül is); *Bevezetés a differenciál- és integrálszámításba* (1908, Franklin Népszerű Főiskolai Könyvtára); *Differenciál- és integrálszámítás* (2 köt. 1910); *A mathematika-tanítás reformja* (1909, u. a. németül 1910. Mikola S.-ral); *Vizsgálatok az analytikai függvények elmélete köréből* (1914); *Les resultats obtenus* (1914); *A hatványsorok kompozíciója* (1915) *Differenciál- és integrálszámítás* (1916); *Determinánsok* (1925); *Analytikus geometria* (1926).

3. *B. Odön*, nyelvész, tanár, szül. Komáromban 1883. A budapesti egyetemen tanult s 1906. áll. főgimnáziumi tanár, a kommün alatt a finnugor nyelvészet megbízott előadója lett. A világháborúban a fogolytáborokban a cseremiszek nyelvét tanulmányozta. Értekezései a Nyelvtudományi Közleményekben, Keleti Szemlében és a «Magyar Nyelvőr»-ben jelennek meg. Főbb művei: *A pápavidéki nyelvjárás* (1905); *A vogul határozók* (1905); *Északi osztják szójegyzék* (1907—1908); *Finn-ugor határozós szerkezetek* (1914); *Cseremisz nyelvtan* (1911). Ujabban a budapesti zsidó gimnázium tanára. S. R.

Béke *(h. sólom)*, eredetileg a «termékenység» és «egészség» megjelölése is volt héber nyelven

(*Jer.* 29, 7; *Jób.* 15, 21; *Jesája* 48. 18; *Zsolt.* 122. 6; *Ábot* 3, 2). Mint üdvözlési forma a legrégibb azok között, amelyek ma is használatosak. A zsidó üdvözlési forma máig is a «Sólom» s ugyanígy üdvözölte már Jákob patriarcha is a pásztorokat (*Genes.* 29. 6), József testvéreit (*Gen.* 43. 27). A B. kifejezés tehát eredetileg a barátság megjelölése volt; a B. tehát a harc ellentéte; jelenti még a szív és kedély B.-jét is, a rossz által okozott elégedetlenséggel szemben. A B.-t a zsidó felfogás Isten áldásának tartotta, mert Isten a B. teremtője (*Jesája* 45, 7; v. ö. *Jes.* 57, 19; *Genes.* 15, 15; *Zsolt.* 29. 11; 147. 14). A messiási kort (l. *Messiás*) az örök békével színezte ki a zsidó felfogás, amelynek ez legsajátabb terméke és adománya az emberiség részére. A próféták az egész világra s valamennyi népre kiterjedő egyetemes B.-ről beszélnek. Jesája szerint a messiási korban minden nép és minden ember Isten útján jár, Isten ítél felettünk s az örök béke idején a háború többé ismeretlen lesz örökre (2–4). Azonkívül az állatokra is ki fog a B. terjedni. (11. 6—9) Ez oly gondolat, amely sehol máshol nem található fel. Micha próféta szerint is minden élőlény örvendeni fog az örök B.-nek (4. 4). «B. fejedelme» néven említi Jesája a Messiást (9, 6; v. ö. 60. 17; 66, 12; *Zacharja* 9, 10). Az apokrifák közül főkép Szirach domborítja azt ki (18 és 25), de a rabbinikus irodalom még nagyobb jelentőséget tulajdonít annak s azt a legfőbb jónak tekinti. Zsidó és pogány közt a B.-re törekvést kötelességnek tartja, amely mellett a nemzsidó igényjogosultságát a zsidó könyörületességre állandóan hangsúlyozzák (*Gittin* 59b, 61a). A Talmudban ez áll: «Az egész Tóra csupán a B. kedvéért létezik». (*Gittin* u. o); «Három dolgon épült fel a világ: igazságon, jótékonyságon és békén» (*Ábót* 1. 18); «Szeresd a B.-t és törekedj a B.-re», mondta Hillel (*Ábót* 1, 12); «B.-szerzés a jótékonysághoz hasonlatosan mindkét világon haszonnal jár» (*Peah* 1. 1); «Isten neve B.»; (*Sábbát* 10b); «Nagy dolog a B., mert a papi benedikció is B.-vel végződik» (*Szifré, Num.* 6. 26); «Járj elől az embereknek B.-vel való üdvözlésében» (*Beráchót* 17a); «Aki saját házában B.-t teremt, annak nagyobb az érdeme, mintha az egész Izráelben csinálna B.-t» (*Ábót d'R N.* 28, 43a); «Ha a zsidók idolatrák volnának, de ugyanakkor B. uralkodna köztük, Isten azt mondaná: nem haragszom, mert B. van köztük» (*Gen. R.* 38b). S. R.

Irodalom. Guttmacher (Jew. Encycl.); M. Lazarus, Ethik d. Judentums; Ehrenreich, Der Geist d. Talmud; Taylor, Sayings of the Jewish Fathers.

Békefi *Antal**, novellista és regényíró, szül. Szentesen 1859., megh. Szegeden 1907. 1878-ban Budapesten az ujságírói pályára lépett. 1880-ban Szegedre költözött mint a Szegedi Napló munkatársa. 1899 ben e nagy vidéki lap szerkesztője lett. Jelentékeny szerepet játszott Szeged politikai életében. Egyik alapítója volt a Dugonics-társaságnak, amelynek irodalmi céljait mint főtitkár is szolgálta. Kiváló érdemei vannak a vidéki hírlapírók szociális helyzetének javítása körül, amelyet mint a Vidéki Hírlapírók Szövetségének alelnöke törekedett előmozditani. Mint szépirodalmi iró is feltünt. Már *Bíró előtt* c. első kötetében a magyar népélet kitűnő megfigyelőjének és színes tollú megelevenítőjének mutatkozott. Egyéb munkái: *A kálvárián* (1894); *A kis regényhősnő* (1895); *Az asszony átél* (1897); *Egy kis battisztruha és más történetek* (1899). Sz. G.

Békés, nagyk. Békés vármegyében, 26,826 túlnyomóan magyar lakossal. Kongresszusi alapon szervezett zsidó hitközségét autochton magyar zsidók alapították a mult század hetvenes éveiben és ma 96 családban 250 lelket számlál, 109 adófizetővel. Ezek között 58 kereskedelemmel, 12 iparral foglalkozik, 7 tagja az orvosi, 1 pedig az ügyvédi pályán működik. 2 nagykereskedő, 3 köztisztviselő, 6 magántisztviselő, 8 magánzó. 1910-ben még 446 lelket számlált a hitközség, ez a szám a háború és a forradalmak után az elköltözések következtében majdnem 200 lélekkel megcsökkent, ami komoly veszedelemmel fenyegeti a hitélet fejlődését és csak a tagok áldozatkészségének köszönheti a hitközség, hogy intézményeit mégis fentarthatja. Az utolsó esztendőben is 10,000 P-t állított be a költségvetésbe, hitéleti, filantropikus és szociális célokra 4000 P-t költött. Az alapítók nevét ma már nem lehet megállapítani, mert a hitközség jegyzőkönyvei (több értékes ereklyével és emlékkel) a román megszállás alatt elpusztultak. De már fejlődésének első periódusában is kedvezőtlen gazdasági viszonyokkal küzködhetett a hitközség, ami abból látszik, hogy 1852. gróf Wenckheim A. József 50 pengőforint kölcsönnel segítette meg, a még megmaradt okmány bizonysága szerint. Úgy látszik, komoly berendezkedése miatt verte magát adósságba, mert már 1850. alapította meg a Chevra Kadisát, amelynek első alapszabályait a hitelesítési záradék szerint Ilovics Miklós közig. szolgabíró hagyta jóvá, 1861. pedig Frey Lipót orvostudor kezdeményezésére az iskolát, amely még ma is fennáll és terjeszti a magyar kultúrát. A hitközség ügykezelése elejétől fogva magyar volt, iskolájában is már alapításának évében rendszeresitette a magyarnyelvű oktatást. Az említetteken kívül más jóléti szervezetek is működnek a hitközségben: a Nőegylet, amely 1865., a Bikur Cholim (betegsegélyző), amely 1894. és a Malbis arumim (szegényeket ruháztató), amely 1895. alakult meg. 1909-ben Löwy Jakab volt hitközségi alelnök és néhai Weisz Ármin támogatásával a mai kornak megfelelő új templomot épített. Istentiszteleti rendjében az első rabbijától: Fonféder Mordechájtól (szül. 1836. Nagysallón, megh. 1867. Békésen) örökölt tradiciót követi és e szellem fentartásán fáradozik mostani rabbija: dr. Winkler Sándor is. A világháborúban 30 tagja vett részt, sokan kitüntetést kaptak, nyolc elesett. A hősi halottak nevét a város közepén álló emlékszobor és a zsinagóga falán elhelyezett emléktábla örökítette meg. A forradalmak és ellenforradalmak megpróbáltatásait a B.-i hitközség sem kerülte el. Fischof Dávid kereskedő 1920. Budapesten vértanuhalált halt. A hitközség élén állanak: dr. Frey Géza orvos, elnök; Farkas Mór kereskedő, alelnök; dr. Sarkadi M. orvos, gazd. előljáró; Pintér József, Morgenbesser kereskedők, gondnokok; Berger J. L. kereskedő, pénztárnok;

Kellner B. kereskedő, ellenőr és Widder Miksa ny. tanító, jegyző.

Békéscsaba, nagyk. Békés vm., 42,335 lakossal. A régi egységes hitközség 50 tagja 1883. különvált és Tafler Bernát, Silberstein Ignác, Ammer Dávid, Hesszer Fülöp kereskedők és Rosenbaum József sírkőfaragó kezdeményezésére megalapította az orthodox hitközséget, amely ma már 168 családban 700 lelket számlál 120 adózetővel. Tagjai között van: 1 nagykereskedő, 118 kereskedő, 2 nagyiparos, 15 iparos, 2 gazdálkodó, 1 orvos, 1 malomtulajdonos, 4 tanító, 5 magántisztviselő, 7 köztisztviselő, 5 magánzó és 1 munkás, a többi más foglalkozási ágakban. Kilencen élnek közadakozásból és 1 munkanélküli. Fejlődése lépésről-lépésre történt. Eleinte csak bérelt imaháza volt, 1884. már magyarnyelvű oktatásra berendezett elemi népiskolája volt, amelyet az ideiglenes templom épületében helyezett el. Ez időtől fogva kitartóan arra törekszik, hogy egyéb intézményeit is kiépítse. 1885-ben házat vesz a rituális fürdő számára, amelyet 1901. modernebb felszereléssel más házba helyezett át. 1893-ban új telket vásárolt, az ide szánt templomot 1894. (mór stílusban, Michay Sándor tervei szerint), az iskolát és rabbi-lakást csak 1904. építette fel. Van még két más imaháza is, az egyikben a 25 tagot számláló szefard ritusúak végzik istentiszteleteiket. Fennállása óta nagy gondot fordít a hitközség az ifjúság vallásos nevelésére és elemi iskolája mellett megfelelő könyvtárral ellátott Talmud-Tórát létesített, amelynek ellátásához Rasofszki Fülöp 11 hektár szántóföld alapítvánnyal járult hozzá. Grünwald Kálmán és Silberstein Ignác és neje szintén létesítettek jelentősebb alapítványt a Talmud-Tóra támogatására. 1885-ben megalapítják a Chevrasz Anijim egyletet, 1926. a Chevra Kadisát, mindkettőt a hagyományos jótékonyság és kegyelet szellemében. 1928. évi költségvetésébe 23,600 P-t állított be a hitközség. Hitéleti célokra 18,000, filantrópikus célokra 6000 P-t fordít, jóllehet, hogy tagjainak gazdasági helyzete a háborút követő válságokban erősen leromlott. 54 tagja vett részt a világháborúban, 5 elesett. A hitközség élén állnak: Fonféder Mózes nagykereskedő, elnök, Grünwald Mór fakereskedő, alelnök, Silberstein Izrael kereskedő, pénztárnok, Frisch Ferenc, Herschkovits Adolf kereskedő, gondnokok, Fisch József ker. utazó ellenőr, Grinsztler Ernő bőrkereskedő, gazda, Singer Manó nyug. igazgató-tanító, jegyző. A kongresszusi hitközség az 1830—40 közti években alakult. Alapítói Lamberger József, Freund Ábrahám, Schwarc Dávid, Grüner Fülöp és Riesz Dávid, a környező falvakból beköltözött kereskedők voltak, akik egykorú feljegyzések szerint valamennyien zsák és ponyvavászon árúsításával foglalkoztak. A hitközség első elnöke Lamberger József volt, első rabbiul pedig Hirschfeld Józsefet választották meg, aki 1879. bekövetkezett haláláig vezette a hitközséget. Az ő működése alatt létesült az első hiteles anyakönyv. A hitközség 1896. tagjainak önkéntes adományaiból építette fel templomát. Három tanerős iskolája 1865. létesült s kezdettől fogva magyar nyelven folyik benne a tanítás. 1921-ben a hitközség polgári fiúiskolát létesített. Csak egy osztálya nyílt meg a polgári iskolának, melyet a tervek szerint évről évre fokozatosan akartak fejleszteni, de anyagi okok miatt az iskola már az első tanév végén megszünt. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Hercog Henrik dr. az elnöke, az 1928. létesült Aggok Háza, a Nőegylet, amely Rosenthal Adolfné elnöklete alatt áll és az Omike B.-i fiókja, mely Révész Fülöp dr. vezetése alatt énekkart tart fenn és kulturális előadásokat rendez. Talmud Tórája nincs a hitközségnek, de Silberfeld Jakab dr. főrabbi vezet egy héber tanfolyamot, melyet 20 növendék látogat. A hitközség területéről elszármazottak közül országos hírnévre tettek szert Perlott Csaba Vilmos festőművész (l. o.) és Engel Iván zongoraművész (l. o.) A hitközség tagjai közt előkelő társadalmi poziciót töltöttek be: Tardos Dezső dr. hitközségi elnök, a Kereskedelmi Csarnok elnöke, aki évekig volt a város helyettes rendőrkapitánya, Csillag Ignác, a Ferenc József-rend lovagja és néhai Reisz Miksa dr. városi tiszti orvos. Sokan létesítettek nagyobbarányú ipari és gazdasági vállalkozást, így: Rosenthal Márton, az Első Békéscsabai gőzmalmot, Deutsch Vilmos és Iván — akik a maguk szakmájában országos tekintélyek — a Hubertus kötszövőgyárat, mely 535 munkást foglalkoztat, Teván Adolf könyvnyomdát és országos hírű kiadóvállalatot, Lővy Albert faipari vállalatot, Kugel Sámuel vasnagykereskedést, Stern Samu és Steinberger Imre a Békéscsabai Áruforgalmi Rt.-ot, mely 40 tisztviselőt és 100 munkást foglalkoztat. A hitközség tagjai közül nagyobb mintagazdaságot Rosenthal Adolf gőzmalomtulajdonos vezet, aki 6000 hold földön gazdálkodik. A hitközség területén több munka jelent meg, így Révész Fülöp dr. *A békéscsabai izraelita hitközség multja és jelene* c. könyve (1926), továbbá Silberfeld Jakab dr. (l. o.) könyvei. A hitközség 56,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből 11,000 pengőt fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Újkígyós község tartozik. A hitközség lélekszáma: 1200, a családok száma 290, adót 433-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 11 nagykereskedő, 7 gazdálkodó, 16 szabadpályán levő, 2 tanító, 124 kereskedő, 13 ügyvéd, 8 köztisztviselő, 1 művész, 1 munkás, 10 nagyiparos, 21 orvos, 86 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 41 iparos, 3 mérnök, 22 magánzó, 21 közadakozásból élő és 83 egyéb. A világháború alatt a hitközség a menekültek számára népkonyhát tartott fenn s volt egy bizottsága, mely hadisegélyben részesítette az arra rászorultakat. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 18-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Silberfeld Jakab dr. főrabbi, Tardos Dezső dr. elnök, Stern Sámuel gazdasági előljáró, Csillag Ignác kultuszelőljáró, Prónai Ernő dr. iskolaszéki elnök, Hoffmann Lajos dr. ügyész, Schwarc Márkusz és Benjámin Jakab gondnokok, Hauer Fülöp pénztárnok, Klein Gyula főkántor és Drégely Lipót titkár.

Békésgyula, rtv. 24.908 lak. A B.-i kongresszusi hitközség 1853. okt. 19. alakult meg. Alapítói: Hoffmann Móritz, Back Salamon, Löfner Móritz, Grünwald Fülöp és Billitz Vilmos voltak,

akik többnyire a közeli községekből költöztek be. A hitközség első rabbijául Baruch Leopoldot választotta meg, akinek működéséről nincsenek feljegyzések. Az első elöljáróság tagjai: Wallfisch B., Spitzer Áron, Kálmán Mór és Leder Salamon voltak. A hitközség 1873. építette fel templomát tagjainak önkéntes adományaiból. 1865-ben létesült elemi iskolája, két tanerővel. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, amelynek Reisner Ede az elnöke, a Nőegylet, mely Reisner Edéné és Adler Ignácné vezetése alatt áll és a zsidó Kultúregylet, mely zsidó vonatkozású irodalmi előadások tartásával intenzív kulturális tevékenységet fejt ki. A hitközség tagjai közül nagyobb arányú ipari vállalkozásokat létesítettek: Weisz Mór kötött- és szövöttárugyárat, Reisner Ede az Első Gyulai Gőzmalom r.-t.-ot és Reisner Emánuel gyufagyárat, mely vállalatok mind sok munkást foglalkoztatnak. A hitközség évi költségvetése 22,475 P., melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség kezelésében van több jótékonycélú alapítvány, melyeket Reisner Emánuel, Weisz Mór, Mérő Samuné és Keppich Frigyes létesítettek. A hitközség anyakönyvi területéhez Gyulavári, Kétegyháza és Doboz községek tartoznak. Lélekszáma 600, családok száma 200, adót 192-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 1 tanító, 1 katona, 149 kereskedő, 6 ügyvéd, 5 köztisztviselő, 1 munkás, 3 nagyiparos, 8 orvos, 10 magántisztviselő, 5 iparos és 3 magánzó. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 19 esett el. A hitközség mai vezetősége: Adler Ignác főrabbi, Reisner Ede elnök, Silberstein Izidor alelnök, Neumann Jónás és Klein Ferenc templomi előljárók, Schön Vilmos pénztáros, Gábor Imre ügyész, Klein Jenő kántor és Lidet Ábrahám előimádkozó.

Békessy *Imre** író és hírlapíró, szül. Németkeresztúron 1887 okt. 13-án. Korán ujságíró lett és közgazdasági eleven riportjaival tünt fel már a háború előtt. 1919-ben Bécsbe költözött s ott a «Die Börse» címen lapot alapított, melynek szerkesztője lett. Később «Die Stunde» címen alapított és szerkesztett politikai napilapot 1927-ig. Karl Krausz, a «Fackel» szerkesztője és főleg Fr. Austerlitz, az «Arbeiterzeitung» szerkesztője perbe fogták, mire B.-t letartóztatták, de csakhamar tisztázta magát a vádak alól és Budapestre költözött, ahol megalapította a német nyelven Budapesten és Bécsben megjelenő «Panoptikum» c. havi szemléjét. S. R.

Béla, 1. *Henrik**, publicista, szül. Tarnowban 1864. Mint árva gyermek alig egynéhány éves korában Magyarországra került. Rákosi Jenő, akinek figyelmét fel tudta kelteni, 1889. a Budapesti Hirlap szerkesztőségébe hívta meg. Azóta főképen politikával foglalkozott és mint politikai tudósító, majd mint vezércikkíró nagyszabású tevékenységet fejtett ki. 1908-ban alkotmánypárti programmal, mint a trencséni kerület képviselője, bekerült az országgyűlésbe. 1910-ben ismét ugyanez a kerület juttatta mint pártonkívüli jelöltet mandátumhoz. Önállóan megjelent munkája *A kis herceg* c. gyermekregény. Sz. G.

2. *B. Pál* szemorvos, szül. Tolnán 1865 jan. 20. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Budapesten végezte. A szem-, majd a sebészeti klinikán működött rövid ideig, azután 1897. a Fehérkereszt kórház szemészeti osztályának főorvosa lett. Ugyanekkor főorvosa lett a Charité poliklinikának 1900. az Erzsébet-szegényház rendelő orvosává nevezték ki. 1902 óta a budapesti állami gyermekmenhely szemészfőorvosa. A világháború alatt a Zita-kórház szemészeti osztályának főorvosa volt. A hitközségi életben is részt vett és sokáig tagja volt a kórházi és egyéb bizottságoknak. Ő ismerte fel elsőnek a szem látóhártyájában a «cysticercus» nevű élősdit. Az újszülöttek gennyes szemgyulladásának gyógyítása körül új kezelési eljárásokat kezdeményezett, melyeket azóta általánosan elfogadtak. Számos tudományos cikke jelent meg V. A.

Béla (IV.) király zsidótörvénye. 1251 dec. adatott ki és sokáig alapul szolgált a magyar zsidók jogainak. A hét esztendővel azelőtt kiadott osztrák zsidótörvény alapján készült, amely az akkori jogfelfogáshoz viszonyítva igen kedvezően szabályozta a zsidók jogi helyzetét. IV. Béla mindössze kisebb-nagyobb módosításokat tett az eredeti szövegen és mint kiváltságlevelet adta ki a magyar zsidók számára. A magyar állami és jogi viszonyok szemelőttartásával készült el az eredeti osztrák törvénytől eltérően hol a zsidók javára, hol hátrányára. Azokat a rendkívül szigorú büntetéseket, amiket az osztrák törvény a zsidók ellen elkövetett bűntettekre szab, Béla leenyhíti. Leszállítja a zsidók bántalmazóira kiszabandó pénzbirságot, de ugyancsak következetesen lecsökkenti a zsidókra kirótt büntetéspénzeket is. Az osztrák törvény kézcsonkítási büntetésével szemben, amire a zsidó megsebesítőjét ítéli, ha a pénzbirságot nem fizeti le és azt, aki zsidón erőszakot követ el, más méltó büntetést ír elő, olyat, amely felér a kézcsonkítással. Az osztrák törvény irányelve az, hogy keresztény zsidó ellen csak úgy bizonyíthat, ha van zsidó tanuja is. Béla törvényében is megvan ez az irányelv, de kivételt tesz megdönthetetlen esetekben, vagy akkor, ha a zsidó tanu nélkül állítja, hogy kereszténynek zálogot adott és ez azt tagadja, bizonyításul erre elég tulajdon esküje. Az osztrák törvény megítéli a zálog után járó tőkét és a kamatot is a zsidónak, ha nála keresztény lopott holmiját zálogosították el, Béla viszont az önhibáján kívül kárba esett tulajdonosnak elengedi a kamatok megfizetését. Az osztrák törvény igen magasan megállapítja a kamat maximumát, Béla egyáltalában nem állapítja meg, mert az egyház kamatvételi törvényt nem engedélyezett. Zsidó meggyilkolásával gyanusított keresztényt az osztrák törvény párbaj által eldöntendő istenítélet elé utalja, Béla ezt oly módon változtatja meg, hogy a párviadalnak csak akkor van helye, ha a vádat igazságos és valószínű okok támogatják. Ez a törvény, ellentétben az osztrák joggal, magában foglalja egyben a zsidók fegyverviselési jogát is. Az osztrák törvény megszüntetí azt a régi szokást, hogy a király, az országnagyok és földesurak a jobbágyok házaiba szállhattak; Béla ezt úgy módosítja, hogy a zsidók házaiba nem fognak szállni. Ennek az a magyarázata is lehet, hogy csak a

maga részéről mond le a régi jogról, de az fennáll továbbra is az országnagyok és földesurak számára. Az osztrák törvény a Mózes öt könyvére való eskütételre csak a fejedelem előtt kötelezi a zsidót, Béla az ünnepélyes eskütétel alól csak akkor menti fel, ha a vád csekély fontosságú. Végül az osztrák törvény minden pert, amelyet zsidó ellen indítottak, a zsidóbíró, még pedig a rabbik és egyéb zsidó törvénytudósok gyülekezete elé utalja. Béla ezt csak zsidó peresfelekre teszi kötelezővé. Béla törvényének egyik főérdeme, hogy a zsidók jogait jobban és erélyesebben megvédi, mint az osztrák törvény. Így például, ha a keresztény zálogadó úgy kívánja, eskütételre kötelezi a zsidót, ha nála zálogbahagyott tárgyak tűzvész, vagy rablás miatt elvesztek. Béla csak indokolt esetben írja elő az esküt, mert ha a zálogtárgyak elvesztése köztudomású, eskütétel alól felmenti a zsidót. A törvény a zsidók személyét, életét, vagyonát erélyesen védelmezi, az egész országban háborítatlan mozgási szabadságot biztosít számukra, üzletüket oltalmazza és vallási meggyőződésüket és szertartásaikat tiszteletben tartja. A törvény utolsó pontja a törvényben foglalt ilyértelmű jogok mellett fentartja a zsidók régebbi jogait is és elrendeli azon városbíró elmozdítását, aki a zsidókkal szemben jogtalanságot követ el. Mindössze ott szorítja meg a törvény a zsidók jogait, ahol kimondja, ellentétben az osztrák törvénnyel, hogy a zsidóknak az országnagyok által elzálogosított jószágok ki nem váltásuk esetén sem maradhatnak meg zsidó kézen. Amíg valamely keresztény a zálogbirtokot ki nem váltotta, a zsidó csak a jószág javadalmait élvezheti, de a benne lakó keresztények felett semmiféle fennhatóságot nem gyakorolhat. Béla zsidótörvénye nem a magyar zsidók jogi és társadalmi életéből következett, hanem csupán az osztrák törvényt alkalmazta a magyar zsidóságra, mert Béla felismerte azokat az anyagi előnyöket, amelyek a törvény életbeléptetésével a koronára származnak. Ezzel aztán több régi nyomasztó határozat érvényét vesztette, mint p. o. a zsidó-jel (l. o.) kötelező viselete, de érvényre jutott az az eddig Magyarországon ismeretlen jogelv, hogy a zsidók a kamara szolgái, (l. *Kamaraszolgaság)* mint ilyenek a korona tulajdonába tartoznak és királyi oltalom alattállanak. Kitűnik ez azokból a törvénycikkekből is, amelyekben a zsidók viszálykodása fölött való bíráskodás jogát a király maga, vagy kancellárja hatáskörébe utalja és a kirótt pénzbírságot és elkobzott vagyont a kincstár számára foglalja le. A törvény nehezen jutott érvényre, mert csak egy hivatalos példány adatott ki, ami sok baj előidézője lett a zsidók és a városi hatóságok között. Ezek a törvény hitelességét kétségbevonták, úgy, hogy a zsidók kénytelenek voltak sérelmeikkel a királyhoz fordulni. Béla a zsidók kérésére 1256. több hiteles példányban lemásoltatta és királyi pecsétjével ellátta. Béla halála után, főleg pedig a vegyesházi királyok uralma alatt Béla zsidótörvénye mindinkább feledésbe jutott. A zsidók jogalapja egyre jobban ingadozott és Nagy Lajos alatt történt száműzetésük után (l. *Kiüzetés*) voltaképen semmiféle jogalapjuk nem volt, ami védelmet nyujthatott volna számukra a kényurak zsarolásai, a lakosság gyűlölete és a városok önkénye ellen. Egy mentség kínálkozott mindössze: érvényrejuttatni ismét IV. Béla elfeledett zsidótörvényét. Székesfehérvári Salamon, mint a magyar zsidóság megbízott képviselője járt el az ügyben és Zsigmond királynál sikerült keresztülvinnie, hogy 1396. elrendelte a székesfehérvári káptalannál, «keresztesse és találtassa fel a szóban forgó levelet», a levél hiteles másolatát pedig «jogaik megszerzése céljából adja ki a nevezett Salamonnak és a királyságában levő egyéb zsidóknak». A kiváltságlevél valóban előkerült és egészen a mohácsi vészig ez alkotta a zsidók jogállapotának alapját. Az akkori idők rendellenes viszonyai miatt azonban a kiváltságlevél csak azoknak nyujtott védelmet, akik azt fel is mutathatták. Ezért szüksége mutatkozott annak, hogy több másolatát megszerezzék. 1406-ban Budáról való Saul és Pestről való Saul kieszközölték, hogy a székesfehérvári káptalan IV. Béla kiváltságlevelét «a két Saul s a Magyarországon lakó többi zsidó számára, nagyobb biztonságuk s az igazság kedvéért» újra átíratta és hitelesíttette. Egy negyed századdal később, 1431. egy Farkas nevezetű soproni zsidó, mint a zsidók megbízott képviselője, a székesfehérvári káptalan által kiállított másolatot ismét több példányban átíratta és a király pecsétjével hitelesíttette. Néhány példányt a zsidóknak juttatott, egyet pedig a budai levéltárban helyezett el. Az 1436-i békekötés után Zsigmond király Béla zsidótörvényét egészterjedelmében megerősítette. Ezenkívül még újabb kiváltságokkal megtoldotta (l. *Zsigmond kiváltságlevele)* azzal, hogy azok «örök időkre érvényesek maradjanak». A zsidók jogai azonban a király halálával érvénytelenné váltak, mert a középkorban uralkodó nézet szerint egyszerüen megszüntek azok a szabadalmak és jogok, amelyeket az uralkodó még életében adott. A király halála után törvényen kívül állóknak tekintették a zsidókat mindaddig, míg az új király meg nem erősítette előbbi jogaikat. Valahányszor tehát új király került a trónra, a zsidók azon voltak, hogy jogaikat visszaszerezzék. Igy történt aztán, hogy ezentúl egészen a mohácsi vészig, V. László kivételével a királyok egymásután újra megerősítették IV. Bélának Zsigmond által felújított régi zsidótörvényét. Albert 1438., mikor Székesfehérvárott megkoronázták, újra megerősítette IV. Béla zsidótörvényét Zsigmond kedvező pótlásaival együtt. Az ország zsidóságának képviseletében ez alkalommal két Pozsonyban lakó zsidó jelent meg Albertnél, a budai Kis Jakab és egy másik Jakab nevű zsidó. V. László 1453. ugyan megerősítette IV. Béla zsidótörvényét, Zsigmond pótlásával együtt Farkas és Major budai zsidóknak, mint a magyar zsidóság képviselőinek kérelmére, de ugyanakkor súlyos sérelmeket okozott a zsidóságnak, mert eltörölte a zsidó kamatokat, kiindulva abból az elvből, hogy a zsidóság vagyonostól koronatulajdon és igy azzal a király tetszése szerint rendelkezhet. Mátyás király 1458. erősítette meg az országnagyok beleegyezésével a zsidók szabadságlevelét és a királyi oklevelet most is Far-

kas és Major zsidó népképviselők vették át. Hat évvel később az előbbi Farkas, Nyul és egy harmadik, Jakab nevű budai zsidó újra folyamodtak Mátyáshoz a szabadságlevél mégegyszeri megerősítése végett. Erre azért volt szükség, mert Magyarország koronáját csak az előző évben adta ki Fridrik császár és Mátyás csak a megkoronáztatásakor fogadta az ország szabadalmainak megtartását. Igy a zsidók sem elégedhettek meg szabadalmaiknak a koronázás előtt történt megerősítésével. Mátyás tehát 1464 jún. 4 én másodízben megerősítette a zsidók régi jogait és a királyi levelet az országnagyok hosszú sora is aláírta. II. Ulászlótól trónraléptekor, 1490. nyomban kérték a zsidók jogaik megerősítését, mert a királyválasztás közt lefolyt idők alatt keservesen érezték védtelenségüket. Ulászló megígérte kérésük teljesítését, de az ígéret beváltásával nem igen sietett. Az elkövetkező néhány esztendő alatt erősen megsinylette a zsidóság a jogtalanság állapotát, végül is 1493. Mendel Jakab zsidó praefectusnak sikerült a királytól kieszközölni a megerősítő okmányt, melyet Tamás győri püspök állított ki júl. 26. és az országnagyokon és számos főpapon kívül a király is aláírt. Mendel a rákövetkező évben, jan. 10. az okiratot több példányban lemásoltatta és a hiteles másolatokat az egyes nagyobb községeknek megküldötte. A pozsonyi, valamint a kassai község példányai a városok levéltárában még ma is megtalálhatók. Ezek a másolatok, minthogy IV. Béla szabadságlevelét későbbi megerősítéseivel együtt tartalmazzák, fentartották számukra ama fontos okiratok hosszú sorát, melyek a magyar zsidóság jogait és szabadalmait IV. Bélától egész II. Lajosig elismerték és újra biztosították, bár nem azzal az eredménnyel, amelyre a zsidóságnak szüksége lett volna. II. Lajostól röviddel trónralépte után, mindenesetre még 1518 szeptembere előtt megkapták jogaik és kiváltságaik megerősítését. Az 1526. bekövetkezett mohácsi gyász azonban új fordulatot adott a magyar zsidóság történelmének is. (V. ö. *Kohn* Sámuel «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Béldi *Izor**, zenekritikus és ügyvéd, szül. Budapesten 1867 ápr. 23., megh. u. o. 1927. Ügyvédi hivatása mellett a Pesti Hirlap színházi és zenerovatát szerkesztette 1893-tól haláláig. Emellett számos zeneirodalmi tárcát és színházi tanulmányt írt, azonkívül regényeket, drámát és főleg operetteket. Művei: *Elemér gróf* (regény, 1885); *Bureau Malconre* (operette, 1886); *Katalin* (u. a. 1901); *Bonaparte* (tört. színmű, 1903); *Kültelki hercegnő* (operette, 1905); *Úr* c. drámáját a Budai Színkör mutatta be 1918. Egyéb prózai művei: *A gyanús király* (1916); *Vád — a sírból* (1919); *Intimitások* (1922). S. R.

Belényes, *(Beiuș R.)* nagyk. Bihar vm. 4206 lak. A zsidó hitközség 1852. alakult 15 taggal. 1883-ig csak az önként belépők voltak hitközségi tagok és mindegyik a maga által önként felajánlott adóösszeget fizette. 1883-ban a belényesi, magyarcsékei és vaskohi főszolgabírói járások területén lakó zsidók megalakították B. központtal az anyakönyvi területet, de Magyarcséke 1908. kivált belőle és önálló hitközséget alakított. Az elszakadás nem gyöngítette meg fejlődésében az orthodox irányú hitközséget, mert még így is 103 községre terjed ki az anyakönyvi terület, amely 225 családban 1162 lelket és 196 adófizetőt számlál. Ezek foglalkozás szerint így oszlanak meg: 4 nagykereskedő, 72 kereskedő, 54 iparos, 2 gazdálkodó, 2 ügyvéd, 3 orvos, 14 magántisztviselő, 5 vállalkozó, 10 munkás, 2 tanító, 5 magánzó. A többi más foglalkozási ágakban él. 7 közadakozásból él és 6 munkanélküli. A hitközséget Guttmann Gerson, Girner Emánuel, Schauer Márton, Schwimmer Mihály kereskedők, Lév Lázár pipakészítő és Schönberger Mór szappanfőző alapították. Első rabbija Rubin Sándor volt, aki innen Érmihályfalvára költözött és mint annak főrabbija 1900. meghalt. Templomot már 1858. épített, ezt 1894. megnagyobbította, 1896-ban Vaskoh is épített a saját erejéből zsinagógát. Chevra Kadisája 1857 óta működik, elemi iskolája 1886 óta, két tanerővel. Hitéleti célokra évi 475,000, filantropikus célokra 275,000 leit fordít. A világháborúban 152 tagja vett részt, 33 hősi halált halt. A hitközség vezetői: dr. Politzer Alajos ügyvéd, elnök; Weisz Albert kötélverő, gondnok; Leipnik Bernát kereskedő, pénztárnok; Freiberger bádogos, ellenőr; Lévi Lázár magántisztviselő, jegyző. A Chevra Kadisa főgondnoka Schlesinger Mihály, másodgondnoka Freiberger Ignác.

Ben, *(h.). Fiú.* Az 1800-as évekig, amikor a zsidók polgári neveket vettek fel, a B. szó — az arab Ibn-nek meg felelően — családi nevek képzésére szolgált úgy, hogy a fiú nevét összekötötte az apáéval (pl. Mózes ben Naftali) B. szóból képzett családnevek a zsidóknál ma is előfordúlnak. Más összetételekben is használják a B. szót. Így «B. movesz» az, aki a halálban bűnös, tehát a gyilkos; «B. brisz» hittársat, általában zsidót jelent, míg «B. tóra»-nak (a Tóra fia) a Tórában jártas egyéneket, a tudósokat nevezik.

Benamy *Sándor*, író és ujságíró, szül. Sápon 1899. máj. 6. A Keleti Akadémia elvégzése után ujságíró volt Kolozsváron. Később a Nagyváradi Naplónak lett a szerkesztője. Útleírásait könyvalakban is kiadta 1925. *(Európától Ázsiáig. Új-Palesztina).* Megjelent egy regénye: *Három ágy története* c., amely modern és teljesen egyéni felfogásával élénk feltünést keltett. Újabban kizárólag színpadi irodalommal foglalkozik. *Mimi Blanche* és *Konfliktus* c. drámáit a berlini Róbert színház vette programmjába. SZ. I.

Ben Chananja. Theológiai kérdésekkel foglalkozó németnyelvű havi folyóirat. Lőw Lipót (l. o.) szegedi főrabbi szerkesztette. Első száma Lipcsében jelent meg 1844. Az első szám után a lap 14 évig szünetelt s azután 1858-tól Szegeden jelent meg. Zsidó társadalmi, politikai, tudományos, különösen pedig az emancipációval összefüggő kérdésekkel foglalkozott a lap, melynek munkatársai a legjelesebb hazai és külföldi zsidó írók és tudósok voltak. Alig volt még folyóirat, amely olyan termékenyítően hatott a zsidó tudományokra, mint B. Befolyása alatt addig alig ápolt területek kerültek megműveles alá és a legkivá lóbb tudósók itt közölték kutatásaik eredményeit. Azóta is a zsidó teológia kimeríthetlen forrás-

munkája is a magyar-zsidó kultur törekvések egyik legjelentősebb dokumentuma. 1867-ben szünt meg.

Bencsolás, a jiddis *bentschen* igéből képzett főnév, amely áldásmondást jelent. A jiddisnémet szó a latin benedictióból alakult. Olykor áldani jelentéssel is használják. Ha a rabbi hivét, vagy az apa gyermekeit megáldja, akkor jiddisnémetül azt mondják: er hat ihn gebentscht. Legáltalánosabban az étkezés után mondott imát nevezik B.-lásnak. De ezzel a szóval említik még a harmatért (tal) és az esőért (gesem) való templomi könyörgést is (Tal-bentschen, gesem-bentschen), úgyszintén azt a zsinagógai szertartást, amelynek keretében a közeledő új hónapot kihirdetik és megáldják. (L. *Ros chódes bencsolás; Gómel bencsolás.)*

Bencze *Gyula**, orvostanár, szül. Münchenben 1879. Tanulmányait u. o. végezte s 1911. a belgyógyászati diagnosztika magántanára lett. Főmunkája: *Klinikai vizsgálatok a vér viscositásáról.* A belgyógyászat körébe vágó tanulmányai hazai és külföldi szaklapokban jelennek meg. 1928-ban kormányfőtanácsossá nevezték ki.

Benedek *Ferenc*, publicista és orvos. Tagja a szegedi Dugonics és a nagyváradi Szigligeti Társasaságnak. A Petőfi Társaság 1922. *Biblia* c. munkáját elismeréssel tüntette ki.

Benedict, 1. *Henrik*, orvostanár, szül. Bécsben 1871., megh. Budapesten 1926. A budapesti egyetemen tanult, u. o. Klug biológia-tanár asszisztense lett; majd Freiburgban folytatta tanulmányait. 1908-ban egyetemi magántanár, 1918. rk. egyet. tanár, majd egészségügyi főtanácsos, miután már 1913 óta a Zsidó-kórház belgyógyászati főorvosa, majd igazgatója lett. Rendkívül nagy tudományos munkásságot fejtett ki, főleg az anyagcsere pathológiájára, az ideg és szív kórtanára és a pathológiai kémiára vonatkozólag. Legjelentékenyebb művei: *Heredodegeneration u. postdiphterische Lähmung* (1912); *Az epekőbetegség kórgyógytanának néhány kérdéséről* (1913); *A gümös rheumatismusról* (u. o.); *Metatuberkulózus kórállapotokról* (u. o.); *A heveny szívizomellágyulás kórképe az orvosi gyakorlatban* (1916); *Heveny-kórképek, mint rákos megbetegedések első megnyilatkozásai* (1917); *Az encephalo-myelitisről* (1919); *Paratuberkulózis tünetek* (1921); *Kalcium therápiás alkalmazásról* (1923); *Die metatuberkulösen Krankheitszustände unter besonderer Berücksichtigung d. Abdominalorgane* (1924); *A koszorús szívverő erek megbetegedéséből származó hevenykórképekről* (1925); *Benedikt Henrik belgyógyászati dolgozatai* (1928). S. R.

2. *B. Jacob*, l. *Benet Jacob.*

3. *B. Márkus*, l. *Benet Mordechai.*

4. *B. Moritz*, osztrák orvostanár, szül. Kismartonban 1835 júl. 6., megh. Bécsben 1920. ápr. 14. Bécsben tanult Hyrtlnél és Rokitanszkynál s mihelyt 1859. orvosi diplomát kapott, az olasz harctérre ment önkéntes orvosnak. Mikor hazatért, egyetemi magántanár lett az electrotherapeutikából, később a neuropathológiából is. 1866-ban az osztrák-porosz háborúban is részt vett, 1868. pedig a neurológiából katedrát kapott, jóllehet az osztrák demokratapárt szervezése részben az ő műve volt. Szakmájában ekkor már világhírű volt, emellett pedig a pszichológia és anthropológia, továbbá az ezeken alapuló modern kriminológia terén korszakalkotó kutatásokat végzett. Kiterjedt tudományos munkásságát a következő nagyobb alkotások jelzik: *Electrotherapie* (1868); *Nervenpathologie und Electrotherapie* (1874—75); *Seelenkunde des Menschen* (több nyelvre lefordítva, több kiadásban); *Hypnotismus und Suggestion* (ugyanúgy); *Kranometrie und Kephalometrie* (franciául is, 1888); *Anatomische Studien an Verbrechergehirnen* (1876, angolul is); *Experimentelle Studien über die Wirkung von Jod aufs Nervensystem* (1861) *Beiträge zur neuropathologischen Casuistik* (Deutscher Archiv f. Klinische Med. IX. XIII.); *Zur pathologischen Anatomie der Lyssa* (1874); *Zur Lehre des Raubtiertypus am menschlichen Gehirne* (1876); *Der Hinterhauptstypus der Säugetiere* (1877); *Zur Frage des Vierwindungstypus* (1880); *Über Katalepsie und Mesmerismus* (1880); *Zur Lehre von der Localisation der Gehirnfunctionen* (1883); *Über einige Grundformeln des neuropathologischen Denkens* (1886); *Studien über Augenmuskellähmungen.* (Gräfe's Archiv X.) Ezenkívül számos tanulmánya jelent meg szaklapokban a szem- és fülideggyógyászat köréből s emellett a fizika terén is kitünt, A bécsi Akadémia «Sitzungsberichte»-iben jelentek meg: *Über die Änderung des Magnetismus durch Reibungselectricität; Über die Abhängigkeit des elektrischen Legitunswiderstandes von der Grösse und Dauer des Stromes.* Külföldi, angol és francia folyóiratokba esztétikai és dramaturgiai tanulmányokat is írt. Ilynemű munkája: *Studien über oesterreichische dramatische Dichter* (1854). B. egyik első előharcosa volt a női jogok kiterjesztésének és első elnöke volt a Verein für die erweiterte Frauenbildungnak. Számos egyetem h. c. doktora és még több orvostudományi akadémia tagja volt Európában és az Egyesült Államokban. Még magas korában is jelentékeny munkákat írt, így: *Kristallisation und Morphogenesis* (1904); *Physiologie und Pathologie der Zirkulation und ihrer Organe* (1907). Értékes életét ő maga rajzolja: *Aus meinem Leben* c. (1906) memoárjaiban. S. R.

Ben Enós, l. *Ember fia.*

Beneschofszky *Imre*, rabbi, szül. Budapesten 1903-ban. 1917—1927-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1926-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1928. pedig rabbivá. 1927 óta a budai izraelita hitközség vallástanára és lágymányosi templomkörzetének rabbija. Műve: *Majmun aristotelizmusa* (1926).

Benet, 1. *Jacob (Benedict Aberle)*, óbudai rabbi a XIX. század első negyedében, fia volt *B. Mordechainak* (l. o.) Műve: *Toldósz Mordechai Benet* (Óbuda 1832), amely atyja életrajzát és több kiadatlan írását tartalmazza. Az utóbbiak részint homiletikus tartalmúak, részint bibliai magyarázatok s egy prédikáció. Valamennyire jellemző tiszta héber nyelvezete.

2. *B. Jesája*, nagykállói rabbi, *B. Mordechai* (l. o.) nikolsburgi országos főrabbi fia, a *Semen*

Rokeách c. mű szerzőjének veje, megh. Nagykállón 1864. Atyja halála után annak örökébe óhajtott jutni, de ez a törekvése a nikolsburgi hitközség ellenállásán meghiúsult. Utóda fia, *B. Berel* lett. Veje volt *Glück Izsák* tolcsvai rabbi, a *Jad Jicchok* szerzője. B.-ről Löw Lipót több alkalommal megemlékezik.

3. *B. Mordechai (Benedict Marcus)*, híres talmudtudós, Morvaország főrabbija Nikolsburgban, szül. Csurgón, 1753., megh. Karlsbadban 1829 aug. 12. Szülei szegények voltak, sőt gyermekkorában nagyanyjához küldték Nikolsburgba, ahol Markbreiter rabbi hat évig foglalkozott B.-tel, akinek nagy tehetségét korán felismerte és sógorához, egy elszászi rabbihoz küldte tovább tanulni Ittingenbe. Mikor itt B. bar-micvó lett, már három alapos hébernyelvű talmudi értekezés szerzője volt. Később Steinhard fürthi rabbi jesivájába került, miután két évig bibliai studiumokkal foglalkozott. Innen Prágába ment, ahol Karpeles és Landau Ezékiel tanítványa lett. Itt még két évig tanult, aztán elvette egy gazdag fürthi polgár leányát és Nikolsburgban telepedett meg, ahol egy éven belül av besz-din-nek választották meg. Közben rövid ideig Magyarországon is működött Schlossberg községben, ahonnan meghívták nikolsburgi főrabbinak 1789. Később meghívták Pozsonyba és Krakkóba is, ő azonban nem fogadta el a meghívásokat. A rabbiszéknek, melyet betöltött s amely országos rabbiság jellegével bírt, óriási tekintélyt szerzett. A sok tanulás még fiatal korában idegbeteggé tette, egész életében nem tudta egészségét visszanyerni, bölcs mértékletességgel mégis magas életkort ért el. Művei a XVIII. századbeli talmudirodalom legjelesebbjei közé tartoznak. Ezek: *Biur Mordechai* (Bécs 1813), amely M.-ben Hillel kompendiumához kommentár; *Mógén Óvósz* (1835), a szombatra vonatkozó és a tilalomról szóló tanulmány; *Har-ha-mor* (responsumok); *Porosász Mordechai* (Máramarossziget, 1889, responsumok); *Techélesz Mordechai* (Lemberg, 1892), halachikus és agadikus értekezések; *Kiddusé Ha-Geónim* (1900, Podgoritz), utóbbi derósók gyüjteménye; *Machberesz Jehúdo*. B. kritikusai szerint nemcsak éleseszű és a rabbinikus irodalomban kiválóan járatos tudós volt, hanem logikus gondolkodó is, aki tudományos módszerrel dolgozott. Ellentétben barátjaival, Szófer Mózessel és Eger Akibával, akik kazuisták voltak, B. a kritikai fejtegetésre és az anyag szisztematikus elrendezésére gondolt talmudi magyarázatainál is. Levelezése Hirsch Levin berlini főrabbival is bizonyítja ezt. Művei is különböznek kortársaiétól. Stilusa tiszta és elegáns, nyelve tiszta héber, míg kortársainak nyelvezete telve van arameus korrumpálásokkal. Érdekes és fontos B. állásfoglalása és szerepe az akkor kezdődő reform-mozgalmakkal szemben. Álláspontja és gyakorlata szerint egyaránt szigorúan orthodox, de kortársaitól eltérően jól ismerte és megértette a kor modern szellemét, amely zsidóra, nem-zsidóra egyaránt hatással volt. Ismerte az ellenfél fegyvereit is, melyekkel szemben a mély vallásosságot és a Talmud tanulását tanácsolta. A Mendelssohn-féle Bibliafordítást 1816. a kommentárok mellett engedélyezte, ami mutatja a különbséget közte és Szófer Mózes közt. Ellenben Chorin Áron (l. o.) aradi főrabbi reformjait ellenezte, de nyugodtsággal és mérséklettel, megelégedve azzal az előkelő kijelentéssel, hogy teológiai kérdésekben való döntésnél a filozófia ismeretén kívül más is szükséges. B. a rabbiképzéssel és az ifjúság nevelésével egész életén át foglalkozott s a kormányhoz egy memorandumot is adott be e célból. (Ez utóbbi a *Tóldósz Mordechai* c. művében is bentfoglaltatik.) Nem ellenezte elvileg a világi studiumokat, csupán az volt az álláspontja, hogy ha a bóchereket gimnáziumba is járatják, minden más szakban kiválóak lesznek, csupán a teológiában nem. Álláspontja szerint 18 éves korig főleg zsidó iratokat kell tanulmányoznia az ifjaknak, akik rabbik akarnak lenni. A reformtörekvések közül nem egyet keményen ellenzett, bölcs megfontolással; így a németnyelvű hitszónoklatot is, amely B. szerint a héber ima rovására történt volna. B. tekintélye igen nagy volt az egész zsidóság körében, az orthodoxok mellett a reformerek és a chásszideusok is végtelenül nagyrabecsülték kiváló jellemeért, tudásáért és bölcsességéért. S. R.

4. *B. Mordechai*, stomfai rabbi, a hasonnevű nikolsburgi orsz. főrabbi (l. o.) unokatestvére, megh. Stomfán 1849. Előbb Balassagyarmaton működött 1800-tól kezdve, majd 1815—17-ig Óbudán volt rabbihelyettes, attól kezdve haláláig pedig Stomfán rabbi. *B. Ezékiel* (l. o.) nyitrai főrabbi az ő testvéröccse volt.

Benjamin, 1. *Ferenc*, költő és ujságíró, szül. 1888. Már egészen fiatal korában hirlapíró volt és főképpen szociálista lapokban tette közzé novelláit, verseit és cikkeit, amelyekben olykor a szenvedélyes pátosz hangján nyilatkozik meg a szegényekkel és elnyomottakkal való meleg együttérzése. Jelenleg Pozsonyban hirlapíró. Önállóan megjelent verseskötetei: *Balladák; Bilincsben; Örökzöld; A föld.* Regényei: *Ben Sodoma; A pont; A halál.* Sz. G.

2. *B. Hermann*, festő, szül. Kolozsváron 1881. Tanulmányait a budapesti mintarajziskolában kezdte, majd a müncheni és párisi akadémián folytatta. Münchenben a Kunstverein díját, Párisban (1911) a Műbarátok első díját nyerte el. A Műcsarnok 1905. tavaszi tárlatán állított ki először (*Sidló Feri kollégám arcképe*). A háború előtt Kolozsváron élt (1913—15), azután Budapesten, hol a Műcsarnokban állított ki (*Gödöllői parkrészlet, Kelenföldi jégpálya, Felesége arcképe*). A háború után ismét visszatért Kolozsvárra. Főleg arcképeket és figurális életképeket fest impresszionista fölfogással. Arcképein újabban az angol klasszikus arcképfestők felé hajlik. 1926-ban Buenos Ayresben állított ki nagy sikerrel. F. B.

Benkő *Henrik*, zeneszerző, szül. Budapesten 1858 márc. 16. megh. 1912. 1882-ben a Nemzeti Színház zenekarának tagja, 1884—1902-ig a Nemzeti Zenede tanára, 1887—1910 ig a m. kir. Operaház karmestere volt. Megjelent egy elméleti könyve is a harmonizálásról. Művei: *Összhangzattan, vonósnégyesek, dalok, szonáta* hegedűre és zongorára. 1910-ben vonult nyugalomba. K. K.

Ben Tóra, *(h.). A Tóra fia,* olyan ember, aki a talmudi, rabbinikus tudományokban jártas, ellentétben az am hoóreccel (l. o.), aki e tudományokban teljesen járatlan. Egy B. tekintet nélkül állására, vagy vagyoni viszonyaira, vallási jellegű alkalmakkor mindig előnyben részesül az am hoórec felett és a templomban, ha felhívják a Tórához, mindig valami megtisztelő címmel (Chóver, Móre [mojre], Móre mórénu [mojre meréne]) illetik. Ez a cím tudásának foka szerint változik. B.-t «Ben Tojró»-nak mondja a jiddis nyelvhasználat.

Bér *Dezső**, festő és karikatura-rajzoló, szül. Kalocsán 1875., megh. Budapesten 1924. Előbb jogi tanulmányokat kezdett, azután festeni tanult a Mintarajziskolában, majd Székely Bertalan, Balló Ede és Hegedüs László alatt tanult (1898—1901). Karikaturái a Borsszem Jankóban, majd a Bolond Istókban és a Kakas Mártonban jelentek meg. Lipcsey Ádám halála után átvette a Borsszem Jankó szerkesztését. *Őszi szántás a Naphegyen* c. színes rajza a Nemzeti Szalon 1911. grafikai ezüst érmét nyerte. F. B.

Berczeller *Imre,* orvos, szül. Aszódon 1861 máj. 6. A budapesti tudományegyetemen nyert orvosi diplomát. A Zsidó-kórháznak előbb rendelőorvosa volt, majd 1905 óta a kórház szülészeti osztályának vezető főorvosa. Számos nőgyógyászati kérdésekkel foglalkozó cikke jelent meg a szaklapokban. Legjelentősebb az Akadémia által megdícsért munkája: *A szülészeti és sebészeti antisepsis története.* V. A.

Beregi l. *Armin,* mérnök, szül. Budapesten 1879 okt. 19. A műegyetemet Budapesten végezte. Egyike volt a Makkabea cionista diákegyesület megalapítóinak. 1910—15-ig elnöke volt a Magyar Cionista Szövetségnek. 1918-ban Friedrich István akkori hadügyi államtitkár megbízásából zsidó karhatalmi századokat létesített, melyek elismerésre méltó szolgálatot tejesítettek az ország közrendjének helyreállításánál. Vezetője a Budapesti Palesztina Hivatalnak, mely hivatal zsidó és kivándorlási ügyekben a britt konzulátusnak információs szerve. 1921-ben egy évet töltött Palesztinában s hazajövet e tanulmányútjáról sok előadást tartott és számos cikket írt a Zsidó Szemlébe és a Mult és Jövőbe. V. A.

2. *B. Oszkár,* színész, szül. Budapesten 1876. jan. 24. Az Orsz. Színiakadémián tanult. Már növendék korában oly tehetséget árult el, hogy Kecskeményi, az ország egyik legkitünőbb társulatának igazgatója, színházához szerződtette őt igen fiatalon. Azután Kolozsvárra, innen a Vígszínházhoz, majd 1899. a Nemzeti Színházhoz került. 1907—1910 közt Reinhardtnál működött Berlinben és majdnem minden nagyobb német színpadon is fellépett, de 1910. visszaszerződött a Nemzeti Színházhoz, míg 1919 őszén a fajvédő ifjúságnak ellene indított hajszája miatt a Nemzeti Színházat végképpen elhagyta. Előbb Bécsben, utóbb Berlinben játszott és a legelőkelőbb színpadokon is óriási sikert aratott. Aztán Amerikába ment filmszínésznek. B. a régi irányú deklamatórius iskola hagyományainak követője, igen tehetséges és nagytudású színész. Szerepeinek száma rendkívüli s ezeket legalább két nyelven tudja. A német színpadokon is elvitathatatlan nagy eredményeket ért el. A Nemzeti Színház műsorán legkiválóbb szerepei voltak: Faust, Romeo, Hamlet, Józon, Konstantin *(Bizánc),* Marcus Antonius stb. Mint filmszínész már Budapesten is igen nagy sikerrel szerepelt. Különösen Babits Mihály *A gólyakalifa* c. regényében adott értékes alakítást. Játszott még a *Tékozló fiú, Ave Caesar* és *Mágia* c. magyar filmeken. 1920-ban Bécsben főszerepet játszott Kertész Mihály *Rabszolgakirálynő* c. filmjében. 1925-ben Hollywoodban először az Universal, majd a First National gyárakhoz szerződött. *Az éjféli nap* és a *Norma* c. nagy filmekben alakított. S. R.

Beregi eskü. 1233 aug. 12. tette le II. Endre a B.-t, hogy felszabaduljon az egyházi átok alól, amellyel az Aranybulla rendelkezéseinek be nem tartása miatt sujtotta a pápa. A B.-vel a szentszékkel kötött szerződését erősítette meg és ezzel többek között szentesítette azt a régebbi határozatot is, hogy zsidók állami és egyéb közhivatalokat nem viselhetnek. Azonkívül ígéri, hogy kötelezni fogja a zsidókat bizonyos jel viselésére, hogy felismerhessék és megkülönböztethessék őket a keresztényektől. Ismét eltiltja a zsidókat a keresztény rabszolgák tartásától és végül vagyonuk elkobzását szabja ki büntetésül azokra a zsidókra, akik kereszténnyekkel törvényes vagy törvénytelen házasságban élnek. Mindezen felül pedig még kereszténnyekhez örök rabszolgaságba vettetnek. A B., amely pápai beavatkozásra történt, mindenütt a szaracénusokkal vagy izmaelitákkal együtt említi a zsidókat. A pápai követ, Jakab praenestei püspök a király fiait, Kálmánt és Bélát, valamint az országnagyokat és főpapokat utólagosan, egyenként a beregi szerződés betartására megeskettette. Béla 1234. két ízben esküdött meg, hogy a beregi határozatokat szigorúan végrehajtja, sőt azt is megígérte, hogy az álkeresztényeket kiirtja (l. *Álkeresztények.)* A szentszéki követ ezzel ugyan az ország belső zilált állapotán és a nép nyomorán mit sem segített, azt azonban mégis elérte, hogy a zsidókat és izmaelitákat az egyház által kijelölt korlátok közé szorította. Nem sokkal azután, hogy Béla a trónra jutott és a tatárveszedelem fenyegette az országot, 1239. azzal a kérelemmel fordult a pápához, engedje meg, hogy a közjövedelmeket megint a zsidóknak adhassa ki haszonbérbe. Az engedélyt a pápa az országot fenyegető veszély miatt meg is adta és így maga IX. Gergely pápa egyezett bele abba, hogy az általa olyan nagy fontosságúnak tartott B., illetve az eskü főpontja hat esztendő után eltörültessék és a zsidók részben visszanyerjék régebbi pozíciójukat. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Beregszász *(Beregšaš,* Cs.-Szl., Ruszinszkó), 18,000 lak. A zsidó hitközség 1200 családban, 5000 lelket számlál, 750 adófizetővel. A város zsidóságának kereskedelmi, gazdasági és kulturális tevékenysége már rég túlnőtte a helyi kereteket és intenzív munkájuk által úgy a város, mint a környék lakosságának megélhetését erősen elősegítik. Gazdasági téren a messze híres bortermelés fokozásában a zsidó termelők és kereskedők első helyen állanak. A Schwartz, Hartman-családok

már hosszú évtizedek óta a világkereskedelembe kapcsolták a B.-i borpiacot. Ipari téren a zsidók által alapított Vári, Kont, Winkler-téglagyárak B. és környéke ipari munkásságának adnak állandó kenyeret. A városban lévő hat bank közül négy bank zsidó igazgató vezetése alatt áll. A bankok között a kisembereket segítő Zsidó Hitelszövetkezet (Joint) igazgatója Reisman Simon. A kereskedők, akik a lakosság legnagyobb részét látják el árukkal, kulturális téren is szépen működnek. Az 1927-ik évben László Andor bankigazgató elnöksége alatt felépítették a kereskedők székházát és annak keretében színházi és mozi-előadások számára is helyet adtak B. lakosságának. A közhivatalokban igen sok zsidó vezető tisztviselő van, akik működésükkel az összlakosság megelégedését érdemlik ki. Földes Ervin és Ellovics József mint táblabírák működnek a törvényszéken. Kasztor Sándor évtizedek óta jegyzője B.-nak, Fehér Emil az állami építészeti, Méhes Samu a városi főmérnök. Vincze Hugó több évig volt a város kormánybiztosa. Ruszinszkó tartományi gyűlésébe legutóbb Kroó Sándort, mint a zsidópártnak vezetőjét választották be. A közéletben jelentékeny szerepet töltenek be: Hartman Fülöp, Weisz Sali és Fischli, Katz Jakab, Hausman Áron, Hamburg Salamon, Hartman Ferenc, Izráel Dávid, Schönfeld Hermann, Fränkel Jónás, Mandel Emil, Brummer Nándor, Kertész Ede és Mór és ezek családjai. Kulturális és szociális téren a város nagyszámú zsidó intelligenciája állandóan hatalmas munkát fejt ki. Az irodalom és művészet-pártoló egyesület elnöke Klein Jenő és úgy ennek, mint a színpártoló, valamint a többi kulturális egyesületek tagjainak nagyobb százaléka a zsidóság köréből kerül ki. A hitközség által alapított Chevra Kadisa elnöke Schwartz Salamon. A B.-i zsidó-temetőt 1927. megnagyobbította és tervbevette a csatornázását. A B.-i rabbinátus által alapított Talmud-Tóra intézet, amelynek vezetői Schwartz Jenő és Mermelstein Hillel, a vallási oktatás terén fejt ki eredményes működést. A B.-i izraelita Nőegyletet nagy szeretettel és megértéssel vezetik: özv. Weisz Ignátzné és Kertész Mórné elnöknők. Az Izraelita Leányegylet kulturális és jótékony céllal foglalkozó egyesület első elnöknője: Braun Amália orvos volt, mostani vezetője pedig Mandel Jenőné (Klein Aranka). A hitközség egy négy osztályú elemi népiskolát és két vallásoktatási iskolát tart fenn. Az elemi iskola Oppman Kálmán és Berkovits Mayer igazgatósága alatt áll és az iskola működése iránt az országos iskolai referátus többször elismerését fejezte ki. A Hirsch Sámuel rabbi által vezetett jesivának 100 növendéke, a Talmud-Tóra iskolának 160 állandó növendéke van. A városban négy rendes és öt mellék imaház van. A hitközség évi költségvetése mintegy 700,000 č. korona; filantrópikus és szociális célokra, ebből 80,000 č. koronát áldoznak évente. Külön egyesület gondoskodik a B.-i városi közkórház zsidó betegeinek rituális élelmezéséről. Ez az egyesület Ösztreicher Ignátz és Friedman Áron vezetése alatt áll. A hitközség első rabbija Schwartz Ignátz volt és 1887 óta Schreiber Salamon tölti be a rabbiszéket. A hitközség elnöke Vári Sándor téglagyáros, alelnökei: ifj. Kroh József földbirtokos és Klein Sámuel nyomdatulajdonos, főjegyzője Grünbaum Mór.

Berend *Miklós**, orvos, szül. Nagykállón 1870., megh. Budapesten 1919 jún. 24. Dunaparti sétája alkalmával egy vörösőr agyonlőtte. Orvosi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, azután a Stefánia-gyermekkórház orvosa volt, majd hosszabb külföldi tanulmányútra ment áll. ösztöndíjjal. 1908-ban a gyermekgyógyászat egyetemi magántanára, majd egyszersmind a Fehérkereszt gyermekkórház főorvosa lett. Nagyszámú tudományos műveiből fontosabbak: *A csecsemők mesterséges táplálkozásáról; A csecsemők gastroenteritiséről; A gyermekgyógyászat kompendiuma; A gyermekkorbeli diagnosztikus tuberkulin-kísérletekről; Újabb kutatások és alapelvek a csecsemőtáplálás terén; Az újszülöttek táplálásáról; Csecsemők védelme a tuberkulózissal szemben; Magyarország csecsemőhalálozási statisztikája és a gyermekvédelem jövője; Magyarország csecsemővédelmi institucióí; A gyermekbetegségek therápiája; A csecsemők és újszülöttek betegségei és therápiája; Német és magyar anya- és csecsemővédelmi intézmények a háború alatt és azóta* (1917). Felesége B. Miklósné*. Férje tragikus halála után az Uj Nemzedék, majd a Nemzeti Ujság munkatársa lett. Figyelmet keltett *Boszorkány* c. regényével 1922. S. R.

Berendné, Rosenák *Margit*, hegedűművésznő, szül. Budapesten 1904. 19 éves korában végezte az Akadémiát. Hubaynak, Mambrininek és Studernek volt a növendéke. Számos önálló hangversenyt adott és több koncert keretében lépett fel nagy sikerrel.

Berény, 1. *Henrik*, hegedűművész és zeneszerző, szül. Kassán 1871 jan. 1. Tanulmányait Bécsben végezte Joachim alatt. A művészképző elvégzése után kezdte sikeres turnéinak sorozatát. 1886-ban Liszt Ferenc levelével Párizsba utazott, ahol lassan az elsők közé emelkedett. Több kamarazeneműve mellett értékes zenés színpadi műveket is komponált. *Chou-chou* c. operettje, *A kéz* c. pantomimje, a *Thalma* c. operája európai sikert aratott. Táncdarabjainak száma felülmúlja a háromszázat. K. K.

2. *B. Róbert*, festő, szül. Budapesten 1887. A modern magyar művészetnek egyik kiváló tagja, akinek néhány éven át fennállott szabadiskolája a fiatal festőgenerációra nagy hatással volt. Münchenben és Párisban tanult s azután is évekig élt külföldön. Mint a «Nyolcak» csoportjának tagja, azok között volt, akik az impresszionizmus után kialakuló művészi problémákra először mutatott rá. Képei erősen összefogott, egyszerű formafelületeikkel hatnak és nem csak színességükkel beszélő színtömegek, vonalritmikájukkal vonzó formák ezek, hanem az a plaszticitás érződik ki belőlük, amelyet csak a legkisebb részletekig ható átélés tud megteremteni. Teret, mozgást, életet éreztetnek. 1928-ban az Ernst-múzeumban rendezett kiállítása igen jelentős haladásról tett tanuságot. Plakátjai és könyvborítékjai is a legjavából valók. K-R. A.

Berényi 1. *László**, hírlapíró és közgazdasági író, szül. Pakson 1851. Fiatal korában Bécsben,

Münchenben és Párisban műtörténeti tanulmányokat folytatott. Költeményei 1869, képzőművészeti kritikái pedig 1874 óta jelentek meg. Ugyanebben az esztendőben a Pesti Napló párisi levelezője lett. Budapestre visszatérve segédszerkesztőnek belépett a Nemzeti Hirlap kötelékébe. Ezidőtájt már politikai és közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. Majd megindította a Magyar Föld közgazdasági napilapot, mely azonban csak rövid életű volt. 1881-ben az újonnan megalapított Budapesti Hirlap szerkesztőségébe lépett. Elméletileg és gyakorlatilag egyaránt képzett közgazdász, akinek sok cikke és tanulmánya jelent meg a modern mezőgazdaságról, az iparfejlesztéssel kapcsolatos kérdésekről és a pénzpiac problémáiról. Sz. G.

2. *B. Sándor* ügyvéd, jogi szakíró, szül. Bicskén (Fehér vm.) 1865 máj. 3. Jogtudori oklevelét a budapesti egyetemen nyerte el. Pollák Illés (l. o.) ügyvédi irodájában kezdte meg a joggyakorlatot. Jelenleg jogügyi előljárója és ügyésze a budai izr. hitközségnek, alelnöke az Orsz. Izr. Patronage Egyesületnek és az Izr. Szünidei Gyermektelep Egyesületnek. Első könyvét *Lakbérleti jog és eljárás* címen dr. Graber Károllyal közösen írta. Majd 1905-ben Tarján Nándor dr.-ral együtt megírta *A magyar állampolgárság megszerzése és elvesztése* c. művét. Jogirodalmi működése mellett a felekezeti sajtónak is régi munkatársa. V. A.

Berésisz, hetiszakasz, mely *Mózes* 1. könyvének kezdetétől a 6. fejezet 8. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: a világteremtés hét napja, az első emberpár Éden kertjében, Káin és Ábel, Káin utódai. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája* könyve 42. fejezetének 5. versétől a 21. versig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a prófétai rész is Istenről, mint a világ teremtőjéről szól. F. D.

Berésisz *(Széfer)*, l. *Teremtés könyve.*

Bergel, 1. *József* (v. *Bergl*), orvos és hebraista szül. 1799., megh. Kaposváron, 1884 febr.-ban. Félszázadnál tovább működött, mint gyakorlóorvos. Orvosi tanulmányai a Zeitschrift für Natur- und Heilkundeben jelentek meg. Zsidóvonatkozású önállóan megjelent művei; *Hebräische Gedichte nach einem neuen Rhythmus* (Gr. Kanizsa, 1873); *Studien über die naturwissenschaftlichen Kentnisse der Talmudisten* (Leipzig, 1880); *Geschichte der Juden in Ungarn nach den besten Quellen bearbeitet* (Kaposvár, 1879, u. a. magyarul: *A magyarországi zsidók története*, u. o., u. a.); *Die Eheverhältnisse der alten Juden im Vergleiche mit dem griechischen und römischen* (Leipzig, 1881). S. R.

2. *B. Viktor*, zongoraművész és énektanár, szül. Londonban 1870 máj. 20. B. magyar szülők gyermeke; születése után a kontinensre költöztek. Bécsben és Berlinben tanult. 1896-ban a Brooklyn School of Music tanára volt, New-Yorkban. 1906-ban Londonba szerződött és azóta ott él. Ismertebb tanítványai: Lauritz Melchior, Susan Metcalfe-Casals, John Adams, Gervase Elwes. K. K.

Berger, 1. *Brunó*, filantróp, szül. Homonnán 1785., ahonnan Bécsbe költözött. A pesti nagy árvíz alkalmával 5000 forintot meghaladó összeget gyűjtött a károsultak részére, a kolera idején pedig orvos-fiát, Zsigmondot küldte Pestre, aki itt maga is életét vesztette. Művei: *Or Nógá* (vizsgálatok a héber, khald és aram nyelvben) *Libánon* (archeológiai mű 6 kötetben).

2. *B. Endre*, gordonkaművész, szül. Meránban 1903. Schiffer-növendék volt a Zeneművészeti Főiskolán. 1927-ben végzett. Azóta egy évet Islandon töltött. Ottani hangversenyein nagy sikert aratott. K. K.

3. *B. Ferenc*, orvos, szül. Szabadkán 1828., megh. Budapesten 1919. Negyven éven át volt Hódmezővásárhely t. főorvosa és az 1868. orsz. zsidó kongresszuson a város zsidó hitközségének képviselője. S. R.

4. *B. Gyula*, hegedűművész, szül. Aradon 1848., megh. Bécsben. A bécsi Orchesterverein der Gesellschaft der Musikfreunde hangversenymestere, hegedűtanár egy bécsi magánzeneiskolában, majd a bécsi Hofoper balletkorrepetitora. Több kitüntetést kapott működéséért. K. K.

5. *B. Iván*, orvos, az állami gyermekmenhely laboratóriumának főorvosa. Szül. Sárbogárdon (Fehér vm.) 1893 febr. 21. Orvosi és kémiai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Két évig Winkler professzor tanársegéde volt az I. számú vegytani intézetben. A háború alatt az Auguszta-barak és a Soroksári-úti hadikórház laboratóriumát, 1918. pedig a Szent Gellért-gyógyfürdő laboratóriumát vezette, 1919 óta az állami gyermekmenhely laboratóriumának főorvosa. Magyar és külföldi szaklapokban több colloid-kémiai munkája jelent meg, számos cikket írt még a Wassermann-féle reakcióról és a vér reakciójának megváltozásáról a gyógyfürdők hatása alatt. Újszerű eljárást és eszközt fedezett fel a minimális fehérje-mennyiségek mérésére. V. A.

6. *B. Miksa*, ügyvéd, szül. Miskolcon 1867. Ügyvédi oklevelét a budapesti egyetemen szerezte. A Kuria ügyvédi tanácsának tagja, a bíró- és ügyvédvizsgáló bizottság elnökhelyettese. Sokáig tagja volt a büntetőtörvénykönyv kodifikáló bizottságnak. Közérdekű munkásságának elismeréséül kormányfőtanácsossá nevezték ki. Kiváló büntetőjogász, aki számos cikket és nagyobb tanulmányt írt szaklapokba és egyéb szakbeli összefoglaló munkákba. Könyve: *A büntetés kimérésének reformja* (Budapest 1906). V. A.

Bĕrisz, *(h.)*. *Szövetség*, szerződés, l. *Szövetség* alatt.

Berkes *Imre*, író és hirlapíró, szül. Szigetváron 1878. Miután a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán folytatta tanulmányait, hirlapíró lett. 1913-ban pályadíjat nyert *Bábel* c. társadalmi regényével. Egyéb regényei; *Csillagok, ha kialszanak* (1913); *Ezer leányfej* (1916); *Bülbül hadnagy* (a magyar háborús szépirodalom egyik legsikerültebb terméke, 1917); *Nem haltam meg tőle* (a pubertás viharzásának megragadó képe, 1919); *Odakünn süt a nap* (1920); *Vérző falvakon át* c. élettel teljes harctéri emlékeket tett közzé. 1921 óta a Magyarság c. napilap éjjeli szerkesztője. Sz. G.

Berkovits, 1. *Lajos*, hegedűművész, szül. Budapesten 1874. A Zeneakadémián tanult

Hubay és Popper Dávid vezetése alatt. 1895-ben Párisba ment, ahol a híres Lamoureux-orchester első hegedüse lett és világszerte nagy sikereket aratott. 1896-ban a M. kir. Operaház szerződtette s egyszersmind a világhírű Grünfeld-quartett tagja lett. K. K.

2. *B. Miklós*, orvos, belgyógyász, szül. 1840., megh. 1909. Nagyváradon városi orvos, később a város tb. tiszti főorvosa lett.

3. *B. Zsigmond*, orvostudós, szül. 1834., megh. 1896. A magyar orvosi kar egyik legképzettebb, legkiválóbb tudós-orvosa volt. Az 1873-iki országos kolera-járvány idején sok közjóléti intézményt hívott Nagyváradon életre. A kiváló tudós és orvos emlékére a nagyváradi izraelita hitközség jelentős alapítványt tett orvosnövendékek kiképzésére. Sz. I.

Berlin *Jesája ben Juda* (másképp apósa neve után Pick Jesájának is nevezték), a XVIII. sz. legkimagaslóbb talmudkritikusa, breslaui főrabbi, szül. Kismartonban 1725 okt., megh. Breslauban 1799 máj. 13. Hires rabbicsaládból származott s rokonságban állott Heller Jomtóv Lipman (l. o.) és Schiff Méir rabbikkal. Atyját szaktekintélynek ismerték el a talmudtudományban s B. tőle nyerte kiképzését, melyet Halberstadtban folytatott. 1750-ben Breslauban telepedett le s egy tekintélyes kereskedő leányát vette nőül 1787., amikor a rabbinátus tagja, majd 1793. főrabbi lett. A díszes állás és jómód dacára B. aszkéta életmódot folytatott s tanítványa, Ginsberg Wolf leírása szerint, csupán szombat és ünnepnap éjjel feküdt le, többi idejét kizárólag tanulással és tanítással töltötte. Emlékét főleg a talmudi jogról írott nagy művei örökítették meg. Ezek: *Omer ha-Sikchó* (1860); *Hagóhósz ha-Sász* (Dyhernfurth, 1800 s később valamennyi tudományos talmudkiadáshoz felvéve), talmud-szövegkritikai tanulmányok; *Haflóóh Sebá Aróchin* (I—II., Breslau—Wien, 1830—59); *Chiddusé ha-Sász* (Königsberg, 1860); *Risón le-Ción* (Dyhernfurth és Wien, 1793). B. ezen műveiben a talmudi szövegkritika tulajdonképeni megalapítója Wilna Elija rabbi mellett s csupán ez utóbbi multa őt felül úgy éles ész, mint kritikai szellem terén. Azonkivül B. volt az első német rabbi, aki tudományosan kezdett foglalkozni a Talmud utáni kor irodalmával. A rengeteg anyag, melyet műveiben felhalmozott, a későbbi korok kutatásait nagy mértékben megkönnyítette. S. R.

Bermann *Miksa*, műszaki író és államvasúti főfelügyelő, szül. Győrben 1861., megh. Budapesten 1925. Tanulmányait a budapesti és több külföldi műegyetemen végezte és gépészmérnöki oklevelet szerzett. 1885 óta a M. Kir. Államvasút szolgálatában állott. 1912-ben a Máv. budapesti északi főműhelyének főnökévé nevezték ki, utóbb nagy érdemeket szerzett, mint a laboratóriumi anyagvizsgálat vezetője. Ezen a téren új módszereivel a külföldön is elismert elsőrangú szaktekintély volt. Fontosabb művei: *A szerszámacél kezelése és edzése; Az edzésről; A vasanyagok felismerése szikrájuk alapján; Az acélhegesztés és autogénhegesztés elmélete és gyakorlata; A vasútüzemben előforduló balesetek okairól; A szikrapróbák elméleti és gyakorlati ismertetése; Die Theorie des Schweissens von Stahl und ihre praktische Anwendung; Die Grundzüge der Versuchsmethode der Funkenprobe und ihre praktische Verwendung.* Sz. G.

Bernát 1. *Miklós*, rabbi, szül. Kápolnok-Monostoron (Szolnok vm.) 1885. 1906—1916-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1915-ben szerzi meg a bölcsészdoktori oklevelet a pesti egyetemen, 1917. avatják rabbivá, 1917. tapolcai főrabbi, 1923 óta a pesti izraelita hitközség vallástanára. Műve: *Az etimológia a hagyományos irodalomban* (Budapest, 1915). Cikkei a Magyar Izraelben jelentek meg.

2. *B. Ottó*, hírlapíró, közgazdasági író, ügyvéd, szül. Keszthelyen 1872. A budapesti egyetem jogi karának hallgatója volt és tanulmányainak elvégzése után megszerezte a jogi doktori és az ügyvédi oklevelet. Még joghallgató korában az Egyetértés című napilap belső munkatársa volt és e lap külpolitikai rovatát vezette. Később jórészt közgazdasággal foglalkozott és a legtanultabb közgazdasági publicisták sorába emelkedett. A Pesti Napló, a Neues Pester Journál, a Budapest, a Világ, az Esti Kurir vezércikkírója és közgazdasági munkatársa volt. Jelenleg a Magyar Hirlapban szól hozzá tartalmas cikkekben a magyar közgazdasági élet és a nemzetközi gazdasági politika aktuális kérdéseihez. A Budapesti Napilapok Szindikátusának ügyésztitkára volt. Sz. G.

Bernauer, 1. *Izidor*, gépészmérnök, szül. Budapesten 1860. A műegyetemet u. o. végezte el, majd a gázművek szogálatába állott és 1910. a fővárosi gázművek műszaki igazgatójának választották meg s e minőségben az óbudai gázgyár üzemeit és annak építését is ő vezette. Érdemeiért a főváros tanácsa a gázművek örökös igazgatósági tagjává és műszaki tanácsadójává nevezte ki. A Magyar Gázgyárak Országos Szövetségének ügyvezető-igazgatója. Szakértekezései hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg.

2. *B. M. W.* pozsonyváraljai ötvös a XIX. század közepéről, ötvösjegyét közli az Archaeologiai Értesítő (1912. 148. l.)

3. *B.* Zsigmond, vegyészmérnök, szül. Budapesten 1864 jún. 3. Műegyetemi tanulmányait u. o. végezte s 1914. a Műegyetem előadója, 1924. magántanára lett. Tanulmányai főleg a védjegy- és mintaoltalom körébe vágnak és hazai s külföldi szakfolyóiratokban jelennek meg.

Bernfeld *Jónás*, debreceni rabbi, szül. Nagytapolcsányban, megh. Debrecenben 1890. A pozsonyi jesiván tanult és 1855-től kezdve Alberti-Irsán, 1860-tól haláláig Debrecenben működött.

Bernstein *Béla*, rabbi és történetíró, szül. Várpalotán (Veszprém vm.) 1868 jan. 7. 1882—89. és 1890—1892. volt a budapesti Rabbiképző növendéke, a közbeeső esztendőt a breslaui Jüdisch-theologisches Seminarban töltötte. Bölcsészdoktori oklevelét 1890. Lipcsében nyerte. 1892-ben avatták rabbivá Budapesten. 1892-ben lett szombathelyi főrabbi, ugyanilyen minőségben került 1909. Nyiregyházára. Az Országos Rabbiegyesület alelnöke, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja. Szaktárgya a zsidó

történet és legkiválóbb ismerője a magyar zsidók szabadságharcbeli történetének. Erről írt kitűnő munkáját az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat jutalommal tüntette ki. Számos tanulókönyvet írt és tantervet készített. Tevékeny résztvett az Imit Bibliájának fordításában. Főbb művei: *Die Schrifterklärung des Bachja b. Ascher ibn Chalâwa und ihre Quellen* (Berlin, 1891); *A Tóra* (Imit bibliafordítás, Budapest, 1896); *1848—1849-i magyar szabadságharc és a zsidók* (Budapest, 1898, Jókai Mór előszavával); *A Tóra* (tankönyv, bibliafordítás, 6 kiadás. 1902—1922.); *A zsidóság története* I—IV. (tankönyv, Nyiregyháza 1922—23); *Zsidó vallástan* (tankönyv, Nyiregyháza, 1922); *A szombathelyi izr. elemi iskola története.* (Budapest, 1896); *Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn* (Breslau, 1900); *A Dunántúli Rabbiegyesület egyetemes részletes hittani tanterve* (Szombathely, 1901); *1848 és a magyar zsidók* (Budapest, 1906); *Die Agunafrage im Lichte des Weltkrieges*; *A jogakadémiai tanár és a zsidó erkölcs* (Budapest, 1917); *Egyetemes részletes hittani tanterv* (Nyiregyháza, 1922); *Jókai és a zsidók* (Budapest, 1925); *Tíz egyházi szónoklat; Zsidó honvédek a szabadságharcban* (Budapest, 1926); *A haftórák* (1928). Cikkei: A Magyar Zsidó Szemlében, az Imit Évkönyveiben, A Jövőben, a Magyar Zsinagógában, a Magyar Izráelben, a Mult és Jövőben, a Magyar Zsidó Almanachban, az Izraelita Tanügyi Értesítőben, az Egyenlőségben, a Vas és Szabolcs vármegyei helyi lapokban, a Zsidó Évkönyvben jelentek meg. E lexikon munkatársa. F. D.

Běróchó, l. *Bróchó.*

Berón *Gyula,* grafikus és festő, szül. Felső-Bancsáron (Hunyad vm.) 1885. Tanulmányait Budapesten a képzőművészeti főiskolán végezte. Különösen budapesti városrészleteket ábrázoló finom, művészi ceruzarajzaival szerzett elismerést. Először (1909—1912) arckép és városrészt ábrázoló rézkarcokkal szerepelt a Műcsarnok 1909. évi nemzetközi grafikai kiállításán *(Híd),* később tájkép olajfestményeket *(Rózsadomb; Hegyes vidék)* is állított ott ki. Többször nyerte el az állam grafikai díját, 1925. pedig friss vízfestményeiért az állam első vízfestmény díját. Rézkarcai és rajzai vannak a Szépm. Múzeumban. F. B.

Berté *Henrik,* zeneszerző, szül. Galgócon 1858., megh. Vöslauban 1924 május 8. A magyarszármazású komponista elnémetesedett és állandóan külföldön élt. Operettjei közül az egyik világsikert aratott, a *Három a kislány,* amelynek muzsikáját Schubert műveiből állította össze.

Berzevice *(Brezovica nad Torison* Cs.-Szl.) Sáros vm. A B.-i orth. hitközség 100 évvel ezelőtt, 1828 áprilisában alakult meg. A hitközség megalapítója Holländer Mór kereskedő volt, aki később Eperjesen a megyei hitközség elnöke lett. A hitközség első rabbija Hirtenstein Mihály volt, akinek működéséről semmi feljegyzés nem maradt. B.-n két zsidó templom van, az egyik több mint 100 éves, a másik a mult század 70-es éveiben épült. A Chevra Kadisa 1830. létesült, jelenlegi elnöke: Langer József. A hitközség tagjai közül mintagazdaságokat vezetnek Klein Zsigmond és Klein Henrik, aki Berzeviczy Albert birtokát bérli. A hitközségnek értékes levéltára volt, amelynek nagy része azonban egy tűzvész alkalmával elpusztult. A hitközség évi 21,000 č K. Anyakönyvi területéhez Hamborg, Slavkov, Stelbach, Blazov, Torisa, Krivjany és Visoha helységek tartoznak. A hitközség lélekszáma 186, a családok száma 37, adót 32-en fizetnek. Foglalkozás szerint 2 gazdálkodó 1, tanító, 12 kereskedő, 4 iparos és 13 egyéb. A hitközség területéről több kiváló rabbi származott el, így Enten Manó kassai, néhai Gerstel Ignác nagyszentmiklósi, Ehrenfeld Simon nagymihályi, néhai Ehrenfeld Samu volt sárospataki és surányi rabbi, aki több könyvet írt és néhai Ganczfried Salamon, aki kiváló talmudtudós volt. A hitközség mai vezetősége: Braun Izrael rabbi, Klein Zsigmond elnök, Seidenfeld Adolf pénztárnok és titkár.

Běsalach hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 13. fejezetének 17. versétől a 17. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Izráel átvonulása a tengeren, Mózes és Izráel éneke, Isten gondoskodása Izraelről a pusztában, győzelmes harc Amalékkal. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Bírák könyve* 4. fejezetének 4. versétől az 5. fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő győzelmi éneket tartalmaz: Mózesét és Izraelét az első, Deboráét az utóbbi. F. D.

Besnyő 1. *Béla,* festő, szül. Tiszaújlakon (Ugocsa vm.) 1876. Oroszországban Stepanoff tanárnál tanult három évig, 1907. beutazta Franciaés Angolországot, valamint Amerikát. Főleg tájképeket festett. Kiállított a Nemzeti Szalonban. A világháború előtt pár évvel műkereskedést nyitott, mely jelenleg is fönnáll, de mint festő nem működik.

2. *B. Bernát,* ügyvéd, jogtudományi író, szül. Tőkésújfalun (Nyitra vm.) 1876 márc. 20. Az egyetem elvégzése óta Budapesten folytatott ügyvédi gyakorlatot. Tagja az ügyvédvizsgáló bizottságnak. A magánjoggal, a római joggal és a Pandekta joggal foglalkozik intenziven. Tömérdek kisebb cikken és értekezésen kívül, melyek jogtudományi lapokban jelentek meg, nagyobb munkái: *Institucziók és Pandectak* (Budapest 1900); *Justinianus császár institucziói latinul és magyarul* (1899); *A Pandecta jogi fogalma* (1906); *A büntető novella* (1907); *A magántisztviselők nyugdíja* (1912).

Besózás *(h. melichó),* a rituálisan levágott állat húsának előírásos módon való B.-a abból a célból, hogy főzésre alkalmas, azaz «káser» legyen. A rabbik figyelme már az ókorban ráterelődött a hajszáleres húsra s minthogy a vér élvezésének mindennemű formája szigorúan tiltva volt (l. *Vér*), ezért az esetleg véres húst még külön besózták, jóllehet a papi kódex a véredényt tartalmazó vagy a vérrel lecsurgatott hús élvezését tiltotta el, de nem a hús egy részét tartalmazó vért is. Ez utóbbira csupán a lemosást rendelik el a rituális törvények *(Keritót* 20b, 21a; *Sulchan Áruch, Jóre Dea* 67.[1].) Mégis ezek mellett külön intézkedtek a rabbik már az ókortól kezdve, hogy főzés előtt a felületen levő részt B. útján kell eltávolítani, különben elfogyasztani azt nem szabad, csupán, ha nyárson sütik a húst,

de szokás szerint még ekkor is előbb elvégezték a B.-t *(Chullin* 14a, *Jóre Dea* 76). A B.-i eljárás a következő: A húst előbb, legalább félóráig tiszta vízben kell hagyni, hogy a pórusok kibocsássák a vért; 24 óránál tovább semmiesetre sem szabad a húst vízben tartani, mert ez esetben úgy a hús, mint az edény «teréfó» lesz, miután úgy tekintendő az edény, mint amelyikben előzetes B.-nélküli húst főztek. Leginkább külön edényt kell a B. céljára tartani s azt semmiféle más célra felhasználni nem szokták, jóllehet ez nem ütközik tilalomba s megengedett *(Jóre Dea* 69[1]). Miután a húst kiveszik a vízből, külön kosárra vagy e célra tartott deszkára kell tenni s minden legapróbb részén meg kell sózni sűrűn; aprójószágnál a belső részeket is fel kell nyitni s azt is sűrűn megsózni. A besózott húst félóráig érintetlenül kell hagyni, legkevesebb azonban húsz percig; ezután a sót le lehet rázni, a húst kétszer leforrázni, amely művelet után meg lehet azt főzni. Ha a húst a só lemosása előtt főzik meg, akkor az illető edény és mindaz ami benne van, tiltott («teréfó»), hacsak a főzőedény hatvanszor nem nagyobb, mint a besózatlan hús. Némely rabbi szerint azonban még az utóbbi esetben is tilos az edény további használata. Három nappal később a levágás után már a B. sem elegendő, hanem csupán a roston sütés; ha azonban a három napon belül időnként friss vízbe teszik a húst, akkor a B. is elegendő. A májat külön szokták felvágni, miután sok vért tartalmaz és nem főzni, hanem sütni kell *(Chullin* 111a. *Jóre Dea* 73). A fejet is fel kell vágni B. előtt s az agyvelőt el kell távolítani (u. o. 71); a szívet is fel kell vágni s szokásos B. előtt a tüdő nagy erének kinyitása is (u. o. 72). Különböző megengedett állati húsok egymás mellett is lehetnek B. céljából, azonban hal és más hús semmiesetre sem, mert a halvér, nem véredényből jövén, nincs eltiltva, viszont a kétféle kiszivárgó vér vegyülne (u. o. 70). A beleket nem szabad a többi részekkel együtt besózni, azonban ez esetben nem minősítik azt «teréfó»-nak (75). Az állati testben talált tojást külön be kell sózni. L. még *Egészségügyi törvények* és *Vér*. S. R.

Irodalom. Julius H. Greenstone (Jewish Encyclop.); Maimonides, Jad Maakulóth Aszaróth 6; Caro, Sulchan-Aruch, Jóre Dea 69—78; Rokeach §§ 410—431; Kol Bo 103; Ór Záruah I. 469—478; Chochmat Adam, § 30—35.

Bész, a héber alfabétum második betűje sz. k.-sel: *bét*. Hangzó értéke: b (pontozatlan alakja nálunk v-nek hangzik), tehát ajakhang. Számértéke: kettő. Neve házat jelent, alakja nyitott háznak felel meg.

Bész almin *(h.)*. Zsidó temető.

Bész din, *(h.)*. *Törvény háza* kifejezéssel jelölik még ma is a rabbinikus bíróságot. Eredete régmúlt időkre, a Szentély fennállásának idejére megy vissza, mikor 3, 23 és 71 tagú bíróságok voltak. Ma a magánjogi pereket nem igen viszik rabbinikus bíróság elé, ellenben a (legalább) háromtagú Bész-din elé kerül a get (l. o.), a chalica (l. o.), a prozeliták (l. *Ger*) felvétele stb. stb. A nyelvhasználat «Bész din cedek»-nek nevezi, magyarul «az igazság törvényháza», elnökét Ros bész din-nek vagy av bész din-nek, magyarul a törvényház feje vagy atyja. Ez rendszerint a főrabbi. A Bész din tagjai rabbikból, tanultakból kerülnek ki. Szokott a B. választott bíróság gyanánt is szerepelni. Ítélete megfellebezhetetlen. E választott bíróság elé vitt ügyet din-tórá-nak nevezik. F. D.

Bész hachájim *(h.)*. *Az élet háza*, a temető eufémisztikus elnevezése.

Bész hakneszesz *(h.)* *A gyülekezet háza*. Zsinagóga.

Bész hakvorósz *(h.)*. *Temető*.

Bész hamidras, népies kiejtéssel: *beszmedres*, szefardul: *bét hamidras*, a talmudi kutatásnak szentelt iskola vagy előadóterem, a hozzátartozó könyvtárral. Szabatos fordításban: a «tanulás háza». Rendszerint a zsinagógához van hozzáépítve. Ahol jesiva van, ez az «aula» és a rabbi ott tartja előadásait. Ha a község nem tart fenn jesivát, akkor a hitközség tagjai használják és itt folytatják talmudikus studiumaikat. Chásszideus vidékeken Klauz-nak hívják a B.-t, vagy Stubel-nek (Gebetsstubel) és imatermül is szolgál.

Bész hamikdos *(h.)*. A jeruzsálemi szentély héber neve.

Bész ólom *(h.)*. Az örökvalóság háza. Temető

Beszómim *(h.)*. Fűszer, a szombatot búcsúztató havadóló szertartáshoz. Beszomim-büchs: fűszertartó, fémből, fából, ezüstből tornyos, stilizált formában; a XVI. sz.-tól a XIX. sz.-ig művészi kivitelű B.-kat készítettek.

Betegekért való könyörgés. Szertartásának többféle megnyilatkozása van. Áldásmondás, zsoltármondás, névváltoztatás. 1. Áldásmondás ebben az esetben annyit jelent, hogy a Tóraolvasás keretében mi-sebérach-ot (l. o.) mondanak a betegért, kívánva annak mielőbb való felgyógyulását. 2. Zsoltármondáshoz már csak súlyosabb esetekben folyamodnak. Előimádkozó és közönség versenkint felváltva mondja a következő zsoltárokat: 20, 6, 9, 13, 16, 17, 18, 22, 23, 25, 30, 31, 32, 33, 37, 39, 41, 49, 55, 69, 86, 88, 89, 90, 91, 102, 103, 104, 107, 108, 142, 143, 148. (A rövidebb ritusban csak a következőket mondják: 90, 91, 102, 103, 116, 118). Ezek után pedig a 119. Zsoltár alfabétumos verseiből összerakják a betegnek és anyjának nevét (pl. Sělomo ben Léa, vagy Debóra bász Mirjom stb.) Végül a Kêrá Szóton (távozz, Sátán) szavakat. Majd a nyitott frigyszekrény előtt mondanak könyörgő imát a beteg felgyógyulásáért. 3. Az előbbi szertartás folytatása lehet a névváltoztatás, melynek alapgondolata misztikus tartalmú: mindaz, amit a régi névre határoztak a mennyekben, legyen semmis, mert a betegnek már új neve van. A Zsoltár alfabétumából az új nevet is összerakják, elmondván a vonatkozó verseket. F. D.

Betegek látogatása (héb. *Bikkur cholim*). A B. szimpátiából, vigasznyújtás, gyámolítás, gondozás és gyógyítás céljából a Talmud és a rabbinikus írók szerint minden zsidónak kötelessége, amely a nem-zsidóval szemben is fennáll *(Gittin* 61a). Minthogy a jótékonyságnak (l. o.) erről a speciális módjáról az írott törvény nem intézkedik, a rabbik a *Pentateuch* egyes tanításaiból vezették azt le. Így: «Az Örökkévaló, a te Istened után kell menned» *(Deuter.* 13. 4);

«Istent kell utánoznod, amint Ő meglátogatja a betegeket, úgy neked is látogatnod kell azokat» (*Szóta* 14a; *Gen. Rabba* 8.). Ezen az alapon a *Bába Mecia*-traktátus (30b. és *Targ. Jerus.*) kötelességgé emeli a B.-t. A chásszideusok (l. o.) az ókorban ezen speciális kötelesség gyakorlásának módjait is kidolgozták. A javarészben tőlük és a velük azonos esszeusokból (l. o.) eredő kereszténység első evangélistái, így Máté (25, 36) is említi a B.-t a többi jócselekedetek között. A Sulchan-Áruchnak egy egész fejezete foglalkozik a B.-val, mint paranccsal. A legtöbb zsidó hitközség kebelében régi időktől fogva, sőt, mint a liturgia gyakori kitételeiből következtetni lehet, az ókortól fogva voltak és vannak egyesületek, melyeknek speciális kötelességük a B. Ilyen egyesületek nem csupán Magyarországon, hanem mind az öt világrészben vannak. (L. *Jótékonyság.*) S. R.

Bethlen *Oszkár*, hírlapíró, szül. Sopronban 1876. A budapesti egyetemen elvégezte a jogot és megszerezte a jogtudományok doktorátusát. Mint egyetemi hallgató *Hitbizományok reformja* c. tanulmányával akadémiai díjat nyert. Hírlapírói pályáját 1898. kezdte az Egyetértésnél, majd a Hazánk munkatársa lett. 1904-ben belépett a Pesti Napló kötelékébe és 1912-ig e lap politikai rovatát szerkesztette. 1913-ban megalapította a Déli Hirlap c. estilapot. Utóbb ismét a Pesti Napló munkatársa volt. Politikai riportokon, vezércikkeken és szatirikus karcolatokon kívül a *Politikai Magyarország* c. gyűjteményes munkában nagyobb politikai tanulmányokat tett közzé. Állandó munkatársa volt Kiss József hetilapjának, A Hétnek is, amelyben sokáig a «Politikai szilánkok» c. szatirikus rovatot írta. Sz. G.

Betlen *Gyula*, szobrász, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait 1899-ig Budapesten végezte, azután 1904-ig Párisban a Julien akadémián Verlet alatt tanult. A Műcsarnokban 1901. állított ki először. 1913-ban gyűjteményes kiállítása volt a Könyves Kálmán szalonjában. Külföldön is kiállított: Párisban, a Julien akadémián első díjat, Turinban, St. Louisban bronzérmet, Milanoban aranyérmet nyert. Legjelentékenyebb alkotása a nyiregyházi Kossuth szobor (1912), melyre 34 pályázó közül az első díjat és a megbízást nyerte el. Kisebb bronz és terrakotta aktszobrokat is készített. Dekoratív szobrai közül a Tóth család sírboltjának szobrai a Kerepesi temetőben (1906) és a Gutenberg-otthon díszítése (1907) említendők. Az éremszobrászattal is próbálkozott: ilyen a Mikéfe érme (1910) és a Ludovika Akadémia plakettje a Ludovika szoborra. F. B.

Bettelheim, hírneves pozsonyi család, melynek tagjai nagy szerepet játszottak az ottani zsidó életben és a külföldön is. A Bettelheim név már a XVII. sz.-ban tűnik fel Pozsonyban. 1709. Bettelheim Löb mint zsidó bíró szerepel.

1. *B. Albert Siegfried (Áron)*, rabbi, orvos és hebraista tudós, szül. Galgócon 1830 ápr. 4., megh. 1899 aug. 21. hajón, az Atlanti-óceánon, ahol eltemették. A pozsonyi, majd a leipniki és prágai jesivákon tanult s az utóbbi helyt a híres Rappoport főrabbinak volt tanítványa, egyszersmind pedig az egyetemet is látogatta s később u. o. filozófiai doktorátust tett. Kevéssel utóbb több londoni lap levelezője és Forgács gróf, későbbi magyar kancellár, akkor Csehország kormányzójának családjánál lett instruktor. Az ötvenes évek elején B. Temesvárra került, mint az ottani iskolák vezetője. Itteni működése alatt szerkesztette az «Előre» c. politikai hetilapot. 1856-ban kinevezték Csernovitzba «a keleti nyelvek hivatalos fordítójának és a héber könyvek cenzorának». Itteni tartózkodása alatt feleségül vette Weintraub Henriettet, aki az első zsidó női tanító volt Magyarországon. 1860-ban elfogadta a komáromi főrabbi állást és ugyanott az összes iskolák főfelügyelőjévé is kinevezték, mely állást zsidó előtte még nem töltött be. Mégis csupán rövid ideig maradhatott Komáromban, mert haladó szelleme miatt működésében akadályozták s ezért Kassára ment, ahol «Der Jude» címen hetilapot alapított és szerkesztett s ebben a kongresszus haladó iránya mellett kötötte le magát. Emiatt a fanatikusok exkommunikációval fenyegették meg, amiért ő Amerikába vándorolt 1862 végén. Itt először Philadelphiában a «Beth Israel» hitközségnek volt rabbija s egyszersmind a Maimonides-Kollegiumnak a tanára. 1869-ben Richmondban lett rabbi s u. o. német nyelven «Der Patriot» c. lapot indította meg, mely nemsokára angolul jelent meg «The State Gazette» címen. Richmondban egyszersmind orvostudományokat tanult és orvosi diplomát is szerzett. Mint gyakorlóorvos is jó hírnévnek örvendett, de ápoly elismert hitszónok is volt. 1875-ben San-Franciscóba hívta meg az Ohabe Shalom hitközség. Itt a «Bűnözés elnyomására alakult társaság» elnökévé választotta meg. A kollegiumokon és egyetemeken is előkelő szerepeket töltött be és számtalanszor tartotta az avató beszédet a baccalaureusoknál. 1887 óta Baltimore legnagyobb hitközségében működött. 1899. aug.-ban szülei sírjának látogatására hazajött s újból kiutazott; a hajón meghalt. Temetését a zsidó ritus pontos betartásával és a héber imák felmondásával a hajón tartozkodó két katolikus pap végezte, akikkel már előbb B. szivélyes ismeretséget kötött. Ezek mondták el a Kaddist, midőn B. holttestét a tengerbe engedték. B. irodalmi működése nagyon sokféle volt. Írt ghetto-novellákat is, melyek közül többet németre és magyarra is lefordítottak. Húsz éven át dolgozott az új angol Biblián, melynek nagyobb részét elkészítette és kéziratban hagyta hátra. Számos jegyzetét és tudományos észrevételét Kohut Sándor (l. o.) is felvette és közli az «Aruch Completum»-ban, míg Kohut Georges Alexander B.-nek életrajzát írta meg. S. R.

2. *B. Félix Albert*, orvos, *B.* 1. fia, szül. Galgócon 1861 szept. 2., megh. Baltimoreban 1890 ápr. 4-én. Atyjával együtt vándorolt ki Amerikába. Húszéves korában san-franciscoi orvosi egyetemen diplomát kapott, azután a St. Quentin állami börtön orvosa, majd hajóorvos lett a Csendes Oceánon, később 1883—89-ig a Panama-csatorna és vasút orvosfőnöke lett. Az ő felügyelete alatt építették az első kórházat Panamában s ennek is ő volt a vezető orvosa. Számos magas kormánykitüntetést és elismerést kapott. 1889-ben a nagyobb európai klinikákat tanulmányozta, miután

mint orvos egy újfajta trópikus bacillus felfedezésével jó nevet szerzett magának. S. R.

3. *B. John Barnardé*, orvos és misszionárus, szül. Pozsonyban 1811., megh. Brookfieldben (U. S. A.) 1869. szept. 11. Atyját Chaimnak hívták. 9 éves korában már német, francia és héber verseket írt. Szülei a morvaországi Trebitschbe küldték, hol nagybátyja nagy jesivát vezetett. De B. rajongott a világi tudományokért. Pesten, Debrecenben és Nagyváradon iskolázott és 1836 Páduában szerezte meg az orvosi diplomáját. A kolera tanulmányozása miatt Triestben, Nápolyban és Udinében tartózkodott, majd Sziciliát, Máltát és Görögországot látogatta. Később Mohamed Ali alatt szolgált mint hajó orvos, aztán török ezredorvos lett Szmirna mellett. Ott a rabbival vallási kérdéseken összekülönbözött és francia brosurát írt *La ruine du Talmud* c. (London, British Museum). Egy angol misszionárus rábírta, hogy a keresztény hitre térjen. Londonba ment, ahol mint orvos működött. 1848. mint orvos-misszionárius ment a Japán mellett fekvő Lu-Csu-szigetekre, ahol 7 évig működött. Ő volt az első, aki a Bibliát japán nyelvre fordította. 28 nyelvet beszélt. 1852-ben jelent meg a szigeten az az amerikai hajóraj, amely az első összeköttetést létesítette Amerika és Japán között. Perry tengernagy magával vitte B.-t Amerikába. Ott 1861. lelkész volt St. Anneben, 1862-től 1864-ig Cayugaban, 1865. káplán Odellben. Az amerikai polgárháborúban mint sebész szolgált, őrnagyi rangban. 1867-ben Brookfieldben, Missouri államban, mint orvos és felolvasó működött s ott is halt meg tüdőgyulladás következtében. 1926-ban szobrot emeltek neki Japánban. A Biblia japán fordítása 1873. jelent meg Bécsben. Életrajzát Rev. Karl Bull írta (V. ö. Japan Evangelist, Tokio, 1925. febr.—márc. szám; Perry tengernagy jelentése az Egyesült-Államok kongresszusához; Leon Pagès, Bibliographie yaponaise, Paris 1859). B. S.

4. *B. Karl.*, osztrák orvostanár, szül. Pozsonyban 1840 szept. 28., megh. Bécsben 1895 júl. 27. A bécsi egyetemen tanult s Hyrtl, Rokitanszky és Skorka tanítványa volt. Diplomája elnyerése után Oppolzer assistense lett, 1873. pedig magántanárrá habilitálták a bécsi egyetemen a belgyógyászattanból. 1870—78-ig szerkesztője volt a «Medizinisch-Chirurgische Rundschau»-nak, továbbá főorvosa volt a Poliklinika belgyógyászati osztályának. Tudományos működése a szív- és a véredényrendszer működésére vonatkoznak és több előkelő szakfolyóiratban jelentek meg. Igen fontos munkái a következők: *Über bewegliche Körperchen im Blute; Über einen Fall von Phosphorvergiftung* (1868, W. Med. Pr.); *Ein Fall von Echinococcus Cerebri; Stenose eines Astes der Pulmonararterie; Bemerkungen zur Diagnose des Magencarcinoms* (a Vierteljahrsschrift für Psychiatrie-ban); *Die sichtbare Pulsation der Arteria Bracchialis* (1878); *Die Bandwürmer beim Menschen* (1879); *Entstehung des zweiten Tones in der Carotis* (1883). S. R.

5. *B. Leopold (Meyer Léb)*, orvos, szül. a XVIII. század második felében, élt és meghalt Galgócon. Nem csupán mint orvos volt nagyhírű és elismert, hanem mint hebraista is. Galgócon messze vidékről felkeresték rendelőjét. Háziorvosa volt Erdődy József gróf kancellárnak és családjának, melynek máig birtokában vannak a sebészeti eszközök, melyekkel B. megmentette a kancellár életét, valamint az erre vonatkozó dokumentumok is. 1830-ban B.-ot I. Ferenc császár aranyéremmel tüntette ki «a királyi ház és a nemesség körül szerzett kiváló érdemeiért.»

6. *B. Mór*, bankár, szül. Budapesten 1876. Iskolái elvégzése után a Blum B. tőzsdeügynök céghez lépett be. 1900-ban önállósította magát és Krausz Simonnal (l. o.) együtt megalapította a Krausz és Bettelheim bankcéget. A társas viszony 1924. megszünt, azóta B. külön dolgozik és főleg értékpapíroknak külföldön való elhelyezésével foglalkozik. 1917-ben tőzsdetanácsos, 1922. a Bankárok Egyesületének elnöke lett. Financiális téren elismert szaktekintély. V. A.

7. *B. Mózes*, Chaszam Szófer (l. o.) alatt hitközségi elnök volt. Sógora, a kikeresztelkedett Calman Antal Bécsben 1822 halt meg és három nővérét, B. Mózes, Pappenheim Wolf és Guttman Sámuel feleségeit, végrendeletében óriási vagyonának örökösévé tette. A három sógor a hitközség élére állott és jótékonyságukkal szigorú vallásosságukkal és műveltségükkel kedvező befolyást gyakoroltak a hitközségi élet alakulására. Mikor a kormány a pozsonyi jesiva működését betiltotta, B. 20,000 forintot áldozott a rendelet visszavonatására. Fiai között Kálmán, Chaszam Szófer kedvence is hitközségi elnök volt, de nagyobb szerepet játszott Philipp (Rafael), aki Pozsonyt 1868. a zsidó kongresszuson képviselte és az orthodox autonómiájának előharcosa volt. Kálmán fia, Mór, évtizedeken át mint előljáró működött és a művelt orthodoxiának mintaképe volt (V. ö. *Weiss*, Abne Beth hajóczer; *Mayer*, Die wiener Juden). B. S.

8. *B. Samu*, író, szül. Pozsonyban. Tanulmányait a pozsonyi jesiván végezte. 1897-ben megalapította az első magyar cionista csoportot, összehívta az első cionista országos bizottságot (Herzl elnöklete alatt) és az első országos cionista értekezletet Pozsonyban. A magyarországi cionista szervezetnek három évig elnöke volt. Reines főrabbi megbízásából megszervezte a mizrachisták első világkongresszusát 1904. Hét évig a cionista nemzetközi bizottság magyarországi képviselője volt. 1908-ban megalapította az Ungarländische Jüdische Zeitung c. hetilapot, amely Budapesten jelent meg. 1915-ben a közös kormány megbízásából Amerikába ment, ahol előadásokat tartott a központi hatalmak érdekében, 1917. a követség kíséretében visszatért és bevonult a hadsereghez. Később a kormány sajtóirodájában működött. 1920-ban alapította meg az Agudasz Jiszróél központi lapját a Jüdische Pressét, ennek főszerkesztője is volt. Majd megint Amerikába ment és ott kiadta a Jewish Weekly Bulletint. Most Budapesten él, mint külföldi lapok tudósítója. E lexikon munkatársa.

9. *B. Sámuel*, orvos és politikus, *B.* 4. orvos fia, szül. Galgócon a húszas évek elején. Az 1848-i forradalmak előkészítő agitációiban élénk

részt vett, majd a hadseregben szolgált. Felesége, *B. Éva*, nagy tudású nő volt, aki mint hebraista és talmudi jogszakértő egyedül álló jelenség. Számos kérdésben folyamodtak hozzá s válaszai nagy elismerést szereztek. Emellett úgy a modern, mint a klasszikus nyelvekben nagy járatossága volt. Hodzsa Milán, a későbbi szláv agitátor és evangélikus lelkész volt a tanítója a klasszikus nyelvekben. B. S.

Bettelheim-Gomperz, *Caroline, von* (másképen *Tellheim*), kamaraénekesnő, a bécsi cs. Operaház tagja, szül. Pesten 1845 jún. 1., megh. Bécsben. Goldmark Károlynál tanult zongorázni, énekelni pedig Läufernél. Tizennégy éves korában lépett fel először, mint zongoraművésznő s két évvel később már a bécsi Operában énekelt, amely tagjai sorába szerződtette. B. Bécsen kívül a legtöbb nagyobb német operaszínpadon és Londonban is sűrűn szerepelt. Később feleségül ment Julius v. Gomperz lovag osztrák főrendhez, az Osztr. Kereskedelmi Kamara elnökéhez. S. R.

Bevándorlók. Kálmán király országlása alatt, az első keresztes hadjárat után indult meg Magyarország felé nagyobbméretű zsidó bevándorlás. A bevándorlók főleg Csehországból, aztán Morvaországból és Ausztriából valók voltak, akik hazájukbeli szorongatott helyzetüket szívesen cserélték fel a szabadabb magyar viszonyokkal és bizakodva telepedtek meg Magyarországon, ahonnan a királyi csapatok verték ki nemrég a fosztogató és zsidómészárló martalócokat. Ezek a bevándorlók idézték elő nagyrészben az autochton magyar zsidóság helyzetének rosszabbodását, mert a gazdasági életben való szerepük Kálmánt a zsidó törvény kiadására késztette. (l. *Kálmán király zsidótörvénye*). A történelem során a legközelebbi bevándorlók IV. Béla uralkodása alatt, a tatárjárás után telepedtek meg az országban. A tatárjárás nemcsak a gazdasági életet tette tönkre, de megritkította az ország lakosságát is. Béla tehát elsősorban is arra törekedett, hogy a néptelenné lett vidékekre új lakosságot telepítsen. Adómentességet és egyéb kedvezményeket biztosított a bevándorlók számára és ahogy a tatárjárás előtt is igénybe vette a zsidók szolgálatait, úgy most is kiterjedt rájuk a figyelme, mert a zsidókban látta a gazdasági élet fellendítőit. A kilátásba helyezett kedvezmények hírére aztán nemcsak a szegényebbje, de számos dúsgazdag zsidó is beköltözött az országba. Ilyen bevándorló volt Henuk kamaragróf is, (l. *Henuk*) akinek nevét a történelem följegyezte. 1421-ben az Ausztriából száműzött és Magyarországba bevándorolt zsidók védelmére Zsigmond király rendeletet bocsátott ki a városi hatóságokhoz, hogy követeléseik behajtásában segítségükre legyenek. 1394-ben Franciaországból számkivetett francia zsidók Ausztriában telepedtek meg, de az 1420-i általános zsidóüldözés miatt ezek is Magyarországba menekültek. Itt aztán nyugalmas és biztos menedéket találtak. 1433-ban II. Fülöp burgundi herceg tanácsosa és fölovászmestere, aki Budán járt följegyezte, hogy sok olyan zsidót talált ott, akik igen jól beszéltek franciául. (V. ö. *Kohn* S., «A zsidók története Magyarországon»). A tömeges bevándorlást szórványos beszivárgás váltotta fel a későbbi századokban, de a folyamat sohasem állt meg, kismértékű bevándorlás mindig volt és sok értékkel gyarapította a magyar zsidóságot, amelyhez könnyen alkalmazkodott. A politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális élet területén még ma is sok olyan zsidó kiválóság érvényesül, aki külföldről beszármazott ősöktől örökölte a tehetséget. A legújabb időben csak a világháború alatt volt tömeges zsidó bevándorlás Magyarországon, Galicia kiürítése és elfoglalása előtt, amikor a hontalanná lett galiciai zsidók letelepedése több aggodalmat, mint részvétet keltett. Az akkor beáradt galiciai zsidókat később közigazgatási úton kiutasították. U. L.

Bezdán, nagyk. (SzHSz.) Bács-Bodrog vm. 7607 lak. A zsidó hitközség hitéletének iránya haladó. B. központja az anyakönyvi kerületnek és hozzá tartoznak: Kolut, Béreg, Monostorszeg, Stanisics, Gákova, Krúsevlya. Korábban Szántova is hozzátartozott. A hitközség, amely 1928-ra 30.000 dinárt biztosított adminisztrációs költségeire, 4000 dinárt filantrópikus és szociális célokra fordított. 36 családban 110 lelket (42 férfit, 68 nőt) számlál, 30 adófizetővel. Foglalkozás szerint 3 nagykereskedő, 22 kereskedő, 2 orvos, 1 tanító, 4 magánzó, 1 köztisztviselő, 3 egyéb. Két tagja nagyobbterjedelmű mintagazdaságon őstermeléssel foglalkozik. A község, mint telepítvény, 1740-ben létesült, valószínű, hogy mindjárt zsidók is telepedtek meg benne. Az első évtizedek fejlődésének története ismeretlen, de 1785. már mint szervezett hitközség szerepel. A születésekre vonatkozó pontos feljegyzéseket ezidőben rendszeresítették, mert az első feljegyzés ez évről szól. A legrégibb anyakönyvi bejegyzésekben a Bruck-, Roheim-, Flesch-, Spitzer és Loschitz-családok szerepelnek. A Chevra Kadisa már 150 évvel ezelőtt működött. A hitközség lélekszáma akkor már igen tekintélyes lehetett, mert nagy területet hasítottak ki a hitközség földjéből a zsidó temető számára és az még ma is használatban van. Templomát 122 év előtt építette és azóta két ízben restaurálta. Első rabbija a pozsonyi jesivából kikerült Blitz Márkus volt, 1865 jan. 9.-éig. Utána fia B. Adolf került a rabbiszékbe, (1897.) majd 1901—1922-ig Wiesner Henrik. Nyilvános jellegű elemi iskolát 1870. létesített a hitközség, addig csak magán iskolát tartott fenn. Az iskolát, melyet 1890. szép épületben helyeztek el, az új impérium alatt államosították. Az utolsó évtizedek alatt az ezelőtt népes és tekintélyes hitközség részint elköltözés, részint elhalálozás folytán visszafejlődött, úgy hogy negyedrésze sem maradt meg a negyven év előtt való lélekszámnak. A világháború elején már 150-re fogyott le a lélekszám. Ebből bevonult 40 és 35 különböző fronton harcolt. 12 elesett, 4 fogságba jutott, de utóbb hazatért. A hitközség vezetői: Loschitz Aladár elnök, Bolgár Miklós alelnök, Spitzer Jakab pénztárnok, Fischhof Vilmos templomatya, Gyenes Gyula, Glied Henrik, dr. Popper Nándor, Roth Ernő, Kramer Lipót, Loschitz Károly, Grünberger Herman képviselők. Nagy József nyug. állami tanító, jegyző. A Chevra Kadisa elnöke Kramer Lipót.

Biblia (könyvecskék), vagy *Szentírás*; Izrael népének válogatott irodalma az ókorból, melyet a hagyomány isteni kinyilatkoztatásként szentesített, a vallás kútfejévé tett és melyet a kereszténység és iszlám is szentnek ismer el. A B. több könyvből áll és még több szerző műve. Keletkezésének időtartama legalább ezer évre nyúlik, de pontosan meg nem állapítható sem a kezdő-, sem a záró-határ ideje, körülbelül a Makkabeusok korában (Kr.e.150-ben) éri el befejezését. Irodalmi keletkezésének ideje még nem azonos a Szentírássá nyilatkoztatás idejével (l. *Kánon*). A B. jelentősége tehát kettős. A zsidóságra első sorban mint a vallás alapkönyve jön tekintetbe és csaknem ugyanolyan szentségének elismerése a keresztény és mohammedán világban is. De a művelt világban mint az ókornak becses irodalmi terméke vívta ki magának tekintélyét a legelső remekművek között. A «Könyvek Könyvé»-nek is nevezik, mivel a világirodalom legjelesebb művei ennek hatása alatt állanak, ebből merített az írók egész serege és ennek szelleméhez fordult minden fáradt kor új ihletésért. Ha a B. hatásának nyomait keressük, alig találunk kultúránk oly területére, mely attól ment volna. Bár erkölcsiségünk egész rendszere a B.-n nyugszik és anélkül nem fejlődött volna erkölcsi belátásunk sem mai fokáig, a megvalósítás terén mégis még ma is követelést támaszt a kultúrvilággal szemben és még a jövő századok is visszatérhetnek ez ősforráshoz meríteni. És ha a vallás fejlődése zökkenéseket, megtévelyedéseket, fanatikus harcokat is mutat fel, ez éppenséggel nem a B.-nak rovására írandó, hanem ellenkezőleg csak a B. ősi forrásának üdítő vize az, mitől a dogmákba merevedett felekezeti szellem is várhatja, itt-ott meg is találta kijózanodását és a lelkiismeret igaz sugallatához való visszatérését. A B. került a nemzetek harcainak tűzvonalába, az vitte el az európai műveltségnek, az erkölcsiségnek alapelemeit a világ legvadabb népei közé és az szolgáltatott kimeríthetetlen forrást a témát kereső képzőművészetnek és a zenének. A B. könyvei tartalmi tekintetben következő csoportba sorozhatók: Történet és történeti jelleggel bíró néphagyomány, törvény, prófétai oktatás, tanköltészet és vallásos líra. A B. összeállítói e tartalmi szempont mellőzésével inkább a szentség fokát, illetve az irodalmi gyűjtemények összeállításának régiségét véve szemügyre, e hármas beosztást létesítették: Tóra (l. o.), Próféták (l. o.) és Egyéb szentiratok (l. o.) I. *A Tóra*. Héberül: Chamiso chumse Tóra (Öt könyv). Latinul: Pentateuchus. Részei: *Beresisz*, Genesis (Teremtés könyve, I. könyv); *Sëmosz*, Exodus (II. könyv); *Vajikró*, Leviticus (III. könyv); *Bamidbor*, Numeri (IV. könyv); *Devórim*, Deutoronomium, (V. könyv); *Próféták*. I. *Neviim risónim*, Prophetae priores. 1. *Jëhosua*, 2. *Sóftim*, Judicum, 3. *Sëmuel*, 4. *Melóchim*, Regum. II. *Neviim acharonim*, Prophetae Posteriores, 1. *Jesája*, 2. *Jeremia*, 3. *Jechezkél*, 4. *Hosea*, 5 *Joel*, 6. *Ámosz*, 7. *Obadja*, 8. *Jóna*, 9. *Micha*, 10. *Nachum*, 11. *Chabakuk*, 12. *Cefanja*, 13. *Chaggai*, 14. *Zecharja*, 15. *Malóchi*. III. *Keszubim*, Hagiographa. 1. *Tehillim*, Psalmi, 2. *Mislé*, Proverbia, 3. *Ijób*, Job, 4. *Sir ha-Sirim*, Canticum Canticorum (Énekek éneke), 5. *Ruth*, 6. *Echó*, Threni (Sirámok), 7. *Kohelesz*, Ecclesiastes, 8. *Eszter*, 9. *Dániel*, 10. *Ezra*, 11. *Nechemia*, 12. *Divré Hajómim*, Chronicorum, (Krónikák). Különböző műfajok és tárgyak találkoznak tehát a B.-ban, de valamennyiüket közös szellem hatja át. Nevezhetjük ezt zsidó nemzeti szellemnek, mivel egyik főirányvonala a nemzeti boldogulás és dicsőség keresésének útjába esik; ám e nemzeti szellem ment mind attól a hatalmi vágytól és önhittség mámorától, önzéstől és kizárólagosságtól, mely a B.-át nem ismerő népeket jellemezni szokta, hanem a kielégülést csakis az erkölcs elterjesztésének dicsőségében találja, miért is inkább erkölcsi szellemnek mondhatjuk. (A B. szövegét illetőleg l. *Maszora*) *Ó-testamentum* vagy *Ó-szövetség* névvel is találkozunk a B. megjelölésére. Ez keresztény elnevezés, ha t. i. szembe állítják az Új-Testamentummal. Amikor ugyanis Pál apostol a pogány világot a zsidóság felvételére akarta bírni s azt kellett tapasztalnia, hogy egyes zsidószertartások (főkép a körülmetélés) nagy akadályai az áttérésnek, kénytelen volt engedményeket tenni. Hogy ezt elvi alapra helyezze, új elméletét kellett felállítani a tórai törvény kötelező erejét illetőleg. Azt tanította ugyanis, hogy a törvény isteni eredetű ugyan, de csak az emberiség gyermekkorára jótékony hatású, azontúl fölösleges, sőt ártalmas, mert csak felhívja a figyelmet a bűnre, ahelyett hogy erőt is adna annak ellenállni. Ha Isten az ő kegyelmében egyetlen fiát küldte az emberek közé, hogy ártatlanul halálra kínoztatva, az emberiség bűnének engesztelő áldozata legyen: akkor ezen kegyelemmel szemben az embernek jócselekedete, az egész vallásgyakorlat amúgy is számításba sem jöhető érdem és fölösleges. Elég a hit ebben az isteni kegyelemben és ez maga üdvözít; a betű (a törvénytartás) csak öl. Hogy erre némi alapot is találjon a zsidó B.-ban, mely az ő idejében még az egyedüli tekintély volt a Krisztusban hívők táborában is, Jeremiás próféta ezen próféciájára hivatkozott: «Ime napok jönnek, amikor új szövetséget kötök Izrael házával és Juda házával: nem ama szövetség mintájára, melyet atyáikkal kötöttem... amely szövetséget ők felbontották... hanem törvényemet az ő belsejükbe adom és az ő szívükbe írom (*Jeremiás* 31. 31—33). Valójában Jeremiás nem új feltételekre alapított szövetségről szól, hanem a felbontott szövetség megújításáról és megszívleléséről. F. M.

Biblia-fordítások. Vannak kéziratos és nyomtatásban megjelent magyar fordítások. Kódexeink, melyek az első B.-at tartalmazzák, jórészt a XV. század második feléből valók. A Bécsi Kódexben különböző bibliai részletek szerepelnek. A többi kódex a Zsoltárokból veszi a fordítási anyagot. Valamennyi keresztény közönség számára készült. Nevezetesebb B.-at tartalmazó kódexeink: *Apor-*, *Batthyányi-*, *Czech-*, *Döbrentei-*, *Festetich-*, *Keszthelyi-*, *Kulcsár*-kódexek. A reformációs mozgalmak elősegítik a bibliafordítást. A nép kezébe akarván adni a Bibliát, azt a nép nyelvére fordítják. Ezeknek a református B.-nak sorát már nyomtatott könyvek nyitják

meg: *Gálszécsi* István 1536(szófai zsoltárfordítás), *Székely* István(bencédi)1548 zsoltárkönyv, Krakkó. Majdnem teljes bibliafordítás a Heltai Gáspáré, először a Tóra (A Bibliának első része azaz Mózesnek öt könyve, Kolozsvár 1551), aztán a többi szentírási könyv Jób, Eszter, Ezra, Nechemja, a Krónikák kivételével. Majd *Melius Juhász* Péter (A két Sámuel könyveinek és a ket királyi könyveknek fordítása, 1565 Debrecen, ugyanakkor Jób). Az eddig említett valamennyi bibliafordítás csupán kísérlet, sem hűség, sem nyelvi szépség szempontjából nem jelentős. Sokkal kielégítőbb az első magyar teljes bibliafordítás 1590-ből, *Károly* Gáspár tollából. Károly ha nem is adja vissza híven mindenütt az eredeti szellemét, gondolatközlésében világos, nyelve pedig korszerűen magyar. Számos kiadást és átdolgozást ért el. Az angol bibliatársulat ezt a magyar nyelvű Bibliát hozta mindmáig forgalomba, 200.000-nél nagyobb példányszámban. 1890-ben országosan ünnepelték az első magyar teljes bibliafordítás szerzőjét. A XVI. sz.-ban éppen liturgiai okokból igen sok zsoltárfordítás keletkezik, amelyek részben önálló munkákban, részben pedig az úgynevezett énekes könyvekben találhatók. A Zsoltárok fordítói: *Balassa* Bálint, *Batizi* András, *Battyányi* Orbán, *Barát* István, *Bogáti Fazekas* Miklós (a szombatosok is használták fordítását 1582/3), *Bornemissza* Péter, *Gönczi* György, *Illyés* István, *Németi* Ferenc, *Pap* Benedek, *Sztárai* Mihály. *Siklósi* Mihály, *Skaricza* Máté, *Szegedi* Gergely, *Tordai* Benedek, *Vörösmarthy* Mihály és mások. *Csipkés* György, Erdély utolsó református fejedelmének *Apafi* Mihálynak megbízásából lefordította az egész Bibliát, de a fordítást katolikus részről elkobozták és elégették. Így aztán állandóan a Károly vagy vizsolyi Biblia forgott közkézen és sok kiadást ért meg, köztük külföldit is. A magyar katolikusok az első teljes bibliafordítást *Káldi* Györgytől kapták (1626). A legkülönb zsoltárfordítás ebben az időben a *Szenczi Molnár* Alberté, amely idegen minták után készült és 1607. jelent meg Herbornban Psalterium Ungaricum címmel. A szombatos mozgalom (l. *Szombatosok)* új kora nyilt meg a bibliafordítók történetében. *Pécsi* Simon kancellár könnyed magyar nyelven hűséggel fordít. (Psalteriumát kiadta *Szilády* Áron. Imakönyvét pedig *Guttmann* Mihály és *Harmos* Sándor). A XVIII. sz.-ból fölemlítendő kéziratos bibliafordítás a *Bessenyei* Györgyé. A bibliafordítás új kora a nyelvújítás idejével esik össze. Az elavult bibliaszövegeket a kor-stílus színvonalára kellett emelni. *Mendelssohn*-nal (Németországban) a zsidók részéről is megindul a bibliafordítási folyamat élő modern nyelvekre. Mert népnyelvi (jüdisch-deutsch) van már eddig az időig is rengeteg. Kevésbbé jelentős, nem zsidó, e korbeli bibliafordítók: *Szabó* József (1851) és *Szepesy* Ignác (1836). A Káldi-bibliát 1865. dolgozza át *Tárkányi* Béla. A keresztény hitre tért *Ballagi* Mór tanár tollából származik Mózes Öt Könyvének fordítása (1840). A XIX. sz. második felében revideálják a Károlyi-biblia nyelvét is, ma jórészt a *Sziládi—Radácsi* reviziós kiadás forog közkézen. *Kámori* Sámuel az első luteránus magyarfordító 1870—78. adta ki teljes Bibliáját. A legújabb időkből származó nem zsidó fordításokat *Tárkányi* Béla, *Czinke* István, *Kálmán* Károly, *Csik* Sándor és *Telekes* Béla készítették. Gazdag munkásságot fejtettek ki a zsidó fordítók is. A zsidó kézből származó fordításokban a nyelvezet kevésbbé archaikus és nem is olyan pompázatos, mint a keresztény fordításokban, de a maszora és a héber nyelv tökéletesebb ismerete folytán ezek a fordítások hűségesebbek és tökéletesebbek. Az első fordítók *Mannheim* József bajai tanító (1868), majd *Stern* Mór (1888) voltak. Töredékes zsoltárfordításokat ismerünk *Perles* Ármin, *Makai* Emil, *Hevesi* Simon (tőle Jób is és a Siralmak), *Vajda* Béla, *Kiss* Arnold, *Szegő* Arnold, *Szigeti* Gyula tollából, végül *Gerő* Attila és *Neményi* Endre teljes rímes zsoltárfordítása. Szilágyi Géza fordított Kohelesz-ből (Holt vizeken c. kötetében) és Jób könyvéből. Iskolai használatra készült *Bernstein* Béla Pentateuchos fordítása. A Biblia legszebb könyvei című sorozatban jelentek meg a következő fordítások: Jób *Kiss* Arnoldtól (verses feldolgozás és műfordítás), Énekek éneke *Kiss* Arnoldtól, Rúth *Telekes* Bélától, Siralmak *Hevesi* Simontól, Eszter *Pfeiffer* Izsáktól. Teljes Bibliánk, vagy legalább részlegességgel ilyen, három van: az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Bibliája, a *Frenkel* Bernát szerkesztésében megjelenő és az Irodalmi társulat ifjúsági Bibliája. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Bibliája az első magyar fordítása az eredeti héber szövegnek. *Löw* Immánuel jórészt a magyar rabbikar több lelkes tagjának segítségével lefordíttatta a Szentírás majdnem minden könyvét. Ez a fordítás lett az alapja az Irodalmi Társulat négykötetes Szentírásának (Budapest 1898. 1900, 03, 07), melynek szerkesztői *Bacher* Vilmos, *Bánóczi* József és *Krausz* Sámuel voltak. Az egyes fordításokat a következők végezték, illetőleg nézték át: Mózes Öt Könyvét: *Bernstein* Béla, *Blau* Lajos; az első prófétákat: *Fischer* Gyula, *Schill* Salamon; a három nagy prófétát: *Neumann* Ede; a tizenkét kis prófétát: *Löwy* Mór (az átnézők: *Vajda* Béla, *Büchler* Adolf, *Goldschmied* Lipót, *Kecskeméti* Lipót); Zsoltárokat, Példabeszédeket, Jóbot, Siralmakat: *Perls* Ármin; Énekek énekét: *Vajda* Béla; Rútot, Kóheleszt: *Bárány* József; Esztert, Dánielt, Ezrát, Nechemját, Krónikákat: *Herzog* Manó. A fordítás hű és magyaros, ami *Bánóczi*, *Bacher* és *Krausz* érdeme. Időrendben ezt követte a *Frenkel* Bernát szerkesztésében megjelent «Szentírás a család és az iskola részére». A kiadás szemelvényes és a fordítás élvezetes. A szerkesztőn kívül a munkában résztvettek: *Edelstein* Bertalan, *Fényes* Mór, *Hevesi* Simon, *Kandel* Sámuel, *Pfeiffer* Izsák, *Weisz* Miksa, *Zsoldos* Jenő. Időrendben ezután az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ifjúsági és családi Bibliája következik, mely új fordítást tartalmaz. A szerkesztést még *Bacher* Vilmos indította meg, a munkát *Bánóczi* József, *Blau* Lajos és *Klein* Miksa fejezték be. (Budapest 1925). Eddig két kötet látott napvilágot, az első a Tórát, a második a történeti könyveket tartalmazza. A fordítást *Blau* Lajos, *Eisler* Mátyás, *Klein* Miksa, *Stern* Ábrahám végezték. A próféták kéziratos fordítása *Kecskeméti* Lipóttól való. F. D

Irodalom.: Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve, Budapest 1921. (I—II), (ebben valamennyi rész'etdolgozat felsorolva, melyek a nem zsidó B.-ra vonatkoznak) a zsidó B.-ra vonatkozólag: Zsoldos Jenő, Magyarnyelvű zsoltárfordításaink; Blau Lajos, Bacher Vilmos és a magyar biblia. (Magyar Zsidó Szemle 1910.)

Biblia-fordítások. II. B.-kal igen korán foglalkoztak, jóllehet az iskolavezetők és a papság érthetően idegenkedtek a fordításoktól. Nyilvános felolvasásnál vagy szövegmagyarázásnál kizáróan a Tóra-tekercsben rögzített szöveg volt irányadó, de azért megengedték az interpretálás miatt már igen korán az arameus, sőt görög nyelvre való fordítást is; bizonyos versek fordítását azonban határozottan eltiltották. A legrégibb egységes és zsidóktól származó Biblia-fordítás a görög *Septuaginta*, mely nevét onnan vette, hogy állítólag 70 alexandriai zsidó tudós fordította II. Ptolemaeus korában (285—247 az időszám. előtt), míg Graetz szerint Philometor korából származik (181). Következményeiben inkább káros volt ez a fordítás, mert ennek szövege alapján magyarázták még oly kiváló tudósok, mint Philo is a Bibliát, melyet nem érthettek meg. Később, az európai nyelvekre fordításnál a Septuaginta döntő hatású volt, így Lutherre, Bezára és az angol egyházi Bibliára is. A II—V. sz.-ban kiszorította a régi Septuagintát a prozelita Aquilának, R. Akiba tanítványának javított görög fordítása, melyet még Jeromos egyházatya is használt. A harmadik görög fordítás-javítás Theodotiontól származik s ezt is átdolgozta a szamaritánus vagy ebionita Symmachus.

Igen fontosak a szír fordítások, melyek közül legrégibb a «Pesitta» és az arameus nyelvűek, melyek felölelik az egész Bibliát, kivéve Dániel, Ezra és Nehémia könyveit, amelyek maguk is részben arameus szövegűek. A Targumok a következők:

1. Targum Onkelos v. Babiloni Targum, a Pentateuchhoz, mely a legtöbb héber Biblia-kiadásnál a szöveg mellett áll. A fordító «Onkelos ha-Gér» (az idegen) azonos a prozelita Aquilasszal. A Targum-fordítás, illetve a mód, ahogyan interpretálja a héber szöveget, jelentékeny hatást gyakorolt a zsidó exegetákra egész a XIX. sz.-ig.

2. Targum Jerusalmi v. Palesztinai Targum, mely a középkorban kevésbé volt elterjedve, mint az előbbi.

3. Ezeken kívül van több arameus Targum a prófétákhoz és a többi íratokhoz, a Hagiographákhoz, Példabeszédekhez, Zsoltárokhoz, Krónikákhoz és a Megillákhoz.

Az arab fordítások közül legfontosabb Szaádja gáoné(IX. sz.),mely szintén igen nagy hatású volt az arab-zsidó kulturkörben. Ezenkívül a Biblia valamennyi könyvét több szerző és több alkalommal lefordította arabra. Így a karaitáknak már igen korán külön arab Biblia-fordításuk volt. Perzsa fordítás Maimonides szerint még a mohamedanizmus előtt létezett. Ez a szöveg az 1546-iki konstantinápolyi Polyglott-Bibliában is fel van véve. A teljes tatár fordítás először 1836. u. o. jelent meg. A kopt fordítás oly régi, hogy már a Talmud tud róla (*Megillot* 18a; *Sabbat* 115a). A német-zsidó fordítások is korán elterjedtek és pedig még Luther fellépése előtt is. Ilyen a Fagius-féle Constanzból (1543—44), de a XVI. és XVII. sz. folyamán számos újabb német-zsidó fordítás jelent még meg, így Basel 1583, 1603, Prag 1608—10, Frankfurt a/M. 1687, Fürth 1692, Wilmersdorf 1718. Verses német-zsidó fordítás 1562. az ingolstadti. Néhány német-zsidó fordítás Cremonában (1560) és Mantovában 1562. jelent meg. A Zsoltárok verses fordításainak száma már a XVI. sz.-ban jelentős (Velence 1545, Crakko 1582). Az első teljes német fordítás zsidó részről Amsterdamban jelent meg Isaac Blitztől 1676—78., lengyel zsidók számára. A legnagyobb hatással a zsidóságra Mendelssohn fordítása és magyarázatos Biblia-kiadása volt (l. *Buristák* és *Mendelssohn*). Ez 1780—83. jelent meg először Berlinben. Fontosak még a XIX. sz. elején Zunz, Herxheimer, L. Phillippson, Samson Raphael Hirsch és Mandelstamm modern németnyelvű Biblia-fordításai. Angolra zsidó részről először David Levi fordította le 1787. Legelterjedtebb és legjobb a M. Friedländer-féle «Jewish Family Bible» (1884). Úgy Angliában, mint az Egyesült-Államokban rendkívül nagyszámú a zsidóktól származó angol B. száma. A spanyol fordítást az inkvizició eltiltotta, jóllehet a híres alcalai Polyglott-Biblia tartalmaz spanyol fordítást. Zsidók közül számüzetésükben is sokan és sokszor lefordították a Bibliát. Ezek közül legfőbb az 1553-i ferrarai kiadás, mely alapját képezi az összes későbbi ladino nyelvűeknek is. A spanyol-zsidó B.-nak egész külön irodalmuk van. Igen fontos a Samuel Reggiotól kezdett és Ehrenpreistől befejezett modern olasz B. (1818-tól kezdve). Franciára Samuel Cohen fordította le a Bibliát 18 kötetben (Páris 1833—46), ezenkívül azonban számos, zsidóktól származó Biblia-fordítás létezik. Oroszra Mandelstamm (1864) fordította le, míg a holland fordítás zsidó részről 1826-ból származik. (V. ö. *Bacher* Vilmos, «Targum»; R. *Gottheil* Jew. Encycl.; *Steinschneider*, «Jewish Literature»; *Winter-Wünsche*, Die jüdische Literatur). S. R.

Bibliai epika. A XVI. század magyar elbeszélő költészetének egyik ága. A protestáns kor versírói különös érdeklődéssel fordultak az ótestámentumi történetek felé. A Biblia szövegéhez ragaszkodva, néha magyar vonatkozású részletek közbeszövésével, megverselték a Biblia minden részletét: a világ teremtésétől Nebukadnecár uralkodásáig. Érdekesebb feldolgozások: Izsák áldozatja, Mózes és Jósua hada, Eszter dolgáról, Sámsonról, Illésről, Makkabeusról. A bibliai epikának ismertebb művelői: Tinódi Sebestyén, Sztárai Mihály, Ilosvai Selymes Péter. Nemcsak a reformáció korában olvasták elmélyedő áhitattal a bibliai tárgyú elbeszélő költeményeket, a XVII. sz.-ban is akadtak nagyszámban olvasói és újabb feldolgozói. (A költemények szövege megtalálható a Régi Magyar Költők Tára köteteiben.) Zs. J.

Biblia-kéziratok. Számos kódex maradhatott fenn az ó-korból, mert már a jeruzsálemi Nagy Templom fennállása idején foglalkoztak a B. másolásával, amely megengedett volt (l. *Szoferim*). A középkori kiváló exegeták több

ilyet említenek. A ma meglevő legrégibb Bibliakódexek a következők: A szentpétervári volt császári könyvtár Biblia-kézirata, mely a legrégibb s amelynek Daghestanból származó Pentateuch-része a mai időszámítás előtti 604-ből való. Az ugyancsak szentpétervári könyvalakú Biblia-kézirat 916-ból való s a későbbi próféták tartalmazza maszoretikus margóval. A British Museum nem kevesebb mint 165 Bibliakéziratot tartalmaz, amelyek közül a legrégibb maszoretikus szöveg a IX. sz. első feléből való. Az oxfordi Bodleianában 146 a B. száma s ezek legtöbbje 1104-ből való. Elkan Adler (London) gyűjteménye, jelenleg a newyorki Zsidó Teológiai Szemináriumtulajdonában 100 kéziratot tartalmaz. A párisi Bibliothèque Nationale 132 Bibliakéziratot őriz s ezek közül a legrégibb 1286-ból való. A berlini porosz állami könyvtárban 14, a híres pármaiban 848, a vatikáni könyvtárban 39 Biblia-kézirat van. Érdekes Biblia-tekercsek régiségük miatt is a kínai és a malabár-parti (India) Pentateuchok, amelyek ma Londonban vannak (A szamaritánus B.-at l. *Szamaritánusok).* V. ö. Isaac *Broydé* (Jew. Encyclop.); Ch. D. *Ginsburg*, «Introduction to the Masoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible»; H. *Strack*, «Prolegomena». S. R

Biblia-kiadások. A Bibliát a zsinagógákban kizárólag a szóferek által kézzel írott pergamen-tekercsből, a Tórából olvassák a legrégibb időktől máig (l. *Tóra* és *Szóferim*), de a könyvnyomtatás legrégibb kora óta számos zsidó kiadás létezik. Ezek közül csupán a legfontosabb zsidó kiadású héber B.-at soroljuk fel azok rendkívüli nagy száma miatt. Az első zsidó kiadás Abraham b. Chaim dei Tintori v. Pinti Bibliája volt 1477-ből. Ez Kimchi Zsoltár-kommentárját is tartalmazza. Megjelenési helye valószínűen Bologna. Ugyan ott jelent meg 1482. az első héber Pentateuch, Targummal és Rasival. Ezt követte az öt Megillah és az első próféták kiadása 1485-ből Soncinótól, szintén Kimchi kommentárjaival, 1486. a későbbi próféták. 1486-ban és 1490. a Biblia egyes könyvei Nápolyban jelentek meg, így a Példabeszédek és Jób, Gersonides kommentárjaival; Jerémiás Siralmai és a Hagiographák Rasival. Kiadójuk Samuel Romano volt. Fontos az 1487. edicíó Faroban (Portugália), melyből egyetlen példány maradt fenn. Spanyolországban az egyetlen Biblia, amit zsidók adtak ki, Hijarban jelent meg 1490—95. Targummal és Rasival, a Megillákkal és Haftárákkal. Legszebb korai kiadásnak a kétkötetes 1492-i lissaboni kiadást tartják. 1492—1495-ben Leirában (Portugália) is megjelent a Biblia, szintén több kommentárral. Az olasz-zsidó Soncino híres nyomdája 1492-től Bresciában működött s a különböző bibliai könyvek 1492—1494-ig jelentek meg ott kommentárokkal. Fontossága nem csupán rendkívüli becse miatt van ezeknek, hanem azért is, mert Luther főkép ezt az 1493-i, kiadást használta fordításához. A poliglott B. nem zsidó edíciók, mégis meg kell említenünk a Ximenez bíbornoktól kiadott B.-at (Alcala de Henares 1514—17, 6 köt.), mert annak két marannus munkatársa volt, Zamora és Coronel. Ugyancsak fontosak a következő poliglott B.: az antwerpeni (1569—72, 8 k.); a nürnbergi (1599—1601); a párisi (1629—45, 10 k.) s főleg a londoni (1654—57, 6 k.), mely négyféle Targumot, a szamaritánus szöveget és valamennyi pontos latin fordítását tartalmazza. Továbbiak a Reineccius-féle Leipzigban (3 k. 1750), a hamburgi (1599) és az 1821. Bagster-féle Londonban. Még fontosabbak a zsidó irodalom szempontjából az ú. n. *Rabbinikus B.* (Mikraóth Gedólóth). Ilyenek a velencei (1517—18), számos kommentárral és Targumokkal. Kiadója Felix Pratensis konvertita volt s ezért nem vált népszerűvé. Pótolta azt az 1525—28-iki velencei kiadás Jacob b. Chaim Tunistól, mely még gazdagabb kommentárokban és az 1525-i második Bomberg editio. A harmadik Bomberg-féle velencei kiadás 1546—48-ból maszoretikus szöveget is tartalmaz. 1618—19-ben Baselben jelent meg a protestáns Buxtorf tudományos Biblia-kiadása, mely szintén a rabbinikus Bibliák közé számít, úgyszintén az 1724—28-iki amsterdami 4 kötetben, *Kehillot Móseh* című, számos és másutt ki nem adott kommentárral, pontos szöveggel. A legutóbbi Biblia Rabbinica: a varsói Lewensohn-féle (1860—68., 12 köt.), amely valamennyi Targumot és héber kommentárt tartalmazza, úgyszintén a különböző maszoretikus szövegeket is. Fontosabb még a Jablonski-fele (Berlin 1690) s a Michaelis-féle (Halle 1720), az erfurti kézirat alapján, továbbá a mantovai zsidó kiadás 1742—44-ből. Valamennyi modern kiadás alapja a híres Van der Hooght-féle (Amsterdam és Utrecht 1705), s az ezek alapján készült későbbiek, így a Hahn-féle lipcsei edició. A Letteris-féle 1852-iki bécsi kiadás sem tarialmaz lényegesebb változást s ugyanaz a héber szövege az angol Biblia-társulat kiadványainak is. Újabb szövegkiadás, mely a különböző meglevő maszoretikus szövegek összehasonlításán alapult, a Baer és Franz Delitzsch-féle (1861. és köv.), továbbá a Chr. D. Ginsburgtól kiadott londoni kiadás (1895), amely a leghívebb maszoretikus szöveget tartalmazza. Fontos tudományos kiadás a prot. Paul Haupt német-amerikai orientalista Biblia-kiadása The Sacred Books of the Old Testament címen (Leipzig—Baltimore 1893. és köv.), melynél a héber szöveg pontos megállapítása a világ legjelentékenyebb orientalistájától származik. A jelen század elejétől kezdve megjelent kiewi héber B., hébernyelvű, de a modern tudományos kutatásokat felölelő kommentárokkal a legkiválóbb zsidó teológusoktól és Biblia-kutatóktól zárja le a fontosabb tudományos B. sorozatát. V. ö. Richard *Gottheil*, «Biblie Editions» 1904; Ch. D. *Ginsburg* «Introduction to a Critical Edition of the Bible». (London 1895) S. R.

Bibliakritika az a tudomány vagy elmélet, mely a filológia minden komoly eszközével kutatja a szövegnek eredeti alakját, a szavak kétessége esetén azok eredeti jelentését, a szakaszok történeti tartalmának hitelességét, ismétlődések esetén a variánsok eredetét, az ellentmondások, stílus-eltérések vagy irányzateltérés esetén a különböző részek külön forrásait és ebben arra az eredményre jut, hogy az egységesnek mutatkozó könyvek különböző részből állanak, melyek különböző szerzőkre, sőt különböző

korokra mennek vissza. Feltevéseit a vallástörténeti és mondafejlődési menet összehasonlító tanulmányára alapítja. Már a Talmud- és Midrás-irodalomban találunk számos B.-i spontán megjegyzést (pl. Jób nem létezett, sohasem szállt le Isten, sem Mózes és Elijahu nem szálltak a mennybe, mert írva van: Az ég az Isten ege, a földet az embernek adta *(Szukka* 5a). Számos helyen találunk Ibn Ezra bibliakommentárjaiban meglepő és mély gondolkodásra való B.-i megjegyzéseket, de szándékosan homályba burkolva. Spinozának Tractatus theologico-politicus c. műve már teljes határozottsággal foglal állást a hagyománnyal szemben, de rendszerének alapját a francia Astruc Jean (keresztény orvos) rakta le (1753), aki amaz észrevételt tette, hogy a Tóra majd «Elóhim», majd «JHVH» (ejtsd zsidó hagyomány értelmében: Adonoj) névvel illeti Istent és ezt arra vezette vissza, hogy kétféle okiratból állította össze Mózes a Tórát. Későbbi kutatók aztán az egyes Isten-név szerint megkülönböztetett részeknek más-más nyelvhasználatát (frazeológiáját), stílusát, sőt irányát (papi és prófétai, kizárólagos nemzeti és egyetemes emberi) is vélték felfedezni és e szerint a Mózes V-ik könyvét különálló, párhuzamos, ősibb Tórának ismerték fel, ellenben Jósua könyvének tartalmát, irányát és hangját annyira egyezőnek találták a Tóráéval, hogy az Ötkönyv folytatását látták benne és így Pentateuchos helyett Hexateuchos névvel illették a hat részű gyűjteményt. A Tóra hat könyvében pedig a következő rétegek egymásra rakodását és átgyuródását észlelték: *Deuteronomista* (a Mózes V. k.-nek túlnyomó része), *Papi Kódex* (a Mózes III. könyvében és a többi könyvekbe is átnyúló templomi, áldozati, tisztasági, papiadózási törvények és ezek szellemétől áthatott elbeszélések); *Jahvista* (elbeszélések a déli birodalom nemzeti szellemében), *Elohista* (előbbiéval gyakran azonos tartalmú elbeszélések az északi birodalom politikai szempontjából). Az egyes rétegnek időbeli elhelyezése tekintetében nagyon elágazók a vélemények. Ezek a rétegek nem érnek véget a Tórával, hanem átnyúlnak a Jósua, Bírák, sőt Királyok Könyvébe is, ahol természetesen más eredeti részek közé kerülnek. A B. egyéb könyvekre vonatkozó megállapításai sokkal szilárdabb alapon nyugszanak és a Biblia értelmezésére hasznos útbaigazításul szolgálnak. Ilyenek a következők: Ézsajás prófétának hátsó fejezetei (40—66) más prófétától és más időből valók (l. 2. *Jesája)*, a Zsoltárok címfeliratai nem a szerzőktől valók és nem hitelesek a szerző megjelölése tekintetében. Kóhelesz, Énekek Éneke könyvei nem a címben megadott Salamon király művei, hanem sokkal későbbi korok termékei (l. o.) A B. hipothézisei az újabb ásatások folytán vesztettek hitelükből és ma már a bibliatudomány első képviselői visszatérnek a merész elkalandozások útjáról. Mózes személyének történeti voltát is mind nyomatékosabban hangoztatják. Egész új szempontot visz a B.-ba Micha József bin Gorion *Sinai u. Garizim* c. művében, aki a Talmudban és Midrásban szórványosan talált észrevételekben is régi hagyományokat derít fel, melyek a bibliaiakkal ellenkeznek. Főszempontja azonban az, hogy a *tórai törvényadásnak különböző színhelyét* említik az idevágó könyvek és ez nem lehet jelentőség nélkül való, hanem azt mutatja, hogy a törvényadás különböző színterei egymás vetélytársai voltak: Törvényt ad Isten Ádámnak, Noénak, Ábrahámnak, Jákóbnak különböző helyeken; a színaji törvényadás is két ízben, két-két kőtáblán ment végbe stb. Utolsó e sorozatban a Mózes által elrendelt, Jósua idejében végbemenő szövetségkötés. Már a Talmud is így magyarázza azt a tényt, hogy a kecskegödölyének tejben való főzését három ízben ugyanazon szavakkal tiltja a Tóra, amikor azt mondja, hogy az elsőt a Szinájon, a másodikat Moáb földjén, a harmadikat Garizim hegyén hirdette Isten. Ez utóbbi tény jelentőséges következtetésekre ad alapot. Garizim hegye t. i. Szichem városa közelében van az Ebál heggyel szemben. Itt állomásozott Ábrahám és épített oltárt, itt építi fel Él Elóhé Jiszróel nevű oltárát Jákób is, itt rejti el a bálványképeket, melyeket a kanaániak kiszolgáltatnak; Szichemban adják el Józsefet testvérei és ott van sírhelye. Garizim hegyére rendeli el Mózes Jósuának a szövetség újból való megkötését, Garizim hegyén mondja Jótam lázító beszédét atyja gyilkosai ellen. Szichemben megy végbe a birodalom kettészakadása. A második jeruzsálemi templom felépítésével egyidejűleg épül (Josephus szerint) a Garizim hegyén a *szamaritánusok* temploma, melyet csak 200 évvel később Hyrkan János makkabeus király romboltat le, ellenben Heródes ismét felépíti a várost. A szamaritánusok mai napig fennmaradt, de pár családra lesorvadt szektája most is a Garizim tövében lakik és ott mutatja be manapság is peszacháldozatát. E tények mind Garizim hegyének szentsége mellett tanuskodtak, ami csak arra vezethető vissza, hogy ott ment végbe a törvényadás. A pusztában agrárjellegű és egyéb fejlett viszonyokra számító törvényt adni nem lett volna szerző szerint alkalmas. És csakugyan a Tóra is megőrzött két törvény-gyűjteményt, melyet a Garizim hegyével hoz kapcsolatba. Bevezetőleg az elsőhöz elrendeli, hogy a *Jordánon való átkelés után* áldást mondjon ki Mózes a törvény megtartóira a Garizim hegyén, a törvénymegszegőkre pedig átkot az Ebál hegyéről *(Mózes* V. 11. 29). Továbbá elrendeli az átkelés idejére (u. o. 27. 7), hogy követ állítsanak és Tórát adjanak az Ebal hegyén (de egyik régi verzió szerint a Garizim hegyén). E Tóra pedig a folytatás szerint nem más, mint egy 12 pontból álló átok 1. bálvány készítőre, 2. szülők megszégyenítőjére, 3 határsértőre, 4. vak megtévesztőjére, 5. idegen, árva és özvegy jogának elferdítőjére, 6—9. vérfertőzőre és fajtalankodóra, 10. emberölőre, 11. megvesztegetést elfogadóra, 12. a Tóra bármely igéjének megszegőjére. A nép valamennyire ünnepies Ámen mond. Ez a 12-es törvény pendantja a 10 Igének, azzal a különbséggel, hogy a 12-es törvény már a szentföldön lett kihirdetve és annak alapján lett a nép néppé (u. o. 9 és 10) Jósua könyvének zárófejezete szerint az ország felosztása után Szichemben még egyszer népgyűlést tart és azon a nép megfogadja, hogy az Egyistent fogja szolgálni. Mintha

mindezideig nem állott volna fenn ez a szövetség. A Garizim-adatok, szerző nézete szerint, kellő összeállítása arra a feltevésre ad alapot, hogy a Garizim-szövetség régibb mint a szinaji, a 12-es törvény átok-alakjánál fogva is ősibb a Tízigénél; a be nem írott emlékkő régibb, mint a két beírott kőtábla. Mózes átkel a Vöröstengeren, Józua a Jordánon, Mózes is, Józua kémeket küldenek az országba, csakhogy Józua kettőt, Mózes tizenkettőt. Mózesnek így szól az Isten: ne közelíts ide, vesd le saruidat, Józuának is, csakhogy ez esetben hadvezérhez közvetlenül hadvezér adja át az üzenetet. A két hős tehát egyazon hagyomány változatainak hősei eredetileg és csak hagyományegyeztetési célokból lettek a szerkesztők által előddé és utóddá téve. Egyébként Bin Gorion szerint már egy mult századbeli Hirsch nevű tudós egy héber munkájában («Kórót Jiszroel veemunószó») úgy értelmezi a tórai helyet, mely szerint «Mózes Isten keze által halt meg», hogy ez hangsúlyozott megtagadása ama feltevésnek, mintha Józua keze által halt volna meg. Ugyanezt a nézetet történetpszihologiai alapon vallja Goethe (West östl. Divan). A Midrásból több helyet idéz, mely Józua felsőbbségét tünteti fel Mózes fölött. Ilyen mondás is a talmudszerző ajkain, aminő: «Ha Józua, Nun fia, mondta volna, sem hittem volna», szerinte Józua nagyobb tekintélye mellett bizonyít. Ha ebből nem is, de kitűnik abból, hogy a nép emlékében mesterségesen eltakarták Józua érdemeit Mózeséivel. Figyelmet érdemel a Messiásnak is számos hely szerint Efrájim, tehát Józua törzsének kebléből való származtatása, szemben a rendesen uralkodó felfogástól, mely szerint Dávid házának sarjadéka lesz. Míg a történeti elbeszélések Bin Gorion szerint Mózes javára vannak beállítva, a valóságban Józua lett volna az eredeti népvezér, de egy újabb, Judabeli mesterségesen keltett néphít Mózesnek előtérbe állításával visszaszorította Józuát. A hithű zsidóság természetesen nem a bibliakritika, hanem a hagyomány alapján ítéli meg a Bibliát. F. M.

Biedermann *Michael Lazar*, filantróp, szül. Pozsonyban 1769 aug. 13., megh. Badenben 1843 aug. 21. Egészen szegény családból származott. Vésnökinas volt és olyan művészies kivitelű pecsétet készített, hogy legfelsőbb helyről elismerést és Bécsben való iparűzési engedélyt kapott. Pecsétüzletet, majd ékszerészetet alapított, de vagyonra szert téve, a gyapjúnemesítés gondolatával is foglalkozott és ezt a gyakorlatban Ausztriában, de főleg Magyarországon az ő vállalkozása honosította meg. Ő alapította az első gyapjú-osztályozó intézetet, azonkívül a morvaországi Teltschben 600 embert foglalkoztató hasonló intézményt létesített. A kormánykörök bizalma oly nagy volt iránta, hogy Zichy gróf pénzügyminiszter a pénzhamisítási ügyben állami biztosnak nevezte ki. B. a hamis bankókat saját pénzén váltotta be. Az éhinség és rossz termés idején is a kormánynak nemcsak gabonakészletet, hanem készpénzt is bocsátott rendelkezésre, a francia háború idején pedig 300,000 forintot kamatmentesen. 1830-ban megkapta az akkor nagyon kitüntető «Hofjuwelier» címet. Hasonló szolgálatokat tett a bécsi zsidó hitközségnek is élete végéig. 1812-ben v. Hoffmansthallal együtt megalapította a vallásiskolát és az 1826. felavatott templomot; a zsidó-kórház létrejöttében is oszlopos része volt, ezenkívül külön alapítványokkal gondoskodott a betegekről, özvegyekről, árvákról, tanítókról és hitközségi alkalmazottakról. A szegények állandóan nyitott ajtóra találtak nála felekezeti különbség nélkül. Szerénysége és jótékonysága, valamint organizátori képessége miatt egész Bécsben igen népszerű volt és halálát őszintén meggyászolták. M. B.

Biedl *Samu*, a szegedi hitközség elnöke, szül. Szegeden 1872 máj. 15. Egyetemi tanulmányait Budapesten elvégezvén ügyvédi és jogi doktori oklevelet szerzett, de gyáriparral foglalkozik. Hosszabb ideje elnöke a szegedi hitközségnek és a XXII. községkerületnek, melynek ügyeit nagy ambicióval és hozzáértéssel vezeti. A proletárdiktatura idején jelentékeny szerepe volt az ellenforradalmi mozgalmakban. A Szegeden alakult kormány adminisztrációs költségeit a szegedi zsidók között többször rendezett gyüjtéssel nagyrészben B. teremtette elő.

Bihari, 1. *Imre*, hírlapíró, szül. Nagyváradon 1867. Egyideig Csabán és Temesvárott a vidéki sajtó munkása volt. Amikor 1894. Holló Lajos megalapította a Magyarország c. függetlenségi napilapot, meghívták a lap szerkesztőségébe. Utóbb az Egyetértés és a Pesti Napló munkatársa is volt, 1903. pedig belépett a Budapesti Hirlap kötelékébe és több mint két évtizedig e lap politikai rovatát szerkesztette. Számos közleménye jelent meg a szépirodalmi lapokban is. Önálló munkái: *Való és ábránd*; *Elbeszélések*.

2. *B. Mór*, író és ügyvéd, szül. Erkeserűn (Bihar vm.) 1860. Cicero élet- és jellemrajza c. művével megnyerte a debreceni kaszinó pályadíját, 1879 óta Tarnóczi néven jelentek meg a szépirodalmi és jogi munkái a fővárosi lapokban. A cukoradó története c. jogi műve pályadíjat nyert.

3. *B. Sándor**, festő, szül. Rézbányán (Bihar vm.) 1856., megh. Budapesten 1906. A Munkácsy föllépését követő, a mult század 80-as éveiben virágzott magyar életképfestés egyik legtipikusabb képviselője. Szegény szobafestő fia, ki gyermekéveit Nagyváradon töltötte. Korán megnyilatkozó festői hajlamait csak kerülő utakon érvényesíthette. 1878-ban a bécsi akadémia növendéke Wurzinger alatt 2 évig. Azután arcképfestéssel tartotta fönn magát Nagyváradon és Budapesten, majd nehéz küzdelmek után kerül Párisba, hol másfél évig Jean Paul Laurens alatt tanul. Ott festi első életképeit: a *Cilinderpróbát* (1884) és a *Keresztűzben*, mely utóbbit I. Ferenc József vette meg. Szolnokon festette egyik legnépszerűbb képét a *Bíró előtt*-et (1886), melyre megkapta a 600 frtos Társulati-díjat és a képet a király vette meg (ma a Szépművészeti Múzeumban). Ez a kép alapította meg hírnevét. B. művészetének igazi éltető eleme Szolnok, hova 1897. került vissza állandó tartózkodásra és 1900. a szolnoki művésztelep egyik megalapítója lett, hol haláláig az év legnagyobb részét töltötte. 1886—97 között sok

helyen megfordult: Hódmezővásárhelyen festette *A leánykérő* (1887) képét, majd Münchenben, ismét Szolnokon, azután Olaszországban tartózkodott. 1890-ben rövid időre Pesten festőiskolát nyitott Karlovszky Bertalannal, 1900 óta pedig Glatter Árminnal, majd Knopp Imrével. 1890-ben *Falu rossza* c. képe az 1000 forintos Társulati-díj felét, *Az ő nótája* képe pedig 1893. a nagy aranyérmet, *Zsigmond király fogadja Ulászló lengyel királyt a nagyváradi székesegyházban Sz. László sírjánál* történeti képe 1898. a Forster-Vaszary díjat nyerte el. 1896-ban a király a Ferenc József-renddel tüntette ki. Számosak külföldi kiállításokon nyert kitüntetései is: ezüstérem a bécsi nemzetközi kiállításon (1888), másodosztályú aranyérem Münchenben (1888), második aranyérem Berlinben (1891). A Műcsarnokban először az 1884-ik évi őszi kiállításon (Cilinderpróba) szerepelt, hol haláláig állandóan kiállított, 1906. a Társulat régi és hátrahagyott képeiből és rajzaiból hagyatéki kiállítást rendezett. Már említett és díjat nyert magyar életképein kívül a legjelentősebbek még: a már plein-airban festett *Óláh temetés* (1888) és *Programmbeszéd* (1891) (a Magyar Szent Korona tulajdona); *Pusztai csendélet* (állami tulajdon); *Vasárnap délután*. Egyszerűség, finom jellemzés nyilvánul meg néhány arcképén: *Önarckép; Ágai Adolf; Eötvös Károly* (Magyar Zsidó Múzeum tulajdona). Az Athenaeum új illusztrált Petőfi kiadásához pár kongeniális illusztrációt is készített. B.-t ugyan a mult század 90-es éveinek a plein-air-es impresszionizmus jegyében megindult új festészeti irányа a kísérletezők táborába sodorta, neve azonban művészetünk történetében, mint a 80-as évek realisztikus irányának egyik szárnybontója marad fönn. Halálos ágyán keresztelték meg. F. B.

Biharnagybajom, nagyk. Bihar vm.-ben, 4308 lak. A zsidó hitközséget 1826. alapították, addig a nagyváradi főrabbisághoz tartozott. Rosenfeld Sámuel, Kac Léb ben Eleazár, Kac Jakab, Jákob ben Chaim, Klein Chaim ben Baruch első előljárók alatt a hitközség gyors virágzásnak indult, úgy hogy 1848. már 60 családra szaporodott és megválasztotta első rabbiját: Gottlieb Jakabot, aki azelőtt Huszton működött. Ennek 1860. bekövetkezett halála után Friedmann Jicchok Eisigot ültette a rabbiszékbe, aki húsz évig vezette nagy buzgalommal a hitéletet. Utána Jungreisz Sámuel, majd Szófer Manó vezette a rabbinátust. 1910-tól 26-ig nem volt a hitközségnek rabbija, de ez interregnum alatt odaadóan ápolta régi intézményeit, különösen az 1848. alapított jesivát és az 1916. létesített Talmud-tórát. Elemi iskoláját azonban a kedvezőtlen viszonyok nyomása alatt feloszlatta. Hitélete szigorúan konzervativ és orthodox. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Báránd, Sáp, Bihartorda, Nagyrábé, Bothanszeg, Pancsháza. 29 családban 149 lélek él, ezek között 32 adófizető. Tagjai között 1 gazdálkodó, 18 kereskedő, 5 iparos, a többi más-más foglalkozást űz. Évi költségvetése 6000 P. Filantropikus és szociális célokra 600 P-t költött az utolsó esztendőben. A világháborúban hősi halállal 5 tagja esett el. A hitközség élén állnak: Briszk Ferenc főrabbi, Schönfeld Adolf elnök, Klein Sándor alelnök, Mohr Andor gondnok, Citrom Márton pénztárnok, Eliás Mór ellenőr, Gelberger József jegyző.

Bilbul, a közvélemény megtévesztése olyan hírrel, amely valakit becsületében és tisztességében könnyelműen megtámad. A B. az igazságnak és hazugságnak olyan ügyes keveréke, hogy bajos megállapítani, mi benne az igazság és mi benne a hazugság. A közönséges rágalomtól abban különbözik, hogy van valamilyen ténybeli alapja is. Nem fedi a denunciálás fogalmát sem, mert az ebben foglalt vád rendszerint bebizonyítható és az a célja, hogy a «feladott»-at hatósági zaklatásnak tegye ki. A B. legtöbbnyire csak pletykázás, de már ezt is megveti a zsidó felfogás és még szigorúbban ítéli meg, ha kiderül róla, hogy egészen költött dolog. Ebben a formájában *séker B.*-nak mondják. A zsidó vallás a gyanusítás minden formáját tiltja, tehát nem csak a séker B.-t, de az egyszerű és kevésbbé rosszhiszemű B.-t is. A B. terjesztője rágalmazónak tekintetik és az alá a büntetés alá esik, amelyet azokra szabnak ki, akik valakit a nyilvánosság előtt megszégyenítettek. (Malbin pené chaveró berabbim.) A B. terjesztője elveszti a lelke üdvösségét és nem részesül a túlvilág boldogságában. Bűnét csak az Isten bocsáthatja meg. A zsidó büntetőjog a ténybeli alapon történt rágalmazást is bűnnek minősíti és ezt a minősítést a B. minden formájára, tehát az egyszerű pletykálkodásra is kiterjeszti.

Bileám, Eufrátes melléki jós, kit Bálák, moabita király négy ízben is hívott meg Izráel népének megátkozására, illetve megbabonázására, de kinek ajkain az ócsárló átok akaratlanul mindannyiszor dícséretté, áldássá változott «Hogyan átkozzam, kit Isten nem átkozott, hogyan kárhoztassam, ha Isten nem kárhoztatta?» «Ez a nép egyedülálló, a népek közé nem számítja magát. Vajha e becsületesek halálával halnék meg és végem az övékhez volna hasonló!» «Nem észlelhetni hamisságot Jákóbban és nem csalárdságot Izráelben.» «Mi szépek a te sátraid, Jákób, hajlékaid, Izráel! Olyanok, mint a patakok, mikor nyujtóznak, mint kertek a folyam mentén, mint Istenültette áloefák, mint vízmelléki cédrusfák. Aldott, ki téged áld és átkozott, ki téged átkoz.» «Csillag kel fel Jákóbból és királyi pálca sarjad Izraelből.» B. jelleme nem csupán történeti vonásokat mutat, hanem költőieket és meseieket is. Szamárháton jön és a szamara világosabban látja a helyes útat, mint ő. Viszont Isten szól hozzá és ő is Isten nevében mondja szózatát. És idegen varázsló létére kénytelen beismerni, hogy «nem fog varázslás Jákóbon és nem bűbájosság Izráelen». Ez a kettősség az ő lelki alkatában a Talmud bölcseinek figyelmét kihivhatta, amikor ő rá ruházták a korukbeli Simon Mágus-féle legendákat. F. M.

Billitzer *Izsák*, nagyidai rabbi, szül. Hunfalun 1801., megh. Nagyidán 1887. Münz Mózes óbudai főrabbinak és Frankl Izsák nagykárolyi rabbinak tanítványa volt. 1834-től haláláig ötvenhárom éven át viselte rabbi állását. Utóda, Adler Alexander rabbi adta ki agadikus művét «*Beér Jicchok*» címen (Paks, 1898).

Bimó. Emelvény a zsinagógában. L. *Almemor.*

Bing *Jónás*, rabbi, szül. Óbudán 1800., megh. 1880. Budapesten. 13 éves korában Prágába ment, hogy itt rabbivá képezze magát. Öt évig tanult itt a legnagyobb nélkülözések között és elsajátította a héber, latin, görög és német nyelveket, Németországot is beutazva, visszajött Pestre, ahol magántanítással s tudományos munkálkodással tartotta fenn magát. 70 éves korában megtanult olaszul. Halála után egy láda kézirat maradt utána, amelyből eddig egy kötet jelent meg *Einige nachgelassene Schriften* címen (Arad, 1881).

Bírák Könyve, a Biblia történeti könyvei közé tartozik. Héber neve: *Széfer Sóftim*, latinul: *Liber Judicum*, görögül: *Kritai*. A héber Bibliában a prófétai könyvek első részében foglal helyet. Elmondja Izráel történetét Józsua halálától Sámuel föllépéséig. A bevezetésben megrajzolja a bírák (vezérek) korának politikai helyzetét és a nép vallási állapotát: a nép bálványimádás bűnébe esik. Majd sorraveszi a bírákat: Omniel Mezopotámia, Ehud a moabiták, Saszgár a filiszteusok ellen védi meg Izraelt. Debóra prófétanő és Bárák bíró Chocór királya ellen viselnek szerencsésen háborút. Gideon a midjanitákat győzi le Isten csodás segítségével. Öt fia, a sokszoros testvérgyilkos Abimélech követi, aki elesik. Kisebb bírák: Tholó és Joir. Jiftách, aki az ammonitákat győzi le, fogadalmat tett, hogy a győzelem esetén a legelsőt, ki eléje kerül házában feláldozza; leánya az, ki elsőnek lépett véletlenül elébe. Kisebb bírák: Abison, Achjolon és Abdon. Majd elbeszéli Sámson rettenetes erejét, harcait a filiszteusok ellen és elpusztulását. A befejező két fejezet Dán törzse bálványimádásának keletkezéséről és a benjaminita Gibea lakóinak pusztulásáról szól. A bírák könyvének vallásos tartalma azt a tanítást tartalmazza, ha Izráel népe bálványimádásra adta magát és Istent elhagyta, Isten akkor megbüntette, de ha a nép megtért, bírákat támasztott Isten, akik által megsegítette Izrael népét. F. D.

Irodalom. Ryssel (Jew. Encycl.); Studer, Das Buch d; Richter (2. kiad. 1842); Bachmann, u. a. (1868—9). Bertheau, Das Buch d. Richter u. Ruth (Kurzgef. Exeg. Hbuch, 2. kiad. 1883); P. Cassel (Lange's Theol.-homilet. Bibelwerk, 2, kiad. 1887); Keil, Bibl. Kommentar (2. kiad. 1874); Oettli (Strack's Kurzgefasster Commentar 1893); Moore (Internat. Critical Commentary 1895); Budde (Kurzer Handkommentar z. A.-T. 1897); Nowack, Handkommentar (1900); Nöldeke, Untersuchungen (1869); Wellhausen, Prolegomena z. Gesch. Israels (4. kiad. 1895); Güdemann (Monatsschr. XVIII.); Cooke, The History and Song of Deborah (1896); Bruston, De Cantique De Debora (1901); H. Winckler, Alttestamentliche Untersuchungen (1892); Budde, Die Bücher Richter etc. (1890).

Birchosz *(h.). Hálaadó imák.*

B. háchámó. A napért való áldásmondás. Hálaadó ima a nap teremtéséért, amelyet minden 28 évben mondanak. Régi, valószínűleg egyiptomi eredetű. Zsidó évszámítás szerint ugyanis a nap minden 28-ik évben látható teremtésének helyén. Ezért mondják az imát ilyen nagy időközökben.

B. hagómél, «a jótevő dícsérete». A 107. Zsoltárban meg vannak nevezve az emberek különböző csoportjai, amelyek bizonyos okokból Isten kegyét és oltalmát dícsérik. Ebből alakult ki később a szabály, hogy akik hosszabb utazást tettek a tengeren vagy a sivatagban, akik súlyos betegségből épültek fel, vagy veszélyből menekültek, vagy fogságból szabadultak, tartoznak hálát adni annak «aki megszolgálatlanúl tesz jót az emberekkel». Az ilyen embereket felhívják a Tórához és a Tórafelolvasás után végzik a «gomelbencsolást».

B. hamicvosz, benedikció vallásos cselekedetek teljesítése előtt. Az áldásmondás kötelességét már a Talmud rendelte el. Ennek a döntésnek az az alapja, hogy Isten hálálkodást érdemel azért a jóért, hogy kinyilatkoztatásával az isteni parancsok teljesítésére érdemesítette az embereket. Minden benedikció így kezdődik: *boruch ato adonoj elóhénu melech hoólom aser kidsonu bemicvoszov vécivonu.* Dicsértessél Örökkévaló, Istenünk, világ királya, aki megszenteltél minket parancsolataiddal és elrendelted, hogy (következik a teljesítés alatt álló parancs megnevezése; például a kézmosásé: *al netilasz jodajim.* Benidikciót mondanak a tallisz fölvételekor, a tefillin fölszíjjazásánál, a mezuza felszögezése alkalmával, gyertyagyujtáskor, a challó leszakításánál, természeti tünemények meglátásakor és sok más alkalommal.

B. hamózon, «asztali ima», régi források «brochó»-nak, népiesen «bencsolás»-nak nevezik. Az ebéd vagy vacsora előtti imáról már Samuel és Saul történetében szó esik. Később ennek a mondatnak az alapján, hogy «te enni fogsz, jóllakol és dícsérni fogod az Istent a jó földért, melyet neked adott» (*Mózes* V. 8, 10) keletkezett a szokás, hogy ebéd után is imát mondanak. Ez a tulajdonképeni B., amely ma négy részből áll. Az első egyszerű köszönet az eledelért. A másik hálát ad Izrael országáért, amely megtermi az élelmet, az Ábrahámmal kötött szövetségért, az Egyiptomból való kivonulásért és a Szináj-hegyi kinyilatkoztatásért. A harmadik rész könyörgés a messiási birodalomért, a negyedik rész egy dicsőítő himnusz. A Talmud szerint a B. különböző részei különböző időkből származnak. Így az első részt Mózesnek tulajdonítja, a negyedik pedig állítólag Hadrián császár idejéből származik. Ebből is látható, hogy a B. hosszú idő alatt fejlődött és bővült olyanná, mint amilyen ma. A különböző ritusoknál bizonyos eltérés mutatkozik a B. szövegében. Az általánosságban mondott szövegnek van egy Maimonidesz által átdolgozott rövidebb formája, amely gyönyörű költői nyelvezetével tűnik ki. A B.-nak van egy bevezető formulája, amelyben a családfő az ebéd vagy vacsora résztvevőit imára szólítja fel. Ezt «zimun»-nek nevezik s ebből származik a «mezumen bencsolás» kifejezés. Ha legalább három férfi ül az asztalnál, ma is ezzel a régi formulával szokták a B.-t bevezetni.

B. hanehenin. Ima valaminek az élvezete fölött. Zsidó felfogás szerint a világ s minden ami betölti, Isten tulajdona *(Zsoltárok* 24, 1). Ha az ember bármit élvez ebből, köteles ezért Istennek köszönetet mondani. Idők folyamán egész sora keletkezett azon imáknak, amelyeket a különböző ételek és italok fogyasztása alkalmával mondanak. Vannak imák, amelyeket a fogyasztás előtt s vannak, amelyeket utána mondanak.

Előbbiek a brochósz risónósz, ételre, italra, vagy jó illatokra (birchosz horéach) vonatkoznak, utóbbiak a brochósz ocharónósz (brochojsz acharojnojsz), amelyeket csak eledelek után mondanak. Ilyen eledelek a palesztinai gyümölcsök, olajbogyó, szöllő, datolya stb.

B. kohánim (papi áldás) az elterjedt neve a Mózes 4. könyve 6. fejezete 25—26. verseinek, illetőleg ezen versekhez fűződő szertartásoknak. Eredetileg ezt az áldást a kohaniták (l. o.) mondották a jeruzsálemi szentélyben, napjában többször. Felálltak az előcsarnok emelvényére s ott osztották az áldást. Ezt az emelvényt nevezték «duchon»-nak, innen a mai nyelvhasználat «duchenolás» kifejezése. E szertartás a templom elpusztulása után való időkben is jelentékeny szerephez jutott az istentisztelet keretében. Az áldás elmondása a tefilló-ban (l. o.) kapott helyet, annak utolsó (köznap a 19.) áldásában, a megismétléskor. Manapság is a kohaniták osztják ünnepélyes formák között ezt az áldást az ünnepek muszaf istentisztelete keretében, mikor az előimádkozó a tefilló-t megismétli — az utolsó áldásban. Az előimádkozó szavankint mondja elő az áldást, a kohaniták rendszerint énekelve megismétlik. A közönség ezalatt erre vonatkozó bibliai verseket mond és kabbalista hatás alatt, a rossz álmok be nem teljesüléseért imádkozik. A néphit szerint nem szabad a kohaniták áldó kezére tekinteni az áldás alatt. Áldás-osztás közben a kohaniták fejüket a tallisszal leborítják és kezüket fejmagasságban a közönség felé nyújtják olyanformán, hogy a mutató ujjat a középsőhöz, a gyűrűs ujjat a kis ujjhoz szorítják, a két ujj-párt szétfeszítik, hogy villát formál. A hüvelykujj szabadon áll. Minden 13 esztendős kohanita oszthat áldást. E nyilvános áldásosztási szertartást végzik a peszachi, sovuoszi, szukkoszi, rós hasonói és jóm kippuri muszaf istenitiszteletek keretében. Elmarad e szertartás, ha az ünnep szombatra esik, de jom-kippurkor még ilyen esetben is megtartják. Szimchasz Tóra-kor (l. o.) nem a muszaf-, hanem a sacharisz ima keretében tartják. A kohaniták az áldást papucsban, kézmosás után osztják. E kézmosásban, a szentély szertartásaira való emlékezésből, a község levitái (l. o.) segédkeznek. Az áldásnál a község úgy helyezkedik el, hogy mindenki a kohaniták előtt álljon, kik mögöttük lennének, erre az időre előre jönnek. A dallam egy-egy ünnep jellemző énekére emlékeztet. A tallisszal való befödést úgy magyarázzák: ne lássa a kóhén az áldandókat, hátha közöttük ellenséget pillantana meg és arra nem vonatkoztatná az áldást. Ezért kohaniták sírkövén gyakran látható rajz: az áldó kéz (a lévitákén: a mosdó kancsó.) E papi áldás általános áldássá is lett s több helyütt használják. Az előimádkozó minden sacharisz és muszaf tefilló elismétlésénél mondja az utolsó áldásban. Bőjtnapon minchónál is mondják. Ilyenkor a minchónál is a hosszabb szövegű «szim sólóm»-ot mondják «sólóm rov» helyett. (l. Tefilló). Ezt az áldást mondja apa a gyermekeire, ezt mondják a mátkapárra, a «bedecken»-nél (l. *Chupa vekidusin*), elutazás előtt, bar micvóra, születésnél, pidjon habén-nél (l. o.) s általában minden áldó alkalommal. Az áldás szövege a következő: Áldjon meg az Örökkévaló és őrizzen meg; világíttassa az Örökkévaló arcát feléd és kegyelmezzen neked; fordítsa az Örökkévaló arcát feléd és szerezzen neked békét.

B. levónó (holdáldás) a neve annak a szertartásnak, melynek keretében Istent, mint az égi testek alkotóját dicsőitjük. Szabad helyen mondják, ott, honnan a holdat jól lehet látni. Elmondási ideje rendszerint a zsinagógai hónap 3. napjától, mikor az újhold már jól látható, a hó 15. napjáig terjed. (Ettől az időtől kezdve «fogy» a hold). Tisri hónapjában jom kippur kimenetelekor, (10-én) ab hónapjában pedig tiso beov (9-én) kimenetelekor szokás mondani. Ez az ima jókedvvel mondandó és éppen ezért jom kippur előtt a vezeklés, tisó beov előtt a gyász miatt hiányzik. Nem mondják ez imát péntek este vagy ünnep beköszöntésekor, annál inkább azonban szombat este és ünnepek kimenetelekor. Az ima az áldáson kívül néhány vonatkozó bibliai versből és a hagyományból vett idézetből áll. F. D

Birkózás. A milléniumi esztendő után tüntek fel a zsidó birkózók. A versenyeket még a nyers-erő kérdése döntötte el, módszeresség még alig nyilvánul meg a küzdelemben. Ezeket az utakat járták eleinte a zsidó ifjak is. Az első nagy sikert *Weisz* Richárd szerezte meg. 1903-ban megnyerte Magyarország bajnokságát a legnehezebb súlycsoportban. Még hétszer egymás után következő évben megismételte ezt a sikert, majd 1908. világbajnokságot is nyert a londoni olimpiai versenyeken. Még kétszer nyerte Magyarország bajnokságát, végül számtalan nemzetközi győzelem után, a város-bajnokság első díjának birtokában visszavonult. Nyomon követte *Fischer* Tibor és *Előd* József. Fischer Tibor 1910. már magyar bajnok, a következő évben megismétli a bajnokságot és megszerezte a világbajnoki címet is. Párhuzamosan haladt vele Előd József. Fischer a nehézsúlyban Előd a középsúlyban nyerte ez éveknek összes versenyeit és a külföldi versenyek sorsa sem dőlhetett el nélkülök. Előd József már 1908. és a rákövetkező négy évben Magyarország bajnoka, azonkívül elnyerte Budapest és más városok bajnokságát is. A magyar B. első korszakában szerepelt *Orosz* Miklós is, aki szintén többszörös magyar bajnok volt. A legszebb győzelmeit 1908—09. érte el. A londoni olimpiászon is részt vett, de sikertelenül. A háború után jelentős szerep jutott a zsidó ifjaknak. A legnagyobb jelentőségre *Radvány* Ödön emelkedett, akinek a tevékenysége a modern B.-ban korszakalkotó. Módszerének lényege, hogy az ellenfelet ki kell emelni egyensúlyhelyzetéből, hogy az testi erejét ne tudja kihasználni. Súlyponti elméletét idővel kibővitette s a fogások egész rendszerét kutatta ki, amivel a B.-nak új irányt szabott. Többszörös magyar bajnok lett, megnyert sok nemzetközi versenyt; működésének igazi értéke azonban, hogy a modern B.-ban szerepet ad a gondolkozásnak, jelentőségre juttatja az anatómiai, egyensúlyi ismereteket. Tanítványai legnagyobbrészt nem zsidók, akik közül sokan bajnokok lettek. *Magyar* Ármin többszörös magyar bajnok, Európa bajnokságát is megnyerte. *Kárpáti* Jenő

magyar bajnok, az Európa bajnokságában második lett. Közvetlenül a háború utáni években nagy sikereket ért el *Pongrác* József. Közel tíz bajnokságot nyert és Európa bajnokságát is megnyerte. A birkózósport szervezésében fontos szerepet játszott *Brüll* Alfréd (l. o.). A szervező munkának *Radvány* Jenő, csepeli lőszergyári igazgató, Radvány Ö. bátyja, a vezére. A magyar szövetség nemzetközi kapcsolatainak kiépítését Radvány J. végezte. A párisi olimpiász (1924) után Brüll a Nemzetközi Szövetség elnöke lett. Az 1918. önállóan megalakult magyar birkózó szövetségnek Brüll a társelnöke, Radvány az alelnöke lett. F. P.

Biró, 1. *Lajos,* regény- és színműíró, szül. Hevesben 1880. Több esztendőn át vidéki hírlapíró volt. Nagyváradon lapot szerkesztett és a fiatal Ady Endrének legmeghittebb barátai közé tartozott. A fővárosba kerülve csakhamar a publicisták első sorába jutott. A Budapesti Naplóba, Az Ujságba, majd a háború alatt A Világba lendületességükkel és szigorúan logikus okfejtésükkel ható vezércikkeket írt. Rövid ideig a Világ főszerkesztője, a Magyarországi Hírlapírók Egyesületének pedig alelnöke volt. A Huszadik Század szociológiai folyóirat köré csoportosuló politikusokhoz csatlakozott és amikor ezek közül többen az októberi forradalom idején 1918. kormányra jutottak, a politikai eszméikért harcoló publicistát kinevezték külügyi államtitkárnak. Erről az állásáról azonban csakhamar lemondott és külföldre, előbb Bécsbe, majd Berlinbe, végül Amerikába ment, ahol merőben irodalmi és filmírói tevékenységet folytatott. Szépirodalmi munkásságát már húsz éves korában kezdte meg Nagyváradon *Bálványrombolók* c. kötetével. Nagy feltűnést keltett *Harminc novella* c. kötete, amelyet *Huszonegy novella, Marie és más asszonyok, Elbeszélések, A császár és más férfiak, Vízözön, Gloria, A fekete ostor* c. elbeszélésgyüjteményei követtek. Novelláiban első sorban a téma megkapó újszerűségére törekszik és ezzel mindig föl tudja kelteni az olvasónak szinte izgatott érdeklődését. Gyors, szaggatott előadása legtöbbször drámaivá sűríti és fokozza az előadás menetét. Eleinte jórészt erotikus kérdések foglalkoztatták, de később mind gyakrabban társadalmi problémákat vont bele érdeklődésének körébe. Regényeiben is többnyire megvannak novelláinak erényei: az el nem koptatott tárgy, a cél felé sietés, a megfigyelések frissesége és a mondanivaló merészsége. Talán legkülönb *A diadalmas asszony* c. regénye, a női lélek megváltó nemességének megkapó himnusza. Figyelemreméltók az *Amor és Psyche; Molitor-ház; Don Juan három éjszakája; A Serpolette; Szentlélek lovagja; Toinette; A kacérság iskolája* c. regényei is. A zsidóság problémáját, amellyel több tanulmányában is foglalkozott, veti föl *A bazini zsidók* c. történeti regényében. Színműveiben francia mintákon nevelt ügyességgel első sorban hatásra törekszik, darabjainak szerkezetes fölépítésében elsőrendű szinpadtechnikus nyilvánul meg, de azért kétségtelen, hogy ezekből a részben a külföldet is diadalmasan bejárt színművekből sohasem hiányoznak az irodalmi értékek. *(Férfiak; Sárga liliom; A családi tűzhely; Tavaszi ünnep; Francia négyes; Rablólovag; Utolsó csók; Hotel Imperial; Házasságtörés iskolája;* a Lengyel Menyhérttel együtt írt *Cárnő.)* B. a filmirodalomban, mint az amerikai Paramount szerződtetett dramaturgja dolgozott. Első filmje *A cárnő* volt, amelyet Lengyel Menyhérttel együtt írt szindarabjából dolgozott át. Nagy sikert aratott a *Hotel Imperial,* valamint a P. D. C. gyár részére feldolgozott *Rablólovag.* Egyéb filmjei: *Don Juan három éjszakája* (saját regényéből írta); *Az elsodort ember; Az utolsó parancs; A fekete szűz.* 1928-ban egy nagy berlini filmkoncernhez szerződött. Sz. G.

2. *B. György,* hírlapíró, szül. Nagyváradon 1902. A «Nagyvárad» munkatársa és szorgalmas irodalmi tevékenységet fejt ki. Könyve: *Őszutó* (1921).

3. *B. Márk,* pedagógiai író, szül. Királyhelmecen 1879. Igazgatója a nagyváradi zsidó hitközség összes iskoláinak. Vezető tagja volt a 48-as és függetlenségi pártnak és elnöke a Biharmegyei Tanári Körnek. Nagyobb tanulmányai: *A középosztály iskolája* és *A történelemtanítás reformja.*

4. *B. Miklós,* nyomdász, lapszerkesztő, szül. Erdőteleken (Heves vm.) 1886. Tanulmányai elvégzése után nyomdász lett. 1910-ben alapította meg a B.-féle nyomdát, mely a modern magyar nyomdaipar úttörője lett. 1920-ban indította meg a Magyar Grafika c. szakfolyóiratot, amelynek szerkesztője. E folyóirat, mely a grafikai iparágak fejlesztését tűzte ki céljául, méltóan reprezentálja a magyar grafikai és nyomdaipar európai nívóját. B.-nak igen nagy érdeme van a magyar nyomdaipar nemzetközi tekintélyének kivívásában. V. A.

5. *B. Pál**, közgazdász és politikus, szül. Budapesten 1881. Az elemi és középiskolát Budapesten végezte el, a jogot a budapesti tudományegyetemen, majd a berlini és a freiburgi egyetemeken hallgatta. 1902-ben államtudományi doktorrá avatták. 1903-ban a Rimamuránvi és Salgótarjáni Vasmű R.-T. szolgálatába lépett. 1912-ben igazgatója, 1917. vezérigazgatója lett, majd kereskedelmi főtanácsos. A GyOSZ-nak igazgatósági tagja, a Kereskedelmi és Iparkamara beltagja. A békedelegációnak ipari szakértője volt. 1922-ben bekerült a parlamentbe, ahol az ózdi kerületet képviselte és képviseli ma is egységespárti programmal. Mint politikus főként gazdaságpolitikai és pénzügyi kérdésekkel foglalkozik. 1926-ban Ózd és Balaton községek díszpolgárrá választották.

Birtokképesség. A zsidók polgári helyzetét szabályozó 1840: 29. t.-c. 5-ik pontja szerint «amennyiben az izraeliták polgári telkeknek szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövendőre nézve is megállapíttatik.» E törvény csak írott betű volt, mert a valóságban 1840 előtt a zsidók sem földet, sem háztelket nem vásárolhattak. Az 1849 márc. 4-iki olmützi alkotmány az «összbirodalom» minden felekezetű polgárának egyenlő jogot igér, ami tehát a birtokszerzés jogát is magában foglalná, de a kormány már 1851 dec. 31. hatályon kívül

helyezi az olmützi alkotmányt és rendeletekkel kormányozza a birodalmat. A zsidóságot megkárosította és régibb jognélküliségét felújította az 1853 okt. 2-iki rendelet, mely megfosztja az ingatlanszerzés jogától. Ez a rendelet helyreállítja hazánkban az 1840: 29. t.-c. 5. pontját, mely annyit jelentett, hogy a zsidók semmiféle ingatlant nem szerezhettek. Több mint 6 év elmúltával, 1860 febr. 18. az uralkodó megint újabb rendeletet hozott, mely kimondja a zsidók birtokszerzési jogát. (Besitzfähigkeit, B.) Ennek értelmében a zsidók minden korlátozás nélkül szerezhetnek ingatlanokat az «összbirodalomban», tehát Magyarország területén is. Nagy horderejű volt ez a rendelet nemcsak erkölcsi okokból, hanem azért is, mert a birtokszerzés lehetősége által megnyílt a zsidók előtt a földmívesség foglalkozási ága is, mely addig el volt zárva előlük. A zsidók e jog elnyerésének örömére emlékérmet verettek, míg Meisel pesti főrabbi által vezetett hódoló küldöttség előtt I. Ferenc József kijelentette, hogy a zsidók B.-ének kimondásában az ő saját fejedelmi akarata valósult meg. Gr. Zs.

Bischitz *Johanna*, a jótékonyság fáradhatatlan munkása, szül. Tatán 1829., megh. Budapesten 1898 márc. 28. Atyja Fischer M. A. gyáros volt, kinek házában az 1848—49-iki szabadságharc sebesült honvédjei otthont és Johannában gondos ápolónőt nyertek. 1852-ben férjhez ment *B. Dávid* kereskedőhöz, kinek oldalán bő alkalma nyílt a jótékonyság gyakorlására. Több évi fáradozás után sikerült neki *Meisel* akkori főrabbival együtt 1866. megalakítani a Pesti Izr. Nőegyletet, melynek szinte egyedül toborzott tagokat. Vezetése alatt az egylet az ország egyik legkiválóbb jótékonysági egyesületévé növekedett. Személyes fáradozásának eredménye a nőegylet által 1867. létesített leányárvaház, melyet Erzsébet királyné 1871. látogatásával tüntetett ki. Neki köszönte létezését az 1870. megnyílt népkonyha, hol a legutóbbi időkig minden felekezetbeli szegény nyert bő táplálékot. Az országnak alig volt jótékonycélú egyesülete, melyben tevékeny részt nem vett volna. Bejárta a népkonyhákat, pircelakásokat, hajléktalanok menhelyét, mindenütt felkereste a nyomor fészkét, hogy segítséget vigyen. A tönk szélére jutott iparosok és kereskedők megmentésére fordított különös gondot. Az 1877. boszniai okkupációnál megsebesült katonák önfeláldozó ápolásáért I. Ferenc József király a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki. Szociális érzéke és szervezőképessége továbbéla B., Hevesi- B.- és Hevesy-családokban, amelyeknek több tagja jutott az állam szolgálatában és a közgazdasági életben fontos poziciókba. Nagy vallásossága azonban leszármazói nagy részében elhomályosult és többen nemcsak a tradiciótól, de a felekezettől is elszakadtak. Gr. Zs.

Bisseliches *Mózes*, mérnök, szül. Bródyban 1878 dec. 29. A budapesti rabbiképző és a műegyetem elvégzése után gépészmérnök lett és vasárugyárat létesített. A magyarországi cionista mozgalom egyik legelső harcosa volt. Több ízben elnöke volt a Makkabeának, egyideig szerkesztette a Zsidó Szemlét, melyben éveken keresztül élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki.

Bistritz *Meir Kohen*, új-héber költő, szül. Vágbesztercén 1820., megh. Bécsben 1892 szept. 5. Nagyobbrészt Bécsben élt és művei is u. o. jelentek meg. Első ezek közül Mordechai b. Meir Kalman didaktikus költeményének német műfordítása és magyarázatos kiadása volt *Tabnisz ha Bájisz* (1858), továbbá: *Kol Rinó* héber költemények német fordítással, 1859., a dohány-utcai templom avatása alkalmából. 1863-ban újból kiadta az *Áruch ha-Kódes* c. anonym lexicographiai munkát. További kötete, mely német és hébernyelvű verseket és essayket tartalmaz Mannheimer I. N. bécsi főrabbi jubileuma alkalmából *Zijjun le-Zichrón Ólom* (1864) c. jelent meg. S. R.

Bisztritz *Dávid* ha-Kohén, rabbi. Előbb Szemnicen rabbiskodott, később a milchdorfi hitközség élére került. 1862-ben megválasztották Hegyaljamádra, de még mielőtt elfoglalta az állást, hirtelen meghalt. Megjelent *Bész Dóvid* c. műve, kommentár a Schulchan Áruchhoz.

Biur Chomec, *(h.)*, kovászos dolgoknak a zsidóháztartásokból való eltakarítása. Peszach 8 napján és előnapján kovászos dolgoknak nemcsak fogyasztása, de birtoklása is tilos. Minden, ami gabonatermésből készült, a pászkán (l. o.) kívül, el van tiltva. Ezt tehát vagy el kell égetni, vagy pedig eladni. Niszán 14. napján este gyertyavilág mellett végigjárják a lakást és összekeresik a kovászos dolgokat. E vallási parancs teljesítésénél áldást mondanak; hogy a benedikció ne legyen hiábavaló, morzsákat szórnak el a már kitakarított lakásban és azokat szedik össze az áldásmondáshoz. A kovászos dolgok elégetése másnap délelőtt 9 óra tájban történik oly ima kíséretében, mely megsemmisítettnek nyilvánítja a kovászos dolgokat, amelyek véletlenül a házban maradhattak. Ha peszach előnapja szombatra esik, az összeszedés csütörtök este, az elégetés péntek délelőtt, azonban az ima elmondása szombat délelőtt (ugyanabban az időben) történik. F. D.

Biuristák, *magyarázók*. A héber irodalomban azok a tudósok, akik Mendelssohn Mózesnek és körének németnyelvű bibliafordításához nyelvtani és tudományos alapon héber kommentárt írtak. A B. köre: Dubno Salamon (Mózes első könyvének), Jaroslav Áron (Mózes negyedik könyvének), Wessely Hartwig (Wesel Naftali, Herz) Mózes harmadik könyvének, Homberg, Herz (a negyedik és ötödik könyv) kommentátora. Idetartoznak még: Wolfsohn Áron, Löwe Joel, Euchel Izsák, Obernik M., Detmold Sámuel, Wolf József, Lipmann Salamon, Neumann Izrael. A Mendelssohn-féle Biblia újabb áldolgozásában Weisse József magyar rabbi is részt vett. A konzervatív zsidóság averzióval viseltetett a B. iránt, mert felvilágosító munkájukat ártalmasnak ítélte. Kommentárjaikat a jesivák olvasmányaiból kirekesztették. Ma már leenyhült ez a rideg ellenzés.

Bizchusz *(h.)*. *Másnak érdemében*. Akkor alkalmazzák, mikor az ember nem a maga, hanem erényes ősei, vagy kiváló tudósok érdemeiben várja Isten segítségét.

Bizonyítási eljárás. A modern jog a szubjektiv bizonyítási elmélet alapján áll, ami azt jelenti, hogy a bíró a rendelkezésére álló bizonyítékokat szabadon mérlegeli s abból az össz-

benyomásból, amelyet ezek rá gyakorolnak, alakítja ki legjobb lelkiismerete szerint az ítéletét. A zsidó jog ezzel szemben csak a törvényszerű B.-t ismeri. Itt pontosan meg vannak állapítva a bizonyítási eszközök, amelyek arra kényszerítik a bírót, hogy egy tényálladékot mint adottságot fogadjon el. A bizonyítékok értékelésénél tehát itt kevés szerep jut a bírói mérlegelésnek. A B. a polgári és bűnpöröknél teljesen különböző. Polgári pereknél a B. négy bizonyítási eszközt vesz igénybe: 1. a vallomás (hodoó). A felperes vallomása, ha az komolyan és megfelelő formában történik, teljes bizonyító erővel bír. 2. Tanubizonyítékok (Snájim édim). Két tanu szóbeli vallomása is teljesen bizonyító erejű. Irásbeli tanunyilatkozat elégtelen. A tanu felszólításra köteles volt a törvényszéken megjelenni és vallomást tenni. A tanut rendszerint nem eskették meg, sőt ha szavahihetősége olyan kétséges volt, hogy eskűre szorult, vallomását nem is vették bizonyíték számba. 3. Okirati-bizonyíték (stár). Az okirat mint az alperes bizonyítéka akkor bírt érvényességgel, ha két tanu aláírta azt. Az okirat ezek szerint a tanubizonyíték egy formája. Az alperes természetes köteles az okiraton szereplő aláírások valódiságát beigazolni. 4. Eskű (sévuo). Az esküt azzal a meggondolással alkalmazták bizonyítási eszközül, hogy akit megesketnek az az eskű morális kényszerének hatása alatt csak az igazat fogja vallani. Az esküt a törvényszék csak ritkán engedélyezte s letétele ünnepélyes formák között történt. A zsidó jogi fejlődés további során a lehetőséghez képest igyekeztek az esküt mellőzni. A bűnügyi perben a bírói mérlegelés szerepe még korlátozottabb volt. Itt kizárólag tanuvallomás alapján hozható meg az ítélet, amire már a Biblia is utal: «Két vagy három tanu vallomása alapján ölessék meg a gyilkos!» *(Mózes* V. 17, 6.). A tanúkihallgatás a törvényszéken megszabott formák között történt. Mindenekelőtt nagy súlyt helyeztek a tanu életkörülményeinek s kvalifikációjának kivizsgálására, amiből főként a tanu szavahihetőségét akarták megállapítani. A tanut mindig csak a vádlott jelenlétében hallgatták ki. A személyi adatok felvétele után a bűnügyre vonatkozó kérdések következtek, (Derisó vachakiró). Két tanu vallomása elegendő s ugyanolyan bizonyító erejű volt, mint akár száz tanué. Ha a tanu vallomása önmagában ellentmondó, vagy más tanuvallomással ellenkezik, akkor érvénytelen s az ilyen vallomás alapján bírói ítélet nem hozható. Ha a tanukról kiderül, hogy tudatosan tettek hamis vallomást, akkor mint hamis tanukat (édim zomémim) ugyanolyan büntetéssel sujtják, mint amilyenben érvényes tanuvallomás alapján a vádlott részesült volna. Egyetlen vallomás alapján nem lehetett ítéletet hozni, de a zsidó jog soha nem ismert kényszerítő eszközöket, amelyekkel a vádlottat beismerésre lehetett bírni. Ugyanígy az istenítéletek és orákulumok sem szerepeltek soha bizonyítási eszköz gyanánt a zsidó bűnügyi perben. Szokásos volt a házasságtörés-gyanus nővel, valami «bájital»-félét itatni, annak kifürkészésére, hogy a házasságtörést valóban elkövette-e, de sem ez, sem pedig Isten tanuul hívása, ami a bibliai korban szokásban volt, nem befolyásolták az ítélet meghozatalát. F. M.

Blasphemia, l. *Istenkáromlás* alatt.

Blatt *Miklós*, szemorvos és szakíró, szül. 1892-Orvosi tanulmányait Kolozsváron és külföldi egyetemeken végezte. A Deutsche Ophtalmologische Gesellschaft és a Societatea Romana de Oftalmologie tagja. Tudományos dolgozatai a német és magyar szaklapokban jelennek meg, amelyek alapján külföldi orvosi kongresszusok előadói tisztét is betölti. Marosvásárhelyen él. Sz. I.

Blau, 1. *Emánuel*, író, szül. 1838. Lugoson, megh. 1906. Bécsben. Az Oesterr. Ekonomist kiadója, több külföldi lap tudósítója volt.

2. *B. György*, ügyvéd, szül. Budapesten 1894 április 16. B. Lajos (l. o.) fia. Ügyvédi oklevelét a budapesti tudományegyetemen szerezte meg. Magán- és hiteljogi vonatkozású, valamint valorizációs kérdésekről írott cikkei és nagyobb tanulmányai magyar és külföldi szaklapokban és napilapokban jelentek meg. Könyvei: *Valorizáció 1924-es joggyakorlatunkban; Valorizáció joggyakorlatunkban 1926-ig; Valorizációs joggyakorlatunk 1927-ig.*

3. *B. Joel*, newyorki, később londoni rabbi, szül. Abaujszántón. Egyike a legjobb angol hitszónokoknak. Kitűnő angol és héber író. Tanulmányait a szántói és pozsonyi jesiván és amerikai egyetemeken végezte. V. A.

4. *B. Lajos*, az Orsz. Rabbiképző Intézet igazgatója, szül. Putnokon, Gömör vm. 1861 ápr. 29. 1886-ban avatták doktorrá, 1888. rabbivá. Ekkor már (1887 óta) tanára volt a Rabbiképző intézetnek, melynek Bacher Vimos halála után, 1913. igazgatója lett. 1926-ban ünnepelte születésének 65 és írói működésének 40 éves jubileumát. Ez alkalomból jelent meg tanítványai, barátai és tisztelői közreműködésével a magyar és hébernyelvű *Jubileumi emlékkönyv* és Friedman Dénes bibliográfiai összeállítása *B. Lajos irodalmi munkássága* cimmel. Sokoldalú tevékenységet fejt ki a magyar zsidóság szellemi és kulturális életében (az I. M. I. T. társelnöke) s az egyetemes zsidóság szolgálatában. Különösen mint talmudtudósnak elismert a tekintélye. 1891-ben vette át Mezey Ferenccel együtt a Magyar Zsidó Szemle szerkesztését. 1896 óta egyedül szerkeszti, jelenleg Hevesi S. és Friedman D. társaságában. E folyóirat irodalmi rovatában közel 1200 új zsidó irodalmi munkát tett megbeszélés s kritika tárgyává és fűzött reflexiókat zsidó vonatkozású művekhez. Hacófe cimmel 1911. indította meg hébernyelvű folyóiratát, Hevesi Simonnal és Gutmann Mihállyal, most csak Hevesivel szerkeszti. 1928. indítja meg a M. Zs. Sz. Jabneh c. homiletikai mellékletét Hevesi Simonnal és Friedman Dénessel együtt. Az Imit. ifjúsági Bibliájának egyik szerkesztője és fordítója. Tudományos cikkei, tanulmányai, értekezései (több mint 700) a hazai és külföldi héber, német, francia, angol, olasz folyóiratokban, gyüjteményes munkákban, sorozatos kiadványokban jelentek meg. Munkatársa volt a Jewish Encyclopedienek. Irodalmi alkotásainak tudományköre széles területet fog át: Talmud, bibliamagyarázat, folklore, irodalomtörténet, kulturhistória, nyelvészet, jog, pedagógia stb. Na-

gyobb önálló művei: *Izrael kiválasztása* (1890); *Masoretische Untersuchungen* (1891); *Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből* (1894); *Az ózsidó bűvészet* (1898); *Az óhéber könyv* (1902); *Leo Modena levelei és írásai* (1905—06); *A assuani és elephantinei aram papyrusok* (1908); *A zsidó házasságfelbontás és válólevél története* (1911—1912); *Etika a Talmudban* (Hevesi S. és Weisz M.-val együtt (1920); *A Talmud* (Népszerű zsidó könyvtár 3. sz.). E műveinek nagyrésze német nyelven is megjelent. Zs. J.

5. *B. Pál*, publicista, szül. Nagyváradon 1889. jan. 4. Jogot végzett és a frankfurti jesiván talmudot tanult. A magyarországi cionista szervezet intézőbizottságának tagja volt és 1918. felelős szerkesztője a Zsidó Szemlének. 1918-ban a Zsidó Nemzeti Szövetség megbízásából egy időben szerkesztette Kolozsváron az Uj Kelet c. hetilapot. Később a Jesurun c. orthodoxirányú hetilapot szerkesztette. Számos fordítása és zsidó publicisztikai műve jelent meg.

6. *B. William*, bíró, Newyorkban, szül. Abaújszántón. Fiatalon vándorolt ki Amerikába, ahol mint ügyvéd és politikai pártvezér vált híressé. Most bíró a newyorki törvényszéken.

Blauner *Mór*, ügyvéd, szül. Imelyen (Komárom vm.) 1876 aug. 7. A budapesti egyetem elvégzése után 1901. nyitott ügyvédi irodát Budapesten. Egyik alapítója s első titkára volt az Országos Ügyvédszövetségnek. Egész fiatalon választmányi tagja lett a Budapesti Ügyvédi Kamarának, melynek főtitkári tisztségét 1914—20-ig viselte. A radikális polgári mozgalmakban vezető szerepet játszott és kezdettől fogva titkára volt a már megszünt Választójogi Ligának és az Országos Reformbizottságnak. A legkülönbözőbb szaklapokba számos ügyvédkari és büntető vonatkozású cikket írt. V. A.

Bleier *Menáchem*, rabbi, szül. Albertiirsán, megh. Németpalánkán 1900. Előbb a hevesmegyei Poroszlón, majd 45 éven át Tiszaigaron működött. Halála után jelent meg *Kevód halevónon* (Munkács, 1903) c. műve.

B'li néder *(h.). Fogadalom nélkül.* A zsidó etika szerint a fogadalom komoly dolog, amelyet minden körülmények között be kell tartani. A vallásos zsidó ember ezért minden igérete mellé odafűzi a B. kifejezést, amellyel mintegy a felelősséget akarja elhárítani magáról arra az esetre, ha igéretét nem tudná teljesíteni. A B.-t gyakran helyettesíti az «im jircé há-Sém» kifejezés, amelynek jelentése: ha Isten úgy akarja. Vagyis minden fogadalom teljesítése Istentől függ. F. M.

Bloch, 1. *Henrik*, tanár, B. Mózes (l. o.) fia, szül. Herman-Mestecen (Csehország) 1854 febr. 4., megh. 1923. Közép- és főiskolai tanulmányai elvégzése után a német és görög nyelvből és irodalomból, meg a történelemből szerezte meg tanári képesítését. 1881-ben hívták meg a budapesti rabbiképző-intézet alsó tanfolyamának tanárául. A tanítás mellett irodalmi tevékenységet fejtett ki. Nagyobb tanulmánya, egyszersmind doktori értekezése (Leipzig, 1879) *Josephus archeológiájának forrásairól* szól. Számos cikke jelent meg német napilapokban, magyar folyóiratokban és gyüjteményes munkákban. F. D.

2. *B. Jiszáchar Ber*, rabbi, szül. Hamburgban, megh. Kismartonban 1795. Több morvaországi községnek, köztük Gotteinnak volt rabbija, majd Szemnicbe került, ahol összegyüjtötte homiliáit *Binász Jiszáchar* c. alatt. Könyve Prágában 1785. jelent meg. Élete utolsó esztendőit Kismartonban töltötte.

3. *B. József*, hegedűművész és zenepedagógus, szül. Budapesten 1862 jan. 5., megh. u. o. 1922 máj. 6. A magyar hegedűtanítás egyik alapító mestere. Első tanárai: Gobby Alajos, Huber Károly és Volkman Róbert voltak. Párisban Ch. Dancla tanította. Párisi útja után tagja lett az akkor világhírű Hubay-Popper vonósnégyesnek. 1889-ben kezdett tanárkodni. 1890—1900-ig a Nemzeti Zenede tanára, 1908-tól a zeneakademiai tanárképző vezetője volt. Egész hegedűművész generációt nevelt fel és a magyar zenei élet páratlan munkását vesztette el a rendkívüli pedagógiai tehetséggel megáldott művészben. Ismertebb művei: *Hegedűiskola 5 részben* (1904); *Ouverture Solennelle* (Op. 57), *Magyar nyitány*, *Magyar rapszódia*, *Hegedűverseny*, vonósnégyes, darabok és etüdök hegedűre. K. K.

4. *B. Mózes*, teológus, szül. Ronspergben (Csehorsz.) 1815 febr. 1., megh. Budapesten 1909 aug. 10. Kora ifjúságában talmudot tanult. Majd Nagytapolcsányba került nagybátyjához, rabbi-oklevelét kora legelőkelőbb tudósaitól szerezte meg, nevezetesen nagyatyjától, a Semen Rokeach c. mű szerzőjétől, nagybátyjától, a Saaró Toró c. mű szerzőjétől és a híres prágai főrabbitól, Rappaport Salamon Judától. A világi tudományokban is kellő jártasságra tett szert. Első állása Wottiz község, ide 24 esztendős korában került, 12 évet tölt itt, majd négy évig Hermann Mestecbe kerül, 1856. pedig utolsó rabbi állomáshelyére, Leipnikba, hol 21 évig működött. Itt éri 1877. a budapesti Országos Rabbiképző Intézet meghívása. Az akkor megnyilt Rabbiképző meghívását elfogadván, ott a talmudi és a szertartástani tárgyakat adta elő. Egész működési ideje alatt az intézet tanárkarának elnöke volt. Kettős ünnepeltetésben volt itt része. 80. születésnapján, majd a 90 iken, mikor is tanítványai héber- és magyarnyelvű ünnepi irattal tisztelték meg (Budapest, 1905). A magyar zsidóság egyik legkiválóbb talmudikus tekintélyét tisztelték benne. Halála 94 éves korában következett be. Számos tudományos munkája a mozaikó-talmudikus joggal foglalkozik, legnagyobb munkája a zsidó institucióról szól és három részből áll. Legfontosabb művei: *Die Institutionen des Judentums nach der in den talmudischen Quellen angegebenen geschichtlichen Reihenfolge geordnet und entwickelt* (I—III); *A rendőrjog mozaiko-talmudikus alapon* (Budapest 1879, német és angol nyelven is); *A polgári perrendtartás a mozaiko-rabbinikus jog szerint* (Budapest 1882, németül is); *Az etika a haláchában* (Budapest 1886, németül is); *A mozaiko-talmudikus örökösödési jog* (Budapest 1890, németül is); *A szerződés a mózesi talmudi jog szerint* (Budapest 1893, németül is); *A mózesi talmudi birtokjog* (Budapest 1897, németül is); *A gyámság a mózesi talmudi jog szerint*

(Budapest 1904, németül is); *Rabbi Meir's von Rothenbury bisher unedierte Responsen* (Berlin 1891). F. D.

Blücher *Ephraim Izrael*, osztrák rabbi, szül. Glocksdorfban 1813 okt. 2., megh. Budapesten 1882 ápr. 6. Egyideig a lembergi egyetem héber lektora volt, majd több helyt működött, mint rabbi. Később Bécsbe ment, ahol egy reálgimnáziumot alapított, mely megszünt, azután Magyarországon telepedett le. Kitűnő hebraista volt. Művei: *Marpehlósón Arámi*, mely a Targum és a Talmud arameus nyelvét tárgyalja 18 fejezetben. A bevezetésben *Maggid merésisz* cimen héberre fordította J. Fürst lipcsei professzor *Lehrgebäude der aramäischen Sprache* c. művét (1839); németre fordította és héber kommentárral látta el Rut könyvét (1843). Egyéb művei: *Die Synagogenfrage für deutsche Israeliten* (1860). Több lapot alapított, de valamennyi vállalata meghiúsult. S. R.

Blum, 1. *Amram*, rabbi, szül. Sámsonban (Hajdu vm.) 1834., megh. Berettyóújfalun 1907. Perlesz Méir (l. o.) nagykárolyi rabbinál nevelkedett. Innen Szófer Mózes (l. o.) jesivájába került. 1858 körül foglalta el az almási rabbiszéket. 1864-ben a hegyaljamádi hitközség rabbija lett. Itt nagy jesivát vezetett. 1881. a huszti hitközség élére került, de itt csak két évig működött és 1883. a berettyóújfalui rabbiságot vállalta el. Megjelent *Bész Seorim* c. responsum gyüjteménye.

2. *B. Gyula, pasa*, v. egyiptomi pénzügyminiszter, szül. Pesten 1843. Tanulmányait szülővárosában végezte és már 1869. az Austro-Egyptian Bank igazgatója lett Alexandriában. 1877-ben pénzügyi államtitkár, két évvel később pasa és miniszter lett. Egész 1890-ig betöltötte magas állását, azután az Oesterr. Creditanstalt igazgatója lett Bécsben. Számos igen magas idegen rendjellel tüntették ki. S. R.

3. *B. Jicchok Jaakov*, sámsoni rabbi, megh. 1851. Néhány írása megjelent *Kunteresz Bész Jaakov*» c. fiának, B. Amram (l. o.) berettyóújfalui rabbinak *Bész Seorim* c. könyvéhez csatoltan.

4. *B. Ödön*, ny. miniszteri tanácsos, szül. Nagykárolyban 1862. A budapesti orvosegyetem elvégzése után 1891. a belügyminisztérium szolgálatába lépett s az elmebetegségi ügyek referense lett. Előbb fogalmazó, később egészségügyi főfelügyelő, majd 1916. miniszteri tanácsossá lépett elő. Az elmebetegségekkel kapcsolatban számos cikket írt különböző szaklapokba. 1919-ben vonult nyugalomba. Azóta a zsidó közéletben játszik vezető szerepet. Két izben mint elnök vezette a Pesti Izr. Hitközség választásait. 1923 óta a hitközség 5-ik kerületi körzetének elnöke. 1925-ben a hitközség számára a Csáky-utcában házat vásárolt és felépíttette ebben az V-ik kerületi templomot. Felekezeti kérdésekről gyakran ír cikkeket különböző felekezeti lapokba. V. A.

Blumberg *Henrik*, orvos, a szabadságharc évében lapszerkesztő volt, majd emigrált és Kelet-Indiában, később 1864-től kezdve Cannesban (Riviera) élt mint orvos és angol iró V. ö. *Bernstein*, «A szabadságharc és a zsidók».

Blumgrund, 1. *Naftali*, rabbi B. Náthán (l. o.) fia, szül. Bolesón (Trencsén vm.) 1872 ápr. 26., megh. 1918 jan. 15. 1895—1900-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. Egy évet a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums-on töltött. 1899-ben szerezte meg a bölcsészetdoktori fokot a budapesti egyetemen, 1901. avatták rabbivá. 1901 óta abonyi főrabbi. Munkája: *Sáadja ibn Danán élete és költészete* (Budapest 1899). Cikkei a Mult és Jövőben jelentek meg. F. D.

2. *B. Náthán*, bolesói rabbi, szül. Trencsénben 1836., megh. Bolesón 1889. Több mint 30 évig töltötte be rabbitisztségét.

Bné Jiszróel *(h.). Izrael fia*). Igy hívják általában a zsidókat, Jákób pátriárka után, akit az angyal Izraelnek nevezett el. (*Mózes* I. 32, 29.) Az «ám B.» kifejezés (Izrael fiainak népe) először *Mózes* II. könyvében (1. 9) fordul elő. Némi változással ez a kifejezés átment a kultúrnépek törvényhozásába is, ahol általában «izraelita» névvel jelölik meg a zsidókat.

Bó, hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 10. fejezetének elejétől a 13. fejezet 16. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Az egyiptomi csapások folytatódnak. A peszach törvénye. Kovásztalan kenyér. Az elkerülés ünnepe. Az elsőszülöttek Istennek szentelendők. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jeremiás* könyve 46. fejezetének 13. versétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben Egyiptomról, az országnak bukásáról van szó. F. D.

Bochur *(bócher)*. A bibliai korban B.-nek nevezték a fegyverszolgálatra alkalmas, kiképzett, húsz éven felüli ifjút. A középkor liturgiájában a vallásfilozófusok B.-nek neveznek minden korú embert a gyermekség és az öregség határai között. A kazuisták szerint B. minden olyan ember, aki nem nősült meg, tekintet nélkül a korára. A jesivákon a talmudistákat nevezik B.-eknek. A középkori és az újabbkori B.-ek életét bizonyos vándorösztön jellemzi. Iskoláról iskolára vándoroltak a nagy tanítók után valahányszor ezek lakhelyüket megváltoztatták, sőt gyakran minden különösebb ok nélkül is kielégítették vándorlási ösztönüket. A zsidó közmondásokban a B. szó gyakran gúnyos értelemben is használatos. Mint családi név is nagyon elterjedt. F. M.

Bodor *Zsigmond*, orvos, hírlapíró, szül. Ipolyságon 1871 márc. 7., megh. Budapesten 1918. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult s miután orvosdoktori oklevelet nyert, az ujságírói pályára lépett. Előbb a Neues Pester Journal fővárosi rovatának szerkesztője lett, majd a Magyar Hiradó c. könyomatosnak volt kiadója és szerkesztője. Tárcái könyvalakban is megjelentek. Több külföldi lapnak is munkatársa volt.

Bodrogi *Zsigmond*, dalköltő és iró, szül. 1874-ben. Főbb verskötetei: *A magam útján: Magyar rögön; Siratás*. Ismertebb dalai: *Künn, a pusztán szántok vetek; Dicsértessék szól a legény; Kár, kár, kár . . .*

Bogár *Ignác*, zeneszerző, szül. 1811 okt. 9. megh. 1883. Népszerű operaszerző volt a maga idejében. Legismertebb dalművei: *Tudor Mária; A fogadott leány*. Dalokat is komponált.

Bogdányi *Mór*, hírlapíró, szül. 1854. Tanulmányainak elvégzése után hírlapíró lett és több napi- és hetilap munkatársa volt. Később megalapította a Budapesti Ujság c. napilapot, majd 1882-ben az Egyenlőség c. zsidó felekezeti és társadalmi hetilapot, amelyet nehéz viszonyok között sok akadállyal megküzdve szerkesztett 1886-ig és ekkor Szabolcsi Miksának adta át. Számos cikket írt éles tollal hadakozva, különösen a tiszaeszlári vérvád idejében, az antiszemitizmus ellen. Szépirodalommal is foglalkozott és több regénye jelent meg könyvalakban. A mult század kilencvenes éveiben visszavonult a hírlapírástól s nagyobb kereskedelmi és ipari vállalatok élén fejtett ki széleskörű tevékenységet. Sz. G.

Bogyó *Samu*, tanár, matematikus, szül. Paptamásiban 1857 jan. 7., megh. Budapesten 1928 ápr. 10. Nagyváradon és a budapesti egyetemen tanult, majd a budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára volt 1883-tól kezdve, egyszersmind több nagy pénzintézet matematikusa. Tagja volt az Orsz. Közoktatási Tanácsnak és Felső keresk. iskolai tanárvizsgáló bizottságnak. Főbb művei: a Bein K. (l. o.) és Havas Miksával (l. o.) együtt a Magy. Tud. Akadémia megbízásából írt *Politikai számtan* (I—II. 1907); *Hétjegyű logarithmus; Táblák a politikai számtanhoz* (Havas M.-vel együtt, több kiadásban). Ezenken kívül számos szaktanulmánya jelent meg folyóiratokban, tankönyvei pedig a legelterjedtebb kereskedelmi tankönyvekhez tartoznak. Több intézet nyugdíjtervezetét készítette el. S. R.

Böhm, 1. *Henrik*, építész, szül. Várpalotán 1867. Középiskoláit Székesfehérvárott és Budapesten végezte. Építészi oklevelet a budapesti műegyetemen szerzett (1890). Azután hosszabb tanulmányút után Budapesten telepedett le. Főbb munkái: *Ujpesti új városháza* (1899); *Török A. és társa r.-t. palotája a Szervita-téren* (1906); *Ujpestvidéki Takarékpénztár Ujpesten*. Több sírboltot tervezett a rákoskeresztúri temetőbe.

2. *B. Jakab*, főtörzsorvos, szül. Eibenschützben (Morvaország) 1820 nov. 21., megh. Budapesten 1886 ápr. 12. Egész fiatalon került Magyarországra s egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben elvégezvén katonaorvos lett. 1849-ben mint főorvos Aradon működött s nagy szolgálatokat tett az aradi várban sínylődő vértanu tábornokoknak és a többi magyar tiszteknek, akik kiszabadulásuk után B.-nek, «az emberbarátnak» egy nevükkel ellátott ezüstserleget ajándékoztak, mely történelmi jelentőségű serleg B. leánya Deutsch Antalné (l. o.) tulajdonában van. Hosszabb ideig Pesten a Ludoviceumban működött mint ezredorvos, végigharcolt több háborút, így az olasz-osztrák és a krimi háborúkat, ahol több kitüntetést szerzett, majd a 70-es években törzsorvosi minőségben Temesváron kórházparancsnok lett. Később mint főtörzsorvost az erdélyi katonai kórházak orvosfőnökévé nevezték ki. Szaklapokban számos tudományos munkája jelent meg. V. A.

3. *B. József*, hegedűművész, szül. Budapesten 1795 márc. 4., megh. Bécsben 1876 márc. 28. Az udvari zenekar tagja és a bécsi Conservatorium egyik leghíresebb tanára volt. Az első zenei oktatást atyjától nyerte. Nyolc éves korában már turnéra indult Lengyelországba. Később P. Rode tanítványa lett. 1819-ben a bécsi Conservatorium tanára, 1821. pedig az udvari zenekar első hegedűse volt. Mint pedagógusnak óriási jelentősége van. Tanítványai közül ezeket kell különösen kiemelni: Ernst, Joachim, Singer, Hellmesberger, L. Strauss, Rappoldi stb. 1848-ban nyugalomba ment. Szerzeményei közül vonósnégyesek, duettek, variációk, polonaisek és dalok, valamint hegedűdarabok jelentek meg. K. K.

4. *B. Lipót**, hegedűművész, szül. Budapesten 1800., megh. Szentpéterváron 1864. Kitűnő hegedűs volt és sok éven át kitüntetett tagja a szentpétervári cári zenekarnak.

5. *B. Vilmos**, a proletárdiktatura hadseregfőparancsnoka, szül. Budapesten, 1880. A villanyszerelő mesterséget tanulta. Korán részt vett a szociálista munkásmozgalomban, ahol a párt gazdasági ügyeinek vezetője lett. A Károlyi-kormányban hadügyi államtitkár, a Berinkey-kormányban hadügyminiszter, a proletárdiktatura alatt hadügyi népbiztos, majd hadseregfőparancsnok lett. Munkatársa a Népszavának és a Szocializmusnak. Irt számos röpiratot és agitációs füzetet. Jelenleg Bécsben emigrációban él, ahol megírta emlékiratait *Két forradalom tüzében* címmel (1923). Önálló munkái még: *Kenyeret és munkát; Magyar szociálpolitika; A munkások és a forradalom; A háborús korszak bűnei*. T. Zs.

Bőjt, ételtől, italtól vagy ezeken kívül még egyéb testi élvezetektől való tartózkodás a gyász vagy bűnbánat kifejezéséül. A Bibliában «inuj nefes» önsanyargatás kifejezése az, mit B.-nek értelmeznek, az evés-ivás tilalma világosan ott nincs kimondva. Későbbi könyvekben «cóm» néven szerepel a tulajdonképpeni B. és *Eszter* k.-ben körülírást is találunk hozzá: «ne egyetek s ne igyatok». Zacharja próféta könyve már négy B.-öt említ (az Engesztelés napját nem számítva), mint a közgyász megnyilatkozását: «a negyedik hó, az ötödik hó, a hetedik hó és a tizedik hó B.-je (cóm) Juda háza számára vigassággá, örömmé, boldog ünneppé válnak majd» (8. 19). Mindezeket ma is megtartják e napokon: tamuz hó 17-ikén (sivo oszor betamuz), áb hó 9-ikén (tiso beóv), tisri 3-ikán: cóm Gedaljáhu és tévész hó 10-én (aszoro betévész). A Talmud a B.-ről külön traktatust (Taánit) tartalmaz, mely alkalmi (aszály idejére elrendelt engesztelő) B.-ről is tárgyal: a Talmud előtti időben már összeállították a B.-ök lajstromát és foglalkoztak azoknak jelentőségével (*Megillat Taánit*). A Talmud utáni korban még Eszter B.-je is csatlakozott hozzájuk (l. o.) A középkori aszketikus szellem a magánbőjtöket is kultiválta, de a zsidó vallás ősi szellemének a *Példabeszédek K.* (11. 17) ez igéje ad hivebb kifejezést: «Aki jót tesz magával, a szeretet embere; de aki testét emészti, kegyetlen.» A B.-napok közül az Engesztelés Napját és av hó 9-ikét estétől estig tartják, ezeken a napokon minden nélkülözhető testi élvezettől is tartózkodnak és az alázat jeléül sarut öltenek. A többi napokon csak az étel-italtól való tartózkodás szokásos. A Bibliában elő nem forduló s kevésbbé

elterjedt B.-ök a következők: 1. peszach és szukkosz ünnepek után a közeledő újholdak (ijár, illetőleg chesván) után hétfő, csütörtök és hétfő sorrendben háromnapos bőjt tartatik, melynek eredete arra menne vissza, hogy engesztelésül szolgáljon az ünnep víg hangulatában esetleg elkövetett hibákért (séni, chámisi véséni). 2. Minden újholdat megelőző köznapon, tehát ha az akár péntekre, akár szombatra, akár vasárnapra esik, csütörtökön jom kippur kótón a hónap bűneinek engesztelésére. Ezen bőjt több hónapban elmarad. 3. A zsinagógai szökőévben gyermekbetegségek elkerülése végett ama hetek hétfőin, néha csütörtökein, melyeknek szombatján sémósz, voéró, bó, bésálách, jiszró, mispótim, terumó, tecávé hetiszakaszok olvastatnak, bőjtnapot tartanak. 4. Bőjtnapoknak tekintik a szélichósz (ros-hasonót és jom kippurt megelőző napokat is, ezek közül különösen szélichosz első napját, ros-hasonó előnapját. F. M.

Böke *Gyula**, orvostanár, a fülgyógyászat megalapítója Magyarországon, szül. Tatán 1832 nov. 8., megh. Budapesten 1918 márc. 5. A tatai és pesti piaristáknál, majd a bécsi egyetemen tanult és u. o. lett kórházi orvos. Később Mosonban telepedett le, de már 1861. a fővárosba jött, ahol fülgyógyászattal kezdett foglalkozni. E célból külföldi tanulmányútra ment. Visszatérve ő lett az első fülspecialista s mint ilyen előbb a Zsidó-kórház főorvosa volt, majd kikeresztelkedése után a Rókus-kórház és a gyermekkórház osztályfőorvosa, 1868. magántanár, 1879. egyetemi nyilv. rk. tanár, később a fülgyógyászati klinika első igazgatója lett. Csaknem valamennyi hazai fülspecialista tanítóját tiszteli B.-ben, akinek fülgyógyászati tanulmányai meghaladják a százat. Az első *Fülgyógyászat tankönyvé*-nek is B. a szerzője. Számos külföldi orvosi társaság tagjává választotta. S. R.

Bokor *József*, zeneszerző, szül. Kolozsváron 1862. Megh. 1911. Budapesten. Híres operett- és népszínműszerző. Ismertebb darabjai: *Kis alamuszi*, *Boris asszony*, *Légyott*, *Kurucfurfang*, *Huszárkisasszony*, amelyekkel évtizedekkel ezelőtt jelentős sikereket aratott. K. K.

Bokros *Béla*, tanár, szül. Dengelegen 1885 júl. 25. A budapesti egyetemen tanult s miután bölcsészetdoktori és tanári oklevelet nyert, a főváros középiskoláiban, majd az orsz. tanítóképző intézetben lett tanár. Tanári működése mellett a Stolcze—Fenyvessy-féle gyorsírórendszernek is propagálója. Számos értekezése és novellája jelent meg különböző folyóiratokban. Önállóan megjelent főbb munkái: *Propertius a magyar irodalomban* (1912); *VII. Gergely pápa politikája*. S. R.

Bokros-Birman *Dezső*, szobrász, szül. Újpesten 1899. A háború után feltűnt szobrásznemzedék egyik legegyénibb utakon járó tagja. A KÉVE művészegyesület 1918. évi kiállításán állította ki rajzokból és néhány szoborból (*Leányakt*, *Torzó*, *Felbukó harcos*) álló gyüjteményét, márvány leányfejét a Főváros vette meg. Később Berlinben, majd megint Budapesten rendezett gyüjteményes kiállítást szobraiból (*Ölelkezők*, *Anya és leánya*, *Önarckép*, *Bérczi Gyuláné*) és rajzaiból. 1925-ben arcképszobrait (*Holzspach*, *A 20 éves Ady*) és Áchim András szobortervét állította ki a Mentor kiállítási helyiségében. Kiállított a KUT 1926. évi kiállításán egy női arcképszobrot (megvette a Szépművészeti Múzeum) és *Ujvári Péter* fejszobrát. Az 1928. évi Ady síremlékpályázaton eredeti fölfogású, erőteljes síremléktervével vett részt. Aktszobrain és aktkompozicióin primitív szobrok egyszerűségén át szűrődnek lírai elgondolásai, arcképszobrain mélyenjáró, szűkszavú jellemzéssel, majd fény és árnyékhatásokat éreztet (Női arcképek), majd a leegyszerűsített formák életszerűségével döbbent meg (*Ujvári Péter* író). Emléktervei egyszerű monumentalitásokkal hatnak. Arcképrajzai ugyancsak egy pár tusvonással jellemeznek. 1922-ben *Jób* c. litografia-sorozata jelent meg. Válogatott munkáinak fényképei egy önéletrajz és néhány méltató tanulmány kíséretében *B. szobrász* címen jelentek meg. F. B.

Bölcsesség (héb. *chochmó*, gör. *szofia*), praktikus intelligencia; szellemi képesség, mely a dolgok természetébe behatol; képesség, mely nehéz feladatok teljesítésére alkalmas; intuitiv és teremtő, egyrészt emberi, másrészt isteni tulajdonság. A zsidó felfogás szerint minden emberi bölcsesség Istentől ered; Isten szelleme tette a bibliai Józsefet bölccsé (*Genes.* 41. 38—39); az inspirálta Becálelt és másokat a Frigysátor művészi építésére (*Exod.* 31. 3—6), az volt a forrása Józsua és Salamon király bölcsességének (*Deuter.* 34. 9; I. Kir. 3. 12, 28). Isten adja a B.-t (*Példab.* 2. 6; v. ö. *Jób* 38. 36; *Zsolt.* 51. 8; *Dániel* 2. 21) s Ő semmisítheti meg a bölcs B.-ét (*Jesája* 29. 14). Ennélfogva vétkeznek azok, akik nem veszik figyelembe a B. isteni eredetét s bűnt követnek el (*Jesája* 5, 21; 29. 14; *Jerémia* 4. 22; 8. 8—9; 9. 22). A B. a természet megfigyelésétől is származhat (*Példab.* 6. 6; *Jób* 35. 11), úgyszintén az emberi történelem megfigyeléséből is (*Deuter.* 32. 29; *Hósea* 14. 10; *Példab.* 8. 33; 19. 20), további komoly tanulmányok, elmélyedés és a bölcs emberekkel való érintkezés által (*Példab.* 9. 9; 13. 20; *Jób* 32, 7). A bölcsektől kikérték tanácsait (*Deuter.* 1. 13, 15; II. *Sámuel* 14. 20; 14. 23; *Példab.* 12. 18; 8. 14), úgy, hogy azok a papokhoz és prófétákhoz hasonlatosan speciális társadalmi osztályt képeztek (*Jerémiás* 18. 18). Primitívebb korban «bölcs asszonyok»-at is konzultáltak (II. *Sám.* 14. 2; 20. 16, 22), későbbi korokban azonban csupán a művészetben, főkép a zenében járatos nőket tekintették bölcseknek (*Jerémia* 9. 17). A nemzsidókat, sőt egyes népeket is lehetett bölcsnek tekinteni (I. *Kir.* 5. 10—11; *Jerémia* 49. 7) s Dánielt nem mint zsidót tekintették annak (*Ezékiel* 28. 3). Az univerzális B. megteremtője Salamon király volt (I. *Kir.* 5. 9—14; 10. 1—24; *Ecclesiastes* 1. 13, 16) s neki tulajdonították ennélfogva a később szerzett összes iratokat, amelyek mint B.-irodalom voltak ismeretesek; így a Példabeszédeket, a világi énekeket (*Salamon Éneke* apokr.), a filozófiai elmélkedéseket (*Kohelet* v. *Ecclesiastes*) és a *Salamon* B.-ei apokrif iratot. Az Egy-Isten hit megszilárdulása után Izráel bölcseit, főképen a prófétákat tekintették bölcseknek és pedig nagyobb mértékben,

mint régebben a babiloniakat és egyiptomiakat. Erről tanuskodik a *Deutero-Jezsája* (40. stb.), *Ámosz* interpolálója (4. 13; 5. 8), a *Példabeszédek* (8. 22—31); *Jób* (28. stb.) és a 114. zsoltár, főkép pedig a *Genesis* 1—10. önálló eszméket hangoztató szerzője. A B., mely a babiloniai kozmogonia szerint a tenger mélyén lakozott, a bibliai irodalomban Isten mindent felölelő intellektusa, a Teremtő Isten attributuma lett; Isten a világegyetem Istene, a B. kozmikus hatalom, Isten legfőbb műve (*Példab.* 8. 22), az élettörvénye, az élet kormányzója. Az erény maga az istenfélelemmel egyenlő a bibliai iratokban s ez teszi képessé az embert a rossz elkerülésére (*Példab.* és *Jób.*) Ecclesiastes könyve, melynek szerzője valószínűen egy, a görög epikureus és szkeptikus filozófia hatása alatt álló szadduceus pap lehetett, a világi B.-et tükrözteti vissza, melyet nem hatott át a Tóra szelleme; ezáltal a szirachi B. vesztett értékéből, mert hiányzik belőle a legnagyobb etikai ideál s az ókor zsidósága elvetette azt. A második templom korában a B.-et rendkívül nagyra értékelte a zsidóság és a bölcs a fiatalok tanitója s az öregek mintaképe lett. Ekkor keletkezett a tekintélyes B.-irodalom a zsidóknál, így a Példabeszédek, továbbá Jézus Szirach (l. *Szirach*) v. Ecclesiasticus, a Tizenkét Patriarcha Testamentuma s a Bölcsesség Könyve apokrifák. Ezek valamennyiében a B. isteni attribatumképen van dicsőítve (*Szirach* 1. 1—26; 4. 11—29; 51. 13—30, különösen 24. 1—29; *Tesh. Patr., Levi* 13; *Enoch* 42. 1—2; 37. 2; 49. 1—3; 82. 2—3; *Jubil. Könyve* 4. 17, 21. 10). A görög filozófia hatása alatt a B. a teremtés principiuma lett, pl. Philonál, míg a Targumban és Midrásban a Tóra a B. megszemélyesítése; a keresztény és pogány gnoszticizmusban a B. a spekuláció központja. «Bölcs ember» névvel a törvénytudót illették a talmudi kor kezdetén. (*Ábot* I. 4, 2. 15) s később ezt a címet helyettesítette a «Rabbi», míg azok tanítványai a «bölcs tanítványai» címet viselték. Általánosságban B. általános, vagyis világi B.-et jelentett s így bizonyos ellentétben áll az a Tórával (*Kiddusim* 49b; *Nidda* 69b; *Szanhedrin* 104b; Jeruzs. *Mákkót* 2. 31d). A Talmud számos vitát közöl zsidó és nemzsidó bölcsek közt, így R. Józsua ben Hananjah és az athéni bölcsek közt (*Bechórót* 8—9, *Támid* 23a, b), egy másik helyt pedig (*Peszichta* 94b, v. ö. *Ros-Hasánah* 12a) a nemzsidó bölcs véleménye a zsidóé fölé helyeztetik. Hogy mily magas véleménnyel volt az ókori zsidóság a nemzsidók B.-e felől, azt mutatja az, hogy a következő külön benedikciót mondták az idegen, pogány bölcs láttára: «Dícsértessél Te, Örökkévaló, a mi Istenünk, a Világegyetem Ura, aki B.-edet a hússal és vérrel megosztottad» (*Beráchót* 58b). Egyéb a B.-re vonatkozó kijelentések a Talmudban: «A B.-nek tíz mértéke esett le az égből, kilenc a Szentföldre jutott» (*Kiddusim* 49b); «a Templom lerombolása óta a próféták helyét a bölcsek töltik be» (*Bábá Báthra* 12a); «Ki a bölcs? Aki mindenkitől tanul» (*Ábot* 4. 1); a Szanhedrin tagjainak általános B.-gel kellett rendelkezniök (*Szanhedrin*-trakt. 17a). A Misnaszerzők közt R. Jochanan ben Zakkait és R. Akibát tartották az univerzális B. megtestesüléseinek (*Szótah* 9. 15, 49b). Az idegen, a görög B.-et, vagyis filozófiát tanulmányozták Gamaliel pátriárka (l. o.) házában, de nyilvanos tanítása el volt tiltva politikai okokból (*Bába Káma* 82b, 83a; *Szótah* 49b). A zenét és asztronómiát szintén B.-nek tekintették (*Ros-Hasánah* 29b; *Sábbát* 75a), a hű élettársat pedig «bölcs asszony»-nak (*Sábbát* 18. 3), míg a «Semóne Eszré» naponként háromszor mondandó imádság egyik benedikciója a «B. áldásának» neveztetik (*Beráchót* 33a). A rabbinikus irodalomban a tudomány különböző ágait nevezik B.-nek s aminthogy a középkori egyetemek hét tudománya (trivia és quadrivia) a Példabeszédeken (9. 1) alapszanak, úgy a középkori zsidó tudósok is céloznak a B.-nek erre a hét ágára (*Kimchi* kommentárja a Példab.-hez). S. R.

Irodalom. Kaufman Kohler (Jewish Encyclop.); Steinschneider, Jüdische Literatur (Ersch-Gruber, Realencyclop.); Jeremias, Das Alte Testament im Lichte des alten Orients (1904); Levy, Neuhebräisches Wörterbuch.

Boldogasszony (*Frauenkirchen*, A.) nagyk., Moson vm., 2732 lak. Zsidó hitközségét 1714. alapították, de valószínű, hogy az első zsidók már a XVI. sz.-ban telepedtek meg a községben. Esterházy Miklós herceg 1800. adott menlevele (az egyetlen történelmi okirat, amely a forradalmi időkben kikerülte a pusztulást, amelynek a hitközség értékes archivuma áldozatul esett) megemlíti, hogy az 1714. származó Schutzbrief elavult és ezért újra van szükség. Ez az okirat megengedi a zsidóknak, hogy mindennel szabadon kereskedhetnek a herceg minden birtokán. Választhattak «zsidóbíró»-t, akinek a hitközség engedelmességgel tartozott. Tarthattak rabbit, «Schuldiener»-t, metszőt is. A ló- és tehéntartást is megengedi a védőlevél. A zsidószabadságnak ezt a kiterjesztését, úgyszintén a hercegi védelmet is természetesen nem ingyen kapták. Minden jakó, a rabbi, templomszolga és községi szolga kivételével évi 6 forintot fizetett «Schutzgeld», 40 krajcárt mondur-pénz címén; özvegyek csak a felét fizették. «Templomengedély» fejében évi 30 pengő járt a földesúrnak, a szombat-zsinórért 4 forint 50 krajcár. A robot alul azonban fel voltak mentve, de a földesúr még a családi életükbe is beleavatkozott. Házasodni csak a herceg engedélyével lehetett. Költözködni szabadon lehetett. Aki a herceg uradalmából másfelé költözött, két dukátot fizetett. Az elhanyagolt és nem tisztán tartott lakásért 30 krajcár birságpénzt állapított meg a védőlevél, az egyetlen hasznos korlátozás, mert higienikus életre szorította a zsidókat. Kilenc évvel azután, hogy a herceg ezt a védőlevelet kiadta, franciák garázdálkodtak a községben. Éjnek évadján elhurcolták könyvei mellől Ullmann Solem rabbit, a magyarországi Ullmann-családnak Frankfurtból származó megalapítóját és a portyázók csak váltság fejében adták vissza a községnek és családjának. A hitközségnek majdnem minden tagja ezidőben házalással foglalkozott és gazdag embert csak hírből ismertek. Minthogy pénzt előteremteni nem tudtak, összeszedték kevés ékszerüket és azzal váltották ki a rabbijukat. Évszázados multra tekinthetett már ekkor vissza a hitközség, amelyet 1700 körül a Bécsből kiutasított Oppenheim-család alapított. Hitéletének első alapjait Auerbach Naftali rabbi

rakta le 208 évvel ezelőtt. Tradicióit híven őrizték meg az utódai: Schossberg Ignác, aki innen Nagyváradra került rabbinak, Ullmann Solem (Charif) Horovitz. Poerhofer Móse, a fia: Ábrahám Áron és unokája: M. Mordecháj. Templomát 1837. építette Eszterházy Miklós herceg támogatásával, aki a zsinagóga számára háztelket adott. 1854-ben nyitotta meg elemi iskoláját, amely 2 tanítóval és 40 tanulóval még ma is működik. Talmud Tóráját (14 tanuló) és jesiváját (16 tanuló) Lőwy Simon főrabbi alapította 1893. A Talmud Tóra mellett működik még a sokkal régibb Bészhamidras, amelyet a templommal együtt építtetett a hitközség a talmudikus tudományok művelésére és a célnak megfelelő jó könyvtárral is ellátta. A Chevra Kadisa valószínűleg a hitközséggel egyidős. Későbbi alakulás a Nőegylet, a Jeszod Hatóra és a Marpé Lanefes, amelyek részint kulturális, részint filantropikus célokat szolgálnak. A hitközség évi költségvetése 16,000 siling, hitéleti, filantropikus és szociális célokra 15,000 silinget költ. Régebben alapítványok is támogatták a hitközség közhasznú tevékenységét, de ezek a világháború következtében elértéktelenedtek. A hitközség az orthodox irányt követi. Hozzátartoznak: Wallen, Pamhagen, Apetlon, Illmitz, Tadten, Andau és Gels. 80 családban 320 lelket és 64 adófizetőt számlál, 2 nagykereskedőt, 50 kereskedőt, 7 iparost, 2 orvost, 2 köztisztviselőt, 2 tanítót, 10 vállalkozót, 1 munkást, 3 egyéb pályán és 3 közadakozásból él. A világháborúban 50 tagja vett részt és 11 elesett. A mai vezetőség: Lőwy Simon főrabbi, Lunczer Salamon, Rechnitzer Kálmán, Steiner Ábrahám, Deutsch Bernát, Kohn József főkántor.

Boldogság, a földi élet kelléke, mely a zsidók Bibliájában nem ugyan mint életcél, hanem mint jogosult vágy, folytonosan előfordul. A zsidó vallás, amely a jó gyakorlását, a jó gyakorlásának szeretetét és ápolását parancsolja, boldoggá is kívánja tenni az embereket. Az élet B.-a abban a harmóniában nyilvánul meg, melyben az ember Istennel s embertársaival van. Minél szorosabb a lélek kapcsolata Teremtőjéhez, annál nagyobb a boldogság érzése. Isten szeretete és törvényeinek, az erkölcs parancsainak megőrzése tehát a B. alapfeltétele: «Mindenki áldott, aki istenfélő s az Ő útjait járja» *(Zsolt.* 128. 1.). A B.-ban az etika tanítása szerint csak annak lehet része, aki nem egoista, mert az önzés kizárja a mások szeretetét, amely nélkül nincs B. A B.-ban másnak is részesednie kell, mint azt a Biblia parancsa előírja: «Örvendened kell Istened előtt, neked, fiadnak, lányodnak, szolgádnak, szolgálódnak, a levitának, az idegennek, az árvának, az özvegynek, mindenkinek, aki kapuidon belül tartózkodik» *(Deuteron.* 16, 9—11; v. ö. 14, 26). Ezzel szemben a nem erre a világra való aszkézist a józan zsidó vallás bűnnek tartja; a Biblia a napi fáradságos munkát is élvezetessé kívánja tenni, a fiatalságnak pedig megengedi az élet örömeit *(Eccles.* 11, 9a). Később, a talmudi korban, már pesszimizmust is látunk belevegyülni a B.-ról való felfogásba. A nemzeti függetlenség elvesztése, a messiási reménység be nem teljesedése s a zavaros politikai és gazdasági viszonyok kihatnak az életfelfogásra, de általában még mindig a vallásos optimizmus az uralkodó felfogásuk a moralistáknak, akik az Istenben való hitet és reményt az élet sötétségéből és küzdelmeiből való kivezető útnak tekintik. «Aki a napot létrehozta, gondoskodni fog megélhetésedről» *(Mechilta,* Besalach); «Akinek kenyere kosarában van s mégis kérdezi: mit eszem holnap?, annak csekély a hite» *(Szóta* 48b). Az aszketizmust a Talmud is megveti: «Ha módodban áll az életet élvezni, élvezd azt» *(Erubin* 54a); «A világ úgy lett teremtve, hogy az ember gyönyörűséget találjon benne» *(Sábbát* 30b). A számos benedikció az élet legkisebb örömeire, a különböző ételek, gyümölcsök stb. ízlelésére, tanuskodnak arról, hogy a rabbiknak érzékük volt az élet örömei iránt. Így a házasságkötést kötelességnek nyilvánították úgy a bibliai, mint a talmudi korban, ellentétben a kereszténységgel, mely csupán a húsnak tett engedményt látott benne eredetileg s megvetette azt. A rabbinikus felfogás a Talmudban van lerögzítve: «Az embernek vallásos kötelessége, hogy házasodjon meg» *(Kiddusim* 2b); Nőtlennek lenni annyi, mint öröm, áldás, jóság, vallás és béke nélkül élni» *(Jebámot* 62a); «Az embernek áhitatba merülnie nem bánat után kell, hanem valamely jó cselekedet gyakorlása után tapasztalt szent gyönyörűség alkalmával» *(Beráchót* 31a); «A jeruzsálemi templom lerombolása óta Istennek sincs teljes boldogsága,» *(Abóda Zárá* 3b), ezért «az ember ne nevessen tágra nyitott szájjal» *(Beráchót* 31a). S. R.

Irodalom. Philipson, Weltbewegende Fragen I. (1869); Wünsche, Die Freude in den Schriften des Alten Bundes (Weimar 1896); Ewald, Die poetischen Bücher des Alten Testaments II. (Göttingen 1835); Pfeiffer, Die religiössittliche Weltanschauung des Buches der Sprüche (München 1897); A. Guttmacher, Optimism and Pessimism (Baltimore 1903); u. a., Happiness (Jew. Encycl.)

Bolechovszky *Júda,* II. Rákóczi Ferenc tolmácsa, lengyel borkereskedő, szül. 1723., megh. 1805. Gyakran járt Magyarországon kereskedelmi ügyeinek lebonyolítása végett, tökéletesen elsajátította a magyar nyelvet és II. Rákóczi Ferenc környezetébe került. Mikor Rákóczi Siesziavszky lengyel fővezérrel tárgyalásokat folytatott, B. tolmácsolta a két államférfi beszédeit. T. Zs.

Bolgár, 1. *Elek**, tanár, szül. Kassán 1883 júl. 3. Előbb a főváros iskoláiban működött, majd a városházán. A proletárdiktatúra alatt Bécsbe nevezték ki politikai ügyvivőnek, majd visszahívták s a Pedagógiai Szemináriumban dolgozott, egyszersmind belépett a Vörös Ujság szerkesztőségébe is. A diktatúra bukása után Bécsbe menekült. Egy szociológiai értekezése a Huszadik Században jelent meg.

2. *B. Mózes,* ügyvéd és költő, szül. Csomán (Ugocsa vm.) 1882. Tanulmányait különböző jesivákon és a rabbiképző intézet középiskolájában végezte, majd az egyetemen megszerezte a jogi doktorátust. 1912-ben szerkesztője volt a Zsidó Szemlének és itt jelentette meg «A gólusz meséi» címen a talmudikus mesék és legendák magyar feldolgozását. Versei és novellái, amelyeket héber nyelven írt, különböző héber folyóiratokban jelentek meg. Noha kifejezetten héber

író, magyar nyelven is írt számos novellát és lefordított egy kötet elbeszélést J. L. Pereztől. Főszerkesztője az Ungváron megjelenő Zsidó Néplapnak.

Bolgár zsidók. A róluk való történelmi emlékezések a honfoglalás előtt való időkig vezetnek vissza. Minden valószínűség szerint a bizánci birodalomból kerültek Bolgárországba és így jutottak el a Duna és Tisza közelébe is. Ezek a déli és délkeleti részek Bogor Mihály bolgár fejedelem alá tartoztak és az egész vidéket bolgárok lakták, akik csakhamar kezdték átvenni a közéjük települt zsidók szokásait. Mikor Bogor Mihály 866. áttért a keresztény hitre, százhat kérdést terjesztett I. Miklós pápa elé a nép vallásos gyakorlatára vonatkozólag. A kérdések között van az is, hogy «vajjon szombaton és vasárnap szabad-e munkát végezni?» Mire a pápa azt a feleletet adta, hogy a szombati pihenés «zsidó szokás» és aki eszerint él, «az magát a zsidó hitetlenségnek veti alá.» U. L.

Bolmányi *Ferenc*, festő, szül. Léván 1904. Arcképeket, kisebb figurális kompozíciókat némi torzításra való törekvéssel széles ecsetkezeléssel fest. Kisebb gyüjteménnyel mutatkozott be először a Nemzeti Szalon 1928-i csoportkiállításán. Eredetileg szobrásznak készült Róna Józsefnél, azután az akadémián és Magyar-Mannheimernél tanult festeni.

Bólok, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 22. fejezetének 2. versétől a 25. fejezet 9. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Bólok és Bileám, Bileám áldása, Izrael bálványimádása, Pinchász érdemeinek jutalma. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Micha* könyve 5. fejezetének 6. versétől a 6. fejezet 8. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a próféta megemlíti Bileám fondorkodásait, melyek által el akarta pusztítani Izraelt. Néha a naptári beosztás folytán a megelőző hetiszakasszal olvastatik együtt. (Chukasz-Bólok). F. D.

Bonyhád, nagyk. Tolna vm., 6370 lak. A kongresszusi hitközségnek gazdag könyv- és irattára van, de az ebben felhalmozott történeti okiratokból sem derül ki a hitközség alapításának időpontja. Annyi bizonyos, hogy a hitközség legalább kétszáz éves, mert 1764. már imaháza volt s röviddel rá úgy meggyarapodott, hogy egy új templomról kellett gondoskodni. 1794-ben felépült a ma is meglevő szép, románstílusú templom, melyet jóni és korintuszi oszlopokkal díszítettek. Sem az alapítók, sem az első rabbi nevét nem tudjuk, de sok olyan rabbi — így Bisenc, Spitz, Boszkovitz, Perls és Heller — működött a hitközségben, akik a maguk idejében híres talmudtudósok voltak. 1868 ban kettévált a hitközség. Tizenkét tag kilépett az anyahitközségből és külön orthodox hitközséget létesített, mely jelenleg 90 adófizetőt számlál. Van a hitközségnek Chevra Kadisája (elnök: Stern Miksa), Talmud Tórája, Rófé Cholim egylete (elnök: Litzmann Miksa) és Nőegylete, melyet Eisner Sándorné vezet. Fenntart ezenkívül a hitközség egy hat osztályú elemi iskolát, melynek Krammer Zoltán az igazgató-tanítója. A 14 ezer pengős költségvetéssel dolgozó hitközségben 115 család él, ugyanennyien fizetnek adót. A tagok között sok a szabad pályán levő (110), 4 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 3 ügyvéd, 1 köztisztviselő és 3 orvos. A hitközség 134 tagja vett részt a világháborúban s közülök 13-an estek el. A hitközség főrabbija Schwartz Lajos, elnöke Kaiser Ede.

Bor *Pál*, festő, szobrász és művészeti író, szül. 1899. Az újabb művészgeneráció igen értékes, teoretikus felkészültségű tagja. Művei a természettől való elvonatkozásnak azon a határán állnak, ahol a külső objektum még nem válik fel nem ismerhetően absztrakt formává, de már a képet felépítő egyenesek közé illeszkedik s természetet éreztető s ugyanakkor elvont jelentésű kép-elemmé hasonul. Képei programmszerűen erősen sematizálók, akvarelljeiben azonban szabadabb utat enged ösztönös festői látásának; kis-plasztikái mindig szoborszerű, szép ritmikájú kompozíciók. Művészi cikkei általában a művészet teoretikus kérdéseit tárgyalják, külön könyve is jelent meg: *A kubizmus problémája* és *Csáky József szobrászata.* F. B.

Borchi nafsi *(h.). Dícsérjed én lelkem.* A 104-ik Zsoltár kezdete. A szombat délutáni «minchó» imádság alkalmával egész télen át imádkozzák. Ez a Zsoltár Scaliger szerint a legnagyszerűbb és a legpoétikusabb az összes természetfestő költemények között.

Borgida *József*, ügyvéd és publicista, szül. Szatmáron 1893 márc. 8., a háborúban több kitüntetést szerzett. Vezető szerepet visz a zsidó mozgalmakban és cikkei erdélyi lapokban jelennek meg.

Boros *László**, író és hírlapíró, szül. Budapesten 1893. Miután elvégezte jogi tanulmányait és doktorátust szerzett, hírlapíró lett. Előbb a Világ c. napilap politikai rovatvezetője volt, jelenleg az Esti Kurir felelős szerkesztője. Számos vezércikken kívül verseket és novellákat is írt.

Boross *Elemér*, író, szül. Budapesten 1900 febr. 4. A Magyar Hirlap, Pesti Hirlap és Ujság állandó tárcaírója. Merész s eredeti hangú versei kötetben *Ábel* címen jelentek meg. 1912-ben a Világ pályázatán díjat nyert egy novellájával *(Szegény, szegény koporsókészítő).* Számos kabarédarabot írt. A *Stella Maris* c. grand guignolt külföldön is előadták. *Vakablak* c. drámáját az Uj Szinház tűzte műsorára.

Borsa *(Borsa*, R.) Mármaros vm. 14,451 lak. A zsidó (orthodox) hitközség 3500 lelket, 400 adófizetőt számlál 550 családban. 4 nagykeresk., 80 keresk., 3 nagyiparos, 30 iparos, 100 gazdálkodó, 1 orvos, 5 köztisztviselő, 20 magántisztv., 10 tanító, 10 vállalkozó, 150 munkás, a többi más pályán. 100 katona, 50 munkanélküli, 150 közadakozásból él. A hitközség, amelyhez Majsziu és Borsabánya is tartozik, 1927. 1.000,000 leit fordított adminisztrációs célokra, hitéleti, filantropikus és szociális célokra 500,000 leit. Első templomát 1800. a másodikat 1840. a többit 1890 óta épitette. Talmud Tórája, amelyben ma 6 tanító 120 tanulót tanit, hatvan éves. A Chevra Kadisa 1815 óta áll fenn; a szemérmes szegények támogatására alakult Titkos Jótékonysági Egylet 1918 és a szegé-

nyeket s betegeket gyámolító nőegylet 1908 óta működik. Most érvényes alapszabályait 1871. alkotta meg a hitközség, 120 évvel azután, hogy a zsidók ittvaló első megtelepedése megtörtént. Az első települők jómódú galiciai zsidók voltak, akik kereskedni jöttek ide. De nemsokára a mezőgazdaságra is vetették magukat és földet vásároltak a havasokban. Gyors gyarapodásuk szemet szúrt. Szorgalmas munkájuk eredményét gyanuba vették és azzal vádolták meg őket, hogy a közeli Borsabánya bányamunkásaival bűnösen összeszövetkeztek és megvásárolják tőlük a lopott aranyat. A megbecstelenítő vád kinyomozására meg sem indította a hatóság a vizsgálatot, hanem igaznak ismervén el a vádat, elhatározta, hogy a zsidókat kiűzi. Közben kiderült, hogy az aranybánya kimerült és a bányászok nem azért szolgáltattak be kevesebb aranyércet, mert a hozadék nagy részét a zsidóknak eladták, hanem azért, mert alig bányásztak már valamit. A hatóság erre elállt a szándékától és a zsidók megmaradhattak otthonukban. A szorongattatásból megmenekült zsidók isteni csodának vették ezt a megszabadulást. Még ma is él B.-n a legenda, hogy mikor az aranylopás igaztalan vádja alatt reszkettek, rabbijukhoz, a szent hírében állt rebbe Mendelehez fordultak segítségért. A szent ember kaméát írt és megparancsolta, hogy szövegét vessék be a frigyszekrénybe és ne féltsék ezután sem a templomot, sem a híveit, mert a kamea Isten oltalma alá rendeli őket és a templom is, a zsidók is mindaddig, amíg a diaszpórának vége lesz, itt maradnak. A vád alól való felszabadulásukat természetesen a csodatevő kaméának tulajdonították. Még ma is akadnak ott zsidók, akik hisznek az akkor történt csodában és a világháborúban történt esemény még megerősítette őket ebben a hitükben. A világháborúban ugyanis a német katonák az 1800. épült érdekes fatemplomot istállónak rendezték be. A padokat, imazsámolyokat, még a frigyszekrényt is feldarabolták. A háború után a hitközség hozzáfogott a zsinagóga restaurálásához és ekkor egy jászolból előkerült az a darab deszka, amelybe rebbe Mendele a kaméát vésette be. Az értékes relikviát persze beépítették az új frigyszekrénybe. A restaurált zsinagógát nem használják rendszeres istentiszteletek elvégzésére, abba a hívek csak évente kétszer gyülekeznek, még pedig peszach és szukkósz utolsó napján, hogy a halottakról tartott Hazkarában rabbi Mendele lelkiüdvéért imádkozhassanak. A chásszidikus színezetű szellem nem vonja el a gyakorlati élettől a hitközség tagjait. Száz gazdálkodó és százötven munkás él ebben a hitközségben és ezek arról tesznek bizonyságot, hogy a zsidók nem vetik meg az ősfoglalkozásokat sem, ha erre alkalmas viszonyok között élnek. Mindenesetre megállapítható, hogy a környék gazdasági fejlődésében a B.-i zsidók jelentékeny szerepet játszottak. Sok száz nemzsidó munkásnak is biztosít keresetet és megélhetést a zsidó kézen lévő erdei gazdaság: Steinmec Mechel [1000 hold], Verzberger Chaim [1200 hold] és Marcovits Heso [600 hold]; úgyszintén a három nagyszabású fűrésztelep is, amelyet Forichter testvérek, Fried József és Perl Chaim alapítottak. A világháborúban a 3500 főnyi hitközség 350 katonát adott, akik közül 15 elesett. A háború követő időkben, 1919. a forradalmi hangulat zürzavarában a hitközség két tagját: Stein Wolf és feleségét Gold Máriát megölték. A hitközség élén állanak: Hager Alter főrabbi, Früchter Herz elnök, Lebovits Náthán alelnök, Waldmann Mózes alrabbi, Cofler Itic jegyző. A Chevra Kadisa vezetője Fisch Bencion, a Talmud Tóráé Waldmann Izrael, a Titkos Jótékonysági Egyleté Wertberger Hers és a Nőegyleté Steinmetz Freide.

Borsai, 1. *Áron*, orvos, szül. Kolozsborsán 1866 febr. 15. Tényleges állományú ezredorvos, majd több mint 30 év óta járási körorvos Hunyadmegyében. Az egészségügy és közjótékonyság terén szerzett érdemeiért többször kitüntették.

2. *B. Mária*, írónő, B. Áron leánya, szül. Bánffyhunyadon 1906 jan. 6. *Varázskorona* címmel mesekönyve jelent meg.

Borsodi, 1. *József*, rabbi, szül. Sajószentpéteren (Borsod vm.) 1878 márc. 15. 1895—1905-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1904-ben szerzi meg a bölcsészdoktori fokot a budapesti egyetemen, 1906. avatták rabbivá. 1906-ban szarvasi, 1908. nagyatádi, 1922. kecskeméti főrabbi lett. Főműve: *Commentarius Maimum in Mischnam ad tractatum Shekalim* (Cap. I—IV. Budapest, 1904). Cikkei a Magyar Nyelvőrben, a Magyar Izraelben, az Izraelita Családi Naptárban jelentek meg.

2. *B. Lajos*, író, szül. Nagybecskereken 1883 máj 8. Középiskoláit u. o. végezte. Jogi doktorátust Kolozsváron, ügyvédi diplomát Budapesten szerzett. Verseket, novellákat, tanulmányokat írt, hosszú ideig budapesti lapok részére, utóbb inkább az utódállamok folyóiratainak. A Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület egyik vezetője és a Magyar Párt ügyésze. Önállóan megjelent művei: *Mesék-merengések* (versek), *Fenség* (színdarab), *Az irodalom újabb irányai* (essay), *Séta az irodalom körül* (essay), *Ady* (essay), *A szerb-horvát irodalom* (essay), *Kirakat* (novellák), *Házibál* (novellák, színművek).

Boruch dajon emesz *(h.)*. Dicsértessék az igazságos bíró. Minden halálhírt ezzel fogadnak.

Boruch hatóv vëhámétiv *(h.)*. Áldassék, aki jó és jót tesz. Ezt az áldást jó hír vételekor, minden jó hírt ezzel a benedikcióval fogadnak.

Boruch Hu uvoruch Sëmó *(h.). Áldassék O és áldassék az Ő neve).* A zsinagóga gyülekezete ezzel felel az előimádkozónak, ha az áldást mond.

Boruch nimcó *(h.)*. Áldott az itt talált. A vendég viszonzása a köszöntésre, mellyel fogadják.

Boruch Sém kévód malchuszó *(h.)*. Áldassék Királyságának dicsőséges neve. A reggeli és esti sëmá első mondata után mondják, még pedig az egész évben halkan, csak jom kippur napján hangosan.

Boruch sëomár *(h.). Áldott legyen O, aki szólott*, himnusz a mindennapi imában, amely bevezeti az ott elmondott Zsoltárokat (Zemirosz). A himnusz két különböző részből áll. Az első Isten mindenhatóságát magasztalja, a másik a Zsoltárok tulajdonképeni bevezetője.

Boruch sẽpotrani, Az atya áldása, amelyet fiának barmicva ünnepén mond. Az ember fiáért ennek 13 éves koráig felelős *(Midras, Berachot Rabba* 63, 10), ekkor ezt kell mondania: Boruch sẽptoraní méonsó seloze — áldott legyen az, aki megszabadított az érte való felelősségtől. A jiddisben B.-t közmondásként használják, ha valaki egy számára terhes embertől megszabadult.

Boskovitz, 1. *Wolf*, a pesti hitközség első rabbija, szül. 1740., megh. 1818. Pest város zsidósága 1787. mozgalmat indított, hogy Óbudától különváltan hitközséget alkothasson. Minthogy a két várost híd nem kötötte össze, a vallási kérdések elbírálása, valamint az ünnepnapok megtartása szükségessé tették, hogy egy rabbit állandósítsanak, jóllehet Münz Mózes (l. o.) tekintélye feltétlenül irányadó maradt. A választás B.-ra esett, aki ismert talmudista volt. B. 1793-tól kezdve működött, mint pesti rabbi, de már két év mulva Münz Mózes vétója lemondásra kényszerítette, mire B. elhagyta az országot. 1809-ben azonban visszajött, mert Bonyhádra meghívták rabbinak. Itt is működött haláláig. Jámborsága miatt nagyon népszerű volt. Halála után a következő műveit adták ki: *Széder Misna* (kommentár Maimonides Jad ha-Chazaka-jához); *Maámer Eszter* (hitszónoklatok). A Talmudhoz írott kommentárjai az 1830. bécsi Talmud-kiadásban jelentek meg. S. R.

2. *B.* litografus az 1850-es években. Egy litografált kottacímlapja körmagyart táncoló párokkal, ismeretes.

Bosszankodás, bosszúság, l. *Harag* címszót.

Bosszú, a rosszindulatnak vagy ellenséges cselekedetnek megtorlására irányuló érzés vagy tett. Ha ez érzést a társadalom teszi magáévá és intézményesen jár el kielégítésében: igazságszolgáltatásnak mondjuk. Ez természetesen megtisztítja a B.-t az aljas mellékérzésektől. A B.-t a Biblia még egynek veszi a büntetéssel. «Bosszú Istene» a Bibliában és különösen egyes Zsoltárokban gyakran szerepel. A B. szónak itt még nincs az a nemtelen értelme, mint a modern nyelvekben, inkább elégtételszerzést, megtorlást jelent és pedig főkép Isten vetélytársaival szemben. («Hévvel büntetem a bálványimádókat, de kegyes és könyörületes vagyok más ügyekben.» *Mechilta* 9. 20, 5). Alapföltétele, hogy a bűn: megtévelyedés, eltérés az istenkijelölte útról, mely csak egyirányú lehet. A dualizmus ezzel szemben felteszi, hogy a bűn ősprincipium, kozmikus adottság, melynek külön teremtője van. Ez utóbbi felfogás szerint a bűn nem is megbélyegzendő valami, hanem egyik típusa a jellemeknek. A gnosztikusok is a dualizmus alapján állanak, mert felteszik, hogy a rossz a zsidó Istentől származik, ki az anyagi világot teremtette, mely minden csábításnak gócpontja. De még az erkölcsi törvényt is ennek az Istennek tulajdonítják és vele együtt elítélik, úgyhogy a bűn elkövetésében látták a világtól való megszabadulásnak lehetőségét, forradalmat a bűn ősprincipiuma ellen. Ezen gondolatmenetbe fűződött a «törvény» (Tóra) megtagadása is. Csak a törvény hozta a bűnt a világra és akadályozta meg az emberi természet szabad fejlődését. Elvonta a nőt és a föld minden javait a közhasználattól. A Tóra alapjára helyezkedett az egyház és minden keresztény állam is a büntetés szervezésében. Ismeri a Tóra a vérbosszú ősi intézményét is; a családnak vagy nemzetségnek szolidarítását megölt tagjával. Az ily vérbosszú nem egyéb, mint kezdetlegesebb alakja az állami büntető rendszernek és oly idő terméke, melyben az állam még nem volt teljesen ura az igazságszolgáltatásnak, amennyiben nem is állott elég alkalmas közeg rendelkezésére a bűnösnek a hullámzó tömegben való kiderítésére. Ellenben kimagaslik a bibliai törvény a görög és germán törvények idevágó intézkedései fölött abban, hogy nem engedi a bűnös helyett más családtagnak felelősségre vonását és tiltja a váltságdíj elfogadását, mely soká késleltette a vérbosszú intézményének eltörlését. *(Mózes* 4. 35, 31. és 32.) A B.-t a Tóra erkölcsi törvénye elítéli és tiltja. «Ne állj bosszút és ne tarts haragot» *(Mózes* 3. 19, 18). A Talmud felveti a kérdést, mi a különbség B. és a haragtartás között és arra a megállapodásra jut, hogy B. az, ha valaki p. o. nem ad embertársának egy tárgyat kölcsön avval a megokolással, hogy az sem adott neki; harag pedig az, ha adja ugyan, de kiemeli, hogy annak ellenére teszi ezt, hogy amaz megtagadta e kölcsönt. F. M.

Brám *Miksa (bárdányi)* lovag, miniszteri tanácsos, szül. Budapesten 1842., megh. Bécsben 1917 februárjában. Alig 19 éves volt, mikor a Déli vasúthoz került. Már 1870. megbízták a vállalat magyarországi üzemeinek vezetésével. Mielőtt a Déli-vasút magyarországi vonalának vezérigazgatója lett, már nagy része volt ennek kiépítésében. Érdemei elismeréséül magyar nemességet és miniszteri tanácsosi címet kapott, azonkívül a Vaskorona-rend III. osztályát, a Ferenc József-rend középkeresztjét, stb.

Brassó *(Brasov,* R.,ném. *Kronstadt),* rend. tan. város Brassó vm. 40,335 lak. B.-ban a XIX. sz. elejéig nem lakhattak zsidók. 1807-ben telepedtek le az első zsidók a városi tanács engedélyével, de hitközséget csak 1826. alapítottak egy a tanácshoz írt császári dekrétum alapján, mely a «sem kilengéssel, sem csalással nem vádolható» zsidók nyugodt életlehetőségét biztosította. A hitközség alapítói Jekuthiel ben Jicchok, Bcalel ben Sámuel, Fixl ben Mose és Áron ben Jehuda kereskedők voltak, akik közül ez utóbbi 25 éven át töltötte be a hitközség első elnöki tisztségét. Utóda fia Áronsohn Lőbel lett, akit 1868. a hitkozseg örökös elnökévé választottak. Ez az elnökválasztás és más okok kirobbantották az ellentéteket s az orthodox hitközség (l. alább) megalakulását vonták maguk után. 1906-ban új alapszabályokat hozott a hitközség s ezekbe az alapszabályokba hosszú harcok után felvették azt a kongresszusi hitközségeknél ritka pontot, hogy a hitközség a Sulchan Aruch alapján áll. A hitközség első rabbija Papp Lajos (l. o.) volt, aki az askenázi ritust bevezette a hitközségben. A hitközség évtizedeken át bérelt helyiségekben tartott Istentiszteletet s 1899. építette fel Baumhorn Lipót (l. o.) tervei alapján modern templomát, amelyet

1901 aug. 20. avattak fel. Az avatáson több század fegyveres katonaság is részt vett, amire az szolgáltatott okot, hogy B.-ban éppen akkor ütötte fel fejét a vérvád s tartani lehetett attól, hogy a felizgatott tömeg támadást intéz a templom ellen. A 60-as években létesült a hitközségben az első magánjellegű iskola, melyet Steinhardt Zsigmond alapított. Ezt az iskolát évtizedekig szubvencionálta a hitközség s megszűnése után 1920. az orthodox hitközséggel közösen három tanerős elemi iskolát létesített, melynek Kain Dávid az igazgatója. A hitközség többi intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Klein Sámuel az elnöke és Sziklás József az alelnöke, az 1876. létesített Nőegylet, mely Deutsch Árminné elnöklete alatt áll. Volt még egy «Ozér dálim» nevű jótékonysági egylet és egy Zsidó Legényegylet, amelyek hosszabb működés után megszüntek. A hitközségnek több olyan tagja van, akik a társadalmi életben előkelő szerepet játszanak vagy játszottak. Ezek: néhai Hahn Jonathan, Feller Farkas és Egyed Mór főtörzsorvosok, Kecskeméti Zsigmond törvényszéki orvos, néhai Grünfeld Mór táblai bíró, Mestitz János ezredes. A hitközség évi 1,375.000 leies költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi kerületéhez egy község tartozik. A hitközség lélekszáma: 1280, a családok száma 311, adót 430-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 4 szabad pályán levő, 2 tanító, 226 kereskedő, 8 ügyvéd, 1 művész, 14 orvos, 119 magántisztviselő, 4 vállalkozó, 10 mérnök és 20 magánzó. A hitközségnek 120 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 15 esett el. A hitközség mai vezetősége: Deutsch Ernő főrabbi, Kecskeméti Zsigmond elnök, Szegő Árpád alelnök, Sziklás József kultuszügyi, Klein Sámuel tanügyi, Deutsch Ármin pénzügyi és Fischer Béla jótékonyságügyi előljárók, Mátyás Ignác gazda, Kohn Jakab pénztárnok, Steinhart Sámuel ügyész, Dükler Nándor titkár és Stamler Henrik főkántor, hitoktató. Az orthodox hitközség 1877. létesült. Kilencen kiléptek az anyahitközségből s ezek alapították meg az orthodox hitközséget, amelynek első elnöke Adler Rezső volt. A hitközség külön Chewra Kadisát és külön temetőt és több más intézményt létesített. Csupán iskolája közös a kongresszusi hitközségével.

Braun, 1. *Henrik*, nagyiklódi főrabbi, szül. Berzevicén (Sáros vm.) 1894. Megalapítója az egyedülálló iparos Jesivának, amelyben ötven fiatal talmudistát képeznek ki különböző iparágakra. Az intézményt újabban a Joint is támogatja.

2. *B. Josef*, osztrák író, szül. Budapesten 1846 máj. 5. Eredetileg orvosnak készült, de korán belépett a Heller-féle «Fortschritt» szerkesztőségébe s itt a magyar politikai részt írta, majd a «Wanderer» és a «Morgenpost» később a «Tagespresse» főszerkesztője lett. «Der Floh» c. humorisztikus lapot és a «Bombe»-t ő alapította 1871., 1881. pedig a «Wiener Carricaturen»-t. Igen sok operette-szövegkönyvet írt, amelyek nagy sikert arattak. A legismertebbek: *Die flotten Bursche, Carneval in Rom, Indigo* Bécsben kerültek bemutatásra. S. R.

3. *B. Miksa*, orvos, gyomor- és bélspecialista. Szül. Magyarremetén (Bihar vm.) 1894 ápr. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron, Bécsben és Budapesten végezte. Előbb közkórházi alorvos, majd az Apponyi poliklinikán működött, ahol 1926 óta osztályvezető tanársegéd. A Budapesti Orvosi Ujság állandó munkatársa. Különböző szaklapokban sűrűn jelennek meg cikkei, melyek a gyomor, bél és epe megbetegedéseivel továbbá, a belső szekrecióval kapcsolatos szakkérdésekkel foglalkoznak. V. A.

4. *B. Paula*, zongoraművésznő és pedagógus, szül. Budapesten 1881 máj. 22. Szendy Árpád növendéke volt a Zeneakadémiában. 1920. óta a Fodor zeneiskola tanára. Pedagógiai művei: *A kéztartás és billentés módszere; Legelső tanulmányok; Előtanulmányok naponta használatos gyakorlatainkhoz.* K. K.

5. *B. Róbert*, szociológiai író, szül. Aradon, 1879. A budapesti egyetemen tanult és középiskolai tanári és bölcsészetdoktori oklevelét itt nyerte el, azután kereskedelmi iskolai tanár volt Lippán és Marosvásárhelyen. 1910—1911-ig a Fővárosi Könyvtár főkönyvtárnoka volt. Lefordította angolból Henry George *Haladás és szegénység* c. művét. Egyéb önálló művei: *Magyarország feldarabolása és a nemzetiségi kérdés* (1919); *Régi és új milliomosok Amerikában* (1920). Folyóiratokban és különlenyomatban is megjelent jelentékeny szociológiai tanulmányai: *A falu lélektana; Marosvásárhely szervezett munkássága; Lippa és San Sepulchro; A szlovén nemzetiségi eszme története; Az amerikai város; A tanult és tanulatlan munka; Mezőgazdasági forradalmak; Bürokrácia és demokrácia.* Egyideig Jászi Oszkár társaságában társszerkesztője volt a «Huszadik Század»-nak, főmunkatársa a «Századunk»-nak, 1928. szerkesztette a Közgazdaságtani Encyklopédiát. S. R.

6. *B. Salamon*, tanár, szül Puhón (Trencsén vm.) 1869 dec. 4. 1884—1894 volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy évig a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója. 1893-ban szerezte meg a bölcsészdoktori fokot a budapesti egyetemen, később a magyar és német nyelvből való tanári képesítést. 1895-ben avatták rabbivá. 1897 óta a Pesti Izraelita Hitközség polgári fiúiskolájának tanára, 1925 óta tanfelügyelőhelyettese. Önálló munkája: *Nachum próféta élete és működése* (Budapest, 1893). Cikkei az Izraelita Tanügyi Értesítőben jelentek meg. F. D.

7. *B. Sándor*, ujságíró, szül. Mezőkeresztesen 1866 okt. 2., megh. Budapesten 1920 jan. 21. Egyideig a kereskedelmi iskolában tanított, majd 1887-től a Pesti Napló munkatársa, később szerkesztője lett. 1894-ben megalapította a Közgazdasági Napló c. napilapot, 1896. pedig a Budapesti Naplót szerkesztette. 1905-ben alapította A Nap c. igen népszerű radikális politikai estilapot, melyet haláláig szerkesztett. Nagy érdemeket szerzett a modern magyar ujságírás fejlődése körül, a riportázs új formái az ő szerkesztőségében bontakoztak ki. Sz. G.

8. *B. Soma*, tanár, író, szül. Kecskeméten 1890 febr. 13. A budapesti egyetemen tanult és nyert

tanári oklevelet a classica-filologiából. Munkái: *Apuleius tanulmányok* (1913); *Horatius filozófiájáról* (1913); *Az első magyar köztársasági forradalom* (1918); *A népmese* (1924); *A primitiv kultura* (1925). Lefordította De Coster *Uylenspiegel*-ét és U. Sinclair *Petróleum*-át. S. R.

Breitenstein *Max*, egyetemi tanár, író, szül. Iglón 1835 nov. 10. Jogi doktor. 1876 óta folytat írói munkásságot Ausztriában. 1876-ban alapította és 1889-ig szerkesztette az Alma Mater c. akadémiai folyóiratot. Szerkesztette az Akademischer Kalender der österr. Hochschulen-t. A Gerichtshalle kiadója. Művei: *Zukunft der Prager Universität; Commersbuch der Wiener Studenten; Zur Reform der Hochschulen in Oesterreich; Einige principielle Bedenken gegen den neuen Strafgesetzentwurf für Österreich.*

Breuer, 1. *Armin*, orvos, szül. Szarvason 1846. megh. Temesváron 1909 nov. 30. 1874-ben került Temesvárra és 1877. érdemei elismeréséül a megye főorvosává nevezték ki. 1890-ben kapta meg örökös főorvossá való kinevezését. Magyarországon ő alkamazta először a diftéria szérumát. Alelnöke volt a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak. Orvosi szaklapokon kívül sokat írt a Hazánk és Külföld c. lapokba.

2. *B. József*, a haifai műegyetem tanára, szül. Komáromban 1882 márc. 8. A budapesti műegyetemen szerzett mérnöki diplomát s főleg talajjavítási munkálatokkal foglalkozott. 1919-ben Palesztinába költözött, ahol megcsinálta a tiberiási vízműveket. Legnagyobb munkája, amely híressé tette nevét, Palesztina legegészségtelenebb részének, az Emek Jeszreel (Jeszreel völgye) mocsarainak lecsapolása. A Népszövetség megbízásából speciális talajjavítási módszeréről könyvet írt. 1926-ban a palesztinai kormány a haifai műegyetem tanárává nevezte ki. V. A.

3. *B. Leopold*, pedagógus, szül. Gyulafehérváron 1791., megh. Bécsben 1872. Ő volt a szerzője annak a memorandumnak, amelyet 1832. a magyar országgyűlés elé terjesztett a hazai zsidóság. 1835-ben Bécsbe hívták meg vallástanárnak. Tankönyvei és módszere az osztrák kultúrkormányzat elismerését és figyelmét vonták maguk után. B. «reformer» volt, jóllehet maga a bécsi hitközség távol állott ettől. 1857-ben visszavonult. Akkor nagyon elterjedt és eredeti szempontból megírt tankönyvei: *Biblische Geschichte u. Geschichte d. Juden u. des Judentums für die israelitische Jugend* (2 k. 1848–49); *Israelitische Glaubens- u. Pflichtenlehre* (1851).

4. *B. Mór*, vasúti mérnök, királyi tanácsos, szül. 1858. Középiskoláit Budapesten, a műegyetemet u. o. és Karlsruheban végezte. Huszonegyéves korában lépett a Déli-vasút szolgálatába. 1917-ben a vállalat magyar vonalainak vezérigazgatója és 1909-ben királyi tanácsos lett. A világháborúban udvari tanácsosi címet kapott, majd a Ferenc József-rend hadiékítményes tisztikeresztjét kapta.

5. *B. Salamon*, frankfurti főrabbi, szül. Nyitrán 1849., megh. Frankfurt a. M.-ban 1926. A pozsonyi jesiván tanult és előbb Pápán volt főrabbi 1883-ig, amikor Frankfurtba hívták meg Hirsch S. R.-nek, — akinek veje volt — utódául. Mint a német orthodoxia szellemi vezetője, ugyanazon irányt követte, mint Hirsch: a legszigorúbb vallásosság mellett a modern műveltség megszerzését ő is megengedte. Elnöke volt az orthodox rabbik egyesületének és támogatta azt a törekvést, hogy mindenütt külön orthodox hitközségek alakuljanak. Az általa 1890. alapított frankfurti jesivát haláláig vezette. Fia, *B. Isaak*, frankfurti ügyvéd, szül. Pápán 1883., szintén az orthodoxia előharcosa s annak támogatója a hitközségektől való különválásban. Ily irányú munkái: *Kampf um Gott; Das Judenproblem; Messiasspuren.* Az «Agudasz Jiszroel» egyik vezetője s ellentétben áll a mizráchiakkal. S. R.

6. *B. Soma*, rabbi szül. Nagyszőllősön 1880. A lévai tanítóképzőt végezte, majd a pozsonyi rabbiiskolán tanult. 1904-ben Borosjenőn, majd azóta Nagykátán működik mint rabbi. Egyik alapítója az 1910. létesült Orsz. Izr. Patronagenek. Munkatársa több felekezeti lapnak. Önállóan megjelent művei: *R. Eibenschütz Jonathán és R. Emden Jákob s hiveik közt kitört háborúság története; Coucy hercege élete és munkái.*

7. *B. Wolf*, megh. 1892. Előbb a rajkai, később a tabi hitközség rabbija. Megjelent *Nachlasz Binjomin* responsum gyüjteménye.

Brill, 1. *Azriel*, rabbi, pesti dájan, a XIX. század első felében működött. Megh. 1853. Műve a *Hadrasz Kódes*, amely Misna-traktátusokat magyaráz és német fordítással lát el. Azonkívül több, a szertartásokra vonatkozó munkát írt és egy naptárt adott ki.

2. *B. Sámuel Löb*, pesti rabbi, szül. Pesten 1814 jom-kippur estéjén, mint *B. Azriel* dáján fia; megh. u. o. 1897 ápr. 8. A felvilágosult rabbiülnök fiát a Talmud és héber tudományok mellett világi tudományokra is taníttatta és mielőtt jesivára küldte, előbb az evang. gimnáziumban 6 osztályról vizsgát tétetett vele. Kismartonban *Perls* Mózes rabbinak volt kedvenc tanítványa, 19 éves korában *Szófer* Mózes tanítványa Pozsonyban, hol feltünt nagy tudásával, de idegenkedve látták, hogy világi tudományokkal is foglalkozik. Ezután 4 évig nevelősködött az akkor híres pozsonyi *Pappenheim*-családnál, mely idő alatt roppant szorgalommal foglalkozott a héber, latin és görög irodalommal. Majd Prágában *Kauders* Sámuel rabbi oldalán tökéletesítette talmudi tudását, az egyetemen pedig bölcsészetet hallgatott. Tanulmányainak befejeztével atyjának segédkezett a lelkészkedésben s ennek 1853. bekövetkezett halála után hivatali utóda lett, míg a pesti hitközség 1874. rabbisági elnökké nevezte ki. A kormány megbízásából 1864. részt vett a rabbiszemináriumot előkészítő bizottság munkálataiban s az 1877. megnyilt intézetben egy évtizeden át előadta a Talmudot. Az 1868/9. évi kongresszuson (l. o.) tekintélyét a korszerű haladás mellett vetette latba. A talmudi tudomány terén elismert szaktekintély volt. Az ország legelső hitközségének rabbisága elé kerülő sokféle, gyakran bonyolult rabbinikus kérdést mély tudással és biztos ítélőképességgel oldotta meg. A zsidó tudománynak örök vesztesége, hogy minden irásbeli munkának közzétételétől tartózkodott, minek folytán közel 50 évi lelkészkedése

alatt adott vallásügyi döntései nincsenek megrögzítve. Belső értékével egyesült tiszteletet parancsoló tekintélyes külseje. Élesen látó emberismerő volt, ki egy ötletes megjegyzésével sokszor egész jellemeket festett. Bár szűkös anyagi viszonyok közt élt, mégis ritka művekben bővelkedő nagybecsű könyvtárat szerzett, mely halála után az orsz. Rabbiképző könyvtárában nyert elhelyezést. Ugyanabban a Király-utcai házban halt meg, amelyben 82 évvel azelőtt született. Életrajzát Blau Lajos írta meg. Gr. Zs.

Bróchó, *(h. beráchá)*, általánosságban bróche, dicsőítés, áldás. A B. szó gyakran előfordula Bibliában s értelme többféle: térdre esni, könyörögni, áldani és Istent dicsérni. Később a B. dicsőítő és hálaimává lett, melynek tartalma mindig himnikus. A liturgiában a B.-k mindig ezekkel a szavakkal kezdődnek: «Boruch ató Adonój» — áldott légy te Örökkévaló! Pontos szabályokat a B.-k képzésére az első amorák (a Misna előírásainak magyarázására hivatott tanítók) állítottak fel; Isten nevének, majd Isten királyságának említését ők szorgalmazták. Így keletkezett a szokásos formula: «áldott légy te Örökkévaló Istenünk, világ királya!» Ahol több B. következik egymásután, ott csak az első kezdődik a «Boruch» szóval. Vannak rövidebb, gyakran egy mondatból álló B.-k, amelyeket evés vagy vallási kötelességek teljesítése előtt mondanak és vannak ú. n. hosszú B.-k, ezek a szorosabb értelemben vett imadarabok. A B.-k három csoportba oszthatók: 1. (Birchosz hanehenin), amelyeket valamely étel vagy ital élvezete előtt mondanak; ide tartozik az asztali ima is (Birchosz hamózon); 2. (Bróchosz parszijosz) örvendetes, komoly és gyászesemények alkalmával mondott imák; 3. (Birchosz hamicvosz) vallási parancsok teljesítése előtt szokásos imák.

Brochó levattoló *(h.)*. *Hiábavaló áldásmondás*, mely tilalom alá esik. Tilos pl. férges gyümölcs felett elmondani az áldást, mert azt megenni nem szabad és az áldást ennélfogva hiába mondanák el. Szertartásokra is áll a tilalom, ha valami oknál fogva a szertartás elvégzése akadályokba ütközik.

Broda *Hirsch*, köpcsényi rabbi, szül. Ungarisch-Brodban, megh. Köpcsényben 1821., ahol 1782 óta működött. Halála után adták ki halachikus és agadikus művét «*Tëömé Cevijó*» (I—II. Wien—Pressburg, 1822—46.) és «*Sëné sztórim*» (Prag, 1825) címen. B. unokái voltak *Jellinek Adolf* híres bécsi főrabbi és teologus és *Jellinek Hermann*, az «Uriel Acosta» c. tudományos mű szerzője, a bécsi forradalom mártirja; dédunokája *Jellinek Georg**, a heidelbergi egyetem világhírű államjogásza, a német jogtudomány egyik legkimagaslóbb büszkesége. S. R.

Ródy, 1. *Ábrahám*, rabbi, szül. Ungváron, megh. Breznán 1882. fiatalon, ahol működött. Atyja, *B. Salamon* kunfalvi rabbi volt, apósa pedig a híres talmudtudós *Weinberger Izsák* kisvárdai főrabbi (l. o.) volt. Egyik őse *B. Ábrahám* híres frankfurti rabbi volt. B.-nek még életében megjelent «*Pri Hechog*» c. (1871) halachikus értekezés-gyűjteménye, mely módszeres tanulásra vall. Másik műve: «*Halichosz Ólom*» (1869) csupán címében héber, az egész német nyelven van írva és több kiadást ért el. S. R.

2. *B. Ernő*, ügyvéd és politikus, szül. Miskolcon 1875 szept. 12. U. o. végezte a gimnáziumot, majd a budapesti egyetemen és a kereskedelmi akadémián tanult s miután jogi doktorátust és ügyvédi diplomát szerzett, a fővárosban nyitott ügyvédi irodát, egyszersmind a Magyar Hirlapnál, majd más liberális lapnál is publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Mint ügyvéd, főleg nagyobb büntetőjogi perekben vonta magára a figyelmet. Korán részt vett Vázsonyi Vilmos oldala mellett a városi, majd az országos politikai életben s a Központi Demokrata Körnek egyik megalapítója volt. 1906-ban Nagyszöllősön megválasztották országgyűlési képviselőnek s a következő ülésszakokon is mindvégig képviselő maradt, kivéve a második nemzetgyűlési választásokat, amely alkalommal kimaradt, azonban, mint a fővárosi képviselőtestület tagja annál nagyobb és fáradságosabb küzdelemmel járó munkásságot fejtett ki a főváros lakossága, különösen pedig az iparos- és kereskedőosztály érdekében. 1920-ban és 1926. a fővárosban választották meg demokrata programmal újólag országgyűlési képviselőnek. Mint a hazafias liberalizmusnak meggyőződéses híve és jeles parlamenti szónok, ellenfelei előtt is nagy tekintélyű politikus. 1928-ban részt vett az amerikai Kossuth-zarándokútban, amely alkalommal jelentős propagandát fejtett ki a Magyarországot ért igazságtalanságok ismertetésében és annak jóvátétele ügyében. S. R.

3. *B. Farkas* filantróp, szül. Miskolcon 1770., megh. u. o. 1841. A miskolci hitközségnek több mint három évtizeden át volt az elnöke. Minden energiáját a hitközség fejlődésének szolgálatába állította. Talmud Tórát alapított s nagy vagyonának több mint kétharmadát a hitközségnek hagyományozta kulturális és jótékonysági célokra.

4. *B. Heinrich*, prágai főrabbi, szül. Ungváron 1863. Szülővárosának jesiváján, majd a berlini rabbiszemináriumon és az ottani egyetemen tanult s miután a rabbi- és doktori oklevelét elnyerte, prágai főrabbinak választották meg. Már 1896. megalapította A. Freimannal a «Zeitschrift für hebräische Bibliographie» c. lapot. B. elismert legkitűnőbb ismerője a középkori héber költészetnek, de emellett kiváló talmudtudós is. Számos ismeretlen és téves szöveget korrigált és adott ki, így Juda Hálévyt is újra kiadta. Az Insel-Verlagban *Mivchar ha-síró ha-ivrisz* c. héber anthológiát adott ki. Nagyobb művei még: *Die neuhebräische Dichterschule der spanisch-arabischen Epoche* (1905, K. Albrechttel együtt). B. régi, tevékeny cionista s mint ilyen, a Mizráchi világorganizációhoz tartozik. Vallásos kérdésekben a művelt német orthodoxia álláspontján áll. S. R.

5. *B. Imre*, fizikus, szül. 1891. Tanulmányait a budapesti és több külföldi tudományegyetemen végezte. Számos értekezése jelent meg tudományos szakfolyóiratokban az elméleti fizika köréből. Több tanulmányában Planck kvantumelméletét magyarázta és megvilágította egyes súlyosabb problémáit.

6. *B. István*, filmdramaturg, szül. Budapesten 1894 nov. 28. *B. Sándor* (l. o.) fia. Hosszabb ideig az Est munkatársa volt, majd jogi pályára ment és Bedő Mórnak (l. o.) volt az irodavezetője. 1926 óta filmpályán működik mint az Ufa, majd a Star dramaturgja. Egyike a legjelentékenyebb magyar filmdramaturgoknak.

7. *B. Károly*, orvos, szül. Budapesten 1896. Orvosi tanulmányait a párisi Sorbonne egyetemen végezte. Már az egyetemen feltűnt rendkívüli tehetségével s mint negyedéves orvostanhallgató hónapokig helyettesítette a nizzai közkórház megbetegedett igazgató-főorvosát. Orvossá avatása után a Nizza melletti grasse-i szanatórium igazgató-főorvosa lett. Mint belgyógyász, főleg a tuberkulotikus hashártyagyulladás problémájával foglalkozik. Felismerte ennek a betegségnek egy eddig teljesen ismeretlen kórjelző tünetét s megállapította, hogy ez a betegség sebészeti úton egyáltalán nem, csupán helioterápiás és kvarcfényes kezeléssel gyógyítható. Alapvető és tudományos körökben nagy feltűnést keltett munkája: *A tuberkulotikus hashártyagyulladás modern felfogása és kezelése* (1925). Értékes és nagyjelentőségű tudományos munkásságáért a párisi orvosi akadémia 1928. az *Argut* díjjal tüntette ki, mely a legnagyobb orvosi kitüntetések egyike. V. A.

8. *B. Lajos*, szerkesztő és publicista, szül. Miskolcon 1857. A budapesti és lipcsei egyetemen tanult és miután ügyvédi oklevelet szerzett, főmunkatársa, majd főszerkesztője lett a Neues Pester Journalnak, melyet liberális szellemben irányított és népszerűvé tett. Udvari tanácsos, a Budapesti Ujságírók Egyesületének sokáig alelnöke és segítőalapjának elnöke. Lapját, amely évtizedeken keresztül a németül beszélő magyarok népszerű orgánuma volt, a háború után megszüntette s önmaga is nyugalomba vonult. Azóta a zsidó közéletnek szenteli jelentékeny munkásságát.

9. *B. László*, költő és ügyvéd, szül. Sátoraljaújhelyen 1897. A gimnáziumot Budapesten végezte, majd az egyetem jogi karának hallgatója volt. Cikkei, versei és novellái a Pesti Naplóban, Ujságban, Népszavában, Nyugatban, Szivárványban, Uj időkben, Mult és Jövőben jelentek meg. Költeményeiben a nagyváros szegénységének megtiport szíve lüktet. Több ízben megénekelt zsidó témákat is. E tárgyú versei között a legnagyobb feltűnést a *Hazátlanul* c. (1919) keltette, amelyet lefordítottak héberre, jiddisre és angolra. Önállóan megjelent verskötetei: *Bohóc; A 25-ik utca; Nap-nap után. Bábszínház* c. versesjátékát, amely 1927. jelent meg, sikerrel adták elő Forgács Rózsi Kamara-színházában és Paulini Béla játékszínében. Sz. G.

10. *B. Mihály*, író és tanár, szül. 1883. A budapesti egyetemen tanult, középiskolai és bölcsészetdoktori oklevelet szerzett, majd Szegeden lett áll. főreáliskolai tanár, azonban 1920. állásától felfüggesztették. Azóta a Bácsmegyei Napló segédszerkesztője Szabadkán. Művei: *Vajda János; Hullámok* (versek) és tankönyvek. S. R.

11. *B. Miklós*, karmester, szül. Nagykárolyban 1877. márc. 3. Pesten elvégezte a jogot, a kolozsvári egyetemen doktorátust szerzett. Előbb a pécsi, gráci, pozsonyi színházakban működött, majd a Népszínház-Vígopera dirigense lett. A kolozsvári Nemzeti Színházhoz 1910. szerződtették, innen került a Román operához. Művei: *ABC* (operett); *Jerikó leánya* (opera). Számos nemzetközi sakkversenyen első díjat nyert. Sz. I.

12. *B. Miksa*, író, szül. Nagyváradon 1875., megh. Budapesten 1924. Apja híres talmudtudós volt. Családjában sokan művelték a specifikus zsidó tudományokat és fiatal korában önmaga is foglalkozott a talmudi diszciplinákkal. Orvosi pályára készült, de ezt korán az ujságírással cserélte fel s eleinte a Budapesti Napló színházi és szépirodalmi munkatársa, 1910-től Az Est munkatársa, majd a világháború alatt svájci tudósítója volt. Számos verset és kitűnő novellát írt, továbbá Jacobi *Leányvásár* és *Sybill* operettjeihez a librettót, amely nagy sikert aratott. Könyvalakban megjelent tőle: *Paraesthesia* (versek, 1900); *A boszorkánytánc* (versek, 1901); *Clotho* (elbeszélések 1913); *Mozi vászon nélkül* (humoreszkek, 1913); *Kaleidoskop* (u. a.) és *Csak semmi háború.*

13. *B. Sándor*, regény- és színműíró, szül. Egerben 1863., megh. Budapesten 1924-ben 1890-ig Kolozsvárott hírlapíróskodott, 1890 óta Budapesten előbb a Magyar Hirlap, majd Az Ujság népszerű munkatársa. Közben 1902-ben egymaga írta és kiadta a Fehér Könyv c. havi folyóiratot, majd szerkesztette a Jövendő c. hetilapot. Egy ideig naturalistának tartották, témái miatt, amelyeket részben a főváros nyomorának dzsungeléből választott. Pedig nem az volt, hanem mindent mértéktelenül felnagyító, a szertelenségek világát érzékien izzó színekkel festő, forrószavú romantikus, aki sohasem érte be a valóság aprólékosan fotografáló másolásával. Stílusa szeszélyes, bizarrul szaggatott, olykor keresetten hanyag, de mindenképpen utánozhatatlanul egyéni. Erős magyarságával békésen összefért olykor hangsúlyozott zsidóvolta. Novelláinak, regényeinek, színműveinek alakjait nem egyszer zsidó környezetből vette. A mult század végének egyik legnépszerűbb szerzője volt, aki nemcsak a közönségre hatott, hanem a sokszínben csillogó egyéniségéért rajongó ifjú írótársaira is. Megkövesedni és lehiggadni öregkorában sem tudott. Egész életén át forrongó és forradalmasító, nyugtalan és nyugtalanító, erjedő és erjesztő író volt, aki nemcsak munkáinak, hanem személyének különös varázsával is elragadta híveit. Több művét németre és franciára is lefordították. Legfőbb munkái: *Faust orvos* (regény); *Don Qichotte kisasszony* (regény); *A kétlelkű asszony* (regény); *Hófehérke* (regény); *Két szőke asszony* (regény); *Az ezüst kecske* (regény); *A nap lovagja* (regény); *A villamos* (regény); *Rembrandt-fejek* (elbeszélések); *Egy férfi vallomásai; Regényalakok; A ruhásbolt* (elbeszélések). Színművei közül a legirodalmibb a *Király-idillek* c. egyfelvonásosokból álló történelmi ciklus, amelynek azonban nem volt sikere. Tárgyának frissességével és szempontjainak újszerűségével megkapta a közönséget *A dada* c. drámája, amely még közelebb áll a naturalizmushoz (Vígszínház 1902, Nemzeti

Színház 1917). A fővárosi zsidóság egy bizonyos körét rajzolja *A medikus* c. életkép (1908 Vígszínház és 1909 Deutsches Theater), míg *A tanítónő* (u. o. 1911) túlzásokat halmozó, de színpadilag hatásos vidéki erkölcsrajz. A háború közepén színre került *Lyon Lea* (1915 Magyar Színház) egy zsidó rabbi leányának és egy orosz nagyhercegnek szerelmi drámáját vitte a színpadra. Ebben, valamint *Timár Liza* (1914 Magyar Színház) és *Szerető* (1917 Magyar Színház) c. munkáiban inkább már csak néhány erős hatású színészi alakításra nyújt alkalmat. Évekig mint publicista és képzőművészeti kritikus is működött, sokszor meghökkentő, sokszor megkapó mondanivalóival és merőben egyéni formákban. A már említetteken kívül még a következő művei jelentek meg: *Emberek* (1888); *Színészvér* (1891); *Regénytárgyak* (1892); *Az egri diákok* (1894); *Apró regények* (1895); *Éjszaka* (1895); *Rejtelmek* (1895); *Az asszonyi szépség* (1897); *Tündér Ilona* (1898); *Árva leányok* (1901); *Erzsébet dada és más cselédek* (1901); *Egy rossz asszony természetrajza* (1905); *Királyfi és koldusleány* (1907); *A hercegasszony és más elbeszélések* (1908); *Regényalakok* (1908); *Andornakiné* (1909); *Imre herceg* (1912); *Emberfejek* (1912); *Lávák* (1913); *Lyra* (1913; *A felboncolt szív* (1914); *Elmélkedések* (1914); *Diákok regénye* (1915); *Raby Mátyás viszontagságai* (ifjúsági regény 1915); *A kötörő és egyéb elbeszélések* (1917); *A szerelem élettana* (1922); *A nász* (1923); *Rembrandt* (1925). Sz. G.

14. *B. Zsigmond* hírlapíró, szül. Miskolcon 1840 nov. 15., megh. Budapesten 1906 jan. 6. Szülővárosában és Pesten folytatott középiskolai tanulmányok után a pesti egyetemen jogot végzett. Leckeadásból tengette életét, közben irogatni kezdett, elsősorban a zsidóság megmagyarosodása és polgári egyenjogosítása érdekében. E kettős célt szolgálják 1860. «egy magyar zsidó» jelzéssel megjelent költeményei és különféle ujságcikkei. A pesti hitközség megbízásából 1861 elején Tatay Adolffal együtt magyar templomi énekeket ír, melyeket Friedmann Mór főkántor zenésített meg. Politikai cikkei és szépirodalmi dolgozatai nevét széles körökben ismertté tették. Az abszolutizmus idejében igen sokat küzdött a magyar nemzeti ügy győzelme érdekében. Több hírlap alapításának kísérlete után rövid ideig Bécsben tartózkodik, csakhamar ismét Pesten van és a legelőkelőbb ujságokba ír. 1872-ben mint miniszteri titkár meghívást nyer a belügyminisztériumba, de egy év múlva ismét visszatér az ujságíráshoz. Megveszi a «Neues Pester Journal» c. lapot, mely szerkesztése alatt páratlanul elterjedt az egész országban s a németajkú lakosság között terjesztette a magyar érzelmeket. Szorgalmával és tehetségével nagy vagyonhoz jutott, melyből hatalmas alapítványokat tett az irodalmi érdemek jutalmazására és a nyomor enyhítésére. Felesége *B. Adél* nevének megörökítésére 1897-ben 600.000 korona költségen gyermekkórházat létesített a fővárosban, mely a pesti hitközség kezelésében áll. Érdemeinek elismeréséül a király 1896. a főrendiház tagjává nevezte ki. Gr. Zs.

Bruck, 1. *Hermina**, festő szül. Budapesten 1865. B. Lajos és Miksa festők testvérhuga. A budapesti mintarajziskolában tanult (1891—97), majd Lotz és Deák-Ébner Lajos mellett és egy ideig bátyjánál képezte magát. Később Münchenben Fehr és Schmidt voltak a tanárai. Tanulmányúton volt Német-, Francia- és Olaszországban. A Képzőművésznők Egyesületének 1913. kiállításán a Nemzeti Szalonban *Őszi virágok* pasztellképével ezüstérmet nyert. A Magyar Képzőművésznők Egyesületének egyik megalapítója és a Nemzeti Szalonnak alapító tagja. Képei: *Csendélet* (1897); *Holdvilágos táj* a király tulajdonában; *Tanulmányfej* a Szépművészeti Múzeumban, továbbá *Semmeringi táj* (1894—95); *Besnyőitáj* (1895—96); *Kolostorkert* (1910—11); *Budai hegyek közt* (1917—18); *Szeptember vége* (1926); *Részlet a Jókai villából* (1927). F. B.

2. *B. Jakab*, orvos és szakíró, szül. Pápán 1845. 1885-ben az Országos Közegészségügyi Tanács tagjává nevezték ki. Cikkei a szakfolyóiratokban jelentek meg. Önálló művei: *Erzsébet sósfürdő és keserű forrásai* (Budapest, 1877); *Kurorte und Heilquellen Ungarns* (Budapest, 1883); *Semmelweis Ignác, Fülöp* (1885). U. a. németül (1887 Bécs és Teschen).

3. *B. Lajos*, festő, szül. Pápán 1846., megh. Budapesten 1910. Már tizenötéves korában Pestre került, ahol festők műtermeiben sajátította el a festészet első elemeit. 1865-ben került a bécsi akadémiára. Itt Geigernél és Wurzingernél tanult. 1869-ben állami ösztöndíjjal Olaszországba ment, hol egyideig a szépművészeti akadémián Molmenti alatt festett. Az 1873. bécsi világkiállításon szerepelt először két képével, a még Olaszországban festett *Vásár a Ponte Rialto alatt* és egy magyar tárgyú *Falusi konyhával*, melyeket ez évben Pesten is kiállított. E képek árából és állami ösztöndíjjal ment most már Párisba (1874), hol egy ideig Munkácsynál dolgozott. Két évi ottartózkodás után 1876. állított ki először a párisi Szalonban. Később Londonban élt, hol az udvar és angol arisztokrácia legkeresettebb arcképfestője volt és mint a londoni magyar egyesület elnöke fejtett ki tevékeny működést. A Royal Academiben kiállított képei között legjelentékenyebbek: *Lady Folkestone, Earl of Radnor* arcképe és a világhírű *Joachim-quvartett*. 1885-ben családjával együtt visszatért Budapestre, hol haláláig élt. 1899-ben ő rendezte Szentpétervárott a magyar művészek kiállítását, melyet II. Miklós cár nyitott meg és melyért a cár a Sz. Anna-rend lovagkeresztjét adományozta neki. A Nemzeti Szalon alapító tagja volt. 1896-ban festette I. *Ferenc József* király és *Erzsébet* királyné arcképeit a budapesti igazságügyi palota díszterme számára. Hagyatéki kiállításán bemutatott vázlatai e gondos kidolgozású képekkel szemben a korabeli francia mesterekkel, nem egyszer Corot-val rokon frisseségű mestert mutatnak. Ilyen természetű munkák képviselik a Szépművészeti Múzeumban is. F. B.

4. *B. Lipót*, orvos és szakíró, szül. Budapesten 1847. cikkei az orvosi szaklapokban jelentek meg. *Hasi hagymáz* c. műve pályadíjat nyert

az egyetemen. Szerkesztette az Oktató Házi Orvos c. lapot (1883), önálló műve még *Házi gyógytár közhasználatra* (Budapest 1883).

5. *B. Miksa*,* festő, szül. Pesten 1863. megh. Budapesten 1920. *B. Lajos* festő testvéröccse. 1878—81 között a budapesti mintarajziskolában Székely Bertalanál tanult, majd Párisba, onnan Münchenbe költözött, ahol az akadémián Nikolaus Gysis alatt folytatta tanulmányait és 1884. dícsérő oklevelet nyert. Az 1890-es évek elején jött vissza Budapestre és 1894—7. év között a Benczúr mesteriskolában dolgozott. A Műcsarnok 1887-iki őszi kiállításán állította ki először *Lóversenyen* c. képét. Kiállított külföldön is, Londonban, Berlinben, Velencében, Münchenben, Antwerpenben. A Műcsarnok 1916. tavaszi kiállításán *Enteriőr János főherceg Orth kastélyából Gmundenben* c. képe az állami kis aranyérmet nyerte el. Nagy érdemeket szerzett a Hazai Művásárlók Egyesületének megalapitása (1901) és eredményes vezetése körül. A Nemzeti Szalonnak több éven át művészeti igazgatója és alapító tagja volt. 1914-ben a Ferenc József rend lovagkeresztjét kapta. Eleinte párisi hatás alatt pain-air képekkel is próbálkozott (*Libapásztor leány* az 1896. milleniumi kiállításon), később tónusos tájképeket, felvidéki utcarészleteket, mindenek fölött pedig meghitt enteriőr képeket festett. F. B.

6. *B. Mózes*, teológiai író, szül. Prerauban (Morvaország) 1812. megh. 1849. Hódmezővásárhelyen. Előbb Morvaországban volt tanító, majd Magyarországba költözött s a szabadságharc kitörésekor Nagybecskereken önként beosztattа magát s rövidesen honvédtiszt lett, de 1849. elesett. Holttestét katonai pompával temették el a hódmezővásárhelyi zsidó temetőben. B. a zsidó reformmozgalomnak is jelentékeny híve volt s a modern zsidó irodalom úttörői közé számítható. Ily irányú művei: *Die Reform des Judentums*; *Rabbinische Ceremonial-Gebräuche*; *Pharisäische Volkssitten und Ritualien*. S. R.

Brüll, 1. *Aladár*, orvos és festő, szül. Liptóújváron 1890. A budapesti egyetem orvosi szakát végezte és 1913. orvosdoktorrá avatták. A bőr- és nemikórtani klinikán tanársegéd volt, jelenleg főorvos. Orvosi munkái között felemlítendő: *A psoriasis aethiologiájához* (Festschrift 1923). Művészi kiképzését Párisban nyerte. A Műcsarnok 1921-iki tavaszi kiállításán állított ki először és *Mary hercegnő* arcképével a Horváth Károly díjat nyerte, s azóta a Műcsarnok rendes kiállítója. Figurális kompozicióját a *Tízen* (imádkozó zsidók) a Műcsarnok 1922-iki jubiláris kiállításán kitüntető elismerést kapott. Festett aktkompozicióit is: *Emese álma* (1925/26), *Venus* (1927), továbbá csendéleteket: *Virágok* (1928).

2. *B. Alfréd*, a magyar sportmecenása, filantróp, szül. Budapesten 1876. Sportszeretete később a Magyar Testgyakorlók Körébe vitte, melynek vezetője lett. 1904-ben a Magyar Atléta Szövetség első alelnöke, két év mulva a Magyar Úszószövetség elnöke lett. 1908-ban a Tornász Szövetség alelnöke. Közben a Futball Szövetség megalapozásában is tevékeny részt vett. A futballszövetség 1906. tiszteletbeli tagjává, a később megalakuló Magyar Birkózók Szövetsége pedig elnökének választja. Működésével túlnő a magyar sport határain. A birkózók világszövetsége a párisi olimpiász alkalmával (1924) elnökévé választja. Nyelvtudása és szónoki képessége kiválóan alkalmassá tették a magyar sport propagálására. Már a háborús években a legjelentősebb magyar sportembernek ismerték. A Testnevelési Tanácsnak, a legfőbb állami testnevelési hatóságnak már 1912. tagja és kinevezését megújítják 1918-ig. Díszelnöke és tiszteletbeli elnöke összesen 26 sport-egyesületnek. Nagy figyelemmel fordult az új sportágak felé, az első magyar úrvezetők közé tartozik az automobilozás és a jachtversenyzés terén. Sok atlétát támogatott, hogy külföldi versenyükről anyagi okok miatt el ne maradjanak. A legnagyobb támogatást egyesületének, az MTK.-nak nyujtotta. Az MTK. pálya építésekor 150,000 koronát bocsátott a klub rendelkezésére, amiért részvényeket kapott. Később a részvényeket odaajándékozza magának az MTK.-nak. F. P.

3. *B. Ignác*, ötvös, az 1840. években Aradon működött. Mesterjegyét közli a Múzeumi és Könyvt. Ért. 1914., 24. l.

4. *B. Ignátz*, angol konzul, szül. Nagyváradon 1848 nov. 12. Jogtudományi oklevelet 1872. szerzett. Budapesten folytatott ügyvédi gyakorlatot, hosszú éveken át a budapesti ügyvédi kamara elnöke volt. 1907-ben m. kir. udv. tanácsosi címmel tüntette ki a király, 1892. pedig budapesti angol konzul lett. VII. Edward angol király a III. osztályú Szt. Mihály renddel tüntette ki.

5. *B. Lipót*, szül. Aradon 1811., megh. Nagyváradon 1881. Nagy része volt Nagyvárad kereskedelmi életének fejlesztésében. Az 1870. febr. 9. megalakult nagyváradi izraelita hitközség elnökévé választotta. A nagyváradi Kereskedelmi Csarnoknak 12 éven át volt elnöke.

6. *B. Márkus*, ötvös, működött 1837—47. Aradon. A Nemzeti Múzeumban a következő munkái láthatók: egy egyoldalú emlékérme, a középen Sz. Flóriánnal (Arad 1845), továbbá egy aranyozott ezüst lemez domborműve díszítményekkel, rajta a következő föliratok: A hazai nyelv megtanulására fordított szorgalomért, a lemez közepén levő koszorúban: 1846., lenn pedig: Az Aradi Izrael. Magyar egylet. Egy ezüst kelyhe patenával együtt 1847-ből az aradi ág. ev. egyház tulajdonában. F. B.

7. *B. Móric*, ötvös, az 1840-es években Aradon élt. Az 1842-iki első pesti iparműkiállításon olyan aranygyűrűt állított ki, mely egy másik gyűrűt rejtett magában és érte dícsérő oklevelet kapott. 1846-ban ismét résztvett néhány munkájával a pesti iparkiállításon.

Buchbinder *Bernhard*, osztrák író (írói álnevén *Gustav Klinger*), szül. Budapesten 1884 júl. 6. U. o. tanult, majd a kereskedelmi pályára kellett volna lépnie, de egy vígjátéka oly nagy sikert hozott számára, hogy író lett s novelláival és drámáival is hamarosan kitünt. Korán árvaságra jutva nemcsak magáról, hanem testvéreiről is kellett gondoskodnia, minek következtében sokáig nélkülözések közt élt, amíg a nyolcvanas években neve ismertté nem vált.

Számos novellás kötete közül jelentékenyebb: *Vergessen im Armenhause* (1882); *Vater und Söhne* (1885); *Bettelstudent* (1886); *Freimann* (1891); *Eine Wiener Theaterprincessin* (1894). Vígjátékai: *Hergotts Mörderei; Vater Deák; Wer ist der Herr im Hause; Gräfin von der Strasse; Die Flüchtlinge; Heirat auf Probe; Heiratsschwindler; Der Schmetterling; Göttin der Vernunft; Verlogenes Volk; Leute von Heute; Die Diva; Roter Schnabel; Die dritte Eskadron; Grubers Nachfolger; Er und seine Schwester* stb. S. R.

Buchinger *Manó*, szocialista politikus, szül. Nyitrán 1875. A magyarországi szocialista munkásmozgalom egyik vezéregyénisége, pártvezetőségi tag, központi párttitkár. A könyvkötőmesterséget tanulta s onnan küzdötte föl magát. Szónok és cikkíró. A proletárdiktatura kitörésekor titkári állását otthagyta. 1920 óta Bécsben él és ott a Népszava tudósítója. Számos agitációs füzetet írt. Nagyobb műve: *A magyarországi könyvkötőmunkások szervezkedésének története* (1927). Felesége: szül. *Ladányi Szerén*, ujságíró. Tanári képesítése van. A magyarországi nőmunkásmozgalom megszervezője s a Nőmunkás c. lap szerkesztője. T. Zs.

Büchler, 1. *Adolf*, orientalista és teológus, szül. a turócmegyei Prjekopán 1867 okt. 19. 1881—91-ig a budapesti rabbiképző növendéke, közben egy évig a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminar hallgatója. A bölcsészdoktori oklevelet 1890. szerezte meg Leipzigban. Már doktori értekezését, mely a héber akcentusok keletkezéséről és fejlődéséről szólott, a bécsi tudományos akadémia adta ki. 1892-ben rabbioklevelének megszerzése után Oxfordba ment nagybátyjához, Neubauer Adolfhoz, aki ott könyvtárnok és egyet. tanár volt. 1893-ban hívta meg a wieni Israelitisch-Theologische Lehranstalt a bibliai és történeti tudományok tanárának. 1906. pedig a londoni Jewish College igazgatója lett. Számos zsidó tudományos folyóirat munkatársa. Úgy cikkei, mint önálló munkái főleg a második szentély korának történetével foglalkoznak. Ez epochának ő egyik legkiválóbb zsidó ismerője. Jelentékenyebb művei: *Zur Entstehung der hebräischen Accente*, mely a bécsi Akademie der Wissenschaften «Sitzungberichte»-iben jelent meg (1891); *The Reading of the Law and Prophets in a Triannial Cycle* (Jew. Quart. Rev. 1893); *Die Priester und der Kultus im letzten Jahrzehnt des Tempelbestandes* (1895); *Die Tobiaden und die Oniaden* (1899); *Das grosse Synedrion in Jerusalem und das Beth-Din in der Quaderkammer des Jerusalemischen Tempels* (1902); *Der galiläische Am-ha-Arec des 2. Jahrhunderts* (1906); *Types of Jewish-Palestinian Piety from 70 bef. Chr. to 70 Chr. The Ancient Pious Man* (1922). B. tagja a jeruzsálemi egyetem kuratóriumának. F. D.

2. *B. Aron*, dunaszerdahelyi rabbi, szül. Szögyön 1780 körül, megh. Dunaszerdahelyen 1820. Testvére volt Szögy Falk szécsényi rabbinak. Előbb Nyitrán és Vágújhelyen élt s 1816 óta működött, mint dunaszerdahelyi rabbi. Ajánlattal látta el Weiss *Bész Jicchok* c. munkáját. A «Chaszam Szófer» több helyt megemlékezik róla (II. 221, 251. és V. 97).

3. *B. Dávid*, pásztói rabbi, szül. Szögyön 1815., megh. Pásztón 1907. Atyja *B. Falk*, szögyi, később szécsényi rabbi volt. B. 1839—1847-ig Bicskén, attól kezdve haláláig Pásztón működött hatvanegy éven át. Neve a *Jehudó Jaale* döntvénytárban többször fordul elő. Leszármazottjai mint rabbik működnek.

4. *B. Ráchel*, énekesnő, szül. Budapesten 1856, megh. Bécsben a kilencvenes években. Előbb zongorázni, majd R. Paulinál énekelni tanult. 1876-ban sikert aratott hangversenyei után, amelyről nagyon melegen írtak az akkori lapok. Bécsbe került, ahol szintén sok ünneplésben volt része. K. K.

6. *B. Sándor*, rabbi, szül. Füleken (Nógrád vm.) 1870 szept. 24. 1884—1894 volt a budapesti rabbiképző növendéke. A bölcsészdoktori oklevelet 1893. szerezte a budapesti egyetemen, rabbivá 1895. avatták. 1897 óta keszthelyi főrabbi. A budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetemen «A magyar zsidóság története» c. tárgykörből magántanár, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja. A budapesti zsidók történetéről szóló munkáját az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat jutalommal tüntette ki. Művei: *Sáj lumóre* (Budapest 1895); *A zsidók története Budapesten* (Budapest 1901). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Egyenlőségben, a Mult és Jövőben, az Országos Egyetértésben, Oesterreichische Wochenschriftben, az Izraelita Tanügyi Értesítőben, az Ost und Westben, a Hamagidban, a Heossifban, az Imit Évkönyveiben jelentek meg. A Jewish Encyclopedia munkatársa volt. F. D.

Buchner *Chaim*, lakompaki rabbi a XVII. század második felében. Krakkóban született gazdag családból. Előbb Ebenfurtban, majd Lakompakon működött, onnan pedig később Bécsbe költözött. Mikor a zsidókat 1670. Bécsből kiűzték, Fürthben telepedett le s itt is halt meg 1684 febr. 2. Művei: *Órchósz Cháim* (Krakkó, 1654); *Or Chódos* (Amsterdam, 1671), mely utóbbi liturgia-magyarázat és *Luach hachájim* (Prag, 1690), mely egészségtannal foglalkozik és több kiadást ért meg. S. R.

Buda, Magyarország egykori fővárosa, a középkorban sz. kir. város, 1872 óta három kerületével alkotórésze Budapest (l. o.) székesfővárosnak. Zsidó lakossága az I. kerületben 8167, a II.-ban 5378, a III.-ban 5720. Összesen: 19.265. Egy XIII. sz.-beli Izsák ben Mózes bécsi zsidó tudós a budai zsidókról közölt leírásában Budnnak nevezi, a XV. sz.-ban Ovn, Új-Ovn jelöléssel fordul elő a héber iratokban, szembeállítva Ó-Ovnnel; később pedig Ovnstadt nevet visel. Az e korabeli zsidó válólevelek hivatalos megnevezése szerint: Budn, mely Ovnak neveztetik. Egy XV. sz.-beli író a Budn szó használatát annak tulajdonítja, hogy a zsidók ilyenkép akarták kifejezésre juttatni a magyar nyelvhasználat elsőbbségét. A XVI-ik sz.-beli B.-i zsidók már csak Ovnnak nevezik B.-t, ami arra mutat, hogy közhasználati nyelvük a német volt és ezt megerősíti irataikban a Dunának Donaunak való elnevezése. A török zsidók

már Budru, Budn és csupán egyszer a «Higri királyságban levő» Budáht használják a város megjelölésére. (V. ö. *Büchler*, «A zsidók története Budapesten». *A B.-i zsidók* bevándorlásának idejét csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani. A X. sz. előtti források még nem ismerik a magyar zsidókat és mivel a B.-i hitközség (l. *Budai izr. hitközség*) a XII. sz.-ban már fennállott, a B.-i zsidók megtelepedésének ideje minden valószínűség szerint a XI. sz. második felére esik. A történelem még máig sem tudta szilárdan megállapítani, hogy B.-nak első zsidó telepesei zsidóhitű magyarok és kabarok (l. o.), vagy Németországból és a nyugati szláv tartományokból bevándorolt zsidók voltak-e. Szertartásaiknak jellege azonban német eredetre vall, ahogy az B. történetében fellelhető. Lakóhelyeik B.-n a tatárok betörése előtti időkből nem állapíthatók meg. IV. Béla óta azonban a zsidó negyedben az ú. n. zsidó utcában (l. *Budai zsidó utca*) laktak. A zsidó-kapu (l. o.) közelében állott 1307. a zsinagóga és a kapun túl a mai krisztinavárosi templom környékén feküdt a temetőjük (l. *Budai zsidó temető*). A B.-i zsidóság valóságos gettója a XIII. sz. vége felé alakulhatott, mert 1279. a B.-i zsinat (l. o.) még azt hibáztatta, hogy a keresztények együtt laknak a zsidókkal. A B.-i zsidók főleg kereskedéssel foglalkoztak és kereskedelmük Cseh- és Németország felé irányult. Társadalmi helyzetüket a középkor uralkodó szelleme hátrányosan befolyásolta, amiről az első hírt a honfoglalás után kétszáz évvel a szabolcsi zsinat (l. o.) adja. 1251-ben már szüksége mutatkozott annak, hogy Béla (IV.) zsidótörvénye (l. o.), amely bizonyos szabadalmakat biztosított számukra, létrejöjjön. 1348-ban kiűzték B.-ról a zsidókat az ország többi zsidóival együtt, mert nekik tulajdonították a fekete halálveszedelmet. A kiűzetés szomorú történetét Kohén József zsidó krónikás is közli. 1360-ban ismét száműzték őket, ahogy a B.-i krónika (*Chronicon Budense*, Buda 1838) beszéli, azért, mert Nagy Lajos nem tudta őket a katolikus hitre téríteni. Ez a száműzetés (l. *Kiűzetés*), amely különben országos jellegű volt, négy esztendeig tartott. Visszatérésük után Nagy Lajos országos zsidóbírói hivatalt (l. *Zsidó bíró*) állított fel B.-n az ország zsidósága ügyeinek intézésére. Zsigmond alatt adták ki a Budai Törvénykönyvet (l. o.), amely súlyos megaláztatásokat hozott a zsidóságra. Ekkor tették kötelezővé számukra a sárga folt (l. *Zsidójel*) a vörös köpeny és hegyes süveg (l. *Zsidó-öltözet*) viseletét. B. városa arra törekedett, hogy a zsidókat a kereskedelemtől (l. *Kereskedelem*) eltiltsa és a pénzüzletre (l. *Pénzüzlet*) utalja őket. A *Budai Törvénykönyv* (l. o.) megemlékezik a zsidó utcáról, amely a mai Szt. György-utca helyén volt. Itt volt a zsidó-kapu és amellett állott 1307. a zsinagóga, amelyet kiűzetésük után a király Szt. Zsigmond nevére kápolnának avatott. A mohácsi vészt megelőző időben mégis meglehetősen élénk volt a kereskedelmük. Pénzüzleteik is kiterjedtek voltak, a jobbágytól kezdve a királyi kincstárig mindenki hozzájuk fordult kölcsönért. Viszontagságos időket élt a magyar zsidóság 1391. és az 1405. esztendőt «átok» évének jelzi budai Izsák nemrég kiásott sírkövének felirata. Valószínűleg budai Nátán zsidó tudós is üldözés miatt költözött a cseh Égerbe és ezidőtájon kerülhettek a külföldi hitközségek emlékkönyveibe a magyarországi, így a B.-i zsidó vértanukról szóló feljegyzések. A B.-i üldözések szórhatták szét a B.-i és pesti zsidókat 1406—43-ig az ország különböző hitközségeibe. A B.-i hitközség (l. o.) a XV. sz. eleje óta kerül előtérbe a magyar zsidóság életében és a magyar zsidók érdekeik képviseletét is a jelentékeny számú és tekintélyes B.-i zsidóságra bízza. 1406 óta egy fél évszázadon át majdnem kizárólag B.-i zsidók szerzik meg a királyoktól Béla kiváltságlevelének másolatát (l. *Béla [IV.] zsidótörvénye*). Mátyás királyt szentírással a kezükben fogadták a B.-i zsidók és az ő közbenjárásukra erősítette meg a kiváltságlevelet. Mátyást székesfehérvári megkoronáztatására is elkísérték a B.-i zsidók, a tekintélyes Mendel-család egyik tagja tizenhat csatlóssal lovagolt a király előtt. 1476. Mátyás lakodalmi menetét lovas bandériummal fogadták (l. *Bandérium*). Mátyás király 1482. felállította a zsidó prefekturát (l. o.), az ország zsidóságának legfőbb fórumát. Prefektusnak pedig Mendelt, (l. o.) a B.-i hitközség elnökét nevezte ki. Mintegy hatvanhárom évig állt fenn ez a hivatal és ez idő alatt az ország zsidóságának súlypontja B.-ra került. A prefektusi tisztséget mindig a Mendel-család egyik tagja töltötte be. II. Ulászlót ugyancsak Tórával várták a B.-i zsidók és jogaik megerősítését kérték. A prefektus pedig huszonnégy pompás lovassal kísérte el Székesfehérvárra a koronázáskor. II. Ulászló alatt szabadjára indult a zsidóüldözés, B.-ra felhívták a pozsonyi zsidókat és mikor ezek nem tudták a szükséges pénzt a királynak előteremteni, bebörtönözték őket. A B.-i zsidók házainak megtámadása is egyre gyakrabban megismétlődött, mert a nép azt hitte, hogy a zsidók óriási kincsek fölött rendelkeznek. A B.-i zsidók, vagy ezer lélek, ezidőben B. adójának, évi kétezer forintnak a felét fizették, ami nem állott arányban B. keresztény és zsidó lakosainak számával, mert a zsidók nem tették B. lakosságának a felét. 1495. olyan veszedelmes méreteket öltött a zsidó hajsza (l. *Budai zavargások*), hogy a zsidóság külön védelmi őrséget szervezett. Ilyen nagyméretű zsidóüldözés újra csak 1525. volt, amikor a tömeg megostromolta a zsidó negyedet (l. *Budai pogrom*) Szerencsés Imre (l. o.), a király zsidó kegyence elleni gyűlöletében. A B.-i zsidók történetének a mohácsi vész előtti korszakát Szerencsés szereplése fejezi be. E korszakban a B.-i zsidóság már élénk kereskedelmet tartott fenn a külfölddel, főleg erős kapcsolatok fűzték őket Törökországhoz, ami annak tulajdonítható, hogy számos B.-i zsidó házasodott Konstantinápolyból. 1526-ban, a mohácsi vész után B. menekülő főurait, papjait és polgárait csak néhány gazdag zsidó követte, a többi ott maradt, hogy műhelyét, zálogüzletét megmenthesse a törökök prédaéhsége elől. A zsidók előljárói halotti lepelbe burkolva jelentek meg a B.-t meghódító Ibrahim pasa előtt, élet- és vagyonbiztonságot kértek a hódítóktól és átadták a védtelenül maradt vár kulcsait. A zsidók sorsát azonban csak a később bevonuló szultán

döntötte el. A történelmi feltevés szerint kegyelmet adott nekik és vagyonuknak sem esett bántódása. Mikor azonban a szultán visszaindult, utána vitték a kegyelmet kapott kereszténveket és zsidókat. Vagy kétezer zsidót Törökország különböző városaiban helyeztek el, a keresztények pedig Konstantinápolyban a Héttorony környékén kaptak lakást. Ezzel a kényszertelepítéssel akarta valószínűleg a szultán népesebbé tenni birodalmát. Egykorú tudósítások különféleképen írják le B. elfoglalását, egy röpirat azt állítja, hogy a zsidók elszántan védelmezték a zsidó negyedet, mire a törökök kardélre hánytak negyedfélezer zsidót. Az egykorú ujság a Newe Zeyttung azt közli, hogy miután a várbeliek kegyelmet kaptak, a törökök felszólították a zsidókat, menjenek velük Törökországba. A zsidók azonban mind B.-n akartak maradni, mire a zsidó férfiak közül negyedfélezret legyilkoltak, a húsz éven aluliakat, a nőket és gyermekeket elhurcolták. Az egykorú zsidó krónika azonban egyáltalában nem említ fel semmiféle kegyetlenkedést. Míg a B.-i zsidók nagyrésze Törökországba került, a többi elszéledt az országban. De már 1526 okt. 9. megkezdik Pozsonyban a zsidók kiűzetését és nov. 9. a zsidók el is indultak Dévény felé. Jött aztán egy másik országgyűlési törvénycikk, amely elrendeli a zsidóknak az ország minden vidékéről, a szabad királyi városokból és helyiségeiből való rögtöni kiűzetésüket. Ekkor azonban B.-n már egyetlen zsidó sem lakott. János király házaikat elajándékozta híveinek. I. Ferdinánd már megtűrte a zsidókat az országban, de B.-n ő is követte elődje példáját. Elajándekozgatta a zsidók házait. 1529-ben kerül B.-ra csak ismét zsidó, a müncheni Lazarus, aki mint a bajor herceg követe szerepel az udvarnál. 1538 körül találni először zsidó telepeseket. Nemsokára 1541. foglalták el a törökök ismét B.-t és legelőször a szombati kaput (l. o.) kerítették hatalmukba a zsidó-utca zsinagógája mellett. A török világ e korszakban kezdődik el Magyarországon. A zsidók és keresztények fejadója B. és környékén 50—215 akcse között váltakozott. Az adóztatás súlyos terhei alatt nyögött a lakosság és csak később tették lehetővé, hogy az adót a hitközségek egymás között feloszthassák. Az adó behajtásának idején a törökök túszokul vitték a tekintélyes zsidókat, az adóletagadókat megkínozták és aki a kínzásba belehalt, annak vagyona a kincstárra szállt. A zsidók a legegyszerűbb életmódra szorítkoztak, mert a törökök mindent ürügyül használtak fel az adóemelésre. Fizettek fogyasztási és telekadót, gabonatizedet, város- és várépítési illetéket és véradót. Mindezzel szemben azonban letelepedésüket semmi sem gátolta, megélhetésüket nem nehezítették meg és zsidóságuk miatt nem üldözték őket. Ennek tulajdonítható, hogy a XVI. sz. második felében már népes zsidó gyülekezet volt B.-n, az 1580-i conscripció szerint nyolcvannyolc zsidó család lakott, kb. nyolcszáz lélek, hatvannégy házban. Foglalkozásukat az összeírás nem tünteti fel. Történelmi források azonban arra mutatnak, hogy kereskedők, iparosok, állami hivatalnokok és orvosok voltak. Az állami szolgálatban, mint kincstári hivatalnokok, bérletfelügyelők, számtartók, adó- és törvénykezési költségbehajtók voltak. B.-n a török uralom alatt is a zsidó negyedben laktak, amelyet mahallei jehudiánnak neveztek. 1598 okt. 4. szállták meg B.-t a császáriak. Az ostromlók nagy vérfürdőt rendeztek a zsidó városban. A héber krónika szerint a zsidók elszántan védték magukat, mert a császáriak győzelme esetén nem számíthattak kegyelemre. A császáriak ostroma eredménytelen maradt és csak 1601. kezdődött ismét a császáriak előnyomulása és 1602 okt.-ben már ismét B. környékén portyáztak és hatodikán be is törtek a zsidó városrészbe. A városba szorult zsidók még az első ostrom óta igen rossz időket éltek át, éhinség fenyegette őket és a nép már döglött lovakon élősködött. Még négy esztendeig tartott a császáriak és a törökök közt a küzdelem, míg végre 1605. megkötötték a békét, amelynek létrejöttén a zsidók is erősen fáradoztak. A zsitvatoroki béke után a régi zsidó telepesek kezdtek visszaköltözni B.-ra. A zsidók lélekszáma az áttérőkkel is szaporodott, mert a B.-i zsidók átvették a török zsidók hittérítő szokásait és főleg a rabszolganőket térítették zsidó hitre. A XVII. sz. második felében mintegy ezer lélekszámból állhatott a B.-i zsidóság. 1684-ben kezdtek ismét a császári csapatok B. ostromához. Júl. 14-től okt. 30-ig tartott az ostrom és a vár védelmében a zsidók is résztvettek, mert tudomásukra jutott, hogy a császáriak kardélre akarják őket hányni. Csak 1686 nyarán támadtak újból a császári csapatok. Elsőnek a zsidóvagy Víziváros került a hatalmukba. A zsidók a felsővárosba szorultak, ahol éhezve, szomjazva figyelték a küzdelem kimenetelét. A júl. 27-i nagy ostromkor ők is minden erejükkel részt vettek a védelemben. Szept. 2. mégis megtörtént a végső támadás és a brandenburgiak benyomultak a felsőváros zsidó utcájába. A zsidók menekülni igyekeztek, de akit utólértek közülök az ostromlók, azt lekaszabolták. Spanyol tudósítás szerint a parancsnokló tábornok hetvenezer forint váltságdíjat kért a B.-i zsidóktól, a leggazdagabbakat pedig tüszul lecsukatta. A B.-n tartózkodó ezer zsidó közül ötszáz kapott így kegyelmet, a többiek vagy a Dunába vesztek, vagy a katonák ölték meg őket. A császáriak a legborzalmasabb kegyetlenségeket követték el a sebesülteken. A felkoncoltak közül hetvenkettőnek az emlékét őrzi a wormsi hitközség. A gettót a brandenburgiak teljesen kifosztották, a Tórákat és százszámra a könyveket a tűz martalékául hagyták. Csak néhány héber kódex maradt meg, amit gróf Marsigli mentett ki a zsidó utcából. B. elfoglalása után Cseh-, Morva-, Németország tele volt B.-i zsidó foglyokkal. A lotharingeni herceg, mikor bevonult B.-ra, váltságdíj fejében ígérte a zsidók megkegyelmezését. 270 zsidót és harmincöt Tórát Nikolsburgba szállíttatott, míg a váltságdíj egybegyűl. Harminckilenc hétig tartották fogva a B.-iakat, mert a pénzt nagynehezen tudták összeszedni, pedig egész Európa zsidósága a B.-i zsidó foglyok kiszabadításán fáradozott. A szerencsésen megmenekült B.-i zsidók Cseh-, Morva-, Német- és Törökország gettóiban telepedtek meg. Származási helyük után *Ofner*-nek nevezték ma-

gukat. A felszabadított B.-n, mint az egész országban kezdetét vette a megtorlás politikája. I. Lipót, a zsidók életlehetőségeinek korlátozására törekedett és Kollonics érsek országrendező javaslatai egyre rosszabbá érlelték a helyzetet. Ellenezte a zsidók újabb letelepítését, kétszeres közterheket akart kivetni rájuk, a mezőgazdaságtól való eltiltásukat kívánta, keresztény cselédet ne tarthassanak és keresztényektől elválasztva éljenek. Ha e rendeleteket a zsidókra kényszerítik, idővel önként elhagyják az országot. Aki pedig e rendeletet áthágja, azonnal üzessék ki az országból. 1690-ben már érződött a hatása Kollonics szellemének, a kancellária elrendeli Sopronmegyének, hogy az örökös tartományokból odaköltözött zsidókat űzze ki. Mikor B.-ra újabb zsidó családok igyekeztek megtelepülni, már ez a hangulat fogadta őket, gyűlölködés és gazdasági féltékenység közepette kellett tengetni életüket. Több, mint fél évszázad mult el így fölöttük, ami alatt a B.-n megtelepedett zsidóság hosszú küzdelmet folytatott a várossal, amely arra törekedett, hogy mint az ország többi szab. kir. városai, korlátlanul rendelkezhessék a zsidókkal. Ezidőbe esik a kurucfelkelés ideje és mikor a felkelők 1706. feltünedeztek B. környékén, a zsidók is részt vettek a sáncmunkálatokban és élénken kifejezésre juttatták királypárti érzelmeiket. A zsidók és a város között ekkoriban kezdődött a viszálykodás, mert Lipót már 1703. minden lakost a városi törvényhatóság alá rendelt és a város a zsidókra is ki akarta terjeszteni a jogait. A B.-i osztrák várparancsnok azonban védelmébe vette a zsidókat a várossal szemben, mivel a zsidóság a kamara hatáskörébe tartozott. 1708-ban mégis sikerült a város törekvése, a hadügyi tanács meghagyta a várparancsnoknak, hogy ne keljen a zsidók védelmére. Így a zsidók a város fennhatósága alá kerültek, ami miatt számos tehetősebb zsidó elköltözött B.-ról és a többiek is kivándorlásra készülődtek. A B.-i kamarai adminisztráció erre felírt az udvari kamarához és a zsidók eltávozásának káros következményeit ismerteti, aminek csak a B.-iak egyéni érdekei látják a hasznát. A kurucfelkelés leverése után már nemcsak a zsidók, de a protestánsok és görögkeletiek is elnyomottakká lettek. 1711-ben, mikor az özvegy királyné, Eleonóra Magdaléna Terézia vezette az ország ügyeit, elrendelte, hogy B.-n a zsidók, akik városi telken laknak, a városi törvényhatóság alá tartoznak, annak adózni kötelesek, azonkívül pedig évenként a királyi kamarának tűrésükért bizonyos adót befizetni tartoznak. A védelmi és türelmi adót már megtelepedésük óta fizették a kamarának, évi 50 forintot minden üzlet után. Türelmi adójuk jóval nagyobb volt, mint a rácoké. Most azonban ez megszaporodott a városi adóval. Hogy a zsidók megszabaduljanak a városi törvényhatóság könyörtelenségétől, védő urak fennhatósága alá igyekeztek magukat helyezni. Ilyen védő úr volt az országban minden főpap, fő- és köznemes, a kamara, a hadügyi tanács és főrangú katona. Az 1735-iki konskripció szerint a B.-i zsidók közül kamarai felsőbbség alatt állottak tizenhatan, köztük a rabbi, katonai alatt öten, a városi törvényhatóságnak mindössze három magyar és hét külföldi volt alávetve. 1711 végén kiűzték Esztergomból a zsidókat, mire B. is kedvet kapott a zsidók zaklatására. Majd pedig elrendelte, hogy Szent Márton napon túl a zsidók hagyják el a várost. 1712 nov. 18. pedig leromboltatta a zsinagógát. A B.-i zsidóság a királyhoz fordult védelemért és kérték, hogy a Vizivárosban és Pesten nyolc családdal négy üzletet tarthassanak. Ezért a négy üzletért 200 forint türelmi taksát ajánlanak fel. Kérik egyben a zsidó személyvám eltörlését és hogy a lerombolt templomot a város a maga költségén építse fel. A zsidókon azonban nem segített a kancellária, mert a folyamodványt véleményezés végett a tanácshoz küldte. Lipót a város ítéletére bízta, akar-e zsidókat tűrni, az özvegy császárné pedig megengedte, hogy a tanács a zsidókat a városi adózás és jurisdictió alá hajtsa. A város zsidóellenes politikáját 1713. ápr.-ban a kancellária azon leirata gátolta meg, amely megtiltja a már letelepedett zsidók üldözését. A zsidók ügyének rendezése végett pedig mind a két fél küldjön teljhatalmú követeket Bécsbe. A pestis miatt a követek nem utazhattak el, ami kapóra jött a városnak, mert folytathatta régi politikáját. Minden zsidóra fél forintnyi adót vetett ki, mire 1713 ok.-ben a kancellária magyarázatot kért. Ekkoriban készültek a zsidók lerombolt zsinagógájuk felépítéséhez, mire az esztergomi érsek rendeletileg tiltotta el a zsinagóga felépítését. A város és a zsidók között egyre tartott a nyugtalan állapot, míg végre III. Károly 1715 márc. 15. azon kívánságának adott kifejezést, hogy a város tűrje meg a zsidókat addig, míg ő véglegesen dönt a kérdésben. Így egyelőre a királyi védelem nyugalmat biztosított a B.-i zsidóknak, de azért továbbra is csak hátrányosan megkülönböztetett módon bántak velük. A B. és Pest közötti hídon minden zsidó télen egy, nyáron pedig egy fél garast tartozott fizetni. Végül is a B.-i osztrák városparancsnok közbenjárására a város kénytelen volt a zsidókat is a vámegyenlőségben részesíteni. A kurucfelkelés lezajlása után több zsidó család kapott B.-ra letelepedési engedélyt a királytól, aki bizonyos kiváltságokat biztosított számukra. Ez azután ismét felébresztette a város zsidógyűlöletét, mire 1719 márc. 27. a B.-i tanács felfolyamodással él a királynál a zsidók ellen. Felpanaszolja, hogy a zsidók mindjobban elszaporodnak, aminek igen károsak a következményei. A polgárkereskedők tönkremennek, a zsidók foglalják el a lakásokat és mivel már rabbijuk is van, oda zarándokol a zsidóság és könnyen megeshetik, hogy a kánonok és hercegprímás tilalma ellenére is, felépítik a zsinagógájukat. A polgárság terheiben nem akarnak részt venni és egyre a kamarai védelemmel hozakodnak elő. A város könyörögve kéri, hogy a zsidókat ne védje a kancellária a város privilégiumainak ellenére. A kancellária figyelmébe ajánlta a város kérelmét a hadügyi tanácsnak és az udvari kamarának, ahová a város egy másik kérelmét is felterjesztette és ebben tiltakozik az ellen, hogy a zsidók telket szerezhessenek. 1719. jún. 17-én a hadügyi tanács már értesítette a kancelláriát, hogy a szállító zsidók felett a katonai védelem június

végével megszűnik, csupán a császári gabonaszállítóval Bürgel Sámuellel tesz kivételt. Az udvari kamara is kiadta a B.-i zsidókra vonatkozó intézkedését és mindössze a Nátán, Bacharach és Hirsch családokra kívánt kivételes bánásmódot. A város persze nem akart ebbe belenyugodni, mire a kancellária annyi engedményt mégis tett, hogy a nevezett zsidók a városnak is fizessenek adót. A város pedig megkezdte azoknak a zsidóknak a kiűzetését, akik nem tarthattak igényt a különleges védelemre. 1720 okt. 17. fajult el teljesen a helyzet. Sátoros ünnep éjszakáján a városi tanács rendelete alapján ingóságaikkal együtt kilakoltatják a zsidó családokat és a polgármester kihírdeti, hogy 150 frt bírság terhe alatt tilos a zsidóknak menedéket adni. Csak négy nap mulva érkezhetett meg a király parancsa, amelyben elrendeli, hogy a kiűzötteket engedjék vissza lakásaikba. Így egy darabig ismét nyugalomhoz jutottak a B.-i zsidók. 1725-ben, mikor a B.-iak úgy látták, hogy a bécsi udvarnál kedvezőtlenebb hangulat uralkodik a zsidók ellen, ismét mozgolódni kezdtek a zsidók ellen. Mire a magyar zsidóság panaszt nyújtott be a bécsi udvari kamarához a B.-i tanács ellen. Ugyanekkor a város pedig összeíratta a zsidókat, hogy kiűzetésüket keresztül vigye. Mialatt mindkét fél folyamodványai a bürokrácia útját járták és a király határozata még nem történt meg, a tanács 1728. parancsot ad, hogy Szent György napján hagyják el a várost. A zsidók ismét a királyhoz ordulnak védelemért, mire az ápr. 12. jelentést kér a várostól. A zsidók ismét megmenekültek a kiűzetéstől. Csak 1736. kezdődik újra hevesebb zsidóellenes mozgalom. Az előző évben elrendelt konskripció ekkor került a helytartótanács elé a tanács panaszait tartalmazó folyamodvánnyal együtt. Ismét a régi vádakat sorakoztatja fel és kéri, hogy a helytartóság járja ki a királynál a zsidók kiűzetésére az engedélyt. Két évvel később ismét a zsidók kiűzetését kérik. A király most sem teljesíti kívánságukat és megengedi, hogy a B.-i zsidók továbbra is kereskedhessenek, de a város vigyázzon, nehogy a zsidók Pestre vagy a dunántuli részekre menjenek. A város a királyi rendszabályt azzal tetézi, hogy minden Pestre átjáró zsidótól 17 krajcár hídvámot szedet. III. Károly utóda, Mária Terézia még annyi jóindulattal sem viseltetett a zsidók iránt, mint atyja. A B.-i tanács zsidóellenes áskálódásai meghallgatásra találnak nála. A városi tanács most is régi érveivel támogatja kérelmét és legelsősorban a zsidók szaporodását panaszolja fel. Az összeírás létszáma pedig, amely ekkoriban készült, mindössze kettővel mutat többet az előző konskripció lélekszámánál. 1742 szept 22. kísérli meg a tanács legvehemensebb támadását a zsidók ellen. Ebben már katolikus kérdéssé teszi a polgári kereskedők ügyét és a királynő vallásos elfogultságában bízva, az önző érdekeket az uralkodó vallás érdekeiként tünteti fel. A királynő dec. 21. még ellenzi, hogy a folyamodványban felsorolt egyes zsidók terhére rótt bűnök miatt valamennyi zsidót büntessék. Mivel nem akarta a kincstárt megfosztani a zsidók adóitól, megfontolás tárgyává tette a kiűzetés kérdését és véleményt kért arra vonatkozólag, hogy hány zsidó maradjon királyi protekció alatt. Amíg a kitiltás fölött tanakodtak, Mária Terézia elhatározta, hogy kiveti az ország zsidóságára a türelmi adót (l. o.). A zsidóság vonakodik magára venni az új terheket, mire az udvar magatartása érezhetően megváltozik a B.-i zsidókkal szemben. 1743-ban a B.-i kamarai zsidók külön engedelem nélkül már nem kapnak védelmet. 1745 már. 8. a kancellária ismét sürgeti az udvari kamara végzését a zsidók kiűzése ügyében. A kiűzetést azonban csak egy esztendő mulva vihették keresztül, amikor 1746 jún. 17. a királynő rendeletileg minden zsidót kitiltott B.-ról. A B.-i tanács júl. 5. tárgyalta le a királynő végzését, a királynő pedig júl. 7. külön leiratban értesítette elhatározásáról az udvari kamarát. A kamarai zsidók kísérletet tettek arra, hogy legalább a maguk számára nyerjék meg a királynő jóindulatát. Mária Terézia azonban hajthatatlan maradt. Szept. 8. volt a kivándorlás határnapja. A város még behajtotta a zsidókon az 1746. évre szóló adót. A zsidók pedig rekkenő hőségben, előbb, mint a végső határidő letelt volna, elhagyták a várost. A számüzöttek egy része Ó-Budán (l. *Ó-Buda)* telepedett meg, sokan szétszéledtek az országban, a többiek pedig Lengyelországba vándoroltak. A zsidó temetőben fekvő halottak csontjait 1806 júl. 17. kiásták és átszállították az óbudai temetőbe. Csak 1783. kezdődött meg ismét a zsidók letelepedése B.-n és Újlak elővárosban. Ezideig még a zsidó házalókat is kitiltották a városból és csak az országos vásárok idején kereskedhettek B.-n a zsidó kalmárok. II. József rendelete oldotta fel a régi megkötöttségeket, amikor megengedte, hogy zsidók a sz. kir. városokban is letelepedhetnek. (l. *Egyenjogosító törekvés.)* Az első zsidó vendéglő 1787. nyilt meg B.-n a helytartóság engedélyével. A zsidógyülölet csak nem csökkent, amit élénken bizonyít, hogy 1848., közvetlenül a márciusi napok után ki akarták üzni ismét a zsidókat, pedig a szabadságharc után is még mindössze 4976 zsidó lakott B.-n. A B.-i hitközség újjászervezése József császár uralkodása alatt kezdődött. Ezután is még sok zaklatást szenvedett, de a hitélet mégis megerősödött. A B.-i zsidók számára is csak az emancipáció (l. o.) hozta meg 1867. a jogegyenlőséget, B.-nak pedig önálló szereplése megszünt 1872., mikor Pesttel (l. *Pest.)* egyesítették. U. L.

Irodalom. Büchler, A zsidók története Budapesten [I. Buda·] (Budapest 1901); Kohn, A zsidók története Magyarországon [Buda, budai zsidók.] (Budapest 1884.); Kaufmann, Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte (1895); Károlyi, Buda és Pest visszavívása (1686); Podhraczky József, Buda és Pest sz. kir. városoknak volt régi állapotjokról (Pest 1883); Ujhegyi B., Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja (Temesvár 1892); Ziglauer, Die Befreiung Ofens (Insbruck 1686); Die Vertheidigung Ofens durch Hentzi (Wien 1896).

Budai, 1. *Nátán,* zsidó hittudománnyal foglalkozott és 1427 előtt élt. Nagyszombati Izsák (l. o.) rabbi kortársa volt és fiatal korában a csehországi Egerben az ottani Nátán nevű rabbinak volt a tanítványa. Életéről igen kevés adat maradt fenn.

2. *B. Saul,* élt Székesfehérváron a XV. század elején. 1406-ban hasznos szolgálatot tett a magyar zsidóságnak azzal, hogy a székesfehér-

vári káptalantól megszerezte több másolatban IV. Béla kiváltságlevelét (l. *Városbírák hatásköre).* U. L.

Budai Izraelita Hitközség. 1783-ban kezdtek ismét letelepedni Budán a zsidók. 1830-ban temetőt vásároltak, ugyanakkor alakult meg az iskola. A hitközségnek évszázadok folyamán sok nagytudású kiváló rabbija volt. Az első rabbi, akiről tudunk, Ábrahám, ez a XV. sz.-ban működött. Utódai közül említésre méltók: Kohén Naftali, Hercz ben Izsák, aki vallásügyi döntvényeket írt, Chajim Haczmann ben Izsák, Lévi Benjámin, Gedalja a XVII. század elején, Lévi Azriel, Chizkija Herz és Izachár Bärmann rabbik. Bärmann rabbi rokona volt a budai Nóé, a «tökéletes jámbor», aki híres tudós volt és nagy alapítványokkal mozdította elő Budán a zsidó tudomány művelését. 1652-ben Askenázi Kohén Mordecháj lett a rabbi, aki előbb vándorprédikátor volt s szónoklatait *Ros mor decor* címen adta ki Velencében. 1660-ban Kohén Szimcha belgrádi rabbit választották meg, aki héber döntvényeket írt és a *Nevek könyvé*-t, mely a válási bonyodalmak megoldása szempontjából alapvető munka volt. Csak két hónapig működött Budán s önként hagyta el állását Uri bécsi rabbi ama határozata miatt, mellyel megtiltotta, hogy olyan egyén, aki rokonságban áll a hitközség bármely tagjával, rabbiállást vállalhasson. Utódja Eleázár, aki a Szentföldre költözött, őt Kohén Efrajim követte, aki Budának legnagyobb rabbija volt s a hitközséget világszerte ismeretté tette. Tanácsért és döntésért a világ minden részéből fordultak hozzá. 1670-ben a járványos betegség áldozata lett. Halála után fia, Juda adta ki művét *Saár Efráim* címen. Utóda Askenázi Jakab, aki buzgó híve volt Sabbatai Cevinek, az ekkor fellépő álmessiásnak. Fia, Askenázi Cevi, akit a zsidó irodalom Chacham Cevi néven ismert, korának legnagyobb zsidó tudósa volt. Askenázi Jakabot Budavár megvétele után Berlinbe hurcolták a brandenburgi katonák, később a Szentföldre került s ott is halt meg. Az újabbkori rabbik között az első Kunnitzer Mózes (l. o.), aki a felvilágosodottság úttörője volt a magyar zsidók körében. Utódai: Sváb Löw, Goldberger Rafael, majd a jelenlegi vezető főrabbi Kiss Arnold (l. o.). A hitközség fejlődése csak a mult század vége felé vett nagyobb lendületet, mikor a Rózsadomb, a Margit-körút és a Lágymányos kiépülése következtében az alig néhány száz tagot számláló hitközség lélekszáma hétezerre gyarapodott. Ezzel a gyors és egyre fokozódó fejlődéssel intézményei nem tudtak lépést tartani, ami érthető, mert a hitközséget a legszükségesebb feladatok ellátása megakadályozta abban, hogy nagyobb intézményeket teremthessen. Talán éppen az intézmények hiánya vetette fel pár évvel ezelőtt a Pesti Izr. Hitközséggel való egyesülésnek a gondolatát. Megindult a harc az egyesülés eszméje körül s hosszas ülések és tanácskozások után 1921 márc. 27. a képviselőtestület nagy szótöbbséggel kimondotta, hogy «szent kötelességének tartja az ősi hitközség önállóságát és autonomiáját megóvni.» A világháború visszavetette fejlődésében s csak akkori kiváló elnökének Szabolcsi Izidornak tulajdonítható, hogy a hitközség vezetésében nem álltak be nagyobb zökkenők. 1919 dec.-ben Barsi Dezső főorvos lett a hitközség elnöke, aki a hitközség lelki reorganizációját tűzte programjára. Másfélévi elnökösködés után Barsi Palesztinába vándorolt, ahol a a haifai Hadassza kórház főorvosa lett. Ideiglenesen Baróti Samu alelnök vitte az ügyeket 1922 máj. 29-ig, amikor Baracs Károly udvari tanácsost (l. o.) választották meg elnökül. Vele a hitközség új korszaka kezdődött. Legfőbb érdeme, hogy megszilárdította a hitközség anyagi helyzetét és a zsidó kultúra iránti érdeklődést belevitte a hitközségi tagok legszélesebb rétegeibe. Utóda Kriszhaber Adolf ügyvéd lett, aki a hitközség építési programmjának nagy részét valósította meg. A hitközségnek három temploma van, a Beer Berthold egykori hitközségi elnök kezdeményezésére kb. 60 évvel ezelőtt épült Öntőház-utcai főtemplom, a Zsigmond utcai templom, mely Jakab Dezső és Soós Aladár műépítészek tervei alapján épült és a Verpeléti-úti templom. E templomokat legutóbb tatarozták és bővítették, de a hitközségnek régi terve, hogy új nagy templomot épít. E terv megvalósulását a világháború akadályozta meg, de a hitközség vezetői azóta folyton napirenden tartották, úgy hogy 1929. a székházzal együtt a nagy templom építését is megfogják kezdeni. A hitközség két Talmud Tórát létesített, melyekben mintegy 70 növendék oktatását 3 tanerő látja el. A hitközség évszázadokkal ezelőtt létesítette elemi iskoláját, de ezt annak idején Eötvös József báró kérésére beszüntette. 1928 szept.-ben nyílt meg újból az iskola, mely egyelőre kéttanerős, de továbbfejlesztését tervezik. A budai iskolákban 14 hitoktató látja el a hitoktatást. Intézményei: a *Chevra Kadisa*, mely kb. egyidős az ósrégi hitközséggel. Jelenlegi elnöke Schwarc Ernő ügyvéd. 1923-ban Bárány Oszkár textilgyáros és neje *orvosi rendelőt* létesítettek, melynek fenntartási, majd kibővítési költségét később a hitközség vállalta magára. A szegény betegeket felekezeti különbség nélkül ingyenesen kezelő Ambulatórium egy kuratórium felügyelete alatt áll, melynek elnöke Weber Adolf orvos, a hitközség volt elnöke. Az ambulatórium Weber József főorvos vezetése alatt áll. További intézmények: a Kiss I. Jenő elnöklete alatt levő *Menház Egyesület*, mely kb. 70 aggot és árvát lát el, a *Nőegylet*, mely özv. Friedmann Gusztávné elnöklete alatt áll és a *Maszkil el-dál* betegsegélyző egyesület, melynek Grünfeld Henrik az elnöke. A hitközségnek számos olyan tagja van, akik tudományos, irodalmi és közgazdasági téren kiváltak és többen közülök országos hírnévre tettek szert. Így a hitközség tagjai: Molnár Ferenc, a világhírű író (l. o.), Kóbor Tamás (l. o.), Emőd Tamás (l. o.), Lengyel Menyhért (l. o.) és a tagok sorába tartozott Szenes Béla is (l. o.). Többi kiválóságai: Baracs Károly udvari tanácsos (l. o.), Pfeiffer Ignác műegyetemi tanár (l. o.), Strausz Adolf egyetemi tanár (l. o.), Gerő Ödön, a Pester Lloyd szerkesztője (l. o.), Mező Ferenc, az amsterdami olimpiász irodalmi díjának nyertese (l. o.), Fődi Károly és Löw Tibor törvényszéki tanácselnökök, Geréb

József gimnáziumi igazgató és klassz. filológus (l. o.), Lasz Samu geografus, Heller Bernát rabbiszemináriumi tanár (l. o.), csepeli Weiss Alfonz báró, Bárány Oszkár textilgyáros, Schrecker S. Lipót, a Borsod-Miskolci gőzmalom vezérigazgatója, Kallós Ernő, a Schmoll-pasztagyár igazgatója, Schwarc Samu, a Fővárosi Tejüzem vezérigazgatója, Kabossa Gyula, a Kereskedelmi minisztérium műszaki főigazgatója, Wittenberg Ignác, a Déli Vasút ny. igazgatója, Szántó Jenő, az Angol-Magyar bank igazgatója, Róna Miklós a Cseh-iparbank igazgatója, Bartos Ármin, a Nasici igazgatója, Sichermann Bernát ügyvéd, a Hitelbank jogtanácsosa, volt kassai hitközségi elnök, Diósi Jenő ny. belügyminiszteri számtanácsos, a hitközség főtitkára, néhai Guth Pál, a Pénzintézeti Központ igazgatója és néhai Weimann Géza, a Georgia vezérigazgatója. A hitközség tagjai közül nagyobb mintagazdaságokat vezetnek: Leopold Lajos, Küffler Dezső, Nagy György, Balkányi Béla, Balkányi Miklósné és Bekény Artur. A hitközségnek kb. 15,000 kötetes könyvtára van és régi, nagyon érdekes dokumentumokat tartalmazó levéltára van. A hitközség tagjai közül Baracs Károlynak van 5000 kötetet meghaladó könyvtára, amelynek ritka értéke, hogy hiánytalanul tartalmazza a Goethe irodalomra vonatkozó összes könyveket. A hitközség területén megjelentek régebben a Szimcha Kohén főrabbi által összeállított héber döntvények, újabban Kiss Arnold vezető főrabbi (l. o.) könyvei. A hitközség történetét Büchler Sándor keszthelyi főrabbi írta meg «A zsidók története Budapesten» c. könyvében. A hitközség évi költségvetése 514,000 pengő, melyből 200,000 pengőt költ szociális és filantrópikus célokra. Több kisebb alapitványt is kezel, költségvetése egy részének fedezésére szolgál egy 1928. épített öt emeletes bérház, melyben a hitközség tisztviselői is lakást kaptak. Lélekszáma 28,000, a családok száma 7200, adót 6500-an fizetnek. A hitközség mai vezetősége: Kiss Arnold vezető főrabbi, Edelstein Bertalan főrabbi, Beneschofszky Imre rabbi, Krishaber Adolf elnök, Strausz Adolf egyetemi tanár, a Lágymányos-kelenföldi templomkörzet díszelnöke, Szandicz Ernő a körzet elnöke, Szántó Jenő a hitközség alelnöke és gazdasági előadója, Katona Gyula kultuszelőljáró, Wittenberg Ignác tanügyi előjáró, Haas Lajos jótékonysági előljáró, Róna Miklós adóügyi, Bartos Ármin pénzügyi, Berényi Sándor jogügyi, Gerő Ödön kulturális előljáró, Baracs Károly az országos ügyek előljárója, Pfeiffer Ignác műegyetemi tanár és Szilárd Bertalan tárcanélküli előljárók, Diósi Jenő főtitkár, Tauszk Jakab jegyző és Sirotta Sándor főkántor. V. A.

Budai pogrom. Az 1525 máj. 7-ére hirdetett országgyűlés idején, mikor a nemesség heves támadást intézett a kormánytanács, az udvari párt és főleg Szerencsés Imre, a király zsidószármazású al-kincstárnoka ellen (l. *Szerencsés*), teljesen felkorbácsolták a népszenvedélyt. Gyors egymásutánban következtek az események és Szerencsést, aki kegyeltje volt a királynak máj. 20. már le is tartóztatták és börtönbe vetették. Szerencsés ugyan tizennégy nap mulva hívei közbenjárására kiszabadult, de ellenfelei ezt nyílt kihívásnak tekintették, mire csatlósaikkal és felizgatott néptömeggel megrohamozták Szerencsésnek a királyi vár tőszomszodságában levő házát és azt teljesen kifosztották. Másnap hozzáfogtak a lerombolásához, majd az udvari párt embereinek házait akarták kifosztani, de itt fegyveres ellenállás fogadta őket. A feldühödött népszenvedély erre másnap a zsidókra vetette magát. A prédaéhes tömeg korán reggel megrohanta a zsidók utcáját és fosztogatni kezdett. A zsidók házaik védelmére keltek és valószínűleg már előre felfogadott zsoldosok segítségével a támadókat visszaverték. A utcájuk kapuit ekkor elzárták és eltorlaszolták, úgy hogy az ezután következő rendszeres támadásokat egész éjjel visszaverték. Hajnalkor azonban a túlerőnek kénytelenek voltak engedni és visszavonultak minden valószínűség szerint abba a toronyba, amely a zsidó prefektura fogháza volt. Az őrjöngő tömeg ekkor elözönlötte az egész zsidóutcát, betörte a házak kapuit és a házakat teljesen kifosztotta. Az olasz szemtanú, aki erről az eseményről hivatalosan beszámol, Trója elpusztításához hasonlítja a tömeg vandalizmusát. Mikor már mindent elpusztítottak és elraboltak, ostrom alá fogták a tornyot, ahová a zsidók menekültek és magukkal vitték vagyonukból azt, ami menthető volt. A Szapolyai párt, amely ezt a rablótámadást alattomban szította is, három napig szabadjára engedte a tömegszenvedélyt, hogy az udvari pártot megfélemlítse. Csak ekkor igyekeztek véget vetni a véres harcnak, ami Buda utcáin folyt és Szapolyai György, a vajda öccse indult megmentésére a toronyba szorított szerencsétleneknek, a rabló hordákat pedig szétverte és a városból kikergette. U. L.

Budai tanácskozás 1851-ben. Az abszolutisztikus kormány azzal a tervvel foglalkozott, hogy a magyarországi zsidó hitközségek részére egyházszervezeti szabályzatot készíttet. Hatósági közegei útján 1850. úgy haladó, mint konzervativ részről véleményeket gyűjtött a zsidók egyházi és tanügyi állapotáról. A különböző felfogásokat tükröztető vélemények beérkezése után a kormány 1851. Budára vegyes bizottságot hívott egybe, hogy ez a megoldandó kérdésekről javaslatot tegyen. Schwab Löb pesti, Freyer S. Jakab győri, Löw Lipót szegedi és Zipser Mayer székesfehérvári rabbi, továbbá Kassowitz J. H., az iskolaalap (l. o.) bizottságának elnöke, Löblin Ignác budai orvos, Schwimmer Dávid pesti orvos és Barnay Ignác, a pesti hitközség titkára voltak a bizottság tagjai. A Sacher helytartósági tanácsos elnöklete alatt 1851 szept. 23. és 24. folyt tanácskozás Löwöt bízta meg, hogy készítsen hitközség-szervezeti szabályzatot. Löw a nov. 17—23. tartott folytatólagos tanácskozáson bemutatta 285 szakaszból álló tervezetét, mely kiterjed a hitközségi élet minden ágára. Tárgyalja a zsidók polgári helyzetét, kiknek polgári egyenjogúságot követel; rendezi a születési, házassági és halotti anyakönyvek vezetését; szabályozza a házassági jogot, az önálló és fiók hitközségek keletkezését, azok feladatait, a hitközségi tagok, valamint tisztviselők jogait és köte-

lességeit, az istentiszteleti, tanügyi és szegénygyámolítási kérdést. A kormány úgy tervezte, hogy a hitélet minden mozzanatára kiterjedő Lőw-féle szabályzatot császári pátens alakjában életbe lépteti; a valóságban azonban a szabályzat csak terv maradt, mely ezen formában meg nem valósult. Gr. Zs.

Budai Törvénykönyv. 1421-ben fejezték be, de azért korábbi keletű rendeleteket is tartalmaz. Német törvények és helyi intézkedések mintájára készült és zsidókra vonatkozóan csupa megszorító és lealázó határozatokat hozott. Ez a törvénykönyv teljesen helyi jellegű, ami kitünik abból, hogy másutt egészen más zsidó öltözetet viseltek a zsidók, ellentétben a budai előírással. A B. ugyanis kötelezte a zsidókat a hegyes zsidó kalap és vörös köpeny viselésére, a sárga folttal (l. *Zsidó öltözet, Zsidó jel).* A zsidók életét biztositja azzal, hogy fejvesztésre ítéli azt, aki zsidót öl; megengedi a zsidónak, hogy ingatlant vásároljon; kötelezővé teszi a zsidók számára a keresztényekkel való együttdolgozást, de az uzsorától eltiltja őket. Ez a tilalom az «ítélet napjára» tolja ki a felelősségre vonás idejét, ami ép elég időt engedett az uzsora további virágzására. A kérdésnek ez az enyhe kezelése a többi, egyébként szigorú büntető szankciókkal szemben arra vall, hogy a gazdasági életben nélkülözhetetlen zsidóságot mégsem akarta valóban eltiltani és elriasztani az uzsorától. Az utcai kereskedelmet is megrendszabályozta a B.: zsidók csak egyszer hetenként árulhatták árucikkeiket, akkor is csak a zsidó-utcában és keresztények közé nem mehettek az áru elkobzásának veszélye nélkül. Megtiltja, hogy zsidók templomi kegyszereket, egyházi ruhákat és ékszereket zálogba vehessenek; az egyéb holmikról szóló zálogleveleiket pedig egyszer évente tartoznak bemutatni a városbírónak, aki ilyen alkalmakkor a záloglevelek bemutatásáról értesíti az adósokat. Az a záloglevél, amelyet elmulasztottak bemutatni, érvényét vesztette. Pozsonyban a kölcsönügyletek nyilvántartására külön könyvet fektettek fel (l. *Zsidó könyv).* Okiratok kiállításáért az érvényben levő díjszabás kétszeresét kellett a zsidónak fizetni. Önigazolási eljárásnál a B. a zsidókat eskütételre kötelezte, az esküminta azonban már nincs meg sehol sem. U. L.

Budai zavargások. 1494-ben kezdődtek, nemsokára a nagyszombati vérvád után (l. *Nagyszombati vérvád).* Az összecsődült és felizgatott tömeg a zsidókat megtámadta, úgy hogy a kancellár, Bakács Tamás egri püspök a maga embereivel verette szét a támadókat. A zavargás elfojtása véráldozatba került és három keresztény gyermeket is eltiportak Bakács lovasai. Súlyosabb kimenetelű zavargás ismétlődött meg az 1496-i országgyűlés bezárásának idején. Keresztény gyerekek a zsidó-utcában beverték a házak ablakait, mire a zsidók a gyerekeket elkergették. Nagy tömeg csődült erre össze és ki akarták fosztani a zsidók házait. Bakács megint intézkedett, hogy emberei védjék meg a zsidókat, de a népszerűtlen kancellár fegyvereseinek megjelenése még jobban felkavarta a tömeghangulatot. A zavargók megrohanták a zsidók házait és rabolni, fosztogatni kezdtek. Néhány főúrnak végre sikerült késő éjjel lecsillapítani a zendülőket, de hajnalban újból csak hozzá kezdtek a fosztogatáshoz. A csőcselék, amely egyre növekedett, formális ostrom alá vette a zsidók házait a kapukat betörték és mindent, amit a házakban találtak, elraboltak. A polgárság kénytelen volt tehetetlenül végignézni azt a vandalizmust, közbenjárásuk még jobban felbőszítette a tömeget, úgy hogy az a többi városrészben is rabolni kezdett. A rend helyreállítására kiküldött nemesek és főpapok csapatai is csatlakoztak a fosztogatókhoz. A kifosztás veszedelme most már az egész várost fenyegette, mire a király a palota parancsnokának vezetése alatt kirendelte a testőreit a zendülés elfojtására. A testőrség néhány fosztogatót elfogott és nyomban kivégezte a csőcselék szemeláttára. Így sikerült megfélemlíteni a tömeget, amely lecsendesedett, mindamellett a néphangulat tovább izzott a főpapság ellen, amelyet egyebek mellett azért is gyűlöltek, mert most védelem alá vette a zsidókat. Maga a király sem mert sokáig nyilvánosan megjelenni a zendülés után. Az ilyen zavargások kisebb-nagyobb mértékben gyakran megismétlődtek, úgy hogy a tehetősebb budai zsidók azon igyekeztek, hogy családjukat és vagyonukat biztos helyen elhelyezhessék. A zsidó praefectus (l. *Mendel Jakab)* és rokona Izrael is Pozsonyba menekültek családjukkal együtt v. két héttel a szept. 22-re hirdetett 1505-i országgyűlés előtt, mivel az előrelátható zavargások ellen a király nem biztosíthatott kellő védelmet a számukra. A király azonban menlevéllel látta el őket, amelyben a pozsonyi hatóságokat felszólította arra, hogy ott tartózkodásuk alatt oltalomban részesítse őket (l. *Pozsonyi zsidóhajszák).* A gyakori budai zendülések arra kényszerítették a zsidókat, hogy maguk gondoskodjanak védelmükről. 1521-ből való tudósítás szerint a királyi székvárosban, ahol a főurak és főpapok is éltek, a közbiztonsági állapotok mégis annyira meglazultak, hogy a zsidók erős fegyveres őrséget állítottak fel a maguk védelmére és erőszakot erőszakkal vertek vissza. U. L.

Budai zsidó temető. Az egykori szombatkaputól (l. o.) nyugatra, a mai Krisztina-városnak, akkor még lakatlan területén, a mostani Alagút-utca mentén terült el. 1894-ben egy házépítés alkalmával került napfényre az eddig ismert legrégibb sírköve, amelynek felirata szerint Péter fia Pészach meghalt 1278. A temető fekvése olyan volt, hogy Rogendorf, I. Ferdinand hadvezére, mikor 1541-ben Buda várát ostromolta, ostrom-ütegeit a Szt.-Gellért hegyről ide csoportosította, mert így egyformán támadhatta a vár északi és nyugati kapuját. 1526-ban, valószínűleg akkor, mikor II. Lajos a törökök elleni hadjáratra készült, a királyi sátorokat is itt állította fel a fegyveres őrség. Amint különböző források említik, Budának török kézre kerülése után, ebben a zsidó temetőben földelték el Werbőczyt, a Hármaskönyv megalkotóját, aki törvénybe iktatta a zsidókra nézve meggyalázó eskü mintát (l. *Werbőczy zsidó esküje)* és minden-

kor csak ellenszenvvel viseltetett a zsidók iránt. Sokan a végzet iróniáját látják abban, hogy ez a zsidógyűlölő törvényhozó épen zsidó temetőben lelte sírját. Ezt a temetőt a mohácsi vész óta nem használták. U. L.

Budai zsinat. 1279-ben hívta egybe Fülöp fermói püspök, szentszéki követ. A B. megtiltotta a kereszténveknek, hogy zsidókkal egy födél alatt lakjanak és barátságosan érintkezzenek. A magyarok és zsidók ugyanis a legnagyobb egyetértésben és gyakran egy lakásban és egy családban éltek, sőt össze is házasodtak, amire pedig szigorú büntetést szabott már ki a beregi szerződés. A B. mindebben a vallásos élet súlyos megsértését látta és a már külföldön érvényben lévő egyházi rendeleteket igyekezett itt is érvényre juttatni. A beregi szerződés által kötelezett zsidójelek viseletének sem volt már látható nyoma, ezért most, ötven évvel később, a B. ismét elrendeli a viselésüket. Az idevágó határozat azonban nem hivatkozik régebbi keletű szokásra, vagy törvényre, hanem azt egyszerűen a kánonoknak megfelelő szükséges rendszabálynak említi. A 125. cikkely második fejezete elrendeli, hogy a zsidók ne szedjenek adókat és zsidókra semmiféle közhivatalokat ne bizzanak. A tilalom ellen vétő egyházi személyeket háromhárom napra felfüggeszti papi hivataluktól. A világiakat pedig, a legmagasabb rangúakat is, egyházi átokkal sújtja. E zsinati határozatnak még sem volt gyakorlati eredménye, mert a zsidók a vörös foltot ebben a korszakban nem viselték. Különben maga a 125-ik cikkely, amely e kérdéssel foglalkozik, sem szabta meg a zsidójelek felvételére kitüzött határidőt, miután a zsinat váratlanul feloszlott. U. L.

Budapest. Magyarország fővárosa és az államfő székvárosa, Pest vm. székhelye, azelőtt sz. kir., ma tjv. a Duna mindkét partján. Az 1872. XXXVI. t.-c. egyesítette Buda-Pest elnevezés alatt a két testvér fővárost, Budát és Pestet, az eddig Pest vm.-be bekebelezett Ó-Buda mezővárossal, Margitszigettel és Kőbányával együtt. Az egyesült főváros tíz kerületre osztatott: *A főváros lakossága* 960,995, ebből 207,563 (21·6%) zsidóvallású.

B. zsidóságának történetét a fennmaradt hiteles források szerint a budai zsidók nyitották meg (l. *Buda)* és a történelmi fejlődés rendje határozta meg a további gyülekezetek megalakélását. A zsidók letelepedése Budán legkorábban a X., legkésőbb a XI. sz. második felében történhetett és hitközségük a XII. sz.-ban már fennállott. Mialatt a budai hitközség a fejlődés útján haladt, az óbudai (l. *Óbuda)* és pesti zsidóság (l. *Pest)* nem jutott el odáig, hogy a történelem figyelme ráirányulhatott volna. Csak mikor 1746. Mária Terézia kiűzte a zsidókat Budáról és a budai hitközség összeomlott, kapott életre az egyébként népes óbudai gyülekezet. B. zsidósága történetének ez a második etapja. Az egyenletes fejlődés harmadik korszaka akkor kezdődik, amikor II. József megengedi a zsidóknak a Pesten való letelepedést. Ekkor azonban bekövetkezik az óbudai hitközség hanyatlása; a budai, ahová 1873. kezdődött meg újra a zsidók visszatelepedése, csak szűk keretek között tarthatja fenn magát.

B. mai zsidósága már egyöntetűen halad a fejlődés útján, ha hitéletének organizációja több hitközségre is decentralizálódik és mint az ország egyéb vidékein is, a haladó és konzervativ gyülekezetek a maguk hitközségeit teljes autonómiával egymástól különválasztják. A főváros zsidó lakossága így öt hitközségbe tömörül, Budapesti Aut. Orth. Izr. Hitközség (l. o.), Pesti Izr. Hitközség (l. o.), Budai Izr. Hitközség (l. o.), Óbudai Izr. Hitközség (l. *Óbuda)* és Kőbányai Izr. Hitközség (l. Kőbánya). E hitközségek templomaikon kívül számos kulturális és szociális intézményt tartanak fenn, vagy támogatnak (l. az illető hitközségeknél). Az oktatásügyet a zsidó elemi iskolák, a leány- és fiú polgári és a leány- és fiúgimnázium látják el. Zsidó tanítóképző és rabbiszeminárium is működik a fővárosban, van továbbá zsidó árvaház, vakok intézete, siketnéma intézet, kórház és gyermekkórház, szeretetház, továbbá népkonyha a szegények számára és diáksegélyző bizottság. A kulturális és szociális akciók jelentős támaszt nyernek a zsidó nőegyletek és leányegyleteknél. A testkultúra fejlesztésére a zsidó szellemben működő sportegyesület áll fenn és az ifjúság nevelését zsidó cserkészcsapat látja el. Külön egyesület foglalkozik a zsidóknak a kézműiparban és a földmüvelésben való képesítésével és elhelyezésével. A zsidó kultúra, irodalom és művészet ápolására három irodalmi társaság alakult. Jelentékeny zsidó könyvtára van a Pesti Izr. Hitközségnek és a Rabbiszemináriumnak. Van azonkívül B.-en zsidó múzeum, ahol számos történelmi dokumentumát őrzik a magyar zsidóságnak. A Palesztina-munka is megszervezte az intézményeit, B.-en működik a Magyarországi Cionista Szövetség központja, a Keren Hajjeszod és a Keren Kajemet is. Ugyancsak B.-en székel a Pro Palesztina Szövetség. A magyar zsidóság megszervezésére több ízben történt kisérlet, a Magyar Zsidók Szövetsége azonban nem tudott végérvényesen létre jönni. B. központja a magyar zsidóság kultúrális és politikai életének és ugyancsak itt székel a magyar zsidóság két legfőbb foruma: az Orth. Hitközségek Központi Irodája (l. o.) és az Izraeliták Országos Irodája (l. o.), amelyek a mindenkori kormányok felé képviselik a zsidóságot.

B. zsidó sajtója hetilapokra és folyóiratokra tagozódik: Egyenlőség (demokrata), Zsidó Szemle (cionista), Mult és Jövő (illusztrált filocionista), Országos Egyetértés (liberális), Zsidó Ujság (orthodox), Szombat (riportlap), Magyar Zsidó Szemle (tudományos), Hácofe mé'erec Hagár (hébernyelvű, bővebben l. az illető lapcímeknél). A zsidó könyvkiadásnak nincs kifejezett zsidó kiadóvállalata.

B. zsidóságának társadalmi szerepe számottevően jut érvényre a főváros politikai, gazdasági és kultúrális életében. A magyar főváros hatalmas arányú fejlődéséhez nagy mértékben járult hozzá a zsidóság és az emancipáció (l. o.) óta eltelt félévszázad, ahogy jelentős periódusa a magyar zsidóságnak, ugyanúgy kitörülhetetlenül él B. fejlődéstörténetében, mert csak a szabad és

jogegyenlőségben élő zsidóság támogathatta a főváros egyéb lakosságát abban a törekvésében, hogy az ország fővárosa az európai szellemnek, kultúrának és civilizációnak egyik elismert gócpontjává lehessen. B. zsidósága, mint választópolgárság, részt vesz a főváros közigazgatásában. A törvényhatósági bizottsági tagok között számos zsidószármazású várospolitikus szerepel a demokrata és szociáldemokrata pártok részéről. A főpolgármesteri székbe ezideig a zsidó polgárság közül egyedül Heltai Ferencet (l. o.) választották meg. Kulturális téren a számos zsidó alkotótehetség soraiból került ki és mindvégig B.-en dolgozott: Alexander Bernát, Bánóczi József, Bródy Sándor, Dux Adolf, Goldzieher Ignác, Kármán Mór, Kiss József, Kohn Sámuel, Makai Emil, Szabolcsi Miksa, Vázsonyi Vilmos stb. és ma is itt dolgoznak: Balassa József nyelvész, Donáth Gyula orvostanár, Fodor Ármin jogtudós, kúriai bíró, Heltai Jenő író, Kóbor Tamás író és publicista, Kunos Ignác egyetemi tanár, orientalista, Lengyel Menyhért író, Mahler Ede egyetemi tanár, egyptológus, Marczali Henrik egyetemi tanár, történetíró, Mezei Ernő publicista, Molnár Ferenc író, Munkácsi Bernát a Magy. Tud. Akadémia tagja, ethnológus, Patai József költő, Sándor Pál politikus, Somlyó Zoltán költő, Strauss Adolf főiskolai tanár, orientalista, Szép Ernő költő, Szomory Dezső író, Ujvári Péter író és publicista, Vészi József publicista stb. Ugyancsak B.-en él a magyar irodalom jiddis fordítója és propagálója, Holder József költő. Közgazdasági téren: Baracs Károly, Fleissig Sándor, Goldberger (óbudai) Gyula, Kaszab Aladár, Krausz Simon, Kohner Adolf br., Székely Ferenc, Vázsonyi Jenő, Weiss (csepeli) Alfonz br., Vida Jenő, Wolfner Tivadar stb. Az országos politikában részt vesznek, mint az országgyűlés tagjai B. polgárai közül: Baracs Marcel (demokr.), Bródy Ernő (demokr.), Désі Géza (egys. párt), Fábián Béla (demokr.), Gál Jenő (demokr.), Györki Imre (szoc. dem.), Propper Sándor (szoc. dem.), Rothenstein Mór (szoc. dem.), Sándor Pál (demokr.), Várnai Dániel (szoc. dem.). A felsőház tagjai ugyancsak B. zsidó polgárai közül: Glückstha1 Salamon, Reich Koppel, Vida Jenő. U. L.

A B.-i zsidóság statisztikája. 1869-ben B. lakosságának 16%-a, 44,890 volt zsidó vallású, 1910. már 23% 203,687 s 1925. 207,563, azaz 21·6%. A növekedés nagyságát az a tény magyarázza, hogy a zsidóság világszerte a nagyobb városokba törekszik, a kereskedelmi és hitelélet gócpontjaiba. Magyarországon e törekvés még inkább érthető, mert Magyarország agrárállam s ipari-, kereskedelmi- s hitelélete úgyszólván csak a fővárosban összpontosul. B. zsidó lakosságának időrendbe osztott statisztikája a következőképen csoportosul:

Év	Zsidó-vallásúak száma	A lakosság százalékában kifejezve
1869	44,890	16·0
1880	70,227	19·7
1900	166,198	23·6
1906	186,047	23·5
1910	203,687	23·0
1920	215,512	23·2
1925	207,563	21·6

A zsidó vallású lakosság kerületenként s a kerület lakosságának százalékában kifejezve a következő: I. 8167 (8%), II. 5378 (10·6%), III. 5720 (10·3%). *Jobbpart összesen: 19,265 (9.3%).*, IV. 4744 (18%), V. 22,833 (31%), VI. 46,023 (28·1%), VII. 65,755 (36·3%), VIII. 32,041 (21·9%), IX. 12,818 (13·1%,), X. 4084 (6·3%). *Balpart összesen: 188.298 (25%).*

E lakosság foglalkozása megoszlik (nem számítva az eltartottakat): *őstermelés* 1026; *bányászat* 246. *Ipar*: Vas- és fémipar 6397, gépgyártás 4962, kő-, föld-, agyagipar 427, fa-, csontipar 2095, bőripar 992, fonó- és szövőipar 2007, ruházkodási ipar 17,833, papiripar 586, élelmezési ipar 4527, vegyészeti ipar 698, építőipar 2932, sokszorosító ipar 4067, szállodai stb. ipar 4624, egyéb 452. *Az iparban foglalkozók összlétszáma 53,599. Kereskedelem:* állat-, mezőgazdasági terményekkel való kereskedelem 2051, fa, erdei termelés 1812, vas- és fémárukereskedelem 2315, agyag-, üvegkereskedelem 403, fa-, bőr stb. árukereskedelem 2558, fonó-, szövőiparárukkal való kereskedelem 9093, élelmiszer stb. kereskedelem 5940, gyógy- és vegyészeti áruk kereskedelme 1025, könyv- és műkereskedelem 902, vegyes keresk. ágak 2246, kereskedelmi segédmunkások 18,696 ; *összesen 47,041.* Ügynökök, pénz-, hitelbiztosítás 18,295, közlekedés 4944. *Bányászat, ipar és kereskedelem összesen 124,586.* Ha e főösszegeket B. összes dolgozóival e téren egybevetjük, százalékban a következő képet nyerjük. A bányászat, ipar és kereskedelemben összesen foglalkoztatott 503,599 közül 24·6% zsidóvallású. Az őstermelők közül 12·08%, a bányászatban foglalkozók közül 37·5%, az iparral foglalkozók közül 16·3%, a kereskedelemmel foglalkozók közül 54·3% és az ügynökök, pénz-, hitel-, biztosítási alkalmazottak között 51·8% zsidóvallású. A polgari és egyházi közszolgálatot és szabad foglalkozást űző 156,554 lakos közül 36,746 (23·5%) zsidóvallású, a közigazgatással foglalkozó 57,421 közül 1861, az igazságszolgáltatással foglalkozó 12,778 közül 4036, az egyházi szolgálattal foglalkozó 3587 közül 1130, a tanügyben foglalatoskodó 16,556 közül 2119, a közegészségüggyel foglalkozó 10,067 közül 3364, az irodalom és művészettel foglalkozó 9376 közül 2699, az egyéb értelmiségi foglalkozást űző 46,769 közül 21,537 zsidóvallású. A véderő 10,631 tagjából 120 (1·13%), a 27,864 napszámosból 1157 (4·3%) s a 100,792 nyugdíjas és vagyonából élőből 24,108 (23·9%) zsidóhitű.

Zsidó iparosok. A főváros összes önálló iparosainak száma 63,538, amelyből 15,253 zsidó és pedig a bőr, sörte, szőr stb. iparban 199, a fonó- és szövőiparban 465, a ruházati iparban 73,330, a papirosanyag és papirosgyártásban 133, az élelmezési és élvezeti cikkek gyártásában 805, a vegyészeti iparban 114, az építőiparban 974, a sokszorosítóiparban 637, a szállodás-, vendéglős-, kávésiparban és fürdőkben 913, egyéb iparágakban 147 zsidó vallású dolgozik.

Zsidó kereskedők. A főváros 18,065 kereskedője közül zsidó 11,934, akik az egyes ágakban a következőkép oszlanak meg: állatokkal, mező-

gazdasági és állati termékkel való kereskedés 734, fával, erdei termékkel, bányászati és ásványi anyagokkal való kereskedés 580, vas- és fémáru-, gépkereskedelem 789, agyag- és üvegárukereskedés 134, fa-, bőr-, díszműáru stb. kereskedés 824, fonó-, szövőipari és ruházati árukkal kereskedő 2828, élelmezési és élvezeti cikkekkel kereskedő 2007, gyógy- és vegyészeti árukkal kereskedő 368, könyv- és műkereskedés 290, vegyeskereskedelmi ágak (zsibárus, ócskavaskereskedő, cselédközvetítő, hirdetésközvetítő, bizományos, bútorszállító, címiroda, drágakőkereskedő, egyházi szerekkel kereskedő, bélyegkereskedő 129.

Magántisztviselők. Az 52,903 magántisztviselő között zsidó vallású 24,493. Ezek az egyes foglalkozási ágak között a következőképen oszlanak meg. Őstermeléssel foglalkozik 105, bányászattal 99, ipari tisztviselő 1477, kereskedelmi tisztviselő 4829, ügynök 3848, pénzintézeti, hitelügyi, biztosítási, hajózási tisztviselő 107, egyéb foglalkozási ághoz tartozik 14,028.

Háztulajdonosok. B.háztulajdonosainak száma 17,576, ebből azonban csak 1290 jogi személy. 16,286 ház közül 4776 (29·4%) van zsidó kézben és pedig 1 háza van 4432, 2—3 háza 318, 4—5 háza 22, 6—10 háza 4 zsidóvallású egyénnek. Foglalkozásra nézve van közöttük 78 földbirtokos, 6 földmíves, 799 önálló iparos, 89 alkalmazott iparos, 1069 önálló kereskedő, 149 alkalmazott kereskedő, 7 állami tisztviselő, 68 takarékpénztári tisztviselő, 3 fővárosi tisztviselő, 130 ügyvéd, 88 orvos, 136 nyugdíjas.

Fővárosi alkalmazottak. A főváros alkalmazottainak létszáma 5949, ebből 169 (143 férfi és 26 nő) zsidóvallású, tehát az összes alkalmazottak 2·83%-a. Az alkalmazottaknak különböző pályákon való megoszlása a következő: 2 fogalmazói, 5 műszaki, 16 számviteli, 6 adóhivatali, 7 végrehajtói, 15 kezelői, 1 kórháztiszti, 1 köztisztasági tiszti, 1 gazdasági, 5 közegészségügyi, 16 kórházorvosi, 4 tüdőbeteggondozó-orvosi, 1 szegényházorvosi, 1 vegyészeti, 28 állategészségügyi, 1 nyomdai. A tisztiszakon összesen kinevezett állásban működik 105 férfi, 5 nő, ideiglenes állásban 11 férfi, 15 nő, havi vagy napidíjas 8 férfi, 6 nő, altiszt 18 férfi, tüzoltó 1 férfi.

Tanulóifjúság. A főváros összes tanulóinak száma 96,722, ebből 53,807 fiú és 42,915 leány; zsidóvallású tanuló összesen 15,945, ebből 8280 fiú és 7665 leány. Ebből az összegből az egyes iskolákra esik a következő arányban: elemi iskolára összesen 21,457 fiú, 19,609 leány, ebből zsidóvallású 2605 fiú, 2646 leány; gazd. és háztartási iskolára 1769 fiú, 2897 leány, ebből zsidóvallású 145 fiú, 234 leány; gyógypedagógiai iskolára 43 fiú, 19 leány, ebből zsidóvallású 3 fiú, 5 leány; iparostanonc iskolára 14,271 fiú, 5765 leány, ebből zsidóvallású 1725 fiú, 1254 leány; kereskedelmi tanonciskolára 2019 fiú, 7 leány, ebből zsidóvallású 844 fiú, 2 leány; polgári iskolára összesen 9936 fiú, 10,510 leány, ebből zsidóvallású 1625 fiú és 2438 leány; gimnáziumra 1806 fiú, 1297 leány, ebből zsidóvallású 609 fiú, 412 leány; alacsonyabb ipariskolára 432 leány, ebből zsidóvallású 68; alacsonyabb fokú kereskedelmi iskolára 383 leány, ebből zsidóvallású 76; kereskedelmi iskolára 35 fiú, 13 leány, ebből zsidóvallású 2 fiú, 2 leány; iparrajziskolára 541 fiú és 380 leány, ebből zsidóvallású 54 fiú, 55 leány; felsőkereskedelmi iskolára 2439 fiú, 1094 leány, ebből zsidóvallású 865 fiú és 276 leány.

A műveltségi állapot. A főváros lakosságának 88·3%-a ír és olvas, 0·5%-a csak olvas és 11 2%-a analfabéta. A zsidóságnak 91·4%-a az írni és olvasni tudó, 0·3%-a csak olvasni tudó, 8·3%-a analfabéta. Az ágostai evangélikusok 90·6%-a írástudó, 0·5%-a csak olvasni tudó s 8·9%-a analfabéta. A katolikusok közt 87%-a írástudó, 0·6-a csak olvasni tudós 12·4%-a analfabéta. Az iskolázottságot tekintve — az 1910. évkönyv szerint — 4—5 középiskolát végzett összesen 75,536, és pedig 31,713 férfi és 43,823 nő, ebből zsidóvallású 32,169 és pedig 13,678 férfi és 18,491 nő; a középiskola 6—7 osztályát elvégezte összesen 23,971 és pedig 11,276 férfi és 12,695 nő, ebből a zsidóvallású 9863, még pedig 4765 férfi és 5098 nő; a középiskola nyolc osztályát elvégezte összesen 66,761 és pedig 54,244 férfi és 12,517 nő, ebből zsidóvallású 25,484, még pedig 21,575 férfi és 4009 nő.

A főváros tanszemélyzete összesen 3660 (1909-ben 2642), 1514 férfi és 2146 nő (1909-ben 1338 férfi és 1304 nő), ebből a zsidósághoz tartozik 213, 97 férfi és 116 nő (1909-ben 286, még pedig 134 férfi és 152 nő) azaz 5·8%, ez utóbbiakból az elemi iskolákban tanít 30 férfi és 80 nő (1909-ben 42 férfi és 105 nő), a gyógypedagógián 1, az iparostanonciskolában 3, a polgári fiúiskolában 29 férfi, 2 nő, a polgári leányiskolában 1 férfi, 27 nő (1909-ben a polgári iskolákban 54 férfi és 35 nő), a főreáliskolákban 4 férfi (1909-ben 2 férfi) a leánygimnáziumban 1 férfi, 1 nő (1909-ben 1 férfi), a felsőkereskedelmi iskolában 29 férfi, 3 nő (1909-ben 17 férfi) a női ipariskolában 2 nő.

Munkanélküliek. A lakosság szociális viszonyaiba nyujt betekintést az 1926 dec. 31-én fölvett munkanélküli statisztika. Az összes munkanélküliek száma 18,951, ebből 14,176 férfi és 4775 nő. A zsidósághoz tartozik 2681 és pedig 1928 férfi 753 nő. A zsidóvallásúak megoszlása az egyes pályákon: iparral foglalkozó 2067 (1423 férfi, 644 nő), kereskedelmi pályán 589 (503 férfi, 86 nő), háztartással foglalkozó 25 (2 férfi, 23 nő). A szellemi pályán lévő összes munkanélküli 6506, ebből 3557 férfi, 2952 nő. Zsidóvallású 2171, ebből 1335 férfi, 836 nő.

Lakásviszonyok. B.-en csak konyhából álló lakása van 647-nek, ebből 27 zsidó, egyszobás lakása 112,931-nek, ebből 12,833 zsidó, kétszobás lakása 55,333-nak, ebből 20,110 zsidó, háromszobás lakása 24,110-nek, ebből 10,758 zsidó, négyszobás lakása 10,755-nek, ebből 4685 zsidó, ötszobás lakása 3869-nek, ebből 1588 zsidó, hatszobás lakása 1325-nek, ebből 497 zsidó, hétszobás lakása 513-nak, ebből 168 zsidó, nyolcszobás lakása 183-nak, ebből 62 zsidó, nyolc szobánál több van 208 egyénnek, ebből 33 zsidó vallású.

Népmozgalom. Született összesen 1926. évben élve 16,767 gyermek és pedig 8615 fiú és 8152 leány. A gyermekek közül 13,419 (6936 fiú és

6493 leány) törvényes, míg 3338 (1619 fiú és 1659 leány) törvénytelen, száz születésre 19 törvénytelen jut s minden 1000 leánygyermekre 1057 fiú. Ebből zsidóvallású 2140 (1110 fiú és 1030 leány), akik közül 2027 (1048 fiú és 979 leány) törvényes, míg 113 (62 fiú és 51 leány) törvénytelen, 100 születésre jut 5·2 törvénytelen és minden 1000 leány születésére esik 1077 fiú. A holtan született gyermekek száma 653, ezek közül 87 és pedig 54 fiú és 33 leány zsidó; ebből 79 (48 fiú és 31 leány) törvényes, 8 (6 fiú és 2 leány) törvénytelen. Száz születésre jut 9·1 törvénytelen s 1000 született leánygyermekre 1636 fiú. Többes szülés volt 131 esetben, amelyek közül a szülők 18 esetben mindketten, 1 esetben csak részben tartozott a zsidó hitfelekezethez.

A házasulók statisztikája szerint, az 1926. évben kötött összes házasságok száma 9866 (1925-ben 9731) s ezek közül a vőlegény és a menyasszony 1602 esetben tartozott a zsidó hitfelekezethez; míg vegyesházasság köttetett 372 esetben és pedig 299 esetben a vőlegény, 79 esetben a menyasszony zsidó vallású. A vegyesházasságok felekezeti szempontból a következőképen oszlanak meg: vőlegény róm. katolikus 282, gör. katolikus 7, görögkeleti 2, ágost. evangélikus 42, református 42, unitárius 2, felekezetnélküli 3. A házasságok közül a születendő gyermekek vallásra nézve 65 esetben történt megegyezés és pedig 37 esetben a vőlegény és 28 esetben a menyasszony javára. A zsidóság vesztesége a házasságkötéseknél 17.

A válásokat vizsgálva, látjuk, hogy 1925. fölbontott és érvényteleníttetett összesen 1596 házasság s különélés elrendeltetett 96 esetben. Ezek közül a férj 367 esetben, a feleség 347 esetben volt zsidó vallású. 1926. évről a következő képet kapjuk: fölbontatott és érvényteleníttetett 2026 házasság; különélés elrendeltetett 114 esetben. A felbontott és érvénytelenített házasságokban a férj 438, a feleség 434 esetben volt zsidó.

A zsidó halálozások száma. 1917. évben 3695, 1918-ban 4714, 1919-ben 3553, 1920-ban 3492, 1921. 3088, 1922-ben 3176, 1923. ban 2814, 1924-ben 3054, 1925-ben 2783, 1926-ban 2703. Az adatokból kitűnik, hogy a halálozások aránya-száma legkedvezőtlenebb volt a háború utolsó évében és a legkedvezőbb 1926-ban. *Az 1926. évi halandóság kor szerint:* 1926. a halálozási arány a fővárosban 15·9%, az összes halottak száma 15,301. 0—1 évig 124, 1—5 évig 60, 5—10 évig 32, 10—15 évig 23, 15—20 évig 55, 20—25 évig 80, 25—30 évig 93, 30—35 évig 78, 35—40 évig 89, 40—45 évig 124, 45—50 évig 153, 50—55 évig 214, 55—60 évig 242, 60—65 évig 275, 65—70 évig 316, 70—75 évig 287, 75—80 évig 220, 80—85 évig 132, 85 éven felül 105, ismeretlen 1, *összesen 2703.*

Elvetélések. 1926-ban az összes elvetéltek száma 1545, ebből ismeretlen 450; 152 esik a zsidóság kárára.

Gyermekhalandóság:

0— 1	napos	korában	meghalt	87	ebből	zsidó	8
1— 7	«	«	«	370	«	«	37
7—30	«	«	«	203	«	«	14
1— 2	hónapos	«	«	171	«	«	11
2— 3	«	«	«	180	«	«	15
3— 4	«	«	«	206	«	«	10
4— 5	«	«	«	168	«	«	5
5— 6	«	«	«	107	«	«	3
6— 7	«	«	«	111	«	«	6
7— 8	«	«	«	89	«	«	6
8— 9	«	«	«	77	«	«	41
9—10	«	«	«	59	«	«	3
10—11	«	«	«	49	«	«	1
11—12	«	«	«	40	«	«	1
12—18	«	«	«	226	«	«	15
18—24	«	«	«	93	«	«	12
2— 3	éves	«	«	170	«	«	13
3— 4	«	«	«	130	«	«	12
4— 5	«	«	«	133	«	«	88

Összesen 2669, ebből zsidóvallású 184, ha csupán az első évben elhaltakat vesszük, összesen meghalt 1917, ebből zsidóvallású 124 (6·47%).

Tüdővész és rákbetegségben elhaltak. Tüdővész: 0—5 évig 78, zsidó 2; 5—10 évig 10, zsidó —; 10—15 évig 44, zsidó 3; 15—20 évig 195, zsidó 20; 20—25 évig 369, zsidó 30; 30—35 évig 358, zsidó 34; 35—40 évig 240, zsidó 23; 40—45 évig 235, zsidó 18; 45—50 évig 170, zsidó 20; 50—55 évig 143, zsidó 20; 55—60 évig 113, zsidó 21; 60—65 évig 74, zsidó 14; 70—75 évig 67, zsidó 11; 75—80 évig 21, zsidó 7, 80—85 évig 15, zsidó 2; 85— 4, zsidó 3. *Összesen 2328, ebből zsidó 254.*

Rákbetegség: 31—35 évig összesen 7, zsidó 3; 35—40 évig 24, zsidó 1; 40—45 évig 48, zsidó 7; 45—50 évig 77, zsidó 9; 50—55 évig 106, zsidó 24; 55—60 évig 163, zsidó 45; 60—65 évig 139, zsidó 25; 65—70 évig 186, zsidó 44; 70—75 évig 184, zsidó 51; 75—80 évig 137, zsidó 52; 80—85 évig 69, zsidó 23; 85 évtől 24, zsidó 11; ismeretlen korú 15, zsidó 5. *Összesen 1189, ebből zsidóvallású 300.*

Öngyilkosságok 1926. évben. Összes öngyilkosok száma B.-en 310, ebből zsidóvallású 65, azaz 20·9%.

A B.-i hitközségek:

Alakult	Anyakönyvet vezet	A templomi szószék nyelve	Rabbik száma	Kerületben van templom	Kerületben van imaház
Pesti Izr. Hitk. 1800	1836	magyar	12	10	—
Budai Izr. Hitk. 1800	1847	magyar	2	3	—
Óbudai Izr. Hitk. 1817	1851	magyar	1	1	—
Budapesti Aut. Orth. Hitk. ... 1870	1872	magy., német	4	1	23
Kőbányai Izr. Hitk. 1850	1886	magyar	1	—	—

Eszerint a fővárosban 15 temploma és 23 imaháza van a zsidóságnak 19 rabbival. A hitközségek között legrégibb a pesti és a budai hitközség, míg legújabb az orthodox; a legrégibb anyakönyvet a pesti hitközség vezeti.

Hitoktatás. A zsidóvallású gyerekek hitoktatására a főváros a következő összegeket adta ki (a zárjelben levő összeg az 1926. évi kiadást tünteti föl). A Pesti Izr. Hitközségnek 68,800 (68,800) P, a Kőbányai Hitközségnek 12,800 (4800) P, a Budai Hitközségnek 23,600 (23,600) P, az Óbudai Hitközségnek 10,400 (—) P. Az Auth. Orth. Hitközségnek 20,000 (—) P.

Az izr. hitfelekezet segélyezésére adott a főváros 109,600 (1169) P-t, mely a következőkép

oszlott meg: Pesti Izraelita Hitközség 46,400 (816) és 40,000 P rendkívüli segély, Kőbányai Hitközség 2900 (81) P, Budai Hitközség 8700 (136) P, Óbudai Hitközség 5800 (68) P, Budapesti Auth. Orth. 5800 (68) P. T. Zs.

Irodalom. A fővárosi statisztikai hivatal heti kimutatásai, havi füzetei és közleményei; B. székesfőváros statisztikai évkönyve; Thiring Gusztáv, B. székesfőváros a millennium idejében; Körösi József. B. magyarosodása, B. 1883., akad. értekezés; Szalai és Kahn (útikalauz) Die ugarische Metropole, B. 1888.; Gelléri Mór, B. a kiállítás alatt, B 1885.; Salamon, B. története, 3 köt., B. 1878—85; Dr. Gőőz, B. története, B. 1883.; Schmall Lajos: Adalékok B. történetéhez, 2 k., B. 1899.

Budapesti Hiradó és a zsidók. 1848 április 19 után egy népgyülés a zsidók kiüzetését és a nemzetőrségből való kizárásukat követelte. Ennek a követelésnek behódolt a felelős minisztérium is és a fővárosban megtámadták és fosztogatták a zsidókat. A Budapesti Hiradó, amelynek nem volt zsidó munkatársa, ezt írta: «A sors úgy akarta, hogy Magyarország újjászületésének napjai ne jegyeztessenek föl e nemzet évkönyvébe foltok nélkül; szabadságunk meg van fertőzve, még pedig a legszennyesebb módon».

Budapesti orthodox hitközség. A budapesti hithü zsidóság 1870 okt. 16. tartott közgyülésén egyhangú lelkesedéssel hozta meg a határozatot, hogy «miután úgy az állam, mint a vallás törvényei által rendelt hitközségi intézményeket nélkülözni kénytelen, külön, önálló hitközséget alakít». Ez a határozat csak jogilag szentesítette a már meglevő állapotot. A B. tényleg már előbb is megvolt. Mikor az országos zsidó kongresszus szakadást idézett elő, a budapesti zsidóság nagy tömegei a kongresszusi irányhoz csatlakoztak, más részük pedig «status quo ante» alapon állva beilleszkedett a Rombach-utcai templom konzervativ keretébe. Egy kis csoport volt csak, — túlnyomóan szegény emberekből állott — amely a talmudtudása, jámborsága és jótékonysága révén híres Trebitsch M. vezetése alatt orthodox alapon tömörült. Ezt a tömörülést nem igen lehetett hitközségnek nevezni. Miután hatóságilag nem volt elismerve, a kongresszusi pesti izr. hitközség fennhatósága alatt csak igen szük körben működhetett. Mindössze egy orth. «minjant» tartott fenn, valamint két magánkézben levő, szigorú felügyelet alatt álló mészárszéket és baromfivágóhelyet. Ezeknek a szerény intézményeknek a megalapitását is nagy harcok előzték meg s az orthodoxoknak a kongresszusi hitközséggel szemben éveken át nagy kitartással kellett védelmezniök ezen intézményeket, hogy fennállásukat biztosítsák. A B.-et nyilván a hagyományhü zsidóság lelki szükséglete teremtette meg. Kezdetben nagyon kicsi és szerény volt, de néhány évtized alatt az ország egyik legnagyobb hitközségévé fejlődött. Ez az aránylag rövid idő alatt végbement hatalmas arányú fejlődés azzal magyarázható, hogy mindig kiváló képességü, szuggesztiv egyéniségü férfiak állottak a hitközség élén, akik nemcsak maguk áldozták minden energiájukat a hitközségnek, de megvolt a tehetségük arra is, hogy felkeltsék a nagy tömegek áldozatkészségét és ezt is a hitközségi munka szolgálatába állítsák. E kiváló férfiak — egyben a hitközség első elnökei és előljárói — a következők voltak: Abelesz Sámuel, a Nagyváradról származott Frankl Hermann, a nagy filantróp, aki bőkezüen támogatta a szegényeket, Perlmutter Izsák, Salzer Simon, óbudai Freudiger Mózes a hitközség volt elnöke, aki nagy tekintélyével és áldozatkészségével hathatósan előmozditotta a hitközség fejlődését, Schächter Jakab dr. orvos, filantróp, aki Tótisz Jakab dr.-ral együtt megalapította a Chevra Kadisát és annak első elnöke volt és Trebitsch M., aki az orthodox mozgalom első vezére és az autonómia egyik megalapítója volt. A hitközség első rabbijául Schreiber (Szófer) Joachimot választotta, aki nagyhirü talmudtudós volt, sok halachikus s egyéb talmudi vonatkozású munka szerzője. Schreiber főrabbi 16 évig vezette nagy szeretettel és hozzáértéssel a hitközséget. Megh. Budapesten 1886. és Pozsonyban temették el. A hitközség első temploma az Orczy-házi templom volt, melyet a Pesti Izr. Hitközségtől bérelt. Új templomokat a Csáky-u. 9. és a Tompa-u. 17. sz. alatt létesített a hitközség, majd 1913. Löffler Sándor és Béla müépitészek tervei alapján felépittette Kazinczy-utcai nagy templomát, mely a magyarországi orthodoxiának legszebb, legnagyobb és aránylag legmodernebb temploma. Ez a nagy templom sem tudta kielégiteni a nagyarányokban terjeszkedő hitközség tagjainak igényeit s ezért a hitközség fennállása óta a mai napig mintegy 25 imaházat is létesített. A hitközség kebelében Schreiber főrabbi halála után megindultak a harcok a főrabbi állás betöltésére. Két pártra szakadt a hitközség, az egyik pártnak, melynek Katz Mózes nagymagyari főrabbi volt a jelöltje, Freudiger Mózes volt a vezére, míg a Frankl Hermann vezetése alatt álló párt Reich Koppel (l. o.) verbói főrabbit jelölte. Megindult az agitáció a két jelölt érdekében és a harcot Schächter Jakab dr. döntötte el, aki nagyszámú híveivel együtt a Frankl-párthoz csatlakozott, minek következtében 1890. Reich Koppelt választották meg főrabbivá. Ez a választás még jobban kiélezte az ellentéteket, Freudiger Mózes a kudarc után, — bár akadályokat nem gördített az új főrabbi működése elé, visszavonult a hitközségi élettől és a visszavonulásban pártja is követte. Pedig ebben az időben nagy szükség lett volna Freudiger és nagyszámú híveinek tevékenységére. A hitközség helyzete ekkor még nem volt valami nagyon fényesnek mondható. Közintézményei egyáltalán nem voltak még, Talmud Tórája sem volt, mindössze egy szerény népiskolája. Kevés volt a hitközségi tagok száma is és ezeknek nagy része sem fizette az adót. A hitközség kiadásait főleg a kóser hús jövedelméből fedezték, de igy is csak a legnagyobb nehézségek árán tudták a szükséges összegeket előteremteni. Ilyen volt a helyzet, amikor Reich Koppel lett a főrabbi, akinek működése új korszakot nyitott a hitközség történetében. Reich Koppel kezdettől fogva az ellentétek elsimitására törekedett és bölcseségével, finom tapintatával sikerült lassan békességet teremtenie. Ez a folyamat lassú volt, de mikor a hitközség vezéreinek örökébe a fiúk léptek — Frankl Adolf (l. o.), aki az Orthodox Országos Iroda el-

nöke lett és óbudai Freudiger Ábrahám (l. o.), akit a hitközség elnökévé választottak — teljes lett az egység a hitközségben, ami hatalmas lökést adott a produktív munka megindulásának. Óbudai Freudiger Ábrahám egészen új alapokra fektette a hitközséget, modernül szabályozta az ügykezelést és Reich Koppel főrabbival karöltve az új intézmények egész sorát teremtette meg, úgy, hogy ma a hitközség a világ legegységesebb, legjobban szervezett és intézményekben egyik leggazdagabb hitközsége lett. A hitközség első iskoláját 1873. alapította. Ez az iskola két tanerős volt. A hitközség iskolaügyének hatalmas fejlődését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy jelenleg fiú és leány elemi és polgári iskolája, jesivaelőkészítője és Tórász emesz tanfolyama van, a tantestület pedig már 50 tagból áll. A hitközség intézményei a következők: Chevra Kadisa (alakult 1883.). Megalapítása főleg Schächter Jakab dr. érdeme, aki a Chevra Kadisa első elnöke volt. Ma nagy székháza és nagyszerűen kiépített szervezete van. Elnöke: Friedmann Izidor dr., aki nagy invencióval és hozzáértéssel vezeti ezt az intézményt. Méltó munkatársa Schlesinger Adolf alelnök. Gondnokok: Berger Sámuel, Filut Beinisch, Kornfein Ábrahám. Pénztárnok: Reitmann Manó, ellenőr Weinstock Vilmos, főtitkár Ábrahámsohn Ármin dr. A Chevra Kadisából indult ki az orthodox kórház létesítésének gondolata. A Chevra Kadisa jelenlegi elnöke Friedmann Izidor dr., orvos vetette fel az eszmét, amely csakhamar meg is valósult. Egy fiumei gazdag ember, Braun Bernardo vetette meg nagyobb alapítvánnyal a kórház alapját, de Schlesinger Adolf, Herzog József, a Chevra Kadisa volt elnöke, különösen pedig Freudiger J. Lipót a hitközség jelenlegi tb. elnöke is nagy érdemeket szereztek a kórház megalapítása körül. A kórház «A budapesti orthodox izr. hitközség Biró Dániel kórháza» néven 1920. nyilt meg a Városmajor-utca 64/66. sz. alatt s az egyetlen orthodox kórház a világon. 40—50 férőhelye, szanatóriumi része van. A kórház szelleme szigorúan vallásos. Kiváló orvoskara is erősen konzervativ vallási tekintetben. Igazgató főorvosa Rosenák Miksa (l. o.). Ugyanő a vezetője a hitközség nyilvános ambulatóriumának, mely 1912. nyilt meg a Kertész-utca 32. sz. alatt. Itt vagyontalan bejáró betegek díjtalan kezelésben és részben ingyenes gyógyszerellátásban részesülnek. 1822-ben alapította a hitközség az aggok házát, amelynek elnöke Friedmann Izidor dr. A nőegylet 1910. alakult. Elnöke: Schächter Jakab dr.-né társelnökök: Abelesz Emilné és Präger Samuné, alelnökök: Tauber Ignácné, Blau Ábrahámné és Klein Jakabné. A szegények ingyen ebéddel való ellátására alakult 1914. az Orthodox Népasztal Egyesület, amelynek díszelnökei óbudai Freudiger Ábrahám és Korein Dezső, elnökei Berger Sámuel és Weisz Mór. Még 1871. létesült a hitközség keretén belül az Országos Bikur Cholim Egyesület a betegek gyámolítása és ritualis élelemmel való ellátása céljából. Elnöke: Sebestyén Antal dr., alelnöke: Stern Simon. Nagyon eredményes tevékenységet fejt ki a Hizoháru bizottság, amely a Budapesten, vidéken és külföldi jesivákon tanuló szegény talmudifjakat látja el havi segéllyel, ruhával és cipővel. A bizottság elnöke óbudai Freudiger Ábrahám. A vagyontalan iparosok és kereskedők számára kamatmentes, hosszú lejáratú kölcsönöket folyósít a «Gemilusz Cheszed» bizottság, melynek elnöke Deutsch Géza, alenöke Weintraub Vilmos. A Kerületközi Talmud Tóra Egyesület elnöke Korein Dezső, társelnökei Kahán Frankl Sámuel és Zucker Henrik. Az orthodox ifjúság két egyesülete a Tiferesz Bachurim és az Ec chajim, előbbinek Stern Ödön, utóbbinak Baumann Dávid az elnöke. Szociális szempontból nagyjelentőségű a Heiden Dóra elnöklete alatt működő Hanna Gyermekvédelmi Egyesület, mely naponta 200 gyermeknek ad ingyen ebédet s évenként ugyanennyi gyermeket ruház fel. A hitközség intézményei közé tartozik még a Machziké Hadasz egyesület, melynek elnöke Reich Koppel, társelnökei Süsszmann Viktor rabbi, óbudai Freudiger Lipót és Ausch Ignác (Bonyhád), továbbá a Sász Chevra, mely Klein Márkus elnöklete alatt működik. A hitközség tagjai között többen vannak, akik a társadalmi és közgazdasági életben előkelő szerepet visznek. Ezek: óbudai Freudiger Ábrahám (l. o.) és Lipót a hitközség elnökei, a Freudiger Mózes fiai hatalmas ágynemű és textilgyár főnökei, Frankl Adolf (l. o.), Hartstein Lajos (l. o.), Korein Dezső (l. o.), Mauthner Henrik (l. o.), Deutsch Vilmos bankár, Rakonitz Gyula dr. ügyvéd, Fejér Lajos és Dános László kormányfőtanácsosok, építési vállalkozók, Rein Artur dr. ezredorvos, Bárkány Ármin nagykereskedő, földbirtokos, Deutsch Géza nagykereskedő, Tauber Vilmos nagykereskedő, Stein Artur dr. ügyvéd, a Hagyomány c. lap szerkesztője, Stern Simon dr. ügyvéd, Lindenbaum Lipót mérnök, Kahán Frankl Sámuel talmudtudós stb. A hitközség területén több vallásfilozófiai és bibliai vonatkozású munka jelent meg. Így Schreiber Szófer Joachim főrabbi munkái: *Machne Chajim* (5 részben); *Saaré Chajim; Kol Szófer; Divré Saaré Chajm; Tilim magyarázat* (1870—86); Schreiber Jakab rabbi két kötetes *Tórasz Chajim* c. könyve (1904); Friedländer Dávid talmudtudós munkája: *Szod Hoibur* (1880); Geller Mór könyve: *Talmudschatz* (2 részben 1880), óbudai Freudiger Mózes, *Móse Jedaber* c. munkája (1926) stb. A hitközség történetét Löffler Henrik (l. o.) főtitkár dolgozta fel (kézirat). A hitközség tagjai közül óbudai Freudiger Ábrahám és Frankl Adolf rendelkeznek több ezer kötetet kitevő, igen értékes zsidó könyvtárral. A hitközség lélekszáma 50,000, az adófizetők száma kb. 7000. Foglalkozás szerint a hitközség tagjainak tulnyomó része kereskedő, iparos és vállalkozó, de sok az intellektuális pályán levő tanár, tanító, orvos, ügyvéd, mérnök, hivatalnok stb. A hitközség mai vezetősége: főrabbi: Reich Koppel királyi tanácsos, felsőházi tag, rabbik: Süsszmann Viktor, Steif Jonathán, Grosz József, elnök: óbudai Freudiger Ábrahám, tiszteletbeli elnökök: Frankl Adolf és óbudai Freudiger Lipót, alelnökök: Deutsch Géza és Schreiber Sámuel, pénztárnok: Bárkány Ármin, ellenőr: Stern B. Sámuel, előljárók: Klein Márkusz és Schlesinger József, gondnokok: Friedmann Alfréd, Ratzes-

dorfer Lipót, Reitmann Manó, Spitzer Jakab, Tauber Mihály, Tauber Simon és Weisz Mór, főtitkár: Löffler Henrik, titkár: Pápai Márton dr. Az iskolaszék tagjai: elnök: Klein Márkusz, alelnök: Stern Simon dr., gondnokok: Rosenbaum Gyula, Zsoldos Zsigmond dr. és Singer Lipót, jegyző: Tauber Emil. V. A.

Budapesti orthodox iskolák. A kongresszus után létesültek. Legrégibb iskolatípusa az elemi fiúiskola, melyet 1873. az Andrássy-út és a Dobó-utca sarkán nyitottak meg. Geller Mór volt az első igazgatója az iskolának, melyben főleg héber tárgyakat tanítottak és az előadás nyelve kezdetben a német volt. 1893-ban Reich Koppel (l. o.) főrabbi kezdeményezésére megnyílt a «Tórász Emesz» jesiva-előkészítő tanfolyam. 1898-ban szervezte meg a kiváló szaktudású néhai Zsengeri Samu igazgató a polgári iskolai tanfolyamot, Az ő működése alatt avatták fel az iskola mai impozáns épületét (Dob-u. 35. szám alatt), melynek néhai óbudai Freudiger Mózes (l. o.) volt hitközségi elnök, a nagy tanügybarát volt a megteremtője. Ebben az épületben nyertek elhelyezést az 1917. megnyílt elemi leányiskola, az 1920. létesített polgári fiúiskola és 1921. a polgári leányiskola. 1920 óta valamennyi iskola igazgatója Deutsch Adolf dr. (l. o.), akinek hozzáértő vezetése alatt az iskola sokat fejlődött. Az orthodox-iskolák közé tartoznak még az elemi leányiskola (Kertész-u. 32.), vezetőtanítónője: Paneth Jenőné és a Magdolna-utcai fiú- és leányiskola, melynek Wirth Henrik c. igazgató a vezetője. Az iskolaszék eddigi elnökei Tótisz Vilmos dr. és Rakonitz Gyula dr. voltak, jelenlegi elnöke Klein Márkus. A tantestületnek 50 tagja van. A növendékek száma évről évre gyarapodik. Az iskola nevelő- és oktatómunkájának iránya, hogy hazafias szellemű, héber tudományokban jártas, hithű polgárokat neveljen az ifjúságból.

Budapesti Talmud Egylet *(Sász Chevra).* Alakult 1842. Alapítói s egyben első elnökei Fleischmann Ede és Taub Gusztáv voltak, akik minden idejüket és vagyonuk nagy részét az egylet céljaira áldozták. A miniszterium 1852. hagyta jóvá az egylet alapszabályait, melyek szerint a B. célja, hogy talmudi és bibliai előadások tartásával a hagyományokat elhúnyt tagok és alapítványozók emlékét kaddis-ima mondásával ápolja. E célból fentart egy imaházul is szolgáló tanintézetet, továbbá egy könyvtárt, mely jelenleg több mint 2000 kötetből áll. Alkalmazásában áll két kiváló Talmud-tudós, akik közül az egyik, az u. n. Sász-rabbi naponta kétszer: reggel és este Talmud-előadásokat tart megfelelő magyarázatokkal; a másik pedig esténként bibliai előadást tart és szombatona «Haftorát» adja elő. A B. autonom testület, mely nem tartozik egy hitközséghez sem s ezek részéről sem anyagi, sem erkölcsi támogatásban nem részesül. Az egylet tagdíjakból, alapítványokból és önkéntes adományokból tartja fenn magát. Tagjainak száma kb. 1000. Alapítványai között legjelentékenyebb a Porgesz Bernát és neje szül. Blasz Rozália féle. Az általuk hagyományozott nagy pénzösszegből az egylet egy háromemeletes házat vásárolt, melynek jövedelméből állandóan 20—30 talmudistát részesít hathatós támogatásban. A B.-ből indult ki annak idején a mozgalom, mely a budapesti orthodox hitközség megalakítására vezetett. Előadói mindig a legkiválóbb tudósok voltak, akik közül különösen Suszmann Wolf, Szoffer Lázár, Herskovits Mihály és Eppler Mór emelkedtek ki. Az előadásokat naponta átlag 100-an látogatják, de a hallgatók száma állandóan emelkedik s erre való tekintettel az egylet legutóbb egy új tantermet építtetett. A B. évi költségvetése kb. 30.000 pengő, melynek több mint a felét jótékonycélra és szegény talmudisták támogatására fordítja. Az egylet mai vezetősége: Fleischmann Manó (az alapító unokája) elnök, Taub Ármin dr. pénztárnok, Bodánszky Lajos ellenőr, Kohlmann Nándor főtitkár s egyben előadó, Rabinek Bernát és Ehrenfeld Samu templom-előljárók, Spiegel Ármin, Salamonovits Géza és Rosenberg I. Lipót előljárók.

Budapesti vonósnégyes néven ismerik külföldön a Hauer—Roisman—Ipolyi—Son együttest, amely tizenhat esztendővel ezelőtt alakult. A zenevilágban jóveretű neve van ennek a The Budapest String Quartettnak. K. K.

Budavári zsidó-utca. A mohácsi vész előtt Budán két zsidó utca volt. Az egyik 1246 körül keletkezett, mikor IV. Béla Buda-várát megalapította és a vár legelső lakói között már zsidók is voltak. Ezek a zsidók valószínűleg még a vár felépülése előtt a legszélső északi részen, a mai Bécsi-kapu (l. *Szombat-kapu)* helyén telepedtek le és körülbelül hatvan évvel a vár alapítása után 1307. ide építették a zsinagógájukat is. Ez az utca, ahol a zsinagóga állott és amelyet a zsidók nagyrésze lakott, a mai Bécsi-utca, amely a mai Bécsi-kaputól az Iskola-térig vezet és amely akkor a Szt. Miklós-utca nevet viselte. A másik, a «Zsidó-utcá»-nak nevezett kis utcába a zsidók csak Nagy Lajos után telepedtek meg a vár nyugati részén, amikor a zsinagóga mellett már nem fértek el, vagy házat nem szerezhettek. Ez az utca a mai Fehérvári-kaputól (l. *Zsidó-kapu)* délkeleti irányban húzódott a királyi vár felé egészen a mai Sz. György-tér közepéig. Ebben a zsidó-utcában meglehetősen sűrűn laktak zsidók és az utca nagyobb részét zsidók házai foglalták el. Ebben az időben tehát a zsidók a vár északi és nyugati kapuja mellett két külön utcában laktak, de közöttük keresztényeknek is voltak házaik. 1424-ben azonban a zsidóknak innen ki kellett költözködniök, mert itt építették fel a Szt. Zsigmond-templomot. Azóta ezt az utcát «a volt», vagy «régi zsidó utca» néven említik, a zsidók pedig oda költözködtek a többi zsidó által lakott utcába, vagy legalább is a szomszédságába, ahol a zsinagóga volt, az északi oldalon. A mohácsi vészig ez az egy zsidó-utca volt csak Budán, amelyet ténylegesen is így neveztek el és úgy lakosságára, mint területére nézve jelentékenyen meggyarapodott. Nagyban befolyásolta ezt az a körülmény is, hogy Buda néhány évtizeddel később a zsidó praefectura székhelye lett (l. *Zsidó praefectura).* U. L.

Büdszentmihály, nagyk. Szabolcs- és Ung vm. 8255 lak. A B.-i orth. hitközség 1847. alakult meg, de már a XVIII. sz. végén is laktak

B.-on zsidók. A *Szentmihály község története* c. könyvben olvasható, hogy «1787. Fried Mózes, Farkas Márton, Braun Izsák és Sime nevű izraeliták korcsmárosok voltak B.-on». Évtizedekig csak szórványosan költözött be egy-egy zsidó család s csak a 40-es években voltak annyian, hogy hitközséget s egyidejűleg Chevra Kadisát alapíthattak. Az alapítók neveit nem ismerjük, miután egy tűzvész alkalmával a hitközség levéltára elpusztult. Annyit tudunk, hogy a hitközség első elnöke, akinek az alapításban is bizonyára oroszlánrésze volt, Sichermann Ignác földbirtokos volt. Az első rabbit az 50-es években választották Rollenberg Sámuel személyében, aki 1873. halt meg. A hitközség alapszabályait 1899. hagyta jóvá a minisztérium, amikor is az elöljáróság tagjai a következők voltak: Grünfeld Juda főrabbi, Stern Miksa elnök, Biermann Henrik gondnok, Glück Lajos pénztárnok, Stern Márkusz ellenőr, Kohn Dávid, Rollenberg Márton és Weinberger Mór elöljárók. A hitközség 1903. saját erejéből építette fel nagy templomát. Ugyanekkor egy kisebb «bészhamidras» is épült. 1880-ban létesítette a hitközség kéttanerős népiskoláját, mely jelenleg Mandel Manó igazgató vezetése alatt áll. Van ezenkívül a hitközségnek három tanerős Talmud Tórája, amelyet kb. 80 növendék látogat. Jesivát is alapított a hitközség, amely Grünfeld Simon főrabbi, a híres talmudtudós vezetése alatt áll s növendékeinek száma meghaladja a 100-at. A hitközség évi költségvetése 5000 P, amelyből egy részt szociális és filantrópikus célokra fordít. A hitközség anyakönyvi területéhez Tiszabüd község tartozik. A hitközség lélekszáma: 820, a családok száma 150, adót 145-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 tanító, 60 kereskedő, 8 köztisztviselő, 4 munkás, 1 nagyiparos, 5 orvos, 1 magántisztviselő, 23 iparos és 41 szabad pályán levő. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 16 esett el. A hitközség mai vezetősége: Grünfeld Simon főrabbi, Lőwy Géza elnök, Biermann Henrik gondnok, Braun Márton pénztárnok, Kohn Gusztáv ellenőr, Berger Sámuel, Ádler Herman, Klein Jakab, Schwarc Bernát, Schwarc Márton és Weinberger Mór elöljárósági tagok.

Budun *Dávid*, rabbi kohanita-családból származott, Lurja Salamonnak volt tanítványa és vitatársa Mózesnek. Iszerlesz *Migdal Dóvid* (megjegyzések Gittin traktátusához) c. műve Szalonikiben jelent meg 1597. Budán működött.

Bún *Samu*, pedagógus, szül. Lakompakon 1844 okt. 29. Előbb tanítói, majd felső kereskedelmi tanári oklevelet szerzett és 1868. Nagykanizsán, 1883-tól kezdve Hatvanban működött, mint az ottani zsidó iskolák tanítója. 1891-ben ismét Nagykanizsára hívták meg az ottani zsidó polgári, majd egyszersmind a felső kereskedelmi iskola igazgatójának. Ezt az állását 1916. bekövetkezett nyugalomba vonulásáig töltötte be. Tiszteletbeli tagja az Orsz. izr. tanítóegyesületnek és királyi tanácsos. Írt több tankönyvet. Fia *B. József**, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank vezérigazgatója. S. R.

Bűnbánat, a bűn jóvátételének egyik módja, mely azonban nem érvényesül abban az esetben, ha még a kártérítés, megkövetés vagy a becsület helyreállításának lehetőségei nyitva állanak. A B.-ot a Biblia gyakran emlegeti és a Zsoltároknak egész sora ad meghatóan költői kifejezéseket ennek az érzelemnek. Ennek megnyilatkozási formái: bűnbánó ima, bűnvallomás, zsáköltés, hamvazkodás, görnyedtállás, földönfekvés, szakáll- és hajtépés, ruhabeszakítás, templomban való gyülekezés. A próféták prédikációinak is egyik főtémája a B. «Sziveteket tépjétek, ne a ruhátokat és térjetek meg Istenhez». (*Jóél* 2. 13). Ezékiel próféta szava szerint is Isten ezt mondja: Én nem kívánom a halálra szántnak halálát, hanem térjetek meg és maradjatok életben (18. 32). A B.-nak van szentelve a Tórában az engesztelőnap (l. *Jom ha-Kippurim*), melyről a Talmud azt tanítja, hogy csak az embernek istennel szemben elkövetett (vallási) bűneit engeszteli, de ember és ember közötti (erkölcsi) bűnöket csak abban az esetben, ha a B.-ot a megkövetés is kiegészíti. (E tórai verset t. i.: «E napon engesztelődik irántatok, hogy megtisztítson minden bűneitektől, || az Isten előtt tisztán álljatok» a mondat metszet áttételével így olvassa: . . . minden bűneitektől Isten előtt || (de nem emberrel szemben) || tisztán álljatok».) A B. érzése a zsidóságban páratlanul áll, ez adta meg az Engesztelés napjának azt a csaknem emberfölöttien mélységes hangulatot, melyet hiába keresünk bárhol. A B. az Engesztelés-napot megelőző tíz napra (Bűnbánat tíz napja l. o.), sőt ezt megelőző néhány «szelichósz» napra is kiterjed, azonkívül a mindennapi főimába is külön szakaszokban jut kifejezésre. A Talmud is sokat foglalkozik a B. tanával. Jellemző humánus és szabadelvű felfogására ez a homiliája: Kérdezték a bölcseségtől (értsd: a «Bölcseség» bibliai könyveitől): mi történjék a bűnössel? azt felelte (a Példabeszédekkel): A bűnösöket üldözőbe veszi a gonoszság. Kérdezték (ugyanezt) a próféciától: azt felelte: (Ezékiel próféta szavával): «A bűnös lélek haljon meg»; kérdik aztán a Tórától, ez azt feleli: «hozzon áldozatot és ki lesz engesztelve» és végül magához Istenhez fordultak és ő így válaszolt: «tartson bűnbánatot» (*Beráchót* 34). A B.-nak külön imatípusa az ú. n. *Vidduj* (l. o.) bűnvallomás. A B.-ot azonban számos dolog meghiusítja. Majmuni felsorolásában 24 ilyen akadálya van a B.-nak, többi között: ha valaki másokat bűnös útra vezet, ha valaki nem tartja vissza fiát a bűntől, ha a B.-ra támaszkodva azt mondja, hadd vétkezzem, majd megtérek, ha valaki szakít a közösséggel, ha orgazdaságot követ el, ha megvesztegetést fogad el, ha szegény ember zálogát használatba veszi, ha elfogad ételt olyantól, kinek magának sincs annyija, hogy jóllakhasson, ha tisztességes embereket gyanúba vesz, ha mások szégyene árán keresi becsületét. A bűnvallomást, mely az Engesztelő napi főima végén foglal helyet, jellemzi, hogy többes számban van írva és ezzel kifejezésre juttatja azt, hogy minden elkövetett bűnnek mindnyájan vagyunk részesei az emberi szolidaritásnál és kölcsönös felelősségnél fogva. Jellemzi továbbá az is, hogy egyetlen tisztán vallási bűnt sem tartalmaz a kb. 40 bűn felsorolásában, melyek mind erkölcsi, illetőleg társadalmi vonatkozásuak. B.-i imákat

kell felismerni egyes Zsoltárokban is főkép az 51-ben. F. M.

Bürger, 1. *Albert (boroskrakkói)*, szül. Vajasdon 1861. Kereskedelmi akadémiát végzett, majd Marosvásárhelyen számos nagy iparvállalatot alapított. Tagja a román szenátusnak, az Iparkamarának elnöke és az erdélyi gyáriparosok alelnöke. Sz. I.

2. *B. Theodor*, (Pillitz Dániel (l. o.) rabbi írói álneve) hittudós, szül. Magyarországon, élt a XIX. század első felében. Feltünést keltő kötete jelent meg *Der Talmud und die Perfectibilität des Mosaismus vom Standpuncte der Reform beleuchtet* (Pest 1845).

3. *B. Zsigmond*, gordonkaművész, szül. Bécsben 1856 febr. 8., megh. Budapesten 1908 máj. 14. Moser és Popper voltak a tanárai. Elméleti tudását Graedenernél és Nottebohmnál sajátította el. 1872-ben lépett fel először, egy gimnáziumi hangverseny alkalmával. Nagyon sokat hangversenyezett. Kitünő művészekkel (Wienrawsky, Patti, Alfred Grünfeld, Ernst Loewenbeg, Breitner, Marsik, Johannes Wolf) járta be Ausztriát, Magyarországot, Német-, Francia-, Orosz-, Törökországot, Dániát és Angliát. Aztán leszerződött a bécsi és müncheni operákhoz. 1894-ben megalapította a Grünfeld-B. vonósnégyest. 1887 óta a m. kir. Operaház első szólócsellistája, a Nemzeti Zenede tanára volt. Több kompozíciója, Schubert, Schumann átirata jelent meg. K. K.

Bús *Ilona*, költő, szül. Nagykállóban 1901. Tárcái és szabadformájú, mélyérzésű versei az Ujságban és a Népszavában jelentek meg. Verses könyvei: *Most indulok* (1925) és *Napharang* (Mentor-kiadás 1928).

Bús-Fekete *László*,* színmű- és regényíró, szül. Kecskeméten 1896. Eleinte építésznek készült és a Műegyetemen folytatta tanulmányait, majd bejárta hosszabb ideig a külföldet. 1914 óta költeményei, elbeszélései, krokijai jelentek meg napilapokban és szépirodalmi folyóiratokban. Utóbb a színpadnak is kezdett dolgozni. Nevét a Magyar Színházban 1921. bemutatott *Búzavirág* című színművével tette ismertté. A Belvárosi Színházban került szinre 1924. *Mihályiné két lánya* c. vígjátéka, a Renaissanceban 1926. *Hűségszérum* c. színműve. Számos operettlibrettót is írt. Regényei: *Pravaz; Baba.* Könnyed szórakoztató író, akinek jelentékeny közönségsikerei voltak. Sz. G.

C

Caddik *(h.). Szent*, igazságos. A chásszideusok között a rabbi, akit a köznép csodatevőnek tart.

Caddikim gemurim *(h.), tökéletesen jámborok.* Ők azok, a Talmud szerint, akik roshasonó napján az élet könyvébe iratnak és a róluk való ítéletet mindjárt meg is pecsételik. Kész és megmásíthatatlan ítéletet kapnak ekkor a leggonoszabbak is *(rèsoim gemurim).* A leggonoszabbak azonnyomban a halál könyvébe iratnak és az ítéletet mindjárt pecsét alá teszik. A középszerűek *(bénoszajim)* sorsa ros-hasonótól jomkippurig függőben marad *(Ros hasána* 16 b). F. M.

Cádok, főpap Dávid király uralkodása alatt. *(Kron.* I. 24, 3). Később a szadduceusok (l. o.) ő reá vezették vissza pártjuk eredetét; ezzel pártjuk szellemét úgy tüntették fel, mintha azt Dávid királytól örökölték volna.

Cajus Gábor*, orvostudor, szül. Kisteleken 1802., megh. 1865. A szegedi kórház orvosa volt. Tanulmányt írt *Das Rochusspital in Szegedin* címen (Zeitschrift für Natur- und Heilkunde, 1852).

Cár bal hachájim *(h.), állatkínzás*, átfogóbb értelemben minden élő lény megkínzása.

Cáv, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 6. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Égő- és örömáldozat, Áron és fiainak felavatása. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jeremiás könyve* 7. fejezetének 21. versétől a 8. fejezet 3. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a prófétánál is az áldozatok erkölcsi tartalmáról van szó. F. D.

Cavóó *(h.*, korrump. *cvóe). Végrendelet.* Nagy ethikai értéke van a héber irodalomban az úgynevezett végrendelet-irodalomnak. Zsidó tudósok már a középkorban kultiválták. A végrendelet rendszerint a családnak szólt, de magas erkölcsi tartalmával olykor az egész korszakra hatott. A magyarországi rabbik C.-i között legnevezetesebb a Chaszam Szófer (l. o.) és a Semen Rokéach (l. o.) végrendelete. F. M.

Cedókó *(cedáká, h.), Jótékonyság.* A bibliai héberségben igazságot jelent, csak az új héberségben nyerte mai — jótékonyság — jelentését. C.-t «adni» annyit jelent, mint kegyes cselekedetet gyakorolni a vallás alapján, amely jótékonykodásra kötelez. Ugyanezzel a szóval jelölik azokat a templomi adományokat is, melyekkel a hitközség szabadon rendelkezik. Az adományozás rendszerint a C. számára felajánlott tétellel kezdődik. Minden zsidó testület és minden zsidó kötelessége, hogy jótékonyságot gyakoroljon. A Biblia korában tizedet adtak a kohanitáknak (l. o.) a zsidó állam összeomlása után megszünt a papoknak szánt szolgáltatás és helyébe a szociális értelemben vett jótékonyság lépett. Szigorúan vallásos zsidók az ősforma iránt való tiszteletüket azzal fejezik ki, hogy a jótékonyságot még ma is tized alakjában gyakorolják és keresetük tizedrészét elosztják (l. *Jótékonyság).*

Cědókó tacil mimovesz *(h.). A jótékonyság megment a haláltól.* Salamon Példabeszédeiből való mondás, melyet főkép temetéseknél és a hazkóró (l. o.) utáni napokon a perselygyüjtés alkalmával mondanak.

Cëenó urenó (magyarul: jójjetek és lássátok), vulgo: *Cenerene* a neve annak a német zsargónban írott könyvnek, mely főleg Mózes öt könyvének fordítását és a hozzá fűződő lengendás magyarázatokat tartalmazza. Úgy is nevezik, hogy *teits chimis* = német Pentateuchus. Tartalmazza továbbá a prófétai leckékre vonatkozó legendákat is, valamint az öt Megillához fűződő hagyományos magyarázatokat, főleg Jeruzsálem elpusztulásának legendás történetét. A könyv leginkább asszonyok számára készült, kik azt régen nagy szorgalommal forgatták, különösen szombat délutánokon. A könyv a XVII. sz. első feléből való. Magyarra Büchler Zsigmond, albertirsai rabbi fordította. F. D.

Cefanja *Próféta.* Könyve a tizenkét kisebb próféta sorozatába tartozik és abban a korban keletkezett, mikor Judeában az assyr politika nyomása és kultúrájának hatása már érezhetővé vált, de a Jósia király alatt erőre kapott reakció még nem mutatkozott. A próféta az Istenítélet eljövetelét látja és így jövendöl: «Közeledik az Urnak nagy napja, közel vagyon már és nagyon siet. Nagyon keserves az Isten napjának kiáltása, kesereg a hős is akkor. Haragnak napja az a nap, szorongatásnak és nyomoruságnak napja, háborúságnak és pusztulásnak napja, sötétségnek és homályosságnak napja, ködnek és felhőnek napja. Kürtök és riadások napja az erős várak és a magas tornyok ellen.» (*Cefanja*, 1. 14—16.) A katolikus liturgia is átvette a megfélemlítő jövendölést. (*Dies irae, dies illa.*) F. M.

Cegléd, rtv. Pest vm.-ben, 36,929 lak. A (kongresszusi) hitközség 1850 körül alakult. Ezen időpont előtt milyen volt a zsidó élet C.-en, arra vonatkozólag nincsenek feljegyzések, Tény az, hogy az első zsidó családok — Oberländer Mór, Schilleger Márton, Berger N., Beck Dávid és Taffer Izsák — Albertirsáról származtak és az 50-es évek elején telepedtek le C.-en. Letelepedésük után a környékről beköltözöttekkel meggyarapodva alakították meg a hitközséget a helytartótanács engedélyével. 1855-ben Chevra Kadisát létesítettek, a következő évben kibéreltek templom céljaira egy magánházat, de pár év mulva már építtetett a hitközség egy kis zsinagógát. 1864-ben került tető alá a két tanerős népiskola. Pár évtized multán a hitközség gyors fejlődése következtében szűknek bizonyult a kis templom, úgy hogy 1905. a hívek saját erejükből új, díszes imaházat emeltek. Egymásután létesültek a hitközség keretében a különböző intézmények és egyletek. A Chevra Kadisát 1855. létesítették; későbbi fejlődését főleg két volt elnökének Váradi Dávidnak és fiának Váradi Sámuelnek köszönheti. A szegény gyermekek felruházását célzó Malbis Arumim 1864., a nőegylet 1872., a Bikur Cholim 1886. és a leányegylet 1908. létesült. A hitközségnek magasabb közhivatalt betöltő tagja Halász László dr. közjegyző volt, akit 1920. nyugdíjaztak. Két olyan szülötte is van a hitközségnek, aki hírnévre tett szert: Nádai Pál (l. o.) író és esztétikus és Fenyves Gábor (l. o.) zongoraművész. A hitközség lélekszáma 1100, 302 családban, a tagok közt 284 fizet adót. 6 gazdálkodó, 4 tanító, 190 kereskedő, 12 ügyvéd, 7 köztisztviselő, 6 orvos, 15 magántisztviselő, 12 iparos, 1 mérnök 30 magánzó és 4 munkás van a hitközség tagjai. között. A hitközség költségvetése 25,640 pengőre rúg, mely összegből 1450 pengőt fordítanak filantropikus és szociális célokra. A hitközség hadbavonult tagjai sorából 13-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Feldmann József főrabbi, Halász Márton dr. ügyvéd elnök, Almási Sándor dr. ügyvéd alelnök, Hirsch Lajos pénztárnok, Fischer Menyhért ellenőr, Hirsch Gyula és Róna Artur gondnokok, Knöpfler Béla igazgatótanító jegyző és Bischitz Dávid iskolaszéki elnök. A Chevra Kadisa elnöke Fischer Ede, a nőegylet elnöknője Wahl Ignácné, a Malbis Arumim vezetője Bischitz Dávid, a Bikur Cholimé Feldmann József dr., a leányegyleté Szenes Erzsébet.

Celem *(h.), faragvány.* A közhasználatban: kereszt. Így Sopronkeresztur héber neve: C.

Cenzura. A héber iratok és könyvek C.-ját a római kath. egyház zsinati határozatainak alapján intézményesítették abból a célból, hogy felülvizsgálhassák, vajjon a zsidó iratok nem tartalmaznak-e eretnekséget. Ettől a szemponttól függött valamely héber könyv vagy kézirat terjesztésének lehetősége. Ha az iratot veszélyesnek tartották egyházi szempontból, akkor nem csupán azt kobozták el, hanem valamennyi másolatát is elégették. Számos esetben a szöveg revíziójára is vezetett a C. s innen van a régi talmudkéziratok némely eltérése. Főképen Itáliában volt ez szokásos, miután az inkvizició itt néha tudósokat (részben ker. teológusokat, részben kikeresztelkedett zsidókat) vett igénybe a felülvizsgálásnál. A C. szó a XII. sz. közepén merül fel; censor volt a címe annak, akit a római kath. egyház kinevezett abból a célból, hogy megállapítsa, hogy mennyiben szorulnak a kéziratok revizióra s hogy annak megtörténte után átadhatók-e a forgalomnak. Állami cenzorok ezzel szemben csupán a XVIII. sz. közepétől fogva voltak és pedig Ausztriában, majd Oroszországban, míg Itáliában egyházi cenzor volt, akinek engedélyezését az olaszországi héber könyveken a XVI. sz. óta olvasni lehet. Ezek *reveditor*-nak, *riveditore*-nak, *revisore*-nak, esetleg *expurgator*-nak nevezték magukat. Itt tehát inkább csak revizorról van szó, mint cenzorról. A cenzor szó egy 1595. Mantovában megjelent héber könyvön fordul elő, de később a többi kifejezést használták, mert a héber könyvet, mint a zsidó vallás termékét a kath. egyház már előre tévedéseket tartalmazónak minősítette, nem vette azonban annyira gondjaiba, mint az egyházi írók egyházi termékeit, amelyekre a tulajdonképeni cenzort kirendelte. Külön az egyház általános intézkedéseitől még az inkvizició is beleavatkozott már az igen korai időkben a héber iratok C.-jába. Ehhez képest számos könyvelkobzásról, kézirat- és könyv-auto de fé-ről tudunk, főképen Franciaés Spanyolországban (l. erre vonatkozólag *Kereszténység és zsidóság viszonya* címszót), de német területen is. A cenzor eljárása a következő volt: a héber iratokat és könyveket beszedték tulajdonosaiktól az inkvizició nevében és intézkedésére és beszállították őket a városi hatóságokhoz. Elrejtést nem csupán konfiskáció-

val és pénzbirsággal, hanem bebörtönzéssel és vagyonelkobzással is büntettek. Az összeszedett könyveket a revizor átvizsgálta s a neki nem tetszőt elkobozta, tulajdonosát pedig megbüntette. A kijavított könyvet v. kéziratot a tulajdonos visszakapta s mellé engedélyt, hogy olvashatja. Minthogy az inkvizicionak ez a hivatalos tevékenysége az alkalmazott fizetésével járt, ennélfogva természetesen ezt is a zsidóknak kellett fizetniök. A kijavított kéziratot v. könyvet szigorú büntetés mellett nem volt szabad visszajavítani. Minden olyan kitétel, amely akármire is vonatkozott, de nem felelt meg a kath. egyház felfogásának, elítéltetett; ilyenek voltak p. o. az idolatriára, a kitértekre stb.-re vonatkozó kitételek a Talmudban és a későbbi iratokban. De a zsidóságot közelről érintő kiválasztottság, az eljövendő Messiásban való hit és más hasonló dolgok szintén töröltettek, sőt annyira mentek az egyházi cenzorok, hogy a *kódós* és *cádik* (szent és jámbor) kifejezéseket is törölték, miután az nem keresztényekre vonatkozott, hanem csupán zsidó mártirokra. A törlés tintával történt és teljesen olvashatatlanná és rekonstruálhatatlanná tette a szöveget. Sok helyt a cenzor nem vett annyi fáradságot, hogy az inkriminált mondatot vagy szavakat áthúzta volna, hanem ehelyett egy egész lapot kitépett, vagy leöntött. A korrigálandó vagy kihúzandó kitételek jegyzékét a mintául szolgáló *Index Expurgatorius* tartalmazta. Ha a C.-művelet megtörtént, akkor igazolványt állított ki a cenzor latin, olasz vagy héber nyelven s azt a könyv címlapjára ragasztotta. Ugyanegy könyvet ugyanaz a hatóság, tehát többnyire maga az inkvizició, többször is bevonhatott és felülvizsgálhatott. Némelyik könyv félszázad alatt öt C.-án ment át s valamennyi különböző hibákat fedezett fel benne. A XVIII. sz. közepétől kezdve a tartalmi részt már kevésbbé szigorúan ítélték meg s az egész inkább formaság volt és illetéktelen beavatkozás. Az egyes cenzorok enyhesége jó- vagy rosszakarata, esetleg megvesztegetése vagy családrésága is szerepet játszott a C.-ban. Számos hely tanuskodik az egyházi cenzorok hajmeresztő tudatlanságáról. Az állami C. első esete 1263-ból való, amikor Jakab aragoniai király ezt elrendelte. A C. a teljes Talmudkiadások elégetésével hatott legnagyobb mértékben a zsidóságra. Ezek közt leghíresebb volt az 1551-i római. Igen érdekes az 1578—81-i báseli Talmud-kiadás, mely XIII. Gergely pápa külön engedélyével durván megcsonkítva került ki a nyomdából, a legesztelenebb kihagyásokkal. 1592-ben az inkvizició hivatalosan kijelentette, hogy a zsidóknak «nincs joguk a Biblián és héber grammatikákon kívül más könyveket tartani». Azonban ez nem volt keresztülvihető. Általában véve Spanyolország és Portugália kivételével, ahol a zsidókat máglyával kiirtották, a többi államokban az inkvizició nem bírt a zsidókkal, akárhogy is gyakorolta a C.-t s akárminő rendszabályokat is foganatosított. Épen Itália, a C.-nak évszázadokon át főhelye, volt a legszebben kiállított héber tudományos művek születési helye s a XVI—XVIII. sz.-ban Velence, Livorno, Mantova és Cremona héber editiói a leghíresebbek közé tartoznak máig is. A XIX. sz.-ban a C. főhelye Oroszország volt, ahol a legtöbb héber könyvet nyomták az egész világon. Itt a század eleje óta államilag kinevezett cenzorok működtek s ezek maguk többnyire zsidó tudósok, néha a legelső kategóriából való nagy tudósok, minden esetben pedig kitűnő hebraisták voltak. Szerepük itt kizárólag az volt, hogy a politikai megnyilatkozásoktól távoltartsák a nagyszámú hébernyelvű, de világi tartalmú könyvet, folyóiratot stb.-t, míg a teológiai részbe egyáltalában nem kívánt az állam beavatkozni. A fontos az volt, hogy a cárért való ima bent legyen az imakönyvben, hogy a folyóiratok társadalom-politikai dolgokról ne írjanak; így p. o. egy cári rendelet 1891-ből a C.-nak megparancsolta, hogy a hébernyelvű folyóiratok azon híreit ellenőrizze, amelyek hitelt adnak «annak az új és széles körökben elterjedt híresztelésnek, hogy némely egyénnek esztelenül és szemtelenül szándékában áll protestálni a zsidók úgynevezett elnyomása miatt». Az orosz C. zsidó része kiterjedt a külföldről bejövő sajtótermékekre is és p. o. a kivándorlók segélyezésére való felhívást is betiltotta. A Habsburg-korona országaiban s így Magyarországon is volt héber könyvek C.-ja. Ez az állami C. rendkívül tisztességesen és jóakarattal működött s nem hasonlítható az inkvizició esztelen betűöléséhez, mely német-osztrák területen is évszázadokon át éreztette hatását. A Habsburgok állami C.-ja valószínűleg a forradalmi idők hatása alatt keletkezett s az első állami cenzor a nagyműveltségű és tudású K. Fischer volt Prágában 1791—1831-ig. Alatta a legszebb s máig keresett és használt héber tudományos művek, többnyire folio alakúak, láttak napvilágot. Úgy ő, mint utódai, kettőt kivéve, keresztények voltak. A két zsidóvallású cenzor Herzfeld Löb bécsi és Kohlman J. C. (1837) pesti cenzor voltak. S. R.

Irodalom. W. Popper, Censorship of Hebrew books (1899 New-York); Porges, Censorship (1904. Jew. Encycl.); Reusch, Der Index der verbotener Bücher (2. k. 1883—85); u. a. Judices Librorum Prohibitorum (1886); A. Berliner, Censur und Confiscation (Frankfurt a/M. 1891); M. Stern, Urkundliche Beiträge (Kiel 1893); Sacerdote, Revue des Etudes Juives XXX k.-ben.

Cére, a a héber magánhangzó-rendszerben az *é* neve. Lengyelországban, a Keleten és Északnémetországban sokan áj-nak ejtik.

Cevi, 1., *Arje,* máramarosszigeti dajan. Nagyhírű kabbalista volt. *Imré Bino* cím alatt kommentárt írt az Énekek Énekéhez. Megh. 1861.

2. *C. Hirsch,* rabbi. Kb. 1799—1809-ig működött Hegyaljamádon. A rabbinikus irodalomban *Erec Cevi* c. könyvével szerepel.

Chabad. A chasszidizmusnak Sneur Salman által alapított elméleti és vallástörvényi rendszere, amely Litvániában meglehetősen el van terjedve. A C. név a *chochma* (bölcsesség), *bínó* (értelem) és *dáász* (felismerés) szavak kezdőbetűinek összevonásából alakult, ami eléggé dokumentálja azt, hogy e rendszerben túlsúlyban van az értelmi elem. Talán éppen ez az oka, hogy a chabadizmus szembehelyezkedik a cadik-imádattal és általában a chásszidista mozgalom csodás és extatikus elemeivel. F. M.

Chabakuk *próféta.* Könyve a «tizenkét kisebb próféta» gyüjteményének egyike. Ellenséges előtörés riasztja prófétalelkét. Bizonyára a szkita-járás, mely Jeremiás idejében, a babiloni nagyhatalom felülkerekedését megelőző években, fenyegette Juda birodalmát is. Isten igazságosságára apellál: «Te tisztaszemű, ki nem nézheted a rosszat és nem bírod a jogtalanságot elviselni, mért nézed tétlenül az árulókat és hallgatsz, mikor a gonosz elnyeli a igazlelkűt?» De bár a maga korában nem reméli a megszabadulást, a jövő számára jegyzi fel: «Jőni fog, jőnie kell, elmaradhatatlanul az ítéletnek. A felfuvalkodott nem birja lélekzettel, de a derék hitében él». F. M.

Chacham Cevi, l. *Askenázy Cevi,* budai rabbi.

Chad gadjó *(h.), egy gödölye,* a peszachi haggada (l. o.) utolsó dalának refrainje s egyszersmind a dalnak közkeletű neve. Népies formájú költemény arról, hogy Isten hatalma és igazsága mindenek fölött áll. Arameus nyelven van irva. A C. kifejezést a zsargon nyelvhasználat «vegyes társaság» értelmében is használja. F. D.

Chaggáj *próféta* könyve a «tizenkét kisebb próféta» gyüjteményében kapott helyet és a második Templom felépitése utáni időben keletkezett. Zerubábel és Jósua főpap idejében a Templom építése körül hanyatlott a buzgalom és a próféta lelket akart önteni a népbe, hogy már évtizedes mulasztását behozza: «Számotokra eljött már annak az ideje, hogy pallózott házakban lakjatok, mikor a Templom még romokban hever?» A szózatnak meg is volt a kellő hatása, a próféta számadása szerint. Egy másik beszédben a régi Templomhoz viszonyítja az újnak szerény külsejét: «Ki az köztetek, aki fennmaradt azok közül, kik látták a Templomot régi pompájában? Nemde olyan ez, mint a semmi?... De Enyém az ezüst, Enyém az arany, szól az Isten, és nagyobb lesz majd ennek a Templomnak dicsősége, mint az előbbié. Megrendítem az eget és a földet, szól az Isten, felforgatom a királyi trónokat és megsemmisítem a nemzeti királyságok hatalmát. Feldöntöm a hadiszekereket a rajtaülőkkel együtt s ledőlnek a lovak a lovasokkal és egyik a másik kardja által pusztul el. Azon időben veszlek téged Zerubábel és teszlek pecsétgyűrűmmé, mert téged kedveltelek meg.» F. M.

Chaim Méir Zeév *ha-Kohén,* előbb turlai, később újfehértói és végül szőllősi rabbi. Szerzője a *Saaré Chaim* c. műnek. Meghalt Máramarosziget en 1832.

s**Chájé-Szóró,** *(Szaráh)* hetiszakasz; *Mózes* 1. könyve 23. fejezetének elejétől a 25. fejezet 18. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Ábrahám eltemeti Sárát Machpéla barlangjába; Ábrahám szolgájának küldetése; Rebeka; Ábrahám halála. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok 1. könyve* 1. fejezetének elejétől ugyanezen fejezet 31. verséig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy mindkettő két «aggastyán»nak (Ábrahám, Dávid) halálát irja meg. F. D.

Chájesz *Gerson,* nagymartoni főrabbi, szül. Nikolsburgban, megh. u. o., mint országos főrabbi 1789. Nagyatyja, Askenázy Gerson, szintén nikolsburgi országos főrabbi volt. C. előbb Hotzenplotzban volt rabbi s mint ilyen, Eybenschütz Jonathán altonai főrabbi híres (Sabbatai Cevi álmessiással összefüggő) pörében, emellé állott. Csak rövid ideig töltötte be a nagymartoni rabbiszéket, mert Nikolsburgba hivták meg, ahol kilenc év mulva meghalt.

Chalef *(h.) Sakterkés,* szarvasjószág, vagy baromfi rituális levágására. Használatba vételének legfőbb feltétele a legtökéletesebb élesség, mert ilyen kés kevesebb fájdalmat okoz az állatnak. A Talmud és a Sulchan Áruch nagy részletességgel szabályozzák a kés élességének megvizsgálását, úgyszintén a kezelését is. Az illetékes rabbik jogkörébe tartozik a C. felülvizsgálása és ezt e célra a metszőtől bármikor elkérhetik. A C. beszolgáltatását *C-stellen*-nek mondják. A hivatalos fölülvizsgálat joga csak a helybeli rabbit illeti meg, de tisztességadásképpen felkínálhatják a vendégrabbinak is, akiről fel kell tételezni, hogy szigorúan megtartja az étkezési törvényeket és a húsételtől idegen helyen mindaddig tartózkodik, amíg meg nem győződik arról, hogy a sechita (vágatás) megbízhatóan rituális.

Chalicó *(h.) Sarulevetés.* Szertartás, melyet a tórai törvény értelmében *(Mózes V. 25. 5)* a fiú-gyermek nélkül özvegyen maradt nő végez elhunyt férje fivérével, aki őt nőül venni nem akarja. A sarulevetés ebben a szertartásban a megvetés kifejezése. A sógorházasságot a Tóra ugyanis kötelezővé teszi az elhunyt férj fivérére, hogy utódot hozzon a világra, aki az elhunyt nevét viseli, de már maga a Tóra is, úgylátszik elavultnak találja e kötelezettséget, mert házassági rendszabályai egyébként tiltják is az ily sógorházasságot és így már csakis a C. helyettesítő szertartásnak van helye. Szertartását a Sulchan Áruch *(Even Haezer* 169 §.) szabályozza. Felmerült már több izben az a nézet, hogy a C.-t el kell törölni, mivel gyakorta visszaél vele a sógor, aki anyagi haszonhoz köti a C. kiállásáról szóló bizonyítvány kiadását, mely nélkül a sógorasszony nem mehet máshoz feleségül. De tekintve a mellőzés kihatását a születendő gyermekek törvényességére, a legszélsőbb reformzsidóság sem oldotta még meg teljes megnyugtatásra a kérdést. F. M.

Chaliziók. Dunamelléki bolgárok voltak, akik II. Gejza alatt 1152. a magyarokkal szövetségre léptek. Vallásuk Mózes törvényein alapult és ha nem is egészen tisztán, de vallási szokásaikat ily módon sokáig meg is őrizték. A C. a zsidó hittel kozár szomszédjaik révén ismerkedtek meg, mert ezek nagy buzgalommal terjesztették a zsidó vallást. Az egykorú följegyzés, amely a C.-ra utal, hangsúlyozza, hogy a C. Mózes törvényét nem egészen tisztán követték, aminek az lehetett az oka, hogy a bolgárok között különféle vallásos szokások terjedtek el és főleg kiütköztek ezekből a mohamedán elemek. U. L.

Challó *(tészta)* héber szóval jelezzük azt a tésztadarabot, melyet a zsidó háziasszony nyers tésztájából levesz és azt elégeti. E cselekedet a a Biblia következő törvényére megy vissza: *(Mózes* 4. 15. 20) «Tésztátok zsengéjéből adjatok

az Örökkévaló tiszteletére ajándékot nemzedékről nemzedékre». A Szentély fennállása idején a kóhén-é (l. o.) volt ez, ma tűzre vetik áldásmondás kíséretében. Csak $43^1/_5$ tojás nagyságú tésztamennyiségből kell C.-t adni. Sok helyütt értékét szentföldi perselyekben gyüjtik össze és azt az ott élő nyomorgók segélyezésére fordítják.

Chaluka. A világ zsidósága évszázados szokás alapján pénzküldeményekkel támogatja a Palesztinában megtelepedett hitsorsosokat. Régebben nem a munkaképes zsidók vándoroltak ki Palesztinába, hanem azok, akik eleget akartak tenni az erre vonatkozó vallásos előírásnak és akik ott akarták befejezni a zsidó tudományoknak szentelt életüket. Ezek nyomorának enyhítésére rendszeresítették a C.-át, ami magyarul szétosztást jelent. Magyar pénz is gyarapítja a C.-t. Ez a pénz részben a Tóra előtt felajánlott adományokból, részben a templomokban elhelyezett perselyekből kerül ki. A magyar zsidóság haladottabb és elfogulatlanabb része legújabb időben inkább a «Pro Palesztina» akciót támogatja, amely az újjáépítés céljait szolgálja. A C. ősrégi intézmény és a diaszporának abból a törekvéséből fejlődött ki, amely sok évszázaddal ezelőtt a pumpaditai rabbinikus Akadémia fentartására buzdította a zsidóságot. Ezekben az évszázadokban csak azok részesültek a diaszpora támogatásában, akik talmudikus tudományokkal foglalkoztak. Az Akadémia Európába küldött követekkel *(soliach)* gyüjtötte össze az adományokat. Később már a Szentföld többi szegényét, tehát magát a zsidó kolóniát *(jisuv)* is támogatták. A XV. sz.-ban a jisuv, amely addig egységes volt, bomladozni kezdett, a szefárd és askenáz zsidók úgy érezték, hogy öröklött életformáik a szoros együttélésben elmerülhetnek és addig feszegették az ellentéteket, amíg különváltak. Az askenázok külön községbe tömörültek és a C. számára is külön intézményt létesítettek. Az 1492 óta bevándorló szefárdok a levanteiakhoz, északafrikaiakhoz és görögül beszélő zsidókhoz, az ú. n. romaniótákhoz csatlakoztak és ezekkel együtt alkották meg az egyházközségüket, a *Kolel*-t is. Az idők során a szefárdok túlsúlyra vergődtek és az askenáz C. mindjobban elszegényedett. A Palesztinában nyomorgó askenázok fölsegítésére időről-időre akciókat indítottak Európa nagyobb hitközségei, olykor állami támogatással és adók módjára vetették ki és szedték be a jeruzsálemi pénzeket. Ezek az akciók azonban ritkán jártak jelentékenyebb eredménnyel, úgy hogy a Palesztinában élő askenázok az egységes C. rendszeréről az országonkint megszervezett C.-ra tértek át, mert így kiadósabb támogatást reméltek volt honfitársaiktól. 1858-ban megszervezték a a magyar kolel-t, de külön kolelokba tömörült Erdély, Máramaros, sőt Munkács zsidósága is. A külön-külön kiépített organizációk nem ártottak, inkább még használtak a C.-nak és olyan helyzetbe juttatták a magyar kolel-okat, hogy kényelmes és szép alapítványi házakat létesíthettek. Az újjáépítés óta azonban a C. jelentősége szemlátomást lesorvadt, de a magyar kolel, amely az amerikai magyar zsidók támogatásában részesül, még most is fejthet ki áldásos működést, ámbár gazdasági tényezőnek ez sem számít már. U. P.

Chamiso oszor bisvát. Sevát hónap tizenötödik napja, a fák újéve. A palesztinai klimatikus viszonyokat tekintetbe véve, kb. sevát hó közepére (február—március) tehető a gyümölcsöző természet megújhodása. Ezért tették meg ünneppé sevát hónap 15. napját. Szokás ekkor többféle gyümölcsöt fogyasztani, közöttük olyat, melyet még abban az évben nem élveztek. Némely vidéken tizenötféle gyümölcsöt fogyasztanak a napi számnak megfelelően. Liturgiai változás csak abban mutatkozik, hogy a tachanun (l. o.) ima elmarad. F. D.

Chamisi, ötödik, a Tórához hívottak sorrendjében.

Chamor *(Chamer, h.). Szamár*, tökfilkó.

Chanuka *(avató)*, zsidó félünnep, kiszlév hó 25-től tévész hó 2. napjáig tart. A C. a makkabeusi győzelmek emlékének van szentelve. 165 (ante)-ben Juda Makkabi és serege a szírek által megszentségtelenített Szentélyt ismét felavatják, a talált egy napi olaj csodamódra nyolc napig volt elégséges, ezért rendszerítették a C-t kötelező mécsgyujtással. Liturgiai sajátságai: kiszlév 24. este meggyujtják a C.-gyertyát a zsinagógában maariv (l. o.) után. A gyertyatartó, mint a Szentélyben, a déli oldalon áll, keletről nyugat felé fordítva. Három áldást mondanak a gyujtásnál, a gyertyára, a csodára és sehechejónut (l. o.), ez az utolsó a többi napon elmarad, Otthon is gyujtanak C.-gyertyát az ajtóhoz közel, a bejárattól balra, hogy a mezuza (l. o.) és a gyertyák szemben legyenek; az áldások az előírt módon történnek. A gyertyák ne égjenek egy félóránál kisebb ideig s fényét ne használják más célra. Péntek délután minchó (l. o.) után gyujtják a gyertyákat, a szombati gyertyák meggyujtása előtt, de szombat este először van a C.-gyertyák gyujtása és azután csak havdoló (l. o.), odahaza azonban megfordított sorrendben, C. nyolc napján nem mondunk sem tachanunt (l. o.), sem Él erech apajimot (l. o.), sem jéhi rócónt (l. o.) a tóraolvasás után, sem a 20. Zsoltárt. A téfillóba (l. o.) beékelik az al-haniszim (l, o.) kezdetű szakaszt, hasonlóképen az étkezés után mondott imába. Mind a nyolc napon egész hallélt (l. o.) mondanak, a hallél után fél kadist, (l. o.), miután nincsen muszaf (l. o.) ima. A Tóraolvasás anyaga a következő: I. nap: M. IV. 7. 1—17.; II. nap: M. IV. 7., 12—23.; III. nap: M. IV. 7., 18—29.; IV. nap: M. IV. 7., 24—35.; V. nap: M. IV. 7., 30—41.; VI. nap: M. IV. 7., 36—47.; VII. nap: M. IV. 7., 42—53.; VIII. nap: M. IV. 7., 54—88. 44., mindig 3—3 férfi részére. C. szombatján két Tórából olvasnak fel. Az elsőből a hetiszakaszt, majd fél kadist mindkét Tóra fölött, a másodikból a vonatkozó napiszakaszt. (Az olvasott bibliai részben az oltár felavatásáról és a fejedelmek ajándékairól van szó.) A próféta szakasz: *Zecharja* 2. 14—4., 7., a prófétai látomásban menóráról (l. o.) van szó. A napi zsoltár után az ünnep minden napján a 30. Zsoltárt is mondják, minthogy az felavatási alkalomra íródott. F. D.

Chanukasz habájisz *(h.)*. *Házavatás*, melyet ünnepies lakoma szokott kísérni. A hagyományos irodalom nem állapítja meg a szertartásait.

Chárif, arameus szó, amely a héber nyelvhasználatban is meggyökeresedett és éleselméjűséget jelent. Ebből származott a talmudi előadás kifejezésére a *charifusz* szó, ellentétben az exegesissel, amelyet *magidusz*-nak (megidesz) neveznek. Címnek is használatos és rendszerint szellemességükről híres talmudtudósokat tüntetnek ki vele. Több híres magyar rabbi C. néven él a talmudikus irodalomban. (L. *Altenkunstadt Jakab ; Heller Cevi Hirs.)*

Chárif 1. *Hersele*, óbudai főrabbi, l. *Heller Cevi Hirs*.

2. *C. Koppl*, l. *Altenkunstadt Jakab*.

3. *C. Móse*, rabbi, l. *Lewuw Móse*.

Charpe und buse *(j.)*. Szégyen és gyalázat.

Chacham Cevi, l. *Askenázi Cevi*.

Chaszam Szófer, l. *Schreiber Mózes*.

Chásszid *(h.) Jámbor*, kegyes. Főkép a Zsoltárokban találkozunk ezzel a megjelöléssel. A Biblia egyéb helyein gyakran emlegetett cadikkal (igazságos) szemben dícséretes felsőbbséget jelöl meg a C. szó és úgylátszik valamilyen pietista-kör közelebbi megjelölésére szolgált. Bizonyos, hogy a makkabeusi üldözések korában, amikorra egyes Zsoltárok keletkezése tehető, a C. szó már a vértanuságra kész vallási hősök elnevezéseként szerepel és általában az igazság, illetve a kötelesség szoros határán túl menőt jelent. A C.-ok hitbuzgalma ezidőtől fogva szertelenségbe csap át és nem csupán a vallás vagy a haza védelmében fejt ki önfeláldozó munkát, hanem kisebbszerű célok szolgálatában is. Ezeket a Talmud «bolond jámboroknak» nevezi. Manapság C. alatt olyan zsidót értenek, akinek vallásosságában túlnyomó a rajongás és a Bál-sem-féle irányzathoz tartozik (l. *Chásszidizmus)*. F. M.

Chaszida Amram, l. *Rosenbaum Amram*.

Chaszideszte *(j.) Chasszid felesége*. De minden jámbor asszonyra is mondják.

Chásszideusok (héberül: *chaszidim). Jámborok*. Ókori zsidó vallásos frakció, melyből az esszénusok (l. o.) eredetüket vették s amely párt a Makkabeus-korszakban jelentékeny politikai szerepet töltött be, de már jóval előbb, a tradició szerint még a bibliai törvényhozás korában létezett. A Makkabeusok könyve többször említi a C.-at, akikről azt írja, hogy a szír-görög uralom elleni forradalomban szombaton nem harcoltak, hanem inkább hagyták magukat lemészároltatni (I. *Makkab*. 2. 41). Békeszerető és békeközvetítő, de a vallás törvényeit szigorúan tartó, másrészt feltétlen nemzeti zsidók voltak, akik az idegen befolyást épúgy nem akarták, mint később az esszénusok. A Talmudban mint a hit mártírjai szerepelnek *(Szanhedrin* 10b), továbbá mint lemondó, altruista és szenvedéseket eltűrő «korábbi szentek» (cásszidim ha-risonim), mint olyanok, akik a reggeli imádság előtt egy óráig áhitatba merülnek *(Berachót* 5. 1), akik a sátoros-ünnepkor külön cerimóniákat tartanak *(Szukkót* 5. 4). A C. pártja Josua Katnutával halt ki. Valószínűen José ben Jóézer, a talmudszerző is ide tartozott *(Szóta* 9. 15; *Chaggiga* 2. 7). Sokáig általában úgy tekintették őket, mint vallásos aszkétákat, akik a nép felett nagy lelki hatalmat gyakoroltak s akik társaságokat és szektát alapítottak, de akiket nemzeti és vallásos érzelmeik a forradalomba kergettek (II. *Makkab*. 14. 6). Wellhausen bizonyításai szerint a makkabeusok szabadságharcában meglehetős jelentéktelen szerepet játszottak a C. Szerinte független párt volt, amely még a farizeus tudósoktól is elkülönült s nem támogatta azokkal együtt a makkabeusok főpapságát és királyságát sem. Graetz szerint a C. a makkabeusok végleges győzelme után teljesen visszavonultak s elvesztették jelentőségüket, míg az esszénusok szektájában újra fel nem éledtek. Más vélemény szerint a farizeusok eredtek a régebbi C.-tól. A Talmud dícséri a C. jámborságat, de leírásából nem lehet arra következtetni, hogy szektát alkottak. S. R.

Chásszidizmus, vallásos irányzat, amely a kabbalából (l. o.) meríti miszticizmusát. Ez az irányzat Magyarországon is megerősödött és jellegzetes életformákat bontott ki az északkeleti és erdélyi részeken, de nem itt, hanem Lengyelországban támadt és a XVII. sz.-ban onnan ágazott el mindenfelé. Eleinte a Lurja-féle miszticizmusból táplálkozott, később lényegesebb részeiben eltért attól és a XVII. sz. sok csalódást okozott messianizmusának hatása alatt új ideológiát teremtett. Tulajdonképeni megalapítója Israel bal Semtov (= Best, l. *Chásszid)*, akit ma is még a chásszideus hitvallók eszményképének tisztelnek. Tanításai arra irányultak, hogy a vallásos megnyugvásért küzdő embert eloldja a komor aszkézistől, amely ránehezedik a lélekre és megakadályozza Istenhez való boldog szárnyalásában. Az élet legfőbb feladatául a harmonikus örömérzésben való megtisztulást hirdeti a C. Ezt csak belső lelkesedéssel *(hiszlahavusz)* éri el az ember és csak úgy, ha olyan fokig forralja fel ekstázisát, hogy az anyagias indulatok kiolvadnak belőle és szinte személytelennek érzi magát. Az individuális ételtől való eloldást *(bitulha-jes)* nem az anyagi életöröm élesebb átérezhetése végett követeli a C,. hanem azért, hogy általa az igazi vallásosságba tisztulhasson az ember. A chásszid az Avódában (szolgálat) teljesíti meg ezt a megtisztulást. Az Avóda, amelyben az élet köznapi tevékenysége is magasabb jelentőséget nyer és az istentisztelettel harmonikusan összeforr, értelmét a lelki elmélyülésből *(kavvónó)* nyeri és szent cselekedetté is ez avatja. A C. főleg ezen a ponton tér el a Lurja-féle miszticizmustól, amely a kavvónó alatt az akaratnak céltudatos megfeszülését érti, míg a C. az érzelmekben elmerülő és magában az életben gyökerező akarást érti alatta. Mérhetetlen magasságig nő a chásszidikus felfogásban az ember elhivatása és ezért is tiszteli a caddikot, akiben a legmagasabb isteni szférákban megtisztult ember képviselőjét látja. A chásszideus világszemlélet kardinális alapelve, hogy az egész természet eloldhatlan Istentől, nem csak eszmei, de matériális jelenségeiben is. Minden szerves és minden szervetlen életben Istennek elszórt szikrái *(necicósz)* működnek, még a legrútabb és legalacsonyabb dolgok is a necicósztól élnek. Gyűlölni és megvetni már

ezért sem szabad semmit sem. Az alacsonyrendű dolgokba hullott istenszikrák méltatlan helyzetükben is megtartják isteni természetüket és az Istenhez tartoznak, bárha attól időlegesen elszakadtak. Visszaömlésüket megváltásnak érzi az istenség és az istenlélek *(Sechina)* megváltását ilyenformán az ember segítheti elő, ha egyforma szeretettel arra törekszik, hogy minden teremtett dologban zavartalanul működhessen az Isten természete, mert kelyhükből csak akkor térnek vissza ősforrásukhoz az istenszikrák, ha hivatásukat megteljesítették. Ebben a felfogásban elhomályosul a rút és a szép között való különbség és az élet közönséges funkciói is ebben nemesülnek meg. A chásszid zsidó oltárnak tekinti az asztalát és áldozásnak a lakomáját. Bárha a C.-ban a spekulatív elem elég bőséges, rendszerét mégsem a spekulációkból fejlesztette ki, hanem inkább a természetbe forrt világlátásból és legpregnánsabban legendáiban és példázataiban jut kifejezésre. Népies irányzattá ezért nőhetett meg. A hitéletben a vallásos impulzusnak a külső formáktól való felszabadulásra törekszik a C., történetének első évtizedeiben a Talmud ellen is fordult, de fejlődése során felismerte a benne rejlő erőforrásokat és visszatért hozzá, úgy hogy a talmudikus tudományok legintenzivebb művelésével a C.-ban is találkozunk. Hitéleti alapja természetesen a Sulchan Áruch és csak abban tér el a nemchásszideus irányzattól, hogy életet önt a száraz formalizmusba, ami istentiszteleti rendjében is felismerhető. Az imádkozást nem kötelességszerűen és gépiesen végzi a chászid, hanem boldog örömmel és valóban emelkedett ünnepi hangulatban. Eksztázisa másokra idegenül hat, de kétségtelenül a belső örömteljes izgalom megnyilatkozása az és mindenesetre őszinte, ha talán túlhangos is. A chásszidikus élet központján a rebbe *(caddik,* korrumpált értelemben: csodarabbi) áll, aki a zsidó élet legfőbb instanciája. A mármarosszigeti, munkácsi, belzi, szadagorai, rebbékhez ezrével zarándokolnak a hívek, hogy lelki és anyagi gondjaik között vigasztalást és tanácsot kapjanak (l. *Csodarabbi).* A C. új életformákkal gazdagította a zsidóságot, megszínesítette a költészetét, kimélyítette lelki életét, de túlságba hajtott miszticizmusa elvonja a gyakorlati élettől és eliidegeníti a világi kultúrától. Rendszerét a Ladiból való Snéur ben Salman építette ki és röviden *chabad*-nak mondják. Ez a szó a kabbalisztikus háromegy szefirosz: a *chochmó* (bölcseség), *binó* (értelem) és *daász* (felismerés) szavak kezdőbetűinek összevonásából alakult és azt jelzi, hogy a rendszerben az értelem dominál. U. P.

Ch. Magyarországon. A rabbinizmus többször szemben állott a C.-sal részben ez utóbbi győzött. Tízezrek lettek híveivé. A magyar rabbik ugyanis nem harcoltak ellene oly hevesen, mint a lengyelek. Első ellenesük Meir Eisenstadt volt (l. o.), általában azonban szeretettel fogadták őket. Maga a Baal Sem is megfordult Magyarországon, állítólag Mádzombor, Nagykálló és Szerencs községekben. Tanításai egyre terjedtek és mindinkább több híve lett. A magyar chásszideusok is a Baal Semre esküdtek, szeretettel fogadták tanait, ugyanígy az őt követő tanítványokét. Willner Élia (l. o.) nagykárolyi rabbi vette fel először nyiltan a harcot ellenük, aki azelőtt a chásszideusok pártján állott. Asvár lett kezdetben a főfészkük s csapatuk egyre szaporodott. Baruch, a *Tanjó* híres chásszideus könyv szerzőjének atyja, Munkácsra jött tanítónak, majd Nagyszőllősön telepedett le. Mindenki csodálkozott ezen, végül is kitünt, ő a chásszidizmus ellensége volt, ezért kellett menekülnie övéi elől. A magyarországi chásszidizmus megalapítója Taub Eizikel (l. o.) volt, ki Nagykállóból származott s azelőtt pásztorgyerek volt. Megjárta a külföldi chásszideus vidékeket, majd visszatért Magyarországba. 1781-ben lett kállói rabbi, hova ezrével sereglettek hozzá az emberek. Az ő nevéhez fűződik a «Szól a kakas már» dal legendája is s ő tekinthető a magyarországi chásszidizmus megalapítójának. Utódja e téren Teitelbaum Mózes (l. o.) lett. Eleinte ezen irány nagy ellensége, később azonban vezére. A hagyomány szerint megjósolták nagyságát, ő maga is meg volt győződve hivatásáról. A tudós talmudisták közé tartozott. A lengyelországi Sinevéről került Sátoraljaújhelyre, hol gyógyító hírében állván, messze országokból keresték őt fel tanítványok is. Fiának megszerezte a máramarosszigeti rabbiságot, hol az dinasztiát alapított. Ez még hálásabb talaj volt Galiciához való közelfekvése miatt. Sok befolyást gyakorolt a rabbiállások betöltésénél, nem ritkán állván községi harcok közepében, melyekben nem volt mindig győztes. 1824-ben került Spira Elimlech (l. o.) Munkácsra rabbinak. Itt új chásszideus székhely keletkezett. Sok civódás folytán külföldi rabbikat keresnek fel a magyar chásszideusok. A higgadtabbak nem keresik a civódást. Új gócpont lett a sárosmegyei Kurima, hol a Baal Sem unokája telepedett le. Általában Magyarországon nem találtak heves ellenzékre. Első nyilt ellensége Teitelbaum Mózes községének rabbihelyettese, Freienhausen Dávid volt (l. o.). *Moszdósz Tévél* c. munkájában lapokat ír Teitelbaum ellen, hasonló szellemben ír a pesti Rosenthal Selómó (l. o.) is. Noha nem szerette községe Teitelbaumot, halála után mégis unokáját ülteti a rabbiszékbe. A feltételeket azonban az új rabbi nem fogadván el, nem lett újhelyi pappá. Teitelbaum Mózes 1841. halt el. Halála után a székhely elvesztvén jelentőségét, több középpont alakult ki. A külföldiek közül a belzi és az újszandici Halberstam rabbi voltak a legnépszerűbbek. A legújabb idők chászideus nagyjai a következők: Liszkán Cevi Hirs, majd ennek utódja és tanítványa a bodrogkeresztúri Sajele, Désen Panet Menáchem (l. o.), Munkácson Sapira Selómó (l. o.). F. D.

Chaszunó (j. *Chaszene). Lakodalom.*

Chasz vecholiló *(h.).* Isten őrizzen! Isten ments! Tulajdonképpen: szentségtelenség legyen (amiről beszélnek, tehát a gondolat, szándék, vállalkozás vagy esemény, ha az nem felel meg a zsidó erkölcsöknek, vagy más okból káros és veszedelmes). Az értelme tehát az: tekintse szentségtelenségnek, amitől tartózkodni kell. A szánakozás kifejezésére is használják és ebben az esetben az Istenhez forduló könyörgés a C. még pedig «szánd meg őt» értelemben. F. M.

Chasz vesólom *(h., vulgo: vesólem). Szánd meg és békesség.* Az Isten ments értelmében használják. A frázis összetételének oka és eredete ismeretlen. F. M.

Chaver *(chovér).* Társ.

Cházák *(h.). Légy erős.* A zsinagógában használatos jókívánság a Szentírás egy-egy könyvének befejezése után. Az értelme az, hogy a hívek erős kitartásra ösztönzik egymást mindabban, amire az Isten törvénye kötelezi őket. A kívánság így hangzik: *chazak, chazak, vĕniszchazzék* (legyél erős, legyél erős, erősíttessünk meg). Az előimádkozó a kívánságot viszonzásul megismétli.

Chazerbocher. Instruktor, korrepetitor talmudtanuló. A héber *chozár* (ismételni) szóból alakult.

Chavruszó *(h.).* Korrumpáltan: *chavrüsze.* Társaság; inkább rossz értelemben: cimboraság; banda.

Chazir (h., *chazer*), *disznó.* A Biblia azért rekesztette ki az ehető állatok sorából, mert van ugyan hasított patája, de nem kérődző *(Móz.* 3. 11, 7). Már a Talmud idején is C. szóval fejezte ki a nép, amit a legtilosabbnak tartott. Még ma is a disznóhús-evéssel példázzák a törvényszegést és hitetlenséget *(chazerfresszer). Kóser chazerfüszl* (kóser disznóláb) a gúnyos megjelölése a hipokritának, ki olyan mint a disznó, mikor lefekszik s előrenyujtja lábait és tüntet a hasított patájával, mintha kóser volna. De mégsem az, hanem egészben véve tisztátalan. F. M.

Chazon *(h.).* E szó koronkint más-más személyt jelöl, olyat, kinek az istentisztelet végzésénél szerep jut. A legrégibb időben a zsinagóga felügyelőjét jelentette, akinek hivatala ma részben az előljárói, részben a gondnoki tisztnek felel meg. Ő ügyelt fel a rendre, ő osztotta ki a megtisztelteléseket az istentiszteletben való részvételre vonatkozólag, ő vette ki a Tórát a frigyszekrényből és ő helyezte azt oda vissza. Még tanítói (elemi fokon) teendőket is végzett. Hivatala mindinkább szükebbre szorul. A mai nyelvhasználat a kántort, a zenei hajlandóságú előimádkozót jelzi e szóval. Különösen a legújabb időben alkalmaznak zenei képzettségű kántorokat s zenei tudásuk a legfőbb szempont. A képzett és lelkes kántoroknak köszönhető, hogy a modern istentisztelet a zenei követelményeknek is mindenben megfelel.

Chazonusz *(h.).* Az a sajátos ének- és előadási mód, mely a zeneművészet európai disciplinájából eltérően hagyományos zsidó interpretációt ad az imaszövegnek. Ez még ma is népszerű; az orgonával kísért énekhez viszonyítva bizarrnak tűnik fel, de a zsidó lelket mégis jobban kapja meg, mint a modern művészet korlátai közé szorított előadás.

Chazókó *(chazáká, h.).* Talmudi műszó, melynek fogalmában benne van a jogállomány, az intradominium, a véleményezés fogalma is. Jogi értelme eredetileg körülbelül az, hogy a meglevő állapot jogosságát fel kell tételezni, amíg az ellenkezője nem derül ki. Ebből származtatható le az az értelme, hogy bizonyos tisztségek, méltóságok, melyeket a közösség valakire ruházott, őt illetik meg mindaddig, amíg annak elvételére nyomós ok fel nem merült. (Így szoktak templomi funkciók, minő a sofárfúvás vagy annak diktálása, egyes imarészek előimádkozása stb. évről évre egyazon megtisztelt hitközségi tag kiváltságaiképp megmaradni.) A középkorban R. Gersóm (XI. sz.) francia rabbitekintély a C. fogalmát kiterjesztette a haszonbérletekre is és átokkal sujtották azontúl azt, aki egy haszonbérlőt magasabb bérajánlattal kiszorított birtokállományából, mert azzal a «határ-eltolás» vétségét követte el (l. *Maszig gevul).* C. aztán a «vélelmezés» értelmét is nyeri. P. o.: C., hogy senki sem követ el bűnt, ha anélkül is elérheti célját; nem fog törvénytelen módon sexuális életet élni, ha házasságkötés révén módjában állott megengedetten tenni. C., hogy a megbízott teljesítette megbizatását. Az élőállat tilalmasnak vélelmeztetik, amíg a rituális lemetszés által nem vált megengedetté; a lemetszés után megengedettnek, kóser-nek vélelmeztetik, miglen ki nem derül esetleg valamelyes betegség miatt való tilalmassága. C., hogy ha egy nő szemébe mondja a férjének: ‚váló levelet adtál nekem', akkor megbízható, mert vélelmezhető, hogy feleség a férjével szemben nem merészel hazudni. F. M.

Chéder *(h.). Szoba.* A régi zsidó iskola neve, melyben a tanterv és az oktatás módszere a naturalista oktatók ösztöne szerint változott. Tantárgya volt a chumos (Mózes öt könyve), Rási kommentárjával, Misna, Gemára. Előkészítő iskolája volt a jesivának. Chásszideus irányú hitközségek még ma is fenntartják a C.-t.

Chélek *(h.). Rész.* Ch. ólam habó: a túlvilági osztályrész.

Cherem *(h.) Kiátkozás* (egyházi átok). Eredetileg csak elkülönítést jelent, Istennek szenteltet, vagy haszonélvezetből kizártat. De idők folyamán a nép részéről való kiközösítésre alkalmazták. A kizárás első példáját a Bibliában találjuk. Ezra elrendeli, hogy aki nem jelenik meg a népgyülésen, közösíttessék ki a gyülekezetből és vagyona koboztassék el. Ebben némelyek a halálbüntetés hallgatólagos eltörlését látják. A Talmud idejétől fogva az ily C.-nek már csak kiközösítés volt a tartalma, a vagyonelkobzásra már nem tartotta magát ez a kor feljogosítottnak, valószínűleg azért, mivel ez az ártatlan család büntetését jelentené. A C. fogalma alá tartozik a *nezifa*, megrovás, melynek hatálya az illetőnek házifogsága volt legfeljebb 30 napra. Komolyabb következményekkel járt a: *samta* és a *nidduj*, mely 30 napra szólt, vagyoni pörben előzőleg három ízben kellett az illetőt meginteni. A Talmud 24 büntényt említ, melyek a nidduj büntetése alá esnek. Majmuni pedig felsorolja a többi között ezeket: tudós tekintélyének csorbítása, sértése, törvényszéki alkalmazottnak sértése, bírósági idézés semmibevétele, ítélet végre nem hajtása, hamis kutya tartása, világi bírósághoz való folyamodás zsidó peresfél ellenében, aki másokat a vallás kompromittálására alkalmas cselekedetre bír. C.-t mondott ki R. Gersóm a többnejűségben élőre és arra, aki elválik feleségétől ennek beleegyezése nélkül. Bár csak Németországra és csak 50 évre szólt R. Gersóm tilalma, a nyugati zsidóság mégis örökérvényűnek fogadta azt el. A C.-t ünnepies

sófarfuvással hirdették ki a templomban. Az ily C.-mel sujtott zsidó nem volt belevonható sem a tizes gyülekezetbe (imádkozáshoz), sem a hármas asztali társaságba és nem lehetett vele szerződésre lépni, nem illette halála esetére gyászszertartás. Volt azonban mód, hogy a kisebbfokú C., a *niddúj* alól 3 ember feloldozást adjon. Ismeretes az amszterdami hitközségnek Spinozára kimondott C.-je, a híres vilnai gáon a kabbalistákra mondott ilyen átkot. Még napjainkban is történik keleti zsidóknál, hogy C.-mal sújtják a rabbitekintély ellen vétőket, de ennek rendszerint semmi hatása nincs. F. M.

Chérés, sóte, vékóton *(h.). Süketnéma, hülye és kiskorú.* Vallási funkciót nem végezhetnek, ez alól fel is vannak mentve, mert megbízhatatlanok és a cselekedet fontosságát meg sem érthetik. Ugyanebből a felfogásból a tanuzástól is eltiltotta őket a talmudi jogszokás. F. M.

Chesz. A héber alphabetum nyolcadik betűje. Hangzóértéke: *ch*, tehát torokhang. Számértéke: nyolc. Alakja talán kerítésnek felel meg.

Chevra *(Chevró, h.).* Egyesület, szövetség. Már a bibliai héberségben előforduló kifejezés. A C. szó azoknak a zsidó egyesüléseknek megnevezésére szolgál, amelyek a zsidó hittudományok művelésére és jótékonyság gyakorlására alakultak. Pl. chevra kadisa (l. o.), chevrasz bikur cholim (l. o.), Sász C. chevrasz mezonosz-tanulók elhelyezésére alakult intézmény stb.

Chevra Kadisa *(h.). Szent egylet.* A zsidóság egyik legősibb intézménye, amelynek gyökere a Talmud koráig nyúlik. Főfeladata a halottak eltakarítása a hagyományos szokások szerint. Ennek megfelelően a temető a C. tulajdona és a temetésekre vonatkozó eljárások az ő hatáskörébe tartoznak. De a kegyelet rendszerint még nem meríti ki munkakörét, mert legtöbbször betegeket és szegényeket is támogat, nagyobb hitközségekben általános kultúrtörekvéseket is. Olyan fontosnak tartották a C. intézményét, hogy létesítését az érvényben levő vallástörvények írják elő és működését a *Sulchan Áruch* (l. o.) szabályozta. Minden hitközség vallásos kötelessége, hogy alakulása után alakítsa meg mindjárt a C.-t is. Magyarországon sok C. évszázados multra tekinthet, a legnagyobb a Pesti Izr. Hitközség keretében működő, amely széleskörű filantrópiát is művel. A C. kötelékébe való felvétel ünnepélyes formák között megy végbe.

Chevrasz bikur chólim *(h.). Betegláto gató egyesület.* Ilyen majdnem minden hitközségben működik és az a feladata, hogy látogassa a betegeket, amit különös jótéteménynek tart a zsidó felfogás. Azontúl még az is a feladata, hogy a betegeket szükség esetén gyógyíttassa és a kenyérkereső nélkül maradt családot támogassa (l. *Betegek látogatása).*

Chevrasz mezónosz *(h.). Élelmező egyesület,* mensa. A diákok és szegények élelmezésére és segélyezésére alakult intézmény. Majdnem minden hitközségben van ilyen egyesület, főleg ahol jesiva működik.

Chevra-szudó *(h). Egyleti lakoma.* A Chevra Kadisa minden évben szimchasz-tóra előtt való délután lakomára hívja a tagjait. Évenkint megismétlődő lakomát rendez a Sasz-Chevra is egyegy talmudi traktátus befejezésének örömére. Ezeket a lakomákat nevezik C.-nek. F. M.

Chibbur *(Chibber) füzet,* könyv.

Chibbut hakéver *(h.).* A halott első bűnhődése mindjárt azután, hogy elhantolják. A néphit ugyanis azt tartja, hogy már a sírban kezdődik a túlvilági bűnhődés, amely nagyon fájdalmas. A C. minden bűnöst és mindenkit, aki nevét holta után elfelejti, megkínoz. A C. megelőzi a pokol (gehinnom) kínszenvedéseit és csak az szabadul meg tőlük, aki istenes életet élt, vagy aki Palesztinában halt meg, az is, akit a szombat beköszöntése előtt temetnek el. A C. kínjait azzal is meg lehet enyhíteni, hogy zsoltárokat imádkoznak a halottért, még pedig annyit, ahány betűből a halott héber neve áll és a zsoltárokat úgy kell összeállítani, hogy kezdőbetűik a halott nevét adják. A néphit szerint az is szerez könnyebbséget a halottnak, ha cédulára írott nevét a nyitott sírjába vetik. Ez a babona már a legtöbb magyar zsidó hitközség szokásaiból kikallódott.

Chiddus *(Chiddis, h.) Csoda.* Csodálatos eset, vagy ötlet. C.-nak nevezik a talmudi novellát, új jogesetekre, vagy kérdésekre adott döntést is.

Chijjuv *(h). Kötelezettség.* Az a liturgiai fogalom, mely szerint a község egyik tagjának jár az, hogy a Tóra elé szólítsák (l. *Alija).* Ez a köteles tisztség a következőknek jár: a bar-micvo ifjúnak (l. o.), a bar-micvo fiú édesatyjának, az apának, akinek fiát azon a napon alávetik a circumcisiónak, a komának, és magának a circumcisatornak (l. *Móhél),* az apának, akinek leánygyermeke született, hogy annak nevet adhasson (l. *Névadás),* annak, aki szerencsétlenségből menekült meg (l. *Gómel-bencsolás),* a vőlegénynek az esküvőt megelőző szombati napon, a vőlegény és menyasszony apjának az esküvőt megelőző szombati napon, végül annak, akinek a tóraolvasás napján szülei után való halálozási évfordulója van. (l. *Jahrzeit)* (sokhelyütt azt, akinek jahrzeit-ja vasárnapra esik, előző szombaton délután szólítják a Tóra elé), annak akinek letelt a gyászhónapja (miután a gyászhónapban senki sem szólítható a Tóra elé). C. szóval lehet jelezni ama alijákat is, melyek a rabbit hivatalánál fogva megilletik. Ezek: minden második szombaton a sélisi (l. o.) (a közbeeső időben ez a hitközségi elnököt vagy megbízottját illeti), a tórai könyvek elkezdésének hetében (l. *Berésisz, Semósz, Vajikró, Bamidbor, Devórim),* a befejezési hetekben (vájchi, pekudé, bechukoszáj, mászé) szimchász Tóra-kor (l. o.) a chaszan tóra (l. o.), amikor a tengeri dalt olvassák fel (l. *Besalach-peszach 7. napja),* amikor a Tízigét olvassák fel (l. *Jiszro, Sévuosz 1. napja),* bőjtök délutánján a maftir (l. o.), a köznapra eső ros chódes (l. o.) első napján a revii (l. o.), peszach és szukosz félünnepének első napján a selisi (l. o.), a tiso beóvot (l. o.) és jom kippurt (l. o.) megelőző szombatokon a maftir (l. *Sabasz chazon, Sabasz suvó* [az előző mert feddő, az utóbbi mert megtérésre felszólító tartalmú]), sokhelyütt sabasz zochor maftirja (l. o.) és Sévuosz első napjának maftirja is. F. D

Chillul ha-Sém *(h.)*. Isten nevének profanizálása. Embertelen, rossz cselekedettel magát Istent is meg lehet sérteni. A Szentírásnak erre vonatkozó igéje így hangzik: «Ne szentségtelenítsétek meg szent nevemet» *(Mózes* III. 22. 31, 32). Minden cselekedet, amely arra alkalmas, hogy Isten uralmának tekintélyét másvallásúak előtt alászállítsa, a C. kritériuma alá esik. «A népek előtt akarok szentnek bizonyulni.» *(Ezékiél* 20 f.). És meg ne fertőztessétek az én nevemet, hanem inkább szenteltessem meg Izrael fiai között *(Mózes* III. 22. 32). A Talmud *(Kiddusin* 40a) részletesen magyarázza meg a C. fogalmát. «Ha már elkövetik, inkább titokban kövessék el a bűnt, semhogy nyilvánosan kövessék azt el». Minden bűn között a nyilvánosan elkövetett bűn a legnagyobb, mert példát adhat másoknak is, mert megbotránkoztat, mert szégyent vet az Istenre is az ellene elkövetett lázadással. A Talmudszerzők felfogása nem egységes ebben a kérdésben, de abban megegyeznek, hogy «a vallástudós ne hívja ki a közönség megbotránkozását». Manapság a C. fogalma kitágult és minden bűn, amely nem-zsidó ellen irányul, vagy amellyel nem-zsidók előtt a zsidó vallást, a zsidó erkölcsöt megkisebbítheti és egyáltalában minden erkölcstelenség C.-nek számít. De a vallástiprás és a nem-zsidók ellen irányuló rossz cselekedet még nem meríti ki a C. bűnét; ha valakinek alkalma lehetne jót tenni nem-zsidóval, vagy valamilyen cselekedetével bizonyságot tehetne a zsidó vallás nagy etikai értéke mellett és ezt mégis elmulasztja, akkor a C. bűnébe esik. Ez a felfogás jut kifejezésre a Talmud *(Bábá mecia* II. 5.) következő elbeszélésében is: Simon ben Setach tanítványa pogány embertől szamarat vásárolt. Később észrevette, hogy drága gyöngyfüzér lóg az állat nyakán. A mester meghagyta neki, hogy adja vissza gazdájának a láncot, mert ő csak az állatot vásárolta meg: hadd mondja a pogány: «Áldott a zsidók istene» (aki népét a becsület nemes művelésére nevelte). Más eseteket is ismertet a Talmud és valamennyi ilyen értelemben világítja meg a C. fogalmát. F. M.

Chinuch bész hakneszesz *(h.)*. Templomavatás.

Chinuch bész hakvórósz *(h.)*. Temetőavatás.

Chinuch hábájisz *(h.)*. Házavatás.

Chinuch habónim *(h.)*. Gyermeknevelés.

Chippus *(h.)*. *Felkeresés*. A felolvasásra kerülő tórai szakasz felkeresésére alkalmazzák a kifejezést. Szombat, vagy ünnepnap előtt felgöngyölítik a Tóratekercset, hogy az esedékes szidrát megkeressék. Ezt az előzetes gondoskodást azért rendszeresítették, hogy az istentisztelet alatt megkímélhessék a gyülekezetet a várakozástól *(terchó deciburó)*. Régibb ritusú templomban a reggeli ima elején végzik; ros hasonó és jom kippur napján modernebb istentiszteleteken is, hogy a körülhordás által a Tóra megcsókolására alkalmat adjanak. A C.-nál való funkció éppen olyan megtisztelteté, mint az alijó (l. o.) és ugyanolyan formák között kínálják fel a hitközség tagjainak, mint amazt. F. M.

Chnyok *(szl.)*. *Templomlakó*. Olyan chaszideus, aki nemcsak az istentisztelet alatt tartózkodik a zsinagógában, hanem azon túl is és a napnak javarészét imádkozással tölti el. Céltalanul ténfergő vakbuzgóságával kihívja a gúnyolódást, amelyet a nép humora C.-kal fejez ki.

Chóchom *(cháchám, h.)* *Bölcs*, okos. *Chochem fün der manistane:* a Haggada bölcse, okoskodó, valaki, aki fölösleges kérdésekkel zaklatja meg az embereket, vagy magától értetődő kérdéseket úgy tárgyal, mintha azok nagyon bonyolultak volnának. A peszachi Hagada-könyvben ugyanis szó van négyféle fiúról, akik az ünnep jelentőségéről kérdezősködnek. Első helyen a «bölcs» fiút említi a Haggada, amelynek első szakasza «Mánistanó» (mivel különbözik) szavakkal kezdődik. A népies szólásban a «manistane» a Haggada szót helyettesíti.

Chochme *(j.)*, okosság, ötlet.

Chochmecolás *(j.)*, okoskodás, rabulisztika, szőrszálhasogatás.

Chocse *(lengyel)*. A jiddis nyelvhasználatban: ámbár, legalább.

Chodes, l. *Négy szombat*.

Chojzik. Héberesen hangzó, de ismeretlen eredetű szó. Emberre való alkalmazásban: felemás, futóbolond, abderita. Elvont értelemben hiábavalóságot, értéktelen cselekedetet jelent. A jiddis nyelv közkeletű frázissá bővitette ki ebben a szólásmondásban: *C. mit Lakritzwasser*, C. medvecukorvízzel. Lakritzwasser a latin *liquiritia* szó származéka és rekedtség, hűlés esetén orvosságul szolgál, de a hasznosságában még a nép sem bízik. *C. mit Lakritzwasser* (suceus liquiritiae) tehát körülbelül annyi, mint: bolond ember bolond beszéde; bolond lyukból bolond szél fúj; nesze semmi fogd meg jól. F. M.

Chólem, a héber magánhangzó-rendszerben az *ó*, amelyet németesen au-nak, lengyelesen ajnak ejtenek ki. A maszoréták melópumnak (tele száj) is nevezik.

Chól hamóéd *(h.)*. Az ünnep köznapja. A pészach (l. o.) és szukkósz (l. o.) ünnepének csak első és utolsó napja munkaszünetes ünnep a Tóra értelmében, a középső napokra a munka meg van engedve, ezért e napokat C.-nak, ünnepköznek nevezik. Az ünnepi szertartás e napokra is kötelező: pészachkor a maccoszevés (illetve choméc-tilalom), szukkószra a sátorban való tartózkodás és a lulavlengetés, Az imarendben az ünnepi vonatkozású imák is megmaradnak (Hallél, muszaf, tóraolvasás stb.). Az ünnep másodnapját a naptári bizonytalanság miatt a Talmud előtti időben szintén megünnepelték és azóta is megtartják, bár a naptár már rendezve van II. Hillel óta (II. század). F. D.

Chomec *(h)*. *Kovászos*, megerjedt, megkelt tésztanemű és avval érintkezésbe jutott edény, tárgy, melyet peszach ünnepére használni nem szabad. A Talmud szerint már egy atomnyi (mashu) C. gyanuja is tilossá teszi az ételt, nem pusztán evésre, hanem bárminő használatra még peszach után is, ha az zsidó birtokában volt. A C.-t senkinek ajándékba adni, az állattal megetetni sem szabad. Ezért már a peszach előnap-

jának előestéjén minden zugot kikutatnak a lakásban, hogy a netáni C. morzsát kitakarítsák és reggelre elégessék (l. *Biur chomec*). A C. edényt külön helyiségbe rakják el és minden értékes C.-cal pl. liszttel, konzervvel stb. együtt reggel adás-vevési szerződés alapján (l. *Stár mechirasz chomec*) eladják nemzsidónak azzal a fentartással, hogy peszach után valamivel drágábban visszavehessék, ami meg is történik. Ha az eladásban formahiba esett, vagy bármily okból nem válhatott érvényessé, a C. használhatatlan és megsemmisítendő. Ha az a gyanu forog fenn, hogy zsidó ember tulajdonában volt valamilyen C.-áru peszáchon át, de az áru már forgalomba került, peszach után 30 napon át áll annak vélelmezése alatt. hogy még van belőle (az üzletben) és addig nem szabad azon üzlet ételnemű áruját használni semmiféle célra. F. M.

Chorban *(h.)*. *Pusztulás*. C. Jerusalajim: Jeruzsalem pusztulása. C.-nak nevezik a Talmudnak azt a részét is *(Gittin* 37), mely Jeruzsálem pusztulásáról szól és melyet tisó beóv napján szokás tanulni, amikor más tanulmány tilos. A testileg tönkretett embert szintén C.-nak mondják.

Choliló *(h.)*, annyi mint: ments Isten. *Chasz vecholiló* formájában is használatos. Van még egy harmadik formája is: *chasz vesólom*. C. a héber *chol* szóból ered, amely köznapit jelent. *Chasz* a chassza (segítséget keresni) szó rövidítése. A felkiáltás értelme tehát: ments meg Isten minden közönségestől.

Chorban bész hamikdos *(h.)*. A jeruzsálemi szentély pusztulása, amely két ízben történt. Először 586. Kr. születése előtt, másodszor pedig a rendes időszámítás 70. esztendejében. Mindkettő ab hó 9. napjára esik. E katasztrófák emlékére tartják az ab hó 9. napjára elrendelt bőjtnapot. (l. *Tisó be-av*). A templompusztulás emlékére rendszeresítették az éjféli ájtatosságokat is. (l. *Tikkun chacosz*).

Chorin, 1. *Áron*, aradi főrabbi, szül. Weisskirchenben (Morvaorsz.) 1766 aug. 3., megh. Aradon 1844 aug. 24. A nagymartoni jesiván tanult, később Landau Ezekiél tanítványa lett Prágában. Itt tanult meg irodalmi németséget. 17 éves korában megnősült és kereskedői pályára lépett, de itt nem boldogult és mert képzettsége és természete úgyis olyan pályára vonzotta, amelyben zavartalanul folytathatja tudományos kutatásait, elfogadta az aradi hitközség meghívását 1789. Ezt az állást haláláig betöltötte. Első röpirata 1798. jelent meg *Imré Noám* c. Ebben rituális kérdéseket vet fel s a tok-hal evését engedélyezi, mert a tilalom a nem-pikkelyesekre vonatkozik. Jóllehet Landau E. is osztotta véleményét, R. Benet Mordechai (l. o.) megtámadta érte, úgyszintén Krieszhaber Izsák paksi rabbi is. aki külön műben *(Makkel Noám)* cáfolta meg C.-t. Ez *Sirjon Kaszkaszim* c. röpiratban replikázott (1799). Minden hazai zsidó tradiciónak ellene fordult, úgy, hogy kartársai ellenségnek tekintették. Ez megnyilatkozott akkor, amidőn u. e. évben Somogymegyét bejárta és ott saját jövendőbeli nagykanizsai rabbiszéke érdekében agitált. Prédikációi rendkívül tetszettek s már meg is nyerte Lakenbachert, a gazdag elnököt, de az ellenállás olyan komoly volt C.-nal szemben, hogy elejtették, jóllehet ő már új röpiratát mutogatta, amelyen mint nagykanizsai főrabbi szerepel. 1803-ban Prágában kiadta *Emek ha Sóve* c. 3 részből álló művét, amelyben már nyiltan reformernek vallja magát s kívánja az időkhöz való alkalmazkodást. Emellett azonban ritka nagy tudományának is jelét adta u. e. művében. Maimonidest, a Halachát és Haggadát, továbbá a Zóhart filozófiai módszerrel kritizálja. Nézetei csupán a teóriákra vonatkoznak, mert a gyakorlati kabballát elveti, mint a józan ésszel ellenkezőt. Jóllehet a munka Münz Mózes óbudai rabbi (l. o.) előszavával jelent meg, mégis nagy felháborodást keltett orthodox körökben, úgy, hogy második kiadását önként korrigálta. R. Benet M. egyenesen átírt az aradi hitközséghez és a könyv elégetését kívánta. A község nagyobb része ugyan C. mellett tartott, az ellenzék vezére prédikációja közben mégis inzultálta. Erre a község szakvéleményt kért ki Münz Mózestől arra nézve, hogy tartalmaz-e C. könyve eretnekséget. Minthogy Münz approbálta a könyvet, de ő maga orthodox volt és a túlzott reformok komoly ellensége, dilemmába jutott ez alkalommal, mert éppen az orthodoxok sürgették, hogy minősítse eretnekségnek C. művét, melyen a saját neve is rajta állt. Münz a problémát úgy oldotta meg, hogy 1805. Óbudára két idegen rabbit hívott meg Bészdin tartása céljából s ez elé megidézte egyszersmind C.-t. A tárgyalás második napján azonban az elnöklő Münz nem jelent meg, mire a rangidős Butsevitz Sámuel aszódi rabbi kihirdette az ítéletet, mely szerint «C.-nak vissza kell vonnia műve tartalmát s ha ezt nem teszi, büntetésképen az eretnekséggel határos állásfoglalásáért szakállát le kell vágni». Azonkívül elrendelték C. fizetésének leszállítását, amit azonban az aradi hitközség visszautasított. Az ügy a kormányzatot is foglalkoztatta s a Bész-din ítéletét 1806. hatályon kívül helyezte. C. továbbra is a reformok híve volt, főleg miután a hamburgi újításokat olvasta. *Nogáh ha-Cedek* és *Kinász ho-Emesz* c. munkáiban a szertartások reformja mellett foglalt állást s a héber imák mellett a tiszta németet és a németnyelvű hitszónoklatot és orgonát is engedélyezte, de Münz Mózes kérésére e pamfletjét visszavonta 1859. A következő évben azonban már ismét e tárgyról írt és azt Bécsben németre is lefordították, miáltal a német és osztrák zsidóság haladó-pártja felfigyelt rá s javaslatba hozták az új bécsi rabbiállásra, de a kormány ezt nem engedte s így Mannheimert hívták meg. 1821-ben Baden állam C. szakvéleményét kérdezte meg Haber bankár útján a rabbik kötelességeire és a reformokra vonatkozólag. C. *Iggeret Eljosszof* c. röpiratban felel, melynek alcíme: *Egy afrikai rabbi levelei európai kollegáihoz*. Mint a reformok híve kívánta a világi és szakiskolák létesítését, úgyszintén egy teológiai főiskolát is és a zsidóknak a kézműiparban és földmívelésben való elhelyezkedését, de sohasem ment el addig, hogy a szombatnak vasárnapra való áttételét követelje; viszont a túl rigorózus vallási törvények enyhítését kívánta, többek között azt, hogy engedtessék meg a vasúton

való szombati utazás, az orgona templomi használata és függesszék fel a peszachi pászka általános kötelezettségét. 1835-ben Óbudán kiadott egy *Hillel* c. hébernyelvű tanulmányt, melyben valóságos cionista eszmék vannak. Ebben a zsidóság egyesülését sürgeti s azt, hogy egy legfőbb vallási tekintélyt ismerjenek el, akinek a székhelye Jeruzsálem lenne. *Avak Szofer* c. nagy művében a Sulchan-Áruch nehezebb jogi fejezeteit magyarázza (1828, Prága); *Jeled Zekunim* (Wien 1839) c. könyve saját életrajzát és a reformok szükségességét tartalmazza, héberül és részben németül, Lőw Lipót előszavával. A damaszkuszi vérvád alkalmával 1840. C.-nak zseniális ötlete volt, hogy önként újra kiadta Lőw Lipóttal közösen Sonnenfelsnek, a nagy osztrák jogásznak elfelejtett védőiratát. Halálos ágyán sem szünt meg tevékenykedni. Csatlakozó iratot küldött a braunschweigi rabbikonferenciára s üdvözölte a magyar rabbik paksi értekezletét. C.-nak része volt az emancipációs mozgalom megindításában és nagy tekintélye volt az állami dignitáriusok előtt. Életrajzát Lőw Lipót írta meg: *Gesammelte Schriften II. k.*, de Jost, Steinschneider és J. Fürst is külön foglalkoznak vele. S. R.

2. *C. Ferenc id.*,* közgazdász, szül. Aradon 1842-ben, megh. Budapesten. 1925. jan. 20. Unokája volt C. Áron (l. o.) aradi hírneves főrabbinak. Jogi tanulmányait részint külföldön, részint Budapesten végezte s az ügyvédi oklevél megszerzése után Aradon telepedett le, ahol az ellenzék megbízásából az «Alföld» c. politikai napilapot szerkesztette. Mint a balközép hívét 1867. képviselőnek választották meg s mint ilyen élénk részt vett a Ház tárgyalásaiban, főleg az igazságügyi kérdéseknél; tagja volt az ipartörvény és a bűnvádi eljárás ideglenes szabályozása tárgyában kiküldött bizottságoknak. 1875-től kezdve Arad képviselőjévé választották szabadelvű párti programmal, de 1876. kilépett e pártból. 1881-ben a baksai kerület választotta meg, majd az aranyos-medgyesi kerületet képviselte. 1884 óta elnöke volt a mentelmi bizottságnak. Később a főrendiházi örökös tagjává nevezték ki C.-t, aki ekkor már kikeresztelkedett. Elnöke és felvirágoztatója volt a Salgótarjáni Kőszénbánya R.-T.-nak. 1902-ben megalapította a Gyáripasok Országos Szövetségét, melyet ő fejlesztett naggyá. 1903-ban került a főrendiházba s a delegációban vitt vezető szerepet, rendkívüli energiával és szaktudással képviselvén a magyar ipar érdekeit. S. R.

3. *C. Géza*, zeneszerző, szül. Budapesten 1872 máj. 1. A Nemzeti Zenedében tanult Rausch Károlynál, majd hosszabb ideig Párisban folytatta tanulmányait. Írt dalokat, kisebb tánc-zeneműveket és operetteket is. Számos dala jelent meg előkelő francia zeneműkiadóknál. Operettjei: *A modern Diogenes* (1 felv.), *Kolumbusz báró* (Ráskai Ferenc szövegére) és *Muki* (Pierre Wolff szövegére, Heltai Jenő verseire). S. R.

4. *C. Zsigmond*, orvos (C. Ferenc bátyja), szül. 1832., megh. 1875. Munkatársa volt a hazai és külföldi orvosi szaklapjának. Számos tanulmányát olvashatjuk a Közegészség és Törvényszéki Orvostan (1866), Fürdői Lapokban (1868, 72), Gyógyászatban (1872), Fővárosi Lapokban, Magyar orvosok és természettudósok Munkálataiban (XVI. k.), Herkules fürdő fejlesztéséről írt munkája könyvalakban is megjelent.

5. *C. Zsigmond*, író és szerkesztő, szül. 1829. megh. 1879. Mint katona résztvett a szabadságharcban s ezért az osztrák hadseregbe sorozták. Szabadulása után Pesten újságíró lett. Megalapította és szerkesztette Magyarországon az első — kizárólag szerkesztőségeknek járó — könyomatú lapot, a Magyar Hiradót (1879). Kiadta és szerkesztette továbbá a Magyar Vidékiek Lapját (1862—63) magyar és német tartalommal és az Ungarisches Fremdenblatt-ot.

Chósen ha-mispot, zsidó vallási polgári törvénykönyv (l. *Kódexirodalom*).

Chószém *(chojszem)*. Pecsét.

Chovér *(h.)*. *Társ*. De címnek is használatos. A zsinagógai életben általában minden házas zsidó férfit C. címmel tisztelnek meg, aztán azokat a nőtlen embereket is, kik a zsidó tudományokban bizonyos jártasságot tudnak felmutatni s nekik előrehaladásuk igazolásául mesterük, rendszerint a rabbi, C.-levelet állit ki. (Ez elnevezés további fokozatairól l. a *Morénu*).

Chronológia. A bibliai történetben a C. a királyok uralomra jutása után igazodik; a kettéosztott királyságban az északi királynak trónralépte a déli király uralkodásának évéhez van viszonyítva és fordítva. Itt-ott az egyiptomi kivonulás szolgál az éra alapjául *(Kir.* 1. 6, 1), máskor a babiloni fogság kezdete az indulópont *(Kir.* 2. 25, 27; *Jer.* 52. 31; *Ezék.* 1. 2; 33, 21; 40. 1). A babiloni fogságból való visszatérés érakezdetként szerepel *Ezra* 3. 8. A perzsa királyok uralma szerint számít *Chaggai* 1. 1; 2. 10; *Zak.* 1. 17; *Ezra* 1. 1; 4. 6; *Neh.* 1. 1; 2. 1. A bibliai naptár alapja a holdnapév, mely 12 hónapot tesz és a tavaszi hóval *(chódes haaviv)* kezdődik. A tisriltől való számítás a szír uralom alatt lép fel szirus hatás alatt. A szökőévet bíróság állapította meg, ugyanaz a hold fázisai alapján állapította meg az újholdat (mikor alkonyatkor volt először látható a holdsarló). A manapság szokásos zsidó évszámítás, mely a világteremtés évéhez viszonyítja az időt, csak az apokrifákban jelent meg legelőször és csupán az ő körük vélekedését tükrözteti vissza, de semmi tudományos alappal nem bír. F. M.

Chucpa, máig használatos tiszta arameus szó, mely szemtelenséget, arroganciát jelent s a «chacaf» igéből származik. A C. kifejezés a Talmudban és a rabbinikus irodalomban főleg erkölcsi mondásokban fordul elő. Ilyen pl. «A szemtelenség királyság korona nélkül»; «A szemtelenség a gonoszság jele». Ma a C. kifejezést *chücpé*-nek ejtik ki és csupán a jargon-nyelv használja. S. R.

Chukász, hetiszakasz, mely *Mózes 4. könyve* 19. fejezetének elejétől a 22. fejezet 1. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Tisztító víz készítése. Mózes a sziklából vizet fakaszt. A Jordán keleti partvidékének elfoglalása. Áron halála. Az első hódítások. Győzelem az emoriták fölött. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Bírák könyve* 11. fejezetének

elejétől a 33. versig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy az utóbbi is a Jiftách bíráskodása alatt véghezvitt hódításokról számol be. Néha a naptári beosztás folytán a következő hetiszakasszal olvastatik együtt (Chukasz-Bólok). F. D.

Chukasz hagój *(h.) Pogányszokás.* Utánzását, vagy átvételét tiltja a Talmud a Szentírás ezen igéje alapján: «Az egyiptomiak és kananiták cselekedetei szerint ne cselekedjetek.» *(Mózes* 3. 18, 3). Minden vallási célzatú pogányszokást «emori szokás»-nak bélyegez meg a Talmud. Majmuni részletezi a tilalmat. Ma már minden nem-zsidó vallás szertartásainak és szokásainak átvétele és utánzása is a C. fogalomkörébe esik. C.-nak számít a karácsonyfa, búcsú napján a búcsú-fia és más nem-zsidó szokás. Sokan a térdelést is emiatt tartják tilosnak, holott a zsidó istentisztelet keretében nem volna annak szertartási jellege, csak az alázat kifejezése, ami egyébként kifejezésre jut abban is, hogy a zsidó ritus fentartotta a térdreborulást, bárha csak roshasonó és jomkippur muszáfjaira korlátozta. Az orthodox irányzat a rabbik ornátusát, az orgonát is azért ellenzi, mert más vallástól átvett szokásnak tartja. F. M.

Chupó *(chúpa)*, négy oszlopon nyugvó baldachin, amely alatt az esketéseket végzik. (L. *Chupó vekidusin.)*

Chupó vekiddusin *(h.)*. Az esküvői szertartások összefoglaló elnevezése. Az esküvői szertartások jóval az esküvő előtt veszik kezdetüket. Sok helyütt alábbhagyott manapság a szokás, hogy a vőlegényt hangos énekszóval szólítják a Tórához (l. *Chijuv)* s legénykorának utolsó szombatján megdobálják őt hangos jó kívánságok között mindenféle édességgel; ezzel kétségtelenül azt akarják kifejezni: az egész község kívánja, hogy házasélete legyen örömökben gazdag. A vőlegény halottas ruhába öltözik még ma is egyes vidékeken a menyegzői szertartás alatt s széltében elfogadott szokás, hogy a menyasszony fehérben áll a baldachin alatt. Még ilyenkor is, az élet örömének tetőfokán, az elmulásra, a nem csupa örömmel való életre emlékezteti az embert a zsidó felfogás. Még dívik egyes községekben (l. *Zécher lechorbon)* a soh'sem teljes zsidó öröm kifejezésekép — hogy hamut hintenek a vőlegény homlokára, meg edényt törnek, csörömpölnek, gyászhangot idéznek elő. Ez az úgynevezett pohártörés, vagy taposás. Az esküvő napja az Engesztelő Nappal ér fel s ezért az imarend is ahhoz alkalmazkodik (l. *Vidduj)* s a bőjt is ezért kötelező. A közös élet felelősségének kezdetén a régi életet bűnbevallással végzik. A híres «Bedecken» (lefátyolozás) szertartás régi keletű, már a Bibliában, az Éliezerről, Ábrahám szolgájáról és Rebekáról szóló bibliai fejezetben találjuk első nyomát. Rebeka, hazatértekor, mikor megtudja, hogy a velük szembejövő férfiú az ő leendő férje: veszi a fátyolt és befödi magát. Az alkalmazott áldás így kezdődik: «Nővérünk, légy te tízezrek ezreivé». Majd pedig vidékek szerint változva a következő áldások következnek: «Tegyen Isten olyanná, mint Sárát, Rebekát, Ráchelt és Leát...» «Egész életed így teljék békében! Üdv neked, üdv a családodnak, üdv mindennek, ami a tied!» Majd az ismeretes mondat következik: «Áldjon meg téged az Örökkévaló és óvjon meg. Sugároztassa az Örökkévaló arcát tefeléd és kegyelmezzen neked. Az Örökkévaló fordítsa feléd arcát és szerezzen neked békességet!» A chupo az esküvői szertartás színhelye, egy négy oszlopra kifeszített díszes bársony vagy selyemszőnyeg. Oszlopai vagy talpasok s így minden külső segítség nélkül leállíthatók, vagy pedig talpak nélkül valók s akkor négy ember tartja. Megtiszteltetés számba megy, ha őket a szertartási idő alatt a baldachin tartásával megbízzák. A kialakult szokásjog szerint a leányegylet, vagy a nőegylet ajándékozza a baldachint a községnek. Sok helyütt a chupo a szentegylet tulajdona. A vőlegény foglalja el először a baldachin alatt a helyét éneksző közben, majd a menyasszony jő két nőkísérővel (Unterführerinnen) s három kört csinál a baldachin alatt. A szokás állítólag *Jeremiás könyvének* egyik versén alapszik. Ott ugyanis azt találjuk, igaz, más összefüggésben: «a nő környékezi meg a férfit». A baldachin hovaállítására két, illetőleg négyféle ritus van szokásban. A templomban és a templom előtt, a lakásban és az udvarban. Mind a négy gyakorlat ismeretes. A tulajdonképen való szertartás most veszi kezdetét. A menyasszony és vőlegény jövetelét héber szóval köszöntik, majd az esküvői beszéd következik, de ez el is maradhat. Két áldást mond az esketó rabbi, akinek jelenléte elengedhetetlenül szükséges annak, a megállapítása végett, hogy minden az előírásoknak megfelelően történt. Az áldást boros serleggel a kezében mondja. Az első áldás természetszerűleg a borra vonatkozik. A másik áldásmondat szól a megengedett és tiltott házaságokról. A mátkapár a bort, mint az ünnepi aktus aktív résztvevői, megízleli. Majd a gyűrű átadása következik. A menyegzői szertartások egész sora a nyelv szempontjából a vételházasság szókincséből való. Így a gyűrűnél is, melynek átadásánál e szavak hangzanak el: «Légy nekem megszentelve e gyűrű által Mózes és Izráel törvényei szerint», ami tárgyilag azt jelenti, hogy a feleség teljességgel a férjé, csak az övé. Már a legrégibb időben is átadott valamely értéktárgyat a menyasszonynak a vőlegény, de a gyűrűt a tudomány európai szokásnak szereti minősíteni. A XII. századból reánk maradt írásban olvassuk, hogy eltiltják a köves gyűrűk használatát. Az oka az, hogy az átvevőnek ismernie kell az átvett tárgy értékét, már pedig a köves gyűrű értéke változó és nagy visszaélésre adhat alkalmat. Az asszisztáló funkcionáriusok a gyűrű átadása előtt közelebb lépnek ilyenkor a fungáló paphoz, hogy a gyűrűt ők maguk is szemügyre vehessék és felbecsülhessék. Innen származik az az általános szokás, hogy kő nélkül való egyszerű karikagyűrűt használnak az esküvőnél. A gyűrű használatát szimbólikusan is magyarázzák. Eszerint azt jelentené, hogy: a most kötött házasság olyan legyen, mint a karikagyűrű, amelynek körbefutó vonala sehol meg nem szakad. A gyűrűcsere szertartását nem alkalmaz-

zák a zsidók. A gyűrű átadása tehát a fő és döntő aktus. Ehhez csatlakozik időben és tartalomban egyként a már előre elkészített házasságlevél felolvasása s ez által való hitelesítése. A házasságlevél szövege (keszubó) a következő: «Isten segítségével». (Kelet. A vőlegény és apjának, a menyasszony és apjának neve.) Légy feleségem Mózes és Izráel törvénye szerint és eltartalak a zsidó férjek szokásához híven, akik dolgoznak hitvesükért, tisztelik és eltartják őket becsületesen. Megadom neked móringodat, 200 ezüst zúzt, amely téged a törvény szerint megillet, továbbá élelmedet, szükségleteidet és a mindenütt szokásos házassági kötelességek teljesítését. Beleegyezett ez az X. Y. hajadon, hogy J. N. N. felesége legyen. Hozományát, melyet magával visz atyai házából, ezüstöt, aranyat, ékszert, ruhát, lakásszerelvényeket, mindezt átveszi N. N. vőlegény 100 ezüst zúz árában. N. N. vőlegény megtoldja ezt a magáéból még 100 ezüst zúzzal, aminek összsummája 200 ezüst zúz. Azonkívül szólt a vőlegény: ennek a házassági levélnek, hozományának és pótlásnak jótállását magamra vállalom és kötelezem örököseimet is, hogy az kifizettessék az én legjobb javaimból és birtokomból, ami nekem az ég alatt van, akár megszereztem már, akár meg fogom szerezni, legyenek azok ingatlanok vagy ingók. Mindezek legyenek kezesek és jótállók, hogy azokból kifizettessék e házasságlevélnek és hozománynak vagy pótlásnak összege még a testemen levő köpönyegből is, életemben és halálomban mától minden időben. Ennek a házasságlevélnek, hozománynak és pótlásnak kezességét magára vállalta N. N. vőlegényünk az Izrael leányait illető minden házasságlevél és pótlás-kötelezvény érvényessége és jelentősége szerint, ahogyan a mi egyházbölcseink intézkedtek, nem mint látszólagos, sem mint kötelezvény-vázlatot. Mindezt magára vállalta N. N. vőlegény, ezzel a hajadonnal szemben mindazok szerint, amik itt világosan megirattak, egy tárgy által, amelynek révén mindez birtokba vehető. S így minden teljesen érvényben és szabályban van. (A két tanu aláírása.) A házassági levélben említett zúz pénzegység az archeológusok bizonyított számítása szerint mai értékben 100 aranykoronának felel meg, tehát 20.000 aranykoronáról van szó. A megözvegyült feleséget az óhéber magánjog szerint csak ezen összegen kívül zárhatta ki a férj az örökségből. F. D.

Cicisz *(h.)*. Szemlélő-rojtok. Így nevezik ama gyapjúszálakból álló rojtot, melyet a zsidók köpenyeiken viseltek. A törvény bibliai eredetre megy vissza *(IV. Mózes* 15. fejezet 37—41). Elkészítése előírt szabályok szerint történik. Célzata: Gondoljunk Istenre és az ő törvényeire. Ma csak a talisz-on és és a talisz kótónon található (l. o.).

Cidákli, l. *Talisz kótón*.

Cidkijáh ben Ábrahám há-rófe. 1230. körül élt Rómában. *Sibbólé ho-leket* cím alatt könyvet írt. melyben honfitársának, Kalonymos ben Sábbátai zsidó tudósnak 1050 körül Magyarországon tett utazásáról is megemlékezik. A könyve gyüjteményszerű. a régibb teológiai irodalom adatait egyszerűen egymás mellé állítja. Kalonymosszal kapcsolatban elbeszélésszerűen emlékezik meg arról az ítéletről, amelyet K. a zs. vallás védelmében hozott Esztergomban (l. *Kalonymos)*. U. L.

Cidkoszchó cedek *(h.) Igazságod igazság*. A 119. zsoltár 142. versének kezdő szava. Ugyanígy kezdődik egy szombati ima is, melyet délután mondanak a téfilá (l. o.) után. Ez az ima a következő bibliai versekből áll: Ps. 119, 142; 71, 19; 36, 7. Ez az ima elmarad, ha a következő hét valamelyik napján tachanunt (l. o.) nem mondanak.

Cidduk hadin *(h.)*. Az ítélet igaznak való elfogadása. L. *Temetés*.

Cion (h. *Cijjón*), valószínűen a *cehó*, a. m. «megszáradni» gyökből, v. a *cevó* (feltenni) v. *cin* (védeni) gyökből; a C. arab analóg gyöke hegycsúcsot és citadellát jelent. C. volt a neve a Bibliában sűrűn említett jebuzita, kanaáni sémi törzs megerősített városának, melyet végleg csak Dávid király foglalt el *(II. Sámuel* 5). A C. tehát magát a helyet jelentette, melyen Jeruzsálem részben épült s amely azonos az Ophellel s amely a tudomány megállapításai szerint a Jeruzsálem körüli hegyek délkeleti részének az a bérce, amelyen az első templom épült s amely után az egész hegyet elnevezték *(II. Királyok* 19. 31; *Jesája* 24. 23 és *1. Makkab)*. Amidőn Constantin császár idején Jeruzsálem a kereszténység szent helye lett a C. nevet önkényesen a délnyugati halomra alkalmazták s ez a ferdítés egészen a modern korig megmaradt a köztudatban, amíg az archeológiai és topográfiai kutatások be nem bizonyították, hogy a Biblia adatai a helyesek s hogy ennélfogva Jeruzsálem keleti része, ahol Salamon király temploma volt, az eredeti C. Később magára Jeruzsálemre (l. o.) is *(Jesája* 1. 27), majd pedig a zsidó népre is alkalmazták a C. nevet. Így Jeruzsálem lakosságáról, mint «C. leányai»-ról beszél Jesája próféta (1. 8) s a C. nevet gyakran megszemélyesítették és idealizálták más értelemben is, különösen Jesája (II.) és a Zsoltárok, ahol többek közt ez a kifejezés fordul elő (87. 5): «Mindenki anyjának hívja C.-t.» A C.-ra való vonatkozással az egész zsidó liturgia tele van s a rá való emlékezés a napi imádságokban is többször fordul elő. (L. *Jeruzsálem*. V. ö. G. *Smith*, Jerusalem 1908.) S. R.

Cion bölcseinek jegyzőkönyve. A XX. sz. legvakmerőbb irodalmi csalása, amely a német pamphlet irodalom csatornáin Magyarországba is eljutott. A könyv a kereszténység ellen irányuló világszervezkedéssel vádolja meg a zsidóságot. A veszedelmes összeesküvés központjában Cion bölcsei állnak és titkos üléseiken ők szabják meg a világhatalomért való küzdelem módozatait. Minden száz esztendőben kongresszust tart ez a titkos alakulat, a legutolsót 1897. tartotta Baselben, a cionista-kongresszus ürügye alatt és a hírhedt jegyzőkönyv a titkos ülés lefolyását örökíti meg. A 256 oldalra terjedő pamphlet minden állítása szemenszedett valótlanság. Olyan szolidarítás, amely a világ egész zsidóságát egyetlen egységbe tömöríti, még államéletének virágkorában sem tartotta össze a zsidó erőket és a diaszpórában még kevésbbé

alakulhatott ki az egész zsidóságot uraló világakarat. A diaszpóra kétezeréves történetében egyszer sem fordult elő, hogy a zsidók titkos politikai alakulásokban védelmezték volna a saját érdekeiket, vagy veszedelmeztették volna a nemzsidó nemzetek érdekeit. Cion bölcsei nem léteztek, titkos társaságba nem tömörültek és költött dolog a jegyzőkönyvük is, amely a modern antiszemitizmus kútforrásává avatódott. Az egész rémmesét Müller von Hausen szolgálaton kívüli német kapitány találta ki, még pedig úgy, hogy meghamisított egy régi orosz kémjelentést, amely maga is hamisítvány volt, mert adatait és vádjait egy még régebbi regényből plagizálta. Sir John Retcliffe (Hermann Godsche álneve) *Biarritz* címen regényt írt, amelynek egyik fejezete «A prágai zsidótemetőben» felírás alatt olvasható. Ebben fantasztikus leírást ad Cion bölcseiről, akik százévenkint összegyűlnek a prágai zsidó temetőben, hogy megbeszéljék a keresztény világ leigázásának további módozatait A Cion bölcseiről szóló fantáziát innen vette Müller von Hausen, a dialógokat pedig Maurice Jolly francia ügyvédnek 1864. írt *Beszélgetések Macchiavelli és Montesquieu között az alvilágban* c. pasquilljéből, a protokullumot pedig Sergej Nilus professzornak, az orosz titkos rendőrséghez 1905. beterjesztett kémjelentéséből hamisította ki. Az antiszemita harcmodorra jellemző, hogy Maurice Jolly dialógjai III. Napoleon ellen fordultak és tizenöt havi börtönt kapott a rágalmai miatt. Sergej Nilus az orosz viszonyokra alkalmazta a francia dialógot és vádjait a szabadkőművesek ellen fordította. Müller von Hausen pedig a zsidókra aplikálta. Maurice Jollyt meghamisította Godsche, Godschet meghamisította Sergej Nilus, Sergej Nilust Müller von Hausen. A *Biarritz* c. regényben nyoma sincs a jegyzőkönyvnek, ezt az orosz rendőrágens állította össze a regény száz helyen szétszórt állításából, Müller von Hausen pedig átgyúrta és mint C.-t tálalta fel. Dr. J. Stanjek, D. Hermann Strack, a berlini egyetem teológia professzora, B. Segel és sok más keresztény és zsidó tudós leleplezte a hamisítást és kritikai alapon utasították vissza Müller von Hausen rosszhiszemű fantazmagóriáját. A háborút követő erkölcsi hanyatlás között a rágalmak mégis termékeny talajba hullottak és a fajvédelmi alapon szervezkedő antiszemitizmus elhitető és dokumentált históriku mnak fogadta mindenütt Müller von Hausen durva hazudozását. Egy időben még a londoni «Times» is félreverte a harangokat a cioni bölcsek miatt és Henry Ford is a «jegyzőkönyv» hatása alatt írta meg *Az internacionális zsidó mint világprobléma* c. könyvét. Szerencse, hogy ez a könyv sem kerülte ki a sorsát és meghamisítva került a német könyvpiacra, úgy hogy Ford bírói eljárást is indított a fordító ellen, az antiszemitizmusnak hátat fordított és a zsidóságtól az ellene irányult támadásért nyilvánosan bocsánatot kért. «Őszintén sajnálom, — írta Ford — hogy a Deurborn Indepedent (Ford lapja), amelyet az újjáépítés szolgálatába állítottam, hitelt adott a cióni bölcsek jegyzőkönyvének, amely hamisításnak bizonyult. Sajnálom az ujságnak azt az állítását is, hogy a zsidóság a világ tőkéjét magához akarja ragadni és világuralomra törekszik. Sajnálom a sok vádaskodást, amely a zsidók erkölcse és becsülete ellen fordult. Ha idejében észreveszem e vádak általánosító tendenciáját, nyomban megakadályoztam volna az elterjesztésüket, mert jól ismerem a zsidóság szerepét a civilizációban és az emberiség fejlődésében, szorgalmát és önzetlen érdeklődését a közjólét iránt.» Végül fogadalmat tesz, hogy a zsidóság ellen elkövetett ártalmakat tőle telhetően jóvá teszi. Mindezek után még csak a következőket jegyezzük meg: C. nemcsak rosszhiszemű, de ügyetlen hamisítás is. Müller von Hausen azt állítja, hogy ezt a jegyzőkönyvet az első baseli cionista kongresszus keretében tartott titkos üléseiken írták Cion bölcsei. A baseli kongresszust, mint ismeretes, 1897. tartották meg. A jegyzőkönyv mégis már úgy említi Loubet-t, mint a francia köztársaság elnökét, holott az elnöki székbe csak két évvel ezután, 1899. került. Említés történik a jegyzőkönyvben Bourgeois francia közoktatásügyi miniszter iskolareformjáról is, amelyet pontosan másfél esztendővel később valósított meg. Így fest az antiszemitizmus igazságszeretete és ennyire hiteles a C., amely Müller von Hausen hazug fogalmazásában arra buzdítja a zsidóságot, hogy mételyezze meg materialista világszemlélettel a keresztény társadalmat és szervezze meg mindenütt a véres háborút, amely a kereszténység összeomlására vezet. U. P.

Cionizmus. A Cionba való visszatérés gondolata — ami tulajdonképeni lényege a C.-nak — ősrégi s pontosan akkor fogamzott meg, mikor a zsidó nép önállóságát és hazáját elvesztvén, szétszóródott a világ minden országába. Ez a lelkekben élő és mindennapi imákba foglalt gondolat évszázadok folyamán több ízben testet is öltött. Így már a VII. sz.-ban egy Benjamin nevű zsidó Egyiptomban 30,000 főnyi zsidó sereget szervezett és Chosroes perzsa királlyal szövetkezve, meghódította Palesztina nagy részét, melyet 14 évig tartott uralma alatt. Az utolsó fegyveres próbálkozás Palesztina visszafoglalására a VIII. sz.-ban történt, amikor Abu Issa perzsa zsidó indított mozgalmat a mesopotamiai és sziriai zsidóság között, mely mozgalom azonban véres kudarccal végződött. A cioni ideál azonban tovább is kürthatatlanul ott él a diaszporabeli zsidóság lelkében. Ápolja azt az ideált, — mely mint a nemzeti-vallási dualizmus tökéletes megjelenési formája a legfőbb összetartó erő a nép szétszórt tagjai között — s itt-ott szórványosan az ideál megvalósítására is történnek kísérletek. Már a XIII. sz.-ban látunk Palesztina-mozgalmakat és kolonizációs törekvéseket, amelyek közt a legeredményesebb Nachmanidesz rabbié, akinek lelkes felhívására az addig két zsidó lakosú Jeruzsálembe rövid három év alatt 2000-en telepednek le. A Spanyolországból való kiűzetés után a zsidó hitközségek kötelező adóként bevezetik a chalukát a palesztinai zsidóság segélyezésére. A XVI. sz.-ban David Reubeni, ez a titokzatos keleti zsidóvezér próbálja megnyerni — eredménytelenül — az európai feje-

delmeket Palesztina újjáépítési gondolatának, majd Don József Nászi eszközli ki Szulejmán szultántól, hogy Tiberiás várost és környékét bocsássa rendelkezésre zsidó letelepülés céljaira. De csak a XIX. sz.-ban sikerül az európai államok érdeklődését felkelteni a palesztinai zsidó gyarmatosítás iránt. 1856-ban — Franciaország és Anglia támogatásával — Montefiore Mózes megteszi az első lépéseket a jaffai narancsültetvények létesítése érdekében. 1869-ben a párisi Alliance Israelite megalapítja az első zsidó földművesiskolát Mikve-Izraelben. E kezdeti sikerekkel egyidőben megszületik a zsidó reneszánsz irodalma. Moses Hess *Rom und Jerusalem*-je, George Elliot *Daniel Deronda*-ja a voltaképeni első zsidó államregények, amelyek épp úgy, mint Leo Pinsker *Autoemancipation*-ja, a nemzeti alapon való regenerálódásban jelölik meg azt az utat, melyen a zsidóságnak haladnia kell. A politikai C. megteremtője Herzl Tivadar (l. o.), aki *Judenstaat* c. korszakalkotó munkájában, mely a zsidóság körében viharos lelkesedést és heves ellenzést váltott ki, a zsidó állam megvalósítását követeli és megrajzolja ennek az államnak a körvonalait. Herzl, hogy a világszerte fellobogó cionista mozgalmat egységesítse és demokratikus alapon megszervezze, 1897 aug. 25—27-ikére Baselbe összehívja az első cionista kongresszust. Itt tünik fel a C. másik nagy vezére, Max Nordau (l. o.). A baseli kongresszus szövegezi meg az ú. n. baseli programot, mely szerint a «C. célja a zsidó nép számára közjogilag biztosított nemzeti otthont biztosítani Palesztinában». A cionista mozgalom azután mindjobban szélesedik s az évről-évre tartott kongresszusokon fokozatosan megerősödik. A C. sikerének — a nagyszabású földvásárlások, bevándorlás és építkezések mellett — újabb állomása az 1916-i Balfour-deklaráció, melyben Balfour miniszter tudomására adja Rothschild lord útján a cionista világszervezetnek, hogy az angol kormány minden erejével arra törekszik, hogy a zsidóságnak a palesztinai nemzeti otthon megteremtésére irányuló törekvéseit elősegítse. A C. politikai megvalósulása felé a döntő lépést az 1920 ápr. 24. tartott san-remoi konferencia tette meg, amikor a Palesztina feletti mandátumot Angliára bízta. 1922 júl. 24. a népszövetségi tanács ratifikálta a Palesztina-mandátumot s ez a történelmi jelentőségű tény a beláthatatlan lehetőségek útját nyitotta meg a C. törekvései előtt. A C. ma már világszerte egységes tervek alapján törekszik céljai elérésére. Ebben legfőbb támogatói: a cionista sajtó — a világ minden országában 98 napi- és hetilap — és a nagyszerűen kiépített szervezetek. Magyarországon is nagy tömegeket mozgatott meg a C. gondolata (l. *Magyar Cionista Szövetség*), de itt is, mint más országokban is vannak ellenzői (l. *Anticionizmus*). V. A.

Circumcisio, héberül: *brisz miló* (a körülmetélés szövetsége). Szokták még röviden «brisz»-nek, vagy miután a szövetség Ábrahámmal kötetett *briszó sel Avróhom óvinu*-nek és *brisz bószor*-nak (testi szövetség) is nevezni. Az aktus latin neve C. A. C. egy, a különböző népeknél nagyon elterjedt ősi szokás. Az emberiségnek kb. egyhetedrészénél, a zsidókon kívül a mohammedánoknál, polynézeknél, Afrika, Amerika és Ausztrália népei között szokásban van a C., de többnyire a serdülő, egyes helyeken az ötéves fiúgyermekeken hajtják végre. Az őskorban az az edomiták, moabiták, ammoniták, főniciaiak, arabok, kolchisziak és az egyiptomiak között divott ez a szokás. Utóbbiak már Kr. e. 4000 évvel körülmetélték a fiúgyermekeket, ezt a szertartást azután a filiszteusok kivételével az összes szomszédos népek átvették. A C. eredete, oka és célja felől a legkülönbözőbb felfogások uralkodnak. A gyakran emlegetett egészségi szempontok alig játszhattak szerepet a régi népeknél; tény azonban, hogy a primitiv törzseknél szokásban volt a nemi aktus megkönnyítése céljából a hímtagon bizonyos operációt végrehajtani. Egy másik felfogás szerint a C. az öncsonkításnak, vagy a megférfiatlanításnak (kasztráció) a csökevénye, amelyet egyes népeknél bizonyos vallásos szertartások között végeztek. Ismét mások szerint a C. a stigmatizációnak az aktusa, amely a test felajánlásával akarja a démon vagy az Isten oltalmát elnyerni. Sokan úgy fogják fel a C.-t, mint egyszerű törzsjelet, amilyen a tetoválás, mások bátorságpróbának veszik, amelyen a régi népeknél minden fiúgyermeknek vagy ifjúnak át kellett esni, mielőtt teljes jogokkal felvették a törzs kötelékébe. A legelterjedtebb felfogás az, hogy a C. az istenség iránti odaadásnak a jele. A szertartásnál hullajtott vér pedig az istenséggel és a törzzsel való egyesülésnek a szimbóluma. A pszichoanalizis szerint a C. nem egyéb, mint egy profilaxis (megelőzés), amely a pubertas idejében fellépő nemi gerjedelmek elfojtására szolgál. Érdekes, hogy a C.-ról Philónak és Maimonidesnek is ugyanez volt a véleménye. A C. a zsidóknál a legrégibb korba vezethető vissza. A Biblia több helyen megemlékezik a C.-ról: «Isten megparancsolta Ábrahámnak, hogy minden fiúgyermek nyolcnapos korában metéltessék körül az örök szövetség jeleképen.» (*Mózes* 1. 17, 10—14). Mózes asszonya, a midjanita Cipóra körülmetélte fiát egy kőkéssel (*Mózes* 2. 4, 24—26) Józsua körülmetélte a pusztai vándorlás ideje alatt született izraelitákat. (*Jósua* 5, 2—9.) Kezdetben valószínűleg a zsidóknál is felserdült ifjúkorban történt a C., csak később, mikor pusztán nemzeti szokásból vallásos jellegű szertartássá változott át, hajtották végre a C.-t a csecsemőkön. Maga a szertartás, miután kővel, vagy kőkéssel végezték, minden valószínűség szerint a kőkorszakból ered. A C. szimbolikus jellegét először Jeremiás próféta emelte ki: «Metéljétek magatokat körül és vágjatok le a ti szívetek előbőrét!» (*Jer.* 4., 4.). A C. tehát, minthogy az Isten és Izrael közötti szövetségnek a jele, nem egyéb, mint a szív C.-nak a szimboluma. A Biblia több helyen költői módon fejti ki ezt a szimbolumot. Az ember olyan mint a szőllővenyige. Ahogyan az a nyesés által, úgy az ember a C. által nemesedik meg. Egy másik hasonlat szerint a természet alkotja a magot s az ember csinál belőle kenyeret. Amiként a természet alkotásai gyakran az emberi kéz munkája révén válnak

tökéletessé, ugyanúgy a természetes ösztönöket is az erkölcsös akarat szelidíti meg. A C. tehát a zsidóság erkölcsi tökéletességének és szentségideáljának a szimboluma, jelképezi egyúttal a Tórában előírt kötelességeket, amelyeket a zsidók teljesíteni tartoznak Istennel szemben. Éppen ezért a C.-n a prozelitának is át kell esnie, ha a zsidó hitre tér. Aki nem hajtatja végre fián a C.-t, vagy akin magán nem végezték ezt el, az «a szövetség szétrombolója» s mint ilyen nem tartozhatik Izrael közösségébe. A C.-t nyolcnapos korában hajtják végre a gyermeken, feltéve, ha egészségi állapota nem teszi szükségessé a szertartás elhalasztását. Ha a nyolcadik nap szombat vagy ünnepnapra esik, a C. akkor is végrehajtandó. Az aktust az ősi időkben kőkéssel végezték, ma erre a célra mindkét oldalán élesrefent acélkést használnak. Maga az aktus három részből áll: 1. a tulajdonképeni körülmetélés (miló); vagyis a felső előbőr hegyének levágása; 2. a *perió* a makk feltárása olyképpen, hogy az alsó, gyenge előbőrt felvágják, majd visszatolják a makk alá; 3. a *mĕcicó*, a seb kiszívása, hogy a vérzés elálljon. Az eltávolított előbőrt hamuba vagy porba helyezik, jeléül az Isten és Izrael közötti szövetségnek, amelynek következtében Izrael úgy el fog szaporodni, mint a föld pora vagy a tenger fövénye. Az öröm szimbolumául a szertartás alkalmával gyertyát is szoktak gyújtani. A szék mellé, amelyen a «szandak» (koma) a gyermeket a C.-hoz ölében tartja, Éliás próféta székét (kiszé sel Élijohu) állítják. Ez a szék azt jelképezi, hogy a gyermek előtt majdan Éliás próféta lebegjen mintaképül, aki legbuzgóbb hirdetője volt a szent szövetségnek s mint ilyet «malach hábrisz»-nek, a szövetség követének nevezték. A szertartás alkalmával a gyermek atyja *(bál bĕrisz)* és a többi jelenlevők, első sorban pedig a *móhél* (a körülmetélést végző) az ilyenkor szokásos imákat mondják, az utóbbi egy pohár borral a kezében, amelyből iszik s a gyermek ajkát is megnedvesíti. Ugyanekkor adnak nevet is a gyermeknek. A szertartás egy vallásos lakomával *(szudo)* zárul, mely után az asztali imát egy dal vezeti be, amely a C.-ról szól. A kereszténység Jézus megkeresztelését úgy tekintette, mint «Krisztus körülmetélését», amely aktust rajta az összes keresztények helyett hajtották végre. Ezzel szemben Pál apostol *(Galat.* 5., 1—6.) azért harcolt, hogy a C.-t a pogány kereszténveken ne végezzék el, viszont a zsidó kereszténvek számára engedélyezte ezt a szertartást *(Rómaiak.* 2., 25.; *Korinth. Lev.* I. 7., 18.). A IV. sz.-tól kezdve a keresztény egyház minden jan. 1. megünnepli Jézus körülmetélésének emlékét.

Códé, a héber alphabetum tizennyolcadik betűje. Hangzóértéke: *c*, tehát foghang. Számértéke: kilencven. Neve talán halászszerszámot jelent, alakja is ennek felelne meg. A szó végén e betűnek elnyujtott formája van.

Cohn, *Albert*, francia filantróp, szül. Pozsonyban 1814 szept. 14., megh. Párisban 1877 márc. 15. Családja Elsassból költözött Pozsonyba. C. egyetemi tanulmányait Bécsben végezte s ott nyert filozófiai doktorátust a keleti nyelvekből, amelyeket eleinte a protestáns szemináriumban tanított, majd báró Hammer-Purgstallnak, a híres orientalistának lett titkárja. 1836-ban Párisba költözött, ahol a Rotschild-család héber oktatója lett. Nemsokára híressé vált jótékonyságáról. Újra szervezte a párisi hitközséget, melynek elnöke lett. Mint a zsidó ügyek előharcosa, főleg 1845-től kezdve tünt ki, amidőn az algiri zsidók érdekeit felkarolta s személyesen számolt be tapasztalatairól Lajos Fülöp királynak. 1860-ban Marokkót járta be és Prim spanyol tábornoknál kieszközölte az ottani zsidók védelmét. Palesztinában ötször járt, mindannyiszor hitsorsosai védelmében. Ő eszközölte ki a szultánnál, hogy a zsidók a keresztényekkel teljesen egyenlő jogi elbánásban részesedjenek. Életrajzát többen megírták, így a híres francia tudós, Isidore Loeb is (1877). S. R.

Cohné *(Coné Oman Israel) József*, fogarasi rabbi, szül. Szentpéter (Zala m.) 1834. Tanulmányainak elvégzése után Aradon működött, mint a hitközség vallástanára. Innen Fogarasra került. Művei: *Philosophia geneseos* (Prága, 1862); *Az emberi jog vagy a zsidó és a pénz* (hitszónoklat, Nagyszeben, 1868); *Egység és elválás* (Fogaras, 1869); *A hármas alap* (Budapest, 1874); Irt tankönyvet és egy novellát *Juden der Revolution* címen (Arad, 1880). A Pesten megjelent Ungarische Israelitnek állandó munkatársa volt.

Commoráns, azaz *időző zsidó*. A török uralom megszűnése után, 1686 óta azokat a zsidókat nevezték így, akik csak bizonyos meghatározott ideig tartózkodhattak a városban és üzletet nem nyithattak. Pesten 1785-ig csak C. zsidókat lehetett találni. 1786-ban telepedett meg itt az első tűrt zsidó (l. *Tolerált*). Az időzési engedélyt a város adta olyan jómódú embereknek, akiknek magaviselete ellen kifogás nem merült fel. A commorálási jogért folyamodók erkölcsi és vagyoni állapota felől a városi hatóság később mindig a hitközség elnökségétől kért felvilágosítást. U. L.

Communitas *(Universita Judaeorum)*. A külön utcát elfoglaló zsidó község latin elnevezése a középkorban.

Confessió, a vallás, a hit latin és közkeletű neve. Tulajdonképpen olyan vallást jelöl, melynek a hit elengedhetetlen kritériuma. És így végső elemzésében a zsidóság nem tekinthető konfessziónak a szó közkeletű értelme szerint, mert vallásában nem a hit, hanem a cselekedet lényeges. F. D.

Coref *Ezra*, dunaszerdahelyi rabbiülnök. Szerzője a *Zichron Tov* című műnek és jegyzeteket írt Aszód Juda (l. o.) dunaszerdahelyi rabbi, *Jehudo Jaale* c. responsumgyűjteményéhez. Meghalt 1900.

Cosmologia, l. *Kabbala*.

Cosmus, az ókori római birodalom magasállású zsidó tisztviselője. Az egyik adóállomás főnöke volt Pannoniában. Nevét egy emléktábla őrzi, amelyet Dunapentelén ástak ki. Ezt Alexander Severus császár tiszteletére állította C., az akkori idők szokása szerint. Az emléktábla feliratából kitűnik, hogy C. a zsinagóga előljárója is volt, ami történelmi értéket ad a leletnek.

mert azt bizonyítja, hogy a zsidók szervezett közösségben éltek az akkori Pannoniában.

Csabai Ékes *Lajos*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1896. U. o. az iparművészeti iskolában tanult. A Műcsarnok 1920—21-iki kiállításán állított ki először. Hosszabb tanulmányutat tett külföldön és grafikai munkákkal szerepelt a svájci magyar grafikai kiállításon (1924). Olajfestményeiből: akt-kompozíciókat, tájképeket, csendéleteket és grafikai munkákat állított ki a Nemzeti Szalonban. Rajz- és iparművészeti iskolát tart fenn. F. B.

Csajági *Béla*, pedagógus, a budapesti izr. fiúárvaház igazgatója. Szerkesztette a Magyar Népbarátot (1880—81), az Izraelita Tanügyi Értesítőt (1890) és értékes közleményeket közölt a felekezeti lapokban. Érdemes munkásságot fejtett ki az Országos Izraelita Tanító-Egyesületben, amelynek egyik vezetője volt.

Csáktornya (*Cakovec*, Sz. H. Sz.). A Cs.-i (kongresszusi) kitközség 1790. körül alakult. A szájhagyomány szerint a Csakathurner, Hochsinger, Weisz és Fischer családok alapították. Első rabbija Hirschmann Áron volt, aki 1842. halt meg Cs.-n. 1794-ben vásárolt a hitközség temető telket, 1836. építette egyik templomát, később Légrádon épült a másik templom, 1876. létesült az elemi iskola, mely 1883. megszűnt, 1924. Grünwald Illés főrabbi Talmud-Tórát alapított, mely tanulók hiányában jelenleg szünetel. A hitközség rabbijai voltak: Hillmann Sámuel, Rappaport Emanuel, Rosenstein Ábrahám és Schwarc Jakab, aki több mint félszázadon át, 1862—1913-ig állott a hitközség élén. Kiváló tudós volt, ő tartotta az első magyar nyelvű hitszónoklotot a templomban. A hitközség intézményei: A Chevra Kadisa, mely Viola Vilmos elnöklete alatt áll, a Nőegylet, melynek Viola Vilmosné az elnöke, a jótékony egylet, mely Wolf Béla vezetése alatt működik, az ifjúsági egylet, melynek Hoffmann Jenő az elnöke és a leányegylet, melynek Hoffman Böske a vezetője. A hitközség területéről többen származtak el, akik kulturális téren hírnévre tettek szert. Ezek: Fischer Vilmos író, a gráci egyetem könyvtárosa, a város díszpolgára, Schwarc Mór győri főrabbi, Kovács Lipót közgazdasági író, Hirschl Zsiga zeneszerző. A hitközségnek társadalmi téren vezető szerepet játszó tagjai: néhai Klein Ignác és néhai Schwarc Albert orvosok, Schwarc Lajos ügyvéd, hitközségi elnök, Wolf Béla és Viola Vilmos községi orvosok, Stern Leó törvényszéki elnök és Rubin Vilmos járásbíró. Nagyobb ipari telepeket és gazdasági vállalkozásokat létesítettek: Neumann Vilmos és Zoór Dénes kékfestő-gyárat, id. és ifj. Graner Henrik szalag- és harisnyagyárat, Heinrich Miksa és Benedikt Béla cukorkagyárat, Molnár Lajos gőzmalmot és villanytelepet, Vajda Elemér baromfitenyészdét. Rosenberg Richárd, Fischer Albert és Lajos drót- és vasárugyárat, néhai Benedikt Ede takarékpénztárat, néhai Fischel Fülöp könyvnyomdát, Neuman Miksa gabonakiviteli vállalatot. A hitközségnek értékes dokumentumokat tartalmazó levéltára van. A hitközség területén Schwarc Jakab rabbi beszédei jelentek meg könyvalakban. A hitközség történetével Zrinyi Károly: *Csáktornya monografiája* c. munkája foglalkozik. A hitközség 118 tagja vett részt a világháborúban, 17 esett el. A forradalmaknak 2 áldozata van. Költségvetése évi 180,000 dinár, melyből 30,000 dinárt fordít szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez 32 község tartozik. Lélekszáma 616, a családok száma 170, adófizetője 212. Foglalkozás szerint: 6 nagykereskedő, 97 kereskedő, 5 ügyvéd, 4 köztisztviselő, 5 nagyiparos, 3 orvos, 56 magántisztviselő, 11 iparos és 20 magánzó. A hitközség mai vezetősége: Grünwald Illés főrabbi, Schwarc Lajos elnök, Wolf Béla alelnök, Baumsteiger Samu pénztárnok, Leitner Márk titkár, Gold Ferenc, Grünfeld Ernő, Guttmann Lipót, Neumann Vilmos, Pátkai Jakab, Schlesinger Lajos, Vajda Andor, Viola Vilmos és Zoór Dénes előljárósági tagok.

Családalapítási rendelet. III. Károly császár 1726. elrendelte, hogy az osztrák tartományokban minden zsidó családból csak egy férfitag nősülhet és alapíthat családot. A rendelet azt célozta, hogy az osztrák tartományokban lecsökkenjen a zsidók lélekszáma. A rendelet következményekép a morva, cseh és más osztrák tartománybeli zsidó ifjak Magyarországba vándoroltak, hogy kivonhassák magukat a rendelet kényszere alól, itt házasodtak és itt alapítottak családot. 1735—38 között történt összeírás szerint, amely csak harminc vármegye statisztikáját őrzi, 961 morva, 77 cseh és 133 egyéb osztrák tartománybeli zsidó családfő élt a harminc megye területén. A XVIII. század utolsó negyedében, mikor a zsidók számára II. József császár lehetővé tette a városokban való megtelepülést, ismét új gyülekezetek keletkeztek, amelyek közeli és távoli falvakból verődtek össze a különböző városokban, vagy pedig a meglévő községek gyarapodtak fel erősen. Részben így keletkezett, vagy gyarapodott a következő városok zsidósága: Abaújszántó, Arad, Aszód, Baja, Balassagyarmat, Bátorkeszi, Bonyhád, Csáktornya, Galánta, Galgóc, Győr, Gyulafehérvár, Kecskemét, Komárom, Liptószentmiklós, Makó, Máramarossziget, Miskolc, Munkács, Nagybecskerek, Nagykanizsa, Nagyvárad, Nyitra, Paks, Pápa, Sátoraljaújhely, Szabadka, Szeged, Szerdahely, Szikszó, Temesvár, Trencsén, Ujvidék, Ungvár, Vágújhely, Várpalota, Veszprém, Zalaegerszeg stb. U. L.

Családfa. Az ivadékok leszármazásának lajstroma. A matriarchátus (anyauralom) ősállapotának megszűnése óta az ivadék ősének és névadójának az atyát tekintik mindenütt és ezért a zsidó családfák nyilvántartása is az atyai részről való származást bizonyítják. Családfákról már a Biblia tesz említést, néhányat fel is sorol. A *Krónikák könyve* első része nem más, mint Dávid családfája. A későbbi időből Josephus tesz tanuságot családfák vezetéséről. A maga családfáját messzemenő pontossággal 200 évre vezeti vissza. Arról is szolgáltat hírt, hogy nagyobb hadjáratok idején az elpusztított lajstromokat a túlélő papok emlékezetből újból összeírták. A talmudi értesítés szerint az ilyen lajstromokra az anyai ágról való törvénytelen leszármazás is rá volt vezetve. R. Juda ha-nászi a

Misna szerkesztője, atyai családfáját Benjaminig, anyai családfáját pedig Judáig vezette vissza. Hillel is be van iktatva e láncolatba, úgy hogy ez anyai ágon Dávidtól származik. A babiloniai exilarchák atyai ágon Hillel leszármazottai. Ma is vannak még zsidó családok, amelyek századokra visszamenően bizonyíthatják származásukat. A responsum-irodalom (l. *Responsum*) jellemző vonása, hogy az előszóban a szerző származási kimutatása olvasható.

Családi élet. A hithű zsidóknál tradicionálisan zárt és mindenben a vallás követelményeinek alapján áll. A régi magyar zsidók családi és magánéletéről kevés adat maradt fenn, de bizonyosra vehető, hogy alig különbözött valamiben is a szomszéd zsidókétól. A házasságkötést a magyar zsidók között is az akkori szokásoknak megfelelő módon végezték. A szülők gyermekeiket, ezeknek megkérdezése nélkül, eljegyezték egymással és a vőlegény szülei ajándékot küldtek a menyasszonynak. Az esketés a régi zsidó szokás szerint történt (l. *Chupo vekidusin*) és ha a vőlegény és menyasszony nem egy helységben laktak, akkor a vőlegény részéről oklevéllel felhatalmazott képviselő nyujtotta át a jegygyűrűt azzal a kijelentéssel, hogy feleségül veszi a leányt X. Y. számára. A gyermekek eljegyzése ma már csak Lengyelországban, de ott is csak a chaszid zsidók körében fordul elő. Mély vallásosság, igénytelenség, lelki tisztaság, a szülők egymás iránt való hűsége, a családfentartó áldozatkészsége, a tudomány tisztelete jellemzi a régi zsidó családot. A modern áramlatok nem kímélték meg persze a zsidó Cs.-et sem, de ha ez sokat vesztett is egykori bensőségéből és természetességéből, még mindig egészséges, annyira, hogy sok jó tulajdonságát nemzsidó részen is elismerik. U. P.

Családnevek. Régebben a magyar zsidók is csak patronymonokat viseltek. A személynevet összekapcsolták az apai névvel, mégpedig úgy, hogy az összekapcsolásra a *ben* (fiú) szót használták. Akkoriban tehát a zsidók ilyen neveket viseltek: Aser ben Ber (Asér, Ber fia), Ábrahám ben Mózes (Abrahám Mózes fia) stb. Elvétve törzsökös családnevek is előfordultak, leginkább héberképzésűek, de magyar és némethangzásúak is, amelyek nemzedékről nemzedékre öröklődtek át (*l. Magyar családnevek*). A nyugatról való beáramlások következtében a német névvel gyakrabban találkozunk az elmúlt évszázadokban. Németországban már a XV. sz.-ban találunk német családneveket a zsidók között és a Magyarországon is gyakori Bauer, Berger, Epstein, Haas, Kann, Schiff, Strauss, Schwarz, Wertheim nevek még abból az időből származhatnak, habár kétségtelen, hogy sok Bauer, Berger stb. családnév újabb keletű. Nagyon régi a Heller családnév is, amely már a XIII. sz.-ban ismeretes. A Wertheim és Szófer nevek a XIV. sz. első negyedében tünnek fel. Magyarországból külföldre került zsidó család gyakran a fölvett családnévvel dokumentálta magyar származását, ilyen volt Olaszországban a *Hagri*-család. (Magyarország héber neve: erec Hagar; *hagri* pedig magyart jelent). A német családnév általánosabb használata II. József ismert rendelete alapján 1780. terjedt el a magyar zsidók között. Súlyos pénzbirság vagy kitoloncoltatás terhe alatt kényszerítették akkor a magyar zsidókra is a német vezetékneveket. A név-fölvétel úgy történt, hogy országos összeírás alapján erre kiküldött bizottságok elé idézték a zsidókat, ahol a névfelvételről hivatalos igazolványt kaptak, amelyet a rabbi is, mint a bizottság tagja, aláírt. A fél szabadon választhatta nevét, de sok esetben egyszerűen ráoktrojálták, még pedig roszakaratúan és azért, hogy kigúnyolják. Az Eselsberg-hez hasonló nevetséges nevek innen származnak. Ebben az időben a magyarsághoz való alkalmazkodásában már nagyon előrehaladt a magyar zsidóság és az akkor fölvett német nevek nem a zsidók németrajongásának köszönik eredetüket, hanem a hivatalos terrornak, amely a germanizálást szorgalmazta az állami hatalom erejével. Olyan alapelv vagy egységes vezéreszme, amely a zsidóság akkori gondolatvilágára vethetne világosságot, nem érvényesült az állami erővel végrehajtott általános «elkereszteléses»-ben. Ha az akkor fölvett neveket mégis csoportokra bontjuk, kiderül, hogy a névképzésben legtöbbször a származás, az apai vagy anyai név, a foglalkozás, a személyi tulajdonság lerögzítésére való törekvés érvényesült. Gyakoriak az abreviaturákból alkotott (l. *Abreviaturás családnevek*), a képzeleti és a címből képzett nevek is. Összesen kilenc csoportba oszthatjuk az 1780-ból származó családneveket, ha a szlavizáltakat is idesorozzuk. Ezek a névcsoportok a következők: 1. *Az országok szerint való származás megjelölésére fölvett családnevek.* Ebbe a csoportba tartoznak a Böhm, Böhmer (csehországból való); Bloch, Tloch, Wellisch, Wohl, Wollach (olaszországi = wälsch); Hess (hesseni); Holländer (németalföldi); Mahrer, Mährer (morva); Österreicher (osztrák); Poll, Pollák, Poller, Pohl (lengyel); Preisz, Preusz (porosz); Reisz, Reuss, Reiszmann (orosz); Schlesinger (sziléziai); Schweizer (svájci), Türk, Türkl (török); Tyroler (tiroli), Ungár (magyar). 2. Helységnevek után képzett családnevek: Auer, Auerbach, Arnstein; Backofen, Barber, Baumgarten, Bilitz, Bilitzer (Billitz galiciai falu), Büchler (Büchel németországi helység), Brand, Bradl, Budaspitz (Butrehovitz morva helység); Den.bitz; Eibenschütz, (Schütz) Elbert, Ellenberg, Epstein; Geiringer, Glatz, Glatzer; Holitsch, Holitscher; Katscher, Kell, Keller (Kollin csehországi helység), Krieshaber (bajor helység), Haber (Krieshaber diminitivuma), Kuttner, Machlup (Miecholup cseh község); Popper (Poppe poseni község), Pillicz, Pilcz; Rechnitz, Rechnitzer (Rohoncz); Strasser (Strassnitzerből); Tausz, Tauszk, Tausky, Taussig (Tauss csehországi helység), Thein; Wottitz. A Berger, Burger, Hofer, Steiner nevek a Berg, Burg, Hof és Stein alapszókkal összetett helységnevekből képződtek. 3. Patronymika: Abel, Abeles, Abrahamson (Abraham), Angelus, Antscherl, Antscher. Engel, Engelsmann (Angelus = Ansel); Bär, Beer, Bermann (Jiszaszchar Dov), Benedikt, Banet, Benet, Benéth, Binet, Bineter (Baruch), Bondi (Jomtov = jó nap); Donath (Natan); Faith, Feitl (Phöbus, Feibis = Feis = Feit), Fisch, Fischl, Fischer, Fischmann (Efraim), Freud, Freuder,

Freudiger, Freudinger (Szimcha), Fried, Friedler, Friedman (Salom, Salomo); Gerst, Gerster, Gerstler (Gerson), Gimpel, Gumpel, Gomperz (Mordechai), Gottlieb (Jedidjah), Gutmann (Jomtov); Hilf, Helfer (Ozer), Hirsch, Hirschler, Hirschmann, Herz, Herzl, Hermann (Naftali Cevi), Heim, Hein, Heimann, Heumann, Heufeld (Chajim); Jaulusz, Jolesz, Julesz (Joel); Justus (Zadok); Koppel, Koppelmann, Kaufmann (Jákob); Löb, Löbl, Lebl, Löw, Löwinger, Löwensohn, Löwenfeld (Jehuda), Latzko (Lázár); Maislis, Maiseles, Meisel (Mose), Mandel, Mendl (Menachem, Emanuel) Mai, May, Mayer, Meiersohn (Meier); Prezlmayer (Perec-Mayer); Sachs (a zera kados = szent ivadék abreviaturája is), Seckel, Sichel (Izsák), Schlomm (Salomo); Wolf, Wolfner, Wolfinger (Benjamin Zév). 3. *Szláv patronymika:* Berkovics (Ber fia) Herskovics, Hertzka (Herz, Hirsch = Cevi); Ilkovics; Lebovics, Lefkovics (Leb); Markovics, Menks Munk, Munks (Menachem), Mairovics (Májer), Moskovics (Mózes) Mozesko (Mozes), Schmolka (Sámuel), Schlammovics (Salamon); Wellkovics (Gedalja), Wilcsek (Farkas = Benjamin Zév). 4. *Matronymika:* Blum, Blumberg, Blumenfeld (Blümele), Bien Bienenfeld, Bienenstock (Deborah); Süsz, Süszmann (Süszl = Dolce); Edelmann (Edel); Feigl (Veigele, Vögele), Fromm, Frommer (Frümmet); Glück, Glücklich, Glücksmann (Glückele), Gold, Goldmann, Goldner (Golde); Jeitelesz (Jittel); Liebling, Liebmann, (Liebele); Margalit, Margolijosz; Perl, Perlesz (Perle, Perele); Rosinger, Rosenfeld, Rosner (Rose); Schön, Schönfeld, Schönmann (Schöndel) Sprinzeles, Spronz (Esparanza, Sprince). 5. *Szláv matronymika:* Fialba (Viola), Stiasznyi (boldog, Glückel); Ruzicska (Rösele). 6. *Foglalkozás után fölvett családnevek:* Bader, Bleyer, Brettschneider; Drechsler; Färber, Fellner, Fischer; Gärtner, Geiger, Gerber, Glaser, Glasner, Goldscheider, Goldschmied, Goldsticker, Goldzieher; Knöpfler, Knöpfelmacher, Kramer, Krämer; Lederer, Ledermann; Müller; Pfeiffer, Perlhefter; Quastler, Quittner; Salzer, Sattler, Seidner, Seiler, Scher, Scherer, Schneider, Schnitzer, Schnitzler, Schnur, Schnurmacher, Schreiber (Szofer); Tischler; Wachsler, Wachsmann, Weber, Wechselmann, Weiner, Weinmann, Wirth, Wollner; Zollner. *Foglalkozást megjelölő szláv nevek:* Koralek (kaláriskereskedő), Krajcsik (szabó), Kudelka (csepűs); Mittler (Mydlar = szappanos); Robicsek (munkás). *A lakóházak cégére után fölvett nevek:* Adler (szlávul Orlik); Hahn (szlávul Kohut); Hecht (szlávul Stuka = Stuks, Stux); Kuh; Lamm; Ochs; Rindskopf; Schiff, Schloss, Stern, Stier, Strauss. 7. *Színt, vagy személyi tulajdonságot jelölő nevek:* Alt, Blau, Blauner, Braun, Fleissig, Gelb, Grosz, Groszmann, Grauer, Grün; Hübsch; Jung, Junger, Jungmann; Kurz, Klein, Kleinmann; Lang, Lustig; Roth; Stark, Schwarz, Schwarzer; Weisz, Weiszmann. 8. *Szláv tulajdonságnevek:* Bellak (fehér) Bledy; Czerny (fekete), Cservenka (vörös); Hatschek, Hazek (kapocs); Kutschera (göndör); Medak (poszméh); Pipke (pipa), Pisk (csőr); Zelenka, Zelnyk (zöld). 9. *Képzeleti nevek:* Apfel, Apfelbaum, Eichenwald, Ehrenwald, Feldmann, Freitag, Frühling, Herbst, Montag, Nussbaum, Silberfeld, Sommer, Sonntag, Waldmann, Winter. 10. *Világi vagy egyházi címből képzett nevek:* Baron, Bischof, Fürst, Graf, Herr, Herzog, Kaplan, Kaiser, König. (V. ö. *Mandl* Bernát «A zsidók családneveiről» c. tanulmányával az Egyenlőségnek 1909 jan. 17., jan. 24., febr. 7., márc. 7. és márc. 14. megjelent számaiban.) U. P.

Cs. az Árpád-házi királyok korában. Az Árpádkori és későbbi okiratokban szerepelnek zsidó és vele rokonhangzású szavakkal képzett magyar családnevek. Legtöbbször szláv alakban (zsidov) használták abban a formában, ahogy az oroszoktól vagy a kozároktól elkerült hozzájuk. Az ilyen ősi magyar nevek zsidó származásra mutatnak. Ilyenek: Zsid (l. *Zsid*), Zsiday (l. *Zsiday*), Zsidó (l. *Zsidó*), Zsidov, Zsidói, Zsidókői. E neveket viselő egyének vagy családok eredetileg a honfoglaló magyarokkal együtt bevándorolt zsidóhitűek voltak, akik a kereszténység terjedésekor megkeresztelkedtek. Ugyancsak a honfoglaló kozárok leszármazását sejtetik a kozárképzésű nevek, mint Kozárvári stb. Az Árpádkorban, 1050 körül egy Jiczhák (Izsák) nevű magyar zsidó a Jászkont vagy Jászkonti nevet viselte (l. *Jászkont*), ami különösen azért jelentőségteljes, mert némely magyar tudós a kunokat tartja a kozárok leszármazottainak. E név pedig vagy a Jász és a Kont, vagy pedig a Jász-kun szóból alakulhatott. 1225-ből a Teka vagy Techa név (l. *Teka*), 1263-ból pedig egy vasmegyei Farkas nevű zsidó emléke maradt fenn (l. *Farkas*). Ez az utóbb említett három név tősgyökeresen magyar, főleg a két legrégibb. Az Árpádkorból ezeken kívül még hét nevet ismer a történelem, eközül három bibliai név, ami a régi magyaroknál sűrűn előfordult, a többi négy név német, egy Ausztriából bevándorolt zsidó apának és három fiának a neve. A bevándorolt zsidók neveire egyébként jellemző, hogy nevükről meg lehet állapítani, honnét [kerültek az országba. Így a törökök uralomra jutása idején a Törökországból bevándorolt zsidók rendszerint arab vagy török nevűek. Az Árpádház kihalása után özönlötték el különben a külföldi zsidók az országot, majd mikor Nagy Lajos számkivetésbe űzte a zsidóságot (l. *Kiűzetés*), a régibb magyar zsidóság szétzüllött, de a megmaradtak nevei közt is még gyakran előfordultak a Farkas, Nyul, Szarvas, Fekete és Kis nevek. U. L.

Csalány *Béla*, festő, szül. Budapesten 1879. Táj- és figurális képeket fest. Münchenben Hollósynál tanult. A Műcsarnok 1909/10-iki téli tárlatán *Apósom* c. képével tünt föl, azóta a Műcsarnok rendes kiállítója. Ott kiállított képei közül a nevezetesebbek: *Isaszegi utca*, *Dömösi cigánysor* (1923), *Ebéd* (1926), *Olvasó asszony* (1928). Arcképeket is fest: *Önarckép* (1926), *Lédermann Mór* az O. K. I. Sz. elnöke, *Dr. Verebély Tibor* orvostanár. Az 1918-iki téli tárlaton a Weisz Manfréd-díjat nyerte. F. B.

Csap (*Čop*, Cs.-Szl.) kisk. Ung vm., 2311 lakossal. Az orth. hitközség 1845. alakult. Alapítói: Klein Sámuel, Blaustein Mihály, Blauberg Farkas, Jakobovits Sámuel, Grosz Márkusz és Fränkel Salamon voltak, akiknek családjai már

régebben telepedtek meg Cs.-on. A hitközség első rabbiját az 50-es évek táján választotta Fried Hesel Herman személyében, aki hosszú működés után Nagykaposon halt meg. Magyar nyelvű iskolát nem létesített a hitközség, inkább a hitélet megszilárdítására és a vallásos nevelés alaposságára törekedett. Szép temploma, Besz hámidrása, Talmud Tórája mind ezt a célt szolgálják. Csakhamar megalakult egy misnájisz egylet és egy Sász-egylet is, amelynek 60 a taglétszáma. A Cs.-i zsidóság élénken kiveszi részét a gazdasági életből. Klein Nándor több száz holdas mintagazdaságot létesített, Aneisz Menyhért 400, Klein Árpád 430 holdon gazdálkodik, ezenkívül az Aneisz testvérek petroleumfinomító gyára és Wencel József téglagyára főtényezői még a Cs.-i gazdasági életnek. A hitközség anyakönyvi területéhez Salamon, Záhony, Györöcske, Ásvány, Téglás, Szürte, Nagyrát, Kisrát, Koncház, Homok, Radvánc, Gerény, Nagyláz és Kisláz, Hegyfark, Daróc, Baranya, Kereknye, Császlóc, Hosszúmező, Nagygeöc és Kisgeöc tartoznak. A hitközség lélekszáma 300, 75 család él a hitközségben és 70 fizet adót. Két nagykereskedő, 30 kereskedő, 5 gazdálkodó, 3 orvos, 2 vállalkozó, 8 iparos, 1 mérnök, 2 tanító, 5 magánzó és 10 egyéb van a hitközség tagjai között. A hitközség évi 70,000 CK.-ás költségvetéssel dolgozik. A háborúban részt vett 50 tagja, akik közül négyen haltak hősi halált. A hitközség vezetői a következők: Klein Árpád elnök, Wencel Adolf gondnok, Jakobovits Benjámin titkár-jegyző, Feldman Béni, Friedmann Sándor, Aneisz Menyhért, Heisler Mór, Klein Ignác, Kelemen Márton, Wencel Herman, Wolf Chajem, Herskovits Sámuel, ifj. Klein Mór, Schwarc Áron és Lebovits Herman előljárók. A Chevra Kadisa elnöke Klein Ignác, a Talmud Tóráé Grünstein Eisik, a Misnájosz egyleté Leopold Lajos és a Sász-egyleté Ehrmann Vilmos.

Csapó *Jenő*, festő, szül. Kiscellen 1875. Tanulmányait Bécsben Kreydernél kezdte, azután Párisban a Julien-akadémián Bougereau és Lefèvre alatt fejezte be. Az 1900. párisi világkiállításon részt vett a Palais d'Industrie művészi díszítésén. A Műcsarnok 1914. tavaszi kiállításán állított ki először *(Csendélet, Virágok)*, ahol azóta budapesti részleteket és fóleg virág és gyümölcs csendéleteket állít ki. Kiállított a Nemzeti Szalonban és a Művészházban.

Csemegi *Károly**, jogtudós, kuriai tanácselnök, szül. Csongrádon 1826 máj. 3., megh. Budapesten 1899. márc. 18. Atyja vagyonos kereskedő volt s eredetileg Naschnak hívták. Szegeden és Pesten tanult a piaristáknál, az egyetemet Pesten járta s egyik alapítója volt az Egyetemi Magyar Társulatnak. A szabadságharcban Batthyány Kázmér gróf megbízásából csapatot alakított, melynek parancsnoka volt végig őrnagyi rangban. A reakció alatt Aradon volt keresett ügyvéd, de az osztrákok kiüldözték Butyin román faluba, jóllehet Cs. már országos nevű ügyvéd volt. A kiegyezés után Horváth Boldizsár államtitkárnak hívta meg az igazságügyminisztériumba. Élete nagy műve a korszakalkotó magyar büntetőtörvénykönyv s az ahhoz írt nagyszabású indokolás, melyet a francia kormány lefordíttatott és kiadott «*Code Pénal Hongrois des Crimes et les Delits*» címmel (1885). Cs.-nek a hazai büntetőjogtudomány fejlesztésében döntő része van. 1879-ben kuriai tanácselnök, 1882. v. b. t. t. lett. Ő alapította a Magyar Jogászegyletet. Díszdoktora volt a budapesti egyetemnek. Cs. összes műveit Edvi Illés Károly és Gyomai Zs. rendezték sajtó alá (1904). Főbb művei: *A jogvesztés elmélete és az államjog* (1872); *A magyar bűnvádi eljárás szervezetének indokai* (1882); *Magyar bűnvádi eljárás a törvényszékek előtt* (1883); *Az egyházi holtkéz* (1897).

Csepreg, nagyk. Sopronmegyében, 4192 magyar lakossal. A zsidó hitközséget 1863. a lakompaki származású Feigelstock-család alapította meg. Ugyanakkor templomot is építettek. Az első rabbi Bass Zsigmond volt. A Chevra Kadisa 1880. létesült. A hitközség az alapításkor statusquo volt, később kongresszusi lett és 20 év után, 1925. csatlakozott az orthodoxiához. Lélekszáma 60, családszám 18. Évi költségvetése 4000 pengő. Hozzá tartoznak: Bük, Bő, Mesterháza, Porládony, Locs, Ság, Sajtoskál, Felszopor, Alszopor, Hetye, Újkér, Lövő, Nemeskér, Völcsej, Horpács, Szakony, Vis, Peresznye, Horvát és Németzsidány. Nagyobb ipartelep Kollár László és Béla bőrgyára, amelyben 35 munkás dolgozik. A háborúban 17-en vettek részt, közülük kettő hősi halált halt. A hitközség mai vezetősége: Moskovits Izidor rabbihelyettes, Kollár Béla elnök, Stern Jenő alelnök, Feigelstock Jakab gondnok, dr. Wahl Ernő pénztárnok és Stern Géza ellenőr.

Csergő *Hugó*, író, szül. Budapesten 1877. Az egyetem jogi fakultását elvégezvén, államtudományi doktorátust tett és az ujságírói pályára lépett, előbb a Fővárosi Lapok, majd a Pesti Napló munkatársa volt, aztán Vázsonyi Vilmos lapjának, a Polgár c. estilapnak volt szerkesztője 1905., végül pedig a Pesti Hirlap munkatársa lett. 1907-ben a főváros 2000 K-ás Ferenc József-díját nyerte el irodalmi munkálkodása elismeréséképen. Sokáig munkatársa volt a «Hét»-nek, Kiss József lapjának is. 1914. megszervezte a főváros népjóléti osztályát és 1921-ig annak vezetője volt. Harmincéves írói jubileumát az írói társadalom 1927. ünnepelte meg. Vázsonyi Vilmos halála után a nagy politikus szétszórt közleményeit ő rendezte sajtó alá két kötetben (1926). Cs. a szépirodalom minden ágában jelentős sikereket ért el; vannak nagy számmal versei, novellái és színdarabjai. Verses kötete: *Versek* (1904). Elbeszélései: *Az utolsó felvonás* (1900), *Levelek, amiket meg nem írunk* (1910); *A mi szívünk asszonya* (1916). Színdarabjai: *A lovag úr* (vígj., Vígszinház, 1906); *Félszerelem* (v. o., 1907); *Az első hajnal* (Renaissance Színház, 1923).

Cserhalmi *Irén*, írónő, szül. Hecht I., később Gerő Attila (l. o.) író felesége, szül. Budapesten 1871 szept. 12., megh. u. o. 1908 ápr. 6. Eredetileg tanítónő volt, de széles nyelvtudása és írói készsége csakhamar utat tört számára az irodalmi életben. A magyar költőkből összeállított műfordításai antológiai formában jelentek

meg németül *Ungarischer Dichterwald* címen (1897) s Németországban is ismertté tette nevét. Feltűnést keltett az 1893. megjelent monográfiája *A francia romanticismus korszaka a magyar drámairodalom történetéből.*

Cserkészet. A zsidó Cs. vezetői természetesen magukévá tették a Baden Powel által alapított cserkészmozgalom alapelveit, de ezeket erős zsidó tartalommal telítették. A zsidó cserkészek elé mintaképül a «sómer»-okat (őrzők) állították, azokat az ifjakat, akik kisebb csoportokká szervezkedve ezidőtájt vándoroltak ki Palesztinába, hogy ott az ország felszabadításáért dolgozzanak. Ők voltak a Palesztina-munka úttörői: a legsúlyosabb munkákat végezték, a legnagyobb szenvedéseken és viszontagságokon mentek keresztül és gyakran életüket is áldozták ideáljukért. Ilyen «somér»-okat nevelni a cserkészekből, ez volt a cél s e célnak megfelelően alakult ki a cserkésznevelés szisztémája is. A háború előtt először Lengyel- és Oroszországban terjedt el a zsidó Cs., majd 1913. hozzánk is eljutott. Nálunk Dömény Lajos (l. o.) volt az elsők egyike, aki a mozgalom élére állt s 1913. megalakította a Kadima cserkészcsapatot. A háború alatt a csapat vezetői bevonultak katonának, minek következtében a csapat munkája néhány évig stagnált. A háború után teljes erővel indult meg ismét a munka és virágzásának tetőpontján a Kadimának több mint 300 tagja volt. A pestkörnyéki városokban külön csapatokat szervezett, a vidéki városok közül azonban egyedül Miskolcon volt alosztálya. A Kadima hanyatlása akkor kezdődött, mikor a Magyar Cserkészszövetség megalakult. Ekkortól kezdve csak azok a cserkészcsapatok működhettek, amelyek tagjai voltak a szövetségnek. A Kadima is be akart lépni a szövetségbe, de ez halogatta, végül pedig megtagadta a felvételt. 1924-ben a Pesti Izr. Hitközség vette pártfogása alá a Kadimát, amely azonban engedély hiányában hatósági üldözéseknek volt kitéve s még ebben az évben meg is szünt. Az alapító Dömény Lajoson kívül Schwarc Miksa dr., Fürst Oszkár dr. és Lukács Leó dr. voltak a Kadima vezetői, akik a csapat zsidó szellemének fejlesztése körül szép eredményeket értek el. A Kadima megszűnése után Biller Ármin, a budapesti polgári fiúiskola tanára alakított az iskola növendékeiből cserkészcsapatot, mely «Kiss József csapat» néven szerepel. Később a pesti zsidó fiúgimnáziumban és a Mikéfében is alakult cserkészcsapat. A feloszlott Kadima egy részét átvette a budai hitközség s ez a rész Vörösmarty-csapat néven működik szép eredménnyel. Fejlesztésén Katona Gyula és Haas Lajos előljáró, a csapat parancsnoka dolgoznak elismerésreméltó buzgósággal. Ugyanígy tett az ujpesti hitközség is és az általa alakított csapatot is felvette a szövetség tagjai közé. V. A.

Csermely *Gyula*, író, szül. Dunaszerdahelyen 1869. jún. 5., u. o. atyja tanító volt. A gimnáziumot Pozsonyban, a jogi egyetemet Budapesten végezte, ahol jogi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett. A háború kitöréséig gyakorló ügyvéd volt Erdélyben, a háborút mint százados küzdötte végig. Regényei: *Kölcsönkapott fény; A toprini nász; A vörös kérdőjel; A mantovai ióslat; Bakunin professzor könyve; Ami két miatyánk között van; Szent Márton rózsafái; A beszélő ereklye; Negyvenegy és tizenkilenc; Gyuriból György lett; A bosszú örvényében; Napkeleti kaleidoszkóp.* Regényein kívül írt még sok kisebb elbeszélést, ezek közt számos zsidó tárgyút. *Adieu Madame* c. háromfelvonásos színművét a nagyváradi Szigligeti Színház mutatta be nagy sikerrel. Regényei közül többet megfilmesítettek.

Cserna *Andor*, zenekritikus és író, szül. Budapesten 1885. ápr. 24. Az Est zenei rovatvezetője és a magyar kritikusgárda jelentősebb tagjai közé tartozik. Kritikai munkásságán kívül a következő önálló kötetei jelentek meg: *Salome* 1906, *Parsifal* 1914, *Wilde Breviarium* 1921, *Beethoven Breviárium* 1921.

Csernyei *Gyula*, író és hirlapíró, szül. 1834. Tanulmányainak elvégzése után előbb mint tanító, majd mint iskolaigazgató működött, de gégebaja miatt kénytelen volt pályáját elhagyni s telekkönyvi tisztviselő lett. Bár csak mesterséges lélekzéssel tartja fenn magát, igen nagyarányú irodalmi munkásságot fejt ki. Verseit, szépirodalmi, nevelésügyi s egyéb tartalmú cikkeit több mint 30 hazai és külföldi lapban közölte. Magyarra fordította Bellamy *Visszapillantás 2000 évről* c. híres utopisztikus regényét.

Cseténi *József*, hírlapíró, szül. 1876. Előbb a Budapesti Hirlap munkatársa, 1913 óta a Pesti Hirlap közgazdasági szerkesztője. Számos közgazdasági munkát írt. Mint műgyűjtő is igen számottevő. Szép képgyüjteménye van, főleg XVI. és XVII. sz.-beli olasz, holland, flamand és osztrák festők képeiből. Keleti szőnyegritkaságokat is gyüjt. F. B.

Csillag, 1. *István*, szobrász és éremművész, szül. Budapesten 1881. A budapesti iparművészeti iskolában Kallós Ede és Radnai Béla alatt tanult. Több ösztöndíjban részesült, azután Németországban tett tanulmányutat. Arcképszobrászattal, de főleg arcképérem és plakettművészettel foglalkozik. A Műcsarnok 1906. évi tavaszi kiállításán állított ki először.

2. *C. Károly*, zenei író, szül. Pozsonyban. Tanulmányait Pozsonyban és Bécsben végezte. Legnevezetesebb munkája: *Aesthetik der Tonkunst* (Pozsony 1854), amely öszhangzattannal, ellenponttannal, hangszereléstannal és formatannal foglalkozik. Ez a munka a mult század elejének egyik legfontosabb zenei könyve Magyarországon. K. K.

3. *C. Károly*, ügyvéd és író, szül. Kishegyesen (Bácsm.) 1862. Cikkei a vidéki lapokban s a Bolond Istókban jelentek meg. Szerkesztette a Szabadkai Hirlapot. Művei: *Költemények* (1886), *Verbőczi Aladár különös jogesetei* (1891).

4. *C. Mór*, író és bölcsész, szül. Kócson (Heves m.) 1859. A tanári oklevél megszerzése után mint bérlő gazdálkodott, emellett élénk irodalmi munkásságot fejtett ki. Írt a Petőfi Társaság Lapjába, a Magyarországba és a Nagyvilágba, az Olvasótárba, az Ország-Világba, a Képes Családi Lapokba, a Hölgyek Lapjába és számos vidéki lapba. Önálló művei: *A legszebb*

asszony könyve. Költemények. (Budapest 1862). *Balassa Bálint virágénekeiről* (u. o. 1890). Sajtó alá rendezte és életrajzi bevezetéssel ellátta Kajdacsi József hátrahagyott műveit (1881).

5. *C. Róza,* operaénekesnő, szül. 1840., megh. Bécsben 1885. A Nemzeti Színháznak, majd a bécsi Operaháznak volt tagja. Itt 1858. lépett fel Meyerbeer «*Próféta*»-jában, melyben a mezzoszoprán szerepet énekelte 1873-ig Cs. ünnepelt kedvence volt a bécsi operaközönségnek. Később a bécsi Zenekonzervatorium tanára lett.

6. *C. Teréz**, színművésznő, szül. Dunaadonyban 1862 máj 17., megh., Budapesten 1925 júl. 10. Korán tagja lett a Nemzeti Színháznak, ahol főleg népszínművekben aratott sikereket. Sokan, többek közt Csiky Gergely is, írtak részére darabokat. 1899-ben a Vígszínház kötelékébe lépett de később ismét visszatért a Nemzeti Színházhoz.

7. *C. Zsigmond,* szocialista politikus, szül. Budapesten 1846., megh. u. o. 1910. A debreceni kollégium növendéke volt. 17 éves korában beállt a lengyel felkelők közé és végigharcolta a lengyel szabadságharcot. 1874-ben az Általános Munkásbetegsegélyző orvosa s 1893. főorvosa lett és ebben az állásában nagy népszerűséget szerzett. Az 1878. évi árvíz idején több mint harminc ember életét mentette meg, de a hősiességének elismeréséül fölajánlott kitüntetést visszautasította. 1875 óta résztvett a munkásmozgalomban s a Magyarországi Általános Munkáspártnak hosszú ideig elnöke és vezetőségi tagja volt. Frankl Leóval, Kürschner Jakabbal, Pollitzer Zsigmonddal együtt tevékeny vezetője volt a magyarországi munkásság szervező munkájának. A párt legjobb agitátora volt s május elsejének első ünnepen ő tartott szónoklatot a városligeti aréna előtt összegyűlt 80,000 ember előtt. 1896-ban vonult vissza a munkásmozgalomból. Már 25 éves korában tagja volt Budapest közgyűlésének s 1901-től haláláig szintén törvényhatósági bizottsági tag volt. Gyógyíthatatlan betegsége öngyilkosságba kergette.

Csoda *(héb. nesz, osz, mófész, pele),* oly esemény, amelyet természetes alapon nem tudván megmagyarázni, felsőbb hatalomnak tulajdonítottak. A Cs.-t a tudomány nem zavarja össze a mitoszszal, mert az utóbbi primitív anthropomorphismus vagy a jelenségek istenségekkel való megszemélyesítése oly módon, hogy azokat emberi tulajdonságokkal ruházták fel; a Cs.-k ellenben a természet jelenségeit egy magasabb hatalom ellenőrzése alá helyezik s a bekövetkező események a Cs.-hit szerint csupán szent eszközöknek látszanak magasabb hatalom kezében. Ennélfogva a Cs. a monotheismussal összegyeztethető, mert már lényegénél fogva monotheistikus. Másrészt az is bizonyos, hogy régi mythosokat gyakran átformáltak a monotheistikus eszme támogatására Cs.-ká. A Biblia szerint Isten több Cs.-t gyakorolt Izráellel, mint minden más néppel *(Exod.* 34. 10; *Josua* 3. 5), de valamenyi közt a legnagyobb Cs. a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatás Izrael előtt *(Deuter.* 3. 32—36). A Tóra betűszerinti hivése mindezeknélfogva maga után vonja a Cs.-k hivését is. Mégis a Tóra maga súlyt helyez arra az elvre, hogy a Cs.-k nem annak a dolognak a tanubizonyságai, amiért rendeltettek. «Ha próféta támad köztetek, aki jeleket vagy Cs.-kat mutat nektek s a jel vagy Cs. elmúlik, de Ő idolatriához akar benneteket vezetni: nem szabad hallgatnotok ilyen prófétákra, mert az Úr, a ti Istenetek próbára tesz benneteket, vajjon igazán szeretitek-e az Úrt, a ti Isteneteket» *(Deuteron.* 13. 2—4). A Biblia legrégibb részei egyikének ezen nyilt megállapítása azt tanította már a bibliai zsidóságnak, hogy a Cs.-k nem vallási igazságok, mert igazságtalan esetekben is gyakorolhatók. A Cs.-kat méltán nevezhetni «a hit legkedvesebb gyermeké»-nek. Az Isten mindenhatóságába és gondviselésébe vetett hit a vallásos öntudat bizonyos fokán szükségessé tette a Cs.-kban való hiedelmet, vagyis a természetfeletti segítséget rendkívüli és veszedelmes időkben. A hívő léleknek ennélfogva éppen olyan kevéssé lehetett tagadnia bizonyos Cs.-k lehetőségét, mint Isten abszolut mindenhatóságát. A Talmud a bibliai koron túli Cs.-k lehetőségét pedig kereken tagadta. Szaádja gáon (IX.—X. század) pedig, ámbár a Tóra minden betűjét isteni eredetűnek vallotta, ugyanakkor azt hangsúlyozta, hogy a Biblia igazsága és valódisága csupán az észen nyugodhat s ahol a Biblia látszólag ellentétben áll az ésszel, ott a szavaknak csupán metaphorikus értelmük van *(Emunósz vé-Déosz* II. 44, 68). Így fogja fel p. o. a kígyónak, Bilaám szamarának és az angyaloknak beszédeit, amelyek szerinte és más, későbbi vallásbölcsészek, p. o. Ábrahám ibn Ezra szerint metaphorák. Maimonides hisz a Teremtő abszolut szabadságában, amely Cs.-kat is lehetővé tesz, de a régebbi rabbinikus felfogás alapján ugyanakkor azt is vallja, hogy a Teremtő Isten éppen ezért a Cs.-tevés hatalmát a természetre ruházta át, úgy, hogy a teremtés befejezése után Isten semmi csodatevő változást nem okozott *(Móreh Nebuchim* II. 25, 29 és kommentár *Abot* V. 6-hoz). Gersonides is foglalkozik a Cs.-kal *Milchámosz* c. művében s az isteni belátásra ruházza azt, mely előre megállapította az ember sorsát, de tagadja a Cs.-tevést saját korában. Maimonides szerint a mózesi törvényekben való hit magában a Sinai-kinyilatkoztatásban, nem pedig Mózes Cs.-tételeiben találja magyarázatát. A magia és boszorkányosság Cs.-it s az azokban való hitet úgy Maimonides, mint Albo elvetik. Ez annál fontosabb, mert a kettőjük ideje közt élő Aquinói Tamás, a scholasztikus filozófia legtekintélyesebbje hisz azokban s a veszedelmes hit kötelezővé tétele a közép- és újkorban épen az ő fejtegetésein alapul. Épen ezért van fontossága annak, hogy Albo József, a XIV. századi toledói rabbi és vallásbölcsész, Spinoza egyik legfontosabb elődje, kereken elveti a babonákon alapuló Cs.-kat. A hétköznapi élet «Cs.-it» a rabbik nyiltan többre tartják a bibliai Cs.-knál: «Nagyobb Cs. az, ha egy beteg veszedelmes betegségétől megszabadul, mint az, ami történt akkor, amikor Chananja, Missel és Azarja megszabadultak a tüzes kemencétől» *(Nedárim* 41a); a nagy nyomorban élő család támogatás útján való megszabadítása pedig nagyobb Cs., mint Izráel szabadulása a Veres-tengeren *(Peszáchim* 118a).

A középkori zsidó exegéták és vallásbölcsészek ugyanabban az időben, midőn a kereszténység Cs.-i napirenden voltak, igyekeztek a zsidó mult Cs.-inak természettudományi magyarázatot adni s oly közel hozni a természethez azokat, amennyire csak lehetséges volt. Teljesen önkényes a zsidóságtól elszakadt Pál apostolnak az az állítása, hogy «a zsidók jeleket (csodákat) keresnek, a görögök bölcsességet», (l. *Korinth.* I. 22), mert a zsidó vallás exponensei és reprezentálói ezt nemcsak hogy nem tették, főleg Pál idejében, hanem éppen az evangeliumok karolják fel a Cs.-kat; azok a Cs., amelyeket a zsidók hittek vagy nem bolygattak, a régmúlt hagyományai voltak csupán. A Cs.-k, amelyeket a rabbik mellőztek s amelyeket zsidórészről senki sem keresett vagy várt, még kevésbbé tanított, éppen az esszéeus-chaszideus Jochananal *(Keresztelő János)* kelnek új életre s az Új-Testamentumnak és kereszténységnek két évezreden át fő alkatelemei lettek. A zsidóság ezen egész időn belül vallásával soha seholsem volt akadálya a legszabadabb természettudományi felfogásnak (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya* címszót.) Maga a Talmud a régebbi, tehát évezredes hagyományokon alapuló Cs.-kat már teljesen allegorikus értelemben fogja fel és leiktatta azt a felfogást, hogy a Cs.-kat a hit támogatására felhasználni nem szabad. Amidőn pedig a XVIII. sz.-ban Mendelssohn a Bonnettal való vitája alkalmával az utóbbinak ama érvelését, hogy az Új-Testamentum csodái a kereszténység igaza mellett bizonyítanak,elvetette, egyszersmind nyugodtan válaszolhatta a zsidóság és zsidó vallás nevében, hogy Cs.-kat bármely vallás támogatására fel lehet hozni, de velük a vallás igazát bizonyítani nem lehetséges. A modern zsidó bibliai kutatás természetesen a Cs.-kat részint metaphoráknak fogja fel, részint azok teljes természettudományi vizsgálatát tartja szem előtt, megkülönböztetve egyszersmind a különböző elbeszélők objektiv leírásait a költői szubjektivitástól.

Irodalom. Kaufman Kohler, Miracles (Jew. Encycl. 1904); Mendelssohn. Gesammelte Schriften III.; Joel, Moses Maimonides (1876); Jahrbuch Das Wunder in seinem Verhältnisse zur Religion (Jüdisches Literaturblatt I.).

Csodarabbi. A chászideus világ rebbé-je, akit caddik-nak hívnak. Caddik igazságost jelent a héber nyelvben, nem csodatevőt. Cs.-k nincsenek, bárha a chászideus zsidóság fantáziájában csodatevőként él a rebbe és számos csodatételt örökítettek meg legendáikban. Mindezt azonban a rajongás és tisztelet túláradásának kell tekinteni. Csodatételeikkel csak az álcsodarabbik dicsekednek, az igazi caddik semmi más, mint egy nagyon szentéletű ember, aki szerény, alázatos és önzetlen. Egész életét a szent könyvekben való búvárkodásnak szenteli, főleg pedig a kabbalisztikában való elmélyedésnek. Aszkétikus életével megközelíti a chászideus világszemlélet emberideálját, aki tisztaságánál fogva leghivatottabb arra, hogy Isten előtt a szenvedő emberiség szószólója legyen. Tanácsot és vigasztalást nyujt azoknak, akik hozzáfordulnak (l. *Chászidizmus)* és imádkozik értük, vagy nekik maguknak mondja meg, hogy milyen imával forduljanak az Istenhez segítségért. Némelyik kaméákat is osztogat, apró pergamentekercseket, amelyek a laikusok számára módfelett misztikusok, mert nem értik a szövegüket. A szöveg azonban rendszerint nagyon egyszerű, legtöbbször semmi egyéb, mint egy-egy bibliai vers összevonása és csak ritkán, az istennév betűinek különféle átírása (l. *Amulettek).* De még attól a rebbé-től is, aki amuletteket ád, távol áll a szélhámoskodás szándéka, mert nem mirákulumnak adja a pergament, hanem inkább azért, hogy az Istenhez való felemelkedésre és imádkozásra serkentse a szenvedőt. A caddik legtöbbször nem csak imádkozással és tanácsadással enyhíti a hozzáfordulók gondjait, de igazi emberszeretetből fakadó gyakorlati segítséggel is. A százakra, vagy ezrekre menő zarándokok rengeteg pénzt hagynak a caddik házában, de ez egész óriási jövedelmét a szegényeknek juttatja. Van olyan caddik, akinek udvara többszáz embert élelmez állandóan, némelyik óriási szabó- és cipészműhelyeket tart fenn, ahol a szegény ember ingyen ruhát és lábbelit kap. Ez a fejedelmi jótékonykodás természetesen még megnöveli a népszerűségüket, amelyet sokfelé még a keresztény hívők is elismernek. Galiciában, Bukovinában és Lengyelországban még az állam is elismeri a chászideus rebbé-k tekintélyét és olyan tiszteletben részesíti őket, mint az egyházfejedelmeket. A híres belzi rabbinak, aki a háború kitörése után Munkácson telepedett meg és 1925-ig ott is maradt, a csehszlovák kormány különvonatot adott rendelkezésére, gyakori utazásai alkalmával. És mikor Belzbe végleg visszaköltözött, díszszázadot vezényeltek ki az állomás perronjára és az állami hivatalok küldöttei élén a ruszinszkói kormányzó is megjelent búcsúzásra a kormány megbízásából. Ezt a tekintélyt nem az állása adja meg a Cs.-nak, hanem az egyénisége. A rebbe nincs mindig hivatalos állásban, nem mindig rabbija annak a községnek, ahol működik és lelkészi funkciókat nem teljesít. Vannak mégis olyan vidékek, ahol hivatalosan is nagyrabbinak címezik a caddikot. Minthogy némelyik jelentéktelen kisközségben él, az odaáradó zarándokok elhelyezése és fogadása óriási adminisztrációt és udvartartást követel. Az udvartartás élén az intendánsok és titkárok (gabbai-ok és samesz-ok) állanak, ezek állapítják meg az audienciák sorrendjét is. A kihallgatásra jelentkező kvislit (cédulát) kap, amelyre ráírja a maga és apja nevét és kívánságának rövid tartalmát is. A kvitlit visszaadja a bejelentő titkárnak, aki azt a rebbe asztalára helyezi el, mikor a soros zarándokot bevezeti. Az audiencia legtöbbször csak néhány percig tart, de a zarándok mégis megnyugodva és vigasztaltan távozik. A legtöbb zarándok szombatra, vagy ünnepnapra igyekszik a caddikhoz, mert már azt is vigasztalásnak érzi, hogy az istentiszteleteken együtt imádkozhatik a szent emberrel. De legszentebb borzongással a közös lakomákat várja, mikor a Szentírást magyarázza a rebbe, messianisztikus legendákat mesél, vagy kabbalisztikus eszméket fejteget. Közben-közben énekelnek, mert örvendezve kell imádni az Istent (l. *Chászidizmus).* A közös lakomák piece de resistenca az a mozzanat, amikor a

caddik jelt ad a tányérján maradt ételmaradék (sirájim) kiosztására. Boldog, aki akárcsak egy morzsát kap. Mert ezzel részesévé lesz a rebbe istentiszteleti cselekedetének, aki az asztalát oltárnak, az étkezését szent áldozásnak tekinti. Nagyjában ilyen a «Cs.» élete és hivatása, amit még ezenfelül is elhiresztelnek róla, célzatos és túlzott kitalálás. Magyarország leghíresebb rebbe-jéi a legendás kállói, a leleszi a múlt évszázadban, ez idő szerint pedig a munkácsi és a podolini.

Csongrád, rtv. Cs. vm.-ben, 25,888 lak. A zsidó hitközség 1800 körül alakulhatott, az alapítás pontos idejéről nincsenek megbízható adatok. 1806-ban már a Chevra Kadisa is működött, a temetőben lévő legrégibb sírkő ez évből való. Az ezután való évtizedekben zavartalanul fejlődött és a 40-es évek táján rendszeresítette az anyakönyvezetést. A szabályos ügyvezetésre is ez időben térhetett át a hitközség, mert az első közgyűlési jegyzőkönyvek 1845-ből származnak. Most is fennálló díszes templomát 1854. építette a hitközség tagjainak önként felajánlott adományaiból. A templomot Austerlitz eperjesi főrabbi avatta fel. A nőegylet 1876., az Ifjúsági Bibliai kör 1912., a Talmud Tóra Büchler Márton főrabbi idejében alakult. A mult század 60-as éveiben Nobel József állt a rabbinátus élén. Utána Weisz Lázár rabbihelyettes látta el a lelkészi teendőket. Később megint rabbit választott a hitközség Büchler Márton ismert hitszónok személyében, aki a nyolcvanas évektől 1901-ig lelkészkedett Cs.-on. Mikor ez innen Orosházára került, a rabbinikus irodalom egyik legjelesebb művelőjét, dr. Gutmann Mihályt hívta meg a rabbiszékbe. Ez itteni stallumát 1908. a budapesti rabbiszeminárium katedrájával cserélte fel és utódjául dr. Bánde Zoltánt választották meg. Ezt 1912. a kispesti hitközség nyerte meg főrabbijának és a Cs.-i hitközség gyenge anyagi helyzete miatt azóta sem töltötte be a rabbiállást. A kongresszusi alapon működő és a XXII. községkerületbe beosztott hitközséghez tartozik Csánytelek és Tömörkény is. Régi, bennszülött zsidó már nagyon kevés van a hitközségben, a többséget máshonnan ideszármazottak alkotják. Ezek nagyrészben kiskereskedők és kisvagyonúak, de fáradhatlanok az áldozatkészségben. A világháborúban is erején felül áldozott a hitközség. 107 tagja vett részt a háborúban, 12 hősi halált halt. A háború egész tartama alatt a Cs.-i hadikórházba került Cs.-i katonákat a hitközség élelmezte. Később a menekülteket is, ezeket pénzsegélyben is részesítette. A kommünben a hitközségnek egy tagja sem vett részt és a diktatura sok zsidót túsznak hurcoltatott el. Tragikus emléke a 1923. évi karácsony, mikor a zsidó nőegylet bálja ellen felelőtlen elemek bombamerényletet követtek el, amely egy zsidót, két nemzsidót megölt, 40 zsidót pedig megsebesített. A gyanusítottakat a rendőrség elfogta, de kellő bizonyítékok hiányában a bíróság fölmentette őket. A gyilkos merénylet fájdalmasan érintette a nemzsidó lakosságot is, amely hagyományos egyetértésben élt a zsidósággal és annyira becsülte, hogy sokat a városi és megyei közigazgatás fontos pozicióba emelt. Néhai dr. Boér Antal a vm. tb. főorvosa volt, dr. Dékány Béla városi főorvos, néhai Holló Adolf városi jegyző, László Ignác, szintén városi jegyző, néhai Farkas Mór, a város mérnöke, Frank Dezső városi állatorvos, dr. Vida Sándor, a hitközség jelenlegi elnöke, tb. vm.-i főügyész. Jelentős szerepet játszottak: Prosz Arnold takarékpénztári igazgató, Wolf Miksa, a Hitelbank főnöke, Tenyő Fülöp állomásfőnök; ma is tevékenykednek: Rosenberg Ede bank- és malomigazgató, dr. Boér Jenő kir. járásbíró, dr. Bük József r.-t. igazgató, Lakos Emil a kereskedők egyletének elnöke, Reichlinger Jenő, az Omke alelnöke, Steiner Illés az U. F. F. R. főnöke, dr. Kis Dezső a munkásbiztosító orvosa, Sebők Miksa állampénztári tanácsos. A Cs.-i Városfejlesztő R.-t.-ot dr. Buck Hermann alapította. A békés együttműködés azóta helyreállt és a hitközség zavartalanul folytathatja a konszolidáció szempontjából is fontos hitéleti működését. Évi bevétele kb. 12,000 P., az egész összeget hitéleti és jótékony célokra fordítja. Sváb Jakabnak 1902. létesített 2000 K.-ás alapítványa elértéktelenedett. A hitközség élén vannak: dr Vida Sándor ügyvéd, elnök; Ausländer Jenő, földbirtokos, alelnök; Reichlinger Jenő gabonakereskedő, pénztáros; Csillag Mór kereskedő gondnok; Klein Ferenc kereskedő, gondnok; Faragó István a Chevra Kadisa elnöke; a Nőegyleté dr. Vida Sándorné és a Bibliai Köré Csató József; Berényi Lipót hitoktató, hitközségi jegyző, Glück Jakab főkántor, Reismann Ignác második kántor.

Csorba *Géza**, szobrász, szül. Liptóújváron 1892. A háború után jelentkező fiatal művésznemzedék egyik ismert tagja. Budapesten a Képzői művészeti Akadémián tanult, kiállított művemár korán feltüntek, 1922. és 1923. rendezett gyüjteményes kiállításával elismerést aratott. Figurális kompozicioi az antik szobrok formaszépségeire törekszenek. 1928-ban Ady síremlékének országos pályázatán első díjat nyert s a szobor kivitelével is őt bízták meg. K—R. A.

Csorna, nagyk. Sopron. vm.-ben 8322 lakossal. A Cs.-i orth. hitközség 1853. alakult meg. Első rabbija Freuder Náthán volt, aki «Zemach Szóde» címen egy könyvet írt. Templomot mindjárt megalakulása első évében saját erejéből építtetett a hitközség, melynek gyarapodása következtében 1884. a templomot megnagyobbították. 1854-ben két tanerős elemi népiskolát létesített a hitközség, melyben kezdettől fogva magyar nyelven folyt az oktatás. Talmud Tórája, melynek Klein Bernát vezetése alatt állandóan 20 növendéke van, 1883. nyílt meg. Jesivája ugyan nincs, de időközönként a dajen szokott hasonló tanfolyamokat vezetni. A hitközség intézményei: a Chevra Kadis (vezetője Gestetner Ignác), a Bikur Cholim (elnöke Szófér Mózes), a Maszkil-el Dal-egylet, melynek élén Paschkusz Károly áll, a Berger Ignácné elnöklete alatt álló nőegylet és a Filler-egylet, melynek Rübner Józsefné és Gestetner Imréné az elnöknői. A hitközség kultúrigényeinek kielégítésére szolgál a nagyértékű könyvtár, mely kb. 5—6000 kötetből áll. Nagyobb ipari vállalkozásokat létesítettek a hitközség tagjai

közül: Frankl Sándor gőzmalmot, Schönberger Károly gőztéglagyárat, Glaser Géza, aki az Eszterházy-féle földszigeti birtokot bérli, szesz- és «Orient» pótkávégyárat, mely üzemek mind nagyszámú munkást foglalkoztatnak. A hitközs. 31,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik s évente nagyobb összeget fordít szociális és filantropikus célra. Kezel még a hitközség egy Deutsch Samu és neje által létesített 3570 pengős jótékonycélú alapítványt. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Farád, Bősárkány, Acsalag, Barbacs, Maglóca, Dör, Szovát, Bágyog, Rábacsanak, Egyed, Arpás, Bodóhely, Rábapordány. Lélekszáma 910, családok száma 197, adófizetőké 171. Foglalkozás szerint: 15 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 82 kereskedő, 4 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 5 nagyiparos, 3 orvos, 14 magántisztviselő, 6 vállalkozó, 28 iparos és 11 magánzó. A hitközség 72 tagja vett részt a világháborúban s 19-en estek el. A kommunizmus alatt Glaser Ferenc dr. ügyvéd halt martirhalált. A hitközség vezetősége: Deutsch Mór elnök, Berger József pénztáros, Paschkusz Károly és Fleischmann Izidor gondnokok, Hoffmann Jakab, Halász Manó dr., Weisz Mátyás, Rehberger Márton elöljárósági tanácsosok, Kohn Farkas főrabbi, Klein Bernát rabbihelyettes, Deutsch József jegyző. Van ezenkívül egy 40 tagból álló képviselőtestületi bizottság.

Csukási *Fülöp*, tanügyi író. Számos tankönyvén kívül önálló művei: *A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és methódikája az interconfessionalis nép- és polgáriiskola hitoktatásában* (Budapest, 1890); *Majmuni és kora* (Egyenlőség, 1885); *A zsidók története*. Szerkesztette a Magyar Országos Tanítóegyesület Értesítőjét 1875-től.

Csukássi *József*, író és szerkesztő, szül. Győrött 1841., megh. Budapesten 1891. Írt verseket, novellákat, regényeket, fordította Barus, Mirza-Schaffi stb. műveit. Munkatársa volt a Divatcsarnok, Koszorú, Fővárosi Lapok, Magyarország és a Nagyvilág, Budapesti Szemle, Ország-Világ, Borsszem Jankó stb. lapoknak. Szerkesztette az Ország-Világot, Pesti Hirlapot. A Budapesti Hirlap egyik alapitója s haláláig szerkesztője volt.

Csurgó, nagyk. Somogy vm.-ben, 4724 lakossal. A zsidó hitközséget Mayerhofer Salamon földbirtokos a XIX. sz. elején és 1827. a Chevra Kadisát alapította. Meyerhofer 53 éven át volt a hitközség és Chevra vezetője (megh. 1880.). 1859-ben választották meg Löwi Sámuelt, az első rabbit, aki haláláig, 1874-ig működött. Utódja dr. Lichtstein Lajos volt, aki 1885. halt meg. A későbbi rabbik legtöbbje nagynevű egyéniség volt. Itt működtek: dr. Schreiner Márton (1887—91), dr. Venetianer Lajos (l. o., 1892—96), dr. Wellesz Gyula (l. o., 1898—1900), dr. Vágvölgyi Lajos (l. o., 1906—07). 1840-ben templomot építettek. 1850-ben 2 tanerővel működő 6 osztályú elemi iskolát létesítettek, amelyben 1868. rendszeresítették a magyar nyelvet. Ugyancsak 1850. alakult meg a Nőegylet, amelynek 50 tagja van és Schlesinger Jakabné vezetésével működik. A világháborúban Cs.-ról 48-an, a környékbeli falvakból 16-an katonáskodtak. A hősi halottak száma 13. A háborút követő zilált állapotok következtében a Cs.-i zsidók közül 1919 szept. havában 7-en estek áldozatul a felelőtlen elemek garázdálkodásának. Az áldozatok neve: Szabó Lipót tanító, dr. Kasztl Jakab ügyvéd, Reményi Béla kereskedő, Sugár Ármin a villamosüzem vezetője, Armuth Dezső könyvelő, dr. Dohány Jenő járárbírósági jegyző és Molnár János zákányi fűtőházi főnök. A hitközség kongresszusi alápon áll és a IX. községkerülethez tartozik. A kültagokkal együtt lélekszáma 307, családszám és adófizető tag 65. Foglalkozásuk: 55 kereskedő, 7 iparos, 6 gazdálkodó, 6 ügyvéd, 5 munkás, 4 magántisztviselő, 2 köztisztviselő, 2 vállalkozó, 2 tanító, 2 magánzó, 1 orvos és 1 mérnök. 5 munkanéliküli és 4 közadakozáskól él. A hitközség évi költségvetése 5215 pengő, amely összegből 600 pengő filantróp és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak a Cs.-i járás összes községei. Nagybirtokok tulajdonosai: Mayerhofer Ödön (5600 hold) és Meller Henrik (4000 hold). A hitközség mai vezetősége: dr. Goldberger Ödön elnök, dr. Kaszás Ödön alelnök, dr. Kovács Henrik és Erdős Arnold templomgondnokok, Schön Gyula pénztárnok, dr. Traubermann Zoltán ellenőr, dr. Jünket Elek iskolaszéki elnök és Fried Sámuel anyakönyvvezető rabbihelyettes.

Csuz *(Csuz*, Cs.-Szl.), nagyk. Komárom vm.-ben, 1895 lakossal. A zsidó hitközség alapításának pontos ideje ismeretlen, de kb. 250 évvel ezelőtt létesült. 1840 körül alapították az elemi iskolát, melynek 30 tanítványa van és Blumenthal Lipót tanító vezetésével működik. 1878-ban építették a templomot. Egyéb intézmények: Chevra Kadisa, Talmud-Tóra és Jesiva. A hitközség birtokában levő alapítványok: Ehrenfeld Ignác és Simon (1917) talmudtanulók támogatására, Honig Dávid (1920) a tóratanulás fejlesztésére. A hitközség orthodox alapon áll. Lélekszáma 250, családszám 75, adófizető tag 60. Foglalkozásuk: 35 kereskedő, 14 gazdálkodó, 8 iparos, 6 vállalkozó, 6 magántisztviselő, 4 vendéglős, 2 orvos, 1 tanító és 3 magánzó. 4 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 50,000 ckorona, amely összeg nagyrészt filantrópikus és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak Kürt, Für, Jászfalu és Szemer községek. A háborúban 35-en katonáskodtak, akik közül 7 hősi halált halt. Nagyobb földbirtokok tulajdonosai: Weisz Ödön és Honig Ödön. A hitközség mai vezetősége: Fürst Leó rabbi, Weisz Ödön elnök, Markstein Miklós alelnök, Honig Ödön pénztárnok, Herzog Mór templomgondnok.

Cukor *Morris*, ügyvéd New-Yorkban, szül. Magyarországon 1869. Tanulmányait a new-yorki egyetemen végezte. A magyar követség és a new-yorki főkonzulátus ügyésze. Tagja sok politikai és pénzügyi testületnek. B. S.

Curasz hamatbea *(h.). A pénz képe.* A régi vallásos rabbik idolatriát láttak a pénz bálványozásában és a kép veretét is bálványnak tekintették. Ezért soha meg sem nézték. Még ma is mondják: Az igazi jámbor rabbi nem ismeri a C.-t. De most már inkább azt értik alatta, hogy nem pénzsóvár. F. M.

Cur Jiszróel *(h.). Izráel szirtje.* A reggeli tëfilló (l. o.) előtt mondott áldás kezdete.

Czigány *Dezső**, festő szül. Budapesten 1883. Tanulmányait Budapesten az Iparmű vészeti iskolában kezdte, utána ösztöndíjjal Münchenben és Párisban végezte. Párisban a Salon des Independants kiállításain állított ki sikerrel, úgyhogy nevezett Salon tiszteletbeli tagjává választja. A Műcsarnokban az 1902. kiállításán vett részt először egy önarcképével, de azóta is szerepelt ott arcképekkel, csendéletekkel, aktokkal, továbbá tájképekkel. Kiállította a Miénk 1908. kiállításán *Ady Endre* arcképét, mely egyik legismertebb munkája. Gyüjteményes kiállításai is voltak. Egyszerű, nagyvonalú barnás tájképeit legutóbb (1928) színes, bár formákban egyszerű nizzai tájai váltották föl. Kiállított Párison kívül Münchenben, Rómában és Berlinben. A Műcsarnok 1915/16. téli kiállításán az Erzsébetvárosi Kaszinó díját nyerte el. F. B.

Czitron *Lázár*, ügyvéd és publicista, szül. Marosvásárhelyen 1887. Számos cikke jelenik meg erdélyi lapokban, egyik vezetője a helyi cionista szervezetnek. Iskolaszéki elnök és a hitközség alelnöke.

Czóbel 1. *Béla**, festő, szül. Budapesten 1883. Nagybányáról indult ki, 1905 óta külföldön élve különösen a párisi posztimpreszszionizmus (Matisse) hatása alatt alakult ki a természet benyomásait egészen a primitívségig leegyszerűsítő stilizáló művészete. A háború kitörésekor Hollandiába költözött, 1920 óta Berlinben élt, újabban Párisban. Itthon a Műcsarnokban állította ki először egy arcképét, azután a Könyves Kálmánban, a Művészházban, ismételten a Nemzeti Szalonban. Külföldi tárlatokon állandóan szerepelt. Munkáiból számos külföldi múzeum vásárolt, így az amsterdami, stettini múzeum, a berlini Kupferstich-Kabinett, úgyszintén számos nagyobb magángyüjtemény. A budapesti Szépművészeti Múzeumban *Fekvő leány* c. olajfestménye és több litografiája képviseli. Olajfestményein kívül kitűnő vízfestményeket, pasztelleket, továbbá litografiákat és színes rézkarcokat is készít. F. B.

2. *C. Ernő*, tanár, szocialista politikus, szül. Budapesten 1885. Középiskoláit s az egyetem filoz. fakultását u. o. végezte s miután magyar-német szakos középiskolai tanári oklevelet és doktorátust szerzett, a fővárosnál lett tanár, egyszersmind a szocialista pártban, annak kulturális osztályán és lapjainál fejtett ki munkásságot. Több cikke jelent meg a Szocializmusban, a Huszadik Században, a Grünberg-féle Archiv f. Gesch. des Socialismusban és más lapokban. Első volt, aki Berzevicey Gergelyt, az első magyar tudományosan képzett közgazdászt való színben mutatta be. A háborút végigszolgálva, a forradalmak alatt a főváros tanügyi osztályában töltött be vezető pozíciót, majd a diktatúra alatt bécsi követté is kinevezték. Ezek miatt bíróság elé állították 1920. és C.-t jogerősen felmentették, de utána internálták. Később C. mint cserefogoly Oroszországba ment, ahol Moszkvában a Marx-Engels Intézet óriási könyvtárának egyik igazgatója lett. Több tudományos, főkép a szocializmus bibliagrafiájára s Marx életére vonatkozó művet írt németül és oroszul. Sok francia munkát fordított magyarra. S. R.

D

Dach *Sándor*, orvos, belgyógyász, szül. Piszkén (Esztergom vm.) 1862 szept. 22. A budapesti tudományegyetemen nyert orvosi diplomát. A budapesti orth. izr. hitközség Biró Dániel féle kórházának belgyógyász főorvosa. Szaklapokba több tudományos cikket írt. Nagyobb tanulmánya: *A phosphor a szervezetben.*

Daf. Könyvlap a Talmudban, melynek stereotíp számozása a lapok után indul. Idézésénél mindig lapszámmal és oldalszámmal adják meg a helyet. Tehát így: *daf gimmel* (harmadik lap) *omed bész* (második oldal).

Dafke *(j.). Azért is. D. Mensch* = dacos, nyakas ember.

Dáges, pont a héber betűben, a *b, g, d, k, f, t* betűkben a keményebb kiejtést jelöli, szemben a D. nélküli hehezetes kiejtéssel. Ezt *D. kal*-nak, könnyű D.-nek nevezik. A többi betűben is található a D. grammatikai képzés jele, még pedig az illető mássalhangzó kettőztetésére szolgáló jel. Az élő héber kiejtés e kettőztetést elejtette, vagy nem ismerte: gannov, sikkur, sabbosz helyett tehát így alakul a szó: ganov, sikur, sabosz. F. M.

Dájénu, *(h.)* a Haggadában előforduló egyik ismert költemény refrainje. Istennek Izraellel szemben tanusított sok jóságát sorolja fel a költemény. Minden isteni jótétemény fölemlítése a D. szóval végződik, ami annyit jelent, hogy már csak ez is elég volna, de Isten ezt még más jóval is megtetézte. A jiddis (zsargon) nyelvhasználat e szót a magyar «sok a jóból is megárt» helyén alkalmazza. F. M.

Dájon, *(dajan)* a mai héber nyelvhasználatban rabbihelyettest jelent. Eredeti, szószerint való értelme: bíró. A rabbi ugyanis bírói hatalommal is bírt azelőtt. A zsidó vallás ma nem ismeri a hierarchiát és olyan hitközségekben, ahol rabbi állást nem szerveztek, a D. a rabbi minden funkcióját végzi. Nagyobb hitközségekben a D. hivatalos rangja a rabbié, vagy főrabbié után következik, de nem kánonikus alapon, csupán a hitközségi alapszabályok alapján.

Dalet. A héber alfabetum negyedik betűje. Hangzó értéke: *d*, tehát nyelvhang. Számértéke: négy. Neve ajtót jelent, alakja ajtószárnynak felel meg.

Dalet amósz *(h.). Négy rőf.* A legkisebb távolság stereotíp mértéke a rituális életben. Pl. a kéz szabályos leöblítése nélkül legfeljebb négy rőfnyi távolságra mehet el az ember az ágytól a

reggeli felkelés után. Vagy: négy rőfnél nagyobb távolságban cicisz nélkül tilos a járás-kelés. F. M.

Dallusz *(h., korrump. Dalesz). Szegénység.* Szegény embert *(ben-D.)* is jelent. A nyelvhasználat közmondásba is beszőtte. *Dalesz kriegt sich,* a szegénység veszekszik. Rendszerint olyan házaspárra alkalmazzák, amelynek házibékéjét a szegénység bontotta meg. F. M.

Dalnoki *Béni**, operaénekes, szül. Szabadkán 1849., megh. Budapesten 1914 jan. 29. Előbb Kolozsváron, később Debrecenben működött, mint lírai tenor, majd a Nemzeti Színházhoz hívták meg s onnan az Operaházhoz került, ahol 1907-ig működött. Ekkor az intézet tiszteleti tagjául nevezték ki.

Dán *Leó,* zeneszerző, szőrmenagykereskedő, szül. Budapesten 1870. Leon D'Amant álnév alatt sok népszerű dalt, operettet és kamarazenét komponált. Operettjei: *A szevillai fodrász; A máltai lovag; Tótlegény Amerikában; Nászéj.* Közgazdasági tevékenységét később kezdte, mint irodalmi és zeneszerzői munkásságát. Már ismert zeneszerző volt, mikor testvérével együtt az atyja által 1835. alapított országos hírű szűcsüzlet élére került. A szakipar hamar felismerte képességeit és rábízta 1911. az első nagyarányú szűcsipari kiállítás és világkongresszus rendezését. Közgazdasági tevékenységéért királyi és külföldi kitüntetésekben részesült. A szűcsmesterek országos szövetségének elnöke és érdemes munkása a szakirodalomnak. Hasznos munkásságát a kormányzó is elismerte és m. kir. kormányfőtanácsosnak nevezte ki. D. jelentős szerepet játszik a zsidó közéletben. E lexikon elnöki tanácsának tagja.

Dániel. Földbirtokos volt és neve a zsidókra vonatkozó utolsó Árpádkori oklevélben fordul elő. 1300-ban két trencséni polgártól telket és kertet vásárolt és az erről szóló adás-vételi szerződést Trencsén városa megerősítette. Ebből az okiratból világosan kitűnik, hogy ebben a korban még voltak zsidó földbirtokosok és hogy a zsidók minden megszorítás nélkül szerezhettek ingatlanokat a magyar birodalomban. U. L.

Dániel *Arnold,* közgazdasági író, a Huszadik Század munkatársa. Kivált agrárkérdésekkel foglalkozik. Főbb művei: *A magyarországi földműves szociálizmus föladatai* (Huszadik Század könyvtára 1906), *A föld és a társadalom* (Szociológiai Könyvtár 1911).

Dániel könyve. A bibliai könyvek egyéb «szent iratok» csoportjába tartozik. Részben héber, részben aram nyelven íródott. Hőse nem a könyv keletkezése idejében, hanem korábban élhetett. A könyv szerzője nem úgy rajzolja meg a babiloni udvar életét és az abban szereplő embereket, ahogyan a viszonyokkal ismerős kortárs rajzolta volna meg. Ellenben kitűnően festi meg — habár burkoltan csak — Antiochus Epiphanes jellemét és eljárásait, s ezért a makkabeusi küzdelmek kortársának kell őt tekinteni. Iratában vigaszt és reménységet akart önteni a hősies nemzedékbe. A könyv első hat fejezete elbeszéléseket tartalmaz: Nebukodnecar álmáról, a tüzes kemencébe vetett három ifjúról, Nebukodnecár átváltozásáról, Belsácár gonosztettéről és az oroszlánverembe dobott Dánielről; a második rész eszchatologikus (l. o.) tartalmú. Az egész könyv didaktikus és propagativ. Hirdeti az Isten iránt való feltétlen bizalmat és tanai mellett való kitartást a legsúlyosabb megpróbáltatások között is. A liturgiában nem kapott szerepet. Az Izr. Magy. Irodalmi Társulat bibliájában Herzog Manó, a Frenkel-féle kiadásban Edelstein Bertalan, az ifjúsági kiadásban Eisler Mátyás fordította a könyvet. F. D.

Irodalom. E: König (Jew. Encycl.); Prince, Critical Commentary on the Books of D. (1899); Driver D., Cambridge Bible (1900); Behrmann, Handkommentar z. Buche D. (1894); Marti, Kurzer Handcommentar z. Buche D. (1901).

Dánielné, Lengyel *Laura**, írónő, szül. Ujfehértón 1877. Dosztojevszki Raszkolnikovjáról szóló első tanulmánya az Élet c. folyóiratban jelent meg 1895. Regényei, novellái, irodalmi tanulmányai és színházi kritikái több napilapban és folyóiratban láttak napvilágot. A Budapesti Hirlapnak évtizedekig munkatársa volt. Munkái: *Balázs Klára* (1897); *Dénes Olga házassága* (1899); *Klára regénye* (1900); *A boldogság útja* (1901); *Álmok* (1908); *Egy leány* (1909); *Máb királyné* (1911); *Edit* (1914); *Az adlersfeldi szent Ágnes* (1921); *Beatrix* (1921); *Medici Lőrincné a Hattyú-utcában* (1924); *Bánk Judit* (1925). Népszerűek ifjúsági regényei, elbeszélései és színdarabjai is. Két francia tárgyú történelmi darabja került színre: *A császár anyja* 1922. a Magyar Színházban; *Tűzhalál* 1923. a Nemzeti Színházban. Sz. G.

Dános 1. *Árpád**, közgazdasági író, szül. Budapesten 1882 dec. 11. 1918-ban kinevezték egyetemi magántanárnak. Művei: *Adópolitika* (1917); *Magyar ipari közigazgatási jog* (1918); *Valutánk rendezése* (1920, németül 1921); *Diagnózis és recept* (1921); *A létminimum kérdése a nemzeti termelés szempontjából* (1923); *A szociáliseszmék története* (1925).

2. *D. László,* építész, szül. Budapesten 1884 aug. 6. Kereskedelmi és műszaki tanulmányainak elvégzése után a mérnöki kamara tagja lett s mint beltag résztvett a Fejér és Dános cég megalapításában. Vállalata vidéken és Budapesten sok magán- és középületet épített, köztük a budapesti orth. hitközség Kazinczy-utcai templomát, a Kaszab-féle poliklinikát, a zsidó leányárvaházat stb. Mint a budapesti kislakás építési akció egyik megindítóját 1927. kormányfőtanácsossá nevezték ki. A felekezeti életbenelőkelő szerepet játszik mint az Omike és a Mikéfe alelnöke és sok jótékonysági és más egyesület elnökségi és igazgatósági tagja. V. A.

Danzig *Samu,* rabbi, szül. Vágvecsén 1878. Pozsonyban és Majna melletti Frankfurtban a rabbiiskola növendéke volt, aztán a frankfurti egyetemen a bölcsészeti fakultást végezte. Később Máramarosszigeten működött, mint a szefárd hitközség főrabbija. Tulajdonosa a román királyi lovagrendnek. Művei: *Drei Genealogien der Moral Agudath Israel.*

Daróczi *Vilmos,* hírlapíró, szül. Királydarócon (Szatmár m.) 1836. Külföldön tanulmányozta a szesz-, cukor- és sörgyártást s mikor hazatért, haláláig szeszgyártással és dohánytermeléssel foglalkozott. Szerkesztette Budapesten a Magyar Dohány c. ujságot s ebben fejtegette az okszerű

dohánytermelés módját. Szakcikkei az Egyetértés, Pesti Napló, Nemzet, Pester Lloyd hasábjain jelentek meg. Önálló műve: *A dohány Magyarországon* (1890). Sz. G.

Darvai, 1. *Fülöp**, hírlapíró és ügyvéd, szül. Aradon 1857. Bel- és külpolitikai cikkei a Kelet Népében, színházi kritikái a Nemzetben jelentek meg. Országgyülési képviselő is volt.

2. *D. Móric**, pedagógus, szül. Aszódon 1849 dec. 14. A budapesti egyetemen tanult és miután filozófiai doktorátust és tanárvizsgát tett, több helyt működött, mint középiskolai tanár. 1895-ben berendelték a vall. minisztérium középiskolai ügyosztályához, majd tankerületi főigazgatóvá nevezték ki s mint ilyen, 1911. nyugdíjba vonult. Számos külföldi pedagógiai kongresszuson vett részt állami küldetésben és több tanulmánya jelent meg szakfolyóiratban. Lefordított magyarra több külföldi népszerű tudományos munkát. Önállóan megjelent művei: *Faraday élete* (1881); *Üstökösök és meteorok* (1889); *Benvenuto Cellini és művei* (1907). S. R.

Darvas, 1. *Aladár*, író és hírlapíró, szül. Veszprémben 1857. Szerkesztette a Bécsi Közlönyt, Bécsi Magyar Kalauzt, munkatársa volt az Egyetértésnek, Nemzeti Ujságnak. *Leányasszony* c. színművét a Budai Színkör mutatta be, *Galamb Julis* c. színdarabja Miskolcon került bemutatóra. Népies elbeszélése *Rózsabokor* cím alatt jelent meg (1883). Irt regényt *A törvénytelen gyermek* címen. T. Zs.

2. *D. Ernő*, színész, szül. Rimaszécsen 1884. A budapesti Madách színháznak volt főrendezője. Az arad–temesvári magyar színházaknál 1926. főrendező és dramaturg volt. 1927-ben Kolozsváron színésziskolát alapított.

3. *D. Lili*, drámai művésznő, szül. Budapesten 1902. Gimnáziumi tanulmányai után Góth Sándor növendéke lett s először 1920. lépett fel a Budai Színkörben, ahonnan a Magyar Színházhoz szerződtették u. a. évben. 1924-ben a Vígszínház, 1925. a bécsi Josefstädter Theater, 1926. pedig Reinhardt társulatának tagja. Majd Amerikába ment, ahol szintén nagy sikereket ért el. 1926-ban Molnár Ferenc író felesége lett. Főképpen modern darabokban aratott jelentős sikereket, így Szomory, Molnár, Ossip Dümov, Kaiser, Maugham és Shaw darabjaiban.

4. *D. Simon*, újságíró, szül. Budapesten 1892. A budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán avatták doktorrá, később a budapesti Független Magyarország, Világ, Szabadgondolat munkatársa, majd a kolozsvári Keleti Ujság szerkesztője lett. Különösen humoros, szatirikus írásai tették nevét ismertté. Több egyfelvonásos vígjátékát adták elő. Tulajdonosa a Pallas könyv- és lapterjesztő vállalatnak, melynek szervezetét egész Románia területére kiépítette. Társszerzője a Stuttgartban német nyelven is megjelent *Kék sugár* c. fantasztikus regénynek. Sz. I.

Das einige Israel. A magyar zsidóság egyesítését célzó németnyelvű folyóirat. Szerkesztette 1872. Pesten Natonek I. rabbi. A folyóirat még megindulásának évében megszünt.

Das traditionelle Judentum. Folyóirat, mely a hagyományok ápolását tűzte ki programmjául. Szerkesztette 1869. Ehrenteil Mór. A folyóiratnak csak néhány száma jelent meg.

Davenen, *(j.). Imádkozni.* A latin *devovere* korrumpált igealakja.

Dávid, nagykereskedő volt Budán II. Lajos idejében és a királyi udvar szállítója. A királyi pénztár hitelre vásárolt nála és a számlákat az ő üzleti könyvei szerint rendezte. Ezekről az elszámolásokról egykorú számadás maradt fenn.

Dávid *Gyula*, rabbi, szül. Dunaszerdahelyen 1848., megh. Pozsonyban 1898. A kismartoni és pozsonyi jesiván és a bécsi egyetemen tanult és 1873. u. o. filozófiai doktorátust szerzett, majd az újonnan alakult pozsonyi kongresszusi hitközség főrabbija lett. Művei: *Religions-Disputationen im Mittelalter* (1874); *Denkrede auf L. Löw u. Eduard Horn* (1875); *Denkrede auf A. Crémieux* (1880); *Zwei Reden* I. *Ein Wort an die getrennten Gemeinden Ungarns.* II. *Zu Sir Montefiores 100-sten Geburtstage* (1883). *Gedächtnissrede auf Albert Cohn* (1877). Több német és magyarnyelvű teológiai folyóirat munkatársa volt, így értékes tanulmányokat irt a Sternféle Hamechakerba is. S. R.

Debóra, «bíró» prófétanő, aki harcias lelkesültségében a széthúzó izraelita törzseket összefogásra és szembeszállásra bírta és ily módon sikerült véres győzelmet aratnia Sziszera serege fölött. Győzelmét a D.-ének örökíti meg (*Bírák.* 5.), mely igen érdekes bepillantást enged a Bírák korának népszerkezeti viszonyaiba és egyszersmind az akkori nyelvfejlődés állapotát is híven tükrözteti. A biblia-tudomány ezért a legrégibb héber nyelvemléknek tartja. Esztétikai tekintetben is a világirodalom egyik legszebb lírai alkotása, amely erőteljesen érezteti a nemzeti érzés fellobbanását. F. M.

Debrecen, sz. kir. város, Hajdu vm. 110,000 lak., ebből zsidó 10,170. D. városában 1840-ig zsidó nem telepedhetett le; meg sem hálhatott. Azok a zsidó kereskedők és iparosok, kik nappal D. városában foglalatoskodtak: az éjszakát a Ghilány fogadóban töltötték. A Ghilány fogadó a városon kivül volt, ott 1840 előtt is lakhattak zsidók. D. zsidóságának a gyökere Hajdúsámsonban van. Onnan költözködtek D.-be az 1840-ik évi XXIX. t.-c. alapján. Mint mindenütt, itt is megszervezték a vallásos élethez szükséges intézményeket. 1842-ben kérelmet intéztek D. városához, engednék meg, hogy temetőjüket kőfallal körülkerítsék. Négy évig tartott míg az engedélyt megkapták és a munkálatot megkezdhették. 1848-ban, hivatalos összeírás szerint 23 zsidó család lakott D.-ben, 118 lélekszámmal. Ez év november havában a városi tanács kimondotta, hogy a «zsidók képességük és érdemességük szerint felvehetők a nemzetőrök közé». 1852-ben alapították meg a Debreceni Izraelita Hitközséget. Az első jegyzőkönyv 1856-ból származik. Ebből a jegyzőkönyvből megállapítható, hogy már akkor fejlődő iskolája volt a hitközségnek. 1856-ban alapították a Chevra Kadisát, 1857. a Nőegyletet. Mindkét intézmény mind e mai napig egységes maradt. 1860. elhatározták, hogy ezentúl a hitközség tanácskozási és ügykezelési nyelve a magyar. Ebben az időben az ország zsidóságában

már forrott a belső harc, élt a kettészakadás gondolata: a templom berendezése, a tanítás nyelve és szelleme, a ritus stb. vallásos intézmények és a vallásgyakorlat miatt. A D.-i hitközség már 1860. kimondotta, hogy egységes marad az ősi, tiszta vallásgyakorlatban. Ebben az esztendőben alkották meg a hitközség első alapszabályzatát. 1868-ban élénk hitközségi élet fejlődött ki: a kormány részéről egybehívott országos kongresszus miatt és valóban gondot okozott a hitközségnek, hogy sok jeles embere közül, kit választszon meg képviselőjének. A választási eljárásról két azonos szövegű hitelesített jegyzőkönyv van a hitközség irattárában. Húsz esztendő óta laktak immár zsidók D.-ben. Nemcsak számban, de tekintélyben is növekedtek, amit Csengeri Ábrahám szabad polgárrá történt választásáról szóló okirat is igazol. Olyan kiváltság volt ez, amelyet a város lakosai közül csak igen érdemesek és kitüntetettek élveztek. 1870. a kongresszusi és a somré hádász (orth.) hitközségek vezetői felszólították a hitközséget, hogy hozzájuk csatlakozzék. A közgyűlés azonban túlnyomó többséggel kimondotta, hogy nem csatlakozik sem a kongresszusi, sem az orthodox párthoz, mert csak egy zsidó vallást ismer és az a felfogása, hogy egy közigazgatási területen, csak egy hitközség működhetik áldásosan. Mindkét felszólítást elutasította és kimondotta, hogy mint statusquo hitközség fog működni. A község csekély töredéke azonban kongresszusi hitközséget alapított, mely hitközség 15 évig állott fenn. Semmiféle jelentős intézményt nem tudott létesíteni, önmagát sem tudta fenntartani, míg 1886. megszünt és így D.-ben újból az egységes hitközség működött. Ebben az időben megejtett választásokból kifolyólag azonban nézeteltérések támadtak és 8—10 ember kivált az egységes anyahitközségből és orthodox hitközséget alapított. Ez a hitközség ma is fennáll, tagok számában és intézményekben megnövekedett és teljes békességben működik a nála sokkal nagyobb statusquo hitközséggel. 1871-ből ered a slatusquo hitközség első nyomtatott számadása. Ebből megállapítható, hogy a hitközségnek abban az esztendőben 16,124 forint 28 krajcár bevétele és 15,601 frt 57 kr. kiadása volt. 1872. már nyomtatott jelentést és számadást adott ki a hitközség, amelyből megtudjuk, hogy az előző évben 19 elöljárósági, 29 képviselőségi és 2 közgyűlés tartatott, nagyszámú okiratot bocsátottak ki, az iroda munkaköre és elnöki teendők halmaza aránytalanul nagyobbodott. A jelentést aláírták: Katz Jakab elnök, Fürst Mátyás alelnök és Rottenberg Izsó a hitközség titkára. Ez időtől kezdve évenként megjelent a hitközség nyomtatott magyarnyelvü jelentése a hitközség anyagi és erkölcsi előmenetelét. A hitközségnek 270 adófizető tagja volt, az adófőkönyv tanusága szerint. De a tagok létszáma sokkal nagyobb volt. Adót csak a jómódúak fizettek, a kisemberek gabella alakjában róták le adójukat. A gabella ez évben 6023 frt 36 kr.-t jövedelmezett. Ez az összeg pedig krajcárokból jött össze. Az 1873. évi jelentésből kitünik, hogy az elemi iskolát városi és állami támogatás híjján meg kellett szüntetni. 1875. épült a hitközség első temploma, melyben 200 ülés volt. 1881-ben indultak meg a tárgyalások a két hitközség egyesítésére. Az 1874. évi jelentésből idézzük a következőket: «A népesedési mozgalomra nézve községünkben ez évben tetemes különbség mutatkozik a mult évihez képest. Házasság csak 13 köttetett a mult évi 18 ellenében. Született figyermek 44, leány 36, összesen 80. Meghalt finemü 33, nőnemü 16, a halálozottak száma 49, tehát a népesedés szaporodása 31 a mult évi 14-el szemben.» Ez az első statisztikai adat, amelyet feljegyeztek. A következő jelentésekben is vannak ilyen feljegyzések, csak a tagok teljes létszámáról nem találunk pontos kimutatást. 1886-ban az egységes statusquoante alapon szervezett D.-i Izraelita Hitközség jelentése regisztrálja a két hitközség egyesülésének tényét és azok neveit, akik ebben «szakadatlan fáradozással és kitartó munkássággal közreműködtek: Erber Vilmos, Fürst Mátyás, Fleischl Károly, Holländer Dezső, Jakobovits Gyula, Kemény Mór, Katz Jakab, Popper Alajos, Preiser Salamon, Rosenfeld Salamon, Täfler Ignác és Weisz M. B.». Így szól a jelentés: «Ezen intéző bizottság az egyesült nagy hitközség tagjai jogainak biztosítására és a hitközség érzületének teljesen hű kifejezésére olyan biztosítékokat teremtett, melyeknek kedves hazánk izr. hitközségeiben nincsen párjuk. Mi is szívből kívánjuk, hogy adjon az Ég ezen egyesült nagy nemes és szentcélú hitközségnek a nemes és szent cél iránt lelkesülni tudó ügybuzgó és áldozatkész elöljárókat, képviselőtestületi és egyáltalában hitközségi tagokat, hogy hitközségünk, melynek összetartó kapcsa az egyetértés, a humanizmus és a kölcsönös szeretet edes hazánk javára és szent vallásunk üdvére mindig az idők végső határáig virágozzék!» A megegyezés egyik feltétele szerint az egyesített hitközség első feladata iskolát alapítani. 1886 őszén megnyilt a négy osztályú fiúiskola és a leányiskola I. és II. osztálya: Szántó Sámuel kereskedelmi iskolai tanár igazgatása alatt. 160 fiú, 103 leány iratkozott be. Az iskola első tanítói: Simonovits Dezső, Kuthi Zsigmond, Kohut Mór és Farkas Fánni voltak. A két hitközség egyezségéhez tartozott továbbá: «magyar hitszónok választása». Bárány Józsefre ruházta a hitközség ezt a papi feladatot, aki két évig működött a hitközségnél. 1889-től kezdve 1918-ig minden esztendőben megjelent a hitközség nyomtatott értesítője, amely ismertette az iskola fejlődését, kulturmunkáját és tanítási eredményeit. Az első két értesítőt Szántó Sámuel szerkesztette. A 3-ikat az iskolaszék, a 4-et Kardos Albert reáliskolai tanár, a következő négy értesítőt Kuthi Zsigmond leányiskolai és Simonovits Dezső fiúiskolai igazgató együtt szerkesztették. 1901—1916-ig Kuthi Zsigmond igazgató, 1917 és 1918. pedig Roth József igazgató adta közre az iskola értesítőjét. Néhai Kuthi Zsigmond a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa országosan ismert irodalommal is foglalkozó jó tanító volt. A tanulók száma 1900. volt a legnagyobb: 615. Ez időtől kezdve, minthogy az anya-hitközségből kivált orthodox hitközség iskolát létesített: a tanulók száma csökkent, az első évben 100-al, a 28 esztendő alatt pedig 200-al. 1928-ban 415 ta-

nuló járt az iskolába. A 90-es évek elején Balkányi Miklós elnöksége alatt épült a hitközség mai, akkor még egyemeletes iskola-épülete. 1895—1896-ban Reichmann Ármin elnöksége alatt épült a hitközség monumentális temploma: Gärtner Jakab műépítész tervei szerint. 1898-ban épült a rituális fürdő és a pászkagyár. 1904-ben adták át a hitközségi székházat rendeltetésének. Ebben van a hitközség hivatala és 300 személyt befogadó díszes tanácsterme, továbbá az izraelita nőegylet tápintézete, hol naponta 100—120 gyermek és felnőtt kap házilag elkészített meleg ebédet a téli hónapok alatt. A tanácstermét a hitközség jeleseinek olajfestményes képe díszíti: Reichmann Áron elnök, Krausz Vilmos főrabbi, Kacz Jakab elnök, Drukker Mór elnök, Kohn Adolf Chevra-elnök, Popper Mór iskolaszéki elnök, Rosinger Lajos hitközségi elnök, Balkányi Miklós elnök, Bakonyi Samu országgyűlési képviselő, Popper Alajos hitközségi orvos, Popper Alajosné nőegyleti elnök. 1906-ban nyitotta meg a hitközség az izr. polgári leányiskolát, melynek első értesítőjét Kardos Albert igazgató állította össze. Ez az iskola ma is fennáll: Propperné Bloch Hermina igazgató vezetése alatt, ki 1908 eleje óta áll az iskola élén. A polgári iskola tanári testülete: Beck Józsa, Friedmann Berta, Gábor Dezső, Manheim Mór, Markovits Lajosné, Moskovits Gizella, Rosenberg Paula, Sebestyén Dezsőné. Az elemi iskola tanítótestülete: Weinbergér Mór igazgató, özv. Kuthi Zsigmondné tb. igazgató, Brief Ilona, Irsai Mór, Kertész Sándor, Máté Sándorné, Neumann Margit, Politzer Irma, Nern József, Weinberger Mórné. A polgári lányiskola évi költségvetése 28.892 P, az elemi iskoláé 30.316 P. 1917—18-ban a polgári iskola és elemi iskola együtt adta közre értesítőjét, a következő hét esztendőben nem jelent meg nyomtatott értesítő, hanem az iskolai irattár őrzi az 1918—25. tanévekről elkészített hét rendbeli jelentést. Az 1925—26. iskolai évtől kezdve ismét megjelenik az iskola értesítője. Ezek az értesítők a legpontosabb adatokat gyüjtötték egybe a D.-i hitközség áldozatkészségéről és a zsidó leánynevelés iránt tanusított magas kultúrtörekvéseiről. Ezidő szerint a háborús évek éreztetik hatásukat s a gyermekek létszáma nagyon leapadt (171). Átlag véve 230—250 volt a tanulók száma, akik párhuzamos osztályokban nyertek elhelyezést és oktatást. D. szab. kir. város kulturszerető polgársága 5000 arany korona állandó évi segélyt szavazott meg az iskolának és 46,000 korona kamatmentes kölcsönt nyujtott a polgári iskola épületének megépítésére. 1909-ben fel is épült a polgári leányiskolának tágas díszes és minden követelménynek megfelelő épülete. Ugyancsak ebben az esztendőben épült a Kápolnás-utcai templom a hitközség tagjainak aldozatkészségéből. 1913-ban jelent meg a hitközség utolsó nyomtatott évi jelentése, mely újabb irányt szab a jövendő teendők tekintetében. A közbejött háború és forradalom azonban a hitközséget oly nagy arányú és kizárólag jótékonysági feladatok elé állította, hogy a hitközség tovább fejlesztéséről, újabb intézmények alapításáról le kellett mondania. A háború és forradalom után azonban a konszolidáció első évében, 1921. alapította a hitközség Fejér Ferenc elnökkel az élén a D.-i Zsidó gimnáziumot. Két évvel később, 1923. pedig az elemi iskola emeletére való ráépítéssel és egy szárnyépülettel való megtoldással építette fel a gimnázium kétemeletes épületét, amelyhez sehonnan semmiféle segítséget sem kapott. Maga a hitközség alapította, felépítette és tartja fenn Magyarország vidéki hitközségeiben egyedül álló és ma már megbecsült hírnévnek örvendő zsidó reálgimnáziumát. A gimnázium 1921—22. nyilt meg az első osztállyal. Évről évre fejlődött a következő osztállyal. Ma már a gimnázium teljes 8 osztállyal áll fenn. Igazgatója Kardos Albert, aki régi munkás tagja ennek a hitközségnek és irányítója tanügyi programmjának. 1925—26-ban tette közzé az első iskolai értesítőt. Azóta minden esztendőben megjelenik gimnáziumának értesítője mindig nagyobb terjedelemben, mindenik bővebb ismertetésével annak a szép munkának, amely ebben az intézetben folyik. 1928-ban a magyar kormány 5000 pengő építési annuitásos segélyt szavazott meg 30—35 esztendőre. 1929-ben nyilt meg a VIII. osztály 46 tanulóval s így ez évben lesz a D.-i zsidó reálgimnáziumban az első érettségi vizsgálat. A reálgimnázium tantestülete: Kardos Albert dr. igazgató, Bencze László, Fenyő Béla dr., Grosz Ernő, Haas Imre dr., Schlesinger Sámuel dr., Somorjai László, Soós Jenő, Székely Vilmos, Vadász Endre dr., Vág Sándor dr. A D.-i Izraelita Hitközség amelyben a hitélet legfőbb őre Schlesinger Sámuel főrabbi nem csak hitközségi jelentőségű közügyekkel foglalkozott, hanem minden időben részt vett a városi, a társadalmi és a gazdasági élet vonatkozásaiban és bekapcsolódott az országos zsidó ügyek irányításába is. Mint statusquo hitközség vezető szerepet vitt az országban s éveken át küzdött azért, hogy a statusquo hitközségeknek külön szervezetük legyen és maguk intézhessék belső ügyeiket s ne kelljen közigazgatási hatóságokhoz fordulniok legsajátosabb ügyeikben. Hat évtizeden át tartó küzdelmes munka után, amelyben az ország többi statusquo hitközségei is élénk részt vettek, ezt a céljukat is elérték. 1928-ban minisztertanács foglalkozott a kérdéssel és «méltányolta a statusquo izr. hitközségeknek azt az évtizedes törekvését, hogy eddigi szervezetlenségüket megszüntetve közös érdekeik hathatósabb képviselhetése végett Országos Szervezetben egyesüljenek». Fejér Ferenc hitközségi elnök kitűnő szervező erejének köszönheti a magyar zsidóság ezen új szervezetének elismerését. Ebben a munkában mindvégig a D.-i hitközség mellett állott Balthazár Dezső, a református kiváló püspöke, aki a zsidóság ügyei iránt igaz megértéssel érdeklődik.

A hitközségi tagok száma 2200, ebből 25 nagykereskedő, 75 gazdálkodó, 222 szabadpályán, 43 tanár-tanító, 3 katona, 497 kereskedő, 72 ügyvéd, 2 művész, 19 nagyiparos, 50 orvos, 244 iparos, 18 mérnök, 190 magánzó, 236 magántisztviselő, 10 vállalkozó, 220 munkás, 200 egyéb foglalkozású; 74 közadakozásból él. A hitközség költségvetése: 318,099 P. Ebből filantropikus és szociális célokra 240,000 P.-t költ. A következő intézmények működnek a hitközség keretében:

Internátus, a gimnázium fenhatósága alatt. *Talmudtóra* 40—50 tanulóval. Tanítói: Billitzer Jónás és Friedländer Mór. *Intézmények: Izraelita Nőegylet*, alapittatott 1874. Első elnöke özv. Hartstein Sámuelné volt; követte őt leánya Popper Alajosné, utána ennek leánya Balkányi Miklósné, ki negyedszázadon át viselte ezt a nemes tisztséget; 1919 óta özv. Léderer Miksáné áll a Nőegylet élén. *OMIKE.* A budapesti Omike fiókja alakult 1927. Elnöke: Létay Lajos vezérigazgató, főtitkára Barta Gyula dr. orvos. *Ción betegsegélyző* egylet. Elnöke Szőllős Dezső dr. ügyvéd, a Chevra Kadisa titkára. Alapittatott 1888., tagjainak száma 400. *Bikur-Cholim betegsegélyző* egylet, alapittatott 1902. Tagjainak száma 280. *Alapítványok:* Reichman Ármin az összes D.-i középiskolákban létesített alapítványokat, melyek azonban részint a hadikölcsön, részint pedig az infláció folytán elenyésztek. A zsidó gimnázium alapítványaiból megemlítjük a Brief Gina, Lichtenstein Samu és Dezső, dr. Fejér Ferenc alapítványokat, melyek a sok kisebb alapítvány mellett ma is egyenként 1200 pengő értékben fennállanak. D.-ben van a magyarországi statusquo hitközségek országos szövetsége (l. *Statusquo*).

Igen sok kiváló ember élt, működött és működik ma is D.-ben. Ezek között országos hírre emelkedett: néh. Bakonyi Samu dr. országgyűlési képviselő, Balkányi Miklós dr., a városi telefon szervezője, a homokszőllő telepítéseknek egyik úttörő meghonosítója. Biederman Eisig nagykereskedő, Brief Gyula dr. főtörzsorvos, Brück Gyula városi zeneszerző, Hitesi Lajos országos hírű karmester, Holländer Leó bankigazgató, 48-as honvéd a Damjanich zászlóaljban, Kardos Samu dr. országos nevű védőügyvéd, *báró Wesselényi élete* c. két kötetes munka szerzője, Langfelder Artur dr. törzsorvos, hősihalált halt 1915., Lieberman Leó orvos, Popper Alajos dr., a debreceni orvos-egylet elnöke, aki 1882. megírta a D.-i kongresszusi statusquo hitközségek történetét *Debrecen sz. kir. város egyetemes leírása* c. munkájában. Popper Mór dr. ügyvéd, Rubin Farkas mezőgazdasági gépgyár igazgató, akit 1919. terroristák meggyilkoltak, Szántó Győző a GYOSZ elnöke, munkáskertek alapítója és néhai Weinman Fülöp dr., a D.-i hitközség titkára, később budapesti királyi közjegyző és a Pesti Izr. Hitközség elnöke. A közéletben jelentékeny szerepet játszanak: Balkányi Ede dr. városi t. főorvos, Balla Jenő ny. ezredes, Bleyer Lajos nagybirtokos, Debreceni Jenő városi gázgyári igazgató, Falk Lajos nagykereskedő, iparkamarai alelnök, Fejér Ferencz dr. a zsidó gimnázium felügyelőbizottságának elnöke, Füredi József és Füredi Sámuel zenetanárok, Hartstein István, Hartstein Nándor és Hartstein Sámuel nagybirtokosok, Hegedüs Jenő dr. az ügyvédi kamara elnöke, Kardos Albert dr. író, zsidó reálgimnáziumi igazgató, Kenyeres Sándor dr. ügyvéd, költő és író, Lichtschein Jenő és Lichtschein Márton nagybirtokosok, Löfkovits Artur a Ferencz József rend lovagja, a városi múzeum egyik alapítója és igazgatója, Révész Benő ny. ezredes, ifj. Schwarcz Vilmos városi közélelmezési igazgató a háború és forradalom alatt. Szántó Sámuel dr. kereskedelmi iskolai tanár, c. igazgató, a szövetkezeti alapon működő Kölcsönös Segélyző egyleteknek D.-ben és környékén egyik propagálója, Szőllős Ármin városi vágóhídi igazgató, Ungár Jenő bankigazgató, műgyüjtő. A D.-i Izr. Hitközség jelenlegi vezetője: Fejér Ferenc dr. elnök, ifj. Schwarcz Vilmos alelnök, Brunner Lajos dr. iskolaszéki elnök, Rosenberg Adolf magánzó, Lusztig Dezső kereskedő, Halmágyi József kereskedő, Bárdos Jakab dr. ügyvéd, Geiger Miklós dr. ügyvéd előljárók. A világháború alatt a D.-i zsidó katonák közül 157 a harctereken hősi halált halt. A D.-i hitközségnek 1856 óta meg van minden jegyzőkönyve. Gazdag és rendezett levéltára van.

A következő *rabbik* működtek a hitközségben: Ehrlich Eduárd (1856), Fried Áron megyei főrabbi (1858), Lipschütz Herman dr. (1871), Bernfeld Jónás (1872—90), Krausz Vilmos (1891—921); 1922 szept. óta Schlesinger Sámuel dr. — Fennállása óta a következő *elnökök* álltak a hitközség élén: Eisenberger Móric (1856), Feischl Fülöp (1858), Klein Ignác, Kohn Ignác (1860), Rott Elkán (1867), Sterelinski Manó (1871), Katz Jakab (1872), Rosenfeld Salamon (1882), Drucker Mór (1884), Scheer Benő dr. (1886), Balkányi Miklós dr. (1887), Feischl Károly (1890), Reichman Ármin (1893—1908), Rosinger Lajos (1909—920), kinek közvetlen munkatársa Freund Jenő dr. ügyvezető alelnök volt; Fejér Ferenc dr. 1921 óta. — A *Chevra Kadisa elnökei voltak:* Fried Bernát (1846), Klein Ignác (1864), Rott Elkán (1866), Feischl Fülöp (1867), Schwarcz Salamon József (1873), Drucker Mór (1875—80), Kohn Adolf (1880—1886), Weinberger Lajos (1889), Katz Jakab (1892), Biederman Eisig (1892), Biederman József (1897), Stern József (1905—15); Guttfrend Sámuel dr. 1915 óta. — *Jegyzők* voltak: Popper Alajos dr. (1856), Weiman Fülöp dr. (1866), Czukor Sámuel (1871), Rottenberg Izsó (1872), Mandel Izidor (1873), Schwarcz Albert (1877), Lippe Ármin (1878), Simonovits Dezső (1890), Burger D. József (1891—1926), Kertész Lipót (1902—11), Guttman Mózes (1911 óta); Fábián Ferenc 1927 óta. F. F.

Dëcách, ádás, bëáchăv, az egyiptomi tíz csapás héber neveinek kezdőbetűiből alakított mnemotechnikai szavak. D *(dám)* = vér, c *(cĕfardéă)* = béka, ch *(kinim)* = férgek, á *(orov)* = vadállat, d *(dever)* = dögvész, s *(sĕchin)* = daganat, b *(bóród)* = jégeső, a *(árbe)* = sáska, ch *(chósech)* = sötétség, v *(bĕchórósz)* = elsőszülöttek (halála). F. D.

Déchy *Mór* (marosdécsei)*, utazó és geográfus, szül. Budapesten 1851 nov. 4., megh. u. o. 1917 febr. 8. Jogot és emellett geológiát és földrajzot tanult a bécsi egyetemen. 1872-ben részt vett a Magyar Földrajzi Társaság alapításában. E társaságnak később alelnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt. Kitűnő alpinista volt és igen sokat utazott. Bejárta az Alpokat, a Kárpátokat, Boszniát, Algirt, Marokkót, a Pyreneusokat, a Kaukázust és a Himalaya hegyvidékét, valamint a Spitzbergákat. Leginkább azonban a Kaukázust tette tanulmány tárgyává. Ide szaktudósok társaságában hét nagy utazást vezetett s ezek eredményeit főművében adta ki: *Kauká-*

zus. Kutatásaim és élményeim a kaukázusi havasokban (1907) címen, mely németül bővítve megjelent: *Der Kaukasus. Reisen u. Forschungen im Kaukasischen Hochgebirge* (3 köt., 1905—7) címen. D. munkatársa volt a hazai és több külföldi földrajzi folyóiratnak. Érdemeiért a kolozsvári egyetem díszdoktorává avatta, a Magy. Tud. Akadémia pedig tagjává választotta, úgyszintén számos külföldi földrajzi társaság is. Fénykép- és kőzetgyűjteményét a M. K. Földtani Intézetnek és a Nemzeti Múzeumnak adományozta. Értékes szakkönyvtárát a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a debreceni egyetem részére vásárolta meg. S. R.

Décsi *Gyula*, az első magyar mozgószínház alapítója, szül. Sopronban 1867. Iskoláit Sopronban végezte. 1896-ban Budapesten az akkori Ósbudavára mulató igazgatója volt. Itt mutatta be az első kezdetleges mozifelvételeket, amelyeket géppel együtt Párisból hozott, a Lumière testvérektől. A mutatvány címe Kosmograph volt. 1898-ban kapta meg a hivatalos moziengedélyt. Több helyen nyitott mozgószínházat, de mind megbukott. 1910-ben alapította a Mozgókép-Otthont. A Magyar Moziengedélyesek Országos Egyesületének társelnöke. R. I.

Deizmus. *Istenhit.* (L. *Isten).*

De Judaeis. E címmel ellátott 1790:XXXVIII. t.-c. alkotta a magyar zsidóság jogalapját 1840-ig. E nagyjelentőségű törvénycikk alkotmányosan szentesítette a II. József által a zsidók számára létrehozott helyzetet (l. *Egyenjogosító törekvés).* Azok a zsidók, akik II. József uralkodása alatt a városokba költözködtek, továbbra is háborítatlanul ott maradhattak, iskolákat végezhettek, egyetemet látogathattak stb. E törvénycikk létrehozását a zsidóságnak a Lipót császár és király által egybehívott országgyűlés elé beterjesztett folyamodványa előzte meg, aminek benyujtását az tette sürgőssé, hogy II. József halálával a városok bizonytalanná tették a zsidók helyzetét. A terjedelmes beadvány élénken világítja meg a zsidók történelmi helyzetét és az emberiességre való hivatkozással kéri a királyt és az országgyűlést, hogy tegyék elviselhetővé az annyit meghurcolt és megalázott zsidók helyzetét, hogy a haza hasznos polgáraivá lehessenek. A beadvány részletesen kilenc szakaszban sorolja föl a zsidóság kívánságait, amelyek a szabad vallásgyakorlatra, szabad költözködésre, ingatlanszerzésre, szabad iparűzésre, teljes tanszabadságra, bűnténnyel való vád esetén az úriszék illetékességének megállapítására vonatkoznak. Ez a «Magyarországon élő zsidók közönsége» által benyujtott kérvény Splényi Ferenc báró, váci püspök előadásában került az országgyűlés elé, mely a javaslat értelmében meghozta 1790 dec. 2., a király által 1791 jan. 10. szentesített következő törvényt: «Hogy a zsidók állapotáról azalatt is gondoskodva legyen, míg ügyük és némely sz. kir. városnak rájuk vonatkozó privilégiumai egy országos bizottság által, mely a jövő országgyűlésen jelentést tészen, tárgyaltatnának és a zsidók állapotáról ő felsége és a Karok és Rendek közös akarattal határozni fognak, a Karok és Rendek ő felsége jóváhagyásával elhatározták, hogy a Magyarország és a kapcsolt részek határai közt lakó zsidók az összes sz. kir. városokban és a többi helyeken (ide nem értve a többi királyi bányavárosokat) abban az állapotban tartassanak meg, melyben 1790 jan. 1-én voltak, és ha netán kizavartatnának, abba visszahelyeztessenek». Az országgyűlés bizottságot küldött ki a zsidók helyzetének tanulmányozására. A bizottság előadója, gróf Haller József javasolta, hogy megadassék a zsidóságnak mindaz, amit folyamodványukban kértek és a bányavárosok hetivásárain való megjelenésüket is lehetővé kívánta tenni. Érdekes az a megjegyzés, amivel Haller javaslatát alátámasztotta: «hibái vannak a zsidóságnak, mert eddig megvettetett; általános a rosz vélekedés, de ez nem bizonyít ellenük, hisz azelőtt általános volt az a hit is, hogy a nap forog a föld körül; nem tételezhető fel, hogy az igaz Isten, kit imádnak, vétkeket parancsolt volna nekik.» Haller javaslatát már nem tárgyalhatta az országgyűlés és a D. szabályozta csupán a zsidók helyzetét, pedig úgy lehet, hogy a következő reformkorszak szabadelvű törekvései véglegesen szabályozták volna a zsidók polgári egyenjogúságának kérdését, ha egyáltalán tarthattak volna országgyűléseket. (V. ö. *Venetianer;* «A magyar zsidóság története». U. L.

Dekalógus. *Tízparancsolat,* tizige, törvénygyűjtemény, mely kétízben *(Mózes* II. 20. 2—17. és *Móz.* V. 5. 6—18.) fordul elő a Tórában csekély szövegbeli és némi tárgyi eltéréssel. Az eltérés a szombat megokolásában mutatkozik. Az első változat ugyanis a teremtésig vezeti vissza a szombati pihenés, amelyet azért rendelt el az Isten, mert a hetedik napon is megpihent a teremtés munkája után. A második már szociális célhoz köti, szombatot és előrehaladottabb, a papságtól függetlenebb gondolkodásra vall. A «Tízparancsolat» szó e fejezetek egyikében sem fordul elő címképpen, csak más helyekről *(Móz.* II. 34. 28. és V. 5. 4.) van véve. A 10 törvényt nem egyformán állapítja meg a hagyomány. A zsidó hagyomány szerint az első: Én Adonáj (JHVH) vagyok a te Istened (téves fordítás: Én vagyok Adonáj stb.); a 2-ik: Ne legyen neked más istenséged; holott a keresztény egyház a régi egyházatyák és Luther figyelmenkívül hagyásával e két elsőt egynek veszi és a 2. parancsolatot ebben látja: Ne csinálj magadnak... Éppúgy van eltérés a 9. és 10. parancsolat elhatárolásában is. Philo és Josephus és más régi zsidó írók szövegfelosztása eltért a mai zsidó beosztástól és maga a szentesített szöveghagyomány (Maszora) is a választójelt az első és második parancsolat közé nem teszi, ellenben ketté választja a mi 10. parancsolatunkat. *(Móz.* V.-ben is.) Mivel az első nem parancsolat, hanem csak kijelentés, újabban szokás «Tízige» névvel jelölni a gyüjteményt. Arra a feltűnő tényre, hogy a «Tízparancsolat» elnevezés csak *Mózes* II. 34. fejezetében fordul elő, alapítja Goethe azt az eredeti feltevését, hogy az ott található törvénycsoport teszi a Tízparancsolatot. E csoportnak néhány része tartalmilag azonos a Tízigével és a bevezetőszöveg szerint is az eltört két

kőtáblát helyettesítő kőtáblákra volt írva. (V. ö. *Zwo wichtige... biblische Fragen*, Kürschner-kiadás 26 kötet.) A D. egyszerű, de úgy tárgyában mint szövegének stílusában az ókornak páratlanul álló szép törvénygyüjteménye, melyet a legújabb bibliakritikai irány is (Kittel, Sellin stb.) csekély stiláris kitételeket kivéve, az eddigi kételyekkel szakítva, Mózesnek tulajdonít. Tartalmaz Istenre és emberekre vonatkozó, a társadalmi élet alapjait biztosító, még pedig nem csak Izráelre, hanem az egész emberiségre alkalmazható törvényeket. Jellemző, hogy a szülők iránti tiszteletet nem a társadalmi, hanem az Istenre vonatkozó első részben tárgyalja és hogy az egész gyüjteményt az érzületet is nemesítő törvénnyel rekeszti be, mely szerint még vágyakozni sem szabad más ember tulajdonára.

D. a Midrás-ban. A Midrás a Tízigének a két kőtáblára való egyenlő elosztásának is jelentőséget tulajdonít és az egysorba kerülő két-két törvényt logikai kapcsolatba hozza egymással. Az első igének: «Én, az Örökkévaló vagyok a te Istened» kiegészítője, tehát a hatodik: «Ne ölj». Mert, a gyilkos véres tettével megtagadja Istent, aki a maga képmására teremtette, magához hasonlónak tartja az embert. «Ne legyen neked más Istened» egy[sorban áll ezzel: «Ne paráználkodj». Isten mellett bálványistent imádni merő paráználkodás. «Ne esküdj hamisságra» és «Ne lopj» között a kapcsolat az, hogy aki lop, végül hamis esküvésre is vetemedik. «Emlékezz meg a szombatról» igével szemben áll: «Ne tégy hamis tanuságot». A szombat ugyanis tanuságtétel a teremtés mellett, ennek megszegése hamis tanuzás volna. «Tiszteld atyádat és anyádat» ige kiegészítője: «Ne vágyakozzál felebarátod nejére», mert aki ily bűnös vágyak után indul, végül olyan gyermekeknek ad életet, kik saját szüleiket nem képesek tisztelni.

D. a liturgiában. A kereszténység előtti időben a D. is a mindennapi ima részét képezte és a görög politeizmus ellen való állásfoglalást szilárdította meg. Amint azonban a kereszténység a törvényt feladta, a D. kis szigetére szorult. Hogy mégis kapcsolatban maradjon az általa is szentnek vallott Tórával, a D.-t tette kizárólagos törvényévé (*Beráchót* 12a). Sőt zsidó körökben is hallatszottak akkor ily hangok (*Jellamdénu*, ed. *Grünhut. Num.* 40b): «Isten a Tízigét adta nekünk, többet nem hallottunk». Ezért el kellett ejteni a D.-t az imarendből. Jeromos egyházatya szerint a téfillinben (l. o.) is volt a D.-nak leírása, ez volt egy ötödik rész a meglevő négy mellett. Ennek emlékét örökíti meg valószínűleg a fejre való téfillin oldalán szereplő héber *s* betű, mely minden analógia nélkül feltűnő módon három ág helyett négyet mutat fel. Ez t. i. a téfillinnek újabb előírás szerinti kiállítását tanusító jelből lett, mely szerint az nem 5, hanem 4 tórai részt zár magában. A D.-ból a piut-költészet is merített és költői formában feldolgozta egész anyagát. Sovuosz ünnepén e piutok gazdagítják úgy az esti, mint a reggeli imát. A D. is ez ünnep első napján kerül felolvasásra és pedig a hangjeleknek ünnepiesebb kantillálásával, a közönség (az illető hetiszakasz olvasásakor is) állva hallgatja meg. A péntekesti ének a Midrás alapján azt is megemlíti, hogy «emlékezz meg» és «vigyázd meg» a szombatra vonatkozó ige e két változata, egyszerre hangzott el Isten ajkáról. Zsidó templomokon, Tóraszekrény-kárpitokon és hitközségi címereken a két kőtábla a Tízigével általánosan elterjedt jelvény.

D. a hagyományban. A D.-nak a Tórában való központi helyzetét a Biblia későbbi könyvei nem ismerik, sehol a D. szóval vagy annak szövegidézetével nem találkozunk, ellenben magasra emeli annak méltatását az aggadai irodalom. Egyik hely e költői leírással vezeti be: «Amikor Isten a Tórát (a D.-t) adta, a madár megállott röptében, a szárnyas abbahagyta csipogását, a marha bőgését, a ragadozó zsákmányolását, a tenger hullámzását, az egész megmeredtedten állt és leste a történendőket és csak egyetlen hang volt hallható: Én, Adonáj vagyok a te Istened»... Egy másik helyen azt olvassuk, hogy a Tíz Ige megfelel annak a tíz «legyen» igének, mellyel Isten a világot teremtette és mellyel a világot tízszeresen szentté pecsételte, hogy emberek meg ne rontsák. Ezzel a Tíz Igének mélyebben fekvő alapját akarták kimutatni az isteni világrendben. «Én, az Örökkévaló vagyok a te Istened» stb. megfelel az első teremtési igének: «Legyen világosság»; a próféta szerint ugyanis: «Istened lesz a te örök világosságod». «Ne készíts magadnak» megfelel ez igének: «Legyen égboltozat»; ez a kapcsolat annyit jelent, hogy az ember ne istenítse még azt sem, ami a mennybolt magasságában fénylik. «Ne ejtsd Istened nevét hamisságra» megfelel ez igének: «Gyüljenek egybe a vizek egy helyre»; az ember ugyanis, aki képes Isten nevét hamisságra használni, olyan mint a tartálynélküli víz, ront és pusztít. «Emlékezz meg a szombatról» megfelel ez igének: «Sarjasszon a föld», amint a föld ugyanis magától sarjasztotta a füvet anélkül, hogy valaki elvetette volna, úgy az, ki a szombatot megtartja, ha nem is vet aznap, nem vallja kárát. «Ne ölj» megfelel a teremtés következő igéjének: «Hemzsegjenek a vizek halaktól»; vagyis: a nagy hal elnyeli ugyan a kis halat, de ti nálatok a hatalmasabb ne ölje meg a gyengébbet. «Ne paráználkodj» visszhangja ennek: «Hozzon elő a föld állatot»; az állatnál nincs tilos viszony, de ember tartsa be a házassági korlátokat, a vérségi kapcsolaton belül ne kössön házasságot. «Ne lopj» egy sorban áll evvel: «Alkossunk embert»; az első ember lopott a tudás fájáról, te ne légy olyan. «Ne vallj hamis tanuságot» erre vonatkozik: «Ime nektek adtam minden növényt»; a föld sohasem hazudik, mindig csak azt termi, amit belévetettek, az ember csak azt vallja, amit látott. «Ne kívánd meg felebarátod nejét» megfelel ennek: «Nem jó, hogy az ember együl legyen» stb. Vegyen ugyan feleséget, de a másét ne kívánja meg. Egy másik Midrás szerint az angyalok vissza akarták tartani a Tíz Igét az emberiségtől, de Mózes így érvelt ellenök: Vajjon mire való volna az e mennyei népségnek? «Ne esküdj hamisan» — hát üzérkednek ezek? «Tiszteld atyádat és anyádat» hát van ezeknek atyjuk, anyjuk stb. Ismét más alkalommal úgy szól a Midrás,

hogy Isten az egész világnak szánta a Tíz Igét, de egyik nép azért nem fogadta el, mivel nem tudott ellentállni a lopás vágyának, egy másik pedig fajilag az öldöklésre volt predesztinálva, csak Izráel volt az, ki mindvégig hallgatta a súlyos törvényeket és azzal felelt: «megtesszük és meghallgatjuk». F. M.

Délikó bésábbosz. *Szombati gyertyagyujtás.* (l. o.).

Delli *Emma*, színművésznő, szül. Szegeden 1870. A Színművészeti Akadémia elvégzése után a kolozsvári Nemzeti Színház tagja lett, 1896. a Vígszínház megnyitása alkalmával már ehhez a színházhoz szerződtették. 1902. óta a Nemzeti Színház tagja volt több éven át, majd végleg visszavonult a színpadtól. Főképp társalgási szerepekben aratott sikereket. Nagyobb szerepei voltak a Trilby, Cyprienne, Zsuzsi *(Figaró házassága)*, Hübscher Kata *(Szökimondó asszonyság)*, Szentirmayné *(Dolovai nábob leánya)*, Dilli *(Ocskay brigadéros)* stb. S. R.

Dénes, 1. *Lajos*, pedagógus, szül. Budapesten 1879. Egyetemi tanulmányait u. o. végezte s miután tanári és bölcsészetdoktori képesítést nyert, a VII. ker. áll. fógimnázium tanára lett. 1919-ben a Károlyi-kormány alatt áll. tankerületi főigazgatónak nevezték ki, de 1920. ettől megfosztották, 1924. azonban rehabilitálták és nyugdíjállományba helyezték. Alelnöke az OMIKE kulturotthonnak. Munkái: *Az esztétikai közösség törvénye; Arany esztétikai nézetei; A kritika lélektana; Gondolatok az esztétikai szemlélet problémájához; Az esztétika mai állása; Esztétika és művészettudomány* s ezenkívül több kisebb pedagógiai, filozófiai és publicisztikai cikket irt, újabban pedig a *Nemzeti Színház története* megírására kapott megbizatást. S. R.

2. *D. Oszkár*, színművész, szül. Magyarkeszin (Tolna vm.) 1891. Előbb az egyetem gyógyszerészeti fakultását végezte el, majd a Színművészeti Akadémia elvégzése után mint a Király Színház, később a Royal Orfeum és más kabarék népszerű komikus művésze aratott sikereket. 1928. májusban ismét a Király Színház szerződtette. Főképpen énekes-táncos szerepekben kiváló. Főbb szerepei a *Balga Szüz, Rózsalány, Toto* stb. operettek kómikus szerepei.

3. *D. Sándor* publicista, szül. Mikolán (Szatmár vm.) 1880. Jogi tanulmányai közben pesti napilapokban és folyóiratokban jelentek meg cikkei. *Ujságot irok* c. könyvét a publikum és sajtó rokonszenvvel fogadta. 1908 óta a Szatmáron megjelenő Szamos c. napilap felelősszerkesztője. Sz. I.

4. *D. Sándor*, ügyvéd és iró, szül. Nagyváradon 1881. Irt cikket, novellát, egyfelvonásost. *Az ügyész* c. darabja Nagyváradon került színre.

5. *D. Valéria**, festő, szül. Budapesten 1885., megh. Amsterdamban 1915. 1910-ben Párisba ment, hol Henri Matisse tanítványa lett. 1911-ben itt lett Galimberti Sándor festő felesége. A háború Párisban érte, honnan Hollandiába menekült férjével. A meneküléssel járó küzdelmek folytán szerzett betegségében halt meg alig 30 éves korában, míg férje felesége halála fölötti fájdalmában öngyilkos lett. Egész működését felölelő gyüjteményes kiállítást rendezett férjével együtt a Nemzeti Szalonban (1914). Képein a francia poszt-impresszszionisták hatásai mutatkoznak. F. B.

Deportáció *(l.). Elhurcolás.* Manapság némely államban egyéni büntetés. A keleti népek ókorában a leigázott népek büntetése volt. A hódító királyok nem hagyták meg a hazai földön a leigázott népet, nehogy erejét összeszedve felkelést támasszon, hanem a maguk birodalmába hurcolták és ott szétszórták. Ilyen volt Izráel népének Salmanasszár asszir király birodalmába és Juda népének Babiloniába való D.-ja is. F. M.

Der Carmel. Németnyelvű zsidó hetilap, szerkesztette Weisel N. alrabbi Pesten 1666—61.

Derech erec *(h.). A föld útja.* A közhasználat ildomosság, tisztesség értelemben használja.

Derecske, nagyk. Bihar vm. 9843 lak. A zsidó hitközséget 1850. alapitották Róth József, Schirf Salamon, Lindenfeld Kálmán, Csillag József és Schönfeld Ábrahám. 1850 előtt csak nagy protekcióval sikerült 1—2 zsidó családnak ideiglenes lakhatási engedélyt szerezni, mert Derecske Eszterházy herceg birtokához tartozott és a herceg tulajdonát képező területeken nem lakhattak zsidók. 1850-ben egyszerre 20—25-re szaporodott a zsidók száma. Fried Áron hajdúböszörményi kerületi rabbi kezdeményezésére 1851. templomot építettek. 1853-ban megalakult a Chevra Kadisa 21 taggal. Az első rabbi a vilnai születésü Eisenstädter Eliás volt, aki 1855. került D.-re és több mint 30 éven át vezette a hitközséget. Több hasznos intézményt létesítettek az ő működése idején. 1869-ban jesiva, 1887. Talmud-Tóra, elemi iskola és rituális fürdő, 1888. pedig Misnajosz-egylet létesült. Utána Bermann Herman foglalta el a rabbi-széket, akit 2 évi működés után Sátoraljaujhelyre választottak meg. Őt Schreiber Salamon, a jelenlegi beregszászi rabbi követte, aki 6 évig állt a hitközség élén. Őt követte Szófer Sámuel, aki 18 évig lelkészkedett, ezt meg öccse Szófer Salamon, de betegsége miatt 10—12 évi viszontagságos működése után kénytelen volt a rabbiszéktől megválni. Helyét a mai rabbi Kohn Herman tölötte be, akinek vezetése alatt a jesiva nagyon felvirágzott és most 45—50 növendéke van. 1905-ben, mivel a régi templom összeomlófélben volt, szép új templomot építettek. 1926-ban a jótékonyság gyakorlása céljából Gemilasz Cheszed-egyesület alakult. A háború alatt a hitélet sokat vesztett ugyan intenzitásából, de most ismét a fejlődés útján halad. A hitközség orthodox alapon áll. Lélekszáma 530, családszám 120, adófizető tag 105. Foglalkozásuk: 19 iparos, 19 házaló, 16 kereskedő, 13 nagykereskedő, 12 szatócs, 5 gazdálkodó, 4 korcsmáros, 2 nagyiparos, 2 orvos, 2 köztisztviselő, 2 tanító, 1 ügyvéd, 1 munkás és 5 magánzó. 3 munkanélküli és 14 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 12,000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartozik 8 község. Az iskolának 48 tanítványa van és Friedmann Valéria tanító vezeti. A Talmud-Tóra 26 tanítvánnyal Klein Mayer hitoktató vezetésével működik. A háborúban 80-an vettek részt, közölük 12 hősi halált halt. A hitközség mai vezetősége: Kohn Herman rabbi, Groszmann Lipót elnök,

Rubin Salamon és Weisberger Éliás alelnökök, Lusztig Sándor pénztárnok, Sternberger Mór ellenőr, Basch Izidor templomgondnok, Horovitz Béla szegény-gondnok és Lőwi Sámuel jegyző.

Deréki *Antal**, színész és színműíró, szül. Szentesen 1849. Tizennyolc éves korában színész lett, vidéki társulatokkal bejárta egész Magyarországot, több ízben színigazgató is volt. Nagy színműírói tevékenységet fejtett ki. Sok színdarabot fordított németből, olaszból és franciából. Eredeti darabjai: *Buzavirág*, *Eleven ördög*, *Két dudás egy csárdában*, *Szépasszony kocsisa*, *Kondorosi szép csaplárné*, *Gábor Áron*, *Napraforgó*, *Dreyfus kapitány*, *Vándorkomédiások* c. novellás kötetet írt. Sz. G.

Derera *Izráel*, gyáros, szül. Temesváron 1827. megh. u. o. a század elején. Ősi spanyolzsidó család sarja, mely évszázadokkal előbb költözött be Castiliából Szalonikibe és Temesvárra. A név a De Herrera spanyol név rövidítése. A Krim-háború után jelentékeny terményüzletet alapított s a hazai kereskedelem, különösen a temesvári pénzpiac sokat köszönhetett fáradozásainak. Állandó összeköttetést tartott fenn a Balkán államokkal, Németországgal és Svájccal. 1873-ban D. nagy áldozatokat hozott, hogy a kereskedőket a bukástól megmentse. Tagja volt az orsz. millenáris kiállítás nagybizottságának. Alapítója és választmányi tagja volt a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatnak és számos jótékonysági intézménynek. Magyar nemességet kapott. S. R.

Déri, 1. *Ferenc*, ny. alpolgármester, szül. Endrődön 1874 nov. 1. A budapesti egyetemen tanult előbb matematikát, majd jogot s miután a doktorátust letette, 1895. a főváros szolgálatába állott. 1904-ben tanácsjegyző és az V. ker. h. előljárója, 1910. tanácsnok lett s előbb a jogi, ipari és rendészeti ügyeket, 1912-től kezdve pedig a közoktatási ügyosztályt vezette. 1915-ben a főváros egyik alpolgármesterének választották meg s alája tartoztak a pénzügyi, szociálpolitikai és közoktatási ügyek. 1920-ban kibuktatták állásából s ezért nyugalomba vonult. 1925-ben törvényhatósági bizottsági taggá választották meg.

2. *D. Jenő*, operaénekes, szül. Szolnokon 1869 aug. 19. A Zeneakadémián tanult, majd több vidéki színpadon működött, mint hőstenor, 1900 óta pedig a M. Kir. Operaház tagja. Főbb szerepei voltak: Eleázár *(Zsidónő)*, Mime *(Siegfried)*, Dávid *(Mesterdalnokok)*, Kormányos *(Bolygó hollandi)*.

3. *D. Kálmán*, festő, szül. Bácson (Bács-Bodrog vm. 1859.). Gyermekkorát Baján töltötte, majd Bécsbe ment és itt szülei kívánságára nyomdásznak lett. Már 17 éves korában azonban a bécsi képzőművészeti akadémiára iratkozott. 1880-ban Budapesten egy egyházi festészeti pályázaton Szent Ágoston vázlatával az első díjat nyerte el. 1884-ben Münchenbe költözött, egy ideig Löfftz alatt tanult, azután önállóan dolgozott. A Műcsarnok 1880. tavaszi tárlatán állított ki először. Münchenben akt-tanulmányokat és csendéleteket festett. Utoljára 1908. Budapesten rendezett gyüjteményes kiállítást. Több metszete és rajza van a Szépműv. Múzeum gyüjteményében. F. B.

Der Jude. Zsidó folyóirat, Bettelheim Sámuel szerkesztette Kassán 1866. Pár szám után a folyóirat megszünt.

Derósó *(derása, h.)* hitszónoklat. Vulgo: *dróse*. Szószerint magyarázatot, szűkebb értelemben bibliamagyarázatot jelent. A mai nyelvhasználat a német-zsidó zsargonban mondott moralizáló vagy talmudikus tartalmú beszédet nevezi D.-nak. A hitszónoklásnak ez a formája jórészt orthodox községekben dívik. A D. nincsen időhöz vagy különös alkalomhoz kötve, de legalább négy D.-t már a hagyomány is követel, mégpedig pészach (l. o.) ünnepet és a jom hakippurimot megelőző szombatokon (sabbósz hagódol, sabbósz suvó) rendszerint halachikus (törvénymagyarázó) tartalommal, az első sofárfúvás előtt (ros hasono első napján, ha ez szombatra esik, úgy a második napon) és kol nidre (l. o.) estén. Több orthodox községben más kiemelkedő napokon is van D., különösen (és ez mindenütt) ádár 7-én az év nagy halottai emlékére. A D. egyik fajtája manapság a perek-előadás is. Szombat délutánonként (pészach és ros hasónó között) az *Atyák mondásai*-ból tart a rabbi előadást. Ebbe a körbe tartozik a sovuósz és hosánó rabbó éjjelein mondott aggádikus előadás is.

Der Ungarische Israelit. Németnyelvű független ujság, mely az egész magyar zsidóság érdekeinek képviseletét tűzte ki programmjául. A lapot 1874. indította meg Budapesten Back Ignác.

Der Ungarisch-jüdische Bote. A hagyományhű zsidóság orgánuma volt. 1882-ben indult meg Ungváron Gabel Jakab szerkesztésében. Pár szám után a lap még ugyanazon évben megszünt.

Déry, 1. *József*, orvos, szül. Budapesten 1818., megh. u. o. 1891 márc. 17. A pesti egyetemen tanult s ott avatták 1842. orvosdoktorrá. Haláláig mint orvos működött szülővárosában. Az első magyar orvosok egyike volt, aki elmegyógyászattal foglalkozott. Munkája címe: *Hogyan kell az elmezavarokat kezdetükben orvosolni?* (Erlenmeyer után, 1864). Írt azonkívül a «Gyógyászat»-ba és a «Chirurg. Presse»-be számos cikket.

2. *D. Julia*, írónő, szül. Baján 1864 aug. 10., megh. 1899 márc. 31. Családja 1872 táján vándorolt ki Magyarországból és Bécsben telepedett le. Első irodalmi kísérleteit magyar nyelven írta. Először színpadra akart menni, de 1889. már az irodalommal foglalkozott. 1890-ben Párisba került. 1890-ben megalapította a Müncheni Intime Theatert. Ugyanebben az évben a berlini Freie Bühne nagy sikerrel hozta színre *D' Schand* c. színművét. Ernst von Coburg-Gotha herceg udvari színházában *Es fiel ein Reif* c. darabja került előadásra. Belekeveredett a Dreyfus-perbe, majd 1899 márc. 31., amiatt való elkeseredésében, hogy egy norvég építész felbontotta vele való eljegyzését, leugrott emeleti lakásának ablakából és összezúzta magát. Novellái egy túláradó szenvedélyes temperamentum alkotásai. Ismertebb művei: *Hoch Oben*, *Das Amulet*, *Die Selige Insel*. Petőfi több versét lefordította németre. Sz. G.

4. *D. Tibor*, költő és elbeszélő, szül. 1894. *Lia* c. elbeszélésével tünt fel, amelyben szuggesztiv erővel rajzolta meg egy őrült belső életét.

Néhány naturalista novellát írt, majd a háború-utáni «izmusok» hívévé szegődött. A magyar «avantgarde» egyik figyelemreméltó képviselője. Verseit *(Ló, búza, ember; Énekelnek és meghalnak)* az asszociációk merész, alig követhető ugrásai és dús dekorativitás jellemzik. Regényei: *A héthangú kiáltás; Alkonyodik; A bárányok elvéreznek.* Az utóbbi az expresszionista regény érdekes magyar példája. K. A.

Dés *(Dej, R.)*, Szolnok-Doboka vm. székhelye 12.500 lak., ebből 3224 zsidó. Régebben csak a város környékén levő falvakban laktak zsidók, akik közül 1834 óta egyesek behúzódtak a városba, hol mint városi ingatlanok haszonbérlői éltek. De csak miután az 1848: I. t.-c. kimondta Erdély lakóinak jogegyenlőségét, szünt meg a hatóságok ellenállása letelepedésükkel szemben. 1855. már 70-en vannak a városban. 1858. okt. 7. anyakönyvet nyitnak, melyet visszamenőleg 1850-től vezetnek s melyet Friedmann Ábrahám «Siebenbürger Erz-Rabbi» pecsétjével hitelesített. 1861. hitközségi alapszabály készül, ugyanakkor templomtelket vásárolnak, hol a templomot és a rituális fürdőt 1863. fel is építik, miután az előző évben rabbit választottak Paneth Mendel, «Mendele Dés» alóri rabbi személyében, aki megh. 1884. Több Talmudmagyarázó művet írt. Utóda volt fia Mózes 1885—1903, azóta az ő fia Jechezkél tölti be a rabbitisztséget. 1858—1862 között alakult a Chevra Kadisa, 1884. elemi iskola létesült, 1890. Sász Chevra, 1889. Nőegylet, 1899. Leányegylet. Az új templomot 1907. avatták. Paneth Mózes ideje óta a községben a chásszidikus irányzat honosodott meg. E. M.

Dessauer, 1. *Gabriel L.*, rabbi, szül. Nyitrán 1805., megh. Balatonfőkajáron 1878 jún. 1. Tanítványa volt Szófer Mózes pozsonyi főrabbinak és negyven évig működött Balatonfőkajáron, Kiváló hebraista és tanult teológus volt. Önállóan megjelent művei: *Das Buch Hiob.* Übersetzt und commentiert (Pressburg 1838); *Jad Gabriel* (u. o. 1838), mely a *Jóre Deá*-hoz írt magyarázat; *Ha-Ariel* (Budapest 1859), mely R. bar Chónó talmudszerző tanításainak magyarázata; *Siré Zimró*, a Genesis egyrészének magyarázata és *Degel ha-Levi.* Predikációs gyüjteménye is jelent meg *Homiletische Skizzen* (Buda 1862.) címen. Héber verseket is írt. Fiai voltak D. Moritz meiningeni rabbi (l. o.) és D. Julius teologiai író (l. o.) S. R.

2. *Julius*, teológiai író, Gábriel fia, szül. Nyitrán 1832. Tanulmányai végeztével néhány évig Újpesten volt rabbi. Önálló alakban megjelent munkái: *Die fünf Bücher Moses.* Nebst dem Raschi-Commentar. Punktirt, leichtfasslich übersetzt und mit Anmerkungen versehen (Budapest 1863. és több kiadás); *Schulchan Aruch u. Órach Chajim.* Deutsch bearbeitet (2 részben, u. o. 1868); *Spruch-Lexikon des Talmud und Midrasch* (u. o. 1876); *Schlüssel zum Gebetbuche* (u. o. 1878); *Perlenschatz.* Philosophische Sentenzen in alphabetischer Reihenfolge (u. o. 1880); *Der jüdische Humorist* (u. o. 1899). S. R.

3. *D. Moritz*, német rabbi, szül. Balatonkomáron 1842 máj. 24., megh. Meiningenben 1895 ápr. 17. Fia volt *D. Gabriel* rabbinak (l. o.). Várpalotán és Székesfehérváron tanult Talmudot, majd a breslaui szemináriumban rabbiképesítést, az egyetemen pedig filozófiai doktorátust szerzett. Előbb Köthenben, 1881-től kezdve pedig Meiningenben lett kerületi rabbi. Művei: *Spinoza und Hobbes.* Begründung ihrer Staats- und Religionstheorien durch ihre philosophischen Systeme (Breslau 1868); *Daniel,* in sieben Kanzelreden für das Neujahrs- und Versöhnungsfest (u. o. 1875); *Der Sokrates der Neuzeit und sein Gedankenschatz.* Sämmtliche Schriften Spinozas gemeinverständlich und kurz gefasst (Köthen 1878); *Der deutsche Plato.* Erinnerungsschrift zu Moses Mendelssohns 150-jährigen Geburtstage (Berlin 1879); *Blüthen und Knospen der Humanität aus der Zeit von Reuchlin bis Lessing* (Zürich 1881); *Humanität und Judentum* (Leipzig 1885). S. R.

Detre *László**, orvostanár, bakteriológus, szül. Nagysurányban 1874. A budapesti egyetemen lett orvos, majd állami ösztöndíjjal Bécsbe, azután Párisba ment. A Pasteur-intézetben eredményes kutatásokat végzett a tífusz-immunanyagok eredetéről. Teóriáját «Antigén-teória» néven azóta a tudomány általánosan elfogadta. A vérsejtek felismerésének módszerét a törvényszéki orvostanban ő alkalmazta először. Nevéhez fűződik az elkülönítő tuberculin-reakció az emberi tbc. emberi vagy állati eredetének kimutatására. A Wassermann-reakciót ő alkalmazta először az emberi patológiában. Újabb felfedezései: a nevéről elnevezett serológiai gátlási tünemény, valamint az állati vérhas okozójának felismerése. 1901-ben megalapította az első magyar szérumintézetet: a Jenner-Pasteur intézetet. Ő állította elő elsőnek hazánkban az állatorvosi szérumokat, nevezetesen a lépfene, a sertésorbánc szérumát. Az állati lépfenének első sikeres szérumos gyógyításai a világirodalomban az ő nevéhez fűződnek. 1906-ban a sercegőüszök szérumát fedezte fel. 1903-ban egyetemi magántanár; 1906—1919-ig a Charité poliklinika tbc. osztályának vezetője. A háború alatt törzsorvosi minőségben eredményesen vezette a kiütéses tifusz, vérhas, kolera és más járványos betegségek elleni küzdelmet. 1918-ban a Hungária szérumművek r.-t.-ot, alapította meg és vezeti ma is. Kiterjedt szakirodalmi munkássága magyar, német, angol, francia, olasz és román nyelvű orvosi, állatorvosi, bakteriológiai és természettudományi szakfolyóiratokban került a nyilvánosság elé. Főművei: *Parasitologia* (a Kétly-féle Vademecumban); *Impfstoffe und Sera* (1903, olaszul 1905); *Az immunitástan tankönyve.* S. R.

Detsinyi, 1. *Frigyes*, gyógyfűáru nagykereskedő, szül. Perkátán (Fehér vm.) 1857. A gyógyfüvekre vonatkozó tudományos kutatásainak eredményeit *A gyógynövények míveléséről* című tanulmányban írta meg.

2. *Lipót*, orvos, szül. Gyömörén (Fehér vm.) 1819 1847-ben kapta diplomáját. A szabadságharc alatt a komáromi honvédkórház igazgató-főorvosa volt. Szakcikkei a Zeitschrift für Natur u. Heilkunde hasábjain és a Magyar Orvosok és Természettudósok Munkálataiban jelentek meg. Önálló művei: *Mózes törvényhozási észtana. A héberek gyógytudományának rövid vázlata* (Buda 1847).

Deutsch, 1. *Adolf*, a budapesti orth. izr. hitközség tanintézeteinek igazgatója, szül. Magyargencsen 1888. Jesivákat végzett, rabbi lett, majd a bécsi egyetemen nyert tanári oklevelet és bölcsészdoktori címet. Megszervezte a budapesti orth. izr. hitközség polgári fiú- és leányiskoláját és modernné fejlesztette a hitközség elemi iskoláit. Hazai és külföldi zsidó folyóiratokban számos pedagógiai cikke jelent meg.

2. *D. Andor* közgazdász, az aradi zsidó hitközség alelnöke. Évtizedek óta kimagasló szerepet játszik az aradi zsidóság kulturális, gazdasági és egyházi életében. Több intézmény elnöke, Arad és Temesvár törvényhatósági bizottságának tagja volt, majd a román impérium alatt az aradi városi tanács tagja. Sz. I.

3. *D. Antal (kemenesmihályfai)*, hírlapíró és közgazdász, szül. Budapesten 1848 okt. 21., megh. u. o. 1920 jún. 19. Kiképeztetését külföldön nyerte s hosszabb időt töltött Párisban is, majd a Pester Lloyd közgazdasági rovatvezetője lett. A magyar közgazdasági élet minden fontos kérdéséhez hozzászólott és cikkeivel gyakran megmutatta azt az irányt, mely közgazdasági életünk felvirágoztatásához vezet. Közgazdasági téren szerzett érdemei elismeréséül 1896. a Ferenc József-rend lovagja lett, 1904. pedig magyar nemességet kapott. Munkatársa volt a Nemzetgazdaságtani Szemlének is és a Párisban megjelenő Marché Financiernek. Önállóan megjelent művei: *A magyar vásárok története* (1873); *25 Jahre ungarischer Volkswirtschaft und Finanzen* (1892); *Rückblick auf die ungarische Volkswirtschaft* (1908-tól évenként megjelent); *A Pesti Lloyd Társulat ötven éves története* (1904). S. R.

4. *D. Antalné (kemenesmihályfai)*, sz. Böhm Vilma, szül. Győrött 1860 jan. 27. *Böhm Jakab* (l. o.) leánya. Iskoláit Budapesten végezte Karitatív, társadalmi és zsidó jótékonysági mozgalmakban évtizedek óta vezető szerepet játszik. Hosszabb ideig alelnöke volt, 1926 óta pedig társelnöke az Apponyi Poliklinikának. 1917 óta elnöknője a Pesti Izraelita Nőegyletnek, melynek fejlesztése és jótékonysági intézményeinek kiépítése körül agilis és fáradhatatlan tevékenységével nagy érdemeket szerzett. A Magyar Nőszövetség vezetőségében is helyet foglal mint a Nőegylet delegátusa. V. A.

5. *D. Áron Dávid*, rabbi, szül. Raudnitzban (Morvaország) 1812., megh. Balassagyarmaton 1878 ápr. 26. Nagyatyjánál tanult, aki szülővárosának rabbija volt, azután a prágai, majd a pozsonyi jesivákat látogatta s ez utóbbi helyt Szófer Mózes kedvenc tanítványai közé tartozott. Előbb Irsán működött, majd Budapesten, az itt tartott jesiván, a negyvenes évek elején. 1846-ban Sebes község, 1851. Balassagyarmat rabbija lett. A reformmozgalom idején és 1868. kongresszuson D. egyik legengesztelhetetlenebb, de egyik legjelentékenyebb vezetője is volt a harcias orthodoxiának. Nagy érdeme van az autonom orthodox községek legális elismertetésében. D. szimpatizált a chászidizmussal is, s ő maga szigorú aszkéta volt. A rituálék megtartásánál szélső konzervativ volt. Bűnnek bélyegezte, ha valaki olyan templomban imádkozott, ahol az almemor nem a középen állott. Responsumait *Goren Dóvid* c. alatt fia D. József Izráel adta ki (Paks 1885). S. R.

6. *D. Dávid ben Menachem Mandel*, rabbi, kiváló talmudtudós, szül. 1756 körül, megh. 1831. Előbb Szerdahelyen, 1810-től kezdve Vágújhelyen volt rabbi s mint ilyen, a XIX. század elején a legkiválóbb magyar rabbitekintélyek közé számított. Jellemének nagyságát általában elismerték, elejtett bölcs mondásai pedig szállóigékké váltak. Mint filantróp is nagy hírnévnek örvendett, mert jótékonyságában nem ismert határt. Művei: *Óhel Dávid* (I—II. Bécs, 1819—25), különböző Talmudtraktátusok magyarázata; ugyanilyen címen 1836. Pozsonyban is megjelent tőle két Talmudtraktátushoz magyarázat; *Chelek Rison mi-Saáloszu-Tesuvósz ha-Geonim.* Responsumait barátja, Eleazár Semen Rokéách gyüjtötte össze és adta ki.

7. *D. Eliezer*, rabbi, szül. a Kassa mellett levő Petrán 1850. 1877—97-ig Hanschowitzon működött. Kiváló tudományosságának híre csakhamar eljutott hazájába is és a bonyhádi hitközség rabbijának választotta meg. Bonyhádi jesiváját több mint 800 tanítvány látogatta. Magyarországi és külföldi rabbikkal széles terjedelmű tudományos levelezést folytatott. Nyilt elenzéke volt a neolog irányzatnak és a cionizmusnak egyaránt. 1926-ban halt meg. Művei: *Jáánu bekól* (a hangos imáról); *Tevuósz haszóde* (talmudi glosszák); *Chelkász haszóde* és *Pri haszóde.*

8. *D.* I. *Ernő*, rabbi, szül. Pápán 1886 jan. 8. Teológiai tanulmányait a bécsi Teologische Lehranstalt-ban végezte, bölcsészetet a bécsi és prágai egyetemeken hallgatott. 1912-ben Karánsebesen választották meg rabbinak, 1924. Nagyszentmiklóson, 1927 szept. óta működik Brassóban. A világ háborúban Bécsben és az olasz harctéren tábori lelkész volt. Több tanulmánya jelent meg az újhéber irodalomról. Szónoklatai könyvalakban is megjelentek.

9. *D.* II. *Ernő* orvos, szül. Budapesten 1872. szept. 19. Orvosi diplomáját a budapesti egyetemen szerezte meg. Nyolc évig volt Bókay professzor asszisztense a Stefánia gyermekkórházban. Jelenleg az «Ingyentej» poliklinika igazgató-főorvosa. Ismert gyermekgyógyász specialista, aki több egyesület (Izr. fiúárvaház, Siketnémák intézete, Omike, Mikéfe, Országos Gyermekvédő Liga, Stefánia Szövetség stb.) keretében intenzív szociális, gyermekegészségügyi és védelmi munkát végez. Számos egészségügyi kiállítás rendezésében vett részt s igazgatója volt az 1926. Budapesten rendezett embervédelmi kiállítás tudományos részének. Sok egyesületben tartott egészségügyi tanfolyamokat, s az utolsó 25 év nemzetközi orvosi és gyermekgyógyászati kongresszusainak javarészén mint előadó szerepelt. A felekezeti életben is tevékeny részt vett mint a Pesti Izr. Hitközség képviselőtestületi és választmányi tagja. Különböző orvosi szaklapokban, valamint napilapokban sűrűn jelennek meg elméleti és gyakorlati irányú, népszerű és tudományos cikkei és tanulmányai. A Berend Miklós szerkesztésében megjelent *Gyermektherápia* és a Lányi Márton által kiadott háborús szociális vonatkozású könyv munkatársa. V. A.

10. *D. Henrik*, pedagógus, szül. Bánban (Trencsén vm.) 1822., megh. Budapesten 1889 dec. 18. Több jesiván tanult Talmudot és egyszersmind a világi tárgyakban is kiképezte magát. Előbb Lovasberényben és Kecskeméten, majd 1859. a Pesti Izr. Hitközség Talmud Tóra iskoláiban működött. 1868-tól kezdve az Orsz. Izraelita Tanítóképző és gyakorló iskola igazgatója. 1869—72. közt szerkesztette a Magyar Izraelita Közlönyt, az Orsz. Izr. Tanítóképző Értesítőjét pedig 1866–1885-ig, részt vett az Izraelita Magyar Egylet és az Orsz. Kongresszus kezdeményezésében ómaga is kongoesszusi képviselő volt és sokat tett a zsidók magyarosítása terén. Az 1877. megnyitott Rabbiképzőnek tizenkét évig volt tanára és itt a talmudi bevezetést adta elő. Számos értekezése jelent meg magyar, német és héber szaklapokban. Önállóan megjelent munkái: *Héber Gramatika* (1859); *Az atyák erkölcsi mondatai.* Zsinagógai és iskolai használatra (1866., melyet számos kiadás követett); *Hit- és erkölcstan* (Székesfehérvár 1884); *Életforrás vagyis mózesi vallástan* (4 f. Bp. 1877—79); *Kis szótár az elemi iskolákban való vallásoktatás céljából* (1887); *Mózes öt könyve.* Massoretikus szöveggel és magyar fordítással (Öt kötetben 1887–89); *Izrael könyörgései* (kitűnő fordítással, számos kiadást ért el). S. R.

11. *D. Ignác*, festő, szül. Vágvecse (Nyitra vm.) 1846. Az 1890-es években még élt Münchenben. A müncheni akadémián tanult (1868—73). Kiállított Budapesten a Képzőművészeti Társulat 1872. évi kiállításán *(Tanulmányában megzavart tudós)* és a Műcsarnok 1897/98. évi téli kiállításán *(Elszenderülve).* F. B.

12. *D.* I. *Jakab*, vágvecsei rabbi, szül. Köpcsényben 1778., megh. Vágvecsén 1868. fia volt *D. Menáchem* köpcsényi rabbinak.

13. *D.* II. *Jakab*, a zsidó gyermekvédelem úttörője, szül. 1835., megh. 1907. A Pesti Izr. Hitközség fiúárvaházának megalapítója és elnöke volt. Egész életét a zsidó szociális tevékenység javára szentelte. A Pesti Izr. Hitközségnél templomi előljárói tisztséget töltött be, és munkássága itt is szervesen összeforrott a Pesti Izr. Fiúárvaház munkájával. K. D.

14. *D. Jenő*, szocialista politikus, magántisztviselő, szül. Miszlán 1879. A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének főtitkára. Nagy érdemei vannak a kereskedelmi alkalmazottak s magántisztviselők megszervezésében. Tevékeny tagja a Szakszervezeti Tanácsnak, a Szociáldemokratapárt vezetőségének és az Általános Fogyasztási Szövetkezet igazgatóságának. Szerkeszti a «Magánalkalmazott»-at. A szociálpolitikai kérdések alapos ismerője. Mint a fővárosi bizottság tagja részt vesz a közéletben is. Városházi felszólalásait az alapos szakismeret jellemzi. T. Zs.

15. *D.* I. *Menáchem*, németpalánkai rabbi, szül. Vágújhelyen 1819., megh. Vukováron 1904. Temetőműködési helyén helyezték nyugalomra. Atyja volt *D. Ezékiel* rabbi, az *Óhel Dóvid* híres szerzőjének fia. Előbb szülővárosában volt rabbihelyettes, majd 1848. Galántán, később Német-Palánkán lett rabbi. Itt rendezte sajtó alá nagyatyjának *Óhel Dóvid* (Ungvár 1864) c. művét. Halachikus levelezéseit a Rasban döntvénytár II. kötete közli. Műve még *Imré Jóser* (Ungvár 1864).

16. *D.* II. *Menáchem*, verbóci rabbi, hasonnevű tudós unokája, *D. Dávid* rabbinak (l. o.), az *Óhel Dóvid* szerzőjének fia. Halála előtt egy évvel leköszönt hivataláról és Nagyszombatba költözött, ahol 1876. halt meg.

17. *D.* III. *Menáchem*, köpcsényi rabbi, *D. Mordechai* (l. o.) galgóci rabbinak, a *Mor dĕrór* híres szerzőjének fia, *D. Dávid* (l. o.) rabbinak, az *Óhel Dóvid* szerzőjének atyja. 1750—62-ig Nyitrán, attól kezdve 1780-ig a morvaországi Tucapon működött 1785. bekövetkezett haláláig.

18. *D. Mór*, festő, szül. valószínűleg Budán 1815 körül, 1866. még élt. Egyike a múlt század 40-es éveiben Bécsbe szakadt magyar festőknek és úgy látszik, ott is halt meg. Pesten és Rómában végezte tanulmányait. Olaszországból visszatérve egy ideig Pesten dolgozott, de azután Bécsbe költözött. Résztvett az 1834. első pesti Műkiállításon. 1843-ban *Pannónia a szépművek pártfogója* c. képét, 1846. *Ruth és Boaz*, valamint az irodalom és színpadon akkor divatos zsivány romantikából merített *Olasz haramia-család* c. képét, továbbá életképeket: *Az erdész*; *Pipereasztal* (1858); *A megvizezett leves* (1858) állított ki a pesti műegylet kiállításain. F. B.

19. *D. Mordecháj*, galgóci rabbi a XVIII. században, megh. u. o. 1773. Tanítványa volt Oppenheim Dávid prágai főrabbinak. 1712-től kezdve Polinban és Caslovban működött s az utóbbi helyt írta *Mor Dĕrór* (Prag. 1738) c. művét. Majd Csehországot a háborus viszonyok miatt elhagyta és 1740-től Galgócon volt rabbi haláláig. Fia volt *D. Menáchem* (l. o.) nyitrai, unokája *D. Dávid* (u. o.) rabbi, az *Óhel Dávid* szerzője.

20. *D. Lipót* filantróp, szül. Óbudán 1841., megh. u. o. 1913. Fiatal korától kezdve élénk részt vett az óbudai hitközség életében. Később mint a hitközség alelnöke, majd mint a Chevra Kadisa elnöke és örökös díszelnöke minden idejét és energiáját a hitközség fellendítésének és a szegények istápolásának szentelte. Jótékonyságáért a «Der Armenvater von Óbuda» melléknevet kapta. V. A.

21. *D. Samu*, szül. Óbudán 1858., megh. u. o. 1923. Hosszú ideig volt az óbudai hitközség alelnöke. Szívvel-lélekkel dolgozott a hitközség fejlesztésén s nagy érdeme, hogy a hitközség adminisztrációját modernizálta.

22. *D. Sámuel* filantróp, szül. 1830., megh. 1916. Tagja volt annak a kuratóriumnak, melyet Fochs Antal (l. o.), az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetének megalapítója végrendeletileg az intézet megalapításával és megszervezésével bízott meg. Mint jótékony, áldozatkész emberbarát, vagyonának és idejének tekintélyes részét az embervédelem szolgálatába állította. Később a Pesti Izr. Hitközség alelnökévé választották, majd pedig a siketnéma intézet elnökévé nevezték ki, mely tisztséget haláláig megtartotta. K. D.

23. *D. Vilmos*, zongoraművész és zeneszerző, szül. Budapesten 1825., megh. u. o. 1896 máj. 28. Zenei tehetsége már igen korán megnyilvánult. Képességeit mint Thern Károly és Erkel

Ferenc tanítványa fejlesztette. Kitünő zongoravirtuóz volt, aki külföldön is, a közönségnél és kritikánál egyaránt, nagy sikereket aratott. Szép tevékenységet fejtett ki a zenepedagógia terén is. Legnagyobb érdeme azonban Budapest zenei életének fejlesztése és kiszélesítése. Jelentékeny része van abban, hogy szakadatlan propagandájával, koncertjeinek nemes izléssel összeválogatott programmjával és egyéni hatásával jelentékeny közönséget szerzett a klasszikus zene remekeinek. Mint zeneszerző klasszikus orkesztrális műveknek zongorára való hatásos átírásával tünt ki. K. K.

Déva *(Deva, R.)*, rtv. Hunyad vm. 8664 lak. A zsidó hitközséget 1851. Hartstein Bernát, Roth Herman, Werner Salamon, Preisich József, Büchler Ábrahám, Breier Fülöp, Laufer Salamon alapították. Werner Salamon és Hirsch Adolf voltak az első előljárók, az előbbi szervezte meg a rabbihivatalt. Első rabbijául dr. diósi Wesel Sámuelt választotta meg a hitközség, amely gyorsan fejlődött. Templomot már alapításának évében épített egy e célra átalakított lakóházból. 1852-ben megalapította a Chevra Kadisát, 1900. a Nőegyletet, 1925. az Árvagondozót. Egyéb intézményei közül fölemlítendők a Talmud Tóra, amelyet 1925. Fischer Gyula főrabbi, Diamant Jakab, Riesel Ábrahám és Heller Mihály alapítottak, továbbá az Ifjúsági Kultúregylet, amely az ifjúság zsidószellemű nevelésével foglalkozik. 1921-ben imaházat építtetett, 1925. pedig átépíttette és megnagyobbította 1851. épült templomát Mahler Ignác műszaki főtanácsos tervei szerint. Az építési költségeket a hitközségi tagok önkéntes hozzájárulásaiból fedezték. A hitközség tagjainak nagy része kereskedő, többen nagyobb közgazdasági vállalkozással emelték a város jólétét. Hirsch Adolf a vármegye első könyvnyomdáját és az első megyei ujságot alapította, Seiger Gottlieb hüskiviteli vállalatot, amely 10 tisztviselőt és 52 munkást foglalkoztat, Gál Nándor a Dévai Takarékpénztári rt-ot, a dévai műmalmot, az Erdélyi egyesült kereskedelmi rt-ot és a Transylvaniai kőolajgyárat, Blum Zsigmond az Erdélyi Butorgyár és az Agrária gyümölcs értékesítő rt-ot. A hitközség 212 családban 829 lelket számlál 204 adófizetővel. Ezek között 2 nagykereskedő, 96 kereskedő, 1 nagyiparos, 45 iparos, 3 gazdálkodó, 9 ügyvéd, 5 orvos, 2 mérnök, 16 köztisztviselő, 20 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 1 magánzó, 9 egyéb, 6 munkanélküli és 4 közadakozásból él. Évi költségvetése 562.000 lei. Blum Zsigmond 1928. a legjobb zsidó tanulók évvégi jutalmazására 6000 leies alapítványt létesített és annak kezelését a hitközségre bízta. A hitközség élén állanak: Fischer S. Gyula főrabbi, dr. Lőrincz Izsó elnök, Nussbaum Miklós alelnök, Grünwald Ferenc pénzügyi alelnök, dr. Ringwald Arthur ügyész, Grün Albert titkár, Heller Mihály ellenőr, Diamentstein Jakab templomgondnok, Rafael Izsák gondnok, Klein Ignác jegyző. A Chevra Kadisa elnöke Werner Rudolf, a Nőegyleté özv. Erős Aladárné, az Árvagondozóé Blum Zsigmondné.

Devecser, nagyk. Veszprém vmegyében 4233 lakossal. A zsidó hitközség alapítására vonatkozólag nincsenek adataink, mert 1840. körül egy nagy tűzvész alkalmával a hitközség összes épületei leégtek és az irattára is elhamvadt. megmaradt Chevra könyvekből és a régi sírkövekből az mégis megállapítható, hogy 150 évvel ezelőtt már működött a hitközség. 1770-ben alakult meg a Chevra Kadisa, amelynek alapítói Frisch Áron, Oppenheim Éliás, Sauer József és a Mautner-család voltak. Az első rabbi Lőwi József volt. Utána dr. Cohen József, Stern Mór és dr. Linksz Izsák lelkészkedtek. Az elemi iskola 1820 körül létesült és fennállása óta magyar nyelven tanítanak benne. Időközben Faludi Gábor (l. o.) is tanított az iskolában. Jelenleg 22 tanítványa van és Frommer Henrik vezetése alatt áll. 1880-ban megalakult a Nőegylet, amely 58 tagot számlál. A régi templomot 1894. restaurálták és az újjáépített templomot dr. Fischer Gyula (l. o.) akkor még győri főrabbi avatta fel. A költségeket nagyrészt gróf Eszterházy Ferenc adományából fedezték. aminek jeléül az Eszterházy család címerét elhelyezték a templomban. A háborúban 60-an vettek részt, közülük 12 elesett a harctéren. A forradalmi idők zürzavarában Komlós Jenő eltünt. A hitközség birtokában levő alapítványok a háború után devalválódtak. A hitközség kongresszusi alapon áll és a XII. községkerülethez tartozik. 53 családban 248 lelket számlál. Foglalkozásuk: 28 kereskedő, 20 más szabadpályán, 6 ügyvéd, 6 iparos, 3 orvos, 3 magánzó, 2 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 2 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 1 tanító és 30 egyéb. 2 munkanélküli és 2 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 5000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Somlóvásárhely, Somlójenő, Dobi, Tüskevár, Noszlop, Pusztamiske, Borszörcsök, Oroszi, Apácatorna, Kerta, Kolontár, Alsó, felső és közép Iszkáz községek. Mai vezetősége: Mautner Hermann elnök, Schwartz Béla alelnök, Weisz Mór Chevra elnök, dr. Weisz I. Kálmán iskolaszéki elnök, Edelmann Adolf ellenőr, Tihanyi Gyula pénztárnok és Herz Benő templomgondnok.

Devecseri, 1. *Emil*, szül. Budapesten 1877 dec. 16. Kolozsvár városi építési szakosztályának v. elnöke. Műegyetemi tanulmányai után mérnök lett és nagyobb állami és magánépítkezések körül tevékenykedett. Az építőművészettel tudományos alapon is foglalkozott és nagy része van a háború utáni építőipar feltámasztásában.

2. *D. Ignác*, író, szül. Devecserben 1841 máj. 21., megh. Budapesten 1899 jún. 26. a Neues Pester Journalnak és Politisches Volksblattnak évtizedeken át szerkesztője. Résztvett minden nagyobb fővárosi közéleti mozgalomban. A tiszaeszlári per idejében Eötvös Károly mellett működött mint tudósító. Kötetekre menő cikket írt zsidó folyóiratokba is. 1899-ben 50 éves születésnapját az egész magyar iróvilág ünnepelte.

Dévény *Jenő*, költő, szül. Újpesten 1879. Családi neve: Deutsch Jenő. Ügyvédi gyakorlatot folytat. A proletárdiktatura után letartóztatták. Szabadonbocsátása után Bécsbe ment s itt írt versei a bécsi magyar lapokban s a Népszavában jelentek meg. Költészetét mély lírai érzés és egyszerűség jellemzi. Önálló kötetei: *Bécsi erdő;*

Bécsi miniatűrök; Bécsi csendes muzsika. Azonkívül megírta a bécsi emigráció történetét.

Děvorim *(Széfer)*, l. *Ismétlések könyve.*

Dézsma. Az egyháznak fizetett adó volt a föld termése után. Zsidó földmívelők és földbirtokosok ép úgy, mint keresztények a dézsmát a püspököknek fizették. Valószínűleg később Kálmán király is azért rendelte el az 1101—1102-i országgyűlésen, hogy a zsidó földmívelők és birtokosok püspöki székhelyeken lakjanak, mert így könnyebben lehetett a D. pontos fizetését ellenőrizni (l. *Kálmán király rendelete).* A D.-fizetéssel kapcsolatban a zsidókról ismét csak III. Béla tesz említést a pécsi püspökség számára 1190. kiadott kiváltságlevelében. A király ebben elrendeli, hogy az ország minden szabad vagy szolgaembere, szaracénus vagy szláv, paraszt, *zsidó*, vagy keresztény tartozik a papságnak dézsmát fizetni, amint azt Mózes könyve és az evangéliumok egyformán előírják. 1233 után, mikor már a zsidókat számos joguktól megfosztották, a dézsmát akkor is fizetniök kellett. A papi tized kötelező fizetése évszázadokon keresztül tartotta magát és ez a törvény valósággal kiszolgáltatta a zsidókat a tizedszedők önkényének. 1513-ban, Ulászló uralkodása alatt Bakacs esztergomi érsek-bíbornok tizedszedői annyira nyomorgatták a zsidókat, akik az ő érsekségében laktak legnagyobb számban, hogy Ulászló Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus kérelmére utasította az esztergomi érsekséghez tartozó városok hatóságait, hogy a zsidókat Bakacs közegei ellen védelmezzék meg. U. L.

Dezső *Alajos*, festő és grafikus, szül. 1888. Párisban és Münchenben tanult. Főkép írókról és művészekről készült karikaturáival feltűnt már a háború előtt. A békekonferenciák és a népszövetségi tárgyalások vezető politikusairól rajzolt ötletes és jellemző karikaturái általánosan ismertté tették a nevét. A legnagyobb külföldi világlapok állandó s keresett rajzolója. Rajzait többnyire *Derso* névvel szignálja. Kelen Imre (l. o.) társaságában több kitűnő karikatura-albuma jelent meg külföldön. F. B.

Diamant, 1. *Gyula*, rabbi, szül. Nagyváradon 1868 ápr. 5. 1882—92. a budapesti rabbiképző növendéke, közben egy évig a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója. 1891-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, rabbivá 1893. 1893 óta vukovári főrabbi és több magas szerb kitüntetés tulajdonosa. A horvát és szerb zsidók történetével foglalkozik. Önálló művei: *Az ima a zsidóknál* (Budapest, 1891.); *Egy főúri zsidó család a XVII. században; A zsidók története Horvátországban.* Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Magyar Izráelben, a Magyar Zsinagógában, a Jövőben, a Hitközségi Szemlében, az Egyenlőségben, a Szombati Ujságban, a Szombatban, az Imit Évkönyveiben, a legtöbb német és horvát tudományos zsidó folyóiratban jelentek meg.

2. *D. Izsó*, közgazdász Kolozsváron, szül. Vágújhelyen 1886. Kereskedelmi iskoláit Pozsonyban végezte. 1911-ben a vágújhelyi sodronyszeggyár vezetője volt. 1920-ban alapította a kolozsvári Sodronyipar r.-t.-ot, amelynek 1923 óta vezérigazgatója. Jelentős közgazdasági irodalmi tevékenységet fejt ki. A modern üzemvezetésről és többtermelésről számos tanulmányt írt. Unokaöccse Horn Edének (l. o.) és Horn Antalnak, a leningradi «Izvesztija» szerkesztőjének. Sz. I.

3. *D. Salamon (sabszai)*, pécsújfalvi rabbi, szül. Trebicsben, megh. Pécsújfalván 1865. Szófer Mózes pozsonyi rabbinak tanitványa volt és az ő ajánlatára választotta meg a gálszécsi, majd utóbb a pécsújfalvi hitközség rabbijának. Itt működött haláláig. Jesivája országos hírű volt.

Diaspora (görög szó, a. m. *szétszóródás*, héberül *gólusz)*, így nevezi a zsidó történelem (l. o.) a zsidók szétszóródását a görög-római kultúrterületen, mely később az európai keresztény és ázsia-afrikai mohamedán államok területére terjedt ki. Minthogy a zsidók mindezeken a területeken már a jeruzsálemi Templom lerombolása s az állami önállóság megszűnése előtt, részben pedig azután nagyobb vagy kisebb számban laktak és élnek a mai napig, ennélfogva a D. a zsidóknak a különböző területeken való letelepedését és elhelyezkedését is meghatározza. A D. története ad felvilágosítást a zsidóknak a különböző államokban való szociális, gazdasági és jogi viszonyairól, melyek a keresztény államiság megszületésekor fennforogtak s amely viszonyok később különböző körülmények következtében rosszabb irányban megváltoztak. Az első nagyobb mértékű elvándorlás Palesztinából az időszámítás előtti 588. évben, Juda királyság ideiglenes megszűnésével kezdődött. Ekkor a zsidóság Mesopotámiában helyezkedett el s éppen a vagyonosabb része a többi visszaköltözése után is ottmaradt s valószínűleg nagyobb számban élt ott, mint Palesztina területén. Így az egész kaldeai, majd perzsa birodalmak területén volt nagyszámú zsidóság, de az összekötő kapcsot továbbra is az újra épített jeruzsálemi Nagy Templom és a Szentírás képezte. Fokozódott a Keleten, főkép Szíriában és Egyiptomban való letelepülés a görögmakedoni térfoglalás idején a IV. században; az előbbi helyt a Szeleukida Antiochuszok alatt kedvezőtlen volt a zsidóság helyzete, ami a Makkabeusok szabadságharcára vezetett 167., míg a Ptolemeusok minden tekintetben respektálták a zsidók vallási és nemzeti szokásait s Alexandriának ebben a korban jelentékeny és gazdag zsidósága volt. A jeruzsálemi Templom lerombolásakor a zsidók már az egész görög-római világban letelepedtek, így nem csupán az említett részeken, hanem Rómában és Sziciliában is, azonban ez mind önkéntes letelepülés volt, melyet kizáróan nemzetgazdasági okok idéztek elő. A kényszerű letelepítés sem Titus császár műve volt, a Templom elpusztítása s Judaea provinciává tétele nem idézte elő azt, ami a köztudatban van, hogy t. i. a zsidóság hirtelen szétszóródott. Igaz ugyan, hogy a nagy esemény és megrázkódtatás jelentékeny el- és kivándorlást okozott s a nemzeti és hitéleti centrum Jeruzsálemből eltolódott a palesztinai Jabne, Szephorisz és Caesareába, továbbá Alexandriába és Antiochiába, de a nagy D. mégis a Bar-Kochba szabadságharc leverése után történt Hadrián és Traian császárok alatt. A Nagy Templom gyászos rombadőlése egyébként kényszer nélkül is kivándorlásra kész-

tette volna a zsidókat. A D. tulajdonképpen a nagymérvű deportálásokkal kezdődött, mert ezáltal települtek le tömegesen egy helyt a zsidók. Ilyen volt Vespasianus és Titus fogolyszállítmánya Rómába. Ezeket a polgári jog nélküli fogoly zsidókat maguk a zsidók, akik régebben éltek ott, váltották meg s ezek alapították az egész Itália területén a rendkívül nagyszámú zsidó hitközségeket, melyek különösen Dél-Itáliában és Sziciliában voltak eredetileg népesek s csupán a XV. század vége körüli üldözések (inkvizició) miatt szüntek meg. Tudomásunk van arról, hogy voltak kényszerletelepülések is, így Nagy Antiochus a Cyrenaicába (Észak-Afrika), Phrygiába és Lydiába telepített le 2000 mesopotamiai zsidót, Tiberius pedig 4000-et Sardinia szigetére, ahol nagyobb része a malária és a háborúk következtében elpusztult, továbbá Hadrián a korinthoszi csatorna építésére a Pellopponézoszon, majd Hispania provincia középső részén telepített le igen nagyszámú zsidóságot. Ez utóbbi rendkívül fontos a zsidóság történetében, mert ez lett a későbbi spanyol zsidóság alapja. A kényszerletelepülés éppen a későbbi Toledo vidékén volt s valamennyi legenda között a legkevésbbé látszik valószínűtlennek, hogy a vizigótok készen találták Tuleitulát, amely a monda szerint zsidó alapítás. A Provenceba az első település még a jeruzsálemi Templom fennállása idején történt. Meg kell említenünk ezeknek a fontos letelepüléseknek s a D. történetének főforrásait. Ezek: az óriási számú felirat, melyet a Római Birodalom valamennyi provinciájából kiástak (így Pannonia területén is találtak görögnéber feliratú zsidó sírkövet, éppen Pest közelében); az egykorú történelmi, geográfiai és filozófiai írók, mint Josephus, Philo, Strabo, Seneca, *Az Apostolok Cselekedetei*, az egyházatyák stb. Így tehát nem csoda, ha a IV. századi *Oracula Sibyllina* zsidó szerzője ezt írja a zsidókról: «Minden ország és a tenger is tele van velük.» (III. 271.). Théodore Reinach párisi professzornak, a görög-római világ zsidósága legkitűnőbb ismerőjének adatszerű megállapításai alapján a Római Birodalom fenállásának utolsó századában a következő provinciákban voltak zsidótelepek, illetőleg községek, melyeknek neveit szintén tudjuk: I. Ázsiában: Palestina, Transjordania, Arabia, Phoenicia, Coele-Syria, Syria, Mesopotamia, Babylonia, Elam, Parthia, Hyrcania, Media, Armenia. II. Kisázsia: Pontus, Bithynia, Mysia, Jonia, Lydia, Caria, Phrygia, Lycia, Pisidia, Pamphylia, Lycaonia, Cappadocia, Cilicia, Cyprus. III. Európa: Bosporus, Scythia, Thracia, Macedonia, Hellas, Aegei és Joni szigetek valamennyie, Creta, Sicilia, É., K. és Dél-Italia, Istria, Pannonia, Illyria, Gallia, Germania, Hispania. IV. Afrika: Egyptom, Aethiopia, Cyrenaica, Zeugitana, Tripolitana, Carthago, Numidia, Mauretania. Már az ókorban tudunk a letelepült zsidók nagymértékű üldözéséről, mely különösen a görög és szír lakosság részéről forgott fenn. A legnagyobb volt ezek közt a Seleukiában rendezett, mely a bizonyára túlzott adatok szerint 50,000 zsidó életébe került. A leggonoszabb indulatú Traian császár volt a zsidókkal, akiket távoli vidékekre katonai szolgálatra osztott be. Másrészt a letelepedett zsidóság nemcsak meghonosodott új hazájában, hanem polgári jogokhoz jutva, csakhamar nélkülözhetetlenné vált az adminisztrációban. Egyptomban, Syriában és Galliában mindenütt zsidók az adószedők s az államhatalom részéről számos elismerésben részesültek. Másik jellemző körülmény, hogy a provinciák zsidósága mindenütt kivétel nélkül földmíveléssel és az ezzel kapcsolatos szőlészettel foglalkozott s erre vonatkozólag ma már összegyűjtött adatok állanak rendelkezésre, melyekből megállapítható, hogy a görög szigeteken csakúgy, mint Siciliában, Hispaniában, Majorca szigetén és Galliában, sőt a Rajna mentén is a Római Birodalom fennállása alatt a zsidók még földmívelők voltak. Ezenkívül csupán államhivatalt töltöttek be, valamint a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágakat, p. o. a bíborfestészet megalapítói voltak Sziciliában, Szíriában pedig üvegesek stb. Mindezekről a gazdasági viszonyokról kitünően tájékoztat Georg Caro korán elhalt zürichi egyetemi tanár *Wirtschaftsgeschichte der Juden* (1908) c. kitűnő és újat nyújtó munkája, amely több előítéletet megdöntött. A zsidó vallás a Római Birodalom fennállása alatt «religio licita» azaz elismert vallás volt, a valóságban azonban számos privilégiumot is élvezett. Így 1. A városokban a külön negyedet ők maguk alapították maguknak s nem kényszerű elzártság volt az, mint a középkor ghettójánál. 2. Zsinagógákat építhettek, ahol rabszolgákat jog szerint felszabadítottak. 3. Önálló temetőket, katakombákat építhettek. (Ezek közül több fennmaradt. A sírkövek egyszerűek s minden van hétágú gyertya, a feliratok nagyobbrészt görög nyelvűek, így a Magyarországon talált is). 4. A zsinagógák, szent könyvek és temetők megsértését törvényesen megbüntették. 5. A szombatot respektálták s munka alól felmentették. Ehhez a jóléthez képest a hitközségi élet is kialakult s azok vezetőit archisynagógusnak nevezték, míg a rabbit archónnak. Az utóbbi kötelessége volt minden szombaton prédikálni. Mellette külön előimádkozó működött. A nőknek feltűnő nagy szerepe volt a zsinagóga vezetőségében; sokszor találkozunk vezetőnőkkel a görög és római hitközségeknél. Jeruzsálem fennállásáig oda fizettek önkéntes adót, majd saját intézményeik fenntartására. Legfőbb fórumnak szellemiekben és vallási ügyeikben a Tiberiasban székelő pátriárchát, Hillel leszármazottjait, tekintették. Ez utóbbit az V. század elejéig elismerték és respektálták a római hatóságok, de azután eltörölték a méltóságot. Adóul a zsidóktól az u. n. «fiscus judaicus»-t szedték, fejenkint két drachmát, melyet előbb a jeruzsálemi Templomnak küldtek. A zsidók sorsában a döntő fordulatot a kereszténységnek, mint államvallásnak a felvétele idézte elő. A IV. században Constantinus császár zsidóellenes törvényei, majd a Codex Justinianus előkészítették a D.-ban élő zsidóság későbbi teljes jogfosztását, mely mindenekelőtt abban a jellemző tünetben nyilvánult, hogy az addig államhivatalt betöltő zsidókat állásaiktól megfosztották. A zsidó D. történelmi

és kulturális jelentősége szinte felbecsülhetetlen, de tudományos méltánylásban csak a legújabb idők kulturtörténeti kutatásai részesítették. A szétszóródott zsidók voltak az ókorban az isteneszme terjesztői, úgy is, mint a keresztény hit első propagálói. Ők voltak azok, akik a Bibliát és ennek egész ethikáját megismertették a világ népeivel. A görög filozófiát megmentették az elenyészéstől és mint kulturközvetítők felbecsülhetetlen szolgálatot tettek a világ összes népeinek. Amikor külső körülmények nem gátolták őket, hatalmas munkát végeztek az egyetemes kultúra szolgálatában. Szerepük nem csak a szorosan vett szellemi kultúra terén volt igen nagy jelentőségű. De mint Franz Oppenheimer kutatásai bizonyítják, a D. zsidósága volt az, amely a rombadőlt Róma gazdasági hálózatának nyomán megteremtette Európában a mai értelemben vett nemzetközi kereskedelmet és a kereskedelemmel kapcsolatos hitelüzletet. A szétszóródott zsidóság a külső körülmények hatása alatt, kényszerű vándorlásában sok népet megismert és több nyelvet beszélt. S bár helyzete többnyire súlyosan rosszabb volt az autochtón népekénél, kultúrája és hasznos tevékenysége biztosította egzisztenciáját. Ahogyan az élet kényszerűsége szétszórta a zsidóságot, úgy kapcsolta össze az írott tan és megóvta a megsemmisüléstől. A hazátlanság ingadozó talaján vallásában maradt fenn a zsidóság a D.-ban. — Továbbiakra vonatkozóan l. *Kereszténység és zsidóság viszonya* és *Zsidók története* címszókat. S. R.

Irodalom. Th. Reinach, «Juifs» (Dictionnaires des Antiquité); u. a., Textes d'Auteurs Grecques et Romains (1895); G. Caro, Wirtschaftsgeschichte der Juden I. (1908); Schürer, Die Gemeindeverfassung der Juden in Rom (1879); u. a., Geschichte des jüdischen Volkes; Zorn, Historia Fisci Judaici (1734); Levysohn, De Judaeorum sub Caesaribus Conditionibus et de legibus eos spectantibus (Leyden (1828); Hild, Les Juifs à Rome devant l'Opinion Romaine (Revue des Études Juives VIII., IX.); Fränkel, Die Diaspora zur Zeit des zweiten Tempels (1853); u. a., Die Juden unter den ersten römischen Kaisern (1854); Friedländer, Sittengeschichte Roms III. kötete; Willrich, Juden und Griechen (1889); A. Berthelot, Die Stellung der Israeliten zu den Fremden (1896); Renan, Les Apôtres.

Dibuk, *(h.). Kóbor lélek,* amely a chásszideus vidékek néphite szerint élőket száll meg, hogy vezekeljen és megtisztúljon.

Dick, 1. *Bódog,* újságíró, szül. Miskolcon 1893. Egyetemi tanulmányai végeztével lépett a hírlapírói pályára, miután a gyorsírás tökéletesbítéséhez jelentékenyen hozzájárult és számos díjat nyert el. Előbb Az Est, majd az Ujság belső munkatársa, sokáig egyik szerkesztője volt. Publicisztikai közleményei u. o. jelentek meg. Jelenleg is az Ujság belső munkatársa és kiadóhivatali igazgatója. Szerkesztette Az Ujság 25 éves jubileumi számát és u. a. évi almanachjait.

2. *D. Marcell,* hegedűművész, szül. Miskolcon 1898 aug.-30. Nyolc éves korában már hangversenyen szerepelt s 17 éves korában művészi és tanári oklevelet szerzett a Zeneművészeti Főiskolán. Hosszú ideig a Magy. Kir. Operaház zenekarában játszott, jelenleg a bécsi Simphonie Orchester tagja. Kvartettet szervezett, mely évek óta nagy sikerrel hangversenyezik Európa minden országában. Zenei szaklapok állandó munkatársa, azonkívül komponálással is foglalkozik. V. A.

Die Epoche. A magyar zsidóság központi orgánuma. 1880—1882. jelent meg Budapesten. Szerkesztette Schreiber Fülöp.

Die Gegenwart. Heti lap zsidó érdekek előmozdítására. Szerkesztette Kelényi Mór 1867.

Die Palme. A magyar-zsidó haladópárt orgánuma volt, mely művészeti, tudományos és irodalmi kérdésekkel foglalkozott. Szerkesztette Pesten 1871. Sternau Lajos dr. A folyóirat rövid fennállás után megszünt.

Diener-Dénes *Rezső,* festő, szül. Nyiregyházán 1889. Művészi tanulmányait az Iparművészeti iskola esti tanfolyamain kezdte, majd Nagybányán tanult. Utána rövidebb ideig Bécsben és Münchenben járt. Először a Művészházban szerepelt, azután a Műcsarnokban *(Feketeruhás hölgy; Tájkép).* 1917-ben több flatal művésszel kisebb gyüjteményt mutatott be a Nemzeti Szalonban *(Rálátás a gázgyár udvarára; Tisza Kálmán tér; Városligeti táj; arcképek).* A Belvedere Szalonban rendezett gyüjteményes kiállításon a posztimpresszionizmus képviselőjeként mutatkozott be. 1925 óta Párisban él. Néhány képe az állam tulajdonában van *(Gyermekfej; Útmenti házak).*

Dikdik. *(h.)* Pontos mérlegelés, vagy pontos eljárás, amilyen a grammatikai megfontoltság. Most már a héber nyelvtan neve. A zsargon nyelvhasználat igét is képzett belőle: *medaktek sein,* ami annyit jelent, hogy pedánsul venni valamit. *Bal medaktek:* pedáns ember. F. M.

Din. *(h.)* Törvény, döntés. Jiddisben: *Wie is der D.* Hogyan kell eljárni?

Diner-Dénes *József,* író és hírlapíró, (írói nevei: Csereklye Bálint, Domokos Illés, Impresszionista, Paul Memle, Idem) szül. Liptószentmiklóson 1857 jún. 27. Középiskoláit Zólyomban, Bécsben és Drezdában, mérnöki tanulmányait a drezdai műegyetemen, Párisban, a brüsszeli École Libre-ben és Bécsben végezte. Drezdában és Münchenben fizikával és kémiával, Bécsben pedig archaeológiával, művészettörténeti és filozófiai tanulmányokkal foglalkozott. 1881-ben Budapesten a Nemzeti Múzeum tisztviselője lett. Már ekkor jelentek meg értekezései a bécsi Zeitschrift für Epigraphie-ben és a budapesti Archaeológiai Értesítő-ben. 1889-ben Pulszky Ferenc ajánlatára Párisba ment és az ötvös műkiállítás és a Kárász-féle gyüjtemény összeállításán dolgozott, mely utóbbinak katalógusát is elkészítette. Majd Berlinben élt, hol a Freie Bühne c. folyóirat munkatársa, melybe Nietzscheről írt bővebb tanulmányt. Rövid idő múlva visszatérve Budapestre, megindítja az Élet c. modern irányú hetilapot. 1892-ben a Pester Lloyd, 1896. a Neues Pester Journal munkatársa, majd a Magyar Ujság szini kritikusa. 1906—10 között a Munka Szemléje c. szociálpolitikai folyóirat szerkesztője. Azután az Irodalmi Szalont, Budapestnek az első modern kölcsönkönyvtárát, alapítja meg. A Károlyi-kormány alatt mint külügyi álllamtitkár működött és a proletárdiktatura kikiáltásakor külföldre távozott, azóta Párisban él. Művészeti és irodalmi cikkei a hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Önálló munkái: *Sammlung*

Géza v. Kárász (1890, franciául is); *Katalog der Sammlung Spitzer* (Budapest 1890); *Ungarische Fayencen und Töpferwaren* (1890); *Vergangenheit und Zukunft* (Berlin 1906); *A XIX. század magyar festészetének története* (1901. a párisi kiállításról szóló hivatalos díszmunkában); *Az elefántcsont-faragás története* (1905); *Lionardo da Vinci és a renaissance kialakulása* (1906, Művészeti könyvtár), mely legutóbbi munkájában a történelmi materializmus álláspontját juttatja kifejezésre. F. B.

Dinim vědájónim *(h.)*. Ítéletek és bírák, l. *Dájon*.

Din-Tóra. Per tárgyalása a rabbiság előtt (l. *Besz din*).

Din vechesbon. *(h.) Számadás.* Elszámolás.

Diósy, 1. *Béla**, hírlapíró és zeneesztétikus, szül. Nagyváradon 1863 jan. 30. A bécsi egyetemen tanult, ahol jogi doktorátust tett és egyszersmind a zenekonzervatóriumot is elvégezte, majd a Neues Pester Journal színházi és zenekritikusa lett. A lap megszűnése után a Pesti Hirlapnál fejtett ki hasonló tevékenységet. Munkatársa volt hosszú időn át több hazai és külföldi hírlapnak, folyóiratnak és lexikonnak és több magyar regényt lefordított németre. Önállóan megjelent művei: *Flugsand* (elbeszélések, 1892) és *Die Visitkarte* (vígjáték, 1909). Felesége *D.-né Handel Berta*, operaénekesnő, szül. Ujpesten 1869 szept 30., megh. Budapesten 1927. A budapesti zeneakadémián és Bécsben tanult, azután Lipcsében, Bécsben, Berlinben, Hamburgban és más német operaszínpadokon lépett fel, emellett kiváló hangversenyénekesnő is volt. 1892-től kezdve a M. Kir. Operaház tagja volt. Leányuk, *D. Edith*, operaénekesnő, 1928 óta a Magy. K. Operaház tagja s főkép Mozart-operákban aratott sikert. S. R.

2. *D. Márton*, hírlapíró, szül. 1818., megh. Londonban 1892 márc. 21. A szabadságharc alatt Kossuth Lajos titkára volt, de mint hírlapíró már előbb szerepelt. Cikkei 1845—46. a Honderű, Pesti Divatlap c. folyóiratokban jelentek meg. A szabadságharc után emigrált és Londonban volt borkereskedő, de hazai vonatkozásait sohasem szüntette be. A Gazdasági Lapok 1861—69-i évfolyamaiban cikkei jelentek meg, amelyekben D. az angol-magyar gazdasági vonatkozások intenzív ápolását propagálta. E sorozatok címe: *A magyar borkereskedésről Londonban; A magyar borüzlet Angliában.* Ezenkívül a Vasárnapi Ujság és más lapokba is írt. Egy színdarabját *Vén arszlán és fia* címen a Nemzeti Színházban adták elő 1844. Ugyancsak D. fordításában adta elő a Nemzeti Színház először a *Don Cesar de Bazan* c. darabot, melyet 1927. újítottak fel. D. fordítása a Nemzeti Színház könyvtárában jelent meg először. Azonkívül szerkesztette az Első Magyar Zsidó Naptár-t 1848-ban. Sz. G.

Dirsztay *Béla báró*, műgyüjtő, megh. 1922. Élénk részt vett a zsidók kulturális életében és sok áldozatkészséggel támogatott minden művészeti törekvést. Ő maga kiváló műgyüjtő volt. Főleg miniaturákat *(Isabey, Saar, Daffinger, Theer, Wigand)*, porcellán-figurákat, arany és ezüst tárgyakat gyüjtött.

Dísz-tér, l. *Szombathely*.

Ditrói, 1. *Mária*, szül. *Eibenschütz*, színművésznő, D. Mór felesége, szül. Szekszárdon 1856. A mult század hetvenes és nyolcvanas éveiben a legnépszerűbb naivák, majd drámai színésznők egyike volt. Tanulmányait Budapesten az Orsz. Színműiskolán végezte. 1874-ben Kolozsvárra került, ahol realisztikus játékával megnyerte a közönség szeretetét. *A falurossza* Boriskája, *A cigány* Rózsija, a *Csók* Marittája, a *Bánk bán* Melindája, továbbá Julia és Desdemona voltak főbb alakításai. Sikere volt elbeszeléseivel és költeményeivel, valamint az általa komponált dalokkal is.

2. *D. Mór**, színházigazgató, szül. Kolozsváron 1851. Igen jelentékeny érdemei vannak a magyarországi színművészet fejlesztése körül. 1887—1896. a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója volt. 1896-ban az újonnan megalakult Vígszínház igazgatója lett. Rövid idő alatt kiváló színészgárdát nevelt az ország minden részéből szerződtetett művészekből és megteremtette a Vígszínháznak hagyományossá vált külön játékstílusát. 1917-ben eltávozott a Vígszínháztól. A budapesti Renaissance Színháznak fennállása első évében művészeti igazgatója volt. Több esztendeig mint elnök az Orsz. Színészegyesület ügyeit vezette. Sz. G.

Doctor *Albert*, festő és fényképész, szül. Pilsenben 1818., (az irodalomban születési évéül 1825 (?), helyéül pedig Pest szerepel) megh. Budapesten 1888. Tanulmányait a bécsi Képzőművészeti Akadémián végezte, majd Pestre jött, hol Landau Lénárd rajziskolájában tanított és arcképfestéssel foglalkozott. 1846 és 1854 között csaknem minden évben kiállított a pesti Műegylet kiállításain főleg vízfestésű arcképeket, az 1852. kiállításon pedig egy életképe *(Játszó gyermekek)* volt látható. Arcképei közül igen ismert *Guyon tábornok* képmása, mely kőnyomatban is megjelent. Az Ernst Múzeum 1913. Magyar Biedermeier-Művészet kiállításán 3 vízfestésű arcképével szerepelt. F. B.

Dóczi, 1. *Imre*, orvos, az alkoholellenes irodalom irányítója. Szerkesztette az Alkoholellenes könyvek tárát. Igen sok füzetet, értekezést, tanulmányt írt az alkoholkérdésről. Főbb művei: *Nemzetgazdasági szempontok az alkoholkérdésben* (1906); *A nők feladata az alkoholellenes mozgalomban* (1907); *A közigazgatás feladata az alkoholellenes küzdelemben* (1913).

2. *D. Lajos báró**, publicista és költő, szül. Sopronban 1845. nov. 29., megh. Budapesten 1918. aug. 28. Atyja Dux Adolf bőrkereskedő volt, aki a szabadságharc alatt tönkrement. Több helyt járt gimnáziumba, majd a bécsi egyetemen jogot hallgatott, de a Presse szerkesztőségének is tagja lett. Ő tudósította a koronázásról a N. Fr. Pressét és levelei nagy feltűnést keltettek. Mint tudósító annak az irodalmi társaságnak központjába került, amelynek Ágai, Asbóth, Hevesi L., Kaas Ivor, Kónyi Manó, Lőw Tóbiás és Rákosi Jenő voltak éltetői s ő is állandóan irogatott az akkor magasnivójú Borsszem Jankó c. politikai élclapba, egyúttal hírlapi cikkekben lelkes védője volt Deák Ferenc politikájának. Horváth Boldizsár a miniszterelnökségre rendelte őt be fogalmazó-

nak, de már 1872. Andrássy Gyula gróf külügyminiszter magával vitte őt Bécsbe s D. rövid időn belül magyar nemes, udvari tanácsos és miniszteri osztálytanácsos, egyszersmind a Kisfaludy- és a Petőfi-Társaság tagja lett. Emellett publicisztikai tevékenységét sohasem szüneteltette. Munkatársa volt a N. Fr. Pressének, a Pesti Naplónak, Hirmondónak, a Reformnak, a Fremdenblattnak. Színdarabjai egymásután kerültek színre: *Az utolsó próféta* (Jeruzsálem pusztulását tárgyalja, Budán 1869); *Csók* (Teleky-díjat nyert vígjáték, Nemzeti Színház 1874, Burgszínház 1877); *Utolsó szerelem* (vígjáték, Nemzeti Színház 1884, Burgszínház 1885); *Széchy Mária* (tört. dráma, Nemzeti Színház 1886); *Vegyes párok* (vígjáték, 1889 Nemzeti Színház); *Vera grófnő* (tragédia). Híressé azonban *Faust*-fordításával (1872.), tette magát 1887., amikor a Nemzeti Színház az ő fordításában először adta azt elő magyarul. Németre viszont először ő fordította le Madách *Ember tragédiáját* (1892. Hamburgban mutatták be). *Ellinor királyleány* c. vígjátéka 1896. megnyerte a Teleki-pályadíjat. Munkatársa volt az akkori valamennyi számottevő szépirodalmi és napilapnak, amely magyarul megjelent. Különösen a N. P. Journalra Onkel Tobiás álnéven írott dolgai voltak népszerűek. Egyéb művei: *Névtelen levelek Tisza Kálmánhoz* (1872); *Költemények* (1890); *Beszélyek és vázlatok* (1890.); *Carmela Spadaro* (Novella 1890); *Schiller összes költeményei* (1902); *Wallenstein-trilogia* (a Nemzeti Színház számára, 1904); *Goethe költeményei* (1906). Arany és Vörösmarty számos költeményét fordította le németre, viszont több operaszöveget magyarra fordított és J. Strauss számára ő írta a *Pázmány lovag* szövegét. (V. ö. D.-ról a Kisfaludy-Társaság Évlapja 52. és 54. köteteit.) S. R.

Dogma. Vallási törvény, amelyre nem alkalmazható az észszerűségre törekvő spekuláció és meg sem indokolható csak Isten kifürkészhetlen akaratával.

Domán *Jenő*, vegyészmérnök, szül. Budapesten 1886 nov. 27. A budapesti tudományegyetem kémiai fakultását végezte s ugyanitt lett vegyészdoktor. Egyideig Berlinben volt a «Kautsukzentralstelle für die Kolonien» asszisztense. Majd Budapesten többekkel együtt nagyobb rádió-, fotó- és vegyipari vállalatot alapított. Kémiai vonatkozású cikkei és tanulmányai magyar és német folyóiratokban jelentek meg. Nagyobb munkája: *Kísérleti fizika* (segédkönyv orvostanhallgatók részére).

2. *D. Sándor*, aradi szőnyegnagykereskedő. Magyar kisebbségi politikus, tagja a városi tanácsnak. A Kereskedelmi Testület elnöke. Főleg kereskedelmi mozgalmakban vesz részt.

Dombováry *(Schulhof)*, 1. *Géza*, ügyvéd és jogtudományi író, szül. Dombóvárott, 1848., megh. Budapesten 1918. Apja Schulhof Adolf dr., hírneves dombóvári, majd pécsi orvos. Középiskolai tanulmányait Pécsett, az egyetemet Bécsben, Prágában, majd Budapesten végezte. Behatóan foglalkozott a nemességi és hitbizományi joggal, amelynek elismert specialistája lett. Ferenc József király a magyar jogélet terén szerzett érdemeinek elismeréseül 1885. a magyar nemességet adományozta D.-nak. A hatvanas években szóval és tollal élénk részt vett a zsidók emancipációs mozgalmában. *Munkásmozgalom Magyarországon* c. tanulmánya úttörő volt. A hetvenes és nyolcvanas években közjogi cikkei hozzájárultak sok zavaros közjogi kérdés tisztázásához. 1884-ben adta ki *Az érvényben levő magyar büntetőtörvények gyűjteménye* c. kétkötetes, annak idején hézagpótló, a büntetőjogra és bűnvádi eljárásra vonatkozó rendeleteket is felölelő munkáját, majd 1888. *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata* c. három vaskos kötetre terjedő művét, amely a királyi Kúria gyakorlatát és a külföldi bíróságok felfogását is ismertette. Sz. G.

2. *D. Géza Richárd* (ifj.), ügyvéd és jogtudományi író, D. Géza fia, szül. Budapesten 1878. Középiskoláit részben külföldön, jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1901 óta ügyvéd. Jogtörténelmi tanulmányairól sok értekezésben számolt be. 1906-ban jelent meg *Fenyítő eljárás és büntetés-rendszer Pest megyében a XIX. század első felében* c. több száz oldalra terjedő munkája, mely önálló levéltári kutatások eredményeül oknyomozó módon kimutatja, hogy az 1848 előtti régi magyar fenyítőjog humanizmus és fejlettség tekintetében magasan fölötte áll az egykorú német és francia jognak. Ugyanezt a célt szolgálja az *Adalékok Bihar vármegye XIX. század-eleji fenyítő eljárási gyakorlatához* c., a háború alatt megjelent levéltári tanulmánya. A Magyar Jogászegylet megbízásából megírta *Hérits Tóth János, a magyar bon juge* c. életrajzot, megörökítve e kiváló kúriai tanácselnök emlékét. 1902-ben jelent meg a Magyar Jogászegylet kiadványai közt *A favor defensionis és a kir. kúria*, 1906. A *Nyári-féle 1842. évi büntető törvényszolgáltatási eljárás* c. tanulmánya. Még a világháború előtt mozgalmat indított a büntetőjogi rehabilitáció intézményének törvénybe iktatása érdekében. Ekkor írta *A büntetőjogi rehabilitáció* c., önállóan is megjelent tanulmányát és sok hasonló tárgyú értekezését. 1914-ben a hadüzenet első napján bevonult katonának és Montenegró határán részt vett a guerilla-háborúban, majd a második szerb offenzivában is. 1919-től a Pesti Izraelita Hitközség székházában három és fél éven át fáradságos munkával, teljesen önzetlenül látta el a felelőtlen elemek által üldözött és kifosztott zsidók jogvédelmét. Sz. G.

Dömény *Lajos*, ügyvéd, szül. Ádándon (Somogym.) 1880., hősi halált halt az orosz fronton 1914 szept. 7. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, itt nyitott ügyvédi irodát is. Mint negyedéves egyetemi hallgató ismerkedett meg a cionista eszmékkel s attól kezdve a cionista mozgalomnak leglelkesebb harcosa s rövidesen egyik vezéregyénisége lett, aki különösen fáradhatatlan agilitásával és szervező képességével tünt ki. Megteremtette a Zsidó Nemzeti Alap (Keren Kajemeth) magyarországi irodáját, melynek egyideig vezetője volt, megszervezte a Kadimah cserkészcsapatot (l. *Cserkészet)*, melyet nagyszerű hozzáértéssel az ország egyik

legkiválóbb csapatává fejlesztett, s Bokor Árminnal együtt megalapította az első cionista orgánumot, a Zsidó Néplapot, melynek rövid ideig szerkesztője is volt. De részt vett az általános cionista munkában is és főrésze volt a budapesti és vidéki cionista egyesületek megszervezésében. Mint publicista is tevékenykedett és számos cikket írt a hazai és külföldi cionista lapokba. Halála után — mely nagy veszteséget jelentett a cionista mozgalomra nézve — megkapta a III. osztályú tiszti érdemkeresztet a vitézségi érem szalagján. V. A.

Domony *Móric* (domonyi)*, vezérigazgató, szül. Budapesten 1872. Néhai Brüll Miksa holland konzul fia. Jogi tanulmányai elvégzése után a kereskedelmi minisztérium szolgálatába lépett, mint segédfogalmazó. Itt gyorsan haladt előre s csakhamar miniszteri tanácsos lett. Később, mikor meghívást kapott a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság vezérigazgatói székébe, nyugdíjaztatta magát. Közgazdasági téren szerzett érdemei elismeréséül *domonyi* előnévvel megkapta a magyar nemességet. Néhány évvel ezelőtt a hitközségi életben is vezető szerepet játszott. V. A.

Donáth, 1. *Benjamin*, filológus, szül. Érsekújváron 1857 nov. 10. Csak elemi iskolát végzett s ezután autodidaktikus úton képezte magát. Óriási nyelvkészsége már fiatal korában megmutatkozott. Egymásután sajátította el az összes európai, továbbá a héber, latin és görög nyelveket, úgy, hogy ma 15 nyelven beszél tökéletesen. Viszontagságos életpályája folyamán volt inas, iparos, kereskedő, katona, ujságíró, — a Pester Lloyd és a Neues Pester Journal munkatársa — mintegy harminc éve pedig a Menetjegyiroda főtisztviselője. Filológiai cikkei és tanulmányai magyar és külföldi lapokban jelentek meg. Legutóbb nagy feltűnést keltett tudományos körökben bibliai szövegkritikájával. Bebizonyította, hogy a Bibliának azt a mondatát, amely arról szól, hogy Isten számba veszi az apák bűneit, mikor ítél az utódok felett, hibásan fordították, mert az itt előforduló *pókéd* szó nem azt jelenti, hogy *büntet* (apák vétkeiért ártatlan utódokat), hanem azt, hogy *megemlékezik* (az apák bűneiről, hogy enyhébben ítélhesse meg az utódok bűneit). E tételét D. nagy héber és klasszikus tudományos készültséggel ismertette a római vatikáni bibliai revizió bizottság előtt és most arra törekszik, hogy a legközelebb kiadásra kerülő új latin bibliafordításba már helyreigazított formájában kerüljön be az eddig tévesen értelmezett második parancsolat. V. A.

2. *D. Gyula*, orvostanár, szül. Baján 1849 dec. 3. A bécsi és innsbrucki egyetemeken tanult s az utóbbi helyen nyerte diplomáját. Azután Bécsben és Grácban volt asszistens, majd Grácban a fizikai-chémia magántanára lett 1877., amikor az orosz-török háború idején a katonai kórház vezetője lett. Azután néhány évre Baján telepedett le, majd 1883. két évi tanulmányúton volt a berlini és párisi klinikákon, az utóbbi helyt Charcotnál. Haza jövet ideg- és elmeorvosi praxist folytatott s 1902. kinevezték a Szt. István-kórház ideggyógyászati osztály főorvosává, 1903. magántanárrá, 1908. rk. egyetemi tanárrá. Közben megnyerte New-York állam nemzetközi díját az epilepszia terén végzett kutatásaiért. Irodalmi működése rendkívül jelentékeny és kiterjedt. A Klinikai Füzetek-et 1890 óta ő szerkesztette, 1908. pedig a német-francia és angol nyelven megjelenő Epilepsia c. folyóirat főszerkesztője, emellett öt különböző külföldi orvostudományi folyóiratának állandó munkatársa. Munkássága a tulajdonképpeni pszichiatrián kívül kiterjed a belgyógyászatra, szemészetre, bakteriológiára, kémiára stb. D. egyik megteremtője a magyarországi alkoholellenes mozgalomnak, melynek vezetője is; az Abstinens Orvosok Egyesületének pedig megalakulása óta elnöke. E tárgyú munkája: *Az alkoholtilalom kivihetősége Magyarországon* (1925). Egyéb nagyobb művei a folyóiratokba írt háromszáznál több tanulmányon kívül: *Reflex und Psyche* (1910); *Technik, diagn. u. therap. Wert der Lumbalpunktion* (1913) stb. D. egyik vezetője a magyar zsidók Pro Palesztina egyesületének. Tevékeny szerepet visz zsidó kulturális mozgalmakban. E lexikon elnöki tanácsának tagja. S. R.

3. *D. Gyula*, szobrász, szül. Budapesten 1850. megh. 1909. u. o. A mult század 80-as és 90-es éveinek egyik jelentékeny szobrása, kinek nevét főleg mély értelmű szimbolikát kifejező alakokkal díszített síremlékei és két nyilvános emlékszobra: a nemes egyszerüségű bártfai *Erzsébet-királyné emlék* (1903) és a budapesti erőteljes, monumentális *Werbőczy-szobor* (1908) őrzik meg. Tanulmányait 1867. Münchenben Knabl tanár, majd Drezdában Robert Härtel alatt kezdte, fejlődésére elhatározó fontosságú a G. Semper műtermében töltött bécsi és utána az M. Wagmüller alatt töltött müncheni évek voltak. Tanulmányútjai Francia-, Spanyol- és Olaszországba is vezették. 1880 óta Budapesten telepedett le. Bécsi korszakának alkotásai: a *király és királyné medaillonképe* az 1873-i bécsi világkiállítás rotundáján és a műtörténeti múzeumon *Athenodoros* és *Dioskorides* szobra (1874). Első budapesti szobrai az Operaház díszítésére készültek a 80-as évek elején: *Arezzo*, *Pergolese*, *Orlando di Lasso*, *Thalia* állószobrai és az udvari páholy oszlopán a négy hangnemet személyesítő *Quartett*, melyekkel csaknem egyidejűek az Andrássy-úti Megyeri Krausz- és Sváb-paloták szobrászi díszei, köztük legkiválóbb a magyaros ízű csókolódzó párt ábrázoló kút-szobor, a Krausz-palotában, továbbá a Vigadó kistermének *Füredi Mihály* után mintázott népdal-szobra. A 80-as évek végétől indult meg síremlékeinek hosszú sorozata. Szinte különös, hogy a jó kedélyéről és humoráról híres művész a síremlékek e mély érzésű, invencióban kifogyhatlan alakjaiban fejezte ki leghiánytalanabbul magát. Legnevezetesebbek: *Huszár Adolf szobrász emléke* a keresztre támaszkodó párkával, a *Frohner*, *Linzer család*, továbbá a régi egyptomi stilusú *Moskovitz-emlék* a zsidó-temetőben, *Ligeti Antal* festő, *Vajda János* költő *síremléke* a lantra hulló haldokló hattyúval, Pulszky Ferenc *Minerva hermája*, *Péterffy Jenő* író, *Kamermayer* polgármester emléke az ülő Klióval, *Lipthay Béla báró em-*

léke a fáklyát oltó hatalmas géniusszal, *Csemegi Károly* jogtudós, valamint *Petényiné Megyeri Krausz Paula* síremléke a sírlámpákból olajt kiöntő fenséges nőalakkal. A 90-es évek végén ő készítette a *bánhidai millenniumi emléket* és a budai királyi palota hatalmas *Turulját*, nemkülönben az Igazságügyi palotán a *Vádló és Védő* patetikus alakjait, résztvett továbbá több-kevesebb eredménnyel az 1900-as évek nagy emlékszobor-pályázatain, mint az Erzsébet-, Kossuth- és Vörösmarty-pályázatokon. A Szépm. Múz. modern szoborgyűjteményében két szobra képviseli: a *Halál géniusza* (bronz), *Tanulmányfej a Lipthay-síremlékhez* (márvány). F. B.

3. *D. Lipót*, rabbi, szül. Vágújhelyen 1845., megh. Güstrowban (Mecklenburg) 1876. Hildesheimer Izráel (l. o.) tanítványa volt, majd elvégezte a berlini egyetemet és Güstrowban lett rabbi. Tanulmányai a Berliner-féle Magazin für jüdische Geschichte und Litteratur-ban jelentek meg. Önálló művei: *Die Alexandersage in Talmud und Midrasch* (1873); *Geschichte der Juden in Mecklenburg von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* (1874). Hitszónoklatai *Aus der Zeit auf der Kanzel* címen jelentek meg. S. R.

Döntések *(Sáálósz utsuvósz)*, l. *Responsumok*.

Dormándi *László**, regény- és novellaíró, szül. 1898. *Vihar* és *Tűzsárkány* c. regénye a modern korban játszik, *Sólyommadár* c. regénye Balassi Bálint életéből meríti tárgyát. Igen sok novellája jelent meg Az Ujság, A Hét, Magyar Hirlap, Korunk, Magyar Irás hasábjain. A Pantheon-könyvkiadó igazgatója. K. A.

Dov Ber ben Feiwel, rabbi. Atyja Stomfán működött. A Lengyelországból kiüldözöttek közül való, sok hánykódás után 1720. telepedett le Pozsonyban. Halachikus munkájának címe: *Beér Tov*, Altonában jelent meg 1737. Kortársai jeles tudását dícsérik.

Doxologia. Istendícséret, mint valamely Zsoltárnak vagy zsoltárgyüjteménynek befejező mondata. Ilyenek találhatók 41. zs. 14; 72. 18; 89. 53; és 106. 46.

Drégely *Gábor*, színműíró, szül. Budapesten 1883. Elvégezte a műegyetemet és mint mérnök Budapest székesfőváros szolgálatába állott. 1903-ban jelent meg *Lelkek* c. regénye. 1908-ban nagy sikere volt *A szerencse fia* c. szatirikus vígjátékával, amely az első világjáró magyar darab lett. Későbbi színművei közül a legnagyobb siker *Kisasszony férje* c. vígjátéknak jutott, amely szintén bejárta a külföldi színpadokat. Egyéb darabjai közül *Az isteni szikra* és a Liptai Károllyal együtt írt *A vörös ember* aratott sikert. Ereje nem annyira színdarabjainak felépítésében vagy dialogusának elmésségében van, mint inkabb olykor ellenállhatatlanul ható mulatságos helyzetek teremtésében. Irt több operettlibrettót is. Sz. G.

Drétoma *(Drjetoma*, Cs.-Szl.), kisk. Trencsén vm. 1533 lak. A D.-i (statusquo) hitközség 1843 ápr. 5. alakult meg. Alapitói Pollák Kálmán és Weil Sámuel kereskedők voltak. A hitközség első rabbija Stern Mózes volt, aki 1867. bekövetkezett haláláig működött. Rajta kívül csak egy rabbija volt még a hitközségnek, Deutsch Dávid. Az ő halála után a hitközség nem töltötte be a rabbiszéket. Egyidőben a hitközségnek 85 adófizetője volt, akiknek száma az utolsó évtizedekben nagyon megcsappant, ami a hitközség elszegényedését vonta maga után. A 70-es években épült a hitközség temploma a tagok önkéntes adományaiból. Egyetlen intézménye: a Chevra Kadisa. A hitközség területén született Fuchs Sámuel Luxemburg főrabbija. A tagok közül Schlesinger Sándor vezet nagyobb mintagazdaságot. A hitközség 1200 čK-s évi költségvetéssel dolgozik. Aanyakönyvi területéhez 12 község tartozik. Léleszáma 50, családok száma 8, adót 25-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 6 gazdálkodó, 5 kereskedő és 13 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Feitl Sámuel elnök, Weil Sámuel pénztárnok, Weil Dávid templomi előljáró és Langfelder Miksa, a Chevra Kadisa elnöke.

Drexler *Miksa*, rabbi, szül. a fejérmegyei Tabajdon 1883 okt. 23. 1903—08-ig a budapesti Rabbiképző növendéke. Oxfordban irodalmi kutatásokat végzett. 1906-ban avatták Budapesten bölcsészdoktorrá, 1909. rabbivá. Ugyanebben az esztendőben Szarvasra került, de itteni rabbiállásában csak egy évig működött. 1910 óta temesvári főrabbi. *Az aszketizmus állása a zsidó vallásos irodalomban* c. műve Budapesten jelent meg. 1906.. Cikkeit a Magyar Zsidó Almanach, a Mult és Jövő, a Temesvári Hirlap és a Neue Zeit közli. F. D.

Drong. *(j.) Fajankó.* A hórihorgas, szegletes emberre is mondják.

Drosegeschenk *(j.)*. Prédikációs ajándék. A vőlegénynek adott nászajándék, abból az alkalomból, hogy talmudikus képzettségének bemutatása végett a zsinagógában, vagy a lakásán talmudikus előadást tart. A *dróso*-t (prédikáció, előadás) az esküvőt megelőző szombaton mondja el a vőlegény.

Drósó *(derasá, h.)*. Prédikáció.

Drucker *Géza*, nagyiparos, szül. Budapesten 1871 jún. 3. Középiskolai és jogi tanulmányai elvégzése után belépett atyja, D. Mór konfekciógyárába. A háború után a cég posztó- és bélésáru nagyüzemmé alakult át s részvénytársaság lett, melynek D. az elnöke. Ezenkívül elnöke még a Győri Textilműveknek, társelnöke az Országos Hitelvédő Egyletnek, tb. elnöke a Hitelezői Védegyletnek, alelnöke az Omke-nek, tagja a Kereskedelmi Akadémia vezérlőbizottságának s igazgatósági tagja számos vállalatnak. 1924-ben a kereskedelem terén szerzett nagy érdemei elismeréséül kormányfőtanácsossá nevezték ki. 1928-ban a Kereskedelmi és Iparkamara a Felsőház póttagjává választotta. V. A.

Dukesz, 1. *Izsák Wolf*, galántai rabbi a XVIII. század közepén. Az ő működése alatt építették és avatták fel a galántai templomot 1757. Később Ausseeben lett rabbi.

2. *D. Lipót*, hebraista, szül. Pozsonyban 1810., megh. Bécsben 1891. Teológiai tanulmányait a pozsonyi és würzburgi talmudiskolákon végezte. A középkori zsidó irodalom kiváló kutatója volt. Végigjárta Középeurópa jelentékenyebb

könyvtárait és mindenütt addig ismeretlen zsidó kéziratokat fedezett fel, amelyeknek szakszerű feldolgozásával és éleselméjű kommentálásával nagymértékben hozzájárult a középkori zsidó irodalom kincseinek nyilvánosságra hozatalához és nyelvtani meg irodalmi szempontból való alapos kiaknázásához. Sok kisebb tanulmánya jelent meg a zsidó szaklapokban, elsősorban az Orientben és a Lőw Lípót szerkesztette Ben Chananjaban. Önálló munkái, amelyek nemcsak zsidó, hanem keresztény hebraista körökben is nem közönséges méltánylásban részesültek, a következők: *Ehrensäulen und Denksteine zu einem künftigen Pantheon hebräischer Dichter* (1837); *Raschi über den Pentateuch in deutscher Übersetzung* (1838); *Moses ben Esra* (1839); *Rabbinische Blumenlese* (1844); *Die Sprache der Mischna* (1846); *Die ältesten hebräischen Exegeten, Grammatiker und Lexicographen* (1844); *Salomo ben Gabirol* (1860); *Philosophisches aus dem zehnten Jahrhundert* (1868). S. R.

Dukla *Izsák Hálévy*, rabbi (1759–1762). Előbb Duklán, később Zilzben működött. A pozsonyi hitközség 1759. választotta meg. főrabbijává. A nagy jesiva vezetése alatt egyre fejlődött, de a hitközségben szomorú viszály dühöngött az állítólagos szabbateusok ellen (l. *Eibenschütz*). D. 1762-ben halt meg Pozsonyban. Hátrahagyott műveit 1787. unokája adta ki. Műveinek bővített kiadása Varsóban 1892. *Májne hájesuó* c. alatt jelent meg (l. *Weiss, Abne besz hajócer*).

Dunaföldvár, nagyk., a Duna jobbpartján, Tolna vm.-ben 12,069 magyar lak. A zsidó hitközséget Bergl Ignác kereskedő, Bischit-Salamon gabonakereskedő, Braun Ignác földbérlő alapították 1854. Zsidók már előbb is voltak a községben, de csupán Chevra Kadisájuk volt, amely 1851. kezdte meg működését. A hitközségi keretek később épültek ki. De már alighogy megalakult, minden gondját a hitélet megszilárdítására fordította. Templomot épített és rabbi állást szervezett 1854. Első rabbija Fischer A. E. volt, utána Kohn E. H. került a hitélet élére és mikor ez a községből elköltözött, 1886. dr. Partos Sámuelt választották meg főrabbinak, aki most is még ott működik. Iskolát is nyitott a hitközség. Ez az iskola, amelyben alapítási évében rendszeresítették a magyarnyelvű oktatást, 1862. már nyilvánossági jogot nyert. Az akkori viszonyok között a tanítók gyakran változtak, bár köztük sok jeles tanerő is megfordult, így Ozer Zsigmond és a kiváló héber tudósnak ismert Eisenstädter B. A magyar kultúrába való bekapcsolódását azzal is demonstrálta, hogy már 1867. bevitte a templomba a magyar hitszónoklatot, amivel nagy gonddal rendezett istentiszteleteinek fényét is emelte. A zsidó egyházi élet nagy válsága után a kongresszusi irányhoz csatlakozott, a X. községkerületbe osztatott és mint anyakönyvi területhez hozzácsatolták Bölcskét, Madocsát és Németkért. 1850-ben megalakult a szegények támogatására a Maszkil el Dal és 1868. a nőegylet. A hitközség ma 90 családban 305 lelket számlál 99 adófizetővel. Közöttük 47 kereskedő, 12 iparos, 10 magántisztviselő, 3 mérnök, 2 ügyvéd, 1 orvos, 5 munkás, 2 magánzó, 1 tanító, 3 egyéb. 2 munkanélkül és 1 közadakozásból él. A költségvetés évi 9000 P. A világháborúban 69 tagja vett részt, 9 elesett. Az ellenforradalom súlyos megpróbáltatásokat hozott a hitközségnek; Stärk Endre kereskedőségéd és Stein Sándor bőrkereskedő 1919 augusztusában vértanu-halálthalt. A hitközség előljárósága: König Jakab elnök, Traub Árpád másodelnök, Kovács Henrik, Tusák Simon gondnokok, Gál György pénztárnok, Klein Adolf ellenőr, Lantos Simon jegyző. A Chevra Kadisa elnöke Bleier Lipót, az iskolaszéké Traub Hermann, a nőegyleté Hauber Sándorné.

Dunapataj, nagyk., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 6039 lak. A D.-i orth. hitközség keletkezésére nézve, csak néhány a hitközség levéltárában található hiányos adat szolgál útmutatással. Az alapítási év ismeretlen. Annyi megállapítható, hogy főként Paksról és Hőgyészről bevándorolt kereskedők: Frank Áron Hers, Krausz Salamon, Tauszig Izsák, Hauer Salamon és Breuer Farkas alapították. Ez utóbbi üveges volt és a königgrätzi csatában megsebesült. Első rabbija Basch Manó volt. Érdekes, hogy míg Chevra Kadisája csak 1886. létesült, a hitközség népiskolája már 1830. megvolt s kezdettől fogva magyar nyelven folyt benne az oktatás. A zsidó lakosság adakozásából 1879. épült fel a hitközség temploma. 1921-ben pedig Hahn József vezetése alatt, megalakult a kulturális és jótékonysági célokat szolgáló D.-i Izr. Ifjúsági Működő egylet. A kis hitközségnek a hozzátartozó Ordas és Harta községekkel együtt, lélekszáma 156, a családok száma 59, az adófizetőké 56. A hitközség javarészt kereskedőkből és iparosokból áll. A 20 kereskedő és 12 iparoson kívül van 1 gazdálkodó, 1 ügyvéd, 2 orvos, 3 magántisztviselő, 1 magánzó, 2 munkás és 5 egyéb. 43-an vonultak be a háború idején s közülök öten estek el. Az ellenforradalomnak két áldozata volt: Klein Vilmos 60 éves kereskedő és Pollacsek Sándor vendéglős, akiket agyonlőttek. A hitközség mai vezetősége: Freund Lajos elnök, Hahn Jenő jegyző, Bauer Mór, Klein Jenő. Ungár Áron, Friedmann Adolf, Salamon Lázár, Kurc Sándor, Schulhof Mór, Schulhof Dezső, Rosenfeld Aladár és Bakonyi Aladár választmányi tagok. A Chevra Kadisa elnöke Weisz Mór.

Dunapentele, nagyk., Fejér vm., 4197 lak. Ennek a kis status quo hitközségnek a keletkezésére érdekesen világítanak rá a történelmi dokumentumok és a szájhagyományok. A hitközség alapításának időpontját homály fedi, de a Magyar Nemzeti Múzeum őriz egy nagyon becses s azelőtt a D.-i postaépületbe befalazott emléktáblát, amelynek tanusága szerint D.-n már a rómaiak idejében, Kr. u. III. sz.-ban, is volt zsidó hitközség. A D.-n, az akkor Intercisa nevű római telepen talált emléktáblát egy Cosmus nevű palesztinai ember állította «az örök Istennek». A tábla szövegében előforduló «sinagogae» szóból, de főleg a nehezen kibetűzött szöveg tartalmából arra következtetnek a historikusok, hogy D.-n már azidőtájt fennállott a zsidó hitközség, melynek valószínűleg Cosmus volt az előljárója. A szájhagyomány nem

kevésbbé érdekes. E szerint D. első zsidó lakosa egy proselyta volt, akinek személye körül egész mondakör keletkezett. Állítólag az aradmegyei Simándról származott s ő is, testvére is katolikus pap volt. Mikor áttérésük kitudódott, menekülniök kellett. Fivérét megölték, ő nagy viszontagságok után eljutott D.-re, ahol egy malomban dolgozott. Utódai felvették a «Müller» nevet. Ennek a proselytának a sírköve, melyet a hagyomány szerint maga vésett, ma is ott áll a D.-i temetőben s feliratának különösen két szaváből («gér cedek» — igazságos idegen) következtetni lehet arra, hogy a közszájon forgó mondáknak némi pozitiv alapjuk is van. A hitközség multjával Kramer Simon, «*A dunapentelei zsidó iskola története*» c. munkája foglalkozik. Ebből kitűnik, hogy a XIX. sz. elején már 15—20 zsidó család lakott D.-n, akik 1833. létesítették a Chevra Kadisát. Két év mulva épült fel a templom, melynek telkét a közbirtokosság évi tiz-tiz pengő forint haszonbérért adta ki. Jellemző a hitközség szegénységére, hogy a templom építési költségeinek nagy részét — 250 forintot és 225 forint ára téglát — Mérey László kamarás előlegezte kölcsönképpen. Felekezeti népiskolát 1877. alapított a hitközség, ezt az iskolát azonban 1907. államosították. Nőegylete 1888. alakult. A hitközség első szerződött rabbija Abeles A. H. volt 1855-ig, mikor anyahitközséggé deklarálták D.-t, a sárbogárdi rabbisághoz tartozott. Rabbit két ízben is választott a hitközség, de miután ezek visszaléptek, ténylegesen ma is a sárbogárdi rabbisághoz tartozik. A hitközség, melynek anyakönyvi kerületéhez Adony, Rácalmás és Nagyperkáta tartoznak, 32 családban 110 lelket számlál, akik közt 31 az adófizető. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai közt 1 gazdálkodó, 1 tanító, 12 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 1 nagyiparos, 1 orvos, 2 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 6 iparos, 2 magánzó és 2 egyéb Évi költségvetése 3018 pengő, amelynek egy kis hányadát fordítja filantropikus és szociális célra. A világháborúban részt vett 32 tagja közül öten haltak hősi halált. Az októberi forradalom alatt kifosztották az összes jobbmódú zsidókat, a kommün után — noha egy zsidó sem szerepelt — sokakat bántalmaztak. A hitközség jelenlegi vezetősége: Farkas Sámuel elnök, Hegedüs Nándor alelnök, Szekulesz Mihály pénztáros, Farkas Mihály gondnok és Kramer Simon anyakönyvvezető-jegyző.

Dunaszerdahely (*Dunajská Streda*, Cs.-Szl.). Régi zsidó község. Az Orsz. Levéltárban őrzött 1774. évi összeírás szerint a D.-i rabbinátus alá 121 családfő tartozott, köztük volt sok dohány- és gyertyakereskedő. 1761 óta a következő rabbik működtek D.-en: Simon Dávid, Meisels Raphael Alexander, Deutsch Dávid, Grünsfeld Zalman Leb, Stein Lipmann, Aszód Juda, Aszód Sámuel Áron. R. Juda Aszód alatt nagy jesiva virágzott D.-en.

Duschek *Jakab*, orvos, író, szül. Trieschben (Morvaország) 1820 körül. A pesti egyetemen tanult és ott avatták orvosdoktorrá 1846. Értékes tanulmányokat írt a Löw Lipót-féle «Ben Chananja» folyóirat 1858. és 1860-i évfolyamaiba. Ezenkívül orvosi műve is van *Observationes geographiae-medicinae* (Pertin, 1846). Másik műve *Zur Botanik des Talmuds* (u. o. 1871).

Duschinsky, 1. *Dov Ber*, rabbi, szül. a pozsonymegyei Nádason 1838. Tanulmányainak befejezése után, rabbiképesítését Pozsonyban szerzi. 1866-ban hívták meg a námesztói rabbiszékbe és itt nagy tudásával tekintélyt szerzett. Működési helyén nagy jesivát tartott fenn. Mint az 1868-i kongresszus résztvevője az orthodox felfogást vallotta. Községét 52 esztendőn keresztül vezette, az 1919-i forradalom elpusztította házát, könyveit, iratait. Fiánál Rákospalotán telepedett le és itt maradt élete végéig, 1922-ig. Fiai D. Jakab Kopel, londoni rabbi és héber író és D. Mihály rákospalotai rabbi.

2. *D. Joszéf Cevi*, rabbi, szül. a tolnamegyei Pakson 1868. 1895-ben választják meg Galántára rabbinak, hol nagy és látogatott jesivát tart fenn. Itt működött 1921-ig, mikor Máramaros-Husztra került.

Dux, 1. *Adolf*, író, szül. Pozsonyban 1822 okt. 25., megh. Budapesten 1881 nov. 20. Unokatestvére volt Dukes Lipótnak (l. o.). A bécsi egyetemen tanult jogot és filozófiát, majd a Pressburger Zeitung főmunkatársa, 1855-től kezdve pedig a Pester Lloyd levelezője volt. Ő fordította le először németre Petőfit és Eötvös József verseit; Katona *Bánk bán*-ját. Egyéb tárcái: *Zwo Ungarn* és *Deutsch-Ungarisches* címen jelenik meg.

2. *D. Zsigmond*, festő, szül. Pozsonyban 1826. Arcképeket és bécsi ízű életképeket festett, melyeket 1859—63 között a pesti műegylet, majd 1878—88 között a Képzőművészeti Társulat kiállításain állított ki. Életképei: *Magyar parasztnő gyümölccsel* (1863); *Fürdő nő* (1878); *Jön a szemetes kocsi*, *A hivatalos óra* (1879); *Virágárus leány* (1880); *Ólomöntés* (1884); *Kérvényaláírás a szegények házában* (1885). Pozsonyban Lütgendorf német festőiskolájából Bécsbe került és folytatta tanulmányait, hol utóbb állandóan letelepedett. Az 1860-as években Pesten élt. A budapesti 1888-i őszi kiállításon még szerepelt egy életképével *(A paraszt végrendelkezése)*. Ezután nemsokára meghalt. F. B.

Duytsch *Christian Salomon**, hollandi protestáns lelkész, szül. Temesváron 1734., megh. Mydrechtben 1797. A prágai Talmud-Tórán tanult és 1760. morénu-diplomát kapott, mire visszatért szülővárosába. Vallási kételyei miatt vándorbotot vett kezébe és Lipcsén, Berlinen, Amsterdamon át Londonba jutott. 1767-ben Amsterdamban áttért a protestáns vallásra és harmadszor megnősült. Ezután az utrechti egyetem teológiai fakultását is elvégezte, mire 1777. Mijdrechtben lelkésszé választották meg. Számos egyházi szónoklata megjelent s némelyik nagy olvasóközönségre talált. Ilyen: *Jehova Verheerlijkt door de Erkenning van den waren Messias Jesus Christus*. Főműve: *Israels verlossinge en eeuwige Behoudenis* (3 köt., Amsterdam, 1769—93); továbbá: *Nederlands Deborah 't Middle in Gods Hand tot Redding van't Zinkend Vaderland* (1767 és 1873). V. ö. «Jew. Encicl.» S. R.

E

Éc chájim. *(h.) Az élet fája.* A Tóra-tekercs két rúdja.

Eckfeld *Baruch,* rabbi, szül. Tapolcsányon, megh. Csúzon 1892. Mestere Lichtenstein Hillel (l. o.) kolomeai rabbi volt. 1858-ban foglalta el a csúzi rabbiszéket. 1872-ben megjelentette Lembergben *Peasz Haszóde* c. responsum gyüjteményét. Halála után a második részt is kiadták. A *Toszeftához* is írt kommentárt.

Eckstein *Eliezer,* pesti orth. rabbisági ülnök, megh. Budapesten 1908., ahol 38 éven át töltötte be tisztségét. Előbb Balatonfüreden működött. Mint hitközsége intézményeinek vallási felügyelője fáradságos, szigorú és ritka önzetlen tevékenységet fejtett ki.

Edelmann *Menyhért,* természettudományi író, orvos, szül. Nagyváradon 1862. Cikkei Nemes M. néven napilapokban és folyóiratokban jelentek meg. Művei: *A földrengésről* (Nagyvárad 1886); *Babona és kuruzslás* (Budapest 1889); *Ahol a gond támad* (Nagyvárad 1889); *Az influenzáról* (Budapest 1892). T. Zs.

Edelstein *Bertalan,* rabbi, szül. Budapesten 1876 jún. 26. 1891—1901. a budapesti rabbiképző növendéke. A bölcsészdoktori oklevelet 1900. szerezte a budapesti egyetemen, rabbivá 1902. avatták. 1902-ben a budai hitközség rabbijává választotta, 1924 óta budai főrabbi. Az Országos Rabbiképző Intézet alsó tanfolymán a óraadó teológiai tanár, ahol Bibliát, Talmudot és rendszeres vallástant ad elő. Szerkeszti a Budai Izraelita Hitközség Értesítőjét és rendszeresen feldolgozza a folyóesztendők történetét. *Az Eszter Midrások* (Budapest 1900) c. munkájával a tudományos körök elismerését vívta ki. A tudomány széles területét átfogó cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Magyar Izraelben, az Egyenlőségben, az Országos Egyetértésben, a Mult és Jövőben, a Budai Izraelita Hitközség Értesítőjében, a Blau Emlékkönyvben, az Imit évkönyveiben, a Zsidó évkönyvben, az Izraelita Családi Naptárban, az Irodalomtörténetben, a Frenkel-féle családi Bibliában, a Bloch Emlékkönyvben jelentek meg. F. D.

Eferl. *(Efraim).* Smerl nevű fivérével Ausztriában telepedett meg 1360 körül, azután, hogy a zsidókat kiűzték Magyarországból. Nagyjelentőségű hitelüzletekkel foglalkozott (l. *Smerl).* Bécs városának 1367—1421.-ről való számadási könyvei igen gyakran említenek Magyarországból származó zsidókat s ezekben E. mint Eferlein Juden von Oedenburg szerepel, tehát mint a Sopronból való E. zsidó. Abban az időben még csak kevés zsidónak volt öröklött családi neve, a legtöbbet annak a helységnek a nevével jelölték meg, ahol született, vagy ahonnan elszármazott. U. L.

Efód *(h.),* a zsidó főpap rövid felső köntöse a Biblia korában és méltóságának egyik legfontosabb insignuma lehetett, sőt az ókori felfogás varázserőt is tulajdonított ennek az öltönydarabnak. A főpap belőle meritett ihletet és megvilágosodást funkciója teljesítése közben, különösen, mikor kétséges ügyekben ítélkezett. F. M.

Efrájim. József másodszülött fia *(Móz.* II. 41. 52), aki Mánasse bátyjával együtt éppúgy osztozkodott az örökségben, mint a pátriárka fiai. Tőle származott E. törzse, amely Izráel 12 törzsének egyik leghatalmasabbika lett *(Jós.* 17. 1, 14). Józsua is az E. törzséből származott. Területe a Jordán és a Földközi tenger között nyult el és hegemóniát gyakorolt a többiek fölött. *(Bír.* 11. 6. 8). Ennek a törzsnek egyik városa, Siló volt a központi szentély helye. Mikor Dávid királlyá választása után Judaeába terelődött át a birodalom súlypontja, E. féltékenysége állandóan veszélyeztette a Dávidház uralmát, a felkelés élére állott Rechabeám alatt *(Kir.* I. 11. 29), az E.-i Jeróbeamot segítette trónra és az E.-i Szichem lett az új főváros. Ezentúl E. (néhol József) az egész északi birodalmat is jelenti és a déli birodalommal, Judával szemben a nemzeti elszakadás mélyítésére törekszik, amit a bálványimádással és a sátorosünnep (főzarándokünnep) naptári eltolásával valósított meg. F. M.

Efrájim ben Snéor. Másodszülött fia volt Szerencsés Imrének, II. Lajos kalandos életű alkincstárnokának (l. *Szerencsés).* E., valamint bátyja Ábrahám (l. *Á ben Snéor),* atyjuk kitérése folytán egy teológiai vita középpontjába kerültek (l. *Naftáli),* mert azt kellett eldönteni, hogy atyjuk héber nevét hozzákapcsolhatja-e az előimádkozó a nevükhöz, mikor a Tórához szólítja őket. Ugyanis a zsidó ritus az esetre, ha az apa más vallásra tér át, az öregapa nevének felemlítését írja elő. E. élete végéig hithű zsidó maradt, a budai Zsidó utcában lakott egészen addig, míg Szulejman szultán fivérével és a többi budai zsidóvat együtt Törökországba hurcoltatta. U. L.

Efrájim ha-Kóhén, rabbi, szül. Vilnában 1616., megh. Budán 1678. Az 1648-iki Chmelnicky-féle lázadás menekülésre kényszerítette. Előbb Trebitschben (Morvaország), majd Bródban választották meg rabbinak, 1666. került Budára. Sok nyugalma itt sem volt, mert ellentétes viszonyba került a község egyes tagjaival és emiatt a község elhagyására akarták kényszeríteni. Főművét fia adta ki *Sáár Efráim* címen. Ez a responsumokat tartalmazó munka Sulzbachban jelent meg 1688. Homiletikai munkájának címe: *Machane Efráim.* F. D.

Eger, rtv., Heves vm. 28,753 lak. A (statusquo) hitközség 1843. alakult. Előzőleg csak néhány zsidó család lakott E.-ben, akik bizonyos szervezetben éltek, de kevesen lévén, hitközségbe nem tömörülhettek. Mikor nagyobb arányokban indult meg a zsidók letelepedése, akkor alakult meg csak a hitközség. Alapítói voltak: Schwarc István gőzmalomtulajdonos, Metzner Áron borkereskedő, Pressler Sámuel szeszgyáros, Bródy Jakab gabonakereskedő, Bródy Sándor (l. o.) apja, Binét

Sámuel gazdálkodó stb. Első rabbijául a hitközség Weisz Józsefet választotta meg, aki hosszú évekig vezette nagy odaadással a hitközséget, éppúgy, mint érdemes utódai Schwarc és Schweiger főrabbik. Régi temploma röviddel a hitközség alapítása után épült, 1913. pedig nagyecséri Kánitz Dezső (l. o.) hitközségi elnök kezdeményezésére a hitközségi tagok önkéntes adományaiból Baumhorn Lipót (l. o.) műépítész tervei alapján felépült az új templom, mely E. városának egyik legszebb és legmonumentálisabb épülete. A régi templomot ekkor kultúrházzá alakították át s ez a hitközség kulturális, társadalmi és szellemi életének centruma. 1855-ben a hitközség négy tanerővel népiskolát létesített, melyben kezdettől fogva magyar nyelven folyik az oktatás. Számos intézménye van a hitközségnek. Ezek: a Chevra Kadisa, a Maszkil el Dal egylet, a Nőegylet, a Filléregylet, a Patronage és az Iskolasegélyző egylet, melyek mind kulturális és jótékonysági célokat szolgálnak. A hitközséget mindig kiváló elnökök vezették, akiknek, különösen a jelenlegi elnöknek, nagyecséri Kánitz Dezsőnek agilis és nagy koncepcióra való vezetése alatt a hitközség az ország egyik legvirágzóbb hitközségévé fejlődött. A hitközség 24,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből jelentős összeget fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma kb. 2000, a családok száma kb. 400, adót 340-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 25 gazdálkodó, 7 tanító, 80 kereskedő, 18 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 1 munkás, 3 nagyiparos, 17 orvos, 24 magántisztviselő, 5 vállalkozó, 60 iparos, 5 mérnök, 40 magánzó és 52 egyéb. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 30-an haltak hősi halált. Az 1921 okt. 23-iki budaörsi ütközetben Klausz Imre főiskolai hallgató esett el. A hitközség tagjai közül többen játszanak előkelő szerepet a város társadalmi életében. Nagyobb mintagazdaságokat nagyecséri Kánitz Dezső, özv. Preszler Ármin dr.-né, Grosz József dr., Csillag Mór dr.-né és Czeisler Soma vezetnek. A hitközség mai vezetősége: nagyecséri Kánitz Dezső elnök, Preszler Miklós alelnök, továbbá Fleischmann Vilmos, Biedermann Adolf, Kunovits Jenő, Schwarc Sándor dr., Ungár Ignác, Pollák Dávid, Weinberger Zsigmond, Haller Salamon, Heimler Ede dr., Löw Béla és Pollácsik Jenő, akik az előljárói és egyéb tisztségeket töltik be. Jelentős szerep jutott az egri zsidóság fejlődésének keretében az orthodox hitközségnek is, amely tudós rabbik vezetése alatt a konzervativizmus szilárd centrumává erősödött. Hitéletének élén most a tudományosságáról híres Schreiber Simon főrabbi áll.

Eger, 1. *Akiba*, az idősebb, pozsonyi rabbi, szül. Halberstadtban 1720 körül, megh. Pozsonyban 1758 szept. 17. Húsz éves korában tünt fel, amikor vitába bocsátkozott Eisenstadt Meirrel (l. o.). 1756-ban segédrabbi lett Mózes Charif pozsonyi rabbi mellett. Műve: *Misnasz di R. Akiba* (Fürth 1781), amely különböző Talmudtraktátusokat kommentárokkal látott el; több responsum, *Bené Achuvah* címen Prágában jelent meg (1819) Eybenschütz Jonathán kiadásában. (Életét és műveit Steinschneider is említi az Erschés Gruberféle Encyclopediában, továbbá Auerbach: *Gesch. d. israelit. Gemeinde in Halberstadt.)* S. R.

2. *E. Akiba*, a flatalabb *(Akiba ben Moses Guensl)*, híres talmudtudós rabbi, az orthodoxia előharcosa, szül. Kismartonban 1761 nov. 8., megh. Posenben 1837 okt. 12. Anyai nagyatyja Eger Akiba pozsonyi rabbi (megh. 1758) volt, akinek ősei a csehországi Egerből származtak. A Talmudba nagybátyja, az akkor Breslauban működő Eger Wolf vezette be. Már flatal korában oly jelentékeny tudós volt, hogy a gazdag Margolioth, lissai kereskedő leányát adta hozzá feleségül. Ezért nem is fogadott el jövedelemmel járó rabbiállást, míg az 1791-i lissai tűz el nem pusztította apósa vagyonát. Ekkor elfogadta a friedlandi hitközség meghívását. Már ekkor internacionális hírű tudós volt a hithű zsidók körében. Állását nemsokára fölcserélte a poseni főrabbiséggal, leányát pedig Szófer Mózeshez adta nőül. Aktivitása poseni főrabbi korában kezdődik. A konzervativ zsidóság minden vallási kérdésben kikérte véleményét s ő rendkívül rigorózusan döntött. A reformoknak felesküdt ellensége volt s a szertartásokban semmiféle változtatást nem engedélyezett. Álláspontját így fejezte ki: «Ha valaki csak egy ezredrészét akarná megváltoztatni a mi rabbijaink szavainak, az az egész Tórát rombadönti.» A világi tárgyak tanítását is ellenezte s e célra csupán napi két órát engedélyezett, mikor a porosz kormány a kötelező oktatást a zsidóknak is előírta. Mégis szelidebb és engedékenyebb volt e tekintetben vejénél, Szófer Mózesnél és a többi konzervativ rabbinál. Jósága és szelidsége határtalan volt. Dacára gyenge fizikumának és nagy elfoglaltságának, egész éjjeleket töltött betegek mellett; életének utolsó évében, az 1837. kolerajárvány idején pedig olyan önzetlen ápolói tevékenységet fejtett ki, hogy III. Frigyes Vilmos porosz király is nyomatékosan kifejezést adott elismerésének a tartományfőnökhöz intézett leiratában. Utóda hasonlóan nagytudású fia, R. Salomo b. A. E. lett (1785—1852). Művei közül kiadták a következőket: *Chilluka de Rabbanan*, amely Niszim Gerondinak a Bábá Mecia traktátushoz írt kommentárjait jegyzeteli (1822); *Responsa* (Varsó 1834 és számos kiadás); *Derus we-Chiddus*, homiliák és talmudmagyarázatok (1839); *Rendszeres talmudglosszák a prágai kiadáshoz* (1830—34) és *varsóihoz*, (1860—63); *Toszófósz*, glosszák a Misna altonai kiadásához (1841—45) és u. a. a varsóihoz (1862—67); *Chiddusé R. Akiba Eger*, szintén glosszák különböző Talmud-traktátusokhoz (Berlin 1858); u. a. a königsbergi 1858. Sulchan-Áruch kiadásban a *Jóre Deá*-hoz; u. a. az *Orach Chájim*-hoz (Berlin 1862); u. a. a *Chósen Mispot* és *Even ha-Ézer*-hez (Thorn 1869). Későbbi responsumait összegyüjtötte és kiadta Isaac Caro Bécsben 1889. Életrajzát reformerrabbik írták meg, így: Kaempf, *Biographie des Hochberühmten Hochseligen Herrn Akiba Eger, Oberrabbiner zu Posen* (Lissa 1838). Azonkívül fiai, az *Orach Chájim* berlini kiadásának bevezetésében (1862) és a *Chut-Hamesulos*-ban (Paks 1887). E. erkölcsi végrendelete *Cévoósz ha-Geónim* c. Varsóban jelent meg 1875. Azonkívül:

Lewysohn, *Vollständige Biographie des R. A. E.* (1875). S. R.

Egészségügyi törvények. A testi épség, az egészség és élet megőrzése a judaizmus felfogása szerint vallási parancsolat. A bibliai törvények egészségügyi részét a legújabb korig nem tudták megközelíteni törvényhozás útján a modern államok. A Biblia törvényhozását szem előtt tartva mondja a Talmud: «Élj általuk, de ne halj meg általuk» (*Jóma* 85b, a *Levit.* 18. 5 alapján). Ezt az alapelvet tartották szem előtt a talmudszerző rabbik és a későbbi törvénymagyarázók, amikor kijelentették, hogy életveszedelem esetében minden törvény ideiglenesen felfüggeszthető, kivévén az idolatriára, fajtalanságra és gyilkosságra vonatkozó törvényeket, amelyeket akkor sem szabad megszegni, ha életveszély fenyeget (*Peszáchim* 25a, Maimonides *Jad Hachazaka: Jeszóde haTóra* 5. 7). Az egészség elhanyagolását a zsidó felfogás mindenkor bűnnek tekintette, így a nazirokat, akik minden testiségtől tartózkodtak s ok nélküli bőjtökkel sanyargatták magukat, bűnözőknek tekintették. A tisztaság, amely a bibliai E. célja, nem csupán a testi, hanem az erkölcsi és vallásos tisztaságot is felöleli. A régi zsidó államban nem volt külön közigazgatási szerv a közegészségügyre vonatkozóan, ámbár a levitákból álló rendészet ennek ellenőrzésére számos esetben fel volt jogosítva. A ragályos betegeket, mint a leprásokat, bujakórosokat, a papokhoz utalták, ámbár a régi zsidóknál nem a papok voltak kizárólag az orvosok, hanem hivatásos orvosaik is voltak (l. *Orvostudomány* címszót). A Talmud említi, hogy a jeruzsálemi Nagy Templomban alkalmazva volt egy hivatásos orvos, aki a papság egészségét rendszeres felügyelet alatt tartotta (*Sekálim* 5. 12). A talmudi korszakban minden helyiségnek megvolt az orvosa, aki felügyelni tartozott a circumcisióra, de egyszersmind a közegészségügyre is. A tudósoknak meg volt tiltva, hogy olyan községben éljenek, ahol nem volt orvos (*Szanhedrin* 17b; *Majmuni I. H. Déót* 4. 23). A rabbiknak különböző intézkedéseik voltak a napi étrendre vonatkozólag, egyszersmind pedig különböző rendszabályokkal gondoskodtak a község egészségügyéről. Különös nyomatékkal előírták a kora reggeli étkezést s ezt R. Akiba testamentumában flainak is utasításul adja (*Peszáchim* 112a, *Bábá Mecia* 107b). Hasonló intézkedések voltak még a következők: Senkit sem szabad kényszeríteni az evésre; meg kell várni, amíg valaki megéhezik (*Beráchót* 62b); nem szabad mohón enni (u. o. 54a), sem evés közben beszélni (*Taánit* 5b). A rabbik még külön részletesen előírták az ételeket is, amelyeket szabad volt fogyasztani s azokat is, amelyek tiltva voltak, jóllehet a Biblia is megnevezi a tiltott állatokat. Leginkább a búzakenyeret, a megengedett állatok húsát és az óbort ajánlották (*Peszáchim* 42a), de a sót és a forró levest mindenekelőtt követelménynek tartották az ebédnél (*Beráchót* 44a); «minden hús után sót, minden italra vizet», így szól az utasítás (u. o. 40a). Házi tisztaságra különösen gondoltak. Elő volt írva az állatok véres részeinek hamuval és az excrementumoknak földdel való befedése a főzőhelyiségen kívüli udvarban (*Levit.* 17. 13; *Deuter.* 18. 12—15). Bőrcserző helyeket és temetőket csak a város határán túl ötven ölnyire volt szabad felállítani s állati hullákat sem volt szabad közelebb elföldelni; a cserzőket pedig ezen a határon belül is csupán a helység keleti oldalán tűrték, hogy a nyugati szél a kellemetlen illatot tovább vigye. A taposómalmokat szintén a község határától ötven ölre volt szabad felállítani (*Bábá Batra* 24b, 25a; *Zekénim* 10. 2, 3; *Chósen Mispot* 155, 22—23). Kimchi Dávid középkori provencei exegeta egy helyből arra következtet, hogy a Jeruzsálem falain kívülső Hinnom-völgyében örök-tűz égett, amely a város elhasznált szennyes feleslegeinek elégetésére szolgált. A leprától való óvakodást teljesen kidolgozott izoláló rendszer segítette elő (*Levit.* 13. 1—30, 47—59; u. o. 14. 33—48; *Szifra* 60a; *Negáim* 3. 1, 2, 4, 11. 1, 8. 2, 4, *Chullin* 141a, 1, 7, 9; 6. 7, 8; 9. 2, 9b és köv.). Kitűnően ismerték ezt a betegséget, amelyen azonban segíteni természetesen nem tudtak, jóllehet gyógyítását megpróbálták; de óvórendszabályokat internálással annál nagyobb mértékben alkalmaztak, hogy az infekciót elkerüljék. Néha azonban az eccemát is leprának minősítették, mint némely leírásból következtetni lehet. A tisztaságra vonatkozó bibliai törvényhozást a Talmud rabbijai oly részletesen kiegészítették, hogy az a Misnának egy egész szakaszát teszi ki (*Tehórót*). Ezek a törvények két részre oszlanak: olyanokra, amelyek a test tisztátalanságát (ragályos betegségnél, menstruációnál, nemi betegségeknél stb.) megakadályozzák és olyanokra, amelyek az érintkezést tisztátalan tárgyakkal vagy személyekkel, vagy hullákkal szabályozzák. Ily esetben az izolálás módszerét alkalmazták, továbbá a részletesen előírt fürdést és lemosási módszereket, miáltal kétségtelenül elejét vették számos ragálynak, ami a Keleten állandóan pusztított. A rabbik az E.-et sokkal rigorózusabban fogták fel és alkalmazták, mint a tisztán rituális törvényeket: «Sokkal nagyobb gondot kell fordítani azokra az esetekre, amelyek veszedelmet vonhatnak maguk után, mint azokra, amelyek csupán rituális természetűek» (*Chullin* 10a). Tilos volt p. o. olyan állat húsát megenni, amelyik mérget vett be, továbbá húst és halat együtt enni vagy olyan vizet inni, amelyet éjjel fedetlenül hagytak. Veszedelmesnek tartották a *tekufó*, az időszak beálltával esővíz ivását. Ragály esetén a rabbik az otthoni tartózkodást és a társaság elkerülését ajánlották (*Bábá Káma* 60b). A kilehelés veszélyességet is ismerték, azt veszélyesnek tartották s eltiltották étkezésnél a fedetlen testrészek érintését, a kenyérnek a hónalj alatti vitelét, a pénz szájba vevését, a táplálékoknak ágy alá való helyezését (*Jerus. Terumót* 8. 3; *Jóre Deá* 116. 4, 8). Tiltva volt tisztátalan edényekből enni vagy olyan edényekből, amelyeknek nem volt meghatározott rendeltetésük, vagy lemosatlan kézzel enni (l. *Kézmosás*). Úgy ezen, mint számos más hasonló E.-t a rabbik ezzel a bibliai kitétellel okoltak: «Ti pedig ne tegyétek lelketeket ocsmánnyá»

(Levit. 20. 25). A kéz- és arcmosást reggel és este, a kézmosást külön minden étkezés előtt és tisztálkodás után rendkívül szigorúan vették, úgy, hogy erre külön benedikciót írtak elő. *(Orach Chájim* 116: 4—7). Az étkezés előtti kézmosás leöntéssel, azaz folyó vízzel, részletesen előírt cerimónia volt, amely máig érintetlenül fennmaradt. A kézmosáshoz használt edény térfogatát is meghatározták, úgyszintén a víz minőségét. Ezek a tisztasági intézkedések és a részletesen előírt rituális fürdés, (l. *Mikvó)* nem csekély okai voltak annak, hogy a zsidóság a későbbi korok borzalmait, a vaskos középkori tudatlanság következtében mindenütt elterjedt járványokat túlélte, sőt a kolera feltűnő módon megkímélte őket (l. *Kátmérgezés* alatt is). A rabbik a Talmudban az alvásról is intézkedtek. Eltiltották az étkezés utáni közvetlen lefekvést s azt tanácsolták, hogy előbb a bal, később a jobb oldalon kell feküdni. Maimonides, aki korának híres orvosa volt, a sexuális élettel is kimerítően foglalkozik s előírja annak a test ép fenntartása és magas kor elérése érdekében való gyakorlását, meghatározva annak ídejét. A testi épség biztosításáról a rendészeti törvények intézkednek. Aki magát önként veszélynek tette ki, azt ütlegelésre ítélték, mert az életet nem az ember, hanem Isten tulajdonának tekintette a zsidó erkölcsi felfogás *(Chósen Mispot* 427: 9—10, 116: 5). S. R.

Irodalom. Saalschütz, Das mosaische Recht (Berlin 1853); Bloch Mózes, Das Polizeirecht im Talmud (Budapest 1879; De Sola, Sanatory Institutions of the Hebrews; Rabinovitz, La Médicine du Talmud (Paris 1880). Fishberg, Jew. Enc.

Egger *Dávid*, ötvös. Az 1870—80-as években a legkiválóbb ötvösművészek egyike, ki az Egger testvérek aranyműves és régiségkereskedő cég budapesti főnöke volt. 1880-ban Stefánia főhercegnő részére ő készítette Budapest főváros nászajándékát, mely egy magyaros stílusban tervezett teljes ékszerkészletből állott. Fölülmulhatlan ügyességgel utánozta a régi zománcok minden faját, de működését félbenhagyta mielőtt gazdag tapasztalatait a modern zománc terén felhasználhatta volna. A magyar főpapok közül különösen Ipolyi Arnold püspök foglalkoztatta. Az Egger-műhelyből való az Orsz. Iparművészeti Múzeumban egy szenteltvíztartó arany-zománc dísszel. F. B.

Egri *Viktor*, regény- és novellaíró, szül. Nagyszombaton 1898. Sokat ír és műveit a biztos konstrukció jellemzi. Regényei: *A rácsablakos ház; Demeter megtérése; Felkel a nap.* Novellásköteteé *Pierre találkozása* címen jelent meg. K. A.

Egry, *Aurél**, ügyvéd, jogtudós, szül. Budapesten 1874 febr. 13. A budapesti egyetemen tanult, majd ügyvéd lett a fővárosban, ahol mint kereskedelmi jogász korán kitünt. A világháború alatt részt vett minden fontosabb gazdasági vonatkozású jogalkotásban, így a Tisza-kormány megbízásából ő dolgozta ki a Pénzintézeti Központ és a Haditermény r.-t. szervezetét, a békekötések alkalmával és más fontos alkalmakkor a kormányok többször küldték ki E.-t tárgyalásokra úgy a jóvátételi bizottságokhoz, mint a döntőbíróságokhoz. Szakkörökben európai hírű pénzügyi jogásznak ismerik. A Felsőház megalakulásakor 1927. felsőházi taggá nevezték ki. Számos szaktanulmányt írt. Önállóan megjelent művei: *A részvénytársasági közgyűlési határozatoknak megtámadása* (1904); *A részvénytársaság alapszabályai* (1906).

Egyenjogosító törekvés. A zsidóság évszázadokon át tartott elnyomottságának megszüntetésére irányuló kezdeményezést II. József császár, a kalapos király, indította meg. 1780 novemberében lépett a trónra és már 1781 máj. 13. elrerendelte, hogy a zsidóság «az ország nagyobb hasznára váljék, mint eddig volt korlátolt kereskedése és felvilágosodása miatt» ezentúl csak istentiszteleteinél tartsa meg a héber nyelvet, egyébként az ország nyelvét használja írásban. Parancsolja, hogy a zsidók iskolákat állítsanak fel, minden nyilvános iskolát látogathatnak, megengedi, hogy földmíveléssel foglalkozzanak, földbirtokot bérelhessenek; szabó-, varga-, kőmíves-. ácsmesterséget, műasztalosságot, festészetet, szobrászatot, gyáripart űzhessenek; «a szélesebb körű kereset és karjaik hasznosítása, a gyűlöletes korlátozó törvények és megvetést keltő jelvények eltörlése elő fogja segíteni sajátos előítéleteik kiirtását, úgy hogy az állam hasznos polgáraivá lesznek.» A rendelet közzététele a magyar kancellária késedelmezése miatt, mivel az a megyék informáló véleményét nem tudta kellő időben megkapni, két évig késett. Végül mégis a kancellária is helyeselte az uralkodói szempontokat, sőt azt ís ajánlotta, hogy «az egyenjogosító törekvés mellett az előkelő zsidókat nem tiltaná el a kardviseléstől sem és hogy a külső különbséget azáltal is megszüntetendőnek véli, hogy a zsidók többé ne viselhessenek szakállt.» II. József elfogadta a kancellária javaslatát, 1785. eltörölte a megszégyenítő zsidó személyi vámot és megszüntette a türelmi adónak (l. o.) legalább a bántó címét és a zsidó-adót, mert a kincstár e jövedelemről lemondani nem tudott, azontúl «kamerális taksa» címen szedette be. II. József egyenjogosító törekvései érthetően nagy változást idéztek elő a magyar zsidóság helyzetében. Általában úgy hitték, hogy II. József polgárjogot adott a zsidóknak, pedig a polgárjogot csak 1867. kapta meg a zsidóság az emancipációval (l. o.). A városok mégis türelmetlenkedni kezdtek, főleg a zsidók betelepülése ellen, mert 1783. «Systematica gentis judaicae regulatio» címen kiadott rendelet megadta a szabad költözködés lehetőségét a zsidók számára, csupán a bányavárosok maradtak továbbra is elzárva előlük. Az iskolázás jogával az egyetemeket is hallgathatták és közgazdasági tevékenységüket minden irányban fejleszthették. A rendelet megnyitásának évében már iskolát nyit Pozsony, majd Óbuda, Miskolc — melyről Kazinczy Ferenc, mint tanfelügyelő a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott — Nagykároly, Vágújhely, Trencsén, Sátoraljaújhely, Nagyvárad, Lovasberény. Ahol egy község nem bírta a maga erejéből iskoláját fenntartani, ott támogatásra kötelezték magukat a környék községei. Így az óbudai iskola fenntartásához hozzájárultak Vörösvár, Zsámbék, Tétény, Tinnye, Abony, Irsa, Gyón, Dabas, Szele, Apostag, Aszód, Pécel és Domony zsidó lakosai. A tudományos pályákon is meg-

kezdődik a zsidó tehetségek kibontakozása. A kereskedelmi vállalatok gyors lendülettel fejlődtek és egy 1803-beli lajstrom szerint már jelentős számú nagykereskedő volt Pesten (l. *Kereskedelem).* A földmívelés felé is igyekeztek orientálódni, de a nagyobbarányú akciók még megtörtek a vármegyék ellenkezésein. A városok a zsidók településének igyekeztek gátat vetni és szabadalmaikra való hivatkozással megtagadták a letelepülési engedélyeket, II. József azonban megszüntette a városok külön jogszabályait, királyi biztosokkal irányíttatta a városok belügyeit és megszüntette a megyék kiváltságait is. Az eddig falvakba kényszerült zsidók javarészt beköltöztek a városokba, a királyi biztosok védelme alatt számos város zsidó lakossága erősen meggyarapodott (l. *Zsidó községek).* A városokban, ha személyi és jogbiztonságuk most kedvező is volt, a zsidó iparosok (l. *Ipar)* megelhetési lehetősége egyáltalán nem javult meg, mert a zsidó iparos céhen kívül állott, csak zsidó városrészben lakhatott és csak zsidók számára dolgozhatott. Az a szabályszerűség, ami II. József uralkodói cselekedeteiben megnyilvánult, alig egy évtizedig tartott, mert a nagybeteg uralkodó, testben és lélekben megtörve, nem tudott ellentállni az ország alkotmányos követeléseinek és a jobbágyságra s a toleranciára vonatkozó rendeletein kívül, minden intézkedését visszavonta 1790 febr. 20. bekövetkezett halála előtt. Amint II. Józsefet eltemették, a megyék országszerte a múlt visszaállítását követelték. A városok is úgy vélték, hogy feléledtek régi szabadalmaik és a II. József védelme alatt letelepülteket kiutasították. A helytartóság védelmébe vette a zsidókat, de csak Pest vonta vissza a határozatát és Nagyszombatban sikerült a határozat végrehajtását elodázni. Az 1790-i, Lipót császár és király által egybehívott országgyűlés elé a zsidóság terjedelmes beadványt terjesztett, amelyben a polgári jogok megadását kérte. Az országgyűlés ekkor hozta az 1790 : XXXVIII. «De Judaeis» (l. o.) címmel ellátott törvénycikket, amely alkotmányosan szentesítette a II. József által életbehívott helyzetet. Ez a törvénycikk egészen 1840-ig szabályozta a zsidók jogi helyzetét, pedig az ezt megelőző idők szabadelvű törekvései könnyen megszerezhették volna a zsidók számára a polgári egyenjogúságot, de hosszú időn keresztül nem tarthattak országgyűléseket. Az 1825-i országgyűlés után valószínűnek tetszett, hogy az emberi jogok kiterjesztésére irányuló szabadelvű áramlatok a legkedvezőbb fordulatot adják a zsidóügynek, de a későbbi országgyűléseknek annyi sürgős teendője volt, hogy a zsidók ügyére nem kerülhetett sor, pedig a zsidóság minden országgyűlésnek felhívta a figyelmét erre a problémára. Csak az 1832-i országgyűlésen hozhatta szóba a szabadelvű reformpárt — melynek élén Kölcsei és Deák állottak — a közterhek viselésének kérdését és követelte a zsidóság számára az adóztatásnál az egyenlő elbánást. A parlament a javaslatot elfogadta, de a király nem szentesítette a törvényt, mert a kincstár nem mondhatott le a külön zsidójövedelemről (l. *Türelmi adó).* Csak 1840-ben jutott hozzá a zsidóság, ha teljesen nem is, de legalább a jogok fokozatos kiterjesztése alapján a polgáriasodás korszakához (l. *Jogkiterjesztés),* amely megadta a szabad letelepülés jogát, biztosította a szabad kereskedelmet s ipart, lehetővé tette a tudományos és művészeti pályákon való elhelyezkedést, megengedte a polgári ingatlanszerzést is és az anyakönyvvezetés kötelezővétételével az államalkotó néprétegek sorába léptette a zsidóságot, mint felekezetet. U. L.

Egyenjogosítás, l. *Emancipáció.*

Egyenlőség. A Biblia szerint minden ember egyenlő. A Biblia az E.-t Istentől megszentelt és ember által el nem pusztítható, természetes jónak tartja, amelynek biztosítékai a törvényben vannak lefektetve. A benszülött és az idegen között a törvény nem tesz semmi különbséget. Ezt a törvény előtti E.-et a Biblia többször is hangoztatta olyan időben, amikor az idegenben mindenütt csak ellenséget, az alacsonyabb születésű emberben pedig szolgaságra ítélt egyént láttak. Judeában a törvény mindenkit egyformán védett és mindenki számára nyitva volt az út, hogy a legmagasabb méltóságig emelkedhessen, vagyont szerezhessen, kereskedelemmel és iparral szabadon foglalkozhasson. A bírákat és az államhatalmat gyakorló magasabb hivatalnokokat a nép maga választotta, kizárólag az érdemek, a jellem és a tehetség tekintetbe vételével. A papok és a leviták sem élveztek semmi előnyt a törvény előtt, sőt egy szabály kifejezetten mondja is, hogy «a bűnöst még az oltártól is el kell hurcolni, hogy bűnhődhessen» *(Mózes* II. 12. 14) A nép beosztása papokra, levitákra és izraelitákra tagozódott, amely mellett a Talmud még 7 osztályt sorol fel (papi méltóságra méltatlanok, prozeliták, szabadosok, fattyúk, gibeoniták, idegenek és találtak). Ez csupán a templomi szolgálatra, a tized szolgáltatására és a házassagkötésre vonatkozott, anélkül azonban, hogy az állam polgárainak törvényelőtti E.-ét érintette volna. A Talmud később megszüntette az egyes érvényben levő kivételes törvényeket és a második zsidó állam megalakulásakor a törzsek közötti különbség is megszünt. Az államiság megszünte után is sűrűn hangoztatott a Talmud az E-re vonatkozó tanításokat. Rabbi Akiba mondotta: «A mű teszi az ember értékét. Vállalj el minden munkát s ne mondd, hogy: én pap vagyok, nagy ember, reám nem kötelező a munka.» Hogy az embereket egymástól mennyire csupán belső értékük szempontjából különböztették meg, arra nézve jellemző Ben Zóma híres mondása: «Ki a bölcs? Aki minden embertől tanul. Ki a hős? Aki önmagát legyőzi. Ki a gazdag? Aki kevéssel megelégszik.» V. A.

Egyenlőség, zsidó politikai hetilap. Megjelenik Budapesten. Alapította Bogdányi Mór (l. o.) 1881. Megindulása a tiszaeszlári pör (l. o.) idejére esett s szorosan össze is függött vele. A tiszaeszlári pör idején naponta jelent meg, kimerítő tudósításokat közölt a «nagy pör» állásáról, elszántan küzdött a vérvád barbár meséje ellen a Verhovayakkal, Istóczyakkal és harcos, de felvilágosító munkájával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a pör által felkavart vad szenvedélyek megnyugodtak és a meghurcolt magyar zsidóság reputációja ismét helyreállott. A pör után

— mely az E. pozicióját és tekintélyét megerősítette — a lap tartalmában összezsugorodott, színtelenné vált és azon a ponton volt, hogy megszünjék. Ekkor 1884. vette kezébe az E.-t mint felelős szerkesztő és 1886. mint kiadótulajdonos Szabolcsi Miksa (l. o.), ki már előbb is a lap munkatársa volt. Szerkesztése alatt gyors fejlődésnek indult az E., mely csakhamar a magyar zsidóság politikai, társadalmi és kulturális törekvéseinek szószólója és irányitója lett. A lap politikai küzdelmeinek ezidőben legnagyobb sikere: a recepció (l. o.) kivívása. Magyarország zsidó vezérférfiai az E. hasábjain indították meg a recepcióra irányuló mozgalmat. A zsidó kulturális és szociális munka terén is kezdeményező szerepet vitt az E. Szabolcsi Miksa életében. Sok országos jellegű, zsidó intézmény — az Izraelita Közalap, az Izr. Magyar Irodalmi Társulat, az Orsz. Izr. Patronage Egyesület, az Izr. Szünidei gyermektelep stb. — az E.-ben megjelent cikkek hatása alatt alakult meg. Programmján szerepelt a magyar zsidóság egységesítésének gondolata. Makai Emil, Kóbor Tamás, Palágyi Lajos, Ignotus, Roboz Andor, Patai József, Ujvári Péter, Mezei Sándor, Kiss Arnold dr., Feleki Sándor többé-kevésbbé az E. hasábjain kezdték meg zsidó irodalmi munkásságukat. A régi E. illusztris cikkirói közé tartoztak Kiss József, Silberstein Ötvös Adolf, Mezei Ernő, Eötvös Károly, Ágai Adolf, Vázsonyi Vilmos, Ullmann Sándor, Vészi József, Zempléni Árpád, Mezei Mór, Mezey Ferenc, Fodor Ármin, Márkus Dezső, Visontai Soma, Lipcsey Ádám, Blau Lajos, Krausz Sámuel, Fleischmann Sándor, Varsányi Gyula, Révész Béla, Timár Szaniszló, Gerő Ödön, Soltész Adolf, Hajdu Miklós, Gábor Andor, Magyar Lajos, Sebestyén Károly, Lázár Béla, Pásztor Mihály, Salgó Ernő, Lőrinczy György, Telekes Béla, Thury Zoltán stb. A keresztény felekezetek vezetőférfiai közül gyakran felkeresték az E. hasábjait cikkeikkel néhai Pap Gábor ref. püspök, néhai Haypál Benő, Balthazár Dezső püspök, Huber Lipót teológiai tanár stb. Szabolcsi Miksa halála után az 1915. E. szerkesztését fia Szabolcsi Lajos (l. o.) vette át. A lap, amely évtizedekig hevesen küzdött az orthodoxia ellen, 1917. megkezdte a harcot a tudományos antiszemitizmus ellen is, melyet Ágoston Péter *A zsidók útja* c. elfogult könyve és Jászi Oszkár zsidóellenes társadalomtudományi ankétje idéztek elő. A Károlyi-forradalom idején az E. élesen foglalt állást az egyre növekvő cionista mozgalom ellen. A proletárdiktatúra a többi polgári lappal együtt az E.-t is betiltotta, de 1919 szept. 11. újra megjelent. A dunántúli és az alföldi zsidóüldözések idejében Vázsonyi Vilmos nagyon sok cikket írt az E.-ben a zsidóság védelmére. Ebben a publicisztikai hadjáratban részt vettek: Sándor Pál, Gál Jenő, Bródy Ernő, Fábián Béla, a nemzsidó politikusok közül pedig: Pakots József és Ruppert Rezső. Az E. nagy szeretettel ápolja most a chászideus irodalmat és a kevéssé fejlett zsidó sajtó legolvasottabb hetilapja. V. A.

Egyházatyák, l. *Kereszténység és zsidóság viszonya.*

Egyházi esküvő a polgári törvény szerint csupán a polgári esküvő után köthető meg hazánkban s állami jogérvényességgel nem bír. A törvény áthágása büntetendő cselekmény. (L. *Polgári házasság).*

Egyistenimádás. A zsidóság szigorú monoteizmusa értelmében, csak a láthatatlan Egy-Istent szabad imádni. *(Mózes* III. 17, 7; *Mózes* V. 4, 15—20). Idegen isteneket vagy bálványokat imádni halálos bűn, amelyért a legsúlyosabb büntetés jár *(Mózes* II. 20, 5; *Mózes* V. 27. 15—27). Ha valaki idegen istenek imádására csábít, az ellen haladéktalanul a legnagyobb szigorral kell fellépni. Az idegen istenek nevét nem csak kultusz formájában, de még a mindennapos beszélgetések közben sem szabad kiejteni *(Mózes* II. 23, 13). Az Iszlam, éppúgy mint a zsidó vallás kifejezetten hangsúlyozza az E.-t. A kereszténységnél a szentháromságba vetett hit az Istenen kívül Isten fiának és a szentléleknek imádására vezetett. Azonkívül az angyalokat, a szenteket és Isten anyját (Mária) is vallásos tiszteletben részesítik. A protestantizmus csupán a hármas-egy Istennek az imádását ismeri. F. M.

Eheconsens. Az abszolut kormány 1852 nov. 29. Magyarország területére is hatályba helyezte az osztrák polgári törvénykönyvet, melynek 123—136. szakaszai a zsidók házasságát szabályozzák. Eszerint zsidó jegyesek csakis a vőlegény lakóhelyének polgári hatóságától nyert engedélyével, hivatalos néven Politischer E., köthettek házasságot. Az engedély feltételei voltak: 1. A vőlegény 24., a menyasszony 18. életévének betöltött volta. 2. A rabbi vagy polgári hatóság által kiállított erkölcsi bizonyítvány. 3. A megélhetést biztosító vagyon vagy kereset kimutatása. 4. A lakóhely polgári hatóságának beleegyezése a házasságkötéshez. Ezen feltételeket igazoló okmányok beszerzése fárasztó utánjárással járt, születési bizonyítványt pedig sokszor lehetetlen volt beszerezni, mivel a hitközségek 1851 előtt nem vezettek rendes anyakönyveket. A vőlegények születési éve a körülmetélők feljegyzései, az ú. n. *móhel könyvek* alapján néha meg volt állapítható. A menyasszonyok életkora azonban csak tanuvallomásokból volt igazolható, sőt némely hatósági közeg orvosi vizsgálat útján kívánta megállapíttatni a házasulók korát. Ezen nehézségek következtében mindinkább elszaporodtak a titkos házasság kötések, melyeket a hatóság nem ismert el érvényeseknek s a belőlük származott gyermekeket törvényteleneknek tekintette. Hét évig tartott e visszás helyzet, míg a kormány 1859 nov. 29. eltörölte az E. megszerzésének kényszerét. E rendelet nem csak a jövőre vonatkozott, hanem visszaható erővel kimondotta, hogy az oly zsidó házasságok, melyek ellen egyébként törvényes akadály nem forgott fenn, bárha «consens» nélkül is köttettek meg, utólag törvényeseknek ismertetnek el s az ily házasságkötés miatt kirótt birságok elengedtetnek. Gr. Zs.

Ehn *Berta*, operaénekesnő, szül. Budapesten 1845 okt. 30. A bécsi konzervatórium elvégzése után 1864. Linzben lépett fel először német színpadon. Sűrű vendégszereplések után előbb Stuttgartba, majd a bécsi Hofoperhez szerződtették. A nyolcvanas években volt tagja az

intézetnek, ahol haláláig sok ünneplésben volt része.

Ehrenfeld, 1. *Jesája,* rabbi, a Chaszam Szófer unokája, szül. 1850., megh. Nagysurányon 1902. Előbb Breznán, majd Sárospatakon azután Nagysurányon működött. Éleseszű talmudista hírében állott. Hátrahagyott tóramagyarázatait halála után veje, Blum Juda hanusfalui rabbi adta ki *Sévet Szófer* (Munkács, 1903) c.

2. *E. Náthán,* rabbi, szül. Csúzon (Komárom vm.) 1843., megh. Berlinben 1912 febr. 17. Pozsonyban és Bécsben tanult, majd a kieli egyetemen filozófiai doktorátust tett. Előbb Brandenburgban, majd Prenzlauban, 1878. Gnesenben, 1890. Prágában lett főrabbi, 1900. Berlinbe hívták meg, mint kiváló hitszónokot, de a meghívást nem fogadta el s haláláig prágai főrabbi maradt. Utóda veje, a szintén magyar Brody Heinrich (l. o.) lett. A zsidó tanítóképző-intézet felállítása s a régi prágai intézmények felvirágoztatása az ő fáradhatatlan munkásságának köszönhető.

3. *E. Sámuel,* rabbi, szül. 1835., megh. Nagymartonban 1883. Szófer Ábrahám Binjamin tanítványa volt. 1866-ban a bethleni hitközség meghívta rabbinak. Két évig működött itt és nagy jesivát vezetett. 1868-ban szikszói rabbi lett. Itt is minden energiáját a jesiva fejlesztésére fordította. 1874-ben kiadta *Chaszán Szófer* c. talmudi glosszákat tartalmazó művét és a könyvből befolyt összegeket a tanítványok élelmezésére fordította. 1877-ben Nagymartonra került. 1878 ban kiadta ugyancsak a Schulchan Áruch egyrészéhez írt kommentárjait, ugyancsak *Chaszán Szófer* cím alatt.

4. *E. Saul,* rabbi, szül. Pozsonyban 1839., megh. Szikszón 1905. Unokája volt a híres Chaszam Szófernek s már tanulókorában az éleseszű talmudisták közé számított. A rabbioklevél megszerzése után nagytekintélyű kereskedő volt s csak akkor vállalt rabbiállást, midőn bátyja, *E. Sámuel,* a *Chaszán Szófer* szerzője Szikszóról Nagymartonba ment rabbinak. Ekkor E. elvállalta a rabbiállást Szikszón, ahol 30 éven át működött és jesivájával országos hírnevet szerzett.

Ehrenfeld-kódex, az első teljes magyar kódex, tehát a legrégibb magyar könyv. Fennmaradt kéziratát, mely Sz. Ferenc és társai viselt dolgait foglalja magában, legalább is a XV. sz. közepén írták és minthogy nyelvében a Halotti Beszéddel való egyezéseket is találunk, valószínűleg sokkal régibb eredetűnek másolata. (Szövegét v. ö. «Nyelvemléktár» VII. 1881.) A kódex Nyitrán került napfényre. Nevét megtalálója, dr. Ehrenfeld Adolf bécsi ügyvéd, a herceg Esterházy család jogtanácsosától kapta, aki mint Ehrenfeld Béni nyitrai polgár fia, Nyitrán született és ott járt gimnáziumba. Az 1850—51. tanévben, 15 éves korában a nyitrai gimnázium VI. osztályát végezte és 1851 júl. havának egy délutánján, mikor az osztályba lépett, tanulótársai régi könyvekkel dobálóztak, melyeket egyik — ma már ismeretlen nevű — osztálytársuk egy nyitrai ház padlásán talált. Ehrenfeld csodálkozva látta, hogy régi magyar nyelvű kéziratral játszanak. Roppant értékét persze nem sejthette, de a gyermek magas intelligenciájára vall, hogy felismerte azt, hogy becses, megőrzésre méltó dolog került a véletlen folytán kezébe. Csere útján megszerezte dobálódzó társától a kéziratot és így a harmadik legrégibb összefüggő magyar nyelvemléket mentette meg a biztos pusztulástól. Az E.-t a Nemzeti Múzeum mintegy 1000 font sterlingért szerezte meg dr. Ehrenfeld Adolf Bécsben élő gyermekeitől, mint kizárólagos örökösöktől. A kódex első táblájának belsejébe Ehrenfeld Adolf még gyermekkorában beírta nevét és a felfedezés évét, 1851-et. A Jókai-centennárium alkalmával az E.-nek a Jókai-kódex nevet adták. F. B.

Ehrenreich, 1. *Izsák,* vésnökművész, szül. Pozsonyban 1765., megh. Pesten. Eleinte Pozsonyban űzte mesterségét, hol főleg mágnások foglalkoztatták, mint kitűnő kő-címervésnököt. 1789. Pest városi magisztrátusának engedélyével, «vésnöki művészetének gyakorlására» Pesten telepedett le a belvárosi Kemnitzer-fele házban. Még nagyobb hírre vitte fia, Móric, aki kitértés E. Sándor, Ádám néven szerepel a művészet irodalmában. M. B.

2. *E. Lajos,* orvos, szül. Pozsonyban 1837. Oklevelét Bécsben nyerte, majd járásorvos lett Szirákon, később tiszteletbeli megyei főorvosnak választották. Cikkei a német és magyar orvosi szaksajtóban jelentek meg. Önálló műve: *A malária betegségek, különös tekintettel Magyarországra* (Bpest, 1890). Ez a munka a Magyar-orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén 100 aranyat nyert.

3. *E. Sámuel,* 1. rabbi, szül. Szobon 1863. máj. 20. Különböző jesivákon tanult. Hosszabb idő óta a szilágysomlyói hitközség főrabbija. Megjelent munkái: *Lechem Slómó*; *Kol Arje,* amelyek talmudikus kérdésekkel foglalkoznak.

4. *E. Sámuel,* 2. rabbi, szül. Beregszászon 1860. 1893-ban a borsod-csabai rabbiszéket foglalta el és 1898. a szilágysomlyói hitközség élére került, ahol jelenleg is működik. Itt híres jesivát vezet. 1904-ben sajtó alá rendezte és megjegyzésekkel ellátta nagyatyjának Schwartz Ábrahám Juda ha-Kohén *Kol Arje* c. responsum-gyűjteményét. 1924 ben megjelent *Lechem Selomó* c. talmudi glosszákat tartalmazó műve. 1927-ben kijavított szöveggel és kommentárral ellátva kiadta egy középkori tudós világhírű responsum-gyűjteményét *Raavan* c. alatt.

5. *E. Sándor Ádám*,* réz- és acélmetsző, szül. Pesten 1791., megh. Bécsben 1844. Apjától tanulta a vésnöki művészetet. 1803-ban Bécsbe ment és az ottani Képzőművészeti Akadémián tanult, hol 1806. a rajzban az első díjat nyerte. Ezután rézmetszéssel foglalkozott és Budán telepedett le. Több műve által, különösen Canova arcképével magára vonta a műértők figyelmét és számosan bízták meg őt arcképük metszésével. Így ő metszette V. Ferdinánd király, valamint Mária Anna Karolina királynő arcképét, továbbá gr. Barkóczy Ferenc prímásnak, b. Wesselényi Miklósnak, Ürményi József országbírónak és sok más előkelőségnek arcképét. 1823-ban belefogott egy nagyobb munkába, az *Icones Principium, Procerum ac praeter hos illustrium Virorum Matronariumque veteris et praesentis aevi, quibus Hungaria et Transsylvania clarent* c. arcképtár elkészítése, melyből 1835-ig 95 lap jelent meg.

1825-ben Bécsbe költözött, hol ezt a művét folytatta. A *Perger Bildergallerie des Belveder* c. gyüjteményében is található néhány kitünő metszete. M. B.

Ehrentreu *Heinrich*, müncheni orth. rabbi, szül. Óbudán 1854., megh. Münchenben 1927 jan. Nagysurányban és a pozsonyi jesiván tanult, azután Mainzban a Bondy-családnál volt nevelő, egyszersmind a heidelbergi egyetem hallgatója. Az utóbbi helyt filozófiai doktorátust tett. Veje volt Hirsch (l. o.) óbudai, majd hamburgi főrabbinak s 1885 óta a müncheni orth. frakció, az «Agudasz Jiszróél» rabbija volt, minélfogva az egész hitközség vallási ügyei ő alá tartoztak. Munkatársa volt a mainzi Israelitnek és a frankfurti Jahrbuchnak, de élete főműve a Rabbinowitztól kezdett müncheni talmudkézirat kiadásának folytatása, a *Dikduké Szóferim* (Variae Lectiones, Przemysl 1897). Ezeken kívül megjelentek: *Minchasz Pittim* c. (1928) halachikus értekezései. S. R.

Ehrlich, 1. *G. Gusztáv*, várospolitikus, szül. Iglauban (Morvaország) 1849 márc. 4. Fiatalon került Budapestre, ahol kitanulta a vasszakmát s önállósította magát. Később vas-, majd szénnagykereskedő lett. A 80-as években került be a főváros törvényhatósági bizottságába, ahol csakhamar vezető szerephez jutott. Pártot alakított, az úgynevezett E.-féle liberális pártot, amely évtizedeken át döntően irányította a főváros politikáját. Megalapította az Erzsébetvárosi Kört, amelynek sokáig elnöke volt, jelenleg pedig tb. örökös elnöke. A hitközségi életben állandóan tevékeny szerepet játszott. Sokáig volt a Pesti Izr. Hitközség pénzügyi előljárója, majd elnökhelyettese. Az 1928-iki hitközségi választásokon pártja kisebbségben maradt. V. A.

2. *E. Jakab*, rabbi, szül. Pápán a XVIII. sz. század utolsó évtizedében, megh. Nádason 1871. 1822-től haláláig töltötte be a nádasi rabbiállást és korának ismertebb talmudtudósaival tudományos levelezésben állott. Szófer Mózes döntvényei sokszor említik nevét.

Ehrlicher Jud. A jiddis nyelvhasználatban vallásos zsidó, mert a közfelfogás a becsület fogalmát összeköti a vallásossággal.

Ehrenthal *Aron*, rabbi, szül. Prosznitzban, megh. 1888. Jeles szónok volt és nagy hírnevet szerzett kitűnő németnyelvű szónoklataival. Kaposvári rabbiállásából a csehországi Horitzba került. Megjelent művei: *Mate Aharón* (Prága, 1861) homiletikus magyarázatok, *Hadaszim Leniszuin* (Frankfurt, 1887) esküvői beszédek és *Bineurénu*.

Ehrentheil *Móric*, pedagógus és író, szül. Szilágy-Nagyfalun 1825., megh. Budapesten 1894 dec. 27. Miután sok helyen volt népiskolai tanító, 1867. Budapesten telepedett meg, ahol mint író működött. Művei: *Magyar nyelvtan* (Erényi Mór álnév alatt); *Kleine deutsche Sprachlehre* (1865); *Jüdische Charakterbilder* (1866); *Héber-magyar szótár Mózes öt könyvéhez* (Sárospatak 1868.); *Jüdisches Familienbuch* (1880); *Der Geist des Talmud* (1880); *Reception und Orthodoxie* (1892). Azonkívül két folyóiratot is adott ki rövid ideig: Jüdische Volksschule és Das traditionelle Judentum c. utóbbit Dr. Freud álnéven. S. R.

Eibenschütz, 1. *Mordechai (Márkus)*, rabbi, E. Jonátán altonai főrabbi fia, a pozsonyi Theben Ábrahámnak (l. o.) veje. Nagy talmudtudós és művelt férfi volt. Az atyja ellen folytatott hajsza ő ellene is megnyilvánult (E. Jonátánt azzal vádolták, hogy Sabbattai Cevi követője volt) Pozsonyban, melynek közvéleménye az egész európai zsidóságot felduló áldatlan harcban egy ideig az E.-ök mellett küzdött. Később Leidesdorf Zanvilnak mégis sikerült a hangulatot az E.-ök ellen irányítani. Az ő hajszája folytán 1761. peszach hetedik ünnepnapján a hitközség E.-t a börtönbe vetette. Leidesdorf maga bevallja egy levélben, hogy E. ártatlan volt. E. Stomfába menekült Arholz rabbi barátjához. Panaszt emelt Mária Teréziánál a hitközség ellen. Később öccsével, a híres E. Wolffal együtt Drezdába ment. Ott zsinagógát alapítottak. Viharos életét ott is fejezte be. (V. ö. *Emden*, Hitabchut; *Löw* Lipót Gesam. Schriften; *Ungarl. Jüd. Zeitung*, Markus Eibenschütz (1910–1914); *Eibenschütz*, Pléthi előszó; *Herzog*, A stomfai zsidók története). B. S.

2. *E. Riza*, szász királyi udvari operaénekesnő, szül. Budapesten 1871. Először Lipcsében, majd 1902 óta a drezdai Hofoperben énekelt nagy sikerrel. Érdemeinek elismeréséül kapta a szász. kir. udv. operaénekesnői címet. K. K.

Eichner *Soma*, ujságíró, szül. Liptószentmiklóson 1849. Sokáig a Neue Freie Presse belső munkatársa volt, majd a Pester Lloydnál működött, 1904-től kezdve pedig szerkesztette az Ungarische Information c. könyomatost és a Budapester Sonn- und Montagszeitung-ot.

Einhorn, 1. *Ábrahám Cháim*, mojszini (Máramaros vm.) magántudós. Megjelentek *Birchasz Habájisz*, *Mekór Habróchó*, *Acé Hoélu* c. művei, amelyekben vallásgyakorlati kérdésekkel foglalkozik. Öregségére Palesztinába költözött, ahol Szafetban telepedett le és ott is halt meg.

2. *E. Ignác*, l. *Horn Ede* államtitkár.

3. *E. Móric*, matematikus, Horn Ede (l. o.) testvére, önkéntes volt a szabadságharcban Bem hadseregében s a tüzérségnél szolgált. 1849-ben ágyúja mellett esett el.

Eisenberger *Géza*, rabbi, szül. Batrovceban (Szlavónia) 1892 ápr. 28. 1909—1919 a budapesti Rabbiképző növendéke volt. 1919-ben avatták rabbivá. 1919 ben a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára, 1920. vallástanár Szegeden, 1921. a tapolcai hitközség rabbijává választották, 1926 óta gödöllői főrabbi. *Imák a frigyszekrény előtt* c. munkája Tapolcán jelent meg 1923-ban. F. D.

Eisenstadt, 1. *Méir ben Izsák* kismartoni rabbi és híres talmudjogász, szül. Litvániában, 1670., megh. Kismartonban 1744. jún. 6. A Sach oldalági leszármazottja. Előbb egy poseni községben, majd a radorni kormányzóságban, később Wormsban lett rabbi, ahol Wertheimer Sámson ajánlatára a Bész ha-Midrason Talmudot tanított. Midőn 1701. Wormsot a franciák megszállták, Prossnitzba, Morvaországba ment rabbinak. Itt szintén híres jesivát tartott s tanítványai közül való volt Eibenschütz Jonáthán. 1711-ben ismét visszament a poseni Szydloviecbe rabbinak, de 1714. elfogadta a hitközség meghívását Kismartonba. Ekkor vette fel az Eisenstadt nevet. Az

irodalomban Meir As néven is szerepel Eisenstadt (Kismarton) után, amelynek As kezdőbetűs rövidítése. Valamely okból azonban rövidesen el kellett hagynia Kismartont, bár hívei nagyrabecsülték. Három évig volt távol s ezalatt fia helyettesítette, azután visszatért s élete végéig ott működött, mint messze földön elismert tudós, aki főleg a talmudi jog terén volt nagy tekintély. Döntéseiért Németország legtávolabbi helyeiről csakúgy felkeresték, mint Törökországból és Olaszországból. Művei: *Or-ha-ganuz*, jogi munka, mely a *Ketubót* traktátust és a *Sulchan-Áruch*-ot magyarázza (Fürthben jelent meg 1766.); *Pónim Meirósz*, responsumok és megjegyzések különböző talmudtraktátusokhoz (4 részben, Amsterdam 1716—1739); *Kosznósz-Or*, homiletikus kommentárok a Pentateuchhoz, mely unokájának, Eleazar Kalirnak (l. o.) *Or Chódos* c. munkájával együtt *Meóré És* c. jelent meg 1766. Fürthben. S. R.

2. *E. (Katzenellenbogen) Méir.* 1670-ben, a zsidóknak Ausztriából és Kismartonból történt kiűzése után elhagyta atyjával Chajim E.-tal és fivérével Mózes E.-tal (l. o.) hazáját és Prágában telepedett le. 1695 körül Stomfán rabbihivatalt viselt. Szerzője a következő könyveknek: *Ner Lamoór* (Wilmersdorf 1675); *Miste Jájin* (Fürth 1695). Ezenkívül írt még glosszákat a *Széfer Hagilgulimhoz* (Frankfurt 1684). M. B.

3. *E. Mózes*, *E.* 2. *Méir* fivére. A kismartoni zsidók kiűzésekor (1670) ő is elhagyta hazáját és Prágába ment. Ott tanítással foglalkozott. Ott írta a *Chochmasz Hamiszpár* c. aritmetikai tankönyvet (Dyrhenfurt 1712) és az 1713—1714. Prágában dühöngő pestisben elhaltakról *Ein neu Klaglied* (Amsterdam 1714) c. siralmat. M. B.

4. *E. Simon*, rabbi, szül. Wienben. Kismarton (Eisenstadt)-ban telepedett le, hol kabbalával is foglalkozott. Nyugalmát megzavarta az 1670-i kiűzetés, amiért Lengyelországba vándorolt. Főmunkája a homiletikai tartalmú *Chélek Simon*. Mások munkáit is kiadta. *Gilgulé nesómósz* c. kabbalisztikus munkája, amely a lélekvándorlásról szól, 1688. jelent meg, Prágában. F. D.

Eisenstatt, 1. *Juda Léb* rabbi, *E. Majer* (l. o.) ungvári rabbinak, az *Imré És* döntvénytár szerzőjenek fia. 1852-től 1867. fiatalon bekövetkezett haláláig viselte Szobráncon a rabbihivatalt. Testvérbátyja volt neki *E. Menáchem* ungvári rabbi, a *Zichrón Jehudó* (Ungvár 1867) c. munka szerzője.

2. *E. Majer*, rabbi, hasonnevű jókai rabbi unokája, szül. Sasváron, megh. Ungváron 1852. Kismartonban és Pozsonyban tanult Szófer Mózesnál, akinek kedvelt tanítványaihoz tartozott. Veje volt Deutsch Dávid (l. o.) vágújhelyi rabbinak, az *Óhel Dávid* szerzőjének. Előbb Baján, később Balassagyarmaton működött, 1833-tól kezdve pedig Ungváron, ahol látogatott jesivát tartott fenn. Nagy tudása, jámborsága és tiszta jelleme miatt messze vidékekről felkeresték a hívek, hogy kikérjék tanácsait és imáját. Életrajzát a *Zichrón Jehudó* és Kohn Sámuel. nagyatyjáról, Schwerin Götzről szóló monográfiájában (Magyar Zsidó Szemle XV. évf.) tárgyalja. Fia és utóda *E. Menáchem* rabbi adta ki halála után *Imré Binó* (Ungvár 1866), *Imré Jóser* (u. o. 1864.) és *Imré És* (I—II. u. o. 1852—54.) c. talmudmagyarázatot és döntvényeket tartalmazó műveit. Másik fia *E. Juda Léb* szobránci rabbi volt. S. R.

Eisler *Mátyás*, orientalista, Kolozsvár kongresszusi hitközségének főrabbija. Szül. Pátyon (Pestmegye) 1865 szept. 2. Teológiai tanulmányait a pesti rabbiképzőben és berlini Hildesheimer-féle rabbiszemináriumban végezte. A pesti egyetemen bölcsészeti doktorátust szerzett. 1890-ben az Országos Izraelita Tanítóképző intézet héber tanára, 1891. a kolozsvári hitközség főrabbijává választották. Később a kolozsvári tudományegyetemen a keleti tudományok magántanára. Elnöke az Erdélyi és Bánáti Országos Rabbiegyesületnek és több jótékonysági intézménynek, közöttük a külföldön tanuló zsidó diákokat segélyző országos bizottságnak vezetője. Szélesköru és tudományos körökben megbecsült irodalmi működést fejt ki, különösen az erdélyi zsidóság története körül, amelyet alapos tanulmánnyal gazdagított. Legnevesebb művei: *Az erdélyi zsidók multjából* (1901). Az Erdélyre vonatkozó kitünő ismertetéseket ő közölte a Jewish Encyklopediában; *A tenger a biblia költészetében* (Budapest 1914); *Az erdélyi országos főrabbik* (Kolozsvár 1901); *Maimuni és az Agáda* (1905). Számos cikke jelent meg a Pester Lloydban, a Neues Pester Journalban, az Egyenlőségben, az Erdelyi Muzeumban, az Allgemeine Zeitung des Judentumsban, az Új Keletben és sok más ujságban. E lexikon munkatársa. F. D.

Ékev hetiszakasz, mely *Mózes* 5. könyve 7. fejezetének 12. versétől a 11. fejezet 25. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A törvénytartás jutalma. Intelem az elbizakodottság ellen. Az aranyborjú. Mózes könyörgése. Az új kőtáblák. Intés Isten törvényeinek hűséges megtartására. A hetiszakaszhoz tartozó prófetai rész *Jesája* könyve 49. fejezetének 14. versétől az 51. fejezet 3. verséig terjed. A tórai és prófetai rész között nincsen összefüggés; csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakasz mindig a vigaszhetekben av hó 9. és ros hasónó között olvastatik fel, így lett e vigasztaló beszédet tartalmazó fejezet a kijelölt prófetai szakasz. F. D.

Él *(h.)*. Isten.

Elbert *Imre*, zongoraművész, szül. Budapesten 1860., megh. 1897. u. o. A Zeneakadémia elvégzése után 1887. a zongora melléktanszak segédtanára lett, de betegsége miatt szabadságolták. Egyetlen dalművét, amelynek *Tamára* a címe, 1895. mutatta be az Operaház. K. K.

Eleazár, rabbi 1655—58. töltötte be hivatalát Budán, majd a hitközségi viszályok folytán lemondott és a Szentföldre zarándokolt, ahol 1668 körül halt meg.

Elek, 1. *Artúr**, iró, szül. Budapesten 1876. Az egyetemen a bölcsészeti fakultást u. o. végezte. Írói pályáját 1895. kezdte el, mint több fővárosi lap munkatársa. Később Az Ujság napilap szerkesztőségébe lépett. Szerkesztette a Műbarát c. aesthetikai folyóiratot. A magyar kritika méltán elismert művelője. 1915—19 közt az Orsz. Magyar Iparművészeti Főiskolán volt a művelő-

déstörténet tanára. Lefordította Carducci, A. Graf, De Amicis, Daudet, Stendhal és G. Keller fontosabb műveit. Az összes magyar legújabb költőkből anthológiát állított össze *Újabb magyar költők* címen (1911). Egyéb művei: *Poe Edgar* (1910); *Álarcos menet* (elbeszélések, 1912); *Nagy Balogh János élete és művészete* (1922).

2. *É. Pál (malomszegi)**, közgazdász, udvari tanácsos, szül. Ondrohán (Nyitra vm.) 1856 szept. 12., megh. Badenban 1914 ápr. 15. Pályáját a bankszakmában fiatalon kezdte, mint a párisi Dreyfus-cég export-import vállalatának egyik vezetője Párisban, majd Londonban. 1890-ben Baross Gábor miniszter felismerve E. tehetségét, hazahívta s a Magyar Kereskedelmi Rt. vezérigazgatójának nevezte ki. E. ezt a bankot újraszervezte Magyar Bank és Keresk. Rt. néven. Nagy érdeme, hogy a fiumei gyarmatárubehozatalt állandósította s ugyanezt tette a déligyümölcs-, a nyersbőr- és gyapjú-aukciók meghonosításával. Ezenkívül kiviteli piacokat szerzett a sótermelés részére és átszervezte a magyar államvasutak gépgyárának ügynökségét. S. R.

Él erech ápájim. *(h.). Hosszantűrő Isten.* Hétfői és csütörtöki ima, amely befejezi a tachanun-t, a bűnbevallást. Újhold napján és félünnepkor az ima elmarad.

Életfilozófia. A zsidóság életfilozófiáját a következő szentenciában fejezi ki a *Pirké Ábót: Dá meájin bószó, ulon ató hóléch, velifné mi ató ószid litén din vechesbon. Meajin bószó? Mtipó szeruchó. Ulon ató holéch? Limkom ófor rimó vesztoléó. Velifné mi ató ószid litén din vechesbon? Lifné melech malché hamlochim hakodós boruch hú.* Gondold meg, honnan eredsz, hová mégy és kicsoda előtt kell majd számot adnod? Honnan eredsz? Undorító anyagból. Hová mégy? Olyan helyre, ahol por, féreg és kukac van. És ki előtt kell majd számot adnod? A Királyok Királya előtt, a Legszentebb előtt. Az élet öncélúsága elveszti fontosságát ebben a felfogásban, mert nem csak az eredete, de a vége is undorító. De mégis nemessé alakulhat és elviselni is érdemes, ha olyan tartalmat kap, amely az Isten felé törekszik. A végső leszámolás bizonyossága pedig felébreszti az emberben a felelősség-tudatot, amely az emberi életet az állati élet fölé emeli. F. M.

Életkor. A zsidók életkorára nézve a háború előtti időkben érdekes statisztikák készültek a világ minden részén, amely adatokból következtetni lehet a zsidók átlagos élettartamára. 1897-ben Oroszországban a zsidólakosság 52·3%-a, míg Németországban csak 28·2% volt a 1—19-es korosztályban. Ez a két szám világosan mutatja a keleti és a nyugati zsidóság szaporodási arányait s a kettő között mutatkozó nagy különbséget. Dániában, ahol meglehetősen nagy a zsidó bevándorlás 1901. a 21—60 évig terjedő korosztályokra az ország összlakosságának 46, míg a zsidólakosság 58%-a esett. Dániában különben is a legkedvezőbbek a zsidóság É-i viszonyai. Az össz-zsidóságnak a 12·30%-a éri el a 60 évet, 80 évig él 5·33% és a 80 évet is a lakosságnak majdnem 3%-a éli túl. Oroszországban — ahol a legnehezebbek a zsidóság életviszonyai — ezek az arányszámok jóval kedvezőtlenebbek. 60 évig már csak 6·07%, 80 évig 1·40%, míg 80% éven túl csak 0·34% élt a háború előtt. Azóta rosszabbodott a helyzet. Általában azt lehet mondani, hogy a nyugati országokban a zsidók aránylag magasabb életkort érnek el, mint Keleten, ami természetesen szociális és gazdasági helyzetükkel függ össze. Az is bizonyos, hogy a világháború után a gazdasági viszonyok leromlása következtében a zsidók É-határa szűkült, mint másoknál általában, úgy náluk is csökkent a születések és megnövekedett a halálozások száma. A zsidók É.-ának tárgykört kimerítően dolgozta fel Löw Lipót *Die Lebensalter in der jüdischen Litteratur* c. könyvében.

Életmentés. A legfőbb emberi kötelesség a zsidó felfogás szerint és azt már a Biblia iktatta törvényrendszerébe: «Ne vesztegelj felebarátod vére mellett» *(Mózes* 3. 19, 16). Elmulasztásáról nincs büntető szankció a Bibliában, valószínűleg azért nem, mert az É. sok esetben az emberi akarattól független körülményeken vagy lelki diszpozicióknon múlik és éppen ezért a mulasztás mértékét nem is lehetne igazságosan megállapítani minden esetben. Egyébként ilyen büntető szankció a nemzsidó jogrendszerekben sincsen. De a Példabeszédek már utalnak a megtorlásra. «Ha vonakodnál megmenteni a halálra elfogottakat és a meggyilkolás elé tévedteket, azt mondván: nem tudunk róla, a szívek vizsgálója észreveszi és aki lelkedet őrzi, tudja azt és megfizet mindenkinek cselekedetéhez mérten» (24. 11, 12). A Talmud az É.-t olyan fontos cselekedetnek minősíti, hogy érdekében még a szombati nyugalom megszegését is megengedi *(Jóma* 84b). Ebből a gondolatkörből fejtette ki a Talmud *(Szanhedrin* 19b) az árvagondozás kötelességét is, mert életmentésnek fogta fel: «Aki árvát nevel házában, olyan az a Tóra szerint, mintha életet adott volna neki (mert az életét mentette meg)». F. M.

Élijóhu hanávi. *(Élijáhu próféta).* Illés próféta héber neve. A cselekvő, csodatevő próféták közé tartozik. Achab király idejében lépett fel s felvette a harcot a Baal-kultusz ellen. Halálának körülményeit a Biblia égbeszállásnak mondja s így a zsidó népképzelet őt örökké élőnek tartja s sok képzetet fűz hozzá. Ő lesz a Messiás előhirnöke. Ő oldja meg a mindezideig meg nem oldott kérdéseket. Ő van jelen a szédernél (l. o.), részére töltik meg a népi felfogás szerint a széder ötödik serlegét. Ő vigyáz a kicsiny gyermekre a körülmetélés alkalmával. Több dal örökíti meg emlékét, egyik a szombatesti liturgiában is helyet kapott. F. M.

Élijóhu próféta trónszéke. Rövid, többnyire gazdagon díszített, faragott pad támasztékkal, amelyet a circumcisio alatt használnak a zsinagógában. A pad kétüléses. Egyiken a szandok (koma) ül, aki a csecsemőt tartja, a másik ülés üresen marad, mert azt szimbólikusan Illés (Élijóhu) prófétának, a gyermekek védelmezőjének tartják fenn. A benedikciók elmondása alatt a csecsemőt erre az ülésre fektetik és ezzel azt fejezik ki, hogy a próféta védelmébe ajánlják.

Elijóhu serlege. Borral töltött serleg Elijóhu próféta számára a széderestén. Elnevezésé-

nek alapja a következő. A Tóra egyazon versben 4 párhuzamos szót használ a megváltásra és erre alapítja a Talmud a 4 serleg bor ürítését a széderestre. Mivel azonban folytatólag még egy 5-ik kifejezése van, kétessé vált, nem kell-e ennek megfelelően öt serleget üríteni. A kétességnek szokásos körülírása a Talmudban: «függőben marad, míg Elijóhu nem jön». Elijóhu t. i. a Biblia szavaiból kivehetőleg a mennybe szállt, életben maradt tehát és visszavárható, mint a Messiás előhirnöke (*Maleachi* 3. f.). Eljövetelekor az a tisztség vár rá, hogy a vallás kétséges kérdéseit ő döntse el véglegesen. E tehát a. m. Elijahu döntésére váró serleg; az elnevezés nem mutatható ki a XV. század előtti irodalomban. E serleget a széderesti lakoma végén töltik meg és akkor szokás az ajtót is kinyitni Elijóhunak, mint láthatlan vendégnek fogadására. F. M.

Elisa (*Elizeus*), Elijóhu próféta hódoló tanítványa és később szellemének örököse (*Kir.* II. 2—9. fej.) Jórám, Jéhu, Joachaz és Joás izráeli királyok idejében; számos csodatettet tulajdonít neki a bibliai hagyomány, olyanokat is, melyek másait látjuk Jézus tevékenységében. Politikai tevékenységet is fejtett ki, hadba kísérte Jórámot, megjósolta Chazael szír hadvezérnek a trónrajutást, Jéhut kenette fel Izráel királyává és győzelmet biztosított Joásnak a szirusok fölött. Csodatételei a közhit szerint még a halála után sem szüntek meg és egy halott feltámasztatását annak tulajdonítják, hogy megérintették a próféta csontjaival. F. M.

Elkülönülés. Sokszor maguk a zsidók keresték a nemzsidó népektől való E.-t, sokszor rájuk kényszerítették a nemzsidók. Zsidó részen a létfentartás ösztöne és az örökölt erkölcsök védelme mozgatta meg ezt a tendenciát, nemzsidó részen pedig az elfogultság, a gyűlölet és mindenekelőtt a gazdasági érdek, amely arra törekedett, hogy a lehető leghátrányosabb helyzetbe juttassa a zsidó érvényesülést. Tárgyilagosan mégis meg kell állapítani, hogy első kezdeteiben a zsidó szellem produktuma az elkülönülő irányzat és abból az aggodalomból eredt, hogy a nemzsidó népekkel való szoros érintkezés az ősi életformáktól való eltávolodásra vezethet. Már a Szentírás étkezési tilalmai, a ruházkodásra vonatkozó előírásai, a borotválkozást és öncsonkítást tiltó rendeletei, a leigázott pogánynépekre vonatkozó rendszabályai és levitikus törvényei is a zsidó nép különállásának biztosítását célozták. Nem kulturális fölényességének gőgös tudatában deklarálta «kiválasztottságá»-t a zsidó nép, hanem kulturális alázatosságában, amely fölismerte a nagy népek túlnyomó erejét és ki akart térni a velük való versengés elől, hogy eredetének tisztaságában tarthassa meg népi sajátosságait. Nem is kifelé, hanem befelé hirdette a kiválasztottságot, hogy ébren tartsa és elhatárolja a zsidó felelősséget. Jellemző erre a Talmudnak az a kijelentése, hogy a zsidó népet azért választotta ki az Isten, mert legkisebb és leglenézettebb volt a népek között. Az állami élet delelőjén és hanyatlása idején, a próféták korszakában, mikor a zsidó nép életében már erőteljesebben érvényesültek a különböző kultúrák kölcsönhatásai és a héber életformákat visszafejlődéssel vagy eltorzulással fenyegették, a faji gondolat vette át az ősi zsidó élet megvédését. A próféták már keveselték a formalizmusban rejlő erőt és azzal igyekeztek megmenteni a zsidó nép ősi karakterét és misszióját, hogy a faji öntudatba ágyazták a zsidóság lelki életét és állandóan azoknak a népi sajátosságoknak megőrzésére ösztönözték, amelyek őt a nemzsidó népektől megkülönböztetik. Még az egyetemes emberiségért való szent hevülésük, az Egyisten eszméjének világeszménnyé való kitágítása, a messiási gondolat kibontása is azt a törekvést szolgálta, hogy megerősítse kiválasztottságának tudatában a zsidó népet és éppen ezzel nyerje meg az E.-i törekvéseknek. A diaszporában, a nemzeti kötelék szétesése között már nem sok eredménnyel biztatott a prófétikus elgondolás és a zsidó nép életérdekeiért küzdő vezetők ismét a vallásban rejlő erőhöz folyamodtak. Már a szétszóratás első idejében is minden törekvés arra irányult, hogy az egész zsidó szellemi élet a vallással forrjon össze, mert azt remélték, hogy így az idegen befolyást kirekeszthetik és a zsidóság népi különállását megmenthetik. Ennek a célnak szolgált az ez időben kiépített hitélet egész rendszere, amely befelé állandóan kimélyült és újabb meg újabb szigorításokkal bővült. Az ősi törvényeknek e célhoz való alkalmazását a *Tóra elkerítésé*-nek mondják a talmudikus kodifikátorok. «Kerítést húztak a Tóra köré», hogy idegen életformák ne szivároghassanak a zsidó életbe. Így történt, hogy a zsidó ősiséghez való szenvedélyes ragaszkodásból bontakozott ki az E. principiuma, amely biztosította a zsidóság megmaradását, de megnehezítette társadalmi elhelyezkedését és sok évszázadon át a nemzsidó népekkel való együttdolgozását is. Az évszázadok folyamán azonban nem mindig érvényesült egyforma erővel ez a principium, így Magyarországon sem, ahol a honfoglalást követő első századokban az ősi magyar zsidók, különösen a kozárszármazásuak szoros társadalmi közösségben éltek a pogány és keresztény magyarokkal. A külön zsidó kulturának még a nyomait is csak nagyon gyéren találjuk ebben a korszakban, sőt az együttélés hatásai sokáig még a későbbi századokban is érezhetők és talán az a meglepő jelenség is, hogy a kifejezetten zsidó tudomány művelésére csak nagyon későn adta rá magát a magyar zsidóság, az első századokban tapasztalt zsidó-magyar összeforrottságban leli magyarázatát. Az ezután következő századokban nemcsak nálunk, de másutt is a keresztény szellem segítette elő a zsidó E.-t, amely csak az új időkben enyhült részint a liberálizmus hatása alatt, részben azoknak a küzdelmeknek a nyomán, amelyeket az emancipáció érdekében maguk a zsidók indítottak és vívtak meg sikeresen. U. P.

Ellenberger *Henrik*, zsidó történetíró, a Budapesti Bankegyesület elnöke, szül. 1795., megh. 1883. Budapesten. Műve: *Geschichtliches Handbuch. Chronologische Reihenfolge der heiligen jüdischen Tradition von Moses 1540 v. Ch. G. bis zum Schluss des Talmuds 500 n. Ch. G. nebst Anhang über die spätere Entwickelung derselben* (Budapest, 1883).

Ellenbogen 1. *Adolf*, hegedűművész és operai zenekarmester, szül. Miskolcon 1817., megh. Budapesten. Apja, a miskolci zsidó hitközség kántora, őt is akarta kántornak nevelni, de hajlama a hegedűjátékra vonzotta. Bécsbe ment, hol egy rokona támogatásával az ottani konzervatóriumba léphetett. 1834-ben hazatérvén, a miskolci színház számára zenekart szervezett. Kitűnő hegedűs volt, híre egyre növekedett és 1836. a budai színházhoz szerződtették. 1837-ben az egész budai színház zenekarával ő is a megnyitott pesti Nemzeti Színházhoz került, hol csakhamar első hegedűs, nemsokára balletigazgató és zenekarmester lett. A mult század 60 és 70-es éveiben tevékeny részt vett a főváros zenei életében. Sok zenei kompozíciót alkotott, ú. m. körmagyart, csárdást, keringőt és egyéb tánczenét, melyek nevét népszerűvé tették. M. B.

2. *E. Ignác*, rabbi, szül. a vasmegyei Jánosházán 1888 jan. 25. 1908—18. a budapesti Rabbiképző növendéke. 1918-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1919. pedig rabbivá. 1919—22. a Pesti Izraelita Hitközség hittanára, 1922 óta sümegi főrabbi.

Ellenforradalom. A proletárdiktatúra letörésére irányuló forradalmi mozgalom Oroszországból indult ki, ahol Denikin, Kolcsak és más tábornokok a szovjet megbuktatására átszervezték a cári haderők maradékát. A magyar proletárdiktatúra kitörése után 1919. Bécsben bizottság alakult, amely megindította az ellenforradalmi mozgalmat és a tanácsköztársaság megbuktatására az antanttal is tárgyalt. Ebben a mozgalomban nem csak az úgynevezett történelmi osztály vett részt, hanem jelentékeny súllyal a polgári középosztály is. Természetes, hogy az ellenforradalmi eszme a zsidóság között is megtalálta azokat, akik a hagyományos társadalmi rend hívei voltak és ezek a bizottság támogatására siettek. A jún. 24. megkísérelt ellenforradalmi akcióban fontos szerepet játszott Klauber Leó postasegédtiszt, aki megmuutatta, hogy melyik helyiséget kell megszállni a központi postapalotában és a vidékre is ő adta le a távirójelszót, hogy kiütött az ellenforradalom. Korvin Ottó forradalmi bírósága halálra ítélte s csak Romanelli olasz ezredes közbelépése mentette meg az életét. A halálos ítéletet akkor 15 évi börtönre enyhítették. Mások az életükkel fizették meg a régi rendhez való ragaszkodásukat. Váry Albert ügyész a forradalmi időkről írt könyvében összeállította a proletárdiktatúra által kivégzettek statisztikáját és ebből kitűnik, hogy összesen 590 egyént végeztetett ki a diktatúra, ezek között 44 (7·4%) zsidót. A nem halálos megtorlások még nagyobb arányszámot mutatnak a zsidóság oldalán. Mikor már bukását várta a diktatúra, a polgári osztályból túszokat szedett. Budapesten 386 túsz között 73 (18·9%), Veszprémben 40 között 20, Sátoraljaújhelyen 46 között 14, Hatvanban 13 között 3, Hódmezővásárhelyen 20 között 4, Gyomán 14 között 3, Kaposvárott 14 között 2, Nagykanizsán 33 között 5, Tiszafüreden 19 között 3, Szombathelyen 29 között 9, Csongrádon 27 között 5, Túrkevén 9 között 3, Balassagyarmaton 12 között 6, Debrecenben 53 között 14 tartozott a zsidósághoz. Aradon ellenforradalmi kormány alakult a diktatúra megdöntésére. Ennek a kormánynak az igazságügyminisztere Pálmai Lajos aradi zsidó közjegyző (államtitkára pedig Eckhardt Tibor) volt. Az adminisztrációs és agitációs költségeket Wolf János és Krausz Samu zsidó polgárok az aradi Lloyd Klubban gyüjtés útján szerezték meg. Szegeden máj. 19. alakult meg gróf Károlyi Gyula vezetésével az ellenkormány, amelynek működését a szegedi zsidók készítették elő; az ő közreműködésük nélkül a szegedi ellenforradalom nem is sikerülhetett volna. A nemzeti hadsereg céljára szükséges pénzt szintén a zsidók adták össze. A szegedi Anti-Bolsevista Comité megteremtésében nagy része van Biedl Samunak, a hitközség elnökének, továbbá Papp Róbert ügyvédnek, a szegedi Függetlenségi Párt elnökének, Bokor Adolf gyógyszerésznek és Schweiger Miksa fakereskedőnek. Először tartalékos tisztizászlóaljak alakultak, amelyek a vörös katonákat lefegyverezték és a kaszárnyát elfoglalták. Az ellenkormány Aradról csak ezután költözött át Szegedre. A kaszárnyát elfoglaló tisztek között a következő zsidókat találjuk: Főhadnagyok: Bach Artur, Biedl Jenő (megh. 1928. a világháborúban szenvedett sebesülések következtében), Boros Jenő, Czeisler Sándor és Fischer Marcell; hadnagyok: Bach Ferenc, Gábor Gyula, Havas Árpád, Rózsa Lajos, Schatz Gyula, Szántó Rezső, Trebits Gyula; alhadnagyok: Bach László, Lindenfeld Lajos és Vas Miklós önkéntes. A 72 ellenforradalmi tiszt között 15 zsidóhitű volt. A proklamációt, amelyet 1919 máj. 17. az A. B. C. kiadott és amely a szent egységet hírdette, a zsidóságból Biedl Samu hitközségi elnök, Papp Róbert és Vajda Sándor írták alá. Akkor még Zadravecz István, a későbbi tábori püspök sem ellenezte az együttműködést és a pedagógiai bizottságban helyet kapott Rosenberg Izidor a zsidó iskola tanítója, a pénzszerző propagandaosztály vezetésével pedig Biedl Samut bízták meg. A szegedi ellenkormány kihagyta a zsidó Pálmait, de az Ábrahám Dezső vezetésével alakult második kormány a közélelmezési tárcát juttatta neki. Az előkészítő bizottság ülésén Gömbös Gyula, aki később a fajvédő antiszemiták vezére lett, helyeselte, hogy a vezetőségbe két zsidót is válasszanak. Zadravecz páter azonban már azt a kijelentést tette, hogy a konszolidáció előtt a zsidósággal való «leszámolás» nem kerülhető el. A diktatúra bukása után, aug. 28. a Pesti Izraelita Hitközség előljárósága Székely Ferenc elnökkel az élén ünnepélyes deklarációt bocsátott ki, amelyben a következőket jelenti ki: «A hitközség a maga és az egész magyar zsidóság nevében végtelen örömének ad kifejezést afölött, hogy az úgynevezett proletárdiktatúra esztelen és erőszakos kormányzati rendszere, amely minden hitközséget és generációk munkájával és áldozatkészségével fölépített gyönyörű intézményeit végpusztulással fenyegette, saját bűnében összeomlott. A hitközség konstatálni kívánja, hogy a kommunizmus nevű tévtan legelsősorban kereskedőellenes áramlat, senkire sem olyan káros és veszedelmes, mint a főleg kereskedelmi és ipari foglalkozást űző zsidóságra. A hitközség ennél-

fogva fájdalommal és egyúttal megbotránkozással állapítja meg, hogy a kommunista uralom vezérkarában és táborában nagy számmal voltak zsidószármazású emberek, akik majdnem kivétel nélkül már előbb váltak hűtlenné vallásukhoz, mint később hazájukhoz. Minthogy pedig ezeknek szereplése lelkiismeretlen és gonosz emberek által arra használtatik föl, hogy a zsidót a kommunistával azonosítsa, a hitközség konstatálni kívánja, hogy minden egyes zsidószármazású kommunistával szemben legalább 1000 zsidóvallású magyar állampolgár áll, aki békében és háborúban híven állott a magyar haza és nemzet szolgálatában és a proletárdiktatúra gyászos korszakában más vallású polgártársával együtt tűrhetetlenül szenvedett és a kommunizmus erkölcsi tévtanaitól ép oly távol állott, mint bárki más. A hitközség úgy a zsidóvallás szent hagyományaiból, mint saját erkölcsi érzületéből kiindulva kimondja, hogy megtagad minden szolidaritást azokkal, akik akár a bolsevista propagandában, akár annak gonosztetteiben aktív részt vettek és azokat, mint a haza és vallás ellenségeit, — amennyiben még a zsidó felekezethez tartoznának — annak közösségéből kirekeszti. A hitközség mindezek után a legnagyobb határozottsággal utasítja vissza a magyarországi zsidó hitfelekezet ellen szórt rágalmakat. Jó és rossz időben országunkért és nemzetünkért minden áldozatra készen szilárdan állunk a magyar törvények alapján, amelyek minket az ország teljesjogú polgáraivá tettek meg.» Még határozottabb Szeged város zsidó polgárságának ünnepélyes nyilatkozata, amelyet 1919 jún. 26. hoztak nyilvánosságra. A nyilatkozat többek közt ezt mondja: «Nem tűrjük és bárhonnan jöjjön is, visszautasítunk minden ürügyet, amely azt a tendenciát szolgálja, hogy bennünket zsidókat vallásfelekezetünk miatt a magyar hazához, a magyar nemzethez való hűségünkben meggyanusítson. Mi a magyar nemzeti eszme szolgálatában állottunk a multban és megrendíthetetlen hűséggel és odaadással állunk szolgálatában ma is, mint bármikor.» A szenvedélyek kitörését azonban sem e nyilatkozatok, sem Vészi Józsefnek híres cikke a Pester Lloydban — aki a budapesti és környékbeli zsidóság képviseletében nyilatkozott — nem tudta megállítani. A zsidóüldözés megindult s olyan méreteket öltött, hogy később a keresztény kiváló püspökei emelték föl tiltakozó szavukat az üldözések ellen: Csernoch János hercegprimás 1921 jún. 7., Mikes János szombathelyi püspök Zalalövőn, 1921 jún. 8., Rott Nándor veszprémi püspök Devecserben 1921 máj. 30., Hanauer István váci püspök Ócsán. Később maga az ú. n. keresztény kurzus vallás- és közoktatásügyi minisztere, Haller István is állást foglalt a zsidóüldözések ellen s Orosházán 1928 jún. 12. a következőket jelentette ki a Büchler Márton rabbi vezetésével előtte megjelent küldöttség előtt: «A keresztény szellem, a keresztény kurzus kizárja a zsidógyűlöletet. Jól tudja, hogy a vörös uralom alatt volt zsidó kegyetlenség és keresztény kegyetlenség, de hithű zsidó nem képes akkora galádság elkövetésére, valamint hithű keresztény sem lesz gyilkossá. Gyűlölködést szitani, ártatlanokat üldözni — különösen a mai viszonyok között, valóságos hazaárulás számba megy.» A nemzeti hadsereg Budapestre való bevonulását az egész zsidóság örömmel üdvözölte. Székely Ferenc elnök nagy üdvözlő cikket írt, amelyben többek között kijelentette, hogy a nemzeti hadsereg és annak fővezérsége ép oly kevéssé felelős egyes hitvány emberek gaztetteiért, mint a magyar zsidóság a proletárdiktatúra bűneiért. A nemzeti hadsereg fővezére előtt meg is jelent a hitközség küldöttsége, átadta a hitközség 100,000 koronás alapítványát és ismertette a zsidóság panaszait és kívánságait. A később történtek már a legújabb kor politikai történetéhez tartoznak és azért ezekre az eseményekre itt nem térünk ki. (V. ö. *Váry* Albert, «A vörös uralom Magyarországon»; *Kelemen* Béla, «Naplójegyzetek és okiratok». A hitközségek kiadványai, a felekezeti és a napisajtó évfolyamai.

Ellinger, 1. *Jozefa* (Maleczkyné)*, operaénekesnő, szül. Budapesten 1857., megh. u. o. 1920. Édesapja, Ellinger József híres tenorista maga részesítette leányát az első énekoktatásban. 1884-ben az akkor megalakult Magy. Kir. Operaház tagjai közé került. Ragyogó technikájú koloratúrénekesnő volt, aki fényesen magas hangjaival elragadta a közönséget. Lipcsében, Berlinben, Drezdában is nagy sikerrel vendégszerepelt. 1886-ban megvált a Magy. Kir. Operaháztól, amelynek tiszteletbeli tagja lett és évtizedeken keresztül mint az Orsz. Zeneakadémia énektanára kitűnő módszerével fejlesztette számos tanítványának tehetségét. Férje volt Maleczky József, az Operaház zenekarának tagja. K. K.

2. *E. József*, énekes, a Nemzeti Színház dalműénekese, szül. Budapesten 1820., megh. u. o. 1891. Atyja szegény muzsikus volt, így E. már kora ifjúságában kenyérgondokkal küzdött. 1845-ben Pozsonyba kóristának szerződtették. Ugyanabban az évben a *Norma*, *Belizár* c. operákban lépett fel, amelyekben nagy sikert aratott. 1846-ban Pestre szerződött «kardalnok»-nak, 1847. Bécsbe ment, 1851. a müncheni udvari operában vendégszerepelt, ahol Lajos bajor királytól sok kitüntetést kapott. Frankfurtba, majd Grácba szerződik. 1852—53-ig Bécsben az udvari színháznál első tenorista. 1854-ben tért vissza Budapestre. Először az akkori Erzsébet-téri német színházban lépett fel, a *Stradella* c. operában. A nagy siker felbátorította gr. Ráday Gedeont, a Nemzeti Színház akkori intendását és szerződést ajánlott fel E.-nek. Hét éven keresztül volt tagja a színháznak. Hét év után differenciái támadtak az igazgatósággal és Rotterdamba költözött. Négy év mulva azonban visszatért és ismét a Nemzeti Színház tenoristája lett; egyike volt az akkori idők legnépszerűbb énekeseinek. (V. ö. *Ságh*). K. K.

Él Melech jósév, *(h.)*. Kezdete a szélichósz (l. o.) leggyakrabban előforduló részének. Minden egyes szélichó után mondják. Isten kegyelméről, tizenhárom tulajdonságáról szól, a vonatkozó bibliai részt is tartalmazza. F. D.

Él Melech neemon *(h.)*. *Isten, hűséges király.* Ezt a három szót a sémá (l. o.) elé iktatja, aki egyedül és nem a községgel végzi az ájtatos-

ságot. A dolog eredete az lenne, hogy a sémában előforduló szavak száma megfelel a zsidó anatómia által kimutatott 248 testrésznek, abban az esetben, ha az utolsó két szót és a következő szakasz első szavát kétszer veszik, miután ezt nem csak az imádkozó maga mondja, hanem az előimádkozó is megismétli. A megismétlés egyedül való imádkozásnál azonban elmarad s így helyébe lép — hogy a szám megmaradjon — e három szó. Gyermekek a séma imát, melyet nagyon korán tanulnak meg, itt kezdik. F. D.

Él mólé ráchámim *(h.) Irgalmas Isten...* Ima, melyet a halottak lelki üdvéért mondanak különböző alkalmakkor. 1. Közvetlenül a koporsó elföldelése után, miután az már nem látható. 2. Évfordulókon, akár a síroknál, akár pedig a templomban tóraolvasás után, Tórával a kézben. 3. Mazkirok alkalmával. 4. Sírkőállítások s általában sírlátogatások alkalmával, ha minjon (l. o.) van jelen. F. D.

Él Ódón *(h.). Isten Úr.* A szombat reggeli imában előforduló himnusz bekezdése. A köznapi reggeli ima *Él boruch* (az áldott Isten) szakaszának felel meg azzal a különbséggel, hogy itt minden betűre egy szó helyett egész mondat kerül. Az ima Isten alkotó erejét magasztalja. F. D.

Elohájnesómó, *(h.) Istenem, a lélek*, kezdetű reggeli ima, amely az eredendő bűn gondolatával ellentétben a lélek tisztaságát és halhatatlanságát magasztalja. Az ősrégi imát már a Talmud korában ismerték. *(Beráchót* 60., *Jer. Ros. Has.* 1. 1.) F. D.

Elóhim, *(h.)* Isten. A Bibliában általában istenséget jelent és különösen az Egyistent jelenti. Ez utóbbi jelentésében változik JHVH Isten névvel. A talmudi felfogás szerint van különbség a két megjelölés között: Istent *(Elohim)* a magaszigorú, bírói minőségében (midasz hadin), JHVH pedig könyörületes voltában (middasz horachmim) jelöli meg. A tudomány is figyelemre méltónak találta e váltakozást és azt az elméletet állította fel, hogy a Tórában egyes szakaszokban következetesen az egyik, másokban pedig következetesen a másik név szerepel és e különböző Istennevű szakaszok jellegben is különböznek egymástól. Így az E.-szakaszok rendszerint papi irányuak, a papság tizedét, jogait szabályozzák, papi jellegű étkezési, tisztasági törvényeket és szertartásokat tartalmaznak, elbeszélő részeikben is kimértek, sematikusak (p. o. a Tóra első fejezete), Izráel kiválasztottságát és elszigetelődését tanítják, míg a JHVH-szakaszok prófétai szellemet, általános emberszeretetet árasztanak, stílusuk emelkedettebb. Vannak ugyanis egyes szakaszok, melyek kétszeres alakban is vannak írva és ezekben az Isten név a jelleg után igazodik. Vannak Zsoltárok is, melyek ismétlődnek és ezek egyik változatában E.-ot találunk, másikában pedig JHVH-t, de ezekben iránykülönbséget már nem lehet felfedezni. F. M.

Elul, a zsinagógai év hatodik hónapja. Mindig huszonkilenc napból áll. Újholdja csak vasárnapra, hétfőre, szerdára és péntekre eshetik. A zodiakusban szűz a jele. Az újhold második napjától kezdve köznap reggelenként megfújják a sófárt, a sacharisz és maariv (l. o.) után a 27. Zsoltárt mondják. A hó utolsó vasárnapján kezdődnek a szlichó napok (l. o.), ha roshasonó csütörtök előttre esik, úgy a hó utolsó előtti vasárnapján. A hó utolsó napján már nem fújják meg a sófárt. F. D.

Elveszett tíz törzs. A bibliai leírás szerint Tiglat-Pileszár *(II. Kir.* 25. 29) vagy Szalmanaszár *(u. o.* 17. 6; 18. 11) assyr királyok Izráel legyőzése után az ország északi tartományából a lakosság többségét Assyriába hurcolta el s az elnéptelenített tartományban részben zsidó, részben más népeket telepített le (l. *Szamaritánusok*). Minthogy a Szentírás próféciái Izráel visszatéréséről számos alkalommal szólanak, azt szószerinti értelmében fogta fel idővel a néphagyomány s miután Cyrus idején Ezra vezetése alatt csak Juda törzse és a leviták tértek vissza, a többi tíz hagyományos törzset elveszettnek tartották. Ez azonban nem egyezett meg a jóslatokkal, amelyek a visszatérést kilátásba helyezték; ezért feltételezték, hogy az E. más név alatt él valahol. Az idők folyamán ennek a kérdésnek azután nagy zsidóirodalma keletkezett. Az apokrifák feltételezik, hogy az E. még létezik; így Tóbit a Naftali-törzsből származtatja magát s a *12 pátriárka testamentuma* apokrifa is hangoztatja az E. létezését, Ezra IV. könyve (13. 39—45) pedig azt mondja, hogy az E.-et Salmanasszár idején Hosea király az Eufrátesz felső folyásánál telepítette le *Arzarethnél.* Azonban Schiller-Szinessy (l. o.) bebizonyította, hogy ez a költött városnév nem más, mint az *erec acheret* (a. m. másik ország) s erre céloz R. Akiba is *(Szanhedrin* 10. 4). A haggadikus tradició szerint az E. három csoportra oszlott s eszerint telepedett le az Elő-Ázsiának megfelelő földrajzi terület különböző részein. R. Akiba nem hitt az E. visszatérésében *(u. o.* 10. 3) s hitt Bar-Kochba messiási küldetésében. A IX. sz.-ban Eldad ha-Dani utazó hozott kimerítőbb híreket az E.-ről; ezek közül Mánasse-törzsét Dél-Arábiába, részben a Kozár-birodalomba helyezi. Ennek a felfogásnak összekapcsolása az iszlám keletkezésével nyilvánvaló. Dávid Reubeni, a XVI. sz. Keletről származó álmessiása (l. *Álmessiások)* azt állította, hogy rokonságban áll a Reuben-törzs királyával Arábiában. Abraham Farissol szerint az E. a pusztában lakik a Mekka felé vezető útvonalon, de az indiai Bené Izráel törzset is az E. közé számítja; mások ismét Abesszinia kevert zsidóságát tartották annak, aminek oka a falásákról származó hírek. Így hitte pl. a XVI. sz.-ban Abraham Jagel, aki azt állítja, hogy VII. Kelemen pápa korában követeket küldtek a falasákhoz s ezek egyrésze, mikor visszajött, a falasák nagy gazdagságáról számolt be; azonkívül egy keresztény utazó elbeszélése alapján az indiai zsidókról is tud, akik hét király alatt élnek. Lehetséges, hogy e mese magvát a kokinkínai zsidóság létezése képezte. Napjainkig valóban létezik bebizonyíthatatlan idő óta élő zsidóság Indiában, Kokinkínában és Abessziniában. A XVII. sz.-ban Baruch, Perzsiában utazó zsidó tudós, a XIX. sz. elején pedig Moses Edrehi írtak e tárgyról, mely úgy izgatta a keleteurópai zsidóságot, hogy egy Baruch b. Samuel Pinsk nevű utazót Jemenbe küldtek az E. felkutatására. Ennek

sikerült Dán törzséből származó zsidó pásztorokat találni. Lehetséges, hogy a jemeni zsidó földmívelők magukat e törzs után nevezték. 1857-ben David Askenázi indult a falasák felkutatására. 1835-ben Asahel Grant amerikai orvost a külügyminisztérium a mezopotámiai nesztoriánusokhoz küldötte; ezek, jóllehet keresztények, magukat az E. gyermekeinek vallották ősi tradicióik szerint; ugyanez a tradició élt a szomszédos örményzsidók közt is. Érdekes, hogy Josephus (*Antiquitates* XI. 5 § 3) is az Eufráteszen túlra helyezi az E.-et s ezt Jeromos egyházatya is megerősíti (*Opera* VI. 780). Grant még az ottani ördögimádókat is az E.-höz tartozóknak véli s az esetleges ősi zsidó származás ezeknél sincs kizárva, mert circumcisiót és peszachi bárányáldozatot tartottak s az előírt tiltott állatok húsától tartózkodtak. Az afganisztáni zsidók is az E. közé számítják magukat és pedig Nebukadnecár idejétől; meg a mohamedán elökelő konvertiták közt is divik az ősöknek Izráeltől való származtatása. Az afgán zsidók «Beni Israel»-nek nevezik magukat s zsidó típusukat feltűnően megőrizték. A déloroszországi karaiták is az E.-től származtatják magukat, aminek oka azonban az üldözések elől való szabadulás, hogy t. i. Jézus keresztrefeszítésében nem részesek. E célból még sírköveiket is meghamisították s régebbi dátumokat írtak fel, mint azt Firkowitsch bebizonyította. Ez az érv annyira hatott az orosz kormányra, hogy 1795. a kétszeres zsidó-adó alól kivétettek, majd a hadiszolgálat alól is. A kaukázusi és dagesztáni ősi zsidóság szintén az E.-től származtatta magát s ezeknek érdekes tradicióí szerint őseik, akik az assyr királyok alatt telepedtek le, részben kivándoroltak Bokharába és Kínába. Moore keresztény utazó maguknak az indiai buddhistáknak egyrészét is az E.-től származtatja, úgyszintén a birmai kareeneket, meg a scythákat (Sacae), akik éppen Szalmanaszár korában jelennek meg a történelem színpadán. Emiatt azután az E. mondáinak valósággal beteges túlkapásai jelentkeztek s ez képezi a főtámasztékát annak az Angliában évszázadokon át, sőt mai napig is élő hagyománynak, hogy a teuton népek az E. gyermekei. Így azonosítani próbálták a dánokat Dánnal, a hebridákat a héber névvel stb. Főérvük azonban az, hogy a próféták látomásai szerint Izráel fiai távoli szigeteken élnek, kolóniákat alkotnak, de az igaz Istent imádják. Egyik legkülönösebb kihajtása az E. legendáknak a japáni legenda, melyet Mc Leod említ. Az első japáni királyt Osee-nek hívták és 730 körül uralkodott, míg Izráel utolsó királya Hosea 722 körül; az ősi Shintho-templomban szintén volt Szentély és Szentek Szentélye; az ősök tisztelete a zsidókéhoz hasonlatos, számos japán zsidó-kinézése pedig feltűnő. Sokan az ausztráliai és más primitiv népeket is az E.-höz sorolták a circumcisió szokása miatt. Amerika déli részének megismerése is vezetett ilyen feltevésre. Eszerint az ősnépek itt is az E.-ből származtak; ezt először Garcia spanyol antiszemita író hangoztatta a XVII. sz.-ban. Azonban Manasse ben Izráel szerint Antonio Monterinos zsidó Peru-utazó a «sĕmá»-t recitáló indiánokról tesz említésl a XVII. sz. közepén. Ugyancsak zsidó szokásokat vélt felfedezni Mexikó és Jucatan benszülötteinél, minélfogva Menasse b. Izráel az egész latin-amerikai ősnépet az E-nek tartotta. Mások ezt némely azonos szokásból vezették le; sokan az északamerikai indiánokra is alkalmazták a teóriát, amelynek alapja mindössze kettőben foglalható össze: 1. Minden nép, különösen a sémi kulturnépek hasonló szokásokat mutatnak a kultúra több ágában (időszámítás, csillagászat, építészet, ritus) fejlődésük kezdőfokán, anélkül, hogy egymásról tudtak volna; 2. Újabban be lett bizonyítva, hogy az inkvizició szigora elől menekült marannusok Dél-Amerikában és Mexikóban nem csupán a spanyol keresztényekkel vegyültek, hanem pl. Kolumbiában Elkan Adler talált indián-zsidókat, vagyis olyan vegyültek utódait, akik csak halványan, de azért emlékeznek tradicióikra. Ez a vegyülés évszázadokkal előbb történt, s oka kizáróan az inkvizició (l. o.) dühöngése volt azon a területen is. Az ősi zsidóság kb. mindenütt megvan, ahol az E. mondái élnek; így Indiában a nem számos «Bené Izráel» törzs, mely megkülönbözteti magát a később bevándorolt arab, spanyol és európai (askenáz) zsidóktól. Ezek főképp Bombay körül élnek s a XVIII. sz. vége óta, mióta Sassoon bagdadi bankár felkereste őket, magas kulturára tettek szert s több hébernyelvű teológiai mű származik tőlük. Tényleg létezik ősi zsidóság Kokinkínában, melyet az Alliance támogatott s máig is kis számmal ott élnek. Ugyanígy létezik Kínában a XI. sz. óta Kai-Fong-Fuban egy zsinagóga Törökkel, de ez a kínai zsidóság már csaknem teljes számban beolvadt, s a nagy városok zsidósága európai bevándorolt. Az abessziniai falasák valóban igen régi, nem lehetetlen, hogy az első Templom lerombolása utáni időből származnak s erős keveredést mutatnak egyébként a zsidóval antropológiailag közeli rokon abesszíniaiakkal. Számuk jelentékeny s kulturájukat Joseph Halévy, a hírneves párisi orientalista helyszínen tanulmányozta, majd az Alliance és az olasz zsidóság karolta fel. Rabbijaikat és egyéb tudósaikat rendszerint a flórenci vagy párisi rabbiszemináriumokban iskoláztatják. (V. ö. J. *Jacobs*, Jewish Encycl.) S. R.

Emancipáció, *a magyar zsidók polgári egyenjogúsítása,* A XVIII. sz. végén európaszerte megindult az emancipációs mozgalom, melynek célja volt, hogy a jogfosztott zsidók részére kivívja a polgári egyenjogúságot. Magyarországon az 1790. évi országgyűlés óta a zsidók újabb meg újabb petíciókban kérelmezték az országgyűlésnél egyenjogúsíttatásuk törvénybe iktatását. Az 1839—40. évi diétán Vas vm. követe, majd az 1840 márc. 4-én tartott ülésen Pest vm. követe, Dubraviczky Simon követelte a megyéjétől nyert utasítás értelmében a zsidók egyenjogúsitását. A javaslatot, melyet Deák Ferenc is pártolt, a rendek nagy többsége elfogadta, a főrendek azonban Barkóczy székesfehérvári püspök és báró Eötvös Ignác tárnokmester pártolása ellenére elvetették. Helyette olyan törvény készült (1840: XXIX. t.-c.), mely kimondja ugyan a zsidók szabad letelepülési jogát a városokba, biztosítja részükre a szabad kereskedelmet és ipart, de

korántsem adja meg nekik a polgári egyenjogúságot (l. *Jogkiterjesztés*). Az emancipáció kérdését ekkor a sajtó tartotta napirenden. Kossuth Lajos Pesti Hirlapja és a Jelenkor nyitotta meg hasábjait a kérdés tárgyalására, míg a Budapesti Szemlében br. Eötvös József írt feltűnést keltő tanulmányt «A zsidók emancipációja» címen. Török Pál pesti református, Székács József pesti evang. lelkész és Albach pozsonyi ferencrendi hitszónok a zsidók egyenjogúsításának szükségességéről prédikálnak. Az 1843—47. évi két utolsó rendi diéta, úgyszintén az 1848. évi első népképviseleti országgyűlés még Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Kállay Ödön felszólalása ellenére sem tartotta időszerűnek az emancipáció törvénybe iktatását. A szegedi nemzetgyűlés 1849 júl. 29-iki utolsó ülésén kimondja ugyan egyhangúlag a zsidók emancipációját a szabadságharcban tanusított honszeretetük elismeréseül, a törvény azonban a szabadságharc leveretése folytán nem lépett életbe. Az abszolutizmus első évtizede már csirájában fojtott el minden jogkiterjesztésre irányuló törekvést. Csak a politikai helyzetnek 1860-iki enyhülése hozott újabb reményt a zsidóknak is. Az 1861-iki országgyűlésen, melyet az uralkodó csakhamar feloszlatott, valamint a Deák-fele husvéti cikk nyomán 1865. egybehívott országgyűlésen minden párthoz tartozó tekintélyes képviselők követelték a zsidók egyenjogúsítását, így többek között Deák Ferenc, báró Eötvös József, Tisza Kálmán, Jókai Mór, Szász Károly, gr. Széchenyi Béla, Trefort Ágoston. A kérdés ez időben már annyira érett lett az élet számára, hogy annak megvalósítása tovább nem volt elodázható. Jött a kiegyezés, a koronázás és ez életbevágó eseményekkel összefüggő sürgős közjogi törvények megalkotása után gróf Andrássy Gyula miniszterelnök 1867 nov. 25. haladéktalanul beterjesztette az egyenjogúsító törvényjavaslatot, melyet a képviselőház minden vita nelkül, egyhangúlag, a főrendiház pedig 64 szavazattal 4 ellenében fogadott el. I. Ferenc József király szentesítő aláírásával lépett azután életbe az 1867:XVII. t.-c., melynek egyszerű, világos szavai így szólnak: «*1. §. Az ország izraelita lakósai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánittatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntettetik.*» Ezzel megvalósult a hazai zsidóság régi jogos követelésének egyik része, amely később kiegészítést nyert a *recepció* (l. o.) törvénybe iktatásával. Gr. Zs.

Emberbecsülés. Héberül: *Kábod*. Legfontosabb feltétele: az igazságosság és méltányosság az ember szellemi, erkölcsi és társadalmi értékének megítélésében. A rabbinikus irodalom az ethikus élet integráns részének teszi meg és sokszor az Istenhez való kapcsolatunk igazolásául tekinti. «A Szentírásnak az a tanítása, hogy Isten a saját képmására teremtette az embert, magában foglalja felebarátunk megbecsülését, függetlenségének tiszteletét és önérzetének kímélését is.» *(Beresit Rabba,* 24.) A Tóra — olvashatjuk más helyen — megtiltja az adósnál a zálogvétel céljából való megjelenést, mert ez megsértené családi életének méltóságát; a hitelező várjon az utcán, míg az adós maga hozza el a zálogot. A Talmud már részletesebben határozza meg az E. kötelességeit. «Becsülj meg minden embert érdemei szempontjából» [nem a rossz tulajdonságai szerint]. *(Ábót,* I. 6.) «Mikor a pereskedő pártok előtted (a bíró előtt) állnak, tekintsd őket bűnösöknek, de tekintsd őket ártatlanoknak, amikor távoznak, miután alávetették magukat az ítéletnek.» *(Ábót,* I. 8.) «Legyen felebarátod becsülete olyan drága szemeidben, mint a magadé.» *(Ábót,* 2. 15.) «Tanítványod becsülete legyen olyan drága előtted, mint a magadé; felebarátod becsülete olyan, mint a mesteredé és a mestered iránt való tiszteleted olyan, mint az Isten iránt való tiszteleted.» *(Ábót,* IV. 15.) «Az ember megbecsülése olyan fontos követelmény, hogy meg lehet szegni miatta a szertartási tilalmakat is.» *(Beráchot,* 19b.) A becsületet, mint az egyén értékelését fogja fel a Talmud, nem pedig úgy, mintha az csak az embertársak részéről ajándékozott és a belső értékeket nem fedő elismerés volna. «A tanító iránt tartozó tiszteletadás megtagadását átokkal sújtották.» *(Beráchot,* 19a.) Ha az apa előtt a neki járó tiszteletről, a lemondása érvényes; ha arról a tanító mondana le, akkor a lemondás nem érvényes *(Kidusin,* 32a.), mert a tudomány (a Tóra) nem a tanítóé és nem mondhat le az annak kijáró tiszteletadásról, amely az ő személyén keresztül jut a szellemi felsőbbségnek. De nem csak abból áll az E., hogy meg kell mindenkinek adni a megérdemelt tiszteletet, de abból is, hogy kímélni kell az érzékenységet is. Nem szabad a bűnbánónak szemére lobbantani régen viselt dolgait; nem szabad gyanuba venni a zsidó vallásra tért ember vallásosságát. «Ha valakit csapás és betegség ér, ha elveszti gyermekeit, olyan kétséges beszédekkel, aminőkkel Jóbot vigasztalták meg a barátai, meg ne vigasztaljuk; gondold csak meg: elveszett-e már ártatlan ember.» *(Bábá Mecia,* 58b.) «A szavakkal való megbántás súlyosabb, mint a vagyoni megrövidítés, mert ez felbecsülhető és jóvátehető, de a becsületsértést sem felbecsülni, sem jóvátenni nem lehet.» (U. o.) «A becsületsértésért kirótt pénzbírság még nem engeszteli ki a sérelmet; a jogtalanságot csak azzal engeszteljük meg, hogy megkövetjük felebarátunkat.» *(Bábá Mecia,* 92a.) «Három dolog gyűlöletes Isten előtt: ha valaki másképpen beszél, mint ahogy gondolkodik; ha valaki (felmentő) tanuságot tehet embertársa ellen és azt nem teszi; ha valaki egyetlen (terhelő) tanunak lép fel embertársa ellen», mikor az úgy sem érvényes (egy tanuvallomás alapján senkit sem ítélhetett el a zsidó törvényszék) és csak rossz hírbe keveri vele. *(Peszáchim,* 113b.) «Háromféle rosszat követ el a rágalmazó: megöli a maga becsületét, azét is, aki hallgatja és annak a becsületét is, akit megrágalmaz.» *(Eráchin,* 15b.) «Ez ellen a törvény ellen: ne járj rágalommal néped között, vét a bíró is, ha az ítélet kihirdetése után azt mondja a pervesztesnek: én a javadra szavaztam, de bírótársaim többségben voltak, mit tehettem hát ellenök?» *(Szanhedrin,* 31a.) «A nyelvelést a

nyílhoz hasonlítja a zsoltárköltő, mert ha valaki karddal fenyegeti meg az embert, a megtámadott könyörgésére visszadughatja tokjába, de a nyíl, ha egyszer kirepül, nem tér vissza, ha még úgy kívánjuk is.» *(Midras Tehillim*, 120. Zsoltárhoz.) «Olyan levelet, amelyről tudjuk, hogy rágalmat tartalmaz, nem szabad közvetíteni, sőt mindent el kell követni, hogy a levél átadását meghiúsíthassuk.» *(Széfer Chásszidim*, 73. §.) «Aki megszégyeníti (elsápasztja) embertársát a nyilvánosság előtt, vért ontott.» *(Bábá Mecia*, 58b.) «Ha idegen tér be hozzád, ne kezdj vele (komoly) beszélgetést, hátha kiderül, hogy tudatlan és megszégyeníted.» *(Széfer Chásszidim*, 83. §. A talmudirodalom ötvözte a bűnnel kapcsolatosan a «hulladék por» fogalmát. Vannak apró gonoszságok, amelyek a nagyobb, evidens bűnök tömegéből, mint a szálló por, láthatlanul terjednek el a levegőben, a matériájuk azonban mégis a bűn anyagával azonos. A becsületsértés porát szemeteli, aki azt mondja embertársáról: hallgassunk róla, vagy azt, hogy nem nyilatkozhatom felőle; de még az is, aki valakit az ellensége előtt célzatosan megdicsér, mert kihívja az ellentmondást és ezzel becsületének megrövidítését is *(Majmuni, Déot*, VII., 4.). F. M.

Ember fia. Héberül: *Ben Enos*. Az Új-Testamentum a Zsoltárból (144. 3.) vette át e kifejezést és az «én magam», vagy «ez a személy» értelmében használja. A héber exegeták Izráel őrangyalát, Michaelt értik alatta.

Emberölés, a legfőbb bűn, mely a Tízparancsolatban el van tiltva: «Ne ölj» *(Mózes* II. 20. 13) és az ú. n. *Noách fiainak törvényei* (l. o.) között is az első tilalom: «Ám a ti véreteket személyenként számon kérem... Aki embervért ont, annak vére ember által ontassék, mert Isten az ő képmására teremtette az embert» *(Mózes* I. 9. 5—6). «Ne fogadjatok el váltságdíjat az emberölő életéért» *(Mózes* IV. 33. 31). «Ha halálos ítéletet hoznak, a megöltnek és utódainak vére arra száll, aki hamis tanuzással idézte elő a halálos ítéletet, mert Káinnál írva van: A te testvéred véreinek hangja kiált hozzám» *(Szanhedrin* 4. 5). E.-t még a maga élete megmentésére sem szabad elkövetni *(Szanhedrin* 74 a). F. K.

Emesz *(h.). Igaz*, igazság.

Emesz vĕemunó. *(h.) Igaz és hiteles.* Kezdete és egyszersmind neve az esti Semát (l. o.) követő első áldásnak (l. *Maariv*). Az egyiptomi kivonulásról szól, mint a reggeli ima hasonló tartalmú áldása, amely *emesz vejáciv*-val (l. o.) kezdődik. (Az emesz szóról lásd a *Sĕmá, Él melech neemon* címszavakat). F. D.

Emesz vĕjáciv. *(h.) Igaz és valóságos.* A reggeli sĕmát (l. o.) követő első áldás bekezdése (l. *Sacharisz*). Az egyiptomi kivonulásról szól és azt a gondolatot fejezi ki, hogy bizodalmunk Istenben rendíthetetlen. Az esti ima (l. *Maariv*) hasonló tartalmú áldása *emesz veemunó*-val (l. o.) kezdődik. Mindkét ima első szavát *(emesz)* egybeolvassák a sĕma utolsó *(elohéchem)* szavával. Tehát így: Eloheˊchem emesz. Az ima előfordul *Beráchot* 12b. és *Tamid* 32b. F. D.

Emőd *Tamás*, író és hírlapíró, szül. Berekböszörményben (Bihar vm.) 1888. Középiskoláit és a jogakadémiát Nagyváradon végezte és korán a Nagyváradi Napló belső munkatársa lett. Első versei a Holnap c. antológiában jelentek meg, majd ezt követte 1911. a Nyugat-antológiájában kiadott verssorozata, melyekben még erősen Ady hatása alatt áll. Úgy verseiben, mint egyfelvonásos színműveiben, kabaré-darabjaiban és chansonjaiban szellemes és közvetlen hangú költő. Az említett versköteteken kívül önálló alakban megjelent művei: *Ferenc Jóska ládájából* (1917); *Dícséret-dicsőség* (versek, 1915); *Pesti hegedű* (u. a., 1918); *A vándor katona* (színmű, Karinthy Frigyessel együtt); *Csipke* (operett, Király Színház); *Mézeskalács* (u. a., u. o. 1924). Ezenkívül vannak még kisebb színművei; *Julcsa, Juliette, Lotharingia, A két gránátos* stb. SZ. G.

Emődi *Aladár*, orvos, szül. Budapesten 1872. Az egyetemet Budapesten végezte. Először a Poliklinikán működött, 1898 óta a nemi betegségek lekűzdésére alakult Teleia egyesület rendelő intézetének igazgató-főorvosa, az egyesület főtitkára és a később megindult *Teleia* c. népszerű orvostudományi folyóirat szerkesztője. A magyarországi antivenereás mozgalomnak egyik legrégibb és érdemes munkása. Több orvosi szaklap munkatársa s napilapokban is számos cikke jelent meg. Nagyobb tanulmányai: *A prostata megbetegedései; A húgycsőszűkületek elektrolytikus kezeléséről* stb. Állandóan tart felvilágosító előadásokat. 1928-ban harmincéves jubileuma alkalmából a Teleia emlékkönyvet adott ki. V. A

Emór, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 21. fejezetének elejétől a 24. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A papok tisztátalansága. Az ünnepekről. Istenkáromlás. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ezekiel* könyve 44. fejezetének 15. versétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben a papok tisztasági törvényeiről van szó. F. D.

Emunó. *(h.) Hit.* A zsidóságnak nincsenek kimondott hittételei. Többen kísérelték meg ezeknek összefoglalását, legelfogadottabb és legismertebb ezek között a Majmunié. Ő 13-ban állapította meg ezeket az *áni maamin* (én hiszem) szakaszaiban. (L. *Sélősó oszor ikkórim).*

Emunó tĕféló. *(h.) Mellékes hit.* A tévtanok héber elnevezése. E fogalomba tartoznak a planétákról, árnyékról, párokról szóló tanok és képzetek.

Enciklopédia. Az emberi ismeretek összefüggő összessége szótárszerű sorozatban. A zsidó vallástudomány ismereteinek alfabétikus sorrendben való összefoglalására irányuló első komoly kísérlettel már a XII. sz.-ban találkozunk. Nathan ben Jechiel írta az első héber E.-t. *Áruch* c. lexikonjában a Talmudban előforduló idegen szavak fordítását és magyarázatát tűzte ki céljául, valójában azonban más fogalmakat is magyaráz. A könyv a talmudkutatók nélkülözhetlen forrásmunkájává vált. Híressé vált átdolgozása Kohut Sándor (l. o.) *Áruch Completum*-a. Lewy *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*-ja és Krausz Sámuel (l. o.) talmudi görög és latin szavak szótára *(Lehnwörter* etc.) szintén az Áruch kiegészítésének tekinthető. Ké-

sőbbi korból való Lampronti Izsák (1679—1757) *Pachad Jicchok* c. E.-ja a talmudi ismeretekről. Modernebb igények kielégítésére kezdte Rappaport S. az ő *Erech Millin* c. E.-ját összeállítani, de az alef betűn túl nem folytatta (1859). A zsidóság egész tudományára kiterjedően készítette Hamburger *Realencyklopaedie des Judenthums* c. művét (1884). Héber nyelven Eisenstadt Juda D. jelentette meg *Ocár Jiszróel* c. orthodox szellemben szerkesztett E.-ját (1900 körül). Munka alatt van a magyarországi Guttmann Mihály (l. o.) nagyszabású talmudi héber E.-ja *Maftéach és Clavis Talmudis* c. alatt. Ez a munka még csak *potroposz* szóig jutott el. Előkelő helyet foglal el a zsidó E.-irodalomban a 12 kötetes angol *Jewish Encyclopaedia*, amely néhány magyar tudóst is számít munkatársai közé és a kor színvonalán álló, mindenre kiterjedő cikkeket közölt. Jelenleg egy négy kötetre tervezett németnyelvű E. készül Jüdisches Lexikon c. alatt, amelynek első két kötete már megjelent. Munka alatt áll és *A—Apokr.* betűig már megjelent a németnyelvű nagy zsidó lexikon is *(Jüdisches Lexikon* és *Encyclopedia Judaica)*. Költségeit a német és amerikai zsidóság fedezi olyan gazdagon, hogy az esetleges deficit kiegyenlítésére egymillió aranymárkát biztosítottak. F. M.

Enczi *Endre*, író, szül. Pesterzsébeten 1902 okt. 18. Versei és novellái a Népszavában, Hétben és az Új Kulturában jelentek meg. Könyvei: *Orchester* (versek 1921); *Lombik* (versek 1922); *Új Passio* (tragédia, 1927); *13.* (1928).

Endre *Károly*, író, szül. Temesvárott 1893. Verskötete: *Az ember, aki járva jár* (Budapest, 1922). Választékos hangú író, mélyen szántó filozófiai gondolatokkal.

Endrei, 1. *Ákos**, tanár, irodalomtörténetíró, szül. Hódmezővásárhelyen 1860 ápr. 22., megh. Budapesten 1914. Önálló művei: *Zrinyiász-kommentár* (1900); *Kölcsey szónoklatának magyarázata* (1902); *A Kuruc-költészet epikája* (1903); *Német balladák és románcok* (1909); *A magyar középiskola és válsága* (1911). S. R.

2. *E. Gerzson*, tanár, szül. Derecskén (Bihar vm.) 1873 máj. 3. A Rabbiképző Intézetben tanult, majd tanári pályára lépett, doktorátust és klasszika-filológiából oklevelet szerzett. Több iskolánál működött, jelenleg a budapesti Kölcsey-reálgimnázium tanára. Választmányi tagja az Orsz. Középisk. Tanáregyesületnek és a Magyar Pedagógiai Társaságnak. Élénk irodalmi működést fejt ki. Filológiai, pedagógiai és archeológiai cikkei magyar és külföldi tudományos folyóiratokban jelentek meg. Nagyobb munkái: *Adalékok az emberi beszédmód elvéhez a szentírásmagyarázat történetében* (1898); *A papiruszok világából* (1912); *Szemelvények a Korán-ból* (1915). V. A.

3. *E. Simon Henrik*, a Pesti Chevra Kadisa igazgató főtitkára, szül. Adán (Bács-Bodrog vm.) 1879 aug. 25. A budapesti egyetemen szerezte meg ügyvédi oklevelét. Egész fiatalon került az Orsz. Izr. Irodába, ahol fogalmazó, majd irodavezető lett. 1906-ban meghívást kapott a Pesti Chevra Kadisához. Előbb ügyész volt, 1922. főtitkárrá nevezték ki. 1927 óta pedig az intézet igazgató-főtitkára. Nagy érdemei vannak a Chevra fejlesztése körül. A felekezeti életben vezető szerepet játszik. Számos felekezeti és társadalmi vonatkozású cikke jelent meg a különböző felekezeti lapokban. Könyve: *A Pesti Chevra Kadisa története az 1916—26 években.* V. A.

4. *E. Zalán*, esztétikus és irodalomtörténetíró, szül. Vérten 1870. Középiskolai és egyetemi tanulmányainak elvégzése után a magyar irodalomtörténet régibb korszakainak körébe vágó tanulmányokat tett közzé. Népszerűekké váltak magyar antológiái és *Tulipánkert* c. dalgyűjteménye. Sajtó alá rendezte Vörösmarty Mihály összes költői műveit. A nagyközönség számára írta *A világ története* c. ötkötetes munkáját és *A magyar irodalom története a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig* c. művét. Szerkesztette *Az angol és magyar nyelv szótárát* is. Történeti drámái: *A névtelen jegyző* c. szomorújáték és a Magy. Tud. Akadémia által jutalomban részesített *Ilona királynő* c. történeti dráma. Sz. G.

Énekek Éneke, héb.: *Sir hasirim;* gör.: *Aszma aszmaton;* lat.: *Canticum Canticorum.* Szerelmi éneksorozat a bibliai Szentiratok gyűjteményében az *Öt Megilla* (kis könyv, tekercs) között. Ez a merőben világi, sőt erotikus líra csak hosszú harcok után jutott be a kánonba és a zsidó irodalomba, amelynek ma már legértékesebb munkái közé tartozik. Kánonizálást Akiba harcolta ki, még pedig azzal, hogy allegorikus értelmezést adott a költeménynek. Az ő értelmezésében az énekben szereplő szerelmesek Isten és Izrael, akik epekednek egymás után. (A keresztény-ség magáévá tette a allegórikus értelmezést, azzal a különbséggel, hogy Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatja a megénekelt nagy szerelmet.) A könyv azonban enélkül is megérdemelte megörökítését és bizonyos, hogy irodalmi tudatosság harcolta ki számára a menlevelet. Pendantja annak a fejezetnek, amely a *Példabeszédek*-ben a jó hitves apoteózisát adja és úgy mutatja be a zsidó hajadont, mint aki a szenvedélyek tüzében is megőrzi szűzességét. Száz költői kép magasztalja a zsidó hajadont. Ő a bezárt kert (hortus clausus), amely virágpompájával megejti a járókelőt, de a liliomtiprás elől elzárkózik. A világirodalomban legtöbbször szabadságlevél a szerelem, amely felold minden tarózkodást és bűnözésre csábít. A fékezhetetlen szerelem sok példája lebeghetett a könyv szerzője előtt és valószínű, hogy észrevette már azt az áramlatot, amely nyugtalanította a zsidóságot a szerelem szabadsága miatt, ámbár nagy erőre csak később jutott ez az áramlat, az Ujtestamentumban. Ebben már csupa fenyegető és kárhozatos kísértés a szerelem; a nőtlenség kívánatosabb, mint a megnősülés és az özvegyasszony nőülvétele közönséges paráznaság. A szerelem természetes varázsa már-már el is fakult az új hit szomorú szigorúságában és a házasság rózsakoszorúja súlyos igává keményedett. Meg kellett menteni a házasságot és azt csak a szerelemmel lehetett. Megmentette hát a szerelmet és letisztította róla a bűn salakját. Száraz és költőietlen szociális szükségérzés hajtotta erre a zsidó szellemet, a középúton járó racionálizmus, amely nem akart mást, csak megmenteni a házasságot, amely sok év-

század óta a társadalom és a családi élet fundamentuma volt. És lelki strukturájára jellemző, hogy sokat hánytorgatott racionálizmusából a legszebb és legnemesebb líra virágzott ki, amelyben a szerelemnek örök időkre szóló apoteózisa lángol: «Tégy engemet mintegy pecsétet a te szívedre, mintegy bélyeget a te karodra, mert erős a szerelem, mint a halál; kemény, mint a pokol a féltékenység és a parázsa tüzes, mint a villámlobogás» *(É.* 8. 6.). «Sok vizek el nem olthatnák a szerelmet, a folyóvizek is el nem sodorhatják; ha az ember házának minden jószágát adná is a szerelemért, csak megvetnék azt. *(É.* 8. 7.). A könyv két hőse: a pásztor és Sulamit, akik nagy szerelemmel szeretik egymást, de erős kísértés fenyegeti a boldogságukat. A szőlőkertek ködös hátteréből kilép fényes kíséretével Salamon király és hálóját veti ki a lányra, de a szerelme «erős, mint a halál» és a kísértés nem tántoríthatja el pásztorától. Az ének szerzőjéül Salamont vallja a költemény, bárha az udvar laza erkölcseit ostorozó szatirája nem koronás szerzőre vall. Belső szerkezete egységesnek látszik és ezért több történetíró és bibliakritikus, többek között Graetz is, drámának tartja. De valószínűbb, hogy különböző régi nászdalokat fűzött össze a szerző és olyan művészettel, bogy a különböző korszakok megnemesült erotikája drámai egységbe forrt. A hagyományos bibliakutatás persze nem firtatja a költemény formáját, a külsőségek helyett a szellemét kutatja és kitart ősi felfogása mellett, hogy igazi értelméhez csak az allegória útján juthatunk el. A költemény pásztora Istent, Sulamit Izraelt allegorizálja. A versek ennélfogva más értelmet nyernek. «Fekete vagyok, de szép vagyok, Jeruzsálem leányai» *(Énekek Éneke.* I. 5) nem a szerelmes lány naiv elbizakodásának a kirobbanása, hanem Izrael vallomástétele. Fekete vagyok, mert feketék a cselekedeteim, de szép vagyok ősatyáim érdemei által; fekete vagyok az egész éven át, de szép a jomkippuri megtisztulás után. A liturgiában mint a zsinagóga peszachi és péntek délutáni olvasmánya szerepel a könyv, amelynek tavaszi hangulata a peszachi időszaknak felel meg. A szombat köszöntése előtt azért olvassák, mert az allegórikus költészet királynőnek magasztalja a szombatot. Az É.-t az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Bibliájában Vajda Béla, a Frenkel-féle Bibliában Pfeiffer Izsák fordította. F. M.

Irodalom. Salfeld, Das Hohelied S.-s bei den jüdischen Erklärern d. Mittelalters (1879); Riegel, Die Auslegung d. Hoheliedes in d. jüd. Gemeinde u. d. Griechischen Kirche (1898): Reuss, La Bible; Ginsburg, Song of Songs (1857); Cheyne (Encycl. Bibl.); Rothstein (Hastings Dict. Bible); Delizal, Kommentar (1875); Ewald, Dichter etc. (1857); Driven, Introduktion; Wetzstein, Hohelied (Kurzgef. Hd.-kommentar); Siegfried a Nowack's Handkommentarban; Margoliouth, Lines of Defense of the Biblical Revelation (1900); Toy, (Jew. Encycl.). Hevesi S., Sir hasirim,

Engel, 1. *Adolf (jánosii),* gyáros, nagybirtokos filantróp, szül. Pécsett 1820 febr. 6., megh. u. o. 1903 jan. 10. Hatalmas vagyonát úgyszólván semmiből teremtette meg. Pályáját 11 éves korában kezdte, ceruza- majd gyujtómasina-házalással. Nagy nélkülözések árán egy kevés pénzt összekuporgatott, melyből ócska ruha és butoros üzletet nyitott. A szabadságharc után, melyet mint nemzetőr küzdött végig, fával kezdett kereskedni, mely üzlete fényesen bevált. Ettől kezdve rohamosan nőtt a vagyona, amelyet különböző vállalkozásokba fektetett. Építkezéseket vállalt, fürdőintézetet, gőzfürészt állított fel, majd parkettgyárat alapított. Erdőket vásárolt és nagyarányú faszállításokat bonyolított le bel- és külföldön. Az 1878-iki párisi világkiállításon nagy aranyérmet nyert, a királytól koronás arany érdemkeresztet kapott. 1880-ban Montenuovo hercegtől megvette a jánosii birtokot, amelyen tágas béreslakásokat és iskolát építtetett. 1884-ben Oberdöblingben parkettgyárat vett, egy év mulva pedig gróf Draskovichtól megvásárolta az Écsárdpázdányi birtokot. 1886-ban «jánosi» predikátummal magyar nemességet kapott. 1892-ben agg korában megalapította a komlói kőbányát és a Bakócza-felsőmindszenti helyiérdekű vasutat. Mint filantróp is érdemes tevékenységet fejtett ki. A pécsi izr. hitközség számára — melynek sokáig volt elnöke — nagyobb alapítványt tett. Pécs városa, melynek gazdasági fejlődését nagyban előmozdította, utcát nevezett el róla. Nagyszabású vállalatait fiai vezetik tovább. V. A.

2. *E. Alexander,* író, szül. Turócnecpálon 1869 ápr. 10. Gimnáziumi tanulmányai elvégzése után Bécsbe került és itt a Wiener Tagblatt szerkesztőségében dolgozott. Később a lap szerkesztője lett. 1895 óta színpadi író. Művei: *Eva in der Grossstadt; Das Recht auf Thorheit; Die Liebe kommt: Hochzeitsreisen* kis regények), *Das Buch der Eva* (aforizmák); *Nimbus* (regény). Színművei: *Das liebe Geld; Treppenwitz.* Ernst Gettkevel együtt írta az *Im Fegefeuer* c. darabot, amely a Raimund-Preisverteilung díját nyerte. Nagy sikert aratott *Coulissenzauber, Der Schutzengel és Der Storch* c. vígjátékaival. Operettjének *Rhodote* a címe. Hugo Félix írta hozzá a zenét. Ernst Gettke társaságában német színpadra dolgozta át Herczeg Ferenc egyik darabját, amelyet *Sprechen Sie mit Mama* címmel adtak elő nagy sikerrel.

3. *E. Fülöp,* filmiparos, szül. New-Yorkban 1886. Iskoláit Debrecenben és Budapesten végezte. 1922-ben Barna Károllyal átvette a Corvin-filmgyárat és három évvel később az amerikai Fanamet filmtröszt budapesti telepének vezérigazgatója lett. R. I.

4. *E. Gyula,* író és orvos, szül. Zalaegerszegen 1844. Bécsben nyerte oklevelét, ahol az Allgem. Krankenhaus orvosa is volt, majd Balatonfüred orvosa és Zalamegye tiszteletbeli főorvosa lett. A *Balaton fürdő gyógyhelyei* c. műnek (1878) orvostani részét E. írta meg. Írt több novellás-kötetet is és egy színművet, melyet Balatonfüreden mutattak be 1891.

5. *E. Iván,* zongoraművész, szül. Békéscsabán 1899 okt. 6. Képességeit Nagyváradon Beleznay püspöki karmester fedezte fel a budapesti Zeneakadémián. Később Thomán István mesteriskolájában tanult. Első önálló hangversenyét 1921. adta a Zeneakadémián. 1925-ben meghívták a kairói zeneiskola tanárának. Sok hangversenyt adott Egyiptomban, Berlinben és Londonban, ahol a kritika nagyon melegen fogadta.

1928-ban Budapesten hangversenyezett. Legfőbb sikereit modern magyar művek interpretálásával aratta.

6. *E. József (jánosii)*, nagyiparos, szül. Pécsett 1851 nov. 16. *E. Adolf* fia. A kereskedelmi képzettség megszerzése után magasabb zenei tanfolyamot is végzett. Nagy érdemei vannak a délmagyarországi erdők kihasználása, a faanyag gyári feldolgozása, parkettek, bútorok és mindennemű műtárgyak előállítása terén. Később ehhez járult a kőszenbánya megnyítása és a helyiérdekű vasút létesítése, amely szintén az ő érdeme. Egyik birtokán saját költségén katolikus iskolát létesített és számtalan jelét adta emberszeretetének és hazafiasságának. Végrehajtó-bizottsági tagja a Filharmónikusoknak és a Patronage-egyesületnek. A zsidóság érdekeit is önfeláldozóan ápolta. Nemcsak minden jótékonysági mozgalomból vette ki bőven vezető részét, hanem, amikor Wagner Richard 1876. *Das Judentum in der Musik* c. röpiratát megírta, *R. Wagners Judentum in der Musik. Eine Abwehr* c. ellenröpiratot írt alapos készültséggel s lelkes hangon, kimutatva Wagner elfogultságát és frontváltoztatását. E. kritikáját a szakirodalom is méltányolta és elismerte. Egyéb művei: *Die Marrannen; Im Beichtstuhl; Der Kabbalist; Der Kaufmann von Venedig.* Minden művét a stílus szépsége jellemzi. E. volt az, akihez Galimberti pápai nuncius e szavakat intézte: «Egyházunk semmiképen se viseltetik ellenséges indulattal az Ön hitével szemben, hisz abból származott és számos közös vonásuk van, minők a Szentirás, Próféták, Zsoltárok és egyebek... Biztosítsa hitsorsosait őszinte rokonszenvemről.» E. elnöke is volt a pécsi hitközségnek, most a községkerület elnöke. S. R.

7. *E. József*, szobrász, szül. Sátoraljaújhelyen 1815 okt. 26., megh. Budapesten 1901 máj. 30. A budapesti *Széchenyi-szobor* alkotója (leleplezték 1880). A klasszicista szobrászat kései képviselője. Munkás életéből 10 évet Londonban (1838–47), 20 évet (1847—66) Rómában töltött, csak 1866. a Széchenyi-szobor pályázat elnyerése után telepedett le véglegesen Budapesten, ahol mint az elmult klasszicizmus képviselője az ébredő naturalista szobrászat kezdetén szinte elszigetelt jelenség. 1880 után alig dolgozott már és félig elfeledve halt meg 1901. Az 1866-iki Széchenyi-szobor pályázaton, melyre még Londonból küldte pályamunkáját, 17 pályázó, köztük Dunaiszky, Marsalkó, Vay Miklós báró, főleg pedig Izsó elől nyerte el az első díjat és megbízást, 1873. pedig a talapzat ülő alakjaival (*Minerva, Neptun, Vulcan* és *Ceres*) a második új pályázatot. A sokszor támadott Széchenyi-szobor lett élete tragikuma és sok mellőztetésének oka, mint a posta- és távirdaépület dekorativ szobrainak (1870), továbbá az Operaház és a Deák-mauzoleum szobrainak pályázatán (1880). Későbbi sikerei voltak még az 1873. bécsi világkiállítás nagy aranyérme és az 1889. párisi világkiállítás bronzérme. Itthon utoljára az 1885-iki országos kiállítás műcsarnoki kiállításán szerepelt néhány régebbi, a maguk idejében nagysikerű munkájával. Pártfogói voltak: Viktória királynő, Albert herceg, Esterházy Pál herceg, londoni nagykövet, valamint Sir David Salomons londoni lordmajor. E londoni időkben készült az *Amazonok harca az argonautával*, márványcsoport (Osborne Houseban Wight szigetén), valamint az *Apolló és a hórák* (1846. a pesti műegyletben kiállítva). London után második hazája Róma lett (1846), hol lassanként ismert művésszé vált és mágnásokon kívül uralkodók, mint I. Vilmos porosz király, Miklós cár, Eduard walesi herceg és I. Lajos bajor király fordultak meg műtermében. Rómában alkotta ama klasszicista szellemű zsánerszobrait, melyek nevét máig megőrizték: *Achilles átengedi Penthesilea holttestét.* (Gipszpéldánya a Budapest Szépm. Múz.); *Fonópárka.* Legismertebb szobrai: az *Életre ébredő Éva*, a *Fekvő Ámor* (Szépm. Múz.), továbbá a *Vadászat előtt* és *Vadászat után*. Rómában készítette *John Bright Salomons* lordmajor, *Wudhom* angol műgyűjtő, *Prokesch* Edmund orientálista és *Pejachevich* Pál gróf mellszobrait, Budapesten *Balassa* János orvostanár, gróf *Teleki* Sándorné, továbbá *Kántorné, Szerdahelyi* Kálmán *Szigligeti* Ede mellszobrait a Nemzeti Szinház, *Mátyás király, Mária Terézia, Pázmány* Péter, *Révai* Miklósét a Nemzeti Múzeum részére. V. ö. «Művészet» 1909. F. B.

8. *E. Károly**, orvostanár, szül. Rákópribócon 1879 jan. 22. A budapesti egyetemen tanult. Előbb Korányi, majd Jendrassik tanár asszistense 1912. pedig a vér- és anyagcsere betegségei tanából egyetemi magántanár lett. Számos idevonatkozó és a radiológia, valamint a belorvosi diagnosztika körébe vágó tanulmányán kívül főbb művei a Jendrassiktól szerkesztett *Belorvostan* és *Belorvosi diagnosztika* c. kézikönyvekben jelentek meg.

9. *E Miksa (cserkúti)*, közgazdász, szül. Pécsen 1857. Tanulmányait u. o. végezte. 1880-ban Fiumében alapított fakiviteli üzletet. Egyik úttörője golt a hazai fakivitelnek s nemcsak a nyugateurópai államokban, hanem Görögországban, Alvirban és Tuniszban is ő teremtett piacot a magyar fának. Emiatt a fiumei kikötő fejlesztésében is érdemei vannak. Az ő cége volt az első, mely külföldön a magyar cimer használatára jogot nyert. Később a Foncière-Biztosító-Társulat igazgatója lett. 1895-ben magyar nemességet kapott.

10. *E. Mózes*, rabbi, szül. Balassagyarmaton 1739., megh. Vörösváron 1820 Márchesván hó 26. Fia volt *E. Juda* balassagyarmati rabbinak. 1779-től haláláig működött Vörösváron. Egy hébernyelvű verskötete *Sirasz Ódom* címmel Pesten jelent meg 1872.

11. *E. Zsigmond*, társadalomtudományi író, ügyvéd és a fővárosi árvaszék tisztviselője. Irodalmi és tudományos munkássága főleg a gyermekvédelem kérdéseire terjedt ki. A proletárdiktatúra bukása után külföldre ment s ott is halt meg. Főműve: *A gyermekvédelem bölcselete* (1918). Egyéb művei: *A gyermekvédelem alapkérdései* (1902); *A pénz keletkezése és fejlődése* (1902); *A házasságon kívüli gyermek joga* (1904); *Gyermekvédelem* (1918). T. Zs.

Engelberg *Dezső*, ügyvéd és író, szül. Szarvason 1894 okt. 27. Előbb tanító volt, majd igazgatója lett a marosvásárhelyi hétosztályú zsidó

felső népiskolának. Mint újságíró is több lapnál dolgozik. *Elszórt kalászok* címmel verseskötete jelent meg. A *Kelet színpada* c. könyvében négy egyfelvonásosát adta ki. Sz. I.

Engelsmann, 1. *Izidor*, rabbi, szül. Zalaegerszegen 1869 jún. 1. 1889–1894. volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1893-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1895. pedig rabbivá. 1898. kinevezték a Pesti Izr. Hitközség vallástanárává, majd szakfelügyelője lett. F. D.

2. *E. Mór*, filantróp, szül. Bártfán 1872. Fiatal korában Amerikába vándorolt, azóta New-Yorkban él, ahol jelentékeny tevékenységet fejt ki a zsidó közéletben és mint ismert filantróp közbecsülésben áll. Már a háború kezdetén a Joint Distribution Committeeben részt vett mint ennek az óriási jótékonysági testületnek egyik főszervezője. Többször meglátogatta Magyarországot a Joint képviseletében. A new-yorki «Ohab Cedek» nagy magyar zsinagóga előljárója. B. S.

Én kélohénu. *(h.)* «*Nincs olyan, mint a mi Istenünk*». Zsinagógai himnusz a muszáf (l. o.) után szombaton és ünnepnapokon. Négysoros szakaszokból áll. A bevezető strófa a «mi» Istenünknek, a «mi» Urunknak, a «mi» Királyunknak, a «mi» Segítőnknek dicsőíti az Istent, akihez nincsen hasonló. A második versszak ugyanezt a gondolatot fejezi ki, de kérdő formában. (Ki olyan mint a mi Istenünk?) A harmadik is megtartja az elsők primitív egyszerűségét: Hálát adunk a mi Istenünknek, Hálát adunk a mi Urunknak és így tovább. A szerkezet nem változik a negyedikben sem, melynek minden sora «dícsértessék»-kel kezdődik. F. D.

Enten *Manó*, rabbi, szül. a sárosmegyei Berzevicén 1886 jún. 10. 1900—1910. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1909-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1911. pedig rabbivá. Három évig marcali rabbi, 1914. óta pedig Kassán működik, mint az ottani kongresszusi hitközség főrabbija. Kultúrtörténeti cikkei megjelentek a «Judeá»-ban és más lapokban. F. D.

Entrádám, majdnem kizárólag zsidó lakosságú kisközség Besztercze-Naszód vm. naszódi járásában, (1900) 297 lakossal. A járásban 1848 előtt a zsidók csupán itt és a szomszédos Vásárhelyen telepedhettek le. Ma 257 zsidó lakik a faluban, akik házalókereskedéssel és pálinkafőzéssel foglalkoznak.

Enyedy *Lukács**, politikus és nemzetgazdasági író, szül. Szabadkán 1845., megh. Budapesten 1906. A Délmagyarországon nagy szerepet játszó Eisenstädter-család tagja volt. Főképpen nemzetgazdasági tanulmányokkal foglalkozott. 1878-ban megalapította a Szegedi Naplót, amelynek 1888-ig szerkesztője volt. 1884-ben függetlenségi programmal bekerült az országgyűlésbe, ahol közgazdasági és pénzügyi kérdésekben való jártasságával csakhamar tekintélyre tett szert. 1892. miniszteri tanácsos lett. 1895-ben mint igazgató az Agrár bank élére került. 1896-ban visszatért az aktív politikai életbe és szabadelvűpárti programmal újra képviselői mandátumhoz jutott. Lefordította az Akadémia megbízásából Sismondi *Új nemzetgazdászati elvek* c. kétkötetes művét és Adam Smith, *A nemzetek vagyonosodása* c. nagy munkájának egyik kötetét. Sz. G.

Enying, nagyk. Veszprém vm. 4208 lak., Enyingen, több mint száz éve laknak zsidók, akik a balatonfőkajári anyahitközséghez tartoztak 1870-ig, amikor Balatonbozsokkal együtt önálló kongresszusi hitközségben tömörültek. A hitközség megalakulásával egyidejűleg a tagok által felvett kölcsönből felépült a templom is. Rabbit a hitközség, gyenge anyagi viszonyai miatt, nem választhatott, de egy magyarnyelvű iskolát több évtizeden keresztül fenntartott. Ez az iskola 1923. szünt meg részint az államsegély megvonása, főleg pedig a tanköteles gyermekek csekély létszáma miatt. Most néhány tanköteles gyermek van csak, akik a református iskolát látogatják. A hitközség hitélete meglehetősen fejlett, bár a szellemi vezető hiánya érezhető. Van a hitközségnek Chevra Kadisája, 4000 pengős a költségvetése és 3000 pengőt fordít szociális célokra. Hosszabb ideig jótékonysági alapítványokat is kezelt, de ezek a korona romlása következtében teljesen elértéktelenedtek. A hitközség lélekszáma 152, a családok és adófizetők száma 48. Foglalkozás szerint: 3 gazdálkodó, 20 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 orvos, 3 magántisztviselő, 13 iparos, 1 mérnök és 3 magánzó tartozik a hitközség tagjai közé. 36-an vettek részt a világháborúban, akik közül 4-en estek el. Az ellenforradalmak idején sok inzultusnak volt kitéve a hitközség s tagjai közül hárman pusztultak el. A három áldozat Sági Ede dr. ügyvéd, Bán Jenő dr. állatorvos, és Vadász Imre tanuló. A hitközség mai vezetősége: Leipniker Gyula elnök, Heumann Lipót díszelnök, Grünfeld József pénztáros, Vadász József gondnok, Heumann László jegyző, Bauer Dezső, Heumann Adolf, Kohn Mór, Polgár László dr. és Schwarc Adolf előljárók. Schwarc Adolf egyben elnöke a Chevra Kadisának is.

Eperjes, *(Presov*, Cs.-Szl.) rend. tan. város, sz. kir. város címmel Sáros vm. 16,323 lak. Sáros vármegyében már az Árpádok alatt szórványosan találhatók zsidók a falvakban. A főurak telepítik őket ide, birtokaik, jövedelmeik és a vásárok fejlesztése végett. Nemsokára főtényezői lesznek az egykor híres és fontos kereskedelmi útvonalnak, amely Bártfán, Zborón át Lengyelország felé vezetett. A megye kereskedői, közvetítői és fuvarosai zsidók voltak. A gyapjú-, bor- és dohánykereskedelem az ő kezükben volt. Falvaikban ugyan békésen élnek a főurak oltalma alatt, mégis a városba kívánkoznak, de ottvaló letelepülésüket a céhek kitartóan megakadályozták. Nyugalmas életüket 1764. az orkutai vérvád (l. o.) zavarta meg. 1765 jan. 25. kemény torturában az eperjesi hóhér keze alatt Lefkovics Jakab ádámföldei bérlő vértanu-halált halt hitéért. Ez volt Magyarországon az utolsó kínvallatás vérvád miatt. A megye 3 szab. kir. városa nem fogadta be a zsidókat és így ezzel arra kényszerítették őket, hogy a városok szomszédságában zsidótelepeket létesítsenek. Eperjes mellett Sebeskellemesen, Bártfa mellett Zborón, Kisszeben mellett Pécsújfalván keletkeztek ilyen zsidótelepek. Ezek a XVIII. század végén kerületet alkottak és 1790.

Eperjes székhellyel megyei zsidó községgé szervezkedtek. A megyei hitközség főnökéül (ros medina) a Galiciából odaszármazott Holländer Márkot (l. o.) választották meg. Ez a dúsgazdag, nagyműveltségű és az udvarnál is befolyásos vezérférfiú az akkori idők legtekintélyesebb zsidója volt. Az ország zsidósága is patronusának ismerte el és válságos időkben mindig őhozzá folyamodott. A zempléni zsidóságot eltiltották a hegyaljai borkereskedelemtől, Holländer eljárt érdekükben az illetékes hatóságoknál és a súlyos tilalmat visszavonatta. A pozsonyi zsidóság kérelmére 6 hónapig időzött Pozsonyban, küldöttséget vezetett az országgyűléshez és a kancelláriához és a felpanaszolt zsidósérelmekre jogorvoslást szerzett. Nagy éhinség pusztította az ő idejében az országot, az általános nyomor enyhítésére a zsidókra külön adót vetettek ki, Holländer ekkor a kivetett adót a sajátjából váltotta meg. A megyei zsidó község főnöki székében 1834. fia, Holländer Leó követe, aki 1843. a Losoncról odaszármazott Schäffer Mózessel, Schäffer Leóval, Schiff Móriccal és a Pécsújfalváról való Klein Ignáccal és Spiegel Józseffel megalapította az önálló eperjesi hitközséget, azt kultúrintézményekkel, 3 tanerős modern iskolával gazdagította és az országban elismert mintahitközséggé fejlesztette, amelynek első előljárói közül még Schäffer Leót, Barkan Márkus és Fritsch Adalbert kereskedőket kell felemlíteni. 1847—49-ben fölépíttette 11,413 frt költséggel a templomot Pribrila műépítész terve szerint, Fuchs építész és Nedrolik mérnök vezetése alatt. Az építés költségeihez ómaga 3500 forinttal járult hozzá. A szabadságharcban Holländer Leó mint Komárom várának, majd pedig mint a magyar seregnek főintendása őrnagyi rangban vett részt 2 fiával, Gyulával és Edével együtt, akik tiszti rangban szolgálták a hazát. Ugyanekkor Schiller Szinessy (l. o.) eperjesi rabbi bejárta az országot és zsidó honvédeket toborzott, majd mint utászkatona maga is beállt honvédnek, Világos után emigrált és tanár lett a cambridgei egyetemen. A szabadságharc után a hitközség élére is Holländer Leó került és dr. Auszterlitz Mayerral (l. o.) együtt, aki 1860—1913. tölti be a rabbiszéket, felvirágoztatta a hitközség intézményeit. 1850-ben megalapították a Chevra Kadisát, tíz évvel később a Talmud tórát, amelyet dr. Auszterlitz Mayer rabbi 40 éven át vezetett. Ez az intézmény 1900—1925. szünetelt, 1925. újból megnyilt 40 növendékkel. A Nőegylet 1855., a Sócher Tov jótékonysági egyesület 1868., a Kultúregylet 1926., a Debora leányegylet ugyanekkor alakult meg. 1928-ban zsidó múzeumot létesít a hitközség, amelyben a szlovenszkói zsidó kultúra történeti és művészi emlékeit helyezi el, 1200 kötettel megveti a múzeumi könyvtár alapjait és értékes kéziratgyüjteményét a hitközség történetére vonatkozó okiratokkal. Ezeket 1830. óta a hitközség archivuma őrizte. (Az orkutai vérvád [l. o.] iratai a megyei levéltárban, a zsidóságra vonatkozó okiratok a városi levéltárban vannak; a világháborúra, az orosz hadifoglyokra és hadifogságra vonatkozó gazdag emlékgyüjtemény Bárkány Jenő mérnök 5000 kötetet meghaladó magánkönyvtárában található.) Első temploma 1887 máj. 6., amikor E. városát tűzvész pusztította, leégett. A régi templom helyén épült fel közadakozásból a mostani, Garai Ödön, a Szeged újjáépítése körül nagy érdemeket szerzett zsidó mérnök tervei szerint, 40.000 forint költséggel. A hitközség sok tagja élénk részt vett a megye és a város közéletében, a tudományos életben és a közgazdaságban is. Dr. Ferbstein Márk megyei tiszti főorvos, dr. Propper Adolf ügyvédi kamarai elnök, dr. Eger József alpolgármester, dr. Böhm Aladár városi ügyész. Dr. Horovitz Simon a jogakadémia tanára tudományos munkásságával szerez országos becsülést az eperjesi zsidóságnak. Azok között, akik közgazdasági tevékenységgel tüntek ki, hervadhatatlan érdemeket szerzett az 1868. elhunyt Goldschmied, aki 1845—1860. bérli, felvirágoztatta a vörösvágási opálbányát és a magyar opalt világhírűvé tette. A város és a környék gazdasági viszonyainak megjavítását előmozdították Gellért Manó és Herz Ernő téglagyárakkal, Moskovits Gyula vasgyárral, Schwartz és Glasner likőrgyárral, Sáfrán és Friedmann, akik gyalugyárat alapítottak. A hitközség, amely kongresszusi alapon működik, 230 családban 1100 lelket és 271 adófizetőt számlál. Ezek között 5 nagykereskedő, 64 kereskedő, 7 nagyiparos, 27 iparos, 7 gazdálkodó, (dr. Rosenberg Theofil ügyvéd, Lapispatakon 800 hold, Ilkovits Mór 800 hold, dr. Zahler Elek ügyvéd Alsósebesen 400 hold), 29 ügyvéd, 19 orvos, 5 mérnök, 3 más szabadpályán, 15 köztisztviselő, 23 magántisztviselő, 2 hirlapíró, 4 tanító, 1 művész, 2 vállalkozó, 2 magánzó és 8 egyéb. Közadakozásból él 2. A hitközség évi bevétele 175,000 Kč ugyanennyi a kiadása. Hitéleti célokra költ 40,000 Kč-t, filantrópikus és szociális célokra 16,000 Kč-t, ugyanerre a célra a Chevra Kadisa külön 26.000 Kč-t fordít. Kezeli továbbá az Alexander Lajos által létesített 1000, a Rosenberg Rozália által létesített 2000 koronás jótékonysági, Adler Leó 1000 koronás iskolai és özv. Rosenberg Hermanné 6000 koronás hadiárvák-alapítványát. A világháborúban a Nőegylet népkonyhát tartott fenn. A különböző frontokon kivezényelt tagjai közül 9 hősi halált halt. A hitközség élén állnak: dr. Zahler Elek ügyvéd, elnök; Schnitzer Samu kereskedő, alelnök; dr. Goldberger Lajos ügyvéd, iskolaszéki elnök; Hertzka Simon kereskedő, templomi előljáró; Weisz Dávid gyáros, pénztáros; dr. Austerlitz Tivadar ügyvéd, dr. Fuchs Lipót ügyvéd, Rosenberg Mór kereskedő, Szántó Lajos előljárósági tagok. Dr. Klein Dezső rabbi, Gottschall Sámuel főkántor. Schwarz Izidor. Lefkovits Berta, Klein Izabella tanítók. A Chevra Kadisa elnöke Rosenberg Márk, a Nőegyleté dr. Rosenberg Theofilné, a Socher Tóv-egyleté és a Kultúregyleté dr. Austerlitz Tivadar, a Leányegyleté Stark Zsigmondné. Az *orthodox* hitközség 1871. alakult meg. A kongresszus után történt meg a szakadás, melynek következtében 45-en kiváltak a kongresszusi alapra helyezkedett anyahitközségből és orthodox hitközséget alapítottak. A hitközség első főrabbija Jaules L. sebesi főrabbi volt, aki Sebesről intézte a hitközség ügyeit 1905.-ben bekövetkezett haláláig. A hitközség első előljárói

Reikovits Henrik, Herskovits Mór, Guttmann Fülöp, Reis Mór, Tyrnauer Lipót és Fischgrund Wolf voltak. A hitközségnek két temploma van. Egyiket 1871. egy malomból alakítottak át, a másikat Kollacsek és Wirth kassai műépítészek tervei alapján 1898. a hitközség saját erejéből építette. 1873-ban öt tanerős népiskolát létesített a hitközség. Van ezen kívül jesivája 70 növendékkel és Talmud Tórája, melyet 60 növendék látogat. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, két nőegylet, a Poel Cedek-egylet és az 1927. létesített jótékony célt szolgáló Cedókó-egylet, amelynek jelenleg Neuwirth Zsigmond dr. az elnöke. A hitközség megalakulásától kezdve gyors tempóban fejlődött, úgy hogy ma kb. kétszer annyi a taglétszáma, mint az anyahitközségnek. Évi költségvetése 500,000 Kč. melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Lélekszáma: 3200, a családok száma 572, adót 492-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 12 nagykereskedő, 7 gazdálkodó, 12 tanító, 270 kereskedő, 5 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 8 munkás, 6 orvos, 48 magántisztviselő, 72 iparos, 3 mérnök, 2 magánzó, 36, munkanélküli és 77 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Lau M. Chajim főrabbi, Neuwirth Zsigmond dr. elnök és Friedmann Simon alelnök. A. T.

Epikuros. l. *Aposztázia* és *Mesumed.*

Eppler *Sándor*, a Pesti izr. hitközség főtitkár helyettese, szül. Budapesten 1890. A kereskedelmi akadémia elvégzése után a Pesti Izr. Hitközség szogállatába állott mint tisztviselő. Szorgalmával, hozzáértésével egyre jelentősebb szerephez jutott a hitközségi életben. 1920-ban a hitközség adófelügyelője, majd 1922. pénzügyi főtanácsosa lett. 1924-ben pedig főtitkárhelyettessé nevezték ki, egyidejüleg az Izraelita Siketnémák Országos Irodájának titkára is lett. A hitközség életében eltöltött működéséhez jelentős eredmények fűződnek, többek között ő hajtotta keresztül a hitközségi adó- és pénzügyi reformot és ezzel nagyban hozzájárult a hitközség anyagi regenerálódásához. E. fia E. Mórnak, aki 50 éven át a Budapesti Talmudegylet titkára és bibliai előadója volt.

Epstein. 1. *Ábrahám Halévi*, rabbi 1710–1720 között. Előbb Rawnán, azután Rohoncon működött. Tudományos levelezésben állott Eisenstadt Meir kismartoni főrabbival. Két műve, *Binasz hamaszkil* és *Birchasz Avróhom* c. kéziratban van meg.

2. *E. Gyula*, zeneszerző, szül. Zágrábban 1832 aug. 7., megh. Bécsben 1918. Zenei iskoláit Bécsben végezte. Ismert zongoraművész és a konzervatórium tanára, Bécsben élt. Művei: *Átiratok Goldmark B-dur vonósnégyese zongorára, Schubert műveinek reviziója, zongoradarabok, etüdök.* K. K.

3. *E. Rezső*, mérnök, szül. Budapesten 1874. A műegyetemet u. o. végezte. Beltagja a Pollacsek és Epstein cégnek, mely a legnagyobb építkezési cégek egyike. Szakavatott vezetése mellett épült fel a 3000 lakásos Wekerle-telep, a győri ágyúgyár, sok budapesti iskola, az ország különböző részein dohánygyárak és a pénzügyi paloták egész sora. Tagja a (Magánmérnökök Orsz. Szöv. választmányának. Mérnöki szaklapokba számos cikket írt. V. M.

Ercsi, nagyk., Fehér vm. 8477 lakossal. Az E.-i statusquo hitközség 1882. alakult. Alapítói Deutsch Lipót, Heimann Ignác és Herman Mór gazdálkodók voltak. Az első előljárók Weisz Joachim, Presser Ignác és Brust Simon kereskedők voltak. A hitközség egy imaházat épített saját erejéből. Egyetlen intézménye a Chevra Kadisa. Tagjai közül Beck Mór és Stern József vezetnek nagyobb mintagazdaságokat. A hitközség 2400 pengős költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantróp célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Ráckeresztúr község tartozik. Lélekszáma 140, családok száma 43, adót 56-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 6 gazdálkodó, 40 kereskedő, 1 köztisztviselő, 1 orvos, 2 magántisztviselő, 4 iparos és 1 mérnök. A hitközség mai vezetősége: Roth Ede elnök, Schön Jakab alelnök, Fischer Manó gondnok, Eckstein Árminpénztárnok, Bruszt Sándor ellenőr, Bognár Ignác jegyző, Dénes Antal, Rosenstein Ferenc, Blau Bertalan, Stern Henrik és Glaser Zsigmond dr. választmányi tagok.

Erdei *Viktor*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait Székely Bertalannál kezdte. 1899. kiállított szénrajzokat a Nemzeti Szalonban, 1905. a Műcsarnok téli kiállításán vett részt, (*Öreg ember* szénrajz), 1907. pedig gyüjteményes kiállítást rendezett Budapesten olajfestményeiből, rajzaiból, rézkarcaiból és néhány fejszoborkísérletéből (*Női fej, Férfi fej, Leány fej, Haldoklő*). Résztvett a Kéve művészegyesület első kiállításain és 1915. a kórházakban beteg katonákról készült finom szénrajzait a Had- és Népegészségügyi kiállításon, 1926. a Nemzeti Szalonban rendezett gyüjteményes kiállításán pedig egész munkásságát mutatta be (*Éva kígyóval, Szentendrei házak*). Művészete távol áll a mesterségbeli külső hatások érvényesülésétől, a formák belső, lényeges tartalmát keresi, a részletmegfigyelések összefoglalására törekszik. Ez a törekvése nyilvánul meg legfeltűnőbben sokszor hajszálfinomságú rajzaiban és litografiáiban; mint *Eros immaterialis* c. litografiai mappájában (1910) és Révész Béla *Beethoven-Miniature* kötetéhez (1918) készült litografiáiban. A külsőségek mellőzését, az emberi lényeg kifejezését mutatják csak a fejet ábrázoló, végtelenül leegyszerűsített arcképei: *Fülöp Lajos* író, *Sas Ede* és *Önarcképei*. Tájképein is a legegyszerűbb motívumok érdeklik (*Pesti házak*, a *Rózsadombról, Újpesti részlet a Margitszigetről* 1920–21). Kompozicióira a belső tartalom problémái ihletik. (*Bűnbeesés*, triptychon, *Léda, Mars és Venus, Éva álma, Emberpár*). Több munkája a Szépművészeti Múzeumban van. F. B.

Erdey *Fülöp* közgazdász és orvos, szül. Aszódon 1803., megh. 1883. Orvosi oklevelét 1828. nyerte Pesten, de 1843. elhagyta az orvosi pályát s gazdász lett. A közgazdaságról és földmívelésről írt cikkei és tanulmányai az Athenaeum, Pesti Hirlap, Nemzeti Ujság, Magyar Gazda hasábjain s a Gazdasági Lexikonban jelentek meg. Önálló művei: *Az örök váltság* (1848); *Az angol gazdasági rendszer, hazánk körülményeihez alkotott jegyzetekkel és toldalékokkal* (1848).

Erdély *Jenő*, író és hírlapíró, szül. Budapesten 1890. A budapesti tudományegyetem jogi karának hallgatója volt és 1912. jogi doktori oklevelet szerzett. 1906-ban kezdte meg hírlapírói tevékenységét. A Nap majd a Pesti Napló, később a Világ munkatársa. A Nyugat c. folyóiratban számos elbeszélése, kritikája és szociológiai tanulmánya jelent meg.

Erdélyi, 1. *Ernő*, ujságíró, szül. Külsővathon (Veszprémm.) 1881. jún. 6. Technikai végzettség után lett ujságíró; 1910. megalapította és szerkesztette a Fonó- és Szövőipar c. szaklapot. 1921. Szlovenszkóban megalapította A Reggel c. politikai napilapot és annak évegig főszerkesztője volt. Jelenleg Budapesten ujságíró.

2. *E. Mór*, szocialista politikus, szül. Algyógyon 1877. Nyomdászmesterséget tanult, majd beutazta Európát és a szövetkezeti mozgalmat tanulmányozta. Hazatérve megalapította az Általános Fogyasztási Szövetkezetet, amelynek titkára, majd igazgatója lett. A Károlyi-kormányban közélelmezési kormánybiztos, később államtitkár, a proletárdiktatura alatt közélelmezési népbiztos, a diktaturát követő Peidl-kormányban államtitkár volt. A Peidl-kormány távozása után Bécsbe ment, 1928-ban visszatért és újból átvette az Ált. Fogy. Szövetkezet igazgatását. A szövetkezeti kérdésről több tanulmányt írt. T. ZS.

Erdélyi zsidóság. A trianoni békeszerződés által Romániához csatolt vármegyék (Erdély, Bánát, Körösvidék és Máramaros) területének zsidó lakosságát összefoglaló elnevezéssel E. névvel jelöljük. Az 1920-i román statisztika szerint az E. száma 181,340 lélek, szemben 5.063,224 összlakossággal, vagyis 3·57%. A hitközségek száma 110, ezek közt a legrégibb a gyulafehérvári, (l. *Gyulafehérvár)*, mely az 1737. évvel kezdődik. A hitközségek közül 23 kongresszusi, 8 statusquo ante (ebből 1 szefard elnevezésű). A 31 hitközség összesen 46.000 lélekszámmal, az 1922. Kolozsvár székhellyel megalakult Erdély-Bánáti Orsz. Izr. Iroda kötelékébe tartoznak. A fennmaradó 80 orthodox hitközségnek, mintegy 135,000 lélekszámmal, képviseletével az 1921. Beszterce székhellyel megalakult Orthodox-Zsidó Központi Iroda van megbízva. Mindmáig azonban egyik Iroda sem nyert kormányhatósági jóváhagyást, bár mindkettő, mint a korábbi államkötelékben fennállott hasonló szervek jogutódja létesült. Az általános erdélyi néplélekkel egyezőleg, mely inkább hajlik a vallásos világszemlélet felé, az E. hitközségi intézményeit általában szigorúan hagyományos alapon vezeti. Figyelemreméltó továbbá a chaszidikus (lengyel-szefard) irányzat előretörése, amelynek hívei számos hitközségben kezükben tartják a vezetést. A rabbi-állások tekintetében kongresszusi hitközségekben be van töltve 12, statusquoban 7, orthodoxban mintegy 50. A nem-orthodox rabbik 1921. megalakították Kolozsvár székhellyel az Erdély-Bánáti Rabbiegyesületet, amely hasonlóképpen nem nyert még hatósági megerősítést. A hitközségek nagy pénzügyi nehézségekkel küzdenek, ami a szükségletek emelkedése mellett az általános gazdasági leromlásra és az egyházi és iskolai államsegély teljes megvonására vezethető vissza. Csak az 1928. évre szavazott meg a törvényhozás az egész romániai zsidóság (847,700 lélek) részére az eddigi 400,000 lei helyett 10.000,000 lei egyházi államsegélyt.

Anyanyelve szerint túlnyomórészt magyar. A 15 erdélyi vármegyében a magyarnyelvű zsidók arányszáma volt 1890. 55·6%, 1910. 73·3%, az impériumváltozás idején tehát kétségtelenül még nagyobb. Hivatalosan azonban zsidó nemzetiségűnek tekinti a zsidókat. 1918 nov. 20-án megalakult az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amely 1920. csatlakozott a Cionista Világszervezethez és helyi csoportjaival behálózva az országot, széles körben terjesztette el a cionizmus eszméjét. 1926-ban a Bukarestben székelő Uniunea Evreilor Romani (Román Zsidók Egyesülete) Kolozsvár székhellyel megalakította erdélyi fiókszervezetét. E. M.

Iskoláztatás terén nagy visszaesést jelentett, hogy 1923. az összes zsidó iskolákban kötelezővé tették a románnyelvű oktatást. A magyar impérium idejéből átvett 32 elemi és 1 polgári iskolához járult a román uralom első éveiben még 6 új elemi és 5 középfokú iskola, utóbbiak Temesvárott, Kolozsvárott és Nagyváradon, de a nyelvi és anyagi nehézségek miatt időközben megszünt 5 elemi és Kolozsvárott a nyilvánossági jog megvonása folytán 2 középfokú iskola. 1923—24-ben a zsidó középfokú iskolákban volt 1586 tanuló, amely szám az 1926—27. tanévben 908-ra apadt. A zsidó elemi iskolákban a tanulók száma kereken 3500, az okleveles tanítóké 90. Tizenhét elemi iskolával kapcsolatosan van Talmud-Tóra intézmény is, ezenkívül számos chédert és jesivát tartanak fenn. Tudományosan képzett rabbik neveléséről, valamint tanárok és tanítók képzéséről azonban nincs gondoskodás. A hitoktatás szakképzett hitoktatók híján erősen sínyli a tankönyvek teljes hiányát, mert román tannyelvüek még nincsenek. A héber nyelv tanítása eleinte nagy lendületnek indult, a kolozsvári fiú- és leányliceum tisztán hébernyelvű tanításra készült berendezkedni, de a román tannyelv kötelezővé tétele ezeknek a törekvéseknek véget vetett, amivel kapcsolatban a felnőttek számára berendezett nyelvkurzusok is megszüntek. E. M.

Társadalmi kultúra és jótékonyság terén jelentős szerep vár az 1925. megalakult Bené-Brit szervezetre, amelynek eddig 3 páholya működik Kolozsvárott, Brassóban, Nagyváradon és Szatmáron. Az amerikai Joint Distribution Comittee hathatós támogatásával 1922 végén alakult meg az Erdélyi Zsidó Árvagondozó, amely 2 központtal (Kolozsvár és Máramarossziget) 12 körzetben 32 helyi csoporttal és mintegy 5000 fizető taggal és kereken 5 millió lei költségvetéssel működik; inasotthonokat tart fenn Kolozsvárott, Szatmáron és Nagyváradon, ipari műhelyeket Kolozsvárott, Máramarosszigeten, Szatmáron és Iklódon. Van még nyaralótelepe Tihután, ezenkívül ruházza az árvákat és segélyezi az anyákat. Van továbbá 1—1 fiú- és leányárvaház Aradon és Nagyváradon és 1 leányárvaház Kolozsvárott. A nagyobb városokban a zsidó iparosok Poále Cedek néven tömörültek egyesületekbe. Rend-

szeres kultúrelőadásokat kivált Kolozsvárott és Temesvárott tartanak. Mintegy 40 nőegyletben a zsidó nők fejtenek ki jóléti munkásságot és tartanak fenn intézményeket, melyek közül kiválik a kolozsvári Napközi Gyermekotthon. Összefoglaló szervül a Zsidó Nőegyletek Szövetsége van tervbe véve. A Nemzeti Szövetség keretében ú. n. Barisszia és Aviva ifjúsági egyesületek hálózata működik. A nagyobb városokban cserkész-(sómér) csapatok tömörítik a mindkétnemű ifjúságot a kék-fehér zászló alatt. A Palesztina építő munka érdekében a Keren Kajemet és a Keren Hajjeszod irodái szép eredménnyel dolgoznak. E. M.

Gazdasági élete ugyanolyan keretek között mozog, mint Kelet-Európa többi országában. A háborús konjunktúra idején keletkezett zsidó vagyonok hova-tovább lemorzsolódtak, a valuta ingadozása, a gazdasági depresszió, különböző törvényhozási és közigazgatási intézkedések folytán a zsidóság tetemes része elszegényedett, Máramarosban pedig éppenséggel nyomorba süllyedt. De a kereskedelem még így is jelentékeny részben zsidók kezében van, akik ezenkívül vezető állást foglalnak el különböző nagyipari vállalatokban és főként a fatermelésben. Élénk részt vesznek még a lapkiadás és könyvterjesztés terén, a sajtó és a színház munkájában. Bankokban és pénzintézetekben csak kisebb mértékben vannak képviselve. A kiskereskedők és kisiparosok felsegítésére az amerikai Joint 1926 óta sorozatos kishitelintézeteket létesített altruisztikus alapon, amelyek eddig 7 helyen működnek biztató eredménnyel. Alaptőkéjük 1927 végén 5.250.000, betétállományuk ugyanannyi, a folyósított kölcsönök összege 46.866,060 lei. E. M.

Politikai helyzete, bár egyenjogúsága az alkotmánytörvényben biztosítva van, sok kívánni valót hagy fenn. Az egymást felváltó kormányok tehetetlenek voltak a legféktelenebb antiszemita agitációval szemben, amelynek folytán nagyon hátrányos közhangulat támadt a zsidók ellen, különösen az értelmiségi osztályok és főképpen a tanuló ifjúság körében. Ennek következménye volt a zsidó főiskolai hallgatók majdnem teljes kiszorítása a kolozsvári egyetemről, hol még a háborúelőtti utolsó tanév, 1913—14 első felében 2302 hallgató között zsidó volt 296 = 12·85%, amivel szemben az 1926—27-i tanévben 2428 hallgató közül már csak 127 = 5·23% volt zsidó. Emiatt sokan abbahagyták tanulmányaikat, de még többen külföldi főiskolákra mentek, ahol nagy részük leírhatatlan nyomorral küzködik. Ezeknek támogatására alakult 1923. a kolozsvári Országos Zsidó Diáksegélyző-Bizottság, amely évenkint alig negyedmillió leit tud a legjogosabb igények kielégítésére fordítani. De egyes nagyobb hitközségek külön is támogatják segélyre szoruló diákjaikat. A magyar iskolákból ugyanazon évben kitiltották a zsidó tanulókat. Az állami középiskolák egyrészt nem tudják őket befogadni, másrészt pedig sok helyütt barátságtalan bánásmódban részesítik őket. A szombati írás és rajzolás alól sehol sem nyernek felmentést. Az állami iskolák tanszemélyzetében csak elvétve akad egy-egy zsidó. Ugyanez a helyzet az állami és közszolgálat egyéb ágaiban, ahol legfeljebb még a vasút mérnöki karában, valamint egyes alárendelt állásokban nyernek alkalmazást. De még végzetesebb, hogy a román diákság. a társadalom felfogásától eltérően egyenesen törvényen kívül állónak tekinti a zsidót, akit úton-útfélen megtámad, időnkint beveri a zsidó üzletek kirakatait és cégtábláit, sőt legújabban már arra is vetemedtek a diákok, hogy Nagyváradon, Kolozsvárt, Csucsán, Bánffyhunyadon s egyes kisebb helyeken felduláták a zsinagógákat, a Tórákat elrabolták, bemocskolták, széjjeltépték vagy elégették és értékes kegyszereket eltulajdonitottak. Ezek az atrocitások Cuza jassy-i egyetemi tanár izgatásának következményei voltak. A zsidók ellen forduló agitációval a hivatalos hatalom nem azonosította magát, sőt ellene fordult, bár nem sok sikerrel. E bűntények expiációja végett rendelte el az E. a kiszlev hó 13-i országos bőjtnapot. Az ország politikai életében az E. az első években egyáltalában nem vett részt, a román pártok egyikéhez sem csatlakozott. Csak a szocialista párt vezetőségében foglalnak néhányan helyet. Midőn a Magyar Párt megalakult, egyénenként számosan beléptek zsidók is, kik a választások alkalmával annak jelöltjeire szavaztak. A legutóbbi 1927-i választások alkalmával történt meg először, hogy zsidó csoportok paktumot kötöttek egyfelől a liberális, másfelől a nemzeti parasztpárttal, amelynek értelmében néhány jelöltet is állítottak, akik közül csak egy szenátor jutott be a törvényhozásba. De e paktumok következményeképpen néhány város tanácsában helyet kaptak zsidók is. E. M.

Sajtója. A román imperium átvétele előtt a zsidó sajtótermék Erdélyben csak ideig-óráig mutatott életképességet. Leghosszabb életű hetilap a Kolozsváron megjelent hébernyelvű Kol mevaszér volt, amelyet 1898—1907. Weinstein Béni szerkesztett. A lap főleg a hitközségi alkalmazottak életstandardjáért harcolt. Hasonló szellemű volt az 1908—1912 között megjelent Hasachar c. héber hetilap Weinstock Izsák szerkesztésében. Responzumok időszaki gyüjteménye az Ócar Hachajim is, melyet L. Ehrenreich dévai rabbi szerkeszt. Magyarnyelvű hetilap volt az Erdélyi Zsidó Lapok (szerkesztették Krausz László és Kohn Hilel). Ez az ujság mindössze nyolc hétig élt, 1910 aug—szept. Iránya cionista volt. 1920 ban jelent meg a Neue Jüdische Presse mindössze 12 számban. J. Rubin szerkesztésében, orthodox szellemben és cionistaellenes tendenciával. Egy évvel később jelent meg néhány hónapig, hasonló irányzattal a Jesurun c. hetilap dr. Blau Pál szerkesztésében. Ifjúsági folyóiratok: Náár, szerkeszti Rosenfeld Sándor és Haderech (a zsidó cserkészek lapja). Erdély zsidó közvéleményének legizmosabb szócsöve az 1918 dec. 19. megindult Uj Kelet, amely 1920 aug. 17-ig hetilapként szolgálta a zsidó kulturális és kisebbségi önrendelkezés eszméit. Napilappá való átalakulása után érintetlenül tartotta meg eredeti programmját. Az Uj Kelet az erdélyi kisebbségi sajtóban nívójánál, bátor hangjánál, tárgyilagosságánál és jól

informáltságánál fogva kimagasló helyet foglal el. A lapot megindítása óta dr. Marton Ernő szerkeszti. Az Uj Kelet irodalmi lapot is adott ki, a Föld-et, amely havi folyóiratként, később pedig hetenként jelent meg. A Kadima könykiadó vállalat is az Uj Kelet alapítása. Sz. I.

Irodalmi élete Az E. túlnyomóan konzervativ, irodalma tehát az ennek megfelelő szellemi élethez igazodott és főleg héber tankönyvek, halachikus döntvénytárak, vitairatok és régi irodalmi termékek utánnyomásában merült ki. Utóbbiak közül figyelemre méltó a Lisszabonban 1489. megjelent *Széfer Abudarham* újra való kiadása. Az irodalomtörténeti és históriai emléket jegyzetekkel L. Ehrenreich dévai rabbi rendezte sajtó alá. A XVI. század zsidó történetének egyes kiemelkedő momentumait ismerteti az 1920. megjelent *Toldósz chachmé Jiszróel* c. munka (Weinstein és Friedmann). A sürűn megjelenő responzumok közül kimagaslik Glasner Móse kolozsvári főrabbi kétkötetes műve, *Dor rivii* éles talmudi judiciumával és alapossságával. Stern Gerson ludasi rabbi könyve, a *Jalkut Hagérsuni* szintén ehhez a kategóriához tartozik. Önálló héber munkák nagyobb számban a háborút követő években jelentek meg, javarészt a cionizmust ismertető munkák és vitairatok. Klein Jakab *Hacijunit ve hatarbut haivrit*, 1921. könyvében a zsidó népi megújhodás motorikus szükségességét mutatja ki és a zsidó fejlődés útját a cionista eszmeiségben látja. Hasonló tendenciájú Moskovits Dávid *Raglé mevaszér* c. irata. A vallásnak a cionizmushoz való viszonyát Glasner Móse egy németnyelvű vitairata világítja meg: *Der Zionismus und seine Nebenerscheinungen im Lichte der Religion*, amely eredetileg héberül íródott. A zsidó tudományos élet magyarnyelvű művelői közül kimagaslik Eisler Mátyás dr. egyetemi magántanár, a kolozsvári kongresszusi hitközség főrabbija, aki az erdélyi zsidóság multjának kutatása körül szerzett nagy érdemeket. Idevágó munkái közül kiemelkednek: *A zsidók legrégibb erdélyi emlékei* (1906.) és *Erdélyi zsidók multja*. Eisler Mátyásnak a hitélet és jótékonyság istápolása érdekében írott cikkei az erdélyi zsidó irodalom legszebb és legnemesebb termékei közé sorozhatók. Érdemes irodalomtörténeti munkásságot végez *Löwy* Ferenc dr. marosvásárhelyi főrabbi, akinek Péchy Simonról, a szombatos vallásalapító kancellárról írott műve nemzsidó körökben is méltó feltűnést keltett. A magyarnyelvű zsidó szépirodalom Erdélyben főleg a háborút követő években lendül fel. A költői és prózai írások jórésze a cionizmus eszmeiségéből táplálkoztak. Giszkalay János munkái: *Az új próféciák könyvéből* (versek); *Támár* (bibliai novella); *Guschalav látomásai* (versek), jelentős értékekkel gazdagították ezt az irodalmat. A fiatalok közül Keleti Sándor: *A próféták útján*, Pető Tibor *A nagy keréken*, Barzilay István *Dalok a messzeségből* c. verskötete érdemelnek különösebb figyelmet. Zsidó tárgyú költeményekkel feltűntek Halmágyi Mária, Máth Ferenc, Groo Lajos. A drámaírás nagyobb alkotásokat nem hozott. Kaczér Illés *Megjött a messiás* c. háromfelvonásos drámája és *Gólem ember akar lenni* c. egyfelvonásosa emelkedik ki a sok közepes termés közül. Útleírásokat adtak: Benamy Sándor *Uj Palesztina*, Székely Béla: *Épülő ország* és Kohányi Menyhért dr. *Utazásom Palesztinában*. Palesztina földrajzát Szőnyi Géza dr. dolgozta fel egy zsidó iskolának szánt magyar tankönyvben, utazásai és tapasztalatai alapján. Az erdélyi irodalomnak kétségtelenül legszorgalmasabb munkása Szabó Imre, akinek számos könyve jelent meg. Ezek közül legértékesebbek a *Zsidócskák* c., amely apró karcolatokat örökít meg a zsidó népéletből, a *Szent Eliz* c. regénye, amely egy forradalmár zsidó leány történetét adja, *Mózsi és Ildikó* idillikus kis történet és *Zsidó komédiások*, *Piros mellény* c. novellás kötetei. Szabó jelentős műfordító is, a kolozsvári Magyar Szinház az ő fordításában hozta színre Oszip Dümov *Szomorúságának énekesét* és ezenkívül játszotta még más jiddis színdarabfordítását is. Értékelésre tarthatnak még számot Szabónak a besszarábiai, balkáni és törökországi utazásairól írott útleírásai, amelyekben a zsidó vonatkozásokat elöszerettel domborítja ki. Szabó esztétikai tanulmányai is színt és komolyságot adnak a fejlődő erdélyi zsidó irodalomnak. Ujvári Péter háromesztendős erdélyi tartózkodása alatt (1920—23) számos új írásával gyarapította a litteratúrát, Kolozsváron jelent meg *Kleinmann úr* c. szatirikus regénye a vidéki kultúréletről, ezenkívül pedig számos zsidótárgyú novellát írt, amelyek az ottani sajtóban jelentek meg. D. S.

Erdélyi zsidóság története. Az E., mely itt csak a szoros értelemben vett régi Erdély területére szorítkozik, a magyarországinál egyaránt szegényebb kimagasló eseményekben és kiemelkedő egyéniségekben. Kezdete is sokkal későbbi keletű, mert a XVI. sz. második felénél korábbi időből nincsen biztos tudomásunk a zsidók Erdélyben létéről. Csak irodalmi mondák és hajdani szájhagyományok szólanak róluk úgy, mintha már a dákok korában éltek volna itt és ők lettek volna a bánya- és szőlőmívelés megalapítói Erdélyben. Ezzel szemben az a történeti valószínűség, hogy a hódító törökök nyomában a Balkán-félszigetről mint kereskedők a görögökkel és rácokkal együtt származtak ide a XV. sz. derekától fogva. Máshonnan nem is jöhettek, mert Magyarország keleti részeiben igen gyér számban laktak, Lengyelországban pedig a XVII. sz. közepéig virágkorát élte a zsidóság s így nem volt oka kivándorolni. Lengyelországi zsidók legfeljebb a szomszédos Moldován keresztül szivároghattak be. Hogy a bevándorlók valóban szefárd eredetüek voltak, bizonyítja, hogy Bethlen Gábor 1623. a törökországi zsidóknak ad letelepedési engedélyt, továbbá, hogy Pécsi Simon (l. o.) 1630 körül a szombatosok liturgiáját tisztán szefárd ritus alapján szervezte meg és végül, hogy még a XVIII. sz elején is Károlyfehérvárnak, az egyetlen erdélyi zsidó községnek vezetői szefárdok voltak. Ennek a környezetnek hatása alatt még a lengyel eredetű családok leszármazottai is a szefárd ritust követték és szefárd írásmóddal éltek. Első egykorú említése a zsidóknak Erdélyben az

1578-iki kolozsvári országgyűlés 22. t.-cikke, amely már panaszolja, hogy «soha annyin egyszer bé nem jöttek afféle görögök, *sőt zsidók is*, mint e mostani szentgálnapi sokadalomra». Hasonló panaszok ezentúl is sűrűn ismétlődnek, de nemcsak a zsidók, hanem a többi idegen nemzetbeli kereskedők, görögök, örmények, rácok stb. ellen is, akik a zsidóknál mindenesetre nagyobb számban jöttek az országba kereskedést űzni, amint az egyes «kompániákra» kivetett adótételekből látjuk. A kiviteli és behozatali kereskedelem egészen az idegenek kezében volt; közülük a görögök és zsidók bonyolították le a Törökországba irányuló forgalmat. De törvény szerint bizonyos «letevő helyeken» túl rendszerint nem jöhettek, csak vásárok alkalmával vihették áruikat az ország belsejébe, amikor viszont ők is vásárolhattak belföldi árukat kivitel céljából. A törökországi kereskedők letevő helyei Szászsebes, Szeben és Fehérvár voltak, melyek közül a zsidók leginkább az utóbbi városban fordultak meg. Bár az idők folyamán egyesek valószínűleg már előbb is megtelepedtek az országban, törvényes alapot az állandó ittlakásra mégis csak a Bethlen Gábor említett ediktuma által nyertek, amely szabad vallásgyakorlatot és szabad kereskedelmet biztosít számukra azzal, hogy a más országokban szokásban volt zsidójel viselésére nem kényszeríthetők, hanem a «keresztények ruházatában» járhatnak. E kiváltságlevél következtében, melyet az országgyűlés és a későbbi fejedelmek is megerősítettek s melyet az erdélyi zsidók magna chartájának tekinthetünk, a bevándorlók leginkább Gyulafehérvárt telepedtek meg, hová már azelőtt is bejáratosak voltak. De nem sokáig élhettek itt háborítlanul: a fehérváriak csakhamar panaszolják, hogy a zsidók elejébe menvén az idegen árusoknak, a városon kívül összevásárolják az árukat s aztán drágán adják el a városiaknak. Hasonló panaszok egyébként sűrűn merülnek fel a más nemzetiségű kereskedők és kézművesek ellen is. E panaszok következtében az országgyűlés 1650. elrendeli, hogy «mind zsidó, mind görög tartson neme szerint való köntöst». II. Rákóczy György pedig kizárólag az egy Fehérvárra korlátozza lakhatásukat. A «zsidó ruha» és a fehérvári gettó aztán bekerül az Approbatae Constitutionesbe és így alaptörvénnyé válik, elannyira, hogy még 1845. is arra hivatkozik a kir. főkormányszék, hogy a zsidók Erdélyben törvényes alapon csak Fehérvárt lakhatnak, míg egyebütt csak eltűrik őket. Ezentúl mindig több zaklatásról panaszkodnak a fehérvári zsidók. A város megtiltja a mészárosoknak, hogy a zsidóknak a maguk törvénye szerint való levágásra marhát adjanak el, vagy hogy azt lenyúzzák. Nemcsak az urak, hanem bárki fiai is, önhatalmúlag tesz magának igazságot velük szemben, még a porkoláb is megsarcolja őket, akinek keze alá kamat nem fizetése miatt kerülnek. I. Apaffi Mihály fejedelem mindannyiszor figyelembe véve a zsidók «alázatos megtalálásait», három ízben is 1661., 1673. és 1678. szigorú rendeletekben utasítja a hatóságokat, hogy védjék meg a zsidókat a város önkényeskedése ellen, amelynek nem is tartoznak a jurisdikciója alá, mert csak a fejedelemtől függenek. Hiszen utcájuk is nem a város területén, hanem a fejedelmi dominiumon, a külső vámterületen, bár a falakon belül feküdt. Súlyos teherként nehezedett a zsidókra a folyton emelkedő adó. Eleinte csak a fejedelemnek adóztak, mint földesuruknak, de a közterhek növekedésével együtt csakhamar bevonták őket az országos adózásba. Előbb a rendkivüli adómegajánlásokhoz kellett nekik is hozzájárulniok, pl. a konstantinápolyi erdélyi ház építési és a II. Rákóczy György lengyel hadjáratában fogságba esettek kiváltási költségeihez. De már 1662. az országgyűlés elrendeli, hogy az állandó erdélyi zsidó lakosok értékeiknek tizedrészét, a nem állandó lakosok pedig századrészét fizessék adóban. S ezentúl csak mindig inkább emelkedik az adó, melyet a zsidók saját bírái szedtek fel tőlük, személyes felelősségük mellett. Végzetes szerencsétlenségként érte a zsidókat a XVIII. sz. elején Fehérvár pusztulása, aminek következtében legnagyobbrészt elhagyták a várost, úgyhogy 1714. már csak heten voltak adófizetők, akik nem is győzték a nagy terheket. Ezentúl lassan ismét emelkedik a számuk, valószínűleg leginkább lengyel bevándorlókkal, akik leginkább Moldován keresztül szivárogtak be. De egyelőre még a szefárdok vannak túlsúlyban: az első ismert fehérvári chacham (rabbi) is szefárd zsidó: Ábrahám ben Izsák Russo, aki 1736. községi protokollumot (l. *Gyulafehérvári pinkász)* nyit meg. Az ő halála után a fehérvári zsidók megállapodást kötnek az országban szétszórtan lakó testvéreikkel, hogy közösen fognak rabbinust tartani, akinek fizetéséhez a vidékiek egyharmadrésszel (50 rénes forinttal) fognak hozzájárulni. Ez alapon a fehérvári rabbik hovatovább fölveszik az országos főrabbi címet és igyekeznek annak jogkörével élni, ami többékevésbbé sikerül is nekik. Névsoruk és működési idejük a következő:

József Reisz Auerbach 1742—50.
Jonathan Trebitsch 1752.
Salom Zelig b. Saul Kohen 1754—57.
Jochanan b. Izsák 1758 – 60.
Benjámin Zeéb Wolff 1764—77.
Mózes bén Sámuel Lévi Margolioth 1778—817
Jakob b. Mózes 1818.
Menáchem b. Józsua Mendel 1818 – 23.
Ezekiel b. József Paneth 1823—45.
Friedmann Ábrahám 1846 – 72.

E rabbik legnagyobbrészt már askenázi eredetűek voltak, ami a szefárd elem hátraszorulására mutat. Azonban a XVIII. sz. végéig két községben, bár közös vezetőség igazgatása alatt, éltek a fehérvári zsidók és két külön templomban tartottak istentiszteletet. Ennek a századnak derekán egyébként, midőn Fehérvárt 31 adózó zsidó családfőt írtak össze, más helyeken is laktak nagyobb számban zsidók, így Bethlenben és vidékén 46, Iklódon 9, Náznánfalván 24. Ez utóbbi helységben külön templomuk is épült (l. *Náznánfalvi zsinagóga)*, sőt rabbijuk is volt, névszerint Léb b. Mózes. 1779—82 között már 322 családot számláltak össze Erdély területén. II. József 1781-iki pátense mégis érvényben levőnek tekinti még azt a jogelvet, hogy zsidónak Erdélyben csak Fehérvárt szabad laknia. Ennek ellenére a XIX. sz.

elején már több szabad kir. városban is találunk kisebb-nagyobb számban zsidókat, így Kolozsvárt (l. o.), Marosvásárhelyt, Brassóban, Fogarason, akik állandó harcot kénytelenek folytatni megmaradásuk és szabad kereskedésük érdekében. Az 1810—11-iki országgyűlés 39. t.-cikke részletesen szabályozza a zsidók jogait és kötelességeit, de nem tudván szabadulni az évszázados elfogultság szellemétől, nem találta meg a kellő megoldást s a kérdés tovább is állandóan napirenden maradt s újra és újra foglalkoztatta a törvényhozást. A zsidók igyekeztek az új viszonyokhoz hozzásímulni: a magyar nyelv újjáélédésének hatása alatt 1845. a megüresedett országos főrabbi állás betöltése alkalmával már oly jelöltet keresnek, aki a német mellett magyarul is tud prédikálni. Ekkor mintegy 3000-en voltak az országban, közöttük számosan magyar-, német-, morva- és lengyelországi eredetűek. Ezentúl számuk gyorsabban emelkedik: 1880-ban 29,993 (az összlakosság 1·5%-a), 1900-ban 53,065 (2·2%), 1910 ben 64,674 (2·4%), de 1920-ban (román statisztika szerint) visszaesik 62,174-re. Mielőtt azonban a modern műveltség mélyebb gyökeret eresztethetett volna az erdélyi zsidóságban, mármarosi közvetítéssel erős galiciai befolyás kezdett érvényesülni, amely sokhelyütt a chásszidizmus szellemét és szertartásait honosította meg. A Magyarországgal egyesített Erdély zsidósága ezért nem is tudott különös kulturális jelentőségre szert tenni az ország összzsidósága keretében. Számra nézve is emennek csak egy töredékét alkotta, műveltségben pedig messze mögötte maradt amannak. Még a Talmudtudomány terén sem produkált értékesebb eredményeket, holott még az 1868-iki kongresszus után is mást mint orthodox rabbit hírből is alig ismertek, majdnem a század végéig. A világháború áldozataiból az erdélyi zsidóság is kivette a maga részét, de ugyanakkor lélekszámban meggyarapodott, mert a Kelet felől menekülő zsidók egy része a határszéli megyékben megrekedt, honnan kisebb számban Erdély szívébe is eljutottak, ide is magukkal hozva az elmaradottság jeleit mutató szokásaikat. E. M.

Erdész *István*, ideggyógyász, szül. Békéscsabán 1896. Orvosi tanulmányait Budapesten, Párisban és Bécsben végezte. 1923 ban és 1924. a párisi Hôpital Neeker idegosztályán működött és francia ösztöndíjat nyert. Jelenleg Nagyváradon orvosi gyakorlatot folytat. D. S.

Erdőd (*Arded*, R.), nagyk. Szatmár vm. 3588 lak. Az e.-i (orthodox) hitközség kb. 100 évvel ezelőtt alakult. Kezdetben Szakaszon volt a rabbinátus és az anyakönyvvezetés, később lett azután E. önálló hitközséggé. Az alapítók neve ismeretlen, egyáltalán a hitközség multját nem okiratok, csak kevéssé ellenőrizhető hagyományok tartják számon. Első rabbija Klein Mihály volt, aki Talmud Tórát létesített. A nagykiterjedésű hitközségnek tíz kisebb-nagyobb temploma van. A hitközségből számosan kerültek ki olyanok, akik lateiner pályákon helyezkedtek el. Nem nagy, mindössze 100,000 leies költségvetéssel dolgozik a hitközség. Anyakönyvi területéhez 31 község tartozik. A hitközség lélekszáma 2000, a családoké 200, adót fizetnek 180-an. A hitközség tagjai közül sokan vettek részt a világháborúban, az elesettek száma 10-re tehető. A jelenlegi főrabbi Joel Katz, messze földön híres talmudtudós, akinek sok hébernyelvű teológiai munkája jelent meg. A hitközség elnöke Jakobovits Leopold, előljárók Ferenc Antal, Wohlner Jónás, Weisz Dávid, Marton Ignác, Grosz Izsák, Weisz Mózes, Rosner Géza és Weinberger Jakab.

Erdős, 1. *Armand*, zeneíró és zenekritikus, szül. Budapesten 1873., megh. Bécsben 1920. Az Egyetértésnek, majd a Független Magyarországnak szerkesztőségében működött. 1904 óta az Egyetértés tulajdonosa és kiadóhivatali igazgatója volt. A világháború alatt Bécsbe költözött és ott mint az Elbemühl-lapok (Fremdenblatt, Extrablatt) igazgatója és zenekritikusa működött. Sok aktuális zenekritikája mellett két nagyobb tanulmányt is írt: *Nők a művészetben* és *Modern operastil* címmel. Megzenésítette Shakespeare *Julius Caesar*-ját és vagy ötvenet Heine dalaiból.

2. *E. Iván*, ujságíró, szül. Karcagon 1897 nov. 13. A Nagyváradi Estilap felelős szerkesztője. Számos hírlapi cikk és tanulmány szerzője.

3. *E. I. Lajos*, festő, szül. Pécsen 1897. Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán tanult. A Műcsarnok 1926. évi őszi kiállításán állított ki először (*Tűzfalak*). Grafikai munkáiból kisebb gyűjteményes kiállítása volt a Mentor kiállító helyiségében. Figurális képeket tájképeket és csendéleteket fest. Jelenleg a Verő leánynevelő-intézet rajztanára. F. B.

4. *E. II. Lajos*, tanár, filozófiai író, szül. Hódmezővásárhelyen 1879 jan. 19. A budapesti egyetemen tanult s az elsők között volt, akik természetfilozófiával tudományos alapon kezdtek foglalkozni. Tanulmányai végeztével vidéken, majd négy évi szibériai fogság után a fővárosban lett állami főgimnáziumi tanára a matematikának és fizikának. Ily irányú tanulmányain kívül írott értekezései: *Természettudomány és filozófia* (az Alexander-emlékkönyvben); *Mach filozófiája* (1912), melyet nálunk ő ismertetett először, továbbá: *A természettudományi világfelfogás válsága* (1927) és *Bernhard Shaw filozófiája* (1927). Munkatársa volt a Huszadik Század és Századunk c. folyóiratoknak. Lefordította s bevezette: Mach *Érzetek elemzése* c. munkáját. S. R.

5. *E. Renée**, költő és író, szül. Érsekilélen (Komárom vm.) 1879. Győrben nevelkedett, ahol atyja gazdálkodó volt. E. pedagógiai pályára készült és huzamosabb ideig a budapesti hitközség Síp-utcai iskolájában tanított. Először Kiss József folyóiratában a Hét-ben tünt fel szenvedélyes lírájával, mellyel a közfigyelmet csakhamar magára irányította. 1899-ben adta ki első verseskötetét *Leányálmok* címmel, Eötvös Károly előszavával, ezt követte a *Versek* (1902); az *Új dalok*. *Kleopatra* (1906) és *Jöttem hozzátok* (1909). Ezután Olaszországba utazott és Firenzében és Rómában tartózkodott. Később írásai, bizonyára a római hatások alatt, miszticizmusra való hajlamosságot mutatnak. Ennek kifejezői a *János tanítvány* c. evangéliumi színjáték és Fioretti *Szent Ferenc legendái*-nak költői fordítása. Vallásos tárgyú költeményei *Aranyveder*

c. jelentek meg a háború kitörése előtt. Ekkor a regényírásra tért át és nagy népszerűséget ért el. Ezekben a regényeiben is megőrizte a költő szubjektivitását. *Ösök és ivadékok* c. ciklusa kimondottan önéletrajzi regény, amelyben a saját fejlődésének útját rajzolja meg. I. *Az új sarj* (1918); II. *Az élet királynője* (1921); III. *Berekesztett utak* (1923). Legnagyobb sikerét azonban a vatikáni pompát és római milliőt pazarul visszatükröztető *Santerra bíboros* (1922) c. regényével érte el. Egyéb nagysikerű regényei, novellái, útleírásai és verseskötetei még: *A nagy sikoly* (1922); *Theano Amaryll egyszerű élete.* I. *A hárfás.* II. *A herceg.* III. *A meztelen táncos* (1925); *Antinous* (1918., 2. kiad., *Egy szerelmes nyár története*, 1923); *Norina* (1918); *Sibyllák könyve* (költemények, 1918); *Assisibeli zsoldos* (1923, szimbolista dráma); *Egy perccel alkonyat előtt* (1921); *Római levelek* (1922); *Római navoló* (I—II. 1925); *Borsóhercegnő* (1924); *Báró Herzfeld Clarisse* (1926); *Lavinia Tarsin házassága* (1927); *Pándy György ifjúsága* (1928). S. R.

6. *E. Richard*, operaénekes, szül. Budapesten 1881., megh. u. o. 1912 jún. 10. A zsidó árvaházban nevelkedett és már gyermekkorában templomi karénekes lett. A templomi kórusból került be karénekesnek az Operához, majd tanulmányait a Zeneakadémián és állami ösztöndíjon Münchenben elvégezvén, 25 éves korában a m. kir. Operaház magánénekese lett mint Ney Dávid közvetlen utóda. 1911-ben azonban a frankfurti operához szerződött. 1912 tavaszán a Népopera Wagner-ciklusán a bayreuthi énekesekkel együtt ő is vendégszerepelt nagy sikerrel, de súlyos szívbetegsége következtében előadás közben rosszul lett és pár nappal rá meghalt. Legfőbb szerepei voltak: Sarastro, Brogni, Mephisto, Hunding, Hagen, Daland, Marke, Pogner és főpap *(Aida)*. A főünnepeken a Dohány-utcai templomban énekelt. S. R.

Erdősi *Dezső*, író, hirlapíró, szül. Esztergomban 1875 nov. 4. Tanulmányai végeztével szülővárosában az Esztergomi Lapok szerkesztője lett, de egyszersmind verseket és novellákat írt a nagyobb fővárosi lapokba és az Uj Időkbe, majd a fővárosba került, 1920 óta a Friss Ujság szerkesztője. E. Szabolcsi Miksa életében az Egyenlőségbe vezércikkeket és novellákat írt. Novellái a Nyugatban, Az Ujságban, Pesti Naplóban és a Népszavában jelennek meg. Több egyfelvonásosát kabarékban adták elő. Önállóan megjelent kötetei: *Ész és szív* (versek, 1896); *Emberi írások* (novellák, 1914).

Erec Jiszróél. Palesztina héber neve. Szó szerint: Izráel országa. Történetének rövid áttekintése a következő: Az időszámítás előtt való 4000—3000 táján sumirok és akkadok lakják, 2600 táján a sumirok meghódítják Sziriát, 2500 táján lépnek fel az amoriták. 2000-ben egyiptomi emlékek már megemlítik a semitákat. 1950-ben (a rendes időszámítás előtt) uralkodik Hammurabi, Babilónia királya. 1700-ban a semita hikszoszok telepednek le Egyiptomban; 1600—1500. az egyiptomi fáraók kiűzik őket. 1250—1200-ig Mózes, az Egyiptomból való kivonulás, Józsua, a honfoglalás, 1200—1000-ig a bírák kora, Sámuel, Saul. 1000-ben Dávid, Jeruzsálem lesz az egész birodalom fővárosa. 970—933-ig Salamon, a templomépítés. 933-ban a birodalom kettészakadása. Rechabeám lesz Judea királya, I. Jeroboám pedig Izraelé Samaria fővárossal. 928-ban Sisak fáraó kifosztja Jeruzsálemet. 890-ben az arameusok fellépése. 887-ben Omri és Áchab Izrael királyai, Szamaria felépítése. 842—815-ig Jehu, Izrael királya az asszirok vazallusa lesz. 797—79. Amacja uralkodása alatt Jóás, Izrael királya kifosztja Jeruzsálemet. 783—43. Izrael virágzása II. Jerobeám alatt. Visszaállítják a régi határokat. 736—28. Achab, Juda királya segítséget kér az asszirok tól Izrael és Aram ellen. 730—22. Hósea, Izrael utolsó királya, IV. Szalmanasszar vazallusa lesz. 727—699. Chizkija, Juda királya az asszirok vazallusa lesz. 722. Sargon meghódítja Szamariát. A tíz törzs számüzetése Asszriába. 701. Szancherib Jeruzsálemnél táborozik, a város megmenekül. Jezsajás próféta. 640—09. Jósia alatt az istentisztelet reformja, a király elesik a megidói csatában. 608—597. Az egyiptomiak Judea urai. Az asszirok Nebukadnecár alatt a zsidókat fogságba viszik. 586. Nebukadnecár elfoglalja Jeruzsálemet. Babilóni fogság. 538. A perzsa Cirusz megengedi a zsidóknak a Palesztinába való visszatérést. 520—16. Építik a második templomot. 458. Ezra több zsidót vezet az országba ismét vissza. Kihirdeti az alkotmányt. Nechemia. A szamaritánusok kiválása. 333. Nagy Sándor meghódítja Sziriát. 320. I. Ptolomeusz elfoglalja Sziriát és Palesztinát. 312. A szeleucida éra kezdete. 301. Palesztina Egyiptomé lesz, Sziria I. Szeleukuszé. 264—48. Újabb harcok asszir és egyiptomi birodalmak között Palesztina birtokáért. 214. A rafiai ütközet. 198. III. Antiochusz megnyeri Palesztinát Sziriának. 175. IV. Antiochusz kísérlete a zsidók hellenizálására. 166. A makkabeus felkelés. Matatiás halála. 165. A templom újraavatása, Chanuka (l. o.). 141. Simon főpap és fejedelem öröklési joggal. 135—104. Hirkán János, az idumeusok betérítése. 129. Judea teljesen önálló. 103—76. Alexander Jannaeus. 76—69. Salomé Alexandra, a farizeusok uralma, Szinhedrion. 67—63. Testvérharc II. Hyrkánus és II. Arisztobul között. 63. Pompéjusz megtámadja és elfoglalja Jeruzsálemet. 40. Herodes a szenátus határozata folytán Judea királya. 30. Herodes több belső- és pusztai várost foglal el. 19. Herodes restauráltatja a Szentélyt. 4. Herodes halála. Judaea római provincia lesz, mely prokurátorok által kormányoztatik. A közönséges időszámítás kezdete után 4. Jézus halála. 41—44. I. Agrippa a király. 44—66. Ismét prokurátorok. 66—73. A zsidó háború. 70. Jeruzsálem pusztulása. 132—35. A palesztinai zsidók felkelése Bar-Kochba alatt. 160. A zsidók ismételt felkelése Hadrian alatt. 200. Juda hanászi. A Misna lezárása 429. A rómaiak megszüntetik a patriarchátust. 614. A perzsák elfoglalják Palesztinát és Jeruzsálemet; majd Róma foglalja ismét vissza. 636—638. Sziria és Palesztina az araboké lesz. 1099. Jeruzsálem a kereszteseké lesz. 1187. Szaladin a mohammedánoknak szerzi meg a szentföldet. 1210. Több mint 300 francia és angol rabbi telepszik meg Jeruzsálemben és másutt. 1267-ben Nachmani új zsidó kolóniát alapít. 1492-ben a Spanyol-

országból, majd Portugáliából kiűzöttek újra benépesítik Palesztinát. 1517-ben a törökök elfoglalják Egyiptomot és Palesztinát. 1570-ben Tiberiást Don József Nászi újra építi. 1700-ban Juda hachászid és köre a Szentföldön. 1797-ben Napoleon hódítási a Szentföldön. 1812-ben járvány Galileában. Lengyel talmudisták és kabalisták letelepedése a Szentföldön. 1832–40-ig Palesztina az egyiptomi alkirály uralma alatt. 1837-ben Nagy földrengés; Szafet és Tiberiás elpusztulnak. 1840—1917-ig Palesztina ismét török. 1917 dec. 8. az angolok bevonulása Jeruzsálembe. 1918-ban Palesztina angol uralom alatt; a Balfour-deklaráció és a szanremói konferencia óta a zsidók nyilvánosan biztosított otthona. L. *Palesztina.* F. D.

Erényi *Nándor*, hírlapíró, szül. Sátoraljaújhelyen 1879. Miután Budapesten elvégezte jogi tanulmányait, három évet Párisban és Londonban töltött, ahol a színházi viszonyokat tanulmányozta. Eleinte Eyolf álnéven írt, a színház problémáit fejtegető tanulmányai csakhamar reá terelték a figyelmet. A Márkus József alapította Magyar Szinpad felelős szerkesztője. Éveken keresztül színházi rovatvezetője volt Az Estnek, amelynek most is belső munkatársa. Sz. G.

Erev. *(h.) Este.* Az ünnepek előestje és innen: az ünnep előnapja, mely a liturgiában már külön elbánásban részesül.

Erev jom-tov. *(h.)* Az ünnepek előestéje.

Erev rávi. *(h.). Csőcselék.* A Biblia ilyen értelemben használja. A nép nyelvén szójáték lett belőle, annak a rabbinak a kigúnyolására, aki még csak küszöbén áll a tudományosságnak. *Erev* t. i. előestét, ünnep-kezdetét (Erev jom-tov, erev sabosz, az ünnep előestéje, a szombat előestéje); *ráv* pedig rabbit is jelent. A két szóval tehát olyan rabbit (rav) jellemeznek, aki nem áll még tudományosság tekintetében a követelmények színvonalán. F. M.

Erev sabbósz *(h.). Szombat előestélye.* Minthogy a zsidó időszámításban a napok nem éjféltől éjfélig, hanem estétől estéig számítódnak, a szombat és minden más ünnep is az előző nap alkonyatával kezdődik. Az E. már a közeledő szombat hangulatát érezteti. A sz mbatra való készülődés már maga is szent cselekedet a zsidó felfogásban és az E. a vallásos zsidóknál a szombati ellátás örömteljes érzésében telik el. Még a legszegényebb is fürdés után ruhát vált és úgy megy a péntek-esti istentisztelethez, fogadni a szombatot (l. *Kabólosz sabbósz).* F. D.

Érmihályfalva *(Valea lui Mihai,* R.) nagyk. Bihar vm.-ben 6302 lak. A zsidó hitközség, amely az érmihályfalvai községkerület központja, a szájhagyomány szerint már 1800 előtt is fennállott, de egykorú írások, vagy okiratok, amelyek alapításának elejére vonatkoznak, nincsenek. A XIX. sz. elején mindenesetre már szervezett keretekben működhetett és 1820. a keretek végleges kiépítéséhez fogott. Ekkor vette meg a hitközség a templomnak való telket és előkészítette az építkezést. A fennmaradt okiratokból kitűnik, hogy a templomot rövid idő alatt felépítették. Fejlődésének első korszakában Rosenberg Sándor-Rosenfeld Jakab, Feldmann Izsák és Oestereicher Mendel voltak az elöljárók. Első rabbiját Mind, szent Salamon személyében 1834 választotta meg. 1822-ben kezdte meg működését a Chevra Kadisa, 1853. a Nőegylet. Elemi népiskolája, amelynek ma 2 tanítója és 102 tanítványa van, 1873. nyilt meg. Létesített jesivát és Talmud-tórát is, ezt az utóbbit Zelter Jenő kezdeményezésére. Megfelelő elhelyezéséről Danczinger Lajos gondoskodott, aki helyiséget ajándékozott e célra a hitközségnek, az építési anyagot pedig Glück Benő adta. Az intézmény ma már szilárd alapokon működik és 120 növendéket nevel. Fennállásának száz esztendeje alatt a hitközség lélekszáma erősen meggyarapodott, így 1922. az 1820. épített és még ma is fennálló zsinagóga már nem fogadhatta be a híveket. A hitközség tehát Danczinger Lajos akkori elnök alatt elhatározta, hogy új templomot épít. A tervet a hitközségi tagok külön megadóztatásával valósították meg. A hitközség 300 családban 2007 lelket számlál. Tagjai főleg kereskedők és iparosok. Foglalkozásuk szerint így oszlanak meg: 3 nagykereskedő, 105 kereskedő, 7 nagyiparos, 55 iparos, 4 gazdálkodó, 3 ügyvéd, 1 orvos, 2 más szabadpályán, 2 köztisztviselő, 4 magántisztviselő, 1 tanító, 11 magánzó, 21 munkás, 11 egyéb. A világháborúban 250 tagja vett részt és 15 hősi halált halt. Gazdasági viszonyaira jellemző, hogy tagjai között 72 a munkanélküli, jóllehet, hogy tehetősebb tagjai sokat tettek a gazdasági élet föllendítéséért és többen jelentékeny ipari vállalatokat létesítettek. A Gizella-malmot Glück Benő, a szövőgyárat Freund Márton, a rolettagyárat Würdiger és Hoffman, a másik rolettagyárat Deutsch és Follmann, a betoncement és téglagyárat Katz Jenő alapította. A mezőgazdaságban való részvételük kevésbbé jelentőséges, de a gazdasági munkások számára mégis teremtettek munkaalkalmat Feldmann Károly 360, Benedek Zoltán 400 és Rosenfeld Henrik 480 holdas birtokán. Ez a mozgalmas gazdasági élet enyhíti ugyan a munkás problémát, de nem oldja meg és mindez fokozottabb filantropikus tevékenységet követel a hitközségtől, amely áldozatkészséggel vállalja a nagy anyagi megterheltetést. Évi költségvetése 1.400,000 lei, és ezt a kiadást a hozzá tartozó Érsemjén, Érselind, Gálospetri, Vasad, Otomány, Szalacs, Piskolt, Értarcsa, Éradony és Érkeserű hozzájárulása nélkül adójövedelmeiből fedezi. Az orthodox alapon működő hitközség élén állanak: Schönfeld Béni főrabbi, Feldmann Károly elnök, Hoffmann Kálmán alelnök, Klein Ferenc pénztárnok, Weisz Áron gondnok, Grünfeld Béla ellenőr, Bernstein Mór, Danczinger Lajos, Glück Benő, Glück Lajos, Jakobovits Sándor, Steinmetz Jechiel választmányi tagok.

Ernst, 1. *Lajos,* művészeti gyüjtő és író, szül. Budapesten 1872. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte Kora ifjúsága óta magyar arcképeket és történeti képeket gyüjtött, majd kiegészítette azokat a magyar kultúra másfajta emlékeivel is. Már 1895-ben 59 darabból álló gyüjteményt helyezett ideiglenes letétbe a Történelmi Képcsarnokban. 1912-ben a Nagymező-utcában épített palotában *Ernst Múzeum* néven nyitotta meg gyüjteményét, amely a magyar történet, irodalom, művészet, színészet és zene emlé-

keit öleli föl a történelmi sorrend szem előtt tartásával. Mint a Nemzeti Szalon ügyvezető igazgatója tevékeny működést fejtett ki kiállítások rendezése körül, magyar mesterek gyüjteményei bemutatása által. Ő rendezte a magyar modernek, a Miénk egyesületének első kiállítását is a Nemzeti Szalonban (1908). Ily irányú működését folytatta azután az Ernst Múzeum palotájában az 1912. megkezdett élő festők gyüjteményes kiállításának sorozatával. A háború előtt még külföldi kiváló művészeket is állított ki (Zuloaga, Brangwyn, francia impresszionisták). Efajta kiállításai már közel járnak a századikhoz. 1917 óta időszakonként aukciókat is rendez a múzeum (1928-ig mintegy 35-öt). E. néhány tanulmányt is irt az általa kiadott Magyar műtörténeti adatok sorozatában. Érdemeiért a kormányfőtanácsosi címet kapta. F. B.

2. *E. Zoltán*, belgyógyász, szül. Győrben 1892 ápr. 6. Az egyetemet Budapesten végezte. 1914-től kezdve az I. sz. belgyógyászati klinikán működik. 1924 óta tanársegéd. A népjóléti minisztérium megbízásából a Rockefeller-alapítvány támogatásával néhány hónapi tanulmányúton volt Amerikában. Főleg az anyagcserével foglalkozó cikkei és tanulmányai az Orvosi Hetilapban és külföldi folyóiratokban jelentek meg. *A cukorbetegségek és az insulin* c. könyvnek a társszerzője.

Ernust-család. Svédországból, illetőleg a mai Észak-Németország területéről a XIV. sz.-ban bevándorolt zsidó család, mely kikeresztelkedvén rendkivül előkelő és nagy szerepet töltött be Mátyás és Ulászló királyok korában A karriert csináló családfő *Hampo* vagy máskép *Ernust János* volt, aki Mátyás királynak a határok erősítésére 6000 arany forintot kölcsönzött. Mátyás többek közt neki adományozta a zala-megyei Csáktornyát, amely után az E. előnevét vette. Kortársai szerint is *E. János* zsidó születésű volt s azt a mai napig nem vonták kétségbe a kutatások. Valószínűleg azért keresztelkedett meg, hogy a rézbányákat kibérelhesse. Mátyás 1464. meg is bízta a rézbányák igazgatásával, majd 1467. fővámfelügyelőnek nevezte ki és megparancsolta a királyi városoknak, hogy őt és alárendelt közegeit mindenben támogassák. 1470-ben szolgálatai jutalmául a Sklabinya uradalommal ajándékozta meg a király, később pedig legnagyobb elismerése mellett kinevezte Turóc főispánjának. Kincstárnok, majd 1474—75. ezek megtartása mellett még Szlavonia bánja, Zala, Zólyom és Kőrös főispánja volt s 1476. halt meg, miután Mátyás kegye elfordult tőle és röviddel halála előtt elkoboztatta hatalmas vagyonát, amit az egykorúak állítása szerint nem igaz úton szerzett. Fiai: *Zsigmond* és *János*, akik ugyancsak báni méltóságokba kerültek. Zsigmond (1475—1505) pécsi püspök és Ulászló kedvence volt. 1494—1505-ig a pécsi püspökség mellett Horvátország, Szlavonia és Dalmácia bánja volt és birtokába tartozott Csáktornya. 1505-ben halt meg s végrendeletében Sabác és Belgrád védelmére 10,000 tallért hagyományozott. Kortársai szerint bölcs és jámbor férfiú volt. Testvére, János, kir. főlovászmester s püspök-testvérével együtt volt bán, 1494. pedig a királytól Munkács uradalmát kapta. Megh. 1519 körül. Ennek neje Bánffy Miklós özvegye volt, akitől két fia született. Unokái Mohácsnál elestek s velük kihalt az E.-család.

Erős *(Erbstein)* 1. *Andor*, festő. szül. Budapesten 1899., elesett az északi harctéren 1915. 1914-ben a Műcsarnokban kiállított 2 tájképet. 1917-ben már csak kis hagyatéki gyüjteménye szerepelt a Nemzeti Szalon egy fiatal művészek által rendezett csoportkiállításán (tájképek, csendéletek, akttanulmányok, önarckép). F. B.

2. *E. Vilmos**, hírlapíró és ügyvéd, szül. 1878., megh. Budapesten 1928 márc. 29. Országos hírű jogi szemináriuma hosszú időn át tényezője volt a jogásznemzedékek nevelésének. Egyideig közigazgatási-jogi szaklapot szerkesztett, majd Gaár Vilmos kúriai tanácselnökkel adóügyi könyvet irt. Tizenöt éven át munkatársa volt a Pesti Hirlap szerkesztőségének. Egyideig a Magyar Ujságirók Egyesületének ügyésze volt.

3. *E.* II. *Vilmos*, sportíró, szül. Nyitrán 1888. A kolozsvári Sporthirlap szerkesztője, a Haggibor zsidó sportegyesület alelnöke. A Rador távirati ügynökség kolozsvári vezetője. Számos figyelemreméltó irása jelent meg különösen a sakkjáték és atlétika köréből.

Erőss *Gyula**, orvostanár, szül. Dombón (Somogy vm.) 1855 máj. 11., megh. Budapesten 1925 jún. 25. 1886-tól haláláig a Poliklinika főorvosa, majd 1898. igazgatója, 1887 óta pedig egyszersmind a gyermekgyógyászat egyetemi magántanára, 1904. rk. tanára volt. Nagy része volt a gyermekvédelmi törvény létrehozásában és a Poliklinika fejlesztésében. Szaklapokba irott tudományos értekezésén kivül főbb önállóan megjelent művei: *A külső hőmérsék befolyása a csecsemők szervezetére* (1884); *Vizsgálatok újszülött gyermekek rendes hőmérséki viszonyaira vonatkozólag* (1885); *A gyakorlati orvostan haladása* (1890). S. R.

Érsekújvár *(Nové Zámky*, Cs.-Szl.*)*, rtv. Nyitra vm. 19,023 lak. É.-on régebben nem tűrték meg a zsidókat és nincs is annak semmi nyoma, hogy akárcsak átmenetileg is zsidók is lakták volna híres csillagvárának fennállása idején. De még a vár lerombolása után sem enyhült a türelmetlenség. A zsidók első letelepülése a XIX. sz. első negyedére esik. Addig csak a hét bizonyos napjain jöhettek be a városba a környékbeli zsidók, de még napnyugta előtt távozniok kellett. E környék zsidó centruma ezidőben a közeli Nagysurány volt és éppen a nagysurányiak igyekeztek több izben meghódítani É. piacát, de sokáig sikertelenül. Jobbmódú kereskedők felbiztatására azután néhány nagysurányi szatócs próbaképpen üzletet nyitott a városban, de kevés híján rajta vesztettek, mert a keresztény kereskedelem féltette kiváltságos helyzetét és agitált a zsidók ellen. A nép azonban megbékélt a zsidó invázióval, mert ez modernebb és szélesebb alapra fektette a város kereskedelmét és elősegítette felvirágoztatását. A Fuchs, Stux, Schwitzer, Leuchter, Stern és Donáth családok voltak az első letelepülők. Ezek szervezték meg a hitközséget, amely gyors fejlődésnek indult. Megalapították a Chevra Kadisát, és megnyitották a négy osztályú elemi iskolát, amelyben kitűnő tan-

erők működtek (Blitz, Décsi és mások). Közgazdasági tevékenységükkel pedig rövid idő alatt a város és a környék jólétét mozdították elő. É.-ra koncentrálták az egész Kis-Alföld gabonapiacát és a város világhírű lóvásárait is az ott megtelepedett zsidó lócsiszárok szervezték meg. Fennállásának első évtizedeiben még a nagysurányi főrabbinátus körzetéhez tartozott a hitközség. A rabbifunkciókat ezidőben Kramer Ignác rabbi végezte, aki kiváló talmudtudós volt és konzervatív szellemben irányította a hitéletet. A hatvanas években már annyira megerősödött a hitközség, hogy szép templomot építtetett a pesti Dohány-utcai templom stilusában. A haladó szellemű többség a templom belső berendezésénél is a pesti mintát tartotta szem előtt és az almemort a frigszekrény elé helyeztette. A hitéletnek ez a modernizálása heves ellenzést váltott ki a hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó kisebbségből és a belső villongások végül szakadásra vezettek. A kisebbség különvált és megalapította az orthodox hitközséget. Az anyahitközség kongresszusi alapra helyezkedett és elszakadt a nagysurányi rabbinátustól. Kramer Ignác nyugalomba vonulása után megválasztotta első főrabbiját Richter József személyében. Ennek halála után Klein Sámuel (l. o.), a híres tudós került a hitélet élére és az ő érdeme, hogy a hitközség kongresszusi keretében még ma is a konzervatív szellem érvényesül. 1927. polgári iskolát létesített a hitközség és ezt e célra emelt monumentális palotában helyezte el. Klein Sámuel főrabbi, aki 1926 óta a jeruzsálemi héber egyetem tanára is, a hitközség támogatásával egy zsidó tanítóképző létesítésére is indított akciót, de ez a terv még nem valósulhatott meg. Buzgó elnökök és kötelességtudó elöljárók segítették elő ezt az egészséges fejlődést, különösen az utolsó évtizedben, mikor a hitközség élén Guth Jenő dr. ügyvéd állt. A hitközség filantrópikus munkáját kezdettől fogva a Chevra Kadisa végezte és fennállása óta a Nőegylet is. Nagy sikerrel működik az ifjúság kulturegyesülete, amely a héber nyelv ápolására és a zsidó irodalom népszerűsítésére alakult. A cionista szervezet helyi csoportja a zsidó reneszánsz szolgálatában áll. A hivatalos orthodoxia ugyan nem támogatja a cionista szervezkedést, de nem is akadályozza meg, úgy hogy ahhoz orthodoxok is csatlakozhatnak. Az É.-i orthodox hitközség 1870. alakult meg. Megalapítói Leuchter Emánuel, Stern Jakab, Spitzer Lipót és Neumann Simon kereskedők voltak, akik több társukkal együtt kiváltak az anyahitközségből. A kiválásra az adott okot, hogy a hitközség vezetősége a templom építkezésénél nem tartotta be a Sulchan Áruch idevonatkozó szabályait. Különösen az almemor és a karzat modern elhelyezése miatt törtek ki heves viták, amelyek rövidesen a hitközség kettészakadását idézték elő. A tradiciókhoz ragaszkodók, vagyis az új hitközséget megalapítók élén Plaut Fülöp nagysurányi kerületi főrabbi, a nagy talmudtudós állott. Az új orthodox hitközség, mely kezdetben kevés tagból állott, első rabbijául a nagytudású, jámbor életű Groszmann Vilmost (Benjámin Zeév Wolf) választotta meg, akinek első dolga volt a békét helyreállítani. Groszmann Vilmos, akinek fia Ujvári Péter (l. o.), tizenkét évi áldásos működés után 1882. meghalt s méltó utóda veje Sonnenklár Henrik lett, aki ugyancsak fiatalon hunyt el. 43 éve Tigermann József főrabbi áll a hitközség élén, akit bölcsességéért és békeszeretetéért becsülnek a hívei. A hitközség 1870. ötosztályos elemi iskolát létesített, majd 1880., mikor tagjainak létszáma erősen megnövekedett, templomot is épített. Van a hitközségnek Talmud Tórája és egy Tigermann főrabbi által alapított jesivája, melyet állandóan 30 növendék látogat. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, a Nőegylet, a Tiferesz Bachurim és az Agudah-egyesület. A hitközség tagjai közül került ki Tigermann Ignác, a jelenlegi tiszalöki főrabbi, aki mint kiváló talmudtudós országos hírnévre tett szert. A hitközség 215,000 čk. évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 1200, a családok száma 230, adót 206-an fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai túlnyomórészt kereskedők, de számosan működnek intellektuális — orvosi, ügyvédi, mérnöki és tanítói — pályákon. A hitközség 85 tagja vett részt a világháborúban s közülök 4-en estek el. A kommunista forradalomnak Leuchter Mór esett áldozatul. A hitközség mai vezetősége: Kohn Rafael elnök, Braun Arnold alelnök, Reichenfeld József templomi előljáró, Bináth Gáspár és Steiner Miksa ülnökök, Löwy Hermann pénztáros, Nasch Zsigmond ellenőr, Reichenfeld Gábor iskolaszéki elnök, Graf Adolf titkár.

Eruv *(h.)*. Talmudi intézkedés, amely az élet kényszerűségeire való tekintetből enyhíti a szombatra és ünnepnapokra vonatkozó szigorú munkatilalmat, úgy, hogy a tilalom is fennmaradjon, de az élet legszükségesebb feltételei se szenvedjenek miatta. E. háromféle van és mindháromnak az a célja, hogy az ünnep szentségének tudatos, vagy kényszerű megsértésétől védje meg a híveket. F. D.

Eruv chacérosz *(h.)*, az a formula, amely zárt területen felfüggeszti a szombati teherhordásra vonatkozó tilalmat. Szombaton ugyanis még a legkisebb munkateljesítmény is tilos, tehát még a legkisebb dolgoknak magánterületről közterületre, vagy közterületről magánterületre való hordozása is. Hogy mégis lehessen imakönyvet templomba, orvosságot betegnek vinni, rendszeresítették az E.-t, amely arra való, hogy több házat közös területnek és több háztartást közös háztartásnak minősítsen. Az átminősítés úgy történik, hogy több háztartás összeegyesíti a szombatra való élelmét közös éléskamrában, amivel közös háztartásnak és szétszórt házaikat közös területen levőknek deklarálják. Ha ez megtörtént, akkor a közösnek átminősített területen a teherhordásra vonatkozó tilalom hatályát veszti. A tilalom kötelező ereje az egész község területén is megszűnik, ha ezt körülkerítik dróttal vagy sövénnyel, ami a község egész területét a közös udvar jellegével látja el. F. D.

Eruv tavsilin *(h.)*. A zsidó vallásnak az a rabbinikus szertartása, amely ünnepnapra lehetővé teszi a másnapra eső szombat ellátását. Ünnep napján ugyanis csak azt a munkát szabad el-

végezni, amely az ünnepnapi ellátást biztosítja. Szombaton viszont sem főzni, sem sütni nem szabad és minden munkát, amely biztosítja a szombati ellátást, pénteken végeznek. De ha az ünnep péntekre esik, akkor a törvényhez való szigorú alkalmazkodás minden előkészülést lehetetlenné tesz. Mindez abból a talmudi elvből következik, amely nem engedi, hogy akár a szombat szentségének javára az ünnep szentségén csorba essék. De az esetleges szombati nélkülözésnek mégis elébe kellett vágni, részint azért, mert a nélkülözés ünnepi jellegétől fosztaná meg a szombatot, részint azért, mert a munkatilalom tudatos megszegésére kényszerítheti a híveket. Módot kellett tehát keresni arra, hogy ünnepnapon is lehessen előállítani a szombati ételeket. A modus vivendit a Talmudnak az az elve adta, hogy a megkezdett munka befejezése nem számít munkának és így ünnepnapra is meg van engedve. Megengedték tehát, hogy az ünnep előnapján a közvetlenül utána beálló szombatra az ételt részlegesen előkészítsék, a főzés befejezését pedig az ünnep délutánján végezzék. A szertartás abból áll, hogy az ünnep első napján kenyér vagy hús fölött áldást mondanak azzal a kijelentéssel, hogy az ünnepi és szombati ételek összekevertetnek, vagyis, senkisem készít olyan ételt, amit csak szombatra szánt. Az áldás után ezt mondják: «Ezen eruv alapján legyen szabad sütnünk, főznünk, meleget tartanunk, gyertyát meggyujtanunk, minden szombati szükségletünket az ünnepen elkészítenünk, nekünk és mindazoknak, akik e városban laknak». E. *keverítést* jelent a héber nyelvben. F. D.

Eruv techumin *(h.)*. Az a szertartás, amely zárt területen felfüggeszti a szombati gyalogjárásra vonatkozó tilalmat. Szombaton ugyanis még a mannaszedést is megtiltotta a Tóra és minden mozgást is súlyos korlátok közé szorított azzal a rendelkezéssel, hogy: «ne menjen senkise a helyéről». «Hely» alatt magát a helységet érti a Talmud, vagyis a helység beépített részét a hozzátartozó területtel, amelynek átalánymértékét 2000 rőfben állapította meg. A gyalogjárásra kiszabott távolságot Techum sabbosz-nak nevezik. Az élet azonban bebizonyította, hogy túlkicsire szabták a határt, mert olykor éppen a vallásos kötelesség követelheti a határ átlépését; pl. a vallásos cselekedetnek számítódó beteglátogatás, mikor a beteg 2000 rőfnél nagyobb távolságban lakik. Módot kerestek tehát az élettel szembenálló korlátozás megkerülésére. de úgy, hogy az érvényes törvény lényege sérelmet mégse szenvedjen. Minthogy pedig a rabbinikus kodifikátorok a lakóhely fogalmát abban állapították meg, hogy az azzal a hellyel azonos, ahol étkezünk, úgy biztosították a szélesebb területen való mozgás szabadságát, hogy megengedték az éléskamrák (szimbolikus) áttételét és ezzel rendszeresítette az E.-t, ami a magyar nyelvben a határok kitolásának és egyesítésének felel meg, héberben pedig «határkeverítést» jelent. Az eljárás a következő: a község utolsó házától számított 2000 rőfös sugárvonalon belül ideiglenes éléskamrát nyitnak, hogy a gyalogolásra megengedett 2000 rőfnyi terület ott vehesse kezdetét. (Egyazon irányban természetesen csak egy ilyen állomás létesíthető.) Ez a kamara lehet bármilyen védett hely, akár egy fa odva is. Ebbe szombat előtt egy kis sültet, vagy főtt ételt helyeznek el és az ott marad, amíg az, aki oda tette, útjáról visszatér. (Ilyen megkerítési formulák nem ismeretlenek az állami közigazgatásban sem. Honosítás céljából, amelynek alapfeltétele, hogy a honosítandó ingatlant bírjon, a látszat-birtokolás is elegendő és a honosításnak nincs akadálya, ha az illető csak papiron mutatja ki az ingatlan [fiktív] birtokolását). F. M.

Ésesz chájil *(h)*. *Derék asszony*. A *Példabeszédek* 31. fejezete megrajzolja az eszményien jó háziasszonyt és ezt É-nak mondja. Ezt a bibliai részt a zsinagógán kívüli szombati liturgiába is fölvették. Otthon mondják el péntek este a zsinagógából való hazatérés után, talán hódolatképpen a ház asszonya iránt, aki gondosságával biztosította a szombat ünnepi hangulatát. A zsidó felfogásban É. a legnagyobb magasztalás, ami zsidó asszonyt érhet. Síriratokon is az elhunyt nő asszonyi kiválóságát ezzel a két szóval örökítik meg. F. M.

Eskelesz *Iszachar Berus*, orsz. főrabbi, szül. Krakóban 1692., megh. Bécsben 1753 márc. 2. Veje volt Wertheimer Sámsonnak (l. o.), a bécsi bankárnak, aki országos főrabbi címet kapott a császártól. Ezt a «Landesrabbiner» címet előbb Morvaországra, majd VI. Károly császártól 1725 szept. 10. Magyarországra vonatkozólag is kiterjesztette a Wertheimer Sámson egyéb méltóságait öröklő E.-re, aki nem is járt Magyarországon, de a császári rendelet értelmében felügyeleti jogot gyakorolt a hazai zsidó hitközségeken, melyeknek ügyei ő alá tartoztak. E. címeiben nem kevesebbet használt, mint a következőket: «Isachar Bär von Krakkau, Rabbi von Nikolsburg und Mähren, Eisenstadt und Ungarn und der Bezirk von Mainz.» «Országos rabbi»-állása tulajdonképen az adóbeszedésben állott, mint a középkorban több országos rabbiságnál Nyugateurópában. Midőn 1742. a zsidó fejadót emelték, E. és báró d'Aguilar kivitték Mária Teréziánál annak elengedését. (V. ö. *Kaufmann Dávid: Samson Wertheimer* 1888.) S. R.

Esszénusok (gör. *esszénoi*; lat. *essaei*; aram. *cenóim*; héb. *hásóim*; Graetz szer. hásá a. m. hallgatni gyökből). A farizeus pártból eredő szigorúan aszkéta és kommunista jellegű szekta tagjai. Az E. jelentősége rendkívül nagy, mert a kereszténység alapítói közülük kerültek ki. Az E.-k lemondtak a földi élet külsőségeiről, szent életet éltek és kommunista alapon rendezkedtek be. Jóindulatukhoz nem fér semmi kétség; messiási reménységüket a farizeusoktól tanulták, de míg ezek józan életbölcseletet tanítottak, ők lassankint az életről, magáról a családról is lemondtak; külső élvezetet megvetettek, misztériumokban hittek és csodákat vártak. Plinius az E. Holt-tenger melletti telepét a világ csodájának tartja s azt mondja róluk, hogy évezred óta pénz, nő és gyermek nélkül tartják fenn közösségüket. Philo nagy tisztelettel beszél róluk s szerinte Mózes avatott be tízezret a misztériumokba s ezek már szentéletű öregek voltak. Az ő korában 4000 E.-ról tud, akik mint kézművesek és földmívelők teljes kommunizmusban

élnek, megvetik a rabszolgaságot, kerülik az áldozathozatali szertartást, nem esküsznek, szentségre törekednek s különösképpen szigorúan tartják a szombatot, melyet a Törvény magyarázására fordítanak. Josephus (*Antiquitates* 15. 10, § 4; 18. 1, § 5 és *De Bello Judaico* 2. 8, § 2—13), részint mint filozófiai iskolát, részint mint félpogány ritust és babonákat követő misztikusokat, lenézi őket. A modern keresztény teológusok között különösen Schürer van azon az álláspontón, hogy félig zsidó, félig pogány szokások keveréke az E. szektája, mely évszázadokon át élhetett Palesztinában anélkül, hogy a rabbinikus irodalomban, bármiféle nyomot hagyott volna. Ez utóbbi vélemény azonban nem egészen helytálló s nem egyezik Josephuséval sem. Valószínű, hogy az apokalyptikus irodalomban nagy részük van. Szent remetéket is említ közöttük Josephus. Kétségtelen, hogy a makkabeusok előtti korban ez a párt is megvolt Judaeában s úgy ők, mint a farizeusok a chászideusoktól (I. *Makkab.* 2. 42, 7. 13; II. *Makkab.* 14. 6) vették eredetüket. Onnan vették tradicióikat is. A régi chászideusok szokásait követték az imánál való elmélyedésben; reggelenkint a szertartás előtt egy órát töltöttek el magukba mélyedve, melyből nem eszméltek fel, sem ha a király jött, sem ha egy kígyó a lábukba harapott (*Berách.* 5. 1; *Toszefta Ber.* 32b). A szombat megtartásában oly pedánsak voltak, hogy szombaton még önvédelemből sem fogtak fegyvert háború idején sem (I. *Makkab.* 2. 38; II. *Makkab.* 5. 25, 15. 4); különös szigorral vonatkoztatták magukra és tartották be a levitáknak előírt tisztasági törvényeket. Kétségtelen, hogy egy részük teljes szüzességben élt s személyes vagyonát felosztotta a többiek közt. A jeruzsálemi templomban a jótékonyságot titokban gyakorolták s főleg a szegények részére szolgáló gyüjtőszekrénybe adtak pénzt. Philo kiemeli, hogy az E. annyira kifogástalan és szent életet éltek, hogy még a legkegyetlenebb zsarnok — t. i. Heródes — sem tudott vádat kovácsolni ellenük. Jellemző, hogy a későbbi keresztény egyházi írók éppen a kommunizmusukat emelik ki dicséröleg, nem annyira tanításaikat. Így Hippolytus *Refutatio omnium haeresium* c. művében kiemeli, «hogy megvetik a vagyont s megosztják mindenüket a szükölködőkkel; a valóságban közülük senkisem gazdagabb a másiknál.» Az E. valósággal szerzetesrend voltak, akiknek viselete is meg volt állapítva: mindenki fehér ruhában járt; a tisztaságra olyan mértékben ügyeltek, hogy még olajat sem használtak, attól tartva, hogy az tisztátalan. Az E. városi házaikról egyszerűen lemondtak s teljesen köztulajdonná tették azokat, ők maguk pedig igen sokat barangoltak a mezőkön, de semmit se vittek magukkal, mert mindenütt voltak E. A számos bőséges forrás azt bizonyítja, hogy az E. szigorított felfogású farizeusok voltak. Magukat testvéri közösségnek tekintették s vezetőjük a «mismor» vagy «maamod» (*Toszefta Peah* 4. 7) volt s már ők maguk a mózesi chásszideusoktól származtatták magukat. Az E.-at a valóban felvilágosodott farizeus tudósok, akiket ők is nagyban respektáltak, igen bölcsen, ugyanúgy tekintették már, mint amilyennek a mai tudományos megállapítás látja: túlvilági, de nem erre a világra szóló boldogság keresőinek, akik a kötelező földi élettel keveset törődtek, s a kulturához szükséges kényelmet is elvetették, emellett pedig a nőt a tisztátlanság és emberi gyengeség kútforrásának és megszemélyesítőjének tekintették s társadalmukból csaknem teljesen kizárták. Ezzel szemben a farizeusok, akiknek etikájuk lényegében ugyanaz volt, mint az E.-é, akiknél csak a csodákra, mágiára s általában misztériumokra való hajlam volt új, a való és lehetséges emberi és társadalmi életet tartották szemük előtt tanításaikban és gyakorlatukban egyaránt s a család és otthon szentsége mintegy főcél volt szemükben. Éppen ezért a Talmud s az előkelő Josephus meglehetősen lenézik őket; a «*Szóta*» talmudtraktátus (3. 4) így nyilatkozik egy esszénusról, «bolond, aki a világot elpusztítja». A talmudszerzők közül R. Eliézer ben Hyrcanos (*Sab.* 153a, *Nedárim* 20b) és R. Joszé ben Chalafta (*Sab.* 118b), a két tannaita szimpatizált az E.-kal, de rajtuk kívül többen is voltak E. a Talmud rabbijai között. Az apokryph és apokaliptikus irodalom is számos tanítását vette fel az E.-nak, így a Targum Jerusalmi és Tanna debé Elijahú, ahol chásszidimnek neveztetnek. Feltűnő tanításaikban az Angyaltan, a «Szent hév» és «Szent lélek» gyakori használata. A chásszideusokon kívül a zsidó állam utolsó századának zelotái, tehát éppen a nemzeti túlbúzgói szintén E. voltak, úgyszintén a therapeuták Egyptomban. Legnagyobb tagjává vált az E.-nak az utókor szemében Jochanan ha-Kóhen (Keresztelő János), aki egy jelentéktelenebb vidéki papi törzsből származott s aki új mozzanatot vitt be az E. gyakorlatába azáltal, hogy keresztvizet, ill. a Jordán vizében való alábukást alkalmazta bűnbocsánatnál. Ebből az ágából az E.-nak eredt a kereszténység. Az Új Testamentum hallgatása az E.-ról a szerzők szimpátiájának jele s annak, hogy ők egyenesen esszénus szempontból néztek az akkori társadalomra s azok eseményeire, ill. hogy magukat E.-nak tekintették. Feltűnő az őskereszténység hasonlatossága az E.-kal: Mindkettőnél ugyanolyan kommunizmus uralkodott (*Apostolok Cselek.* IV. 34—35); ugyanaz a hit a fürdés-keresztelésben, a prófétaság hatalmában; ugyanaz az ellenszenv a házassággal szemben, ugyanaz a fokozott hit a Messiás közeli eljövetelében, de ugyanazon társadalmi organizációjuk is volt s ugyanolyan egyéni, lehetőleg vándor életmód és szegénysegélyzés, ugyanazon szeretet-ünnepségekkel és szeretet-törvényekkel. Az, amit az E. etikájáról az Evangéliumok s ennek függelékei, valamint Philo, Hippolytos és Enoch könyvének régi aethyóp és szláv szövegei, valamint maga a rabbinikus irodalom (Talmud, Apokrifák stb.) feljegyeznek, annyira kézzelfoghatóvá teszik, hogy a kereszténység elsősorban az E. műve s hogy az első keresztények E. voltak, míg maga Jézus az esszénus szentnek, a később Keresztelőnek nevezett kohanita Jánosnak a tanítványa: hogy a tudomány ezen rég ismert megállapításait tagadásba venni nem lehet, jóllehet maga

Jézus az E. túlzó szigorát nem prédikálta. Mégis a túlvilágiasság, mint uralkodó elem, a kereszténységbe az E. részéről került be (l. *Chásszideusok és Farizeusok*). S. R.

Irodalom. K. Kohler (Jew. Encycl. 1904); Z. Frankel, Die Essäer (Zeitschrift für die religiösen Interessen des Judentums 1846), u. a., Die Essäer nach talmud'schen Quellen (Monatsschrift 1853); Böhmer, Kitbé Jiszraél (Warszawa 1849); N. L. Weinstein, Beiträge zur Geschichte der Essäer (Wien 1892); Graetz, Geschichte der Juden III. k.; Derembourg, Essai sur l'histoire et géographie de la Palestine (1867); Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten; Philo, De Vita contemplativa (Oxford 1895); Herzfeld, Geschichte des Volkes Israel III.; C. D Ginzburg, The Essenes, their History and their Doctrines (London 1864); M. Friedländer, Zur Entstehungsgeschichte des Christentums (1894); Wellhausen, Israelitische und jüdische Geschichte (1895); Schürer, Geschichte des Volkes Israel (3 kiad II.); Lucius, Der Essenismus in seinem Verhältnis zum Judentum; Hilgenfeld, Ketzergeschichte des Urchristentums (1884); Krausz Sámuel, Das Leben Jesu (Berlin 1902) Ezenkívül l. *Keresztény és zsidóság viszonya* című irodalmát is.

Eszchatologia *(gör.).* A végső dolgokról való profétai tanítás. Mivel «Isten látta, hogy minden, amit alkotott, jó», kell, hogy a világ folyása is jó legyen és ha az emberiség romlása következtében ki is zökken a világ isteni rendeltetésének kerékvágásából, kell, hogy abba visszataláljon és valamikor, «az idők végén» visszatérjen az édeni állapot, a világbéke. Ilyen eszchatologikus jóslat már a Jesája próféta (l. o.) 2-ik fejezete is, mely szerint az idők végén a kardokat kaszákká élesítik és nem lesz háborúskodás. Más ily jóslatok még az állatvilágra is kiterjesztik a békét: a farkas és bárány együtt legelnek és megtelik a világ Istenismerettel. Ez időket természetesen Isten-ítélet előzi meg a gonoszok fölött. Különösen a makkabeusi vallásinség kedvezett a világítélet eszméjének. Ekkor keletkezett a Dániel könyve is (l. o.), mely először hangoztatja világosan a halottak feltámadását, valószínűleg az élők megvígasztalásának szolgálatában. L. *Optimizmus; Messiás.* F. M.

Eszer makósz *(h.). Tíz csapás.*

Észov *(Észev, h.). Ézsau.* Nyers, durva, dőzsölő.

Eszrog *(h.). Citrusalma.* A sátoros-ünnepekre kötelező ünnepi csokor része a pálmaág, mirtus és fűzfagaly mellett. Liturgiai célra használhatatlan, ha folytonossági hiány, vagy túlsok folt van rajta, vagy ha a nem kocsányos végén levő kidudorodó ágacskája letört róla. Zsidó babona, hogy a terhes asszony fügyermeket szül, ha ezt az ágacskát ünnep után leharapja. Ez a gondolat természetesen nem egyezik a zsidó felfogással. A j. közmondásban: *Eszrojgim nach szükkesz*, sátoros-ünnep után eszrog. Annyi mint: eső után köpenyeg.

Eszter bőjtje, a purimot megelőző napon. Régebben három bőjtnapot tartottak, még pedig a purim után való hétfőn, csütörtökön és hétfőn az Eszter Könyvében említett három bőjtnapnak megfelelően. A purim előtti bőjtöt később rendszeresítették; a Talmud még nem ismeri.

Esztergom, sz. k. város címmel felruházott rtv. a hasonlónevű vmegyében. Magyarország legrégibb zsidó hitközsége. Az első zsidó települők szláv és német területekről még a honfoglalás előtt származtak ide, a honfoglaláskor a magyarokkal bejött kazár zsidók csatlakoztak a régiekhez és megvetették a szervezett közösség alapjait. Hitéletük olyan gyorsan erősödött meg, hogy 1050. már szabályszerűen működő vezetőségük volt, rendes imaházuk és pénztáruk a szegények és betegek támogatására. A hitközség tagjai külön városrészben laktak, a magyar zsidó-gettó tehát szintén itt bontakozott ki legelőször. Hitéleti fejlődése az első két században kedvezőbb lehetett, mint a gazdasági fejlődés, mert a XIII. század elején állandó rituális fürdője, ami a zsidóélet egyik legfontosabb intézménye, nem volt még és tagjai rituális célokra is az itteni meleg-forrásokat használták. Temetőjüket I. Károly királynak 1326. E. városához intézett adománylevele említi először. Legrégibb multjáról ezeken az adatokon kívül még csak azokat ismerjük, amelyeket *A zsidók története Magyarországon* c. művében dr. Kohn Sámuel közölt. Valószínű, hogy szervezetlenségének kezdetlegessége elég sokáig tartott és rabbija sem volt még az első századokban, talán azért, mert a kazárszármazású zsidók nem foglalkoztak a talmudikus tudományokkal és a máshonnan származó zsidók kihaltak, vagy beolvadtak a kazárokba. Besz-din-je (törvényszéke) azonban már a XI. sz.-ban volt, de ez is csak alkalomszerűen működhetett, akkor éppen, mikor az elnöklésre, az ügyek kivizsgálására és a döntés megfogalmazására alkalmas tudós vetődött a városba. Ennek egyik döntéséről a külföldi responsum-irodalom is tesz említést egy érdekes esettel kapcsolatosan (l. *Kalonymos*). A hitközség állandóan fejlődött, amit az első századokban a királyi udvartartásnak, később a káptalan védelmének köszönhetett és bizonyára annak a körülménynek is, hogy a város a használható és a külföldi forgalmat is lebonyolító útvonal gócpontja volt és az átkelésre alkalmas komppal rendelkezett, úgy hogy a Lengyelországba és onnan visszatérő zsidók rendszerint itt szálltak meg és sokan itt is maradtak. A XVI. sz. elején már 800 tagja volt a hitközségnek, jóllehet, hogy a város sokat vesztett már régi fontosságából. 1526-ig semmisem zavarta fejlődését, de ekkor olyan katasztrófa érte, amely megsemmisüléssel fenyegette. Szolimán szultán elfoglalta a várost és a budai zsidókkal együtt az E.-i zsidók nagy részét is, hajón Törökországba hurcoltatta. A maradék zsidóság, ha roskadozva is, tovább dolgozott és a török hódoltság súlyos ideje alatt sem estek szét a hitélet keretei. De csak két évszázad erőfeszítése tudta megint lábra állítani a nagymultú hitközséget. A XVIII. sz. elején pestis pusztított Budán. A budai zsidók egy része a pestis elől E.-ba menekült és itt külön hitközséget alapított. A ragály elmúlása után sokan visszaköltöztek Budára, akik ott maradtak, összeforrtak a régiekkel és ezekkel egy fokozatosan fellendülő, erőteljes hitközségben egyesültek, amit az 1920. exhumált temető sírkövei is bizonyítanak. Ennek a temetőnek első sírköve 1775-ből való. Ezután már rohamosan fejlődött a hitközség. A XVIII. sz. elő felében megalapítja a Chevra Kadisát, 1858. az elemi iskolát, 1864. a Betegsegélyző-egyletet, 1868. a Nőegyletet, 1927. a Kultur-egyletet. Talmud-tórát, Dal- és Zeneegyesületet, Jótékony Leányegyletet is létesített, ezek azonban

már nem működnek. Van könyvtára és kéziratgyüjteménye, amely sok régi okiratot és százéves jegyzőkönyveket őriz. Multjára vonatkozó egyéb történeti dokumentumok az E.-i prímási és káptalani levéltárakban találhatók. Az anyakönyvvezetést a XIX. sz. elején rendszeresítette. Az első anyakönyvi bejegyzés 1822-ből való és Ung községre vonatkozik. Az első E.-i bejegyzés 1828-ból származik. Régi templomának helyén 1858. új templomot építtetett, de három évtized mulva már ez is szűknek bizonyult, úgy hogy 1888. ezt is lebontatta és az így felszabadult telken, a két régi zsinagóga helyén felépítette még ma is fennálló templomát, tiszta mór stilusban Baumhorn Lipót (l. o.) budapesti műépitész tervezése szerint. Az építkezést a hitközség tagjainak áldozatkészsége, az általuk felajánlott kamatmentes kölcsön és a törlesztést biztosító önmegadóztatás tette lehetővé. Az építést Stern Márk elnök, Fried Arnold építési bizottsági elnök és Vajda Gyula mérnök vezetése alatt az építési bizottság hajtotta végre. Az egészséges zsidóéletnek ezt a szép monumentumát dr. Weisz Ignác E.-i és dr. Löw Immánuel szegedi főrabbik avatták fel a hatóság és sok hitközség küldöttségének jelenlétében. Egy évezredes mult erős fundamentumán épült fel ez a templom, vallásos s hazafias szelleme pedig, melyet kitűnő papok hirdettek, évezredes tradiciókban gyökerezett. Kultúrtörekvése, amely jellemzi, ezekből a nemes hagyományokból bontakozott ki és abból a megnyugtató tudatból, hogy nagy főpapok vigyáznak itt igazi keresztény türelemmel a békére. Mozgató erővé izmosodott a prímási szék iránt való hódolata, amelyről történelmének sok lapja tanuskodik. Minden új prímást szeretettel és bizalommal fogadott és installációját a maga ünnepévé is avatta. Ódákkal, szónoklatokkal és költői lendületű feliratokkal ünnepelték a bevonuló főpapokat. 1808-ban Leipniker kiujjongja magából a zsidóöröm érzéseit: «Freudengefühle der Graner Judenschaft bey der feyerlichen Installation Sr. königl. Hoheit des Fürstprimas Carolus Ambrosius». Ódát, beszédet szentelnek 1820. Bosznitz és Löffler «für hochfeierlicher Ankunft des Herrn Fürsten Alexander von Rudna» és hasonló lelkesedés szólal meg 1839. Rothenberg Efraim «Herzensergusz an Sr. Hochfürstlichen Gnaden Joseph Kopácsy Graner Erzbischof am Tage des feuerlichen Einzuges» c. iratában is. A hálának e költői eláradásai mindenesetre nyugalmas közszellemről tanuskodnak, amely buzgó és bölcs vezetőknek lehetővé tette a céltudatos munkálkodást. Az alkotásban és dologtevésben sokan tüntek ki. A XIX. sz. első évtizedétől 1871-ig Löffler Mózes és Rothenberg Efraim, majd két évig dr. Lichtenstein Lajos, 1876—1910-ig pedig dr. Weisz Ignác álltak a rabbinátus élén. Kitartóan dolgoztak a hitközség fellendülése érdekében sok nemzedéken keresztül a laikus vezetők is, akik főleg az Áldori- (Kohn), Blau-, Breuer-, Bruckner-, Donat-, Eckstein-, Eisler-, Felsenburg-, Fränkl-, Frisch-, Gaas-, Groszmann-, Grünwald-, Haber-, Hirschhorn-, Horn-, Jaulus-, Kirz-, Lőwy-, Mellinger-(Mérei), Mieselbach-, Milch-, Oblatt-, Paul-, Popper-, Putz-, Regensburg-, Tauber-, Tiefenthal-, Wallfisch-, Weisz- és Zwillinger-családokból kerültek ki. Az egymásra ható erőknek ebből a koncertjéből nem szabad kifelejteni azokat sem, akik máshonnan származtak oda és exponált társadalmi állásukban is összeforrtak a zsidó hitélettel. Kornhaber Lipót táborszernagy százados korában és lovag Schweitzer Ede altábornagy ezredes korában élt itt és élénken vett részt a hitközség hitéleti és kulturális akcióiban. A mély gyökereken táplálkozó kultúrszellem sokat köszönhet Wettendorfer Lajos őrnagynak is, továbbá dr. Frisch Árminnak, a török szultán későbbi háziorvosának, Vajda Géza műszaki tanácsosnak, Tiefenthal Gyula városi főmérnöknek, dr. Berényi Gyula járási és városi orvosnak, dr. Áldori Mór kir. tanácsos, városi tanács-orvosnak, és még most is tevékenykedő dr. Zwillinger Ferenc tb. megyei főügyésznek, Kardos Jenő állampénztári főtanácsosnak, Büchler Mór máv. főmérnöknek, Kinsker Ármin állampénztári főtanácsosnak, dr. Tannert Jakab alezredes-orvosnak. Nagyobbméretű közgazdasági tevékenységet a hitközségnek több tagja fejtett ki, főleg bánrévi Fuchs Vilmos, aki kenyérmezei birtokán mintagazdaságot rendezett be, Schrank Béla és Ödön likőrgyárral, Eckstein Lajos likőrgyárral, Lenkei Emil kiviteli rt.-gal, Klein Sándor edénygyárral, Leimdörfer Nándor építési nagyvállalkozással, Horn Ede bőrgyárral. A hitközség fejlődése 1914. érte el tetőfokát, mikor lélekszáma már az 1000 fölé emelkedett. A világháború azonban, majd az a körülmény, hogy E. az új határok következtében határvárossá lett, megakasztotta a fellendülést, sőt visszafejlődést idézett elő. 95 tagja vett részt a világháborúban és 7 elesett. Állandóan segélyezte az E.-i fogolytáborban tartózkodó zsidó hadifoglyokat, akiknek száma sokszor az ezret is meghaladta. A segélyakciót dr. Spiegel Ármin főrabbi, a hadifogolytábor kinevezett tábori lelkésze vezette. A hanyatlás ekkor indult meg és még ma is tart. Ma már 180 családban csak 580 lelket számlál a hitközség 169 adófizetővel, a hozzátartozó községek adófizetőinek beszámításával. (Hozzátartoznak az esztergomi járás összes községei és Párkány is, amely most csehszlovák területen van.) Tagjai között van: 2 nagykereskedő, 76 kereskedő, 1 nagyiparos, 55 iparos, 1 gazdálkodó, 3 ügyvéd, 5 orvos, 2 mérnök, 13 szabadpályán, 11 köztisztviselő (7 nyugdíjas), 19 magántisztviselő, 2 tanító, 23 magánzó, 16 munkás, 12 egyéb. 8 munkanélküli. 1 közadakozásból él. Hitéleti, kulturális és szociális célokra évi 21.000 P.-t költ a hitközség, amely ma a következő vezetőség alatt áll: dr. Spiegel Ármin főrabbi, dr. Zwillinger Ferenc elnök, Eckstein Lajos, Balog László alelnökök, Schwarz Lajos pénztáros, Kardos Jenő ellenőr, Bauer Imre iskolaszéki elnök, Polakovszki Saul főkántor, Schönberger Samu titkár. A Chevra Kadisa élén áll: dr. Weisz Sándor és Löwy Lajos, a Nőegylet élén dr. Berényi Gyuláné, dr. Spiegel Árminné, Balog Lászlóné, a Betegsegélyző ügyeit vezeti Porgesz Béla, a Kultúregyletét Lenkei Emil és dr. Spiegel Ármin. S. Á.

Esztergomi zsinat. 1114. év elején tartották, Kálmán országlásának vége felé. Ekkor

már a zsidók, miután a rabszolgatartástól Kálmán zsidótörvénye megfosztotta őket, bérbe vett rabszolgákkal dolgoztatták földjeiket. Az esztergomi zsinat aztán határozatba hozta, hogy keresztény rabszolgákat vagy rabszolganőket bérben sem tarthatnak. Így a zsidók, miután az akkori idők szokásos munkaerejét igénybe nem vehették és mert a földművelés nagyobb munkaerőt és megmunkálást igényelt, kénytelenek voltak felhagyni a földmunkákkal és más megélhetési módot kellett keresniök. Csak az adás-vételi és kölcsönügyletek maradtak meg a számukra és lassanként mind kereskedőkké lettek. A kalmárkodással romlott le a zsidóság társadalmi helyzete és ennek következményeként jutott az idők során a magyar zsidóság a többi középkori zsidók megalázott és szánalmas állapotába. Meg kell azonban jegyezni, hogy a zsidók II. Endréig, 1205-ig zavartalan nyugalomban éltek Magyarországon és semmiféle törvény abban nem akadályozta őket, hogy ingó és ingatlan vagyonokat szerezzenek. Még ebben az időben is nagy földbirtokos voltak a tulajdonukban és semmiféle külön adót nem fizettek. Vallásukat szabadon gyakorolhatták és közülök többen viseltek nyilvános hivatalokat. (V. ö. *Kohn*, «A zsidóság története Magyarországon.») U. L.

Eszter Könyve. A bibliai kánon harmadik részében nyert elhelyezést, az «egyéb szentiratok» között. Sokáig egyáltalában nem is akarták beiktatni a Szentkönyvek közé és csak hosszas viták után került oda (l. *Kánon*). A vonakodás legfőbb oka az volt, hogy egyik legjellemzőbb sajátossága miatt kétségbevonták szent eredetét. A könyv ugyanis egyetlen egyszer sem említi Adonájt és csak «más helyről» várt segítségről szól. Később azonban mégis elismerték és kánonizálták. Lehetséges, hogy a régiek szigorúságát az a megfontolás enyhítette, hogy nem a szentség hiánya miatt maradt ki a könyvből az Istennév, hanem azért csupán, mert a könyv megrövidítve került a rabbinikus cenzorok elé, a kihagyott részeket, amelyekben már előfordul Isten neve, talán nem is ismerték. Ezek a részek a Septuaginta apokrifái között meg is találhatók. De az is lehetséges, hogy nem a szerző, hanem éppen a kánonizáló testület hagyta ki a könyvből az istennevet, még pedig azért, mert a könyvet beiktatták a purimi liturgiába és attól féltek, hogy a purim kicsapongó hangulatában profanizálás érheti. Egyébként nem csak Isten nevét nem említi E., de még a zsidók hazáját, Palesztinát sem. E. regény formájában és annak eszközeivel a zsidó nép ellen Ahasverus (Artaxerxes) méd király uralkodása alatt tervezett merénylet csodálatos meghiusulását beszéli el. E csodálatos megmenekülés emlékére alapította Mordechai a purim (sors ?) ünnepét (l. o.), melyről az apokrif II. *Makkabeusok könyve* (15. f. 36) is «Mordechaj ünnepe» néven tesz említést. F. M.

Irodalom. Driver, Introduction tho the Literatur of the O. T.; J. D. Prince (Jew. Encycl.); Cheyne (Enc. Brit.); Clymont (Hasting's Diction. Bibl.); Cheyne-Black, Encycl. Bibl. II.; Wildboer (a Nowack-féle Handkommentar z. A. T.-ben); Lagarde, Purim (Göttingen 1887): Toy, E. as a Babylonian Goddess (New World VI.).

Ethika. A zsidó E. a zsidó vallásból, iratokból és életből elvont tan, mely a helyes életutat mutatja, azt, hogy miképen kell az emberi társadalomban viselkedni, a vallás principiumainak megőrzése mellett. A zsidó E. nincs rendszerezve, hanem szétszórva található fel az eredeti zsidó iratokban, ú. m. az egész Szentírásban, a Midrasokban, a Talmudban és a rabbinikus irodalomban. A későbbi, ú. n. filozófiai E. nem számítható szorosan a zsidó E.-hoz, még akkor sem, ha annak megnyilvánulásaiban számos esetben a közép- és újkor folyamán zsidó szerzőkkel találkozunk is, mivel ezeknél a különböző filozófiai rendszerek befolyása és kölcsönhatása nyilvánvaló. Mindazonáltal még a középkorban is találkozunk az eredeti zsidó E. továbbfejlesztőivel. A zsidó E. magában foglal két évezredet, a primitív pásztornomád néptől a városi kultúrnépig s ehhez képest nem mindenben egységes. De a Biblia írásbafoglalása óta kiindulópontja és alapelvei mégis változatlanul egységesnek mondhatók, mert ez a legrégibb kodifikációja a máig élő erkölcsi principiumoknak. Valamennyi erényt és pozitív kötelességet az isteneszméből, Isten egységéből és szentségéből vezeti le már a Biblia kezdetén, kiemelve, hogy minden ember az Egy-Isten képmására teremtetett. Ehhez képest az eredeti, zsidószellemű E. valamennyi későbbi megnyilvánulása ezt az isteni tulajdonságot, annak ápolását, megőrzését, fejlesztését tekinti az egyetlen, a legfőbb célnak, a célok céljának az emberi életben. Ezen isteni adomány következtében uralkodik az ember a földön (*Genes.* 1. 28). De ugyancsak ebből a gondolatból van levezetve az isteni törvény, a kinyilatkoztatás is. Az isteni törvény betartása Izráel legmagasabb életcélja és hivatása; «Isten útjain járni», amit *Mózes* V. 10. 12 parancsol, egyenértelmű azzal, hogy kegyes életűnek kell lenni és könyörületességet kell gyakorolni. A bibliai E. súlyt helyez a szülők tiszteletére (*Exod.* 20. 12; *Levit.* 19. 3), mert a családot tekinti a szociális organizáció alapjának s bár a többnejűséget primitív fokon, mint nomádnépnek engedélyezte, a monogámiát tartja már a legrégibb szöveg ideálisnak (*Genes.* 2. 24); házasság vérrokonok között szigorúan tiltva volt (*Levit.* 18. 6 stb.), a fajtalanságot utálatosnak, a tiszta és tartóztató életmódot erénynek tekinti; a gyermeket, aki nem tiszteli szüleit a gonoszság megtestesülésének tartja; a rabszolgákat a család kötelékébe tartozóknak minősíti, a rabszolganők sérthetetlenségét biztosítja s a rabszolgaság idejét meghatározza, bántalmazásukat megtiltja s ez esetben felszabadításukat előírja, a nem fogoly, hanem vadászás, kalmárkodás útján szerzett rabszolgatartásra halálbüntetést ír elő (*Exod.* 20). Ugyancsak a Biblia tiltja el szigorúan a kegyetlenkedést, a becstelenséget, a lopást, csalárdságot, hamis esküt, az idolatriát s a bálványimádást, mely utóbbit a bűnözés és embertársaink elnyomása okozójának tartja s amelyre nem ismer kegyelmet. Idolatra leányával házasságot kötni szintén tiltva volt. Embertársaink elnyomatását éppen úgy tiltja a Biblia, mint azok kötelező szeretetét számos alkalommal szigorúan megparancsolja. Tiltva van bérmunkás és zsellér elnyomása, sőt munkabérének visszatartása csupán egyetlen éjszakára is, «mert szegény

ő és az után sóvárog lelke». Tiltva van az állatok kínzása és bántalmazása, sőt a mózesi törvényhozás még arról is gondoskodik, hogy az ember ellensége állatával szemben is legyen belátással és irgalommal s hogy az állatok se szégyeníttessenek meg. Embertársainak iránti szeretet szigorú parancsok alakjában van hangoztatva: «Embertársad jó hírneve olyan szent legyen előtted, mint a sajátmagadé» (*Exod.* 23. 1), de ugyanez a kötelező szeretet kiterjed az öregek tiszteletére, a bosszúállás minden fajának elítélésére, az igazságosság kötelező gyakorlására és a bírák pártatlanságára, mely utóbbi abban csúcsosodik ki, hogy a bíráknak nem szabad tekintettel lenniök a gazdagokra. A gőgöt, bujaságot, főleg pedig a csalárdságot és vérontást borzalmaknak minősíti a Biblia; a kapzsiságot, irígységet, hamis úton szerzett gazdagságot pedig szigorúan elítéli, ellenben a hűség, békesség, jóindulat és szánalom a szenvedőkkel és nélkülözőkkel szemben az, amit parancsol s ez utóbbinak az idegenekkel és foglyokkal szemben való gyakorlását is kötelezővé teszi. (l. *Jótékonyság.*) A zsidóság Szentírása éppenúgy, mint későbbi iratai is tehát nem a földöntúli, hanem éppen a földi józan és helyes életet tartják szem előtt E.-jukban. Ez nem aszkéta, hanem az élettel számoló és Isten útjain járó E. Nem áll a föld és emberek felett, nem a «paradicsom» és «pokol» földöntúli s nem emberekre szabott képzelődése, hanem a vallás és erkölcs szétválaszthatatlanságának visszatükrözése és legszebb bizonyítéka. A «szeresd felebarátodat, mint sajátmagadat» és «szeresd az idegent, mint sajátmagadat, mert ne feledd, hogy te is idegen voltál Egyiptomban, a rabszolgaság honában, Én az Örökkévaló parancsolom!» mint erkölcsi főprincipiumot az egyszerű zsidó földmíves-pásztor nép erkölcsi kódexe írta elő a világ valamennyi kultúrnépének. A bibliai E.-nak egyenes továbbfolytatása a talmudi és rabbinikus E., melynek legmagasztosabb hirdetői R. Akiba és Hillel (Jézus előtt 70.) voltak. Különösen az *Ábót* százszámra tartalmaz oly E.-i elveket, amelyek szisztematikus elgondolások eredményei, de az erkölcstan tanításainak csupán foglalatát nyujtják. R. Akiba p. o. összes erkölcsi tanításait ebben foglalta össze: «Amit nem kívánsz, hogy veled tegyenek, ne tedd embertársaddal; ne beszélj róla rosszat, ne tárd fel titkait másoknak, legyen annak tisztessége és vagyona oly drága neked, mint a sajátmagadé.» Hillel, a zsidóság legnagyobb tanítója a próféták utáni korban, a kötelező szeretetet minden élőlényre, az egész emberiségre, az állat- és növényvilágra is kiterjesztette. Fő tanítása abban összpontosul, hogy Isten és Törvény igazi esszenciája az ember morális tökéletesülése, ennélfogva vallás és morál nála is egyugyanazon fogalom, csakúgy, mint a Biblia E.-jában. Hillel E.-ja szerint is az élet forrása az Isten, aki kegyes és irgalmas, s ha Tőle kegyességet és irgalmasságot vár az ember, akkor őneki is arra kell törekednie, aszerint kell életét berendeznie. Ebben az alapelvben valamennyi talmudszerző megegyezik vele s ezért mondható, hogy a rabbinikus E. sohasem volt a farizeusok és esszénusok pártethikája. Semmi köze sem volt az esszénusok családmegvető, felforgató és szentimentális aszketizmusához, sem földöntúliasságához, mely végeredményében szektárius kinövésekre vezetett. A rabbinikus E. nem hagyta magát elnyelni az esszénusok világmegvető altruista-kommunizmusától. Leginkább Hillel fejezi ki e pontnál is a tiszta zsidó E.-i felfogást: «Ha nem énmagam, vajjon ki más? De ha csupán magamért, akkor mi vagyok én? És ha nem ma, akkor mikor?» Ugyancsak a Midrásokban és a Talmudban vannak lerögzítve a következő E.-i principiumok, melyek a zsidó E. legszebb megnyilatkozásai: «Ami gyülöletes neked, azt ne tedd felebarátodnak, ez az egész Törvény, a többi csupán magyarázat» (Hillel tanítása, *Sabb.* 31a, a *Levit.* 19. 18 alapján) E. tanítást Hillel unokájának, Rabban Gamalielnek tanítványa, Pál apostol vitte világgá. Továbbá: «Fogadj minden embert nyájasan és barátságos arckifejezéssel» (*Ábót* 1. 15 és 3. 12); «A felesleges önsanyargató szüzesség bűn»; «A munkát szeretni kell» (u. o. 1. 10); «A munka érdeme nagyobb, mint a tétlen jámborságé» (*Midrás a* 128. Zsoltárhoz); «A nő nélkül élő ember nem teljes ember» (*Jebámót* 62); kötelesség az életet megőrizni, az egészségre káros ételeket enni és káros dolgokat elkövetni nem szabad s az bűn; a szellemi munkát tisztességes kenyérkereső iparral kell egybekötni (*Ábót* 2. 2; *Beráchót* 35b); «Az igaz úton járó ember vágyait hatalmában tartja, a gonoszat vágyai tartják hatalmukban» (*Beráchót* 61b). R. Simeon b. Gamaliel tanítása: «Három pilléren nyugszik a világ, a jótékonyságon, igazságosságon és békén» (*Ábót* 1. 18); «Inkább a halált, mint elkövetni a három főbűnt: bálványimádást, fajtalanságot és gyilkosságot» (*Szanhedrin* 74a, b); «Az igazság át kell hogy fúrja a hegyeket is» (*Szanhedrin* 6b, Mózesnek tulajdonított mondás); Minden csalárdság és spekuláció egyenlő a lopással (*Bábá Káma* 7. 8—13; *Bábá Mecia* 3. 25—27, *Bábá Bátra* 90b, *Szanhedrin* 25b, *Chullin* 94a); a gúnyolás és gúnynévadás, valamint embertársaink szégyenbehozatala ugyanabba a kategóriába esik, mint a gyilkosság (*B. M.* 58b, s innen ment át a Máté Evangélium 5. 22-be). Ugyanezen bűnözési kategóriába esik a rágalom, rossz hír terjesztése embertársunkról, még az esetben is, ha igaz, figyelés gyalázatos beszédre, gyanukeltés, kedvezőtlen megjegyzések provokálása (*Peszáchim* 118a, *B. M.* 58b; *Beráchót* 16a). Aki visszatartja a bért, az a Talmud szerint tolvaj, idolatra és Szodoma lakója. Hazugoknak, hypokritáknak és tékozlóknak nem volt szabad megjelenniök áldozatra (*Szóta* 42a); Istenfélelem egyenlő a bűnfélelemmel s ez a parancs magában foglalja a szülők és tanítók iránti tiszteletet is (*Beráchót* 28b; *Kidd.* 31; *Pesz.* 22b); mások tudatlanságából, legyen az akár pogány is, bűn előnyt szerezni (*Chullin* 99a, *Sebuót* 39a); Isten előtt senkise nevezhető igazságosnak, ha nem jóságos embertársaival szemben (*Kidd.* 40a). Hillel további E.-i tanításai: «Ne különítsd el magad a közösségtől» (*Ábót* 2. 4); «Ne mondjad, ha időm lesz, majd megtanulom; mert hátha nem lesz időd?» (*Ábót* 2. 4); «Ne ítélj felebarátod felett, amíg magad nem voltál hasonló helyzetben» (u. o. és annak alapján

átveszi Máté evangelista 7. 1.); «Aki fut a hírnév után, az elveszti nevét, aki nem növeli tudását, az apasztja, aki nem tanul, az méltó a halálra; aki a Tórából hasznot húz, elveszik» *(Ábót* I. 13); «A neveletlen nem irtózik a bűntől, a tudatlan nem lehet jámbor, a szégyenlős nem tanulhat, az indulatos nem taníthat, az üzletember nem lehet bölcs» (u. o.). A házasság szentség, innen neve «Kiddusin» a. m. megszentelés. A felebaráti szeretetnek ki kell terjednie a bűnösökre és bűntettesekre is *(Szifré Deut.* 28b; *Szanhedr.* 52a). Nem szabad leülni addig, amíg a háziállatokat meg nem etetik *(Gittin* 62a, a *Deut.* 11. 15 alapján). Ezek a főbb irányelvei a bibliai és talmudi E.-nak, melyek az eredeti zsidó szellemet tükröztetik vissza s amelynek tanításai részben éppen a tőlük merítő evangelisták révén mentek át kimutathatólag a köztudatba s váltak általánosan érvényes erkölcsi principiumokká. A középkori zsidó filozófusok E.-ja megőrzi mindazt, amit örökségbe kaptak az ősök írásaiból, de rendszerük már sok helyt a görög, arab és a keresztény misztikusok öntudatlan hatását is mutatja, amint hogy az ő kölcsönhatásuk kortársaikra s a későbbiekre még sokkal nagyobb volt. A középkori zsidó E. legkimagaslóbb tanítói, művelői és szerzői voltak: Szaadja gáón, Maimonidesz, Salomo ibn Gabirol, Juda Halévi és Bachja ben Joseph ibn Pakuda, a *Chóvót Halevóvót* szerzője. Ez azonban a világról való tulzott lemondást és visszavonulást a középkor misztikusa értelmében fogja fel. Mégis az ő műve a zsidó E.-nak legragyogóbb termékéül tekinthető s méltán nevezhető az a «szív kötelességei»-nek. Az újkor filozófiai E.-ja Spinozától kezdve Mendelssohnon át Hermann Cohenig, K. Joelig és a többi modern filozófusokig úgy módszerben, mint tartalomban koruk szellemi áramlatait és filozófiai törekvéseit tükröztetik vissza s tiszta zsidó E.-nak akkor sem foghatók fel, ha a legmagasabb nívón állanak is s ha némelyik, mint Herm. Cohen legközelebb is állt ahhoz. Az újkori zsidó E.-szerzők mellett a rabbinikus irodalom a legújabb időkig változatlanul a tradicionális zsidó E. szolgálatában áll s ez különösen a kabbalisztikus művek szerzőinek magas erkölcsi principiumaiban nyilatkozik meg. Az újkorban s a jelenben éppenúgy, mint a bibliai korban a zsidó E. álláspontja változatlanul az, hogy az embert Isten képmására teremtett lénynek, személynek és nem tárgynak tekinti s ehhez képest az ember személyiségének minél tökéletesebbé való fejlesztése, az emberben szunnyadó isteni tulajdonságnak kibontakozási lehetősége a szellemi és testi tökéletesülés felé, ez a zsidó E. praktikus alkalmazása. L. még *Alázatosság; Harag; Kötelesség; Szentség; Felebaráti szeretet; Jótékonyság; Gondviselés; Pirké Abót; Kabbala; Judaizmus; Optimizmus; Szeretet; Megtorlás.* S. R.

Irodalom. Prof. E. Hirsch és K. Kohler, Ethic. Jew. Encycl. (1904); Moritz Lazarus, Ethik des Judentums (2 k., több kiad.); L. Lazarus. Zur Charakteristik der talmudischen Ethik (1877); Grünbaum, Sittenlehre des Judentums (1878); Moses Bloch, Ethik der Halacha (1886, magyarul u. a.); Hirsch Fassel, Zedek u. Mispát. Die rabbinische Tugend- und Rechtslehre (1848); Mielziner, Ethics of the Talmud (1890); M. Joseph, Jewish Ethic (1892); K. Kohler, Ethics of the Talmud (1893—4); Frankel, Zur Ethik der jüdisch-alexandrinischen Philosophen Philo (1867); Tiktin, Die Lehre der Tugenden und Pflichten bei Philo (1894); Dukes, Salomo ibn Gabirol und seine ethischen Werke (1860); Frankl-Grünn, Ethik des Juda Halevy; Bachja b. Joseph, Chovót Halevóvót (deutsche Übersetzg v. Wiener, több kiadás); Geiger, Ethische Grundlagen des Buches über die Herzenspflichten; Kaufmann, Ethik des Maimonides (1876); Guttmann, Philosophie des Ibn Gabirol (1889); u. a., Realphilosophie des Saadja (1882): P. Rieger, Hillel und Jesus (1904), továbbá a Spinoza elődjeiről szóló irodalom, főkép J. Freudenthal idevon. művei.

Étkezési törvények *(Maachólósz Ászurósz)*, mint a zsidó vallás törvényei általában, szintén bibliai és rabbinikus törvények, melyek elsősorban meghatározzák a tiltott ételeket. A régi héberek állati táplálékot csupán ünnepnapokon fogyasztottak, rendszerint áldozással kapcsolatban. Az állati hús élvezését a Noáchnak adott engedélyre alapították *(Gen.* 9. 2, 3), de ennek feltétele volt a vér elkerülése. A Biblia részletesen felsorolja és osztályozza a tiszta és tisztátalan állatokat (l. o.), ehhez képest a tisztátalannak minősített állatok termékeinek (tej, sajt) élvezete is tiltva volt *(Bechórot* 5b), de ugyanez vonatkozott a tiszta állatra is, ha pl. megbetegedett és tëréfónak minősítették. Ha pedig egy állatot a rituális szabályok szerint levágtak (l. *Sechita)* és a látszólag egészséges állatról megállapították, hogy beteg volt (a tüdő és mirigyek vizsgálatánál stb.), akkor az ezen állat tejtermékéből készült sajtféléket is tëréfó-nak minősítették s nem volt szabad elfogyasztani. A gyermek anyja emlőjéből négyéves, betegsége esetén ötéves koráig táplálkozhatott, ha azonban kétéves korában három napra abbahagyta, nem volt szabad újra megkezdeni a szoptatást *(Ketubót* 60a, *Bechórót* 6a, *Chullin* 112b, *Jóre Dea* 81). Tisztátalannak minősített madaraknak vagy tiszta, de beteg madaraknak tojását nem szabad elfogyasztani. A tojásfélék felismerését a rabbik érdekes megfigyelése tette lehetővé *(Chullin* 64a, *Jóre Dea* 86). A tojás sárgájában talált vércsepp, miután az a kotlás állapotát jelezte, a tojás élvezetének eltiltását vonta maga után. Éppen ezért kötelező a tojás megnézése feltöréskor *(Jóre Dea* 66. 2—8). Tilalom alá esik még a tisztátalan halak ikrája is. A pikkelyes halakat szabad fogyasztani még akkor is, ha tisztátalan halakkal együtt húzzák ki azokat *(Ab. Zárá* 40a, *Jóre Dea* 83. 5—10). Meg van engedve a méz élvezete, mert a mézet a virág váladékának tekintették, nem pedig a rovarénak. Egyébként ez csupán a méh-mézre vonatkozik, de nem más rovarfélékére *(Bechórót* 7b, *Jóre Dea* 81. 8, 9) Az ókori zsidóság borzalommal látta a környező népek azt a szokását, hogy eleven állatok egyes tagjait levágják és elfogyasztják. Ennek szigorú eltiltása a Noách-féle 7 törvényben már bentfoglaltatik *(Szanhedrin* 56a). A tisztának minősített állatot természetesen nem szabad elfogyasztani akkor, ha az elhullott vagy ha máshogyan ölték meg, mint ahogyan azt a sechita-törvény előírta *(Deut.* 14. 21). A tëréfo-törvényeket *Mózes* 3. könyvén kívül részletesen adja a *Chullin* talmudtraktátus, továbbá Maimonides *J. H.* 5—11, *Jóre Dea* 29—60). A vér élvezete minden formájában szigorúan tiltva van, minthogy azt élő elemnek tekintette már az ókori zsidóság *(Levit.* 17. 11; *Deut.* 12. 16). Sehol és sohasem szabad azt zsidónak fo-

gyasztania (*Levit.* 3. 17). Nem csupán a vérre, hanem véres (eres) húsra is ugyanez a tilalom vonatkozik (*Gen.* 9. 4). A vérre vonatkozó tilalmi törvényeket részletesen sorolja fel a Talmud (*Chullin* 111a, 117a; *Keritót* 2a, 20b; *Jóre Dea* 66—78). A tilalom valamennyi állat vérére vonatkozik, csupán a megengedett halakéra nem, mert azok vérét nem érrendszer viszi. A marha hátsó comb-inának fogyasztása nem legális tilalom, csupán a bibliai elbeszélésből (*Gen.* 32. 32) vezették le azt egyes rabbik (*Chullin* 100b). A mózesi törvénykönyv háromszor tiltja el szigorúan a gödölye megfőzését anyja tejében (*Exod.* 23. 19; 34. 26, *Deuter.* 14. 21); tiltva van hús és tej vegyítése, együtt főzése vagy evése (*Chullin* 115b). A tilalmak megszegőit régebben büntették. Az idolatráktól érintett húst vagy bort tilos volt elfogyasztani, még akkor is, ha szabályszerüen vágták le az állatot. Ennek a tilalomnak az oka az volt, hogy fel kellett tételezni, hogy az illető ételt előzőleg a bálványoknak áldozatul mutatták be (*Ab. Zárá* 29b). Ennek a tilalomnak a maradványa az idolatria megszűnése után is fennmaradt s innen ered a nem-kóser bor eltiltása. Ugyancsak tilalom alá esett a nem-zsidó lakomán való részvétel, vagy a nem-zsidó szakácstól készített étkek élvezete. Eredetileg a nem-zsidó által árusított tejfélék élvezete is tiltva volt, mert fel kellett tételezni, hogy a meg nem engedett állati termékek keverése fennforog. A fejésnél lehetőleg ott kellett lenni. *Szakónó*, vagy életveszély, mint tilalom szintén szerepel. Igy az olyan állat, mely mérget evett téréfó, még ha tiszta állatok közé is tartozik az (*Chullin* 58b). A zsidó felfogás az É.-et mindenkor szigoruan vette s egészen a modern korig részleteiben is megtartotta. Bizonyos tilalmak, mint legfőképpen a sertés élvezetének tilalma, annyira fontos volt, hogy annak megszegőit már a Makkabeusok korában az aposztatákkal egyenlőeknek tartották (II. *Makk.* 7. és köv., IV. *Makk.* 5, *Philo* In Flaccum § 11). A zsidó nem csupán személyes vagy öröklött averzióból köteles tartózkodni a sertéshústól, hanem azért is, mert az égi Atya rendelte el, hogy tartózkodjunk tőle (*Szifra, Kedósim* 11). Ez utóbbi máig az orthodox rabbik és judaizmus álláspontja. A tradicionális zsidóság máig nem ismer más É.-et, mint a mózesi rendelkezéseket s megállapítható, hogy azok és a mai É. között nincs semmi különbség, mert a zsidóság orthodox része azt ugyanúgy tartja, mint évezredekkel előbb. Ma már az orvostudomány bebizonyította, hogy a mózesi É.-hez való szívós ragaszkodás a zsidóság fennmaradásának, egészségének és magas átlagéletkorának egyik főforrása. A higiénikus felfogás egyáltalában nem új a zsidó É.-re vonatkozólag, már Maimonides is foglalkozik azzal (*Móre Nebuchim* 2. 48). Fel kell azt is tételezni, hogy az eltiltott állatok nagyrésze nem csupán egészségtelennek, hanem undorítónak is tünhetett fel a régi zsidóság szemében (igy a nem-pikkelyes halak és csúszómászók), míg más ragadozókat éppen kegyetlenségük miatt nem fogyasztottak s nem is áldoztak. Az ókori felfogás szerint az ilyen állatok evése kegyetlenné teszi az embert (IV. *Makkab.* 5., *Nachmanides* a *Levit.* 11-hez). Kétségtelen azonban az is, hogy számos tiltott állat éppenúgy el volt tiltva a hinduknál, babyloniaiaknál és az egyiptomiaknál is, de csupán a kasztpapságnak, míg Mózes ezt az egész népre kiterjesztette. Bármilyen eredőkre is vezetik azonban vissza a zsidó É.-et, az kétségen kívül megállapítható, hogy a higiénia követelményeinek az mindenben megfelel s főkép régebbi időkben és melegebb éghajlaton, kapcsolatban más E-kel a zsidóság fennmaradása szempontjából elsőrendű fontosságuak voltak. De a zsidók társadalmi elhelyezkedésére kedvezőtlenül hatottak (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya)* és fokozták a szeparációt is, mely végül is más hatóerőkkel együtt a ghettókra vezetett. (V. ö. *Greensohn* és *K. Kohler* «Jew. Encycl.» 1904). S. R.

Eulenberg *Salamon*, ügyvéd, szül. Irsán (Pest m.) 1853 jún. 24. A gimnáziumot Budapesten, a jogot pedig u. o. és Bécsben végezte. Mint hadnagy végigküzdötte a boszniai okkupációt, aztán ügyvédi irodát nyitott. A tiszaeszlári vérvád (l. o.) idején résztvett az Egyenlőség (l. o.) c. zsidó felekezeti hetilap megalapításában, majd annak irányításában is. Jogpolitikai és jogbölcseleti értekezéseket ír különböző szaklapokba és megírta a *Magyar Vasúti Jog*ot (1886). Évtizedekig tagja a fővárosi törvényhatósági bizottságnak. Felekezeti ügyekkel ifjúsága óta foglalkozott. A Pesti Izr. Hitk. kultúrszociális osztályának előljárójává, később (1927) az Izr. Orsz. Irodájának alelnökévé választották. A király 1918. m. kir. udv. tanácsosi címmel tüntette ki. E lexikon elnöki tanácsának tagja.

Éver min hachâj kifejezéssel jelölik az élőállatból elválasztott tagot, darabot, amelynek elfogyasztása szigoruan tiltva van. Tej és tojás nem tartozik e tilalom alá.

Evolució, a minden élőlény fokozatos fejlődését tanító teória, különösen az ember keletkezésére és fejlődésére vonatkozóan. Ez a teória Darwintól és Herbert Spencertől ered s tovább fejlesztették azt Haeckel és Th. Huxley, de valamennyiüket már megelőzték sejtéseikkel Herakleitosz, Kant, Lamarck, Goethe. Az E. tanitása szerint minden állati és növényi élet egy primitív formáig, ill. sejtig vezethető vissza, ezt a legelső sejtet pedig valamely nem organikus anyag hozhatta létre; a fejlődést «az életért való küzdelem» hozza létre, valamint a természetes kiválasztódás, melyben csak a legalkalmasabbak érvényesülnek. H. Spencer ezt a teóriát a kultúra minden ágára alkalmazta, igy a civilizációra, a vallás, nyelv, társadalom és ethika fejlődésére. A zsidó vallás tanításai az E.-val összeegyeztethetők. Az E. nemcsak nem zárja ki a teremtést, hanem azt szükségszerüen magában is foglalja; a teremtés célját szintén nem vonja kétségbe az E., amely a neki megfelelő teleológiával kapcsolatban nagyon is alkalmas az isteneszme fokozására. Csupán a mechanikus teleologiát zárja ki az E., mert az anthropomorphismus; de minthogy a zsidó theizmus sohasem volt anthropomorphikus, ennélfogva sohasem védte a mechanikus teleológiát. Az E. nem terjed ki a lelkiismeret, az ész és lélek eredetére, de a zsidó

theizmusnak örök problémái voltak ezek is s ezért az E. tanítását a fokozatos fejlődésről legalább mint módszert szívesen vette, mert az nem zárta ki az isteni elemet a fejlődésből. Az E.-val természetesen nem egyeztethető össze a csodákban való hit, de a talmudi felfogás a csodákról (l. o.) már nem összeegyeztethetetlen az E. hipotézisével, annál is inkább, mert a csodákban való hit sohasem volt kötelező, s ez a felfogás már az ókortól kezdve érvényesült a zsidóságban. A judaizmus sohasem tanította a bűnbeesés (l. o.) doktrináját, ennélfogva nem is volt oka elvetni az E.-t oly alapon, hogy az ember eredetileg tökéletes lény volt s emiatt a két nézet nem egyeztethető. Úgy, ahogyan az E. megsejtését a görög filozófusokig visszavezetik, az ókori zsidó iratokig is visszavezethető az, de legfőképen a kabbalisztikus iratok, különösen a *Zóhar* (l. o.) tartalmaznak olyan problémákat, melyek egyenesen az E.-ra emlékeztetnek. A modern E.-t a vallástörténetre is alkalmazzák. Tylor óta a vallások alapjának az animizmust, az ősök tiszteletének kultuszát tekintik a legrégibb formának; ebből fejlődik a totemizmus és fetisizmus, a természetimádás, polytheizmus, törzsi és nemzeti istenségek s végül az univerzális ethikai monotheizmus. A fokozatok Izráel vallásánál is észlelhetők s a történelembe való belépésekor, mint földmívelő népnek, lunáris törzsistensége volt, amely a kanaáni letelepedéskor nacionális monolatriává fejlődött, de a környezet hatása s a belső folytonos fejlődés következtében a prófétai, legmagasabbfokú univerzális ethikai monotheizmussá nőtte ki magát. Az E. tanítása itt pontosan alkalmazható tehát Izráel vallástörténetére, de viszont a vallás tanításaiba beleütközik annyiban, hogy a zsidó vallás feltételezi és tanítja az eredeti, kezdettől fogva létező monotheizmust, nem pedig, hogy az idolatriát fokozatosan hagyták volna abba; azonkívül ellenkezik a kinyilatkoztatásról betűszerint vallott leírással is. Mindezek azonban csupán mesterkélt ellentétek, mert a Biblia allegorikus értelmezése, valamint a bibliai szövegeknek a fejlődést állandóan szem előtt tartása feleslegessé teszik az ellentéteket, annál is inkább, mert az E. vallása vagy alkalmazása semmiféle dogmába nem ütközik a zsidóknál. Még magának a kinyilatkoztatásnak a hite sincs ellentétben az E.-val, mert a kinyilatkoztatás csupán elmélyítése az ember szellemiségének, aláhúzása az istenit tartalmazó erkölcsi lény magasabb, morális rendeltetésének, kötelességének sajátmagával, a társadalommal és az egész világegyetemmel szemben. Ez a felséges tanítás semmiféle ellentétbe nem hozható a modern E.-val, amely egyébként a vallást az emberi élet szükséges kellékének tekinti s hisz magának a vallásnak hivatásában és fejlődésében is, ellentétben a racionalizmussal, amely azt nem tartja a kultúra és emberi lét szükséges kellékének. Izráel vallásfejlődésére vonatkozóan azonban nem mindent lehetséges az E.-val megmagyarázni, mert bárhogyan is próbálják alkalmazni a vallásfejlődések fokozatait a zsidó Egy-Isten-hit fejlődésére, a szokásos magyarázatok (babyloni és egyiptomi hatás stb.) nem elégségesek. Fel kell tételezni, hogy a próféták univerzális ethikai monotheizmusa, mely a mai időszámítás előtti hét évszázadon belül állandóan megnyilatkozott a legmagasabb és legkitisztultabb formákban: csupán a zsidó népnek velesztületett vallási géniuszában találja meg magyarázatát. A modern reform-zsidóság (l. o.), melynek egyik főprincipiuma, hogy a judaizmus nem rideg törvénykódex, hanem sohasem szünetelő, állandóan fejlődő vallásos lélek, ezzel a tanításával az E. teóriájának nem csupán elfogadója, hanem megerősítője is. (V. ö. Prof. Emil *Hirsch*, «Evolution», Jew. Encycl. 1906). S. R.

Exhumálás. így nevezik a már egyszer elföldelt holttestnek a föld alól való kivételét és más földbe temetését. Az E. meglehetősen fontos kérdés a zsidó egyházjog szempontjából és éppen a modern időkben adott nagyobb vitákra alkalmat, sőt sok helyt a világi hatóságokat is foglalkoztatta. Az orthodox rabbik ugyanis a Sulchan Áruchra való hivatkozással még oly esetben is megtiltották az E.-t és a holttest elszállítását, amikor az elhalt egész családja kérte azt oly célból, hogy a családi sírboltba temesse el azt. A halachikus rész, ahonnan a törvénymagyarázók kiindulnak, a következő: «Törvényellenes a holttestet vagy a csontmaradványokat egyik helyről a másikra vinni, akár egy megtisztelő helyről ugyanolyanra, akár alacsonyrendűről ugyanolyanra, akár alacsonyrendűről előkelőre, nem is szólva az ellenkező esetről. Azonban megengedett dolog a holttest elmozdítása akkor, ha a holttestet övéi közé akarják újból elföldelni; mert jóleső érzés az embernek, ha atyái mellett nyugodhat» (*Sulchan Áruch, Jóre Dea* 326. 1; v. ö. *Jerus. Móéd Kátán* 2. 81, 6). Az orthodox rabbik szigorúbb álláspontját azzal védik, hogy az említett szövegben «écel óvószov» (atyái mellett) áll; ebből tehát azt következtetik, hogy csak olyan esetben engedélyezhető az E. és újraelföldelés, ha már valóban van az illető családnak ilyen sírparcellája, ahol a közeli rokonok egymás mellett nyugosznak; ellenben, ha az exhumálandó holttest volna az első, akkor nem engedélyezik, mert az «atyái mellett való nyugvás» nem a következő, hanem a volt nemzedékre vonatkozik. Ezzel szemben a türelmesebb rabbik mindenkor megengedték az E.-t, arra támaszkodva, hogy a hátramaradottak vagy esetleg magának a halottnak utolsó kívánsága méltányolható és a Sulchan Áruch szavai is engedélyezik azt, tekintet nélkül arra, hogy régebbi-e a családi sírkertrész vagy csak az exhumálandó újraeltemetése után kezdenek-e oda temetkezni. Ez a toleránsabb álláspont azzal is fedi magát, hogy a Sulchan Áruch rendelkezése a legrégibb Baraitaszövegre támaszkodik, de ebben éppen az «atyái mellett» kifejezés hiányzik, amely helyett az áll, hogy a szülők mellé való eltemetés tiszteletadás a halottnak. Magyarországon természetesen már régebben vita tárgya volt az E. lehetősége. Erről R. Szófer Mózes, a *Chaszam Szófer* responsumai (6. 37) tanuskodnak. A kérdésekre a pozsonyi főrabbi azt válaszolta, hogy az E. megengedhető, ha pedig a halottnak kifejezett kívánsága volt, hogy atyái mellett akar nyugodni, akkor ezen akarat teljesítése külön érdemes cselekedet is.

Igen érdekes ezzel szemben, hogy 1902. New-Yorkban a szefárd község rabbija, dr. Mendes nem engedélyezte egy már eltemetett holttest kiadását azon célból, hogy más temetőbe temessék el, miután ott időközben az illető család családi sírboltot létesített, de már a rokon elhalálozása után. A szefárd rabbi kikérte a véleményét a nagybritanniai Chief-Rabbinak, a londoni szefárd rabbinak és még több előkelő és különböző irányú hitközség élén álló tekintélyes rabbinak s ezek valamennyien az ő tiltó álláspontján voltak. Minthogy ebben az esetben pörre került a sor, a világi hatóságok is a rabbik álláspontját fogadták el. S. R.

Exilarcha (aram. *Rés Goluta*, héb. *Ros Gólusz* a. m. a számüzetés feje), cím, melyet Babyloniában (majd később Egyptomban is) adtak a perzsa uralom alatt ottmaradt zsidóság fejedelmi rangú vezetőjének, akit fejedelmi méltóságában az állam is elismert. Az E. tehát megvolt már attól kezdve, amikor a zsidóság egyrésze a babyloni fogságból visszatért, míg a másik rész Babyloniában maradt igen nagy számban. Nagyobb jelentőségre azonban az E. éppen a Zsidó Állam végleges bukása után emelkedett s megvolt a méltóság egészen a XI. századig, majd Egyptomban még a XII. században is. Az első E.-nak a Dávid törzséből való Jehojachin királyt tekintették s ettől, mint Dávid utolsó királyi sarjától származtatták magukat az E.-k. A *Széder Olam Zuta* a teljes jegyzékét is adja a régi E.-nak, de ez csupán a genealógia kedvéért sorolja fel a neveket, amelyek korántsem hitelesek. Kétségtelen, hogy a Hadrián császár utáni időkben érezték az E. szükségét a zsidók az egész Keleten s jelentőségük attól kezdve növekszik, jóllehet a jeruzsálemi, majd tiberiászi patriarcháknak Hillel leszármazottjainak «nászi», azaz fejedelmi rangját és tekintélyét Palesztina, Szíria és Kisázsia területén nem csorbította. Így az I. századtól kezdve egészen a XI. századig, amíg meg nem szünt az exilarchatus, tudjuk a legtöbb E. nevét és sorrendjét. Az arab hódítás idején, 642. Bostanai volt az E. s az ő sírboltját még Tudelai Benjámin látta a XII. században. Leszármazottjainak egyike volt Anan, aki magát anti-E.-nak tekintette s alapította a karaiták szektáját. Az utóbbiak Anan utódait ismerték el a maguk E.-juknak. Az utolsó babyloniai E. Chizkija volt, aki a gáóni méltóságot is betöltötte, de 1040. mindkét méltóság a török invázió következtében megszünt s az utolsó E. fiai Andaluziába vándoroltak ki. Az E. címet a következő századokban újból használták Bagdadban legalább is Tudelai Benjamin és Regensburgi Petachja, a XI.—XII. századok híres utazói említést tesznek erről. Az E. méltóságot a Babyloniában tömegesen élő zsidóság organizációja hozta létre. Megismerésükre a főforrás maga a Talmud, mely a régi E.-ról sokat jegyzett fel. Ez a régebbi perzsa-korszak, míg a VII. századtól kezdve az arab-korszak E.-iról beszélünk. A Talmudba tartozó *Széder Olam Zuta* részletesen szól az E.-ról. Két jogtudós (rabbi) volt titkárul mellé beosztva. Háztartása fejedelmi volt, de a vallás követelményeinek szigorú megőrzése mellett. Maga az E. mindig jeles törvénytudó (később) talmudtudós is volt. Időnkint reprezentációs lakomákat adott. Az E. gondoskodott a zsidók állami adójának beszedéséről; ő nevezte ki a bírákat s bűnügyi esetekben legfelsőbb fórum volt. Bizonyos esetekben az E. perzsa törvények szerint ítélt. A zsinagógában a Tóra-tekercset trónusához vitték, míg mindenki más személyesen járult a Tóra elé. Ő nevezte ki a két akadémiának, a szurainak és pumbaditainak a gáónjait (l. *Gáóni-korszak*). A X. századbeli Natan ha-Bábli krónikás leírja az E. installálását, mely óriási pompával történt s amelynek a zsinagóga volt a középpontja, ahol az E. baldachin alatt, trónon ült. Palotájából az E. ritkán mozdult ki s csupán állami fogaton, ilyenkor a nép közé aranyat szórt keleti szokás szerint. A liturgia is megőrizte anachronisztikusan az E. emlékét. A szombaton-kint elmondott «Jekum purkon» kezdetű, arameus nyelvű s a gáóni-korszakból származó ima áldást kér a «Rés Golutá»-ra. A szefárd ritus ezt rég elhagyta, de az askenáz imakönyvek még mindig tartalmazzák. V. ö. *Bacher* V., a Jew. Encyclop.-ban. L. *Gáóni-korszak*. S. R.

Exilium. Babyloniai fogság, ante 586—536. A régi zsidóság északi tíz törzsét Assyriába hurcolták, ott valószínüleg felszívódott és nyoma veszett. Juda birodalmát Nebukadnecár babyloni király igázta le, lakosságának színét-javát Babyloniába telepítette át, de ez a rész kiállotta a tűzpróbát és prófétáinak biztató szózatára hallgatva, tartotta magában a nemzeti lelket. 50 esztendő után megérte, hogy Cyrus király, az új uralkodó engedelmével hazatérhetett. Az E. a foglyok számára lelki megtisztulást hozott. A papi istentisztelet szünetelt ugyan, mert a hazafias érzés irtózott attól, hogy idegen földön, idegen termésből hozzon áldozatot. Ellenben ébren tartották vallásos érzésüket a szombati gyülekezetekben, és így keletkezett a *szellemi istentisztelet*, melynek központjában lehetőleg prófétai szónoklat és régi szent iratok olvasása állott. A prófécia most a dorgálásból és fenyítésből a vigasztalás és biztatás hangjába csapott át (l. *Ezékiel, Névtelen Babiloni* és *Zsidók története*). A jövendő államrendet és kultuszt is előkészíti Ezékiel, ha csak elméleti tervben is, és ezzel megalapítójává lesz a zsidó hierokráciának, mely állami hatalom helyébe a valláserkölcsös életet állítja célul. A nagy *Névtelen* pedig a hivatásérzet ébresztésével tartotta erőben a csüggedőket. A fogság különben is tűrhető volt, Jechonja királyt Evil Merodach kiszabadítja; a vallásos gyülekezeteket tűrték. Jeremiás próféta hazulról nyugtatja meg a foglyokat, hogy csak építsenek házakat, ültessenek szőlőket és mozdítsák elő az illető város jólétét. Szolgákat is tarthattak, egyesek magas állásba is jutottak (*Nechemia*, l. o.) s a hazában maradottakkal is fentarthatták régi kapcsolataikat. F. M.

Exodus (gör.). Kivonulás Egyiptomból, illetve az erről szóló könyv, a Tóra második könyve (*Sémósz*). Ez a könyv elbeszéli Izrael elnyomatását és szenvedéseit Egyiptomban, Mózes nevelkedését, eljárásait a fáraónál, az Egyiptomra mért tíz csapást, Izráel átkelését a Vöröstengeren.

Tartalmaz azonkívül polgári törvényeket és a Szentély építésére vonatkozó rendelkezéseket, közben elmondja az aranyborjú esetét. F. D.

Ezékiel *próféta könyve*, az Utolsó Próféták közt a harmadik helyen áll. Jeremiás kortársa, de hogy személyes összeköttetésben állott-e vele, vagy ismerte-e iratait, nem tudjuk megállapítani. Az állami politikában Cidkijáhu felkelését esküszegésnek tartja (17.), minden szövetségkötést paráználkodásnak bélyegez, mert végül vallási elkeveredésre vezet (23.). Nebukadnecár fogságba hurcolta és itt jutott a prófétai hivatás újabb fogalmazásához. A haza földjén a próféta mindig a nép egyetemével találta magát szemben, a fogság szétszóródottságában már nem volt nemzet s ő most úgy érzi, hogy az egyeseket kell lelki gondozásban részesíteni. Ő az első lelkipásztor, aki a jövő számára neveli az egyeseket «Emberfia, őrnek rendeltelek Izráel nemzetsége fölé. Ha igét hallasz Tőlem, intsd meg őket Nevemben. Ha azt mondanám a bűnösről, hogy halált érdemel és te nem intenéd meg, ... vérét tőled kérem számon» (3. 17—19.). Ezzel függ össze az ő tana a személyes felelősségről. «Mit példálóztok Izráel földjéről, hogy az atyák ettek vadszőlőt és a fiak foga vásik bele. Életemre: nem lesz okotok így példálózni. Minden lélek Enyém, az atyák lelke csak úgy, mint a fiak lelke, amely lélek vétkezik, az hal meg. Az igazságosnak az ő igazsága és a gonosznak az ő gonoszsága reá száll. Azt mondjátok: nem helyes az Isten útja? Az Én utam nem volna a helyes, talán a ti utatok nem a helyes? Vessétek el magatoktól minden bűnötöket, melyet elkövettetek és szerezzetek magatoknak új szívet és új lelket! Miért halnátok meg, Izráel háza« (18). A fogságban is tapasztalnia kell, hogy a történeti megrendülés az egyeseket nem hatotta át kellően. «Eljutott hozzám Isten szózata: Ember fia, Izráel nemzetsége salakká lett Előttem, csupa réz, ón, vas és ólomsalakká lett a kohóban, holott azelőtt ezüst volt. Azért Én összegyűjtlek, amint összeszedik az ezüstöt, rezet, vasat, ólmot és ónt a kohóba, aztán fújják alatta a tüzet, hogy megolvasszák, úgy foglak összeszedni haragomban és felháborodásomban és beteszlek és megolvasztlak» (22). Az ő próféciáján már meglátszik az ébredés korszakának szelleme. Most, hogy a nemzeti talajból kiszakadtak, a nemzeti hagyományok minden része becsessé vált kegyeletes érzésük előtt és a szertartások gyakorlásában is emeltyűjét látták a nemzeti és erkölcsi helyreállításnak. Azért van E.-nek egész külön Tórája könyve végén, mely az újjáépítés idejére szól. (40. f. végig). És ezért szól prófétai beszédeiben is a szertartásokról. E. nyelve kemény, nyers, Izráelt állandóan a lázadás házának szólítja, De ez mind csak a mult Izráeljének szól, mely bűnhődik is. De lesz még Izráelnek feltámadása. «Isten kivezetett egy völgybe, mely tele volt csontokkal, amelyek teljesen kiszáradtak. És szólt: Emberfia, föléledhetnek-e ezek a csontok? Én feleltem: Uram, Istenem, Te tudod. Erre így szólt hozzám: Prófétálj e csontoknak és mondd: Ti száraz csontok: Én lelket adok belétek, hogy feléledtek... És egyszerre: beléjük szállt a lélek, feléledtek, talpraálltak, rengeteg tömegben. Szólott Isten ismét: Ezek a csontok: Izráel háza. Ők azt mondják: kiszáradtak már a csontjaink, oda a reménységünk, elvesztünk. Mondd meg nekik: Im Én megnyitom a ti sírjaitokat s felhozlak benneteket sírjaitokból és elvezetlek Izráel földjére... És akkor egyesítem őket egy nemzetté. Szolgám, Dávid király lesz a pásztoruk» (37). De nem marad a szűk nemzeti élet határai között az ő tekintete. Maga Izráel üdve is csak a népek Istenre eszmélését szolgálja. «De majd tiszta vizet locsolok rátok, hogy megtisztuljatok minden bűneitektől. És új szívet adok belétek és új lelket és eltávolítom a kőszívet belőletek és hússzivet adok belétek... És akkor a népek, kik közöttetek laknak, megtudják majd, hogy Én, Isten, újjáépítettem a leromlott helyeket, az elpusztult helyeket újból beültetem» (36. 36). F. M.

Irodalom. Cornill (Jew. Encyl.); u. a., Das Buch d. Propheten Esechiel (1886); D. H. Müller, Esechiel-Studien (1895); Ewald, Die Propheten des Alten Bundes (1841); Hitzig, Der Prophet Esechiel (1847); S. D. Luzzatto, Perus al Jirmia ve-al Jehezkel (1876); Smend, Der Prophet E. (1880); Davidson, The Book of the Prophet E. (Cambridge 1896); Bertholet, Das Buch Hesekiel (1897); Toy, The Book of E. in Hebrew with notes (1899); Kretschmer, Das Buch E. (1900).

Ezra Könyve. A bibliai könyvek egyéb «Szent Iratok» csoportjába tartozó könyv. Héber neve: *Ezró.* (Ő volt a restaurált állam megalapítója és vallási feje.) A liturgiában nem kapott szerepet. Részben héber, részben aram nyelven íródott. A zsidó nép exilium után való történetét találjuk itt, a ciruszi proklamáció után való korról szól, a hangsúly a templom építésén, a vegyes házasságok felbontásán, az új állami berendezésen van. A felfedezett assuan-elephantinai papiruszok a bibliai Ezra-könyv eddig kétségbevont adatainak igazságot szolgáltattak. Értékes okmányok és névlisták találhatók a könyvben, amely 10 fejezetből áll. E. a *Királyok Könyvének* tulajdonképpeni folytatása, de mégsem utána kapott helyet a Bibliában, hanem a *Midrások* végén, ahol Nehemiával együtt, mint a *Krónikák Könyvének* leválasztott része, a bibliai történet végső napjainak leírásával zárja le a könyvet. F. M.

Irodalom. Wiederherstellung Israels in der Persischen Periode (1895); E. Meyer, Entstehung des Judentums (Halle 1896); Van Hovnacker, Nouvelles Études sur la Restauration Juive (1896); u. a., Etude Chronologique des Livres d'Esdras et Néhemie (Paris 1868); S. Jampel, Die Wiederherstellung Israels unter den Achaemeniden (Monatsschrift 1902); Driver, Introduction; Cornill, Einleitung in das Alte Testament; Grf. v. Baudissin, u. a.; Wellhausen-Bleck, u. a.; Kuenen, u. a.; König, u. a.; Sayce, Introduction to E. and Nehemia.

F

Fábián *Béla*, ügyvéd és politikus, szül. Tállyán (Zemplén vm.) 1889 aug. 13. A budapesti egyetemen tanult, ahol jogi doktorátust és ügyvédi diplomát nyert, majd Vázsonyi Vilmos mellett működött. A világháborúban orosz hadifogságba esett és Szibériába került, ahol Krasznája Recskán a «Fogoly Vasárnap» és «Priamurje» c. lapokat szerkesztette magyar hadifoglyok részére. Később a fogságból megszökött és 1918. törvényszéki bíró lett, de a forradalom alatt lemondott s miután röpiratokat írt a bolsevizmus ellen, melynek veszedelmességét idejekorán felismerte, a bolsevista-kormány letartóztatta. 1922-ben a pestvidéki kerületben nemzetgyűlési képviselőnek választották meg és azóta az országgyűlésen is ezt a kerületet képviseli. Demokrata szellemben fejt ki jelentékeny működést úgy a parlamentben, mint a fővárosi képviselőtestületben. Különösen a kispolgárság és a kereskedők érdekeiért szállott síkra számos alkalommal igen nagy hatással. Leginkább adópolitikai kérdésekben tartott parlamenti szónoklatait nagy rokonszenvvel fogadta a közvélemény. 1928-ban résztvett a Kossuth zarándokútban s az amerikai polgárság széles rétegeit segítette megnyerni a magyarság ügyének. Irodalmi téren is működik, nemcsak mint hírlapíró, hanem önállóan megjelent munkáival is. Utóbbiak: *Oroszország pusztulása; Orosz pokol: Pétervár; Orosz minta; A bolseviki világpropaganda módszerei és eszközei.* S. R.

Fabó *Bertalan* (családi nevén Fränkel), zenetörténész, szül. Taktakenézen, 1868., megh. Budapesten 1923. A budapesti egyetemen elvégezte jogi tanulmányait, megszerezte az ügyvédi diplomát, azután zenetörténeti tanulmányokat folytatott. Fáradhatatlan volt a régi magyar zenetörténet ismeretlen adatainak felkutatásában és szakszerű feldolgozásában. Súlyt vetett magyar s zsidó muzsikusok és zeneszerzők feledésbe ment munkásságának felelevenítésére és méltánylására is. Foglalkozott a keleti népek zenei folklorejával. Igen sok tanulmányt írt napilapokba és folyóiratokba (Budapesti Hirlap, Az Ujság, Századok, Keleti Szemle, Magyar Könyvszemle, Magyar Zenetudomány stb.). Nagyobb önálló művei: *A magyar népdal zenei fejlődése* (alapvető zenetörténeti munka, 1908); *Erkel-Emlékkönyv* (1900); *Rhythmus und Melodie den türkischen Volkslieder; Haydn in Ungarn* (1909); Igen nagy érdemei vannak a Magyar Zsidó Múzeum (l. o.) megalapítása és fejlesztése körül. F., aki a múzeum őre volt, a magyar zsidók multjának szempontjából igen sok fontos kincset mentett meg a pusztulástól és sok mecenást szerzett a múzeumnak. Mandl Bernáttal, Weisz Miksával és Kohlbach Bertalannal szerkesztett múzeumi katalógusa az Imit 1915-iki és 1916-iki évkönyvében jelent meg. Sz. G.

Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam. «Magyarországot előbb fogollyá, aztán koldussá, végül katolikussá fogom tenni.» Kollonits esztergomi érsek tette állítólag ezt a kijelentést, történelmi bizonyíték azonban nincs róla. Annyi azonban tény, hogy I. Lipót Kollonits tanácsára katolicizálni akarta az országot és a zsidókat kiűzte a királyi városokból. (L. *Antiszemitizmus.*) U. L.

Fái *I. Béla*, hírlapíró és műfordító, szül. Nagyváradon 1853., megh. Budapesten 1904. Középiskoláit Nagyváradon végezte. Egyetemi tanulmányainak befejezése után 1873. hírlapíró lett. Pályáját az Egyetértésnél kezdte meg, később a Hazánknak és a Budapesti Naplónak szerkesztőségi kötelékében működött. A Magyar Színháznak, majd 1899—1901-ig a Népszínháznak, 1901—1904-ig pedig az Operaháznak titkára volt. A nyugati irodalmakból sok novellát, regényt és színművet fordított magyarra. Sz. G.

Fajelmélet. Az antropológia fattyúhajtása és arra törekszik, hogy a nem-árjaszármazású népeket alacsonyrendűeknek bélyegezze. Módszerei nem a tudomány, hanem a demagógia célkitűzéseit követik és a legnagyobb mértékben megbízhatlanok. A F. francia produktum, de a franciák között csak kevés művelőre talált. Az egész elméletet a németek sajátították ki, kimélyítették, ráépítették az antiszemitizmust és tovább adták. Magyarországba is a németek importálták, hogy ittélő elvbarátaik a zsidók ellen fordíthassák. A komoly tudomány körében természetesen nem sok érdeklődést keltett és csak a szenvedélyes túlzók gyarapították belőle a magyar zsidóság ellen irányuló elfogultságaikat. Pedig első kibontakozásában a F. nem is a zsidók ellen, hanem azok ellen a franciák ellen fordult, akik fölidézték a forradalmat. A teória alapelemeit gróf Gobineau konstruálta meg. 1848-ban írt művében azt igyekszik kimutatni, hogy a forradalmat a german eredetű fajnemesség ellen érzett fajgyűlölet robbantotta ki az alacsonyrendű és kelta származású néprétegből; a forradalomban tehát nem a történelem kényszerűsége, hanem a faji antagonizmus érvényesült. A német L. Woltmann tovább fejlesztette ezt a gondolatot és a zsidókra alkalmazta, csak azért, hogy ösztönösnek és természetesnek látszó faji ellentétekkel igazolhassa az antiszemitizmust. Az engesztelhetlenség végokát magában a zsidó nép származásában kereste és megállapította, hogy már keletkezésében is nemtelen a zsidó faj, mert olyan vérkeresztezésnek a sarjadása, amely már önmagában is nemtelen. Jóllehet, hogy a zsidó nép eredetére vonatkozó kutatásait még nem zárta le a tudomány és véglegesen azt sem tisztázta még: a Földközi tenger *keleti* partjairól elágazott hetiták, föniciaiak, assyrok, babiloniaiak, médek, perzsák *ázsiai*, vagy pedig a Földközi tenger déli

partjain megtelepedett arabok, egyiptomiak, kabilok és abesszíniaiak *afrikai* népcsoportjához tartoznak-e a zsidók, Woltmann mégis azt állítja, hogy faji bélyegüket Palesztina sokféle alacsonyrendű népétől kapták, amelyekkel a hosszúkoponyájú, szőke hódítók összekeveredtek. Ha komolyabban veszi a hipotézisét, akkor azt a következtetést is levonhatta volna belőle, hogy faji bélyegüket a hosszúkoponyájú, szőke. felsőrendű hódítóktól nyerték a zsidók. De céljának jobban megfelelt a másik következtetés. Hidegvérűen építette rá azt a tantételét, hogy a zsidó nép az intelligenciának és a morális hajlamoknak olyan keveréke, amelyben az alacsonyrendű népek által belefertőzött hatások elnyomták azt az örökséget, amelyet a felsőbbrendű szőke faj kevert a zsidóvérbe. Innen van, hogy a zsidó nép intelligenciája ép olyan szembetűnő, mint erkölcsi fogyatékossága, amelyet származásának köszönhet. Woltmann nyomán dogmatizálta az antiszemitizmus azt a felfogását, hogy a zsidó nép alacsonyrendű és ártalmas, mert a származásában gyökerező hibák kiirthatlanok. Ha igaz lenne is, hogy a zsidók abból a vérkeveredésből származnak, amelyet Woltmann szupponál (ami nem is igaz), az ebből levont következtetés mégis helytelen, mert nincs nép a világon, amelyben a négyezer vagy ötezer év előtt kapott vérségi hatások még ma is rezonálnak. Ellenben igaz, hogy az eredet káros hatásai már kétszáz-háromszáz év alatt is elmosódnak és a rossz típusból egy egészen jó típus származhat, amit bizonyítani lehet a mai ausztráliaiakkal, akik deportált fegyencektől és az amerikaiakkal, akik nagyrészt kalandoroktól származnak. És még a beléjejutott sok színes vér sem tudta megrontani ezt a nagyszerű embertípust, pedig nem négyezer, hanem csak kétszáz vagy háromszáz év előtt indult meg a veszedelmessé válható vérkeresztezés. Woltmann tanításai eléggé termékeny talajra találtak, a F. mégis csak 1899. érte el teljes kivirágzását, még pedig az angol származású Houston Stewart Chamberlain német tudósnak *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* c. munkájában. Megvesztegető dialektikájának káprázataiban a könyv belső hibái könnyen rejtőzhettek el a laikus olvasó előtt és ennek köszönhette óriási sikerét. A tudományos kritika azonban elég korán vette észre, hogy Chamberlain okfejtései és megállapításai tudománytalanok. Még alapvető tételeit is olyan feltevésekből konstruálta meg, amelyek tudományosan nem is igazolhatók. Így megállapítja, még pedig nagyon önkényesen, hogy a zsidó nép az arab fensíkon élt izraelita törzsek és a Palesztinában talált rövidkoponyájú szíriaiak összekeveredéséből származik. Ez a megállapítás nélkülözi a történelmi szankciót, mert hiszen a chetitákkal és amoritákkal való vérrokonság sokkal valószínűbbnek látszik, de megbízható támaszpontok hiányában még ezt a feltevést sem fogadja el a tudomány és még máig sem tisztázta véglegesen a zsidó nép származását. A bontakozó F. nem törődött ilyen kicsinységekkel. Arra, hogy a zsidó-fajt alacsonyrendűnek, az árja-fajt felsőrendűnek tüntesse fel, minden eszközt jónak talált, még azt a módszert is, amely a zsidótörténelem küszöbén kezdi meg a hamisítást. Az ősi rossz keveredésből származtatni az alacsonyrendűnek bélyegzett mai zsidót: rendszerré erősödött a F.-ben, de Chamberlain hipotézise mellett mások is keletkeztek. O. Hauser 1922. még ijesztőbb kéniával keveri ki a zsidószármazást. 1922-ben írt zsidó történetében túljónak tartja a Chamberlain által feltételezett szír keveredést és azt állítja, hogy a zsidó nép nemes árja és nemtelen fekete meg sárga fajoktól származik. A felerészben fehér, felerészben színes származás két csoportra bontja a zsidóságot. Az egyik magasabbrendű (de még mindig nem olyan magasrendű, mint az árja), a másik alacsonyrendű. A próféták (Hauser szerint) a világos és hosszúkoponyájú faj ivadékai (a jó Isten tudja, honnan veszi, hogy minden próféta szőke és hosszúkoponyájú volt), míg a papirendbe tartozó kohaniták a kerekkoponyájú sötét, alacsonyrendű fajt képviselik a zsidóságban. (Nem ide tartozik, de H. tudományos komolytalanságának illusztrálására megemlítjük, hogy a «rövid koponyájú, fekete hajú, lapos arcú» katolikus papságot is kizárja az árja-közösségből és külön típusnak stigmatizálja a nemes germánságban, mintha szőke és kékszemű embert föl sem szentelne a katholikus egyház, vagy mintha minden szőke és kékszemű árja nyomban megbarnulna, amint pappá szentelik.) Következtetéseiben éppen olyan tudománytalan a F., mint kiindulópontjain. A zsidóság célzatos lekicsinyítésén kívül az a legfőbb célja, hogy az emberiség koronájának az árja-germánt tegye meg. Dogmatikusan állítja: «Kultúrképes faj csak egy van és ez a germán faj.» «A magasnövésű, szőke, kékszemű germán az egyetlen típus, amely alkotni és teremteni tud.» Chamberlain még a szumir, akkad, assyr, babilóniai, görög, római kultúrát is bevándorolt germánoknak tulajdonítja. Woltmann nemcsak a faj kiválóságát köti a germánszármazáshoz, de az egyén kiválóságát is és igazolás nélkül állítja, hogy az emberiség zsenijei kivétel nélkül germánszármazásúak. Nagy Sándor, Caesar és Napoleon tehát germánok voltak. És az a mongol, aki Kínában korábban találta fel a puskaport, mint a német Schwarz, nem kínai, hanem germán volt a woltmanni felfogás szerint. Hogy mennyit ér ez az egész elmélet, abból derül ki, hogy a germánság faji bélyegét a test magas növésében, a koponya hosszú formájában és a haj szőkeségében látja. Holott bebizonyított tény, hogy ezek a sajátságok nem kizárólagos germán vonások, de nincs is olyan emberfaj a világon, amelyről azt mondhatjuk, hogy csak őt magát jellemzik ezek a «faji» stigmák. A test növése első sorban a klimától függ, az életkörülményektől és a gazdasági viszonyoktól (l. *Antropológia*). Amióta a zsidók kikerültek gettóikból, de különösen azóta, amióta sporttal is foglalkoznak, a testi fejlődésük is kedvezőbb és biztató regenerálódást mutat. Az a feltevés tehát, amely a test növésformáját a fajok bélyegévé teszi meg, alaposan kétségbe vonható. Nem bizonyult elfogadhatónak a koponyamérés és az erre támaszkodó koponyaforma-elmélet sem, mert kiderült, hogy minden népben és népcsoportban keverten fordulnak elő

a koponyaformák, tekintet nélkül arra, hogy milyen fokú kultúrában él az illető népcsoport. Az a feltevés pedig, hogy a hosszú koponya a felsőbbrendűség jele, már azért sem igaz, mert az alacsonyrendűnek tartott négerek, ausztráliaiak és eszkimók között is bőségesen találunk hosszúkoponyájúakat; a kerek és széles koponya pedig azért nem jellemezheti az alacsonyrendűséget, mert a legújabb mérések azt mutatják, hogy a németek legnagyobb része kerek és széles koponyájú. Mint a test növése, a koponyaforma is külső körülmények eredménye és az az állítás, hogy a megnyult koponya nemesebb és több intelligenciát fogadhat be, mint a rövid vagy középkoponya, már régen elavult. A legnagyobb tudósok, írók, művészek, hadvezérek, államférfiak és feltalálók között, bármely nemzethez tartozzanak is, olyan gyakori a kerek koponya, hogy a hosszú koponyaformáról alkotott hipotézis önmagától elesik. F. v. Luschan a berlini antropológiai intézet igazgatója, kertelés nélkül abszurdumnak mondja ezt a hipotézist, mert azt állítani, hogy valamely típusnak hosszú vagy rövid koponya a karaktere, éppen olyan értelmetlen, mint az, ha hosszúkoponyájú idiómáról beszélne valaki. Mindaz, amit O. Ammon, E. Fischer, F. Lenz, H. Günther, Driesmann és mások a germánság felmagasztalására összeírtak, inkább kompromitálja a F.-et, semhogy megerősítené. A koponyaforma kialakulása az egyszármazásúnak vallott embercsoportok között is annyira ingadozó, hogy faji jellegnek még ott sem vehető, ahol egységesebb jelenségnek mutatkozik. Friedrich Hertz méréseken és adatokon alapuló tanulmányainak eredményét a következőkben foglalja össze: 1. A koponyaforma nem a származás adottságának az eredménye, hanem a fejlődésé. A történelem kezdetén inkább hosszúkoponyájúak voltak az emberek, de a fejlődés során a kerek koponya mindenütt háttérbe szorítja a hosszú koponyát. 2. A hegyilakók rendszerint kerekkoponyájúak. 3. Sok országban a városlakók koponyája valamivel elnyúltabb, mint a vidéken lakóké. Éppen így nem vehető faji jellegnek a haj, az arc és a szem színe sem, mert mikroszkópikus vizsgálatok kiderítették, hogy már az a teória is, amely fehér és színes fajokra osztja az emberiséget, tévedésen alapul. A fajok általában «színesek», a fehér faj is színes faj és csak árnyalatokban különbözik a fekete vagy sárga fajtól. A sötétebb vagy világosabb színárnyalat az ugynevezett szerves pigmentumtól származik, amelyet a természet a trópikus vidékeken lakók bőre alatt bőségesebben helyezett el. A szőke hajban még annyi bizonyító erő sincs a faj alacsony- vagy magasrendűsége mellett, mint a színes arcbőrben, mert egyedül-uralkodó formában seholsem található a szőkeség. Ha pedig a zsidóság ellen használjuk bizonyítékul a haj szinét, akkor inkább a magasrendűségét lehetne bizonyítani azzal, mint az alacsonyrendűségét, mert elég sok közte a szőke és vörös hajú (l. *Antropológia)* és nemcsak az északi országokban, hanem délen, Észak-Afrikában és Palesztinában is. A modern antropológia a F.-tel szemben azt vallja, hogy az ember fejlődésében erősebb tényező a környezet, mint a származás. A koponyaforma, a haj, szem és arc színe, végül a test növése sem jellemezheti a típust, mert ez a klima, a miliő és az életkörülmények produktuma. Nem a külső jelek határozzák meg a fajiságot, hanem az a karakter, amely valamely néptörzsben a geográfiai viszonyok és történelmének nevelő hatásai alatt bontakozott ki. A típus alacsony- vagy magasrendűsége pedig nem a vérségtől függ, hanem a művelődési lehetőségektől és az alacsonyrendűnek tartott népcsoportok könnyen válhatnak magasrendűekké, ha művelődési lehetőségeik kedvezőbbre alakulnak. A F.-nek az a törekvése tehát, hogy «faji» stigmákat költsön rá a zsidóságra és fajiságának adottságával bizonyítsa a reáköltött inferioritást, a komoly tudomány fóruma előtt kudarcot vallott. A zsidó és általában a sémita kultúra évezredekkel előzte meg az európai kultúrát, ha tehát a faji típust a származás szabja meg, akkor a zsidó nép nem lehet alacsonyabbrendű a nemsémita népeknél, mert ezek olyan törzsektől származnak, amelyek még a kultúra küszöbéig sem jutottak el, mikor a sémita népek már a kultúra magas fokán állottak. De nem lehet ebből kiváltságot sem statuálni a zsidók számára, mert kultúrnívójuk igen sokszor változott meg az életkörülmények hatása alatt és volt idő, mikor elég alacsonyan álltak a népek között. De *egy* fokon a történelemnek egyetlen periódusában sem állt az egyetemes zsidóság, mert szétszórtságánál fogva sokféle hatások alatt nevelődött. Ha a F. nem akar mégsem engedni abból a felfogásából, hogy a vérség határozza meg a fajiságot, akkor számba kell venni a keveredést is és a zsidóság csak annyira számíthat fajnak, mint a germán, amely sokféle vért kevert el a mai német vérbe. Ha a vérkeresztezés nemesítőleg hatott a germán népre, nemesítőleg hatott akkor a zsidó népre is. A tudomány meggyőző bizonyítékai mellett a F. nem tarthatja fenn álláspontját és a zsidósággal szemben is csak azt vallhatja, hogy nem a koponya formája, sem hajának és arcának színe dönti el a fajiságát, hanem lelki életének összessége, mert a jó vagy rossz típust ez adja meg. Minthogy pedig a lelkiélet összesége a művelődési lehetőségek és a gazdasági viszonyok produktuma, tudomásul kell venni, hogy a zsidóság sem vonhatja ki magát a fejlődés törvényei alól és ugyanazok a törvények, amelyek érvényesülnek a magyar, francia, angolszász, szláv vagy arab nép fejlődésében, érvényesülnek a magyar, francia, angolszász, szláv vagy arab nép között lakó zsidóban is. Kisebb eltérések persze csakúgy lehetségesek, mint ahogy nem egységes az őslakók típusa sem és ahogy a leghomogénebb nép is kitermel olyan egyéniségeket, amelyek nélkülözvén a közös vonásokat, külső és belső eltéréseket mutatnak. Mindebből nyilvánvaló, hogy a zsidóság jó és rossz vonásai nem a «faj» meghatározott természetéből, hanem olyan hatásokból erednek, amelyekből egységes etnográfiai, kulturális és gazdasági területen kialakul a nemzsidó-típus is. Különösen áll ez a magyar zsidóságra, amelyet évezredes együttélés kapcsol a

magyarsághoz. Nyelvben, érzésben és gondolkodásban a magyarságba forrt a magyar zsidó és öntudatosan magyarnak vallja magát. Ebben a szemléletében annyira következetes, hogy túlnyomó többsége sértésnek veszi a faji elosztályozását és tiltakozik minden törekvés ellen, amely közte és a magyar nép között mesterséges válaszfalakat emel és illuzóriussá akarja tenni a törvényt is, amely emancipálta és nem nemzetiségnek, hanem a magyar nép egyeteméhez tartozó felekezetnek deklarálta. Mindenesetre igaz, hogy a zsidóságnak a magyarsághoz való viszonyát logikusabban határozza meg a politikai és kulturális egybeforrottság és a közös fejlődés egyéb adottsága, mint a biológiai származás egyformasága, vagy különfélesége, amely minden ma élő népben úgyis túlontúl problematikus. A F. persze még a politikai és kulturális összeforrottságot is tagadja és erre vonatkozó bizonyítékait nem a háborúból veszi, mikor a közös szenvedés nem tett különbséget zsidó és nemzsidó magyar között, hanem a forradalomból és a proletárdiktatúrából, amelynek minden ódiumát a zsidóságra hárítja azon az alapon, hogy zsidók *is* szerepeltek a súlyos következményű felfordulásban. Két ténykörülmény szól ez ellen az igazságtalan általánosítás ellen. Az egyik az, hogy csak zsidó-kezdeményezésből nem robbanhatott volna ki a forradalom. A nemzet sorsát akkor a nemzsidó tömegek döntötték el. Azok a zsidók pedig, akik csatlakoztak a proletárdiktatúrához, nagyrészt olyan egyénekből álltak, akik a zsidóságtól egészen, vagy majdnem egészen elszakadtak. A másik ténykörülmény pedig az, hogy az ellenforradalmat zsidók is támogatták, az első kezdeményezői a szegedi zsidó tisztek voltak és nélkülök éppen úgy nem lehetett volna megszervezni az ellenforradalmat, mint ahogy nem lehetett volna megszervezni a nemzsidó tömegek nélkül a forradalmat sem. Ha a F. nem veszi a zsidóság mellett szóló tanuságtételnek az ellenforradalmat, mért akar akkor ellene bizonyítani a forradalommal? Ez az ellentmondás olyan kézenfekvő, hogy a józan kritika nem fogadhatja el a F. erőszakos tantételeit, annál kevésbbé, mert nem csak a gyakorlati élet tapasztalataival ellenkeznek, hanem a tudomány tapasztalataival is. A háborút követő izgalmak között azonban, sajnos, ritkán juthatott szóhoz a józan kritika és itt is történtek kísérletek arra, hogy a F. kétséges érvényű szelekciója idegennek bélyegezze a zsidóságot. Gyökeret ereszteni és megterebélyesedni mégsem tudott itt a F. és az egy Méhely Lajos zoológuson kívül alig akadt magyar tudós, aki irodalmi megművelésre is érdemesítette volna. De ellenirodalma sem támadt és ez bizonyítja legjobban, hogy itt nem vette senkise komolyan a Németországból importált F.-et. L. *Antropológia*, *Asszimiláció*, *Antiszemitizmus*. U. P.

Fajvédelem. Az a politikai mozgalom, amely a kisebbségben levő fajták kiszorításával a fajelmélet (l. o.) alapján a többségben levő és uralkodó faj gazdasági és kulturális hegemóniáját igyekszik biztosítani. Miután a fajelmélet nem állja ki a tudományos kritikát, a F. tulajdonképpen nem egyéb politikai jelszónál és módot nyujt arra, hogy a jogosság látszatával kétesértékű származási előjogok alapján a társadalom egyes rétegeit elnyomja és az egyéni érvényesülést megakadályozza. A F. címében is megnyilatkozó védekezési törekvés csak alkalmas takarója a valóságos célnak, amely nem más, mint az antiszemita mozgalmak ébrentartása és megerősítése. Németországban a horogkeresztesek, Magyarországon a fajvédőpárt, Romániában az ú. n. Cuza-párt működik a fajvédelem programmja alapján. A magyar fajvédőpártot a proletárdiktatúra bukása után alakították, először a keresztény nemzeti és kisgazdapárt keretén belül, majd onnan kiváltak és külön szervezkedtek. Utóbb egy részük beolvadt Bethlen István kormánypártjába. Wolf Károly és a keresztény nemzeti párt egyik szárnya is a F. eszméjét vallja és működésük széleskörű antiszemita politikában nyilvánul. Jellemző tünet, hogy ugyanakkor, mikor a fajvédelmi pártok Magyarországon a magyar faj érvényrejuttatásának programmját vallják, vezetőik nagyrésze nem magyar fajtájú, hanem bevándorolt lengyelek, németek, de legjobb esetben is hazai szlávok és németek leszármazottjai.

Falk, 1. *Géza*, zeneszerző, szül. Budapesten 1899 jan. 16. 1922-ben végezte a Zeneművészeti Főiskolát. Négy évig volt a budapesti Zsidó gimnázium zenei vezetője. Elméleti könyvei: *Általános zeneelmélet*; *Zenei formatan*. Kompozíciói: *Furulyás*; *Kinyilatkoztatás* (oratóriumok); vonósnégyes, fuvóstrió, dalok. F. azok közé a magyar zenészek közé tartozik, akik a zsidó népi zene alapjain komponálnak. K. K.

2. *F. Miksa**, publicista és politikus, szül. Pesten 1828 okt. 27., megh. u. o. 1908 szept. 10. Tizennégyéves korban kezdte az ujságírást, mint színházi tudósító és fordító, az Ungar c. lapnál, melynek rövidesen segédszerkesztője lett és maradt 1847-ig. Ez évben bölcsészdoktorrá avatták a pesti egyetemen és F. Bécsbe ment továbbtanulni a Polytechnikumra. Bécsben sok lapnak volt a munkatársa, többek közt az Oesterr. Zeitung és a Wanderer politikai vezércikkírója és magyar tudósítója. Emellett a Pesti Napló és a bécsi Magyar Sajtó-nak is munkatársa volt. 1858-ban szoros viszonyba került Széchenyi Istvánnal, aki nagyon megkedvelte őt és reábízta névtelen iratainak kiadását. 1861-ben F.-ot Deák Ferenc ajánlatára a M. Tud. Akadémia tagjává választotta, de ugyanakkor Schmerling sajtópört indított ellene, mert a magyar alkotmány helyreállítását sürgette. Ekkor hathavi börtönre ítélték. 1866—67-ben Erzsébet királyné társalgója lett. A kiegyezés után iskolatársa, Wahrmann Mór ajánlatára őt hívták meg a Pester Lloyd főszerkesztőjének és húszévi távollét után hazajött s átvette lapjának szellemi vezetését. Igen nagy része volt az Ausztriával való kiegyezésben és a kölcsönös megértés előmozditásában. 1896-tól kedve 1905-ig képviselőnek választották meg, mindig a vidéken, szabadelvű programmal. F.-ot számos kitüntetéssel halmozták el. Elnöke volt a Hirlapirók Nyugdíjintézetének, tb. elnöke az Otthon Irók Körének, tb.

doktora a budapesti és kolozsvári egyetemeknek. Jóllehet igen sok könyvet írt, fő munkássága mégis az a ragyogó publicisztikai munkásság volt, amellyel saját személyét országszerte népszerűvé, Fk.-val jelzett cikkeit pedig sziporkázó szellemességük miatt közkedveltté tették. Franciából németre lefordította az ú. n. *Dumas-Memoireokat* 28 kötetben, emellett Jókai több regényét és Eötvösnek a nemzetiségi kérdésről írt művét németre ültette át, írt történelmi és földrajzi tankönyveket, kiadta több politikai beszédét. Ezenkívül írt művei: *A menedékjog a nemzetközi jog alapelveiből származtatva* (Akadémiai székfoglaló 1864); *Széchenyi István gróf és kora* (németül is, 1867); *Koronázási emlékkönyv* (1867). S. R.

3. *F. Richárd**, hírlapíró és író, szül. Debrecenben 1878., megh. Budapesten 1920. A budapesti és kolozsvári egyetemeken gyógyszerészeti tanulmányokat végzett, de amellett hírlapírással is foglalkozott. Hosszabb ideig a Magyar Szó, a Magyar Hirlap, az Egyetértés, majd a Budapest belső munkatársa volt. Sok dalszöveget, operettlibrettót *(Pryne)* és apróbb színművet írt. Művei: *Énekes tankönyv* (öt kötet, Heidelberg-Heténvi Albert zeneszerzővel együtt); *Öreg nász és egyéb elbeszélések* (1901); *Özvegy kisasszony* (regény, 1911); *Figurák* (elbeszélések, 1912). Sz. G.

4. *F. Zsigmond**, F. Miksa öccse, nyomdaiparos, szül. Pesten 1831 ápr. 27., megh. u. o. 1913 márc. 11. A szabadságharcban nemzetőr volt. Nyomdászinasból küzdötte fel magát nyomdaigazgatóvá és 1868. a Pesti Könyvnyomda Rt. igazgatója lett. Mint ilyen, rendkívül sokat tett a hazai nyomdaipar fejlesztése terén s emellett nevét ismertté tette, mint filantróp. Alelnöke volt az Orsz. Iparegyesületnek és lovagi rangot, majd udv. tanácsosságot kapott.

Faludi, 1. *Gábor*, színigazgató, szül. Téten 1846 máj. 1. Ő alapította meg 1896. a Vígszínházat, amelynek igazgatója és Keglevich István gróf és Szécsi Ferenc társaságában bérlője, majd egyedüli tulajdonosa volt 1921-ig, amikor a színház vezetésétől visszavonult.

2. *F. Jenő*, színigazgató, F. G. fia, szül. Devecseren 1873 nov. 22. Eleinte a Vígszínház dramaturgja volt, de a Vígszínház eladásakor ettől az állásától megvált és 1924. átvette az Unió színházüzem rt. vezetését, 1925. pedig a Magyar Színház művészeti igazgatója lett.

3. *F. Miklós*, színigazgató, F. G. fia, szül. Devecseren 1870 febr. 3. Külföldi tanulmányai után atyja mellett a Vígszínház vezetője lett, 1921. azonban az igazgatástól visszavonult.

Falus 1. *Elek**, grafikus és iparművész, szül. Orosházán 1883. Budapesten a mintarajziskolában, Nagybányán és Münchenben tanult, majd Londonba ment, hol hosszabb ideig működött, mint iparművész-tervező és illusztrátor. Azután Berlinben lakásberendezéseket is tervezett. Itthon művészi könyvborítékaival, plakátjaival keltett feltűnést. Ilynemű tervezéseiben magyar népies motivumokat alkalmazott sikerrel. Iványi-Grünwald Béla és Kada Elek kecskeméti polgármesterrel megalapította a kecskeméti művésztelepet 1912—18), hol az iparművészeti osztály vezetője volt. Később belső építkezéssel és enteriörök tervezésével (Belvárosi Színház nézőtere), majd színpadi díszlettervezéssel, kerámiák és szőnyegek tervezésével is foglalkozott. F. B.

2. *F. Ferenc*, író és hírlapíró, szül. Egerben 1896 ápr. 15. A gimnáziumot Miskolcon végezte, majd jogot hallgatott Sárospatakon és a budapesti egyetemen. Eleinte a Miskolci Napló, majd a Pesti Napló, a Világ és az Est-lapok munkatársa volt. Színes és eleven riportjaival tette nevét népszerűvé. 1927-ben megalapította a Heti Ujságot, amelynek azóta szerkesztője. Megjelent novellásköteie: *Álmok fejedelme*. S. R.

Fanatizmus, a vad szenvedély megjelölésére szolgál, rendszerint vallási tartalommal. F.-sal találkozunk a zsidó történelem folyamán: az ál-messiási mozgalmakban és a chásszideus irányzatban, amely Lengyelországból szivárgott be a keleti megyék magyar zsidóságába. (L. *Chásszidizmus* és *Csodarabbi*).

Faragó, 1. Géza*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1877., megh. u. o. 1928. Előbb segéd volt egy konfekciós üzletben, azután egy kartongyárban, míg végre húszéves korában Párisba ment, hol az iparművészeti iskolában tanult. Négy évi párisi tartózkodás után két nyáron át Szolnokon, aztán a kecskeméti művésztelepen dolgozott. Főleg grafikai munkáival, ötletes plakátjaival keltett föltűnést és e téren nálunk a modern plakát egyik úttörője volt. Nagy sikerei voltak mint színházi díszlet- és kosztümtervezőnek is. A Műcsarnok 1905-iki tavaszi kiállításán szatirikus gouache-képeket állított ki, melyek egyikével *(Vasárnap délután)* a Harkányi díjat nyerte el. Az utóbbi években a Király-, Városi- és Fővárosi Operett Színház operettjeihez és revüjeihez ő készítette a díszleteket és kosztümterveket. A legutóbbi kiállításokon fantasztikus kompozíciókkal is szerepelt. F. B.

2. *F. Gyula*, gyermekorvos és szakíró, szül. Esztergomban 1861. Bécsben avatták doktorrá s külföldi gyermekklinikai gyakorlat után Budapesten telepedett meg, ahol az orvostudományt népszeresítő nagy munkásságot fejtett ki. Cikkei a Gyógyászat, Egészség, Archiv für Kinderheilkunde, Wiener med. Wochenschrift és a magyar lapok hasábjain jelentek meg. Művei: *A világ árvái* (1888); *A beteg baba* (1889); *Az egészséges baba; Miként óvjuk gyermekeink egészségét; Az egészséges és beteg ember; A gyermek testi épsége*. Szerkesztette az Orvosi Zsebnaptárt és a Jó Egészség c. folyóiratot. T. Zs

3. *F. Jenő**, író és hírlapíró, szül. Budapesten 1872. a Magyar Hirlap munkatársa lett. Jelenleg a 8 Órai Ujság helyettes szerkesztője, színházi rovatvezetője és szinikritikusa. Művei: *Vasúti baleset* (vígj. Magyar Színház); *A lőcsei fehér asszony* (népszínmű, Népszínház); *A szerelem óvodája* (vígj., Magyar Színház). Több népszerű operett szöveget is írt: *Casanova; Katinka grófnő; Egy finom család; Kóristalány; Offenbach*. Sz. G.

4. *F. József**, festő és rajzoló, szül. Esztergomban 1866., megh. Berlinben 1906. A mult század 90-es éveinek népszerű élclaprajzolója. 1889. Párisban tartózkodott, majd (1892—94) New-Yorkba

a Puck élclaphoz szerződött rajzolónak. 1894-ben került a Borsszem Jankóhoz, majd a Kakas Mártonhoz. Később Münchenbe, azután (1903) Berlinbe ment, ahol önmagával meghasonlott és öngyilkos lett. Először az 1889—91-iki téli tárlaton a Műcsarnokban állította ki *Nehéz lecke* c. olajfestményét. F. B.

5. *F. Lipót*, min. oszt. tan., főmérnök, szül. Budapesten 1855., megh. 1908. Vezette az országos vízépítési igazgatóság kultúrmérnöki osztályát és 1898. miniszteri osztálytanácsosi rangot kapott. Résztvett az öntözőtörvény, Béga-csatorna rendezéséről szóló és a Rábaszabályozásról szóló törvények előkészítésén. Cikkei a szaksajtóban jelentek meg. Főbb művei: *Olaszország lecsapolásai; A belvizek levezetése* (ez utóbbi a mérnökegyesület nagy aranyérmét s pénzjutalmát nyerte el); *Az ártérfejlesztés és osztályozás legcélszerűbb módozatainak megfejtése* (1898).

6. *F. Miklós*, újságíró, szül. Csongrádon 1884. Középiskolai tanulmányait Szolnokon és Szegeden végezte, majd néhány évig a budapesti egyetem hallgatója volt, 1905-ben pedig újságírói pályára lépett. Sorban egymásután munkatársa lett az Aradon akkor megjelenő napilapoknak, majd a Szeged és Vidéke szerkesztőségébe került. 1907 óta budapesti lapoknál dolgozott, 1910-től a forradalmak végéig Az Est munkatársa volt. Kiemelkedő újságírói működése erre az időre esik. A világháború alatt harctéri tudósításokat írt. F. 1920-ban Kolozsvárra költözött, ahol megalapította a Pallas Könyv- és Lapterjesztő vállalatot, amelyet jelentős méretekre fejlesztett ki. F. jelenleg Budapesten él, ahol lap- és könyvkiadással foglalkozik. U. L.

7. *F. Ödön*, iparművész, szül. Zalaegerszegen 1869. Eleinte mint asztalos dolgozott, azután mint tervező Budapesten, Bécsben, Párisban és Németországban. Az 1896-iki millenáris kiállításon nagy sikerei voltak történeti stílusokban tervezett finom butoraival. Egyes bútorain magyar díszítő motívumokat is sikerrel alkalmazott. 1899-ben a budapesti állami felsőipariskola tanárává nevezték ki. Tevékeny részt vett az 1900. párisi világkiállítás magyar osztályának munkálataiban. Számos kitüntetést kapott: Állami nagy aranyérem az Iparművészeti Társulat kiállításán (1902); aranyérem a turini (1902) és st.-louisi (1904); nemzetközi kiállításokon; grand prix a milanói (1906) kiállításon. Bútorterveit kiadta *Lakásművészet* c. munkájában. F. B.

8. *F. Rezső*, közgazdász. Pályáját mint újságíró kezdte és 1896-tól kezdve az aradi napilapok kötelékében dolgozott. *Napszámban* c. verskötetével jelentős sikert aratott. Megalapította az Aradi Általános Takarékpénztárt, amely Erdélynek egyik legnagyobb pénzintézete és amelynek 1911. óta F. vezérigazgatója. Jelentős szerepet játszik Arad közgazdasági és kereskedelmi életében, a zsidó kulturális mozgalomban is intenzíven tevékenykedik. Sz. I.

9. *F. Sándor*, író és újságíró, szül. Budapesten 1899. Az egyik fővárosi színházi lapnál kezdte el pályáját. 1921-ben résztvett az Új Színház alapításában, majd külföldre vándorolt. 1922-ben humoros írásaival tünt fel egy pozsonyi napilapnál, később pedig Kassán lett lapszerkesztő. 1926 óta ismét Budapesten él, ahol számos kabarédarabja került előadásra. *Bérkaszárnya* c. tragikomédiája az Új Színházban került színre. *Új lány a kasszában* c. drámája a Magyar Színházban várja a bemutatót. Főbb elbeszélő művei: *Kannibál próféta* (regény, Pozsony 1924); *Jószagú Kelemen császár* (szatirikus regény, Kassa 19.6); *Széplábú Anna* (regény, 1928). U. L.

Farizeusok (héb. *perusim*, gör. *pharizaioi*), a vallásos életet, gyakorlatot és reményt, a tanulást és törvénymagyarázatot rendszeresítő párt a második Templom fennállása idején, mely nézeteiben ellentétben állott a szadduceusok pártjával (l. o.), főképen azonban az esszénusokkal (l. o.). A tudatlanság miatt sokáig igaztalanul megítélt F. voltak a zsidóság tanításának letéteményesei. Szigorúan ügyeltek a vallás parancsaira s a Tóra előírásait megtartották annak szóbeli hagyományon alapuló magyarázata értelmében. Josephus filozófus szektának nevezi a F.-kat, de megítélésükben tárgyilagosságra törekszik. Róluk írván, ezt állapítja meg: «A zsidóknál már régibb idő óta a törvényt illetően három szellemű irányt találunk (ezek közül): a F. szigorúan élnek és megtagadnak maguktól minden kényelmet. Ami az ő bölcs belátásuk szerint jó, azt művelik és szent kötelességnek tartják, hogy az ész szabályait betartsák. Tisztelik az öregeket és sohasem olyan merészek, hogy rendeleteiknek ellentmondjanak. Ha állítják is, hogy mindent az előre meghatározott sors intéz, mégsem tagadják meg az emberi akaratnak azt a képességét, hogy saját élete fölött határozzon. Azt is hiszik, hogy a lelkek halhatatlan életet élnek és azok, aszerint, ahogy valaki erényes vagy bűnös volt, a föld alatt (a halálon túl) jutalomban vagy büntetésben részesülnek. Tanításuk szerint a bűnösök örökös fogságban maradnak, az erényesek ellenben visszaszerzik szabadságukat, hogy az életbe visszatérjenek. Mindezek folytán a népnél olyan nagy tekintélyük van, hogy minden istentiszteleti szolgálatot: áldozatot, imádságot csakis az ő rendeleteik szerint szabad végrehajtani» (8. k. 1). Az Új-Testamentum azonban valamennyi kitételében és alluziójában teljesen elfogult a F.-kal szemben, jóllehet tanításaikat szószerint átveszi. «Mózes székében ülnek a F. és írástudók . . ., azért tehát, amit én (Jézus) megparancsolok nektek, tartsátok meg, de az ő cselekedeteik szerint ne cselekedjetek, mert ők maguk is csak mondják, de nem tartják meg». A farizeus szó sem héber, sem görög, hanem tulajdonképen arameus eredetű s a perisó-ból lett s jelentése eszerint «aki magát elkülöníti», vagyis tisztátlan dolgoktól s személyektől távol tartja magát azon célból, hogy a saját tisztaságát minél inkább megőrizze. A F. pártja egymáson belül szorosabb közösséget alkotott s csupán olyanokat vett fel ebbe a testvéri közösségbe, akik kötelezték magukat a törvény szigorú betartására, a tiszta életre, a tudatlanoktól való távoltartásra, a papi tized skrupulus nélküli megfizetésére, úgyszintén a levitáknak és szegényeknek járó tizedére is, továbbá a fogadalmak és mások vagyonának feltétlen tiszteletbentartására. Tagjaik magukat testvéreknek, chavérim-nak ne-

vezték, de az egész szektát perusim-nak. Régebbi alakulatukat chászidim-nek hívták. Csupán lassú és hosszas küzdelem és kitartás után jutottak a F. vezetőszerephez a vallási törvénykezés és írásmagyarázat terén, mert a papokból álló szadduceus pártnak a Hasmoneus uralkodók jobban kedveztek, mint a velük szemben kevésbbé engedékeny F -nak. A szadduceusok a papi privilégiumok tudatában s azt megőrzendő, féltékenyen ragaszkodtak az írás betűszerinti magyarázatához s főpapi elődjeikre, így Cádokra hivatkoztak, míg a F. Mózesre s az írás szóbeli magyarázatát fogadták el s tették ezen az alapon lehetővé a tanulást és művelődést, egyszersmind pedig a vallási demokrácia és haladás principiumának alapját vetették meg. Ők az Exod. 19. 6. alapján hirdették, hogy «Isten minden népnek örökségül adta a királyságot, a papságot és a szentséget» (II. *Makkab.* 2. 17). A F. ily felfogása teljesen megegyezett a bibliai felfogással, mert aszerint az egész Izráel népe papi nép volt s az eredetileg papoknak szánt tisztasági törvények valamennyije ki lett az egész népre terjesztve. A F.-nak köszönhető, hogy az áldozás helye, a templom zsinagóga lett (l. *Zsinagóga*), ahol a nép összessége az imát a tanulással egyesíthette s amely legfőbb tanintézet lett, mert a F. magyarázata szerint a Tóra «Jákob gyülekezetének öröksége» (*Deuter.* 33. 3). Iskolákat és zsinagógákat alapítottak mindenütt, a F. tették a Tórát nevelési tényezővé és hatalommá az egész világon a zsidó nép részére, de a valóságban az egész emberiség részére. Rendkívül ügyeltek a tisztasági törvényekre s a szertartásokra, különösen a szombat szentségére s a Kiddusra; a papoknak előírt összes tisztasági törvényeket magukra vállalták. A F.-nak minden palesztinai, sőt azon kívüli községben megvoltak a maguk közösségei, ligái, amelyek az istentiszteletre s a tanításra ügyeltek. Tőlük ered mindaz, ami a későbbi zsidóságban máig meglévő szokás, így a rendszeres és rendszeresített istentisztelettartás időhöz kötve, meghatározott imákkal. Általában véve rendkívül érdekes a papokkal való ellentétük. Míg egyfelől elismerik az örökletes törzspapságot s önként ragaszkodnak a tized fentartásához, másrészt demokratizálni igyekeznek a kasztpapságot s úgy tekintik a kohanitákat, mint Izráel népének kiküldötteit, de mellettük az áldozásnál a népnek is képviselve kellett lennie, mint azt a F.-tól létesített «maamódosz» intézmény tanusítja. A főpapot a Szanhedrin egyik szervének tekintették, akinek velük egy úton kellett járni. Számos régebbi zsidó népszokást is bevittek a zsinagógai életbe s lassankint a szadduceusok fölé kerekedtek, miután a tradiciók respektálásával a nép szeretetét vívták ki (Josephus *Antiquitates* 13, 10, § 6, 16, § 2. 18. 1, § 3–4; *Jóma*-traktátus 19b). Emellett azonban a haladás eszméjét is szolgálták különösen a törvénykezésben és kevésbbé voltak rigorózusak, mint a bibliai szöveget szószerint értelmező szadduceus-papok az ítélet kimondásánál és végrehajtásánál (Josephus *Antiquitates* 13. 10, § 6.); amikor pedig a szadduceus kódexet eltörölték, az a nap a Talmud szerint népünnepély volt (*Meg. Taánit* 4). A F. voltak azok, akik mint a Szanhedrin bírái a mózesi hadijogban leiktatott, de csupán rövid életű és elavult «szemet-szemért» intézkedést nem szószerint magyarázták, hanem pénzváltságra alakították azt át (*Mechilta, Mispótim* 8.; *Bába Káma* 84b; innen *Máté* 5. 38). A megtorlást a jogban a szadduceusok akarták alkalmazni főbenjáró bűnöknél, de a F. csupán akkor alkalmazták, ha hamis tanuzás alapján valakit kivégeztek. Azonban majd minden esetben oly szigorú jogi rendszabályokkal vették körül a halálbüntetést, hogy azt a gyakorlatban alig hajtották végre (*Szanhedrin* 6. 1; 6. 1., 3. *Makkab.* 10). Ugyanígy szabadabb magyarázatot engedélyeztek a levirátusi házasságnál, melyet szintén nem betűszerint értelmeztek, valamint magánjogi esetekben, mint pl. kártalanításnál. Leginkább különbözött felfogásuk a szadduceusokétól a szombat megszentelésére vonatkozólag. A F. a nép munkaszüneti ünnepnapjának, a család és otthon ünnepének tekintették azt, míg a szadduceusok csupán templomi cerimoniának, mely által az egész ünnepnapnak rigorózus jelleget adtak. Egyik legmagasztosabb cselekedetük volt az a nehezen elérhető dolog, hogy a főpap kezeiből kivették az Engesztelő Nap főfunkcióját, mely abban állott, hogy ő vezekelte le a nép bűnét; a F. ezt a lelki cselekményt magára az Engesztelő Napra ruházták úgy, hogy a vezeklés áldozás és papság nélkül történt s mindenki maga vezekelt, ha bűnbánata őszinte volt (*Jóma* 8. 9; *Szifra, Acháré Mót* 8). Ők valósították meg, hogy a jeruzsálemi zarándoklást a nép egybekötötte valamely kiválóbb iskolafő tanításának és prédikációjának meghallgatásával. Legnagyobb változást a Sevuósz ünnep alkalmával létesítettek s ők adták meg ennek az ünnepnek történelmi jellegét s alakították át a túlnyomóan agrárjellegű ünnepet a Tízparancsolat felolvasásának ünnepévé. A nők méltóságának emelésére is rendkívül sokat tettek a F. s Salómé Alexandra királynő idején a keszubó intézményt, a házassági szerződést intézményessé tették, hogy ezáltal a nőket a férfiak szeszélyétől megóvják s a családi életet emeljék. A törvényes és formális válást a szadduceusokkal szemben szintén ők tették lehetővé s e tekintetben Hillel s különösen R. Akiba voltak a kezdeményezők. Míg a szadduceusok születésüket illetőleg méltán tartották magukat arisztokratáknak, addig a F. a tudomány arisztokratáinak tekintették magukat s tőlük ered az a mondás, hogy egy fattyú, aki ismeri a törvényt, magasabb nívón áll, mint egy tudatlan főpap (*Horájót* 13a). Az általuk hozott döntések kötelező törvényerejét el kellett ismerni, úgyszintén a máig meglévő naptárt, mely különbözött a papi naptártól. A fajtisztaságot illetőleg még fokozták a mózesi törvények szigorát. A F. kétségkívül számos újabb törvénnyel bástyázták körül a Tórát, de ennek oka abbeli principiumuk volt, hogy az ember tudatában minél jobban beidegződjön az Isten előtt való teljes felelősség minden ténykedéséért s az élet megszentelése a számos kötelesség gyakorlása által. Az előbbit Ol Malchusz Somájim-nak (Isten királysága igájának), az utóbbit Ól ha-Micvósz-nak (Isten parancsai igájának) nevezték. Minden zsidó mindkettőt magára vállalja, midőn reggel és este a Semá-t

recitálja (*Beráchót* II. 2). «Vedd magadra Isten királyságának igáját, Istenfélelem legyen a bírád és bánj mindenkivel a szeretet parancsai szerint» (*Szifré Deutoronomium* 32. 3), vagy mint azt Josephus látta, «mert a zsidó törvényhozásban minden erény a vallás egy része» (*Contra Apionem* II. § 17, 19; *Philo, De opificio mundi* § 52. 55). Isten királyságának elfogadása Isten parancsainak elfogadását is jelenti s mindkettőt az emberi ész és lelkiismeret kívánja. Ezáltal lesz elkerülhető a bűnnek gondolata is (*Szifra, Kedosim* 2), a bűn kerülése Isten szeretete miatt (u. o. 11) s ezáltal válik könnyűvé a parancsteljesítés igája, melyért nem kérünk jutalmat (*Avóda Zárá* 19a); a tisztátlan gondolatok elkerülése s ennek az elvnek a következménye (u. o. 20b). A F. tanítása szerint tehát Isten királyságának elismerése magában foglalja a megnyugvást az ő akaratában s az emberekkel való bánásában s éppen így a szerencsétlenségben is. Ez az «isteni királyság» a F. messiási hite, mely a zsidó liturgia minden lapján feltalálható. Rendkívüli érdeme a F. tanításának, hogy a népet a babonákról leszoktatták s ennek helyébe a tanulást tették, de főleg, hogy a Biblia szavainak spirituális magyarázatot adtak s a démon- és angyalhitet majdnem teljesen eliminálták a zsidóságból. Etikájuk ezen a tételen alapszik: «Légy szent, mert az Úr, a te Istened is szent» (*Mózes* III. 19. 2), azaz, mint Isten képmására teremtett lény, igyekezz Teremtődhöz hasonlatos lenni (*Kedósim* 1., *Mechilta Sir ha-Sir Szifré Deuter.* 49, innen *Máténál* átvéve 5. 48). Fő törvényüknek hirdették: «Szeresd felebarátod, mint sajátmagadat» (*Sab.* 30a), amely minden élőlényre vonatkozik s nincs a nemzetiséggel elhatárolva: «Ahogyan Isten a napot hagyja világítani jó és rossz felett, úgy terjeszti ki atyai szeretetét mindenkire (*Sir ha-Sirim Zuta* 1.; *Szifré Numeri* 134, u. a. *Deuter.* 31. 4a). «A pogányság azért gyűlöletes, mert erkölcsi romlottságra vezet» (*Szifré Numeri* 157), de az idolatra, aki a Törvényt tanítja, felette áll a főpapnak (*Szifré Acháré Mósz* 13). Merő ráfogás, hogy a F. kétféle morált vallottak. Éppen az az igazság, hogy tanításaik és cselekedeteik mindenütt jóakaratot, erényt, őszinteséget, igazságosságot és szeretetet tükröztetnek vissza. Egyetlen olyan adat nem maradt meg, amiből a legcsekélyebb képmutatásra lehetne következtetni, sőt annak elítélői maguk a F. tudósai: «Bármi jót tesz is az ember, azt Isten dicsőségére tegye» (*Ábót* 2. 13, *Berách.* 17a). *Ketubót*-traktátus 66b elbeszéli, hogy Nicodemust a rabbik megrótták, mert a szegénynek tüntetőleg adott. Alexander Jannaeus király halálos ágyán feleségét és utódát, Salómé Alexandrát nem a F.-tól, hanem a «kaméleon-természetűektől» óvta, «akik hipokriták módjára Zimrihez hasonlóan cselekednek, de Pinchász jutalmára számítanak» (*Szóta* 22b). Mégis valószínű, hogy a a F. közé, épúgy, mint minden más, főleg hatalomra jutott közületbe szintén kerültek érdemtelen, jellemtelen és számító emberek s ilyen típusokról maguk a talmudszerzők is említést tesznek. Így R. Josua ben Chananja a II. század elején valósággal csapásnak tekinti őket, de ekkor már a F. feleslegesek voltak s több évszázados működés után leélték magukat. Ilyen típus lehetett az, amelyiket Jézus korholt, de viszont ugyanazt a panaszt magában a Midrásban is megtaláljuk (*Pesz. R.* XXII, ed. Friedmann 111), hogy t. i. talliszt hordanak s alatta bűnt takarnak szíveikben. Másrészt, Máté evangélista súlyos kitételeivel szemben, éppen egy másik evangélistától azt tudjuk, hogy Jézus barátjai voltak a F. (*Lukács* VII. 37, XIII. 31), akik a korai kereszténységgel is szimpatizáltak (*Apostolok Cselek.* 5. 38; 23. 9), *Joseph. Antiquitates* XX. 9 § 1). Csupán a tisztátlanokkal és tudatlanokkal való bánásmódjával különbözött Jézus a F.-tól, akiknek tanításait elfogadta és megismételte Hillel korábbi ethikáját, de a korabeliek közül éppen a szerencsétlenek és kitaszítottak s a tudatlanok felkeresésével fölötte állt a F. erkölcstanítóknak. A F., mint a hipokratiság tipusai valószínűen úgy kerültek be az evangéliumokba, hogy a Hadrian korabeli zsidó szabadságharc idején a pauliánusok (Pál követői) már nyilt állást foglaltak el a zsidósággal szemben és ahol az eredeti szövegben főpap, Herodiánusok és szadduceusok szerepelnek, mint akik Jézust üldözték, ott azt a F.-kal helyettesítették. Politikailag a F. szerepe a makkabeusok alatt kezdődik s Jochanan Hyrkanos alatt jutnak hatalomra (időszám. el. 135), de az azután következő Hasmoneus-dinasztia alatt ellenzék lettek, míg (78—69) Salómé Alexandra alatt ismét hatalomra jutnak s a Szanhedrin teljesen az ő befolyásuk alá kerül. Ez volt az egész zsidó állami élet legvirágzóbb korszaka, de 69. a szadduceusok újból felülkerekedtek, amiért a F. Pompeiushoz fordultak, csakhogy a kasztpapság nyomasztó befolyásától szabaduljanak. Herodes tűrte a F.-kat, akiknek teljes érvényesülést adott a Szanhedrinben, de a Beotiosok főpapsága Herodes szimpátiáját ismét a szadduceusok felé fordította, bár a Szanhedrinben a F. tekintélye megvolt s jóllehet a hűségesküt megtagadták Herodestől, mégsem történt bajuk. Az állami önállóság megszüntével a szadduceusok teljesen elenyésztek s a zsidó tudomány, iskola, vallás fentartói a F. maradtak. A kellőkép nem ismert és félremagyarázott F.-nak újabban Herford angol protestáns teológus szolgáltatott igazat. L. *Szadduceusok, Chászideusok* és *Esszénusok*.

S. R.

Irodalom. Kaufman-Kohler Pharisees (1902); A. Geiger, Urschrift (1857); Graetz, Geschichte des jüdischen Volkes III. k.; Taylor, Sayings of the Jewish Fathers (1897); Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes II. k.; Wellhausen, Die Pharisäer und Sadducäer (1874); Ismar Elbogen, Die Religionsanschauung der Pharisäer (1904); Herford, The Pharisees (németre fordította F. Perles königsbergi főrabbi, Das pharisaeische Judentum c., 2. kiad. 1927); Graetz, Koheleth (1871); Paul Haupt, Koheleth (1905); A. Geiger, Gesammelte Schriften III.; H. R. Ryle and M. R. James, Psalms of the Pharisees, commonly called «Psalms of Salomon» (1891).

Farkas. Árpádkorabeli tősgyökeres magyar zsidó családnév. 1263-ból való hivatalos okiratokból ismerjük e név viselőjét, aki Vasvárban élt. Erről a Farkasról feljegyezte a történelem, hogy nála helyezte el zálogba 70 márkáért a csatári kolostor Bibliáját a Gutkeled-családból való Wid mester, a kolostor patrónusa. A Biblia elveszett a zálogban, de Béla zsidótörvényének (l. *Béla zsidótörvénye)* idevonatkozó 7. cikke értelmében nem Farkast, hanem Widet vonták fe-

lelősségre és kártérítésre ítélték. Két jószágot kellett adnia kárpótlás fejében a kolostornak az elveszett bibliáért. U. L.

Farkas, budai lakos volt V. László uralkodása idején. Mint a magyar zsidóság képviselője, egy Major nevű (l. *Major)* másik zsidó népképviselővel együtt okiratot szerzett Pozsonyban 1453. a királytól IV. Béla zsidótörvényének megerősítésére. (L. *Béla zsidótörvénye.)* U. L.

Farkas, 1. *Albert*, publicista, szül. Szilágysomlyón 1842 aug. 1. Régi magyar orthodox zsidó családból származott, atyja Eszterházy gróf gyalui uradalmának bérlője volt. Kolozsváron járt gimnáziumba és Budapesten végezte el a jogot, de minthogy a Bach-korszak nem kedvezett a zsidóknak a jogi pályán, ezután ment el F. Pozsonyba a jesivára Talmudot tanulni, hogy rabbi legyen. Egyideig Bécsben tanult ismét jogot, de 1865. visszajött Pestre. Korán munkatársa lett a Magyar Sajtónak, a Honnak, a Vasárnapi Ujságnak, ahová hazafias verseket írt. Így *Sámson és Delila* c. versében a nemzeti aspirációk bukását siratja. Lefordította Gervinus *Hamlet-tanulmányát* és Teleki László grófnak *Az orosz intervencióról* szóló művét, továbbá Racine *Fedra*-ját és Wieland *Abderiten*-jét. Nagyrésze volt a zsidó emancipációs mozgalomban, organizálta országszerte az orthodox zsidóságot s az ő munkásságának eredménye, hogy az országgyűlés törvénybe iktatta, hogy a kongresszusi szabályok az orthodoxokra nem kötelezők s ezek külön szervezetet képeznek. A szervezeti szabályzatokat F. dolgozta ki az orthodoxia részére s az országos bizottságot is ő alakította meg. Főtényező volt annak a kivitelében, hogy az orthodox-iroda a magyar nyelv használatát a hivatalos érintkezésben keresztül vitte. F. létesítette a budapesti orthodox hitközséget is, melynek titkára lett. F. egyszersmind a fővárosnál is alkalmazva volt 1873—1886-ig, amikor nyugalomba ment. Irodalmi működése igen nagy. Már az emancipációs mozgalom idején megalapította és szerkesztette a Magyar Zsidó (1867—68) c. hetilapot. Egyéb művei: *Nemzeti hárfa.* Magyar költőnők műveiből összeállítva (1862); *Országgyülési Emlékkönyv* 1866-ra (1866—67, Hajnik Károllyal együtt); *Deák adomák* (1870). Ezenkívül 1871. rövid ideig az Omnibus c. politikai napilapot is szerkesztette. S. R.

2. *F. Ignác*, orvos, szül. Edelényben (Borsod vm.) 1875 ápr. 29. Az egyetemet Budapesten és Bécsben végezte, ahol egyetemi pályadíjat nyert, majd az orvosi diploma elnyerése után asszisztens volt előbb Mihalkovics, majd Lenhossék anatómiai professzorok, később Dollinger és Illyés sebészprofesszorok mellett. 1922-ben a Szeretetkórház urológiai-sebészeti osztályának főorvosává nevezték ki. 1910 óta a budapesti kir. törvényszék sebészeti orvosszakértője, a Magyar Urológiai Társaságnak pedig főtitkára alapítása óta. Ez utóbbinak irodalmi kiadványait ő szerkeszti. Munkatársa a Zeitschrift für Urologienak a Zeitschrift für urologische Chirurgienek, a The Urologic and Curtaneous Reviewnak. Tanulmányai főkép az urológiai sebészetre, a vesetuberkulózisra és a prostatatúltengés gyógykezelésére vonatkoznak.

3. *F. István*, gyógyszerész, szül. Szt.-Mihályon (Temes vm.) 1874. Tanulmányai befejezése után Nagyváradon telepedett meg, ahol élénk tevékenységet fejtett ki a közéletben. Megalapította az Erdélyi és Bánáti Gyógyárukereskedők Szövetségét, amely elnökéül választotta, ugyancsak elnöke a Kereskedelmi Csarnoknak is, amely működése alatt a kereskedelmi élet fontos tényezője lett. D. S.

4. *F. István*, festő, szül. Budapesten 1887. Párisban tanult s kubisztikus szellemben festett képeivel első képviselője volt Magyarországon a kialakuló festői iránynak. 1924-ben az Ernst-múzeumban rendezett kiállításán szereplő művei közelebbállónak mutatják a természethez, színeinek szenzualitása, aktjainak szinte monumentális torzításai fogják meg e képeiben a nézőt. Újabban állandóan Párisban él s itt főkép a freskófestészettel foglalkozik s ezen a téren, technikai kérdésekben is, olyan eredményeket ért el, amelyeket Páris művészi körei is nagy figyelemre méltatnak. K—R. A.

5. *F. József*, rabbi, szül. Munkácson 1866 nov. 16. 1886—97. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1896-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1898. pedig rabbivá. 1899-ben Fiumében hittanár, 1900-tól két évig Szabadkán működött, 1902-ben lett a Pesti izraelita hitközség vallástanára, 1920 óta pedig a IX. templomkörzetnek rabbija. Művei: *R. Aser b. Jechiél élete és működése responsumai alapján* (Budapest 1896); *Ész liszchok* (Husiatyn 1914). Cikkei az Imit évkönyveiben, a Magyar Zsidó Szemlében, a Hacofehban, az Egyenlőségben, a Mult és Jövőben és a Blau emlékkönyvben jelentek meg. F. D.

6. *F. László*, író és ujságíró, szül. Erdődön 1900. Szatmáron, Kolozsvárott, Pozsonyban és Kassán újságíróskodott. Jelenleg Pesten él és irodalmi írásai a Nyugatban és a különböző napilapokban jelennek meg. Kötete: *Forrás mentén szomjazom* (1920).

7. *F. Mózes*, nagyiparos, szül. Ungváron 1882. Jogi tanulmányait Kolozsváron végezte, ahol ügyvédi irodát nyitott. 1913—14-ben átvette a kolozsvári Renner bőrgyár adminisztrációját. Vezetése alatt a gyár óriási arányokban növekedett, annyira, hogy ma Románia legnagyobb bőr- és cipőgyára lett. Megszervezte az erdélyi munkaadók szövetségét, amelynek elnöke. Az Országos Román Gyárszövetségnek alelnöke. D. S.

6. *F. Ödön*, zeneszerző, szül. Kolozsvárott 1805., megh. Budapesten 1917 szept. 11. Népszerű zeneszerző volt, főleg operákat és kamarazene műveket írt. Művei: *A bajadér; A vezeklők; Balassa Bálint: Tetemrehivás* (operák). Zongoradarabokat, dalokat, vegyes karokat, vonósnégyeseket is komponált. K. K.

9. *F. Pál**, író, szül. Budapesten 1878., megh. u. o. 1921 ápr. 23. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, itt az Egyetemi Kör elnöke s az Egyetemi Lapok szerkesztője, majd az Ügyvédjelöltek Orsz. Egyesületének első elnöke lett. Egyik megalapítója volt a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, melynek főtitkára volt. Igen termékeny író volt, aki a szépirodalom mellett történelmi és szociológiai tanul-

mányokkal is foglalkozott. 1910-ben a Petőfi Társaság tagja és országgyűlési képviselője lett. Művei: *Az imrefalvi leány* (1904); *Meddő küzdelem* (1905); *A renegát* (1907); *Doktor Hartmann* (1911); *Az utolsó menüette* (1912); *Az önkéntes naplója* (1912); *Olga* (1903); *Bálványok* (1907); *A varsányi csata* (1912). Az utóbbi három színmű. Továbbá: *A konventbiztos* dráma, előadták a Nemzeti Színházban (1913); *Egy körorvos följegyzései* (1913); *Egy tanár jegyzetei* (1917); *Kuthy Etelka* (1917); *Strigonius* (1918); *Az esriadi rézbánya* (1918); *A zanzibári leány* (1919); *Mithridates kincse* (1920); *Él az igazság* (1921); *A láthatatlan imám keze* (1923); *Egy magyar fiú Napoleon hadseregében; Laci Törökországban*, ifjúsági regények. Útleírása: *Keleti úti képek Palesztináról és Egyptomról.* Népszerű tudományos műve Adorján A. és Seress L. közreműködésével írt *Forradalom és császárság* c. 8 kötetes munka. Tudományos munkái: *A szocialismus története és tanításai* (1901); *Osztályharcok a tizenkilencedik században* (1904); *Vázlatok a szabadelvűség történetéből* (1905); *Az amerikai kivándorlás* (1908); *A francia forradalom* (I—II. 1912); *Staatsstreich und Gegenrevolution in der Türkei* (1909). S. R.

7. *F. Sándor*, operaénekes, szül. Keselymezőn (Máramaros vm.) 1889 jún. 25. A budapesti Zeneakadémián tanult és 1911–17-ig a kolozsvári Nemzeti Színház baritonistája volt, 1917-től kezdve pedig a m. kir. Operaház tagja. Legfőbb szerepei: Bolygó hollandi, Jago, Scarpia, Wolfram, Telramund, Pedro *(Hegyek alján)* stb.

Farkasházi *Miklós*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1895. Nemes Marcell ösztönzésére Münchenbe került, hol grafikai munkákkal foglalkozott. 1924-ben grafikáival szerepelt a Nemzeti Szalonban, majd kisebb grafikai gyüjteménynyel a Mentor kiállítási helyiségében. 1926-ban gyüjteményes kiállítást rendezett a Nemzeti Szalonban erősen stilizált, a dekoráció felé hajló rajzaiból és pasztelljeiből (tájképek, csendéletek, figurális kompoziciók) és japános finomságú rézkarcaiból. F. B.

Farkasházi-Fischer, 1. *Móric*, porcellángyáros, szül. 1800., megh. Tatán 1880-ban. 1839. alapította a herendi porcellángyárat. Előzőleg Pápán jól jövedelmező keménycserépgyár bérlője volt. Egy év alatt felépítette a herendi gyár épületeit és a gyártáshoz szükséges legfontosabb berendezéseket, a tüzelőszert és a szükséges nyersanyag nagy részét pedig Herend vidéke szolgáltatta. Az 1842. évi első magyar iparműkiállításon a gyár már a nyilvánosság elé lépett, mely szereplését Kossuth Lajos is megdicsérte a kiállításról írt ismertetésében. A régi cseh gyárak gyártmányai azonban rövid idő alatt elnyomták a kis herendi gyárat. Ekkor F. felhagyott az akkori divatú használati edények gyártásával és a régi kínai és a korai XVIII. sz.-i európai porcellánok modorában készült edényekre tért át. Az irányváltozás az összes európai (1845. évi bécsi műipari) és amerikai kiállításokon nagy sikereket hozott a gyárnak, mely még a magyar szabadságharc alatt is dolgozott, amiben F. fiai mint katonák vettek részt. 1851-ben a gyár a londoni, 1855. a párisi világkiállításon, 1862. a londoni, 1867. a párisi egyetemes kiállításon, majd 1873. a bécsi világkiállításon szerepelt. F. Párisban a becsü letrend tisztikeresztjét kapta, 1867. pedig a magyar nemességet «irchai» előnévvel. I. Ferenc József fejedelmi vendégeinek a gyárból szerezte be ajándékait. Megrendelői voltak: Rothschild báró, Debouchère brüsszeli műgyüjtő stb. F. jobb művész volt, mint kereskedő és mikor a gyár jövedelmezősége nem volt elég családja fentartására, 1876. fiainak adta át a gyárat. 1884-ben a gyár részvénytársasággá alakult. Rövid 13 év alatt három tulajdonost is változtatott, míg végre 1897. az alapító unokája Farkasházy Jenő (l. o.) vásárolta vissza. F. B.

2. *F. Vilmos*, porcellángyáros, szül. Tatán 1839., megh. 1921 ápr. 30. Fia volt farkasházi F. Móricnak, a herendi porcellángyár világhírű megalapítójának. Ifjúkora óta résztvett e gyár vezetésében és különösen a porcellánműfestészet terén vannak nagy érdemei. 1867-ben a párisi világkiállításon eddig soha el nem ért sikert arattak. Nemsokára működése terét Erdélybe tette át s Kolozsváron a herendi gyár mintafiókját alapította meg, egyszersmind az erdélyi ipar minden ágának vezető egyénisége lett. O képviselte a milleniumi kiállításon az erdélyi ipart. Ő alapította a kolozsvári izraelita (neológ) hitközséget, melynek elnöke volt s vezetésével épült a hitközség temploma. Ezenkívül nejével együtt minden jótékonysági és kulturális mozgalomban állandóan résztvett. F. B.

Farkasházy, 1. *Jenő*, keramikus és művészettörténetíró, szül. Székesfehérváron 1863., megh. Herenden 1926. Fischer Móric unokája. Tanulmányait az Ecole des Beaux-Arts-ban végezte, ahol nyolc év alatt a porcellángyártás minden technikáját elsajátította. Miután ismereteit még Angliában és Németországban kibővítette, az ungvári porcellángyárnál működött. 1897-től kezdve azonban kiváló tudását és munkaerejét a herendi gyárnak szentelte. Ott folytatta, ahol nagyatyja abbahagyta, a régi kínai, japán, meisseni, bécsi és sevrèsi mintákra támaszkodó herendi zsánert művelte és e téren oly eredményeket ért el, melyekben a gyár régi tradicióit újraéledtek. Az 1900. évi párisi világkiállítás idejében modern formák és technikák ihlették meg. Nagy sikere volt a *coulé* és *pâte-sur-pâte* díszítésű porcellánjaival, melyeket ő tervezett és festett. Irodalmi téren is működött, két nagyobb monográfiát írt: *Palissy élete és művei* (1885), *A Della Robbia család* (1896). Mint a herendi porcellángyár részvénytársaság vezérigazgatója halt meg. F. B.

2. *F. Zsigmond**, politikus és ügyvéd, szül. Marosújváron 1874., megh. Budapesten 1928 jún. 15. A budapesti egyetemen tanult s a jogi doktorátus és ügyvédi oklevél elnyerése után egyik vezetője lett a családjától alapított Herendi Porcellángyár Rt.-nak, majd a politikai életben vitt jelentős szerepet és mint ujságíró is kivált. Előbb szerkesztője volt a kolozsvári Erdélyi Hiradónak, majd főmunkatársa a Magyar Hirlapnak és Pesti Hirlapnak. 1910–14 közt mint az élesdi kerület függetlenségi programmal megválasztott képviselője, megalapította a Függetlenségi

Párt balszárnyát. Ez később beolvadt a Justh-pártba, melynek F. egyik főerőssége volt. Mint politikus egyik előharcosa volt a teljes nemzeti függetlenségnek, a közszabadságoknak és a demokratikus haladásnak. Mint parlamenti szónok és debatter az elsők közé tartozott.

Fassel *Hirsch*, nagykanizsai főrabbi, kiváló teológus, szül. Boskovitzban 1802 aug. 21., megh. Nagykanizsán 1883 dec. 27. A pozsonyi jesiván Szófer Mózes tanítványa volt. A rabbi-diploma megszerzése után Prossnitzban 1836. Schwab Löw utóda lett. Az országos főrabbi, Trebitsch Nehemiás tiltakozott ugyan megválasztása ellen, de a kormány megerősítette F.-t, aki a reformok terére lépett és tiszta német nyelven prédikált. Tiktin Salamon breslaui főrabbi halála után az ottani hitközség társrabbinak hívta meg F.-t Geiger Ábrahám mellé, hogy ily módon a konzervativ elemet is megbékítse, azonban F. nem fogadta el a meghívást, ellenben országos főrabbi akart lenni Casselben, majd Nikolsburgban, de sikertelenül, mert Hirsch Sámson Rafaelt választották meg. 1851-ben elfogadta a nagykanizsai hitközség meghívását, amidőn Löw Lipót Szegedre távozott. F. igen sokat írt az akkori folyóiratokba: az Orientbe, Ben-Chananjába és Neuzeitba, de különösen a talmudi jogról szóló munkásságával tette magát hiressé olyannyira, hogy ezt az európai tudományba ő vitte be. E tekintetben a keresztény jogtudósok leginkább F. könyveit használják és idézik máig is. Ezek a fő talmudjogi művei: *Mispat-El. Das mosaisch-rabbinische Civilrecht*, bearbeitet nach Anordnung und Einteilung der Gerichtsordnungen der Neuzeit und erläutert mit Angabe der Quellen (1852–54); *Aszósz Mispot. Das mosaisch-rabbinische Gerichtsverfahren in civilrechtlichen Sachen.* Bearbeitet nach Anordnung und Einteilung der Gerichtsordnungen der Neuzeit und erläutert mit Angabe der Quellen (1859); *Vesoftu vehicilu. Das mosaisch-rabbinische Strafrecht und strafrechtliche Gerichtsverfahren.* Bearbeitet nach Anordnung u. Einteilung d. Gesetzbücher d. Neuzeit und erläutert mit Angabe der Quellen (1870). E három főmunkájával tette magát F. világhírűvé. Ezeken kívül következő hitszónoklatokat és etikai munkákat írta: *Zwei gottesdienstliche Vorträge* (1838); *Horeb bizójon. Briefe eines jüdischen Gelehrten und Rabbiner über das Werk Horeb v. S. R. Hirsch* (1839); *Reis- und Hülsenfrüchte an Pesach erlaubte Speisen* (1846); *Ein Wort zur Zeit beim Dankfeste für die Errungenschaft der Freiheit* (1848); *Cedek-u-Mispót. Tugend- und Rechtslehre, bearbeitet nach dem Principien des Talmuds und nach der Form der Philosophie* (1848); *Die Epidemie. Trauer- und Gedenkrede* (1848); *Kol-Adonój. Die zehn Worte des Bundes* (1854); *Dasz Mose ve-Iszróel. Die mosaisch-rabbinische Religionslehre, katechetisch für den Unterricht bearbeitet* (1859—1863); *Divré Elohim Cháj. Neun Derusch-Vorträge* (1868). Ezeken kívül egy fiatalkori polemikus tartalmú héber kéziratát őrzi a cincinatii rabbiszeminárium. F. unokája Szterényi József báró. S. R.

Fatalismus, az a tanítás, amely szerint minden, ami történik az emberrel, előre meg van állapítva s ennélfogva elkerülhetetlen. Josephus Flavius, a római zsidó történetíró már foglalkozik ezzel a kérdéssel s szerinte a végzetszerűség, illetőleg a predestinatió kérdése volt az, amiben a farizeusok különböztek úgy a szadduceusoktól, mint az esszénusoktól. A farizeusok azt tanították, hogy nincs minden dolog előre megállapítva s hogy számos esemény az ember akaratától függ; a szadduceusok tagadták ezt s azt is, hogy Isten közvetlenül beleavatkozik emberi dolgokba, míg az esszénusok mindent, ami történik, az isteni predestinációnak tulajdonítottak. (*De Bello Judaico* 2, 8, § 14 és *Antiquitates* 13, 5, § 9). Így a farizeus tudósok megmaradtak a szabad akarat elve mellett a lelki életre vonatkozólag, de tagadtak minden független kezdeményezést a materiális életben, amely szerintük a predesztinációnak van alávetve. Ezt a véleményt a *Misnában* R. Chanania ben Dósza így fejezi ki: «Minden előre van látva, de (az embernek) szabadság (azaz akaratszabadság) adatik» (*Abót* 3. 15); R. Chanania pedig ugyanezt az eszmét így fejezi ki: «Minden Isten kezében van, kivévén az istenfélelem» (*Beráchót* 33a), továbbá: «Az ember ezen a világon az ujját sem sértheti meg anélkül, hogy az fent el ne lett volna határozva» (*Chullin* 7b). Ugyanilyen értelműek a F.-ra vonatkozó következő talmudi mondások: «A járvány hét éve dühöng s mégis egy ember se hal meg kijelölt órája előtt» (*Szanhedrin* 29a, *Jebámót* 114b); «Negyven nappal a gyermek születése előtt a Bász Kól (égi hang) így szól: A-nak a leánya B-é lesz, C-nek a földje D-hez fog tartozni, E-nek a háza F.-é lesz» (*Szóta* 1a). Máshelyt a Talmud úgy fejezi ki a F.-ba vetett hitet, hogy a terhességre gondoló angyal Istenhez járulva ezt kérdezi: «Világok Ura, ki fog születni, erős vagy gyenge, bölcs vagy tudatlan, gazdag vagy szegény?» (*Nidda* 16b). Leginkább azonban R. Eleazár ben Pedat legendája fejezi ki a F.-t. Ez az amora szűkös helyzetben lévén, álmában Istentől kérdi meg, mily soká fog még szegénysége miatt szenvedni; mire Isten ezt feleli neki: «Fiam, azt akarod, hogy a világot felfordítsam?», amely gondolat azt jelenti, hogy nem lehet az előre megállapított szegénysorson segíteni (*Taánit* 25a). Az isteni Gondviselés és predesztináció alapján álló F. mellett még nyomát látjuk a Talmudban az asztrológiai F.-nek is, ami a középkorban a kereszténység körében játszott nagy szerepet. Ez a bizonyos csillagzat alatt való születésről következtetett az emberi sorsra s ennélfogva nincs meg neki az előbbi vallásos hit erkölcsi tartalma, ellenben babonákra adott alkalmat. Alapja azonban a zsidóknál ennek a F.-nak is az akaratszabadság hite volt, csupán annak megmagyarázása változott egyeseknél, akik az égitestek konstellációjából következtettek az emberi sorsra (*Móéd Kátán* 28a). Annak az örök kérdésnek megvitatásánál, hogy miképp lehetséges az, hogy Isten jó sorsban részesíti a gonoszokat (akik tehát szabad akaratuknál fogva szintén felelősek cselekedeteikért) s ugyanekkor az igaz-

ságos érzületüek nyomorúságosan tengetik életüket, némelyek szintén az asztrológiai F.-ban kerestek választ. Azt azonban a fatalisták is koncedálták, hogy imádsággal, alázatossággal és erkölcsös élettel az ember képes sorsán változtatni. (V. ö. J. *Broydé*, Jew. Enc. 1904.). L. *Gondviselés, Predestinatio, Akaratszabadság.* S. R

Fátyolkötés, német és jiddis nyelven *Bedecken*, szertartás, amely megelőzi az esketést. Magyarországon, de Európa és a Kelet minden más országában is fátyollal, vagy e célra készült díszes kendővel letakarják a hajadon menyasszony fejét és így viszik a baldachin (chuppa) alá. Némely helyen komlót, vagy búzamagot szórnak a fátyolra, a termékenység szimbolumául. A szokásnak ez a része szláv eredetre vall. A F. eredetét kétféleképpen magyarázzák. A zsidók erkölcsi felfogása nagyra értékeli az asszonyi szemérmességet és súlyt vetett rá, hogy ez a felszabaduló nemi élet küszöbén szimbolikus kifejezést találjon. A menyasszony fátyolozottan lép a vőlegénye elé, anélkül, hogy idegen tekintet ostromolja leányos tisztaságát. A romantikusabb magyarázat szerint a F. szokása az ősi időkben dívott menyasszony-rablás emlékét őrzi, mivelhogy az elrablott nőket rendszerint fátyol alá rejtették. Ez a magyarázat túlságosan erőltetett, az első természetesebb és elfogadhatóbb. A szokás midenesetre nagyon régi és talán a Szentírásra támaszkodik, amely elmondja (*Gen.* 24, 15), hogy Rebeka lefátyolozta magát, mikor megpillantotta a férjéül kiszemelt Izsákot. Erre utal a menyasszonynak kívánt áldásmondás is: «achoszénu at haji lealfe revóvó», növérünk, ezrek ezerére szaporodjál. (*Gen.* 24. 60.) Vannak vidékek, ahol a háztűznézés alkalmával, ha a kérőt elfogadják, a leány fejét egy szempillantásra letakarják, rendszerint köpenyeggel; ennek az elmaradása elutasítást jelent. Ez a népszokás nyilvánvalóan a F. szokásából bontakozott ki. U. P.

Fáy *Szeréna**, színművésznő, szül. Erdőhegyen 1865. A sziniakadémia elvégzése után a Nemzeti Színház szerződtette. Jászai Mari mellett a színház legkiválóbb tragikája volt, aki felfogásának mélységével és nemes pátoszával a közönség komolyabb részének kedveltjei közé emelkedett. Mint Éva *Az ember tragédiájá*-ban, Goneril a *Lear király*-ban, Adél a *Báró és bankár*-ban nagy sikert aratott. A komika szerepkörében is kiváló alakítást nyujtott.

Fayl *György*, orgonista és énektanár, szül. Bonyhádon 1801 febr. 15., megh. Budapesten 1875 szept. 15. A pozsonyi császári zeneiskola növendéke és Klein Henrik tanítványa volt, 1822. az ág. evang. hitvallású egyház orgonistája lett Budapesten, ahol ötven évig működött. Az orthodox zsidó zsinagógákban ő hozta be először a rendes karéneklést. K. K.

Fayer *László*, a leghíresebb magyar büntetőjogász, egyetemi tanár, szül. Kecskeméten 1842, megh. Budapesten 1906 nov. 9., Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s miután eleinte országgyűlési gyorsíró volt, 1873. egyetemi magántanár, 1895. rk. tanár, 1901. pedig a büntetőjog tudományának nyilvános rendes tanára lett. F. egyik alapítója volt a Magyar Jogászegyletnek, melynek később alelnöke is lett. 1870—80-ig szerkesztette a Magyar Themisz c. jogi szaklapot, majd a Jogtudományi Közlönyt, ahol a bírósági ítéleteket és a Btk.-et nem egyszer szigorú, de nagy tudásra valló kritikában részesítette. Rendkívül nagyszámú és értékes tanulmányain kívül, melyek jogi szaklapokban jelentek meg, könyvalakban megjelent alkotásai: *Bűnvádi eljárásunk reformjához* (1884); *Bűnvádi eljárásunk a törvényszékek előtt* (1885); *A magyar bűnvádi eljárás mai érvényben* (1887); *Bűnügyi esetek szemináriumi használatra* (2. kiad. 1893); *A Pribál-esethez* (1888); *Büntetési rendszerünk reformja* (3 köt. 1889—93); *Tanulmányok a büntetőjog- és eljárás köréből* (1894); *Az otthon védelme a magyar büntetőjogban* (1895); *A magyar büntetőjog kézikönyve* (2 köt. 2 kiad. 1905); *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyüjteménye* (1896—98); *A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala* (1899). S. R.

Fazekas, 1. *Imre*, író és szinműíró, szül. Budapesten 1887. A gimnáziumot és az egyetemet Budapesten végezte. Már tizenhatéves korában érdekes hangú versei jelentek meg a Pesti Hirlapban Advena Novus álnévvel. Több esztendőt töltött külföldön, különösen Berlinben, ahonnan cikkeket írt a Pesti Hirlapnak. Budapestre visszatérve, a Nyugatban és más lapokban jelentek meg versei. Nevét ismertebbé színműveivel tette, amelyek tartalmas, izmos, a hatáskeltés minden eszközével rendelkező tehetségről tesznek tanúságot. Szereti a rikító témákat, amelyeknek markáns feldolgozásával megfogja a közönséget. Egész estét betöltő első darabját, a háborús tárgyú *Silvió kapitányt* a Magyar Színház adta elő. Ezt követték gyors egymásutánban: *Altona* (Magyar Színház); *Madonna* (Vígszínház); *Trojka* (Magyar Színház). Nagy sikert arattak egyfelvonásosai: *Szerelmesek; Elza asszony; Cirkusz; Aljas gazember; Függöny; Ringlispil; Pera-Palace.* 1922. rövid időre Berlinbe költözött, ahol filmeket írt. 1925-ben az amerikai Paramount-filmgyár filmírásra szerződtette Holywoodba. 1926 óta ismét Budapesten él, mint az Est-lapok főmunkatársa, színházrovatvezetője és szinikritikusa. Sz. G.

2. *F. István*, orvos, szül. Esztergomban 1895. Jelentékeny tudományos munkásságot fejt ki magyar és külföldi szaklapokban. Gyermekorvosa az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetének, a Magyar Izr. Kézműves, a Földmívesképző Egyesületnek és az Ingyentej intézménynek. K. D.

3. *F. Sámuel*, lapszerkesztő, szül. Göncön (Abaúj vm.) 1887. Egész fiatalon újságíró lett. Vidéki lapoknál dolgozott, majd az Est munkatársa lett. 1918-ban alapította meg Miskolcon a Reggeli Hirlapot, amelyet nagyszerű hozzáértésével az ország legjobb és legnívósabb vidéki lapjává fejlesztett. V. A.

Fedetlen fő, l. *Fejviselet és hajlevágás.*

Fegyvernek, nagyk. Jász-Nagy-Kun-Szolnok vm. Lélekszáma 5752. A meglevő iratok alapján megállapítható, hogy már a XVIII. sz. végén is laktak zsidó családok F.-en, akik valószínűleg hitközségi életet éltek előbb a török-

szentmiklósi kerületi rabbinátus alatt, majd — hogy mikortól, nem tudjuk — önálló hitközségbe tömörülve. Körülbelül a 40-es években épített a hitközség templomot, melyet 1901. restauráltak. Sem az alapítókra, sem az első előljárókra nézve nincsenek feljegyzések, de mint az 1851 óta rendszeresen vezetett anyakönyvekből kitűnik, a F.-en letelepedett zsidók kivétel nélkül magyarországi származásúak voltak. A kongresszus alkalmával a hitközség statusquo-nak nyilvánította magát, majd 1925. az Orsz. Orth. Irodához csatlakozott. A 70-es években annyira meggyarapodott a hitközség tagjainak létszáma, hogy kéttanerős népiskolát tarthatott fenn, melynek másvallású gyermekek is nagy számban voltak a növendékei. A világháború előtti évtizedben és az azt követő évek alatt annyira megcsappant a hitközség létszáma, hogy az iskolát fel kellett oszlatni, nem lévén meg a törvényben előírt tanköteles létszám. Meg kell emlékezni itt Roth Bernát tanítóról, aki több mint három évtizeden át vallásos és hazafias szellemben egész generációkat nevelt az azóta már megszünt iskolában. A hitközség tagjai közül többen vittek számottevő szerepet F.-en. Így néhai Kun Farkas, a puritán közhivatalnok mintaképe, aki 31 évig volt F. főjegyzője és évtizedekig a hitközség elnöke, továbbá Ehrlich Adolf dr. községi orvos, aki hosszú ideig volt iskolaszéki elnök. A Tisza Kálmán-féle szabadelvű éra alatt politikai szereplésével kimagaslott Ehrlich Mózes hitközségi tag, aki F.-en levő birtokának legnagyobb részét a Pesti Izr. Hitközségre hagyta alapítványként. A hitközség évi 3400 pengős költségvetéssel dolgozik s körülbelül ugyanennyit fordít szociális célokra. A hitközségnek a hozzátartozó Kuncsorba községgel együtt 100 a lélekszáma, 25 családja van és 33 adófizetője. 4 gazdálkodó, 12 kereskedő, 1 orvos, 4 magántisztviselő, 5 iparos, 1 mérnök és 4 magánzó van a hitközség tagjai között. A világháborúban 37-en vettek részt, közülök öten estek el. Az ellenforradalom áldozata Klein Zsigmond dr. községi orvos, aki miután a fronton végigküzdötte a világháborút s érdemei elismeréséül a Ferenc József rend lovagja lett, 1920. vértanuhalált halt. A hitközség mai vezetősége: Reisinger József elnök, Korányi Sándor alelnök, Rónai István jegyző, Speizer Miksa pénztárnok, Szabolcs Miksa ellenőr és Liebermann Adolf előimádkozó.

Fehér, 1. *Artúr,* szavalóművész, szül. Budapesten 1887 jan. 22. Énekesnek készült, majd vidéken színészkedett sokáig, azután a Vígszínházhoz került, ahol öt évig működött. 1919-ben a színpadot kényszerűségből felcserélte a pódiummal s rövidesen ismert és népszerű előadó- és szavalóművész lett. Bécsben, Berlinben, Párisban és más külföldi nagy városokban magyar- és németnyelvű előadóestéket rendezett. Évek óta minden fontosabb zsidó kulturális előadáson és hangversenyen szerepel. Magyarországon elsőnek szólaltatta meg a héber költészetet. V. A.

2. *F. Dezső,* író és publicista, szül. Disznósdon (Borsod vm.) 1869 dec. 24. Középiskoláit Miskolcon, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Munkatársa volt a Pesti Naplónak, szerkesztője a Bolond Istóknak. Később a Nagyvárad c. lap felelős szerkesztője lett. 1889-ben került színre első színdarabja Budapesten, *A félmilliós ternó* címen. Számos novellás kötete közül legtöbb sikert a *Hölgyek és urak* c. ért el. 1918-ban adta ki *Ady Endre a zsidóságról* c. munkáját. 1926-ban jelentek meg Ady Endre váradi publicisztikai írásai, amiket ő rendezett sajtó alá. 1900-ban alapította meg a Nagyváradi Naplót, amelynek azóta is felelős szerkesztője. 1928-ban *Ha hív az acélhegyü ördög* c. könyve az Erdélyben megindult antiszemita áramlat ellen küzd. Sz. I.

3. *F. Géza**, egyetemi tanár, filológus, szül. Kunszentmiklóson 1890 aug. 4. Magyar nyelvészettel foglalkozott s egyetemi tanulmányai végeztével Szabadkán lett gimnáziumi tanár, majd Bulgáriába ment tanulmányútra, mely oly nagy eredménnyel járt, hogy annak feldolgozása után a szófiai Bolgár Archeológiai Intézet tagjává választotta, 1924 pedig a debreceni egyetem tanára lett. Résztvett a Sumen-környéki ásatásokban. Főbb művei: *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten* (1923); *A bolgár-török kultúra emlékei* (bolgár nyelven, 1925); *Az első bolgár-török khánok névlajstroma* (bolgár nyelven, 1926); *A madarai szikla-relief felirata* (bolgárul és németül, 1926). S. R.

4. *F. Gyula,* színművész, szül. Kecskeméten 1879 márc. 11. A Színiakadémia elvégzése után vidéken működött, majd Kolozsvárról a budapesti Nemzeti Színházhoz szerződtették. Főbb szerepei: Petur bán, Claudius *(Hamlet)*, Göre Gábor, Mendelssohn *(Tanner John)* és több jelentékeny alakítás Shakespeare és Schiller drámáiban.

5. *F. Lipót,* hegedűművész és cigányprimás, szül. Hódmezővásárhelyen 1847., megh. Szegeden 1915. Kiváló hegedűművész volt. Ő tanította Frigyes és Lipót Szalvátor főherceg gyermekeit hegedülni s József főherceg részéről magas kitüntetésben részesült. Amerikában is járt, Londonban pedig professzori címmel tüntették ki, míg a párisi világkiállításon a nagy aranyérmet nyerte el. T. Zs.

6. *F. Márton,* publicista, szül. Nagyoroszban 1878. A Magyar Párt nagyváradi titkára és a kongresszusi hitközség gazdasági elnöke. Megjelent művei: *A nő vagyonjoga; Parlamenti reformok; Olvasókönyv felnőttek számára; A harmincharmadik népfelkelő gyalogezred története; A zsidók és zsidóság.* Cikkeiben az utódállamok zsidóságának a magyar kisebbséggel való politikai és kulturális együtthaladást követeli. Sz. I.

7. *F. Ödön,* lapszerkesztő, szül. Miskolcon 1880. Tanulmányai elvégzése után az ujságírói pályára lépett. Több budapesti napilapnak volt belső munkatársa s folyóiratokban számos finomhangú novellája jelent meg. 1916 óta a Miskolci Napló szerkesztője volt, majd 1927. a legnagyobb vidéki napilapnak, a miskolci Reggeli Hirlapnak a felelős szerkesztője lett. V. A.

8. *F. Sándor,* író, szül. Londonban 1882. Főiskolai tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészeti karán végezte, majd tanári oklevelet is szerzett. Egyideig hírlapíró is volt. Több napilapban, valamint A Hét és az Új Idők c. hetilapokban számos novellája jelent meg. Jelenleg

középiskolai tanár. Elbeszéléseinek önálló gyüjteménye: *A mester* (1912). Sz. G.

Fehérvári kapu, l. *Zsidó kapu.*

Feiks, 1. *Alfréd**, festő, szül. Bródon (Szlavonia) 1880. Münchenben, Párisban és Londonban tanult. Először a Könyves Kálmán Szalon kiállításain (1908, 1909, 1910) szerepelt Jenő bátyjával együtt impresszionisztikus, színes foltokban, széles ecsetkezeléssel odavetett tájképekkel. Később a Műcsarnokban állította ki tájképeit és apró alakos tömegkompozicióit. *Május* c. képét a fővárost vette meg. 1910 ben a berlini Secession rendkívüli tagjává választotta. Képzőművészeti cikkeket és művészeti kritikákat is írt magyar folyóiratokba és napilapokba. F. B.

2. *F. Jenő**, festő és grafikus, szül. Kaposváron 1878. F. Alfréd bátyja. Tanulmányait Párisban, azután Münchenben Hollósynál végezte. Humoros karikatúráival, melyek külföldi és magyar élclapokban jelentek meg, nagy sikereket aratott. Ilyen karikaturákat állított ki a Műcsarnok kiállításain (1902—5) is. Később impresszionisztikusan festett, olajfestményeivel és arcképeivel *(Bródy Sándor)* szerepelt a Könyves Kálmán Szalonjának kiállításain. F. B.

Feitel *Mór*, író és orvos, szül. Lakompakon (Sopron vm.) 1811. Csehországban tanult, majd Pápán tisztiorvos lett. Munkatársa volt az Allgemeine Zeitung des Judentums (Leipzig), Orient (Leipzig), Israelit, Ben Chananja (Szeged) c. lapoknak. Önálló művei: *Mesivasz Nefes* (Wien 1842); *Zulässigkeit u. Dringlichkeit der Synagogenreformen* (Wien 1845); *Gotteswort und Gottessegen. Költemény Ferenc József dicsőítésére* (Pápa 1855): *Die Cholera in Pápa* (1866); *Reminiscenzen aus meinem Umgange m. Leopold Löw* (Pápa 1875); *Ein Beitrag zur Culturgeschichte von Pápa* (Pápa 1885).

Fejér, 1. *Gyula*, szemorvos, szül. Sarkadon 1868 jún. 17. Bécsben tanult s ott szerezte orvosi képesítését, majd 1891 óta a Pesti Izr. Hitközség kórházának volt orvosa 1898-ig, azután a Margitkórház szemésze, 1924. a Zsidó-kórház főorvosa lett. Több, mint ötven tanulmánya jelent meg magyar, német és angol szakfolyóiratokban. Munkatársa az American Journal of Ophthalmology-nak is. V. A.

2. *F. Gyula*, hírlapíró, szül. Nagyszalontán 1875. *Vogel* tábornoknak (l. o.), E. M. *Stern* hebraistának (l. o.) unokaöccse. Fiatal korában munkatársa lett a Giesswein prelátus szerkesztésében megjelent Népnek, majd a Magyarországnak és a Magyar Nemzetnek. Ezeken kívül a Hétbe, Kiss József folyóiratába novellákat és regényt írt Szalontay Gyula írói néven. A Petőfi-irodalom egyik legteljesebb gyüjteménye van birtokában.

3. *F. Lajos*, építész, szül. Máramarosszigeten 1877 júl. 28. A budapesti műegyetemen szerzett építészmérnöki diplomát. A kaposvári városháza tervpályázatán első díjat nyert. Eleinte Möller István műegyetemi tanár irodájában dolgozott, majd 1903. önállósította magát s később megalapította a Fejér és Dános céget, mely egyike az ország legnagyobb építési vállalatainak s vidéken, Debrecenben, Sopronban és Szalonikiben vannak fiókjai. Vállalata több budapesti közés magánépületet, számos vidéki törvényszéki palotát és gyárat épített. F. volt egyik megindítója a budapesti kislakásépítkezésnek, mely érdemei elismeréséül 1927. kormányfőtanácsossá nevezték ki. Alapította és szerkesztette a Magyar Pályázatok c. illusztrált építészeti folyóiratot. Több szakkönyv szerkesztésében részt vett. Több szakegyesület vezetőségi tagja. A felekezeti életben is tevékeny részt vesz. V. A.

4. *F. László, (mátészalkai)*, államtitkár, szül. Nagykárolyban 1874. Jogi tanulmányait a budapesti s berlini egyetemen végezte. Berlinben közgazdasági tanulmányokkal is foglalkozott. A budapesti egyetemen szerezte meg jogi doktori oklevelét. 1896-ban báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt a miniszterelnökségen mint segédfogalmazó lépett állami szolgálatba és előbb a nemzetiségi ügyosztályban, majd a sajtóosztályban töltött rövid átmenet után egészen hivatali pályájának befejezéséig a közjogi osztályban teljesített szolgálatot, az első években mint előadó, később mint ennek az ügyosztálynak vezetője. A szorosan vett és hazai vonatkozású közjogi ügyeken kívül a miniszterelnökség közjogi osztályának ügykörébe tartozott az Ausztriával való közös érdekű ügyek és a nemzetközi ügyek tárgyalása is. Ez ügyek ellátása körül szerzett érdemeinek elismeréseül az akkori előmeneteli viszonyokhoz képest gyorsan jutott előre a hivatalnoki rangsorban és gróf Tisza István miniszterelnöksége alatt 1913. miniszteri tanácsossá nevezték ki. A világháború alatt saját ügyosztályának vezetése mellett különleges megbízásokat kapott egyes bonyolultabb és nehezebb háborús vonatkozású ügyeknek intézésére is. Ilyenek voltak a többi között a háborús károk kérdése, a megszállott területek közigazgatásának ügyei, a hadsereg-főparancsnoksággal tárgyalandó ügyek, főképen pedig a rokkantkérdés megoldására tervezett különböző szociális intézmények előkészítése. 1917-ben magyar nemességet nyert «mátészalkai» előnévvel, 1918. helyettes államtitkárrá nevezték ki, 1922. történt nyugalombavonulása alkalmával pedig az államtitkári cimet kapta. A forradalmi időkben hivatali állásában hasznos szolgálatokat tett a magyarországi zsidóságnak. Több közjogi és közigazgatási jogi tanulmánya jelent meg. Sz. G.

5. *F. Lipót*, matematikus, egyetemi tanár, szül. Pécsen 1880 febr. 9. A budapesti, berlini, göttingeni és párisi egyetemeken tanult. 1905-ben magántanár, 1911. nyilvános rendes tanár lett a kolozsvári, majd még u. a. évben a pesti egyetemen. Tagja az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak és a M. T. Akad., ahol 1911. a Marcibányi-jutalmat nyerte el. Igazgatósági tagja a Circolo Matematico di Palermonak és annak folyóirata szerkesztőségének, állandó munkatársa a Mathematische Annalen-nek. 1912-ben alelnöke volt a cambridgei matematikai kongresszusnak. Tagja a Göttingeni Tudományos Társaságnak. 1918-ban elnyerte a Magy. Tud. Akadémia nagydíját. Legfontosabb művei: *Untersuchungen über Fouriersche Reihen* (1904); *Das Ostwaldsche Prinzip in der Mechanik* (1906); *Über Stabilität u. Labilität eines*

materiellen Punktes im widerstrebenden Mittel (1906); *Über die Fouriersche Reihe* (1907); *Über die Wurzel vom kleinsten absoluten Betrage einer algebraischen Gleichung* (1908); *A symptotikus értékek meghatározásáról* (1908. Akadémiai székfoglaló); *Über die Laplace'sche Reihe* (1909); *Sur les singularité de la série de Fourier des fonctions continues* (1911). S. R.

6. *F. Sándor*, festő, szül. Budapesten 1876., elesett 1915. a világháborúban. A Képzőművészeti Főiskolán, Párisban és Münchenben tanult. Főleg figurális kompoziciók érdekelték, de sok arcképet és tájképet is festett, eleinte sötét tónusokban, élete vége fele derültebb, plein-air törekvésekkel. A Műcsarnok 1909. évi kiállításán szerepelt először. Nevezetesebb kompoziciói: *Az irgalmas Szamaritánus*; *Mátyás király kiveri a törököt Jajce várából*; *Éjjeli menedékhely*. A galiciai harcokban Uscije mellett hősi halált halt. F. B.

Fejérváry, 1. *Erzsi**, festő, szül. Budapesten 1890. *Körmendi Frim* Jenő (l. o.) szobrász felesége. Budapesten, Nagybányán és végül Párisban tanult. Arcképeket, aktos kompoziciókat, csendéleteket és tájképeket fest sok szín- és dekoratív érzékre valló fölfogással. Kiállított a Kéve kiállításain (*Önarckép*; *Álarcos akt* stb.), a Műcsarnokban (*Táncosnő*; *Ádám és Éva*) és Párisban a Salon d'Automneban. Nagy sikere volt a *Körmendi-Frim* Jenővel együtt tervezett porcellánszobrocskáival (1913), nemkülönben bábszínházfiguráival. F. B.

2. *F. Frigyes**, hírlapíró, szül. 1848., megh., Budapesten 1910. Jogi tanulmányokat folytatott a budapesti, majd több külföldi egyetemen. 1868. a Századunk c. hírlap munkatársa, 1870. a Budapesti Közlöny segédszerkesztője volt. Később hadbíró lett és mikor mint századoshadbíró nyugdíjaztatta magát, ismét hírlapírói tevékenységet folytatott. Előbb az Országgyűlési Értesítő és az Ungarische Post c. könyomatos lapokat szerkesztette, majd 1891. megalapította a Magyar Távirati Értesítőt (német kiadásban Ungarische Correspondenz c.). Ezek a könyomatos újságok hosszú ideig hírforrásul szolgáltak a külföldi sajtónak Magyarország eseményeiről. Sz. G.

Fejviselet és hajlevágás. A zsidók F. szokása nem bibliai parancson alapszik. A fejnek föveggel való eltakarása szertartás vagy imádkozás vagy tiszteletnyilvánítás alkalmával kétségtelenül ókori eredetű s az megvolt a zsidó államban is. A nők hajlevágási szokása azonban, mely Kelet-Európában s Magyarországon is az orthodoxia körében rendkívül elterjedt, a legcsekélyebb mértékben sem vezethető vissza sem a bibliai, sem a talmudi vagy gáoni korra, sőt a középkor első felére sem. A férjezett asszony hajlevágása a zsidóélet számos kutatója szerint kimutathatóan szláv eredetű szokás, melyhez a zsidó multnak egyáltalán semmi vonatkozása nincs, éppoly kevéssé, mint a kaftánnak, tincsnek és más hasonló dolgoknak, melyek szintén kelet-európai szláv eredetűek. A fej fedése tiszteletnyilvánítást fejez ki a zsidó felfogásban s így az Isten iránt való alázatos tisztelet kifejezésére is használják. A zsidók tehát fedett fejjel imádkoznak. Ez a szokás kétségtelenül bibliai korra megy vissza, de ekkor s később is csupán mint a keleti művelt népek szokása terjedt el. Ezzel szemben a nők hajlevágását csak büntetésnek alkalmazták az ősi zsidók olyan esetekben, mikor a nő házasságtörést vagy erkölcstelenséget követett el. (*Móz.* IV. 5. 18, *Móz.* III. 21. 10.) Minden más kategória azonban kibontott és megnövesztett hajjal járhatott, ferfi és nő egyaránt s azt a legszebb testi dísznek tekintették. Az *Énekek Éneke* csodálat és magasztalás hangján említi Sulamith hosszú, leomló hajviseletét. (4. 1; 4. 5; 7. 5 és *Ezékiel* 16. 7). Hajadonoknál általános szokás volt úgy az ókori zsidóságnál, mint a középkorban is a keresztes hadjáratokig, sőt Nyugat-Európában megszakítás nélkül, a hajadonok hosszú hajviselete. De a házas asszonyoknak már a Misna keletkezése korában nem volt ildomos dolog kibontott hajjal, illetőleg fedetlen fejjel az utcára menniök és vendégeik előtt mutatkozniok. Arról is van feljegyzés, hogy ha férjes asszony kibontott hajjal ment végig az utcán, az válóokul szolgált. (*Ketubót tract.* 7. 6, *Jer. Szóta* 1, 16b). Más adat szerint (*Bamidbor Rabba* 18. 20) pedig tisztes férfiú nem léphetett be olyan házba, ahol az asszony kibontott hajjal mutatkozott, mert ezt a nők részéről illetlenségnek tekintették s a meztelenség (ervó) egy nemének fogta fel az ókori zsidó erkölcsi felfogás. A diaszporában a környezet szokásai terjedtek el és legtöbbnyire nemcsak leányoknak, hanem férjes asszonyoknak is megengedték a kibontott hajviseletet. Ez főképp a román államok zsidóságánál volt általánosan elterjedve s a szefárd és francia rabbik semmi kifogást sem emeltek ellene, sőt a Sulchan-Áruch, a XVI. században kodifikált zsidó jog sem (*Orach Chájim* 75. 2). A hajlevágás alkalmazása férjhez menetelkor, mely a hazai orthodoxia körében máig elterjedt, kizárólagosan szláv szokás, ámbár van vélemény, amely szerint a Rajna-vidéki zsidók a keresztes hadak pogromjainak nógyalázásai ellen foganatosították ezt az intézkedést. A hajlevágás ebben az esetben is a középkori német ghettók szokása s így semmiféle vallási összefüggés nem lévén benne, ehhez képest kötelező erővel sohasem bírt, de mint szokás, hihetetlen szívóssággal fenmaradt napjainkig. A pontosan kimutatható bizonyítékok szerint azonban nem is Rajna-vidéki, hanem egyenesen lengyelországi szláv eredetű ez a szokás. Itt ugyanis a szlávok a hajadonokat formálisan eladták s ezzel egyidejűleg hajukat tövig levágták. A zsidók azután a XVI. században átvették ezt a szokást Lengyelországban, ahonnan az üldözések nyomán járó állandó vándorlás következtében a szokás az egész Kelet- és Délkelet-Európára elterjedt, de p. o. a művelt német orthodoxia vagy akár a régebbi olasz, holland és szefárd zsidóság sohasem követte, míg Magyarországon az orthodox zsidóság az esküvői szertartások egy fontos és ünnepélyes aktusának tekinti máig azt, valószínüleg azért, mert súlyt helyezvén a házasélet tisztaságára, ezzel is megcsökkenteni kívánja a megkísértések lehetőségét. Ha tehát nem is szép a szokás, az erkölcsi tartalmat nem

lehet elvitatni tőle és a lelkiismeret, ha a modern szempontokat elveti, nehezen döntheti el: hasznos-e, vagy káros az ellene való agitáció. Igen jellemző, hogy éppen a zsidók iránt rendkívül szigorú I. Miklós cár már 1845. rendeletileg meg akarta szüntetni ezt a szokásmaradványt, de eredménytelenül. A szefárd zsidóknál a zsidó vallásosság és tudományosság virágzása idején is kiváló rabbik adtak kifejezést a női fejelfedést korlátozó intézkedések és szokások iránt való ellenszenvüknek. Így Mózes Alaskar responzumaiban az egész fejlefedést puszta szokásnak tartja, amelynek semmiféle kötelező ereje nincs. Nem kevésbbé jellemző, hogy a középkorban a zsidó tudományosság centrumában, a Provenceban a zsidók előtt ismeretlen volt a fejlefedés, mellyel vallásos megnyilvánuláskor sem éltek ők, akik a héber nyelvű tudományos irodalom, a bibliaexegézis és filológia megalapítói voltak. Erre vall a XIII. századbeli Izsák de Vienne *Ór Zorua* c. műve (2. 43), mely szerint a francia rabbik fedetlen fővel imádkoztak és náluk a gyermekek Szimchász-Tóra ünnepén ugyanúgy járultak a Tóra elé. Mégis, ez csupán Dél-Franciaországban volt meg, mert a fedetlen fővel való imádkozást sem Spanyolországban, sem sehol nem engedték meg, aminthogy ez — mint jeleztük — a bibliai korban is el volt tiltva, a kohanitáknak pedig előírt diadém, a «Kóhen gódól»-nak, (a főpapnak) aranyozott szegélyű diadém-viselet volt kötelezően előírva szertartásoknál. A fedetlen fővel való imádkozást elítélik a középkor legkiválóbb rabbijai is, így Maimonidesz, Alfaszi és mások, sőt szintén szefárd részről a *Jóre Dea*, a *Sulchan-Áruch* egyik része is. Csupán Franciaországban voltak ez ellen, R. Ábrahám ben Nathaniel de Lunel, a *ha-Manhig* szerzője, csodálkozik azon, hogy a spanyol zsidók ima közben befedik fejüket. Másrészt mindenkor csupán szokásnak nyilvánítják az egészet éppen a legkiválóbb és legvallásosabb rabbik és egyházi tudósok, így a XVIII. sz. leghíresebb zsidó tudósa, R. Élija Vilna is. Viszont, mint szokás a jelzett provenceit kivéve, mindenütt függetlenül, tehát bibliai korra visszamenőleg megvolt s el is volt terjedve, mint azt a XVI. századi József del Medigo krétai szül., sokat utazott padovai rabbi műveiből tudjuk. Minthogy pedig a fej elfedése vallásos alkalmakkor általános szokás volt, ennek az ú. n. zsidóeskünél is meglehetős lényeges szerepe volt az egész újkor folyamán. Annál érdekesebb, hogy kimutathatólag éppen Magyarország volt az első állam, amely törvényesen gondoskodott arról, hogy az eskületételnél a fej fedve maradhasson, miután a zsidók saját Bibliájukra tesznek esküt a bíróságok előtt. Ez az 1517-ből való törvény egyenesen megköveteli, hogy «pileum judaicum in capite habens» tegyenek esküt. (A «pileus» a zsidóktól viselt sapka v. a cappa volt.) E helyt nem lehet említés nélkül hagyni, hogy ugyanabban az időben Európa nyugati részén a zsidó egyáltalán nem lehetett a bíróságok előtt tanu, mert rájuk a baseli zsinat idevonatkozott döntése volt irányadó, mely szerint nem tanuskodhattak. A magyar törvényhozás tehát az akkori viszonyokhoz mérten ismét humánus volt. A fövegben való eskületételre a XVI.—XIX. század első felében számos német állam intézkedett törvényes úton sorjában, míg az egészet el nem törölték, mint korszerűtlent. A fejviselet, ill. a kalap használata ellen a XIX. század elejétől, a belső zsidó reformmozgalmaktól kezdve magának a zsidóságnak egy része foglalt állást Németországban, Ausztriában, Magyarországon, majd Amerikában, ahol reformhitközségek alakultak. Magyarországon a mozgalom vezetője Chorin Áron (l. o.) aradi hírneves főrabbi volt, aki idevonatkozó támadó művét az orthodoxia ellen írta ily címmel: *Igeret Elószof oder Sendschreiben eines afrikanischen Rabbis an seine Kollegen in Europa* (Prag 1826), melyre természetesen a válasz orthodox részről nem maradt el s jogosult is volt, mert Chorin ebben a kérdésben is mint valamennyiben, túlment a helyes és korszerű célon s a vallás komoly tradicióit támadta meg. S. R.

Irodalom. Löw Lipót, Gesammelte Schriften II. köt., Eine Vorlesung über Barhauptigkeit címmel és Zunz, Gesammelte Schriften II. köt.; a Busch-féle Jahrbuch 82. k., továbbá Jew. Encycl.

Fekete. Ósi magyar zsidó családnév a Nagy Lajost követő időkben. (L. *Családnevek.*)

Fekete, 1. *Andor*, ügyvéd és publicista, szül. Marosvásárhelyen 1883. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte és hírlapíró volt a Független Magyarországnál, majd a Pesti Naplónál. Marosvásárhelyen telepett le és vezetőszerepet visz úgy a városi, mint az országos politikai életben. Alapította a Székely Napló c. lapot, amely a székelységnek máig is fennálló legnépszerűbb orgánuma. Sz. I.

2. *F. Ignác*, publicista és ügyvéd, szül. Nagykállón 1858-ban Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, majd ügyvédi oklevelet szerzett. Korán kezdte a hírlapírást az Ellenőr c. napilap szerkesztőségében. Amikor utóbb ez a lap egyesült a Honnal, majd beleolvadt a Nemzet c. félhivatalos napilapba, ennek segédszerkesztője volt. Széleskörű ügyvédi joggyakorlatot is folytatott és a Magyar Fővárosi Malomegyesület titkára volt. A Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetében, melynek alapításában nagy része volt, tizenegy évig mint titkár, majd mint alelnök működött. Szakfolyóiratokban megjelent közgazdasági tanulmányai mellett főbb önálló munkái: *Szabadalmi jogunk reformja: Az őrlési forgalom; A szabadkőművesség története.* Emberbaráti téren is sokat szerepelt és jelentős érdemei vannak több jótékony intézmény alapítása és fölvirágoztatása körül. Sz. G.

3. *F. József**, író, szül. Kecskeméten 1854 nov. 19., megh. Budapesten 1928 márc. 8. Lipcsében járt egyetemre s egyik alapítója volt a lipcsei Magyar Egyletnek. 1874-ben kiadta a Deutsche Reichslaterne c. folyóiratot, majd hazatért s a Kecskeméti Lapokat szerkesztette. 1884-ben megalapította a Magyar Szalon és az Otthon c. folyóiratokat s szerkesztőjük volt 1893-ig. F. egyik alapítója az Otthon Írók Körének, a Vígszínháznak és a Nemzeti Szalonnak. Önállóan megjelent művei: *Az esküdtszéki intézményről* (1884); *A magyar nemzet gazdasági története* (1887); *Három vígjáték* (1889); *A vallástalanságról* (1890);

Halandó Istenek (1890); *Magyar festők műtermeiben* (1894); *A nőkérdés* (1895); *Az erkölcs élettana* (1902); *Az élet bölcselete* (1903); *A világ egységes élettörvényei* (1905). Sz. G.

4. *F. Mendel*, a zsidó prefektus megbizottja volt Pozsonyban. 1511-ben kapta megbizatását Mendel Jakab zsidó prefektustól (l. o.), hogy a zsidók sérelmeit rendezze. Az ellentétek a zsidók és a város között azonban oly nagyok voltak, hogy közbenjárása eredménytelen maradt (l. *Pozsonyi zsidók*). F. egyébként állandóan Budán lakott és minden valószínűség szerint rokona volt a zsidó prefektusnak. Jelentős vagyona volt és pénzüzletekkel foglalkozott. Többek között adósai voltak Brandenburgi György, II. Lajos gyámja, Gyarmati Balassa Ferenc és Csetneky János. U. L.

5. *F. Mihály*, matematikus, egyetemi magántanár, szül. Zentán 1886 júl. 19. A budapesti és göttingeni egyetemeken tanult s miután bölcsészeti és középiskolai tanári oklevelet nyert, a főváros középiskoláiban működött, egyszersmind egyetemi tanársegéd, majd 1914—1920 közt a matematikai analysis magántanára lett az egyetemen. 1920-ban állásait elvesztve, a Pesti Izr. Hitközség főgimnáziumának lett tanára. 1928-ban meghívást kapott a jeruzsálemi egyetemre, ahol az előadásait már megkezdte. Számos tanulmányt írt hazai és külföldi szakfolyóiratokba. Főbb önállóan megjelent művei: *Két számelméleti probléma* (1909); *Séries de Dirichlet* (1910); *Széttartó végtelen sorok* (1911); *Laguerre egy problémája* (1912); *Racines des moyennes arithmetiques* (1913); *Absolut summabilis sorok* (1914); *Une limite infinite de chang. de signe d'une fonet* (Paris 1914); *Ismeretlen első együtthatókkal bíró egyenletek gyökei* (1918); *Wurzeln gew. Minimumpolynome* (1922); *Null- u. Einsstellen alg. Funktionen* (1922); *Faktorenfolgen* (1923); *Wurzeln gew. allg. Gleichungen* (1923); *Zum Koebeschen Verzerrungssatz* (1925); *Nullstellen-Verteilung bei Polynomen* (1926); *The Zeros of Riemanns Zeta Function* (1926). S. R.

6. *F. Soma*, akadémiai tisztviselő. A Magy. Tud. Akadémia korrektora és tisztviselője volt 1844-től haláláig. Igen sok német, francia angolt regényt, novellát, tudományos munkát fordított magyarra, amelyek az Athenaeum, Pesti Divatlap, Nemzetőr, Pesti Napló, Hölgyfutár, Családi Lapok, Budapesti Hirlap hasábjain jelentek meg. Főbb fordításai: *Bulwer művei* (1841); *A spanyol költészet története* (1843); *Tíz év a francia irodalomból; Az orosz irodalom története a XIX. században; Svéd irodalom* (1843); *Az olasz költészet; A kereskedelem története.* A Nemzeti Színház részére több mint 30 színművet fordított, köztük Shakespeare, Molière, Dumas s Kotzebue műveit. Szerkesztette a Heckenast-féle Nemzeti Színházi Zsebkönyvtárt. T. Zs.

7. *F. Tivadar*, író, hírlapíró, szül. Pécsett 1894 nov. 2. A pécsi főreáliskola elvégzése után tanulmányait a budapesti egyetem filozófiai fakultásán folytatta. Újságírói működését a Pécsi Naplónál kezdte, majd Szegeden, Nagyváradon és Aradon dolgozott. Művei: *Ének két halotti maszkról* (verseskönyv); *Szerelmes kert* (román költők antológiája); *Genovéva hercegnő bőre* (novella). Színdarabja: *Miss Montecarló* (operett). Temesvárott él. Sz. I.

Fekete halál, l. *Kútmérgezés*.

Felbermann, 1. *Henry*, angol publicista, F. *Louis* (l. o.) testvére, szül. Mándokon 1850., megh. Frankfurtban 1927. Pozsonyban, majd a prágai és berlini egyetemeken tanult s főképen filológiával foglalkozott, majd doktorátust tett. 1873-ban Párisba ment, ahol «Bábel tornya» néven nyelvészeti intézetet alapított s munkatársa lett az «Evénement» és «Republique Française» folyóiratoknak, de George Sandnak és Judith Gauthiernek is dolgozótársa volt. Hosszabb utazás után 1877. Londonban telepedett le s 1879. társalapítója lett a «United Service Gazette»-nak, 1880. pedig tulajdonosa és főszerkesztője az «Examiner» és «Life» c. folyóiratoknak. Később az «English Mail» folyóiratot adta ki Frankfurtban. Önállóan megjelent művei: *Die Ethik Spinozas; Geschichte der Mauren; Über Maimonides; Das Land der Sagas; Früher und später; Castle Nemes; Mein Traum; Der Turm von Babel; Wie ich meinen Beruf verfehlte; Ein soziales Erdbeben; Nur ein Weib* stb. S. R.

F. 2. *Louis*, angol író, szül. Magyarországon 1861., megh. Frankfurtban 1927. Már 1881. Angliába költözött, ahol testvére a Life c. társadalmi folyóiratot szerkesztette, melynek ő is munkatársa, majd tulajdonosa lett. Számos magas angol és magyar rendjel tulajdonosa, tagja volt a Magy. Földrajzi Társulatnak, a párisi világkiállítás magyar bizottságának is. Főbb művei: *Hungary and its people; The Puszta; Ancstors of our Future Queen* (a Teck-család magyar őseiről); *Gipsys Czinka's Poophery*, stb. Jókai több művét is F. fordította le angolra. S. R.

Feld, 1. *Irén*, színésznő, F. Zsigmond leánya, szül. Budapesten 1883 márc. 26. A Színiakadémia elvégzése után fellépett a Nemzeti Színházban, a Vígszínházban, majd a Magyar Színház tagja lett. 1910-ben önálló színtársulatot alapított Kamarajáték néven, melyen Ibsent és más klaszszikusokat hozott színre, többeket közülük nálunk először. Főkép Ibsen női alakjainak kreálásában kiváló.

2. *F. Mátyás*, színigazgató és színműíró, F. Zsigmond fia, szül. Budapesten 1873. Fiatal kora óta a színi pályán működött és számos szórakoztató bohózatot írt a nyári színházak számára.

3. *F. Zsigmond*, színigazgató, szül. Spácán (Pozsony vm.) 1849. Bécsben végezte a színi iskolát s számos német színpadon működött. 1875-ben a Városligeti Nyári Színházban működött, eleinte mint színész és rendező, később mint igazgató. 1890 óta addig németnyelvű színházában magyar vígjátékokat hozott színre s teljesen megmagyarosította és újból felépítette azt.

Feldmann, 1. *Artur*, rabbi, szül. Galántán (Pozsony vm.) 1884 jan. 19. 1904—19-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1910-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1912. pedig rabbivá. Ekkor lett pancsovai főrabbi, 1913 óta a pesti izraelita hitközség vallástanára. 1923-ban a pittsburgi zsidó hitközség meghívására Amerikába költözött. 1924-ben fölcserélte a pittsburgi

rabbiszéket a jelentékenyebb hamiltoni rabbiállásával. Főműve: *A Mózes II. könyvéhez való Mechilták összehasonlítása, mint adalék a tannaitikus midrás történetéhez* (Budapest, 1910).

2. *F. József*, rabbi, szül. Szamosszegen (Szatmár vm.) 1858 okt. 1. 1877–87-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, 1886. avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1888. pedig rabbivá. Azóta ceglédi főrabbi. A forradalmakat követő időkben sok zaklatást szenvedett, úgy hogy állásából is visszavonult és csak tanulmányainak élt. A konszolidáció után visszatért állásába, amelyben most is működik. Műve: *R. Chanánél élete és működése* (Budapest, 1886.) F. D.

3. *F. Mózes*, rabbi, szül. Pazdicson (Zemplén vm.) 1860 jan. 10., megh. Budapesten 1927 aug. 11. A szikszói és nagymartoni jesivákon tanult. 1882-ben Galántára került apósa házába. 1891-ben ennek halála után megválasztották galántai rabbinak s egyúttal átvette az ottani jesiva vezetését. 1901-ben a Pesti Izraelita Hitközség meghívta Brill Sámuel Löw örökébe és így a pesti rabbinátus elnöke lett. 1921-ben átvette a Rabbiképző felső tanfolyamán a szertartástan és decizori irodalom tanítását, mely állását 1926 ig töltötte be. Irodalmi munkássága a rabbinikus irodalomba tartozik, melynek kiváló ismerője volt. Valamennyi dolgozatát héber nyelven írta, jórészt kéziratban maradtak reánk. Nevezetes a hadiözvegyek eskethetőségéről szóló értekezése (Budapest, 1916). F. D.

4. *F. Sámuel*, rabbi, szül. Nagyváradon 1885. Héber tanulmányait a nagyváradi és frankfurti jesivákon végezte. 1920 óta mint katonai lelkész működött a román hadseregben, majd hittanár lett. 1928-ban a nagyszentmiklósi zsidó hitközség főrabbijává választották. Jelentős műve: *Vallás és szociálizmus* (1918). F. D.

5. *F. Sándor*, pszichoanalitikus, ideggyógyász, *F. Mózes* pesti rabbi fia, szül. Galántán 1890. A budapesti tudomány-egyetemen szerzett orvosi diplomát. A pszichózis gyógyításának egyik magyarországi úttörője. Kutatásait és egész munkásságát a praktikusság jellemzi. Első sorban gyógyítani akar s éppen ezért felfogásában nem ragaszkodik szigorúan Freudhoz, de a másik híres pszichoanalitikusnak, Alfréd Adlernek az eredményeit is elfogadja és alkalmazza, amennyiben azoknak praktikus hasznuk van. A Független Orvosanalitikusok Egyesületének elnöke és szóval és írásban értékes tevékenységet fejt ki a pszichoanalizis népszerűsítése érdekében. Budapesten és vidéki városokban állandóan tart előadásokat, külföldi és magyar tudományos folyóiratokban és évkönyvekben, valamint napilapokban sűrűn jelennek meg cikkei és tanulmányai. Könyvalakban megjelent nagyobb munkái: *A férfi impotenciája és annak analitikus gyógyítása; A nő ösztönélete; Idegesség és ösztönélet.* Lefordította Vandevelde: *Tökéletes házasság* c. könyvét. V. A.

Felebaráti szeretet. A biblia nyelve nem csupán az egy atyától vagy anyától született testvért tekinti és nevezi testvérnek, hanem számos helyen az egészen távoli rokonságot s az egész törzset szintén annak nevezi. (*Lev.* 25. 48., *Zsolt.* 49; *Gen.* 13. 8; 14. 14; 39. 15; *Lev.* 21. 10; *Deut.* 18. 7; II. *Sám.* 19. 13; *Ex.* 2. 11; 4. 18; *Num.* 32. 6; *Deut.* 10. 9; 17. 20; 23. 19; 24. 7; *Jer.* 34. 14; *Num.* 20. 14; *Deut.* 2. 4, 8; 23. 7; *Ámosz* 1. 11). Úgyszintén a barátságra is előfordul a testvér kifejezés (*Sám.* II. 1. 26; *Ámosz* 1. 9; *Jech.* 11. 14), amely esetben már magasabb jelentése van, mert a testvéri érzést akarja ezzel kifejezni: «Nyisd meg kezedet testvéred, a szegény előtt» (*Deut.* 15. 11); «Féljed Istent, hogy testvéred élhessen veled» (*Lev.* 25. 36). A testvér egy Atyának a gyermekeit jelenti: «Nem-e valamennyiünknek egy Atyánk van? Nem-e egy Isten teremtett mindannyiunkat? Miért cselekszik egy ember testvére ellen áruló módjára?» (*Maláchiás* 2. 14); «Nem szabad testvéredet gyűlölnöd szivedben» (*Levit.* 19. 17); «Mily jó és mily kellemes testvéreknek egyetértésben élniök» (*Zsolt.* 133.), míg a zsidó mindennapi liturgia ezt tartalmazza: «Az, aki házatokban lakozik, tenyésszen köztetek testvériséget és szeretetet, békét és boldogságot» (*Jer. Berachót* 1. 3 *b.*). A F.-et, mint fő erkölcsi principiumot a biblia papi kódexe (*Levit.* 19. 18) emeli ki és parancsolja meg: «Szeresd felebarátodat, mint saját magadat» s az ezt megelőző vers előrebocsájtja, hogy «nem szabad gyűlölnöd testvéredet szívedben». Az ugyanilyen értelmű másik parancsot: «sem bosszút állnod, sem neheztelned nem szabad néped gyermekei ellen», a keresztény tudósok egyrésze szívesen vonatkoztatja csupán zsidókra, de ugyanazon bibliai fejezet további, 34-ik verse már ezt parancsolja: «az idegent, aki veled lakik, szintén szeretned kell, ... mint saját magadat», mely parancs különböző formákban még több helyt előfordul (l. *Szeretet* alatt). Az apokrif zsidó irat, a *Bölcseség Könyve* ezt mondja: «a bölcseség emberszeretet, az igazságosnak emberszeretőnek kell lennie» (1 *b.*, 7. 23). A F. elvéből és parancsaiból következik, hogy felebarátaink, azaz embertársaink megalázása Isten hasonlatosságának ócsárlása (*Tanchuma–Midrás, Gen. R.* 24. 5). Hillel a F. törvényének gyakorlásában foglalta össze a zsidó vallás egész tanítását: «Ami rosszul esik neked, azt ne tedd felebarátoddal; ez az egész Törvény, a többi csupán magyarázat» (*Sábbát* 31*a*). Ezt az elterjedt zsidó erkölcsparancsot vették át Jézus és az evangelisták (*Jakab* 2. 8; *Márk* 12. 28–34; *Lukács* 10. 25–28; *Máté* 7. 12; 19. 19; 22. 34–40; *Róm.* lev. 13. 9; *Gal.* 5. 14; mely utóbbiban Hillel talmudi mondása szószerint idéztetik. A többi teremtmények (*beriósz*) kötelező szeretete szintén talmudi származású (*Ábót* 1. 12), míg a gyűlölségről ezt tanítja: «A rokonteremtmények gyűlölete egyike ama három dolognak, amelyek miatt az ember kiűzetik erről a világról (*Ábót* 2. 11). A F. törvénybeiktatása és gyakorlása a zsidó géniusz teremtménye és a zsidó vallás alapja a mózesi korszaktól a mai napig. (L. még *Szeretet, Arany szabály, Hillel, Abót, Judaizmus* és *Etika* címszavakat s azok irodalmát.) S. R.

Felekezet, egy ugyanazon vallást követőknek összesége. Van az állam szempontjából bevett és nem bevett felekezet. Az előbbibe nem

csupán születni, de belépni is lehet, az utóbbiba csupán születni. A zsidó vallást az 1895: 42. t.-c. nyilvánította bevett vallásnak.

Felekezetenkívüliség, az az állapot, mikor valakinek nincsen vallása. Ilyen helyzetbe való lépését természetszerűleg nem az egyházi, hanem a polgári hatóságnál köteles bejelenteni. Nyilvántartása is a polgári hatóságra tartozik.

Felekezeti választott bíróságok, a magyarországi izraelita hitfelekezet három különböző szervezetén belül létesített külön bíróságok. Tágabb értelemben idetartoznak a kongresszusi szervezetben működő községkerületi bíróságok (l. o.) is. A községkerületi bíróság azonban nem a felek kijelölése alapján alakul meg és így tulajdonképen választottbíróságnak nem tekinthető. Szűkebb értelemben tehát az izr. hitfelekezet választottbíróságai kétfélék: az orthodox szervezet és a statusquo-ante szervezet választottbíróságai. *a)* Az orthodox szervezetben működő választottbíróságok hatáskörébe a hitközségek kebelében, vagy a hitközségek között felmerülő viszályok eldöntése tartozik. Oly hitközségi viszályoknál, melyek kizárólag közigazgatási vagy pénzügyi természetűek, mindegyik fél két-két világi tagot választ bírává, akik azután együtt egy rabbit választanak elnökké. Ettől a választottbíróságtól felebbezni lehet a felebbezési választottbírósághoz, ahova mindegyik fél egy-egy rabbit és világi tagot választ, akik azután együtt egy rabbit választanak elnökül. Vallási kérdésekben felmerülő jogvitákat oly választottbíróságok döntik el, amelyek a fenti felebbezési választottbíróság mintájára alakulnak s ily ügyekben felebbezésnek helye nincsen. *b)* A statusquo-ante szervezet keretében létező választottbíróságok tagjait a «szövetségi tanács» tagjai alkotják (l. *Statusquo-ante szervezet).* A statusquo-ante szervezet választottbíróságainak hatáskörébe tartoznak: a rabbik és a hitközségek, a hitközségek és tisztviselőik vagy ezek özvegyei közt szolgálatuk vagy javadalmazásuk tekintetében felmerült vitás ügyek és a hitközségek igazgatása keretében felmerülő panaszok. Ezek a választottbíróságok a következőképen alakulnak meg: ha vitás vallási kérdésről van szó, úgy mindegyik fél a szövetségi tanács egy-egy rabbi tagját választja bíróul, a két rabbi pedig egy rabbielnököt választ. Ha vallási kérdéseken kívül anyagi vagy igazgatási kérdés is vitás, úgy mindegyik fél egy-egy világi és egy-egy rabbi tagot választ a szövetségi tanács köréből és ezek egy rabbi tagot választanak elnökül. Ha pedig kizárólag anyagi vagy igazgatási ügy képezi a vita tárgyát, úgy mindegyik fél a szövetségi tanács egy-egy világi tagját választja bíróul s a két bíró választ egy harmadikat elnöknek. Ez a választottbíróság ítéletét indokolni és írásban kiadni tartozik. M. E.

Irodalom. Hajnóczi, A magyar zsidók közjoga; Lőcse 1909; Munkácsi E., Az izraelita hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya, (Budapest 1927.)

Feleki, 1. Béla, ügyvéd, törvényhatósági bizottsági tag, a Pesti Izr. Hitközv. alelnöke, szül. Lovasberényben 1862 okt. 3., megh. 1923 márc. 1. Gimnáziumi tanulmányai után a budapesti egyetem jogi fakultását végezte. A 90-es évek egyházpolitikai mozgalmaiban és a recepciós javaslat előkészítő munkálataiban tevékenyen működött közre. 1890-ben tagja lett a főváros törvényhatóságának. Főleg a pénzügyi és szociálpolitikai kérdések felé irányult figyelme. Emlékezetes sikert aratott a fővárosi kölcsön ügyében és nagy érdemei vannak a szociálpolitikai ügyosztály létesítése körül (1912). Radoczai János mellett jelentékeny buzgalmat fejtett ki a terézvárosi polgárság megszervezésében, számottevő tagja volt a demokrata pártnak. 1919-ben a Pesti Izr. Hitközség oktatásügyének lett a vezetője, majd a hitközség alelnöke. Nevéhez fűződik a hitközség fiú- és leánygimnáziumának életrehívása. Az évtizedeken át vajudó zsidó középiskolai kérdést megoldotta: megnyitotta az első magyarországi zsidó gimnáziumok kapuit.

2. *F. Mór,* orvos, szül. Sárospatakon 1834. Mint 14 éves gyermek résztvett a magyar szabadságharcban a Pálkövy tanár által alakított guerilla-csapatban. Az olasz-francia háborúban (1859) tábori orvos volt. Sok tanulmánya jelent meg a szaksajtóban. Önálló művei: *Emlékirat a magyar zsidók egyenjogosítása ügyében* (Budapest 1868); *Az élet és egészség rendszere* (Beregszász 1879); *A pálinka ital kártékony hatása* (1883).

3. *F. Sándor,* orvos, szül. Lovasberényben 1865 okt. 31. Budapesten tanult s u. o. 1910. tisztiorvos lett. Irodalmilag főleg közegészségüggyel foglalkozott. E tárgyú munkája: *Budapest egészségügye érdekében alkotott rendeletek és határozatok* (3. k. 1904—9). Szépirodalmi munkái: *Vándorfelhők* (1898); *Árnyak és sugarak* (1904); *Az én mezőm* (1912). Műfordításai: Lenau versei és Német balladák (Magy. kvtár).

Feleky, 1. Géza *(magyarfeleki)* író, F. Hugó fia, szül. Budapesten 1890 nov. 4. Egyetemi tanulmányait u. o. és Berlinben végezte. Eleinte a Nyugat-ba írt művészettörténeti cikkeket, majd a Pesti Napló és Világ munkatársa s ez utóbbi lapnak 1920—26. szerkesztője volt. Önállóan megjelent értekezései: *Tanulmányok* (1912); *Szinnyei Merse Pál* (1912); *Képek, könyvek, évek* (1912); *India és a világháború* (1915); *Észak-Amerika benépesülése* (1917). S. R.

2. *F. Hugó (magyarfeleki),* orvostanár, szül. Lovasberényben 1861. A budapesti egyetemen tanult és 1898. u. o. az urológiából magántanári képesítést nyert, majd a Poliklinika urológiai osztályának lett a főorvosa. Az ő kezdeményezésére létesült a Teleia-egyesület, melynek szintén főorvosa. 1903-ban az Orvosszövetség urológiai szakosztályának elnöke, 1905. az Orsz. Közegészségi Tanács rk. tagja lett, 1910. pedig nemességet kapott. Nagyobb munkái: *Az ivar- és húgyszervek blenorrheás megbetegedései* (2. k. 1890); *Klinik der Blasenkrankheiten* (1896); *A gonorrheás húgycsőgyulladás abortiv orvoslásáról* (1912); *A húgycső betegségeinek mikroszkópiai kórjelzése és orvoslása* (1917).

Felelősség. A talmudi jogrendszer sohasem szünetelőnek fogja fel az ember F.-ét. A tetteiért minden körülmények között helyt kell állania, még ha olyan állapotban követte is el őket, amelyben az öntudat lecsökken. Különösen áll

ez azokra az állapotokra, amelyeket az ember saját akaratából maga idéz elő, tehát az alvás vagy a részegség állapota. Az erre vonatkozó szentencia így szól: *Ódom muod lëólom*, az ember minden körülmények között felelős (*Bába Káma* 3b). F. M.

Felfedezések, l. *Földrajz és Közgazdaságtan.*

Fellebbezés, héb. *bitul hadin, hachzórasz hadin.* A zsidó jog eredetileg nem ismerte a bírói ítélet elleni fellebbezést egy magasabb fórumhoz, mert felfogása szerint a törvényhozásban nem lehetnek alacsonyabb és magasabb fokozatok. A zsidó jog szerint ugyanis a törvénykezésnél Isten is jelen van s a bíró tulajdonképpen Isten helyett s az ő nevében ítélkezik. Mégis voltak esetek, mikor bizonyos ügyekben egy magasabb fórum döntött. Így, ha a törvényszéknek valamely Tóra-törvény vagy jogszabály értelmezését illetőleg kétségei támadtak, a 71-ek tanácsához a «Bész din hagódól»-hoz fordult s annak utasításai szerint ítélkezett. Büntető ügyekben semmiféle F.-nek nem volt helye, már csak azért sem, mert az ilyen ügyekben az ítéletet azonnal végrehajtották. Polgári ügyekben már a Misna idejében voltak olyan határozatok érvényben, amelyek a F.-hez hasonló hatás elérését célozták. Általában a F. a mai értelemben vett F.-től abban különbözött, hogy a felsőbb fórum nem ítélt, csak utasításokat adott, melyeknek alapján a törvényszék már egyszer meghozott ítéletét revizió alá vette és esetleg módosította. A F.-t tehát tulajdonképpen a felülvizsgálat pótolta, ez azonban csupán valamely jogi alapszabály helyességére vonatkozhatott, de semmi esetre sem magának a bírónak az ítéletére, mert arról senki sem kezeskedhetett, hogy a magasabb törvényszék ítélete igazságosabb lesz, mint volt a bíróé. Az ilyen F.-en kívül helye volt még a pör újrafelvételének, ha az elítélt olyan új bizonyítékokat szerzett be, melyek esetleg ártatlanságát igazolhatták. Ezt az újrafelvételt mindig az a törvényszék intézte, mely előbb az ítéletet meghozta. Hogy a tömeges újrafelvételeknek gátat vessenek, a vádlottól nyilatkozatot kívántak s ha ez lemondott a további bizonyításról, akkor a revizió lehetősége végérvényesen megszünt. Jelenleg a palesztinai egyesült askenáz-szefárd főrabbinátus tölti be a felebbviteli bíróság szerepét Palesztinában, de természetesen csak halachikus kérdésekben. F. M.

Fellner, 1. *Dénes Pál*, író és filmgyáros, szül. Budapesten 1888., megh. Berlinben 1928. Egyetemi tanulmányai után a Pester Lloyd munkatársa lett, majd berlini lapoknak dolgozott. 1916-ban megírta Eötvös József *Karthauzi* c. regényének filmszcenáriumát, A háború után ismét Berlinben telepedett le, mint filmdramaturg és 1926. megalapította Somló Józseffel (l. o.) a Fellner és Somló berlini filmgyári céget. R. I.

2. *F. Frigyes* (németvölgyi)*, egyetemi tanár, nemzetgazdász, szül. Budapesten 1871 júl. 11. U. o. tanult jogot s előbb ügyvéd volt, majd a M. Agrár- és Járadékbank igazgatója lett, egyszersmind a budapesti egyetemen az agrárpolitika magántanára, 1914. ny. rk. tanár, 1920. a közgazdaságtani-kar rendes nemzetgazdaságtan tanára, majd dékánja lett. Tagja a M. Tud. Akadémiának és több külföldi előkelő tudományos társulatnak. Rendkívül termékeny közgazdasági író s mint ilyennek nevét külföldön is igen előnyösen ismerik. Nagyobb művei: *A nemzeti vagyon becslése* (1893. egyetemi pályadíjjal jutalmazva); *A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar adórendszerben* (1895); *A tőzsde megadóztatása* (Hegedüs L.-tal közösen, 1895); *Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz* (1897); *A járadékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon* (1900, németül 1905); *L'évolution de la richesse nationale* (1901, magyarul is); *Die Schätzung des Volkseinkommens* (magyarul is, 1903); *A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon* (németül is, 1908); *La dette hypothecaire et les charges publiques des immeubles en Hongrie* (1909); *A valuta rendezése Magyarországon, különös tekintettel a készfizetések megkezdésére* (2 k. 1911, németül is); *Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona* (németül is, 1913); *Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme* (németül is, 1913); *Magyarország mezőgazdasága és a gazdasági közlekedés Németországhoz* (németül is, 1915); *Az egyenes adók reformja Magyarországon* (németül is, 1916); *Az átmeneti gazdaság kérdéseiről* (németül is, 1917); *Csonka-Magyarország nemzetközi fizetési mérlege és a jóvátétel problémája* (1927, ném. 1923); *A magyar szt. korona országai nemzeti vagyonának és jövedelmének megoszlása a mai Magyarország és az utódállamok közt* (németül is, 1923); *A mai Magyarország nemzetközi fizetési mérlege* (franciául is, 1924); *A pénzrendszer reformja Magyarországon* (franciául is, 1925); *La situation financière de l'État Hongrois* (angolul is, 1924).

3. *F. Henrik**, nagyiparos, felsőházi tag, szül. Újvidéken 1859. Iskolai tanulmányait a kereskedelmi Akadémián végezte és 1882. a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kötelékébe lépett. Itt működött 1911-ig mint ügyvezető igazgató. Ekkor átvette a tulajdonát képező Leipziger Vilmos-féle szesz- és cukorgyár vezetését s ezóta tevékenységét a gyáriparnak szentelte, melynek európai hírű reprezentánsa. A Gyosz-nak egyik vezetője, majd Chorin Ferenc (l. o.) utódjaként elnöke lett, közben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank is alenökévé választotta meg. Számos ipari és kereskedelmi részvénytársaság elnökségének és igazgatóságának tagja. A kereskedelmi és iparkamarák 1927. felsőházi tagnak választották.

4. *F. Jóél*, rabbi, szül. Sopronban 1862., megh. Sátoraljaújhelyen 1926. Pozsonyban tanult és u. o. sokáig még apósa házában is folytatta tanulmányait. Csak 1902. vállalt rabbiállást, mint atyja utóda a sopronmegyei Beleden, hol 1922-ig működött. Ekkor választották meg rabbinak Sátoraljaújhelyen, ahol haláláig működött. F. D.

5. *F. Sándor* (toronyi)*, építész, szül. Budapesten 1857. A budapesti műegyetemen és a bécsi képzőművészeti akadémián tanult. Azután (1876—79) Párisban dolgozott Garnier, a párisi nagy opera építésze mellett. A magyar fővárosban és vidéken számos magánépületet, kas-

télyt és palotát épített. Legjelentékenyebb alkotása a késői csúcsíves formákban épített pénzügyminisztérium palotája a Várban. F. B.

Felsőházi képviselet. Az országgyűlés felsőházáról szóló 1926: XXII. t.-c. 4. §-ának *B)* 6. pontja rendelkezik az izraelita vallásfelekezet felsőházi képviseletéről. A törvény alapján maguk a hitközségek választják a két felsőházi képviselőt, még pedig életfogytiglan. A felsőház képviselőit a lelkészek közül kell választani. Az izraelita vallásfelekezet felsőházi képviseletének ügye az 1921. évben került szőnyegre. Az 1922. készült törvényjavaslat azonban az izraelita hitfelekezetet teljesen mellőzte. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája és az Orthodox Izraelita Központi Iroda e javaslat ellen együttes felterjesztéssel éltek, mire a kultuszminiszter a megbeszélés alapján hozzájárult a két iroda álláspontjához, nevezetesen ahhoz, hogy az izraelita vallásfelekezet a képviseletre két tagot igényel. A beterjesztett 751. számú törvényjavaslat az izraelita vallásfelekezet képviseletére az izraelita hitközségek kiküldöttei által választott egy tagot jelöl ki. Az irodák erre a két tag küldésjogát intézményesen biztosítani kérik. Ezek után az 1926 : XXII. t.-c. ezt törvénybe iktatja, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 88,206/II. 1926. számú rendelete pedig a választás módozatait szabályozza. A választási jog gyakorlására jogosultak a hazai önálló izraelita hitközségek, amelyek a választójogot 2—2 kiküldött által gyakorolják, ezek egyike a hitközség elnöke, esetleg alelnöke, másika a hitközség szabályszerűen megválasztott lelkésze. A pesti kongresszusi hitközség a 2 kiküldöttön felül további 18, tehát összesen 20 kiküldött útján vesz részt a választásban. Az izraelita vallásfelekezetet a felsőházban képviselő lelkész választása kijelölés alapján történik. A kijelölő bizottság tagjai a kongresszusi alapon álló szervezetűekre nézve a működő 8 izraelita községkerület elnökei, illetőleg alelnökei, továbbá az Országos Rabbi egyesület elnöke és alelnöke és a pesti izraelita hitközség rabbinátusa által e célból választott két lelkész. A kijelölő bizottság elnöke az Országos Izraelita Iroda elnöke vagy alelnöke. A kijelölő bizottság 3 lelkészt hoz javaslatba ; ezek közül az egyiknek a Pesti Izraelita Hitközség egyik lelkészének, a másiknak a vidéki kongresszusi hitközségek egyik lelkészének és harmadiknak a statusquo-ante hitközségek egy rabbijának kell lennie. E választási szabályzat alapján a kijelölő bizottság kongresszusi részről Löw Immánuel dr. szegedi, Fischer Gyula dr. pesti és Bernstein Béla dr. nyiregyházai, főrabbit, orthodox részről pedig Reich Koppel budapesti, Rosenbaum Áron kisvárdai és Strasszer Salamon debreceni főrabbit jelölte, akik közül a hitközségek kiküldöttei 1927 jan. 6. Löw Immánuel szegedi főrabbit választották meg a kongresszusi, Reich Koppel budapesti főrabbit pedig az orthodox zsidóság felsőházi képviselőjéül. F. D.

Felsővisó *(Viseul de sus)* R. Máramaros vm. 9249 lak. A hegyvidék egyik legnagyobb, a hagyományokhoz leghívebben ragaszkodó hitközsége. Aránylag fiatal hitközség a F.-i, mindössze 1877. alakult meg. Előzőleg csak pár zsidó család lakott a hitközség területén, de a 80-as években erőteljesen megindult különböző vidékekről a zsidó családok beözönlése. Az alapítók Gottlieb Ábrahám, Fried Juda és Pollák Saul Löb voltak. Első főrabbija a hitközségnek Güntzler Sámuel volt (szül. Sátoraljaújhelyen 1835., megh. F.-n 1911.), aki a maga idejében nagy talmudtudós hírében állott. A hitközség hatalmas arányú és gyors tempójú fejlődését mi sem mutatja jobban, minthogy 1859-től kezdve néhány évtized alatt négy templomot épített. A templomok építkezési költségeit a hitközségi tagok adták össze olyképen, hogy előre lefizették a templomi ülőhelyek árát. A vallásos nevelés minél szélesebb körökben való elterjesztése céljából a hitközség első rabbija jesivát alapított, majd nemsokára megnyílt a Talmud Tóra is. E két iskola valóságos bástyája a felvidéki orthodoxia hagyományainak s növendékeinek száma — akik messze vidékekről özönlenek ide — eléri a 600-at. A hitközség kultúrális igényeinek kielégítését célozza a Degel Hatóra c. héber nyelvű havi lap. A Chevra Kadisa 1895. létesült (elnökei Steinmetz Mózes és Pollák Pinkász). Van ezenkívül még egy Bikur Cholim-egylet, melynek vezetői Lax Ábrahám, Gauer Osiás és Háger Naftáli, egy Kézműsegélyző-egylet a nagy számban lévő iparosok támogatására, továbbá egy nő- és egy leányegylet. A hitközség több tagja értékes gazdasági tevékenységet fejt ki. Kiválik közülök Elefánt Sándor vármegyei bizottsági tag, akinek fűrésztelepe 150 embernek ad kenyeret. Steinmetz Mózes és Kratz Mechel malma 80 embert foglalkoztat. Ifj. Fruchter Lázár fűrésztelepén 60, Léb Wolf malmában 70 munkás dolgozik. A hitközség körülbelül 600,000 leies évi költségvetéssel dolgozik. Anyakönyvi területéhez Középvisó, Alsóvisó, Leordina, Petrova, Bisztra, Majszin, Szacsal, Jend, Szelistye, Dragomérfalva, Konyha és Kisbocskó községek tartoznak. Lélekszáma kb. 5000, a családok száma 900. Érdekes, hogy adókivetés nincs a hitközségben, úgyhogy a tagok önkéntes adományaiból fedezik a hitközség adminisztrációjának költségeit. A hitközség tagjai nagy számban vettek részt a világháborúban s közülök 16-an haltak hősi halált. A hitközség jelenlegi vezetősége : Léb Wolf, Elefánt Sándor és Fogel Fischel elnökök, Silberherc Ferdinánd pénztárnok, Teszler Sámuel és Illovits Eizik számvizsgálók, Brettler Littman Talmud Tóra felügyelő, Fliegelmann Sámuel hitközségi tanácsos, Korn Iczik Mojse gazdasági felügyelő, Kann Adolf jótékonysági felügyelő, Steinmetz Mózes, Mármor Mózes, Fruchter Hers, Fischler Lázár, Krátz Mechel Hers, Grünbaum Ferenc, Weinberger Ábrahám, Salamon Meilich, Niszel Emánuel és Stein Lázár előljárók, Háger Mendel főrabbi, Weisz Dávid alrabbi, Horovitz Bernát, Pollák Hers kántorok és Fogel Izidor jegyző.

Feltámadás (héb.: *techijasz hamészim).* A halottak feltámadásáról szóló hit aránylag későn fejlődött ki a zsidóságban, még pedig parszi és görög hatás alatt, de aztán oly mély gyökereket eresztett, hogy ma már megbolygatni sem lehet az egész vallásrendszer megrendülésének veszedelme nélkül. A F.-ról szóló hit belekerült a

liturgiába is, még pedig a tizennyolc benedikcióba *(sĕmone eszré:)* «Dicsértesséi Isten, aki megeleveníted a halottakat». Maimonidesz fölvette a tizenhárom hitvallomásba és a zsidóság vallásának alapvető dogmájául fogadta el. A tizenhárom hitágazatról való vallomástétel *(selós eszré ikkórim)* a mindennapra eső vallásos observanciák közé tartozik és így minden vallásos zsidó a F.-ban való hitét is megerősíti minden reggel az istentisztelet keretében.

A F. után való vágy először Jób könyvében jut kifejezésre (14. 13—15), sőt a masszoretikus szövegben (19, 25—26) az abban való hit is. Az ó-héber mentalitásra jellemző, hogy a nemzeti egység szenvedélyes várakozásában nem a halott ember, hanem a nemzet F.ára gondoltak s Jerémiásnál (31. 29) s Ezékielnél (18) is az egyetemesség szerepel, sőt Jób reménységeinél is. A Zsoltárok felfogása szerint (99. 73) csupán a gonoszok lelke jut a Seólba, az igazságosaké egyenesen Istenhez. Jerémiás és Ezékiel szintén hasonló felfogásúak. A F. nacionalizmusa új kifejezésre jut a messiánizmusban, melyet Jesája (26. 19) fejez ki 330 körül Kr. e. Dániel próféta is a közös F.-ban reménykedik (12. 1—4), az ő könyve pedig az időszám. el. 165 körül keletkezett. Az eredeti zsidó felfogás és bölcsesség tehát nem zárt ki a F.-ból senkit sem. Az apokrifák tovább fejlesztik a F. elméletét. Az (étiópj *Enoch könyve* pl. kidolgozza a Seólt, az alvilágot, amelynek négy osztálya közül három feltámad. A *II. Makkabeusok* szerint az egész zsidóság részesedik a F.-ban (6. 26.; 7. 9—36.; 14—46), viszont Enoch jelenései szerint csupán az igazságos érzületű izraeliták támadnak fel az égi királyságban. Némely Zsoltár azonban ellentmond ennek a koncepciónak s a F.-t lehetetlennek tartja (v. ö. 88. 10.; 115. 17). A szláv *Enoch könyve* a testi F.-t kizárja s csupán a lelkit ismeri el. Ugyanez a felfogásuk a *Jubileumok könyvének* (23. 31) és az *Assumptio Mosisnak* 10, 9). A 49. és 73. Zsoltárok, az alexandriai zsidó írók, a *Salamon Bölcsessége* (3. 1—4.; 4. 7. 10), a *IV. Makkabeusok* ugyanezt vallják, *Baruch Apokalypsise* (49—51. 4) és *II. Ezra* (7. 32—37) pedig kiterjesztik a F.-t az egész emberiségre. Mindezek az apokrif iratok a F. hitét a farizeusokra vezetik vissza *(II. Makkab.* 7. 9—36; 12. 43—44), ahol érvek vannak felhozva a szadduceusok ellen. A rabbinikus irodalomban a lélek halhatatlanságának hite fontosabb, mint a testi F., de hisznek a test F.-ában is *(Szanhedrin* 90b—92b) a Bibliában előforduló, halottaknak tett ígéret alapján *(Exod.* 10. 4; *Deut.* 11. 9; *Num.* 18. 28; *Deut.* 4. 4; 31, 16; 32. 39) és a jövő életre vonatkozó hasonló kijelentések miatt *(Exod.* 15. 1; *Deut.* 33. 6; *Jós.* 8. 30; *Zsolt.* 84. 5; *Jesája* 70, 8; *Chullin* 142a; *Deut.* 5. 16; 22. 17). A szadduceusok tagadták a F.-t (Josephus, *Antiquitates* XVIII. 1, § 4; u. a. *De Bello Judaico* II. 8, § 14. *Apost. Csel.* 23. 8; *Szanhedrin* 90b; *Ábot d' R. N.* 5.), annál inkább vallották azt azonban a farizeusok, akik ezt a hitet bevitték a liturgiába is, ahol máig változatlanul megmaradt, miután a farizeus teológusok alapvető hite volt. *(Szanhedrin* 10, 1; v. ö. *Ábót* 4, 22; *Szóta* 9, 15). Az esszénusok a farizeusokból kiválva, szintén úgy annak a F.-ban. A rabbik szerint Jób és Ézsau nem hittek benne *(B. Batra* 16a, b). «Aki nem hisz benne, az nem is fog részesedni abban», mondja a Talmud *(Szanhedrin* 90b). Igen elterjedt hit volt az is, hogy Elija és a Messiás fogják a halottakat feltámasztani s számos vita van a Talmudban akörül, hogy ki fog abban részesedni; legtöbbnyire az igazságos érzületűeket és életűeket részeltetik abban *(Taánit* 7a), mások csak a zsidókat, R. Jonathan szerint *(Pirké R. Eliezer* 34), az egész emberiség részesül a F.-ban, de az utolsó ítélet után a gonoszok másodszor és örökre meg fog halni. Ugyanezt vallja az Új-Testamentum is *(Luk.* 14. 14; 20. 35). A F. a zsidó messianizmusnak egy része (l. *Messiás)* s különösen a zsidóság mártírjai, akik a Törvényért haltak meg, részesednek abban *(II. Makkab.* 7. 6, 9, 23; *Jalkut Jesája* 26. 9; *Midras Tehillim* 17. 14; *Sibyllinák* 2. 85). Az «országot örökölni» bibliai és talmudi kifejezés egyértelmű a «jövő élet» fogalmával, minélfogva sokan a F.-t csupán a Szentföldre értelmezték. Az utolsó ítélet, melyet «második halál»-nak is neveznek a Targumok és próféták, a gonosztevőket végleg kipusztítja. *(Toszefta Szanhedrin* 13; *Midras Tehillim* 6. 1; 9. 15). Az egész zsidó F.-i hit megegyezik abban, hogy csupán Isten műve a F. s ettől visszhangzik a zsidók naponkénti liturgiája is. Maimonides az egyébként nem dogmatizált Hitágazataiban (l. o.) az utolsót így szövegezte: «Szilárdan hiszem, hogy bekövetkezik a halottak F.-a akkor, amikor a Teremtőnek az tetszik, dícsértessék az Ő Neve». Szaádja gáon szintén fődoktrinának tartotta a F.-t «Emunot we-Deóth» c. vallásfilozófiai művében s véleményét a *Szanhedrin* 10. 1-re alapította. Chaszdai Crescas nem tartotta annak, sem Albo (XIV. és XV. sz.), bár hittek benne s úgy ők, mint Bachja, Kimchi, Isaac Aboab csak az erényes életűeket részeltetik benne, míg Abravanel és Menasse b. Izrael minden embert. Juda ha-Lévi a *Cuzari*-ban tisztán képletesnek fogja fel az egész F.-t. S. R.

Irodalom. K. Kohler, Jew. Encycl.; Hamburger, Real-encyclopedie f. Bibel u. Talmud; Schürer, Gesch. d. jüdischen Volkes II.; Volz, Jüdische Eschatologie; Weber, Jüdische Theologie.

Félünnepek. Peszach harmadik, negyedik, ötödik és hatodik napja, szukkosz harmadik, negyedik, ötödik, hatodik és hetedik napja csak félünnepnek számít. A munkaszünetre vonatkozó törvények nem vonatkoznak a félünnepre és csupán az ünnepi liturgia különbözteti meg e napokat a köznapoktól. Félünnep még a ros chódes (a hónap első napja), a chanuka, a purim és a chamisó ószor bisvát. Peszach és szukkosz félünnepein hallelt is, muszafot is mondanak, a többin egyiket sem, a félünnep jellege egyéb szertartásokban jut kifejezésre (l. az illető címszókat). F. D.

Felvett vallás. A pogány korok megtérítettjei vettek fel különböző vallásokat. Így vették fel a zsidó vallást a kozárok (l. o.) is még ősi hazájukban. A magyar honfoglalás után az új hazában megtelepedett kozárok F.-a még mindig igen sok tekintetben különbözött a született zsidók örökölt vallási szokásaitól. A vándor, harcos és nyugtalan vérű kozár zsidók vallási szokásai csak a külsőségekre szorítkoztak. A megkötött és szigorú vallásos gyakorlatokat már életkörülményeik

miatt sem végezhették, így nem ünnepelték meg a szombatot sem és a mindennapos munkát akkor is változatlanul folytatták. 1050 körül még ezek a szokások éltek. A zsidó tudomány is teljesen ismeretlen maradt előttük. Ez a vallásos közöny több esetben váltott ki rendkívüli intézkedéseket a külföldön élő teológiai tekintélyek részéről, de mindig eredmény nélkül. U. L.

Fél-zsidók. Hitüktől, vagy népi karakterüktől eltávolodott zsidókat értettek alatta. Ezt a kifejezést legelőször Verbőczy István használta az 1524 szept. 8-iki országgyülésen, amikor vehemens támadást intézett a kormány ellen, hogy a «legragadozóbb és legkegyetlenebb emberek, sőt *félzsidók* sincsenek már a közhivatalokból kizárva, kikhez, mivel a kincstárt gonoszságuk már kimeríté, a legkisebb szükség esetén kénytelenek vagyunk folyamodni, hogy nagy uzsorára pénzt kölcsönözzenek». Verbőczy Szerencsés Imrére (l. o.) célzott, mivel az megkeresztelkedése ellenére sem tudott teljesen elszakadni a zsidóságtól, vagy pedig azért, mert még megkeresztelkedése után sem tudták neki megbocsájtani a zsidóságát. U. L.

Fémes *László*, újságíró, szül. Nagyváradon 1893. Több szépirodalmi műve jelent meg. Jelentősebb *Regényfigurák* c. könyve. A nagyváradi színház 1928. bemutatta a *Tüzijáték* c. háromfelvonásos vígjátékát.

Fémes-Beck *Vilmos**, szobrász, szül. Budapesten 1885., megh. u. o. 1918. Beck Ö. Fülöp (l. o.) testvéröccse. A háborúban szerzett betegsége folytán korán, 33 éves korában halt meg, de így is legkitünőbb plakettművészeink közé emelkedett. Első arcképmellszobrait a Művészházban állította ki (1910), nevét azonban a Nyolcak 1911. és 1912. évi kiállításán szereplő kis plasztikai művei és vésett érmei tették széles körben ismertté. F. B.

Fenichel *Sámuel*, ornitológus és utazó, szül. Nagyenyeden, megh. Új-Guineában 1893. Szülővárosának ref. kollegiumában tanult s Herepey Károly és Csató János vezették be a természettudományokba. Dacára gyenge szervezetének és tüdőbetegségének, előbb a Dobrudzsa mocsarait kutatta fel zoológiai szempontból, majd Új-Guineába ment rendkívül nehéz viszonyok között. Itt tizennégy hónap alatt 206, részben ismeretlen madárfajt gyüjtött és preparált, ezenkívül több, mint tízezer pillangót és bogarat. Kutatásainak csak korai halála vetett véget. Herman Ottó az Aquila c. folyóiratban emlékezett meg róla s azt állítja, hogy Kőrösi-Csoma S. óta nem volt magyar tudós, aki oly nehéz viszonyok közt annyit el tudott volna érni tudományos céljaiból, mint F.

Fenyéri *Mór*, színész és drámaíró, szül. Budapesten 1857., megh. u. o. 1927. A középiskolák elvégzése után színész lett. Előbb Szatmári Károly, majd Krecsányi Ignác társulatánál működött, főleg klasszikus drámai szerepekben. 1894-ben egy társadalmi drámájával elnyerte az Akadémia 100 aranyas pályadíját. Budapesten a Magyar Színház szerződtette, ahol *Bánk bán* Peturjával és Shakespeare szerepekkel nevét hamarosan elismertté tette. 1912-ben nyugalomba vonult.

Fényes, 1. *Adolf*, festő, szül. Kecskeméten 1867. A mult század 90-es éveiben a nagybányai festőkkel csaknem egyidejűleg feltünt modern művésznemzedék egyik nagyjelentőségű képviselője. 1901 óta nyaranként Szolnokon fest és mint a szolnoki művésztelep egyik alapító tagja, ma annak vezető mestere. Középiskoláit szülővárosában végezte, majd Budapesten jogásznak készült, de csakhamar a Mintarajziskolába iratkozott, hol Székely Bertalan alatt tanult (1884–7), utána három évig Weimarban Max Thedy alatt (1894-ig), közben 1891. Párisban a Julien-akadémián Bougereau és Ferrier alatt. Először a Műcsarnok 1894-iki tavaszi kiállításán szerepelt *(Nagyapó; Thüringiai paraszt)*. 1894-ben hazajött és a Benczúr-iskola tagja lett (1897-ig). 1895-ben *Pletyka* c. képével (Szépműv. Múz.) a Társulati díjat, 1897. *Civódás* c. képével a Rudics-díjat, 1901. pedig *Öreg ember* c. képével (Szépműv. Múz.) a Lipótvárosi Kaszinó díját nyerte el a Műcsarnokban. 1905-ben nagy gyüjteményes kiállítás keretében a Nemzeti Szalonban mutatta be addigi munkásságát. 1907-ben résztvett a Miénk (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) megalapításában és annak 1908-iki kiállításán nagyobb gyüjteménnyel. A Szinyei Merse Társaság egyik alapító tagja és részt vesz annak kiállításain. Művészetének egész fejlődését az Ernst Múzeumban rendezett gyüjteményes kiállításain (1912, 1918, 1923, 1927) lehetett nyomról nyomra követni. Szolnoki természének néhány válogatott képét állította ki a szolnoki festők csoportjában a Műcsarnok 1927–28. évi kiállításán. Szerepelt mindenütt a külföldi reprezentatív magyar kiállításokon. Több mint 30 évre visszanyúló művészete tárgyilag, mint előadási módjában a fejlődés rendkívül gazdag és folyton emelkedő vonalát mutatja. Legelső képein *(Thüringiai paraszt)* a naturalizmus minden eszközét megragadja, majd a Benczúr-iskolába kerülve «nagy kompoziciók»-at *(Pletyka; Civódás)* fest, ezeken belül érvényesítve naturalista hajlamait. Az 1898. év jelzi az iskolától való szabadulást. Munkásokat és szegény emberek életéből vett képeket fest széles impresszionisztikus előadásban, sötét színekkel. *(Család*, mely az 1900-iki párisi kiállításon díjat nyert; *Az özvegy; Öreg ember*, valamennyi a Szépműv. Múz.-ban; *Anya és gyermeke; Napszámos; Anyaság)*. 1903-tól kezdve színei megvilágosodnak, melyeket nagy felületekben rak egymás mellé *(Csöndes boldogság; Egy legény és egy leány)*. Ez a világosodás még inkább megnyilvánul már erősen stilizált kisvárosi utcaképein *(Kisvárosi délelőtt Vácott; Kisvárosi csönd; Szent Endrei utca)*. Ettől kezdve folytonosan egyszerűsödik: ez jut kifejezésre 1907 körül festett néhány kevés eszközzel kifejező arcképén *(Kohner Adolf báró; Jakab Dezső; Sarbo Leó)*, világos színekben stilizált egyszerű csendéletein *(Falusi virágok; Paraszt csendélet)* és templom-enteriörjein *(Szolnoki nagytemplom; Falusi templom; Budai szerb templom)*. A színességre és stilizálásra való törekvés birja gazdag enteriörök *(Madame de Maintenon szalonja Fontainebleauban; A firenzei gobelin-múzeum-*

ban), színes, formákban gazdag csendéletek *(Porcellánóra; Bonbonnière)* festésére. Ez a stilizálásra való törekvés vezeti a háború alatt és azt közvetlenül követő években alkotott kisebb méretű bibliai képeihez *(Noé bárkája; A zsidók megverik Amálek seregét; Ábrahám és az anyyalok; Mózes vizet fakaszt a szikláből)* továbbá mesehangulatú, alakokkal élénkített tájképeihez *(Régi város; Romantika; Indulás vadászatra)*, melyek szimmetrikus felépítésükkel, primitív formákra való törekvésükkel szinte víziókként hatnak. Legutóbbi (1927) kiállításán bemutatott szolnoki és egyéb tájképein *(Áldott nyár; Leszáll a nap,* [a Szépműv. Múz. tulajdona]; *Hidegkúti hegyek)* mesterségesen ható régi stílusa a természet hanguiatát monumentálisra felfokozó előadássá alakult. Aki F. stílusának ilyen fejlődését kezdettől fogva követi, a tárgyak és az előadás nyelvének eme változásában egy folyton előrebontakozó, öntudatos művészi egyéniség céltudatos kialakulását láthatja, mely a művészt fejlődésének minden fokozatán egyik legjelentékenyebb festőnkké emelte. F. B.

2. *F. Mór*, rabbi és teológiai író, szül. Erdőbényén 1866 márc. 26. 1882—1892-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1891-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1893. pedig rabbivá. 1893 óta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára, majd szakfelügyelője, közben segédrabbija. Jeles tankönyvíró és a rabbinikus irodalom egyik legkiválóbb ismerője. Az anyag szigorú elrendezése, befolyásolhatlan tárgyiasság és a felfogás eredetisége jellemzi tanulmányait. Művei: *A grammatikai genus a héberben* (Budapest 1891), *A Biblia könyvei* (tankönyv), *Rendszeres vallástan* (tankönyv). Cikkei különböző folyóiratokban jelentek meg. A Frenkel-féle családi Bibliának jelentékeny részét F. fordította. E lexikon munkatársa.

3. *F. Gyula*, bőrgyógyász, szül. Miskolcon 1896 jan. 5. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1924 óta az Apponyi poliklinikán működik. A bőrtuberkolózis és a szifilisz újabb kezelési módjairól különböző szaklapokba számos cikket írt. V. A.

4. *F. Samu*, író, ügyvéd, szül. Tállyán 1863. A budapesti egyetemen tanult s miután ügyvédi oklevelet szerzett, Kassán telepedett le. 1907-ben mint már országosan ismert író költözött fel a fővárosba, ahol 1908. az Úttörő c. modern irányú hetilapot alapította és szerkesztette, majd u. e. néven egy társaságot is alapított, mely társadalomtudományi előadások tartását tűzte ki célul. Ez a kísérlet eredményesnek bizonyult és több mint ezer felvilágosító és ismeretterjesztő előadást tartott az általa létesített Úttörő-Társaság. Ő maga úgy előadásaiban, mint filozófiai értekezéseiben a monizmust igyekezett népszerűsíteni. Később a szocializmus felé hajlott, jóllehet ő maga sohasem volt pártember. A forradalmak után Bécsbe költözött s azóta ott él. F. nem mint szociológus, hanem mint színműíró vált ismeretessé első színművével, a *Kurucz Feja Dávid*dal (1912), melyet követtek a kevésbé sikerült *Bacsányi* (1903); *Messiás* (u. a.); *Csebi Tatár* (1904); *Csöppség* (1905); *Pereszlényi juss* (1906); *Ártatlanok* (1907); *Álmodozók* (1909); *Mátyás* (tört. dráma 1919). Szociológiai művei: *Jogfejlődés* (1892); *Morbus socialis* (1893). Ezenkívül Nietzsche *Zarathustrá*-ját ő fordította le először magyarra (1907). Egyéb művei: *A bálvány* (Rapszódiák 1909) és *Jidli változásai* (regény 1922). S. R.

Fenyő, 1. *Á. Endre*, festő, szül. Baján 1904. Előbb az Iparrajziskolában, majd a Képzőművészeti Főiskolán Vaszarynál tanult. Az Új Művészek Egyesületének tagja. Először a Műcsarnok 1926-iki kiállításán állított ki *(Halvány arcú leány)*, majd az UME 1928-iki kiállításán a Nemzeti Szalonban *(Dunai tájképek; Akt)*. Résztvett a lengyelországi magyar reprezentatív kiállításon (1927), az UME bécsi (1928) és a velencei kiállítás magyar csoportjában (1928). F. B.

2. *F. Emil*, filmszínész, szül. Miskolcon 1891. A színművészeti akadémia elvégzése után vidéki színész, majd Budapesten a Vígszínház tagja lett. A legrégibb magyar filmszínészek közül való. 1923-ban a müncheni Emelka-gyár szerződtette.

3. *F. László*, költő és kritikus, szül 1902. Verskötetei: *Építés orgonája, Elvesztett évek, Fojtott virágzás.* Jelentékeny egyénisége az Ady után következő fiatal magyar költőgenerációnak. Versei és kritikai írásai főként a Nyugat-ban jelentek meg. Kritikáit találó és elfogulatlan ítélet jellemzi. K. A.

4. *F. Miksa**, író és közgazdász, szül. Mélykúton 1877 dec. 8. A budapesti egyetemen tanult és ügyvédi oklevelet szerzett. 1904 óta a Magyarországi Gyáriparosok Orsz. Szövetségének titkára, majd 1917. igazgatója, 1912 óta a Magyar Vámpolitikai Központ igazgatója és a Magyar Gyáripar c. szaklap szerkesztője. 1918-ban a Hadik-kormány dezignálása alkalmából F. kereskedelmi miniszternek volt kiszemelve. Közgazdasági munkái: *A vámszövetség formái* (1915); *Mi lesz a pénzzel* (1920). Közgazdasági tevékenysége mellett az irodalmi életben is jelentékeny részt vesz. 1908-ban egyik megalapítója és szerkesztője volt a Nyugat c. szépirodalmi folyóiratnak. Ady költészetének egyik legelső megértője és propagálója volt. Tanulmányai a Nyugat-ban jelennek meg. S. R.

Fenyves, 1. *Ferenc*, szerkesztő és publicista, szül. Szabadkán 1885. Ú. o. és a kolozsvári egyetemen tanult és jogi doktorátust, majd ügyvédi diplomát szerzett. Ekkor már régebben szerkesztője volt a Bácsmegyei Napló-nak, melyet ő fejlesztett napilappá. E lapnak 1911 óta szerkesztője, majd főszerkesztője és tulajdonosa s a vele kapcsolatban álló Literária könyvkiadóvállalatnak és a Bácska legnagyobb nyomdájának is igazgatója. Publicisztikai tevékenysége mellett több tanulmányt és regényt is írt. Mint a S. H. S. királyság legnagyobb magyar napilapjának szerkesztője fontos szerepet visz a magyar közéletben és a kisebbségi politika irányításában.

2. *F. Gábor*, zongoraművész, szül. Cegléden 1898. Feldmann József ceglédi főrabbi fia. 1920-ban báró Rotschildné sz. Wertheimstein Rózsi védnöksége alatt hangversenyt adott Londonban, amellyel jelentékeny sikert aratott. Állandóan

Amerikában él, ahol a minneapolisi zeneakadémia vezetője.

Fenyvessi *Emil**, színművész, szül. Ternyén 1859 máj. 31., megh. Budapesten 1924 márc. 31. Hosszabb vidéki színészkedés után 1895. a Nemzeti Színházhoz, 1896. pedig az akkor megnyilt Vígszínházhoz hívták meg. Főkép bonvivant- és jellemszerepekben volt kiváló. Főbb szerepei Svengali *(Trilby)*, Ocskay brigadéros, Tarján főhadnagy, stb.

Fenyvessy, 1. *Adolf (zalai)*, gyorsíró, szül. Zalaegerszegen 1837 dec. 23., megh. Budapesten 1920 jan. 18. Egyike a legrégibb magyar gyorsíróknak. Ő ültette át a Stolze-féle rendszert magyar nyelvre már 1860. Ez alapon meg is írta 1863. *A magyar gyorsírás* kimerítő tankönyvét, amely számos kiadást ért el egészen a legújabb időkig. Másik szakmunkája: *Az országgyűlési gyorsíró kézikönyve* (1869, újabb kiad. 1906). F. alapítója és szerkesztője volt a Magyar Gyorsíró c. szaklapnak. 1865—1911-ig az országgyűlési gyorsíró-iroda vezetője volt. 1910-ben rendszerének ötvenéves fennállását jubilálták s ez alkalommal udvari tanácsosi címet kapott, miután már előbb nemességet kapott. F. több nemzetgazdaságtani tanulmányt is írt folyóiratokba S. R.

2. *F. Béla** *(zalai)*, orvostanár, F. Adolf fia, szül. Budapesten 1873. Orvosi diplomáját u. o. nyerte el és 1905. a gyógyszertan magántanárává képesítették. 1918-ban a pozsonyi, majd a pécsi egyetem ny. r. tanára lett gyógyszerészetből és közegészségtanból. Az egyetemnek dékánja és rektora is volt. Szakmájában élénk irodalmi tevékenységet fejt ki.

3. *F. József** *(zalai)*, közgazdasági író, F. Adolf fia, szül. 1870. Tanulmányai végeztével előbb az Orsz. Statisztikai Hivatalban, majd a kereskedelmi minisztériumban teljesített szolgálatot s az utóbbiban min. tanácsos lett. Vezetője az ipari közigazgatási szakosztálynak. Művei: *Az Egyesült Budapesti Fővárosi Takrékpénztár ötvenéves története* (1896); *Les offices du travail* (1899).

Ferenczi, 1. *Frigyes*, a Magyar Kir. Operaház h. főrendezője, szül. Budapesten 1869. Anyai ágon Goldmark Károlynak, a nagy komponistának unokaöccse. 1917-ben Bánffy Miklós gróf a M. K. Operaház tagjául neveztette ki s azóta F. mint rendező és h. főrendező ott fejt ki eredményes művészi munkásságot. Több alkalommal külföldi tanulmányútra küldték ki, négyszer pedig ösztöndíjat nyert, köztük a bayreuthi Siegf. Wagner-félét is. Irodalmilag is jelentékeny szakmunkásságot fejtett ki két kitűnő szakművével: *A színház és rendezés* (1912) és *A színészet története* (1916) című műveivel, mely utóbbiban külön rész foglalkozik a magyar színészet történetével. S. R.

2. *F. Imre**, szociálpolitikai író, egyetemi magántanár, szül. Budapesten 1884. Jogi tanulmányait u. o. végezte s a főváros szociálpolitikai ügyosztályára került, ahol szakelőadó és tanácsjegyző, 1916. pedig egyszersmind az egyetemen u. a. tárgykör magántanára lett. 1920 óta szakreferense a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak. Számos szaktanulmánya közül fontosabbak: *Sztrájk és szociálpolitika; Munkások szervezkedése; Lakáskérdés; A háború rokkantjai; A rokkantak visszavezetése az iparba és kereskedelembe; Az ipari és mezőgazdasági hatósági munkaközvetítés viszonya.*

3. *F. Károly*, könyvkereskedő, szül. Miskolcon 1877. A Miskolci Kereskedők és Gazdák Körének elnöke, a miskolci Kereskedelmi Testület társelnöke és az Országos Magyar Könyvkereskedők Egyesülete vidéki szakosztályának az elnöke. Irodalmi tevékenysége közgazdasági, szociálpolitikai és közművelődési hírlapi cikkekre terjed ki. Az 1926-iki képviselőválasztáson a miskolci kereskedők és iparosok egységes pártjának képviselőjelöltje volt. V. A.

4. *F. Sándor**, idegorvos és író, szül. Miskolcon 1873. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult. Budapesten ideggyógyászati praxist folytatott, egyszersmind nagyarányú pszichoanalitikai irodalmi és gyakorlati tevékenységet fejtett ki. A bécsi Freud professzor egyik legjelentékenyebb munkatársa volt kezdettől fogva s a Freudtól szerkesztett Int. Zeitschrift für Psychoanalyse, az Imago c. szakfolyóirat, valamint a Schriften zur angewandten Seelenkunde több jelentékeny tanulmányt tartalmaz F.-től. Freud számos művét magyarra fordította és ismertette. 1919-ben egyetemi tanárrá nevezték ki, de ez állása megszünt. 1927-ben felolvasó körúton az Egyesült-Államokban tartózkodott. F. és elnöke a Magyarországi Pszichoanalitikus Egyesületnek, melyet 1913. ő alapított meg. Fontosabb, könyvalakban megjelent munkái: *Ideges tünetek keletkezése és eltünése* (1914); *Lélekelemzés* (3. kiad. 1918); *Lelki vroblémák a pszichoanalizis megvilágításában* (u. a.); *A hisztéria és pathoneurózisok* (1920); *A pszichoanalizis haladása Versuch einer Genitaltheorie* (1924). S. R.

Ferkai *Jenő**, festő, szül. Budapesten 1877. Tanulmányait a Mintarajziskolában kezdte, majd Münchenben, Párisban, Weimarban és Nagybányán dolgozott. 1912-ben a kecskeméti művésztelep tagja lett. Kiállított a Műcsarnokban és a Művész-telep házban. F. B.

Ferraris *Artur**, festő, szül. Gallowitzon (Ausztria) 1867. 1894-ben megszerezte a magyar állampolgárságot és azóta mint magyar művész szerepelt. Iskoláit Bécsben végezte. 1887-ben Párisba ment, hol Gérôme és Lefevre alatt tanult. Így csakhamar feltünt arcképeivel *(Cassagnac felesége; Lesseps Ferdinand és felesége)*. A Lesseps család révén jutott Egyptomba és Szudánba, hol keleti tárgyú zsánerképeket festett. Először a Műcsarnok 1892—93-ki téli kiállításán szerepelt. 1893-ban azután Budapesten telepedett le és a mult század 90-es éveiben igen keresett arcképfestő volt. *A megkötött alkú* c. képét a király vette meg. 1895-ben Bécsbe költözött, ahol most is él. A Künstlerhaus 1894-iki nemzetközi kiállításán kis aranyérmet, az antwerpeni nemzetközi tárlaton elsőrendű érmet, Berlinben aranyérmet nyert. Az 1926. évi tavaszi kiállításon szerepelt hosszú szünet után ismét Budapesten kisebb arcképgyüjteménnyel. F. B.

Feuchtwang *Méir*, rabbi, szül. Pappenheimban 1814., megh. Nikolsburgban 1888. jan. 19.

Tanítványa volt Ettlinger Jakob és Hamburg Wolf német rabbiknak, majd egyetemi tanulmányokat végzett és filozófiai doktorátust szerzett. Előbb a németországi Oettingenben, 1858—1861. pedig Nyitrán működött, ahonnan meghívták nikolsburgi főrabbinak. Fia F. jelenlegi bécsi rabbi, kiváló hitszónok és teológiai író. S. R.

Feuer *Natániel* orvos és orvostudományi író, szül. Szobotiszton 1844., megh. Budapesten 1902. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, ahol 1872. orvossebészdoktori és szemészmesteri oklevelet szerzett. Már ekkor a szemészetet választotta szakjává és két esztendőn át a bécsi egyetemi szemészeti klinikán Arlt tanár oldalán működött. 1872—1875-ben a kolozsvári egyetemen Schulek Vilmos tanárnak, akivel Bécsben ismerkedett meg, tanársegéde volt. 1874-ben a kolozsvári egyetem magántanára lett, 1875. visszatért Bécsbe, ahol az ottani orvosegyetemen szintén magántanárrá képesítették. Élete főcéljául ezentúl a legveszedelmesebb és legpusztítóbb szembetegségek egyikének, a trachomának tanulmányozását és leküzdését tűzte ki és ezen a téren szerzett a Magyarország határain messze túlterjedő hírességet. 1886-ban a belügyminisztériumban királyi közegészségügyi felügyelővé nevezték ki és ebben az állásában az egész ország trachomaügyének ellenőrzését vezette. 1891-ben a budapesti egyetemen a szemészet magántanára, majd 1895. rendkívüli tanára lett. 1893 óta ő állott a budapesti Szt. István-kórház trachomaosztályának élén. Az orvosi szaklapokban sok értekezése jelent meg a szemészet köréből. Főműve a három kiadásban megjelent *Trachoma-útmutató*. Sz. G.

Figdor-Kittseer, hírneves magyar-zsidó család, amely a Pozsony melletti Köpcsényből (ném. Kittsee) származik, a Figdor név pedig *Avigdortól*, aki a XVIII. sz. kezdetén élt Köpcsényben. Avigdor fia *Jakab* zsidó-bíró volt az akkor tekintélyes köpcsényi hitközségben. Ennek fia *Izsák* (1768—850) Bécsben megalapította a I. Figdor & Sohn céget. Izsák fia, *Wilhelm*, részt vett a bécsi zsidók hitközségi és jótékonysági életében. Fia, *Gusztáv*, már kikeresztelkedett, irodalmi és művészeti törekvéseket támogatott. Grillparzer barátja volt és mint Bécs városi tanácsosa is szerepet játszott. Leánya, *Emilia*, Hainisch Mihálynak az osztrák köztársaság elnökének felesége. Rendkívül művelt és nemeslelkű asszony, aki zsidó származását nem titkolja el. Zsidó őseinek képei még most is díszítik szalonját. Avigdor második fia *Sámuel* volt. ennek fia pedig *Mihály (Michel Kittseer)*, nagy Talmud-tudós és kiváló jótevő volt és Pozsonyban nagy tiszteletben állott. 1845-ben kiadta *Salmé nedovó* c. művét. Ő és apósa, Theben Mendel újra kiadták a *Széfer hajósor lerábenu Tám* c. könyvét. Fia *Viktor* pedig az *Akedosz Jicchok* új szép kiadásának a költségét viselte. Figdor Izsáknak második unokája a világhírű művészeti szakértő *Figdor Albert* volt, a «Figdor-kollekció» tulajdonosa. *Figdor Wilhelm* unokája *Wittgenstein Károly*, az osztrák fémipar megalapítója volt, ennek *Pál* nevű fia híres zongoraművész. *Lajos* nevű fia bölcsészeti író. A Wittgensteinek már keresztények. (V. ö. *Mayer*, «Die Wiener Juden»; «Jewish forum» (New-York 1925); *Wachstein*: «Statuten für das Bethaus»). B. S.

Filmgyártás. Mint a mozi és a filmkereskedelem, úgy a F. is elsősorban zsidó kezdeményezés volt Magyarországon. Az első filmfelvételeket Magyarországon Sziklai Arnold készítette, aki az első magyar moziengedélyt kapta (l. *Mozi*). Ez a filmfelvétel Ferenc Józsefnek az ezredéves kiállításon tett látogatását örökítette meg 1896. Két évvel később Neumann József, aki már ekkor filmlaboratóriumot állított fel, filmet készít a Budapesten tartózkodó Vilmos császárról és Alfonz spanyol királyról. Ugyancsak Neumann József és Ungerleider Mór készítik a legelső magyar nagy filmfelvételt, a *Márta* c. *Fedák-filmet*, valamint később Janovics Jenő dr.-ral megalapítják a Proja-gyárat Kolozsvárott és a Phönix-filmgyárat Budapesten. A magyar filmgyártás a háború alatt virágzott fel teljes erővel. Ekkor alakult a Corvin-filmgyár, amelyet ugyan nem zsidó alapított, de csakhamar átvette Strasser Richárd, majd később Barna Károly és Engel Fülöp. Ugyancsak a háború alatt, 1915. alapította meg Rákosi Tibor fővárosi kereskedelmi iskolai tanár a Star-filmgyárat, amelynek első filmje Petőfi *János vitéze* és Eötvös József báró *Karthauzija* volt. Ez a vállalkozás került át 1916. Geiger Richárd vezetésébe. 1916-ban alakult meg Lázár Lajos dr. filmgyára, a Lux filmgyár is, amely a *Bob herceg*, a *Tajfun*, a *Drótostót* megfilmesítésével szerzett népszerűséget. A magyar F. munkájába újabban Feldmann Izsó kapcsolódott be, aki számos magyar filmet és filmszkeccset készített. Igen nagy szerepet játszanak a F. terén a magyar zsidók Amerikában (l. *Zukor Adolf*, *Fox William*).

Filmirodalom. Magyar részről a filmirodalomban és a filmszerzők között külföldön többnyire zsidó származású írók nevei ismeretesek. Amerikában élt és állandó szerződéssel bírt Biró Lajos és Vajda Ernő, ezenkívül eddig a magyar írók közül Lengyel Menyhért, Heltai Jenő, Molnár Ferenc és Fazekas Imre filmscenáriumait fogadták el külföldi gyárak. Megfilmesítették még Bródy Sándor néhány darabját is.

Filmrendezés terén ezideig csak két zsidószármazású magyar ember vitte világhírnévre. Az egyik Korda Sándor, a másik Kertész Mihály. Németországban működik Illés Jenő és Garas Márton, Magyarországon pedig Gaál Béla, György István, Mihály István és Major Dezső. R. I.

Filoszemitizmus, szószerint semitabarátságot, a közhasználatban pedig szembeszállást jelent ama tényezőkkel, melyek a zsidóság háttérbeszorítását célozzák. A filoszemita nem előjogokat akar a zsidóknak, hanem csupán azt követeli, hogy a zsidókat is részesítsék az emberi jogokban.

Filozófia, pszichológia és pedagógia. Ezen tudományok speciális zsidó vonatkozásait a vallástörténelem és etika különböző címszavai alatt tárgyaljuk (l. *Zsidó irodalom*, *Etika*, *Szirach*, *Philo*, *Gáónok*, *Biblia exegézis* címszókat). A zsidók nagy szerepét a F.-ban ezen tudományok kimerítő története tárgyalja. Az első zsidó filozófus, aki a zsidó és korabeli görög filozó-

fiát összeegyeztetni próbálta, az Ecclesiasticusnak nevezett Jézus Szirach volt, majd az első században Philo (l. o.), akinek hatása a későbbi századokban is érezhető volt. A középkorban Szaádja gaón az első jelentékeny vallásbölcsész (IX. sz.). Rendkívül fontos szerepet töltöttek be a zsidó filozófusok Keleten a VI.—XII. sz.-ban, mert ők voltak azok, akik a görög filozófia számos értékét arabra átültették, míg a későbbi századokban a spanyol arab és délolasz területen élt zsidó filozófusok az arabról latinra közvetítették azt. Különösen Renan az, aki a zsidó tudósoknak ezt a maradandó munkásságát kiemeli. Szaádja után Maimonides és Gabirol voltak azok, akik nem csupán a középkor vezető filozófusai közé tartoztak, hanem a keresztény tudósokra (így Maimonides Aquinoi Tamásra) is elvitathatatlan hatással voltak, míg Juda ha-Lévi, Abraham ibn Ezra, Juda ibn Tibbon, David Kimchi, továbbá Bachja csupán a zsidóságon belül hatottak. Az utóbbit a világirodalomban egyik legnépszerűbb filozófiai elgondolása tette maradandóvá. «Chovósz halvóvósz» (A szív kötelessége) c. művében ez a XII. sz.-i tudós valóságos etikai rendszert alkotott ugyanakkor, amikor a gettók falain kívül a legszörnyűbb türelmetlenség a gondolatszabadságot és véleménynyilvánítást máglyával kezdte büntetni. A XIII. és XIV. sz.-ban Chaszdai Crescas és Albo József toledoi rabbik voltak nevezetes vallásfilozófusok s bebizonyíthatóan Spinoza elődei, csakúgy, mint az említettek legtöbbje, akiket — Szaádját kivéve — igen jól ismert, különösen a két utóbbit és Ibn Ezrát. Spinozát mégsem lehet már kizárólagos zsidó filozófusnak tekinteni, mert módszere egyaránt adódik a középkori zsidó és keresztény skolasztikából, főleg pedig a modern filozófia kedeményezőjének, Descartesnak módszeréből. Spinozával kezdődik az újkori modern filozófiában való résztvételük a zsidóknak is. Ezt a nagyarányú részességet, mely kívül esik a zsidó történelem és irodalom területén, a következő névsor mutatja:

Külföldiek:

Basch Victor (l. o.), a Sorbonne tanára, filozófus és esztétikus.

Bergson Henry, a Sorbonne tanára, korunk egyik legkiválóbb filozófusa, a Nobel-díj nyertese.

Bernheim Hypp., nancyi orvostanár.

Brunschwigk Léon, a Sorbonne tan., a Fr. ak. tagja.

Cassirer Ernst, hamburgi egyet. tanár, kiváló esztétikus és filozófus.

Cohen Hermann v. marburgi egyet. tanár és rector hírneves kantista és etikus.

Cohn Jonas, freiburgi egyet. tanár.

Dessoir Max*, esztétikus, filozófus, v. berlini egyet. tanár.

Durckheim Emil, kiváló francia szociológus és filozófus, a Sorbonne v. tanára.

Eisler Rudolf, v. bécsi egyet. tanár, kiváló filozófus és szociológus.

Franck Adolphe, a Sorbonne v. filozófia tanára, egyszersmind a kabbala-filozófia első modern ismertetője és hebraista.

Freud Sigmund, bécsi prof., a pszichoanalitika megalapítója.

Freudenthal Jacob, v. breslaui egyet. tanár, híres Spinoza-búvár és az alexandriai görög-zsidó filozófia kitűnő ismertetője.

Georges-Levy Raphael, a Sorbonne tanára, kiváló vallásbölcsész.

Guttmann Jacob, v. breslaui egyetemi és rabbiszemináriumi tanár, vallásfilozófus.

Jerusalem Wilhelm, v. bécsi egyet. tanár, kiváló filozófus és pedagógus.

Joel Karl, baseli egyet. tanár.

Joel Manuel, v. breslaui főrabbi, vallásbölcsész.

Lazarus Moritz, v. berni egyet. tanár, önálló etikaszerző (l. *Nyelvészet*), egyszersmind a néppszichologia megalapítója.

Levy-Bruhl G., kiváló francia szociológus és filozófus, a Sorbonne tanára.

Maimon Salamon, Kant tanítványa és interpretálója.

Mautner Fritz*, a Philosophisches Wörterbuch I—III. szerzője.

Mendelssohn Mózes.

Münsterberg Hugó, a bostoni Harward egyet. v. tanára.

Nelson Leonard*, v. göttingeni egyet. tanár, jelentékeny német filozófus, megh. 1928.

Reik Theodor (l. o.), angol esztétikus.

Schreiner Márton (l. o.), berlini vallásbölcsész és a Hochschule tanára.

Schwarcz Adolf (l. o.), a bécsi rabbiszeminárium rektora.

Simmel Georg, v. strassburgi egyet. tanár, filozófus és önálló szociológiai rendszer szerzője.

Spinoza Baruch.

Stammler Rud., berlini egyet. tanár, jogbölcsész és szociológus.

Stein Ludwig, v. berni egyet. tanár (eredetileg rabbi, l. o.), a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Steinmetz Rudolf, amsterdami egyet. tanár, szociológus és néppszichológus.

Steinthal Chaim, v. berlini egyet. tanár, önálló etika szerzője (l. *Nyelvészet*) egyszersmind a néppszichológia megalapítója.

Stern William, hamburgi egyet. tanár, kiváló kísérleti pszichológus és pedagógus.

Worms René, a Sorbonne tanára, világhírű szociológus.

Weininger Ottó*, filozófiai író.

Magyarországiak l. részletesen az illető neveknél:

Alexander Bernát, Bánóczi József, Donáth Gyula, Erdős Lajos, Frimm Jakab, Goldziher Ignác, Hochmuth Ábrahám, Jónás János*, Kármán Mór, Kaufmann Dávid, Léderer Ábrahám, Leopold Lajos, Palágyi Menyhért*, Pikler Gyula*, Ranschburg Pál*, Révész Géza*, Salgó Jakab, Sebestyén Károly, Silberstein-Ötvös Adolf, Somló Bódog, Szemere Samu, Waldapfel János. S. R.

Finály, 1. *Henrik Lajos (kendi)**, klassz. filológus, egyetemi tanár, *F. Zsigmond* (l. o.) unokaöccse, szül. Óbudán 1825 jan 16., megh. Kolozsvárott 1898 febr. 13. Előbb mérnöknek készült és elvégezte a bécsi Polytechnikumot s mellékesen az egyetemen a matematika-természettudományi fakultást, sőt csillagászatban is specializálta magát, majd mint tüzértiszt vett részt a szabad-

ság harcban, azután a kolozsvári gymnáziumban, 1872. az ottani egyetemen a történelmi segédtudományok, főleg a class. archaeológia rendes tanára lett. Tagja volt a M. Tud. Akadémiának, nemességet kapott és a római Archeológiai Intézet is tagjává választotta. Rendkívül sokat írt számos folyóiratba és cikkei az ókori és hazai történelemre, a latin és magyar filológiára vonatkoznak. Legfontosabb munkája a *Latin nyelv szótára* (1884), mely tartalma és terjedelme miatt is a legkitűnőbb munka szakirodalmunkban. Ezenkívül: *Latin-magyar iskolai szótár* (1858. és több kiadás, máig a legjobb szótár; *A magyar ige időformáiról* (1860); *A polgár és kereskedő számvetése* (1853), mely az első magyarnyelvű ismertetése a méterrendszernek; *A régi magyar súlymérték* (1868); *Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez* (1869); *Emlékbeszéd Szabó József felett* (1873); *Emlékbeszéd Engel József felett* (1873); *Római súlymérték és pénzrendszer* (1881); *Jus gentium, jus civile és rabszolgaság* (1880); *A zsidók időszámítása* (1881); *Der Altrömische Kalender* (1882); *Hogy is mondják ezt magyarul?* (1888); *A besztercei szóeredet* (1892). F. számos hazai és külföldi folyóirat munkatársa volt és szerkesztette az Erdélyi Gazdasági Egylet Évlapjait, Havi füzeteit, a Magyar Futárt és az Erdélyi Múzeumot. S. R.

F. Zsigmond, orvos, szül. Óbudán. A budai orvosegyetemen tanult és Pesten volt gyakorló orvos és emellett már 1847. az Orvosi Tár munkatársa. Később is sokat írt orvosi lapokba magyar és német nyelven. Munkái: *De Salubritate febrium in morbis stb.* (1837); *Studien über Wechselfieber-Recidiven* (1864); *A ragályazonosság tana a bujakórban* (1866); *Über die wahre Bedeutung des Aussatzes in der Bibel. Sendschreiben an Se. Hochwürden Herrn Leopold Löw, Oberrabbiner in Szeged* (1866. Különlenyomat a Ben-Chananjából). S. R.

Fisch, 1. *Géza*, szemész főorvos, szül. Rózsahegyen 1885 nov. 20. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1910-ben Szily professzor mellett volt alorvos, majd 1919. a zsidókórház szemészeti osztályának vezető-főorvosa lett. Később az orthodox hitközség ambulatoriumának szemészeti osztályát vezette. 1923-ban Pozsonyba költözött, ahol az építendő zsidókórház szemészeti osztályának vezetésére ő van kijelölve. Elismert kiváló specialista, akinek magyar és külföldi lapokban számos értékes szakcikke és tanulmánya jelent meg. V. A.

2. *F. Ignác*, hírlapíró, szül. Nagykárolyban 1851. Beutazta Afrikát, Eszak- és Délamerikát. Hazajövet a Magyar Távirati Iroda szolgálatába lépett (1879). Munkatársa volt az Acsádi szerkesztésében megjelenő Kézi Lexikonnak.

Fischer, 1. *Akiba*, rabbi, szül. 1818. Lovasberényen, megh. 1894. Téten, ahol 1846 óta működött. Óbuda és Pozsony jesiváin tanult. Egyideig ő vezette a győri hitközség kettészakadása után az orthodox község ügyeit. Kora kiválóbb talmudtudósaival tudományos levelezésben állott. Fiai voltak F. Cevi dévaványai, F. Benjamin pesti rabbi atyja és F. Amram gyönki rabbi. S. R.

2. *F. Aladár*, orvostanár, sebész, szül. Sümegen 1874 júl. 26. A budapesti egyetemen tanult s u. o. nyerte a diplomáját, majd a Rókus-kórházban működött, 1911. pedig a Bródy Adél-gyermekkórház sebész-főorvosának hívták meg. 1916 óta egyetemi magántanár. Kiterjedt orvostudományi szakmunkássága hazai és külföldi szakfolyóiratokban jelent meg százon felüli számban. Magyarul megjelent nagyobb munkája *Az oesophagus sebészetéről* (1924. A Magy. Sebésztársaság munkálatai sorozatban). S. R.

3. *F. A. Mór* (nem azonos Fischer Móriccal, a herendi gyár alapítójával, habár ez is tatai volt), tatai majolikagyáros. A tatai majolikagyárat Schlögl János György, kinek özvegye 1820-ig birta a XVIII. sz. 80-as éveiben alapított gyárat, örökösétől, Pasteiner Józseftől Fischer Wolfgang vette meg. Tőle szállott át a gyár egyik rokonára, F. A. Mórra, ettől pedig fiára, F. Károlyra, aki később társat vett maga mellé és «Fischer és Nobel» cég alatt vezette tovább az üzletet, mely most már végkép megfeneklett. Az olcsó cseh porcellán teljesen kiszorította a kőedényeket a piacról. F.-ék azután fel is hagytak a gyárral, eladták Hardtmuth kályhagyáros cégnek. A XX. sz. első tizedében ez is megszünt, a kemencét 1913. lebontották. F. A. Mór jele két sorban: F. M. A. — TATA; F. Károly jele pedig ugyancsak két sorban: TATA — C. FISCHER. F. B.

4. *F. Árpád*, orvos, szül. Nagybecskereken 1896 máj. 22. Az egyetemet Kolozsvárott, Budapesten és Pécsett végezte. Számos cikke jelent meg a lapokban, belső munkatársa volt a Novisadon (Ujvidék) megjelenő Jüdisches Volksblattnak és a Zsidó Szemlének. Könyvei: *Mária dalok*, *Vulkán dalok* (Versek), *A befejezetlen szobor*, *Ervin herceg halála* (egyfelvonásosok) és *Kiáltvány a zsidósághoz*. Ez utóbbi propagandairat, melyben a szerző a Krisztushivésnek akarja megnyerni a zsidóságot. V. A.

5. *F. Dávid*, pöstyéni rabbi, szül. Vágújhelyen 1820, megh. Pöstyénben 1880. Előbb Brezován működött, majd amidőn a pöstyéni hitközség a verbói rabbiságtól önállósította magát, ő lett az első rabbi. Utódául vejét, Ungár Józsefet választották meg. Fia, *F. Baruch Noa*, eperjesi orth. rabbi.

6. *F. Enoch*, rabbi, Makai Emil atyja, szül. Izsákon 1826. Tanulmányait Nyitrán, Pozsonyban és Prágában végezte. 1852—1864 közt Dunaföldváron működött, attól kezdve pedig élete végéig makói főrabbi volt. Kitünő magyar és német hitszónok volt. Egyik hitszónoklata, amelyet Löw Lipót felett tartott annak temetése alkalmából, megjelent a *Löw Lipót végtisztessége* c. munkában. Idősebb fia, *F. Jakab* pozsonyi kórházi főorvos és kiváló pszichiáter volt. S. R.

7. *F. Gyula*, főrabbi, szül. a fejérmegyei Sárkereszturon 1877. márc. 15. 1877—1886. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. A bölcsészdoktori oklevelet 1885. szerezte a budapesti egyetemen, 1887. avatták rabbivá. 1887-ben Győrött választották meg főrabbinak, innen került 1898. Prágába, majd 1905. a Pesti Izr. Hitközséghez rabbinak, 1920 óta főrabbi ugyanitt. Lelkészi működését zajtalan buzgóság jellemzi, zsinagógai

beszédeiben nemes egyszerüségre törekszik. A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának 1905 óta tagja, tunulmányi bizottságának elnöke és felső tanfolyamának óraadó tanára. 1913 óta a német nyelvet és a Midrás irodalmát adja elő (régebben az exegetikus irodalmat is). Egyházi elnöke az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak. A Magyar Zsidók Pro Palesztina szövetsége elnöki tanácsának tagja. A görög-zsidó irodalom számos művét fordította magyar nyelvre. Művei: *Juda ibn Tibbon* (Budapest, 1885), *Mózes élete* (Budapest, 1925). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Hacofeban, az Országos Egyetértésben, a Mult és Jövőben, a Blau-Emlékkönyvben, az Egyenlőségben, a Zsidó Plutarchosban, az Imit évkönyveiben, a Neuzeitban, a Pester Lloydban, az Ujságban, az Oesterr. Wochenschriftben jelennek meg. F. D.

8. *F. Gyula* (tóvárosi)*, mérnök, szül. Budapesten 1873. A műegyetemen gépészmérnöki oklevelet szerzett, majd a Ganz villamos-gyár szolgálatába lépve, számos hazai és külföldi villamos vasút építését ő vezette. Később a budapesti helyiérdekű vasntak villamos szakosztálya vezetőjének hívták meg. Mint a villamos közlekedés elismert szakembere, számos enemű tanulmányt írt hazai és külföldi szaklapokba. Találmányait hazai és külföldi vasutak alkalmazzák.

9. *F. Ignác (tóvárosi)*, majolikagyáros, szül. Tatatóváros on 1840., megh. Budapesten 1906. Atyjának Tatatóvárosban kőedénygyára volt. Ő 1877. porcellánfestő intézetet nyitott Budapesten, melyet csakhamar híres majolikagyárrá fejlesztett. Eleinte japán, kínai és más keleti, az 1880. évektől fogva pedig magyar motivumok felhasználásával is készültek a majolikák. Ugyancsak ő honosította meg nálunk a majolika burkolatlemezek gyártását is. F. majolikái úgy hazai, mint számos külföldi kiállításon kitüntetésben részesültek. A majolikaipar terén szerzett érdemeiért magyar nemességet kapott. 1892-ben a gyár részvénytársasággá alakult, de a gyárat tovább is F. mint vezérigazgató vezette. Halála után a gyár az alapító fia, *F. Emil* birtokába ment át. F. B.

10. *F. Jedidja Gottlieb*, rabbi, szül. Felpécen (Győr vm.) 1810. A Chaszam Szófernak (l. o.) tanítványa volt. Székesfehérvárott erős harcot folytatott az újítók ellen, könyvet is írt e tárgyról. Az 1868-iki kongresszusnak tagja volt. Később a székesfehérvári orthodox község rabbiállását vállalta el, 1893. nyugalomba vonult. Kismartonban halt meg 1895. Polemikus iratának címe: *Deloszájim uvoriach lemé hasoliach.*

11. *F. Imre*, sebész-főorvos, a nagyváradi zsidókórház főorvosa, szül. Nagyszombaton 1878. Számos chirurgiai cikke jelent meg, főleg német tudományos folyóiratokban.

12. *F. Jakab*, orvos, szül. Dunaföldváron 1861. 1891-ben a pozsonyi kórház főorvosa lett. Cikkei a Gyógyászat, Közegészségügyi Szemle, Klinikai Füzetek, továbbá a Fővárosi Lapok, Nemzet, Pesti Napló s Nyugatmagyarországi Hiradó hasábjain jelennek meg. Fordította Krafft-Ebing munkáját.

13. *F. József*, publicista és ügyvéd, szül. Tiszaújhelyen 1887 dec. 15. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és egyideig szerkesztette Balog Arnold-dal a Jogtudományi Közlönyt. 1912-ben ügyvédi irodát nyitott Kolozsváron, ahol egyúttal az Estilap c. napilapot is szerkesztette. 1919-ben zsidó közügyekkel kezdett foglalkozni, amikor a kolozsvári kongresszusi hitközség elnökévé választották. A hitközséget a mai napig is ő vezeti. 1920-ban az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség elnökévé, 1821. a Tarbut országos zsidó iskolaegyesület elnökévé, majd 1923. az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség elnökévé választották és azóta annak elnöke. 1919—1921-ig főszerkesztője volt az Uj Kelet c. kolozsvári zsidó napilapnak. Jelenleg, mint zsidópárti képviselő a bukaresti parlament tagja. Sz. I.

14. *F. József*, közgazdász, szül. Érkisfaluban 1873. A tasnádi takarékpénztárnak 21 év óta igazgatója, volt megyei bizottsági tag, a függetlenségi pártnak vezető embere. Tasnádon 15 évig hitközségi elnök volt és számos hitközségi intézmény megteremtése fűződik nevéhez. D. S.

15. *F. Lajos*, ügyvéd, szül. Kecskeméten 1832., megh. Kolozsváron 1910 aug. 15. A szabadságharcban Percel Mór seregében szolgált, mint 16 éves ifjú, majd mint ügyvéd résztvett az alkotmány helyreállítása előtt a magyarosítási mozgalomban, később a politikai és megyei élet küzdelmeiben. Emellett nagy irodalmi munkásságot fejtett ki s dolgozatai részint önállóan, részint folyóiratokban láttak napvilágot. Fiatal korában ő fordította le és adta ki Maculay híres beszédét a zsidók egyenjogúsítása érdekében. S. R.

16. *F. Lipót*, főrabbi, szül. Gáloson (Moson vm.) 1884. Budapesten végzett rabbiszemináriumot, az egyetemen avatták bölcsészdoktorrá. Jelenleg verseci főrabbi. Számos kisebb tudományos munkát bocsátott közre. Sok kritikát és könyvismertetést írt. Különösen a babilóni talmud körébe vágó kutatásaival tünt fel. Szerkesztője a Jevrejski Almanach c. zsidó évkönyvnek, mely szerb és horvát nyelven jelenik meg.

17. *F. Mór*, gépészmérnök, a nemzetközi sportszövetség alelnöke. szül. Verbón 1875. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Korán külföldre került és főleg az angol vasutak jóléti intézményeit tanulmányozta. Felismerte, hogy a szociális tevékenység területén a sport milyen hatalmas tényező. Budapesten a Törekvés Sport Egylet élére állt és annak huszonöt éven át elnöke volt. Szociális szempontok vitték a vasutasok sportszövetségének, később a vasutasok világszövetségének megalapozására is. A magyar futballszövetségnek a nemzetközi ügyeit intézi és nyelvkészsége segíti a nemzetközi kapcsolatok kiépítésében. A nemzetközi futballszövetségnek (FIFA), a világ legnagyobb sportszövetségének 1927. elnöke lett. Szociális és békekereső tevékenységéért a francia köztársaság 1928. becsületrenddel tüntette ki. F. P.

18. *F. Sámuel*, héber költő, szül. Zádorfalván (Borsod vm.) 1846., megh. Miskolcon 1917. A tanítóképző elvégzése után több évtizeden át volt a miskolci hitközség iskolájának tanítója. Mint kitűnő hebraista állandó munkatársa volt a varsói *Hacefira* c. lapnak, melyben számos cikke és verse jelent meg. Munkái: *Hoemesz* (Ódák); *Mivchar siré Hogor* (Magyar költők, Petőfi,

Arany stb. versei héber fordításban) és *Midósz Jiszróel*, mely füzetében az ősi zsidó mértéket számította át magyar mértékre. V. A.

19. *F. Sámuel*, német könyvkiadó, szül. Liptószentmiklóson 1859 dec. 24. Korán külföldre került és 1886. megalapította az S. Fischer Verlag-ot Berlinben, mely 1922. részvénytársasággá alakult át. Az irodalomtörténet elismeri, hogy F. cége a modern irodalmak fejlődési lehetőségénél kiváló szerepet tölt be. F. kiadója a legjobb németnyelvű Ibsen, Tolstoj, Shaw kiadásoknak és ugyancsak ő nála jelentek meg: Gerhard Hauptmann, A. Schnitzler, Thomas Mann, Richard Dehmel, H. Hesse, Jakob Wassermann, Kellermann és más nagy írók művei. S. R.

20. *F. Sándor*, rabbi, szül. Regölyön (Győr vm.) 1852. Talmudi tanulmányait Kismartonban, Pozsonyban és Würtzburgban végezte. A lipcsei és zürichi egyetemeken bölcsészeti tanulmányokat folytatott. Münchenben az Israelitische Frommengesellschaft rabbija volt. 1892 óta a gyulafehérvári hitközség főrabbija. Erdély legtekintélyesebb zsidó tudósainak egyike. Halachikus művei több folyóiratban jelentek meg. SZ. I.

21. *F. S. Gyula*, főrabbi, szül. Gyönkön (Tolna vm.) 1892. A pozsonyi rabbiképzőt végezte. 1921—23-ig a chicagói «Ahavasz Achim» hitközség rabbija volt. 1924 óta a dévai orthodox hitközség főrabbija. Felekezeti lapokban cikkeket ír. Megjelent munkája: *A világháború erkölcsi hatásai* (Pozsony 1915).

22. *F. Tivadar*, ügyvéd, szül. Münchenben 1881. Jogi tanulmányokat végzett és Kolozsváron ügyvéd lett. Az erdélyi zsidó országos politikában irányító munkát végez. Az Austerlitz-családból származik, amely a kismartoni hitközség alapítója volt. F. alapította az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséget, melynek örökös díszelnökévé választották. Az 1928-iki román országgyűlési választásoknál zsidópárti programmal szenátorrá választották.

23. *F. Tóbia ha-Kohén*, németújvári rabbi. Megjelent *Maásze Tóbia* c. műve, kommentár a Zsoltárok könyvéhez. Meghalt 1869. Sz. I.

Fischhof, 1. *Adolf*, publicista és politikus, szül. Óbudán 1816 dec. 8., megh. Emmersdorfban 1893 márc. 23. Orvostudományt tanult a bécsi egyetemen és egy ideig orvosi gyakorlatott folytatott. Az 1848. bécsi forradalomban ő szervezte meg az egyetemi ifjúságot s elnöke volt a Közbiztonsági Bizottságnak. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésen Bécs egyik kerületét képviselte és a Doblhof-féle liberális kabinetben a belügyminiszter tanácsosának nevezték ki. A forradalom leveretése után letartóztatták és kilenc hónapra elítélték. Ezután 1875-ig ismét orvosi gyakorlatot folytatott. F. Unger tanárral együtt írta a *Lösung der ungarischen Frage* c. röpiratát (1861), amelyben a Birodalom két önálló részre osztása mellett száll síkra. A porosz-osztrák háború után írt *Ein Blick auf Oesterreichs Lage* (1866) c. füzetében a Németországgal való szövetség mellett küzd; *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes* (1869) művében autonom alkotmányt kíván Ausztria részére. 1882-ben meg akarta alapítani a német-osztrák néppártot, amelynek célja lett volna koncessziókat adni a nemzetiségeknek s a Birodalom valamennyi liberális elemét egyesíteni. Egyéb munkái: *Zur Reduktion der kontinentalen Heere* (1875); *Die Sprachenrechte in den Staaten gemischter Nationalität* (1885); *Der österreichische Sprachenzwist* (1888). S. R.

2. *F. Ignác Vilmos*, orvos, F. Adolf (l. o.) testvérbátyja, szül. Óbudán 1814 szept. 7., megh. a század végén Budapesten. Pesten és Bécsben tanult s az utóbbi egyetemén kapta diplomáját. A negyvenes években Priessnitz mellett, Gräfenbergben, majd Bécsben lett kórházi orvos. 1856. Pestre költözött és saját telkén, a Hermina-kápolna közelében hidegvízgyógyintézetet rendezett be s azt 1888-ig ő maga vezette, míg 1892. azt a kormány megvásárolta. Helyére az Orsz. Vakok Intézetét létesítették. F. Szliács egyik első propagálója volt. Munkái: *Szliács, der Pyrmont Ungarns, Wie es wirkt u. wie es angewendet werden soll, stb.* (1847); *Bericht über das hydratische Verfahren in d. Kaltwasserheilanstalt zu Lukány* (1855). S. R.

Fischmann *Ezékiel Mózes Lipsitz*, miskolci rabbi, Lipsitz Ábrahám rabbi fia, megh. Miskolcon 1874. Előbb Schaffán (Morvaország), majd 1836-tól haláláig Miskolcon működött. Minthogy községében több újítást foganatosított, ezért több rabbi lépett fel ellene. F. ezért *Divré Sólom Vëemesz* c. szellemes röpiratot bocsátott ki 1864. rehabilitálására. Negyven éven át töltötte be hivatalát. Fiai: *F. Feis* hírneves pozsonyi rabbi és hitszónok és *F. Simon* kecskeméti rabbi, *Fényes Adolf* festőművész atyja voltak, veje pedig *Hirsch Márkusz* (l. o.) óbudai, majd hamburgi főrabbi volt. S. R.

Fiscus Judaicus, a jeruzsálemi nagy templom fennállása idején, sőt még később is a tiberiási patriarchátus idején, az egész görög-római világon diasporában élő zsidóság önként fizetett adója, mely a bibliai törvényeken alapult *(Exod.* 30. 13, v. ö. *Sekálim* 1. 1). A F.-t ércpénzben, mely legalább fél sekelt tett ki, évente fizették, ill. küldték Jeruzsálembe, de a második templom lerombolása után Vespasianus császár a Jupiter Capitolinus javára Rómába irányította azt s az összeget két drachmában állapította meg (Josephus, *De Bello Judaico* VII. 6. § 6; *Dio Cassius* 66. 7), és ezzel a zsidóság vallási érzületét támadta meg. A rabbik ugyanakkor elrendelték, hogy a fél sekelt nem kell fizetni, miután a templom megszűnt *(Sekálim* 8. 8), de a császárok könyörtelenül beszedték azt s még a titkos zsidókat is fizetésre kényszerítette Domitianus *(Suetonius «Domitianus»* § 12). Martialis szatiráiban szól arról, hogy némely zsidó hogyan leplezte nemzetiségét (7. 35 és 82). Már a Flaviusok idején volt külön hivatal a F. összeállítására *(Procurator ad Capitularia Judaeorum).* Nerva alatt az adóbehajtás szigora csökkent s ő a molesztálásokból eredő peres eljárások megszüntetésének emlékére érmet veretett ily felirattal: «Fisci Judaici Calumnia Sublata», azonban a F. maga továbbra is megmaradt az egész császárság alatt (Origenes, *Epistula ad Africanum* § 14, Tertullian *Apologet.* § 18). Hogy formailag

mikor szünt meg a F., azt nem tudjuk, de a középkorban újra feléledt a Német-Római Birodalom területén, mint Opferpfennings s általában véve mindenütt a különböző speciális zsidó türelmi és fejadók alapját képezte. A F.-t, midőn már Rómának fizették, a diaspora zsidósága önként fizette a legtávolabbi vidékekről is a tiberiasi patriarchátusnak. S. R.

Flegmann *Miksa*, orvos, szül. 1827., megh. Nyiregyházán 1887 márc. 4. Orvosi oklevelét 1850. nyerte el Bécsben. Tanulmányai befejezése után Nyiregyházán telepedett le, ahol kir. törvényszéki orvos volt. Cikkei az Ung. Med. Chirurg. Presseben (1866. Über Diabetes inspidus) és az Orvosi Hetilapban jelentek meg. K. K.

Flavius Josephus, l. *Josephus Flavius*.

Fleischer, 1. *Antal*, vegyész, egyetemi tanár, szül. Kecskeméten 1845., megh. Kolozsvárott 1877. Gyógyszerésznek készült, de mert abban az időben még zsidó nem kapott gyógyszerész oklevelet, vegyészetet tanult s Than Károly segédtanára lett. Kutatásairól a Magyar Tudományos Akadémiában s külföldi szaklapokban számolt be. 1872-ben kinevezték kolozsvári egyetemi tanárnak. Ő dolgozta ki a gyógyszerésznövendékek alaposabb kiképzésére irányuló tanügyi javaslatot. Több szakmunkát írt. T. Zs.

2. *F. Antal*,* a M. Kir. Operaház karnagya, szül. Szegeden 1891 máj. 30. A zeneművészeti főiskolán tanult és 1915 óta az Operaház karmestere s mint ilyen főleg olasz és francia operákat vezényel. S. R.

3. *F. Siegfried*, író, szül. Kapuváron 1856 márc. 18. Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1889—90. a Zeitschrift für dramatische Kunst und Literatur kiadója, majd a troppaui Schlesisches Tagblatt főszerkesztője lett. Innen a Wiener Allgemeine Zeitunghoz, a Volksstimmehez és a Morgenposthoz szerződött. Az Österr. Israelit. Union jogvédő irodájának első titkára és vezetője. Művei: *Gedichte; Camillus* (dráma); *Aus der Burschenzeit*. K. K.

Fleischl *Sándor*, dán királyi főkonzul, szül. Neuernben (Csehország) 1867 márc. 27. Négyéves korában került Magyarországra s tanulmányait Budapesten végezte. Itt belépett atyja F. Samu gabonaüzletébe, melynek 1906 óta főnöke. 1901. dán királyi konzullá nevezték ki, 1905. főkonzul lett. Ilyen minőségben jelentős közgazdasági tevékenységet fejtett ki, melynek elismeréséül több magyar és külföldi kitüntetésben részesült. Így megkapta a Danebrog és a svéd Vasa-rend nagy keresztjét, a kínai Aranykalász-rend nagykeresztjét a csillaggal, a német polgári vaskeresztet stb. — Felesége *kemenesmihályfai Deutsch Olga* a Pesti Izr. Hitközség leányegyletének elnöknője és jótékonysági téren érdemes munkát végez. V. A.

Fleischmann *Sándor*, publicista, szül. Aranyoson 1862. megh. Budapesten 1916. Jogi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, majd Budapesten letette az ügyvédi vizsgát és széleskörű gyakorlatot folytatott. 1896-ban a Neues Politisches Volksblatt főszerkesztője lett. A jogi irodalom terén főképpen azokkal a tanulmányaival keltett figyelmet, amelyekben a kereskedelmi törvény reviziójáért kardoskodott. Értékesek a közigazgatási jog körébe vágó értekezései is. Az Egyenlőségben a magyar zsidóságot érintő aktuális politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozott. Sz. G.

Fleissig *Jakab*, galgóci, majd bécsi rabbi. Veje volt Jungreisz Sámuel (l. o.) csecsei rabbinak. Előbb Nádudvaron, majd az ötvenes évek elejétől kezdve Galgócon volt rabbi egészen 1872-ig, amikor az orsz. kongresszus által felidézett harc arra késztette, hogy rabbiállásáról leköszönjön. Még u. a. évben a bécsi hitközség rabbiülnökké választotta meg és haláláig Bécsben működött. Általánosan jelentékeny Talmud-tudósnak ismerték el. S. R.

Flesch, 1. *Armin*, főrabbi, szül. 1865 ápr. 11. Bácsalmáson. A budapesti rabbiképző és az egyetem bölcsészeti fakultásának elvégzése után 1887. Ó-Kanizsán, két év mulva Mohácson választották főrabbivá. Azóta ott működik. Élénk részt vesz a mohácsi közéletben főleg felolvasásokkal és a nemzeti ünnepeken tartott beszédekkel. Az egyházi irodalom terén jelentékeny munkásságot fejt ki. Rengeteg cikke és tanulmánya jelent meg különböző felekezeti lapokban és évkönyvekben. Hitszónoklatai, ünnepi beszédei és felolvasásai külön füzetekben nyomtatásban is megjelentek. Fontosabb művei: *Jakob Anatoli filozófiája* (Budapest 1887), *Gondolatok a Talmudból* (Zenta 1898), *A mohácsi Chevra Kadisa 50 éves története* (Mohács 1902), *A Zsidó* (Mohács, két kiadás 1908 és 1911), *Az élet meghosszabbítása bibliai és talmudi alapon* (Mohács 1910), *Peszachi Hagada* (Galánta 1914). V. A.

2. *F. Ármin*, orvostanár, gyermekorvos, szül. Aszalón 1878 máj. 17. A budapesti egyetemen tanult s miután diplomát nyert, gyermekorvosi praxist folytatott. 1913 óta egyetemi magántanár a csecsemők betegségeinek kórtanából. Művei: *Anämien in Kindesalter* (1909); *A gyermekorvoslás tankönyve* (4. kiad. 1925). Számos értekezést írt hazai és külföldi folyóiratokba. S. R.

3. *F. Károly*, hegedűművész, szül. Mosonban 1873. okt. 9. Bécsben Grün, Párizsban Sauzay és Marsick tanítványa volt. 1895-ben debütált Bécsben. 1897—902-ig a bukaresti Konzervatórium tanára volt. Tagja a román királyné házi vonósnégyesének. Érdemeinek elismeréséül a román kir. kamaraművész címet kapta. 1903—8-ig Amsterdamban volt tanár, 1908. Berlinbe költözött, 1921. tanára lett a berlini Musikhochschulenak. 1924-ben a philadelphiai Curtis Institute hegedűtanfolyamának vezetője lett. F. csodálatos technikájú hegedűművész és kitünő interpretátor. Külföldön mindenütt propagálja a magyar művészetet. Művei: *Die Kunst des Violinspiels*; *24 Etüden von Paganini*; *Mozart átiratok*. K. K.

4. *F. Nándor**, orvos, szül. Budapesten 1861. A bonctani tanszéken tanársegéd és évekig az Orvosszövetség főtitkára volt. Megjelent *Vivisection am Hunde* c. műve (Stuttgart 1884). Az Országos Orvos Szövetség c. szaklap szerkesztője és kiadója volt. T. Zs.

Fligl *József*, zeneszerző, szül. Budapesten 1868 márc. 7. A Zeneakadémián tanult. Kitűnő Bach- és Beethoven-játékos hírében állt és így nagy sikerrel hangversenyezett itthon, majd külföl-

dön. F. zeneesztétikai és szépirodalmi munkássága is jelentékeny. Dalokat is komponált. K. K.

Fochs *Antal*, filantróp, megh. Budapesten 1874 máj. 31. Pár évvel halála előtt névtelen levélben 43,000 forintot küldött a Pesti Izr. Hitközségnek árvaház alapítása céljából. Minthogy sokan őbenne sejtették az adományozót, a hírt nyilvánosan az ujságokban megcáfolta. Végrendeletéből azonban kitünt, hogy ő az adományozó, mert meghagyta, hogy szülei nevéről nevezzék el az intézményt. Végrendeletileg még egy millió forintot hagyományozott különböző jótékonysági intézmények részére felekezetre való tekintet nélkül és külön 60,000 forintot az árvagyermekek közti szétosztásra, hogy tovább tanulhassanak tudományos pályákon. 300,000 forintot pedig országszerte felállítandó, mindkét nemnek hozzáférhető süket-néma intézetek alapítására hagyományozott. F. melegszívű, de világtól elvonult, lemondó életű, takarékos agglegény volt, aki senkivel sem tartott fenn barátságot. S. R.

Fodor, 1. *Ármin*, kúriai tanácselnök, jogtudós, szül. Nagymihályon 1862 jan. 17. A budapesti egyetemen tanult és eleinte ügyvéd, majd 1890-től kezdve bíró volt. Mint kiváló jogászt az igazságügyminisztériumba osztották be kodifikáló munkálatra. 1911-ben kúriai bíró, 1924. kúriai tanácselnök lett. F. a Magyar Jogászegylet alelnöke is. A hágai 1910—12-i nemzetközi váltójogi konferencián ő volt a kormány kiküldöttje; választmányi tagja az International Law Associationnek. Jelentékeny része van a polgári perrendtartás elkészítésében. Főbb művei: *A fizetésképtelen adós jogcselekményeinek megtámadása a csődön kivül* (1889); *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve* (Márkus Dezsővel, 3 k. 1894—5); *Az osztrák perrendtartás* (1896); *Magyar magánjog* (5 k. 1897—1900); *A jogügyletek értelmezése a felülvizsgálati eljárásban* (1899); *Polgári perrendtartás* (1911). S. R.

2. *F. Ernő**, zongoraművész, tanár, szül. Csabdin 1878. A Nemzeti Zenede, majd a Zeneakadémia növendéke volt. 1902-ben tanári oklevelet kapott és megnyerte a Volkmann-ösztöndíjat. 1903-ban európai turnéja után zeneiskolát alapított Budapesten. F. elismert zenepedagógus. K. K.

3. *F. Gyula*, zeneíró, szül. Budapesten 1890. A budapesti egyetemen jogi tanulmányokat végzett, ugyanakkor pedig a Nemzeti Zenedének növendéke volt. 1908 óta budapesti napilapokba és folyóiratokba, valamint külföldi szaklapokba aktuális zenekritikákat, zenetörténeti és zeneesztétikai tanulmányokat irt. Amellett sok elbeszélése is megjelent. Hosszabb ideig a Független Magyarország c. napilap és A Hét munkatársa volt. Jelenleg az Esti Kurir c. napilap zenekritikusa és az Uj Idők helyettes szerkesztője. Önálló munkája: *Schumann*. Sz. G.

4. *F. Izsó*, hegedűművész, tanár, szül. Budapesten 1873. ápr 6. Tanulmányait Budapesten végezte. 1898 óta az Operaház első brácsása. Hat évig volt a Filharmoniai Társaság igazgatója és az Operaház zenekari főnöke. Tagja volt a Grünfeld-vonósnégyesnek is. 1912 óta a Nemzeti Zenede tanára.

5. *F. Josephine*, operaénekesnő, szül. Párisban 1793. F. József (l. o.) leánya. Tizenegy éves korában lépett fel mint zongoraművész, 1810. azonban már mint énekesnő szerepelt. 1814-ben a párisi Opéra Comique szerződtette. 1816—18-ban Londonban énekelt, 1819. Párisban, 1822-től Nápolyban élt. 1833-ban még fellépett Bordeauxban. Ezután semmi hírt nem tud róla a zenetörténet. Hagyatékából megjelent a *Réflexions et conseils sur l'art du chant* (Páris 1857) c. kötet. Leánya Enrichetta 1846—49. Berlínben énekelt. S. R.

6. *F. József*, hegedűművész, szül. Venlovon 1752., megh. Szentpétervárott 1828 okt. 3. Franz Benda tanítványa volt Berlinben. Sokat turnézott és 1787. Párisban, 1794. Szentpétervárott telepedett le. Kilenc hegedűversenyt, több hegedűdarabot, duettet és vonósnégyest írt. K. K.

7. *F. László**, elbeszélő és színműíró, szül. Budapesten 1898. Orvosnak készült, de hírlapíró lett. Eleinte novellákkal s hangulatos regényekkel (*Futólás férfi*; *A zugligeti varázsló*) keltett érdeklődést. Első színpadi kisérlete a *Navarrai Margit*, amely utóbb külföldre is eljutott. Kisebb sikere volt *A jószívű asszony* c. enyhén szatirikus darabjának, míg aztán a *Dr. Szabó Juci* vígjátékával meghódította a közönséget, vígjátéka pedig a külföldi színházak állandó műsordarabja lett. *Díszelőadás* c. darabja a Don Juan-problémát tárgyalja újszerű megvilágításban. Legújabb vígjátékai: *A templom egere*; *Bölcsődal*; regénye: *A pesti éjszaka*. Sz. G.

8. *F. Nándor*, ujságíró, szül. Beregszászon 1895. 1913-ban a Budapesti Tudósító munkatársa lett. 1917-ben jogtudományi doktorrá avatták. A legjelesebb magyar gyorsírók egyike. 1921-ben kivándorolt Amerikába és hét évet töltött az Amerikai Magyar Népszava kötelékében. Mint az Est-lapok new-yorki tudósítója ismert nevet szerzett. Nagy propagandát fejtett ki a trianoni békeszerződés reviziójának érdekében. Megnyerte Borah szenátort, a szenátus külügyi bizottságának elnökét a magyar ügynek és Lord Rothermere külön misszióval bízta meg. Azóta F. Londonban él, ahol széleskörű tevékenységet fejt ki a revizió érdekében. Két könyve jelent meg *A dakotai kisértetirtó és egyéb riporterkalandok Amerikában* és *Kalandok a Sing-Singben és más amerikai riporterviszontagságok* (1927) címen. Sz. G.

9. *F. Oszkár*, orvos, szül. Székesfehérvárott 1876. Orvostudományi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1904 óta a Dunántúli Közművelődési Egyesület főtitkára. Főképpen a gyermekgyógyászat és a balneológia terén működött és éveken keresztül a magyar fürdők ügyét propagálta *Fürdők és nyaralóhelyek* c. almanachjában. Behatóan foglalkozott a gyermekvédelem problémáival. Az Országos Gyermekszanatórium-Egyesület 1910. ügyvezető igazgatójának választotta. Nagy része van a Balatonalmádiban létesített Zsófia-gyermekszanatóriumok alapítása és fölvirágoztatása körül. A szanatóriumnak kezdettől fogva adminisztrativ vezetője. Egészségügyi főtanácsos. Sz. G.

10. *F. Oszkár*, hírlapíró és közgazdasági író, szül. Budapesten 1886. Tanulmányainak elvég-

zése után hírlapíró lett és főképpen közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. 1911-ben Pénzvilág c. új típusú gazdasági hetilapot alapított. Jelenleg az Esti Kurir c. napilap közgazdasági szerkesztője. Sz. G.

Fogadalom. A Talmud elítéli a hiábavaló fogadkozást. Az ember másnapjai olyan bizonytalanok, hogy nem lehet kötelezettséget vállalni olyan szándék mellett, amely csak később esedékes és a változott körülmények között talán meg sem valósítható. A jó elvégzésére nem kell fogadalmat tenni, mert azt F. nélkül is el kell végezni. A hiábavaló fogadkozásról való felfogását legjellemzőbben ebben a szentenciában fejezi ki a Talmud: *Hanódér këilu bónó bomó, vëhamék ajmó, këilu makriv olehó korbon.* Ha valaki fogadalmat tesz, mintha bálványoltárt építene és aki teljesíti, (de csak azért, mert megfogadta és nem szívbeli szükségérzésből) mintha áldozna rajta. F. M.

Fogaras, a hasonnevű megye székhelye 1920. 6852 lak., ebből 457 zsidó. A hitközséghez, amely kongresszusi alapon áll, hozzátartozik a megye zsidósága is, 103 lélekszámmal. Régebben több volt a zsidó lakosság F.-ban: 1856. a városban 283, a megyében 272, 1891. 485 és 381, 1910. 514 és 390. 1916-ban sokan elköltöztek és nem tértek többé vissza. A zsidók első megjelenése F.-on a XVIII. század végére esik. 1827-ben Chevra Kadisát alapítanak és temetőt létesítenek, melyet 1861. kibővítenek. 1840 körül létesül az elemi iskola, amely tanulók hiányában ma szünetel. A hitközség első rabbija Löb Silbermann (megh. 1864. jan. 3.), aki 1855–1863. kéziratban maradt naplót vezetett Tagebuch címen. Ez az ú. n. F.-i diárium, amely érdekes és a maga nemében ritka kortörténeti emlék. irója idejében (1858) épült a zsinagóga. Silbermann hivatali utóda volt Cohné (Kondor) József (1864–74), aki 1895. egy reform-hitközség alapítására tett kísérletet Budapesten. Hosszabb szünet után 1890—1903. a kiváló Jordán Sándor működött itt mint rabbi, aki innen Szatmárra távozott. Tisztségét 1904. Kelemen Adolf vette át, aki 1916. mint tábori rabbi hunyt el. Nebel Ábrahám következett utána, de ez rövid hivataloskodás után Nagyszalontára költözött. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Schönberger Adolf az elnöke, a jótékonysági egylet, mely Schul Henrik vezetése alatt működik és a nőegylet, mely özv. Fleissig Lipótné elnöklete alatt áll. A hitközség tagjai közül többen játszottak és játszanak ma is vezető szerepet a társadalmi életben. Ezek: néhai Speiser Áron őrnagy, néhai Hochmann Nándor ezredorvos, néhai Lessmann Henrik vármegyei főorvos, Tachauer Adolf megyei főállatorvos és Haber Márton vasúti főmérnök. A hitközség 270,000 lei-es évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantropikus célokra fordítja. A világháborúban résztvett F.-i zsidó katonák közül 22 hősi halált halt a harctereken. A hitközség mai vezetősége: Löwy Ignác rabbi. Thierfeld Mór elnök, Deutsch Vilmos alelnök, Mendel Oszkár pénztárnok, Grünfeld Jakab titkár, Halbreich Izidor ellenőr, Neumann Henrik gazda, Berko Adolf és Cick Emil gondnokok, Tachauer Adolf iskolaszéki elnök.

Fogarasi *Béla**, tanár, szül. Budapesten 1891. Az egyetemet u. o. és külföldön végezte, majd oklevelének elnyerésekor a főváros egyik felső kereskedelmi iskolájának lett tanára. A kommunizmus alatt a közoktatásügyi népbiztosságnál volt csoportvezető s alája tartoztak a főiskolák. A diktatúra bukása után külföldre menekült, később Cseh-Szlovákiában lett tanár. Főbb értekezései: *Konzervativ és progressziv idealizmus* (1918); *A tanácsköztársaság* (1919); *Marx filozofiája* (1919). Ezeken kívül lefordított több külföldi munkát magyarra. S. R.

Földes, nagyközség Hajdu vármegyében 5425 lakossal. A F.-i (orthodox) hitközség — mint a régi iratokból kitűnik — az 1800-as évek elején alakult. Már 1820. volt a hitközségnek egy imaháza és rituális fürdője. A hitközség fejlődése következtében az imaház szűknek bizonyult s 1845. a tagok önkéntes adományaiból új templomot építettek, amelyet azóta megnagyobbítottak. A hitközség mindjárt kezdetben Talmud Tórát és jesivát alapított, amelyek ma is működnek. Elemi iskolája 1876. létesült, ez 1913. modern és higiénikus új épületbe költözött. Az iskolának jelenleg 35 növendéke van. A Chevra Kadisának — most Farkas Albert az elnöke — alapszabályait 1898. hagyta jóvá a belügyminisztérium. Van még a hitközségben egy szegényeket gyámolító egylet, amelyet Grosz Sámuel vezet. A hitközség 11,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből 1000 pengőt fordít szociális és filantropikus célokra. Anyakönyvi területéhez Tetétlen és Sáp községek tartoznak. A hitközség létszáma 253, a családok száma 60, adót 55-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 tanító, 34 kereskedő, 15 iparos, 1 vállalkozó. A hitközségnek 50 tagja vett részt a világháborúban, akik közül hatan estek el. A hitközség két hires talmudtudós rabbija: Csillag Mihály (szül. Nagykállóban 1765., megh. 1851.) és a fia, Csillag Emmánuel, aki ma is nagy hozzáértéssel és tudással végzi a rabbi-teendőket. A hitközség mai vezetősége: Grosz Sámuel elnök, Berger Zoltán és Weinberger Lipót alelnökök, Holländer Mózes és Róth Bernát gondnokok, Fried Zsigmond pénztárnok, Klein Emil jegyző, Feldmann Ede, Feldheim Emmánuel, Schwarc Dezső, Tabák Mór és Ungár Ignác előljárósági tagok.

Földes, 1. *Béla*,* nemzetgazdász, egyetemi tanár, v. miniszter, szül. Lugoson 1848 szept. 25. Eredetileg Weisznak hivták s első munkáit még e néven írta. Budapesten és több külföldi egyetemen tanult, majd 1872. a fővárosi statisztikai hivatal helyettesigazgatója és a kereskedelmi akadémia tanára lett. 1874-ben egyetemi magántanár, 1882. a statisztika rk. tanára, 1889. a nemzetgazdaságtan és statisztika ny. r. tanára lett a budapesti egyetemen, melynek többször jogikari dékánja és rektora is volt. A Magy. Tud. Akadémiának 1893 óta lev. tagja, 1901. rendes tagja lett, de azonkívül igen sok külföldi akadémiának is tagja. 1902-ben udvari tanácsos, 1905. képviselő lett Justh-párti programmal, több szesszión át, 1917—18. pedig tárca nélküli. majd kereskedelmi miniszter volt. F. Kautz Gyula és Horn

Ede (l. o.) mellett a legkiválóbb és külföldön is általánosan elismert tudósa a nemzetgazdaságtannak. Irodalmi munkássága rendkívül nagy. Főbb művei: *A szociális kérdésről* (1870); *A munkásmozgalom legújabb iránya* (németül is, 1873); *Bevezetés a gazdaság történetébe* (németül is, 1878); *Takarékpénztáraink reformja* (pályadíjjal kitüntetve, 1879); *A nemzetgazdaságtan és pénzügytan vezérfonala* (több kiadás); *Papirpénz és agió* (a M. Tud. Akadémia által pályadíjjal kitüntetve, 1883); *Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv* (1883—85); *Magyarország statisztikája* (1885); *A társadalmi gazdaságtan*; *A társadalmi gazdaságtan elemei*; *A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és különös tanai* (mind a három sok kiadást ért el); *Quóta-tanulmányok* (1899); *Az államháztartástan* (1900); *A szociálizmus fejlődése napjainkig* (1903); *A szociálizmus* (2 köt., 1910., németül is); *A nemzetközi kereskedelem elméletéhez* (1915); *Társadalmi gazdaságtan* (2 k., hatodik átdolgozott kiad., 1917); *Ricardo, különös tekintettel a háborús közgazdaság kérdéseire* (1919); *Finanzwissenschaft* (1920); *Bodio L. emlékezete* (Akad. emlékbeszéd, 1925). Munkatársa volt több előkelő külföldi tudományos folyóiratnak és a Handwörterbuch der Staatswissenschaften-nek is. S. R.

2. *F. Imre*, színműíró, szül. Kaposvárott 1881. Színműírói pályája elején főleg verses vígjátékaiban és történelmi darabjaiban *(A király arája; Dacos lelkek; Hadik-huszárok)*, amelyek közül több akadémiai pályadíjat is nyert, a francia neoromantika, különösen Rostand ügyes és nagy formakészségű tanítványának mutatkozott. Majd aktuális kérdésekhez hatásosan hozzászóló társadalmi színművekkel tette ismertté nevét *(Császár katonái; Hivatalnok urak; Kuruzslók; Nincs tovább)*. Utóbb vígjátékokat írt, amelyek mulattató keresztmetszetek a fővárosi polgárság hétköznapi életéből *(Halló; Grün Lili; A leányom; Künn a bárány, benn a farkas)*. Filmre is átdolgozták *Terike* c. vidéki életképét. Írt szatirikus kabaréjeleneteket és operettlibrettókat is *(Két Hippolit; Ezüst sirály)*. *Fekete ország* c. munkája a liberálizmus eszméit propagáló irányregény. *Grün Lili*, a főváros bizonyos zsidó köreinek színes fotografiája. 1928-ban került színre *Tüzek az éjszakában* c. drámája. Sz. G.

3. *F. Imre*, festő és grafikus. Tanulmányait Budapesten, Münchenben, Berlinben és Párisban végezte. A Műcsarnoknak 1905—6-iki téli tárlata óta kiállítója és vízfestményekkel, azonkívül reproduktív grafikai munkákkal szerepelt. Főleg plakátjai révén vált ismertté. F. B.

Földesi *Arnold*, gordonkaművész, szül. Budapesten 1882. Popper tanítványa volt a Zeneakadémián. Ma a magyar muzsika egyik legjelentékenyebb művésze. Művészetét a lényeget nyujtó biztos stílus jellemzi és az a törekvés, hogy a legrégibb zenét a mai ember felfogásához legközelebb álló módon adja elő. Bejárta az egész világot és megérdemli azt az elismerést, amelyben része van. Fölényes tónusa van, technikája pedig a legnagyobb fokot éri el.

Földi *Mihály*, regény- és drámaíró, szül. Budapesten 1894. Orvosnak készült, de író és ujságíró lett. Írásai Dosztojevszkij életlátásának és a modern metafizikának hatását mutatják. Pesszimista világnézetű író, állandó problémája a megváltást kereső és nem találó ember. Legnagyobb szabású regénye a *Szahara*, amelynek nyers naturalizmusába szimbolisztikus és filozófikus hangok vegyülnek. *Sándor és Sándor* és *Az élet tolvaja* c. regényeiben arra a kedvenc kérdésére keres feleletet, sikerülhet-e az embernek új életet kezdenie, ha új nevet vesz fel s új életformák közé lép. *A Halasi-Hirsch fiú* c. regényének izgalmas keretében a zsidókérdés komplexumának igen sok kérdését is érinti; a hagyományhű apák és a modern szellemű fiúk ellentétének, a kikeresztelkedésnek stb. kérdését. Egyéb regényei még: *Sötétség; Mámorosak; A csábító*. Tanulmányait *Hamlet királykisasszony* c. kötetében gyüjtötte össze. Vígjátékai *(Engem szeress; Bubi)* kevésbbé sikerültek. A *Pesti Napló* szerkesztője. Sz. G.

Földrajz. Ez a tudomány főképen a topografia formájában ősi idők óta ismeretes volt a zsidóságban. Legrégibb irata, a *Genesis*, és a Biblia többi könyve a földrajzi adatoknak csodálatosan gazdag és a bebizonyított tényekkel feltűnően megegyező gyüjteményét adják. A középkor zsidósága a F.-tudomány művelésében elvitathatatlan érdemeket szerzett. Nem csak nagyszerű tudományos utazók voltak a zsidók között, mint Benjamin de Tudelaa XI. és Regensburgi Petachjah a XII. sz.-ban, akik Mezopotámia legkeletibb részéig eljutottak s az összes bejárt országokat kitűnően megfigyelték, hanem a nyugati út felfedezésében egyenesen döntő részük is volt. Ennek teoretikus alapját a zsidók széleskörű kartografiai ismeretein építették ki. A föld gömbalakúságát a Zóhár már kifejezésre juttatja (l. *Zóhár*) s a gömbalakúságban való hit oly időkben, amidőn az a keresztény egyház tanításaival ellenkezett, a zsidó tudás szabadságáról tesz tanubizonyságot. Az ú. n. «Katalán portulano» v. tengerészmappa korszakalkotó a kartografia történetében s ez tisztán zsidók műve. Ez főkép a Földközi-tenger hajósai számára készült, a hajózásra alkalmas útirányok megjelölésével. A mappa 1280 körül készült Majorca szigetén, ahol zsidó kartografiai iskola volt. 1339-ben Angelico Dulcert készített egy portulanót, amely máig is megmaradt. Ezt 1375-ben korrigálta Chrescas lo Juheu, aki Marco Polo észrevételeit is csatolta a mappához s így közvetve hozzájárult Columbus vállalkozásához, amely nyugat felől kereste a Keletre vezető utat. Chrescas mappáját, az ú. n. Katalan portulanot, az aragoniai király a francia királyhoz küldte s máig meg van a Louvreban. A híres mappa a későbbiek alapját képezte, beleértve azt is, amelynek nyomán Columbus haladt. Ez a legnagyobb valószínűség szerint Abraham Jacuto salamancai egyetemi tanár gömbvetülete volt. (A felfedezéseket l. *Közgazdaságtan*) Columbus vállalkozásán kívül, mint önálló felfedező kitünt a XV. sz.-ban Gaspard da Gama, egy poseni születésű zsidó tengerész, akit a hírneves portugál Vasco de Gama már Indiában, Goaban talált

s aki a portugál felfedezőt támogatta az alkirálynál. Csupán, amikor szívességtételei után Vasco de Gama torturáztatta, tért át a kereszténységre s vette fel a felfedező nevet. Gaspard da Gama az elsők egyike volt, aki Kokinkínában és Braziliában is megfordult. Ugyanakkor, amikor Columbus a zsidó tőkével és közbenjárással megszervezte és vezette expedícióját, Indiát kelet felől kereste fel két portugál zsidó, Abraham de Beja és Joseph Zapateiro, akik útjukról be is számoltak. A zsidók előszeretettel tanulmányozták a Szentföldet is. Idevonatkozó régebbi geografiai művek Meir Aldabi *Sebilé Emmuna*-ja, Abraham Farissol és Davi Gans, továbbá a frankfurti Joseph Schwarz művei a XIX. sz. első felében. (Utóbbit M. Luncz adta ki héberül újból 1900.).

Jelentékenyebb modern zsidó geografusok és etnografusok (az etnológiát és néppszichológiát l. *Filozófia és Szociológia*):

I. Külföldiek:

Ibn Kordadbah (IX. sz.) a Spanyolország és Kína közti utat írta le.

Jacob ibn Tarik, Ceylonban járt a IX. sz.-ban.

Abraham ibn Ezra, a XII. sz.-ban élt kitűnő exegeta, az egész Nyugatot és Előázsiát beutazta.

Joseph «a spanyol» néven ismert zsidó utazó hozta Keletről Nyugatra az arab számok használatát.

Eldad Ha Dáni, a Babilonia és Spanyolország közti részt;

a francia Estori Farchi a XIV. sz. legelején Spanyolországot és a Keletet hét éven át járta geografiai kutatás céljából.

Mecia, kartografus, az említett Chrescas lo Juheu kortársa.

David Reubeni (l. *Álmessiások*), óriási területen utazott.

A marokkói Jahonadab, 24 nyelven beszélt, Észak-Afrika utazó volt a XVI. sz.-ban.

Antonio de Montesinos, Dél-Amerika belsejében utazott a XVII. sz. közepén.

J. Rinmann, a XIX. sz.-ban Indiát beutazta etnografiai szempontból.

Moses Pereira de Pavia, XVII. sz. kokinkínai utazó.

Teixeira, délázsiai és kínai kutató.

Samuel Romanelli, XVIII. sz. marokkói kutató.

Julius Loewenberg, Peschel életírója és barátja, a Geschichte der Geographie kiváló szerzője.

G. S. Pollack, új-zeelandi kutató.

N. Isaacs, zuluföldi kutató.

W. G. Palgrave*, Nejd első felkutatója.

Jos. Wolf, Bokhara első felkutatója.

Jos F. Stern és Jos Halévy (l. *Nyelvészet*) Abeszszinia.

Angelo Heilprin (l. o.), kiváló geológus és sarkutazó.

Binger kapitány, Niger-vidék kutatója.

Fou kapitány, Dél-afrika kutatója.

Bessels, egyik első északsarki kutató.

Szamojlovits orosz mérnök, északsarki kutató.

Aldo Pontremoli, olasz fizikus, északsarki kutató.

Alfred Philippson, bonni egyet. tanár, geografus és geológus.

Jacob Saphir, jemeni kutató.

Emin pasa*, Belső-Afrika.

Louis Lucas, Belső-Afrika.

Chorny, kaukázusi kutató.

Elkan Adler, a «Jews of Many Lands» szerzője.

II. Hazaiak (életrajzaikat l. az illető neveknél):

Ballagi Károly*, tanfelügyelő.

Déchy Mór*, kaukázusi utazó, a Földrajzi Társ. alelnöke.

Hatschek Ignác, az első magyar kartografus.

Klein Sámuel, Palesztina.

Lasz Samu, földrajzi író,

Prinz Gyula*, pécsi egyet. tanár, geológus, középáziai utazó.

Roheim Géza, etnológus és földrajzi író.

Stein Aurél, Sir, világhírű archeológus és kutató (Gobi-sivatag és Közép-Ázsia területe).

Vadász Elemér*, geológus.

Vámbéry Ármin*, ázsiai kutató, etnografus.

L. *Nyelvészet*. S. R.

Irodalom. M. Kayserling, Christoph Columbus und der Anteil der Juden an den spanischen und portugiesischen Entdeckungen (1894); Correa, The three voyages of Vasco da Gama (London 1869); Lelewel, Géographie du Moyen Age IV. (Carmoly et Lelewel, Notice Historique sur Benjamin de Tudèle) (Brüssel 1852); R. Luria, Sull' Itinerario di Benjamin da Tudela (Vessilo Israelitico XXXVI.); Zunz, Gesammelte Schriften I. (Tudelai B. útleírásainak számos fordítása közül legjobb Asher angol ford. [London 1841], héber új kiadása Grünhuttól [Jerusalem 1902]; E. Adler. Travels of B. Tudela; Sombart, Die Juden u. das Wirtschaftleben (igen gazdag forrásmegnevezéssel a F.-ra vonatkozóan is); Jacobs, Story of Geographical Discovery (New-York 1904); Pollack, Residence in New-Zeeland (2 vol. London 1831—37); E. Adler, Jews of Many Lands (Philadelphia 1905); Zunz, Literatur der Juden (Gesam. Schriften I.); Weissentorn, Zur Geschichte der jetzigen Ziffern (1892)

Folyóiratok. A zsidó F. irodalma és jegyzéke oly óriási mértékű, hogy e helyt csupán a XIX. és XX. sz. azon tudományos vezető orgánumait sorolhatjuk fel, amelyek a zsidó tudományokkal (történelem, archeológia, exegézis, talmud, egyházjog, héber irodalom stb.) való foglalkozásnál a legnélkülözhetetlenebbek s legszámottevőbbek. Sem a zsidó közéleti orgánumokat, sem pedig a politikai és társadalmi heti és havilapokat nem említhetjük. Csupán azt szögezzük le, hogy 1678. Amsterdamban, röviddel később német területen jelent meg az első zsidó folyóirat, egyik héberül, másik németül. A XIX. sz.-ban fontos hivatást töltöttek be a következő tudományos folyóiratok: Bikuré ha-Ittim (Wien 1820—31), héber; Ha-Meaasszéf (Berlin 1784—1811), héber; A. Geiger, Wissenschaftliche Zeitschrift f. jüdische Theologie (Frankfurt 1835—47); Jost, Israelitische Annalen (Frankfurt 1839—41); J. Fürst, Der Orient (Leipzig 1840—51); Litteraturblatt (1840-től máig); Kerem Chemed (Wien 1833—42), héber; Revue Orientale (Brüssel 1841—46); Jewish Chronicle (1841-től máig, egyszersmind heti társad. lap s mint ilyen, ma az egész világ zsidóságának vezető orgánuma [1920—1928. Magyarországról kitiltva] London); Frankels Zeitschrift f. religiöse Interessen des Judentums (1844—46); *Monatsschrift f. d. Geschichte u. Wissenschaft d. Judentums* (1851-től máig, Breslau [a német zsidóság vezető tudományos revüje]); Rivista Israelitica, (később 1874-től máig következő címen): Il Vessillo Israelitico (Vercelli); L'Univers Israélite (Páris 1844-től); Archives Israélites (Páris 1838-tól); Die Neuzeit (Wien 1861—1904); Jeschurum (Lem-

berg, majd Bamberg 1856—78); Ha-Sáchár (Smolinszky szerk. Wien 1869—84), héber (korszakalkotó jelentőségű, tartalma és a héber nyelv fejlődése miatt egyaránt); Ha-Ceffrah (1862-től máig), héber (Varsó); Jüdisches Literaturblatt (1873-tól máig); Berliner's *Magazin f. d. Wissenschaft d. Judentums* (Berlin 1874—93); Brüll's Jahrbücher f. jüdische Gesch. u. Litteratur (hetvenes évek, Wien); *Revue des Études Juives* (1880-tól máig Páris); Ócar ha-Szifrut (Lemberg 1887—1902); Ha-Aszif (Wien, hetvenes évektől) héber; Zeitschrift f. hebräische Bibliographie (Berlin 1896-tól); Zeitschrift f. d. Geschichte der Juden in Deutschland (1887—1892); Beth-Talmud (Wien 1880—86); *Jewish Quarterly Review* (London 1888-tól kezdve), a zsidó tudományosság egyik legkiválóbb orgánuma. Különösen angol nyelvterületen, főkép Amerikában a nemszigorúan tudományos, de a zsidó hitélettel foglalkozó heti és napilapok száma több százat tesz ki ma már, a lengyel- és hébernyelvűek száma Lengyelországban szintén igen nagy. Nagyszámúak a spanyol nyelvű zsidó lapok is úgy Hollandiában, mint a Keleten, főképen pedig Dél-Amerikában. Mindenütt, ahol zsidók élnek, legalább is felekezeti hetilapjaik jelennek meg; így már a nyolcvanas években volt egy spanyol nyelvű Mexikóban és Gibraltárban, egy portugál és egy héber nyelvű Braziliában, angol nyelvűek Ausztráliában és Dél-Afrikában stb. A *Jewish Encyclopedia* 1904. a világ minden részéről kb. *ezer* kiválóbb heti és havi folyóiratot sorol fel. E számban természetesen nem szerepelnek cionista politikai napilapok. A F. száma azóta még emelkedett. Nyelvűk a héber, angol, francia, német, lengyel, orosz, ukrán, magyar, spanyol, ladino, portugál, holland, olasz, török, arab, román és bulgár. S. R.

Fónagy *Béla*, művészeti író, szül. Szabadkán 1875. Művészettörténeti, archaeológiai és történelmi tanulmányokat folytatott a berlini, firenzei, római, budapesti és bécsi egyetemeken. Tanulmányútat tett Olasz-, Németországban, Belgiumban, Hollandiában és Párisban. A Társadalmi Múzeum (ma Népegészségügyi Múzeum) könyvtárosa volt (1910—1921), anyagának gyűjtésével, feldolgozásával és rendezésével foglalkozott, rendezte a múzeum külföldi és vidéki egészségügyi kiállításait, többi között az Országházban 1915. rendezett Had- és Népegészségügyi kiállítást is. Az 1926-iki Embervédelmi kiállítás tudományos részének főrendezője és a Belvedere művészeti szalon vezetője és művészeti igazgatója volt. 1921—24. mintegy 30 kiállítást rendezett új törekvésű, addig jobbára ismeretlen művészek munkáiból. Művészeti cikkeket írt a dr. Incze-féle Magyar Művészeti Almanachba, a Művészet, Nyugat, Kút, Magyar Művészet és Műbarát folyóiratokba. Művészeti munkatársa volt a Tolnai Világlexikona I. kiadásának (görög-római művészet, szobrászat, iparművészet), az Éber-féle Művészeti lexikonnak (idegen régi és modern festészet) és a jelen lexikonnak (képzőművészet).

Főpap, héb. *Kóhen gádól*, az Egyptomból való kivonulástól kezdve a zsidó állam megszüntéig, sőt a Bar-Kochba-féle felkelés leveréséig a legmagasabb egyházi méltóság. Jogköre nem csupán a szigorúan vett egyházra terjedt ki, melynek legfőbb dignitáriusa volt, hanem a törvénykezésre és polltikára is. A F.-ot a Biblia másképen «Kóhen ha-Mosiach»-nak, «felkent pap»-nak (*Levit.* 4. 3) és «Kóhen ha-ros»-nak, főpapnak (*Krón.* II. 19. 11 és 24. 6) is nevezi. F. csak a kohanita törzsből való lehetett és ilyen is akkor csupán, ha a huszonnégy legelőkelőbb kohanita családból, az ú. n. Áronidáktól származott, mint azt Josephus is tanusítja. Eredetileg, az első templom lerombolásáig sem kinevezés, sem választás nem volt, hanem kizárólag egyenes ágon való öröklési jog. Az öröklés Áron két fiára megy vissza úgy a bibliai és talmudi adatok, mint Josephus, Philo és más írók szerint. Josephus *Antiquitates* c. műve külön fejezetben foglalkozik a F.-sággal s a F.-ok neveit az ő koráig, tehát a templom lerombolása koráig közli. Adatai nagyjából megegyeznek a bibliai és apokryph irodalom közléseivel. Az első templom lerombolásáig előbb változatlanul Áronnak a Bibliában említett utódja, Eleazár F. leszármazottjai örökölték egyenes ágon a F.-i méltóságot egészen a bírák koráig, mikor Élitől kezdve az Itámár-ág, Áron másik fiának leszármazottjai töltik be a F.-i tisztséget Ebjátárig, akit Salamon király detronizált. Ekkor újból az Eleazár-ágból kerültek ki jóideig a F.-ok. Az első volt ezek közül Cadok, akit tehát a világi beavatkozás emelt a F.-i székbe. Később a macedon uralom, a Hasmoneusok és a római prokurátorok alatt a politikai hatóságok nagy mértékben befolytak a F.-i szék betöltésénél anélkül, hogy annak rendkívül magas és respektált méltóságán csorbát ejtettek volna, bár kétségtelen, hogy mint politikai tényező, a F. összekötő kapocs volt a Szinhedrion és az államfő közt a Hasmoneusok korától kezdve. Hogy mily magas volt a F.-i méltóság, azt mutatja, hogy az egyik legelőkelőbb kohanita törzsből való Makkabeus-Hasmoneus uralkodók családtagjai több esetben maguk töltötték be a F.-i tisztet, sőt Simon Makkabeus óta maga az uralkodó volt a F., míg a F.-ok lányai több esetben az uralkodó családjával kötöttek házasságot. A zsidó uralkodók közül legfőképpen Heródes avatkozott a F.-i szék betöltésébe s ennek, valamint a római prokurátoroknak tulajdonítható az egyébként kohanita vezetőcsaládból származó alexandriai Boëthos-ok favorizálása. Herodes alatt jóformán évente változott a F., jóllehet a méltóság életfogytiglanra szólt a tradició szerint, s csak az elaggást tekintették akadálynak a funkciók betöltésénél. A Bibliához való szigorú ragaszkodás azonban nem engedte meg az erőszakos úton való eltávolítást, mert eredetileg élethossziglan működött a felkent F. (*Deuter.* 35. 25—28). A F. korhatára nem volt szabályozva s a tradició szerint húszéves kortól betölthette a méltóságot a jogutód, de előfordult két esetben, hogy még fiatalabb kohanita lett a F. Minden esetben azonban feltétlenül ragaszkodni kellett ahhoz, hogy a jelzett 24 kohanita családból kerüljön ki a kiszemelt F., aki születhetett Palesztinán kívül is. Ellenben rendkívül szigorúan ügyeltek mindenkor a következőkre: származásra anyai ágon is, p. o. rabszolganőtől született kohanita

sohasem lehetett F.; a legitim házasságból való születésre, tekintetbevéve azt is, hogy minden rendű kohanita kizárólag csak hajadont vehetett nőül, de özvegyet és elváltat nem a *Levit.* 20. 1, 13—14 szerint; a feltétlen tiszta életre; a testi épségre, melynek következtében bármiféle testi defektus alkalmatlanná tette az illetőt funkciók gyakorlására; a F.-nak külsőleg is imponáló, szép férfiúnak kellett lennie, szellemiekben pedig ügyeltek bölcsességére. A F. részére előírt kötelességek és jogok a következők voltak: hivatalbalépését megelőzte a felszentelés, amely egy hétig tartó cerimóniákból állott, melyeket az *Exodus* 28. és *Leviticus* 8. tartalmaz. A felkenés a Szentélyben őrzött olajjal történt s a funkciókat a kohaniták teljesítették; fejére arany diadémot illesztettek, mely fehér szalaggal volt ellátva «Szent az Örökkévalónak» felirattal. Ebből az arany diadémból kiemelkedett egy tiara, melyet «micnefesz»-nek neveztek. (Ez utóbbi fejviselet szolgál mintául a későbbi pápai viseletnek, mely igen sokban a zsidó F. ornátusából fejlődött). A kohanitáknak előírt rendes viselet felett volt a «Měil», mely ujjtalan bíborszínű köpeny volt, aranygombokkal ellátva. A többi rész veres, viola, bíbor és skarlát színekben váltakozó kockákból állott. A vállon az Efód volt elhelyezve két onyx-kővel, melyre Izráel tizenkét törzsének neve volt felírva, jeléül annak, hogy a F. az egész népért vezekel. A mellen a «Chosen» ékeskedett tizenkét drágakővel kirakva, azonkívül az egész ornátushoz hozzájárult az Urim és Tumim. Az ornátust összefogó öv ékesebb volt a többi papokénál. Ebben a főpapi ornátusban avatták, ill. szentelték fel. A Biblia szerint az előírt módon való első felszentelést Mózes gyakorolta, Áron utódát, Eleazárt pedig atyja ornátusában iktatta be. Ez a szokás később is kötelező volt s az utódot elődje ornátusába öltöztették be felszentelése alkalmával. A F. magas rangját a Biblia azzal jelképezi, hogy bűne a nép bűnével azonos volt (*Levit.* 4. 3, 22). A F. csupán jom-kippurkor, de egyedül mehetett be a Szentek Szentélyébe. Az egész évnek ezt a legünnepélyesebb mozzanatát hosszas testi és lelki tisztulás és vezeklés előzte meg. Ha ez nem volt a legteljesebb mértékben kielégítő, akkor a F. adlátusa látta el az engesztelő napi magas funkciót. A F. az egész kohanita törzsért és az egész népért könyörgött és vezekelt a Szentek Szentélyében és mikor onnan kijött, ovációban részesítette az egész nép. (Ennek a funkciónak a leírását a *Jóma-misna* alapján a jom-kippuri machzor is tartalmazza teljes részletességében.) A F. ezen fontos funkciója alkalmával nem díszes ornátust, hanem csupán fehér halotti lepelt viselt porig való megalázkodása szimbólumául (l. *Alázatosság*). Egyéb előírt funkciói voltak: az áldozás minden reggel és este, saját magáért és a papságért; résztvett a szombati és ünnepi, valamint a hónap első napjának szertartásain; joga volt bárhol funkciót teljesíteni az egész államban; az egész kohanita törzs s a leviták alája voltak rendelve és a többi kohaniták felkenésekor csak ő funkcionált. Jobb- és baloldalán állandóan a két utána következő legmagasabb rangú áldozár segédkezett; ezek közül az első, a Szegan, maga is nagy méltóság s a F.-i funkciókban való akadályoztatása esetén helyettese volt. Elnöke volt a Szanhedrinnek (l. o.), s hivatali helyisége a Nagy Templom oltárának közelében volt berendezve; idejének legnagyobb részét itt tartozott tölteni, a többit családja körében Jeruzsálem falain belül épített lakásában. A F. a kohanitákra vonatkozó előírás értelmében csupán nős férfiú lehetett. Jogában állott a tanuvallomást megtagadni, ellenben a Szanhedrin, melynek fejedelem-elnöke (nászi) volt, ill. annak háromtagú bizottsága felette is ítélkezhetett — elvileg — súlyos esetekben. Ez utóbbinak gyakorlására azonban sohasem volt szükség. A F. a kohaniták törvényeire fokozottabb szigorral tartozott ügyelni s koporsó után vagy halottal egy fedél alatt nem mutatkozhatott még az esetben sem, ha közvetlen családtagját gyászolta is; ruháit ellentétben Izráel népének valamennyi tagjával, nem felül, hanem csupán alól szaggatta be gyásza jeléül. Ez alkalommal az egész nép képviselete elébe járult vigasznyujtásra s a fogadás szigorú etikett szerint ment végbe. A F. trónján ülve, nem pedig a többi gyászolók módján zsámolyon, fogadta a küldöttséget s jobbján helyettese, a Szegan, baloldalán az Av besz-din, a legfőbb bíróság feje állott míg a részvétnyilvánításra előírt formasággal válaszolt. A népküldöttség ezalatt a földön ült, a F. gyásza jeléül. A fentemlített források alapján összesen 82 F. működött Árontól Pinchászig, az utolsó — és nép által választott — F.-ig, aki a Hadrián császár alatti Bar-Kochba-felkeléskor működött. Az önálló zsidó állam végleges bukása után a jeruzsálemi Templom végkép leromboltatott s az áldozás megszünt, vele együtt a törzspapság is, melynek helyét a rabbik töltötték be, miután R. Akiba tanítása értelmében az iskola és törvénytanulás lépett az áldozás helyébe, a tudósok pedig a papság helyére. A kohaniták tisztasági parancsai azonban máig érvényesek. S. R.

Irodalom. A Talmud Szanhedrin és Jóma traktátusai; Maimonides, Jad Ha-Chazáka; Hanberg, Die religiösen Altertümer der Bibel (1869); W. Graf von Baudissin, Geschichte des alttestamentlichen Priestertums (1889); A. Büchler, Das Synhedrium in Jerusalem und das grosse Beth-Din in der Quader-Kammer des jerusalemischen Tempels (1902, a bécsi rabbiszeminárium értesítőjének melléklete); Gräetz, Geschichte der Juden III.; Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes (3. kiad. 1898); J. Derenbourg, Essai sur l'Histoire et Géographie de la Palestine (1868); Jelski, Die innere Einrichtung des Grossen Sanhedrins; Jew. Encycl. 1904.

Forbáth, 1. *Imre**, mérnök, és szakíró, szül. Érsekújváron 1875. Műegyetemi tanulmányait Bécsben, Zürichben és Berlinben végezte. 1906 óta a budapesti József-műegyetem magántanára. Specialitása városi közművek létesítése. Önálló munkái: *Die Kanalisation von Mailand; A mannheimi kikötők; Der Bau der Städte an Flüssen; Öntözés városi szennyvizekkel; A lakáskérdés és Budapest jövője; Kleinwohnungsfürsorge in englischen Städten; A budapesti gázkérdés; Städtebauliche Studien.*

2. *F. Imre*, szlovenszkói költő, szül. 1900. Az «avantgarde» egyik tehetséges magyar képviselője. Kollektivista tendencia és a képzelet frissesége jellemzi. K. A.

3. *F. Sándor* (írói nevén *Forbáth*), író és orvos, szül. Székesfehérváron 1890. A budapesti egyetemen tanult s u. o. lett gyakorló orvos. Ő alapította 1920. a Magyar Orvos c. orvosi szaklapot, melynek főszerkesztője. Számos orvosi szakműve közül önállóan megjelent: *A serológia alapvonalai és a védő- és gyógyoltások* (1916); *A gyakorlati therápia kompendiuma* (1920); *Továbbképző előadások az orvosgyakorlatból* (1923 és 1926). Orvosi tevékenysége mellett F. mint költő és novellaíró is jó nevet szerzett magának. Munkatársa az Uj Időknek és Nyugatnak. Önálló verses kötetei: *Játékhajó* (1921, Babits Mihály előszavával); *A hold árnyéka* (1922); *Vidéki örökség* (1924). S. R.

Főrendiházi tagok, l. *Törvényhozás.*

Forgács, 1. *Leó*, sakkmester, szül. Budapesten 1881. Huszonegyéves korában Hannoverben elnyerte a német sakkszövetség mesterének címét. 1905-ben Barmenban a junior-mesterversenyben az első díjat, 1909. Szentpétervárott a legszebb játszmára kitűzött külön díjat nyerte. 1911-ben visszavonult a nyilvános versenyzéstől és csak a sakkirodalomterén működik. A Pesti Napló sakkrovatának vezetője. Szerkesztette a *Sakkjáték gyöngyei* c. partigyüjteményt.

2. *F. Rózsi*, színművésznő, szül. 1886. A Thália-színházban tünt fel klasszikus darabokban. Főképpen Ibsen-drámákban voltak jelentékenyebb alakításai. Egyideig a Nemzeti Színháznak is tagja volt, majd Forgács Rózsi Kamara-színháza néven saját társulatot alapított a fővárosban.

Forgó *Pál*, építész, író, szül. 1897. A Korunk c. folyóirat főmunkatársa. A korszerű építészetről szóló szakcikkei a Korunkban, Dokumentumban és a Népszavában jelentek meg.

Foris *Lajos*, ügyvéd, közgazdasági író, szül. Margittán 1886. A jogot Budapesten végezte, ügyvédi vizsgát Marosvásárhelyen tett. A Választójogi Liga propaganda munkájában jelentős szerepe és a Károlyi-kormány idején az Országos Lakáshivatal kodifikátora volt. Most Kolozsvárott él és a Romániai Hitelező Védőegylet ügyvezető-igazgatója. Művei: *Gazdasági Lexikon*, magyar és román nyelven (1927); *Erdély és Bánság ipara és gazdasági kincsei* (1928). Sz. I.

Forradalom 1918—19. A világháború következtében beállott gazdasági válság és a nagy háborús veszteségek indították meg azt a defétista propagandát, amely a központi hatalmak országaiban pacifista népmozgalommá erősödött. Magyarországon az osztrák szoldateszka elleni tömeghangulat annyira támogatta a körülményeket, hogy a 48-as függetlenségi párt tagjai, akik monarchista-ellenes álláspontjuk miatt eddig meglehetősen távol állottak az állampolitika irányításától, most alkalmasnak vélték a helyzetet a magyar nemzeti aspirációk érvényre juttatására és főként a maguk soraiból megalakították a Nemzeti Tanácsot Károlyi Mihály vezetésével. A Nemzeti Tanács húsz tagja közül zsidószármazásúak voltak: Diner-Dénes József*, Biró Lajos, Hatvany Lajos*, Sándor Pál, a szociáldemokrata párt emberei közül: Böhm Vilmos*, Kunfi Zsigmond*, Schwimmer Róza, Weltner Jakab. Károlyi személyét a háborús események hozták előtérbe, mert a sorozatos veszteségek elodázhatlanná tették a különbéke kérdését s mert Károlyi mindvégig ennek a híve volt és az ántánt felé való kapcsolatai kedvezőbb eredményeket ígértek más államférfiak kísérletezéseivel szemben, a Nemzeti Tanács egyedül őbenne látta azt a politikust, aki az országot megmentheti legválságosabb helyzetében. Károlyi okt. 26. Bécsbe utazott kormányalakítás céljából, 27. azonban már vissza is érkezett a kormány átvételére való felhatalmazás nélkül. Ez a sikertelen kísérlet teljesen felkavarta a néphangulatot és mozgásba hozta a tömeget, amely demonstrációs felvonulásra indult. De a Lánchídnál fegyveres erő állta az útját és az eldördült sortűznél a tömegből két ember vesztette életét. Az egyik, a forradalom első zsidó áldozata: Fisch Jenő kiskunfélegyházai származású egyetemi hallgató. A forradalmi megmozdulást többé megállítani nem lehetett. Okt. 30. a forradalmi szervezetek hatalmukba kerítették a térparancsnokságot, a pályaudvarokat, a postát és a telefonközpontokat. Okt. 31. már az egész főváros a Nemzeti Tanács kezében volt, mire a király a kényszer hatása alatt, Schönbrunnból Károlyit nevezte ki miniszterelnöknek. Az új kormánynak mindössze csak két zsidó tagja volt, Szende Pál* pénzügyminiszteri államtitkár és Kunfi Zsigmond* a közoktatásügyi tárca minisztere. A demokratikus politikai irányzat megszólaláshoz engedte a bolseviki agitációt is, mire Kun Béla nov. 18. hazatért Moszkvából és dec. 10. már megjelent a Vörös Ujság. Ekkor már az állampolitika köztársasági tendenciája kétségtelenné vált, mire 1919 jan. 11. Károlyi Mihály lemondott a kormányelnökségről és a Nemzeti Tanács a magyar népköztársaság elnökévé tette meg. Az új Berinkey-kabinetben megmaradt Kunfi, hadügyi államtitkár lett Böhm Vilmos, külügyi államtitkár Diner-Dénes József* és a pénzügyek élére Szende Pál* került. Márc. 19. a végzetes Vix jegyzék következtében Károlyi átadta a hatalmat a szocialistáknak, akiknek nevében Kunfi az előretörő kommunistákkal megegyezést kötött. Márc. 21. megalakult a Tanácsköztársaság.

A *Tanácsköztársaság* a kommunista gazdasági berendezkedést a proletariátus diktatúrájának alapján az orosz bolsevizmus szisztémája szerint kívánta kiépíteni. Ennek első feltétele a magántulajdon megszüntetése volt; a kapitalista berendezkedés, a bankokrácia, a magánkézben lévő kereskedelem letörése és iparüzemek teljes kommunizálása. A magyar zsidóság, amelynek legnagyobb része a kapitalista termelés különféle ágazataiban, de főleg a kereskedelem munkaterületén építette ki gazdasági bázisát, legelsőnek érezte meg a kommunizáló államberendezkedés ránézve súlyos jelentőségű gazdasági politikáját. A felekezetében élő és a kapitalista berendezkedéshez ragaszkodó magyar zsidóság helyzetét megnehezítette az a körülmény, hogy a tanácskormányban számos olyan nemzetközi világszemléletet valló zsidószármazású népbiztos kapott helyet, akik már rég megtagadták felekezetüket és élesen szembehelyezkedtek bolsevizáló törekvéseikkel a régi államberendezkedés visszaállításáért küzdő zsidósággal. A népbiztosok kormá-

nyának az előbbi kormányok taglétszámát sokszorosan felülmúló keretében hitehagyott zsidószármazásúak voltak a keresztény népbiztosokon kívül Kun Béla* (külügy), Böhm Vilmos* (szocializálás), Kunfi Zsigmond* (közoktatásügy), Pogány József* (hadügy), Rónai Zoltán* (igazságügy), Landler Jenő* (belügy), Varga Jenő* (pénzügy), Erdélyi Mór* (közélelmezés) és ugyancsak tagjai voltak még a kormánynak Lukács György*, Szabados Sándor*, Szántó Béla*, Kelen* és Vágó Béla* 1919 márc 22. Szamuelly Tibort* kinevezték diktátornak, a munkásséghoz és a vörös hadsereghez nem tartozó osztályok ellenőrzésére. Szamuelly szereplése és a politikai nyomozó élén álló Korvin-Klein Ottó* működése következtében a legsúlyosabb időket élte át a magyar zsidó polgárság is, mert a gazdasági szorongattatáson felül napirenden volt a túszok szedése, hogy így fojtsák el az ellenforradalmi mozgalmakat. Ellenforradalmi tevékenysége miatt 44 zsidót végeztetett ki a forradalmi törvényszék, amelynek elnöke László Jenő* volt. 1919 júl. 25. a Szentes, Mezőtúr, kisújszállási vonalon sikerült román támadás következtében, 30. a vörös hadsereg feladta a Tiszavonalat, mire Kun Béla átadta a hatalmat a szociáldemokratáknak. (L. *Ellenforradalom.*)

Forrai, 1. *Miklós*, zeneszerző, szül. Nádudvaron 1869. Népszerű operetteket írt, amelyek a különböző magyar színpadokon nagy sikert arattak: *A libapásztor; Az istennő; Egyiptom gyöngye.*

2. *F. Soma* (Wodianer), gyorsíró, szül. Hódmezővásárhelyen 1861., megh. Budapesten 1918. Tizenkilenceves korában már a Fővárosi Gyorsíró szaklapot szerkesztette és igen nagy érdemeket szerzett a Gabelsberger-Markovits gyorsírási rendszernek népszerűsítése körül. Kiváló gyorsíró-pedagógus. Markovits Ivánnak, a Gabelsberger-rendszer magyarrá átültetőjének híveihez tartozott és az ő szellemében szerkesztette 1902-től kezdve a Magyar Gyorsírási Ujságot. Egyik alapítója és elnöke volt a Gyorsírástudományi Társulatnak. Főbb munkái: *Magyar Gyorsírók Évkönyve; A levelező gyorsírás tankönyve; A vitaírás tankönyve; Fokozatos gyorsírási olvasókönyv; Szépirodalmi munkák gyorsírási mezben; Kritika Szilágyi Aurél absolut gyorsírásáról; Elméleti tanulmányok a Gabelsberger-Markovits-gyorsírás köréből; Markovits-mozaik; Adatok Markovits élet- és jellemrajzához.*

Forró *Pál*, regényíró, szül. Budapesten 1884. A budapesti egyetemen jogtudományi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett, néhány éven át pedig mint kereskedelmi iskolai tanár működött. Számos regényt írt, amelyekben jórészt erotikus problémákkal foglalkozott. Munkái közül ismertebbek: *Egy diákkor története* (1917); *Huszonhatévesek* (1918); *Kurtizán* (1920); *Báborhullám* (1920); *Különös tüzek* (1921); *Az elátkozott asszony* (1921); *A gyönyörváros* (1921); *Megölt szerelem* (1922); *Szenvedély* (1922); *Ábrándkergetők* (1923); *Az erkölcstelen Omár* (1923); *Halkuló vágyak* (1923); *Giuliánó megkisértetése* (1923); *Királyi szeretők* (1924); *Kegyetlen asszonyok* (1925). Békeffy Lászlóval írt *A város* c. színműve 1920. a Városszínházban, Villányi Andorral írt *Legénykérés* c vígjátéka 1921. a Belvárosi Színházban került színre. Írt több filmszcenáriumot is. Sz. G.

Fortunatus, l. *Szerencsés Imre.*

Fóthy *János**, író és kritikus, szül. 1893. Iskolái elvégzése után újságíró lett. A Nyugatba, Mult és Jövőbe és más lapokba számos verset írt. Fejlett formaművészetről tanuskodó verskötete *Üvegház* címen jelent meg. *Igazgyöngy* c. vígjátékát 1921. a Nemzeti Színház Kamaraszínháza hozta színre. Jelenleg a Pesti Hirlap színikritikusa.

Fóti *József Lajos*, irodalomtörténetíró, szül. Budapesten 1882. Középiskoláinak elvégzése után Münchenben, Strassburgban, majd Párisban a Sorbonneon filológiát és irodalomtörténetet hallgatott, 1906. pedig Budapesten megszerezte a filozófiai doktorátust. Néhány évvel utóbb visszatért Párisba, ahol irodalomtörténeti kutatásokat végzett. Jelenleg Budapesten a Librairie Française könyvszalon tulajdonosa. Önálló munkái: *A Toldi monda két idegen eredetű epizódja; A római Attila-legenda; Gog und Magog; Der anonyme Notar König Bélas; Az elbeszélő irodalom egyetemes története; A tudományos kutatás rendszere.* Sz. G.

Fox *William*, amerikai filmgyáros, szül. Tolcsván 1877. Tizennégyéves korában Amerikába ment, ahol egy mosódában volt inas. Korán felismerte a mozi jelentőségét és 1908. megnyitotta a Broadwayn moziját. A mozivarieté népszerűvé tette F.-t is és csakhamar tekintélyes vagyont szerzett. 1915-ben megalapította a Fox-filmgyárat. Hatalmas színháztrösztökbe kapcsolódott bele, majd intenzív gyártási munkát kezdett Berlinben és Budapesten. Nálunk a Magyar Filmalap támogatásával készült el Heltai Jenő *Naftalin* c. vígjátékának filmváltozata 1928. F. munkásságának legnagyobb értéke, hogy állandóan új és új tehetségeket fedezett fel. R. I.

Fraknói *Vilmos**, c. arbei püspök, történetíró, szül. Ürményben 1843 febr. 27., megh. Budapesten 1924 nov. 20. Teológiai tanulmányai elvégeztével filozófiát is végzett s korán kezdett el a magyar történelemben búvárkodni. 1864-ben a nagyszombati gimnázium, 1870. az esztergomi papnevelő intézet tanára, majd az Akadémia titkára, 1879. főtitkára, 1889. alelnöke, 1892. c. arbei püspök és az Akadémia igazgatótanácsosa, 1897. a Múzeumok és Könyvtárak orsz. főfelügyelője, 1900. szentjobbi főapát lett. Mint a tudomány és művészetek pártfogója a római Történelmi Intézet alapításával tünt ki. Egész vagyonát erre és a Szt. István Társulatra hagyományozta. Nagyszámú forrástanulmányai és történelmi feldolgozásai közül fontosabbak: *A magyar nemzeti műveltség állásának vázlata* (Akad. díjat nyert 1861); *A nádori és országbírói hivatal fejlődése* (1862); *Pázmány Péter és kora* (3 köt. 1868—69); *Vitéz János esztergomi érsek élete* (1879); *Martinovics és társainak összeesküvése* (1880); *Tomori Pál élete és levelei* (1882); *Hunyadi Mátyás király élete* (1890); *Mátyás király kegyúri joga* (1892); *A magyar királyi kegyúri jog Szt. Istvántól Mária Teréziáig* (1895); *Mátyás király levelei* (1895); *A Hunyadiak és Jagellók kora* (1896);

Karai László budai prépost (1898); *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez* (1899); *Werbőczy István életrajza* (1899); *Prolegomena ad Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* (2. k., 1899) *Magyarország egyházi és diplomáciai összeköttetése a római Szentszékkel* (1900—03); *Petrarca és Nagy Lajos* (1900); *Gr. Széchenyi Ferenc* (1903); *Innocenz XI. u. die Befreiung Ungarns* (1902); *János király és a római Szentszék* (1902); *Egy jezsuita diplomata Magyarországban* (1902); *Ifjabb Vitéz János Pontificaleja* (1903); *II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái* (1906); *Mátyás törekvései a császári trónra* (1914); *Mátyás és a Hohenzollernek* (1914); *Egyháznagyok a magyar középkorból* (1916); *Beckensloer magyar primás III. Frigyes szolgálatában* (1917); *A Habsburg ház első érintkezései Magyarországgal* (1917); *A Hármas-Szövetség agóniája* (1917, németül is); *A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára* (1918); *A magyar királyválasztások története* (1921); *Martinovics élete* (2. kiad. 1921); *A Habsburg-ház trónöröklési joga* (1922); *A bécsi Pazmanaeum megalapítása* (1923). S. R.

Frank, 1. *Frigyes*, festő, szül. Budapesten 1890. Arckép, táj és figurális képeket fest. A Műcsarnok 1915-iki tárlatán egy női arcképével a Harkányi-díjat nyerte el, 1916. pedig a Halmos-díjat és 1920. kitüntető elismerést kapott. Az Ernst Múzeumban rendezett gyüjteményes kiállítást. Münchenben és Párisban is kiállított 1925. és itt kitüntették. F. B.

2. *F. Ignác*, zeneszerző, szül. Pápán 1825 dec. 14., megh. 1876. Korának népszerű zeneszerzője volt. Főképpen magyar népdalokat, csárdás-zenét cimbalom-darabokat komponált.

3. *F. Kati (Katharina Frankl)*, osztrák drámai színművésznő, szül. Bazinban 1852 okt. 11. Előbb Berlinben és Brémában működött, 1872. a bécsi Stadttheater, 1875. pedig a Burgtheater, majd ismét a Stadttheater tagja volt. A nyolcvanas és kilencvenes években Németország valamennyi nagyobb színpadán sokat lépett fel nagy sikerrel, de Moszkvában, Szt.-Pétervárott és New-Yorkban is, ahol később letelepedett. Legfőbb szerepei voltak: Maria Stuart, Judith *(Uriel Acosta)*, Orleansi Szűz, Lady Macbeth, Iphigenia, Sappho, Deborah stb. S. R.

4. *F. Ödön*, orvos-író, közegészségügyi főfelügyelő, szül. Nádudvaron 1855. A budapesti egyetemen tanult s miután orvosdoktori oklevelet nyert, a közegészségügy terén fejtett ki elismert munkásságot. Előbb Fodor tanár asszisztense, majd 1888-tól kezdve egyetemi magántanára volt a közegészségtannak, 1894 óta pedig egyszersmind a belügyminisztériumban teljesít magasabb szolgálatot, mint közegészségügyi főfelügyelő. A közegészségügy feljavítása és a közegészségügy ellátására hivatott intézmények és adminisztrációjának modernizálása részben az ő érdeme. Kiterjedt irodalmi szakmunkásságot fejt ki különböző folyóiratokban. S. R.

5. *F. Samu*, orvos és író, szül. Pápán 1839. Cikkei a magyar és német szaksajtóban jelentek meg. Fordított egy imakönyvet is a következő címmel: *Az ájtatos izraelita hölgy* (Pest 1861).

Frankel *(Frankl)*, 1. *Gyula*, festő, szül. Csacán (Trencsén vm.) 1840., hol atyja orvos volt. A müncheni akadémián, majd Párisban végezte tanulmányait. Részt vett a pesti Műegylet 1865-iki kiállításain *Zaboj tót szerelmi dalnok* és *Vak Béla magyar király Árva vári fogságában* c. festményével. F. B.

2. *F. Ignác*, festő, l. *Ingomár Ferenc.*

3. *F. Leó*, szocialista politikus, szül. Óbudán 1844., megh. Párisban 1896. Aranyműves iparos volt s mint munkás került Párisba, ahol a munkásmozgalmakban tevékeny részt vett. Az 1871. kommunista felkelés egyik legjelentékenyebb szereplője volt és szervező képességeivel tünt fel. Fegyveres csapatot szervezett és azzal végigharcolta a felkelést, amiért in contumaciam halálra ítélték. F. Angliába menekült, majd Hollandiába, onnan Svájcba és Németországba utazott. Hazajött, de itt is üldözésben volt része és egy évig vizsgálati fogságban ült, míg végül szabadon bocsátották. Ekkor a magyarországi mérsékelt, parlamentáris szocializmus egyik első úttörője lett és szerkesztette a Munkás Heti Krónikát (1876—77) és az Arbeiter Wochen-Kronikot 1881-ig, amikor sajtóvétség miatt letartóztatták és a váci fegyházba került. Kiszabadulása után ismét Párisba ment, ahol a szocialista munkáspártban nagy tekintélynek és megbecsülésnek örvendett. A Père Lachaise-i temetőben levő sírjára a francia szocialisták, a magyarországi szocialista párt anyagi hozzájárulásával, 1902. obeliszket állítottak. S. R.

4. *F. Mózes*, rabbi, megh. 1845. Kiváló talmudtudós, jeles hebraista volt. Sebesen, ahol mint rabbi működött, megírta héberül a sárosmegyei zsidók szervezkedésének történetét. Kéziratát az eperjesi hitközség levéltára őrzi.

Fränkel *Élijóhu*, leveleki rabbi. Megjelent művei: *Avné Élijóhu* homiletikus magyarázatok; *Orósz Élim* és *Ateresz Élijahu*, glosszák a Talmud egyes részeihez. T. I.

2. *F. Sámuel*, hajdudorogi rabbi, megh. 1886. Megjelent *Imré Sefer* c. homiletikus magyarázatokat tartalmazó műve.

Frankfurter, 1. *Arje Júda Léb*, nagymartoni rabbi a XVIII. sz.-ban, szül. Krakkóban, ahol atyja, *F. Joszef Sámuel*, a későbbi híres frankfurti rabbi, a rabbiság egyik kiváló tagja volt. F. Frankfurtban tevékenykedett. 1741-ben megkezdte a Talmud kiadását Amszterdamban. Ez a jelentékeny edició felülmulta az addigiakat, mert kiváló tudósok gondosan átnézett glosszáit csatolta hozzá. A Talmudszöveget ő és atyja nézték át. A vállalkozást nem tudta azonban Amszterdamban befejezni, mert Gottschall Michael berlini kiadó hatóságilag betiltatta egy császári okirat alapján, melyet még 1710. szerzett meg. Azonban két befolyásos közbenjárója, Wertheimer Sámson és Halberstatt Berman révén sikerült kieszközölni, hogy F. a Talmud kiadását nem Amszterdamban, de Frankfurtban befejezhesse. Az óriási munkát két év alatt 1720—22 közt F. elvégezte. 1730-ban Magyarországba költözött s elfoglalta a régi tekintélyes Nagymarton hitközségének főrabbi-székét. U. o. halt meg 1736. Ő a Frankfurter-család őse, így F. Salamon (l. o.)

bécsi egyetemi tanárnak, az Egyetemi Könyvtár volt igazgatójának is. S. R.

2. *F. Moritz*, rabbi, szül. Szobotistban, ahol atyja rabbi volt, 18.5 máj. 15. A pozsonyi jesiván és a berlini rabbiszemináriumon és egyetemen tanult. Előbb Banjalukában, majd Daruváron lett rabbi és egyszersmind tábori rabbi a honvédségnél. Művei: *Mose b. Maimons Mischna-Kommentar z. Traktat Kethubot. Mit arab. Text u. verb. hebr. Übersetzung.* Továbbá: *Die Religions-Dispute zu Tortosa* és *Der Zionismus in Kroatien.* Testvérei: *F. Arnold*, rabbi, szül. Szobotistban 1881 dec. 18., szintén a pozsonyi és berlini rabbiiskolákban tanult és szintén tábori rabbi, egyszersmind a bécsi 19 ker. község hitszónoka és vallástanár. F. másik testvére *F. Salomon* rabbi, szül. Szobotistban 1876 máj. 17., a pozsonyi és a Hildersheimer féle szemináriumok tanítványa. 1905-ben a sémi kelet történetének dócense volt Kölnben, 1913 óta pedig a königsbergi «Adasz Iszrael» hitközség rabbija és iskolájának igazgatója. S. R.

3. *F. Náthán*, nagymartoni rabbi, megh. u. o. 1768. 1736-tól kezdve működött hitközségében s állítólag 13 éves volt, amikor megválasztották. Kabalista hírében állott s Sztasov Arje rohonci rabbitól nyerte kiképzését, Atyja és elődje *F. Arje Juda* rabbi volt.

4. *F. Salamon*, osztrák archeológus és filológus, szül. Pozsonyban 1856 nov. 9. A bécsi és berlini egyetemen tanult klasszika filológiát, amelyből doktorátust tett, de a Hildesheimer rabbiszemináriumnak is hallgatója volt. 1894-től kezdve a bécsi Egyetemi Könyvtár szolgálatában állott s előbb könyvtárőr, majd udvari tanácsosi és egyetemi professzori címmel annak igazgatója volt 1920-ig, amikor nyugalomba vonult. Számos archeológiai és bibliográfiai szaktanulmányán kívül főbb művei: *Führer durch Carnuntum* (Kubitschekkel együtt, 1891, 4. kiad. 1894); *Die Berliner Schulreform-Conferenz* (1891); *Die preussische Mittelschulreform und das oesterreichische Mittelschulwesen* (1892); *Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz; Beiträge zur Geschichte der oesterreichischen Unterrichtsreform* (1893); *Die Organisation des höheren Unterrichts in Oesterreich* (1897); *Die Qualifikation für den staatlichen Bibliotheksberuf in Oesterreich* (1898); *Register zu den Archaeologisch-epigraphischen Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn* (1902).

Frankl, 1. *Adolf*, az Orthodox Országos Iroda elnöke, szül. Debrecenben 1859 máj.-ban. Több jesivában tanult, majd a pozsonyi jesiván rabbioklevelet szerzett. Fiatalon került a hitközségi életbe, amelyben csakhamar irányító szerepet vitt. Hosszú ideig alelnöke volt, jelenleg díszelnöke a budapesti orth. izr. hitközségnek. 1905. egyhangulag választották az Országos Iroda elnökévé. 18 éven át fővárosi bizottsági tag volt, 1888 óta a jeruzsálemi magyar «Kolel»-nek a «nászi»-ja (vezetője). Nagy tudós, hét nyelven beszél, egyházi és világi tudományokban egyaránt jártas. Fiatal kora óta minden idejét a tanulásnak és a jótékonyságnak szenteli. Mint az orthodoxia hivatott vezére, közbecsülést szerzett magának nemcsak Magyarországon, de az egész világ orth. zsidósága előtt. Elnöki működésének eredménye az orthodoxia reneszánsza. Jelentős része van abban, hogy az orthodoxia és a neológia közt megszüntek a villongások. V. A.

2. *F. Izidor*, orvos és szociológus, szül. 1842., megh. 1878. Oklevelét Bécsben kapta. Cikkei a magyar és német szaksajtóban jelentek meg. Önálló műve: *A lelencügy rendezése* (1877).

3. *F. Izsák*, nagykárolyi rabbi, szül. Hunfalván, megh. Nagykárolyban 1834. Előbb Szántón volt rabbi, mint apósának Joáb rabbinak utóda. Ez utóbbinak *Chén tóv* c. művét adta ki (Zolkiev 1806) s látta el jegyzetekkel és magyarázatokkal. Veje és utóda a hírneves teológus Perls Mayer (l. o.) lett.

2. *F. Samu*, ideggyógyász, szül. Öttevényben (Győr vm.) 1886 jul. 2. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1919 óta az Apponyi Polyklinika tanársegéde, pár éve pedig a budapesti orth. hitközség ambulatoriumán az idegosztály vezető-főorvosa. Különböző szaklapokban számos ideggyógyászati értekezése jelent meg, melyek főleg a lappangó luesz és az epilepsziával foglalkoznak. V. A.

Freider *Náthán*, rabbi, megh. 1853. Csornán működött. Megjelent *Cemach Haszode* című műve.

Freier *Jakab Salómo*, ujvidéki rabbi, szül. Rohoncon, ahol atyja rabbisági ülnök volt. A mult század harmincas éveitől az ötvenes évekig Ujvidéken működött, mint rabbi. Előbb Szegeden volt helyettes rabbi, majd Győrött rabbi. Felvilágosodott tudós és a reform-irány híve volt. Hitszónoklatai 1842. jelentek meg *Andächtige Erinnerungen an die Pflichten eines Israeliten* címmel.

Freihof *Jicchok*, rabbi, Budán élt. Münz Mózes halálára gyászkötetet adott ki *Běchi számrurim* (Buda 1837) címmel. F. D.

Freistadt, 1. *Ábrahám*, komáromi rabbi, szül. Galgócon, megh. Komáromban 1830. Tanítómestere Tiszmenitz Mesulam (l. o.) pozsonyi rabbi volt. Szerzője az *Imré Sefer* c. műnek és több responzuma jelent meg a *Tesuvó Meahavó* c. responzum gyüjteményben. T. I.

2. *F. Ábrahám Juda Léb*, rabbi, szül. 1744., megh. 1808. 28 éven át vezette a bonyhádi hitközséget. 1794-ben egy nagy tűzvész alkalmával elpusztult a templom és a tóratekercsek is elégtek. Ekkor F. egy gyászverset írt, amelyet minden Peszach után való szombaton ma is elmondanak a bonyhádi templomban.

3. *F. Sámson*, rabbi szül. Galgócon, megh. Óbudán 1773. Boldogasszonyban működött, évtizedekig jesivát tartott fenn és jelentékeny tudós hírében állott.

Frenk *Jiszochor Ber*, rabbi. A pozsonyi hitközségnél volt metsző a XIX. sz. első évtizedeiben, megh. 1845. Több könyvet adott ki, nevezetesen: *Megilasz Matiszjóhu*, a makkabeusok könyvének német fordításával (Wien 1822); *Chut hamsulos*, a cicisz és tefilin törvényei (Wien 1825); *Or emunó*, bibliai elbeszélések asszonyok és gyermekek részére (Wien 1825); *Máté Móse*, elbeszélések (Pozsony 1834); *Machane Jiszroél*, asszonyi

törvények (Wien 1836); *Machané Lévi*, elbeszélések (Wien 1822).

Frenkel, 1. *Ber*, rabbi, szül. Pozsonyban. Hittankönyve *Torasz hoemunó* címmel Pozsonyban (1831) jelent meg.

2. *F. Bernát*, rabbi, a Pesti Izr. Hitközség leánygimnáziumának vallástanára, szül. Hodászon 1881 júl. 8. A tanító- és rabbiképző elvégzése után a budapesti tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori címet. Szerkesztette és részben fordította az iskolákban és családokban nagy elterjedtségnek örvendő úgynevezett F.-féle bibliát. Pedagógiai és theológiai cikkei különböző lapokban jelentek meg.

3. *F. Jenő*, rabbi, szül. Tasnádon (Szilágy vm.) 1902 márc. 16. 1916—26-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1925-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1927. pedig rabbivá. 1926 óta szegedi rabbi. Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Országos Egyetértésben és a Blau emlékkönyvben jelennek meg.

4. *F. Jicchok*, rabbi. A Chaszam Szófér (l. o.) volt tanítványa. 1806-ban jelent meg *Zeved Tov* c. munkája az aguna-kérdésről Zolkiewben. Szántóra választják meg rabbinak, majd Nagykárolyba került. Ott halt meg 1835.

Freudiger, 1. *Ábrahám (óbudai)*, gyáros, a budapesti orthodox hitközség elnöke, szül. Budapesten 1868 ápr. 8. Kereskedelmi tanulmányai elvégzése után a németkeresztúri jesiván nyert rabbiképesítést. 1887-ben lépett be atyja, Freudiger Mózes (l. o.) gyárába, melyet atyja halála után az ország legnagyobb ágy-, ruha- és fehérnemű gyárává fejlesztett. A budapesti orthodox hitközségben már fiatal korában is vezető szerepet játszott s kezdeményezésére épült fel a Kazinczy-utcai templom és az iskola. 1913 óta elnöke a hitközségnek, amelynek számos intézménye (iskolák, ambulatórium stb.) F. agilitásának köszönheti létrejöttét. Az országos orthodox iroda pénzügyi bizottságának elnöke s egyik leghivatottabb vezére a magyar orthodoxiának, amelyet kifelé mindig nagy súllyal s gyakran nagy eredménnyel képvisel. Zsidó folyóiratokban számos, felekezeti kérdéseket tárgyaló cikke jelent meg. V. A.

2. *F. Lipót (óbudai)*, gyáros, a budapesti orthodox hitközség tiszteletbeli elnöke, szül. Budapesten 1866 júl. 21. Jesivát végzett, majd tagja, később pedig társfőnöke lett a Freudiger Mózes és fiai gyárnak, amely ma több mint 200 munkást foglalkoztat s az ország legnagyobb ágy-, ruha- és fehérnemű gyára. Közgazdasági munkássága mellett tevékeny részt vesz a hitéletben is mint a budapesti orthodox kitközség tiszteletbeli elnöke s több orthodox intézmény és egyesület megalapítója, elnöke vagy vezetőségi tagja. V. A.

3. *F. Mózes (óbudai)*, gyáros, a budapesti orthodox hitközség elnöke, szül. Óbudán 1833., megh. Budapesten 1913. F. Pinchas L. óbudai rabbi fia. Maga is rabbipályára készült s már 18 éves korában megszerezte a képesítést, állást azonban sohasem vállalt. Nagy talmudtudós volt, de kiválóan jártas a világi tudományokban is. Fiatalon belépett mint társ a Lindenbaum Lévi ágy-, ruha- és fehérnemű cégbe, amelyet 1883. maga vett át és nagy gyárrá fejlesztett. Óbudán iskolát szervezett, amely az első budapesti magyar iskola volt. A budapesti orthodox hitközségnek egyik megalapítója és évtizedekig elnöke volt. 1908-ban közéleti érdemeinek elismeréséül *óbudai* előnévvel megkapta a magyar nemességet. *Mojse jědabér* címen biblikus munkát írt, melyet halála után fiai Ábrahám és Lipót adtak ki.

Freund, 1. *Leó*, zongoraművész, szül. Nagytopolyon 1892. Művészi tanulmányait Bécsben végezte, jelenleg Temesváron él. Mint zongoraművész Európa minden nagyobb városában nagy sikerrel mutatkozott be. Jelentős szerepet visz az erdélyi zenekultúra terjesztésében. Sz. I.

2. *F. Vilmos*, építész, szül. Pakson 1846. megh. Budapesten 1922. Középiskoláinak elvégzése után Zürichben tanult (1866). Budapesten 1883. az új Országház tervpályázatán tűnt fel először és azóta számos pályázaton aratott sikert: Budapesti Izr. Kórház 1888, New-York-palota 1892, Lipótvárosi Kaszinó. Számos magánpalotát épített Budapesten, főleg az Andrássy-úton (Sváb-palota 1885—87), ezeken kívül több kórházépületet: Ferenc József Kereskedelmi Kórház, a Pesti Izr. Hitközség Szabolcs-utcai kórháza (1889), Bródy Adél Gyermekkórház (1895—96), azután az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetének Bethlen-téri palotáját. Egyik legismertebb munkája a Lipótvárosi Kaszinó palotája (1896), melyért a milléniumkor művészdíjat nyert (1896). Egyéb munkái még: a rákoskeresztúri zsidótemető halottasháza, az Erzsébet-körúti Körúti fürdő palotája, továbbá Fiumében az Adria tengerhajózási palota. F. B.

Frey, 1. *Ernő*, idegorvos, szül. Vágszerdahelyen 1873 jan. 10. A budapesti egyetemen tanult, majd a doktori oklevél elnyerése után az agyszövettani laboratóriumban működött, mint első tanársegéd, 1915-től kezdve pedig a budapesti egyetemen az agybetegségek kórtanának magántanára. Főbb, önállóan is megjelent művei: *Die Anatomie der Sachsschen Idiotie* (1898); *Über klinische Formen und Verlauf des Tabes* (1912); *Über den Verlauf des vorderen Pyramiden-Bündel* (1912); *Über Anatomie der Signyomyche* (1913): *Altheimersche Krankheit* (1914).

2. *F. Kálmán*, közgazdász, a tőzsde alelnöke, szül. Győrött 1862. Reáliskolát, majd kereskedelmi akadémiát végzett. Tanulmányai után gabonakereskedő és néhány év alatt ebben a szakmában az ország egyik legelismertebb szakértője lett. Közgazdasági és kereskedelmi működése közben élénk társadalmi, kulturális és felekezeti tevékenységet fejtett ki. Humanitárius akciókból is bőven kiveszi a részét. Munkásságának eredményeként 1906. tőzsdetanácsosnak választották, 1913. megkapta a III. osztályú Vaskoronarendet, 1918. a budapesti Tőzsde alelnöke lett, 1921. kormányfőtanácsossá nevezték ki, közben kereskedelemügyi tanácsos és a kamara tagja. A Pesti Izr. Hitközség 1928. elöljárónak választotta. Kereskedelmi és közgazdasági kérdésekről gyakorta ír érdekes szakcikkeket a fővárosi lapokba. Szegényeket támogató akcióit azzal honorálták, hogy az V. ker. közjótékonysági egyesület elnökévé választották.

Freyer *Ábrahám*, pedagógus, szül. Boldogasszonyban (Frauenkirchen) 1789. A nikolsburgi és prágai jesivákon tanult, majd u. o. a politechnikumon. Később Pozsonyban lett tanító és a zsidó tanítási reform érdekében gyakorlatilag sokat tett. Az 1818. alapított első magyar-zsidó iskolának, az ú. n. Primärhauptschulénak első vezető tanítója volt. Rendkívül sok akadállyal kellett megküzdenie az orthodoxia türelmetlensége miatt, de 1830. mégis elismerték iskolája nyilvános jellegét. 1848-ban az iskolát feldulták s F. megvakulva nyugalomba ment. Élete utolsó éveiben Győrben élt. Egyik fia Londonba költözött s az Advertiser szerkesztője lett. *(V. ö. Reich,* «Beth-El», 1865 IV. f.)

Freystaedtler *Antal*, filantróp, szül. 1825, megh. Budapesten 1892 máj. 9. Saját erejéből küzdötte fel magát és miután nagy vagyont és földbirtokot szerzett, végrendeletileg egymillió forintot hagyományozott egy Budapesten létesítendő zsidó gimnázium céljaira, oly módon, hogy a vall. minisztérium igazgassa az örökséget mindaddig, míg annak kamatjai félmillió forintra szaporodnak fel.

Fried, 1. *Ábrahám*, a máramarosi Zsidó Nemzeti Szövetség elnöke, szül. Ruszkován 1889 jul. 10. Több jesivát látogatott, majd az Orsz. Rabbiképző Intézet alsó osztályait és jogot végzett. Több éven át elnöke volt a pesti cionista főiskolai hallgatók Makkabea körének.

2. *F. Áron*, böszörményi rabbi, szül. Böszörményen 1812, megh. 1891 u. o. Tanítványa volt Szófer Mózes pozsonyi főrabbinak és a *Semen Rokeach* szerzőjének, Löw J.-nek, akinek veje lett. 1833—1837 közt Mezőcsáton, majd szülővárosában működött. Több halachikus és aggadikus munkát írt, melyeket halála után fia, *F. Eleazár* rendezett sajtó alá *Omer Lecijón* és *Zekán Áharon* (u. o. 1904) címen.

3. *F. Margit*, írónő, írói álnevén *Ego, dr. Rózsavölgyi Mórné*, szül. Budapesten 1881. Több nagyobb napilapba és folyóiratba dolgozott, 1905-től kezdve a Pesti Naplóba írt tárcákat. A Hétnek, Kiss József folyóiratának is munkatársa volt. Novellákat, regényeket, főleg ifjúsági regényeket írt erős szociális érzéssel és őszinte emberszeretettel. Könyvalakban megjelent regényei és elbeszélései: *Médi szenvedései* (1903); *Pest és a pestiek* (1908); *Kleinmann Márta* (1911); *Mari* (1920). Ifjúsági regényei: *A komoly Novák Magda* (1914); *A régi ház gyermekei* (1920); *Dacos Miska* (1923). S. R.

4. *F. Meir*, rabbi, szül. Boskovitzban, ahol atyja, *F. Ábrahám* mint rabbihelyettes működött. Tanítványa volt a Chaszam Szófernek. 1859-ben halt meg Ógyallán, ahol rabbi volt. Művét halála után veje, Mann Jónás rabbi adta ki *Meir Éné Chachómim* (Wien 1886) címen. Fia, *F. Mordechai* győrszentmártoni rabbi, a *Bóruch Mordechai* c. munka szerzője volt.

5. *F. Mordechaj*, rabbi. Előbb Asszonyfán működött, később a győrszentmártoni hitközség élére került. Megjelent *Boruch Mordechaj* c. Beráchot-traktátusra voatkozó műve. Meghalt Dunaszerdahelyen 1913. T. L.

5. *F. Neszanél ha-Kohén*, balmazújvárosi rabbi szül. Senyén (Abaúj-Torna vm.) 1857-ben. 16 éves korában már szinte az egész talmudi irodalomban jártassággal bírt Ekkor került Silberstein Dávid (l. o.) terebesi rabbihoz, akinél 2 évet töltött. Innen a beregszászi, később az ungvari jesivába utazott és mindenütt ő volt a ros jesivó. 1878—79-ben házassága után Kisvárdán telepedett le és az ottani rabbi Weinberger Ábrahám Izsák (l. o.) megbízta őt a jesiva vezetésével. Ebben a működésében nagy hírnévre tett szert. 1893—94-ben Balmazújvároson egyhangúlag megválasztották rabbinak. Összegyűjtött responsumaiból megjelent eddig 2 rész *Pné Mévin* címmel. F. D.

Frieden *Pinkász*, komáromi rabbi, szül. Bonyhádon 1801., megh. Komáromban 1873 ápr. 16. Atyja Bonyhádon volt rabbihelyettes s 1826—31. mint annak utóda működött, majd u. e. évtől kezdve Komáromban, ahol hitszónoklatait és homiletikus magyarázatait *Divré Pné Árje* c. kiadta (Wien 1859).

Friedländer, 1. *Chaim*, liszkai rabbi, megh. 1904. Megjelent művei: *Tal Chaim* (homiletikus magyarázatok); *Tal Chaim Úverocho* (glosszák a Talmudhoz). T. L.

2. *F. Meir Hirsch*, nagysurányi rabbi a XIX. sz. első felében. Bonyhádon született s ott volt előbb rabbihelyettes. Kiváló talmudtudós volt és hátrahagyott döntvényeit unokája *Brach* Sámuel nagymagyari rabbi függesztette hozzá a Mahram Sik döntvénytár II. kötetéhez.

3. *F. Menáchem*, morvaszentgyörgyi rabbi, megh. a XIX. sz. hatvanas éveiben. 1807-től kezdve Nagyatádon, majd Kővágóörsön, később Felpőcön, végül Morvaszentgyörgyön működött. A felekezeti életben tevékeny részt vett s a paksi 1844-i rabbigyűlés előkészítője volt. Műve *Divré Nichumim* címen jelent meg.

4. *F. Móric*, osztrák teológus és filantróp, szül. Burszentgyörgyben 1842., megh. Bécsben Rappoport tanítványa volt Prágában s egyszersmind az ottani egyetemen tanult. Rabbiállást sohasem töltött be, mert liberális nézetei akadályozták ebben. Rövid ideig a bécsi gimnáziumokban tanított, 1875 pedig az Alliance bécsi titkára lett s mint ilyen a galiciai és az üldözött orosz zsidók kivándorlásának megszervezésében sokat fáradozott. Az általa tapasztalt nyomort szánalmat ébresztően írja le *Fünf Wochen in Brody* c. művében. Mindazonáltal a galiciai orthodoxok ellenállásával találkozott, amikor ott európai jellegű iskolákat alapított. Az erről szóló memoranduma Hirsch báró kezei közé került, aminek eredménye volt az az óriási alap, amelyet a galiciai zsidók támogatására és iskoláztatására Hirsch báró alapított s amelynek titkára szintén F. lett. E minőségben ötven újabb nyilvános iskolát létesitett Galiciában. F. kiváló tudós volt, akinek számos tanulmányán kívül fontosabb művei: *Über den Einfluss der griechischen Philosophie an das Judentum und Christentum* (1872); *Patriotische u. Talmudische Studien* (1878); *Lessing's Nathan der Weise* (1880); *Apion: ein Culturbild aus dem ersten christlichen Jahrhundert* (1882); *Zur Entstehungsgeschichte des Christentums* (1894); *Die drei Belfer: Ein Kulturbild aus Galizien*

(1894); *Das Judentum in der vorchristlichen Griechischen Welt* (1897); *Der vorchristliche jüdische Gnosticismus* (1898); *Reiseerinnerungen aus Galizien* (1900); *Der Antichrist* (1902); *Geschichte der jüdischen Apologetik* (1903); *Der Freiwillige des Ghetto; Griechische Philosophie im Alten Testament* (1904); *Die religiöse Bewegung innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu* (1906); *Synagoge und Kirche* (1908). Munkatársa volt a Revue des Etudes Juivesnek és a Jewish Quarterly Reviewnak is. S. R.

Friedlieber *Ignác*, rabbi, szül. Sátoraljaújhelyen, 1847. Tanulmányait Boroszlóban, Prágában és Bécsben végezte. Először Ungváron, majd Szolnokon volt rabbi. Munkatársa a Philippsohns Allgemeine Zeitungnak, Izraelita Közlönynek, Egyenlőségnek s egyéb magyar-német-zsidó nyelvű folyóiratnak. Szónoklatainak jó része nyomtatásban is megjelent.

Friedman, *Dénes*, rabbi, szül. Budapesten 1903 máj. 25. Teológiai tanulmányait a budapesti rabbiképzőben végezte. A budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán 1925. avatták doktorrá. 1926 óta Venetianer Lajos örökében az újpesti hitközség főrabbija. Társszerkesztője a Magyar Zsidó Szemle tudományos folyóirat Jabneh c. homiletikai mellékletének és a Szináj népszerű vallási ismeretek tárának. Munkatársa az említett folyóiratokon kívül az Egyenlőségnek, Mult és Jövőnek, Hacofe (héber)-nek, az Ujpesti Izraelita Hitközség Értesítőjének, az Ujpesti Naplónak, az Országos Egyetértésnek, a Reménynek, az Izraelita Tanügyi Értesítőnek, a Budai Izraelita Hitközség Értesítőjének és a következő gyüjteményes munkáknak: Zsidó Évkönyv, Izraelita Családi Naptár, Blau-emlékkönyv (magyar, héber), Szemináriumi Emlékkönyv. Önálló munkái és a szerkesztésében megjelent kötetek a következők: *Blau Lajos irodalmi munkássága* (Budapest 1926, magyar, német); *Alphabetum Siracidis* (Viennae 1926); *Székfoglaló beszéd* (Ujpest 1927); *A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetben felavatott rabbik életrajzi adatai és irodalmi működése* (Budapest 1927); *Imák* (Ujpest 1927); *Emlékkönyv Blau Lajos hatvanötödik születésnapja és negyvenéves írói jubileuma alkalmából* (Budapest 1927); *A rabbiképző félszázados jubileuma* (Budapest 1927); *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet fennállásának ötvenesztendős jubileuma alkalmából* (Budapest 1927); *A zsidó irodalom főirányai* (Budapest 1927); *Pótlás Blau Lajos. Bacher Vilmos irodalmi munkássága című munkájához* (Budapest 1928 magyar, Frankfurt 1928 német); *Venetianer Lajos emlékezete* (Ujpest 1928). Sokat fordít héberből és németből. A berlini Jüdisches Lexikonnak és e lexikonnak munkatársa.

Friedmann, 1. *Ábrahám*, Erdély utolsó országos főrabbija Gyulafehérváron. Megh. 1879. Úttörő érdemei vannak a magyarosítás terén és mint erdélyi főrabbi politikailag is szerepet vitt. Előzőleg Simándon működött és már 1845. V. Ferdinánd születésenapján magyarnyelvű hitszónoklatot tartott, mely *Egyházi Beszéd* címen Aradon u. a. évben megjelent. Hivatalos okiratokon és pecsétjén «Erz. Rabbiner von Siebenbürgen» nevezte magát.

2. *F. Bernát*, ügyvéd és kriminalista, szül. Nagyváradon 1844 okt. 10., megh. Budapesten 1925 okt. 14. A budapesti egyetemen tanult és u. o. lett ügyvéd. Hírnevét a tiszaeszlári vérvádperben alapította meg erélyes és eszes fellépésével és védelmével. Ezenkívül évtizedeken át szerepelt számos nagyobb bűnügyben. Mint jogi szakíró is kiváló. A szakfolyóiratokban írott tanulmányain kívül főbb művei: *Hazai bányászatunk nemzetgazdasági és statisztikai szempontból* (1866); *A népbirák és esküdtszékek intézménye* (1876. Az Akadémia nagy díjával kitüntetve); *A felebbviteli bünügyek tekintettel a közvetlen szóbeliségre* (1878); *Észrevételek a magyar bünvádi eljárási javaslat irányeszméi felett* (1889). S. R.

4 *F. Cevi Hirsch*, liszkai caddik, szül. 1808 körül, megh. 1874. Első mestere Teitelbaum Móse (l. o.) sátoraljaújhelyi rabbi volt. Innen Charif Hersele (l. o.) bonyhádi rabbi jesivájába került. Már fiatal korában gyakran zarándokolt a híres lengyelországi caddikokhoz s amikor a liszkai hitközség rabbija lett, igyekezett Magyarországon is elterjeszteni a chásszid szellemet. Tömegesen zarándokoltak hozzá a hívek és a tanácstalanok. Megjelent művei: *Ach Peri Tóv* homiletikus magyarázatok; *Hajósor Vehatov* ünnepi- és gyászbeszédek. T. I.

5. *F. Dávid*, rabbi, szül. Rorácsvágáson (Abaúj-Torna vm.) 1859 szept. 15. 1890—1894-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1892-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1894. pedig rabbivá. 1895-ben Szeged választotta meg rabbijává. 1898 óta zsolnai főrabbi. F. D.

6. *F. Dávid*, rabbi, szül. Verbón 1853., megh. Németkeresztúron 1906. Atyja, F. Izráel Verbón volt rabbisági ülnök. F. későbbi apósánál és elődjénél, Katz Menáchemnél tanult, aki mellett segédrabbiként működött, majd annak halála után a tekintélyes hitközség főrabbija lett. F. kiváló tudós hírében állott és híres jesivát tartott fenn élete végéig.

7. *F. Ernő*, jogi író, szül. Budapesten 1883 okt. 1. A budapesti és külföldi egyetemeken elvégzett tanulmányai után ügyvéd lett, majd a kultuszminisztériumban nyert beosztást s 1912. résztvett az újonnan tervezett egyetemek előmunkálatainak kidolgozásában, egyszersmind a kassai jogakadémia tanárának is kinevezték. 1913-ban ügyész, 1917. a Műegyetemen a jogi enciklopédia ny. rendes tanára lett. Önállóan megjelent művei: *A korlátozott beszámíthatóságról* (1902); *Konzervativizmus és haladás a büntetőjogban* (1907); *A társadalom védelme közveszélyes büntettesekkel szemben; A határozatlan tartalmú ítéletek* (1910); *Korlátozott beszámíthatóság a magánjogban* (1910—11). Munkatársa volt a Magyar Jogi Lexikonnak és szerkeszti a Büntetőjogi Értekezések c. sorozatot.

8. *F. Gyula*, rabbi, szül. Heréden (Nógrád vm.) 1876 jan. 27. 1892—1902-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1901-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1903. pedig rabbivá. Még ebben az évben megválasztották a szentesi hitközség főrabbijává. 1920 óta a Pesti Izraelita

Hitközség vallástanára és az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület titkára. F. D.

9. *F. Hillel*, rabbi, szül. Madarászon (Szatmár vm.) 1892 máj. 10. 1909—1919-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1919-ben avatták rabbivá. 1919 óta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára, 1921 óta szarvasi főrabbi. F. D.

10. *F. Illés*, író, szül. Alsó-Mérán 1860 dec. 11. Különböző talmudiskolákon tanult, majd írói pályára lépett. Cikkeiben az orthodoxia és a neológia egyesítésén fáradozott. E célból alapította 1912. Izrael c. lapját, amely később megszünt. Önállóan megjelent művei: *A zsidó vallás a modern korban* (1899); *A vártán* (1902); *Der Zionismus im Geiste des Judentums* (1905); *A magyar zsidóság egységes szervezete* (1911).

11. *F. Ignác*, ügyvéd, szül. Nagytapolcsányban 1882 jún. 12. Iskoláit Pozsonyban, Bécsben és Budapesten végezte. 1913 óta folytat ügyvédi gyakorlatot s főleg mint kereskedelmi és hiteljogász elismert névre tett szert. A trianoni békeszerződés megkötése óta nemzetközi joggal foglalkozik, részt vett a hágai vegyes döntőbíróság tárgyalásain, ahol több magyar főúr, Apponyi Albert gróf, Csáky Károly gróf és mások birtokügyeinek rendezése körül ért el eredményeket. A cseh hitelezői védegylet magyarországi vezetője és jogtanácsosa. A Magyar-Cseh Kamara elnöki tanácsának tagja. A zsidó társadalmi életben mint a Pro Palesztina Szövetség újjáépítési osztályának, a Keren Hajeszodnak az elnöke játszik vezető szerepet. A zsidó-művészet iránt való szeretete vezette a műgyüjtésre. Gyüjteménye, mely főleg liturgiai és rituális tárgyakat, régi pergamenteket és nagybecsü judaicákat tartalmaz, anyagának nagyságát és értékét tekintve a párisi Cluny világhírü gyüjteményének zsidó részével helyezhető egy sorba. Közéleti tevékenységének elismeréséül 1926. kormányfőtanácsossá nevezték ki. V. A.

12. *F. Jakab Károly*, rabbi, szül. Boldogaszszonyban 1830., megh. Nyiregyházán 1905. Chanuka 2. napján. Atyja dáján volt. A Kszáv Szófer iskolájában tanult Pozsonyban, majd 1856. Gyömörőn, 1856-tól kezdve pedig Nyiregyházán volt főrabbi. A tiszaeszlári vérvád-perben az ártatlanul meggyanusítottak érdekében önfeláldozóan szállt síkra. F. D.

13. *F. Jónás*, rabbi, szül. Galantán 1877. Talmudi tanulmányait Nagyváradon és Nagymartonban végezte. Ez idő alatt magánúton tette le az érettségi vizsgát. Felsőbb tanulmányait M. Frankfurtban folytatta, Később Marburgba ment, ahol a hírneves újkantiánus Cohn Hermannak volt bizalmasabb körébe vont hallgatója. Doktori oklevelét a hallei egyetemen nyerte el 1904. Filozófiai körökben élénk figyelmet keltett *Das Gewissen im System des ethischen Idealismus* c. műve, melyet a Kantstudien archivumba iktattak. 1906. óta a Pesti Izr. Hitközség középiskolai vallástanára és 1920 óta a hitközségi könyvtár könyvtárnoka, melynek újjászervezése körül érdemeket szerzett. F. M.

14. *F. Meir ben Benjamin* (írói neve után *Is Sólom*), osztrák teológus, szül. Krasznán 1831 júl. 10., megh. 1909 febr.-ban. Az ungvári jesiván tanult és már fiatal korában sokat foglalkozott kabalisztikus iratokkal. Tizenhatéves volt, amikor Mendelssohn *Biur*-jával ellátott Biblia először került a kezeibe s ekkor kezdett bibliai tanulmányokkal foglalkozni. Húszéves korában, mint már kitünő hebraista, került Miskolcra, ahol talmudot tanított s egyszersmind világi tárgyakat tanult, 1858. pedig a bécsi egyetemre ment, ahol tovább képezte magát. 1864-ben az akkor alakult bécsi Besz-haMidrason a biblia- és midrásirodalom tanárává nevezték ki, majd egyszersmind a bécsi rabbi-szemináriumnak is tanára lett. F. főleg, mint midras-kutató vált ki. Kiadásai s az azokhoz tömör héberséggel irott jegyzetei nagy értékűek. Hébernyelvű művei: *Szifré-kiadás* (1864); *Mechilta-kiadás* (1870); *Esesz Chájil* (1878); *Peszichto-Raboszi* (1880); *Ha-Cijon* (Ezekiel-kommentár, 1882); *Dovor al edusz ha-Talmud* (1885); *Masszechet Makkósz* (talmudtraktátus kommentárral, 1888); *Széfer Sofétim* (kommentár a Bírák-hoz, 1891); *Meir Ajin* (Hagada-kommentár, 1895); *Tánna debé Elijáhu* (1900) Németnyelvű művei: *Worte der Erinnerung an Isaac Noah Mannheimer* (1873): *Die Juden ein Ackerbautreibender Stamm* (1878); *T. G. Stern* (Gedenkrede, 1883); *Zerubabel* (1890); *Worte zur Feier des 100-jährigen Geburtstages des sel. Predigers I. N. Mannheimer* (1893); *Onkelos und Akylos* (1896). F. 1881—86 közt I. H. Weisszal együtt szerkesztette a nagyon jelentékeny Bész Talmud c. hébernyelvű teológiai folyóiratot. Ebben F. állandóan a héber *Is Sólom* nevet használja. A folyóiratban főleg a Pentateuchhoz és Sámuelhez irott kommentárjai tüntek ki. S. R.

15. *F. Mór*, pesti főkántor, szül. Hrabócon 1826. megh. Budapesten 1891. Talmudiskolákba járt, de csak hamar feltünt szép hangjával s már 12 éves korában előimádkozással kereste meg kenyerét. Pápán és Pozsonyban végzett talmudi tanulmányai után Brezován tanítóskodott, közben tovább képezte magát a világi és egyházi tudományokban, majd Goldmark Károly atyja, a sopronkeresztúri kántor oldala mellett elsajátította a kántori teendőket. Sopronban 22 éves korában kántorrá választották, majd a bécsi konzervatóriumot látogatta s egyben a neves Sulzer bécsi kántornak tanítványa volt. 1850-ben Bécs egyik elővárosában kántor, hitoktató, jegyző és hitszónok lett s érdemeiért a bécsi rabbiság mórénu címmel tüntette ki. 1857-ben a pesti hitközség főkántorának hívta meg. Itt nyomban hozzálátott az istentisztelet rendezéséhez a Sulzer-féle imarend és részben saját egyházi énekeinek meghonosításával. *Izraelita vallásos énekek* c könyve nagyban elősegítette a hitközségek megmagyarosodását. Kompoziciói a műzene szabályainak betartása mellett megőrizék a zsidó egyházi ének jellegét. A hitközségi hivatalnokok erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédésére 1882. egyletet alapított és lapot szerkesztett; az Izr. Tanítóegyesületnek megalakulása óta alelnöke volt. Már 1868. készített és a kongresszushoz (l. o.) be is nyujtott egy emlékiratot kántoriskola létesítése érdekében. A Rabbiszeminárium gimnáziumának megnyitása óta énektanára volt. A király arany érdemkereszttel tüntette ki. Gr. Zs.

16. *F. Siegwart**, német színész, szül. Budapesten 1842 ápr. 25., megh. Berlinben 1916 ápr. 22. Dawison tanítványa volt s ennek annyira megnyerte tetszését, hogy családjába fogadta. 1863-ban lépett fel először Breslauban, mint Ferdinand az *Egmont*-ban, majd a berlini Schauspielhaus tagja lett. 1872—76 közt Laube mellett a Burgszínházban működött s ezidőben a legelső német színészek egyikének tartották. Ő alapította később a berlini Deutsches Theatert, Barnayval (l. o.) és Haaseval együtt. 1892-ben nyugalomba vonult. Mint Shakespeare-színész és mint modern drámai szerepek kreálója kiváló volt. S. R.

Friedrich, 1. *Tivadar*, publicista és közgazdasági író, szül. Budapesten 1862. A budapesti evangélikus főgimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, majd a budapesti tudományegyetem jogi karát látogatta. 1886-ban megszerezte a jogi doktori oklevelet, 1888. pedig letette az ügyvédi vizsgát, de ügyvédi gyakorlatot sohasem folytatott. Még mint joghallgató 1883. belépett a Pester Lloyd szerkesztőségébe, amelynek azóta állandóan tagja. Húsz éven át e lap országgyűlési rovatának a parlamenti tárgyalásokról a külföld számára hű képet adó vezetője volt. Számos belpolitikai vezércikket és történelmi tárgyú tárcát írt. 1907-ben átvette a Pester Lloyd közgazdasági rovatának szerkesztését. Jelenleg e lap felelős szerkesztője. 1928-ban publicisztikai érdemeinek elismeréseül megkapta a kormányfőtanácsosi címet. Élénk részt vett a hírlapírók jóléti intézményeiben folyó munkában is. Hosszú ideig Magyarország politikai, gazdasági és kulturális viszonyait ismertette, mint a Leipziger Illustrierte Zeitung, a bécsi Zeit, a londoni Morning Post és a New-York Herald levelezője. Sz. G.

2. *F. Vilmos (nyitrazsámbokréti)*, orvostanár, szül. Budapesten 1864 aug. 6. A budapesti egyetemen tanult és Korányi tanár mellett volt assistens, 1892-től kezdve pedig a Budapesti Kerületi Betegsegélyző Pénztár vezető főorvosa volt. 1900-ban az ipari megbetegedések kór- és gyógytanából egyetemi magántanár, majd rk. tanár és egészségügyi főtanácsos lett. Elnöke az Orsz. Védőegyesületnek. Hazai és külföldi szaklapokba számos tanulmánya jelent meg, főleg az ipari megbetegedések és a tüdővész gyógyítására vonatkozólag. Szerkesztője az Archiv f. Unfall, Gewerbe-Hygienie u. Gewerbekrankheiten és a Hygienisches Volksblatt c. folyóiratoknak. Sz. G.

Friesenhausen *Dávid*, matematikus, szül. Friesenhausenben (Bajorország) 1750 körül, megh. Gyulafehérváron 1828 márc. 23. Sokáig főkép Berlinben élt, azután Hunfalun, Sátoraljaújhelyen s végül Gyulafehérváron. Harmincéves koráig kizárólag talmudtudománnyal foglalkozott, azután teljes tíz évig felsőbb matematikával, asztronomiával, mechanikával és optikával, amely tárgyakról több értekezést írt. Tiszta héber nyelvű algebrája és geometriája *Kelil ha-Chesbón* (Berlin 1796) címen jelent meg. Másik műve a szintén héber nyelvű *Moszdosz Tevel*, mely a Copernicusféle rendszert fejtegeti (Wien, 1820). Ez utóbbi asztronómiai értekezéseiben külön foglalkozik Euclides tizenegyedik axiomájával. U. e. művéhez mellékelte csodálatosképen a gyermekeinek szóló végrendeletét is. F. volt az első szószólója Magyarországon egy felállítandó modern rabbiszemináriumnak s egy ily irányú kidolgozott tervet József nádornak adott át 1806. S. R.

Frigyesi *József**, orvostanár, nőgyógyász, szül. Kisvárdán 1875. A budapesti egyetemen tanult, Tauffer tanár mellett előbb asszisztens, majd 1912. egyetemi magántanár lett. 1913 óta a Bakáts-téri női kórház vezető főorvosa, majd egészségügyi főtanácsos és nyilv. rk. tanár lett. A nőgyógyászati műtéttan körébe vágó tanulmányai magyar és német szaklapokban jelennek meg. Újabb műve: *A helybeli érzéstelenítés kézikönyve* (Lánggal közösen 1927). S. R.

Frigyessy *Adolf** *(rácalmási)*, közgazdász, szül. Ráczalmáson 1843., megh. Bécsben 1917 febr. 7. Fiatal korában különböző biztosító intézeteknél volt titkár, majd Trieszben lett a Salusbiztosítótársaság vezérigazgatója. Később nemességet és udv. tanácsos címet kapott, majd az Adria Biztosító Társaság vezérigazgatója lett.

Frigytáblák *(luchosz habrisz)*, a Bibliában említett két kőtábla a ráírott törvényekkel, amelyet Mózes az Istentől vett át a Színáj hegyén. Miután a szövetség az Örökkévaló és Izrael között a Színájon ünnepélyesen megkötettetett, Mózes felment a hegyre, ahol negyven napig tartózkodott, majd Isten átadta neki a két kőtáblát Isten kezeírásával *(Mózes* II. 31, 18). Mózes hirtelen haragjában, hogy a nép bálványimádásba süllyedt, eltörte a F.-at s Isten parancsára újakat készített, amelyekre Isten maga véste rá azokat a szavakat, amelyek az előbbieken állottak. *(Mózes* II. 34. 1) A Salamon Templomának felavatásáról szóló történetből kitűnik, hogy a F.-at a frigyládában tartották *(Királyok* I. 8. 9). A F.-ról többet nem is mond a Biblia s valószínű, hogy ezek a Templom pusztulásakor a frigyládával együtt megsemmisültek. E bibliai hagyománynak feltétlenül van történelmi alapja, amit egyébként az ásatásoknál talált okiratok és kőtáblatöredékek is bizonyítanak. Az azonban nem deríthető ki pontosan, mi volt ráírva vagy vésve ezekre a F.-ra. Mózes II. 24, 26. szerint Mózes (tehát nem Isten) a Tíz Parancsolatot írta rá a F.-ra. Hogy azonban mit kell érteni a Tíz Parancsolat alatt, az ilyen néven ismert ethikai szabályok gyűjteményét-e, vagy ennek egy másik változatát, esetleg — mint Goethe magyarázta — vallásszabályok sorozatát, a bibliai tudománynak ez máig is nyitott kérdése. Az Aggada és a Kabbala behatóan foglalkoznak a F.-kal és sok mondaszerűt közölnek ezzel a kérdéssel kapcsolatban. A babiloni Talmud szerint a frigyládában a két kőtábla mellett az eltört F. maradványait *(sivre luchosz)* is őrizték. A széttört törvénytáblának ebből a megbecsüléséből az Aggada azt a tanulságot vonja le, hogy a megtört és tudományát elfelejtő öreg tudóst is tisztelni kell.

Frim, 1. *Antal*, gyógypedagógus, szül. Körmenden 1855., küzdelmes gyermekkor után Budapestre került, ahol elvégezte a tanítóképzőt, majd nejével Schwarcz Reginával, aki a siketnémaintézetben tanított, siketnémák számára tanintézetet nyitott. Igen sok cikket írt a szaklapokba a siketnémák oktatásáról.

2. *F. Jakab (körmendi)*, gyógypedagógus, szül. Körmenden 1852 máj. 1., megh. Budapesten 1919 ápr. 24. Eredetileg tanítónak készült s miután oklevelet szerzett, államsegéllyel külföldre ment, ahol a hülyék intézeteit tanulmányozta azzal a szándékkal, hogy itthon hasonlót állítson fel. 1877-ben Rákospalotán megalapította az Első Magyar Hülyenevelő- és ápolóintézetet, melyet később megnagyobbítva Budára helyezett át. Az intézetet 1890. az állam vette át, de F. élete végéig annak vezetője maradt. S. R.

Frisch *Ármin*, tanár, szül. Miglécen (Abaújtorna vm.) 1866 jan. 13. 1884—1894-ig volt a budapesti Rabbiképző Intézet növendéke. 1893-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1895. pedig rabbivá. Középiskolai tanári oklevelet szerzett a latin és görög nyelvből. 1898 óta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára, 1920. az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesülethez került kulturtanácsosnak. Jeles érdemeket szerzett a magyar zsidó okmánytár szerkesztése által és eredményesen munkálkodott a a tankönyvirodalom terén is. Az ő nevéhez fűződik a Közművelődési Egyesület tanoncotthonának és művészképzőjének megszervezése. Főbb művei: *Kant etikai tanai* (Budapest 1893); *Monumenta Hungariae Judaica* (Budapest 1903); *Szemelvények a Biblia utáni kor irodalmából* (Budapest 1904); *Vallásoktatás a középiskolában a Zsoltárok könyvéből* (Budapest 1899); *Szemelvények a próféták könyveiből* (Budapest 1905); *A zsidók története 1492-től napjainkig* (Budapest). F. D.

2. *F. Vilmos*, építész, szül. Budapesten 1893 okt. 7. Építészeti tanulmányait Budapesten, Charlottenburgban és Amsterdamban végezte. Régészeti tanulmányokat folytatott Salonikiben és Athénben. Helyszínen tanulmányozta a késő római, bizánci, az európai mohamedán és az északafrikai mohamedán művészetet. 1923-ban a párisi Institut Musulman megbízta a párisi mohamedán mosé tervezésével és építésével. 1925–7-ben mint tervező építész vezette a szalonikii szabad-kikötő építkezését. A bizánci műemlékek restaurálása az ő nevéhez fűződik. 1921-ben a szegedi Stadion tervpályázat II. díját, a katonatisztek londoni székházának tervpályázatán 1926. az I. díjat nyerte. 1925-ben a szalonikii közp. zsinagógát, 1927. pedig u. o. a koncertházat és konzervatóriumot építette. Most Budapesten dolgozik.

Frommer *Rudolf (fegyverneki)*, a magyar Fegyver és gépgyár igazgatója, szül. Budapesten 1868 aug. 4. U. i. végezte a műegyetemet s mint gépészmérnök belépett a magyar Fegyvergyárba, amelynek csakhamar igazgatója lett. Konstruálója az ú. n. F.-féle pisztolyoknak, puskáknak és gépfegyvereknek, amelyeknek önműködő szerkezete a fegyvertechnika terén óriási haladást jelent. Több típust szerkesztett, (*F. pisztoly, F.-Baby, F.-Stop, F.-Liliput* stb.), amelyek közül nálunk és a világpiacon legelterjedtebb a 7·65 mm. kaliberű *F.-pisztoly*, amely a m. kir. Csendőrség, az állami és községi erdészet, a posta és távirda és számos bel- és külföldi állami hatóság és intézmény rendszeresített lövőfegyvere. Másik típusa pedig, a *F.-Stop* a világháborúban az osztrák-magyar, a német, bolgár és török hadseregben szerepelt sok százezer példányban. F., aki fegyvereivel a magyar technikai alkotóképességnek külföldön is hírnevet szerzett, érdemei elismeréséül *fegyverneki* előnévvel magyar nemességet kapott, 1928. pedig a felsőház tagja lett. V. A

Frühauf *József*, nyelvész és polihisztor, szül. Duklán 1796. Fiatalsága a maszkilim, a lengyel felvilágosodott zsidók korába esvén, ő is alaposan megtanulta a héber és aram nyelvet és ezenkívül autodidakta útján elsajátította az arab, latin és görög nyelvet is. Magyarországba bevándorolván, eleinte egy Schwarc Jakab nevű előkelő és gazdag sárosmegyei zsidó családjában házi tanító volt. Ott folytatta keleti nyelvtanulmányait. Később ő lett a sárosmegyei zsidóságnak elnöke és ezen minőségében sok jót tett hittestvéreinek. Mint nagyműveltségű férfiú gyakran ő volt a szószólójuk a megye hivatalos nagyjainál. Midőn 1827 szept. 11. báró Eötvös Ignácot, mint kinevezett sárosmegyei főispánt Eperjesen ünnepélyesen installálták, a megyei zsidóság nevében ő üdvözölte latin- és hébernyelvű hódoló beszéddel, melyet külön, 15 oldalú füzetben Kassán kinyomattak ezen c. alatt: Communitatis israeliticae in I. Comitatu Saarosiensi degentis per *Josephum Frühauf* in Illustratis Suae Domini Junioris *Ignatii* L. B. *Eötvös de Vásárosnámény* plurimorum insignium nominum viri ejusdem *I. Cottus Supremi Comitis Installationem* dimissime oblata verba die 11-ma Septemb. 1827. Többi irodalmi termékei, melyek közül csak kevés jelent meg, szétszóródtak barátai között. Gyermekei nem voltak. Halála után Friedländer Ábrahám Somosból, kit F. mint atyátlan árvát nevelt és tanított, megemlékezett róla a Kochbe Jicchok 1845. évfolyam II. füzetének 56. lapján. M. B.

Fruchter *Lajos*, műgyűjtő. Néhány régibb magyar festő (Markó, Ligeti) mellett, Mészöly, Paál, Munkácsy és a nagybányai festők (Ferenczy, Réti, Glatz) és kortársaik (Csók, Rippl-Rónai, Vaszary), továbbá Koszta, Rudnay képeit gyűjti.

Fuchs, 1. *Arje, Juda Léb*, veszprémi rabbi, szül. Morvaországban, megh. 1832. Több mint huszonöt évig töltötte be a veszprémi rabbiállást. Halachikus levelezésben állott Benet Mordechai morvaországi főrabbival s kiadta Weisz Izsák verseci rabbi *Bész Jicchok* c. művét 1824.

2. *F. Dávid Rafael*, nyelvész, a budapesti izr. polgári fiúiskola igazgatója. Szül. Bisencen (Morvaország) 1884 dec. 10. magyar szülőktől. Budapesten végezte az egyetem filozófiai fakultását. 1907 óta tanít a Pesti Izr. Hitközségnél. 1928 óta igazgató. Összehasonlító finn-ugor nyelvtudománnyal foglalkozik. Értekezései — részben Fokos Dávid név alatt — a Magyar Nyelvőrben, Nyelvtudományi Közleményekben, Keleti Szemlében, Journal de la Société, Finno-ougrienne stb. folyóiratokban jelentek meg. 1911 ben és 1913-ban nyelvészeti tanulmányúton volt a zürjének között. 1913 óta a helsingforsi Finn-ugor Társaság levelező tagja, 1915. a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának tagjává választották. A Néptanulmányi Egyesület titkára. Munkái közül jelentősebbek: *A locati-*

vus féle határozók a votjákban (1906); *Laut und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte* (1911); *Egy zürjén-votják képzőről* (1912); *Syrjänische Lieder; Zürjén népköltészeti mutatványok; Zürjén szövegek; Eine Studienreise zu den Syrjänen* (1911); *La renaissance nationale des Zyriènes; A «hanem» kötőszó eredetéről* stb., stb.

3. *F. Emil*, szobrász, éremvéső és festő, szül. Trencsénben 1866. (a külföldi irodalomban születési helyéül tévesen Bécs szerepel). Az 1880-as évek végén Bécsben, azután a berlini akadémián tanult. 1891-ben *Görög versenyfutó* c. szobrával Berlinben római díjat nyert és Rómába ment. Itt számos arcképszobrát és *Anyai szeretet* c. szoborcsoportját készítette. Az utóbbi 1896. Münchenben aranyérmet nyert és 1898. a Royal Academyben volt kiállítva, a bécsi udvari múzeum pedig megvette. Azután *Lady Alice Montagu* márvány mellszobrának és *Lord Wolseley* táborszernagy ezüst szobrocskájának mintázása végett Londonba ment. 1901-ben Londonban telepedett le, hol 1914-ig, 1914 óta állandóan New-Yorkban él. Londonban főleg érem- és plakettkészítéssel foglalkozott, de az előkelő világ kedvelt arcképfestője is volt. VII. Edward angol király sok megbízással látta el, kinek rendelésére készítette *Viktória királyné halotti maszkját* és arcképérmét, *VII. Edward és Alexandra királyné* érmét, valamint *VII. Edward* profilarcképét angol bélyegek és pénzek céljaira, a koronázási emlékérmet (1902), nemkülönben a király életnagyságú olajfestésű arcképét porosz gárdaezredе részére, továbbá *Christian George herceg* síremlékét a windsori kastély George kápolnája számára. 1898—1914-ig a londoni Royal Academy kiállításain, időnként (1903—9) a párisi Salon de Soc. des Art. Franc. kiállításain, a bécsi Künstlerhausban (1904), a berlini Glaspalastban (1907) és a müncheni Glaspalastban (1907—11) állított ki márvány- és bronzmellszobrokat, érmeket és plaketteket, továbbá 1903-tól életnagyságú olajarcképeket, főleg az előkelő világ tetszetős női arcképeit. 1924-ben New-Yorkban kiadta *Emlékezéseit*. F. B.

Fülek (*Filakovo*, Cs.-Sz.) Nógrád vm. 2665 lak. A F.-i (orthodox) hitközség 1820. alakult. Már előzőleg letelepedett itt néhány család — a Lázár, Kohn, később a Büchler és Lemberger családok — melyek valamennyien kereskedelemmel foglalkoztak. A hitközségnek kezdetben csak 10—12 tagja volt, akiknek természetesen nem volt módjában templomot építtetni s ezért az istentiszteleteket magánházakban tartották. A hitközség eleinte a losonci rabbisághoz tartozott s csak az 1867-iki kongresszus után alakult át önálló orthodox hitközséggé. Első rabbijául Büchler Pinkászt (l. o.) választotta, aki hosszú áldásos működés után Mór-ra került s később a hitélet fejlesztése terén szerzett érdemeinek elismeréséül királyi kitüntetésben részesült. A szépen fejlődő hitközség 1873. Büchler Áron Adolf (a híres dunaszerdahelyi rabbi fia) akkori hitközségi elnök kezdeményezésére elhatározta, hogy templomot épít. Még ez évben letették az alapkövét s a következő évben már felépült a templom, mely annak idején egyike volt a vidék legszebb templomainak. 1874-ben Büchler Pinkászt Mór-ra hívták meg főrabbinak, attól kezdve a rabbi állást a híres Tannenbaum és Jungreiss családok tagjai töltik be. A jelenlegi rabbi Jungreiss Sámuel, aki 32 éve lelki vezetője a hitközségnek. A hitközséget mindig rátermett, agilis elnökök vezették, akik közül főleg Büchler Adolf, Büchler Lajos, Lázár Ignác, Schwarc Dávid, Lengyel Márton, Büchler Miksa és a jelenlegi elnök Krämer Jeremiás szereztek különös érdemeket. Chevra Kadisája 1843. alakult. A főrabbi vezetése alatt működik a hitközség Talmud Tórája és jesivája. F. gazdasági életének számottevő tényezője a 800—1000 munkást foglalkoztató zománcedénygyár, melyet 1908 táján Ehrlich G. Gusztáv (l. o.) létesített. F.-ről származik Büchler Pinkász fia Büchler Sándor (l. o.) a híres keszthelyi rabbi és egyetemi tanár, továbbá Groszmann Ferenc (l. o.) a Bródy-kórház kiváló főorvosa. A 40—50 ezer cs. korona költségvetéssel dolgozó hitközség lélekszáma 200, a családoké 45, adófizető 30. A világháborúban résztvett hitközségi tagok közül 4 esett el. A hitközség jelenlegi vezetői: Jungreiss Sámuel főrabbi, Krämer Jeremiás elnök, Groszman Samu másodelnök, Klein Salamon és Braun Jenő pénztárnokok, Büchler Pál, Klein Béla, Diamant Lőrinc, Löwy Jónás, Löwy Lipót, Léderer Sándor, Stein Náthán és Groszmann Gyula előljárók, Büchler József jegyző és Schwarc Emánuel kántor.

Fülöp *Zsigmond** tanár, író, szül. Hódmezővásárhelyen 1882. A budapesti és berlini egyetemeken tanult és középiskolai tanári és bölcsészetdoktori oklevelet nyervén, a főváros felsőkereskedelmi iskoláiban tanított, majd 1920. nyugalomba vonult. Szerkesztője és kiadója volt a Darwin c. népszerű természettudományi folyóiratnak és számos természettudományi munkát fordított le magyarra.

Füredi, 1. *Ignác*, pedagógus szül. Ladmócon (Zemplén vm.) 1837 aug. 15., megh. Budapesten 1906 jan. 16. Református iskolába és chéderbe egyidejűleg járt, majd a dunaszerdahelyi, kismartoni, pozsonyi és nikolsburgi jesivákon tanult, 1858. pedig a pesti kath. tanítóképzőt végezte el s 1862. Sátoraljaujhelyen lett tanító a zsidó népiskolánál, majd 1872. a budapesti Orsz. Izr. Tanítóképző Intézetben lett tanár. Ő fordította le kilenc kötetben a *Machzor-t* és a *Szidur*-t, azonkívül franciából Rousseau *Emile*-jét. Számos kitűnő tankönyvet és iskolai szótárt is írt. Írt magyar nyelvtant német nyelven, magyarul pedig héber, német és francia nyelvkönyveket, történelmi, földrajzi, természetrajzi és számtani tankönyveket, azonkívül az első idegen szavak szótárát *Közhasznú idegen szótár* címen (1891) és a *Magyar nyelvhibák javító és magyarázó szótárát* (1902).

2. *F. Mór*, ügyvéd, író, F. Ignác (l. o.) fia szül. Sátoraljaújhelyen 1863 nov. 5. A budapesti egyetemen tanult és korán újságíró lett. Pályáját mint a nagy fővárosi lapok törvényszéki tudósítója kezdte. Emellett munkatársa volt a Magyar Szalonnak és több folyóiratnak. *Kacagó Themisz* címen (1888) humorisztikus törvényszéki karcolatai jelentek meg könyvalakban.

Fürst, 1. *Aladár,* tanár, szül. Kismartonban 1877 febr. 1. A budapesti egyetemen avatták bölcsészdoktorrá. 19 évig a székesfehérvári főreáliskola tanára volt, 1921 óta a budapesti zsidó fiúgimnáziumban tanítja a magyar és német nyelvet. Résztvett a Kelemen Béla-féle nagy magyar-német szótár szerkesztésében. A Mult és Jövőben, továbbá más magyar és külföldi folyóiratban számos cikke jelent meg. Nagyobb tanulmányai: *Sitten und Gebräuche einer Judengasse; Die jüdischen Realschulen Deutschlands* (cikksorozat, Monatschrift 1914); *Több magyarországi gettóról.* (A hamburgi izr. Familienblattban.)

2. *F. Jakab,* közgazdász, szül. Budapesten 1862. alapította a nevéről elnevezett céget s vezető része volt a hazai ipar és kereskedelem fejlesztésében. E célból már a hetvenes években rábírta a magyar kereskedőket, hogy váltóikat ne Bécsben, hanem idehaza telepítsék, miáltal nemcsak sok pénzt takarítanak meg, hanem meg is ismertetik a magyar piacot a külfölddel. A nyolcvanas években megalapította a hitelezői védegyletet s midőn Csehországban a magyar liszt ellen agitáltak, F. kezdeményezésére kimondták, hogy amíg a tüntetések abban nem maradnak, magyar kereskedők cseh gyárosoknál nem rendelnek. F. volt a magyar tudakozó- és inkasszó egylet főkezdeményezője, ő hozta be a nyilt könyvtételek leszámítolását s a késmárki fehérítőgyárat Baross Gábor felszólítására ő hozta rendbe és virágoztatta fel. Ő szerzett piacot a hazai kereskedelemnek Szerbiában és Romániában. Szakismerete miatt a Magyar Kereskedelmi Muzeum igazgatójává nevezték ki. A főváros képviselőtestületének tagja, a Magyar Keresk. Csarnok és budapesti Hitelezői Védegyletnek alelnöke volt.

3. *F. Móric,* éremvésző, szül. Bazinban (Pozsony mellett) 1782. A mult század 30-as éveiben Bécsben, azután Milanóban tanult. 1838-ban Amerikába ment és Philadelphiában telepedett le. Jelentékenyebb érmei az északamerikai Egyesült-Államok elnökeinek arcképérmei Monroetól (1807) Van Burenig, továbbá az 1812—15. évi angol-amerikai háborúra vonatkozó sorozatos emlékérmek. F. B.

4. *F. Zsigmond,* rabbi, szül. Marosvásárhelyen, ahol atyja F. Mózes rabbi volt. Tőle nyerte első talmudi kiképzését, majd a pozsonyi jesiván tanult. Tanulmányai végeztével a nagyszombati orthodox hitközség választotta meg rabbinak, ahol 13 évig működött. 1896—97-ig az eperjesi orthodox hitközség rabbija volt, innen a bécsi «Schiffschul» rabbiszékébe került, ahol máig működik és jelentékeny irodalmi munkásságot fejt ki. A genfi népszövetség előtt a szombat szabad megtartásának ügyében indított mozgalomban a világ orthodox zsidóságának egyik delegáltja. A. T.

Füst *Milán,* családi nevén Fürst; a Bassevi von Treuenburg-család, a legrégibb ausztriai zsidó nemes familia sarja, regényíró, szül. Budapesten 1888 júl. 17. A Nyugat-nemzedék egyik legértékesebb tagja, akinek főleg a fiatalabb generációra van hatása. Zord és bizarr verseivel tünt fel, amelyekben mint egy középkori költő — de a középkor vallásos hite nélkül — hömpölygő kórusokban fejezi ki életmegvetését. Kortól, környezettől teljesen elvonatkoztatott költészete merő búsulás az ember nyomorult törpesége fölött. Verskötetei: *Változtatni nem lehet*; *Az elmúlás kórusa.* Az utóbbi években elbeszéléseket *(Nevetők, Aranytál, Advent)* és színműveket írt *(Boldogtalanok, Catullus),* valamennyit az emberábrázolás igazsága és meglepő, de komor mélysége tünteti ki. Megjelent néhány szép részlet a naplójából is, melyet élete főművének tekint. K. A.

Futball. A millenáris évek után kapott lábra az új sportág. Egyideig csak a «Millenáris» nevet viselő sporttelepen üzték, de hamarosan új sporttelepeket létesítettek. Egyletek alakultak; 1901. pedig megalakult a Magyar Labdarúgók Szövetsége. A szövetségi élet megalapozásában már ott vannak a zsidók nagy számmal és a F.-sportot végigkísérik pályafutásán. A F.-sport virágzásában tekintélyes érdeme van a zsidó szervezőknek, szövetségi és egyesületi munkásoknak. Az elsők között van Brüll Alfréd (l. o.), Kaffka Samu, a legöregebb idők munkása, Vadász Dezső, majd Tibor Lajos, aki a szövetség társelnöke volt. Munkatársai Taubner Lajos és főleg Baján Gyula. Egészen a kezdeti időktől fogva tevékenykedik Fischer Mór (l. o.), akinek jelentősége messze túlnőtt az átlagon. Az első magyar sportujságíró Herendi Artur. Langfelder Ferenc főleg Ujpest sportjának fejlesztése körül szerzett érdemeket. A nemzeti csapat ügyeivel nagy sikerrel foglalkozott Hajós Alfréd (l. o.). A munkásegyletekkel behatóan foglalkozott a szövetség másik alelnöke Biró Dezső, a szervezeti és szabályalkotó munkában érdemeket szerzett Reichardt Ottó, aki a műegyetemi F.-sport vezére volt. Korán nagy szerepet vállalt Fodor Henrik, előbb híres tornász és vívó, később sportíró. A hivatásos F.-sport nagy szabású fejlődésében érdemeket szerzett Kiss Tivadar, aki a F.-szövetség szétágazó modern szervezetét kiépítette és gazdaságilag megalapozta. Herzog Edét a válogatott csapat körüli érdemei, Kiss Gyulát hirlapírói és a válogatott csapat körüli tevékenysége, Neuwelt Emil szövetségi főtitkárt adminisztrációs munkája emelik ki, Steiner Hugó főtitkár érdeme a háborúban megviselt F.-szövetség feltámasztása és megerősítése. A labdarúgók közül azokat említjük fel, akik legalább ötször kerültek be a nemzeti csapatba (A név után következő szám a szereplésük száma.): Bródy Sándor (17), Biró Gyula (35), Eisenhoffer József (8), Blum Zoltán (40), Braun József (27), Feldmann Gyula (11), Fischer Lajos (10), Guttmann Béla (5), Kürschner Dóri (5), Kertész II. Vilmos (50), Kertész III. Adolf (11), Knapp Miksa (8), Mandl Gyula (16), Molnár György (25), Nádler Henrik (6), Révész Béla (8), Rázsó Izidor (5), Sebestyén Béla (24), Szendrő Oszkár (13), Tauszig Imre (5), Vágó Antal (17), Weisz Ferenc (17) és Weisz Árpád (5). Ezekenkívül még 31 más zsidó játékosa volt a nemzeti válogatott csapatnak, akik nem jutottak el az ötszörös szereplésig. A F.-bíráskodásban jelentős nevet szereztek: Gerő Ferenc, Herzog Ede, Vértes

Imre, Szüsz Hugó, Biró Sándor, Kann Ferenc, Klug Frigyes és Benedek Aladár. Utóbbi alkotta meg a F.-játék szabálykönyvét. F. P.

Futtaky *Gyula*, hírlapíró szül. Futtakon 1850., megh. Budapesten 1895. Miután elvégezte jogi tanulmányait, hirlapíró lett. Előbb a Reform, Pesti Napló, Pester Lloyd napilapok szerkesztőségi kötelékébe tartozott, majd egyideig a Pester Correspondenz c. könyomatosiapnál dolgozott. 1875 ben megalapította a Budapester Correspondenz és Budapesti Tudósító címmel magyar és német nyelven megjelenő, még ma is fennálló politikai könyomatost, amely a magyar kormány egyik félhivatalos lapja volt és nemcsak belföldön, hanem külföldön is nagy tekintélynek örvendett. F. a napisajtót is gyakran felkereste cikkeivel, amelyek közül különösen a valutarendezésre vonatkozók keltettek figyelmet. Egy időben Rudolf trónörökös bizalmasa volt. Gyakran írt sugalmazott cikkeket, amelyek bizonyos aktuális kérdésekről a trónörökös véleményét tartalmazták. Könyve jelent meg a *magyar nemzeti címerről*. Második felesége Pewny Irén magyar operaénekesnő volt. Sz. G

Fűzfacsokor, héberül *arovósz*. Az ünnepi csokor egyik része (l. *Szukkósz*). Legalább két szálat helyeznek el a pálmaág (l. *Lulav*) és a font tartókosár baloldalára. Másutt is nyer liturgiai alkalmazást. Hosáno rabbó-kor (l. o.) az alkalmi imák végén ötös csokorba kötötten e fűzfaszálakat a padhoz verik úgy, hogy levelei lehullanak. A szokás állítólag a bűnöknek tőlünk való eltávozását szimbolizálná, mert a vallásos képzet szerint az isteni ítélet csak ezen a napon lesz véglegessé. Ezen utóbbi csokrot a köszző *sajneszn*ak nevezi. A csokor héber neve *agudó*. F. M.

G

Gaál *Andor*, író és hírlapíró, szül. Balassagyarmaton 1895. A Világ c. napilap segédszerkesztője volt, majd a Magyar Hirlap belső munkatársa. Első regénye: a *Bíborruhás asszony* (1920). 1922-ben első díjat nyert az Athenaeum regénypályázatán *Lejtőn* c. orosz tárgyú, drámai erejű regényével. Sok német, francia és angol regényt fordított magyarra.

2. *G. Franciska*, színművésznő, szül. Budapesten 1904. A Színművészeti Akadémián megkezdett tanulmányait félbeszakítva kereskedelmi iskolai tanfolyamot végzett. Majd ismét visszatért a színészethez. Első fellépése 1921. volt a Belvárosi Színházban. Utóbb a Magyar Színházhoz került és különösen Molnár Ferenc *Ibolya* c. egyfelvonásos vígjátékának címszerepében keltett feltűnést. 1923–28. a Vígszínház tagja, de közben más színházakban is vendégszerepelt. Ma már a legnépszerűbb színésznők közé tartozik. Lestyán Sándor felesége. Sz. G.

Gabbaj, teljes nevén *gabbáj čedókó* (vulgo: *cedóke gabe)*; azok a férfiak, akik közbizalomból a hitközség jótékonysági ügyeinek élén állanak, ilyen néven szerepelnek a hitközségi életben. Az ellenőrzés szempontjából legalább két gabbajt választ a hitközség. A mai istentiszteleti rendben ők végzik a templomi gyüjtéseket tóraolvasás és esküvők alkalmából (l. *Hachnószász kálló)* és mint szövegmutatók a tóraolvasásnál is funkcionálnak. Sok helyütt a gyér templomlátogatottság folytán, vannak gabbajok, kik csak szombat és ünnepnapokon, s viszont olyanok, kik csak köznapokon teljesítenek szolgálatot. G. szóval nevezik azokat a férfiakat is, kik a szentegyletnél működnek, a halottmosdatásra (l. *Taharó)* felügyelnek, vagy esetleg azt maguk végzik és a sírokat kijelölik. A Szent Egyletnek az alkalmazottai: «chevra-gabbaj»-ok. F. D.

Gábel, 1. *Gyula*, pedagógus, szül. Nagykunmadarason 1858 máj. 8. 16 éves koráig kizárólag héber könyveket forgatott s ekkor tanította őt meg magyarul írni-olvasni Zelenka, későbbi evangélikus püspök. A mnemotechnika segélyével, amelyből később kiépítette híressé vált módszerét, pár óra alatt megtanulta az olvasást. Nagykőrösön 21 éves korában tanítói vizsgát tett. 1891-ben Tisza Kálmán intervenciójára a főváros iskoláihoz került. Nagyhírű módszerét tíz nyelvre átültették és az osztrák-magyar hadseregben kötelezően alkalmazták. G. mindenféle közhasznú munkából kivette részét, így 1897. ő volt egyik kezdeményezője a Mensa Academica megalapításának; az első, majdnem egymillió koronára menő alapítványt ő szerezte meg. *A gyermek pszichológiája* (1914) címen jeles szakkönyvet s emellett több tankönyvet írt.

2. *G. Jakab*, tanügyi író, szül. Hejőpapin (Borsod vm.) 1853., megh. Budapesten 1918. Teológiai és világi tanulmányait Pozsonyban, Berlinben és Nagykőrösön végezte. Előbb Ungváron tanítóskodott, ahol a Tanügyi Ujságot szerkesztette. 1883-ban Nagyváradon megszervezte az orthodox zsidó polgári fiú- és leányiskolát. Tizennyolc éven át szerkesztette a Biharmegyei Népnevelési Közlönyt. Elnöke volt a Biharmegyei Tanítók Egyesületének. Szerkesztette egy időben a Zsidó Hiradót, a Magyar Zsidót és a Jüdisches Tageblattot Budapesten. Több népszerű tankönyv szerzője. S. R.

Gabella, l. *Hitközségi adó*.

Gábor, 1. *Andor*, költő és író, szül. Újnépen (Somogy vm.) 1884. A budapesti egyetemen tanári pályára készült és modern nyelveket és irodalmat tanult, de korán írói pályára lépett. Egyik első és legkiválóbb alkotása Mistral provencei költő *Mireio* c. eposzának rendkívül sikerült, művészies fordítása, melyet a Kisfaludy-Társaság évkönyvében kiadott és dícsérettel tüntetett ki. G. rendkívül nagyszámú verset, humoreszket, kabarédalt, kabarészíndarabot és humoros regényt írt. *A sarkantyú* c. drámája, melyet Liptai Imrével közösen írt, a Nemzeti

Színházban került színre (1912); a *Szépasszony* u. o. (1916); a *Palika* szintén u. o. (1916); a *Ciklámen* a Vígszínházban (1915); *A Princ* (u. o. 1918); *Dollárpapa* (Magyar Színház, 1917); *Majd a Vica* (u. o. 1918), komolyabb tartalmú versei *Fehér dalok* (1910) és *33* (1917) címen jelentek meg. Szatirái és egyéb humoros munkái: *Jaj a feleségem és egyéb jelenetek* (1911); *Pesti sirámok* (1912); *Tarka rímek* (1913); *Mit ültök a kávéházban?* (1914); *Petur meg a dinnye* (1914); *A kozák és egyéb jelenetek* (1915); *Untauglich úr* (1915); *A kanári és egyéb vadállatok* (1916); *A polgór* (1916); *A hatalmas vadász és egyéb figurák* (1918); *Doktor senki* (1917); *Duo* (1917); *Hét pillangó* (1918); *Mancika* (1918); *Vudám könyv* (1918); *Öregszem mégis* (1918); *A vágyak valcere* (1918). A forradalmak után emigrált s azóta állandóan Bécsben él, ahol németül ír. *Ezt izenem* és *Az én hazám* c. könyveit Magyarországról kitiltották. S. R.

2. *G. Ilona*, rabbi, szül. Kecskeméten 1884. szept. 2. 1903—08-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1907-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1909. pedig rabbivá. 1909-ben kinevezték a Pesti Izraelita Hitközség vallástanárává. 1922 óta pedig a new-yorki rabbiképző könyvtárosa. *Juszuf Al-baszir kitab al Muchtavi* c. munkája Budapesten jelent meg. F. D.

3. *G. Gyula*, jogi író, történész. Szül. Balassagyarmaton 1868 nov. 13. A jogi tanulmányok elvégzése után ügyvédi irodát nyitott Budapesten és a Pesti Izraelita Hitközség főügyésze, majd Weiszburg Gyula halála után főtitkára is lett. Megreformálta a hitközségi ügykezelést és sokat tett az intézmények fejlesztéséért. A háború alatt őrnagyhadbíró volt és a forradalmak után tevékeny részt vett a jogvédő iroda munkájában. A zsidó kulturának mindig tettrekész munkása és nem csak a jogi és históriai, de a zsidó vonatkozású irodalom terén is több értékes munkával tünt ki. Önálló művei: *Tanulmányok a katonai büntetőjogból; A katonai börtönrendszer; A szerb katonai büntetőtörvénykönyv; A bírói letét a tervezetben; A megyei intézmény Nagy Lajos alatt; A somogymegyei Répás kerület története; A Szent István-nap története.* G. munkatársa volt a Magyar Jogi Lexikonnak és több cikket írt a szaklapokba és hírlapokba.

4. *G. Ignác*, író és tanár, szül. Abaújkomlóson 1868 ápr. 13. A gimnáziumot Losoncon végezte, majd a budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán, a Rabbiszemináriumban és a párisi Sorbonne-egyetemen folytatta tanulmányait. Több költői művet fordított le magyarra szanszkritból, héberből, ó-izlandiból, franciából, olaszból és hollandiból. Ő fordította magyarra Multatuli hollandi novelláit és a Nemzeti Színház számára Brieux *Bölcső* c. drámáját, Marcel Prévost *Erős szüzek* (1900) c. kötetét és az ó-izlandi *Eddadalokat* (1905). *Le progrès* címen 1896—99. francia nyelvű szépirodalmi lapot szerkesztett. Társszerkesztője a Népszerű Zsidó Könyvtárnak, melyben tőle jelent meg *Manuello élete és költészete* (1922). *A magyar ritmus problémája* c. munkája 1925. jelent meg. G. alapította a Vándordiák-egyesületet, melynek főtitkára. S. R.

5. *G. József*, operaénekes, G. Gyula (l. o.) öccse, szül. Balassagyarmaton 1879. Az Orsz. Színművészeti Akadémiában tanult, majd a Vígszínház tagja lett, de énekesnek képezve ki magát, 1900. az Operaház szerződtette. Sokat utazott Olaszországban, ahonnan színházi leveleket írt a fővárosi lapokba. Lengyel M. *Tájfunját* az ő fordításában adták elő Olaszországban. 1925 óta az Operaház rendezője. Főbb tenorszerepei voltak: Parsifal, Dávid *(Mestersalnokok)*, Herodes *(Salome)*, Pinkerton *(Pillangó kisasszony)* stb. S. R.

6. *G. Móric**, festő, szül. Kisújszálláson 1889. A Műcsarnok 1907-iki tavaszi tárlatán szerepelt először. 1922-ben felesége arcképével az Erzsébetvárosi kaszinó díját nyerte el. 1927 óta a Céhbeliek művésztársaság tagja, melynek kiállításán részt vett. Arcképeket, továbbá aktokat fest klasszicizálás felé hajló fölfogással, olykor kompozíciókat. *Cipra* c. képét a Szépművészeti Múzeum, *Melancholia* c. képét a főváros vette meg. F. B.

Gács *Demeter*, költő, hírlapíró. Szül. Budapesten 1892. A Zala c. napilapot szerkesztette. Azután Budapestre került, ahol sok napilapban és folyóiratban jelentek meg cikkei, novellái és versei. Kabarédarabot is írt. Verseit *Preludium* c. adta ki.

Gajári *Ödön**, politikus és publicista, szül. Komáromban 1852., mint Bettelheim Antal negyvennyolcas honvédszázados fia, megh. Budapesten 1919. Jogi tanulmányai után 1873. Kalocsa városának főjegyzője, 1876. a Duna-védgát társulat titkára lett. A dunapataji választókerület szabadelvűpárti programmal 1884. és 1887. országgyűlési képviselővé választotta. A parlamentben Tisza Kálmán szűkebb környezetéhez tartozott és harcias beszédeivel, amelyeknek nem egyszer párbajok jártak a nyomában, sokszor keltett feltűnést. A szabadelvűpártnak sajtóreferense meg titkára volt és több ízben a delegáció tagjává is választották. 1894-ben a sepsiszentgyörgyi kerület küldte a parlamentbe, ahol Wekerle Sándor és Bánffy Dezső báró miniszterelnöksége alatt is vezető szerepet játszott a szabadelvűpártban agilitásával és erélyes föllépésével. Hírlapírással 1884. kezdett foglalkozni és főképpen a Nemzetben, a Pester Lloydban és a Vasárnapi Ujságban fejtett ki publicisztikai tevékenységet. 1890—99. A Nemzet c. félhivatalos lap felelős szerkesztője volt. 1903-ban megalapította Az Ujság c., Tisza István grófhoz nagyon közelálló politikai napilapot, amelynek haláláig főszerkesztője és vezércikkírója volt. 1915-ben a főrendiház tagjává nevezték ki. Önálló munkái: *A takarékpénztárak egyesítése* (Kalocsa 1876); *A Duna-balparti vasútakról; A pestmegyei sárközi Duna-védgát- és csatornázási társulat évi működése* (Kalocsa 1878—1890); *Kalocsa város szállásainak elválása* (Kalocsa 1884); *G. Ödön országgyűlési beszédei 1884—87.* (Kalocsa 1887.) Sz. G.

Gál, 1., *Gyula*, színművész, szül. Aradon 1865. Rövid ideig vidéken működött, de már 1896. az akkor megnyílt Vigszínház szerződtette, 1901. pedig a Nemzeti Színházhoz ment át. 1923-ban

az intézet örökös tagjává nevezték ki. Egyike a legkiválóbb jellemszínészeknek. 1927-ben nagy ünnepségek keretében ülték meg negyvenéves művészi jubileumát. G. egyszersmind a Színiakadémiának is tanára. Legnagyobb szerepei: Lear király, Shylock és Lőrinc barát, továbbá Helm *(Nora)*, Kent, Menemus, Bernick *(Társadalom támaszai)*, Andersen *(Elzevir)*. Klasszikus és modern szerepeket egyaránt tökéletes művészettel alakít. S. R.

2. *G. Jenő*, ügyvéd, politikus, szül. Kecskeméten 1872 márc. 16. A budapesti egyetemen tanult s mint ügyvéd csakhamar keresett kriminalista lett. «Büntetőjog» címen folyóiratot is szerkeszt. A jogi folyóiratokban és a nagyobb lapokban kifejtett publicisztikai tevékenysége mellett önállóan megjelent tudományos művei: *A vád alá helyezés* (a bpesti egyetem pályadíjával kitüntetve); *Büntetőjogunk fejlődése és a háború* (1916). G. legnagyobb védelmi ügyei voltak a Haverda gyilkossági per, a Tisza István meggyilkolása miatti bűnper, Nádosy Imre főkapitány, továbbá Erdélyi Béla védelme. A főváros közéletében előkelő szerepet tölt be és a városi képviselőtestületnek évek óta tagja, az országos politikában pedig mint a demokrata-párt egyik vezetője ismeretes. Ő alapította a Lipótvárosi Demokrata Kört. 1927-ben országgyűlési képviselőnek választották meg demokrataprogrammal s a törvényhozás különböző bizottságaiban igen jelentékeny működést fejt ki. S. R.

Galgóc *(Hlohovec*, Cs.-Szl.) Nyitra vm. 8096 lak. A G.-i hitközség alapítására vonatkozólag nincsenek pontos adatok. A temetőjében levő sírkövek egyik-másika 200 évesnél is idősebb, amiből következtetni lehet arra, hogy a hitközség a XVII. sz.-ban alakulhatott meg. Alapítói minden valószínűség szerint beköltözött morva családok voltak, amelyek gabona- és borkereskedelemmel foglalkoztak. A hitközség első rabbija R. Mordechaj volt, jeles tudós, aki 1730 körül működött. A hitközség Talmud-Tóráját 100 évvel ezelőtt Eisler M. József alapította, akinek fia Eisler Emmanuel, mint elnök képviselte a hitközséget az 1870. kongresszuson. A kongresszus után a hitközség kettészakadt orthodox és statusquo hitközségre; 1880-ban Rudolfer Emmanuel Áron elnök és Rosenfeld József főrabbi kezdeményezésére a két hitközség orthodox alapon egyesült. A hitközségnek több kiváló rabbija volt, ezek: Oppenheimer Lőb, Landesberg Izsák Áron, Weinberger Ábrahám Izsák, Rosenfeld József és Schwarc Mózes, a jelenlegi főrabbi. Templomát 1830. építették, 1890. bővítették és restaurálták. Van a hitközségnek jesivája, Talmud-Tórája és 3 tanerős elemi iskolája. A hitközség többi intézményei: a Chevra Kadisa, mely Weiner Zsigmond elnöklete alatt működik, a Nőegylet, melynek Nagel Salamonné az elnöke, a Leányegylet, mely Rudolfer Lajosné vezetése alatt áll és a Népkonyha, melyet Müller József vezet. A hitközség területéről származik Mahler Ede (l. o.) a kíváló orientalista. A hitközség tagjai közül társadalmi téren szerepet játszanak és nagyobb ipari vállalkozásokat létesítettek: néhai Eisler M. József malátagyárat, Szeszler Adolf fatelepet, Nagel Mór kereskedelmi vállalatot és Zweig Mór kocsigyárat. Nagyobb mintagazdaságokat vezetnek: Schwarc Ferenc, Deutschbauer József, Weinberger Ferenc és Schulz Herman. A hitközségnek értékes levéltára van. G.-on jelent meg Rosenfeld József főrabbi: *Chavot Jaér* c. munkája, Eisler M. Lipót aforizma gyűjteménye, Vajda Miksa és Galgóczi Ábrahám tanítók több pedagógiai munkája. A hitközség 180,000 čK. évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez 12 község tartozik. Lélekszáma 900, családok száma 230, adót 200-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 5 nagykereskedő, 8 gazdálkodó, 10 szabadpályán levő, 5 tanító, 75 kereskedő, 4 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 1 művész, 20 munkás, 1 nagyiparos, 4 orvos, 20 magántisztviselő, 5 vállalkozó, 10 munkanélküli, 20 iparos, 3 mérnök, 3 magánzó és 5 egyéb. A hitközség 200 tagja vett részt a világháborúban s 13-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Schwarc Mózes főrabbi, Fuchs Jakab díszelnök, Herzog Jakab elnök, Szeszler Hermann és Müller József alelnökök, Goldstein Samu, Reismann Vilmos'Neumann Ignác, Rechnitzer Dávid előljárók. A hitközség titkára: Salvendy Emil. Kántorai: Schreiber Vilmos, Rothfeld Salamon és Freund Ignác.

Galloch (j. *galech)*, *Nyiratkozó*, tonzurás. Szerzetes vagy katolikus pap. A középkorban «kumor»-nak is nevezték a szerzeteseket.

Gallia *Béla*, kúriai bíró és jogtudományi író, szül. Kecskeméten, 1870. Miután elvégezte jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen, bírói pályára lépett. Előbb a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéknél volt albíró, majd bíró lett és gyorsan emelkedett a rangsorban. Jelenleg a magyar királyi kúria bírája. A jogi szaklapokban igen sok cikke jelent meg, különösen a kereskedelmi és váltójog köréből. 1909 óta a Jogtudományi Közlöny mellékletét, a Hiteljogi Döntvénytárt szerkeszti, amely a kereskedelmi joggal foglalkozó szakemberek számára alapvető forrásmunka. Főbb önálló művei: *A házassági jogról, az állami anyakönyvekről és a gyermekek vallásáról szóló törvények magyarázata* (Budapest 1895); *Észrevételek a szövetkezetekről szóló törvényjavaslatra* (Budapest 1904). Sz. G.

Gálos *Kálmán*, közgazdász, szül. 1870., megh. Budapesten 1925 máj. 18. Vezérigazgatója volt az Idegenforgalmi és Utazási Vállalat R.-t.-nak, melyet ő fejlesztett naggyá üzleti érzékével és vállalkozó képességével. Több alkalommal tett nagyobb tanulmányutakat s könyvet írt az idegenforgalomról s irodalmi színvonalon álló jelentéseket szerkesztett. Gyakran kérték fel külföldi nemzetközi konferenciák vezetésére s vállalatának szervezetét a külföldi intézmények is átvették. Harcolt a Balaton vídék fejlesztéséért és részt vett az Égisz, Nautika és Balatoni Jachtépítő R.-t. alapításában. A Tátra körül is hervadhatatlan érdemeket szerzett. Elnöke volt a Belvárosi Polgári Körnek, a Royal Vívóklubnak. 1923-ban kormányfőtanácsossá nevezték ki. S. R.

Gálszécs *(Sečovce*, Cs.-Szl.) nagyk. Zemplén vm. 3284 szlovák, magyar és német lak. A zsidó hit-

község 247 családban 1056 lelket és 205 adófizetőt számlál, akik foglalkozás szerint így oszlanak meg: 5 nagykereskedő, 95 kereskedő, 28 iparos, 7 gazdálkodó, 4 ügyvéd, 2 orvos, 1 mérnök, 2 köztisztviselő, 3 magántisztviselő, 7 tanító, 4 vállalkozó, 15 munkás, 26 egyéb. Munkanélküli 6 és közadakozásból él 32. A világháborúban 254 tagja vett részt, 17 elesett. Évi költségvetése évi 150,000 čK., szegények segélyezésére 3100 Kč., iskolára 20.000 és nyugdíjjárulékra 1000 čK.-t fordít. Iskoláját 1903-ban alapította. Majd a Talmud tórával egészítette ki, amely még 1888. létesült. A két tanintézetben 6 tanerő működik, a növendékek száma 1927—28. 156-ra rúgott. Jesivája is van megfelelő könyvtárral, amelyet az Amerikába került Grosszmann Lipót adományozott szülei emlékére. Intézményei: Chevra Kadisa (1890), Poale Cedek (1896), nőegylet (1912). A hitközségnek 1 temploma és 1 imaháza van. Mindkettő kétszer is leégett és létesülésüket, valamint újból való felépítésüket a hitközségi tagok áldozatkészségének köszönhetik. A G.-i *orthodox* hitközség 1884. november 16. alakult meg az 1871. október 22. kelt királyi elhatározással jóváhagyott orsz. orth. izr. szervező szabályzat alapján. Alapszabályait 1909. szept. 15. hagyták jóvá. Azóta hozzátartozik: Migylész, Vécse, Hór, Tusaújfalu, Tusa, Szécsmező, Kincsespuszta, Parnó, Szécsudvar, Bosnica, Cáboc, Kereplye, Sztankóc, Visnyó, Bucskó, Dargov Tarnóka, Kotáj, Gerenda, Zebegnyó, Kisazar, Nagyazar, Kozma, Pelejte, Cselej, Kis- és Nagyruszka. Alapítói ismeretlenek, első rabbija Kahon Majer volt. Utána Grünvald József, Reinitz Sámuel, Krausz Izs. Áron (most nagybányai főrabbi) és Klein Sámuel. Fejlődésének legfontosabb állomása az iskola létesítése, amelyet elsősorban Friedmann Mór dr. ottani orvos és emberbarát alapítványának köszönhet. Ez egész vagyonát az iskolára hagyta azzal a feltétellel, hogy a hitközség köteles nővérét élete végéig eltartani. Fontosabb események nem akadtak a hitközség életében, azt az egy mozgalmat kivéve, amely 25 év előtt din-tóra (rabbikollégiumi döntés) alapján a kerületet elszakította az anyahitközségtől. Újabban két párt versenyez egymással a hatalomért: a chasszideus és a cionistapárt és hol az egyik, hol a másik kerül felül az előljáróságban, ami lehetetlenné teszi az egyenletes elvek alapján való vezetést. A politikai fordulat itt is súlyos kérdéseket vetett felszínre, amelyek csak lassan tisztázódnak. Klein Sámuel, a hitközség utolsó rabbija 3 évvel ezelőtt meghalt és a rabbiszék azóta betöltetlen, mert a hitközség kötelezte magát, hogy özvegyének nyolc éven keresztül megadja az elhunyt rabbi összes illetményeit és nem terhelheti meg a rabbinak járó dotációval az amúgy is túlterhelt költségvetést. Vezetősége: Rottenberg József elnök, Selzer Mór gondnok, Szameth József ellenőr, Perlmantl Miksa pénztáros, Grünberger Hermann ellenőr, Valt József gondnok, Birnbaum Lázár, Alexander Simon, Neumann József, Weiszberger Adolf, Guttmann Lajos, Lefkovits Lajos, Schwarz Ignác, Winter Pinkász, Fried Manó, Grossmann Mór választmányi tagok. A Chevra Kadisa elnöke Birnbaum Lázár, a Poale Cedeké Lefkovits Lajos, a nőegyleté Goldberger Ignácné és a Talmud tóráé Amsel Ernő. A tantestület Blau József igazgató, Zipser Netti, Klein Sándor, Weiszberger Henrik, Mermelstein Bernát, Glück Emanuel hitoktatók. — Ballagi Mór, a hírneves nyelvész és teológus, Ballagi Aladár történetíró édesapja G.-n született (l. o.).

Gamaliel, hat pátriárka neve. A G. név már a Bibliában is előfordul, mint a Manasse-törzs fejedelme. A talmudi korszakban Hillel családjának tagjai viselték főleg a G. nevet. Hillel unokája *I. G.* «nászi» (fejedelem) és a jeruzsálemi Nagy Szanhedrin elnöke a főpap mellett. Mint nagyatyja Hillel, úgy ő is számos törvény megalkotója s ezekben a «tikkun ha-ólom», a világ megjavítása vezette őt is (*Gittin* 4. 1—3; *Jebám.* 16. 7; *Ros hasána* 2. 5). A vallási törvényhozásnál vezető szerepe volt, erre vallanak az ország különböző részeibe küldött intézkedései, melyeknek levélformájuk volt (*Szanhedrin* 11b; *Toszefta Szanhedrin* 2-6.; *Jerusalmi Szanhedrin* 18d). Rendelkezései a diaspora zsidóságára is kiterjedtek. G.-t az Új-Testamentum is említi mint farizeust és törvénytudóst, akit a nép nagyon tisztelt (*Apostolok Cselek.* 5. 34) s aki Jézus tanítványainak védelmére kelt (u. o. 38—39) G. volt a tarsusi Saul (később Pál, az egyházalapító) mestere is s Pál maga dicsekszik vele, hogy G. lábainál ült (*Apost. Cselekedetei* 22. 3). A Talmud több anekdotát jegyzett fel róla s ezek is rendkívüli tekintélyét bizonyítják; így (*Peszachim* 88b) azt olvashatjuk, hogy maga a király és királyné, I. Agrippa és Kypris keresték fel G.-t, hogy rituális kérdésben megkérdezzék véleményét. Mily nagy volt a tisztelet iránta, azt legjobban jellemzi a talmud nekrologja: «Amikor meghalt, a Tóra tisztelete alábbhagyott, s tisztaság és jámborság szüntek meg élni» (*Szóta* 15. 18). G. volt az első, aki a Rabbán címet is viselte, amely a papi hierarchia megszüntével a tudósok hierarchiájában csupán a Bész-Din legfőbb elnökét illette meg az első századokban. Nyilvánosan tanított is, de ezt csupán az említett új-testamentumi részből tudjuk, viszont arról bőségesen ír a Talmud, hogy iskolafő, ill. törvénykezési elnök volt. G. fia a Róma elleni harcok egyik vezetője volt, unokája pedig *II. G.*, aki az első és második század fordulóján a palesztinai zsidóság feje és Jochanan ben Zakkai szellemi örököse volt. Utóbbi volt az, aki Vespasianus császárnál kieszközölte G. családjának megkímélését. Jóllehet II. G. is a Szanhedrin elnöke volt, a jeruzsálemi Templom elpusztítása után Jabnéba tette át székhelyét, mint az ottani iskola és Bész-Din elnöke. Nagy gondot fordítottak kortársai s maga Johanan b. Zakkai is arra, hogy G. tekintélyét minél inkább fokozzák, ezért előbbi is alárendelte magát G.-nak, jóllehet szellemileg felette állott. Egyik tanítványa volt II. G.-nek Elieser ben Hyrcanos, aki sógora is lett. II. G. volt az, aki hivatalosan, Rómától is elismerve, először viselte a «nászi» (fejedelem), majd patriarcha címet, melyet utódai örököltek. G.-t a római kormányzó Sziriában erősítette meg méltóságában (*Szanhedrin* 11b). Rendkívül sokat tett a zsidóság belső egységének

helyreállításáért, amit nagyrészben el is ért. Ezert emelte a jabnei törvenyház és akadémia tekintélyét is. Ő alatta forrottak össze a Hillel és Sámmáj-féle iskolák, melyek még a Templom lerombolása után sem egyenlítették ki ellentéteiket. Tekintélyének megőrzéséről a Talmud több helye tanuskodik. Egyik legkiválóbb tanítványát, R. Josua ben Chananját meg lázó vezeklésre ítélte, ellenszegülése miatt, de midőn ez megjelent előtte, átölelte és megcsókolta s így szólította meg: «Légy üdvöz, mesterem és tanítványom; mesterem a tanulásban, tanítványom abban, hogy alávetted magad akaratomnak». Intézkedései vallási és polgári ügyekben törvény erejével bírtak az egész Római Birodalom zsidósága előtt. Rövid időre lemondatták méltóságáról, de később visszahelyezték abba. A legfontosabb esemény II. G. patriárcha életében Rómába való utazása a zsidóság nevében és érdekében. Ez útján kísérőtársai voltak R. Akiba, továbbá elnöktársa, R. Eleazár ben Azarja és Jósua ben Hemmijah. Az utazás valószínűen Domitianus császárságának utolsó éveiben történt, 95-ben s a zsidóságot fenyegető gonosz törvények elhárítására irányult. Az utazás mély nyomot hagyott a halachikus és aggadikus irodalomban is. A rómaiakkal ekkor folytatott vitái is fel vannak jegyezve. Nagyobb nézeteltérése volt azonban a keresztényekkel, akiket a Talmud *minim*-mel jelöl és szektáriusoknak tekint. G. nem ok nélkül féltette a zsidóság egységének megbontását tőlük. Igen nagy érdeme az imakönyv revíziója: ő véglegesítette a naponkénti két főima elhelyezését, ú. m. a Sémá-t és a Tizennyolc Áldásmondást, melyet utóljára ő revideált. Ugyancsak ő rendelte el annak naponként háromszori elmondását. Mely vallásossága ethikájának tisztaságával párosult: «Amíg te magad szánalmat érzel mások iránt, Isten irgalommal lesz irántad, de ha nem érzel szánalmat, akkor Isten se fog könyörülni rajtad». (*Toszefta Bábá Káma* 9. 30; *Jer. Bábá Káma* u. o.; *Sabbat* 151a). Családjának és tudós vendégeinek megengedte a görög nyelv használatát is, jóllehet a zsidók nemzeti okból közönséges embernek ezt nem engedték meg. G. fia, Simon említi (*Szóta* 49b), hogy házukba sokan jártak «görög bölcsességet» tanulni. Mint tudós úgy a halachában, mint az exegézisben és a speciális jogban egyenlő nagyság volt kiváló kortársaival; allegóriái különösen költőiek. A Talmud több szónoklattöredékét is feljegyzi (*Szemáchot* 8.) II. G. már nem érte meg a Bar Kochba-forradalmat, csupán annak előkészítését. Országos gyász nyilvánult meg temetésén s a prozelita Aquila, G. és Akiba tanítványa emlékművet építtetett a sírján, mely a tradició szerint azonos a Jabne mellett ma látható, de későbbi építménnyel. Az egyszerű fehér lepelben való temetést ő rendelte el, hogy a pompát megszüntesse másoknál is. G. utóda fia, *I. Juda*, majd ennek fia *III. G.* lett örökség útján. A Misna revizióját, melyet atyja, Juda patriarcha alatt kezdtek, ő alatta fejezték be. Több szép erkölcsi mondását közli a Misna (*Ábót* 2. 2—4), ezek a Tórával való foglalkozásra és a közügyekkel való törődésre vonatkoznak. Jellemző az a mondása, mely a rómaiakra vonatkozhat: «Óvakodj a kormányzattól, mert a kormányon levők magukhoz vonzzák az embereket saját érdekükből; barátoknak tüntetik fel magukat, amíg hasznuk van belőle, de elhagyják az embert, aki szükségbe jutott». Tudományos kérdésekben való döntéseit a Talmud jegyzi fel (*Nidda* 63b, *B. Batra* 139b; Jerus. *B. B.* 10d.; *Chullin* 106a; *Ber. Berách.* 60d.) fia, *II. Juda* pátriárka, majd annak fia, *IV. G.* követte, aki a III. sz. vége felé élt. Az ő fia volt III. Juda. Ez utóbbi pátriarkák már valószínűen III. G.-óta Tibériásban éltek. Hillel leszármazottjai közül egyenes ágon Palesztinában az utolsó pátriárka volt *VI. G.*, akit lemondattak, mert nem engedelmeskedett a császári rendeletnek, mely az újabb zsinagógák építését eltiltotta. Ő volt az, aki barátságos hitvitákat rendezett zsidók és keresztények közt. Emellett kiváló orvos hírében is állott s az V. sz.-beli Marcellus római orvosi író említi, hogy a lépfene orvosságát G. pátriárka találta fel. A palesztinai pátriárkátus megszüntetése császári parancsra történt; a diasporából odafizetett zsidó önkéntes adót is ekkor szüntették meg s római adóvá alakították át (426). S. R.

Irodalom. Graetz, Geschichte der Juden III—IV.; Schürer, Geschichte des Volkes Isrel (2. kiad. II.): J. Werembourg, Essay sur l'Histoire et Géographie de la Palestine (1867); Büchler, Das Synhedrion in Jerusalem; u. a., Die Priester und der Kultus (mindkettő a wieni rabbiszeminárium értesítőjének mellékleteképpen); Frankl, Darké ha-Misna; Bacher, Agade der Tannaiten I—II.; Scheinin, Die Hochschule zu Jamnia (1878); Weiss, Dór III.; Halévy, Doort ha-Risónim II.

Gam lĕmar (ar.). *Az úrnak is.* Ősrégi és még ma is divó formula valamely jókivánság viszonzásaképen, különösen a roshasonói (újévi) köszöntésre.

Gam zu letóvo. *Ez is javunkra van.* Náchum talmudszerző híressé vált szavajárása. Ha balszerencse érte, mindig ezzel vigasztalta magát. A szavajárása után *Nóchum is gam zu*-nak hívták. A szólásmondást még ma is használják a jiddis nyelvben és a változhatatlanba való megnyugvást fejezi ki. F. M.

Gan Éden *(h.), Paradicsom.*

Ganzfried *Salamon*, rabbi, szül. Ungváron 1880 körül, megh. u. o. 1886 júl. 30. A bonyhádi jesiván tanult Heller Hirschnél, azután kereskedő lett szülővárosában, de ehhez nem értve, elvesztette vagyonát és elfogadta Brezovica hitközségének meghivását a rabbiságra. Itt működött 1830—49., azután pedig szülővárosában lett dajan haláláig. Az 1869-i zsidó kongresszuson ő is egyik delegátus volt. Igen termékeny író volt s főleg a rituális joggal foglalkozott. Művei: *Pĕné Selómó* (Zolkiew 1846), *Tórasz Zerach* (Lemberg 1848 és Ungvár 1869), *Appirjon* (Ungvár 1864—77), *Keszev ha-Szófér* (u. o. 1871). Leghíresebb munkája a *Kucir Sulchan-Aruch* (Varsó 1870), a nagy törvénytárnak ez a praktikus kivonata egymásután tizennégyszer jelent meg. Félmilliónál több példányban forog közkézen ez a könyv és a legolvasottabb héber könyvek közé tartozik. Többi munkája: *Oholé Sem* (u. o. 1878), a válásról, *Lechem ve-szimló*, a rituális fürdésről *Jám Slomó*. Kéziratok és jegyzeteket hagyott hátra, azonkívül responsumokat. Dr. Bródy Heinrich (l. o.) prágai főrabbi G. unokája. S. R.

Gaóni korszak. A G. a zsidóság történetének egyik legkimagaslóbb és legfontosabb fejezete, amennyiben az amorák (l. o.) és saboreusok (l. o.) talmud-interpretálásait tovább folytatták s annak megértését híres akadémiáikon (l. *Akadémiák)* lehetővé tették. Ezeknek az akadémiáknak feje volt a *gaón* Surában és Pumbaditában (Perzsia). A G. és ezzel kapcsolatban a gaónok ténykedése 589-től 1038-ig tartott Babiloniában, de a XII. században is fennállott még a Kelet többi részén, Sziriában, Palesztinában és Egyiptomban. Az első pumbeditai gaón volt Mar Rab Hanam (589), az utolsó a kiváló Hai gaón (1038). A gaónok elsősorban az akadémiák rektorai voltak, akik mint tudósok a talmudszerzők műveit folytatták, azt értelmezték az amoreusok módja szerint, miután a szaboreusok már a talmudszöveget megállapították. A gaón szerepe azonban több volt ennél, mert mint a törvényhozás legfőbb embere, azt a szerepet is betöltötte, amit az egykori nagy Szanhedrin áv-bészdinje, másodelnöke. A kollegium tanulmányi vezetője a Rés Kaló volt s hetven tanár felett rendelkezett. Mai felfogással nézve, ezek nem csupán teológusok és filológusok, hanem elsősorban jogtudósok voltak valamennyien s épen azért kollégiumukat Szinhedrionnak is nevezték. A tanulmányozás alapjául szolgáló talmud-traktátust maga a gáón jelölte ki s a kialakult vitatkozásban ő maga is részt vett. Legfőbb funkciója azonban mégis az volt, hogy az egész Keletről és Nyugatról hozzá, mint a zsidóság legkiválóbb akadémiájának vezetőjéhez beérkező kérdésekre írás-válasz (l. *Responsum)* alakjában döntsön. Ezt a döntést akkor hozta, amikor a szóbanforgó kérdést megvitatta. Az adminisztráció kitünő és pontos volt. Az írásbeli döntést az akadémia titkára levelezte le a gaón nevében s az utóbbi aláírta azt. A gaóni responsumoknak ez az eredete. Némely válasz azonban egyenesen magától a gaóntól származik. Az egész év legfőbb tananyaga éppen a beérkező aktuális kérdések megvitatása volt, az évi talmudszakaszt a «Kaló hónap»-ra tartották fenn. A gáón, mint az egész keleti zsidóság legfőbb bírája nevezte ki a kerületek bíráit, de ezeknek ill. Bész-dinjeiknek ítéleteit megmásíthatta. Joguk volt a talmudi döntéssel ellenkező határozatot is hozni, miután a korviszonyok mások voltak, mint a talmudszerzők idejében. Úgy a surai, mint a pumbaditai gaónok a zsidóság legkiválóbb törvénytudósai közé tartoztak s a maguk idejében világhírű tekintélyek is; kinevezésüket a Rés Galuszótól (l. *Exilarcha)* kapták. Egyike volt a gáónoknak a híres vallásbölcsész Szaádja szurai gáón is a X. sz.-ban. Egyébként a gáón teljesen független volt az exilarchától, akinél az akadémiák vezetőségével együtt évenként letisztelgett. Az egész keleti, perzsa uralom alatt élő zsidóságra vonatkozó határozatokat az exilarcha és a két gáón aláírásával tudatták. A szurai gáón bizonyos előnyt élvezett a pumbaditaival szemben s az exilarcha jobbján jelent meg a nyilvánosság előtt; nagyobb összejöveteleken az áldást a szurai gáón mondta s még akkor is előbb foglalt helyet, ha kollegája jóval idősebb is volt. Egyébként levelezésében a szurai a pumbaditai gáónt nem is tekintette egyenrangú félnek s nem adta meg neki a gáón megszólítást, csupán tudományát ismerte el. A szurai gáón az exilarcha halála esetén az új megválasztásáig annak hivatalát látta el s jövedelmét élvezte. Ezt az óriási előjogot annak köszönhette, hogy eredetileg a szurai akadémia jóval kimagaslott a pumbaditai felett még az amorák (l. o.) korában, tehát jóval két századdal előbb, hogy gáónok voltak. A liturgia máig is érvényes formáját a szurai gáónok hozták létre, azonkívül a legtöbbnek nagy irodalmi működése volt s velük a pumbaditaiak nem tudták felvenni a versenyt, kivéve az utolsó két gáónt Serirát és Háit. Befolyásuk főképen a kelet, Észak-Afrika és Spanyolország zsidóságára volt nagy. Az iskolák fenntartására a szétszóródott zsidóság mindenfelől küldött pénzt és értéktárgyakat. A XI. sz.-ban politikai viszonyok okozták a gáóni méltóság megszűnését. A gáónoknak teljesen pontos jegyzékét tudjuk úgy Surában mint Pumbaditában egykori feljegyzésekből, különösen Serira gáónéból és Abraham ibn Daud *Szefer ha-Kabóló*-jából. Szura utolsó gáónja Samuel ha-Kohen (megh. 1034,), Pumbaditáé Hai, mindkettő nagyon jelentékeny tudós volt. Az utóbbi után még rövid időre átvette a méltóságot maga az exilarcha, de pár év mulva mindkét méltóság megszünt. Ekkor Palesztinában próbálták újra feléleszteni a gáónságot, amely a *Ros jesiva*-nak felelt meg, másrészt méltóság is volt, nem csupán iskolafő. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a palesztinai gáónnál alacsonyabb rangú volt az Av-bész-din, aki a gáón jobbján ült. Salamon b. Juda-nak hívták az első palesztinai gáónt a XI. sz.-ban s családjában több nemzedéken át örökletes volt a méltóság. Maguknak a babiloniai exilarcháknak a leszármazottjai törekedtek rendszerint a palesztinai gáónságra. A keresztes hadjáratok, sőt már előbb a Szeldzsuk-török invázió véget vetett, de az utolsó gáón, Macliach, áttette székhelyét Egyiptomba, Fosztatba, ahol később is jelentékeny akadémia volt s ahol maga Maimonides is működött s ahol szintén volt exilarcha is. A palesztinai és Egyiptomba átszármazott gáónok kohaniták voltak s Ezrára vezették vissza családfájukat. A tradició oly erős volt, hogy Tudelai Benjaminnak, a hírneves zsidó útleírónak feljegyzése szerint az iskolafőt Damaszkuszban gaónként tisztelték már akkor is, amikor a méltóság rég megszünt. L. még *Exilarcha.* S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos, Ein neuerschlossenes Capital aus der jüdischen Geschichte; Das Gaonat in Palestina und das Exilarchat in Aegypten, u. o., Gaon. Jew-Enc. 1904; Schechter, Saadyana (Cambridge 1903); Graetz, Geschichte der Juden v. k.; Harkavy, Responsen, der Geonim (Berlin 1887); Müller, Einleitung in die Responsen der babylonischen Geonen; Neubauer, Mediaeval Jewish Chronices.

Gara, 1. *Ákos,* író, szül. Nagyváradon 1877. Jogi tanulmányokat végzett, de már gimnázista korában ujságíróskodott. Ő volt az első magyar kabaré-szerző. *Három a tánc* és *Vadgalamb* c. operettjével sikereket ért el. Számos verses kötet, mesekönyv és műfordítás szerzője.

2. *G. Arnold,* festő, grafikus és keramikus, szül. Budapesten 1882. 1909—13 között a Kéve

művészegyesület kiállításain vett részt rajzokkal illusztrációkkal, festett porcellánokkal és néhány olajfestménnyel. Az Ernst Múzeumban 1922. gyüjteményes kiállítása volt festményeiből, valamint színes rajzaiból és rézkarcaiból. Grafikai munkái közt kiválnak illusztrációi és *Magyar Parnassus* c. kiadott rézkarcai. F. B.

Garami *Árpád*, tanár, író, szül. Budapesten 1893. Magyar-, német-szakos gimnáziumi tanár. A fővárosnál és a zsidó gimnáziumban működött. Több verse jelent meg a Nyugatban, évekig munkatársa volt a Borsszem Jankónak. Könyvei: *Gyötrődő szerelmes tavasz* (Versek); *Szerelem őrültjei* és *Kokott, vagy úrinő* c. regények, melyeket erotikus témájuk miatt az ügyészség elkobzott. V. A.

Gárdos, 1. *Aladár*, szobrász, szül. Budapesten 1878. Az iparművészeti iskolán tanult, Budapesten, azután Münchenben és Párisban végzett tanulmányokat. A zalatnai *Lukács Béla* szoborpályázaton tűnt föl (1903), mint az első díj nyertese (1904). *Hajléktalanok* nagy szoborcsoportjával a Rudics-díjat nyerte el (1906). Időnként főleg férfi és női akt-szobrokat és arcképszobrokat állított ki a Műcsarnokban. A Benczúr Társaság tagja, melynek 1923. és 1927-iki kiállításain részt vett a Nemzeti Szalonban. Egyéb emlékszobrai még: a sátoraljaújhelyi *Kossuth-szobor* (1911), melyre szintén pályázat útján nyert megbízást, továbbá a még 1912. pályadíjat nyert miskolci *Deák-szobor*, mely a háború után elkészült első nagyszabású bronzszobor volt. F. B.

2. *G. Mariska*, írónő, szül. Nagyberesényen 1885. Mint munkásnő és szociálista agitátornő kezdte pályáját, majd szerkesztette a Nőmunkást. Tárcáit, regényeit, melyek főleg a Népszavában jelentek meg, erős szociálista tendencia jellemzi. Önálló műve: *Az igazság az élet.*

Gärtner *Nándor*, festő, szül. Rákospalotán 1902. Középiskolai tanulmányai után Párisban az École des Beaux-Arts-on tanult, hol 1924. akadémiai díjat nyert. Budapesten kiállított a Szinyei Merse Társaság fiataljainak tavaszi szalonján (1927, 1928) egy pár arcképtanulmányt, többi között egy önarcképet, melyet a Társaság megvásárolt, egy enteriört *(Szegény szoba)* és csendéletet, továbbá a Műcsarnok 1927-iki őszi tárlatán *(Olasz férfi)*. F. B.

Garvay *Andor**, hirlapíró és színműíró, szül. Máramarosszigeten 1875., megh. Amerikában 1927. Évekig az Egyetértés, majd Az Ujság belső munkatársa volt. A világháború előtt Amerikába költözött és eleinte Newyorkban magyar lapoknál működött, majd hosszabb ideig gyári munkás volt. Cikkeiben a szegények és elnyomottak életét festette erős szociális érzékkel. Színművei a szenvedélyek kiélezett összeütköztetésével és csattanós felvonásvégekkel nagy hatást keltettek. Több egyfelvonásosán kívül egész estét betöltő színművei: *A pénz* (1908. Vígszinház); *A becstelen* (1910. Nemzeti Szinház); *Bent az erdőben* (1913. Budai Színkör). Sz. G.

Garzó *(Berthold) Bertalan**, festő, szül. Ungváron 1882. A Műcsarnok 1907-iki tavaszi kiállításán állított ki először. Két ízben nyerte el az Esterházy vízfestmény díjat *(Esteli munka* 1907; *Olvasó leány* 1917). 1906 óta kiállítója a Nemzeti Szalonnak is. Leginkább vízfestményekkel: tájképekkel, virág- és gyümölcscsendéletekkel, ritkábban figurális képekkel, továbbá rézkarcokkal szerepel. *Konyhában* c. vízfestményét I. Ferenc József vette meg (1907). F. B.

Gáspár, 1. *Artúr**, volt h. államtitkár, közgazdász, szül. Budapesten 1876. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s miután jogi doktorátust tett, ujságírói pályára lépett. Sokáig a Magyar Hirlap belső munkatársa volt, majd 1906. a koalíciós kormány alatt a belügyminisztériumban volt miniszteri titkár, majd osztálytanácsos, később pedig a külügyminisztérium szolgálatába osztották be ugyanolyan minőségben. A proletárdiktatura bukása után 1919. h. államtitkárrá nevezték ki s mint ilyen ment nyugalomba. Azóta az Angol-Magyar Bank egyik igazgatója. Számos közgazdasági tanulmányt és cikket írt.

2. *G. Bernát*, műfordító, szül. Tiszalökön (Szabolcs vm.) 1867 márc. 21. Iskolákat nem végzett, hanem autodidaktikus úton tanult. Társadalmi kérdésekről számos cikket írt különböző lapokban. A Kossuth-irodalom szempontjából jelentősek idevágó nagyobb tanulmányai: *A művelt külföld nagyjainak véleménye Kossuthról* és *Kossuth Lajos angolországi és amerikai beszédeiről* (Régi oklevelek és okiratok tára). Lefordította Kossuth Lajos összes angolországi és amerikai beszédeit magyarra. Lefordította Madách *Az ember tragédiáját* angol nyelvre, azonkívül mintegy 600 magyar népdalt ugyancsak angolra. Számos magyar népdalt fordított még francia és jiddis nyelvre is. Több pedagógiai találmánya van. Megjelent könyve: *A francia igeragozás elmélete* (1907). V. A.

3. *G. Endre*, esztétikus és műfordító, szül. 1894. Könyvalakban megjelent művei: *Kassák Lajos, az ember és a költő; Walt Withman* versei (fordítás); *Ovidius: A szerelem művészete* (ford.); *Lajos Kassák: Gedichte.*

4. *G. Ferenc**, orvos és utazó, szül. Szilágysomlyón 1862., megh. Budapesten 1923 júl. 12. (Öngyilkos lett.) A bécsi egyetemen tanult s a haditengerészet szolgálatába állott. Hét évig mint fregatta-orvos működött, majd kereskedelmi hajókon, mint hajóorvos több alkalommal bejárta az öt világrészt. Később Budapesten telepedett le s 1907. a kereskedelmi minisztériumban volt az áll. munkásbiztosító hivatal orvosi referense, majd a Ferenc József keresk. kórház kormányhiztosa. Nagy utazásait s ezeken szerzett észrevételeit díszes és élénk színekben írt munkákban tette közzé. Ezek úgy szép leírásuk, mint népszerűen elbeszélt tudományos tartalmuk miatt keresett olvasmányaivá váltak a közönségnek. Önállóan megjelent nagyobb munkái: *Negyvenezer mértföld vitorlával és gőzzel* (1892); *Hét év a tengeren* (1903); *A tengerészet lovagkora* (1905); *A Föld körül* (6 díszes köt., 1908); *A fehér ember útja* (1911); *Tengerekenszigeteken* (1913). Sz G.

5. *G. Gyula*, publicista, szül. Nagyváradon 1873 márc. 28. Ügyvédi vizsgát tett, majd szerkesztője lett a Szilágyság c. lapnak és munka-

társa a Jogtudományi Közlönynek. Bihar vm.-ben volt közigazgatási bizottsági tag és a munkapártnak elnöke. Jelenleg az erdélyi Magyar Párt ügyvezető alelnöke és vármegyei tanácsos. Sz. I.

Gáspárné Dávid *Margit*, írónő, szül. Budapesten 1887. A tanítónőképző elvégzése után főképpen az ifjúsági irodalom terén működött. 1919 óta a Pester Lloyd belső munkatársa. Ifjúsági könyvei: *Huncut Böske kalandjai; A huncut kölyök Pesten; Csöppike Párisban.* Egyéb munkái: *Liselotte* (regeny 1917); *Pesti dámák* (regény 1919); *Szerelmek városa* (Regény 1926); *Máglyahalál* (Regény 1927). *A divat története* c. kétkötetes erkölcstörténeti művét (1922) dícsérettel tüntette ki a Magyar Tudományos Akadémia. Sz. G.

Géber *Ede*, egyetemi orvostanár, szül. Körmenden 1841., megh. Kolozsvárott 1891. Az első zsidóvallású egyetemi tanár. Teljesen szegény családból származott, Bécsben tanult s a bécsi egyetemen Hebra, Siegmund, Zeissl tanárok kedvenc tanítványa volt. Az Allgemeines Krankenhaus orvosa lett s főként bőrgyógyászattal és bujakórral foglalkozott. Osztrák ösztöndíjjal beutazta Egyiptomot, Kis-Ázsiát. Hívták Grácba, Innsbruckba egyetemi tanárnak, ő azonban Trefort miniszter ajánlatát fogadta el és 1874. kolozsvári rendkívüli, majd rendes tanár, 1887. pedig rektor lett. A bőrbajok európai hírű specialistája volt. Tanulmányai a magyar és német szaksajtóban jelentek meg. T. Zs.

Gebrockts *(j.). Beaprított.* A peszachi főzetekben a befőtt pászkaliszt. A használata tilos, mert az alatt a gyanu alatt áll, hogy egy atómja főzés alatt megkelhetett. A szigorú ritus szerint élők nem is használnak finomra őrölt pászkalisztet a peszach hét napja alatt, csak a nyolcadik napon engedik meg maguknak Olyan meszszire mennek ebben a szigorúságban, hogy a pászkalisztet külön edényben tartják és a családapa a széder estén csak smire-maceszt (l. o.) eszik, mert azt a legszigorúbb óvórendszabályok mellett készítik. F. M.

Gedel, rabbi. Hittudós hirében állott a XIV. század első felében, de életéről mindössze annyit tudunk, hogy Sopronból, ahonnan származott, 1450 körül Brünnbe akart elköltözni.

Gedő *Lipót*, festő és rajzoló, szül. Turkevén 1887. 1914-ben főleg figurális tanulmányokból kisebb gyüjteményes kiállítása volt a Művészházban. A háború után a bécsi képes lapok és napilapok egyik legnépszerűbb arckép és karikatura-rajzolója lett. 1928-ban gyüjteményes kiállítást rendezett Zágrábban. Olajfestményein, melyek a bibliából is merítenek tárgyat, leginkább kompozicionális tehetsége jut érvényre. Hagadaillusztrációkat is készített. Karikaturái *Száz színész egy sorban* cimen jelentek meg. F. B.

Gehenem, héberül: Gé-Hinom. l. *Pokol.*

Geiger 1., *Mór*, zeneszerző, szül. Szabadkán 1851. Irt több nyitányt, zenekari művet, továbbá keringőket: *Noblesse oblige* (1883), *Fantasie sur melodies Hebraiques* (1884).

2. *G. Richárd*, részvénytársasági vezérigazgató, filmiparos, szül. Budapesten 1889. 1916-ban a budapesti Star-filmgyár r.-t. vezérigazgatója lett. A magyar filmgyártás lelkes híve és előharcosa. A kormányzó 1927. kormányfőtanácsossá nevezte ki. Az Országos Magyar Mozgóképipari Egyesületnek 1922 óta a Magyar Filmklub társelnöke. R. I.

3. *G. Richárd*, festő és grafikus, szül. Bécsben 1870. magyar szülőktől. 1893-ban Budapestre költözött és azóta itt él. Bécsben, majd Párisban tanult. Különösen mint grafikus vált ismertté. Illusztrálta *Andersen meséi* (1922), *Münchhausen kalandjai* (1922), *Vörösmarty összes költői művei* (1907) c. munkákat. Ő tervezte az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetének jelvényét (1917). A Műcsarnoknak 1913 óta állandó kiállítója. Arcképeket, aktokat és zsáneralakokat fest. F. B.

Gencsi *Samu* ügyvéd, szül. Gesztelyen (Zemplén vm.) 1853., megh. Miskolcon 1919. Országos hírű ügyvéd, jogtudós és politikus volt. Miskolc város közéletének vezető embere. Két cikluson keresztül a miskolci izraelita hitközség elnöke volt. Elnökségéhez fűződik a miskolci új zsidó templom és a monumentális izraelita elemi iskola felépítése. A miskolci szabadelvű-párt elnöke is volt. A közélet terén kifejtett hasznos működéséért 1912. a vaskorona-rend harmadik osztályával tüntették ki. Nevéről Miskolc városa utcát nevezett el.

Gelilo, *(h.)* vulgo: *gelile.* A tóratekercs összecsavarásának és felöltöztetésének szertartása. A Tóra felolvasásának befejezése után, mikor a hagbóhó (felemelés) megtörtént, a község egyik tagja a tekercset összecsavarja és felöltözteti. Ezt az istentiszteleti szolgálatot nem tizenháromévesifjú is teljesítheti.

Geller *Móric*, pedagógus, szül. Bánban (Trencsén vm.) 1825., megh. Budapesten 1886., mint az orthodox-iskola igazgatója. Szerkesztette a Neue Jüdische Zeitungot. Művei: *Talmud-Schatz; Tragmente aus dem babilonischen Talmud; Ein Familienbuch für das jüdische Haus.* (Budapest 1880.).

Gelléri *Mór*, közgazdász és publicista, szül. Apátfalván 1854 jan. 14.. megh. Budapesten 1915 szept. 1. Szegeden járt gimnáziumba, majd a fővárosba kerülve az Orsz. Iparegyesület tisztviselője, egyszersmind iparügyi író lett. 1872-től kezdve az Iparosszövetség lapját, a Heti Postát, 1873. a Kézműiparosok Lapját, 1876. Szegeden az Alföldi Iparlapot szerkesztette és titkára volt a szegedi iparkiállításnak. 1879-ben megalapította a Magyar Ipar és Kereskedelmi Lapot, majd a Magyar Iparosok Lapját, aztán mint az Orsz. Iparegyesület titkára a Magyar Ipart. Miután az 1881. orsz. nőiparkiállítást és a Kereskedelmi Múzeum megvalósítását előkészítette, a milleniumi kiállítás titkárává s az Orsz. Iparegyesület igazgatójának nevezték ki. Elnöke volt a Magyar Szakíróknak, a magyarorsz. szabadkőművespáholyok főtitkára és lapjuknak, a Keletnek 26 éven át szerkesztője volt. Mint szabadkőműves egyik alapítója volt a Demokrácia-páholynak és örökös tiszteletbeli főtitkára a magyarországi szimbolikus nagypáholynak. A III. osztályú vaskorona-rend és számos külföldi rendjel tulajdonosa volt. Érdemei elismeréséül királyi tanácsosi címet kapott. Önállóan megjelent művei: *A magyar ipar úttörői* (1887); *Ötven év a*

magyar ipar történetéből (1892); *Magyar millénium* (1896); *Az ezeréves Magyarország multjáról és jelenéről* (1896); *Szociális napikérdések* (1902); *Egy amerikai világkiállítás körül* (1904); *Ipartörténeti vázlatok* (1906); *Az újabb ipari mozgalmak köréből* (1910); *Újabb modern kiállítások* (1900); *Szociális problémák* (1910); *Régi írások és újak* (1910); *Hetven év a magyar ipar történetéből* (1912), mely egyszersmind az Orsz. Iparegyesület történetét is adja. Sz. G.

Gellért, l. *Lajos*, színész és író, szül. 1888. Részt vett a Thalia köré csoportosult fiatal színészek mozgalmában. Később több budapesti színházban lépett fel. Emlékezetes alakítást nyujtott a Madách Színházban bemutatott Karinthy: *Holnap reggel* c. darabjában és jóval később a *Dibuk* c. színmű egyik főszerepében. G. több regényt írt, amelyek könyvalakban is megjelentek.

2. *G. Oszkár**, költő és író, szül. 1882. 1920 óta a Nyugat c. folyóirat társszerkesztője. Az új magyar líra legdekadenciamentesebb költője. Harmóniában él a renddel, az egészséggel, az általános emberivel. Pedig nagyszámú erótikus verseiben feljegyez megdöbbentő indulatokat is, de a legmerészebb leleplezéseket is a jóutonjáró ember nemes biztonságával mondja el. Költészetébe, melynek azelőtt gyakran volt tárgya a szerelmi élet, az utóbbi időben mind nagyobb terjedelemben vonulnak be a háborús és forradalmi évek erkölcsi problémái. Olyan korban, mely csak a sejtetést szerette, ő a szabatos, puritán kimondás varázsával hatott. Sajátos verselésében a szabadvers rugalmasságának és a kötöttvers dallamosságának szépsége egyesül. Verses kötetei: *A Deltánál*, *Ofélia térdein*, *Rubens asszonya*, *Testvérbánat csillaga*, *Velem vagytok*, *Az utolsó dalért*. Egyre fejlődik és egyre nepszerűbb. A forradalom után a Károlyi-éra alatt a miniszterelnöki sajtóiroda élére került. K. A.

Gemar chaszimo tóvó. (Kívánok) végleges jó megpecsételést. Jomkippuri és hósanó rabbói (sátoros-ünnep hetedik napja) köszöntés.

Gemátrió *(geometria)*. A kabbalisztikus bibliaértelmezésnek az a módszere, amely a szavakat nem csak nyelvbeli jelentéseik szerint értékeli, de a betűik számértéke is, miután a héber betűk számértékkel is bírnak. A betűket e módszer alapján összeadják, vagy más számtani műveletet végeznek velük és a nyert számmal fejezik ki a bibliai vers szimbolikus jelentését. Sokszor egészen meglepő filozofémákat hoznak ki egy versből a G. segítségével. F. M.

Gemilusz chászódim, l. *Jótékonyság*.

Gemoró toszófosz *(gemóre tojszfesz)*. A Talmud szövege a hozzátartozó toszafot kommentárral.

Genédem, l. *Gan Éden*.

Genévasz daász *(h)*. Lelki tolvajlás. Ez alatt olyan beszédet értenek, amelynek az a célja, hogy a hallgatóban hamis feltevéseket idézzen elő a beszélő javára. Tehát olyan beszédet is, amellyel hálára, vagy jóindulatra bírja a beszélő a hallgatót, holott ezt nem érdemelte meg. Ha valaki vendégül hív meg valakit, mert arra számít, hogy az úgysem fogadja el a meghívást, akkor a lelki tolvajlás bűnébe esik, mert meglopta a másik értelmét. Ugyanez áll rabbinikus felfogás szerint arra is, aki a kereskedőnél érdeklődik az áru iránt és benne a vásárlás reményét kelti, mikor nincs is szándékában, hogy az árut megvegye. F. M.

Gépelech, *(j.)* a német Gabel kicsinyelt formájának többesszámú alakja hibrid képzéssel. A köznyelv azokat a villácskákat, vagy faágacskákat érti alatta, amelyeket a halottak ujjai közé tesznek, bot vagy mankó helyett, a feltámadás idejére. A naiv néphit így oldja meg a feltámadás fizikai nehézségeinek problémáját, de a szokás mégis tiszteletet érdemel, mert a feltámadásban való rendithetlen hitet fejezi ki szimbolikusan. F. M.

Gér, a prozelita héber neve, azé, ki nem a zsidó vallásba született, hanem azt felveszi. Lényeges formai kritériuma nőknél a rituális fürdő (l. *Mikve*), férfiaknál ezt megelőzően a circumcisió (l. o.). A nemzsidó férfi és a nemzsidó nő, ha a feltételeknek alávetette magát, tejles jogú zsidóvá válik. Csak a kohanitákkal való összeházasodásra nem terjed ki ez a teljes egyenlősége, mert a kohanita, akit az öröklött felfogás a keveretlen zsidóvér továbbszármaztatására kötelez, nem vehet el nemzsidó származású nőt, még ha az zsidó hitre is tert. A zsidó hitre tért nőt *gijoresz*-nek nevezik. Minden zsidó hitre tért férfi és nő héber nevet kap és apai névül Abrahám pátriárka nevét nyeri, mert nemzsidó apjának neve nem használható a zsinagógában. A vegyes házasságoknál a zsidó vallási jog szerint mindig az anya vallása mérvadó s így sokakra vonatkozik a prozelita-szabály. A prozelita gyermeke, ha már a szülő áttérése után született, a zsidóvérből származóval mindenben egyenlő. F. D.

Geréb *József*, klassz. filológus, tanár, szül. Szabadkán 1861 máj. 1. A budapesti egyetemen tanult; majd állami ösztöndíjon Berlinben, Münchenben és Párisban tanulmányozta tovább az ókori irodalmakat és művészeteket. Több izben beutazta Olaszországot, 1902. pedig Dörpfeld vezetése mellett Görögországot és az Ioni szigeteket. Előbb Losoncon. majd 1896 óta a gyakorló főgimnáziumban működött, mint c. igazgató 1920-ig, amikor nyugalomba vonult s azóta a zsidó leánygimnáziumban tanít. Irt több kitűnő latin és görög nyelvű tankönyvet s egyik főmunkatársa volt az Ókori Lexikonnak. Nagyobb önállóan megjelent művei: *Aristoteles Poétikája* (1891); *Görög vallás és művészet* (1891); *Herodotos történeti könyvei* (1892—94. A Magy. Tud. Akadémia kiadásában. Ez az első teljes magyar Herodotos); *Olympos. Görög-római mythologia* (1893); *Szemelvények Herodotos, Xenophon és Plato műveiből* (3. kiad., 1908); *A rómaiak története* (a Marcali-féle Nagy Képes Világtörténet III. kötete); *Szemelvények Herodotos történeti könyveiből* (4. kiad., 1910); *Klasszikus világ és modern műveltség* (1907., 2. kiad. 1919); *A római kultúra legjelentősebb vonásai* (1907); *A görög szellem Európa kultúrájában* (1921). Ezenkívül lefordította Epiktetos Eucheiriduszát *Epiktetos, az erkölcsi élet kis tükre* címen. Sz. G

Gergely, 1. *Győző*, író és ujságíró, szül. 1877. Egyideig szerkesztette a Független Szemle c. folyóiratot. Önálló kötete *Éjszakák* c. novellás-könyve (1902). Belmunkatársa a Népszavának, ahol számos novellája és essayje jelent meg. Jeles műfordító. Főképen francia írókat ültetett át magyarra. Sz. G.

2. *G. Jenő* orvos, szül. Budapesten 1889 jan. 31. Egyetemi tanulmányait u. o. végezte. 1912—1926-ig az Erzsébet királyné tüdőszanatóriumban működött előbb mint asszisztens, majd mint osztályvezető főorvos. 1928 óta a Mártonhegyi tüdőszanatórium igazgató-főorvosa. Az Orvostudományi Szemle tuberkulózis rovatának szerkesztője. Magyar és külföldi szaklapokban a tuberkulózis kórtanával és kezelésével foglalkozó számos cikke jelent meg. Nagyobb tanulmányai: *A tüdőgümőkór sebészi kezelése* (Winternitz Arnold orvostanárral együtt), *Tuberkulozis és idegrendszer*. Sajtó alatt levő könyve: *A tüdőbetegségek műtéti kezelése*. V. A.

3. *G. Sándor*, író, szül. 1896. Regényeiben és elbeszéléseiben a proletariátus nyomorát festi erős szociális érzékkel. A világháborúban gázmérgezéstől megvakult és csak évek után operációval nyerte vissza szemevilágát. Akkor kezdett írni. Munkái: *Sivatag* (elbeszélések, 1923); *Béke* (regény, 1924); *Ezerholdak partján* (regény, 1925); *Achrem Fickó csodálatos élete* (regény, 1925); *Játszik az utca* (elbeszélések, 1926); *Hidat vernek* (regény, 1927).

Germanus *Gyula**, filológus, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1884. Az egyetemet Bécsben és Lipcsében végezte és hosszabb ideig tartózkodott Angliában. 1912-ben kinevezték a török és az élő arab nyelv tanárává, 1920. pedig a Közgazdaságtani Egyetem Keleti Intézetében az élő keleti nyelvek és kultúrák történetének tanára. Számos tanulmánya jelent meg folyóiratokban. Irt több nyelvkönyvet, többek közt egy török nyelvtant is. Főbb tanulmányai és önállóan megjelent munkái: *Az oszmán állam megalakulása; Az arab kereszténység; A XVII. századi török céhek; Az oszmán versirodalom; Turán; A föld és faj hatása a történelemben; Az iszlám kultúrtörténete; Török történelmi forrástan*. S. R.

Gerő, 1. *Attila*, író, szül. Nagyváradon 1870 jún. 1., megh. Budapesten 1916 okt. 8. Szülővárosában és Bécsben tanult s ujságírói pályáját a Nagyvárad-nál kezdte, majd a fővárosi napilapokban és az Egyenlőségben folytatta. Lefordította Zola *Pascal orvosát* és *A három várost*, továbbá Daudet és R. Voss több regényét is, részben nejével *Cserhalmi Irén* írónővel. Szerkesztette a Külföld, Hasznos Tanácsadó és a Család c. szépirodalmi lapokat. Önállóan megjelent kötetei: *Pálmák* (versek, 1892); *Mámor* (u. a., 1905); *Szerelmes zsoltárok* (u. a., 1906). Sz. G.

2. *G. Károly*, népszínműíró, szül. Hévizgyörkön (Pest vm.) 1856 okt. 18., megh. Budapesten 1904 okt. 30. Előbb jogot tanult, de korán elkezdett népszínműveket irni. Az 1883. a Népszínházban előadott *Turi Borcsa* c. darabjának sikere azután végkép eltérítették pályájától s előbb a Népszínháznak, majd a Nemzeti Színháznak lett a titkára. Később a Városi Villamos Vasút titkára volt, amidőn betegsége miatt az irodalmat már nem művelhette. Darabjait egyenesen Blaha Lujza számára irta és néhánynak közülük igen nagy és tartós sikere volt. Ilyenek: *A vadgalamb* (1885), melyet a Népszínházban és a *Próbaházasság* (1893) c. énekes népszínmű, melyet u. o. adtak elő, míg legsikerültebb darabját *Az eladó leányt* (1888) a Nemzeti Színház adta elő és az Akadémia a Teleki-jutalommal tüntette ki. Sz. G.

3. *G. Lajos*, hírlapíró, szül. Aszódon 1864 jan. 1. Nagyon fiatal korában lépett az ujságírói pályára, már 1881. a Pesti Napló munkatársa lett, később a Budapesti Hirlaphoz került, ahol hosszú ideig dolgozott. *Napról-napra* (1891) c. verses és *Szegények* (1892) c. novellás kötetét a sajtó nagy elismeréssel fogadta. Sz. G.

4. *G. Ödön*, műkritikus, publicista, regényíró, szül. Pécsett 1863. Miután Budapesten elvégezte a Műegyetemet, több évig mérnöki gyakorlatot folytatott, majd hírlapíró lett. 1886-ban a Budapesti Ujság művészeti és zenekritikusa. 1891-ben többedmagával megalapította az Élet c. szemlét, amely a radikális modernség hirdetője volt a kultúra egész terén. 1891-ben a Magyar Ujság kritikusa és segédszerkesztője. 1893—1899-ig a Pesti Napló, a Pesti Hirlap és az Esti Ujság politikai, társadalmi, művészeti és irodalmi cikk- és tárcaírója, valamint színházi kritikusa. 1910. a Világ napilap egyik megalapítója, főszerkesztője és vezércikkírója. 1912-ben a Tolnai Világlexikona szerkesztője lett, majd több esztendeig cikkeket és tárcákat irt a legjelentékenyebb budapesti napilapokba és folyóiratokba. 1919 óta a Pester Lloyd vezércikkírója és művészeti rovatának szerkesztője. Az Egyenlőségnek 1882. Bogdányi Mór szerkesztése alatt állandó munkatársa volt. Számos cikket és tanulmányt irt aktuális zsidó társadalmi és művészeti kérdésekről. Résztvett az IMIT megalapításában. Több cikke jelent meg az IMIT Évkönyveiben. Mint a Budai Izraelita Hitközség kultúrelőljárója, megszervezte a kultúrestélyek intézményét. A zsidó tudományok művelésére alakult Jehuda Halévi Társaság egyik igazgatója. Szakfolyóiratokban közgazdasági publicisztikai tevékenységet is fejtett ki. Negyven év óta vezető szerepe van a magyar művészeti kritikában. A Lechner Ödön Társaság elnök-igazgatója és sok művészeti társaság vezető tagja. A Művészetben, a Magyar Művészetben, a Házban, az Iparművészetben, valamint irodalmi folyóiratokban megjelent terjedelmes és értékes tanulmányokat irt a legkiválóbb magyar művészekről. Önállóan megjelent művei: *Az én fővárosom* (képek Budapest életéről és lelkéről, 1891); *Egyének* (novellák, 1895); *Finumháza* (elbeszélés, 1902); *Férjnél; A béna* (elbeszélések, 1904); *Két világban* (regény 1905); *Tegnaptól máig* (A magyar festőművészet multjáról); *Modern magyar festőművészet; A festőművészet remekei; Székely Bertalan*. Sz. G.

Gerson *József*, rabbi, szül. Losoncon (Nógrád vm.) 1891 okt. 5. 1907—1917-ig volt a buda-

pesti Rabbiképző növendéke. Közben egy évig a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminar hallgatója. 1916-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1918. pedig rabbivá. 1918-ban rabbivá választotta meg a szabadkai hitközség, ahol most mint annak főrabbija működik. *Juszuf al Baszir kitab al Muchtavi* c. munkája Budapesten jelent meg, 1916. F. D.

Gerstl *Ignác*, rabbi, szül. Berzevicén (Sáros vm.) 1879 okt. 12., megh. 1917. 1899—1909-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1908-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1910. rabbivá választották Nagyszentmiklóson, ahol haláláig működött. Műve: *Izsák Aráma* (1909). F. D.

Gerusin. *(h.)* Válás l. *Válólevél.*

Gésem benschen *(gesem)*, esőért való fohászkodás semini aceresz napján a muszáfban. (Az előimádkozó fehér köntösben [kittli] végzi a szertartást, a Tóra-szekrényt fehér kárpit takarja ilyenkor.)

Get. A válólevél héber neve l. *Válólevél.*

Gettó, helyesebben *Ghetto*, a zsidók kényszertartózkodási helye a városokban a közép- és újkor idején, felszabadulásukig, ill. állampolgári jogaik elnyerése koráig. A G. kifejezést, bár a zsidóklakta városrészekre máig is alkalmazzák, egyáltalán nem azonos ezekkel a zsidó városnegyedekkel, amelyek máig megvannak p. o. Pozsonyban, Lengyelországban, Amszterdamban, főleg Londonban és Newyorkban s számos helyen, mert az eredeti G. fő ismertetőjele éppen a kényszerített és kizárólagos ottlakás s az azzal járó hatósági vagy állami intézkedés, amely szerint az illető város zsidói csupán és kizárólag ott lakhattak, onnan naplemente után a reggeli forgalom kezdetéig nem távozhattak. A G. kapuit a hatóság kívülről bezárta, annak kulcsait magánál tartotta s annak őrzésére és ellenőrzésére közeget rendelt. Ennélfogva a G.-t úgy kell tekinteni, mint nem csupán a zsidókat elkülönítő kényszer-letelepedési helyeket, hanem sok esetben, mint a zsidók által is kívánt és kért védelmi intézkedést, melynek megalázó és jogfosztó jellege mellett több előnye is volt. Mindezeket a G.-k vázlatos története igazolja. A G. elnevezés Olaszországból származik, de annak eredete máig sem állapítható meg teljes határozottsággal. Egyik vélemény szerint a latin Judaica, vagyis a zsidóktól lakott városrész régies olasz kiejtésének, a Giudecca-nak elferdítéséből, mások szerint a gettare vagy gietto szóból származik, de mindkettőnek súlyosan ellentmond az a tény, hogy éppen az olasz nyelv, amelyből a G. szó származik, kezdettől fogva máig, csökönyösen gh-val írja a G.-t. Van vélemény, amely szerint a héber «get» szót, amely elválasztást jelent, a zsidók maguktól kezdték használni, viszont valószínűtlenné teszi e feltevést az a körülmény, hogy egy elenyésző minoritás sohasem tudta volna azt általánosan elterjedtté tenni. Mégis e feltevés sem állhat a többi mögött. A G. kifejezés használata oklevelekben először 1090. merül fel és pedig Velencében és a délolaszországi Salernóban, ahol először volt intézményes G., viszont — ha más néven is — Prágában már a X. sz.-ban megvolt, később pedig mindenütt, Német- és Magyarországon csakúgy, mint Itáliában, Lengyelországban, Francia- és Angolországban. Spanyol területen eredetileg egyáltalában nem volt G., csakúgy, mint Délfranciaországban sem, hanem zsidóklakta városnegyedek voltak, de nem kényszerlakással és kapuval. Csupán a XV. sz. elején lesz intézményes Castiliában a G. «Juderia» néven s ezek létesítése Paulus de Santa Maria burgosi püspök és castiliai kancellár (eredetileg Salomo ha-Lévi burgosi rabbi) intézkedésére jött létre Toledóban és más városokban. Ezek közül a toledói teljes egészében máig megvan, azonban a két nagy zsinagóga a város egészen más helyein van, mert korábban létesült. A tipikus G.-k jellemző tulajdonsága volt, hogy rendszerint a tenger vagy folyók kiöntése közelében, egészségtelen, mocsaras helyen épültek (p. o. Velence, Nápoly, Salerno, Róma, Prága), gyakran közvetlenül a székesegyház körüli mellékutcákban, mely utóbbira számos olasz- és németországi G. és későbbi «zsidó-utca» nyujt bizonyítékot. Magyarországon is Pozsony, Esztergom, Székesfehérvár eredeti zsidó-utcái a székesegyház közelében voltak. Ez utóbbinak oka a zsidók védelme a püspökök részéről, melynek sok esetben hasznát vették, másrészt viszont a G. lakói adóval tartoztak a védelemért. Nagyhírű volt Magyarországon a budai zsidó-utca (l. o.) már a XV. sz.-ban, amikor a mai Zsigmond-utcát (Budától Óbudáig) nevezték így. Pozsonyban a dóm és a Várhegy közti utcákon terült el a G., mely a legújabb időkig megmaradt. Egyik legjelentékenyebb G. volt Magyarországon évszázadokon át a máig épségben meglevő kismartoni, amely jólétről is tanuskodik, de Nagymartonnak, Nyitrának és Nagyszombatnak is megvoltak a maguk G.-i. A pozsonyi G. fekvése, kiterjedése és építészeti jellegzetessége miatt még ma is érdekes látványosság, noha már nagyrészét elpusztította az emlékezetes tűzvész. A budai G.-nak ma már csak az emlékezete áll fenn, jóllehet a XV. sz. végén négyszer vagy hatszor annyi zsidó élt Budán, mint Pozsonyban, vagy akár Székesfehérváron, vagy Sopronban, ahol a XV. sz. közepéig tekintélyesebb és valószínűleg nagyobb zsidó községek voltak. A budai G.-ról nevezetes egy német röpiratban foglalt adat, amely közvetlenül a mohácsi vész után jelent meg. A névtelen szerző elbeszéli, hogy a törökök, mikor a védtelen fővárost elfoglalták, erős ellentállásra találtak a zsidó-utcánál, amely külön falakkal és erődítésekkel volt ellátva. Szulejmán sokáig ostromoltatta ezt az erődöt, miközben harmadfélezer embert veszített. Végre aztán ágyúkkal szétlövette az erődítéseket és az utcában minden élőt felkoncoltatott. Ez a hír kétségtelenül hamis, noha még két helyen találkozni vele, egy későbbi német krónikásnál és I. Ferdinánd Budán megfordult követének, Spieszhammer (Cuspinianus) János Bécsben tartott nyilvános beszédében. A tények gyanánt mindenesetre csak a budai zsidó-utcának, a G.-nak megerősített falairól szóló híreket lehet elfogadni és ami ezen kívül is köztudomású, hogy a zsidók akkoriban zsoldos katonaságot tartottak. A zsidóknak a törökökkel vívott harca és a zsidók felkoncolása nem felel meg a történelmi igaz-

ságnak. Bécsben, ahol az egész középkoron át laktak zsidók, csupán 1570. létesült a G. s bár a zsidók azt a város területén kívül akarták felépíteni, a hatóság a dóm és a Duna közti részen telepítette le őket, azzal a rendkívül jellemző megokolással, mely a G. s általában az európai zsidóság történetének megértésénél igen fontos, «hogy meg ne szökjenek». Ez azt jelenti, hogy a városoknak a kereskedelem és bizonyos iparágak miatt is (p. o. aranyművesség) kimondottan szükségük volt a zsidókra, de városi polgári jogot mégis vonakodtak nekik megadni. Sok helyen a G.-t könyörtelenül építették fel s ebben is különbözik az a zsidóktól lakott városnegyedektől, amelyek nem voltak G.-ok. Sok helyen előírták, hogy az ablakoknak nem szabad az utcára nézni, vagy pedig a lehetőség szerint korlátozták az utcára tekintő ablakok számát. Általában óriási háztömbök voltak, amelyeknél emeletet emeletre hordtak irgalmatlanul, amit azt a lakosság növekedés kívánta. Ez utóbbira példa a pozsonyi G. is, mely leégése előtt világosan mutatta ezt a régebben alkalmazott építési kényszert. A leghíresebb és legszomorúbb azonban éppen a gazdagsága miatt különösen tekintélyes római G. volt. Ezt a XVI. sz.-ban építtette a zsidók iránt állandóan kegyetlen IV. Pál (Caraffa) pápa, aki mint az Egyházállam szuvrénje éppen az általa szigorított spanyolországi inkvizició Rómába menekült áldozatait volt kénytelen kereskedelempolitikai okból befogadni. Ezek és az 1500 éve óta ott élő olasz zsidók lakták azt a legjellegzetesebb G.-ját a világnak, amelynek nyomai máig megvannak s amely a Tiberio kiöntési helyén, Róma legegészségtelenebb részén terült el. Itt 6—7 emeletet hordtak egymásra s egészen 1850-ig az ottlakást évről-évre nagy megalázkodással kellett kérelmezniök. A forradalmi mozgalmak előszeleinek jelentkezésekor, 1847. ugyan IX. Pius lebontatta a G. híres falait, de az 1848. reakció után visszállíttatta a kapukat s az évente fizetendő zsidó-adókat, melyeknek eltörlését utóljára 1870. kérelmezték tőle a zsidók, de eredménytelenül. Amint azonban egy év mulva a független olasz királyság megalakult, mindenütt elpusztitották a G. középkori zsarnokságát jelképező falait és kapuit. Úgy a római, mint a nemkevésbbé híres velencei G.-k nevezetesek voltak számos, különböző ritusú templomaikról s azok mesés gazdagságú felszereléseikről. Különösen a szefardok templomai bővelkedtek hatalmas értékű arany- és ezüst kegyszerekkel és műtárgyakkal s rendkívül értékes pergamen kéziratokkal, tóratekercsekkel, hagadákkal és megillákkal. Ugyanez áll a többi, sőt az egészen kis olasz városok G.-ira is. Így nevezetesek voltak Bologna, Mantova, Ferrara, Padova, Cremona és Trieszt G.-i. Ellenben nem minősíthetők semmiképen sem G.-knak azon zsidónegyedek, melyek szabad letelepedési helyek voltak s amelyek közül legnevezetesebb Livorno és Amszterdam zsidónegyedei voltak, vagy amilyen a XVIII. sz.-tól kezdve máig az óriási méretű, de csaknem teljesen zsidóktól lakott londoni Whitechapel. A G.-k története több jelentékeny tüzet jegyzett fel, így a frankfurti G. leégését 1711. s a nikolsburgiét 1709. Minkettő teljesen leégett, de mindkettő újra felépült császári rendeletre s éppen később vált a zsidóságra nézve jelentőssé. A frankfurti G.-ban a XVII. sz.-ban színház is volt, melyet keresztények is látogattak. Az előadott színdarab címe József eladásának komédiája volt, s tárgyánál fogva a feljegyzések szerint példátlan népszerűségnek örvendett. Askenáz (németnyelvű) területen kétségtelenül a leghíresebb volt a zsidóság történetében és kultúrájában oly nagy szerepet betöltő prágai G., mely bár rendkívül nagy területen épült, mégsem volt elég nagy a forgalom lebonyolítására, úgy, hogy a hatóság a G.-n kívül fekvő «Tändelmarkt»-ot is a zsidó kereskedők rendelkezésére bocsátotta. A prágai G.-t hivatalos iratokban «a város ötödik kerületének» nevezték. A prágai G., melyet Magyarország legtöbb zsidó tudósa évszázadokon át látogatott, rabbijai, tudósai, nagyszerű intézményei, társadalmi élete, népessége és nagysága miatt látványosság volt zsidók és keresztények számára egyaránt. Ez a G. túlnőtt minden más G. keretein és valódi «status in statu» volt, külön városházával (mely máig megvan s mint hitközségi székház szerepel), amelynek tornya és órája volt, az utóbbi héber számokkal balról-jobbra irányítva. A G.-nak négy hatóságilag elismert gildéje (céh) volt, u. m. a cipész, szabó, ékszerész és hentesgildék. Ezek közül az utóbbinak a masik négy kerület hasonló gildéje feletti elsőségét ünnepélyes alkalmakkor hatóságilag ismerték el, miután a zsidó mészárosok az 1848-i svéd megszállás alatt kiváló hősiességükkel tüntek ki. A prágai G. Béth-Dinje az állam által elismert és respektált igazságszolgáltató fórum volt, még pedig felsőbb és alsóbb törvényszék jellegével felruházva. Az állami leiratok, mint a «felsőbb bíróság»-ról emlékeznek meg a Bész-din magasabb fokozatáról. Büntetés esetén az általuk elítéltet a városi fogházőr vette át. A legrespektáltabbak voltak a főrabbi, aki egyszersmind a nagy teológiai iskola vezetője és a Bész-Din elnöke volt, továbbá az előljárók (parnassim), a kórház és az iskolák vezetői s a működő rabbik voltak. Híres volt a prágai G. a «Schulklopfer»-ről és a «Stadtsamesz»-ról is. Ezek kötelessége volt reggel és este a templombamenetelre figyelmeztetni a lakosságot, reggel felköltéssel, este pedig német és cseh nyelven. (A templombahívásnak ez a módja a legújabb időkig sok magyar zsidó hitközségben is divott). A G.-nak saját rendészete volt s ezt az ú. n. «Stadtsómrim» (városőrök) látták el, akiket a hatóság is elismert. Ugyancsak a legkifejlettebb s az összes G.-kra irányadók voltak Prágában a templomok, iskolák, jótékonyegyletek és a Chevra. A társadalmi élet igen fejlett volt és az ünnepségek és bankettek úgy ott, mint Nikolsburgban éppoly híresek voltak, mint a nők öltözködése ünnepnapokon. Ezeknek kinövései ellen p. o. Nikolsburgban a Bész-din teljes jogkörrel beavatkozott s a felesleges kérkedést eltiltotta, sőt az étekrendet is megállapította. A XVI. sz.-ban már a német krónikás «Rosengarten»-nek nevezi a prágai G.-t, amely a keresztényeknek is kedvelt szórakozó helye volt, amikor zsidó ünnepekkor ott megjelentek. Mégis a G.-k egész fennállása alatt

nem fordult elő az erkölcsbe ütközésnek egyetlen jelensége sem és sohasem fordult elő a XVI. sz. krónikása szerint, hogy egyetlen nő a G. kapuin kívül maradt volna s hogy egyetlen nőnek hírnevét gáncs érte volna. Intézményeinél és társadalmi életénél fogva a prágai és nikolsburgi G.-k voltak a magyarországiakra nézve is irányadók s kisebb-nagyobb mértékben ugyanazon életformák és szokások terjedtek el Óbuda, Kismarton és Pozsony G.-iban. A G. tehát sötét árnyoldalai mellett, mint amilyen a kényszerlakás, elzártság a külvilágtól, zsidó fejadó és a velük állandóan éreztetett intolerancia mellett (p. o. keresztény ünnepnapon nem volt szabad a G.-t elhagyni), megvoltak a zsidóság későbbi fejlődésére az évezredes bensőséges élet folytán kimagaslóan jótékony hatásai. A G. egyszerű tömegházai valódi «Bész-Jiszróel», (Izráel házai) voltak, ahol mindenki családjának élt s egymást kölcsönösen istápolta s ahol mindenkinek főfoglalkozása a kenyérkereset után megmaradt időnek kihasználása volt a család körében eltöltött tanulás és a vallásos elmélyedés céljából. A G. majdnem minden lakója héberül is tudott s a zsidó tudományos iratokat tanulmányozta. Mindenkinek erényes, tiszta és vallásos életet kellett élnie, mert mindenkinek élete nyílt tükör volt s mindenkit szomszédja ellenőrzött születésétől halála órájáig. Ez a kölcsönös egymásrautaltság egy évezreden át s az azzal járó testvéries érzés a G. falainak lerombolása után is hivatott a zsidóságot összetartani a kinyilatkoztatás erkölcsi parancsainak szellemében. S. R.

Irodalom. A zsidóság történetét városok szerint tárgyaló monographiák, melyek valamennyi jelentékenyebb hitközségről vannak, német, francia és angol nyelven (így főleg Wien, Prága, Mainz, Köln, Berlin, London, Páris, Florenc, Róma stb. hitközségeiről) magyarul főkép Büchler Sándor, A zsidók tört. Pesten; Pollák M., A zsidók tört. Sopronban, továbbá Wolftól A kismartoni zsidók tört. stb. Fontosabbak ezeknél is a G.-k s az egész zsidóság belső életét tárgyaló köv. jelentékeny munkák: A. Berliner, Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter (1900); Abrahams, Jewish Life in the Middle Ages (1902) és David Philipson, European Jewries (1894), valamint Güdemann, Geschichte des Erziehungswesen der Juden in Italien und Deutschland.

Geuló *(h.).* A jiddis nyelvhasználat *geülé*-nek mondja. Megváltást jelent. A messiási korra értik és a Gólusz (l. o.) megszüntetésére vonatkoztatják.

Gevuró *(h.). Erőhatalom.* A jiddis nyelvben: *gevüre* és a nagy testi erőn túl még boszorkányos ügyességet és olyan szellemi képességet is jelent, amely váratlan praktikákkal lepi meg az embereket.

Gezérosz *(h.).* Üldözések.

Gilányi *Mór,* zeneíró, szül. Nagyváradon 1894. *Zsidó zeneköltők* és *Ukrajnai legendák* c. könyvei Nagyváradon jelentek meg.

Giluj, a fedetlenség héber neve. Edényekre vonatkoztatják. Vizet pl. nem isznak oly edényből, mely egész éjjel fedetlenül állt.

Giluj ros. *(h.)* Fedetlen fej (l. *Fejviselet* alatt).

Gimel a héber alphabetum harmadik betűje. Hangzó értéke: g, tehát ínyhang. Számértéke: három. Neve tevét jelent, alakja tevehátnak felel meg.

Gimes *Lajos,* festő, szül. Miskolcon 1886. Tanulmányait Budapesten az Iparművészeti iskolában végezte, ahol képesítő oklevelet nyert. Majd gyalog bejárta az országot és közben értékes etnographiai rajzokat készített. Utána Berlinben, Brüsszelben és Párisban folytatott tanulmányokat. 1909-ben Miskolcon freskókat festett, 1912. gyűjteményes kiállítást rendezett u. o. Budapesten a Műcsarnok 1911—12. évi jubiláris kiállításán állított ki először. Számos etnographiailag is érdekes vízfestményt festett Mezőkövesdről, honnan 1916. katonának vonult be. 1924-ben kisebb gyűjteményes kiállítása volt olajfestményeiből és temperáiból az Ernst Múzeumban. A Műcsarnok kiállításain megnyerte a Lipótvárosi Kaszinó díját és az Esterházy Miklós emlékdíjat. F. B.

Ginzburg *Náthán,* óbudai rabbi a XVIII. sz.-ban, megh. u. o. 1788. Bevezetést és ajánlatot írt Nikolsburgi Jakob *Zerá Jakob* (1770) c. művéhez.

Giskalai *Jochanan (János),* a jeruzsálemi Nagy Templom lerombolása idején a zsidó ellenállás legkimagaslóbb katonai szereplője. Eredeti neve: *Johanan ben Lévi* Giscala galileai városból. Életrajzi adatait halálos ellenségétől Josephustól (l. o.) tudjuk. Szerinte G. fiatal korában gyenge és harcviselésre alkalmatlan volt, emellett szülővárosában a rómaiak pártján állt. Ez az adat egészen valószínűtlen, mert Josephus maga is állítja, hogy a falakat G. újraépíttette. A hadjárat kezdetén kb. ötezer embert gyűjtött maga köré és zsoldosait ő fizette abból a pénzből, amit olajért neki fizetett Caesarea város lakossága. G. Josephustól, mint a Nagy Szinhedrion által kiküldött galileai kormányzótól kért engedélyt a gabona beszedésére, de minthogy ezt Josephus a római császárnak tartogatta, G. ezt kerülő úton szerezte meg a Szinhedrion kiküldöttjei útján, akik hozzá csatlakoztak. Ez volt a Josephusszal való ellentét kezdete, mely annyira elfajult, hogy G. Josephus visszahívását kérte Jeruzsálemben. Simon ben Gamaliel pátriárka (l. o.), a fárizeus-párt vezetője G. mellett volt, míg Josephust származása miatt a szadduceus főpapi családok támogatták, de a papság mégis elrendelte visszahívását, aminek ez nem tett eleget s G.-vel az ellentét egyre mélyült s csupán az vetett véget, hogy Josephus megszállta Tiberiást, míg G. szülővárosában, egy fontos határerődítésen maradt s a nyílt hadjárat idején Vespasianus seregével szemben valódi hősnek bizonyult. Kitartott hősiesen még akkor is, amikor Josephus már a rómaiaknak megadta magát s Galileát. G. ellen maga Titus vonult ezer lovassal, de G. szombatra fegyverszünetet kért s ezalatt kiszökött, Jeruzsálembe ment s ott főkép galileaiakból erős sereget toborzott; csupán 2000 tiberiási volt közöttük. G. ettől kezdve a háború legvégéig vezére volt seregének és Jeruzsálemben is fontos személy lett. Ezért a békepárti ellenzék Simon ben Giorát, a másik vezért kérte Jeruzsálembe, ahol két tyrannus, sőt a G.-tól elpártolt Eleazar b. Simonnal egy harmadik is tényked ett. G. az idumeaiakat is magának nyerte meg, de ezek nemsokára kivonultak a városból, miután Anan főpapot megölték, valószínűen G. beleegyezésével. Ez időtől kezdve a belső ellen-

tétek és ellenzékieskedések, másrészt a honvédelem feltétlen szükségessége miatt, érthetően, a diktaturára törekedett s Eleazartól a Nagy Templom megszállt részét visszafoglalta. Ekkor összesen 8 és félezer követője volt. Ellentéte Simonnal tovább tartott s csak akkor szünt meg, amikor Titus Jeruzsálem falai alá ért. Igen nagyszabású hadműveletek fűződnek G. nevéhez s ezek horderejét, valamint G. hozzáértését Josephus is kénytelen elismerni. Mégis G. természetesen kénytelen volt idővel megadni magát, mert a város élelem nélkül állott. Ő azonban szabad elvonulást követelt, amit nem kapott meg Titustól, akinek főtanácsadója akkor már Josephus volt. G. tehát a legvégsőig fokozta az ellenállást s tovább folytatta a harcot, amely még több hétig tartott s már Elul hónap volt, amikor G.-t kiéhezve a rómaiak elfogták, életfogytiglani bilincsekre ítélték s miután Titus diadalmenetében résztvett, valószínűen börtönben vagy gladiatori játékokon halt meg, mint a zsidó nép hőse. Alakját számos író örökítette meg regényekben. S. R.

Irodalom. Krausz Sámuel (Jewish Encyclop.); Schürer, Geschichte d. jüdischen Volkes (3. kiad. I.); Wellhausen, Israelitische und jüdische Geschichte (4. kiad.); Graetz, Geschichte des jüdischen Volkes (4. kiad. III.). G.-ra vonatkozó források: Josephus «Bellum Judaicium» II., IV. és V. könyvei és «Vita» c. önéletrajza. A Templom elpusztítást Tacitus «Historia»-ja V. könyve is közli.

Giszkalay *János, (Widder Dávid* író neve), író és költő, szül. 1888. Erdn név alatt már egészen fiatalon cikkeket és elbeszéléseket írt a Budapesten megjelenő felekezeti lapokban. Szerzője a «Kezét fel az égre, ki férfi, ki bátor» kezdetű országszerte ismert és népszerű cionista eskűdalnak. 1918-ban átvette a Zsidó Szemle szerkesztését. Egy vezércikkének állásfoglalása miatt az ügyészség elfogatási parancsot adott ki ellene, amely elől külföldre menekült. 1926-ban főszerkesztője lett az Uj Kelet c. cionista napilapnak és annak főmunkatársa jelenleg is. Művei Erdélyben jelentek meg: *Uj Próféciák* (versek); *Gus Chalav látomása* (versek); *Lesz még egy Kippur napja* (novellák); *Támár* (regény); *Vitéz Benája három útja* (zsidó ifjúsági regény). Lefordította: *Goldschmiedt* Zsidó sors c. regényét. Az erdélyi zsidó közélet ismert vezéralakja. Sz. I.

Glasner, 1. *Akiba,* kolozsvári főrabbi G. Mózes (l. o.) fia, szül. Kolozsváron 1885. A pozsonyi rabbiiskola elvégzése után Csikszeredán és Hannusfalván rabbi állást töltött be. 1921 óta Kolozsvár orthodox hitközségének főrabbija. Nyomtatásban néhány templomi beszéde és halachikus értekezése jelent meg. Sz. I.

2. *G. Mózes,* főrabbi, szül. Pozsonyban 1856., megh. Jeruzsálemben 1924 okt. 19. Elvégezte a pozsonyi jesivát, amelynek akkori vezetője Sámuel Benjamin Szofer anyai részről nagybátyja volt. Tizenkilencéves korában rabbidiplomát nyert és 1878. Kolozsvár orthodox hitközsége főrabbijává választotta. Ezt az állását 44 évig töltötte be. 1919-ben a cionista mozgalomhoz csatlakozott és a vallásos cionistáknak, a mizrachi-csoportnak vezetőegyénisége lett. 1922-ben fia, Akiba javára lemondott állásáról és Palesztinába költözött. Itt a héber tanítóképzőn talmudi előadásokat tartott. Művei közül legismertebb a Chulin traktátusára írott halachikus munkája: *Dor revii* (1922). Sz. I.

Glatter 1. *Armin,* festő, szül. Kassán 1861. Budapesten és Münchenben tanult; Orosz-, Francia- és Olaszországban képezte magát tovább. A Műcsarnok állandó kiállítója 1888 óta. A Fészek művészeti egyesület megalapításában tevékeny részt vett, a Nemzeti Szalonnak alapító tagja. Arcképeket, egy időben miniatür-arcképeket is, továbbá életképeket fest gondos, aprólékos kidolgozásban. F. B.

2. *G. Gyula,* festő, szül. Münchenben 1886., megh. Budapesten 1927. G. Ármin festő (l. o.) fia. 1901—4-ig Budapesten a mintarajziskolában, azután a müncheni akadémián, Nagybányán, majd a Benczúr-mesteriskolában tanult. A Műcsarnok 1908-iki tavaszi tárlatán állított ki először. Huszonkétéves korában *Öreg asszony és fiatal leány* c. képével a Harkányi-díjat nyerte el. 1908 tavaszán egy Kohner-féle ösztöndíjjal az év végéig Szolnokon folytatott tanulmányokat. A Műcsarnok 1909—10-iki téli kiállításán egy női arcképével huszonhároméves korában az állami kis aranyérmet, a Nemzeti Szalon 1911-iki 200-ik jubiláris kiállításán pedig az arckép-díjat nyerte. Általában korán tünt föl és a sors különös kedvencének tartották. A felső tízezrek legkeresettebb arcképfestője volt már a háborút megelőző évben, de a maga kedvtelésére életképet, aktot, tájképet és csendéletet is festett. Számtalan arcképe közül fölemlítendők: *Wernhardt* Pál altábornagy, Budapest katonai parancsnoka (1912); *Csáky Albin gr.* a főrendiház elnöke (1912); *Gr. Zichy Jánosné* (1915—16); *Bánffy Miklós gr.* (1915); *Huszár Pufi* színművész (1918); *Koessler János* zeneszerző; *Gr. Bethlen Istvánné; Pécsi József* fényképész (valamennyi 1923); *Mikes János gr.* szombathelyi püspök; *Róna József* szobrász (mindkettő 1926). 1926-ban Lequietóban lefestette *Ottó* királyfit. Műtermében maradt utolsó arképei voltak: *Anna kir. hercegnő; József Ferenc kir. herceg; Csáky Károly gr.* honvédelmi miniszter. Külföldön is sikerrel állított ki Velencében, Münchenben és Bécsben. F. B.

G. Lázár *Ilona,* szobrász, szül. Homonnán 1876. Tanulmányait Firenzében és Bécsben végezte. Kiállított a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. 1923-ban festett szobraiból gyűjteményes kiállítást rendezett a Belvedere Szalonban. Hosszabb ideig Párisban dolgozott, most Budapesten él. F. B.

Glogau, 1. *Áser Leml,* rabbi, szül. Glogauban, híres rabbi-családból 1709., megh. Nagymartonban 1789. Szimchasz tóra ünnepén. Előbb szülővárosában Glogauban, majd 1770 óta Nagymartonban működött. Résztvett az Emden-Eibenschütz pörben is. Mint tudós, hitszónok és kiváló jellem egyaránt elismert volt. Helyét utána fia, Jechiél Michael töltötte be, aki u. o. halt el 1891., unokája Móse pedig 1835. halt el, Sopronkeresztúrban van eltemetve. A *Chut hamsulos* c. munka, mely 1821. jelent meg Wienben, tartalmazza mindhármuk irodalmi hagyatékát. Az első rész *Sár Osér* nevet viseli, a második *Saar hamajim,* a harmadik pedig *Saar hakóton.* S. R.

2. *G. Jechiel Michael*, nagymartoni főrabbi, *G. Áser* (l. o.) nagymartoni főrabbi fia és utóda 1789-től haláláig, 1818-ig. Testvére volt *G. Mózes* németkeresztúri rabbi. Utóda fia, *G. Ráfael* lett. A bécsi 1791—1797 közt megjelent teljes Talmudkiadást *G. Jechiel* nézte át és látta el előszóval. Korának egyik elismert, kitűnő talmudtudósa volt.

Glück, 1. *Ábrahám Jicchok*, rabbi, szül. Hajduvértesen 1826., megh. 1909. Tanulmányai elvégzése után földműveléssel foglalkozott, tönkremenvén, elfoglalta a tolcsvai rabbiállást 1859. Nagy talmudi tudása folytán az egész környéken nagy tiszteletnek és tekintélynek örvendett. Tolcsvai állását 50 esztendeig töltötte be. Megjelent munkái: *Beér Jicchok* talmudi glosszák; *Jad Jicchok* responsumok (3 kötet). R. Mordecháj Benét (l. o.) responsumait ő rendezte sajtó alá. 20 kötetre terjedő kézirat maradt utána. F. D.

2. *G. Izsák*, sajószentpéteri rabbi, szül. Pruszkán 1835., megh. Sajószentpéteren 1888. Veje volt Jechiél israi rabbinak. 1860—70-ig Félegyházán, attól kezdve haláláig Sajószentpéteren működött. Halála után veje és utóda, Fried Cháim adta ki agadikus művét *Chinuch Bész Jicchok* (Paks 1890) címen.

3. *G. Sámuel*, zeneszerző és pedagógus. szül. 1836. nov. 3., megh 1912. Tízéves korában kezdett zenét tanulni. A pest-budai zeneegyesület iskolájába járt. 1854-ben nyerte el a zongoratanári és énekesi diplomát. 1857-ben Lembergbe került operaénekesnek, ahol az együttes főerőssége volt. Több évig élt ott, majd visszatért Budapestre. Itthon a Pesti Izr. Hitközség kórusának dirigense volt, egyúttal a zsidó tanítóképző zenetanára. Kompozicióí közül egyházi zeneművei és magyar dalai nevezetesek. K. K.

Glücklich, 1. *Emil*, ügyvéd, szül. Vágújhelyen 1826. dec. 28. Az egyetem elvégzése után Budapesten nyitott irodát. Sokáig választmányi tagja, majd elnökhelyettese volt a budapesti Ügyvédi Kamarának. Jelenleg a Kúria ügyvédi tanácsának tagja.

2. *G. Vilma*, a magyar feminista mozgalom egyik kezdeményezője és vezetője, szül. Vágújhelyen 1872. megh. 1927. Reáliskolát végzett, majd polgári isk. tanárnői oklevelet szerzett s 1893—96-ig a fiumei felsőbb leányiskolában működött; 1896-ban, mikor az egyetemet megnyitották a nők előtt, ő lett az első nőhallgató a filozófiai fakultáson. Később fővárosi tanárnő lett, 1904. pedig megalapította a Feministák Egyesületét, melynek sok éven át ügyvezető elnöke. A feminizmus szolgálatában élénk irodalmi és társadalmi működést fejtett ki. Műveiben főkép a nők választójogával és a gyermekvédelemmel foglalkozik. T. Zs.

Glücksthal, 1. *Andor*, ügyvéd, szül. Budapesten 1895 szept. 1. *G. Samu* (l. o.) fia. A budapesti egyetemen szerzett ügyvédi oklevelet. Az Ügyvédek Reform Szövetségének alelnöke, az Országos Ügyvédszövetség központi titkára. Szerkesztője a Polgári Jog c. folyóiratnak, munkatársa magyar és külföldi szaklapoknak és napilapoknak, amelyekben főleg hitel- és pénzügy-jogi cikkei jelennek meg. Nagyobb munkái: *Jelzálog és adóslevél* (1927); *Az 1927 év magánjogi és hiteljogi gyakorlata* (Huppert Leóval és Varannai Istvánnal együtt). V. A.

2. *G. Samu*, ügyvéd, felsőházi tag, szül. Turócszentmártonban 1864. Budapesten és Bécsben folytatta tanulmányait. 1889-ben ügyvédi diplomát szerzett és irodáját Budapesten nyitotta meg. Csakhamar ismert és tevékeny vezető embere lett a főváros politikai és társadalmi mozgalmának. A kilencvenes években megkezdte Budapest V. kerületének politikai és társadalmi szervezését és annak eredményeképpen az általa vezetett Egyesült Lipótvárosi Polgári Kör irányította a törvényhatósági és képviselőválasztásokat. 1903 óta tagja Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának. Főként pénzügyi és közgazdasági kérdésekkel foglalkozik. A háború elején indítványára megalakult a tizes Népélelmezési Bizottság. Közgazdasági tevékenységének központja az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés, melynek megalapításában főrésze volt. Mint az egyesület főügyésze, irányítja az Omke adópolitikáját és állásfoglalását kereskedelmi jogkérdésekben. A legkiválóbb kereskedelmi jogászok egyike, adóügyekben elismert szaktekintély. Vezetője az V. ker. Népház ügyeinek, mely a főváros jótékonysági intézményei között az első. A főváros törvényhatóságának közgyűlése 1927. elején a felsőház tagjává választotta. A hitközségi életben évtizedek óta részt vesz, zsidó jótékonysági akciókat kezdeményez és vezetőszerepet játszik a Pesti Izr. Hitközség életében is, amelynek egyik alelnöke.

Gnoszticizmus l. *Kabbala.*

Góál Jiszróél *(h.), Izráel Megváltója.* A tëfillót megelőző Cur Jiszróél (Izráel szirtje) imát befejező áldásmondás. Előfordul mind a sacharisz, mind pedig a maariv imában.

Gobbi *Henrik*, zeneszerző, szül. Budapesten 1842 jún. 7., megh. 1920 márc. 22. Zenei tanulmányait a Nemzeti Zenedében végezte. 1875-ben került a Zeneakadémiára zongoratanárnak. 1889 június havában nyugdíjba ment. Művei: *Zongoraszonáta; Négy magyar szvit; Átiratok zongorára.* K. K.

Goda *Géza*, író és hírlapíró, szül. Komáromban 1874. A budapesti egyetemen folytatott jogi tanulmányainak elvégzése után 1898. a Budapesti Napló szerkesztőségének tagja lett. Parlamenti tudósításokat, novellákat és vezércikkeket írt. A Világ c. napilapban, különböző hetilapokban és társadalmi folyóiratokban harcot folytatott a polgári demokrácia célkitűzéseiért, elsősorban az általános választójogért. Erről, valamint a kivándorlás kérdéséről és a cseléd-törvényjavaslatról Marforius néven jelent meg több tanulmánya. Az utóbbi években visszavonult a hírlapírástól és a közgazdasági életben tevékenykedik. A Tőzsdeklub egyik alapítója. Sz. G.

Gógmegog *(Góg, Mágog).* Eszchatológikus fejedelmek Ezékiél próféciáiban. A köznyelv nagytestű, óriáserejű emberek megjelölésére használja.

Goitein, rabbi-család, 1. *Baruch (Benedikt)*, rabbi, megh. Högyészen 1839 nov. 16. U. o. volt

huzamosabb ideig rabbi és kitűnő munkát írt *Keszef Nivchor* címen (Prága 1827—28. és több kiadás) a talmudi módszertanról. A rabbinikus törvények analizise ez, visszavezetve a forrásokra, melyeket pontosan megjelöl, azonkívül a törvények szellemét és azoknak praktikus alkalmazását is nyujtja. A nehéz és bonyolult anyagot ritka világos stílusban mutatja be, amiért munkája máig nagy értékű. G. 1841. visszavonult a rabbihivataltól, melyben örököse lett fia: 2. *G. Hermann Hirsch*, szül. Hőgyészen 1805., megh. u. o. 1860. Ennek utóda, szintén fia: 3. *G. Elijáhu Menáchem*, szül. u. o. 1837., megh. u. o. 1902 szept. 25. Ennek fiai közül az egyik: 4. *G. Hirsch*, szül. u. o. 1863., megh. 1903. Kopenhágában, ahol rabbi volt. Műve: *Optimismus und Pessimismus in der jüdischen Religionsphilosophie*. Másik fia: 5. *G. Eduard*, rabbi Burgkunstadtban (Bajorország), műve: *Das Vergeltungsprincip im biblischen und talmudischen Strafrecht* (1893).

Goj *(h.)*, szűkebb értelemben *népet*, tágabb értelemben *nemzsidót* jelent. Az egyházi cenzura fellépése előtt a héber irodalom ilyen értelemben használta. Alkalmazása sok félreértésre adott alkalmat, de minden ok nélkül. Sohasem használták bántó célzatossággal, legkevésbbé a kereszténnyel szemben. Gúnyt, lenézést vagy megvetést csak az hámozhat ki belőle, aki a héber nyelv szellemét nem ismeri. A G. szóval már akkor éltek a zsidók, mikor a kereszténység még nem is létezett és magát a zsidóságot is a kódos (szent) és caddik (igazságos) szóval kapcsolatban a G. szóval jelölték. Már pedig magamagát nem gúnyolhatta ki a zsidó nép, prófetái és törvényhozói sem illethették gúnynévvel. A keresztény egyház cenzurája mégis ellenezte a G. használatát, küldözte a talmudikus irodalomból és az *akkum* szóval helyettesítette. Ezt a szót az *ovde kochóvim umazólosz* (csillagok és csillagképek szolgái = pogányok) szavak kezdőbetűinek összevonásából alkották meg. De később még az *akkum* is gyanu alá esett, mert néhány író eredetének és értelmének félreismerésével az *O*vede *K*risztusz u *M*aria első betűinek összevonását olvasta ki belőle. A kellemetlen félremagyarázások megelőzése végett az a szokás honosodott meg, hogy minden szerző könyve címlapjának belső oldalán a következő figyelmeztetést nyomatta ki: «Az akkum szó, valahányszor ebben a könyvben előfordul, kizáróan pogányt jelent, nem keresztényt». Ma már ez a szó is kiavult az irodalomból és a keresztényt a *nocri* (názáreti) szó fejezi ki. A vulgáris nyelvhasználatban azonban még ma is G.-nak mondják a nemzsidót, de a tisztességtelen lekicsinyítés szándéka nélkül. Az értéke éppen annyi, mint a brahman, mozlim vagy buddhista szónak más nyelvben, csak azzal a különbséggel, hogy G. nem csak egy népet vagy egy felekezetet, de minden népet és minden embert jelent, aki nem zsidó. U. P.

Góél cedek *(h.)*. *Igaz megváltó*. A messiás.

Gojszesz, a héber gószész szóból haldoklót jelent. L. *Halotti szertartások*.

Gondviselés (gör. *pronoia*), Isten előretudása és rendelkezése a dolgokról, akaratának megvalósítása céljából; jelenti még a világegyetem és minden történés ellenőrzését is. A G.-re nincsen eredeti héber szó, de a K. e. 2. sz.-i apokrypha, a *Bölcsesség Könyve* (14. 3, 17, 2) használja azt, majd az arabból fordítás útján a *hasgóchó* szó ment át a héberbe. A G. doktrinája nem-zsidó, sőt nem is monoteista gondolkodóktól ered, így Cicero és Seneca *(De Providentia)* fejtegették azt. Habár a számos attributum közt, mellyel a zsidó gondolkodók az Egy-Istent, a személytelen legfőbb Lényt felruházták, a G. mint külön szó nem szerepel, mégis a fogalom sűrűn meg van magyarázva. A G.-ben való hit az Örökkévaló akaratában, mindentudásában, az emberiséghez és különösen Izráelhez való viszonyában nyilvánul meg s ez a régi héber iratokban számos helyen kifejezésre jut. A következő bibliai helyek tanuskodnak a zsidóságnak a G.-be vetett spontán hitmegnyilatkozásáról, mely különbözik a mélyen átgondolt és kidolgozott isteneszmétől: Ő látja az ember fiait *(Zsolt.* 33. 13, 14); Uralma kiterjed minden emberi nemzedékre *(Zsolt.* 145. 13); Király és Pásztor *(Zsolt.* 123. 1; továbbá *Zsolt.* 66. 8); idejében gondoskodik mindenkiről *(Zsolt.* 145. 16); az ember megszakítás nélkül isteni G. alatt áll *(Zsolt.* 22. 10, és *Jób* 14. 5); Isten irányítja az emberi dolgok menetét, a népek sorsát és szerencséjét *(Zsolt.* 37. 5, 46. 10, 46. 7, 91. 1—7, 104. 13, 16, *Példab.* 16. 4, *Dániel* 2. 21, 4. 14, *Jesája* 10. 5—10, *Jer.* 5. 24, 18. 7—8, *Jób* 37. 2—7, *Ámosz* 4. 7). A Biblia a pátriárkák, de az egész Izráel életében és sorsában is a G.-nek döntő szerepet juttat. A G.-ben való hittel kapcsolatos az az optimizmus, amely jellemzi a bibliai világnézetet. A rosszat vagy az ember maga okozta, miután a rossz és jó közötti választás az ő szabad akaratán múlik, vagy az ember nevelése és büntetése miatt történt az. A bűnös talán legkedvesebb tárgya volt az isteni G.-nek és szeretetnek. A bibliai szerzők egyszerű hite a G.-t és az emberi szabadságot összhangzatba tudta hozni. A talmudszerző tannaiták és amórák állásfoglalása a G.-t illetőleg nem igen különbözött a bibliaitól. Véleményeiket számos feljegyzett paraboláik, allegóriáik, homiletikai és exegetikai fejtegetéseik tükröztetik vissza. «Minden, amit Isten tesz, jó célból teszi.» *(Beráchót* 60b). R. Akiba szerint minden esemény előre van meghatározva, jóllehet az embernek szabadságában áll a választás; a világ jóságosan ítéltetik meg, de a döntés az ember viselete és szelleme szerint történik *(Ábót* 3. 24; *Ábót di R. Natan* 39). Isten célja tudatos még a gonosztevők látszólagos tenyészésében és az igazságosak szenvedésében is *(Ábót* 3. 16, *Jóma* 86b); Isten a döntő bírája az ember sorsának és szerencséjének *(Lev. R.* 8.; *Gen. R.* 68; *Peszikta* 11b; *Midrás Sámuel* 5.; *Tanchuma, Bamidbor* 18); Isten őrködik az országok felett, Izráel és valamennyi nép felett *(Szifré Deuter.* 40); senki sem sebezheti meg egy ujját sem, amíg azt a G. úgy nem rendeli *(Chullin* 7b). A *Deuter.* 31. 15 arról tanuskodik, hogy az ember testi, morális és szellemi képességeit születése előtt meghatározza a G., jóllehet a szabad választást, azaz akaratszabadságot meghagyja neki. *(Tanchuma, Pekkudé; Jalkut* 2. 716).

A G. a zsidó liturgiában is sűrűn előfordul, már a legrégibb imaszövegekben is. A liturgia szerint Isten teremtő aktivitása szünet nélküli, «minden nap újra teremti a kezdet művét». G.-e nyilvánvaló Izráel történetében; segíti és támogatja az élőket, feltámasztja a halottakat, felemeli az elesőket, gyógyítja a betegeket, megszabadítja a foglyokat. Ez a naponként háromszor elmondott Semóne Eszrében foglaltatik. A rós-ha-sónó-liturgia különösen az Uneszane Tókef dicsérő-imában hangsúlyozza a G. jelentőségét az ember fennmaradására, valamint az emberi sors előremegállapítottságát. Mindezek a spontán vallási megnyilvánulások Philonál rendszerbe vannak foglalva. Szerinte Isten mint a világ jóságos Teremtője, művének Gondviselője is; ki folytatja alkotását s gondoskodik gyermekeiről, a világegyetemről pedig annak törvényszerűsége által; jósága kimeríthetetlen, ítélete kegyelemmel párosult. A középkori vallásfilozófusok közül Juda Ha-Levi a Cuzariban foglalkozik a G.-sel, amelyet az emberi szabadsággal összeegyeztethetőnek tart; a fatalizmust ellenben elveti. Végső analizisben minden dolog végoka Isten, de ő nem közvetlen okozója a történéseknek, hanem csupán távolabbi, kezdeti, míg a másodlagos vagy közvetítő okok főhelyén áll az ember szabad akarata; az ember nincs kényszerítve, de szabadságában áll a választás. Isten tudja, milyen lesz az ember választása, de nem oka a választásnak; hogy Isten a dolgokat előre tudja, ez nem mozgató ok. Egy másik középkori vallásbölcsész, Ábrahám ibn Daud, az Emunó Rómó szerzője a rossz létezését egyezteti a G.-sel. A rosszat nem okozhatja Isten, aki jóságos. A rossz nem pozitivum, hanem csupán tagadása a jónak, tehát nincs szerzője. Isten és az anyag nem ellentétes sarkpontok; Isten abszolut Lényeg, az anyagnak nincs léte, hanem az minden tökéletlenség oka. Nem minden tökéletlenség rossz, mert az isteni G. valamennyi teremtményt a tökéletesség ama fokával ruházott fel, amely leginkább megfelel az ő természetének. Látszólagos tökéletlenséget a közösség nagyobb látókörének szempontjából kell tekinteni; így, ha valaki csekélyebb szellemi képességgel van megáldva a G.-től, akkor az a társadalomnak keze munkája útján lehet hasznára. Az emberi akaratszabadságnak ő is híve s mint aristoteliánus egyik legfőbb megelőzője Maimonidesnek. Utóbbi a Móre Nebuchimban foglalkozik a G.-sel (III. rész). Maimonides elveti az epikureusok tanítását, amely szerint minden véletlen és nincs G., de az aristoteliánusokét is annyiban, hogy ezek csupán a hold-szférára vonatkoztatják azt. Maimonides szerint a G. nem egyedekkel törődik. Az aristotelesi Nicomachoszi Etika nyomán szól az általános és speciális G.-ről *(Hasgóchó perótisz u-klólisz)*, de elveti a fatalizmus hitét, amely szerint mindent korlátoz Isten akarata és hatalma; ellenben vallja azt, hogy Isten bölcsessége kormányozza a világot, de ezen belül az embernek szabad akarata van. Az ember szabadnak teremtetett, Isten pedig igazságos s az embert jóval jutalmazza, rosszal bünteti, érdemei szerint. A G.-nek nem egyforma a viszonya minden emberhez; az isteni befolyást az embernél az intellektus teszi lehetővé s minél nagyobb az ember része ebben, annál nagyobb a G.-ben is. A prófétai képességűek, a jámbor és jóságos emberek ezen tulajdonságaik mértékéhez képest részesei az isteni G.-nek, viszont az istentelenek az állatokhoz hasonlatosan sohasem részesei annak. Istennél a dolgok előretudása lényegénél fogva nem hasonlít az emberi tudáshoz, mert Isten tudása mindent magában foglal, magát a Végtelent is s nem vonatkozik időre; amit tud, mindazt öröktől fogva tudja, az nincs változásnak alávetve s Tudása azonos Lényegével. Isten ismeri a dolgokat, még mielőtt kialakultak volna, ezért parancsolta az embernek, hogy bizonyos lehetőségektől óvakodjék. Maimonides theodiceája abban kulminál, hogy a rossz tagadó és fosztó, annak Isten nem lehet szerzője, aminthogy nincs is annak szerzője, mely utóbbi tétele szofiszta szójáték. A G.-t vallásfilozófiai alapon még Josef Albo és Gersonides, az *Ikkórium* és a *Milchamosz La-Sém szerzői*, továbbá Bachja ibn Josef, a *Chóvósz ha-Levóvósz* (A szív kötelességei) szerzője (l. *Etika)* fejtették ki. A modern zsidó vallásbölcselet nincs túl azon, amit a G.-ről Maimonides tanított. A vallástanok a G.-t mint az ember morális kötelességéről szóló tant tanítják, tekintet nélkül egyéb vallási irányukra vagy pártállásukra. Meg kell még jegyezni, hogy Josephus szerint *(Antiquitates* XVIII. 1, § 2) a G. elismerése vagy elvetése képezte a vita és ellentét tárgyát a farizeusok, szadduceusok és esszénusok között is. (V. ö. Emil *Hirsch*, «Jew. Encycl» (1904); *Drummond*, «Philo Judaeus II»; *Muller*, «De Godsleer der Joden» (Gröningen 1898). (L. még *Akaratszabadság* és *Etika.*) S. R.

Gold *Simon*, ügyvéd, kormányfőtanácsos, szül. Kővágóőrsön (Zala vm.) 1860. A budapesti tudományegyetemen nyert ügyvédi diplomát. Elnökhelyettese az ügyvédvizsgáló bizottságnak, tagja a budapesti ügyvédi kamara választmányának, továbbá a Kuria ügyvédi tanácsának. V. A.

Goldberg *Rafael*, rabbi, szül. Pápán 1841 júl. 1., megh. 1900. A gimnáziumot u. o., a rabbiszemináriumot és egyetemet Breslauban végezte s miután bölcsészetdoktori oklevelet is nyert, 1869. Budán választották meg, ahol haláláig működött mint főrabbi s egyszersmind a hitoktatást is ellátta a középiskolákban, amelyek számára kitűnő tankönyvet írt ily címen: *A zsidó nép és irodalom története* (1877). Egy előadása *A Talmud* c. 1883. jelent meg. F. D.

Goldberger, 1. *Ferenc*, nagyiparos, a Goldberger Sámuel és fiai kékfestőgyár alapítója, szül. Budán 1750., megh. u. o. 1834. Eleinte aranyműves volt és 1785. alapította meg gyárát, melyet fia, *G. Sámuel* (1787—1848) nagy mértékben tovább fejlesztett. A negyvenes évek ipari mozgalmai és a hazai termékek felkarolása az új iparágnak oly nagy lendületet adott, hogy a G.-gyár rövidesen az ország határain túl is ismert lett. G. Sámuel fiai még nagyobb mértékben fejlesztették gyártelepüket s érdemeikért 1867. a «budai» előnevet és magyar nemességet kapták. Ugyanekkor a gyár jótékony tulajdonosai nagyobb alapítványt tettek kereskedelmi és egyéb célokra.

2. *G. Izidor*, rabbi, szül. Bátorkeszin (Esztergom vm.) 1876 júl. 1. 1893—1902-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1901-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1903. pedig rabbivá. 1903 óta sátoraljaújhelyi, 1912 óta pedig tatai rabbi. Számos bel- és külföldi szaklap munkatársa, sok cikke jelent meg a különböző német- és hébernyelvű zsidó lexikonokban. Előszeretettel foglalkozik a talmudi perszonáliákkal és a magyar zsidó történettel. Jelentősebb művei: *Durán polemiája az iszlám ellen* (Budapest, 1901); *Midras Jiszróel*. Midrásszemelvények a Tanchumából (Szinérváralja, 1907); *Zemplén vármegyei zsidó családfők az 1811—12. években és szereplésük a Napoleon elleni nemesi felkelésben* (Sátoraljaújhely, 1910); *Zsidó-anyag Tata monographiájához* (Tata, 1914); *Chacham Cebi Budán*. (Budpest, 1920); *Mekorosz lekorosz hajhudim be-Hungaria* (Budapest, 1923); *Resimasz Amoróim* (Budapest, 1923). Cikkei és tanulmányai az Ocár Jiszrael-ben, a Haeskol-ban, az Imit évkönyveiben, a Magyar Zsidó Szemlében, a Hacófeban, a Magyar Izráelben, az Egyenlőségben, a Mult és Jövőben, az Adalékok Zemplénvármegye történetéhez-ben, az Országos Egyetértésben, a Blau Emlékkönyvben, a Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentumsban jelentek meg. F. D.

3. *G. Márk*, orvos, ideggyógyász, szül. Bátorkeszin (Esztergom vm.) 1879 nov. 10. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A Moravcsik(mai Schaffer)-klinikán öt évig volt tanársegéd. A lipótmezei tébolydában két évig működött mint másodfőorvos. A háborút végigküzdötte, majd a háború után a Budapesti Orth. Izr. Hitközség Biró Dániel kórházának lett ideggyógyász-főorvosa. Az ideg- és elmegyógyászat körébe vágó cikkei sűrűn jelentek meg szaklapok hasábjain. V. A.

4. *G. Salamon*, gimnáziumi igazgató, szül. Kecskeméten 1879. A budapesti tudományegyetemen nyert tanári oklevelet matematika-fizika szakon. 1903-ban a zsidó fiúárvaház polgári iskolájának tanára, 1919. a pesti zsidó gimnázium tanára, 1920. h. igazgató, 1925 óta az intézet igazgatója. Lefordította For Soddy *A rádium* c. munkáját (Budapest, 1909). V. A.

Goldmark, 1. *József*, orvos és osztrák képviselő. G. Károly testvérbátyja, szül. Német-Keresztúron 1818 aug. 15., megh. New-Yorkban a nyolcvanas évek elején. Magyarországon járt gimnáziumba, azután a bécsi egyetemen orvostudományt hallgatott s főleg kémiával foglalkozott behatóan. Némelyek szerint a vörös foszfort ő találta fel már ebben az időben. 1847-ben orvosdoktor lett és egy bécsi kórházban gyógyított, amikor a forradalom kitört. Azonnal legionárius, majd parlamenti képviselő és elismert szónok lett. Rövidesen kapitányi rangot kapott, az egyetemi hallgatók bizottságának elnöke. Bécs város egyik képviselőjévé választották s a négy zsidóvallású 1848-i képviselő egyike volt. G. a szélsőbaloldalhoz csatlakozott és csekély politikai judiciumot árult el. Jóllehet Latour megöletéséhez semmi köze nem volt, mégis in contumaciam halálra ítélték, amiért elmenekült s Amerikába ment. Amerikába történt emigrálása után New-Yorkban kémiai laboratóriumot alapított s az első gyufagyárat is ő létesítette, azonkívül puskaporgyára is volt, miáltal óriási vagyont szerzett. Már az abszolutizmus idején meglátogatta szülőföldjét és Bécset, ezzel is dokumentálva az ellene hangoztatott vádak alaptalanságát. Tíz gyermeke volt, akik közül többen vallásalapítók lettek. S. R.

2. *G. Károly*, zeneszerző, szül. Keszthelyen 1830 máj. 18., megh. Bécsben 1915 jan. 2. Atyja, G. Ruben keszthelyi kántor volt. G. már gyermekkorában rendszeres zenei kiképzésben részesült és tizenkétéves korában Sopronba küldték továbbképzésre. Később Atyja nagy áldozatok és lemondások árán Bécsbe küldte, ahol a Konzervatóriumban Böhm és Preyer tanítványa lett és maradt a forradalomig (1848), amikor elvitték katonának. Katonai szolgálata leteltével legidősebb testvére tette lehetővé neki a továbbképzést a berlini konzervatóriumban. Tanulmányait csakhamar félbe kellett szakítania, mert bátyját forradalmi tevékenykedése miatt — állítólag része volt a Latour osztrák hadügyminiszter elleni merényletben — Magyarországról kitiltották s őt többé nem támogathatta. Nemsokára G. Győrbe került a színházhoz, de már 1850. a bécsi Josefstädter Theater tagja lett. 1852-ben kezdett el komponálni Mendelssohn—Bartholdy hatása alatt. Első koncertjét saját kompozicióiból 1857. adta nagy sikerrel, úgy hogy zenekari tevékenységéről lemondott. Hírnevét a rögtön népszerűvé vált *Sakuntala*-nyitány alapította meg 1864. Élete legdicsőbb művét a *Sába királynője* operát 1875 márc. 10. mutatta be a bécsi udvari Operaház, mellyel G. példátlan sikert aratott: negyvenszer tapsolták ki a színpadra a premier alkalmával. A világ valamennyi operaháza műsorára tűzte G. mesterművét, kivéve az angol színházakat, mert Angliában a biblikus tárgykör profanizálása akkor még tiltva volt. Keleti, de főleg zsidó melódiák dominálnak G. műveiben. Csodás hangszerelésével művészetté emelte azt, ami addig csak a zsidó nép ajkán mint zenei hagyomány élt. További operái: *Merlin*, (1886); (1904. ugyanezt átdolgozva újra előadták); *A házi tücsök*, (1896); a *Hadifogoly* (1899); *Az idegen* (1899); *Götz v. Berlichingen* (1902), melyet Európa legtöbb nagy operaházában előadtak. Nyitányai közül kimagaslóak a Sakuntalán kívül: *Penthesilea*, *Tavasszal*, *A leláncolt Prometheusz*, *Szappho*, *Olaszországból*. Szimfóniái: *Esz-dur symphonia*, *Falusi lakodalom* és *Zrinyi* Ezenkívül van számos kamarazeneműve, zongoradarabja, vonósnégyese, suitje hegedűre s zongorára és dalai. G. Pesten is sokat hangversenyezett s az ötvenes évek végén állandóan itt lakott. Eötvös József báró 1869-ben 800 frt állami segélyt utalt ki számára. A bécsi udv. Opera Liszt és Andrássy Gyula gróf ajánlatára adatta elő a Sába királynőjét, amelyet a magyar Nemzeti Színház 1876. márc. 16. mutatott be. 1897 febr. 21. a zenedarab századik előadása alkalmával a m. kir. Operaházban maga G. dirigálta a darabot. 1910., nyolcvanadik születési évfordulója alkalmából a bpesti egyetem díszdoktorrá avatta, a király a Pro Litteris et Artibus érdemjellel tüntette ki és szülővárosa is nagy ünnepséget

rendezett tiszteletére, Budapesten pedig maga Apponyi Albert gróf mondott köszöntőt az agg művészre. G. élete végén megírta memoárjait, melyek *Erinnerungen aus meinem Leben* c. (1914) jelentek meg. Ezt a munkát unokaöccse Ferenczi Frigyes (l. o.) operaházi főrendező fordította le magyarra (1928). S. R.

Goldschmied *Lipót*, rabbi, szül. Losoncon (Nógrád vm.) 1867 dec. 10. 1882—1892. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1891-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1893. pedig rabbivá. Előbb Misslitzben, 1897 óta pedig Prossnitzben rabbi. Főbb művei: *A görög szobrászat történeti fejlődése* (Budapest, 1892); *Modernes Judentum* (Wien, 1898); *Geschichte des jüdischen Volkes* (tankönyv, Wien, 1901); *Der Kampf um Bibel u. Babel im Lichte des Judentums* (Frankfurt a/M. 1913); *Les impôts en droits de donânes en Judea sous les Romains; Zur Chronologie der Königsbücher*. Cikkei az Oesterreichische Wochenschriftben, a Neue Freie Presseben, a Selbstwehrben, a Jüdische Volkszeitungban, a Budapesti Szemlében jelentek meg. F. D.

Goldstein, 1. *József*, osztrák kántor és komponista, szül. Kecskeméten 1836 márc. 27., megh. Bécsben 1899 jún. 17. A bécsi lipótvárosi nagytemplom főkántora volt negyven éven át. Atyja is kántor volt Nyitrán s midőn ez meghalt, tizenhét éves korában utódává választották. Két év mulva otthagyta állását és Német- és Olaszországban tanult tovább, közben fellépett. 1857-ben meghívták Bécsbe főkántornak, ahol haláláig működött. Művei közül megjelent: *Siré Jesúrun* (1865), szombat- és ünnepnapi énekek; *Egy requiem* (1892) és egy kötet *Festgesänge* címmel.

2. *G. Simon*, az első zsidóvallású ügyvéd Magyarországon, szül. Liptószentmiklóson 1830 okt. 4., megh. 1908. Tizenhárom éves korában már héber verset írt, később elsajátította a latin, német, francia és angol nyelvet. Ügyvédi oklevelét 1859 jan. 20. kapta.

Goldziher, 1. *Ignác*, világhírű orientalista, szül. Székesfehérváron 1850 jún. 22., megh. Budapesten 1921 nov. 13. Atyja jómódú, művelt és vallásos kereskedő volt, G. Vilmos szemésztanár (l. o.) és Bacher Vilmosné G. Ilona kiváló pedagógus (l. o.) pedig unokatestvérei voltak. Gimnáziumi tanulmányait a cisztercitáknál végezte szülővárosában, de már 16 éves korában a budapesti egyetemen Vámbéry tanítványa volt s mellesleg állandóan képezte magát a zsidó tudományokban is. 19 éves korában a berlini, majd a lipcsei egyetemen folytatta tanulmányait s itt a hírneves Fleischer kedvenc tanítványa volt. Miután az utóbbinál fil. doktorátust tett, 1870. a leideni, majd oxfordi és cambridgei egyetemek keleti kéziratait tanulmányozta. 1872-ben hazajött s 22 éves korában egy. magántanárnak habilitálták, de már a következő évben b. Eötvös József kultuszminiszter nagyobb áll. ösztöndíjjal keleti tanulmányútra küldte s G. hosszabb ideig Cairóban, Damaszkuszban és Palesztinában tanulmányozta az arab filológiát, mohamedán teológiát és egyházjogot. 1875 óta a Magyar Tud. Akadémia lev., majd 1892. rendes tagja, gróf Kuun Géza halála után pedig a nyelvtudományi szakosztály elnöke lett s az Akadémia belső életében haláláig vezető szerepet vitt. Tagja volt számos legelőkelőbb külföldi akadémiának és tudományos intézetnek, így a szentpétervári Császári és a Porosz Kir. Akadémiának Berlinben, a göttingeni Tudós Társaságnak, a müncheni Bajor Kir. Akadémiának, a madridi Academia Realnak, a londoni Royal Asiatic Societynek, a Deutsche Morgenländische Gesellschaftnak, a svéd, a hollandi, kalkuttai és egyptomi Keleti Társaságoknak, az Académie Françaisenek, a leideni és amszterdami akadémiáknak, a londoni Jewish Historical Societynek és más nagyhírű tudományos társulatoknak a világ minden részén, az aberdeeni és cambridgei egyetemeknek pedig díszdoktorává avatták. Számos alkalommal képviselte a Magy. Tud. Akadémiát és a magyar kormányt a jelentékenyebb külföldi tudományos kongresszusokon, így többek közt az 1889-i Stockholmban tartott orientalista kongreszuson, amelyen maga a svéd király nyujtotta át G.-nek a legkiválóbb orientalistának kitüntetésére szolgáló nagy aranyérmet. Az 1901. párisi és az 1908. saint-louisi világkiállítások alkalmával tartott akadémiák kongresszusára is G.-t küldték ki, mint a magyar tudományosság legméltóbb reprezentánsát. G. a budapesti egyetemen 1870 óta tanított mint magántanár és 1894. kapott nyilvános rendes tanári címet jogok nélkül, azonban katedrához csak 1905. jutott s ez alkalommal köszönt le a Pesti Izr. Hitközségnél harminc év óta viselt főtitkári állásáról. Közben számos külföldi egyetem meghívta tanárának, így a prágai, leideni, oxfordi és cambridgei egyetemek, az utóbbi közvetlen a hírneves Robertson Smith halála után, de G. valamennyit elhárította példátlanul álló szerénységgel. G. az Orsz. Rabbiszemináriumnak 1899 óta tanára volt, mint a zsidó vallásbölcselet leghivatottabb művelője. Óriási irodalmi működést fejtett ki s fiatal korától élete végéig munkatársa volt a legszámottevőbb magyar, német, francia és angol tudományos folyóiratoknak és enciklopédiáknak, így a Magy. Tud. Akadémia kiadványainak, a Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, a Journal of Royal Asiatic Society, a Journal Asiatique, a Wiener Zschr. f. Kunde d. Morgenlandes, a Zeitschrift für Völkerpsychologie, a Revue de l'Histoire des Réligions, a Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Literaturblatt f. orientalische Philologie, Zeitschrift f. alttestamentliche Wissenschaft, Zeitschrift f. Assyriologie, Byzantinische Zeitschrift, Zeitschrift d. Deutschen Palestina-Vereins, Jewish Quarterly Review, a Revue des Études Juives, Jüdische Zeitschrift, Monatsschrift f. d. Geschichte des Judentums, Magyar Zsidó Szemle stb. folyóiratoknak, a Nöldeke, Kaufmann, Steinschneider stb. Emlékkönyveknek, a héber Jesurun és az olasz Scienzia folyóiratnak. Mint orientalistának legnagyobb érdeme, hogy óriási apparátussal felszerelve, ő volt az első, aki a tudományos kritika szempontjából feldolgozta az iszlám tradicióit, úgyszintén, aki interpretálta a mohamedán jogot, valamint a mohamedán világ másfélévezredes vallási fejlődését és belső szellemi, különösen teoló-

giai küzdelmeit. Kutatási területe ennélfogva kiterjedt az egész iszlám-kulturkörre, tekintet nélkül a legkülönbözőbb nyelvekre. Így G. szanszkritul és oroszul is megtanult, miután ezen nyelvterületekre is kihatolt az iszlám kulturköre, de éppenígy már fiatal korában megtanult törökül és új-perzsa nyelven is. Az orientális tudományok történetében G. neve közvetlenül De Sacy, Renan és Fleischer neve mellett említtetik, mint azok legméltóbb szellemi örököse. 1913-ban elfogadta az upsalai egyetem meghívását több hónapra ferjedő előadások tartására, de 1920. a párisi egyetem kitüntető meghívását ismét elhárította. 1917—18-ban dékánja volt a bpesti egy. filozófiai fakultásának. Születése 60. évfordulóján 1910. tanítványai emlékkötetben rótták le iránta hálájukat, 1911. pedig a külföld legkiválóbb orientalistái nyujtották át a G.-Festschriftet. G. főbb művei: I. Zsidó tudományra vonatkozóak: *Studien über Tanchum Jerusalmi* (Leipz. 1870); *Ballagi Mór héber nyelvtanának átdolgozása* (1872); *Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwickelung* (Leipzig 1876. angolul 1877 London); *Das arabische Original von Maimunis Sefer Hamischpot; Über eine formel in der jüdischen Responsenliteratur und in den muhammedanischen Fetwas; Die Sabbathinstitution im Islam; Proben muhammedanischer Polemik gegen den Talmud; Ibn Hut, the mohammedan mystic and the Jews of Damascus; Bemerkungen zur neuhebräischen Poesie; Said ben Hasan d'Alexandrie; Mélanges Judeo-Arabes; Hebräische Elemente in muhammedanischen Zauberformeln; Az álmok jelentősége a régi hébereknél; A talmud és midrás grammatikájáról; Muhammedanische Traditionen über den Grabesort des Josua; Über das Patriarchengrab in Hebron; Maimonides Gutachten über Musik; Über jüdische Sitten und Bräuche aus muhammedanischen Schriften; Polemik der Drusen gegen den Pentateuch; Renseignements de source musulmane sur la dignité de Réch-Galouta; A zsidóság lényege és fejlődése* (1922) stb. II. Az egész Iszlám kultúrkörének filológiájára, teológiájára, vallásbölcsészetére, költészetére, tudománytörténetére, polgári és egyházjogára, archeológiájára vonatkozó főbb művei: *Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern* (3 k., Wien 1871—73); *Beiträge zur Literaturgeschichte der Schia* (u. o. 1874); *Az iszlám* (1871, franciául is); *Die Zahiriten, ihr Lehrsystem und ihre Geschichte* (Leipzig 1884); *Abhandlungen zur arabischen Philologie* (2 Bde. Leyden 1896—99); *Die Legende vom Mönch Barschische* (Kirchhain 1896); *A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődésében* (1877); *Le culte des ancêtres et le culte des morts chez les Arabes* (Paris 1885); *A mohamedán jog eredete* (1884); *Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben* (1885); *Mohammedanische Studien* (2 Bde. Halle 1889—1890., G. leghíresebb munkája); *A pogány arabok költészetének hagyománya* (1893); *Der Divan des Garwal ben Al Huteja* (Leipzig 1893); *Salid b. Abd-el Kuddush und das Zindikhtum während d. Regierung d. Chalifen Al-Mahti* (1893); *Renan mint orientalista* (1894); *A történetírás az arab irodalomban* (1895); *Emlékbeszéd H. Fleischer felett* (1899); *A buddhizmus hatása az iszlámra* (1903); *Vorlesungen über der Islam* (Heidelberg 1910. 2. kiad. 1925, Becker porosz kultuszminiszter előszavával, magyarul 1912); *The influence of partition on Islam* (1912); *Tradition als Dogma* (Stockholm 1913); *Katholische Tendenz und Partikularismus im Islam* (u.o. 1914); *Islam fordomoch nu* (u.o. 1915); *Vámbéry Ármin emlékezete* (1915); *Stellung der alten islamischen Orthodoxie zu den antiken Wissenschaften* (Berlin 1916); *Streitschrift des Gazali gegen die Batinijja Sekte* (Leiden 1916); *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* (u. o. 1920). Ezeken kívül ő írta az arab történelmi és irodalmi részt a Nagy Képes Világtörténet, az Egyetemes Irodalomtörténet, a Pallas, Révai és a Brockhaus Lexikon nagy kiadásába s az iszlámról szóló részt a Kultur der Gegenwartba. Sajtó alatt vannak több kötetre tervezett hátrahagyott munkái és szétszórt értekezései *Gesammelte Schriften* címen. 1926-ban az École Nationale de Langues Orientales Vivantes Párisban kiadta G. műveinek jegyzékét Heller Bernát feldolgozásában s ebben 580 nagyobb művét és tanulmányát sorolja fel. G.-t halála után a külföld legilletékesebb tényezői úgy említették, mint nem csupán az iszlám legkimagaslóbb ismerőjét és legkiválóbb orientalistát, hanem mint korának egyik legkimagaslóbb elméjét is. 1924-ben szülővárosa méltó ünnepségek közt avatta fel a G. szülőházán elhelyezett emléktáblát. S. R.

2. *G. Károly*, matematikus, *G. Ignác* (l. o.) fia szül. Budapesten 1881 febr. 26. A budapesti és göttingeni egyetemeken tanult matematikát s hazajövet középiskolai és bölcsészetdoktori oklevelet szerzett, majd a polgáriiskolai tanítóképzőn a matematika és a József-műegyetemen a politikai és kereskedelmi számtan magántanára lett. Főkép biztosítástudománnyal foglalkozik és titkára volt az amszterdami VII. ilynemű kongresszusnak. A matematika-pedagógia terén és a középiskolai tanáregyesületben is a matematikatanítás reformja terén élénk munkásságot fejtett ki. Számos hazai és külföldi szaktolyóirat állandó munkatársa. Egyik művét az amerikai kormány adta ki (1912). Nagyobb műve: *Nyugdíjbiztosítás* (1919). S. R.

3. *G. Vilmos*, orvostanár, szül. Köpcsényben (Moson vm.) 1849 jan. 1., megh. Budapesten 1916 jún. 15. Bécs, Berlin, Prága és Heidelberg egyetemein tanult és Bécsben lett orvosdoktor. 1874-ben Budapestre jött, mint szemészspeciálista. 1876-ban egyetemi magántanár, 1895. rk. tanár lett. Több nagy kórháznak, majd a Rókuskórháznak volt szemészfőorvosa. Számos hazai és külföldi előkelő orvosi társaságnak volt tagja. Dolgozatai bel- és külföldi folyóiratokban nagyszámban jelentek meg. Főmunkatársa volt az Eulenburg-féle Realencyclopedie der Medizinischen Wissenschaften-nek, melybe az opthalmológiai részt ő írta. Az első magyarnyelvű *Szemészeti kézikönyvét* is G. írta (1890). Nagyobb művei: *Die Therapie der Augenkrankheiten*

(1881); *Zur Theorie des Elektrotonus* (1870, az Archiv f. Physiologieben); *Az idült ragályos szemgyulladások* (1889); *A trachoma* (1889); *Adatok a szem újképződményeinek tanához* (1899); *A szembetegségek gyógyítása* (1903).

Gólusz *(h.)*. Számkivetés L. *Diaspóra.*

Gombaszögi *Frida**, színművésznő, szül. Budapesten 1890 dec. 9. *Miklós Andor* (l. o.) főszerkesztő felesége. A színiakadémián tanult s onnan a Magyar Színházhoz szerződött, majd onnan, mint már országosan ismert drámai színésznő a Vígszínházhoz ment át. Mindkét helyen számos nagy sikert aratott folytonosan fejlődő művészetével, különösen a modern társadalmi drámákban, de éppúgy Ibsen és Csehov darabjaiban is. Ezek mellett legkiválóbb szerepeit Shaw, Bernstein, Lengyel Menyhért és Molnár Ferenc színműveiben játszotta. Nővérei: *Margit**, szül. 1881., megh. 1925., ismert operett-színésznő; *Ella** és *Irén** pedig a komika szerepkörben ismert színésznők. S. R.

Gómel bencsolás. Akit veszedelem fenyegetett és abból szerencsésen megmenekült, az a zsinagógában hálát ad Istennek megmeneküléséért. Ezt a szertartást nevezik G.-nak, ami mindig a Tórához való felszólítás keretében, a Tóraolvasás után történik. G.-i alkalmak a következők: 1. Nagy betegségből való felgyógyulás. 2. Fogságból, börtönből való kiszabadulás. 3. Tengeren való szerencsés átkelés. 4. Fenyegető veszélyből való megmenekülés.

Gömöri, 1. *Elek*, közgazdász, szül. 1878. Tanulmányai végeztével a Magy. Folyam- és Tengerhajózási Rt. osztályfőnökhelyettese, majd a Magyarországi Gőzmosógyárak Szövetségének elnöke és az Országos Ipartestület igazgatósági tagja lett. Nagy érdemeket szerzett a magyar textil s különösen a selyemáruk festése terén is s az ő szaktevékenységének eredménye, hogy a selyemárukat kikészítés és festés céljából nem kell többé külföldre szállítani. A háború után alelnöke lett a Kereskedők és Iparosok Rt.-nak, melyet magas színvonalra fejlesztett. Elnöke az Ujpesti Kereskedelmi és Iparbank felügyelő-bizottságának s vezérigazgatója a Royal Selyem- és Pamutáru Festő és Kikészítő Gyár Rt.-nak. A fővárosi napilapokban és közgazdasági szemlékben gyakran jelennek meg széles tudásra való közgazdasági szaktanulmányai. Lelkes pártfogója minden zsidó ügynek. S. R.

2. *G. Jenő*, író és hirlapíró, szül. 1890. Egyetemi tanulmányai elvégzése után Budapesten megalapította és évekig szerkesztette a Modern Könyvtár c. vállalatot. Ezt a vállalatot 1919 után Uj Magyar Könyvtár címmel Bécsben folytatta. Érdekes gyüjteményt állított össze a világháború katonanótáiból. Magyarra fordította Ibsen, Schnitzler, Thomas Mann több munkáját. Sz. G.

Gonda *Henrik*, ügyvéd, min. tanácsos, v. sajtófőnök, szül. Ugaron (Zemplén vm.) 1880 dec. 31. Tanulmányait Ungváron és a budapesti egyetemen végezte s miután jogi doktorátust és ügyvédi diplomát szerzett, országgyűlési gyorsíró és a függetlenségi párt félhivatalos lapjának, a Magyar Tudósítónak felelős szerkesztője lett, majd a koalíciós kormányban a kereskedelmi minisztérium sajtófőnöke, később a hadgyakorlatokon az uralkodó főhadiszállásán sajtótudósító a háború alatt pedig haditudósítója volt a Magyar Hirlapnak. 1918-ban Wekerle miniszterelnök miniszteri tanácsossá és a miniszterelnökségi sajtóosztály főnökévé nevezte ki. Ez állását a forradalmakig töltötte be s egyik főalkotása a Magyar Távirati Iroda modern alapokra fektetése s a bécsitől való függetlenítése, melyet a minisztertanács az ő előterjesztésére határozott el. Mint a miniszterelnökség képviselője résztvett a bukaresti béketárgyalásokon s az itt kifejtett diplomáciai tevékenységére való tekintettel küldte őt ki Wekerle miniszterelnök hivatalos megbízással Svájcba, ahonnan csupán a bolsevizmus bukása után tért vissza. Azóta ügyvédi hivatásának él. Sz. G.

Gondos *Miksa*, tanár és gyorsíró, szül. Kapolcson (Zala vm.) 1840., megh. Budapesten 1920 febr.-ban. Párisban az Alliance Israelite Universelle tanárképzőjében tanult, majd az École des Langues Orientales vivantes főiskolában a keleti nyelveket tanulmányozta. Marokkóban, majd Budapesten volt tanár. Tanulmányozta az összes gyorsírási rendszereket s a Stolze-rendszert előadta a műegyetemen. Átültette Gabelsberger rendszerét héberre, franciára, elkészítette a török gyorsírást s tanította Marokkóban a spanyolt. *A gyorsírás elmélete* c. művét a kultuszminisztérium adta ki. Élete végéig munkatársa volt a világ összes gyorsírászattal foglalkozó szaklapjának. Gyorsírói működésének félszázados évfordulóját a magyar és külföldi gyorsírók 1908 ápr. 5. a Magy. Tud. Akadémiában ünnepelték. T. Zs.

Gonosz zsidók lajstroma. A XV. sz.-ban így nevezték azt a hivatalosan összeállított listát, amelyre a pozsonyi zsidóságot összeírták. A városok zsidógyűlöletét jellemzi, hogy hivatalból bélyegezték meg a pellengérre állított zsidót. A budai káptalan egy előkelő zsidót, mikor annak vallomásáról okiratot készített, «hitetlen zsidó»-nak említ fel. Az ilyen megnevezés szokásként dívott a városi bírák és a tárnok által kiállított okiratokban is. A Budai Törvénykönyv (l. o.) is gonoszoknak és cselszövőknek nevezi a zsidókat és olyan szitkokkal illeti őket, hogy azok ma kimerítenék a felekezet elleni izgatás minden kritériumát. U. L.

Göndör *Ferenc*, író és hirlapíró, szül. Kaposváron 1885. A Népszava munkatársa volt és mint haditudósító bejárta a harctereket. Majd kiadta s szerkesztette Az Ember c. folyóiratot, amely újszerű, szokatlan s kíméletlen hangjával nagy feltűnést keltett. Résztvett az ujságírók gazdasági mozgalmaiban és a proletárdiktatúra alatt az ujságíró szakszervezet élére került. Még a diktatúra idején Bécsbe emigrált, ahol újra megjelentette Az Ember-t. Bécsből Amerikába ment és ugyanezzel a címmel ott is kiadja lapját. Emlékiratait *Vallomások* cím alatt Bécsben adta ki. Egyéb művei: *A háború nyomában; Szenvedések országútján; Ilonka* (regény). T. Zs.

Gesem *(h)*. A napjában háromszor (ünnepen többször) elmondott főimában (tefilló) semini aceresz napjától peszach első napjáig a második áldás közepén (lehosiá szó után) Istennek esőt adó

hatalmát is megemlítjük a következő formula keretében: «másiv horuach umorid hagesem» = aki hozza a szelet és hullatja az esőt. F. D.

Góth, 1. *Manó,* orvostanár, szül. Budapesten 1848., megh. Kolozsvárott 1895 jul. 28. A bécsi és budapesti egyetemeken tanult és 1878-tól kezdve Kolozsvárott volt a nőgyógyászatnak előbb magántanára, majd 1893-tól kezdve ny. rk. tanára. Értekezései bel- és külföldi napilapokban jelentek meg és a nőgyógyászat keretébe tartoznak.

2. *G. Móric,* festő, szül. A vasfelsőfalubán (Szatmár vm.) 1873. Jogi tanulmányai alatt már Bihari és Karlovszky festőiskolájába járt, majd jogi tanulmányainak utolsó idejét Münchenben töltötte, hol a Hollósy iskolában végleg festővé lett. Bécsben a képzőművészeti akadémián Lefler tanítványa volt. Bécs után Párisban tanult (1906–08), majd a Bretagneban telepedett le. Belgiumban, Szolnokon, Észak-Amerikában, Franciaországban és ismét Belgiumban dolgozott. Itt érte a világháború és G. Hollandiába menekült, ahol ma is él. Budapesten 1899. a Nemzeti Szalonban állított ki először, a Műcsarnokban pedig az 1908. tavaszi tárlaton *Krumplihámozó* (1907. Brügge) c. képét a Szépművészeti Múzeum vette meg. Több ösztöndíjat és díjat nyert. A Szépműv. Múzeumban van az előbb említett képén kívül: *Cirkuszban* (olajfestmény 1909); *Enteriör* (szénrajz 1909). Egy másik enteriör képét (1908.) a király vette meg. 1926-ban mutatott be az Ernst Múzeumban festményeiből egész munkásságát jellemző válogatott gyüjteményt. Tájképei, továbbá figurális és enteriör képei G.-ot a magyar impresszionista festés legelőkelőbb képviselőinek egyikévé avatják. F. B.

3. *G. Sándor**, színész és műfordító. szül. Budapesten 1869 okt. 19. 1894-ben a Vígszínházhoz szerződtették s azóta ott működik. Kiváló komikus és jellemszínész. Emellett mint rendező és számos francia és orosz színmű fordítója is jelentékeny nevet szerzett magának. Pásztor Árpáddal (l. o.) közösen írt drámáját, a *Vengerkák*-at 1917. mutatta be a Vígszínház. Emlékezetes alakításokat nyujtott újabban Szomory Dezső, *Glória*, Galsworthy, *Uri emberek* és Harsányi *Noszty fiú* c. darabokban. Jellemábrázoló képességével és kiváló színészi intuiciójával G. a Vígszínház együttesének egyik legkiemelkedőbb egyénisége. Felesége: szül. Kertész Ella*, drámai hősnő ugyancsak a Vígszínház tagja. S. R.

2. *G. Margit,* festő, szül. Budapesten 1897. Művészeti tanulmányait az Iparművészeti iskolában végezte. Több kollektiv kiállításon volt, állandó résztvevője a KUT kiállításainak. Mély színekben tartott képei a fiatal magyar festészetnek igen komoly értékei. Perlrott Csaba Vilmos (l. o.) felesége. F. B.

Grishaber *Jicchok,* rabbi, szül. Krakkóban, de 1782. Paksra került. Résztvett a híres halpörben, amely Chorin Áron személye körül keletkezett. *Mákél nóam* c. Wienben 1799. megjelent iratában támadta meg Chorint, aki a rituális étkezés terén könnyítésekre törekedett és bizonyos halfajokat, amelyek a hagyományos tilalom alá estek, az elfogyasztható állatok közé sorozott. L. *Chorin Áron.*

Graber *Károly,* ügyvéd, szül. Turóczentmártonban 1861. Bécsben és Budapesten végzett egyetemi tanulmányokat. Sokáig tagja volt az Ügyvédi Kamara választmányának és a Kúria ügyvédi tanácsának s évekig működött mint a Budapesti Ügyvédi Kamara főtitkára. Jelenleg az ügyvédi és bírói vizsgálóbizottság tagja. Hitel- és lakbérleti jogi kérdésekben elismert szaktekintély s ilyen vonatkozású cikkei sűrűn jelennek meg szaklapokban. Könyvalakban megjelent nagyobb munkája: *A lakbérleti jog.* 1926-ban jogtudományi munkásságának elismeréséül kormányfőtanácsossá nevezték ki. V. A.

Gregerl, *(j.)* kerepelő, amivel purimkor Eszter könyvének zsinagógai felolvasása alatt zajt csap a gyereknép, valahányszor a zsidóüldöző Hámán nevét említi a felolvasó. A modernizált istentisztelet hatása alatt a szokás már kiveszőben van.

Greiner, népköltő, verselő. A szó a német greinen (kornyikálni) igéből. vagy a Reimer (Reim = rím) átírásából származott.

Gró *Lajos,* író, szül. 1900-ban. Filmismertetései a Korunkban, Népszavában és a Nyugatban jelentek meg. A Korunk c. folyóirat főmunkatársa. Aktuális filmkérdéseket tárgyaló könyve: *A film útja* (1927).

Gróf *József,* grafikus, belső építész és bélyegtervező, szül. Tapolcán 1892. A magyar iparművészeti iskolát 1913. végezte. A modern magyar iparművészet egyik megteremtője, aki munkáival bel- és külföldön számos pályázatot nyert. Munkásságát a Magyar Iparművészet, a Magyar Grafika és a Studio c. folyóiratok ismertetik. Külföldi lapokban is reprodukált könyvillusztrációi: *Berzsenyi Dániel* (Kellner kiadás 1921); *Bánk bán* (Rózsavölgyi 1921); *Pick Dame* (Szacelláry 1920). A bútortervezésnek európai értelemben véve is egyik legelső művésze. V. A.

Groller *Balduin* (családi nevén Goldscheider Béla), német novella- és regényíró, szül. Aradon 1848., megh. Bécsben 1916. Már kora ifjúságában Bécsbe került, ahol a legelőkelőbb lapok munkatársa volt. Éveken keresztül főképpen humoros tárcákat írt budapesti német lapokba is. Novelláival és regényeivel nagy népszerűségre tett szert. Legismertebb könyvei: *Überspannt; Zehn Geschichten; Schuldig; Ganz zufällig und andere humoristische Novellen; Die Doppelnatur; Wie man Weltgeschichte macht; Der olle ehrliche Lehmann; Aus der weltlichen Komödie; Major Barsay und sein Kreis; Die Ehre des Hauses; Das Rätsel des Blutes; Eine Panik und andere humoristische Novellen; Detektiv Dagoberts Taten und Abenteuer.* Sz. G.

Grosberg *Lipót,* író és teológus, szül. Belényesen 1869., megh. Budapesten 1927. A pozsonyi rabbiiskolán tanult és 22 éves korában szerkesztője lett az Allgemeine Jüdische Zeitungnak, mely naponként jelent meg egyideig. A háború után megalapította és szerkesztette a Zsidó Ujság c. konzervativ irányú hetilapot. Számos novellát írt. a magyar-zsidó életből merítve azok tárgyát. Előljárója volt a budapesti orthodox-zsidó hitközségnek és jelentékeny szerepet játszott a hitközség humanitárius intézményei-

nek vezetésében, valamint az orthodoxok orsz. képviseletének testületében.

Gross, 1. *Béla*, festő, szül. Miskolcon 1835., megh. Budapesten 1914. Lelkiismeretes gondossággal festett arcképeket, tanulmányfejeket és ideális karakterfejeket. 79 éves korában halt meg, hű maradván mindvégig a régi táblabíróvilág aprólékosan részletező festési modorához. Az 1858-i, a Diana fürdőben rendezett pesti műegyleti kiállításon állított ki először egy *Bacchánsnő* c. képet. Tanulmányait Marastoni pesti festőiskolájában, a bécsi akadémián és Münchenben végezte. 1860—69-ig Pesten működött, ezután Bécsbe költözött. Később megint Pesten élt és egész 1914-ig a Műcsarnok kiállításán vett részt. Számos munkája közül a Szépművészeti Múzeumban vannak: *Paraszt-anyóka* (1886); *Önarckép*, továbbá feleségének, *Tóth Bertának* arcképe (1887); *Adler Mór* festőnek arcképe (1900) a Magyar Történelmi Képcsarnokban van. *Szent Margit* képét (1901) Klotild főhercegnő vette meg. F. B.

2. *G. Heinrich*, rabbi és kiváló kultúrtörténész. szül. Szenicen 1835 nov. 6., megh. Augsburgban, ahol főrabbi volt. A breslaui szemináriumnak és a lipcsei egyetemnek volt növendéke, Kohn Sámuelnek iskolatársa. Diplomái elnyerése után Párisba került, ahol Günzburg bárónak, a kiváló orientalistának házánál volt tanító. Ezalatt gyüjtötte anyagát a Bibliotheque Nationaleban *Gallia Judaica* c. 1897. megjelent világhírű munkájához, mely a zsidó kultúrtörténelem legkitünőbb monográfláinak egyike. G. legfőbb szaktekintély volt a középkori provencei zsidóság kulturális és vallási multjának ismertetésében. Egyéb, ugyanazon tárgykörből vett művei a breslaui Monatsschriftben és a Revue des Etudes Juivesben jelentek meg. Többi munkái: *Abraham ben David aus Posquieres, sein Leben u. Schriften* (1874); *R. Abraham ben Isaak aus Narbonne* (1874). S. R.

3. *G. Jenny*, osztrák színművésznő, szül. Szántón 1878., debütált Bécsben a Carltheaterben, majd a Stadtheaternek, 1885. pedig a berlini udvari színháznak lett tagja. 1889-ben a Lessing-Theaterhez szerződött, ahol sokáig működött. Főbb szerepei voltak: Madame Sans Gêne, Niobe, Josephine, Sonja *(Raskolnikow)*, Umire *(Tartuffe)* és Shakespeare vidám női szerepei.

Grossmann, 1. *Ignác*, rabbi, szül. Trencsénben 1825 júl. 30., megh. New-Yorkban 1897 márc. 18. A pozsonyi jesiván tanult és előbb Morvaországban, majd Varasdon volt rabbi. 1873-ban meghívták a Bész Elohim-község rabbijának Brooklynba, később a new-yorki Bené Ávróhom hitközség rabbija lett. Művei: *Drei Predigten* (1868); *Die Sprache der Wahrheit* (1870); *Mikrósz Ketanósz* (1892, Cincinnati), mely a 613 parancs bibliai eredetét és etikai tartalmát öleli fel. Fiai közül kettő New-Yorkban, egy Ipolyságon rabbi. S. R.

2. *G. Lipót*, szemész-orvos, szül. Szucsányban 1825., megh. Budapesten. A bécsi és berlini egyetemeken tanult, mint Jaeger és Graefe híres szemészek tanítványa, majd mint asszisztens működött Graefe mellett. 1871 óta a budapesti Szt. János-kórház szemész-főorvosa, majd a budapesti kórházak szem- és fülbeteg osztályának főorvosa volt. Számos cikkén kívül főbb önállóan megjelent művei: *Kasuistische Beiträge zur Ophthalmologie und Otiatrik* (1869); *A szem ápolása egészséges és kóros állapotban* (1872); *Zur Therapie der Otorrhoë* (1870); *A szemtükörrel való vizsgálat* (1870); *A szem alkalmazkodási és törési tana* (1873).

3. *G. Louis*, rabbi (Cincinnatiban), *G. Ignác* rabbi fia, szül. 1863 febr. 24. Bécsben tanult az egyetemen, ahol doktorátust tett, majd 1884 óta Cincinnatiban rabbi. Számos amerikai, angol és német tudományos társulat tagja. Nyugalmazott tanára a cincinnatii rabbiszemináriumnak, szerkesztője a The American Israelite folyóiratnak. Művei: *Judaism and the Science of Religion* (1888); *Maimonides* (1890); *Responses, Psalms and Hymns* (1895); *The Jewish Pulpit* (1895—1921); *Biography of Isaac M. Wise* (1900); *Order of Service of Sabbath Schools* (1909); *The real life* (1914); *Glimpses into life* (1922); *Hannukah Festival*; *The aims of teaching in jewish schools*; *Work for teachers in jewish schools*; *Order of Service for the Day of the New Year a. the Day of Atonement* (1918). Ezenkívül hitszónoklatai és értekezései jelennek meg az American Jewish Pulpit és a Judaism and the Science of Comparative Religion c. folyóiratokban. S. R.

4. *G. Miksa*, szociálpolitikus, szül. 1872., megh. Budapesten 1913. Nyomdász, majd a Volksstimme szocialista politikai lap szerkesztője, 1907-től kezdve pedig az akkor szervezett Orsz. Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár aligazgatója volt. Számos tanulmánya jelent meg a munkásbiztosításra és más szociálpolitikai kérdésekre vonatkozólag, melyekben elsőrendű szakember volt. S. R.

Grósz, 1. *Albert*, szemészorvos, *G. Frigyes* fia, szül. Nagyváradon 1819 jan. 12., megh. u. o. 1901 márc. 18. A bécsi egyetemen tanult, külföldi tanulmányútja után pedig szülővárosában telepedett le. A szabadságharc alatt az aldunai tábor törzsorvosa, majd a váradi honvéd-kórházak főorvosa volt. 1852—67-ig szülővárosának főorvosa, azután törvényszéki orvos, majd atyja halála után a szemkórház főorvosa s egyszersmind az Országos Közegészségügyi Tanács rk. tagja volt. Tanulmányai megjelentek az Orvosi Tárban (1848), az Orvosi Hetilapban (1864—66) a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban (1864) és a Néptanítók Lapjában (1868). Önállóan megjelent munkái: *A bölcsőde jótékonysága. A munkásnép érdekében* (1853, németül is); *A nagyváradi fürdők* (1855); *Az egyptomi szembetegségekről* (németül is 1860).

2. *G. Emil**, orvostanár, szül. Nagyváradon 1865 szept. 30. A budapesti egyetemen tanult, azután hosszabb tanulmányútra ment, majd Schulek tanár asszisztense, 1894. magántanár és a szemklinika igazgatóhelyettese, 1900—4-ig a Szt. János, Szt. Rókus és Szt. István kórházak szemész-főorvosa, trachomaügyi kormánybiztos, 1905. pedig a szemészet nyilv. rendes egyetemi tanára és az I. szemklinika igazgatója lett. Alelnöke az orvosi továbbképzés központi bizott-

ságának, szerkesztője a Szemészet és az Orvosképzés c. folyóiratoknak, főtitkára volt az 1909. Budapesten tartott nemzetközi orvoskongresszusnak és tagja számos külföldi tudományos testületnek. 1909 óta udv. tanácsos. Munkatársa több kiváló külföldi szakfolyóiratnak. Nagyobb művei: *Szemészeti diagnosztika* (1893); *A vasúti alkalmazottak látásáról* (1895); *Előadások a szemtükrözésről* (1897); *A szembajok összefüggése a szervezet egyéb betegségeivel* (1900); *A szem vizsgálásának módszerei* (1902); *A szemészet kézikönyve* (1909); *Über einige Operationsmethoden* (1921). Ezeken kívül: *Az egyetemek magántanári intézménye* (1896); *Az orvosképzés új rendje Magyarországon* (1902). *Előadások, beszédek, tanulmányok* (1925). S. R.

3. *G. Frigyes*, az első magyar szemész és fllantróp, szül. Nagyváradon 1798 nov. 16., megh. u. o. 1858 jan. 3. U. o. járt gimnáziumba, azután a pesti egyetemre ment, ahol 1816. bölcsészetdoktori oklevelet nyert, majd a bécsi egyetemen tanult, ahol 1825. orvosdoktorrá avatták. Azután Teltsch morva városban lett orvos és itt kórházat alapított. 1829-ben visszatért szülővárosába, ahol a zsidó-kórház vezetője lett. 1830-ban a szegénysorsú vakok részére ingyenes ambulatóriumot létesített s azt haláláig maga tartotta fenn. Évek folyamán több mint 40,000 szembeteget kezelt és 1500-szor hajtott végre szerencsésen szürkehályog-műtétet. 1856-ban a király is meglátogatta intézetét és érdemrenddel tüntette ki. A nagyváradi hitközség márványtáblával örökítette meg emlékét az ottani zsidó kórházban, olajfestésű képe pedig a Nemzeti Múzeumban van. Tanulmányai megjelentek a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban. Önállóan a következők: *Dissertatio inaug. chemico-pharmacologico-medica de chinina stb.* (1826); *Statisztikai adatok a Nagyváradon 1830 óta létező szegény vakok gyógyintézete működéséről s néhány szó ezen intézet jövendőjéről, földművelőink közt gyakran előforduló vakság enyhítésére Magyar- és Erdélyország több helyein felállítandó szegény vakok gyógyintézetei tekintetéből* (1846); *Die Augenkrankheiten d. grossen Ebenen Ungarns* (1857). S. R.

4. *G. Gyula*, gyermekorvos, szül. Budapesten 1862 nov. 26. A budapesti egyetemen tanult, azután Ajtai tanár mellett volt asszisztens a törvényszéki orvostani intézetben, majd a Stefánia gyermekkórház orvosa volt. 1892-ben hosszabb külföldi tanulmányúton volt, később Tauffer tanár klinikáján dolgozott. 1896-ban a Bródy Adél gyermekkórház igazgató-főorvosának választották meg, 1917. pedig egyetemi magántanár lett. Számos tanulmánya jelent meg hazai és külföldi szakfolyóiratokban. Önállóan megjelent műve: *Gyermekegészségtan* (1914).

5. *G. Mór*, pedagógus, szül. Izsákon (Pest vm.) 1831., megh. Halason. Nevét azzal örökítette meg, hogy a Biblia II. könyvének leírása alapján művésziesen kifaragta a Miskont, az eredeti frigyszekrényt, ugyanazon alakban, ahogy azt a Biblia leírja. Az összes tárgyakat ezüsttel, aranyal bevont fából, az egykorú leírás szerint állította elő, a Chosennal és Efoddal. A művészies munkálatért G. a magyar kultuszminisztérium, a londoni és bécsi világkiállítások elismerését és tiszteletbeli diplomáját nyerte el.

Groszmann 1. *Ferenc*, gyermekgyógyász, szül. Pálfalván (Nógrád vm.) 1884 febr. 25. Az egyetemet Budapesten végezte 1908. Azóta a Bródy-kórházban működik, ahol előbb alorvos, majd laboratórium-vezető volt, pár év óta pedig rendelő főorvos. Kutatásai főleg a csecsemőkori rángó és fertőző betegségekre és az alkati megbetegedésekre vonatkoznak. E kérdésekkel kapcsolatban gyermekorvos kongresszusokon több előadást tartott s számos tanulmánya jelent meg magyar és német szakfolyóiratokban.

2. *G. Ignác*, természetbúvár és matematikus, szül. Göncruszkán (Abauj vm.) 1823., megh. 1866. Feltalálta a higany légszivattyút. Sok tankönyvet is írt.

3. *G. Lipót*, szemorvos, szül. Szucsányban (Turóc vm.) 1825. Tanult Bécsben, Berlinben és Párisban, 1871. a Szent János-kórház szemészeti és fülészeti főorvosa lett. Cikkei a külföldi és hazai szaksajtóban jelentek meg. Művei: *A szem ápolása; A szemtükörvizsgálat; A szem alkalmazkodási és törési tana.* Írt több németnyelvű művet is. T. Zs.

4. *G. Zsigmond*, rabbi, szül. Budapesten 1880 márc. 15. 1895—1905-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1904-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1906. pedig rabbivá. Azóta pesti segédrabbi, majd rabbi és rabbihivatali igazgató. Az Országos Rabbiegyesület titkára. A XIX. sz. beli magyar zsidóélet legkiválóbb ismerője és históriikusa. Történelmi kutatásainak eredményeiről számos cikket és jeles tanulmányt írt a magyarországi felekezeti lapokban. A Pesti Izr. Hitközségről írt kitűnő monografiája megjelent 1927. a hitközség 125 éves jubileuma alkalmából. A XIX. sz. zsidó életéről írt tanulmányai mintaszerűek és nemcsak szabatosságukkal és lelkiismeretességükkel tünnek ki, de az anyag áttekinthető rendezésével és a megirás tiszta stilusával is. Jelen lexikon munkatársa. Művei: *Georgievics Bertalan XVI. sz.-beli magyar író* (Budapest, 1904); *A recepciós mozgalom politikai története* (Budapest, 1915); *A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt* (Bud pest, 1916); *A magyar zsidók a XIX. sz. közepén* (Budapest, 1917). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Egyenlőségben, a Mult és Jövőben, a Blau Emlékkönyvben, a Magyar Izraelben, a Hitközségi Szemlében, a Magyar Zsinagógában jelentek meg. F. D.

Grózinger *M. József*, tanár, szül. Csengerújfaluban 1891 márc. 17. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, bölcsészetdoktori oklevelet a pécsi egyetemen szerzett. Tudományos működésének köre: filozófia és pedagógia. Megjelent tőle: *Kant metafizikai törekvései* (Pécs 1927, német nyelven is): *Alexander Bernát* (1928). Jelenleg a budapesti zsidó reálgimnázium tanára.

Gruby *Dávid*, orvos, szül. Kiskéren (Bács vm.) 1810 aug. 20., megh. Párisban 1898 nov. 14. 1829-ben a pesti piaristák gimnáziumában a humaniorák tanulmányát befejezvén, Bécsbe ment és az ottani egyetemen az orvosi fakultás elő-

adásait hallgatta. Vegytan és anatómia voltak kedvenc tárgyai. Nagy nélkülözések közt kifejtett szorgalma és tudása által magára fordította az egyetem két híres tanárának: Wattmann és Rokitánszky figyelmét és jóindulatát. Ott nyert 1834. orvosdoktori oklevelet. Wattmann ajánlására kórházi tanársegédnek akarták kinevezni, ha kikeresztelkedik. Hitét elhagyni nem akarván, eltávozott Bécsből, felkereste a londoni és más európai egyetemeket, míg 1842 körül véglegesen Párisban telepedett meg és ott gyógyítási sikerei folytán híres és nagyon keresett orvos, de drasztikus gyógymódja, különcködései és önzetlensége miatt ismert alakja lett a párisi monden világnak. Páciensei voltak többek között: Heine, Rachel, ifj. Dumas, Balzac, Chopin, Ambr. Thomas, Emil Olivier, Gambetta és sok magyar emigráns. Személyét Daudet Les rois en exil c. regénye utolsó fejezetében Bouchereau orvos alakjában mutatta be. Gruby volt egyike azoknak, kik először foglalkoztak mikroszkópikus kórbonctani kísérletekkel. Vagyonának nagy részét jótékony célra fordította. Számos értékes orvosi cikket írt. Főművei: *Observationes Microscopicae ad Morphologiam Pathologicam Spectantes* (Viennae 1839); *Morphologia Fluidorum Pathologicorum* (Viennae 1840). M. B.

Grün, 1. *Jakab,* hegedűművész, szül. Budapesten 1837 márc. 13., megh. Badenben 1916 okt. 1. Tanulmányait Bécsben és Leipzigban végezte. 1858-ban a weimari Hofkapelle tagja, 1861—1865. Hannoverben él. 1868-ig hangversenyturnékra ment, majd a bécsi Hofoperhez szerződött, mint hangversenymester. 1877—1909. a bécsi konzervatórium hegedűszakos professzora. Korának jónevű, nagyrabecsült hegedűművésze volt.

2. *G. Lajos,* orvos, szül. Lajosházán 1868 febr. 16., megh. Kassán 1925 dec. 28. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Kassán telepedett le mint orvos, ahol úgy társadalmi téren, mint a kongresszusi hitközség életében haláláig nagy szerepet játszott. Mint cionista résztvett delegátusként az 1927-iki hamburgi cionista kongreszszuson.

3., *G. Oszkár,* lapszerkesztő, szül. Vágújhelyen 1883. A pozsonyi és hunfalvi jesivát végezte, politikai és közgazdasági tanulmányait a berni egyetemen folytatta. 1918-ban megalapította a Jüdische Presszentrale napilapot Zürichben, amely mindenütt nagyon elterjedt. G. lapja párton kívül álló tudósító, de közelebb áll vallásos és palesztina-barát pártokhoz. Mintegy 800 sajtóorgánum 25 országban veszi igénybe G. lapjának információit. B. S.

Grünberg *Áron,* rabbi, szül. 1811., megh. 1893. Szofer Móse tanítványa volt. Előbb Tolcsván rabbiskodott, később a nagymihályi hitközség élére került. Gittin és Ketubot traktátusra vonatkozó műve *Daasz Szófer* c. alatt jelent meg.

Grünberger *Lipót,* gyógypedagógus, szül. Vágújhelyen 1840., megh. 1910 okt. 10. Az Izraelita Siketnémák Országos Intézetének első igazgatója. Iskoláit szülőhelyén és Bécsben végezte. A siketnémák oktatását Németországban tanulmányozta, majd Bécsben az Allgemeiner Isr. Landes Taubstummen Institutban nyert alkalmazást, honnan 1876. az akkor megnyilt Izraelita Siketnémák Országos Intézetében igazgatói állást nyert. Intézetenél élete végéig működött.

Grünfeld, 1. *Josef,* osztrák orvostanár, szül. Gyönkön 1840 nov. 19. A gimnáziumot Kassán végezte s a budapesti és bécsi egyetemeken tanult. 1881-ben magántanár lett a bécsi egyetemen s egyszersmind a Poliklinka főorvosa is. Az endoskopot ő használta először és a sebészetben sok újítás fűződik nevéhez. Számos tanulmánya szaklapokban jelent meg. Önállóan megjelent művei: *Compendium der Augenheilkunde,* mely igen sok kiadást ért el; továbbá: *Die Endoscopie der Harnröhre und Blase.* Nagy elfoglaltsága dacára is haláláig aktiv részt vett a zsidó életben; egyik alapítója és sokáig elnöke volt az Oesterreichisch-Israelitische Unionnak. S. R.

2. *G. Vilmos,* hegedűművész, szül. Budapesten 1855 dec. 16., megh. u. o. 1921 nov. 26. 1869-ben a Nemzeti Színház zenekarában hegedült. Előbb a Hubay-Popper vonósnégyes társaság tagja lett, majd 1890. önálló vonósnégyes társaságot szervezett. 1893-ban a Zeneakadémiára nevezték ki hegedűtanárnak. Érdemei elismeréséül a királytól a Ferenc József-rend kitüntetésében részesült. 1919-ben nyugdíjazták. Elismert pedagógus volt.

3. *G. II. Vilmos,* lapkiadó, fivérével G. Samuval együtt megalapítója és kiadója a Brassói Lapoknak, mely az erdélyi magyarság egyik legelterjedtebb napilapja.

Grünhut, 1. *Adolf,* orvos és spiritiszta, szül. Budapesten 1826 jún. 29., megh. u. o. 1906. Bár diplomás orvos volt, a szabadságharcban katonaorvosi minőségben delejességgel gyógykezelt. Később a hasonszenvi gyógykezelés híve, majd spiritiszta lett. Ő alapította a Budapesti Szellembúvárok Egyletét a hetvenes években és szerkesztette ennek Reflexionen über die Geisterwelt és Reformierende Blätter c. folyóiratát, majd 1899. az első magyarnyelvű spiritiszta szakközlönyt, az Égi világosságot, mely bizonyos népszerűségre tett szert, miután G. a tárgykörét könnyed és élvezhető formában tudta közölni. S. R.

2. *G. Ármin,* ügyvéd, jogi író, szül. Bürszentmiklóson 1873 jan. 15. A szakolcai és pozsonyi gimnáziumokban, majd a budapesti egyetemen tanult s miután jogi doktorátust és ügyvédi vizsgát tett, csakhamar keresett fővárosi ügyvéd lett. 1913-ban tagja lett az Ügyvédvizsgáló Bizottságnak, 1919. az Ügyvédi Kamara választmányának, 1920—21. kezdve pedig az utóbbinak egyszersmind ügyésze is. Különböző jogi folyóiratokba sok értékes tanulmányt írt az ügyvédséget érintő minden fontosabb kérdésről és a büntetőjog problémáiról. Felelős szerkesztője az Ügyvédek Lapjának. G. szerkesztette azonkívül a budapesti Ügyvédi Kamara megbízásából a forradalmakat követő időkben azokat a felterjesztéseket, amelyek a közszabadságok visszaállítására és a sajtószabadságra vonatkozóan az ügyvédség véleményét fejezték ki. Jogászi véleményét az igazságügyi kormány reformjavaslatának módosítása alkalmával részben magáévá

is tette. Érdemeinek elismeréséül 1928. kormányfőtanácsosnak nevezték ki. S. R.

3. *G. Géza*, közgazdász, szül. Toponáron (Somogy vm.) 1861. Kereskedelmi pályára lépett és hasznos munkásságot fejtett ki a közéletben. Lugoson él, ahol sokat tett az ipar és kereskedelem felvirágoztatásáért. A Lugosi Műmalom és Kereskedelmi rt. igazgatója. Választott tagja a lugosi városi tanácsnak és a hitéletben is tevékenykedik. Érdemeiért az elsőosztályú román ipari és kereskedelmi érdemrendet kapta.

4. *G. Karl*, osztrák jogtudós és egyetemi tanár, szül. Bürszentgyörgyön 1844 aug. 3. Már 1872. magántanár, 1874. pedig nyilvános rendes egyetemi tanára lett a kereskedelmi és váltójognak, 1897. pedig az osztrák Urak Háza tagja lett, miután már előzőleg udvari tanácsos volt. 1873 óta szerkesztője volt a Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart c. kitűnő folyóiratnak. Nagyobb művei: *Die Lehre von der Wechselbegebung nach Verfall* (1871); *Das Enteignungsrecht* (1873); *Das Recht des Kommissionshandels* (1879); *Wechselrecht* (2 köt. 1897); *Lehrbuch des Wechselrechts* (1900); *Grundris des Wechselrechts* (1903).

5. *G. Lázár*, rabbi, szül. Gerenda községben 1850., megh. Jeruzsálemben. Miután jesivákon igen fiatalon rabbi-diplomát szerzett, Berlinbe ment, ahol a Hildesheimer-rabbiszemináriumon tanult és Bernben doktorátust szerzett. Ezután Temesváron lett rabbi, de már 1892. lemondott, mert a jeruzsálemi árvaház igazgatójának nevezték ki. Művei: *Kritische Untersuchung des Midrasch Koheleth Rabbah* (1892); *Das Verbot des Genusses von Gesäuertem am Rüsttage des Pessachfestes* (a Zeitschrift f. Evangelische Theologie 1894—98. köteteiben); *Midrasch Schir haschirim*, (1897); *Széfer ha-Likkútim* (I—VI. 1898—903); *Ezra und Nehemiah. Kritisch erläutert* (1899. és köv.); *Saadja Gaon und sein Kommentar zum Buche Daniel; Ezra und Nehemiah* (I—II. 1899—1902, St. Petersburg); *Jalkut ha-Machiri zu den Sprüchen Salamos* (1902); *Die Reisebeschreibungen des Benjamin von Tudela* (fordítással, szöveggel és bevezetéssel, 1903). S. R.

Grünwald, 1. *Eliezer Dávid*, rabbi, szül. Csornán 1868., megh. Szatmáron 1928 máj. 20. 1897-ben dunaszerdahelyi dajan lett, innen a németkeresztúri hitközség élére került. 1912 ben a felsővisói hitközség rabbija lett és végül 1921. a szatmári orth. rabbiszéket foglalta el. Minden működési helyén híres jesivát vezetett és minden energiáját iskolájának a fejlesztésére fordította. Szatmáron kb. 400 hallgatója volt. Responsumokat és homiletikus magyarázatokat tartalmazó *Keren Ledovid* c. műve csak halála után jelent meg.

2. *G. Illés*, rabbi, szül. Miaván (Nyitra vm.) 1886 jún. 6. 1904—13. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1912-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1914. pedig rabbivá. 1913. óta csáktornyai rabbi. Műve: *Maimuni viszonya a mutazilita Kalâmhoz.* (Budapest, 1912). F. D.

3. *G. Juda*, főrabbi, szül. Brezován 1849., megh., Szatmáron 1920. Szobotiszban, Bonyhádon, Surányban, 1898-tól pedig haláláig Szatmáron volt főrabbi. Az itteni jesivát világhírűvé fejlesztette, évtizedek alatt sok ezer tanítvány került ki keze alól. Biblikus és talmudi munkái: *Sevet mijehuda*, *Saálosz u-Tesuvosz* és *Chaszdé Óvosz*. Számos munkát írt még, amelyek kiadatlanok.

4. *G. Lipót*, kultúrtörténész, szül. Máramarosszigeten 1888 szept. 26. Pozsonyban és Frankfurtban tanult teológiát és miután rabbidiplomát szerzett, tanulmányait Oxfordban, Londonban, Amszterdamban és Párisban folytatta, majd a Keleten tett nagyobb tanulmányutat. Számos tanulmányt írt szakfolyóiratokba. Héber nyelven írott művei: *Eibenschütz Jonathán altonai főrabbi életrajza* (1908); *Az 1869-i zsidó kongreszus* (1909); *A mármarosi zsidók története* (1909); *Magyar rabbik élete* (1910); *A pozsonyi zsidók története* (1910); *A magyarországi szabbattaiánusok története* (1912); *A magyarországi zsidók* (1912). S. R.

5. *G. Manó*, rabbi, szül. Czeczén (Fejér vm.) 1845. Különböző jesivákban végzett tanulmányai után rabbi oklevelet nyert. 1873 ban a soproni orth. hitközség főrabbijául választotta, azóta ott működik. 1923-ban rabbiságának ötvenéves évfordulóján a hitközség meleg ünneplésben részesítette. Halachikus kérdésekkel foglalkozó tanulmányai a *Dovor Beitó* c. folyóiratban, a *Halochó Lemaásze* c. és a *Jalkut Eliezer* c. responsum-gyüjteményekben jelentek meg.

6. *G. Móse*, rabbi. Előbb Homonnán működött. 1886 ban a kisvárdai hitközség élére került és 1893. a huszti rabbiszéket foglalta el. Itt nagy jesivát vezetett, amely egyike volt a leghíresebb magyarországi Talmud-iskoláknak. 1911-ben halt meg. Művei: *Hachonó Derabó*, *Arugasz Haboszem* (responsum-gyüjtemény) és ugyanilyen c. homiletikus műve. T. I.

7. *G. Richárd*, citeraművész és komponista, szül. Budapesten 1877. A citeraművészet reformátora s megalapítója egy citera- és gitárművészeti kiadóvállalatnak Bad-Honnefben (Rhein. Siebengebirge). Németországban nagy jelentőségre tett szert s rendszeres rádióelőadásokat tart.

Gugenheimer *József*, székesfehérvári rabbi 1859—1861-ig. Előbb Ausseeban működött s onnan hívták meg Székesfehérvárra, de két év mulva lemondott ottani rabbiállásáról és Kollinban lett rabbi. Veje volt Hirsch Sámson Rafael frankfurti rabbinak, a német telvilágosodott orthodoxia szellemi vezetőjének. S. R.

Günzler *Sámuel Smelke*, rabbi, szül. 1835., megh., 1911. *Schwartz Ábrahám Juda* ha-Kohén (l. o.) hegyaljamádi jesiváján nyerte el még nagyon fiatalon a rabbiképesítést. 18 éves korában a felsővisói hitközség élére került, ahol kb. 50 éven át működött. *Mésiv Devórim* címen homiletikus magyarázatokat írt és ez könyvalakban is megjelent.

Guth *Benjamin B.*, new-yorki rabbi, szül. Szatmáron 1853. Tanulmányait Pozsonyban a Kszav Szófer és Sevet Szófer alatt végezte. 1901. a new-yorki nagy Chászám-Szófer hitközség választotta meg rabbijává. A Váád horábbónimnak, a new-yorki orthodox rabbik szerve-

zetének az elnöke. *Sito mekubecesz chódos* c. nagyszabású művének első két kötete New-Yorkban jelent meg. B. S.

Guthi *Soma*, író és ügyvéd, szül. Tállyán 1866. Miután a budapesti egyetemen elvégezte a jogi fakultást, ügyvéd lett, de egyszersmind élenk hírlapírói tevékenységet fejtett ki. Főleg humoros rajzaival tűnt ki s ezek magyar és német nyelven hét kötetben jelentek meg. Munkatársa volt a Pesti Hírlapnak és a Pesti Naplónak, mely utóbbiba írta Fekete Könyv c. megjelent bűnügyi novelláit. Bohózatait és vígjátékait előadták a Nemzeti Színházban, a Népszínházban és Vígszínházban. Ilyenek: *Doktor Szeleburdi*; *A zsudányi boszorkány*; *Házasodjunk*; *Egy nap a paradicsomban*; *A szaharai konzul*; *Jupiter és társai*; *A brezováci hős*; *Smólen Tóni*; *A mádi zsidó*; *Kormánybiztos*; *Az éjjeli ügyész*; *A mozgópostásné*; *Az utolsó mohikán*; *A cilinder*; *Gyengédség*, továbbá több kabaréjelenetet. Ezeken kívül Rákosi Viktorral együtt írta: *Napoleon öcsém*; *Tartalékos férj*; *Képviselő úr* és *A sasok* c. darabokat. S. R.

Guttenberg *Pál*, pedagógus, szül. Nagykállóban 1860. Miután filozófiai tanulmányokat végzett a budapesti egyetem bölcsészeti karán, nagyobb tanulmányutat tett Angliában, Dániában, Svédországban és Norvégiában. Különösen megragadta a svéd «szlöjd», a népnek papír-, papírkéreg-, agyag- és fém-kézimunkája, amelyet Magyarországon is irodalmi és gyakorlati propaganda útján igyekezett elterjeszteni. Sokat foglalkozott a szabadoktatás kérdéseivel és a Szabad Lyceumoknak, az University Extensionnak, a parasztegyetemeknek első szószólója volt Magyarországon. Önálló munkái: *Iskolai képek a jövő századból*; *Dán parasztegyetemek*; *Magyar városok élelmiszerpiaca*. Sz. G.

Guttmann, 1. *Alexander*, német színész, szül. Pesten 1851 okt. 2., megh. Meránban 1889 febr. 14. Szülei akarata ellenére lett színész, miután a bécsi Szulkovszky-akadémián kiképezte magát. A pesti német színháznál is működött, de 1881-től kezdve ismét Bécsben, ahol főképpen komikus szerepkörben ért el sikereket.

2. *G. Jakab*, szobrász, szül. Aradon 1815, megh. a döblingi tébolydában 1858 (mások szerint 1861). Szegény szülei 13 éves korában (1828) Aradon fegyverkovácshoz adták inasnak. Felszabadulva 1833. gyalog Bécsbe ment. Itt Mayer Márton fegyverkovácsnál nyert alkalmazást és attól a vésést is megtanulta. 1834-ben már mint önálló vésnökmester dolgozott Bécsben. Ez évben a bécsi iparművészeti kiállításon egy fegyverkovács fegyvert állított ki, melyre az argonauták menetét véste ki. Ez annyira megragadta Metternich herceg figyelmét, hogy az egyszerű vésnököt magához hivatta és ösztöndíjat juttatott neki a bécsi Képzőművészeti Akadémiára, amelynek 1841-iki kiállításán már *Metternich mellszobrát* és a *mitologiai Páris* viasz-szobrát állította ki. *II. József* viaszból készült *profil-plakettje* (ma a Szépművészeti Múzeumban) első díjat nyert. 1843-ban arckép után elkészítette *Rothschild Salamon bronzszobrát*, melyre titkára Wertheimstein Lipót hívta fel Rothschild figyelmét. Ez ezer forint évi segélyt utalványozott ki számára, hogy tanulmányait Rómában folytassa. Hálából elkészítette a *Rothschild-ház címerét* (1844). Még Rómába indulása előtt Bécsben készült *Saphir*, a híres humorista és *Bäuerle*, a vígjátékíró mellszobra. 1845 jún. 3. ért Rómába, hol 1850-ig élt. Igen érdekesen írja le az örök város művészeti és egyéb látványosságait, többi között a ghetto életét, rokonaihoz és barátaihoz írt leveleiben. Rómában akkoriban még három magyar szobrász tartózkodott: Czélkúti Züllich Rudolf (1840 óta), Marsalkó János (1845–48 között) a Lánchíd oroszlánjainak készítője és Engel József (l. o.) (1847–1866 között) a Széchenyi szobor alkotója. Római tartózkodása alatt készítette ismert szobrainak nagy részét. Mindenekelőtt *Chorin Áron márvány síremlékét* az aradi zsidó ifjúság megbízásából, ma az aradi zsidótemetőben, az egyedüli arcképszobor magyarországi zsidótemetőben), továbbá *Mózest*, *Sámson* és *Delilát*, *Psziche* és *Amort*, *A Géniuszt*, *Az ifjú szobrát* (ma valamennyi ismeretlen helyen) és a Rothschild születésnapjára mintázott *Kis leányt* (a R. család birtokában). 1847-ben állított ki először Pesten egy márvány mellszobrot a műegylet kiállításán. 1848-ban a nápolyi Rothschild megbízásából készítette el az akkor megválasztott *IX. Pius pápa márvány mellszobrát* (Nemes Marcell 1908-iki ajándékozása folytán ma a Szépművészeti Múzeumban). A szobor sok ezer másolatban terjedt el akkoriban Olaszországban. Rothschild a pápa szobrának sikere folytán *a forradalmat ábrázoló öt dombormű vet* rendelte meg nála és ezekkel párhuzamosan készített egy szoborcsoportozatot, melynek tárgya *IX. Pius* volt: *a konklave*, *a pápa küldetése*, *első tette*, *a nép lázadása és ennek következményei*. Mindezen műveiről csak a művész leveleiből van tudomásunk. 1850–52 között rövid ideig Pesten tartózkodott, honnan 1852. Londonba költözött mintegy másfél évre; onnan írt levelei egyikében írja, hogy *Paraszt az eke mellett* munkáját el is adta, de várakozásaiban csalódva már 1853 után Párisba ment. Ott készültek: *Ceres*: *A hit*, *remény és szeretet* csoportozat (ma ismeretlen helyen) és *Ling Péter Henrik* svéd orvos márvány mellszobra (ma a Szépművészeti Múzeumban). Négy évig élt Párisban, hol élete tragédiája érte, mert viszonzatlan szerelemre gyulladt Rachel, a híres francia tragika iránt. Bomlott idegekkel hozták 1857. Pestre és egy év után a döblingi tébolydába szállították, ahol meg is halt. F. B.

3. *G. Jenő*, nagyiparos, szül. Eperjesen 1883. Hosszabb ideig üzemvezetője volt a Magyar Textilipar rózsahegyi gyárának, majd több cseh és németországi gyárban működött. 1911-ben alapította meg Miskolcon a Guttmann és Zeillendorff-féle textilgyárat, amelynek vezérigazgatója lett. A kis üzemből kifejlődött hatalmas gyár, amelyet 1924. részvénytársasággá alakított át, ma már kb. 1000 munkást foglalkoztat s G. szaktudása és szervező ereje révén egyike lett az első hazai textilgyáraknak. V. A.

4. *G. Manó*, filmiparos, szül. Budapesten 1873. Iparművészeti iskolát végzett, azután szobrász, majd bútorgyáros lett. Bécsben és Budapesten filmvállalatokat vezetett és igen sokat dolgozott

a magyar filmgyártás érdekében. 1915-ben az Országos Magyar Mozgóképipari Egyesületnek alelnökévé választották meg, 1922 óta főtitkára.

5. *G. Mihály*, tudós, szül. Félegyházán (Bihar vm.) 1872 febr. 6. A bonyhádi és pozsonyi jesiván tanult, majd 1895—1903-ig a budapesti Rabbiképző növendéke volt. 1903-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1904. pedig rabbivá. 1903-ban a csongrádi hitközség rabbijává választotta meg, majd 1907. a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hívta meg a talmudi tudományok tanárának, Bloch Mózes örökébe. Itt az alsó tanfolyamon szentírást és Talmudot, a felső tanfolyamon pedig Talmudot és szertartástant adott elő és Bloch Mózes méltó örökösének bizonyult. Működése alatt a talmudi tudomány reneszánszkorát élte a szemináriumban. G. Bloch, Kaufmann és Bacher után a külföld tudományos köreiben a legelismertebb magyar szaktekintély. 1921-ben meghívták a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminar talmudi tanszékére és el is vállalta az állást, minthogy a magyar viszonyok között úgysem szélesíthette ki nagyskálájú munkásságának területét. Azóta Boroszlóban él. Legjelentősebb munkája a huszonnégy kötetre tervezett talmudi enciklopédia, melyből eddig három jelent meg *(Clavis Talmudis)*. További művei: *Einletung in die Halacha* (magyarul is); *Pécsi Simon imádságos könyve* (Harmos Sándorral): *Das Judentum und seine Umwelt*. F. D.

6. *G. Miklós*, zeneszerző szül. Budapesten 1876. Több kompozicióját jelent meg, amelyek egyidőben egész Magyarországon, sőt az országon túl is népszerű koncertdarabok voltak.

7. *G. Simon*, rabbi, szül. Péterrévén (Bács-Bodrog vm.) 1884 szept. 5. 1903—1913-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1912-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1914. pedig rabbivá. 1913-tól a Pesti Izraelita Hitközség hittanárra, 1920. a szentesi, 1922. az abonyi hitközség választotta meg rabbijának. 1925 óta pedig zombori főrabbi. *A béke gondolata a bibliában* c. munkája az Imit pályadíját nyerte meg. Megjelent művei: *Széder Elijáhu rabba*, (Budapest, 1912); *A peszach-haqada magyar fordítása* (Budapest, 1920). Cikkei az Apirjonban jelentek meg. F. D.

Gyalui *Farkas**, író és könyvtárigazgató, szül. 1866 nov. 24. Közel négy évtized óta fejt ki írói és újságírói munkásságot. Egyike a külföldön is legjobban elismert magyar könyvszakértőknek. Nyugalmazott igazgatója a kolozsvári egyetemi könyvtárnak. Több elbeszélés kötetet, regényt és drámát írt. Sz. I.

Gyárfás *Dezső*, színész, szül. Budapesten 1882 szept. 18., megh. u. o. 1921 jan. 17. Nyomdásztanonc volt, majd a Vígszínház színiiskoláját elvégezve a Fővárosi Orfeum közkedvelt kómikusa lett. *Orfeum* címmel könyvet is írt. Gy. mint kitűnő kupléénekes tette ismertté magát, de operettekben is nagy sikerrel lépett fel.

Gyászszokások. A zsidó ritus a kötelező gyásznak külső formáit is előírja, valamint meghatározza ama rokoni ágakat, melyek tagjainak elhalálozása a gyásztörvények betartását vonja maga után. Gyászolni kell szülőért, gyermekért, férjért, feleségért és testvérért, de csak ha atyai, vagy csupán anyai ágon az. A gyász csak olyan halott után kötelező, aki legalább 30 napig élt. Harminc napot meg nem ért csecsemőt nem gyászolnak. Csak felnőtt emberek, kiskorúak nem gyászolnak. A gyász időszakai a következők: 1. A halál beálltától az eltemetésig. 2. Az eltemetéstől számított hetedik napig. 3. Az eltemetéstől számított harmincadik napig. 4. A gyászév. 5. A halálozási évforduló. 1. A halál beálltától az eltemetésig. A gyászolót ilyenkor *onénnak* nevezik. Ez a gyász vonatkozik a fentebb felsorolt minden rokoni ágra. Eme legfelsőbb fokú gyászban tilos a hús- és borfogyasztás, de nem kötelezők a vallási obszervanciák sem. A gyászoló pl. nem imádkozik, mert nyomott lelkihangulatából úgysem tisztulhatna ki az őszinte ájtatosság. 2. Az eltemetéstől számított hetedik napig. A gyászolót ebben az időszakban *óvélnak* nevezik. A gyászt magát *sívónak*. E gyász vonatkozik a felsorolt rokoni ágak valamennyiére. Megnyilvánulásai a következők: Munkaszünet, alacsony helyen való ülés, nem üdvözlik a látogatókat, lélekmécset gyujtanak, nem hagyják el a lakást, férfiak nem nyiratkoznak. Az első lakomát a szentegylet vagy a szomszédok adják e gyászhét elején, minthogy a temetési napon a magáét a gyászoló még nem élvezheti. Megtartandó e gyászhét mindazokban az esetekben, mikor a gyászoló a gyászhírt a temetéstől számított harminc napon innen tudja meg. E határidőn túl a gyászhét egyetlen gyászórává zsugorodik össze és a fent említett összes szokások és szabályok csak erre az órára korlátozódnak. Elmarad a gyászhét oly esetekben, mikor a gyászhét ünnep beköszöntése előtt kezdődött (peszach, sovuosz, szukkosz, ros hasónó, jom kippur). A szombat előtt kezdődő gyász nem hatálytalanítja a gyászhetet. Ha a gyászhét az ünnepben kezdődnék (második napon, vagy félünnepen) a hétnapos gyász közvetlenül az ünnep kimenetele után kezdődik. Szombat és purim egy-egy napnak számítanak a gyásznapok számo ásánál, de azokat nem szüntetik meg. A temetés alkalmával bevágott ruha mind a hét gyásznapban viselendő. 3. Az eltemetéstől számított harmincadik napig (Selósim). E gyász vonatkozik a felsorolt rokoni ágak valamennyiére. Megnyilvánulásai a következők: nyiratkozási tilalom, a bevágott ruhának viselése. Elmarad, illetőleg megrövidül a gyászhónap a következő esetekben. Ha a harminc gyásznapban ünnep is van, úgy az ünnep a gyászhónapot megszünteti, abban az esetben, ha a gyászhetet már előzőleg kitöltötték. Egy-egy ünnep csupán vagy a gyászhetet, vagy a gyászhónapot szünteti meg. Ha a temetés az ünnep előestélyén volt, e nap maga tekintetik a gyászhétnek és így az ünnep első napja is egy gyászhéttel ér fel, és az ünnepet követő nap a gyászhónap tizenötödik napjának vétetik. Semini aceresz külön ünnepnek számít. Ha tehát a temetés szukkósz előestéjén történt, a gyászhónap így számítandó: *a)* temetés napja egy gyászhét = 7 nap, szukkósz ünnep még egy gyászhét = 7 nap, semini aceresz még egy gyászhét = 7 nap, az ünnepet követő nap tehát a gyászhónap 22. napja. A félünnepkor bekövet-

kezett haláleset fölött tartandó gyász az ünnep után kezdődik, teljes mértékben. 4. A gyászév. Csupán gyermekek tartják elhalt szülők után. Megnyilatkozásai: a ruha bevágása, a zene- és énekszótól való tartózkodás, fiúk részéről 11 hónapig a kadis-mondás (l. o.). 5. A halálozási évforduló. Csupán gyermekek tartják elhalt szülők után. Megnyilatkozásai: a lélekmécs meggyujtása, sok helyütt fogadalmi böjt, fiúk részéről kadis-mondás (l. o. és *Jahrzeit).* A gyász jeléül alkalmazott ruhabevágást általában a jobb oldalon eszközlik, szülők után a baloldalon. Általában a gyászhónap végén bevarrják, szülők után azonban nem. Az exhumálás ténye is egyórás gyászt von maga után, ruhabevágással szülők után. F. D.

Gyenes *Gitta* festő, szül. Budapesten, 1889. Wallesz Jenő író (l. o.) felesége. Tanulmányait Budapesten, Nagybányán és Olaszországban végezte 1921-ben kisebb gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban figurális kompozíciókból, tájképekből és az Ujság számára készült arcképrajzokból. A porcellánfestés egyik legkorábbi művelője nálunk. Az 1914-iki san franciscoi kiállításon ezüst érmet nyert. Több képe a főváros tulajdonában van. F. B.

Gyergyai *Albert** *(Szegő Albert* írói neve), szül. 1892. Tanár, műfordító és esszéista. A modern francia irodalom alapos ismerője. Proustról, Claudelről, Mauriacról írt tanulmányait főleg a stílus gondossága tünteti ki. Szokatlan műgonddal készültek Claudel *(Jeune fille Violaine),* Flaubert *(Érzelmek iskolája)* és Gide *(Meztelen)* fordításai is. Érdemei elismeréséül a francia Akadémia tiszti keresztjében részesült. A *Nyugat* munkatársa. Sz. G.

Gyermek. Az ókorban a Gy. a szülők tulajdona volt, úgy, hogy azok rendelkeztek ideje munkája, keresete sőt élete fölött, legalább is amennyiben feláldozhatták. A Gy.-áldozat megszüntetésére törekedett a Tóra azzal a törvénnyel, mely szerint az elsőszülötteket Istennek kell szentelni, illetve kiváltani *(Móz.* II. 22, 28 és 13, 13), a Moloch-kultuszt pedig halálbüntetéssel sujtja *(u. o.* III. 20, 1—5). A leánygyermeket az atya pénzért eladhatta feleségnek, Szodomában a leány szüzességét is kiszolgáltatta az apa *(Móz.* I. 19, 8), amely szokás ellen irányul a Tóra ezen törvénye *(Móz.* III. 19, 29): Ne becstelenítsd meg lányodat annak paráznaságra való áldozásával, nehogy paráznává legyen az ország és megteljék az ország fajtalansággal. A szülők ellen lázadó Gy.-et a Biblia szerint csak a törvényszék ítélhette halálra *(Móz.* V. 21, 18), ami az ókori törvényekhez képest a szülői jog korlátok közé szorítását mutatja. A Gy. jogai kitágításának egy nevezetes állomása az a tórai törvény is, mely szerint az apa nem részesítheti előnyben az örökség kiosztásánál a kedvelt feleség Gy.-eit a nem kedvelt Gy.-einek rovására *(u. o.* 21, 15—17). Hogy a szülő a Gy.-et Istennek szentelhette, papnak adhatta (Sámuel, Sámson) már nem a Gy.-jog rovására ment, hanem annak érdekében való rendelkezés. A Gy.-eket zálogul is vették a szülőktől adósságuk fejében *(Kir.* II. 4, 1). A Gy. et a Biblia a szülők áldásának tekinti. Alig van áldás a Bibliában, melyben első helyen ne szerepelne a «méh gyümölcse» *(Móz.* V. 28, 4). «Íme Isten adománya a Gy.-ek, jutalom a méh gyümölcse; mint a nyilak az ifjász kezében, olyanok az ifjú Gy.-ek, boldog az ember, ki tegzét megtöltheti velük . . .» *(Zsolt.* 127, 3) «Feleséged mint a viruló szőlőtő házad sarkában, Gy.-eid mint az olajfaültetvények asztalod körül, im ez a férfi áldása» *(Zsolt.* 128, 3). «Az öregek koronája az unokák» *(Példab.* 17, 6). Dávid Isten büntetését látja abban, hogy a Batsebától született fia meghalt *(II. Sám.* 12, 14). A Gy.-telenség átok, mintha Isten zárná el az anyaméhet *(Sám.* I. 1), úgy, hogy ez ellenében a Gy.-telen Sára megengedi férjének, hogy a rabszolganő révén neveljen Gy.-et *(Móz.* I. 16). Rachel azt mondja férjének: Szerezz nekem Gy.-eket, mert ha nem, akkor meghalok *(Móz.* I. 30, 1.). Házassági tilalmak megszegésére a Tóra büntetésül szabja, hogy Gy.-telenek maradjanak a házasfelek *(Móz.* III. 20, 20). Hósea próféta az átok netovábbját mondja népére, mikor így fakad ki: «Adj nekik, Isten, amit csak adhatsz, adj nekik gyermekvesztő méhet és kiszáradt emlőket» (9, 14). F. M.

Gyermekvédelem. A Gy. sokfelé elágazó munkáját az állam és a társadalom együtt végzi s ebben a munkában mindig igen tevékenyen működtek közre a zsidók is. A gyermekhalandóság ellen irányuló küzdelemre egy zsidószármazású orvos, Szalárdi Mór (l. o.) hívta föl a figyelmet cikkeivel és röpirataival. Ő alapította 1885. a Fehér Kereszt Egyesületet s őt bízta meg Széll Kálmán 1898. a gyermekvédelem országos megszervezésével. Szalárdi feladatának derekasan meg is felelt s midőn Széll miniszterelnök 1902. a gyermekvédelmet államosította, a Szalárdi vezetése alatt álló egyesület már 17,000 védettet mutathatott ki. Szalárdi lett az állami gyermekmenhely főorvosa s képviselte a gyermekvédelem ügyét külföldi kongresszusokon is. Majd minden gyermekvédelemmel foglalkozó társadalmi egyesület vezetőségében — amely egyesületek túlnyomó részét szabadkőművesek alapították — találunk zsidó és zsidószármazású közéleti férfiakat és nőket. Így az Országos Patronázs Egyesületben Friedmann Ernőt, Lánczy Leót, Fábián Bélát és Feleki Bélát, az Országos Gyermekvédő Ligában Herczog Mór Lipót bárót, Bakonyi Kálmán kuriai birót. Az Országos Gyermekvédő Egyesületben báró Hatvany Sándort, a Fehérkereszt egyesületben Bánóczi Józsefet, Szalárdi Mórt. Ennek az egyesületnek alapjait Wahrmann Mór, Flesch Mór, Redlich S.-né és Krausz Lajos bőkezű adományai vetették meg. A Magyar Központi Frőbel Egyletnél Rosenzweig Saphir Sarolta elnöknő és Helfmann Izsó titkár, a Nyomorék Gyermekek Otthonánál Messinger Simon és Mautner Adolf, a Budapesti Szünidei Gyermektelep Egyesületnél Szirmai Richárd, a Klotild-szeretetháznál Weiss Bernát, a Nővédőegyesületnél Rosenzweig Saphir Sarolta fejtettek ki hasznos tevékenységet. A Gy. ügyét mindig meleg szeretettel karolták föl a budapesti hitközségek is, amit az alábbi hitközségi vagy a hitközség által részben szubvencionált intézmények bizonyítanak. A legrégibb az ipari tanoncok védelmére és földművesek képzésére létesített Ma-

gyar Izraelita Kézmű és Földműves Egyesület. Első elnöke Jakobovics Fülöp (1842—49), majd Kern Jakab (1859—64), Weisz M. A. (1865—75), Schoeberg Ármin (1876—91), Neumann Ármin és legújabban Krausz Simon. A Pesti Izraelita Leányárvaház 1867. létesült teljesen árva gyermekek számára és főleg báró Hirsch Mór nagylelkű adománya tette lehetővé a mai modern árvaház építését. A nevelt növendékek száma már jóval meghaladja az ezret. A Pesti Izraelita Fiúárvaház alapját 1869. Fochs Antal vetette meg, aki egy házat adományozott az árvaház céljaira. Az Izraelita Siketnémák Intézetét 1874. Fochs Antal alapította 400,000 forintos adományával. Az intézet 1877. nyílott meg 27 növendékkel és fennállása óta több mint 1000 siketnémát mentett meg a társadalomnak. A növendékek átlag 10 évig maradnak az intézetben. A báró Hirsch Árvaleánymenhelyt a Pesti Izraelita Nőegylet alapította 1875., báró Hirsch nagylelkű adományából, félig árva leányok számára. A lovag Wechselmann Ignác és neje Neuschloss Zsófia vakok tanintézete 1908 óta áll fenn. A Bródy Adél-gyermekkórházat Bródy Zsigmond főrendiházi tag alapította elhunyt felesége emlékére 1893. Az Orsz. Izraelita Patronage Egyesület 1909 óta áll fenn Székely Ferenc vezetése alatt. Ugyancsak 1909. létesült az Izraelita Szünidei Gyermektelep Egyesület is. A Csepeli Weiss Alice Gyermekágyas Otthon 1910. alapíttatott szegény gyermekágyas nők részére felekezeti különbség nélkül. A gyermeknyaraltatási akció 1928 óta tevékenykedik és az a célja, hogy vendéglátó zsidó családoknál helyezze el a szegény gyermekeket. Átlag évente 500 gyermeket helyez el nyaraltatásra. A Tanonctanfolyam (1921) vallásoktatásban s közismereti tárgyak tanításában részesíti a tanoncokat. A Leányotthon, amely 1923. létesült, szegény, felnőtt egyedülálló zsidó leányokat részesít lakásban és ellátásban. Meg kell még emlékeznünk a gyermekek testi és szellemi fejlődését figyelemmel kísérő mozgalomról, mert a gyermekek tanulmányozása nagyban előmozdítja a gyermekvédelmet is. Ezt a fontos munkát a Gyermektanulmányi Társaság végzi, amelyben igen sok zsidó és zsidószármazású pedagógus s tudós vesz részt. Így Ranschburg Pál, Révész Margit, Nemes Lipót, Szidon Károly, Nemesné Müller Márta. T. Zs.

Gyertyagyujtás szertartásával kezdődik a szombat és a többi ünnep a zsidó háztartásokban. Ezt a szertartást rendszerint a háziasszony végzi, köteles azonban mindenki végezni, férfi is, ha nincs felesége, vagy ha attól különváltan él. A gyertyák fölött mondandó áldás szövege változik, aszerint, hogy szombati, ünnepi vagy jom-kippuri gyertyákat gyujtanak. Ezek a gyertyák a vacsora ideje alatt az asztalon állnak és csak páros számban gyujtatnak. A gyertyák számát sok helyen egy-egy gyermek születésével egy párral gyarapítják, de sohasem csökkentik. Az asszony az áldást behunyt szemmel mondja. Ünnepélyes és tetszetős formája folytán a Gy. a legnépszerűbb szertartások közé tartozik. F. D.

Gyoma, nagyk. Békés vm., 11,942. lak. Gy.-u a XIX. sz. első felében csak pár zsidó családot lakott, amelyek egy közösséget alkottak ugyan, de a hitközségi élet első jelei csak 1846. kezdtek mutatkozni. Négy év multva Gy. a közeli Endrőd hitközséggel egy anyakönyvi kerületté lett. Ez időtájt az összekötő kapocs a hitközségi tagok között egy kis imaház volt, amely iskoláúl is szolgált, amennyiben a metsző, illetve a rabbihelyettes ott végezte a tankötelesek oktatását. A statusquo hitközség természetes fejlődésének eredményeként 1869. új, korszerű tágasabb templomot építettek, melynek költségeihez, mint az iratokból kitűnik, Schuller József 200 forinttal járult hozzá. Schuller különben, mint a Wodianer-uradalom jószágkormányzója, tekintélyes, közbecsülésben álló egyéniség volt, aki az 1863. éhinség idején hosszabb ideig élelemmel látta el egész Endrőd községét. 1872-ben létesült a Chevra, amelyet most Breuer Lipót vezet. 1877-ben megnyílt a hitközség magyarnyelvű népiskolája, amelynek első tanítója Lichter Vilmos volt. Az iskola annyira jó hírnévnek örvendett, hogy keresztény tanulók is nagyszámban látogatták. A háborús viszonyok következtében azonban a tanulók létszáma 12-re apadt, ami maga után vonta az államsegély megvonását, miért is a hitközség kénytelen volt az iskolát feloszlatni. A tagok áldozatkészségének tudható be, hogy az iskolát az 1927—28. tanévben újból megnyitották. Meg kell emlékeznünk még az 1884. létesült Nőegyletről, mely Hartenstein Ignácné vezetésével szép eredményeket ér el a jótékonyság terén. A hitközség tagjai közül többen fejtenek ki élénk gazdasági tevékenységet. Közülük első helyen áll Kner Izidor (l. o.), a híres könyvkiadó, akinek üzeme 50 munkást és 6 tisztviselőt foglalkoztat. Nagyobb üzem még Iványi István hengermalma, amelyben 30 munkás dolgozik. A hitközségnek 5563 pengő az évi költségvetése, 400 pengőt fordít filantrópikus és szociális célokra. Lélekszáma 203, 48 család él a hitközségben, 55 az adófizető. Foglalkozás szerint 6 nagykereskedő, 1 tanító, 18 kereskedő, 2 ügyvéd, 4 munkás, 3 orvos, 6 iparos, 5 magánzó és 15 egyéb. A világháborúban 15-en vettek részt és 7-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Grosz Zoltán elnök, Glück Ármin alelnök, Ehmann Adolf gondnok, Breuer Lipót pénztáros, Bedő Imre ellenőr, Blasz Dávid rabbihelyettes, kántor és Frankl Miksa nyug. tanító, jegyző.

Gyomai *Zsigmond,* ügyvéd és jogtudományi író, szül. Gyomán 1861., megh. Budapesten 1923. Ügyvédi oklevelet szerzett és főképpen bűnügyi védői gyakorlatot folytatott. 1902-től haláláig az általa alapított Jogállam c. jog- és államtudományi havi folyóirat felelős szerkesztője volt. Szintén az ő alapítása a Grill-féle Döntvénytár, amelyet Vavrik Bélával együtt 1904—1919. szerkesztett. Fiatalkorában szépirodalommal is foglalkozott. Költeményei és apróbb prózai dolgozatai *Almok* címmel jelentek meg Budapesten 1896. Egyéb önálló munkái: *A Curia bíráskodása képviselőválasztási ügyekben* (Budapest, 1903); *Emlékalbum* 1890—1915. (Budapest, 1915); *Vavrik* Béla (Budapest, 1917). Összegyüjtötte és sajtó alá rendezte Bánfi Zsigmond esztétikus és irodalomtörténetíró hátrahagyott munkáit (Bu-

dapest 1895) és Edvi Illés Károllyal együtt Csemegi Károlynak, a magyar büntetőjogi kódex alkotójának kisebb jogtudományi munkáit (Budapest, 1903, két köt.). Sz. G.

Gyöngyi *Izsó*, színész és író, szül. Miskolcon 1860 márc.-ban, megh. Budapesten 1923 dec. 5. A Színiakadémia elvégzése után hosszabb időn át vidéki nagyobb színpadokon működött, majd a fővárosban a Népszínháznak, a Vígszínháznak, a Királyszínháznak és a Magyar Színháznak lett tagja. Főképpen komikus szerepkörben aratott nagy sikereket, de mint drámai színész is kivált. Színművei: *Irma öröksége* és *Hortobágyi virtus*. Emlékezései *Színész egy félszázadon át* c. 1921. jelentek meg. S. R.

Gyöngyös, rend. tan. város Heves m. 19,715 lak. A hitközség megalakulásának időpontja nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Az alapítók személyére vonatkozólag sincsenek hiteles feljegyzések. Tény azonban, hogy Gy.-ön már a XV. sz.-ban éltek zsidók, amiről a megyei és a városi levéltár adatai tanuskodnak. Ezek természetesen nem tömörültek egyseges szervezetté, életükről különben is nagyon keveset tudunk. A hitközség azonban, kezdetleges formában ugyan, már a XVIII. sz.-ban meglehetett, amire abból lehet következtetni, hogy a Chevra Kadisa 1795. alakult. Sőt a gyönyörű stílusban épült zsinagóga is a XVIII. sz. végéről való és ez a templom még ma is áll. E szórványos adatokon kívül 1830-tól kezdve rendszeresen vezetett jegyzőkönyvek állnak rendelkezésre, igaz, hogy abban az időben már virágzó hitközség volt Gy.-ön. A hitközség ügyeit az első időben egy 21 tagú testület intézte, amelyet évenként választott meg a hitközség egyeteme. Nyugodt, békés fejlődés jellemzi ekkor a hitközséget, mely az 1846-ból származó türelmiadó-kimutatás szerint Hevesmegye legnagyobb hitközsége volt, mert évi 675 forintot fizetett türelmiadó címén. A 48-as események sem idéztek elő különösebb változásokat a hitközség életében. A Bach-korszak elején a hatóság felfüggesztette a hitközség autonómiáját és az előljáróságot a cs. és kir. kormánybiztos nevezte ki. Az alkotmányos éra a Gy.-i zsidóságra is mozgalmas napokat hozott. Az országos kongresszus után, amelyen a Gy.-i hitközséget Hirschl Lipót akkori elnök képviselte, a hitközségnek csak kis része, mintegy 30 tag kívánta a kongresszushoz való csatlakozást. Ez a mozgalom hamarosan elsímult. A hitközség egységet egyelőre nem bontotta meg az orthodoxia szervezkedése sem. Az 1880-as évek elején indult meg egy kiválási mozgalom, amelynek eredményeképp egy kisebb frakció kivált a hitközségből és az orthodox szervezethez csatlakozott. Ettől fogva semmi sem zavarta meg a hitközség belső életét, mely Bogdany Jónás, Bernát Ignác, Spitzer László (1897—1901), Kálmán Ignác (1901—06) és Rusz Jakab (1906—1924) elnöklete alatt a legszebb fejlődésen ment keresztül. Ezt a fejlődést tragikus módon megakasztotta az 1917-iki nagy tűzvész, amely a város nagy részével együtt a gyönyörű zsidótemplomot és a hitközség többi épületeit is elhamvasztotta. Ettől kezdve a Gy.-i zsidóság minden törekvése arra irányult, hogy a hitközség a romokon újjáépülhessen. A háború és forradalmak gyászos évei e törekvések megvalósítására nem voltak alkalmasak, de Rusz Jakab agilitása már 1920. lehetővé tette egy ideiglenes pótimaház és a tisztvi-elői lakások újjáépítését. 1924-ben Ösztreicher Dezső, majd 1927. Vajda Ármin vette át a hitközség vezetését, aki Fränkl Ignác alelnökkel együtt a legnagyobb energiával és lelkesedéssel kezdett hozzá a munkához. Rendezték a hitközség zilált pénzügyeit, újjáépítették a vágóhidat, rituális fürdőt létesítettek és modern alapszabályok keretében új alapokra fektették a hitközség adminisztrációját. Az élénk hitközségi élet homlokterében a templomépítés kérdése áll. Minden kilátás megvan arra, hogy ez a kérdés is hamarosan megoldódik és nemsokára új, díszesebb templom fogja hirdetni a hitközség áldozatkészségét és hagyományos vallásosságát. A templomon kívül az 1859. néhai Brack Áron alapítványából létesült Talmud Tóra-iskola bizonyítja, hogy a Gy.-i zsidóság élete milyen mélyen a tradiciókban gyökeredzik. Az 1839. létesített elemi iskolát a hitközség 1888. Gy. városának adta át. Hat egyesületben munkálkodik a hitközség kulturális és szociális életének fejlesztésén. A Chevra Kadisán kívül, amelynek jelenlegi elnöke Rosenfeld Emil, van egy Bikur Chólim egylet, melyet Batiszt József vezet, egy Maszkil el Dal egylet, (vezetője Gosztonyi Samu), működik meg egy ú. n. Szandekoosz egylet Székely Jenő elnöklete alatt, ez komasági segélyt folyósít. A nőegylet elnöknője Schönfeld Mórné, a Betegsegélyző Nőegyleté Barna Sándorné. A Gy.-i hitközség a kiváló és nagytehetségű emberek egész sorával ajándékozta meg az országot. Nem kisebb emberek karrierje indult el Gy.-ről, mint lovag Schweitzer Ede (l. o.) tábornok, Décsey Zsigmond kúriai tanácselnök Visontai Soma (l. o.), végül Kaszab Aladár (l. o.). Több kiváló, nagyhírű rabbi is származik Gy.-ről. Így Hoffer Ármin (l. o.) rabbiszemináriumi tanár, Silberfeld Jakab (l. o.) békéscsabai, Klein Dezső eperjesi, Klein József volt kassai és Spiegel Ármin esztergomi főrabbi. A hitközség több tagja előkelő szerepet játszik Gy. város közéletében. Dudás Adolf városi tanácsos polgármesterhelyettes volt, Rosenfeld Emil a Ferenc József-rend lovagja és tüzoltófőparancsnok, Károly Lajos szintén a Ferenc József-rend lovagja és dévényi Téven Zsigmond hosszabb ideig volt a Gy.-i Kereskedelmi Csarnok s egyben a Chevra Kadisa elnöke. Egész sereg kereskedelmi és ipari vállalatot, malmot és gyárat alapítottak Gy.-ön a zsidók, akik mezőgazdasági téren is nagy szerepet visznek. A legnagyobb birtokosok a Gruszner Testvérek (Jenő Zoltán, Mór és Dezső), akiknek Markazon és Detken 1000 hold szőlőjük és 2000 hold földjük van. Frank Henrik és Jenő Buskán (Borsod m.) 500 holdas földet és 120 hold szőlőt művelnek. Rosenfeld Emil és Samu Atkáron és Bagolyvárott 2200 holdon gazdálkodnak, Somogyi Lipótnak 3000 holdas bérlete van, Ösztreicher Dezsőnek Viszaszőllősön 600 holdas mintagazdasága és 350 hold szőlője. Braun Jenő halmaji és Rusz Jakab visontai szőlőbirtoka ér-

demel még megemlítést. Büchler László és Márton és Weiszkopf Henrik gőzmalmai, Bogdán József szeszgyára, Vajda Antal mátrahegyaljai, Polgár Sándor hevesecsányi szőlőtelepe, Keller Sándor, Kormos Mihály, Ormódi Adolf, Barna Gábor nagyobb kereskedelmi vállalatai, Kálmán Miklós Gy.-solymosi kőbányája, a Spitzer László és Bogdán Sándor által vezetett Kereskedelmi és Gazdasági Bank, a Kálmán Ignác vezetése alatt álló Gy.-i Bank R.-T., a Valkó Sándor által alapított Gy.-i Népbank és a Mechanika R.-T., továbbá Hajdu Béla vízgyógyintézete főtényezői Gy. város élénk gazdasági életének. A hitközség évi költségvetése 57.460 P, filantrópikus és szociális célokra 11,600 pengőt fordítanak. Lélekszáma — tekintetbe véve Markaz és Domoszló kivételével a Gy.-i járáshoz tartozó községeket — 1800. A családok száma 600, adót 524-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 56 gazdálkodó, 152 kereskedő, 20 ügyvéd, 4 köztisztviselő, 15 orvos, 63 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 62 iparos, 3 mérnök, 1 hírlapíró, 27 magánzó, 12 munkás és 79 egyéb. A Chevra Kadisa 25 ágyas hadikórházat tartott fenn a háború évei alatt. A tagok közül 430-an vonultak be és 34-en haltak hősihalált. A forradalmak sem multak el nyomtalanul a Gy.-i zsidóság felett. Két áldozata van a forradalmaknak: Lichtenstein Dezső tart. hadnagy, akit a forradalom kitörésekor rendcsináló munkája közepett szúrt le az utcai csőcselék és Welt Ignác, akit a kommunisták hazaffias magatartása miatt halálra ítéltek és kivégeztek. A hitközség jelenlegi vezetősége: Feigl L. Henrik főrabbi, Vajda Ármin elnök, Fränkl Ignácelnök, Frank Henrik oktatásügyi, Rosenthal Emil adóügyi, Rusz Jakab kultuszügyi és Hajdu Béla jótékonyságügyi előljárók és Illés Ernő titkár.

Gyöngyösi *József*, ügyvéd, kormányfőtanácsos, szül. Gyöngyösön 1865 szept. 5., ahol apja Gy. Sámuel, a város tiszti főorvosa volt. Ügyvédi diplomát a budapesti egyetemen nyert. Két évig Mezei Mór (l. o.) patvaristája volt. 1895-ben a Budapesti Ügyvédi Kör titkára, majd alelnöke, később elnöke lett, mely tisztét 1918-ig viselte. 1897—1919-ig tagja volt az ügyvédvizsgáló bizottságnak. 1914 óta tagja a Kúria ügyvédi tanácsának. Egyik megalapítója és kezdettől fogva ügyésze az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézetnek. 1917-ben megkapta a második osztályú polgári hadi érdemkeresztet. 1922 dec.-ben mint a magyar ügyvédi kar egyik markáns egyéniségét kormányfőtanácsossá nevezték ki. Jogtudományi lapokban aktuális kérdésekről sok cikke jelent meg. V. A.

Gyönk, nagyk. Tolna vm., 3090 lak. A Gy.-i (orthodox) hitközség megalapítása — a levéltárában levő okmányok tanusága szerint — 1730. történt. A hitközség alapítói Löbl József, Grosz Márton, Ausch Ábrahám, Fischer Izsák és Lorschy Bernát kereskedők voltak. Első rabbija a hitközségnek Reb Mose Kanizsa volt, aki jesivát is tartott fenn, amely később megszünt. Templomot 1836. épített a hitközség a néhai Magyari Kossa Sámuel által adományozott telken. Az építéshez anyagot és a munkát Lamm Bernát bérlő szolgáltatta, miért a hitközség neki, majd később utódainak évi bért fizetett. A templom 1901. teljesen a hitközség tulajdonába ment át. 1850-ben iskolát és paplakot épített a hitközség, de az iskola azóta sem nyilt meg, miután sohasem volt a látogatásához elegendő számú növendék. 1852 ben létesült a hitközség rituális fürdője. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Lorschy Béla az elnöke és a Nőegylet, mely Krausz Bernátné elnöklete alatt áll. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben Engelmann Vilmos takarékpénztári igazgató, Neuhaus Pál kereskedő, Rothauser Illés ügyvéd és Szommer Andor körorvos visznek szerepet. A hitközség évi költségvetése 2800 pengő, melyből 200 pengőt fordít szocialis és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Miszla, Udvari, Keszőhidegkút, Szárazd, Varsád, Kölesd, Medina és Pálfa községek tartoznak. Lélek száma 76, a családok száma 28, adót 25-en fizetnek. Foglalkozás szerint 2 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 13 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 2 munkás, 2 orvos és 3 iparos. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 8-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Engelmann Vilmos elnök, Neuhaus Pál alelnök, Rothauser Illés jegyző, Politzer Imre pénztáros, Ausch Géza és Adler Vilmos gondnokok, Engel József és Lorschy Béla előljárók. A rabbi-állás jelenleg betöltetlen.

Győr, tjv. Moson és Pozsony ez idő szerint egyesitett vm. 50,036 lak. A zsidó hitközség levéltárában fekvő okmányokból kiderül, hogy Gy.-ött már a XVIII. sz. első felében laktak zsidók. Mintegy hét család (40 személy) lakott ekkor Gy.-ött, amelyek primitiv szervezetet alkottak, rabbijuk még nem volt, de metszőt már tartottak. A hitközség 1791. alakult meg. Ebben az évben ugyanis a Gy.-i püspökség, mint kegyuraság, újabb 30 családnak engedte meg, hogy a városban letelepedjen, szabadon kereskedjen, imaházat létesítsen stb. A régi okmányok feljegyzik, hogy a hitközséget Koppel, Neuhauser (az első elnök), Friedmann Izsák, Lamberg Simon, Bachrach Hirschl és Dávid Michelstetter alapították. Az első rabbi, akiről tudunk, Ábrahám Schick volt; ez 1803-tól 1818-ig működött. A hitközségnek két temploma is van. A Gy.-i püspökségtől vásárolt telken 1795. épült fel a győrszigeti templom, míg a Gy.-i nagytemplomot Benkó Károly budai építész, pályadíjnyertes, de módosított tervei szerint és Fränkel Vilmos bécsi építőmester vezetése mellett 1868—70-ig építették. 1925-ben a monumentális nagytemplomot, minthogy szűknek bizonyult, kibővítették. Hét tanerős népiskolája 1851. nyilt meg, a magyar-nyelvű oktatást 1864. rendszeresítették az iskolában. Van a hitközségnek nőegylete, leányegylete, Torász Cheszed és Szandekoosz egylete és Talmud Tórája. A hitközség jóléti intézményei az 1913. létesített Aggok háza és Tápintézet. Az 1869 iki egyetemes kongresszus után a hitközség kongresszusi jelleget nyert. Mindig kiváló, rátermett elnökök álltak a hitközség élén s nagyrészt ezek érdeme, hogy a hitközség az ország egyik legjelentősebb hitközségévé fejlődött. Legtevékenyebb elnöke Schreiber Ignác volt, királyi tanácsos, a vaskorona rend lovagja, az osztrák-magyar bank volt alkormányzója, aki 1869-től,

húsz évig állott a hitközség élén. Nagy filantróp volt, számos, jelentős összegű alapítványt tett iskolás gyermekek, tanítók és elszegényedett kereskedők javára és az ő áldozatkészségéből épült fel az Aggok háza is. 1923-ban 88 éves korában halt meg Bécsben. Utódja Pfeiffer Fülöp orvos volt, ugyancsak nagy emberbarát; őt Perl József ügyvéd követte az elnöki székben, kit érdemei elismeréséül «kispéci» előnévvel magyar nemességgel tüntetett ki a király. Meller Ignác kir. keresk. tanácsos, a Gyosz. Gy.-i elnöke, Adler Károly kir. keresk. tanácsos, a Győri Lloyd Kereskedelmi Testület elnöke voltak még a hitközség hivatott vezetői. A jelenlegi elnök Kallós Henrik ügyvéd, aki elődeihez méltón tevékenykedik a hitközség felvirágoztatásán. A Gy.-i ipari és gazdasági életben is előkelő szerepet játszanak a zsidók. Schlesinger Adolf 1818. szeszfeldolgozó gyárat létesített Győrszigeten, Neubauer Károly 1852. alapított gyufagyára, a Kohn Adolf és Tsa, Olajművek R.-T., mely az ország legnagyobb növényolajgyára, Back Hermann hengermalma, Schmidl L. cukorkagyára, Keppich Illés szeszgyára és a Győri Gőzhajózási R.-T., — melyből később a M. F. T. R. lett — fontos tényezői e nagy ipari város életének. Most készül egy nagyobb munka — Schwarc Mór főrabbi és Kemény József főtanácsos írják — mely méltóképen fogja megörökíteni a Gy.-i zsidóság történetét. A nagy költségvetéssel dolgozó hitközség több értékes, főleg kulturális és jótékonycélú alapítványt kezel. A hitközség lélekszáma 5000, a családok száma kb. 1000, az adófizetőké kb. 1300. A hitközségi tagok túlnyomórészt kereskedők, iparosok és gyáriparosok. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 85-en haltak hősi halált, akiknek nevei a nagytemplom elő csarnokában elhelyezett díszes emléktáblán vannak megörökítve. A hitközség mai vezetősége: Schwarz Mór főrabbi, Kallós Henrik elnök, Bruck Ignác alelnök, Erdély Ernő (iskolaszéki elnök), Erdős János és Lefkovits Ármin előljárók, Herz Géza alapítványi pénztáros, Kürschner Dezső ellenőr, Pollák Lipót pénztáros és Szabó Miksa titkár.

György *Ferenc*, író és hírlapíró, szül. Tiszaújlakon 1898. Mint katona végigküzdötte a világ háborút, majd hírlapíró lett és a forradalom óta a szlovenszkói magyar sajtóban dolgozik. Pozsonyban az «Élet» szerkesztője. Szlovenszkónak és Ruszinszkónak többszörös box- és birkózó bajnoka. Kötete: *Napisten ölén* (1923).

Győri, 1. Ernő, író, szül. Budapesten, 1893. Munkatársa volt a Nyugatnak, első könyve a Modern Könyvtárban jelent meg 1912. *Áldott legyél Te* címmel. Később Erdélybe ment, ahol a Keleti Ujság munkatársa lett. 1924-ben *Isten és a Nő* címmel verseskötetet ad ki, majd *A Dél Keresztje alatt* címmel regénye jelent meg. Több fantasztikus regényt írt idegen álnevek alatt. Sz. I.

2. *Gy. (Mikes) Imre*, újságíró, szül. Budapesten 1900 febr. 9. Az újságírói pályát Budapesten kezdte, majd Bécsben dolgozott magyar lapoknak, most Erdélyben él. Itt előbb a Keleti Ujságnak volt a munkatársa, jelenleg a Brassói Lapok kötelékébe tartozik. Sz. I.

3. *Gy. Ödön*, nagykereskedő, szül. Miskolcon 1848. A becsi kereskedelmi akadémia elvégzése után Miskolcon átvette atyja szesznagykereskedésének a vezetését. Megalakulása óta tagja Miskolc város törvényhatósági bizottságának. Évtizedekkel ezelőtt azzal tünt fel a magyar közéletben, hogy a királyi haszonvételi jogok megváltását ő javasolta és ezt az ő bekapcsolásával bonyolította le Wekerle Sándor. Miskolc város társadalmi életében évtizedek óta vezető szerepet visz. Több cikluson át elnöke volt az izraelita hitközségnek és több templomalapítás az ő nevéhez fűződik. Részt vett a Kereskedelmi Csarnok alapításában és több intézménynek és egyesületnek a díszelnöke. V. A.

Györki *Imre*, szocialista politikus, szül. Kürtöspusztán (Somogy vm.) 1886. Budapesten végezte gimnáziumi és egyetemi tanulmányait, majd a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár hivatalnoka, később aligazgatója lett. Szociálpolitikai tanulmányai vezették a munkásmozgalomba. Tevékeny részt vett a magántisztviselők és a munkásbiztosítási alkalmazottak megszervezésében. A Munkásbiztosítási Alkalmazottak Országos Szövetségének egyik vezetője. Főmunkatársa volt a Munkásbiztosítási Tisztviselők Lapjának, a Munkaügyi Szemlének s szerkesztette a Munkásbiztosítást. Tanulmányai, cikkei a Népszavában, Szocializmusban kívül a jogi szaklapokban jelentek meg. 1927-ben Debrecen választotta meg képviselőnek szociáldemokrata pártprogrammal. Parlamenti beszédeit a nagy tárgyi szaktudás jellemzi. T. Zs.

Gyulafehérvár (régebben *Károlyfehérvár*) 9645 lak. (1910), melyből 1770 zsidó, a legrégibb és évszázadokig az egyetlen erdélyi város, hol zsidók törvényes alapon lakhattak. Bész-dinjét már 1591. említi egy hébernyelvű forrás, de az első okmányszerű adat 1623-ból való, mely évben Bethlen Gábor fejedelem engedélyt adott a törökországi spanyol zsidóknak a városban való letelepedésre. Ennek következtében ott egy szefárd ritusú hitközség keletkezett külön templommal és előljáróval, de egyébként az askenázokkal közös vezetés alatt. Az 1650-iki alkotmánytörvény (Approbatae Constitutiones) kifejezetten Gyulafehérvárra korlátozza a zsidók lakhatását. Mivel hatósági és magánszemélyek gyakran háborgatták őket, kérésükre Apaffi Mihály fejedelem 1673. privilegiális levelet adott nekik, hogy bántódásoktól védve legyenek. Ezt a kiváltságlevelet több izben megújíttatták a zsidók. A XVIII. sz. elején a Rákóczi szabadságharcával kapcsolatos zavarok annyira megtizedelték a gyulafehérvári zsidókat, hogy 1724. már csak heten voltak adófizetők, mely szám 1743-ig 24-re, az 1754-iki összeírás szerint pedig 31-re emelkedett. Az előbb említett évben a «zsidó compagnia» magyarnyelvű beadványban panasszal fordul a kir. kormányszékhez, hogy a vidéken «dispersim» (szétszórtan) lakó zsidóság vonakodik hozzájárulni a hitközség adóterheihez. 1736-ban kezdik meg az első hitközségi jegyzőkönyvet, az ú. n. *pinkászt* amely legrégibb enemű dokumentuma az erdélyi zsidóságnak. Az első feljegyzések Abrahám b. Izsák Russo «chacham» (rabbihelyettes) kezeírása, aki 1738. halt meg. Russo,

mint neve és írása mutatja, spanyol zsidó volt, de az volt abban az időben az előljárók nagy része is. Feljegyzéseit héber nyelven foglalmazta meg, később zsidó-német (jiddis) és spanyol-zsidó nyelven, de mindig héber, még pedig majd askenáz, majd szefárd betükkel írták a feljegyzéseket, aszerint, ki volt az írójuk. De már az első évtől fogva a könyv utolsó lapjától kezdve visszamenőleg magyar és német nyelvű és írású feljegyzéseket is találunk. A Gy.-i hitközség birtokában nagyrészt a hitközségi bíróság (bész-din) tárgyalásainak jegyzőkönyvei találhatók. A bész-din íté. lete alá tartoztak keresztények követelései és panaszai is zsidók ellenében, míg fordított esetben vegyes bíróság (Forum Judaic -Mixtum) döntött, amelynek egy vagy több keresztény tagja is volt, rendszerint a püspök vagy a városi magisztrátus képviselője és ily esetekben az utóbbi jegyezte fel a *pinkászban* az ítéletet. A bész-din döntése ellen a püspöki udvarhoz, vagy a városi tanácshoz volt felebbezésnek helye aszerint, hogy melyik volt éppen a zsidók főhatósága. A zsidók jobban szerették a püspök főnnhatóságát. mint a városét s midőn b. Mártonffi György püspök idején kivették őket ennek jurisdictiója alól s a városába utalták, nem nyugodtak addig, míg a korábbi állapotot vissza nem állították. Mivel a bész din tárgyalásai a mindennapi élet számtalan kérdésére vonatkoznak, a jegyzőkönyv eleven és a közvetlenség erejével ható képet fest a zsidók társadalmi életéről, szokásairól, foglalkozásairól és mindenféle viselt dolgairól. De mivel a jegyzőkönyveket rendszerint a rabbi is, mikor az állás be volt töltve, aláírta, sőt néhányszor rabbi- vagy előljáróválasztási jegyzőkönyveket és más fontosabb, a hitközség életét érintő eseményeket is feljegyeztek, a jegyzőkönyv sokszor egyetlen forrása a gyulafehérvári rabbik történetének, akik 1754–1868. az országos főrabbi címét viselték (l. *Erdély)*, valamint magának a hitközség történetének is. Az utolsó feljegyzés benne 1835-ből való, tartalma tehát egy századra terjed. A jegyzőkönyv 273 számozott és többékevésbbé teleírt és mintegy 100 üres kis-folió alakú lapból áll, de a 122—179. levél hiányzik belőle. Nagy kultúrtörténeti fontosságánál fogva helye egy zsidó múzeumban volna.

Gyűlölet a szeretettel ellentétes érzelem. A Bibliának a gyűlöletre vonatkozó főbb tanításai: Ne gyűlöld testvéredet szívedben *(Móz.* III. 19, 17). Ha éhezik gyűlölőd, adj neki kenyeret enni, ha szomjazik, adj vizet innia *(Példab.* 25. 21). Ha ellenséged elbukik, ne örülj s ha elbotlik, ne viduljon szíved (u. o. 24. 17). A Bibliában gyakorta találkozunk a «gyűlölet» (sziná) szónak olyan használatával, melyet a fordító nyelvek szegényes szókészlete nem ad vissza teljes pontossággal. A héberben az csupán a szeretet hiányát vagy megvonását jelenti. Ennek szemelőtt tartása mellett a Biblia néhány helyét helyesebben fogják értelmezni. A Tizigében Isten harmad- és negyedízigleni megtorlást helyez kilátásba, «gyűlölőinek», holott az író gondolkodása szerint ilyet elképzelni sem lehet, legfölebb olyat, aki nem ragaszkodik hozzá szeretetben. A törvény *(Móz.* V.) szól szeretett és «gyűlölt» feleségről, holott a gyűlöltet nem is kell feleségül tartani. Itt is csak a szeretet hiányáról lehet szó. Általában az asszuáni leletek házassági okiratain is ez a szó «gyűlölet» műszóvá kristályosodott a laza házassági viszony kifejezésére. (V. ö. *Blau*, «A papyrusok és a talmud»). Új megvilágítást nyer ezáltal az Ujtestamentomnak egy helye *(Lukács* 14. 26.): «Ha valaki hozzám jön és meg nem gyűlöli atyját, anyját, nejét, gyermekeit, fivéreit és nővéreit, de sőt a maga lelkét (személyét) is, nem lehet tanítványom.» Jézus ajkain ily szó csakis úgy érthető, hogy aki ő hozzá akar csatlakozni, annak szakítania kell a családi kötelékkel, de gyűlöletet nem hirdethetett senki ellen, annál kevésbbé azok ellen, akiket a természet és hagyomány szent kötelékei fűznek szorosan egymáshoz. A Talmudban a gyűlöletre vonatkozólag egymástól elágazó mondásokat találunk, de sohasem mást, mint etikai célzatút. Így p. o. a gyűlölet helyeslésére: «Szabad gyűlölni azt az embert, akit más tanu jelen nem létében, bűn elkövetésén értünk, sőt egyik vélemény szerint kötelesség azt gyűlölni, mert írva van: Isten félelme a rossz gyülölete» *(Példl.* 8. 13.; *Peszach.* 113b). Viszont: «Irígy szem, rossz indulat és gyűlölet kiűzi az embert a világból» *(Ábót* 2. 11). Ez ige: «Ha valaki gyűlöli embertársát és leskelődik rá s rátámad», *(Móz.* V. 19. 11) a lelkifolyamatra utal; ha valaki azon kezdi, hogy nem szereti felebarátját, akkor már gyűlöletbe esik, később ez ellenségeskedéssé fajul, bosszúvá nő és a vége az élet ellen törés *(Szifra Móz.* V. 19. 11). «Ki a hős? . . . Aki ellenséget barátjává teszi» *(Ab.d. Natan* 23). R. Jochánán mondja: «Írva van: Aki a jót rosszal viszonozza, annak házából a rossz nem távozik» *(Példab.* 17. 13 v.). Ha tehát embertársad lencsével kínált, kínáld te majd hússal, mert ő szeretetben túl tett rajtad (szeretetét előlegezte) *(Berésit rabba* 38). «A büntetés sem illik a jámborhoz» *(Példab.* 17. 26), ebből kiolvasható, hogy a hitszakadót sem szabad átkozni *(Szanh.* 105b). F. M.

Gyűrűre való eskü, l. *Fozsonyi zsidó eskü.*

Gyűrűs sárga folt. A zsidó-jelek viselésétől II. Lajos felmentette a zsidókat és 1520. már országszerte nem viselték e megbélyegző jeleket. 1551-ben azonban I. Ferdinánd az ország megszilárdítását célzó törekvésében rendeletet adott ki, amely kötelezte a zsidókat a sárga gyűrűsfolt viselésére. Ez a rendelet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a zsidók, a súlyosabb adóterhek ellenére is, szívesebben települtek meg a hódoltság területén, mert ott a vallási türelem teljes volt és a török basáknál mindenféle kereskedő védelemben részesült. (V. ö. *Venetianer*, «A Magyar zsidóság története» Budapest 1922. VI. f. 550.) Más történelmi felfogás szerint a Habsburg-házból származó királyok Magyarországon nem eleventették fel a zsidó-jelet. I. Ferdinánd ugyan elrendelte, hogy örökös tartományainak zsidói felső ruhájukon, a mell baloldalán sárga posztóból készült gyűrűt viseljenek, ez intézkedés azonban nem vonatkozott a magyar zsidókra. V. ö. *Büchler*, «A zsidók története Budapesten» (1901 Budapest, II. f. 32. o.); *Buchholtz*, «Geschichte der Regierung Ferdinand I.» I. 489; «Imit Évkönyve» II. évf. (1896) 40. IV. évf. (1898) 117—1240. U. L.

H

Haar *Alfréd*, egyetemi tanár, matematikus, szül. Budapesten 1885. Göttingenben szerzett doktorátusát a budapesti egyetem nosztrifikálta. 1910-ben a göttingeni egyetemen a matematika és matematikai csillagászat magántanárává képesítették. 1911-ben a zürichi egyetem helyettes tanára lett. 1912. a kolozsvári Ferenc József Tudomány-Egyetem nyilvános rendkívüli, 1917. pedig rendes tanárává nevezték ki. Amióta ezt az egyetemet Szegedre helyezték át, ott tanít. Matematikai értekezéseit magyar szakfolyóiratokban, továbbá a Mathematische Annalenben és a göttingeni akadémia közleményeiben tette közzé. Első sorban a variáció-számítás, a parciális differenciál-egyenletek és a függvénysorok elméletét kutatja. Nagyobb önálló munkái: *Die Randwertaufgabe der Differentialgleichung* $\triangle\triangle u = O$ (Göttingen); *Zur Theorie der orthogonalen Functionensysteme* (Göttingen); *Über die Legendre'sche Reihe* (Palermo); König Dénessel együtt írott munkája: *Egyszerűen rendezett halmazokról* (Budapest). Sz. G.

Haarhaube, a régi ritus szerint élő nők főkötője. L. *Feiviselet és hajvágás*.

Haáz *István*, író és színműíró, szül. Budapesten 1877., megh. u. o. 1916. 1906-ban megszerezte az ügyvédi oklevelet. A budapesti orfeumok megmagyarosításához nagy mértékben hozzájárult és százötvennél több egyfelvonásos, kacagtató bohózatával kiszorította a külföldi, jórészt német eredetű és részben németnyelvű selejtes darabokat. *Szégyen, gyalázat!* c. népies bohózata nyomtatásban is megjelent (Gyoma, 1913). Sz. G.

Haazinu, hetiszakasz, mely *Mózes* 5. könyve 32. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Mózes éneke. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Sámuel* második könyve 22. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy ez utóbbi is, mint a tórai szakasz, zsoltárszerű költeményt tartalmaz.

Háborgatás. 1337-ben törvényt hoztak a H.-ok ellen. Ez időtájon szokásban volt, hogy a zsidókat ünnepeik és főleg a kovásztalan kenyér ünnepén háborgassák és zaklassák. Nagyszombatban 1340. egy tekintélyes zsidót éjjel ágyában megöltek és ugyancsak zsidóüldözésre mutat egy másik sírfelirat, amely az 1391-i esztendőt a «jajgatás évé»-nek nevezi. Egyébként valamivel előbb 1387. már szigorú büntetéseket szabtak ki azokra, akik a pozsonyi zsidókat a peszachünnep alkalmával háborgatták. A H.-okat az az ostoba régi vád táplálta, hogy ezen az ünnepen a zsidók a máshitűek vérével sütik az ünnepi pászkát. Ennek a vádnak ezidőben még nem voltak komolyabb következményei és száz esztendőnél több idő is eltelt még, míg a szörnyű vérvád komoly áldozatokat szedett Magyarországon. L. *Bazini vérvád, Nagyszombati vérvád, Orkutdi vérvád, Tiszaeszlári vérvád*. U. L.

Hachnoszasz kálo. *Leánykiházasítás*. Pénzgyűjtés leánykiházasításra. A zsidó felfogásban a jótékonyság legszentebb cselekedetei közé tartozik. Régi írásokban e kifejezésnek más, ma már nem használatos értelme is van. A babiloni főiskolák félévenkint tartottak tudományos összejöveteleket, hogy megvitassák a végzett vagy végzendő anyagot. Ezeket az összejöveteleket *Káló*-knak, a költségek fedezésére irányuló gyűjtést pedig (rendszerint vándorgyűjtést) H.-nak nevezték. A menyasszonyok részére való vándorgyűjtés még ma is divik.

Hachnoszász orchim *(h.)*. Vendéglátás, l. *Vendégszeretet*.

Hacker *Mária*, festő, szül. Kecskeméten 1886. Tanulmányait Budapesten a mintarajziskolában végezte, hol rajztanári oklevelet nyert, azután Nagybányán képezte magát. Kiállított a Művészházban, Nemzeti Szalonban és a Műcsarnokban. Kisebb gyűjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban (1925), hol dekoratív hatású képeket és arcképeket állított ki. F. B.

Hacofeh, hébernyelvű tudományos folyóirat. Teljes címe: H. lechochmat jiszráél (Szemle Izraél tudománya köréből). Magyarországon jelenik meg. 1911-ben indult meg, mint a Magyar Zsidó Szemle hébernyelvű melléklete. 1912 óta önállóan 1914-ig bezárólag: az első négy évfolyam Blau Lajos szerkesztésében. A háború alatt szünetelt. 1921-ben újra megindul Blau Lajos, Guttmann Mihály és Hevesi Simon szerkesztésében. Azóta megszakítás nélkül jelenik meg negyedévenként. 10. évfolyamát, mely a Blau Lajos tiszteletére kiadott héber ünnepi irattal volt azonos, Heller Bernát, Hevesi Simon és Klein Miksa szerkesztették. 11. évfolyamában Guttmann Mihály helyét Klein Miksa vette át. Klein M. halála óta Blau Lajos és Hevesi Simon szerkesztik. A folyóirat a zsidó tudomány egyetlen hébernyelvű időszaki orgánuma, munkatársai mind az öt világrész zsidó tudósaiból kerülnek ki.

Hadaszim, a mirtuságnak héber neve. A mirtuság az ünnepi csokornak (l. *Szukkosz)* egyik része), melyet a négyes elosztásban a pálmaágra (l. *Lulav)* font tartókosár jobb oldalán helyeznek el. Legalább két szálat kell belőle itt elhelyezni, hogy az ünnepi csokor a liturgiai előírásoknak megfeleljen.

Hadlókász hanér (h.) l. *Gyertyagyujtás*.

Haftóró, felszabadítás, búcsúztatás az istentisztelet alul *(missa est ecclesia)*. A szombati, ünnepi és böjtnapi istentiszteleteken a tóra-olvasást követő prófétai olvasmány, melyet a felhívottak után egy külön felhívott előolvas. Eredetét a ritustörténet egyik tekintélyes kutatója, Abudarham (XIV. sz.) arra vezeti vissza, hogy az Antiochus Epiphanes-féle valláskényszer idején, mikor a Tóra olvasását eltiltották, annak pót-

lására oly fejezetet olvastak a prófétákból, mely az elmaradt tórai hetiszakaszszal valamelyes tartalmi vagy szóbeli rokonságot mutatott. Valójában a H kesőbbi eredetű és nem egyszerre állapították meg az egész évre szóló sorrendet. A karaitáknál más H.-k vannak, mint a rabbanitáknál. Az av hó előtti H.-k a hetiszakasszal semmi kapcsolatban nincsenek, hanem a három gyászhét hangulatába illeszkednek, éppúgy az utána következő szombatokon a vigasztaló prófétából, Jesájából valók és a hetiszakaszra nincsenek tekintettel. Venetiáner Lajos kimutat kapcsolatokat a H. és a keresztény ritusbeli szentírási perikopék között, ami a H.-olvasás számos régibb változatára is vet világot és egyben a keresztény világnak függését a régibb zsidó ritustól e ponton is kimutatja. A H.-t is éppúgy, mint a Tórát, dallamosan (cantilenével) szokás olvasni, azoknak a hangjegyeknek *(neginó)* alapján, melyek a hagyományos szövegben (l. *Maszóra)* szóról-szóra kísérik a szöveget (l. *Neginó).* De ugyanazok a hangjegyek a H.-ban más értékűek, mint a Tóra-olvasásban. F. D.

Hágárország. Új-héber elnevezése Magyarországnak. Már az első keresztes hadjárat előtt a zsidók emlegették így Európaszerte az eddig előttük majdnem ismeretlen Magyarországot. Magyarország azzal került az európai zsidók érdeklődésének középpontjába, hogy Kálmán király itt vetett véget a zsidómészárló rablóhadak garázdálkodásának. L. *Kálmán király rendelete.* U. L.

Hagbóó-geliló *(Hagbe-gelile, h.).* Felemelés és összegöngyölés. A Tóra-tekercs öltöztetésének szertartása a felolvasás után. A gyülekezet egyik tagja, akit a funkcióval megtiszteltek, leveszi az almemorról a Tórát és megmutatja a híveknek, miközben ezt mondják: «Ez a törvény, melyet Mózes Izrael fiainak adott az Örökkévaló parancsolata szerint Mózes által. Életfája mindazoknak, akik megtartják, boldogok, akik támogatják. Az útjai kellemesek és minden ösvényei békések. Hosszú élet van jobb-kezében, és balkezében gazdagság és tisztelet. Igazságában kívánja az Örökkévaló, hogy a Tóra terjesztessék és dicsőittessék.» Ezután a gyülekezetnek egy másik tagja összegöngyölíti a tekercset, átköti az övvel és felöltözteti. F. D.

Hagódó, *(aggada).* A Szentírás homiletikus fejtegetése. A szó ebből a didaktikai formulából keletkezett: *higgid lechó hakoszuv»,* ezt *mondja* neked (erre utal, céloz) a Szentírás verse.

Hagódó sel peszach *(h. hagada).* A széderesti (l. o.) szertartás imakönyve. Tartalmazza mindazokat az imákat, amelyeket ezen alkalommal mondani kell. Egyes részei igen régi eredetűek; mai formájában is évezrednél idősebb a könyv. Nagyon régen illusztrálják. Igen értékesek a középkorból származó illusztrált H. kéziratok. Ezek között legnevezetesebbek két francia és három spanyol kézirat a XIV. sz.-ból a Brit. Múz. birtokában; továbbá egy spanyol kézirat a Kaufmann Dávid-féle gyüjteményben, szintén a XIV. sz.-ból. Ezeknél is híresebb az ú. n. szerajevói H. A quattrocento korából származik két kéziratos H. a párisi Rothschild birtokában. Ismeretesek még krétai, páduai, mantuai és német kéziratok is a XIV., XV. és XVI. sz.-ból, amelyeket különböző könyvtárak (Manchester, München, New-York, Bécs) drága relikviákként őriznek. A H. beosztása a széder liturgiáját követi. Mindegyik kiadás tartalmazza a formális utasításokat is.

Hagohósz. *(H.)* Jegyzetek. A gloszák héber neve.

Hagyomány, zsidó felekezeti hetilap, alapította Stein Miksa Mayer (l. o.) nagyszombati főrabbi. Eredetileg Magyar Rabbik c. indult meg 1905. és miután közölte az összes magyarországi rabbik életrajzát, vette fel a H. címet. 1912 óta szerkeszti Stein Artur (l. o.). 1928 óta az Orth. Izr. Hitközségi Tisztviselők Egyesületének hivatalos közlönye.

Hagyományhűség, sokat hangoztatott jelszava napjainknak, különösen a világháború nyomában járó nemzeti ébredés hullámainak a zsidó népesség terére való átcsapásaként jelentkezik, de legtöbbször a végig nem gondolt eszmek sorsában osztozik, félreértés tárgya és veszélyt okoz azok között, kik lelkileg egyetértenek. A H. természetes velejárója a vallás fogalmának és annak külön hangoztatása voltaképen tautológia és sértő megkülönböztetés azokkal szemben, kik nem hangoztatják. H. nélküli vallásos magatartás nincs a legszélsőbb reformirányzatokban sem, mert a vallási szertartások legcsekélyebb maradványa sem a mai gondolkodás szüleménye, hanem ápoltja annak a H.-nek, mely racionalizmuson, életszükségleteken és érdekeken túlteszi magát, hogy a különböző nemzedékek vallásos érzületét egy nevezőre hozza. Másrészt magában az orthodox irányzatban is észlelhetők korszülte lassú változások a H. rovására. Nem említve a ruházkodás és testi kultúrát illető engedményeket, amelyek a hagyományos külső fellépés hátrányára vannak. Még templomi intézményeket és szokásokat is elhagynak, ha azok pusztán adminisztratív jellegűek voltak, pl. a templomi tisztségek szóbeli elárverezésének szokását, melyhez viszont mások szívósan ragaszkodnak. Reformszámba megy az is, ha nagyobb templomokban nem engedik a gyászolókat előimádkozni, számítva a netáni alkalmatlanságra. Amidőn a XVIII. sz. végén európaszerte megindult a reformmozgalom, romboló szándék csak ideig-óráig bújt meg benne, általában véve épp az volt a célkitűzése, ami ma az orthodoxiának: a zsidóság megóvása, jövőjének biztosítása. Korántsem életvágy, érdek vagy kényelemkeresés vezette a mozgalom vezetőit, hanem a jövőért való aggodalom, alapos leszámolás a mult hagyatékának értékeivel. De nem lehet e kérdésnél figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a mult századbeli reformok közé olyanok is csúsztak be, melyek nem a zsidó vallás szervi életéből kívánkoztak fel, hanem asszimilációs törekvésekből. Ilyen: a papi reverenda viselése. Ez a római egyház utánzásaképen jelenik meg, ahol a pap egész más tényező, mint a laikus, sacerdos, pontifex, nem pedig tanító, aminő a zsidóságban Mózes is volt. Az ornátussal járó modernizált talisz azért kelt megütközést konzervatívebb körökben, mert az esetleg a ritus követelményeinek sem felel meg, amellett a vallás rová-

sára tett engedmény az esztétikai vagy inkább a római ízlés javára. Hagyományellenes továbbá az orgona alkalmazása a zsinagógában, az almemórnak a frigyszekrény előtt való oltárszerű elhelyezése, a régi imarend modernizálása, a temető díszítése, a temetési szertartás pompája, a sírbolt, a temetési ének stb. Ezek azok az újítások, amelyeket a konzervatív hitéletet élők elítélnek, a haladó szelleműek viszont életben kívánnak tartani, már csak azért is, mert felfogásuk szerint a vallásos meggondolás még sem foglalhat állást olyan hitéleti formák ellen, amelyekhez egy emberöltő hozzánevelődött. A haladó szellemű hitközségekben a H. hangoztatói éppen az itt említett újításokat kívánják módosítani vagy kiküszöbölni. Ezzel szemben a H. problémája egyáltalában nem foglalkoztatja az orthodox hitközségeket, melyeknél a H. úgyis elengedhetetlen feltétele a vallásosságnak. Egyébként pedig a H. problémája nem csak a magyar, de az egész világ haladó zsidóságát foglalkoztatja. Nyílt őszinteséggel tárgyalta ezt a kérdést a reform ügyében 1928 nyarán tartott berlini világkongresszus, amely a zsidó vallás fenntartásának lehetőségeit kereste. Ez a kongresszus úgy akarta megoldani a problémát, hogy a hitéletet a H. rovására a szociális viszonyoknak megfelelően átalakítja. A kongresszus álláspontja szerint a H. részletes feladása fejében vissza lehetne hódítani a vallásnak a haladó zsidóságnak ama tömegeit, amelyeket az élet kényszerűsége a vallásos élettől elszakít. F. M.

Háhn *Adolf* (írói nevén *Havas Adolf*), irodalomtörténész és Petőfi-búvár, szül. Hódmezővásárhelyen 1859 nov. 28., megh. Nagytétényben 1904 jan. 16. A budapesti egyetemen modern nyelveket és irodalmakat tanult, majd Párisban folytatta tanulmányait. Miután tanári oklevelet szerzett, Aradon, Székesfehérváron működött az áll. főreáliskolában. 1902-ben elméje elborult. A székesfehérvári izraelita hitközség iskolaszékének elnöke, a XI. izraelita községkerületnek jegyzője s az Imit egyik vezető tagja volt. Főbb művei: *A Háhn-féle francia nyelvkönyv* (2. kiad., 1888); *Tárházi, Dugonics A. vígjátéka* (az eredeti kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta H. 1882); *Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról* (Gyöngyössy István egykorú kéziratából kiadta s jegyzetekkel kísérte, 1884); *Emlékbeszéd Vörösmarty Mihály felett* (1893). Legnevezetesebb munkásságát a Petőfi-kritika terén fejtette ki. Az Athenaeum Petőfi-kiadásait ő szerkesztette s az első népszerű 1892-i kiadást is, melyet eredeti kéziratok és kiadások alapján jegyzetekkel és variánsokkal kísért. S. R.

Hahót, nagyk. Zala vm., 2362 lak. A H.-i orth. hitközséget 1870. Grünfeld Ádám, Grünfeld Jakab és Schein József, a környékről beköltözött kereskedők alapították. A hitközség első rabbija Schwarzenstein Ignác volt, aki 1895. halt meg Jeruzsálemben. A hitközségnek két temploma is van, egyiket 1872., a másikat 1904. építette, tagjainak önkéntes adományaiból. A 80-as években iskolát is létesített a hitközség, de ez 1913. anyagi okok miatt megszünt. A H. területéről elszármazottak között ismertebb nevett szerzett Mező Ferenc (l. o.). A hitközség tagjai közül Strém Ottó vezet egy nagyobb, 600 holdas mintagazdaságot, míg Breuer Vilmos és Wollák Ernő 2000—2000 holdas bérleten gazdálkodnak. A hitközség évi 2800 pengős költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez 7 község tartozik. Lélekszáma 120, a családok száma 35, adót 27-en fizetnek. Foglalkozás szerint 12 gazdálkodó és 15 kereskedő. 19-en vettek részt a világháborúban s 1 közülök elesett. A hitközség mai vezetősége: Kassirer Zsigmond rabbi, Grünfeld Jakab elnök, Rosenberger József pénztárnok, Rechnitzer Ignác és Reich József előljárók.

Haiman *Hugó*, tanár és műfordító, szül. Nizsnán 1881. A budapesti egyetemen tanult, ahol középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevelet nyert. Orosz eredetiből lefordította Koroljenko, Puskin, Tolsztoj, Turgenyev, Ljeszkov és Garsin több regényét és novelláját. Önállóan megjelent műve: *Kuranberger Ferdinánd regényei és novellái* (1910).

Hajdu, 1. *Frigyes*, Temesvár h. polgármestere, szül. Balkányban 1873. Ügyvédi oklevelet szerzett és Temesváron telepedett le, ahol nagy publicisztikai tevékenységet fejtett ki. A Romániához csatolt magyar kultúrájú zsidóság szellemi vezére. Erdélyi napilapokban sok politikai és szakirodalmi írása jelent meg. 1906–1910-ben a facseti kerület országgyűlési képviselője volt, a parlamentben elmondott beszédei a liberális polgári politika céljait segítették elő.

2. *H. Henrik*, költő és műfordító, szül. 1890. Ibsen számos művét ő fordította magyarra a színpadok számára.

2. *H. Ilona*, operaénekesnő, szül. 1889. Atyja Kiss József budapesti kir. közjegyző, udv. tanácsos volt. Zeneakadémiai és énektanulmányai elvégzése után a M. Kir. Operaház tagja volt 1912–1922. 1928-ban amerikai körútra ment. Mint koncerténekesnő és operaénekesnő egyaránt kiváló.

4. *H. Marcel*, ügyvéd, politikus, szül. Turréten (Nyitra vm.) 1871. Jogi tanulmányait Heidelbergben végezte, ahonnan hazatérve ügyvédi irodát nyitott. Tevékeny részt vett a magyar vívósport fejlesztésében és megalapította a Nemzeti Vívók Klubját. A stockholmi olimpiászra ő vezette a győztes magyar vívócsapatot (1912). Az atlétaszövetség vívóosztályának elnöke, később a vívószövetség ügyvezető alelnöke lett. Sokoldalú társadalmi, várospolitikai és publicisztikai tevékenységet folytatott. Mint a demokrata-párt tagja, a főváros törvényhatósági bizottságában jutott jelentős szerephez. A szervezetlen budapesti polgárság politikai öntudatának erősítésén fáradozott. Aktiv résztvevője a hitközségi életnek. 1928-ban a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettesnek és szertartásügyi előljárónak választotta.

5. *H. Miklós*, író, szül. Göllében (Somogy vm.) 1879 jan. 28. Jog- és államtudor. Már egyetemi tanulmányai során, 1897-től kezdve, hírlapíró, előbb a Budapesti Napló belső munkatársa, majd 1904—21-ig A Nap c. napilap társszerkesztője, később felelős szerkesztője. Közben munka-

társa az Új Idők c. irodalmi lapnak és segédszerkesztője a Magyar Színpad c. napilapnak, ezenkívül szerkesztett különböző közgazdasági lapokat és számos közleménye jelent meg a felekezeti lapokban 1921 óta a Magyar Tudakozódó Egylet vezérigazgatója. A legelsők közé tartozott, akik a magyar újságírást új formákkal gazdagították. A zsidó életről írt novelláit és rajzait a stílus nemessége jellemzi. A zsidó közéletben mint a Pesti Izr. Hitközség elöljáróhelyettese (az OMIKE és IMIT igazgatótanácsának, a Pesti Chevra Kadisa képviselőtestületének tagja stb.) tevékenykedik és nemes iniciativával segíti elő a felekezeti közélet tisztulását. Megjelent munkái: *Képek és rajzok* (1906); *Gileád* (1914); *Mit akarunk?* (1916); *Tegnap és ma* (1922); *Menyegző után* (1904); *A hadnagy úr házasodik* (1904); *A horogi cölöp* (1911); *Derű szárnyán* (1911); *A hitelértesítés, a kereskedelmi tudakozódás szervezete és jogrendje* (1903); *Konfesszionális vizeken* (1912); *A Magyar Tudakozódó Egylet jelentései* (1922–26). V. A.

Hajduhadháza, nagyk. Hajdu vm., 10,480 lak. Az (orthodox) hitközség 1850. alakult. A környékről beköltözött kereskedők és gazdálkodók voltak az alapítók. 1898-ig magánházakban tartottak istentiszteletet, csak akkor került tető alá a szép, modern stílusú templom, melyet a hitközségi tagok saját erejükből emeltek. Ugyanez évben Lichtmann Gyula és az akkori elöljáróság kezdeményezésére megnyilt a hitközség Talmud Tóra iskolája, melynek állandóan 40—50 növendéke van. Két év mulva megalakult a Nőegylet is, amelynek jelenleg Horovitz Józsefné az elnöknője. A hitközség lélekszáma ma már 400-ra tehető, a családok száma 105, az adófizetőké 92. A tagok túlnyomórészt — 41-en — kereskedők, van még 21 iparos, 1 gazdálkodó, 1 orvos, 1 magántisztviselő, 6 közadakozásból élő, 5 magánzó és 26 egyéb. Az évi költségvetés 7850 pengőre rúg, melyből 1035 pengőt fordítanak filantrópikus és szociális célokra. 75-en vonultak be a világháborúban s ezek közül 11-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Rosenberg Ignác főrabbi, Horovitz Sámuel elnök, Grünstein Mayer alelnök, Goldstein Jenő gondnok, Goldstein Emmanuel ellenőr, Fürst Dezső pénztárnok, Löwy Ignác, Fettmann Ferenc, Bónis Ignác és Krausz Adolf ülnökök.

Hajduszoboszló, rend. tan. város, Hajdu vm., 17,722 lak. Az (orthodox) hitközséget 1826. alapították Fischbein Éliás, Grünberger Sámuel, Grosz József Izrael és Löwy József. Az első rabbi Weiszmann Ábrahám volt. Utána Weisz Hermant választották meg, aki 1870. jesivát létesített. 1885-ben elemi iskolát alapítottak, amelynek 42 tanulója van és Löwy Ármin vezeti, 1896. építették a templomot és 1900. a téli imaházat. Ugyanakkor létesült a Nőegylet. Egyéb intézmények: Chevra Kadisa, Chevra Misnajosz, Talmud-Tóra és jesiva-mensa. A Talmud-Tórában Hoffmann Salamon vezetése alatt 22 gyermek tanul. A hitközséghez tartozik Hajduszovát község is. Lélekszáma 400. 100 család, 102 adófizető tag. Foglalkozásuk: 70 kereskedő, 10 iparos, 6 orvos, 4 ügyvéd, 3 gazdálkodó, 3 köztisztviselő, 2 magántisztviselő, 1 író, 1 tanító, 1 magánzó és 1 közadakozásból él. A világháborúban 15-en hősi halált haltak. A hitközség egyik tagja, néhai Adler Samu alapította a Hajdumegyei Takarékpénztárt. A hitközség mai vezetősége: Katz Ármin rabbi, Auspitz Sámuel elnök, Grosz Lajos alelnök, Klein József pénztárnok, Berkovits Mihály ellenőr, Grünfeld Herman és Goldstein Hugó gondnokok, Bónis József jegyző.

Hajnal, 1. *Dávid,* pedagógus és irodalomtörténész, szül. Ungváron 1873. A budapesti egyetemen szerzett bölcsészetdoktori és középiskolai tanári oklevelet, majd kinevezték a fiumei állami Kiviteli Akadémiához tanárnak. Itt működött egészen az összeomlásig, mikor a budapesti állami felsőkereskedelmi iskolába nyert beosztást. Számos tanulmánya jelent meg a Pester Lloydban, s egyik értekezéssorozatának eredményeképpen alakulhatott át a fiumei kereskedelmi iskola Kiviteli Akadémiává. Főbb művei: *Robert Hamerling und seine epische Werke; Der Pessimismus als herrschender Gedanke der Zeit; Über ein Evolutionsgesetz der psychischen Welt; Kármán József mint nyelvművelő; A magyar nyelvtanítás a nemzetiségi iskolákban* stb. S. R.

2. *H. László,* költő és újságíró, szül. Békéscsabán 1902 dec. 31. 1920—27-ig a különböző kolozsvári napilapok munkatársa volt. Erdélyben méltányolt és népszerű lírikus. Jelenleg Budapesten él, ahol különböző lapokban költeményeket és novellákat ír. Verskötetei: *Szolga éneke* (1920); *Ilyen vagyok* (1924); *Magányos éjszaka* (1925). Regénye: *Loriel* (1926); *Kócos* (novellák, 1921).

Hajó *Sándor,* író és színműíró, szül. Budapesten 1876. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után magánhivatalnok lett, de csakhamar lemondott állásáról, hogy csakis írói tevékenységének éljen. Vígjátékai jelentékeny színvonalat képviselnek. Legismertebb darabjai: *Dombai úr felesége* (Nemzeti Színház 1899); *Éjfél után* (Nemzeti Színház 1900); *A holnap* (Magyar Színház 1907); *Fiúk és lányok* (Magyar Színház 1910); *Lakájok* (Vígszínház 1913); *A nap lovagja* (Vígszínház 1916); *Démonok* (Vígszínház 1916); *Délibáb utca 7* (Vígszínház 1917); *Az ötvenéves férfi* (Belvárosi Színház 1919); *A pletyka* (Belvárosi Színház 1920). Wildenak *Dorian Gray* c. regényét 1907. átdolgozta a színpadra. Számos német, francia és angol színdarabot fordított és dolgozott át magyarra. Jelenleg a Belvárosi Színház dramaturgja. Sz. G.

Hajós, 1. *Alfréd**, műépítész, olimpiai úszóbajnok. 1896-ban az első modern olimpiászon kettős úszó győzelmet szerzett. H. a magyar sport első olimpiai világbajnoka. A futball-szövetségnek huzamosabb időn át alelnöke, válogató kapitánya volt. Mint építész legszebb sikereit a sporttelepek terveivel érte el. Stadionterveivel résztvett a párisi olimpiász szellemi versenyein és az építészet első díját nyerte.

2. *H. Lajos**, orvos, orvostudományi író, egyetemi magántanár, szül. Petőszinnyén 1870. Orvosi tanulmányait Budapesten, Bécsben és Frankfurtban végezte. Elsősorban ideg- és elmekórtannal foglalkozott és évekig Laufenauer tanár mellett

tanársegéd volt. A budapesti egyetem jogi kara 1909. a bűnügyi lélektan és elmekórtan magántanárává képesítette. Az Orsz. Munkásbiztosító Intezet idegosztályának főorvosa. Az orvosi szaklapokban számos tanulmánya jelent meg, főképpen a funkciós idegbetegségekről és az epilepsziáról, valamint a bűnügyi lélek- és elmekórtan köréből. Főbb művei: *Neurasthenia és hysteria; Általános psychopathologia; Az idegrendszer syphilise.* Sz. G.

3. *H. László*, hegedűművész, szül. Budapesten 1899. A Zeneakadémiában és Hubay mesteriskolájában végezte tanulmányait. Nagy sikerrel hangversenyezett Budapesten s a vidéken, majd 1926. kinevezték a bécsi Conservatorium tanárának. 1927 óta a kovnói (Litvánia) állami konzervatórium tanára és az ottani állami Opera és filharmóniai zenekar hangversenymestere és szólistája. K. K.

Hajhász. A XIX. sz. negyvenes éveiben a magyar társadalom valósággal a zsidó egyéniség megtestesülését látta a hajhászoknak nevezett ügynökökben, akik tőkét szereztek maguknak és uzsoráskodtak. Még az irodalomban is megvetéssel és gúnnyal szóltak róluk: Nagy Ignác, Gaal József, Bernáth Gáspár, Szigligeti Ede stb. A magyar zsidókat bántotta ez a hang és 1846. társulatot alapítottak, melynek tagjai arra kötelezték magukat, hogy azzal, akit egyszer uzsoráskodási bűnön kaptak, nem társalognak, maguk mellett meg nem türik és őket «megvetés és utálat tárgyává teendik». Zs. J.

Hakófósz. A körmenet héber neve. E szertartási forma a zsidó istentiszteleti rendben is szerepel a következő alkalmakkor: szukkosz valamennyi napján (7 nap) szombat kivételével. A muszaf (l. o.) végén az ünnepi csokorral (l. o.) a kézben megkerülik egyszer a templomot, mialatt a frigyszekrény nyitva van és egy Tórát tartanak az emelvényen. Az ünnep hetedik napján (l. *Hosánó rabbó)* e körmenetet hétszer ismétlik, mialatt valamennyi Tórát az emelvényen tartják. A körmenetek alatt Hosánó-t (segíts meg) énekel az előimádkozó és a gyülekezet felváltva. Az ünnepi csokorral való körmenet még a jeruzsálemi szentély fennállása idejéből ered. Körmenetben viszik a zsinagóga összes Tóratekercseit szimchasz-tóra (l. o.) napján. Mind este, mind pedig reggel hét-hét körmenetet tartanak, sok ritusban semini aceresz (l. o.) estéjén is. Előkelő és tudós halottak koporsója körül, kiknek holttestét beviszik elbúcsúztatni a zsinagógába, szintén szokás gyertyáskörmenetet tartani. Sok helyütt körmenetben viszik a rabbit baldachin alatt szimchasz-tóra napján a templomba s erre emlékeztet némely vidéknek az a szokása, hogy a fiatal menyecskét az esküvőt követő szombaton ünneplő kísérettel viszik a templomba (Schulführen) F. D.

Hakol hevel. *(h.) Minden csak hiúság.* Közismert és gyakran használt idézet *Kohelet* könyvének első részéből. A könyv e szavakkal kezdődik: *havel havólim* (hiúságok hiúsága) amely a latin vanitatum vanitas-nak felel meg.

Halálbüntetés. A vallás és az emberek ellen elkövetett némely bűnre H.-t szabott ki a Biblia. Ilyenek: Illetéktelenekneknek a Szentélybe való hatolása; átokmegszegés; halottidézés es jóslás; vérfertőzés és fajtalankodás; házasságtörés; szülők bántalmazása; Istenkáromlás; bálványimádás; gyermekáldozás; emberrablás; hamis prófétálás; prostitució; szombati munka; emberölés. Nemely bűn halálbüntetése azonban *Kórész*nak minősül, vagyis Istenre bízott büntetésnek és annak végrehajtása nem tartozik a világi bíróság jogkörébe. Ez valószínűleg a halálbüntetés hallgatólagos megszüntetését jelenti. Bizonyos, hogy a halálbüntetés eltörlésének gondolata állandóan foglalkoztatta az óhéber törvenyhozást. Erre vall a talmudi perrendtartás számos rendelkezése és több talmudszerző kijelentése is. Azt a Szinhedriont, amely hét esztendő alatt csak egy halálos ítéletet is hozott, vészbíróságnak stigmatizálta a Talmud. R. Eleazár ben Azarja szerint már akkor is vészbíróság a Szinhedrion, ha hetven esztendő alatt hoz akár csak egy halálos ítéletet is. R. Tarfon és R. Akiba mondják: «Ha mi a Szinhedrionban lennénk, sohsem hozna az akkor halálos ítéletet.» A talmudi perrendtartás olyan feltételeket köt a halálos büntetéshez, amelyek sohasem mutathatók ki és ezen az alapon az ítélet is illuzóriussá válik, mert nem lehet azt végrehajtani. *(Szanhedrin* különböző helyein.) F. M.

Halasi *Andor**, író, szül. Budapesten 1887. Tanulmányait a budapesti egyetem jogi karán végezte, majd hírlapíró lett. Rövid ideig a Kritika c. irodalmi szemlét szerkesztette. Később az Élet c. folyóirat és a Budapesti Hirlap szerkesztőségében dolgozott. Sokáig Most a Miskolcon megjelenő Magyar Jövő c. napilapnak munkatársa volt. Irodalmi tanulmányainak egy részét külön kötetben adta ki. Számos német, francia és angol regényt fordított magyarra. Sz. G.

Halasi-Fischer *Ödön*, közgazdász, szül. Budapesten 1885., ahol középiskolai és egyetemi tanulmányait végezte. Miután jogi doktorátust tett, belépett atyja vállalatába, a Fischer Simon cégbe, egyszersmind azonban élénk gazdaságpolitikai és társadalmi tevékenységet fejtett ki. Előbb a Világ politikai napilap r.-t., majd a Magyar Hirlap r.-t. elnöke lett. Az ő kezdeményezésére és támogatása mellett alakult meg a Magyar Cobden-Szövetség, mely a szabadkereskedelem elvének szolgálatában áll. Érdemes és jelentékeny közgazdasági munkásságáért 1926. kormányfőtanácsosá nevezték ki. S. R.

Halász, 1. *Albert*, gazdaságstatisztikus, szül. Tárkányban (Komárom vm.) 1890 márc. 11. A budapesti műegyetemen szerezte meg vegyészmérnöki oklevelét, majd a kereskedelmi minisztérium szolgálatába lépett, ahol a gazdasági statisztikai osztály helyettes vezetője lett iparfelügyelői rangban. 1922-ben nyugdíjazták, azóta a külügyminisztériumtól kap külön megbízatásokat. H. egyike a legkiválóbb, külföldön is elismert gazdaságstatisztikusoknak. Első munkája: *A magyar cukoripar eloszlása a világpiacon az utolsó 25 évben*, mely 1914. német nyelven jelent meg. 1920-ban a kereskedelmi minisztérium adta ki *Magyarország gazdasági térképekben* c., 4 nyelvű térképalbumát, mely megjelenése óta 8 kiadást ért el. Ezt a munkáját a

Magyar Mérnök és Építész Egylet arany éremmel tüntette ki. 1928-ban a külügyminisztérium támogatásával jelent meg *Az új Közép-Európa gazdaságstatisztikai térképekben* c. úttörő munkája, melynek 300 térképe pontos tájékoztatást nyújt a békeszerződések utáni Közép-Európa gazdasági viszonyairól. V. A.

2. *H. Frigyes*, ügyvéd, szül. Kajászószentpéteren 1864. A budapesti egyetemen szerzett ügyvédi oklevelet. Kereskedelmi és részvényjoggal foglalkozik és ilyen vonatkozású cikkei sűrűn jelennek meg jogtudományi szaklapokban. Helyettes elnöke az ügyvédi és bírói vizsgáló bizottságnak. A felekezeti életben is sokáig vezető szerepet játszott mint a Pesti Izr. Hitközség előljárója. Közéleti és tudományos munkásságának elismeréséül 1912. királyi tanácsossá, 1922. kormányfőtanácsossá nevezték ki. V. A.

3. *H. Gyula*, hírlapíró, szül. Csebényben (Veszprém vm.) 1871. H. Ignác (l. o.) öccse. Szerkesztette a Szabad Szó c. lapot. Költeményei *A Szajna partján* c. jelentek meg. T. Zs.

4. *H. Henrik**, orvos, szül. Hódmezővásárhelyen 1865 aug. 7. A budapesti egyetemen tanult, majd u. o. tanársegéd lett, azután hosszabb külföldi szaktanulmányok után szülővárosában, később Miskolcon lett gyakorló és közkórházi főorvos. Főbb művei: *A berlini, londoni és párisi fogászisko lákról; A hangrésszükület; A bonctan tanításának néhány újabb módszeréről; Ritka fogfejlődési anomáliák.*

5. *H. Ignác*, filológus, egyetemi tanár, szül. Tésen (Veszprém vm.) 1855., megh. Budapesten 1901 ápr. 9. Veszprémben és Székesfehérváron járt gimnáziumba, az egyetemet pedig Budapesten végezte s miután középiskolai tanári képesítést nyert, Székesfehérváron lett tanár, de már 1893. kinevezték a kolozsvári egyetemen a finnugor és magyar nyelvészet nyilvános rendes tanárává. 1880 és 1890 közt háromszor küldte ki a M. Tud. Akadémia a lappok közé Svédországba és Norvégiába, ahol az összehasonlító nyelvészethez számos adatot gyüjtött. Legkiválóbb művei: *Ritkább és homályosabb képzők* (akadémiai díjjal jutalmazva 1880); *Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok* (1881); *Visszahódított magyar szók* (1883); *Kazinczy mint fordító* (1883); *A svédországi lapp nyelvjárások; Magyar szók az északi szláv nyelvekben* (1886–98); *Svéd-lapp nyelv* (6 kötet 1885 – 95); *Az ugorszamojéd nyelvrokonság kérdése* (1892—93); *Kármán József* (1878). A Grimm-féle gyermekmeséket Móka bácsi álnévvel ő adta ki és gyönyörű magyarsággal ő maga is írt gyermekmeséket, amelyek máig népszerűek. Kiadott és lefordított azonkívül finn népdalokat és számos tanulmányt írt, főleg a Nyelvtörténeti Közleményekben. Halála után egyetemi előadásait *A magyar szófejtés története* c. kiadták. S. R.

6. *H. Náthán*, pedagógus, szül. A postagon (Fejér vm.) 1834; megh. 1910 ápr. 3. Először vidéken tanított, majd báró Eötvös József a fővárosi izraelita mintaiskolához helyezte át (1867.), később a Pesti Izr. Hitközség leányiskolájának igazgatója lett. Jegyzője volt az első Izr. Tanítógyülésnek. Nagyarányú szakirodalmi tevékenységet fejtett ki a szaklapokban és mint tankönyvíró is. Önálló művei: *Oktató és nevelő mulattató elbeszélések a talmud és midrásból, valamint a zsidók történetéből* (Budapest 1886); *Kincses szekrénye* (oktató, nevelő, mulattató elbeszélések a zsidó bölcsek irataiból, Budapest 1889). Szerkesztette az első magyarnyelvű zsidó népiskolai értesítőt (Győr 1862) és az első magyarnyelvű zsidó ifjúsági lapot, az Ifjúsági Iratokat (1862—63). T. Zs.

7. *H. Sándor (dunaföldvári)*, közgazdasági író, szül. Dunaföldvárott 1859., megh. Budapesten 1918. A budapesti egyetemen szerzett jogtudományi doktorátust. Már jogászkorában is hírlapírással foglalkozott és előbb az Ellenőr, majd a félhivatalos Nemzet segédszerkesztője volt. Amikor 1885. megszervezték a Postatakarékpénztárt, mint fogalmazó lépett az új intézmény szolgálatába, amelynek fejlődéséhez és felvirágzásához nagymértekben hozzájárult. 1892-ben a budapesti műegyetemen magántanárrá képesítették. 1901-ben a Postatakarékpénztár aligazgatójává, 1907. pedig min. tanácsosi címmel az intézet igazgatójává nevezték ki. 1909-ben dunaföldvári előnévvel magyar nemességet kapott. Egyik alapítója volt a Magyar Közgazdasági Társaságnak és egyik szerkesztője a Közgazdasági Lexikonnak. Napilapokban és szakfolyóiratokban igen sok cikke és tanulmánya jelent meg. Jelentősebb önálló munkái: *Mit akar a Schulverein?* (1882); *A postatakarékpénztár cheque- és clearing-forgalmáról* (1890); *A postatakarékpénztárak fejlődésének története* (1891); *A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gyakorlati szolgálatra* (1896); *A cheque és giro-rendszer* (1898); *A cheque-rendszer és fejlesztése Magyarországon* (1900); *A pénzintézeti betétek biztonsága* (1900); *A községi takarékpénztárak Magyarországon* (1905); *A nemzetközi giroforgalom.*

Halberstam *Jechezkel Sraga*, rabbi, szül. 1811., megh. 1898. Atyjánál, a világhírű Chaim H. szandeci caddiknál tanult. Előbb a radzili és a schinovai lengyelországi hitközségekben működött. Innen került Magyarországra, a sztropkói hitközség élére. Közben Palesztinába utazott, ahonnan néhány évi tartózkodás után visszatért. Jeruzsálemben folytatott tudományos kutatásai közben több ismeretlen és nagyjelentőségű kabbalisztikus munkára akadt, melyeket visszatérése után megjelentetett: *Ór Hachamó* (Jeruzsálem) és *Zohoré Chamó* Zóhár-kommentárok; *Széfer Hagilgulim Hasolém* (Psemysl). 1876-ban, atyja halála után a hívek őt tekintették utódjául és tömegesen zarándokoltak hozzá. Ekkor visszatért Lengyelországba és előbbi lakhelyén, Schinován telepedett le. Megjelent *Divré Jechezkel* (1901) c. könyve, amely homiletikus magyarázatokat, responsumokat és jegyzeteket tartalmaz. T. I.

Halhatatlanság (héb. *chajé ólom*, vagy *hasórasz ha-néfes*). Az a hit, hogy a lélek a test elhalása után is él. Mózes könyvei még nem tanítják a lélek H.-át, de a prófétákban és a költői irodalomban már felcsillan az örök életben való reménység: «Én igazságban látni fogom színedet, felébredéskor teleszívom lelkemet a Te

képeddel». *(Zsolt.* 17. 15) «Isten megváltja lelkemet az alvilágtól (u. o. 49 6) Ebben már nem csak a H., de a túlvilági bűnhödés is konkrétizálódik. Dániel könyve már haladottabb fejlődésében hirdeti a H. gondolatát, mert hisz már a testi feltámadásban is: «Sokan a porban alvók közül feltámadnak, némelyek az örök életre, némelyek pedig gyalázatra és örökkevaló utálatosságra. De a bölcsek fényeskednek, mint az ég fényessége és akik másokat igazságra visznek, mint a csillagok örökkön örökké fénylenek». *(Dán.* 12. 2, 3). A H. maradéktalan hitéhez még Dávid sem jutott el, mert nyilvánvalóan perzsa befolyás alatt különbséget tesz a jók és a gonoszok lelke között és a H. még nem a lélek megváltozhatlan és mindenkire szóló attributuma, hanem a földön nyert képessége csupán és Istentől adott kegy a tiszta élet megjutalmazására. *Philo* szerint a lelek már születése előtt létezik és mikor a test elhal, mintha börtönből szabadulna, úgy tér vissza Istenhez, tehát örök életre tér oda vissza. A szadduceusok (l. o.) tagadták ugyan a feltámadást (l. o.), de a H.-ot nem érintették. A farizeus tudósok és az esszénusok (l. o.) ellenben hittek a jövő életben *(álom habó)* és el is terjesztették ezt a hitüket. Az esszénusok egész világszemléletüket a H. hitére alapították és ezért vetették meg a földi életet. Főképpen pedig a zsidóság martirjainak H.-ában hittek, amint azt Josephus több helyt megemlíti. Több apokripha is hirdeti a H.-ot. *Enoch* a lélek örökkévalóságát tanítja. A proexisztencia hitét a Talmud is vallotta *(Chaggiga* 12b). A jövő életben való hit a nemzetibb zsidó körökben általános volt. A *Pirké Abót* így fejezi ezt ki: «Legyen ez a világ előkészület a jövő életre» (4. 16). Még precizebben fejezi ki a H. hitét a Talmud *Beráchot* traktátusa (34b). A H. aztán főleg a feltámadáshoz fűzve valóságos dogmája lett a judaizmusnak; ez a *Mísnán (Szanhedrin* 10. 1) alapult és hitvallomásul belekerült a liturgiába is. *Maimonidesz* filozófiai alapon tárgyalja a H. kérdését, de a feltámadásról való hitet beiktatta a tizenhárom hitágazatba (tizenharmadiknak), aminek elengedhetlen feltétele a lélek H.-a. *Spinoza* is zsidó értelmezést ad a H.-nak: «Amennyiben a lélek önmagát és az őt hordozó testet az örökkévalóság szempontjából tekinti, érzi, hogy Istenben van. Minél erősebb a való kapcsolatban álló értelmi szeretet Isten iránt, annál inkább érzi magát a lélek halhatatlannak». Mendelssohn Mózes híressé vált *Phaedonjában* így szól: «Ha lelkünk halandó, akkor az értelem álom csupán, amelyet azért bocsátott ránk az Istenség, hogy megámítson vele, akkor az erényből is hiányzik az isteni dicsőség, akkor a szép és fenséges, akár erkölcsi, akár érzéki, nem visszfénye az isteni tökéletességnek... akkor néhány nap mulva mindegy lesz, akár dísze voltam a természetnek, akár szégyenfoltja. Ha a szellem mulandó, akkor az emberi társadalom alapítói és törvényhozói megcsaltak minket». A reformzsidóság a feltámadásra vonatkozó hitvallomásokat kiküszöbölte a liturgiából és az idevágó imákban (Mechalkél chajim, Eloháj nesómó) a feltámadásra utaló szavakat a lélek H.-át hangoztató kifejezésekkel cserélte fel. L. *Jew. Encycl.*

Hallel. A Zsoltárkönyvnek a 113. zsoltártól a 118. zsoltárig (bezárólag) terjedő része. E dícsérő és magasztaló zsoltárok jelentős fontosságuak a liturgiában. Vannak alkalmak, mikor kihagyás nélkül mondják el a H.-t. Ez az ú. n. egész H., vannak aztán olyan alkalmak is, mikor a 115. zsoltár első 11 verse és a 116. zsoltár első 11 verse elmarad, ez az ú. n. fél H. Egész H.-t mondanak: 1 peszach első két napján; 2 sovuosz két napján; 3. szukkosz kilenc napján; 4. chanukka nyolc napján. Fél H.-t mondanak: 1. peszach utolsó hat napján; 2. újhold napjain. A H. mindig a zsinagógai rendben közvetlenül a sacharisz tefilló után foglal helyet, áldó formulával kezdődik és végződik. A 118. zsoltár 21. versétől minden verset külön-külön megismételnek. Szukkosz napjain a H.-t az ünnepi csokorral a kézben recitálják; helyet kap a H. a Hagadában is, első fele a vacsora előtt, második fele a vacsora után mondott részben. Némely ritusban a két széder estén a maariv ima után a templomban is mondják. Nem mondanak H.-t: 1. ros hasonokor, mert ez az ítélet napja; 2. purimkor, mert vérontás emléke fűződik e naphoz és a szabadulás Izráelnek csak egy részére vonatkozik; 3. Nem mondanak egész H.-t peszach utolsó hat napján sem, mert az egyptomiak elpusztulásának emléke nem engedi meg az örvendezés kibontakozását. F. D.

Halleluja. A magyar nyelvhasználatban is előforduló héber szó. Tulajdonképen idézet a héber Bibliából, s annyit jelent: dícsérjétek Istent. A magyar nyelv főnévi értelemben, vagy igealakban is használja, pl.: hallelujázni. A Bibliában többször fordul elő, így a Zsoltárkönyv végén is.

Halmi, 1. *Artúr**, festő, szül. Budapesten 1866. Tanulmányait a mintarajziskolán, a bécsi és müncheni akadémián végezte. Münchenben állította ki *Vizsga után* c. életképét, mellyel itthon a Munkácsy-díjat nyerte el. Párisban, Bécsben s Antwerpenben is aranyérmet nyert. Párisban Munkácsynál folytatta tanulmányait és a *Honfoglalás* megfestésénél segédkezett neki. Itt festette a *Titkos esküvő*-t, melyet a király vásárolt meg a budai várpalota számára. 1910-ben New-Yorkba költözött. F. B.

2. *H. Bódog**, táblabíró és író, szül. Pápán 1879 ápr. 6. A budapesti egyetemen tanult s miután ügyvédi oklevelet szerzett, bírói pályára lépett. Táblabírói rangban a budapesti járásbírósághoz osztották be. Számos tudományos és szépirodalmi cikke jelent meg napilapokban és folyóiratokban a jogtudomány, főleg a kriminológia köréből. Emellett szépirodalommal is foglalkozik. Önállóan megjelent munkái: *Marosházi történetek* (1900); *Ady költészete* (1909); *Orzse és egyéb novellák* (1919); *Zsidó gyerek* (1920); *Magyar híresség ek* (1923); *Oszi hervadás; Novellák és tanulmányok* (1928). S. R.

3. *H. Gyula**, vegyész, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte. 1907-ig a székesfővárosi vegyészeti intézetben működött. 1907-ben a m. kir. halélettani és szennyvíztisztító állomás vegyésze lett. 1921-ben a M. Vegyészeti Gyárosok Orsz. Egyesülete igazgatójává választotta. A Vegyészeti Lapok-at és a Magyar Chemiai Folyóiratot szerkesztette. Fon-

tosabb önálló munkái: *A német textilvegyészeti ipar technikai fejlődésének legújabb eredményei; A világháború gazdasági indító okaiés várható következményei; A bradi aranyzúzómű vízberendezése; A mesterséges biológiai szennyvíztisztítás fejlődése hazánkban; Vegyészeti iparunk fejlődésének újabb irányai és lehetőségei.*

Halmos, 1. *Géza*, közgazdász, szül. Tápiószelén 1864. Orvos egyetemet végzett Budapesten. Miskolcon folytatott orvosi praxist, de pár év után a bankszakmára tért át. Megalapította 1907. a Miskolci Népbankot, pár év mulva pedig önálló magánbankházat nyitott. 14 évig volt elnöke a miskolci izr. hitközségnek és fejlődése körül jelentős érdemeket szerzett. A háború alatt százágyas kórházat létesített, melyet maga vezetett. Mint törvényhatósági bizottsági tag a várospolitikában is vezetőszerepet játszik. V. A.

2. *H. József*, rendőrkapitány, szül. Mezőtúron 1861 márc. 2. Orvosi pályára indult, de 1890. városi hivatalt vállalt. 1901-ben Torontál vm. alispánja megbízta a nagybecskereki alkapitányi állás teendőivel. A következő évben 1902. pedig Nagybecskerek város tanácsnoknak választotta, mely állásban még két turnuson 1908. és 1914. választotta meg a város. Az összeomlás után nyugdíjazták.

Halóchó *(h. halacha.)*. A «halach» (menni, járni) gyökből; jelentései: cselekvesmód, viselkedés, szokás, használat, vezetés. Ez utóbbi jelentese nyer alkalmazást a Talmud nyelvében, midőn számtalan esetben valamelyik rabbi H.-járól van szó, ill., hogy a H. ennek vagy annak a rabbinak a véleménye. Az ilyen kitétel értelme a Talmudban annyit jelent, hogy jóllehet az illető rabbi véleménye ellentétben van mások véleményeivel, a gyakorlatban mégis az ő döntése érvényes. Néha a H. kifejezés a «tradició»-nak felel meg, pl. ha a rabbik így nyilatkoznak a Talmudban: Ha ez H. (azaz tradició), akkor elfogadjuk, de ha csupán egy «din» (ez esetben nem törvény, hanem érv), akkor vitatható *(Keritót* trakt. 3 9). A H. kifejezést a zsidó tradició egész törvénytartalmazó részére szokták érteni, ellentétben a Haggadával (l. o.). Ennélfogva, amit általában H.-nak neveznek, az magában foglalja az egész rabbinikus polgári és rituális jogot, kiterjeszkedve a szokásokra, rendelkezésekre, döntésekre, amelyek a Szentírásban nem foglaltatnak. A későbbi iratokban Midras H. (l. *Midras Halóchó)* kifejezés fordul elő s ez a törvények feletti jogi vitákat foglalja magában. A H. többes száma *halóchósz* s e kifejezés alatt a szóbeli hagyományon vagy törvényen alapuló vallási törvenyek egyik csoportját értik. A szó egyes száma helyett inkább a többes halóchósz kifejezést használják éppen úgy, mint hagódó helyett hagódósz-t, miután a törvények gyüjteményét értik alatta. A H.-ot R. Juda Hanászi kodifikálta és a *Misna* (l. o.) tulajdonképpeni jogi részét képezi, amiért a Misna szó helyettesíti azt általánosságban s ez utóbbi használata a H. helyett már a talmudi korszakban elterjedt, kivévén Palesztinát, ahol a kodifikálás után is megmaradt a H. kifejezés, sőt a H.-t alkalmazták a Misnára. *(V. ö.: Bacher* Vilmos, «*Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung*» [Leipzig 1899] és u. a. a Jew. Encycl.). F. M.

Halóchó tószfosz, talmudi penzum a hozzátartozó kommentárokkal (toszafósz). A zsinagóga ősidők óta az iskola hivatását is teljesiti. A szószéke azért katedra is és a rabbi nem csak predikál, de tanít is. Ezért alakult ki az a szokás, hogy a konzervativ rabbi prédikációja keretében talmudikus témákat is fejteget, *(charifusz)*. Sabbosz hagódól (peszach előtt való szombat és sabosz tsuvo (jomkippur előtt való szombat) istentiszteletein nagyobb és jelentőségesebb ez a penzum és rendszerint kimerítőbb, úgy, hogy csak azok követhetik a fejtegetést, akik készültek rá és áttanulmányozták a vonatkozó irodalmat. Ezért a rabbi már hetekkel azelőtt hirdeti meg a H. témáját a templom előcsarnokának hirdetőtábláján. F. M.

Halotthamvasztás. A zsidó vallás törvényei a H.-sal szemben nem foglalnak el határozott tiltó álláspontot. A Biblia az emberi holttestre vonatkozólag nem intézkedik törvényszerű kijelentéssel, az elföldelés tehát ősregi tradición alapul csupán, viszont az elégetés nincs eltiltva. A kodifikátorok mégis a szokáson alapuló elföldelést négy leszögezetlen deszkalap köze (l. *Temetés)* a Deuteronomium 21. 23-ból következtetik; igy Maimonides is erre a kitételre hivatkozik: «neked el kell őt temetned». Erre való hivatkozással a Sulchan Áruch szerint «a földbe való eltemetés pozitiv parancs». Bizonyos, hogy az elhamvasztás pogány szokás volt, melytől a zsidó nép és vallás irtózott, jóllehet a királyok és előkelők holttesteinek elégetése szokásos volt. Még a Hasmóneusok korában díszes ruhába öltöztetve égették el az előkelőket, ha így kívánták. A *Misna-Abóda Zárá* 1. 3 szerint: «Minden oly temetés, mely tűzzel áll kapcsolatban, bálványimádás» Kétségtelen, hogy a zsidó vallásos felfogást ez fejezi ki leghívebben. A köznép alkalmazkodott is ehhez s éppen azért el is tiltották a H.-t a zsidó állam fennállása idején. Dogmatikus alapon azonban nem tehető ellenvetés a H-sal szemben Maimonides *(Jad Hachazaka* 8.) szerint sem. Albo Josef XIV. századi toledoi híres vallásbölcsész *Ikárim*-jának 4. 30-ban pedig kritizálja Ábrahám ibn Daudot és Nachmanit ellenszegülésükért, melyet ezek a megfontoltabb és konzervativebb tudósok hangoztattak a H. ellen oly időben, mikor a máglyák lobogó tüze a zsidóságot irtózattal töltötte el. Igen érdekes, hogy az olasz kabbalisták és rabbik úgyszólván egyhangúlag ellenezték a H.-t rendkívül nagy világi műveltségük dacára is ugyanakkor, midőn a modern H. megkezdődött. Benamozegh Elia a mult század második felében működő hírneves livornói főrabbi hébernyelvű tanulmányt írt e tárgyról s nem tartja azt a zsidó szokásokkal összeegyeztethetőnek. Viszont Tedeschi Moise triesti főrabbi a mult század végén nemcsak megengedte, hanem saját holttestére vonatkozóan is így intézkedett. Ő azonban egyetlen kivétel volt az egész olasz rabbikarban. Benamozegh merev ellenszegülése a kabbalisztikus tradiciókból magyarázható s az abban foglalt ama tanból, mely a test épségét holt állapotban sem óhajtja veszélyeztetni. Ez a felfogás a keresztény vallás feltámadási hitével bizonyos

analógiát vall. Az orthodoxia mindenütt elítéli a H.-t és seholsem engedélyezi, a modern zsidóság rabbijai pedig általában véve azt az álláspontot foglalják el, hogy funkcióra való felkerés esetén nem zárkózhatnak el az elől. S. R.

Halpert *Salamon*, rabbi, szül. Nagyszőllősön 1903. 1922–1927-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1926-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1928. pedig rabbivá. 1927 óta tapolcai főrabbi. F. D.

Halvójász hámész *(h.)*. A halott kísérése. A temetést *leváje*-nak is mondják. L. *Temetés*.

Hámánverés *(kerepelés)*. Purim napján, mikor az előimádkozó a zsidóüldöző Hámán nevét olvassa a Megillából, a közönség lábával dobbant, a gyermekek kerepelnek, talán azért, hogy zajba fullasszák a zsidóüldöző nevét, amely csak keserűséget idézhet fel és megzavarhatja a purim ünnepi hangulatát. A nem épületes szokás, amely zavarja az istentisztelet ünnepélyességét, ma már elvesztette régi jellegét és lassan-lassan ki is szorul a zsinagógából.

Hamburg *József*, publicista és orvos, szül. Besztercén 1895. Az erdélyi cionista mozgalom egyik vezetője. Az Ezra zsidó ifjúsági mozgalmat 1918 óta vezeti. Füzete jelent meg *Achad Haam müködéséről* és számos értekezést közöltek a német szaklapok a szemgyógyászat körül megejtett vizsgálódásairól. Sz. I.

Hamburgné, Becski *Irén*, írónő, szül. Clivadiában (Erdély) 1900. Számos költeménye jelent meg a Nyugatban és a Napkeletben. 1928 ban magyarra fordította Max Brod *Reubeni* c. történeti regényét.

Hamburger *Mózes*, vágújhelyi rabbi a XVIII. sz.-ban. Előkelő és gazdag családból származott s midőn veje, Fischof Sámuel Boskovitzban meghalt, H. lemondott állásáról, családjához költözött s mint magántudós élt ottan. Leszármazottja *Fischhof Adolf* (l. o.) orvos és publicista, aki a bécsi forradalomban, majd azután a városi politikában vezetőszerepet töltött be.

Hamechaker. Németnyelvű folyóirat, mely a zsidó teológia és történelem kérdéseivel foglalkozott. Megindult 1878. Budapesten. Szerkesztője Stern (Szterényi) Albert (l. o.) ujpesti rabbi volt. A lap 1881-ig jelent meg, fennállásának utolsó évében Die Zeit címen.

Haméiri *Avigdor*, költő és újságíró, szül. Ódávidházán, (Bereg vm.) 1886. Jesivában és az orsz. Rabbiképző Intézetben végezte tanulmányait. 1910-ben «Hajehudi» címen Budapesten héber folyóiratot indított, amely azonban rövid idő múltán megszünt. Tevékeny irodalmi munkásságot fejtett ki a magyar fővárosban és eredeti héber írásai, főleg költemények, különböző héber folyóiratokban jelentek meg. Szorgalmas fordítója lett a magyar irdalomnak és Ady verseit is ő ismertette meg a héber olvasóközönséggel. Magyar nyelven is írt tárcákat és tanulmányokat és ugyancsak tanulmányt írt a Mult és Jövőbe — amelynek dolgozótársa volt — a Biblia hatásáról a magyar irodalomban «A bibliа élete» címen. Ezidőben Kova-Feuerstein Albert név alatt tette munkáit általánosan ismertté. A világháború alatt az osztrák-magyar hadseregben teljesített katonai szolgálatot, majd orosz fogságba került. A forradalmak után kivándorolt Palesztinába, ahol az egyik héber napilap irodalmi szerkesztője és igen rövid idő alatt az új héber irodalom egyik legismertebb munkása lett. Verseinek modern és egyéni lírája új hangot vitt a héber költészetbe. Sokan az új héber irodalom vezéregyéniségét látják benne és ez ösztönözte arra, hogy maga is harcos hangú lapot adjon ki. A lapot azonban az akkori rossz gazdasági viszonyok következtében be kellett szüntetnie. Palesztinai szereplése alatt vette fel a H. írói nevet és ugyancsak Jeruzsálemben fordította héberre Madách Ember tragédiáját, amelyért Fischer Gyula pesti főrabbi véleményezése alapján a Magyar Tudományos Akadémia elismerését kapta meg. Megalapítója az első héber kabarénak, a Kumkumnak. Összegyüjtött műveinek kiadására mostanában készül az egyik héber kiadóvállalat. T. I.

Hamóci lechem min hóóree *(h.)*. Magyarul: aki előhoz kenyeret a földből. A kenyér fölött mondott áldás szövege. Vulgárisan *mójci*-nak nevezik.

Hampó, l. *Ernust*.

Hamvai *Lajos*, ügyvéd, szül. Nagyhalászon, 1862. Iskolai tanulmányait Nagykállón, felső iskolai tanulmányait a kassai jogakadémián végezte, mint ügyvéd Huszton telepedett le, ahol jelentékeny szerepet játszott a városi és vármegyei közéletben. Éveken át szerkesztette a Nagyág c. lapot. Az Egán-féle verchovinai missziónak zsidóellenes célzatával szemben sikra szállt a zsidóság ellen felhozott vádakkal szemben. F. M.

Hanák *Árpád*, zenepedagógus, szül. Budapesten 1889 jan. 29. A zeneművészeti főiskola elvégzése után tanári képesítést szerzett s tíz éven át működött Pécsett, mint a városi zeneiskola tanára. Számos zongorakoncertet adott Budapesten, Berlinben, Dániában és Franciaországban. Jelenleg a Fodor-zeneiskola tanára s elméletileg is jelentékeny zenepedagógiai működést fejt ki.

Handel *Elemér*, festő, szül. Újpesten 1881., megh. Budapesten 1911. Előbb a mintarajziskolában Budapesten, azután Münchenben Hollósynál, egy ideig Firenzében és nyaranta Nagybányán tanult. Jobbára figurális plain-air képeket festett. Utóbbi éveiben könyvdíszítésekkel, könyvcímlapokkal és plakátokkal foglalkozott.

Handl. II. Ulászló uralkodása alatt élt Pozsonyban 1505 táján, mikor előfordult, hogy a zsidók kezében levő adósleveleket egyszerűen lefoglalták. H. ügyében maga a király intézett külön rendeletet a városhoz. Az ezidőben uralkodott viszonyokra jellemző, hogy ennek, vagy egy másik Handel nevű zsidónak a feleségét egy Dorothea nevű soproni asszony meggyilkolta és kirabolta. Sopron hatósága a gyilkost, állítólag Brandenburgi György kérelmére, büntetlenül szabadon bocsátotta és Sighart Márton városi bíró a rablott tárgyak egy részét a maga számára lefoglalta. H. csak a kormánytanácsnál tudott igazságot és elégtételt szerezni. U. L.

Handler *Márk*, tatai rabbi, szül. Nemes-Bükkön (Borsod vm.) 1837-ben, megh. Tatatóváros on 1911. Mezőcsáton, majd Pozsonyban

tanult a hírneves Keszav Szófernél, akinek kedvenc tanítványa volt. Rabbidiplomáját is tőle kapta, de Unger Joal paksi és Hirsch szabadkai rabbik is kitüntették «hattóra» adásával. Egyideig a pozsonyi hitközség magyarnyelvű levelezéseit intézte, majd rabbi lett Siófokon s már mint neves magyar hitszónokot hívták meg Aszódra 1866., ahonnan előbb Heves község, majd később Tatatóváros hívta meg rabbinak. Utóbbi helyen működött országos tiszteletnek örvendve haláláig. Nagy tudása, a zsidó tudományokban való járatossága s ékes magyarsága, kiváló jelleme és szívjósága miatt zsidó és keresztény körökben egyaránt a legnagyobb szeretet övezte. Fiai Hevesi Simon budapesti vezető főrabbi, H. Illés jogtudós és H. Rudolf lugosi ügyvédek, veje dr. Tänzer tiroli orsz. főrabbi. H. az elsők egyike volt, aki magyarnyelvű héber nyelvtant írt. Több magyarnyelvű hitszónoklata jelent meg s a Ben Chananja, Löw L. teológiai folyóirata is több essayt közölt tőle. S. R.

Hantos *Elemér**, v. államtitkár, közgazdasági író, szül. Budapesten 1881 nov 12. Az egyetem jogi fakultását végezte és doktorátust tett, majd résztvett a Pénzintézetek Orsz. Egyesületének és Nyugdijegyesületének alapításában s mindkettőnek alelnöke lett. 1910—18-ig országgyűlési képviselő volt munkapárti programmal. 1916-ban kereskedelemügyi politikai államtitkár, majd egyetemi magántanár, 1918-tól kezdve a Postatakarékpénztár elnöke, 1924. egyszersmind a népszövetségnél közgazdasági szakértő lett. 1904 óta a Pénzügyi Szemlét szerkeszti. Főbb önállóan megjelent művei: *The Magna Charta; English and Hungarian Constitution* (1904); *A konverziós törvény reformja* (1904); *Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányai* (1906); *A nemzetközi egységes váltójog* (1909); *A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai* (1916); *A pénz jövője* (1920); *A pénz problémája* (1925); *Das Kulturproblem in Mitteleuropa* (1926); *La monnaie, ses systèmes et ses phénomènes* (1926). S. R.

Hapaxlegomena *(g). Egyszer olvasott.* Olyan szó, amely valamely nép irodalmában csak egyszer fordul elő. A bibliikus irodalomban több tucat H.-t találtak. Ilyen szó a *gólem* is, (embrió, a mai értelemben: agyagember) amely csak a Zsoltárokban fordul elő (139. 16). Éppen azért, mert ritkán élt velük az irodalom, a H.-k jelentése és értelme rendszerint bizonytalan és csak a szövegbeli összefüggésből hámozható ki az értelmük. F. M.

Harag, heves szenvedély, amelyet valamely kellemetlenség, sérelem vagy rossz tapasztalat vált ki s amely a bosszú érzését és vágyát kelti fel az ellen, akit a harag okozójának tartanak. A H. a valláserkölcsi felfogásban fontos fogalom s így az arra vonatkozó nézetek a Bibliában és a vallásos irodalomban szintén fontosak. A Biblia Isten H.-járól is gyakran tesz említést, így a hálátlanság, a bálványimádás, a szegények elnyomása eseteiben. Isten H.-ja a bibliai ethika szerint nem szeszély, hanem egy magasabb erkölcsi rend szükséges eleme, akár egyéneket, akár Izráelt, akár más népeket sújt az; azonkívül a próféták felfogásában a H. nem bosszúálló, hanem korlátozott és isteni keggyel párosult *(Jesája* 27. 4 és 22. 1; főleg *Hósea* 11. 8, 9; *Chabak.* 3. 2). A H. Istenre vonatkozóan csupán az emberi elgondolás eredménye és azért szükséges fogalom, mert Istent mint igazságos bírót és a világ kormányzóját a törvények végső eredőjének tekintette a próféták felfogása; aki tehát nem engedelmeskedik az Ő törvényeinek, az Isten H.-ját provokálja. Tehát a H., mint isteni tulajdonság azért volt szükséges, hogy az istenfélelmet és a vallás törvényeinek megtartását erősítse, mert Isten parancsainak való engedelmesség nélkül nincs bűnbánat, sem az élet ösvényére való visszatérés a bűnöző számára *(Micha* 7. 18; *Jóna* 3. 9; *Ezékiel* 18. 23). A Talmud ugyancsak allegorikus értelemben fogja fel Isten H.-ját: «Amig gonosz emberek vannak a világon, addig harag is lesz» *(Szanhedrin* 11. 111 b, 113 b); «Minden képmutató bosszúságot hoz a világra» *(Szóta* 41 a). «A képmutatók szívükben halmozzák fel a H.-ot» *(Jób* 36. 13). A H. kitörését az emberben a Biblia és a rabbinikus iratok elítélik: «Ne légy heves a haragban, mert a harag az ostobák keblében lakik» *(Eccles.* 7. 9). Még sokkal nagyobb mértékben elítélik a H.-ot az emberben az apokryph és a rabbinikus iratok: «Ne légy hajlamos a H.-ra, mert a H. gyilkosságra vezet, sem túlbuzgó, sem veszekedő, sem gyors vérmérsékletű, mert mindezek eredménye gyilkosság». Hillel szerint «A H.-os (indulatos) ember nem tanithat» *(Abót* 2. 4). A H. megfékezéséről egyik legszebb tanitást a Talmud adja *(Baraita di-R. Ismael; Berách* 19 a): «Ha egy bölcs bűnt követ el éjjel, nyugodt lehetsz, hogy megbánta azt s reggelre nem fog magával hozni bosszúságot». (Innen Pál ephesusi lev.: «ne hagyd lepihenni a napot, amíg haragszol»); «Isten szereti azt, aki sohasem haragszik» *(Peszáchim* 113 b); «Aki dühöngésében pusztít és ruháit elszakítja, az olyan, mint a bálványimádó, mert írva van: ‚ne legyen bennetek idegen isten', a rossz szellem az, mely bosszú alakjában megszállja az embert» *(Sabbat* trakt. 105 b). A heves temperamentumú emberről a Talmud ezt mondja: «Élete nem élet» *(Peszách.* 113 b); «bosszankodása az egyedüli haszna» *(Kiddusin* 41 a). Ezekkel szemben jogos H.-ról is tudnak az írások. Így a talmudi felfogás szerint, ha a tanítót elfogja a H., akkor ez az ügy iránti buzgalomból ered; természetesen ezt nem erényként fogja fel, sőt hangoztatja, hogy a tudósnak mindig szelíd mérsékletűnek kell lennie *(Taánit* 4 a). L. *Jew. Encycl.* S. R.

Hári *Pál**, orvostanár. szül. Budapesten 1869 aug. 29. U. o. és Bécsben végezte az egyetemet, majd Tangl tanár kórtani intézetében adjunktus lett, miután már 1907. az élet- és kórvegytan tanszakból magántanárrá habilitálták. 1918-ban a biológia nyilv. rendes egyetemi tanára lett. Főműve: *Az élet- és kórvegytan tankönyve* (1913 és több kiadás).

Harkányi, 1. *Ede**, társadalomtudományi író, szül. Nagykanizsán 1879., megh. Budapesten 1909. A budapesti, majd lipcsei egyetemeken tanult, ahol doktori és ügyvédi oklevelet szerzett.

Ő alapította Pikler Gyulával (l. o.) és Somló Bódoggal (l. o.) a Társadalomtudományi Társaságot. H. a demokratikus eszmék előharcosa volt, anélkül azonban, hogy valamely pártirányhoz kötötte volna le magát. Három fő munkája: *A holnap férfiai; A holnap asszonyai és Babonák ellen.* S. R.

2. *H. Frigyes báró* (taktaharkányi)*, gazdaságpolitikus, szül. Szegeden 1826 ápr. 6., megh. Budapesten 1919 szept. 30. Jogot tanult a pesti egyetemen s mint nemzetőr vett részt a szabadságharcban, majd külföldi tanulmányútra ment, ahol főképp mezőgazdasági ismereteit bővítette. Hazajövet részt vett számos pénzügyi és gazdasági vállalat alapításában és igazgatásában, így a Budai Takarékpénztár, a Magyar Ált. Biztosító Társaság és a Földhitelintézet létrehozásában. 1867-ben miniszteri tanácsos lett Gorove kereskedelmi minisztériumában, 1877. a párisi világkiállításra a kormány őt küldte ki. Tagja volt a közmunkaügyi tanácsnak, elnöke a pécs-barcsi vasutnak, a képviselőháznak pedig 1870. kezdve tagja volt évtizedeken át és főképpen a delegációkban szerepelt. Fiai, H. Béla báró, csillagász, egyetemi tanár és H. János báró volt kereskedelmi miniszter. S. R.

Harnik *Beczalel*, festőművész, szül. Hídalmáson (Kolozs vm.) 1894. A világháború után a bukaresti Belle Arte és a nagybányai művésziskolát látogatta. Most Kolozsvárott él. Bukaresti kiállításával elnyerte az első állami díjat. Zsidó tárgyú festményeit 1924. állította ki. Sz. I.

Három gyászhét, a zsidó naptárban a Tammuz 17-ike és Av hó 9-ike (tiso beov) közé eső 21 nap. Ez idő alatt tartózkodni kell a mulatságoktól, esküvőt nem rendeznek és a péntekesti istentiszteleten a *Lechó dódi* éneket a tiso beovi gyászdalok utolsójának *(Eli Cion)* dallamában éneklik. E három hét utolsó kilenc napja a félbőjt jellegével bír és húst meg bort nem fogyasztanak. F. D.

Harta *Felix Albrecht**, festő és grafikus, szül. Budapesten 1884. Bécsben nevelkedett és előbb a műegyetemen, azután Münchenben, később Párisban folytatta festészeti tanulmányait. A Salon d'Automne-ban tájképeket állított ki, melyek Cézanne és van Gogh hatását mutatták. Budapesten, Bécsben, Berlinben és Párisban szerepelt kiállításokon. F. B.

Hartmann *Gusztáv*, bíró New-Yorkban, szül. Magyarországon 1880. Jogi tanulmányait a new-yorki egyetemen végezte. 1914-ben megválasztották a városi törvényszék bírójává. A Brith Abraham páholy több ízben nagy mesterévé választotta. Alapítója a nagy new-yorki árvaháznak. Az American Jewish Congress alelnöke. B. S.

Hartstein *Lajos*, az Orth. Országos Iroda alelnöke, szül. Szomotoron 1855 dec. 4. Több jesivában tanult, majd Munkácsra került, ahol a hitközség elnöke lett. Mint városi és megyei törvényhatósági bizottsági tag, a munkácsi és beregmegyei politikai életben vezetőszerepet játszott. Még mint munkácsi lakos tevékeny részt vett az országos felekezeti politika irányításában. Később az Orth. Iroda elnökének, Reich Ignácnak halála után alelnökké választották, de csak 1902. vállalta az alelnökséget és az iroda vezetését. Azóta állandóan az iroda élén áll s bár állása tiszteletbeli, minden idejét és energiáját az orthodoxia ügyeinek szenteli. A Magyar Zsidó c. orth. hetilapnak hosszú éveken át, egészen megszűnéséig, szerkesztője volt. Egyik legmarkánsabb egyénisége az orthodox politikának, aki a zsidóság érdekében kifejtett közhasznú működéséért kultuszminiszteri elismerésben részesült. V. A.

Ha-Sém *(h.)*. A Név. Isten helyett használják, hogy nevének hiábavaló kimondását elkerüljék. Rendesen a *boruch hu*, áldott legyen szavakkal toldják meg.

Hasenfeld, 1. *Artur**, orvos, *H. Manó* fia, szül. Szliácson 1870. Orvosi tanulmányait külföldön végezte. A budapesti egyetemen 1906. a szívbetegségek kór- és gyógytanából magántanárrá képesítették. A budapesti Erzsébet szegényházi kórház belgyógyászati osztályának rendelő-orvosa, majd pedig főorvosa lett. 1913. a Duna balparti belgyógyító-kórházak főorvosává nevezték ki, 1928. egyetemi rk. tanárrá. Legfontosabb műve: *A szívbetegségek gyógyítása* (1910).

2. *H. Manó*, orvos, egyetemi magántanár, szül. Balassagyarmaton 1836., megh. Budapesten 1905. A bécsi egyetemen végezte orvosi tanulmányait. Magántanári képesítést nyert a pesti egyetemen 1863, de a kancelláriá H. habilitásának megerősítését visszautasította. H. Bécsbe ment, ahol a fürdőgyógyászatból lett magántanár, mire a pesti egyetemen is megerősítették tanári képesítését. Szliácson, később Franzensbadban fürdőorvosi gyakorlatot folytatott. A fürdőgyógyászat körébe vágó sok értekezése jelent meg magyar, német és francia nyelven. Fontosabb művei: *Az ásványvizek tulajdonsága általában* (1863); *Balneologus tapasztalatok* (1890).

Hasgóchó *(h.). Gondviselés.* A zsidó vallásbölcseletben szó van *H. kelólisz* (egyetemes) és *H. perótisz* egyénenkénti) gondviselésről. A szó és a fogalom a bibliai kor után keletkezett.

Haskómó *(haskome h.)* reggeli, hajnali isten tisztelet.

Hasmoneusok, l. *Makkabeusok.*

Haszkómó, az approbáció héber neve. Elismert tudóstól származó ajánlás előszó formájában. Orthodox körökben még manapság is H.-val jelennek meg a tudományos könyvek.

Haszógasz gevul *(h.)* Határsértés. (L. *Maszig gevul).*

Hatorász nedórim *(h.).* Fogadalom felolvasása. (L. *Fogadalom.)*

Hatikva *(hatikvó, h). A remény.* A cionisták nemzeti himnusza.

Hatóró, a rabbiképesítő oklevél héber neve. Egyes rabbik is adhatnak H.-t, de rendszerint testület vagy intézet adja. Magyarország orthodox köreiben a H.-t kérő a jesivai tanulmányok befejezése után három nevesebb rabbihoz fordul oklevélért, amelyet csak a vizsga letétele után kaphat meg. A rabbi-oklevél szerzésének másik módja, hogy az illető elvégezvén a budapesti

Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet alsó és felső tanfolyamát, rabbiképesítő vizsgálatra jelentkezik, melynek sikeres kiállása után neki a képesítést megadják. A jesivák közül régen csupán a pozsonyi bírt nyilvánossági joggal és csak a pozsonyi jesiva vezetősége által kiállított rabbi-oklevéllel nyerte el az illető az államadta lelkészi jogokat. A budapesti Rabbiképző intézet magyar és héber nyelvű H.-tad képesített növendékeinek. F. D.

Hatsek *Ignác*, kartográfus, szül. Vágújhelyen 1828., megh. Budapesten 1902. Olmützben, majd Budán végezte el a műegyetemet, a szabadságharcban pedig, mint honvédfőhadnagy harcolt és fogságba esett. Kiszabadulása után a bécsi geográfiai intézetben dolgozott. 1867-től kezdve Budapesten működött, előbb a kereskedelmi minisztérium, majd a statisztikai hivatal szolgálatában. H.-et úgy tekintik, mint a magyar kartográfia egyik megalapozóját. Sok száz térképet tervezett, melyek közül igen sok külföldi földrajzi szakmunkákban jelent meg. Számos hazai és külföldi kitüntetést kapott. Műveit rendkívüli pontosság és szaktudás jellemezte s ezért azok még máig is forgalomban vannak nemcsak Magyarországon, hanem a híres gothai Justus Perthes-cég kiadványai között is. S. R.

Hátszeg *(Hațeg, R.)* rend. tan. város Hunyad vm. 3124 lak. A zsidó hitközséget 1870 körül alapították. Az alapítók Kassovitz Antal, Weil Salamon, Berkovits Bernát, Stern József és Stern Mór voltak. Az első rabbi a brassói születésű Frisch Ede volt, megh. 1911. H.-en). 1876-ban templomot építettek. 1892-ben megalakult a Chevra Kadisa, amely ma Weil Lajos vezetése alatt áll. 1896. létrejött a Nőegylet. Ezen intézmények a később, 1926. létesült Chevra Poale Cedekkel karöltve végzik a jótékonysági munkákat. 1919. Talmud-Tóra iskolát alapítottak, amelynek 53 tanítványa van és igen eredményesen működik. A hitközség orth. alapon áll. Lélekszáma 468, családszám 140, adófizető tag 126. Foglalkozásuk: 36 kereskedő, 16 iparos, 7 nagykereskedő, 7 magántisztviselő, 4 köztisztviselő, 3 orvos, 2 ügyvéd, 2 mérnök, 2 nagyiparos, 2 munkás, 2 magánzó, 1 gazdálkodó, 1 tanító, és 39 egyéb. 1 munkanélküli és 1 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 360,000 lei, amely összegből 280,000 leit filantrópikus és szociális célokra fordítanak. Anyakönyvi területehez tartoznak a H.-i, a puji és a petrozsényi járás összes községei, A hitközség tagjai közul öt esett el a világháborúban. A hitközség mai vezetősége: Deák Lajos elnök, Hirsch Ignác alelnök, Zuckermandel Jakab és Friedmann Emánuel gondnokok, Ábrahám József pénztárnok és Schwartz Jakab ellenőr.

Hatvan, nagyk. Heves vm., 14,045 lak. A zsidó hitközséget 1885. alapították, míg az 1885 előtt H.-ban lakó 35—40 fönyi zsidó közösség a gyöngyösi hitközséghez tartozott és csupán a temetkezés tekintetében volt önálló. A Chevra Kadisa még 1863. alakult, A hitközség alapítói a Bindfeld, Blumenthal, Ellenbogen, Heller, Jungreisz, Korn, Lippe, Löwy, Ösztreicher, Schlesinger, Spitzer, Steiner, Schwartz, Schweitzer, Weinberger és Witt családok voltak, akik elöljáróknak választották Lippe Mórt, Lippe Vilmost és Ösztreicher Károlyt. Az első rabbi Fürth Ferenc volt, aki kilenc évi eredményes működés után Nagykároly rabbija lett. Utána a rabbiszéket Adler Vilmos, a jelenlegi rabbi foglalta el, aki 32 évi lelkészkedése alatt sokat tett a hitközség vallási és kulturális fejlesztése érdekében. 1885 óta az első elnök után Lippe Vilmos, Gráf Fülöp, Lakner Aladár, Rottenstein Lajos, Sternberg Albert és a jelenlegi elnök, Blumenthal Béla álltak a hitközség élén, akik mindnyájan a lokális és az egyetemes zsidóság érdekeit szolgálták. 1876-ban felépült a templom, a Hatvany-Deutsch család támogatásával. 1890. megalakult a Nőegylet, amelynek vezetője Vajda Lipótné. A hitközség kongresszusi alapon működik. Lélekszáma 900 körül van, családszám 185, adófizető tag 225. Foglalkozásuk: 65 kereskedő, 44 magántisztviselő, 32 más szabadpályán, 22 iparos, 9 ügyvéd, 7 orvos, 6 köztisztviselő, 5 nagykereskedő, 4 gazdálkodó, 3 mérnök, 1 író, 1 tanító, 1 katona, 1 vállalkozó, 6 magánzó és 24 egyéb. 8 közadakozásból él. Évi költségvetése 21,260 P-t, amiből 16,000 P-t filantrópikus és szociális célokra fordítanak. Anyakönyvi területéhez tartozik öt község. A hitközség a szolnoki XVI. községkerülethez tartozik. A következő alapítványokat kezeli a hitközség: Schweitzer Sándor (1908) jótékonysági alap, Blumenthal Dán. (1910): 1. rituális fürdő alap, 2. Nér-Tómid, 3. a Talmud-Tóra támogatására és Goldstein Ernő (1917) jótékonysági alap. A Talmud-Tóra iskolának 37 tanítványa van és Neumann Sándor hitoktató vezetése alatt áll. A világháborúban 95-en vettek részt, közülük 17 hősi halált halt. 1919-ben az akkori zavaros idők áldozatául esett Hajdu Aladár kereskedő. A gyáripar terén nagyjelentőségű üzem a báró Hatvany-család által 1889. létesített cukorgyár, amely 45 tisztviselőt és 6—700 munkást foglalkoztat. A hitközség mai vezetősége: Adler Vilmos főrabbi, Blumenthal Béla elnök, Vajda Lipót alelnök, Nemes Béla pénztárnok, Schlesinger Mór és Weil Gábor gondnokok, Groszmann Ignác jegyző.

Hatvany, 1. *Ferenc báró**, festő, szül. Budapesten 1881. H. Lajos testvéröccse. Művészetére főleg Cézanne hatott. Előbb leginkább figurális képeket: arcképeket, aktokat festett, melyeknél különösen a szobrászi formákra fektette a fősúlyt, később a lágy, festői megjelenés jutott rajtuk túlsúlyra, festett továbbá enteriöröket, csendéleteket, utóbb tájképeket. Pár évig Bihari Sándor, majd Fényes Adolf tanítványa volt. Egy ideig Nagybányán, azután Párisban dolgozott. Első gyüjteményes kiállítása az Ernst Múzeumban volt. A Műcsarnok 1915-iki tavaszi kiállításán egy *női arcképével* (ma a Szépművészeti Múzeumban) az állami kis aranyérmet nyerte. A Szinyei Merse Társaság tagja. A főváros tulajdonában: *Ülő női akt; Vörös ruhás nő*. Mint műgyüjtő is jelentékeny. Képgyüjteménye főleg XIX. sz.-beli franc a festők munkáiból áll, de gyüjtött magyar képeket is. F. B.

2 *H. Lajos báró**, író. H. Deutsch Sándor báró fia, szül. Budapesten 1880 okt. 28. Egyetemi tanul-

mányokat végzett és bölcsészeti doktorátust szerzett *Plinius, a levélíró* c. értekezésével. Eleinte főképpen filológiával foglalkozott. Fetünést keltett *Die Wissenschaft des Nichtwissenswerten* c. munkája, amelyben a filológia túlzásait szatirizálta. Gyulai Pál Budapesti Szemléjének volt munkatársa, de utóbb azokhoz a modern magyar írókhoz csatlakozott, akik a Nyugat c. folyóirat köré csoportosultak. H. a modern magyar irodalomért szállt síkra német nyelven is, azokban a tanulmányaiban, amelyeket a Vészi Józseffel együtt szerkesztett Jung-Ungarn c. folyóiratban és német revükben tett közzé. Az irodalom inyenc élvezőjének esztétikai és kritikai felfogása jut érdekesen egyéni kifejezésre az *Ich und die Bücher* c. munkájában. Megpróbálkozott a színdarabírással is. Lengyel Menyhérttel írt *A szűz* c. darabja Budapesten, a *Hiresek* c. színműve Münchenben és Budapesten került színre. A világháború vége felé a Pesti Napló, valamint az Esztendő c. folyóirat főszerkesztője volt. A Károlyi-forradalom idején mint publicista élénk részt vett a politikai mozgalmakban. Tagja volt a Nemzeti Tanácsnak, majd 1919. a proletár-diktatúra alatt Bécsbe emigrált. 1927 végén visszatért Magyarországba, hogy önként álljon a bíróság elé, amely bécsi magyar emigráns lapokban közzétett cikkeiért nemzetgyalázás miatt 7, majd másodfokon 4 évi fegyházbüntetésre ítélte. A Kuria másfélévre szállította le a büntetést. Az emigrációban írta Romain Rollandnak ajánlott könyvét, *Das verwundete Land* ot, amelyben a trianoni békeszerződés jóvátételét sürgeti Európa emberségétől. Ugyancsak az emigrációban tette közzé *Ady világa* c. négy füzetét. *Feleségek felesége* címmel a sablonos felfogástól mindenképpen elütő színes tanulmányt írt Petőfi és Szendrey Julia szerelméről. Több cikkben és tanulmányban foglalkozott a zsidóságnak a magyarsághoz való viszonyával, az asszimiláció, a cionizmus és a kikeresztelkedés problémáival. A magyar zsidóság asszimilációjának útját akarja megrajzolni *Urak és emberek* c. családtörténeti ciklusában is, amelynek első része *Zsiga a családban* címmel jelent meg. Lefordította Lacretelle francia írónak *Silbermann* című filoszemita regényét. Egyéb művei: *Gyulai Pál estéje; Gyalu grófnő* (regény, 1921); *Csöndes napok, hangos esték.* Sz. G.

3. *H. Lili bárónő**, író, szül. Budapesten 1890. *H. Deutsch* József báró leánya. *Noe bá kája* c. színművével tünt fel, amelyet 1918. mutatott be a Belvárosi Színház. Első sikerét nyomon követte több színdarab, regény és elbeszélés. Nagykultúrájú, szellemes megfigyelő és kétségtelen, hogy a magyar nőírók között egyike a legkülönbeknek. Színdarabjai az említetten kívül: *Első szerelem* (1920); *A csodálatos nagymama* (1927). Regényei és elbeszélései: *Ők* (1922); *Útközben* (1923); *Az az ember* (1926).

Hatvany-Deutsch, 1. *Sándor (hatvani) báró*, közgazdász, szül. Aradon 1852 nov. 17., megh. Budapesten 1913 febr. 18. Tanulmányai végeztével tagja lett a nagyatyja által alapított Deutsch I. és fia cégnek, melyet ő fejlesztett elsőrendű ipari és kereskedelmi vállalattá. Számos ipari és más gazdasági vállalatot hozott létre s ezek közt az ország közgazdaságában a legszámottevőbb a nagysurányi cukorgyár és finomító volt, mert ez csakhamar a világpiacon is számottevő tényező lett. Később beolvasztotta a Kohner Adolf fiai és a Brüll Henrik és fiai cégeket, melyeket, bár 1873 óta üzemen kívül állottak, újból felvirágoztatott, majd unokatestvérével, H. Józseffel (l. o.) megvetette alapját a hatalmas hatvani cukorgyárnak és unokatestvérével, H. Bélával együtt a sárvári megyei cukorgyárnak, az oroszkai és az alföldi cukorgyáraknak. Ily módon a hazai cukoripar kizárólag H.-nak és unokatestvéreinek köszönheti fellendülését és világpiaci tekintélyét. Az ő érdemük, hogy a pénzügyi kormányzat támogatásával az osztrák cukrot versenyképtelenné tették és kiszorították a hazai piacról. H. cukorgyára annyira serkentő hatású volt, hogy annak nyomán és az ő tanácsa folytán hajtotta végre a Magyar Ált. Hitelbank a többi, addig tespedő cukorgyárak szanálását. H. gazdasági tevékenységének eredménye még a Fővárosi Sörgyár alapítása s a nasici tanningyár fejlesztése, úgyszintén a losonci, a debreceni István-gőzmalom, a borsod-miskolci gőzmalom megteremtése, mely utóbbiakban H. Károly segédkezett neki. A Magyar Gyáriparosok Orsz. Szövetségét szintén ő teremtette meg s ő volt annak elnöke is. A Vígszínház alapításában is nagy része volt. Számos jótékonysági akció is fűződik nevéhez, így a Zsidó kórház női osztályának és a nagyatyja által alapított aradi árvaháznak kibővítése, gyermekazilum és sinylők-háza alapítása birtokán stb. Emellett a művészetnek ismert mecenása volt. Érdemeiért a király főrendiházi tagsággal, magyar nemességgel és bárói méltósággal tüntette ki. Irodalmilag is működött. Közgazdasági cikkein kívül, melyek főképp a Pester Lloydban jelentek meg, *Cukoriparunk* címmel nagyobb közgazdasági tanulmánya jelent meg a Budapesti Szemlében. S. R.

2. *H. József (hatvani) báró*, közgazdász, szül. Budapesten 1858 márc. 30., megh. Bad-Nauheimban 1913 jan. 30. H. Bernát fia és H. S. báró unokatestvére. A bécsi Hochschule für Bodenkulturban tanult, majd belépett a Deutsch I. és fia cégbe, amelynek felvirágoztatásában unokatestvérével, H. Sándorral (l. o.) együtt neki is része volt. A később létrejött nagysurányi és hatvani cukorgyárak fejlesztése az ő elismert szervező tehetségének bizonyítéka. Vezető része volt a hazai cukoripar megalapozásában és emelésében, s mint számos nagy bank- és ipari vállalat igazgatósági tagja, az ország pénzügyi politikájában is szerepet játszott. Tevékeny részt vett a felekezeti életben, elnöke volt a Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának és az IMIT-nek is. Érdemeiért a király magyar nemességgel, bárói méltósággal és főrendiházi tagsággal tüntette ki.

Hauser, 1. *Carl Frank*, amerikai író, szül. Jánosházán 1847 dec. 27. Szülővárosában Talmudot tanult, majd Bécsbe ment, ahol sziniakadémiát végzett. 1872-ben a bécsi Stadtheaternek lett a tagja, majd Berlinbe, 1875. pedig az Egye-

sült Államokba került, de egy évi színészkedés után írói pályára lépett s a New-Yorker Herold szerkesztőségének tagja lett. Önállóan megjelent humorisztikus művei: *Twenty five years in America: Recollections of a Humorous Nature* (1900); *Bürger und Bauern-Kalender* (1897-től kezdve évente); *Madeleine the Rose of the Champaque* (libretto); *Letters of Dobblejew Zizzesteisser*. S. R.

2. *H. Emil*, hegedűművész, szül. Budapesten 1893 máj. 17. A H. vonósnégyes primáriusa. Tanulmányait a budapesti Zeneakadémián végezte. A mesteriskolát Bécsben járta ki Sevcik tanárnál. A vonósnégyes-társaságot a háború alatt alakította.

3. *H. Mihály (Miska)*, hegedűművész, szül. Pozsonyban 1822., megh. Bécsben 1887 dec. 8. Kreutzer, Mayseder és Schechter tanítványa volt Bécsben. 1840-ben turnéra indult és végigjárta Európát, Észak- és Délamerikát, Ausztráliát, Törökországot, a Balkánt stb. Mindenütt nagy sikert aratott. Komponált is. Legismertebb műve a *Rhapsodie Hongroise* (Op. 43.). K. K

4. *H. Philippe*, hírneves spanyol orvos, szül. Nádason 1832 ápr. 2., megh. Madridban 1926. Fiatal korában a pozsonyi és a nikolsburgi jesivákon tanult Talmudot. Gimnáziumi érettségit tett és 1852. kezdte orvosi tanulmányait Bécs, Páris és Bern egyetemein, ahol 1858. diplomát szerzett. Azután Tangerbe ment, ahol több mint 4000 arab zsidó élt. Amikor kitört a spanyol-marokkói háború, H. a szomszédos Gibraltárban rendezett be kórházat hitsorsosai részére. A spanyol csapatokkal H. is Tetuánba ment és a dühöngő kolera-járvány idején rengeteg beteget gyógykezelt. Később Gibraltárban, majd 1872. Sevillában telepedett le. A város egészségügyét újjászervezte és olyan tekintélyre tett szert, hogy Sevillában egy utca máig is az ő nevét viseli (Calle de Dr. H.). 1883 ban Madridba költözött s ott élt haláláig nagy tisztelettől körülvéve. Spanyol és francia nyelven rengeteg orvostudományi könyvet írt. *La Choléra en Europe depuis son origine jusqu'à nos jours* (1897) c. munkáját a Francia Akadémia is megjutalmazta. S. R.

Havas, 1. *Adolf*, orvostanár, szül. Szentgálon 1854 febr. 14., megh. Budapesten 1917 dec. 5. A budapesti és bécsi egyetemeken végezte tanulmányait, majd Párisban folytatta. Hazatérve hosszabb külföldi tanulmányútjáról, a Poliklinikán dermatológiai osztályt létesített s annak főorvosa, 1898. a Rókus-kórház, 1910. pedig a Szent István-kórház szifilidológiai osztály-főorvosa lett. H. 1884. egyetemi magántanár, 1902. rk. egyet. tanár lett. Rendkivül nagyszámú szaktanulmányt irt a hazai és külföldi orvosi folyóiratokba. Egyik szerkesztője volt a Drasche-féle Bibliothek der gesammten medizinischen Wissenschaft és a Lesser-féle Encyclopaedie der Haut- und Geschlechtskrankheiten vállalatoknak. Elnöke volt a Magyar Dermatológiai és Urológiai társaságnak. H. tevékenyen résztvett a zsidó közéletben is. S. R.

2. *H. Manó*, rabbi, szül. Galgócon 1877 jún. 26. 1893—1903-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1902-ben avatták bölcsész-doktorrá Budapesten, 1904. rabbivá. Azóta a Pesti Izr. Hitközség vallástanára. Munkája: *Maimuni arab misnakommentárja Jóma első négy fejezetéhez* 1902). F. D.

3. *H. Miksa*, közgazdász és matematikus, szül. Székesfehérváron 1861. A budapesti műegyetemen tanult, azután Pozsonyban, majd Budapesten a Kereskedelmi Akadémia tanára, egyszersmind a Keleti Akadémia kereskedelmi szemináriumának vezetője lett. Miután nyugalomba vonult, a Hazai Általános Katonai Biztosító R.-t. vezértitkárává nevezte ki. Több tankönyet írt, melyek nagyon elterjedtek. Főbb művei: *A mezőgazdasági hitel és a záloglevelés kölcsönök* (1891); *A jelzálogos kölcsönök* (1894); *Pénz és valuta* (1898); *Politikai számtan* (1907, Bein Károllyal és Bogyóval együtt, a M. Tud. Akadémia megbízásából); *Az értéktőzsde* (1922). S. R.

Havasi *Szidónia*, énekesnő, szül. Budapesten 1875. Fiatalon lépett a szinipályára, ahol jelentős sikerei voltak a nagyobb vidéki társulatoknál, mint énekes primadonnának. Később felkerült Budapestre a Népoperába, ahol mint komika aratott elismerést.

Havdóló *(havdala, h.)*. Elválasztás. A szombat vagy ünnepnap búcsúztatására tartott szertartás, amely elválasztja a szentséget a hétköznaptól. Azért hívják H.-nak (elválasztónak) ezt a szertartást, amelyhez legalább egy gyertyát gyujtanak, bort és fűszert használnak és úgy mondják el az előírt benedikciókat. A gyertyafény a teremtés első művére: a világosságra emlékeztet talán, de valószinűbb, hogy a szombat befejezését és a tűzrakás feloldott tilalmát fejezi ki. Csak ez a második értelmezés teszi érthetővé, hogy ünnep végeztével nem jár gyertyagyujtással ez a szertartás, ellenben a jomkippurt, amikor gyertyát gyujtani épp úgy nem szabad, mint szombaton, gyertyagyujtással is búcsúztatják. Gyertyául e célra készített fonott gyertyát *(havdóló)* használnak. A fűszer *(beszómim)* illata a lelket szimbolizálja (a héberben *réach* a. m. illat, *ruach* a. m. lélek). A kabbalisták ugyanis perszonifikálják a szombatot, külön leleknek *(nesómó jeszéró)* tekintik az ihletét, amely elszáll, mikor a szombat lealkonyodik. *(Sulchan Áruch, Órach Chájim* 29, 7. §.). A szombati H. után Elijáhu prófétáról szóló éneket dalolnak, a messiási remény kifejezésére abban az órában, mikor a szombati nyugalom és gondtalanság után a reménytelennek mutatkozó hétköznapi élet újból megkezdődik. F. M.

Hazai *Hugó*, író, szül. Kisbéren 1867. Ujságírói pályáját az Egyenlőségben kezdte, ahova főkép katonai elbeszéléseket írt. Lefordította Gorkij *Éjjeli menedékhelyé*-t és Csirikov *Zsidók* c. drámáját. Később az Őrszem c. katonai lapot szerkesztette. Művei: *Katonahistóriák; Riktung rekc; Történetek a kaszárnyából; A császár népei; Regruták sorja.*

Házasság. A házasságot isteni intézménynek tekinti a zsidó felfogás. Már az ókorban is ennek tartották, aminek bizonysága a Zsoltárban található: «Az Isten vezeti az egyedülvalókat a házasságba» (68. 7). A Midras szociális bázison építi szélesebbre ezt a gondolatot és a H.-ban

működő isteni gondviselést kiterjeszti a törvénytelen származásúakra is, akik abban az időben csaknem törvényen kívüli állapotban voltak. «Az Isten vezeti az egyedülvalókat a H.-ba, még a törvénytelen származásúakat is; lám, megindul egy ember a világ egyik széléről, a másik az ellenkező széléről, mégis összetalálkoznak és egybekelnek» (*Midras Ber.* r. 65). A Biblia egynejűségben gondolta a H.-ot: «Ezért hagyja el a férj atyját, anyját és ragaszkodjék feleségéhez, hogy egy lénnyé váljanak (*Móz.* II. 2. 24). *Maleachi* prótéta szerint az oltár is sír, ha elvált asszonyok könnyei borítják el. Arra azonban, hogy csak egy feleséggel élhet az ember, nincs parancs a mózesi törvényben. Sőt eltűri a többnejűséget, bár érezteti szociális nehézségeit és ezeket azzal hárítja el, hogy védelmébe veszi a többnejű házasságból származó gyermekeket és elébe vágva az apai önkénynek, amely válogatna a kegyelt feleség és a kevésbbé kegyelt között, mindre terjeszti ki az öröklés jogát (*Móz.* V. 21, 15). Védelmébe veszi az özvegyet is, bárha az erre vonatkozó rendelkezés látszólag az elhunyt férj védelmét célozza. Az elhunyt férfi testvérét ugyanis arra kötelezi a Biblia, hogy feleségül vegye annak özvegyét és «testvére házát ilyen módon felépítse». Vagyis: hogy e sógorházasságból született fiútódban az elhunyt neve tovább élhessen. Az akkori szociális viszonyok között hasznos lehetett ez a rendelkezés, de már akkor sem tartották minden esetben végrehajthatónak és maga a Tóra nyujtott módot a sógorházasság elkerülésére a chalica (l. o.) által. De a H. szentségéről való felfogás sehol sem domborodik ki olyan élesen, mint abban a törvényben, amely a házasságtörésre vonatkozik. A házasságtörést halállal sujtja a Biblia (*Móz.* III. 20. 10; V. 22. 22). Ezzel szemben megengedi a házasság felbontását, még pedig úgy, hogy ezt a férj jogának állapítja meg, a nő számára pedig csak azt a jogot biztosítja, hogy házasságának felbontása után szabadon elmehet, új férjet is választhat, de nem választhatja újból volt férjét is. (Az Újtestamentum erről más felfogást vall.) A H. intézményének teljes kiépítése már talmudi intézkedés. A H.-ot társadalmi kötelességnek minősíti a Talmud: «Szaporodjatok és sokasodjatok.» Ez a törvény a férfiaknak szól, nem a nőknek is. R. Jochanan ben Beróka mondja: «Férfiaknak, nőknek is szól.» (*Jebámot* 6. 6). Akinek nincs felesége, nem is ember (u. o. 63a). «Aki nem teljesíti (szabályos házasságban) a fajfenntartás kötelességét, olyan, mintha vért ontana. R. Jaakov szerint «olyan az, mintha Isten képét rontaná le» (u. o.). Ben Ázáj talmudszerzőt, aki nőtlen maradt, elítéli a Talmud (*Toszefta* Jebámot 8. 4). A házasság korhatárát is szabályozta a Talmud. A *Pirke Ábót* (5. 24) megállapítja: «Tizennyolcéves korában házasságra érett a gyermekifjú». «Ha lányod megérett a házasságra, szabadítsd fel rabszolgádat és add hozzá, [ha másképpen nem tudnád férjhez adni] (*Peszáchim* 113a). A talmudi házasságjog szerint a kiskorú nő csak apai engedelemmel köthetett házasságot; az apától való megkérése tehát kötelező volt. A H. előtt rendszerint szerződést kötöttek az apától kapott kelengyére, a hozományra és a nő végkielégítésére vonatkozólag, amelyet az apa tartozott adni, vagyonának egy tizedéig legalább. Elválás esetén a nő igényt tarthatott végkielégítésre, amelyet a keszubó (kesszübe) okiratban biztosítottak. Hajadon állapotból férjhez ment leány legalább 200 zuzt, özvegy pedig legalább 100 zuzt kapott; kohanita apák az alapösszeg kétszeresét követelték leányaik számára. Ehhez a végkielégítési alapösszeghez járult még a hozomány után igazodó jelzáloggal biztosított összeg is, a hozománynak kb. 150%-a. Azért állapították meg ilyen magas összegben a végkielégítést, hogy megnehezítsék a válásokat (*Jebámot* 89a). Árvaleány legalább 50 zuzt kapott a községtől, de rangjához mérten többet is. A ketuba ős sémi intézmény, de a Tóra még nem említi. A keszubóban biztosított összeget nem a férj, de a nő gyermekei örökölték anyjuk halála után. A házasságot a talmudi házasságjog szerint az eljegyzés (kiddusin, vagy éruszin) teszi teljessé. A kiskorú leány és leányzó (naára) eljegyzését az apa végezte a leány helyett. A házasságkötést lakomával ünnepelték meg, a lakodalmon való részvételt olyan fontos kötelességnek tekintették, hogy még a peszáchi kovászkitakarítást is elmulasztották miatta (*Peszáchim* 3. 7.) Az eljegyzési időt fiziológiai okokból lehetőleg rövidre szabták (*Midrás Sám.* 17. § 4). Részben még a Bibliára megy vissza a házassági akadályok statuálása. A házasság érvénytelen: 1. Kohanita és felszabadított rabszolganő, törvénytelen leány és lelenc között. (*Kiddusin* 4. 1—3). 2. Lévita és törvénytelen leány között; lévita és lelenc között; laikus és törvénytelen leány között; laikus és lelenc között. 3. Főpap és elvált asszony között; főpap és parázna között. 4. Vérrokonok között a Biblia (*Mózes* 3. 18) kategóriái szerint. A Talmud még kibővítette a rokonsági kört és megtiltotta a házasságot mindkét ágon való nagyanyával, mostoha nagyanyával és a gyermek menyével (*Jebámot* 21a). Törvénytelen még a kasztrálttal és a nem zsidóval kötött házasság (*Mózes* V. 7, 1; *Jebámot* 8, 3). A Talmud az ethikai szempontok tekintetbevételére is kötelezi a házasulót. «Akiba tanítja: aki nem magához való nőt vesz el, öt törvény ellen vét: 1. Ne állj bosszút. 2. Ne tarts haragot (össze nem illő házasságban bosszúállás és haragtartás kísérti az embert). 3. Ne gyűlölj (az össze nem illő házasok gyűlölik egymást). 4. Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat (szerencsétlen házasságban a felebaráti szeretet is megsemmisül a házasfelek között). 5. Éljen a testvéred melletted (de ilyen házasságban fenyegetve van a békés együttélés, már csak azért is, mert az asszony szerelme más felé fordulhat)» (*Ábót di R. Natán* 26). «Tilos az embernek eljegyeznie magát, mielőtt a nőt szemügyre veszi, mert hátha később kivetni valót talál rajta, holott írva van: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» (*Kidd.* 41a). «Aki leányát öreg emberhez adja, vét ez ellen a törvény ellen: Ne szentségtelenítsd meg lányodat, hogy paráznaságra add» (*Szanh.* 76a). Érdekesen világítja meg a Tal-

mud átöröklődési teóriáját a következő maxima: «Magasnövésű ne vegyen el magasnövésűt, törpe ne vegyen el törpét, világosszőke ne vegyen el világosszőkét, fekete ne vegyen el feketét, mert ezek a testi tulajdonságok az utódokban még felfokozódhatnak. *(Bechór.* 45b). A házasságkötés *(éruszin)*, mennyezet (chuppa) alatt történik. A Talmud idejében az apák fiúgyermekük születésekor cédrusfát, leány születésekor ciprusfát ültettek, hogy abból készíthessék később a baldachinhoz való oszlopokat. Két lakodalmat tartottak, a menyegző napján és az ezt követő szombaton. A lakodalmi vendégséget a talmudi időkben a vőlegény barátai és közülök különösen a két susbin, az aravezetők mulattatták és ezek meg is ajándékozták a házasságkötőpárt. A menyasszonyt zeneszóval kísérték a szülői házból új otthonába, a jegyespárt ez alkalommal megkoszorúzták. A közönség közé mandulát, diót szórtak és dicsőítették a menyasszony szépségét, Hillel szerint akkor is, ha nem volt szép. A zsidó vigadozásnak azonban nem szabad zavartalannak lenni, azért Mar bar Rabina példájára *(Beráchot* 30b) értékes kelyhet törtek össze a menyegzői lakomán. A későbbi vallásgyakorlatban ezt a házasságkötés vallásos szertartása végén a vőlegény végzi. (L. *Chupó vekiddusin).* F. M.

Házasságkötés helyettes útján (héb.: *Kidusin al jedé soliach).* A zsidó jog az ilyen H.-t éppúgy megengedte, mintha a vőlegény személyesen kötött volna házasságot a menyasszonyával. Amiként bizonyos kényszerítő okok miatt a férfit helyettesíthette valaki a házasság megkötésénél, ugyanúgy képviselhette kiskorú leányát az apa is. Az így megkötött házasság érvényes volt és a szokásos jogokat és kötelességeket rótta a felekre. Ha az apa halála után a kiskorú leány gyámja vagy idősebb fivérének ösztönzésére lép ilyen házasságra, akkor elérve nagykorúságát egy nyilatkozattal *(Miun)* a házasságot felbonthatja.

Hazaszeretet, szeretet és odaadás az ország iránt, amelyben élünk. A szülőföld iránti szeretetről a bibliában több helyen van említés téve (Zsolt. 122. 6, 124. 1—2, 126. 1, 137. 5; *Gen.* 31. 3; *Exod.* 4. 18—19; *Kir. I.* 11. 21—22). Különös súlyt helyez azonban Jerémiás próféta (29. 7) az olyan ország szeretetére, amelyben Izráel letelepedett: «Keresd a jólétét annak a városnak, ahová téged száműztelek, imádkozz annak érdekéért Istenhez, mert annak a jóléte a te jóléted is»; továbbá 40. 9: «Ne félj szolgálni a chaldeaiakat, maradj az országban, szolgáld Babylon királyát és jól fog menni dolgod». Intést arra, hogy az uralkodót és a kormányt szolgálni kell, a legrégibb prófétáknál is találunk, így Sámuel I. 12. 14—15-ben. Az államvezetők tekintélyének tiszteletét a Biblia fejezi ki *(Exod.* 22. 27; *Kohélet* 8. 2, 10. 20; *Példab.* 24. 21); Istenkáromlást és a királyok átkozását elvileg halállal büntették a korábbi időkben *(Kir. I.* 21. 13). A diaszporában a H. a főerények közé számított. R. Sěmuel a Talmudban így fejezte ki véleményét, mely azután végleg irányadó volt a szétszórt zsidóságban: «Az állam törvénye a törvény». *(Gittin* 10b; *Bábá Káma* 113a); R. Józsé pedig ezt mondja: «Az állam törvényeinek, még ha rosszak is, engedelmeskedni kell» *(Ketubót* 111a); «Aki fellázad uralkodója ellen, halált érdemel» *(Szanhedrin* 49a); «Imádkozz a királyság jóléteért, mert ha az nem volna, az emberek egymást elevenen lenyelnék» *(Ábót* III. 2); Az adókivetésnek engedelmeskedni kell *(Szanhedrin* 20b és *Bábá Káma* 113a); A kormányzóknak tiszteletadást kíván a Talmud *(Zebáchim* 102a), éppenúgy, mint ahogyan a Midrás a kormányzat elleni forradalmiságot elítéli *(Berésit Rabba* § 94), a közjóletért folytatott tevékenységet pedig dícséri *(Levit. Rabba* 7. 7). Az uralkodók látása alkalmával benedikció volt előírva *(Beráchót* 58a). A Tanchuma-Midrás allegóriája egyenesen az Örökkévaló szájából intézi a tanítást Izráelhez, hogy sohase legyen hálátlan a kormányokhoz, amelyek alatt élt (v. ö. *Ketubót* 111a, *Énekek É. Rabba* 3. 5). A szombat megszegése is meg van engedve a haza védelme miatt (I. *Makab.* II. 39—41, v. ö. Erubin 45a). Leginkább a következő talmudi mondás fejezi ki a kötelező H.-et: «Úgy fogd fel annak a helynek, ahol laksz, az érdekeit, mint a sajátmagadét» *(Zebáchim* 102a), továbbá: «Imádkozz a király boldogságáért azon célból, hogy anarchia ne következzék be» *(Ábót* III. 2). Saját hazájában Izráel számos jelét adta a H.-nek, mert mint elenyésző kisebbség a népek tengerében, túlnyomó erő ellen állandóan, több, mint ezer éven át meg tudta védeni hazáját, melyhez a számüzetésben is ragaszkodott. A Makkabeusok nemzeti és vallási küzdelme, Jeruzsálem védelme a Római Birodalom ellen, a Hadrián-korabeli Bar-Kochba szabadságharc bizonyítják a zsidóság csodálatos H.-ét. Később, saját hazájának elvesztével, a zsidóságra a Talmud előírásai lettek kötelezőek s új hazájuk érdekeit a magukénak fogták fel. Ez már a Római Birodalom zsidóságára is vonatkozott, mert itt a 2—4. sz.-ig, a Frank-birodalomban a 8. sz.-ig államhivatalnokoknak, adó- és vám-inspektoroknak alkalmazták őket megbízhatóságuk miatt. A zsidóság H.-e végigmegy annak egész története folyamán s azért e helyt nem részletezhető. Egy közismert példa mindennél jobban bizonyítja azt: A hazájukból kiüldözött zsidók régebbi hazájuk nyelvét a legtovább megőrzik otthonaikban: így a Spanyolországból és Portugáliából a 15. sz. végén kiüldözött zsidóság francia, holland, angol, olasz, török és délszláv területen több, mint három évszázadon át meg tudta őrizni a 15. sz. castiliai nyelvét, amelyet magánéletében használ. Az ugyanakkor Lengyelországba került rajnamenti és bajor zsidóság pedig a közép-felnémet nyelvet őrizte meg. Honvédelmi tekintetben a zsidóság világszerte azóta tudja bizonyítani H.-ét, hogy a ghettó kapui felnyíltak. Magyarországon az 1848-iki szabadságharcban a zsidók hatalmas arányszámmal vettek részt a történelem tanúsága szerint. (L. még *Szabadságharc, Világháború.)* S. R.

Hazay, 1. *Ernő**, publicista, szül. Temesvárott 1819., megh. Bátorkeszben 1889. A hohenheimi gazdasági akadémián tanult. Az 1848—49-iki szabadságharcban belépett a honvédhadseregbe és több csatában vett részt. Politikailag a szélsőbaloldalhoz csatlakozott és az 1849. április 14-iki

debreceni trónfosztó nyilatkozat után megalapította és szerkesztette az Am 14. April c. lapot, amelyben német nyelven a magyar köztársaság ügyéért kardoskodott. A szabadságharcban való részvétele miatt az osztrák hadbíróság halálra ítélte, de sikerült külföldre menekülnie. Néhány év mulva kegyelmet kapott és visszatért Pestre, ahol több napilapba bel- és külpolitikai, valamint gazdasági cikkeket és tanulmányokat írt. 1860 körül visszavonult a publicisztikától és Bátorkeszin gazdálkodott. 1867 után ismét élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki a budapesti napilapokban. Három országgyűlési cikluson keresztül a köbölkúti kerület mandátumával a parlament tagja volt. Sz. G.

2. *H. Samu, báró**, vezérezredes, nyug. honvédelmi miniszter, szül. Rimaszombaton 1851 dec. 26. Középiskolába járt, de miután 1873. bevonult honvédnek, még ugyanazon évben a Ludovika Akadémiába került ahol gyorsan feltünt képességeivel. Később a bécsi tiszti tanfolyamot is elvégezte. 1886-ban főhadnagyi ranggal a honvédelmi minisztériumba került, majd 1889-től a Ludovika Akadémia és később a honvédtörzstiszti iskola tanára lett száza losi rangban. 1895-ben őrnaggyá, 1897. alezredessé, 1900. vezérkari ezredessé, 1904. pedig a törzstiszti tanfolyam parancsnoki állásából a honvédelmi minisztérium csoportfőnökévé léptették elő és nagy érdemeket szerzett a honvédelem fejlesztése terén. 1907-ben tábornokká nevezték ki és 1910. a Khuen-Héderváry-kormány honvédelmi minisztere egyszersmind v. b. t. t. és altábornagy lett. Kiváló törvényalkotások egész sorozata fűződik nevéhez, így a modern katonai bűnvádi eljárásról szóló, a háború esetére való rendkívüli kormányzati intézkedésekre vonatkozó törvényjavaslatok és a véderőreform kodifikálása H. érdeme, amiért a király bárói rangra emelte 1912. 1914 ben gyalogsági tábornok, 1916. vezérezredes lett és a háború alatt számos hazai és külföldi magas kitüntetést kapott. 1917-ig volt honvédelmi miniszter, amikor a hadseregpótlásügy főnökévé nevezték ki Bécsben. Ugyanekkor a király a szegedi 46. gyalogezred tulajdonosává is kinevezte. Az összeomlás után nyugalomba vonult, a proletárdiktatúra alatt pedig tűszként letartóztatták. H. kitűnő katonai szakíró is és sokáig szerkesztette a Ludovika Akadémia Közlönyét is. S. R.

Hazkóró *(megemlékezés)*. A halottak lelki üdvéért elmondott imádság. Ezt az imát négyszer mondják a zsinagógai esztendő folyamán. Peszach 8. napján, Sevuosz 2. napján, semini aceresz napján és jom-kippur napján, tekintet nélkül arra, hogy az illető nap a hét melyik napjára esik. A *mazkir* imát (ez a közkeletű neve), tulajdonképen gyermekek mondják elhalt szüleikért, de azok elmondják legközelebbi rokonaikért is. A H. kötelezettsége csak a gyászév letelte után hárul a gyermekre. A teljes szertartási rend a következő. A szertartás a haftóra (l. o.) befejezése után nyer a liturgiában elhelyezést. A modern istentiszteletnél magyarnyelvű gyászének és szentbeszéd vezeti be. Majd két gabbai (rendszerint chevra-gabbái, l. o.) az almemor jobb- és baloldalán a Tórával kezében helyezkedik el és a közönség a *jizkor* imát mondja. Ezután az Él molé rachamim (l. o.) kezdetű fohász következik (a modern istentiszteletnél az elhalt községi papok nevét tartalmazó imát a rabbi mondja), melyet a világháború óta a hősi halottak felsorolásával kezdenek. Majd a martirok emlékezetére mondott ima következik (l. *Áv horachamim)*, végül pedig áldás a községi szentegylet vezetőségére. H. névvel jelölik sokan az évfordulón (l. *Jahrzeit)* mondott Él molé rachamim imát is (l. o.).

Hayek *Markus*, orvos, a bécsi egyetem tanára, szül. Versecen 1862. Mint egészen kis gyermek került Nagyszalontára; itt és Temesvárott végezte elemi és gimnáziumi tanulmányait, majd a bécsi egyetemre ment, ahol orvosdoktori, majd egyetemi magántanári képesítést szerzett. Később a bécsi egyetem orr- és gégegyógyászati első klinikájának igazgatója és nyilvános rendes egyetemi tanár lett s mint ilyen, Európa egyik legkeresettebb szakorvosa. Tudományos értekezései különböző német és külföldi szakfolyóiratokban jelennek meg. S. R.

Hé, a héber alphabetum ötödik betűje. Hangzó értéke: h (szó végén nem ejtjük), tehát torokhang. Számértéke: öt. Alakja talán ablakkeretnek felel meg.

Héber akcentus (Héb.: *Neginosz)*, eredeti rendeltetése, hogy a tórafelolvasásnál az énekelésszerű előadást a legkisebb részletekig szabályozza. Éppen ezért a H.-nak olyan szerepe van, mint a zenei, illetve a hangjegyeknek. Egyszersmind azonban a hangsúlynak és az egyes szavak értelmi összetartozandóságának, továbbá annak a viszonynak a megjelölésére is szolgálnak, mely az egyes szócsoportok és az egész mondat között fennáll, mint a hangsúly jegyei a «milra» és a «milel» megkülönböztetésére szolgálnak, másszóval arra, hogy mikor kell az utolsó, mikor pedig az utolsóelőtti szótagot hangsúlyozni. Mint pontozó jegyek a H.-ok vagy elválasztók, vagy összekötők. Míg a mai hangjegyeknél minden jelnek egyetlen hang felel meg, addig a H.-oknál minden egyes jel a hangok kisebb vagy nagyobb sorozatát foglalja össze. A tórafelolvasásnál ma használt H.-ok a következők: *Zarkó, Szegól, Munách, Revia, Pozér, Telisó katanó, Tel. gedoló, Mahpach pastó, Zókef kóton Z. godól, Dargó, Tévir, Merchó, Tipchó, Esznachtó*, stb. Mint ahogy az imák dallamai sem mindenütt egyformák, úgy a H.-ok melódikus jelentését is többféleképen értelmezik. Így az askenázi, a szefárd és a keleti zsidók egymástól teljesen eltérőleg éneklik a H.-okkal jelölt hanjegyeket. De a zsidóság ugyanazon csoportjain belül sem mindig egyforma a melódikus értelmezés, hanem a szöveg szerint változik, de természetesen csak árnyalatilag. Így ugyanazon H.-nak más és más a dallama a Tóra, a Haftóra és a Megillasz-Eszter előadásánál. Ami a H.-ok eredetét illeti, arra nézve eltérők a vélemények. A középkor tudósai szerint a H.-ok isteni eredetűek, de legalább is a Talmud előtti korból valók, ma általános az a felfogás, hogy a H.-ok a Talmud utáni korból származnak. A H.-oknak megfelelő dallam eredete még kevésbbé tisztázott.

Azon kísérletek, hogy a H. jelekből rekonstruálják a legrégibb zsidó zenét, tehát a templomi zenét, mindeddig sikertelenek maradtak. Hogy éneklő hangon olvassák fel a Tórát, ez talmudi követelmény, amely szerint csengő, lágy, dallamos hangon *(Kóre binima)* kell minden felolvasást megtartani. Ennek a követelménynek nemcsak esztétikai, de gyakorlati pedagógiai jelentősége is van: a szó a megfelelő dallammal inkább megragad az emlékezetben, mint anélkül s az ilyen előadási mód fokozza a Tóra tanulmányozása iránti érdeklődést. Arra nézve azonban nincsenek pozitív adatok, hogy a különböző H. jeleket mióta kötik össze pontosan meghatározott zenei hangokkal. Az a feltevés sem állja meg a helyét, hogy a H.-okkal kifejezett melódiák a zsinagógai ének alapját képező éneklő beszéd maradványai, mert e melódiákban későbbi korok zeneisége is pontosan felismerhető. V. A.

Héber betüs pénzek. IV. Béla uralkodása alatt, a tatárjárás után készültek Magyarországon, amikor a pénzverő bérlői, vagy annak állami tisztviselői zsidók voltak. Az ekkor vert rézpénzek, az úgynevezett «tatárpénzek» nagyrészére egyes héber betűk kerültek rá, *kof* (k), *lamed* (l) vagy *sin* (s) betűk, valószínűleg a pénzverde főnökének, vagy annak a helységnek a kezdőbetűje, ahol a penzverde állott. A Nemzeti Múzeum régiség-osztályában számos ilyen héber betűs magyar pénz látható. Ebből a századból maradtak még ránk V. István alatt vert kisebb-nagyobb ezüst pénzek is, amelyek részben héber *sinnel* (s), többnyire pedig *áleffel* (a) vannak megjelölve. Ez időben is javarészt zsidók állottak a pénzverő élén és sem az országnak, sem pedig a királynak nem volt kifogása az ellen, hogy a pénzekre származásuk bélyegét rátegyék. Hogy zsidókat ilyen pozíciókban láthatunk, úgy IV. Béla, mint V. István alatt a régebbi korlátozások, főleg az Aranybulla (l. *Aranybulla)*, majd a beregi szerződés ellenére is (l. *Beregi eskü)*, az annak tulajdonítható, hogy 1239. IV. Béla azzal a kérelemmel fordult a pápához, engedje meg, hogy a közjövedelmet ismét zsidóknak adhassa haszonbérbe, mert ezt az ország és a király érdekei így kívánták. U. L.

Héber Corvinák. Mátyás király nagyhírű budai könyvtárában számos héber könyv is volt. Az értékes héber kódexeket, épúgy az arab és szíriai kéziratokat Konstantinápolyban és Ázsia egyéb városaiban vásároltatta össze a király, valószínűleg Ragusai Félix szorgalmazására, aki a királyi könyvtár élén állott és a többi keleti nyelv mellett a hébert is értette. A héber Corvinák közül néhány Németország könyvtáraiba került Buda 1686-iki visszafoglalása után. U. L.

Héber feliratú díszkard. Magyarországon készült díszkard, a XIV. sz. második feléből való. Finom acél pengéjén, közel a markolathoz ezüst betűkkel héber felirat olvasható: Örökkévaló uram! Üdvöm ereje. Az uram és üdvöm szavak között félkörben ez áll: Legyen áldott az úr neve. A kard, amely jelenleg az Andrássyak birtokában van, minden valószínűség szerint Mendel zsidó prefektusé volt, aki a XIV. sz. végén, meg a XV. sz. elején élt. (L. *Mendel.)* U. L.

Héber feliratú érem. IV. Kun László idejéből való és látható rajta az 1609-iki évszám. Az érem, amely az Andrássyak birtokában van, egyes feltevések szerint valószínüleg nem magyar, hanem idegen eredetű. U. L.

Héber könyvek cenzurája, l. *Cenzura* alatt.

Héber levél. (Héb.: *széfer*, *michtov* vagy *kszáv).* A H.-et már az ősidőkben ezzel a szavakkal vezették be: Veato kěvó haszéfer haze elechó (ha ez a levél színed elé érkezik). A bibliai korból és az azután következő időkből számos levél maradt fenn. Érdekes dokumentum ezek között Juda Makkabi körlevele, melyben meghívja az egyiptomi zsidókat a jeruzsálemi Templom felszentelési ünnepélyéhez. A talmudi és gáóni korból fennmaradt körleveleket ez a formula vezette be: «Testvéreink X. városban, béke legyen veletek!» Hasonló a magánlevelek bevezetése is. A Talmud utáni idők gazdag levélgyüjteményéből kiemelkednek Chaszdáj ibn Saprutnak József kazárkirályhoz intézett levelei. Általában a H.-eket, amelyek a zsidó irodalom jelentős részét teszik ki, az jellemzi, hogy akaratlanul is a nyilvánossághoz szólnak. Természetesen nem a modern értelemben vett magánlevelekre vonatkozik ez a megállapítás, hanem a tudósoknak tudományos témákról való levelezésére. A leveleket — különösen a Keleten — szóvirágokkal gazdagon díszített nyelven írták, a megszólítás meglehetősen hosszú volt, telve hízelgő címekkel, mint: nagy fény, korunk csodája, Izrael oszlopa stb. Az újabbkori H.-ek írásmódja a következő: a dátumot gyakran egy szellemesen idézett bibliai verssel fejezik ki, melynek betűi számértékben az évszámnak felelnek meg. A motto rendszerint három betű, b, e, h, (a *be-ezrasz ha-Sem* kezdőbetűi, melynek jelentése: Isten segítségével). Maga a szöveg telve van bibliai fordulatokkal és idézetekkel, a végén pedig jókívánságokkal, gyakran egy patetikus ámen-nel zárul. Az aláírásban kifejezésre jut a a levéliró szerénysége, aki *hakoton*-nak, *hacóir*-nak (kicsiny, jelentéktelen) nevezi magát. A befejező tiszteletnyilvánításra több kifejezés van. Ilyenek: *chavchó* (barátod), *avdechó* (a te szolgád), *hadores solomechó* (minden jót kívánva neked) stb. Legújabban a H. is egyszerűbb lett és a nyugateurópai levélformákhoz igazodott. V. A.

Héber nyelv Magyarországon. A H. oly régi, mint maga a zsidóság ebben az országban, mert a zsidó liturgia nyelve mindig a héber volt. A legrégibb ismert irodalmi termek Nagyszombati Izsák (l. o.) *Minhagim* c. kompilációja azonban csak a XIV. sz.-ból való. Viszont az ugyanezen időből származó legrégibb magyarnyelvű bibliafordítások töredékei kétségtelenül nem a héber eredetiből készültek. Ugyanez áll a Károli Gáspár teljes bibliafordításáról is (Vizsoly 1591), bár ő maga az ellenkezőjét állítja. Hébernyelvű irodalomról Magyarországon azonban még ez időtájt sem tudunk. Pedig bizonyosan kellett lennie, hisz a zsidók között mindenütt voltak tudósok, ha nem mások, a rabbik, akik hivatásukból folyólag művelték a zsidó vallástudományt, amelynek nyelve a keresztény Európában kizárólag a héber volt. Csakhogy ebből a

korszakból alig egy pár rabbi nevét ismerjük, művei:kről meg éppen nem tudunk. Tudjuk ellenben, hogy a reformáció nyomán, mint Európa egyéb részeiben, úgy Magyarországon is elterjedt a héber nyelv ismerete, kivált a protestáns keresztény tudósok között. Magyar ifjak tekintélyes számban keresték fel e külföldi főiskolákat, onnan hozták magukkal a héber nyelv többkevesebb ismeretét és irodalmi használatát. Ennek bizonysága azok az üdvözlő versek, melyekkel ez ifjak köszöntötték tanulótársaikat disszertációik alkalmából s amelyeket ezekkel együtt nyomtatásban is megjelentettek. Ezek a versezetek túlnyomóan hebegő kísérletek csupán, amelyek közt ritkán akad nagyobb gyakorlottságra való néhány sor. A XVI. és XVII. sz.-ból. mintegy 50 szerzőtől ismerünk ilyen verseket. Egyesek az élő beszédben is tudták használni a hébert. Kelp Márton Apafi Mihály fejedelem ravatala felett héber gyászbeszédet mondott. Néha nők is héberül leveleztek. Dálnoky Lőrinc 1643. héberből latinra fordította Emmanuele Porto zsidó szerző egyik művét. Ugyanő lelkes buzdító beszédet mondott a héber nyelv megtanulása érdekében. Apáczai Cseri János kolozsvári székfoglalójában rajongó szeretettel szól a héber nyelvről, mint a nyelvek ősanyjáról, mint Dávid és Ezsajás nyelvéről, annak szépségeiről és kifejező gazdagságáról. A kereszténység és zsidóság határvonalán áll a szombatos Péchi Simon (l. o.) a XVII. sz. első felében, akinek alapos héber nyelvismeretéről tanuskodnak nagyszámú fordításai *(Mózes* 5. könyve, a *Zsoltárok*, a *Szidur*, egyéb liturgikus és rituális művek részei). Péchi ez ismereteit kétségkívül külföldi utazásai alatt szerezte, mert itthon nem igen lehetett rá alkalma az erdélyi zsidók csekély száma miatt. De lehetséges, hogy tanulhatott az ezidő tájban Gyulafehérvárott letelepedett szefard zsidóktól, akik általában magasabb kultúrfokon állottak. Viszont Nagy-Magyarországon ettől a századtól kezdve mindsűrűbben sorakoznak a zsidó tudósok, főként rabbik, akiktől hébernyelvű művek maradtak fenn. E művek kevés kivétellel mind a talmudi tanulmányok körébe tartoznak. Annál meglepőbb egy igazi héber költőnek, a móri származású Lewisohn Salamonnak váratlan feltűnése a XIX. sz. elején. Azontúl a H. mint a költészet kifejező eszköze nem igen jó számításba. Voltak ugyan koronkint ügyes héber verselők, különösen fordítók, mint pl. Schönfeld Baruch (1778—1853) és Bacher Simon (1823—92) (l. o.). De költőnek a legújabb időkig alig válik be más, mint a később Palesztinába elszármazott Avigdor Hameiri (l. o.), aki egyebek között Madách *Ember tragédiáját* is lefordította héberre. A magyar költészet sok gyöngyét már korábban átültették héber nyelvre. Nagyobb jelentőségre jutott a H. mint a zsidó vallástudomány nyelve, miáltal megóvta összefüggését a többi országok enemű tudományával. Észrevételek és interpretációk a Talmud és a decisorok egyes részeihez és főként vallásügyi kérdésekben adott vélemények (responsumok, l. o.) teszik ez irodalom javarészét. Több folyóirat is szolgálta az ú. n. rabbinikus irodalmat; a modern zsidó tudománynak van szentelve az 1921 óta megjelenő Hacófeh c. folyóirat (l. o.). Másnemű tudományos művek sokkal ritkábban keletkeztek héber nyelven: a zsidók gyors elmagyarosodása miatt itt nem volt sem mód, sem szükség a tudományok héber nyelven való művelésére és terjesztésére. Az utolsó évtizedben Erdélyben történt kísérlet a héber nyelv felélesztésére iskolai tannyelvül való bevezetése útján, a sikert ígérő kezdés azonban nyomasztó külső körülmények ellenhatása miatt egyelőre nem vezetett eredményre. A héber nyelvtudomány Magyarországon nem tudott gyökeret verni és nem hozott létre eredeti alkotásokat. Csak iskolai használatra készültek nyelvtani kézikönyvek, még pedig előbb keresztény, mint zsidó részen. A reformáció hatása alatt Európaszerte álmot szőttek a tudósok a héber nyelv közeli rokonságáról a modern nyelvekkel. Magyarországon is így jött létre a héber-magyar nyelvhasonlítás, amelynek irodalma a XIX. sz. elejéig nyúlik le. A XVII. és XVIII. sz.-ban magyar szerzőktől mintegy 10 latinnyelvű héber nyelvtan jelent meg külföldön, 4 pedig külföldi szerzőktől Magyarországon, ami a héber nyelvvel való beható foglalkozásra mutat. A XIX. sz. azonban visszaesést mutat e téren. A zsidó iskolákban csak a bibliatanítás alkalmi kiegészítője a héber nyelvtan, amelyet rendszeresen alig tanítanak. Száz év alatt ezért alig 2—3 héber grammatika jelent meg zsidó szerzőktől Magyarországon. E. M.

Héber pecsétek. Kálmán királynak 1100 körül kiadott zsidótörvénye (l. *Kálmán zsidótörvénye)* a felek aláírásának pótlására elrendelte a pecsétek használatát. A zsidók pecsétjének felirata valószínűleg héber volt. Úgy Kálmán, mint IV. Béla ilyennemű rendelkezései abból a feltevésből indultak ki, hogy a zsidó és keresztény felek egyaránt írástudatlanok. Holott a zsidók legalább egy nyelven, héberül tudtak olvasni és valószínűleg írni is. Következtetni lehet ezt vallási életükből, mert annak egyik legfontosabb eleme a könyvből való imádkozás, de még abból is, hogy a legkisebb magyar zsidó község is tartott tanítót a gyermekek mellett. Jóval később Verbőczi Hármas könyvének zsidó esküje mellett még a pecsétekre nézve is külön intézkedéseket kényszerítettek a zsidókra. Némely városban teljesen megtagadták tőlük a pecséthasználat jogát. Sopron városában törvényes kötelezettséget jelentett számukra, hogy az általuk kiállított okmányt csak egyszerű aláírásukkal erősítsék meg, míg keresztény szerződő felekneél csak a pecséttel ellátott iratoknak volt törvényes erejük. Pozsonyban ezzel szemben súlyt helyeztek a zsidók pecsétjére, ahogy azt a régibb törvények megkövetelték. Némely helyen, ahol használhattak pecsétet, ott a szokásos vörös pecsétviasz használatát tiltották meg nekik, mert az bizonyos kiváltság jelképe volt. Arra kényszerítették hát őket, hogy zöld pecsétviaszt használjanak. U. L.

Hechser *(h.)*. Olyan bizonyítvány, amelyet rendszerint egy nagytekintélyű rabbi állít ki annak igazolására, hogy bizonyos étel vagy ital a rituális követelményeknek megfelel. Ilyen bizo-

nyítványt hivatalosan kereskedelmi forgalomba hozott bor, vagy pészachi fogyasztási cikkek számára szoktak kiállítani. A H. eredete visszanyúlik abba az időbe, amikor felmerülhetett az a gyanú, hogy a bor *neszech*, vagyis más vallás ritusánál már használták. A pészachi fogyasztási cikkek megvizsgálása és igazolása azért fontos, mert biztosítékot kell nyujtani afelől, hogy az élelem előállítása és kezelése megfelelt az előírt szabályoknak és hogy *chomec*, kovászos étel nem fért hozzá. F. M.

Héderváry *Lehel**, publicista és politikus, szül. Újpesten 1876. Főiskolai tanulmányait a kolozsvári egyetem jogi karán végezte, Kolozsváron megalapította az Ujság c. politikai napilapot, amelynek vezércikkeiben a magyar állameszme érdekében harcolt. Később ügyvédi oklevelet szerzett és Budapesten ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1905-ben az újpesti kerület függetlenségi párti programmal országgyülési képviselőnek választotta. Kossuth Ferenc legmeghittebb köréhez tartozott. 1914. Károlyi Mihály gróf társaságában több függetlenségi képviselővel propaganda-útra Amerikába utazott, ahonnan az időközben kitört világháború miatt csak nagynehezen tudott hazatérni. Az utóbbi években visszavonult a politikától és közgazdasági tevékenységet fejtett ki. Sz. G.

Hegedüs, 1. *Ármin*, építész. szül. Szécsényben (Nógrád vm.) 1869. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, aztán városi szolgálatba lépett és mint székesfővárosi műszaki tanácsos több iskolát épített a modern szociális higiénia követelményeinek megfelelő gondossággal. A Kerepesi temető új rendezését, valamint a temető árkádépületét is ő tervezte és a Károly-kaszárnya központi városházzá való átépítésének tervei szintén tőle valók. Főműve a budai Gellért-fürdő és szálló hatalmas épülete, melyet tervpályázat útján nyert el és vitt ki Sterk Izidor (l. o.) és Sebestyén Artúr (l. o.) építészekkel együtt. Vidéki városházakon, lakóházakon és áruházakon kívül számos vidéki fürdőépületet tervezett. F. B.

2. *H. Ferenc**, operaénekes, szül. Szabadkán 1856 máj. 16. Eleinte vidéken működött, de 1887 óta az Operaház tagjává szerződtette s azóta nyugalomba vonulásáig (1925) ott működött, mint kitünő bass-buffo.

3. *H. Nándor*, ujságíró, szül. Nagyváradon 1884. A budapesti egyetem bölcsészeti fakultásának elvégzése után publicisztikai pályára lépett. A Nagyvárad c. politikai napilap főszerkesztője. Tevékeny részt vesz az erdélyi magyar kisebbség politikai életében. A romániai országos Magyar Párt biharmegyei alelnöke. 1928-ban beválasztották a magyar-párt programjával a romániai képviselőházba. Sz. I.

Hegyi *Béla*, zeneszerző, szül. Pápán 1858., megh. Budapesten 1922. Tanulmányait az országos zeneakadémián végezte. Először egyfelvonásos operája keltett figyelmet, amelyet nagy sikerrel adtak Esterházy Miklós gróf tatai színházában *(Yvonne)*. Kamaraművei különösen két vonósnégyese és zenekari szvitje figyelemreméltó tehetségre vallanak. Népszerűvé váltak magyar stílusú dalai. Bátor Szidorral (l. o.) együtt írta a *Milliomosnő*, *Uff király* és *A titkos csók* c. operettszövegek zenéjét. Márkus József szövegére írta a *A liliputi hercegnő*, Szöllősi Zsigmond szövegére pedig a *Boris király* c. operett zenéjét, amelyet melodiabőség jellemez. K. K.

Hegyi beszéd. Jézus leglényegesebb tanait összefoglaló és a keresztény vallásosság és erkölcs alaptörvényeit tartalmazó beszéd, melyet Jézus *Máté* evangelista szerint egy hegyen, *Lukács* szerint (6, 17) sík földön, mezőn tartott. (Ezért *Luther* mezei beszédnek nevezi.) *Lukács* rövidebben s tartalmilag is más formában közli a H.-et mint *Máté*. Ezért a H. az evangelisták alkotásának tekinthető, amelynek anyagát bizonyára egy és ugyanazon forrásból, a fennmaradt szájhagyományokból merítették. E hagyományok megbízhatósága — mint a saját koruk eseményeitől is befolyásolt evangélisták kétféle, tartalmilag is különböző közlése igazolja — kétséges és egyáltalán nem állapítható meg pontosan, hogy a H. mely részei származnak egyenesen Jézustól. A H. tartalmilag szorosan összefügg a zsidóság tanaival. A házasságtörésről, esküről, alamizsnaadásról, imáról, bőjtről, kincsgyüjtésről és az Istenbe vetett bizalomról ugyanazokat a nézeteket fejti ki, amelyek a talmudi-midrási irodalomban is megtalálhatók. De a bocsánatról szóló tannak, a Miatyánknak, a szegények és szenvedőkről hirdetett tanoknak a paralleljei is megvannak a zsidó irodalomban (l. *Miatyánk*). Természetesen a H. tételei között olyanok is akadnak, — így az elválásról stb. — amelyekkel analóg tételeket nem találunk a zsidó irodalomban. Ezeket a tételeket lélektanilag Jézus és követőinek ama hite világítja meg, hogy a mennyek országa nagyon közel van s annál méltóbbá teheti magát valaki a mennyek országának üdvére, minél odaadóbban teljesíti az Írás szavát s minnél nagyobb szenvedéseket visel el ártatlanul. Ezzel a hittel magyarázható az ellenség szeretetéről szóló parancs: «Szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azoknak, kik gyülölnek titeket, áldjátok azokat, akik átkoznak, imádkozzatok azokért, akik gúnyolnak benneteket.» *(Lukács* 6. 27, 28.) A Bibliában az ellenség szeretetéről a következő kitételek olvashatók: «Ha elesik ellenséged, ne örvendezz; ha tántorog, ne ujjongjon a te szíved.» *(Példabeszédek* 24. 17). «Ha ellenséged ökre vagy szamara elbitangolt, vidd vissza neki. Ha ellenséged szamara terhe alatt roskadozik, segíts rajta s vidd te a teher egy részét». *(Mózes* II. 23. 4, 5). «Ha éhezik ellenséged, adj neki kenyeret, ha szomjazik, adj neki vizet». *(Példab.* 25. 21). A mindennapi főima *(sĕmone eszré)* végén ez áll: «Azokkal szemben, akik átkoznak, hallgasson az én lelkem és legyen olyan, mint a por». Hasonló szellemből fakadt ez a mondás: «Tartozz inkább az átkozottak, mint az átkozók közé» *(Szanhedrin* 48—49a), továbbá a *Sabbat* traktátus (88b) eme mondatai: «A mi rabbijaink tanítják: akik szívesebben megalázkodnak, semhogy másokat megalázzanak, akik tűrik a gyalázkodást anélkül, hogy azt viszonoznák, akik mindezt Isten iránti szeretetből teszik s örvendeznek a szenvedéseknek, melyeket viselniök kell, azokról mondja

az Írás, hogy egykoron úgy fognak tündökölni fényességükben, miként a nap». E példákból is látható, hogy a zsidó vallási morál egyik alaptétele az ellenség iránt való türelem és szeretet. Éppen ezért Máté Evangéliumának ez a mondata: «Ti hallottátok, hogy megmondatott: szeresd felebarátodat és gyülöld ellenségedet» — érthetetlen és még tisztázásra szorul. V. A.

Heilbrun *Jakab*, adai rabbi, szül. Zentán 1810. *H. Izsák* zentai rabbi fia. Az 1849-iki véres események áldozata. A szerb felkelés alatt őt és Ullmann Izor zentai rabbit 1849 sevat hó 9. megölték.

Heilprin. 1. *Angelo*, amerikai természettudós, *H. Mihály* (l. o.) fia, szül. Sátoraljaújhelyen 1853 márc. 31., megh. New-Yorkban 1907 júl. 17. Atyjával együtt 1856. vándorolt ki Amerikába, ahol középiskolai és egyetemi tanulmányait elvégezte. 1876—78. az angol kir. bányászati főiskola, a bécsi geológiai intézet és a hasonnemű florenci és genovai intézetek hallgatója volt, azután visszatért az Egyesült-Államokba és ott hamarosan karriert csinált. 1880—1900 közt a paleontológia és geológia tanára volt a philadelphiai természettudományi akadémián s egyszersmind az ottani múzeum őre. A philadelphiai Földrajzi Társaság elnöke is volt ebben az időben. 1886. Floridában, 1888. Bermudában, majd Mexikóban vezetett geológiai expediciót és ezen vidékek geológiai struktúrájára új világot derített, 1892. Grönlandba vezetett expediciót. A Mount Pelée kitörése után annak kráterét megmászta, még az erupció idején s azt le is festette. Főbb tudományos művei: *Contributions to the Tertiary Geology and Paleontology of the United States* (1884); *Town Geology, the Lesson of the Philadelphia Rocks* (1885); *The Geographical and Geological Distribution of Animals* (1887); *The Geological Evidences of Evolution* (1888); *The Bermuda Islands* (1889); *Principles of Geology* (1890); *The Arctic Problem and Narrative of the Peary Relief Expedition* (1893); *The Earth and its Story* (1896); *Alaska and the Klondike* (1899); *Mount Pelée and the Tragedy of Martinique* (1903). S. R.

2. *H. Louis*, amerikai enciklópedista, *H. Mihály* fia, szül. Miskolcon 1851 júl. 2. Atyjával együtt ő is Amerikába vándorolt s ott is nevelkedett, majd lexikográfus lett atyja oldala mellett az «American Encyclopedia»-nál. Önálló műve: *Historical Reference Book* (számos kiadást ért). Egyik szerkesztője volt a New International Encyclopediának, azonkívül testvérével, Angeloval (l. o.) kiadta és átdolgozta Lippincott *Gazetteer of the World* c. művét.

3. *H. Mihály*, amerikai filantróp és publicista, szül. Piotrkovban (Orosz-Lengyelországban) 1823 febr. 23., megh. Summitben (New-Yersey) 1888 máj. 10. Atyja *Phineas Mendel H.* kiváló hebraista volt, aki a felvilágosodott orthodoxia szellemében fiától a világi tudományokat sem zárta el. Egyetlen más tanára vagy iskolája nem volt H.-nek atyján kívül. Kitűnő memóriájának köszönhette, hogy enciklopédikus tudásának korán megvetette alapját. 1843-ban költözött Magyarországra s eleinte Miskolcon volt könyvkereskedő. Rövid idő alatt megtanult magyarúl, úgy, hogy mikor a forradalom kitört, magyar politikai cikkeket és verseket írt. H. Kossuthtal közelebbi ismeretségbe jutott s a belügyminisztérium irodalmi osztályának lett a titkárja. Szemerével is szoros barátságot tartott. A forradalom összeomlása után Krakkóba menekült, majd Franciaországba ment, ahol egy évig tartózkodott, de már 1850. visszatért Sátoraljaújhelyre, ahol tanító lett. Ekkor tanult meg angolul és 1856. Angliába utazott azzal a céllal, hogy ott telepszik meg, de Kossuth tanácsára az Egyesült-Államokba ment. Itt Philadelphiában lett egy nagyarányú zsidó iskola tanára. A polgárháború idején a rabszolgaellenes tábor érdekeiért küzdött. 1858-ban az Appleton-féle New American Encyclopedia földrajzi, történelmi és biográfiai szerkesztője lett. Itt ő írta a Magyarországról, Lengyelországról és a zsidóságról szóló cikkeket. Később Brooklynba, majd Washingtonba költözött, ahol folyóiratot szerkesztett The Balame címen, 1865 óta haláláig a Nation-nak írt külpolitikai cikkeket. 1876-ban az új American Encyclopedia társszerkesztője volt. A nyolcvanas években, az oroszországi zsidóüldözések hatása alatt bevándorló hitsorsosai ügyeit intézte, ő organizálta a segélyezést és letelepítést s e téren annyit tett egymaga, hogy kortársai feljegyzése szerint «munkája a mártírsággal volt határos». Önállóan megjelent tőle: *The Historical Poetry of the Ancient Hebrews* (2 vol. 1879—80), amelyben teljesen elfogadja a modern biblia-kritika metódusát, továbbá: *Bibelkritische Notizen* (1893, Baltimore, Szold rabbi bevezetésével). Magyar versei: *Zsidó kördal* (1846); *Éjszaki határnál* (1846) és *Köztársasági dalok* c. gyüjteménye, mely 1849 májusában jelent meg. Vámbéry Árminnal közösen írta: *Hungary in ancient, mediaeval and modern times* c. művét (1887). Életrajzát többek közt Hochmuth Ábrahám is megírta a M. Zs. Szemle 1888. évf.-ban, újabban pedig Francis Dávid Pollák new-yorki író *The Family* H. címen. S. R.

Heimann *József*, rabbi, szül. Balassagyarmaton. 1834-től kezdve működött Almáson, ahol *Toldosz József* (Pozsony 1852) c. halachikus és aggadikus magyarázatokat tartalmazó művet írt.

Heitler *Móric*, orvostanár, szül. Korompán 1847 márc. 21., megh. Bécsben 1923 szept. 15. Elemi és középiskoláit Hódmezővásárhelyen és Szegeden a piaristáknál végezte. Az utóbbiban Csaplár Benedeknek volt kedvenc tanítványa és élete végéig barátja is. Eredetileg szanszkrit nyelvésznek készült, de anyagi nehézségek miatt az orvosi pályát választotta. 1876-ban már magántanára, 1898. c. professzora lett a szív-gyógyászatnak, melyben akkora szaktekintély lett, hogy angolok és amerikaiak részére külön kurzusokat kellett tartania. Külön folyóiratot is adott ki sokáig. Legfontosabb művei bécsi szakfolyóiratokban jelentek meg. L. Türck fiziologusról írt műve könyvalakban is megjelent. Szakszerűen foglalkozott görög-latin és szanszkrit filológiával. *Ovid's Verbannung* c. könyvét 1898. adta ki. Filológiai készsége a modern nyelvekre is kiterjedt és olaszul, franciául, angolul egyforma könnyedséggel fejezte ki magát. H. szigorú aszkéta

életet élt, nőtlen volt és nagy szegénységben halt meg. Élete végén buddhista filozófiával foglalkozott. S. R.

Hejőcsaba, nagyk. Borsod, Gömör és Kishont vm. 4445 lak. A zsidó temetőben korhadó sírkövek alig olvasható feliratai szerint a maguk idejében híres rabbik vezették a hitközséget, akik között a legnagyobb tudós, a messze földön szent emberként tisztelt Pri Cadik volt, aki 1778. halt meg H.-n. A hitközség 1800. táján templomot épített, majd Talmud Tórát is létesített. Chevra Kadisájának Sauber Ignác, Nőegyletének Flamm Simonné a vezetője. A hitközség tagjai közül társadalmi téren előkelő szerepet játszik Klein Sándor nagybirtokos, kormányfőtanácsos, akinek szirmai kastélya a Rákóczi korabeli műkincseknek és a magyar művészek remekműveinek valóságos múzeuma. Kellner Ignác három évtizeden keresztül H. nagyk. közmegbecsülésben álló jegyzője volt. A hitközség lélekszáma 228, a családok száma 61, az adófizetőké 50. Anyakönyvi területéhez tartozik 11 község. A világháborúban 40-en vettek részt és 9-en estek el. A hitközség jelenlegi vezetősége: Groszmann B. főrabbi, London Zoltán elnök, Preis József alelnök, Krémer Izidor gondnok, Reich B., Groszmann Mór és Kertész Ignác előljárók.

Hekdés, *(h.).* Szó szerint szentély, de a mai nyelvhasználat az éjjeli menedékhelyet, a herberget jelöli e szóval. A szóhasználat valószínűleg abból eredt, hogy a zsidó felfogás szent cselekedetnek tartotta a hajléktalanok elhelyezését.

Helfy *Ignác**, politikus, Kossuth Lajos barátja, szül Szamosújváron 1830 márc. 15., megh. Budapesten 1897 okt. 11. Nagykárolyban és Pápán járt iskolába, majd a pesti, bécsi és páduai egyetemeken tanult filozófiát, melyből doktorátust is tett 1855. A szabadságharcban, annak kezdetétől fogva részt vett. Csatlakozott a március 15-iki mozgalmakhoz, majd beállt honvédnek. Korán került Kossuth társaságába s Debrecenben már az ő irodájában dolgozott. Állandó publicisztikai tevékenységet fejtett ki és Csányi hadügyminiszter H. egyik cikkét mint proklamációt függesztette ki Aradon. A szabadságharc leverése után hadi-törvényszék elé állították és internálták. 1852 ben Bécsbe, majd Páduába ment, ahol megkeresztelkedett. De politikai tevékenységét csupán 1859. az osztrák-olasz háború idején vette fel újra. Ekkor Milanóban megalapította az Alleanza c. lapot, melybe Kossuth és Klapka is írtak. 1869-ben Magyar Magyar c. ellenzéki folyóiratot szerkesztett u. o. és ebben élesen támadta a kiegyezést. 1870-ben Anglián keresztül hazajött és Kossuth ajánlatára képviselővé választották. Különböző helyeken választották meg, de haláláig mindig ellenzéki képviselő volt: a szélső balpárt vezetője és éltetője. Ő adta ki Kossuth *Iratait*, amidőn Kossuth anyagi gondokkal küzködött. Tagja volt a Petőfi Társaságnak és itt olvasta fel *Költészet a politikában és a politikai költészet* (1894) c. tanulmányát. Egyéb irodalmi működése: 1848-ban az Életképek, 1850—51. a Hölgyfutár, később a Délibáb, Vasárnapi Ujság, Néplap, Magyar Szalon, Fővárosi Lapok és más folyóiratok munkatársa volt. Olaszországban ő ismertette a magyar írókat és irodalmat először s ilynemű cikksorozata 1858—59. *L'Ungheria litteraria et artistica* c. Milanóban jelent meg. Jókai több művét, valamint Eötvös *Falu jegyzőjét* lefordította olaszra. Rövid ideig szerkesztője volt a Magyar Ujság, a Függetlenség és a Nép Zászlója c. lapoknak. Egyéb írásai: *Világtörténet zsebben* (1854); *Fiori del Campo litterario ungherese* (1859); *Mindenféle és semmi* (elbeszélések 1860). S. R.

Heller, 1. *Bernát*, irodalomtörténetíró, az Országos Rabbiképző Intézet tanára, szül. Nagybittsén (Trencsén vm.) 1871 márc. 16. A gimnázium első tanfolyamát a Rabbiképző-intézetben végezte. 1894-ben avatták doktorrá, 1896. rabbivá. U. e. évben tanári oklevelet szerzett a német-francia szakból. 1896 óta állami középiskolai tanár. 1919-ben a Pesti Izraelita Hitközség fiú- és leánygimnáziumának igazgatója lett. 1920 óta a főgimnázium igazgatója és a leánygimnázium kurátora. 1922. Bacher Vilmos tanszékére az Orsz. Rabbiképző Intézet tanárává nevezték ki. Az Imit választmányának, a Magyar Néprajzi Társaság választmányának és Folklore bizottságának, a Pro Palesztina Szövetség elnöki tanácsának tagja. Irodalmi munkásságának főterületei: összehasonlító irodalomtörténet, folklore, mesekutatás. Héber szövegtanulmányai, a talmudi és midrási mesék irodalmi vonatkozásaival foglalkozó tanulmányai irodalomtörténeti értekezései, pedagógiai cikkei stb. a legelőkelőbb hazai és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Főbb művei: *Az evangeliumi parabola viszonya az agadához* (Budapest 1894); *Eléments, Parallèles et Origines de la Légende des Sept Dormants* (Páris 1904); *La Légende judeo christienne du Compagnon au Paradis* (Páris 1908); *Az arab Antarregény* (Budapest 1918); *A héber mese* I—II. u. o. 1923—1924, Népszerű zsidó könyvtár 5. és 14. sz.); *A biblia a költő Zrinyi Miklós műveiben* (Budapest 1925); *Bibliographie des ouvrages du professeur Ignac Goldziher*, (Paris 1927.) F. D.

2. *H. Cevi Hirsch*, máskép *Herşele Chárif*, óbudai főrabbi, híres talmudtudós, megh. Óbudán 1834 okt. 28, ahol Münz Mózes (l. o.) közvetlen utóda volt, de hivatalba lépése után nemsokára meghalt. Előzőleg Bonyhádon volt rabbi. Tanítványai közül kerültek ki Rappaport prágai főrabbi, Cevi H. Chajesz, a nagyműveltségű zolkievi rabbi és mások. Művei: *Chiddusé Tiv Gittin*, amelyet responsumaival együtt fia *Menachem Heller* adott ki 1844 Zolkievben (2. kiad. Przemysl 1876) és *Tappuché Zőhóv* (Ungvár 1865), míg responsumainak másik részét Orenstein Josua *Jam ha-Talmud* c. munkája tartalmazza *(V. ö.:* «Magyar Zsidó Szemle VII. évf.» és *Büchler*, «A zsidók története Budapesten»). S. R.

3. *H. István*, zongoraművész és zeneszerző, szül. Budapesten 1848 máj. 5., megh. Párisban 1888 jan. 14. Etüdjei a zongorajáték elsajátításánál, a pedagógia szempontjából még ma is fontos szerepet játszanak. Első sikeres koncertjei után Párisba ment, a zenei élet központjába, ahol Chopin, Berlioz, Liszt Ferenc baráti társaságába került. Szerzeményei a nem nagyvonalú romantikus zene szép példái. Legismertebb zongoradarabja a *Tarantella*. K. K.

4. *H. Ödön*, festő, szül. Budapesten 1879. megh. Szegeden 1921. Nagybányán tanult. Szegeden élt, ahol szerelmi bánatában öngyilkos lett. 1907-ben állított ki először a Nemzeti Szalonban, a Műcsarnok állandó kiállítója volt (1912–20). Főleg figurális életképeket festett. *(Kubikos család; Munkába; A menekülők; Vasárnap)*, továbbá arcképeket *(Löw Immánuel; Gelléri Mór)*. F. B.

Heltai, 1. *Ferenc*, Budapest főpolgármestere, főrend, szül. Szentesen 1861 márc. 15., megh. Ischlben 1913 aug. 11. Az egyetem jogi fakultását Budapesten és Lipcsében végezte és doktorátust tett, majd publicista lett. Előbb az Ellenőr, majd a Nemzet közgazdasági rovatvezetője volt, de már előzőleg akadémiai pályadíjat nyert *Az ipartörvény reviziója* c. tanulmányával, mely alapul szolgált az 1884-iki XVI. törvénycikknek. Még ugyanez évben beválasztották a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságába s ennek megbízásából ő szerkesztette a Nemzetgazdaságtani Szemle c. folyóiratot 1886–87. Ezután átvette a Vasuti és Közlekedési Közlöny szerkesztését, majd kidolgozta a főváros kerületi elöljáróságainak újjászervezési törvényét. 1896-tól kezdve nemcsak a fővárosi, hanem az országos politikában is jelentékeny szerepet töltött be. 1896—1913-ig országgyűlési képviselő volt s mint ilyen a közgazdasági és pénzügyi bizottságoknak volt számos alkalommal előadója. 1904-től kezdve a delegációnak is nagysúlyú tagja volt s főképpen a flotta-kérdéssel foglalkozott felszólalásaiban. A fővárosi közéletben is előkelő szerepet játszott; már 1891-től kezdve a főváros képviselőtestületének, majd a közmunkák tanácsának is tagja volt. 1907-ben az Ált. Osztrák-Magyar Légszesz Társaság igazgatója, 1909. pedig a fővárosi gázművek vezérigazgatója lett. Ezen állásából került a székesfőváros főpolgármesteri székébe 1913 febr. 15., amikor képviselői mandátumáról lemondott és a király főrendiházi taggá nevezte ki. Irodalmilag is nagy tevékenységet fejtett ki és számos közgazdasági tanulmányt írt, emlékiratot és törvényjavaslatot szerkesztett és úttörő volt a fővárosi közigazgatás terén. *A magyarság a hadseregben* c. (1904) külön is megjelent egyik tanulmánya. Halála után utcát neveztek el róla a fővárosban, de az utca nevét 1920. visszaváltoztatták. S. R.

2. *H. Jenő*, költő, regény- és drámaíró, szül. Budapesten 1871 aug. 17. Herzl Tivadar (l. o.) unokaöccse. Jogásznak indult, de ujságíró lett, húszéves korában már a Magyar Hirlap szerkesztőségében működött. Első versei A Hét-ben, majd kötetbe gyüjtve *Modern dalok* címen (1892) jelentek meg s rövid idő alatt népszerűekké váltak. Ezekben a sanszonszerű, könnyed és pikáns báju versekben szólalt meg először magyarul a városi fiatalember akkoriban kialakuló típusa. A magyar irodalom addigi patriarchális-úri ideálja helyett új emberideál tűnik fel bennök: a polgári renden és előítéleteken kissé kívülálló, kedvesen könnyelmű bohém, aki a komoly bajokat bölcs megértéssel és iróniával küzdi le. Olvasóik akkor lelkesedtek értök legjobban, ha valamiképpen gúnyt űztek a versírás régi szertartásos formáiból és az élet túlságos komolyanvevéséből. H. krokijaiban, meséiben, novelláiban, regényeiben és vígjátékaiban hasonló filozófia fejeződik ki, mint verseiben. Műveinek világa meglehetősen rokon Murger *Bohémélet*-ével. Alakjai: fiatal és víg, csak enyhén érzelmes szerelmesek, ártalmatlan kalandorok, jókedvű bohémek. H. láthatóan szereti őket, s ha megszegik a polgári erkölcs szabályait, inkább tetszik neki a dolog, mintsem felháborodik rajtuk. Minden inkább, mint erkölcsprédikátor. Egész emberi magatartásával, kedves humorával az életben való elhelyezkedésnek új és vonzó példáját nyujtotta. Ezenkívül nyilván kifejezésmódjának elegáns könnyedsége az, ami népszerűségét megmagyarázza. Műveinek javarészét németre, franciára, olaszra, spanyolra és angolra is átültették. H. viszont számos francia és angol színdarabot fordított a magyar színpadok számára. H. 1914–1918-ig a Vígszínház dramaturg-igazgatója, később az Athenaeum könyvkiadó igazgatója és 1916-tól a Magyar Szinpadi Szerzők Egyesületének elnöke, aki számos alkalommal képviseli a magyar színműírókat Párisban. 1927-ben a francia becsületrenddel tüntették ki. Rendkívül nagyszámú művei közül legjelentékenyebbek: *Kató* (1894); *Versek* (1923). Elbeszélései és regényei: *A hét sovány esztendő* (1897); *Lou és egyéb elbeszélések* (1900); *Vitéz Háry János* (verses történetek 1903); *Nyári rege* (1907); *Irok, színészek és egyéb csirkefogók* (1910); *Scherzo* (1911); *Szines kövek* (1911); *Az én második feleségem* (1912); *Family-Hôtel* (1912); *Kis komédiák* (1913); *Az utolsó bohém* (1911); *VII. Emánuel és kora* (1913); *Jaguár* (1913); *Tündérlaki lányok* (1913); *Lim-lom* (1915); *Végeladás* (1916); *A hét sovány esztendő és más elbeszélések* (1918); *A 111-es* (1918); *Kis meséskönyv* (1920); *Vörös pillangó* (1921); *Mese az ördögről* (1923); *Papirkosár* (1926). Színművek: *A királyné apródja* (Makai Emillel, Vígszínház 1899); *Bernát* (u. o. 1907); *A masamód* (u. o. 1910); *János vitéz* (Kacsó P. zenéjéhez, Bakonyi K.-nal, Királyszínház 1904); *Tündérlaki lányok* (Vígsz. 1914); *Naftalin* (u. o. 1914); *Kis cukrászda* (u. o. 1922); *Arcok és álarcok* (u. o. 1925). SZ. G.

3. *H. Manó*, orvos, író, szül. Szentesen 1861, megh. Budapesten 1912. Testvérbátyja volt H. Ferencnek (l. o.), Budapest főpolgármesterének. Orvosi tanulmányait a budapesti, strassburgi és párisi egyetemeken végezte és a fővárosban volt gyakorló orvos. Résztvett az Orvosi Hetiszemle alapításában és e lap főszerkesztője volt. Tanulmányai főleg e lapban jelentek meg. A magyar orvostársadalom egyik vezetőegyénisége volt.

Henuk, *kamaragróf*, megh. Komárom várában 1265 körül. IV. Béla király alatt a királyi jövedelmek kezelését látta el. Valószínűleg Ausztriából származott és a tatárjárás után megindult bevándorlás idején több előkelő zsidó családdal együtt telepedett meg Magyarországon. Szolgálatai jutalmául, vagy mert nagyobb pénzösszeget bocsátott a király rendelkezésére, Komárom várát kapta a királytól, a hozzátartozó huszonegy faluból álló várbirtokkal és a Tata melletti malommal. H.-nak négy fia volt, Wolf, Nickel,

Altmann és Lublinus. Nickel és Lublinus osztrák kamaragrófok voltak. H. halála után tetemes összeggel adósa maradt a királyi kincstárnak. Az adósság fejében a király elvette Komáromot a fiaitól és 1265. eladta Walter kamaragrófnak azért az összegért, amivel H. adósa maradt a kincstárnak. H. fiai azonban az ügyet utólagosan mégis rendezték a maguk javára, mert visszakapták Komáromot, sőt Mária királyné királyi beleegyezéssel a jószágai után járó harmincadot is nekik adta ki bérbe. H. fiai adósok maradtak a királynénak 800 márka finom ezüsttel, úgy, hogy zálogba kellett vetniök a komáromi várat jószágaival, javadalmaival és a tatai malommal együtt. A várat és javadalmakat a kikötött időn túl sem tudták kiváltani, a tőke után járó hatalmas kamatok pedig, amiket a király felszámított, az időközben letelt két-három esztendő alatt annyira felszaporodtak, hogy túlhaladták az eredeti tartozás összegét is. Erre H. fiai maguk kérték a királyt, hogy tartozásuk fejében fogadja el a zálogokat. Béla teljesítette a kérésüket, a kamatokat elengedte és Komáromot, valamint a tatai malmot 1268. eladta 800 márka finom ezüstért. V. ö. *Kohn Sámuel:* «A zsidók története Magyarországon.» U. L.

Hercka *Halévi*, rabbi. Előbb a jánosi hitközség rabbija volt. Innen Újfehértóra került, ahol nagy hírnévre tett szert és az egész országból zarándokoltak hozzá a hívek, akik tanácsokat kértek tőle. 1897-ben halt meg, a jomkippur előtti napon.

Herczeg *Géza*, író és hírlapíró, miniszteri tanácsos, szül. Nagykanizsán 1888. Hosszabb ideig A Nap riportere volt. A világháború alatt haditudósító volt. 1918—1920. miniszteri tanácsosi címmel a miniszterelnökség sajtóosztályához volt beosztva. 1921—1924-ig a bécsi N. Fr. Presse munkatársa volt. 1924—1927-ig. a Wiener Allgemeine Zeitung és az Extrablatt főszerkesztője. Haditudósításait a következő kötetekben gyüjtötte össze: *Sarajevotól Lodzig* (német nyelven is, 1915); *Avanti!* (1916); *Végig Szerbián* (1916); *A haditengerészet a világháborúban* (1917). Félix Dörmann társaságában operettlibrettót írt: *Die Madonna von Cannes.* Megírta Kun Béla, a magyar tanácskormány külügyi népbiztosának élet- és jellemrajzát: *Bela Kun* (1928). Sz. G.

Herczeghy *Mór**, orvos és író, szül. Pesten 1815 aug. 19., megh. Bécsben 1884 dec. 23. A gimnáziumot a pesti piaristáknál, az egyetemet Pesten és Bécsben végezte. 1848-ban részt vett a bécsi forradalmi mozgalmakban, azután emigrált és 1860. Párisban, majd Olaszországban élt, ahol Garibaldi seregében főorvos volt. 1865-ben hazatért, de 1868. Konstantinápolyba ment és nyolc évig volt katonai főorvos. Miután az orosz-török háborúban veszedelmesen megsebesült, megvált a katonai szolgálattól és beutazta a Keletet és Európát. Érdekesebb művei a következők: *Treuer Wegführer durch das junge constitutionelle Oesterreich* (Wien 1848); *Weder deutsch, noch russisch, sondern oesterreichisch* (u. o. 1849); *Das Bombardment des Fürsten Windischgrätz zu Prag* (u. o. 1849); *Memoiren aus dem Reisetagebuch eines ungarischen Arztes, mit besonderen Hinblick auf Oesterreich-Ungarn, wie es war und provisorisch ist* (u. o. 1850); *Ungarn und die Monarchie* (Wien 1865); *Magyarország 1866-ban* (Pest, 1866); *Deák Ferenc, mint államférfi, mint szónok, mint honpolgár* (u. o. 1867). A kretinizmusról írott olasznyelvű tanulmányai Bolognában jelentek meg (1864—65). S. R.

Herczel, 1. *Fülöp*, Szeged városának főorvosa, szül. Szegeden 1823. Cikkei a Zeitschrift für Natur u. Heilkunde c. folyóiratban jelentek meg. Kiváló orvos volt, akit többször kínáltak egyetemi katedrával, de H. nem akarta elfogadni a feltételeket. Önálló műve: *A hagymázról* (1847). Fia H. Manó báró (l. o.). S. R.

2. *H. Manó (pusztapéteri) báró*, orvostanár szül. Szegeden 1861 júl. 1., megh. Budapesten 1918 nov. 28. H. Fülöp (l. o.) fia. H. a budapesti, bécsi, strassburgi és párisi egyetemeken tanult, majd 1884. orvosi diplomáját elnyervén, előbb a belgyógyászatban, majd a sebészetben specializálta magát. Két évig Nothnagelnak, öt évig pedig Czerny heidelbergi sebészprofesszornak volt asszisztense, később az egyetem docense is. 1892. a Szt. István-kórház főorvosa lett, miután már 1889-től kezdve egyetemi magántanár, majd rk. tanár volt. Úttörő volt a modern kirurgiában, főleg a hasüri sebészet, epekőbajok, gyomorbél-, tüdő-, lép- és vesesebészet terén. Úgy elméleti, mint rendkívül eredményes gyakorlati munkásságával nemcsak országos, hanem világhírnevet is szerzett. Számtalan szakműve közül nevezetesebbek: *Über die Wirkung des Anilin, Acetanilin und Kamphoranilin* 1887); *Über operative Behandlung d. Nierensteine* (1887); *Über die operative Fixationd. Wanderniere* (1892); *Über grosse defecte d. Blasen-Scheidewand* (1894) stb.

Herczog *Jakab*, nagyabonyi rabbi, szül a XIX. sz. elején, megh. Nagyabonyban 1837. Münz Mózes (l. o.) ódubai főrabbi kedvelt tanítványa volt. Előbb, 1820. Ógyallán, 1836. kezdve Nagyabonyban működött. Műve *Pri Jákov* címen Ódubán jelent meg 1830. (V. ö. *Vajda Béla*, A zsidók története Abonyban.)

Herman *Lipót*, festő, szül. Nagyszentmiklóson 1884. Budapesten a mintarajziskolában tanult és már mint növendék föltünt *anyja arcképével* (Szépm. Múz.), táj- és zsánerképkísérleteivel. A Műcsarnokban 1918. *Pásztorjáték* c. képével az Erzsébetvárosi Kaszinó díját nyerte el. Rövid ideig Münchenben, majd Berlinben élt, de fejlődésére párisi tartózkodása volt döntő befolyással. Részt vett a kecskeméti művésztelep megalapításában. 1912-ben nagy barokkos aktkompozíciókból és főleg aktrajzokból rendezte első gyüjteményes kiállítását az Ernst Múzeumban. Tevékeny részt vett a Szinyei Merse Társaság megalapításában, 1924. kiállította az Ernst Múzeumban színekben tobzódó mitológiai és allegórikus kompozícióit, bibliai képeit, néhány arcképét és tájképeit. Rajzai albumalakban is megjelentek (1921). Mint művészeti író is működik. F. B.

Hermann, 1. *Adolf*, orvos, egyetemi magántanár, szül. Pakson 1837., megh. Budapesten

1886. Bécsben végezte tanulmányait s előbb ott volt kórházi orvos, majd hazakerülvén Balassa János tanár asszisztense és a pesti zsidó kórház első orvosa lett. A budapesti egyetemen 1869. gégegyógyászatból magántanárrá képesítették. Cikkei a szaksajtóban, főleg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban jelentek meg. Művei: *A gégetükrészet* (1866); *Zur Hypodermatischen Injection* (Wien 1866); *Klimatische Beiträge* (Wien 1868); *Die Diagnose der Cholera* (Wien 1873). T. zs.

2. *H. Imre*, idegorvos, pszichoanalitikus, szül. 1889. nov. 13. Orvosi diplomáját a budapesti egyetemen szerezte meg. A pszichoanalizis körébe vágó tudományos munkássága különösen külföldön talált méltánylásra. A Zeitschrift für Psychologie, az Internationale Zeitschrift für Psychoanalise, az Imago és a Zeitschrift für angewandte Psychologie c. német folyóiratokban az Athenaeumban, a Matematikai és Természettudományi Értesítőben, a Gyógyászatban és a Magyar Orvosban több dolgozata jelent meg. Könyvei: *Psychoanalise und Logik* (Wien), a logika egyes megállapításainak pszichoanalitikai szempontból való bírálata és *Gustav Fechner* (Wien), mely a gondolkodásnak és a különböző (írói, művészi stb.) tehetségeknek psichoanalitikai szempontból való vizsgálatáról szól. V. A.

Hernádi-Herzl *Kornél*, festő, szül. Budapesten 1858., megh. Zürichben 1910. A mult század 80-as éveiben divatos népies novella-festésnek egyik képviselője. Bár életének jórészét külföldön élte le, gyakran kiállított a Műcsarnokban is. A népélet és katonaélet, később a Bretagne tájai szolgáltatták képei tárgyát. *Nincsen párja a Mollináry bakának* c. népszerű képével az 1885. orsz. kiállítás aranyérmét nyerte el. F. B.

Herskovits *Mózes*, rabbi, szül. Hadason (Szatmár vm.) 1809 dec. 30. 1884—94-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1893-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1895. pedig rabbivá. 1900 óta Somogyszilen rabbi. Munkája: *Kimchi Dávid nyelvtani, lexicographiai és szentírás magyarázati munkáiról* (Budapest, 1893). F. D.

Hertz, 1. *Emánuel*, new-yorki ügyvéd, az angol chief-rabbinak öccse, szül. Rebrényben 1870. A Washington Heights nagy zsinagógájának megalapítója és elnöke. H híres bibliofil és nevezetes könyvtárának jelentékeny részét hebraikák teszik. Gyüjtemenyéből 15,000 könyvet adott a Lincoln-egyetemének és 8000 könyvet a jeruzsálemi egyetemi könyvtárnak. A republikánus pártéletben jelentékeny szerepet játszik. Számos jótékonysági és kulturális testületben fejt ki tevékenységet. B. S.

2. *H. Joseph Herman*, a Brit Birodalom Egyesült Zsidó Hitközségeinek főrabbija (Chief Rabbi of the British Empire), szül. Rebrényen (Ung vm.) 1872 szept. 25. Atyja szintén rabbi volt s Amerikába vándorolt. H. New-Yorkban végezte gimnáziumi és egyetemi tanulmányait és ott szerezte filozófiai doktorátusát. A Zsidó Theológiai Szemináriumban nyerte el rabbiképesítését. Ezután Johannesburgban (Délafrika) lett főrabbi, de angol érzelmei miatt Köneges elnök kiutasította. Ekkor a katolikus vallási érdekek egyenlő elbírálása mellett küzdött és 1906. a transvaali egyetem tanára lett, majd New-Yorkban egyik nagy hitközség választotta meg rabbijává. Adler H. angol Chief-Rabbi halála után, amidőn több évi interregnum következett, csupán az ő személyében tudtak megegyezni s 1913. H.-t választották meg birodalmi Chief-Rabbinak London székhellyel. Ebben az állásában elsőrendű organizátornak bizonyult. 1920—21. az egész Brit-Birodalom öt világrészen szétszórt nagyobb zsidó hitközségeit beutazta hivatalos minőségben. H. elnöke a Jewish Collegenek, az angol rabbiszemináriumnak Londonban, egyik kormányzója a jeruzsálemi egyetemnek és az állandóan ítélkező londoni Bész-Dinnek, alelnöke az Anglo-Jewish Associationnak, a londoni kórházaknak s a Népszövetségi Ligának. Tevékenységének hatása alatt a hivatalos angol zsidóság túlnyomó része a cionizmus álláspontjára helyezkedett. Vallásbölcseleti és más irányú művein kívül legelterjedtebb munkája a *Book of Jewish Thoughts* (1917); *A zsidó gondolat könyve*, amelyből csakhamar húsz kiadás forgott közkézen az egész világon. Egyéb művei: *The ethical system of James Martineau* (1894); *Bachja, the Jewish Thomas à Kempis* (1898); *The Jew as a Patriot* (1898). S. R.

Hertzka, 1. *Károly*, orvos, szül. Pesten 1849. A bécsi egyetemen nyerte oklevelét. Cikkei a Gyógyászat, Wiener Med. Presse, Med. Chirurg. Presse, Orvosi Hetilap, Deutsche Arch. für klin. Med. c. lapokban jelentek meg Művei: *Az állati élettan különös tekintettel az emberre* (Pest 1868); *Lahmung u. Krampf* (Pest 1870). 1870—75-ig szerkesztette a Med. Chirurgische Pressét Budapesten. T. Zs.

2. *H. Tivadar**, nemzetgazdász és állambölcseleti író, szül. Budapesten 1845., megh. Wiesbadenben 1924. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult. 1872—80-ig a N. Fr. Presse közgazdasági rovatának vezetője volt. 1880-ban megalapította a Wiener Allgemeine Zeitung c. estilapot, amelynek főszerkesztője volt, 1899 óta pedig a Zeitschrift für Staats- und Volkswirtshaft c. államtudományi és nemzetgazdasági szemlét szerkesztette. A mult század kilencvenes éveinek végén visszatért Budapestre és 1901-től fogva több évig a Magyar Hirlap főszerkesztője volt. Főműve: *Freiland* (Ein soziales Zukunftsbild, Leipzig 1890) c. utópikus munkája, amelyben regény keretében kifejti társadalmi reformterveit. Továbbfűzte gondolatait *Eine Reise nach Freiland* (Leipzig 1893) c. művében. A két könyv hatása alatt világszerte Freiland-egyesületek keletkeztek, amelyeknek tagjai között egyképen foglaltak helyet arisztokraták és munkások. 1894-ben híveinek anyagi támogatásával százötvenhat tagból álló expedició indulhatott Afrikába, hogy megkezdje az előmunkálatokat a Szabadföld megteremtésére. Az angol hatóságok azonban megakadályozták az expedició letelepedését. H. nemzetgazdasági művei közül a legjelentékenyebbek: *Währung und Handel* (1876); *Die Gesetze der Handelspolitik* (1880); *Die Gesetze der sozialen Entwicklung* (1886); *Das Wesen des Geldes* (1887); *Das internationale Währungs*

problem und dessen Lösung (1892); *Wechselkurs und Agio* (1894); *A bimetallizmus és az agrárok Ausztria-Magyarországon* (1896); *Az emberi gazdaság problémái* (1897, magyarul és németül); *Österreichisch-ungarische Streitfragen* (1922); *Das soziale Problem* (1912). Sz. G.

Hervay *Frigyes**, író és hírlapíró, szül Bécsben 1874. magyar szülőktől. A középiskolák elvégzése után hírlapíró lett. Előbb a Magyar Ujság, a Magyar Nemzet és a Magyar Szó, később a Magyarország és a Pesti Napló munkatársa volt. Költeményeit 1895. adta ki *Versek* c. kötetében, novelláit pedig 1898. gyüjtötte a *Kavicsok* c. kötetbe. Bohózatokat és operettlibrettókat is írt és külföldi színdarabokat fordított. A magyar kabaréirodalom szempontjából forrásmunkának tekinthető *Magyar Kabaret* c. kétkötetes antológiája (Gyoma 1911). Sz. G.

Herz, 1. *Dávid*, festő, szül. Adonyban (Fehér vm.) 1833. A bécsi művészeti akadémián tanult. 22 éves korában Pápára került, ahol a ref. kollégium és az áll. polg. leányiskolának rajztanára volt. Főleg mint arcképfestő működött Pápán. Számos arcképe van a pápai városházán; Tisza István, Beöthy Zsolt arcképei a református kollégiumban. F. B.

2. *H. Miksa bej*, építészmérnök, szül. Ottlakán 1856. Egyiptomban az állami építészeti hivatal főmérnöke és vezetője volt. Tervezte az 1893-iki chikágói kiállítás Cairo-streete-jét. Beutazta az egész világot és sok külföldi tudományos egyesület tagjává választotta. A M. T. Akadémiának is tagja. 1895-ben megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Cikkei a Művészeti Ipar, Revue Egyptienne és Le Caire c. folyóiratokban jelentek meg. Műve: *Az arabok múzeumi kincseiről* (1895 Cairó). Beöthy Zsolt: A művészetek története (Budapest 1907) II. kötetében ő írta *Az iszlam művészete* c. részt. T. Zs.

3. *H. Zsigmond*, közgazdász, szül. Mezőcsáton 1854. Fiatalon alapítója és vezérigazgatója lett a Magyar Ált. Kőszénbánya Rt.-nak, amellyel kapcsolatban ő alapította meg a Hazai Üvegipar rt.-ot. Tevékeny része volt a Borsod-Miskolci Gőzmalom és más iparágak fellendítése körül. A király érdemeiért 1892. magyar nemességgel tüntette ki.

Herzfeld *Viktor*, zeneszerző, szül. Pozsonyban 1856 márc. 25., megh. Budapesten 1919 febr. 20. Jogi és zenei tanulmányait Bécsben végezte. 1888-ban meghívták a Zeneakadémiára tanárnak. Pedagógiai érdemeit nagyrabecsülték és a király a III. osztályú vaskoronarenddel jutalmazta. Művei: zenekari nyitányok, kamarazenemüvek, fúvós szerenád, szvit vonószenekarra, zongoradarabok, dalok. Tanulmányt írt a fugáról (1913). K. K.

Herzka *Ármin*, közgazdász, szül. Vágszeredben 1877. Kereskedelmi iskolát végzett. Jelentékeny szerepet vitt Erdély közgazdasági életében. Megalapította a Pankotai Bőrgyárat, a Szöllősi Turbinás Hengermaolm, a Nagylaki Villanyvilágítási és a Gyorok-Pankotai Villanyvilágítási részvénytársaságokat. A román elsőosztályú kereskedelmi érdemrend tulajdonosa. D. S.

2. *H. Zsigmond*, zeneszerző, szül. Szegeden 1843., megh. Bécsben 1917 márc. 14. Nagy operájának *IV. Henrik első szerelme* a címe. Zongoraműveket és kamarazenét komponált. K. K.

Herzmann *Chaim*, budai rabbi a XVI. sz.-ban, magyarországi születésű s innen került Morvaországba, de 1545 és 1569 közt Budán működött mint rabbi. Őse *Kohn Szimcha* rabbinak, a *Széfer Semósz* szerzőjének.

Herzog, 1. *Manó*, rabbi, szül. Budapesten 1862 jan. 10. 1877—86-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1885-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1887. pedig rabbivá. Azóta kaposvári főrabbi. Munkája: *A biblia befolyása a magyar irodalomra* (1885). A felekezeti sajtóban sok cikke és tanulmánya jelent meg. F. D.

2. *H. Mór Lipót báró**, műgyüjtő. Képtára Budapest egyik legjelentékenyebb magángyüjteménye, amelynek főékességei a régi spanyol képek. Legértékesebb 6 Greco, 4 Goya képe, aztán Fiorentino, Preda, Vivarini, Vecchio, Bordone, Peuer, Hals, Verspronek, de Korinek, Raeburn, Chardin, Danmier, Corot, Courbet, Manet, Sisley, Degas, Renoir, Cezanne, Gaugin képei. Gyüjteménye világhírű és őt kiváló műértőnek tartják. F. B.

Herzl *Tivadar*, író és hírlapíró, a modern cionizmus megalapítója, szül. Budapesten 1860 máj. 2., megh. Edlachban 1904 júl. 3. Egyik őse, Löbl, spanyol zsidó volt és az inkvizició nyomása alatt áttért a kereszténységre és szerzetes lett. Utóbb Törökországba menekült és ott visszatért a zsidósághoz. H. nagyapja, Simon Löw Zimonyban élt. Atyja, Jakab Budapestre költözött és házasságot kötött Diamant Jeanettel. Ebből a házasságból származott H. Tivadar. H. Budapesten járt előbb a reáliskolába, majd a gimnáziumba és már 14 esztendős korában középiskolai tanulótársaival megalapította a «Wir» (Mink) c. szépirodalmi egyesületet, amelynek elnöke volt és amelynek ülésein előadta irodalmi zsengéit, meséket, novellákat, humoreszkeket. A H.-család 1878. Bécsbe költözött, ahol H. Tivadar jogi- és irodalomtörténeti tanulmányokat folytatott az egyetemen. Eleinte a jogi pályára akart lépni és 1884. joggyakornok lett Salzburgban. Csakhamar azonban egészen az irodalomra adta magát. Számos tárcája, novellája, regénye jelent meg és több színműve került előadásra. Sikerei következtében a bécsi Neue Freie Presse 1891. párisi levelezőjévé szerződtette. 1895-ig kitűnő szolgálatokat tett lapjának azokkal a tudósításokkal, amelyekben mesteri képet festett Franciaország forrongó politikai és társadalmi életéről a Dreyfus-pör idején. A kérdések legmélyére ható, hol színesen impresszionista, hol drámai lendülettel magukkal ragadó cikkek legjavát *Palais Bourbon* c. könyvében (1895) gyüjtötte össze, amelyet egyik életírójához intézett levelében legjobb munkájának mond. 1895-ben Párisból visszatért Bécsbe, ahol haláláig a Neue Freie Presse tárca- és irodalmi rovatának szerkesztője volt. Gondosan cizellált tárcáit, amelyek a nemes rezignáció filozófiáját hirdetik, két kötetbe gyüjtötte össze *Philosophische Erzählungen* c. alatt (1900 és 1904). Színdarabjai, amelyek közül a bécsi Burgszínházban is többet bemutattak, a következők: *Seine Hoheit; Der Flüchtling; Prinzen aus*

Genieland; Wilddiebe; Y love You; Unser Kätchen; Gretl; Das neue Getto; Solon in Lydien. H. azonban, noha egyes színpadi munkái nagyobb sikert arattak, nem volt igazi drámaíró és színműveinek erőssége csak szikrázóan szellemes, olykor mélységesen bölcs dialógus. A zsidósággal szemben eleinte meglehetősen közönyös. Felekezetéhez a Dreyfus-pör vitte vissza, amelynek igazságtalanságai fölkeltették az egyetemes kultúra kozmopolitájában az őseihez való hozzátartozás erős érzését. Még nagyobb hatással volt reá az a megdöbbentő látvány, hogy Oroszországban emberszámba sem vették a zsidókat és Európa még sem segít rajtuk, Amerika pedig védekezik a zsidó-nyomor inváziója ellen. Lekűzdhetetlenül fölébredt benne a mindennél erősebb szánalom, mindjobban hatalmába ejtette az a vágy, hogy azoknak a zsidóknak, kik szülőhazájukban hontalanok, «jogilag biztosított otthont» kell megteremteni, ahol mint a saját maguk alapította zsidó állam szabad polgárai élhetnek. Ez a vágy, amely több régi meghitt barátjával is ellentétbe juttatta, az íróasztala mellett bölcselkedő és elmélkedő irodalmárt szenvedélyesen erélyes, fáradhatatlanul munkabíró, támadásokat visszaverő, gúnyolódásokkal nem törődő agitátorrá formálta át és a cionizmus néven ismert világmozgalom élére helyezte. Ennek a mozgalomnak programmját fejtette ki *Der Judenstaat* (Wien, 1896) c., a legtöbb kulúrnyelvre lefordított művében, amely részben a lelkesedésnek, részben az ellentmondásnak visszhangját keltette az egész világ zsidóságában. H. azonban nem érte be azzal, hogy írásban folytassa a palesztinai zsidó állam újjáalapitására irányuló propagandáját. Beutazta egész Európát, számtalan helyen tárgyalt, tanácskozott, részt vett bizalmas konferenciákon, felszólalt nyilvános üléseken, meggyőzni igyekezett zsidókat és keresztényeket, kapcsolatokat keresett a fellépése előtti különféle cionista jellegű rokontörekvések képviselőivel, míg végre sikerült 1897. Baselben megszerveznie az első cionista kongresszust, amelyen H. elnökölt és nagy mértékben előmozdította a cionista mozgalom egyik alapokmányának, a baseli programmnak megalkotását. A kongresszuson elhatározták a cionizmus pénzügyi megszervezését is «Nemzeti Alap» megteremtésével. H. ennek érdekében is Európaszerte tárgyalt a legnagyobb bankárokkal és más pénzügyi tekintélyekkel. A pénzügyi kérdések voltak homloktérben, különösen egy tervezett bankalapítással kapcsolatban, a második baseli kongresszuson (1898), amelynek sikere fokozta H. önzetlen buzgóságát. Fáradozásaiért soha egy fillért sem fogadott el, hanem csakis hírlapírói tevékenységének jövedelméből fedezte nem csekély agitációs költségeit is. Amikor 1899. összeült a harmadik baseli kongresszus, már beszámolhatott arról is, hogy közben személyes tárgyalásokat folytatott a Palesztinát járó Vilmos német császárral, aki megértést és rokonszenvet tanusított H. törekvései iránt. 1900-ban Londonban elnökölt a negyedik cionista kongresszuson, 1901. pedig Vámbéry Ármin közvetítésével Konstantinápolyban kihallgatáson járt Abdul Hamid szultánnál, aki a Medjidje-rend nagyszalagját adományozta neki. 1901-ben az ötödik baseli kongresszuson a zsidó nemzeti bank akcióképességéről tett jelentést, majd újra tárgyalt Konstantinápolyban a szultánnal, Londonban Rothschildékkal és angol kormánnyal, Egyiptomban lord Cromerrel, Péterváro t Plehwe belügyminiszterrel és Witte pénzügyminiszterrel. 1902-bel jelent meg *Alt-Neuland* c. regénye, amelyben költői képet fest eszméinek megvalósulásáról. 1904-ben Oroszországban személyesen győződött meg azoknak az óriási zsidó tömegeknek szenvedéseiről, amelyeknek Palesztinában új otthont akart biztosítani. Ezekről a tapasztalatairól is beszámolt a baseli kongresszuson, ahol nagy vihart keltve, fölmerült a Palesztinán kívül való letelepülés eszméje is, amelyet H. azonban csak mint ideiglenes «gyarmatosító kisegítést» vett figyelembe. H.-t a támadások nem riasztották vissza munkásságának folytatásától. Audiencián jelent meg az olasz királynál, Merry del Val pápai államtitkárnál, majd 1904. magánál a pápánál is. A szakadatlan izgalmakkal járó agitáció végzetes hatással volt H. szívbajára, amelynek ismételt fürdőkúrák és szanatóriumi kezelések sem hozhatták meg az enyhülést. Negyvennégy éves korában helyezték sírba a döblingi temetőben atyja mellett. Mozgalom indult meg, hogy H. holttestét Palesztinába vigyék, mint ahogy a modern cionizmus másik nagy vezérének, Nordaunak holttestével tették. Sz. G.

Heszebett *(Heszev-bett).* Támaszkodásra alkalmas ágy, vagy kerevet, annak a számára, aki a széder-estén a szertartást végzi. Abban a törekvésben, hogy még a szertartás külsőségeiben is jusson kifejezésre a szabadság, elrendelték, hogy a széderrendező támaszkodva, tehát a szabad rómaiak módjára (akik tudvalevőleg kereveten heverve lakmároztak), üljön az asztalnál.

Heszped *(h.)* l. *Gyászbeszéd.*

Heténvi *(Heidlberg) Albert*, komponista, szül. Bécsben 1875 ápr. 18. Iskoláit u. o. végezte és 1899. költözött Budapestre, ahol a Zeneakadémián Köszler János tanítványa volt, majd korrepetitor lett a Népszínháznál. A legelső fővárosi kabarénak ő volt az első dalszerzője és karmestere. Később a Nagy Endre-féle kabaré, majd a Fővárosi Orfeum sanzon-szerzője és karmestere lett. Kabarédalai népszerűek és számuk kb. ezret tesz ki. K. K.

Hét hitközség, héberül: *seva kehilosz.* E névvel jelölik Moson és Sopron megyék következő zsidó hitközségeit: Boldogasszony Frauenkirchen), Kábold (Kobersdorf), Kismarton (Eisenstadt), Köpcsény (Kittse), Lakompak (Lakenbach), Nagymarton (Mattersdorf), Németkeresztúr (Deutschkreuz). Vagy azért nevezik így őket, mert mind a hét a kismartoni főrabbiság kerületébe tartozott, vagy pedig azért, mert mind a hét község a Kanizsai, később pedig az Eszterházi család birtokain feküdt. Kismartonban már 1388. találunk zsidókat, Nagymartonban és Káboldon állítólag már előbb. A legnevezetesebb a hét község között: Kismarton. Kismarton és Nagymarton zsidósága kiváltságos jogokkal bírt. Már a XVI. sz.-ban minden községnek külön rabbija volt, közöttük sok nevezetes és

jelentős. Ezek a hitközségek privilégiumaik, jólétük, vallásosságuk és fejlett zsidó kulturájuk révén a legtekintélyesebbek közé tartoztak és nem csak közép, de Kelet-Európában is híresek voltak.

Hétnapos lakodalom kifejezés a zsidó szertartásra is vonatkoztatható. A házassági szertartás (l. *Chupa*) liturgiája két részre oszlik. Az első két áldásból és az utóbbi hét áldásból áll. Ezen utóbbi hét áldást az asztalnál is megismétlik a nászhét minden egyes napján, ha az étkezésnél tíz felnőtt férfi van jelen, közöttük legalább egy olyan, ki az előző napokon nem volt ott. Ilyenkor a hét áldás sorrendje az eredetitől abban tér el, hogy az első áldást, mely a borra szól, utolsóul mondják. A többi sorrendje nem változik. Így áll elő a hétnapos lakodalom. Természetesen az áldások mondásánál az ifjúpárnak is jelen kell lennie. F. D.

Heves, nagyk. Heves vm. 9985 lak. A H.-i hitközség 1788. alakult. Alapítói: Frank Náthán, Adler Éliás és Schwarc Gumprecht voltak, akik már régebben telepedtek meg H.-en. A hitközség első rabbija Trencsiner Fülöp volt, akiről csak annyit tudunk, hogy 1869. halt meg. Általában a hitközségi élet első évtizedei ismeretlenek, miután ebből az időből jóformán semmi feljegyzés nem maradt. Az első pozitív dátum 1830, ekkor alakult a Chevra Kadisa, melynek most Schwarc Lajos az elnöke. 1356-ban a hitközség egy hatosztályú, magyarnyelvű népiskolát létesített, amelynek jelenlegi tanítója Pilczer Bernát. 1867-ben templomot építettek, amelyet 1925. restauráltak. Van még nőegylete (elnöknője Szőke Ernőné) és leányegylete, melynek élén Frank Ilona áll. Anyakönyvi területéhez 11 község tartozik. A hitközség lélekszáma 407, a családoké 124, az adófizetőké 109. Foglalkozás szerint: 22 gazdálkodó, 1 tanító, 34 kereskedő, 5 ügyvéd, 3 orvos, 10 magántisztviselő és 17 iparos. A költségvetés évente 16,495 P, filantrópikus és szociális célokra 500 P-t költ a hitközség. A háború előtt több jelentős összegű alapítványt is kezelt a hitközség, de ezek a devalváció következtében elértéktelenedtek. A világháborúban a hitközség 43 tagja vett részt, s heten haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Friedmann József főrabbi, Szőke Ernő elnök, Klein Miksa alelnök, Braun József és Weisz Sándor gondnokok, Ungár Jenő pénztárnok, Szántó Fülöp és Krausz Mór előljárók. Kántor: Friedmann Benő és jegyző: Schwarc Simon.

Heves, 1. *Kornél*, főrabbi, író. Szül. Vécsen 1870 dec. 20. A rabbiszeminárium elvégzése után a budapesti egyetemen nyert bölcsészeti doktorátust. 1898 óta szolnoki főrabbi. Emelkedett hang, elmélyült hit és bölcselkedésre való hajlam jellemzik írásait és költeményeit. Könyvei: *Az Érdy és Jordánszky Códex, Lant és biblia, Uj igék* és *Istenes könyvem*. Tudományos cikkei a felekezeti sajtóban és az Imit évkönyveiben jelennek meg.

2. *H. Vilmos*, mérnök. Szül. Hiripen (Szatmár vm.) 1878. 1903-ban önálló tervező és építési vállalatot létesített Kolozsváron. Több ipari vállalkozás vezető tagja és a Szamoshidak építője. Elnöke a kolozsvári Chevra Kadisának. D. S.

Hevesi, 1. *Ferenc*, rabbi, H. Simon fia, szül. Lugoson 1898 júl. 15. 1912–1921. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. A bölcsészdoktori oklevelet 1921. szerezte a budapesti egyetemen, 1922. avatták rabbivá, 1920. a budapesti izraelita fiúárvaháznak volt hitszónoka, 1922 óta székesfehérvári főrabbi. Főbb munkái: *Philosophiai elemek Száadja gáon arab bibliafordításaiban és kommentárjaiban* (kéziratban); *A Jelenések könyvéből* (1924); *A peszach hagáda fordítása* (1924). Cikkei a felekezeti lapokban jelennek meg. F. D.

2. *H. József**, író, szül. Fegyverneken 1857 márc. 15., megh. Budapesten 1929. Az egyetem filozófiai fakultását Budapesten végezte. Korán munkatársa, később szerkesztője lett több lapnak és folyóiratnak s az ismertebb nevű elbeszélők közé tartozott a nyolcvanas években. Művei: *Ibolyák* (versek, 1879); *A malom alatt* (1879); *Névjegyek Janka asztalára* (1880); *Víg elbeszélések* (1883); *A feltámadt halott* (1886); *Hamis gyémántok* (1886); *Apró történetek* (1887); *Nászuton* (1892); *Az ár ellen* (1892); *A gordiusi csomó* (1895); *A négy évszak* (színmű, Hetényi B.-vel, Nemzeti Színház, 1897); *Hajnali harangszó* (népszínmű, Karcag V.-sal, Népszínház, 1898); *A mama* (vígj., Nemzeti Színház, 1904); *Liliom hullás* (színmű). Ezeken kívül még számos elbeszélő kötete van, amelyek egy részét idegen nyelvre is lefordították. Összes munkái 1910. tíz kötetben jelentek meg. S. R.

3. *H. Lajos*, magyar, később német író és hirlapíró (írói álneve Onkel Tom, jelzése L. H–i), szül. Hevesen 1843., megh. Bécsben 1910. Ritka termékenységű és sokoldalú, finom humorú, szellemes író, aki egyforma tökéletességgel kezelte a magyar és német nyelvet, mely utóbbin élete utolsó négy évtizedében írt. A bécsi egyetemen orvosnak készült, majd filológiát hallgatott. 1866-ban Pesten a Pester Lloyd munkatársa lett, később részt vett a Borsszem Jankó élclap megalapításában. 1885-ben Bécsbe költözött és ágyvette a Fremdenblatt szerkesztését, melybe haláláig szini és képzőművészeti kritikákat és tárcákat írt; az *Osztrák-magyar Monarchia* díszmunkának is szerkesztőségi tagja volt. 1909-ben a Kisfaludy Társaság levelező tagjává választotta. 1910-ben betegsége miatt agyonlőtte magát. Magyarul írt munkái: *Budapest és környéke* (1876, előbb németül 1873) afféle budapesti Baedeker; *Karcképek az ország városából* (1876); *Élő múzeum* (1901); *Jelky András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben* (1873). Német novellás kötetei: *Sie wollen ihn nicht haben* (1871); *Auf der Schneide* (1884); *Regenbogen* (1892); *Die Althofleute* (1897); *Der zerbrochene Franz, nebst anderen Humoresken und Geschichten* (1900); *Der Zug um den Mund* (1906). Humoros útirajzokat és a művészeletből merített emlékezéseket is írt. Mint kritikus és művészeti író élete utolsó idejéig a legújabb művészeti irányok elszánt harcosa és úttörője volt. Ily irányú tárcáinak gyüjteménye: *Acht Jahre Secession* (1906), *Altkunst-Neukunst* (1909), és a XIX. sz. osztrák művészetének első rendszeres történeti földolgozása: *Österreichische Kunst im XIX. Jahrhundert* (1903). F. B

4. *H. Sándor**, író és dramaturg, szül. Nagykanizsán 1873 máj. 3. Atyja Hoffmann Mór (l. o.) pedagógus és pedagógiai író. A budapesti egyetemen tanári oklevelet és filozófiai doktorátust szerzett és egy ideig tanári pályán működött, de már 1902. a Nemzeti Színházhoz, majd a Vígoperához, 1908—12. a Nemzeti Színházhoz került rendezőnek, 1912-1918-ig a M. Kir. Opraházának volt főrendezője igazgatói hatáskörrel, azután visszatért a Nemzeti Színházhoz, amelynek 1922 óta igazgatója. Az ő alapítása a Nemzeti Színház Kamara Színháza. Kiváló drámai rendező és színpadi szakértő, aki főkép Shakespeare- és Molière-ciklusaival rendkívül sokat tett a művészi nevelés érdekében. Ő hozta színre új rendezésben *Az ember tragédiáját* és Jókai több általa dramatizált regényét, továbbá Mikszáth regényeiből írt három egyfelvonásos darabját. Shaw és Molière magyar fordításával a legkülönb műfordítók sorába emelkedett. Fordította még Hauptmann, Prevost és Dickens több nagy regényét, Goldoni és Schiller néhány drámáját. Azonkívül számos operaszöveget és *Amor játékai* c. egy balettet is írt. Ötletes színművei állandó műsordarabjai a Nemzeti Színháznak. Ezek: *A hadifogoly; Császár és Komédiás* (tragédia) és az *Elzevir* (vígjáték), mely az újabb magyar színműirodalom egyik kiváló alkotása. Egyéb színművei: *Görögtüz* (vígjáték) és *1514* (történ. színmű). Nem kevésbbé jelentősek dramaturgiai és esztétikai tanulmányai, melyek közül könyvalakban megjelentek: *Dráma és színpad* (1896); *Az előadás művészete* (1909); *A színjátszás művészete* (1909); *Az igazi Shakespeare* (tanulmányok, 1920); *Shaw-breviárium* (több kiadás); *Színház és közönség.* S. R.

5. *H. Simon*, rabbi, hittudományi és filozófiai író, szül. Aszódon (Pest vm.) 1868 márc. 23. Gimnáziumi tanulmányainak felső évfolyamait a Rabbiképző-intézetben végezte. 1892-ben avatták doktorrá 1894. rabbivá. 1894—1897-ig kassai, 1897—1905-ig lugosi rabbi volt. 1905-ben választotta rabbijává a Pesti Izr. Hitközség. Az Orsz. Rabbiképző Intézet tanára és vezérlő bizottságának tagja, az Orsz. Rabbiegyesület elnöke, az Orsz. Magyar Izr. Közművelődési Egyesület alapítója, a Magyar Zsidó Szemle, a Hacófe, a Jabneh homiletikai folyóirat társszerkesztője, az Imit választmányi tagja. A magyar-zsidó társadalmi és kulturális élet egyik vezető egyénisége. Ő alapította meg az Omikét, amely vezetése alatt a magyar zsidóság egyik igen jelentős kultúrintézményévé fejlődött. Élénk részt vesz a Mikéfe munkásságában is. 1927-ben a Pesti Izr. Hitközség akkori vezetősége őt kívánta jelöltetni a felsőház tagságára, de az elektorok Löw Immánuel szegedi főrabbit választották meg. A hitélet terén kifejtett érdemes munkásságát azzal jutalmazta meg ezután a Pesti Hitközség, hogy vezető főrabbinak nevezte ki. Kiváló hitszónok. Tudományos és ünnepi cikkei, vallásbölcseleti tanulmányai részben magyar, részben héber nyelven jelennek meg. Jób könyvének problémájáról, Kantról és Majmuni útmutatójáról írt művei a bölcseleti irodalom jelentős alkotásai közé tartoznak. Főbb művei: *Sir ha-Sirim* (1892); *Jób könyvének problémája* (1905); *Etika a Talmudban* (Blau Lajossal és Weisz Miksával együtt 1920); *Kant Immanuel* (1925); *Da'alat Alhairin* (1928). F. D.

Hevesy *György*, kémikus. szül. Budapesten 1885aug.1.Tanulmányait a budapesti és a freiburgi egyetemen végezte, ahol 1908. bölcsészdoktorrá avatták. 1909-ben a zürichi egyetemen tanársegéddé nevezték ki. 1911-ben a manchesteri egyetem fellowja volt, 1913. pedig a budapesti egyetemen az általános vegytan magántanárává képesítették. 1918-ban és 1919., a forradalom idejében, a budapesti egyetemen a kémia tanára volt. A proletárdiktatúra bukása utan Koppenhágába ment, ahol főképpen fizikai kémiával és a radió-aktivitás problémáival foglalkozik. Több fizikó-kémiai kérdés megoldását tette lehetővé a rádió-kémia módszereinek alkalmazásával. Az elemekre vonatkozó Bohr-féle elméletet döntően megerősítette az eddig ismeretlen hetvenkettedik elemnek, a Hafniumnak Costerrel együtt való felfedezése, amely világszerte ismertté tette nevét. Értekezéseit magyar szaklapokon kívül jórészt a Zeitschrift für Physikalische Chemie, Zeitschrift für Elektrochemie, Physikalische Zeitschrift és a Philosophical Magazine c. folyóiratokban tette közzé. Nagyobb önálló munkái: *Az olvasztott sók kémiájából; Rádió-kémia és elektro-kémia; Lehrbuch der Radioaktivität.* Sz. G.

Hexner, 1. *Béla*, vegyész, szül. Liptószentmiklóson 1885. A műegyetemet Charlottenburgban végezte és u. o. szerzett doktorátust. Liebermann és Semler professzorok mellett tanársegéd volt. Élénk munkát fejtett ki a vegyészeti irodalomban és számos értekezése jelent meg a Deutsche Chemische Gesellschaft kiadványaiban. Önálló kutatásokat végzett az éterikus olajok terén és az iso-citral anyag feltalálása az ő nevéhez fűződik. Önálló könyve: *Erdély bányáinak kincsei* (1928).

2. *H. Ervin Pál*, ügyvéd, szül. Liptószentmiklóson 1886 aug. 13. Az egyetem jogi fakultásának elvégzése után Turócszentmártonban ügyvéd lett, majd vezéregyénisége az ottani közgazdasági életnek. A csehszlovák kormány számos alkalommal igénybe vette jogi tudását, különösen a munkajog kodifikálása körül. A Népszövetségnél többizben mint Csehszlovákia egyik közgazdasági referense vett részt.

3. *H. Gyula*, ügyvéd, szül. Turdosinban (Árva vm.) 1852. Árvamegye tiszti főügyésze, az Ügyvédek Lapja és a Jogtudományi Közlöny munkatársa volt. Számos jogi értekezést írt a zsidók emancipációjának jogi vonatkozásáról.

Hidalmás *(Hida, R.)*, nagyk. Kolozs vm. A H.-i (orthodox) hitközség az 1820-as években alakult meg. Alapítói Rozmann Mihály, Hersch Lázár, Kupferstein Lőrinc, László Ezra és Salamon Lázár voltak. A hitközség első rabbija Leichttag Ábrahám volt, aki 1898. bekövetkező haláláig vezette a hitközséget. Első templomát 1850. építette a hitközség, ezt lebontották s 1910. épült fel az új templom, melynek építési költségeit a hitközségi tagok fedezték. 1825-ben létesült a hitközség jesivája, melynek 40—50 növendéke van. 1900-ban nyilt meg a két-tanerős Talmud Tóra, melyet átlag 30 növendék lá-

togat. Elemi népiskolát is létesített a hitközség, ez azonban még 1890. megszünt. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a rituális fürdő. A hitközség megalapítása óta lassan fejlődött és gyarapodott, csak az utóbbi években csökkent kivándorlás miatt, a hitközség tagjainak létszáma. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben Schön Sámuel községi tanácsos és kiváló talmudtudós és Schreiber Salamon földbirtokos, a Chaszam Szófer unokája visznek szerepet. Ipari vállalkozásokat létesítettek: Brunner Jakab szeszgyárat és 600 holdas mintagazdaságot és Hersch József műmalmot. A hitközség 80,000 lei-es évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagyrészét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Több jótékonycélú alapítványt is kezel a hitközség, melyeket Hersch Dávid, Porgesz Ferenc és Ábrahám Mendel létesítettek. A hitközség anyakönyvi területéhez a H.-i járás 34 községe tartozik. Lélekszáma 342, családok száma 70, adót 40-en fizetnek. Foglalkozás szerint 4 gazdálkodó, 20 kereskedő, 1 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 30 iparos, 10 szabad pályán levő. A világháborúban résztvett hitközségi tagok közül 12-en estek el. A forradalom alatt a hitközség tagjainak nagy részét kirabolták. A hitközség mai vezetősége: Paneth Majer főrabbi, Hersch József elnök, Kornhauser Ferenc gondnok, Schreiber Salamon, Schön Sámuel, Hersch Lázár és Ábrahám Mendel előljárósági tagok és Schön József jegyző.

Hildesheimer *Izrael Azriel*, német rabbi és teológus, a felvilágosodott orthodoxia vezére, szül. Halberstadtban 1820 máj. 20., megh. 1899 júl. 12. Atyjánál, aki szintén rabbi volt és Altonában R. Ettlingernél tanult Talmudot, de egyszersmind klasszikus nyelveket és felsőbb matematikát is. Visszatérve szülővárosába, gimnáziumi érettségit tett s a hallei egyetemre ment, ahol Gesenius és Roediger orientalistáknál doktorált 1844. Disszertációja címe: *Über die rechte Art der Bibelinterpretation* volt. Miután szülővárosába visszatért, egy gazdag kereskedő leányát nőül vette és elfogadta a hires kismartoni hitközség meghivását 1851. Legelső dolga volt átszervezni a már régebben létesített rendes iskolát, melyben tiszta német nyelven vallási és világi ismereteket egyaránt tanítottak. Azután rabbiképző iskolát tartott fenn, melyben dacára a szigorú orthodox álláspontnak vallásos ügyekben, a teológián kívül felsőbb matematikát, latint és görögöt is ő maga tanított. Ezért a türelmetlen orthodoxok feljelentették H.-t a soproni hatóságnál, amely 24 óra alatt bezárta az egész szemináriumot és a nagyszámú növendékseregt elkergette a városból, de már 1858. ezt a szerencsétlen egyéni intézkedést jóvátette az állam, mert elismerte a rabbi-iskola jogosultságát. E mellett H. nagyszerű filantróp tevékenységet fejtett ki, amiért a keresztény lakosság is végtelenül tisztelte. A palesztinai zsidók sorsát is állandó figyelemmel kisérte és ápolta és saját költségén szegények és zarándokok részére Jeruzsálemben házat épített. Mindez azonban nem akadályozta meg a chasszid Joseph Akibát, hogy átokkal ne sujtsa, miután H.-t nem tartotta őszinte zsidónak (emessdiger Jüd). H. nem törődve az átokkal, az 1868/69-iki magyar-zsidó kongresszuson eleinte az orthodoxok mellé akart állani, de ez lehetetlen volt azok türelmetlensége miatt s ezért 35 hívével a «kulturált orthodoxok» csoportját alapította meg, melynek célja volt a tradiciók megőrzése mellett a haladás szellemét is elsajátítani. Minthogy a berlini művelt orthodoxia nem mindenben volt megelégedve Geiger Ábrahám újításaival, H.-t hivta meg a Talmudi Főiskola élére. H. 1869. elfogadta a meghivást, s megalapította, majd újjászervezte a Rabbiszemináriumot. Azonban sem itt, sem előzőleg Kismartonban nem fogadott el és nem vett fel semmiféle fizetést, miután anyagilag független volt. Ellenben jótékonysága továbbra sem ismert határt s még Perzsiában is támogatta a szegényeket. Nagyobb művei: *Materialien zur Beurteilung der Septuaginta* (1848); *Die Epitaphien der Grabsteine auf dem Halberstädter jüd. Friedhofe* (1846); *Verwaltung d. jüd. Gemeinde Halberstadt* (1849); *Offener Brief an den Redakteur der Ben Chananja* (1858); *Minchah Tehóra* (1860); *Halakhót Gedóloth nach der Handschrift der Vaticana* (1888). Sok cikket írt a fia által szerkesztett Jüdische Presse, a párisi héberny elvű Ha-Lebanon, a He-Haluz és a Archives Israelits c. folyóiratokba. S. R.

Hillel, 1. a zsidóság legkiválóbb tanítója az ókorban. Élete Herodes uralkodására esik s 40 évvel megelőzte Jézust. H. a róla elnevezett s utána évszázadokon át fennállott Akadémia alapítója és feje volt. Babyloniai születésű volt s később jött Jeruzsálembe. Családja a legelőkelőbbek közül való volt s Dávid királyig vezette vissza családfáját. A tradició szerint 120 évig élt, ebből negyvenet tanulásra fordított, attól kezdve pedig Izráel elismert szellemi vezetője lett. Tanítói Semája és Abtalion, a két híres írásmagyarázó volt, akiknek híre vonzotta őt Jeruzsálembe. Itt mesterének utóda s a Szanhedrin fejedelem (nászi)-elnöke volt az időszámítás előtti 30 és 10 év között. Nagy hírnevét H. egyrészt végtelen szívjóságának s magas erkölcsi felfogásának, másrészt annak köszönhette, hogy elismerten a legélesebb eszű jogtudós volt Judaeában, akinek döntései törvényerővel bírtak a zsidóságban. Szent életét, mely teljes harmóniában állott tanításaival, a tradició bőségesen megörökítette s főleg a Babyloni Talmud ismerteti azt részletesen. Ránknézve fontosabbak etikai tanításai, melyek a szeretetet és békét leginkább tükröztetik vissza. H. az emberszeretetet tartja az egész zsidó tanítás központjának. Midőn egy pogány a zsidó tanok összességét kérdezte tőle, H így foglalta azt össze: «Ami gyűlöletes neked, azt ne tedd embertársadnak; ez az egész Törvény, a többi csupán magyarázat» *(Sabb.* 31a). Ezáltal H. az egész zsidó morál alapjául Mózes III. 19. 18. versét fogadta el. Ezt az ő tanítását vitte szét az egész világon H. unokájának, I. Gamaliel pátriárkának tanítványa, a tarzoszi Saul (Pál apostol), de ugyanebből indult ki Jézus is, azzal a különbséggel, hogy ő az emberszeretetet második parancsnak fogta fel az istenszeretet mellett (*Máté*

22. 39; *Márk* 12. 31, *Lukács* 10. 27). Az emberszeretetet H. következetesen nevezte a «teremtmények szeretetének», e meghatározás számos hangsúlyozása nyilvánvalóan mutatja, hogy a szeretetet minden élőlényre kiterjesztette. «Ne ítéld meg felebarátodat, amíg magad is nem voltál az ő helyén», szintén tőle származó aforizma, melyet Máté átvesz tőle (*Máté* 7. 1). A szeretet gyakorlati alkalmazásában addig ment H., hogy elszegényedett, de jobb napokat látott ismerősének lovat ajándékozott, mert az illető a lovaglást megszokta. Tőle való az a Maimonidesztől is hirdetett tanítás, hogy mindenkit, aki rászorul a segítségre, korábbi társadalmi helyzetének és szokásainak figyelembevétele mellett kell támogatni. Mindenek felett az állandó tanulást tartotta kötelességnek, kapcsolatban a tiszta és istenfélő élettel s ezért volt maradandó és legnagyobb hatással a zsidóságra. A Talmud számos aforizmáját is megörökítette tudományos fejtegetésein kívül. Ezek közül fontosabbak: «Aki törekszik a hírnév után, az elveszti nevét; aki nem növeli tudását, az apasztja; aki nem tanul, az méltó a halálra; aki a koronából (t. i. a törvénytudásból) hasznot húz, az elveszik» (*Ab.* 1. 13); «A tanulatlannak nincs ellenszenve a bűntől; a tudatlan nem lehet jámbor; a szégyenlős nem tanulhat, a szenvedélyes nem taníthat; az üzletember nem lehet bölcs». H. iskoláját H. házának, *Bész H.*-nek nevezték, ellentétben Sammáj házával. Kétségtelen, hogy már a két vezetőnek is számos vitája volt a Biblia, Midrás, Halacha és Haggada felfogása és magyarázata terén. H. fontossága abban áll, hogy a zsidóság vallásos és erkölcsi tanításának valóságos megtestesülése volt, továbbá, hogy új alapra helyezte és felújította a szentírás-exegézist, melyet Ezra alapított meg. A hagyomány, mely oly hosszú idő után megőrizte emlékét, H-t mint az istenfélelem, jámbor alázatosság, emberszeretet és tudás nagy emberét örökítette meg s egyetlen csodatevéssel vagy ehhez hasonlóval nem értékeli alá magasztos történelmi alakját. (V. ö. W. *Bacher*, «Agada der Tannaiten» (2. kiad. I. k.); *Goitein*, «Das Leben und Wirken des Patriarchen Hillel»; Franz *Delitzsch*, «Jesus und Hillel» (3. kiad. 1879); *Rieger*, «H. u. Jesus» (1896). — II. *H.* pátriárka (330—365), III. Juda pátriárka fia és utóda. Több jogi döntése és rendelkezése mellett az ő műve volt a naptárjavítás, hogy a hold- és napévet egyensúlyba hozza, mely célból a szökőéveket (hónapot és napot) iktatta be a naptárba a Szanhedrin megbízásából. Constantinus császár zsarnoksága alatt a vallási üldözés a zsidókra is kiterjedt s így nehézségekbe ütközött H.-nak a Szanhedrint összehívni, holott az egész diaszpora zsidósága csak a pátriárkától és a Szanhedrintól fogadott el irányítást; így az ünnepnapok megállapításánál is. Julianus Apostata császár rendkívül jóakarattal viseltetett H.-lel szemben s őt többször kitüntette, leveleiben barátságáról biztosította s a zsidók sorsának javítását ígérte meg, a külön zsidó-adót pedig felfüggesztette. (V. ö. *Graetz* «Geschichte der Juden»; *Halévy*, «Dórót ha-Risónim»; *Heilprin*, «Széder ha-Dórót» (Warschau 1897); *Krochmel*, «Jerusalaim ha-Benujah; Machzor-Vitry» (Berlin 1893). — III. *H.* amóra a 3. sz.-ból, nem pátriárka, hanem csupán unokája *I. Juda* pátriarkának, fia *III. Gamalielnek* és testvére *II. Judának*. Kortársa volt Origenes ker. egyházatyának, akivel gyakran tudományos vitákat folytatott. Nem hitt a Messiás eljövetelében, mert szerinte az Ezékia király idejében már eljött (Szanhedrin 99a). Számos erkölcsi mondása is fennmaradt, p. o. az *Abót*-traktátusban (II. 4): «Ne különítsd el magad a hitközségtől»; «Ne használj értelmetlen kifejezéseket azon hiszemben, hogy végül is megértik»; «Ne mondd, hogyha majd időm lesz rá, tanulni fogok, mert hátha már nem lesz időd»; «Ne bízzad el magad halálod órájáig». V. ö. *Bacher* V., «Agada d. Amoräer és Jew. Encyclop.» S. R.

Hirémy-Hirschl *Adolf*, festő, szül. Temesváron 1860., megh. Rómában 1925. A bécsi akadémián tanult. *Búcsú* c. képével 1881. elnyerte Bécsben a császári jubileumi díjat, 1882. pedig *A vandálok bevonulása Rómába* c. képével a római díjat. Ekkor Rómába költözött, ahol haláláig élt. A Német Művészek Szövetségének elnöke volt. A bécsi Künstlerhaus 1898. jubileumi kiállításán a nagy aranyérmet nyerte el *Lelkek az Acheron mellett* c. képével. Főleg Piloty stílusában festett antik történelmi és mitológiai kompozicióit, tengerparti hangulatos tájképei, arcképei és szobrai révén volt népszerű a mult század utolsó két évtizedében. Legismertebb munkái: *Pestis Rómában; Ahasvér; Sz. Cecilia; Lakodalmi menet Rómában; Prometheus az Okeanidákkal; Aphrodite.* F. B.

Hirsch, 1. *Lipót (örményesi)*, könyvnyomdász, szül. Pesten 1841 márc. 4., megh. 1920 febr. 2. A nyomdaipart Müller Emil nyomdájában tanulta. A 70-es évek munkásmozgalmaiban jelentékeny szerepet játszott. 1873 a Franklin Társulat ügyvezetője, 1894. pedig ügyvezető-igazgatója lett. 1912-ig állt e vállalat élén és kiváló érdemeket szerzett a hazai nyomdaipar fejlesztése körül. Nyugalombavonulása alkalmával «örményesi» előnévvel a magyar nemességet kapta. Leánya Radóné H. Nelly (l. o.) festőművésznő.

2. *H. Márkus*, hamburgi főrabbi, szül. Tiszabeőn 1833 febr. 9., ahol atyja, H. Izsák Cevi rabbi volt, megh. Hamburgban 1909 máj. 18. Több hazai jesivát látogatott és világi tudományokkal is foglalkozott. A kor szokása szerint 18 éves korában megnősült, de csakhamar özvegységre jutva, folytatta tanulmányait. Prágában két évig az egyetemet látogatta és *Rappaport* rabbi talmudi előadásait hallgatta. Ezután rabbi állást foglalt el Karcagon, hol iskolát letesített és a hitközség intézményeit felvirágoztatta, majd hasonló buzgalommal működött szülővárosában, Tiszabeőn. 1861-ben Óbuda főrabbija lett. A régi, jóhírű, de utóbb aláhanyatlott hitközség alatta ismét fellendült. Nagy látogatottságnak örvendett az általa fentartott jesiva is. Midőn a kormány 1864. komolyan foglalkozott a rabbiszeminárium felállításának kérdésével, Brill pesti és Steinhardt aradi rabbival együtt ő is megbízást nyert az alapítandó főiskola tervezetének kidolgozására. A kormány azontúl is többször fordult hozzá rituális, házasságjogi és más zsidó egyházi kérdésekkel. 1867-ben a kassai hitközség

konzervativ és haladó felfogású tagjai háborúságban voltak egymással és ekkor a kormány kormánybiztosi hatáskörrel küldte őt ki, hogy rendet teremtsen. Az 1868—69-iki kongresszuson (l. o.) a felekezeti pártok közt békét akart létrehozni, de sikertelenül. A kiváló pap 1880. a prágai, majd a hamburgi hitközségnek lett rabbija, utóbbi állásában a felvilágosodott német konzervatív zsidóságnak egyik tekintélyes vezére volt.

3. *H. Nelly*, festő, szül. Budapesten 1871., megh. Bécsben 1915. *Raró Sámuel* hirlapíró (l. o.) felesége. A Mintarajziskolában tanult. Főleg illusztrációi révén ismeretes, noha arcképeket is festett. Többször kiállított a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Egyik legutolsó művét, a háborúban készült *Vörös Kereszt apoteozisát* jótékonycélra adományozta. F. B.

4. *H. Ödön*, közgazdász, szül. Nagyiklódon 1869., megh. 1921 okt. 17. Apja H. Áron, az első erdélyi zsidó földbirtokosok közé tartozott. Kiváló szervező erő volt. Megalapította a Magyar Földgáz r.-t.-t és erdélyi elnöke volt a GyOSz-nak. Az impérium átvételekor a román kormány megbízásából elkészítette a szeszadó törvényjavaslatot. Puritán jellem volt, sokat adakozott különböző jótékonycélokra.

Hirschl *Mózes*, filantróp, szül. Aradon 1790., megh. Bécsben a hatvanas években. Jómódú szülőktől származott és kitünő nevelésben részesült. Már 23 éves korában előljáró volt, ami akkor bíráskodási jogkört is jelentett. Az új templom és iskola alapítási terve tőle indult ki. E célra tízezer forintot adott és az építkezést maga vezette, úgy, hogy 1830. az ő munkálkodása következtében tudták azokat felavatni. Később Bécsbe költözött, de sohase szakította meg az összeköttetést hitközségével és midőn Haynau megsarcolta az aradi és más zsidó hitközségeket, akkor H. az udvarnál kieszközölte azok enyhítését. A négyosztályos zsidó fiú- és leány-polgári iskola alapítását Aradon szintén ő váltotta valóra s a kormánytól telekadományozást és állami támogatást eszközölt ki. Gondja kiterjedt a temetőkre is és új hullaházat építtetett saját költségén, amelyben a tetszhalottak élesztését a hitközség kötelességévé tette. A szegények támogatásában nem ismert felekezeti különbséget. Az uralkodó már 1838. magas rendjellel tüntette ki, az aradi iskolákban pedig arcképének elhelyezését határságilag rendelték el. Később üzleteitől visszavonult, fia pedig Amerikába vándorolt ki. S. R.

Hirschler, 1. *Ágoston**, orvostanár, szül. Budapesten 1861., megh. Kaltwald svájci fürdőn, 1911 júl. 12. Fia volt *H. Ignác* (l. o.) főrendnek, az első magyar szemész-speciálistának és a Pesti Izraelita Hitk. elnökének. A budapesti egyetemen tanult s Korányi Frigyes (l. o.) klinikáján lett asszisztens, majd 1891. magántanár az egyetemen. Később a Poliklinika, majd a Szt. István kórház belgyógyász főorvosa és rk. egyetemi tanár lett. Igen nagy irodalmi munkásságot fejtett ki hazai és külföldi szakfolyóiratokban. *A diaetetika tankönyve* c. művét Terray Pállal együtt írta (1900).

2. *H.* I. *Ignác*, orvostanár, főrendiházi tag, szül. Pozsonyban 1823., megh. Budapesten 1891 nov. 11. Egyetemi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. Ezután u. o. és Párisban volt éveken át szemészeti asszisztens, de 1850. visszaköltözött Pestre, ahol haláláig az ország legelső és legkiválóbb szemész-specialistája volt, sőt sokáig egyetlen fővárosi ophthalmológus volt, amiért a m. kir. Orvosegyesület 1874. elnökének, 1881. tiszteletbeli tagjának, 1869. pedig a Magyar Tudományos Akadémia is tagjának választotta meg. Tagja volt az Orsz. Közegészségügyi Tanácsnak, 1885 óta pedig a főrendiháznak is, ahol mint a zsidóság reprezentánsa szerepelt. H. egyik előharcosa és vezetője volt a zsidóság magyarosodásának és kulturális haladásának. Elnöke volt az 1868—69-i orsz. zsidó-kongresszusnak, majd a Pesti Izr. Hitk.-nek. A kongresszuson ő volt a haladó-párt vezére és alapítója volt a Magyar Izraelita Egyletnek, továbbá az Izr. ösztöndíjegyletnek. Mint a zsidó emancipáció legtekintélyesebb harcosa, a kormánykörök rokonszenvét is megnyerte. *Emlékbeszédei* Bókay Kern J., Graefe és Czermák fölött könyvalakban is megjelentek. További művei: *Tapasztalatok a szeszes italokkal, valamint a dohánnyal való visszaélésekről, mint láttompulat okairól* (1870, németül 1871); *Adat a szaruhártya gyurmájába lerakódott festanyag ismeretéhez* (1872); *Adatok a látóhártya-állomány kórodai ismeretéhez* (1874); *Zur Casuestik der Anaesthesie und Hyperaesthesie der Netzhaut* (1874); *Beitrag zur Kentnis der Pigment-Ablagerungen im Paremchyn der Hornhaut* stb. S. R.

3. *H.* II. *Ignác*, rabbi, szül. Pusztamiskén (Veszprém vm.) 1873 nov. 11. 1891—1901-ig a budapesti Rabbiképzőben tanult, közben egy évig a berlini Lehranstalt hallgatója volt. 1901-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1902. pedig rabbivá. Előbb vasvári rabbi volt, aztán vallástanár Szegeden, 1920 óta pedig a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Jelentékeny irodalmi munkásságot fejt ki. Munkája: *A külső tudományok története a középkori zsidóknál* (1901). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Egyenlőségben, a Bloch Emlékkönyvben, a Magyar Izráelben és a Magyar Zsinagógában jelentek meg. F. D.

Hitágazatok. A zsidó vallás nem dogmatikán és annak rendszertanán épült fel, hanem az Egy Isten hiten. Szelleméből hiányzik a leigázó tendencia és az imperativusai azért nem merevedhettek dogmákká, mint más pozitív vallásokban. Lényegileg tehát abban különbözik más monotheisztikus vallásoktól, hogy dogmák helyett törvényekkel szabályozza a hitéletet és bárha ezek egységes rendszert alkotnak, elháríthatlan engedelmességet mégis csak az Istenhit számára és azoknak a törvényeknek követeltek a kodifikátorok, amelyeket az emberi erkölcsökbe ágyazott az isteni akarat. Hillel, a zsidó vallásrendszer egyik legnagyobb építőmestere, annyira érezte ezt, hogy (harminc évvel a rendes időszámítás előtt) a Biblia minden parancsát egy nevezőre hozta a gyakran hangoztatott felebaráti szeretet (l. o.) törvényében: «Ami rosszul esik te neked, ne tedd azt felebarátodnak sem. Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, az egész Tórának ez a lényege». Próféták is voltak, akik a Tóra 613

törvényét egy vagy két mondatba sűrítették össze, de azokban aztán az erkölcsi élet egész rendszere lüktetett (l. *Etika, Szeretet*). Dogmatikus különbségek először a makkabeusi szabadságharc után való időkben merültek fel, de azok is inkább nacionális és antinacionális különbségek voltak (l. *Farizeusok, Szadduceusok, Gondviselés, Predesztináció*). Az apokryph *Szirach* (l. o.) szerint az igazán vallásos zsidó elmélkedése ez időben még nem terjedt túl a megengedett szemlélődés határain s a vallás kötelességeit szigorúan megtartotta. A Talmudból is az tűnik ki, hogy dogmatikai különbségeknek alárendelt jelentőséget tulajdonítottak (*Chaggiga* 12a; *Erubin* 13b), jóllehet, hogy vallási kerdések számos vitára adtak alkalmat. Ezekből a vitákból mindazonáltal olyan rendszer alakult ki, amely nem nélkülözi a dogmatika elemeit és ezek érvényesültek a liturgia ókori megszövegezésében is, az Egy-Isten eszméjének a sémá-ban erős lehorganyozása és a messiási eszmének, valamint a feltámadás hitének a sémoné eszré-ben való erőteljes hangoztatása által. Ezek tehát kikerültek a megvitatható kérdések témaköréből, de H.-ká azért mégsem merevedtek. Az alexandriai Philo volt az első zsidó tudós, aki megkísérelte, hogy dogmákat hámozzon ki a Tóra törvénykomplexumából. *De Mundi Opificio* c. művében (61.) a következő H.-at tartja a mózesi hitvallás föltételeinek: hinni kell, hogy: 1. Isten van és uralkodik; 2. Isten egyetlenegy; 3. a világ teremtés útján jött létre; 4. a teremtés egységes; 5. az isteni gondviselés uralja a teremtett világot. Doktrinái azonban nem találtak követőkre sem a tannaiták és amorák (l. o.) között, sem a későbbi zsidó tudósoknál. Inkább hozzáfért az akkori és a későbbi zsidó gondolkodáshoz az a másik meghatározása, amely a Tízparancsolatot (l. *Dekalógus*) tette meg a zsidó vallás föltételének. A Jer. Talmud szerint a sémá-ban foglalt hitvallomás és a Tízparancsolat képezi a zsidó vallás foglalatát. A középkorban, mikor a többi vallások rendszerré alakultak, a zsidó vallásban már tudatosabban törekedtek a dogmatizálásra, de inkább védekezésből csak, hogy az akkor uralkodó nemzsidó, de Egy-Istent valló vallások csábító dogmatikáját ellensúlyozhassák. *Ibn Ezra* (11. sz.) Philo álláspontján a Tízparancsolatot vallja a zsidó vallás feltételéül. Szaádja gáón korában (9. sz.) *Emunosz ve déosz* c. művében a következő H.-at állította fel: 1. A világ teremtés útján jött létre; 2. Isten egyetlenegy és test nélkül való; 3. a Tóra Isten kinyilatkoztatása; 4. a szóbeli hagyomány isteni eredetű; 5. az ember igazságosságra van hivatva; 6. Istentől való a lélek, hogy a bűnt elkerülhesse; 7. Isten büntet és jutalmaz; 8. a lélek tisztán született és halála után elhagyja a testet; 9. a halottak fel fognak támadni és el fog jönni a Messiás; 10. Végítélet. Ezt nem kánonizálta a zsidóság. De elfogadta és liturgiájába is iktatta Maimonides 13 hitágazatát, sok vita és sok harc után. Ezekben vallani kell: Isten létezését, egységét, teljes spiritualitását, örökkévalóságát, imádság tárgya csak Isten lehet, hogy prófétáiban kinyilatkozott, hogy Mózes legkimagaslóbb a próféták között, hogy a Tóra Sinai hegyén adatott és ennél fogva változhatatlan, hogy Isten előre tudja az ember cselekedeteit, hogy van megtorlás, hogy a Messiás el fog jönni és hogy Isten akaratából feltámadnak majd a halottak. Maimonidesz maga is öregebb korában csupán az Isten egységét és az idő atria teljes tagadását tartotta a zsidó hit elalkudhatlan feltételének. De 13 hitágazata tömör és újszerű foglalata miatt mégis elterjedt, népszerű is lett, általános elfogadásra azonban nem talált. Annyira nem ismerték el dogmatikusnak az ő 13 H.-át, hogy a XIII., XIV. sz.-ban: Nachmanidesz, Simon be Cemach Duran, Josef Albo és mások háromra és négyre redukálták le a tizenhármat, még pedig az Egy-Istenben, a teremtésben, a kinyilatkoztatásban és a Gondviselésben való hitre. Ch. Crescas és Dávid Estella hét hitágazatról beszélnek, míg Dávid ben Jomtov ibn Bilia még másik tizenhárommal toldotta meg Maimonidesz hitágazatait, Jedája Penini pedig 35 főprincipiumot állapított meg. Aser ben Jechiel (14. sz.) toledói rabbi elavultaknak minősítette Maimonidesz hitágazatait és ugyanígy vélekedett Abravanel is és bár Chaszdai Crescas és Josef Albo ellen megvédelmezte Maimonideszt, a judaizmust még sem tartotta összeegyeztethetőnek a dogmatikával. Mindmáig ez az uralkodó felfogás, de Maimonidesz hitágazatai mégis helyet kaptak a liturgiában és még a *Jigdal* c. himnuszt is, amely a 13 hitágazatot tartalmazza, fölvették a mindennapi (reggeli) imarendbe. S. R.

Irodalom. Löw Lipót, Gesammelte Schriften (1. Jüdische Dogmen); Emil Hirsch (Jew. Encyclop.); Schlesinger, Albo «Ikkarim»-jának német fordítása 16—43); Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten; Hamburger, Realencyclopedie f. Bibel u. Talmud; Schechter, The Dogmas of Judaism; Aub, Über die Glaubenssymbole der mosaischen Religion; Creizenach, Grundlehren des israelitischen Glaubens.

Hitközségek. A mai értelemben vett H., vagyis szertartási, kulturális és humanitárius intézmények fentartására létesített testületek csak a zsidóság polgári egyenjogusítása óta léteznek. Azelőtt a zsidó községek (Communitas Judeorum) t. i. *politikai közületek* voltak. Ezeknek hatásköre nemcsak a szertartási, kulturális és humanitárius célokra terjedt ki, hanem a politikai községben lakó zsidóság közigazgatási ügyeire is. Amikor Európa különböző államaiban a zsidók emancipációja bekövetkezett, a zsidó községek, mint ilyenek megszűntek, mivel a zsidó polgárok közigazgatása azonos lett a többi polgárok közigazgatásával s a *megszűnt zsidó községek átalakultak H.-ké*. Így történt ez Magyarországon is. Az 1868–69. egyetemes gyűlés (l. *Kongresszusi szervezet*) határozatainak 1. §-ába iktatta, hogy «a magyar és erdélyhoni izr. H., *kizárólag H.*, a szokásos izr. istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonysági intézeteknek kebelében fentartása és azoknak alkalmas tisztviselők általi vezetése és kezeltetése céljából.» Magyarország izraelita hitközségeinek joghelyzetét és szervezetét, amennyiben azok kongresszusi szervezetűek, az 1869 jún. hó 14-én kelt királyi rendelettel jóváhagyott kongresszusi szabályzat, az orthodox szervezetű H.-ét az 1871: 26,915. vkm. rendelet, a statusquo ante szervezetűekét az 1928. évi: 35847/II. vkm. rendelet és ezenkívül még számos más kormány-

rendelet szabályozza. Ezek közül legfontosabb az 1888:1191. sz. vkm. rendelet, amely mind a három szervezetű H.-re egyformán vonatkozik. Izraelita hitközség törvényesen csak akkor létesülhet, ha a létesítendő hitközség alapszabályait a vk. miniszter jóváhagyta. Míg a keresztény vallásfelekezetek egyházközségei szabadon keletkezhetnek, mivel az 1868:53. t.-c. 24. §-a szerint «új egyházgyülekezetek alakítása s leányegyházaknak anyaegyházakká, vagy viszont ezeknek leányegyházakká átváltoztatása a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik», addig a zsidó H. szabályszerű alakulásához mindig szükséges a kormányhatósági jóváhagyás, minthogy a recepciós törvény nem terjesztette ki az izraelitákra az 1868:53. t.-c. fenti rendelkezéseit. Az izraelita H. a megfelelő testületi jogokkal felruházott autonóm és egymástól független testületeket alkotnak, amelyek a többi H.-kel csak annyiban vannak jogviszonyban, amennyiben a különböző szervezeti szabályok azt kifejezetten megállapítják. Az izraelita H. hazánkban négy főcsoportra oszlanak, aszerint, hogy melyik országos szervezethez csatlakoztak, vagy pedig szervezeten kívül állanak. Ezek szerint vannak kongresszusi, orthodox és a statusquo ante H. országos szövetségéhez csatlakozott H. s oly H., amelyek a fönnálló három országos szervezet egyikéhez sem csatlakoztak (szervezeten kívül álló statusquo ante H.). Vannak ezen kívül ú. n. szefard H., amelyek azonban az orthodox szervezethez tartoznak. Hatáskör szempontjából az izr. H. részben fő vagy anya-H., részben mellék, illetve fiók H. Fő vagy anya-H.-nek csupán azon izraelita H. tekinthetők, amelyeknek anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbisága ván. Azon H. pedig, amelyek anyakönyvvezetési joggal nem bírnak, mellék, illetve fiók H.-nek tekintetnek s az illetékes anyahitközség felügyelete alá vannak rendelve. Valamint minden magyar állampolgárnak valamely belföldi község kötelékébe kell tartozni, úgy minden izraelitának valamely belföldi hitközséghez kell tartoznia és pedig a lakóhelyükön levő, vagy ahhoz legközelebb eső H.-hez. (1868: 53. t.-c. 20. §. kongresszusi szabályzat I. 7. §). *A H.-hez való tartozás tehát közjogi kötelesség, amely az ottlakástól függ.* A hitközség kötelékébe való felvétel a hitközség részéről sem meg nem tagadható, sem felvételi díj (bekebelezési díj) lefizetésétől függővé nem tehető. Egy politikai községben különböző szervezetű H. lehetnek, és pedig kongresszusi s orthodox szervezetűek, sőt amennyiben már az 1888: 1191. vkm. rendelet hatálybalépése előtt működtek, statusquo ante H. is. Azokban a politikai községekben, ahol úgy kongresszusi, mint orthodox szervezetű H. vannak, új statusquo ante szervezetű H. alakítását a vkm. miniszter mindeddig nem engedélyezte. Valamely izraelita hitközségből, akár az ugyanazon politikai községben fönnálló más izraelita hitközséghez való csatlakozás, akár ugyanott új hitközség alakítása végett kilépő tagok, kötelesek az otthagyott hitközség mindennemű terhét, a kilépés évén túl még 5 éven át oly mértékben viselni, mintha az otthagyott hitközségnek még tagjai volnának. Tehát tartoznak úgy a közvetlen kultuszadót, mint a közvetett (gabella stb.) járulékokat megfizetni és ezenfelül tartoznak még mindazon magánjogi kötelezettségek lerovásában résztvenni, amelyeket az általuk elhagyott hitközség az ő nyilt, vagy hallgatag hozzájárulásukkal alapszabályszerűen elvállalt. A kongresszusi vagy az orthodox szervezetből a statusquo ante szervezethez való csatlakozás csak az esetben lehetséges, ha a hitközség külön e célra összehívott közgyűlésén összes szavazatképes tagjainak legalább háromnegyed része, névszerinti titkos szavazással elhatározza azt és ha ehhez a vkm. miniszter hozzájárul. Ha az e zen célra egybehívott hitközségi közgyűlés nem lenne határozatképes, sőt a legalább 14 napon belül, de legfeljebb hat hónapon túl összehívandó második gyűlésen sem jelennének meg a tagok határozatképes számban, — akkor az ugyanezen határidő betartásával egybehívandó harmadik közgyűlés a megjelentek számára való tekintet nélkül határoz a másik szervezethez való csatlakozás tárgyában. A H. igazgatási szervei: a képviselőtestület, a választmány, az előljáróság és az előljáróság élén álló hitközségi elnök. A hitközségi képviselőtestületet az összes választóképes tagok választják. A képviselőtestület saját kebeléből választja a választmányt, a hitközség elnökét és annak előljáróit. A H. igazgatási szerveinek alakulását és hatáskörét illetően az egyes H. alapszabályai rendelkeznek. Általánosan kötelező szabályokat tartalmaz ugyan a kongresszusi szabályzat, azonban ezen szabályzat egyes elavult rendelkezéseit a hitközségi alapszabályok áttörték s minthogy kormányhatósági jóváhagyást nyertek, az illető hitközségre való vonatkozásban az alapszabályok irányadók. Általánosságban megállapítható, hogy a hitközségi képviselőtestület, mint a H. legfőbb igazgatási szervének hatáskörébe tartoznak: az évi költségvetés megállapítása (budgetjog), a hitközségi alkalmazottak szerződtetése, kölcsönök felvétele, a hitközség különböző bizottságainak megválasztása, a hitközségi alapszabályok megalkotása és azok módosítása. A képviselőtestület tagjainak száma a H. nagysága szerint változó. A választmány a hitközségi képviselőtestület véleményező szerve s tagjainak száma az egyes H. szerint változó. A hitközségi előljáróság a H. közvetlen igazgatási szerve, amely eljárásáért a hitközségi képviselőtestületnek felelős. Az előljáróság hatáskörébe tartozik mindaz, ami a hitközség alapszabályai szerint a képviselőtestület vagy a választmány hatáskörébe nincs utalva. A hitközségi elnök képviseli a hitközséget hatóságok és más harmadik személyek előtt, ő elnököl a képviselőtestület, választmány és az előljáróság ülésein s gondoskodik azok határozatainak végrehajtásáról a hitközség tisztviselői útján (l. *Hitközségi alkalmazottak*). A hitközségi tagoknak jogában áll a hitközség összes intézményeit a fennálló szabályok szerint igénybevenni, viszont a H.-nek jogában áll tagjaiktól egyenes évi kultuszjárulékot és egyéb közvetett illetékeket követelni (l. *Hitközségi adó*). A hitközségnek jogában áll az egyenes évi kultuszjárulékot tagjai-

tól közigazgatási végrehajtás útján behajtani. A H.-ból kilépni, anélkül, hogy a kilépés együttal a vallásfelekezetből való kilépést is jelentené, csak oly módon lehet, hogy az illető a kilepéssel egyidejűleg a lakóhelye szerint illetékes községben fennálló másik izraelita hitközséghez csatlakozik. Ez esetben a kilépő hitközségi tag az elhagyott hitközség terheihez a már fent ismertetett módon tartozik még öt éven át hozzájárulni. Amennyiben valamely hitközség, tagjai elköltözése folytán megszünne, vagyonának hovafordítása tárgyában a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz. (V. ö. *Venetianer* Lajos, «A zsidóság szervezete az európai államokban», Budapest, 1901; *u. a.*, «A magyar zsidóság története», u. o. 1922; *Hajnóci*, «A magyar zsidók közjoga», Lőcse, 1909). M. E.

Hitközségek községi és állami segélyezése. Magyarországon az egyház és állam szoros kapcsolatban van egymással. Ezen alapelvből folyik, hogy a magyar törvényhozás több irányban gondoskodott a H.-ről. *A)* A politikai községek részéről a hitközségeknek juttatott segély kétféle: a hitközségek *általános* segélyezése, a hitközségi *elemi népiskolák* segélyezése. A hitközségek általános segélyezésére a jogalapot az 1868 : LIII. t.-c. 23. §-a szolgáltatja, amely törvényi rendelkezést a recepciós törvény az izraelitákra is kiterjesztette. Ez a törvényhely azt mondja, hogy: különböző vallásfelekezetűek által lakott községben és városban, mely házipénztárából egyházi célokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben, *igazságos arány szerint* minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő. A közigazgatási bíróság joggyakorlata továbbfejlesztette a törvénynek ezt az intézkedését abban az irányban, hogy a község a vallásfelekezetek részére hosszú időn át juttatott segélyt egyoldalúan vissza nem vonhatja. A közigazgatási bíróság gyakorlata szerint a törvényben hivatkozott igazságos arány kulcsául rendszerint a különböző vallásfelekezetek helybeli lélekszámának aránya szolgál. Ettől az általános szabálytól azonban eltérésnek van helye s a lélekszámon alapuló aránykulcsot, különösen a közművelődés érdeke szempontjából, lényeges körülmények befolyásolják. A hitközségek elemi népiskoláinak támogatására az országos népiskolai alaptörvény (1868 : XXXVIII. t.-c. 25. §.), kötelezi a politikai községeket, amidőn olyképpen rendelkezik, hogy a község segélyezése a különböző hitfelekezeti iskolák közt igazságos arányban osztandó meg s egy hitfelekezet iskolájától sem vonható el, míg a többi hitfelekezetek iskoláinak támogatása meg nem szűnik. Abban a kérdésben, vajjon a község részéről juttatott segély az *igazságos aránynak* megfelel-e, végső fokon a közigazgatási bíróság határoz (1896 : XXXVI. t.-c. 48. §.). *B)* A hitközségek *állami* segélye ugyancsak kétféle: a *hitközségek általános segélyezése* (ide tartozik bizonyos iskolákban történő hitoktatás költségeinek az állam által való viselése) és a *felekezeti népiskolák állami segélye*. A magyar zsidó vallásfelekezetnek az a joga, hogy államsegélyt igényelhessen, az 1848 : XX. t.-c.-en alapszik, amely törvényhely az egyház és állam közötti viszonyban alapelvként mondja ki, hogy a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei az állam által fedeztessenek. Az 1848 : XX. t.-c. csak a bevett vallásfelekezetekre vonatkozik s ámbár az 1895 : XLII. t.-c. az izraelita vallásfelekezetet is bevettnek nyilvánította (recepció), az 1848 : XX. t.-c.-et kifejezetten nem terjesztette ki az izraelitákra. Erre azonban szükség sem volt, mert a helyes jogi felfogás szerint a recepciós törvény azon rendelkezésének, hogy «az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatik», nem lehet más értelmet tulajdonitani, mint, hogy a törvényhozás ezzel azt akarta kifejezni, hogy mindazon jogok, amelyeket korábbi vagy későbbi törvények a bevett vallások részére biztosítanak, az izraelita vallást is megillessék. A gyakorlatban a magyar állam a fenti törvényen alapuló kötelezettségének, az izraelita vallással szemben, meglehetősen mostohán tesz eleget. Ezen kötelezettsége alapján, az állam viseli általában az állami iskolakban történő izraelita vallásoktatás költségeit, amennyiben a vallástanítók részéről a törvényesen megállapított feltételek fennforognak. Ezen előfeltételek között legfontosabb, hogy az illető vallásoktatók teljes heti óraszámmal tanítsanak és kizárólag hitoktatással foglalkozzanak. A hitközségek elemi népiskolái állami segélyezésének törvényi bázisai az 1907 : XXVII. és az 1913 : XVI. t.-c.-ek. Ezen törvényi rendelkezések szerint a hitközségek kötelesek elemi iskolai tanítóiknak a törvényesen meghatározott javadalmazást kiszolgáltatni. Amennyiben erre képesek nem lennének, úgy jogosítva vannak a hitközségek államsegélyért folyamodni s ha a törvényben pontosan körülírt előfeltételek megvannak, úgy az állam az államsegélyt elvileg köteles megadni. Az izraelita népiskolák állami segélyezésénél nagy változások következtek be a világháború után. Az 1922 : VI. t.-c. és 18. t.-c.-ek felhatalmazták a kultuszminisztert, hogy revizió tárgyává tegye az elemi népiskolák államsegélyének ügyét, különösen azon szempontból, hogy az iskola fentartása kultúrpolitikai okokból szükséges-e és hogy az iskolafentartó az állami segélyezésre valóban reá van-e utalva. Ezen revizió folytán számos magyarországi zsidó hitközség elemi népiskolájának államsegélye megszünt. V. ö. *Munkácsi* E. «Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából» (Budapest, 1926). M. E.

Hitközségi adó. *A H. közjogi kötelezettség*, amelynek fizetése által a tagok kötelezően hozzájárulnak a hitközség terheihez. A kongresszusi statutum 13. §-a értelmében: «minden hitközség szükségleteinek fedezése végett, adóképes tagjaira közvetlen és közvetett illetékeket róhat.» Az 1888 : 1191. sz. vkm. rendelet 5. §-a szerint pedig: «minden izraelita köteles azon izraelita hitközség, fiókhitközség, vagy imaházi egyesület terheihez tagként hozzájárulni, melynek területén lakik.» A H. fizetése nemre és állampolgárságra való tekintet nélkül kötelező a hitközségek területén lakó zsidókra. Az adófizetési kötelezettség (az egyenes adót illetően) a hitközség területére való költözést követő január

hó 1. kezdődik és a már fennálló adóterhet nem szünteti meg a hitközségi tag halála sem, amennyiben az elhalálozásig esedékes adó a hagyatékot terheli. Minden zsidó azon hitközségnél köteles adózni, amelynek területén lakik. Ha valakinek több helyen van lakása, úgy az 1888. évi 1191. sz. vkm. rendelet értelmében, «az illetékes községek közt szabadon választhatja azt, amelyhez tartozni akar.» A hitközségek közötti szabad választási jogot későbbi miniszteri rendeletek és a joggyakorlat következő módon magyarázzák: Ha valakinek bel- és külföldön van lakása, úgy a külföldi hitközségnél való adózás csak az esetben mentesít az alól, hogy az illetőt belföldi hitközség meg ne adóztathassa, ha igazolást nyert, hogy azon külföldi izraelita hitközség terhei alól az ottani törvények szintén felmentik azt a zsidó lakost, ki valamely magyarországi hitközségnél való adózásra hivatkozik (2220/1889. és 56,639/1895. vkm. rendeletek). Midőn valakinek 2 vagy több belföldi községben van lakóhelye, a több hitközség közötti választási jog korlátlanul s különösen «contra bonos mores» nem gyakorolható. «Contra bonos mores» tekintik a kisebb terhet jelentő hitközség részére történt választási jog gyakorlását, ha az adózó a választási jogot csak akkor gyakorolja, ha már a nagyobb hitközség részéről jogerősen megadóztatott, továbbá, ha a többterhet jelentő hitközség területén tartózkodik az év nagyobb részében. Amennyiben valamely hitközségi tag az izraelita vallásfelekezet kötelékéből kilép, és valamelyik más bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez csatlakozik, úgy a kilépés évére esedékes H.-t megfizetni tartozik. Amennyiben azonban nem csatlakozik valamely bevett, vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez, úgy köteles a kilépés idejét követő ötödik naptári év végéig H.-t fizetni, azonban a kilépést követő 5 év egyikében sem terhelhető nagyobb adóval, mint amennyit a kilépés évében tartozott fizetni. Amennyiben valamelyik hitközségi tag hitközsége kötelékéből kilép, anélkül, hogy az izraelita vallásfelekezet kötelékéből is kilépne, ami csak úgy lehetséges, hogy a helybeli másik izraelita hitközséghez csatlakozik, úgy köteles az otthagyott hitközség mindennemű terheit a kilépés évén túl még öt éven át oly mértékben viselni, mintha az otthagyott hitközségnek még tagja lenne. Tartozik tehát úgy az egyenes, mint a közvetett hitközségi adókat fizetni és ezenfelül tartozik mindazon magánjogi kötelezettségek lerovásában is résztvenni, melyeket az általa otthagyott hitközség az ő nyilt, vagy hallgatag hozzájárulásával alapszabályszerűen elvállalt. A hitközségi egyenes adót első fokon a hitközség alapszabályszerűen megalkotott adókivető bizottsága veti ki. A H.-kivető bizottság által hozott határozat ellen, az összegszerűség kérdésében jogorvoslatnak van helye a hitközseg másodfokú adókivető szervéhez, egyes hitközségekben még egy harmadik fórumhoz is. Az összegszerűség kérdésében azonban világi hatóságokhoz jogorvoslatnak nincs helye. Ha azonban az adózó nem az összegszerűséget, hanem az adókivetés jogalapját sérelmezi, úgy ezekben a kérdésekben az állami hatóságok döntenek és pedig I. fokon kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, rendezett tanácsú városokban a polgármester, törvényhatósági joggal felruházott városokban a városi tanács. II. fokon a közigazgatási bizottság és végső fórumként a v. k. miniszter. A H. vagy egyenes, vagy közvetett adó. Az egyenes adót évi kultuszjáruléknak nevezik s ez az, amit közönségesen H.-nak neveznek. Az egyenes évi kultuszjárulék összegét a hitközség adókivető szervei a hitközségi tagok vagyoni és jövedelmi viszonyaihoz, valamint a hitközség terheihez arányitva vetik ki. A hitközségi közvetett adók azok az illetékek, amelyeket a hitközségi tagok akkor fizetnek, amidőn és ahányszor a hitközségnek valamely illetékterhes funkcióját igénybeveszik. Ilyenek a temetési konduktusi díjak, az esketési díjak és az állatok rituális levágásánál fizetett illetékek stb. Az utóbbiakat gabelladíjaknak is nevezik (l. *Gabella*). A hitközségi egyenes adót a hitközségnek jogában áll közigazgatási végrehajtás útján behajtani. A közvetett H. azonban csak rendes bírói eljárás útján hajtható be. A hitközségeknek jogukban áll a közigazgatási hatóságoknál bejelenteni, hogy a H.-t az egyenes állami adó után, százalékszerűen kívánják megállapítani és ez esetben a H. kivetését az állami adókivető szervek foganatosítják, azaz a H.-t az állami adóval «együttesen kezelik». Ilyenkor azonban a H. nem haladhatja meg az állami adó 10%-át. Az 1927: V. t.-c. 71. §-a felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy amennyiben a H. túlságosan méltánytalan lenne, úgy a közigazgatási végrehajtási jogsegélyt a hitközségekkel szemben megtagadhassa, vagy a kivetett H.-t több évre beoszthassa. Ezzel a törvényes felhatalmazással azonban a pénzügyminiszter eddig még nem élt, sőt e törvényhely végrehajtására vonatkozó utasítás sem adatott még ki. (V. ö. *Hajnóci*. «A magyar zsidók közjogai» (Lőcse 1909); *Munkácsi* E., «Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából (Budapest 1926). M. E.

Hitközségi alkalmazottak. Rabbit, kántort, metszőt és jegyzőt már a kezdő középkor zsidó községeiben találunk. A hitközségi szervezés egyik legfőbb célja volt a hitélettel szoros kapcsolatban álló egyházi személyek alkalmazása. A magyarországi hazai hitközségi szervezet alapokmánya, a kongresszusi statutum is 1. §-ába iktatta, hogy a hitközségek egyik feladata az egyházi élethez szükséges tisztviselők alkalmazása. H.-nak tekintetnek mindazok, akik ellenszolgáltatás ellenében, a hitközséggel szemben huzamos időn át tartó személyes szolgálatokra kötelezik magukat. A szolgálati viszony fennállását illetően közömbös az, hogy ezen személyes szolgálat lelkipásztori működés, tanítói munkásság, irodai tevékenység, előimádkozói funkció, stb. A hitközségi elnök és az előljárók nem H. Noha ők is kötelezve vannak bizonyos személyes munkára, nem H., mert szolgálatukért javadalmazást nem kapnak. A rabbi is hitközségi alkalmazott, mert az ő jogviszonyánál is feltalálhatók azon tényálladéki elemek, amelyek a hitközségi alkalmazás lényegét alkotják (személyes szolgálat és ellenérték). Úgy a kongresszusi, mint az orthodox szervezeti szabályzat a rabbikat a hitközségek kitűnő helyet el-

foglaló és kiváltságos állású alkalmazottainak tekinti. A H. egy része működésének bizonyos vonatkozásaiban közalkalmazotti jelleggel bír (elemi iskolai tanítók, anyakönyvvezető rabbik), az alkalmazottak másik részének szolgálatában bizonyos közjogi jelleg feltalálható, anélkül azonban, hogy ez szorosan véve közalkalmazotti jelleget kölcsönözne (hitoktatók, stb.), a többi alkalmazottak a magánalkalmazottak külön csoportját képező hitfelekezeti (egyházi) alkalmazottak. A H. szerződtetésére részben az előljáróság, részben a közgyűlés jogosult. De a rabbi alkalmazásánál még az is szükséges, hogy a választás az összes választóképes hitközségi tagok szavazása alá bocsáttassék és az alkalmaztatás csak akkor tekinthető befejezettnek, ha az illető rabbi a szavazatok kétharmadtöbbségét megkapta. A rabbit illetően a recepcióról szóló 1895 : XLII. t.-c. előírja, hogy rabbi «az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár és a képesítését Magyarországon nyerte». Az elemi iskolai tanítókat a hitközségi iskolaszék választja. A hitoktatókat a hitközség szabadon választhatja, de a középiskolai hitoktatással megbízott személy alkalmazásához a v. k. miniszter hozzájárulása is szükséges. A H. vagy ideiglenesek, vagy véglegesek. Az ideiglenes alkalmazottakat a szolgálatból el lehet bocsátani, de a végleges H. közül azokat, akiknél a szerződés vagy jogszokás szerint a véglegesítés életfogytiglani alkalmazást jelent, csak fegyelmi eljárásra okot adó magatartás esetén lehet a szolgálatból elbocsátani. A H. fel vannak mentve a hitközségi adó fizetése alól és adófizetésre való tekintet nélkül, a hitközségi életben aktiv választójoguk van, de a hitközségi előljáróságba, sőt a legtöbb hitközségnél a hitközségi képviselőtestületbe sem választhatók be. A rabbi mindig életfogytiglani állásra választottnak tekintendő s az ő szolgálati jogait a különböző szervezeti szabályzatok részletesen körülírják. A kongresszusi szabályzat szerint, a rabbinak, ha szükségesnek találja, jogában áll az előljáróságtól kérni a közgyűlés egybehívását, amit az előljáróság ez esetben egybehívni tartozik. A H. szolgálati kötelességeit rendszerint a szerződés szabályozza, ha ilyen nincs, a szokás, vagy gyakorlat irányadó. Minden H. köteles valláserkölcsös életmódot folytatni és a hitközség előljárósága iránt tisztelettel és engedelmességgel viseltetni. A H. szolgálatból rögtöni hatállyal elbocsáthatók, ha a jogszabályban meghatározott valamely súlyos szolgálati vétséget követnek el. A nem élethosszíglanra alkalmazottak kellő felmondás után, a szolgálatból ugyancsak elbocsáthatók. A H. felmondási ideje a fennálló általános magánjogi jogszabályokhoz igazodik: ezek szerint a kisebb hatáskörű alkalmazottak felmondási ideje 6 hét, két évi szolgálat után 3 hónap; fontosabb teendőkkel megbízottaké 3 hónap, két évet meghaladó szolgálat esetén 6 hónap. Főiskolai képzettségű, vezető tisztviselő felmondási ideje egy év. Hogy milyen hatáskör tekinthető fontosnak, az a hitközségi célok szempontjából bírálandó el. A H.-nak végkielégítéshez joguk nincs és nyugdíjra csak akkor van joguk, ha a munkaadó hitközség kifejezetten vagy hallgatólagosan nyugdíj fizetésére kötelezte magát. Minden esetben köteles a hitközség a világi oktatást végző tanszemélyzetének nyugdíjat fizetni. Minden hitközségnek fegyelmi jogköre van alkalmazottai felett, amit akkor, ha fegyelmi szabályzat létezik, ennek értelmében, ha pedig nincs, akkor az általános jogszabályok szerint gyakorolnak. Anyakönyvvezető rabbit elmozdító fegyelmi ítélet hozatalára csak az illetékes közigazgatási hatóságok jogosultak. Az elemi iskolai tanítóknál a hitközség fegyelmi jogköre csak az elővizsgálatra szorítkozik, az eljárás többi része a közigazgatási hatóságoknak van fenntartva. A hitközségek és alkalmazottaik közötti vitás ügyek a kongresszusi szervezethez tartozó hitközségeknél a községkerületi bíróságokhoz, a statusquo szervezethez csatlakozott hitközségeknél pedig a szövetségi tanácshoz tartoznak, (l. *Községkerületi bíróság* és *Felekezeti választott bíróság*), kivéve a világi tanszemélyzet és az anyakönyvvezető rabbi illetményeinek behajtását, ami a közigazgatási hatóságokhoz tartozik. A kongresszusi szervezethez tartozó hitközségek számára új, egységes szolgálati és fegyelmi szabályzat alkotása folyamatban van. Az orthodox szervezethez tartozó hitközségek és alkalmazottaik közötti vitás ügyek csak akkor tartoznak a felekezeti választott bírósághoz, ha azok egyúttal hitközségi viszály jellegével is bírnak. A statusquo ante szövetséghez nem tartozó statusquo ante hitközségek és alkalmazottaik közötti vitás ügyekben a rendes bíróságok döntenek. (V. ö.: *Venetianer* «A zsidóság szervezete az európai államokban» (1901, 124 old.); *Munkácsi* Ernő, «Az izr. hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya» (1927). M. E.

Hitközségi Értesítők. Több magyarországi község, hogy tagjait a községben történő felekezeti eseményekről széles körben értesíthesse, időszakonkint megjelenő hitközségi értesítőt ad ki, a német Gemeindeblatt-ok mintájára. Ezeknek sorát a Budai Izraelita Hitközség Értesítője nyitotta meg. A lap most 12. évfolyamát járja és Edelstein Bertalan főrabbi szerkeszti. Van még hitközségi értesítője a kőbányai hitközségnek (Kálmán Ödön főrabbi szerkesztésében), az újpestinek (Walles Antal titkár szerkesztésében) és az óbudainak (Kemény Lajos elnök szerkesztésében).

Hitközségi iskolák. Izr. H. alatt az izr. hitfelekezet hitközségei által fentartott iskolák értendők és pedig tekintet nélkül arra, hogy államsegélyben részesülnek-e. A hitközségeknek arról a jogáról, hogy iskolákat állíthatnak fel már 1783 márc. 31. 1828. sz. alatt kibocsátott *Sistematica gentis Judaicae regulatisnis* szólt (*Mandl* Bernát: A magyar honi zsidók tanügye II. József alatt, 13 l. Budapest 1901), de a jog maga mégis az 1868: 38. t.-cikken alapszik, amely alapelvként kimondotta, hogy a hitfelekezetek a törvény által megállapított feltételek mellett szabadon állíthatnak fel bármily fokú tanintézetet. Magyarországon a legtöbb felekezeti iskola: elemi népiskola és polgári iskola, ezeken kívül csak Budapesten van egy fiú reálgimnázium és egy leánygimnázium, Debrecenben reálgimnázium, Nagykanizsán felsőkereskedelmi iskola és Miskolcon 1926 óta felsőbb leányiskola. Az izr. hitközsé-

gek iskoláinem bírják azt a törvényes autonómiát, amit a többi felekezet iskolái élveznek. Ámbár az 1907. XXVII. t.-c. értelmében az iskolafenntartó hitfelekezeti hatóságok hatáskörébe tartoznak az elemi iskolák tanszemélyzetének fegyelmi ügyei, mégis az ugyanezen évből való 76,000. számú v. k. m. utasítás értelmében az izr. hitközségek elemi iskoláira is kiterjesztették azt az alaki és anyagi fegyelmi szabályzatot, amely az állami és községi iskolákban érvényes. Hasonló a jog-helyzet a polgári és középiskoláknál is. A budapesti és debreceni középiskolák a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetlen vezetése és felügyelete alá tartoznak, ezen iskolák igazgatóinak és tanárainak kinevezéséhez a v. k. miniszter hozzájárulása szükséges. Ez iskolák világi tantárgyainak tantervét is az állami hatóságok állapítják meg, de a vallással kapcsolatos tárgyak beható oktatásáról az iskolák szervezeti szabályzatai gondoskodnak. M. E.

Hitközségi Szemle. Zsidó hitközségek és intézmények ügyeinek havi közlönye. Szerkesztette Weiszburg Gyula. A lap Budapesten indult meg 1910.

Hitközségi tanszemélyzet, tágabb értelemben a hitközségek oktató személyeinek összessége, szűkebb és speciális értelemben a hitközségek világi iskoláinak tanerői. Ide tartoznak a hitközségek minden néven nevezendő világi iskoláinak tanerői: óvónők, elemi iskolai és polgári iskolai tanítók, középiskolai tanárok stb. A H. alkalmazását illetően az egyes hitközségek alapszabályai és az iskolák szervezeti szabályzatai intézkednek. Az elemi iskolai tanítókat a hitközségi iskolaszék választja s ezek tartoznak szolgálatuk megkezdése előtt a kir. tanfelügyelő és az illetékes iskolai hatóság előtt hivatalos esküt letenni. A végleges minőségben alkalmazott tanszemélyek életfogytiglanra alkalmazottaknak tekintetnek. Az elemi iskolai tanító és óvónő javadalmazásának összegét állami jogszabályok állapítják meg olymódon, hogy ezen jogszabályokban feltüntetett összeget köteles a hitközség az elemi iskolai és óvodai tanszemélyzetének fizetni, ellenkező esetben ezen illetmények a hitközségtől közadók módjára behajthatók. Az elemi iskolai és óvodai tanszemélyzethez nem tartozó izr. felekezeti tanintézeteknél alkalmazott tanerők (polgári iskolai tanítók, középiskolai tanárok stb.) javadalmazását illetően nincs generális tételes jogszabály, amely megállapítaná a hitközség által fizetendő minimális javadalmazás összegét. Azonban a gyakorlatban ezen tanerők javadalmazása is az állami illetményekhez igazodik, illetve azokkal egyenlő és pedig többnyire az iskolai szervezeti szabályzatban lefektetett azon rendelkezésnél fogva, hogy az illető iskolában működő tanerő javadalmazása egyenlő legyen a megfelelő állami tanerők javadalmazásával. Ezen kívül az állam főfelügyeleti jogánál fogva csak oly fizetési szabályzatot hagy jóvá, amelyben a feltüntetett javadalmazás az államival egyenlő. Az iskolai tanszemélyzet szolgálati kötelességeit legnagyobbrészben a megfelelő állami rendtartások állapítják meg. Az iskolai tanszemélyzethez tartozó minden tanerőnek nyugdíjhoz van joga és az 1892 óta szolgáló tanerők tagjai az Országos Nyugdíj és Gyámintézetnek. Az izr. hitközségek elemi népiskoláinak tanítói általában a közigazgatási hatóságok fegyelmi hatósága alá tartoznak. Az iskolafenntartó hitközségeket a fegyelmi jogkör csak azon csekély része illeti, hogy az iskolaszék útján fegyelmet gyakorolhatnak a tanítók személye felett és azokat mulasztás esetén figyelmeztethetik. De ha ezzel célt nem érnek, úgy a fegyelmi eljárás megindítása végett a közigazgatási hatóságokhoz kell fordulniok. Ezenfelül a hitközségnek a fegyelmi eljárás során még azon joga is megvan, hogy a fegyelmi vizsgálat foganatosításához meghívatik és ott meghallgattatik. Ezen kivételektől eltekintve az izr. elemi iskolák tanítói fegyelmi szempontból azonos helyzetben vannak az állami tanítókkal. Az izr. hitközségek egyéb világi iskoláinak tanerői fegyelmi szempontból általában ugyancsak a közigazgatási hatóságok hatáskörébe vannak utalva. V. ö. *Munkácsi* E.: «Az izraelita hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya» (1927.) M. E.

Hitszegés. A talmud a H.-t — annak indokait mérlegelve — különböző osztályokba sorozza. 1. A *min* (bálványimádó). Ebbe azok a hitszegők tartoznak, akik lassan, fokozatosan annyira eltávolodnak a zsidóságtól, mintha nem is volnának zsidók. 2. *Epikureus.* A 3. században élt görög filozófusnak, Epikureusnak a követői, akik kigúnyolják a zsidó szokásokat és érzéki gyönyöröket hajhásznak. 3. A *kófer* (tagadó), aki tagadja az istenség létét, vagy ha nem is tagadja, de egy másik vallásban véli azt feltalálni. 4. *Mumor* (elcserélt), aki elméletileg elismeri a zsidóságot, de a gyakorlatban megszegi annak egyes törvényeit. A H. e fajtájának több válfaja különböztethető meg: *a) léhachisz,* aki dacból, *b) letévon,* aki lelki kényszernek engedve követ el törvényszegést és *c) mumor lekol hatóró kuló,* vagyis aki valamilyen oknál fogva minden törvényt megszeg. 5. A *pósea,* aki nem mindig, csak bizonyos időkben és alkalmakkor teszi túl magát a törvényen. Ennek is van két különböző válfaja: *a) begufó,* aki testi okoknál fogva és *b) bemonó,* aki vagyoni viszonylatban követi el a törvényszegést. (L. *Aposztázia és Áttérés.)*

Hitszegők, l. *Abarjanim.*

Hittérítés. Rendszeresített H.-i intézmény nincs és nem is volt a zsidóságban. Jochanan Hyrkanosz király az időszámítás előtti 2. sz.-ban a zsidóság felvételére kényszerítette ugyan az idumeusokat, de az nem lehetett más, mint politikai célzatú önkényes ténykedés és nem is találkozhatott osztatlan helyesléssel. A görög bibliafordítás kétségtelenül a pogányságnak az Egy-Istenhitre való térítését célozta, de nem erőszakos eszköznek, hanem inkább barátságos meghívónak szánták. Meg is volt a hatása és mint a Zsoltárokban is említik. «Istenfélők» egész tömege lepte el a zsidóságot. Ezek az Istenfélők olyan pogányok voltak, kik az Egy-Istenhitet vallották és bizonyos zsidó vallási szokásokat vettek fel anélkül, hogy mindenestül zsidó vallásuakká váltak volna. Josephus Flavius tanusága szerint (Contra Ap. II. 39) nagy számmal

voltak, kiket az 1. sz. végén a szombati áhítat megkapott és zsidóságra térített. A római klasszikusoktól, Cicerotól, Horatiustól, Juvenalistól tudjuk, hogy ezek nem csupán az alsóbb néprétegekből kerültek ki. Prozelita volt a biblia arameus fordítója Akyles is. Azt is Josephustól tudjuk, hogy Adiabene (Assyria egy tartományának) királynője Helena két fiával Izatesszel és Monobazosszal együtt (kiket a Talmud is említ) zsidó vallásra tértek. (Antiqu. XX.) De hittérítésre a zsidóság, mely önmaga vallásának védelmére is élet-halálharcot vívott, nem gondolt, sőt tőle telhetőleg megnehezítette a prozeliták felvételét. Bizonyára bizalmatlankodott meggyőződésük ereje iránt, mert egyébként várta az egész világnak Egy-Isten hitére térését, de ezt a messiási idő eljövetelétől várta, amint már Jesája próféta könyvében olvasta: «az idegenek is, kik Istenhez csatlakoznak hogy őt szolgálják és Isten nevét szeressék, hogy híveivé legyenek, sőt mind, akik tartják a szombatot és nem szentségtelenítik meg és kitartanak szövetségem mellett: elhozom szent hegyemre és megörvendeztetem imádságom házában... mert házam mind a népek imaházának fog neveztetni» (56 6—7.). Az egyes tekintélyek nézete egyébként megoszlott a prozeliták felvétele tekintetében. Sammai rideg álláspontra helyezkedett egy jelentkezővel szemben, Hillel ellenben előzékenységet tanusított iránta. Mások a lassú kulturális hatást a zsidóság szétszóródásától várták. A 3. században R. Eleazár ezt mondta: «Isten azért szórta szét a zsidóságot a népek közé, hogy idegenek csatlakozzanak hozzá és hivatkozott e prófétai versre: «elvetem őket a földön» *(Hósea* 2. 25.), már pedig magot elvetni csak megsokszorosítása céljából szokás *(Peszachim* 87b.). Csakugyan rávilágít ez állítás alaposságára az a monda hogy, R. Méir és Akiba is prozeliták sarjai. A prozeliták felvétele férfiaknál circumcisió, mindkét nemnél pedig rituális fürdő vétele fejében történt. De e felvételi szertartást megelőzően nyomatékosan figyelmeztetni kell a jelentkezőt a zsidó vallás súlyos igájára, a szombati és étkezési törvények nehézségeire is és csak újabb beleegyezés után veszik fel. *(Sulchán Áruch, Jóre Dea* 268. §.) A prozelitát a zsidóság elméletben újszülöttnek tekinti. A circumcisió és rituális fürdő vétele után felvett prozelitát *gér cedek* igaz prozelitának nevezi a Talmud, ezzel szemben van *gér seker* álprozeliita, aki külső indokokból, félelemből vagy anyagi javak kedvéért tér át; *gér tósov* Izrael területén lakó olyan idegen, aki nem lépett be a zsidó vallás közösségébe. (L. *Idegen)* F. M.

Hittérítés Magyarországon. A magyar honfoglalás előtt, vagy huszonöt esztendővel sikeres zsidó hittérítés folyt a történelmi Magyarország déli és délkeleti részén, amely akkor még Bolgárországhoz tartozott. A hittérítők alig lehettek mások, mint zsidóhitű kozárok, mert más zsidók, főleg a szomszéd országokból valók, társadalmi és politikai helyzetük miatt nem foglalkozhattak más vallásúak térítésével, de különben is az ősi zsidó felfogással ellenkezik a hittérítés eszméje (l. *Hittérítés),* amely a kozároknál is inkább politikai, mint vallási érdek volt. A hittérítés annyira éreztette hatását, hogy I. Miklós pápa 866. kiadott irata, amely a nép számára vallásos utasításokat ad, arra is utal, hogy a zsidók sikerrel működnek hitük terjesztésén és sok bolgárt zsidó hitre térítettek. A kereszténység terjedésekor, mikor a magyarok felvették a keresztény hitet, a kozárok nagyrésze is elhagyta felvett zsidó hitét és megkeresztelkedett. Ez volt az egyetlen tömeges áttérés, amelyet állampolitikai okok idéztek elő. Azok a kozárok, akik zsidó hiten maradtak, az idők során aztán összeolvadtak az itt talált, vagy később bevándorolt zsidókkal. Később a keresztény egyház számára pénzért is vásároltak zsidókat, amint azt IX. Gergely pápának a pannonhegyi apáthoz 1236 májusában írott levele bizonyítja. Ebben a levélben a pápa melegen pártfogol két kikeresztelkedett zsidót, Nevroniust és Anselmust, akiknek az apát életfogytiglani évjáradékot ígért, de a pénzek kifizetését nem teljesítette. A pápa levelében arra szólította fel az apátot, hogy a katholikus hitre tért két zsidót oly bőkezűen lássa el, hogy azok megkeresztelkedésüket meg ne bánják. Az ilyen és más anyagi előnyök idézték azt elő, hogy nemcsak a zsidók, de az izmaeliták közül is többen színleg a keresztény hitre tértek, mert így megszüntek rájuk azok a korlátozások, amiket a zsidó és izmaelita-ellenes törvények kiszabtak. Súlyos következménye volt a zsidókra nézve Nagy Lajos hittérítési szándékainak. Miután a zsidókat nem tudta áttéríteni a katholikus hitre, egész Magyarország zsidóságát a királyi főhatalmon kívül helyezte és 1360 körül kiűzette az országból (l. *Kiüzetés).* A H. Magyarországon a későbbi történelem során csak a keresztény egyházak missziós törekvéseiben nyilvánult meg szórványosan. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon») U. L.

Hízelgés, nem őszinte, alázatos és képmutató érdekhajhászás, amelyet már a legrégibb korban a zsidó morál elvetett (így a *Zsolt.* 12. 3), mint az őszinteség ellen irányuló cselekményt. Az igazi próféták nem hízelegnek, amikor a népet bűneikre figyelmeztetik. *(Jer.* 33, 22); Inkább áldott az, aki korhol valakit, mint aki a nyelvét hízelgésre használja *(Példab.* 28. 23). Ugyanilyen a felfogása a Talmudnak is, a rabbinikus irodalomnak is ; dícsérik az igazmondást és az őszinte korholást, de megvetik az őszinteséget nélkülöző H.-t. A H. elfajulást okoz, mondja R. Simeon b. Chalafta; Amikor Izráel hízelgett Agrippának, megérdemelte volna a kiirtást, mondta R. Náthan. A nagyoknak hizelegni — feddésreméltó *(Ketub.* 63b, 84b). A középkor későbbi rabbijai is egyértelműen elvetették a H.-t. «Ne vezess félre senkit valótlansággal és hízelkedéssel», mondta Eleazár b. Juda wormsi rabbi (1238). Rokonnak vagy gyermeknek sem szabad hízelegni akkor, amikor az helytelenül cselekszik. Különösen a hitközségek vezetőit, a bírákat és a jótékonyság adminisztrátorait kötelezi az őszinteség, akik személyes érdekből senkinek se hízelegjenek. (U. a.). Még kárhoztatandóbb olyan H., amelynek célja, hogy másokat bűnre csábítson (U. a.) Aser ben Jechiel (megh. 1327.) a következőt írja végrendeletében «Ne hi-

zelegj társadnak és ne beszélj neki valótlanságot; légy őszinte mindenkivel szemben, azokkal is, akik nem zsidók». Számos kiválósága a zsidóságnak intézkedett úgy végrendeletileg, hogy ne tartsanak felette heszped-et, gyászbeszédet, nehogy a szónok túlságos dícséretekkel a H. bűnét kövesse el. (V. ö. Jew. Encycl.) S. R.

Hochmuth *Ábrahám*, veszprémi főrabbi, szül. Baánban (Trencsén vm.) 1816 dec. 14., megh. Veszprémben 1889 jún. 10. A verbói, vágújhelyi és nyitrai jesivákon tanult, majd Miskolcon segédrabbi korában gimnáziumi érettségit tett, azután egy évig Pesten, majd a prágai egyetemen tanult filozófiát, Rappoport főrabbitól, a világhírű hebraistától pedig teológiát. Rövid ideig Löw Lipót előtt Szegeden működött. 1852 ben Kulán és Uj-Verbászon volt rabbi s mindkét helyen a zsidó iskola alapítása az ő nevéhez fűződik. 1868-ban résztvett az orsz. zsidó kongresszuson, 1871. pedig br. Eötvös József kultuszminisztertől a nevelés terén kifejtett buzgalmáért elismerést kapott. Ekkor már nagytekintélyű veszprémi főrabbi volt. Ez állását 1859-től haláláig töltötte be s ő avatta fel magyar hitszónoklattal 1865. az új templomot. H. nagy irodalmi munkásságot fejtett ki: munkatársa volt a Löw Lipót szerkesztette Ben Chananjának és más tudományos teológiai folyóiratnak. Fő munkái: *Die jüdische Schule in Ungarn wie sie ist und wie sie sein soll* (1851); *Rövid történeti vázlat a veszprémi Chevra-Kadisa alakulásáról és fejlődéséről* (1881); *Gottes Erkenntnis u. Gottesverehrung als Lehr- u. Handbuch zum Religionsunterrichte in Lehrerpreparandien* (1882); *Mózesi hit- és erkölcstan* (1886); *Leopold Löw als Theologe, Historiker und Publicist* (Leipzig 1871). S. R.

Hódmezővásárhely, törvh. joggal felr. város Csongrád vm., majdnem 70,000 lak. (1910. 62,445), akik néhány száz német, tót és románon kívül mind magyarok. A kongresszusi zsidó hitközség a XXII. községkerülethez tartozik és 330 családban 1300 lelket számlál (1910-ben 1381), 378 adófizetővel. Ezek között van 29 nagykereskedő, 168 kereskedő, 9 nagyiparos, 38 iparos (az első gőzmalmot Bauer Jakab, az első gőzfűrésztelepet Steiner L. József alapította, mindkettő idegen érdekeltségű részvénytársaság tulajdonába ment át), 12 gazdálkodó (3 nagybirtokos), 12 ügyvéd, 12 orvos, 43 magántisztviselő, 11 más szabadpályán, 3 tanító, 7 köztisztviselő, 5 munkás, 16 magánzó, 15 egyéb foglalkozásban. 12 közadakozásból él. Az évi költségvetés 34,826 P. Hitéleti célokra 17,265, jótékonycélokra 2344 P-t fordít. Szociális törekvéseinek támogatására 1871. a Betegápoló-egylet, 1882. a Szegénysegélyző-egylet létesült, de ez 1912., a másik 1873. megszünt és a hitközség keretében már csak a Chevra Kadisa és az 1860. alapított Izr. Nőegylet működik és osztozkodik a jóléti akciók lebonyolításában. Azelőtt széles keretekben fejthetett ki szociális tevékenységet, de a kezelésére bízott 30 jótékonycélú alapítvány (23,052 K) és a 22 iskolai alapítvány (14,050 K) a magyar korona romlása következtében elértéktelenedett és a filantrópia s kultúra számára elveszett. Kulturális törekvéseiben mindazonáltal nem tűri meg a visszafejlődést és hitélete is kitartóan a régi tradiciókat követi, úgy, hogy mai élete gazdag multjának érdemes folytatása. A városi levéltár és a város egykori birtokosainak, a Károlyi grófok családi levéltárának a zsidókra vonatkozó legrégibb adatai 1748 ból származnak. A görög kereskedők üzleti féltékenységből eredő panaszai folytán, a zsidókat súlyos büntetések terhe alatt a városban való tartózkodástól és kereskedéstől eltiltották. («Jakab zsidó»-t a tilalom megszegése miatt 40 korbácsütésre ítélték.) Az akkori idők szellemére vall, hogy a pusztai kutak megmérgezésével vádolta meg a zsidókat a féltékeny konkurrencia. A szörnyű vádat a köznép elhitte, mert terjesztői azt híresztelték, hogy azért mérgezik el a zsidók a kutakat, hogy a dögbőröket olcsón megvehessék. Az alföldi magyarsághoz nyelvében és érzéseiben alkalmazkodó zsidók mégis megküzdöttek a sokféle szorongatással és lassan-lassan tért foglaltak. 1810 körül kezdtek tömörülni vallásgyakorlataik végzésére. 1829-ben megalakul a hitközség és a Chevra s ez évben nyit temetőt. A hitközséget Deutsch József, Wodianer József, Wodianer Jakab (a báró Wodianer-család ősének testvérei), Mayer Löw, Schwabach Jakab, Miskolczy József és Fülöp Sámuel alapították. 1830-ban 28 család él a hitközségben, a magyar életformáknak megfelelő formák között, ami abból is látható, hogy 1830-ból származó magyar feliratú sírkövet találunk a zsidótemetőben. 1831. a «zsidó község» már katonaállításra kötelezteték. Külső kereteinek legemlékezetesebb kiszélesedése 1833-ra esik, mikor az uradalomtól, amely készséges pártolója, időnként a bírákkal szemben védelmezője volt a hitközségnek, templomépítésre telket kap. Ez azonban nem felelhetett meg teljesen céljának, mert már a következő évben más telket vásárolt a templom céljaira. 1840-ben rabbit alkalmazott a hitközség Grünhut Ábrahám személyében és ekkor telket vett az iskola céljaira is. Két évtizedig tartott, amíg elég erőt gyüjtött a templomépítéshez, amit végre 1853. megvalósíthatott. Templomát, amely méreteivel és díszességével felülmúlta az azon időbeli többi, jóval nagyobb hitközség templomait, 1856. Löw Lipót, Szeged híres főrabbija avatta fel. A templomépítésnél sokkal korábban, 1839. bontakozott ki a hitközség törekvéseiből az iskola, amelynek alapját tanító alkalmazásával akkor vetette meg. Első tanítója volt Stern Ignác (l. o.), a nagy Zohártudós. 1845-ben már rendszeres tantervvel, 1850. már rendszeresen alkalmazott tanítókkal, hatósági ellenőrzés mellett működött az iskola, abban az épületben, amelynek telkét 1844. az uradalomtól kapta a hitközség. A szabadságharc alatt a hitközség tagjai közül 54-en voltak honvédek, 2 tiszt. Ketten el is estek. A Bach-korszak nyomasztóan hatott a hitközség fejlődésére, amely teljesen a hatóságok ellenőrzése alá került. A főszolgabíró nevezte ki és mentette fel a vezetőséget, ellenőrizte az adózást és a hitközség minden megmozdulását, utóbb pedig már csak befolyást gyakorolt, hogy megtartsák a választásokat és zavartalanul végezzék az adminisztrációt. A gyűlésekre «büntetés terhe»

alatt kötelezte a megjelenést. A Bach-korszak önkényét megérezte Wodianer Sámuel is, a hitközség és a hitközségi intézmények egyik legérdemesebb megszervezője, akit a megyefőnök 1853. állásából fölmentett. Utána rövidebb időre Pollák Dávid, Kohn Emánuel, Czukor Izrael és Weisz Károly kerültek a hitközség élére. Utánuk huzamosabb időre Ujhelyi H. Lipót foglalta el az elnöki széket. Az ő működése alatt 1866. történt, hogy a hitközség önérzetesen szembehelyezkedett a főszolgabíróval, aki a katonaállítás és a hadiadó fizetés tekintetében a többi lakostól eltérő eljárást alkalmazott a zsidókkal szemben. Ugyanebben az évben a 263 adófizetőt számláló hitközség egy «modern rabbi» alkalmazását határozta el. Erre azonban mégis csak 1879. került a sor, amikor Seltmann Lajos szegedi rabbit egyhangúlag főrabbivá választotta meg. 1867-ben modern alapszabályokat és szervezetet létesített a hitközség. 1872-ben válság fenyegette a hitközséget, miután egy kis töredéke kivált és orthodox alapon külön hitközséget létesített. 1875-ben azonban újból egyesültek a hitközséggel. A béke nem tartott sokáig, mert 1875. nyiltan bevallott személyi okokból újból kivált az orthodox töredék és megint külön hitközségben szervezkedett. Ez a különállás szintén csak rövid ideig tartotta magát és azóta zavartalanul működhet az egységbe forrt hitközség. A templomba Seltmann Lajos főrabbi megválasztásával (1879) vonult be a magyar hitszónoklat, amely 1902. közgyűlési határozattal kizárólagossá vált. 1875—82-ig Deutsch Lipót, ettől kezdve 1911-ig Beregi Lajos a hitk. elnöke. Ő alatta építették újjá a templomot. 1911-től Anisfeld Sándor volt a hitközség elnöke, aki 1926. bekövetkezett halála előtt 20 hold szántóföldet hagyott papi jövedelemül a hitközségre. A H.-i zsidóság több kitűnőséget adott a hazai kultúrának, tudóst, művészt, politikust egyaránt. Legismertebbek: Heitler Moritz bécsi orvostanár, Sándor Pál orsz. képviselő, Kallós Ede* szobrász, Vásárhelyi Domokos közigazg. bíró, Wittmann F. műegy. tanár, Vajda Béla, losonci főrabbi, stb. A világháború teljesen kiforrt magyar szellemet talált ebben a nagy alföldi hitközségben, amely arányszámát meghaladó katonát adott az országnak és külön hadikórházat tartott fenn 1914—1917-ig a Chevra és Nőegylet támogatásával. 29 tagja elesett. Történeti életének legszomorúbb periódusát a proletárdiktatúra alatt szenvedte át, mikor a hitközség három tagja kivégeztetett. 1919 ápr. 26-án kivégezték Weisz Mihály bornagykereskedőt, a fiát: Weisz Henriket és Havas Henrik mozgófényképszínház tulajdonost. A törvényes uralom helyreállítása után megfeledkeztek a vértanuról és a mozijogot családjától elvették. Áldozatot követeltek a román megszállás alatt is, mikor Strasser Gábor iparossegédet végezték ki 1919 júl.-ban. A konszolidáció visszaállította a normális állapotokat és most már csak a kedvezőtlen gazdasági helyzetet sínyli a hitközség, amely ezidő szerint a következők vezetése alatt áll: Seltmann Lajos főrabbi, Szemző Miksa elnök, Steiner Ferenc alelnök, Dániel Jenő, Weisz Miklós, Reich Ede városi főmérnök, Sándor Jenő, Goldmann Mór, Biró Gábor, Bárány Béla, Klein Miksa, Kertész Sándor előljárók. Steiner Ferenc a Chevra Kadisa, Bleyer Antalné a Nőegylet elnöke.

Hoffer *Ármin*, rabbi, szül. Gyöngyösön 1870 márc. 14. 1885—95-ig a budapesti rabbiképző növendéke volt. A bölcsészdoktori oklevelet 1894. szerezte a budapesti egyetemen, rabbivá 1896. avatták. 1896-ban Szentesre került főrabbinak. 1902 óta veszprémi főrabbi. A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának 1915 óta tagja, felső tanfolyamának 1926 óta óraadó tanára, ahol szertartástant és Talmudot ad elő. 1928-ban a szeminárium rendes tanárának nevezték ki. A talmudi tudományok egyik elismert tekintélye. Értékes irodalmi munkásságot fejt ki és minden értekezése mélyreható alaposságról tanuskodik. Egyik legkorábban megjelent műve: *A Szentírás hermeneutikus normáiról* (Budapest 1894.) Cikkei a Hacofeban, a Magyar Izraelben, a Mult és Jövőben, az Egyenlőségben, az Orsz. Egyetértésben, a Blau Emlékkönyvben és a Zsidó Évkönyvben jelentek meg. F. D

Hoffmann, 1. *Dávid*, tanár teológus, a Hildesheimer Rabbiszeminárium rektora, szül. Verbón 1843 nov. 24., megh. Berlinben 1916 körül. Atyja dáján és kiváló talmudtudós volt. H. a pozsonyi jesiván volt a Kszáv Szófer tanítványa, majd a bécsi és berlini egyetemeken keleti nyelveket tanult, melyekből 1871. doktorátust tett. Előbb Frankfurtban, 1873 óta Berlinben volt tanár, majd rektor. Főbb művei: *Mar Samuel, Rektor der jüd. Akademie zu Nehardea in Babylonien* (1873); *Die erste Mischna und die Kontroversen der Tanaim* (1882); *Der Sulchan Aruch und die Rabbinen über das Verhältnis der Juden zu Andersglaubigen* (1885); *Zur Einleitung in die halachischen Midraschim* (1885); *Die neueste Hypothese über den pentateuchischen Priesterkodex* (1880); *Der Schulchan-Aruch* (2. Ausg. 1895); *Mischna-Ordnung Nesikin, übersetzt u. erklärt, mit Einleitung* (1893—97); Szerkesztette a Magazin für die Wissenschaft des Judentums c. folyóiratot Berlinerrel közösen 1876—93-ig, azonkívül az Israelitische Monatschriftet 1884—95-ig és a Jüdische Presse irodalmi hetimellékletét.

2. *H. Ilona*, festő, szül. Budapesten 1869., megh. u. o. 1914. Lenkei Henrik költő felesége. Tanítónőnek készült, de csakhamar festői tanulmányokkal foglalkozott. A Műcsarnok gyakori kiállítója volt. Főleg csendéleteket és arcképeket festett.

3. *H. Mihály Miksa*, pénzügyi szakíró, szül. Nagyatádon 1861. Miután kereskedelmi iskolát végzett, közigazgatási szolgálatba lépett és több évig vidéki községekben segédjegyző volt. 1890. Budapesten megalapította az Adóügyi Szaklap c. hetilapot, amelyben adó- és illetékügyekre vonatkozó számos cikke és tanulmánya jelent meg. 1899-ben a királyi tanácsosi címet kapta. Vagy harminc önálló pénzügyi, főképen adóügyi munkát írt. Szerkesztette és kiadta az Adóügyi Zsebnaptárt, amely évenként jelent meg.

4. *H. Mór*, pedagógus és pedagógiai író, szül. Devecseren 1843., megh. Budapesten 1916. A tanítóképző elvégzése után 1875—1902. a nagy-

kanizsai állami polgári iskolán a magyar és német nyelvet tanította, közben pedig a Zala c. politikai hetilap szerkesztője is volt. 1902-ben nyugdíjaztatta magát és Budapestre költözött. Magyar és német folyóiratokban számos irodalmi, esztétikai és pedagógiai cikket tett közzé. Magyar és német nyelvtanai nagyon népszerűek voltak. Lefordította Ditter híres német pedagógus *A nevelés és oktatás története* c. művét (1872); önálló műve: *Egy úrikastély titka* (regény 1874).

5. *H. Mose József*, rabbi, szül. Dunaszerdahelyen 1843. Eleinte kereskedelemmel foglalkozott, 1882. megválasztották Pápán rabbihelyettesnek, itt 1906-ig működött, 63 éves korában a Szentföldre vándorolt. Aszkéta életet élt és kabbalával is foglalkozott. Kéziratairól eddig egy kötet jelent meg *Mé beér májim chájim* címmel. F. D.

6. *H. Mózes Dávid*, rajeci rabbi, szül. Vágújhelyen 1824., megh. Rajecen 1892. Előbb Ungarisch-Brodban működött. Jelentékeny tudós volt. Művei: *Sibólim* (1876); *Elisa ben Abújah* (I—II. 1880), amelyek feltűnést keltettek s a haladó irányu tudósok támadását vonták maguk után. Halála után kiadott főműve *Rábósz Machsóvosz* c. jelent meg (Wien 1893). T. I.

Hőgyész, nagyk. Tolna vm. 3740 lak. A zsidó hitközség 1780 körül alakult. Az első alapítók a Ransburg-, Weisz- és Herzl-családok voltak. Az első rabbi, akiről tudomásunk van, Kohn Ábrahám volt (megh. 1810—12.). Utána pedig Wolf Boskowitz bonyhádi rabbi ajánlatára Goitein Benedek (l. o.) balassagyarmati rabbi-ülnököt választották meg (megh. 1842.). Halála után fia Goitein Hirsch követte, aki a nagyhirű Hirsch Heller bonyhádi rabbinak volt a tanítványa és előzőleg Szt.-Andráson működött (megh. 1859.). Utódja fia Goitein E. M. volt. Ő is haláláig, 1902-ig működött. Ekkor a rabbiszéket fia, Goitein I. Salamon foglalta el, aki jelenleg is a hitközség rabbija. 1815-ben építették a templomot, amelyhez a telket és az építéshez szükséges téglák egyrészét gróf Apponyi György adományozta. 1861. létrejött az elemi iskola, amelyben a magyar nyelvet csak 1875. rendszeresítették. Az iskolának 30 tanítványa van s a tantestület tagjai a következők: Drach Klementin világi tanító és Reichmann H. hitoktató. A Chevra Kadisa alapításának ideje ismeretlen, míg a Nőegylet 1890 körül létesült. 1899-ben Fuhrmann Simon alapítványt létesített a hitközség támogatása és szegény lányok kiházasítása céljából. Az alapítványt egy 12—15000 pengő értékű ház képezi. 1881-ben a tagok egyrésze kivált az anyahitközségből és külön, orthodox hitközséget alapított, azonban 1886. az anyahitközség is az orthodoxiához csatlakozott, amikor a különváltak újra egyesültek vele. A XIX. sz. végéig a hitközség több mint 100 taggal bírt és jelentékeny anyakönyvi területe volt, mivel a dombóvári kerület is hozzá tartozott. 1886 ban Dombóvár külön anyakönyvi kerületet kapott és 1896. a H.-i rabbiságtól is elszakadt, ami a hitközség fejlődésére káros hatással volt. A hitközség lélekszáma 300, családszám 65, adófizető tag 59. Foglalkozásuk: 28 kereskedő, 10 más szabadpályán, 8 iparos, 3 nagykereskedő, 2 nagyiparos, 2 gazdálkodó, 2 magántisztviselő, 2 magánzó, 1 orvos, 1 tanító és 1 munkás. 5 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 9500 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Murga, Felsőnána, Duzs, Csibrák, Mimsi, Kéty és Kalaznó. A háborúban 46-an vettek részt, akik közül 7-en hősi halált haltak. A gyáripar terén fontos szerepet tölt be Gottlieb József téglagyára és Weltmann Lajos bőrgyára. A hitközség mai vezetősége: Goitein I. Salamon rabbi, Weisz Jenő, Ransburg Ede, Strausz Jakab, Schwartz Sámuel és Gottlieb Lajos előljárók.

Holdáldás, l. *Birchász levónó.*

Holder *József*, héber és jiddis költő, hírlapíró és műfordító, szül. Nagybocskón 1893 jan. 11. A héber irodalomban egyidőben jelentkezett Hameiri (Feuerstein) Avigdorral (l. o.). Később főleg jiddisül írt. Vérbeli lírikus és az egyetlen igazán érdemes jiddis író, akit Magyarország adott. A héber irodalomban is jelentős munkásságot fejtett ki. Poétikus prózai műveit és verseit a héber napilapok és folyóiratok közül a Háolóm (London), Hácefira (Varsó), Hámicpa (Krakkó), Al Hámismár (Jeruzsalem) stb., jiddis írásait a Zukunft (New-York), Vilnauer Tag, Lemberger Tag, Vorwärts (New-York), Jüdisches Tageblatt (New-York) stb. közölte. Máramarosszigeten Jüdische Zeitung c. 1920. jiddis lapot szerkesztett. Költeményei Vilnában jelentek meg *Oft singt sich* (1928) c. alatt kötetbe gyüjtve. Számos magyar írást fordított héberre és jiddisre. Sajtó alatt lévő jiddis fordításai: *Die Tragedie funm Menschen* (Madách: Az ember tragédiája), *Leviatan* (Ujvári Péter drámája), *Gojlem will Mensch weren* (Kaczér Illés: Gólem ember akar lenni), *Neue ungarische Lirik* (modern magyar költők antológiája). Számos verse megjelent magyarul Somlyó Zoltán, Bródy László, Vér Andor, Patai József, Szegedi István stb. fordításában. H. Ady Endre egyik leghivatottabb fordítója. B. L.

Holics *(Holič*, Cs.-Szl.), 5593 lak. Régente fontos kereskedelmi úton feküdvén, már a XVII. sz.-ban is laktak ott zsidók. (V. ö. *Cemach Cedek* 23. sz.). Az 1678-iki nyitramegyei összeírás szerint akkor zsidó vámbérlő is lakott ott. A XVIII. sz. elején a H.-i és a sasvári zsidók sokat szenvedtek földesuraik (Czoborék) és a kurucok zaklatásaitól. 1736-ban hivatalosan 40 zsidó családot írtak össze, ekkor valamennyien báró Gudenus védelme alatt állottak. 1746-ban már 50 család lakott ott. Ez évben Ferenc császár birtokába került és a zsidók helyzete tetemesen javult. Élénk kereskedést űztek Morva- és Magyarország közt, jómódúak lettek és saját házaik is voltak. Hárman közülök a jezsuitáktól, az esztergomi káptalantól és a kapucinusoktól kaptak egy-egy mészárszéket bérbe. 1752-ben a zsidó családok száma már 62-re emelkedett. Ekkor a hitközség összes kiadásait a gabellából fedezte, pedig a font hús és az itce bor után csak egy-egy obulust = 1/4 krajcárt fizettek a fogyasztók. Első ismeretes rabbijuk: Lebl Áron (1752). Utána következnek: Jakob Mózes (1765); Strasznicz v. Dresnicz Juda (1781). Egyidejűleg volt ott mint maggid Freistadtl Áron a Besz Áron szerzője (l. *Holicser Áron)*; Kuttenplan József, Perlesz Mózes 1820—1822, Beck Ábrahám megh. 1851, Pollach N. M. B.

Holitscher, 1. *Áron*, rohonci rabbi, a XVIII. sz.-ban, szül. Galgócon. Előbb Holicson volt dájan, majd Rohoncon rabbi. 1786-ban kiadta *Bész Áron* c. agadikus munkáját (Sulzbach 1786). Később Palesztinába vándorolt ki s u. o. halt is meg.

2. *H. Artur*, német író, szül. Budapesten 1869 aug. 20. Sokat utazott és Amerikát éppenúgy ismeri, mint a Keletet Irt novellákat, regényeket, útirajzokat szocialista-pacifista szellemben. Számos német nagy lap és folyóirat munkatársa. Főbb művei: *Leidende Menschen* (1893); *Weisse Liebe* (1896; *Das andere Ufer* (dráma, 1901); *Charles Baudelaire* (1905); *Leben mit Menschen* (1906); *Geschichten aus zwei Welten* (1914); *Das amerikanische Gesicht* (1918); *Reise durch das jüdische Palestina* (1922); *Gesang an Palestina* (1922); *Ekstatische Novellen* (1923). S. R.

3. *H. Farkas*, filantróp, szül. Óbudán 1797., megh. Pesten 1859 febr. 5. 15 éves korában önállósította magát és nagy vagyonra tett szert. 1848-ban végrendelkezett, nagy alapítványokat létesített és 45,000 forintot kamatjaival együtt különféle jótékony célra a Pesti Izr. Hitközségre hagyott. Később ezt az összeget nagymértékben gyarapította. H. tagja volt a fővárosi képviselőtestületnek, a Magyar Lloyd Társulatnak és a pesti hitközség elöljáróságának.

4. *H. Fülöp*, író, szül. Pesten 1822 aug. 19. Megh. Alagon. Atyja gyáros volt s őt is kereskedőnek neveltette Bécsben. Több iparvállalat tulajdonosa volt és azonkívül Alagon volt birtoka, ahol visszavonulása után több művet írt. Nemzetgazdaságtani munkája: *Die oesterreichische Nationalbank und ihr Einfluss auf die wirtschaftlichen Verhältnisse der Monarchie* (1875). Ezenkívül a magyar életből vett több drámát és regényt írt. Ilyenek: *Jon Banne Fortunas* (1882); *Erzählungen* (1884); *Gedanken und Gestalten* (versek, 1887); *Krone und Leyer* (dráma, 1888); *Skanderbeg* (dráma, 1890); *Caróls Weltreisen und Abenteuer* (1892); *Der letzte König von Polen* (1893); *Splitter und Balken* (versek, 1895); *Die tolle Martha* (dráma, 1895); *Neues Leben* (színmű, 1895). S. R.

Hollaender *Hugó**, orvos, szül. Budapesten 1876 aug. 16. A budapesti egyetemen tanult, majd a belügyminisztérium közegészségügyi osztályán lett bakteriológus, később felügyelő. Pécsi Dani főorvossal együtt megalapította az ingyenes Budai Ambulatoriumot, melynek, valamint az állami tüdőgondozó intézetnek igazgatója lett. Kiváló orvos volt; az emberi nyirokban élősködő állati parazitában, a Lymphocytozoon hominisban ő ismerte fel a golyvás betegségek okozóját. Munkatársa volt több hazai és külföldi orvostudományi folyóiratnak, ahová főkép a rák- és tüdővész gyógyítása és az orvosi kémia körébe vágó tanulmányokat írt. Főbb művei: *A malária-kérdés jelen állása* (1912); *A malária elterjedése Magyarországon* (1907); *Die Pathochemie des Diabetes.* Sz. G.

Holländer, 1. *Leó*, a 48-as magyar honvédség főhadbiztosa, a magyar zsidó közügyek egyik legérdemesebb harcosa, H. Márk (l. o.) fia. Szül. Eperjesen 1806 ápr. 11,, megh. u. o. 1887 jún. 5. Atyja gondos nevelésben részesítette. Zsidó tanulmányai mellett az eperjesi kollégium gimnáziumát végezte. Jogi pályára készült, de minthogy ezen a pályán zsidó létére nem érvényesülhetett, tanulmányait abbahagyta. Atyja, aki a sárosmegyei zsidóság főnöke volt, 1830. hivatalában magához vette, majd tisztét reá ruházta át. H. minden idejét, buzgalmát s vagyonát arra szentelte, hogy a magyar zsidók polgárosodását és művelődését elősegítse. 1840-ben deputációt vezetett a pozsonyi országgyűléshez és a magyar zsidók egyenjogosítását kérte. A szabadságharc kitörésekor két fiával együtt önként lépett a honvédek közé. Közvetlen környezetébe került Kossuth Lajosnak, aki felismerve nagy képességeit, őrnagyi rangban, főhadbiztosnak nevezte ki. H. volt a hadrakelt 48-as magyar honvédség élelmezési, ruházási és elhelyezési ügyeinek legfőbb vezetője és a honvédelmi miniszterium gazdászati osztályának irányítója. Résztvett Komárom várának védelmében. A vár kapitulációjának feltételei megmentették ugyan az emigrációtól, de a politikai rendőrség minden lépését ellenőrizte. Magyarország új alkotmányos korszakában ismét nagy szerep jutott H.-nak. Tevékeny része volt az egyenjogusítás tárgyában 1861. tartott országos zsidó értekezleten. A kongresszust (l. o.) megelőző 1868. februári konferenciára Eötvös József őt is meghívta. A kongresszusnak (l. o.) korelnöke volt és résztvett a budapesti Rabbiképző megalapításában is. Mint a 13-ik községkerület és az eperjesi hitközség elnöke, nagy érdemeket szerzett a sárosi zsidóság kulturális és hitéleti fejlesztésében. Rendületlen szószólója volt a zsidóság haladásának. Gr. Zs.

2. *H. Márk*, Sáros vm. zsidó-főnöke, szül. Tarnopolban 1760 körül. Az első zsidó Eperjes szabad kir. városában, mely a zsidók megtelepedése ellen a végsőkig tiltakozott. 1780-ban letelepült és ott 1789. üzletet nyitott, 1808. házat épített. Nagy vagyonán és még nagyobb befolyásán, amely az udvari kancelláriáig elért, megtörött a céhek és a városi polgárság állandó tiltakozása letelepedése ellen. H. a megyei zsidóságnak patrónusa volt. Megyei zsidó-gyűlést hívott össze 1806. Eperjesre, amely a megye zsidóságát három kerületben megszervezte és H.-t megyei zsidó főnöknek *(ros medina)* választotta meg. Az ország zsidóságának felkérésére és képviseletében többször közbenjárt a pozsonyi országgyűlésnél és a bécsi udvarnál, különösen a birtokbérletek elvonása és a borkereskedelemtől való eltiltás ügyében. Az éhinség idején a sárosmegyei zsidókra kirótt külön zsidó-adót sajátjából váltotta meg. Nagy befolyását az ország egész zsidósága állandóan igénybe vette az udvarnál való közbenjárására és H. úgyszólván minden országos zsidókérdésben hittestvéreinek oltalmazójaként szerepelt. A. T.

Holló *Gyula*, orvos, szül. Temesvárott 1890 okt. 23. A budapesti tudományegyetem elvégzése után rövid ideig külföldi klinikákon dolgozott. Hazatérve az Erzsébet-királyné Szanatórium, majd a Charité Poliklinika főorvosa lett. Főleg a tuberkulózissal foglalkozik, illetve a tuberkuló-

zis keletkezésével és diagnosztikájával. Dolgozatai külföldi és magyar szaklapokban jelentek meg. Nagyobb munkái: *Juvenile Tuberkuloseformen bei Erwachsenen* (Berlin); *A felnőttkori krónikus tüdőgumókór diagnostikai és klinikai kettéosztása* (német nyelven is). V. A.

2. *H. Márton*, író és hírlapíró, szül. Tiszalökön 1872. A budapesti egyetemen filozófiát, majd jogot hallgatott. Azután hírlapíró lett és belépett a Pesti Napló szerkesztőségébe. Később a Budapesti Naplónál, majd A Napnál dolgozott. Közben a Magyar Estilapban, a Politikai Hetiszemlében, az Új Időkben, A Hétben jelentek meg írásai. *Talált történetek* címen elbeszéléskötete jelent meg. Lefordította Lagerlöf Zelma, *Gösta Berlingját*; Barbusse *Világosságát*; Hermann Bang *Ofensége* c. kis regényét és Thomas, *Nevelés a családban* c pedagógiai tanulmányait. Sz. G.

Hollós-Heller *Ödön*, festő, l. *Heller Ödön*.

Homonnai *Albert*, drámaíró, szül. Temesvárott 1882.. megh. Budapesten 1911. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a budapesti tudományegyetemen filozófiát hallgatott. Erős színpadi tehetség volt és korai halála nagy reménységektől fosztotta meg a magyar drámairodalmat. Első drámáját, *Az ifjú Csokonait* amely pályadíjat nyert, a debreceni színház mutatta be 1906. A Magyar Színházban került színre 1910. *Gyges és Tudo* c. görög tárgyú, de minden ízében modern drámája. 1919-ben jelent meg az oberammergaui passziójátékokról szóló érdekes könyve *(Oberammergau). Kagylógyöngyök* címen adta ki verskötetét. Sz. G.

Honel. A középkori Pozsonyban élt és neve egy perrel kapcsolatban vált ismertté, amelyben maga Nagy Lajos ítélkezett. Egy tűzvész idején Kudleb pozsonyi polgár betört H. égő házába és azt a maga családtagjainak segítségével kirabolta, azonkívül H. feleségét erőszakosan letartóztatta, végül a házat több pozsonyi polgár segítségével lefoglalta és lepecsételte. H. megtorlást és elégtételt kért a pozsonyi hatóságtól, de hiába, bárha erre Nagy Lajos rendelkezése is utasította a várost. H. erre közvetlenül a király elé vitte peres ügyét. Lajos király, noha a zsidókkal szemben a vallási türelmetlenséget sohasem adta föl, az ilyen ügyekben nem ismert elfogultságot. 1371-ben Simon mestert, az ország báróinak egyikét, az akkori országos zsidóbírót, János tárnokmesterrel együtt Pozsonyba küldte. A tények kivizsgálása után Lajos elé terjesztették az adatokat, aki az ország főpapjaival és báróival tanácsot tartott és Kudleb vádlottat, valamint cinkostársait fogságbüntetésre és elégtételadásra ítélte. Egyben elrendelte, hogy az ítéletet, a városi hatóság megbízhatatlansága miatt, Pozsonymegye alispánjának és a káptalan által kiküldendő hivatalos megbízottnak jelenlétében kell végrehajtani. H. a királyi ítéletet hitelesen lemásoltatta és az eredetijét a káptalannál letétbe helyezte, mert a rossz közbiztonsági viszonyok miatt nem merte magánál tartani. U. L.

Honfoglalás előtti zsidó temető. A soproni zsidóság, sérelmeinek orvoslása végett 1526. beadványt intézett a város hatóságához és ebben ősi jussának bizonyítására, temetőjére hivatkozik. Ennek a temetőnek már 1526. sok százéves története volt. Egyes sírkövek — a feliratok tanusága szerint — hatszáz évvel azelőtt kerültek a temetőbe. Sopronban tehát már a honfoglalás előtt is laktak zsidók és a IX. sz.-ban már saját temetőjük volt. U. L.

Hönig, 1. *Ábrahám*, zsolnai rabbi, szül. Miaván, ahol atyja, a későbbi híres nyitrai rabbi, H. *József* működött. Jellineknél tanult a bécsi Bész-Hamidrasban, az egyetemen pedig filozófiai doktorátust tett. Még fiatal korában megcáfolta röpiratban egy katolikus papnak a zsidóság ellen irányuló kirohanásait. Ennek címe: *Die Broschüre des Herrn Gabriel Paulik, Pfarrer zu Tótmegyer, aus alten und neuen Quellen, kritisch beleuchtet* (Neutra, 1873). H. fiatalon halt meg.

2. *H. Adolf*, orvos, szül. Budapesten 1881 aug. 12. Az egyetem elvégzése után a szemészeti klinikán volt tanársegéd Grósz professzor mellett. A háború alatt a második hadsereg 400 ágyas szemkórházát vezette Lembergben. Sok ezer operációt végzett itt s szolgálatai elismerésétül számos kitüntetésben részesült. 1920 óta a Bródy-kórház szemészeti osztályának vezető főorvosa. Hazai és külföldi lapokban sok tudományos cikke és értekezése jelent meg. Nagyobb munkája: *Tanulmányok az accommodatio köréből* (Budapest 1911). V. A.

3. *H. Dezső*, építész, szül. Orován 1878., megh. Budapesten 1927. Építészeti tanulmányait a budapesi műegyetemen végezte. Mint a főváros műszaki főtanácsosa számos középületet tervezett. Ezek között a legnevezetesebbek: a Szent István és Új Szent János kórházak; az őrnagy-utcai iskola; a Fertőtlenítő Intézet; az V. és VI. kerületi elöljáróságok épületei, továbbá sok magánépület. A világháború alatt Bárczy polgármester megbízásából több járványkórházat is tervezett. F. B.

Honti, 1. *Nándor**, festő, szül. Budapesten 1878. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után Münchenben, Nagybányán, majd Párisban tanult. 1902-ban New-Yorkba ment. H. jeles plakátfestő, illusztrátor és litografus is. F. B.

2. *H. Rezső**, tanár, nyelvész és irodalomtörténetíró, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait a budapesti és több külföldi egyetemen végezte. Filozófiai doktorátust és középiskolai tanári oklevelet szerzett. Főműve: *Italienische Elementargrammatik* (Heidelberg). Az olasz és spanyol nyelv és irodalom körébe vágó értekezései közül a legfigyelemreméltóbbak: *Dante*; *Foggazzaro*; *Fr. Nomi*; *Jacopone da Todi*; *Az olasz kiejtésről*. Igen sok olasz, francia és orosz művet fordított magyarra. S. R.

Horn, 1. *Antal**, publicista, H. Ede politikus öccse, szül. Vágújhelyen 1834., megh. Budapesten 1906. Pesten végezte a gimnáziumot. 1849 július hónapjában, mikor az osztrák csapatok Haynau vezérletével bevonultak a fővárosba, belépett a honvédseregbe és főképpen a szőregi és temesvári csatákban tüntette ki magát. Temesvárott hadifogságba került és büntetésből besorozták a 61. gyalogezredbe. Hat évig kellett szolgálnia, míg 1856. őrmesteri ranggal kiszabadult. Bátyjához, H. Edéhez ment Párisba és mellette

széleskörű hírlapírói tevékenységet fejtett ki. A Journal d'Économistesba sok cikket írt Magyarország politikai, gazdasági és kulturális viszonyairól. 1859-ben Pétervárra hívták az ottani francianyelvű napilaphoz, a Journal de St. Petersbourghoz. E lapnak 1871—90. szerkesztője volt. Ekkor visszatért Budapestre, ahonnan több külföldi lapot tudósított.

2. *H. Ede*, nemzetgazdász és helyettes államtitkár, szül. Vágújhelyen 1825 szept. 25., megh. Budapesten 1875 nov. 2. Eredeti neve: Einhorn Ignác. Szülei rabbinak szánták, a nyitrai, pozsonyi és prágai teológiai iskolákban nagy világi tudást is szerzett és már pozsonyi tartózkodása alatt kezdett az Orient, az Allgem. Zeit. des Judentums és a Pressburger Zeitungban írogatni. Később Pesten a bölcsészeti fakultás hallgatója lett. Részt vett az Izraelita Magyarító Egylet alapításában és kialakításában. Diósy Mártonnal és Szegfy Mórral együtt szerkesztette az egylet által 1848. kiadott Első Magyar Zsidó Évkönyvet. Egy évvel előbb (1847) írta *Zur Judenfrage in Ungarn* c. röpiratát. Ugyanakkor alapította a radikális zsidó reformközséget, melynek templomában (a Valero-udvaron) az első hitszónok volt. Egyben szerkesztette a Der ung. Israelit (l. o.) c. rövidéletű hetilapot. A szabadságharc mozgalmaiban szívvel-lélekkel részt vett, lelkesítő beszédeket tartott és tábori lelkészként belépett Klapka hadseregébe. Komárom átadása után menekülnie kellett. Eleinte Lipcsében tartózkodott 1850—51., hol csak irodalommal foglalkozott és ekkor vette fel az Eduard H. nevet. 1852—56. Brüsszelben élt, hol jelentékeny nemzetgazdászati munkákat adott ki. Az első világkiállítás alkalmából, mint német ujságok levelezője, Párisba ment és ott le is telepedett. Munkatársa lett a Journal des Débatsnak. 1863-ban részt vett a L'Avenir megalapításában és szerkesztésében. Ekkor már kiváló nemzetgazdász hírében állott; többször hazahívták, de csak 1869. engedett a hívásnak. Pozsonyban választották először magyar képviselőnek. Budapesten alapította a rövidéletű Neuer Freier Lloyd c. napilapot. 1875-ben kinevezték kereskedelmi államtitkárhelyettesnek, néhány hónappal később meghalt. Nagyon termékeny politikai és közgazdasági író volt. Budapest székesfőváros utcát nevezett el róla. M. B.

3. *H. Emil**, történetíró, műfordító, bankár, H. Ede politikus fia, szül. Párisban 1858. Tanulmányait Budapesten és külföldön végezte. Eleinte technikus volt. Atyja halála után H. elhagyta Magyarországot és Párisba költözött, ahol 1885 óta önálló banküzletet vezetett. Emellett széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki és nagy érdemeket szerzett a magyar irodalomnak és történetnek francia nyelven való ismertetése körül. Ez érdemek elismeréseül a Magy. Tud. Akadémia 1914. megválasztotta külső tagjának. Több francia folyóiratban ismertetéseket közölt a magyar szellemi életről. Franciára fordította Mikszáth Kálmánnak *Jó palócok* c. elbeszéléseit (1890); Jókainak *Sárga rózsa* c. regényét (1895) és Rákosi Viktornak *Az én falum* c. elbeszélő művét (1895). Francia nyelven megírta a magyar történet több kimagasló alakjának alapos és amellett színes életrajzát. Közülük első sorban említendők: *Saint Etienne; Le christianisme en Hongrie; Sainte Elisabeth* (magyarul Rada István fordításában megjelent *Magyarországi Szt. Erzsébet élete* címmel); *François Rákóczi II. prince de Transylvanie; Une nièce de Sainte Elisabeth: la bien heureuse Marguerite; Influence sociale de Sainte Elisabeth de Hongrie.*

4. *Ödön**, katonai író, H. Ede fia, szül. Párisban 1864, Atyja halála után nagybátyjához, *H. Antal* (l. o.) publicistához került Szt. Pétervárra, ahol a gimnáziumot végezte. 1881-ben visszatért Magyarországba és 1885 óta a Ludovika Akadémián volt az orosz nyelv tanára. Katonai cikkei a Ludovica Akadémia Közlönyében jelentek meg. Szerkesztette a Katonai Lapokat és írt egy orosz nyelvtant magyar nyelven katonák számára.

Horovitz, 1. *H. Dávid*, rabbi, megh. Boldogasszonyban 1825., ahol 1812 óta működött, mint Ullmann Salom (l. o.) utóda. Előbb a bajorországi Flammban volt rabbi. Atyja *H. Cevi* lisszai rabbi volt, a *Machné Levi* szerzője, nagyatyja pedig *H. Pinkász* frankfurti rabbi, a *Haflá* c. mű híres szerzője. H. sajtó alá rendezte a *Sziftré* új kiadását (Sulzbach 1802). Fia volt *H. Lázár* bécsi orthodox főrabbi, a *Jad Eleazar* szerzője. (*V. ö. Stein*, Magyar Rabbik). T. I.

2. *H. Jenő*, szociálista politikus, szül. 1877. Még mint jogász került a munkásmozgalomba, ahol a párt, majd a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár titkára lett. A proletárdiktatúra alatt az Orsz. Hadigondozó élére került. Munkatársa a Népszavának és a Szociálizmusnak. Számos füzetet írt és sok tudományos munkát fordított. Közkézen forog *Idegen szavak magyarázata* c. könyve. Lefordította Blos, *A francia forradalom története* c művét. T. Zs.

3. *H. Jozsef*, rabbi, szül. Ágon (Bars vm.) 1880 febr. 5. 1894—1906-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1905-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1907. pedig rabbivá. Négy évig Karánsebes rabbija volt, 1911 óta pedig szombathelyi főrabbi. Munkája: *Juszuf al Baszir al Kitâb al Muchtavi* (Budapest 1905). F. D.

4. *H. Lipót*, festő, szül. Rozgonyban (Kassa mellett) 1839., megh. Bécsben 1917. Benczúr mellett a mult század utolsó évtizedeinek legjelentékenyebb magyar arcképfestője. Régi zsidó családból származott, melyből sok híres ember, rabbi, író került ki. Ifjúságát Kassán töltötte és rajzolni is ott kezdett Klimkovics Béla kassai életképfestőnél, később a bécsi akadémián tanult. Már az Akadémia kiállításain (1858) feltünt tanulmányfejeivel. 1863-ban a párisi Salonban mention honorablet nyert. Mintegy nyolc évi párisi tartózkodás után 1868. Varsóban telepedett le, hol a már Párisban megkezdett *Jeruzsálem pusztulásának emléknapja* (zsinagógában imádkozó zsidók) képét eredeti zsidó típusok után festette meg. A kép az 1873-iki bécsi világkiállításon kitüntetésben részesült. Itt más zsidó-tárgyú képet is festett: *Talmud tanítás* (Windisch-Graetz Erzsébet hercegnő tulajdonában), ezenkívül az *Elsőszülött* c. zsánerképét (Fülöp szász Coburg-gothai herceg tulajdonában). Varsóban csakhamar a lengyel arisz-

tokrácia legkeresettebb arcképfestője lett: a 70 éves *Sapieha* hercegnő, egyik legjobb arcképe (nagy díj az 1885-iki budapesti kiállításon, Bécsben 1888. nagy aranyérem). 1893-ban végleg Bécsben telepedett le, hol az udvar és az előkelő körök arcképfestője lett. 1905-ben a Nemzeti Szalonban rendezett gyüjteményes kiállítást arcképeiből. A millenáris kiállításon *Groeben* grófnő arcképével a nagy aranyérmet nyerte el. I. Ferenc József a III. osztályú vaskoronarendet, 1899. pedig a Pro litteris et artibus kitüntetést adományozta neki, azonkívül tanári címet is kapott. *I. Ferenc Józsefet* háromszor festette le. Külföldi és magyar kiválóságokat ábrázoló arcképei: *Radziwil hercegnő*, *Potocka grófnő*, *Mendelsohn-Bartholdy asszony*, *Dr. Loew Antonné* (Bécs), *Selma Kurz* operaénekesnő, *Arany János* (a költő halála után 1887), *Jókai*, *Görgey*, továbbá két legkiválóbb arcképe, *Pulszky Ferenc* (1890, ma a Szépművészeti Múzeumban, 1893. Bécsben a Karl Ludwig éremmel kitüntetve) és *Tisza Kálmán* (1894, ma a Magy. Tört, Arcképcsarnokban), *Trefort* miniszter, *Stiller* orvostanár és neje, *Hatvany-Deutsch Józsefné* (1888), lovag *Léderer* (1899). H. arcképei kezdetben kolorisztikus hatásokra törekedtek *(Sapieha hercegnő)*, később minden külső hatásról lemondva, a legpuritánabb egyszerűséggel ábrázolták teljesen egyszerű hátterek előtt modelljeik belső karakterét. F. B.

5. *H. Lipót Lázár*, pedagógus, szül. Újvidéken 1799., megh. Szegeden. Szófer Mózes tanítványa volt Pozsonyban, ahol az evang. kollégium tanáraitól világi tárgyakat is tanult. Később Prágában tanult, majd visszatért Pozsonyba, ott leányiskolát létesitett, de ezt az 1848. pogrom feldúlta. Ezután Paduában lett nevelő, két év mulva azonban ismét visszatért Pozsonyba, ahol iskoláját felépítették. Pozsonyi működése alatt Mária Dorottya főhercegnő hetente háromszor hallgatta H. bibliamagyarázó előadásait a főhercegi palotában. Itt működött, nagy tiszteletnek örvendve 1857-ig, amikor nyugalomba vonult és Szegedre költözött, ahol a Ben Chananja munkatársa volt. *Benosz Cion* és *Bész Jaakov* c. tankönyveit részben magyarra is lefordították. Egyéb művei: *Humoristisches Triumvirat* stb. *Eine Sammlung humoristischer Aufsätze* (1835); *Lachtauben* Eine Sammlung gemütlicher Aufsätze (1841); *Benjamin Kohn*. Ein Nationalgemälde aus dem Judentume (1847); *1848. Eine Sammlung origineller Novellen* (1849); *Altes u. neues Judentum* (1852); *Der Kossizer Maggid* (1861) és ezenkívül számos novellája folyóiratokban.

8. *H. Márkus*, frankfurti rabbi, szül. Ladányban 1844 márc. 14., megh. Frankfurt a. M.-ban Régi talmudtudós családból származott s Verbón és Kismartonban tanult, az utóbbi helyen, Hildesheimer jesiváján; majd a bécsi, budapesti és berlini egyetemeken járt s Tübingenben doktorált. Előbb Lauenburgban, majd Gnesenban. 1878-tól Frankfurtban volt rabbi. Az itteni zsidóiskolák újjászervezése az ő műve. Egyik vezetője volt a Deutscher Rabbinerverbandnak, a jeruzsálemi Német-zsidó Árvaháznak pedig elnöke volt. Számos hitszónoklatán kívül művei: *Maté Lévi* (héber nyelven a válásról, Frankfurt 1891); *A magyar zsidók eredetéről* (az Izraelita Közlöny 1869. évf.); *Zur Geschichte der jüdischen Gemeinde in Eisenstadt* (1869); *Jose b. Jose* (Jüd. Presse 1873); *Frankfurter Rabbinen* (4 részben, 1882—85); *Jüdische Ärzte in Frankfurt* (1886); *Die Wohltätigkeitspflege bei den Juden im alten Frankfurt* (1896); *Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im alten Frankfurt* (1886); *Die Frankfurter Rabbinerversammlung vom Jahre 1603* (1897); *Die Inschriften des alten Friedhofes der Israelitischen Gemeinde zu Frankfurt* (1901). S. R.

Horschetzky *Móric*, orvos és filológus, szül. Bidsowban (Csehország) 1777., megh. Nagykanizsán 1859 nov. 7. Gyermekkorában Talmudot tanult, majd Bécsbe ment, ahol előbb filozófiát és matematikát, majd orvostudományt hallgatott. 1811-ben orvosdoktor lett és Nagykanizsán telepedett le, ahol, mint a szegények és a katonák ingyenes orvosa, tiszteletet és népszerűséget szerzett. Minthogy gazdagon nősült, ingyen ellátta a zsidó iskolák igazgatását is, aggastyán koráig. Közben orvosi szaklapokba állandóan dolgozott, úgy, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1845. tagjává választotta. Állandó munkatársa volt az Allg. Zeitung des Judentums, az Orient és a Ben Chananja c. folyóiratoknak. Önállóan megjelent műve: *Dreizehntes Buch der jüdischen Antiquitäten des Flavius Josephus* stb. (Nagykanizsa 1843), melyet a kritika egyhangúlag megdicsért. Számos kézirata maradt a Palestina-archaeológia és geográfia köréből. Része volt a Zsidó Kézműegylet alapításában 1841. s emellett Földművelő egyletet is tervezett. V. ö. *Ben-Chananja* 1860. 2. füz.: *Rosenberg*, Jahrb. d. isr. Gemeinden (1860); *Wertheimer*, Jahrb. d. Israeliten (1860).

Horvát, 1. *Albert*, mérnök, szül. Budapesten 1889. Tanulmányait a mainzi technikumon végezte. Feltalálta a Variograf nevű mintatervező készüléket. Drezdában él.

2. *Dezső*, rabbi, szül. Hosszúpályin (Bihar vm.) 1866 aug. 26. 1885—95-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1894-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1896. pedig rabbivá, 1897 óta a Pesti Irzaelita Hitközség vallástanára. Munkája: *Jóél próféta fordítása és magyarázata* (1894). F. D.

3. *Henrik*, költő és műfordító, szül. Kolozsvárott 1877. Főiskolai tanulmányait a budapesti, lipcsei, straszburgi, berni és párisi egyetemeken végezte. Nagyváradon és Budapesten középiskolai tanár volt, közben a pedagógiai könyvtár könyvtárosa is. Jelenleg a Brassói Lapok irodalmi munkatársa. Elsőrangú német nyelvművész, aki igen nagy érdemeket szerzett a modern magyar lírának mesteri nyelven való német tolmácsolásával. Hans Bethge nagy külföldi antológiájában *(Lyrik des Auslandes)* H. fordításában jelent meg több magyar költő java termése. Élénk feltűnést keltett és nagy propagáló hatással volt *Neue Ungarische Lyrik in Nachdichtungen* c. testes antológiája, amely az új magyar lírának pompásan átültetett, rep-

rezentáló gyüjteménye. Nagy értékűek német Baudelaire-fordításai is: Baudelaire, *Die Blumen des Bösen* és *Die Vorhölle*. Egész sereg franciából való versfordítása szerepel *Das junge Frankreich* és *Französische Lyrik* című antológiákban. Finom eredeti német verseket is írt, amelyek a Berliner Tagblatt, Zeit, Morgen, Sturm, Kunst, Magazin für Littaratur c. lapokban jelentek meg és amelyek közül többeket magyarra fordított Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula. Prózai fordításai is nagyon értékesek. Móricz Zsigmondnak több regénye és Molnár Ferencnek néhány színműve az ő fordításában került a német nyilvánosság elé. 1920 óta a Petőfi-Társaság kültagja. Sz. G.

4. *H. Lipót*, közgazdász, a Magyar Általános Takarékpénztár elnöke, szül. Budapesten 1875. Jogi tanulmányai befejezése után bankpályára ment. Belépett a Magyar Általános Takarékpénztárba, ahol gyorsan haladt előre. Apósa, Kronberger Lipót halála után igazgatóvá nevezték ki, majd a bank vezérigazgatója, végül elnöke lett. Közgazdasági téren szerzett érdemei elismeréséül kormányfőtanácsossá nevezték ki. Élénk publicisztikai tevékenységet fejt ki. Közgazdasági vonatkozású cikkei sűrűn jelennek meg a szak- és napilapok hasábjain. V. A.

Hosanó rabbó, zsidó ünnep, szukkosz (l. o.) félünnepének ötödik napja, tisri (l. o.) hó 21. napján van. Nevét a lulavval való körmenetnél (l. *Hakofósz*) ismételt *Hosanná*-tól vette; e szó a 118. Zsoltárban fordul elő s «Ó segíts meg» a jelentése. A pálma-körülhordozási szertartás már a Makkabeus királyok idejében dívott, az Újtestamentumban tévesen a peszach előtti időbe helyezik (palmarum, virágvasárnap). A Talmud (Szukka 4.) bőven írja le a régi szertartást a «vízmerítés ünnepsége» során. Liturgiai sajátságai a következők: Megelőző éjszaka virrasztanak (l. *Tikun*), sok helyütt reggel a férfiak fürdőbe mennek (l. *Mikvo*), *sir hakovod* (l. o.). Sacharisznál (l. o.) mondják a 100. Zsoltárt, de a 19.-et is, *nismász* (l. o.) elmarad. Köznapi *tefilo* (l. o.) *jaále vejovó* beiktatva. Lulavlengetés egész halél, egész *kadis én kélohénu*. Egy Tórát (l. o.) vesznek ki a frigyszekrényből, mondják Isten 13 tulajdonságát és *ribonó sel olom imát*, mint ros hasónókor A *sémában kódós* helyett *kódós venóró. Gadlu, al hakol, vejaazor*. Négy férfit hívnak fel a Tórához, olvassák *Mózes* II. 29. fejezet 26—34. verseit, az utóbbi hatot a felhívott negyediknek megismételve. A muszaf *kedusó, naaricchó* és *ádir ádirénu*. Majd valamennyi Tórát az emelvényhez állítják, miközben az ünnepi csokorral hét körmenetet tartanak *(hosánosz, hakofósz)*. Végül az ünnepi csokor helyett a fűzfalevél köteget veszik kézbe s ezt ötször a padhoz ütik. Visszahelyezik a Tórákat. Egész *kadis, én kélohénu, ólénu*, napi Zsoltár (l. o.), 27. Zsoltár, *adon ólom*. Ha e nap péntekre esik, *erev tavsilint* csinálnak. F. D.

Hósea, Ámosz próféta kortársa, Izráelben működött. Jerobeám idejében (783—144). Könyve a 12 kis próféta elseje. Az ellenséges nyomás alól való megkönnyebbülés elvakította kortársait, hogy észre sem vették a politikai látóhatár elborulását. Az ország belső állapota is aggasztó volt. Hét király követte egymást a trónon, néhányan elődeik meggyilkolása árán jutottak oda. Annál elevenebbre izzott H. lelkében a vallásos intuició. Isten képét melegebbre színesítette, a bűnt sokkal mélyebben gyökerezőnek találta, a nemzet nála teljes egységben szerepelt. Míg Ámosz szerint Isten mérő-ónnal kezében ül trónján, hogy igazság szerint döntsön Izráel sorsa fölött, addig H.-nál áradozik a könyörülettől: «Mikép áldoználak fel, Efrájim, szolgáltatnálak ki Izráel, megesik az Én szívem rajtad, fellángol az Én szánalmam». «Hisz Én vezettem Efrájimot járószalagon, karjaimra vettem, emberseges kötelékekkel vonszoltam a szeretet szálain, mintegy leoldottam a jármot a nyakáról és nyujtottam neki táplálékot». «Eljegyezlek magamnak örökre, eljegyezlek igazság és jog alapján, eljegyezlek szeretet és könyörület fejében, eljegyezlek hűség alapján, hogy ismerd Istent». Istenről szóló tanítása e mondatban csúcsosodik ki: «Szeretetet kívánok s nem áldozatot, istenismeretet inkább, mint égőáldozatot». Azért ő is a vallásos szemléletnek teljes megújítását kívánja: «Vessetek igazságot s arassatok szeretetet új ugart törjetek, mert itt az ideje, hogy Istent keressétek addig is, míg eljön, hogy igazság esőjét hullassa rátok». Isten magasztos fogalmához viszonyítva, mély süllyedésben látja népét: «Elvész népem ismeret híjján!» Első sorban a papok felelősek a nép süllyedéséért. «Népem bűnáldozataiból élnek és vétségeikre vágynak; olyan a pap, mint a nép». Ami pedig a népet illeti: «nincs hűség, nincs szeretet és nincs Istenismeret az országban; hamis eskü, hittagadás, házasságtörés elterjedt, vérbűn vérbűnt ér». A bűn termőtalaja a kanaáni földre való telepedés és az ottan talált kultúra átvétele. A «paráznaság szelleme» vezette félre a népet; ennek a terméke a királyság intézménye, melyet idegenimádásból vettek át. «Adtam nekik királyt haragomban, de el is veszem felháborodásomban.» «Majd ők magok mondják: nincs királyunk, mert nem féltük Istent és a király mi jót is tehet nekünk?» A paráznaság e szelleme hatja át a külpolitikát is. «Efrájim szelet legeltet és keleti szél után futkos, nap-nap után szaporítja a hazugságot és kudarcot, majd Asszíriával köt szövetséget, majd Egyiptomnak kedveskedik olajjal», sőt az aranyborjut is Asszíriába szállították ajándékul és a papok azt siratják most. «Szégyenkeznie kellene Efrájimnak, Szamaria királya olyan, mint a tajték a vízen. Szelet vetnek és vihart aratnak, nem szökken szárba és nem érlelődik lisztté a gabona és ha teremne is, idegenek emésztenék meg.» «Efrajim szerelmet bérelt». Olyan Efrajim, mint egy ide-oda röpködő galamb: most Egyiptomhoz fordul, aztán Assyriával futkos. A gyógyulást csak az egyszerű, ősi, romlatlan élethez való visszatérésben látja: «Rábeszélem és elviszem a pusztába, ott majd szép szerivel beszélek vele, onnan megadom neki szőlőit és a szomorúság völgyét a remény kapujává teszem.» «Akkor egyesülnek majd Juda gyermekei Izráel gyermekeivel, egy vezért választanak maguknak és

kivonulnak az országból.» H. messiási eszméje világot átfogó, kiterjed az állat- és élő-világ egyetemére, mégis az ember a célpont. «Szövetséget kötök számukra a mezei vadakkal és az égi madarakkal, a föld csúszó mászóival, az íjat, kardot és háborút eltörlöm az országból és nyugton hagyom őket.» «Én megesketem az eget, az pedig megesketi a földet, a föld megesketi a gabonát, mustot és olajat, azok pedig megesketik Jiszráelt és bevetem őt magamnak a földbe és megszeretem a nem-szeretettet». A vallás szellemébe mély bepillantást nyujt e záró igéje, melynek értelmében a vallás csak azt tartja meg a helyes úton, kiben erkölcsi akarat is van. «Ki oly bölcs, hogy belássa ezeket, meggondolt, hogy megszívlelje: hogy egyenesek Isten útjai, de csak az igazlelkűek járnak rajta, míg a bűnösök megbotlanak rajta.» F. M.

Hoselitz *Gyula*, törvényszéki tanácselnök, műgyüjtő, szül. Nyitrazsámbokréton (Nyitra vm.) 1875., megh. Budapesten 1925. A XIX. sz. fordulójának és a XX. sz. első két évtizedének magyar festőit, továbbá a XVIII. és XIX. sz. illusztrált könyveit gyüjtötte. Részt vett a Magyar Bibliofil Társaság alapításában.

Hosszúaszó. A H.-i (orthodox) hitközség 1853. alakult. Egyike a legkisebb lélekszámú hitközségeknek. Az alakulása utáni időkben 175 volt a hitközség lélekszáma, de a gazdasági viszonyok következtében, miután a zsidó lakosság a könnyebb megélhetéssel kecsegtető városok felé gravitált, a hitközség lélekszáma 30-ra apadt le. A hitközségnek van egy körülbelül százötvenéves temploma és egy száz évvel ezelőtt létesített rituális fürdője. A hitközség tagjai közül Klárman Baruch és Bretter Dániel létesítettek szeszgyárakat. A hitközség 45.000 lei évi költségvetéssel dolgozik, melynek egyrészét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Lélekszáma jelenleg 30, a családok száma 9, adót 8-an fizetnek. A világháborúban a hitközség 2 tagja vett részt. A hitközség mai vezetői: Kappel Béla. Incze Rezső és Kun Jakab.

Hozsanna, a magyar nyelvhasználatban is előforduló héber szó, jelentése: segíts, kérlek (hosá nó, a bibliában hosió nó formában fordul elő). A magyarban tovább is képezhető a szó, pl.: hozsannázni, de főnévi értelemben is használják.

Hubert *Zsigmond*, ügyvéd, szül. Nagybecskereken 1871 febr. 2. A középiskolát szülővárosában, a jogot Budapesten végezte. Ügyvédi oklevelét a budapesti kir. Ítélőtáblánál szerezte meg. Hosszú idő óta Torontál vm. tb. főügyésze. Élénk részt vett a zsidó hitéletben és sokat tett a hitközségért, amely elnökéül választotta. Igazgatósági tagja a jugoszláviai zsidó hitközségek szövetségének és sok más egyesületnek.

Hübsch *Adolf*, amerikai rabbi, szül. Liptószentmiklóson 1830 szept. 18., megh. New-Yorkban 1884 okt. 10. A Jaffé-családból származott és a budapesti evangelikus gimnáziumban tanult, emellett pedig Óbudán a Talmud-iskolát látogatta. Érettségije után tanító lett Óbudán, de a forradalom kitörésekor beállott honvédnek s végigharcolta az egész szabadságharcot. A világosi fegyverletétel után csak nehezen tudott elmenekülni. Ekkor Paksra ment a Talmud-iskolába s itt tanult 1854-ig Ungar rabbinál. Diplomáját Schwab Löw pesti főrabbi állította ki. Ezután Morvaországban lett rabbi, majd a prágai egyetemre ment, ahol 1861. filozófiai doktor és egyszersmind a Neue Synagoge rabbija lett. 1866-ban kiment Amerikába, mint a new-yorki Ahavasz Cheszed-hitközség hitszónoka. Ezt a nagyobbrészt csehzsidókból álló hitközséget a város egyik legjelentékenyebb kongregációjává virágoztatta fel. H. a mérsékelt reform híve volt s az általa vezetett liturgiát más községek is elfogadták. Mint kitűnő organizátor iskolát alapított 400 fiú és leány részére s azonkívül zsidó-ifjak részére zsidó irodalmat tanulmányozó egyletet. Különösen mint szónok volt híres. Tudományos munkái: *Die fünf Megilloth, nebst dem syrischen Targum* stb. (1866, tartalmaz egy általa kiadott prágai héber kéziratot is). Számos értekezést írt a Ben Chananjába és a breslaui Monatsschriftbe. Amerikában szintén számos folyóirat munkatársa volt. Itt írta *Gems from the Orient* c. munkáját (1885), amely arab aforizmákat és mondásokat tartalmaz. Halála után megjelent neve alatt: *A Memorial* (1885), amely prédikációinak és verseinek egy részét tartalmazza. S. R.

Hugó *Károly* (családi nevén *Bernstein* Hugó Károly), szül. Pesten 1808., megh. Milanóban 1877. Pesten és Szegeden járt gimnáziumba, majd Pesten az egyetemre, ahol filozófiát, majd orvostudományt hallgatott. Tanulmányainak befejezése után orvosi pályára lépett és 1831-ben katonaorvosi szolgálatot teljesített Lengyelországban. 1840-ben német nyelven jelentek meg első versei és színművei, s csak miután minden fáradozása ellenére sem részesült elismerésben, próbálkozott — valamivel több sikerrel — a magyar irodalomban: *Egy magyar király* (1846), *Brutus és Lucretia* (1847), *Bankár és báró* (1847), *Világ színjátéka* (1847) c. drámáival. Magyarul alig tudott, legnagyobb sikerű darabját, a *Bankár és bárót* (amely még e század első éveiben is műsoron volt) Falk Miksa fordította magyarra. H. telhetetlen becsvágya azonban nem érte be a pesti tapsokkal. Párisba ment, ahol az 1848-i febr.-i forradalomban a nemzetek körmenetében a magyar zászlót lengette. Majd franciára fordított régebbi és franciául írt új darabjaival (amelyek sohasem jelentek meg s szintén kéziratban levő memoárjaival együtt a Nemzeti Múzeumban találhatók) hajszolta a sikert — hasztalanul. Tíz esztendőt töltött itt, utána Berlinben, Bécsben, Pesten próbálkozott újra. Lelke már teljesen megzavarodott, üldözött zseninek tartotta magát, hóbortos nagyzásában új művészetet és tudományokat «talált fel»: az automimikát, Hegologikát, stb. Milanoban épp «cantomimikai» előadást akart tartani, mikor utólérte a halál. Drámái, melyek a francia romanticizmus szabályai szerint készültek, a magyar irodalomtörténetben emlékezetessé teszik nevét. V. ö. *Móczár József:* «Hugó Károly élete és színművei». K. A.

Hullott állat *(nevélő, h.)* a mózesi törvény szerint tisztátlan, tilos a megevése és érintése,

tisztátlanná tesz a szónak papi értelmében (*Móz.* II. 22. 31 stb.), sőt tisztátlanná teszi az edényt vagy eszközt is, mellyel érintkezésbe jutott. Olyan mély gyökereken él a zsidókban a H.-tól való irtózás, hogy még a zsidókeresztények is fentartották és erre való tekintettel az apostolok a pogánykeresztényeknél is meghonosították. (*Apost. Cselek.* 15. f.). A Talmudban e tilalom már nagyon messzemenő tágítást szenvedett. Nemcsak a már elhullott, hanem az elhullás előtt álló (a héberben t. i. e szó kb. a. m. a magyar dögállat, dögsoron levő) állat, tehát a közelebbi definició szerint, az olyan emlős állat is, mely előreláthatólag egy éven belül betegsége következtében kimulik, szárnyas pedig, ha tojása elállt, H.-nak számít. Ezen definició részletezésére 70, később még jóval több szimptomát állították fel, a különböző szervekre megosztva, melyeknél fogva az állat élvezetre tilossá válik. A nevelő a *teréfó*-val a nyelvhasználatban felcserélve fordul elő (l. *Teréfó*).

Hunfalva, (Hunkovce, Hunsdorf, Cs.-Szl.) kisk. Szepes vm. késmárki (Késmarok) járásában 1265 német és tót lak. A zsidó (orthodox) hitközség 40 családban 180 lelket és 83 adófizetőt számlál. Mint anyakönyvi központhoz hozzátartoznak a tátrai és hernádvölgyi zsidótelepek, továbbá: Szepes, Szombat, Velka, Bethlenfalva és Tátrafüred. Első szervezkedése a XVII. sz. kezdetére esik, kereteinek végleges kiépítése e század derekára tehető. Sokáig az egész szepesség gettója volt, mert a 16 szepesi város megtagadta a zsidók letelepedését. 1708-ban, első rabbijának Sinai Benjaminnak halála évében már viruló hitélettel dicsekedhetett. Alapítóinak nevét nem ismerjük, de bizonyos, hogy Morvaországból és Galiciából idevándorolt zsidók, akiket az a kilátás vonzott ide, hogy innen olcsóbb áruval láthatják el a krakói vámterületet, alapították. Minthogy ezek a Felvidék kereskedelmét is felrendítették, a nemzsidó lakosság évszázados elfogultságát könnyen legyőzték és végre a zsidók letelepedésére vonatkozó tilalom megszüntetését is kiküzdötték. A hitközségre vonatkozó első feljegyzések a XVIII. sz. derekáról származó okiratban találhatók. Ezt az okiratot a község levéltára őrzi. 1757-ből származik az a jegyzőkönyv, amely fölemlíti a hitközségnek fennállása óta második rabbiját: r. Süsskindet, a *Micnefesz Bad* szerzőjét, aki azelőtt a tarnovi hitközség híres hitszónoka (maggid) volt. Utána is kiváló tudósok ültek rabbiszékében, többek között: Rapapport T., Billitzer Joab, a *Zeved Tov* és *Chén Tov* szerzője. Ez összekülönbözött a hitközséggel és Abaujszántóra költözködött. 1808. Weil Ezekiel, a *Tórasz Jechezkel* c. munka szerzője állt a rabbinátus élén. Utána a litvániai származású és nagyhírű Perlstein Salamon következett. Halála után 14 esztendeig tartó interregnum állott be, amikor a rabbinátus agendáit Kohn Mendel helyettes rabbi látta el. Ez a periódus talán a legfontosabb a szepesi zsidók életében, mert a legtöbb szepesi hitközség ez időben keletkezett. 1821-ben már annyira megerősödött a hitközség, hogy fölépíthette ma is fennálló monumentális, boltíves zsinagógáját a legnemesebb mór stílusban. Rabbijai olyan zsidó szellemet honosítottak meg, hogy a kis hitközség a talmudi tudományok európai hírű centruma lett. Maréknyi zsidósága csodálatra méltó áldozatkészséggel sokszor három jesivát is fentartott. Most már csak egy van, ezt még Rosenberg Sámuel főrabbi alapította és úgy felvirágoztatta, hogy nagyságra és hírnévre a régi Magyarország legjobb jesivái sem versenyezhettek vele. Tízezernél több növendéket (köztük sok külföldi is) nevelt ez a jesiva, amely most 150 hallgatót képez ki Horovitz főrabbi vezetése alatt a talmudikus tudományokban. A talmudikus tudományok terjesztésére fordított gondjai között nem felejtkezett meg a világi műveltség terjesztéséről sem a hitközség és az általános kultúra támogatására már a mult század derekán ösztönözte tagjait. Elemi iskolát nyitottak és ennek támogatására Richtmann József 1844. 32.000 aranykorona értékű alapítványt létesített. Nagyon régi a Chevra Kadisája és nemes tradiciókat követ a kultúrális célok támogatására alakult Kovéa Itim la-Tora-egyesület is. Ez a nagyszerű fejlődés a mult század végén megakadt és végzetes hanyatlás fenyegette a hitközséget. De Rosenberg Sámuel rabbi óriási energiával megteremtette a hitélet reneszánszát, úgy hogy új erőre kapott és a hitközség, jóllehet, hogy lélekszáma erősen lecsökkent, ma is követi még virágkorának nemes hagyományait. A világháborúban 6 tagja elesett. A hitközség élén állnak: Horovitz Jenő főrabbi, Roth Mihály elnök, Holländer Ede gondnok, Ungar kerületi előljáró, Zimmerspitz S. és Maibaum Jakab Chevra-elnökök.

Huppert *Leó*, ügyvéd, szül. Monoron 1893 jan. 7. A bécsi, gráci és a budapesti egyetemeken tanult, ez utóbbin nyerte el ügyvédi diplomáját. Az *Adó* c. lap főmunkatársa és egyik szerkesztője a *Polgári jog* c. jogtudományi folyóiratnak. Hitel- és adójogi vonatkozású cikkei különböző szaklapokban és napilapokban jelentek meg. A jogászegyletben több előadást tartott. Egyik társszerzője az évente megjelenő *Hitel és magánjoggyakorlat* c. könyvnek. V. A.

Huszár, 1. *Elemér**, katolikus teológus és teológiai író, szül. Budapesten 1872. Középiskoláinak elvégzése után a katolikus papi pályára készült. Felsőbb teológiai tanulmányait Rómában az Academia dei Nobilin és a Greogorianus egyetemen végezte. Az egyházjog doktora. Jelenleg segédlelkész Budapesten. Igen sok jelentékeny teológiai és egyházi munkát írt. Napilapokba és teológiai folyóiratokba egyházjogi kérdésről írt cikkeket. S. R.

2. *H. Károly*, filmszínész, szül. Budapesten 1884 szept. 3. 1905 tavaszán lépett színpadra Nagy Endre kabaréjában, majd a Magyar Színházhoz szerződött. 1920-ban Berlinben filmszínész lett. Számos filmen játszott nagy sikerrel. A berlini filmviszonyok kedvezőtlen alakulása folytán 1923. Amerikába ment, ahol Charles Puffy név alatt az Universal-filmgyárnál működik, mint kedvelt burleszkszínész. R. I.

Hüvös, 1. *Iván**, *(botfai)*, zeneszerző, H. József (l. o.) fia, szül. Budapesten 1877. Miután tanulmá-

nyait elvégezte, bejárta Nyugateurópát. Visszatérve Budapestre, a Budapesti Villamos Városi Vasút szolgálatába lépett, amelyből hosszú évek munkássága után mint ny. vezérigazgató távozott. Állásában nemcsak társulatának érdekeit szolgálta, hanem sokat foglalkozott városépítési és fejlesztési problémákkal is. Sikerei voltak mint zeneszerzőnek is. Balletjei: *A csodaváza* és *A havasi gyopár*, amelyek Guerra szövegkönyvére készültek, a Budapesti Operaházban kerültek színre. A csodavázát *Siama* címmel a milanói Scala is bemutatta. *Az új földesur*, a Béldi Izor szövegkönyvére készült *Katinka grófnő* és a Földes Imre librettóját megzenésítő *A két Hippolit* c. operettjeit a Népszínház adta elő jelentékeny sikerrel. Sz. G.

2. *H. József (botfai)*, ügyvéd, közgazdász, a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. elnöke, szül. Nagykanizsán 1838 aug. 5., megh. Budapesten 1914 dec. 18. Tanulmányait Pécsett és Budapesten végezte, majd az utóbbi helyen letelepedvén, a nyolcvanas években megszervezte és győzelemre juttatta a Józsefvárosban a liberális pártot. A főváros képviselőtestületében rendkívül nagy szerepet töltött be s különösen a közlekedési eszközök kibővítése érdekében küzdött. Főérdeme a fővárosi villamos hálózat elkészítése, amellyel a milléniumi évben számos külföldi világvárost megelőzött s a későbbi nagy hálózat létesítését lehetővé tette. 1897-ben a vállalat vezérigazgatója, 1907. pedig elnöke lett. Vezetője volt a Ferenc József földalatti vasútnak és a Budapest—szentlőrinci helyi vasútnak is. Hasznos és eredményes munkásságát a király is elismerte, aki 1897-ben nemességgel és a «botfai» előnévvel tüntette ki, 1904. pedig az udvari tanácsosi címet kapta. Sz. G.

3. *H. Kornél (botfai)**, író, H. József fia, szül. Budapeslen 1875., megh., u. o. 1905. A budapesti jogiegyetemen végezte tanulmányait, majd jogi doktori oklevelet szerzett. Különféle fővárosi szépirodalmi lapokban megjelent elbeszélései korán feléje terelték a figyelmet. *A gyermek* c. egyfelvonásosa a Nemzeti Színházban került színre, *Barta Tamás* c. háromfelvonásos drámáját pedig ugyancsak a Nemzeti Színház mutatta be 1905. Szép reménységeknek vetett véget korai halála.

4. *H. László** *(botfai)*, szobrász, szül. Budapesten 1883. *Szent Kristóf szobra* Párisban mention honorablet kapott. Arcképszobrai közül megemlítendők: *Bárczy István* (Népopera előcsarnoka), *Beethoven* (Operaház), *Puccini* zeneszerző, *Latham* aviatikus. A Fővárosi Múzeumban van *Medvetáncoltató* c. szobra. F. B.

I

Ibur sónim *(h.)*. Helyesebben: *Sónó meuberesz*, vagy *snasz haibbur*. Szókőév; vulg. *iber*.

Idegen, aki a nép vagy vallásfelekezet közösségén kívül áll. Elbírálása sokféle szempont alá esik, de az I. fogalma mégis úgy bontakozik ki a zsidó ethikából, hogy nem oldódott el az emberi szolidaritástól. A Talmud szerint a Biblia minden erkölcsi tanítása az ember teremtéséről szóló elbeszélésben fut össze, mert az az emberiség egyszármazására utal. Ebben sokkal átfogóbban interpretálódik az embernek embertársához való viszonya, mint abban a parancsban, hogy: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. A felülről jött parancsal szemben az egyszármazás bibliai igazolása természettudományi tényként hat. A Biblia törvényein és a próféták tanításain valóban az egytestvériség gondolata vonul végig. Templomavató imájában így könyörgött Salamon király: «Minden imádságot, minden könyörgést, mely lészen akármely embertől, vagy a Te egész népedtől» . . . «de minden idegent is, aki nem a Te néped közül, az Izrael közül való, ha eljön messze földről a Te nevedért . . . Te meghallgassad a mennyekből, a Te lakhelyedből és add meg az idegennek mindazt, amiért könyörög». *(Királyok* I. 8. 38, 41, 43). Jesája próféta ajkán pedig ezt mondja az Isten: «Az Én házam imádság házának neveztetik mind a népek számára». Philo (l. o.) bölcseleti magaslatból foglalkozik az I.-kérdéssel és arra a konklúzióra jut, hogy miután a béke biztosítéka a monotheizmusban rejlik, a politheizmus ellenben háborúra vezet, a zsidóságnak ezért az a kötelessége, hogy az egész emberiségért imádkozzon. *(A nyelvzavar* 42. §.) A nacionalizmus kibontakozásának korában még nem érvényesülhet teljes erejében az emberi egyetemesség gondolata és politikai vagy nemzetgazdasági kényszerűségek itt-ott hátraszorították. A Biblia ezért kétféle I.-t ismer: külföldit *(nochri)* és meghonosodottat *(gér)*. A külföldi I.-t politikailag megbízhatatlannak, ellenséges érzelműnek is tekintették és azért nem lehetett külföldit királlyá választani. *(Móz.* V. 23. 21.) Haladékot sem kellett adni adósságaira a külföldi I.-nek, mert a zsidó hitelező nem számíthatott a kölcsönösségre. *(Móz.* V. 5. 5.) De ha valaki külföldi származású rabszolgáját úgy megüti, hogy meghal a keze alatt, akkor «megbüntetessék» *(Móz.* II. 21. 20.). A *Mechilta* ezt a parancsot halálbüntetésre értelmezi. A meghonosodott I.-nel szemben enyhül a bibliai szigorúság. «Egyazon jog legyen közöttetek, úgy a bennszülött, mint az I. számára».) *Móz.* III. 24, 22.)«Ha I. tartózkodik közöttetek, el ne nyomjátok. Mint a bennszülött közületek, olyan legyen közöttetek az I. és szeresd azt, mint tenmagadat, mert I.-ek voltatok Egyiptom országában» (Móz. III. 19. 33, 34). Később már nem csak a rideg jogot követeli az I. számára a Biblia, de a szeretetet is. «Szeressétek azért az I.-t, mert ti is I.-ek voltatok Egyiptomban.» (Móz. V. 10. 19.). Az I. árvát, vagy özvegyasszonyt, napszámost épp úgy védi a Biblia a jogferdítés, a kizsákmányolás ellen, mint a bennszülöttet és átokkal is sújtja az idegensanyargatót,

«s mondja rá a nép: ámen» *(Móz.* V. 27, 19). A vallásra vonatkozóan az I.-nel szemben türelmet hirdet a Biblia. A zsidó gazda köteles I. rabszolgájának megadni a szombati munkaszünetet, de viszont magát a rabszolgát nem kötelezi a törvényes nyugalom és a Talmud szerint a saját szükségletére minden munkát elvégezhet *(Jebámot* 8. 8). A zsidóvallásra való kényszerítés esete csak elvétve fordult elő az ókor zsidóságában, ellenben eltűrték a saját vallásának gyakorlását, ha az I. nem űzött bálványimádást és szabad akaratából ismerte el az Egy-Istent. Sőt olykor még ennél is messzebbre ment a bibliai türelem. A szamaritánusokról mondja: «istenfélők voltak, bár a maguk istenségét is imádták» *(Kir. K.* II. 17. 32). A papok és Izrael gyülekezete mellett nemzsidó «istenfélőket» is említenek a Zsoltárok; a görög zsidóirodalom is említ ilyeneket. A lélekfogdosástól idegenkedtek és nehezen vettek fel nemzsidót a zsidó vallásba. A Talmud *(Jebámot* 4b) előírja, hogy ha valaki fel akarja vétetni magát a zsidóságba, azt ezzel a formulával kell lebeszélni a szándékáról: «Nem tudod-e, hogy sok gyötrés alatt nyög most a zsidóság és sokat kell szenvednie?» Csak ha ezek után is állhatatos, lehet őt felvenni, de még ekkor is figyelmeztetni kell a zsidó vallás terhességére. De ha már felvették, akkor meg is becsülték az áttért I.-t. «A prozeliták kedvesebbek Isten előtt, mint Izrael fiai, mert ezek csak a villámlás, földrengés és kürtszó hatása alatt vállalták a Tórát, az idegen azonban önként jött *(Tanchuma, Lech lechó* 6). Még pogánykultusza miatt sem ítélték el az I.-t. R. Jochanán nem is bélyegezte bálványimádóknak a külföldi pogányokat, mert csak ősi hagyományaikat követik *(Chullin* 13b). A kereszténység virágzásának idején Majmuni így nyilatkozott: «A másvallásúakra vonatkozó kérdést illetőleg tudd meg, hogy Isten ,a szívet kívánja így, tehát a szív tisztasága szerint ítélendők meg a cselekedetek. Helyesen mondották régi mestereink, hogy a más népek jámborai is részesülnek a jövendő élet üdvösségében, ha mindazt, amit el lehet sajátítani az Isten ismeretéből, elsajátították és erényekkel tökéletesítették magukat». Ugyancsak ő írja: «Mózes csak Izraelnak adta a tórai parancsokat, vagy azoknak, akik át akarnak térni a zsidóságra, de aki ezt megtenni nem akarja, arra nem lehet rákényszeríteni a Tórát. Az Isteneszmét egyébként a kereszténység és az Iszlam is terjeszti». F. M.

Idézés. A Biblia idézésképpen írja le Isten parancsait és utasításait. Az I.-t rendszerint az archaikus *lémor* (mondván) szó vezeti be; ez pótolja az idézőjelt. («Vájdabér Adonáj el Mose *lémor* = És szólt az Úr Mózesnek, «mondván»). A Talmud minden rendszabályt a Bibliára vezet vissza és a Szentírással igazolja a jogosságát, vagy a szükségességét. Ilyen esetben a Bibliát idézi, még pedig rendszerint ezzel a formulával: *senemar*, «mert mondva van». Gyakori az idézés a liturgiában is, de itt ez a formula: *Kemó sekoszuv*, amint írva van. A zsidó ethika messzemenő szigorúságot követel azoktól, akik idegen mondást, vagy idegen gondolatot idéznek. A szerző elhallgatását a tolvajlással egyenlő erkölcstelenségnek, a megnevezését morális kötelességnek tekinti a talmudi felfogás. F. M.

Időszámítás. A zsinagógai esztendő a legrégibb időtől kezdve lunisolaris (hold-nap) év. 12 hónapot számlál és a tavaszi napéjegyenlőség körül való időre eső hónappal veszi kezdetét (l. *Niszan*). A hónapoknak eleinte nem volt külön nevük, hanem sorszámokkal különböztették meg azokat egymástól. Csak a babiloni fogság idején (időszám. előtti 6. sz.) vették át a babilóniaiaktól a ma is szokásos hónapneveket és éppen úgy általában a ma is használatban levő zsidó naptár ciklikus számítását. A zsinagógai szökőév egy teljes hónappal hosszabb a közönséges évnél, azaz tizenhárom hónapból áll. Abban az időben, amikor a szökőévet még nem ciklikus számítással határozták meg, a szinhedrion adar havában hirdette ki, hogy az évhez még egy hónap iktatandó (l. *Adár Séni*). Ugyancsak a szinhedrion szentelte meg a holdat is. Két szavahihető tanu jelentette, hogy látták az újholdat, akkor azt megszentelték s messze vidékeknek vagy magas helyen gyujtott fáklyatűz vagy küldönc útján hirdették meg az új hónap hivatalos beálltát. A szökőév beiktatott hónapja a holdévnek (zsinagógai) a napévvel (polgári) való összeegyeztetésére szolgál. Minden tizenkilenc éves ciklusban hét szökőhónapot iktatnak be a zsinagógai évbe. Egy-egy hónap a hold négy fázisának változási idejét foglalja magában s vagy huszonkilenc vagy harminc napra terjed. A harmincnapos hónap utolsó napját már a következő hónap újholdjaként ünneplik (l. *Ros chodes*). Ismeri a zsidó naptár a hét fogalmát is, mely tulajdonképen a hónap egy-egy fázisának idejét jelenti ($7^3/_8$ nap). A napot vagy világos és sötét részre osztották be vagy pedig 24 órára *(soó)*, amikor is egy-egy óra $18 \times 60 = 1080$ részre *(chélek)* s minden ilyen rész ismét 76 kisebb részre *(regá)* oszlik. Ez a beosztás az ókori babilóniaktól átvett örökség. Ezen utóbbi preciziós beosztásnak semmi vallási (liturgiai) jelentősége nincsen az ünnepek szempontjából. Az ünnepek jórészt bizonyos hónapok bizonyos napjához vannak kötve s így a liturgia az időszámítás egyik függvénye. A mai beosztott zsidó kalendárium a IV. sz.-ból származik, és II. Hillel pátriarkának, Juliánus Apostata kortársának műve (Luach). (Az egyes hónapokról és ünnepekről lásd az illető címszavakat. Pl. Niszan, Ijar stb. Peszach, Tisó beav stb.) F. D.

Ifjúsági istentisztelet. Az istentiszteletnek az a fajtája, melynek közönsége teljes számban a tanulóifjúságból tevődik össze s melyet általában nem a szokásos imaidőben tartanak. Célja nem pusztán vallásos, hanem oktató is. Az I. főcélja az, hogy a bonyolult zsidó liturgiát az ifjúsággal gyakorlatilag is elsajátíttassa. Rendszeresítését részben az ifjúság hanyatló liturgiai tudása, részben pedig az állami iskolák szombat délelőtti tanítási órái tették szükségessé. Sok helyütt péntek délután, szombaton reggel vagy szombat délután, ünnepnapon pedig délben tartják (miután ilyenkor iskolai előadás nincsen), rendszerint szónoklat kíséretében. Van olyan hitközség, hol teljes ritusú az I. de van olyan is, hol megkurtítják. Az I.-et a törvény megengedi, illetőleg kötelezővé teszi. F. D

Igazságosság. (Héb.: *cedek.)* Az igazságszeretetnek gyakorlati alkalmazása a javak felosztása tekintetében, ami a zsidó erkölcstannak egyik legfőbb követelménye. Jellemző a zsidó I. fogalmának tartalmi mélységére, hogy az alamizsnát és jótékonyságot is I.-nak *(cédoko)* nevezi, mert nem tartja az emberi önkény és jóindulat művének csupán, hanem az I. helyreállításának és így kötelességnek is. «Szokjatok meg jót tenni, törekedjetek a jogra, vezessétek egyenes útra az elnyomót, szerezzetek igazat az árvának, védjétek az özvegy ügyét» *(Jes.* 1. 17). «Hadd folyjon a jog, mint a víz és az I., mint a víztartó patak» *(Ámosz* 5. 24). Az I. részletes körülírására a Tórában többek között ezeket találjuk: «Ne kövessetek el jogtalanságot az ítéletben, sem hosszmértékben, sem súlymértékben, sem ürmértékben. Igazságos mérleg, igazságos súly, igazságos akó, és igazságos véka legyen nálatok. Én, az Örökkévaló, vagyok Istenetek. *(Móz.* III. 19. 35—36.) Átkozott, ki elmozdítja szomszédja határát *(Móz.* V. 27. 17). A Talmud becsületességet követel oly esetekben is, melyek nem eshetnek bírói megítélés alá, hanem csakis a lelkiismeret védelme alatt állanak. Rab Szafrának volt eladó holmija és éppen mikor a Sémát recitálta, jött egy vevő, aki elfogadható árat ajánlott, de a tudós nem szakíthatta meg az imádságot és így nem is válaszolt. Erre a vevő abban a hitben, hogy az az árat kicsinyli, többet ajánlott. Amaz azonban a Sémá elvégzése után az első árhoz tartotta magát, mert gondolatban már eladta volt *(Makkót* 24a). Gyermeknek sem szabad valamit igérni azzal a hátsó gondolattal, hogy majd nem adjuk meg, mert hazugságra szoktatjuk *(Bábá Mecia* 49a). Jogtalan szerzeménynek nem szabad használnát venni. Nem szabad juhpásztortól gyapjút, tejet vagy bárányt vásárolni *(Bábá Kama* 118b). Nem szabad szabótól kelmemaradékot venni, ha az a munkáltatót illeti meg (u. o.). Az első kérdés, melyet a Talmud szerint, az Isten ítélőszéke előtt a lélekhez intéznek, a következő: «becsületes voltál-e kenyérkeresetedben?» A kereskedelmi tisztesség törvényei épp úgy érvényesitendők másvallásúval, mint zsidóval szemben *(Móz.* III. 25. 47 alapján, *Bábá Kama* 113), sőt még gondolatban sem szabad megcsalni *(Chullin* 94). Nem szabad másvallásúnak rituális szempontból elvezhetetlenné vált húst eladni, ha előre nem értesítjük a rituális hiba felől, mert ez utóbbi forgalmi árát csökkenti. S. R.

Igazságszeretet. (Héb.: *emesz).* Az Egy-Isten-hitnek első és legfőbb követelménye. Az igazságot nem lehet felosztani kisebb és nagyobb igazságra, mert többféle igazság nincsen és az Egy-Isten gondolatával csak az egyféle igazság egyezik. Az amerikai James hatása alatt a mult sz. filozófiájának egyik jelentős iránya azt hirdette, hogy nem is egy az igazság, nem is abszolút, hanem inkább csak ideig-óráig tartó álláspont. A zsidó bölcseletben nem tudna gyökeret verni ez a teória, mert úgy hat, mintha a politeizmusból magvadzott volna ki. A Biblia azt követeli, hogy «teljesen az Istennel légy», tehát az Ő egységében, amely fel nem osztható és az Ő igazságosságában is, amely szintén oszthatatlan. Ennek megfelelően nem lehet az embernek kétféle becsülete sem: egy a nyilvánosság és egy a magánélet számára. «Ki tartózkodhatik sátradban, ki időzhet szent hegyeden? Aki gáncstalanul jár, igazság szerint cselekszik és szivében is igazat szól» *(Zsolt.* 15. 12). «Hat dolgot gyűlöl az Isten és hét dolog utálatos az Ő lelke előtt: Fenhéjázó szem, hazug nyelv és vértontó kéz; csalárdságot koholó szív, a rossz után futó lábak, hamisságot terjesztő hazug bizonyság és testvérek között való viszályszerzés» *(Példabesz.* 6, 16—19). «Ha a bíró tudja, hogy egy peres követelés hamis, nem mondhatja: ‚ha a tanuk mégis igaznak mondják, szerintök döntöm el, viseljék ők a felelősséget', mert irva van: «hazug ügytől tartsd távol magadat». Nem mondhatja a tanító a tanitványának: ‚jól tudod, hogy semmi áron nem hazudok, van ennél s ennél egy mina követelésem, de csak egy tanum van rá, jöjj te velem anélkül, hogy tanuságot tennél, csak keltsd a látszatát a tanuk-kép való megjelenésnek és akkor az adós magától fogja elejét venni a tárgyalásnak', mert irva van: Hazug ügytől tartsd távol magadat. A te igened legyen igaz és a te nemed legyen igaz». *(Bábá Mecia* 49a).

Igazságszolgáltatás. A Biblia számos helyen rendeli el az igazságos törvénylátást: «Ne hajlítsd el az ügyefogyott ítéletét pörében. Ne kövesd a sokaságot a rosszban és pörös ügyben ne szavazz a sokaság véleményéhez hajolva a jog rovására. Szegénynek se kedvezz pörében, nagyra se légy tekintettel» *(Móz.* II. 23. 21). «El ne fordítsd a törvényt, személyt se válogass, ajándékot se végy, mert az ajándék megvakítja a látókat és elferditi az igazak dolgait. Az igazságot, az igazságot kövesd, hogy élhess és örökségül bírhasd a földet, amelyet a te Urad Istened ád néked» *(Móz.* V. 16. 19—20). Jósafát király ekkép szólt a bírákhoz: «Nem az ember számára szolgáltattok igazságot, hanem Istennek és Ő van mellettetek az igazságszolgáltatásban. Legyen tehát Isten félelme rajtatok» *(Krónikák* II. 19. 6—7). Megvesztegetésen nemcsak pénzbeli megvesztegetést kell érteni, hanem érzelmi megvesztegetést is. Mikor Sámuel talmudi bölcset egyszer valaki keresztül segítette egy keskeny deszkapallón és ez kérdezte: mit tehetek a te szíves segedre? Amaz felelt: pörös ügyem van. Mire Sámuel így válaszolt: Akkor én nem ítélkezhetem ügyedben (mert jóságoddal megvesztegettél). *(Ketubót* 105b). Megvesztegetést épp úgy tilos adni, mint elfogadni, mert irva van: Vak elé ne vess gáncsot *(Móz.* III. 19. 14; Majmuni, *Misné Tóra* 23. 2). Aki másvallásúnak jogát elferditi, még külön bűnt is követ el, mert irva van: «az idegen jogát ne ferditsd» *(Móz.* V. 24. 17; Majmuni, *Misné tóra,* H. *Szanhedrin* 20). F. M.

Ignotus, 1. *Hugó,* iró, esztétikus és költő, *Veigelsberg Leó* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1869. Fiatalon tünt fel *Slemil keservei* c. verses elbeszélésével, amelyről Gyulai Pál elismerő bírálatot irt. Nemsokára A Hét gárdájához szegődik s itt kezdi, majd a Magyar Hirlap és a Világ hasábjain, végül pedig a Nyugatban, amelynek főszerkesztője, folytatja azt a felvilágositó és izgató irodalmi had-

járatot, amely I.-t a magyar kritikai irodalomnak Gyulai óta egyik legnagyobb hatású és érdemű művelőjévé teszi. Elsősorban nem a költő és a forma titkai érdeklik (bár ezekről is meglepően friss és mély észrevételei vannak), hanem a művészi alkotás szabadságjogainak kérdései: az irodalom politikája. A kötelező epigonizmus korszakában a magyar közszellem az ő hatása alatt látta be, hogy «A modernség s a forradalom a művészetben sohasem jelenthet egyebet, mint újra meg újra biztosítani minden politikai vagy iskolai tolakodás ellen a művész szabadságát, a művészet lehetőségeit... «Az írónak, a művésznek minden szabad, ha meg tudja csinálni». I. egyéb tereken is a liberalizmus képviselője s a nyugati és városi új szellem közvetítője. Páratlanul hajlékony és finom intellektusával követni tudja a legkülönbözőbb ismeretágak fejlődését (egyike a freudi lélektan legelső híveinek), s aligha van újabb magyar író, aki annyi dologról gondolkodott volna s tett volna annyi újszerű megjegyzést, mint ő. Esszéi, cikkei, széljegyzetei *(Olvasás közben; Kísérletek)* tele vannak a heves agymunka epigrammákban szikrázó energiájával. Bonyolult, de keménykötésű gondolat-ritmusában hullámzó mondatain, hangsúlyozottan magyaros elemeik mellett, a zsidó agyvelő lendülete érzik. Aránylag kisszámú novellás könyvei *(Változatok a G-húron,* Novellák), főleg pedig versei *(Versek)* az Adyt megelőző korszak egyik legkitűnőbb költőjének is mutatják. Drámai hatású versei főképpen a szerelem lebírhatatlan végzetszerűségére, szánakozáson, lelkiismereten, meggondoláson keresztülgázoló hatalmára találnak tövig-ásó, komor pregnanciájú kifejezést. *Keller* Gotfried *Zöld Henrik*-jéről készült fordítása egyike a magyar irodalom legművészibb próza-fordításainak. K. A.

2. *I. Pál**, író és hírlapíró, I. Hugó fia, szül. Budapesten 1901. Az Esti Kurir munkatársa. A Nyugat c. folyóiratba ír kritikákat.

Ijjar, a zsinagógai év második hónapja. Mindig huszonkilenc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak hétfőre, keddre, csütörtökre és szombatra eshetik. A zodiakusban bika a jele. Az újholdat követő szombaton kihirdetik a hármas bőjtöt (l. *Séni chámisi véséni; Bőjtnapok),* melyet az ezt követő hétfőn kezdenek meg, csütörtökön és a reá következő hétfőn folytatnak. Újholdja előtt a jom kippur kóton (l. o.) bőjtöt nem tartják, minthogy az még niszán hónapra esne és ez az egész hónap ünnep jellegű. F. D.

Illés *Jenő,* filmrendező, szül. Budapesten 1888. A műegyetem elvégzése után irodalommal, majd filmrendezéssel foglalkozott. Berlinben filmgyárat alapított.

Illustriertes Israelitisches Jahrbuch, megjelent 1859. Pesten.

Im eskochéch Jerusolajim, l. *Zécher léchorban.*

Imit, l. *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat.*

Im jirce ha-Sém, *(h.).* Ha Isten akarja. Közkeletű frázis, amelyet vallásos zsidók használnak, mikor készülnek valamire, vagy várnak valamit.

Incze, 1. *Henrik,* színészeti író, szül. Nagyváradon 1871., megh. Budapesten 1913. Eredetileg a pozsonyi jesiván tanult és Magyar Zsidó c. felekezeti hetilapot szerkesztett. Később Berlin, München és Bern egyetemeit látogatta. 1897-ben a Vígszínház színésziskolájához Keglevich István gr. elnök-igazgató az elméleti tárgyak tanárává nevezte ki. Ez időben a Pallas Lexikon zenei és színházi munkatársa is volt. Kiadta az *Operai kalauzt,* mely akkoriban az első ily irányú magyar nyelven megjelent kísérlet volt. A Magyarország, az Egyetértés, utóbb a Neues Politisches Volksblatt szinikritikusa volt. *Az új földesúr* c. Hüvös Iván zenéjével operett-librettót írt. 1901—12-ig szerkesztette a Magyar Színészeti Almanachot, mely 1903-tól Magyar Művészeti Almanach c. jelent meg. Budapest székesfőváros V. kerületének városbírája és törvényhatóságának tagja, utolsó éveiben pedig az V. kerületi Izr. Nőegylet titkára volt. Sz. G.

2. *I. Sándor,* hírlapíró, szül. Kolozsvárott 1890. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után hírlapíró lett. Kolozsvárott színházi ujságot szerkesztett, majd Budapestre költözött és megalapította a *Színházi Élet* c. hetilapot, amely az intenzív színészkultusz megteremtésével új típust jelent a magyar hírlapirodalomban.

Ingomár *Ferenc,* családi nevén *Frankel (Frankl)* Ignác festő, szül. Pestújlakon 1838., megh. Budapesten 1924. A Marastoni-féle akadémián Pesten kezdte tanulmányait, Bécsben és Antwerpenben folytatta. Később 30 évig Párisban élt, hol a Salonban arcképeket állított ki. 1895-ben Bécsbe, majd 1908. Budapestre költözött, hol haláláig élt. Az 1850—60-as években Pesten arcképfestéssel foglalkozott és 1861. tanulmányfejeivel és arcképeivel gyakran szerepelt a pesti Műegylet kiállításain. 1908—15 között állította ki a Műcsarnokban a 60-as évek ideális fölfogásában festett arcképeit és zsánerszerű fejeit. F. B.

Injon, héber szó, mely tárgyat, fogalmat jelöl. Különösen alkalmazzák e kifejezést egy-egy összefüggő talmudi hely megjelölésére.

Inkvizició, eredetileg egyházi intézmény a középkorban, majd az újkorban is, amikor főképpen Spanyolországban vészthozó nagy szerepet játszott. A zsidóság történetében és különösképpen a zsidó martirológiában rendkívül nagy jelentősége van. Az I. eredetileg nem a zsidók ellen irányult, hanem azok ellen, akiket az egyházi, majd egyházjogi felfogás eretnekeknek (haeretici, haereses) minősített. Ehhez képest a középkori I. csupán a megkeresztelt, de visszaeső zsidót és a zsidóságra áttért keresztényt, mint judaizálót (l. *Judaizálás)* vonta vád alá, de ezenkívül az iratok (Talmud, bibliakommentárok és más teológiai iratok) cenzúráját (l. *Cenzúra)* tartotta kezében kezdettől fogva. Az I. szervezését és az I.-törvényszékek felállítását az 1148-iki veronai zsinaton III. Lucius pápa alatt, majd az 1215-iki lateráni zsinaton III. Innocencius pápa alatt határozták el véglegesen s eredetileg a délfranciaországi eretnekeknek (albigensek és valdensek)

nevezett igazi keresztény szellemű emberekből álló szekta ellen irányult. Ámde a Toulouseban felállított első hitnyomozó-törvényszék már vont vád alá zsidózó (judaizáló) eretnekeket is, sőt 1288. a zsidó szellemi élet egyik vezető centrumában, Rasi korábbi működése helyén, a champagnei Troyesban számos zsidót és nem is judaizálót elevenen elégettek (l. *Memorkönyvek*). Kétségtelen, hogy az I. eljárása még az akkori kánonjogi felfogásba is beleütközött s a dominikánus inkvizitorok fanatizmusa a világi hatóságokban is ellenszenvet keltett. Így a zsidók iránt ellenséges indulatú Szép Fülöp francia király megrótta miattuk az egyházi hatóságot. A középkorban egyébként az I. a zsidó könyvek cenzuráját, majd tömeges elégetését intézte (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya*), de csupán ritkább esetben kerültek eléje zsidók, többnyire, mint «judaizáló eretnekek». Egészen más volt az ú. n. spanyol v. újkori I., mely az 1478-iki pápai bullán alapult. Az I.-törvényszékek megszervezése 1480. történt meg s 1491. az egész államterületre s az összes későbbi gyarmatokra kiterjedt s érvényben volt 1829-ig. A zsidók kiűzését elrendelő 1492-iki királyi ediktum következtében az ottrekedt és kényszer hatása alatt megkeresztelkedett zsidók, amennyiben judaizálóknak bizonyultak, az I. hatásköre alá tartoztak. Az egész eljárás célja, mint az magából Ludovicus à Paramo XVI. sz.-i inkvizitor művéből kitűnik, a zsidók vagyonának lefoglalása volt, miután ezen a korona és az I., meg maga az egyház osztozott. A középkori Gui toulousei inkvizitor *Practica Inquisitionis* és Eymerich aragoniai inkvizitor *Directorium Inquisitorum* c. művéből, továbbá a pápai bullákból, a főinkvizitorok némelyikének, főképpen Torquemadának, majd Manrique és Espinosa bíbornokoknak ú. n. instrukcióiból megállapítható, hogy az egész állam I.-kerületekre volt felosztva s minden vádlott a saját kerületébe tartozott. I.-kerületek, melyek számos, sőt leginkább judaizáló pereket tárgyaltak, a tulajdonképpeni Spanyolországon kívül voltak még Chartagena de las Indiasban, Mexicóban, Peruban és Goában. Portugáliának külön kerületei voltak s ott az I. később lett intézményesítve, de azután sokkal nagyobb számban szedte áldozatait a zsidóságból, mint maga a spanyol I. Portugáliában azért késhetett az I.-törvényszékek felállítása, mert a zsidók és marannusok óriási pénzáldozatokkal magában Rómában is vonakodásra tudták rábírni az egyház főtényezőit, a lisszaboni nunciatúrát pedig évtizedeken át a legjobban jövedelmező egyházi stallumnak tekintették. Az I. perei eleinte súlyos visszaélésekkel folytak le s különösen Torquemada, Deza és az ezalatt működő Lucero kanonok, cordobai inkvizitor neve tartozik a legvéresebbek közé az I. történelmében. Kimutatás van arról, hogy pl. Lucero kanonok a XVI. sz. elején Cordobában még az I. perrendje szerint is a legszabálytalanabbul két olyan auto-de-fèt rendezett, melynek egyikén 107, a másikán 110 zsidót s néhány keresztényt égettek el elevenen. Az I. későbbi perrendjét szigorúan szabályozták, így a perbefogást, a tanukihallgatást, a tortúrát, az ítélethozatalt, vagyonelkobzást stb. A tortúra nem volt borzalmasabb, mint bármely más európai állam tortúrája, de szörnyűségét fokozta, hogy egyházi emberek, a vallás őszinte mártirjain tisztán abból a célból követték azt el, hogy vagyonukat lefoglalhassák. A legfőbb büntetés az ú. n. «világi karnak való átadás» *(relaxatio)*-ban állott, ami az elégetést jelentette. Ha meggyónt az áldozat, ill. ha gyónását elfogadták, akkor előbb vasnyakkal *(garrucha)* megfojtották s csak azután égették el, ha nem, elevenen. Kisebb büntetésnemek voltak a gályarabság, *vergüenza* (nyilvános megcsapás félmeztelen állapotban, nőkön is), rengeteg imádságmondás, több évig tartó *sanbenito*-viselés (gúnyköntös) s a mindezeket megelőző vagyonelkobzás és hivatalviselési képtelenség négy nemzedéken át, továbbá a *carcel perpetua*, ami internálásnak felel meg, de nem tömlöcnek. Legtöbb esetben azonban elégetés volt. A pereket gyanus halottak ellen is lebonyolították s ezeket in *effigie* v. *in statua*, kép vagy báb alakjában, csontjaikkal együtt égették el. Az ítélet szövegeka relaxatiót, tehát a tűzhalálnak való átadást kivétel nélkül e szavakkal vezették be: *Christi nomine invocato*. Az elégetés a *Quemadero*-n (égetőtér) történt, mely többnyire, bár nem mindig a városon kívül volt, de pl. a madridi borzalmas 1680-iki auto-de-fén a város főterén. A Quemaderón levő brazerókhoz vasnyakörvvel kötötték a mártirokat, majd kihirdették az ítéletet, melynek megtörténte után két-két szerzetes vezette el az elítélteket s adta át a világi karnak *(brazo seglar)*, mert «az egyház nem ont vért» (ecclesia non sitit sanguinem), de már a középkori IV. Innocentiustól kiadott *Ad exstirpanda* pápai bulla kötelezővé tette a világi hatóságoknak az öt napon belüli ítéletvégrehajtást. Spanyolországban azonban ez kivétel nélkül az auto-de-fe (hithűségi aktus) után történt. Az I. zsidó és marannus vagyis titkos zsidó áldozatainak ma már megállapította a tudomány az átlagos létszámát, még pedig a spanyol kir. akadémia Archivo Historico Nacional *Inquisitio* c. és a Fidel Fita y Colomer jezsuita tudós által kiadott Boletin-sorozat óriási okmánytára, az egyes várostörténeti monográfiák és adattáraik, a portugál I. adattárai, a délamerikai Medina hat foliót kitevő okmánytára, az egykorú spanyol krónikák, az egykorú auto-de-fè Relatiók (a kerületi I. kötelező jelentései) stb. alapján. Az irodalomban említett s az I. történetét feldolgozó szerzők véleménye különböző, minek oka a régebbi kutatások s okmányok hiánya. Pontos és minden előbbi kutatást egybevető auto-de-fé statisztikát ad Elkan Adler, aki éppen zsidó szempontból tette azokat kutatás tárgyává. A létszám azonban csak az auto-de-fékre vonatkozik, nem pedig az elégetettek létszámára, melyet azonban rekonstruálhatunk. Úgy a Llorrente-féle elfogult túlzó nagy szám, mint a zsidók mindenfajú megbüntetését egybefoglaló 300 ezren felüli Amador de los Rios-féle áldozati létszám helytelen és túlmagas, de úgyanúgy tudománytalan és torzító az egyházvédő, bár az I.-t valósággal szentesítő Rodrigo spanyol szerzetes alacsony számadata. Az egykorúak, akik nem csupán történet-

írók, hanem hűséges egyházi férfiak voltak, mint Pulgar, Bernaldez, Mariana stb. óriási számokat közölnek s ezek egymással feltűnően egyeznek. Így Bernaldez, Deza főinkvizitor káplánja csupán 1482—89 közt 7000 elégetésről tud s ezek túlnyomó többsége zsidó volt; a sevillai I. palotája falán levő emléktábla pedig 1492—1524 közt ezer eleven elégetettről szól, míg Mariana, a nagytudományú jezsuita csupán Torquemada főinkvizitorsága alatt kétezer elégetésről tesz említést, de még a XIX. sz.-i német benedekrendi tudós, Gamo is kétezerre teszi csupán a Ferdinand és Izabella korabeli elégetések számát. Ezek túlnyomó többsége zsidó volt s így nem kétséges, hogy sok ezer tűzhalált halt vértanut áldozott fel az I. Magyarországot az I. borzalmai elkerülték s a tűzhalálbüntetés csupán két alkalommal fordult elő kimutathatólag. (L. *Bazini vérvád*, *Nagyszombati vérvád*, továbbá *Judaizálás*, *Mártirok*, *Ostyamegszentségtelenítés*, *Kútmérgezés* és *Vérvád.*) S. R.

Irodalom. Lea, History of the Inquisition in Spain I—IV (1906); Llorrente, Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne I—IV. (1818, németül 1820); Kayserling, Geschichte der Juden in Portugal (1867); u. a., Ein Feiertag in Madrid (1859); Elkan Adler, Auto de fé and Jews (1908); Publications of the Jewish Historical Society of America I—XXX. (passim); Lindo, History of the Jews of Spain and Portugal (1848); Mariana, De Rebus Hispaniae libri (1699); Bernaldez, Historia de los Reyes Catholicos (1875); Paramo, De origine et progressu sancti inquisitionis (1598); Amador de los Rios, Historia de los Judios en España I—III (1875); Bedarride, Histoire des Juifs en France, en Italie et en Espagne (1861); A. Castro, Historia de los Judios en Espagña (1847); Jacobs, Sources of Spanish Jewish History (1894); F. D. Mocatta, The Jews of Spain and Portugal and the Inquisition; Israel Lévi, Les Juifs et l'Inquisition dans la France Méridionale (1891). A tárgyra vonatkozó forrásirodalmat l. Seltmann Rezső, Az inkvizició a történelmi kutatások megvilágításában (1928).

Ipar. A zsidók szerepe a magyarországi iparban igen későn kezdődik. A középkori kézműves iparban való szerepük meglehetősen jelentéktelen, aminek az a magyarázata, hogy a honalapítás után megtelepedett kazár-zsidók, mint az államhatalom és az uralkodó osztály részesei, nem űztek kereseti foglalkozásokat. A különféle mesterségekkel inkább a zsidó őslakosság ivadékai foglalkoztak, amíg azonban mezőgazdálkodásuk elé akadályokat nem gördítettek, szívesebben űzték a földmívelést. Az akkor szokásos és nélkülözhetetlen munkaerőt, a rabszolgákat használták fel a földek mívelésére, amikor azonban az esztergomi zsinat (l. o.) 1114 körül végkép lehetetlenné tette számukra a rabszolgákkal való földmunkákat, már csak a kézművesség és az adásvétel maradt meg számukra (l. *Kereskedelem*). A mesterségek sikeres gyakorlása elé is nehézségek gördültek, mert a hetivásárokat országszerte szombatra tették át és ez a zsidó kézművesek számára, akik ünnepnapjukat meg akarták tartani, lehetetlenné tette, hogy áruikat értékesíthessék. Így maga a törvény szorította ki a zsidókat nemcsak a földmívelés, de a kézműipar teréről is. A későbbi időkben, amikor a polgárság iparosai szakmai szervezetekbe, céhekbe tömörültek, az állami és városi gazdaságpolitikában erős befolyással érvényesültek a céhek érdekszempontjai és a kifejezett kenyérirígység arra törekedett, hogy a zsidók keresetét és megélhetési lehetőségeit megszorítsa. Helyenként, mint pl. Budán és Pozsonyban versenyképességüket azzal a határozattal gátolták, hogy áruikat csak a zsidó utcában, vagy saját házaikban árulhatták, vagy a maguk házában. Ha pedig másutt rajtakapták őket, áruikat a bíróság elkobozta. A katolikus alapon álló céhek féltékenyen kizártak maguk közül minden idegen elemet és a nagyobb városokban, ahol a céhek külön-külön szervezeti szabályokat alkottak, zsidó iparos nem maradhatott. Ezeken a helyeken nincs is nyoma zsidó iparosnak. Ott, ahol voltak zsidók, akik ipari munkából éltek: szabók, vargák, kalaposok csak hitfeleik számára dolgozhattak. De ezek is mindenesetre a céhen kívül állottak. Kisebb helységekben azonban, valószínűleg olyanokban, ahol szervezett céhek nem alakulhattak, szórványosan találni egyes és kétségtelenül nem szívesen látott zsidó iparosokat, így pl. Bazinban, ahol e korszak vége felé egy zsidó szappanos és egy zsidó kardcsiszár élt, akiket a bazini vérvád (l. o.) vádlottjai között említ a történelem. A Franciaországból kiűzött zsidók, akiknek Zsigmond király megengedte a Budán való letelepülést, a szőnyegszövés mesterségét hozták be az országba. (V. ö.: *Kohn* S., «A zsidók története Magyarországon» Budapest 1884 VI. f. 202 l. *Fényes* Elek, «Die Israeliten in Ungarn» c. értekezésével) Hogy a zsidók elhelyeződését az I.-i pályákon ennyire megnehezítették, számukra egyetlen megélhetési lehetőségnek a pénzüzlet maradt. E szabad terrénumon tartották fenn magukat egészen addig, míg a zsidógyűlölet felengedett és megnyitotta előttük nem csak az értelmiségi, de az ipari pályákat is. Röviddel azelőtt, hogy az elnyomatás felengedett, azért voltak már zsidó gyáriparosok is az országban, mint 1755-ben Simon Jakab és öt társa, akik Trencsén vidékén gyárat alapítottak nyírfakéregből lepárolás útján nyert olaj készítésére. Eddig Oroszországból importálták ezt a timársághoz szükséges cikket, de most, hogy a gyárat üzembe helyezték, a szállítás körül olyan nehézségek merültek fel, hogy a gyárat csakhamar be kellett szüntetni. (V. ö.: *Mandl* Bernát, «A XVIII. századbeli zsidók közgazdasági terveiről» az Imit 1905-iki Évkönyvében.) Az ipar reményteljesebb korszaka II. József császár ama rendeletével kezdődött, amely 1781. megengedte, hogy a zsidók szabó-, varga-, ácsmesterséget, műasztalosságot és gyáripart űzhessenek (l. *Egyenjogosító törekvés*). Az 1783. *Systematica gentis judaicae regulatio* c. kiadott rendelet a bányavárosok kivételével megengedte a városokban való letelepülést és ezzel a zsidóság közgazdasági tevékenysége jelentős mértékben megnövekedett, az iparos zsidó megélhetése azonban még mindig lehetetlenné volt téve, minthogy nem tartozott valamely céhbe. A zsidó iparos most is csak számos zsidó által lakott városban élhetett, mert csak hitrokonai számára dolgozhatott. A XVIII. sz. végén Pozsonyban valamennyi zsidó iparos az úgynevezett zsidó utca egyik oldalán lakott, amely a Pálfi-birtokhoz tartozott és ahol szabadon űzhették az I.-t. Az utca újabb része azonban már a város tulajdona volt, itt pedig csak céhbeli iparosok találhattak megélhetést. Az 1790. ki-

adott *De Judaeis* (l. o.) törvény ismét csak megerősítette a zsidók ama jogait, amiket II. Józseftől kaptak és ebben az állapotban éltek 1840-ig, természetesen viszontagságos körülmények között, mert az antiszemitizmusnak csak az eszközei változtak meg a középkor óta, de lényegében az elnyomatás csak nem szünt meg (l. *Antiszemilizmus).* 1840-ben újabb törvény intézkedett a zsidók jogállapotának rendezéséről (l. *Jogkiterjesztés)* és ez a törvény kimondotta azt is, hogy «mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével szabadon üzhetnek.» «E törvénnyel kezdődik a zsidók polgáriasodásának korszaka, amelyben erőteljes lendülettel igyekszik feljutni arra a színvonalra, amelyen eloszlik minden előítélet.» (V. ö. *Ventianer:* «A magyar zsidóság története». Budapest 1922 II. r. II. f. 103. l.). Most megkezdődik az egyenjogosításért való küzdelem is (l. *Emancipáció*), de a zsidóellenes körök előbb a magyartalanság vádjával illetik a zsidóságot, majd mikor ez a vád megdől (l. *Magyarosítás*), előtérbe tolják azt a kérdést, hogy a zsidóság mért nem vesz részt az I.-i és a nehézkézimunkákban, miért árasztja el az értelmiségi és kereskedelmi pályákat. A vádra csak az állampolitika felelhetett volna, mégis a zsidóságnak kellett megfelelni. És a zsidóság kész volt arra, hogy az elmult idők hibáit és mulasztásait, amelyek nem őt terhelték, helyrepótolja. Jakobovics Fülöp elnök-igazgató és Kern Jakab alelnök vezetésével megalapították «A nehéz kézműveseket és a földmívelést az izraeliták közt terjesztő pesti egylet»-et, hogy zsidó ifjakat neveljenek a nehéz kézimunkára és a magyar I. fejlesztésére. Az egyesület utóbb a «Magyar Izraelita Kézmű- és Földmíves-egylet» (l. o.) címet vette fel és hetven esztendős fennállása alatt sok ezer kiképzett iparost adott az országnak. Ezeknek az iparosoknak a sorát az 1846. mesterjogosítványt nyert Feiwel Lipót lakatos nyitotta meg. Az egylet vidékre is kiterjesztette működését és Aradon, Debrecenben és Nagykanizsán indult meg hasonló mozgalom. Sok akadállyal kellett megküzdeni a kezdeményezőknek és csak nagy pénzáldozattal lehetett a keresztény mestereket rábírni arra, hogy zsidó tanoncokat felvegyenek. A zsidó mesterek, akik József nádor közbenjárása folytán 1843-tól kezdve hatósági intézvényekkel és tanácsi végzésekkel szabadíttattak fel, mégis sok nehézséggel találták szembe magukat, mert a céhek zárkozottsága még mindig nem engedett fel. A kisipar így a lassú és szívós munka folytán megindult a fejlődés felé. A negyvenes évek I. mozgalmai azonban felébresztették a vállalkozási kedvet és megkezdődtek a gyáripari alapítások is. E gyárak közül, amelyek nemcsak a belföldi szükséglet kielégítésére törekedtek, de a külföld előtt is reprezentálták a magy I.-t, említésre méltó az óbudai Goldberger Sámuel és Fiai kékfestőgyára, amelyet ugyan még 1785. alapítottak, de csak a XIX. sz. negyvenes éveiben jutott a fejlődés oly fokára, amely versenyképessé tette a külföldi piacokon is. A gyár főérdeme abban áll, hogy felfokozta a termelést, amellyel eddig csak kis ipartelepek foglalkoztak. Fischer Mór (l. o.) alapította a herendi porcellángyárat és ezzel egészen új iparágat létesített Magyarországon és a külföld előtt megbecsülést szerzett a magyar I.-nak. Gyártmányai az 1842-iki első iparműkiállításon bronzérmet nyertek, 1847. pedig megkapták a nagy aranyérmet. 1860-ban alapították meg Pesten az Első Magyarhoni Parkettgyárat a Neuschloss Simon, Bernát és Miksa testvérek, akik már a negyvenes években nagy fakereskedést üztek és ácstelepet tartottak fenn. Zsidók alapítottak Tatán cukorgyárat és Vörösvágáson is zsidók tárták fel az opálbányát. Mandel Bernát már 1837. építette az országban a legelső gőzmalmot és így úttörője lett a malomiparnak. 1860-ban alapított műtrágyagyárat Pécsett Justus Jakab, Festetich Béla gróf anyagi és erkölcsi támogatásával. Közben a kisipar is haladt a fejlődés útján. 1851-ben a bécsi kormány rendeletben mondta ki, hogy vallása, nemzetisége, születése és szüleinek állása miatt nem zárható ki senki a kereskedelem és ipar gyakorlásából. A pesti és budai szabócéhek kérték a rendelet visszavonását, minthogy abban a katolikus vallás érdekeit látták veszélyeztetve, az 1851-iki végleges ipartörvény maguknak a kereskedelmi és iparkamaráknak ajánlatára végleg megszüntette a vallási különbséget. A kisipar annyira fejlődött, hogy 1859. a pesti Dohány-utcai templom építésénél a lakatos- és rézművesmunkákat már csupa zsidó iparos végezte. Az ötvenes évek végén Pápán annyi timár és szabó volt, hogy külön céhet alkottak, Pesten pedig 1861. a zsidó cipészek akartak külön céhbe tömörülni. Az 1879-iki párisi világkiállításkor már egész sora vonulhatott fel a magyar I képviselőinek. Posner Károly a magyar osztály sikerült megrendezéséért az «Academie national agricole manufacturière et commercial» nagy aranyérmét kapta. Magas kitüntetésben részesültek még: Nagel Herman vasöntőde r.-t., Neuschloss Miksa parkettgyáros, Adler Károly szeszgyár-igazgató, Fischer Ignác majolikagyáros, Fischer Sámuel porcellángyáros, Egger Sámuel aranyműves, Löwinger Károly bőröndös és Spitzer Miksa aranyműves. Az 1879-iki székesfehérvári országos kiállítás alkalmával kitüntették: Brüll Lipót malomtulajdonost, Léderer Sándor bányatulajdonost, Márkus Ignác és Ullmann Lajost, a pécsi szénbányák képviselőit. Ezen a kiállításon a 7184 magánkiállító között 1155 volt zsidó. 1855-ben az ország összlakosságának 4·8 százalékát tette a zsidóság, tehát az a körülmény, hogy az I.-i kiállítók közt 16 százalékban vehetett részt a zsidó I., mutatja leginkább azt a fejlődést, amit néhány évtized alatt elért és javára szolgált az ország fejlődésének. Egyébként 1870—1890-ig a következő zsidó iparosok részesültek arany- és nagy ezüstérem kitüntetésében az Országos Iparegyesület részéről a magyar I. fejlesztése körül szerzett érdemeikért: A legelső ezüstérmet 1870. Schön Jakab zsinór- és paszományos kapta; utána következtek: Dembitz M. aranyműves, Engel Adolf faiparos Pécs, Ehrlich Miklós mázoló, Fischer József szalaggyáros Lajtha-Bruck, Fischer Károly bőrgyáros, Feiwel Lipót lakatos, Fischer Ignác porcellánfestő, Fischer Vilmos porcellánfestő, Grosz és Weisz kalapgyáros, Hirsch Ignác vízmentes ponyvagyáros, Hoffmann Z. kárpitos,

Komorner Sámuel márványárugyáros, Knopp és Steiner cégtáblagyár, Krausz Mayer szeszgyára, Krausz és Linczer szeszgyára, Kaufmann Lázár kender- és kóctelepe, Ludwig Lipót harisnyagyára, Légrády testvérek kő- és könyvnyomdája, Leichtner és Társa szövő- és kötőgyára, Jaulusz és Hoffmann kőszénbánya, Neuschloss K. Fiai parkettgyára, Neumann Vilmos papirlemezgyára, Ohrenstein Testvérek cementgyárosok Beocsin, Préger Zsigmond tükörüveggyár Keszthely, Rubin és Krausz aranylánckészítők, Sprinzl Mór ács Pozsony, Steinschneider Jakab ágytakarógyára, Schwartz Antal cipész, Spitzer Miksa aranyműves, Schuk Náthán mérleggyára, Taussig József keretgyára, Weiner Mór bádogos. Wolfner Gyula és Társa bőrgyára, Zwack J. likőrgyára, Havas Sándor láncgyáros, Fischer és Heidlberg vegyészeti gyára, Weisz Berthold és Manfréd konzervgyára, Ádler Lajos lakatos, Diamant Manó aranyműves, Fuchs G. mérleggyáros, Kőnig Izidor butorasztalos, Breitner Testvérek ezüst- és zománcgyárosok, Laczkó Testvérek bőrgyára Liptószentmiklóson, Vogel Mór ékszergyáros, Link Fülöp ötvös, Schön Antal cukrász Győr, Berger Jakab bádogos Ungvár, Engelsmann Henrik épületbádogos, Kunody és Krausz kalapgyárosok, Egger Testvérek villamossági gyár, Ehrlich J. és H. kályhagyára, Freund A. bőrárugyára, Sátori Miksa és Mór ásvány- és kőmalma, Stern József kefegyára Debrecen, Garai Ármin kárpitos, Margulics Miksa gépszíjgyára, Fischer Adolf lakatosárugyára, Mautner Gyula szabó Veszprém, Bérczi D. Sándor himzőminta gyára, Wessel Lipót posztógyáros Veszprém, Blau Mór cipész Felcsúth, Grosz Ignác ecetgyára Hajduszoboszló, Katzer József szűcs, Reitzer Lipót Szeged, a háziipar fejlesztéséért, Strausz Béla cukorgyáros Pécsett, Sichermann Lipót szerkovács, Freund Jakab festőgyár, Schwarz Róza nyakkendőgyára, Winkler Simon illatszergyára Szabadkán és még sokan mások is. Az 1896-iki millenáris kiállítás már teljes egészében megmutatta azt az eredményt, amit a magyar zsidóság I.-a az utolsó három évtized alatt elért. Az ezeresztendős fejlődési lehetőségből a zsidóság számára ekkor még csak harminc esztendő jutott, de a produktivitásnak mégis olyan fokáig jutott el, hogy az ország közgazdaságának felépítése körül már jelentős érdemekre hivatkozhatott. A magyar zsidóság I.-ának reprezentánsai közül a legfelsőbb részről ezért számosan magas kitüntetésekben részesültek. Kitüntetéseket kaptak: Gelléri Mór, az Országos Iparegyesület igazgatója, Neuschloss Marcell nagyiparos, Mende Bódog, Weisz Manfréd, Wolfner Lajos gyárosok, Baumgartner Henrik hajógyári igazgató, Braun Miksa vasutforgalmi igazgató, Brüll Ármin vasgyári igazgató, Fischer Béla villanygyári igazgató, Krausz Lajos gyáros, Goldberger Berthold gyáros, Reismann Lázár kőszénbánya igazgató, Altschul Arthur varrógépgyár igazgató, Bálint Sándor téglagyári igazgató, Gerő Lajos könyvnyomda igazgató, Mauthner Izidor szövőgyári igazgató, Ohrenstein Henrik cementgyáros, Abeles Vilmos bőrgyáros, Cettel Gyula vonalzó intézet tulajdonos, Feiwel Lipót vasbútorgyáros, Fellner Ottó gőzmalom igazgató, Fischer Győző műszerész, Gelb Manó kárpitos, Grossmann Miksa kádár, Jusztusz Dezső gyáros, Weisz Gyula gőzmalom igazgató, Wollák Samu gyáros, Erdélyi Mór fényképész, Gerő Adolf cipész, Sichermann Lipót szerszámkovács, Szekulesz Ede művirággyáros, Braun József pezsgőgyáros és Mauthner Mihály bőrgyáros. Az ország addig elhanyagolt I.-a felvirágoztatása körül a következő zsidó kézben levő ipartelepek szereztek leginkább érdemeket a mult század végéig. (V. ö. *Matlekovics* S., «Magyar ország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor».) *Vegyészeti ipar. Szappan- és gyertyagyárosok:* Machlup H. (1868. alakult), Grünwald Sándor, Rosenthal Jakab, Krausz József H., Berger J. N., Berger Manó, Szekula Mór. *Gyufagyárak:* Neubauer Károly (Győr), Spitzer Testvérek (Baja), Grossmann Dávid (Munkács), Stermann M. (Nagyszombat), Husz Mór (Szolnok), Schön Bernát és Klein Ignác (Újpest), Stein és Rosenstrausz (Erzsébetfalva), Reisner Manó (Gyula), Kux Adolf (Turdossin) és Grosz Izráel (Tokaj). *Keményítőgyárak:* Plan és Fried, Mellinger Mór, Freund és Neumann (Szered), Pollák S. (Sárvár), Hahn Adolf (Debrecen), Kánitz Jenő, (Eger), Löwy és Társa (Szabadka), Frankl Vilmos (Párkány), Ungár Ignác (Kassa). *Olajgyárak:* Mandel Ede (Nyirbátor), Feldmann Manó (Nyiregyháza), Rosenfeld Lipót (Técső), Meller Ignác (Győr), Kohn Adolf (Ujverbász), Brichta Jakab (Trencsén), Schwarczer Mór (Mátészalka), Freund Lajos (Szentes), Bernauer Lajos (Ujpest). *Enyvgyárak:* Leiner Fülöp és Fiai és Leiner Testvérek (Ujpest). *Műtrágyagyárak:* Mogyorósy és Stein (Soroksár), Sátori Miksa (Mezőtelegd), Singer József és Steiner Miksa (Temesvár), Steiner J. (Pozsony), Singer Testvérek (Arad). *Csersavgyárak:* Haas Adolf (Hradek), Guttmann S. H. (Belisce), Neuschloss-féle (Naschitz). *Spódiumgyárak:* Steiner J. (Pozsony), Klein Jakab (Kispalugya), Steiner Miksa (Temesvár), Hofman Péter (Bártfa), Schächter Ignác (Ujszőny), Steiner F. és Fia (Szeged). *Kenőcsgyárak:* Lusztig és Beck, Schönwald N., Kohn és Fried, Kollár és Breitner (Ujpest), Reich Jenő (Kispest). *Vegyészeti gyárak:* Fischer és Heidelberg, Reiss B., Trebics Mór (Nagymarton). *Élelmiszergyár. Cukorgyárak:* A nagysurányi gyárat 1854. alapította Frey Gerzson és Lipman, a diószegi gyárat 1868. Kuffner és Guttmann, a magyarfalvit 1870. Löw-Beer M., a hatvanit 1889. Deutsch Ignác és Fia, a selypit 1890. Schossberger Henrik és Rudolf, az oroszkait 1894. Deutsch Sándor és József, a sárvárit u. a. 1895. *Cukrászipar- és cukorkagyárak:* Rehberger Adolf, Klein és Bäumel, Brammer Henrik, Drucker és Róth, Lux és Utasi, Villányi és Társa, Schwarcz Antal és Társa, Weisz József E. L., Schmidl L. (Győrsziget), Deutsch és Pollák (Miskolc), Freund Ödön, Strausz és Társa (Pécs). *Szalámigyárak:* Herz Ármin Fiai, Redlich és Fia, Fleischmann Lipót, Weil Ede, Goldscheider Károly, Perlesz József, Pick Márk, Czinner és Társa, Schwarcz E. és Fiai (Szeged), *Paprikagyárak:* Kotányi János és Pártos Nándor (Szeged), Hofbauer Simon és Klein Ignác (Tolna). *Kávépótlógyárak:* Wertheimer és Frankl, Franck Henrik és Fiai (Kassa), Beck Mór (Érmihályfalva). *Tésztagyárak:* Reisner Henrik

(Fiume), Neumann J. és Társa és Deutsch Károly (Győr), Czinner és Társa (Szeged). *Cognacfőzők:* Weisz és Laczkó, Blau M. és Fiai (Nagykanizsa), Első Alföldi Cognacgyár (Brachfeld, Kecskemet). *Serfőzők:* Stein Testvérek és Deutsch Ármin és Fia (Pozsony), Hirschfeld J. (Pécs), Grün és Fia (Besztercebánya). *Szeszgyárak:* Berger Dániel (Nagyvárad), Blau Testvérek (Temesvár), Stern Ignác (Egyedi Lajos atyja, Ujpest), Fantó és Geyduschek (Holics), Fleiszig Testvérek (Fogaras), Frisch Gyula (Versec), Grünwald és Társa (Budapest), Hirsch Ödön (Kolozsvár), Holicser Lipót (Szinérváralja), Krausz Izidor (Budapest), Kremsier Mór (Pálfalu), Linzer Károly (Budapest), Mandl Ede (Nyirbátor), Mittelmann és Fia (Arad), Moskovits Mór (Nagyvárad), Neumann Testvérek (Arad), Schwarcz Mór (Mátészalka), Spitzer Benő (Baja), Taglicht és Fleiszig (Fogaras), Weisz Mózes és Bernát (Munkács), Wodianer Albert (Komjáth), Wohl Herman (Mucsiny). *Ecetgyárak:* Raabstein A. (Ujvidék), Reisz Mór (Arad), Schwarcz Ferenc (Miskolc). *Agyagipar:* Weisz Lipót (Mechala), Lichtner Dávid és Fia (Szeged), Schwarcz Jakab (Keszteg), Heller F. (Budapest) Grünwald M. (Pozsony), Krén Ignác (Székesfehérvár), Telek Ármin (Szliács-Haraszt), Borovitz Manó (Kaposvár), Weinstein Jakab (Rozsnyó). *Üvegipar:* Schwarcz A. és Fiai (Pálfalva), Reich Márk (Sólyomkő), Birnbaum Bernát és Ganzfried József (Sáros-Livó), Rubin Sámuel és Lorber Juda (Szervartó), Kurzweil Bernát (Incevölgy) Zeiger Ábrahám és Nuszbaum Mendel (Felső-Hrabasica), Goldstein Testvérek (Regéc). *Vasipar:* Buchwald Sándor, Hegedüs Adolf, Hertzka, Berger és Márkus, Stern és Merkl. *Faipar:* Goldberger Zsigmond, Hirschler Ármin, Wellisch Náthán, Löwy D. és Fiai (Újpest, Neuschloss Ödön és Marcell, Engel Adolf (Pécs). *Bőripar:* Wolfner Gyula és Társa (Újpest), Mauthner Testvérek (Ujpest), Weisz Ármin és Fia (Újpest), Strasser és Schönfeld (Újpest), Machlup Testvérek, Grünwald J. és Fia (Szombathely), Krausz József Fia (Marcali), Fried Bernát Fia (Simontornya), Horn Adolf (Esztergom), Groszmann Mór (Pécsujfalu), Leopold Sándor Fiai (Tatatóváros), Abeles Adolf és Fia, Margulies M. gépszíjgyár. *Papíripar:* Spiegel Vilmos (Kisszeben), Weil Jozsef, Préger Samu, Szilárd Mór, Deutsch és Wachsmann, Glück Zsigmond, Rosenfeld J. (Nacpál), Salzer Jakab, Posner Károly Lajos, Czettel és Deutsch. *Kékfestőipar:* Goldberger Sámuel és Fiai, Spitzer T. (Apatin), Cohner és Társa. *Gombkötőipar:* Wollák és Berkovics, Schön Jakab, Fischer Gusztáv. *Keztyűipar:* Polacsek A. Hugó, Hendl Mór, Ormai Mór. *Arany-, ezüst- és díszműárugyárak:* Bachruch A., Grünstein Henrik, Breitner Testvérek, Rothberger Jakab, Stenger és Fleischmann, Mandl Henrik, Wisinger Mór, Löfkovics Arthur (Debrecen). *Könyvnyomdaipar:* Kunossy Vilmos és Márkus Samu. *Malomipar:* Gizella, Hengermalom, Pannonia, Viktória, Concordia, Erzsébet, Lujza és a Hitelbank malmai. Ezeknek alapítói és igazgatóvezetői nagyrészt zsidók voltak és nagy érdemük van abban, hogy a magyar liszt versenyképessé lett a világpiacon. *Bányaipar:* Salgótarjáni, Északmagyarországi, Magyar Általános Kőszénbánya, Borsodi és Esztergomi szénbányaművek. Ezeket is zsidók alapították és fejlesztették ki közgazdasági életünk számottevő szerveivé. Ugyanígy zsidók által alapított és vezetett részvénytársaságok teremtették meg a rimamurányi és a Resica-aninai vasműveket és hosszú láncolata sorakozik ezeken kívül azoknak a faipari telepeknek, szövőgyáraknak, villamos telepeknek, rúggyantagyáraknak, könyvnyomdáknak, mezei és iparvasútgyáraknak, amelyeknél zsidók működnek közre a magyar nagyipar fejlesztésének érdekében. És ugyancsak zsidók voltak a szellemi vezérei a Gyáriparosok Országos Szövetségének: Chorin Ferenc és Neményi Ambrus, mint ahogy ma is egyik főirányítója Fenyő Miksa. A békeidők rendszeres és csöndes I.-i fejlődésének korszakát elementáris erővel szakította meg 1914. a világháború kitörése. Ez a megszakítás csak a fejlődés rendszerében mutatkozott, mert most valósággal forradalmát élte át az I., a produktivitás tempója megsokszorozódott, a technikai átszerelések a békeüzemekről a hadicikkek gyártására elképzelhetetlenül rövid idő alatt megváltoztatták a nagyipar egész berendezkedését. A megrendelő és a fogyasztó javarészben az állam, illetve a hadsereg volt és az ipartelepek valósággal házi üzemévé lettek a hadseregnek. A Weisz Manfréd-gyár és a Wolfner-gyár a háborús I.-i termelésnek olyan példáját szolgáltatta, ami nemcsak a magyar I. történetében, de a hadtörténelemben is a legnagyobb elismerést érdemli meg. A háború befejezése és a nagy gazdasági összeomlás a békeüzemre redukált ipartelepeket is nagy megpróbáltatások elé állította. Az iparvállalatoknál a személyi és üzemi leépítések egymást érték, esztendők elmúlta után azonban a vérkeringés lassan-lassan visszatért az I.-i életbe is és ma a gazdasági konszolidációval a magyar I. ismét a fejlődés útjára került. Szép példáját mutatják ennek az esztendőnkénti mintavásárok. Az Országos Statisztikai Hivatal az 1910-ik évről kiadott hivatalos kimutatása szerint az I.-ban a következőképen oszlottak meg a zsidók:

	Összlétszám		Zsidó	
	Önállók	Segédek	Önállók	Segédek
Asztalos	54,507	87,421	1,329	1,942
Borbély	9,669	12,743	350	334
Cipész	60,933	61,070	5,422	3,291
Korcsmáros	29,562	28,145	12,343	5,669
Kovács	36,741	103,357	785	3,296
Kőmíves	16,766	64,178	103	99
Könyvnyomdász	919	11 959	534	2,701
Mészáros	12,919	17,839	3,110	2,115
Molnár	11,373	26.612	466	423
Pék	4,718	13.396	1,152	1,663
Szabó	25,596	38,848	5,386	6,143
Szűcs	4,450	3.496	269	314
Takács	4,022	8,063	52	101
Egyéb iparágak	79,649	261.488	10,691	15,414
Bányászat	360	63,278	11	85

Az 1920-iki hivatalos statisztika szerint a háború utáni Magyarországon bányásszattal és kohászattal 477, I.-ral pedig 71,197 zsidóvallású egyén foglalkozik. Ebből önálló az I.-ban 28,090. tisztviselő 10,097, egyéb segédszemélyzet 33,010. Az I.-telepek tulajdonosai közül 1109 zsidóvallású. L. *Magyarország.* Ü. L.

Ipolyság *(Šahy)*, nagyk. Hont vm. (Cs.-Szl.), 4206 lak. A zsidó hitközséget Winter Fülöp és Glück Zanvel 1850. alapították. Az első előljárók Winter János, Glück Mór, Herzog Gábor, Weiszberger Wolf és Glück Adolf voltak. Ugyanakkor alakult a Chevra Kadisa, amely ma Rosenberg Miksa vezetésével működik és 126 tagot számlál. Az első rabbi Deutsch Salamon volt, aki 1851 körül került a hitközséghez és 20 évi működés után a nyitrai rabbiszéket foglalta el. 1878 körül megválasztották Groszmann Gyula rabbit, aki már több mint 50 éve működik. 1852-ben építették a templomot a hontmegyei zsidóság támogatásával. 1874-ben létesült az elemi iskola, amelynek 67 tanítványa van. A tantestület tagjai: Spitzer Jakab, Kopasz Ármin és Lissovits Mór. Később megalakult a nőegylet, a kultúr egylet és a leányegylet. Utóbbi már nem működik. A Nőegylet 139 taggal Schmidel Zsigmondné vezetése alatt áll. 1876-ban a tagok egyrésze különvált és orthodox hitközséget létesített, míg az anyahitközség megmaradt statusquonak. A háború alatt 46 teljesített katonai szolgálatot, akik közül 10 hősi halált halt. A forradalmi idők áldozata lett Bartos Elemér hadnagy. 1921-ben Talmud-Tóra iskola létesült, amelynek 37 növendéke van. 1928-ban Winter Sándor és neje szegény diákok segélyezésére 50.000 čk értékű alapítványt létesített. A hitközség lélekszáma 597, családszám 113, adófizetők száma 286. A hitközség tagjai foglalkozás szerint 43 kereskedő, 22 iparos, 20 más szabadpályán, 10 orvos, 9 ügyvéd, 9 magántisztviselő, 9 magánzó, 8 gazdálkodó, 3 nagykereskedő, 2 tanító, 1 köztisztviselő, 1 nagyiparos és 1 mérnök. Évi költségvetés 100.000 čk, amely összegből 10.000 čk, filantropikus és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak a volt Hontmegye összes községei. A hitközség egyes tagjai jelentékeny vállalatok és földbirtokok tulajdonosai: Link Frigyes gőzmalomtulajdonos, Vermes József cementgyáros, Winter Sándor téglagyáros, Kinszki József és Szabados Zsigmond földbirtokosok. A hitközség mai vezetősége: Groszmann Gyula főrabbi, Váradi Jakab elnök, Lengyel Dávid alelnök, Kinszki József pénztárnok, Kulka Miksa és Weinberger Mór gondnokok, Vámos Béla isk. elnök és Somogyi Miksa jegyző. Az orhodox hitközség első rabbijául Weisz Antalt választotta meg, aki még ma is működik. A hitközség gyors tempóban fejlődött. 1893-ban saját erejéből templomot épített. Ezenkívül van a hitközségnek egy téli imaháza. Talmud-Tórát is létesített a hitközség, melyet 14 növendék látogat. A hitközség 48.000 čk évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantropikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez az ipolysági járás 68 községe tartozik. Lélekszáma 150, a családok száma 50 (csak I.-on), adót 43 an fizetnek. Foglalkozás szerint: 5 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 15 kereskedő, 2 munkás, 1 orvos, 2 vállalkozó, 6 iparos és 18 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Weisz Antal főrabbi, Schmidl Manó elnök, Breiner Sándor alelnök, Berceller Zsigmond pénztárnok, Dekner Mihály és Frankfurter Emmánuel gondnokok, Berceller József, Berceller Lajos, Gansel Ármin, Schmidl Zsigmond, Adler Sándor és Herczfeld Hermann választmányi tagok.

Irányi *Dezső*, író, szül. Hódmezővásárhelyen 1858 dec. 15., megh. Szegeden 1900. Szülővárosában tanult, majd a budapesti egyetemen jogot végzett, azután jegyzője, majd albírója lett a szegedi törvényszéknek. Korán fellépett népies novelláival s előbb a Honba, majd a Pesti Hirlapba, Nemzetbe, Fővárosi Lapokba, a Figyelőbe és vidéki lapokba dolgozott. Önállóan megjelent munkái: *Falusi történetek és életképek* (1887); *Pitypalaty* (1893); *Pipacsok* (1893). Sz. G.

Irodalom. 1. *Költészet.* A magyar zsidóság 1868. szólal meg először a magyar költészetben. Ekkor jelenik meg Budapesten a huszonötesztendős Kiss József *Zsidó dalok* c. versfüzete. A magyar zsidóság első nemzedéke tehát, amely nem a gettó zárt falai közt nevelkedett fel, azonnal szót kért a magyarság szellemi életében. Érdekes dokumentum ez az első magyar zsidó verseskönyv: zsidó öntudatú lélek megnyilatkozása, de olyan zsidóé, aki a hazatalálás illuziójával, mohó szomjúsággal akar gyökeret verni a magyar földön. Kiss József utódjaiban, a magyar költészet későbbi zsidó művelőinél a zsidó öntudat csak Kiss Arnold, Patai József, Giszkalay János, Somlyó Zoltán, Lenkei Henrik, Emőd Tamás, Feleki Sándor, Szabolcsi Lajos, Peterdi Andor, Vér Andor, Bródy László költészetében jelentkezik. A zsidóság szerepe a magyar lírában sajátos szerep. Zsidó öntudatnak nem sok nyoma van a magyar költészet zsidó művelőinél, de felszínre bukkan bennük a zsidó lélek valamilyen megnyilatkozása. Kiss Józsefben az otthonra vágyó, üldözött zsidó gyötrelmei kapnak hangot; késői verseinek merengő humorából pedig mintha azoknak az öreg zsidóknak szeme csillogna felénk, akik egy fájdalmas pálya csalódásai után, illuziótlanul, de már ismét szeretettel simítják végig életük ábrándjait. Újabb keletű az a fölényes gúny, amellyel a régi közösségének kötelékeiből kiszakadt, de az újba eléggé bele nem nőtt zsidó nézi olykor a dolgokat s amelyet Heltai Jenőnél a költő szelíd bölcsessége enyhít és tesz vonzóvá. Ignotus, Gellért Oszkár, Balázs Béla verseit az a töviglásó zsidó intellektus, az a fenékig-világító preciz kimondásokat szerető zsidó ész formálta, amely a Talmud tanulmányozása közben csiszolódott oly szenvedélyesen élesre. Szilágyi Géza, Kemény Simon poézisében mintha Bált-imádó zsidó ősök kétségbeesett érzékisége hangzana fel. A földnek, a családnak, az egészséges szerelemnek az az igenlése, amelyet Gellértnél és a chásszidizmus ujjongó misztikusaira emlékeztető Lesznai Annánál találunk, mintha még a földmíves őshazából származnék. Aligha véletlen az is, hogy az impresszionizmus divatja idején, mikor az emberek a különös ideg-ingerek után szaladtak, az egyisten ősi népének gyermekei képviselték a tarka jelenségek mögött levő lényeg elvét. A felemelő isteni világét: Balázs Béla és Lesznai Anna, a lesujtó lényegét: Füst Milán és Peterdi István. Zsidó vonás az a melankólia és az a lágy szentimentalizmus is, amely a hontalanságunkból és talán onnan ered, hogy kétezer éve már a gon-

dolkodás örömei uralkodnak életünkben a földdel való élet ősi, természetes örömei helyett. Vagy van-e zsidóbb Szép Ernő érzékenységénél, öniróniájánál s népies stílusánál, amelyben a népiesség épúgy nem bőr, hanem csak köntös, mint Berzsényinél a görög-latin klasszicizálás? S ezek a költők ép a zsidó voltuk miatt tudják sajátos hivatásukat a magyar költészetben betölteni. Itt egy érdekes jelenségre kell felhívni a figyelmet. Kiss József fellépése, 1868 után két évtized telik el anélkül, hogy egyetlen új zsidó költő jelentkeznék. Mi lehetett ennek az oka? Nyilván az, hogy a zsidó lélek idegennek érezte az ezidőtájt uralkodó népies formákat. Vajda János, Komjáthy Jenő, a «filozófus költők» körében, a 80-as években tűnik fel csak egy új zsidó poéta: Palágyi Lajos. S a parasztházakban és nemesi kúriákban született népies magyar költészetbe a zsidók hozták be először a város szellemét. Kiss József, Heltai Jenő, Ignotus, Szilágyi Géza verseiben nemcsak a modern nagyvárosi élet külső képei villannak fel, hanem a történelem hagyományaival szakító, az egyéniség jogait hangosabban követelő, sok régi erkölcsi parancsot előítéletnek érző modern ember érzései is megszólalnak. Zsidó költők adaptálódtak először ahhoz az új élethez, amely a városiasodó, iparosodó és demokratizálódó Magyarországon szükségszerűen kialakulóban volt. Ők adtak nálunk először hangot a társadalmi elégületlenségnek, a modern szkepszisnek és a felszabaduló érzékiségnek. Ők teremtették meg azt a szabadabb szellemi levegőt, amelyre Ady Endre zsenijének szüksége volt a maga problémáinak bátor felismeréséhez. Élénkebb összeköttetésben állván a nyugati áramlatokkal, később is ők voltak nálunk minden európai szellemi mozgalom első közvetítői: «idő kovászai, örök riasztgatók». Amint többségben voltak a 90-es évek folyóirata, Kiss József A Hétje körül, úgy az ő idegeik fogták fel legkönnyebben a Nyugat törekvéseit, majd később ők álltak legtöbb megértéssel a Tett és a Ma kollektivista eszményei mellé. A magyar művelődés idő-mutatója néhány órával hátrább állna nélkülök... A zsidó lélek, mióta nem maga-teremtette kultúrában él, mindig opalizál: egyik oldalról a zsidóság, másik oldalról a környező nép színeit mutatja. Magyarul egy oly korban szólalt meg a zsidóság, mikor teljes erővel, lelkesen és mohón folyt az asszimiláció. Nem csoda, ha költészetében a zsidó közösség érzései oly szórványosan, csak kivételszámba menően kaptak hangot. Mégis — bármily halovány — megőrzött bizonyos zsidó színeket. Nem kell ez ellen tiltakoznunk, a magyar művelődés szempontjából sem veszedelem ez. A magyar nemzeti irodalomban ép úgy nem kell eltünnie a különböző faji, regionális és vallási közösségek színeinek, mint ahogy a világirodalmat csak gazdagítják a különböző nemzeti irodalmak, vagy ahogy az egyes ember is ép a sajátos egyénisége alapján válik hasznossá a társadalom életében. A német művelődésnek nem árt, hogy időnként más-más német törzs válik hangadóvá benne s a magyar szellemnek sem, hogy protestáns ága eltér a katolikustól. A «zsidó irodalom» rémében csak elfogultak és gyűlölködők festik az ördögöt a falra. Az igazság az, hogy a «kereskedők népe» sajátos színárnyalatokat hozott és termékeny erőt jelentett a magyar poézisben. A magyar művelődéssel szemben, legalább annyi a követelése, mint a tartozása. K. A.

2. *Próza.* A magyar irodalom első magyar-zsidó szépíróit, kik a mult század negyvenes éveiben léptek fel szerény igényű novellákkal, az irodalomtörténet ma már jeltelen tömegsírba temeti. S valóban: írói munkásságuknak csupán történeti jelentősége van. Az első magyar-zsidó prózaíró, kinek írói működésével stílusának ragyogó magyarságával minden időben számolnia kell a magyar irodalomnak: Ágai Adolf volt. Személyében képviselője az első magyar zsurnalista írónak, írói törekvéseiben megteremtője: a franciás könnyedségű, tiszta magyarságú tárcanovellának. A novellák feszessége, merevsége sokat engedett, nehézkessége jelentősen megenyhült, amidőn Ágai új tartalommal töltötte meg s friss, eleven stílussal öntötte formába. Apró csevegések, úti emlékek, aktuális események adták novelláinak témáit. Előadásának megvesztegető kedvessége, szatirikus emberlátása s humora tette becsessé, népszerűvé tárcanovelláit. Az a zsidó humor, mely Ágai prózaköltészetében színt és derűt adott írásainak, keserű gúnyba olvadt át Kóbor Tamás műveiben. Reális világszemlélete, mely néha a romantikus tárgymotivumokat is zolai megrajzolással hozta a naturalizmus közelségébe, a fővárosi élet jelenségeinek irónikus megvilágításában talált bőséges anyagot a filozófiai gondolatok kifejtésére s a lelki élet analitikus boncolására. A józan bölcselkedés azonban sohasem tompította meséinek érdekességét, sőt ez zsidó szempontból még csak növekedett a zsidó családi élet rajzának s a zsidó problémák felvetésének keretében. Kóbor az első magyar zsidó író, ki rámutatott a zsidóságon belül egyre szuvasodó generációellentét vallás-szellemi dekadenciájára. Számos vonás állítja regényei mellé Bródy Sándor prózaköltészetét. Bródy Sándor ember- és miliőábrázolásában a naturalizmus szellemi irányának hatása alatt áll. De mint drámáiban, itt is a legváltozatosabb irodalmi jelenségek kapcsolódnak egymással. Egyéniségének atektonikus nyugtalansága vezetődik le e változó-keveredő meglátások kifejező formáiban. Regényírói tehetségének egyik legerősebb oldala az életmozzanatok s alakváltozatok elemeinek még az elmosódó részletekre is kiterjedő megfigyelése. Ugyanez a megfigyelő készség jellemzi Biró Lajos műveit is. Hideg elvonatkoztatással szemléli az életet s az embereket. Szigorú és tárgyilagos vizsgálódás eredménye minden egyes munkája, akár nagyobb koncepciójú regényben analizálja az érdekfeszítő mesét és problémát bonyolító alakjait, akár novelláiban önti ércbe őket. Egyike azoknak a magyar-zsidó íróknak, kik Budapest kispolgárainak, szalonéletének, klubjainak alakjait, nem egyszer zsidó figuráit, élethű környezetrajz bemutatásával vezeti be az I.-ba. Ezekről a különböző, de a lelkükben, gondolkodásukban, tulajdonságaikban tökéletesen ismert alakokról készült rajzok a magyar I. legértékesebb alkotásai közé tartoznak. S amily művészien eleveníti meg az író el-

beszéléseinek szereplőit, ép oly nagyvonalúsággal tudja érzékeltetni korok és tömegek szellemét. A bazini zsidók: tudatos zsidó író műve, s egyben értékes magyar regény. Azzá teszi: a regény irodalmilag felépített szerkezete, a történelmi hangulatból kiformálódó alakok, a középkorra emlékeztető rozsdás világ politikai életrajza és nemes tendenciája, amidőn két irányba mutat: a zsidók felé, láttatva a hasznot, mely az antiszemitizmusból reakcióként fakad és a kereszténység felé, rámutatva azokra, kik visszaélnek a kereszténység eszményeivel. A naturalista világlátás eszmeiségének forma nyelvén szólal meg Szomory Dezső is, de nála az objektivitás helyébe valami egocentrikus önszemlélet lép. Ez irányítja témakereső érdeklődését s ez teliti meg szubjektivitással benyomásait. Szentimentális, romantikus verseinek póztalansága szüremlett át Heltai Jenő novelláiba és regényeibe. Egyéniségének kedves derűje, meleg humora, az az életvidám világszemlélet, melylyel Heltai Jenő nézi az embereket, az eseményeket, az élet kómikus fordulatait és visszás ferdeségeit, friss és könnyed stílusábrázolásban és nyelvfestésben ütközik ki. Elbeszélő művei, melyek ötletességben a francia szellemmel tartanak rokonságot, igen gyakran a pesti világ tipikus alak- és életjelenségeinek bemutatásával szórakoztatnak. A magyar zsidó írók vették először észre, hogy az európai nagyvárossá fejlődő Pestnek megvan a maga sajátos természetrajza, ember- és csodavilága. De Pest költői közül egyik sem látta meg oly mélyen és jelenítette meg oly örökmaradandón a főváros ifjúságának romantikáját, polgárlányának szentimentalizmusát, középosztályának problémáit, mint Molnár Ferenc. A nagy drámaíró elbeszélő költészetének legszebb darabjai: párbeszédes novellái. Ezekben juttatja kifejező formához: emberábrázoló művészetét, megfigyelő éleslátását, szellemességének és humorának gazdagságát. Nagy koncepciójú alkotásaiban pedig: korszellem-megelevenítő, környezet-festő, lélekelemző írói értékei tágítják ki a regényhatás kereteit. Molnár Ferenc adta irodalmunknak a legkomolyabb, legirodalmibb harctéri tudósításokat: a kortörténet jelentőségű Egy haditudósító Naplóját. A munkásság szomorú világának jelenetsorozataival tette teljesebbé Pest irodalomban tükröződő képét: Révész Béla. Objektív meglátás és alanyi átszűrődöttség, problémaelemzés és valóhű leírás kapcsolódásával elevenít meg betűrajzainak vonalán: embereket, élethelyeket, gondolatokat és szociális kérdéseket. Révész Béla a szocialista irányzatú magyar prózaköltés első irodalomsúlyú művelője. Zsidó kérdések, aktuális zsidó életjelenségek feloldódnak ugyan irodalmunk egy-egy nagyobbszabású művében, mint Erdős René, Földi Mihály, Hatvany Lajos stb. regényeiben, de a kifejezetten zsidó témák egyetemes irodalomtekintélyű feldolgozásait csupán Ujvári Péter regényköltészetében találni. Novelláiban és regényeiben nemcsak a meseanyag lendületes és változatos képsorozata kapcsolódik összefüggő egésszé, hanem lecsapódik belőle a zsidó miliő és szellemkör hosszan utánérző hangulata is. Jellemfestő erővel megmintázott alakjait utolérhetetlen humor aranyozza be. Ujvárinak írásművészete teremtette meg a magyar-zsidó irodalmat (l. *Magyar-zsidó irodalom*). Zs. J.

3. *Dráma.* A zsidók művelte irodalmi műfajok közül tárgyi vonatkozásban a dráma szakadt el a leggyökértelenebb messzeségben a zsidó témáktól. De viszont ép ez az irodalmi forma szívta fel magába legmélyebben a zsidó intellektus ráhatásának eredményeit és értékjelenségeit. Nem véletlen, hogy amidőn a magyar zsidóság belekapcsolódott a magyar irodalmi kultúrélet folytonosságába, az első magyar zsidó író, Hugó Károly: a dráma formanyelvén szólalt meg. Hugó a francia romantika programmörökségén indult el s megalkotta a francia klasszikus drámák mintájára a legsikerültebb hármasegységű magyar drámát (Bankár és báró 1847), mely az észnek, a logikának diadalát jelentette a szabályok és formák vonalán. A shakespeari szellemkultuszon felépülő neoromanticizmus a zsidó Dóczy Lajosban találta meg egyik legjelentősebb képviselőjét. Az új dráma architektúrájának minden alkotó, szintetikus eleme: a nyelvi ornamentika, a szellemes dialektika, a vers zeneisége, a színes hangulat határtalan költői szépségek megéreztetésére egyesül írói munkásságának oeuvrejében. A naturalizmus drámája Bródy Sándor költészetében jelentkezett. Dada című műve a magyar naturalista dráma egyetlen emléke, a valóságábrázolás és realista világszemlélet legtisztább lecsapódása. Bródy később szinte eklektikus iránykereséssel hajlik el a romantika s realizmus felé, de jelentkezése irányának hangját hosszú időn át nem hallgattatta el teljesen a reá rétegezedő szellemi áramlatok hatásának problémalátása. És ha drámaírói pályájának vége a szerelmi történetek romantikájába torkolt is, munkássága a magyar színpad új s modern szellemének útraindulását jelentette. A század elején a magyar nemzeti multból vett történelmi tárgyú drámáival aratta sikereit Fényes Samu, mint a romantikus tradicionális-hazafias színműírók epigonja. De már ekkor a magyar-zsidó drámaírók fiatal csoportja új hadállásokban indult harcra a magyar dráma világsikeréért. Ők emelték a magyar drámát világkultúr színvonalra s szerezték meg a külföld érdeklődését a magyar színpad számára. 1908 a magyar drámairodalom emlékezetes esztendeje. Ebben az évben mutatták be Amerika színpadán Molnár Ferenc Ördögét s ezzel megkezdte a magyar dráma országhatáron túli térfoglalását. Molnár Ferenc drámaköltészete a nagyvonalúság s a monumentalitás költészete: a drámastruktúrában, a technikában, a dialógusok művészi vonalvezetésében, a szellemesség és ötletesség ökönomiájában. Egyéni prózastílusának közvetítő rétegén át nem vész el s nem párolog el semmi a drámai erő teremtő impulzusából. A reális életen kívül megjárja az érzékfeletti világ területeit is. S a mese, az álom, a mennyország, a pokol irracionális és szimbolikus elemeivel, a szalon-világ s a külvárosi élet reális és szelíd naturalizmusba halkuló motívumaival, a formai expresszionizmus színpadra vetített mozzanataival, átlépve a konvencionális témakereteket, új

és eddig ismeretlen tartalmakat hódított meg a magyar drámairodalom számára. Molnár Ferenc mellett Lengyel Menyhért darabjait játszották legtöbbször külföldön. Lengyel mesteri megérzője a kordivat színpad-szellemi kívánalmainak. Ehhez idomítja, formálja darabjainak témáit. Pályája kezdetén társadalmi kérdések problémamegoldását kereste, utóbb az exotikumok levegőjével tette túlfűtötté drámáit, majd az aktualitások felé fordult figyelme, végül pedig egy paradoxműfajjal: a polgári népszínművel kísérletezett. Egyik legbiztosabb kezű művésze annak a lélekanalizis szempontjait is figyelemre méltató modern technikájú dráma-konstrukciónak, mely a szilárd gerincű párbeszéd-pilléreken építi fel a színdarab egész rendszerét. Hasonló írói intencióval olvaszt össze s állít egymás mellé feltétlen értékű irodalmat és színpadi technikát Biró Lajos, ki valóságos szisztémává rendszeresít minden hatáskeltő mozzanatot, fordulatot, átmenetet. Mint néző írja darabjait s mint író: maga előtt látja közönségét. És ez a következetes folytonossággal kiegyensúlyozott kapcsolat harmonikussá teszi a drámát, a színpadot, a hatást anélkül, hogy az író engedményeket tenne a költészet rovására a színpadi mozgalmasság hatáskiváltó pillanataiért. A franciás espritnek ragyogó szellemű hódítója a magyar színpadokon Heltai Jenő. Könnyed és finom dialógjai és a színpadi konstrukció biztos ismerete jellemzik művészetét és míg a Tündérlaki lányokkal eljutott a népszerűség legmagasabb fokáig a Kis cukrászdával a vígjátéki írástudásnak olyan bizonyítékát szolgáltatta, amely méltó határköve szerzői pályájának. A történelmi drámák aláhanyatlott népszerűségének megújítása s e műfaj modern formaadása Szomory Dezsőre maradt. A Habsburg-trilógia és a költői szépségű Lajos király volt az író ezirányú elképzelésének és nagyméretű elgondolásának objektivációja. Hatalmas drámai képekben elevenítette fel a mult szellemét s rajzolta meg a történelem alakjainak portréit azon az igen gyakran merész ritmussal zenélő nyelven, mely kizárólagosan Szomory sajátja. A nagyasszony c. drámáját az Akadémia a Vojnits-díjjal tüntette ki s ez az irodalmi elismerés eddig kívüle még hat zsidó író művét koszorúzta (Lengyel Menyhért, Nagy Endre, Farkas Pál, Drégely Gábor, Molnár Ferenc, Hevesi Sándor). Századunk szociális kérdései köré fonta érdekes drámai meséit Földes Imre. Darabjainak derűjében, megindultságában egyaránt meghúzódik a költői formába burkolt irányzatosság. Néhol a leghangsúlyozottabban juttatja túlsúlyra a szociális motivumokat. A városi kispolgár gondgyötörte alakjának utolérhetetlen megmintázása ép úgy az ő nevéhez fűződik, mintahogy ő írta meg irodalmunkban a leghatásosabb magyar irredentadrámát. Tendenciára hajló drámairánya ebben a művében a legteljesebb hazafiasságban kulminál. Feltétlen színpadi rutinja nagy kifejező erővel és kompozíciós készséggel egyesül ebben a drámában a legfájóbb nemzeti érzés kiváltására (Tüzek az éjszakában). Egy irónk sem látta meg oly közelről Pestet, mint Szenes Béla s talán ép ezért lettek alakjai kissé élesen kivehető kontúrvonalakkal túlszínezett figurák. Pest számtalan tipikus alakját ő fedezte fel a színpad számára. A közönség vígjátékainak szereplőiben magára ismert s mulatott rajtuk. Az utolsó évek legnagyobb szinházi sikereit ő aratta és alapított iskolát szórakoztató vígjátékaival. Zs. J.

Irodalomtörténet és esztétika. E tudomány zsidó művelői között úgy külföldön, mint Magyarországon számos kiválóságot találunk. Meg kell azonban említenünk, hogy a héber irodalmat külön tudományággá, mely a teológiával ugyan szerves kapcsolatban áll, Zunz Leopold tette meg a XIX. sz. elején. Követői voltak S. L. Rappoport hirneves prágai főrabbi, S. David Luzzatto padovai főrabbi és szemináriumi rektor; Dukes Leopold (l. o.), Neubauer Adolf (l. o.) oxfordi egyet. tanár, Schiller-Szinessy cambridgei egyet. tanár (l. o.), Schwab Moïse a párisi National Bibl. őre, Bacher Vilmos (l. o.), Blau Lajos (l. o.), Löw Lipót (l. o.), Mortara S. mantovai rabbi, Weiss Isaac bécsi tudós, Brody Heinrich prágai főrabbi (l. o.), Ismar Elbogen berlini rabbiszemináriumi rektor, Schechter M. cambridgei tanár, Gross H. (l. o.) augsburgi főrabbi s főkép Steinschneider M., aki a héber irodalom óriási és szétszórt területén egyaránt vezető szaktekintély.

I. Az I. külföldi zsidó művelői közül legkiválóbbak:

Adler Guido, zeneesztétika és történet.

Ancona Alessandro, v. pisai egyet. tan., olasz irod.

Bernays Jacob, v. bonni egyet. tan., görög-latin irod.

Bernays Michel*, esztétikus, müncheni egyet. tanár.

Bie Oscar*, zeneesztétikus és dramaturg.

Bielschowski A.*, Goethe-búvár.

Birch-Hirschfeld*, v. lipcsei egyet. tan., francia irod.

Brandes Georg, román-germán irod.

Breal Michel, francia irodalom tört.

Friedländer Ludwig*, v. strassburgi egyet. tan., latin irod.

Geiger Ludwig, berlini egyet. tan., német irod.

Gundolf Friedrich, heidelbergi egyet. tanár, német irodalom.

Karpeles Gustáv, a «Geschichte d. jüd. Literatur» szerzője.

Kellner Leon, bécsi egyet. tan., angol irod.

Kerr Alfréd, esztétikus.

Klein Julius Leopold* (l. o.)

Landauer Arthur, esztétikus.

Lee Sidney*, angol irod. tört.

Ludwig Emil.

Mayne Harry, baseli egyet. tan., német irod.

Mendelssohn Mózes (l. *Filozófia*).

Meyer L. M., berlini egyet. tan., német irod.

Minor Jacob*, bécsi egyet. tan., német irod.

Winternitz Moritz, prágai egyet tan., ind. irod.

Witkowsky Georg*, lipcsei egyet. tan., német irod.

Wogue Jules, francia irod.

Hazaiak: (L. részletesen az illető neveknél.) Alexander Bernát, Elek Artur*, Feleky Géza, Fenyő Miksa*, Ignotus Hugó, Hatvany Lajos*, Heller Bernát, Hevesi Sándor*, Keszler József,

Komlós Aladár, Lukács György*, Salgó Ernő, Sebestyén Károly, Silberstein-Ötvös Adolf, Szilágyi Géza, Túróczi-Trostler József. S. R.

Irsai *Artur (szemlőhegyi)**, orvostanár, szül. Budapesten 1855 márc. 2., megh. u. o. 1918 aug. 5. A budapesti egyetemen tanult, melynek végeztével Korányi tanár aszistense lett s mint ilyen, a gégeosztályt vezette 1883—913-ig. 1885-ben egyetemi magántanár lett az orr- és gégetükrözés tanából, egyszersmind több kórház szakfőorvosa, 1912 óta a Dunabalparti kórházak h. igazgatója és az Operaház főorvosa volt. Számos tudományos értekezésen kívül önállóan megjelent művei: *Útmutató az orr- és gégetükrözésben* (1892); *Az énekhang élet- és egészségtanáról* (1893); *A Korányi-féle gégészeti ambulatorium tízéves fennállása alkalmából készült dolgozatok* (1893). Ezenkívül szerkesztette a Szt. Margit kórház jubileuma alk. kiadott orvosi művet (1907).

Iskolaalap. A magyar szabadságharc leveretése után Haynau császári generalis 2.300,000 forint hadisarcra ítélte a hazai zsidóságot, büntetésül a szabadságharcban való lelkes részvételéért. I. Ferenc József 1850 szept. 20. elengedte a hadisarcot, e helyett azonban kötelezte a magyar koronaországban, a temesi bánságban és a szerb vajdaságban lakó összes zsidókat, hogy 1.000,000 forintot fizessenek egy létesítendő zsidó iskolai és tanügyi alap céljaira. Koller miniszteri biztos vezetése alatt meg is alakult az Israelitische Landes Schulfondbegründungs Comite, melynek elnökét: Kassowitz J. H.-t és összes tagjait a bécsi kormány nevezte ki. A bizottság a megszünt türelmi adó (l. o.) alapján megállapította az egyes hitközségek hozzájárulási összegét, azt behajtotta és 1855-ig beszolgáltatta a kormánynak. Erre 1856 márc. 29. legfelsőbb elhatározás jelent meg, mely következőkben állapította meg az iskolaalap céljait: 1. Rabbiképző felállítása. 2. Minden közigazgatási területen minta főelemi iskola létesítése. 3. Szegénysorsú vak és siketnéma gyermekek neveltetése. Az uralkodó elhatározásának megfelelve, a kormány Pesten, Temesvárott, Pécsett és Sátoraljaújhelyen mintaiskolát létesített, melyek közül a pestiből alakult ki a tanítóképezde, míg a többi 3 iskola az 1868—69. évi kongresszus (l. o.) határozata értelmében feloszlott. A Rabbiképző s a siketnémák intézete. 1877. nyilt meg Budapesten. F. D.

Ismétlés könyve, elterjedt héber nevén *Széfer Dĕvórim*, görögül a Szeptuaginta szerint *Deuteronomion*, latinul a Vulgata szerint *Deuteronomium; Mózes ötödik könyvének*, vagy a *Pentateuchus (Tóra) ötödik könyvének* is nevezik. Tartalma: I. Mózes áttekintő a zsidó történetet. II. Törvényeknek gyüjteménye. III. Buzdít Isten iránt való hűségre: elmondja Józsua kiválasztását, Mózes halálát és temetését. A könyv harmincnégy fejezetre, illetőleg 11 hetiszakaszra oszlik, mely utóbbiaknak mindegyikét más-más szombaton olvassák fel a zsinagógákban. (Mindegyiket l. az ill. címszónál: *(Dĕvórim, Voeszchánon, Ékev, Rĕé, Sóftim, Ki-szécé, Ki-szóvó, Nicovim, Vájélech, Haazinu, Vĕzosz habrochó).* F. D.

Israel *Jacob*, rabbi és teológiai író, szül. Temesváron 1623 körül, megh. 1678. Rabbi volt a lengyelországi Belzycén, majd Lublinban s a Chmelnicky fele mészárlások alatt gyilkolták meg. Jelentékeny zsidó tudós volt. Kéziratainak egyrészét az oxfordi Bodleiana őrzi. Ennek címe *Tíferesz Jiszróel* s homiletikus kommentár a Pentateuchhoz. Legfontosabb munkája a *Jalkut Chódos*, mely későbbi kiadásaiban a *Jalkut Jiszroeli* címet viseli, de eredetileg teljesen név nélkül jelent meg. V. ö. *Stein* «M. Magyar Rabbik».

Isten. 1. *Lényege.* I. a legfelsőbb lény, akinek eleven elképzelésében s áhítatos, végtelen tiszteletében fejeződik ki a zsidó vallási öntudat. I. az egy-I. kinyilatkoztatása révén mint az érzület közvetlen bizonyossága él a zsidóságban és éppen ez a közvetlenség az oka annak, hogy a zsidó vallási öntudat filozófiailag csak később, külső behatásra alapozódott meg. A pogány vallások sokistenségével szemben éppen az egy, egyetlen I. hite karakterizálja leghívebben a zsidóságot. I. egyetlenségéből következik, hogy az I. mindenható (*Mózes* II. 10. 4), mindenütt jelenlevő (*Mózes* II. 20. 24) és mindentudó (*Zsolt.* 139), akire az ember függőségének, gyengeségének és kicsiségének tudatában csak alázattal tekinthet fel Ez az egy I. nemcsak fenntartója és kormányzója (*Zsolt.* 104. 29. 30), de teremtője is a világnak (*Mózes* I. 1. fej.: *Jes.* 45. 7), akinek nagyságát és végtelen bölcsességét teremtésének csodái, emberek és népek sorsának változásai hirdetik. Az egy I. minden teremtett lény teremtője, maga meg nem teremtett, de örök (*Mózes* II. 3. 14) a jelenségek minden változása közepette változhatatlan (*Malachiás* 3. 6) s a véges világgal szemben végtelen (*Zsolt.* 145. 13). De talán még az egy I.-ről szóló tannál is jelentősebb a zsidóságban az a hit, hogy I. szent, akit, az embernek, mély félelemmel teli tisztelettel, egész szívvel és tiszta lélekkel kell szolgálnia. I. szentsége a próféták szerint azt a legszentebb kötelességet rójja az emberre, hogy az erkölcs követelményeit hűen, odaadóan és minden határon túlmenően teljesítse. Ezzel a megállapítással rokon a bibliai felfogás is, amely szerint az erkölcsösséget követelő szent I. lénye maga is a legmélyebben erkölcsös s ezért az embernek, akit I. saját képmására teremtett, úgy kell tekintenie I.-re, mint az erkölcsi tökéletesség mintaképére. «Szentek legyetek, mert szent vagyok én is, az örökkévaló, a ti I.-etek». (*Móz.* III. 19. 2) A középkor vallásfilozófusai, bár tudatában voltak I. megismerhetetlenségének, illetve annak, hogy I. pozitív tulajdonságokkal nem ruházható fel (l. *I. tulajdonságai*), kénytelenek voltak mégis az I.-ség lényét bizonyos ethikai tulajdonságok fényével megvilágítani. I. legmagasabb ethikai tulajdonsága a tökéletes szeretet, mely épp olyan jellegzetes tulajdona a zsidó I.-ideálnak, mint az egység és a szentség. A zsidó I.-szemlélet hosszú történelmi fejlődés eredménye s fokozatosan nőtt ki a zsidó népi I., a «Jahvé» fogalmából. A nép-I., mely mellett más I.-ek is létezhetnek, nem világ-I., tehát nem is következetesen ethikus. Csak Elijáhutól kezdve zárja ki az I. fogalma teljes határozottsággal más I.-ek tiszteletét Izraelben, Ámosszal és Hoseával ethizálódik és Jesájával és Jeremiással lesz mint a lelkiismeret I.-e és

az erkölcsi világrend legfőbb ura világ-I.-né, népek sorsának és az emberiség történelmének irányítójává. A próféták utáni korban az I.-eszme lényegében változatlan maradt. Különböző megfogalmazása a görög kultúra befolyása alatt veszi kezdetét. A legfőbb törekvés, mint a Septuaginta, az Apokrifák és a Targumok mutatják, arra irányul, hogy az I. szemléletet lehetőleg megtisztítsák minden antropomorphizmustól (l. *Antropomorphizmus*). Az Apokrifák (l. o.) és *Salamon mondásai* (Mislé) megszemélyesítik a bölcseséget (chochmó), anélkül, hogy ezzel I. egységét veszélyeztetnék. *Salamon bölcsesége*, mely — nyilván görög befolyás alatt — az ősanyag alakítójának, bölcseségnek és szellemnek nevezi I.-t, átmenetet képez Philo «Logos»-ához, mely teremtő munkájával I. és a világ közé lép. A «Logos»-nak Krisztussal való azonosítása mutatja azt az erős befolyást, melyet Philo (l. o.) eszméi az éppen akkor kialakuló kereszténység dogmatikájára gyakoroltak. Philó egyébként az első zsidó, aki I. lényének filozófiai meghatározására törekedett. A bizonyítékok, melyekből I. létére következtet, kozmológiai jellegűek. Szaádja, a legnagyobb zsidó vallásfilozófusok egyike szintén kozmológiai érveket hoz fel s megállapítja, hogy I. tulajdonságai — bölcsesége, hatalma stb. — nem választhatók el I.-től, tehát egységét nem érintik. Bachja ibn Pakuda (11. sz.) még Szaádjánál is élesebben hangsúlyozza minden I.-i tulajdonság negativ jellegét, mégis úgy tekinti az egységet, mint I. összes többi tulajdonságait magában foglaló leglényegesebb attributumot. Salomo ibn Gabiról (11. sz.) megpróbálja a zsidó monotheizmust és az új platonizmust összeolvasztani. Szerinte I. abszolut egysége megismerhetetlen. Meg kell elégednünk annak a tudásával, hogy Ő van, de nem szabad kérdeznünk, miért van s hasztalan kutatnánk legbensőbb lényegét. Juda Halévi (12. sz.) azt vallja, hogy a végokok előtt csődöt mond a filozófia, de azért ő is filozofál s I. egységét mint negativ tulajdonságot, fogja fel. Hasonlóan vélekedik Maimonides is, aki szerint I. létének bizonyításánál azért vagyunk kizárólag negativ tulajdonságokra utalva, mert ezek eleve távoltartanak I.-től minden tökéletlenséget. Chasdaj Chrescas (14. sz.) I. lényegét a túláradó szeretetben s a teremtés végcélját a túlvilági boldogságban látja. A zsidóknak Spanyolországból való kiűzetése után, mikor a zsidókultúra és vallásfilozófia lehanyatlott, a kabbala hatása alatt keleten megszületett a chasszidizmus, amelynek I.-eszméje, épúgy, mint a kabbaláé, pantheisztikus vonásokat mutat. Nyugaton pedig a modern kultúra hat a zsidóságra. Itt Mendelssohn Mózes (1729–86) a wolfi filozófia felfogásának megfelelően egy tökéletes és végtelenül jóságos I.-ről ír, a következő generáció zsidó filozófusai pedig, Marcus Herc, Salomon Maimon és Lazarus Bendavid, akik kantianusok voltak, nem törekedtek arra, hogy a zsidóság és a filozófia között hidat építsenek. Megállapítható, hogy sem a középkor, sem az újabb idők vallásfilozófusai nem tudták magasabbra fejleszteni a már készen kapott I.-eszmét, ami természetesen nem jelenti azt, mintha ennek a zsidó nép szívéből kinőtt magasztos eszmének fejlődése végkép lezáródott volna. A zsidó nép reneszánsza, mely a jelenkor egyik legnagyobb csodája, gigászi erőfeszítéseivel, mély lelki forrongásaival és nagyszerű élményeivel minden valószínűség szerint termékenyítőleg fog hatni az I.-eszme további fejlődésére.

2. *I. neve.* A héber nyelvben I. megnevezésére általában az *Él* szót, vagy ennek többes számát, az *Elohim*-ot használják, melynek etimológiai jelentésére a Bibliában előforduló következő kifejezések utalnak: *erő, első, cél, oltalom* stb. A Bibliában általában az «Él» az I.-séget jelző szó. Szoros összefüggésben az «Él»-lel gyakran előfordul az *Él Eljon* és az *El Saddaj* kifejezés. Az első jelentése — a *Legmagasabb*, a *Legfensségesebb* — világos, a másodikét megállapítani nehezebb. Némely nyelvész szerint a kifejezés a *sadad* igéből származik, melynek jelentése: erőszakosnak lenni, elpusztítani. Ez a felfogás a perzsa I.-képzetet csempészi be a zsidó I.-fogalomba, amely I.-nek nem a romboló, hanem a teremtő erejét domborítja ki. A Tóra szerint I. először Ábrahám előtt nyilatkozott meg, mint «Él Saddaj», míg «Jahve» nevét először Mózessel közölte. Ez a név azóta is úgy szerepel, mint amely leghívebben fejezi ki Izrael I.-ének lényegét. A «Jahve» szó a héber szövegben négy mássalhangzóból (J. H. V. H.) álló betűkomplexum, vagyis tetragamma s magánhangzóilag az *adonáj* szóval egyenértékű. Ez abban leli magyarázatát, hogy a vallásos emberek féltek kimondani I. nevét, melyet az *Úr* névvel pótoltak. A «Jehova» név használata a humanizmus korában terjedt el; ez a szó úgy alakult, hogy a J. H. V. H. mássalhangzókat az «adonáj» szó magánhangzóival ejtették ki. A «Jahve» szó eredeti értelme: létező (*Mózes* II. 3, 14), de pontosabban az «ehje aser ehje» — vagyok, aki vagyok — kifejezés világít rá. A «Jahve» név, amelyet a főpap is csak évente egyszer a jom kippuri engesztelő funkció alkalmával mondhatott ki, a zsidóság előtt mint a legszentebb, az I.-ség lényegét legméltóbban kifejező szó szerepelt és kimondását a legszigorúbb parancs tiltotta meg.

3. *I. országa. Malchusz somajim* = az ég birodalma, rabbinikus szóhasználatban az emberi világot jelenti, mely I. hű szolgálatát mint az emberi és népközösségek legszentebb ideálját tekinti főcéljának. Ez a messiási eszmével rokon ideál már a prófétai irodalomban is fellelhető. I. országa tehát éppúgy, mint a Messiásé, egy a földön beteljesedő állapotot jelent, ellentétben a másik világgal, mely a halálon túl kezdődik. Ezt az állapotot nem is valami I.-i csoda fogja felidézni, de az ember kötelessége, hogy megteremtse.

4. *I. fia. Ben elohim.* Az Ó- és az Új-Testamentum szerint minden ember I. fia. I. minden ember atyja (*Mózes* V. 32. 6; *Jes.* 64. 7; *Máté* 10. 29) tehát az emberek I. gyermekei (*Malachiás* 1. 6; *Luk.* 6. 35). I. fiának illetve «elsőszülött fiának» nevezi a Biblia Izráel népét (*Mózes* II. 4. 22). Innen a kifejezés, hogy az izraeliták I. gyermekei, az élő I. fiai (*Hosea* 2. 1). I. fiai még Izráel királya (*Sám. II.* 7. 14) és az angyalok (*Mózes* I. 6. 2; *Jób* 1. 6). A hellénisztikus

és a rabbinikus irodalomban I. fia a jámbor és az igaz ember (*Szirach* 4. 10; *Sal. bölcsessége* 2. 13. 18). A *Targum*-ban I. fia a Messiás (*Ezra* 4. 7. 28; *Enoch* 105. 2). A rabbinikus irodalom csak akkor nevezi a Messiást I. fiának, ha valami messiási jelentőségű cselekedet erre alkalmat nyujt. A rabbinikus polémiákban, a kereszténységgel szemben azonban sűrűn előfordul a Messiásra alkalmazott «I. fia» kifejezés. Egy helyen pl. (*Jes.* 44. 6) I. így szól: «Én vagyok az első, mert Nekem nincs apám és Én vagyok az utolsó, mert Nekem nincs fivérem s Rajtam kívül nincs I., mert nincs Nekem fiam». Philo a «Logos» t I. fiának vagy I. elsőszülöttjének csak olyan értelemben nevezi, mint a Midras I. lányának nevezi a Tórát. Valószínű, hogy Jézus csak olyan értelemben nevezte magát I. fiának (*Máté* 3. 17; 16. 16; 17. 5), mint ahogy a jámbor és igaz emberek is I. gyermekei névvel illetik magukat. A keresztyény értelemben vett «I. fia» kifejezéssel először Pál leveleiben találkozunk.

Irodalom. Schmiedl, Studien über jüdische Religionsphilosophie (Wien 1869); Kaufmann Dávid, Attributenlehre (Leipzig 1880); J. Guttmann, Religionsphilosophie d. Saadja; M. Joel, Zur Geschichte d. jüdischen Religionsphilosophie (Leipzig 1872); S. Hirsch, Religionsphilosophie d. Juden (Leipzig 1843); Formstecher, Religion des Geistes; Rülf, Der Einheitsgedanke; Knenen, Die Religion Israels (1869); Knappert, The Religion of Israel; Duhm, Die Teologie der Propheten (Bonn 1875); Vatke, Die Religion d. Alten Testaments (Berln 1835); Wellhausen, Prolegomena z. Gesch. Israels (3. ed. 1883); Grf. v. Baudissin, Studien zur semitischen Religionsgeschichte (Leipz. 1876—78); R. Smith, Religion of the Semites (Edinburg 1894); König, Grundprobleme d. alttestamentl. Religionsgeschichte (1893); u. a., Der Offenbarungsbegriff; Smend, Lehrbuch d. alttestamentl. Religionsgeschichte (1893); Budde, Vorlesungen über die vorexilische Religion Israels (1901); Yew. Encycl (1904); Judisches Lexikon (1928).

Isteni kegy, a zsidó vallás szerint Isten egyik tulajdonsága, mely az Ő irgalmát és szeretetgyakorlását fejezi ki, főleg pedig a gyengékkel, szerencsétlenekkel és bűnösökkel szemben gyakorolt szánalmát. Az I. attributuma az igazságosságának fogalmi ellentéte, amennyiben az I.-nek az érdemtelen is részese. Legjellegzetesebben a Szentírás eme sorai tüntetik fel Isten ezen attributumát: «Örökkéváló, Örökkéváló, erős, könyörületes és irgalmas Isten, hosszantűrő, jóságban és hűségben bővelkedő» (*Exodus* 34. 6). Néha az I. és az igazság parallel fordulnak elő (*Zsolt.* 139. 15; 101. 1; 103. 6, 8). Jónás próféta az I.-et és az igazságosságot nehezen tudja egyeztetni, de szavaiból kitünik, hogy az I. nem csupán a választott népre, hanem mindenkire kiterjed, így a pogányra is, ha őszinte megbánás előzi meg. A próféták, bár hangsúlyozzák Isten igazságosságát, mégis remélik az I.-et. Jesája azt tanítja, hogy a bűnösnek is lesz része I.-ben. A Zsoltárok költői kiterjesztik az I. ajándékát a felkent királyra és sarjaira (18. 50), a szegényre és szűkölködőre (128. 7), továbbá egész Izráelre (130. 7) s valamennyi más népre (117), végül valamennyi teremtményre. Az apokryfák szerint is az I. minden élőlényre kiterjed (*Szirach* 18. 13), szánalomból a gyengék, bűnösök és rövidéletű emberek iránt (28. 2, 5). A Talmud az I.-et a *midasz ha-ráchámim* kifejezéssel jelöli, ellentétben a *midasz ha-din*-nel, az igazságosság attributumával. A Midrás a teremtéshez a következőket mondja: «Így szólt a Szentséges Egy, áldott legyen az Ő Neve: Ha az irgalom attributumával teremtem a világot, mindenütt bűn fog túltengeni és ha az igazságosság attributumával teremtem azt, hogyan fog megállani tudni a világ? Ezért mindkettővel, nak könyörülettel és igazságossággal teremtem meg azt, hogy tartós legyen» (*Genes. Rabba* 12. 15). Ugyanez áll az ember teremtéséről is (u. o. 21. 8). Istent sokszor «Bal-ha-Ráchámim»-nak (az Irgalom urának) nevezi a Midrás (*Levit. Rabba* 17. 4). Az ember kegyetlensége és Isten irgalma közötti ellentétet is jelzi a Talmud (*Menachót* 99b, *Erubin* 19a), és a köv. bibliai törvényeket az I. és irgalom törvényeinek nevezi. Mindez és még számos más tény világosan bizonyítja, hogy némely keresztény teológusnak az az állítása, hogy az I. nincs kellőkép hangsúlyozva a zsidó Bibliában és a Talmudban, minden alapot nélkülöz, mert épen az ellenkezője igaz. A középkori zsidó vallásfilozófusok viszont kevéssé fejtegetik az I.-et, aminek oka az, hogy már Szaádja gaóntól, az első vallásbölcsésztől (X. sz.) kezdve Isten egységét nem bolygatták az attributumok előszámlálásával, csupán Juda Ha-Levi emliti a «Cuzari»-ban a *Chanun ve-Rachum*-ot (Könyörületes és Irgalmas), az ú. n. aktív attributomok között. A zsidó liturgia viszont mai napig tele van az I. eszméjével; hála-, tisztelet- és dicsőítőimáink hétköznapon és ünnepnapon egyaránt bőven tartalmazzák azt. (V. ö.: M. M. *Eichler*, «Jewish Encycl.», 1904.) S. R.

Istenkáromlás (*Blasphemia*). Rosszindulatú vagy épen profán kitétel, mely Istenre vonatkozik, ami ennélfogva bűn. A Bibliában a I.-ról ott van szó, amikor az Egyiptomból kivonuló Israelhez csatlakozott mindenféle vegyes elem káromolta Isten nevét és átkozódott (Lev. 24. 10—23). A mózesi törvényhozás megköveztetésre ítéli az istenkáromlót. (Lev. 24. 15—16) A szigorú mózesi törvények jelentékeny része a honalapítás előtti Izrael hadijoga volt s ennek vasszigora volt szükséges ahoz, hogy Mózes a theokratikus demokráciát megalapozhassa. A próféták is beszélnek I.-ról s a régi zsidó törvényhozás úgy látszik, a felségsértést is a blasphemia egy nemének tekintette. A Misna szerint I.-nak csak akkor minősíthető a káromlás, ha bizonyítható, hogy a vádlott Isten nevét használta szitkozódásai közben (*Szanhedrin* 7), a Gemára azonban az istennév más körülírásainak megszentségtelenítését is I.-nak minősíti. A zsidó állam önállósága s a legfőbb Szanhedrin fennálása idején elvileg halálbüntetés (megkövezés) járt a I. elkövetőjének, de csupán akkor, ha a kimondhatatlan Isten nevet ejtette ki szentségtörő módon; a közönséges I.-t azonban, mely Isten tulajdonságainak megszemélyesítésére vonatkozott, testi fenyítékekkel büntették s azt a templomban hajtották végre (*Szanhedrin* 56a). Tárgyalások alkalmával maguknak a tanuknak nem volt szabad megismételniök az I.-t, hanem csupán körülirniok lehetett. (*Misna-Szanhedrin* u. o.) Minthogy azonban az ily tárgyalás néha nagyon komoly volt s az életre mehetett, az egyik tanunak engedélyezték a teljes blasphemia ismétlését.

Ez alkalommal a bíróság elnöke a hallgatóságot kiküldte s a tanut felszólította, hogy betűszerint tanusítsa, amit hallott. Amikor a tanu megismételte az I.-t, a bírák felálltak s megszaggatták ruháikat gyászuk jeléül. A többi tanunak nem kellett megismételni az istenkáromló kifejezést, hanem csak jelezniök, hogy úgy hallották-e vagy nem. A tradició szerint az I. egyike volt a hét bűnnek, amely Noah utódainak el lett tiltva *(Szanhedrin* 56 a). A pogány felelősségrevonása ugyanolyan módon történt, mint a zsidóé, csupán a bírák és közönség nem szaggaták meg ruháikat a vád beigazolásakor. Ez utóbbi szokás igen régi eredetű s csupán a jeruzsálemi templom elpusztítása után szünt meg *(Szanhedrin* u. o.) azzal a megokolással, hogy akkor mindenki rongyokban járhatna. A későbbi Bész dinek márnem hozhattak halálos ítéletet I.-ért. A megkövezéssel járó ítélet végrehajtásáról egyébként nincs adat a régebbi korokból sem I. esetére. A ruhamegszakítás kötelezettsége azonban érvényben maradt. Rab Amram babyloni gáón egy napra való exkomunikálással büntette az I.-t. A Sulchan-Áruch *(Jóre Dea* 340. 37) szintén a ruha megszakítását rendeli el azok számára akik az I. fültanui voltak. A rövidlejáratú exkomunikációt a halálbüntetés pótlásaképen alkalmazták. (V. ö. *Mayer*, «Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer III.»; *Saalschütz*, «Das mosaische Recht»; «Tesubót Geoné Mizrah umá-Arab», ed. Joel *Müller* és Jev. Enc.) S. R.

Istentisztelet. A zsidó I.-i rend ősrégi tradiciókra megy vissza. Kialakulásának váza a templom elpusztulását követő időre vall, eredete azonban még az áldozati időkben gyökerezik. Az I. történeti fejlődésében két nagy, különösen később élesen elkülönült korszakot kell megkülönböztetnünk: az áldozatok és az ima korát. Az első a Szentélyek pusztulásáig tart, a másik viszont akkor kezdődik. Már a zsidó áldozás rendje is, melynek legfőbb törvényei a Bibliában találhatók, az ősi kultusszal szemben jelentős, szinte forradalmi haladásnak vehető. A törvény célzatossága kétségtelenül az áldozatok lecsökkentése, majd kiszorítása volt, amiről a próféták sok meggyőző mondása tanuskodik. E célzatosság kitetszik abból, hogy most már nem áldozhat mindenki, mint régen, hanem csak a papi osztály; hogy most már nem áldozhatnak mindenütt, mint régen, hanem csak a középponti Szentélyben; hogy most már nem áldozhatnak mindent, mint régen, hanem csak meghatározott állatokat és terményeket szabályok és előírás szerint (l. *Áldozás).* Az imával új korszak köszönt be, melynek alapelve a prófétai intésből kristályosodott ki: ajkunkkal fizessünk tulkok helyett. Ami az áldozatnál visszafejlődést, itt haladást jelent. Nemcsak egy osztály imádkozhatik, hanem mindenki, nemcsak egy helyen imádkozhatunk, hanem mindenütt. Csak a harmadik feltétel maradt meg, az imának is vannak szabályai, előírásai, ezeknek összessége a liturgia. Mai I.-ünk két lényeges részre oszlik: imára és tanításra. Az ima lehet bibliai szövegű vagy későbbi keletkezésű; a tanítás pedig vagy tóraolvasás, vagy prédikáció formájában mutatkozik. (L. *Liturgia*, továbbá *Sacharisz, Muszaf, Minchó, Maáriv, Neiló, Tóraolvasás).* F. M.

Isten tulajdonságai, amelyekkel az emberi fantázia és ész ruházza fel az Istent, hogy a véges emberi értelem és az istenség lényege közt tátongó ürt ily módon áthidalja. A primitív érzés számára minden dolgok mértéke az ember, még az istenséggel szemben is, növekedett légyen ez akármilyen emberfeletti végtelen magasságokba. Ezért van a Bibliában az Istennek keze, lába, karja, szeme s ezért emberiek a tulajdonságai is, mint pl. akarat, buzgóság, szeretet, hűség, harag, megbánás stb. A szemlélet magasabb fokán nem csupán ezek az emberi tulajdonságok tünnek fel, de felmerül az a probléma is, hogy egyáltalán miképpen fejezhető ki emberi szavakkal Isten, akinek lényege az abszolut hasonlíthatatlanság. A szemléletnek ezen a nívóján keletkezett I.-nak filozófiai tana. Már a Bibliában is látunk olyan törekvést, mely Isten lényének erkölcsi normákkal való kifejezésére irányul. A 13 tulajdonság (sélosé eszré midósz), amelyeket Isten maga sorolt fel, mikor Mózes meglátta az arcát *(Mózes* II. 34) már nagyrészt megmutatja azt a különbséget, amely a Teremtő és teremtménye között fennáll. Az iszlami példák után induló zsidó vallásfilozófia kezdettől fogva arra törekszik, hogy az istenszemléletet minden emberi vonatkozástól megtisztítsa. E filozófia szerint Istenről, mint a világ teremtőjéről csak az mondható ki, hogy *van*, ez a megállapítás már magába foglalja Isten létét, hatalmát és bölcsességét. Az I.-ról szóló tannal Abrahám ibn Daud és Maimonidesz foglalkoztak behatóbban. Szerintük Istenről csupán a teremtéssel, a világgal és az emberekkel való vonatkozásában lehet nyilatkozni s tulajdonságai mint könyörületesség, szeretet, igazságosság csak annyiban érzékeltetnek valamit, amennyiben bennük az Istennek az emberiséghez való viszonya kifejezésre jut. Isten lényegét leghívebben a negatív tulajdonságok domborítják ki. E szerint, ha Isten életéről beszélünk, ez csak azt jelentheti, hogy Isten nem élettelen. Ez a tan voltaképpen a naiv jámborság legmagasabb megnyilatkozási formája, másrészt pedig abból a mély vallásos érzésből fakad, mely önkéntelenül is írtózik a Végtelennek, az isteninek emberivé való lealacsonyításától.

Iszru chág. *(h.).* A zarándokünnepeket követő nap neve (a 118. Zsoltár 27. verse alapján). Ez a napfélünnep számba megy, mert az ünnep utolsó napján hozott békeáldozatokat még ezen a napon is megehették a kohaniták (l. o.). Az imában a félünnep jellege miatt a tachanun (l. o.) elmarad. F. D.

Isszur vehettér. A héber nyelvhasználat ezekkel a szavakkal jelöli meg azt a területet, amelyre a rabbi döntvényezési joga kiterjed. Szószerint «tilalmat és engedélyt» jelent. A rabbi tehát eldöntheti, mi tartozik a tilalmazott *(isszur)* és mi tartozik a megengedett *(hettér)* dolgok közé. Minden rabbiképesítő oklevél, *(határa* l. o.) ezt a kifejezést használja a felavatott rabbi hatáskörének körülhatárolására.

Ito. (Jewish Territorial Organisation). E szervezetet Izrael Zangwill alapította 1905. A cionista vezérek között akkor többen voltak, — így Zang-

will is — akik nem tartották alkalmasnak Palesztinát arra, hogy ott épüljön fel a zsidó nép otthona. Mikor 1905. a VII. cionista kongresszus kimondotta, hogy szilárdan áll a baseli programm (l. *Cionizmus*) alapján, többen kiváltak a cionista szervezetből és megalapították az Ito-t, amely az üldözött zsidók számára egy autonóm területet keresett. Az I. vezetősége tárgyalásokat is folytatott különböző területekről (Galveston, Texas, Angora), de eredménytelenül. A magyar zsidóságnak az a része, amely ellenezte a politikai cionizmust, néhai Szabolcsi Miksa agitációjára Zangwill irányához csatlakozott és megalapította az Ito magyarországi fiókját Wintenberg Gyula elnöklete alatt. A cionizmus politikai sikereinek következtében később az I. külföldi vezetői ünnepélyes nyilatkozatot tettek, mely szerint hajlandók a zsidó Palesztina felépítési munkájában részt venni. Ez a nyilatkozat automatikusan maga után vonta az Ito megszűnését. Azóta természetesen Magyarországon sem működik. V. A.

Ivánfi *Jenő**, a Nemzeti Színház tagja, szül. Szeghalmon 1863 okt. 4., megh. Budapesten 1922 szept. 26. Középiskolái és a Sziniakadémia elvégzése után 1884. a kolozsvári, 1894-től kezdve pedig a budapesti Nemzeti Színház tagja, később ennek örökös tagja, majd főrendezője is lett. Kiváló művész volt, főképpen jellem- és intrikus szerepekben. Mint dramaturg és rendező szintén jelentékeny működést fejtett ki. *Samil* c. drámáját a kolozsvári, *Idegen földön* c. drámáját a budapesti Nemzeti Színház mutatta be; számos, érdekes szempontokban bővelkedő dramaturgiai tanulmánya jelent meg és lefordított azonkívül több klasszikus művet németből és franciából. Szerepeit angolul és franciául is meg tudta játszani. Főkép Shakespeare-tanulmányokba mélyült el. Dramaturgiai műve: *A színpad művészete* (1919). Vallásos életének nagy fordulása előtt 1920-ig élénk érdeklődéssel kísérte a cionista mozgalmat. S. R.

Iványi-Grünwald *Béla**, festő, szül. Somogysomon 1867. A nagybányai festőiskola alapítója, figurális kompozíciók és tájképek gazdag képzeletű alkotója, az újabb magyar festészet egyik kimagasló alakja. Művészi tanulmányait a mintarajziskolában, a müncheni akadémián és a párisi Julien-akadémián végezte. A Műcsarnokban 1889. állított ki először *(Nyári alkonyat)*. 1892-ben elnyerte a Műbarátok díját, utána az állam megvette az *Összeesküvők sorsot húznak* c. festményét. A millenáris kiállításon *IV. Béla a tatárjárás után visszatér hazájába* c. történeti kompozíciójával vett részt. Ugyancsak 1896. többekkel megalapította a nagybányai iskolát. Derűs, színes, mindig költői érzésű naturalizmusának korszaka ez, amely 1904-ig tartott. Ekkor a Fraknói díjjal 2 évre Rómába ment. A római időszaka dekoratív festőt váltja ki belőle, a misztikus, majd éles fények és árnyékok mesterét *(Holdas est, Antique. Est a Villa Borgheseban)*. Eddig alkotott műveit gyűjteményes kiállításon a Nemzeti Szalonban mutatta be. Átmenetileg Szolnokon is festett *(Szolnoki parasztszoba)*. Révai Ödön villájába készült nagy dekoratív pannója fordulópontot jelez művészetében és bevezeti aktos dekoratív kompozícióinak korszakát, mely teljesen az általa alapított és vezetett kecskeméti művésztelepen bontakozott ki. Itt keletkezett munkái közül a *Gyümölcsös kofák a hóbuckák között Kecskeméten* az 1912. Társulati díjat, a *Tavasz ébredése* az állami kis aranyérmet, *Fürdőző nők* (1915) pedig az állami nagy aranyérmet nyerte meg. F. B.

Ivri *(ivré)*, héber olvasás. *Er sagt keine Ivré* olyan előimádkozó kritizálása, aki a mondatfűzésben, szövegínterpretálásban nem az értelem után igazodik és rosszul hangsúlyoz. *Auf die Ivre geschlagen*, a betűvetéshez sem értő, tudatlan ember, ki az olvasásban is hibát ejt, analfabéta. F. M.

Izmaeliták. A Magyarországon lakott mohammedán hitű bulgárokat nevezték így. Szaracénusok alatt is őket értették. A vallási türelmetlenségek korszakában sok hátrány származott miattuk a zsidókra, mert az izmaeliták ellen fordult közhangulatból a zsidóknak is mindig kijutott. Kálmán király alatt ez még nem volt annyira érezhető, de a későbbi zsinatok, törvények és főleg a pápai bullák a magyarországi viszonyok ismerete hiányában, a zsidókat az izmaelitákkal együtt említették. A köztudatban így lassan egy fogalommá nőtt a két különböző meghatározás és a történelem folyamán igen gyakran össze is tévesztették őket. A zsidóknak és az izmaelitáknak a történelemírók által való gyakori összecserélése miatt az ezidőben élt zsidók társadalmi és jogi helyzete sokkal kedvezőtlenebbnek tűnik fel, mint amilyen a valóságban volt. U. L.

Izraelita. A zsidó nép és a zsidó vallás elnevezése. A Bibliában: *Bĕné Jiszróél*, vagyis Izráel fiai. Maga a Biblia adja meg a Jiszroél (Izráel) szó etimológiáját az Exodusban, ahol elbeszéli Jákob pátriárka tusakodását az angyallal. «És így szólt (az angyal): Nem csak Jákob lesz ezután a te neved, hanem Izráel is, mert küzdöttél *(ki szoriszó)* az Istennel és az emberekkel és győzelmes maradtál» (32. 28). A későbbi irodalom is alkalmazkodik a Bibliához, de a Jiszroél név a Jehudi és az Ivri (héber) elnevezéssel váltakozik. A nemzsidó népek is váltakozva mind a három héber szóból alkotott elnevezéssel élnek. A törvényhozásokban sokáig a *Mózes vallású* kifejezést is alkalmazták, még pedig nem csak a népre, de a felekezetre is. A magyar törvény a zsidó származás, a zsidó vallás, szorosabban véve: a zsidó felekezet megjelölésére az I. szót használja.

Izraelita Hitközségi Tisztviselők és Alkalmazottak Országos Egyesülete, alakult 1911. alapszabályai jóváhagyattak 1911 márc. 8. Célja a hitközségi tisztviselők és alkalmazottak erkölcsi és anyagi helyzetének javítása, főként pedig szolgálati pragmatika és országos nyugdíjintézet létesítése. Az egyesület működése a világháború és a világháborút követő forradalmi események következtében 1914—26-ig szünetelt, 1926 nov. 23. újjáalakult. Első elnöke Weiszburg Gyula a Pesti Izr. Hitközség elhunyt főtitkára volt, jelenlegi elnöke Walles Antal (l. o.) az újpesti hitközség titkára, tagjainak száma 400. Működésének eredménye, hogy az Izr. Országos

Iroda, a Pesti Izr. Hitközség, valamint az ország nagy hitközségei a szolgálati pragmatika megalkotására és az Országos Nyugdíj- intézet felállítására a szükséges előmunkálatokat megindították.

Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja. Az összes hitközségi alkalmazottak érdekeit képviselő hetilap. Többek szerkesztésében 1906—1907. jelent meg Budapesten.

Izraelita Kereskedők Testülete. A negyvenes években állott fenn Pesten, azonban sem keletkezésének sem működése körülményeinek nyoma nem maradt fenn. Az osztrák abszolutizmus 1851 február 6-iki rendeletével beszüntette s tagjainak meghagyta, hogy vagy a polgári, vagy a nagykereskedők testületébe lépjenek be.

Izraelita Közlöny. Hetilap. 1864 okt. 1-én Fenyvessy Adolf, az országgyűlési gyorsíró-iroda későbbi főnökének szerkesztésében indult. 1868-ban Deutsch Henrik, utóbb tanítóképezdei igazgató vette át a szerkesztést s irányította egészen a lapnak 1871. bekövetkezett megszűnéséig. A lap fele német szöveggel jelent meg, az utolsó évben már csak kétszer havonta.

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, (IMIT) az Országos Izraelita Iroda kezdeményezése folytán hosszabb eszmecsere után 1894 február 14. tartotta alakuló közgyűlését. Célja: a zsidóság vallásos és tudományos irodalmának, valamint felekezeti életének ismertetése ide vágó munkák kiadása s terjesztése, nyilvános felolvasások és pályakérdések kitűzése és jutalmazása által. A társulat székhelye Budapest, ügyeit az igazgatóság és a választmány vezetik. Kiadványainak száma az Évkönyv köteteivel 48-ra rúg. Az Évkönyv minden kötete számos közérdekű tanulmányt közölt. Az első két kötetet Bacher Vilmos és Mezey Ferenc szerkesztették a 3. és 4. kötetet Bacher Vilmos és Bánóczi József, az azután valókat Bánóczi maga szerkesztette. Az Irodalmi Társulat adta ki a szöveghez szigorúan alkalmazkodó *első magyarnyelvű teljes bibliafordítást* négy kötetben (a szerkesztő bizottság tagjai: Bacher Vilmos, Bánóczi József és Krausz Sámuel voltak). Kiadta továbbá *az ifjúsági Bibliát* (eddig 2 kötet, szerkesztő bizottság: Bánóczi József, Blau Lajos, Klein Miksa). A Társulat többi jelentős kiadványa: *A soproni és budapesti zsidók története* (Pollák, Büchler); *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Venetianer); *Rasi élete* (Wellesz); *Magyar zsidó oklevéltár* (Frisch); *Péchy Simon imádságos könyve* (Guttmann—Harmos); *A zsidó irodalom és a zsidók egyetemes története* (Kecskeméti). A Társulat elnökei: Kohn Sámuel, majd Fischer Gyula. Társelnökei: Weinmann Fülöp, Hatvany József, Vadász Lipót, majd Vészi József. Pénztárosa: Székely Ferenc. Ügyésze: Halász Frigyes, majd Feleki Béla. A háború áldatlan viszonyai a Társulat működését megakadályozták, 1928. azonban újra alakult a következő tisztikarral. Elnök: Wertheimer Adolf, Társelnök: Fischer Gyula. Titkár: Hevesi Ferenc, Pénztáros: Székely Ferenc. Ügyész: Dési Géza. A Társulat a régi szellemben és a régi célkitűzéssel folytatja működését. F. D.

Izraelita Magyar Tanító. Pedagógiai szaklap. 1866. szeptemberétől decemberig Fischer Náthán tanító szerkesztette Sátoraljaújhelyen.

Izraelita Néplap. «A nemzetesedés és a társadalmi emancipáció előmozdítására» alakult Pesten. 1868-ban szerkesztette Roth Ferenc. A lapnak mindössze három száma jelent meg.

Izraelita Siketnémák Országos Intézete. Fochs Antal (l. o.), a nagy emberbarát 1874 márc. 18. kelt végrendeletében vagyonának tekintélyes részét, 485,000 forintot hagyományozott egy országos izr. siketnéma intézet céljaira. Az intézet monumentális szép épülete 1876. Freud Vilmos műépítész tervei szerint épült fel Budapesten (Mexikói-út 60.). Az intézet körül kifejtett munkásságával kiváló érdemeket szerzett Deutsch Jakab 1916. Deutsch Sámuel elnök elhalálozása után Kaszab Aladárt (l. o.) választották meg az intézet elnökévé, aki a háború és a forradalmak alatt az intézetet nagy áldozatkészséggel megóvta a gazdasági pusztulástól. Az elnöki székben őt Deutsch Ernő (l. o.) váltotta fel. Az intézet felekezeti különbség nélkül veszi fel a tanulókat és félszázados multja alatt kb. 1000 siketnémát emelt emberi sorba. Az I. a legelső szakintézetek közé tartozik. Pedagógiai teljesítményei körében Grünberger Lipót, az intézet első igazgatója elhalálozása után kiváló érdemeket szerzett Tolnai Béla (l. o.) az intézet volt tanára, majd igazgatója. A siketnémák kiképzési ideje 8 évfolyamra terjed. Az I. jelenlegi elnöke Deutsch Ernő, alelnöke Gold Simon kormányfőtanácsos, igazgatója Kanizsai Dezső, fülorvosa Pogány Ödön, orvosa Fazekas István, titkára Eppler Sándor. K. D.

Izraelita Szünidei Gyermektelep-Egyesület. 1909-ben létesült azzal a céllal, hogy a 7—13 éves szegény iskolásgyermekek nyaraltatásáról gondoskodjék. Két nyaraló-telepe van, egyik a Balaton mellett, a másik Diósjenőn. Évente átlag 500 gyermeket nyaraltat 4—4 héten keresztül. Költségvetése kb. 25 ezer pengő. Elnöke: Grauer Vilmos, egyházi elnöke: Fischer Gyula főrabbi.

Izraelita Tanügyi Ellenőr. Népiskolai folyóirat. Szerkesztette Zsengeri Samu, 1890-ben jelent meg Budapesten. Ebben az évben meg is szünt.

Izraelita Tanügyi Értesítő, az Országos Izraelita Tanítóegyesület hivatalos lapja. Havonkint 2—3 ívnyi terjedelemben jelenik meg és a hivatalos közleményeken kívül általános érdekű pedagógiai dolgozatokat és szakirodalmi ismertetéseket is tartalmaz. E lap révén tudomást szerez a tanítóság a hazai és külföldi tanügyi kérdésekről, a pedagógiai tudomány fejlődéséről, a vallásoktatás problémáiról. A folyóirat 1875. indult. 1879-ig Seligmann Eleázár szerkesztette, majd részben egyidejűleg, részben egymásután Csukási Fülöp, Csajági Béla, Ozer Zsigmond, Barna Jónás szerkesztették. 1902-ben Kornfeld Gyula volt a felelős szerkesztő, a szerkesztő pedig Bárd Rezső, majd Bárd mellett Stern Ábrahám és Kornfeld Gyula, később Schichtanz Ármin, Pintér Ignác, Málnai Mihály és Szegő Arnold következtek. Jelenleg Schichtanz Ármin az Ország-

gos Izraelita Tanítóegyesület elnöke szerkeszti a lapot Bárd Rezső közreműködésével.

IzraelitaTanítóképző-Intézet. Alapítása 1856-ra megy vissza, mikor a budai császári és királyi helytartótanács felhívja a Pesti Izraelita Hitközséget, hogy adjon helyiséget a zsidó iskolaalapból felállítandó elemi főtanoda (gyakorlóiskola) részére, amellyel leányiskola és tanítóképző lesz egybekapcsolva. 1857 október 8-án megnyitották a főtanodát, ebből alakult ki a mai gyakorlóiskola. 1859-ben már ideiglenes tanítóképző is volt, a mai Dalszínház-utca 17. alatt. 1861-ig csak németül oktattak az intézetben, ettől kezdve magyar és német nyelven. 1864-ben véglegessé lett az intézet és a tanárok is megkapták 1867. új és végleges kinevezésüket, 1869. az intézet véglegesen áttért a magyar nyelvű oktatásra. 1872-ben megszűnt a királyi izraelita minta főelemi tanoda és helyébe a gyakorlóiskola lépett, hol a tanítóképző növendékei nyerték gyakorlati kiképeztetésüket. Ekkor költözött át az intézet a Rombach-utca 9. számú házba, a templom épületébe, 1877. pedig az akkor megnyílt Országos Rabbiképző-Intézet épületének földszintjére és első emeletére; ma is még ebben az épületben van. Az intézetbe négy polgári osztályról szóló bizonyítvánnyal lehet belépni és a héber elemi ismereteknek bírását igazolni kell. Az intézet eleinte három, 1881 óta négy évfolyamú. Az állami tantervvel megegyező tárgyakon kívül nagy súlyt helyez az intézet a zsidó tantárgyakra is. Az intézet az első negyven évben 793 növendéket képesített. A közeljövőben internátust is csatolnak az intézethez. A tanítóképző felettes hatósága az igazgatótanács és a királyi tanfelügyelőség. Igazgatói voltak: 1859—68-ig Lederer Ábrahám, 1868—87-ig Deutsch Henrik (az országos rabbiképzőnek is óraadó tanára), 1887—91-ig Bánóczi József ideiglenes minőségben, 1892—93-ig Mendl Lajos ideiglenes minőségben, majd végleges minőségben 1926-ig Bánóczi József, 1927 óta pedig Szemere Samu. A héber tárgyaknak tanárai az idők folyamán: Schütz Manó, Kohn Salamon, Deutsch Henrik, Kircz József, Füredi Ignác, Stern Mór, Eisler Mátyás (kolozsvári főrabbi és egyetemi magántanár), Schreiner Márton (később a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums tanára), Krausz Sámuel (később a wieni Jüdisch-Theologische Lehranstalt tanára) és Richtmann Mózes. (V. ö. *Bánóczi* József: «Az Országos Izr. Tanítóképző-Intézet története.» 1857—97). F. D.

Izraelita Történeti Könyvtár. Debrecenben jelent meg 1899. Spitz Gyula és Kúti Zsigmond szerkesztésében. Tartalmazott novellákat, történeti apróságokat, zsidó életrajzokat és részleteket a Talmudból; 3 füzete jelent meg.

Izraelitischer Neuigkeitsbote. Budapesten 1887. megindult zsidó hetilap. Szerkesztője Kohn Salamon volt. A következő év végén a lap megszünt.

Izsák. nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 7212 lak. Az i.-i hitközség legalább 150 éves. 1795 körül Neufeld Jakab volt ott rabbi. Hogy kik alapították és pontosan mikor, nem lehet megállapítani, miután az összes iratok — az anyakönyvek kivételével — elpusztultak az 1919—20-iki atrocitások alkalmával. Tény az, hogy a kis hitközségnek van temploma és van iskolája — amely azonban most szünetel — de 1920 óta teljesen megszünt a hitközségi élet. Akkor — miként 1848. Ettinger Mózes, a község rabbija a rácok elől Nyitrára menekült — a hitközségnek 35 családja menekült el Izsákról. 1926-ban az elmenekültek közül — akiknek még a dédapja is I.-i volt — néhányan visszatértek, de oly kevesen, hogy rendszeres hitközségi életről azóta szó sem lehetett. A hitközségnek 22 tagja vett részt a világháborúban s közülük többen hősi halált haltak a különböző harctereken. Az ellenforradalomnak — a rablásokon, iskola- és templomdúláson felül — hárman estek áldozatul. Ezek: Páncél Zoltán kereskedő, Schmidl Árpád szabó és Beck Sándor kereskedő, akik 1919 nov. 18. haltak mártirhalált. Az elenyészően kis lélekszámú hitközségnek jelenleg vezetője sincs. Az I.-i zsidók egy része a közeli városokban telepedett meg.

Izsák, 1. Józsa és Prokop morva hercegek pozsonyi ügyvivője volt 1385-ben, mikor Zsigmond király a Duna és a Vág közti országrészt és Pozsony városát is zálogba vetette. I. valószínűleg morva zsidó volt, aki később a város jövedelmeit a hercegektől kibérelte. Számos polgár tartozott neki, mire 1387. a zálogbirtokos hercegek utasítására a városi tanács I. számára lefoglalta a nemfizető adósok ingatlanait. Igy került I. birtokába Richter Jakab örököseinek pozsonyi tornyos háza is, amelyet később a városi tanács városháza céljaira megvásárolt tőle. Még ma is ez az épület a pozsonyi városháza. U. L.

2. *I.*, a kassai pénzverő főnöke volt. II. Lajos 1524. nevezte ki erre a tisztségre, Várday Pál kincstárnok tanácsára, kinek I.-ot Szapolyai János ajánlotta. I. értékelt szakember lehetett ezen a téren, ahogy ez kitűnik abból az okiratból, amelyet 1524 márc. 24. küldött a király Budáról Kassa városának. A királyi kézirat I.-ról azt említi fel, hogy «elegendő belátással és az általa elintézendő ügynek alapos ismeretével bír». Ebben az időben I. kivételével más zsidó nyilvános hivatalt nem viselt és a pénzveréssel sokat bajlódó II. Lajos I.-ra esett választását azzal indokolta meg, hogy «szüksége volt valakire, aki a pénzverés mesterségét tökéletesen érti». U. L.

3. *I. Ede*, belgyógyász, szül. Szatmárnémetiben 1887 jan. 16. Gyomor- és bélspecialista. Szaklapokban számos tudományos cikket írt. Élénk részt vesz a magyarországi cionista mozgalomban. Éveken át volt a magyarországi Keren Kajemeth (l. o.) vezetője. Jelenleg a budapesti VIII. kerületi cionista szövetség elnöke. Több szakmunkája jelent meg.

J

Jaákov ben Peszach, rabbi. Nikolsburgi származású. 1757-ben került Óbudára. 1765-ben jelent meg homiletikai tartalmu könyve *Zëra Jaákov* címmel Prágában. Majd 1786. jelentette meg ugyanott *Sëvá jëmé hapeszach* c. kisebb munkáját.

Jaále vëjóvó, *(h.). Szálljon fel, jöjjön elébed* kezdetű könyörgés, amellyel az év bizonyos napjainak tefillója (l. o.) és az étkezés után való ima megbővül. Tehát: peszach, sovuosz szukkosz roshasónó és újhold napjain. Az ünnepi tefillóban a 4. áldásban kap helyet, különben a 17. áldásban, az étkezés utáni imában a 3. áldásban. A muszaf tefillóban nem mondják. F. D.

Jacobi, 1. *Béla,* ügyvéd, jogtudományi író, szül. Páncélcsehen 1873 jan. 13. A jogi doktorátus és az ügyvédi oklevél elnyerése után a fővárosban lett gyakorló ügyvéd. 1904 óta állandóan tagja az Egységes Bírói és Ügyvédvizsgáló Bizottságnak, azonkívül pedig társelnöke az Országos Ügyvédszövetségnek. A felekezeti életben is előkelő szerepet tölt be és a Pesti Izr. Hitközség helyettes elöljárója. Érdemeiért a háború alatt kir. tanácsosi címmel tüntették ki. Különböző jogtudományi szakfolyóiratokban mintegy kétszáz tanulmányt írt. V. A.

2. *J. József,* belgyógyász, szül. Páncélcsehen (Szolnok-Doboka vm.) 1874 aug. 27. Kolozsváron végezte egyetemi tanulmányait, ahol doktorátust nyert és később a belgyógyászati klinika tanársegédje is volt. 1903-ban telepedett le Budapesten s itt nemsokára a Ferenc József kereskedelmi kórház rendelő főorvosává választották. Számos tudományos értekezés szerzője, melyek magyar és külföldi szaklapokban jelentek meg. Nevezetesebb munkái: *Ueber das Erscheinen von Typhusbacillen im Urin* (Deutsch. Archiv für Klin. Med. Bd. LXXII.); *Ueber vergleichende physicalische u. Röntgenuntersuchungen bei Lungentuberculose* (Beihefte zur Med. Klinik, 1910); A *Tetania oktanához tekintettel a pajzsmirigyre* (Purjeszemlékkönyv, 1906); *Ueber Tetanie im Anschluss an 78 Fälle* (Deutsche Zschr. für Nervenheilkunde, Bd. 32). Budapest orvostársadalma életében is jelentős szerepet tölt be.

3. *J. Olivér,* közgazdász, ügyvéd, szül. Budapesten 1879 márc. 14. Testvérbátyja *J. Viktor* zeneszerzőnek (l. o.). Atyja, *J. Samu,* kiváló jogász, egyszersmind az ország egyik legjelentékenyebb amatőr-sakkozója és a Magyar Sakkör tiszt. díszelnöke volt (megh. 1913). Nagyatyja, *J. Benő,* községi jegyző volt és a szabadságharcot mint honvédhuszárkapitány szolgálta végig, amiért az osztrákok halálra ítélték és in effigie kivégezték (megh. 1858) J. a budapesti egyetemen végezte tanulmányait és a jogi doktorátus és ügyvédi diploma elnyerése után gyakorló ügyvéd, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jogtanácsosa, majd ügyvezető igazgatója s érdemeiért kormányfőtanácsos lett. Az összeomlás után közreműködött különböző amerikai kölcsönműveleteknél és a magyar valuta stabilizációjának pénzügyi munkálatainál.

4. *J. Viktor,* zeneszerző, szül. Budapesten 1883 okt. 22., megh. New-Yorkban 1921 dec. 12. Számos népszerű operett szerzője s azonkívül dalokat is írt. Operettjei közül legnagyobb sikere a *Leányvásárnak* volt (Vígszínház 1911) s ezt a legtöbb külföldi világvárosban előadták. Egyéb operettjei, melyeket többnyire Martos Ferenc szövegéhez írt: *A rátartós királykisasszony* (Népszínház 1904); *A legvitézebb huszár* (Magyar Szinház 1906); *Tüskerózsa* (Király Színház 1907); *Van, de nincs* (u. o., 1908); *Jánoska* (u. o., 1909). Sz. G.

Jaffe *Izrael David ben Mordechai,* bazini rabbi a mult század közepén. Atyai ágon a híres Mordechai J.-nek, a XVI. sz.-i poseni jogtudós rabbinak, a *Lebusim* szerzőjének, anyai ágon a nem kevésbbé híres Löw ben Becalel prágai főrabbinak a leszármazottja. Máskép *David Szerednek* is nevezték. Művei: *Meholát ha-Machanájim* (Pozsony 1859) és *Hár Tabor,* responsumok, melynek vége németnyelvű támadást tartalmaz Meisel pesti főrabbi ellen (Pozsony 1861); további műve: *Hazon la-Móéd* az időszámításról szól. V. ö. *Stein,* «Magyar Rabbik». S. R.

Jahrbuch, hébernyelvű folyóirat, a Magyar Zsidó Szemle (l. o.) homiletikai melléklete. 1928. indult meg Blau Lajos, Hevesi Simon és Friedman Dénes szerkesztésében. Foglalkozik a homiletika elméletével és közöl alkalmi és zsinagógai beszédeket is. Évi 2—2½ ív terjedelemben jelenik meg negyedéves időközökben.

Jahrzeit. Magyarországon is meghonosodott német szó a halálozási évforduló megjelölésére. Ezt a vissza-visszatérő gyásznapot főleg a gyermekek tartják elhunyt szüleik után. Az első J. a temetés évfordulójára esik, az ezután következőket a halálozás évfordulóján tartják meg. Szertartásai: 1. a lélekmécs meggyujtása; 2. ha lehetséges, az elhalt szülő sírjának felkeresése; 3. a halott lelkiüdvéért való ima (l. *Él mólé rachamim*); 4. a fiúgyermekek kadist mondanak. A férfiak előimádkozói teendőket is szoktak végezni e napon; 5. Magyarország északi és északkeleti vidékein halotti torra emlékeztető áldomást is isznak (tikkun); 6. Sokan szüleik halálozási napját magukra nézve fogadalmi böjtnek nyilvánítják. Olyan esztendőben, mikor két ádár hónap van, a J.-ot a másodikban tartják, kivéve, ha a halál egy szökőév első ádár havában következett be. Némely vidék ritusa szerint a közönséges év ádár-i J.-ait szökőévben mindkét ádárban tartják. A J. elnevezés német eredetre vall, de fogadalomkép már olyan időből ismeretes, mikor még nem voltak zsidók Németországban. F. D.

Jájin neszech *(h.). Kiöntött bor.* A gyakorlatban olyan bor, amelyet sem inni, sem szertartáshoz felhasználni nem szabad. L. *Nészoch.*

Jakab *Dezső*, építész, szül. Réven (Bihar vm.) 1864. Építészeti oklevelét a budapesti műegyetemen nyerte. A millenáris kiállítás idejében a földmívelésügyi minisztérium műszaki kiállítási épületeit tervezte. Komor Marcell építésszel (l. o.) tervezte az alább felsorolt épületeket: Ferdinánd bolgár király murányi palotája; szabadkai városháza és Palics fürdő; marosvásárhelyi városháza és kultúrpalota; pozsonyi és nagyváradi vigadó; dévai szinház és a budapesti Népopera (Márkus Géza terveinek fölhasználásával); a szabadkai és marcalii zsinagógák; a Munkásbiztosító Pénztár székháza Budapesten; Liget-, Park- és legutóbb a Svábhegyi szanatóriumok; számos bank, villa, bérházépület Budapesten és vidéken. Korábbi épületein a Lechner Ödön által kezdett magyaros stílus követője, később a barokk és újabban a francia reneszánsz forrásaiból merít modern szellemben tervezett alkotásain. Az utolsó években Sós Aladár építésszel (l. o.) társulva dolgozik. Európai tanulmányútjáról számos előadást tartott a Magyar Mérnök és Építész Egyletben, hol munkáiért a nagy aranyérmet és ezüst érmet nyerte. F. B.

Jakobi, 1. *Emil*, ügyvéd, a román szenátus tagja, szül. Magyarköblösön (Szolnokdoboka vm.) 1882. Elnöke a kolozsvári kongresszusi zsidó hitközség jogügyi bizottságának. Ügyvédi gyakorlatot folytat és több közjóléti intézmény vezető egyénisége. 1917-ben a román szenátus tagjává választották. Sz. I.

2. *J. Kálmán*, közgazdász és publicista. Szül. Kolozsváron 1881. Jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte, ahol jogi doktorátust szerzett. 1904-ben a Kolozsvári Hirlap felelős szerkesztője volt. 1908-tól a kolozsvári, 1913-tól a temesvári munkásbiztosító igazgatója volt. 1918 őszén Temesvár város főispán-kormánybiztosául nevezték ki. 1922 óta miniszteri igazgatója a bánsági munkásbiztosítónak. Kolozsváron résztvett a Kereskedelmi Csarnok alapításában. Elnöke a temesvári bánsági polgári radikális pártnak. Szociálpolitikai szakcikkeket irt a Munkásügyi Szemle és a Szociálpolitikai Szemle c. folyóiratokba. Számos szociális intézmény alapítását kezdeményezte. Sz. I.

Jakobovits *Artúr*, festő, szül. Fenyőházán (Zólyom vm.) 1880. Budapesten, aztán Münchenben és Párisban tanult. Főleg tájképeket fest és munkáit a Műcsarnok és Nemzeti Szalon kiállításain mutatta be a háború előtt.

Jakov ben Jirmijó, rabbi. Osvicin Jirmijó rabbi fia. 1791. került Sopronkeresztúrra rabbinak. Itt irta *Saaré Binó* (1792) c. halachikus munkáját, atyja könyvét *(Modoó Zutó)* is kommentálta. Harmadik munkája *Chén tov* (Zolkiew 1806) c. jelent meg. Sopronkeresztúrból Hunfalvára hívták meg rabbinak, később Szántóra került atyja helyére s itt halt meg 1807. T. I.

Jámbor, 1. *Ferenc*, ujságíró, szül, Beszterczén 1899 ápr. 16. Az orvosi fakultás elvégzése után a kolozsvári Uj Kelet kötelékébe lépett, melynek felelős szerkesztője. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség politikai főtitkára. Sz. I.

2. *J. Lajos**, építészmérnök, szül. Budapesten 1869. A műegyetemet u. o. végezte. Hauszmann és Alpár mellett az ezredéves kiállítás történelmi épületcsoportjának művezetője volt, majd Lechner mellett dolgozott. 1897-ben elnyerte a Mérnök és Építészegylet nagy aranyérmét és utazási ösztöndíját. Később Bálint Zoltán mérnökkel (l. o.) társult s közös terveik alapján építették a főváros számos díszes középületét. J. végrehajtóbizottsági tagja a Képzőművészek Országos Egyesületének és tagja a Középületek Országos Felügyelőbizottságának. F. B.

Jándi *Dávid*, festő, szül. Jándon (Bereg vm.) 1893. A Belvedereben 1923. rendezett gyüjteményes kiállításán tájképein kívül főleg bibliai és mitológiai figurális tömegkompoziciók szerepeltek. 1926-iki gyüjteményes kiállításán a Nemzeti Szalonban élénk színü dekorativ tájképeket, csendéleteket és önarcképeket állított ki. Nagybányán él. Sz. I.

Jankai Deutsch *Tibor*, festő, szül. Békéscsabán 1899. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán Zürichben, Drezdában és Párisban végezte. Először a Kut III. kiállításán, majd az Ernst-Múzeumban állított ki. Tájképeket és stilizált figurális kompoziciókat fest. F. B.

Jánosháza, nagyk. Vas vm. 4264 lak. A zsidó hitközség 1836. alakult 20—22 taggal. Ezzel szemben a Chevra Kadisa régibb eredetü és a XIX. sz. elején már működött. Az első előljárók Stern Lewi, Hauser Izrael, Goldberger Mózes és Strausz Salamon voltak. Közvetlenül a hitközség alapítása után az alapítók önerejükből templomot építettek és rabbit választottak Grünwald József személyében. Grünwald rabbi 1852-ig működött, mikor a tolcsvai rabbi-székbe került. Utódja Reichenfeld Márk volt, aki 49 éven át lelkészkedett (1852—1901). Halála után 3 évig a rabbi állás betöltetlen maradt. 1904-ben megválasztották Weisz Ábrahámot, a morvaországi Kostel község rabbiját, aki 1920. Nagytapolcsány rabbija lett. 1923 óta Rubinstein József kecskeméti rabbi a hitközség lelkipásztora. 1844-ben megalakult a Nőegylet, később a Betegsegélyző Egylet, amely azonban közben megszünt és hivatását a Chevra Kadisa és a Nőegylet tölti be. A Nőegyletnek 140 tagja van és Sándor Jenőné vezetése alatt áll. 1880. megalapitották az izraelita elemi iskolát, amelynek vezetője Lőwinger Adolf. 1884-ben megalakult a Malbis-Arumim egylet. A hitközség taglétszáma állandóan növekedett és szükségessé vált egy új templom építése (1897). Az új templom telkét és az építéshez szükséges téglákat gróf Erdődy Ferenc adományozta, míg a többi kiadások fedezésére a hitközség 25 évi amortizációs kölcsönt vett fel. A világháborúban 132-en vettek részt, akik közül 11-en elestek a harctéren. 1919-ben, a forradalmak ideje alatt Kemény Simon tanító és Federer Ignácné életüket vesztették. A hitközség orthodox alapon áll. Lélekszáma 650, családszám 125, adófizető tag 102. Foglalkozásuk: 50 kereskedő, 15 iparos, 3 gazdálkodó, 3 orvos, 3 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 2 nagyiparos, 2 köztisztviselő, 1 ügyvéd, 1 nagykereskedő, 1 tanító és 13 egyéb. 14 munkanélküli és 12 közadakozásból él. Évi költségvetése 16,000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartozik 17 köz-

ség. Jelentékeny ipartelepek: Sándor Jenő gőzmalma és Sándor Imre téglagyára. A hitközség Talmud-Tórát is fentart, amelyben Sámuel Gyula hitoktató tanít. A hitközség vezetősége: Rubinstein József főrabbi, Kohn Ignác elnök, Götzl Gyula és Sándor Jenő tanácsosok, Deutsch Jenő és Weisz Salamon templomgondnokok, Salzer József pénztárnok és Weisz Salamon jegyző.

Janovics *Jenő**, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, szül. Ungváron 1872 dec. 8. A Szinművészeti Akadémián és a budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán tanult és doktorátust tett, majd vidéki színpadokon működött, azután pedig a kolozsvári Nemzeti Színház tagja, 1905-től kezdve annak igazgatója lett. Közben éveken át a Szeged—hódmezővásárhelyi színházak igazgatója is volt. Színházát igen magas nivóra emelte és mint szakíró is eredményes munkásságot fejtett ki. Főbb művei: *Csiky Gergely élete és művei* (1900); *A magyar dráma irányai* (1908); *A magyar dráma fejlődése* (1913). Ezenkívül számos tanulmánya jelent meg, főleg erdélyi folyóiratokban. 1918-ban a Magyar Színészszövetség elnökévé választották. S. R.

Járay *Sándor**, szobrász, szül. Temesváron 1870. A bécsi akadémián tanult. Berlinben 1899. ösztöndíjat nyert *Alvajáró nő* c. szobrával, ezután Rómába ment. 1901-ben Berlinben telepedett le. Szoborcsoportokkal és főleg arcképszobrokkal szerepelt a berlini nagy kiállításokon és a müncheni Glaspalast kiállításain. Márvány, bronz vagy fából készült arcképszobrai között a legismertebbek: *Schiller; Liszt; Mascagni.* Ő készítette Bécs számára *Josef Kainz* emlékszobrát. F. B.

Jargon (fr., ejtsd: *zsargon*), általában minden hibás, helytelen vagy romlott nyelv, de értik alatta valamely néposztály sajátságos szójárását, a csinált nyelveket és a különböző nyelvekből keletkezett nyelveket is. Leginkább a német nyelvből kialakult zsidónémet nyelvre alkalmazzák. A zsidónémet J. a Németországból Lengyelországba, Litvániába és Dél-Oroszországba vándorolt zsidók révén terjedt el. Ma már jiddisnek mondják. Ez a középfelnémet (Mittelhochdeutsch) egyik középkori alakulása, amely az idők során sok héber és szláv szóval gyarapodott. Szórendje és mondatfűzése a szláv és a héber gramatikát követi. Írásjelei a héber betűk. Gazdag szóbősége, felszívó ereje és hajlékonysága kedvező fejlődést biztosít a jiddis (l. o.) nyelvnek, amely már hatalmas irodalmat teremtett és sok millió zsidó között terjeszti a kultúrát. Írói európai relációban is nagyon jelentékenyek. Legkiválóbbak: R. Mendele Mocher Szeforim, Perecz, Rabinovicz, Spektor Mordechai, Pinski, Reisin, Rosenfeld, Goldfaden, Gordin, Asch, Ansky, Solem Aléchem, Dümov stb. és Magyarországon Holder József. F. M.

Jarno, 1. *Georg**, német zeneszerző, szül. Budapesten 1868 jún. 3. Írt több operát és könnyebb operettet. Előbbiek: *Die schwarze Kaschka* (1895); *Der Richter von Zalamea* (1899); *Der zerbrochene Krug* (1903). Operettjei közül az *Erdészleány (Förstel-Christel*, 1907) és a *Muzsikusleány (Musikantenmädel*, 1910) címűt a Városligeti Színház is előadta. S. R.

2. *J. Josef**, osztrák színész és színigazgató, szül. Budapesten 1866 aug. 24. Ischlben, Budapesten, majd Berlinben volt színész, de 1899. a bécsi Josefstädter Theaternek, majd a Lustspieltheaternek lett igazgatója. 1914-ben új színházat alapított. Kitűnő bonvivant és jellemszínész. Több darabot írt s ezek közül szinre került: *Der Rabenvater; Der Vielgeliebte; Die Wahrsagerin, Arche Noah's.* S. R.

Jászai *Samu*, szocialista politikus, szül. Szécsényben 1859., megh. Budapesten 1927. Három gimnázium elvégzése után betűszedő lett. A munkásmozgalmakban 1880 óta tevékeny részt vett. Eleinte a nyomdai munkások mozgalmában, később több iparág munkásságának szervezésében játszott fontos szerepet. Munkatársa volt a Népszavának és szerkesztője több iparos szaklapnak. 1903 óta a Magyarországi Szakszervezeti Tanács titkára volt és a szakszervezeti mozgalomban nagy érdemeket szerzett. Tagja volt a szociáldemokrata párt vezetőségének, képviselte Magyarország munkásságát a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalban, majd szociáldemokrata programmal országgyűlési képviselőnek választották. Szerkesztette a Szakszervezeti Értesítő c. folyóiratot és 1913 óta a Bányamunkás c. hetilapot. 1906 óta a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár elnöke volt. Jelentős szakmunkái: *A szakegyesületi mozgalom Magyarországon; A szakmozgalom útmutatója, A szakszervezeti mozgalmak fejlődése és irányai.* T. Zs.

Jászárokszállás, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. 13.616 lak. A (kongr.) hitközség 1852. alakult. 1890-ig a jászberényi rabbisághoz tartozott, azután lett önálló hitközség. Első előljárói Strasser Lipót, Schwarc Sámuel, Friedrich Mór és Schweiger Mátyás voltak. A hitközség temploma 1858. épült a tagok önkéntes adományaiból. 1872-ben nyílt meg a hitközség népiskolája. Intézményei: a Chevra Kadisa, a nőegylet, a szegényház és a rituális fürdő. A hitközség területéről származik Balassa Jenő (l. o.) a Vígszínház pár év előtt elhunyt kiváló művésze. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben Katona Gyula orvos, Donáth Lipót ügyvéd és Friedrich Márton kereskedő hitközségi elnök visznek szerepet, nagyobb ipari vállalkozást néhai Schwarc Ármin létesített, akinek téglagyára kb. 100 munkást foglalkoztat. A hitközség történetével Herbert János: *J. nagyközség monográfiája* c. könyve foglalkozik részletesen. A hitközség évi költségvetése 7000 pengő, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 185, a családok száma 52, adót 60-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 42 kereskedő, 3 ügyvéd, 1 munkás, 3 orvos, 1 magántisztviselő és 7 iparos. A hitközségnek a világháborúban résztvett 35 tagja közül 1 esett el. A hitközség mai vezetősége: Friedrich Márton elnök, Weisz Adolf alelnök, Berger Lajos pénztárnok, Meisler Ignác és Künsztler Fülöp gondnokok, Katona Gyula és Donáth Lipót ülnökök. A rabbi-állás betöltetlen.

Jászberény, rend. tan. város Jász-Nagykun-Szolnok vm. 31.971 lak. A (kongr.) hitközséget többekkel együtt Buck Gábor alapította, aki 1850 jún. 19. telepedett meg a városban. Előtte a Jász-

ságban nem lakhattak zsidók. A következő évben, mikor már a zsidó családok megszaporodtak, hitközséggé tömörültek. A hitközségnek kezdetben két alkalmazottja volt: Senfeld Jakab előimádkozó-metsző és Borinek (Bondi) Bernát tanító, aki akkoriban a Talmud-Tórát vezette. Mikor a tanulók száma szaporodott, Fürst Mayer személyében második tanítót is alkalmaztak. Natonek József rabbi 1854—1861., Büchler Áron, mint jászkerületi, majd kerületi anyakönyvvezető rabbi félszázadnál hosszabb ideig 1861—1914. állott a hitközség szellemi életének élén. 1864-ben a két tanerős iskolát a városi tanács zugiskolának minősítette. Az 1869-iki kongresszus a hitközség kettészakadását idézte elő. Ez az állapot 1871-től 1886-ig tartott. Ez idő alatt két hitközség volt J.-ben, az egyik kongresszusi, a másik statusquo alapon állt. Büchler rabbi az utóbbi mellett foglalt állást, mire a kongr. hitközség új rabbit választott. Reich Zsigmond, majd utódja Silberstein Sámuel, utána Klein József lettek a község rabbijai. Egy magániskola kivételével a két hitközségnek nem volt iskolája. 1879-ben Büchler rabbi újból megnyitotta a Talmud-Tórát, melynek mindjárt az első évben 54 növendéke volt. Ugyancsak ebben az évben egyes fiatalabb hitközségi tagok saját anyagi és erkölcsi felelősségükre két tanerős nyilvános jellegű elemi iskolát nyitottak, melyet később a kibékülés után a hitközség is átvett. 1886-ban egyesült a két hitközség kongresszusi alapon. A kibékülés lassú folyamatát a templomépítés fejezte be. Az új monumentális templomot 1890 szept. 10. Lőw Immánuel szegedi főrabbi avatta fel. 1911—1921-ig Kálmán Ödön főrabbi, 1921 óta Kun Lajos tölti be közmegelégedésre a rabbi-állást. A hitközség intézményei virágzanak. Iskolájának két állandó és három óraadó tanítója van, Talmud-Tórájában a főrabbi végzi az oktatást. A Chevra Kadisának Berger Vilmos az elnöke, a szegénysegélyező egyletet Weisz Adolf, a nőegyletet Neuman Józsefné vezeti. A hitközség történetét Kálmán Ödön főrabbi örökítette meg *A zsidók letelepülése a Jászságban* c. alapos munkájában. A hitközségnek a közéletben szereplő tagjai közül megemlíthetjük Lippe Vilmos táblabírót és Halász Jenő járásbírót. Mandl Mór, Schwarc Hermann és Moller Emmanuel azzal szereztek elévülhetetlen érdemeket, hogy a 80-as években ők honosították meg itt és a környéken a szőlőtermelést, amely ma a lakosság jelentékeny részének biztosítja a megélhetést. J.-ből származott neves emberek: Székely Mihály operaénekes a M. kir. Operaház tagja és Singer Bertalan, aki jelenleg spanyol ügyvivő Washingtonban. A hitközség anyakönyvi kerületéhez 12 község tartozik. Lélekszáma 741, a családok száma 256, adófizetőké 224 Foglalkozás szerint: 18 gazdálkodó, 5 tanító, 138 kereskedő, 10 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 9 orvos, 18 magántisztviselő, 23 iparos, 1 mérnök és 21 magánzó. A hitközség költségvetése 23,848 P. A filantrópikus, szociális és tanügyi kiadások összege 17,470 P. 113-an vettek részt a világháborúban, 23-an haltak hősi halált. A forradalmaknak két áldozata volt: Kondor Jenő járásbíró és Kondor József 15 éves fiú. A hitközség mai vezetősége: Kun Lajos főrabbi, Brünauer Jenő elnök, Moller Rudolf alelnök, Lengyel Imre pénztáros, Holló Gyula ellenőr, Klein Aladár ügyész, Klein Mór és Ádám Sámuel gondnokok, Gergely Adolf tanár iskolaszéki elnök és Vámos Adolf igazgató-tanító.

Jászkont, vagy *Jászkonti.* A legősibb Árpádkorabeli magyar zsidó családnév, az 1050 körüli időkből maradt fenn. Az 1105. meghalt híres francia zsidó tudós: Rabbi Sělomó Jicchâki (Rasi) *Pârdesz* c. munkája említi Jászkont, vagy Jászkonti Izsákot, akinek a neve többféle formában fordul elő. J. Izsák (Jicchok) Magyarországon élt és előkelő ember volt. A történelmi kutatók kozár leszármazásúnak tartják (l. *Családnevek).* Egyes feltevések szerint külföldre járó kereskedő volt, külföldi források viszont említenek egy Magyarországból való Izsákot, aki a szentírás értelmezésével foglalkozott. U. L.

Jásznigi *Sándor,* író és műfordító, szül. Privigyén 1861., megh. Budapesten 1926. Írói neve: *Oscar von Krücken.* Rendkívül széleskörű tevékenységet fejtett ki magyar szépirodalmi műveknek németre való fordításával, amelyek magyarországi német, osztrák és birodalmi német lapokban, valamint vagy 260 önálló kötetben jelentek meg. Berlinben tíz kötetben *Ungarischer Novellenschatz* címmel kiadta a magyar elbeszélő irodalom legjavát. Lefordította Jókai, Mikszáth több regényét és Bródy Sándor, Csiky Gergely, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Pekár Gyula, Rákosi Viktor sok elbeszélését. Számos esztétikai, irodalom- és művészettörténeti, valamint néprajzi tanulmánya jelent meg. Egyik alapítója a Nemzeti Szalon képzőművészeti társulatnak. Regényeket és novellákat is írt. *Das geistige Ungarn* címen kiadta Magyarország íróinak, tudósainak és művészeinek életrajzi lexikonját. Sz. G.

Jávor *Pál**, festő, szül. Budapesten 1880., megh. u. o. 1923. A mintarajziskolában, a szolnoki művésztelepen, Párisban, Brüsszelben, Brugesben és Olaszországban tanult. Arcképeiből 1910. gyűjteményes kiállítást rendezett a Nemzeti Szalonban. Hagyatéki kiállítását a Műcsarnok mutatta be. Impreszszionisztikus előadása dekoratív színességgel és nagyvonalú leegyszerűsítéssel párosult képein. (Arcképek, aktok, enteriörök és csendéletek). Több díjat nyert Négy képe a Szépm. Múz.-ban van. F. B.

Jěciász něsomó *(h.).* Szó szerint: A lélek kimenetele: A nyelvhasználat a halál bekövetkezésének pillanatát jelöli ezzel.

Jehi rocón *(h.). Legyen (Istennek) az akarata.* Öt verssorból álló könyörgés a hétfői és csütörtöki tórafelolvasás után. Minden strófa J.-nal kezdődik, kivévén az utolsót. Sok más ima is J.-nal kezdődik. A rabbinikus irodalomban híres invokáció rabbi Jochanán ben Zakkáj búcsúbeszédéből, amelyet halálos ágyán intézett tanítványaihoz: «Legyen Istennek az akarata, hogy úgy uralkodjon rajtatok az istenfélelem, mint a hústól-vértől (embertől) való félelem». Csodálkozva kérdezték tanítványai: Csak ennyit kívánsz tőlünk?» Mire a haldokló így felelt: «Bizony annyit csak, mert aki rosszat mível, csak arra gondol, hogy meg ne lássák az emberek, de

hogy Isten szemétől féljen, nem jut az eszébe.» (*Beráchót* 28). U. P.

Jehosua ben Chájim, 1494 körül élt, szemtanuja volt a nagyszombati zsidóégetésnek (l. *Nagyszombati zsidóégetés*), vagy pedig egy szemtanutól értesült róla. Héber gyászdalt írt a magyar zsidóság szenvedéseinek erről a legszomorúbb eseményéről és felpanaszolja ártatlanul üldözött hitfeleinek szenvedéseit és azokat a kegyetlenségeket, amelyeket a tűzhalálba vetett zsidó vértanukon elkövettek.

Jehósua Könyve, a Biblia történeti könyvei közé tartozik. Héber neve: *Széfer Jehósua*, latinul: *Liber Josuae*, görögül: *Jézusz Naué*. A héber Bibliában a prófétai könyvek első részében foglal helyet. Folytatja Izráel történetét Mózes halálától. Elbeszéli a Szentföld elfoglalását. Miután csodálatos módon átkelnek a Jordánon, Gilgálban megünneplik a peszachot. Majd elfoglalják Jerichot, Ájt, a déli és északi rész apró fejedelmeit sorra legyőzik. Majd elmondja az ország szétosztását s megismertet bennünket Palesztina földrajzával. A befejezés Jehósuának a néphez intézett utolsó beszédét, az Istennel kötött szövetség megújítását Jehósua halálának és temetésének leírását tartalmazza. Jehósua könyvének vallásos tartalma Isten hatalmát és Izráel népéhez való hűségét hangsúlyozza, aki beváltotta ígéretét, mikor Izráelnek adta Kanaán országát. Izráel is legyen hű Istennel szemben. A könyv egyes részei a liturgiában bizonyos hetiszakaszok prófétai olvasmányaiként szerepelnek. F. D.

Jehuda ben Léb, rabbi, szül. Trietschben (Morvaorsz.). Már 1770. Pozsonyban lakott, hol fiatalok tanításával foglalkozott és küzdött a vándortanítók rendszertelen tanítása ellen. *Omer mijehudó* (Brünn 1790) c. könyve is az észszerűbb oktatás mellett küzd.

Jehuda ha-Kohén, rabbi, megh. Máramarosszigeten 1819. Lembergben több tanítványa volt, itt jelentette meg *Kuntresz haszfékosz* c. könyvét 1788. Nagy hírnévre tett szert és munkácsi rabbinak választották. Innen került Nagyszőllősre, s ott egész Ugocsamegyének volt rabbija. 1802. Máramarosszigetre választották meg. Unokája adta ki glosszáit *Terumósz nazeri* címen.

Jehudi. *Judabeli*. A zsidó héber neve.

Jeitteles, 1. *Ignác*, zongoraművész, szül. Budapesten 1834 szept. 9., megh. u. o. 1901. Atyja J. Mór a Pesti Izr. Hitközség hírneves kántora, aki maga is alapos muzsikus volt. J. Prágában, Kistinél tanult zeneszerzést. Zongorára Dreyschock tanította. A negyvenes években bejárta Magyarországot és mindenütt nagy sikerrel hangversenyezett. Később zongoratanítással foglalkozott és komponált. *Kerekes András* c. dala még ma is népszerű. K. K.

2. *J. Lipót*, pedagógus, szül. Prágában 1812., megh. Aradon 1871. Bécsben volt orvostanhallgató, de ezt a pályát abba kellett hagynia s Budára jött a hitközség főtanítójának, amely állásából Chorin Áron főrabbi csakhamar Aradra hívta az ottani zsidó reáliskola tanáraul. 1848-ban J. szerkesztette a Der Patriot c. lapot liberális szellemben s ugyanoda népszerűvé vált verseket is írt. A világosi fegyverletétel után a hegyek közé menekült, később azonban letartóztatták és csupán hosszú, kínos fogság után szabadult meg. Utóbb az Arader Zeitung c. lapot szerkesztette.

3. *J. Mór* kántor, a XIX. sz. elején élt Budapesten. Egyházi zenész volt. Főleg kórusokat komponált, amelyek ma is közkézen forognak és a zsidó liturgiai életben fontos szerepet játszanak. K. K.

Jejáser kocháchó, *(h.)* népiesen és romlott kiejtéssel: *skajach* (magyarul: *újuljon meg az erőd*), a magyar köszönöm értelmében. Különösen a tórafelolvasó emelvényről lejöttet üdvözlik így, mire ő hasonlóan válaszol. Általában mindakkor használható, mikor valaki valamit megköszön.

Jekum purkon *(h.)*. *Jöjjön megváltás.* Arameus nyelvű ima, melyet szombat délelőtt mondanak. Két szakaszból áll. Az első: imádság a Tórával foglalkozókért, a második pedig: Izráel vallásos gyülekezeteiért. A modern ritus mindkettőt történelmi vonatkozása miatt elhagyta.

Jellinek, 1. *Artur*, jogtudós, ügyvéd, szül. Budapesten 1851 márc. 11. J. *Móric* (l. o.) legidősebb fia. A bécsi egyetemen tanult, majd ügyvédi irodát nyitott Budapesten. 1877-től kezdve több ízben volt országgyűlési képviselő és több fontos törvényjavaslatot ő készített elő, így a bíróságok illetékességét választási ügyekben, továbbá a házassági törvényt. A jogi szaklapok állandó munkatársa. Önállóan megjelent művei: *Az apai hatalomról a római jogban* (1875); *A büntető bíróságok szervezete és hatósági köre* (1883); *Katonai büntetőjog és katonai eskü* (1884); *Feles föld* (1886); *A magyar magánjog mai érvényében* (1886); *A mentelmi jog* (1890).

2 *J. Henrik* (haraszti)*, közgazdász, J. *Móric* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1853 dec. 22., megh. u. o. 1919. Tanulmányai befejezésével belépett az atyja által alapított budapesti közúti vasút-társaságba, melynek 1883. vezérigazgatója lett. Előmozdította a főváros vasúti hálózatának kiépítését és a főváros és környékének helyiérdekű vasutakkal való ellátását. Ezért udvari tanácsosságot és nemességet kapott. 1911. vállalata igazgatóságáról lemondatták, de továbbra is részt vett közügyekben. A háború végén megindult Új Nemzedék hetilapot ő finanszirozta.

3. *J. Móric*, közgazdász, szül. Ungarisch-Brodban 1823., megh. Budapesten 1883 jún. 13. Testvére volt J. *Adolfnak*, a hírneves bécsi főrabbinak és teológusnak és J. *Herman* filozófusnak, akit a bécsi forradalom leveretése után Windischgrätz agyonlövetett. A lipcsei és bécsi egyetemeken tanult jogot és nemzetgazdaságtant. Ő is résztvett a forradalomban, mely alatt Brünnben liberális lapot szerkesztett. Később Budapestre jött, ahol gabonaüzletet létesített. Részt vett a Tőzsde alapításában és elnöke volt a gabonatőzsdének. 1864-ben megalapította a közúti vasutat, melynek elnöke maradt haláláig. Sokat írt és sokat tett a magyar kereskedelem felvirágoztatása érdekében. Közgazdasági cikkei a Honban és az Akadémia évkönyveiben jelentek meg. Önállóan megjelent művei: *Programm egy kombinált mezei gazdasági bizományüzlet iránt* (1861); *Die niedrigen Getreidepreise* (1865).

Jemnitz *Sándor*, zeneszerző és zeneíró, szül. 1890. Zenei tanulmányait Budapesten, Lipcsében

és Berlinben végezte. Eleinte karmester volt Csernovicban és Brémában a városi színházaknál, később Berlinben a Die Musik c. folyóirat munkatársa lett. 1919-ben tért vissza Budapestre, ahol 1924 óta a Népszava zenekritikusa. Sok szerzeménye jelent meg: triók, szonáták, vegyes- és férfikarok stb. Egy művével 1926. nemzetközi pályadíjat nyert. Szerzeményeit német városok zeneünnepélyein is előadták. Számos zenei folyóirat munkatársa.

Jeremiádok. A reformáció korabeli magyar líra vallásos-hazaflas költeményei, melyekben a református énekszerzők Jeremiás próféta siralmának parafrázisos gondolataival, hasonlataival keseregtek vallásuk üldözése és a magyar nemzet pusztulása miatt. Ezekben a jeremiási hangulatú versekben Isten két kiválasztott népének, a zsidónak és a magyarnak sorsa, panasza, gyásza és reménye azonos. Párhuzamba kerül magyarság és zsidóság, s ez a parallelizmus a későbbi irodalomban is jelentkezik: Szalárdi János XVII. sz.-i magyar történetében és irodalmi atavizmusként még Petőfi lírájában is. (A jeremiádok lelőhelye; *Régi Magyar Költők Tára* VI.) Zs. J.

Jeremiás, próféta a zsidó királyság fennállásának utolsó napjaiban. Könyve az utolsó próféták között a második. J. élénkebben érzi prófétai hivatását, mint elődei. Már ifjúkorában hallja Isten hívó szavát: «Íme, a mai napon rendeltelek a pogányok és királyságok fölé, hogy gyomlálj és szakíts, pusztíts és rombolj, építs és plántálj» (*Jer.* 1. 10). J. a szív embere és a szíven szűri át gondolatait. A papok megtalálják az elveszettnek hitt *Szövetség Könyvét*, a Tórát, vagy annak ötödik részét, felolvassák a nép előtt, ez megesküszik rá és alkotmányának teszi meg. A megrendült állam új és erős fundamentumot kapott és a megmenekülés reménye éled a szívekben. De J. úgy érzi, hogy a kórság, mely emészti nemzetét, gyógyíthatatlan s erőtlen ahhoz, hogy elhárithassa a Babilonia felől fenyegető veszedelmeket. Még csak a nép megújulásába veti bizalmát. Pap létére forradalmi szavakat harsogtat a templomban, elítéli az áldozást, jóllehet, hogy Jósia király már megtisztította azt a pogány jellegtől. «Ne bízzatok hazugságban, mondván: az Úrnak temploma, az Úrnak temploma ez. Hanem inkább javítsátok meg a ti útjaitokat és cselekedeteiteket és olyan ítéletet tegyetek az ember között és a felebarátja között... És azt teszem, hogy békességgel lakozzatok e helyen, a földön, melyet adtam a ti atyáitoknak örökkön örökké» (*Jer.* 7. 4, 5, 7). «Vajjon mikor loptok is, vagy öltök, és paráználkodtok és áldoztok a Bálnak és idegen istenek útján jártok, kiket nem ismertek; akkor is eljöttök-é és álltok én előttem e házban, mely neveztetik az Én nevemről és ezt mondjátok: Megszabadultunk; hogy azután ugyanezen utálatos dolgokat cselekedjétek?» (*Jer.* 7. 9, 10). «Égő áldozataitokat csapjátok vágóáldozataitokhoz és egyétek meg azok husát, mert nem szóltam a ti atyáitoknak és nem parancsoltam nekik azon a napon, melyen kihoztam őket Egyptom földéből, az égő áldozatok és egyéb áldozatok felől.» (*Jer.* 7. 21, 22). Tragikus sorsa előre látható. A népet csak úgy tudja megjavítani, ha régi rossz hitétől eltántorítja. Szembeszállásáért mi jót várhatna a néptől, amely tévelygéseihez ragaszkodik. Üldözni fogja a nép, üldözni fogják a hatalmasok és maga Jojákim király is, akinek a szemébe vágja: «Jaj annak, aki házat épít hamisan magának és palotákat álnokul, az ő felebarátját pedig ingyen dolgoztatja és munkájának bérét nem adja meg neki... Uralkodol-e azért, mert cédrussal keríted meg magadat? A te atyád nem evett, ivott-e... Igaz törvényt tett a szegénynek és a szűkölködőnek és akkor jó volt dolga. Nem-e ez az Én igaz ismeretem? azt mondja az Úr! De a te szemed és szíved csak a te fösvénységedre irányul és az ártatlan vérnek kiontására, fosztogatásra és elnyomásra, hogy ezeket cselekedjed» (*Jer.* 22. 13, 15, 16, 17). Nem kíméli Jekonia királyt sem. Engesztelhetlen üzenetet hoz neki Istentől: «Élek Én, azt mondja az Úr, hogy ha Jekonia, Joakimnak, Juda királyának fia olyan volna is, mint az Én jobbkezemen való gyűrű, onnan is leráncigálnálak és átadnálak azoknak, akik életedre törnek»... (*Jer.* 22. 24, 25). Cidkija, a jámbor Jósia fia, az utolsó király visszatér a Tóra törvényeihez, felszabadítja a rabszolgákat, de az ország nagyjai meghiusították a királyi rendelkezést. Ez az embertelenség felháborítja J.-t és így próféciált: «Azért ezt mondja az Úr: Ti nem engedtétek nekem, hogy mindenki szabadságot adjon az ő atyjafiának és a felebarátjának, azért hát Én hirdetek nektek szabadságot, azt mondja az Úr, a fegyverre, a döghalálra és az éhségre». (*Jer.* 34. 17). Az optimista álpróféták, akik Jesájával vallották dogmatikusan, hogy Jeruzsálem és a nép maradéka nem pusztulhat el, természetesen üldözték J.-t, aki sötét jóslataival «megrontotta a keresetüket». De J. éppen olyan nagynak bizonyult szenvedéseiben, amilyen nagy volt hazaflas érzelmeiben. «Unszoltál Uram és engedtem az unszolásodnak, megragadtál és lebírtál, szüntelen nevetség tárgyává lettem, mindenki engem csúfol... Azért mondtam: soha többé Róla meg nem emlékezem, sem az Ő nevében többet nem szólok, de az én szívemben lángoló tűz égett és beleharapott a csontjaimba, gyötrődöm és nem bírom elviselni.» (*Jer.* 20. 7, 9). «Bár volna a pusztában vándortanyám, hogy elhagynám népemet, elmennék tőle, mert mindnyájan parázsnák és árulók gyülekezete (*Jer.* 9. 1). De marad és folytatja nehéz munkáját mert fel akarja tartóztatni a romlást és felemelni süllyedtségéből a népet, amelyet szeretett. Csakhogy minden küzdelme hiábavaló, mert a nép inkább az álpróféták hallgat. «A jeruzsálembeli prófétáktól ered az álszenteskedés az egész országban.» (*Jer.* 23. 15). Mikor bekövetkezett, amitől félt és amit megjósolt, mikor Jeruzsálem elesett, próféciája új irányba fordul. Keserű kitörései elnémulnak és érzelmessége vigasztaló szózatokban oldódik fel. «És mondja az Úr: Hang hallatszik Rámában, keserves sírás és jajgatás: Ráchel siratja az ő gyermekeit, nem akar megvigasztalódni, mert nincsenek. Ezért azt mondja az Úr: Tartsd meg hangodat a sírástól és szemeidet a könnyezéstől, a te cselekedetednek jutalma lészen, azt

mondja az Úr és az ellenségek földjéről visszajönnek. Mert van még reménység a te jövődre, hogy fiaid visszatérnek az ő földjükre . . . Hát nem kedvenc gyermekem-e Efráim? nem enyelgő kisdedem-e? Ha rá is szóltam, jóindulattal kell rágondolnom, úgy hogy fáj érte a szívem és meg kell könyörülnöm rajta . . . Ímé, eljönnek a napok, mondja az Úr és új szövetséget szerzek Izráel házával és Juda házával . . . Adom az Én törvényemet ő beléjük és beírom azt az ő szívükbe és leszek az ő Istenük, ők pedig Nekem lesznek a népeim» (*Jer.* 31. 14, 15, 19, 30, 31, 32). Minden gondja az elhurcolt nép felé árad. A babiloni foglyoknak bátorító üzeneteket küld. «Így szól Isten az egész számkivetettséghez, amelyet Jeruzsálemből Babiloniába vitettem: Építsetek házakat és lakjatok bennök, kerteket plántáljatok és gyümölcsével éljetek. Vegyetek magatoknak feleségeket és szüljetek fiúkat és leányokat, a ti fiaitokat is házasítsátok meg és a ti leányaitokat adjátok férjnek és szüljenek fiúkat és lányokat, szaporodjatok meg és meg ne keveredjetek. És annak a városnak békességét keressétek, amelybe titeket számkivetettelek és imádkozzatok érte az Istenhez, mert annak békességében lesz a ti békességtek is» (*Jer.* 29. 4, 5, 6, 7). Hetven esztendőre teszi a fogság idejét, akkor aztán jön a szabadulás. Életének folyását és üldöztetésének történetét bőven írta meg könyvében, amely Báruch feljegyzései révén maradt fenn. J. típusa azoknak a mártíroknak, akik szenvedtek a hitükért és a meggyőződésükért, de eszméik diadalát nem érték meg. F. M.

Irodalom. V. Ryssel (Jew. Encycl.); Hitzig, Kurzgefasst. Exeget. Hbuch (Leipzig 1866, 2. kiad.); Ewald, Prophetische Bücher d. Alten Testam. (2. kiad. 1868); Cheyne, Pulpit Commentary (3 vol. 1883—85); Orelli, Kurzgefasster Commentar (2. kiad. 1891); Giesebrecht, Handkommentar z. Alten-Testament (1894); Duhm, Kurzer Handkommentar (1901); Budde (Jbücher f. deutsche Theol. III. és XXIII.); Cornill (Stade's Zschrift IV.); Stade (u. o. V.); Schwally (u. o. VIII.); Cornill, Die metrischen Stücke d. Buches J. (Leipz. 1902); v. Bulmering, Das Zukunftsbild d. Propheten J. (1894); Streane, The double Text of J. (1896); Workmann, The Text of J. (1889).

Jeruzsálem, héberül: *Jerusolájim*, az ókori zsidó állam (Judaea), majd Palesztina fővárosa, egyike a világ legrégibb és legnevezetesebb városainak, évezredeken át királyok lakhelye, nagy világtörténeti mozgalmak középpontja volt és a zsidóknak, kereszténveknek és mohamedánoknak ma is egyformán szent helye. A Biblia szerint (*Mózes I.* 14. 18) már Ábrahám idejében állott a város, mely Malkicedek király rezidenciája volt és «Salem» (béke) nevet viselt. Régebbi neve még a városnak: Jebus és Jebussi a jebuziták főniciai törzse után, akiktől Dávid király foglalta el a várost, mely róla a «Dávid városa» nevet nyerte. A felső város körül húzódó sziklás Cion-hegyről még Cionnak (l. *Cion*) és Cion bástyájának (*Sám.* II. 5. 5—10) is nevezték. Mikor a két városrészt, a felső és alsó várost nagyarányú építkezésekkel összekötötték, akkor kapta a város a J. nevet, melynek tulajdonképeni jelentése: «újjáépített Salem». Görög és latin szerzők *Solymanak*, az arabok *El Kudsnak* és *Beit el Mukkadasnak* (szentség) nevezik. A Bar Kochba-lázadás leveretése után egy ideig *Aelia Capitolina* volt a neve, míg a törökök *Kodzsi Serifnek* nevezik. J. Palesztina (l. o.) nyugatjordáni részén, a Cion, Moria és Akra hegyeken épült s három szűk völgy fogja körül. I. Agrippa alatt megnagyobbodott J. egy új városrésszel, amely a Becetha dombon épült. Később a Moria hegyétől délkeletre az Ofel, az olajfák hegyének lábánál pedig a Bethpage és Bethania nevű városrészek épültek, ahol a zarándokok laktak. J.-et először Dávid király erősítette meg, aki a Cion hegyén emelkedő várat fallal vétette körül. Az erődítési munkálatokat Salamon király folytatta s valószínű, hogy ő építtette a sok tornyú három fal közül az elsőt, mely az egész várost körülkerítette. Nehemiás Könyve a város kapui közül megemlíti a völgykaput, mely a mai jaffai kapunak felel meg, Efrajim, vagy Benjámin kapuját (a mai damaszkuszi kapu), a juhok kapuját (a mai István kapu) és az esszéusok kapuját. A régi J. pompájáról tanuskodik a Királyok Könyve (II., 9. 16), mely felsorolja a város díszes palotáit: a Templom, Dávid és Salamon palotája, az «asszonyok háza» a függő kertek a királyok tavával stb. Évezredek alatt J. sok viszontagságon ment keresztül. A zsidó honfoglalás és az ország felosztása után Benjámin törzséé lett a város, amelyet teljesen Juda törzse hódított meg. A várat a jebuzitáktól Dávid foglalta el. Alatta és Salamon király alatt érte el J. virágzásának fénykorát s lett Templomával, palotáival és erődítményeivel a vallási és állami élet középpontja és az ország fővárosa. Salamon halála után J. elvesztette jelentőségét és évszázadokon át egymást váltották falai között a hódítók. Jerobeam alatt Sisak egyiptomi király foglalta el és pusztította el a Templomot. Joram alatt az arabok és filiszteusok, Chizkia idejében az asszirok dúlták fel a várost, mely Cedekia alatt Nebukadnezár Babilonia királyának uralma alá került, ki fogságba hurcolta a zsidókat, elpusztította a Templomot és a falakat is (586. Tiso be-év). 445-ben Kr. e. Cyrus perzsa király jóindulata folytán Ezra pap és Nehémia próféta vezetésével visszatért a zsidóság exiliumából J.-be, melyet újra építettek. A második Templom építése is erre az időre esik. 320-ban Ptolomaeus hódította meg J.-et. 168-ban pedig Antiochus Epiphanes szír király foglalta el, aki elpusztította a falvakat, megrongálta és kirabolta a Templomot. Antiochus szentségtörő eljárása a Makkabeusok (l. o.) szabadságharcát eredményezte, akiknek vezére Juda Makkábi visszafoglalta hosszú harcok után J.-et. A Hasmoneus (Makkabeus) dinasztia alatt, valamint a Herodianusok idejében ismét fejlődésnek indult J., de ez csak rövid ideig tartott, mert II. Agrippa alatt a rómaiak, legyőzve a zsidóság hősi ellenállását, (l. *Giskalai* János) elfoglalták a várost és elpusztították a Templomot (70. Tisó be-Áv). Bar Kochba (l. o.) vezetésével a zsidók visszafoglalták J.-et, mely rövid idő mulva ismét római fennhatóság alá került. Hadrián császár Aelia Capitolina néven újjáépítette J.-et és a Templom helyére Jupiter Capitolinus templomát emelte. A zsidóknak ekkor halálbüntetés terhe alatt tilos volt átlépniök a város kapuját. Constantin császár alatt keresztény várossá lett J., melyet sűrűn kerestek fel a keresztény zarándokok. 614-ben II. Chosroes perzsa

király elfoglalta J.-et. de 629. Heraclius császár visszafoglalta. 637-ben a győzelmes Omar kalifa négy havi ostrom után végkép elfoglalta J.-et, mely egészen 1918-ig mohamedán uralom alatt volt, kivéve 1099—1187-ig, amikor a keresztes hadak megszállva tartották, de az utóbbi évben Szaladin egyiptomi szultán visszafoglalta azt. Később Törökország alá tartozott Palesztinával együtt J. is, mely egészen a jelen századig vissza fejlődött s csupán a cionizmus fellendülésével regenerálódott. Ma J.nek 120,000 lakósa van, amelyből 80,000 zsidó. A Balfour-deklaráció (1918) óta az angol protektorátus alatti zsidó állam fővárosa s a főbiztos (Chief Commissioner) székhelye. Számos középülete s újabban gyártelepe is van. Iparai közül különösen a faáruk készítése jelentékeny. J. nevezetessége az utóbbi években létesült egyetem, melynek épülete a Scopus hegyén van. Ugyszintén van a fővárosnak hébernyelvű modern operaháza is, mely magas színvonalon áll. Emellett régebb idő óta van nagyszabású árvaháza, újabban több modern berendezésű kórháza, hébernyelvű gimnáziuma, számos napi- és hetilapja ugyancsak héber nyelven és könyvtára is. J. zsidósága nem alkot egy hitközséget, hanem külön községekben tömörülnek a különböző országokból származó zsidó beköltözöttek. J. tudományos szempontból is rendkívül nagy jelentőségű, nem csupán az újonnan létesült egyeteme miatt, hanem főképen azért, mert ott van az amerikai, angol és német Biblia-archeológiai kutatók központja. J. minden időben a zsidóság szent városa volt s az is maradt mind e mai napig. A Zsoltáros rajongó lelkesedéssel énekli meg mint «Isten városát», a «szent várost», de a későbbi talmudtudósok munkáiban is sűrűn bukkannak fel poetikus képek J. hajdani dicsőségéről. «Ez volt a város, melynek híre a világ egyik végétől a másikig visszhangzott» *(Midr. Rabba)*. «Tíz mérő szépséget kapott a világ, ebből kilenc jutott J.-nek» *(Kiddusin* 49b). A diaszpora évezredei alatt J. a jobb jövőnek mindig eleven szimbóluma volt a zsidóság számára, mely sohasem adta fel a reményt, hogy visszatérhet ismét a majdan régi fényében tündöklő J.-be. Ennek a zsidó liturgiát sűrűn átszövő reménykedésnek legmeghatóbb kifejezéseit a Haggadában (jövő évre J.-ben) és a Zsoltárban (Száradjon el a jobbom, ha valaha elfelejtelek J.) találjuk. L. *Bar Kochba, Giskalai János, Tiso-be-av, Cion* és *Zarándoklás a Szentföldre)*.

Jesája, *(Jesájóhu, Ezsajás)*. Próféta. (Könyve az *Utolsó próféták* könyveinek sorában első helyen áll.) Izráel legnagyobb prófétája, akinek működése történelmi kihatású. Vallási és társadalmi jelentőségén túl fellépése a zsidó állami életre is korszakos hatással volt. Elsőnek jelölte meg Izráel hivatását és ő juttatta legpregnánsabban kifejezésre az *isteni ítélet* és a *messiási idő* eljövetelének eszméjét. J. működése az állam szorongattatásának idejére esik. Pekách, az északi birodalom királya és Recin szír király szövetséges hadjáratot terveztek III. Tiglat Pileszár asszir király ellen és csatlakozásra akarják kényszeríteni Áchár királyt (736—722) is. A nép is, a király is kétségbeesik. De ekkor jelenik meg J. és Istenbe való bizalomra serkenti a királyt. Ne rettegjen a «két füstölgő csóvától», hanem higyjen inkább ügyének igazságosságában, Istenben is, mert hit nélkül nincs megmaradás. Ő a hit prófétája. Szenvedélyesen hitt a zsidó nép és Cion rendeltetésében. «Cionból indul ki az isteni tan és Isten igéje Jeruzsálemből.» Cion és a nép tehát nem pusztulhat el. Szenvedni fog a nép, de a maradéka megtisztul és ez lesz a jövő alapköve s Isten birodalmának biztosítéka. A hit és a politika érvei talán nem győzték meg a királyt, azért hát jósigéretekkel akarja felrázni. Megjövendöli egy csodás fiú születését, akinek *Immánuel* (velünk az Isten) lesz a neve. Ez hozza majd az üdvösséget és a megváltást. De sem a király, sem a nép nem fogadta még magába az ő nagy hitét s kétségbeesésükben Assyria karjaiba vetették magukat. J. megjövendöli, hogy éppen Assziria hatalma válik végzetessé Izráelre. De azért még most is küzdött a csüggedés ellen. Assziria is eszköz csak Isten kezében és «kevélykedhet-e a fejsze a favágóval szemben?» Judának egy kis maradéka meg fog térni és akkor: «Dávid házából vessző sarjad, amelyen a bölcsesség és okosság, a meggondolás és erő, az istenszeretet és istenfélelem ihlete nyugszik, igazság szerint mond ítéletet az elnyomottak fölött, szája ostorával sujt le a zsarnokra és derekának öve az igazság lesz». A hit prófétájaként lépett fel később is, mikor Szanherib Chizkijáhu királyt szorongatta. Szanherib biztosra vette a győzelmét és Chizkijáhut már a hatalmában érezte. («Mint madarat a kalitkában, úgy fogom a királyt»; így dicsekedik ékiratos tábláin, amelyek megmaradtak.) Chizkijáhu azt hiszi, hogy csak nagy adót kell felajánlania és megválthatja magát. J. közbeveti magát. Ne roskadjon össze a félelemtől. «Mint az éhes, aki álmodja, hogy eszik, de arra ébred, hogy üres a gyomra, vagy mint a szomjas, aki álmodja hogy iszik, de mikor felébred, mégis bágyadt, úgy járnak majd a népek sokaságai, amelyek Cion ellen vonulnak fel.» Csak a hittől várta a felszabadulást és lenézte azokat a prófétákat, akik a nép sorsát más szemszögből figyelték. «Az Isten tébolyt öntött a prófétákra, úgy hogy bezárt könyv ő előttük a jövő, amelyből nem olvashatnak. (Minden bajnak az az oka, hogy) ez a nép csak szavakkal járul elém és csak ajkaival imád, szíve azonban távol van tőlem és vallása csak betanult szabályokból áll.» Minden politikai fordulatot arra használ fel a próféta, hogy hasson a nép erkölcsére és kitisztítsa vallási és társadalmi romlottságából. Merészen vágja a király és az országnagyok szemébe: «A láb talpától a fejig nincsen ép hely (az országban). Mint lett kicsapongóvá a hűséges város, egykor csupa igazság volt, most gyilkosok tanyája lett. Ezüstöd salakká változott; borod vízzel hígult; gazdáid latrok, tolvajok cimborái, valamennyi szereti a megvesztegetést. De árváinak nem szolgáltatnak igazságot; az özvegy peresügye eléjük sem kerül». A régi próféták szelleméden fordul a formalizmus ellen. istenszemlélete a legteljesebb istenismeret emanációja. Isten a világ ura, a sorsintéző, minden esemény az ő akaratából ered és minden ítélete

méltó az ő igazságához. A mindenttudó és mindenttehető nem áhíthat áldozatokat. «Csak a jogtisztelet fogja megváltani Cióntot és csak az igazság az ő megtérőit. Mosakodjatok, tisztuljatok, vessétek el gonosz tetteiteket, távolítsátok el a bűnt, gyakoroljatok jót, keressétek az igazságot, egyenesítsétek fel az elnyomottat, szolgáltassatok igazságot az árvának és védjétek meg az özvegyet.» Ez az ő Istenhite, de politikai hitvallomása is. Csak az erkölcsi tisztaság mentheti meg a nép jövőjét. A léhaság, a belső romlottság, a szegények kárán tobzódó fényűzés elpusztítja és nagyon keserű lesz a hanyatlás. Mesterien festi meg ennek a kornak feslettségét a következő jövendölésben: «Akkoriban elveszi az Isten a lábikráknak nap- és holdképes cicomáit, a függőket, láncokat és fátylakat, a pártákat, lábláncokat és díszöveket, az illatszelencéket és a varázsereklyéket, a karikákat és az orrgyűrűket, a tükröket, gyolcskendőket, fejkendőket és átalvetőket. Illat helyett bűz lesz, öv helyett kötél, fodros hajdísz helyett tarfej.» A gazdagok példája csábította a népet erre a prédáló fényűzésre és mindenki a harácsolásból merítette a hozzávaló tehetséget. Mindenki telhetetlen volt és ez csak végső romlásra vezethetett. «Jaj azoknak, akik házat házhoz építenek, mezőt mezőhöz foglalnak, hogy nem is marad már hely mások számára, de majd maradtok magatokra az országban.» A nép, ha érezte is romlottságának veszedelmeit, mégis remélt, mert bízott az intézményeiben. De J. éppen ezen a ponton szállt szembe az általános felfogással. A béke és az üdvösség kútforrása nem a formákban rejlik, hanem a nép jellemében. Ezért bízik Chizkijáhuban, aki vallásos reformjaival tisztultabb istenismeretet árult el és tőle várja, hogy helyreállítja az igazságot és megalapozza az üdv birodalmát. Világszemlélete oly magas csúcsra emelte, hogy Izráel határain túlra is vethette jószemének tekintetét. Nem csak Izráelt látta, de a népek sorát is. Fájt neki a nemzsidó népek sorsa is és egy-egy reménysugárral földerítette látókörüket. Seregszemléje az egész világra kiterjedő eszchatológiával végződik: «Mert az Úrnak minden haragja vagyon minden pogányok ellen és búsulása azoknak minden sokaságán, veszedelemre rendelte és halálra adja őket. Az egeknek minden serege is megsenyved és összegöngyölődik tekercs módjára az égbolt és minden serege lehull, ahogyan lehull a szőlőtő levele és ahogyan lehull a fügefa hervadt lombja. Mert fellázadt az Égben az én fegyverem és imé az edomitákra leszáll ítéletre és a népre, amelyet veszedelemre rendeltem. Az Úrnak fegyvere megteljesedik vérrel, meghízik kövérséggel, a bárányok és bakok vérével, a kosok veséinek kövérével, mikor az Úrnak áldozat leszen Brezrában és nagy öldöklés Edómban. Mert az Úr leszámolásának napja és a bűntetésnek esztendeje lészen Ciónért.» *(Jes.* 34. 2, 4, 5, 6, 8). De aztán a megváltott Cionra gondol és a tekintete felderül: Örül a puszta és a sivatag, vigad a vadon is és kivirágzik, mint a nárcisz. Akkor a vakok szemei megnyílnak és a süketek fülei megnyiladoznak. És a délibáb tóvá lészen és a szikkadt föld vizek forrásává. És lészen ott örvény és út és szentség útjának neveztetik... és nem járnak azon mások csak azok, akik megváltattak.» *(Jes.* 34. 1, 5, 7, 8, 9). — *Deutero J.* vagy *Babiloni Névtelen*, próféta. J. könyvének egységessége a 40. fejezetnél megszakad. A további 26 fejezetben is az előzők szelleme nyilatkozik meg, de mégis újszerűen és még erőteljesebben. De a megváltozott stílusnál feltűnőbb még a történelmi szemlélet, amely más, mint az első 39 fejezetben. A babiloniai exiliumról itt más képet kapunk, amely nem egyezik az eddigi fejezetekben rajzolt helyzettel. A bibliai kritika ez oknál fogva a könyvnek hátsó részét (40—66. f.) egy másik prófétának, a *Babiloniai Névtelennek* tulajdonítja. A próféta Babiloniában élt. Hírét vehette, hogy harminchét esztendei raboskodásból felszabadul Jojachim király és hogy messze keleten Cyrus diadalai népeket szabadítanak fel jármuk alól. Izráel népének egy része már nem is akart tudni a visszatérésről, másik része áhította ugyan, de nem merte remélni. Ő mégis a nemzeti ébredésnek prófétájaként fordul a csüggedtekhez és kishitűekhez. Régibb jóslatok is (melyeket Jesája könyvébe [13. f.], iktattak), voltak forgalomban Babilonia bukásáról. «Még a ciprusfák is kárörvendenek fölötted, valamint a Libánon cédrusai: mióta elbuktál, nem jár ránk, aki kidöntene. Az alvilág alulról eléd háborog, eléd riogatja árnyait, a föld régi hatalmasait, felkelti trónjaikról a népek valamennyi királyát. Mindannyian megszólalnak és mondják: te is elaléltál, mint mi, hozzánk hasonlóvá lettél... Mi mélyen zuhantál alá az égről, fényes csillag, hajnalfia; földhöz vágódtál, népek sanyargatója. Azt forgadtad elmédben: felhatolok az égbe, Isten csillagai fölé emelem trónomat... felszállok felhők magasságába, hasonló leszek a Felségeshez: most letaszíttattál az alvilágba, a sírgödör legmélyére... A nemzetek minden királya sírboltjában nyugszik, dicsőségesen, téged pedig kivet a sírod is, mint korhadt csemetét» (14. 8—19). Minden multbeli jövendölés és jelenben lejátszó világtörténeti esemény reményt öntött beléje, hogy Izráel nem veszett el örökre és közeledik a megváltás órája. «Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet, szól az Isten, hassatok szívére és hirdessétek, hogy immár letelt rabságának ideje, hogy kivette már kétszeresét büntetésének Isten kezéből». Szerinte «Cyrus jobbját Isten fogta meg», hogy meghódoltasson előtte népeket, hogy ércajtókat feltörjön és vas-zárakat felpattantson. Csak magának, Izráelnek is rá kell még eszmélnie, hogy Istennek tervei vannak ő vele, hogy ő általa akarja nevét a földön elterjeszteni. Izráel népe Isten szolgájává magasztosult szenvedéseinek tisztítótüzében. Ő nem tűzzel-vassal terjeszti majd a hitet, sőt repedt nádszálat sem tör ketté és pislogó kanócot sem olt el, mégis napvilágra deríti az igazságot. Eddig lenézték, megkínozták, «latrok közé szánták a sírját», de egyszer beismerik, hogy «a mi bűneinkért szenvedett, a mi vétkeinket viselte és az ő sebeiből gyógyulás fakad számunkra» (53. f.). Maga Izráel nincs tudatában még magasztos rendeltetésének. «Ki a vak, ha nem szolgám, ki más

a süket, ha nem követem. Sokat láttál ugyan, de nem jegyezted meg, nyitott fülekkel sem hallod: az Isten az ő igaza kedvéért kívánja naggyá tenni és győzelemhez juttatni az ő tanát». Azokkal szemben, kik úgy gondolják, hogy az apák bűnei miatt kerültek fogságba, így szól a próféta: «Hol az anyátok válólevele, mellyel elbocsátottam, avagy ki a hitelezőm, akinek eladtalak volna benneteket? Lám, a magatok bűnei miatt lettetek eladva, sőt a ti bűneitek miatt lett anyátok elbocsátva... De vajjon rövid-e a kezem a megváltásra, avagy nincs-e erőm, hogy felszabadítsalak?» Ezentúl már nem hagyja Isten elveszni a népét. «Hegyek megrendülhetnek, dombok megmozdulhatnak, de az Én szeretetem nem mozdul el tőled és az Én békeszövetségem nem szűnik meg». Jesája alakja fényt árasztott még a késő utókorra is. Emberi nagysága s költői ereje még ma is csodálatot ébreszt és termékenyítően hat a kultúrnépek erkölcsi és vallásos életére. F. M.

Irodalom. T. K. Cheyne (Jew. Encycl.); S. D. Luzzatto, Il Profeta Isaia (Padova 1855), Krauss Sámuel hébernyelvű kommentárja a kievi biblia-kiadásban; Cheyne-Black, Encycl. Bibl (1901); Guste u. Ryssel a Kautzsch-féle «Die Heilige Schrift»-ben XV. k. (Freiburg i. B.—Leipzig 1894); Marti, Das Buch Jesaia (Tübingen 1900); Klostermann, Deuterojesaia (München 1893); Dillmann, Der Prophet Jesaia (Leipzig 1890); Duhm, Das Buch Jesaia (Göttingen 1892); Orelli, Die Propheten Jesaia u. Jeremias (Nördlingen 1887); Bredenkamp, Der Prophet Jesaia erläutert (Erlangen 1887); Franz Delitzsch, Biblischer Kommentar über das Buch Jesaia (Leipzig 1886); Knobel, Der Prophet Jesaia (3. kiad. Leipzig 1861); Ewald, Die Propheten d. alten Bundes (2. kiad. Göttingen 1867—68); Hitzig, Der Prophet Jesaia (Heidelberg 1863); Gesenius, u. a. (Leipzig 1820—21); Reuss, Les Prophes (1876); Döderlein, Esaias (Nürnberg 1789); Ed. König, The Exiles Book of Consolation (Edinburg 1899); Cheyne, Isaiah (1898); Mitchell, Isaiah. A Study of Chapt. I.—XII. (New-York 1897); Skniner, Isaiah (Cambridge Bible 1896—98); Cheyne, Prophecies of I. (1880—82); Alexander, Commentary (Edinburgh 1865).

Jeschurun. Németnyelvű független zsidó hetilap. 1882-ben indult meg. Pollák Káim tanító, majd Izraelsohn J. szerkesztette. A lap 1883. szünt meg.

Jesurun. Izráel költői elnevezése, amely négyszer fordul elő a Bibliában.

Jévorechéchó, *(h.).* (Magy.: *Áldjon meg*). A papi áldásnak kezdő szava. *(Móz.* IV. 6, 24—26) és így általában az áldásnak vulgáris neve is. (A papi áldásról részletesen l. *Birchosz Kóhánim.*)

Jézus, a kereszténység alapítója, szül. Nazaretben, Galileában, Lukács evangéliumának adatai szerint az időszámítás előtt 2-ben (*Luk.* 3. 23), a rómaiak az időszámítás 29. évében, Niszán hó 14. Jeruzsálemben kivégezték. A zsidó források közül Josephus, ill. egy oda beszúrt későbbi interpoláció említi *(Antiquitates* XVIII. 3, § 3), míg a Talmud és az apokrif-evangéliumok legendákat és érdekes adatokat vegyesen adnak elő. Az Új-Testamentum négy evangéliuma foglalkozik J. életével, melyek közül *Máté, Márk* és *Lukács* a főforrások, míg János evangéliuma a vallási fantázia későbbi terméke, amelyet a német teológusok «irányregény»-nek neveznek. A három előbbit nevezik *szinoptikus evangéliumnak* s ezek közül is Márké a legrégibb s forrása a másik kettőnek. Keletkezési ideje röviddel a Jeruzsálem elpusztulása utáni kor. Eredeti nyelve a görög volt, míg J. arameusul beszélt. Ezért a szinoptikus evangéliumok is eltérően közlik még a Miatyánk szövegét is (l. o.). J. természetfelettiségét a szinoptikus evangéliumok nem domborítják ki túlságosan s a csodák csak arra vonatkoznak, hogy a «teljesedést», a próféciákat s a későbbi keresztény dogmatikát igazolják. A szűztől való születés hite is ezt a célt szolgálja. Ehhez hasonló elképzelés a görög hérosz-folkloreban, de más népeknél is megtalálható s a legendának mindig az a célja, hogy a néppel szemben a hérosz felsőbbrendűségét szimbolizálja. Amilyen fontos volt J. isteni származásának lerögzítése, éppen olyan fontos volt annak a bizonyítása is, hogy J.-ban a zsidó messianizmus is megvalósult. De a zsidó hagyomány emberi származásúnak képzelte el a Messiást. A két ellentétes felfogás összeegyeztetése szinte lehetetlennek látszott. Az őskeresztény naiv csodahite azonban nem tudta az egyik gondolatot feláldozni a másikért és keveset törődvén a következetességgel, J. származását Dávid királyra vezeti vissza a két Evangélium két különböző családfája (*Máté* 1. és *Lukács* 3.). A legjellemzőbb J. életében, úgy, amint az evangéliumok közlik, élete nagyobb részének teljes elhallgatása. Annyit tudunk meg, hogy egy soktagú család szülöttje volt s hogy nővérei mellett *Jakab, Józsé, Simon* és *Juda* testvérei voltak; hogy atyja asztalos volt s ő is ezt a mesterséget folytatta. Justin Martyr, a korai egyházatya, még 120 körül látott volna oly tárgyakat, melyeket J. készített (*Dialogus cum Tryphone* § 88). Neveltetése és iskoláztatása Galilaeában, melyet Jeruzsálemben meglehetősen elhanyagoltak és lenéztek, csupán szerény keretek között mozoghatott, de bizonyára megfelelt a hagyományoknak. Ismerte a zsidó Bibliát és a zsidó próféták és erkölcstanítók, főkép Hillel tanításait. Tanítási módja azt bizonyítja, hogy sűrűn társaloghatott a farizeus és esszénus rabbikkal; allegoriái és parabolái teljesen ezekre emlékeztetnek, úgyszintén külső tanításmódja is. Fiatal korának csupán egyetlen eseményét jegyzi fel *Lukács evangéliuma* (2. 41—52): J. «bar micvó»-ját, vagyis 13 éves kori konfirmációs ünnepségét a jeruzsálemi templomban, de sem ekkor, sem ezután jó sokáig nem árulta el csodálatos képességeinek öntudatát. Életének döntő fordulatát a Jochanánnal (*Keresztelő János*) való találkozás hozta meg. A kereszténységnek ez a tulajdonképeni alapítója a galileai mezőkön és a Jordán közelében prédikálta a bűnbánás szükségességét és «Isten Királysága» közeli eljövetelét. A bűnbánást a Jordánban való fürdéssel kapcsolta egybe, azaz a kereszteléssel. J. először vonakodott ezt tenni. Az egyik apokrif-evangélium szerint megkérdezte, mivel vétkezett, hogy ezt kell tennie. Jochanan rendkívüli hatással volt, J.-ra, aki mesterének tekintette s az ő példa adásából látta, mily óriási hatást lehet gyakorolni a néptömegekre. Erre az időre esik J. átalakulása s ezóta hitt ómaga is isteni küldetésében. Az apokrif, de főfontosságú *Héber evangélium* erre vonatkozóan J. egy mondását közli, mely még a legeredetibbnek látszik: «Anyám, a Szentlélek hajaimnál a nagy Tábor-hegyre vitt engem.» Ez utóbbi hegy szülőfaluja, Nazareth határán volt, míg a Szentlélek az esszénusoknál

ismeretes *Ruach ha-Kódes*-nak felelt meg s ezt már Jeromos egyházatya is így látja. Mindenesetre a mondás arról tanuskodik, hogy J. hitt lelkének isteni eredetében s vallási absztrakciókra hajlott, amely utóbbi lehetett hallucináció, mint némely más embernél, de lehetett extázis is. Ilyennek tekintették hozzátartozói is, akik a keresztes-mozgalommal nem szimpatizáltak egészen J. tragikus haláláig. J., ellentétben Jánossal és az esszénusokkal, nem maradt állandóan a mezőkön, hanem visszament szülőhazájába, Galileába. Itt főleg a betegek gyógyításával s az ördögűzéssel tünt ki, sőt az utóbbit láz ellen is alkalmazta *(Luk.* 4, 39), de Máté (10. 1; 9, 14. 29) is tesz említést J. ördöghitéről s az exorcizációról, melyet gyógyításnál alkalmazott s amelyet természetfelettiségének mintegy bizonyítékául említenek tanítványai. Tanítása lényegében megfelelt tanítója, Ker. János tanításának s ehhez képest prédikálta a bűnbánást és *Isten Országa* közeli eljövetelét. Úgy ezek, mint az «Isten-Atyaság» közhelyek voltak az akkori zsidó liturgiában; a bűnbánás, a magábaszálás meg kiváltképen a zsidó vallás lényege volt mindenkor s ezek szükségességének hirdetésével J. ősrégi zsidó gondolatkörben mozgott. Az *Ég Királysága* v. *Mennyek országa* (héb. *Malchusz Samáim)* speciálisan zsidó koncepció, amely közszájon forgott fellépése előtt, különösen esszénus körökben. J. csupán azt vallotta, amit a zsidó nép a római uralom igája alatt hitt, hogy világkatasztrófa közeledik, azaz Jeruzsálem el fog pusztulni s romjain felépül «Isten Országa». Mesterétől, Jánostól különbözött J. két dologban, ú. m. a mózesi és rabbinikus törvények némelyikének elhanyagolásában és megszegésében, míg a többiben speciálisan zsidó volt, még oly dolgokban is, amelyeket zsidó szűklátkörűségnek tartottak. J. rendszeresen zsinagógákban tanított, ami lehetetlen lett volna, ha a farizeus tanításokkal lényegében ellenkezett volna, mert ekkor a zsinagóga teljesen farizeus befolyás alatt állott, miután mint valláspolitikai párt abszolut többségben volt a Nagy Szanhedrinben s a kaszt-papság feletti ellenőrzést is teljes mértékben gyakorolta (l. *Farizeusok).* J. tanítási metódusa az ú. n. *másál,* az akkor dívó parabola volt s ebből 31-et őrzött meg a három *szinoptikus evangélium.* Ezek egyike, a szamaritánus-parabola *(Luk.* 10. 17—37) különös figyelmet érdemel zsidó szempontból, mert ez Jos. Halévy francia orientalista bizonyítása szerint eredeti formájában a három társadalmi osztály: a kohaniták, azaz arisztokrata papság, a leviták, azaz segédpapság és az ezen kívüli zsidó nép közti ellentétet mutatta s a kasztpapság áldozása ellen irányult. Később változott át a szövegben levő «izraeliták» szamaritánussá. J. és tanítványai figyelme a morális megtérésre helyezte a fősulyt, ámde ez a misszió csupán Izráel elveszett tíz törzsére irányult *(u. o.* 7, 24) s nem a pogányokra és szamaritánusokra (10, 5) s ezért vonakodott először gyógyítani J. a szír nőt (7, 24). A 12 apostol megválasztása szintén Izráel 12 törzsére való emlékezés (3, 13—16), de ezenkívül is J. egész felfogása nem csupán zsidó, hanem a túlzó esszénus nemzeti zsidó álláspont volt, némely, alább megjelölt elkülönülést kivéve. Így zsidó volt abban, hogy az étkezési törvényeket megtartotta s a tisztátalan állatok evését, pl. a kutyáét és sertését eltiltotta *(Máté* 7. 6); a zsidó reggeli ima kegyszerét, a talliszt és ciciszt megőrizte és előírta *(u. o.* 9. 20); az áldozást megtartotta s tanítványaival is megtartatta *(u. o.* 5, 23—24); speciális imája pedig (l. *Miatyánk)* a már régebben a farizeusoktól a liturgiába felvett, szigorúan előírt s máig változatlanul naponként háromszor mondott «18 benedikció» *(Semóne Eszré)* 3. 5. 6. 9. és 15. szakaszainak, valamint az *Ovinu Málkénu* «bűnbánat 10 napi» ima rövidítése (l. *Miatyánk).* A *hegyi beszédben* nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nem a Törvényt elpusztítani jött, hanem épen teljesíteni *(u. o.* 5, 17, v. ö. a kifejezést *Sábbát* 116b) s hogy egy jottát sem kíván változtatni a Törvényen, azaz a Tóra előírt parancsain *(u. o.* 5, 18, v. ö. *Luk.* 16, 17). Sőt, még a későbbi tradició is, úgy látszik, J.-t a Törvény skrupulózus őrének tekintette (v. ö. *János* 8, 46). Másrészt némely más tekintetben elhajlott a Törvénytől s annak rabbinikus magyarázatától s pl. ahol mesterének, Ker. Jánosnak követői böjtöltek, ő vonakodott ezt tenni *(u. o.* 2, 18) s megengedte híveinek, hogy szombaton szedjenek gabonát (2, 23—28) s ő maga is gyógyított azon a napon (3, 1—6), míg a rabbik csak életveszedelem esetében engedték meg azt *(Sábbát* 22, 6), azonkívül elengedte a kézmosás szigorú törvényét étkezés alkalmával (7, 2). Mindazáltal J. nemcsak kívánta a Törvény csorbíttatlan megtartását, de annak belső értelmét is kereste s ezért a cselekedetek, a szándékok tisztaságára helyezte a fősulyt, jóllehet ebben a legkevésbbé sem volt eredeti, mert ezzel már nemzedékek óta vallási iskolák foglalkoztak s a próféták és a rabbik, Izráel tanítói állandóan hangoztatták ennek szükségességét (v. ö. *Jesája* 1, *Micha* 2). Mégis a ker. teológusok nagyrésze szerint ezek az újítások különítették el a régi és az új Törvényt, mely utóbbi a «Hegyi beszéd»-ben foglaltatik, de amelyet az esszénus-chaszideusok már J. fellépése előtt vallottak és gyakoroltak, kivéve a szombat legcsekélyebb megszegését. Ugyancsak ezektől ered a védtelenek és kiutasítottak, a szegények és ügyefogyottak nagymértékű támogatása, felkeresése is, amelyet ez az aszkéta s világról lemondó szekta a farizeusoknál is nagyobb mértékben gyakorolt. Egy jelenség azonban kétségtelenül van az evangéliumokban, amely — bár a ker. teológusok nem domborítják ki megfelelő mértékben — mégis J. merészen önálló újítására s erkölcsi nagyságára vall s ez a leprások negyedének felkeresése, látogatása, vigasztalása. Ez azért volt nagy dolog, mert a rigorózus tisztasági-higiénikus törvények értelmében az ezekkel való érintkezés még az esszénus-chaszideusoknál is szigorúan tiltva volt, sőt ezek magukra egyenesen a kohaniták számára előírt tisztasági törvényeket alkalmazták. J.-nak ezt a nagystílű jótékonyságát és humanitását tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni. Egyéb újítása volt, amit szintén nem lehet lekicsinyelni, hogy a házasságot egész életre szólónak tekintette s a törvényes elválást sem engedélyezte *(u. o.* 10, 2—12), azon-

kívül a Talmud egyik helye szerint (*Sábbát* 116a), a primogeniturát meg akarta változtatni, hogy fiú- és leányutódok egyenlően örököljenek, mely utóbbi jelentős szociális és gazdasági újításáról a keresztény forrásokban nincs szó. Egyik fontos probléma J. életének vizsgálásánál a farizeusokhoz való viszonya. J. maga ezekkel nem volt soha rossz viszonyban, sem a farizeusok nem voltak neki ellenségei; tanításainak legnagyobb része azoknak s azok legnagyobbikának, Hillel és iskolája tanításainak ismétlése. Hogy nem volt rossz viszonyban a farizeusokkal, azt megerősíti *Lukács evangéliuma* (14), mely szerint J. együtt lakott és ünnepelt velük. J. maga nem tartotta magát Messiásnak s messiási volta Pétertől (Simeon) ered, aki a többi tanítványokkal együtt az utódlás miatt azt titokban tartotta. J. mindössze a próféták *teljesítőjének* s nyomatékosan az *Ember fiának* vallotta magát Jóllehet J. majd 2000 év óta a humanitás reprezentálója a kultúrvilágban, a régi szövegek kritikai vizsgálata után meg kell állapítani azt is, hogy szelídsége mellett fellépésében szigorú és kemény is tudott lenni az akkor uralkodó társadalmi osztályokkal, a kaszt-papsággal, a gazdag világiakkal és a gőgös írástudókkal szemben. Feltűnő, hogy a gazdagokat elkerülte s hogy e tekintetben is zsidó volt, mert a késői Zsoltárok szerint (*Zsolt.* 9, 10, 22, 25, 35, 40, 69, 109) a szegények pártfogását szíve egész melegével gyakorolta. Ő is azt vallotta, amit ezek a zsidó Zsoltárok és a próféták, hogy a szegénység és jámborság, másrészt a gazdagság és antiszociális dölyfösség azonos fogalmak. J. életének nagy fordulója a 29. év, amikor Jeruzsálembe ment Peszach ünnepére. A főforrás erre a szinoptikus evangéliumokon kívül a *Héber Evangélium* apokrif irat, de még ebből is a gyanutlanság tűnik ki, nem pedig sajátmagának feláldozási szándéka. Ez evangélium szerint a Getsemánéban megkísérelte még a menekülést (24, 42). Jeruzsálem a Peszach ünnepsége előtt állott közvetlenül s ilyenkor szokott volt a római prokurátor a fővárosban megjelenni megerősített csapataival, melyre annál nagyobb szükség volt, mert a nép a római adó miatt forrongott, sőt mozgalmában vezetőre talált egy J. bar Abbasz (Barabás) nevű vezérben, aki nyíltan fellázadt. J. (názáreti) mindössze 20 tagú kíséretével ment a fővárosba, de ott már várták, mert csodatevő gyógyításának a nép ajkán híre kelt, épenúgy annak is, hogy a rómaiak ellensége. Jövetele Niszan hó 10-én volt, amikor a peszachi bárányt vették városszerte, áldozathozatal céljából. Ő is azért ment Jeruzsálembe, hogy áldozzon, de a fogadtatás meglepetés volt számára. Itt a Templom belső ügyeibe való avatkozása miatt kérdést intézett hozzá a papság, ill. Hanan v. főpap néhány megbízottja. Rejtélyes válaszában J. igényeit tanítóéjával, Jánoséval tette egyenrangúvá, ami más szóval a közvéleményre való appellálást jelentette a kaszt-papsággal szemben, mely ez időben a római prokurátortól függött (l. *Főpap*). A «szófer» (írástudó) kérdésére J. is ugyanúgy redukálta a zsidó vallás tanításait, mint Hillel és Sammái iskolája, t. i. a «Sĕmá»-ban: «Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egy!» (*Deuter.* 6, 4), vagyis a zsidóság feltétlen hitvallomásában és a «Szeresd felebarátod, mint sajátmagadat» bibliai szeretet-parancsban (*Levit.* 18, 19) foglalta azt össze, tehát a judaizmus etikáját vallotta ő is. Azonban a legkegyetlenebb kérdést Herodes Antipas kémeitől kapta s ez az volt, hogy törvényes-e Caesarnak adót fizetni? erre habozva, de helybenhagyólag válaszolt (*Máté* 22, 21), ami a zelótáknak (l. o.) ellenszenvét vonhatta maga után, mert ők Róma ellen fegyveresen szervezkedtek, ami a papságot is aggasztotta. De a papság J. és híveinek felkelésétől is tartott s a Rómának való felelősség következtében határozta el a papi-párt (tehát korántsem a farizeusok, hanem ellenkezően a szadduceusok) J. letartóztatását még Pészách előtt, hogy a Szanhedrin ülésezhessen. Niszan hó 14., csütörtökön fogyasztotta el J. tanítványainak mellette tartózkodó részével a széder-esti vacsorát (*Utolsó vacsora*), mert az ünnep szombatra esett. Ezután, megsejtve, hogy Hanan v. főpap eljár ellene, a város falain kívül eső Getsemane kertjébe menekült, de ezt a rejtekhelyét elárulta egyik tanítványa, Judás Iskariót. Hogy milyen alapon tartóztatták le, nem egészen világos. J. nem igényelte a Messiás szerepét, de ha tette volna is ezt, a zsidó törvények szerint ezért nem lehetett perbe fogni. Először a prokurátortól lemondatott előző évi főpapnak, Hanánnak, a tényleges főpap Joszef ha-Chaifa apósának a szintén városon kívüli, az Olajfák Hegyén levő magán-villájába vezették J.-t, ahol sietve azt a vádat hangoztatták ellene, hogy a Templom elpusztítására törekszik s hogy azt szellemi uralommal akarja pótolni. A vád ebben a formájában egyenlő volt a messiásságra törekvéssel. Valószínűnek látszik azonban, hogy a tényleges, bár természetesen koholt vád, amelynek alapján letartóztatni lehetett, a «gidduf» volt, vagyis a blaszfémia, mert a főpap megszaggata ruháit, amit csak ily esetben tett (*Szanhedrin* 8, 10, 11). A Nagy Szanhedrinnek nem lehetett ez ügyben tárgyalása, mert csütörtök éjjel volt az Jeruzsálem falain kívül, amikor a 73 tagból álló eme legfőbb törvényhozó-testületet nem lehetett egybehívni, de lehetséges, hogy annak 23 tagú papi-bizottsága Hanánnál tartózkodott s ott határozta el J. átadását a római hatóságnak, ill. Pontius Pilatus prokurátornak, azon a címen, hogy messiási igéjével zavart támaszt a népben s lázadást okoz Róma ellen, s így a római intézkedések következtében a város falaiba lépéskor át kellett adni a már letartóztatott foglyot a római hatóságnak. Bár zsidó részről per nem volt, a letartóztatást a v. főpap közegei foganatosították s ugyanők eszközölték az átadást a prokurátornak. Az evangéliumok többes számban beszélnek a főpapokról, aminek oka, hogy ez időben történt a főpapi méltóság átruházása Hanánról Joszef Chaifára. Hanánt Valerius Gratus deposszedálta, de ennek dacára a nagyobb tekintély az övé volt s rangjánál fogva feljogosítva érezhette magát az intézkedésre. Hanán adatta át tehát J.-t Pilatusnak, akinek szemében az eset olyan volt, mintha p. o. ma Indiában a bíró elé egy mohamedán népvezért visznek azzal a «vádal», hogy az «Mahdi»-

nak tartja magát s hátvédje van a népnél. Ez esetben, ha zavargás mutatkozik, az illetőt az államrend érdekében kivégzik. Pilatus is így járt el, de habozás után s hagyta a zsidók privilégiumát érvényesülni, mely abban állott, hogy az ünnepnapra való tekintettel kérhetik egy halálraítélt kiszabadítását. Ekkor két foglya volt a prokurátornak, ú. m. J. és Jézus bar Abbasz (Barabás), akit nem ok nélkül vádoltak rebellióval, mert ez a zelóta Róma ellen nyiltan lázadt. A nép nagyobb része ép emiatt vele szimpatizált s nem J.-sal, aki a rómaiaknak fizetendő adót ajánlotta s midőn a fogolymegváltásra került a sor, a nép Bar Abbasz nevét kiáltotta, minek következtében J.-t a római törvénykezésnek szolgáltatta ki. A kivégzés módja csak egy lehetett, mert a «crimen lesae» esetére a provinciákban (nem nemeseknél Rómában is) a krucifikációt, a borzalmas keresztrefeszítést alkalmazták s erre ítélte Pilatus J.-t is, akitől a szánalom érzését a nép nem tagadta meg, mert éppen Lukács evangéliuma (23, 28—31) szerint részvétét az utolsó percig megmutatta s hogy fájdalmait enyhítse, a jeruzsálemi asszonyok tömjén-mirha-ecet keveréket nyujtottak neki, mert ez kábító hatású volt, de J. a szörnyű torturát öntudattal szenvedte el s a bódító italt visszautasítva a Zsoltárverssel panaszkodott *(Zsolt.* 22, 1: «Éli, Éli, lámá azávtáni»), ami egyébként szintén ellentmondásnak látszik, ha ómaga is Messiásnak tudta magát. Ez is bizonyítja, hogy messiási küldetésének hite tisztán tanítványaitól ered. (L. *Kereszténység és zsidóság viszonya).* Hívei az egyszerű nép köréből kerültek ki, még pedig Galileából, amely műveltség dolgában hátramaradott volt Palesztina egyéb országrészei közt. Az egyszerű nép körében terjedt el halála után a feltámadási legenda és messiási mivoltának hite is. Ellentmondóak a J. születéshelyére vonatkozó adatok is. A galileai Nazarettel *(Márk* 1, 9 : 6, 3), ellentétben áll a kényszerített Bethlehem, amely Micha próféta (5, 1) jövendölése folytán került oda, mint a megjövendölt Messsiás szülőhelye. Két különböző legendát és genealógiát is találunk az Új-Testamentumban *(Lukács* 1. 26; 2—24 és *Máté* 2. 1—22). Máté genealógiája szerint (1, 1—16) J. ősei Ábrahámig vannak visszavezetve 40 generáción át, Lukácsnál (3, 23—38) Ádámig, «Isten fiá»-ig. J. csodái jórészben Mózes csodatételeinek ismétlése míg a halottak feltámadása az Elijahú-legendák feleleventése és átírása. J. az esszénusoktól tanulta nem csupán a gyógyítást, hanem az elnyomott, elhagyott emberekkel való együttérzést, szánalmat *(Máté* 14, 14; 15, 32). Külön járt J. abban, hogy az «Am ha-Arec»-ekkel, az egyszerű, tudatlan parasztokkal és a leprásokkal is érintkezett, sőt a bűnösökkel is (amit egyébként a Talmud is erénynek tart) s hogy a nőknek is megengedte, az esszénusokkal ellentétben, hogy követhessék. Nagy súlyt helyezett arra, hogy «Isten Királysága» közeli eljövetele miatt tanítványai igazságosak és tiszták legyenek s nagyobb, kölcsönös szeretetet mutassanak egymás iránt, mint a farizeus tudósok *(Máté* 5. 20; 18, 4—5). J. az esszénus szellem és gyakorlat útján járt, amely önkéntes szegénységet, szükségséget és a családtól való eltávolodást követelt. Egyik szép cselekedete volt J.-nak, hogy a kufárokat kiverte a Templomból. Az evangéliumi szövegek «farizeus»-a helyett eredetileg főpap v. szadduceusok állhattak s a «farizeus» betoldás későbbi eredetű; még később an az egész zsidóság szerepelt J. vádlójaként, sőt Pilatust tekintették ártatlannak s olyannak, aki J.-t ártatlannak ismerte el *(Máté* 27, 24; *János* 18, 28; 19, 16). Megjegyezzük még, hogy Celsus J.-nak 10—11, a Talmud öt tanítványát említi *(Szanhedrin* 43a), a *Toledot Jesu* («J. élete», középkori héber irat) hatot említ, köztük négy evangelistát. Azonban maguk az evangeliumok szerint J.-nak mind a 12 tanítványa zsidó volt. S. R.

Irodalom. Krauss Sámuel, Das Leben Jesu, nach jüdischen Quellen (Berlin 1902); u. a., K. Kohler és J. Jacobs (Jew. Encycl. 1904); Mehlführer, Jesus im Talmude (Altorf 1699); A. C. Werner, u. a. (Stade 1738); Wagenseil, Ignea Satanae (Altorf 1861); D'Herbelot, Bibliothèque Orientale II.; Von der Alin, Die Urteile heidenischer und jüdischer Schriftsteller über Jesus (Leipzig 1864); Hoffmann, Das Leben Jesu nach den Apocryphen (u. o. 1851); G. Rosch, Jesusmythen (Theol. Studien u. Kritiken, 1873); Conrad, Jüdische Sagen über das Leben Jesu (Erlangen-Leipzig 1901); Baring-Gould, Lost and Hostile Gospels (1875); Laible, Jesus Chr. im Talmud (Appendix: Die talmudischen Texte, von Dalman. Berlin 1891); Travers Herford, Christianity in Talmud and Midrash (London 1903); Bischoff, Ein jüdisch-deutsches Leben Jesu (Leipzig 1895); Lightfoot, Horae Talmudicae, (Oxford 1854); Abboth, Gospels (Encycl. Britt.); A. Wünsche, Neue Beiträge zur Erläuterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch (Göttingen 1878); Dalman, Worte Jesus (1900); O. Holtzmann, Leben Jesu (Leipzig 1901); Bousset, Jesu Predigt in ihrem Gegensatz zum Judentum (Göttingen 1892); G. H. Dalman, Christianty and Judaism (London 1901); G. Solomon, The Jesus of History (London 1880).

Jichusz *(jichesz, h.).* Előkelő származás.

Jiddis, a keleti, főként a lengyel- és oroszországi zsidók nyelve, amely német, héber és szláv elemekből kultúrnyelvvé fejlődött. Észak-Amerikában is nagy zsidó tömegek anyanyelve. Oroszés Lengyelországban, Amerikában hatalmas J. nyelvű irodalma és sajtója van az ottani zsidóságnak. A máramarosi, ung- és beregmegyei zsidók között sok a J. anyanyelvű. L. *Jargon.*

Jiftach *(Jefta).* A zsidó nép bírája, állami életének legzürzavarosabb korszakában. Tulajdonképpen portyázó csapat vezére csak, mikor a gileádiak felhivására az ammoniták elleni hadjárat vezérségére vállalkozott. Harcos hevében megfogadta, hogy ha győzelmesen tér vissza a hadjáratból, akkor «ami háza kapujából eléje kerül, Istennek legyen szentelve» (feláldozza). A győzelem után éppen a leánya jön diadalmi zenével eléje. A vaksorsnak ez a kegyetlen játéka megrendíti, de állja fogadalmát. A Talmud fogadalmáért súlyosan elítéli. E helyen Eliézerre, Ábrahám pátriárka szolgájára utal a Talmud. Mikor Izsák számára feleséget ment keresni, ő is fogadalmat tett: Imé, itt állok a vízforrás mellett és e város lakosainak leányai kijönnek vizet meríteni. Legyen ezért ez: Hogy a leányzó, akinek azt fogom mondani: hajtsd meg a te vedredet, hogy ihassam és ez azt mondja erre: igyál, sőt még a tevéidet is megitatom: legyen az, akit szerzettél a te szolgádnak Izsáknak és ezen ismerjem meg, hogy irgalmasságot cselekedtél az én urammal. (*Móz.* I. 13. 14). Ezt a fogadalmat is elítéli a Talmud, mert megeshetett volna, hogy

sánta, vagy vak lány kínálja meg a vízzel és akkor arra kényszerült volna, hogy a fogadalmát szegje meg, vagy az urához való hűségét. Könnyelműnek bélyegzi a Talmud Saul fogadkozását is, hogy a lányával jutalmazza azt meg, aki Góliátot leveri, mert rabszolga, vagy más megbélyegzett is legyőzhette volna az óriást (*Taánit* 46). Más helyen tragikus összeütközést sejt a Talmud J. és leánya között. Ez szemrehányásokkal halmozta el apját: «hiszen Jákób is megfogadta; «amit Isten ad, annak tizedét neki szentelem». Isten tizenkét fiával áldotta meg, vajjon feláldozott-e ezek közül csak egyet is?» J. barbár hatalmaskodását nem lehet összeegyeztetni még az őskori zsidóság erkölcseivel sem, a fogadalmak szentségével még kevésbbé és ellenszenvesen zord áldozatkészsége egyszer sem ihlette meg az ősi zsidó költészetet. F. M.

Jigdal *(h.). Magasztaltassék az élő Isten és legyen dicsőítve.* A reggeli imarendbe fölvett hitvallomás, amely a Maimonidesz által dogmatizált tizenhárom hitcikkelyt tartalmazza. A közforgalomban levő imakönyvek ennek az imádságnak szerzőjéül is Maimonideszt vallják, de tévesen, mert a XIV. sz. derekáig még nem is ismerték. A J. szerzője Daniel b. Jehuda Dájan, aki Olaszországban élt. A XV. sz. sziddurjai még a péntekesti liturgiába iktatták, némelyek a szombati muszaf, a legtöbben az engesztelő ünnep esti imarendjéhez csatolták. Utolsó versét (mészim jechaje él berov chaszdó, a holtakat feltámasztja a Mindenható nagy kegyelme) kétszer mondják. A spanyolszefárd ritualé hozzáfűzte még azt a tizennegyedik verset is: Éle jud gimmel ikarim jeszod torat Mose emesz unvuato, íme ez a tizenhárom hitcikkely Mózes igaz Tórájának és prófétaságának alapja.

Jirmijáhu, Jeremiás próféta héber neve. L. *Jeremiás.*

Jirmijahu. Abaújszántói rabbi a XIX. sz. elején. Rabbicsaládból származott, anyai ágon pedig a *Meginé Sélomó* szerzőjének leszármazottja. 1780-ban, amikor Borkenstein Gerson nagymartoni rabbit Nikolsburgba hívták meg országos főrabbinak, ő lett annak utóda Nagymartonban. 1801-ben elfogadta az abaújszántói hitközség meghívását, de már 1807. u. o. meghalt. Utódja fia, *Joáb* németkeresztúri rabbi lett. J. a *Modoó vonész* c. munkához kommentárokat írt (Zolkiew 1795).

Jistábách *(h.). Dícsértessék* a kezdete és egyszersmind neve a reggeli imába betoldott bibliai rész befejező áldásának. Ennél a szakasznál tér el a köznapi liturgia lényegében az ünnepitől, mikor is e helyen a *nismász* (l. o.) kezdetű szakaszt iktatják be. Az ima Isten dícséretét tartalmazza.

Jiszmach Móse *(h.). Örüljön Mózes.* A szombati reggeli tefilló (l. o.) negyedik áldásának neve és kezdete.

Jiszrael *Zeév, ha-Lévi*, sátoraljaújhelyi dájan. Szerzője az *Erec Chemdó* és *Nachló Lejiszróél* c. könyveknek. Öregségére Erec-Jiszraelbe ment és Tibériásban telepedett le, ahol 1861. meghalt.

Jiszró. hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 18. fejezetének elejétől a 20. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Jiszró és Izrael, Izrael kiválasztása. A tíz ige. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jezsajás* könyve 6. fejezetének elejétől a 7. fejezet 6. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben Isten megjelenéséről van szó, a Bibliában a kinyilatkoztatás, a prófétikus könyvben pedig Jesája prófétává avatása alkalmával. F. D.

Joáb. abaújszántói rabbi a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején. Fia volt *Jirmijáhu* (l. o.) abaújszántói rabbinak. 1791-ben Németkeresztúron, később Hunfalun, majd atyja halála után Abaújszántón lett rabbi. Nagykiterjedésű irodalmi munkásságot fejtett ki. Bécsben adta ki az Alfazinak tulajdonított *Saáré Binó* c. művet (1792) és a *Chén Tóv* c. munkát (u. o. 1806). Halála után két művét adták ki *Imré Noám* (Munkács 1885) és *Imré Joáb* címen. Veje volt Frankl Izsák nagykárolyi rabbi (l. o.). S. R.

Joachim, 1. *József**, hegedűművész és komponista, szül. Köpcsényben 1831 jún. 28., megh. Berlinben 1907 aug. 15. Kilencéves korában a bécsi konzervatóriumba került, ahol Böhm tanítványa volt. Itt Mendelssohn-Bertholdy előtt is játszott, majd a Gewandhausban lépett fel tizenkétéves korában az Ernst-quartettel. 1849-ig maradt J. Lipcsében, mint Dávid és Hartmann tanítványa, de közben egész Németországban hangversenyezett. 1844-ben maga Mendelssohn vitte Angliába, ahol előkelő koncerteken lépett fel. 1849-ben Párisba ment és itt Berliozzal együtt lépett fel nagy sikerrel. Ezután Weimarba hívták meg koncertmesternek, majd a hannoveri király hegedűszólistája lett 1852. 1868-ban Berlinbe, a Königl Hochschule f. Musik tanárának és a Szépművészeti Akadémia tagjának hívták meg. Világhírű quartettjét továbbra is vezette s öreg koráig koncertezett. Kompozicióin Schumann hatása érzik erősen. Formai és tartalmi tekintetben legkiválóbb alkotása a *Magyar koncert.* További jelentékeny kompozíciói: *Hamlet-nyitány* (op. 4); *Héber melódiák* (hegedűre és pianóra, op. 9); *Nocturne*, hegedűre és kis zenekarra (op. 12); *Dem Andenken Kleists* (op. 14); *Marza* jelenet Schiller Demetriusából (contralto-solo és orchesterre, op. 14) stb. A J.-ról szóló számos könyv közül legjobb Moseré (2 köt. 1900). Ugyanő J. levelezéseinek kiadója is. K. K.

2. *J. Vilmos*, kiváló orvosíró, szül. Pozsonyban 1811., megh. Pesten 1858 szept. 17. A pozsonyi jesiván Talmudot tanult, majd a pesti egyetem orvosi fakultására iratkozott be és 1838. doktorátust tett, azután Bécsben lett kórházi-, majd katonaorvos Itáliában. Aztán Sárváron, majd 1853-tól kezdve Pesten volt orvos. Értékes orvostudományi munkásságot fejtett ki magyar nyelven is. Magyarországnak egyik legelső szakképzett balneológusa volt s idevonatkozó írásai részint az Orvosi Tárban jelentek meg, részint a Balneologische Zeitschrift-ben és a Zeitschrift f. Natur- u. Heilkunde in Ungarn-ban. Önállóan megjelent művei: *Der Gesundheitsfreund der menschlichen Seele* (1845); *Törvénykezési orvostan orvosok s jogászoknak számára* (1853, első enemű munka magyar nyelven); *Betrachtungen über die hämohoidalzustände u. deren Heilung* (1855); *Die*

Bitterwässer Pannoniens in chemischen physiologischer u. vorzüglich in therapeutischer Beziehung (1855.); *Zur Diagnostik u. Therapie der Abscesse* (1856). Tagja volt több külföldi orvosi tudományos társaságnak. (V. ö. *Reich* «Bész Él» III. f. 18.) S. R.

Jób (*Ijób, Hiób*), hőse a róla elnevezett könyvnek, amely a bibliai Szentiratok c. gyüjteményben a harmadik helyre került a zsidó kánon szerint. J. a szenvedésben való jámbor kitartás eszményképévé magasodott a világirodalomban. J. nem zsidó, hanem Uc-ból való arab. Három országból való három barátja szintén nem zsidó. Egész környezete idegen s a könyv témája is kiemelkedik a zsidóvallás légköréből és az általános emberi vallásbölcselet magasságában mozog. J. könyve (Koheléttel és a Példabeszédekkel) az ú. n. Chochmó- (bölcsesség) irodalom körébe tartozik és az egyetemes emberi szempontok racionális fölismerése jellemzi. Költői stilusú párbeszédben bontakozik ki a hős szenvedése és valláserkölcsi szemlélete. A dialógust prózai nyelven írt prológus előzi meg. A prológus nem minden adata egyezik a párbeszéd adataival és ezért sokan azt a felfogást vallják, hogy a prózai bevezetés csak későbbi toldalék. J. jámbor ember s nagyon gazdag. A sátán kétségbevonja az ő igaz jámborságát, s azt mondja, hogy azért istenféló J., mert gazdag. Sujtaná Isten őt csapásokkal, bizony nem tartana ki vallásosságában. Isten, hogy próbára tegye J.-ot, kiszolgáltatja őt mindenestül, de élete kivételével, a sátánnak. Gyermekeit, vagyonát elvesztette és barátai Elifáz, Bildád és Cofár (aztán Elihu) felkeresik, hogy megvigasztalják. Végül Isten is megszólal és J. sorsa jóra fordul. J. tehát azáltal is pernyertessé lett, hogy ő bizonyult vallásosnak a jámborkodó barátokkal szemben. Amazok vallása a megszokottság kényelmes puha párnája, az övé azonban a kritika útvesztőjén keresztül világosságra kijutott vallásosság, mely a becsület védelmének hevében született újjá. Kételyek mardossák meg mindvégig az isteni igazságszolgáltatás felől, de elvégre Isten fölötte áll még annak az igazságnak is, melyet ember a maga szük látókörében annak tart. Az anthropocentrikus világlátásnak át kell alakulni theocentrikussá. Ennyiben lehet a könyvet, mint általában szokás, theodiceának, istenigazolásnak venni. De még sokkal inkább igazolja az embert, ki a sátán ármánykodása ellenére megtartja jellemének tengelyét: az Istenhitet. Ilyen értelemben fogja fel e könyv tendenciáját magyar-zsidó kutatója: Hevesi Simon is. A liturgiában J. könyve borús hangulatú tartalma folytán av hó 9 napjának magánol vasmányai között kapott helyet. Jób könyvét az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat bibliájában Béres Ármin, a Frenkel-féle bibliában Hevesi Simon fordította. F. M.

Irodalom. Hevesi Simon, J. könyve; C. Siegfried (Jew. Encycl.), Ewald (2. kiad. 1854); Klostermann (Real-encycl.); Budde (1896); Ceyne, J. a. Solomon (1887); Bickell, Dichtungen d. Hebräer II. (1892); Das Buch J. (Wien 1894); Voigt, Einge Stellen d. Buches J. (1895); Lei, Studien u. Kritiken (1895); Bär. Text d. Buches J. (1895); Laue., Die Komposition d. Buches J. (1895); Reuss, Das Alte Testament (1892—94); Duhm, J. (1897); Reuss, Vortrag über d. Buch J. (1888); Hoffmann, J. (1891); Fr. Delitsch, Das Buch J. (Leipzig 1902).

Jób *Dániel*, író és rendező, szül. Aradon 1880 dec. 22. Egyetemi tanulmányai végeztével a hírlapírói pályára lépett, majd 1907-től kezdve a Vígszínház rendezője lett. 1921-ben az amerikai Blumenthal a Vígszínház művészeti vezetésével bízta meg, 1926-tól kezdve pedig u. o. társigazgató. Írt egy elbeszélő kötetet *Ifjúkor* c. (1908) és két színművet *Orgona* (1913) és *Őszi vihar* c., melyek közül az utóbbit 1918. a Vígszínház mutatta be. Sz. G.

Jobbágy *Jenő*, szül. Szegeden 1898 júl. 16. Egész fiatalon a Pesti Napló belső munkatársa lett, majd a Hét, a Mult és Jövő és a Zsidó Szemlében jelentek meg cikkei és novellái. A szépirodalommal hamar felhagyott, közgazdasági pályára lépett, s most közgazdasági irányú cikkeket ír különböző lapokba.

Jóbél *(h.)*, az ötvenedik esztendő bibliai neve. A bibliai korban külön intézményszámba ment a családi birtok és a magántulajdon védelmére. Ilyenkor ugyanis az eladott föld az eredeti tulajdonoshoz tért vissza. J. a jubileum szó héber alakja.

Jócé. *(h.)* Vulg.: *jojce*. Eleget tesz (a kötelességenek). A héber szó annyit jelent, hogy *kimegy*. A keleties frazeológia az elvégzett kötelességről azt mondja, hogy aki elvégezte, kimegy a kötelességből. A kifejezést olyan embernek a jellemzésére is használják, aki nem ellenzékieskedik és minden véleményt elfogad. *Jojce (jóce) lechol hadéosz*. Minden véleménynek eleget tesz. F. M.

Jochanan ben Zakkai. Jeruzsálem elpusztítása s az azt követő kornak legjelentékenyebb tannaitája, a jabnei akadémia megalapítója. Hillel tanítványa (Szukkót 28a) és utóda volt az iskola vezetésében, mert jóllehet legfiatalabb volt a tanítványok közt, Hillel mégis őt jelölte utódának, mint a bölcsesség és a jövő generáció atyját (Jeruzs. Neddárim V. 39b). Élete utolsó negyven esztendejében Izráel vezetője volt. A templom elpusztítása előtt már nagy aktivitást fejtett ki, különösen a szadduceusok Halachájával szemben. 18 évig Galileában élt, aztán a lakosság tudatlansága és vallási közönyössége miatt eltávozott onnan. Jeruzsálem védelmében élénk részt vett, de a békekötést tanácsolta; midőn azonban ez nem volt lehetséges, missziója tudatában koporsóban kivitette magát az égő városból s Vespasianus engedélyével Jabnében megalapította nagyjelentőségű akadémiáját. Ekkor már öreg volt, de energiájával, tudományával és nagy tekintélyével mégis a zsidóság centrumává emelte az iskolaszékhelyet. Legfőbb érdeme, hogy az áldozás és cerimoniák helyébe az áhitatos imát és a tanulást helyezte. A Szanhedrint szintén Jabnéba helyezte át. Élete utolsó éveit Berur Hagilban töltötte s itt keresték fel tanítványai. Utóda a pátrarcha, II. Gamaliel lett. J. utolsó óráit a Talmud *(Beráchót* 28b) beszéli el, úgyszintén azt is, hogy soha senki se látta máshol, mint vagy a Bész-há-Midrásban, vagy tanulmányok közben. Főkép törvénytudása volt nagy, de sokoldalu ismerete kiterjedt a Halachára és Haggadára is, ezenkívül pedig biblia-exegezisét is több helyen említi a Talmud *(Bábá Bathra* 10b, *Ábot di R. N.* 4., *Bechórot* 5b, *Chullin* 27b, Jerus. *Szanhedrin* 19b, *Pesztika* 40c). J. volt a

szimbolikus biblia-interpretáció rendszeresítője; módszerét chomer-nek nevezik. Történelmi nagysága abban áll, hogy a zsidóság világhelyzetét világosan felismerte idejében s azt a legkétségbeejtőbb viszonyok között reorganizálta, féltve őrzött írásmagyarázatát és tradicionális ismereteit pedig az utókor számára megmentette. S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos, «Jewish Encyclopedia»: u. a: «Agada der palestinesischen Tannaiten» (2. kiad. 1.); Grätz, «Geschichte der Juden» III,; Weiss, «Dór-Dór» 1.; Derembourg, «Essai sur l'Histoire et Géographie de la Palestine (1867); J. Spitz, «R. Jochanan b. Zakkai» (1883); Schlatter, «J. der Zeitgenosse der Apostel (1899).

Jod a héber alphabetum tizedik betűje. Hangzó értéke: j (szó végén *i* és *e* hang után nem ejtjük), tehát inyhang. Számértéke: tíz. Neve kezet jelent, alakja félig zárt kéznek felel meg.

Jóel próféta könyve a 12 kisebb próféta között foglal helyet. A prófétáról semmi személyes vonatkozású adatot nem találunk könyvében, nem is tudjuk, hogy a könyv mely időből való. Szól sáskacsapásról, a közeledő ellenségről, amely sáskarajhoz hasonlít és ez ellenében bűjtre hívja fel népét. «De szíveteket tépjétek, ne ruháitokat, úgy térjetek meg Istenhez.» «Akkor aztán kiöntöm az Én szellememet mindenkire, hogy prófétálnak fiaitok és lányaitok, öregeitek álmokat látnak, ifjaitok látomásokat érnek, sőt a rabszolgákra és szolgálókra is kiöntöm akkor a szellememet. Csodajeleket hívok elő az égen és földön: vért, tüzet és füstgomolyokat. A nap átváltozik sötétséggé, a hold vérré, mielőtt eljönne Istennek nagy és félelmetes napja... Egyiptom pusztává lesz, Edóm sivataggá a Juda fiain elkövetett jogtalanság miatt, Juda pedig örökké megmarad és Jeruzsálem nemzedékről nemzedékre.» J. nem ismeri Jesája nagyszerű emberközösségét és prófétizmusát nem színesíti meg az örök béke gondolata, amely a kardból kaszát kovácsol. J. nacionalista és harcra buzdít: «Rontsátok el a ti szántóvasaitokat, csináljatok fegyvert azokból és kaszáitokból dárdákat csináljatok.» Korát illetőleg a legszélsőségesebb nézetek merültek fel. Vannak, kik a legrégibb és mások, kik a legkésőbbi prófétának tartják. F. M.

Irodalom. Hitzig, Kommentar zu den kleinen Propheten (2. kiad. 1881); Keil, Biblischer Kommentar (3. kiad. 1888); Orelli, Kurzgefasster Kommentar (2. kiad. 1888); Wellhausen, Die Kleinen Propheten (1892); Nowack, Handkommentar (1897); Pusey, The minor Prophets (1888); F. W. Farrar, u. a. (1890): Credner, Der Prophet J., übersetzt u. erklärt (1831); Meier, u. a.; Wünsche, Die Weissagung d. Propheten J. (1872); A. Marx, Die Prophetie des Joel (1879); Scholz, Kommentar zu J. (1885): E. le Savoureux, Le Prophete J., Introduction, Critique, Traduction et Commentaire (1888); Pearson, The Prophecy of J. (1885): Grätz, J. (Breslau 1872); Kessner, Das Zeitalter d. Propheten J. (1888), Stade's Zschr. IX.; Volck (Realencycl. IX.); Rob. Smith, Encycl. Britt.; Ryssel (Jew. Encycl.).

Joël, máramarosi szabó, a hétesztendős háborúban Máramaros vm. alispánjának megbízásából Hottin besszarábiai városban járt, hogy a tatársereg mozdulatairól híreket hozzon. 1762 aug. 13. volt Hottinban, értesüléseit, melyek a valóságnak mindenben megfeleltek, a porosz ezredes zsidó tolmácsától szerezte. Az erről szóló okmány szerint J. fontos tudósítását «sidó» nyelven, tehát héberül vagy jiddisül írta meg és ebből fordították magyarra. Az okmány most a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban van. J. személyéről semmi adat nem maradt. U. L.

Jogegyenlőség az az elv, amely a társadalmi berendezésre való tekintet nélkül a törvény előtt nem tesz különbséget az ország polgárai között, tartozzanak azok bármely nemzetiséghez, fajhoz, osztályhoz, vagy felekezethez. A törvény előtt való egyforma jogokban való részesedését a polgárságnak először a francia forradalom valósította meg, Magyarországon az 1848-iki törvényhozás.

Jogfosztottság. Alkotmányos vagy alkotmányellenes úton bekövetkezett olyan állapot, amely egy felekezetet, osztályt, fajt, nemzetiséget, esetleg egy egész népet vagy nemzetet polgárjogainak gyakorlásában meggátol. Az egyéni, illetve kollektív szabadságnak ez a korlátozása sokszor ismétlődött a történelem során. A magyar zsidóság évszázadok alatt élt ilyen jogfosztottsági állapotban és az ezeréves történelem régmult korszakaiban, csak az államalapítás első két századában volt szabadságjogainak birtokában. Ha jogokhoz is jutott, mint IV. Béla alatt, akárhogyan is tekintjük, ez a jog, külön zsidó-jog volt és nem egyenlő jog, amely egyformán megilleti az állam minden polgárát. A középkor még nem ismerte az egyenlő elbírálás szellemét és a szabadságjogot is úgy kezelte, mint olyan kiváltságot, amit adományozni lehet és amit meg lehet vonni a kegyvesztettség bekövetkeztével. Noha a zsidóság a középkorban valósággal állandó jogfosztottságban élt, a folyton életben tartott külön zsidótörvények mégis egyszer sem szögezték le a jognélküliségét. Annál meglepőbb, hogy túl a középkor végső határain, III. Ferdinánd nyomta rá legelőször a zsidókra a jognélküliség bélyegét 1647., mikor elrendelte a zsidók elmozdítását a vámok bérlésétől és kimondta, hogy azok az ország jogainak nem részesei. U. L.

Jogkiterjesztés. A zsidók jogállapotát 1790—1840-ig a De Judaeis c. törvény (l. o.) szabályozta. Az 1840-iki országgyűlés a régi törvény helyett az alábbi 1840: XXIX. t.-cikket léptette életbe: «Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ezúttal határoztatik: 1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban, vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenük erkölcsi kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben bárhol szabadon lakhatnak, kivévén egyedül az 1790: XXXVIII. t.-cikkben említett bányavárosokat, melyekből a bányák és bányászi intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak. 2. §. A fennálló feltételek mellett gyárakat zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is űzhetnek s ifjaikat azokban taníthatják, azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják. 3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdonnevekkel éljenek, a születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek. 4. §. Minden oklevelet és szerződéseket a hazában és a

kapcsolt részekben divatozó élő nyelven kötelesek szerkesztetni. 5. §. Amennyiben az izraeliták polgári telkeknek szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövendőre nézve is megállapíttatik. U. L.

Jognélküliség. A XVII. sz. közepén II. és III. Ferdinánd uralkodása alatt a harmincadok és vámok bérlői zsidók voltak. III. Ferdinánd nem akarta őket megtűrni ebben a jövedelmező foglalkozásban és több izben bocsátott ki szigorú rendeleteket, hogy megfossza őket a bérleteiktől. Végzetes hatású volt az 1647. kiadott rendelete, amelyben kimondja, hogy a vámok bérletétől el kell mozdítani a zsidókat, akik az ország jogainak nem részesei (jurium regni non capaces). Ez volt a hazai törvényhozásban az első királyi megnyilatkozás, amely a magyar zsidókra a jognélküliség állapotát deklarálta. (L. *Jogfosztottság.)* U. L.

Jogtalanság, ami a joggal ellentétben áll. A rendezett jogállapotnak és a jogbiztonságnak a hiánya, valamint az egyes osztályoknak és társadalmi rétegeknek kizárása a jogok, főleg a politikai és legelsősorban az emberi jogok gyakorlásából, olyan tenykedések, amelyek a J. fogalmába tartoznak. A zsidóság a történelem során számos esetben részesült ilyen jogtalanságban. (L. *Jognélküliség, Jogfosztottság.)*

Jogtudomány. Mint a teológiában és a filológiában, úgy a J.-ban is nehéz meghatározni a zsidók részvételét olyan módon, hogy azt a XIX. sz. ig el lehessen különíteni a zsidó tudományoktól. Nem véletlen azonban az, hogy a gettó kapuinak leomlása után a polgári pályákon érvényesülő zsidóság hatalmas részt vett és eredményesen munkálkodott éppen a J. terén. A gettó tudománya főképpen a filológiai ismerettel párosult jog volt, miután a talmudtudomány csupán a modern feldolgozás alakjában vallástörténelmi, filológiai és archaeológiai studium, de azoknak a részére, akik csak magát annak anyagát vitatják meg, éppen tartalmának nagyobb része miatt, valamint az évezredes studium hagyományai miatt is elsősorban jogi disciplina. Ezért a zsidóság, amint megnyílt előtte a jogászi pálya, csupán jogi ismerete forrásanyagát változtatta meg, a jogi érzéket, mely két és félévezred örökségе volt, egyenes vonalban továbbfejlesztette s míg a XIX. sz.-ig ez csupán a Talmud és Sulchan-Áruch kommentálásában, az azokhoz írott scholionokban merült ki, de jogi judiciumban, sőt rabulisztikában, másrészt kritikai hajlamban is néha meglepően nyilatkozik meg: addig a XIX. sz.-tól kezdve az élő jog érdekelte a zsidó jogászokat. Ezek közé azonban a nagyszámú és e helyütt fel nem sorolható kiváló és irodalmilag is jelentékeny nyomokat hagyó talmudtudós jogászokat nem soroljuk fel, miután azt más fejezetek és azok irodalma alatt tárgyaljuk. A talmudi jogra csupán azt kell leszögezünk, hogy azt az európai jogtudományba a hírneves Fassel Hirsch (l. o.) nagykanizsai rabbi németnyelvű művei vitték be, s a külföldi jogtörténészek félszázadnál hosszabb idő óta az ő munkáit idézik. Ehhez járultak Bloch Mózes (l. o.) németnyelvű feldolgozásai is, bár azok az előbbiek nivóját nem érik el, éppen jogászi szempontból. Mindkettőnél azonban a polgári, büntető és tulajdonképeni egyházi jog elkülönül.

A különböző államok élő jogának zsidó művelői közül a legkiválóbbak az alábbiak:

Adler, v. bécsi egyet. tanár, jogtörténet.

Ascher, v. holland miniszter, nemzetközi jog.

Bernard Lazare, kriminalista, a Dreyfus-per ügyvédje.

Brandeis, new-yorki Chief-Justice, cionista vezérférfi. Államjog.

Cohn Georg, zürichi egyet. tanár. Jogtörténet.

Crémieux Adolphe (megh. 1884.) v. francia igazságügyminiszter, büntetőjog.

Dernburg Heinrich*, berlini egyet. tanár. Kereskedelmi és büntetőjog, jogi enciklopédia.

Ehrenberg Victor*, lipcsei egyet. tanár, kereskedelmi és pénzügyi jog.

Errera L., v. brüsszeli egyet. tanár.

Friedberg Emil*, v. lipcsei egyet. tanár, kereskedelmi és egyházjog.

Frankel Ottó, prágai egyet. tanár, magánjog.

Glaser*, bécsi egyet. tanár, közjog.

Goldschmied, berlini egyetemi tanár, kereskedelmi jog.

Grünhut Karl S.* (l. o.), bécsi egyet. tanár, keresk. és váltójog.

Haase Hugó, v. német bir. képviselő és miniszterelnök, a Független szocialista párt alapítója és elnöke. Büntetőjog.

Haas Ludwig, német bir. képviselő, politikai és jogi író.

Hatschek Julius*, v. göttingeni egyet. tanár, az angol alkotmány és közigazgatási jog specialistája.

Jellinek Georg*, v. heidelbergi egyet. tanár, az államjog klasszikusa.

Jellinek Walter*, heidelbergi egyet. tanár, államjog.

Levi, bostoni Chief-Justice, büntetőjog.

Levi-Catellani Enrico, padovai egyet. tanár, nemzetközi jog.

Lewy E., freiburgi egyet. tanár, római jog.

Luzatti Luigi, v. olasz miniszterelnök, római egyet. tanár, államjog.

Oppenheim, londoni egyet. tanár, államjog.

Polacco, bolognai egyet. tanár, keresk. jog.

Preuss Hugó, v. berlini egyet. tanár, a weimari alkotmány szerzője és fogalmazója. Államjog.

Rava Adolfo, v. olasz miniszter, római egyet. tanár. Államjog.

Reading lord, őrgróf (viscount) régebbi nevén Rufus Isaac, v. indiai alkirály, Lord-Chief Justice, főállamügyész, képviselő. Jelenleg a Lordok Háza tagja, cionista és zsidó közéleti vezér. Kereskedelmi, pénzügyi és nemzetközi jog.

Reinach Joseph, v. francia képviselő, politikai és jogi író.

Riesser Jacob, R. Gabrielnek, a német zsidó emancipáció előharcosának unokája. A német néppárt egyik alapítója és vezetője. A Reichsratnak 1918 óta állandóan első alelnöke, a berlini egyet. tanára, a Hansabund alapítója, kereskedelmi jog.

Rosenthal Eduard, jenai egyet. tanár, jogtörténet és nemzetközi jog.

Rosin H., volt berlini egyet. tanár.

Schücking Walter, müncheni egyet. tanár, nemzeközi jog.

Schwartz Berthold* (l. o.), baseli egyet. tanár. Római jog.

Simson Eduard*, von, az 1848. frankfurti parlament elnöke, majd a legfelsőbb Birod. Törvényszék elnöke, német közjog.

Sonnenfels Joseph*. A büntetőjog egyik megalapítója.

Stahl Julius*, berlini egyet. tanár, a konzervativ Kreuzzeitung alapítója.

Stammler Rudolf*, berlini egyet. tanár. Jogbölcselet, jogi enciklopédia.

Stier-Somló Felix*, bonni és kölni egyet. tanár. Jogbölcselet, nemzetközi jog és államjog.

Unger Joseph*, bécsi egyet. tanár. Állam- és keresk. jog.

Arias Gino, genovai egyet. tanár, a fascista alkotmány szerzője és fogalmazója. Jog- és alkotmánytörténész.

Vinaver, v. orosz dumaképviselő, büntető- és kereskedelmi jog.

Wollemborg Leone, v. olasz miniszter, egyet. tanár, pénzügyi jog és szociálpolitika.

Worms Emile, v. párisi egyet. tanár, pénzügyi jog. S. R.

II. A J. és államtudomány Magyarországon ugyancsak jelentős módon juttatta szerephez a magyar zsidóságot. E tudománykör szakirodalmában tekintélyes a névsora azoknak, akik még el nem évült forrásműveket alkottak, vagy figyelemreméltó munkásságot fejtettek ki, mint Bamberger Béla, Baumgarten Izidor, Baumgarten Nándor, Darvai Fülöp, Fayer László, Földiák Gyula, Friedmann Bernát, Horn Ede, Löw Tivadar, Löw Tóbiás, Márkus Dezső, Mezei Ernő, Neumann Ármin, Pollák Illés, Vázsonyi Vilmos, Visontai Soma stb. A J.-i irodalom e művelőihez sorakoznak azok, akik mint jogi folyóiratok szerkesztői szolgálták a magyar jogtudományt: Balog Arnold, Wolf Vilmos, Grünhut Ármin, Ujlaki József, Schwartz Izidor, Lévy Béla, Szende Lajos és Márkus Dezső. A gyakorlati jogi élet terén is számosan jutottak el a legelsők közé, így: Vázsonyi Vilmos volt igazságügyminiszter, Vadász Lipót volt igazságügyi államtitkár, Fayer László egyetemi tanár, a magyar büntetőjog reformátora, Neumann Ármin egyetemi tanár, a kereskedelmi jog egyik legnagyobb magyarázója, Baumgarten Izidor koronaügyész-helyettes, Horowitz Lipót jogakadémiai tanár, Fodor Ármin kúriai bíró, Kovács Marcel kúriai bíró, Szántó Mihály miniszteri tanácsos, Baumgarten Nándor közigazgatási bíró, valamint Márkus Dezső, Dévai Ignác, Grün József, Neuberger Ignác, Baumgarten Károly, Barna Ignác, Beck Hugó, Rósa Kálmán, Pataki Gyula, Kelemen Mór, Décsey Zsigmond, Szegő Ignác kuriai bírák és tanácselnökök, akik mellett méltóan szerepelnek az ügyvédi gyakorlat legmarkánsabb képviselői közül: Schreyer Jakab, Sichermann Bernát, Dombovári-Schulhof Géza, Wittmann Ernő, Medgyes Simon, Fazekas Oszkár, Mózes László, Friedmann Bernát, Visontai Soma, Vaisz Sándor, Bátaszéki Lajos, Brüll Ignác, a pesti ügyvédi kamara volt elnöke, Pollák Illés, Baracs Marcell, Gál Jenő, Grünhut Ármin, Mezei Mór, Stiller Mór, Darvai Fülöp, Chorin Ferenc, Neumann Rafael, Rósa Izsó stb. E névsor kiegészítéseül fel kell említeni a zsidó származású, de más hitre tért tényezőit is a magyar J.-i életnek, mert csak így egészül teljessé mindaz, amit a zsidó alkotóhetség produkált a J. terén. Csemegi Károlyt, a halhatatlan kodifikátort kell első helyen említeni; igen kiváló munkásságot fejtettek még ki: Teleszky István volt igazságügyi államtitkár, Szászi-Schwarcz Gusztáv egyetemi tanár, Földes Béla egyetemi tanár, Somló Bódog egyetemi tanár, Pikler Gyula egyetemi tanár, Lengyel Aurél miniszteri tanácsos, Almási Antal, Meszlényi Arthur, Schwarcz Bertalan stb. (V. ö. *Venetianer* L. «A magyar zsidóság története.) U. L.

Jom hakippurim. *Az engesztelésnek napja*, tisri hónap tizedikén. Liturgiai sajátságai a következők: I. Az ünnep előnapján szlichoszt mondanak és délelőtt levágatják a szárnyasokat (l. *Kapórósz)*, sokan e szárnyasokkal való engesztelést szegényeknek osztott pénzen váltják meg. A sacharisnál nem mondják a 100-ik Zsoltárt, de mondanak ovinu malkénut, nincsen tachanun, nem mondják a 20-ik Zsoltárt. Sok helyütt a templomatyák (l. *Gabbáj)* édességet osztanak ki a közönség köreben. Ezzel szimbolisztikusan azt a kívánságot fejezik ki, hogy senkise legyen reászorulva a köztámogatásra, hanem szerezze meg édes nyugalomban a kenyerét. Szokásban van J. előnapján a temetőbe menni. Kötelesség ilyenkor a szokottnál nagyobb (ünnepi) ebédet fogyasztani. Már a hagyomány mondja: aki jól lakik kilencedikén, annyi ez, mintha böjtölne kilencedikén és tizedikén. A jámborabbak ilyenkor a rituális fürdőbe mennek (l. *Mikvo)*, még a gyászhétben levő is mehet ide. A mincho tefilló a köznapival megegyezik az utolsó áldásig, majd vidduj, al chét, eloháj necór következik. A tefilló megismétlésénél a vidduj elmarad. Nincsen sem ovinu malkenu sem tachanun. Egész kadis, olénu, árvák kadisa. Az emberek sokhelyütt bőrszíjjal harminckilenc ütést veretnek magukra. Ezt háromszor mondott vehu rachummal számolják ki, minthogy e bibliai vers 13 szóból áll ($3 \times 13 = 39$). Akit ütnek, mondja a viddujt és arccal észak felé fordul. A böjt beköszöntését fogadó étkezés könnyen emészthető ételekből álljon. Meggyujtják otthon az ünnepi gyertyákat (l. *Gyertyagyujtás)*, áldást mondanak fölötte és sechejónut; ha péntek este is van, akkor a két áldást összekapcsolják. Sok helyütt megáldják a gyermekeket, hogy legyenek istenfélők és hosszúéletűek, a haragosok pedig kibékülnek. II a. Naplemente előtt gyülekeznek a zsinagógában, a férfiak taliszt öltenek, áldást mondanak reá s levetik a cipőket. (Sok helyütt a rabbi a Tórát a frigyszekrényből kiveszi, a templomban körülhordozza, majd feddő beszédet mond.) Az előimádkozó háromszor mondja a Kol nidré imát, melyet a közönség halkan vele mond. Mindenki hangosan sechejónut mond. Péntek este itt a 92. és 93. Zsoltárok következnek. Majd a maariv következik. A sémát követő hat szót (boruch sém...) ez alkalommal hangosan mondják. A maarivban beiktatják az ünnep vezérversét. Péntek este a legtöbb szombati rész is

megmarad; mogén óvószban hamelech hakódóst mondanak hoél hakódós helyett. Nincsen a tefilló végeztével kadis, majd az előimádkozó jaalet mond, szelichosz és pijutok, nagy vidduj, ovinu malkenu, mely szombaton elmarad. Egész kadis, olénu, árvák kadisa, 27. Zsoltár, árvák kadisa, valamennyi sir hajichud és sir hakóvód, adón ólam. II b. Korán mennek reggel templomba, a kézen csak az ujjakat mossák meg s így a szemet is. A napi sir hajichudot mondják, majd sir hakóvódot és a napi Zsoltárt. Jocér órtól pijutokat illesztenek be. A sémánál a hat szót ismét hangosan mondják. A tefillóban nagy vidduj. A tefilló ismétlésénél pijutok, szelichosz, nagy vidduj, ovinu malkénu, mely szombaton elmarad. Két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből, mondják a tizenhárom isteni tulajdonságot, mint ros hasónókor. A tóraolvasás külön (ünnepi) hanglejtéssel történik. Az első Tórához hat férfit hívnak fel (szombaton hetet). A felolvasott rész: *Mózes* III. 16. fejezet, a főpap jom hakipurimi szolgálatáról szól. A másik Tórát is az asztalra helyezik s fél kadist mondanak mindkettő fölött. A második Tórából e részt olvassák fel: *Mózes* IV. 29. fejezet 7—11 versek, a vonatkozó áldozati törvény. A haftóra anyaga: *Jesája* 57. fejezet 14. verstől az 58. fejezet végeig, az igaz bőjtről szól. Szombaton van jekum purkon és misebérach is, majd halottak és martírok emlékezete (l. *Hazkorasz nesómósz, Av horachamim)*, asré, jehalelu s visszahelyezik a Tórákat a frigyszekrénybe. II c. A muszaf tefilót délelőtt kell még megkezdeni. A megismétlésnél nagy vidduj és pijutok, szelichosz, Kohaniták áldása (l. *Birchász kohánim)* szombaton is. Egész kadis, ovinu malkenu, mely szombaton elmarad. II d. A minchónál nem mondanak sem ásrét, sem uvó lecijont. Egy Tórát vesznek ki a frigyszekrényből. A felolvasás anyaga: *Mózes* III. 18. fejezet, a tiltott házasságokról, a nemi élet tisztaságáról szól, a Tóra elé három férfit szólítanak, a harmadik egyszersmind a maftir, ki Jóna könyvét olvassa haftóra gyanánt. Az áldásokat csak mogén Dóvidig mondják. Jehajelu. Visszahelyezik a Tórát, fél kadis. A tefillót a sachariszével megegyezik, tehát nagy vidduj. A tefilló ismétlésénél pijutok, szelichosz, vidduj. A papi áldás elmarad, de szim sólóm, ovinu malkénu, mely szombaton elmarad, egész kadis. II e. A neiló ásrével és uvo lecijon-nal kezdődik. Fél kadis és a neiló tefilló. Az *ír* ige helyett mindenütt a *pecsétel* igét használják: koszvénu, uchszóv, venikószév helyett: choszménu, uchszóm, vészéchószém, kisvidduj. Az ismétlésnél pijutok és szelichosz, mely közben hétszer mondják Isten tizenhárom tulajdonságát. Kohaniták áldása csak a tefillóban, de valóban nem. Ovinu malkénu még szombaton is. Majd sémá jiszróél egyszer, boruch sém stb. háromszor, az örökkévaló az Isten hétszer. Egész kadis, egy sófár-fúvás. Végül: lesónó habó bijerusolájim. III. Este köznapi maariv ima, a tefilóban áto chonantonu (l. o.) betoldással, egész kadis. Áldás bor, láng és fűszer fölött (l. *Havdóló)*. Olénu, 27. Zsoltár, jókívánságok és áldás a holdra (l. *Birchosz levónó)*. F.D.

Jom séni sel gólujósz *(h.). A számkivetettek második napja.* Az ünnepek második napjának neve. A bibliai törvény ros hasono és sovuosz ünnepeket csak egy, peszach és szukkosz (l. o.) ünnepeket pedig csak két naposaknak ismeri; a naptári bizonytalanság folytán aztán ezek az exiliumban két, illetőleg nyolc naposakká lettek. A J. tehát a diaszpórában élők ünnepének második napját jelenti. F. D.

Jom tov. *Jó nap.* Az ünnep héber neve. A jiddis nyelvhasználat pleonazmusként mondja: gut jóntev (jom tov). Az egyes ünnepekről lásd a megfelelő címszavakat.

Jóna próféta könyve a 12 kisebb próféta gyűjteményének egyik része. Tartalmi tekintetben az elbeszélő műfajhoz tartoznék, de alapeszméje a próféták közé utalja. J.-t Isten Ninivébe, Asszíria fővárosába küldi, hogy ott Istenítéletet és bűnbánatot hirdessen. Tehát a pogányok számára is van megtérés és a biblikus felfogás nem köti ezt az Egyisten hitére való megtéréshez. A megtérés tehát erkölcsi javulásban áll. J. azonban egy Tarsisba induló hajón szökik meg hivatása elől. Ekkor Isten vihart támaszt és a hajó már-már törést szenved. Rémület fogja el a hajóslegényeket, mindegyik a maga Istenéhez kiáltoz, tengerbe vetik a hajó rakományát, J. azonban a hajó sarkában húzódik meg, lefekszik és elalszik. Szól hozzá a kormányos: mit alszol? kelj fel, kiálts te Istenedhez, hátha megkönyörül rajtunk! Aztán sorsot vetnek, hogy ki miatt érte őket a veszedelem és a sors J.-ra esik. Kérdik tőle: Mi a mesterséged, honnan jössz, mi a hazád, miféle népből való vagy? Mire ő feleli: Héber vagyok és az Örökkévalót, az ég Istenét imádom. Saját tanácsára aztán tengerbe dobják J.-t. Elnyeli egy hal és ő annak belében imádkozik. A hal erre kiveti a partra és ő most már elmegy Ninivébe és hirdeti a végveszedelmet. Ott bőjtöt rendel a király, még az állatokra is és Isten visszavonja a kimondott veszedelmet. Ezt zokon veszi J., de Isten egy ricinusbokrot mutat neki, melyet féreg emészt, hogy ő nem hűsölhet árnyékában. Mire így szól Isten «Te fájlalod a ricinusbokrot, mellyel nem vesződtél és én ne sajnáljam Ninivét, a nagy várost?» A könyv bizonyára szatirikus célzatú Izráel ellen, mely nem akarja hivatását teljesíteni, holott más vallásúak jobbak; a hajóslegények imádkoznak, mialatt J. alszik, a niniveiek megtérnek, holott J. jobban röstelli, hogy szava nem ment teljesedésbe, mint ahogy fájlalja a város erkölcsi romlását és szörnyű bűnhődésének bekövetkeztét. Csak zsidó próféta lehetett akkoriban oly éles bírálója saját népe gyöngéinek, mint amilyen J. volt. F. M.

Irodalom. Hitzig, Kurzgefasstes Exegetisches Hdbuch (4. kiad. 1904); G. A. Smith, Twelve Prophets; Wellhausen, Die kleinen Propheten (3. kiad. 1898); Nowack, Die kleinen Propheten (2. kiad. 1904); Kalisch, Bible-Studies II.; Cheyne (Thel. Rev. 1877); Wright, Biblical Studies (1886); G. S. Block, Studien z. Gesch. d. althebräischen Litteratur.

Jónás, 1. *Dávid,* építész, szül. Budapesten 1871. *J. Zsigmond* (l. o.) tesvérbányja. Tanulmányait a budapesti műegyetemen, majd Bécsben végezte. Hosszú ideig öccsével közösen dolgozott, azután a Magyar Államvasutak építészelett. Ő tervezte a Böszörményi-úti Tisztviselőtelep házait (1924). F. B.

2. *J. János**, úttörő pedagógus és keresk. akadémiai igazgató, szül. Kiskunhalason 1848 nov. 4, megh. Eperjesen 1911. jan. 3. Eleinte jesivanövendek volt, de világi műveltségre törekedvén, kizárták onnan, mire J. cél nélkül tovább tanult, majd elvégezte a gimnáziumokat. Azután a pesti egyetemen az orvosi és bölcsészeti karra iratkozott be egyszerre. Az orvostudományi tanulmányokat nemsokára feladva, keleti nyelveket és matematikat hallgatott. J. 1870. Lipcsében Roschernél nemzetgazdaságtant tanult s Bebellel személyes érintkezésbe lépett. 1829-ben a budapesti Kereskedelmi Akadémiához hívták meg, 1885. pedig Trefort kinevezte az akkor létesült pozsonyi kereskedelmi akadémia igazgatójává. Foglalkozott keleti és európai középkori irodalommal és számos pedagógiai tanulmányt írt. Lefordította Vámbéry angolul írt meséit, az *Indiai tündérmeséket* (1881); Garibaldi regényét, *A szerzetes uralma* címen (1870, névtelenül); Duncker *Az ókor történetét* (4 köt. 1876–78), amellett írt számos tankönyvet, nyelvtant és kereskedelmi iskolai szakkönyvet. J.-t úgy tekintik, mint a hazai kereskedelmi szakoktatás úttörő kezdeményezőjét. S. R.

3. *J. Zsigmond*, építész, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait a műegyetemen végezte. 1906-ban a Magyar Mérnök- és Építész Egylet aranyérmét nyerte el. Hosszabb ideig tesvérbátyjával, Dáviddal (l. o.) működött együtt. Közösen tervezett épületeik: Szénássy és Bárczay áruháza; Tolnai Világlapjának palotája; a Goldberger-féle áruház. F. B.

Jonátán ben Jákob, rabbi. 1686-ig Budán lakott, majd fogságba esvén, Nikolsburgban váltották ki. Könyve *Keszesz Jonószon* c. alatt 1697. jelent meg Dyrhenfurtban. Tárgya a szertartástan körébe vág.

Jónáth, rabbi. Nevét a nagy ünnepek alkalmával szokták említeni néhány német községben azon zsidók hosszú sorában, akik a hit martirjai voltak. J.-t néhány társával együtt 1250–80 körül kivégezték Pozsonyban. Az esemény közelebbi adatai ismeretlenek.

Jordán *Sándor*, rabbi, szül. Sátán (Borsod vm.) 1861. Különböző jesivák és egyetemek el végzése után a rabbi-pályára lépett. Miskolcon mint hittanár, Fogarason mint megyés rabbi működött. Érdemrendes disztagja a fogarasi katonai veteránok egyesületének. Megindítója, elnöke és vezetője volt a magyarországi izr. statusquo-hitközségek egyesülési és szervezkedési mozgalmának. A háborúban a katonai kóser-élelmezés első bevezetője, amit később más városban is követtek. Szatmáron, amelynek most főrabbija, Szafa Chaja néven egyletet alapított a héber nyelv felújítása érdekében. U. o. alapította meg az első héber tannyelvű óvodát 1911., majd 1922. a hat osztályú nyilvános, héber tannyelvű elemi iskolát. Főműve 1895. jelent meg a harmadik századbeli rabbi *Jochanan ben Nappacháról*. A műhöz Nöldecke, a neves orientalista írt kritikai megjegyzéseket. Sz. I.

Jóre deó *(Jóre dea)*. Vallási törvénykönyv, a Sulchan Áruch egyik része. (L. *Kódex-irodalom)*.

Joseffy, 1. *Rafael*, zongoraművész, szül. Pozsonyban 1853., megh. New-Yorkban 1915. Már kora ifjúságában csodagyermekszámba ment. A híres Taussignak volt kedvelt tanitványa. Többizben hagversenykörutakat rendezett Magyarországon és a külföldön. Híre eljutott Amerikába is és 1891. a new-yorki Nemzeti Konzervatórium meghívta tanárának. Igen sok zongoraművet írt, amelyek dallamosságukkal népszerűséget szereztek komponistájuknak. Kitűnő zenepedagógus volt, aki egész nemzedékeket tanított meg zongorázni. Híres pedagógiai munkája 1892. *School of advanced piano-play* címmel angolul, 1902. pedig *Meisterschule des Klavierspiels* címmel jelent meg. Haláláig jó magyarnak vallotta magát. M. B.

2. *J. Vilmos*, teológus, szül. Sárospatakon 1825 okt. 25., megh. Budapesten 1910 márc. 5. Előbb különböző jesivákon, majd a sárospataki ref. kollégiumban tanult. A hallei egyetemen Geseniusnál keleti nyelveket hallgatott, később a padovai rabbiszemináriumon S. D. Luzzatto és Lelio della Torre növendéke volt, az ottani egyetemen pedig filozófiai doktorátust tett. 1856–57-ig tanító a Pesti Izr. Hitközség iskolájában. 1861–64 közt Bécsben működött, mint rabbi, 1873–85 közt pedig Londonban tartózkodott s kéziratok tanulmányozásával foglalkozott, később, haláláig Budapesten élt, mint magántudós. Önállóan megjelent művei: *Moria* (Leipzig 1870); *Sir ha-Sirim* (Basel 1877); *Gott und Götter* (Budapest 1897). Egy cikksorozat is jelent meg tőle a kolozsvári Magyar Polgárban *A történetírás bűnlajstroma* címen. M. B

Josephus Flavius, zsidó történetíró és hadvezér, szül. 37-ben, megh. a második század elején. A kohaniták előkelőbb családjaiból való származásával, sőt anyai ágon a Hasmoneusokkal való rokonságával ő maga kérkedik (Vita § 1). Már gyermekkorában feltűnt emlékezőtehetségével és tanulási vágyával. Végigtanulta a farizeusok, szadduceusok és esszénusok iskoláit, majd három évet a pusztaságban töltött, míg végre 19 éves korában a farizeusokhoz csatlakozott. 26 éves korában volt először Rómában több paptársának kiszabadítása érdekében. Ez egy Alityros nevű görög-zsidó színész és a zsidókkal szimpatizáló Poppaea Sabina, Nero nejének segítségével sikerült is neki. Röviddel Jeruzsálembe való visszatérése után megkezdődtek a nagy hadjáratok s a jeruzsálemi Nagy Szanhedrin ő rá bízta Galilea védelmét. Hogy ezt a rendkívül fontos határrészt miért bízták éppen ő rá, nem árulja el, csupán annyit mond, hogy a forradalmat lecsillapítani küldték oda, mert csupán az egyik rész hajlott arra, a többi a rómaiak pártján volt. Ez nyilt ferdítés J. részéről, ami a tényekkel tökéletesen ellenkezik s csupán saját áldatlan szerepét akarta tisztázni ezzel. A Szanhedrin ellenőrül két törvénytudóst adott melléje, de ő ezeket visszaküldte, egész Galileát átszervezte s ügyeinek élére egy új Szanhedrint állított. Kitűnő organizátor volt és csapatai közt fegyelmet tudott tartani. Ő maga 100,000 főnyi gyalogos és 5000 lovas katonáról beszél. Számos várost megerősített. Ekkor még őszintén akarhatta a rómaiak

kiűzését s a Törvényt is megtartotta, de nagy ellenfele, Giskalai János (l. o.) már árulással vádolta meg s fellázadt ellene, azonkívül bevádolta a Nagy Szanhedrinnél, amely elhatározta letételét, de J. nem fogadta a kiküldötteket, mire újból kinevezték Galilea kormányzójának s a zendülő Tiberiás lakóit erőszakkal leverte. Minthogy a lázadások ellen Sepphoris vára római őrséget kért, J. azzal a szándékkal ment oda, hogy megbünteti őket, de Cestius Gallus hamarabb elfoglalta azt s J.-t visszavonulásra kényszerítette, ő azonban egy másik római sereget a Jordánon túlra kergetett. Midőn Vespasiánus megérkezett, J. erősítéseket kért Jeruzsálemből s ő maga Sepphoris közvetlen közelében állott fel seregeivel Jotapatánál s jóllehet a Szanhedrin nem tudott neki seregeket küldeni, J. kitűnő stratégának bizonyult a védelemben s Vespasiánus csak 47 napi ostrom után tudta tőle az erődítményt elfoglalni. J. egy ciszternába menekült, de társait kijátszva, megadta magát Vespasiánusnak, akinek megjósolta császárságát. Ekkor kezdődik J. árulása. Felvette az őt adoptáló Vespasiánus családi nevét s midőn Jeruzsálem ostroma alatt az valóban császár lett, J. elkísérte őt Alexandriába, de később Titushoz csatlakozott Palesztinában. Jeruzsálem elpusztítása után J. több száz foglyot szabadított ki, főképp nőket és gyermekeket s kieszközölte több elítéltnek a keresztfáról való levételét. Ezután zsidó iratokkal felszerelve, Rómába ment, ahol azonnal polgárjogot kapott, pénzt és ellátást az udvartartástól. Ezenkívül Judaeában birtokot adományozott neki a császár árulásáért, úgy, hogy J. gondtalanul élhetett studiumainak. Halála után Rómában szobrot állítottak neki Eusebius és Jeromos egyházatyák szerint. J. történelmi művei nem csupán tartalmuk bősége, hanem apologetikájuk miatt is rendkívül becsesek s az ókorban is igen nagy hatásuak voltak. Művei, melyeknek legtöbbjét görögül írta, de a történettudomány általában latin címeiken említi, a következők: 1. *De bello Judaico*, a zsidó háborúról szóló nagy mű hét könyvben. Ennek az egynek eredetijét, mely teljesen elveszett, arameusul írta, később görögre fordította és Vespasiánusnak s Titusnak ajánlotta azt. Úgy Titus, mint II. Agrippa az eseményekkel egyezőnek találták azt. Ebben többek közt az is áll, hogy a templomot nem Titus parancsára gyujtották fel, sőt annak akarata ellenére. 2. *Antiquitates Judaicae*, J. legfontosabb műve, egyszersmind az ókor legnagyobbszabású enemű írásműve. 20 könyvből áll s kronológiailag teljesen megfelel Dionysios Halicarnassus műve beosztásának. Ebben a művében J. a zsidóság komoly védelmezőjének s a görög-római világban elterjedt félreértések és ferdítések helyreigazítójának bizonyul. A könyvet Domitianus alatt, 93-ban írta. Felöleli a világ kezdetétől 66-ig, Palesztina megszállásáig terjedő időszakot. A könyv az egyházatyákra rendkívül nagy hatással volt s azok főképp innen, meg Philoból (l. o.) ismerték meg a zsidó multat. Művébe szándékosan beleszövi a haggadikus legendák legszebbjeit. Művének a biblia-exegézis szempontjából is nagy, sőt kezdeményező hatása volt. Szempontjai és érzései valódi zsidó szempontok és érzések, csupán nyelve görög. Ismeretei rendkívüliek, nemcsak minden zsidóiratot és szóbeli hagyományt ismer, hanem az alexandriai és a régebbi egyptomi írókat, így Manethot is. 3. *Vita*, J. önéletrajza, mely főképp aktív katonai-politikai szereplésére és önigazolására vonatkozik, miközben ellentmondásba kerül régebbi művével. E művét élete alkonyán, 100 körül írta s Eusebius véleménye szerint csupán az előbbi nagy mű függeléke volt, amelyet azonban csak II. Agrippa halála után bocsátott közzé. 4. *Contra Apion*, a zsidók elleni rágalmak és vádak eloszlatására írta és csupán latin fordításában maradt fenn. Több más művet is tulajdonítanak J.-nak, így az ú. n. Makkabeusok negyedik könyvét és más műveket, melyeknek nem ő a szerzője. A zsidó törvényekről szándékában állott nagyobbszabású munkát írni, de ezt nem válthatta valóra, más kisebb művei pedig elvesztek. J. erősen hitt saját prófétai tehetségében. (Állásfoglalását az esszénusokkal szemben l. *Esszénusok*). Zsidó vallásossága, sőt orthodoxiája egészen kétségenkívüli, habár hadvezéri szereplése árnyat vet jellemére. Másrészt ez sem volt közönséges értelemben vett árulás, inkább a lehetetlen helyzet teljes felismerése, a menthető megmentése és az emberi élet megkímélése lehetett a célja. Ezt bizonyítja nem közönséges szeretete fajtája iránt. J. olvasása sohasem szünetelt; könyvei a keresztény egyházatyák legkedveltebb olvasmányai közé tartoztak; Eusebius a legnagyobb tudósnak tartja, a bizánci későbbi históriku sok pedig az ő nyomán írnak. Írói képessége és stílusa egyaránt magas színvonalon állanak, de hiúsága és egoizmusa jellemének rovására mennek. J. műveinek görög, latin, szír, héber és modern nyelvű kiadása rendkívül nagyszámú s fel nem sorolható. Az Antiquitates egyes könyveit először Horschetzky (l. o.) nagykanizsai orvos fordította németre (Prága 1826 és Nagykanizsa 1843). Magyarra a latin szövegből Istóczi Győző, az antiszemita vezér fordította le J. műveinek egy részét (Budapest 1900). S. R.

Irodalom. Krauss Sámuel, J. Fl. Jew. Encycl., (1904), mely a jelen értekezés alapjául szolgált; Nikolai, Griechische Litteraturgeschichte II.; Fürst, Bibl. Judaica II.; Bärwald, J. in Galiläa (Breslau 1877); Korach, Über den Wert des J. als Quelle für die römische Geschichte I. (Leipzig 1895); Niese, Der jüdische Historiker J. (Hist. Zschft. LXXVI.); Unger, Sitzungsberichte der Münchener Akademie); Bloch, Die Quellen des J. Fl. (Leipzig 1879); A. Mez, Die Bibel des J. (Basel 1895); Duschak, J. Fl. u. die Tradition (Wien 1864); Olitzki, J. Fl. u. die Halacher I. (Berlin 1885); Grünbaum, Die Priestergesetze bei Fl. J. (1887); Weyl, Die jüdische Strafgesetze bei J. Fl. (Berlin 1900); Poznanski, Über die religionsphilosophischen Anschauungen des Fl. J. (u. o. 1887); Lewinsky, Beiträge zur Kenntnis d. religionsphilosophischen Anschauungen des Fl. J. (Breslau 1887); Destinon, Die Chronologie des J. (Kiel 1880); Niese, Zur Chronologie des J. («Hermes» 1893); Destinon, Die Quellen d. Fl. J. (Kiel 1882). A bővebb irodalmat Schürer, Geschichte des jüd. Volkes (3. kiad. I.) és főkép Krauss Sámuel i. m, tartalmazza.

Joszéf ben Gerson, rabbi. Őse a wieni kiűzöttek közül való, aki Budán telepedett le. Innen került J. az ázsiai Izmirbe. Kiadta mestere művét, *R. Joszéf Iszkifa responzumait*. Ez a munka Frankfurtban jelent meg 1709., saját írásai is bennfoglaltatnak.

Józef ben Sámuel, rabbi. Budán lakott 1686-ig, ekkor vándorolt ki. Művének címe: *Zemirosz,* Wandsbekben jelent meg 1731.

Józef Selomo Zalman, rabbi. Pozsonyban született. 1780-ban adta ki glosszáit a Talmudhoz *Minchász Óhi* c. alatt Prágában.

Jószóm *(h).* Árva. Rendszerint a gyászolót értik alatta a gyász első esztendejében. Halálozási évfordulón azt, aki kaddist mond. *Kaddis jószóm:* árvák kaddisa.

Jótékonyság. A J.-nak és a J. organizációjának speciálisan zsidó eredete miatt a zsidóság életében különös fontossága is van, mert a J. első organizált formái a mózesi könyvek ethikáján nyugszanak s már a bibliai korban megvalósultak; minden későbbi kor jótékonysági szervezete csupán annak továbbfejlesztése s így a speciálisan zsidó J.-i szervezeteké is. A J. bibliai héber kifejezése a *Cedókó,* tehát ugyanaz a szó, amely a bibliai nyelvben az igazságosságnak is egyedüli kifejezése. Minden intézményes J. egyedüli kifejezése a héberben máig a «Cedókó», míg a magánjótékonyságnak, a könyörületesség vagy a szeretet gyakorlásának megjelölése már a Bibliában és a Talmudban (l. *Simeon ha-Caddik)* a *gemillusz cheszed.* A régi zsidó ethikai felfogás szerint, mely a bibliai, talmudi és az azutáni korokban rabbinikus felfogására is változatlanul vonatkozik, tehát magának a zsidó hitvallásnak sokat hangoztatott nézete szerint a J. magábanvéve még nem érdem vagy épen erény, hanem csupán kötelességteljesítés, mert általa csupán a «Cedókó»-nak, az igazságosságnak teszünk eleget; igazságosságnak pedig azért nevezi a héber nyelv a J.-t, mert Isten az Ő adományából megköveteli a szegénynek juttatandó részt, «mert a föld az Enyém, ti pedig mindannyian vendégek vagytok rajta», ezért az özvegyek, árvák, idegenek és a hit szolgálatának fizetség nélkül élő leviták és kohaniták kapjanak abból. A legrégibb rabbinikus felfogás még azzal is magyarázza, hogy a «Cedókó» egyaránt egyedüli kifejezése az igazságosságnak és a J.-nak a Bibliában, mert a zsidó felfogás szerint a gyámoltalannak és nincstelennek joga van segítést kérni szerencsésebb sorsú testvéreitől. Ezen erkölcsi felfogások alapján van a zsidó J.-nak, mint kötelességteljesítésnek, egészen speciális indító oka és szerepe az egész későbbi zsidó történet folyamán. A legrégibb korban a zsidó nép egyedüli törvénykönyvének, a Bibliának kimondott parancsai alapján gyakorolta a J.-ot: «Adnod kell a szegénynek és szívednek nem szabad bosszankodni, amikor adsz neki s az Isten meg fog téged áldani minden munkádban, mindenütt, ahova kezed teszed» (*Deuter.* 12. 10–11). A mózesi törvénykönyv a tulajdonjogot nem terjesztette ki a földbirtok és a vetés szélére, sem az elszórt kalászokra, sem az eltévedt nyájra, sem a hetedik év *(jóbel)* termésére, mert «az idegené, az özvegyé, az árváé legyen az», mint a szigorított formájú parancs («Én, az Örökkévaló, parancsolom» végzettel) számos helyen tanítja. (*Lev* 19. 9. 10; 23. 22; 25. 23; *Ex.* 23. 11; *Deut.* 24. 19–21.) Ezenkívül ugyancsak a mózesi törvények elrendelik a tized fizetését évenként az idegeneknek, özvegyeknek, árváknak és a fizetéstelen papságnak, tehát már a nomád-pásztor korban a jövedelmet mint «Isten adományát» fogta fel a zsidóság s ennélfogva azt mindenben meg kellett osztani a szegényekkel. A szegényt a Biblia az «Én népemnek» nevezi s ugyancsak Istent tekinti az «árvák atyjá»-nak és az «özvegyek bírájá»-nak. A szigorú J.-parancsokon kívül a Biblia még számos helyen figyelembe ajánlja az irgalmasság gyakorlását: «Ha testvéred elszegényedik, segítened kell rajta, hogy ő is élhessen veled» (*Levit.* 25. 35); «Húsodból való» és «ha látod őt meztelen, fel kell ruháznod, ha éhes, kenyeret kell adnod neki, ha kitaszított, hajlékot kell nyújtanod» *(Jesája);* «Áldott legyen, aki a szegényről gondoskodik, az Úr fogja őt megszabadítani» *(Zsolt.* 112.); «aki szánakozik a szegényen, Istennek ad kölcsön» *(Zsolt.* 19.), mert «Ő szereti az idegent, atyja az atyátlannak, bírája az özvegynek» *(Deut.* 10. 18., *Zsolt.* 118) stb. Hogy a J. kötelességgyakorlás, melyet mindenkitől elvár a vallás mindenkivel szemben, aki nélkülöz, az is kitűnik a Bibliából *(Deut.* 23. 5; *Kir.* I. 20. 31., *Ámosz* 1. 11), azonkívül Philonak a «J.»-ról szóló műve is visszatükrözteti ezt (17–18. §). A zsidóság már ősatyját Ábrahámot is a jótékonyság és irgalmasság megtestesülésének látta, ellentétben minden más népnek hérosz-ősatyjáról szóló képzeteivel. A patriarkák közül Iszachar van feltüntetve úgy, mint aki segíti a szegényt és gyámoltalant s Isten minden adományát megosztja a szűkölködőkkel. A Midrás- és Talmud szerzők felfogása méginkább továbbszőtte és valóra váltotta a bibliai gondolatot a J.-ról. Az idevonatkozó rendkívül nagyszámú erkölcsi törvényből leginkább a következők tükröztetik vissza a Midrások és a Talmud magasztos felfogását a J.-ról: «Aki irgalommal van embertársai iránt, annak Isten is irgalmazni fog, de akiből hiányzik a könyörület embertársai iránt, azon az Ég nem fog irgalmat gyakorolni» *(Sabbat* 151 b.). Az egyik midrás-allegória szerint Isten megmutatja Mózesnek az ég kincseit, mely azok részére van felhalmozva, akik életükben jótékonyságot gyakorolnak *(Midras-Tanchuma Exod.* 30. 13 hoz). Azonban ugyancsak a Talmudszerzők szerint a J. nem terjedhet addig, hogy valaki saját családja iránti kötelességét emiatt elhanyagolja, amikor az nyomorban van. Ezt a Talmud bűnnek tartja s amikor az esszénusok ezt nem követték, az ushdai rabbizsinat elrendelte, hogy senki se adjon többet vagyona ötödrészénél, nehogy függetlenségből függő helyzetbe kerüljön. A Talmud szerint a J.-ra elsősorban a feleség, a serdületlen gyermekek, a szegény rokonok és a város szegényei tarthatnak igényt *(Bábá Mecia* 71. a.). Másrészt a talmudi ethika szerint a J.-ot úgy kell gyakorolni minden egyes szegénnyel szemben, ahogy azt annak szükségletei és korábbi igényei megkívánják, ennélfogva a tönkrement emberek korábbi társadalmi állását is tekintetbe kell venni «és ha valaki lovagláshoz van szokva, akkor azt sem szabad megvonni tőle akkor, amikor kényszerítve van azt nélkülözni változott viszonyok közt.» *(Szifré Deut.* 15. 8.-hoz, *Ketubót* tract. 67b., *Peah Jerusalmi* 8. 21. b.) Ugyancsak a Talmud

írja elő a J. gyakorlásánál a feltétlen diszkréciót, hogy a nyilvánosság ne sértse és ne alázza meg a támogatásra szorulót *(Ketubót)*. A puszta J.-nál nagyobb érdem a szegénynek pénzt kölcsönözni, azt keresethez juttatni, de még nagyobb érdem a könyörületesség gyakorlása. Micha próféta (6. 8.) ezt a kifejezést használja: «szeretni a könyörületességgyakorlást». Minthogy a puszta J. az eredeti zsidó erkölcsi felfogás szerint csupán kötelességteljesítés, azt csak a szeretet, a személyes jóindulat, az irgalmasság és könyörületesség, egyszóval a «gemillusz cheszed», ami benne foglaltatik, teszi erénnyé. Ebből következik, hogy a Biblián alapuló talmudi ethika a kirakatjótékonyságot megveti. Ezalatt a J. módját, szívből való, önzetlen eredetét, tapintatos lebonyolítását érti a Talmud, amint Mózes V. könyve is úgy kívánja a J. gyakorlását, «hogy szíved el ne boruljon». A «gemillusz cheszed», a szeretetnek, az irgalmasságnak, a jóindulatnak alkalmazása a Talmud szerint egyike azoknak a pilléreknek, amelyeken a világ, az emberi társadalom nyugszik. Így tanította azt Nagy Sándor kortársa: Simeon ha-Cadik (l. o.) (az igazságos), az időszámítás előtti 4. sz.-ban. Eszerint az emberi szenvedés felismerése hívja fel az emberek egy részét a segítésre s ennek nyomán alakultak az első J.-i egyletek, melyek a társadalom fenntartásának részesei. A Talmud szerint ez elsősorban az illető városvezetőség, vagyis a hitközség kötelessége s ez tartozik gondoskodni arról, hogy ne legyen körében szűkölködő vagy bűnöző. Tehát a bűnözésnek a nyomorból való eredetét is felismeri és méltányolja a Talmud. Ezeken az erkölcsi alapelveken épültek fel a J.-i szervezet első formái a zsidóságnál s ezek a máig létező intézmények már megvoltak a jeruzsálemi Nagy Templom fennállása idején, amikor annak vezetői, az *Ansé Keneszesz Hagdóló* (a Nagy Gyülekezet férfiai) szervezték azt. Ezt azért fontos leszögezni, mert némely keresztény teológus és azok alapján mások is azt a meggondolatlan tévedést követik el, hogy Máté evangeliumából vezetik le a J. összes későbbi organizált formáit, jóllehet Máté (Matatjáhú) összes idevonatkozó kitételei kivétel nélkül a régebbi zsidó iratokon nyugosznak és betű szerint megvannak a 98.-ik Zsoltár Midrasában. A J.-nak ott említett hét ága: 1. az éhezőknek táplálékot, a szomjazóknak italt nyújtani, 2. a mezitelenek felruházása, 3. a betegek látogatása, 4. a halottak eltemetése és a gyászolók vígasztalása, 5. a foglyok megváltása, 6. az árvák felnevelése és menhelyadás a hajléktalanoknak, 7. hozományadás árva leányok részére. Ezek a zsidó államban nem csupán szokások voltak, hanem intézményesített karitatív egyesülések alapjává váltak, mert már a mózesi törvények, egy egyszerű, de monotheista földmívelő-pásztornép törvényei szigorúan megparancsolták az özvegyek, árvák és idegenek (rabszolgák és foglyok) támogatását. Hogy a J. szervezve volt a zsidó államban, arra bizonyság Josephus leírása. Midőn Adiabene zsidó vallásra áttért királynéja: Helena és fia Izátesz a palesztinai éhség idején nagy mennyiségű gabonát, fügét és ércpénzt küldtek Jeruzsálembe, akkor ezeket az éhezők közt a Nagy Templom «legkiválóbb emberei osztották fel» *(Antiquitates* 20. 2, § 5) A Misna is említi, hogy a kiosztást a legkiválóbb férfiak teljesítették minden J.-nál. Ezeket a J. élén állókat nevezték *gabbaim*-nak és *caddikim*-nak, akik előkelőség tekintetében a Kohaniták ama ága után következtek, akikből a főpapok kerültek ki s ezek családjába külön elővizsgálat nélkül beházasodhattak. Maga Rabbi Akiba is a J.-i egyesületek élén állott. A segélyszervezésnek a világtörténelemben ismert eme legrégibb formái a Misna korában, tehát a Nagy Templom fennállás idején a következő volt. Minden községnek volt egy jótékony adományokat gyűjtő szekrénye *(chuppó, korbán)*, mely a község szűkölködőinek szükségletére szolgáló pénzt tartalmazta. Ezek péntekenként megkapták heti eledelszükségleteikre, valamint a ruházatukra elégséges pénzt. Ugyancsak abból osztottak ki adományt a vándor-szegényeknek és idegeneknek, akik csak annyit kaptak, amennyi egy napra szükséges volt, szombat kimenetelekor pedig három napi táplálékot. Ezenkívül azonban egy ebéd mindig rendelkezésére állott, az esetleges szükségre való tekintettel. A J.-i szekrényt a község három előkelő bizalmi férfia őrizte s csak J.-i ügyekben Besz-dint képeztek s saját belátásuk szerint járhattak el oly módon, hogy tekintetbe vették a támogatott személy előbbi szociális helyzetét. A pénzbeszedésre a két legtekintélyesebb vezető ment, de függetlenül ezek sem szedhették azt be, viszont nem kéregetni mentek adományokat, hanem formálisan megadóztatták az egész lakosságot tehetsége szerint; teljes felhatalmazással rendelkeztek és vonakodás esetén ingóságokat foglalhattak le. A «Chuppó» részére hetenként újra gyűjtöttek minden községben. Ha valaki 30 napig egy városban tartózkodott, köteles volt adakozni, ha 6 hónapig, akkor a ruhasegélyezéshez, ha 9 hóig, akkor temetési költségekhez is hozzájárulni. A J. adminisztrátorait, ill. a gyűjtőket *parnasszim*-nak nevezték s ezek nemcsak gazdag és előkelő férfiak voltak, de makulátlan jellemükhöz szó sem férhetett és panasz sehol nem fordul elő ellenük. Valamennyi régi zsidó J. vezető principiumát a Talmud abban összpontosítja, hogy a szegényt sohasem szabad megszégyeníteni *(Chaggiga* 5a). A J.-ot a Templom fennállásakor, de különösen azután, hogy a szimbolikus értelmű áldozások megszüntek, az áldozatok egy fajának fogták fel s ehhez képest az adakozóknak méltóaknak, tisztáknak és kifogástalan jelleműeknek kellett lenniök, mintha áldozathozatalra járulnának, úgyszintén az elfogadóknak is a vallás keretein belül kellett élniök. A J. alapokból a Talmud tanuságtétele szerint nem-zsidókat is támogattak, de azok a zsidók, akik félredobták a Törvényt, nem tarthattak jogigényt többé a támogatásra, ha részesültek is benne *(Gittin* 61a). A magánjótékonyság természetesen ez elől sem zárkózott el. Bálványimádóknak nem engedték meg, hogy az áldozat jellegével bíró J.-hoz hozzájáruljanak. A J.-nak legrégibb intézményes formája, amely egyáltalán létezett, a zsidóknál volt meg s ez az országutakon létesített menházak voltak, idegenek, hajléktalanok és üldözöttek részére. Ezeknek J.-célú

látogatása és támogatása kötelesség volt s ezt a tradició már a zsidóság kanaáni letelepedésekor Ábrahámra vezette vissza. Később, az egész ókorban fejlesztették ezt az intézményt és midőn a 4. sz.-ban Julianus császár hasonló intézményeket létesített a Római Birodalom minden részében, rendelkezésében kifejti, hogy a zsidók és keresztények, jóllehet az istenek ellenségei, a filantrópia megtestesítői s a zsidók közt koldus egyáltalában nincs. A J. későbbi kodifikálása Maimonidestől származik. Ő 8-féle J.-ot sorol fel (*Jad Hachazáka* 10. 7—13): 1. Aki támogat és pénzhez juttat szegényeket vagy valamely jövedelemmel járó munkához segíti azokat; 2. Aki ad anélkül, hogy tudná: kinek és az illető sem tudja, kitől kapott; 3. Aki titokban ad, bedobva a pénzt a szegények lakhelyére; 4. Aki a szegények közé dobja a pénzt, anélkül, hogy ismerné az illetőket; 5. Aki ad, mielőtt kérnének tőle s végül 8., aki ad, bár nem derült szívvel. A kórház és az azzal párosult menház intézménye a 11. sz.-tól kezdve van meg állandóan Közép-Európában. A Tóra előtti nyilvános fogadalom útján való J.-gyakorlás ünnepek vagy gyászesetek alkalmával, bár szintén ókori zsidó eredetű (*Toszafót*), a középkorban terjedt el. Ugyancsak megvolt mindenütt a kötelező J.-i alap támogatás biblikus alapon a legszegényebb gettóban is, sőt ezt egyenesen kötelező adónak fogták fel s a tehetős nőket és gyermekeket is megadóztatták. Az átlagos jövedelmű zsidó ember jövedelmének 10%-át tartozott J.-i célra adni a Talmud előírása szerint (*Ketubót* 50a és *Pea Jer.* I. 15b., *Maimuni Jad Hachazáka* 7. 5) s ennek alapján a középkori rabbik kötelező hitközségi adóvá emelték ezt. Ez a szokás a XIII. sz.-ban egész Európában s ehhez képest a magyarországi zsidónegyedekben is megvolt. A gettók fennállása idején a következő J.-i egyesületek léteztek mindenütt, ahol zsidók éltek hitközségekben: szegénytámogató, ruhakiosztó, nevelési, hozományosztó, árvasegélyző, és -nevelő, beteglátogató és -segélyző, gyermekágyasokat segélyző, hajléktalanoknak menhelyet nyújtó, aggokat gyámolító, igyenes tanítást elrendező és foglyokat megváltó egyesületek, melyek valamennyien megvoltak már a talmudi korban és a közép- és újkorban csupán új életre keltek. Főkép a foglyok megváltása volt a legnagyobb *micvó* (jó cselekedet) s ezt Maimonides valamennyi J.-nak föléje helyezi. Szervezés tekintetében a J. éppen a római, olasz és panyol zsidóknál érte el tetőpontját az egyenjogusítás előtti időben. Itt a XVII. sz.-ban négy különálló hatalmas J.-i egylet volt s ezek a J. valamennyi ágát felölelték, emberszeretetük és pénzalapjuk pedig oly jelentékeny volt, hogy nem-zsidókat is rendszeresen támogattak, emellett pedig itt volt az első modern nőegylet. Ez utóbbi tekintetében egyébként a sokkal csekélyebb zsidó lakosságú román államok, az utóbbi században pedig ezek mellett Anglia és az Egyesült-Államok zsidóságánál a középeurópainál lényegesen jelentékenyebb intézményeket találunk. A modern zsidó J.-i egyletek tehát a legrégibb korig mennek vissza s az emancipáció csupán újabb fejlődést adott ezeknek az intézményeknek, amelyek ha látszólag nagyobbszerűek is, de nem mindenben érik el a gettók önkéntes adóin alapuló J.-i intézményeit. A XIX. sz. óta vannak a J.-nak újabb organizációi, amelyeknek kiinduló pontjai Páris és London hitközségei, ahol a század elején valamennyi későbbi J.-i intézmény már készen volt. Középeurópában és így Magyarországon is csupán ezeket követték. A modern zsidó J. a következő organizációkat öleli fel: 1. Üldözöttek és emigránsok támogatását. Ennek Magyarországon nincsenek állandó szervezetei, csupán a romániai üldözések idején a század elején támogatták a hitközségek az átutazó kivándorlókat. Óriási szervezetek vannak Londonban, Párisban és az Egyesült-Államokban. 2. Szűkölködő családok élelemmel, tüzifával és téli segéllyel való ellátására létesült egyletek különböző neveken a legtöbb hazai hitközségben is megvannak. 3. Elhagyott, elhanyagolt és bűnöző gyermekeket és ifjakat, valamint rossz útra kényszerült nőket foglalkozásra nevelő egyesületek. Ez utóbbiak Magyarországon csupán részben ismeretesek, ilyen p. o. az egyik legrégibb pedagógiai és gazdasági célú egyesület, a «Mikéfe», míg az utolsó (nőmentő) kategória teljesen ismeretlen; Londonban a kilencvenes években létesült előkelő társadalmi állású nőkből oly egyesülés, mely a prostituáltaknak a munkás életbe való visszavezetését gyakorolja. 4. Kórházak, orvosi rendelők, betegsegélyzők és gyermekágyasokat segélyző egyesületek. Ezek valamennyije elterjedt nálunk is a hitközségek anyagi képességei szerint; az utóbbi két kategória a legkisebb hitközségeknél is megvan. 5. Börtönlátogatás, mely szintén Nyugat-Európában és Amerikában van rendszeresítve, míg Magyarországon a kezdeményezés állapotában van csupán. 6 Vakokat, bénákat, süketnémákat stb. fogyatékosokat támogató egyletek. Ezek részére nálunk magánjótékonyságból eredő kiváló intézmények vannak. Az első ilyen egyesülés az ilyen betegek részére berendezett palotával Londonban 1863. létesült hitközségi kezelésben. 7. Aggok menhelye és szeretetházak, melyek Magyarországon régóta megvannak és népszerű, fejlődőben levő J.-i intézmények. 8. Szegénység megakadályozására szolgáló intézmények (ingyenes ebéd, tej- és táplálékkiosztás, ünnepi segély, macósz-kiosztás, másrészt főzőiskolák, óvodák, leányegyletek szegénysorsú leányok és ipari nevelés szegény gyermekek részére), melyek részben Magyarországon is megvannak (Pesti Izr. Hitközség, Pesti Orth. Hitközség, Omike, Nőegyletek, Mikéfe). 9. Intézmények kölcsönös támogatása a hitközségek részéről, ill. a hitközségek szövetsége, mely Magyarországon még nincs meg. A zsidó J.-ról szólva meg kell említenünk a XIX. sz. legnagyobbszerű intézményét, az «Alliance Israelite Universelle»-t, melyet Adolph Crémieux v. francia igazságügyminiszter kezdeményezett s amelynek fiókintézményei a Balkánon, Orosz-Lengyelországban, a Keleten és Afrikában a zsidóság több mint félszázadon át tartó segélyezésével és kitűnő francianyelvű iskolák és kórházak létesítésével a legáldásosabb J.-ot fejtette ki. (A hazai J. intézmé-

nyeit l. az illető hitközségek monografiáinál és a nagyobb intézmények címe szerint.) S. R.

Józsa *Károly*, festő és grafikus, szül. Szegeden 1872. Tanulmányait a bécsi akadémián, Münchenben majd Párisban végezte. 1912 óta Budapesten működik. Fa- és linoleum-metszeteit a The Studio, Kunstwelt és Rheinlande folyóiratok közölték. A Műcsarnok 1905—6-iki téli tárlatán állított ki először figurális színes fametszeteket. Színes fametszeteivel Londonban 1908. nagy aranyérmet nyert. Rézkarcokat is készít, továbbá plakátokat (Münchenben 1908. első díj a Stollberg pályázaton), valamint illusztrációkat. Több grafikai munkája van a Szépműv. Műz.-ban. F. B.

József *ben Ábrahám*, római rabbi a XVI. sz. elején, magyar születésű és a római rabbitanács tagja volt. Héber és olasz nyelven levelezett Egidio di Viterbo érsekkel, akinek kéziratokat gyüjtött. Fia, Semarja, szintén rabbi volt Itáliában. (V. ö.: *Berliner*, «Gesch. d. Juden in Rom.»).

Józsua, l. *Jehósua*.

Juda, 1. rabbi. Pozsonyban élt 1450 táján. Neve egy korú levélben fordul elő, melyet Ábrahám há-Kohén (l. o.) írt Iszerlein rabbinak Bécsújhelyre.

2. *J.* Apafi Mihály erdelyi vajda török tolmácsa volt. 1671 okt. 12. tette le a fejedelem és a fejedelemné előtt azt a zsidó esküt, amit Werbőczi a Hármaskönyvében a zsidók számára előír (l. *Werbőczi zsidó esküje*).

Juda, palesztinai partiarchák, a Hilleltől (l. o.) származó Gamaliel patriarchák (l. o.) családjából. Közöttük legnevezetesebb:

I. J. patriarcha, a Misna szerkesztője (megh. 220 körül). *R. J. ha-Nászi* (a fejedelem)-nek is nevezik s ez a cím a patrarchátusban ő utána lett örökletes; a Misna és a Talmud Rabbi-nak v. Rabbenu-nak nevezi egyszerűen, de néhol a *szent* epithetont is alkalmazza rá, szentséges életmódja miatt (*Sabbat* 118b; *Jer. Megilla* 74a; *Szánhedrin* 29c). Magas méltóságában, melyben a római adminisztráció is a legteljesebben respektálta, oly egyszerű és istenfélő életet élt, hogy halála után ez a közmondás járta: «Rabbi halála után megszünt az alázatosság és a bűntől való félelem» (*Szóta*). A tradició szerint akkor született, amikor R. Akiba mártirhalált halt; atyja II. Simon b. Gamaliel (l. o.) patriarcha volt s ő az usai Akadémián töltötte ifjúságát. Kétségtelen, hogy miként atyját, úgy őt is korán megtanították görögül is, ami a római hatóságokkal való érintkezésben nélkülözhetetlen volt. Azt is tudjuk, hogy az arameus helyett szívesebben a görög nyelvvel élt, de házában tiszta héberséggel beszéltek s ezt leányai is követték. (*Megilla* 18a; *Ros Hasána* 26b; *Nazir* 3a; *Érubin* 53a.) Tanítói Juda ben Ilai és Józsé ben Chalafta voltak, első és legkülönb mestere azonban az alázatosságáról híres atyja volt. Életének utolsó évtizedeiben székhelyét Szephoriszba helyezte át, miután előzőleg Bész Seárimban tartott Akadémiát s ezt a helyet közismertté tette. 85 éves korában halt meg s számos legenda fűződik nevéhez, amelyek közül az, amely a római császárral való találkozásáról szól, történelmi értékű, mert működése idején két császár, Marcus Aurelius és Septimius Severus is megfordultak Palesztinában s ő azokkal személyesen is érintkezett. Alatta végzik be a tannaiták működésüket s a zsidóság a rómaiak szigora mellett is I. J. ötven évi patriarchátusa alatt nyugalmasan élt Palesztinában. Nevét azonban a Misna összeállításával és fontos döntéseivel tette örökéletüvé: az ő Misnája az alapja a későbbi Halachának; ő válogatta és rendezte a hatalmas anyagot, amelyből nem mindent vett fel a szövegbe. Nemcsak döntéseit, hanem erkölcsi mondásait és végtelen jószívűségéről tanuskodó cselekedeteit is a Talmud gondosan megőrizte. Ugyanez vonatkozik bibliai exegézisére is.

II. J. patriarcha, III. Gamaliel patriarcha fia s I. J. unokája volt; Tibériásban működött a III. sz.-ban. Házasságjogi és vallási döntéseit a Jeruzsálemi Talmud említi, főkép az *Abóda Zárá* traktátusban. II. J. kortársa volt Origenes ker. egyházatyának, aki tőle tanult s akivel vallási vitát folytatott.

III. J. patriarcha, előbbi unokája s IV. Gamaliel fia volt, a III. és IV. sz. fordulóján működött s R. Jochanan Chalafta tanítványa volt. Életének legfontosabb külső mozzanata az volt, amikor Diocletianus császárt palesztinai látogatása alkalmával felkereste Caesareában.

IV. J. patriarcha, V. Gamaliel partriarcha fia és II. Hillel patriarcha unokája volt, a IV. sz. végén működött Tiberiásban. Fia volt VI. Gamaliel, akivel kihalt a Hilleltől származó patriarcha család (l. *Gamaliel, Simeon* és *Hillel patriarchák*). V. ö.: (*Bacher* Vilmos, «Agada der Tannaiten»; *u. a.*, «Agada der palästineusischen Amoräer»; *u. a.*, «Jewish Encyclopedia»). S. R.

Judaea, Palesztinának (l. o.) déli része a Jordán és a Földközi-tenger között. Elnevezése a zsidóknak babiloni fogságukból való visszatérése óta áll fenn és határai, amelyek egyébként jelentékenyen változtak, azidőtájon Keleten a Jordán folyó és a Holt-tenger, Délen Köves Arábia, Nyugaton a Középtenger, Északon Szamaria. Ez a terület Heródes korában Dan, Benjamin, főleg Juda és Simon törzseinek földjeiből állott, mely idővel kibővült a filiszteusok területeivel és Idumeával is. Heródes halála után fia, Archelaus uralma alá került Szamariával együtt, majd Rómához csatolták és prokurátorok kormányzására bízták, a szíriai kormányzó főhatalma alatt. K. u. 37-ben Palesztinával együtt Heródes Agrippának adta és csak 44-ben, ennek halála után került vissza a birodalomhoz. Titus hadjárata után K. u. 71-ben, mikor a zsidóságra nézve oly végzetesen bekövetkezett a Szentély lerombolása, J.-t tíz tetrarchiára osztották. Nevezetes városai voltak: Hebron, Gibeon, Bethlehem, Askalon és Gáza. Konstantin alatt J. és Szamaria, egyesültek, melynek központja Caesarea volt.

Judaizálás vagy zsidózás, a nyugateurópai nyelvekben a középkor második fele óta használatos kifejezés, mely nem gúnyos értelmű, hanem ellenkezőleg kánonjogi meghatározáson alapszik. A magyarban ennek megfelelője a zsidózó vagyis szombatos: az, aki zsidó szokásokat tart, azokat követi. A J. és az ehhez hasonló más kifejezések a középkori *judaizer, judaizar* spanyol szóból erednek. A XIII. sz.-tól kezdve az aragoniai és délfranciaországi inkvizició-törvényszékek előtt

már ismeretes e kifejezés, mint vád, de rendkívül nagy szerepet az újkori vagy spanyol inkvizíció idején játszik. Ekkor a *judaizante herege* (zsidó szokást követő eretnek) a vád kifejezése, melytől az inkvizíció aktái hemzsegnek. Így minősítették nem csupán a zsidó szokások követésén rajtakapott titkos zsidókat, a marannusokat, hanem mindazokat a kereszténveket is, akik valamely zsidó szokást követtek; legfőképpen azonban a már megkeresztelkedett zsidókat, akik visszaestek a zsidóság szokásainak követésébe, miáltal kánonjogi értelemben *polluálták* a katolikus egyházat. Az esetek legnagyobb részében a világi karnak való átadás, azaz a biztos tűzhalál várt a judaizálókra, akiken tagadás esetében torturát alkalmaztak. A J. felismeréséről az inkvizíció perrendje gondoskodott, de utasításokat tartalmaznak Bernardon de Gui toulousei (XIV. sz. eleje) és követője, Eymerich aragoniai inkvizitor művei, a *Practica Inquisitionis Haereticae Pravitatis*, továbbá a XV. sz. végén Torquemada, a XVI. sz.-ban Espinosa bíbornok főinkvizitorok instrukciói is. Az utóbbi különös gondot fordít a szombaton szünetelő kémények megfigyelésére, a péntekről szombatra kemencében hagyott ételek készítésére, Eszter böjtjének s különösen a Kippur böjtjének, valamint a szombati tiszta ruhaváltásnak és a sertés élvezete elkerülésének megfigyelésére. A J. miatt való perbefogás a középkorban kizárólag már a kitért (megkeresztelt) zsidókat és a zsidóvá vált kereszténveket fenyegette, de 1491 óta, a spanyolországi zsidók kiűzése óta fővád volt ez a zsidózók minden kategóriájára a spanyol korona egész területén. Az utolsó judaizálót kimutathatólag Cordovában égették meg 1818. Az áldozat egy marokkói szefárd zsidó kereskedő volt. Magyarországon a kánonjog szigorát a J.-ra kimutathatólag sohasem alkalmazták. L. *Inkvizió*. S. R.

Irodalom. H. Ch. Lea. History of the Inquisition in Spain I—IV. (1906); History of the Inquisition in the Midle-Ages I—III. (1889); Elkan Adler, Auto de fé and Jews (1908). Részletes irodalmat l. Seltmann Rezső, Az inkvizíció a történelmi kutatások megvilágításában (1928).

Judaizmus (gör. *ioudaismosz)*, a zsidó nép vallásának lényege, hitének, szokásainak és rítusainak rendszere, úgy amint az kanonizált irataikban és abból kifejlődve különböző civilizációk kulturhatásai alapján az egész zsidóság világvallásává alakult. Eredetileg a J. csupán Judaea lakóinak vallására vonatkozott, mert ezeket hívták *Jehudi*-nak innen az európai nyelvek *zsidó* szóhasználata (gör. *ioudaioi*, lat. *judaei*, szláv *zsid*, olasz *giudaici*, sp. *judios*, fr. *juif*, ang. *jew*). A J.-nak megfelelő *jehudósz* szót *Eszter Rabbah* (3. 7) említi, míg maga *Eszter*-könyve (8. 7) *mi-jehudim*-ot említ. Az idők folyamán a J. fogalma és kifejezése az egész zsidóságra, annak multjára, jelenére, vallására és kulturájára alkalmazást talált. A J. pontos definiálása éppen ezért nehéz, mert nem elfogadott hittételeken alapuló meghatározott vallásrendszerről van itt szó, mint a kereszténység vagy a buddhizmus fogalmánál, hanem a vallás elválaszthatatlanul egybe van kötve a zsidó néppel, amely az egész emberiségnek szóló ethikai igazság őrének és letéteményesének tartotta magát a hosszú idők folyamán. Másrészt a J. törvényrendszer, mely a Kinyilatkoztatáson, a Szentíráson és a tradición alapul, amiért azt sokáig teokráciának tartották, a zsidó nép vallási törvényhozásának, de nem vallásnak. A tények azt mutatják, hogy a J. sokkal tágabb fogalom és sokkal jelentékenyebb történelmi erő, mintsem hogy egyetlen nézőpontból egyszerű terminológiával meg lehetne azt határozni. A J. a történet harmincöt évszázadán át a civilizált világ valamennyi országára kiterjeszkedve, nem öltötte magára mindig ugyanazt a formát és jelleget. A J.-nak azon korszaka, amelyben kialakult, vagyis a patriarchális és prófétai korszak J.-a különbözött az exiliumi és exilium utáni J.-tól, másrészt a rabbinikus farizeusi J. szintén különbözött a mózesi J.-tól, amelyhez a szadduceusok, majd a karaiták ragaszkodtak. Ugyanúgy a diaszpora zsidósága, vagyis a hellén J. nagyban különbözött a palesztinai J.-tól; a középkorban német és francia területen feléledő keleti miszticizmus J.-a más, mint az arab filozófia hatása alá került spanyolországi J. A jelenkor zsidósága pedig szintén két különböző formáját képviseli a J.-nak, mert míg az egyik rész a törvényeken és a közép újkori kazuisztikán épít, addig a másik, nagyobb rész J.-a harmoniába kíván jutni más kulturák és magasabb célok követeléseivel. A J.-ról a keresztény teológia állapította meg, hogy az «mindig Isten élővízzel telt folyója maradt», amely, bár egy nép folyómedrében haladt, mindig újra táplálta és termékenyítette az emberi civilizáció nagy folyamrendszerét. A J. tehát történelmi tényező, amely koronként más formákat öltött. Szükséges ehhez képest, hogy annak alapvető fő principiumait ismerjük s azokat megkülönböztessük a többi vallásnézetekétől.

I. *A J. lényege.* A J. mindenekelőtt a tiszta monoteizmus hitvallása, kinyilvánítása, propagálása és megőrzése. Ez volt mindenkor a zsidó nép egyetemének életcélja és feladata. «Isten egyetlen és így valamennyi nép közt Izrael fog kezeskedni az Ő tiszta tiszteletéért» *(Josephus; Antiquitates*, 4. 8, § 5, *Beráchót* 6a és *Attó Echod* szombati liturgia). A J. nem csupán az Egy-Isten hitének vallása, amelyet a zsidó egyén reggeli és esti imájában, a sémában nyilvánít, hanem a tiszta monoteisztikus hit őre is, amely őrködés magában foglalja az annak védemében kifejtett intellektuális és szellemi munkát a hosszú sötét századokon át, a pogányság és félpogányság valamennyi hatalmával szemben, irtózatos harcok és áldozatok, mérhetetlen szenvedések és megpróbáltatások közepette egy óriási többséggel szemben. A J. nem kezdődött abstrakciókkal s a zsidóság monoteizmusa nem filozófiai spekulációk eredménye, amelynek dogmatikus jellege van. A zsidóság őskorszakában sem a sok Isten közül választott ki egy Istent, aki a kor követelményeinek vagy egyes gondolkodók felfogásának megfelelt. A J. már fejlődésének küszöbén háborút üzent a sok-istenségeknek és az idolatriának *(Exod.* 20. 3). Az Egy-Istent Izrael és a J. születésének órájában, a Sinai-hegyi kinyilatkoztatáskor így szólaltatja meg a Biblia:

»Egyptom valamennyi istensége ellen ítélkezni fogok, Én, az Örökkévaló» *(Exod.* 12. 12), a szintén bálványimádó Babilon ellen pedig a próféta igy dörög: «Az istenségek, amelyek nem alkották az eget és földet, el kell, hogy pusztuljanak a föld színéről és az ég alól» *(Jerémiás* 10. 10). «A többi népek istenei bálványok, az Örökkévaló Isten alkotta a világot» *(Zsolt.* 96. 5). Kezdetétől fogva a J. ellentéte az élő, örökkévaló Egy-Isten és a más népek által imádott képek és bálványok között, sokkal erősebb volt, mintsem, hogy a pogány ostobaságokat máshogy tekintették volna, mint gúnyos megvetéssel *(Jesája* 94. 9—19; *Jerémiás* 10. 8—15; *Zsolt.* 135. 16—18), míg másrészt a pogány vallások éppen azt vetették a zsidóság szemére, hogy láthatatlan Istent imád, olyat, akinek képe nincs. Ez utóbbi a legkiválóbb ókori történetírók véleménye is (Tacitus, *Historiae* 2. 5, 9; *Juvenalis* 14. 97). A J. az idolatriát főképpen a velejáró ocsmány ritusok, a tisztátalanság és kicsapongások miatt vetette meg *(Exod.* 20. 5, 23. 24, 33; *Levit.* 18. 24—30; *Deuter.* 10, 24; 7. 2—5; 23; 9. 3; 14. 16; 20. 17—18). Mózes korától kezdve Philóig és a talmudszerzőkig a pogány kultuszok főkiséröi a bűnözés és kegyetlenség voltak, amelyek «utálatosak Izrael Istenének, aki gyűlöli a fajtalankodást» *(Szanhedrin* 106 a). Ezért a bálványimádással szemben a rabbinikus törvényhozás a rideg elutasítás álláspontját foglalja el és semmiféle engedményt nem hajlandó tenni a bálványimádás és politeizmus semmiféle formájával szemben sem. E tekintetben annyira ment mindenkor a J., hogy inkább az élet kínos feláldozását tette feltétlenül kötelezővé, mintsem, hogy a tiszta monoteisztikus zsidó hitet feladja *(Dániel* 3.; I. *Makkab.* 1. 63; 2. *Makkab.* 7.; *Szanhedrin* 74a). Ez a szilárd hit nemcsak nem változott, hanem még növekedett a diaszpora zsidóságánál, amely már a szétszóródás kezdetén őszintén meg volt győződve a maga monoteizmusának felsőbbségéről s teljes bizalommal tekintett a legvészesebb időkben is a J. végső győzelmére, tudatában lévén annak a missziónak, amelyet az egyistenség eszméjéért már ősei is teljesítettek. A J. hite a végső győzelemben s a pogányság elmúlásában visszatükröződik úgy a prófétáknál, mint a liturgiában *(Jesája* 2. 2. 15; 46., 49.; *Zecharja* 8. 23; *Genesis Rabba* 39.; *Olénu-ima és különösen a Ros-Hasónó liturgia).* Ha a zsidó nép Istent Izrael Istenének is nevezte, bebizonyítható, hogy még primitív korában sem fogta fel őt törzs-istenségnek, más néphez hasonlóan, hanem univerzális jelleget adott neki már kezdetben is és imádta, mint a világegyetem teremtőjét, a világnak (megteremtése s nem csak a zsidó nép létezése óta) igazságos kormányzóját, a gonoszság elítélőjét, a jog és igazság megalkotóját *(Genes.* 1—10.). Ehhez képest az idolatriát a J. lázadásnak tekintette a világegyetem Egy-Istenével szemben, «akin kívül nincs más Isten» *(Deuter.* 5. 39; *Jer.* 10. 7) és aki előtt minden térdnek tiszteletre kell hajolnia *(Jesája* 45. 23, 66. 23). Ezen eszmei alapból nőtt ki, mint a J. egyedüli eszménye: a tiszta monoteizmus hitvallása s annak propagálása az egész világon *(Zecharja* 14. 9). A Sinai-kinyilatkoztatást is úgy fogta fel a zsidóság, mint Isten és az ősatyák, Abrahám és Nóach között kötött szerződés megújítását, amely az egész emberiségre kiterjesztetett (l. *Izrael szerződése*). Ez a szerződés tehát a monoteizmust az egész emberiségnek adja, aminthogy Isten is az egész emberiségé, nem csupán Izráelé, amely azonban «papok birodalma a nemzetek között». A Zsoltárok és próféták Istene valóban nem egy néptörzsé, hanem az igazságosság és jog Istene *(Amosz* 1–2., 9. 7; *Jerémiás* 26., *Ezékiel* 40.; *Zsolt.* 96. 13., 98. 9 stb.). A J. Istene az egész történelem Istene lett a prófétai meglátásban; a Zsoltárok és a chásszidok imáiban pedig az emberi szív istene, az «Atya», a «lélek szeretője» lett. A Nagy Zsinagóga *(Keneszesz Hagédólo)* korában már annyira átlényegülte a J. istenfogalma, hogy egyáltalában nem volt szabad nevét kiejteni semmiféle formában sem. Később a J. megóvta, sőt még jobban hangsúlyozta monoteizmusát, amelyben nem engedte hozzátapadni sem a gnosztikusok dualizmusát *(Szanhedrin* 38a; *Gen. R.* 1.; *Eccl. R.* 4. 8), sem a kereszténység trinitariánizmusát (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya),* mert ellenkezett felfogásával, hogy az egy igaz Isten legfőbb attributumai: a végtelen jóság, az igazságosság és a könyörületesség különböző személyekre ruháztassanak s hogy ugyanakkor Isten antropomorf (l. o.) jelenséggé váljék. Éppen ezekben van a J. világtörténeti nagy szerepe, hogy őrködött a tiszta monoteizmus fölött; istenhite nem túl transzcendentális, Istene soha sincs távol az embertől, amikor az szükségben van; a J. Istene «mindig közel van, közelebb, mint minden más segítség» *(Jerus. Beráchot* 9. 13 a); «valódi nagysága abban áll, hogy leszáll az emberhez» *(Megilla* 31a, *Levit. Rabb.* 1. a 113. 6 *Zsolt.*-hoz); «Isten mindenkinek megjelenik az illető képessége és szüksége szerint» *(Mechilta, Besallach* 4.). A J. szerint Isten csupán szellem, elhatárolás és forma nélkül, az Abszolut Lény, aki magát igy hívja: «Én vagyok, Aki vagyok» *(Ehje áser Ehje, Exod.* 3. 14), minden létezés forrása, Aki felette áll minden másnak, független minden feltételtől s Akinek nincsenek fizikai tulajdonságai (Maimonides, *Jad Hachazáka, Tesuba* 3. 7). A középkori R. Abraham de Posquières Maimunivel szemben azonban azon az álláspontun van, hogy azok, akik a kabbalisták módjára Isten testiségét vallják, szintén lehetnek zsidók s valóban, a különböző időkből származó, de egységes liturgia a bevezető Adón Ólomtól a befejező Sir ha-Jichudig a legkülönbözőbb gondolatmenetet mutatja: egyszer racionalista, más helyen misztikus jellegű, transzcendentálizmussal kevert és oly mértékben panteisztikus, mint a világ egyetlen vallásának liturgiája sem. Míg a különböző korok és civilizációk egyre inkább kiterjesztették és elmélyítették az Istenről alkotott képzetet, addig az Isten-Egység gondolata mindenkor a legféltve-őrzöttebb eszme volt, amelyet érinteni sem lehetett. Azonban a legjellemzőbb és leglényegesebb különbség a J. és más vallás- vagy véleményrendszer közt a J. *etikai monoteizmusában* nyilvánul meg. Nem áldozás, hanem igazságos és

jótékony élet az, amit Isten követel (*Jesája* 1. 12—17; *Ámosz* 5. 21—24; *Hósea* 6. 6; *Micha* 6. 6—8; *Jerémiás* 7. 22; *Zsolt.* 40. 7; 50. 8—13); az egész régi zsidó áldozási kultusz csupán az emberek lelki szükségletei nyilvánításának volt megengedett kifejezője, de a vallásetikának csak szimbóluma volt (*Peszikta* 6. 57, 62; *Num. Rabbah* 21.; *Levit Rab.* 2.). A vallás egyetlen tárgya a régi zsidó felfogás szerint is csupán egy lehet: hogy az embert Isten útjaira vezérelje, hogy az *cedókó*-t, azaz igazságot és jótékonyságot gyakoroljon (*Genes.* 19. 19; *Deuter.* 10. 12); maga Isten az igazságosság, könyörület és szentség Istene, a morális tökéletesség eszménye (*Exod.* 20. 5—6; 34. 7; *Levit.* 19. 1; *Deuter.* 7. 9—10). Míg a pogány népek istenségfogalmai a félelem érzetének termékei, addig a J.-é az istenfélelemé, amely a lelkiismeret és belső istenismeret terméke s amely megőrzi az embert a bűn elkövetésétől (*Gen.* 42. 18; *Exod.* 20. 20; *Deuter.* 10. 12; *Jób* 1. 1). A J. felfogása szerint az emberiség története kezdetétől fogva a világ erkölcsi kormányzójának, «a népek királyának, aki előtt mindenki megrendül» *Jer.* 10. 7; *Zsolt.* 94. 10; *Dániel* 2. 21) kezeiben van, mert Őbenne egyesül hatalom és igazság, szeretet és bizalom (*Zsolt.* 89. 15). Istent a Biblia így beszélteti Izrael népéhez: «Szentek legyetek mert Én, az Örökkévaló Isten szentséges vagyok» (*Levit.* 19. 1), továbbá: «Így szólt az emberhez: ügyelj az istenfélelemre, mert az a bölcsesség s a rossztól való tartózkodás maga a megértés» (*Jób* 28. 28, v. ö. *Micha.* 6. 8; *Jesája* 33. 15; *Zsolt.* 15., 24. 4: «Ő megmutatta neked, ó, ember, mi a jó; vajjon mit kívánna az Úr tőletek mást, minthogy igazságosak legyetek, szeressétek az irgalmasságot s hogy alázatos lélekkel Isten útján járjatok.» Rendkívül jellemző a rabbinikus zsidóság felfogására az a tény, hogy amikor Istenről beszélnek, akkor rendszerint valamelyik attributumát használják névül: «A világ Egyetlen Igazságosa» (*Cadiko Sel Ólom*), «a Könyörületes-Egyetlen» (*Rachmónó*) s még gyakrabban «a Szentséges Egy, áldott legyen Ő» (*Hakkódos bóruch Hú*). A rabbik allegóriája szerint az első kérdés, melyet halandó ember kap az utolsó ítélet napján, ez: «Becsületesen bántál-e felebarátoddal?» (*Sabbat.* 31a). A világegyetem egysége párhuzamos gondolat az Isten-egységgel a J.-ban. A pogányság számos istensége a világot részekre és dominiumokra tagolta és ellenségeskedések színterévé tette; a Biblia Egy-Istene kormányozza az egész univerzumot, földet és eget, világosságot és sötétséget, életet és halált, örök bölcsességgel és jósággal, Ő, aki a teremtés kezdetén szándékának végcélját tudta s eszerint rendez el mindent (*Gen.* 1. 1—31; *Jesája* 45. 5—7, 46. 9—10, 55. 8—9; *Zsolt.* 104. 24; *Példab.* 3. 19, 20; *Jób* 28. 24—27, 38), a természet örök törvényszerűségét is; Isten minden cselekedete része nagy művének (*Jób* 5. 9, 38.; *Zsolt.* 77. 15), minden természeti csoda mindenhatóságának megnyilatkozása (*Gen.* 18. 14, *Ex.* 9. 16; *Num.* 16. 30). Ez a hatalmas koncepció a mindentátfogó és ellenőrző Egy-Isten teremtő hatalmáról és bölcsességéről, amely mindenütt megnyilatkozik s amely egy egységes, nagy terv szerint működik: kizárólag a J. monoteisztikus hitén alapszik. A J. nem ismerte el soha a dualisztikus vallások ama nézeteit, melyek az Isten Egysége mellett a rossz principiumát is vallották a teremtésben; a J. szerint Istennek nem lehet ellenténye, ő a sötétség és gonoszság hatalmában, miként azt Egyiptom, Babilonia vallásai és Zoroaszter tanították s az utóbbi nyomán a gnosztikus szektákba, majd a kereszténységbe is, mint démon átszármazott. Míg a legrégibb zsidóságnál a Sátán égi angyal, aki Isten hatalmát hajtja végre (*Jób.* 1. 7) és csupán annyira tényked het, amennyire Isten megengedi neki, végezetül pedig jót kell neki tenni, addig a nemzsidó Sátán-képzetek egyenesen vészthozóak voltak a keresztény közép- és újkorban. A J. felfogása szerint a halált nem a Sátán, hanem az Isten bölcsessége hozta az emberre; «minden amit a Könyörületes tesz, jó» (*Berachót* 60b), «tehát a halál is», mondja R. Méir (*Gen. R.* 9.); «mindent, amit cselekedett, nagyon jónak talált» (*Gen.* 1. 3); ha az embert baj éri, az a J. legrégibb etikája szerint is nevelése javára és magasabb jólétére szolgál (*Deuter.* 8. 5; *Zsolt* 94. 12; *Taánit* 21a). A Midrás szerint, mivelhogy Isten látta, hogy csupán rideg igazságossággal nem állhat meg a világ, azért irgalmasságot vegyített abba s a világot mindkettőből teremtette (*Genes. Rabba* 12.) A pesszimista doktrinával szemben, amely szerint a világ véletlen változás és tele van rosszal, a Midrás merészen tanítja, hogy a világ szelekció és evolució processzusa: «Isten világot világ után teremtett, míg így szólt: «ez utolsó tetszik Nekem» (*Gen. Rabb.* 9.) A J. doktrinája szerint Isten egységének leglényegesebb jellemvonása az, ami Isten és ember viszonyára vonatkozik. A pogány idolatria az embert saját kezével készített bálványok imádására alacsonyítja le: a J. már az ősidőben az embert teszi Istenhez hasonlatossá, a teremtés koronájává, a földnek Istentől kiszemelt urává, Isten földi helytartójává (*Gen.* 1. 26, 28). Az emberben kulminált a teremtés s benne, mint a teremtés végcéljában egyesül a földi és az isteni. A paradicsom látszólag gyermekies leírásának ez a magasztos értelme (*Genes.* 2.–3.). Ugyanezt az eszmét fejezi ki a zsoltárköltő is: «Te teremtetted az embert csupán kevéssel alacsonyabbrendűnek, mint az égi lényeket» (*Zsolt.* 8. 6); «Te alkottad meg őt úgy, hogy a Te kezeid művén uralkodjon» (*Zsolt.* 7). Az ember kétféle természete, a félig isteni, félig állati, Jóbnál is gyakran kifejezésre jut (*Zsolt.* 4. 17—19, 7. 17, 10. 9—12, 25., 32. 8). A J. tudatos elmélkedője, R. Akiba a bibliai verset: «Isten az embert Isten képmására teremtette», úgy magyarázza, hogy szabadnak alkotta meg azt Istenhez hasonlóan s szabadon választhat jó és rossz között; Nachmanides és Ibn Ezra exegéták szerint az intellektus az, mely az embert Istenhez hasonlatossá emeli (Kommentárjaik *Gen.* 2. 7, *Jesája* 42. 5, *Zsolt.* 104. 29, *Példab.* 20. 27, *Jób* 32. 8; *Ecclesiastes* 12. 7-hez). Mindenesetre az emberi lélek az, mely alatt az ősi zsidó szöveg Isten képmását értette. A rabbik még a talmudi korban azt tanították, hogy az embert Isten két

világra teremtette: a jelen világra s arra, amely el fog jönni (*Gen. Rabbah* 8.). A J. mindenkor elvetette az eredendő bűn gondolatát; a test ki van téve vágyaknak, de nem következik ebből a bűn elkövetésének szükségessége. A hús tisztátalanságának örökletessége nem a J. felfogása, mert az ellentétben áll a lélek tisztaságával. A zsidók reggeli bevezető imájában mai napig van egy ősrégi ima, melyben a következők foglaltatnak: «Te adtad nekem a lelket tisztán, Te teremtetted azt, Te formáltad azt és Te lehelted azt belém, Te őrzöd meg azt bennem s a kijelölt időben Te fogod azt tőlem elvenni, hogy az a jövő életben visszatérjen belém» (*Beráchót* 60b). Az a hit, hogy «a test a lélek börtöne», Plato révén származott át a mindenkor apokrifnek tartott iratokba, melyet tehát a J. kizárt a kánonból (*Bölcsess. Kv.* 9. 15; Josephus *De bell. Jud.* 2. 8, § 11), amely sohasem tudott gyökeret verni a zsidóságban. A J. nem akar tudni az evangelista Pál «testben levő bűn törvényé»-ről (*Róm.* 7. 23—25). A J. régi főelve, melyet Maimonides is a *Móre Nebuchim*-ban (3. 17) kifejt, az, hogy *az ember szabad*, tehát jó és rossz közötti választás rajta áll. «A bűn az ajtódon fekszik, annak vágya benned van, de neked uralkodnod kell felette» (*Gen.* 4. 7), szólt Isten Káinhoz s eme legrégibb zsidó írás az emberi akarat szabadságának törvényét örök időkre leszögezte. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Mózes is, Isten nevében tanítva népét: «Lássátok, ezen a napon elébetek tettem az életet és a jót, a halált és a rosszat, ... azért válasszátok az életet» (*Deuter.* 30. 15, 19). Változatlanul vallják az akarat szabadságát ethikai alapon Jézus Szirach (15. 14—17) és R. Akiba, aki burkoltabban így fejezte azt ki: «Mindent előre lát, de a szabad akarat adatott a embernek» (*Ábót* 3 15). *Az akarat szabadsága* az ember erkölcsi felelősségét vonja maga után; az ember Istenének tartozik számot adni magáról s éppen ezért az «eredendő bűn», mely örökletes átokként nehezedik az emberre, a J.-ban sohasem talált melegágyra, a J. azt mindenkor bölcsen kivetette. «Minden ember halálra ítélhető saját bűnei miatt», mondja a mózesi törvény (*Deut.* 26. 16) s ugyanezt fejezi ki Ezékiel próféta is (18. 20), a Midrás pedig ezt mondja: «A gonoszak szíveik hatalma alatt állanak, az igazságosak szíveiket tartják hatalmukban» (*Gen. Rabba* 67). Az akarat szabadságot a Talmud így fejezi ki: «Az ember azon az úton vezettetik, amelyen haladni kíván; ha az ember magát bűnnel kívánja beszennyezni, a bűn kapui kinyilnak előtte; ha tisztaságra törekszik, a tisztaság kapui fognak megnyilni előtte» (*Jóma* 38a; *Makkót* 10b; *Niddin* 30b). A rabbinikus felfogás tagadja a bűn örökletességét s Ábrahámot és Ezékielt, mint bűnös apák gyermekeit mutatja. *A bűn* a J. régi tanítása szerint is a helyes ösvényről való letérés, melyet az emberi természet gyengesége idéz elő (*Num.* 15. 26; *I. Kir.* 8. 46; *Zsolt.* 19. 13. 78. 39. 103. 14; *Jób* 4. 17—21), de csupán a gonosz támad Isten ellen (*Jesája* 57. 20; *Zsolt.* 1. 4—6, 36. 2. stb.). Mégis nincs olyan bűn, amelyre bűnbocsánat és megtérés ne adatnék (*Ezékiel* 18. 23; *Jerus. Pea* 1. 16b; *Kiddusin* 40b). A J. elveti az emberiség bűntől való degeneráltságának gondolatát s megbocsátást mindig lehetségesnek tart úgy zsidó, mint nem-zsidó bűnöző számára (*Peszáchim* 119a; *Ros Hasánah* 17b; *Szanhedrin* 103a, 108a; *Jóma* 86a, b). «Mielőtt Isten a világot teremtette, megteremtette a bűnbánatot, mint szükséges kelléket az ember számára», mondja a Talmud (*Peszáchim* 54a; *Gen. Rabba* 21. 12). A J.-nak az a doktrinája, amellyel legnagyobb befolyást gyakorolt a világtörténelemre, *az emberi család egységének gondolata* volt. A Genesis első tíz fejezete, akármennyire is hasonló a külső elbeszélő rész más nép mondájához, mégis teljesen önállóan tanítja, hogy valamennyi ember és nép egy szülőtől, Ádámtól (*h. a. m. ember*) származik. Ez a doktrina logikus következménye az Isten-egység gyakorlatának. A bábeli nyelvzavar és a szétszóródás gyermekiesnek látszó, idegen (babiloni) eredetű mondáját is megtoldotta a J. az emberiség egységének gondolatával. A próféta szerint a történelem célja és vége az, amikor «az Úr tiszta nyelven fordul a népekhez, hogy azok valamennyien hívhassák Isten nevét és egyértelműen szolgálják Őt» (*Cefanja* 3. 9.; v. ö. *Gen.* IX. 1). Ebben a megváltásnak és az Ég királyságának eszméje, a J. speciális gondolata veti előre árnyékát. Aminthogy a teremtés az ember körül összpontosult, úgy az emberiség tökéletesülése a világtörténelem végcélja (*Gen.* 1. 28; *Jesája* 45. 18). «A világ az ember részére teremtetett» (*Beráchót* 6b), a Tóra, a sinai-i kinyilatkoztatás a J. szerint eredetileg minden népnek szánva volt, de a többiek vonakodtak azt átvenni s így Izrael lett a «papok népe». A talmudi legenda szerint a Tíz Parancsolat 70 nyelven lett kihirdetve (*Sabbat* 88b); «ha Izrael sem fogadta volna el a Törvényt, a világ visszaesett volna a Káoszba (*Sabbat* 88a). *Izráel missziója* már a legkorábbi időkben éppen az volt, hogy, mint Isten «elsőszülött fia» (*Exod.* 4. 22), a népek tanítója, papja legyen s példaadásával, az Egyetlen Isten erkölcsi törvényeinek megőrzésével s az Ő imádásával példát mutasson a népek családjának (*Sabbat* 19. 6; *Jesája* 61. 6). Izráel magát oly népnek tekintette, «mely a pusztaságban lakik s nem számít a többi népek közt» (*Num.* 23. 9; *Deut.* 7. 7), de amely felett isteni Gondviselés őrködik különös gonddal (*Deut.* 27. 18—19. 32. 8—12), amelyik a bölcsesség és igazságosság összehasonlíthatatlan törvényeinek fáklyavivője a népek közt (*Deut.* 4. 5—8), amelyik azért teremtetett, hogy Isten dicsőítője legyen az egész világon, hogy az Egy-Istenség gondolatának tanúja, mártírja, «a népek világossága» legyen, «akinek Templomába a népek seregleni fognak, hogy megtanuljanak Isten útjain járni», hogy visszatérjenek a béke és a lelki boldogság útjára, mert igazságosság fog uralkodni mindenütt «és az egész föld Isten ismeretével fog megtelni» (*Jesája* 2. 2—4, 9. 6. 11. 4—9, 65. 25; *Micha* 4. 1—4). Izráel Egyiptomból való szabadulásakor Isten királyságát fogadta el (*Exod.* 15. 19; *Lev. R.* II. 4) s a sinai-i kinyilatkoztatást bizalomnak fogta fel, éppen azért nem pihenhet addig, amíg Isten királyságát az egész világ el nem ismeri s amíg minden ember és nép térdet nem hajt az

Egy-Isten előtt (*Zacharja* 14. 9); *Jesája* 40. 5. 45. 13. 44. 19; *Zsolt.* 29. 47. 9. 77. 5. 96—99). «Izráelt, amely Isten egységét proklamálta, Isten saját népének tekintette» (*Mechilta, Besallach*), melynek hivatása örök időre megalapítani Isten királyságát (*Dániel* 2. 44. 7), de éppen azért, mert a népek tanítója s az emberiség legtisztább hitének őre, Isten Izráelt minden kihágásaért súlyosabban bünteti (*Jerémiás* 2. 21; *Ezékiel* 20. 33—41; *Ámosz* 3. 2), sőt, mint Isten szolgája, Izráel folytonos mártirságra van hivatva az igazság ügyéért, Izráel tehát a «bánat népe», amely üdvöt hoz a világra s elvezeti az egész emberiséget az igazsághoz és jósághoz (*Jesája* 52. 53). A J. az «Égi királyság», az igazság és jogosság eszméjével, az ebbe vetett hittel az emberiségnek legtöbbet adott: reményt, a történelemnek pedig a haladás gondolatát, a végcélt, amelyért élni, küzdeni és törekedni kell. Míg más népek a világtörténelem folyamatában állandó eltávolodást láttak a boldogság egykori «aranykorától» s a világ végét az istenségek pusztításában látták: a J. a legsötétebb időkben is tántoríthatatlanul vallotta és tanította az emberi tökéletesülés felé, mint történelmi végcél felé való haladást, a tökéletesülésből eredő lelki gyönyör állapotát, mely az emberben szunnyadó isteni lényeg teljes kifejtéséből származik s amely Isten teljes dicsőségét hozza a földre. Ebben a felfogásában azután teljes mértékben különbözik a J. a kereszténységtől. A J. nem a földön túli világra, a kiszínezett túlvilágra épít s amennyiben egyes zsidó auktoroknál a feltámadás doktrinája előfordul, az mind külső behatás (p. o. l. *Zóhar*). A J. nézete sohasem akceptálta azt, mert tanításának célja, hogy azt a világot, amelyen az ember él, Isten királyságává tegye az igazságosság és irgalom gyakorlása által. Ez a felséges gondolat ad a J.-nak racionális, ethikai és egyszersmind praktikus jelleget.

II. *A J. jellegzetességei.* A J. megnyilvánulásai kétfélék, ú. m. egyetemesek és nemzetiek; az előbbi missziójára vonatkozik, az utóbbi pedig nemzeti kötelezettségeire, kapcsolatban papi hivatásával; az előbbire a próféták, a vallásos költészet, az alexandriai tudósok, a palesztinai haggadisták, a középkori vallásbölcsészek és a modern teológusok helyezik a fősúlyt, míg az utóbbira a mozaikus törvények, a Halacha, a talmudi és kabbalisztikus iratok magyarázói. Mint egyetemes vallás, a J. különbözik minden más vallástól, amennyiben nem hit vagy dogmarendszer, amelynek elfogadásától az üdvözülés vagy megváltás függ. A J. a helyes, az igazságos élet rendszere, mely megmutatja a törvényeket, amelyek szerint ily élet megvalósítható vagy, amint a Talmud bölcse, R. Meïr kifejezte, a «humanitás törvénye», mert az «ember»-ről van szó és nem csupán Izraelről vagy a papokról (*Szifra* «*Acharé mót*», *Abóda Zárá* 3a); a J. törvényei «az élet törvényei, nem pedig az emberi élettől való megfosztásé» (*Szifra* u. o.). Midőn Hillel a pogány sürgetésére, hogy egy mondatban mondja el a zsidó vallás tanítását, a nevezetes aranyszabállyal válaszolt: «Ami rosszul esik neked, azt ne tedd felebarátodnak», akkor voltaképpen a J. már régóta létező tanítását ismételte, azt, amit a törvények, a próféták és apokrifák is kifejezésre juttattak (*Deut.* 4. 8; *Jesája* 1. 10—17. 33. 15; *Hósea* 6. 6; *Ámosz* 5. 21—24; *Micha* 6. 6—8; *Zecharja* 8. 16—17; *Zsolt.* 15. 24. 34. 13—15; *Mechilta* 23b—24a). Míg a szomszédos népek Moloch tüzében embereket áldoztak fel, azalatt a Tóra törvényei így rendelkeztek az emberről: «járj az Egy igazságos és könyörületes Isten útjain s Hozzá hasonlatosan légy igazságos és könyörületes» (*Deut.* 11. 22; *Szifré Deut.* 49) s hogy szeretni kell az idegent, az árvát és az özvegyet Hozzá hasonlóan (*Deut.* 10. 17—20). Ez a másik különbség a J. és minden más hit között. A J. mindenek előtt az igazságosság kodifikálása. Míg a nagyműveltségű pogány népeknél, eltekintve egyes egészen kimagasló egyéniségeket, mint pl. Plato, mindenki csak a hatalmat glorifikálta s az elnyomottat, a rabszolgát, az idegent semmiféle vallás nem védelmezte, addig a mózesi könyvek és a próféták az elnyomottak és szükölködők állandó védelmezői s akik ezek ellen bűnt követnek el, azok Isten ítéletét provokálják (*Exod* 21. 22—23; *Gen.* 6. 13. 18. 20; *Deut.* 26. 15—16; *Ámosz* 1. 3. II. 8) és csupán a J. erkölcstana szerint kötelesség az igazságosság gyakorlása és a szenvedélyes szeretet az elnyomottak a szegények, a rabszolgák (foglyok), az árvák, özvegyek, hajléktalanok, idegenek és bűntettesek (akiket szintén felebarátnak nevez a Biblia) iránt, akik valamennyien igényt tarthatnak a J. felfogása szerint felebarátainak támogatására és jóindulatára, sőt még az állatot is az emberi szeretet védelme alá helyezi. (*Exod.* 22. 20—26. 23. 5—6; *Deut.* 22. 6, 24. 6, 10. 25. 4; *Jób*, 31). Ez a Tóra az, amelyről Jesája próféta beszél s amely minden emberi szívnek parancsol (*Jesája* 1. 10; *Deut.* 30. 11—14). Az igazságosság ilyen szelleme hatja át az egész Talmudot is, «mert igazságosság az egyik pillére a világnak» (*Ábót* 1. 18) s mert «amikor a jog szünetel, akkor háború jön a világra» (*Ábót* 4. 8); «egyaránt követeltetik igazságosság zsidó és más nép részére» (*Makkót* 24 a; *Bábá Káma* 113 a). Embertársaink becsületének respektálása egyike a rabbinikus törvények vezető elveinek (l. *Ethika*) (*Sabbat* 94b). A J. még a tisztaság törvénykódexét is megalkotta, ellentétben a pogány népek véres és undorítóan ocsmány kultuszaival (*Levit.* 18. 3. 24—30; *Num.* 25. 1-9; *Deut.* 4. 3). A Tóra óv a paráznaságtól, a fajtalankodástól s tanítja és kötelezővé teszi a szív és test tisztaságát (*Num.* 15. 39; *Deut.* 23. 18—19. 24. 15; *Példab.* 7. 5—27; *Jób* 31. 1), mert Isten sokkal tisztább, minthogy tisztátalanságot eltűrjön. A J. a kicsapongás minden faját *nevölónak*, gazságnak nevezi (*Gen.* 34. 7, 31; *Deut.* 22. 21; *Bírák* 19. 24; II. *Sám.* 13. 12) s a gyalázatos beszédet is szigorúan elítéli (*Jesája* 9. 16; *Sabbat* 33a). A J. ezenkívül még az igazságba vetett hitet is jelenti; valamennyi próféta tökéletes bizodalommal volt Isten iránt s éppen ezért a hipokrizistől iszonyodtak (*Jerus. Beráchót* 7. 11c); ugyanígy a középkori zsidó vallásfilozófusok isteni igazságba vetett hite is tántoríthatatlan volt, de istenhitük mentes volt az antropomorfizmus árnyától is s Isten egységén és szellemi-

ségén a zsidó teológia sohasem ejtett csorbát. «Igazságon alapszik a világ» *(Bábá Batra* 74a; *Zsolt.* 15. 2; *Ábót* 1. 18; *Áb. di R. N.* 36. 1). Az igazság és igazságosság keresése és önzetlen felkarolása tette a J.-t hatalommá. Ugyanez áll a J.-nak a kultúra és nevelés előmozdításában való több évezredes részességéről. Ellentétben némely más hittel, mely a tömegek tudatlanságban tartását kívánja, a J. a szülőknek és a hitközségeknek, valamint minden közülotnek feltétlen kötelességévé teszi a tanítást és tanintézetek létesítését. A J.-nak köszönheti a világ a jótékonyság első organizált formáit (l. *Jótékonyság)*, az ethikai alapon álló adakozás kötelezettségét. A J. ellenezte mindenkor az élet céljával ellenkező önsanyargatást és cölibátust s elítélte azt akkor is, amidőn saját kötelékén belül látta azt gyakorolni (l. *Chásszideusok* és *Esszénusok).* A jeruzsálemi Nagy Templomban a főpap nem gyakorolhatta legmagasabb funkcióját az Engesztelő Napon, ha nem volt felesége *(Jóma* 1. 1; *Taanit* 2. 2). A J. teszi kötelezővé a feltétlen lojalitást az országhoz, amelyben a zsidók élnek, még abban az esetben is, ha az illető állam ellenséges indulatú velük szemben *(Jerémiás* 29. 7; *Abót* 3. 2; *Ketubót* 111a). A J. a szelíd öröm vallása, ünnepei a hálaadás, a természetben és családi életben való gyönyörködés jegyében folynak le. De a J. a remény vallása is s ehhez képest optimista, de nem a túlvilági boldogság elvárásában, hanem abban, hogy hisz a földi élet és az emberek megváltozásában, erkölcsi tökéletesülésében, haladásában. A J. azt tanítja, hogy: «egy óra igazi bűnbánásban és jótetteményekben eltöltve ezen a világon, többet ér, mint az egész túlvilági élet» *(Abót* 4. 16—17). Az emberszeretet mellett Isten szeretete a J. egyik pillére. A liturgia naponként kétszer, ünnepeken többször is tartalmazza a sémát, Izráel hitvallását: «Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egy!» «Szeretned kell az Örökkévalót, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, minden tehetségeddel» *(Deut.* 6. 5). Ez a hit az, amely a J. próbaköve s amelynek vallása miatt ezrek mentek a máglyákra. Isten szeretetének alapja a J. szerint Isten teremtményeinek, felebarátainknak szeretete (l. *Ethika* és *Szeretet)* s ez csakis tiszta indító okokkal és teljesen önzetlenül történhet, éppen úgy, mint Isten szeretete, melynek alapja az önzetlen lemondás, nem pedig a félelem *(Szifré Deut.* 32, 48; *Ábót* 2. 12). A J. különbözik a többi hitrendszerektől abban is, hogy az az élet szentesítésének rendszere s ehhez képest azt tanítja, hogy az egész élet szent: «Legyetek szentek, mert az Úr, a ti Istenetek szent» *(Lev.* 19. 1.) Még az állatok életében is megnyilvánul Isten szentsége *(Deut.* 18. 15). A J. egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy míg magasztos és kitisztult ethikáját kezdettől fogvaaz egész emberiségnek adta s Istent az egész emberiség atyjának tekintette, addig sajátmagát mégis határozottan elkülönítette, mint «Isten népét» egyenesen a Tóra parancsára *(Levit* 20. 24, 29). Az ezen elkülönülésből származó nemzeti öntudat és büszkeség később az egész világ ellenségeskedését, támadását, az üldözések megszakítás nélküli láncolatát vonta maga után már az ókortól kezdve (l. *Antiszemitizmus).* Mégis, ezt a nemzeti elkülönülését a zsidóságnak félreértelmezik még a legnagyobb historikusok, mint Mommsen és Edw. Mayer is. A tény csupán az, hogy a zsidóságban kezdettől fogva élt a hivatottság tudata, a Tíz Parancsolat népe magát «papi nép»-nek tekintette a többi népek között s a későbbi rabbik, hogy a nép papi jellegét megőrizhessék, számtalan erkölcsi paranccsal bástyázták azt körül. «Izrael népe kezdettől fogva hűséget esküdött Istennek s elismerte Őt a világ kormányzójának» *(Beráchót* 6a; *Chaggiga* 3a); ezért «Isten fiainak» neveztetnek *(Deut.* 14. 1; *Abót* 3. 13) de az «Isten fia» képzete maga után kell, hogy vonja azt, hogy a zsidó hűséges marad Istenéhez haláláig s inkább mártirhalált szenved, semmint hűtlenséget követne el. A rabbik már korán észrevették, hogy Izráelnek sinaji szerződése Istenével, mely Izráelt «papok népévé», «szent néppé» tette *(Exod* 19. 6), a gyűlölet forrása lesz más népnél *(Sabbat* 89a), mert ez követelte a szeparációt, a tisztasági törvények betartását s az idolatriától való iszonyt. A testi és lelki tisztaság érdekében kétségkívül nem csupán a mózesi, hanem az annak nyomán alkotott későbbi farizeusi törvényhozás is gondoskodott a zsidóság szeparálásáról, amelyre a Makkabeusok korában külön műszó is volt, a görög «Amixia», amelynek jelentése «távoltartás a környező népektől». Ez lett a görög kortól mai napig az antiszemitizmus kiinduló pontja. Mégis ezek az elkülönítő törvények voltak azok, amelyek a zsidóságot megedzették a durva gonoszságok, hamisítások és igazságtalanságok elleni emberfeletti küzdelemre a legszörnyűbb és legbarbárabb üldözések közben is; ez tette lehetővé számára a jogfosztottság, nélkülözések, torturák, gúnyolódások elviselését.

III. A. J. viszonya más világnézetekhez annak ellenére, hogy a J. lenézte és megvetette a pogányságot, az idolatriát s az annak nyomában járó bűnözéseket, mégis toleráns volt mindenkor s erre a legfontosabb bizonyíték az, hogy a zsidó vallás sohasem ítélt örök kárhozatra máshitűeket, mert az embereket értékük és cselekedeteik, nem pedig hitük szerint becsülte; igazságos cselekedeteket, tiszta szándékot és Istenfélelmet kívánt a J. csupán, mert «Isten a szivekbe lát» *(Szifra, Acharé Mót* 3. 2). A J. ebbeli álláspontját R. Josua b. Chananja fogalmazta s ezt vallotta az utókor is máig: «valamennyi nép igazságosan gondolkodó emberének része van a jövő életben». A J. várja «az igazságos érzületű népet, mely megtartja a hitet *(Jesája* 26. 2.) s kitárja kapuit a pogányok előtt, hogy betérjenek» *(Zsolt.* 28. 20, *Szifra, Acharé Mót* 13.), az igazságos érzésű más népeket pedig egyenesen «Isten papjainak» nevezi (Otiot d' R. Akiba), míg a Szent Lélek éppenúgy nyugszik az igazságos pogányon, mint a zsidón *(Tanna debé Elijáhu R.* 9.), a pogány bölcsek iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetik *(Beráchót* 58a; *Szóta* 35b; *Bechórót* 8b, *Genes. R.* 65.), sőt prófétákat is elismer közöttük *(Bábá Batra* 15b, v. ö. *Lev. R.* 1. 12., 2. 18; *Tanna debé Elijáhu R.* 26., u. o. *Zutah* 11.). A modern tudósok némelyikének, pl. Max Müller-

nek az a véleménye, hogy a J. nem missziónárius vallás, ma már meg van cáfolva, mert azóta az adatok nagy tömege bizonyítja, hogy különösen Alexandriában kiterjedt prozelita propagandairodalom volt s a Midrás is bőségesen tud arról; csupán a kereszténység államvallássá emelkedése vetett gátat a J. missziójának, mely a nyugati részen még a középkor első felében sűrűn hódított (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya* és *Prozelináták* címszókat), bár a kényszer-térítés mindenkor távolállott a J. felfogásától. Egyik igen jellemző tény a J. toleranciájára, hogy a jeruzsálemi templomban szukósz-ünnep alkalmával hetven békeáldozatot mutattak be a hetven pogány népért (*Szukkót* 55b). Az egész zsidó etikai irodalom a középkorban éles ellentéte a végtelenül türelmetlen egyháznak, mert az előbbi az emberiességet és emberi lelket nem nézi egocentrikus és elfogult látószögből, hanem mindig egyetemes tud maradni. Ugyanilyen megértő álláspontot tanusítottak a zsidó moralisták és teológusok a mohammedán vallással szemben. A három gyűrű parabolája, melyet Lessing Bölcs Nátán szájába ad, nem véletlen, hogy zsidó eredetű és azt régi hagyományok alapján már Boccacio is feldolgozta a zsidó türelmesség dicsőítésére.

IV. A J. mint törvény. A J. törvényét, a Tórát, amely egyaránt jelent törvényt és doktrinát, a közfelfogás mindig helytelenül értelmezte s ez Pál evangelistára vezethető vissza, aki a Törvényt és Hitet szeparálta és ellentétbe állította. A Tóra a J. centruma, eleven valóság, nem pedig vak dogma, mely megköti hittételekkel a lelket. A Tóra «terheit» a J. erkölcsi szükségességnek fogta fel mindig, az «isteni parancsolatok igája» Isten királyságának igáját jelentette a zsidóságnak, amely boldogan viselte a «terheket»: «A legközönségesebb zsidó is érdemdús éppen a számos parancsolat teljesítése következtében» (*Beráchót* 17a). A J. Isten különös kegyét látta az Izráelnek szóló számos parancsban, mely erkölcsösebbé, tisztábbá, emelkedettebbé tette; amely spiritualizálta az egész életet, a kötelességek szentségét rányomta minden cselekedetre; mérsékletre, önuralomra, lemondásra szoktatta s a zsidó otthont szentéllyé avatta. Ez a J. 613 parancsának értelme. Maguk a cerimóniák és jelek (*ósz*) mint a tefillin, tallisz, a circumcisio fontos tényezők voltak a J. szerint, de magukban véve még nem tettek valakit zsidóvá. Amíg Maimonides szerint a Tóra változhatatlansága és a szóbeli hagyomány sarkalatos zsidó doktrinák, addig maga a Talmud azt reméli, hogy a messiási korban az összes parancsolatok meg fognak szünni. (*Nida* 61b és *Midras Tehillim* 146. 4). Graetz is, miután megállapítja, hogy a J. alapeszméje egyrészt a monoteizmus, másrészt az erkölcsi tökéletesülés («Szentek legyetek, mert Én magam is szent vagyok»), kijelenti, hogy az áldozást és ritust sem a próféták, sem a Talmud nem tartották a J. föltételeinek. A J. vallási és világnézeti főprincipiuma kezdettől máig a minden zsidó által vallott «Sémá», a zsidóság liturgiájának a Bibliában leírt hitvallása, mely Isten egységét, oszthatatlanságát és szellemiségét proklamálja. Ebből vezették le Izrael oszthatatlanságát is. *Mechilta Jitró, Bachódes* 1.); «Egy Isten, egy Izráel, egy Templom», hangoztatja Josephus is (*Antiquitates* 4. 8, § 5; *Contra Aspionem* 2. 28); «Egy Isten, egy Izráel, egy Tóra» a principium, amelyen a hagyományhű zsidóság nyugszik máig. A Tórának isteni eredetét és szövegének változatlanságát és megváltozhatlanságát a talmudi kor rabbijai és később az orthodox J. vallotta, sőt az ebbeli hit az orthodox J. egyik lényeges sarkpontja. A független és elfogulatlan kutatás azonban a J.-on belül is a középkortól kezdve lehetővé tette a tudományos bibliakritikát (l. *Biblia-kritika*) s megállapította a fejlődést és korszakokat a bibliai törvényhozásban, de egyszersmind azt is — s ez mindennél fontosabb, — hogy az *etikai monoteizmust* a zsidóság nem örökölte senkitől s nem mint sémi faj kölcsönözte azt más népektől, hanem a világhódító etikai monoteizmus, mely az összes későbbi vallásoknak tehát az egész kereszténységnek tulajdonképpeni szülője volt, *tisztán a zsidó géniusz terméke.* A zsidóság tiszta és szelíd életfelfogása vallotta először a tiszta és szent Egy-Istent, ellentétben más művelt sémi népek kegyetlen és erkölcstelen tulajdonokkal felruházott bálványaival. A zsidó nép prófétai géniusza és vallásos ihlettsége volt az, amely Jahvét, a törzs-istenséget átformálta már az igen korai időkben, az időszám. el. 1200 körül és összekapcsolta azt az abszolut szentség, igazságosság, tökéletes jóság és morális tökéletesség magasztos és testetlen, tisztán spirituális fogalmával. A bibliai törvények végleges megállapítása Ezra idején már ennek a kitisztult szellemnek a terméke. Attól kezdve bontakozik ki a J. két főiránya, a tudományos törvénymagyarázat, mely a haladás eszméjét vallotta mindenkor s amelynek első képviselői a farizeus tudósok és a talmudszerzők voltak s a betűkhöz ragaszkodó szadduceizmus (l. *Farizeusok* és *Szadduceusok*) vagy ritualizmus. Ez a két irány: a racionális és progresszív-liberális, másrészt a konzervatív-ritualisztikus, két évezreden át megvolt a J.-on belül s máig is megvan. Az előbbi a prófétai, spirituális és egyetemes, a másik nacionális és ritusokhoz ragaszkodó, orthodox, de mindkettő a J. kísérője, «egy kötelék» (*Levit R.* 30.) tagja, melynek hivatottsága «az egész emberiségnek egy kötelékbe való egyesítése», mint azt a zsidóság ros-hasonói liturgiája és a Midrás (*Gen. Rabba* 88.) tanítják zsidónak és nem-zsidónak egyaránt. (L. még *Evolució* és *Ethika* címszót és annak utalásait.) S. R.

Irodalom. Főkép Prof. Kaufmann Kohler művei így: The Spiritual Forces of Judaism; u. a., Judaism and Reform; u. a., The Spirit of Judaism (1894—97); u. a., The Judaism (1904); M. Friedländer, The Jewish Religion (London 1891); A. Geiger, Das Judentum und seine Geschichte (Breslau 1865); u. a. Nachgelassene Schriften I—V.; M. Güdemann, Was ist Judentum? (Wien 1902); Morris Joseph, Judaism as Creed and Life (London 1903); u. a., Judaism at the World Parliaments of Religions (Cincinnati 1894); Margois, The Theological Aspect of Reform Judaism; Year-Book of the Central Conference of American Rabbis (1903); Claude Montefiore, Hilbert Lectures (London 1892); u. a. Liberal Judaism (u. o. 1903); Jost, Gesch. des Judentums und seiner Sekten (Leipzig 1857—59); F. Perles, Boussets Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter, kritisch untersucht (Berlin 1903); Schechter, Studies in Judaism (Philadelphia 1896); Schreiner Márton, Die jüngsten Urteile über das Judentum (Berlin 1902); Toy, Judaism and

Christianity (protest., (Boston 1890); Weber, Jüdische Theologie auf Grund des Talmud (protest.); Löw Lipót Gesammelte Schriften I. (1889); A. Wünsche, a Lessing-Mendelssohn Gedenkbuchban (protest., 1879); Graltz, Gesch. d. Juden I—X.; Joël, Religiös-Philosophische Zeitfragen (1876); S. R. Hirsch, Horeb (1837); Stein, Schrift des Lebens (1872).

Judea, l. *Judaea.*

Judea. Politikai, irodalmi, művészeti és közgazdasági hetilap. Főszerkesztő: Ujvári Péter. Bratislava-Pozsonyban jelent meg 1925., később a lap Košice-Kassára költözött.

Judenhof, a pozsonyi zsidó-negyeden kívül fekvő ház volt, melyben zsidók laktak és ott voltak az üzlethelyiségeik is. 1368-ban Pál pozsonyi polgár adta el két ottani zsidónak.

Judenmeister, a középkori németségben a rabbi neve. Latinul: Magister Judaeorum.

Judenrichter, *Judices Judaeorum,* közönségesen így, *zsidóbírónak* nevezték a középkorban a zsidó községi tagok által megválasztott elöljárókat. Ezeket jól meg kell különböztetni a városi keresztény zsidóbíróktól (l. *Zsidóbírók).* Egykorú latinnyelvű királyi okiratok primatesnek, másutt judicesnek nevezik az elöljárókat.

Judices. Középkori latinnyelvű okiratok így említik a hitközségi elöljárókat.

Judices Judaeorum, l. *Judenrichter.*

Jud ké vov ké. A JHVH istennévnek kiejtése a profanálás elkerülése végett.

Jüdische Gemeinde und Schulzeitung. Pedagógiai folyóirat, melynek *Izr. Hitközségi és Iskolai Lap* címen magyarnyelvű melléklete is volt. 1873 júliusában indította meg Pesten Fischer Náthán igazgató-tanító, de a lap 1874 végén megszünt.

Jüdische Pester Zeitung. Németnyelvű, politikai és társadalmi hetilap. Pesten indult meg 1874. Szerkesztette Reis Mayer és Ehrenteil M. 1888-ig állott fenn a lap.

Jüdischer Pester Lloyd. Németnyelvű zsidó politikai lap. 1875-ben indult meg Budapesten. Szerkesztette Dessauer Gyula. A lap megindulásának első évében megszünt.

Jüdischer Schulbote. Az első, kéthetenként megjelenő zsidó pedagógiai szaklap Magyarországon. Szerkesztette 1865—66-ig Fischer Náthán sátoraljaújhelyi tanító, később a budapesti izr. hitközség leánypolgári iskolájának igazgatója.

JüdischerVolksblatt. Szerkesztette Dornbusch Mór. Budapesten indult meg 1891. s két év mulva 1893. szünt meg.

Jüdisches Tageblatt. Szerkesztette Dornbusch Mór. Budapesten indult meg 1899. Megszünt 1901.

Jüdisches Weltblatt. Az egész zsidóság ügyeivel foglalkozott ez a hetilap, amely Wal tuch József és Dornbusch Mór szerkesztése mellett 1878. indult meg Pozsonyban. Két év mulva 1880. a lap megszünt.

Jugoszláviai zsidóság. *I. Általános viszonyok.* A trianoni békeszerződés értelmében a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságához csatolt területen (Bácska, Bánát és Muravidék) 22,250 főnyi zsidó lakosság került az új államalakulat fenhatósága alá. A Vajdaságban (Bácska, Bánát) 21,349, a Muravidéken (Prekomurje) 921 zsidó él, vagyis az ország egész zsidóságának (73,267 lélek) 30·5%-a, az átcsatolt területeknek kb. 7, az ország egész lakosságának 1·8%a. Az említett területen 35 zsidó hitközség van és pedig Bácskában 26, Bánátban 6 és a Muravidéken 3. Ezek közül 7 orthodox, a többi neológ irányzatú. Nagyobb hitközségek: Szabadka (Subotica) 1400 taggal, 6000 lélekkel, Ujvidék (Novisad) 800 taggal, 3500 lélekkel, Nagybecskerek (Velikibečkerek) 460 taggal, 1250 lélekkel, Zenta (Senta) 250 taggal, 974 lélekkel és Zombor (Sombor) 240 taggal, 1150 lélekkel. A többi hitközség taglétszáma 12—230 között váltakozik. Az Sz. H. Sz. Királyság valamennyi hitközségének központi szerve és képviselete a Zsidó Hitközségek Szövetsége (Szávez Jevrejszkih Veroiszpovednih Opstina), amely Belgrád (Beograd) székhellyel 1921. alakult. A Szövetség közvetít az egyes hitközségek és az állami központi hatóságok között, képviseli az egyetemes zsidó felekezeti érdekeket, hivatalos véleményt ad minden ügyben (törvénytervezetek készítésekor, rendeletek kibocsátásánál stb.), amely a hitközségek jogállását, vagy egyéb az állammal szemben való viszonyait tárgyalja és dönt az Sz. H. Sz. Királyság zsidóságának vallási ügyeit érintő kérdésekben. A rabbiszövetség egyidejűleg alakult meg a Szávezzel. Elnöke az országos főrabbi (vrhovni rabin), az ország zsidóságának vallási feje, akit a vallásügyi miniszter javaslatára a király nevez ki a hitközségek szövetségének igazgatósága által választott 3 jelölt közül. Az orsz. főrabbit az állam fizeti és illetményei azonosak más felekezetek püspökeinek dotációival. Hitéleti ügyekben az orsz. főrabbi a rabbi-szinódussal együtt ad véleményt és a hitközségek szövetsége e véleményezés alapján hozza meg határozatát. A rabbi-szinódust a rabbiszövetség közgyűlése választja és 5 tagból és 3 helyettesből áll. Az általános gazdasági világválság nyomasztó, bénító hatását természetszerűleg a hitközségek is nagyon érzik és így nagyobbszabású alkotó munka sehol sem folyik. A községek erőfeszítése oda irányul, hogy legalább a már elért nívót megtartsák és legjobb esetben a rajtuk átviharzott háborús évtized ütötte sebeket gyógyítsák. A vajdasági és muravidéki zsidóság magyar anyanyelvű és túlnyomóan asszimiláns irányzatú. A zsidó nemzeti gondolat idegen tőle, mig az Sz. H. Sz. Királyság többi zsidó lakósa legnagyobb részben cionista. Az impériumváltozás után a cionista gondolat erősen hódítani kezdett a Vajdaságban is, különösen az ifjúság körében. Ma már alig van hitközség (az orthodoxia kivételével, amely az Agudasz Jiszraellel rokonszenvez), amelynek területén ne alakult volna zsidó nemzeti szövetség. Ezek mint az Országos Cionista Szövetség helyi szervezetei működnek és igy kapcsolódnak bele a Cionista Világszervezetbe. A palesztinai építő munka a nemcionista zsidó rétegek részéről is jelentékeny anyagi támogatásban részesül.

II. Iskolaügy. Az impériumváltozás előtt minden nagyobb hitközségnek megvolt a maga felekezeti zsidó elemi iskolája. Az impériumváltozás után ez az állapot még egy ideig megmaradt, később azonban a hitközségek megrosszabbodott

anyagi helyzetük nyomása alatt átadták iskolájukat az államnak, amely a zsidó tanerőket létszámába átvette és működési helyükön meghagyta. Így ezek az iskolák államiak lettek, a tanítás természetesen államnyelven történik, de az iskolák zsidó jellege változatlanul megmaradt, amennyiben másvallású tanulók azokban csak akkor kapnak helyet, ha zsidó tanuló már nem jelentkezik. Szombaton és minden zsidó ünnepen a tanítás teljesen szünetel és mivel zsidó tanítók tanítanak, a hitoktatás éppen olyan intenzív, mint a felekezeti iskolákban általában. Különben a felekezeti iskola felállítására, illetve visszaállítására mindenkor megvan a lehetőség, de a vázolt viszonyok folytán a hitközségek — főleg anyagi okok miatt — ezt szükségesnek nem találják. Feloszlatása előtt a nemzetgyűlés oly törvényjavaslat elfogadására készült, amely lehetővé tette volna a zsidó nemzeti iskolák létesítését oly módon, hogy a tanerőket az állam fizeti, az iskolaalapító csak a dologi kiadások fedezéséről tartozik gondoskodni. Nagybecskereken már működik is ilyen zsidó nemzetiségi elemi iskola. Az orthodox hitközségek mindenütt ú. n. «chedert» tartanak fenn, amelynek azonban tisztán vallásos jellege van. A Vajdaság és a Muravidék elemi iskoláiban 2574, a középiskolákban 1293 a zsidó tanulók száma. Az egyetemeket részint belföldön, részint külföldön kb. 200 zsidó hallgató látogatja. Belgrádban és Zágrábban zsidó egyetemi menza van. Rabbiszeminárium az országban nincs. A hitközségek orsz. szövetsége eleinte programmjába vette a rabbiképző felállítását, de annak megvalósításától tekintettel a hitközségek kis számára, amely az utánpótlásról való rendszeres gondoskodást szeminárium útján feleslegessé teszi, egyelőre elállott és ezt a kérdést úgy kívánja megoldani, hogy egyes alkalmas jelentkezőket ösztöndíjjal valamely neves külföldi intézetben képeztet ki. A hitoktatók és zsidó tanítók képzése ezidő szerint még szintén megoldatlan, de ebben az irányban már folynak az előkészítő munkálatok. Modern szellemű tankönyvek államnyelven készülnek. A rabbiegyesület most készül új bibliafordítás és zsidó vallástanítás céljait szolgáló tankönyvek kiadására. A héber nyelv tanítására nagy gondot fordítanak az iskolákban. Több helyen zsidó óvóda van, ahol már héber nyelvre tanítják a gyermekeket és ez a tanítás rendszeresen folytatódik az elemi és középiskolákban. Felnőttek részére is próbálkoztak héber nyelvkurzussal, de eddig nem nagy eredménnyel.

III. Jótékonyság, kultúra. A jótékonyság ügyét első sorban minden hitközségnél az erre hivatott ősi intézmény: a Chevra Kadisa látja el. Mellettük a nagyobb hitközségeknél a zsidó nőegyletek működnek. A szabadkai, újvidéki, becskereki, zombori stb. nőegyletek rendszeresen tartanak műsoros estélyeket, felolvasásokat, műkedvelői színházi előadásokat, amelyeknek úgy kulturális, mint anyagi sikere minden tekintetben kielégítő. Szabadkán *Zsidó Patronázs Egylet* működik, amely 1914. mint a budapesti orsz. izr. Patronázs fiókja létesült és 1920. önálló egyletté alakult. Kb. 30 árva gyermek felnevelését végzi és működése kiterjed az egész Vajdaság területére. Újabban saját otthont épített, ahol a gondozása alatt lévő árvák közül tizet tud elhelyezni, a többit zsidó családoknak adja ki. Az egyesületet, amely kb. 400 tagból áll és évi költségvetése 120,000 dinár, *Löbl* Salamonné virágoztatta fel. Jelentős jótékonysági egyesület a szabadkai nőegylettel párosult *Népkonyha*, amely naponta kb. 100 embernek ad valláskülönbség nélkül ebédet. Az ikeregyletnek 600 tagja van és évi kiadása 300,000 dinár. Legnagyobb zsidó jótékonysági intézménye nemcsak a Vajdaságnak, de az egész országnak a *Dr. Singer Bernát Zsidó Szeretetház Egyesület* Szabadkán, amelyet *Pollák* Lajos szabadkai kereskedő (megh. 1925) példátlan önfeláldozással, hihetetlen erőfeszítéssel létesített. 1923-ban nyitotta meg az egyesület kórházát belgyógyászati és sebészeti osztállyal. 1924-ben a kórház szülészeti és nőgyógyászati osztállyal bővült, majd szemészeti, orr-, fül- és gégegyógyászati ambulanciát rendezett be, legújabban pedig külön gyermekgyógyászati osztály felállításán dolgozik az egyesület. A modernül felszerelt 50 ágyas kórház *Török* Béla igazgató szakavatott vezetése alatt áldása az egész Vajdaságnak és az ország egyetlen zsidó kórháza. Az egyesületnek a Vajdaság hitközségeinél kórházi bizottsága van, amely a szegény betegeket beutalja. Évi költségvetése 700,000 dinár és tagjainak száma 3000. Legutóbbi zárszámadása szerint 371 fizető, 52 kedvezményes és 334 ingyenes beteget ápolt. Újvidéken most épül a zsidó *Szegény- és Árvaház* szintén az egész Vajdaság részére. Ennek a humánus intézménynek életrehívója *Hajós* Gyula újvidéki kereskedő. A zsidó ifjúság a nagyobb hitközségekben zsidó sportegyesületeket, cserkészcsapatokat alakított. Ezek az egyesületek tagjai a Zágráb székhellyel bíró Zsidó Ifjúsági Egyesületek Szövetségének és saját mérkőzéseiken és versenyeiken kívül évente az ország nagyobb városaiban kongresszust tartanak tornaversennyel és egyéb sportszerű gyakorlatokkal és versenyekkel. Jelentősebb ilyen egyletek: az újvidéki *Juda Makkabi* és *Jonija* ifj. sportegylet, a szabadkai *Hakoach* és a zentai *Devojacsko* leánysportegylet. A Vajdaság sohasem volt valami erős kultúrforrás, irodalmi és művészeti élet mégis kezd már itt is kialakulni. A Vajdaságban Szabadkán jelenik meg Jugoszlávia egyik legnagyobb és legjobban szerkesztett magyarnyelvű napilapja, a Bácsmegyei Napló, amelyet *Fenyves* Ferenc főszerkesztő emelt a mai fővárosi nívóra. A B. N. köré a vajdasági magyar írók és költők egész kis tábora sereglett. A vajdasági magyar irodalom művelői között sok zsidót találunk. *Milkó* Izidoron kívül, akinek neve a Vajdaság szűk határain túl is ismert és becsült, *Ambrus* Balázs (Dr. Hermann Károly), *Borsodi* Lajos, *Bródi* Mihály, *Debreczeni* József, P. *Gergely* Boriska, *Havas* Emil, *Havas* Károly, *Radó* Imre, *Tamás* István, *Török* Béláné *(Lucia)* és *Vidor* Imre a jelentősek. A szakirodalomban *Boros* Mihály (cionizmus), *Dohány* Gyula (szociológia, cionizmus), *Fischer* Jákó (jogtudomány), *Graber* László (publicisztika), *Handler* Zsigmond

és *Keller* Pinkász (cionizmus) tűnnek ki. *Lenkei* Lajos a festészet, F. *Geréb* Klári az iparművészet terén értek el nagyobb sikereket. Zsidó sajtóról beszélni alig lehet. Néhány hetilap rövidéletű próbálkozás után megszünt. Egyetlen hetilap jelenik meg német nyelven *Keller* Pinkász bácskatopolyai főrabbi szerkesztésében Israel címen. A lap cionista irányzatú és IV. évfolyamában van.

IV. Gazdasági élet és politikai helyzet. Jugoszlávia a világháború befejezése után nem érezte a forradalmak és ellenforradalmak romboló hatásait és bár az impériumváltozással elkerülhetetlenül együttjáró politikai és gazdasági izgalmak hatásai itt is nyilvánultak, a rend és a fegyelem kedvező előfeltételei mellett azonban a konszolidáció nehéz munkája már megindult és sikeresnek ígérkezik. Míg az agrárreform a földbirtokosok vagyoni helyzetében kedvezőtlen változást idézett elő, addig az infláció a kereskedők részére erős konjunkturális fellendülést hozott. A bekövetkezett defláció folytán aztán a kereskedők helyzete aggasztóan megromlott és gyakori csődök és fizetésképtelenségek között ez az osztály igen kritikus válságba jutott. A szabadpályán lévők, különösen az ügyvédek a nyelvi nehézségek miatt eleinte igen nehéz időket éltek át, de helyzetük lényegesen javult, miután az államnyelvet sikerült oly mértékben elsajátitaniok, hogy hivatásukat akadálytalanul elláthatják. Az Sz. H. Sz. Királyság több jogterületből alakult és így az egyes vidékeken különböző törvények voltak és vannak érvényben. Különösen a Vajdaságot sujtották erősen az itt érvényben levő ú. n. Wekerle-féle adótörvények, amelyeknek alkalmazása még ma is veszélyezteti a kereskedelem és ipar boldogulását. Az adóegységesítési törvény most készült el és ez lesz hivatva ezeken a bajokon és aránytalanságokon segíteni. Az elmondottak a volt magyarországi területekre vonatkoznak általában és ebben a tekintetben zsidó és nemzsidó között semmi különbség nincs. A zsidó lakosság többsége kiskereskedelemmel foglalkozván, természetes, hogy a válságot ők sínylik meg legjobban. A zsidóság társadalmi elhelyezkedése, miután a Vajdaság lakossága ugyanaz, mint a háború előtt és alatt volt, lényegében nem változott. Az Sz.H.Sz. Királyság alkotmányának felfüggesztése előtt az állam minden polgárának nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül teljes jogegyenlőséget biztosított. Antiszemitizmust nem ismertek a régi Szerbiában sem. Péter király kormánya a Balfour-deklarációt magáévá tette, elismerte és az ország zsidóságát ez alkalomból hivatalosan üdvözölte. Az új jugoszláv állam átvette a régi liberális tradiciót és így a zsidók jogegyenlősége élő valóság, amely a gyakorlatban is megvan. A magyar területekkel együtt új impérium alá került zsidóság ugyan eleinte bizalmatlansággal és némi idegenkedéssel találkozott, de ez az érzés nem annyira zsidóságának, mint magyarságának szólt. Az állampolgársági helyzet rendezetlenségét a zsidók éppen úgy megszenvedték, mint a többi lakosság. A hitközségek országos szövetsége ezen a téren is nagy segítségére volt az érdekelteknek és egyébként is eredményesen működött, hogy a zsidósággal szemben a bizalmatlanság megszünjék. Állami szolgálatban kevés a zsidó, a közigazgatás, pénzügy és a vasútak nacionalizálása folyamán a magyar tisztviselőkkel együtt sok zsidót is nyugdíjaztak, vagy elbocsátottak, de ha figyelembe vesszük a zsidóság kis arányszámát, azt mondhatjuk, hogy aránylag ugyanannyi zsidó van állami szolgálatban, mint más országokban. Mint önálló politikai párt a zsidóság sehol sincs megszervezve. Egyes helyeken — Ujvidéken, Becskereken — a községi választások alkalmával zsidó párt alakult, amelynek sikerült is jelöltjeit a községi képviselőtestületbe behozni. Általában a zsidók egyéni felfogásuk szerint helyezkedtek el az egyes politikai pártok keretében és sokan igen jelentékeny vezető pozíciókat töltenek ott be. A nemzetgyűlésben a volt magyar területekről való zsidó képviselő nem volt — az egész országból is csak egyetlen ilyen volt — a tartományi képviselők sorába azonban beválasztottak egy zsidót: Klein Adolfot, a szabadkai hitközség elnökét. V. I.

Juhász, 1. *Árpád,* író és újságíró, szül. Szepsin (Moldova Cs.-Szl.) 1894. Előbb vidéki lapok szerkesztőségeiben dolgozott, majd Budapesten a Pesti Napló, Kis Ujság és 8 Órai Ujság munkatársa lett. Jelenleg a Kassai Ujság segédszerkesztője. Szépirodalmi írásaiban költői lírája és éles írói megfigyelései jutnak kifejezésre. Művei: *Elfojtott könnyek* (versek); *Gobelin* (novellák); *Aranypohár* (regény); *Köszöntés messziről* (versek); *Úri kaszinó* (regény); *Búcsúzó* (versek).

2. *J. Mór,* rendőrkapitány, író, szül. 1864 febr. 2., megh. Kassán 1922 szept. 28. Jogi tanulmányait Kassán és Budapesten végezte, majd fiatalon a kassai rendőrség szolgálatába lépett. Rövid idő multán rendőrkapitány lett. Sokat foglalkozott irodalommal. Héber cikkei sűrűn jelentek meg a legnagyobb héber lapokban. (Haćfira, Hamagid, Haólam). Mint botanikus állandó munkatársa volt a legelőkelőbb szaklapoknak. Vezető szerepet játszott a kassai cionista mozgalomban. S. L.

Jules *Juda Léb,* sebesi rabbi, szül. Trencsénben 1819., megh. Sebesen 1905. Kretsch Salamon leipniki rabbinak tanítványa volt. 1850-ben a sebesi hitközség rabbijává választotta és e tisztében működött 55 éven keresztül haláláig. Országoshírű jesivájából számos kiváló rabbi került ki. Halála után nagyértékű héber kéziratok maradtak utána, amelyek kiadásra várnak. Á. T.

Junger *Mózes,* rabbi, szül. Pelejtén (Zemplén vm.) 1878 márc. 18. 1898—908-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1908-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1909. pedig rabbivá. Tizenegy évig Siklóson működött, 1921 óta zalaegerszegi főrabbi. *József ibn Caddik Széfer Hámuszarja* c. műve (Vác 1908) disszertációjául szolgált. Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Pécsi Naplóban, a Zala Vármegyében jelentek meg. F. D.

Jungreisz, 1. *Áser,* rabbi, szül. Csecsén 1806., ahol atyja, *J. Sámuel* rabbi volt. 1834-től kezdve működött Csengeren, ahol jámborsága által nagy hírnévnek örvendett s jótékonysága is közismert volt. Negyven évi működés

után 1873. halt meg. Kéziratos művét *Minchasz Óser* c. alatt fia, *J. Ábrahám* (megh. 1904) rabbi rendezte sajtó alá (Máramarossziget 1876.) T. I.

2. *J. Mózes*, rabbi, szül. Csecsén 1842., megh. Kassán 1906. Atyja Csecsén volt rabbi. J. a balassagyarmati és pozsonyi jesivákon tanult, 1873-tól kezdve pedig a kassai orth. hitközség rabbija volt s mint ilyen, igen nagy tekintélynek örvendett. Egyik vezetője volt a magyar orthodoxiának. Utódául fiát választották meg. T. I.

3. *J. Mózes Nátán*, rabbi, *J. Aser* (l. o.) csengeri rabbi fia, megh. Füzesgyarmaton 1889., ahol 27 évig működött. Halála után rendezték sajtó alá fiai halachikus és agadikus tartalmú, jelentős műveit, melyek *Tórasz Móse Nószon* (Munkács 1876) és *Menuchasz Móse* (u. o. 1904) címen jelentek meg. T. I.

4. *J. Sámuel David halévi*, rabbi, szül. 1837., megh. 1894. Előbb Deutsch Aharon David (l. o.) balassagyarmati rabbinál tanult, majd innen Szofer Ábrahám Binjamin (l. o.) pozsonyi rabbi jesivájába került, 1868-ban elfoglalta a fehérgyarmati rabbiszéket, ahol haláláig nagyhírű jesivát vezetett. T. I.

Justus *Jakab*, dermatológus, orvos-író, szül. Mohácson 1866. A budapesti egyetemen tanult és sokáig Schwimmer tanár (l. o.) asszisztense volt. Mint jelentékeny dermatológust meghívták a kolozsvári és több amerikai egyetemre, de a meghívásokat nem fogadta el. 1898 óta a Zsidó Kórház bőrgyógyászati osztályfőorvosa és szerkesztője a Therapia gyűjteményes munkák sorozatának. Főműve: *Therapie der Hautkrankheiten* (1911). S. R.

Jusztusz *György*, zeneszerző, szül. Budapesten 1898 máj. 6. Siklós Albertnél tanulta a zeneszerzés alapelemeit, majd a berlini Musikhochschule növendéke lett. Művei: *2 vonósnégyes, hegedűszonáta, Kassák Lajos-dalok, zongoradarabok.* Kritikai tevékenységet fejt ki. Zenei cikkei és kritikái a Crescendo, Dokumentum és Kut folyóiratokban jelentek meg. K. K.

K

Kaba, nagyk. Hajdu vm. 6815 lak. A zsidó hitközséget 1862. alapították Mandel Jakab, Rosenfeld Ignác, Kohn Ábrahám, Kohn Áron és Kurczer Simon. Az elöljáróság a következő volt: Mandel Jakab elnök, Rosenfeld Ignác gondnok és Kurczer Simon jegyző. Az első rabbi a jelenleg is működő Teitelbaum Heiman, aki 1918. jesivát létesített. 1870-ben létesült a Chevra Kadisa, amelynek élén Rosenfeld Tóbiás áll. 1886-ban építették a templomot. 1900-ban rituális fürdőt létesítettek. Ekkor kútfúrás alkalmával földgázra bukkantak, amelyet a templom világítására és a fürdő melegítésére használnak fel. 1903-ban megalakult a Nőegylet. 1906-ban megnyitották az elemi iskolát, amelynek 16 tanítványa van. A tantestület tagjai: özv. Róna Árminné és Grosz Samu hitoktató. 1925-ben megalakult a Sasz-Chevra, amelynek célja a Tóra-tanulás kimélyítése. A hitközség orthodox alapon áll. Lélekszáma 250, családszám 77, adófizető tag 70. Foglalkozásuk: 60 kereskedő, 11 iparos, 5 gazdálkodó, 1 orvos. A világháborúban 38-an vettek részt. A hősi halottak száma 11, akik közül ketten a román invázió idején estek el. A hitközség évi költségvetése 12,000 pengő. Vezetősége: Teitelbaum Heiman rabbi, Rosenfeld Gyula elnök, Löwinger Sámuel gondnok, Stern József pénztárnok és Weisz József jegyző.

Kabarok. Az Atelközben magyarokhoz csatlakozott kozárokat (l. *Kozárok)* nevezték el «holmi kabaroknak», ahogy azt bíborban született Konstantin írja. Magyarul talán kóbornak lehet értelmezni ezt az elnevezést, bár vannak, akik a héber *chaber* (chóvér) szóból származtatják. A héber chaber bajtársat jelent, viszont mégsem tehető fel, hogy a magyarok héber nevet adhattak volna a kozároknak. A héber és a magyar nyelv között nincs semmi nyelvi rokonság és így minden etimológiai feltevés, amely erre a rokonságra támaszkodik, önmagától dől meg. U. L.

Kabbala. *(Káboló).* Héber szó, a *kibél* (elfogadni) gyökből; jelentése: az elfogadott v. szóbeli hagyomány. Tágabb értelemben jelenti az Istenre és az Univerzumra vonatkozó misztikus tant, mely saját tanításai szerint, kevésszámú kiválasztott, szenteletű elmélkedőnek nyilatkozik meg. Ez elmélet a hindu-perzsa, az újplatonikus, új pythagoreánus és más idegen filozófiai elmélkedés hatása alatt keletkezett. A gáoni-korszakban egy misna-szerű szövegkönyvben, a *Széfer Jecziróban* vetették meg írásbeli alapját, azonban tovább fejlődött a közép- és újkorban, egész a legújabb időkig. A kabbalisták *mekubólim*-nak v. *bálé ha-K.-nak* (a K. birtokosainak, beavatottjainak) nevezik magukat, m gát a K.-t *Chochmó nisztóró*-nak (elrejtett bölcsességnek). A K. nyelve mindig a héber-arameus dialektus s szent könyve a *Jeciró*-n kívül főképpen a középkori *Zóhár* (l. o.), irodalma pedig rendkívül nagy s a Talmuddal kezdettől fogva szembehelyezkedő. A K. felosztható teoretikus v. teozófikus K.-ra *(K. Ijjunisz)* és teurgikus v. praktikus K.-ra *(K. Máászisz).* Maga a K. szó a XI. sz. előtt egyáltalán nem fordul elő a héber irodalomban s ehhez képest az ókorinak tartott kabbalisztikus főművek, a *Jeciró* és a *Zóhár* pseudoepigrafikus jellegűek. Mégis a titkos tanokkal való foglalkozás, melynek jegyében a K. megszületett s amely az egész Tórának csak keveseknek érthető misztikus jelleget adott, már az ókori zsidóknál, főképp a chásszideusoknál meglehetett. Ezért az igen régi, de apokrif *Jézus Szirach* (l. *Szirach)* már óv a titkos tanokkal való foglalkozástól (3. 22., v. ö. *Chagiga* 13 a és *Gen. Rabb.* 8.). Josephus szerint az esszénusok őrizték a titkos tant *(De bell.*

Jud. 2. 8), de Philo *(De Vita Contemplativa* 3.), úgyszintén a modern K.-kutatók közül A. Jellinek, Plessner, Hilgenfeld, Eichhorn, Gaster és Kohler és még sok más tudós is, szintén őket tartják a K. megalapozóinak. Hogy a titkos tanokat azok őrzői titkolták, azt már Ezra is állítja (14. 45—46, v. ö. *Szóta* 15. 3). Kétségtelen, hogy a kanonizált, az apokrif, a talmudi, midrási és gáoni irodalmon kívül volt már az ókori zsidóságnak misztikus irodalma is, amely töredékekben a gaon-korszak végéig megmaradhatott s amely némely apokrifába is felvétetett, így az Enoch *Titkok Könyvé*-be, még inkább a *Jubileumok Könyvé*-be, melyet Jochanan Hyrkanosz zsidó király idején írtak s amely már ősrégi iratokra hivatkozik. Úgyszintén már az ókorban felmerül a pythagoreusi eszme, amely számkombinációból állapítja meg a teremtést és pedig a hetes számrendszer szerint. Ennek felel meg a Széfer Jeciró, mely a héber alfabéta 22 betűjén alapuló kozmogónia, összekapcsolva azt zsidó kronológiával. A Tetragrammaton és más isten-elnevezések betűinek mágikus hatalmában való hit is még ókori miszticizmus, mely minden bizonnyal Chaldeából ered. A *Széfer Jeciró* is a praktikus K. első könyvének szerzőjéül Ábrahám patriárkát tartja. A gnoszticizmus maga igazolja a K. igen régi eredetét; a gnoszticizmus már a Kr. e. sz.-ban judaizmussal itatódott át a kölcsönhatás következtében s csak később lett kereszténnyé. A zsidó misztikusoktól adaptált gnoszticizmus még a zoroasztriánizmus eredetiségét hordta magán. Chaldeai hatás következtében került a K.-ba a jó és rossz hatalom dualisztikus rendszere, a «Kabbalisztikus fa» koncepciója, mely szerint egyik oldalon van a világosság és tisztaság, másikon a sötétség és tisztátlanság forrása *(sziszrój eminó ve-sziszró acháró)*; a judaizmusban ismeretlen rossz szellem és exorcizáció, továbbá a mágikus Dávid pajzsa (eredetileg Salamon király pecsétje mágikus erővel). A legrégibbnek tartott kabbalisztikus iratok valamennyie tele van nem-zsidó motívummal. A zsidó hittel tökéletes ellentétben álló antropomorfizálás *(Siur Kómó)* továbbá a misztikus alfabéta, a duplaare, az *Én-Szof* (végtelen) stb. mása a gnosztikus irodalomban is megtalálható. Egészben véve a K. forrásait nem csupán Babilonia-Chaldeába kell nelyezni, hanem még nagyobb mértékben az alexandriai gnosztikusok teljesen tudománytalanná és már az első sz.-ban badarsággá fajult irodalmában, mely démonológiát, angelológiát, emanációt, csodákat, misztériumokat tanított, s ez K. Kohler szerint a teurgikus-praktikus K. bölcsője.

A K. rendszere. Másképpen áll a dolog a K. vallás-etikai részével, amely a K. írott elméleteiben az ókortól az újkorig megnyilatkozik. Az írott, elméleti K. a zsidó lélek legcsodálatosabb megnyilatkozása. A fogékonysággal elsajátított idegen, misztikus filozófiát a zsidóság saját vallása alapjára, a *Pentateuchra* alkalmazta s valamennyi kabbalisztikus irat arra megy vissza, vagy arra van alkalmazva (l. *Zóhár*). Míg a nem-zsidó miszticizmus a legerősebb vallásos érzés kifejezése az ész kikapcsolásával, addig a zsidó miszticizmus a világegyetemet észszerűen akarja harmóniába hozni a Bibliával s e célból a már tiszta zsidó eredetű és Palesztinában gyakorolt allegórikus interpretáció módszeréhez fordul. A K. megértéséhez hozzátartozik, hogy számos talmudszerző híve volt a teremtésről szóló titkos tanoknak, melyek a *Gen.* I. és *Ezékiel* I. 4—28-on alapultak s kifejezték azt a II. Gamaliel patriarkától elítélt doktrinát, mely hisz az anyagvilág teremtése előtti létezésében *(Gen. R.* 1. 5, 4. 6. I, 9). A negyedik sz.-i palesztinai Midrás szerint három elem, a víz, levegő és tűz léteztek a teremtés előtt és ezen elemekből létesült a világ *(Exod. R.* 15. 22). A K.-nak az az alapvető doktrinája, hogy egy elsőbb lényeg fokozatos sűrűsödése lett látható anyaggá, megtalálható a jeruzsálemi Talmudban is *(Chagiga* 2. 77a). R. Meir, egy misztikus mondása szerint «a végtelen Isten korlátozta, összevonta *(cimcum)* magát, hogy aztán kinyilatkozzon» *(Gen. R.* 4. 4; *Exod. R.* 34. 1). A Talmud misztikusai Istent sokszor *mókóm* (a. m. hely) szóval jelölik, úgyszintén Philo is, miután «magában foglalja az Univerzumot, de Ő Maga nincs határolva» *(De Somniis* 1. 11), a Midras szerint pedig «Isten a világegyetem lakóhelye, de a világegyetem nem lakóhelye Istennek» *(Gen. Rabba* 68. 9; *Midras Tehillim* 90.; *Ex.* 24. 11). Ezekre gondolhatott Spinoza is, amikor azt állította, hogy a régi zsidók nem különítették el Istent a világtól. Ez a felfogás nem csupán teljesen panteisztikus, hanem misztikus is, amennyiben az embernek Istennel való egyesülését főcélnak állítja be. Ezeket az eszméket pedig a K. fejlesztı tovább. A K. alapvető doktrináinak egyike Isten tulajdonságainak megjelölése. Ezt már a palesztinai és alexandriai zsidó teológia is ismeri és *middász hadin*-nal és *middász ha-rachamim*-mal, az igazságosság és könyörületesség fogalmaival jelöli *(Szifré Deut.* 27; Philo, *De Officiis mundi* 60). Éppenúgy készen vette a K. a Talmudból a teremtés tíz kelléket, mely a következőkből áll: bölcsesség, belátás, felismerés, erő, hatalom, kérlelhetetlenség, igazság, jog, szeretet és könyörületesség *(Chagiga* 12a; *Ábót di R. N.* 37., ahol a felsorolás nem azonos az előbbivel). Ezeken alapszik a később említendő *Szefirósz*. Különösen a bölcsesség *(chochmó)* perszonifikálása az, amely az egészet kifejezi, úgy Philo, mint a jeruzsálemi Targum szerint, mely arameusra így fordítja a Biblia első sorát: «Bölcsességgel teremtette Isten» stb. Ezt az eszmét tehát szintén készen kapta a K., úgyszintén a teremtés előtt létező hét dolog fogalmát is, mely egy régi Baraitában a Talmudba van felvéve s a következőkből áll: Tóra v. Chochmó, bűnbánat v. könyörületesség, paradicsom és pokol v. igazságszolgáltatás, Isten trónja, az égi temglom és a Messiás neve *(Peszáchim* 54a). A görög filozófiából eredő misztikus zsidó tanítás volt a K. által szintén terjesztett gondolat, amely Isten és a világ közötti űrt a lélek előrelétezésével hidalja át. Szorosan kapcsolódik ehhez a gondolathoz az a hit, hogy a jámbor életű ember még ebben az életben emelkedik fel az Istenhez, ha fel tudja magát szabadítani a korlátoktól, amelyek a testhez kötik

a lelket. Ez a gnoszticizmusnak is fő eszméje volt. Az angelológia és demonológia, mely egyiptomi, babiloni és perzsa eredetű, a K.-ban az Isten-Név misztikus imádásává és a héber alfabéta variálásának misztikus hatalommal való felruházásává változott. A misztikus párok, vőlegény és menyasszony, melyektől visszhangzik a kabbalisztikus irodalom, szintén készen került a K.-ba. A gnosztikusok syzigies (a. m. párok) teóriái jutottak be a Talmudba, ahol már a nemek misztériuma *(Szóta* 17a) van említve, a Midrásban pedig ily kitétel van: mindennek, ami létezik, párja van; Izráel a szombat mátkája, míg a többi napok egymással párosulnak *(Gen. R.* 11. 8). Ezt a K. szintén tovább fejlesztette, csakúgy, mint az emanációs elméletet, melyet a gnosztikusok nyomán a tannaiták szintén ismertek a II. sz.-ban *(Gen. R.* 4. 4). Az az eszme, hogy az igazságos ember jámbor cselekedetei növelik az égi hatalmat *(Peszikta* 26. 166b) és az igazságos Isten támaszai *(Gen. R.* 69. 3), a K.-ban tovább fejlődött oly módon, hogy az ember befolyást gyakorolhat a természetre, amennyiben a jó és rossz cselekedetek az élet jó és rossz hatalmait erősítik. A Talmudban szétszórva jelentkező misztícizmus és a K. rendszerré alakulása közt a hidat a gáoni-korszak képezte. Az anthropomorphismus *(Siur Kómó)* ekkor fejlődött ki, bár allegorikus értelemben. Ez tisztán a gnosztikusoknak köszönheti létét, mert az alexandriai Clemens egyházatya és Marcion óriási dimenziójú istenképzetet hittek. Az *Ódom Kadmon* kabbalisztikus képzet az első emberről, szintén gnosztikus eredetű. A középkori R. Eleazar Worms észrevétele, hogy a gáóni-korszak vége felé, a IX. sz.-ban Áaron b. Sámuel babiloni tudós Itáliába vitte a kabbalisztikus tanításokat, a tudományos megállapítások szerint helytálló. Innen jutott Németország területére a XIII. sz.-ban, míg spanyol és francia területen szintén ekkor bukkan fel (l. *Zóhár)* s nyelv és misztikus fogalmak teljesen azonosak a gáoni-korszak misztikus irodalmával. A *Széfer Jeciró* képezi az összekötő kapcsot a gáoni-korszak miszticizmusa és a középkori K. közt. Ennek az alapvető műnek az eredete és keletkezési ideje vitás, annyi azonban bizonyos, hogy a IX. sz. elején már oly elterjedt volt, hogy nem kisebb ember, mint Szaádja gáón írt hozzá kommentárt. A Széfer Jeciró, amely Isten és az Univerzum közötti viszonyt fejtegeti, a legrégibb zsidó filozófiai mű. Alapvető doktrinái a következők: Minden létezés alapja a tíz *Szefirósz*, ez a közvetítő Isten és az Univerzum közt és magába foglalja Isten szellemének három fő emanációs processzusát: a szellem-lelket (héb. *ruach),* az első vizet, amelynek sűrítése a tűz. A hat többi emanáció háromhárom dimenzió kétféle irányban, jobbra és balra. Ezek képezik a Szefirószt, amely öröktől fogva van s amely Istenben nyilatkozik meg. Az első három a teremtés előtt létezett, de akkor vált valóvá, amikor a másik hat Szefiró által jelképezett végtelen tér megteremtetett. Isten Szelleme azonban nem csupán a kezdete, hanem végcélja is az Univerzumnak, mert a Szefirók szorosan egymáshoz tartoznak és végük kezdetükben van, mint a tűznek a szénben. Míg a három főelem a dolgok lényegét, addig a héber alfabéta azok formáját alkotja s az képezi a határt a spirituális és fizikai világ közt, mert a dolgok valódi ekzisztenciája csupán a nyelv segítségével, azaz az ember felfogó képességével ismerhető fel. Ahogyan a betűk megoldják az ellentétet a dolgok lényege és formája között, úgy szimbolizálják Isten feloldó hatalmát is, mert minden, ami ellentéteken alapszik, Istenben oldódik fel, mint a tűz és víz a szellem-lélekben *(ruach).* Az araboknál zsidó fordítók révén újra éledt görög, főkép aristotelesi filozófia szintén hatott a középkori K.-ra, főképpen azonban *Salomo ibn Gabirol* hatott ki rá nagyban. Gabirol abszolut egységnek fogja fel az Istent, akinél forma és lényeg azonosak, ennélfogva semmiféle attributummal nem ruházható fel s csupán az Ő emanációja okozta lényekből ismerhető fel. Minthogy Isten minden dolog kezdete és minden teremtett dolog lényegét bírja, ennélfogva Isten és az Univerzum közt közvetítőt kell feltételezni, mert szükségszerüen van távolság a kezdet és vég közt. Gabirol öt közvetítő lényt tételez fel Isten és az anyagi világ közt: az akaratot *(acilusz),* a formai anyagot, az univerzális szellemet, a háromféle lelket (vegetatio, állati és gondolkodó lelket) és a természetet, a tért mozgató hatalmat. E kornak, sőt a középkori zsidó tudományosság legnagyobb racionalistájának, Maimonidesnek is jelentékeny hatása volt a K. fejlődésére. A német zsidóságnál Szaádjagáon egyenes követője lett a wormsi R. Eleazár, akinek tanítója, Juda a jámbor a XII. sz. végén az első K.-tudós volt német területen, jóllehet a X. sz.-ban a Karolingok révén Itáliából Mainzba került Kalonymos rabbi és utódai voltak a K. első szóbeli tanítói askenáz területen. Spanyol területen Abraham Abulafia és Joseph Ghikatilla teremtettek K. iskolákat. A K.-t először ezen a néven a provenceai zsidó tudósok kezdték terjeszteni. Itt Jacob ha Nazir, Abraham de Posquieres és fia, a vak Izsák voltak az első szerzők (XI. és XII. sz.) Az utóbbinak tulajdonították a *Bóhir* (Fény) c. nagyfontosságú munkát, mely a spekulatív K. egyik főterméke. Itt vannak világosan kifejtve a Szefirósz-emanációk, melyeket úgy fog fel, mint az Univerzum észlelhető elsőleges principiumát és az Isten Lényének emanációját, melyek együtt alkotják az Univerzumot. Az emanáció állandó és örökké tartó. Az aristotelesi és arab filozófia nyomán a K.-t a tudománnyal a XII. sz. második felében *Azriel* spanyol zsidó tudós egyeztette. O nevezi Istent *Én Szof*-nak, azaz *abszolut végtelennek,* akit csupán mint minden negáció negációját lehetséges felfogni. Kortársa volt a provencal Aser ben Dávid és iskolájából került ki Isaac ben Séset geronai rabbi, aki a *Sáár ha-Somáim* c. kommentárt írta s ugyanennek az iskolának a terméke a jelentékeny *Széfer ho-Ijjun* (Az intuició könyve). Nachmanides, Salomo ben Aderet és Bachja b. Áser szintén jelentékeny ismerői voltak a K.-nak, de azzal mégis csupán mellékesen foglalkoztak a Talmud és exegézis mellett. A XIII. sz.-ban Ibn Latif, a *Széfer ha-Temunó* (A forma könyve) szerzője volt, aki az emanációt a héber betűk formáinak

segítségével magyarázta. Még virágzott az Azriel iskolája, mikor a *Zóhár* kezdett elterjedni spanyol területen (l. *Zóhár.)* A Zóhár nyomán fejlődött a K. irodalma spanyol, délolasz, török, egyiptomi és palesztinai területen a XV—XVII. sz.-ban. A rendkívül nagyszámú szerző közül legfontosabb *Isaac Luria* (1533—72) és tanítványa *Chaim Vital.* Luria tagadta az objektív megismerés lehetőségét, ellenben a Keleten számos babona (amulettek stb.) alapját vetette meg. Itáliában a keresztények közt is kedvenc studium lett a K. már a renaissance-kortól kezdve, amikor Pico della Mirandola gróf tette tanulmánya tárgyává, de már a XIII. sz.-tól kezdve ismerték azt, így a híres Raymundus Lullus, az *Ars Magna* szerzője, aki a szám-miszticizmust egyenesen a K.-ból vette. Komoly tudományos alapon Reuchlin kezdett a K.-val keresztény részről foglalkozni a XVI. sz.-ban. Kiváló kortársa a kölni humanista, Agrippa von Nettesheim, a *De Occulta Philosophia* (Páris 1528) szerzője szintén jeles ismerője volt a K.-nak. Azonban támadókban sem volt hiány és először Leo de Modena kezdte azt ki, míg a XIX. sz. közepén S. D. Luzzatto a modern tudomány segítségével igazolta be annak tarthatatlanságát. Hogy a kabbalisztikus babonák mire vezettek, azt az ál-messiási mozgalmak tanusítják (l. *Ál-Messiások*), másrészt tagadhatatlan, hogy az ily irányú mozgalmakkal kapcsolatban jelentkezik öntudatlanul a XVI. sz.-tól kezdve a zsidó önálló állam eszméje is. (A K. szektáit l. *Chásszideusok.*)

A K. tanítása és kritikája. A K. saját bevallása szerint nem emberi bölcsességet, hanem elnevezéséhez képest tradiciót tanít, amelyet nemzedékeken át kiválasztottak örököltek, de amelynek interpretálásában maguk a K.-szerzők is különböző véleményen vannak. A K. fő tárgyai: Isten, az Univerzum, a teremtés, az ember, a kinyilatkoztatás, a Messiás, a Törvény, a bűn, a bűnhödés stb. Valamennyi kabbalisztikus doktrina kiindulási pontja az *Én Szof*, a Végtelen, ami negáció, mert csak azt tudja a K. Istenről, ami nemleges, de nem azt, hogy milyen. A K. Isten meghatározását végesnek tartja és Spinoza, aki ismerte a Zóhárt, ugyanezt fejezte ki: omnis determinatio est negatio. Sem akaratot, sem cselekedetet, sem változást nem lehet tulajdonságai közé számítani, mert mindezek végesek: Isten a K. szerint valamennyi tagadás tagadása, vagyis Abszolut Végtelen, Én Szof. Istenben a gondolkodó, a gondolkodás és annak tárgya abszolut egyesítettek. Isten gondolkodása konkrét spirituális létezést tételez fel. Miután a Végső Okra az alanyi és tárgyi különbözőség nem alkalmazható, azért a Végső Ok első termékének Isten gondolkodása konkrét spirituális létezését, a Lényeget kell tekinteni s ez a Lényeg közvetlen a Bölcsesség emanációja, ez pedig magával Isten fogalmával azonos, mert Ő abszolut szellemi lény s a Bölcsességhez képest örökkévaló. Az Univerzum nem szándékosság nélkül teremtetett a Végső Okból, hanem ellenkezően, szándékosan, vagyis a Bölcsesség, mint Végső Ok idézte azt elő. A Végső Ok, mint az Én Szof definíciójából következik, a végtelen és mindent felölelő, mindig tevékeny gondolkodó Bölcsesség; gondolkodásának tárgya, mely szintén örök és azonos vele, az Univerzum terve, egész ekzisztenciája és tartama térben és időben. Ez a terv pedig nem csupán az intellektuális és materiális világ konstrukcióját, hanem a létrejövő időnek meghatározását is magában foglalja, továbbá azokat az erőket is, amelyek benne közreműködnek, éppenúgy a változásokat, eseményeket, keletkezéseket és végzeteket, amelyek a világon történni fognak. A K. a fenti kérdéseket a teremtésre és Gondviselésre vonatkozóan az *Első Akarat*-ba helyezi; ez a Végok, amelyben nem történik változás, mert átlényegülését potenciálisból valósággá az «Első Akarat» már magában tartalmazta. Az «Első Akarat» így magában foglalja az Univerzumot a tér és idő végtelenségében, amiért az eo ipszo a Gondviselés, amely felszámlálhatatlan részletekben mindentudó. A Végső Ok minden tudás végső forrása, de nem korlátozza az ember szabadságát, mert nem foglalkozik részletekkel; az Első Akarat mindentudása csupán feltételezett és az emberi akaratnak szabadságot ad. A teremtés műve eszerint az Első Akarat segítségével jött létre s ezt a K. másképpen Végtelen Világosságnak *(Ór Én Szof)* nevezi. A K. egyik legfontosabb tanítása a *Szefirósz*-ról szól. Ez nem egységes a különböző szerzőknél. Némelyek szerint egészében azonos az Isteni Lénnyel, míg mások az Isteni Hatalom eszközeinek tartják azt. Logikusan legmegfelelőbb Cordovero és Luria definíciója. Eszerint Isten a Szefiroszban immanens. Mint ahogyan Spinoza szerint a substanciának végtelen attributumai vannak, de csak kiterjedésben és gondolkodásban nyilatkozik meg, ugyanolyan a K. szerint a Szefirosz és az Én Szof viszonya. A Szefirosz, amelyben és amely által az Univerzumban minden változás történik, egyszersmind azt tartalmazza, ami változatlan, a fényt vagy az isteni hatalmat. A Szefirosznak ezt a két különböző természetét világosságnak *(Ór)* és edénynek *(Kélim)* nevezték. A Szefirosz *(szférák)* elnevezései: *Keszer* (korona), mely azonos az Első Akarattal *(rógón hakadmon)* s csupán abban különbözik az Én Szoftól, hogy a Keszer az első hatás, míg az utóbbi a Végső Ok. Ez a szféra magában tartalmazza az Univerzum tervét a tér és idő egész végtelenségében. A Keszer abszolut egység s különbözik valamennyi sokszerű és relatív egységtől s két ellentétes, de elválaszthatatlan principiumot tartalmaz: a *Chochmó*-t (bölcsesség), mely masculin és aktív s a *Binó*-t, az intellektust, amely feminin. Ezek egyesülése eredményezi a *Daasz*-t (raison). Tehát a szubjektivitás és objektivitás közötti ellentét a raisonban oldódik fel s ezáltal válik lehetségessé a felismerés vagy tudás. Ez a három első szféra, a Keszer, a Chochmó és Binó egységet képeznek egymás között, azaz: a tudás, a megismerő és a megismert Istenben egyesítve van, miáltal a világ csupán az eszmék kifejezése vagy az intellektus abszolut formái. Így a K. a gondolkodás és létezés, a reális és ideális azonosságát ugyanúgy tanítja, mint Hegel. A gondolkodás ismét ellentétes principiumokat hoz létre; ezek: a *Cheszed* (könyörületesség), mely aktív és a *Din* (igazságosság), mely passzív;

ugyanennek felel meg a *Páchád* (tisztelet) és *Gevuró* (hatalom), amelyek létrehozzák a *Tiferesz*-t (szépség). Az igazság és könyörület fogalmait nem szószerint értelmezi a K. filozófiája, hanem mint az akarat kiterjedését és összehúzódását, amelyek eredménye a szépség, vagyis erkölcsi rend. Ez az utóbbi trinitás eredményezi a további szférákat: a *Nécach*-ot (győzelem) és *Hód*-ot (dicsőség), az előbbi a növekedés, az utóbbi a kényszer kifejezései. Ezek hozzák létre a *Jeszód*-ot, az alapozást, amely minden ekzisztencia gyökere. A tizedik szféra a *Malchusz* (birodalom), amelyben az akarat, a terv és az aktív erő nyilvánul, valamennyi szférának permanens és immanens aktivitása. A szférák aktivitása — miután a felsorolt képzetek a végesnek felelnek meg, — az ú. n. három világban kezdődik. Ezek: 1. a teremtő eszmék világa *(Ólam ha-Berió)*, 2. a teremtő képződés világa *(Ólam ha-Jeciró)*, 3. a teremtő anyag világa *(Ólam ho-Aszijó)*. Az első vagyis a *Berió* világ tartalmazza tehát a szférákat; ebbe az eszmeteremtő világba *(Berió)* jutnak a jámborok lelkei s ott van az isteni csarnok; a *Jeciró* (formateremtő) világ az angyaloké, melyben Metatron az úr, tűzzé változva; ez utóbbiba jutnak az emberek lelkei. Az *Aszijó* világában vannak azok az angyalok, akik felfogják az emberek imáit, ellenőrzik cselekedetüket s óvják a rossz ellen. Természetesen ez a négy világ tisztán idealisztikus. A későbbi K. a természetben három hatalmat fogadott el, ú. m. a mechanikust, az organikust és a teológiait. A K. a Talmudhoz hasonlóan, az embert a teremtés összességének, legfőbb eredményének tekinti. A testet a lélek ruházatának tekinti; a lélek háromszoros: *Nefes*, *Ruach* és *Nesómó*, megfelelően az *Aszijó*, *Jeciró* és *Berió* világának. Nefes az állati, érzéki testtel közvetlen érintkező lélek; a Ruach az erkölcsi lélek, mely jó és rossz közt különbséget tud tenni s eszerint Nefessé vagy Nesomóvá tesz. A Nesomó a tiszta intellektus-lélek, túl a jón és a rosszon, tiszta isteni fény, a lélek-élet legmagasabb foka, mely egyenesen a Bölcsességből ered, míg a másik két lélek a *Tiferesz* és *Malchusz* szférákból erednek. Minden lélek visszatér a világosság és élet kimeríthetetlen forrásához, Istenhez. A három lélek közül a Nefes a földön marad, a Ruach az Édenbe jut, a Nesomó felszáll Istenhez, de csupán az igazságosnak lelkére vonatkozik ez. Kapcsolatos ezzel a K. valószínűen indiai eredetű lélekvándorlási tana, melyre a K. nagy súlyt helyez. Hogy a lélek, misszióját teljesítve, visszaszállhasson eredetéhez, fel kell tételezni, hogy már előző földi életek folyamán tökéletesbedett. Ha egy élet alatt nem tudott feladatának eleget lenni s a feltételeknek megfelelni, akkor újra és újra testet kell öltenie, hogy feladatát teljesíteni tudhassa. Luria K.-ja ehhez a metempszichozishoz hozzáadta az impregnáció teóriáját, amely szerint, ha két lélek nem tudott megfelelni e feladatának, mindakettőt egyesíti Isten egy testben, úgy, hogy támogatják, kiegészítik egymást. A léleknek Istenhez való viszonyát a K. részint a megismerésben, részint az akaratban találja. Az előbbinek alapján féljük Istent, tehát szeretjük is; az istenfélelem csak akkor jogosult, ha szeretet vezérli azt: «Szeretetben található fel az isteni egység titka, a szeretet egyesíti a magasabb és alsóbb fokokat és segít mindent ahhoz a fokhoz, ahol eggyé kell válnia», így szól a *Zóhár* egyik magasztos ethikai principiuma (*Vajakhel* II. 216a). Az emberi tudás intuición alapuló legmagasabb fokozata az, amikor a tiszta kontemplációhoz és ezáltal Isten szeretetéhez jut. Ezáltal tér vissza a lélek ősforrásához. A halál utáni é.ete a léleknek a tökéletes kontempláció és tökéletes szeretet.

A K. ethikája. Az eddig mondottakból nemcsak az következik, hogy a K. ethikai felfogása a legmagasabb nivón áll, hanem az is, hogy az ethika egyenesen a végcélja a K. tanításainak, melynek alá van rendelve a metafizika. «A földi világ össze van kapcsolva az égi világgal, mint az égi a földivel», mondja a *Zóhár* (*Noach* I. 70b). A későbbi K. ezt úgy tanította, hogy a földi világ kópiája az égi eszményképnek; a valódi és eszményi világ között való kapcsolatot az ember hozhatja létre, mert lelke az égi szférákba, teste a földhöz tartozik. A két világot az ember Isten szeretetével kapcsolhatja össze, mert ez egyesíti őt Istennel. A magasabb régiókba való jutás eszköze a vallástörvények ismerete és a tudás, mert a tudás jelenti az ember egyesülését az isteni bölcsességgel. A vallás törvényeinek, a ritusnak is magasabb, misztikus értelme van, mert megőrzi az Univerzumot és biztosítja az áldást; régebben ez volt az áldozás értelme, ma ugyanez az imáé. Alázatos ima, mely alatt a lélek exaltált állapotban a testtől szabadulni kíván, hogy ősforrásával egyesüljön, az egekbe emeli a lelket, amely így jut a Binó-szférába és a többi szférák titkos mozgásai által valamennyi lélek közelébe jut, míg az utolsó fokot, a Malchusz-szférát el nem éri. Csakis a közvetlen emanációknak világa, az *Ólam Acilusz* az, ahol a végest létezés nélkül lehet felfogni s amely ennélfogva mentes a rosztól. Az emberhez való viszonyában a rossz abban nyilatkozik meg, hogy a lényeg látszatát ölti és az isteni őseredettől elvezet, ahelyett, hogy a vele való egyesítésre törekedne. A K. úgy a nem-specialista zsidó tudósoknál, mint a keresztényeknél mindig nagy tiszteletnek örvendett, bár a zsidó tudósok közt voltak ellenségei is, mint p. o. Sámuel David Luzzatto, akinek egyik őse a legjelentékenyebb K.-szerzők közé tartozott. A K. támogatói voltak a középkor kiváló biblia- és talmudkommentátorai, így Nachmanides és a hasonlóan kiváló talmudtudós Salomo ben Aderet aragoniai rabbik, továbbá a XVI. sz.-ban Josef Caro, a Sulchan-Áruch rendszerezője, Mózes Isserles és a XVIII. sz.-i méltán hírneves R. Elijah Wilna és Eybenschütz Jonathán is. Kétségtelen, hogy a K.-nak van káros befolyása is, miután tisztult ethikáját, nehéz nyelve és formái, elvont gondolatmenete, magasan szárnyaló allegoriái miatt nem tudta mindenki megérteni s így számos, bár kizárólag szelid babonára adott alkalmat. (Ez utóbbiakat l. *Chaszidizmus* és *Babonák*.) Mint minden népnél a világon, a zsidóknál is lehetett, bár aránytalanul szelidebb formában a mágia, angelológia, demonológia, exorcizmus, sorsvetés, nekromancia és bibliomancia, de a káros tudatlanságon és fanatizmuson kívül másnemű ve-

szélyt (emberélet stb.) sohasem okozott sem a K., sem általában a zsidó babona, mely utóbbi csak az Észak-Kelet ghettóinak évszázados nyomorában születhetett meg. Az is kétségtelen, hogy sok helyen a K. a Talmud és más studiumok elhanyagolására vezetett, bár nem mindenhol, sőt, hogy a K. határozottan talmudellenes, mert elveti a formalizmust. Ez utóbbit azonban a modern tudomány éppen úgy a K. érdemei közé számítja, mint azt, hogy gátat vetett az aristotelianizmusnak is a maga idején. S. R.

Irodalom. J. Broydée, K.-h (Jew. Enc. 1904); Kecskeméti L., Egy zsidó vallás van-e, több-e?; S. D. Luzzato, Vicuoch ha-K.; Moses Korduero, Pardes Rimon'm; Luria, Derusim és Ec chajim; Stern J., a Ben Chananja I—IV. évfolyamában. A. Frank, La K. (Paris 1843) u. a. németül A. Jellinek fordításában (Leipzig 1844); A. Jellinek, Moses de Leon und sein Verhältnis zum Zohar (Leipzig 1849); Steinschneider, Jewish Litterature (§ XIII.); Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten (II—III.); Ginsburg, The K.-h (London 1865); Hamburger, Realencyclopedie zur Bibel u. Talmud; Rappaport, Kerem Chemed I.; Grätz, Geschichte der Juden VII; Bacher Vilmos, L'exegèse Biblique dans le Zohar (Revue des Etudes Juifs XXII.); u. a., Jewish Quart. Rew. III.; Karppe, Études sur les origines du Zohar (Paris 1891); Isaac Mayer, K.-h (Philadelphia 1888); Flugel, Philosophy and K.-h (Baltimore 1902); H. Beer, Historische Daten in den Zohar (Monatschrift V.); Duschak, Platonische Mythe in den Zohar (Orient X.); Landauer, Zohar (Orient VI.).

Kabold *(Kobersdorf,* A.), kisközség Sopron vm. Már a XVI. sz. elején is laktak ott zsidók. Köztük sokan a Sopronból 1526.,Stájerországból 1496. és Alsó-Ausztriából 1670. kiűzött zsidók közül. Azóta szakadatlanul és zavartalanul lakhattak ottan báró Weissprach János, gróf Kéry, gróf Nádasdy Ferenc és a herceg Esterházyak védelme alatt. A mult század közepe táján a zsidó lakosság 939 lélekből állott. (V. ö. *Fényes* Elek, «Magyarország geogr. szótára s. v.») Sokan mint házalók kiskereskedést űztek a szomszédos ausztriai tartományban. Rabbijai közt a legnevezetesebb Abraham Zwebner, ki 1868/9. mint zsidókongresszusi képviselő sokat, de hiába fáradozott az orthodox és neológ pártok közti békéltetéssel és emiatti bánatában 1872. kivándorolt Palesztinába, ahol 1876. meghalt. M. B

Kábóló, *(kabbala). Hagyomány.* Régen a Biblia prófétai és szentirati részét jelentette, később a misztikus tanok megjelölésére alkalmazták. A nyelvfejlődés során más jelentést is kapott és ma azt az okmányt is, amely a metszőt állatvágásra képesíti, K.-nak mondják.

Kabólosz sabbósz *(h.).* A szombat fogadása, a péntekesti istentisztelettel. Ennek legnépszerűbb része Sělomó ben Móse ha-Lévi Alkabec XIV. sz.-beli költő költeménye, a *Lechó dódi,* amelyet Zsoltárok előznek meg (l. *Lechó dódi).* Legfontosabb része azonban a *mizmor sir lejom ha-sabbósz* (szombat napjára való ének) c. Zsoltár, mert a szombat tulajdonképpen ennek elmondása után kezdődik. A szombat szentségét biztosító törvények már ekkor érvényesek a teljes munkaszüetre vonatkozóan is. Az istentisztelet záradékául bor fölött elmondott áldással *(Kiddus,* l. o.) megszentelik a szombatot és ezután már csak a szokásos befejező imák következnek. A zsinagógából való távozáskor a gyülekezet tagjai kölcsönösen üdvözlik egymást (l. *Köszöntés).* A hazaérkező családapa elénekli Bölcs Salamon híres asszony-apoteózisát *(Ésesz-chajil)* az ünnep szentségével egyező családi szentség kifejezéseként, azután az előírt formulával megáldja feleségét, gyermekeit és a háztartás egyéb tagjait, külön-külön mindegyiket, majd a kiddus (l. o.) következik. Ha ezt a szertartást bor fölött végzik, akkor megelőzi a kézmosdatást, ha pedig a kalács fölött, akkor azt a kézöblítés előzi meg. A kalácsnak benedikció kíséretében való megszegése *(Móci,* l. o.) után a péntekesti vacsorához ülnek, amely még a szegénynél is ünnepélyesebb, mint egyébkor. Az asztali áldás előtt (l. *Bencsolás)* vallásos tartalmú énekeket és Zsoltárokat énekelnek. F. D.

Kabos, 1. *Ármin,* közgazdász és publiciszta, szül. Nagyváradon 1866 okt. 21. 1891—99-ig Zentán laptulajdonos és szerkesztő volt, 1909 óta Temesváron él, ahol élénk közéleti tevékenységet fejt ki. Sok közgazdasági pénzügyi és társadalmi cikket írt. A temesvári kereskedők egyesületét 1919. újjászervezte és Románia legszámottevőbb ilyen irányú testületévé fejlesztette. Sz. I

2. *K. Bertalan, K. Ede* testvérbátyja, hírlapíró, szül. Szatmáron 1862. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a hírlapírói pályára lépett. 1896-ban a Pesti Napló segédszerkesztője volt. Később több más fővárosi lap szerkesztőségében dolgozott, főképpen mint politikai és parlamenti tudósító. Jelenleg a Pester Lloyd munkatársa és több szaklap szerkesztője. Szatirikus novellákat is írt. Sz. G.

3. *K. Ede,* író és hírlapíró, szül. Nagykárolyban 1864., megh. Abbáziában 1923. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karára iratkozott be. Csakhamar azonban hírlapíró lett és előbb az Egyetértésnek, majd a Pesti Naplónak, Mikszáth Kálmán Országos Hirlapjának és a Budapesti Naplónak volt egyéni stílusú, éleselméjű vezércikk- és tárcaírója. Később a Budapesti Napló szerkesztője volt és különösen az új modern magyar irodalom érdekében folytatott nagysikerű harcot. 1913-ban megalapította és 1919 ig szerkesztette az Érdekes Ujság c. képes hetilapot, ugyanakkor pedig a Pesti Hirlap vezércikkírója is volt. A Petőfi Társaság 1902. tagjai közé választotta. Élete végén Bécsben élt. Elbeszélései és regényei a magyar naturalizmus legjava munkái közé tartoznak. Művei közül, amelyek összegyüjtve is megjelentek, a legkiemelkedőbbek: *Az elzüllöttek: Vásár; Harakiri; Koldusok; Fehér éjszakák; Por; Vándorok; A csengeri kalapok; A verebek; Két halott regénye; Akácvirág; Az eleven kulcs; A szobor özvegye; Mária látogatói; Szivárvány; IV. Péter asszonyai; Az ékszerek; A Rubin-gyár; Egy óra története.* A színpadnak is dolgozott kisebb sikerrel. Több regényében és novellájában zsidó környezetet fest természethű színekkel és jellegzetes zsidó alakokat szerepeltet a fővárosi és vidéki kispolgárság köréből. Sz. G.

4. *K. Gyula,* színész, szül. 1888. Budapesten. Rövid hivatalnokoskodás után színész lett. Előbb vidéki színházakban, majd a Király Színházban működött a háború kitöréséig. Végigszolgált három frontot, többször meg is sebesült. Igazi sike-

reit 1920 óta aratta. Játékának eszközei egyszerűek, de hatásosak.

Kácser *Romulus*, hírlapíró, szül. Csákován 1863. Miután elvegezte egyetemi tanulmányait, 1888. hírlapíró lett Temesvárott. 1912-ben Budapestre költözött és a Budapester Tagblatt, Neues Politisches Volksblatt, Pester Lloyd belső munkatársa volt. Önálló művei: *Temesvár emberbaráti intézményei: Temesvár in 1902, Licht und Schatten; Das politische Wahlrecht der Frauen.*

Kaczander *Gyula*, olasz egyetemi orvostanár, szül. Miskolcon 1851., megh. Camerinóban (Olaszország) 1924. Wienben tanult, majd Páduában egyetemi tanársegéd lett, innen hívták meg Camerinóba rendes tanárnak. Tudományos kutatásait német orvosi lapokban tette közzé, különösen a Virchow-Archivban. A háború kitörésekor kénytelen volt hazajönni, itt nem kapott katedrát. A háború után az olaszok visszahívták s ott tanított haláláig. T. Zs.

Kaczér *Illés*, író és újságíró, szül. Szatmárott 1877. Korán hírlapíró lett és előbb videki, majd fővárosi lapoknak dolgozott. Hosszabb ideig A Nap cikkírója volt. A világháború után bécsi, csehszlovákiai és erdélyi magyar lapok szerkesztője és munkatársa volt. Novelláiban markáns színekkel fest bibliai alakokat és nem közönséges megjelenítő erővel kelt életre ótestamentumi hangulatokat. Regényei: *Khafrit; A király aludni akar; A fekete kakas; Ezüst fuvola; Sárkányölő; A vak ember tükre; Jancsi; Zsuzsánna és a vének; Az álomtelepes.* Írt több színdarabot is. A szatmári színházban adták elő *Tűz* c. verses vígjátékát, a kolozsvári Nemzeti Színházban *Megjött a Messiás* c. dramáját és *Gólem ember akar lenni* c. «drámai szimbolumát», Pozsonyban pedig *Sziámi ikrek* c. burleszkjét. Most Berlinben él és az ott megjelenő lapoknak kedvelt novellaírója. Sz. G.

Kádár, 1. *Béla*, festő, szül. Budapesten. 1877. Művészeti tanulmányait Budapesten és Münchenben folytatta, hosszabb ideig tartózkodott külföldön, ahol sikeres kiállításokat is rendezett. Megnyerte a szolnoki Kohner Adolf-díjat és a Művészház Nemes Marcel díját. A Magyar Színház mennyezetfreskóját ő festette. Újabb művein az orosz-német expresszionizmus hatása érezhető, de új színeket hozott magyaros motivumaival. Új képeivel komoly sikereket ért el Németországban és Északamerikában. K—r. A.

2. *K. Imre*, ujságíró, szül. Komáromban 1894 jan. 12. Az Erdélyi Szépmíves Céh egyik alapítója. Hét román színdarabot és sok román verset fordított. Főműve: *Nászrepülés* (regény). Főszerkesztője a Mai Világ c. kolozsvári napilapnak. Sz. I.

Kadelburg, 1. *Gusztáv*, német vígjátékíró, szül. Budapesten 1851. júl. 26., megh. Berlinben 1925. Magyarországból korán elkerült Németországba. Több német színtársulatnál működött, főleg Berlinben és Bécsben. Legutóbb a berlini Deutsches Theater kötelékébe tartozott. Már színész korában rendkívül termékeny vígjáték- és bohózatíró volt. Darabjait többnyire társszerzőkkel írta, leggyakrabban Blumenthal Oszkárral és Schönthan Ferenccel. Sem önmagával, sem hallgatóságával szemben nem támasztott különös igényeket, merőben a közönség legszélesebb rétegeinek mulattatására törekedett. Blumenthallal együtt írt *Im weissen Rössl* c. nem nagy igényű, de ötletes bohózata a legnagyobb német színpadi sikerek egyike volt. Magyar nyelven színrekerültek többek közt: *Az aranykakas; Mozgó fényképek; A aranypatkó; A nap hőse; A sötét pont.* Sz. G.

2. *K. Henrik*, színész, *K. Gusztáv* testvéröccse, szül. Budapesten 1856 febr. 24-én. Kiváló színész. A bécsi Volkstheaternek sok év óta rendezője.

Kadima. Zsidó könyvkiadóvállalat Erdélyben. A Kolozsváron (Cluj R.) megjelenő Új Kelet zsidó politikai napilap egyik mellékvállalata. Csak zsidótárgyú könyveket ad ki és eddig már számos értékes munkát jelentetett meg. Első vezetője Sas László író volt.

Kadis, a leggyakrabban mondott imák egyike. Műfaját tekintve himnusz ez, mely Isten dicsőségét hirdeti és fohász a messiási idő elérkeztéért. Több részből áll, nevezetesen: 1. *jiszgadal* kezdetű (magy.: mondassék nagynak) ez arameus szövegű; 2. *jiszborach* kezdetű (magy.: áldassék), ez is arameus szövegű; 3. a függelékek, *a) jěhé sělómó* (magy.: legyen béke) arameus szövegű, *b) ósze sólóm* (magy.: békét szerző) héber szövegű. Vannak változások és betoldások is. A kadis tulajdonképpen befejező ima és a teljes ima vagy annak egy-egy része végén, Tóraolvasás (l. o.) vagy tanulás után mondják. A K. az árvák imája is. Csak gyülekezetben, azaz tíz felnőtt férfi jelenlétében mondható, a szakaszok végén a község respondeál. Az ima nyelve és tartalma régi eredetre vall. Fajai a következők: 1. *Félkadis (Cháci K.)*, mely csak a két főrészt foglalja magában (jiszgadal, jiszborach). Kisebb imarészek végén mondja az előimádkozó. A szombat és jomkippur (l. o.) délutáni tóraolvasás után elmarad a K. 2. *Egész K. (K. solém* vagy *Tiszkábél)*, mely a két főrészen kívül a következő függelékeket is magában foglalja: *Tiszkábél* (magy.: fogadtassék el), *jěhé sělómó, ósie sólóm.* Gyászházban és tiso beovkor (l. o.) az első függelék elmarad. Ezt az imát a tëfillók után mondják. 3. Tanulás után mondandó K. *(K. dirabonon).* Talmudi előadások után mondják, sok helyütt az istentisztelet menetébe beiktatva a korbonósz (l. o.), báme mádlikin (l. o.), pitum haktóresz szakaszok után. A két főrész után következik az *al rabonon* (magy.: a rabbikért) kezdetű szakasz, melyben Izráel tanítóiért és azoknak tanítványaiért, megélhetésükért imádkoznak. 4. *Árvák kadisa (Kadis jószóm)*, melynek szövege az egész kadiséval azonos, csupán az első függelék (Tiszkábél) hiányzik. Az árvák mondják ezt az imát elhalt szülők után a gyászév első tizenegy hónapjában, sirkőállítás és évforduló alkalmával. A temetés alkalmával az elhalt szülők fiúgyermekei, ha a temetés oly napra esett, melyen tachanunt (l. o.) mondanak, hosszabb szövegű kadist recitálnak, melyben a feltámadásról is van szó. Nem ilyen napon a szokott szöveget mondják. F. D.

Kadosa, 1. *Marcel*, ügyvéd és ujságíró, szül. Halason 1874. A budapesti egyetemen jogi dok-

tori és ügyvédi diplomát szerzett, azután szülővárosában, majd a fővárosban lett ügyvéd, egyszersmind a választójogért küzdő demokrata tábor agilis tagja. Vázsonyival együtt szerkesztette az Új Század c. folyóiratot, majd a A Nép, később Lánczi Jenő (l. o.) társaságában a Szociálpolitikai Szemle c. folyóiratokat. *Blanka* c. egy verskötetet is írt, *A kupica bolondjai* c. pedig regényt. Szociológiai és politikai tanulmányai több folyóiratban és a Világ, továbbá a Magyar Hirlap hasábjain jelennek meg. S. R.

2. *K. Pál*, zeneszerző, szül. Léván 1903 szept. 6. A Zeneművészeti Főiskola elvégzése után a Fodor-iskola tanára lett. A magyar «ötök» csoportjának egyik komponistája. Több szerzeménye (szvit, hegedűszóló, szonáta) jelent meg Budapesten. K. K.

Kaf, a héber alphabetum tizenegyedik betűje. Hangzó értéke: k (nálunk pontozatlan alakját ch-nak ejtik), tehát torokhang. Számértéke: húsz. Neve tenyeret jelent, alakja üres kéznek felel meg. A szó végén a betűnek elnyujtott formája van.

Kagál. A Kahal (hitközség) oroszos kiejtése. Ezen a néven emlegette Istóczy azt az állitólagos zsidó szövetkezést, mely titkos és eszközeiben nem válogatós aknamunkával a zsidóság világuralmának kiépítésén fáradozik. Tréfából így nevezte magát az az írói társaság is, melynek tagjai Ágai Adolf Borsszem Jankójának fiatal munkatársai voltak (Kozma Andor, Ambrus Zoltán, Székely Ferenc stb.). Zs. J.

Kahán, 1. *Chaim Arje*, rabbi, szül. Máramarosszigeten 1830., megh. u. o. 1917. 1854 óta a máramarosszigeti hitközség alrabbija volt. *Divré Geonim* c. műve a talmudtudósok körében világhírű. T. I.

2. *K. Juda Léb*, máramarosszigeti rabbi a XVIII. sz. végén. Előbb Nagyszőllősön működött. Két műve maradt fenn *Kunterosz Haszfekosz* (Lemberg 1788) és *Terumasz Hakeri* (Pozsony 1858) címen.

3. *K. Nison*, ügyvéd, szül. Lembergben 1883 okt. 25. Még mint gimnázista megalakította Besztercén a még ma is meglevő Ivria ifjúsági egyesületet. 1903-ban többekkel együtt megalapította a Makkabea (l. o.) cionista diákegyesületet. A Magyar Cionista Szövetségnek kezdettől fogva egyik legtevékenyebb vezető egyénisége. Évtizedes fáradozások után kieszközölte, hogy a belügyminiszter 1927. jóváhagyta a szövetség alapszabályait. V. Á.

Kain, 1. *Albert*, Debrecen városának tiszteletbeli főorvosa, egészségügyi tanácsos, szül. 1812., megh. Debrecenben 1882. Cikkei a szaksajtóban, latinnyelvű orvosi szakmunkája 1836. jelent meg Pesten.

2. *K. Dávid*, orvos és hírlapíró, *K. Albert* öcsse, szül. Debrecenben 1821., megh. Budapesten 1890. A szabadságharcban mint honvédorvos vett részt. 1850-ben Kassára költözött, ahol a hitközségnek 20 éven át elnöke volt. Megalapította a kassai zsidóiskolát. Közéleti működéséért a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta. Ő volt Tompa Mihály orvosa. Megalapította az Abauj-Torna megyei orvosok és gyógyszerészek egyesületét is és annak elnöke lett. Cikkei a szaksajtóban jelentek meg. T. Zs.

Kaiser *Alois*, kántor és komponista, szül. Szobotistban, 1840 nov. 10. Bécsben tanult és kitűnő kiképzésben volt része. A Zenekonzervatórium elvégzése után Fünfhausban, majd Prágában a Neusynagoge főkántora lett. 1866-ban Amerikába költözött, ahol az Óhév Sólom tekintélyes baltimorei hitközség kántora s egyszersmind az Amerikai Kántorok Egyesületének elnöke. Liturgiai énekkompozicióit *Zimrát Jah* c. (1871—86) 4 kötetben adta ki. S. R.

Kal *(h.)*. Könnyű. A nyelvhasználat a vallástalan, formákat nem tartó ember jelölésére használja.

Kalir *Eleazar*, rabbi, szül. Kismartonban 1741., megh. Kölnben 1802. Nagyatyjánál, R. Méir Ásnál (l. o.) nevelkedett. 1768-ban választották meg Rohoncon rabbinak. Itt nagy és igen látogatott iskolát nyitott. 1778-ig működött Rohoncon. Innen került Visnitzbe, ugyanekkor választották meg Boskovitzba is, de a meghívást nem fogadta el. Végül Kölnbe került, közben Óbuda is meghívta papjának. Művei: *Koszmosz Ór* (Fürth 1768); *Ór Chódos* (Frankfurt a. Oder), ez utóbbi a legelterjedtebb munkája és *Chavosz Jóir* (Prag 1792), továbbá a *Chéker Hálóchó* (Wien 1838). Korának egyik legkiválóbb talmudtudósa volt. S. R.

Kalisch *Izsák*, stomfai rabbi a XVIII. sz.-ban A híres Eibenschütz Jonathán tanítványa és elveinek harcosa. 1766-tól kezdve Teplicen, később az akkor igen jelentékeny stomfai hitközségben működött. Ajánló bevezetést írt Sidlovi Élia *Ateresz Elijah* c. művéhez.

Kalocsa, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm. 11,738 lak. A (kongresszusi) zsidó hitközség 163 családban 504 lelket számlál (1910-ben 593). Foglalkozás szerint: 4 nagykereskedő, 82 kereskedő, 27 iparos, 12 ügyvéd, 5 orvos, 16 magántisztviselő, 36 magánzó, 1 köztisztviselő, 1 tanító. 5 közadakozásból él. A város két legjelentősebb pénzintézetét zsidók alapították; a Közgazdasági Bankot: néhai Szántó Lajos ügyvéd, a Kereskedelmi és gazdasági bank r.-t.-ot: Schönwald József orvos, Hahn Béla ügyvéd és Kelemen Sándor. Fontosabb intézményei az 1842. létesített és 1853-ig négy osztályuvá kifejlesztett elemi iskolája az 1855. alapított Chevra Kadisa és a Krajcár-egylet. Évi költségvetése a szükséghez képest 16 és 17,000 P. között váltakozik. A hitközség, mint az alföldi hitközségek általában a mult század negyvenes éveinek elején fejlődött kulturális közösséggé. 1886-ig 17 községre terjedt ki egyházi hatósága. de az anyakönyvi kerületek rendezése alkalmából, 1886. a távolabb fekvő 8 községet elvesztette. Ezeknek egy részét Kiskőröshöz, másik részét Dunapatajhoz csatolták. A zsidóknak K.-n való első megtelepedése 1833-ra esik. Azelőtt nem laktak itt zsidók, mert a város, mint az érsekség úri joga alá tartozó helység, nem engedte meg a zsidóknak a megtelepedést. Csak nappali ottartózkodásukat tűrte meg és csak akkor bonyolíthatták le erősen megszorított üzleteiket. Állandó lakóhelyük a szomszédos Bátya volt

és más közeli község, ahol tömegesebben éltek. A szabadságharc után már K. sem zárkózott el a zsidók elől és ezek meg is kezdték az ide való költözködést. 1853-ban már 27 család élt 139 lélekkel az érseki városban. Céltudatos szervezkedésükre vall, hogy már ekkor rabbijuk volt, a nagy talmudtudásáról híres Wolf József (szül. Pakson 1814., megh. K.-n 1892. Hátrahagyott értékes kéziratait Wolf Ignác K.-n és unokája: Héber Bernát Budapesten őrzik) és iskolát is létesítettek, amelyben a magyar oktatást 1870. honosították meg. Ez az erőteljes fejlődés alig kétesztendei munka eredménye. 1851 dec. 8. a Szeremle és Harta között fekvő dunamelléki hitközségi szervezetek Bátyán nagygyűlést tartanak, melyen Reich Márton, Stern Salamon, Fürst Lipót, Schwarz Simon, Fischl Fülöp és Wolf József kezdeményezésére, K. székhellyel hitközséggé egyesülnek. Első rabbijául a már említett Wolf Józsefet választják meg. Az első ismert elnökük Stern Selig. Ez időben Bátyán 40 zsidó lélek élt 13 gyermekkel, Dusnokon 28 lélek 8 gyermekkel, Fajszon 25 lélek 2 gyermekkel, Miskén 41 lélek 11 gyermekkel, Hajóson 50 lélek 7 gyermekkel, Nemesnádudvaron 18 lélek 3 gyermekkel, Császártöltésen 24 lélek 6 gyermekkel, Foktőn 15 lélek 3 gyermekkel, Uszódon 20 lélek 4 gyermekkel, Dunaszentbenedeken 11 lélek 2 gyermekkel, Géderlakon 16 lélek 1 gyermekkel. Alig tízéves fennállása után, 1861. a hitközség tagjainak megadóztatásával és önkéntesen felajánlott hozzájárulásával díszes templomot építtet Kocka Ferdinánd műszaki vállalkozó tervei szerint. 1872-ben a K.-i zsidók egy töredéke elvált az anyahitközségtől és külön orthodox hitközséget létesített, de ez rövid pár évi fennállás után, anyagi erők hiányában megszünt és ismét egyesült az anyahitközséggel. Később az általános gazdasági fellendülés alatt a hitközség is megerősödött, úgyannyira, hogy 1885. egy három tantermü iskolát épít, amelyben ezidőtájt 4 tanerő működik és 120 fiú- és leánynövendék nyer benne oktatást. A fejlődésnek ez után következő korszaka egészen a világháborúig tartott és ez idő alatt semmi sem zavarta hitéleti és kulturális feladatainak teljesítésében. 1892-ben negyven évi működés után meghalt első rabbija, de hitéletének biztosítása végett még ugyanebben az évben új rabbit választ, a még most is működő Schwelb Mórt, aki a teljesen megmagyarosodott hitközség zsinagógájába bevezette a magyar hitszónoklatot. A világháború és a velejáró forradalmak megállították a hitközség fejlődését, elértéktelenítették régi alapítványait s a bekövetkezett rossz gazdasági viszonyok létalapjaiban támadták meg a hitközséget. Az anyaegyház 123 és a leányegyházak 50 tagja vett részt a világháborúban, 24 hősi halált halt a különböző frontokon, 5 pedig a forradalom és a diktatúrának az áldozata lett. A négyesztendős Fischer Magdolnát 1918 nov. havában lelőtték. Schwarz József kereskedőt és Grosz Vilmost 1919 júl. 23. útközben leütötték; Elkán Lajost és Kálmán Józsefet 1919 júl. 23. felakasztották. A vérveszteség elerőtlenítette a hitközséget, úgy, hogy ma már csak 14 tanuló jár nagy áldozattal fentartott iskolájába. A hitközség élén állanak: Hahn Béla ügyvéd, elnök, Wolf Ignác magánzó, alelnök, Kelemen Sándor orvos, pénztáros, Spitzer Lipót és Hahn Sándor gabbajok, Baumgarten József magánzó, gondnok, továbbá: Goitein Zoltán, Neuwirth I. Jenő, Schwarz Aladár, Szepesi Kálmán, Kutzer Ernő, Román József, Sebők Mihály, Német Mór elöljárók.

Kallina *Mór*, építész, szül. Gross-Bitteschben (Ausztria) 1844., megh. Budapesten 1913. Bár nem Magyarországon született, mégis azok közé tartozott, akik a mult század 70-es éveiben a fejlődni kezdő főváros képének művészi kialakulásánál tevékeny részt vettek. Építészeti tanulmányait a prágai német műegyetemen végezte. 1870-ben a Pesti Izr. Hitközség Otto Wagnert a Rombach-utcai zsinagóga tervezésével bízta meg és a terv kidolgozásánál K. segédkezett neki, majd az építkezés kivitelének vezetője lett és részleteit is ő tervezte. Igy került Budapestre, ahol meg is telepedett. Nemsokára Horváth püspöknek, a Kerkápolyi-, Ráth-, Mocsonyi-, gróf Bissingen-, gróf Bethlen-, gróf Bánffy-, báró Baich-családok építésze lett. Az új Országházra kiírt pályázaton együtt vett részt Otto Wagnerrel és Steindl, valamint Hauszmann mellett, a három első díj egyikét nyerte el. Első munkái közé tartozott a Múzeum mögött levő Nemzeti Lovarda és a Szentkirályi-utcai Tornacsarnok épülete, majd a Várbeli kis evangélikus templom (1896) és a Kerepesi-temetőben levő Thalmeyer-sírbolt. Egyik legtekintélyesebb épülete a honvédelmi minisztérium palotája Budán és a Dísztéren épült honvéd főparancsnokság palotája ugyanott. Épületeit a tiszta ízlésre való reneszánsz-stílus jellemzi. F. B.

Kallós, 1. *Bertalan*, ny. h. államtitkár, szül. Budán 1869 dec. 16. A budapesti József műegyetem elvégzése után gépészmérnök lett s előbb a Máv.-nál, majd az iparfelügyelőségnél működött, ahonnan a kereskedelmi minisztérium iparfejlesztési szakosztályába rendelték be, amelynek a háború alatt a főnöke volt. Az összeomláskor a külügyminisztérium közgazdasági osztályának főnöke lett. A kommün alatt elmozdították állásából, a kommün után mint h. államtitkár nyugdíjba ment. Számos nemzetközi tárgyaláson részt vett s tagja volt a bukaresti békedelegációnak. Több magas kitüntetésben részesült. Műszaki és közgazdasági szaklapokban jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. Nyugdíjaztatása óta a hazai textilipar irányításában vesz részt s egyik megalapítója a magyar textilipari szakiskolának. V. A.

2. *K. Ede**, szobrász, szül. Hódmezővásárhelyen 1866. Budapesten az iparművészeti iskolán és Párisban tanult. Az első magyar naturalista impresszionista szobrászok közzé tartozik. Budapesten 1891. állított ki először, de föltünést naturalista egyszerüségü *Dávid szobrával* keltett (1892). Egész sor díjat nyert a különböző szoborpályázatokon. Számos kiváló nyilvános emlékszobrot alkotott: Gyulán Erkel Ferenc (1896); Nagykárolyban Kölcsey Ferenc (1897); Palánkán Szent István király (1897); Nyiregyházán Besse-

nyei György (1899) szobrait. Legjobb alkotásai: Irányi Dániel mellszobra Budapesten (1904); a makói és vásárhelyi Kossuth-szobor, valamint a Telcs-csel együtt alkotott Vörösmarty szobor Budapesten (1908). Sok eredeti elgondolású sírkövet is tervezett. A marosvásárhelyi kulturpalota plasztikai díszeit is ő alkotta. Jellegzetes arcképszobrokat: (Prohászka Ottokár püspök [1913], Fedák Sári) és néhány plakettet is készített. Vörösmarty szobráért 1908. Telcs szobrászszal és Márkus Géza építészszel együtt a király a Ferenc József-renddel tüntette ki. F. B.

3. *K. Ede**, tanár, klasszika-filológus, szül. Budapesten 1882 júl. 22. Itt szerezte tanári képesítését. 1911-ben a tisztviselőtelepi, később a Szt. István főgimnázium tanára lett. 1910 óta tagja a Magy. Tud. Akadémia klasszika-filológiai bizottságának. Számos jeles tanulmánya jelent meg filológiai és társadalomtudományi folyóiratokban a klasszika-filológia és ókori vallástörténet köréből. Önállóan megjelent munkái: *Homerosz és Archilochosz* (1904); *Megjegyzések és exkurzusok Archilochoszhoz* (1911); *Görög mithológia* (1923), a legmodernebb enemű munka magyar nyelven. *Görög élet és műveltség* (1924); *Verborgenes Wissen* (1924); *Regélnek a múzsák* (hellén regék, 1925). S. R.

4. *K. János**, szerkesztő, szül. Budapesten 1891. A gimnázium elvégzése után ujságíró lett, a Pesti Naplónál előbb társadalmi riportokat írt, majd 1916-ig a közgazdasági rovatot vezette. Az Ujsághoz került, közben megalapította a Magyar Tőzsde hetilapot, 1920. pedig megindította a Pesti Tőzsdét.

Kallus *Lajosné*, szül. Munkácson 1870. Az erdélyi cionista mozgalom első női vezető tagja. Értékes munkásságot fejt ki a besztercei zsidó közéletben, különösen a jótékonyság terén. Az országrészi cionista évi konferenciákon nyolc éven át delegátus volt. Sz. I.

Kálmán, rabbi. Sopronban élt 1450 előtt és hittudománnyal foglalkozott.

Kálmán, 1. *Henrik*, bankigazgató, szül. Budapesten 1881 dec. 31. Iskolái elvégzése után a Magyar Kereskedelmi R. T. kötelékébe lépett. Fokozatosan haladt előre, főkönyvelő, osztályvezető és igazgató lett, majd 1920. az Angol-Magyar Bankká átalakult részvénytársaság ügyvezető igazgatójává nevezte ki. Mint a közgazdasági élet egyik kiválóságát kormányfőtanácsossá nevezték ki. V. A.

2. *K. Imre*, zeneszerző, szül. Siófokon 1882 okt. 24. Az Orsz. Zeneakadémián tanult, mint Köszler növendéke, egyszersmind az egyetem jogi fakultását is elvégezte, majd zenekritikusa lett a Pesti Naplónak. Kompozicióival, főleg operettjeivel nagy sikereket ért el, nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon. Világhírét a *Tatárjárás* c. operettel alapította meg (1908). Egyéb zeneművei: *Endre és Johanna* (szimfónikus költemény, 1905); *A pereszlényi juss* (zenés vígjáték, 1906); *Húsz mádal* (1906); *Az Obsitos* (operett, 1911); *A cigányprimás* (u. a. 1912); *A kis király* (1912); *Zsuzsi kisasszony* (u. a. 1915); *Csárdáskirálynő* (1916), (ez K. legnagyobb sikerű operettje a *Tatárjárás* mellett s az egész világot bejárta). Továbbá: *Farsang tündére* (1919); *A hollandi menyecske* (1921); *A bajadér* (1922); *Marica grófnő* (1924); *Cirkuszhercegnő* (1926) és *Csikagói hercegnő* (1927). S. R.

3 *K. Jenő Ákos**, hírlapíró és zenekritikus, szül. Veszprémben 1883. Tanulmányainak elvégzése után hírlapíró, 1908. a Pesti Napló zenekritikusa lett. Az aktuális zenei kérdésekről több tanulmányt írt.

4. *K. Jenő*, író és ujságíró, szül. 1888. Verseket, novellákat és kabaré-tréfákat ír. Napilapokban és hetilapokban humoros karcolatokat közöl, melyek friss ötletességükkel hatnak. A Szinházi Élet munkatársa és filmdramaturg.

5. *K. József*, író, szül. 1889. Az Együtt szocialista kultürszemle szerkesztője. Cikkei és recenziói az Együtt-ben jelennek meg.

6. *K. Miksa*, tanár és társadalomtudományi író, szül. Pagyerócon (Nyitra vm.) 1861. Művei: *A magyar jobbágy viszonya a földesúrhoz és államhoz 1514—1600* (Budapest 1887); *Az idegen nyelvtanítás reformja* (1894).

7. *K. Oszkár*, operaenekes, szül. Kis-Szentpéteren 1890. Középiskoláit Lugoson járta, majd a Zeneakadémián és Münchenben tanult. 1913-ban a M. Kir. Operaház tagja lett és énekelte csaknem az összes basszus szerepeket. 1927-ben a berlini állami Operaház tagjául hívták meg s emellett nagy sikerrel vendégszerepelt Spanyolországban is. S. R.

8. *K. Ödön*, rabbi, szül. Kunszentmártonban 1886 okt. 26. 1906—1911-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy évig a breslaui jüdisch-theologisches Seminar hallgatója volt. 1910-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1912. pedig rabbivá. Előbb jászberényi rabbi volt. Tíz évi működés után 1921. Jászberényből Kőbányára került, ahol ma is a hitélet élén áll. Szerkeszti a kőbányai izraelita hitközség Értesítőjét. Az Országos Rabbiegyesület jegyzője. Művei: *Jób könyve a középkor magyarázatában* (Budapest, 1910); *A zsidók letelepülése a Jászságban* (Budapest, 1916); *József nádor megvédi a jászsági zsidókat* (Budapest, 1916); *Egy zsidó tanító 25 éves munkája* (Budapest, 1914). Cikkei az Imit Évkönyveiben, a Századokban, az Egyetemes Philologiai Közlönyben, a Talmud Könyveiben, a Magyar Zsidó Almanachban, a Mult és Jövőben, az Egyenlőségben, a Blau Emlékkönyvben, a Magyar Zsinagógában, a Zsidó Évkönyvben jelentek meg. F. D.

9. *K. Ödön*, ügyvéd és bankigazgató, szül. Gyöngyösön 1869. Iskoláit Gyöngyösön, Besztercebányán és Budapesten végezte. Az ügyvédi vizsga letétele után Újpesten telepedett le és csakhamar bekapcsolódott a hitközségi életbe. 26 év óta előljárója, 9 év óta elnöke a hitközségnek. Mint városi képviselő és megyebizottsági tag a városi és megyei életben is tevékenykedik és részt vesz a jótékonycélú és emberbaráti egyesületek minden mozgalmában. Az egyetemes zsidóság érdekében is jelentékeny munkásságot fejtett ki. Tagja volt az amerikai Joint segítő bizottságnak, az Országos Iroda vezetésére alakított kuratóriumnak és elnöke a Mezey Ferenc

emlékbizottságnak. A VI. — izr. községkerületben tekintélyes szerepe van. Neje: *Schwarcz Riza*, az Újpesti Izr. Nőegylet jótékonyságáról ismert elnöke.

Kálmán király rendelete. Az 1101. és 1102. egybehívott országgyűlés hozta és az izmaelitákra igen szigorú végzéseket tartalmazott. Ez a rendelet bizonyos vonatkozásban kitér a zsidókra is és kimondja, hogy földbirtokot vásárolhatnak és szerezhetnek, de ők maguk csak püspöki székhelyen lakhatnak. A rendeletnek ezzel a pontjával nyilván a dézsmafizetés könnyebb ellenőrzését akarták biztosítani. Ezt a rendszabályt azonban egész terjedelmében valószínűleg sohasem léptették életbe és hamarosan el is feledték, olyannyira, hogy éppen a püspöki városokban, mint például Kalocsán, Bácsban, Veszprémben és Egerben a Kálmán utáni századokban nem voltak zsidó községek. V. ö. *Kohn* Sámuel «A zsidók története Magyarországon». U. L.

Kálmán zsidótörvénye. Az első keresztes hadjárat után bekövetkezett nagymérvű zsidó bevándorlás idézte elő ezt a törvényt. Cseh, morva és osztrák zsidók telepedtek meg az országban és ezek kereskedéssel és pénzüzletekkel foglalkoztak, aminek hatása nem maradt nyomtalanul a gazdasági életben. Kálmán kiadta a zsidótörvényt, amely hét cikkből áll és eközül hat a zsidók adás-vevési és kölcsön ügyleteivel foglalkozik. Az ezekre vonatkozó rendeletekből a 2—5. cikk a zsidókra és keresztényekre egyaránt azonos és egyforma intézkedéseket tartalmaz. Csak zsidó *és* keresztény tanukkal bizonyíthatnak egymás ellen. Abban az esetben azonban, ha valaki lopott jószágot vásárol és az eladót nem állíthatja elő, az elbírálás a 6—7. cikkben már nem egyformán mérlegel. A keresztény vevőt ugyanis keresztény tanuk felmentik a bírság fizetése alól, míg a zsidó vevőt, akinek csak zsidó tanui vannak, a jószág árának négyszeres megfizetésére ítélik. Ez az ítélet arra a ténykörülményre támaszkodik, hogy a zsidó vevő elmulasztotta a köteles gondosságot és az áru vételekor nem gondoskodott keresztény tanuról is, amint ezt a törvény előírja. Ha tekintetbe vesszük, hogy K. szerint zsidó ellen *csak* keresztény nem tanuskodhatott és így az merőben ellenkezett a kánoni joggal és más országos és városi törvényekkel, amelyek ily esetben a *csak* keresztény tanuzás jogesélyét elismerték, be kell látni, hogy K.-t a függetlenségre és igazságosságra való törekvés jellemzi. A törvény első cikke azonban igen nyomasztó és végzetes következményű volt a zsidóságra. Ez a cikk ugyanis kimondja, hogy zsidó nem tarthat semmiféle nemzetiségű keresztény rabszolgát. Már Szt. László alatt a szabolcsi zsinat is eltiltotta a keresztény rabszolgák tartását (l. *Szabolcsi zsinat)*, de később ezt úgy értelmezték, hogy ez csak a magyar rabszolgákra vonatkozik, idegen nemzetiségűekre nem. Ennélfogva a magyar zsidó földesurak és mezőgazdasággal foglalkozó más zsidók, ha földjeiket továbbra is műveltetni akarták, most már egyedül csak arra a megoldásra szorítkozhattak, hogy másoktól bérbevették a rabszolgákat. Ez a körülmény azonban egyre jobban megnehezítette a zsidók helyzetét a mezőgazdálkodás területén, mert részben kilátástalanná tette azt a lehetőséget is, amit Kálmán régebben meghagyott nekik, hogy birtokokat vásárolhattak. U. L.

Kalmár *József*, közgazdász és lapkiadó, szül. Békésen 1874. 1910-ben az aradi Apolló mozgószínház vállalatot létesítette, amely a Bánság legnagyobb filmszínháza. 1917-ben megalapította az Aradi Hirlap c. radikális irányú napilapot és nyomdavállalatot. 1923-ban a Vulkán gőztéglagyárat alapította Aradon. D. S.

Kálnoki, 1. *Henrik*, hírlapíró, szül. Gyömrőn 1858 aug. 21., megh. Budapesten 1925 ápr. 4. Számos napilapnak volt belső munkatársa. Legtovább az Egyetértésnél dolgozott, mint a lap közgazdasági rovatvezetője. Alapította és szerkesztette 1899-től A Hitel c. közgazdasági hetilapot. Résztvett a Budapesti Ujságírók Egyesületének alapításában és annak hosszú ideig pénztárosa volt. S. R.

2. *K. Izor*, író, *K. 1.* öccse, szül. Sümegen 1863 nov. 10. A budapesti műegyetem elvégzése után 1885. hírlapíró lett s előbb az Egyetértésnél dolgozott, majd a Magyar Hirlap és a Pesti Napló h. szerkesztője lett, de emellett igen sok hetilapnak és folyóiratnak volt állandó munkatársa, Verus, de főleg Vulpes álnéven. Évtizedeken át a Hétnek is e néven volt, jelenleg az Ujságnak egyik főmunkatársa. Derűs és érdekes elbeszéléseiben és regényeiben szociális problémákat is feszeget. Művei: *Rossz emberek* (1894); *Apró komédiák; Apa és fia* (1911); *Veronkáék szerencséje* (1911); *Igen Cenci* (1912); továbbá: *Az áldott lelkű Márta asszony* (1917); *Klárika doktor* (1917); *Dionysios füle* (1920); *A kapitány meséi* (1919). Lefordította művésziesen Gorkij *Éjjeli menedékhelyét*. S. R.

Kalonymos ben Sábtái. Rómában élő hírneves zsidó tudós volt, aki sokat utazott és 1050 körül Magyarországon is járt. Egykorú okiratok szerint a Duna balpartján az egyik községben (vagy Buda, vagy Esztergom) tartózkodott, mikor két régensburgi kereskedő érkezett oda Oroszországból, vagyis Gácsországból. Az idegen zsidókat baleset érte az országúton és már csak a szombat beköszöntése után érkezhettek be a községbe. A község zsidó lakói a szombat megszegése miatt Bész-din elé állították őket. K. mint ez ad hoc bíróság elnöke hosszabb böjtölésre és pénzbírságra ítélte az elkésett utasokat. K. úgy látta, hogy a magyar zsidók közt erősen meglazult a vallásos fegyelem és ezért ítélt olyan szigorúan. K.-nak erről a magyarországi szerepléséről fennmaradt egy 1230 táján irott római zsidó kézirat, amelynek Czidkijó ben Ábrahám ha-rofe a szerzője. K. agg korában 1070 körül Wormsba vándorolt és egykorú, vagy későbbi időkből ránkmaradt följegyzésekben több helyen a Rómából való rabbi Kalonymosnak nevezik. U. L.

Kamaraszolgák. Osztrák, illetve német jogelv alapján IV. Béla zsidótörvénye a korona tulajdonához tartozóknak, vagyis királyi K.-nak nyilvánította a zsidókat (l. *Béla zsidótörvénye)*. Ez a kamaraszolgaság gyakran függött később a királyi szeszélytől, még annak el-

lenére is, hogy emiatt a királyi kincstár jelentős adók bevételétől esett el. Albert özvegye, Erzsébet például a pozsonyi zsidók által a kincstárnak fizetendő adókat Pozsony városának ajándékozta (l. *Zsidópénz)* és hogy a várost teljesen lekötelezze a maga számára, minden fennálló rendelkezés ellenére alávetette őket a városi hatóságoknak és hatályon kívül helyezte azt a kiváltságukat is, amely a zsidókat külön bíróság elé utalta. A kamaraszolgasággal járó kiváltságok, amelyek különleges bírói elbánást és a királyi kincstárnak tartozó adózást elrendelte, az idők során előbb lecsökkentek, majd megszüntek. Legelőször Nagy Lajos szüntette meg a zsidók kamaraszolgaságát, mikor kiűzte őket az országból (l. *Kiüzetés)*. A városok hatalomrajutása idején már a városi hatóságok jogkörébe kerültek. Zsigmond király pedig egyszerűen átengedte némely főúrnak azt a jogot, amely eddig csak a királyokat illette meg, hogy «zsidókat tarthassanak és bírhassanak» (l. *Zsidótartás)*. U. L.

Kamatszedés a Tórában a következő tilalmak alá esik: «Ha pénzt adsz kölcsön népemben a melletted levő szegénynek, ne viselkedj vele szemben hitelezőként, ne rójjatok rá kamatot». *(Móz.* II. 22. 24.) Ha elszegényedik a te testvéred, vagy jómódja leszáll, támogasd akár idegen, akár bennszülött az, hogy éljen melletted. Ne szedj tőle kamatot vagy uzsorát, félj a te Istenedtől. Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened, ki kihoztalak Egyiptom országából. Pénzedet ne add neki kamatra, ételedet pedig ne add neki uzsorán» *(Móz.* III. 25. 36). A Talmud és Midrás többi között a következőkben adják e törvények részletezését: «Pénzt pénzért adhatsz kölcsön, de pénzt terményért, vagy terményt terményért nem adhatsz.» ‚Népemben', csak annyit jelent, hogy a saját honfitársad előbbrevaló idegennél a kölcsönadásban, a szegény előbbrevaló a gazdagnál, a városodbeli más városbelinél. ‚Ne viselkedj vele szemben uzsorásként', annyit jelent, hogy ne mutatkozzál folyton előtte (mert ez zaklatás). *(Mechilta Móz.* II. 22. 24-hez.) ‚Én vagyok a te Istened', ezen a helyen arra céloz, hogy aki a K. tilalmát magára veszi, magára veszi Isten uralmának jármát is, de aki az egyiket lerázza, lerázza a másikat is. *(Mech.* u. o.) «Aki kölcsönt ad, nagyobb jótéteményt gyakorol, mint aki alamizsnát ad, aki azonban üzem megindítására ad kölcsönt, az a legnagyobb jótevő» *(Sabbat* 63a). Olyan vélemény is van, mely szerint a külfölditől szedhetsz kamatot *(tasich)* helyett a héber szöveg így fordítandó: a külföldinek adhadtsz *kölcsönt (Bábá mecia* 70b). A talmudi jogrendszer szerint az is vét a K. tilalma ellen, aki másnak üzlethez pénzt kölcsönöz haszonrészesedés fejében, de a kárból nem veszi ki részét *(Bábá mecia* 70a). Ezt az álcázott kamatot kamat-pornak hívják. (A K. magyar-zsidó vonatkozásait l. *Pénzüzlet.)* F. M.

Kamea, l. *Amulett.*

Kamerális taksa. A türelmi adó (l. o.) későbbi, 1785-ből való elnevezése. II. József egyenjogosító törekvése (l. *Egyenjogosító törekvés)* változtatta meg a zsidókat terhelő adónem megszégyenítő elnevezését.

Kandel *Sámuel,* rabbi, szül. Nagyrippényen 1884 nov. 10. 1900—10-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1909-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1911. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség (most a leánygimnázium) vallástanára. Munkatársa a Frenkl-féle illusztrált Biblia-kiadásnak. Munkái: *Geniza kéziratok* (Budapest 1909); *A 12 kis próféta fordítása* (Budapest 1925). A tanítóegyesület lapjában számos teológiai cikket írt. F. D.

Kanitz, 1. *Ágost,* egyetemi tanár, botanikus, szül. Lugoson 1843 ápr. 25., megh. Kolozsváron 1896 júl. 13. Atyja *K. Simon,* lugosi orvos (1810—83) szintén irodalmilag működött s a szabadságharc alatt írt naplóját fia adta ki a Kolozsvári Történelmi Lapokban (1895). K. Bécsben, Párisban és Leydenben tanult. Már 1872. a kolozsvári egyetem botanika tanára s az általa megszervezett herbárium és növénytani intézet igazgatója lett. Tagja volt a M. Tud. Akadémiának, több külföldi tudományos társaságnak, a firenzei nemzetközi botanikai bírálóbizottságnak, alapítója, fentartója és szerkesztője a Magyar Növénytani Lapoknak (1877—92). Rendkívül termékeny és sokoldalú szakmunkásságot fejtett ki; felkutatta Magyarország, Horvátország, Szerbia, Románia akkor még tudományosan csak a külföldi tudósok által átvizsgált flóráját. Főbb önállóan megjelent művei: *Reliquiae Kitaibelianae* (1862–63); *J. Heuffelii fragmenta monographia Caricum Hungariae* (1863); *Geschichte der Botanik in Ungarn* (1863); *Versuch einer Geschichte d. Ungarischen Botanik* (1865); *A magyar tartomány növénytani viszonyai* (1866); *Einige Probleme d. allg. Botanik* (1873); *A természetes növényrendszer áttekintése* (1874); *Plantae Rumaniae* (3 k. 1879—81). S. R.

2. *K. Dezső (nagyecséri),* pénzintézeti elnökigazgató, az egri hitközség elnöke, szül. Egerben 1856. Tanulmányai elvégzése után társtulajdonosa lett az apja, K. Lipót borsod- és hevesmegyei földbirtokos által 1870. alapított Kánitz Lipót és fiai nagykereskedő cégnek. Megalapította 1894. az Agrár Takarékpénztár r.-t.-ot, melynek alapítása óta elnökigazgatója. Az intézetet a vidék egyik legnagyobb kereskedelmi hitelintézetévé fejlesztette. 13 kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági vállalatot létesített és ezzel nagyban hozzájárult Eger város és Hevesmegye közgazdasági életének fellendítéséhez. Résztvesz a megye és város gazdasági, politikai, kulturális és jótékonysági mozgalmaiban. Közéleti érdemei elismeréséül a királytól 1910. *nagyecséri* előnévvel magyar nemességet kapott. Kezdeményezésére épült Egerben 1913. a hitközség díszes és monumentális temploma. A régi templomot kulturházzá alakíttatta és Eger zsidóságának kulturális és társadalmi központjává tette. A Chevra Kadisának is elnöke.

3. *K. Félix Fülöp**, etnográfus és műtörténetíró, szül. Pesten 1829., megh. Bécsben 1904. Történeti, régészeti és néprajzi tanulmányait osztrák, német és francia egyetemeken végezte. Nagy tanulmányutakat tett az egész Balkánon, főképen Szerbiát, Bulgáriát, Montenegrót, Hercegovinát és Albániát járta be. Csakis német nyel-

ven megjelent művei közül a legjelentékenyebbek: *Die römischen Funde in Serbien* (1861); *Serbiens byzanthinische Monumente* (1862); *Reise in Südserbien und Nordbulgarien* (1868); *Serbien, historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—68.* (1868); *Donau-Bulgarien und der Balkan* (1875—79); *Römische Studien aus Serbien* (1892); *Katechismus der Ornamentik* (1902); *Das Königreich Serbien* (1904). Sz. G.

Kanitzer *Hillel*, rabbi, szül. 1773., megh. Beleden 1860., ahol harminc éven át működött. A talmudikus tudományok elismert tekintélye volt.

Kanizsai *Dezső*, gyógypedagógus, az Izr. Siketnémák Orsz. Intézete igazgatója, szül. Cifferben (Pozsony vm.) 1907. Előbb tanári minőségben működött az intézetben, 1923. az intézet helyettes igazgatója lett, 1927 óta pedig igazgatója. Kiváló gyógypedagógus és szakíró. E lexikon munkatársa.

Kann *(Kaan) Henrik*, festő, szül. Óbudán 1818., megh. Pesten 1860. Münchenben tanult, 1843. Kassán telepedett le, később azonban ismét Pestre költözött. 1841-ben egy *Rablók lesben* c. életképet állított ki Pesten, hol egyébként mint arcképfestő volt ismeretes. Az 1913. évi magyar biedermeier kiállításon az Ernszt Múzeumban négy arcképével szerepelt: *Férfi és gyermek arckép, Női és férfi arckép.* F. B

Kánon *(mértékzsinór, rendszabály).* A bibliai könyvek szentesített összeállítása eredetük és tartalmuk figyelembe vételével. A szó görög eredetű és keresztény egyházatyák hozták forgalomba. A K.-i jelleg megadása olyan jelentőséggel bir, mint régibb keletű iratokban a hatósági hitelesítés. A kánonizálás nem egyszerre történt, hanem hosszas meggondolások és viták eredménye az. A Tórára a kánonizálás abban állt, hogy a szent láda oldalába helyezték *(Mózes* V. 26) és azóta szentséges tekintélyét soha kétségbe nem vonták. Már a prófétai iratok más elbánásban részesültek. Mindegyikre nézve felvetették a szentesítés kérdését és *Ezékiel* nem is akarták befogadni, mivel végső fejezetei oly törvénycsoportot tartalmaznak, melyet nem igen tudtak szóról szóra a Tórával összeegyeztetni. Az egyéb Szentíratok között az *Énekek éneke* (l. o.) világias tartalmánál fogva, *Kóhelet* könyve (l. o.) pedig a bibliai optimizmussal ellenkező pesszimisztikus szelleménél fogva vonta magára a tudósok nehézményezését. A kánonizálás története hozza magával, hogy a zsidó kiadású Bibliákban a sorrend más, mint a keresztény kiadásuakban. A keresztények Ótestamentoma ugyanis a görög fordításon alapszik, amabban a sorrend még nem volt az, mint amelyet később a Talmud megállapított. A kanonizálás még a Kr. u. II. sz.-ban is folyt, lezárásáról pontos adatunk nincs. F. M.

Kápolnásnyék, nagyk. Fejér vm. 2311 lak. A (kongresszusi) hitközség alapítási ideje az 1815—20. évek közé esik. Az alapítás pontos dátuma ismeretlen, azt azonban tudjuk, hogy a hitközséget Frankl Ábrahám, Weiner Lipót, Deutsch Emmánuel, Frank Márton, Grünwald Schmole, Klein Bernát, Grosz Ádám, Grosz Fülöp, Offner Lipót és Offner Ábrahám kereskedők alapították, kik közül az utolsó később K. község közgyámi tisztét töltötte be. A hitközség első rabbija a Székesfehérvárról származott Rosenberg Sámuel volt, aki egyúttal mint tanító is működött. Elemi népiskola a hitközséggel egyidejűleg létesült s kezdettől fogva magyar nyelvű volt benne az oktatás. Mint a régi jegyzőkönyvekben olvasható, az iskolát 1855. meglátogatta Haas budai katolikus püspök és megdicsérte annak magas nívóját és hazafias szellemét. Jelenleg, az iskolaköteles gyermekek csekély száma miatt, átmenetileg szünetel az iskola. Templomot 1825. épített a hitközség a református egyházközség által ajándékozott telken. Ugyanakkor létesült a Chevra Kadisa is. A hitközség a magyar zsidóság egyetemes gyűlése után a kongresszushoz csatlakozott. Tagjai közül főleg néhai szarvasi Sebes Lipót Ferenc honvédezredes és néhai Grünfeld Gyula honvéd alezredes töltöttek be előkelő társadalmi pozíciót. Ipari vállalkozást Deutsch Miksa alapított, akinek betonárugyárában 20 munkás dolgozik. Mintagazdaságot a Hajdu Testvérek létesítettek, akik Kisvelencében 1000 hold földön gazdálkodnak. A hitközség 4600 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek túlnyomó részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Velence, és Gárdony községek tartoznak. Lélekszáma 160, a családok száma 35, adót 42-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 5 gazdálkodó, 1 tanító, 17 kereskedő, 2 orvos, 5 magántisztviselő, 3 gazdatiszt, 5 magánzó és 3 közadakozásból élő. A hitközségnek 35 tagja vett részt a világháborúban s 8 elesett. A hitközség mai vezetősége: Klein Lipót rabbi, Grosz Győző elnök, Deutsch Miksa alelnök, Dénes József pénztáros, Klein Mór jegyző, Hirschler Sándor, Spät Henrik és Nyéki Béla előljárók.

Kaposi *Móric**, osztrák orvostanár, szül. Kaposváron 1837 okt. 23., megh. Wienben 1902 márc. 6. A bécsi egyetemen tanult s u. o. volt a dermatológia ny. rendes tanára és a klinika igazgatója 1866-tól haláláig. Szakmájában, a bőrgyógyászatban a világ egyik legelismertebb tekintélye volt s az általa megteremtett iskola a világ minden részén követőkre talált. Szobrát a bécsi egyetem aulájában állították fel. Szakfolyóiratba írt számos munkája közül legfontosabb: *Handbuch der speciellen Pathologie und Therapie* III. kötete; *Die Hautkrankheiten* I—II. (1870—76); *Die Syphilis der Schleimhaut, der Mund-, Nasen- und Rachenhöhle* (1866); *Die Syphilis der Haut und der angrenzenden Schleimhäute* (1872-75); *Pathologie und Therapie der Hautkrankheiten* (5. kiad. 1899); *Pathologie und Therapie der Syphilis* (1891); *Handatlas der Hautkrankheiten* I—III. (1898—900). S. R.

Kaposvár, rend. tan. város Somogy vm. 29,610 lak. A kaposvári hitközség keletkezésére nézve semmiféle adat nem áll rendelkezésre. Csak a hagyományokból és a megkopott sírkövek alig olvasható feliratából lehet következtetni arra, hogy K.-on bebizonyíthatólag, több mint száz évvel ezelőtt kezdődhetett el a hitközségi élet. Az alapítók és az első előljárók nevét nem ismerjük, általában pozitív, megbízható adataink csak abból a korból vannak, amikor a hitközségi

élet túl a kezdeten a normális fejlődés állapotában volt. Ezekből az adatokból állapítható meg, hogy a ma Berger Samu elnöklete alatt álló Chevra Kadisa 1834. alakult meg. Az első rabbik — akiknek neve a hitközség levéltárában található okmányokban fel van említve — Ehrenteil Adolf (1852—54), Kuttna Salamon (1854—77) és Rosenberg Sándor (1877—85) voltak. 1840. létesült a négy tanerős népiskola, melynek most 150 növendéke van. 1862-ben a hitközség templomot építtetett, melynek kibővítésére 1906. került a sor. A hitközség 1869 után kongresszusi jelleget nyert. Intézményei közül fontosabbak: A Talmud Tóra, melynek három hitoktatója és körülbelül 40 növendéke van, a Balázs Armin vezetése alatt álló, nagy taglétszámú betegsegélyző egyesület, a nőegylet, melynek Königsberg Viktorné az elnöknője és a szegény gyermekek felruházására alakult krajcáregylet, mely Hercog Manó elnöklete alatt áll. A közélet több kiválósága került ki a hitközségi tagok sorából. Ezek: Bajóti Ödön ny. tanácselnök, Krámer József ny. kúriai bíró, Solt Adolf volt iparfőfelügyelő, ny. miniszt. tanácsos, Kovács Soma a város h. polgármestere, néhai weisenthali Weisz Hermann és néhai Rosenberg Mór őrnagyok. De Kaposvárról származnak Kónyi Manó (l. o.) somogytúri Kunffy Lajos festőművész (l. o.) és Sebestyén Károly (l. o.) is, akik mind kiváló egyéniségei a magyar kulturális életnek. A hitközség 65,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, filantrópikus és szociális célokra 10,000 pengőt költ. A hitközség anyakönyvi kerületéhez Orczi, Kaposfüred, Tassér, Homok, Szentjakab Mosdós, Baté, Kaposkeresztúr, Nagyberki, Kisberki, Kereseliget, Szentbaláp, Sántis, Cserénfa, Gyarmat, Hajmás, Kiskeresztúr, Törőcske, Simonfa, Zselicszentpál, Zselickutak, Gálosfa, Bőszénfa, Zselickisfalva, Szentmárton, Szentbenedek, Kaposmérő, Kaposújlak, Juta, Hetes, Alsóvisnye, Kadarkút, Hencse és Jákó községek tartoznak. A hitközség lélekszáma kb. 4000, a családok száma 1200, az adófizetőké 957. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 65-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Hercog Manó kerületi főrabbi, Oszmann Albert elnök, Balázs Ármin és Szabó Lipót gondnokok, Krausz Manó pénztárnok, Vidor Ferenc ügyész, Fónai Vilmos ellenőr, Goitein Gábor iskolaszéki elnök, Oszmann Aurél a kulturszakosztály elnöke, Katz József rabbihelyettes-jegyző. A hitközség főkántora Liebermann Ármin.

Kapóró *(h.)* Korrumpáltan: *Kappore. Engesztelés;* engesztelő áldozat. A szigorú ritus szerint élő zsidók jomkippur előtt kakast vagy tyúkot forgatnak meg a fejük felett, előírt imák kíséretében. A szertartásban a kakas vagy a tyúk az engesztelő áldozatot szimbolizálja. Az áldozás elemei természetesen hiányoznak a szertartásból, mert a zsidó hitélet a jeruzsálemi Templom pusztulása óta az ősi áldozás minden formáját feladta és helyébe az emberszeretet cselekedeteit tette. A népszokás ennek megfelelően azontúl, hogy a feje fölött megforgatott kakast, vagy tyúkot engesztelő áldozatnak képzeli el és a töredelmes bűnbánat hangulatába ringatja magát, a bibliai áldozás szabványaiból egyet sem tart meg e szertartásnál. Sok rabbinikus tekintély elveti a szokást, mert értelmetlennek és pogányosnak tartja. A köznép azonban ragaszkodik hozzá. Hagyománnyossá lett, hogy a férfiak kakast, a nők tyúkot használnak a K. szertartásához. F. M.

Kappel *Izidor*, orvos, szül. Nagysejken 1881. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Felavatása után a Kolozsvári belgyógyászaton tanársegéd, majd az egyetemi klinikák fertőző osztályának vezetője, később a városi járványkórház vezető főorvosa és tb. tiszti-orvos lett. Alelnöke a kolozsvári Anya- és Gyermekvédő Szövetségnek. Nagyarányú szakirodalmi működést fejtett ki. Sz. I.

Karácsony *Benő*, író és ügyvéd, szül. Gyulafehérváron 1888. 1924-ben adták elő *Válás után* c. pályanyertes társadalmi drámáját. Legutóbbi kétkötetes regénye, *Pjotruska* meleg elismerésben részesült. Sz. I.

Karczag, 1. *László**, orvostanár, szül. Szolnokon 1886 jún. 12. Előbb filozófiát tanult a berlini, aztán orvostudományt a budapesti egyetemen. Orvosi diplomája elnyerése után Korányi tanár adjunktusa lett. 1924-ben őt küldték ki Kanadába az insulin tanulmányozására. 1926 óta egyetemi magántanár Budapesten, a belső betegségek terápiája c. tárgykörből. Sok értékes tudományos értekezése jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban, a kísérleti tuberkulózisról szóló kutatásaival a Korányi-díjat nyerte el. Főbb művei: *Methoden der Elektropie* (az Abderhalden-féle Handbuchban); *The use of the albino rat in insulin standardisation; The normal blood sugar ant the glycogen of the liver and muscles* (1925). S. R.

2. *K. Vilmos**, író és színigazgató, szül. Karcagon 1859 aug. 15., megh. Badenben 1923 okt. 4. Előbb a debreceni Ellenőr segédszerkesztője volt, később Hevesi Józseffel (l. o.) együtt szerkesztette a Magyar Géniusz c. hetilapot. Számos novellát, elbeszélést és színdarabot is írt. 1091-ben a Theater an der Wien igazgatója lett, majd pedig a Raimund-Theatert is megvette. Regényei és novellái: *Lemondás* (1897); *Ma és mindig* (1884); *Szerető szivek* (1885). Nagyobb sikereket ért el színdarabjaival, melyek közül a *Lemondást* 1892. a Nemzeti Szinház és több külföldi színpad is előadta. S. R.

3. *K. Zoltán*, festő, szül. Czelldömölkön 1881. A Képzőművészeti Főiskolán, azután a müncheni akadémián és Párisban tanult. Először a Műcsarnok 1909-iki kiállításán szerepelt *Enteriör* pasztelljével. A Nemzeti Szalonban 1928. gyüjteményes kiállítást rendezett *(Könyvek és virágok; Délutáni napsütés; Cséplés).* A háborút követő években főleg arképeket festett. F. B.

Kardava *Irohin*, rabbi, Kriván működött a XVII. sz.-ban. Írt egy héberbetűs munkát: *Eine wahre Geschichte von der Vertreibung der Juden aus Tyrnau* c. alatt (Ofen 1661). A könyv a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van.

Kardos, 1. *Albert*, tanár és irodalomtörténetíró, szül. Récekeresztúron 1861. A bölcsészdoktori

és a tanári oklevél megszerzése után 1887—1891. a szentesi községi gimnázium tanára volt, 1891. a debreceni állami főreáliskola tanára, 1912. pedig igazgatója lett. Jelenleg a debreceni zsidó reálgimnázium igazgatója és a Csokonai-kör titkára. Napilapokban és folyóiratokban sok pedagógiai, nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg. A reformáció és az ellenreformáció korának magyar irodalmáról széleskörű ismeretekre valló tanulmányokat írt a Műveltség Könyvtára magyar irodalomtörténeti kötetébe. Éleselméjű kommentárokkal adta ki Csokonai válogatott munkáit, Petőfi költeményeit, Gvadányi *Peleskei nótárius*-át és a kuruc-világ költészetének remekeit. A Magyar Tudományos Akadémia a Sámuel-díjjal jutalmazta *A göcseji nyelvjárás* c. alapvető tanulmányát. Önálló könyvei: *A XVII. század lyrai költészete* (1883); *Szilágyi és Hajmási mondája a magyar költészetben* (1885); *A magyar szépirodalom története a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig* (1892); *A magyar zsidóság nemzeti hivatása* (1892). Fia K. Lajos irodalomtörténész, szül. Debrecenben 1891., megh. 1919. a harctéren szerzett betegsége következtében. Önálló kötete: *Arany János Bolond Istókja*. Sz. G.

2. *K. Géza*, orvos és szakíró, Aradon él; az Állami Gyermekmenhely volt igazgató-főorvosa, az Orvosok Lapja és az Erdélyi Fürdőkalauz szerkesztője. A gyermekvédelmi akció és a csecsemőhalandóság csökkentése terén nagy sikereket ért el, tudományos működését szakkörök is méltányolták. Több önálló orvosi szakmunkája jelent meg, amelyek a gyermekgyógyászattal és a csecsemővédelemmel foglalkoznak. Romániai és külföldi orvosi szaklapok állandó munkatársa. A király a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. D. S.

3. *K. István*, hírlapíró, szül. Szécsényben 1895 júl. 25. Korán munkatársa lett a Pesti Naplónak, majd a Pesti Hirlapnak és később a Esti Kurirnak. 1918—24-ig a Szinházi Világ c. szépirodalmi lapnak volt főszerkesztője. Önállóan megjelent kötetei: *Fáradt alakok; Függöny mögött.* Színházi történetek. S. R.

4. *K. (Izrael) Jakab*, szociáldemokrata agitátor, szül. Nagyváradon 1872 szept. 26. A polgári iskola két osztályának elvégzése után a bádogos mesterségre adták. A kilencvenes évek elején csatlakozott a munkásmozgalomhoz és néhány évvel később már a szociáldemokrata-párt vezetőembere volt. 1905-ben a párt nyomdai vállalkozásának élére került. 1907-ben a munkásmozgalomban való tevékenységét beszüntette.

5. *K. László*, a debreceni zsidó gimnázium tanára, szül. 1898. Novellaíró, esszéista és műfordító. Fontosabb műve: *Ady Debrecenben*. A Nyugat több pályázatán díjat nyert.

Karének. A második Templom pusztulásával egyidejűleg a levita-kórusok éneke is elhallgatott. Az istentiszteletek énekrendje ezután Palesztina és a diaszpóra templomaiban csak lassan alakult ki. A főimákat az előimádkozó egyedül adta elő s előadását a közönség csak itt-ott szakította meg egy ámennel vagy rövidebb, énekszerű közbeszólással. Csak a gáóni korban, a X. sz. közepe táján látunk ezen a téren újabb fejlődést. Rabbi Nátán ha-Babli leír egy szombati istentiszteletet Bagdadban, amelyen egy exilarchát iktattak be s itt már szerepel egy jól kiképzett, széphangú gyermek-kórus. A XII. sz.-ban Juda Alcharizi *Tachkemoni* c. művében éles, szatirikus hangon ír egy kántorról, aki kórusával túl sok éneket adott elő és a főbb imákat csak ledarálta. A templomi ének újabb fejlődése a XVII. sz.-ban következett be. Salomo Rossi, a mantuai fejedelmi udvar karmestere komponált ekkor több 3—8 hangra írt zsinagógai éneket. Itt a zsinagógiai énekkultúra művészi tökélyre emelkedett, ellentétben Német-, Magyar-, Lengyel- és Oroszország zsinagógáival, melyekben ezidőtájt a kántorok tudatlansága és alacsony művészi ízlése nagy károkat okozott. Régi szokás volt, hogy a kántornak két énekes *(mesorer)* segédkezett. Híresebb kántorok nagyobb számú kórussal rendelkeztek, amellyel külföldi előadókörutakra is mentek. Az orgona bevezetése a reformhitközégek zsinagógáiban, azonkívül több kiváló komponista — így Sulzer és Levandovszkij — munkássága, művészi irányba terelte a zsinagógai K. fejlődését, úgy, hogy ma a kompozicióknak gazdag és változatos anyaga áll a kántorok és templomi karmesterek rendelkezésére. A templomokban általában férfikarokat, némely helyen — Magyarországon is — vegyes kórusokat alkalmaznak. V. A.

Karinthi *Ada Nóémi*, festő és illusztrátor, szül. Budapesten 1886. Erdei Viktor festő (l. o.) felesége. A nagybányai szabadiskolában tanult (1906—12). Kiállított a Nemzeti Szalonban (1914, 1916, 1917), továbbá a Műcsarnok 1916/17-iki téli kiállításán, főleg vízfestményeket. Iparművészeti munkákat és könyvillusztrációkat is készített. F. B.

Kármán, 1. *Aladár**, építész, szül. Budapesten 1871. Tanulmányait a müncheni műegyetemen végezte. Budapesten Ullmann Gyula építészel társult. Számos pályadíjat nyert. Budapesten sok bérházat és palotát épített. A Kereskedelmi Csarnok Szabadság-téri palotája, amelyet K. tervezett, egyike az első ú. n. szeceszciós stílusban épült palotáknak. Ő építette a M. Folyam és Tengerhajózási Rt. palotáját és sok középületet vidéken. F. B.

2. *K. Elemér**, kriminálpszichológus és pedagógus, szül. 1875., megh. Budapesten 1927 febr. 20. Törvényszéki bíró volt és főképpen kiskorúak bűneseteivel foglalkozott. Számos tanulmányt írt magyar és német folyóiratokba. Főműve: *A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei.*

3. *K. Mór, (szőllöslaki)*. pedagógus, egyetemi tanár, szül. Szegeden 1843 dec. 25., megh. 1915 okt.-ben. Iskoláit Szegeden és Pesten végezte, azután Bécsbe ment, ahol 1862—1865. filozófiai és filológiai tanulmányokat folytatott az egyetemen. 1866-ban megszerezte Budapesten a doktori és magiszteri diplomát. Két év mulva a kereskedelmi akadémián és a középiskolákban vallástant tanított. Eötvös báró 1869. Lipcsébe küldte a gyakorlati tanárképzés tanulmányozása céljából. Nagy pedagógiai tudása feltünt Ziller

Tuisc nnak, aki bizalmába fogadta, kinevezte a gyakorló elemi iskola presbitériumának elnökévé és megbízta az iskola szervezetének és tanulmányi rendjének elkészítésével. Ez a tervezet *Vademecum für die Praktikanten des Paedagogischen Seminars zu Leipzig* c. alatt ismeretes. Mikor két esztendei ottartózkodás után hazatért, a pedagógia, etika és pszihológia magántanára lett az egyetemen. A tanárképző intézetben a filozófia és pedagógia tanára volt és pedagógiai vezetője lett a gimnáziumi gyakorlóiskolának, melynek a szabályzatát ő készítette el a közoktatási kormány megbízásából. A magyar neveléstügy modern fejlődése nagyrészben az ő érdeme. A tudományos pedagógia elveit a gimnáziumi oktatásban ő honosította meg Magyarországon. Fáradhatatlanul és nagy sikerrel dolgozott a középiskolai oktatás újjászervezésén. Gimnáziumi tanterve és a hozzávaló *Utasítások*, amelyeket szakemberek közreműködésével szerkesztett, új alapokra fektették a gimnáziumi oktatást és új irányt szabtak a magyar művelődésnek. Az *Utasítások* német fordítását nagy elismeréssel fogadta a német sajtó. 1907-ben a közoktatásügyi minisztériumban teljesített szolgálatot. Kiváló érdemeiért 1907. magyar nemességet kapott. 1908-ban Szőllőslaki előnévvel tüntette ki a király. 1909-ben egyetemi ny. r. tanári címet kapott. Főbb művei: *Közoktatásügyi tanulmányok* (2 kötet, Budapest 1906 és 1911); *K. M. paedagogiai dolgozatai rendszeres összeállításban* (2 kötet u. o. 1909) akadémiai jutalmat nyert; *Adalékok a gimnáziumi oktatás elméletéhez* (Budapest 1898); *A közoktatás egysége és a tanulmányok szervezete* (u. o. 1911). Sok gimnáziumi tankönyvet írt és az egyetemi oktatás számára átdolgozta Browning Oszkár könyvét, *A nevelés elméletének történetét* (Budapest, 2. kiad. 1907); Lotze Hermann *Logikáját*, (u. o. 1884) és *Pszichológiáját* (u. o. 1887). Polemikus iratai: *Herbart és Lubrich* (1875); *Egy tudós koryphaeus; A tudós koryphaeusnak igazságot szolgáltat Plagiosippus* (1893). Sz. G.

4. *K. Tódor*, egyetemi tanár, fizikus, *K. Mór* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1881 máj. 11. A budapesti műegyetemet végezte és u. o. volt asszistens, 1906-tól kezdve pedig Göttingenben képezte tovább magát és 1910. ott lett egyetemi magántanár, 1912. az aacheni műegyetemen nyilv. rendes tanár s egyszersmind az aerodinamikai intézet-igazgatója lett. 1925-ben a göttingeni tudományos társaság tagjává választotta. Különösen a hydrodynamika és a repülés elméletére vonatkozó nagyszámú tanulmánya jelentékeny. Állandó munkatársa a Physikalische Zeitschrift, a Göttinger Nachrichten, a Zeitschr. f. angewandte Mathematik u. Mechanik c. folyóiratoknak, szerkesztője az Abhandlungen aus dem aerodynamischen Institut an der technischen Hochschule Aachen c. sorozatnak. S. R.

Károly, 1. *Ernő*, festő, szül. Siklóson 1892. Középiskolái elvégzése után négy évig a Mintarajziskolán tanult. Először a Nemzeti Szalonban, az Ifjú Művészek Egyesületének kiállításán állított ki képeket, aztán a Műcsarnokban figurális képeket. Később megfordult Albániában, Boszniában és Hollandiában, hol tájképeket, gettórészleteket és figurális képeket festett. F. B.

2. *K. József*, író és hírlapíró, szül. Aradon 1886. Gimnáziumi tanulmányai elvégzése után a hírlapírói pályára lépett és aradi, nagyváradi, valamint budapesti lapok kötelékében dolgozott. Művei: *Magyar miniatürök* (elbeszélések); *A nagy fordulat* (regény, Arad 1928). *Napoleon házasít* c. háromfelvonásos színjátékát Aradon játszották. Mint német műfordító is jelentős sikereket ért el. Jelenleg Berlinben él, ahol több német lapnak a munkatársa. Sz. I.

3. *K. Sándor*, író, hírlapíró és publicista, szül. Aradon 1894. Az Erdélyi Hirlap belső munkatársa. Riportjai, novellái, politikai és kritikai cikkei aradi, kolozsvári és budapesti lapokban jelennek meg. Művei: *Az 500-ik emelet* (regény); *Fel a magasba* (regény). *A diktátor és a halál* c. egyfelvonásosát Aradon és Nagyváradon játszották. Aradon él. Sz. I.

Kárpáth *Lajos*, zeneíró, szül. Budapesten 1866 ápr. 27. Tanulmányait a magyar fővárosban végezte. 1894 óta a Neues Wiener Tageblatt zenekritikusa. Művei: *Siegfried Wagner als Mensch und Künstler; Zu den Briefen Richard Wagners an eine Putzmacherin; Richard Wagner der Schuldenmacher.* K. K.

Karpelesz *Ábrahám Cevi*, rabbi, szül. Eibnitzben 1830., megh. 1895. Görbepincehelyen, ahol 1863-tól kezdve mint rabbi működött. Halachikus responsumait utóda és veje, Katz Salamon rabbi rendezte sajtó alá *Óhel Avróhom* címen (Munkács 1899). S. R.

Karvaly, 1. *József*, festő, szül. Ungváron 1864. Budapesten és Münchenben tanult. A Műcsarnok 1895-iki téli tárlatán állított ki először egy életképet, később főleg arcképekkel szerepelt.

2. *K. Mór*, festő, szül. Ungváron 1860., megh. Meránban 1899. Tanulmányait Budapesten, Bécsben, Münchenben és Párisban végezte. Párisban 1888., Budapesten 1892. állított ki először. Igen sok arcképet és különösen anekdótaszerű életképet festett. Főleg a katonaéletből vett képei terjedtek el reprodukciókban. F. B.

Kasern *(j.), kóserozni*; a főzésre szánt hús megáztatása, megsózása és leöblítése a rituális előírások szerint. Peszachra az edényt is kóserozzák (kifőzik, eleven parázson kiégetik), ha addig használatban volt. (l. *Étkezési törvények.)*

Kasrusz, szóval jelzik a vallási felügyeletet igénylő élelmiszereknek a vallásosság, illetőleg a rabbiság által való felügyeletét és ellenőrzését. A K., illetőleg annak felügyelete a húsáruk árusítására, sőt esetleg a tejtermékekre is kiterjed. Hogy a fogyasztás megfeleljen a rituális előírásnak, annak előfeltételeit a metsző alkalmazásával és a felügyelet rendszeresítésével biztosítják; ezt a valláserkölcsi kötelességet egy hitközség sem hanyagolhatja el. A további követelmények végrehajtása, a lesütés, kisózás, húsos és tejes össze nem keverése már a magánháztartásra tartozik. F. D.

Kassa *(Košice* Cs.-Szl.), Abaúj-Torna vm. 52,898 lak. A (kongresszusi) hitközség alakulásának ideje bizonytalan. K.-n 1840-ig nem lakott zsidó, legfeljebb átutazóban szállhatott meg a vá-

sárok idején. E vásárlátogató zsidók javarésze Rozgonyban lakott és a későbbi K.-i zsidó letelepültek javarésze is a rozgonyiak közül került ki. K.-t, mint a többi városokat az 1840: XXIX. t.-c. (l. *Jogkiterjesztés)* nyitotta meg a zsidók előtt és könnyen elképzelhető az ellenszenv, amelylyel a K.-i polgárság a zsidókat fogadta, ha elgondoljuk, hogy a város 1765. még büntetést szabott arra, aki zsidótól vásárolt. Mikor a zsidók száma K.-n felszaporodott, megkezdődött a rendszeres hitközségi élet, amely elvezetett a mai szépen fejlett kongresszusi hitközség kiépített keretéig. A hitközség a vallás ápolásán kívül jelentős kulturális és szociális tevékenységet fejt ki. A hitélet irányítása Enten Manó főrabbinak, a kiváló hitszónoknak avatott kezében van. Működése óta igen sok intézmény létesült a hitközségben. A K.-i *orthodox* hitközség 1871. alakult meg. Alapítói a Scharman, Löwy, Klein, Friedman és Goldstein családok voltak, melyek a kongresszusi hitközségben uralkodó törekvésekkel nem értettek egyet. A hitközség első rabbija Jungreiss Mór volt, aki 1906. bekövetkezett haláláig működött. Nagyhírű tudós rabbi volt, aki több homiletikai és halachikus munkát írt. A hitközség 1881. építette első templomát, 1901. ennek helyén épült a második templom. A hitközség nagyarányú fejlődése miatt ez a templom szűknek bizonyult, úgy, hogy 1925—27-es években Scharman Simon elnök kezdeményezésére új templomot építtett a hitközség. Ugyanekkor — mintegy 3 millió č. K. költséggel — épült fel a hitközség székháza, elemi iskolája és Talmud Tórája. E díszes és stílusos épületeket, valamint a templomot is Oelschläger és Bosko mérnökök tervezték. A hitközség intézményei: az 1880. alakult Chevra Kadisa, az 1886. létesített Sasz Chevra, továbbá a Linasz Hacedek, Gemilasz Cheszed, Poel Cedek, Chevra Szefardim és Bikur Cholim egyletek. A hitközség kb. 8 millió č. K. évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 5000, a családok száma kb. 1000. Foglalkozás szerint a hitközség tagjainak 60 százaléka kereskedő, 10 százaléka magántisztviselő, a többi orvos, ügyvéd, tanító, vállalkozó és munkás. A hitközség mai vezetősége: Brach Salamon főrabbi, Engel Sámuel rabbi a Bész Din elnöke, Pach Hensch és Jungreiss Sámuel rabbik a Bész Din tagjai, Scharman Simon örökös díszelnök, Bayern Béni elnök, Schweid Herman előljáró, Hartstein Ábrahám ellenőr, Hochhauser M. Salamon pénztárnok és Wiesenberg Lajos titkár.

Kassovitz *Max**, orvostanár, szül. Pozsonyban 1842 aug. 14., megh. Bécsben. A bécsi egyetemen tanult és Politzer tanár (l. o.) asszisztense, majd a gyermekkórház igazgatója és 1891 óta a gyermekgyógyászat nyilv. rendes tanára volt a bécsi egyetemen. Számos műve közül fontosabbak: *Die Vererbung der Syphilis* (1876); *Die normale Ossification und die Erkrankungen des Knochensystems bei Rachitis und hered. Syphilis* (3 köt. 1881—85); *Die Symptome der Rachitis auf anatomischer Grundlage* (1886); *Vorlesungen über Kinderkrankheiten* (1892); *Allgemeine Biologie* (1899). Szerkesztette a Beiträge zur Kinderheilkunde c. folyóiratot. S. R.

Kaszab *Aladár*, gyáros, udv. tanácsos, a Pesti Izr. Hitközség elnöke, szül. Szücsiben (Heves vm.) 1868. A gyöngyösi Ferencrendiek gimnáziumának elvégzése után külföldre ment. Hét évi külföldi tanulmányút után hazatért Magyarországra, ahol 1894. megalapította Budapesten a Kaszab-féle csavargyárat, amely külföldi relációkban is tekintélyes tényezője lett a magyar gazdasági és ipari életnek. 1924-ben Újvidéken is létesített egy hasonlóan nagyméretű csavargyárat. Közgazdasági, kereskedelmi tevékenysége mellett a társadalmi, jótékonysági, humanitárius akciók sorából is bőven kivette a részét és mindenütt elől lehetett látni, ahol akár zsidó ügyekről, akár általános emberi jótékonykodás gyakorlásáról volt szó. A király 1911. udvari tanácsossá nevezte ki. K. a Kereskedelmi és Iparkamara egyik legrégibb beltagja, tőzsdetanácsos, az Országos Iparegylet alelnöke, a Kereskedelmi Csarnok alelnöke, a Tisztességtelen Verseny zsürijének elnöke, a Kivándorlási Tanácsnak egyetlen olyan tagja, aki nem aktív politikus, az Országos Magyar Tudakozó Egylet elnöke, a Vámpolitikai Központ elnökségének tagja; közérdekű működésének leggazdagabb területe a Pesti Izr. Hitközség. Kulturális és emberbaráti mozgalmakban egész sereg intézmény létesítésével és támogatásával szerzett itt nagy érdemeket. A Kaszab Aladár és Józsa poliklinika alapítása emberszeretetének és jótékonyságának legszebb tanusága. A Pesti Izraelita Hitközség hálája és elismerése nyilatkozott meg K. iránt, amikor 1928. egyhangúlag a hitközség elnökévé választotta.

Katona, 1. *Béla**, közgazdasági író, szül. 1872. Tanulmányai végeztével előbb a Pesti Hirlap, majd 1914 óta Az Ujság közgazdasági szerkesztője. Ugyanazon időtől kezdve évenként közgazdasági almanachot szerkeszt *Magyarország Közgazdasága* címmel. Művei: *Az Alföld gazdasági jövője; A népesedés gazdasági és politikai jelentősége; A népmüvelés új rendszere; A rokkantkérdés.* S. R.

2. *K. Nándor*, festő, szül. Szepes-Ófalun 1864. A Kárpátok költői lelkű, mély hangulatú tájfestője és egyike a legjelentékenyebb magyar tájképfestőknek. Művészi hajlama már gyermekkorában jelentkezett. Első oktatója Mednyánszky báró festő volt. 1883-ban már kiállított a Műcsarnokban *(Tűznél ülő férfi)*. Ekkor kezdődik nehéz küzdelemmel teljes művészpályája. A mintarajziskolában 5 évig, Párisban 4 évig (1890—94) tanult és főleg figurális és arcképtanulmányokkal foglalkozott, csak elvétve tájfestéssel. Hazakerülve, Késmárkon számtalan tátrai tájképet festett. 1898—99-ben Pesten a Nemzeti Szalonban 12 képből álló tájkép-gyüjteményével vonta magára a figyelmet, mire állami ösztöndíjjal bejárta Angliát és Németalföldet. A Műcsarnok 1900—1-iki téli kiállításán *Őszi eső* c. képével megkapta a Műbarátok 3000 koronás díját és ugyanazon évben Párisban mention honorablet nyert. Művészete teljes elismerését érte el 1901. a Műbarátok Köre által rendezett kiállításon 140 képből álló gyüjteményével. 1905-ben meg-

nyerte az Andrássy Dénes-féle ösztöndíjat, 1908. Londonban ezüstérmet, 1911. *Fenyőerdő* c. képével pedig itthon az állami kis aranyérmet. Pályája kezdetén az emberi és állati alak, mozgástanulmányok érdekelték. Ekkori képei közül csak kevés került kiállításra. Később csaknem kizárólag a táj, főleg a Magas Tátra hegyvidékének ábrázolására tért át (*Téli est a Szepességben* 1901; *Téli reggel a Magas Tátrában* 1902; *Tavasz a Magas Tátrában* 1905; *Déli napsütés Lengyelországban* 1903). Olykor a természet-részletező ábrázolást tűzte ki célul (*Lomnici csúcs, Tarpataki vizesés*). Számos képe van a Szépműv. Múz.-ban és a főváros tulajdonában. F. B.

Katscher, 1. *Bertha*, írónő, szül. Trencsénben 1860 jún. 12., megh. Budapesten 1903 szept. 17. (Írói álnevei: Ludwig Ungar, Alb. Kellner, Ludwig Kölle, Ludmilla Kölle). *K.* 2. neje. Igen termékeny német író, aki emellett a béke s különösen a magyar békeegyesület megteremtése érdekében sokat fáradozott. Ismertebb művei: *Fremdartige Geschichten; Die Kunst ein Mensch zu sein; Hermann Vámbérys Leben u. Abenteuer* (1892); *Soldatenkinder* (1897); Ifjúsági írásai népszerűek voltak. S. R.

2. *K. Leopold*, író, szül. Csákován 1853 aug. 30. Német nyelvű írásaiban pacifista és kozmopolita szellemet visszatükröztető igen termékeny író. Számos fordításán kívül főbb önálló művei: *Charakterbilder aus dem XIX. Jahrhundert* (1884); *Frieden! Frieden!* (1889); *Praktische Gedanken eines Schwärmers* (1890); *Wie es in der Welt zugeht* (1905). S. R.

Katz *Márton*, rabbi, szül. Bogyoszlón 1871 márc. 20. 1890—1904-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1903-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1904. pedig rabbivá. 1907 óta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Munkája: *Commentarius Maimonidae in misnam ad tract. Sabbat cap. VIII—XII.* (Budapest 1903.) F. D.

Katzburg, 1. *Dávid Cevi*, rabbi, szül. Börzsönyben (Hont vm.) 1856. Eleinte kereskedelemmel foglalkozott, majd több helyen volt rabbihelyettes. 1892-ben Vácra költözött. Itt adta ki a *Tél Talpijósz* c. halachikus folyóiratot, mely mai napig megjelenik. Önálló munkái: *Gér Cedek; Mevaszer Cedek; Igeresz Cedek ólomim* (magyarul, jiddisül és héberül).

2. *K. Jiszrael Chaim, ha-Kohén*, bályoki rabbi, szül. 1834., megh. 1908. Műve: *Kiszvé Mahariach.*

Katzenelbogen *(Eisenstadt) Meir*, rabbi. Tanulmányait Metzben végezte. Kismartonban (Eisenstadt) telepedett le, azonban az 1670. történt kiűzetés kizavarta onnan. Így került Stomfára rabbinak, 1695. még itt működött. Munkái: *Nér lamóór* (1675); *Misté jájin* (humoros kommentár Eszter könyvéhez, 1697 Fürth). A kabbalát is jelesen művelte, *Gilgulim* c. kabbalisztikus könyve (Frankfurt 1684) a lélekvándorlással foglalkozik Összegyűjtött költeményei *Zemer* c. alatt 1703. jelentek meg Prágában. *Kinó* c. költeménye (Prága 1705) a kiűzetésről szól. S. R.

Kaufman, 1. *Antal*, amerikai lapszerkesztő, szül. Csengeren 1882. Tanulmányait a berlini egyetemen végezte. 1905. Amerikába ment. Megalapította és szerkesztette a detroiti Jewish Chroniclet, később a New-Jersey Jewish Chroniclet. A Joint Distribution Committee magyarországi tagja. B. S.

2. *K. Dávid*, teológus, szül. a morvaországi Kojeteinban 1852 jún. 7., megh. Karlsbadban 1899 jul. 6. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminarban teológiát tanult és ott szerezte meg papi oklevelét 1877. A tudományos körök már ekkor ismerték rendkívüli képességeit és híre Magyarországba is eljutott. A budapesti rabbiképző a vallásbölcselet és zsidó-történet tanszékére rendes tanárnak hívta meg és a fiatal tudós Budapestre költözött, ahol nagyon értékes tudományos munkásságot fejtett ki. A középkor zsidó történetéből merített monográfiáit és vallásbölcseleti munkáit maradéktalan elismeréssel fogadták. A zsidó tudományok terjesztésében fáradhatlan volt és egy időben a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums társszerkesztője is volt. Emellett ritka könyveket és kéziratokat is gyűjtött páratlan hozzáértéssel. Ez a világhíres gyűjteménye halála után a M. Tud. Akadémiához került, amelynek megbízásából Weisz Miksa állította össze a katalógusát. K. kiváló szónok volt és nemcsak nálunk, de külföldön is a modern hitszónoklás mesterének tartották. Különböző folyóiratokba számos kisebb tanulmányt írt, terjedelmesebb művei könyvalakban jelentek meg. Legfontosabb műveit három testes kötetben *Gesammelte Schriften* c. alatt halála után adták ki (Frankfurt 1910) és ugyanekkor tisztelői és tanítványai emékkönyvet is szerkesztettek és adtak ki a tiszteletére. Ebben írta meg Rosenthal K. életrajzát, Braun I. pedig iratainak jegyzékét. Főbb művei: *Die Theologie des Bachja ibn Pakuda* (Wien 1874); *Geschichte der Attributenlehre i. d. jüdischen Religionsphilosophie d. Mittelalters* (Gotha 1877); *Al-Batlajusi nyomai a zsidó vallásbölcsészetben és jelképes köreinek héber fordítása* (Budapest 1880); *Az érzékek. Adalékok a középkor physiologiája és pszichologiájának történetéhez* (u. o. 1884); *Zur Geschichte jüdischer Familien: I. Samson Wertheimer* (Wien 1888); *II. R. Jair. Chajjim Bacharach* (Trier 1894); *A zsidók kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából* (Budapest 1889); *Okmányok Wertheimer Sámson élettörténetéhez* (u. o. 1891); *Mélanges d'archeologie juive et chretienne* (Paris 1888); *Jakob Maulino, un page de la renaissance* (u. o. 1894); *Die letzte Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte* (Trier 1895). Magyar nyelvű munkái németül is megjelentek. F. D.

3. *K. Izidor*, festő, szül. Aradon 1853. megh. Bécsben 1921. Atyja egy Aradon állomásozó honvédkapitány volt, ki fiát kereskedőnek szánta. Az elemi iskola elvégzése után különféle kereskedésekben inaskodott, végül bankhivatalnok lett, miközben önszorgalomból rajzolni kezdett. Már 26 éves volt, mikor klasszikus minták után rajzolt Mózes-feje ráirányította Aczél Péter aradi főispán figyelmét. Ez jutatta a budapesti Mintarajziskolába. Később a bécsi akadémián tanult. Eleinte történeti kompozíciókat (*Cicero halála*),

később bécsi életképeket festett, amelyekkel sikert aratott. Majd tulajdonképeni tárgyához: a zsidó népélethez fordult. Sok éven keresztül, különösen a nyári hónapokban beutazta Kelet-Galicia, Orosz-Lengyelország, Morvaország, a magyar felvidék szegény zsidók lakta apró helyeit, hogy képeihez motivumokat keressen. Az anekdóta-festőből az idők folyamán így lett mély jellemfestő, aki sokszor Holbeinre emlékeztető részletszeretettel festette a zsidó típusokat és enteriőröket. A bécsi Künstlerhausnak 1888 óta állandó kiállítója volt. 1891-ben arany érmet nyert. Időnként a budapesti Műcsarnokban is kiállított. Ismertebb képei: *Látogatás szombaton; Talmud-vizsga; Látogatás a rabbinál* (a bécsi Kunsthistorisches Museum tulajdona); *Rabbik kapuja* (Szépműv. Múz. Budapest). Az 1911. évi drezdai higiéne-kiállítás történelmi csoportjában ő állította össze a Sabbat-szoba berendezését. Válogatott 16 munkáját mappában adta ki Hermann Menkes (Wien, Manz 1925). Fia *Philipp* szintén festő, ki gyűjteményes kiállításon mutatkozott be 1921. Bécsben. F. B.

4. *K. Oszkár**, építész, szül. Újszentannán 1873. Tanulmányait Karlsruhében végezte. Egyike a legjelentékenyebb modern színházépítőknek Berlinben, ahol állandóan él. A színházépítészet terén valóságos újító. Magában Berlinben eddig hat színházat és egy mozgó-színházat épített. Első színházépülete a berlini Hebbeltheater, ma Theater in der Königrätzer Strasse (1907) volt. Ezután építette a Stadttheatert és a múzeumot Bremerhavenben (1909). További alkotásai: a berlini Oper am Platz der Republik, a Theater am Kurfürstendamm (Holzerrel 1924.; mindkettő átépítés), a Reinhardt-féle Die Komödie, a Renaissance-Theater, végül a königsbergi Neues Schauspielhaus. A berlini nagy opera tervével az első díjat nyerte. Igen értékes, de kivitelre nem került színháztervet készített (a Balaton mellé) gróf Bánffy Miklós megbízásából is 1918. A színházakkal párhuzamosan számos villát épített a Berlin mellett fekvő Grunewaldban. (V. ö. *Oscar Bil:* Der Architekt Oskar Kaufmann, Berlin 1928.) F. B.

Kavónó *(kavaná, h.)*. Áhitat. A jiddis nyelvhasználatban kevóne nak mondják, l. *Áhitat*.

Kayserling, 1. *Meyer*, rabbi, hírneves történettudós, szül. Hannoverben 1829 jún. 17-én, megh. 1905 ápr. 21. Gimnáziumi tanulmányaival kapcsolatban és ezután látogatta a jesivákat Halberstadtban, Würzburgban, Nikolsburgban és Prágában, majd teológiai tanulmányai befejeztével Berlinbe ment, ahol az egyetemen Rankének és Joffénak volt a tanítványa. 1861-ben a svájci Aargau kanton főrabbija lett 1870-ig. Ezalatt papi hivatása mellett a vallások egyenjogusítása körül is élénk tevékenységet fejtett ki, emellett a spanyol-zsidó történelemre vonatkozó kutatásait főképp az itt töltött évek alatt dolgozta fel oly módon, hogy inkább a kiadott, de fel nem dolgozott levéltári anyagot értékesítette. Ő maga mindössze kétszer járt Sanyolországban, de a párisi Bibliothèque Nationaleban sűrűn megfordult, a levéltári anyagot pedig svájci rabbi korában a berni egyetem könyvtára, pesti rabbisága idején pedig a Nemzeti Múzeum hozatta meg részére. A küldött spanyol forrásgyüjteményeknek oly teljes készlete volt magánkönyvtárában felhalmozva, hogy halála után ezt a cincinatii gazdag rabbiszeminárium azonnal megvette és Amerikába vitette. K.-et 1870. választották meg német hitszónoknak és rabbinak a dohány-utcai templomban, Meislnak (l. o.) a nagy rhétornak utódaképen. Mint hitszónok is K. a legkitűnőbbek közé tartozott és nagy tudományos elfoglaltsága mellett is kéthetenként prédikált. Prédikációi nem annyira a homiletika hagyományait, mint inkább a német rabbik módszerét követte. Szónoklatai mind ékes nyelvezetüek és a bennük rejlő etikai tanításokkal tüntek ki. Papi funkcióitól eltekintve 35 évi pesti tartózkodását a legteljesebb visszavonultságban, könyvei között töltötte. Még utolsó életévében is rendkívül sokat dolgozott, amiről a Jewish Encyclopediába írott számos kitűnő és kimerítő tanulmánya tanuskodik. A spanyol-portugál-latinamerikai történelmi és szefard genealógiai cikkek valamennyiét itt K. írta meg. K. tagja volt a madridi Akademia Real de la Historia-nak, amely egyik legelőkelőbb tudományos akadémia, továbbá a newyorki American Jewish Historical Society és más társulatoknak. Budapesten azonban semmiféle társulatba nem tartozott és sem a Rabbiszemináriumnál, sem az IMIT-nél nem szerepelt. K. veje volt a hírneves német rabbinak, Ludwig Phillipsonnak. K. irodalmi munkássága részben az emancipáció korabeli német zsidóság, részben a középkori, majd kiüzött szefard-zsidóság történetére és a spanyol-portugálnyelvű irodalomra vonatkozik. A spanyol-zsidókat tárgyaló művei: *Ein Feiertag in Madrid. Zur Geschichte d. spanisch-portugiesischen Juden* (1859); *Sephardim. Romanische Poesien der Juden in Spanien. Ein Beitrag zur Literatur und Geschichte der spanisch-portugiesischen Juden* (1859, héber fordításban is); *Geschichte der Juden in Navarra, den Baskenländern und auf den Balearen* (1861); *Geschichte der Juden in Portugal* (1867); *Die letzten Statuten d. israelitischen Gemeinden von Castilien* (1864); *Menasseh ben Izrael. Sein Leben und Wirken. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Juden in England* (1861, angolra is lefordítva); *Refranos e proverbios de los Judios Española* (1889); *Bibliotheca Española-Portugueza-Judaica. Dictionnaire Bibliographique* (1890); *Christoph Columbus und der Anteil der Juden an den spanischen und portugiesischen Entdeckungen* (1894 németül, angolul és héberül, több kiad.); *Die Juden von Toledo* (1901); *Isaac Abrab. Sein Leben und seine Dichtungen* (1902, héberül is). A német zsidók történetére vonatkozó és egyéb művei: *Moses Mendelssohns philosophische und religiöse Grundsätze mit Hinblick auf Lessing* (1856); *Moses Mendelssohn. Sein Leben und seine Werke* (1862, 2. bővített kiadása 1888); *Moses Mendelssohn. Ungedrucktes und Unbekanntes von ihm und über ihm* (1883); *Der Dichter Efraim Kuh. Ein Beitr. z. Gesch. d. deutschen Literatur* (1864); *Zum Siegesfeste. Dankpredigt u. Danklieder v. M. Mendelssohn* (1866); *Die rituale Schlachtfrage oder ist*

Schächten Thierquälerei? (1867, Aargau); *Bibliothek jüdischer Kanzelredner. Eine chronologische Sammlung v. Predigten, Biographien und Charakteristiken d. vorzüglichsten jüdischen Prediger. Nebst einem homiletischen und literarischen Beiblatte* (2 köt. 1870—72); *Die Judeninsel und der Schiffbruch bei Coblenz* (1871); *Die jüdischen Frauen in der Geschichte, Literatur und Kunst* (1879, magyarul: Zsidó nők a történelem, irodalom és művészet terén 2 köt. 1883); *Das Moralgesetz des Judentums in Beziehung auf Familie, Staat und Gesellschaft* (1882); *Die Blutbeschuldigung von Tisza-Eszlár, beleuchtet* (1882, magyarul is); *Der Wucher und das Judentum* (1882, magyarul is); *W. A. Meisel. Ein Lebens und Zeitbild* (1891); *Sterbetage aus alter u. neuer Zeit* (1891); *Gedenkblätter. Hervorragende jüdische Persönlichkeiten des neuzehnten Jahrhunderts, in kurzen Charakteristiken* (1892); *Die jüdische Literatur von M. Mendelssohn bis auf die Gegenwart* a Winter-Wünsche-féle *Die jüdische Literatur seit Abschluss des Kanons*-ban és külön is (1896); *Ludwig Phillippson. Eine Biographie* (1898); *Die Juden als Patrioten* (1898). K. munkatársa volt számos, legelsőrendű német, francia, angol, amerikai és héber folyóiratnak s azonkívül átdolgozta a Hecht-féle Handbuch d. Israelitischen Geschichte c. munkát (4. kiad. 1901, rövidítve magyarul is megjelent). S. R.

2. *K. Jolán*, festő, szül. Lengauban (Svájc) 1866. *K.* 1. leánya. Előbb Budapesten, azután Párisban tanult. Arcképeket festett, melyekkel a Műcsarnokban és Nemzeti Szalonban szerepelt.

Kazuisztika, a törvényfejtegetésnek oly módja, amelynek során az életben elő nem forduló kérdéseket vetnek fel, hogy egy jogi tételt arra is alkalmazzanak. Ilyen K. jellemzi a Talmudot is. A Talmud K.-ja a Biblia iránt való határtalan kegyeletben gyökerezik. Az írásmagyarázók, akik az állami és társadalmi élet legnemesebb formáit a Bibliából bontották ki, de azokból az állam összeomlása következtében kiestek, abban keresték vigasztalást, hogy a Bibliában éljék ki magukat és veszteségükért a szellemi életben találjanak kárpótlást. A betűkben és szavakban való nagy gyönyörűség, a nyilvánvaló szépségek és az elrejtett célzatok szenvedélyes feltárása teremtette meg a K.-t, mert már nem maradt a nemzeti életből semmise, csak a Tóra maradéka, (veló nisor lonu rak sijur hatóró hazósz).

Kecskemét, törvényh. joggal felr. város Pest Pilis-Solt-Kiskun vm., 68,424 lak. A kongresszusi zsidó hitközség a VI. községkerülethez tartozik és 501 családban 2000 lelket számlál 471 adófizetővel. Ezek között 223 kereskedő, 59 iparos, 35 szabadpályán, 15 ügyvéd, 18 orvos, 23 magántisztviselő, 5 mérnök, 12 gazdálkodó, a többi más foglalkozási ágakban. Kiválóan hasznos működést fejtenek ki a gyümölcs, bor és baromfi értékesítése körül, a baromfi exportálást Löwy Gyula (megh. 1914 aug. 14.), a gyümölcs és bor exportot Kecskeméti Herz (megh. 1905 okt. 1.) honosították meg és ezzel új irányba terelték és jelentősen meg is javították a város gazdasági viszonyait. Nem egészen harmadfél évszázad alatt küzdötte fel magát az ország legkulturáltabb hitközségei közé a kecskeméti zsidóság. 1746-ban négy óbudai zsidó család telepedett le ideiglenesen Kecskeméten feleség és család nélkül, szigorú szerződés mellett, melynek feltételeit folytonfolyvást súlyosbították. A zsidók mégis kitartottak és 76 év múlva, 1820. már 243-ra szaporodtak, 55 családban. A megmaradt okiratok szerint rabbijuk Braun Gábor, sakterjuk Pollak Kelemen, «harangozójuk» Leitner Jakab volt. A családfők közül 10 magyar nevet viselt, ami meggyökerezett régi magyarságukra vall. A 243 közül kilencet a hatóság kitiltott, a bírót pedig feleskették a többiek ellenőrzésére. Ez az intézkedés megvetette aztán a meglehetősen békés és biztos fejlődés alapjait, amit csak az 1848-iki események zavartak meg átmenetileg. Schweiger Márton és Salamon 1814 aug.-ban folyamodtak a városi hatósághoz, hogy az általuk vásárolt házat zsinagógának használhassák, amit különféle kikötések mellett engedélyeztek is. 1851-ben Fényes Elek geográfiai szótára szerint 613 zsidó lakosa volt K.-nek. Ebben az időben a zsidók kivétel nélkül idegen funduson laktak. A házszerzésre vonatkozó korlátozások engedtek végre a régi szigorúságból és 1823. Sveiger Márton olajmalomépítésre, 1830. pedig Milhoffer István sebészorvos a «közegészségi ügy körül tanusított bokros érdemei tekintetéből» házszerzési jogot nyert, míg 1857. már 55 ház volt a zsidók nevére bejegyezve. Ekkor a zsidók már szervezett hitközségben éltek, sőt csaknem 30 évvel előbb, 1828. a Chevrát is megalapították. Az első ismert előljárók: Sveiger Márton, Sveiger Salamon, Milhoffer István, Braun Gábor, Pollák Kelemen, Leitner Jakab ebben az időszakban működtek. 1823-ban rendes templomot építettek, amelyet 1927. kulturteremmé alakítottak át. A most használt nagy és díszes templom tervét Zitterbart pesti építész készítette és 1864. Obermayer Lajos szolnoki építőiparos kezdte építeni. A templom átvétele 1871. a nagy ünnepeken történt Gallia Fülöp elnöksége idejében. 1844-ben 4 osztályú, 4 tanerős iskolát alapított a hitközség, ezt 1877. közös megegyezés alapján átadta a városnak s azóta csak a hitoktatásról gondoskodik. 1845 körül megalapították a Talmud Tórát, amely most két tanfolyamból áll, 1870. a nőegyletet, 1883. a szegénytanulókat segélyző egyesületet. 1911 júl. 8. katasztrófális földrengés pusztított Kecskeméten, amely a templomot és a hitközség egyéb épületeit alaposan megrongálta. A renovált templomot 1913 nyarán adták át újra rendeltetésének. A hitközség kebelébe tartozó orthodox imaházi egyesület 1917. kivált és önálló auth. orth. hitközséggé alakult. A hitközség mai előnyös pénzügyi helyzetének alapjait Kecskeméti Lajos tiszti főorvos, hitk. elnök, illetve az ő 38 éves rezsimje vetette meg. Előrelátó gondossággal megvásároltak több épületet a piactér közepén álló templom szomszédságában, ezek helyére kölcsönpénzekből értékes bérházakat építettek és jövedelmükből amortizálták a költségeket. A proletárdiktatúrát követő időben azután Kenéz Zoltán ügyvéd, akkori és jelenlegi hitközségi elnök a még

tetemes összegű amortizációs kölcsönhátralékot teljesen kifizette. A hitközség legfőbb működési köre mindenkor három irányban nyilvánult meg: a hitélet, hitoktatás és jótékonysag irányában. A hitéletet nagytudású papok és mindenkor különös gonddal vezetett istentiszteletek szolgálták; első rabbijáról, Ascher Enochról keveset tudunk, de a későbbiek: Fischmann Simon, Perls Ármin, Bárány József a magyar rabbik kiválóságai voltak. A hitoktatást a középiskolákban mindenkor a főrabbik végezték, az elemi iskolákban pedig kitűnő tanítók, közöttük Veigelsberg Leó, (l. o.) a Pester Loyd későbbi nagyhírű szerkesztője. A jótékonyság gyakorlását egyfelől a hitközség úgynevezett szegény-egylete, másfelől a hitközség kebelében működő Chevra Kadisa, továbbá a nőegylet és szegénytanulókat segélyző egylet látja el lankadatlan szeretettel. Ide tartozik a nagyarányú segélyezés is, amelyben az 1914. kitört világháborúba bevonult katonák otthonmaradt családjai részesültek, úgyszintén a numerus clausus következtében külföldre kényszerült főiskolai hallgatók szervezett segélyezése is. A világháborúban a hitközség 270 tagja vett részt, 27 elesett. A proletárdiktatúra alatt többeket túszokként őrizetbe vettek. A diktatúra bukása után Kecskemét egyideig egyik központja volt az ellenforradalomnak, melynek nyolc zsidó esett áldozatúl. 1919 nov. havában vértanúhalált halt Nemes Gusztáv főreáliskolai tanár, Iritz Rezső ügyvéd, Fekete Adolf kereskedő, Deutsch Imre bankhivatalnok, Halmos Lajos ügyvéd, Simon István joghallgató, Wertheimer Jenő nyomdásztanonc és Hegedüs Pál tanító. A sok súlyos csapás nem törte meg a hitközség erejét és hiven követi most is régi nemes tradicióit. 1928/29. évi költségvetése 71,695 P. volt, filantrópikus és szociális célokra 10,000 P-t költött. A hitközség élén állnak: Borsodi József főrabbi, Fodor Sándor ügyvéd, örökös tb. elnök, Kenéz Zoltán ügyvéd, elnök, Goitein Jónás ékszerész, tb. alelnök, Fuchs Samu kereskedő, alelnök, Donáth József ügyvéd, ügyész, Fischer Izsák, Kohn Elek kereskedők, templomgondnokok; továbbá Aszódi Géza ügyvéd, Augner Rezső ügyvéd, Aszódi Samu kereskedő, Balázs István orvos, Gichner Rezső kereskedő, Holczer Zsigmond orvos, Kohn Bernát magánzó, Spitzer Bernát birtokos, Szilágyi Mór kereskedő, Tárnok József műszaki tanácsos, előljárók és Leichner Hermann főkántor, Virányi Gyula titkár, Steiner Juliska pénztáros, főtisztviselők. A Chevra Kadisa elnöke Aszódi Géza, a Nőegylet ézv. Fodor Jenőné és a szegénytanulókat segélyző egyesületé Balázs István.

Kecskeméti, 1. *Ármin*, rabbi, szül. Kecskeméten 1874 ápr. 21., 1887—1897-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1896-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1898. pedig rabbivá. Azóta makói főrabbi. Szaktárgyai: a zsidó politikai- és irodalomtörténet, mindkettőt megírta két-két kötetben s így sok érdeme van a zsidó ismeretek magyarnyelvű népszerűsítése és elterjesztése körül. Irodalomtörténetét az Imit pályadíjjal jutalmazta. A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja. Munkái: *A Zsidó a magyar népköltészetben és színműirodalomban* (1896); *A zsidó a magyar regényirodalomban* (1897); *A zsidó irodalom története* (1908—1909); *A zsidóság egyetemes története* (1927. I—II.). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Egyenlőségben, a Magyar Izráelben, a Mult és Jövőben, az Imit évkönyveiben jelentek meg. F. D.

2. *K. Lajos*, orvos és jogakadémiai tanár szül. Kecskeméten 1830., megh. u. o. 1890. körül. Mint diák részt vett a szabadságharcban, a fegyverletétel után Bécsbe szökött, onnan Kecskemétre ment. Tevékeny részese volt a hitközségi életnek, 1878. a törvényhatóság Kecskemét város tiszti főorvosának választotta. A jogakadémián előadta a törvényszéki orvostant és munkatársa volt a Jogtudományi Közlönynek. Önálló művei: *Kétes elmeállapotok a törvényszék előtt. A beszámítás és rendelkezési képesség tana* (1875). T. Zs.

3. *K. Lipót*, rabbi, szül. Kecskeméten 1865 febr. 27. Budapesten végezte az egyetemet és a Rabbiképzőt. Oklevelének elnyerése után Nagyváradon főrabbivá választották. A legjobb magyar hitszónokok közé tartozik és mint prédikátort az ország határain kívül is ismerik. Erőteljes stiliszta. Pályája kezdetén sokat fordított héber költőkből. Az Imit ifjúsági Bibliája részére ő fordította a prófétai versekre vonatkozó részeket. Művei: *A pokol a középkori zsidó költészetben* (Budapest 1888); *Zsidó költőkből* (1887); *Egy zsidóvallás van-e, több-e?* (1913); *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság* (1922). Sajtó alatt van háromkötetes könyve *Jeremiás* prófétáról. *Az izraelita vallás története* c. négykötetes munkája még kéziratban van. Sz. I.

4. *K. Vilmos*, lapszerkesztő, szül. Kecskeméten 1879 jún. 17. A jogi egyetem elvégzése után ujságíró lett és Kecskeméten *Függetlenség* címen napilapot alapított, amelyet több évig szerkesztett. A város társadalmi életében vezetőszerepet játszott mint törvényhatósági bizottsági tag és a függetlenségi párt titkára. Később ismét a fővárosba került s a Kis Ujság, majd a Budapest c. lapoknak lett a szerkesztője. Most az Egyenlőség szerkesztője. A Pesti Izraelita Hitközség vallástársadalmi ügyosztályán éveken át értékes tevékenységet fejtett ki. 1927-ben megindította a magyar zsidóság kulturális és gazdasági életével foglalkozó *Zsidó Évkönyvet*, melynek már a második évfolyama is megjelent. V. A.

Kedosim, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 19. fejezetének elejétől a 20. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A szentség törvényei. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ámosz* könyve 9. fejezetének 7. versétől a könyv végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő univerzális gondolatot fejez ki. A naptári beosztás folytán néha a megelőző hetiszakasszal olvassák együtt (Acharé mosz-Kedósim).

Kedusó *(h.)*. Magyarul: *szentség*. A sacharisz, minchó és muszaf főimájába (tëfilló) illesztett dicsének. Nevét a benne előforduló jezsajási idézettől kapta, amely háromszoros hangsúlyozással vallja Isten szentségét. «Kódós, kódós, kódós Adonáj Cevóósz, meló kol hoórec kevódó». Szent, szent, szent a seregek Istene, telve van az

egész föld dicsőségével (*Jesája* 6, 3). A többi vers *Ezékiel* 3, 12 és *Zsoltárok* 10, 115 fordul elő. A háromszoros szentségvallást tartalmazza az uvó lecion és a jocer ór ima is. Az előbbit *kedusó diszidrónak*, az utóbbit kedusó *dijócérnak* nevezik. A K.-t mindig állva mondják. A K. más-más a nap és az istentisztelet jelentősége szerint. F. D.

Kehiló *(h.), község*, hitközség. Tágabb értelme megfelel a latin fórumnak és azt a központot jelöli, ahol a helyi zsidóság közügyeit intézik.

Kélé kódés *(h.), kegyszer*, szent szerelvény; ékszer a Tóratekercs diszítésére. Rendszerint ezüstből vert, bronz, vagy korona csengetyűvel és ezüstvért ezüst láncon. Hozzájuk tartozik a jad is, a kéz formájára ötvözött tóramutató.

Kelemen, 1. *Adolf*, rabbi, szül. Veszprémben 1861., hősi halált halt 1918. Tanult Budapesten és Berlinben, majd pancsovai rabbinak választották. Cikkei felekezeti hetilapokban, továbbá az Egyetértés és a Pester Lloyd hasábjain jelentek meg. Több beszéde és egy Hagadája nyomtatásban is megjelent.

2. *K. Béla*, esztétikus és szótáríró, szül. Budapesten 1865. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után két éven át a Pesti Napló munkatársa volt. 1890-ben a székesfehérvári főreáliskola tanára, utóbb az intézet igazgatója lett. Jelenleg nyugalomban van. Napilapokban és szakfolyóiratokban számos nyelvészeti, irodalmi és irodalomtörténeti dolgozata jelent meg. Szótárai népszerűek. Egyéb munkái: *Jó magyarság; Idegen szavak és nevek szótára.* Sz. G.

3. *K. Samu*, politikus, szül. Nagyváradon 1862 okt. 23., megh. Budapesten 1916 aug. 11. A budapesti egyetemen végezte a jogot és ügyvéd lett Szatmáron, ahol főleg, mint a Pap Béla bűnper védőügyvédje tünt fel. A megyei törvényhatóságban is vezetőszerepet töltött be. 1905-ben függetlenségi programmal Hieronymi miniszterrel szemben Szatmáron országgyűlési képviselőnek választották meg s a parlamentben élénk politikai tevékenységet fejtett ki. Része volt a koalició létrehozásában s valamennyi nemzeti függetlenségi küzdelemben. A függetlenségi párt kettészakadása után a Justh-frakcióhoz tartozott s ezen programm alapján 1910. újból képviselővé választották meg. S. R.

Kelen, 1. *Ida*, zongoraművésznő, szül. Budapesten 1873., megh. u. o. 1911. Gobbi tanítványa volt a Zeneakadémián. Kun Margittal és Hollósy Kornéliával triót alakított, amely gerince volt akkor a főváros zenei életének. Utolsó éveiben tanított. Mint pedagógus is jelentős volt. K. K.

2. *K. Imre*, rajzoló, szül. Győrött 1895. A nemzetközi béketárgyalások világpolitikusairól rajzolt karikaturái terelték rá a külföld figyelmét. Azóta állandó rajzolója a legnagyobb világlapoknak. Dezső Alajossal együtt több rajzalbuma jelent meg külföldön. K—r A.

3. *K. József**, mérnök, szül. Nagybocskón 1892. A műegyetemet végezte s mérnöki oklevelet szerzett, majd a budapesti villamosvasutak szolgálatába állott. A proletárdiktatúra alatt a szocializáló népbiztosság műszaki ügyeinek vezetője lett. Ténykedéséért életfogytiglani fegyházra ítélték, de mint cserefogoly Oroszországba került.

Keleti, 1. *Adolf*, pedagógus és író, írói nevén *K. Márton*, szül. Nagyszalontán 1874. Tanári oklevelet szerzett, majd a fővárosba került s egyik polgári iskolának volt igazgatója 1920-ig. Több jeles pedagógiai munkát, ezenkívül ifjúsági színműveket is írt. Művei: *Koslor Márton; Szürke verebek.* Számos regényt és pedagógiai munkát fordított németből. Tanügyi cikkei a Népszavában jelentek meg. S. R.

2. *K. Artur*, költő, szül. 1889. Katolikus hangulatokkal telített verseiben sok a festői szépség. Verses kötetei: *Angyali üdvözlet; Pax vobiscum; A boldogtalan Raymond és a szerencsés Bertrand lovagok* címmel. Fordított Bodenbach, Maeterlinck, France műveiből is. K. A.

3. *K. Ferenc*, jogi szakíró, szül. Aradon 1846. A jogtudomány körébe vágó cikkei a magyar szaklapokban jelentek meg. *Az államszolgálat jogi természete és a rendszeresített államszolgálati pragmatika elvei különös tekintettel hazánk viszonyaira és a nevezetesebb európai államok e tárgyra vonatkozó intézkedéseire* (1883) c. munkájával a Magyar Tud. Akadémia 100 arany pályadíját nyerte el. T. Zs.

Kélev *(h.). Kutya.* Átvitt értelemben használatos szó a jiddisben a rossz ember, a zsugori és keményszívű megjelölésére.

Keller *Samu*, ügyvéd és szakíró, szül. Szilágysomlyón 1875 okt. 16. Munkatársa volt az Ügyvédek Lapjának. Megalapította 1911. a Szilágyvármegyei Kereskedelmi és Iparbankot. A hitközség életében vezető szerepet tölt be és mint elnök 5000 kötetes könyvtárat alapított. — Leánya *K. Ilona*, szül. Szilágysomlyón 1910. Versei erdélyi magyar lapokban jelennek meg.

Kélóló *(h.). Átok*, káromlás. E héber szó a jiddisben is meghonosodott.

Kemecse, nagyk. Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyesitett vm. 3706 lak. A K.-i hitközség körülbelül 100 évvel ezelőtt alakult. Alapítói K.-re beköltözött gazdálkodók voltak. Első rabbija Grünwald Gerson volt, akiről azonban nem jegyezték fel, mikor működött. Templomot 1824. épitett a hitközség saját erejéből. Jesivája is van, körülbelül 50 évvel ezelőtt Glück Emmánuel rabbi alapította s átlag 25 növendék látogatja. A hitközség vallásos szellemének bizonyitéka a néhai Klein József és Lang Arnold által tett nagyobb alapítvány, melyből Talmud Tórát létesítettek. Ennek Lang Arnold a vezetője. A Chevra Kadisa, melynek programmján a szegények gyógykezeltetése és támogatása szerepel, jelenleg Friedman S. elnöklete alatt áll. A kulturális és főként a gazdasági életben élénk szerepet játszik a K.-i zsidóság. Pollatschek Sándor a járás köztiszteletben álló tb. főorvosa, Róth Jenő, a K.-i takarékpénztár vezérigazgatója, Haas Ignác, aki 1200 hold földön gazdálkodik, műmalmot és szeszgyárat létesített, Ehrenberg Izsák és Zwibel Testvérek kőolajfinomító gyárai, Fisch Salamon szeszfőzdéje és betongyára és Lang Arnold betongyára számos munkást foglalkoztatnak. A hitközség 7000 pengős költségvetéssel dolgozik, 55 család él a hitközségben, az adófizetők száma

48. A hitközség anyakönyvi területéhez Nyirbogdány, Kék, Beszterec, Vasmegyer, Senyő, Nyirtúra, Berkesz, Demecser, Gégény, Nyiribrony, Nyirkércs, Kótaj, Nyirszékely, Nyirtét, Oros, Nyirpazony, Tiszakarád és Romocsaháza községek tartoznak. Foglalkozás szerint: 5 gazdálkodó, 16 kereskedő, 1 orvos, 10 iparos és 20 egyéb. A hitközségnek 32 tagja vett részt a világháborúban, s közülök 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Leonorovits Géza főrabbi, Frischmann Izráel elnök, Friedmann Ignác gondnok, Feldmann S. pénztárnok, Weinberger Márton ellenőr, Klein Menyhért jegyző, Lang Arnold, Keszler Jakab, Scher Adolf és Amzel Adolf előljárók.

Kemény 1. *Ferenc**, pedagógus és pedagógiai író, szül. Nagybecskereken 1860. Budapesten és Párisban tanult, majd tanári oklevelet szerzett és a kőszegi katonai alreáliskolán, a brassói, az egri és 1894 óta a budapesti VI. ker. állami főreáliskolán tanított. Amikor nyugalomba vonult, megkapta a főigazgatói címet. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki magyar, német és francia pedagógiai folyóiratokban. Néhány évig az Ungarische Pedagogische Revue c. tanügyi szaklap szerkesztője volt. Mint a magyarországi békeegyesület titkára buzgó propagandát folytatott a világbékemozgalom érdekében. Fontosabb művei: *Összehasonlító aforizmák a katonai és polgári nevelés köréből* (1888): *Beiträge zur Kenntnis des modernen Volksschulwesens von Frankreich* (1890); *Die Mittelschulen Ungarns: Gymnasien und Realschulen* (1896); *Világakadémia*, németül és franciául is; *Gegenwart und Zukunft der körperlichen Erziehung* (1904); *A békemozgalom pedagógiai jelentősége és a békenap* (1907); *A nemi problema, Sexualis paedagogia* (1908). Sz. G.

2. *K. Lajos*, textilvegyész, az óbudai izr. hitközség elnöke, szül. Újpesten 1882 márc. 27. Tanulmányai elvégzése után mint vegyészmérnök 1911. kékfestő gyárat alapított. A felekezeti életben tevékeny részt vesz s 1924 óta az óbudai hitközség elnöke. Anyja, Kohn Péterné nevén Óbudán népkonyhát létesített, mely 120 embert lát el naponta ebéddel. Óvodát is alapított és általában a hitközség fejlesztése és a vallásos élet elmélyítése terén nagy eredményeket ért el. V. A.

3. *K. Nándor*, festő, szül. Salgótarjánban 1885. Főleg életképeket, csendéleteket és arcképeket, ritkábban tájképeket fest. Előbb jogot végzett és 12 évig a kereskedelmi minisztériumban hivatalnokoskodott. Már jogi tanulmányai közben a Mintarajziskolában tanult. Tanulmányutat tett Páris és Münchenben. Budapesten először a Műcsarnok 1906—7-iki tárlatán állított ki *(Tájkép, Önarckép)*. Gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban (1917), melynek alapító tagja. Arcképeket is fest (Hoitsy Pál, Szterényi József, Bud János). F. B.

4. *K. Rezső**, hegedűművész, tanár, szül. Nyiregyházán 1871 márc. 21. Előbb a Nemzeti Zenedében majd Berlinben tanult. Joachim növendéke. 1890-ben a königsbergi konzervatórium tanárának és 1897. igazgatójának nevezték ki. 1898. őszén visszakerült Budapestre hegedűtanárnak a Zeneakadémiához. Tagja volt a Hubay—Popper vonósnégyesnek, majd megalapította az 1910. feloszlott Kemény—Schiffer vonósnégyes társaságot. K. kiváló pedagógus. Külföldön is elismert szaktekintély. K. K.

5. *K. Simon*, író és hírlapíró, szül. 1882. *Az Est* szerkesztője. Az a modern magyar lírikus, akinek költészete legközelebbi rokonságban áll az impresszionista festészettel. Harsány színeivel és buja hedonizmusával azonban csak az élet fájdalmas sivárságának érzését akarja elaltatni magában. Önmarcangoló, keserű haraggal nézi a kétségbeejtő világot, amely «egy mérges, mély seb» neki. Külső pompája ellenére zord költészet ez; legmélyén a Baudelaire-évei rokon. Verskötetei: *Lamentációk; Balkon; Így élem világom.* K. A.

Keményffi *Jenő**, festő, szül. Budapesten 1875., megh. u. o. 1920. Enteriöröket, városrészleteket és csendéleteket festett olaj- és pasztelltechnikában. 1896-ban rajztanári oklevelat szerzett. Azután a müncheni akadémián Hollósy Simon iskolájában folytatta tanulmányait. 1899-ben állított ki először a Műcsarnokban, később a Nemzeti Szalonban. 1909-ben megnyerte a Nemzeti Szalon Ernst Lajos-díját, a Műcsarnok 1911—12. téli tárlatán pedig *Csendes délelőtt* c. pasztelljével a Lipótvárosi Kaszinó díját. F. B.

Keneczler *Hugó*, művészeti író, szül. Budapesten 1884., megh. Kassán 1922. A budapesti egyetemen Pasteiner tanítványa volt, Berlinben Vö fflint hallgatta. Egyetemi tanulmányainak végeztével a Nemzeti Múzeum régiségtárának, majd a Szépművészeti Múzeum tisztviselője volt. A régi magyar művészet emlékeit tanulmányozta, ezen és egyéb tárgykörbe tartozó értekezései az Archaeológiai Közleményekben jelentek meg. F. B.

Kende *Zsigmond*, publicista, szül. Ungvárott 1857., megh. Budapesten 1913. Már fiatal korában több napilap és folyóirat munkatársa volt. 1892-ben a Magyar Ujság c. félhivatalos lap felelős szerkesztője lett, 1899. mint sajtóelőadó belépett a miniszterelnökségi sajtóirodába. Munkái: *Közgazdaságunk és kereskedelmünk 1882-ben és 1883-ban; Az értékpapirpiac.* Sz. G.

Kényszer. A talmudi jogrendszer különbséget tesz azok között a bűnök között, amiket önként és azok között, amiket kényszer alatt követ el az ember. A kényszer alatt elkövetett bűnözést enyhébben ítéli meg és ez a felfogás érvényesül azokkal a zsidókkal szemben is, akik kényszer alatt tértek ki a hitükből. *Onész rachmono tré.* Isten felmenti azt, aki kényszer alatt van. *(Bábá káma* 28a).

Kepes *Gyula*, orvos és természettudós, szül. Vári-n (Bereg vm.) 1847., megh. Budapesten 1924 okt. Résztvett abban az expedícióban, amely felfedezte a Ferenc József-földet. Ő volt az expedíció egyetlen magyar tagja. 1910-ben vezérfőtörzsorvosi rangot nyert s ő volt az első zsidó, aki a honvédségnél ilyen magas rangot ért el. 1914. nyugdíjba vonult. T. Zs.

Keppich *Jakab*, orvos, az aradi Chevra-Kadisa elnöke, a hitközség előljáróságának tagja, zsidó iskolaszéki elnök, volt törvényhatósági bizottsági tag. Megalapította az aradi Zsidó Poli-

klinikát. Az aradi hitközségi életben jelentős szerepet játszik.

Képmutatás az ember oly tudatos cselekvése, melyben sajátmagát hamis színben tünteti fel, pl. jónak, igazságosnak, vallásosnak, erkölcsösnek tünteti fel magát valaki, aki nem az. A rabbinikus irodalom kárhoztatja és veszedelmesnek bélyegzi a K.-t. «Ismertté kell tenni a hipokritákat, hogy Isten nevének megszentségtelenítését elkerülhessük.» (*Tosz. Jóma* 4. 12; *Jóma* 89a); *Eccl. R.* 4. 1). Igen szellemes mondást őrzött meg a Talmud (*Szóta-trakt.* 22b) a K.-ra vonatkozóan. A haldokló Alexander Jamaeus zsidó király így búcsúzott nejétől és utódától Salómé Alexandra királynőtől: «Ne félj sem a fárizeusoktól, sem a szadduceusoktól, hanem a kaméleon-szerű emberektől (cevuim: festettek), akik Zimri tettét követik el és Pinchász jutalmát igénylik» (*Num.* 25. 14). Az a vád, hogy a Jézus-korabeli és később élt farizeusok képmutatók voltak, tévedésen alapszik, mert éppen azok küzdöttek legkitartóbban a K. ellen. II. Gamaliel pátriárka így intézkedett: Senki olyan ne jöhessen a tanintézetbe, akinek belseje nem olyan, mint a külseje; a tanítványnak olyannak kell lennie, mint a frigyszekrénynek, kívül és belül egyaránt aranyozottnak (*Jóma* 72b, *Ber.* 28a). «A képmutató bosszúságot hoz a világra, imája nem fog meghallgatásra találni»; «Az igen igen legyen, a nem nem; nem szabad valamit mondani és másképpen gondolni» (*Bábá Meciá* 49a). «Könnyebb az egész világon uralkodni, mint két olyan bíróu, akik a hipokritaság palástjába burkolóznak» (Dávid királynak adott mondás a *Midrás Tehillim* 18. 34.-ben és *Ábót di R. Náthán* 25). L. *Hizelgés*. S. R.

Képzőművészet. A K.-ek szerves, művészegyéniségekhez fűződő fejlődése Magyarországon, mintegy jó száz évre, a XIX. sz. elejére nyúlik vissza. A zsidószármazású magyar művészeknek e fejlődésmenetben való részvétele úgyszólván a kezdetig követhető, mely a művészi élet folyton növekvő fejlődésével az idők folyamán mind hatalmasabb arányokat öltött E lexikon több mint 300 ilyen zsidó származású magyar festő, szobrász, építész, grafikus és iparművész életrajzát tartalmazza. Az egyesekre vonatkozó adatokról részletesebben tehát a címszók tájékoztatnak. Az összefoglaló áttekintésnek az a célja, hogy a lexikonban közölt életrajzok tömegéből kiemelje azokat a művészeket, akik tehetségükkel és munkásságukkal észrevehetőbben hatottak a magyar művészet kifejlődésére. Ez az áttekintés már a lexikon szempontjai által megszabott határok következtében sem adhatja az összefüggő fejlődés képét, hiszen egy egésznek része csupán, az érdeklődésnek mindazonáltal vezérfonalul szolgálhat. Keretétül a K.-ek szokásos felosztását (festészet, szobrászat, építészet) vettük.

I. Festészet. A sort a nagymartoni születésű, jobbára Bécsben élt arckép- és életképfestő *Alconière* Tivadar nyitja meg, aki már az 1840-iki pesti Műtárlaton szerepelt. Követik őt az arcképfestő *Kaan* Henrik, *Doctor* Albert miniaturfestő, aki később fényképész lett, *Knopp* József arcképfestő, aki mint cégfestő végezte életét; tovább az arcképfestők: *Dux* Zsigmond és *Beck* Vilmos. Ez utóbbi mint első karikatúra-rajzolóink egyike is híres. Az idealizált arcképek festői: *Adler* Mór és *Gross* Bela mellett korának és festői felfogásának fogva még *Ingomár* Ferenc említhető. A táblabíró-világ e korai arcképfestői és kezdetleges életképfestői után a 70-es évek végén egészen a 90-es évekbe nyúlóan részben novellisztikus, részben a természet hű ábrázolására törekvő életképfestők következnek. Köztük a legjelentősebb *Bruck* Lajos, a francia iskola egyik első közvetítője a 70-es évek vége felé. A 80-as években feltűntek *Déri* Kálmán és *Hernádi-Herzl* Kornél, akik müncheni stílusban festettek magyaros életképeket. Valamivel később, a 90-es években dolgozott *Karvaly* Mór, aki a katonák életéből merített életképeket festett. Kortársuk volt *Skutezky* Döme, aki a 80-as években velencei életképeket, valamint a katona és a szalonéletből vett életképeket festett, a 90-es években és azután pedig kohómunkásképein a kettős világítás problémáival és festőibb föladatokkal is foglalkozott. A 80-as évek derekán lép fel *Bihari* Sándor, a Munkácsy után következő időszak magyar életképfes észetének egyik legerősebb tehetsége, egyben a naturalizmus jegyében festett legmagyarosabb életképek alkotója. *Basch* Gyula a 80-as évek végén és a 90-es években festi nagyvároséletképeit, emellett mint arcképfestő is számoti tevő. *Kaufmann* Izidor a galiciai és tátravidéki zsidók életét, enteriörjeit, típusait ábrázolja képein már a 80-as és 90-es években és haláláig hű marad tárgyköréhez, folyton emelkedve festői előadásában. *Tornai* Gyula ugyancsak ez időkben tűnik fel a távol Kelet életéből merített, gyakran főleg etnografiai érdekességű életképeivel. A 90-es évek elején kelt feltűnést *Halmi* Artúr *Vizsga után* sokat ígérő, akkor új irányú életképével, mely még nem sejtteti a későbbi virtuózan festett arcképek mesterét. *Vajda* Zsigmond is ekkor jelentkezik első életképeivel, bár az ő jelentősége azonkívül, hogy a századfordulón kedvelt arcképfestő, az Országházban és egyebütt levő freskókompozicióiban rejlik. Különösen az arcképfestészet terén találkozunk számos kitűnő tehetséggel. A már említetteken kívül a 80-as évek derekán és a 90-es években aratja diadalait a magyar arcképfestészet puritán egyszerűségű nagymestere *Horovitz* Lipót, valamivel később szerez népszerűséget *Ferraris* Artúr, *Parlaghi* Vilma *Köves* Izsó és már a 90-es évek végén kezdődik *László* Fülöp megcsodált arcképfestőpályája, mely Európa udvarain vezet keresztül. Mellettük és utánuk, ha néha nem is az arcképfestészetet folytatják kizárólag, de e téren is jelentős sikereket érnek el: *Márk* Lajos, aki különösen mint női arcképek festője kiváló, a külföldön is nagyhírű *Halmi* Artúr, továbbá *Szenes* Fülöp, *Knopp* Imre, *Timár-Thein* Miksa. A vonal a XX. sz.-ban egészen napjainkig folytatódik, amikor csak a legutóbb dőlt ki fiatalon a mondén női arcképek egyik népszerű mestere *Glatter* Gyula. Mellette említendők még *Kiss* Rezső, *Brüll* Aladár. Másmás értelemben és más-más eredményekkel művelték az utóbbi és legutóbbi évtizedekben az arcképfestészetet: *Pór* Bertalan, *Czigány* Dezső,

Jávor Pál, *Erdei* Viktor, *Kunwald* Cézár, *Hatvany* Ferenc báró, *Feiks* Jenő, majd *Frank* Frigyes, *Gábor* Móric, *Zádor* István. A századforduló nálunk a modern festői irányban való fejlődés útjelzője, a festészetnek a plein air, naturalizmus, impresszionizmus jegyében való fejlődésének. Ilyen plein air értelmében vett életképeket festenek: *Poll* Hugó, *Kunffy* Lajos, *Tull* Odön. Már a 80-as években tűnik föl olaszországi tanulmányaival *Magyar-Mannheimer* Gusztáv, de sokoldalú dekoratív tehetsége színes, aprólékos, olaszos életképein keresztül csak a jelen században fejlődik a zománcos színekben ragyogó, dramatikus mozgalmasságú, modern tájfestővé. *Fényes* Adolf kiváló tehetsége is sok átalakulás után lesz a magyar festészet egyik vezető értékévé. Fejlődésének állomásai a naturalisztikus, szegény embereket ábrázoló életképek, a festői fölfogású szolnoki parasztképek, a stilizált, meseszerű kompozíciók és a szolnoki táj lelkét egyszerű eszközökkel kifejező tájképek. *Katona* Nándor mélyérzésű, költői lelkülete a tátravidéki hegyitájak változatos hangulataiban nyer kifejezést és biztosít neki különleges helyet a modern magyar tájfestészetben. A legutóbb említett három festő egyéniségük külön súlyával emelkedik ki a század első évtizedében és tartja meg pozícióját napjainkig. Egy nagy mozgalomnak, a nagybányai iskola megindításának egyik főrészese *Iványi-Grünwald* Béla a mult század 90-es éveinek végén. S bár a jelen század első évtizede után elvált a nagybányaiak naturalista irányától, főjelentősége abban csúcsosodik ki, hogy ez iránynak a magyar festészetben másokkal együtt egyik megindítója volt. Sokrétű művészete később dekoratív kompozíciók felé fordult, míg végre legújabban a nagy magyar Alföld tájainak monumentális ábrázolásában fejeződik ki. A naturalistáktól az impresszionistákhoz való átmenetet képviseli a mult század 90-es éveiben indult *Knopp* Imre életképeinek levegő- és tónusfestésével. Az impresszionisztikus látásmód érvényesül *Góth* Móric finom pasztellképein és *Feiks* Alfréd színes foltokban festett, nagymozgalmasságú, tengeri fürdőket, cirkuszt és lóversenyeket ábrázoló, tömegeket mutató képein. Impresszionisztikus arcképek és tájképeken át szobrászi felfogáshoz közeledik aktábrázolásain *Hatvany* Ferenc báró. Naturalisztikus figurális és tájképek után, színes foltokban fölépített tájakat fest *Kosztolányi-Kann* Gyula. A XX. sz elején kezd szerepelni és a háborút közvetlenül megelőző időkben igaz elismeréshez jutott *Perlmutter* Izsák, aki hosszabb hollandiai tartózkodás után festi magyar életképeit és alakos magyar enteriörjeit, melyek az ország határain túl is becsültté tették nevét. *László* Fülöp mellett abban a tisztességben részesült, hogy önarcképét a firenzei Uffiziban helyezték el. Képei tárgyfölfogásuk és festői kezelésük folytán a vezető magyar mesterek közé emelik. Az előbb említetteknél jóval fiatalabb, de képeinek stílusánál fogva régebbi mesterekkel tart közösséget a háború előtt föltünt *Herman* Lipót, ki barokkos lendületű, fantasztikus aktkompozíciókkal és újabban nagyvonalú tájképekkel szerzett nevet magának. A XX. sz. második évtizedének első éveiben jelentkeznek már ama fiatal festők, akik részben Nagybányán, részben Párisban kapott hatások alatt kezdik átformálni kifejezési eszközeiket, de mert a háború megszakította fejlődési és érvényesülési lehetőségeiket, csak a század második évtizedének első éveiben tünedeznek föl ismét egyenként, mint az újabb festői törekvések képviselői. 1911-ben rendezték a Nyolcak első kiállításukat, mely ez új törekvésüek első nyilvános megjelenése volt. Ezek sorában találjuk a következő művészeket, kik azóta ma már mind kialakult s jobbára a külföld előtt is számottevő művészegyéniségek: *Berény* Róbert, *Czóbel* Béla, *Czigány* Dezső, *Orbán* Dezső, *Pór* Bertalan és *Tihanyi* Lajos. E neveken kívül az új törekvéseket képviselték még, már a háború előtt Nagybánya és Páris által termékenyülve, az azóta művészetükben teljesen kialakult festők: *Perlrott-Csaba* Vilmos. *Ziffer* Sándor, továbbá a kezdettől fogva Párisban élő *Réth* Alfréd. Már a háború előtt szerepeltek, de a háború után érvényesültek, többékevésbbé a német expresszionista művészet behatása alatt fejlődött *Scheiber* Hugó, *Kádár* Béla és a náluk fiatalabb, csak a háború alatt föltünt *Schönberger* Armand. A háború után föl-bukkant új törekvésű, jobbára fiatalabb művészek kívülük még: *Diener-Dénes* Rezső, *Bató* József, *Medgyes* László, *Korda* Vince, *Szenes* András, *Farkas* István. A konstruktivista irány képviselői a Németországban élő *Péri* László és *Moholy-Nagy* László. Művészeinknek egész sora pedig *grafikai munkáikkal* tette érdemessé magát arra, hogy e vázlatos áttekintésben fölemlítsük. Különösen a *karikatúrarajzolásnak* támadtak kezdettől fogva jeles képviselői. A már említett *Beck* Vilmos 1843. alapítja meg Magyarországon az első németnyelvű élclapot; *Faragó* József a 90-es évek elején majd egy évtizedig uralja Jankó János örökében a magyar politikai karikatúrát, kit azután néhány évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig *Bér* Dezső váltott föl. Inkább a társadalmi karikatúra művelői: *Márk* Lajos, *Feiks* Jenő, a külföldi élclapokba is rajzoló *Lakos* Alfréd, *Kóber* Leó. Írók és művészek karikatúráival lettek ismertté *Herman* Lipót, *Gedő* Lipót és a később külföldön nagy sikereket aratott *Major* Henrik, kit mint külföldi nagy lapok rajzolói követtek *Kelen* Imre és *Dezső* Alajos. Mint *illusztrátorok* tüntek ki *Radóné Hirsch* Nelli, *Honti* Nándor, *Pogány* Willy, *Vadász* Miklós, *Márk* Lajos. Könyvcímlapok és könyvek díszítői: *Falus* Elek, *Kozma* Lajos, *Gara* Arnold. A modern *plakátművészet* művelői: mint kezdeményezők *Basch* Árpád, *Márk* Lajos, *Faragó* Géza, utánuk a szociális plakátokat készítő *Bíró* Mihály és *Vértes* Marcell, továbbá *Falus* Elek, *Földes* Imre, *Bardócz* Árpád. A grafikának régi művelői: *Ehrenreich* Ádám, *Vidéky* Károly, *Tyroler* József a Kossuth-bankók rajzolója és Petőfi acélmetszetű arcképének készítője, *Winter* Sámuel régi kottacímlapok metszője az 50-es évek végén, *Polláck* Zsigmond a 60-as, 80-as évek híres fametszője. Részben eredeti, részben *reproduktív grafikáik* révén

lettek a modern időkben ismertekké. *Erdei* Viktor, *Barta* Ernő, *Józsa* Károly, *Lénárd* Róbert, *Conrád* Gyula, *Berón* Gyula, *Krón* Béla, *Krón* Jenő, *Gy. Sándor* József, *Zádor* István, *Farkasházi* Miklós, *Csabai Ekes* Lajos és *Weil* Erzsébet.

II. Szobrászat. A szobrászat Magyarországon, az első magyar szobrász, Ferenczy István tragikus hajótörése után, mintegy fél századon át szünetel és az őt követő magyar szobrászok is részben külföldön próbálnak szerencsét. *Guttmann* Jakab az első magyar-zsidó szobrász élete is külföldön, Bécsben, Rómában, Londonban, Párisban folyik le. IX. Pius pápa arcképszobrászát itthon kevés munkáján kívül Chorin Áron aradi rabbi síremlék-arcképszobra, az egyedüli arcképszobor magyarországi zsidótemetőben, képviseli az aradi temetőben. Míg Guttmann a késő klaszszicizmus képviselője, addig *Engel* József, Széchenyi István budapesti szobrának alkotója, aki szintén Rómában tanult és ott is élt két évtizeden át, a klasszicizmuson keresztül a romantikához közeledik. Már a 80-as évek szobrász generációjának képviselője *Donáth* Gyula, a bártfai Erzsébet királyné és Werbőczy szobrának készítője, akinek nevét ezeken kívül mély költői fölfogású síremlékei őrzik. A naturalisztikus, barokk lendületű szobrászat mestere *Róna* József. Ezirányú fölfogását főleg Savoyai Jenő budai lovas-szobra mutatja. Számos bibliai tárgyú és magyar alakos zsánerszobrán kívül egyéb monumentális munkái még a szegedi Kossuth és a gödöllői Erzsébet királyné szobor. Az ezután következő szobrásznemzedékhez tartoznak: *Kallós* Ede, a párisi impresszionisztikus szobrászatnak Magyarországon egyik első előhírnöke. Legjellemzőbb munkái hatalmas lendületű síremlékein kívül Irányi Dániel szobra és a Telcscsel együtt készített Vörösmarty szobor Budapesten, továbbá a hódmezővásárhelyi és makói Kossuth-szobrok. *Ligeti* Miklós Budapest egyik legsikerültebb szobrának, az Anonymusnak mestere, sokáig az említett impresszionista szobrászat legjellemzőbb követője, és a legelőkelőbb körök arcképszobrásza is. Sikerült síremlékeken kívül Rudolf trónörökös budapesti és Erzsébet királyné szegedi emlékszobrát is ő készítette. Itt említhető a valamivel fiatalabb, de lágy, lírai felfogású és kifejezésmódjával a festőiség felé hajló *Margó* Ede, Dankó Pista szegedi szobrának alkotója is. (Az aradi és debreceni Kossuth-szobrokat együtt mintázta Pongrác D. Szigfriddel). *Telcs* Ede az utóbbiak kortársa, velük együtt indult, de kezdettől fogva tőlük eltérően a szigorú plasztikai formákat juttatta érvényre munkáiban. Apró, naturalisztikus fölfogású zsánerszerű terrakotta szobrokkal és arcképekkel aratta első sikereit és mint a modern magyar plakettművészet egyik reprezentánsa egész plakettművész-nemzedéket nevelt. Később monumentális síremlékeinek (Munkácsy) és nyilvános emlékszobrainak (a Kallóssal együtt mintázott budapesti Vörösmarty-szobor, a kecskeméti Kossuth-szobor és a kivitelre nem került, monumentalitásában is közvetlen Erzsébet királyné emlékszobor) éppen szigorú plasztikai kifejezésmódjával adta tanuságát monumentális fölfogásának. Még a háború előtt tüntek föl *Gárdos* Aladár Lukács Béla zalatnai, Kossuth sátoraljaújhelyi és Deák Ferenc csak a háború után elkészült szobrának alkotója, továbbá *Betlen* Gyula a fölfogásában eredeti nyiregyházi Kossuth-szobor művésze, valamint a náluk ifjabb *Körmendi-Frim* Jenő, ki arcképszobraiban és plakettjeiben erőteljes ígérettel indult. *Maróti* Géza dekoratív szobraival és néhány síremlékével, nemkülönben iparművészeti dekoratív tehetségével ért el sikereket. *Lányi* Dezső előbb karrikatúra-szobrokat készített, majd Rodin hatását mutató munkás- akt- és állat-szobrokat. A hősi halált halt finom tehetségű *Sámuel* Kornél közvetlen a háború előtt alkotott néhány akt-szobrával csak egy új szobrásztehetség ígérete maradt. Az előbb említetteknél két idősebb szobrász új egyéni utakon járva, a háború után föltünt szobrásznemzedék új törekvéseinek mintegy előkészítője volt. Ezek: *Beck* Ö. Fülöp és *Vedres* Márk. Beck már a 90-es évek első felében tünt föl plakettjeivel, melyek franciás hatás alatt álló kezdetektől egészen az egyéni stílus felé haladtak és alkotójukat e téren egyik legjelentékenyebb plakettművészünkké avatták. Az anyag természetét és a plasztikai formákat hangsúlyozó stilizált szobraival és arcképeivel csak a háború kitörése évében kezdett szerepelni. Vedres hosszas olaszországi tartózkodás után még a háború előtt pár évvel lépett elő az olasz reneszansz kis bronzainak hatása alatt alkotott bronz-szobrocskáival és klasszikus előképekhez alkalmazkodó síremlékeivel. Beck és Telcsen kívül, főleg e két művész hatása alatt vagy példáján buzdulva egy egész sor plakettművészünk támadt. Köztük a korán elhunyt nagytehetségű *Fémes-Beck* Vilmos és *Murányi* Gyula, kik mindketten mint szobrászok is működtek, továbbá *Csillag* István, *Mester* Jenő és *Vágó* Dezső. A háború után előtérbe lépett szobrásznemzedékből *Petri-Pick* Lajos különösen finom arcképszobrokkal és aktokkal szerepelt. *Csorba* Géza az Ady-síremlék nyertese neoklasszicista arcképszobrokkal és aktokkal lett ismert. *Bokros-Birman* Dezső aktkompozicióí primitív és egyptomi szobrok egyszerűségével, arcképszobrai pedig leegyszerűsített formáikkal főleg a lelki élet külső megérzékítésére törekednek. *Bor* Pál szobrai a kubizmus formáit alkalmazzák, *Kósa* Mária tömeghatások kifejezésére igyekszik szoborcsoportjaiban. *Gádor* István eredeti keramiáiban primitív formák stilizálását mutatja, *Zilzer* Hajnalka színes keramiái viszont naturalisztikus formák dekoratív fölhasználásával hatnak. A plakettművészek és keramikusokkal már az *iparművészet* terét érintettük. Itt említjük meg, hogy az *ötvösség* művelői közt már a XIX. sz. 40-es éveiben találkozunk az aradi származású *Brüll-család* (Ignác, Márkus, Móric) ötvös tagjaival és ugyancsak e század közepén a pozsonyváraljai *Bernauer* M. W. ötvössel. *Fürst* Móric pozsonyi éremművész 1838. Amerikába vándorolt és ott fejtett ki hathatósabb működést. *Bachruch* Károly az 50-es években alapítja nagyhírű ötvösműhelyét Budapesten, *Egger* Dávid pedig a 70-es, 80-as években virágoztatja föl munkáival Budapesten a

hagyományos, régi magyar zománcművészetet. A *kerámia* terén *Farkasházi-Fischer* Móric 1839. alapította a herendi porcellángyárat, *Fischer* A. Mór 1820 után vette át a tatai majolikagyárat, *Tóvárosi-Fischer* Ignác pedig a 70-es évek végén budapesti majolikagyárának vetette meg alapjait. A modern iparművészet köréből csak néhány nevet sorolunk föl. A bútortervezés terén *Faragó* Ödön 1900 táján magyaros motivumú bútorokkal, *Kozma* Lajos a külföldön is elismert magyaros népies motivumok és barokk-formák fölhasználásával tervezett bútorokkal, *Lakatos* Artúr szőnyeg-, majolika- és bútorterveivel, továbbá *Falus* Elek enteriör kiképzésekkel és színházi díszletekkel, *Faragó* Géza színházi díszletek és kosztümök tervezésével és a legújabb időkben *Medgyes* László ugyancsak színházi díszlettervekkel tünt fel.

III. Építészet. Budapest építészete a XIX. sz.-ban az 1867-iki kiegyezést követő utolsó két évtizedben vett új lendületet. 1876-ban nyitották meg a palotákkal szegett Sugár-utat, mely 1885. történt teljes kiépítése után az Andrássy-út elnevezést nyerte és lett Budapestnek első, európai értelemben vett útja. Ez években a magyar építészeknek új gárdája támad, amely közés magánépítkezéseket vállal. A magyar építészek eme új gárdájában szép számmal foglalnak helyet a zsidó és zsidószármazású magyar építészek is. Ezek egyik doyenje *Wellisch* Alfréd a Vilma királynő-úti Izraelita Fiú-árvaház és a Tavaszmező-utcai gimnázium építője, továbbá *Fellner* Sándor a budai gótikus pénzügyminisztérium és az új igazságügyminisztérium tervezője, *Quittner* Zsigmond a hatalmas Gresham-palota és a Kereskedelmi Bank új palotájának alkotója. Ehhez a generációhoz tartozik: *Baumhorn* Lipót a zsinagóga-építés valóságos specialistája, aki 22 zsinagógát épített Magyarország területén, köztük mint elsőt (1888) a mórstílusú esztergomi zsinagógát, azután *Baumgarten* Sándor, akinek magyaros stílusban épített épületei (Erzsébet nőiskola, Vakok intézete) már Lechner Ödön befolyását mutatják, kinek különben munkatársa is volt a Postatakarékpénztár építésében. Lechner magyaros építésmódjának hatása több építészünknél érezhető a századfordulón. Így *Jakab* Dezső és *Komor* Marcell egyes épületein (legnevezetesebb alkotásaik a szabadkai városház és zsinagóga, a marosvásárhelyi városház és kultúrpalota, a budapesti Munkásbiztosító Pénztár), *Márkus* Géza tervein (Népopera, Kecskemét városának bérháza), *Jakab* számos budapesti szanatóriumépületein. Ehhez az építésznemzedékhez tartoznak még: *Hegedüs* Ármin (*Sterk* Izidorral és *Sebestyén* Artúrral a Gellért-fürdő tervezője), ki mint iskolák és más fürdők tervezője is kiváló; számos középületünk és bérpalotáink tervezője: *Sebestyén* Artúr (Osztálysorsjáték palotája); *Kőrösi* Albert (Magyar Agrár- és Járadékbank), *Kármán* Aladár (Kereskedelmi Csarnok, Magyar Folyam- és Tengerhajózási palotája), valamint *Vidor* Emil. A korán elhunyt, nagytehetségű *Lajta* Béla Lechner nyomán a népművészeti motivumok fölhasználásával alkotta első épületeit (Wechselmann-féle vakok intézete, a pesti Chevra Kadisa Szeretetháza), melyeken át egy monumentális modern klasszicizáló stílushoz jutott el (Nemzeti Színház terve). *Bálint* Zoltán az 1900-iki párisi világkiállítás magyar történelmi csarnokával lett ismert. Részint közvetlenül a háború előtt vagy azt követőleg tüntek föl: a sokoldalú *Málnai* Béla enteriörök, díszletek, a Magyar-Cseh Iparbank tervezője, *Pogány* Móric a Nemzeti Színház pályanyertes tervének szerzője, az Adria Biztosító Intézet palotájának építője, *Vágó* József a Gutenberg Otthon, Árkád Bazár, Lipótvárosi Kaszinó nyári palotája, a Városligeti Színház tervezője és a genfi Népszövetségi palota egyik első díjának nyertese, valamint bátyja a főleg színházépítés terén kiváló *Vágó* László, *Szivessy* Tibor, a debreceni D. M. K. E. nevelőintézet és több pestkörnyéki iskola építője, a Kazinczy-utcai orthodox zsinagóga tehetséges tervezői *Löffler* Sándor és Béla. Ezek mellett még Tolnai Világlapja palotájának és több áruház építői *Jónás* Dávid és Zsigmond, a kórházépítés terén kiváló *Hönig* Dezső, az aszódi zsinagóga és az izr. hitközség Kaszab-poliklinikájának tervezői *Román* Ernő és Miklós említendők. Az itt fölsorolt művészeknek úgyszólván mindegyike hosszabb, rövidebb időt töltött külföldön. Az ott nyert tapasztalatok nyomán fejlesztette tovább itthon tehetségét és egyéni képességeivel új színnel gazdagította a magyar művészetet. Mások már fejlett művészkorukban kényszerültek külföldön kifejteni művészi tevékenységüket, anélkül azonban, hogy összeköttetésüket a hazai talajjal megszüntették volna. Találkozunk azonban olyan nevekkel is, akiket a mostoha viszonyok vagy a véletlen sors már kora ifjúságukban, mielőtt művészi tevékenységük kifejtésére itthon alkalom és tér nyílott volna, *idegenbe* sodort és bár magyar származásúak, a hazai művészettel kapcsolatot alig vagy semmit sem tartottak és arra befolyást nem gyakoroltak. Magyar zsidó származásuknál fogva azonban ezeket sem mellőztük és jónak láttuk rájuk a figyelmet ez összefoglalás keretén belül külön is ráterelni. A *festők* között a legkorábbi a Münchenben élt pápai születésű *Spitzer* Emánuel, kiben kevéssel halála előtt az impresszionizmus egy ismeretlen előfutárját fedezték föl. A zsidó életképeket festő aradi *Kaufmann* Izidor úgyszólván egész életét Bécsben élte le. A klasszikus tárgyakat festő temesvári *Hircing-Hirschl* Adolf már korán Rómába került és ott is halt meg. A vörös krétával készített arcképek mestere, a lajtaszentgyörgyi *Kohn* Dávid Bécsben élt. A budapesti *Harta* Félix úgyszólván egészen osztrák művésszé lett. A *szobrászok* között a pozsonyi éremművész *Fürst* Móric már 1838. Philadelphiaba vándorolt ki. Az aradi klasszicista szobrász *Guttmann* Jakab egész életét külföldön, Bécsben, Rómában, Párisban és Londonban töltötte. A gönci születésű *Klein* Miksa pedig Berlinben élt és halt meg. A szombathelyi *Konti* Izidor a mult század 90-es éveinek elején Amerikába vándorolt ki. A nyitrai *Schwartz* István éremművész úgyszólván bécsi művésszé lett. A trencséni *Fuchs* Emil mint éremművész és festő is Londonban és Amerikában mű-

ködik. A temesvári *Járay* Sándor Berlinbe sodródott. Az *építészek* között a lovasberényi *Schön* Frigyes Bécsben él, míg az újszentannai *Kaufmann* Oszkár Németország egyik legnevesebb modern színházépítője lett. A világháborúban hősi halált halt magyar zsidó művészek: *Erős (Erbstein)* Andor festő (1889—1915), *Fejér* Sándor festő (1876—1915), *Szirt* Oszkár festő (1889—1915), *Sámuel* Kornél szobrász (1883—1914). F. B.

Kerékpár. A sport ez ágának nagyobb térfoglalása csak a XX. sz. elejére tehető. A legelső magyar kerékpáros egyesületet, a Fővárosi Kerékpáros Egyletet *Hegedüs* Sándor fogorvos alapította a kilencvenes évek végén. A szervezést nagyrészben zsidók viszik. Széles területen mozog *Schwartz* A. Hermannak, a korábbi bajnoknak, később *Hauser* Simonnak, a szövetség társelnökének a tevékenysége, akik a vidéki kerékpáros-életet kiépítették. Tizenöt éven át agilis és eredményes munkása a szövetségi életnek *Halász* Béla és *Eichner* Ármin. A legnagyobb kerékpáros gárdát szervezte meg *Fodor* Ferenc, aki az MTK szakosztályát építette ki. Az organizátorok közé kell sorolni *Neumann* Andor hírlapírót, aki nagy szolgálatokat tett ennek a sportágnak. Az 1906–8. években *Löwy* Artúr egymásután szerezte a bajnokságokat Serajevóban, Lembergben, Bécsben és más külföldi városokban. *Frisch* Márton, Magyarország és Budapest bajnokságai mellé több nemzetközi verseny győzelmét szerezte meg. Kis idővel Löwy után tűnik fel *Simó* Samu, aki egy ideig állandó győztese a magyarországi hosszútávú versenynek. Nagy sikereket ért el *Müller* Dávid is (l. *Torna*). 1902–05 táján kezdődött *Schwartz* A. Hermann szereplése. Az országúti versenyekben több magyar bajnokságot nyert, a 100 kilométeres versenyek keretében Erdély és Ausztria bajnokságát is. Legkiemelkedőbb sikerét Bécsben aratta a külföld leghíresebb bajnokaival szemben. A háború előtti évek legvégén híressé vált *Spitz* Dezső, főleg országúti versenyen. 75 kilométeren magyar bajnok lett, e távon rikordot is tartott. Ugyanabban az időben kezdte el versenyzői karrierjét *Velvárt* Nándor, aki aztán tizenhat éven át állandóan versenyzett és aratott győzelmeket. 1916-ban az összes versenyeket megnyerte. Később a párosversenyekben a legnagyobb sikereket érte el. 1919-ben Bécsben megverte a világbajnokság második helyezettjét és 1921. megnyerte az Ébredő Magyarok Egyletének nagydíját. Ezután áttért a hosszútávú versenyekre, határás versenyeken vett részt és 100 km-es távon szerzett győzelmeket. Győztes a Bol d'Or (aranykerék) versenyben stb. Legújabban *Fein* Sámuel karcagi versenyző tűnt fel, aki alföldi győzelmeivel hamarosan az ország legjobbjai közé emelkedett. F. P.

Keren Hajjeszod *(Palesztinai Építő Alap).* Pénzügyi világszervezet, mely 1921. alakult azzal a céllal, hogy Palesztina minél gyorsabb tempóban való újjáépítésének munkáját anyagilag előmozdítsa és irányítsa. Fennállása óta több mint három és fél millió font sterlinget fordított egészségügyi, kolonizációs és kulturális intézmények építésére. Világszerte körülbelül 250 ezer olyan ember van, aki állandóan fizet önkéntes adót a K. céljaira. Magyarországon rendszeresen 1926 óta működik, mint a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetség szakosztálya, Friedmann Ignác kormányfőtanácsos elnöklete és Eisdörfer Andor, Jeruzsálemből kiküldött titkár vezetése alatt. V. A.

Keren Kajemeth Lejiszráel *(Zsidó Nemzeti Alap).* A palesztinai kolonizáció földvásárló szerve. Alakult 1901. a Cionista Világszervezet V. kongresszusán Baselben Hermann Schapira professzor, a heidelbergi egyetem híres matematikusának ajánlatára és tervei szerint. Célja Palesztina földjét a zsidó nép önkéntes adományaiból visszaváltani és azt a zsidó falusi és városi telepítés céljaira rendelkezésre bocsátani. A K. palesztinai birtokállománya 1927 márc. 31. 202 ezer dunam (kb. 30.000 hold) volt. Ezen a területen 46 zsidó kolónia és 4 városi negyed (Tel-Aviv, Jeruzsálem, Tibériás, Haifa) épült. A K. nemcsak megveszi, de megművelhetővé is teszi a kolonizációra szánt földeket. Hatalmas lecsapolási munkákat, erdősítéseket végez, kutakat ás, vízvezetéket épít, öntözőműveket létesít, ad földet a zsidó közintézmények, iskolák, templomok, kórházak számára is. A K. földjén állanak a jeruzsálemi héber egyetem, a Becalel iparművészeti iskola, a tanítóképző, a tel-avivi Herzliagimnázium és reáliskola, a haifai technikum és reáliskola, a Bet-Haam (népház), a slobodkai jesiva, a tel-avivi nagy templom, a tibériási kórház, a moazahi munkás üdülő otthon. A K. élén M. Ussiskin elnökletével 9 tagból álló direktórium áll. A direktórium végrehajtó szerve a főiroda, amely 1922 óta Jeruzsálemben van. A magyarországi K. munka 1903. indult meg Dömény Lajos kezdeményezésére és irányításával. A háborús és forradalmi évek idején az iroda beszüntette működését, de 1925 óta Székely Béla, a K. jeruzsálemi direktóriumának kiküldötte újból megindította a K. tevékenységét, mely most a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének szakosztályaként az ország minden városában sikerrel folytatja az akciót. V. A.

Kereskedelem. A K. történelme azon a területen, amely a későbbi Magyarország területét alkotta, még a római települések idejébe nyúlik vissza, amikor az római fenhatóság alatt állt. Palesztina lakosai nagy számban követték a légiókat nemcsak mint harcosok, hanem, mint kereskedők és szállítók. Nyomát találni ennek Pannóniában és Dáciában is, bár Pannónia zsidó lakosságának létezését határozottan bizonyítani nem lehet és azt sem lehet kétségtelenül megállapítani, hogy ez a zsidóság a légiókkal együtt elhagyta-e az országot. Annyi azonban bizonyos, hogy a honfoglalást megelőző évtizedekben az ország különféle részein laktak zsidók, így a Szvatopluk birodalmához tartozó északnyugati részeken is. Közelfekvő feltevés, hogy ezek a zsidók K.-mel is foglalkoztak, erre vall legalább is Gyermek Lajosnak egy 899. kiadott rendelete, amely megköveteli, hogy a Németországba jövő «zsidóktól és egyéb kereskedőktől» a bajor határszélen vámot szedjenek. Szvatopluk nagymorva birodalmában lakó zsidók délről Stíriából, vagy nyugatról Németországból, főleg pedig Bajorországból vándoroltak ide és mint

egykorú okmányokból kiderül, ez utóbbi országgal jelentős kereskedelmet folytattak. Egy 903 és 907 közt Raffelstettenben kelt vámszabályzat is a Morvaországgal folytatott K.-mel és az ezt közvetítő Dunahajózással foglalkozik és megállapítja a vámokat, melyeket azok tartoznak fizetni, akik hajón jönnek Morvaországból Bajorországba, vagy onnan a Dunán utaznak Morvaországba. A vámszabályzat utolsó pontja így végződik: «Zsidók és egyéb kereskedők bárhonnét jöjjenek ezen országból, vagy más országokból, rabszolgák és egyéb árucikkek után igazságos vámot fizessenek, amint az előbbi királyok idejében mindig szokásban volt.» Ezt az adatot kiegészítik és megerősítik azok a lengyel történelmi források is (Sternberg Herman, *Versuch einer Gesch. d. Juden in Polen*, Bécs 1860, I. 11. l.), melyek szerint zsidó rabszolgakereskedők már a IX. sz.-ban eljártak Magyarországból Lengyelországba. Hasonló értelemben ír 973. arabnyelvű tudósításában a zsidó Ibrahim ibn Jakab, a kordovai kalifa Csehországban járt követe. Elmondja, hogy Magyarországból, ahogy az akkori arab és bizánci nyelvszokás szerint nevezték, «a turkok országából muzulmánok, *zsidók* és turkok (magyarok) Prágába jönnek árukkal és bizánci pénzneműekkel s ezekért rabszolgákat, hód-bőröket és egyéb bőrneműeket visznek haza». (G. Jakob, *Handelsartikel der Araber*. Berlin 1891, 9. l.; v. ö. Szabó Károly i. h. 135. l. és Hunfalvy i. h. 216. l.) A kazár zsidók a honfoglaló magyarokkal jöttek be és az ország meghódítása után is megmaradtak fegyvereseknek. A kereskedő zsidók az itt talált zsidó őslakók, illetve a benszülött zsidók közül kerültek ki. A magyar zsidók történelmének első két százada olyan korszakot ölel fel, amikor a zsidók «a magyarok minden jogát, szabadságát élvezték s tőlük semmiben sem különböztek». (Kohn S., *A zsidók története Magyarországon*. Budapest 1884, 33. l.) Ez a megállapítás kétségessé teszi azt a feltevést, mintha kazár-zsidók lettek volna a későbbi idők kereskedői, mert a kereszténység terjedésekor a kazárok is elhagyták a zsidó hitet és azt az életmódot folytatták tovább is, mint a honfoglalók magyar leszármazottai. Azok, akik zsidóhiten maradtak meg, elvegyültek az egyébként nem keveredő bennszülött zsidók között, akik legnagyobbrészt K.-mel foglalkoztak. A zsidók kereskedelmének kialakulására és arra, hogy a zsidók épp úgy, mint az izmaeliták az adás-vétel üzleti tevékenységét valósággal, mint számukra specializált foglalkozást űzték, legelsősorban az a körülmény volt hatással, amely az akkori korok állami és társadalmi berendezkedését jellemezte. Az államhatalom a honfoglalók kezében volt és a társadalmi berendezkedés az osztályelhelyezkedést is abba az irányba alakította, amely a hatalmi érdekek gazdasági szempontjainak leginkább megfelelt. Az uralkodó osztályok így lettek a latifundiumok birtokosai, a leigázottakat azért vetették rabszolgasorba, hogy legyen, aki a földeket megmívelje, a zsidókat pedig azért szorították a kalmárkodásra, mert kellettek olyanok is, akik a szükségletek kielégítéséről gondoskodtak. Az osztályuralom sosem látta szívesen azokat, akik osztálykereteiket túllépték és a földesurakká gazdagodott és átvedlett zsidókat mindig igyekeztek visszaszorítani arra a gazdasági bázisra, ahol nem jelentettek konkurrenciát. A közhivatalokból is a hatalomféltés intrikái igyekeztek távoltartani a zsidókat és mindig a gazdasági kényszer, a létért való küzdelem sodorta a zsidót arra a megélhetési útra, amely még szabad volt és mely önként kínálta fel a lehetőségeket: az adásvételi, pénz-, hitel- és zálogüzletekre. A K. akkor kezdte meg tulajdonképpeni fejlődését, amikor a X. sz. vége felé már a magyarok rablókalandjai szűnőfélben voltak és a magyarországi zsidók kereskedelmi összeköttetésbe léptek a szomszéd országokkal és odautazásaikat rendszeresítették. A külföldi zsidó kereskedők azonban sokáig nem merészkedtek be az országba, épp úgy, mint a keresztény hittérítők, akik «majdnem egy századig még csak közeledni sem mertek a nálok oly kegyetlenség hírében álló magyarok határaihoz». (Horvát: *A kereszténység első százada Magyarországon*, 32. l.) 1050 körül azonban már a tranzitó K. jelei mutatkoztak; bajor, főleg regensburgi zsidók, akik élénk kapcsolatot tartottak fenn Russziával, a későbbi Gácsországgal, árucikkeiket Magyarországon keresztül szállították haza teherszállító kocsikon. Karaván jaik Budát, vagy Esztergomot érintették, ahol a Dunán átkeltek. Az 1070 előtti időkben már gyakran keresik fel a magyar zsidók Németországot, különösen a rajnamelléki városokat. Ide rézműveket s aranyozott edényneműeket vittek piacra Magyarországból, visszatérésükkor pedig olyan árucikkeket hoztak be Magyarországba, ami iránt nagy kereslet mutatkozott. Ez időben a magyar-német zsidók kereskedelmi kapcsolata igen élénk lehetett és a kereskedők közül többen bejáratosak is voltak a királyi udvarhoz, ahol különféle kedvezményekben részesültek. Az egyik magyar királynő, valószínűleg Anasztázia, I. Endre felesége, aki 1063 körül az államügyekre erős befolyást gyakorolt, a kereskedők közül többeket bizalmas küldetésekre felhasznált és engedélyt adott arra, hogy a királyi pénzverőben a maguk számára bizonyos mennyiségű pénzt verhessenek, hogy értékesebbé tegyék nyers ezüstjüket. A zsidók kereskedelmét egy a kereszténység szempontjait követő rendelet igen hátrányosan befolyásolta. Ez a hetivásároknak vasárnapról, a tulajdonképeni vásárnapról szombatra való áthelyezése volt. Állítólag ezt a rendeletet már a 997. meghalt Gejza fejedelem léptette életbe (Horvát: *Az ipar s kereskedés története* II. 12. l.) épp úgy, mint a legtöbb középkori keresztény állam, hogy a vasárnap megünneplését és az istentiszteletet semmi se zavarja. A rendelet valójában nem a zsidók ellen irányult, de hatásaiban csak a zsidók érdekeit érintette, mert nem csekély anyagi és erkölcsi hátrányokkal járt. A szombati hetivásárokról intézkedett I. Béla (1061—1063) és ez aztán a zsidóság amúgy is gyenge lábon álló vallásos életét még inkább megingatta, a szombatot nem tartották meg, mert a hetivásárokon kívül alig volt nagyobb forgalom és árucikkeiket csak ezen a napon értékesíthették. Az első olyan törvényes intézkedést, amely következ-

ményeivel a zsidóságot az adás-vevésre és a pénzkölcsönzésre utalta, Szt. László tette, aki 1092. a szabolcsi zsinaton határozatot hozatott, hogy a zsidók keresztény rabszolgákat nem tarthatnak. Mivel pogány rabszolgák ezidőben már alig léteztek, a rendelet azt jelentette, hogy a zsidókat megfosztják azon munkaerőtől, amellyel a földjeiket megmívelhetik. Egyelőre hát bérbevettek rabszolgákat, de Kálmán király országlásának vége felé, az 1114. év elején tartott esztergomi zsinat a rabszolgák bérbentartását is megtiltotta és mivel most már a földmívelést lehetetlenné tették a zsidók számára — ily körülmények között hiába vásároltak birtokot — kénytelenek voltak a kisebb munkaerőt igénylő foglalkozási ágak felé terelődni, rákényszerültek az egyetlen kínálkozó keresetmódra, az adás-vevésre és pénzügyletekre. A zsidók társadalmi állása ezzel gyors hanyatlásnak is indult és a kalmárkodásra szorított zsidók a középkori megalázottság szánalmas állapotába jutottak. Az adás-vételt ekkor már királyi rendelet szabályozta; az 1101 és 1102. egybehívott országgyűlés szígorú rendeletet hozott, amely Kálmán király rendelete néven ismeretes. A negyedik pontja a rendeletnek így szól: Ha zsidó kereszténytől, vagy keresztény zsidótól valamit venni akar, alkalmas keresztény és zsidó tanuk előtt vegye meg az eladó árut; magát az árut s a tanuk neveit jegyeztesse fel írásban. Ezen az adó s a vevő pecsétjével ellátott írást magánál őrizze, hogyha e vételre nézve valamikor lopással vádoltatnék, a nála talált lopott jószág urát és a fentemlitett tanukat előállíthassa és a vád alól felszabaduljon. A további három pont a kérdéssel kapcsolatos igazságszolgáltatással foglalkozik. Az 1222. II. Endre által kiadott aranybulla 24. cikkelye a zsidókat a közhivatali pályákról a szabad megélhetési lehetőségek felé szorította és az 1233. letett beregi eskü ugyancsak megerősítette azt a már többször megismételt határozatot, hogy zsidók és szaracénusok kamarai, pénzvagy sóügyi, adószedői, vagy más közhivatalt továbbra sem viselhetnek. A rendelet következménye az lett, hogy Endre ugyan keresztényeket nevezett ki tisztviselőkké, de az általuk potom áron bérelt jövedelmeket most ők adták el a zsidóknak és izmaelitáknak, akik tisztviselőik, ügynökeik, vagy üzlettársaik gyanánt szerepeltek. IV. Béla 1251. kiadott zsidótörvénye érinti ismét főleg a zálogügyleteket igazságszolgáltatási vonatkozásokban. Fontos jelentőségű volt kereskedelmi szempontból a 12 pont, amely a szabad közlekedést biztosította a zsidók számára és az áruk után fizetendő vámpénz kérdésében a városi polgárokkal való egyenlő elbánást írja elő. A K. kialakulására nagy befolyással volt az első keresztes háború után (1274) a külföldi zsidók bevándorlása. Mivel ezek csak készpénzüket menthették át Magyarországra, rákényszerültek adás-vételi és kölcsönügyletekre annál is inkább, mert a rabszolgák tartásának eltiltása visszariasztotta őket a földvásárlástól. A magyar-zsidók, akik ugyancsak ennek a rendeletnek a hatása következtében lassan-lassan kiszoríttattak a földmívelésből, a bevándorlottaktól eltanulták az üzleti élet különféle ágait és áttértek maguk is a K.-re. A középkorban európaszerte elfogadott nézet is segítette ezt az átalakulási folyamatot, mert az egyház a legrégibb idők óta megtiltotta híveinek a kamatra kölcsönzést, de még a nyereséggel járó adás-vételt is. Ez volt az egyik főoka annak, hogy a középkori kereskedés majdnem kizárólag a zsidók kezére jutott. A keresztény polgárság a céhek alakulásakor kezdte meg terjeszkedését a K. terén. A minden idegen elemet kizáró és egyre erősbbödő céhek versenytársat láttak a zsidókban és ez a körülmény végzetesen érlelte meg a középkor zsidógyűlöletét. A zsidók kiszorítása és letörése akkor kezdődött, amikor a céhek egész szervezkedése katolikus színezetet kapott és már ez a körülmény lehetetlenné tette a zsidók elhelyezkedését a céhek keretein belül. A kereskedők és iparosok testülete módját tudta ejteni annak, hogy a városi tanács az ő érdekeinek megfelelően hozza meg határozatát. Sopronban pl. már a XIV. sz.-ban olyan határozatot hoztak, amely megtiltja a zsidóknak a szabóipar űzését és hogy jobbminőségű posztóval és új ruhákkal kereskedjenek, aprójószágot, gabonát, lisztet vásároljanak a piacokon oly célból, hogy azt nyereséggel tovább adják. Az 1421. kiadott Budai Törvénykönyv már egészen súlyos korlátokat állít fel a zsidók kereskedelmi életében. E törvény szerint zsidók csak egyszer hetenként s csupán a zsidó-utcában árulhatták árucikkeiket, keresztények közé nem vihették elkobzás veszélye nélkül. Külföldi s általában nem budai magyar kereskedőnek, árui elkobzásának terhe alatt tilos volt velük bárminemű kereskedelmi összeköttetésbe lépni. Élénken megvilágítja a középkor kereskedelmi és pénzviszonyait Zsigmond királynak IV. Béla zsidótörvényét kiegészítő negyedik cikkelye. A zálogok utáni kamatfizetések és pénzkölcsönök kamatainak kérdését rendezi és kimondja, ha a kamatra vonatkozólag közelebbi megállapodás nem történt, akkor a keresztény minden száz dénár után heti két dénár kamatot tartozik fizetni a zsidónak. E királyi rendelet tehát a rendes heti kamatlábat két százalékban, vagyis az egy évre szóló rendes kamatlábat száz százalékban állapította meg. A K. szabadsága, amely a zsidók elnyomottságának következtében is sokat szenvedett, külön korlátozó törvényekkel is szemben találta magát. Még Mátyás király gazdaságpolitikája sem volt mentes a kor elfogultságaitól és erre legjellemzőbb az az 1486. kiadott rendelete, amellyel felhatalmazta Nagyszombat városát, hogy az ottani zsidókat a borkereskedéstől eltilthassa. A zsidó-kamatok fizetése alól a keresztény adósokat ő is épp úgy felmentette számos esetben, mint legtöbb elődje. Ilyen gazdasági körülmények között hihetetlen erőfeszítés kellett ahhoz, hogy a zsidók a K.-ben jelentős szerepre vergődhettek, mert hiszen az a zsidóság, amely azelőtt a külfölddel való kereskedelmet közvetítette, a nagykereskedelemből és a tisztességes kiskereskedelemből kiszorítva a kicsinyes csereberére és házalásra kényszerült. És hogy már nemcsak a mezőgazdaságból és közhivatalokból, hanem az iparból és K.-ből kiszorították, egyetlen megélhetési mód kínálkozott

már csak számára, a pénzüzlet. Ez pedig akkoriban többnyire azonos volt az uzsorával (l. *Uzsora*). A K.-ben való helyzetük annyira ki volt téve mindenféle megszorításoknak, hogy 1614. pl. a soproni városi tanács a pékek kérésére még a kenyérrel való házalástól is eltiltotta a zsidókat. A városi tanács olykor kénytelen volt a céhek túlkapásai ellen is fellépni, így már 1606. hivatalos árszabályt állapított meg az iparcikkekre, «mivel a kézművesek a polgársággal túlfizettetik az árut». 1623-ban pedig a pozsonyi tanács állapította meg a marhahús árát és értesítette a mészáros céhet, hogy ha három nap alatt nem alkalmazkodik az ármegállapításhoz, megfosztják a kiváltságától. A XVI. és XVII. sz.-ban Erdélyben az országgyűlés gyakran foglalkozik a nagy drágaság okaival, kiviteli tilalmat állít fel, majd behozatali könnyítéseket tesz és foglalkozik a szabadkereskedelem kérdéseivel. Mivel a kereskedők nem biztosították a drágaság enyhülését, megszüntették a szabadkereskedelmet. A kereskedelmi verseny, amely érdekeinek védelmét abban látta, ha a zsidót kiszorítja a versenyből, fékezetlenségében oda jutott, hogy a maga által felidézett korlátok közé került és ezzel a K. szabad fejlődése is megállott. A céhek katolikus jellege nemcsak a zsidó kereskedőket szorította ki a K. területéről. A másvallású polgárok is félszeg helyzetbe kerültek olyan rendeletek miatt, mint a kolozsvári mészáros céh 1422-iki rendszabálya, amely kimondja, hogy a céh az istentisztelet emelése végett alakult, s a székesegyház számára templomi zászlókat, gyertyákat és ékítményeket fog szolgáltatni. (Szádeczky, Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon I. 41.) A tagok kénytelenek voltak társaik temetésén résztvenni, halotti misén megjelenni, a tagdíjat pedig sok helyen oltárgyertyákkal kellett megfizetni. Kolonics érsek az érdekek harcában érvényre juttatta azt az elvet, hogy «a céhek által is a katolikus vallást kell uralkodóvá tenni» (Szádeczky, 137. l.). Ez aztán olyan következményekkel járt, hogy III. Károly 1729. elrendelte, hogy Selmecbányán, e túlnyomóan protestáns városban, a céhbiztosok juttassák uralomra a katolikus vallást. Mária Terézia pedig 1754. már megköveteli a miskolci csizmadiáktól, hogy a paróchiális templom oltárlámpáját a református és luteránus céhtagok lássák el olajjal. A céhek azonban nemcsak a másvallásuak elnyomására törekedtek, de valósággal a magyarság üldözésére vitte őket az érdekharc. Már az 1729: X. t.-c. kénytelen volt emiatt a céheket kiváltságaik megvonásával megfenyegetni. Még a legújabb korban, 1826. is megtörtént az, hogy mikor egy magyar Kassán fűszerüzletet akart nyitni, letelepedési kérvényét avval utasították el, hogy «ha mind a hét millió magyar ide jönne, úgy hét millió koldus lenne itt; nincs ily üzletre szükség, van belőle elég». Mindezek a dolgok még élénkebb megvilágításba helyezik a zsidó kereskedők helyzetét, mert hiszen ők voltak a legelnyomottabbak. E viszonyoknak az egész K. fejlődésére messze kihatói következménye volt, amelynek visszamaradt kereteiből óriási erővel kellett kibontakozni az elkövetkező idők kereskedelmének, hogy felvehesse a versenyt a nyugat kereskedelmével. Egyelőre azonban még tartott a kíméletlen elnyomatás. A városokból kiszorították a zsidókat a falvakba és csak ideiglenes tartózkodással látogathatták a városokat. A bányavárosokat egyáltalában nem kereshették fel és 1582-től már fennállott az a rendelete a besztercebányai tanácsnak, hogy a város körzetében két mértföldnyi távolságban semmiféle kereskedő nem árulhat bort, marhát, vasat, gabonát. 1693-ban I. Lipót zsidókra vonatkozólag hét mértföldnyi távolságra terjesztette ki a tilalmat. A magyarországi ipar és K. történetének lapjai szomorú adatokat tartalmaznak az idegenből idetelepült városi elem szűkkeblűségéről, mellyel a zsidókat igyekeztek megélhetési lehetőségeiktől megfosztani. Főleg «Kassa, Debrecen, Pozsony, Győr és Pest kereskedelmi testületeinek mindig fájt a házalók és vásárosok keserű kenyere». (V. ö. *Venetianer:* «A magyar zsidóság története», Budapest 1922.). 1761-ben a pesti kereskedelmi testület azzal folyamodott Mária Teréziához, hogy szüntesse be a kicsinyben való árusítás engedélyezését török, görög, örmény, szerb és zsidók részére. 1796-ban pedig ugyancsak a pesti kereskedelmi polgári testület felségfolyamodványban kérte a házalók kitiltását. Csak II. József uralkodása alatt következett be a K. felszabadulása, mikor 1781. a zsidókat kiemelte a jognélküliség állapotából (l. *Egyenjogosító törekvés*). «Hogy az ország nagyobb hasznára váljék, mint eddig volt korlátolt kereskedése és felvilágosodása miatt.» A zsidók előtt újra megnyíltak a városok kapui, kivévén a bányavárosokat és ezzel gyors lendületnek indult a magyar-zsidók kereskedelmi aktivitása. Egy 1803-iki lajstrom szerint már a következő nagykereskedők voltak Pesten: Bauer Sámuel lenáru, Beck Löbl vászon és kendő, Boskovitsch Hirsch lenáru, Brüll Ádám musselin, Goldberger Joél posztó, Kanitzer Dávid Löbl norinbergi áru, Löwy Herman vászon, Offenheimer Izsák posztó, Pinkesz Elkán vászon és kendő, Sax Simon vászon és kendő, Selbe Abelles vászon nagykereskedők. II. József 1790. bekövetkezett halála után a zsidóság helyzetében ismét rosszabbodás állott be úgy, hogy a zsidók kérvényt nyujtottak be az országgyűléshez, amelyben a polgári jogaik megadását sürgették. Az országgyűlés azonban csak a II. József alatt fennállott jogállapotokat állította vissza és a bányavárosok hetivásárai továbbra is zárva maradtak előttük. Ez az állapot maradt fenn változatlanul egészen 1840-ig, ahogy azt az 1790: XXXVIII. t.-c. szabályozta (l. *Dejudaeis*). Bizonyos periódusokban azonban kedvező hangulat alakult ki a zsidók mellett, úgy hogy a pesti kereskedők köre attól tartva, hogy a zsidók kedvezményekhez jutnak és ez káros lehet a polgári kereskedőkre, 1829. medárdvásárra gyűlésbe hívta össze az ország összes kereskedőtestületeit. A gyűlésen memorandumot fogadtak el, amelyben elpanaszolják a zsidók nagymérvű szaporodását s kérik a házalás megszorítását és a birtokszerzési tilalom kimondását. Mivel azonban az emlékirat benyujtásának költségeihez szükséges 3000 pengő forintot előteremteni nem tudták, az akció megfeneklett. Csak az 1840. hozott törvény foglalkozott ismét

a zsidók jogállapotával. A törvény megadta a szabad költözködési jogot, a bányavárosokban azonban még most sem telepedhettek meg. A kereskedelmet azonban szabadon űzhették a fennálló feltételek mellett épp úgy, mint a többi foglalkozási ágakat. Ezzel kezdődött meg a zsidók polgárosodásának korszaka és a gazdasági élet minden ágában megindult a zsidók építő munkája. Ekkor azonban felmerült az a vád, hogy a zsidók nem veszik ki részüket az ipari és nehéz kézimunkával űzött foglalkozásokból. A vád jogosulatlan volt, mert hiszen a céhek maguk tartották eddig távol a zsidókat, most azonban a zsidók mozgalmat indítottak abban az irányban, is, hogy az iparnál is és földmívelésnél is elhelyezkedést találjanak a zsidó munkaerők. Nagy változás állott be ekkor már a K. terén is. Vidéken ugyan még sikeresen akadályozták a zsidó kereskedők vállalkozásait a céhek szellemét követő kereskedelmi testületek, Pesten azonban szabadabb lehetőség nyilott a kereskedelmi tevékenységre. A városi tanács a törvényeknek közvetlenebb ellenőrzése alatt állt és így inkább érvényt lehetett szerezni a törvény által adott jogoknak, mint a távoli vidékeken. A negyvenes években már fennállott Pesten az «Izraelita kereskedők testülete». Keletkezéséről és működéséről keveset tudunk, biztos adatunk az, hogy az osztrák abszolutizmus 1851 febr. 6. beszüntette s tagjainak meghagyta, hogy vagy a polgári, vagy a nagykereskedők testületébe lépjenek be. A pesti polgári kereskedelmi testület alapszabálya azonban a tagfelvételt, illetve a kereskedés jogát nagykorúsághoz, szakképzettséghez, bizonyos alaptőkéhez és keresztény valláshoz kötötte. Még 1842. azok a kereskedők, akik szükségesnek tartották a zsidó kereskedőkkel való kapcsolatot, zsidó kereskedőkkel együttesen folyamodtak a nádorhoz egy királyi szabadalmazott nagykereskedők testülete alakításának engedélyezéséért, «mely az ország kereskedelmének akar Pesten központot létesíteni, minthogy a polgári kereskedők testülete csak helyi igényeket elégít ki s amelybe a tagok valláskülönbség nélkül vétetnek fel». Három évi halasztgatás után, mert a polgári kereskedők ellenezték a tanács jóváhagyását, 1845 nov. 20. hagyhatta csak jóvá I. Ferdinánd. A polgári kereskedelmi testület erőfeszítése ellenére is a negyvenes években már 120 nagykereskedő volt Pesten, akik közt a királyi szabadalmas izraelita nagykereskedők a következők voltak: Boskovitz Manó, Boskovitz József L., Breicach Ármin, Fleischl Dávid, Herzfelder Dávid, Kadisch Joáchim, Kánicz Mózes Löbl, Kánitz Manó, Kern Salamon Enoch, Koppél Lipót M., Kunewalder Jónás, Kunewalder Fülöp, Lakenbacher Jakab, Löwy Ármin, Mandl Joáchim, Pollák Márk, Pontzen Lipót, Rosenfeld Móric L., Schulhof Ádám, Stern József és Wodianer Fülöp. E kor kereskedői már a korszerű gazdasági élet színvonalán mozognak és az ország közjólétének jelentős elősegítői. Mikor 1844 október 6. megalakult az Országos Iparvédegylet, amelynek tagjai kötelezték magukat arra, hogy a hazai ipar fellendítése érdekében hat évig minden szükségletüket magyar gyártmányokkal fogják kielégíteni, a zsidó kereskedők már számottevő szerephez jutottak. Az Iparvédegylet által létesített gyáralapító társaság, melynek elnöke gróf Keglevich Gábor, alelnöke gróf Széchenyi István volt, a választmányába beválasztotta Fröhlich és Ullmann nagykereskedőket is, gróf Batthyány Lajos, gróf Desewffy Emil, gróf Teleky László, Szentkirályi Móric és Kossuth Lajos mellé. Ugyanez évben megalakult a Magyar Kereskedelmi Társaság is, amelynek célja az Angliába való export volt. Elnöke gróf Batthyány Lajos volt és választmányában bent volt Kossuth és Szentkirályi és három pesti nagykereskedő. A Társaság azonban Szabó Pál igazgató elhibázott vezetése miatt működésének második esztendejében megbukott. A kereskedők szociális tevékenységét élénken demonstrálja az 1846. Kanitz Manó kezdeményezésére alakult Kereskedelmi nyugdíj és betegápolási egyesület, amely aztán megalapította a Ferenc József kereskedelmi kórház elődjét. Az egyesületet Kern Jakab szervezte át oly módon, hogy a kereskedelmi alkalmazottakat is kötelezték a belépésre. Ez az intézmény volt Magyarországon az első betegpénztár. Ez a korszak azonban csak nem hozta meg a K. számára a békés fejlődés lehetőségét, mert a kereskedelmi verseny újabb tápot adott az antiszemitizmus fellobbanására. Az antiszemita izgatásoknak pedig súlyos következményeit érezte meg ott a zsidó K., ahol a vandalizmus előtört a felizgatott tömegekből. Ilyen eset játszódott le pl. Pozsonyban 1848 márc.-ában, amikor 19. és 20. közti éjjelen a zsidókat megtámadták. «Pozsony iparosainak előítéletes alsóbb osztályai, melyek az ügyes izraeliták szaporodását és gyarapodását a városban már rég kancsal szemmel nézték, nem tűrhetvén, hogy azok e törvény által velök egyaránt jogosíttatnak, dühös csapatokban támadták meg a zsidók lakjait, vagyonukat szétrombolták, személyeiket vad bántalmakkal illették. Csak fegyveres erő fékezhette meg az előítélet és szennyes érdekszülte gyűlölet végső kitörését.» (V. ö. *Horváth* M.: «Huszonöt év Magyarország történetéből», II. köt. 615. l.) Az egyenjogosító törekvések (l. o.) folytonos kedélyhullámzásban tartották az ország közvéleményét és ez a periódus nem mulhatott el visszahatás nélkül a K. fölött sem. A szabadságharc alatt a zsidók is együtt vérzettek a nemzettel, ez az idő sem volt alkalmas a kereskedelmi élet kifejlődésére. A szabadságharc leveretése után is még mindig fennálltak bizonyos korlátozások és csak a 1860 jan. 13-án kiadott rendelet engedte meg a zsidóknak, hogy gyógyszerészséget űzhessenek, valamint italmérést, szeszégetést és malomipart. A bányavárosok is még elzárva állottak a zsidók előtt, míg végre a jan. 14-iki rendelet megszüntette a bányavárosokban való tartózkodás és letelepedés tilalmát. Most már csak az 1867-iki emancipáció (l. o.) hozott nagyobb és jelentőségteljesebb változást a zsidóság számára és ettől kezdve indult meg a magyarországi K. is a fejlődés felé. A gazdasági élet ugyan lassan kapott vérkeringésre; a magyarság még ebben a korszakban is húzódott a kereskedelmi pályáktól. Most már azonban a zsidók építőmunkáját mi sem

gátolhatja és a hetvenes évek antiszemita izgatásait is (l. *Antiszemitizmus*) nagyobb rázkódtatások nélkül heverte ki. A zsidó K. ekkor már egyre nagyobb jelentőséget ért el az ország közgazdasági életében és az utolsó félszázad alatt Magyarország közgazdasági felépítését nagymértékben vitte előre. A világháború alatt óriási lendületre kapott a K. és a hadseregszállításokkal kapcsolatban az antiszemitizmus számos vádat igyekezett kovácsolni a zsidó K. ellen. Az anomáliák azonban, amelyekre hivatkoztak, épp úgy fennállottak azokban a háborút viselt országokban, ahol a zsidóság nem vett részt, vagy pedig csak kismértékben volt részese a hadseregszállításoknak. A K.-re azonban még súlyos megpróbáltatások vártak. Az 1919-iki proletárdiktatura teljesen megbénította a gazdasági forgalmat és a kereskedelmet a centralizálási, szövetkezeti, áruelosztási alapon igyekezett berendezni. A nagy kereskedelmi vállalatok szocializálása, de legelsősorban a kapitalizmus teljes letörése megakadályozta a magántőkék vállalkozását és a kommün fennállása alatt a K.-ben, mint a gazdasági élet minden ágában teljes volt a stagnáció. Az elkövetkező esztendők is súlyos nehézségek elé állították a kereskedelmet és az ország gazdasági leromlását a K. szenvedte meg legelsősorban. A gazdasági viszonyok stabilizációjával azonban újra visszanyerte szilárd és fejlődésképes bázisát. Az Országos Statisztikai Hivatal 1910-iki évről kiadott hivatalos kimutatása szerint a K. terén 98,150 önnálló kereskedő közül 59,832 volt zsidó, 37,312 tisztviselői összlétszámból 20,475 zsidó és 89,426 segédszemélyzeti összlétszámból 29,637 volt zsidó. Az 1920 évi statisztika szerint kereskedelemmel és hitellel foglalkozik Magyarországon összesen 175,348 (75,148 önálló, 47,608 tisztviselő, 52,592 egyéb személyzet), ebből a zsidó felekezethez tartozik 81,263, vagyis 45·1% az összességhez viszonyítva. U. L.

Keresztelés. A megtisztulást, megszentelést jelképező keresztény vallásos szokás, lemosás által. Ez utóbbi ősidők óta előírt és gyakorolt szokás volt Izráel népénél, sőt a ruházat lemosása is fontos volt, már a sinaii kinyilatkoztatás előtt (*Exod.* XIX. 10). A rabbik a fürdési kötelességet a vízalá merüléssel kapcsolták össze s ezt *tevilónak* nevezték (*Jebámót* 46b). Mindezen szokásokat már ősidőkben alkalmazták a zsidók a prozelitákon is, hogy «a Sechina szárnyai alá vigyék őket» (*Jebámót* 46b). Ezékiel próféta így szól a tisztulásról: «Akkor tiszta vizet fogok rátok szórni és ti tiszták lesztek» (36, 25), amire R. Akiba ezt jegyezte meg: «Áldott vagy, óh Izráel; mert ki előtt tisztulsz meg s ki tisztít meg téged? A te mennyei Atyád!» (*Jóma* VIII. 9). A víz alá merülés nem csupán a vétkezés és a papi tisztasági törvények áthágásának kiengesztelésére irányult, hanem a szent élet és az Istennel való szorosabb kapcsolat előkészítésének jeléül is fogták fel azt. Ilyen értelemben beszél Josephus római zsidó történetíró Jochanán ha-Kohenről (Keresztelő János) (Josephus: *Antiquitates* XVIII. 5, § 2). János a Jordán vizében gyakoroltatta híveivel a K.-t (*Máté* III. 6) s ő ezt az esszénusoktól tanulta. Josephustól még azt is tudjuk, hogy tanítója, Banus, egy esszénus «úgy éjjel, mint nappal gyakran fürdött hideg vízben» (*Vita* § 2) s hogy ez a szokás az esszénusoknál el volt terjedve (*De Bello Judaico* II. 8, § 5). János egyébként a Szent Lélek útján való K.-t fontosabbnak tartotta (*Márk* 1, 8; *János* ev. 1, 27), viszont már a Talmud azt mondja, hogy a Szent Lélek úgy előhívható, mint a víz a kútból (*Jerus. Szukkóth* 5. 1; *Jesája* 12, 3 alapján). A rabbinikus tanítások szerint a K., vagyis alámerülés a circumcisio és áldozás mellett elengedhetetlenek voltak a prozeliták felvételénél (*Jebámót* 46b, 47b; *Keritót* 9a; *Abodah Zára* 57a; *Sábbát* 135a; *Jerus Kiddusim* 3. 14, 64d). Minthogy a circumcisio Pál agitációja óta elmaradt a keresztény vallás szokásai közül, az áldozás pedig a jeruzsálemi templom elpusztítása után megszünt, csupán a K. maradt meg, mint a vallásba való felvétel alapja. Ennél a cerimóniánál a kézmozdulat és az olaj használata szintén zsidó szokás volt s az utóbbi a papok felkenéséből eredt (l. *Főpap*), mert az esszénusok a papi tisztasági és egyéb előírásokat szívesen alkalmazták magukra. A régi esszénus-chaszideusok a hideg vízben való tisztulást, mint vezeklést, böjttel egybekapcsolva nemcsak, hogy alkalmazták, hanem azt egyenesen Ádámra vezették vissza (*Vita Adae et Evae* I. 5—8; *Pirké R. Elézer* XX.). Hogy a fürdéssel kapcsolatos böjt a vezeklés jele volt a régi Izráelben, azt több hely tanusitja (*I. Sámuel* 7, 6): «Vizet hoztak és öntöttek ki az Úr előtt s azon a napon böjtöltek, mondván, vétkeztünk az Úr ellen», ami a *Midrás Sámuel* és a *Jeruzs. Targum* szerint azt jelenti, hogy szivük feltárását szimbolizálták azzal, hogy kiöntötték a vizet. *Jerémiás Siralmaiban* (2, 19) is előfordul ez a kifejezés: «Szívedet a vízhez hasonlóan öntsd ki az Úr előtt». A *Midrás-Tanchuma* szerint ahhoz, hogy az ember Isten Szellemének és jelenlétének (*Sechina*) felfogására alkalmas legyen, alá kell magát vetnie az alámerülésnek s a messiási korban Isten maga szór vizet Izráel megtisztulására, mint azt Ezékiel (36, 25) megjövendölte. Hogy Isten nevét kiejthessék, az esszénusok reggeli imádságuk előtt az alámerülést gyakorolták (*Toszefta, Judaim* 2. 20; *Beráchót* 22a, v. ö. *Kiddusim* 70a) s ugyanezt teszik a chaszideusok a mai napig, sőt a zsidó *mikve* (fürdő) is a háromszori víz alá bukásból áll, amelyet a reggeli Istentisztelet előtt kell gyakorolni. A prozeliták K.-e az idolatriától való megtisztulás jegyében történt oly célból, hogy az egész ember mintegy ujjá szülessen. A *Szóta* talmudtraktátusban (12b) Simon b. Jochai ilyen magyarázatot ad s így fogja fel a fáraó leányának a Nilusban való fürdését. A prozelita, ha felvétetett Izráelbe, «újszülött gyermekhez volt hasonló» (*Jebámót* 48b), azért kellett neki *le-Sém Somáim*, «Isten Nevében» fürdenie, azaz Isten Királysága igáját magára vennie. Így magyarázták már a rabbik és Philo is (*De Decalogo* II., XI.) Izráel megtisztulását a tengerben. A vízzel való lelki megtisztulás bármennyire zsidó szokás is, nem vezethető le a papi kódexből, hanem végső eredetében a babiloni és más sémi népek gyakorlatából származik. Ezek a szokások

ceremóniákká változtak s mint tisztasági törvények (l. o.) később is érvényben voltak a zsidóknál. Hogy eredetileg a kettőt már igen régi időben egyesítették, bizonyítja a Biblia leírása Elisa prófétáról *(II. Királyok* III. 11 és V. 10); ő alkalmazza a Jordánban való hétszeri fürdést először egy lepráson, mert a Jordán vizének különös erőt tulajdonítottak; az «élő víznek», vagyis a folyónak a zsidók általában véve mindenkor nagy fontosságot tulajdonítottak a megtisztulásnál, mely utóbbinál a lelki tisztulás a teljes testi tisztasággal mindig együtt járt. A zsidó Sibyllina IV. könyve is így fogja fel a bűnbánást: «Ti nyomorult halandók, bánjátok meg bűneiteket élő folyóvízben mossátok meg egész testeteket, mely bűnnel van tele». Ugyanezt prédikálta Keresztelő János is a bűnösöknek, akiket a Jordán vizében keresztelt meg. Ennek célja ugyanaz volt, mint a zsidóknál a prozeliták felvételénél, hogy t. i. «új teremtmény» jöjjön létre a teljes tisztulás által. Ez tehát tiszta zsidó felfogás volt *(Genes. Rabbah* XXXIX. és Philo «*De Poenitentia*» I.: «A prozelita sötétségből világosságra jut). L. *Jézus, Kereszténység és zsidóság, Esszénusok, Chasszideusok (ókori).* S. R.

Irodalom. Krauss Sámuel (Jewish Encyclop. 1904) Bengel, Über das Alter d. jüdischen Prozelytentaufen (Tübingen 1814); Schneckenbürger, u. a. (Berlin (1828); Renan, Les Evangiles (2. kiad.); u. a., Les Apôtres; Schechter (Jew. Quarterly Review XII.); Schürer, Gesch. d. jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu (3. kiad. III.) Edersheim, The Jewish Messiah (II.).

Keresztényhús. Az 1114. megtartott esztergomi zsinat használta ezt a kitételt azon húsnak elnevezésére, amit zsidók adnak el a kereszténynek, miután annak elfogyasztását a zsidó vallási törvények megtiltják. A zsinat magát az elnevezést is a zsidóknak tulajdonítja.

Kereszténység és zsidóság viszonya. A Jézus messiási voltán alapuló keresztény hit, amely szerint éppen Izráel prófétáinak jövendölései valósultak meg, azt vallja, hogy az Új-Testamentum a zsidóság Bibliájának magasabb interpretációja. Azt is, hogy Jézus Isten fia, és az ember bűnbeesése után az emberiség egyedüli megváltója. A benne való hit nélkül nincsen üdvözülés. Eme hit szerint a kereszténység egyszersmind a civilizáció csúcspontját is jelenti, melyet ennélfogva a vezető hatalom *megillet.* A Talmud, mint a kereszténység keletkezése korának legfőbb és legszámottevőbb forrása, nem említi a keresztény szót, hanem *minim*-et említ, azt a fogalmat, amelyet a gnosztikus szektákra használ. Minthogy Jézus fellépése saját korában Palesztinában nem váltott ki jelentékeny szellemi vagy népmozgalmat s csupán az északi részen, Galileában volt visszhangja, továbbá, minthogy a Jézus fellépése előtti évtizedekben igen nagyszámú messiás-hírben álló, többnyire esszénus szent lépett fel, a Talmud ezen messiási hírben állók egyikét látta ő benne is s nincs rá semmiféle egykorú adat, hogy működése akár szociális, akár vallási szempontból nagyobb hatást gyakorolt volna kora zsidóságára. A legrégibb Talmud-szövegek Jézust valószínűen összetévesztik a halála után 44-ben azonos módon a római bíráskodás részéről elítélt Theudasszal, akit Lyddában vontak per alá s akit a Talmud Ben-Stada néven említ. Josephus szerint Pilatus római prokurátor ítélte őt halálra, amely a római büntetőjog szerint, főképpen a provinciákban az államellenes cselekményekre alkalmazott keresztrefeszítésben állott. A zsidó államban bármikor előfordult halálbüntetési nemek között a keresztrefeszítés seholsem található s az ott teljesen idegen volt, de a római uralom alatt már ismerték. A fenyítő jogtól megfosztott Szanhedrin egyáltalán nem hozhatott halálos ítéletet, keresztrefeszítésre még kevésbbé ítélhetett el valakit, mert ezzel nemcsak Róma szuverénitását sértette volna meg, de magát a zsidó törvényt is, amely nem ismert ilyen büntetést. A középkori vádaskodásokon kívül nincs is olyan álláspont, amely kétségbe vonná, hogy Jézus élítélése a római prokurátor lelkiismeretlenségének műve volt. Ezt ma már a római katolikus egyház hivatalosnak nevezhető álláspontja is leszögezi. (V. ö. *Catholic Encyclopedia* VIII. kötetét, J. Farnley bíbornok imprimatúrájával.) A keresztfa, melyet az elítélt maga tartozott vinni, embernagyságú volt s X-alakú a legtöbb esetben. Az ítéletet a nyilvános megcsapás előzte meg, azután következett a keresztfához való kötés kötéllel. Az áldozat szomjúhozva és éhezve egy, de néha három napig is agonizált s a csontok beütése kegynek számított, mert megrövidítette az agóniát. Ily kegyetlen halálbüntetésnemet a rómaiak alkalmaztak a zsidókra és így mult ki pl. már Jézus előtt 40 körül a galileai Juda is, akit szintén a rómaiak ítéltek el. A *Máté-evangéliumban* leírt keresztrefeszítés egyezik a római szokással, de kísérő körülményei visszatükröztetik a zsidók karakterét, azaz részvétét is. Ugyanis *Máté* 27. 34 és 48, valamint *János evang.* 19. 29. és 13. 2 leírják, hogy a zsidók a kereszten szenvedő Jézusnak italt nyujtottak. Ez az ital a Talmud *Szanhedrin*-traktátusának 43.-a szerint mirrha és ecet keveréke volt, mely a szenvedőt kábulttá, öntudatlanná tette s erős mámort okozott. Az ítélet végrehajtási napja az összes azt említő Evangéliumok szerint ünnep előnapja volt, a zsidó törvények szerint tehát ítéletvégrehajtás e napon semmi körülmény közt sem volt foganatosítható. Az ítélet és végrehajtása merőben a római önkény aktusa volt. Jézusnak messiási híre volt, sokan a zsidók királyának (INRI) nevezték, ez pedig a prokurátor szemében egyenlő volt a rebellióval s a crimen laesaevel, amelyet több forrás, így az *Apostolok cselekedetei, Josephus, Suetonius* és *Tacitus* szerint minden esetben keresztrefeszítéssel büntetett a római hatalom. Jézus az Evangéliumok megegyező állításai szerint nem tartotta magát sem királynak, sem Messiásnak, hanem egyszerű prófétának, amilyen Judaeában az ő ifjúsága idején is volt több az aszkétaéletű esszénusok közt; mesterének és eszményképének pedig a kohanita Jánost, szűkebb hazájának, Galileának esszénus szentjét tartotta, aki a mozgalmas korban, félrevonulva, a Messiás eljövetelét jósolta s az emberek tisztulása céljából a Jordán vizében való fürdést (megkeresztelés) írta elő. Ebben az Evangéliumok megegyeznek *(Máté, Márk, Lukács, Já-*

nos és az *Apostolok cselekedetei)* s így nem kétséges, hogy Keresztelő János az esszénus próféta adta a legfőbb impulzust Jézusnak s híveinek, akiket ugyancsak az *Apostolok cselekedetei* szerint (8. 25, . 3—4) János tanítványainak hívtak. János életében Jézus még nem volt próféta s csupán, amikor a teljesen elrómaisodott galileai tetrarcha, Herodes Antipas Jánost esztelenül kivégeztette, akkor lépett fel Jézus mint próféta *(Máté, Lukács, János* és *Josephus* több helye). Tanítása a zsidó prófétákéval megegyezett s ő nem is kívánt több lenni, mint a Szentírás végrehajtója. Működésének magasztos vonása, hogy a kitaszítottakkal, a tudatlanokkal, a szegényekkel, a bűnösökkel, a leprásokkal tudott együtt érezni s önekik prédikált. Ezáltal szerezte híveit az egyszerű emberek körében. Ezek látták benne a Megváltót. Erkölcsi tanításai s mondásai mind szószerinti idézetek és összefoglalások az előző korokban megvolt zsidó imádságos formulákból s főkép az előtte hetven évvel élt Hillel magasztos erkölcsi tanításaiból (l. *Ethika).* Soha egy percig, még a keresztfán sem maradt el Jézus a zsidóságtól és sohasem tagadta meg sem faját, sem tiszta zsidó vallását, erkölcstanát: «Ne gondoljátok, hogy elpusztítani jöttem a Törvényt és a prófétákat, nem rombolni, hanem teljesíteni jöttem» *(Máté* 5. 17). Nem is ő, hanem a tarsosi Saul, gör. Pál csinálta meg az elkülönülést és elszakadást, mert ő vetette el nyiltan a Törvényt s hirdette világszerte Jézus istenségét. Agitációja az egész művelt, görög-római világra kiterjedt s leginkább a zsinagógákban prédikált, de azok vezetőivel vallásellenes tanításai miatt állandóan ellentétben volt. Látszólagos liberálizmusa, mely a térítésnél határt nem ismert, valóban ellentétbe hozta a zsidó vallással, mert Pálnál Isten háttérbe szorul s tanításában nem az igazságos Isten, az emberek atyja, a központ, hanem Jézus. A kereszténységet még sokáig a zsidóság egy részének tekintette s e kor Krisztus követői is annak tekintették magukat. Az első püspökök még cirkumcizált zsidók voltak, akik a zsidó vezetőférfiakkal még meghitt viszonyt tartottak, míg a pogányokkal kevésbbé. Szertartásilag se különültek el eleinte s a jeruzsálemi Templomot központnak tekintették, magukat pedig Kehila Kedósónak (szent község) nevezték. Döntő fordulat volt a jeruzsálemi Templom elpusztítása s a zsidóságnak ezután következő nemzeti és szellemi organizációja, a Hadrián alatti (II. sz. eleje) Bar-Kochba felkelés. Ekkor már a keresztények a rómaiak pártján vannak, sőt azok oldalán vesznek részt és Róma felé gravitálnak. A III. sz.-ban azután Constantinus császár betetőzte azt, amit Pál kezdett s így az egész világ ellensége lett annak a népnek és hitvallásnak, melyben Jézus élt és meghalt. A niceai zsinat (325) különíti el hivatalosan is a zsinagógát és keresztény templomot. Egyébként a zsidóság is, ahol nem rómaisodott el teljesen, szintén törekedett a szeparációra, hogy megőrizhesse vallását. (A kereszténytől különálló zsidó katakombák Rómában bizonyítják ezt.) Ennek nagyfontosságú spirituális okai voltak, így elsősorban a szentháromságdogma és az abból következő tanok, továbbá a kettős morál, mely egyrészt világmegvető és földöntúli papi, szerzetes és aszkéta vallási morál volt, másrészt a laikusok morálja, mely sok mindent megengedett, amit a zsidóság elvetett. Így a nő a családon belüli egyszerű, de megbecsült háziasszonyi tisztéből a társadalom központjába került s különös hódolat tárgya lett. Ezt, de főkép a trinitariánizmust a zsidóság elvetette már akkor, amikor Pál ezzel járta be a világot. (Később a niceai zsinat dogmává emelte a trinitarianizmust). A zsidóság rendkívül magas színvonalon álló vezetői a monoteizmust féltették e tantól, amelyben Assyria s Egyiptom hasonló képzeteit látták, aminthogy a tudomány (pl. Zimmern) ezt be is igazolta napjainkban. E tekintetben tehát a zsidóság semmiféle engedményt nem tett a legrégibb időtől máig, ellentétben míg a kereszténység tudósaival, akik Augustinustól Hegelen át D. Straussig igyekeztek azt koronként interpretálni. További nagy kölcsönös eltávolodási ok volt a szentek tisztelete és a képimádás, továbbá az istenanyahit, amelyeket a zsidóság már kezdetben a legteljesebben elutasított. Nem lehet tagadni, hogy a közép- és újkor folyamán, amikor a zsidók jogfosztottan, de vallásukhoz és erkölcstanukhoz imponáló szigorral és halálmegvető elszánt hősiességgel ragaszkodtak, a szobor- és képimádás, maga a feszület is, de nem Jézus személye bizonyos averziót váltott ki azokból, akiket annak ártatlan megszemélyesítője nevében vittek a máglyára. Az egyházatyáktól és skolasztikusoktól rendszerré kidolgozott kereszténység tanítása csupán mélyítette az ellentétet, mert a zsidóság szempontjából nézve az új vallás a következő képet mutatta: a kereszténység egész tanítása, Jézus eljövetele és küldetése az ember bűnbeesésére van alapítva, mert Pál apostol Ádám bűnbeesésében, a Sátánnal, mint a halál urával való harcban látja az emberi történés kulcsát s ez háttere az inkarnációnak és a keresztrefeszítésnek is. Pálnál Jézus missziója s közvetítőszerepe egyenesen a Sátán hatalmától és a haláltól való megszabadulásban nyilvánul. Pál megveti a Törvényt s a Jézusban való hitet hangsúlyozza erősen *(Rómaiak* 3. 28, 10. 4; *Gal.* 3. 7; 1. *Korinth* 1. 18—31); aminek következményei az ókornál hasonlíthatatlanul műveletlenebb középkorban végzetessé váltak, amennyiben annak nyomán szorította ki az észt és gondolatszabadságot a puszta hit. Ettől a felfogástól csupán egy lépés volt a «credo quia absurdum», helyesebben «credibile quia impetum, certum est quia impossibile est» elve Tertullian egyházatyánál *(De carne Christi* 5.) (hihető, mert esztelen; biztos, mert lehetetlen); ez *Márk* evangélumának egy valószínűen későbbi betoldásából származik: Vak hit annyi, mint a lehetetlent lehetségessé tenni (9. 23). Az ezekben való hiedelem a természet törvényeinek és általában a tanításnak, főleg azonban a gondolkodás szabadságának elvetését vonták maguk után. Ennek nevében tették lehetetlenné a kutatást, vitték máglyára a kéziratok tömegeit, melyek különösen a zsidóságot érintették a legközelebbről, mert nekik a Törvény tanítását, ér-

telmezését, kutatását oly módon, hogy az minden tudományágat felöleljen, nemcsak maga a Törvény (*Deuter.* 6. 7, 11. 19), hanem a Talmud és az évezredes tradició írta elő, még pedig olyan fogalmazásban, hogy ahhoz képest minden más foglalkozás csupán kenyérkereset, de főfoglalkozás zsidó szempont szerint csupán maga a mellékcél nélkül való tanulás és tanítás. Ezzel szemben a középkor aránytalanul felvilágosodott zsidósága, főkép a román államok területén, csupán azt érezhette, amit a körülmények és a kereszténység egyház gyakorlata nyilvánvalóvá tett, hogy a tudás és hit összeegyeztethetetlen. Ezek miatt nem csak a zsidóság részéről alakult ki bizonyos ellentét, melynek bőséges irodalmi nyomai vannak (l. alább), hanem magán a kereszténységen belül is voltak szakadások, így a korántsem lekicsinyelhető képromboló mozgalom Bizáncban, majd a folytonosan jelentkező reformációs mozgalmak, melyek a XIV. sz.-tól kezdve nem szüntek meg s amelyek a primitiva ecclesia-ra, az eredeti egyház formájára akartak visszatérni s amelyek a reformációban, annak számos szekta-alakulásában jutottak kivitelre. A zsidóság számára ez feltétlenül óriási méretű eredmény volt, mert a lelki bilincseket vette ez le róla s minthogy a protestantizmussal mindenütt parallel járt a Biblia és a zsidó iratok eredeti nyelven való tanulmányozása, nem fenyegette többé az a szörnyű veszély, amely legközelebbről érintette: a héber iratoknak, főkép a Talmudnak, a Kommentátorok irataínak tömeges máglyára vitele. A lelki bilincsek alól való felszabadulás vágya a K.-ban annál kevésbbé hagyható figyelmen kívül, mert ez a bilincs tízennyolc évszázad alatt legsúlyosabban érintette a zsidóságot is, mely a szellemi haladásban való hitet őseitől örökölte, s azt soha fel nem adta a legsötétebb középkorban sem. Ez volt az oka annak, hogy a zsidóság nagyobb része a gettók kapuinak leomlásakor a liberálizmus világnézeteinek és politikai szervezeteinek szolgálatába állott, mert ez a liberálizmus mindenkor az övé, azé a népé volt, mely a kinyilatkoztatás magasztos hitét, a megértő, általános emberszeretetet, a törvényes munkaszünetet s a kötelező istenfélelem mellett az általános és mindenkire kivétel nélkül kiterjedő polgári szabadságot először iktatta törvénybe, még mielőtt államterületét vagy államformáját megalkotta volna. A közép- és újkor tudatlanságából eredő intoleranciáját főkép a XIII.—XVIII. sz. végéig éreztette a gyakori és sokszor óriási méretű tisztán tudományos könyvek konfiskálásánál, számos esetben tömeges elégetésénél. Ezek közül a legnevezetesebbek: az 1233-iki Montpellierben, az 1234-iki Párisban, ahol az egykorú forrás szerint 12,000 elkobzott Talmud- és más héber kéziratot égettek el, miután hosszú ideig társzekeren hordták azokat össze. 1239-ben és 1244. u. o., minthogy Franciaország az időben a zsidó tudományosság legfőbb centruma volt, még nagyobb mennyiségben égették el a héber könyveket. 1299. és 1309. Barcellonában, Tarragonában és újból Párisban, mindig keresztény teológusok szakvéleménye alapján, voltak Talmudégetések; nemkülönben 1219. Toulouseban, 1220. Bourgesban, 1322. Rómában, 1409. Provenceban több helyt, 1497. Portugáliában, a XVI. sz. elején tömegesen Castiliában, 1509—10. Kölntől Mainzig, 1553. Rómában és az egész Egyházi-Államban, továbbá Velencében, annak gyarmatain és Ferrarában, Padovában. 1554-ben a tiltott könyvek indexére teszik a Talmudot hivatalosan a tridenti zsinat határozatai értelmében. 1559-ben Milanóban Gonzalo de Cerdova 12,000-et éget el, 1601. Rómában és számos olasz városban, 1560. Prágában, 1702. Fürthben a két utóbbi helyt a dominikánus és jezsuita szerzetesek buzgalma következtében, 1728. Anconában, 1731—1753. újból az Egyházi-Államban, ahol dominikánus szerzetesek hajtják végre a konfiskációt, 1757. Lengyelország egész területén, és másutt is és a rosszindulatú és céltalan zaklatásnak csak Napoleon vet véget. Mindezek kétségtelenül elhidegülést okoztak a világtól elzárt zsidóság körében a kereszténység iránt, mert sem a népnek, sem a világi uralomnak nem tulajdoníthatta azokat a gyötrelmeket, amelyeket egyházi intézkedések okoztak neki. Ugyanez észlelhető a másik két dolognál, mely a K.-nak megismerésénél nem kevésbbé fontos: ú. m. a zsinati törvényhozásoknál és a zsidóság hite és faja ellen irányuló óriási és romboló hatású röpiratirodalomnál, mely a legrégibb időtől tart és csupán a nyugati államokban szünt meg, de Közép- és Keleteurópában éppen az utóbbi években még emelkedő számot mutat. Ami a zsinati törvényhozást illeti, annak általános jellemző vonásai vannak, melyeket meg lehet állapítani. Ilyen fő jellemző vonás, hogy a zsidóság és kereszténység közötti elkülönítést kötelezővé tette. Ennek okát a modern történelemtudomány két kiválósága, Georg Caro és Max Weber (utóbbi keresztény) tisztázták. Szerintük a szeparációt a ritus okozta. Az első századokban a későbbi román államok területén az együttélés és a harmónia teljes, Hispániában, Délitáliában, Dél- és Középfranciaországban számos adat szerint kölcsönösen vendégeskednek, mezei népünnepélyeiket közösen ülik stb. A panasz akkor merül fel, amikor a zsidók rituális okok miatt a lakomákon nem esznek minden ételt s ez jut kifejezésre már a Diocletianus korabeli elvirai zsinaton, de főkép a III. és IV. sz.-i orleánsi zsinatokon. Úgy ezek, mint a 17 toledói zsinat az első két évszázadban, valamint több franciaországi zsinat a zsidókra vonatkozóan főkép abban egyeznek intézkedéseikben, hogy ne élhessenek együtt keresztényekkel s hogy a mezei gazdálkodástól, a vegyes házasságoktól eltiltsák s a tilalmat a kereszténynyeknek is kötelezővé tegyék. Magyarországon ez utóbbi a 1092-iki zsinaton érvényesült, annak jeléül, hogy a kölcsönös együttélés itt is megvolt. Sokkal szigorúbbak voltak azonban európaszerte a későbbi zsinati határozmányok a XII. sz.-tól kezdve. Ezek a templomok építését és a kitért zsidók örökségfosztását tiltják el, míg a negyedik lateráni zsinat tette valódi páriákká a zsidókat, amennyiben egyházi tizedet, husvéti külön fejadót és sárga foltot s külön lakóhelyet (l. *Getto*) rendelt el számukra. Ezekhez járult később pl. az 1434-iki bázeli zsinat határozatai

nyomán a zsidók törvény előtti tanuzási jogának elvétele, a kötelező keresztény templomi hitszónoklat meghallgatása saját templomaikban és ghettóikban. Mindezek és más súlyos intézkedések a zsinati törvényhozás következtében végig mennek egész Európán, bár nem egy pápa, így különösen az igen veszthozó időkben uralkodó IV. Ince a középkor egyik legjelentékenyebb pápája, aki éppen túlbuzgalmáról nevezetes, a legmeghatóbb és szívhezszólóbb bullában (1247) figyelmeztette papságát Francia- és Németországban a zsidók elleni vádak alaptalanságára és gonoszságára. Nem szólunk e helyt az inkvizició borzalmairól, a zsidó kiűzésekről, a kútmérgezésekről, vérvádakról (l. o.), melyek közül Magyarországon csupán az utóbbi kettő kísértett, de pl. az egész inkvizició és az azzal járó judaizálási vád nyomtalanul mult el Magyarországon, aminthogy a könyvelégetés helyett is csak a Habsburgok által rendszeresített héber könyvcenzura volt meg a XIX. század közepéig, míg más tekintetben csupán a szokásos jogfosztás volt meg nálunk a hosszú évszázadokon át. A másik említett körülmény a zsidók elleni vita-iratok, valamint az ezekre zsidó részről adott válaszok, melyek szintén egyidősek a kereszténység és zsidóság elkülönülésével, s így a keresztény időszámítással is. Ezek a vitairatok már az első századokban elterjednek s minthogy az előzőkből többnyire merítettek a későbbiek, az egyszer lefektetett rágalmak minden későbbi korban is hitelre találtak. Ilyen fontos vitairatok alexandriai Clemens és Origenes legrégibb egyházatyák iratai, majd Claudius Apollinarius, Tertullian és Cyprian *Aevertus Judaeos* c. iratai, továbbá Eusebius, Chrysostomus János, Syrus és Epiphanius zsidóellenes röpiratai, valamennyi még az alexandriai korból. Európai talajon a magvető Isidorus, a híres sevillai püspök volt az V. sz.-ban, műve *Contra Judaeos* c. s igen nagy hatású volt a későbbiekre. Nagyfontosságuak a IX. sz. első felében élt Agobard lyonsi püspöknek és tanítványának, Amulonak valódi antiszemita iratai, előbbié *De insolentia Judaeorum*, utóbbié *Contra Judaeos* (Migne *Patrologia Latina* 104 és 106 k.) és a XII. sz.-ban Petrus Alphonsi, Marokkóból Castiliába átszármazott kitért zsidóé, aki eredeti nevén Moses Szefardi volt. A zsidók sem nézték tétlenül a folytonos támadásokat s bár az első századokból nem maradt fenn ellenirat, a Talmud és Midrások számos helye tanuskodik arról, hogy úgy a szó- mint írásbeli vita megvolt s ennek formáját, a dialógot megőrizték a későbbi korok is. Ilyennek tekinthető Juda Halévi *Kuzarija* és Joseph Kimchi *Széfer Haberisze*, melyek igen előkelő hangnemükkel s mély filozófiai tartalmukkal tünnek ki (XII. sz.). A XIII. sz.-ban Raymund Martin spanyol szerzetes *Pugio fidei* és *Capistrum Judaeorum* c. röpiratai terjedtek el s közülük az első lett európai hírű. Ezt, valamint az ugyancsak XV. sz.-i Alfonso de Spina által írt hirhedt *Fortalicium fideit*, az összes későbbi szennyiratok és rágalmazások ősét a reformáció korában is sokszor kinyomtatták. Állításait nem kisebb ember cáfolta meg rögtön, mint R. Selomó ben Aderesz, a hírneves barcellonai rabbi. A XIV., XV. sz.-ban Alfonso de Valladolid, Astruch Raimuch és főleg Pablo de Santa Maria (eredetileg R. Selomo Halévi burgosi rabbi) püspök és kancellár és Geronimo de Santa Fè (Josua al-Lorqui) kitért zsidó egyházfiak ártottak sokat rágalmazó irataikkal, melyeknek azonban erélyes cáfolata nem maradt el. A zsidórészről adott válaszok közül legnevezetesebbek Chasdai Crescas toledói rabbié, akiben, mint vallásbölcsészben, Spinoza egyik elődjét látja a tudomány. Az ő *Tradado* c. műve 1396., a pogromok évében valódi hőstett volt. Egyidejűleg héberül is elterjedt. Ebben részletesen megcáfolja ellenségei rágalmait, de többet is ad ennél, mert részletesen bizonyítja a keresztény dogmák, a bünbeesésnek, a szentháromságnak, az inkarnációnak, a transzszubsztanciációnak és az istenanya-hitnek irracionálizmusát. Másik zsidó polemikus volt Simon ben Cemach Duran (XV. sz.), aki *Abót* c. művében megismétli Jézus szavait: «Nem eltörölni jöttem a Törvényt, hanem megőrizni» s felsorolja az Új-Testamentum ellenmondásait. Joszéf Albo toledói rabbi, hírneves vallásbölcsész *Ikarim* c. művében foglal álláspontot a kereszténységgel szemben s ugyanazt fejti ki, amit Szaádjától kezdve Maimonidesen át Mendelssohnig valamennyi zsidó vallásbölcsész vallott, hogy csodák sohasem bizonyíthatják a hit igazságát, mert minden hit önmagában és önmagáért van. A XVI.—XVIII. sz.-ban legnevezetesebbek Eliezer Askenázi, Jacob Emden, Lippmann és főkép Isaac Troki polemikus iratai. Josef Caro, a *Sulchan-Aruch* kodifikátora óva int attól, hogy a keresztény hit szimbolumaiban idolatriát lássanak. Askenázi törökországi szefárd rabbi *Maászé ha-Sém* c. művében figyelmeztet arra, hogy nem szabad korholni a kereszténységet, ha egyesek bántalmaznak bennünket, mert az ugyanolyan bün, mintha testvérünket, vagy Istunkat megátkoznánk, mert valami rosszat cselekedtek. J. Emden altonai rabbi *Róse Mate* (Amsterdam 1758) c. művében úgy fogja fel a kereszténységet, mint a zsidóság egy hajtását, mely a pogányok közt missziót teljesített. Alapítója, Jézus, az erkölcsi törvényt a legmagasabban fogta fel s bár számos keresztény van, aki erkölcsi tisztaságával kitűnik, kívánja, hogy mindegyik Jézus tanításai értelmében éljen. Érdekes polemikus irat Isaac Troki lengyel rabbi *Chizuk Emunó* c. műve, melyet a legtöbb európai nyelvre, még spanyolra is lefordítottak. Ő a kereszténység messiási hitét cáfolja, bizonyítva, hogy abból soha semmi nem valósult meg s a Messiás országa sohasem létezett, mert az a teljes békét, az emberek közti harmóniát, szeretetet, kölcsönös bizalmat és a zavartalan boldogság országát, úgyszintén a gyűlölség, a babonák, gonoszságok és idolatria abbbanhagyását jelenti. Mindezekért az Egyház szerinte semmit sem tett, hanem ellenkezőleg növelte a zavart s a megoszlást hivőkre és hitetlenekre, a pokol és mennyország lakóira s az isteni kegy osztogatása mellett gyűlöletet hintett el. Ezekben csúcsosodik ki a zsidó felfogás azon része, melyet idegen hatástól mentesnek lehet tekinteni. A zsidó felfogás a középkorban már úgy

látta a hivatalos kereszténységet, mint a földi józan élettől eltávolodott hitet, mely nem erősítette a családi élet és otthon szentségét, de éppoly kevéssé a munkának, az iparnak és kereskedelemnek tisztességét sem, sőt ezt megvetette, ellenben a férfias kitartás helyett csupán a feminin erényeket, a női kultuszt, a megalázkodást és az esztétikai hajlamokat fejlesztette s juttatta valóban magas színvonalra, míg ugyanakkor tűzzel akadályozta meg a szabad kutatás lehetőségét, elnyomta a gondolkodás szabadságát, az intellektus kialakulását lehetetlenné tette s a tudásban való hitet és az emberek szabadságra törekvését megakadályozta. Ezért volt az, hogy az ön tudatra ébredt népek szabadságuk kivívásakor mindenütt félretolták az egyházi előítéleteket és megkötöttséget s megelégedtek Jézus tanításaival és az eredeti Biblia Egy-Isten hitével és erkölcstanával. A kultúra előhaladása hivatott a majd kétezeréves ellentét áthidalására; a kereszténység nem zárhatja el senki elől sem az élethez adott jogot és főleg nem zárhatja el azt szülője, a zsidóság elől. (L. még: *Antiszemitizmus, Vérvád, Keresztelés, Jézus, Etika, Farizeusok, Esszénusok, Uzsora, Cenzura, Inkvizició.* S. R.

Irodalom. Taylor, Sayings of the Jewish Fathers (1901); Chwolson, Das letzte Passahmahl Christi (1892); Renan, Le Judaisme et le Christianisme (1883); u. a., L'Église Chrétienne (1879); u. a., Jézus élete; u. a., Saint-Paul; Krausz Sámuel, Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen (1902); L. Phillippson, Haben die Juden Jesum gekreuzigt? (2. kiad. 1902); D. Strauss, Die christliche Glaubenslehre (I.—II. 1840—41); Berner, Judentum und Christentum (1891); Graetz, Gesch. der Juden II.—XI.; A. Geiger, Das Judentum und seine Geschichte (1865); u. a., Nachgelassene Schriften (I.—V.); Güdemann, Das Judentum (1902); Toy, Judaism and Christianity (1890); Harnack, Geschichte der Dogmen I.—V.; Chwolson, Die Blutanklage und sonstige mittelalterliche Beschuldigungen (1901); Lecky, History of European Morals from Augustus to Charlemagne (I.—II. 1874); u. a., History of Rationalisme I.—II.); Lea, History of the Inquisition in the Middle-Ages (I.—III. 1888): u. a., History of the Inquisition in Spain (I.—IV. 1906); L. Ziegler, Geschichte der christlichen Ethik (1886); Daw. Einhorn, Unterscheidungslehre zwischen Judentum und Christentum (1860—61); Abrahams, Jewish Life in the Middle-Ages (1903); Hefele, Konciliengeschichte (I—X. 1890—3); Caro, Wirtschaftsgeschichte der Juden I. (1908); Max Weber, Wirtschafts- u. Socialgeschichte (1924); Schechter, Studies in Judaism (1896); M. Joseph, Judaism as Creed and life (1903); M. Friedländer, The Jewish Religion (1891); J. Ziegler, Religiöse Disputationen im Mittel alter (1894); I. Loeb, La Controverse réligion entre les Chrétiens et les Juives de la Moyen Âges (1888).

Keresztény zsidóbírók. Az ú. n. városi zsidóbirák voltak (l. *Zsidóbíró*), akiket eleinte a király, majd később az országos zsidóbíró nevezett ki. Így el is mozdíthatta tisztségéből a kinevezettet, amit Gara Miklós nádor, jogkörénél fogva, meg is tett 1431. a soproni zsidóbíróval. Helyébe Kolcha Miklóst nevezte ki a kinevezés visszavonásáig terjedő időre. Kolcha teljhatalmú képviselője volt Sopronban az országos zsidóbírónak. A K. rendszerint a legtekintélyesebb családokból kerültek ki, így az idők során a dúsgazdag pozsonyi Ventur-családnak néhány tagja volt zsidóbíró és a család nevét még ma is fenntartja a város egyik belvárosi utcája. Zsidóbíró volt még Königsfelder Lajos városi tanácsnok, a pozsonyi Szt. Lőrinc-kápolna kegyura, Sopronban pedig 1426. Gallusch Péter polgármester látta el a zsidóbírói tisztséget. Egy Oroszlán nevű zsidót is szoktak emlegetni, mint zsidóbírót, de e cím alatt II. Lajos csak zsidó hitközségi előljárót érthetett, amikor egy levelében így említi (l. *Oroszlán*). A zsidóbírók mindig keresztények voltak. U. L.

Keresztúry *Alajos József**, történetbúvár, szül. Bodrogkeresztúron (Zemplén vm.) 1755., megh. Pesten 1825 ápr. 21. Szülei zsidók voltak s ő nevét megváltoztatva szülővárosa után, kikeresztelkedett és filozófiai tanulmányokat folytatott, doktorátust tett és Nagyváradon a kir. Akadémián, majd Pesten lett 1811-ben a történelem tanára. Jelentékeny történelmi munkásságából fontosabbak: *Lineamenta historiae pragmaticae regni Hungariae positionibus distincta* (Pesth 1797); *Historia Episcopatus M. Varadiensis* (1806); *Dissertationes historico-criticae de Belae regis notarii aetate* (1812); *De Hungarorum origine* (1813); *De Hungarorum avitis sedobus illorum migratione* (1813); *De Hungarorum in Europa adverbtu* (1814); *Compendium historiae universitatis* (Partes 3., 1817—19). (Rumy, Neuer Nekrolog d. Deutschen 1825.) S. R.

Keri, keszív *(h.). Olvasva, írva van.* A bibliai szöveghagyomány irodalmának a *maszorá*-nak műkifejezése, mikor jelezni akarja, hogy a Bibliának valamely szavát másként kell olvasni, mint ahogy írva van. Ez a rendszabály azért vált szükségessé, mert bizonyos szavak a nyelvfejlődés során eredeti értelmüket elvesztették. Pl. a Biblia korában még nem tettek különbséget fiúgyermek és leánygyermek között, mind a kettő megjelölésére a *naar* szót használták. A Biblia is így használja. Később a leányt már *náár*ó-nak mondták. Ahol tehát a Biblia leányt is náár-nak ír, ott náár-ó-t kell olvasni. Az előforduló obscén szavakra is áll a rendszabály és az olvasásuk eltér az írástól, még pedig úgy, hogy a kifejezés megenyhül. F. M.

Keriász hatóró *(h.). Tóra-olvasás.* L. o.

Keriász semá *(h.).* Az egy-Istenről szóló hitvallomás *(sémá)* olvasása. L. *Semá.*

Kern *Leo*, komponista, az ötvenes években Pesten élt, ahol 1855. *Benvenuto Cellini* c. operáját sikerrel előadták. Élete további sorsa ismeretlen. V. ö. *Wertheimer*, «Jahrbuch f. Israeliten» 1856).

Kerpel *Leopold*, festő, szül. Kismartonban 1819 körül, megh. Bécsben 1880 ápr. 16. Festővé Béesben képezte ki magát, hol először 1845. lépett egy képével a nyilvánosság elé. *A római Colosseum* c. képével magára irányította a palatinusnő, Mária Dorottya főhercegnő figyelmét, aki a képet megvette és a pesti Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. 1849-ben Oroszországba utazott. Útközben Prágában az öreg császárné, V. Ferdinánd neje, egy albumlapját 100 forinttal honorálta. Teplitzben Clary herceg és rokonai több képet vásároltak tőle. Drezdában a király is vett tőle képet. Berlinben Humboldt bemutatta K.-t a porosz királynak. Oroszországban, hol egész Nizsnij-Novgorodig eljutott, szintén nagy tiszteletben részesült. Visszatérése után állandóan Bécsben lakott, ahol haláláig dolgozott. M. B.

Kertész, 1. *Manó*, tanár, nyelvészeti író, szül. Orosztonyban (Zala vm.) 1881 okt. 15. A

budapesti egyetemen tanári és bölcsészdoktori oklevelet nyert, azután a főváros középiskoláiban lett tanár. Több ízben nyert pályadíjat a M. Tud. Akadémia pályázatain. Főbb művei: *A magyar nyelv müködéstörténeti emlékei; Finnugor jelzős szerkezetek; Szólásmondások.* S. R.

2. *K.* I. *Mihály*, ügyvéd, író, szül. Szolnokon 1888 febr. 4. Ugyanitt folytat ügyvédi gyakorlatot. Több kabarédarabját játszották sikerrel a Belvárosi Színház és az Andrássy-úti Színház. Megjelent könyvei: *A csodálatos sárkány* (ifjúsági regény); *A csengeri domb; Bohóc Péter; A gyémántköves melltű*, stb.

3. *K.* II. *Mihály*, filmrendező, szül. Budapesten 1887. A színésziskola elvégzése után a Magyar Színház tagja lett. 1912-ben a Projectograph rt. ösztöndíjával Kopenhágába ment, ahol a Nordisk-filmnél színészi és rendezői tanulmányokat folytatott. Hazatérése után kizárólag filmrendezéssel foglalkozott és a Phönix-filmgyár főrendezője lett. Budapestről Bécsbe szerződött a Sascha-filmgyárhoz, ahol már az egész világon ismert filmeket készített. R. J.

4. *K. Ödön*, operaénekes, megh. Budapesten 1928. A katonaságnál fedezték fel hangját és tisztjei taníttatták, majd Zichy Géza gróf vette pártfogása alá és szerződtette a m. kir. Operaházhoz 1893., hol pár évtizedig első lírai tenorszerepeket énekelt.

5. *K. Rezső*, szocialista író, az erdélyi munkásmozgalom egyik vezetője, szül. Okányban (Bihar vm.) 1890. Többízben volt képviselőjelölt. Számos cikke és tanulmánya jelent meg a történeti materializmus eszmeköréből. D. S.

Keser *(h.). Csomó* a teflin szíjain.

Kestenberg *Leó*, zongoraművész, szül. Rózsahegyen 1882 nov. 27. Franz Kullak, Busoni és Draeseke tanítványa. Berlinben működött. 1918-ban kinevezték a porosz minisztérium zenereferensének. E fontos pozícióban organizátora lett a német zenei életnek. 1921 óta a berlini zeneművészeti főiskola tanára. K. K.

Keszler *József*, esztétikus és kritikus, szül. Pásztón 1846., megh. Budapesten 1927. A gimnáziumot Gyöngyösön, jogi tanulmányait Budapesten végezte, azután hírlapíró lett. A Pester Lloydba, a Magyarország és a Nagyvilág c. hetilapba és a Nemzeti Hirlapba dolgozott. Kritikai és bölcseleti tárcái magára vonták Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter figyelmét, aki Párisba küldte. K. a francia fővárosban több mint négy esztendőt töltött irodalmi, történeti és filozófiai tanulmányokkal, érintkezést tartva a francia szellemi élet kiválóságaival. Közben a magyar lapokban irodalmi, színházi és képzőművészeti tárcákat írt, amelyek népszerűvé tették. Miután visszatért a fővárosba, a budapesti tanárképző intézetben a francia nyelv és irodalom tanára lett. Tanári működése mellett állandóan megmaradt hírlapírónak is és előbb az Ellenőrnek, utóbb a félhivatalos Nemzetnek, 1903-tól kezdve pedig Az Ujságnak volt képzőművészeti és színházi bírálója. Mintaképe a híres Francisque Sarcey volt, akinek világos és elegáns modorát szerencsével és nagy sikerrel plántálta át a magyar hírlapirodalomba. Élete végén a betiltott Az Ujságból alakult Ujság c. napilap felelős szerkesztője is volt. Néhány évig politikai tudósításokat küldött a párisi Journal des Débats-nak. 1883-tól 1884-ig szerkesztője volt a Harmónia c. kritikai folyóiratnak. Önállóan megjelent munkái: *Dante Galeottója* (kép a romantikus költészet történetéből, 1890); *Jellem a művészetben* (kép a francia széptanból, 1890). Novellái még nincsenek kötetbe gyüjtve. E novellák között néhány megkapó zsidótárgyú genrekép is akad. Sz. G.

Kesztenbaum *Rafael Márton*, pelethei birtokos, megh. 1829 nov. 28. Egész vagyonát jótékony és kultúrális célokra hagyományozta. Hagyatékából végakarata szerint a megyei hatóság Sátoraljaújhelyen a később oly híressé vált zsidó iskolát létesítette. M. B.

Keszthely, nagyk. Zala vm. 10,219 lak. A (kongresszusi) hitközség története a XVIII. sz.-ba nyúlik vissza. Mint a régi feljegyzésekből megállapítható, a hitközség 1766. alakult meg. Első előljárói között volt Hirsch Mózes báró (l. o.), továbbá Schwarczenberg Mayer és Deutsch Dávid kereskedők. A hitközség első rabbijául Waltersdorfer Sándort választotta meg, akinek működéséről közelebbit nem tudunk. Mintegy 150 évvel ezelőtt építette a hitközség saját erejéből a templomát. Iskolája és Talmud-Tórája nincs. Intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Hell Dezső az elnöke és a Krajcáregylet, mely Berényi Béláné vezetése alatt szegények gyámolításával foglalkozik. A hitközségből származott Goldmark Károly (l. o.), a világhírű zeneszerző. Jelenlegi főrabbija Büchler Sándor (l. o.) egyetemi tanár, országos hírű történettudós. A hitközség 16,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Harmacs, Hévizszentandrás, Alsó- és Felsőpáhok, Zalavár, Zalaszántó, Gyenesdiás, Rézi és Zsid községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 1400, a családok száma 300, adót 304-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 10 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 66 kereskedő, 5 ügyvéd, 6 köztisztviselő, 6 munkás, 1 nagyiparos, 5 orvos, 1 vállalkozó, 36 iparos, 3 mérnök, 1 író. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 36-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Büchler Sándor főrabbi, Hell Dezső elnök, Berényi Béla alelnök, Fogel Hermann pénztáros, Weisz Ignác gondnok, Ligeti Jenő titkár, Böhm Károly, Böhm Mór, Menczer Imre, Prager Tivadar, Rosenberg Béla és Scheiber József előljárósági tagok.

Keszthelyi *Sándor*, festő és illusztrátor, szül. Sambor (Galicia) 1875. 1895-ben a müncheni akadémián, azután a bécsi akadémián tanult. 1900-ban állami ösztöndíjjal külföldre ment. A Műcsarnokban az 1903-iki tavaszi tárlaton tünt föl, hol önarcképével a Harkányi-díjat nyerte el. Nemsokára Amerikába költözött, hol Pittsburgban telepedett le. A Carnegie Institute tagja.

Keszubó. *Házasságlevél.* Ősi formában készült szerződés, amelyet az esküvő alatt a funkcionáló rabbi felolvas. Enélkül az esketés érvénytelen. L. *Chupo vekidusin.*

Kezájisz *(h.).* Magyarul szószerint ezt jelenti: *mint az olajbogyó.* A Talmudban gyakran elő-

forduló terminus, a szükséges mérték megállapítására. Különösen az ételekkel kapcsolatosan használják ezt a meghatározást. A tilalmazott ételek élvezete csak akkor éri el a büntetés alá eső bűn határát, ha legalább egy bogyónyit ettek belőle. Viszont az előírt ételekből (a pászka = macó) a peszach első és második estéjén, ugyanakkor a keserűgyökérből (mórór) szintén legalább egy K.-t kell elfogyasztani. Általános szabály, hogy ételek fölött csak úgy szabad az előírt benedikciót elmondani, ha a nagysága legalább egy olajbogyó nagyságának megfelel.

Kézmosás. Áldásmondás keretében történik. A kéz leöblítése sok esetben vallásos funkció. Az erre vonatkozó előírásokat sok évszázad óta olyan szigorúan követi a zsidóság, hogy szinte népszokássá vált. A megmerítés nem elég, a kezet edényből kell leöblíteni. Kötelező a K.: étkezés előtt, kenyér, vagy kenyérnemű fogyasztása előtt; étkezés után, asztali áldás elmondása előtt is. Továbbá alvásból való felébredésnél, halottal való foglalatoskodás, illetőleg a temetőből való kijövetel után. L. *Egészségügyi törvények.*

Kéver óvosz *(h.). Az ősök sírja.* Tágabb értelemben: sírlátogatás. A *Midras* szerint már Jeremiás próféta is meglátogatta az ősök sírjait. A sírok látogatása nem csak a kegyelet ténye, hanem vallásos aktus is, azzal a céllal, hogy előmozdítsa az elhunytak lelki üdvösségét. A zsidóság sohasem azonosította magát azzal a nemzsidó felfogással, amely a hetedíziglen bosszuló Istennel rémíti a köztudatot. Éppen ellenkezően a zsidóság szemében mindig is az *Él rachum vechanun,* Isten könyörülő és irgalmas és nemhogy az utódokat büntetné meg az apák bűnei miatt, hanem inkább az utódok érdemei miatt az elődöknek is megbocsát. Ebből a felfogásból bontakozott ki a másik, hogy erényes, jó cselekedeteikkel szüleik érdemeit gyarapíthatják a gyermekek. Így lehet a sírok látogatásának üres formalitásából olyan aktus, amelynek leglényegesebb része az áhitat, mert a nép hite szerint a sír mellett elmondott imákkal a sírban nyugvók érdemeit gyarapítják és a bűnbocsánatra is érdemesebbé teszik őket, mert ők adtak alkalmat arra, hogy utódaik Istent dicsőíthessék a temetőben. A sírlátogatás módozatait és körülményeit a hagyomány szabályozta. A gyászév ideje alatt nem szabad meglátogatni a sírokat, nehogy a gyászolók sebei újból és újból felszakadjanak. Kivételt csak a sírkőállítás esetére statuáltak. Rendszerint a halálozási évfordulókon látogatják meg a sírokat, aztán még a nagyünnepek között, a bűnbánat napjaiban és az ünnepeket megelőző szelichosz (l. o.) napjaiban is. A bűnbánati napokra eső sírlátogatásban, eltérően a más alkalomra eső sírlátogatástól, a magára gondoló vezeklés motivuma dominál, abban a gondolatban, hogy a könyörülő és irgalmas Isten számba veszi az elhunytak érdemeit is az élőknek szánt engesztelés napjaiban. F. D.

Kevuró *(h.). Temetés.* (l. o.).

Kfar Gideon, palesztinai község Emek Jeszreelben. A Keren Kajemeth alapította 1923. kízárólag bevándorló magyar-zsidók számára. Az alapítási költségek 16,000 fontot tettek ki. A 6000 dunam földterületen a lakosság mezőgazdasággal foglalkozik. A lakosság az állandó bevándorlás folytán egyre gyarapszik. Jelenlegi lélekszáma kb. 400.

Kibbud *(h.). Megtisztelés.* Szűkebb értelemben: szertartási tisztség, pl. a Tóra körülhordozása, a körülmetélendő gyermek tartása, a házasságkötésnél a poháráldás elmondása, melyet régibb ritusban még a menyaszony atyja kínál fel az esküvői vendégek valamelyikének.

Kicvo *(h.). Kiszabott mérték.* A közjótékonysági alaphoz való hozzájárulás összege. *Kicvenyiknek* mondják a jiddis nyelvhasználatban azt a szegény embert, aki a hitközségtől kapott adományokból él.

Kidus *(h.). Megszentelés.* Ezzel a szertartással köszöntik a belépő szombatot és ünnepnapokat. Áldást mondanak a bor felett az ünnep és szombat beköszöntésekor. Ez a szertartás az otthoni liturgiában kapott nagy szerepet, de pészach első két estéjének kivételével, minden ünnep előestélyén elmondják a templomban is. K.-nak nevezik még a szombat és ünnep reggelén elmondott áldást is. Ünnep estéjén bor hiányában a K. ima a kalácsok (l. *Barchesz)* fölött is elmondható. F. D.

Kidus ha-Sém *(h.).* Szó szerint: *Isten nevének megszentelése.* A zsidó etikában gyakran előforduló fogalom és nem csak a világszemlélet irányát szabja meg, de végső határát is. Az élet legfőbb célja, de legfőbb értéke és feltétele is. A komoly értelmezés kizárja a színleges, vagy csak látszólagos áldozatkészséget és a K. nem szavakban, hanem cselekedetekben találja meg méltó kifejezését. Az erényes, tiszta élet és a jótékonyság gyakorlása még csak törekvés a K. felé, ez beteljesülést akkor nyer, ha a lemondás, az áldozatkészség az emberi lehetőség utolsó határát éri el. Az Istenhez való ragaszkodás és a hithűség is ezen a határon válik K.-mé és a zsidó felfogás ezért tekinti Isten megszentelésének a mártirok önfeláldozását. A K. fogalma további kibővülést nyert az idők folyamán, oly értelemben, hogy K. minden cselekedet, amely alkalmas arra, hogy a zsidóság megbecsülését növelje a nem-zsidó közvéleményben. A K. ellentéte *Chillul ha-Sem,* amelynek bűnébe nem csak az Isten, de az ember ellen, különösen más vallásuak ellen elkövetett gonosztettekkel esik a zsidó ember. F. M.

Kidus levónó, l. *Birchasz levónó.*

Kiejtés. A héber nyelv kiejtése ma sokfelé ágazik és bár nyelvtörténetileg kimutatható, hogy ezelőtt másképp ejtették, mint ma bárhol. Igy pl. a betűk nevei alef (és nem olef), daled (és nem dolesz vagy doleth), cade és nem code, lamed [és nem lomed], úgyszintén mások is, mint: kasern (kosern helyett), batem (botim helyett) mutatják, hogy a mai szefárd kiejtéshez közelálló régi kiejtés e pár szóban fenntartotta magát. A *szególt* a régi grammatikusok még «paszach koton» néven ismerik, ami mutatja, hogy nem a mai tiszta *e*, hanem *a*-hoz közeljáró hang volt az értéke.. A grammatikai kettőzések nem hangzottak régebben. Ez a lexikon héber átírásaiban Magyarország mai zsidóságának legszokásosabb kiejtését tartja szemelőtt, amennyire ezt a betű-

állomány megengedi. Az *au*-nak ejtett magánhangzót magyarta lansága miatt *ó*-nak írja, ami nyelvtörténetileg és a szefárd kiejtésnek is megfelel.

Kikeresztelkedés, l. *Aposztázia.*

Kile, l. *Kehiló.*

Kileman. *(j.)* Közügyekkel foglalkozó hitközségi tag.

Kilenc napok *(Húshagyók).* Av hónapjának első kilenc napja, melyeken szombat kivételével húsos ételek és bor fogyasztását a vallásos ritus eltiltja. Ezek a napok a háromhetes gyászidőnek, mely Tamusz 17-ike és Av 9-ike között van, fokozott gyásznapjai Jeruzsálem ostromának emlékére. F. D.

Kilényi, 1. *Hugó**, műgyüjtő és közgazdasági író, *K. János* fia, szül. Budapesten 1840 dec. 5., megh. u. o. 1924 dec. 27. Jogi tanulmányainak elvégzése után 1864. mint joggyakornok bírói pályára lépett, majd a földmívelési minisztérium tisztviselője lett. 1889-ben a kereskedelmi minisztériumba helyezték át, ahonnan mint miniszteri tanácsos nyugalomba vonult. Azóta élénk tevékenységet folytatott a közgazdasági életben, 1903 óta mint a Keleti Tengerhajózási Társaság elnöke és több jelentékenyebb közgazdasági vállalat igazgatója. Szakfolyóiratokba írt tanulmányai mellett főműve: *Adatok Magyarország gabonakivitelének kérdéséhez az utolsó évtizedben, különös tekintettel a tarifaviszonyokra* (1880). Ennek a munkának a Magyar Tud. Akadémia a Lévay-díjat ítélte oda. K. a magyar műértők és műgyüjtők legkiválóbbjai közé tartozott. Sz. G.

2. *K. János**, hírlapíró és műfordító, szül. Miskolcon 1805., megh. Budapesten 1889 jún. 6. Atyja gazdag kereskedő s a borsodmegyei összes zsidó hitközségek felügyelője volt. A negyvenes évek elején Pestre költözött, ahol K. 1842. Beck Károly (l. o.) és Zerffi Gusztáv (l. o.) társaságában megalapította és szerkesztette a Der Ungar c. jelentékeny politikai és belletrisztikai napilapot. 1850-ben Bécsbe, majd ismét Pestre költözött. Nagy érdeme, hogy Eötvös József báró, Széchenyi István és Jósika Miklós legjobb dolgait ő fordította le először németre 1833—42 közt. K. rokonságban volt Klein Lipót Gyulával (l. o.), a híres drámatörténésszel. S. R.

Kimchó depiszchó. (Vulgaris kiejtéssel: *Kimche depiszche.)* Peszachi liszt, illetve a szegények ingyenes pászkajutaléka. Az ingyenes pászkára szorulókat lajstromozni szokták. A lajstromot K. cettel-nek mondják. «Der erste auf dem K. cettel», első a jótékonyságra szorulók lajstromán. Az «első» alatt a rabbit értik. F. M.

Kinósz *(h). Gyászdalok.* Azok a rímes költemények, melyeket tisó beóv (l.o.) napján recitálnak a zsinagógában, gyászolva Jeruzsálem és a szentély pusztulását. A K.-ban megéneklik ezenkívül a zsidó mult sok szerencsétlenségét is. Legnevezetesebbek a cionidák, Juda Halévi versei: *Saali szerufo boés* (magyarul: kérdezd, te tűzben elégetett) kezdetű, a középkori tóraégetés alkalmából szerzett dal, végül a sorrendben utolsó *Éli Cijon* (magyarul: nyögj, Ción) kezdetű refrénes elégia, melyet már állva mond a gyülekezet. Az előzőket a földön ülve mondják. F. D.

Kinó-szinó *(h.), Irígység,* gyűlölet. A jiddis nyelvhasználat *kine-szine*-nak mondja.

Kinyilatkoztatás, zsidó teológiai fogalom, amelyet a rabbinikus irodalom *Giluj Sechinónak* nevez, másrészt Isten akaratának megnyilvánulásai tényekben, így legfőképpen a Tóra adásával. A pátriarchák, Mózes és a próféták vizióik alkalmával jelekben látták Isten megjelenését, de az isteni K. alatt a zsidó vallás szempontjából mégis a sinai K.-t szokták érteni. Az emberszeretet s a társadalom fennmaradásának örök időkre szóló törvényeit Mózes az államalkotó géniusz bölcs meglátásával rendkívüli külsőségek és ünnepélyesség keretében adta át a népnek, mely a Sinaj-hegy lába körül gyülekezett, «hogy az Égből jövő Tíz Parancsolatot meghallgassa», míg Isten jelenvalóságát külső jelek árulták el *(Exod.* 19. 9., 20. 22.; *Deuter.* 7. 4., 5. 2). A sinaji K.-nak az egész zsidóság tanuja volt s az egész nép ígéretet tett, hogy megőrzi a Törvényt, melyet Isten Mózes által neki örök időkre adott. A későbbi próféták, de a liturgia is a sinaji K.-nak döntő fontosságot tulajdonítottak. Juda Halévi a *Kuzariban* (1. 25, 87, 97; 4. 11) a sinajai K. tényét tartja az egész zsidó vallás alapjának. Ugyanez a rabbinikus iratok véleménye is két évezreden át. A K. valódiságát az egész Izráel egységes Egy-Isten hite tanusította legjobban. (V. ö. *Kohler,* «Jew. Encycl.»). S. R.

Király *Ernő,* színész, szül. Kiskeszben (Nyitra vm.) 1884. Színiiskolában tanult és korán sikerei voltak, mint operettbonvivánnak. Szabadka, majd Kolozsvár után végleg Pestre került a Király-Színházhoz, ahol rövid idő alatt a legünnepeltebb színészek közé emelkedett. Sikerrel szerepelt Bécsben és Berlinben is. Néhány év óta önálló társulattal magyar turnékat rendez Amerikában.

Királyfy *Imre,* zeneszerző, szül. Budapesten 1845 jan. 1. Zenetanulmányait szülővárosában, Bécsben és Párisban végezte, Korán került Angliába és az Egyesült-Államokba, ahol a chicagói világkiállításon mutatta be *America* c. kompozicióját (1893). További művei: *Nero; Velence, a tenger menyasszonya; Columbus; China; India; Tengeri győzelmünk* stb. Később Londonba költözött és haláláig ott működött. Testvérei *K. Arnold* és *Balázs* szinigazgatók voltak az Egyesült-Államokban. Ők építtették az Alhambra-palotát 1876., továbbá az egyik legnagyobb színházat Philadelphiában. S. R.

Királyhelmec, *(Kralovsky Chlumec,* Cs.-Szl) nagyk. 2725 lak. A K.-i (orthodox) hitközség — mint jegyzőkönyveiből kitűnik — 1801. alakult meg. Alapítói: Keller Ábrahám, Keller Dávid, Rubin Nachum, Steinfest Mór és Zinner Mór kereskedők voltak. Első rabbijául Wald Mordechájt választotta meg a hitközség, aki 1875. bekövetkezett haláláig vezette a hitéletet. Mikor a hitközség kissé megerősödött, 1850. templomot építtetett, melynek költségeit a tagok adták össze. 1888-ban Öszterreicher Lázár egy Bész hamidrast építtetett a hitközség számára 1865-ben létesült a jesiva, melyet állandóan 40 növendék látogat s 1890. alapította meg a hitközség a Talmud-Tórát, melynek 60 növendéke van évente. Van ezenkívül még a

hitközségnek Chevra Kadisája. A hitközség évi költségvetése 10,000 č. korona, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Bely, Lelesz, Kisdobsa, Bacska, Battyan, Csenge, Bodrogmező, Szinyér, Kis- és Nagytárkány, Véke Nagy- és Kisgérces és Perbenyik községek tartoznak. A család lélekszáma 400, családok száma 148, adót 120-an fizetnek. Foglalkozás szerint 2 gazdálkodó, 3 tanító, 35 kereskedő, 6 ügyvéd, 4 orvos, 15 iparos, 8 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 25 szabadpályán levő, 10 közadakozásból élő 10 egyéb. A hitközség tagjai közül Fuchs Emil vezet nagyobb — 2000 holdas — saját mintagazdaságot. A világháborúban a hitközség 67 tagja vett részt, akik közül 6-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Glattstein Vilmos rabbi, Friedmann József elnök és Klein Adolf pénztáros.

Királyok. A királyság intézménye Izráel ősi felfogásában ellenkezett Isten uralmának eszméjével. Isten uralmát pedig úgy képzelte el a zsidóság, hogy azt arravaló kiválasztottjai révén (Mózes, Debóra stb.) gyakorolja anélkül, hogy ezek királyi címet és hatalmat viselhetnének és hogy méltóságukat utódaikra átörökíthetnék. Csak amikor a bírák idejében, mindenki a saját önkénye szerint élt, látták elérkezettnek az időt arra, hogy egy erős kézben központosuljon a hatalom. De akkor is Sámuel annak az aggodalmának adott kifejezést, melyet a Tóra is táplált (*Móz.* V. 17. 14—20), hogy a király el fog térni Isten akaratától és népének zsarnoka lesz. És valóban úgy éltek később a királyok, hogy a prófétáknak sokszor kellett ellenük fellépni. (*Jeremiás* 22. 13, 17; *Ezékiel* 34. 2. kk; *Chabakuk* 2. 9. és 12; *II. Sám.* 11; *I. Kir.* 21).

A K. uralkodásuk időrendjében:

Saul 1020 körül
Dávid 1000 körül
Salamon 950 körül

Izráelben:	*Judában:*
I. Jerobeám 933—12	Rechabeám 933—17
	Abia 916—14
Nádáb 912—911	Ásza 913—873
Baésa 911—888	
Éla 887—87	
Zimri 887	
Omri 887—877	
Ácháb 876—54	Jósáfát 873 - 849
Achazja 854—53	
Jórám 853—42	
Jéhu 842—815	Jehorám 849—42
	Achazja 842 és Athalja
Joácház 814—798	Jóás 836—797
Jóás 798—83	Amacja 797—779
II. Jerobeám 783—743	
	Azarja 779—740
Zacharja 743	
Menáchem 743—37	
	Jothám 740—36
Pekachja 737—36	
Pekach 736—730	Ácház 736—28
Hósea 730—22	
	Hizkia 727—699
	Manasse 698—643
	Ámon 643—41
	Jósia 640—609
	Joácház 609
	Jojákim 608—597
	Jojachin 597
	Cidkija 597—587

F. M.

Királyok könyve (*Széfer melochim*). Latinul és görögül Sámuel két könyvével együtt jelzik őket *Királykönyvek*-nek. Sámuel két könyve tehát a királyok első két könyve a nemzsidó kánonban, míg a héber királyok két könyve abban a királyok (görögül: *Basilejón*, latinul: *Liber Regum*) harmadik és negyedik könyve gyanánt szerepel. A héber Bibliában a prófétai könyvek első részében foglal helyet. Izráel történetét tárgyalja Salamontól a babiloniai fogságig és így folytatása a *Sámuel Könyvé*-nek, pragmatikus felfogásában rokon *Bírák Könyvé*-vel. Forrásul használja a már elveszett *Salamon Krónikáját* (*I. Kir.* 11. 14.) és *Izráel és Juda Királyainak Krónikáját* (számos helyen). Mivel még a fogságba került Jechonja felszabadításáról is megemlékezik, legkorábban a babiloniai fogság végén keletkezhetett a könyv. A K.-nek tartalma: Salamon udvari ármány árán szerzi meg a trónt és kénytelen mindjárt uralma kezdetén *Chirám*, Tyrus királya javára húsz városról lemondani, Föniciai építészekkel és királyi támogatással felépíti a jeruzsálemi templomot. Sok költséget fordít udvartartásának fényére és e célra súlyos adót vet ki népére. Halála után fia *Rechabeám* lép örökébe, de a Salamon elleni elkeseredettség most lázadásban tör ki. Jerobeám szítja a fölkelést és megszerzi az északi tíz törzs uralmát. Hogy a népszakadást fenntartsa, a sátoros ünnepet is kitolja egy hónappal s ezzel lehetetlenné tette, hogy népe közös zarándoklásban találkozzék a déli birodalom népével. Izráel és Juda között hadi állapot áll fenn soká és Juda vazallusává lett az északi birodalomnak. *Omri*, Izráel királya, *Ácháb* fia számára megszerzi a föniciai király lányát, *Izebelt* és ezzel új veszedelmet hoz az országra: a föniciai befolyást és bálványimádást. De ez a két zsidó birodalom újjáegyesülésének áldását hozta magával. Omri ki is terjesztette volna uralmát Judára, ha az ottani próféták nem látnak ebben veszedelmet az Egyisten hitére és nem szítanak összeesküvést az északi birodalom ellen és nem ültetik trónra Omri hadvezérét, *Jéhut*. Ez azonban csak assyr támogatással tarthatta magát a szírusok ellen és még ennek is megadta árát, mert Szíria meghódítása után Izráel birodalmának elfoglalására került a sor. *Athaljának*, Ácháb király leányának sikerült a déli birodalom fölött való uralmat magához ragadni és a királyi házat kiirtani. Az egyetlen *Jehoást* azonban a papok megmentették és később trónra ültették. *Achaz*, Juda királya alatt az assyr király már őt is meg akarja nyerni szövetségesének Szíria és Izráel egyesített hadai ellen, de *Jesája* próféta kiharcolja az ország semlegességét. *Szalmanasszár* és *Szargon* asszír királyok véget vetnek Izráel birodalmának. Juda

magára marad. Itt *Chizkia* király a babiloni királyt támogatja Assyria ellen, mire később *Szancherib* óriási haddal bekeríti, de Jeruzsálem ostromát abba kell hagynia. *Manasse* ismét aláveti magát Assyriának és tág kaput nyit a csillagimádásnak. De unokája *Jósia* (620) visszaállítja az Egyisten tiszteletet és a *Tórát*, mely régóta csak papok birtokában volt és ismeretlen maradt, felolvastatja és kötelező törvénykönyvvé nyilvánítja. Amikor Babilóniának sikerül Assyria felé kerekedni, Juda királya *Jojákim* is behódolni kénytelen, de Egyiptom biztatására később fellázad. Ekkor *Nebukadnecár*, Babilónia királya vonul fel Juda ellen és a Jojákim helyébe lépett *Jojachint* meghódolásra bírja és a nép nagy részét fogságba hurcolja Babilóniába. Jeruzsálemben *Cidkijáhut* teszi királlyá, de miután Jeremiás intelme ellenére ez is fellázad, Nebukadnecár ismét megsemmisíti Juda birodalmát (586). Utódja *Evil Merodach* kiszabadítja Jojachint, hogy visszaültesse a trónra, aki azonban meghal, mielőtt a trónt elfoglalhatná.

Királynő pénze, vulg. *Malke-Geld*, tulajdonképen türelmi adó. L. *Türelmi adó.*

Kis. Ősi magyar zsidó családnév a Nagy Lajost követő időkben. L. *Családnevek.*

Kis, 1. *Adolf*, szociálpolitikus, szül. Kiscellen 1867 máj. 8. Korán a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője, 1904-től kezdve pedig igazgatója volt. Nagy része volt a munkásság szervezésében s egyideig a Népszava szerkesztőségének is tagja volt, 1910—18-ig pedig a Munkásügyi Szemlét szerkesztette. A diktatúra bukása után nyugdíjazták és külföldre ment.

2. *K. Henrik*, rabbi, szül. Veresmarton (Ugocsa vm.) 1882 dec. 30. 1904—13-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1912-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1914. pedig rabbivá. Előbb muraszombati, 1921 óta pedig újvidéki rabbi. Munkája: *Gáoni responzumok* (1912). Cikkei a Jüdische Volksblattban és a Haivriben jelentek meg. F. D.

3. *K. Jenő*, szocialista politikus, főv. bizottsági tag, ügyvéd, szül. Balmazújvárosban 1886. Kitűnő szónok, a munkások pártjában igen népszerű, de a városházán is kitünt beszédeivel. Vezette a szociáldemokrata párt jogvédő irodáját. A Szocializmus munkatársa s ott sok közleménye jelent meg. T. Zs.

Kisbér, nagyk. Komárom és Esztergom egyesített vm. 4073 lak. A 40-es években csak egy zsidó család lakott K.-en, Stern Izsák családja. 1848 után egyre többen telepedtek le s már 1851. annyian voltak, hogy hitközséget alapíthattak. Ugyanez évben — miután temető céljaira telket vásárolt a hitközség — megalakult a Chevra és egy megvásárolt házban megnyílt a hívek számára a templom is. Két év mulva megkezdték a rendes anyakönyvek vezetését, 1859. pedig megcsinálták a hitközségi élet nyugodt menetét biztosító alapszabályokat. Iskolát is létesített a hitközség, melyet 1875., mikor új templomot építettek, a régi templomépületben helyeztek el. A hitközség fejlődése következtében ez az iskola szűknek bizonyult, úgy hogy 1881. szép tágas iskolát építtetett a hitközség. Ezt az iskolát más felekezetű gyermekek is szívesen látogatták, sőt a világháború alatt a református iskola növendékei is itt nyertek oktatást. 1923 ban az államsegélyt megvonták az iskolától, mely még azután három évig működött, de az 1926–27. tanév végeztével a hitközség a mostoha gazdasági viszonyok miatt kénytelen volt az iskolát megszüntetni. Van a hitközségnek egy jótékonycélú nőegylete, amelynek Kohn Lipótné az elnöknője. A hitközségből több kiváló férfiú származik, akik kulturális és közgazdasági téren nagy érdemeket szereztek. Kiválik ezek közül Korda Dezső, aki mint mérnök Párisban több rézbánya igazgatója volt, majd a háború kitörésekor Zürichbe menekült, ahol a műegyetem tanára lett. Eislitzer Gyula vegyészmérnök, a new-yorki Metallograph Corporation műszaki igazgatója, Szántó Jenő, a Pannonia Kender és Lenipari Rt. vezérigazgatója, Ludasi Géza, a K.-i keményítőgyár igazgatója, Biró Imre, a jugoszláv vasutaknál a vontató osztály főnöke. A hitközség 6873 pengő költségvetéssel dolgozik és körülbelül 2600 pengőt költ szociális célokra. Anyakönyvi területéhez Ászár, Ete és Kéthely községek tartoznak. Lélekszáma 234, a családok száma 72, az adófizetőké 61. Foglalkozás szerint 1 nagykereskedő, 1 tanító, 28 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 2 orvos, 5 magántisztviselő, 12 iparos, 6 magánzó és 11 egyéb. A világháborúban résztvett 59 hitközségi tag közül 7-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Moskovitz Lázár rabbi, Márkus Sándor elnök, Wollner Adolf alelnök, Fleischmann József pénztárnok, Kohn Lipót ellenőr, Eislitzer Mór és Krausz Ferenc gondnokok, Friedman S., Kálmán Dezső, Kohn József és Perl Zoltán előljárók, Böhm József jegyző.

Kiskozárd. Erdélyi helység, elnevezése azoknak a kozároknak emlékét őrzi, akiket egyes források szerint a honfoglaló magyarok ott találtak. Ugyancsak van egy Nagykozárd nevű helység is Erdélyben (l. *Kozárok*).

Kiskunfélegyháza, rend. tan. város Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 36,790 lak. A hitközség 1850. alakult meg. Előzőleg alig egy-két zsidó család lakott csak K.-n. A hitközség tulajdonképpeni alapítói Léderer Sándor földbirtokos, Spiller Leopold, Spiller Mátyás, Feuer Éliás, Augner Ignác és Sohr Simon kereskedők voltak, akiknek családjai az 50-es években költöztek Albertirsáról K.-ra. A hitközség első rabbija Günsberger Sámuel volt, akinek életéről és működéséről úgyszólván egyetlen adat sem maradt fenn. A hitközség alakulásával egyidejűleg templom is épült, majd mikor ez szűknek bizonyult, 1899. kizárólag a hívek hozzájárulásával új zsinagógát emelt a hitközség. 1853-ban már felépült a hitközség népiskolája, amelybe a következő évben bevezették a magyarnyelvű oktatást. Az iskolának jelenleg két tanítója és 60 növendéke van. 1855-ben Chevra Kadisa, 1880-ban jótékonysággal foglalkozó nőegylet s később egy Ahavó veachvó-egylet létesült. A K.-i hitközség adta a magyar zsidóságnak Lederer Sándort (l. o.) a Pesti Izr. Hitközség néhai elnökét s tagjai közül számosan kerültek ki olyanok, akik kulturális téren jelentős pozíciót vívtak ki maguknak. K. közgazdasági életében is fontos szerepet játszik

a zsidóság. Feuer Mihály ecet- és élesztőgyára, Klein Ignác gyufagyára, Fuchs Ignác téglagyára tartoznak K. legnagyobb üzemei közé. A hitközség ma a hozzátartozó Jászszentlászló, Pálmonostora és Gátér községekkel együtt 150 családban 600 lelket számlál. Adófizetőinek száma 160. Költségvetése 12,000 pengő, filantrópikus és szociális célokra 8000 pengőt fordít. A világháborúban 300 tagja vett részt, hősi halottainak száma 11. A forradalmak sem kímélték meg a K.-i hitközséget. Tagjai közül többen megsebesültek, Lederer Viktor tart. hadnagy pedig mártirhalált halt a forradalom alatt. A hitközség ezidőszerinti vezetősége: Karpelesz Ede elnök, Ágai Márton alelnök, Löwi Herman és Balázs Jakab gondnokok, Salgó Imre, Holländer Béla, Frankl Ede és Spiller Dezső. A Chevra Kadisa elnöke Feuer Illés. A K.-i orthodox hitközséget 1876 jan. 30. a kongresszusi hitközség 26 kivált tagja alapította. A hitközség első elöljárói Feuer Izsák, Weissberger Károly, Eisler Sámuel, Freund Lipót és Goldstein Herman kereskedők voltak. Templomot, egytanerős elemi iskolát és Talmud Tórát 1878. létesített a hitközség. Chevra Kadisája — melynek jelenleg Fisch Illés a vezetője — 1876. létesült. A hitközség fejlődését mi sem mutatja jobban, minthogy pár évtized alatt tagjainak száma 120-ra emelkedett. A hitközségben 1928-ig a rabbifunkciókat Holländer Bernát végezte, 1928-ban pedig főrabbit választottak. A hitközség tagjai közül többen előkelő szerepet játszanak a város gazdasági életében. Ezek: Frank Ignác a hitközség díszelnöke, ki textilkereskedelmi vállalatot, Frank Miksa hitközségi elnök, ki a Magyar Általános Takarék helyi fiókját és Krausz Mór ügyvéd, aki egy gazdasági bankot alapított. A zsidó áldozatkészség hozta létre 1883. a Magy. Orsz. Vöröskereszt Egylet K.-i fiókját, amelynek első elnöke Feuer Mihályné volt tizenöt esztendőn keresztül, alelnöke pedig Váradi Zsigmondné. 1895-ben utóbbit elnöknek választották. Ekkor még mindössze csak két keresztény tagja volt az egyesületnek, amely 1907. ünnepelte 25 éves fennállásának jubileumát. A szélesebb társadalom csak ekkor kezdett csatlakozni az egyesület munkásságához. A világháború alatt hetven személyes kórházat állított fel az egyesület. Az elnöknő érdemei elismerésül a II. o. ezüst érdemkeresztet kapta meg. 1926-ban az egyesület vezetésétől visszavonult és azt átadta a városnak. A hitközség keretében működik a nőegylet, melynek Frank Miksáné az elnöknője. A hitközség 15,320 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma kb. 450, családjainak és adófizetőinek száma 120. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 1 tanító, 100 kereskedő, 3 ügyvéd, 2 orvos és 13 egyéb. A hitközségnek 50 tagja vett részt a világháborúban és 15-en estek el. A forradalomnak két áldozata van. A hitközség mai vezetősége: Frank Ignác díszelnök, Frank Miksa elnök, Fisch Illés alelnök, Rottenstein Ignác, Löwenstein Sándor, Klein Teofil, Klein Sámuel, Sonnenfeld Sámuel és Friedmann Sándor elöljárósági tagok.

Kismarton *(Eisenstadt, A)*, rend. tan. város, szab. kir. város címével Sopron vm. 3073 lak. Zsigmond király 1388 okt. 4. kiállított privilegiummal megengedte Kanizsai János esztergomi érseknek és fivérének, Miklós tárnokmesternek, hogy K.-ban külföldi zsidókat telepíthessenek. Valószínű hogy zsidók már előbb is laktak ott és számuk az 1421 után Bécsből, 1496. Steierországból és 1526. Sopronból oda bevándorlókkal csak növekedett. 1569-ben már 81 zsidó lakott K.-ban földesúri telken, a mai hercegi palotától északra, a Fő-, Kolostor- és Apáca-utcák közti negyedben. A hitközség végleges szervezkedése ez időtájt történhetett. Alapítói a Cseh- és Németországból az üldözések elől idemenekült Austerliz, Spitzer, Boskovitz, Wilheim, Schlesinger, Pollak, Frankfurter, Wiesbaden, Eidlitz, Elffenteim, Schneider, Edler, Rosenfeld, Bondy, Machlup, Wertheimer, Schönfeld, Gabriel, Hess stb. családok voltak, melyek közül többnek ivadékai még ma is élnek K.-ban. Több egymást felváltó földesúr és viszontagságos évek után a XVII. sz. közepetáján az Eszterházyak jóindulatú védelme alá kerültek és az ő Schutzjude-jai voltak azután. 1670-ben K. Ausztriához tartozott. Mikor I. Lipót Ausztriából kiűzette a zsidókat, nekik is el kellett hagyni községüket, de földesuruk közbenjárására 4 hónap mulva már visszatérhettek. A herceg most új lakóterületet adott nekik, a kastélytól délre elterülő hegylejtőn. A három utcára terjedő zsidó-fertály minden éjjel és minden szombaton gettóként volt elzárva. Az új zsidónegyed keletkezése után ismét sok zsidó vándorolt be Bécsből, Ausztria több részéből és Németországból. A kurucháborúval járó fosztogatások és üldözések, 1704—07 közt, olyan légkört teremtettek, hogy a K.-i zsidók kénytelenek voltak ismét elhagyni lakóhelyüket és a szomszédos jól erősített Bécsújhelyen kerestek menedéket. Az új zsidó község hg. Esterházy Pál nádortól 1690. nagy privilegiumot kapott és hasonló, majdnem azonos szövegű kiváltságos levelet kapott a hercegtől a többi birtokain lévő 6 község is: Nagymarton, Kabold, Lakompak, Németkeresztúr, Boldogasszony és Köpcsény. Ezek a községek «Seva kehilosz», «Hét község» összefoglaló név alatt ismeretesek. Legfőbb nevezetességük az, hogy 1867-ig saját polgári közigazgatási joguk volt, függetlenül a helység magisztrátusától. A herceg iránti alattvalói kötelességeik rendezése és elintézése a K.-i zsidóközség elöljáróságának feladata volt, valamint a K.-i rabbi a hitközségnek is főrabbija volt. Rabbik: Jakob Margoliot Prágából 1526; Salamon Liebermann 1540; David Wienből 1650 után; Meier b. Izsák (Mram As) 1717—44; Benjamin Wolf 1747—68; Aser Lemmel 1768–1789; Jechiel Michel 1789—1818; Mózes Perlesz 1818–40; sed. vac. 1840—51; Izrael Hildesheimer 1851—69; Salamon Kutna 1870. A Mram As, Leml Glogau és Mózes Perlesz alatt nagy jesivák virágzottak itt. Hildesheimer alatt már modernebb rabbi-iskola is, melyben a tanulókat világi érettségire is előkészítették. Itt élt az álmesiás hirébe került Mordechaj Móchiách, úgyszintén Meir b. Chaim, aki megjegyzéseket írt Chajim Vitol rabulisztikus munkájához. (Forrá-

sok: Magy. Zs. oklevéltár; Markbreiter, Beiträge z. Gesch. der Juden in Eisenstadt, Wachstein, Eisenstädter Forschungen.) M. B.

A hitközségnek számos intézménye van és valamennyi évszázados. Két temploma közül az egyik 150 éves, a másikat, amely a Wolff-család, bornagykereskedő cég magántulajdona, Samson Wertheimer rabbi építtette a XVIII. sz. végén. Háromszáz évig állt fenn a hitközség híres, messze földről látogatott jesivája, mely az 1900-as évek elején szünt meg. Körülbelül ugyanilyen idős a hitközségnek ma is működő elemi iskolája, mely egytanerős és 35 növendék látogatja. Van még a hitközségnek rituális fürdője, szegényháza, nőegylete, Bikur Cholim, Nichum Avelim és Ec Hajim egylete, mely régi intézmények alapítási időpontja nem állapítható meg pontosan. A hitközség, melyben a mult ban a világhírű rabbik egész sora működött, újabb időkben is több kiváló egyéniséggel gazdagította a kulturális életet. Így többek között K.-ból indult el Benedikt Henrik (l. o.) karrierje, de K.-i származásúak még Hantos Elemér (l. o.) államtitkár és Wolff Sándor (l. o.) a híres történettudós. Még a XVIII. század vége felé alakultak nagy és ma is virágzó vállalatok, így a Wolff Lipót Fiai bornagykereskedés és a Spitzer bőrgyár, melyek mind nagyszámú munkást foglalkoztatnak. A hitközség multjáról számos érdekes dokumentum maradt fenn, így Mram As rabbi kézirásos feljegyzései, az Esterházy hercegi család Schutzbriefei és az Esterházy-irattárban található, sok zsidó történelmi vonatkozású okirat. A hitközség történetével behatóan foglalkozó munkák: Wolff Sándor és Erwin Markbreiter; *Geschichte der Juden in Eisenstadt*, Fürst Aladár: *Sitten und Gebräuche der Juden in Eisenstadt*, Wolff S.—Wachstein: *Grabinschriften des jüdischen Friedhofes in Eisenstadt* és *Urkunden zur Geschichte der Juden in Eisenstadt*. Wolff Sándor tulajdonában van egy zsidó és helyivonatkozású régiségekben rendkívül gazdag magánmúzeum és egy hatalmas könyvtár. A hitközség évi 22,000 schillinges költségvetéssel dolgozik, melyből 19,000 schillinget költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez K. és Rust sz. kir. városokon kívül a K.-i járás összes községei tartoznak. A hitközség lélekszáma 560, családok száma 134, az adófizetők száma 192. Foglalkozás szerint: 7 nagykereskedő, 3 gazdálkodó, 4 tanító, 60 kereskedő, 4 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 15 munkás, 2 nagyiparos, 5 orvos, 17 magántisztviselő, 5 iparos. 1 mérnök, 8 magánzó és 31 egyéb. A hitközségnek 120 tagja vett részt a világháborúban s közülök 17-en estek el. A nyugatmagyarországi felkelésnek a hitközség négy tagja esett áldozatul. A hitközség mai vezetősége: Klein Károly főrabbi, Spitzer Emil bőrgyáros elnök, Schlesinger Mór, Klein József, Warndorfer Zsigmond, Hirschler Juda, Fürst Adolf, Buxbaum Jakab, Schneider Vilmos elöljárók, Goldstein Izsák kántor és Soltész Lajos titkár.

Kiss. 1. *Arnold*, budai vezető főrabbi, jeles egyházi szónok, író, költő és műfordító, szül. Ungváron 1869 nov. 2. Gimnáziumi tanulmányait Nagybecskereken és az Orsz. Rabbiképző Intézetben végezte. 1894-ben avatták doktorrá, 1895. rabbivá. Még ebben az esztendőben a zsolnai hitközség rabbija lett. 1897 óta Veszprémben működött. 1901 óta a budai hitközség rabbija. A Rabbiképző-intézet vezérlőbizottságának, a Pro Palesztina szövetség elnöki tanácsának, az Imit választmányának tagja, a Juda Halevi társaság társelnöke. Ünnepi beszédei kiváló szónoki alkotások (*Gilead* 1900). Imakönyvei számos kiadást értek meg: *Mirjam* (eredeti magyarnyelvű imádságok nők számára 1908); *Noémi* (imakönyv leányok számára 1909); *Echod* (imádságok gyermekek számára 1913). Költészete mélyérzésű líra, melyben ború és humor vegyül. Költői munkásságával irodalomtörténeti helyet vívott ki magának. Mint műfordító a középkori és újkori héber és jiddis költők alkotásainak tolmácsa. Morris Rosenfeld verseit ő mutatta be a Petőfi-Társaságban. Prózai műveiben igaz, reális zsidó életet rajzol. A zsidó alakokat és történeteket kiemelte a hagyományos, álromantikus miliőből. Tudományos cikkei, vallásirodalmi tanulmányai a Magyar Zsidó Szemlében, az Imit Évkönyveiben, szépirodalmi dolgozatai és versei a fővárosi napilapokban (Pesti Napló, Budapesti Hirlap, Magyar Hirlap) és szépirodalmi folyóiratokban (A Hét, Uj Idők, Mult és Jövő) jelentek meg. Verses művei: *A pap hárfája* (1904), *Jób* (1904); *Getto-dalok* (1908); *Köd és napsugár* (1911); *Elborult csillagok alatt*. Prózai művei: *Ifjak és öregek* (1909); *Álom és valóság* (1913); *A fekete Horovitz* (1923), stb. Monográfiák: *Samuel Hanágid élete és munkái* (1893); *Gabirol élete és költészete*. (Népszerű zsidó könyvtár 4. sz.) A zsidó hitéletre vonatkozó és tudományos cikkei a magyarnyelvű felekezeti lapokban és az Imit Évkönyveiben jelentek meg. E lexikon elnöki tanácsának tagja. Zs. J.

2. *K. József*, költő, szül. Mezőcsáton 1843 nov. 3., megh., Budapesten 1921. Szegény szülőktől származott, tizenhárméves koráig héber tanulmányokkal foglalkozik Miskolcon. Tizennégyéves korában beiratkozott a rimaszombati, majd debreceni gimnáziumba, 1862. azonban, anyagi okokból kénytelen otthagyni az iskolát. Mint vidéki tanító bolyong az ország különböző vidékein, állandó érintkezésben mind a zsidó, mind a magyar néppel. Huszonöt esztendős, mikor Pestre kerül s kiadja első verseskönyvét, a *Zsidó dalokat*. «Megvirrad napod valahára hát, zsidó, immár van neked is hazád!» — írja boldog optimizmussal. Ismertebb versei közül ebben a kötetében van a *Dal a szegény Árjeról*, első kísérlete a népiesen zsidó ballada terén. 1870—1873-ig a Képes Világ szerkesztője, 1873. feleségül veszi egy szegény rokonát, 1874. betegen írja *Budapesti rejtelmek* c. regényét (Szentesi Rudolf pszeudonim alatt), végre 1875. az első országos siker: Toldy Ferenc a Kisfaludy-Társaságban felolvassa a *Simon Judit*-ot. Ugyanez esztendőben kiadta a második *Zsidó Évkönyvet*. Ettől kezdve népszerű. A kevés szerencsés költő közé tartozik, kinek néhány alkotása közkincsé válik. 1877-ben beválasztják a Petőfi-Társaságba (a Kisfaludy-Társaságba csak igen későn, 1913.)

E sikerek után sem tud meggyökeresedni a fővárosban s kénytelen jegyzői állást vállalni a temesvári hitközségnél (1776—1882). Körülbelül eddig tart K. költészetének első korszaka: a népies balladáké. Velők s a *Gedővár asszonyával* és az *Agota kisasszonnyal* tette országosan ismertté és kedveltté nevét. El kell ismerni, hogy tökéletes virtuózitással kezeli bennök a ballada — igaz, akkor Arany János révén már teljesen kialakult — formáit, e korszakbeli versei mégis hidegen hagynak ma bennünket. Persze a hetvenes években, a népies modor kötelező divatja idején nem volt szembeszökő, hogy a szép magyarnevű Simon Judit, Kincses Lázár, Eszti és özvegy Salamonné családjában a magyar népdal rigmusaiban és fordulataival folyik a társalgás, ma azonban szinte művelődéstörténeti kuriózumokként hatnak ránk e balladák hősei, inkább zsidó felekezetű magyar parasztoknak, még hozzá népszínmű parasztoknak, mint igazi zsidóknak. Különös letűnt kor, amelyben a művelt városi zsidó is kedvét lelte benne és hízelgőnek érezte, ha a magyar paraszt jelmezében ábrázolták. Ma a divatja-mult műfaj és a divatja-mult stílus még e versek olykor igazi tragikus magvának méltánylásában is akadályoznak kissé. Megrázóbb ezeknél a figuráknál a *Jehova* hőse: Jób, a zsidósághoz való hűség e tragikus, fenséges szobra, aki gránitszilárd hitében megrendíthetetlenül száll szembe a gyermekeit elsodró idegen korszellemmel. K. 1882. visszatér a fővárosba. Ebben az évben (a tiszaeszlári pör alkalmából) írja *Az ár ellen* c. költeményét: a szétszóratásban élő üldözött zsidóság e fájdalmas feljajdulását, amelyet Falk Miksa németre fordított, héber fordításban pedig orosz-zsidó templomokban is énekeltek. A zsidó fájdalom az, amit K. a legőszintébben tud kifejezni. A zsidó örök üldözöttségének, idegenségének fájdalma (*Új Ahasvér*). Élete végén is úgy látja, hogy hiába keresett szeretetet és elismerést a magyarság körében s bevallja, hogy ha maga írhatná sírfeliratát, így írná: «Szabad zsákmány volt a hazában, Kitagadott, szegény, hazátlan; A sír tán nyugtot ad neki, De lehet, hogy az is kiveti.» S mikor öregkorában mégis része van egy kis ünnepeltetésben, megható látni, hogy azonnal újból hinni akarja az illuziót: «Valaki hazajött, aki nem volt itthon — Aki hazavágyott mindörökké titkon — Valaki hazajött...» Ezekhez a versekhez képest megint kissé rutin-verseknek hatnak, néhány kivétellel, az *Ünnepnapok* (1888.) dalai, amelyeket a Pesti Izr. Hitközség felszólítására írt, de, dogmatikai kifogások merülvén fel, maga volt kénytelen kiadni. Most már haláláig ittmarad Pesten, előbb mint a Magyar Francia Biztosítótársaság tisztviselője, majd 1890-től kezdve, mint A Hét c. hetilap tulajdonosa és szerkesztője. A falusi zsidó vándortanító egy-kettőre városi emberré alakul, s ép a Szegény Árje költőjének hetilapja lesz azoknak az új szellemi törekvéseknek gyüjtőmedencéje, amelyeket a hivatalos kritika már a kilencvenes években a «kozmopolita» és «városi» jelzővel igyekezett megbélyegezni. Sokáig itt jelentkezett úgyszólván minden, ami tehetség és modern volt a magyar irodalomban... K. maga is már a *De profundis* (1875!) és a *Me·e a varrógépről* c. költői elbeszéléseiben jellegzetesen nagyvárosi történetet dolgoz fel, elsőül a magyar irodalomban: életének abban a korszakában, mikor még minden átmeneti volt benne, mikor félig még falusi-népies, félig városi ember, félig epigon, félig már újhangú s új útakra törő költő. A zsidó méltatlan társadalmi helyzetén kívül az emberélet általános problémája az, ami a legmeghatóbb szavakat iratja vele, eleinte kissé túlságosan csengő retorikával, később egyre tisztábbá szürődött és megnemesedett hangokon. Fájó mosolyú, a szkeptikusan hivő filozófia az övé. Illuzió nélkül, éberen adja át magát az álmoknak és józanul dől a mámorba. Ez a filozófia szól, ha eltekintünk zsidó verseitől s néhány gyönyörű széljegyzetétől, a lüktető ritmusú *Knyáz Potemkin* legszebb verseiből: a *Strófákból*, a *Tüzekből* a biedermeyer *Mécsvilágból* s talán legszebb két versből, a pajkos humort és a bús érzelmességet finoman összehangolt valörökkel, salaktalanul tiszta és bűbájosan egyéni módon keverő *Ajánlásból* és *Meséből*. S öregkorának nekibuzduló költői termékenységében, megérett filozófiájával visszanyúl egy zsidó hősért. (*Legendák a nagyapámról*). De ez a hőse, Reb Mayer Litvák már csak kevéssé hasonlít az egykori balladák alakjaihoz! Ahogy K. a nagyapjáról, e kaftános bohémről emlékezik, aki szerette a bort, a nótát és a nőket s pogrom elől menekült a Kárpátokba, deklamálás nélkül meghatott humorral, temperált színekkel: a sorok közt itt is mintha minduntalan az öreg zsidók mosolygó kék szeme, huncut bölcs jósága villanna felénk. De egy strófában így aposztrofálja nagyapját: «Dalod a fáradt, kimarjult, bolyongó, Hazátlanoknak hont és hangot ad: És öröklöd én — a kicsi a nagynak. — Im folytatom, ahol te abbahagytad.» Valóban ezt értette K.? Bizonyos, hogy egy magyar zsidó költő sem volt annyira közel ily hivatás betöltéséhez, mint ő. Művei: *Összes költeményei* 2 k.; *Legendák a nagyapámról; Avar; Esteledik; Alkonyodik; Utolsó versek.* K. A.

3. *K. Mór**, jogtudós, egyetemi tanár, szül. Kolozsvárott 1857 máj. 12. Tizenkilenc éves volt, amikor u. o. jogi doktorrá avatták s huszonegy éves korában már magántanárrá habilitálták, mely után a nagyszebeni jogakadémia tanára, majd 1886. a kolozsvári egyetem római jogi rk., 1900-tól kezdve rendes tanára lett. Több izben volt dékán, 1904. rektor, 1910. udvari tanácsos lett. Számos, a hazai és külföldi jogi szaklapokba írt tanulmányain kivül önállóan megjelent művei: *A végrendeleti alakok kifejlődési története Justinian császár törvényhozásáig* (Kolozsvár 1876, egyet. pályadíjjal kitüntetve); *Adatok a bonorum possessio contra tabulas eredetének kérdéséhez* (u. o. 1880); *A Corpus Juris Civilisből készített és feldolgozott magánjogi gyakorlati esetek gyüjteménye* (Budapest 1883); *Jogügyleti kötelmek* (u. o. 1898); *Jogi alapfogalmaink* (1903).

4. *K. Rezső**, festő és grafikus, szül. Budapesten 1889. Tanulmányait Berlinben kezdte,

majd Budapesten, Nagybányán, végül Párisban tanult. Londonban telepedett le és 1909. főleg ott festett arcképeiből rendezett kiállítást. 1912-ben a Nemzeti Szalon ezüstérmét, a Műcsarnok 1916. tárlatán a Halmos-díjat, 1922. a Fészek díját nyerte el. Különösen mint arcképfestő az arisztokrácia és előkelő körök kedvelt reprezentativ festője; világítási hatásaikkal érdekes figurális képeivel és enteriörjeivel tünt fel. *(Imádkozók; Szomorú hívek; Hollandi halász).* Készít ezenkívül litografiákat és rézkarcokat. Az utóbbi években Dél-Amerikában él. F. B.

Kisszeben *(Sabinovska,* Cs.-Szl.), rend. tan. város Sáros vm. 3288 lak. A K.-i (orthodox) hitközség, mint a levéltárában őrzött okiratok bizonyítják, 1853. alakult. A hitközség 1901-ig a pécsújfalvai rabbikerülethez tartozott, azóta anyahitközség és rabbiszékhely. A hitközség első rabbija Diamant Sámuel volt. Fennállása óta a következő elnökök vezették és fejlesztették a hitközséget: Lichtenstein Lipót (1853—60), Spiegel Miksa (1860—79), Rosenfeld Ignác (1879—1920), Sperling Károly, (1920—27). A hitközség 1864. templomot épített a saját erejéből. Jesivája volt, de megszűnt. Talmud Tórája 1890. létesült, s azóta működik is évente 20 tanítványnyal. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a Nőegylet, melynek Rosenfeld Ignácné az elnöknője. A hitközség több tagja játszik előkelő szerepet a város életében. Ezek: Freimann Jenő városi tanácsos, Forgács Samu volt alpolgármester, Sperling Károly volt alpolgármester és Munk Lipót, a városi pénzügyi bizottság elnöke. Nagyobb ipartelepet néhai Spiegel Vilmos létesitett, akinek papírgyárában jelenleg 23 munkás dolgozik. A hitközség évi költségvetése 90,980 čK., melyből nagyobb összeget fordítanak szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Pécsújfalu, Nagysáros, Szent-Mihály és Siroka községek tartoznak. Lélekszáma 458, a családok száma 125, adót 105-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 8 gazdálkodó, 23 kereskedő, 6 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 1 gyógyszerész, 6 orvos, 36 iparos és 9 magánzó. A hitközség tagjai közül a világháborúban 38-an vettek részt és 2-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Forgács Samu elnök, Zipszer S. alelnök, Goldstein Juda rabbi, Freimann Ármin pénztárnok, Cziner A. templomgondnok, Klausner I. ellenőr, Riemer Bernát, Munk Lipót, Schnitzer Jakab, Rubin M., Götz I., Buschbaum A. és Grodzensky Lipót választmányi tagok.

Kisteleki *Ede,* író és költő, szül. Kisteleken 1861 nov. 26. A szegedi piaristáknál tanult, ahol Löw Lipót is tanította, majd a budapesti egyetemen filozófiát és jogot hallgatott, később tanári vizsgát tett, azután hírlapíró lett előbb a fővárosban, majd Szegeden, ahol a Szegedi Hiradó főmunkatársa volt. Önálló kötetei: *Költemények* (1888); *Szabad ég alatt* (elbeszélések, 1894); *Vándoruton* (1900); *Feltámadunk* (versek, 1903); *Földön és az égben* (u. a. 1912). S. R.

Kisucaújhely *(Kysucké Nové Mesto,* Cs.-Szl.), kisk. Trencsén vm. A (kongresszusi) hitközség 1850. alakult. A hitközség önálló, de a világháború óta állandóan hanyatlik, lélekszáma egyre csökken, fentartási költségeit fedezni nem tudja, úgy hogy vezetői elhatározták feloszlatását. A hitközség minden valószínűség szerint egy közeli nagyobb hitközségbe fog beolvadni.

Kisújszállás, rend. tan. város Jász-Nagykun Szolnok vm. 13,766 lak. K.-on mint a hat nagykun városban általában az 1848 előtti időkben nem telepedhettek le a zsidók, csak kereskedni jártak ide leginkább az akkor igen népes tiszaböi hitközségből. Ez az állapot 1860-ig tartott, mikor is néhány zsidónak megengedték a letelepedést, akik eleinte a karcagi hitközséghez csatlakoztak, majd 1867. önálló hitközséggé alakultak és egyszerű bérelt házban tartottak istentiszteletet. A hitközséggel egyidejűleg megalakult a Chevra Kadisa is, melynek jelenleg Ackermann Sámuel az elnöke. Egytanerős népiskolát is nyitott a hitközség, mely 1883. nyert nyilvánossági jogot. Jótékony nőegylete 1880. létesült s mostani elnöknője Tóth Lajosné. Rabbijai soha sem voltak a hitközségnek, csak rabbihelyettesei, akik közül néhai Weisz József 55 évig szolgálta híven a hitközséget és vezette azt vallásos szellemben. Első temploma 1869. épült, majd 1902. a templomot mai elég díszes alakjában teljesen újjáépítették. A K.-i hitközség és annak tagjai a többi felekezetekkel mindig a legnagyobb egyetértésben éltek és kongresszusi alapra helyezkedve «zsidó vallású magyarok»-nak tartották és tartják magukat, akik között a cionizmusnak sohasem volt talaja. A hitközségnek, mely 9090 pengő költségvetéssel dolgozik és 1000 pengőt költ szociális célokra, lélekszáma 320. A hitközségben 90 család él és 118-an fizetnek adót. Foglalkozás szerint: 1 tanító, 56 kereskedő, 2 ügyvéd, 5 köztisztviselő, 2 orvos 14 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 27 iparos és 10 magánzó. A hitközségnek 75 tagja vett részt a világháborúban és közülök 16-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Tóth Lajos elnök, Gombos Lipót alelnök, Holländer Ernő iskolaszéki elnök, Weisz Mór és Friedmann Sámuel gondnokok. Weisz Antal kántor és Polgár Jenő tanító.

Ki szécé hetiszakasz, mely *Mózes* 5. könyve 21. fejezetének 10. versétől a 25. fejezet végéig terjed. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája* könyve 54. fejezetének elejétől a 10. versig terjed. A Tórai és prófetai rész között nincsen összefüggés; csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakaszt mindig a vigaszhetekben Av hó 9-ike és roshasóno között olvassák fel, így lett a vigasztalóbeszéd tartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz. F. D.

Ki sziszo hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 30. fejezetének 11. versétől a 34. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Tartalma: népszámlálás, az aranyborjú, Isten megismerése Mózes által. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok* első könyve 18. fejezetének elejétől a 39. versig terjed. A tórai és prófetai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben Isten testetlensége van hangsúlyozva. Emitt a tulajdonság kinyilvánításakor, amott pedig Elijáhu Karmel-hegyi jeleneténél. F. D.

Kiszlév. A zsinagógai év kilencedik hónapja. Néha huszonkilenc, néha harminc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak vasárnapra, hétfőre, keddre, szerdára, csütörtökre és péntekre eshetik. A zodiákusban íj a jele. E hónapban december ötödikétől kezdve (az előző este) iktatják a tefillo (l. o.) «mevorách hasónim» áldásába a «veszén tál umotor» kitételt. Oly esztendőkben, mikor a február hónap huszonkilenc napos, ez december hatodikán történik. Szabály szerint a beiktatás az évszakváltozást követő negyedik napon van L. *Chanukó.* F. D.

Ki szovó, hetiszakasz, mely Mózes 5. könyve 26. fejezetének elejétől a 29. fejezet 8. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: zsengék és tized. Áldás és átok. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája* könyve 60. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között nincs összefüggés. F. D.

Kitérés l. *Áttérés.*

Kitért zsidók. A másvallásra áttért zsidóhitűek, akik vagy vallási meggyőződésből, vagy pedig egyéni érdekből változtatják meg a hitüket. Olyan országokban, ahol uralkodó államvallás van és a vallási türelmetlenség, vagy elfogultság hátrányba szorítja a másfelekezetűeket, a kitérési tendencia mindig erősebben érezhető. Magyarországon a hitbuzgó Albert király idejében találkozunk először olyan kitért zsidókkal, akiket csak azért, mert megkeresztelkedtek, a királyi hatalom oltalma és pártfogása alá vett. A legelső ilyen eset, egy Mertlein nevű pozsonyi zsidónak Salamon fiával történt. A fiú fel akarta venni a keresztséget, mire az apja kérésére Ventur pozsonyi zsidóbíró erőszakkal letartóztatta. Az apa tiltakozott a kiskorú fiú hitehagyása ellen és kijelentette, hogyha fia megkeresztelkedik, kitagadja az örökségéből. Albert király erre 1438-ban utasította Pozsony városát, hogy a fiút védelmezze meg a zsidóbíróval szemben és vigye keresztül, hogy az őt megillető örökrészt apjától megkapja. Természetesen nem ez volt az első eset, amikor zsidó megkeresztelkedett, de a történelem folyamán eddig azt láttuk, hogy nem egyszer történt felzúdulás anyagi előnyökhöz jutott más hitről áttértek ellen, akiket álkeresztényeknek tartottak (l. *Álkeresztények).* Viszont olyan esetet is feljegyzett a történelem, amikor megkeresztelkedett magyar zsidókat maga a pápa vett védelmébe csak azért, hogy a hittérítés propagandáját megkönnyítse (l. *Hittérítés).* Később főkép Mátyás alatt találkozhatunk először aránytalanul gyakran kitért zsidókkal, zsidó főurakkal, egyházi és állami méltóságokkal. Ennek okát abban kell keresni, hogy Mátyás csak azok számára tette lehetővé az érvényesülést, akik megkeresztelkedtek. Manapság a kitért zsidóknak már valóságos kasztja áll fenn és közülök számosan kimagasló pozíciókat nyertek el. L. *Áttérés* és *Aposztázia.* U. L.

Kitli, a halottasruha felső tartozéka (l. *Tachrichin),* vászonból készített ingszerű ruhadarab fodrozott mellel, szoros része a K.-sapka, rendszerint selyemből (néha ez is vászonból) készült, ezüst vagy arany kördísszel, mint a talisz (l. o.). A liturgiában is szerephez jut ros hasónó és jomkippur nappaljain (kol nidre este is) az előimádkozó és a község nős tagjai K.-ben végzik imájukat; az esőért és harmatért való imát is így mondja az előimádkozó peszach nyolcadik napján és semini acereszkor (l. *Tal, Gesem).* Modern istentiszteletnél mindig csak az előimádkozó és a rabbi használja a K.-t. Egyes ritusban a szélert (l. o.) rendező szintén K.-t ölt, néhol hosánó rabókor nemcsak az előimádkozó, hanem a község is így öltözik. A férfi esküvőjéhez (l. *Chupo vekidusin)* is felölti. Régi időkben zsidónak a *more judaico*-eskünél gyakran K.-t *(pallium judaicum)* is kellett magára ölteni. Zsinagógai használatra — kivévén a funkcionáriusokat — csak egyévnél idősebb házasok veszik fel. Az elnevezés német eredetre vall. Sok helyütt a K.-hez öv is járul. F. D.

Kiűzetés. 1360 körül Nagy Lajos rendeletére kiűzték a zsidókat Magyarországból. Addig a kamara szolgái voltak (l. *Kamaraszolgák)* és a király a rendelet kibocsátása előtt a királyi főhatalmon kívül helyezte őket. Egykorú tudósítás feljegyzi, hogy a királyt katolikus buzgalma ragadtatta erre a lépésre, mert a zsidókkal szemben térítési kísérletezése kudarcot vallott. Mindezideig a magyarság egyszer sem lépett fel ellenségesen a zsidókkal szemben. Száz évvel később a Mátyás király udvarában élt Bonfinius azt közli, hogy Lajos előbb békés úton akarta megtéríteni a zsidókat, megkeresztelkedésük esetére a keresztény magyarok minden jogát és szabadságát ígérte nekik, valamint a teljes adómentességet. Ez kitűnik Küküllei János főesperesnek, Lajos titkárának a tudósításából is, aki a kiűzetés okát ugyancsak egyedül a zsidók hithűségének tulajdonítja. Az akkori jognézet szerint nem volt törvényellenes cselekedet a zsidók kiűzetése, nemcsak azért, mert a korszellemmel nagyon is összefért, hogy az igazságosság ne terjedjen ki a zsidókra, hanem azért is, mert a zsidókkal, mint a kamara szolgáival kénye-kedve szerint bánhatott a király és országos törvény nélkül királyi rendelettel eljárhatott velük szemben. Lajos a zsidók elvonulását mindenben biztosította, ami a külföldi kiűzetésekkel szemben már jelentős engedmény volt. Minden ingatlan vagyonukat magukkal vihették és készpénzköveteléseik jogát is elismerte a király, csak némely helyen, mint Sopronban, engedte el a polgároknak a kamatok megfizetését. A törvényhatóságok a már kivándorolt zsidók utólagos követeléseinek behajtásában is segédkeztek. Sokáig húzódó per támadt a Pozsonyból Hainburgba telepedett zsidók és Pozsony városa között, mert ez 118 fonttal tartozott a zsidóknak. Nagy huza-vona után 1368. a város eleget tett fizetési kötelezettségeinek. (V. ö. *Magyar Zsidók Oklevéltára* 76 l.) Az ingatlanokat a kitűzött határnapig is értékesíthették a zsidók a kiűzetés elrendelésekor, de a visszamaradt ingatlanokat Lajos a kincstár részére lefoglalta és azokat a városok, egyházak és főpapok, valamint kegyencei között felosztotta. A száműzött zsidók legnagyobbrésze Ausztriába, Cseh-Morvaországba, a pozsonyiak egyrésze Hainburgba költözködtek, a soproniak Bécsujhelyen telepedtek meg. Az északi és északkeleti

részekről Lengyelországba vándoroltak, ahol ekkor igen szívesen fogadták őket. Nagy Lajos 1370. Lengyelország királya lett és 1382. ott is elrendelte a zsidók kiűzetését, de a rendeletet mégsem hajtotta végre. Ekkor még számos magyar zsidó élt Lengyelországban, mert javarészük ott végleg megtelepedett. A zsidók Magyarországból való számkivetése mindössze négy esztendeig tartott 1360—64., mert Lajos már 1365 előtt megengedte, hogy visszatérjenek. Valószínűleg a gazdasági élet súlyosan megérezte a zsidók hiányát, akik száműzetésük előtt, mint a pénzforgalom közvetítői, jelentős szerepet vittek. Az Ausztriába vándorolt zsidók, ott is ezt a szerepet töltötték be. A számkivetés, noha rövid ideig tartott, messzeható következményekkel járt a magyar zsidók történetében. Nem tértek mindnyájan vissza, úgy hogy számuk érezhetően megfogyatkozott. Lengyelországban maradt a legnagyobb részük, de sokan maradtak Ausztriában is és Bécsben meg Bécsujhelyen éltek tömegesebben. Ezek az elszármazott magyar zsidók összeköttetéseiket megtartották Magyarországgal. A visszatért zsidók régi utcáikban telepedtek meg újra, de most már közöttük laktak főnemesek is, akik a királytól kapták a régi zsidó házakat és ugyancsak megmaradtak így a zsidóuccákban a főpapok is. Sok peres ügy származott a házak visszaszerzése miatt és mert különben is szervezetlenül állottak visszatértük után a zsidók. Lajos egy főhivatalnokot rendelt ki a számukra, hogy az újjászervezés zavarainak elejét vegye. Lajos nevezte ki erre a tisztségre az első országos zsidóbírót (l. *Zsidóbíró*). A zsidógyűlölet ekkor már befészkelte magát mindenüvé és a magyar zsidóság számára egy egészen új korszak nyilott meg, amely a megalázó törvények egész sorát jelentette a zsidóságnak és elfogadottá tette azt a középkori felfogást, hogy a zsidóknak nincsenek jogaik, hanem csak kötelességeik vannak. (V. ö. *Kohn*, A zsidók története Magyarországon.) Országos jellegű csak az itt említett K. volt, de egyes városok zsidói később is megszenvedték a helyenkénti számüzetéseket (l. *Buda*, *Pozsony*, *Sopron*, *Kismarton*, *Tatai kiűzetés*). Tatáról 1490. űzték ki a zsidókat, a mohácsi vész után pedig az ország legtöbb városából (l. *Székesfehérvári törvényhozás*). A török hódoltság idején, I. Ferdinánd, Rudolf és III. Ferdinánd uralkodása alatt a zsidók helyzete egyre rosszabbodott, III. Ferdinánd már teljesen jognélkülinek tekintette a zsidóságot, (l. *Jogfosztottság.*) a törökök kiűzetése után pedig I. Lipót, kinek Kollonics esztergomi érsek volt a főtanácsadója, mikor katolikussá akarta tenni az egész országot, a zsidókat kiűzte a királyi városokból, 1693. pedig elrendelte, hogy a bányavárosok kerületében csak hét mértföldnyi távolságon telepedhettek le és csupán csak pénzügyletekkel foglalkozhattak. Kollonicsnak az a terve, hogy a legszigorúbb megszorításokkal kényszerítsék a zsidóságot arra, hogy önként távozzék az országból, nem sikerült, csak a királyi városokból voltak kénytelenek elköltözni, de megmaradhattak a zsidók szolgálataira szoruló földesurak birtokain. (V. ö. *Venetianer*, «A magyar zsidóság története».) U. L.

Kiválasztott nép l. *Választott nép.*

Kiváltságlevél. Különleges jogok biztosítására adták ki a magyar királyok. IV. Béla nevezte így a zsidótörvényét is. Nemcsak a személyi, vagyoni jogbiztonságot és vallásszabadságot biztosította a zsidók számára, de bizonyos kiváltságos helyzetben részesítette őket több tekintetben a keresztény lakosok, sőt nem ritkán a kiváltságos városok polgárai fölött. L. *Béla* [IV.] *zsidótörvénye.* U. L.

Kivételes törvényhozás. A zsidók ellen irányuló K. a keresztény római császárok ama zsidóellenes törvényeire vezethető vissza, amelyek később belekerültek a Theodosius-féle kodexbe s ezáltal birodalmi törvényekké váltak. E törvények értelmében a zsidó vallás csak megtürt vallás volt, maguk a zsidók pedig másodosztályú polgárokká degradálódtak. A K.-nak az volt a célja, hogy a zsidó hit terjedésének gátat vessen és a kereszténység javára a zsidókat minden magasabb állásból kirekessze. A zsidó jog szerinti polgári biráskodást korlátozták, kivételes örökösödési jogszabályokat állítottak fel a zsidók hátrányára, így pl. nem volt szabad azokat a gyermekeket, akik felvették a kereszténységet, az örökségből kizárni, vagy őket bármiképen mellőzni. Nem engedték meg a zsidóknak azt sem, hogy keresztények ellen tanuskodjanak. A római kúria is hozott hasonló szellemű rendeleteket, amelyek később belekerültek a polgári törvényhozásba s alapját képezték az évszázadok folyamán rendszeresen kiépített K.-nak. Általában a zsidók az «idegen jog» védelme alatt állottak, más szóval csak annyi joguk volt, amennyit számukra a császárok, fejedelmek, földesurak és városok menlevelei és privilégiumai kifejezetten engedélyeztek. A K., amely mint minden államban, így Magyarországon is megvolt, meglehetősen széles területre terjeszkedett ki. Elsősorban is kizárták a zsidókat a közhivatalokból. A zsidó semmilyen vonatkozásban nem lehetett a keresztény felettese, tehát gyakran keresztény szolgát vagy szolgálót sem tarthatott. Tanuskodási jogát korlátozták s alkalomadtán kötelezték a megalázó zsidó eskü letételére is. Nem költözködhetett szabadon, illetve kötelessége volt az ú. n. zsidó negyedben (getto) lakni és ruháján zsidó jelvényeket viselni (sárga folt). Ellenben a földesuraknak vagy a városoknak bármikor jogukban állott a zsidókat lakhelyükről elkergetni, sőt bizonyos esetekben vagyonukat elkonfiskálni. Szigorú gazdasági rendszabályokat is hoztak a zsidók ellen. Így egyes foglalkozási ágakból teljesen ki voltak zárva. A nagy kereskedőszervezetek a legkülönbözőbb korlátozásokkal igyekeztek leszorítani a zsidókat a kereskedelmi pályákról. A céhtörvények eltiltották a zsidókat a kézművességtől. Az uzsoratörvény is főleg a zsidók ellen irányult. Voltak azután különleges zsidóadók, mint pld. nálunk a türelmi-adó (l. o.). Szellemi térre is kiterjeszkedett a K. Így az inkvizició ítélkezett a zsidók igazhitüsége felett és cenzura alá vetette az egész zsidó irodalmat, hogy «gátat vessen a zsidó eretnekségnek». A K.-t teljesen az emancipáció sem szüntette meg. Egyes országokban a XIX. sőt a XX. században is

megmaradt a K., különösen Oroszországban és Romániában, ahol a köz- és magánélet minden területén erősen meg vannak nyirbálva a zsidók jogai. A világháború után sem oldották meg teljesen mindenütt a zsidók egyenjogusításának a problémáját. Orosz példára egyes országokban újabb kivételes törvényeket hoztak a zsidók ellen. Ilyen törvény nálunk a numerus clausus (l. o.), Lengyelországban a szombati pihenő szabályozása és a dohánymonopólium, másutt a zsidó kereskedők bojkottálása, vagy a bevándorlási és más korlátozások, amelyeknek éle, ha kifejezetten nem is, de tényleg mindig a zsidók ellen irányul. V. A.

Kivonulás Könyve, héberül: *Széfer Semósz,* görögül a szeptuaginta szerint *Ekszodosz,* latinul a vulgata szerint *Exodus; Mózes Második Könyvének,* vagy a *Pentateuchus* (Tóra) *Második Könyvének* is nevezzük. Tartalma: I. Elmondja a zsidók sanyargatását Egyiptomban, Mózes és Áron vezérekké jelölését, a tíz egyiptomi csapást, az első peszach megülését. II. Elbeszéli a kivonulás történetét a Vörös-tengeren keresztül, Isten csodáit a pusztában. III. Ismerteti a Szinájhegyen hozott törvényeket, leírja a Szináj-hegynél történt tízparancsolat kihirdetését és a törvényeket, majd Isten törvényeit a frigysátorról, kohanitákról, áldozatokról és egyéb törvényeket, végül az aranyborjú és a frigysátor felállításának történetét. A könyv negyven fejezetre, illetőleg 11 hetiszakaszra oszlik, mely utóbbiaknak mindegyikét más-más szombaton olvassák fel a zsinagógákban. F. D.

Kláber *Gyula,* festő, szül. Sopronban 1872. Budapesten, Münchenben és Nagybányán tanult. Először a Műcsarnok 1899. kiállításán állította ki *A házaló* életképét, melyet az állam vett meg. A következő években még arcképekkel szerepelt. Azután Münchenbe ment, hol Hauser tanárnál a képrestaurálást tanulta. 1908 óta Bécsben él. F. B.

Klauber *János,* pedagógus, szül. Izsákon 1832. 1848-ban nemzetőrnek állt be, rabbitanulmányait később Tabon fejezte be. Tanítói oklevelet is szerzett. Számológépével és magyar-zsidó a-b-c-jével díjat nyert.

Klausz *Imre,* önkéntes, szül. Egerben 1900. K. 1921. a nemzeti hadseregben szolgált és a budaörsi csatában elesett. Atyja *K. Pinkász,* aki az egri hitközség kántora.

Klein, 1. *Ábrahám.* rabbi, szül. Csekén 1884 aug. 25. 1908—18-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1916-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1919. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Szaktárgya: a Talmud és szertartástan. Munkája: *Juszuf al Basir Kitâb al Muchtavija* (1918). Cikkei a Zsidó Évkönyvben jelentek meg. F. D.

2. *K. Ábrahám Cevi,* rabbi, szül Györkönyben 1853., megh. Szilasbalhásón 1926. Előbb Karpelesz Ábrahám Cevi görbepincehelyi rabbinál tanult, innen Ungar Joel paksi és végül Szofer Ábrahám Binjamin pozsonyi rabbi jesivájában folytatta tanulmányait. 1874-ben a szilasbalhási hitközség élére került, ahol haláláig működött. 1928-ban fia, Klein Sámuel (l. o.) érsekújvári rabbi kiadta *Beérosz Avróhom* címmel responsumainak egyrészét. Sok műve van kéziratban. T. I.

3. *K. Dezső,* rabbi, szül. Gyöngyösön 1874 febr. 11. 1888—89-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1897-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1899. pedig rabbivá. Tíz évig Siklóson működött, 1909. a nyitrai hitközség választotta meg rabbijának. 1926 óta eperjesi főrabbi. Munkája: *Obádja, Nachum próféták arab fordítása* (Budapest 1897). F. D.

4. *K. Gyula,* rabbi, szül. Zichyfalván 1850 aug. 2., megh. Óbudán 1895 júl. 22. Perls Mayer főrabbinál, majd később Hildesheimernél Talmudot tanult, azután pedig a tübingeni egyetemet látogatta és doktorátust tett. Előbb Szigetváron, majd 1887. Hirsch (l. o.) helyébe Óbudán főrabbivá választották. Ő prédikált e régi hitközségben először magyarul. Művei: *A babyloni talmud első könyve* (fordította és magyarázta); *Lekutim auf dem Felde der Homiletik.* S. R.

5. *K. Henrik,* zenepedagógus. Születésének helye és ideje ismeretlen, megh. Pesten 1819 márc. 9. Igen jeles, a maga korában nagyon népszerű zenetanár volt, aki Erkel Ferencet is tanította. V. ö. *Hofecker* I., «A magyar zeneoktatás története». K. K.

6. *K. Herman,* lapszerkesztő. 1842-ben kiadta a Der Ungar c. szépirodalmi hetilapot. Magyarországon Saphir M. G. után, aki a Der Spiegel c. folyóiratot szerkesztette, ő volt a második magyar zsidó, aki lapot szerkesztett.

7. *K. II. Herman,* rabbi, szül. Nagysallóban 1879. Tanulmányait Frankfurtban, Heidelbergben, Giessenben és Bernben végezte s az utóbbi helyen filoz. doktorátust tett. 1905-ben Brassóban, 1911 óta Kismartonban főrabbi. Önállóan megjelent művei: *Individual und Socialethik in ihren gegenseitigen Beziehungen* (1902. a berni egyetem által pályadíjjal jutalmazott munka); *Die ethischen Strömungen der Gegenwart und das Judentum.* S. R.

8. *K. Jakab,* festő, ipariskolai tanár, szül. Szabadkán 1855 febr. 11. A budapesti és bécsi műegyetemeken tanult s építészeti szaktanár volt előbb 1878—85. Csernovicban az áll. ipariskolában, majd a temesvári áll. felsőbb ipariskolában, melynek vezetője volt. 1920-ban egyszersmind az ottani Zsidó Lyceum főigazgatója lett. Munkái: *Zeichnenkurs der Baukonstruktionslehre; Architektonische Formenlehre zum Studium der Renaissance-Formen; Az osztrák iparoktatás párhuzamban a magyarral; Az ipari stíl tanításáról; I. Renaissance-stílű párkányok; Építészeti alaktan.* S. R.

9. *K. II. Jakab,* író, szül. Nagymihályon (Zemplén vm.) 1883 jan. 5. Főleg matematikával és zsidó irodalmi és kulturtörténeti kutatásokkal foglalkozik. Az erdélyi Tarbuth iskolaegyesület egyik szervezője. Művei: *A cionizmus, a héber kultúra és vallás egymásközötti relációjukban* (1921); *Mathematische Elemente in Talmud und in der rabbinischen Literatur; Der talmudische Pilpul, analitisch und genetisch dargestellt.* A két utóbbi héberül is megjelent. Mint nagyiparos Erdély közgazdasági életében számottevő tényező. Sz. I.

10. *K. József*, festő, szül. Csermőn 1896. A budapesti képzőművészeti főiskola elvégzése után Kecskeméten, Nagybányán és Párisban dolgozott. Kiállított Budapesten, Párisban, Kolozsváron és Aradon. Zsidótárgyú képei: *Hiób szenvedése* és *Makkabeusok*. Sz. I.

11. *K. II. József*, rabbi, szül. Gyöngyösön 1866 nov. 30., megh. 1914 nov. 1880—90-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1889-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1891. pedig rabbivá. Előbb a marcali hitközség rabbija, 1896 óta haláláig kassai főrabbi volt. Munkái: *A siralmak könyve* (Budapest 1889); *A vegyes párok megáldása a zsinagógában a tudomány, az erkölcs és a hazafiság szempontjából*. F. D.

12. *K. Julius Leopold**, német irodalomtörténész és dramaturg, szül. Miskolcon 1804., megh. Berlinben 1876 aug. 2. Szülővárosában és Pesten a piaristáknál tanult s az ókori és modern nyelveket korán elsajátitotta, különösen latinul és görögül kitűnően tudott. A bécsi egyetemen orvostudományt hallgatott és diplomát szerzett. Disszertációja elegáns latinsággával általánosan feltünt. 1828 ban Reviczky Ádám grófot borsodi főispánná iktatásakor kilenc nyelven (magyar, német, angol, francia, olasz, spanyol, latin, görög és héber) írt költeményben üdvözölte. Azután Olaszországban folytatott műtörténeti tanulmányokat s kezdett könyvdrámákat írni. Élhetetlensége közismert volt, bár tudását mindenki elismerte. Áttérése után grófi és hercegi családoknál volt nevelő. Midőn anyja, K. kikeresztelkedése miatt való bánatában meghalt, K. Berlinbe költözött, de orvosi praxist nem folytatott, hanem írói pályára lépett és teljesen visszavonult életet élt folytonos nélkülözések közt. Tagja volt a Magyar Tud. Akadémiának, ahol Heinrich G. tartott felette emlékbeszédet 1881. K. nevét örökre beírta az esztétika történetébe hatalmas méretű főművével, melynek címe: *Geschichte des Dramas* (15 kötet, 1865—76). Drámai művei *J. L. Klein, Dramatische werke* címen 7 kötetben jelentek meg (1871—72). Verseket is írt e címen: *Auf den Tod meiner gelobten Mutter Barbara Klein* (Sieben Sonette. Miskolc 1830). M. B.

13. *K. M. B.* rabbi New-Yorkban, szül. Nagy Károlyban 1862. Tanulmányait a nagykárolyi és halasi jesiván végézte. Rabbija a szigorúan orthodox Áhávát Áchim zsinagógának New-Yorkban. Több héber brosura szerzője. B. S.

14. *K. Miksa*, szobrász, szül. Göncön 1847 jan. 7., megh. Berlinben 1908 szept. Élete úgyszólván teljesen külföldön, főleg Berlinben és így a magyar szobrászatra befolyás nélkül folyt le. Sok nélkülözés között Pesten Szandház Károlynál kezdte tanulmányait, majd Berlinben 1863., Münchenben és Rómában folytatta. 1878-ban a berlini akadémián tünt fel, mindvégig talán legjellemzőbb munkájával, az oroszlánnal élet-halálharcot vívó erőteljes *Germán rabszolgával*, mellyel szemben a gyengéd kecsességet testesíti meg a *Hágár* és *Izmael*-csoport. Monumentális szobrai: *I. Vilmos császár lovasszobra; Bismarck szobra* Grunewaldban; *Manteuffel* és *Weder* tábornokok a berlini Zeughausban. A berlini Bismarck szoborpályázaton Begas mellett, aki a kivitelt kapta, második díjat nyert. Igen keresett arcképszobrász is volt. Leghíresebb arcképszobrai: *Helmholtz; Popper Dávid; Nietzsche* stb. F. B.

15. *K. II. Miksa*, rabbi, szül. Tolcsván (Zemplén vm.) 1888 dec. 27., megh. 1927 ápr. 15. 1904—1914-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1913-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1915. pedig rabbivá. Oklevelének elnyerése után, még ugyanabban az évben kinevezik a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet tanárának, s annak alsó tanfolyamán Bibliát, Talmudot, zsidó történetet s héber és aram nyelvtant adott elő. Szaktárgya: a zsidó történelem. Ábrahám ben Dávidról jeles monografiát írt. Szerkesztője volt a magyar- és hébernyelvű Blau-emlékkönyveknek. Munkatársa volt a Hazofeh hébernyelvű tudományos folyóiratnak, a Magyar Zsidó Szemlének, az Egyenlőségnek és a német nyelvű nagy Encyclopaedia Judaicanak. F. D.

16. *K. III. Miksa*, publicista és ügyvéd, szül. Désen 1883. Már fiatalon élénk közéleti működést fejtett ki. Szerkesztette Désen a Vármegyei Közélet c. ujságot és a Szamosmente c. hetilapot. Az Erdélyben megalakult Zsidó Nemzeti Szövetségnek első alelnöke volt. A zsidó jogvédő iroda megalapitója és a Román Zsidók Szövetsége erdélyi jogvedő irodájának igazgatója. Sz. I.

17. *K. Mór*, rabbi, szül. Miskolcon 1842 júl. 7., megh. 1915 márc. 29. Miskolcon, majd Prágában tanult. 1863-ban avatták bölcsészdoktorrá Prágában, a rabbioklevelet is ott szerezte meg. 1865-ben miskolci rabbi, később Ungvárott, 1876-tól pedig Pápán működött. 1880-tól nagybecskereki főrabbi volt. A zsidó tudományok jeles művelője volt. 1880—1915-ig a Rabbiképző vezérlőbizottságának tagja. Magyarra fordította Majmuni: *A tévelygők útmutatója* c. munkáját, mely az Akadémia támogatásával jelent meg. Számos cikke és tanulmánya jelent meg a hazai zsidó folyóiratokban. A Ferencz József-rend tulajdonosa volt. Fia Kiss Arnold, budai vezető főrabbi. F. D.

18. *K. Ödön*, publicista, szül. Biharban 1853., megh. Budapesten 1925. Előbb vidéki jesivákon folytatott zsidó teológiai tanulmányokat. Utóbb hírlapíró lett és vidéki, majd fővárosi lapokba írt politikai és gazdasági cikkeket. 1882 ben a miniszterelnökségi sajtóiroda hivatalnoka lett. Negyedszázadnál tovább a külföld nagy lapjaiban Magyarország érdekeit propagálta. 1895-ben újjászervezte a Magyar Távirati Iroda hírszolgálatát, állandó összeköttetést létesítve a magyar félhivatalos hírszolgálati szerv és a külföld legnagyobb távirati irodái között. 1894-ben miniszteri titkár, 1903. osztálytanácsos lett és utóbb ismételten a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetője is volt. 1911-ben nyugalomba vonult. Sz G.

19. *K. Philip*, amerikai rabbi, szül. Baracskán 1848 máj. 22., megh. 1926 márc. 21. Több jesiván tanult, így a pozsonyin is, de u. o. a gimnáziumot is elvégezte, majd a bécsi egyetemet látogatta és doktorátust tett. Rabbioklevelét Auerbach halberstadti rabbitól nyerte s 1880—90 közt Libauban (Oroszország) működött, majd Amerikába vándorolt ki és itt az «Ohab Cedek» new-yorki magyar zsidó hitközség rabbija lett. Hittudományi körökben nagy tekintélyt szerzett,

kivált a nyugateurópai országokban. Az Agudasz Jiszroelnak hosszú ideig elnöke volt, de a Mizrachi-mozgalmat is pártolta. S. R.

20. *K. Salamon*, osztrák orvostanár, szül. Miskolcon 1845 aug. 12. A bécsi egyetemen tanult s 1870. orvos, 1883. a szemészet egyetemi magántanára és több nagy kórház szemészfőorvosa, 1902. pedig nyilvános rk. tanár lett. Számos kitűnő ophtalmológiai szaktanulmányt írt s munkatársa volt az Eulenburg-féle Realencyclopedie der gesamten Heilkunde-nek és a Nagel-féle Jahrbuch für Ophtalmologie»nak. Önállóan megjelent főbb művei: *Die Anwendung des Augenspiegels* (1876); *Augenspielstudien bei Geisterkranken* (1877); *Grundriss der Augenheilkunde* (1886); *Das Auge und seine Diätetik* (1892). S. R.

21. *K. Sámuel*, a történelmi földrajz tanára a jeruzsálemi héber egyetemen, érsekujvári főrabbi, szül. Szilasbalhásón (Veszprém vm.) 1886. nov. 17. Egyetemi tanulmányait Berlinben és Heidelbergben végezte, ahol filozófiai doktorátust nyert. Rabbiképesítését a berlini rabbiképzőben szerezte. 1909-ben a tuzlai (Bosznia) hitközség választotta rabbijának, ahol négy évig működött. 1913-ban Érsekújvár főrabbija lett és mint kiváló hitszónok nagy hírnévre tett szert. Állandó munkatársa héber, magyar, német, francia és angol tudományos folyóiratoknak. A Szombat (l. o.) c. zsidó hetilapnak főmunkatársa volt. Pályafutása alatt állandóan Palesztina földrajzának történelmi vonatkozásait kutatta és ebben a tudományágban a legkiválóbb szaktudós lett. A jeruzsálemi héber egyetemre 1924 aug.-ban rendes tanárrá nevezték ki. K. 1925. foglalta el katedráját és megkezdte előadásait. 1926 ban ideiglenes tartózkodásra visszatért Érsekújvárra, ahol tovább is a község főrabbija maradt. K. fia *K. Ábrahám Cevi* (l. o.), szilasbalhási rabbinak, kinek kitűnő responsumai halála évében 1928 Beérosz Ábrahám c. jelentek meg. K. hatalmas munkásságának nagy része szakfolyóiratokban látott napvilágot. Önálló alakban megjelent művei: *Beiträge zur Geographie und Geschichte Galiläas* (1909); *Erec Jiszroel* (1922, héberül); *Palesztina földrajza, iskolák részére; Die Küstenstrasse Palästinas*, héberül is: *Derech chof ha-jom* (a jeruzs. egyetem kiadványa 1923); *Palästina-Studien*, héberül: *Mechkorim Erec Jiszroel* (I. köt. 1923–28; II. köt. 1928); *Jüdisch-Paläst. Corpus Inscriptionum* (1920).

22. *K. Sándor*, műgyűjtő, szül. Fonyódon 1875. Gazdasági akadémiát végzett. A háborút mint tartalékos huszárszázados küzdötte végig. Jelenleg kétezer holdas szirmai mintagazdaságát vezeti. Borsod-Gömör vármegye törvényhatósági bizottságának a tagja. Közéleti működésének elismeréseképen kormányfőtanácsossá nevezték ki. Mindenféle jótékonysági mozgalomban előljár. Egész sor nagyvállalatnak igazgatósági tagja. Ismert műgyűjtő. Rákóczirelikviái és képei régi és új mesterektől felbecsülhetetlen értéket képviselnek. V. A.

23. *K. Wilhelm*, osztrák archeológus, szül. Karánsebesen 1850 nov. 28. Előbb zsidó teológiát, majd filozófiát tanult a bécsi és prágai egyetemeken. Az osztrák kormány többször kiküldte Olaszés Görögországba archeológiai kutatások, főleg antik agyagedények szakvizsgálására. K. a prágai német egyetemen lett a classica archeológia nyilvános rendes tanára s tagja a Gesellschaft für Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst u. Litteratur in Böhmen tudományos társaságnak, valamint a német Archeológiai Intézetnek. Nagyobb önállóan megjelent művei: *Euphronius* (1886); *Die griechischen Vasen mit Meisterinschriften* (2. kiad. Wien 1887); *Praxiteles* (1897). S. R.

Klezmerek. A héber *klé zemerből* (zeneszerszám) alkotott jiddis szó és zsidó muzsikusokat jelöl, kiknek történeti multja messze századokra nyúlik vissza. Lakodalmakon, purimi mulatságokon szórakoztatták a közönséget és utóbb a zsinagógák liturgiájában is szerephez jutottak. A K. naturalisták voltak és legkedvesebb szerszámuk a cimbalom volt. Ezenkívül a hegedű, brácsa, bőgő, fuvola és kürt szerepelt gyakran a zsidó zenészbandák hangszerei között. Egyesek a zenére énekeltek is, politikai tárgyú vagy humoros tartalmú nótákat. A megélhetés nehézsége problematikussá tette a K. helyzetét, mert nemcsak az államhatalom, hanem maguk a zsidó hitközségek is akadályozták szabad munkájukat. A kenyérírígység és az életfenntartás ösztöne országról-országra űzte a zsidó zenészeket. A vándorklezmerek útba ejtették Magyarországot is, közülök többen telepedtek le magyar földön s a cigányzenészek mellett művelői és terjesztői lettek a magyar népzenének. A K. közül világhíres zenészek emelkedtek ki: Gasikow, Jankel Eben. Soraikból indult el pályáján a magyar-zsidó Rózsavölgyi Márk is, kinek már atyja, Mordchele Rosenthal első hegedüse, primása volt annak a csak zsidókból álló zenészbandának, mely a mult század első negyedében Bonyhádon muzsikált. A XIX. sz.-ban a zsidók általános helyzetének megváltozása megbontotta a K. sorait. Bekövetkezett a szétszóródás, az elvilágiasodás időszaka. A keleti országokban azonban a K. még ma is jelentős tényezői a zsidó népéletnek. L. *Badchan, Marsalik.* Zs. J.

Klug *Emil*, ügyvéd, jogtudományi író, szül. Vágszereden 1883 szept. 26. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Bécsben és Berlinben végezte s miután jogi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett, csakhamar jelentékeny fővárosi ügyvéd lett. Már 1912. megalapította az Adó- és Illetékügyi Szemle c. pénzügyijogi szakfolyóiratot a legnevesebb szakférfiak közreműködésével. Alapítása óta e folyóiratnak K. a főszerkesztője. A társadalmi életben és városi politikában is előkelő helyet foglal el és titkára a Magyar Jogászegylet pénzügyi-jogi szakosztályának. Művei: *A magyar egyenes adók; A törvénykezési illetékek* (Vargha államtitkárral). S. R.

Kner *Izidor*, író és könyvkiadó, szül. Gyomán 1860 febr. 5. Már a nyolcvanas évek elején szülővárosában nagyarányú nyomdát állított fel, melyet később magas színvonalra emelt. Emellett a hazai nyomdászszaklapoknak állandó munkatársa és szakmájában elsőrendű tényező. Nyomdája a vidék legelső műintézete és mint könyvkiadó is jelentékeny. Az általa kiadott *Monumenta Litterarum* művészi kiállítású sorozat a világ-

irodalom külföldi, ókori és középkori remekeiből, egyik legszebb terméke a hazai nyomdaiparnak. Kiadott azonkívül gazdag kiállításban hazai klasszikus költőket. Irodalmilag is működik; önálló alakban megjelent kötetei: *Eszmék és viaskodások* (1904); *Eszmék* (1905); *Kner Izidor agyafurt alakjai* (1913); *Pajzán aforizmák* (1920) stb. — Fia, *K. Imre*, szakíró, szül. Gyomán 1893-ban. 1916 óta atyja vállalatának művészeti vezetője és továbbfejlesztője. *K. Albert*, *K. I.* második fia, szül. 1899. Bécsben és Lipcsében végzett grafikai és könyvművészeti főiskolákat. Több nyomdavállalat vezetője volt, szakirodalmi működést fejt ki. *K. Erzsébet*, könyvkötő, *K. I.* leánya, szül. 1897. A lipcsei állami felsőiskolán végezte a könyvkötészet mesterosztályát. Műveivel több kiállításon vett részt és elnyerte az ezüstkoszorús könyvkötőmester címet. S. R.

Knopp, 1. *Imre**, festő, szül. Budapesten 1867. *K. József* festő (l. o.) fia. Tanulmányait Bécsben, Budapesten, Weimarban és Párisban végezte. A Műcsarnok 1887-iki őszi kiállításán szerepelt először a *Foltozó csizmadia* c. képével, mely realisztikus, aprólékos rajzával és levegős tónusával hatott. *Utolsó öltések* c. életképe Budapesten a kis aranyérmet nyerte (1895). A Benczúr-iskolában töltött évek alatt sötét színezésű, többékevésbbé akadémikus nagy kompoziciókat és új testamentumbeli képeket, a 90-es években pedig arcképeket festett. Külföldi utazásai a színes, szabadabb fölfogású, levegős tájképek, városrészletek, enteriőrök és figurális életképek iránt keltették föl érdeklődését. *Az ebéd* (pozsonyi múzeumban); *Fürdés; Reggeli* (Szépmű v. Múzeumban); *Anyai csók* (Barcelonában II. aranyérmet nyert); *Biedermeier enteriőr* (1917. az állami nagy aranyérem nyertese). *Kék ruhás női arckép* Münchenben aranyérmet nyert. F. B.

2. *K. József*, festő, szül. Pesten 1825., megh. u. o. 1899. *K. Imre* festő atyja. Korán került a bécsi akadémiára, majd 1847 óta a müncheni akadémián tanult. A 48-as események haza hozták, hol a honvédség zászlaira Mária-képeket festett. Lefestette a Kossuth-minisztérium több tagjának arcképét. A forradalom után arcképeket és csendéleteket festett. Három önarcképéről is tudunk. A pesti Műegylet Diana-fürdőbeli kiállításain ismételten szerepelt *(Szőlők, Tanulmányfej)*. Kiállított Bécsben is *(Önarckép, Imádkozó remete)*. Később cégfestéssel foglalkozott. F. B.

Kőbánya (Budapest X. kerülete). A K.-i (kongresszusi) hitközség a mult század 50-es éveiben alakult meg. A hitközségi életről tanuskodó első okiratok 1851-ből valók. Az első zsidók, akik K.-n letelepedtek, a Gábori és a Ditz családok voltak, melyeknek utódai ma is szerepet visznek a hitközség vezetésében. A hitközség első rabbija Feuerstein Ábrahám volt, aki 1886—1891-ig működött. Halála után 1918-ig Friedmann Adolf helyettes rabbi irányította a hitközség vallásos életét, de a rabbiállás csak három évtized után, 1921. került betöltésre, amikor Kálmán Ödönt (l. o.) választotta meg a hitközség főrabbijául. A hitközség tagjainak létszáma gyors tempóban növekedett, de ezzel a létszámemelkedéssel nem tartott lépést magának a hitközségnek a fejlődése. A hitközség életében a háború és a forradalmak megpróbáltatásai után 1921. kezdődött az új korszak, amikor Boschán Artur személyében nagykulturájú és agilis elnök került a hitközség élére, aki Kálmán Ödön főrabbival együtt a hitközség fejlődését előmozdító több intézménynek vetette meg alapját. A hitközség kezdetben magánházakból átalakított templomokban tartott istentiszteletet, de a hitközség fejlődése halaszthatatlanul szükségessé tette új, tágas templom építését. 1911-ben Fischer Dezső elnöksége alatt Schöntheil Richárd műépitész tervei alapján épült fel a gyönyörű, kupolás, modern templom, melynek tetőzete 1920. leégett, de a hitközség még ugyanazon évben felépítette az új tetőt. 1928-ban épült az új rákosfalvai körzeti templom. A hitközség hathatós támogatása mellett 1928. nyilt meg a K.-i Iskolabarátok magániskolája, mely Kálmán Ödön főrabbi vezetése alatt áll, kéttanerős és kb. 70 növendék látogatja. Újabban létesített a hitközség egy Talmud-Tórát, mely szintén a főrabbi vezetése alatt áll. A vallásoktatást 26 iskolában 9 hitoktató látja el. A Chevra Kadisa közös a Pesti Izraelita Hitközségével, a Chevra egyes teendőit az 1924. létesült Gemilusz Cheszed jótékonysági egyesület végzi, melynek Ditz Lipót az elnöke. A hitközség egyéb intézményei és egyesületei: az 1928. létesített, Boschán Artur, Schwarc Sámuel Weisz Dávid és Ditz Lipót vezetése alatt álló népkonyha, mely kb. 100 szegénynek ad állandóan ingyen ebédet, a Nőegylet, melynek özv. Friedmann Vilmosné az elnöknője és a Sevesz Achim valláskulturális egyesület, mely Schwarz Samu elnöklete alatt áll. A hitközség rövidesen megnyitja az Aggok Házát, melynek céljaira már házat is vásárolt. A hitközségben intenzív kulturmunka folyik, ami különösen a téli hónapok alatt kéthetenként tartott, magas nívójú kulturdélutánokban nyer kifejezést. Kulturális célokat szolgál a Pajor Jenő hitközségi titkár által megszervezett ifjúsági zenekar is. A hitélet ápolását célozza a kéthavonként megjelenő Hitközségi Értesítő, melyet Kálmán Ödön főrabbi szerkeszt. A hitközségnek értékes levéltára volt, melynek nagy része azonban a forradalmak alatt elpusztult. A hitközség 85,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből kb. 5000 pengőt költ szociális és filantropikus célokra. A hitközség lélekszáma kb. 5000, a családok száma 1200, adót 1400-an fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai kereskedők, iparosok, vállalkozók, de túlnyomórészt tisztviselők és munkások. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 33-an estek el, akiknek emlékét a templom falába illesztett márványtábla őrzi. A hitközség mai vezetősége: Kálmán Ödön főrabbi, Boschán Artur bornagykereskedő elnök, Weisz Márk elnökhelyettes, Büchler Ármin és Schwarc Gyula szertartásügyi, Ditz Lipót jótékonysági, Erdős Ármin és Gábori Ignác tanügyi, Kohn Dávid pénzügyi, Schwarc Samu gazdasági és Roth Sándor ügyész, kulturális előljárók, Sipos Adolf és Weisz Dávid ellenőrök, Ehrntal Benő főkántor és Pajor Jenő titkár. V. A

Kóber *Leó*, festő és grafikus, szül. Brünnben 1876. magyar szülőktől és már fiatal éveit Magyarországon töltötte, jelenleg New-Yorkban él. Bécsben, Münchenben tanult, majd Párisban és Berlinben tartózkodott huzamosan. 1899-ben résztvett a Nemzeti Szalon téli tárlatán. 1916-ban háborús karikaturáit, rajzait és vízfestményeit mutatta be a Könyves Kálmán szalonjában. Több rajza van a Szépmüv. Múz.-ban. Külföldi lapokban megjelent szellemes karikaturáival sikereket ért el. F. B.

Kóbor, 1. *Nóémi*, írónő, *K. Tamás* leánya, szül. Budapesten 1896 aug. 12. Középiskoláit u. o. végezte és korán kezdett irodalommal foglalkozni. mint a külföldi művek tehetséges kritikusa. Írt több könyvdrámát, melyek nem előadásra készültek, továbbá regényeket és esztétikai tanulmányokat. Könyvalakban megjelentek: *Ezerkilencszáztizenhat; Anti tanár úr; Goethe; Jeruzsálem pusztulása*; *Koppány vezér*; *Vissza* (1927).

2. *K. Tamás*, író és publicista, szül. Pozsonyban 1867 aug. 28. Jogi tanulmányokat folytatott s ennek végeztével a M. Ált. Hitelbank szolgálatába lépett. Amikor azonban sógora, Kiss József, a költő, 1890. megindította a Hét c. folyóiratot, K. — Bermann családi nevét írói névvel cserélve fel — a lap állandó munkatársa lett és maradt egész annak megszüntéig. Emellett napilapoknak is állandó munkatársa volt és tárcacikkei, valamint politikai vezércikkei, melyek mind ragyogó elmeéllel vannak megírva, rendkívül népszerűvé tették nevét már a kilencvenes években. Társadalmi és politikai, valamint felekezeti problémákról írt, rendkívül éles judiciumra valló közleményei épp oly kedveltek, mint novellái és regényei, melyeknek humorából bizonyos pesszimizmus árad ki. Fontosabb regény- és elbeszélő kötetei: *Muzsika és parfüm* (1893); *Aszfalt* (tárcák, 1894); *Marianne* (1895); *A félisten; Mesék a hónapos szobáról* (1896); *Hoffman meséi* (fantasztikus történetek, 1897); *A csillagok felé* (1899); *Budapest* (1901); *Az élet ára* (1903); *Idegenek* (1907); *Munka* (elbeszélések, 1908); *Ki a ghettóból* (1911); *Komédiák* (elbeszélések, 1913); *Cognac-idillek* (elb., 1914); *A halál* (1918); *Ó akarta* (1918); *A vidám Jób könyvéből* (1921); *Furcsák klubja* (1921); *Pór Ádám hetvenhét élete* (1923); *Szidi* (1924); *Művész és egyéb történetek* (elb., 1924); *Hamupipőke őnagysága*; *Aranyhajú Rózsika*, stb. *Egy test, egy lélek* című drámáját a Nemzeti Színház mutatta be (1910), másik színműve: *Agátha nővér* (1920). Politikai tartalmú könyve: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt* (1919). K. Az Ujság alapítása óta annak állandó munkatársa és szerkesztője, majd főszerkesztője. E lapban jelentette meg a magyar zsidóság igazát bizonyító, higgadt és nagy koncepciójú cikksorozatát, mely a hazai zsidóság védelmében a legszámottevőbbnek nevezhető. Az Imit igazgatóságának alapításától tagja és felolvasó bizottságának elnöke. S. R.

Kódexirodalom. A tórai és talmudi törvényeket összefoglaló könyvek összesége. A zsidó törvényfejtegetés egész Majmuniig nem ismert ilyen kódexet, mert a törvényfejtegetés lezárását, a jövőre való megpecsételését a folytonos fejlődés törvényébe ütközőnek találta a zsidó köztudat. A Talmud lezárása és feljegyzése is aggályosnak mutatkozott, de még sem jelentett végleges törvénymegrögzítést, mert a Talmud sok kérdést nyiltan hagyott és a törvényre vonatkozó nézeteltéréseket is ismertette. De idővel szükségesnek találta Majmuni Mózes (1135–1204), hogy úgy a talmudi, mint a Talmud után felgyülemlett döntvényeket áttekinthetővé és kezelhetőbbé tegye. Evégből mellőzi a talmudi vitában egymással ellentétes nézetek felsorolását és legjobb belátása szerint csupán a leghelyesebbet állítja fel döntésképpen. A sorrendben teljesen túlteszi magát a talmudi elrendezésen és filozófiai műveltségétől sugalva, a metafizikai alapfogalmakat, a hitet, istenimádást fekteti le alapul és ebből vezeti le logikus sorban az összes törvényeket 14 könyvben *Misné Tóra*, c. alatt és ezt később *Jad ha-chazaka* (erős kéz) néven idézik. Kellő figyelemre méltatja a gáónok responzumait és nagyobb tekintélyeket, mindamellett súlyos vétséget láttak kortársai abban, hogy önkényűleg dönt vitás kérdésekben. Az újszerű munka hosszú, százados harcot és meghasonlást idézett elő. Sokkal szerencsésebb volt e tekintetben Jakob ben Áser (1280–1340) kísérlete az *Arba Turim* (4 sor) összeállításában, mely a maga nézetét nem érvényesíti és nem gyökerezik filozófiai kategóriákban. A négy sor a következő: 1. *Orách chájim* (az élet útja): szertartások, istentiszteleti intézmények; 2. *Jóre Dea* (ismeretet tanít) étkezési, gyász- és egyéb törvények; 3. *Ében ha-ezer* (a segítség köve) házasságra és női életre vonatkozó törvények és 4. *Chósem hamispet* (a törvénykezés vértje) polgári törvények. Ez a beosztás vált ezentúl szokássá minden kódexben és responzumgyüjteményben. Az *Arba Turim* már a minhág (ritualé) gyüjteményeket is feldolgozza és utal a forrásokra. De a rendszeresség tekintetében még kívánni valót hagyott maga után, úgy hogy két évszázad mulva még mindig szükségét érezte *Káró József* (1520 körül), hogy új kódexet készítsen, melyet *Sulchán Aruch*-nak (terített asztal) címzett. Ez azonban csak a keleti szefárd zsidóság ritusára volt tekintettel, miért is *Isszerlesz Mózes* (1530) *Mapó* (Abrosz) c. jegyzeteiben az európai askenáz változatokat nyujtotta. *Jaffe Mordecháj* még újabb átdolgozást készített *Lebusim* (ruha) c. alatt. Számos kommentár fűződik később mind e művekhez, melyek újabb kérdéseket is felvetnek és eldöntenek. A legtekintélyesebb kódexkommentátor Kohen Subbatáj *Szifre Kohen* (Sach) c. és David ben Sámuel Halevi (1600 körül) *Turé Zahab* c. munkája. F. M.

Kohányi *Sámuel*, zeneszerző, szül. Csabóczon (Zemplén vm.) 1824 ápr. 15., megh. 1905. jul. 5. 1837-ben jött Budapestre, ahol a Nemzeti Zenede növendéke volt. 1846-ban tanár lett. Sokszáz gyerekdalt komponált. A gyereknevelés terén sok érdeme van. K. K.

Kohelet Könyve, a bibliai könyvek egyéb szent iratok csoportjába tartozó könyv. Az öt megilla (l. o.) között kánoni sorrend szerint a negyedik. Héber neve: *Kóhelesz*, görögül *Ecclesiastész*. A liturgiában mint a zsinagóga szuk-

kószi olvasmánya szerepel. Borongós hangulata megfelel a sátorosünnep őszi idejének. Szerzőjéül Salamon királyt tartják. K. 12 fejezetben bölcselkedő töprengéseket tartalmaz; az élet dús tapasztalatai alapján talán azt a problémát akarja megoldani: miért érdemes élni. K., akinek volt része az élvezetekben, gyönyörökben, tudásban, anyagi és szellemi gazdagságban, az életet egy tökéletesbbülési folyamatnak tekinti és a tökéletesbbülés végül is Isten és az ő törvényei által érhető el. K. könyvét az Imit Bibliájában Bárány József, a Frenkel-féle bibliában Edelstein Bertalan fordította. F. D.

Irodalom. Ewald, Poetische Schriften d. A. T. IV.; Renan, L'Ecclesiaste (Paris 1882); Grätz, Kohelet (Breslau 1871); Wright, The Book of Kohelet (London 1883); Plumptre, Ecclesiastes (Cambridge 1881); S. Bickell.

Kohén, *(h.) pap.* A Lévi-törzs ivadéka abból az ágból, amely a Szentélyben va'ó szolgálattétel kiváltságát még Mózestől kapta. A K. ma már nem papi funkcionárius, csak az istentiszteletek keretében élvez még bizonyos elsőbbségeket. L. *Aronidák, Áhron, Főpap* és *Kohn.*

Kóhén, 1. *Akiba,* a zsidók praefectusa II. Ulászló korában. A zsidó kortársak «budai herceg»-nek nevezték s Prágában eltemetett leánya sírkövén is ez áll; egy francia útleíró «prince des juifs»-nek, Zápolyai István pedig «princeps»-nek nevezte K.-t, aki a prefektura betöltője volt. Irígyei elől Prágába kellett menekülnie s itt a «száműzetés feje» címet adták K.-nak, aki vagyonát, úgy látszik, megőrizte. Prágában nagy jótékonyságával tünt ki s ott is hal meg 1496. Utódai közül számos kiválóság került ki. K.-t magát is nagy tudósnak tartották. Budának a törököktől való elfoglalása után Szófiában lett rabbi, de, hogy visszaköltözött-e Magyarországra, nem tudjuk. A wormsi emlékkönyv a mártirok közt említi s így valószínűen Németországban fejezte be életét. V. ö. *Büchler,* «A zsidók története Budapesten». S. R.

2. *K. Ephráim,* a leghíresebb budai főrabbi, szül. Vilnában 1616. Szülővárosában a rabbitanács elnökévé választották meg, de az 1648-iki véres kozáklázadás következtében K. is elmenekült. Hat évig tartózkodott Trebitschben, majd Meseritschben, ahonnan Prágába, Bécsbe, majd Ungarisch-Brodba s onnan Würzburgba ment. Nagy híre Budára is eljutott s felajánlották neki a rabbiszéket, melyet 1666 májusban foglalt el. A budai hitközség K.-nak köszönhette, hogy ismertté vált az egész világon, ahol Talmuddal foglalkoztak. Sem előtte, sem utána nem volt senki, aki túlszárnyalta volna. Döntéseit kikérték Török-, Olasz- és Németországból. Ezeket halála után fia, Juda adta ki *Sáár Ephrojim* címen (1689). K. aszkézisre hajló férfiú volt. A miszticizmusnak nem volt barátja, de azért a kabalában is járatos volt. Jeruzsálembe is meghívták rabbinak s ő ezt elfogadta volna az esetre, ha előbb munkáját kinyomatni sikerült volna. Ebben azonban megakadályozta a járvány következtében beállott halála 1670 jún. 3. Sírját még a mult században is felkeresték a hívők s az óbudai rabbi ornátusban tartozott ott évente megjelenni. K. fia, Juda, aki Buda visszafoglalása előtti években Palesztinába költözött, később visszatért és Lutzbachban 1689. jegyzetekkel és Budavár visszafoglalását tartalmazó bevezetéssel együtt kiadta atyja munkáját. V. ö. *Büchler,* «A zsidók története Budapesten». S. R.

3. *K. Johanna,* szül. *Pollák,* filantróp, szül. Szegeden 1808., megh. u. o. 1888 dec. 30. Neje volt *K. Ábrahámnak,* (1770—1853 ápr. 21), a szegedi hitközség nagyérdemű vezérférfiának és mint az Izr. Nőegylet alapítója és elnöke, azt 54 évig önfeláldozó buzgalommal, valamennyi felekezetre kiterjedő, ritka jótékony szellemben vezette. Már a szabadságharc alatt, mint önkéntes ápoló, hajlékában ápolta a sebesülteket s ő zárta le szemeit Répásy Mihály huszártábornoknak (v. ö. *Reisner,* «A régi Szeged» I. 242. o.). Jótékonysága és áldozatkészsége szegények és intézmények iránt kiapadhatatlan volt. Nevéhez számos alapítvány fűződik. (V. ö. *Löw I.,* «Beszédek» I.) S. R.

4. *K. Mordecháj,* budai rabbi a XVII. század közepén. Valószínűen Damaszkuszban született. Tanítványa és veje volt Landau Sámuel prágai főrabbinak. Bevezető ajánlatot írt Tuchführer *Nachlat Levi* c. művéhez s *Ros Mor Derór* címen önálló művet írt.

5. *K. Náftáli,* rabbi, a XVI. század legelején élt Budán, a budai hitközségnek volt a papja. A Bész-Din elnöke volt 1505—1510 körül. Ilyen minőségben Szerencsés Imre (l. o.) kitérésekor elvi jelentőségű döntést kellett hoznia abban a kérdésben, hogy Szerencsés fiait továbbra is atyjuk nevén lehet-e a Tóra elé hívni, mivel Szerencsés kitérése után sem szünt meg jót cselekedni a zsidókkal. N. döntését Páduai Méir, Olaszország egyik akkori legkiválóbb zsidó teológiai tekintélye is helyeselte és újabb érvekkel támogatta. Szerencsés élete utolsó órájában visszatért a zsidó hitre és halála után a budaiak ismét fölvetették a kérdést. Most már Élijá há-Lévi konstantinápolyi rabbihoz fordultak. Ez csatlakozott K. és Páduai Méir döntéséhez és ehhez a nézethez csatlakozott Isserles Mózes, a híres krakói kodifikátor is. K. minden valószínűség szerint azonos Kohén Herz pozsonyi rabbival, aki Pozsonyból kerülhetett Budára.

6. *K. Szimchó,* budai rabbi, szül. Szalonikiben, valószínűleg 1622. körül. Anyja magyar-zsidó nő volt, anyai őse Freudeman ben Chaim budai tudós. Tanítói voltak Istrosa Dávid szaloniki-i rabbi és Lerma Juda belgrádi szefard rabbi. Mindkettő rendkívül sokra becsülte K.-t és Lerma maga mellé hívta meg rabbinak, hogy vallásos kérdésekben döntsön. Lerma halála után annak művét K. adta ki Velencében *Peléta sz bész Jehudo* címmel, bevezetéssel és saját tanulmányával látva el azt. Híre az egész Törökországban elterjedt éles esze és jámborsága miatt. Főleg a házassági jogban volt döntő szaktekintély. Egyik művét 1657. Velencében adta ki gazdagabb hívei támogatásával. Ez a munka a nevek átírásával s a földrajzi helyek megjelölésével foglalkozik, de valóságos kulturhistóriai kincsesbánya, az ortográfiai megállapításai pedig éppen a Get-leveleknél nélkülözhetetlenné váltak. 1660-ban hívták meg budai rabbinak és a Bész-Din elnökének, de két hónap mulva lemon-

dott és visszament Belgrádba, ahol fiatalon meghalt. Döntéseit tanítványa és veje, Almosnino József rabbi gyüjtötte össze. (V. ö. *Büchler*, A zsidók története Budapesten.) S. R.

Kohlbach *Bertalan*, tanár, szül. Liptószentmiklóson 1866 aug. 11-én. 1879—1889 ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy évig a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminar hallgatója. 1888-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1890. pedig rabbivá. Később középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1890-ben a temesvári hitközség választotta meg rabbijának, innen hét évi működés után Kaposvárra került tanárnak. 1907 óta a nagyváradi, 1908 óta a budapesti István-uti gimnázium tanára. Számos bel- és külföldi folyóiratnak munkatársa. Munkái: *Juda ibn Balám; A hittan elemei; R. Ber Nicolau; Német stílusgyakorlatok* (Endrei Gerzsonnal együtt). Cikkei fővárosi és vidéki napilapokban, magyar és külföldi zsidó folyóiratokban jelentek meg. F. D.

Kohlecolás, malomalatti terefere a zsidó közügyekről. A jiddis nyelvben *Kohlencennek* mondják. A magyar és német szóforma a héber Kohlból képződött, magyar illetve német képzővel.

Kohlmann *Károly Johann**, szül. Ujvidéken, megh. Pesten. 1808-ban Pestre költözött és itt mint magántanító élt. 1814-ben a Pesti Izralita Hitközségnek hatósági nyomás folytán létesített korszerü iskolájához került, mint első és főtanító. 1816-ban lemondatták állásáról, mire kitért. 1822-ben a szintén kikeresztelkedett hitközségi elnöknél, *Ullmann* Mózesnél mint könyvelő volt alkalmazva. Később cs. és kir. héber könyvcenzor lett a budai Egyetemi nyomdánál. Irodalmilag is tevékenykedett. A monarchia hadserege által 1813 okt. 18—19. kivívott győzelem emlékére Pesten tartott ünnepély alkalmából Wahrmann Izráel rabbi «Hazaflas virágok» c. héber ódáját K. fordította németre. 1857-ben jelent meg tőle *Prospektus aus einer zum Drucke Vorbereiteten neuen Übersetzung des Bibelbuches Hiob*, tiszta és szép héber nyelven irt bevezetéssel és kommentárral. 1858-ban kiadta *Ansichten über den jüdisch-religiösen Beschneidigungsakt* (Erörtert vom Standpunkte der moralischen Glaubenslehre. Ein Beitrag zur Tagesfrage). Hogy zsidó érzése még öreg korában sem halt ki belőle, mutatja az a héber nyelvű himnusz, melyet 1859, a Dohány-utcai templom felavatása alkalmából a Pesti Izralita Hitközség előljáróságához intézett. Utódjai a budapesti Kullmann család tagjai. M. B.

Kohn, a magyar zsidók között is sűrűn előforduló családnév, amely a héber Kohén (pap) szóból ered és régebben a társadalmi állás vagy származás megjelölésére szolgált. A K. név általában a papi származásra utal, viselőit Áron főpap leszármazottainak tekintik. A *Kohen Cedek* (igazságos pap) szavak kezdőbetüinek összevonásából keletkezett a Katz név, amely néha más szóval is forr össze, a Mann, Stein, Ellenbogen szavakkal. Kohn előfordul Kohen, Cohen, Cohn, Kahán, Kahána, Kaháne, Kahn és Hahn formájában is. Németországban inkább C-vel, Magyarországon legtöbbször K.-val irják a Kohn nevet. A keleti országok zsidói között Kagan, Koigen, a nyugati országokban Cowen formájában használják. A zsinagóga számontartja még ma is a papi származást és elismeri a papi származásúak kiváltságosságát. Így a hetiszakasz felolvasásához legelsőnek Kohént hívnak a Tóra elé (l. *Tóraolvasás*). Az ünnepnapok istentiszteletén a Kohén mondja el a hagyományos papi áldást (birchasz kóhánim [l. o.], duchenolás). Ma is megtartják még azt a bibliai szokást, hogy az elsőszülött fiút a papoktól (kohénektól) kiváltják (l. *Pidjon ha-ben*). Bizonyos mértékig a levitikus törvények is kötelezik, nem vehet részt a halottak eltakarításában (l. *Taharó*) és nem kísérheti a halottat, ha csak nem a magáét, a temetőbe. A kohaniták kaszt-szelleme legtovább a házasságkötésekben érvényesült. A konzervatív zsidók között, még Magyarországon is, a legújabb időkig, a kohaniták nagyon ügyeltek annak a származására, akivel összeházasodtak. Ha a kohanita nem vehetett el feleségül kohanita-családból való nőt, legalább tudós családba házasodott, mert a műveletlen családba való keveredést szégyennek és lealacsonyodásnak vették. Viszont kohén-családból származó leányt is legtöbbször tudóshoz adták, ha már kohénhoz nem adhatták. U. P.

Kohn, 1. *Ábrahám Élija*, rabbi, szül. a XIX. század első évtizedében, megh. Pécelen 1873., ahol negyven éven át volt rabbi. Fia, *K. Amram*, mint lévai rabbi halt meg. Neményi Ambrus országgyülési képviselő (l. o.) és Neményi Imre* volt kultuszminisztériumi államtitkár (l. o.) az ő unokái.

2. *K. (Bisztricz) Dávid*, rabbi, szül. Vágbesztercén, megh. 1862 júl. 4. Mint K. Kálmán vágbesztercei rabbi fia, a híres Gomperz-Emmerich család sarja. Talmudi tanulmányait Pozsonyban végezte a Chaszam Szofer jesivájában. 1847—1862-ig a tejfalvi zsidó község rabbija volt. 1862-ben a mádi község választotta rabbijává, de tejfalvi községétől egy szombati prédikációban elbúcsúzván, az izgalomtól megbetegedett és meghalt. Sok halachikus munkája kéziratban elkallódott, csak az egyik kötetét tudta fia K. Kálmán felkutatni, melyet *Beth David* c. alatt ki is adott (Vác 1911). S. R.

3. *K. Dávid*, festő, szül. Lajtaszentgyörgyön, megh. Bécsben 1922. Bécsben, majd Münchenben tanult. Mint életképfestő először az 1888-iki müncheni nemzetközi kiállításon szerepel, majd 1893 Bécsben. A müncheni Glaspalastnak és a bécsi Künstlerhausnak állandó kiállítója volt. Lengyel és magyar zsidó típusokat és főleg arcképeket készített pasztell és vörös kréta technikában. I. Ferenc József király két arcképét készítette (1915, vörös krétarajz). 1923-ban hagyatéki kiállítása volt Bécsben (Galerie Holbein). F. B.

4. *K. Hillel*, publicista, kolozsvári ügyvéd, szül. Kolozsvárott 1891., ahol egyetemi tanulmányait is végezte. Egyik életrehívója az 1918. megalakult Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetségnek és elnöke a Hitachdut cionista-szocialista szervezetnek. 1909-ben az Erdélyi Zsidó Lapok szerkesztője volt. Sz. T.

5. *K. Sámuel*, főrabbi, szül. Baján 1841 szept. 21. Atyai részről K. Schwerin Götz bajai rabbinak

unokája. A kismartoni és pápai jesivák látogatása után teológiát a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminarban tanult. 1865-ben avatták bölcsész-doktorrá a breslaui egyetemen, 1866. pedig meghívták a Pesti Izr. Hitközség rabbiszékébe. Az 1868-as kongresszus idején a mérsékeltek pártjához tartozott, majd előadója lett a Rabbiképző felállítására kiküldött bizottságnak. 1899—1905-ig a Rabbiképző felső tanfolyamán a homiletikát adta elő. Minden erejével szolgálta a magyar zsidóság megmagyarosodásának ügyét. Megmagyarosította a pesti szószéket és a pesti rabbihivatalt is. Jeles tudós volt, a történettudomány elismert művelője. Megírta a *Zsidók története Magyarországon* c. monumentális és szakkörökben máig tökéletesnek tartott művét, amely gazdag kútforrása a magyar zsidó-életnek és a magyar történetkutatás egyik legértékesebb produktuma. Csak az első kötet látott napvilágot (Budapest 1884). Új területet nyitott meg a *Szombatosok történetével*, amely magyar és német nyelven jelent meg és a komoly történetkutatás egyik legszebb alkotása (Budapest 1889, 1894). Több kitünő életrajzot is írt *(Schwerin Götz, Mordecháj ben Hillel)* Egyetemi tanulmányai óta nagy szakavatottsággal művelte a szamaritánus nyelv- és irodalomtörténetet is. A király először a királyi, majd az udvari tanácsosi méltósággal tüntette ki. Később a Pesti Izraelita Hitközség főrabbija, az Imit elnöke és a Rabbiképző vezérlőbizottságának tagja lett. 1920 márc. 11. halt meg. (Életrajzát Groszmann Zsigmond írta meg a Magyar Zsidó Szemle 1920, 1—5. számában. Műveit Weisz Miksa ismertette a M. Zs. Sz. 1902, 5—10. számában). F. D.

6. *K. S. Samuel,* rabbi, filológus, egyetemi orvostanár, szül. Magyarországon 1848., megh. Amerikában 1896. máj.-ban. Itthon kántor volt, de 1869. rabbi lett Prágában. Onnan kivándorolt Amerikába, ahol 1876. megszerezte a bölcsészetdoktori oklevelet és pár esztendő mulva már a Harward-egyetemen a keleti nyelvek tanára volt. 1881-ben a jogi diplomát is megszerezte és ekkor ügyvédi pályára lépett. 1891-ben orvosi doktorátust tett és pár év mulva St. Louis állam egyetemén az anatómiai tanszéket töltötte be. Pályájának egyes állomásai között több európai és amerikai hitközségben volt rabbi. S. R.

7. *K. Selig,* Erdély országos főrabbija 1754—1757-ig, mely idő alatt mint gyulafehérvári főrabbi működött.

Kohner, 1. *Adolf báró,* nagybirtokos és nagyiparos, a K. Adolf és fiai cég széniorfőnöke, szül. 1865. Az ország legtanultabb nagybirtokosai és nagyiparosai közé tartozik. Sokoldalú és nagyon értékes tevékenységet fejt ki a gyáriparban és az agrármunkában, amelynek egyik vezető egyénisége. A zsidó élet sok hasznos mozgalma az ő nevéhez fűződik. Mint az Izr. Országos Iroda elnöke a kongresszusi alapon álló magyar zsidóság vezére. Elnöke a Az Országos Magyar Izraelita Közalapnak is és tagja a Ferenc József Rabbiszeminárium vezérlőbizottságának. Mint műértő, műgyüjtő és a művészetek mecénása szerzett nevének általános elismerést. Vezető szerepe van az Orsz. Képzőművészeti Társulatban, az 1902. megnyilt szolnoki művésztelepnek pedig egyik alapítója. Jelentékeny műgyüjteményének súlypontját a modern francia impresszionista és postimpresszionista festők művei alkotják, kezdve azok korábbi előfutárjain: Magnasco, Szerzetesek, Goya, Az akasztott ember, Constable néhány tájképe, majd Géricault, Delacroix, Daumier, azután a barbizoni festők, *Corot, Millet,* Chintreuil, továbbá Courbet, Manet, Berthe Morizot, *Monet, Renoir, Cézanne, Sisley, Gaugin,* Puvis de Chavannes és újabbak Maurice Denis, Bonnard, Puys. Ezeken kívül magyarok, a régiebbek közül egész kis gyüjtemény Mészöly Géza tájképeiből, Munkácsy három képe, Paál László tájképei, Szinyei Merse Pál Pacsirtája, melyet a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozott, továbbá nagybányai és szolnoki festők. A képeken kívül régebbi és modern iparművészeti tárgyak, kisplasztika az egyiptomiak és görögöktől kezdve reneszánsz kis bronzokig, valamint modern szobrok *(Klinger, Hugo Lederer, Minne).* F. B.

2. *K. Ida bárónő,* festő, szül. Budapesten 1895. K. Adolf báró leánya, Farkas István festő felesége. Szolnokon tanult, majd rövid ideig a mintarajziskolában Budapesten. Budapesten a Műcsarnokban az 1918—19-iki téli kiállításon állított ki először *(Nyári délelőtt).* Gyüjteményes kiállítása volt az Ernst-Múzeumban (1923) főleg olaszországi és szolnoki tájképekből: *Umbriai dombok; San Francesco* stb. *Orosz balett* címen 12 lapból álló rézkarcolata jelent meg. 1925 óta állandóan Párisban él. F. B.

3. *K. Zsigmond,* közgazdász, szül. Budapesten 1840. Családja Lipcséből származott s ő Lipcsében tanult, majd belépett atyjának, K. Henrik és Testvérei cégébe, mely a magyar kereskedelemben úttörő volt. 1873-ban kivált a cégtől és megalapította a K. Adolf és fiai céget. 1874-ben beválasztották az Osztrák-Magyar Bankba cenzornak. 1879-ben a Kereskedelmi Bank igazgatótanácsának lett tagja. Vezetőszerepet vitt a felekezeti életben és Wahrmann Mór halála után ő lett és maradt haláláig a Pesti Izr. Hitközség elnöke. Ezenkívül a Lloyd Társaságnak is elnöke volt. Sok jótékonysági intézmény díszeri K.-ban megalapítóját és fentartóját. S. R.

Kohn-Kovács *Sámuel,* Wied fejedelem szárnysegéde, szül. Miskolcon 1881., megh. Galiciában 1916. A középiskolák elvégzése után a tisztviselői pályára lépett, azután beutazta a Balkánt és 1912. Triesztbe vonult be önkéntes évét leszolgálni. Ebben az évben látogatott el a kikötővárosba Wied herceg, akkori albán fejedelem, aki a véletlenül eléje került K.-t meghívta az udvarához. Az albán fejedelem környezetében csakhamar kitünt ügyességével, tájékozottságával és nem mindennapi katonai erényeivel. Rövid egy év alatt a fejedelem szárnysegéde és legbizalmasabb tanácsadója lett. A világháborúban bevonult a 29-es vadászszázlóaljhoz, mint önkéntes. 1916-ban az orosz fronton hősi halált halt.

Kohol *(Kahal)* község, a hitközség héber neve. Teljesen, arameus nyelven: *kehilő kadisó* (helytelenül: kedósó) = szent község. Korrumpáltan *Kohl*-nak mondják.

Kohut, 1. *Adolf*, német író, K. Sándor főrabbi testvére, szül. Mindszenten 1847 nov. 10,, megh. Grunewaldban 1917 szept. 29. Kecskeméten és Pesten az evangélikus gimnáziumban tanult, majd a breslaui és berlini rabbiszemináriumokon és az ottani egyetemeken folytatta tanulmányait. Filozófiai doktorátust tett, rabbivizsgát azonban nem tett, mert időközben tekintélyes ujságíró lett és a Berliner Zeitungot szerkesztette, de 1884—89. Bismarck kitiltotta Berlinből, mert lapjában a Deutscher Schulvereint magyarellenes működéséért támadta. Időközben K. Drezdában hírlapírói tevékenységéért magas érdemrendet kapott. 1912-ben a kolozsvári egyetem tiszteletbeli bölcsészdoktora lett. Rendkívül sokat írt és tett Magyarország megismertetése érdekében a német sajtóban. Óriási számú önálló kötetei közül fontosabbak: *Herder u. die Humanitätsbestrebungen der Gegenwart; A. v. Humboldt u. das Judentum. Ein Beitrag zur Kulturgesch. d. XIX. Jhdts; Die goldenen Worte der Bibel; Was lehrt die Bibel über den Gehorsam gegen Staat u. Obrigkeit?; Moderne Geistesteorien; Aus dem Reiche der Karpaten; Moses Mendelssohn u. seine Familie; Bismarck u. die Literatur* (1889); *F. Lassalle. Mit Briefen u. Berichten G. Klapkas; Jüdische Kulturskizzen; A. Petőfis prosaische Schriften.* Aus d. Ungarischen (2 köt.); *Ungarisches Novellenbuch.* K. még rendkívül sok magyar írót is lefordított és ismertté tett Németországban. 1870 óta elnöke volt a berlini Magyar Egyesületnek, melynek közlönyét is szerkesztette. S. R.

2. *K. George Alexander*, történetíró és teológus, K. Sándor (l. o.) fia, szül. Székesfehérváron 1874 febr. 11. Nagyváradon járt gimnáziumba, majd New-Yorkban, ahol a Columbia-egyetemen és a rabbiszemináriumban, majd a berlini egyetemen és a Hochschule für Wissenschaft d. Judentums-on s végül a párisi rabbiszemináriumon tanult. Előbb Texasban, majd New-Yorkban az Emanu-El jelentékeny nagy hitközség rabbija és a Teológiai Szeminárium tanára és főkönyvtárnoka lett. K. kiváló történetíró, aki leginkább a Latin Amerika és a régi spanyol gyarmatok zsidóságának történetével foglalkozik. Főbb művei: *Early Jewish Literature in America* (1895); *Sketches of Jewish Loyelty, Bravery and Patriotism in the South American Colonies and the West-Indies* (1895); *The American Jew as Patriot, Soldier and Citizen* (1895); *Martyrs of the Inquisition in South America* (1895); *A Memoir of Dr. A. Kohut's Literary Activity* (1896). Ezenkívül szerkeszti a Jewish Home folyóiratot. Irodalmi alapot létesített apja *K. S.* nevére s ennek jövedelmeiből különböző országokban (eddig Amerikában, Angliában, Ausztriában és Magyarországon) tudományos munkákat adtak ki. A magyar sorozat első kötete a Rabbiképző jubeleumára jelent meg. S. R.

3. *K. Sándor*, rabbi és tudós, szül. Félegyházán 1842. Középiskoláit Budapesten végezte, majd a breslaui Jüdisch Theologisches Seminarnak hallgatója lett. 1864-ben szerezte meg a bölcsészdoktori oklevet Leipzigben, a rabbiképesítést pedig 1867. 1866-ban a Deutsche Ungarländische Gesellschaft tagjává választotta. 1868-ban az Orsz. Zsidó Kongresszus jegyzője lett s még u. a. évben báró Eötvös József kinevezte a fejérmegyei összes zsidó iskolák igazgatójául. 1872. Pécsre került, itt működött 1880-ig, innen Nagyváradra költözött, ahol 1884-ig maradt. Majd New-Yorkban az Ahavasz Cheszed hitközség rabbija lett s az ő kezdeményezésére alapították a Jewish Theological Seminaryt, melynek tanára és igazgatója volt haláláig. Odakint konzervativ irányban működött s orthodoxnak tartották. A csikágói világkiállításon az Executive-comité tagja volt. Mint angol hitszónok is kiváló volt. Tanulmányai magyar, német, angol és héber nyelven jelentek meg. Munkatársa volt a Magyar Izraelita, a lipcsei Zeitschrift d. deutschen Morgenländischen Gesellschaft, az Izraelita Közlöny, az Ungarisch-jüdische Wochenschrift, az Allg. Zeitung des Judentums, a Reform és a Magyar Zsidó Szemle c. folyóiratoknak. K. felette nagy és értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. A zsidóság perzsa kapcsolatainak és a zsidó angyaltannak kiváló ismerője. Önállóan megjelent művei: *Über die jüdische Angelologie und Dämonologie in ihrer Abhängigkeit vom Parsismus* (1866); *Kritische Beleuchtung der persischen Pentateuch-Übersetzung v. Jacob b. J. Tavus, unter stetiger Rücksichtsname auf die allen Versionen* (1871); *Etwas über die Moral und die Abfassungszeit des Buches Tobias* (1872); *A zsidók története* stb. (Tankönyv, Nagyvárad, 1871); *Ethic of the Fathers* (2 köt. New-York 1885—86). Számos magyar- és németnyelvű alkalmi prédikációt is kiadott egyenként, de leghíresebb műve az *Aruch Completum*, sive Lexicon vocabula et res, quae in libris Targumicis, Talmudicis et Midraschicis continentur (Viennae et Berolini 1878—92. 9 kötet). Ez utóbbi művének kiadásához az első kötetnél Kovács Zs. pécsi püspök ezer forinttal járult. S. R.

Kól-man, a héber «kahal» (község) és a német «Mann» (férfi)-ból képzett és a zsidó köznyelvben még ma is Kóhl-mannak ejtett szó. Ez olyan egyént jelent, aki anélkül, hogy előljáró volna, ügyszeretetből foglalkozik a hitközség ügyeivel.

Kol Nidré, az Engesztelés napjának előestéjén az istentisztelet bevezető része: aram nyelven írott fogadalom és eskük feloldására. *Szövege* (a párhuzamos kifejezések összevonásával): Minden fogadalmat, esküt, tilalmat, melyet ezen Engesztelő Naptól fogva a jövő Engesztelő Napig (régibb szöveg: a mult Engesztelő Naptól máig) a magunk személyére tettünk, megbánunk, visszavonunk, érvénytelenítünk. E formulát az előimádkozó énekli háromszor, de ezt megelőzően két megbízott melléje állva mondja: úgy a mennyei mint a földi itélőszék nevében megadjuk az engedélyt, hogy imádkozzál az abarjanimmal (l. *Abarjanim*). A fogadalmak és eskük aluli feloldás nagy visszatetszést váltott ki a zsidósággal szemben és ámbár a legtüzesebb zsidófaló Eisenmenger is e tekintetben mentesítette a zsidóságot a vádtól, még zsidó tekintélyek részéről is sok ellenzés kísérte e szokást és állandóan ébrentartotta az érdeklődést a

kérdés iránt. Fogadalom feloldására tartalmaz a Tóra is törvényt, de csakis férj a feleségének, atya a hajadon leányának fogadalmát teheti érvénytelenné szűk időhatáron belül. Ellenben a Talmud már mentesíteni akarja a könnyelműen fogadkozót a lelkiismereti furdalástól és azért megengedi, hogy komoly megbánás esetén és olyankor, mikor kitűnik, hogy a fogadalom megvalósíthatlan, tudós ember, vagy pedig egy hármastanács a fogadalmat tevő saját személyére vonatkozó fogadalmakat érvénytelenítse, a más személyére vonatkozókat csak abban az esetben, ha az érintett beleegyezését adja (*Nedárim* 65a). A K. szövegét azonban a Talmud még nem ismeri. Az első imakönyv: Amram *Sziddurja* már ismeri, de héber változatban és azzal a megjegyzéssel, hogy némelyek téves alapon mondják. Általában a Kelet legtöbb tekintélye (Natronai gáon) nem mondásáról tesznek tanuságot, Nyugaton pedig a legünnepeltebb rabbik, mint Alfászi, Majmuni állást foglalnak ellene (mindkét szövegváltozatban), elítélik a karaiták is, az első magyar imakönyvfordítás a Péchi Simon-féle szombatos imakönyv (l. *Liturgia*) a mult évi fogadalmakra vonatkoztatja (273 és 482 l.). *Keletkezésének* magyarázatául legelfogadhatóbb az a felfogás, hogy a kényszerkikeresztelkedettekre (marannos) való tekintettel hozták be, kik nagy lelki depresszióban éltek, mikor fogadalmat tettek, hogy zsidó vallásgyakorlatukat abbahagyják és a keresztény szentségeket felveszik. Ez a felfogás ad alapot az engedélyadó formulának is, mellyel levették az ilyen kényszerkeresztényekről a kizáró bélyeget; abarjanim (l. o.) ugyanis átmenőket jelent. Más vélemény szerint a cheremmel sujtottakra kell a feloldást érteni. Az előbbi felfogásnak kedvez a gyülekezet ajkaira adott tórai ige is: Legyen megbocsátva Izráel egész gyülekezetének, mert csak akaratlanul történt». *Dallamáról* már a XII. sz.-ban állapították meg, hogy ez mindenütt egységes; bizonyára azonos is a maival. Érthetetlen volna egy oly prózai tárgyú fogadalomnak ily szívszaggató dallammal való megzenésítése, ha mélyebb érzelmek nem fűződnének a szöveg jelentőségéhez. Nemcsak zsidó szívekből vált ez ki megindultságot, hanem nemzsidókból is. A magyar származású Lenau a Marseillaise és a Rákóczi-indulóról szólva mondja: Ezeknél a fegyvercsörtető himnuszoknál is közelebb áll szívemhez egy gyászba burkolt hosszúlélekzetű éjjeli ének töredelmes vezeklő emberek ajkairól: Kol Nidré a neve . . . Vajha halottaságyamnál baráti hangok énekelnék el nekem. (Beck K. a költő barátjának 1843—44. évi naplójából. V. ö. *Bloch* «Das Kol Nidre». F. M.

Kollisch *Ignátz, von, báró*, szerkesztő és sakkmester, szül. Pozsonyban 1837 ápr. 6., megh. Bécsben 1889 ápr. 31. Bécsben megalapította a börzeszindikátus-pénztárt, de már 1873. Párisba helyezte át üzleti tevékenységét. Mint sakkjátékos is híres volt. 1860-ban a cambridgei internacionális versenyen a legelső díjat nyerte el. 1867-ben a párisi nemzetközi versenyen pedig az összes ellenfeleit legyőzte. Alapította és szerkesztette a Wiener Allgemeine Zeitungot és Ideka álnéven ide írta tárcáit. S. R.

Kolozsvár (*Cluj, R.*, ném. *Klausenburg*). K.-ra a zsidók évszázadokon át csak mint vásáros kereskedők jöhettek. Legelőször a városnak az 1591-iki fehérvári országgyűlés végzéséből készített árszabályzata említi őket, amennyiben limitálja a török, görög és *zsidó* kereskedőktől behozandó marhák (portékák) árait. Ilyen vásáros zsidók lehettek azok, kiket 1600. szept. 13. Básta György császári generális bevonuló hadai az itt talált románokkal és szerbekkel együtt levágtak, valamint azok is, kiktől Pécsi Simon (l. *Szombatosok*) 1630. zsidó könyveket vásárolt. A K.-i harmincados hivatal 1631-iki számadásaiban a Magyarországból Erdélybe hozott árucikkek sorában a lengyel gyolcs, török zsinór és más effélék között előfordul a *zsidó vászon* is, ami arra mutat, hogy a zsidók igen gyakran jelentek meg ezzel a portékával a piacon. Az 1693 márc. 7-iki városi közgyűlés a piaci elárusítóhelyek felől hozván végzést, a görögök és más kalmárok mellett a *zsidó* kereskedőknek is helyet jelöl ki. A következő században a K.-i vásárra utazó zsidó kereskedőkről történik említés az 1738., 1745. és 1750-iki években. Ezek közül nem egy próbálkozhatott meg az állandó megtelepedéssel, ami azonban legelőször Deutsch Löbelnek sikerült 1770 körül, aki maga hivatkozik erre, midőn másfél évtizeddel később néhány más társával együtt őt is ki akarják utasítani a városból. A törvény ellenére itt lakó zsidókat a hatóságok nem is tekintik városi lakósoknak, ezért úgy az 1753-iki, mint az 1779. és 1781—82-iki összeírás meg sem említi őket, holott a megyében 1780. 8 zsidó családot írtak össze. És mégis, a királyi kormányszék 1782. vigyázatra inti a tanácsot, hogy a zsidók el ne szaporodjanak a városban. Ez időtájt Hersch Mihály iklódi zsidó elnyeri néhány teleknek és kapuvámnak haszonbérletét és Lebel Fülöpnek 1786. megengedik a nagy vásárok alkalmával kereskedés űzését, de a kért polgárjogot meg nem kapja. Ellenben sokféle korlátozásnak vetik alá a zsidók kereskedését. A drágakőkereskedők csak a 20 aranyat meghaladó értékű darabokat árulhatják. Az 1811-iki nyilt parancs 10. cikke általában csak kiskereskedésre ad jogot a zsidóknak. Mindezek ellenére számban mindinkább gyarapodnak s 1807. már istentiszteletet is tarthatnak, bár csak magánházban. De már 1818. volt egy imaházuk a külvárosban, igaz, csak vesszőből font falakkal, amelyért évi 50 forint bért fizettek. A község ekkor mintegy 40 tagból állott. De a városi tanács állandóan zaklatja őket. Még 1839. is mindössze 15 zsidó családot «állított meg további rendelésig itten megmaradandónak, a többieknek szállást adni senki se merészellyen». Ugyanezen évben még fennállónak mondja azon helyhatósági szabályrendeletet, miszerint K.-ott zsidónak fekvő birtokot szerezni nem szabad, sőt megtelepedni sem. A következő évben a zsidók engedélyt kérnek temetőjük bekerítésére, amit a tanács azzal tagad meg, hogy állandó lakásra K.-on nincs joguk. A felettes hatóság azonban két évvel később teljesítette kérelmüket. Ekkor már 50 sírjuk és sírkövük volt a temetőben. Ebben az évben Grüner Izrael zsidó könyvkereskedést akar nyitni, amit a tanács meg

nem enged. 1846. már 40 családot tart a városon meghagyandónak a tanács, de még mindig 16-ot akar kiutasítani. Az Unió kimondása után ezek a zaklatások megszünnek és a zsidók száma előbb lassú, később gyors emelkedéssel állandóan szaporodik. 1857-ben a lélekszám 231, 1869-ben 994, 1910-ben 7046, 1920-ban 10,633, 1927-ben 14.000 (az összlakosság 13·4%-a). A zsidó népesség szaporodásával párhuzamosan történik gondoskodás a szükséges vallási intézmények létesítéséről. A község eleinte rabbihelyetteseket alkalmazott, aminőkül említtetnek Ábel Ferenc (1812), Kain József (1816), Nasch Mózes (1837) és Rosenfeld József, kik a gyulafehérvári országos főrabbi felügyelete alatt működtek. 1837-ben alakult a Chevra Kadisa. 1850-ben épült az első, ma is fennálló zsinagóga, melyet júl. 9. báró Urbán császári generális jelenléteben avattak föl. A következő évben az országos főrabbi tiltakozása ellenére, akinek fennhatóságát a község ezentúl nem ismeri el, első ízben választott rabbit Lichtenstein Hillel személyében, aki 2 év mulva Kolomeába távozott. 1853-ban a község iskola létesítését tervezi, sőt reál iskola felállítása is szóba kerül, de eredménytelenül. A ma 9 tanítóval és 420 tanulóval működő 7 osztályú orth. elemi iskola csak a 70-es években alakult. Fischmann Feivel, későbbi pozsonyi maggid (hitszónok), két évig viselte a rabbitisztséget. 1863—77-ig a liptószentmiklósi származású Glasner Ábrahám volt a rabbi. Az 1868-iki kongresszuson a községet Grün Izrael képviselte, ki az orthodox kilépőkhöz csatlakozott. Ennek következtében szakadás állott be a községben: a kecskeméti születésű Fischer Lajos ügyvéd és néhány társa külön községet alakított, amely csak rövid ideig állott fenn. 1878-ban Glasner Mózes (l. o.) hivatali elődjének fia, éleseszű talmudtudós, lett a rabbi. De a község egy része nem tudott belenyugodni az ő megválasztásába és 1881. Allenberg Lázár, Farkasházi Fischer Vilmos, Kunwald Lipót, Weisz Mór vezetésével statusquoante alapon új hitközséget alakított, amely három évvel később kongresszusi alapon szervezkedett újjá s 1887. díszes templomot építtetett, 1904. iskolát s legújabban óvodát létesített, melyek ma 9 osztályban 7 tanítóval 330 gyermeket nevelnek. Ennek a hitközségnek 1891 óta Eisler Mátyás a rabbija. 1895-ben alakult az Izraelita Jótékony Nőegylet Farkasházi Fischer Vilmosné elnökletével. Utódja az elnökségben, Neuberger Zsigmondné, létesítette az első nagyszabású zsidó szociális intézményt, a Napközi Gyermekotthont, mely az ő nevét viseli. A zsidó kultúra céljait szolgálta az 1900—906-ig fennállott Izraelita Felolvasó-Egyesület, melynek egy évkönyve is megjelent (1906). 1905-ben alakult az Ozér Dalim Izr. Segélypénztár a vándorkéregetés megszüntetésére, amely 2 évig működött. 1907-ben létesült a ma is fennálló Ezra Ifjúsági Egyesület a főiskolai ifjúság tömörítésére és zsidó kultúrális nevelésére. Az impériumváltozás rendkívül mozgalmas életet idézett elő a K.-i zsidóságban. Már 1918 nov. 20. megalakult Fischer Tivadar, később Fischer József elnökletével az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amely helyi csoportjaival csakhamar behálózta az erdélyi részeket és két év multán belekapcsolódott a cionista világszervezetbe. A cionizmus érdekeben rendkívüli agitatórikus tevékenységet fejtett ki Glasner Mózes, ami éles harcokat idézett elő községében, úgy, hogy 1921. állásáról lemondott s Jeruzsálembe költözött, hol 1924. meghalt. Terjedelmes talmud-exegetikai műve *Dor revii* c. röviddel halála előtt jelent meg. Utódja lett fia, Glasner Akiba. A Szövetség égisze alatt gyors egymásutánban a kulturális intézmények egész sora keletkezett, melyeknek egy része azonban nem bizonyult életképesnek. 1920-ban létesült társulati alapon a zsidó fiú- és leányközépiskola, előbb héber, később román tannyelvvel, amelynek a negyedik tanévben már 18 osztálya és 700 növendéke volt. Anyagi és más nehézségek miatt azonban az iskola 1927. megszünt. Rövid ideig működött a Jehudit Zsidó Nők Kulturegyesülete, amelyet Gutmann Péterné alapított; de ma is fennáll a Haggibor zsidó sportegyesület. K.-on jelenik meg az Új Kelet zsidó napilap és itt vannak a Keren Kajemesz és Keren Hajjeszod erdélyrészi főirodái, úgyszintén a Barisszia és Aviva cionista ifjúsági szervezetek központjai Noar c. havi folyóiratukkal. A cionista sajtó ellensúlyozására indította meg magyar nyelven Blau Pál és Gabel Vilmos 1922. a Jesurun c. orthodox irányú hetilapot, amely másfél évig állott fenn. K. a székhelye a következő országos jellegű szervezeteknek és intézményeknek: a kongresszusi és statusquo hitközségek Országos Irodája, az Erdély-Bánáti Rabbiegyesület, az Erdélyi Zsidó Árvagondozó, (évenként megjelenő Árvák Könyvével), Zsidó közkórház stb. A K.-i élénk és mozgalmas zsidó életre riasztóan hatott az 1927 dec. 13-án történt templomrombolás, amelynek tettesei büntetlenek maradtak. A széttépett Tóratekercsek maradványait mindkét hitközség a következő év jan. 3. országos bőjt és megindító gyászünnep keretében temette el. A megrongált templomok a korábbinál díszesebb alakban nyertek helyreállítást az állami kártérítési összegből, a hiányzó Tórákat pedig bel- és külföldi hitközségek nagylelkű adományozásai pótolták. E. M.

Kolozsvári *Andor*, rajzolóművész, szül. Kolozsvárott 1900. Budapesten elvégezte az iparművészeti és a képzőművészeti akadémiát, majd a müncheni akadémián tanult. 1925-ben Berlinben, 1928. Párisban nyert első díjat nemzetközi plakátversenyen.

Kolozsváry *Sándor*, grafikus, szül. Bánffyhunyadon 1896. Az Iparművészeti Iskolában és Münchenben tanult. A Nemzeti Szalonban először krétarajzokat állított ki. Később a tájképről mély érzésű figurális rajzokra tért át.

Kómac, a héber magánhangzók rendszerében a hosszú *á*-nak (askenáz kiejtés szerint *ó*) neve. Van rövid K. is, amely a szefárd kiejtésben is, ó, ez a chólemnek rövidítése, pl. Kol=minden.

Komárom (*Komarno*, Cs-Szl.), tjv. 17,715 lak. A K.-i hitközség egyike az ország legrégibb hitközségeinek. Egyes források szerint K.-ban már a honfoglalást követő időkben is laktak zsidók. A történelemből tudjuk, hogy 1264. IV. Béla király Komáromot és egész várbirtokát elzálogosította

egy Henuk (l. o.) nevű zsidó kamaragrófnak. A következő évszázadok folyamán virágzó hitközséget alapítottak itt a zsidók. A hitközség multjáról azonban nagyon keveset tudunk, mert 1848. a város nagy részét tűzvész pusztította el, melynek a hitközség temploma, székháza és irattára is áldozatul esett. Az elpusztult irattárból mindössze egy 1838 ból való okmány maradt meg, melyből megállapítható, hogy abban az időben Freystadtl M. volt a hitközség elnöke. A hitközség Chevra Kadisája nagyon régi lehet, amire a temető több százéves sírköveinek feliratairól lehet következtetni. A hitközség most is fennálló templomát 1863. építette saját erejéből és igen sok intézményt létesített fennállása óta. Ezen intézmények: az 1869. létesített Nőegylet, mely jelenleg Grünfeld Mórné elnöklete alatt áll, a Gemilusz Cheszed egylet, amelynek 1898—1913-ig Fried Kálmán volt az elnöke, akinek a kezdeményezésére templomot és menházat épített az egylet, amelyben hat szegény férfi és hat nő kap lakást és ellátást. Fried Kálmán halála után — akinek emberbaráti tevékenységét a menház templomának falába illesztett emléktábla örökíti meg — fia, Fried Miksa lett az egylet elnöke. Működik még a hitközségben egy ifjúsági és egy Deborah leányegyesület. A hitközségben több kiváló rabbi működött, többek között Freystadtl Ábrahám, Schnitzer Ármin és Wallenstein Zoltán (l. o.) a jelenlegi pécsi főrabbi. A hitközség főrabbi állása most nincs betöltve, a rabbi: Krausz Mór. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 45-en estek el, akiknek emlékét a templom előcsarnokában elhelyezett márványtábla őrzi. A hitközség tagjai foglalkozás szerint túlnyomórészt kereskedők és iparosok, de sok az ügyvéd, orvos és a tisztviselő is. A hitközség mai vezetősége: Milch Dezső elnök, Freystadtl Oszkár alelnök és kultuszelőljáró, Raab Mihály tanügyi előljáró, Grünfeld Adolf gazdasági előljáró, Abelesz Ernő ellenőr, Klein Herman pénztáros, Adler Ignác és Nemes Mór templomgondnokok, Stern Bernát, a Chevra Kadisa elnöke, Kun Soma titkár, Goldstein Ernő főkántor.

Komáromi *Sándor*, ujságíró, szül. Komáromban 1866 aug. 18., megh. Budapesten 1922. Szülővárosában és Pápán járt gimnáziumba, majd az egyetem jogi fakultását végezte el, de korán dolgozótársa lett több lapnak. Leginkább azonban az Egyenlőségbe dolgozott és annak segédszerkesztője volt haláláig. Önálló kötetei: *A mi ünnepeink* (1893); *Zsidó történetek* (1894).

Komlós, 1. *Aladár*, író, szül. Alsósztregován (Nógrád vm.) 1892. Középiskoláit Losoncon, az egyetemet Budapesten végezte, majd tanári diplomát szerzett. A forradalom után Szlovenszkóban telepedett le, ahol intenziven kezdett foglalkozni az irodalommal. Elsőnek egy verseskönyve jelent meg, *Voltam poéta én is* c., majd áttért az esztétikai és kritikai irodalomra. Néhány esztendő mulva újból felkerült Budapestre, ahol jelentékeny sikerei voltak. *Az új magyar lira* c. könyve higgadt hangjával, rendszeresítő módszereivel a modern magyar kritikai irodalom jelentős nyeresége. Behatóan foglalkozik a zsidó problémákkal is és a magyar zsidóság népi és kulturális kérdéseivel. *Zsidók a válaszúton* c. könyve az asszimiláció és a zsidó nemzeti újjászületés kérdését tárgyalja. Magyar lírai antológiája 1929. jelent meg. Franciából és németből végzett műfordításai gondos, művészi munkák. E lexikon munkatársa.

2. *K. Elemér*, zeneszerző. Munkái: *Tüzijáték*; *Felség hadnagya*; *Testőrszerelem*; *Szerencsekerék* (háromfelv. operettek), amelyeket erdélyi színpadokon adtak szép sikerrel. Emőd Tamás verseire írt *Stradivárius* szanzonjával díjat nyert. Tangóit és műdalait állandóan játsszák. Aradon él.

Komor, 1. *András*, költő és író, *K. Arnold* fia, szül. 1898. Versei eleinte a claudeli költészet ünnepi lendületére emlékeztetnek. Újabb versei *(Állomás)* a magát fölöslegesnek érző mai intellektuel őszinte fájdalmainak adnak hangot. *John és Jonny* c. regényében azt mutatja meg, hogy a legapróbb események a legdöntőbb hatásúak életünkben. *Fischmanék* c. zsidótárgyú regényét most rendezi sajtó alá. E lexikon munkatársa. K. A.

2. *K. Arnold*, ny. min. tanácsos, szül. Budapesten 1861 aug. 8. Fia *Kohn Salamon* (l. o.) rabbinak. A budapesti műegyetemen mérnöki oklevelet nyert. Már fiatalon a Máv. szolgálatában állott, 1886. kinevezték kir. mérnökké az államépítészeti hivatalokhoz. 1886—1893-ig építette a rózsahegyi és kisolaszi Vág-hidakat. 1894-ben a liptómegyei államépítészeti hivatal főnöke, később a zólyommegyei, aztán a szolnokmegyei áll. építészeti hivatal főnöke. Mind a három megyében az úthálozatok nagyszabású kiépítésével szerzett kiváló érdemeket. 1921-ben mint min. tanácsos nyugdíjba vonult. 1922-ben a szolnoki izr. hitközség, majd a XVI. községkerület is elnökké választotta. Azóta tevékeny részt vesz felekezeti mozgalmakban és előkelő szerepet visz a zsidó közéletben. Állandó munkatársa több hazai és külföldi szaklapnak. E lexikon elnöki tanácsának tagja.

3. *K. Gyula*, hírlapíró, színműíró és dramaturg, szül. Budapesten 1867. A budapesti egyetemen jogi doktori diplomát szerzett. Hírlapírói pályáját az Egyetértésnél kezdte meg, majd éveken át a Pesti Hirlap szerkesztőségének kötelékébe tartozott. Ugyanakkor a képviselőház naplószerkesztősegédje volt, utóbb pedig országgyűlési gyorsíró lett. A parlament gyorsirodájából mint gyorsíró-tanácsos vonult nyugalomba. 1901-ben a Vígszínház művészeti titkára lett, jelenleg e műintézet dramaturg-igazgatója. Németből, franciából és angolból igen sok színművet fordított. Népszerű gyermekdarabjai eleinte gyermekszínházakban, majd a Vígszínházban kerültek előadásra. Sz. G.

4. *K. Izidor*, műkereskedő, szül. Budapesten 1860. *K. Arnold* bátyja. *Siegfried* nevű öccsével együtt még fiatal korában Kínába utazott, ahol iparművészeti ritkaságokat keresett. Rövidesen megalapozták társascégüket, amely ma már Honkong-, Sanghai- és Jokohamában fejt ki nagyarányú üzleti tevékenységet az iparművészeti ritkaságok (curiosity dealers) üzleti forgalmának irányításában. Az első magyarok közé tartoznak,

akik bekapcsolódtak a távolkelet kereskedelmi életébe. K. Izidort és Sigfriedet a kínai és japán iparművészet legjobb szakértőinek ismerik.

5. *K. Marcell*, építész, szül., Budapesten 1868. 1897 óta Jakab Dezsővel (l. o.) társult és a háborút megelőző években azzal együttesen tervezett számos köz- és magánépületet Budapesten és az ország különböző részeiben.

Kondor *Bernát*, szocialista agitátor. Előbb a Népszava tisztviselője, majd az Ált. Fogy. Szövetkezet titkára volt. A tanácsköztársaság bukása után Bécsbe költözött, onnan visszatérve a munkásság biztosító intézetének, a Corviniának igazgatói állását vállalta el. Önálló műve: *Agitátori élmények*, amely Bécsben s második kiadásban Budapesten jelent meg.

Konfirmáció, szószerint: *megerősítés*. Ezzel a szóval fejezik ki a modern zsidó ritusnak azt a szertartását, mely a leányok felavatását szabályozza. A szertartás nem gyökerezik a hagyományban, nem is régi még és formái a német reformmozgalmakból bontakoztak ki, amelyek azt követelték, hogy, mint a 13. életévüket betöltő fiúk, a leányok is részesüljenek felavatásban. A kialakult gyakorlat szerint a K.-t a 14. életévben, helyesebben a négy polgári vagy négy középiskolai osztály befejezése után, tanév zártakor tartják. Ritusa helyenkint különböző. Papi beszéd, énekszámok s fogadalomtevés mindenképen szerepelnek benne. Rendszerint a hitközség a felavatott leányokat imakönyvvel ajándékozza meg. A szokás természetszerűleg, miután hagyománya nincsen, csupán némely modern községekben kapott helyet. Az orthodoxia ellenzi. F. D.

Kongresszus, l. *Zsidó kongresszus*.

Kongresszusi szervezet. Az 1868—69. évi egyetemes gyűlés (l. *Zsidó kongresszus*) legfontosabb cselekménye egy országos szabályzat megalkotása volt. Ez a szabályzat (A magyar és erdélyi izraeliták 1868 dec. 10-iki egyetemes gyűlése által hozott, szentesített szabályzatok és határozatok) hivatva volt az egész magyar zsidóság számára egységes szervezetet létesíteni. Bár ez a szabályzat (köznyelven: kongresszusi statutum) királyi szentesítést nyert, az ú. n. orthodox hitközségek nem fogadták el és kivívták, hogy a kormány az 1871. évi 26,915. számú v. k. m. rendeletben elismerte, hogy a kongresszusi statutum csak azokra a hitközségekre nézve kötelező, amelyek azt elfogadták és a kongresszusi statutumot el nem fogadó hitközségek szabadon csatlakozhatnak az orthodox szervezethez, vagy szervezeten kívül maradhatnak (status quo ante). Így tehát a kongresszusi statutum, amely az egész magyar zsidóság számára volt hivatva egységes szervezetet létesíteni, csupán ezen statutumot elfogadó hitközségek számára alkot jogszabályt. A K. négyes tagozatú. A szervezet legalsó egységeit a hitközségek képezik, a hitközségek felett állanak a községkerületek, a községkerületek egybefoglaló szerve a kerületi elnökök gyűlése és mindenek felett áll az izraelita egyetemes gyűlés (Országos Kongresszus). A K.-ben a hitközségek megfelelő testületi jogokkal felruházott, autonóm és egymástól független testületeket képeznek. A K. szerint egész Magyarország feloszlik 26 községkerületre. Csonka-Magyarországon jelenleg 8 községkerület van, amelyeknek kepviselő szerve a *kerületi képviselet*. A kerületi képviselet oly módon alakul, hogy a kerület területén levő minden hitközség megfelelő számú képviselőt választ és pedig, a 100-nál kevesebb választóképes tagból álló hitközségek egy-egy képviselőt, a nagyobb hitközségek pedig minden 100 választóképes tag után egy képviselőt választanak. Az ily módon megalakuló kerületi képviselőtestület saját kebeléből egy elnököt, egy elnökhelyettest és 9 előljárót választ. Úgy a kerületi képviselőket, mint az elnököt és az előljárósági tagokat három évre választják. A kerületi képviselet évenként rendszerint egyszer ül össze és pedig ott, hol a kerület legnagyobb hitközsége van. A kerületi képviselet hatáskörébe tartozik a tanácskozás és határozathozatal a kerületi községeket illető minden ügyben, amennyiben azok nem tartoznak a hitközségek autonom hatáskörébe. Ide tartozik továbbá a községkerület területén levő oktatási és jótékonysági intézmények irányítása és felügyelete is. A községkerületek legfontosabb teendője elintézni azokat a peres ügyeket, amelyek felmerültek: 1. a kerület valamelyik hitközsége és annak hivatalnokai között; 2. a kerület területén levő község és annakegy része között, 3. a kerületbeli egyik község s a másik község között. Ezekben a perekben a községkerületi bíróságok ítélkeznek (l. *Községkerületi bíróság*). A K. harmadik tagozatát a községkerületi elnökök testülete alkotja. A községkerületi elnökök legalább egyszer egy évben tartoznak Pesten gyűlésre egybejönni, amely gyűlésen az ezen célra megválasztott elnök elnököl. A kerületi elnökök testületének hatáskörébe tartozik az országos izraelita iskolaalap (l. *Iskolaalap*) hivatalos ellenőrzése, az országos oktatási és jótékonysági intézetek felügyelete és az országos kongresszusok előkészítése. A kerületi elnökök saját kebelükből évenként egy tagot választanak az Izraeliták Országos Irodája elnökéül, akinek állandóan Pesten kell laknia. Az Országos Iroda elnökének hatáskörét a kongresszusi statutum abban határozza meg, hogy átveszi a kormányrendeleteket és a kerületi elnökökhöz intézett egyéb iratokat s gondoskodik azoknak a kerületi elnökségekhez való szétküldéséről és kezeléséről. Az Országos Iroda költségeit az Országos Izraelita Iskolaalapból fedezik. A kerületi elnökök üléseiken hozott minden határozatukért az izraelita egyetemes gyűlésnek, az Országos Iroda elnöke hivatalos eljárásáért pedig a kerületek egybegyült elnökeinek felelős. A K. legfelsőbb tagozatában az izraelita egyetemes gyűlés áll, melynek három évenként kellene egybegyülnie. Az egyetemes gyűlés azonban 1868 dec. 10 óta nem gyült egybe és ezáltal a K. legfontosabb törvényhozó pillére kiesett abból az organizmusból, amelyet az 1868—69. évi kongresszus alkotott. Az izraelita egyetemes gyűlés határozatai, amennyiben azok államfői szentesítést nyernek, országos jogszabály hatályával bírnak. Azt a hiányt, amely azáltal keletkezett, hogy az egyetemes gyűlés 1868 óta nem ülésezett, a gyakorlati élet azzal igyekezett

kipótolni, hogy az Izraeliták Országos Irodája nagyobb hatáskörhöz jutott, mint amennyi eredetileg megállapítva volt. A kongresszusi statutum az Országos Irodának csak közvetítő szerepet szánt anélkül, hogy részére bármily rendelkező hatáskört biztosított volna és anélkül, hogy az Országos Irodát központi hierarchikus szervnek tette volna meg. A gyakorlati szükséglet azonban megkívánta, hogy a K. élén egy, a szervezethez tartozó összes hitközségeket és kerületeket képviselő központi szerv álljon, amely szerv a kormányhatóságnál a K.-hez tartozó hitközségeket képviselje. Az idők folyamán a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája ehhez a hatáskörhöz jutott s így e minőségben a K.-hez tartozó hitközségek központi képviselő szervének tekinthető. E nagyjelentőségű hatáskör elérését nem csekély mértékben azoknak a kiváló férfiaknak működése eredményezte, akik az Iroda élén állottak: Schweiger Mártonnak, Mezei Mórnak, Mezey Ferencnek, jelenleg báró Kohner Adolfnak, aki Eulenberg Salamon ügyvezető elnökkel együtt intézi az ügyeket. V. ö. *Venetianer Lajos*, «A magyar zsidók története» (Budapest 1922); *Hajnóci*, «A magyar zsidók közjoga» (Lőcse 1909). M. E.

König, 1. *Dénes**, matematikus, *K. Gyula* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1883 szept. 21. A Műegyetem tanára. Hazai és külföldi matematikai szaklapok munkatársa. Főbb műve: *Analysis situs* (1918, a M. T. Akadémia kiadása); *Mathematika* (1922). Ezenkívül népszerűbb művet is írt. *Mathematikai mulatságok* c. (1902—05).

2. *K. György**, irodalomtörténész és költő, szül. Budapesten 1883. *K. Gyula* (l. o.) hírneves matematika-professzor fia. Jogi doktorátust tett és minisztériumi szolgálatba lépett, de korán elvesztvén szemevilágát, pályája megakadt. Önállóan is megjelent, eredeti felfogásra és nagy tehetségre valló művei: *Kalendáriombeli régi magyar distichonok* (1900); *Népdalok és egyéb versek gyűjteménye 1812-ből* (1902); *Szirmay Antal* (1902). S. R.

3. *K. Gyula**, egyetemi tanár, világhírű matematikus, szül. Győrben, 1849 dec. 16., megh. Budapesten 1913 ápr. 8. Eleinte Bécsben orvostudományokkal foglalkozott, de a matematika iránti vonzalma következtében Heidelbergbe ment, ahol Helmholtz és Königsberger tanítványa lett. Itt doktorált 1870., amikor két jelentős tanulmányt írt: *Über die elliptischen Modulen* és *Beiträge zur Theorie der elektrischen Nervenreizung* c. Ezután Berlinbe ment továbbképezni magát, majd 1872. visszatérve, alig huszonhároméves korában — még zsidó létére — műegyetemi tanár, 1874. pedig nyilv. rendes tanár lett. Több alkalommal volt dékán és rektor, 1889 óta pedig a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja és egyik legjelentékenyebb tényezője volt. Ugyanezen évben keresztelkedett ki. Idegen nyelveken írt nagyobb művei: *Zur Theorie der Modularyleichungen* (1871); *Über die Darstellung von Funktionen durch Unendliche Reihen* (Mathem. Annalen V.); *Nouvelle demonstration du Theorème de Taylor* (1874); *Zur Theorie der Funktionen einer reellen Variabelen* (Monatshefte z. Math. I.); *Über eine reelle Abbildung der Nicht-Euklidischen Geometrie* (1872); *Über nationelle Funktionen von Elementen* (Math. Annalen XIV.): *Die Faktorenzerlegung u. Eliminationsprobleme* (u. o. XV.); *Zur Theorie der Resolventen* (u. o. XVIII.); *Über endliche Formensysteme* (u. o.); *Beitr. z. Theorie d. algebraischen Gleichungen* (u. o.). K. alapítója s szerkesztője volt a Műegyetemi Lapoknak s Eötvös Loránttal együtt alapította a Matematikai és Fizikai Társulatot. Kiadta Bólyay és Gauss levelezéseit (1899). Egyik főműve, a rendkívül nagyszámú magyarnyelvű munkái közül: *Az algebrai mennyiségek ált. elméletének alapvonalai* (németül is, 1903) másodizben nyerte meg az Akadémia nagy díját. Halmazelméleti, új utakon járó tanulmányai a Francia Akadémia Comptes Rendus iben jelentek meg, de idevonatkozó további kutatásait *Neue Grundlagen der Logik, Arithmetik und Mengenlehre* (1914) c. fia adta ki. S. R.

4. *K. Sámuel*, New-York állam republikánus pártjának elnöke, szül. Egerben 1872. Fiatalon vándorolt ki Amerikába és jogi tanulmányait már a new-yorki egyetemen végezte. Mint ügyvéd került a politikai életbe és a republikánus pártnak ismert egyénisége lett. Szónoki tehetsége és rendkívüli szervezőképessége sok hívet szerzett számára és a republikánus párt elnökévé választották. Kimagasló tisztségében évtizedek óta fontos tényezője az Egyesült Államok politikai életének. 1928-ban ő irányította pártjának elnökválasztási propagandáját és Hower elnök megválasztása, illetve a republikánus párt diadala sokban K. érdeme. Zsidó felekezeti és jótékonysági akciókban vezető szerepet játszik. B. S.

Konstantinápolyi budai-zsinagóga. A török foglalás után a XVI. sz.-ban keletkezett, amidőn a magyar zsidók Viddinben, Szalonikiben és Konstantinápolyban külön hitközséget alkottak. A K. 1554. tűzvész áldozata lett s ez alkalommal a janicsárok nem hogy oltani segítettek volna, hanem szurkot öntöttek az égő templomra. A hitközség beolvadt a német-szertartású hitközségbe.

Kont, 1. *Gyula*, fizikus, szül. Budapesten 1851., megh. u. o. 1904. Kereskedelmi iskolai tanár volt, de amellett értékes kutatásokat folytatott a fizika terén. A Budapesti Szemlében tette közzé *A látás megtanulása* c. értekezését. A hangtan körébe tartozó jelentőséges tanulmányai közül említendő a Peggendorfs Annalenben megjelent *Unmittelbare manometrische Flammen* c. értekezése. Fizikai tankönyvei annak idején igen elterjedtek voltak. Sz. G.

2. *K. Ignác*, irodalomtörténész, szül. Téten 1856 okt. 27., megh. Párisban 1912 dec. 22-én. A bécsi és budapesti egyetemen tanult, majd Párisba ment a modern nyelvek és irodalmak tanulmányozására. Itthon nem kapván tanári állást, végérvényesen Franciaországban telepedett le s itt több vidéki város liceumában tanárkodott, egyszersmind pedig, mint a Sorbonne doktora, u. o. egyetemi magántanár is volt s élete végéig a magyar nyelvet és irodalmat adta elő. 1892-től kezdve Párisban volt középiskolai tanár is. Műveit magyarul, németül és franciául írta s bár eredetileg

klassz. filológiával foglalkozott, később a modern irodalmat tanulmányozta. Tagja volt a Kisfaludy- és Petőfi-Társaságoknak, a Francia Akadémia pedig két művét megkoszorúzta. Főbb könyvalakban megjelent munkái: *Lessing et l'Antiquité* (1894); *La Hongrie littéraire et scientifique* (1896); *Histoire de la littérature hongroise* (1900); *Études sur l'influence de la littérature française en Hongrie* (1902); *Littérature hongroise d'aujourd'hui* (1908); *Geschichte der ungarischen Litteratur* (1908); *Bibliographie française de la Hongrie 1521—1910* (1913), melyben a magyar vonatkozású francia munkák jegyzékét állította össze. K. felett Heinrich G. tartott emlékbeszédet (Egyet. Ph. Közlöny 1913). S. R.

Konti, 1. *Izidor,* szobrász, szül. Bécsben 1862. más forrás szerint Szombathelyen. A bécsi akadémián tanult. 1887—89-ben a berlini akadémián elnyerte *Fiú lesben, Mózes megvédi Reguel leányait, Sámson és Delila* pályamunkáival a zsidó festők és szobrászok részére alapított Beer ösztöndíjat. 1891-ben Amerikába költözött, előbb Chicagóba, ahol az 1893-iki kiállítás számára készített szobrászi munkákat, majd 1893. New-Yorkban alkotott monumentális és dekoratív jellegű szobrokat. Az 1901-iki buffalói Panamakiállítás részére is számos szobrot készített. Legnevezetesebb munkái: a Ch. A. Lopezzel együtt készült *Mc Kinley szobra* Philadelphiában; *Justinian* és *Nagy Alfréd szobra* Clevelandban; *A halhatatlanság géniusza* (Metropolitan Mus.), a *világháborúban elesettek hősi emléke;* az *Admiral Dewey diadaliv* New-Yorkban, a *Naval Arch* allegórikus szobrai: *Nyugatindia, The East River, The North River.* Nevezetes egy medaillonja, mely zsidó kivándorlók Amerikába érkezését ábrázolja (Baltimore Art Institute). Néhány szobra van Európában is *(Anastasius Grün* költő emlékszobra, Ljubljana Jugoszlávia). *I. Ferenc József* márvány mellszobra (Bécs Israelitisches Versorgungshaus). K. szobraiban, bár az olasz reneszánsz tanítványaként jelentkezik, modern érzés nyilatkozik meg. Az amerikai művészvilág elismeréssel adózott munkásságának és majdnem minden ottani művész-egyesületben vezetőszerepet játszik. F. B.

2. *K. József,* zeneszerző, szül. Varsóban 1852., megh. Budapesten 1905 okt. 23. A bécsi konzervatoriumban tanult, Suppé kedvenc növendéke volt. Tanulmányai végeztével Salzburgban működött s itt már írt egy operettet *A vadászok* címmel. 1876-ban Debrecenben, majd Kolozsváron, 1884. Erkel Elek mellett a Népszínház karmestere lett, 1903. a Királyszínházhoz ment át. Kitűnő operett-szerző és muzsikus volt és darabjai nagy sikereket arattak. Ilyenek: *Eleven ördög; Királyfogás; Suhanc; Kópé; A citerás; Talmi hercegnő; Fecskék.*

Kónyi *Manó**, publicista és történetíró szül. Kaposváron 1842 okt. 12., megh. Budapesten 1917 dec. 24. Pesten, majd később Bécsben tanult és itt sajátította el a Stolze-féle gyorsírást, melynek Fenyvessy Adolffal (l. o.) együtt egyik úttörője lett. Különösen a nagyszebeni és kolozsvári országgyűléseken (1863—65) ért el többnyelvű gyorsírásával nagy sikert, amiért 1865-től kezdve őt bízták meg az országgyűlési gyorsíró hivatal vezetésével. Amikor 1885. nyugalomba vonult, az országgyűlés a legmegtisztelőbb formák között fejezte ki elismerését. Mint a szereplő jelentékenyebb politikusok ismerője és bizalmasa számos cikket és visszaemlékezést írt főleg a Nemzet és a Budapesti Szemle folyóiratokba. Deák Ferenc beszédeit kommentárokkal ellátva, sajtó alá rendezte és ez a kiadás az 1867. kiegyezés történetének alapvető forrásműve. Önállóan megjelent fontosabb munkái: *A magyar országgyűlés képviselőháza által a közös viszonyok tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottság tárgyalásai; Deák Ferenc beszédei* 1829—1873. (6 kötet) *Deák Ferencnek az 1861. évi országgyűléstől elfogadott két fölirata; Beust és Andrássy 1870. és 1871.* Egyideig ő szerkesztette az általa alapított Magyar Gyorsíró c., első enemű szakközlönyt. S. R.

Könyvcímek. A legegyszerűbb héber K. azok, amelyek a könyv tartalmát, karakterét és célját megjelölik, mint *emunosz védőösz.* (Hit- és ismeretttan). Gyakori volt már a legrégibb időkben címül használni egy bibliai fordulatot, szóösszetételt vagy idézetet. A K. képzési módjuk szerint a következő csoportokba oszthatók: 1. a szerző nevének elhagyása a címbe felvett hasonló bibliai név miatt, pl. *Mogen Avrohom* = Ábrahám pajzsa. 2. bibliai személy- vagy helynevek pl. *Kármel* (egy hegy, melyről egy folyóiratot neveztek el) *Tachkemoni* (Dávid király vitéze) Juda Alcharizi egyik könyvének a címe 3. a könyv kezdőszavait is gyakran használják könyvcimül. Ezenkívül szokásosak a tréfás, a szellemes, a tartalmat pontosan fedő, bibliai vonatkozású címek. Vannak állandóan használt K., pl. *Saálosz utesuvósz* vitairatoknál, *Hagohósz* észrevételeknél, *Halochósz* vallástörvényi kompendiumoknál és *Chidusim* halachikus novelláskönyveknél. Bizonyos képletes kifejezések is sűrűn előfordulnak a héber K. között. Így pl. *Saáré Cion* = Cion kapui, *Derech chájim* = az élet útja, *Jad Dovid* = Dávid keze stb. Szokásosak a rövidített K., mint pl. Seloh *(Sné luchósz habrisz* = a szövetség két kőtáblája). Érdekes jelenség, hogy gyakran a szerzőket könyveik címe után nevezik és az a név azután rajtuk is marad, pl. a híres pozsonyi rabbi Szofer (Schreiber) Mózest Chaszam Szófernek is hívták *Chaszam* c. munkája után.

Könyvtilalom. A K. szöges ellentétben áll a zsidóság szellemével, amelynek számára mindig szent volt a gondolat, a tanulás és a kutatás szabadsága. Az idők folyamán mégis előfordultak esetek, mikor nagytekintélyű rabbik megtiltották híveiknek egyes könyvek olvasását, de e tilalom betartását senki nem ellenőrizte. Igazi értelemben vett K.-ról, amilyet a katholikus egyház ismert, tehát beszélni sem lehet. Az első K.-szerű intézkedéssel a Misnában találkozunk. «A túlvilági boldogságban nem lesz része annak, aki a *Szefórim chicónim*-ot (kintrekedt, nem kanonizált könyveket, apokrifákat) olvassa». *(Szanhedrin* 11. 1). Egyes tudósok szerint ezek a «kintrekedt könyvek» az apokrifák (l. o.), má-

sok szerint az újtestamentumi írások, vagy kevéssé ismert nem kanonizált könyvek is. A Talmud a tilalmat Ben Tigla egy bizonyos könyvére vonatkoztatja. A Talmud maga nem is állított fel könyvtilalmat, sőt inkább azt a fölfogást vallja, hogy minden könyvet szabad olvasni, de csak akkor, ha nem nyilvánosan olvassa azokat az ember és tartalmukat nem veszi törvényszámba. A K. egy másik esete a XIII. sz.-ban fordult elő. Maimonides halála után filozófiai munkáit rabbinikus szempontból élesen támadták. A támadásokat egy híres tudós, a montpellier-i Salomo ben Ábrahám vezette, aki a *Móre Nebuchim*-ra és Maimonides egyéb munkáira kimondta a «cherem»-et. Ezt az «átkot» azonban Maimonides hívei visszavonatták. Hasonló sors érte Mendelssohn híres műveit, továbbá Immanuel ben Salomo *Machberosz* c. verseskönyvét, amelyet «mint a szent nyelvhez és a zsidósághoz méltatlant nemcsak szombaton, de hétköznapokon sem volt szabad olvasni». *(Sulchan Áruch, Órach Chájim* 307, 16). Általában azonban nem lehetett ellentmondás nélkül könyvtilalmakat felállítani. Tekintélyes rabbik gyakran intéztek éles támadásokat egyes filozófiai munkák ellen, de szigorúan keresztülvitt K. — egyes ritka esetektől eltekintve — nem létezett. V. A.

Koos *Samu* (edelényi)*, bankigazgató, szül. Miskolcon 1848. A kereskedelmi akadémia elvégzése után üveg és porcellán üzletet alapított. 1892 óta a Borsod-Miskolci Hitelbank elnök-vezérigazgatója. Számos borsodmegyei ipari és kereskedelmi vállalatnak az alapítója. Sokáig elnöke volt a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamarának. Közgazdasági érdemei elismeréséül udvari tanácsossá nevezte ki a király, majd megkapta az edelényi előnévvel a magyar nemességet. A mai Miskolc megépítésében nagy része van. Országosan elismert gazdasági szaktekintely.

Kopl Charif, l. *Altenkunstadt Jaakov.*

Koporsó. A K. használata valószínűleg az egyiptomiaktól ered, legalább a zsidóság onnan vehette azt. A Biblia *(Genezis* I. 26) említi, hogy Józsefet Egyiptomban koporsóba tették; a tradíció azt is tudni véli, hogy a K. érből való volt *(Szótah* 13a). Héberül úgy a frigyszekrényt, mint a K.-t *áron*-nak nevezik. A fakoporsó használata ősi zsidó szokás, amelyet már az ókorban a legrégibb időre vezettek vissza. Eredetileg, úgy látszik, hogy a K.-t csupán a holttest távolabbi helyekre való szállításánál használták. Ily esetben, ahol megállt a menet, a közönség a gyászszertartásokat megtartotta *(Moéd Kátán* 25a). A halottra megtiszteltetés volt, ha hordszéken *(mitó)* vitték a halottas házból a temetőbe s még nagyobb megtiszteltetésnek számított, ha magán a halottas ágyon szállították el; ez utóbbi szokást csupán tudósokon gyakorolták. Így tettek p. o. R. Huna holttestével, amelyet kisebb ágyba sem engedtek tenni s inkább háza kapuját megnagyobbították, hogy ágyát kivihessék *(Móéd Kátán* 25a). Maimonides szerint a holttestet fakoporsóba kell tenni s abban eltemetni. Nachmanides azonban a Biblia kitételre «porból vagy és porrá leszel», támaszkodva, annak szószerinti teljesítését írta elő s ezért a fakoporsó alsó tábláját a holttest alól kivették a földnek való átadásnál. A legrégibb időktől fogva általában gyalulatlan fakoporsót használnak, amelyet az orthodoxok összeszegezetlenül hagynak sőt a sírba bocsátáskor a hátlapját is kiveszik alóla. Ez az eljárás a leghigienikusabbnak nevezhető, mert a földdel való egyesülés a leghamarabb történik meg. Az érckoporsók és díszes K.-k használata csupán vallásos szokásba és tradícióba ütközik, de nem határozott parancsba. Temetési szertartásnál a K.-t lepellel vonják be. L. *Temető, Temetés* és *Sírok.* S. R.

Kopp *Hermann*, író, szül., Sebeskellemesen 1852. Pályáját mint magántanító kezdte. 1875 óta Hétharson él és igen széles körű irodalmi tevékenységet fejt ki zsidó szaklapokban. Cikkei megjelentek az Allg. Jüd. Zeitungban, Budapest, Jüd. Wochenschrift Budapest, Ungarische Ruudschau Budapest, Hamizpeh Krakau, Jüd. Familienblatt Frankfurt, Jüd. Volksblatt Prag, stb.

Kórach, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 16. fejezetének elejétől a 18. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Kórach lázadása, Áron botja, A papok és leviták szolgálata és illetményeik. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Sámuel* 1. könyve, 11. fejezetének 14. versétől a 12. fejezet 22. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy ez utóbbiban is a népvezér, Sámuel becsületes munka végzésére hivatkozik, mint Mózes a hetiszakaszban. F. D.

Korányi, 1. *Frigyes* (tolcsvai) báró*, egyetemi tanár, hírneves belgyógyász, szül. Nagykállóban 1828 dec. 20., megh. Budapesten 1913 máj. 19. (Eredeti nevén Kronfeldnek hívták.) Résztvett a szabadságharcban, mint honvédfőorvos, miután előzőleg az ifjúsági mozgalmakban fontos szerepet játszott. 1851-ben Balassa tanár, majd Schuch bécsi tanár mellett volt asszistens, de a rendőrség kitiltotta s kénytelen volt szülővárosában letelepedni. 1857–58-ban külföldi tanulmányúton volt, 1863. a szabolcsmegyei kórház főorvosa lett. Magántanár 1864. lett, amikor Pestre költözött. Két év múlva a belgyógyászat rendes tanárává és a klinika igazgatójává, 1884. magyar nemessé, 1908. báróvá nevezték ki. Élethossziglan kinevezett tagja volt a főrendiháznak, az Akadémiának és rengeteg tudományos társaságnak. Kiváló előadó tanár volt, aki nemzedékeket nevelt, emellett nagyszerű organizátor és a tuberkulózis elleni mozgalom kezdeményezője Magyarországon. Rendkívül sokat írt magyar és német nyelven. A Nothnagel-féle Specielle Pathologie und Therapieba ő írta a lépfenéről, takonykórról és a zoonozisról szóló fejezeteket, az Eulenburg-féle Enciklopédiába a tüdőbajokat. Szerkesztette a Belgyógyászat Kézikönyvét. S. R.

2. *K. (Kronfeld) Sebald*, orvos és műfordító, szül. 1830, megh. Nyiregyházán 1885. Petőfi verseit fordította németre.

Korbónósz. *(h.) Áldozatok.* A reggeli ima egyik részének a neve. E szakasz keretében mondják el a biblia és hagyomány vonatkozó áldozati szakaszait. Az ima a szentélyek korának fel-

idézését szolgálja. A modern ritusban e rész egészen elmarad, a hagyományában a bibliai részeket délután is (l. *Minchó*) megismétlik. F. D.

Korcsmáros *Nándor*, író és hírlapíró, szül. Siófokon 1883. Fiumében hazafias szellemű magyar lapot szerkesztett, azután Budapestre költözött. Írt tárcákat, novellákat és regényeket. Novellásköteteí: *Az örök ifjú*; *Ezüst vár*; *Károlybakák*. Regényei: *Háború*; *Repül a sas*. Politikai és társadalmi tanulmánya: *Forradalom és emigráció*. Több színdarabot is írt.

Korda, 1. *Dezső*, francia mérnök, szül. Kisbéren 1864 jan. 8. A budapesti műegyetemen tanult és nyert mérnöki oklevelet, majd a Délivasút társaság bécsi főműhelyében kapott alkalmazást, mint elektrotechnikus, de már 1887. Franciaországban a Compagnies des Fives-Lille főnöke lett, később pedig megalapította a Compagnie Générale d'Électrochimie-t. Ő kezdeményezte a ferroziliciumnak villamos kemencében való gyártását. Tagja volt a párisi községtanácsnak, melyben jelentékeny szerepet tölt be régebb idő óta. Főbb szakmunkái: *Magas feszültségű erőtér létesítése villamos kondenzátorokkal*; *Fényelőállítás szapora váltakozású áramokkal*; *Indukció közvetítésével működő kondenzátor*; *Multiplication de la fréquence des courants alternatifs*.

2. *K. Sándor*, filmrendező, szül. Kisújszálláson 1892. Iskoláit Budapesten végezte, majd a Független Magyarország munkatársa lett. Első filmjét a Korona filmgyárnál rendezte: *A tiszti kardbojt* címmel. Alapítója és főrendezője volt a Corvin filmgyárnak. Ő dolgozta fel először filmre Bródy Sándor *Lyon Leáját*. 1926-ban Amerikába szerződött a First National filmgyárhoz, ahol filmjeinek világhírt szerzett. R. I.

Korein *Dezső*, fővárosi bizottsági tag, szül. Pápán 1870 aug. 6. Iskolái elvégzése után a textilkereskedelmi pályára lépett. Szombathelyen sokáig volt az orthodox hitközség elnöke. Az orthodox politikában, mint az Országos Orthodox Központi Bizottság tagja, vezető szerepet játszik. Egyetlen orthodox tagja a fővárosi bizottságnak s mint ilyen a zsidó altruista intézmények támogatását szorgalmazza. Egyik megszervezője és elnöke a Szombattartó Szövetségnek. Felekezeti és napilapokba számos cikket írt felekezeti és gazdasági kérdésekről. A Szombat-Almanach szerkesztője. V. A.

Kórész *(h.) Kiirtás*. Harminchat bűnt említ a Biblia, amelyet K.-szal büntet az Isten. (Bálványimádás, fajtalankodás, kovászos fogyasztása pészachkor stb.) A kiirtást nem a világi bíróság hajtotta végre, hanem az Isten. Minthogy azonban ezek között a bűnök között olyanok is vannak, amelyeknek halállal való megtorlását az emberekre bízta a Biblia, a Talmud úgy értelmezi az ellentmondó rendelkezéseket, hogy a közönséges halálbüntetés csak olyan bűnökért jár, amelyeket figyelmeztetés ellenére követtek el, a K. pedig olyan esetben, mikor az előzetes figyelmeztetés elmaradt. F. M.

Körmendi-Frim, 1. *Ervin**, festő, szül. Budapesten 1885. Münchenben és Párisban tanult. 1904 óta szerepel kiállításokon Párisban, Londonban és Bécsben. Kisebb gyűjteményt állított ki a Művésztárban (1910, 1912), ahol párisi, nürnbergi városrészleteket, csendéleteket, arcképeket mutatott be Cézanne hatása alatt fejlődött stílusban. Nagyobb gyűjteményes kiállítása volt 1918. 1922 óta Nürnbergben él. F. B

2. *K. Jenő**, szobrász, szül. Budapesten 1886. Tanulmányait Budapesten és Párisban végezte. A Műcsarnok 1906. kiállításán szerepelt először. Első nagyobb munkája Jászberényben a *török-magyar háborúkban elesett hősök emlékszobra*. Előbb naturalista fölfogású, később a klasszicizmushoz hajló, kötöttebb stílusú szobrokat mintázott. Aktszobrokon kívül számos plakettet és arcképszobrot is készített: *Korányi Frigyes mellszobra*; *Vámbéry Ármin* stb. 1916-ban Reisz Z. építésszel együtt Rákoskereszturon a világháború *hősi emlékét* készítette. F. B.

Körmöczi *Zoltán*, orvos, szül. Kecskeméten 1876. A budapesti egyetemen tanult s mint fogorvos a fővárosban telepedett le és szerepet játszik úgy a fővárosi közéletben, a demokrata-pártban, mint a hitközségi életben. Tagja a főváros és a hitközség képviselőtestületének. Sokáig főtitkára volt a budapesti Orvosegyesületnek, alelnöke a Magyarországi Fogorvosok Országos Egyesületének és főszerkesztője a Fogorvosi Szemle c tolyóiratnak.

Körmöczy *Emil*, orvos, szül. Kecskeméten 1868. Középiskoláit Székesfehérvárott végezte, egyetemet Budapesten. Még fiatalon a Charité poliklinika igazgató-főorvosává választották. Számos tudományos, önálló orvosi munkája jelent meg. A vérkórtanról és a mentésügyről megjelent könyvét az egyetemeken használják. A háború alatt egészségügyi főtanácsossá nevezték ki.

Kormos, 1. *Alfréd*, szerkesztő és lapkiadó, szül., Sátoraljaújhelyen, megh. Budapesten 1909. Közgazdasági cikkei a Pester Lloyd, Tages Presse (Wien), Pesti Napló c. lapokban jelentek meg. Szerkesztette és kiadta a Magyar Pénzügyet, Magyar Kereskedők Lapját, Pénzügyi Compasst. Kiadója volt a Magyar Vármegyék és Városok c. nagy gyűjteményes munkának. Közgazdasági művei: *Közgazdaságunk és kereskedelmünk* (1881); *Felügyelő-bizottsági tagok jogai és kötelességei*.

2, *K. Ferenc*, író, szül. Nagyváradon 1894. 1915-ben játszották a nagyváradi Szigligeti színházban a *Tavaszi legenda* c. lírai játékát nagy sikerrel. *Szeptemberi vihar* c. regénye, 1918. jelent meg. Sz. I.

Korn *Fülöp**, publicista, megh. Csenei (Torontál vm.) községben 1886 aug. 15. (Szinnyei «Magyar írók élete» szerint református, Bernstein «A szabadságharc és a zsidók» szerint zsidó születésű). 1848-ig könyvkereskedése volt a pozsonyi ghettóban. Amidőn ott a pogrom pusztított, az akkor alakult kivándorlási bizottság titkára lett, majd hitsorsosai, az ottani zsidók közt önkéntes csapatot toborozott, amely a horvátok elleni harcokban vett részt. K. résztvett a schwechati ütközetben, később százados lett s mint ilyen küzdött a szabadságharc legvégéig, mikor elmenekült Törökországba, onnan Ang-

liába, azután Amerikába ment, ahol a magyarság érdekében publicisztikai tevékenységet fejtett ki. A német-francia háború alatt Stuttgartban a Kriegs-Kurier c. lap segédszerkesztője volt. 1863-ban visszatért Magyarországba. Főbb munkái: *Bibliotheca Hungarica. Vaterländische Bibliothek; Kreuzergeschichten; Ungarns Recht und Gesetz; Die neueste Chronik der Magyaren* (Leipzig 1856); *Die Sympathien für die Türken und die Antipathien gegen die Russen in Ungarn. Nebst wichtigen Briefen v. Kossuth* (Magyaróvár 1878. Az itt közölt Kossuth-levelek nagyfontosságuak és máshol nem adattak ki); *Einige Lichtstreifen über die dunkle Epoche der Waffenstreckung Görgeys und über den Magnatenmord an den Grafen E. v. Zichy-Vásonkeö.* S. R.

Kornfeld, 1. *Móric*, báró*, közgazdász, *K. Zsigmond* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1882 dec. 30. Egyetemi tanulmányok után a Ganz-Danubius Rt. vezérigazgatója, majd egyszersmind a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének elnöke és számos nagy vállalat igazgatósági tagja lett. Mint műgyűjtő és a nemzeti irányú tudományos vállalkozások mecénása is sűrűn szerepel. Ő alapította a pécsi diákmenzát, atyja emlékére pedig a Magy. Tud. Akadémián nagyobb alapítványt tett. K. tagja a Felsőháznak is 1927 óta. Túlzó konzervatív-nacionalista szellemben társadalomtudományi tanulmányokat is ír. S. R.

2. *K. Zsigmond, báró*, kiváló közgazdász, szül. Jenikauban (Csehorsz.) 1852. márc. 27., megh. Budapesten 1909 márc. 24. Már húszéves korában Prágában, majd Bécsben igazgatója volt a Böhmischer Bankvereinnak, huszonhétéves korában pedig meghívták a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatójának, mely pozícióját élete végéig megtartotta. Egyszersmind elnöke volt a budapesti áru- és értéktőzsdének is, 1902-től kezdve a Főrendiház tagja, 1909. pedig báróságot és magyar nemességet kapott érdemei elismerésül. Az ország egész közgazdasági életére kiható eredményes és kiterjedt munkásságot fejtett ki már 1878 óta, mikor mint a Rothschild-csoport bizalmi embere átszervezte a Magy. Ált. Hitelbankot, mely az állami pénzügyek rendezésére is hatást gyakorolt. K.-nek az aranyvalutára való áttérésben, az aranyfedezet beszerzésében és a papírjáradék forgalomba hozatalában is jelentős érdemei vannak. Számos közgazdasági vállalat és alapítás fűződik nevéhez, így a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt., a Fiumei Kőolajfinomító Rt., a Budapest—Pécsi vasút, a Villamos és Közlekedési Vállalatok Rt., a Budapesti Giro- és Pénztáregylet és más vállalatok. K. a zsidó felekezeti életben is állandóan résztvett, úgy a hitközségi, mint az országos érdekű filantróp munkában. S. R.

Kőrös *Endre**, író, műfordító és tanár, szül. Nagyváradon 1872. A budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán tanári oklevelet szerzett, 1896. a pápai ev. ref. főgimnázium tanára lett. 1909 óta a pápai ref. tanítónőképző-intézet igazgatója. A pápai Jókai-egyesület főtitkára. Több értékes műfordítása jelent meg. Nagyobb eredeti munkái: *A nóta története*; *Kocsi Csergő Bálint.*

Kőrösi, 1. *Albert Kálmán*, (királyhalmi)*, építész, szül. Szegeden 1869. A budapesti műegyetemen tanult, azután Münchenben és Párisban. A marosvásárhelyi főgimnázium tervével első, a szegedi felső ipariskola tervével második díjat nyert. Budapesti épületei között a legjelentősebbek: Osztálysorsjáték palotája; Walko-féle palota; Kölcsey főgimnázium; Fővárosi felsőbb polgári iskola (1911); a Magyar Agrár- és Járadékbank székháza stb. Egyes épületein Lechner nyomán a magyaros stílust alkalmazza. F. B.

2. *K. Henrik**, tanfelügyelő, szül. Nagykőrösön 1859 aug. 1. Előbb középiskolai tanár volt Pécsett, majd a kultuszminisztériumhoz nyert beosztást tanfelügyelői címmel. A népoktatás és ifjúsági könyvtárak szervezése, az analfabéták oktatása az ő hatáskörébe tartozik. Szerkesztője a Néptanítók Lapjának és társszerkesztője Az elemi népoktatás encyclopediájának. Munkái: *Népoktatásunk nemzetközi megvilágításban* (1911); *Pedagógiai Kalauz* (1900); *Tanítók tanácsadója* (2 k. 1922). Újabban szerkeszti a Magyar Családot és állandó munkatársa a Nemzeti Ujságnak, amelybe konzervativ tendenciájú kultúrpolitikai cikkeket ír. S. R.

Kőrösy, 1. *József, (szántói)*, a legjelentékenyebb magyar statisztikusok egyike, szül. Pesten 1844., megh. Budapesten 1906. Széleskörű tudását autodidaktikus úton szerezte. 1866-ban a Pesti Napló, majd a Reform közgazdasági rovatának vezetője lett. 1870-ben, amikor a főváros megszervezte a maga statisztikai hivatalát, őt választották az új intézmény főnökévé. Holtáig megmaradt ebben az állásában és nagy képességeivel európai színvonalra fejlesztette a fővárosi statisztikai hivatalt. Tudományos érdemeit a M. Tud. Akadémián kívül, amely 1879. levelező és 1904. rendes tagjává választotta, számos külföldi tudományos társaság is méltányolta. Sok nemzetközi szakkongresszuson vett részt, ahol őrá bízták a nagyvárosok nemzetközi statisztikájának szerkesztését. Idevágó gyüjteményes munkái: *Statistique internationale*, (2 k.); *Bulletin annuel des finances*, (10 évf.); *Bulletin hebdomadaire de statistique internationale*. (18 évf.). Nemzetközileg is elismerést szerzett a lakáskérdésnek és a halálozási problémáknak új szempontokból való statisztikai feldolgozásával. A nemzetközi statisztikában polgárjogot szereztek a relatív intenzítás elméletére és az indexszámításra vonatkozó módszeres újításai. A születési statisztikában új korszakot jelent az általa a budapesti statisztikai adatok alapján összeállított natalítási tábla. Magyar, német, francia és angol nyelven megjelent statisztikai és nemzetgazdasági munkái közül a legjelentékenyebbek: *Plan einer Mortalitäts-Statistik für Grossstädte* (1873); *Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról* (1874); *Projet d'un recensement du monde* (1881); *Hontmegye nemzetiségi állapota* (1883); *Place de la démographie* (1884); *Armut und Todesursachen* (1886); *Demológiai tanulmányok* (1889); *Kritik der Vaccination-Statistik* (1890); *Neue Beiträge zur*

Frage des Impfschutzes (1891); *Demologische Beiträge* (1892); *Über den Zusammenhang zwischen Armut und infectiösen Krankheiten* (1894); *Maass und Gesetze der ehelichen Fruchtbarkeit* (1894); *Die säculäre Weltzählung vom Jahre 1900* (1897); *An estimate of the degree of legitimate natality* (1895); *A Felvidék eltótosodása* (1899); *Budapest székesfőváros közoktatásügyi statisztikája* (1900); *A részvénytársulati statisztika reformja* (1900); *Az 1900 és 1901. évi népszámlálás* (1901). A Nemzetgazdasági Irók Tára és a Megyei monografiák szerkesztője volt. Sz. G

2. *K. Kornél**, egyetemi magántanár, *K. József* fia, szül. Budapesten 1879 dec. 2. Orvosi diplomája elnyerése után fiziológiával foglalkozott és számos értekezést írt e tárgykörből, melyből egyet. magántanár lett. K. vezette be a biometriai számítási módszert az orvostudományba. S. R.

Körülmetélés, l. *Cirkumcizió.*

Kósa, 1. *György*, zeneszerző és zongoraművész, szül. Budapesten 1891. A Zeneművészeti Főiskolán Kodály tanítványa volt. Első színpadi művét a *Laterna magica* c. pantomimet, a Városi Színház hozta színre. Külföldön is elismert modern komponista. Legnagyobb sikerét zenekari szvitjével aratta, amelyet az internacionális zeneünnepélyen mutattak be. K. a Zeneművészeti Főiskola zongoraszakos tanára. Zongoradarabjai, dalai sok hangversenyen arattak sikert. 1927-ben alapította meg többedmagával a Modern Magyar Muzsikusok Egyesületét. K. K.

2. *Mária**, szobrász, szül. Budapesten 1899. Leegyszerűsített, nagyvonalú arcképfejeket *(Kodály Zoltán, Bartók Béla)*, sokalakos, kisméretű tömegkompozíciókat mintáz, stilizált megjelenésben. Első gyüjteményes kiállítása a Nemzeti Szalonban volt.

3. *K. Miklós*, közgazdasági író, szül. Tatán 1888. Az egyetem jogi fakultását Budapesten végezte el s miután doktorátust tett, hírlapok és nagyobb folyóiratok munkatársa lett. Szerkesztője a Gazdasági Hirlap c. közgazdasági folyóiratnak. Önállóan megjelent kötetei: *Háborús fejek: A pénz háborúja; Termeljünk többet; A pénz urai; A pesti pénz.* S. R.

Kóser *(h.), Tiszta;* élvezhető. (L. *Étkezési törvények.)*

Kóser húsárusítási jog. Kóser hús árusítása és állatoknak a zsidó vallás szertartásai szerint történő rituális levágása a hitközségek önkormányzati joga, amelyet csak az gyakorolhat, aki az illetékes hitközségtől engedélyt nyert. A hitközségek ezen jogkörét kormányrendeletek szabályozzák. Ezen rendeletek értelmében a kóser hús előállítása (a rituális módon történő levágás) és annak árusítása nem tartozik a szabad ipar körébe, hanem az izraelita hitközségek kizárólagos jogát képezi. Ehhez képest a kóser húsárusítást vagy önmaguk végezhetik, vagy másoknak arra engedélyt adhatnak. Kihágást követ el az, aki anélkül, hogy az arra illetékes hitközség feljogosította volna, állatot az izraelita vallás szertartásainak megfelelő módon levág, vagy levágat. Ugyanígy kihágást követ el az is, aki anélkül, hogy az árusítási helyre illetékes izraelita hitközségtől kóser húsneműek árusítására jogosítvánnyal bírna, cégén, üzleti helyiségein, nyomtatványain vagy hirdetésein oly megjelölést használ, hogy kóser húst árusít. Sőt, a kihágást az is elköveti, aki ugyan nem kóser húsárusítási jelzőt, de olyszerű (pl. héber betűkkel írt) felírást használ és ezzel azt a látszatot kelti, hogy kóser húst árul. M. E.

Kosz *(h. Kósz)*, Serleg. A rituális célokra használt serleg: Kósz sel béróché = az áldás serlege. *(L. Kiddus, Circumcisió, Esküvő.)* A Széder estén a szertartás ötödik serlegét K. sel Elijóhu ha-novi-nak, Illés próféta serlegének mondják L. *Széder.*

Kőszeg (ném. *Güns)*, rend. tan. város, szab. kir. város c., Vas vm., 8423 lak. A (kongresszusi) zsidó hitközség a VIII. községkerülethez tartozik. Anyakönyvi területe kiterjed Borzsok, Kőszegszerdahely, Velun, Csák, Nagycsömörte, Perenye, Ludad, Kis- és Nagypöse, Kőszegboroszló, Tömösd községekre. 52 családban 150 lelket és 72 adófizetőt számlál, 1910. 226 lelket számlált. Tagjai között 3 nagykereskedő, 15 kereskedő, 2 iparos, 2 gazdálkodó, 1 ügyvéd, 1 orvos. 1 mérnök, 1 köztisztviselő, 4 magántisztviselő, 47 egyéb. Évi költségvetése 5760 P. Templomát 1860. báró Schey Fülöp építtette. Ugyancsak ő alapította és építtette fel az Albrechtinum aggokházát és az Elisabethinum óvodát, úgyszintén a városi Betegházat is, amely most Erzsébet-szanatórium név alatt működik. Van Chevra Kadisája és Nőegylete is. A világháborúban 31 tagja harcolt a különböző frontokon. Alapításának pontos idejéről nincsenek megbízható adatok, de az Árpádok alatt már fennállott. Az ittlakó zsidókra vonatkozó legrégibb oklevél a XIV. sz.-ból származik. Zsigmond király 1393. kelt oklevele ez, amelyben a Garacsaládnak azt a kiváltságot adta, hogy bárhonnan érkező, tehát külföldi zsidókat is a városba befogadhat. A főúri család élt is ezzel a kiváltsággal és a zsidók is szívesen telepedtek meg a védelme alatt. A hitközség ezidőben körülbelül 150 családból állt. Hogy virágzása milyen fokot ért el a következő két sz.-ban, arról nincsenek történelmi adatok, de ha a helyzete itt-ott talán meg is változott és ha a fejlődés nem is felelt meg mindenben a kedvező megindulásnak, életfeltételei mégis biztosítva lehettek, mert Jurisics idejében is létezett, amiről egykorú, hiteles adatok vannak a város levéltárában. A XVII. sz.-ban azonban beállott a hanyatlás és a XVIII. sz végén az egykor híres hitközség már csak 13 családot számlált, elvesztette önállóságát is és a rohonci hitközséghez tartozott. Azóta sem tudott lábra kapni és a mai igen kicsi hitközség is csak egyes bőkezű adakozóknak köszöni fennállását. Csak a mult század második felében mutatkozott rövid időre a multra emlékeztető virágzás, mikor a lakompaki származású koromlai Schey Fülöp báró gazdag alapítványokkal fölpezsdítette a hitéletet. Ennek a bárói családnak négy tagja örökítette meg nevét a hitközség történetében: Schey Ferenc és Sándor, akik 1809. gabonanagykereskedők és postaszállítók voltak, Schey Fülöp és Schey Károly. Nemcsak templomát köszönhette

Schey Fülöpnek a hitközség, de presztizsének helyreállítását is, mert ez alapítványt létesített a lelkész javadalmazására és a hitközség újból rabbit tarthatott. Jeles tudósok állhattak ezentúl a hitélet élén. A mult század közepén Grünwald volt a hitközség lelkipásztora. Ez innen Mohácsra került és ott is halt meg. 1803—1865. Ungerleider, a későbbi berlini főrabbi lelkészkedett itt. Utódja lett (1868—1872) Silberberg, aki neves talmudtudós volt és Pleschen (Posen) városában fejezte be működését. Erőteljes fellendüléssel biztatta hitéletét az 1875—1881-ig terjedő periódus, mikor Pap Ignác, a *Nachalasz Cevi* és *A zsidó házassági jog tekintettel hazai törvényeinkre* c. művek szerzője a jesiva létesítésén fáradozott. Ez 1881. Újvidékre költözött, ahol 17 évi működés után 1908. visszavonult. 1886—1891-ig Richter Zsigmond volt a rabbi. Ersekújvárra való költözése után Wiener Márkot választották meg utódjául. 1918—1925-ig Herskovits József, most törökszentmiklósi rabbi állt a rabbinátus élén. Ezidő szerint Linksz Izsák irányítja hitéletét. Régi szellemét a 150 lélekre lesorvadt kis hitközség is megőrzi és tagjait a közhasznú tevékenységre való törekvés jellemzi. Többen ipari vállalkozásokat létesítettek és ezzel hozzájárultak a város szociális jólétének emeléséhez. Eisner Frigyes és Eisner Kamill 200 munkást foglalkoztatnak az általuk alapított és most már a Magyar Pamutipar érdekkörébe tartozó nemez- és posztógyárban. Eisner Kamill keresk tanácsos fémárugyárat is létesített. A hitközség vezetői: Linksz Izsák főrabbi, Hacker Samu elnök, Adler Simon alelnök, Krausz József előljáró, Kohn Lajos pénztáros, Havas Gyula, Eisner Kamill, Frankl Ferenc, Schwartz Adolf, Bass Rezső, Kemény Ernő, Lengyel Dezső, Vogel Miksa képviselőtestületi tagok. Spiegel Sándor főkántor. A Chevra Kadisa elnöke Kopfstein Samu, a Nőegyleté Kopfstein Lipótné.

Köszöntés. Sokféle köszöntési formula alakult ki a jiddis (jargon) nyelvterületein. A köszöntés rendszerint célzást tartalmaz az alkalomra. Közönséges napokon ez a köszöntés járja: *Gitn tog* (guten Tag, jó napot). De csak a találkozásnál mondják. Búcsúzáskor (az egész éven) *git Johrt* (gut Jahr, jó esztendőt) mondanak. Szombat este, mikor a hét kezdődik *gite Woch*-t (gute Woche, jó hetet) kívánnak. Újhold napján vagy közvetlen előtte egész hónapra való jókívánságot mondanak és ilyenkor ez a köszöntés: *gitn chojdes* (guten Chodes, jó hónapot). Peszach előtt legfontosabb az alapos takarítás, hogy a házban chóméc (kovásztalan, akár csak kenyérmorzsa is) ne maradjon, mert a peszach teljes tisztaságot (kóserságot) követel. A köszöntés azért ilyenkor így hangzik: *Kosern pészach*, rituális peszáchot (kívánok). Újévkor az embersorsokról ítél az Isten, a néphit szerint az Isten minden ember sorsát elkönyveli és megpecsételi. Ebben az időben így köszöntenek: *kszive vachaszime tajve* (készivó vachaszimó tóvó) jó beíratást és bepecsételést. A köszöntött pedig így válaszol: *gam lemar*, az úrnak is. Szombatkor *git sabesz* (jó szombatot), ünnepkor *git jontev* (jó ünnepet) a köszöntés. Az útrakelőnek mindig ezt mondják *seit macliach* (járjon szerencsésen). A látogató ezzel az udvariassági formulával távozik: *bir sziszchem* (biresuszchem) engedelmetekkel. Aztán hozzáteszi: Zát gezegnet (legyen áldva). Közkeletű köszöntés még a *sólem aléchem* (l. o.). F. M.

Kosztolányi-Kann *Gyula**, festő és építész, szül. Budapesten 1868. Eredetileg építésznek készült és Budapesten és Münchenben a műegyetemet látogatta, 1892. építészeti oklevelet nyert. Közben festeni tanult. 1889-ben állított ki először a Műcsarnokban. Építészeti terveit két kötetben adta ki (Architektonische Skizzen und Studien.) Már az 1896-iki millenáris tárlaton több képpel vett részt, 1906 óta csak mint festő működik. A Műcsarnok 1910 iki kiállításán egy tájképével a Ráth-díjat, *Badeni motivum* c képével 1913-ban a Nemzeti Szalon aranyérmét nyerte el. F. B.

Kötelesség (héb. *micvó*, a. m. parancs és «hóbah» a. m. kötelezettség), azon erkölcsi fogalom, amelyet alkalmazni tartozunk Istennel, mint az élet urával szemben, de embertársainkkal és saját magunkkal szemben is. A K.-et belső ösztönzés hozza létre és lelkiismeretből fakad annak felismerése, hogy mit kell tennünk és mit nem; szentsége és tekintélye ennélfogva Istentől ered. «Féld Istent és tartsd meg parancsolatait, mert így vagy egész ember» (*Eccles.* 12. 13.). Hogy a K. elválaszthatatlan az emberi élettől, azt a Biblia különböző helyei kifejezésre juttatják, így, amikor az «Örökkévaló útjának megtartásá»-ról (*Gen.* 18. 19) van szó, amelyet Micha próféta (6. 8) így fejez ki: «Megmondta nekem ó ember, mi a helyes és mit kíván az Úr tőletek: igazságot gyakoroljatok, a szelidséget szeressétek és alázatosan Isten útján járjatok». A szentségre való törekedés tiszta és erkölcsös életmóddal s annak állandó gyakorlásával, szintén K.: «Szentek legyetek, mert Én, az Örökkévaló, a ti Istentek szent vagyok» (*Levitic.* 19. 2) Ez a K. az egész zsidó irodalmon végig vonul: «Istened útjain járj; ahogyan Ő irgalmas, úgy légy te is irgalmas, ahogyan Ő jóságos, úgy légy te is jóságos» (*Szótah* 14a). Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Philó, az alexandriai görög-zsidó bölcsész (*De Decaloga* § 197): «Az ember Isten képmására teremtetett, ennélkül fogva az ember célja az kell hogy legyen, hogy mindinkább hasonlítson Istenére», továbbá: «Az ember legfőbb kötelessége legjobb képességei szerint Istent utánozni és semmiféle alkalmat el nem mulasztani, hogy hasonlatos legyen Istenéhez» (u. a. *De Migratione Abrahami* 4. § 40). A K.-ről való zsidó etikai felfogás felette áll tehát a görögnek és rómainak, mert a zsidó etika Isten szentségének emanációját látja a K.-ben s az egész emberi életet K.-ek gyakorlásaképen fogja fel, mert a vallás parancsainak hűséges teljesítése teszi a zsidó népet «Am Kados»-sá, szent néppé (*Exod.* 19. 6; 22. 30; *Levit* 11. 44, 45; 19 2; 20. 7, 26; *Num.* 15. 40; *Deut.* 7. 6; 14. 2, 21; 26. 19; 28. 9). A mózesi könyvek még nem tesznek különbséget a különböző K.-ek közt s a ceremoniális K. ott ugyanolyan, mint a morális K. A *Mózes* III. k. 7., mely a bibliai törvénykezés szellemét a a legtisztábban adja

vissza, az áldozathozatalt épenúgy K.-nek tekinti, mint a szülők tiszteletét, a szegények gondozását, a beszédben és cselekedetekben való tisztességet, az öregek iránti tiszteletet, a felebaráti szeretetet és más erkölcsi kötelességeket. A szombat megtartása époly K. a Biblia szerint, mint a súly- és mértékkészítésnél a feltétlen becsületesség. A mózesi törvények szerint az élet maga is K. A próféták K.-fogalmai magasztosabbak. A legfőbb K.-ek: az igazság gyakorlása, az irgalom szeretete *(Jesája* 1. 26; *Jerémia* 7. 5, 8; *Hósea* 6. 6; *Ámosz* 5. 24; *Zecharja* 7. 9, 10). Legkimerítőbben a középkori R. Bachjah ibn Pakuda a «Chóbót Halebóvót» (A szív kötelességei) c. kiváló etikai munka szerzője tárgyalja az egész világirodalomban a K.-ket az etika és vallás szempontjából. Ő két főkategóriáját különbözteti meg a K.-eknek, ú. m.: a «hobót ha-ebarim» és a «hobot ha-lebabót», a külön vallásos K.-eket és a szív K.-eit, vagyis a rituális és a morális K.-eket a zsidó felfogás szerint, a későbbi korokban is minden K. Isten törvényeinek szentségén alapszik. A K. teljesítésénél annak indító oka az irányadó. Miért kell K.-et teljesíteni, jutalomért vagy öncélért? E tekintetben is a zsidó etika a legmagabb nivón áll. A régi zsidó bölcsek ezt tanították: «Akár sokat, akár keveset tesz valaki, a szándék tisztasága az egyedül szükséges» *(Beráchót* 17a), a sokhoi Antigonos rabbi pedig így fejezte ki a K.-ről szóló tanítását: «Ne légy olyan, mint a szolgák, akik jutalomért szolgálják mestereiket, hanem olyan, mint, akik nem a jutalomért, Istenfélelemből dolgoznak» *(Abbót* 1. 3.) A K. gyakorlásánál a közkeletű héber kifejezés máig is a «lesém Somájim» (Isten nevében) és «lismó» (sajátmagáért). Ezt fejezi ki a Talmud is: «Aki közügyekkel foglalkozik, az Isten Nevében tegye» és «minden cselekedetet Isten Nevében gyakorold» *(Abb.* 2. 2, 16); «Tanulni a tanulás kedvéért kell és a végén a tisztelet magától jön» *(Nedd.* 62a); «Boldog az, aki örülni tud az Ő parancsának, de nem a jutalomért, amelyet azok betartása miatt kapna» *(Aboda Zárá* 19a). Az említett R. Bachja toledói tudós a «Hobot Halebóbót» (A szív kötelességei) szerzője ezt mondja: «Meggyőződésem, hogy minden olyan cselekedet, amely Isten dicsőségére szolgál, a szív és a szándék tisztaságán alapszik; ha a szándék nem tiszta, a cselekedetek nem fogadtatnak el, még ha oly számosak is, miként az Írás *(Jesája* 1. 15, 16) mondja: «Ha még annyi imát halmozol is fel, nem fogom meghallgatni, mert kezeid véresek; mosd meg magad, tisztulj meg!» V. ö. D. *Philipson*, (Jew. Encyl). S. R.

Kovács, 1. *Frigyes**, építész, szül. Budapesten 1858. Tanulmányait a műegyetemen, azután Bécsben végezte. 1911-ben a zentai városháza tervpályázatán az első díjat és a kivitelt nyerte. Számos bérházat, villát és gyárépületet épített, Budapesten a pénzügyminisztérium technikai központját, továbbá az ungvári takarékpénztárat, a mezőkövesdi városházát, a sarkadi tisztviselőtelep épületeit stb. F. B.

2. *K. Géza*, Kohn Sámuel pesti főrabbi fia, a M. Ált. Hitelbank ügyvezető igazgatója, szül. 1868. Iskolái elvégzése után a Kőolajfinomító tisztviselője lett, majd a Hitelbankba lépett, ahol fokról fokra haladva szorgalmával és tehetségével az ügyvezető igazgatói polcra küzdötte fel magát. Tagja a Hitelbank és számos más nagy vállalat igazgatóságának. Mint a magyar közgazdasági élet egyik markáns egyéniségét kincstári főtanácsossá nevezték ki. V. A.

3. *K. Gina* festő és iparművész, szül. Mohácson 1878. Két évig Deák-Ébner Lajosnál, utána Párisban tanult. 1910 óta állított ki tájképeket és csendéleteket, később inkább iparművészettel, porcellánfestéssel foglalkozott. Festett porcellánjait kiállította az Ernst Múzeumban és a Belvedereben. A Nemzeti Szalon alapító tagja. F. B.

4. *K. György*, zeneszerző, szül., Budapesten 1904 június 4. A Zeneművészeti Főiskolán Weiner Leó tanítványa volt. Bécsben Egon Wellesznél folytatta tanulmányait. Kompoziciói: Szonáta ütőhangszerekre, zongoradarabok. K. K.

5. *K. József*, ügyvéd, szül. Miskolcon 1873. Ügyvédi diplomáját a budapesti tudományegyetemen szerezte. Miskolcon nyitott irodát s megalapította a Miskolczi Naplót, melynek hét évig felelős szerkesztője volt. Az Egyenlőségben és más fővárosi lapokban is gyakran jelennek meg közérdekű cikkei. Megalakította a Központi Zsidó Diákszövetség miskolci fiókját, elnöke volt a Joint Distribution Commitee-nek. Városi tb. főügyész s mint a törvényhatóságnak és különböző bizottságoknak a tagja Miskolc városának különösen kulturális életében vezető szerepet jászik.

6. *K.* II. *József**, orvostanár szül. Szobráncon 1869 ápr. 27. Egyetemi tanulmányai után Korányi Frigyes asszisztense, majd a budapesti tüdőbeteg gondozó-intézet igazgatója és egyetemi magántanár, később nyilvános rendkivüli tanár lett, 1911 óta pedig a dunabalparti kórházak osztályfőorvosa is. Önállóan is megjelent főbb tanulmányai: *Az anaemia befolyása a veseműködésre; A tüdőgümőkór korai diagnózisáról; A gümőkóros fertőzésről; A tüdő- és hörgmirigygümőkór némely vitás kérdéséről; Über latente tuberkulöse Lungenherde.* S. R.

Kővágóőrs, kisk. Zala vm. 2120 lak. A zsidó hitközség 1778. alakult. Az alapítók és az első elöljárók Koblenczer Ignác, Schlesinger József, Bród Ignác, Told Simon és Schwartz Jakab voltak. Az első rabbi Pfeifer Zélig Lébi volt, aki 1868. halt meg. 1820-ban megalakult a Chevra Kadisa, 1838. a Nőegylet. A közben megszünt Népiskola alapításának ideje ismeretlen, de annyit tudunk, hogy 1860 óta magyar tannyelvű volt. A templom építésére vonatkozólag nincsenek adataink. A hitközség orthodox alapon működik. Lélekszáma 140, családszám 35, adófizető tag 27. Foglalkozásuk: 12 kereskedő, 12 iparos, 4 gazdálkodó, 2 munkás, 1 köztisztviselő, 1 tanító és 1 magánzó. 5 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 3250 pengő. Anyakönyvi területéhez tartozik 9 község. A háború alatt K.-ről és a hozzátartozó községekből 34-en katonáskodtak, akik közül 9 hősi halált halt. A hitközség mai vezetősége: Brándl Béla elnök, Rosenthal Dávid pénztárnok, id. Marton Samu, Schmied Mór, Sulczer Vilmos, Buchwald Ignác, Steiner László, Pollatsek Ármin és Kálmán Pál elöljárók.

Köves *Izsó*, festő, szül. Nagykárolyban 1853 szept. 15., megh. Budapesten 1917 dec. 26. 14 éves korában elhagyta szülei házát és Pestre került. 1875. már a Mintarajziskolában tanult, hol 1879. rajztanári oklevelet nyert. A következő évben Párisba ment és Fleury, Laurens és Leroux tanítványa volt. 1882-ben rajztanár lett a Wesselényi-utcai városi és a Pesti Izr. Hitközség polgári fiúiskolájánál. Festményei közül néhány zsidó tárgyú: *Hazátlanok; Mendelssohn Nagy Frigyes előtt; Spinoza bírái előtt; A tortozai hitvita; A budai zsidók üdvözlik Mátyás királyt; A zsidók Titus római diadalmenetében.* F. B.

Kövessy *Albert**, színész és színműíró, szül. Kótajon 186[illegible] okt. 6., megh. Budapesten 1924 dec. 21. Tanulmányai végeztével vidéken működött és már 1877. a Kolozsvári Nemzeti Színház tagja lett. Hosszabb ideig a pécsi Nemzeti Színház igazgatója is volt. Később a fővárosban volt színháza. Számos operettszöveget írt s ezek egy részét Barna Izsó (l. o.) zenésítette meg. Legnagyobb sikerű színműve a Goldfaden, newyorki orosz-zsidó komponistától írt *Szulamit* dalmű átdolgozása volt. operettszövegjei és vígjátékai: *A diurnista; Goldstein Számi, az új honpolgár; A talmi hercegnő; Diplomás kisasszonyok; Háromláb kapitány; Nincsenek már gyermekek; Keserű mézeshetek; Lipi; A gólem; Tengerre magyar* (Szenes Bélával); *Jogot a nőknek.* S. R.

Közalap. Teljes nevén Országos Magyar Izraelita Közalap, amely a recepció műve volt. 1896 jan. 5. Budapesten tartott országos értekezleten, mely a recepció folytán a hazai zsidóságra váró feladatokról tanácskozott, terjesztette elő Simon József (l. o.) a következő indítványt: «Annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába felvétetett, a magyarországi izraeliták közalapot alkossanak; a közalap rendeltetése legyen azon célok megvalósításának elősegítése, amelyek által a magyar zsidóságnak nemzeti szellemben való fejlődése előmozdíttatik». Nagy lelkesedéssel fogadták az indítványt, melynek keresztülvitelét a kerületi elnökök testületére bízták. Ez a közalap elnökének Schweiger Mártont (l. o.) választotta meg. A közalap első tette az volt, hogy a Ludovika Akadémia javára 150,000 koronás alapítványt tett azzal a megbagyással, hogy az vallás-különbségre való tekintet nélkül adományozandó. A közalap, mely Kőrösmezőn magyar iskolát alapított, mindaddig, míg vagyona el nem értéktelenedett, hitközségeket segélyezett, özvegyeket és árvákat gyámolított, tudományos és művészi pályára készülő ifjaknak ösztöndíjakat adományozott. Élén Schweiger halála óta Kohner Adolf báró (l. o.) elnök áll. Ügyvezető előljárója Mezey Ferenc (l. o.) volt. F. D.

Kozári. Helynév, amely történetírók szerint a magyarokkal bevándorolt kozároktól ered.

Kozári *Gyula**, filozófiai író, szül. Marcaliban 1864., megh. Kőszegen 1925. Már kora ifjúságában a katolikus papi pályára szánta magát. Pappá szentelése előtt hadapródiskolai tanár volt Pécsen és Nagyváradon. 1912-től fogva pedig honvédségi plébános. Sok irodalmi, filozófiai és vallásbölcseleti munkát írt, amelyekben nem annyira eredeti felfogás, mint inkább széleskörű olvasottság nyilvánul meg. Jelentékenyebb önálló munkái: *Korunk bölcselete* (1892); *Az átöröklés problémája* (1894); *Descartes és szent Tamás* (1897); *Wundt rendszere és kritikája* (1898); *Comte, a pozitivizmus és az evolució* (1905); *A fejlődés és a leszármazás elmélete* (1907); *Emberi okmányok a Tegnap, Ma és Holnap irodalmából* (1910); *Pascal* (1914); *Kálnoc Madách-kérdés az emberi okmányok világításában* (1925.) Sz. G.

Kozárnevek. Az ősi magyar családnevek között vannak Kozár szóból képzettek is, amelyek a magyarok közé beolvadt kozároktól való származásra mutatnak. Leghasználatosabb ezek között a Kozárvári név.

Kozárok. Az Azovi- és a Fekete-tengertől északra fekvő Lebedia tartományig terjedt a Kozár-birodalom, amelynek földjén és tőszomszédságában 884 óta laktak a magyarok is, mielőtt megkezdtek nyugat felé vándorlásukat. Régóta érintkezésben állott a két nép egymással és közöttük a legbensőbb jóviszony fejlődött ki. A K.-at fehér, a magyarokat fekete ugoroknak nevezik az orosz évkönyvek. A nyelvüket is egymástól tanulhatták, mert az csak szójárásilag különbözött egymástól. A két nép közti szövetség még szorosabbá fűződött, mikor a kozár khágán a Hét Vezér egyikének, Előd-nek, Álmos után a magyarok legtekintélyesebb vezérének egy előkelő kozár nőt adott feleségül. Mikor a magyarokat a besenyők Lebédiából kiszorították és azok Etelközbe költözködtek, a kozár khágán azt tanácsolta a magyaroknak, hogy egy fejedelem alatt egyesüljenek. A magyarok a tanácsra hallgatva, meg is választották kozár módra, pajzsra emelve Árpádot vezérökké és fejedelmükké. A VIII. sz. második felében a K. nagyrésze a zsidó vallásra tért át. Országukban nagy vallási türelmességben éltek együtt mohamedánokkal, pogányokkal és később keresztényekkel is. A két kozár államfő, a khágán és a pech (bég), az egész udvar, az állami hivatalnokok és tisztviselők, a törzsfők és vezérek, valamint a fegyveresek vezetői mind felvették a zsidó hitet. A pogány magyarok így kerültek össze Lebédiában zsidókkal és a zsidó vallással így ismerkedtek meg kozár szövetségeseiknél. Mikor már a magyarok Etelközben laktak — tehát kevéssel azelőtt, hogy útnak indultak Pannónia felé — a K. közt belső viszályok támadtak, aminek következtében a legyőzöttek a magyaroknál kerestek menedéket, hozzájuk csatlakoztak és így az eddigi hét magyar törzs egy nyolcadikkal erősödött. Egykorú följegyzés szerint ezeket a lázadó K.-at «holmi kabaroknak», magyarul talán kóboroknak nevezték (l. *Kabarok*). Egy más tudósítás alapján utóbb még hét kozár törzs csatlakozott a magyarokhoz és ezek is mind elkísérték a magyarokat Pannóniába. Bizonyos, hogy ebben a honfoglalásban nekik is nagy részük volt, mert erős és vitéz harcosok voltak. A honfoglaló magyarokkal együtt Pannóniába bejött K. emlékét több család- és helynév őrzi még ma is (l. *Kozárnevek; Kozártelepek*). Némely feltevés szerint Árpád honszerző magyarjai között voltak olyanok is,

akik a K.-tól átvették a zsidó hitet, bár feltehető az is, hogy a zsidó vallású harcosok nem befolyásolták egyáltalán a magyarok szokásait. Azoknál is, akik a zsidó hitet vallották, nem gyökerezhetett mélyen, mert amilyen könnyen felvették annakidején, olyan könnyen cserélték fel a kereszténységgel, midőn az megkezdte hódítását közöttük. Többen a kunokat és a palócokat tartják a K. leszármazottjainak. (V. ö. *Kohn*, «A zsidók története Magyarországon».) A fentebbiekkel ellentétben egy másik történelmi felfogás is kialakult és ez bizalmatlanul fogadja azt a tudósítást, amely a kozároknak zsidó hitre való áttérését említi. Ugyancsak ellentétet vél felfedezni a kabarok, illetve fekete K., ahogy másszóval jelölik őket, áttérési ideje és a magyarok honfoglalási útjának ideje között. A K. áttérését a VIII. sz. közepére, végére, sőt a IX. sz. második felére is teszik. Ez esetben viszont szó sem lehet arról, hogy a fekete K. közt a zsidó hit elterjedhetett, mert hisz a magyarokkal együtt honfoglaló úton voltak. Ha mégis a VIII. sz.-ot vesszük időhatárul, akkor meg kell állapítani, hogy a K.-nak politikai, vagy nemzeti alkatrészét képezték-e a kabarok, mert csak a nemzet szerves részéről lehet feltételezni az azonos szándékokat, amit politikai kapcsolat meg nem magyarázhat. A végső és megdönthetetlen feleletet ez a történelmi felfogás sem tudja megadni a kozár problémára. V. ö. *Büchler*, «A zsidók története Budapesten». U. L.

Kozártelepek. Erdélyben a Maros és Szamos között még ma is vannak olyan helységek, amelyek az egykori K.-re emlékeztetnek. Ilyen Kozárvár és Kozárd helység. Ezeket a helységeket még a kozárok alapították, nyilván azok, akik a magyarokkal együtt bejöttek, de némely forrás azt tartja, hogy a honfoglaló magyarok már letelepült kozárokat találtak ezeken a helyeken Erdélyben. A kozárokra vezethetők vissza Kozár és Kozári helységnevek is. U. L.

Kozárvár. A Maros és Szamos közt fekvő helység, históriai kutatók feltevése szerint elnevezését még abban az időben nyerte, mikor állítólag még kozárok lakták, a magyarok bejövetele előtt. U. L.

Kozárvári. A «kozár» szóval képzett családi név. Az Árpádházi kiráiyok ideje alatt, kozár leszármazású ősi magyar családok viselték (l. *Családnevek*). U. L.

Közgazdaság. A zsidóság gazdasági életben való szerepe az ókori diasporában kezdődik, még a jeruzsálemi Nagy Templom lerombolása előtt. Maga Judaea agrárállam volt, bár nem oly kizárólagos mértékben, mint ahogyan azt régebben hitték, másrészt a Judaea fennállása idején Alexandriában, Kis-Ázsiában és főképen a Babilonia-Perzsiában élő zsidók a kereskedelmi életnek a már akkor szokásos hitelgazdasági formáját is ismerték. A zsidók foglalkozása az ókor végén a hellén-római világban egyrészt földmívelés, főképen szőlészet volt, másrészt különböző iparágak művelése. Így pl. tudjuk, hogy Szíriában az üvegcsiszolás és tükörkészítés specialistái hosszú évszázadokon át zsidók voltak, míg a bizánci császárság területén ugyancsak a földmívelés mellett még a VI. sz.-ban is a szövetfestést valósággal monopolizálták s a tulajdonképeni Hellász területéről Sziciliába költözött zsidók ezt az iparágat több mint félévezreden át, Nagy Gergely pápától kezdve a Hohenstaufenek koráig kezükben tartották. Az itáliai félszigeten, a Baleári-szigeteken, az egész Hispániában, Dél- és Északfranciaországban, sőt a Rajna és Duna mentén is a keresztes hadjáratokig a zsidók főképen szőlőgazdálkodással foglalkoztak G. Caro bizonyítása szerint. Kereskedelemmel ekkor csak szórványosan foglalkoztak, de a kánonjognak a keresztényekre vonatkozó tilalma, a dinasztiák és hűbéresek megbizatása, a föld zsinati és állami törvényhozás útján történt elvétele és a gettóba kényszeredettség következtében a pénzváltásra, a bankárkodásra és ékszerészetre lettek utalva (l. *Uzsora*). Nagy érdeme főképen a francia zsidóságnak, hogy a Nyugat és Kelet közti kapcsolatot a kereskedelem terén is eredményesen kiépítették már a Karolingok idején (IX—X. sz.), tehát jóval a keresztes hadjáratok kora előtt. Mint kereskedők, főképen a borkereskedelemben tűntek ki. Rendkívül jellemző és fontos, hogy a Nagy Károly korában élt Agobard lyoni püspök, ez az egyébként modern gondolkodású egyházfi, aki a zsidóság tudatos ellensége volt és a *Contra Judaeos* c. pamfletet írta ellene, vádjai közt még egyáltalán nem említi az uzsorát, jóllehet éppen a zsidók nagy gazdasági szerepe az, amit inkriminál. A borkereskedés mellett főleg sóval, bőrrel és keleti árukkal kereskedtek a zsidók a középkor első felében, de állandó foglalkozásuk — mint legalább az Árpádok korában Magyarországon is — a mezőgazdálkodás volt. Meg kell említenünk, hogy az adóhivatalnokság, mely a középkorban előkelő államhivatalnak felelt meg, nem csupán Magyarországon volt zsidó foglalkozási ág, hanem a diaspora kezdetétől fogva a Római Birodalom megszüntéig annak egész területén, sőt a Merovingok és Karolingok korában a Frank Birodalomban is. Igen nagy részük volt az itáliai és franciaországi zsidóknak a tengerészetben. Pisa és Marseille zsidó kereskedők hajóival és matrózaival bonyolították le forgalmukat az V.—VI. sz.-ban, Nápolyban pedig a zsidó negyed eredetileg közvetlen a tengerparton volt. A délitáliai zsidók a Hohenstaufenek korában híres selyemszövők és e tekintetben úttörők voltak, épúgy mint a bíborfestésben. A keresztes hadjáratok idejétől kezdve az elnyomatás és szörnyű jogfosztások következtében vált a zsidóság egyoldalú kereskedő foglalkozású néppé s német területen valóban azonos lett a «Jude» és «Kaufmann» kifejezés. A zsidó bankárok nagy súlyát számos okmány őrizte meg. A XII. sz.-ban R. Áron Lincoln valóságos pénzügyminisztere volt Angliának, de legalább is irányító pénzügyi szakembere. A legnagyobb szerepet a zsidó bankárok kétségtelenül Castiliában és Aragoniában töltötték be a középkorban. Működésük zenitjére a felfedezések korában jutottak. Bebizonyított tény, hogy nem Izabella királynő felbuzdulása eredményezte Amerika felfedezését, hanem a zsidó Sanchez aragoniai kincstárnok, a «Rab Mayor» (országos nagyrabbi) címet viselő Abraham Senior castiliai

kincstárnok (később kitérése után Coronel gróf), Luiz de Santangel, valenciai bankár és kincstárnok s Abrabanel, a valóságos pénzügyminiszternek megfelelő kincstárnokságot betöltő tudós (bibliakommentátor) mozdították elő a felfedezést oly módon, hogy az előbbi három építtette a három hajót, amelynek parancsnokai a félvér-zsidó Christophor de Colont kivéve zsidók voltak. Igy a cadixi export-kereskedő Yañez Pinzon és testvére, mindketten marannusok voltak, éppenúgy, mint Columbus orvosa Bernal s a «Tierrá»-t az árbocról először a meg sem keresztelt zsidó, Luiz de Torres kiáltotta, akit héber és arameus nyelvtudása miatt Columbus riporterként és tolmácsként vett fel a hajóra. Torres levele Sanchezhez az Azori szigetekről máig megvan. Az újabb bizonyítékok szerint nagyon valószínű, hogy Columbus a XIV. sz.-i zsidó kartográfusnak Cresqueznek vagy pedig kortársának, Abrahám Zacutonak, a salamancai egyetem kiváló astronomusának gömbalakú térképe után ment (l. *Földrajz*). Ahogyan a felfedezésekben, úgy Amerika kolonizálásában is döntő szerepük van az üldözött marannusoknak, így: az Antillákon, Dél- és Közép-Amerikában a cukornád-ültetvények, a tropikus faexport, a kávé és dohány meghonosítás és exportá ás terén, továbbá a mai Egyesült-Államok kolonizálásában is oly jelentékeny részük volt, hogy a newyorki zsidó községek háromszáz éves fordulóján az American Jevish Historical Society ünnepségein ezt maga Roosewelt elnök nyilvánosan elismerte. Az egész «wildwest» kultúra alá vonásában zsidók voltak az úttörők s ez főleg Californiára mondható el, úgy, hogy Werner Sombart keresztény tudós véleménye teljesen igazolt, midőn kijelenti, hogy «Amerika ein durch und durch Judenland». Az európai államok gazdaságtörténete is sokat tud a zsidók eminens gazdasági szerepéről. Wertheimer és Oppenheimer bankárok szerepe I. Lipót császár korában az államéletre kihatóan nagyjelentőségű volt, csakúgy, mint a XVI.—XIX. sz.-i hadsereg- és udvari szállító zsidóké. Ilyenek voltak eredetileg a Rothschildok is a XVIII. sz. második felében. A világgazdaságban a XIX. sz.-ban és részben még ma is a következő bankházak játszanak nagyfontosságú szerepet:

Bischofsheim (Brüssel).
Bleichröder (Berlin).
Brodsky (Varsó).
Cassel Ernest, Sir (London—New-York).
Ephrussi (Brüsszel).
Guggenheim (New-York).
Günzburg báró (Oroszország).
Hirsch báró (Franciaország, Törökország).
Kuhn, Loeb et Co. (New-York).
Lazard (New-York).
Lewisohn Broth. (New-York).
Marmarosch et Blank (Románia).
Montague (London).
Mendelssohn-Bartholdy (Berlin).
Poliakoff (Oroszország).
Samuels (London).
Seligmann (New-York).
Speyer, Sir (London—New-York).
Stern báró (London).
Strauss (New-York).
Strousberg (Románia, Németország).
Swaythling lord, Sassoon (London és India).
Warburg (New-York).

Zsidó tőkéből létesült bankok: Dresdener Bank; Handelsgesellschaft (Berlin); Nationale Bankverein (Berlin); Crédit Mobilier (Páris).

Magyarországon való szerepét a zsidóságnak a gazdasági életben l. *Ipar és Kereskedelem*. Alábbiakban a K., mint teoretikus tudomány elsőrendűbb zsidó művelőinek névsorát adjuk. Az ókori zsidó K.-ról, melynek főforrása magának a Talmudnak számos helye, Herzfeld és W. Sombart alább idézett művei tájékoztatnak. Alábbi névsorhoz csupán azt jegyezzük meg, hogy Ricardo, a K. tudomány elvitathatatlanul legnagyobb klasszikusa, akin máig nem tudott túljutni e tudomány s akinek — bár autodidakta volt — példátlanul éles és tiszta logikája az emberi gondolkodás történetének is klasszikus értéke, olasz-zsidó eredetű, Hollandiába, majd Londonba telepedett zsidó atyától származott. Ricardo elméleti és parlamenti működése a K. minden ágát magában foglalja: szabad-kereskedelem, teljes politikai emancipáció, szociálpolitikai reformok, földjáradék megadóztatás progresszív alapon és más tanítások, amelyek valamennyien az emberiség javát szolgálják.

Alábbi névsor mutatja, mily rendkívül előkelő szerepet töltöttek be zsidó tudósok a közgazdaságtan, a szociológia és szociálpolitika tudományának fejlődésében.

Adler Georg, kieli v. egyet. tanár.
Ballin Albert, a H. A. P. A.-G. alapítója és elnöke.
Bamberger Ludwig, v. német kéviselő és valutapolitikus.
Bauer Ottó*, osztrák politikus.
Beaconsfield lord (Disraeli)*, angol miniszterelnök és pénzügyminiszter.
Bernstein Eduard, német képviselő és szociológus.
Block Maurice, a «Dictionn. de la Ecom. Pol.» szerkesztője.
Bokanovsky M., volt francia keresk. miniszter.
Bonn J. M., berlini egyetemi tanár.
Brandes Eduard, v. dán pénzügyminiszter.
Braun Heinrich, v. német birodalmi miniszter.
Lord Burnham (Levy Eduard), ujságkiadó.
Cohn Gusztáv, v. göttingeni egyet. tanár.
Dernburg Fr.*, v. német gyarmatügyi miniszter, bankigazg., közg. iró.
Durckheim Emile, a Sorbonne v. világhírű tanára.
Dzsavid bey, v. török pénzügyminiszter.
Ehrenberg Richárd*, rostocki egyet. tanár.
Eisler Rudolf, volt bécsi egyet. tanár.
Eulenburg Franz*, a berlini egyetem és Handelshochschule tanára.
Fould Achille, volt francia pénzügyminiszter.
Hilferding Rudolf, német birod. pénzügyminiszter, a «Finanzkapital» világhírű szerzője.
Jaffé Edgar, müncheni egyet. tanár.
Jastrow Ignác, berlini egyet. tanár.
Kaufmann Hargon, orosz egyet. tanár.
Lassale Ferdinánd.

Léderer Emil, heidelbergi egyet. tanár.
Lévi Leone, angol közgazd. író.
Lévy Joseph Mózes, angol közgazd. író.
Loria A., padovai egyet. tanár.
Luzatti Luigi, v. olasz miniszterelnök, pénzügyminiszter és egyet. tanár.
Marx Karl*.
Melchett lord (Alf. Mond.), v. angol miniszter, az angol-amerikai banktröszt elnöke.
Neurath-Schapira Anna, bécsi nemzetgazd. író.
Neurath O.*, bécsi főreáliskolai tanár.
Nossig A., német agrárpolitikus.
Oppenheimer Franz, frankfurti egyet. tanár.
Palgrave* (Cohen), a «Dict. of Pol Econ.» szerkesztője.
Rappaport Charles, francia szocialista teoretikus.
Rathenau Emil, az A. D. E. alapítója.
Rathenau Walter, v. német külügyminiszter.
Ricardo David.
Riesser Jakob, a német birod. parlament alelnöke, berlini egyet. tanár.
Seligmann E. R., newyorki világhírű egyet. tanár.
Sieghardt Rudolf*, a Bodenkreditanstalt kormányzója.
Simmel Georg, v. strassburgi egyet. tanár, szociológus.
Singer Izidor, v. bécsi egyetemi tanár, szerkesztő.
Schanzer Carlo, v. olasz pénz- és külügyminiszter.
Wolff Julius*, berlini egyet. tanár.
Wollemborg Leone, v. olasz pénzügyminiszter.
Worms Émile, v. párisi egyet. tanár.
Worms René, a Sorbonne világhírű tanára.
Zuckerkandl Róbert, prágai egyet. tanár.

Hazaiak (részletesen l. az ill. neveknél): Acsádi Ignác, Bakonyi Kálmán, Beck Lajos*, Braun Róbert, Dániel Arnold, Dános Árpád*, Déri A., Deutsch Antal, Fellner Frigyes*, Fenyő Miksa*, Ferenczi Imre*, Földes Béla*, Frey Kálmán, Groszmann Miksa, Halasi-Fischer Ödön, Hatvany-Deutsch Sándor, Havas Miksa, Heltai Ferenc, Horn Ede, Jónás János*, Katona Béla*, Kiss Adolf, báró Kornfeld Zsigmond, Kőrösy József, Kunfi Zsigmond*, Kreutzer Lipót*, Láuczy Leó*, Madarassy-Beck Gyula*, Mandelló Gyula*, Mannheim Károly, Neumann Ármin, Pályi Ede*, Pályi Menyhért*, Papp Dávid, Pikler Gyula*, Pikler J. Gyula*, Pólya Jakab, Sichermann Bernát, Somló Bódog*, Somogyi Manó*, Székely Arthúr, Szende Pál*, Szterényi József*, Tonelli Sándor*, Trautmann Henrik*, Ullmann Adolf, Ullmann Móric, Vágó Jenő, Varga Jenő*, Walder Gyula*, Wahrmann Mór. S. R.

Irodalom. L. Herzfeld, Handelsgeschichte der Juden im Altertum (Braunschweig 1894); Werner Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben (2. kiad. 1920); Georg Caro, Social- und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter I. (1908); Publications of the Jewish Historical Society in America I—XXXI. (rendkívüli értékű forrásanyaggal a tárgyra vonatkozólag); v. Lippmann, Geschichte des Zuckers (1894); M. Kayserling, Chr. Columbus (1894); Garria della Riego, Christophor de Colon (1912). (A bővebb irodalmat W. Sombart és Caro művei adják részletesen).

Kozma *Lajos*, építész, bútortervező és grafikus, szül. 1884. A modern magyar iparművészet egyik legjelentősebb képviselője. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A modern építészet s a népművészet egyesítésének problémája, kíséri egész pályáján. Erős architektonikus szellemével, formagazdagságával új stílust és termékenyhatású iskolát teremtett. Butorterveit a külföld is a legnagyobb elismeréssel fogadta. K. sikeresen fáradozott a magyar könyvművészet és tipográfia fejlődéséért is. Könyvfedeleiben és könyvdíszeiben, a mai művészet újszerű formái találkoznak a népművészet primitiv formáival és archaizáló stíluselemeivel. Legnevezetesebb munkái e téren: *Zsuzsika Bergengóciában*, a *Klasszikusok* (Kner) és Révész Béla: *Találkozás Hamupipőkével* c. könyvéhez készült rajzai. K–r. A.

Közmondások. A zsidó K. hosszú multra tekintenek vissza s ehhez képest irodalmuk rendkívül nagy. A K. részint a Bibliában, részint az apokrif iratokban, majd igen nagy számmal a Talmudban találhatók, de külön megvannak az arab-zsidó, a szefárd és az askenáz zsidóság közmondásai, melyek a zsidóság ajkán a mai napig fennmaradtak. A bibliai K. nagy számban találhatók a *Zsoltárokban*, a *Példabeszédekben* s a Prófétákban; az apokrif *Bölcsesség Könyvében* és *Szirachnál;* mindkét kategóriát az Új-Testamentum megnevezés nélkül sokszor átveszi. A talmudi K. főképpen az *Abót*, *Abót di-Rabbi Nátán*, a *Derech Erec Rabba* és a *Derech Erec Zutában* foglaltatnak. A későbbi K. gyüjtői: Hai gáón, Sámuel Hanágid, Mózes ibn Ezra, továbbá Salamon ibn Gabirol és Ábraham bar Chiszdai. A zsidó K. főtulajdonsága a finom és sohasem triviális szatirikus él, továbbá, hogy testi tulajdonságot sohasem tesz gúny tárgyává. Lehetetlen azonban fel nem ismerni a K. rendkívüli szellemességét. A különböző korszakokból fennmaradt nagyszámú zsidó K. közül a Talmud és az askenáz zsidók elterjedtebb közmondásait itt adjuk:

I. Talmudi K.

Az ember jellemét három dologról lehet megismerni: a poharáról, az erszényéről és a haragjáról.

Mielőtt az ember vágyainak felét eléri, meghal.

Az öregek rombolása: építés; a fiatalok építése: rombolás.

Háromféle ember önmaga okozza saját szerencsétlenségét: az, aki pénzt kölcsönöz tanu nélkül; az, akit felesége vezet s az, aki saját elhatározása folytán szolga lesz. És kik ezek az utóbbiak? Azok, akik még életükben egész vagyonukat gyermekeiknek adják.

Aki örvendeni tud osztályrészének, az gazdag.

Csupán a tudatlan ember valóban szegény.

A bölcs ember nagyobb, mint a próféta.

Aki mindenkitől tanul, az bölcs.

Az erkölcsi bűn súlyosabb, mint a rituális bűn.

A rossz hajlam eleinte olyan gyenge, mint a pókháló, de később erős lesz, mint a kötél.

Tiszteld magadat, mielőtt arra vállalkoznál, hogy másokat imádsz.

Üreslelkűség pokolba, mérsékletesség paradicsomba vezet.

Az éhség éveken át tart, de azok házát, akik dolgoznak, elkerüli.

Inkább légy bálványimádó templom szolgája, mint hogy alamizsnából élj.

A tanulás fontosabb, mint az áldozás; jobb, mint a papság vagy királyság.

A tanulás előmozdítja a békét ezen a világon.

Az olyan bölcs, aki nem tanít, olyan, mint mirtusz a sivatagban.

Nyelvvel ütni úgy, hogy az szívet érjen, súlyosabb, mint sok ütleg.

Aki megveri gyermekét, az bűnbe kergeti.

Inkább szeresd azokat, akik hibáidra mutatnak rá, mint akik dícsérnek.

Aki eláll a veszekedéstől, az jó családból való.

A szó egy dénárt, a hallgatás kettőt ér.

Mint a méhnek, akként a szónak is méz van a fullánkjában.

A rágalmazó nyelve három embert gyilkol: először, akit megrágalmazott, másodszor azt, aki rágalmaz és harmadszor, aki figyel rá.

Az igazság Isten pecsétje.

Egyél és igyál tehetséged szerint, de öltöztesd feleségedet tehetségeden felül.

A zsidók építették a jeruzsálemi Templomot, de aranyborjút is csináltak.

Az igazi zsidót három tulajdonság jellemzi: szemérmetesség, mérsékletesség és jóindulat.

Ugy élj, hogy az emberek jót mondhassanak rólad sírodnál.

Ezeken kívül meg kell említenünk néhány közmondást, mely szószerint fordul elő a Talmudban s amelyek az európai népeknél csaknem ugyanazon formában vannak meg. Ezek az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából is fontosak: «A mirtus mirtus marad, még ha mindjárt dudván nőtt is» (*Szanhedrin* 44a); (ol. Il mirto e sempre mirto benche el ha l'ortichi); «A szamár fázik, ha éppen Tammuz-hó is van» (*Sabb.* 53a; ol. «Chi e destinato a gelare gela del mese d'Agosto»); «Alkalom szüli a tolvajt» (Occasio facit furem).

II. Következő *askenáz*-K. máig is el vannak terjedve mindenütt, Kelet-Európában és Amerikában is, ahol nagyobb számban él zsidóság:

Isten sokáig vár, de kamatokkal fizet.

Isten egyik kezével üt, a másikkal gyógyít.

Egy út visz a paradicsomba, de ezer a pokolba.

Egy ember többet tud elviselni, mint tíz ökör elcipelni.

Tíz ellenség nem árthat annyit egy embernek, mint az sajátmagának.

Inkább egy ostoba embert, aki utazott, mint egy bölcset, aki csupán otthon ült.

A buta ember bánatot hoz.

Ha a nép tudná, mit szándékoznak érte mások tenni, akkor öngyilkos lenne.

Füled legyen mindenkié, kezed a barátaidé, de ajkaid kizárólag feleségedé.

A szerelem édesízű, de csak kenyérrel.

Kevés gyerek, kevés öröm; sok gyerek, sok teher.

Nincs rossz anya és nincs jó halál.

Férjhez ment leány olyan, mint egy darab kenyér, melyet levágtak.

Ha a pénznek piszkos is az apja, mégis nemesnek tekintik.

Aki takarékos, többet ér, mint aki arat.

Ha pénzt adsz ki kölcsön, annyi, mint ha ellenséget vettél volna.

A szegény mindig liberális.

A jóllakott nem hisz az éhségben.

Ha a szegény ember csirkét eszik, vagy ő beteg, vagy a csirke volt az.

Ha a zsidó éhes, énekel; ha a nemes éhes, fütyül; ha a paraszt éhes, elveri a feleségét.

Ha a zsidónak igaza van, akkor annál jobban verik meg.

Ha csupán két zsidó maradna ezen a világon, akkor az egyik a zsinagógába hívná a másikat s a másik odamenne.

Hozomány és örökség nem hoznak szerencsét. S. R.

Községkerületi bíróságok. A K.-at az 1868—69. évi izraelita egyetemes gyűlés által alkotott kongresszusi statutum létesítette (l. *Kongresszusi szervezet).* A K. hatáskörébe tartozik: 1. a kerülethez tartozó községek és hivatalnokaik között, 2. a hitközség és annak egy része között, s 3. a kerülethez tartozó különböző hitközségek között felmerült vitás ügyek eldöntése. Különösen nagy jelentősége azért van a K.-nak, mert hozzájuk tartoznak a hitközségi alkalmazottak vitás ügyei és így ez a bíróság a hitközségi alkalmazottak munkaügyi bírósága is. Nem tartoznak a K. hatáskörébe a hitközségi elemi iskolák tanszemélyzetének vitás ügyei és az anyakönyvvezető rabbi illetményeinek behajtása. Rabbikra nézve még azon kivétel is áll fenn, hogy önhatalmú birtokháborítás esetén, a tényleges állapot fentartása végett, a rendes bíróságokhoz fordulhatnak. Az újabb joggyakorlat szerint a K. a hatáskörükbe tartozó ügyekben kizárólagos hatáskörrel járnak el, tehát akkor is, ha az érdekelt felek előzetesen nem vetik magukat alá ezen bíróság döntésének. A K. oly módon alakulnak meg, hogy a községkerületi képviselet (l *Kongresszusi szervezet)* évenkénti ülésében 24 bírósági tagot választ sorshúzás útján, akik közül az első kisorsolt 12 tag az év első felében, a másik 12 tag az év másik felében működnek mint bírák. A kerületi képviselet a bírák mindkét osztálya számára saját kebeléből egy-egy elnököt s elnökhelyettest választ. Kisebb községkerületben csak 12 tagot sorsolnak ki bírónak, akik azonban az egész éven át működnek. Per esetében mindegyik félnek jogában áll a bírák közül hármat kijelölni, kik a fennforgó esetben nem bíráskodhatnak. A bíróságok tárgyalásai nyilvánosak. Érvényes határozat hozatalához legalább 5 tagnak jelenléte szükséges. A községkerületi bíróság ítéletei végérvényesek és ellenük jogorvoslatnak nincs helye, a vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban főfelügyeletet gyakorol, hogy a községkerületi bíróság előtti eljárás alaki szabályai betartattak-e. Amennyiben a községkerületi bíróság előtti eljárást illetően különös szabályok nincsenek megállapítva, úgy a gyakorlatban a Polgári Perrendtartás szabályait alkalmazzák, per analogiam. (V. ö. *Munkácsi*, «Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából» (Budapest 1926). «Az Izraelita Hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonyai (Budapest 1927.) M. E.

Kramer *Miksa*, a Pesti Chevra Kadisa alelnöke, szül. Kisgyarmaton (Hont m.) 1852 okt. 19. Iskolái elvégzése után kereskedő lett, majd bankpályára lépett és a Fővárosi Kereskedelmi Hitelintézetnek volt 40 éven át a vezérigazgatója. Sokáig volt a Belváros elöljáróhelyettese, majd ugyancsak a IV. ker. képviseletében 31 évig mint törvényhatósági bizottsági tag működött. A főváros politikai életében egykor nagy szerepet játszó Saskörnek alelnöke volt. A felekezeti életben tevékeny részt vesz, mint a Pesti Chevra Kadisa alelnöke és az Aggok Házának elnöke. V. A.

Krausz, 1. *Bernát*, szerkesztő, szül. Kajászószentpéteren 1851., megh. Bécsben 1916 nov. 6. Nagyszalontáról, ahol apja rabbi volt, Bécsbe, majd Berlinbe került. Főiskolai tanulmányainak elvégzése után a hírlapírói pályára lépett és több berlini lap munkatársa lett. Később szerkesztette és kiadta az Ostasiatischer Lloydot, értékes nemzetközi összeköttetéseket szerzett és sokáig a kínai császári udvarnak legbefolyásosabb emberei közé számított. Hosszú éveken keresztül volt a berlini magyar egyesület elnöke és áldozatkészen támogatta a Berlinbe került magyar diákokat. Lapjában annyi hozzáértéssel szolgálta a magyar érdekeket, hogy politikai körök is méltányolták. Szögyén-Marich nagykövet bizalmával ajándékozta meg és szívesen vette igénybe mindig megbízható szolgálatait.

2. *K. Ignác*, rabbi, szül. Szirákon 1888 márc. 31. 1902—12. volt a budapesti rabbiképző növendéke, közben egy évig a wieni Israelitische-Theologische Lehranstalt hallgatója volt. 1911-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1913. pedig rabbivá. Ugyanekkor a kecskeméti hitközség segédrabbijává választotta meg, 1916 óta körmendi főrabbi. Munkája: *Juszuf Al Baszir Kitab al Muhtávi* (Budapest 1919.) F. D.

3. *K. Juda*, rabbi, szül. Császtán (Baranya vm.) 1858 dec. 28. Előbb a bácsmegyei Jánoshalma község rabbija lett, innen a lakompaki hitközséghez került, ahol jelenleg is működik. Következő művei jelentek meg: *Szimchasz Hanefes; Dovor Beito; Minhogé Jiszroél; Ben Melech Vehanozir; Divré Emesz; Móre Laderech; Divré Solom; Kriegshäfte.* Németre fordította a Pele Jóec és Ceenó Ureenó valláserkölcsi műveket. Műveiben nagyrészt vallásgyakorlati törvényekkel foglalkozik. T. I.

4. *K. Mihály*, zeneszerző, szül. Budapesten 1894. A Zeneművészeti Főiskolán zeneszerzési oklevelet szerzett. A budapesti Operaházban bemutatták *Marika* c. operáját, amelynek szövegét Földes Imre írta. Utána Bécsbe költözött és áttért az operettkomponálásra. Ezen a téren sok sikert aratott. Legtöbb operettje melódikus és hatásos kompozíciójú, némelyik százas szériát ért meg a színházakban. *Eine Frau der Format* c. operettjében Massary, az ismert német primadonna az utóbbi évek legnagyobb sikerét aratta. Operettjei: *Táncosnő* (Lengyel Menyhért szövegére); *Bajazzo's Abenteuer; Pusztaliebchen* stb. K. K.

5. *K. Mór*, főrabbi, szül. Bácspetrovoszellón 1886. Teológiai tanulmányait Pozsonyban, egyetemi tanulmányait Zürichben és Bernben végezte. Működött egy évig Luzernben, 4 évig a veszprémmegyei Nemesszalókon, 7 évig Gálszécsen. 1819 óta Nagybánya főrabbija. Az egyetlen rabbi Erdélyben, aki városi tanácsos volt. Kiváló szónok, több homiletikus műve jelent meg. Sajtó alatt van egy rabbinikus műve a régiek operációs gyógymódjáról. Sz. I.

6. *K. Sámuel*, a jelenkor egyik legkiválóbb zsidó teológusa, a bécsi Rabbiszeminárium tanára, szül. a zalamegyei Ukkon 1866 febr. 18. Fiatal korában jesivákon (Jánoshalmán és Pápán) szerezte meg alapját később oly nagy eredményeket elért talmudtudásának, majd a budapesti Rabbiképző Intézetben és az egyetemen tanult. Hosszabb időt töltött a berlini egyetemen és az ottani Hochschule f. Wiss. d. Judentums-on. Filozófiai doktorátusát 1893. a giesseni egyetemen nyerte el, mint Harnack tanítványa. 1894-ben avatták rabbivá és ugyanakkor az Orsz. Izr. Tanítóképző Intézetben a zsidó tudományok tanára lett, 1905 óta pedig a bécsi Jüdisch-Theologische Lehranstalton az exegetika, héber és arameus nyelv s a zsidó történelem nagyhírű tanára, időnként azonban számos tudományos előadást tart Berlin, Páris és London zsidó tudományos testületeinek meghívására. A newyorki rabbiszeminárium tanárának hívta meg, azonban K. ezt nem fogadta el. K. munkatársa csaknem valamennyi számottevő zsidó és számos nemzsidó tudományos, főkép archeológiai folyóiratnak. Nagyobb tanulmányai jelentek meg több, mint három évtizede: a M. Zs. Szemle, a Monatsschrift f. Wiss. d. Judentums, a Revue des Études Juives, a Jewish Quarterly Review, Byzantinische Zeitschrift stb. folyóiratokban, főkép pedig a bécsi Rabbiszeminárium értesítőinek könyvmellékletében. Világhírt szereztek nevének a Jewish Encyclopediában írott kitűnő tanulmányai, melyek főkép Jézus korára s az első századok történetére vonatkoznak. Főműve: *Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen* (Berlin 1902). Mint exegéta is elsőrendű s a híres kievi héberkommentárokkal kiadott Bibliában a *Jezsájáskommentárt* K. írta (1904). Az alexandriai kor s a kereszténység első századai, valamint a Római Birodalom zsidósága történetének nem egy homályos fejezetére és problémájára ő derített először világosságot. Külön érdemei vannak a görög irodalom zsidó vonatkozásainak megállapításánál. *Szt. Jeromos ker. egyházatyáról* írt monografiájával még egyet. hallgató korában egy milanói nemzetközi pályadíjat nyert el. Egyéb nagyobb művei: *Zur griechischen und lateinischen Lexicographie aus jüdischen Quellen* (1893); *Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum* (2 köt. Berlin 1898–1899, Löw Immánuel jegyzeteivel. Az egész tudományos világban mindenütt elterjedt munka, amely a modern talmudkutatáshoz nélkülözhetetlen.); *David Kaufmann.* Eine Biographie (1901); *Antonius und der Rabbi* (1910); *Die galiläische Synagogenruinen* (1912); *Die Mischna* (1914); *Studien zur byzantinisch-jüdischen Geschichte* (1914); *Kadmonióth ha-Talmud* (héb. I.—II. 1914—23); *Synagogale Altertümer* (1922). Újabban írt legnagyobbszabású és korszakot alkotó munkája, amellyel a zsidó archaeológiát a class.

archaeológia magas nivójára emelte, a *Talmudische Archaeologie* c. 3 kötetes monumentális műve (1910—12). Ezenkívül kiadta a kéziratok alapján *Joseph*, «Gibeath Saul» és «Micbeseth ha-Tarsis» c. héber munkákat s megírta a «Joachim Edler v. Popper» c. monográfiát. K. magyarul is számos értekezést írt az IMIT kiadványaiba, a M. Zs. Sz.-be és a Mult és Jövőbe. Egyik főmunkatársa volt az IMIT Bibliájának, melyet ő nézett át. Ezenkívül magyarul *Rendszeres zsidó vallás- és erkölcstan* c. felsőbb iskolai tankönyvet írt. S. R.

7. *K. Simon (érdi)*, bankár, szül. Budapesten 1873. Szegény szülők gyermeke volt és a saját erejéből küzdötte fel magát a magyar közgazdasági élet egyik jelentékeny tényezőjévé. Iskolái elvégzése után hamar önállósította magát s 1900. Bettelheim Mórral (l. o.) együtt bankházat alapított. 1924-ig állott fenn a társascég, amikor K.-t az Angol Magyar Bank elnöki székébe hívták meg. Pár év mulva leköszönt erről az állásáról és saját bankházat nyitott, melyet ma is vezet. Egész fiatalon beválasztották a tőzsdetanácsba, sokáig fővárosi bizottsági tag volt s ilyen minőségében a főváros pénzügyi politikájának irányításában vezető szerepet játszott. Sok nagyvállalat és pénzintézet igazgatósági tagja, 1929. a Magyar Bankárok Egyesületének elnökévé választották. 1915-ben közgazdasági érdemei elismeréséül *érdi* előnévvel magyar nemességet kapott. A legkoncepciózusabb pénzemberek egyike, akinek széleskörű tudását és intuitív, nagy képességeit gyakran a kormány is igénybe vette pénzügyi politikájának irányításánál. K. a felekezeti életben is előkelő szerepet játszik, mint a Pesti Izr. Hitközség képviselőtestületének tagja, emberbaráti intézményeinek bőkezű támogatója és a Mikéfe elnöke. V. A.

Kreutzer *Lipót**, közgazdasági író, szül. Tornán 1867 nov. 13. A budapesti egyetemen jogi doktorátust és tanári diplomát szerzett, majd kinevezték a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanárává. Később a Magántisztviselők Orsz. Szöv. elnöke lett. Számos lap és folyóirat munkatársa volt. Önálló alakban megjelent főbb munkái: *Svájc. Gazdasági és társadalmi képek* (1902); *Tanulmányút* (1903); *Egy kongresszus tanulságai* (1904); *A legnagyobb kérdés. Jegyzetek az alkotmányválságról* (1905); *Magyar Jegybank* (1908); *A munkaviszony a kereskedelemben* (a M. T. Akad. által a Széchenyi-díjjal jutalmazott pályamű, 1912). S. R.

Krió, kriósz *(h.). Betépés.* A gyász jele. Apa, anya, testvér, gyermek és hitvestárs temetésekor a gyászolók ruháját meghasítják. Ezt nevezik K.-nak. A jiddis nyelvhasználatban: *krie*.

Krishaber, 1. *Béla*, rabbi, szül. Kulán (Bács vm.) 1867 júl. 10. 1886—92-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1890-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1893. pedig rabbivá. 1895—1900-ig kulai, 1900 óta pesterzsébeti főrabbi. Munkája: *Kimchi József élete és művei.* F. D.

2. *K. Mór*, a párisi egyetem orvostanára, szül. Feketehegyen 1833, megh. Párisban 1883 ápr. 10. Tanulmányait Bécsben végezte, ott folytatott egy ideig gyakorlatot, majd Orosházára ment, onnan Párisba, ahol 1872. megszerezte a francia állampolgárságot. Tudásával olyan elismerést szerzett, hogy egyetemi tanárnak hívták meg. A gégészetben korszakalkotó munkát végzett, de igen sokat foglalkozott ideggyógyászattal is. Híres műve: *De la Neropathie cerebrocardiaque* (Páris 1873). Az általa megállapított betegséget K.-féle kór néven ismeri az orvostudomány. Halála előtt nyolc nappal még megkapta a francia Akadémia 20,000 frankos díját, amellyel a tudomány terén végzett kiváló felfedezéseket jutalmazzák meg.

Krisme-leinen, *(Kriász Semá leinen)*, elmondani a Sema kezdetü hitvallomást. Ez a hitvallomás legfontosabb része a mindennapi ájtatosságoknak, de el kell mondani lefekvés előtt is. Csak a lefekvés előtti hitvallomás recitálását mondja *leinen*-nek a jiddis nyelvhasználat. F. M.

Kristály *Jenő*, festő, szül. Nagyváradon 1877, megh. 1910–12 között. Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán, továbbá Hollósynál tanult. Kora fiatalságától fogva epilepsziában szenvedett, mely végre el is pusztította. Eredetileg címfestő volt. Képeinek tárgyát a bányász, munkás és szegény emberek életéből merítette. Munkácsy művészete volt rá nagy hatással, de festői látása tele volt deformációkkal, melyek betegségére voltak visszavezethetők. Képei nem igen voltak kiállítva és ismeretlen tulajdonban vannak. F. B.

Kristóf *Károly*, költő és zeneesztétikus, szül. 1904. A Pesti Napló zenekritikusa. Költeményeit: *Mestercsapás* (1927) c. kötetben adta ki. E lexikon munkatársa.

Krisztushivő Zsidók Szövetsége. A szövetség célja, hogy összekötő hidat verjen a mai zsidóság és kereszténység között. Tagjai a Názáreti Jézust a zsidó nép legnagyobb fiának ismerik el anélkül, hogy ezt zsidó mivoltukkal összeférhetetlennek tartanák. Számukra Jézus — meghamisítatlan, bibliai alakjában — az a Messiás, akinek eljövetelét a zsidóság prófétái hirdették és jövendölték. A szövetség tagjai minden szombat este összejövetelt tartanak a methodista egyház helyiségében és imádkozással, az Ó- és az Újtestamentum olvasásával és vallásos természetű előadások tartásával töltik idejüket. Az eszme legszenvedélyesebb propagálója Fischer Árpád (l. o.) budapesti orvos. A szövetség — melynek elnöke Földes Dezső budapesti ügyvéd — összeköttetést tart fenn hasonló vidéki és külföldi alakulatokkal. A szövetség tagjainak létszáma nem nagy, alapszabályait a belügyminiszter ezideig még nem hagyta jóvá. V. A.

Krón, 1. *Béla*, grafikus, szül. Brzezanyban (Lengyelország) 1884. *K. Jenő* testvéröccse. Mint litografus kezdte működését Budapesten, azután rajzolni tanult. Három évig Hamburgban és Berlinben, 1924 óta pedig Milánóban él. Az 1909-iki grafikai kiállításon szerepelt először a Műcsarnokban litográfiával. 1912-től kezdve főleg budapesti és külföldi látképeket ábrázoló rézkarcokat állított ki. F. B.

2. *K. Jenő*, grafikus, szül. Szobráncon 1882. A mintarajziskolában, később Nagybányán tanult. 1913-ban 10 rézkarcból álló sorozatot adott ki a diósgyőri vasgyárból vett motivumokkal. Kiállított Párisban, Londonban és az 1914-iki lipcsei könyv- és grafikai kiállításon. A háború után

Kassán telepedett le, ahol magánrajziskolát vezetett. 1924-ben Zürichben, majd a Nemzeti Szalonban rézkarcokat, litografiákat és tusrajzokat állított ki. Újabb munkáival az expresszionizmus felé közeledett. Több lapja van a Szépműv. Múz. gyüjteményében. F. B.

Krón-Kara *Mihály*, szobrász, szül. Brzezanyban 1883. *Krón Jenő* és *Béla* grafikusok fivére. Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán tanult. A Műcsarnok 1910-iki tavaszi kiállításán szerepelt először, aztán a Művészházban *(Gyermekdombormű)*. Kiállított még szobrokat, arcképszobrokat és háborús rajzokat. 1920 óta Nagyváradon él. Megmintázta Ferdinánd román király nagyváradi lovasszobrát, Mária királyné és Károly trónörökös állószobrát. F. B.

Kronberger *Lipót*, közgazdász, szül. 1847. megh. Budapesten 1924 jan. 20. Elnöke volt a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.-nak és a Magyar Őstermelő Rt.-nak. Nagy szaktudása bőséges tapasztalata és különösen példás jelleme a közgazdasági élet vezetőinek sorába emelte. Pályáját a híres Cohen-cégnél kezdte. Madarassy-Beck Miksa báróval (l. o.) és Lánczi Leóval (l. o.) egyetemben, onnan került a Franko-bankon át későbbi fontos állásaiba. Emlékének megörökítésére a M. Alt. Takarékpénztár Rt. igazgatósága a bank tanácstermében márványszobrot emeltetett s nevére ötvenmillió koronás segélyalapot létesített. S. R.

Krónikák Könyve. A Biblia utolsó könyve és az egyéb szentiratok csoportjába tartozik. Héber neve: *Divré hajómim;* görögül: *Paralipomenón;* latinul: *Liber chronicorum.* Két könyvből áll, az elsőnek 29, a másodiknak 36 fejezete van. Történeti kompendiumnak tartják. Újból megírja a bibliai történetet Ádám születésétől egészen a babiloni fogságig. Utolsó verse azonos *Ezra* könyvének első versével. Ebből azt következteti a bibliakritika, hogy Ezra, Nechemia és a K. egy szerző műve és hogy régebben a két előbbi a K.-nek folytatása volt, de aktuálisabb érdekességük miatt lekapcsolták róla és önálló könyvek gyanánt elébe helyezték. A K. szerzője rajongója Dávidnak, kihangsúlyozza istentiszteleti intézkedéseit, felmagasztalja emberi nagyságát, de hibáit, ellentétben a *Királyok Könyvével*, elhallgatja. A liturgiában nem kapott helyet. Az Imit Bibliájában Herzog Manó, az ifjúsági kiadásban Eisler Mátyás, a Frenkel-féle kiadásban Edelstein Bertalan fordította. F. D.

Kubinszky *Efráim*, Árvamegye főrabbija és Alsó-Kubin rabbija a XIX. sz. első felében. Negyven évig töltötte be a főrabbiállást. Tőle származik a nemesített K. család Prágában.

Kuf, a héber alfabétum tizenkilencedik betűje. Hangzó értéke: k, tehát ínyhang. Számértéke: száz. Neve majmot vagy rudat jelent, alakja az utóbbinak felel meg.

Kula, nagyk. Bácsbodrog vm., Sz. H. Sz. 9125 lak. A (kongresszusi) hitközség alapításának időpontja, valamint az alapítók neve ismeretlen. Annyi a temetőben lévő sirkövek adataiból és a hitközség irattárában lévő okmányokból mindenesetre megállapítható, hogy már a XVII. sz. végén is laktak Kulán zsidók, de hitközséggé csak 1848 táján tömörültek. A szabadságharc idején a hitközség több tagja bevonult katonának. Ugyanakkor építették szép, monumentális külsejű templomukat, mely ma is fennáll. A hitközség első rabbija Hochmuth Ábrahám volt, aki később veszprémi rabbi lett és résztvett a rabbiszeminárium megalapításában. 1848-ban létesült a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Magriso Albert az elnöke, 1890. alakult meg a nőegylet, mely most Pollák Jakabné vezetése alatt áll. A költségvetés 31,250 dinár, szociális célokra 12,000 dinárt költ a hitközség. Anyakönyvi területéhez Ó- és Újverbász, Veprovac, Cservenka, Novisové, Starisové stb. községek tartoznak. 90 a lélekszám, 30 család él a hitközségben és 40-en fizetnek adót. A világháborúban 33-an vettek részt, közülök 4-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Holländer Dávid elnök, Deutsch M. H. alelnök, Deutsch Ignác gondnok, Récsei Miksa és Geisel Aladár ellenőrök, Szegő Félix titkár és Fürst Adolf pénztárnok.

Kulinyi *Zsidmond*, szerkesztő, szül. Szentesen 1854 márc. 29., megh. Szegeden 1905 jún. 6. A budapesti és bécsi egyetemeken jogot tanult, majd a hírlapírói pályára lépett és a Szegedi Hiradónak, majd a Gelléri Mór (l. o.) által alapított Alföld c. ipari lap főmunkatársa és társszerkesztője lett. Résztvett a Szegedi Napló megindításában s a lapnak később felelős, majd főszerkesztője lett. 1891 óta titkára volt a szegedi kereskedelmi és iparkamarának és több vidéki és fővárosi lap és folyóirat munkatársa volt, így a Magyar Zsidó Szemlének is. Alapítója és elnöke volt a Vidéki Hírlapírók Orsz. Egyesületének, tagja a Dugonics Társaságnak. Önállóan megjelent munkái: *Árvíz után* (1880); *A szegedi zsidók 1785—1885* (1885, Löw Imánuellel közösen); *Szeged újabb története* (1900). S. R.

Kun, 1. *Andor**, ügyvéd és hírlapiró, szül. Törökszentmiklóson 1882. A budapesti egyetemen megszerezte a jogi doktorátust és ügyvédi diplomát, aztán Szolnokon nyitott ügyvédi irodát, de már ekkor jelentékeny hírlapírói munkásságot fejtett ki. *Új honatyák arcképe* c. sorozatának megjelenése után a fővárosba jött, ahol csakhamar élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Az Otthon Írók és Hírlapírók Egyesületének alelnöke. Az ő tervei nyomán jött létre az újságkiadók és újságírók választott bírósága. Munkatársa a Pesti Hírlapnak, továbbá szerkesztője a Magyar Hirlap ifjúsági és irodalmi rovatának s azonkívül állandó tudósítója több külföldi, főleg amerikai magyar lapoknak. Önállóan megjelent munkái: *Amerikai bolyongások; Janika Amerikában* (ifjúsági regény); *A sajtótörvény magyarázata; Sajtókamara; A sajtójavaslat ellen.* S. R.

2. *K. Béla**, a proletárdiktatúra külügyi népbiztosa, szül. Szilágy-Csehen 1885. Kereskedelmi iskolát végzett s először Budapesten, majd Kolozsvárott ujságíróskodott, később a kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője, majd igazgatója lett. Innen azonban szabálytalanság miatt elbocsátották. 1914-ben bevonult katonának, csakhamar orosz fogságba került s onnan 1918 nov.-ben hamis útlevéllel mint bolse-

viki agitátor került haza. Az általa irányított Vörös Ujsággal a legnagyobb izgatást kezdte, melynek következtében a Népszavát is megtámadták s itt több rendőrt is megölt a felizgatott tömeg. E miatt letartóztatták s a társaik halálán felbőszült rendőrök félholtra verték. A gyüjtőfogházból a proletárdiktatúra kikiáltása napján szabadult s átvette a külügyi népbiztosságot, valójában azonban az egész proletárdiktatúra vezére és az egész szomorú korszak spiritusz rektora volt. A diktatúra bukása után Bécsbe menekült s onnan Oroszországba került, ahol politikai szerephez jutott. 1928-ban álnéven visszatért Bécsbe, állítólag azért, hogy a magyarországi kommunista szervezkedést onnan irányítsa, de felismerték s letartóztatták. Büntetésének-kitöltése után visszatoloncolták Oroszországba.

3. *K. Imre*, hangversenyigazgató és műkritikus, szül. Baján 1892 jún. 27. A Koncert hangverseny vállalat igazgatója. Több lapnak volt a képzőművészeti munkatársa. Önálló kötete: *Művészeti szótár.* K. K.

4. *K. Lajos*, rabbi, szül. Tiszaigaron 1886 dec. 9. 1903—13-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy félévig a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója. 1912-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1914. pedig rabbivá. Előbb a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára volt, 1921 óta pedig jászberényi főrabbi. Munkája: *A karaiták erkölcsi és szentség törvényei Sámuel-El Magrebbi:* Mursid c. kéziratban levő munkájából, (Budapest, 1912.) Cikkei a Reményben és az Országos Egyetértésben jelentek meg. F. D.

5. *K. László*, karmester, szül. Sarkadon 1869 aug. 12. Tanulmányait a Zeneakadémián végezte. 1897-ben u. o. a cimbalomszak tanára lett. A Vígszínházban, később a Nemzeti Színházban dirigált. A világháború kitöréséig vezette a Szimfónikus Zenekart. 1921-ben Amerikába utazott. Jelenleg New-Yorkban tanár és dirigens. Dalokat, kísérőzeneket és cimbalomdarabokat komponált. K. K.

6. *K. Sámuel*, filozófus, szül. Pápán 1849., megh. Budapesten 1910. 1889 óta az Athenaeum-kiadóvállalat korrektora volt. Mint autodidakta nagy filozófiai ismeretekre tett szert. Különösen Comte pozitivizmusával foglalkozott és sok apróbb cikkben ismertette annak rendszerét. Nagyobb önálló munkái: *A pozitivizmus mint vallásrendszer* (Comte Agost munkái nyomán, 1892); *Az esztétika elvei a pozitivizmus szempontjából* (1896); *Nemzeti kultúra és nyugati civilizáció* (Pozitivista Könyvtár I. 1899); *Egy anya intelmei*, Madame de Lambert után franciából (Pozitivista könyvtár II., 1900). A Filozófiai Írók Tárában az ő fordításában jelent meg Diderot több kisebb bölcseleti munkája. Sz. G.

Kunfi *Zsigmond**, publicista és politikus, szül. Nagykanizsán 1879 ápr. 28. A kolozsvári egyetemen tanult és u. o. nyert filozófiai doktorátust, majd középiskolai tanári diplomát. Ezután Temesvárott működött a főreáliskolában, de a szociáldemokrata politikai mozgalmakban való részvétele miatt állásáról le kellett mondania s ekkor 1907. a Népszava szerkesztőségének tagja, h. szerkesztője, vezércikkírója, majd egyszersmind a Szocializmus c. havi folyóirat szerkesztője lett. 1914-ben a függetlenségi képviselőkkel együtt amerikai agitációs körúton volt. A háború elvesztése után a forradalomban vezető szerepet töltött be. Tagja és egyik vezetője lett a Nemzeti Tanácsnak, a Károlyi-kormányban népjóléti, a Berinkey-kormányban közoktatásügyi miniszter volt. A kommün első hetében még tovább vezette az akkori közoktatásügyi népbiztosságot, de arról rövidesen lemondott és Bécsbe menekült, ahol azóta mint az Arbeiter-Zeitung főmunkatársa, jelentékeny publicisztikai működést fejt ki. Publicisztikai közleményein kívül több tartalmas értekezést írt a Huszadik Század-ba, azonkívül franciából lefordította Anatole France több művét, továbbá angolból Norman Angel népszerűvé vált munkáját *Rossz dolog a háború* c., azonkívül Lassalle több beszédét *Alkotmány, szocializmus, demokrácia* c. (Világkönyvtár 1914), Marx *Kommunista Manifesztumát* és Schäffle tanárnak a *Szocializmus* c. művét s valamennyihez tartalmas bevezetést írt. Fordításai szabatos stílusukkal kimagaslanak a hasonló fordítások közül. Önállóan megjelent művei: *Toldy Ferenc* (1903); *Jókai* (1905); *A francia kulturharc* (1906); *Népoktatásunk bűnei* (1908); *Ki tanítja a magyar népet?* (1909); *Az általános választójog* (1911); *A másik út* (1912). S. R.

Kunffy *Lajos*, (somogytúri)*, festő, szül. Orcin. Előbb jogot tanult és államtudományi doktorátust szerzett. Jogi tanulmányainak elvégzése után a festészetre adta magát és Münchenben, Párisban végezte tanulmányait. 1894-ben állította ki *Öt órai tea* c. képét a párisi Salonban, majd a budapesti Műcsarnokban is. Az 1896-iki milleniumi kiállításon *Vízhordó fiú* c. képével szerepelt. *Vitatkozó papok* c. képe a Société Nationale des Beaux Arts kiállításán keltett feltűnést Párisban, hol 1913. gyüjteményes kiállítást rendezett. 1906. a francia becsületrenddel tüntették ki. Gyüjteményes kiállításának anyagát a Nemzeti Szalonban mutatta be (1924), kisebb gyüjteményét pedig a Műcsarnok 1927. kiállítása keretében. Régebben francia tájakat, később somogyi tájakat festett élénk színekben, erős napsütésben e vidék jellegzetes alakjaival. *Nimfa* c. pasztellje és *Futók* c. olajfestménye a Szépműv. Múzeumban van. F. B.

Kunitz *Juda Léb*, liptószentmiklósi rabbi. Morvaországi születésű volt és 1773-tól haláláig, 1813-ig működött községében. Neve a *Nóda Bihudó* döntvénytárban többször fordul elő.

Kunitzer *Moses ben Menachem*, rabbi, szül. Óbudán 1774. Leszármazottja a híres R. Lőw ben Becalélnek és a felvilágosodás egyik úttörője volt a magyar zsidóságban. Óbudán, majd Prágában tanult Landau Ezékiélnél. Tanulmányait Breslauban fejezte be. Hazatérve a kereskedő lett, de tönkrement és 1828. rabbiállást vállalt. Pest ekkor rabbihelyettesének, a budai hitközség pedig rabbijának választotta meg. Csupán kilenc évig működött. Első munkája *Hamoszosz* címen jelent meg 1795., ebben Maimonidesz filozófiai szótárát kommentálja. *Ben Jochai* c. munkáját 1815. fejezte be. Ez a híres tannaitának

tanításait és azoknak magyarázatát adja és Wienben jelent meg. További művei: *Bész Rabbi* (Bécs 1805). Ez R. Juda ha-Nászi életrajza, továbbá: *Hamcoréf* (I—II. Prága—Bécs, 1820—1857). Responsumai *Nogah ha-Cedek* c. 1818. Dessauban jelentek meg. *Bész Rabi* c. műve a legelső héber színmű, amelyet magyar zsidó írt. Drámája különösen klasszikus héber nyelvezetével tünt ki. Feltűnést keltett 1818. megjelent szabadelvű döntése, amely megengedi, hogy a templomokban a héber nyelv németes kiejtése helyett a szefardot használják. Megh. 1837 febr. 2. és utána a budai rabbiteendőket Schwab pesti főrabbi végezte sokáig. K. híve volt a reformnak s az orgona használatát a templomban először ő indítványozta Magyarországon. Kéziratainak egy részét a budapesti rabbiszemináriumban őrzik. (Életrajzát Reich közli a Béth Él I. k.-ben.) S. R.

Kúnos *Ignác*, orientalista, egyetemi tanár, szül. Sámsonban (Debrecen mellett) 1860 szept. 21. A debreceni ref. kollégiumban tanult s már gyermekkorában megtanult angolul, franciául és németül. A budapesti egyetemen finn-ugor és török-tatár nyelveket tanulmányozott Vámbéry és Budenz vezetése mellett, majd, miután doktorátust és tanárvizsgát tett, 1885. megtette első törökországi tanulmányútját. Ebben később a M. Tud. Akadémia is támogatta, mikor látta útjának ritka eredményességét. K. a távolabbi Keletet is áttanulmányozta. Nem csak Törökországban és Ruméliában, hanem Kis-Ázsiában, Sziriában és Egyiptomban is járt hosszabb tanulmányuton. Kis-Ázsia belsejébe három nagyobb utazást tett, a legnagyobbat 1890. a szentpétervári cári akadémia megbízásából. A következő évben a budapesti egyetemen a turkológia magántanára, a Keleti Akadémián a török nyelv rendes tanára, majd az intézet igazgatója lett annak egész fennállása idején. Alelnöke a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaságnak és szerkesztője a többnyelvű Keleti Szemle folyóiratnak. Tagja a M. Tud. Akadémiának, a Deutsche Morgenländische Gesellschaftnak, a Corvina-bizottságnak és a párisi Société Asiatiquenek. 1913-ban az akkor megalakult konstantinápolyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának választotta meg. 1918-ban egyetemi nyilv. rk. tanárnak nevezték ki, 1920. pedig nyugalomba vonult. 1925—1926-ban a török kormány meghívására Angorában és a sztambuli egyetemen töröknyelvű előadássorozatokat tartott. A világháborúban a fogolytáborok tatár lakóinak nyelvi és etnikai adatait felvételezte s több kötetnyi anyagot hordott össze. K. irodalmi munkássága rendkívül nagy. Számos magyar és külföldi folyóiratnak munkatársa évtizedek óta. Nagyobb, könyvalakban megjelent munkái: *Nyelvőrkalauz* (1883); *A «ki» igekötő használata* (1884); *A belviszonyragok használata a magyarban* (1884); *Három karagöziáték* (1886); *Oszmán-török népköltési gyüjtemény* (1887—89); *Orta-Ojunu*, török népszínjáték (1889); *Török népmesék* (1889); *Anatoliai képek* (1891); *Kisázsiai török nyelvjárások* (1892); *Kisázsiai török népregények* (1892); *Köroglu, Ázsia rablóhősének regénye* (1893); *Turkish fairy tales and folk tales* (London 1896 és 1901); *Kisázsia török dialektusairól* (1896); *Mundarten der Osmanen* (St. Petersburg 1899); *Naszreddin hodzsa tréfái* (1899); *Chrestomatia turcica* (1899); *Scheich Suleiman Effendis Tschagatai-Osmanisches Wörterbuch* (1902); *Janua linguae othomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv* (1905); *Türkisches Volksmärchen aus Stambul* (Leiden, 1905); *Ada-kaléhi népdalok* (1906); *Materalien z. Kenntnis d. rumelischen Türkisch* (Leipz.—Newyork 1907, 2 k.); *Das türkische Volksschauspiel* (Leipz. 1908); *Forty-four Turkish Fairy Tales.* Illustr. by Willy Pogány (London 1914); *Adakáleh mesekertje* (1923); *Boszporuszi tündérvilág* (1923); *Hellász tündérbirodalma* (1924); *Nipponföldi mondavilág* (1924); *A török hodzsa tréfái, De la Poesie populaire Turc*, (Stambul 1925, törökül is); *Spécimens de Folklore Turc* (u. o. 1925); E két utóbbi művével és K. kutatásaival Bonelli prof., a legkiválóbb olasz turkológus külön foglalkozott az «Il Folklore Italiano» c. folyóiratban. K. a felekezeti életben is élénk részt vesz. Számos előadást tartott az Omikében, a törökországi karaitákról írott munkája és számos más zsidó vonatkozású tanulmánya pedig a Mult és Jövőben jelent meg 1927. S. R.

Kunstatt *Izsák*, nagyváradi rabbi, szül. Pozsonyban 1850 körül. Előbb Nagyabonyban működött, majd 1882. a különvált nagyváradi statusquo-hitközség választotta meg rabbijául, de két év mulva elfogadta a radautzi hitközség meghívását. Kiváló hitszónok és a *Luach Erec* (Krakkau 1885) c. igen elterjedt munka szerzője. S. R.

Kunszentmiklós, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 8272 lak. A hitközség 1851. már működött s a következőkből állott a vezetősége: Reisz Dávid elnök, Bauer Mayland alelnök, Hacker Márton és Bauer Ábrahám gondnokok, Fleischer Ignác, Bauer Lázár, Bauer Éliás, Gláz Herman, Bauer Herman, Büchler Antal, Bauer József, Bauer Michael és Deutsch Jakab előljárók. Valószínű, hogy ezek voltak az első előljárók, az 1853. létesült Chevra Kadisa alapítói között szereplő Wiesel Gecl pedig az első zsidó lakos volt K.-on, ki ott megtelepedett. A hitközség első rabbija Abelesz Avigdor volt, aki 5 évi működés után elköltözött K.-ról. 1898-ban a hitközség önerejéből templomot épített. 1920-ban az ellenforradalmi zavargások következtében az akkor 92 családdal bíró hitközség összes tagjai elmenekültek és később a felerészük sem tért vissza. 1921-ben a hitközség az orthodoxiához csatlakozott. 1922-ben megválasztották Fischer Jakab rabbit, aki 1926. meghalt. A hitközség lélekszáma 130, családszám 44, adófizető tag 49. Foglalkozásuk: 15 kereskedő, 5 gazdálkodó, 1 orvos, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 1 iparos, és 25 egyéb. A hitközség évi költségvetése 5840 pengő, amely összegből 2000 pengő filantrópikus és szociális célokat szolgál. A világháborúban 44-en harcoltak, akik közül 6 hősi halált halt. A jótékonyság munkáját a Chevra Kadisán kívül a Nőegylet végzi. A közgazdaság terén fontos szerepe van özv. Bauer Mózesnének, aki 670 holdas nagybirtok tulajdonosa. A hitközség mai vezetősége: Schwartz Lipót elnök, Reisz

Ignác alelnök, Bleier Gábor pénztárnok, Bauer Mózes és Ladányi Ignác gondnokok, Bauer József, Bauer Jakab, Brett Gusztáv, Nemes József, Gláz Miklós és id. Reisz Mór képv. testületi tagok.

Kunwald *Cézár**, festő, szül. 1870. Grácban magyar szülőktől. Előbb Budapesten műegyetemet végzett s a gépszerkezettan adjunktusa lett. Azután Weimarban, Párisban festeni tanult. Budapesten 1908. állított ki először nagyobb gyüjteményt, főleg arcképeket, figurális képeket és néhány csendéletet. A Műcsarnok állandó kiállítója. 1922-ben egy arcképével elnyerte a Herbert Viktor díjat. Egy női arcképe és csendélete a Szépművészeti Múzeum gyüjteményében van. F. B.

Kurima, kisk. Sáros vm., 983 lak. Az (orthodox) hitközség — a zsidó temetőben fennmaradt régi sírkövek tanusága szerint — mintegy kétszáz éves. Minden valószínűség szerint Lengyelországból bevándorolt zsidók alapították. Első rabbija Peszach Ábrahám Schönfeld volt, aki több évtizedes működés után 1896. halt meg K.-n. Temploma 1810. táján épült, ezenkívül van még egy Bész hámidrása. Talmud Tóráját, — mely kb. a hitközséggel egyidős — 20 növendék látogatja. 1880-ban létesített a hitközség egytanerős népiskolát. A hitközség tagjai közül nevezetesebbek voltak Buchwald Sándor az ismert budapesti gyáros és Reb Mechele Twersky, a híres orosz csodarabbi, aki az üldözések elől K.-ra menekült s évtizedekig élt itt. A hitközség Chevra Kadisája jelenleg Jakob Lion vezetése alatt működik. Van a hitközségnek értékes könyvgyüjteménye s 11 többszáz éves tóratekercse. A hitközség 25,000 čk. évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagyrészét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 1851-ben 273 volt, jelenleg 150, családok száma 35, adót 28-an fizetnek. A hitközség 32 tagja vett részt a világháborúban s közülök 2-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Weiss Jakab főrabbi, Weinfeld Sámuel elnök, Rapaport Sámuel gondnok, Stern Izrael, Stern József és Benő, Klein Hermann, id. Treibel Izsák, Altman Márk, Holländer Simon és Grünberger Ábrahám vezetőségi tagok.

Kútmérgezés, a közép- és újkor folyamán a zsidók ellen irányuló alantas szándékú vád, mely hasonló a vérvádhoz (l. o) s az ostyameggyalázás vádjához. Szelídebb formában, csupán mint a tömeghisztéria megnyilvánulása járványok idején (így az 1831-iki koleravész alatt) Magyarországon is előfordult és sok helyt a zsidó lakosság zaklatását vonta maga után. A közép- és újkori K.-i vádak azonban európaszerte nem ily enyhe következményekkel jártak, hanem rendszerint bizonyos vidékek zsidó lakosságának teljes kiirtását és tömegmészárlást idéztek elő. A K. főhazája ugyan Német- és Lengyelország, de Frankfurtban merül fel először 1319., majd kimutathatóan Délfranciaországban az 1348-iki, egész Európát pusztító pestisjárvány idején. Itt, mint mindenütt, nem csupán a sürün jelentkező kolera, hanem a pestis is kevesebbet pusztított a higiénikusan és szeparáltan élő zsidók, mint a nem-zsidók között, akiket valósággal megtizedelt, sőt néhol felére apasztott. A babonás nép nem természetes okokkal magyarázta meg ezt a neki feltünő jelenséget, hanem azzal, hogy a zsidók mérgezték meg a kutakat. E szörnyű vád alatt nem egy helyt az ördög- és boszorkánygyanusak kategóriájába sorolták a zsidókat s koholt bűnöket amazokéval azonos módon bírálták el, tehát perbe fogták s rendszerint máglyahalálra ítélték őket. Különösen a XIV. sz.-i európai nagy pestisjárvány idején és a reformáció korában öltött óriási méreteket a K. vádja, mely előbbi Aragoniára is kiterjedt s VI. Kelemen avignoni pápának kellett bullát kibocsátani (valószínűen zsidó orvosa tanácsára), a K. vádjának súlyosabb következményei ellen. Német területen azonban nem lehetett a tömeges zsidómészárlásoknak elejét venni, mert senki nem védelmezte a zsidókat, sem egyházi, sem világi részről. Ide Délfranciaországból Svájcon át jutott a vád s előbb Svájc zsidóságát irtotta ki, ahol Zürichben a zsidók tömegesen haltak a máglyán mártírhalált. Ugyanez volt az eset Németországban és osztrák területen is. A reformáció korában a vád felújult s eljutott Lengyelországba is, ahonnan az 1830-iki kolerajárvány idején a tömegmészárlások elől menekülniök kellett a zsidóknak. A délfelé, így Magyarországba való zsidó-vándorlásnak ez a K.-i vád is egyik oka volt. (L. *Mártirok*, *Memorkönyv*, *Ostyamegszentségtelenítés*, *Inkvizició* és a *Vérvád* irodalmát.) S. R.

Kuttna, 1. *Áron*, rabbi, szül. Tatán 1814., megh. 1874. *K. József* (l. o.) fia 1829-től kezdve működött Tatán, egész haláláig. Műve: *Seérisz József* c. alatt jelent meg, de a *Dáász Zekénim* c. műve is ugyanazt az agadikus magyarázatgyüjteményt tartalmazza. Másik művét, a Nida talmudtraktátushoz irott novelláit *Mischasz Áharon* c. alatt fia, *K. Salamon* kismartoni főrabbi adta ki. Másik fia volt *K. Mózes* szabadkai főrabbi míg unokája, *Nobel József* (l. o.) előbb csongrádi rabbi, azután a rabbiszékben utóda, majd halberstadti rabbi lett. S. R.

2. *K. József*, rabbi, megh. Tatán 1829. Előbb Pápán volt rabbisági ülnök, 1803 óta Telekén működött tíz évig, 1813-tól haláláig pedig Tatán. Több chalachikus munkát irt. S. R.

Künsztler *Mór*, orvos, szül. Perecsenyben 1883 dec. 17. Orvosi tanulmányait a budapesti, berlini és párisi egyetemeken végezte. 1922 óta a Weiss Manfréd kórház belgyógyász főorvosa. A cionista mozgalomban vezetőszerepet játszik. A Makkabea alapító tagja, a magyarországi Keren Kajemesz (l. o.) egyik megszervezője. Egyideig a Keren Hajeszod (l. o.) magyarországi delegátusa volt. V. A.

Kürti *Ellen*, filmszínésznő, szül. Budapesten 1903. Első filmszerepét *A levágott kéz* c. Seraregényben játszotta. Később a Star-filmgyárnál a *Veszélyben a pokol* c. filmen játszott. 1922-ben a müncheni Emelka-filmgyár tagja lett, ahol sok film főszerepét játszotta. Legnagyobb sikere *A valeni nász* főszerepe volt. R. I.

Kvater (*j.*, a *Gevatter* korrumpált formája). *Koma*.

L

Láczer *Dénes*, rabbi, szül. Cegléden 1896 ápr. 15. Teológiai tanulmányait a budapesti Rabbiképzőben végezte. 1919-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1921. pedig rabbivá. 1919 óta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára és a zuglói templomegyesület rabbija. Főműve: *A magyar zsidók türelmi adója 1825—1830.* Cikkei a Mult és Jövőben, az Egyenlőségben és a Magyar Zsidó Szemlében jelentek meg. F. D.

Lajta, 1. *Andor*, hírlapíró, szül. 1891. Megindította a Filmművészeti Évkönyvet, amely az egyetlen magyar filmalmanach és 1928. Filmkultúra címen folyóiratot indított.

2. *L. Béla*, építész, szül. Budapesten 1875., megh. 1920. A budapesti műegyetemen nyert építészi oklevelet, utána Hauszmann mellett dolgozott a Kúria palotájának építkezésénél. A pesti orth. zsidótemplomra kitűzött tervpályázaton III. díjat kapott. Első házai még Lechner Ödön hatása alatt épültek. Nagyobb és önállóbb fölfogásuak a magyaros népornamentika dús alkalmazásával: a Wechselmann-féle Vakok intézete; a pesti Chevra Kadisa Szeretetháza. Archaisztikus komolyságot mutat több síremléke a régi és új zsidó temetőben (Guttmann, Sváb családok) és a régi temető halottas háza és kapuja. A gyakorlati célhoz alkalmazkodnak egyéni tagolású többékevésbbé síma homlokzatú palotái: a Vas-utcai felsőkereskedelmi iskola; az Erzsébetvárosi Takarékpénztár bérháza; a zsidó főgimnázium (1918). Puritán klasszicizmust és gyakorlati célnak való alkalmasságot egyesítenek a Nemzeti Színházról és a Fővárosi Könyvtárról készített tervei. L. a legtehetségesebb modern építészeink közé tartozott. F. B.

Lajtai *Lajos*, zeneszerző, szül. Budapesten 1900 ápr. 13. Bécsben végezte zenei tanulmányait. Népszerű operett- és sanzonszerző. Művei: *Asszonyok bolondja; Ártatlan özvegy; Mesék az írógépről* (Szomaházi regénye nyomán); *Régi nyár.* Revümuzsikát és dalokat is komponált. K. K.

Lakatos, 1. *Artur**, festő és iparművész, szül. Bécsben 1880. Tanulmányait Budapesten, Münchenben és Párisban végezte. Bútor- és textilminták tervezésével tünt föl. Mint a kassai javítóintézet iparművészeti műhelyének tanára gyüjteményes kiállítást rendezett 1910., melyen tájképeit és iparművészeti alkotásait mutatta be. 1918-ban szerb fogságban készült tájképeiből és iparművészeti terveiből gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban. Az Iparműv. Iskola tanára. F. B.

2. *L. László*, író, szül. Budapesten 1882 júl. 17. Fiatal kora óta a hírlapírás terén működött s előbb a Pesti Hirlapnak, majd a Magyar Nemzetnek, 1907 óta pedig a Pesti Naplónak belső munkatársa. Egyideig a Világ c. napilapot is szerkesztette. Önállóan megjelent kötetei: *Panoptikum. Ujságkrónikák; A francia menyasszony; Mély húron; Tavaszi játék; Egy pesti leány története; A halhatatlan hercegnő; Lancelot és egyéb elbeszélések; Érzelmes könyv; A pók; Basilidesz Éva; A herceg kertjében; Két regény; Anyám; Pesti bábjáték; Nehéz idők.* Ezeken kívül a következő színműveket és jeleneteket, többnyire vígjátékokat írta: *Az idegen leány* (1916); *A bécsi táncosnő* (1916); *Kék kalap* (1918); *Richárd* (1919); *Férj és feleség* (1919); *A menyasszony* (1920); *A fakir* (1921); *A zafirgyűrű, A kényes kisasszony, 1870.* (3 egyfelvonásos, 1921); *A nagy komédiásnő* (1921); *Négy frakk* (1924); *Fej vagy írás* (1925); *Pajtásházasság* (1928). L. főleg szatirikus írásaival válik ki s irónikus hangjával úgy elbeszéléseiben, mint komédiáiban közel tud férkőzni a közönség lelki világához. Jelentékeny sikereket ért el és gyorsan népszerűvé vált. S. R.

3. *L. Sándor*, szakíró, szül. Marosludason 1886. A Gyáriparosok Országos Szövetségének főtitkára Marosvásárhelyen. Számos cikke és tanulmánya jelent meg munkásügyi kérdésekről. 1928-ban a genfi nemzetközi munkaügyi kongresszus egyik szakelőadója volt.

Lakner *Arthur*, filmdramaturg, szül. Zólyomban 1893. Oktató és propaganda filmeket ír. *(Willy Drill; Fredy; Aruház gyöngye).* A Fővárosi Operettszínház bemutatta a *Jégkirály kincse* c. gyermekdarabját. R. I.

Lakompak *(Lakenbach*, A.). Régi zsidó község, egyike a «Hét hitközség» (Séve Kehilosz)-nek. Okiratilag kimutatható, hogy már a XVI. sz.-ban laktak ott zsidók (V. ö. *Pollák* M., «A zsidók története Sopronban»), kiknek számát a Stájerországból, Sopronból és Bécsből kiűzött zsidók még tetemesen gyarapították. 1851-ben 1800 lélek összlakossága közt 1200 zsidót számláltak. Nagyrészt a szomszédos Alsóausztriával és Steyerországgal valamint Sopronnal kereskedtek. A legtekintélyesebb kereskedők a Hacker családból kerültek ki. Sokat szenvedett a hitközség a Bethlen- és Rákóczy-féle harcok idejében. Rabbijai voltak: Chajim Buchner 1660 körül, Benjamin b. Majer As (Mhrm As), Salamon Lipschitz, Salom Ullmann (Salom Charif), Abraham Ullmann, David Ullmann, Moses Deutsch. M. B.

Lakos *Alfréd*, festő, szül. Székesfehérváron 1870. Budapesten és Münchenben tanult. Rajzai francia és magyar élclapokban jelentek meg. A Nemzeti Szalonban 1897. állított ki először. Később főleg zsidó tárgyú képeket és könyvcsendéleteket festett. Gyüjteményes kiállítása volt képeiből a Nemzeti Szalonban és a Pesti Izr. Hitközség dísztermében (1925). Mr. Arthur Howitt, Richmond város polgármestere 1924. 9 zsidó tárgyú képét vette meg. Művészeti cikkeket is írt.

Lamberger *Béla*, agronómus, szül. Győrött 1888 máj. 19. Egyetemi tanulmányait a berlini. breslaui, jenai és giesseni egyetemeken végezte s az utóbbi helyen ökonómiai doktorátust szerzett. Egyideig a Mikéfe kertészképzőjének igazgatója volt. Számos kiváló értekezést írt, főleg a mező-

gazdasági üzemtan köréből. Művei: *Beiträge zu den Problemen der doppelten landwirtschaftlichen Buchführung; Die doppelte Buchführung mit Marktbewertung; A mezőgazdasági kettős számvitel alapkérdése.* Ezeken kívül hosszabb tanulmányokat írt a Fühling-féle Landwirtschaftliche Zeitungba, a Wiener Landwirtschaftliche Zeitungba, a Köztelekbe, a Gazdasági Lapokba és a Mezőgazdasági Szemlébe. S. R.

Lamdon *(h.*, korrump. *lamden)*, a rabbinikus irodalomban járatos egyén. Ezt a kifejezést kb. a XVIII. sz. eleje óta használják olyan tudományos készültség megjelölésére, amely kisebb, mint a *Talmud Chochomé*. A ghettóban használatos volt még ez a kifejezésmód is: *einStückel L.* (féligmeddig tudós ember). A XVIII. sz. elején Katzenellenbogen Ezekiél úgy döntött, hogy a L.-ok mentesítve legyenek az adófizetési kötelezettség alól s hogy köztük fokozati különbség a törvény előtt ne legyen. S. R.

Lamed, a héber alfabetum tizenkettedik betűje. Hangzóértéke: *l*, tehát nyelvhang. Számértéke: harminc. Neve ösztökét jelent, alakja is annak felel meg.

Lamedvóv cadikim *(h.)*. *Harminchat igazságos.* A zsidó néphit szerint harminchat igazságos ember él ismeretlenül a világon és minden tevékenységük arra irányul, hogy megmentsék az emberiséget.

Lamnacéách, magyarul: *a karmesternek.* Neve és kezdete a 19. Zsoltárnak, de egyszersmind szokásos elnevezése ama kilenc Zsoltárból álló csoportnak, melyet a reggeli ima zsoltárrészébe iktatnak be a következő alkalmakkor: szombaton, peszach, sovuósz, szukkósz, ros hasónó és jom hakippurim és végül hasánó rabbó napján. E kilenc Zsoltár a következő: 19, 34, 90, 91, 135, 136, 33, 92, 93. F. D.

Lánczi *Jenő*, ügyvéd, szociológus, szül. Szolnokon 1875 jún. 6. A budapesti egyetemen szerezte ügyvédi oklevelét. Munkatársa volt a Huszadik Századnak és más folyóiratoknak. Egyideig a Szociálpolitikai Szemle c. folyóiratot szerkesztette. Önállóan megjelent művei: *Szocializmus és ethika; Fajok harca és osztályharc; Vallás és kapitalizmus.* S. R.

Lánczos *Kornél*, matematikus és fizikus, szül. Székesfehérvárott. *Lőwy Károly* (l. o.) fia. Tanulmányai elvégzése után a matematika doktora lett és a budapesti műegyetemen működött mint tanársegéd. Németországba költözött és Frankfurt am Main egyetemén a matematika és fizika magántanárává nevezték ki. 1928 októberében Einstein munkatársául meghívta Berlinbe s azóta ott működik. Német szaklapokban számos tudományos tanulmánya jelent meg. V. A.

Lánczy, 1. *Gyula**, történetíró, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1850 jan. 17., megh. u. o. 1911 jan. 17. Az egyetemen a jogi fakultást végezte el, majd miniszteriumi tisztviselő, 1881–1884-ig pedig országgyűlési képviselő volt, egyben publicisztikai tevékenységet fejtett ki. 1887. Kolozsváron, 1891-től Budapesten volt a középkori egyetemes történelem nyilvános rendes egyetemi tanára. Tagja volt a Magy. Tud. Akadémiának. Művei a Századokban és a Budapesti Szemlébe írt dolgozatokon kívül: *A felső oktatás reformja s az új magyar közműveltség* (1879); *Adalékok a magyar alkotmány reformkorszakához* (1880); *A faluközösség eredete* (1881); *Széchenyi Pál kalocsai érsek és a magyar nemzeti politika* (1882); *Eszmetöredékek a Rákóczi-féle felkelés történet-politikai jelentőségéről* (1882); *A közigazgatási bíráskodás szervezéséről Magyarországon* (1883); *A történelmi módszerről* (1885); *Történelmi kor- és jellemrajzok* (1890); *A közigazgatási bíróság törvényjavaslatáról* (1894); *A magyarság az Árpádok korában* (1898); továbbá egy francia nyelvű tanulmány *V. Cölestin* pápáról. S. R.

2. *L. Leó**, bankelnök, szül. Budapesten 1852 máj. 10., megh. u. o. 1921 jan. 26. *L. 1.* testvéröccse. Budapesten járt kereskedelmi iskolába s annak végeztével bankszolgálatba lépett. Korán vezérigazgatója lett az azóta már megszünt Magy. Ált. Földhitel Rt.-nek, 1881. a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz ment át ugyanilyen minőségben. Itt bontakozott ki közgazdasági tehetsége. Rendszeresítette a magyar záloglevélhitelt a külföldön, a magyar bank- és hiteléletet pedig teljesen függetlenítette a bécsitől, s a magyar építkezést és vállalkozást is gyors tempóban előmozdította. Érdemeiért 1893. a budapesti kereskedelmi és iparkamara elnökévé választotta. Több éven át a kilencvenes években országgyűlési képviselő, majd udvari tanácsos, 1905. főrendiházi tag, később a delegáció tagja, 1912. v. b. t. t. lett. Közgazdasági tevékenységéből különösen említésreméltó a nagy iparvállalatok megalapításának lehetővé tétele, a Helyiérdekű Vasút létesítése, a községi kötvények megteremtése, a Vámpolitikai Központ alapítása stb. Évtizedeken át fejtett ki irodalmi működést a közgazdasági helyzet alapos és éles elmére valló ismertetésével a Pester Lloydban. S. R.

Landau, 1. *Izsák ha-Lévi*, rabbi. Fiatal korában duklai, 1754. ziltzi rabbi volt. Innen került a pozsonyi hitközség élére, ahol 1762. meghalt. Megjelent *Maajné Hajesuo* c. könyve. S. R.

2. *L. Leó Rafael*, bankár és filozófiai író, szül. Brodyban 1797., megh. Budapesten 1882. Az akkori szokásoktól eltérőleg nagyon szabadelvű nevelésben részesült jómódú szülői házában. 1837-ben Pestre jött mint a bécsi M. L. Biedermann bankház bizományosa; később önállósította magát és csakhamar nagy szerepet játszott a pesti zsidó hitközségi életben is. Tevékeny résztvett a Mikéfe alapításában. Létesítésére való felhívást ő írta. Az izraelita magyarító egylet működésében is részt vett. Ballagi Mór bemutatta őt Kossuthnak, akinek kérésére cikket írt a Pesti Hirlapba. Deákkal is érintkezett. Számos filozófiai munkát írt, amelyek közül a fontosabbak: *Moral und Politik* (Pest 1848); *Die Judenfrage* (1848 u. 1867); *Die Grenzen der menschlichen Erkenntnis u. der religiösen Ideen* (Leipzig 1868); *Die Prinzipien des Rechts und die Todesstrafe* (Pest 1871); *Versuch einer neuen Teorie über die Ableitung der Naturkräfte aus einer einzigen Quelle* (1871); *Das Dasein Gottes und der Materialismus* (Wien 1873); *Der Gottesbegriff und das geistige Prinzip, oder die Religion*

und die Philosophie der Zukunft (Leipzig 1875); *System der gesammten Ethik* (Berlin 1877—79). — Fia: *L. Horace*, a Rothschild-ház képviselője Konstantinápolyban és Flórenzben. Veje: *Ellenberg* Henrik, a *Die Leiden u. Verfolgungen d. Juden* c. munkának szerzője.

3. *L. Lipót*, tenorista, szül. Varannón (Zemplén vm.) 1852., megh. Hamburgban 1894. Tizenhat évig a hamburgi opera népszerű énekese volt. Próbaközben a színpadon halt meg hirtelen. K. K.

4. *L. Nathan Nata ha-Lévi*, rabbi, megh. 1907. Előbb bártfai dajan volt, később elkerült Magyarországról és az auspitzini hitközség rabbiülnöke lett. Megjelent művei: *Uro Sachar; Kenaf Renono; Kerem Nota; Levonon Tov; Kemo Hasachar* és *Chok Olom*. S. R.

Landesberg, 1. *Izsák Áron*, rabbi, szül. Bazinban 1803., megh. Nagyváradon 1879. Atyja bazini rabbihelyettes volt. Anyja Rosenberg bazini tekintélyes polgár leánya volt, akinek családjából származott Rosenberg Gyula orsz. képviselő és Rósa Izsó ügyvéd is. L. Szófer Mózes tanítványa volt Pozsonyban, majd Verbón tanult s azután ismét Pozsonyban. Itt nyerte el 1838. a «morénu» diplomát, amelyet Szófer Mózes csak egészen kivételes esetekben adott. Ugyanez évben Gyömrőn működött. 1845-ben Pserhofer Mózes halála után, Boldogasszonyba került. Majd Galgócon választották meg rabbinak. Ekkor már a mérsékelt orthodoxia elismert vezetője és szószólója volt, aki a paksi rabbigyűlésen (l. o.) is nagy szerepet játszott. Nyolc és félévi működés után Nagyvárad választotta meg főrabbijának Wahrmann J. utódául. Itt működött 1853-tól haláláig rendkívül nehéz körülmények közt. Résztvett az 1868-iki kongresszuson, ahol a konzervativ-párthoz csatlakozott, de nem vált ki az orthodox kisebbségből, hanem a 34 tagot számláló centrum tagja maradt. Ekkor hitközségéből kivált a reformpárt s külön községet alapított. Élete végén egy talmudellenes röpiratra válaszolt s ez a kiválóan szellemes és magas színvonalú védőirat magyarul is megjelent unokájának, Diamant Mór (l. o.) főrabbinak fordításában *A talmud erkölcstana* (Nagyvárad 1876) címen.

2. *L. J. Áron*, rabbi. 1853-ban választotta meg a nagyváradi orth. izraelita hitközség főrabbijává. A városba érkezésekor az akkori főispáni helytartó 1000 forintot engedélyezett ünnepélyes fogadtatására. Nagy szerepet vitt a magyar zsidó hitfelekezetek kongresszusán, ahol másodmagával a nagyváradi zsidó hitközséget képviselte. A helytartó tanácstól engedélyt nyert egy rabbi-iskola felállításához, ahol számos magyar zsidó ifjú nyert kiképzést. Huszonhat évig működött Nagyváradon, haláláig (1879). Sz. I.

3. *L. Lipót*, rabbi, szül. Galgócon 1848., L. Izsák fia. Atyja híres talmudiskoláját látogatta, majd Nagyváradon és Bécsben tanult. Később szeghalmi rabbinak választották. Szerkesztette a Bész Vaad c. folyóiratot. Írt még az ókori zsidók pénzéről, az erdélyi szombatosokról, egy spanyol-zsidó vértanuról, a zsidók magatartásáról 1848—49-ben. Érdekes korrajz keretében megírta Szófer Mózes pozsonyi főrabbi életrajzát *Éle Toldósz* címen (Pozsony 1876). S. R.

Landler *Jenő*, szocialista, majd kommunista politikus, szül. Gencsen 1875., megh. 1928. Ismert ügyvéd és a vasutasok ügyésze volt. Ebben az állásában megszervezte az 1906. évi villamos alkalmazottak sztrájkját. A sztrájk bukása után a szocialista párt tagja lett és a vasutasok elnöke. Az októberi forradalomban a Nemzeti Tanács tagjának választották, azonban mindinkább ellenzéki álláspontot foglalt el és a tanácsköztársaság kikiáltásakor belügyi és helyettes kereskedelemügyi népbiztos, majd a vörös hadsereg parancsnoka lett. A diktatúra bukása után Bécsbe menekült és emigrációban halt meg. T. Zs.

Lándor *Tivadar**, szerkesztő, szül. Nagykanizsán 1873. Orvosi pályára készült, de korán felcserélte azt a hírlapírással s fiatalon lett a Jelenkor c. kritikai lap segédszerkesztője. Később a Pesti Napló belmunkatársa, majd Az Ujság zenekritikusa, 1907. a Magyar Nemzet felelős szerkesztője lett. 1913-ban Igazmondó címen lapot szerkesztett, később a Budapesti Hirlap szerkesztője volt. Elismert műkritikus és számos kritikai tanulmánya van. Megírta a Zichy-Albumba Zichy Mihály életrajzát, azonkívül ismertette Székely Bertalan művészetét és lefordította France, Cherbuliez, Ibsen, Dumas és Brieux több regényét és színművét. S. R.

Lándori *Vilmos*, szobrász, szül. Pécsett 1872., megh. Budapesten 1924. A háború kitöréséig Olaszországban élt. Munkáinak kisebb gyüjteményes kiállítása volt a Művészházban (1911). *Rágalmazó* c. szobrát a főváros vette meg és a Széchényi-fürdőben helyezte el. F. B.

Landróv (j., *Landesrabbiner*). *Országos főrabbi*. Csupán Erdélynek volt egyidőben országos főrabbija; a tulajdonképeni Magyarországon soha sem volt a zsidóságnak ilyen szervezett főhatósága. Csak 1716—1753. volt két névleges országos főrabbija a magyar zsidóságnak, de azok is Bécsben székeltek. (L. *Büchler*, Imit Évkönyv, 1896).

Láng *Fülöp*, operaénekes, szül. Nagykanizsán 1838., megh. Budapesten 1892. Bécsben tanult énekelni. Először Lembergben, majd Bécsben énekelt. Innen Münchenbe Wagner-énekesnek szerződtették. Két évi nürnbergi szerződés után 1869. a Nemzeti Színházhoz került és még a m. kir. Operaház tagja is volt 1882-ig, amikor nyugalomba vonult. S. R.

Langfelder *Dávid*, teológus, szül. Trencsénben 1843., megh. Debrecenben 1913. A prágai jesiván és u. o. az egyetemen tanult. A filozófiai doktorátus megszerzése után tanító és hittanár lett Kolozsváron. Három kiváló munkát írt: *Die Symbolik des Judentums* (Klausenburg 1876); *Die Metaphysik und Ethik des Judentums; Die Metaphysik des Pentateuchs* (Wien 1888). Egyetlen fia: *L. Artúr* aktiv törzsorvos, aki a galiciai hadjáratokban elesett. Eltemették Budapesten 1918. S. R.

Landschnorrer (j. *Országos csavargó*).

Lantos *Adolf*, könyvkiadó, szül. Trencsénben 1875. A könyvkereskedésben külföldön szerzett nagy szakismeretet, majd Budapesten antiquáriumot létesített és azt nagyarányú könyv- és képkereskedéssé fejlesztette. Később Lantos

R.-T.-gá alakult át az üzlet s jelenleg úgy a modern, mint régi hazai és külföldi könyvritkaságok gyüjteményét tartalmazza. Könyvkiadással is foglalkozik és számos kiváló magyar könyvet adott ki. Évenkénti aukciói alkalmából magas irodalmi színvonalon álló katalógust ad ki. A Literatura c. havonként megjelenő bibliográfiai szemle szintén az ő kiadásában jelenik meg. S. R.

Lányi, 1. *Dezső**, szobrász, szül. Baánban 1879. Budapesten az iparművészeti iskolában és Bécsben tanult. Sok nélkülözés között élt Velencében, Rómában, végül Párisban és Brüszszelben fejezte be tanulmányait. Előbb politikai karikatura-szobrokkal, azután arcképszobrokkal szerepel. Figurális szobrai a munkások világából merítik tárgyukat. Későbbi férfi- és nő-aktjai naturalisztikus fölfogásukkal válnak ki. Állat-szobraival a Lipótvárosi Kaszinó díját nyerte el. 1918-ban az Ernst Múzeumban egész munkásságát felölelő gyüjteményes kiállítása volt. 1907-ben a főváros Ferenc József szobrászati díját nyerte, *Kőhordója* pedig Londonban aranyérmet nyert. Legutóbbi munkája az esztergomi hősi emlék oroszlánja. Számos siremléket is készített. F. B.

2. *L. Ernő**, zeneszerző, szül. Budapesten 1861 júl. 19., megh. Szabadkán 1923 márc. 13. Testvéröccse volt Basch Victor (l. o.) filozófusnak, a Sorbonne tanárának. L. Münchenben és Párisban tanult és sokáig élt Franciaországban. Kalocsán, Egerben, Miskolcon s végül 1907 óta Szabadkán működött, mint a Városi Zenede igazgatója és a filharmonikusok vezetője. Kiváló zeneesztétikus is volt és mint magyar népdalköltő népdalszerzeményeivel országos hírnevet szerzett. Legismertebb népdalai: *Ne sirj, ne sírj Kossuth Lajos; Elmennék én, de nem tudom hová; Régi nóta, híres nóta.* Számos zenekari, hegedü- és zongoradarabot írt s külön kiadta *Tíz Népmondát* (1914). S. R.

3. *L. Zsigmond*, író és szerkesztő, szül. 1878. Régebben a Neues Pester Journal főmunkatársa, majd a lap megszünéséig annak szerkesztője volt; később a Budapesti Tudósító tulajdonosa és szerkesztője lett. Több németnyelvü müve jelent meg: *Politische Strömungen; Das Balkanproblem; Der Dualismus und der Wirtschaftliche Ausgleich; Unser Thronfolger.* S. R.

Lasz *Samu*, földrajzi író, szül. Szergényben 1859 dec. 18. A budapesti egyetemen tanult és 1882 óta főreál-, majd budapesti áll. főgimnáziumi tanár volt. 1920-ban nyugalomba vonult és a Pesti Izr. Hitközség józsefvárosi polg. fiúiskolájának igazgatója lett. Számos értekezést írt szaklapokba és ujságokba, emellett földrajzi tankönyveket középiskolák számára. Önállóan megjelent müvei: *A győri m. kir. főreáliskola monográfiája* (1895); *A magmamozgások.* Vulkanológiai tanulmány (1896); *Szövőfonó mesterek* (1866, a Magyar Szalon első díjával kitüntetve); *Vulkanizmus* (1883, a Magy. Földrajzi Társaság díjával kitüntetve); *Egy átkos kis légyről* (1894. a Köztelek díját nyerte el). S. R.

László, 1. *Ákos*, zeneíró és zeneszerző, szül. Nagyenyeden 1871 febr. 10. Joachim tanítványa volt. Németország szaksajtójában elsőrangú nevet vívott ki magának.

2. *L. Ede**, vegyész, müegyetemi magántanár, szül. Simontornyán 1859. Budapesten és Münchenben tanult. 1882-ben müegyetemi tanársegéd lett, majd kétévi franciaországi tanulmányútra ment, ahonnan visszatérve, újból müegyetemi adjunktus lett. *Magyarországi agyagok* c. munkáját a M. Tud. Akadémia megkoszorúzta. Sz. G.

3. *L. Fülöp Elek* (lombosi)* festő, szül. Budapesten 1869. Művészi tanulmányait az Iparművészeti iskolában a mintarajziskolán, később Münchenben és Párisban végezte. Az utolsó három évtized legtöbbet emlegetett magyar arcképfestője. A Műcsarnok 1888. tárlatán szerepelt először egy gyermekarcképpel, majd 1889. *Első mosás* c. életképével. 1891-ben *Mesélő öregasszony* életképével a Képzőművészeti Társulat díját nyerte el. 1907 óta Londonban lakik és 1914. a világháború kitörésekor, honosította magát Angliában. Mint arcképfestő első döntő sikerét 1894. aratta a bolgár udvarnál *Ferdinánd* király, *Mária Lujza* királyné és *Gregorius* metropolita arcképével. Az 1896-iki millenáris kiállításon 18 képből álló gyüjteménnyel szerepelt. 1897-ben *Mailáth* Györgyné arcképével az állami kisaranyérmet, 1900. pedig *Csekonics* Jánosné grófné arcképével a nagy aranyérmet kapta meg. Ugyanilyen kitüntetést nyert Párisban *Hohenlohe-Schillingfürst* Chlodwig herceg birodalmi kancellár, Bécsben *Rampolla* bíboros és Velencében XIII. Leó pápa arcképével. 1903-ban megfestette I. *Ferenc József* arcképét, 1908., majd 1910. II. *Vilmos* német császárét, 1908. pedig Roosevelt amerikai elnökét. 1910-ben a firenzei Uffizi-képtár fölszólította önarcképének a gyüjtemény számára való megfestésére. 1912-ben «lombosi» előnévvel magyar nemességet kapott. F. B.

4. *L. Sándor*, zongoraművész és zeneszerző, a róla elnevezett fényzene feltalálója és a Farblichtmusik tökéletesítője, szül. Budapesten 1895 nov. 22. A Zeneakadémián tanult. 1915-ben Berlinbe költözött és itt a fényzenét tanulmányozta. Sonchromatoskopot konstruált és új leírási formát (Sonchromográfia) talált a szín-fényzene számára. Különleges zongoráját, amely a zenei hangokat megfelelő fénnyel kíséri, a kieli Tonkünstlerfesten mutatta be. Könyvet is írt erről a problémáról, *Farblichtmusik* címmel (1925). Művei: *Marionettek; Die schöne O-sang. Panoptikum* (szinrekerült); *Zongoradarabok; Átiratok; Dalok, Kompoziciók* a fényzene-zongorára. K. K.

Latzkó, 1. *Andor*, író. szül. Budapesten 1876. Középiskoláit Budapesten, egyetemi tanulmányait u. o., Stuttgartban és Berlinben végezte. 1898-ban hírlapírói pályára lépett és három évig a Budapesti Napló szerkesztőségének tagja volt. 1901 óta állandóan külföldön él és azóta német nyelven teszi közzé müveit. Tárcái, novellái és cikkei a Pester Lloydban, a bécsi Zeitben és N. Fr. Presseben, a Berliner Tageblattban, a müncheni Simplicissimusban és Jugendben, valamint a Deutsche Revueben jelentek meg. Színműveit budapesti, berlini és egyéb német színpadokon adták elő. A legjelentékenyebbek:

Tíz év (Magyar Színház); *Testvérek* (Nemzeti Színház); *Die Frau des Anderen* (Berlin); *Ich liebe Sie* (Berlin); *Hans im Glück* (Berlin); *Apostel* (Berlin). Regényei: *Der Roman des Herrn Cordé*; *Der wilde Mann*. A legnagyobb sikert magyarra is lefordított és Svájcban kiadott *Menschen im Kriege* (Emberek a háborúban) c. erősen pacifista irányú novellagyüjteménnyel aratta, amelyben a háború borzalmait végigszenvedett katonának minden vérontástól való irtózása és a béke után való leküzdhetetlen vágyódása jut megrázó kifejezésre. Németnyelvű munkáit Andreas L. néven tette közzé. Sz. G.

2. *L. Hugó*, tanár, filológus és irodalomtörténetíró, szül. Budapesten 1876. Az angol filológia és irodalomtörténet körébe vágó tanulmányait a budapesti, berlini, oxfordi és cambridgei egyetemeken végezte. Előbb a budapesti Kereskedelmi Akadémia, majd a Keleti Kereskedelmi Akadémia tanára, a tudományegyetemen pedig az angol nyelv lektora volt. Jelenleg a budapesti alapítványi zsidó gimnázium tanára. Szakfolyóiratokban megjelent kisebb tanulmányain és nagyszámú népszerű angol nyelvtanain és szótárain kívül főbb munkái: *Johann Elias Schlegel*; *Ben Jonson*; *Az angol regény a XVIII. sz.-ban*, *Thomas Heywood*. S. R.

Lautenburg *Zsigmond*, színész és színigazgató, szül. Pesten 1852., megh. Marienbadban 1918. Színészpályáját 1870. magyarországi német színtársulatoknál kezdte. Azután Berlinben működött kisebb színpadon, majd Elberfeldből 1875. a pesti német színházhoz került. 1880-ban Laube Bécsbe szerződtette. 1887-ben a berlini Residenzszínházat, majd nemsokára a Neues Theatert vette át. Max Halbe *Jugend*-ja nála került először színre. 1904–7 között a bécsi Raimund-Theater igazgatója volt, de azután Berlinbe tért vissza. Maga is jeles színész volt (Moor Ferenc, III. Rikárd, Bölcs Náthán) és kiváló színészeket nevelt. Egyidőben a Berlini Magyar Egylet elnöke volt. S. R.

Lázár, 1. *Béla**, kritikus és műtörténetíró, szül. Nagyváradon 1869 febr. 8. Tanárnak készült, s a budapesti, berlini, müncheni, jénai és párisi egyetemeken tanult. 1893-ban a fővárosban gimnáziumi tanárrá nevezték ki. Ugyanakkor a Nemzet c. félhivatalos lap irodalmi kritikusa volt. Ezidőtájt még főképpen irodalomtörténettel és szépirodalommal foglalkozott, tárcákat, novellákat és regényeket írt. E korszakának irodalmi termékei: *A Fortunátus-mese az irodalomban*; *A naturalizmusról*; *Iványi Ödön*; *Elbeszélések*; *Myria*; *Bál után*; *A tegnap, ma és holnap* (irodalomkritikai tanulmányok); *Újabb elbeszélések*. A század végén már egész tevékenységét a művészeti kritikának és a műtörténetnek szentelte. Sürgette a művészeti nevelésnek a középiskolába való bevezetését és művészettörténeti diapozitív jegyzéket állított össze (1900). Nagy érdemeket szerzett Munkácsy Mihály kortársának és barátjának, a jóformán már egészen elfelejtett Paál Lászlónak újra fölfedezésével. *Paál László* c. nagy monográfiája (1903, franciául is *Ladislas de Paál* címmel) az egész világ figyelmét ráterelte erre a nagy festőtehetségre. Jelentékenyebb művészeti monográfiái: *Gauguin*; *Szinyei Merse Pál* (németül is); *Courbet et son influence a l'étranger*; *A magyar művészet jövője*; *Új csapáson* (regény a művészéletből); *Írók és művészek között*; *Molière mint műkritikus*; *Fadrusz János élete és művészete*; *Munkácsy Mihály*; *Zichy Mihály*; *Die beiden Wurzel der Kruzifix-Darstellung* és *Die Maler des Impressionismus*. A Petőfi-Társaság 1916. tagjai közé választotta. Az Ernst-Múzeum képzőművészeti gyüjteménye igazgatója. Sz. G.

2. *L. Miklós*, publicista, szül. 1886. Korán ujságíró lett és két évig Londonban a Daily Express munkatársa, s több magyar ujság tudósítója volt. Megalapítója és szerkesztője a Reggel c. hetenként megjelenő liberális szellemű, független politikai orgánumnak. Élénk részt vesz a főváros politikai életében s mint politikus és publicista a közélet tisztaságáért és a szabadságjogokért küzd. Önállóan megjelent munkái: *Varieté*; *Magyarok dalolnak*; *Fronton*; *Lembergi emlék*; *József főherceg honvédei*. S. R.

3. *L. Ödön**, színházigazgató, szül. 1873. Eleinte aradi lapok munkatársa volt, 1903. a budapesti Király Színház, 1907. pedig a Magyar Színház titkára volt. 1913-ban a Király- és a Magyar Színház helyettes igazgatójává nevezték ki. 1918-ban az Unio Színházak ügyvezető igazgatója lett, 1925 óta a Király Színház bérlője és művészeti igazgatója. S. R.

4. *L. Pál**, műegyetemi tanár, technikai szakíró, szül. Nagybajomban 1856., megh. Budapesten 1917. Műegyetemi tanulmányainak elvégzése és a gépészmérnöki oklevél megszerzése után mezőgazdasági gépgyárban működött. 1886-ban műegyetemi tanár lett. Felhívta a magyar nyilvánosság figyelmét a mezőgazdasági géptan fontosságára és kezdeményezésére a technikának ezt az ágát fölvették a műegyetem tantervébe. Ezt a tantárgyat aztán ő adta elő 1886–1917-ig. A technika kérdései mellett közgazdasági problémákkal is foglalkozott, 1905. függetlenségi programmal madátumot kapott a bácsalmási kerületben és élénk propagandát fejtett ki a parlamentben Magyarország gazdasági önállósága érdekében. 1907-ben udvari tanácsossá nevezték ki. Több nagyobb iparvállalatot alapított, köztük az Első Magyar Varrógépgyárat is. Jelentékenyebb önálló művei: *Geräte und Maschinen zur Boden- und Pflanzenkultur*; *Talajművelés gőzgépekkel*; *Talaj- és növénymüvelő gépek és eszközök*; *A lokomobilok kezelése*, stb. Sz. G

Lazarus *Adolf*, kántor, szül. Stomfán (Pozsony vm.) 1855 febr. 20., megh. Budapesten 1925 febr. 18. A pozsonyi jesiván tanult, majd Bécsben az énekművészetben képeztette ki magát. Tanulmányai befejezése után Lundenburgban, Krommauban és Ostrauban működött, innen került Hannoverbe. Itt érte a Pesti Izraelita Hitközség meghívása a Dohány-utcai templom főkántori állásába. Harmincöt éven át töltötte be hivatását s pályáján elismert tekintélyt szerzett. 1891-től haláláig a Rabbiképző Intézetnek tanára volt, az alsó tanfolyamon tanította az éneket.

Léblang *Joseph*, színigazgató, szül. Budapesten 1879. Több newyorki színház tulajdonosa.

Tagja sok zsidó jótékonysági egyesületnek, ahol áldozatkész munkásságot fejt ki.

Lebovits *József*, mágócsi főrabbi, szül. Pálócon (Ung vm.) 1862 dec. 12. Talmudi tanulmányainak elvégzése után előbb Zalaszentgróton, majd Mágócson kerületi főrabbi. A statusquo mozgalomban 35 éve vezetőszerepet visz s jelenleg a Magyarországi Statusquo Izr. Hitközségek Orsz. Szövetségének egyházi elnöke. A kiewi vérvád idején 1913. a világsajtóban erőteljes mozgalmat indított a vérvád ellen. Több cikket és tanulmányt írt különböző lapokba és folyóiratokba. Majdnem 20 évig szerkesztette a *Magyar Zsinagóga* c. homiletikai folyóiratot és 1927. megindította a *Zsidó Hitéleti Lexikont. Szónoklatok* c. könyve 1893. Zalaszentgróton jelent meg. V. A.

Lechájim *(h.). Életre!* Borközi jókívánság és annyit jelent, mint: életedre, egészségedre; Isten éltessen. A felköszöntésre így felelnek: *L. tovim ulsólóm*, boldog életre és békére.

Lech-lechó, hetiszakasz, mely *Mózes* I. könyve 12. fejezetének elejétől a 17. fejezet végéig terjed. Tartalma: Ábrahám elköltözik Kanaánba. Lót elválik Ábrahámtól. Ábrahám hadjárata. Isten szövetséget köt Ábrahámmal. Hágár és Ismáél. Isten megújítja szövetségét Ábrahámmal. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jezsajás* könyve 40. fejezetének 27. versétől a 41. fejezet 16. verséig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a próféta Ábrahám utódainak fennmaradására hivatkozik, mint Isten soha meg nem szűnő szeretetének jelére. F. D.

Lecho dodi. *(h.) Jöjj, kedvesem.* A szombatot köszöntő esti istentiszteletnek világszerte ismert bevezető éneke. Az ének L.-val kezdődik és a refrén ugyanaz. A szakaszok kezdőbetűi (az utolsó kivételével) a szerző nevét — Sělomo Halévi (teljes nevén Selomo b. Mose halévi Alkabec [XVI. sz.]) — adják. A dal a szombatot menyasszonyként üdvözli. Dallama a szefiro (l. o.) és a három hét (l. o.) szombatjain megváltozik és gyászos ütemet kap. Utolsó szakaszát, hol a menyasszony-szombat bevonulásáról esik szó, a bejárat felé fordulva mondják. Szakaszonként ismétlődik a refrén, a modern ritusban csak kétszakaszonként. A középalmemoros templomokban e dalt az emelvényen énekli a kántor, sokhelyütt még nem taliszban. Van ritus, hol ünnepi és félünnepi szombatokon az ének elmarad, de mindenütt kihagyják ilyen alkalommal a *hisznáári* kezdetű szakaszt, hol az ünneplőruha felvételéről van szó.

Lĕchu nĕraněnó. *(h.)* Magyarul: *jertek újjongjunk.* A 95. Zsoltár első szavai, egyszersmind neve a szombat beköszöntésekor mondott hat Zsoltárnak: 95, 96, 97, 98, 99, 29.

Lederer, 1. *Ábrahám*, pedagógus és tanügyi író, szül. Libochovitzban (Csehorsz.) 1827 jan 9., megh. Budapesten 1916 szept. 17. Prágában reáliskolába járt, azután az ottani tanítóképezdében tanítói oklevelet nyert és az egyetemen szakmájába vágó előadásokat hallgatott. Mährisch-Neustadtban és Lundenburgban tanítóskodott. 1855-ben a tatai zsidó hitközség iskolájához hívta, melyet újra szervezett és pedagógiailag oly ügyesen vezetett, hogy a budai helytartótanács 1857. a Pesten felállítandó izr. «minta főtanoda» szervezésével és vezetésével bízta meg. 1859-ben ehhez az iskolához tanítóképezde (Lehrerpraeparandie) csatoltatván, L. lett ennek pedagógiai és természettudományi tanára és igazgatója. 1868-tól csak mint tanár működött ennél az intézetnél. Előadásaival és példaadásával sok hazafias zsidó tanítót nevelt, kik a magyar zsidó iskolaügyet magas nívóra emelték. 1867. a pesti zsidó tanítók támogatásával alapította az Orsz. Izr. Tanítóegyesületet. 1889-ben nyugalomba vonult. Sokat írt, eleinte német szaklapokban, később a magyar tanügyi irodalmat is gazdagította és több magyar tankönyvet németre fordított. Művei: *Heimatskunde Ungarns* (Pest 1859); *Erziehungslehre* (Pest 1865). Magyarnyelvű pedagógiai értekezései: *A példaadás módszere; A szoktatás módszere; Az oktatás módszere; Az ápolás módszere* (1884); *A XX. század módszere.* M. B.

2. *L. Béla*, államtudományi író, szül. Budapesten 1860 nov. 19. U. o. tanult az egyetem jogi fakultásán, amelyen doktorátust nyert. Számos értekezést és tanulmányt írt különböző lapokban és a «La vie politique à l'étranger»-ben ő írta a magyarországi részt. Önállóan megjelent kötetei: *A miniszteri kabinet közjogi helyzete. Alkotmány-politikai tanulmány* (1886); kiadta 2 kötetben *Gróf Andrássy Gyula beszédei*-t 1891—1893). Lefordította Lőrinc Béla írói néven Paul Janet háromkötetes *A politikai tudomány története* c. munkáját (1891—92). S. R.

3. *L. Dezső*, hegedűművész, szül. Békéscsabán 1858 szept. 25. Biztosítási tisztviselő volt, aki keresetét arra fordította, hogy zenét tanulhasson. 1882-től már csak a művészetnek szentelte minden idejét. Kül földi koncertjein állandó sikereket arat. 1899-ben Párisban telepedett le.

4. *L. József*, tenorista, szül. Nagyváradon 1843 okt. 8., megh. Frankfurtban 1895 nov. 4. Kitűnő hangú hőstenor volt, akinek szerződtetéséért vetekedtek az operaigazgatók. Híres állomásai: Bécs, Lipcse, Drezda, Hamburg. A majnai Frankfurt Operaházában haláláig mint ünnepelt művész lépett fel. A német zenekritikában számos érdekes cikket találunk róla. (V. ö. *Rieman*, «Musiklexikon.») K. K.

5. *L. Lajos*, ujságíró, lord Rothermere titkára, szül. Lőcsén 1904 szept. 14. *Lederer* Miksa (l. o.) fia. A budapesti egyetem jogi fakultásán abszolvált, majd Londonba ment jogi tanulmányait folytatni. Innen cikkeket küldött a magyar lapoknak, majd 1926. a Pesti Hirlap londoni tudósítója lett. A Rothermere-akció megindulása után tudósítói minőségben sűrűn meginterjuvolta Rothermere lordot, aki annyira megkedvelte L.-t, hogy 1928. magyar ügyekben személyi titkárául fogadta. Megjelent munkája: *Egy év a reviziós küzdelemben* (1928). A könyv előszavát lord Rothermere írta. V. A.

6. *L. Miksa*, ügyvéd, szül. Szepesváralján 1869 nov. 14. A budapesti egyetemen szerzett ügyvédi oklevelet. Lőcsén nyitott ügyvédi irodát s rövidesen a város főügyésze, Szepes vármegyének pedig tb. főügyésze lett. Hosszabb ideig állott a lőcsei hitközség és a Chevra Kadisa élén.

Sokáig elnöke volt a lőcsei Függetlenségi Pártnak. Megalapította a Szepesi Ellenőrt és a Szepesi Ellenzéket, melyek az ő szerkesztése alatt a Szepesi Hirlappá olvadtak össze. 1919 óta Budapesten lakik. Jogtudományi lapokban sok cikket írt. Művei: *A lőcsei polgári osztályfa privilégiuma* és *A fórumról* (jogi, politikai és alkalmi beszédek gyüjteménye). V. A.

7. *L. Richárd*, festő, zeneszerző, karnagy és író, szül. Pesten 1848., megh. Münchenben 1923. Münchenben a Képzőművészeti Akadémiára járt. Itt zenekritikát is írt. 1888-ban kiállított Budapesten egy férfi és női arcképet. Képeinek egy része Amerikába került. 30 éven át a müncheni Künstlersänger Verein karmestere volt. *Hiob* c. operájával a régensherceg jubileumára kiírt pályázaton a 4. díjat kapta, de ez a műve csak Hamburgban került színre. Holttestét saját kívánságára elégették, ingóságait jótékonycélra elárverezték.

8. *L. Sándor*, művészeti író és gyüjtő, szül. Budapesten 1854., megh. u. o. 1924. A zürichi műegyetemen mérnöki oklevelet szerzett és utána aktív részt vett a szentgotthárdi vasút nyomjelzési munkálataiban. Nem sok, de értékes stíluskritikai tanulmányt írt magyar és olasz folyóiratokban. Mint gyüjtő a tudós író-gyüjtők fajtájához tartozott, főleg olasz, flamand és holland képeket gyüjtött. Gyüjteményének legértékesebb darabja Sodoma *Lukréciája*, amelyet már Vasari is említ a festő életrajzában. F. B.

9. *L.* II. *Sándor*, a Pesti Izr. Hitközség elnöke, szül. Kiskunfélegyházán 1852., megh. Budapesten 1927 nov. 28. Jog- és államtudor. Egyetemi tanulmányainak befejezése után miniszteri tisztviselő lett. Baross Gábor kereskedelmi miniszter, felismerve kiváló képességeit maga mellé vette L.-t, aki gyorsan emelkedett s miniszteri tanácsos lett. Részt vett az 1885-iki országos kiállítás megrendezésében s ő rendezte később a belgiumi és a barcelonai világkiállítás magyar részét. Érdemei elismeréséül megkapta a Ferenc József- és a Lipót-rendet és a belga király is magas rendjellel tüntette ki. Nyugalomba vonulása után jelentős közgazdasági tevékenységet fejtett ki, több önálló közgazdasági munkát írt. A felekezeti életbe 1900. kapcsolódott be s azóta vezető szerepet játszott. Az 1918-iki választásnál mint az ellenzék vezére bekerült a Pesti Izr. Hitközség előljáróságába. Előbb elnökhelyettes, majd Székely Ferenc (l. o.) távozása után elnök lett, mely tisztségét tragikus hirtelenséggel bekövetkezett haláláig viselte. Különösen nagy szervezőképességével tünt ki. Munkájának eredményei a templomépítésben csúcsosodtak ki. Az ő kezdeményezésére épültek a Páva-utcai, Nagyfuvaros-utcai és a Csáky-utcai templomok. Ugyancsak ő alapította meg a Magyar Zsidók Egyesületét. V. A.

Ledofszky, 1. *Gizella**, operettprimadonna, szül. Székesfehérváron 1877 máj. 5. A Népszínház tagja volt 1895-től kezdve, majd 1899—1911. a Magyar Színháznál, 1912-ig a m. kir. Operaháznál működött. S. R.

2. *L. Mariska*, operetténekesnő, szül. Székesfehérváron 1867. *L. Gizella* nénje. 1886. Szabadkán lépett föl először. 1899-ben Szegeden és több vidéki városban szép sikereket ért el.

Lëël óréch din *(h.). Istennek, a törvény rendezőjének.* A félelmes napok (ros-hasono, jomkippur) egyik himnuszának kezdete.

Lefarszumé niszó, *(ar.). A csoda nyilvánossá tételére.* A chanuka-gyertyákat még a talmudi korból eredő hagyomány alapján az ablakban gyujtják és ott is hagyják, amíg leégnek. A szokás hagyományozói súlyt vetettek arra, hogy a makkabeusi korban történt csodákról (l. *Chanuka*) tudomást vegyenek nemzsidók is és az erre vonatkozó rendelkezést a L. formulájával indokolták meg.

Lefkovits *Jakab*, az orkutai vérvád vértanuja. Ádámföldei bérlő. Az 1864-iki orkutai (Sáros vm.) vérvád (l. o.) idején egyike a vádlottaknak. A kínvallatás során az eperjesi hóhér keze alatt halt meg. A. T.

Legenda. A költői gondolatközlés legnaivabb formája, amely a nép lelkiéletét még hívebben jellemzi, mint az irodalmi műalkotás. Mert a L. nem egyes kiváló és a nép fölött álló szellemek alkotása, hanem az eleven népköltészeté, melyben a nép vallásossága, kegyelete és filozófiája lüktet. A L. csodákról regél, amelyek annyifélék, ahányféle természeti akadály gördül a jó megvalósulása elé. E csodahit tehát ethikai alapon nyugszik és sokszor nem csupán a természeti élet erkölcstelenségének a korrektívuma, hanem kiegészítője a kánonizált vallásnak is. A L. úgy látja a világot, aminőnek kellene lennie és a nép erkölcsi szemlélete éppen ezért legbiztosabban a L.-iból ítélhető meg. Mikor Dávid Saul elől barlangba menekül, Isten úgy menti meg, hogy pókot rendel oda, hogy a barlang szájára hálót eresszen. R. Eleázár ben Azárja már fiatal korában olyan nagyhírű tudós, hogy a pátriárka méltóságába ültetik. A fiatalsága miatt félti hivatalos tekintélyét, amelyet pedig a tudománya miatt megérdemelne. A csodatevő Isten segítségére siet: megválasztásának éjszakáján a fiatal tudós szakállat ereszt és még meg is őszül. Száz és száz L. fejezi ki a gyenge védelmére, az érdem jutalmazására, a jóakarat érvényesülésére, az Isten megdicsőítésére irányuló vágyakozást. A nép L.-iban találja meg e vágyak kielégülését, akárcsak az álmaiban. A L. tehát pszichoanalitikai szempontból az álommal egy síkba esik: tömegálom, melynek éppúgy kell valami valóságban, valami élményben gyökereznie, mint az egyéni álomnak. A csoda, melyről szól, valamikor valóság volt, ha nem is ilyen színes alakban. Az ethikai alapnak van tehát metafizikai mélysége és az erkölcsi szükséglet csak kiváltja azt az erőt, mely mozgásba jön a csodatételnél. Ez a metafizikai feltevés pedig az, hogy a világ ősegység; minden specializálódás: az állat-, növény- és ásványországra, külön fajokra és egyénekre való bomlás olyan folyamat, mely a technikai fejlődés érdekében szükséges, de valójában megtartják e speciesek vonzalmukat az ősi, úgyszólván anyaméhbeli állapothoz, amikor teljes, néma egységben voltak s csak a hívó szóra vártak, hogy az ősi egységbe ismét beleolvadjanak valamelyes természetfölötti, tehát erkölcsi cél érdekében. A hívó

szó: az erkölcsi követelmény. Ha úgy kívánja egy ferde helyzet, akkor távolba lát a jámbor, megálmodja azt, ami a jövő méhében rejlik, átkel a folyón híd nélkül és megjelennek neki még az elhunytak is. A természet a maga törvényeivel csak megkérgesedett rendszer, melyet azonban áttör az ősegység melegének felgyülemlett ereje. A talmudbölcsek is körülbelül így fogták fel a helyzetet, mikor azt tanítják, hogy Isten már a világ teremtésekor azzal a kikötéssel teremtette meg a tengert, hogy Izráel előtt szakadjon két részre, amikor majd át kell vonulnia rajta. Amint a pszichoanalizis tanítása szerint az egyéni hazugság sem lehet légből kapott, a természet rendszeréből kieső, törvény alá nem tartozó szópihe, hanem kell, hogy régi, tudat alá merült élmények újólagos kitámadása legyen, habár csak eltorzult alakban is, azonképpen a népemlékezetnek kincse, a L. is ősi tudatállapotra vezetendő vissza, mikor az ember még egy volt a természettel. Buber, a neokabbalisztikus gondolkodás úttörője, ebben látja a szeretet lényegét. És egy régi kabbalista rabbi, egy apának azon kérdésére, mitévő legyen rossz útra tért fiával, azt felelte: jobban kell őt szeretni. A szeretet visszavezet az ősi állapothoz: a romlatlansághoz és reintegrálja az egyéni lelket a mindenség teljességébe. A L. is csupa szeretet. A L. az embert sokkal magasabb talapzatra helyezi, mint a természettudományos megismerés. Emberei és eseményei nem is esnek az idő törvényei alá, századok távolságai előtte eltünnek, mint az Isten előtt, akinek ezer esztendő egy nap, sőt mult, jelen, jövő is csak emberi elgondolások. Már a Bibliában találunk számos L.-t, mely a jó eszméjét hirdette a nép között. Általában a nép egésze körül forog a L., de van egyén körül forgó is. Ilyen az Illés prófétáról szóló, mely abban csúcsosodik ki, hogy Illés tüzes szekéren az égbe száll. Hirtelen tűnik fel alakja *(Kir. I.* 18 f.) és már is csodás módon hollók táplálják rejtekhelyén, ahová az általa megfenyegetett Ácháb üldözése elől menekül; később egy özvegy adja oda neki utolsó falatját, ő pedig elfogadja, mert bizton tudja, hogy megtérül neki; holtnak vélt gyermeknek visszaadja életét. Fellépése a király gonoszságával szemben példássá válhatott a későbbi kor előtt. Halálát így adja elő a Biblia *(Kir. II.* 2. f.): «Így történt, hogy Elijóhut a viharban égbe vitte Isten: Elijóhu Elisával elment Gilgálból, Elijóhu pedig mondá Elisának: maradj te itt, mert Isten engem Bétélbe küldött, de Elisa felelé: Istenre és a te életedre, nem hagylak el. A próféta-növendékek pedig jöttek Elisához és mondták: tudod-e, hogy mai napon elveszi Isten uradat fejed felől; ő pedig mondá: tudom, csak hallgassatok!» Ugyanez az ünnepies, misztikus jelenet más-más helyen még kétszer megismétlődik, amikor hirtelen viharban égbe száll a próféta. Ez a L. még nincs kellően megvilágítva. Magyarázatra szorul az, miért kell titokban tartani a próféta bekövetkező halálát, honnan tudják ezt az ifjú próféták és miért használják e misztikus kifejezést: «ma elveszi Isten uradat fejed felől». A halál szót sem a jövendölésben, sem a bekövetkeztében nem találják. Elijóhu maga is e kifejezéssel él: «mielőtt elvétetem tőled». E misztikus leírásra valami mélyen megrendítő tragikus esemény adhatott alapot és ez — egy magyar író meglátása szerint — nem más, mint, hogy Ácháb pribékjei vetették ki hálójukat rá és aztán szokásos módon el is tüntették, úgy, hogy könnyen kelhetett szárnyra a hír, hogy Isten magához vette; élve-e vagy halva, az nem derül ki. Egy középkori keresztény L. csakugyan említi is Elijóhu megöletését (V. ö. *Kohn* Sámuel, Illés próféta a legendában). A körülmetélés vérvételénél is Elijóhu próféta jelenik meg, külön neki odaállított trónuson, mint illetékes patrónusa a vérrel való áldozatnak. Számos L.-t találunk a Talmud agadai részében, melyeken azonban a nép naiv költészeti munkáján kívül a kor reflexióinak, a hagyományozók esztétikai alakításának nyomait is észleljük. Amikor az első jeruzsálemi Templom elpusztult, az Aggada több változata szerint majd a főpap, majd a király, majd pedig az ifjú papok a Templom kulcsát a tűzbe vetették, hogy ha ők nem bizonyultak jó sáfároknak, vegye hát Isten át a gondozását és egy mennyei kéz csakugyan át is vette a kulcsot. A szereplő megválasztása ez esetben már a költői meggondolás dolga lehetett. A népfantázia természetesen a zsidó történet nagy alakját, Mózest is körülszőtte aranyszálaival. A L. keletkezésének pszichikumát és filozófiáját talán ez a következő kivonatos L. jellemzi legjobban: Az Egyiptomból való kivonulás idején, Mózes három nap és három éjen át kutatott József csontjai után, hogy teljesítse az ősnek végrendeletét, mely meghagyta, hogy csontjait magukkal vigyék utódai, ha az ígéret földje felé vonulnak. Végül rábukkan egy asszonyra, aki megmutatja, hogy a koporsó a Nilus fenekén van. Mózes szól a halottnak, hogy jöjjön elő, itt a megváltás órája. Nemsokára elő is morajlik a koporsó, vállukra veszik és aztán a frigyláda mellett hordozzák. A puszta karaván jai csodálkozva kérdik: miért viszik diadalmenetben a koporsót? Mire Izráel fiai felelik: azért, mert ami e ládában irva van (a kőtáblákon), azt teljesítette az, ki e másik ládában fekszik. Ez oly Istennek tetsző dolog volt, hogy ennek fejében Isten csókkal vette magához Mózes lelkét, és úgy temette el, hogy soha ember fia teteméhez nem nyúlhatott. Amikor elkövetkezett Mózes halálának ideje, szólt Isten: Ime eljött a te időd. Mózes könyörgött: «Ne haljak még meg. Élni akarok, hogy hirdessem az Ur dicsőségét!» Mire az Isten így felelt: Nem szabad életben maradnod, mert még megistenülnél az emberek előtt. Mózes megijedt és elhallgatott. De később megint csak életéért könyörgött. Az Isten erre ezt mondta: Két esküt tettem: hogy nem vonulsz be az országba és hogy nem pusztítom el Izráelt. Visszavonom az elsőt, ha elengeded a másikat. «A világért sem, szólt Mózes, csak haljak meg, ha Izráelt megmenthetem». Ezután nagy gyülekezet előtt ünnepiesen megkoronázta Józsuát. De rövid idő multával Isten ismét felhívja Mózest, készüljön a halálra. Mózes íly szavakra fakad: «Óh, ha mindenáron határoznom kell, változtass át szarvassá, hadd

legelhessek az igéret földjének pázsitján, oltsam szomjamat esőjének cseppjeiből. Avagy legyek madárrá, hadd suhanjak át levegőjén, hadd szedegessek magot a földjén és füvének harmatcseppjei hadd üdítsék fel lelkemet. Vagy pedig változtass hallá, hogy a Jordán vízének hullámaival csókoljam szent partjait. Vagy ragadjon el szélvihar s vigyen a felhők fölé, hogy onnan láthassam népem új hazáját. És ha ezt nem teszed, szórd legalább szét csontjaimat, hogy amikor majdan Ezékiel próféta előhívja a szeleket, fujják össze az én csontjaimat is népem csontjaival és hadd kerüljenek vissza». Utolsó pillanataiban Mózes bocsánatot kér Izráel törzseitől, hogy annyi törvénnyel terhelte őket. E legenda szerkezetén és váratlan fordulatain meglátszik már, hogy ha eredetileg a nép ajkairól fakadt is, tudatos kéz dolgozta fel határozott tendenciával. F. M.

Légrády *Károly**, lapkiadó és gazdasági szakíró, szül. Pesten 1834., megh. Budapesten 1903. Technikai tanulmányainak elvégzése után Pesten 1858. modern könyomdát létesített, amelyet a kor igényeit megértő élénk vállalkozó szellemmel, csakhamar könyvnyomdával, stereotipiával és könyvkötészettel bővített ki. Miután az Ellenőr, Földmívelési Érdekeink és a Falusi Gazda c. lapok kiadója volt, 1878. megalapította a Pesti Hirlapot, amelynek hosszabb ideig főszerkesztője is volt. 1872 óta fővárosi törvényhatósági bizottsági tag, 1895 óta pedig, mint a szabadelvű-párt tagja, országgyűlési képviselő is volt. Élénk gazdasági szakirodalmi tevékenységet fejtett ki és különösen Magyarországon újszerű gazdasági termelési módokról írt ismertető tanulmányokat. A francia módszer szerint való gyümölcstermelést ő terjesztette nálunk. 1885-ben kiadta *A spárgatermelés kézikönyve* c. alapvető munkáját, amelyben Magyarországon ma széltében elterjedt, általa föltalált spárgatermelési módszert propagált. A halotthamvasztásnak, amelynek érdekében több cikket írt, nagy hive volt. S. R.

Lehachész *(h.)*. A. m. *bosszantásra. Tüntetésből elkövetett bűn*, vagy olyan bűn, amelyet magáért a bűnözésért, l'art pour l'art, követ el az ember. A meggondolatlanságból, vagy tudatlanságból elkövetett bűnnél súlyosabb megítélés alá esik.

Lehavdil *(h.)*. *Megkülönböztetésül*, vagy: hogy elválasszuk (ezt a másiktól). A tiszta és tisztátalan, a nemes és nemtelen fogalmak elhatárolására használják. Még gondolatban és beszédben sem szabad összekeverni a tisztát a tisztátalannal. Ha a helyzet mégis úgy hozza, hogy a jó mellett a rosszat, a szép mellett a rútat, a szent mellett a hitványat kell megemlíteni, akkor a L. szót szúrják a két ellentétes fogalom közzé, nehogy akár csak tévedésből is a kettőt egyértékűnek tarthassa a hallgató. Erre olyan kényes a jiddis nyelvhasználat, hogy akkor is él ezzel a megkülönböztető frázissal, ha tudós ember mellett tudatlant, vagy kiváló mellett jelentéktelent említ. F. M.

Lehel *Ferenc*, festő, művészeti író, szül. Paposon 1885. A mintarajztanodában, majd Nagybányán tanult. Utóbb a festészetet írói működésével cserélte föl és művészeti tanulmányokat írt. 1924 óta Párisban él. Önállóan megjelent munkái: *A művészet bölcselete; Esztopszichofizikai tanulmányok; Magyar művészet a törökvilág idején; Egy művészettörténeti monstredráma; A romantikától az expresszióig; Csontváry Tivadar; Gulácsy Lajos; Cézanne; A keresők I.; Ecce Criticus; Notre art dément.* Sz. G.

2. *L. Imre*, orvos, szerkesztő, szül. 1890. A budapesti egyetemen tanult s miután orvosi diplomát nyert, az újpesti kórház dermatológus főorvosa lett. Szerkeszti a Bőrgyógyászati, Urológiai és Venerológiai Szemle c. tudományos folyóiratot, emellett állandó munkatársa az Archiv f. Dermatologie és Dermatologische Zeitschrift c. folyóiratoknak. Rajka Ödönnel (l. o.) közösen írt főműve az *Allergie des Hauts*. S. R.

Lehner, 1. *Árpád*, zongoraművész, szül. Budapesten 1898. A budapesti Zeneakadémia növendéke volt. Jelenleg Oslóban, az ottani zeneakadémia tanára, az oslói szimfonikus zenekar karnagya. L. fivére a világhírű L.-vonósnégyes primáriusának. K. K.

3. *L. Jenő*, hegedűművész, szül. Szabadkán 1895. A világhírű L.-kvartett primáriusa és megalapítója. Első zenei tanulmányait édesatyjától nyerte, aki a Királyszínház második karmestere volt, majd a Zeneakadémiára iratkozott be, ott nyert művészi oklevelet. A művészképző után tagja lett a m. kir. Operaház zenekarának, ahonnan 1922. távozott. Azóta állandóan Londonban él. K. K.

Leidesdorff *William*, amerikai farmer, szül. Szatmáron 1802 körül, megh. San Franciscóban 1848 máj. 18. Atyját Mordechajnak hívták, unokanővére pedig R. Akiba Egernek (l. o.), a híres poseni főrabbinak volt felesége. Tizenöt éves korában eltünt hazulról és családja többet nem hallott róla. Az Eger és Schreiber családok tradiciója szerint «nagy ember lett Amerikában». L. 1840 körül került a Nyugatra, a San Francisco helyén álló Yerba Buenába, addig valószinűen Jamaicában tartózkodott, mert dán származású jamaicainak mondta magát. Onnan New-Yorkba, majd New-Orleansba került, mint a «kikötő kapitánya». Mikor az Egyesült Államok elfoglalták San Franciscót, akkor (1846) ő már ott szerepet vitt és a szomszéd államokkal kereskedést folytatott, amiért konzulnak nevezték ki. Vállalkozási szelleméért és feltétlen becsületességéért nagy tiszteletnek örvendett. Nyolc évig tartózkodott San Franciscóban, melynek leggazdagabb polgára volt s az első nyilvános amerikai iskolát ott ő létesítette, a tanácsnok és polgármester állását is közben betöltötte az akkor még spanyol nyelvű városházán, melynek kincstárnoka is volt. Halála napján a gyász jeléül a zászlókat félárbócra eresztették, a boltokat és iskolákat pedig bezárták. Egy utcát is elneveztek róla, temetét pedig a katolikus temetőbe temették, mely körülmény azonban egyáltalán nem bizonyít a kitérése mellett. Jóllehet, hogy L. nyilvánvalóan azonos a szatmári születésű L. Wolffal, mégis halála után ezt nem lehetett legálisan bizo-

nyítani, amiért az állam zárgondnokot rendelt a vagyonra. Az e célból megbízott Folsom kapitány Jamaicába ment s ott több rokonát találta L.-nek, azonban a bíróság nem ismerte el ezek jogigényét, mert nem tartotta őket kizárólagos örökösöknek. 1854-ben Bigler kormányzó a szenátushoz javaslatot terjesztett tehát be, hogy az óriási — akkori értékben másfél millió dollárnyi — vagyont kobozza el az állam, ami meg is történt, oly módon, hogy Folsom kapitány és mások vették meg az ingatlan nagyobb részét. L. nőtlen volt, barátainak sohase beszélt rokonságáról, de büszkén zsidónak vallotta magát. S. R.

Leifer *Mordechaj*, nadvornai caddik, szül. Nadvornán, Lengyelországban 1826., megh. 1894. Bustyaházán. A világhírű rabbi Méir premislani caddiknál nevelkedett. Még amikor Lengyelországban lakott, sok híve volt Magyarországon és híveinek kérésére Magyarországra költözött. Előbb Beregkövesden, később Bustyaházán telepedett le. Sokat tett a chásszidizmus terjesztése érdekében. Megjelent *Maamar Mordechaj* c. homiletikus magyarázatokat tartalmazó műve. T. I.

Leimdörfer *Dávid*, rabbi, szül. Illiniken 1851 szept. 17., megh. Hamburgban. Tanulmányait Zsolnán, Vácon, Budapesten, Pozsonyban és Bécsben végezte és rabbipályáját mint tábori lelkész kezdte. 1875–83 közt Nordhausen poroszországi hitközség rabbija volt, azután Hamburgba került, ahol első hitszónok volt és az ottani zsidó iskolák vezetését is ellátta. L. a német zsidóság egyik legjelentékenyebb egyházi szónoka volt. Főbb művei: *Kurzgefasste Religionslehre der Israeliten; Die kürzeste Darstellung der nachbiblischen Geschichte f. die israelitische Schuljugend; Die Chanuka-Wunder; Die lebende Megilla; Das heilige Schriftwerk Koheleth im Lichte der Geschichte; Die Messias-Apokalypse; Das Psalter Ego in den Ichpsalmen; Zur Kritik des Buches Esther; Die Lösung des Kohelethrätsels durch Ibn Baruch; Der altbiblische Priestersegen.* S. R.

Leinen *(j. leichenen)*. Strófánként énekelni a Tóra a Megilla vagy a techina szövegét. Régebben a levélolvasásra is alkalmazták a jiddis nyelvhasználatban.

Leipnik *Hirs*, rabbi, szül. Leipnikban. 1803. került Nagyváradra, hol rabbihelyettes lett. *Kav venóki* c. alatt jelent meg talmudi és homiletikai munkája 1826. Budán.

Leipniker *Márk*, rabbi, szül. Kőrösladányban 1869 máj. 16. 1885—1895-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1894-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1900. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Főműve: *Juda ben József Moscato élete és művei* (1894).

Leitner, 1. *Fülöp*, orvos és szakíró, szül. Pocsajon (Bihar vm.) 1886 szept. 27. Tanulmányai végeztével Kolozsváron telepedett le, ahol 1912. az élet és kórvegytani tanszéken tanársegéd volt. 1913-ban a gyermekgyógyászati tanszék mellé első tanársegédnek nevezték ki és 1919. adjunktusi kinevezést kapott. Több mint 36 tudományos munkája jelent meg. A zsidó árvagondozó egyesület kolozsvári csoportjának elnöke.

2. *L. Gottlieb William*, angol orientalista, szül. Budapesten 1840 okt. 14., megh. Bonnban 1899 márc. 22. Konstantinápolyban és a londoni King's Collegen tanult. Az angol kormány a krimi háború idején ezredesi rangban tolmácsnak alkalmazta. 1859-ben lektora lett az arab, török és új-görög nyelveknek a King's Collegen, melynek keleti fakultását ő organizálta újra. Később a Punjab-egyetemen Lahoreban (India) tanított, miután ezt az egyetemet a kormány megbízásából megszervezte és megalapította. Itt is nagy tevékenységet fejtett ki: hindu, arab és angol nyelvű lapokat adott ki és szerkesztett és közkönyvtárakat alapított és szervezett. A lahorei kormány megbízásából 1868-ban expedíciót vezetett a Kasmir és Afganisztán közötti ismeretlen területekre és Tibetbe. Számos könyvet írt Indiáról és indiai tárgyakról. Ő volt az első tudós, aki felfedezte és bebizonyította Stein Aurél (l. o.) előtt, hogy a görög kultúra nyomai a Gobi-sivatagig feltalálhatók. Később Angliába ment vissza, ahol Wokingban indiai tanítók részére intézetet alapított. Alapította és szerkesztette az Asiatic Quarterly Reviewt, s állandóan szerepelt az orientalista kongresszusokon. Tagja volt a Magyar Tud. Akadémiának is. Nagyobb művei: *The races and languages of Dardistan* (2 köt., Lahore 1867–71). Egyéb szakművei: *The Sinin I-Islam; The races of Turkey; History of Dardistan: Graecobuddhistic discoveries; History of indigenous education in the Punjab since the annexation.* S. R.

3. *L. Lázár*, nagyiparos, szül. Erdőszentgyörgyön 1863. Megalapította a nagyváradi Triumph cipőgyárat, amely a legelsők egyike Romániában. Elnöke a váradi zsidó Szentegyletnek. Alatta bővítették ki a zsidó kórházat, amely Erdély egyik kiváló zsidó gyógyintézete.

4. *L. Mihály*, lapszerkesztő, szül. Sámsonban (Hajdu vm.) 1864 máj. 10. Rabbi pályára készült, de ügyvéd lett és Déván nyitott ügyvédi irodát. Megalapította a *Déva és Vidéke* c. lapot, melyet 30 év óta szerkeszt. Régebben budapesti lapoknak dolgozott, jelenleg több erdélyi lap állandó vezércikkírója. Társadalmi, közgazdasági és egyházi téren is vezető szerepet játszik. Elnöke a dévai magyar pártnak, alelnöke a Hunyadmegyei Közgazdasági Tanácsnak, alapítója és igazgatója a Dévai Iparbanknak, tagja Hunyad vm. törvényhatósági bizottságának s a héber és német nyelvek hites tolmácsa a törvényszéken. Megjelent munkái: *Zarándokolás Rákóczi sírjához; A zsidóság* és *A jövő útja.* V. A.

Leitner-Lukács *Zoltán*, író és publicista, szül. Nagyváradon 1896. Ügyvezető elnöke az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség nagyváradi csoportjának. Szerkesztője volt a zsidó Renaissance könyvtárnak és számos cikke jelent meg zsidó és nemzsidó irodalmi egyéniségekről. Egy évig szerkesztette a konzervatív cionisták lapját, a Mizrachit. Sz. I.

Lëkatchiló *(h.)*. *Eleve*, mindenek előtt.

Lélekvándorlás, l. *Kabbala*.

Lëmáán jirbu *(h.)*. Magyarul: *hogy sokasodjanak)*. A sëmá (l. o.) második szakaszában, *(Mós.* V. 11. 21.) fordul elő a vers első két szava.

A szakasznak ezt a részét a rabbi emelt hangon recitálja. F. D.

Lemberger. 1. *Ármin*, író és ügyvéd, szül. Baján 1856. Közéleti érdemeiért szülővárosa tiszteletbeli ügyésznek választotta. Írt jogi és hitéleti cikkeket. Szerkesztette a Bajai Hirlapot és megírta Baja város történetét.

2. *L. Henrik*, író, műfordító és orvos, szül. Pozsonyban 1813., megh. 1900. Tanulmányait Bécsben végezte s Baján telepedett le. Írt latin, héber, német és magyar nyelven. Fordított héber, francia, latin és német verseket. Lefordította többek között Dante barátjának, Manuellónak *Machaberoth* c. új héber költeményét is.

3. *L. Lipót*, elsőoszt. ezredorvos, szül. Pozsonyban 1823., megh. Baján 1876. Tanult Pesten és Páduában. Részt vett az olasz hadjáratban. Latinnyelvű orvosi szakmunkát írt, amely 1847. jelent meg Pesten.

Lénárd *Róbert*, rézkarcoló és grafikus, szül. Krefeldben (Németország) 1879. Már ötéves korában szüleivel Magyarországba költözött. Előbb Vajda Zsigmond, majd Szablya-Frischauf tanítványa volt. A grafikai technikákat Frankfurtban és Londonban tanulta meg. A Kéve alapító tagja és 1908 óta rendes kiállítója. 1923-ban gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban. A Magy. Grafikusok kiállításán *Puerta San Martino Toledo* lapjával a magyar állam nagy aranyérmét nyerte el. Londonban bronzérmet, a lipcsei grafikai kiállításon ezüstérmet kapott. A világháború alatt a frontokról számtalan lapot karcolt. Ezek a sajtóhadiszállás kiállításain kerültek bemutatóra Rézkarcai, litografiái, vízfestményei finom, aprólékos kidolgozásuak. Több lapja van a Szépmüv. Múzeumban, a bécsi Heeresmuseumban és a német hadügyminisztérium gyüjteményében. A Ganz Danubius gyár igazgatója és közgazdasági tevékenységet is fejt ki. F. B.

Lendvai. 1. *Ervin*, zeneszerző. szül. Budapesten 1882 jún. 4. A modern muzsika egyik kiváló képviselője. A budapesti Zeneakadémián tanult. 1909-ben Németországban telepedett meg. 1923-ban a hamburgi Volkshochschule zeneszerzés tanára, majd az altonai Lehrergesangverein vezetője lett. Kompozicioi kiváló muzsikusra vallanak. Különösen az A-kapella szerzeményeiben mutatott fel érdekesebb újítást. Művei: *3 vonóstrió; Fuvóskvintett; D-dur szimfónia; 5 szonett kamarazenekarra; Orgonakompoziciók* stb. *Elga* c. operáját Mannheimban adták elő. K. K.

2. *L, Miklós*, szerkesztő, szül. Szegeden 1862 febr. 5. Már fiatalon résztvett, mint Temesmegye tb. főjegyzője a megyei életben s szerkesztője volt a Délmagyarországi Közlöny c. politikai napilapnak. Önállóan megjelent művei: *Szerelmes levél* (vígjáték); *Agról-ágra* (elbeszélések); *Szerb és román vígjátékok; Temes vármegye elvi jelentőségü határozatai; Temesmegyei Közigazgatási Napló; Temesmegye nemesi családjai.* S. R.

Lengyel. 1. *Aurél*, büntetőjogi író, szül. Székesfehérvárott 1879. Jogi tanulmányainak elvégzése után bírói pályára lépett. 1913. járásbíró lett. U. e. esztendőben berendelték az igazságügyi miniszteriumba, ahol a büntetőjogi kodifikáció terén élénk tevékenységet fejtett ki és a modern reformeszmék megvalósítására törekedett. Szaklapokban számos tanulmánya jelent meg. Önálló munkái: *Javítóintézeti ügyünk; A büntető novella; A büntető törvény reformja.* A Büntetőjogi Döntvénytár szerkesztője volt. Jelenleg gyakorló ügyvéd Budapesten.

2. *L. Ernő*, publicista, szül. Temesváron 1885. Löwy Mór temesvári főrabbi és teológiai író (l. o.) fia. Középiskoláit a temesvári reáliskolán, egyetemi tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte. A jogi doktorátus megszerzése után a Hét főmunkatársa lett, majd a Pesti Naplóba írt vezércikkeket. Jelenleg a Pesti Napló és Az Est belső munkatársa. Vezércikkei és tanulmányai magas színvonalon mozognak és az intranzigens liberálizmus álláspontjából foglalkoznak a napi-politika eseményeivel. Nagyobb politikai tanulmányainak gyüjteménye most van sajtó alatt. Sz. G.

3. *L. Géza*, író és hírlapíró, szül. Hevesen 1881. Előbb Nagyváradon lapszerkesztő volt. 1906-tól fővárosi napilapok munkatársa, 1914 óta a Pesti Napló cikkírója. Művészeti, irodalompolitikai, politikai és gazdaságpolitikai tanulmányai és cikkei stílusosak és széleskörű olvasottságra vallanak. A Nyugat állandó munkatársa. Önálló művei: *Véletlenek* (1909); *A csodatevő könyv* (1911); *Kis házak között* (1912). Sz. G.

4. *L. László*, publicista, *L. Ernő* testvérbátyja, szül. Temesváron 1883. Budapesten jogtudományi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett. A hírlapírást Temesváron kezdte mint a Magyar Dél c. folyóirat szerkesztője. Később Budapesten lett a Pester Lloyd belmunkatársa, majd parlamenti rovatvezető-szerkesztője. Művei: *Magyar Nemzetgyülési Almanach; Magyar Országgyülési Almanach.* S. R.

6. *L. Menyhért*, színműíró, szül. Balmazújvárosban 1880. Középiskolai tanulmányait Miskolcon végezte. Egyideig Budapesten hírlapíroskodott, majd egy biztosító társaság hivatalnoka volt Kassán. Az irodalmi körök figyelmét a *Nagy fejedelem* c. drámájával vonta magára, amely a Thalia-társaság színpadán került a közönség elé. Második darabját, *A hálás utókort* már a Nemzeti Színház mutatta be és az Akadémia a Vojnich-díjjal tüntette ki. Ez a két színműve, valamint az *A falusi idill*, a Hatvany Lajossal együtt írt *A szűz* és a *Róza néni* című, a hagyományok és szokások palástjában rejtőzködő társadalmi hazugságokat ostorozzák. Éles szatirája meg is nehezítette az egyébként érdekes problémájú és hatásos bonyodalmú darabok sikerét. Nagyobb feladatokat tűzött maga elé a *Taifun*-ban, amely a titokzatos japán lélek rejtélyeit akarta kihüvelyezni, s amellyel első világsikerét érte el, továbbá a *Prófétában*, amely a primitív exotikus kulturának az európai kulturával való összeütközését tárja elénk, végül a *Sancho Pansa királyságában*, amelyben Cervantes regényének dramatizálását szociális eszmék hirdetésére használja föl. A legtöbb európai nyelvre lefordították *A táncosnő* c. darabját és a Biró Lajos társaságában írt *Cárnőt*, amelyek irodalmiságuk mellett is inkább hatást kereső darabok. *Charlotte kisasszony* francia, de izmos alkotás. Az *Anto-*

nia, *A waterlooi csata*, a *Seybold* és *A postáskisasszony* főszerepeikben egy-egy kiváló színésznek érdekes játéklehetőségeket nyujtottak. *Mária* c. színművében Ibsen Nóra-problémájának mai változatát írta meg, főleg intenzív lélekrajzra törekedve. Az utóbbi esztendőkben a film-irodalom őt is magához hódította. Egynémely színművét átdolgozta filmre és több önálló filmscenáriumot is készített. A háború után Amerikában járt és *Amerikai napló* c. könyvében az ottani társadalomban, főleg művészi világában szerzett érdekes benyomásait írta meg. Sz. G.

7. *L. Miklós**, főgimnáziumi igazgató, szül. Budapesten 1878., ahol az egyetemen klasszikus és modern filológiát tanult. Középiskolai tanári és bölcsészetdoktori oklevelet nyert s előbb a budapesti áll. V. ker. főreáliskola tanára, majd a VIII. ker. áll. főgimnázium igazgatója lett. Sok pedagógiai, kritikai és irodalomtörténeti tanulmányt írt folyóiratokba. Önálló alakban megjelent munkái: *Sallustius Catilinája; Tompa Mihály élete és művei; Tamás érdeklődik.* Ezeken kívül számos tankönyvet írt. S. R.

8. *L. Miksa*, zeneszerző, szül. Szegeden 1859 aug. 19. Lohrnál kezdte zenei tanulmányait. 1886-ban Budapesten zene- és énektanár lett. Négyszáznál több magyar népdalt komponált, ezenkívül nyitányokat és kabarészámokat szerzett. Műve: *A zongorahangolás kézikönyve.* K. K.

Lengyeltóti, kisk. Somogy vm., 2791 lak. A (statusquo) hitközség — mint a régi jegyzőkönyvekből megállapítható — 1768. alakult. A hitközséget Wilheim Jakab, Hoffmann Ábrahám, Simon József és Schwarcenberg József kereskedők alapitották, akik egyben a hitközség első előljárói is voltak. Volt a hitközségnek egy nagyon régi temploma, melyet 1903. közadakozásból épittettek újjá. 1848-ban létesitett a hitközség elemi iskolát, mely azonban részint a tanulók számának lecsökkenése, részint pedig az anyagi eszközök hiánya miatt megszünt. Van még a hitközségnek Chevra Kadisája. A hitközség évi költségvetése 1800 pengő, melyet teljes összegében szociális és filantrópikus célokra fordit. Anyakönyvi területéhez Balatonboglár, Szemes, Látrány, Szőllősgyörök, Buzsák, Somogyvár és Osztopán községek tartoznak. Lélekszáma 487, a családok száma 138. Foglalkozás szerint: 68 kereskedő, 34 iparos, 2 gazdálkodó, 27 magánzó és 2 egyéb. A világháborúban résztvett tagjai közül 21-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Wilheim Gyula elnök, Szabadi Vilmos alelnök és Goldmann Henrik jegyző.

Lenke *Manó*, rabbi, szül. Nagyszombaton 1868. A budapesti Rabbiképző intézet elvégzése után 1893. megválasztották rabbinak a morvaországi Ung. Osztrauban. 1896-ban Besztercebányára került és 1905 óta Lugoson rabbi. Zólyom vm. első választott zsidó képviselőtestületi tagja volt. Több monografiát irt. *Bibliai olvasmányok* c. tankönyve (3. kiad.) 1924. jelent meg. Egyéb művei: *A feniciai nyelv és emlékei* (1892); *A besztercebányai izr. népiskola 25 éves története, 1878—1903.* Cikkei a M. Zs. Szemlében, a Bloch Emlékkönyvben, az Oest. Wochenschrift-ben jelentek meg.

Lenkei, 1. *Henrik*, tanár, iró, szül. Pécsett 1863 jún. 26. A gimnáziumot szülővárosában, az egyetem bölcsészeti fakultását Budapesten végezte s itt szerezte tanári oklevelét. Előbb Pozsonyban működött, 1888 óta a budapesti áll. V. ker. főreáliskola tanára. Sokáig szerkesztette az Élet c. ifjú irók lapját, irt drámákat, de főleg nagyszámú költeményt, melyek filozófiájukkal és finom lirájukkal tüntek ki. Vannak szép számmal vallásos költeményei is. 1918. elnyerte a M. Tud. Akadémia Teleki-díját *Kató bosszúja* c vígjátékával. Sokáig titkára volt az IMIT-nek is. Önálló kötetei: *Versek; Petőfi és a természet; Újabb költemények; Kain halála; Csetepaté* (vígjáték, Nemzeti Színház 1904); *Új versek; Meister Claron* (vigjáték, német nyelven); *Az én hőseim; Májusi fagy* (Szilágyi Gézával együtt, Nemzeti Színház); *Évgyűrűk; Leáldozás* (tragédia, 1910), mely utóbbi az Akadémia Teleki-díját nyerte el. S. R.

2. *L. Lajos*, hírlapíró, szül. Pécsett 1864 nov. 14. A gimnáziumot u. o. végezte. Szülővárosában a Pécsi Naplót szerkesztette. L. a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alelnöke. Önálló alakban megjelent művei: *Nach dem Nordcap* (1889) és *Északamerikai megfigyelések* (1912).

3. *L. Zsigmond*, szerkesztő, szül. Pécsett 1873. Előbb a Budapesti Hirlapnál dolgozott, majd megalapította az első magyar moziszaklapot. Résztvett a Magyar Kinematográfusok Országos Szövetségének alapításában, amelynek főtitkára lett. Tíz évig szerkesztette a Mozivilágot. Jelenleg a Magyar Filmkurir szerkesztője. R. I.

Léólom jěhi ódom *(h.). Mindenkor legyen az ember (istenfélő).* A reggeli ájtatosság egyik imájának a kezdete. Az ősrégi ima előfordul *Jóma* 87b és *Tana debé Elijáhu* 21-ben. A nyelvhasználat közmondást csinált belőle, úgy, hogy a mondat végéről elhagyta az istenfélő szót. Ebben a népies fogalmazásban ez az értelme: mindenekelőtt légy férfiú.

Leopold *Lajos**, társadalomtudományi iró, szül. Szekszárdon 1879. Budapesten végezte jogi tanulmányait. Szociológiai tanulmányait a Huszadik Században s más folyóiratokban, majd pedig *A presztizs* c. nagy művében tette közzé. Munkája francia és német nyelven is megjelent. S. R.

Lerner *József*, ifjúkori nevén Józéf Lasch ben Jicchak Lasch, szül. Trietchben (Csehország) 1761., megh. Budapesten 1836. Egyike volt a mult század harmincas éveiben a pesti hitközség legkiválóbb talmudtudósainak (V. ö. *Büchler*, «A budapesti zsidók tört.» 264), kit sirfelirata a «máór hagólah» (a diaszpóra világossága) és «móféth hadór» (a kor csodája) jelzésekkel magasztal. Tudós családból származott: dédunokája volt Józéf Statthagen rabbinak, a *Dibré Zikárón* (1705) c. jeles mű szerzőjének s híres hitvitázónak, unokája Spitz Izsák kismartoni előljárónak (megh. 1754.), ki a nevezetes kismartoni Wolf-családnak is őse s veje Benjámin Wolf Reicheles nikolsburgi, később schaffai rabbinak (megh. 1786.) Már ifjúkorában kiadta *Marpé Lanefes* (Gyógyszer a léleknek) c. művét (1791) s bevezetésképen Ásér b. Jechiél *Orechóth Chajjim* c. vallásos intelmeit. Egy másik nagyobb művében ipjá-

nak, Reichelesnek a Tóra két első könyvéhez írt beható fejtegetéseit adja ki *Dibré Hataánugim* (A gyönyörüségek ígéi) c., hozzácsatolva *Óneg Nefes* (Lelki gyönyörüség) címen saját magyarázatait (Prag 1795). Negyven éven át volt kerületi rabbija Lichtenstadt, Saaz és Elbogen csehországi községeknek, azután öregségében otthagyva rabbiállását, Pestre költözött, hol L. Ignác fia gazdag lisztkereskedő volt s a hitközség vezetőihez tartozott (1898. «árvaatya»). A váci-úti régi temetőben a rabbik sorában volt a sírja, honnan e temető kiürítésekor unokája, Munkácsi Bernát, a Pesti Izr. Hitközség tanfelügyelője exhumáltatta s a rákoskeresztúri temetőben gondoskodott új nyugvóhelyéről.

Lésónó habó bijerusolájim *(h.). Jövő esztendőben Jeruzsálemben.* Peszach este használt köszöntés. Széder estéjén az Egyiptomból való szabadulást ünnepli a zsidóság és ez a köszöntés is a szabadság gondolatköréből nőtt ki, amelynek teljes megvalósítását a Messiás eljövetelétől várja a zsidó felfogás.

Lestyán *Sándor**, író és hírlapíró, szül. Nagyváradon 1897. Az összeomlás után hírlapíró lett. Előbb a Világ, majd Az Est, 1925—28-ig pedig az Ujság szerkesztőségének tagja volt. *Vah ta-Vaha* c. ifjúsági regényt írt.

Leszlényi, 1. *Bernát*, író, szül. Nagykanizsán 1837 aug. 24., megh. Bécsben. Fiatal korában került külföldre, ahol gyorsan érvényesült. Tárcákat írt és több lapot szerkesztett. 1890-től az Oesterreichische Volkszeitung társszerkesztője volt. Irt egy tragédiát is. Címe: *Amnon*. Más önálló kötete: *Fidèle*.

2. *L. Imre*, jogi író és gyorsíró, szül. Győrben 1855. A gyorsírás körébe vágó tanulmányai magyar és német lapokban jelentek meg. Munkatársa a Győri Gyorsíró Közlönynek és résztvett a finn gyorsírás megteremtésében. Művei: *Ars Tironia vagy a római Tachigraphia ismertetése, A magyar gyorsírás elmélete.* Emlékezettan. *Az ókori zsidók kereskedelme* című munkája kéziratban van a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Lesznai *Anna**, költő és iparművész, szül. Budapesten 1888. Lírájának központi tárgya: az énné ébredt ember vágyódása az éntudat-előtti (vagy utáni) állapotba. Verskötetei: *Hazajáró versek; Édenkert; Eltévedt litániák.* Szép meséket is írt: *Die Reise des kleinen Schmetterlings; Mese a bútorokról és a kisfiúról.* Iparművészeti tervezésekkel, eredeti fölfogású, a népieshez közeledő kézimunkákkal, továbbá könyvillusztrációval is foglalkozik. Jászi Oszkár felesége volt, 1919 óta Bécsben él. K. A.

Léva *(Levice*, Cs-Szl.), rend. tan. város Bars vm. 9675 lak. 1837-ben imaegyesület létesült L.-n. Három év mulva már annyira megszaporodtak a hívek, hogy az imaegyesület hitközséggé lépett elő és Heilbrunn Juda személyében rabbit választott. A szabadságharc idején már közel száz főnyi L. zsidó lakossága, akik közül többen mint honvédek szolgálták a hazát. Az első rabbi, aki a hitközség anyakönyveit vezetni kezdte, az 1850. megválasztott Liebmann Márk volt. Ő foglalta írásba az 1851 óta működő Chevra Kadisa alapszabályait is. Ezidőtájt több barsmegyei község kimondotta a L.-i rabbinátushoz való csatlakozását s így a L.-i rabbi a barsmegyei főrabbi címet viselte. 1853-ban épült fel a templom s még ugyanez évben megnyilt a két, később három, majd négy tanerős nyilvános jellegű népiskola. 1869 ben a hitközség a kongreszszusi jelleget vette fel. 1873-ban következett be a hitközség kettészakadása. Berdach Dávid egyik rokonát akarta besegíteni a rabbi-állásba s miután ez nem sikerült, a szakadás jelszavát dobta a küzdelembe. A következő évben már megalakult a L.-i orthodox hitközség. Ez a változás az anyahitközséget válságba sodorta. Előbb egy triumvirátus (Weisz Samu, Guttmann Ignác, Preisach Samu) próbálta rendbehozni a hitközség ügyeit. Sikertelen kísérletek után Taub Lipót vállalta az elnökséget s vezetése alatt a helyzet kissé meg is javult. 1881-ben Pólya József másodszor lett a hitközség elnöke és a régi helyére új templomot és új iskolát építtetett. Az ő utódai: Frommer Ignác, Frommer Mór, Elek Mór, Weisz Benő, Balog Sándor és Szilárd Samu voltak, akik valamennyien lelkes hozzáértéssel vezették a hitközséget. Jelenleg ismét Balog Sándor az elnök, akinek vezetése alatt a hitközség minden téren nagy haladást mutat. 1898-ban a hitközség statusquo alapra helyezkedett s ezáltal létrejött a béke az orthodoxokkal, akik már visszatértek a hitközségbe. A hitközség költségvetése 217.208 čk., filantrópikus és szociális célokra 13.700 čk-t költ a hitközség. Alapítványai nincsenek. A hitközség történetével egy könyv foglalkozik: Steiner Ignác L.-i isk. igazgató (l. o.) könyve: *A L.-i izr. hitközség története* (L. 1903). A hitközség intézményei: a nőegylet (elnöknője Priszner Gyuláné), Filléregylet (elnöknője Liebermann Jakabné), a Cedóko-egylet, a Poel Cedek-egylet és az Aggmenház. A hitközség anyakönyvi területéhez Garamapáti, Bajka, Obers, Ujbász, Csejkó, Nagy- és Kiskálnos, Garamlök, Marosfalva, Garammikola, Nagyod, Kisóvár, Nemesorom, Szódó, Garamszőllős, Garamtolmács, Töre, Garamújfalu, Alsóveszele, Garamkelecsény, Garamkeszi, Nagy- és Kiskoszmoly, Vámosladány, Dobosberekalja, Garamsolymos, Felső- és Alsószecse, Zseléz és Zsemlér tartoznak. A hitközség lélekszáma: 1336, a családok száma 499, az adófizetőké 354. Foglalkozás szerint: 10 nagykereskedő, 25 gazdálkodó, 45 szabadpályán levő, 12 tanító, 107 kereskedő, 12 ügyvéd, 15 köztisztviselő, 8 munkás, 3 nagyiparos, 18 orvos, 20 magántisztviselő, 10 vállalkozó, 64 iparos, 5 mérnök, 30 magánzó és 81 egyéb. A világháborúban résztvett hitközségi tagok közül 23-an haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Libermann Jakab főrabbi, Balog Sándor elnök, Kaiser Lajos alelnök, Schuller Ignác pénztáros, Knapp Géza ellenőr, Kertész Lajos gondnok, Deák Adolf titkár.

Lévai *Mihály*, orvos, szül. Budapesten 1893. Orvosi diplomája elnyerése után Jendrassik tanár klinikáján, majd 1923-tól a Poliklinikán lett asszisztens. Egyszersmind siófoki fürdőorvos. Cikkei különböző orvostudományi lapokban jelennek meg és főleg az inzulinhatás kísérleti kivizsgálására, gyakorlati alkalmazására, vala-

mint a bőr biológiai folyamatainak felderítésére vonatkoznak. S. R.

Lévay, 1. *Henrik* (kisteleki) báró,* közgazdász, szül. Jankovácon 1826., megh. Budapesten 1907 dec. 16. Részt vett a szabadságharcban és hadnaggyá léptették elő, majd a Riunione Adriatica szolgálatába állott s 1857. megalapította az Első Magyar Általános Biztosító Társaságot, melynek elnöke lett. L.-t Magyarország legjelentékenyebb biztosítási szakemberének tartották. 1868. magyar nemességet kapott, 1886. főrendiházi tag lett, 1897. bárói rangra emelte a király. S. R.

2. *L. Lajos* (kisteleki) báró,* közgazdász, *L.* 1. fia, szül. Szegeden 1865 ápr. 20. Tanulmányai végeztével az atyja által megteremtett Első M. Ált. Biztosító Társ. vezértitkára lett. Közgazdasági tevékenysége mellett a politikai életben is részt vett. 1896-ban képviselő, 1903. belügyminisztériumi min. tanácsos s a kivándorlási ügyek vezetője lett. Műve: *A kivándorlás és városaink pénzügyeinek rendezése.* 1910-ben újból képviselő, majd a kommün bukása után mosoni főispán volt. S. R.

Leveleki *Mayer,* filantróp, szül. Nyiregyházán 1818., megh. u. o. 1915. Munkás életét a jótékonyságnak szentelte. Sok emberbaráti alapítványt létesített, kettőt szegény zsidó leányok kiházasítására. Jeruzsálemben is támogatott több szociális intézményt.

Levélölés. A zsidók követeléseinek megsemmisítését nevezték így. Nagy Lajos és az akkori királyok, uralkodókat megillető jogként gyakorolták a zsidókkal szemben fennálló tartozások, illetve adósságok eltörlését és Nagy Lajos a zsidók kiüzetésekor és visszatérésük után hathatósan élt is ezzel a királyi joggal. De igyekezett igazságosan mérni a maga ítéleteit és többször megfontolóra vette végső döntéseit. Így mikor Sopron városa a számkivetés alkalmával elfoglalta egy Izrael nevű zsidó házait és azokat Izrael visszatérése után visszaszolgáltatni nem akarta, ez az ügy is közvetlenül Lajos elé került. Három évi pereskedés után, 1368. János városbíró és egy városi esküdt, hogy a királyt a város szándékainak megnyerje, úgy terjesztették elő a dolgot, hogy a város a zsidók házainak árából kápolnát akar építeni. Egyben azt is kérték, hogy mentse fel a soproni polgárokat azon adósság megfizetése alól, amellyel Izraelnek tartoznak. A király kijelentette, hogy a kölcsönvett tőkéket mindenesetre vissza kell fizetni. Ehhez hasonló eset fordult elő Pozsonyban is, ahol Nykus, a néhai Jakus pozsonyi bíró fia ötvenkét forinttal tartozott németországi és pozsonyi zsidóknak. Lajos 1374. elrendelte, hogy Nykus zálogba lefoglalt javait adják ki, de Nykus köteles a felvett tőkét visszafizetni. U. L.

Levijim, a leviták héber neve.

Levin *Jakab,* pedagógus, szül. Pesten 1828., megh. Budapesten 1884. 1848-ban fogságba került, 1871. a pesti kereskedelmi akadémia igazgatója lett s azt európai színvonalra emelte. Igen sok szakmunkát írt.

Lévy, 1. *Béla,* ügyvéd, jogi író, szül. 1873 dec. 4. A budapesti egyetemen tanult, majd ügyvédi irodát nyitott. 1899—1901 közt a budapesti Kereskedelmi Akadémia jogtanára volt. Tagja az Országos Ügyvédvizsgáló Bizottságnak. Több jogi folyóiratnak évek óta állandó munkatársa. Önállóan megjelent művei: *A magyar szabadalmi jog rendszere; A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése; Az ipari munkáról szóló törvénytervezet bírálata: A szabadalmi törvény előadói tervezete* (Kósa Zsigmonddal, 1909). Ő írta a Borchard-féle Handelsgesetze des Erdballs c. gyűjteményben a magyar kereskedelmi-, váltó- és csődtörvények ismertetését. S. R.

2. *L. Lajos,* orvos, szül. Budapesten 1875. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A thübingeni egyetemen évekig folytatott belgyógyászati tanulmányokat. A háború alatt a Zita kórház főorvosa volt mindaddig, míg a kórház megszünt. Jelenleg a Zsidó kórház belgyógyászati osztályának vezető főorvosa. 1917-ben Schächter Miksától (l. o.) átvette a Gyógyászat szerkesztését s a lapot 1928 októberéig szerkesztette. A Gyógyászatban jelentős tudományos munkásságot fejtett ki. Vezércikkeiben alapos tájékozottsággal, kritikailag ismertette az akkor még nálunk kevéssé ismert külföldi, főleg a francia és angol orvosirodalmat. Így többek között az inzulint is L. ismertette először Magyarországon. Sok mélyreható, belgyógyászati vonatkozású tanulmányt írt, amelyek közül jelentősebbek: *A vészes vérszegénység* és *A belső szifilisz néhány kérdéséről* c. tanulmányok. V. A.

Lewuw *Móse,* vagy *Chárif Móse,* pozsonyi főrabbi. Előbb a lembergi jesiva rabbija volt. 1730-ban választották meg a pozsonyi hitközség rabbijává. Az ő vezetése alatt a pozsonyi jesiva a nagy talmudiskolák sorába emelkedett. Működésének utolsó éveiben a hitközség Eger Akiba zilzi rabbit hívta meg Pozsonyba, hogy a főrabbit helyettesítse. De L. csak azzal a feltétellel egyezett bele Eger rabbi meghívásába, hogy a nagy templomban ne tartson hitszónoklatot. Megh. 1758. F. D.

Liberer *(j.). Temetőszolga.* Némelyek a francia *livrée,* mások a latin *libelar* (könyves ember) szóból származtatják. Az utóbbi feltevés a helyesebb, mert a L. nemcsak a halott mosdatásánál és eltakarításánál segédkezik, de a temetési szertartásnál is, mikor könyvből olvassák a halottas imákat. F. M.

Lichtenberg, 1. *Emil*,* karmester, szül. Budapesten 1874 ápr. 2. A Zeneakadémián tanult. 1903-tól a budapesti Operaház korrepetitora, később karmestere volt. Alapítója és vezetője a Budapesti Ének- és Zenekaregyesületnek, a Magyar Nők Karegyesületének és a Magyar Karének Egyesületnek. Ismertetéseket írt Berlioz, Brahms, Haydn, Bach és Wagner több művéhez.

2. *L. Kornél* (mindszenti),* egyetemi tanár, fülgyógyász, szül. Szegeden 1849. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult, majd külföldön a fülgyógyászatban képezte tovább magát. Hazajövet, 1883. e szakma egyetemi magántanára, majd később Böke Gyula (l. o.) tanár nyugalomba vonulásakor ny. rk. tanára lett. L. egyszersmind a Poliklinika igazgatója volt 1894 óta. Hazai és külföldi szakfolyóiratokban kiterjedt irodalmi munkásságot fejtett ki. S. R.

3. *L. Mór.* A szegedi Gazdasági Egyesületnek egyik alapítója, majd örökös díszelnöke, a Lloyd-társulat elnöke és a Kaszinónak, a Dugonics Irodalmi Társaságnak és a Képzőművészeti Társaságnak alapító tagja volt. Megh. 1908 dec 29. Szegeden.

Lichtenstadt *Wolf*, rabbi. Prágában tanult Landau Ezekielnél. Nősülése után Trietschben működött és 1788. kiadta talmudi novelláit, *Kedusász Jiszróél* címmel Brünnben. Ezután Trencsénben volt rabbi és ott élt haláláig, 1827-ig.

Lichtenstein, 1. *Abrahám Jakab*, rabbi, megh. Nagykátán 1886. Előbb Tiszabeőn volt rabbi, de itt rágalmazás folytán a Bész-din állásvesztésre ítélte, míg egy másik Bész-din Landesberg Izsák nagyváradi főrabbi elnökletével visszahelyezte oda. L. 1880 elején Nagykátán lett rabbi s ott működött haláláig. Öccse a hírhedt L., aki korábban tápiószelei rabbi volt s később, mint az Újtestamentum híve, a misszionáriusok szolgálatába állott, anélkül, hogy megkeresztelkedett volna. S. R.

2. *L. Ferenc Lajos*, szerkesztő, Kossuth futára, szül. Szigetváron (Somogy vm.) 1828. Az 1848-iki szabadságharcban, mint a kormány futára, fontos szerepet játszott. Többek között őt küldte Kossuth Görgeyhez azzal az üzenettel, hogy azonnal egyesüljön Dembinszkyvel s működjenek együtt. Megbizatásának olyan határozott formában tett eleget, hogy Görgey főbe akarta lövetni s csak Görgey adjutánsa, Bager mentette meg. A függetlenségi nyilatkozat után külföldi megbízatást kapott. A szabadságsághare leverése után Aradon elfogták, de sikerült megszöknie. Külföldre került s itt hírlapírással foglalkozott; e miatt a bécsi kormány kiadatását követelte, de nem adták ki. 1863-ban hazajött s részt vett az Első Magyar Földhitelintézet megalapításában, 1864. megindította Pester Correspondenz címmel kőnyomatos lapját, melynek magyar és francia nyelvű kiadása is volt. Kiadta az Ungarischer Actionär c. közgazdasági lapot. A magyarországi szabadkőművesség mozgalmaiban élénk tevékenységet fejtett ki.

3. *L. György*, mnemotechnikus, *L. Ferenc* bátyja, szül. Keszthelyen 1820., megh. Edinburgban 1893. Jogi tanulmányokat folytatott és ő volt az első zsidó jurátus Magyarországon. Mint mnemotechnikus világhírt szerzett 1848. diplomáciai megbizatással ment Berlinbe. Angliában ő tanította a Kossuth-fiúkat zongorázni. Később Edingburgban nevelőintézetet alapított.

4. *L. Hillel*, rabbi, szül. Vecsén 1815., megh Kolomeában (Galicia) 1891 máj. 18. Szófer Mózes pozsonyi főrabbi tanítványa. Előbb Szt.-Margit községben működött, 1854. pedig Kolozsváron választották meg, de nem foglalhatta el hivatalát, Friedmann Ábrahám erdélyi országos főrabbi ellenzése miatt. 1865–67-ig Szikszón működött, ekkor Kolomeába hívták meg, ahol nagy jesivát is tartott fenn. Magyarországon ő volt vezetője a túlzó orthodoxiának, nem tűrte meg az almemor elmozdítását és fanatikusan ellenezte a világi nevelést. 1868–69-ben élénk tevékenységet fejtett ki, mint az ors. zsidó kongresszus ellenzője s főleg a Rabbiszeminárium felállítása ellen küzdött. E célból már 1865 rabbigyűlést hívott össze Nagymihályra s küldöttséget menesztett az uralkodóhoz, hogy a szeminárium felállításának elejét vegye. Vallási szigorúságban felülmúlta összes magyarországi orthodox kortársait. Számos irata jelent meg részint héber, részint jiddis nyelven. Hébernyelvű művei közül fontosabbak: *Maszkil el-Dol; Ész laászósz.* S. R.

Lichtenthal *Péter*, orvos és polihisztor, szül. Pozsonyban 1780 máj. 10., megh. Milánóban 1853 aug. 18. A bécsi egyetem orvosi fakultását végezte el és a tífuszjárvány idején kórházi orvos volt Bécsben. Betegeskedése miatt Itáliába ment, majd le is telepedett Milánóban, mint praktizáló orvos, könyvcenzor és zeneszerző. Művei közt legnevezetesebb a *Dizionario e Bibliographia della Musica*, azonkívül írt orvosi, nyelvészeti, geográfiai, esztétikai és zenetudományi műveket, továbbá több balettet, szimfóniát, misét, szonátát. Tagja volt több jelentékeny tudományos társaságnak. S. R.

Lichtmann, 1. *Jakab*, műgyűjtő, szül. Budapesten 1835., megh. Bécsben 1917. Rothschild báró bécsi bankházának cégjegyzője volt. Negyvenegy évig állt a Rothschild-ház kötelékében. Jelentékeny kép- és műtárgy-gyűjteményét, valamint ingatlanait Bécs városára és annak zsidó hitközségére hagyta, értékes képeinek egy részét pedig a bécsi Műtörténelmi Múzeumra és a pesti Nemzeti Múzeumra.

2. *L. Mór*, rabbi, szül. Óvárin (Szatmár vm.) 1864 szept. 1. 1886–96. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1895-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1897. rabbivá. 1898 óta az újpesti izraelita hitközség titkára, 1922 óta rabbija. Főműve: *Zakariás viziói*, (Budapest, 1895.). Cikkei az Újpesti izraelita hitközség értesítőjében jelentek meg. F. D.

Lichtner *Gáspár**, r. kath. plébános, c. apát, szül. Jákóhalmán 1822 jan. 1., megh. Hódmezővásárhelyen, ahol plébános volt, 1884 márc. 7. Gyermekkorában keresztelték meg s a váci papnöveldében tanult. Mint a Károlyi grófok dereki egyházai birtokának káplánja jutott a vásárhelyi plebániára. A *Hódmezővásárhely története* c. terjedelmes monográfia forrásait s az első erre vonatkozó tanulmányokat ő állította össze s részben ki is adta. S. R.

Lichtschein *Lajos*, rabbi, szül. Komáromban, megh. 1886. Óbudán. Pápán tanult, majd segédrabbi volt Austerlitzban, Nagykanizsán és Esztergomban. 1876-tól kezdve haláláig Csurgón működött. Részint önállóan, részint folyóiratokban a következő művei jelentek meg: *A zsidók középkori és jelenkori helyzete; Die dreizehn Glaubensartikel; Der Targum zu den Propheten; Der Talmud und der Socialismus; Kossuth Lajos és a sátoraljaújhelyi rabbi.* S. R.

Liebenberg *Ignác*, lovag, szül. Temesvárott, megh. Bécsben 1844 jún. 16. Hirschl Lévi temesvári rabbi unokája volt. Mint gyapjúkereskedő, közgazdasági téren olyan kiváló érdemeket szerzett, hogy a császár 1817. «Edler von Liebenberg» címmel lovagi rangra emelte. L. egyenes ágon való utódai a *Liebenberg (csitini)* bárói család tagjai.

Lieber *Wolf Náthán*, rabbi, szül. Fürthben (Bajororsz.) 1790. megh. Pozsonyban 1880 dec. hóban. Jóllehet könyvet elvből nem írt és végrendeletileg meghagyta, hogy semmiféle lexikon nevét meg ne említse, több, mint félszázadon át elismerték róla, hogy korának egyik legkimagaslóbb talmudtudósa. L. a pozsonyi Bész-din ülnöke volt félszázadon át. A pozsonyi jesiván ezrek hallgatták tanítását. S. R.

Liebermann. 1. *Jehuda.* 1250—75 körül élt és Pozsonyból való volt. Hittudósnak tartják, de valószínüleg nem tudományos jelentősége miatt került be a zsidó hittudósok későbbi lajstromába, hanem mert a nagyhírű Eliezer ben-Nátán mainzi rabbi ötödik nemzedékéből származott. Egyébként a zsidók számkivetéséig terjedő két és fél század alatt, mikor külföldön a középkori zsidó theológia virágzott, sehol nem találkozunk magyar zsidó tudósnak a nevével, amit a magyar zsidók eltérő életmódjának a kazár-zsidó befolyásnak és a nyugattól való elszigeteltségnek kell tulajdonítani.

2. *L. Leó*, (szentlőrinczi)* orvostanár, kémikus, szül. Debrecenben 1852 nov. 28., megh. Budapesten 1926 júl. 20. A bécsi egyetemen tanult, majd Innsbruckban volt asszisztens, 1878. pedig a budapesti egyetemen lett a kémia, majd törvényszéki orvostan és rendőri kémia magántanára, egyidejüleg az állatorvosi akadémián a kémia tanára. 1902 óta a budapesti egyetemen a közegészégtan nyilv. rendes tanára és az intézet igazgatója, 1908-ban orvoskari dékán volt, magyar nemességet és udv. tanácsosi címet kapott. Nagyszámú munkáiból fontosabbak: *Chemie des Menschen; Tabellen z. Reduktion der Gasvolumina; Die chemische Praxis auf dem Gebiete der Gesundheitspflege und Gerichtlichen Medizin; Chemia.* S. R.

3. *L. William*, newyorki ügyvéd, szül. Szentesen 1872. Dédunokája a Semen Rokeachnak. Tanulmányait a newyorki egyetemen végezte. Az American Jewish Committee választmányi tagja. A Kehilla szervezet irodájának vezetője. Munkatársa több folyóiratnak. A Kehilla hivatalos lapjának szerkesztője. B. S.

Ligeti, 1. *Ernő*, író és ujságiró, szül. Kolozsvárott 1891. Jogtudományi doktorátust nyert, majd ujságiró lett. Szerkesztője volt 1912. a Nagyváradi Naplónak, 1918. a Kolozsvári Hirlap felelős szerkesztője, később a Napkelet c. irodalmi folyóirat társszerkesztője lett. Főmunkatársa a Keleti Ujságnak. Művei: *Kék barlang; Vonósnégyes.* Sz. I.

2. *L. Pál*, műépitész és történetfilozófus, szül. 1885. Filozófiája szerint, mely elsősorban a művészettörténelem adatain alapul, a kultúrák fejlődése egy-egy hullámvonallal irható le. E hullámvonalak felmenő ágában az épitészet, tetőpontján a szobrászat, lemenő ágában pedig a festészet uralkodik. Ma az épitészi újrakezdés, a rend korát éljük szerinte. Innen könyvének címe is: *Új Pantheon felé.* L. rendszere külföldön is szokatlan sikert aratott. K. A.

3. *L. Miklós**, szobrász, szül. Budapesten 1871. A főváros egyik legérdekesebb szobrának, a városligeti *Anonymus* szobornak alkotója. Az iparművészeti iskolában, azután Bécsben és Párisban tanult. A Műcsarnok 1892-iki téli kiállításán szerepelt először 1893. *Rákász* szobrával a főváros Nadányi-díját kapta. A háború előtt a legkeresettebb arcképszobrászok közé tartozott: I. Ferenc József legutolsó arcképszobrát is ő készítette. Több nyilvános emlékszobrot készített *(Anonymus, Rudolf trónörökös* Budapesten, *Erzsébet királyné* Szegeden, *Kossuth* és *Széchenyi* Visonta-Csoknyán, *I. Ferenc József* Fehértemplomban). Festői fölfogása a színes márványok fölhasználására is vezette, előbb arcképszobroknál, majd csoportozatoknál. Mintázott színes majolika-szobrocskákat is a magyar mondavilágból és népszokásokból vett motivumokkal. 1913. nagy gyüjteményes kiállítást rendezett az Ernst Múzeumban. A Hősi emlékek pályaterveinek kiállításán két kiváló tervével vett részt. A Benczúr Társaság tagja. A müncheni nemzetközi kiállításon II. oszt. érmet, a st.-louisi világkiállításon aranyérmet nyert. F. B.

4. *L. Sándor*, szociológus, szül. Kaposváron, 1890. Kereskedelmi tanulmányokat végzett és jogi doktorátust szerzett. Megalapitója a dicsőszentmártoni Kereskedelmi és Iparbanknak és a Cartea Romaneasca kükülllőmegyei vállalatának. *A társadalmi gazdaság dinamikája* és *Az erkölcs keletkezése és fejlődése* c. szociológiai tanulmánya figyelmet keltett. Munkatársa a Korunk c. társadalomtud. folyóiratnak. S. R.

Limud, héber szó, magyarul: *tanulás.*

Lindenbaumné, özv., sz. *Freudiger Sára (obudai)* szül. Budapesten 1858. Nagy, galiciai petróleumforrások tulajdonosa. Társadalmi és jótékonysági mozgalmakban vezető szerepet játszik. Jelentős karitatív tevékenységet fejt ki különösen orthodox intézmények támogatásával. Elnöknője a Mirjam, Magyar Zsidó Nők Szövetségének, budapesti orthodox Nőegyletnek és számos más egyesületnek. V. A.

Lindner *Ármin*, közgazdász, szül. Temesváron 1870 szept. 22. és u. o. végezte középiskoláit is. Államtudományi vizsgát Budapesten tett. Tanulmányainak befejezése után, 1891. Temesvár város szolgálatába lépett. 1902-ben már gazdasági és pénzügyi tanácsnokká választották meg. 1919-ben nyugdijba vonult és átvette a Városi Takarékpénztár igazgatását és tőkeerős intézetté fejlesztette. Első igazgatója a temesvári Lloyd-Társulatnak, amely kezdeményezésére létesítette az aggok menházát. Alelnöke a Temesvári Izr. Hitközségnek és mint ilyen, különösen az iskolaügyek fáradhatatlan pártfogója. Nagyrészt az ő buzgalmának köszönhető a három tagozatú zsidó líceum létesítése is. Sz. I.

Lippa *(Lipova,* R.) nagyk. Temes vm., 7864 lak. A zsidó hitközséget az 1863. fölvett jegyzőkönyvek szerint 1860. Büchler Lázár, Grosz Mór, Singer Mór, Winternitz Vilmos és Reisz Mór alapitották. Az első előljárók Büchler Lázár, Grosz Sándor, Singer Mór voltak. Első (még most is működő) rabbija Strauszmann Jakab. 1860-ban létesitette a Chevra Kadisát, 1880. a nőegyletet. Volt elemi iskolája is, de megszünt és ezidőszerint a hitközség csak a hitoktatásról gondoskodik. Templomát a saját anyagi erejéből 1873.

építette a hitközség. Évi költségvetése 1.000,000 lei, az egész összeget hiteleti célokra költi. Mairovitz Mór radnai lakós 1915. a hitközségi tisztviselők javára 5000 koronás nyugdíjalapot létesített és ennek kezelését a hitközségre bízta. A hitközség 130 családból áll, 330 lélekkel, 124 adófizetővel. Anyakönyvi területéhez a L.-i főszolgabírói járás 28 községe tartozik. Az új határok következtében a XXIII. községkerülettel való kapcsolata megszünt. A világháborúban 38 tagja vett részt, 10 elesett. A hitközség vezetősége: Strauszmann Jakab rabbi, Weisz Mór elnök, Böhm Henrik alelnök, Hubert Mór pénztárnok, Gárdos Ervin, Zélig Dávid gondnokok, Faragó Henrik, Gráber Dezső, Herskovits Izidor, Izsák Ignác, Kohn Lajos, Merkler Vilmos, Pserhoffer Lipót, Révész Aron, Singer Antal, Schultz Sandor választmányi tagok, Lichter Jakab titkár.

Lippe *Cháim Dávid*, író és könyvkiadó, szül. Stanislauban 1823., megh. Wienben 1861. A sóvári sófőzde körüli visszásságok szanálása végett megkapta a kizárólagos sóegyedáruságot három megyére. 1852—66-ig az eperjesi hitközség kántora volt. Élénk írói tevékenységet fejtett ki zsidó kérdésekben és különösen a zsidó pártszakadás ellen küzdött. 1867-ben Wienben zsidó könyvesboltot nyitott és szerkesztette a Bibliografisches Lexikont, amely több kiadást ért el. A. T.

Lipschitz, 1. *Lipót*, rabbi, szül. H.-Mádon 1840., megh. Budapesten 1904. A Talmudot atyjánál, Izsák Nátán főrabbinál Mádon és később Abaújszántón tanulta, de amellett alapos világi műveltségre is tett szert. Élénk tevékenységet fejtett ki az önálló magyarországi orthodox szervezet megalapítása körül. Az orthodox érdekek propagálására hetilapot indított és annak szerkesztője volt. De állandóan írt cikkeket különböző napilapokba is. Apja halála után megválasztották Abaújszántón rabbinak. Élénk levelezést folytatott nem csak a világ zsidóságának kiváló nagyjaival, hanem Renan, Ebers, Delitzsch és más tudósokkal is összeköttetésben állott. A tiszaeszlári per alkalmából a legkiválóbb keresztény talmudtudósok véleményeit gyüjtötte össze és adta ki. 1896-ban az orthodox központi iroda elnöke lett. Liberális világnézete miatt a chászideus rabbik működését megnehezítették. Érdemeiért a király a Ferenc József-rend lovagjává nevezte ki. Végső akarata szerint Abaújszántón temették el. Hátrahagyott nagyértékű döntvényei még nem jelentek meg. B. S.

2. *L. Mór*, orvos, szül. Kőröstarcsán 1861., megh. Budapesten 1922. Neves stomatológus volt, írt számos kitünő szakértekezést, mely leginkább a szájsebészet körébe vág. Előadások tartására meghívták Belgiumba, Németországba és Angliába, ahol önálló műtéteit a gyakorlatban is bemutatta. Több új műszert is feltalált, amelyek mindenütt elterjedtek. S. R.

Lipschutz *Salomon*, sakkmester, szül. Ungváron 1863 júl. 4. Tizenkétéves korában vándorolt ki Amerikába, ahol hamarosan feltünt sakkjátékával. 1883-ban már őt küldte Newyork a philadelphiai, a következő évben pedig a londoni internacionális versenyre, ahol többek közt Zuckertortot és Mackenziet legyőzte. Az 1889-iki newyorki mesterversenyen az amerikai játékosok közül egyedül ő nyert díjat. 1890-ben és 1892. újból elnyerte az Egyesült-Államok bajnokságát. S. R.

Lipsitz *Arje Léb*, rabbi, szül. Abaújszántón 1842., megh. Budapesten 1904. Atyja, *L. Nátán*, abaújszántói rabbi és a híres *Semen Rokeach* veje volt. L. mint az orthodox szervezőbizottság hivatalnoka kezdte működését, melyet atyjának 1874. bekövetkezett halálával a szántói rabbisággal cserélt fel. 1890-ben az orthodox vezető-bizottság elnökévé választatván, rabbihivatalától megvált. Irodalmilag is működött s neve több responsumban fordul elő. S. R.

Liptai *Imre*, hírlapíró és színműíró, szül. Miskolcon 1876., megh. Budapesten 1927. Középiskolai tanulmányainak befejezése után hírlapíró lett Szegeden. 1907-ben Budapestre költözött és 1910—19. a Pesti Napló felelős szerkesztője volt. Élete végén, mint a 8 Órai Ujság vezércikkírója és színházi kritikusa működött. Sokat dolgozott a színpadnak. Egyfelvonásos vígjátéka *Kegyelmes Uram* c. alatt jelent meg, a *Rossz pénz nem vész el* c. vígjáték 1910. került színre a Magyar Színházban, Gábor Andorral együtt írt *Sarkantyú* c. színművét a Nemzeti Színház mutatta be 1911. Jelentékeny sikere volt *Eresz alatt* c. népies színművének, *Pesti asszony, A jó fiu* c. víg játékainak, valamint a Drégely Gáborral együtt írt *A vörös ember* c. bohózatának is. Egyes színpadi munkáit külföldön is bemutatták. Sz. G.

Liptószentmiklós *(Liptovský Sväty Mikuláš*, Cs.-Szl.) nagyk. Liptó vm., 3251 lak. Nagyon régi hitközség. Levéltára okmányaiból megállapítható, hogy 1728. alakult, de már jóval előbb is, bár szórványosan, laktak itt zsidó családok. A hitközségnek két temploma és egy Bész hamidrasa van. Az egyik templom Liptóújvárott, a másik L.-on épült 1731. Az építkezés költségeihez az Okolicsányi-család nagyobb összeggel járult hozzá. A templomot a hitközség fejlődésének megfelelően már 1770. bővíteni kellett s 1818. még nagyobbá építették. 1846-ban új templomot emelt a hitközség, 1878. egy nagy tüzeset után restaurálták a templomot. 1906-ban, egy másik tüzvész után, újból restaurálták és pedig Baumhorn Lipót (l. o) tervei szerint. A hitközség első rabbija Móse ha Kohen a híres Móré cedek volt, aki 1756. Talmud Tórát alapított. Móse ha-Kohen kereskedő volt és mint szentéletű tudós férfiúnak inkább tiszteletbeli állása volt a rabbiság. Az első hivatásos rabbi Kunitz Löb volt, aki 1776. jesivát alapított, mely csaknem száz évig működött s 1860. szünt meg a tanulók számának leapadása miatt. Gazdasági okok miatt szüntette be régi hires alreáliskoláját is. Van a hitközségnek egy három-tanerős népiskolája, azonkívül számos kulturális és jótékonysági intézménye. Ezek: a Chevra Kadisa, vezetője Stark Albert, Aggokháza, Nőegylet özv. Singer Ignácné elnöklete alatt, a gyermekek ellátására alakult Allumneum özv. Schwalb Emánuelné vezetése alatt, a Strauss Izidor vezetése alatt álló Malbis Arumim, a Makkabea tornaegylet, vezetője Haass Gusztáv, Cion kulturegyesület, elnöke Haass Albert és a Sómer ifjúsági önképzőkör.

Sok kiváló tagja van a hitközségnek és egy sereg azoknak a száma, akik L.-ról származnak s kulturális tevékenységükkel hírnevet szereztek. L.-i származású a Bacher-család, Bacher Simon (l. o.) műfordító és költő, néhai Bacher Vilmos (l. o.) a Rabbiszeminárium tudós igazgatója, néhai Bacher Emil (l. o.) malomigazgató, továbbá Baneth Ede (l. o.) berlini szemináriumi tanár, Strakosch Sándor (l. o.) a híres recitator, Eichhorn Adolf washingtoni egyetemi tanár, Kohlbach Simon honvédalezredes, Kohlbach Bertalan tanár, Fischer S. berlini híres könyvkiadó, Tedesco Adolf gyárigazgató, Tedesco Bernáth államvasúti főfelügyelő, Sturm Albert és Sipos Ignác hírlapírók, Schick Vilmos tanfelügyelő, Baneth Hermann gablonci rabbi és Hercog Arnold nőgyógyász. Nagyobb vállalatokat létesítettek: Stark Hermann bankot és villamostelepet, Stein Rezső likőrgyárat és Pazerini Lajos bőrgyárat. Stein Móric és Rotschild Jakab nagyobb birtokon gazdálkodnak. A hitközség 216,000 čK., a Chevra 52,000, a nőegylet és az Allumneum 18,000 čK.-s költségvetéssel dolgoznak. A hitközség 108,000 čK.-t költ szociális és kulturális célokra. Említésre méltó még a hitközség 520 kötetes könyvtára, bőséges levéltára és a hitközség történetét összefoglaló monográfia, melyet Hercog Emil adott ki 1894. Budapesten *(A zsidók története L.-on)*. A hitközségnek, melynek anyakönyvi területéhez a L.-i és újvári járások községei tartoznak, lélekszáma 1056, a családok száma 228, adófizetőké 382. Foglalkozás szerint: 14 nagykereskedő, 11 gazdálkodó, 38 szabadpályán levő, 6 tanító, 5 katona, 67 kereskedő, 10 ügyvéd, 4 köztisztviselő, 27 munkás, 12 nagyiparos, 8 orvos, 29 magántisztviselő, 9 vállalkozó, 19 iparos, 2 mérnök, 23 vállalkozó, 70 egyéb. A kongresszusi hitközség mai vezetősége: Singer Vilmos főrabbi, Stein Adolf elnök, Weiner Mátyás alelnök, Stössel Bernát pénztárnok, Strauss Izidor iskolaszéki elnök, Deutsch Adolf rabbi-ülnök, Pick Jakab iskolaigazgató és Pollák Simon jegyző.

Lissauer *Lajos*, ítélőtáblai bíró, az újpesti hitközség alelnöke, szül. Sárospatakon 1869. Iskoláit szülőhelyén és Budapesten végezte, ahol az egyetem jogi fakultásán avatták doktorrá. Tanulmányainak befejezése után a bírói pályára lépett. Előbb mint albíró működött Újpesten, majd pályáján egyre emelkedve, kinevezték a kir. Ítélőtábla bírájává. Tevékeny részt vesz Újpest zsidó hitközségi életében, mint a képviselőtestület és az előljáróság tagja, de különösen mint az iskolaszék és a hitoktatásügyi bizottság elnöke. Érdemeiért az újpesti hitközség alelnökké választotta, legutóbb pedig 1928. a VI. községkerületi bíróság elnöke lett.

Liturgia (gör. *leitourgia* a. m. szolgálattétel saját költségére) szó először a biblia görög fordításában (l. o.) fordul elő (*Szirach* 17, 30) a papok és leviták oltár körüli szolgálata megjelölésére. A zsidó L. lényegesen különbözik az egykorú más vallások L.-jától. Míg a pogány istentiszteletnek *hierurgikus*, azaz paphoz kötött jellege volt, a zsidó istentisztelet a próféták hatása alatt csakhamar elérte azt a fokot, melyet a zsidó hagyományos irodalom szívbeli istenszolgálatnak mond. Ebből folyt egy másik jellegzetes sajátsága, hogy csakhamar a világi nép maga ragadhatta magához annak egyes szekularizált részeit: a Tóra-olvasást (l. o.), előimádkozást, házi szertartásokat (kiddus, széder, l. o.) és ezáltal az istentiszteletben hatalmas demokratikus intézményt létesítettek. Egy harmadik megkülönböztető vonása a zsidó L.-nak, hogy szemben a pogány do ut des elvével, mely szerint a vallási teljesítmény üzletszerű viszonzásra számít, a zsidó istentiszteleti intézmény elveszti értékét és hatását, amint nem helyezi magát az életet és az imádkozó egyént Istennek feltétlen, odaadó szolgálatába. Már Sámuel próféta kioktatta Saul királyt afelől, hogy «jobb az engedelmesség az áldozatnál» (Sám. I. 15, 22). A zsoltárköltő szerint «Isten egyedüli áldozata a töredelmes szív» (51. 19). Az író próféták nem győzik eléggé ostorozni a néphitet, mely szerint Istent áldozattal meg lehet engesztelni: «Gyűlölöm, megvetem a ti ünnepségeiteket és nem szagolhatom gyülekezéseiteket, ha égőáldozatot hoztok... nem telik gyönyörűségem benne.» A liturgikus cselekedetek a zsidóságban nagyrészt azonosak a más népeknél találhatókkal: ünneplés, körmenet, áldozás, térdelés, bőjti önsanyargatás, áldás, mécsgyujtás. Külön zsidó liturgikus jelvények: cicisz (l. o.), tefillin (l. o.). A történet folyamán elmaradtak: a körtánc, a jeruzsálemi zarándoklat és az áldozat. A bibliai időben a liturgikus szolgálat központjában az *áldozás* állott. Ennek lelkiségi alapjáról ma már nem alkothatunk magunknak fogalmat, de tanuságot tesz róla *Szirach* (50. 1—21), ki már az áldozati istentisztelet alkonyatidején volt szemlélője II. Simon főpap funkciójának: «Mint a hajnalcsillag — felhőzet mögött... mint a szivárvány a felhők között... mikor a papi palástot felöltötte, mikor az oltárhoz vonult... körötte a kispapok mint cédrusscsemeték a Libánonon.» Hasonló érzéseket válthattak ki a *zarándoklatok* is mint azt egyes zsoltárok himnikus hangjából ma is kiérezhetjük. Ezeknek ekstázisaiból éppúgy kihallik a nemzeti lelkesedés a főváros és Dávid trónja iránt, mint a Szentélyhez való sóvárgás. A zsidó ritus századoknak lassú és természetes fejleménye, mai alakját nem csupán teoretikus megállapításoknak, hanem tekintélyek iránt való határtalan kegyeletnek, eltérő szokások és tanítások hagyományféltő kiegyeztetésének köszönheti. («Így szokta volt Hillel tenni» vált egy szertartás-változás alapjává.) Nem dogmatikus rendszer, hanem a történet a szülőanyja és ezért hajlékonyabb is szükségessé váló reformokkal szemben. Szorosabb értelemben az imádság rendtartását értjük L. alatt. A zsidó imádság is lényegében eltérő vonásokat tüntet fel a régi népekéhez képest. Nem puszta fohász teszi tartalmát, hanem önképzés, önmagára való hatás is. Már az imádság neve is: *hiszpalél*, önmagával való szembeszállást jelent. A legősibb imádságok ugyancsak alkalomszülte, rövid pár szónyi és tisztán egyéni vonatkozású fohászok voltak; de liturgikus jelentőségünek csak az olyan imádságot tartjuk, melyet már idők folyamán, papi felfogással megformuláztak. Ilyen formulák is előfordulnak már a Bibliában (*Mózes* V. 26. 5—10). Már ebben is

van oktató elem, bár csak beszámolás alakjában. Az imádságot *liturgikus taglejtések* kísérik: felállás, leborulás, mellverdesés (bűnbánat kifejezésére), kézfelemelés (áldásra), szembehunyás (elmélyedésre). Közimádságról is hírt adnak a bibliai könyvek. Így pl. *Jesája* próféta (l. o.) hirdeti, hogy «ha karjaitokat kiterjesztitek is» (imádságra, a templomban), behunyom szememet előletek és ha még oly sokat imádkoztok is (a templomban), Én nem hallgatom meg, ha kezeitek vérfoltokkal vannak tele (1 f.). Az imádság az áldozati istentiszteletből nőtt ki. A papot illette törvényszerint az áldozás tisztsége, de az egyes és a gyülekezet a maguk vallásos érzésének közvetlenül is kívántak kifejezést adni és így *demokratizálták* az istenszolgálatot az imával épúgy, mint a Tórának laikus írástudókkal való felolvastatásával. Már a királyság előtti korból olvassuk, hogy *Channa* maga imádkozott a silohi Szentélyben; számos alkalmi imát is közöl a Biblia királyoktól. A L. történetének fénykorát jelzi a *Zsoltárok* keletkezése, mely a Dávidtól egészen a Makkabeus szabadságharcig terjedő korra nyúlik el. A voltaképeni imádság, mely világirodalmi méltatásra igényt tarthat, a zsidóság alkotása, vagy legalább az ő révén jutott be a világirodalomba és Dávid király mondható ennek révén az emberiség nevelőjének. Max Bród így jellemzi a Zsoltárok jelentőségét: «A zsidóságnak nem az a nagy tette, hogy az Egyistent tanította, aki minden tény kezdete és célja, hanem, hogy a Te szóval megszólítható Istent mutatta be és az életet mint megszólítást és felelést fogta fel. E Zsoltárokban jut kifejezésre a legmelegebb vallásérzelem a maga szivárványszerű színárnyalataiban és a világ legnagyobb írói és gondolkodói hatásuk alatt álltak és alkottak. Többi között Kant is írja, hogy a lelki gyötrelmek óráiban semmi sem tudta úgy megnyugtatni, mint a 23-ik Zsoltár szava: «ha alvilági sötétség völgyét járom is, nem félek a veszedelemtől, mert Te vagy velem.» A zsoltár-költészet fejlődése mellett, különösen pedig a babiloni fogság (Kr. e. 586—536) ideje óta, amikor az áldozás idegen földön fel volt függesztve, az áldozati kultuszt az ima és tóraolvasás kezdi háttérbe szorítani. A templomi áldozat ugyan megmarad a papok tisztségeként, de lassanként csak alkalommá válik a templom látogatására; az ájtatoskodók már «az Isten gyönyörének látására és Templomában való időzésre» áhítoznak. A világirodalmat bőségesen megtermékenyíti az a magas szárnyalású líra, mely a Templom csarnokaihoz való epedésnek ad kifejezést. (Mint a szarvas a patak vizére... stb.) Isten már nem az áldozati füst fellegein, hanem «Izráel dicsőítésének áhítatgomolygása fölött trónol». Az istenkeresés a kételytől kezdve a biztosság legmagasabb fokáig minden változatban kifejezésre jut. Egyes zsoltárok a személyek váltakozásában árulják el, hogy eredetileg pap és kar, vagy hadvezér és harcosok közötti párbeszédes énekek voltak, melyek különféle ünnepies alkalmakra (pl. a 72. Zs. király trónralépésére, a 118. Zs. győzelmi hálaadó istentiszteletre, talán a chanukára; a 20. Zs. hadbavonulásra, a 24. és 48. Zs. zarándoklatokra) íródtak. Zsoltárokat énekeltek *Nechemiás Könyve* szerint Jeruzsálem falainak felavatása alkalmával. A Biblia későbbi könyvei rendszeres, időhöz kötött imádságokról is értesítenek. Így *Dániel* említi, hogy napjában háromszor Jeruzsálem felé nyitott ablak előtt imádkozott (6, 11). Az istentisztelet állandósítása céljából 24 szolgálattételi *(mismor)* csoportba osztották úgy a papokat, levitákat, mint a laikusokat, kik hetenként váltották fel egymást. A legfőbb alkalom a közimádságra az esőhiány volt, ez alkalomra külön ima volt a *Neilo* (kapuzárás) és a főimába beiktatott külön részletek. A közima helye a minden városban létesült *zsinagóga*. Zsinagógát említ már (Isten gyülekezetei) a Zsoltár is. Ezek nemcsak közimádság elvégzésére szolgáltak, hanem azon idők igényeinek megfelelőleg még utasok beszállásolására is.

A rendszeresített imádság legősibb magva: a Sémá hitvallomás («Halljad Izráel, az Örökkévaló, a mi Istenünk egyetlen Lény» kezdettel). Ezt papok és laikusok eleinte versről-versre felváltva mondották és oly áldásimákkal vezették be és követték, melyek a zsidóság vallási állásfoglalását körvonalazzák: Isten egységét, (szemben a perzsa dualizmussal), Izráel történeti elhivatottságát, a jutalom és büntetés hitét szertartások szükségességét az egyiptomi megváltást, mint a leendő megváltásnak biztos zálogát. Egyideig a Tíz Ige is a többistenség hellenisztikus tanításának ellensúlyozására napi imádkozás tárgya volt; de később, mikor arra a félreértésre adhatott alkalmat, hogy az maga Tóra kicsinyben és fölöslegessé teszi az egész Tóra követését, mint azt keresztény körökben tartották, ki kellett küszöbölni. Más liturgikus intézkedések is magukon viselik a válsággal fenyegetett zsidóság nagy lelkiharcának nyomait. Így a peszachesti szédertartásban a peszachi macó eredetének világos megmagyarázása annak a hitnek visszautasítására irányulhatott, hogy Jézus lett báránnyá, a peszachi keletlen kenyérben az ő testét eszik és így az Úr vacsorája elavulttá tette a szédert. Az imádság mai rendjének a Talmud veti meg alapját, ez tűzi ki alapelveit, amikor előírja, hogy «Ne tedd imádságodat (időhöz és formához) kötötté, hanem melegen buzogó könyörgéssé», «ima áhítat nélkül: test lélek nélkül». Ez sugalmazhatta azt a tételt, hogy «az imádságok feljegyzői: a Tóra elégetői». Eleven imát óhajtott, mely még nem vált stereotippé. Viszont szükségesnek tartotta az imát megóvni azoktól a megtévelyedésektől, melyeknek a nép ajkain ki lehetett téve és ezért későbbi imakönyvünk nagy részét megszövegezi, úgy, hogy ezek a szövegek egyszersmind a vallási tanokat is megrögzítik. (Pl. a szadduceusoknak a lélek halhatatlanságát tagadó felfogása ellenében a Sémone eszré második szakasza.) A Talmudban előírt imádságok legfőbbike a Sémóné eszré (Tizennyolc áldás) néven ismert dícséretekből és kérelmekből álló imádság, mely a par excellence tefilla (tefilo) vagyis imádság nevét is nyerte. Szentségét a kereszténység is elismerte, amikor az első három században egy részét imának használta. Az imádságokat még a Krisztus

utáni öt században sem mondotta el maga a nép, hanem előimádkozó adta elő, a nép pedig ámennel (úgy legyen!) és doxológiákkal (áldott Ő és áldott az Ő neve, halleluja stb.) kapcsolódott bele. A közérzület eggyé teszi az egész gyülekezetet ugyannyira, hogy a Zsoltárokban a gyülekezet *én* szóval jelöli meg magát. Az imakönyvben már a többesszámmal fejezzük ki, hogy vágyaink, hálánk, panaszunk, bűnbánatunk közös.

Imakönyv csak a Talmud utáni korban keletkezik. Elsőnek az Ámrám gáon összeállította Sziddur (rendtartás) lép fel, mely a liturgikus szokásoknak első forrásműve. Ez még sok eltérést mutat a mai imakönyvekhez képest. Bár az ünnepi betoldásokra is kiterjeszkedik, nem ismeri még a Kol Nidrét (l. o.). Ami az imák liturgikus előadásának módját illeti, eleinte az előimádkozó csak a Sěmóne eszrénél lépett fel, a XII. sz.-ban (Majmuni idejében) már Borchu-nál s csak később vált az előző rész is nyilvános elmondás tárgyává. A jóm kippur megünneplése sem volt még oly mélységésen komor, mint ma. Még a Talmud utáni korban (Kr. u. VI. sz.-ban) is folyt e napon a hagyományos *leányválogató* vigalom. A zsidóság elszéledésével az imagyakorlatban csak úgy, mint az egész vallásgyakorlatban és a héber nyelv kiejtésében elágazás mutatkozik. Főkép a palesztinai és a keleti külföldön (Babilóniában és később Perzsiában) maradt zsidóság válnak el egymástól. A palesztinai zsidóság aztán Spanyolországba kerülve a *spanyolos (szefárd)* nyelv és *ritusterületté* lesz, míg a többi európai államba szivárgott zsidóság a *németes (askenáz* vagyis *Saxon)* kiejtést és ritust fejleszti ki. Mindkét főirány aztán még helyi elváltozást szenved egyes hitközségekben. Magyarországon általában az askenáz ritus van elterjedve, de a lengyel határ felé számos hitközségben a lengyel-szefard változat honosodott meg (l. *Askenáz).* Spanyolritusú imaszövegekre megy vissza az Erdélyben szombatosok számára készült *Péchi Simon*-féle magyar imádságos könyv is (megjelent az Imit kiadványában 1914), mely azonban a nyilvános istentisztelet intézményét nem ismeri és így a magánistentiszteletbe is felvett egyes nyilvánosságra számító imákat. A liturgikus szokások *kódexei* között legtekintélyesebbek: Abudarham, *Jad hachazaka:* döntő tekintélyű forrássá a *Sulchan Aruchnak* (l. o.) *Orach Chajim* c. része vált, mely azonban a Palesztinában uralkodó, tehát u. több Spanyolországból odaköltözött zsidóság szefárd szokásait állítja össze; az askenáz ritus eltéréseit Isserles Mózestól (Remo) származó jegyzetei ismertetik. A történet folyamán kikristályosodott ritusrendszereket ismét megbolygatja a *chásszidizmus* pietisztikus mozgalma, mely a törvény szigorával és kizárólagosságával szemben a próféták szívbeli, kevésbbé kötött vallásosságának újjáélesztésére törekedett, Istent mintegy érzékileg is megközelítő lelki megnyilatkozásokban. Ez irány követői között elsőízben az *esszénusokat* (l. o.) találjuk; megközelítették ezt a Hillel megtértjei is *(Ábót di R. Nathán* 15). Ezeknél valósult meg hathatósabban a talmudi elv: «Isten a szívet kívánja» *(Chaggiga* 15a). A középkorban a *Kabbala* (l. o.) misztikus tanainak követői a *chásszidok* (l. o.) az ő messiásaikat követték, kik csaknem valamennyien valamelyes könnyítést hirdettek a törvény igáján. Egyesek ezek között abbahagyták az imádságot, tultették magukat az étkezési törvényeken; a leghirhedtebb köztük *Sabbatai Cevi,* aki alig hagyott meg a zsidó ritusból valamit. A miszticizmus aranykönyve, a *Zohár* azt tanítja, hogy «a Halacha (rituális törvény) csak szolgálója a kabbalának.» A mai chásszidizmus megalapítója, *Best* már panteisztikus ihletet érzett mikor inkább szabad ég alatt adott áhítatának szabad folyást, «ahol minden fűszál dalt zeng Istennek». «A mennyben uincs sem tan, sem törvény, ott csak az ideák világa van, a bűnbánati érzelem hangjai, Istennek mindennapi hívó szavai a Hórebről». A chásszidizmus stílusa az ő rajongásának megfelelően, dagályos. A chásszidizmus lealkonyodtával e túlzások és megtévelyedések nem tartották magukat, de nem tüntek el pozitív alkotásainak nyomai. Egyes imák (pl. a szombatot köszöntő Lechódódi ének, a jóm kippur kótón, a papi áldáshoz fűződő misztikus könyörgés) máig is alkatrészei imakönyvünknek. Egyes szokásokban él a chásszideus mozgalom nyoma. (Igy pl. a halotti ruha felöltése a peszach esti asztali szertartásnál.)

Imafordítás hiányát a XVIII. sz.-ig nem érezték, mivel a nőkre, kik a hébert nem értették, kevésbbé rendezkedett be a zsinagóga. Az első fordítások készítése a reformmozgalomnak érdeme, mely a héberül nem értő férfiak és nőkre is tekintettel volt. A magyar imakönyvfordítások terén első a Rosenthal-féle (Pozsony 1839), melyet második kiadásban (Pozsony, 1841) *Bloch* (későbbi Ballagi) Mór dolgozott át. E könyv előszavában a fordítás igazolását a következő szavakban találjuk: «Ha már azon homályos időkben a vallásszeretet képes volt a köznépben a nyelvhez való ragaszkodást gerjeszteni, minél inkább nálunk zsidóknál . . : Istenünkhöz való mintegy barátságos ömledezésünk . . . azon könyörgések, melyek elérzékenyítő jajszavaiban húsz száz évi irtóztató szenvedéseink tükrözve vannak, melyek már gagyogó kisdedre szívemelő egyszerüségüknél fogva oly mélyen hatnak . . . És ha vannak is olyanok, hol Palesztinába való költözésünkről van szó, csak úgy tartatnak fenn, mint azon gyászidő szomorú emlékei». Ez a kiadás hivatkozik az első kiadást elismeréssel illető bírálatokra *Schedel* (Toldi) *Ferenc, Vajda Péter, Orosz József, Kovacsóczy Mihály* tollából. Jelenleg sajtó alatt van az Orsz. Izr. Tanítóegyesületnek teljesen új fordításos és liturgiai útmutatásokkal ellátott Imakönyve. A Mendelssohn felléptét követő *reformmozgalom* az imakönyvben is lényeges változtatásokat idézett elő. Főbb elvei voltak: az áldozatokra vonatkozó elavult, a Cionra vonatkozó, a nemzeti érzéssel ellenkezőnek tetsző imák kiküszöbölése, azonkívül a sok ismétlés elkerülése, a legtöbb «piut»-nak, mint keletiesen bőbeszédű és rímekben tobzódó, amúgyis későbbi eredetű s már a régi tekintélyek (Ibn Ezra, Majmuni) által kárhoztatott részek mellőzése és végül egyes imáknak nemzeti nyelven való

elmondása és új nemzeti nyelven szerzett énekek beiktatása. Az istentiszteletnek külső részében is rendszeresítettek változtatást, melyeken a hagyományféltők tábora megbotránkozott, mivel az istentiszteletnek tisztán vallásos jellegét idegen szempontoknak, főkép esztétikai igényeknek szolgáltatták ki. Ilyen volt az ének szabályozására szolgáló *orgonajáték* és a *papi és előimádkozói ornátus* behozatala. Az orgonajáték nemcsak a szombati munkaszünet szigorán ütött rést, de bizonyára mélyebb okot adott az idegenkedésre az imádságnak mintegy gépre való bízása, ami a személyes spontán érzület szabadabb kifejezésének gátat vetett és a vallásos eszmét a művészeti meggondolás körébe vonta. Az ornátus keresztény papi viselet behozatala más vallás előtt való meghajolást jelentett a konzervativek szemében és azonkívül a tanító-rabbinak kizárólagos papi tekintélyt adott, ami a hagyományos gondolkodással nem fért össze. (L. még *Tiszteletnyilvánítás imánál.)* F. M.

Liturgiai ének, a templomi és házi imákat állandóan kísérő ének, amelyet meg kell különböztetni az egyes szövegekhez időről-időre tetszés szerint használt dallamoktól. L.-ről a reformáció idejében élt *Mölln* Jákob Lévi-ig alig lehet szó. A bibliai időben értesülünk ugyan templomi énekekről, hangszerekről, szervezetekről, de hogy a dallamok milyen eredetűek, milyen jellegűek és hagyomány által állandósítottak voltak-e, megállapíthatatlan. A Talmud (*Gittin* 7a) a jeruzsálemi Templom pusztulásának gyászául határozottan tiltja az imának éneklését, sőt az ének hallgatását is, viszont úgy a Tórának, mint a Misnának (Talmud) csak dallamos előadását tartja értékesnek (*Meg.* 32a). Ránk maradtak a Biblia szövegéhez fűződő *neginók*, melyek azonban nem zenei jelek, hanem eredetileg hangsúlyt és mondattani kapcsolatot jelző értékkel bírnak és csak később fűződött hozzájuk az időközben kifejlett dallam (kantilene), melyről azonban szintén nem állapítható meg, mennyiben eredeti, mennyiben általános érvényű és mennyiben maradt meg eredeti elgondolásában. Tény, hogy a Biblia különböző könyveinek egyazon neginóit nagyon eltérően éneklik; Tóra, prófétákból vett haftórák, Eszter K. és Siralmak K. a főtípusok. De a Tóra egyes részeit is a nagyünnepeken másképp adatják elő, mint szombatokon. A szefard és az egyiptomi éneklési mód megint más-más változatot mutatnak. Mindez arra vall, hogy a L. egységes hagyományra nem nyúlik vissza. Jellegénél fogva az egyiptomi változat leginkább vall az ókori keleti eredetre. A talmudi énektilalom különben csak akadémikus érvényű volt. Az imakönyv újabb «piut» szerzeményekkel való gyarapodását nyomon követte az énekfejlődés. Későbbi századokban apológiát írnak az éneknek lelki hatásáról és csak a világi zenére vonatkoztatják a talmudi tilalmat; míg Majmuni magukat a piutokat is kárhoztatja, mivel éneket előadásra adnak alkalmat. A ritus elágazásával párhuzamosan a dallam elváltozása is jár. Világi énekek, népdalok is beszüremkednek a zsinagógába (így a chanukai «moóz cur» dallama német népdal vonásait tárja elénk; Birnbaum: *Chanuka-Melodie*, Zunz után.) Ha eredeti zsidó dallamok fennmaradását egyáltalán lehetőnek tartjuk, akkor azok a katolikus liturgiában a zsidó énekekkel itt-ott rokonságot mutató énekfoszlányokban keresendők. Mölln Jákob tekinthető a zsidó liturgiai ének atyjának, amennyiben hagyományosoknak vélt dallamokat megállandósított. Az ő dallamait a Sulchán Áruch kódex kötelezővé is tette, természetesen hangjegyekben való megrögzítés nélkül (*Órach Chajim* 51 §) s így bizonytalan, hogy a következő századokban beállott zenei züllést átélték-e hagyományos dallamok. Leo de Modena velencei rabbinak, Palestrina kortársának köszönhető, hogy (1605) a zsidó templomi éneket elméletben ismét hagyományos alapokra fektette. Selomo de Rossi volt az első, ki az ő buzdítására liturgikus zeneszerzeményeit hangjegyekben megörökítette. (Jigdal, Adón Olom, Ólénu és Zsoltárok). Németországban is világi zeneszerzők (Haydn, Mozart, Beethoven) hatása alatt jött létre a liturgiai ének megtisztulása. A Mendelssohn Mózes felléptétől számított reformkorszak a zsinagógai ének újjáalakítására nagy gondot fordított, de a hagyományos alapot csaknem teljesen elhagyta. Ezzel szemben a müncheni hitközség kiadásában megjelent énekes könyv az első, mely a hagyományos dallamokat felelevenítette. Ezt a műveletet folytatta és diadalra juttatta: Sulzer Salamon bécsi főkántor a XIX. sz. első felében a *Siré Cion* c. gyüjteményében, mely új zenestílust teremtett és terjesztett el a művelt zsidóság minden templomába. Párisban Naumburg S. a *Zemirósz Jiszróél* c. művében más régi dallamokat elevenít fel és azok zenetörténeti eredetéről értekezik; Mayerbeer és Halévy szintén szolgáltattak neki szerzeményeket. Berlinben Lewandowski Louis, Bach tanítványa: *Kol rinó uszfilló* c. művében nagyobb teret enged a közönség részvételének és ezzel véget vet annak a a visszás állapotnak, melyet az eddigi szerzők nem küszöbölhettek ki, hogy a közönség a karénekek alatt tétlenül hallgatásra volt kárhoztatva. Újabb műve *Tódó vezimró* négyszólamú karénekek nagy gyüjteményével gazdagítja a zenei irodalmat. Míg Sulzer merész és megrázó kompozicióit Beethoven stílusát követik, Lewandowski népszerű, kellemes dallamosság által igyekezett az áhitatot fokozni és inkább Mendelssohn nyomdokain járt. Magyarországon Friedmann Mór pesti főkántornak köszönhető néhány igaz zsidó érzést keltő dallam (Ovinu malkénu, Énos éch jicdák). Sok templomban meghonosodott Szegfi kedusója és Gottschall Resé bimnuchoszénuja. F. M.

Ló aléchem (*h.*). *Ne rátok!* Ne érjen benneteket hasonló sors. Jeremiás siralmaiból való idézet (1. 12), használják gyászeset vagy nagyobb szerencsétlenség alkalmával. A közönséges nyelvhasználatban *loj aléchem.*

Lócele (hibrid héber szó). *Élc*, elmés bibliai értelmezés, anekdóta.

Loevy *Maurice*, világhírű francia asztronómus, szül. Bazinban (Pozsony vm.) 1833 ápr. 15., megh. Párisban 1907 okt. 15. A bécsi egyetemen tanult, de már 1860. meghívást kapott a

párisi obszervatóriumba. 1873 óta tagja volt az Institutenek, a halhatatlanok akadémiájának, amelynek egy ízben elnöke is volt. 1896 óta vezető igazgatója volt a párisi obszervatóriumnak. Főbb művei: *Éphémerides des étoiles des culminations lunaire* (1878-tól); *Rapport annuel sur l'État de l'Observatoire de Paris*. L. mint műszerek feltalálója is világhírű volt, ő találta fel a könyöktávcsőt (equatorial coudé), amellyel holdfotografiákat készített. Megfigyeléseinek eredményeit az *Atlas photographique de la Lune* sorozatban adta ki. Kitűnt még a bolygók és üstökösök pályájának kiszámításában, a telegráfikus hosszkülönbségek, a refrakció és aberráció megállapításában. Ide vonatkozó nagyobb művei: *De la Constance de l'Abberration et de la Réfraction* (1890): *Nouvelle Méthodes pour la Détermination des Orbites des Cornètes* (1879); *Du Coefficient de l'Élasticité* (1892): *De la Latitude et des Positions Absolues des Étoiles Fondamentales* (1895). Ezenkívül összefoglaló asztronómiát is írt *Des Éléments Fondamentaux de l'Astronomie* (1886) címmel. Életrajzát a világ valamennyi nagy lexikona és számos szakfolyóirat megörökítette. L. a francia-zsidó intézmények valamennyijénél vezető szerepet töltött be. S. R.

Löffler, 1. *Béla*, építész, szül. Budapesten 1880 szept. 7. Tanulmányai elvégzése után mérnöki irodát nyitott. Tervezte és építette a budapesti orth. hitközség Kazinczy-utcai templomát, mely monumentális egyszerűségével egyike a legmodernebb magyar zsinagógáknak, az orth. hitközség székházát és iskoláját, számos villát, gyári és iskolaépületet. 1925-ben Palesztinába költözött, ahol felépítette a tel-avivi kiállítási pavillont. Jelenleg Alexandriában van építési irodája. Fivére *L. S. Sándor*, építész, aki L.-rel közösen irányította ennek budapesti építkezéseit.

2. *L. Henrik*, a budapesti orthodox hitközség főtitkára, szül. Küllőn (Sopron vm.) 1871 aug. 18. Iskoláit Pozsonyban és Budapesten végezte. 1892 óta áll a hitközség szolgálatában, 1921 óta főtitkár. Felekezeti lapokban számos cikke jelent meg, éveken át állandó munkatársa volt a Frankfurt am Mainban megjelenő Israelit c. folyóiratnak. Megjelent könyve: *Az izraelita felekezeti anyakönyvvezető kézikönyve* (1910).

3. *L. Simon*, a budapesti orthodox hitközség titkára, szül. Morvaszentjánoson (Pozsony vm.) 1844., megh. Budapesten 1893. A pozsonyi híres Schreiber rabbinak volt a tanítványa, rabbioklevelét tőle kapta. A budapesti orthodox hitközségnek 15 évig volt titkára. Annak idején nagy feltűnést keltett a Jüdische Presseben megindított nagy cikksorozata Palesztina gyarmatosítása érdekében. Könyve: *Zur Verbesserung der Lage unserer oester.-ung. Glaubensgenossen in Palestina* (1885). V. A.

4. *L. Vilmos*, rabbi, szül. Budapesten 1875. 1899 óta a kolozsvári hitközség főjegyzője. Számos írása jelent meg német és magyar nyelven, főleg humoros apróságok. Sz. I.

Lóránd, 1. *Edith*, hegedűművésznő, szül. Budapesten 1900. Hubay Jenő tanítványa volt a Zeneművészeti Főiskolán. Jelenleg Berlinben él. Gramofonlemezekkel világhírt szerzett. 1927-ben megünnepelte ezredik gramofonlemezének jubileumát.

Lóránt, 1. *Mihály*, költő és hírlapíró, szül. Nagykőrösön 1891. Budapesten elvégezte a műegyetemet, aztán hírlapíró lett. Jelenleg az Estlapok munkatársa. Vitairási tankönyvet írt és kétszáznál több verse jelent meg — köztük sok zsidótárgyú is — a fővárosi lapokban. Egyéni technikájú, elmés karikatúrái, amelyekből 1928. a Nemzeti Szalonban kollektív kiállítást is rendezett, magyar és külföldi lapokban jelentek meg.

2. *L. Zsigmond*, építész, szül. Rovnán (Trencsén vm.) 1876., megh. Budapesten 1922. Építészeti tanulmányait a budapesti és müncheni műegyetemen végezte. Részt vett a Kaiser Friedrich-Museum terveinek kivitelében, majd Bécsben Baumann építész mellett a salzburgi Historische Prunksäule, a bécsi Consular-Akademie tervezésében és a Museum für Kunst und Industrie átalakítási munkálataiban. 1905-ben Budapesten több bérházat és villát, vidéken (Esztergom, Nagybecskerek) pedig középületeket tervezett. F. B.

Lőri *Ede**, a gégegyógyászat egyik megalapítója Magyarországon, szül. Pozsonyban 1835., megh. a 80-as években. A bécsi egyetemen tanult, de Pesten telepedett le, mint az első gégeorvos. Művei a Korányi-féle Belgyógyászati Kézikönyvben megjelent Gégegyógyászaton és számos tanulmányán kívül: *A garat, gége és légcső elváltozásai az emberi test különféle betegségeinél* (1885, németül is). S. R.

Lőrincz *Miklós*, író, szül. Nagyváradon 1899 ápr. 21. Jogot végzett, aztán ujságíró lett. Nagyváradon és Kolozsvárott ujságíróskodott, majd Budapestre ment, ahol különböző napilapokban jelentek meg novellái. A Terézkörúti Színpadon és az Andrássy-úti Színházban mintegy 30 kabarédarabját mutatták be nagy sikerrel.

Losonc, rend. tan. város Nógrád vm., (Cs.-Szl.), 12,934 lak. A L.-i (kongresszusi) hitközség 1808. alakult meg. Előzőleg a zsidók nem kaptak letelepedési engedélyt, de sűrűn laktak a környező falvakban és a megyének különösen déli részén. A Wohl-család volt az első, amely a XVIII. sz. vége felé letelepedési engedélyt kapott L.-on Szilassy József udvari tanácsostól. Akkor a Szilassy-családé volt L.-nak egy Tugár nevű városrésze s a később itt letelepedő zsidókról kezdetben a hitközséget is L.-tugári hitközségnek nevezték. A legrégebben letelepedett családok, amelyek a hitközséget megalapították a Sacher, Wallesz, Weisz, Groszberger, Schmidl, Schneller, Deutsch, Herz és Lederer családok voltak, amelyeknek leszármazottjai nagyrésze ma is L.-on laknak. Az első előljárók a következők: Wohl Izrael, Stein Márkusz, Schenk Mór és Braun Ábrahám. A hitközség első rabbija Hőgyész Móse volt, aki a szabadságharc alatt sokat szenvedett magyar érzelmei miatt a L.-ot dúló osztrák-orosz hadseregtől. A szabadságharc alatt — melyben egyébként sok L.-i zsidó is részt vett — L. elpusztult és a hitközség is nagyon visszamaradt fejlődésében. Hőgyész Móse halála után a hitközség Goldzieher M. Henriket választotta meg rabbi-

jául, akinek rövidesen távoznia kellett, mert a híveknek nem volt elég konzervatív. Utóda Singer Jakab pedig túl konzervatív volt, ami sok belső villongásra adott okot s ebből támadt azután az ú. n. Gitter-per, mely annak idején országos feltűnést keltett. Diamant Mór, Rosenthal Tóbiás, Spira Salamon, majd Vajda Béla következett a rabbiszékben, akinek halála után a rabbiállás mindezideig betöltetlen maradt. Kezdetben bérházban tartott istentiszteletet a hitközség, majd 1863. templomot építtetett, amelynek alapkőletételi ünnepén Braun Salamon putnoki rabbi tartott magyarnyelvű beszédet. 1925-ben épült fel a hitközség modern, kupolás új temploma, melyet Baumhorn Lipót műépítész tervezett. 1864-ben létesült a hitközség öttanerős elemi iskolája, sokáig működött a Talmud-Tóra is, mely csak az utóbbi években szünt meg. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek ifj. Kohn Ignác az elnöke, a jótékonysági egyesület, mely id. Kohn József vezetése alatt áll és a zsidó Kultúregylet. A hitközség tagjai közül ipari és gazdasági vállalatokat létesítettek: Sternlicht és Társa zománcozó gyárat, Hercog és Kohn szeszgyárat, Tarján Ödön mezőgazdasági gépgyárat, Lengyel Dezső szeszgyárat, Schwarc Jakab termény, ifj. Schwarc Sándor gyarmatáruvállalatot. Nagyobb birtokokon mintagazdaságokat vezetnek: losonczi Herzog Ignác, Sacher Gusztáv, Lengyel Dezső, Weisz Róbert, Weisz Samu, Schwarc Dezső, Fleissig Sándor és Kertész Árpád. A hitközség 346,250 čK-s évi költségvetéssel dolgozik, melyből egy részt szociális és filantrópikus célokra fordít. Több alapítványt is kezel a hitközség, amelyek egy része azonban elértéktelenedett. A hitközség lélekszáma 2000, a családok száma 500, adót 572-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 12 gazdálkodó, 50 szabadpályán levő, 8 tanító, 167 kereskedő, 21 ügyvéd, 5 köztisztviselő, 10 munkás, 4 nagyiparos, 14 orvos, 28 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 40 iparos, 4 mérnök, 8 magánzó és 137 egyéb. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 19-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Herzog Ignác földbirtokos elnök, Fleissig József és Nagy Jakab alelnökök, Schneller Pál iskolaszéki elnök, Schwarc Jakab kultuszbizottsági elnök, Braun József pénzügyi előljáró, Diósi Farkas, Freisinger Soma, Haasz Ignác és Lengyel Gábor gondnokok, Róna Sándor gazda, Rácz Izidor pénztárnok, Kemény Adolf ügyész, Keszler Lipót, Oppenheimer Ferenc, Büchler Gyula, Engel Miksa, Hajós József, Hertskó Jenő, Krausz Miksa, Laufer Manó, Lengyel Dezső, Löwy Soma, Minkusz Antal, Rabin Árpád, Reinfeld Bertalan, Sacher Gusztáv, Stellner Artúr. Tausz Jakab és Weiner Sándor előljárósági tagok.

Losón hórá *(h.)*. Magyarul: *rossz nyelv*. L. *Rágalom*.

Lothar *Rudolf*, (családi néven *Spitzer*), író és színműíró, szül. Budapesten 1865. Tanulmányait Bécsben és Heidelbergben végezte, majd hosszabb ideig Párisban élt. A bécsi Neue Freie Pressébe, a Neues Wiener Journalba és több nagy berlini lapba ír állandóan tárcákat és cikkeket. Néhány évig egy berlini színházat is igazgatott. Sokoldalú irodalomtörténeti működést fejtett ki. Idevágó munkái közül a legjelentékenyebbek: *Kritische Studien zur Psychologie der Litteratur; Das deutsche Drama der Gegenwart; Das Wiener Burgtheater*. Regényei közül említendők: *Halbnaturen; Septett; Die Fahrt ins Blaue; Der Herr von Berlin*. A német színházak műsorán gyakran szereplő régibb színpadi munkái közül a legjelentékenyebbek: *Der Satan; Lügen; Der Wert des Lebens; Caesar Borgias Ende; Der Wunsch; Der Rosentempler; Rausch; Ritter; Tod und Teufel; König Harlekin*. Ujabban különböző spanyol és olasz álneveken nagysikerű színműveket írt. Sz. G.

Löti *Izidor*, zeneszerző, szül. Budapesten 1854. júl. 24. Zenei tanulmányait Bécsben végezte. Nagyon népszerű táncdarabokat, férfikórusokat és dalokat írt. Érdekesebb munkái: *An den Mond, Pschütt, Kindstauf, Caro und Mizzi, Kleine Ursachen* stb. Bécsben, ott bekövetkezett haláláig előkelő pozíciót töltött be. K. K.

Lövi. 1. *Ezékiel*, trencséni rabbi, szül. Liptószentmiklóson 1764., megh. Trencsénben 1839. Boszkovitzban tanult az akkori híres jesiván s 1818–24 közt Hunfalván, attól kezdve Trencsében működött. Unokája, *Singer Ábrahám* adta ki talmudmagyarázatait *Tórász Jechezkél* c. (Paks 1899).

2. *L. József*, orvos, műfordító, szül. Sárbogárdon 1884. jan. 16. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Fiatal kora óta foglalkozik irodalommal is. Lefordította magyarra Lenau összes költeményeit és Byron *Don Juan*-ját. Orvosi tanulmányai közül a legfigyelemreméltóbb a *Kolera kezelése infuziós sókkal* c. munkája. Kassán él és vezérszerepet játszik a szlovenszkói cionista mozgalomban. S. L.

3. *L. Ferenc*, rabbi, szül. Kőrösladányon (Békés vm.). 1869 jan. 19. A pesti Rabbiképző elvégzése után egy évig a berlini egyetemen és a berlini rabbiképzőben tanult. 1894-től 1903-ig Nagyatádon volt rabbi, azután főrabbi Marosvásárhelyen. Itt megalapította a leánygimnáziumot, a Talmud Tórát, a Népkonyhát. Jelentékeny tudományos munkásságot fejtett ki. Művei közül a *Bibliai Történet* (1904) eddig három kiadást ért el. Sokat dolgozott Péchy Simon és a szombatosok szektájának kutatása körül. Egyéb művei: *R. Simon b. Jocháj élete és szentírásmagyarázata* (Budapest, 1892.). Lefordította Nordau: *Dr. Kohn* c. drámáját. Sz. I.

Löw. 1. *Ábrahám Jehuda*, rabbi, szül. Galgócon 1745., megh. Bonyhádon 1809. Atyja L. József holleschaui rabbi volt. L. kiadta elődének, Spitz Izsák bonyhádi rabbinak a Hagadához írt magyarázatát. Halachikus levelezésben állott Landau Ezékiel prágai főrabbival.

2. *L. Benjámin Adolf*, rabbi, szül. Wodzislavban 1775., megh. Verbón 1851. márc. 6. Atyja, L. Eleazár vezette be a talmud irodalmába és már fiatalon rabbi lett. 1812-ben atyjával együtt Ausztriába ment, 1826. pedig meghívást kapott Nagytapolcsányba, 1836. Verbóba, ahol haláláig működött. Fennmaradt műve *Saáré Tóra*, a talmudi jogról szóló módszeres munka, mely három részben jelent meg és pedig az első két rész

Bécsben, a harmadik Sátoraljaujhelyen, a negyedik kéziratban van meg. S. R.

3. *L. György Lipót*, grafikus, szül. Budapesten 1877., megh. u. o. 1916. *L. Tivadar* fia. Budapesten, majd Münchenben tanult. Rézkarcait *(svájci és müncheni tájképek, önarckép)* a Szépműv. Múzeumnak hagyományozta. Matematikai, filozófiai és művészettörténeti tanulmányokkal is foglalkozott. F. B.

4. *L. Immánuel*, rabbi, *L. Lipót* fia, szül. Szegeden 1854 jan. 20. 1878 óta nagyapjának utóda a szegedi rabbiszékben. A magyar nyelvű zsinagógai szónoklat művésze, akinek több kötetben megjelent beszedei a magyar szépprózа legkiválóbb termékeihez tartoznak. Magyarország legszebb zsidótemplomát az ő buzdítására és útmutatása szerint építették föl Szegeden (1903). Mint a héber és aram nyelv lexikografusa és az ókori zsidó néprajz ismerője már fiatal korában feltűnt és idővel világhírre tett szert tudományos körökben. A Gesenius-féle nagy héber szótár több kiadásának társszerkesztője volt. Főműve: *Die Flora der Juden*, 3 nagy kötetben jelent meg. Az archeológia, a filológia és a botanika tudományos eszközével tárta fel ebben a hatalmas művében a bibliai és talmudi korok héber flóráját, úgy, hogy az elmúltnak hitt csodálatos világ restaurátorának tekinthető. Az egész tudományos világ példátlanul egyhangú elismeréssel fogadta ezt a munkát, amely széles alapja egy még nagyobb munkának, amelyet L. most rendez sajtó alá. Kritikusai nem csak sokoldalú és a tudomány majdnem minden diszciplináját átfogó tudását ismerték el e művével kapcsolatosan, de csodálattal magasztalták önmegtagadásig menő szívós kitartását is, amellyel a tudománynak ezt az évszázadokon át elhanyagolt és megközelíthetetlennek látszó területét megmunkálta. A héber flóra kikutatásának nehéz munkája azonban nem kötötte le egész energiáját és sok más értékes művet is írt mindig egyforma tudományos felkészültséggel. Mint a legtöbb külföldi zsidó és orientalista folyóirat munkatársa, számtalan közleménnyel gazdagította a sémi nyelvtudományt és vallástörténetet. Meggyőződése szerint a vallási konzervatívság felé hajlik és izzó magyar érzése mellett a zsidó népi reneszánsz lelkes híve és előmozdítója. 1920. egy kitért zsidó újságíró besugásai miatt fogságot szenvedett. 1917-ben a kongresszusi alapon álló zsidó felekezet egyhangúlag a magyar felsőház tagjává választotta. Nagyjelentőségű munkái még: *Aramäische Pflanzenname* (Wien 1881); *A szegedi zsidók* (Kulinyi Zsigmonddal, Szeged 1885). Sajtó alá rendezte atyjának összegyűjtött munkáit: *Leopold Löw, Gesammelte Schriften I—V.* (Szeged 1889—900); *Száz beszéd* (u. o. 1923). Nagyobb értekezéseit a Délmagyarország, Egyenlőség, Monatsschrift für Geschichte u. Wissenschaft des Judentums, Magyar Zsinagóga, Magyar Zsidó Szemle, Orientalistische Literaturzeitung, Revue des études juives, Szeged, Szegedi Hiradó, Szegedi Napló, Szeged és Vidéke, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Zeitschrift für Assyriologie, Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft című folyóiratok és újságok közölték. Nyomtatásban megjelent műveinek száma közel háromszáz. E. M.

5. *L. Izráel*, rabbi, szül. Bonyhádon, megh. 1869. Atyja, *L. Ábrahám Juda* bonyhádi rabbi volt. Előbb Dárdán működött, majd Pécs székhellyel Baranya vm. főrabbija lett s harminc éven át töltötte be hivatalát, melyről később lemondott és visszavonult. A Chaszam Szófer döntvénytár többször felemlíti nevét. V. ö. *Stein*, «Magyar rabbik». S. R.

6. *L. Jeremiás*, sátoraljaújhelyi rabbi, szül. Kolinban 1811., megh. Sátoraljaújhelyen 1874. Pészach ünnepén. *L. Benjámin* (l. o.) fia. Előbb Nagytapolcsányban élt, majd Nagymagyaron, 1851. pedig atyja halála után Verbón lett rabbi, de csakhamar elfogadta a sátoraljaújhelyi hitközség meghívását. Az 1869-iki országos kongresszuson nagy szerepet vitt s mint a chászideus irány heves ellenzője vált híressé, a kongresszuson pedig a mérsékelt középutat hirdette. Ő volt a megteremtője az ú. n. statusquo-pártoknak, de azoknak további szervezetéről már nem gondoskodott, sőt halála után saját hitközsége is két pártra szakadt s az orthodox majorítás fiát, *L. Lázárt* választotta meg. S. R.

7. *L. Lázár*, rabbi, szül. Verbón. Atyja, *L. Jeremiás* (l. o.) elhalálozása után elfoglalta a sátoraljaujhelyi rabbiszéket. 1886-ban megvált az anyahitközségtől és külön orthodox hitközséget létesített. 1887-ben az ungvári hitközség élére került, ahol haláláig, 1918-ig működött. Ő adta ki atyjának *Divré Jirmijáhu* c. művét. S. R.

8. *L. Lipót*, rabbi, szül. Czernahorán (Morvaorsz.) 1811 máj. 23., megh. Szegeden 1875 okt. 13. 1846—46-ig Nagykanizsán, 1846—50. Pápán és 1850-től Szegeden töltötte be a rabbiállást. Külföldi, morva származása ellenére elsőül vitte a zsinagóga szószékére a magyar szót. Az első tudományosan képzett magyarországi rabbik közzé tartozott s nagy személyes tekintélye, politikai és tudományos súlya volt a magyar közéletben. Pályáját mint nevelő kezdte, de csakhamar, mint rabbi szóval és írásban felvette a harcot a magyar zsidóság emancipációjáért, amelynek kivívásában jelentékeny része volt. Nagy munkásságot fejtett ki a zsidó felekezet országos szervezése érdekében, amelynek számára terjedelmes szabályzatot dolgozott ki. Az 1868—69-iki országos zsidó kongresszuson azonban személyi ellentétek miatt nem vett részt. A zsidó esküről könyvet írt, amelynek nagy része volt a középkor e megszégyenítő maradványának megszüntetésében. *(A zsidó eskü multja*, Pest 1868). Első történetkutatója a magyarországi zsidóságnak és különösen az újabb korra vonatkozó értékes történeti anyagot gyüjtött. Egy zsidó irodalmi társulat alapításának és a Biblia magyar fordításának tervét elsőnek vetette föl. Rabbiképző-intézet létesítéséért is síkraszállt. A szabadságharcban tábori lelkész volt és lelkesítő beszédeket tartott, amiért fogságba vetették a pesti Újépületben. Minden eszközzel törekedett előmozdítani a zsidók magyarosodását és műveltségét s az istentisztelet formáit a nemesebb ízlés követelményeihez igyekezett alkalmazni. A zsidó tudománynak kitűnő készültségű és fáradhatatlan erejű munkása volt. Ben Cha-

nanja címen tudományos folyóiratot alapított, amellyel 10 évre (1859—1868.) Szegedet tette egyik európai központjává a zsidó tudománynak. Mint szaktudós a talmudi régiségek tudományát művelte kiváló sikerrel. Ide tartozik két legnagyobb munkája: *Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden* (1870) és *Die Lebensalter in der jüdischen Litteratur* (1875). Egyéb nevezetesebb művei: *Zsidó erő* (1868); *Zsinagógai beszédek* (1870); *Der jüdische Kongress* (1871). Kisebb munkáit összegyüjtve halála után fia. L. Immánuel (l. o.) adta ki 5 kötetben *Gesammelte Schriften* címen. Életrajzát tárgyalja Hochmut Á: *L. L.* c. németnyelvű nagy monográfiája. E. M.

9. *L. Lóránt*, ügyvéd, szül. Budapesten 1879 jún. 6. *Löw Tóbiás* (l. o.) fia. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Halleban, Bonnban és Lipcsében végezte. 1918 óta tagja az Ügyvédvizsgáló Bizottságnak. Magán- és hiteljogi vonatkozású cikkei különböző jogtudományi folyóiratokban jelentek meg. 1924-ben a berlini ügyvédegyesület pályázatán díjat nyert a valorizáció kérdéséről irott nagyobb tanulmányával. Könyv alakban megjelent nagyobb munkái: *A viszonylagos semmisség* (1905) és *Bizonyítási teher* (1913). V. A.

10. *L. Moritz*, német asztronómus, szül. Makón 1841., megh. Steglitzben 1900 máj. 25. A lipcsei és bécsi egyetemeken tanult, de Budapesten tett filozófiai doktorátust 1867. Ezután a lipcsei obszervatórium asszisztense, majd 1883. a berlini áll. geodéziai intézet igazgatója lett professzori címmel. Főbb művei: *Elemente der Planeten; Einfluss der verbesserten Sternörter auf die Polhöhen der Gradmessung in Ostpreussen; Polhöhe von Helgoland; Zur Theorie der Passageinstrumente im ersten Vertikal; Astronomisch-geodäsische Ortsbestimmungen im Harz; Polhöhebestimmungen im Harzgebirge ausgeführt* 1887—91. stb. S. R.

11. *L. Mózes*, építész, szül. Szegeden 1857. *L. Lipót* fia. A bécsi műegyetemen tanult és Bécsben telepedett le, ahol számos épületet tervezett. Főművei: a Praterstrassei később leégett körképépület; az Union Baugesellschaft és Baron Hasemann palotája, stb.

12. *L. Sámuel*, főorvos, balneológus, *L. Lipót* fia, szül. Pápán 1846 szept. 11. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, ahol 1871. orvosdoktori oklevelet nyert. 1876 óta hosszabb ideig a Pester medizinisch-chirurgische Presse főszerkesztője volt. Oda és más szaklapba számos értekezést írt a közegészségügy és orvostársadalom köréből. 1894-ben a budapesti kir. orvosegyesületnek, 1895. a budapesti orvos-segélyegyletnek választották meg elnökéül, a balneológiai egyesületnek pedig megalakulásakor főtitkára lett. Főorvosa az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak. Főmunkatársa volt a Centralblatt f. Vermittlung der Ungarischen medizinischen Forschung mit dem Kurlande c. folyóiratnak (1874—1891) és szerkesztette a magyar szt. korona országainak balneológiai évkönyvét 1891 óta. Egyéb munkái: *Az orvosi kamarákról* (magyarul és németül); *Az orvosi titoktartás életbiztosítási szempontból*. A felekezeti közéletben fiatal kora óta vezetőszerepet tölt be és a Pesti Izr. Hitközség kórházainak vezetője. S. R.

13. *L. Tibor*, táblabíró, szül. Budapesten 1873 dec. 27. *Löw Tóbiás* (l. o.) fia. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Lipcsében végezte. Ügyvédi és bírói vizsgát tett. 1899 ben lépett bírósági szolgálatba, 1921. tanácselnök lett a budapesti kir. törvényszéken, 1925. ítélőtáblai bíróvá nevezték ki. Különböző jogtudományi lapokban számos magán- és hiteljogi vonatkozású cikke jelent meg. Könyve: *Das ungarische Handelsgesetz*, mely eddig három kiadást ért el. V. A.

14. *L. Tivadar*, ügyvéd, *L. Lipót* fia, szül. Pápán 1848 nov. 14., megh. Budapesten. Az egyetemet Budapesten végezte s u. o. volt ügyvéd és több nagy vállalat jogtanácsosa. Jelentős publicisztikai tevékenységet fejtett ki több lapban, egyidőben pedig felelős szerkesztője volt a Pester Montagsblätter c. politikai hetilapnak és munkatársa több jogi folyóiratnak. Önállóan megjelent művei: *Iránypéldák az új magyar csődeljáráshoz; A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről* stb. Egyik legjelentékenyebb tagja volt a hazai ügyvédtársadalomnak. S. R.

15. *L. Tóbiás*, királyi főügyészhelyettes, a magyar jogászvilág egyik dísze, szül. Nagykanizsán 1844 jun. 5., hol atyja *L. Lipót* későbbi szegedi rabbi akkor lelkészkedett. Egyetemi tanulmányainak befejezése után, az igazságügyminisztériumban miniszteri titkár lett. Ez időben Magyar Igazságügy címen jogtudományi szaklapot alapított. 1870-ben az alig 26 éves ifjú királyi főügyészhelyettes lett. Fiatalon, két nappal 36-ik életévének betöltése után meghalt Budapesten 1880 jun. 7. Számos kiváló jogi tanulmánya jelent meg a Magyar Igazságügyben és a Jogtudományi Közlönyben. Lefordította Mohl Róbert nagy munkáját: Az államtudományok encyklopédiáját, Bátaszéki Lajos (l. o.) és Wagner Géza társaságában a Mackeldey-féle *Római jog tankönyve* c. három terjedelmes kötetét angolból; átdolgozta Pécsi Emil *Magyarország közjogát*. Két önállóan megjelent főműve: *A polgári házasság* és főképen: *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről, a teljes anyaggyüjteménnyel*. A m. k. Igazságügyminisztérium megbízásából. S. R.

16. *L. Vilmos*, amerikai ügyvéd és költő, *L. Lipót* fia, szül. Szegeden 1847., megh. New-Yorkban 1922. A kiegyezés évében ment ki Amerikába, ügyvédi irodát nyitott New-Yorkban és ott jelentős társadalmi szerepet töltött be. Nagy műveltségű férfiú volt, aki költészettel is szívesen foglalkozott. Kiváló érdeme a magyar költőkből összeállított antológiája angol nyelven, mely négy kiadásban jelent meg az ő fordításában ily címekkel: *Gems from Petőfi and other Hungarian poets; Magyar Songs; Magyar Poetry*. Angol nyelvre fordította az *Ember tragédiáját*. Egyik leánya ügyvéd New-Yorkban. S. R.

Löwensohn *Bernát*, pedagógus, szül. Látrányon 1795., megh. Lengyeltótin 1849 okt. 15. A pozsonyi jesiván tanult, de már fiatalon megtanult latinul és görögül. A környék nagyszámú, szétszórt zsidóságát ő szervezte először kormány-

támogatás mellett, oly módon, hogy Lengyeltótin rendes hitközséget alapított, intézményekkel, főleg iskolával, melyet 1845-ig ő maga vezetett. 1841-ben kórházat is alapított.

Löwenthal *Johann Jacob,** sakkmester, szül. Pesten 1810., megh. St. Leonard's on Sea angliai tengeri fürdőn 1876 júl. 20. A piaristáknál járt gimnáziumba. Kossuth 1848. állami állást adott neki. A szabadságharc után menekülnie kellett s Amerikába emigrált. 1851-ben Angliában telepedett le. Az 1857-i híres manchesteri játékversenyen L. legyőzte Andersent, kora leghíresebb sakkmesterét. Több sakkujságot szerkesztett. *Morphys Games of Chess, with analytical and critical notes* c. könyvét kitűnő szakmunkának ismerik. S. R.

Löwinger, 1. *Adolf*, rabbi, szül. Tormoson (Nyitra vm.) 1864 dec. 20., megh. Szegeden 1926 okt. 14. 1887–1897-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1896-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1898. rabbivá. Ugyanekkor Szegedre rabbivá választották meg, ahol haláláig működött Szaktárgya a folklore, számos e tárgyú szakdolgozata jelent meg külföldi folyóiratokban és gyüjteményes munkákban is. Legfontosabb munkái: *R. Eleazar Kalir nyelvezete* (Budapest 1896); *Der Traum in der jüdischen Litteratur* (1908); *Der Schatten in Bibel und Folklore der Juden* (Wien 1910); *Rechts und Links in Bibel und Tradition der Juden* (Wien 1916); *Der Himmel in nachbiblischer Auffassung* (Wien 1912); *Die Auferstehung in der jüdischen Tradition* (1923); *Der Windgeist Keteb* (Wien 1925). F. D.

2. *L. Juda Léb*, krasznai rabbi a XIX. sz. ötvenes éveiben. Hivataláról önként mondott le és mint magántudós Baján telepedett le. Műve: *Orchósz Chájim* 1868. Bécsben jelent meg. F. D.

3. *L. Miksa*, orvos, volt aradi közkórházi igazgató-főorvos. Ismert belgyógyász, akinek írásai szaklapokban jelentek meg. Kulturális, főleg közegészségügyi mozgalmakban aktív részt vesz. Aradon él. Sz. I.

Löwisohn *Salamon*, tudós és költő, szül. Móron (Fehér vm.) 1788., megh. u. o. 1821 ápr. 25. Rokona volt Saphirnak (l. o.), akivel a prágai jesiván együtt tanult. A Talmudon és a teológiai studiumokon kívül azonban már korán elsajátította a görög, latin, francia, olasz és német nyelveket és irodalmakat is. A híres héber-könyvkiadó Anton Edler v. Schmidtnél lett később korrektor. Első műve: *Szichó beólam hanesómósz* filológiai mű (1811). További munkái: *Melicász Jesúrun; Mechkeré Órec; Vorlesungen über die neuere Geschichte der Juden.* Az 1815-iki bécsi Misnakiadásba filológiai bevezetést írt a Misna nyelvéről. Igen sikerült költői formában fordította le az ünnepi liturgia nagy részét. Életrajzát a Bész-El, az IMIT Évkönyvének 1895. évfolyama és a Pallas Lexikon közlik. S. R.

Löwy, 1. *Bernát*, nagyiparos, L. Izsáknak, Újpest alapítójának testvére, szül. Nagysurányban 1793., megh. Újpesten 1857 febr. 1. Bőrgyáros volt és részt vett testvérének valamennyi vállalkozásában. Része volt Újpest alapításában is. Az ottani hitközség megszervezése és a templom megépítése körül maradandó érdemeket szerzett.

2. *L. Izsák*, Újpest alapítója, szül. Nagysurányban 1793., megh. Újpesten 1847 ápr. 8. Jámbor szülők gyermeke volt, akik már gyermekkorában Talmudra tanították. Később Szerdahelyen, majd Pozsonyban és végül Trebitschben tanult a jesivákon, de az utóbbi helyen a világi tudományokkal is behatóan foglalkozott. 1823-ban átvette atyja nagysurányi talpbőrgyárát, amelyet Pestre akart áthelyezni, mert a legközelebbi piacon, Érsekújváron, zsidósága miatt állandóan zaklatták. Pesten sem volt szerencséje, mert zsidó iparos nem kapott letelepedési engedélyt abban az időben. Ez a kedvezőtlen helyzet sugalmazta L.-nek 1835. azt a gondolatot, hogy Pest közelében építse fel ipartelepét, illetve hogy ott új várost alapítson. A Pesttől északra fekvő, teljesen lakatlan, puszta és beépítetlen területet megvette a Károlyi grófoktól és a szerződésbe főpontokul belevette a teljes vallás- és iparszabadság és önkormányzás jogát. Miután telepét és házát felépíttette, annak Újpest nevet adta s leveleit is így címeztette. Ő, családja és munkásalkalmazottjai voltak az új város első lakói. 1839-ben felépíttette a földesúr által adományozott telken, saját költségén a zsidó templomot. A hitközség közben a városi lakossággal együtt folyton növekedett, s őt példátlan jótékonyságáért, belátásáért és népszerűségéért felekezeti különbség nélkül annyira tisztelték, hogy városbíróvá választották meg. Életrajzát Reich J. a Béth Él-ben közli. S. R.

3. *L. Károly*, ügyvéd, szül. Várpalotán 1853. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, majd Székesfehérváron nyitott ügyvédi irodát. Évek óta elnöke a székesfehérvári izraelita hitközségnek, amelynek fejlődését jelentős mértékben mozdította elő. Mint kiváló jogtudóst s az ügyvédi kar tekintélyes tagját néhány évvel ezelőtt a székesfehérvári ügyvédi kamara elnökévé választották.

4. *L. Mór*, temesvári főrabbi, szül. Mosdóson (Somogy vm.) 1854., megh. Abbáziában 1908 ápr. 25. A gimnáziumot Kaposváron és Nagyváradon végezte s az utóbbi helyen rendszeres talmudtanulmányokat is folytatott, majd a berlini teológiai főiskolára és az egyetemre ment. Filozófiai doktorátusát a lipcsei egyetemen szerezte. 1879-től haláláig Temesvár-belvárosi főrabbi volt s mint kitűnő egyházi szónok és jelentékeny tudós nagy tiszteletnek örvendett. Főképpen arameus filológiával foglalkozott és enemű tanulmányai német folyóiratokban jelentek meg, míg más teológiai, archeológiai és filológiai értekezései a Magyar Zsidó Szemlében, az IMIT Évkönyvében, a Temesvári Történeti és Régészeti Értesítőben, a Jüdisches Literaturblattban, a Monatschrift f. Geschichte u. Wissenschaft d. Judentums és a Magyar Zsinagóga c. folyóiratokban láttak napvilágot. Füzetalakban több prédikációja s önállóan a következő könyvei jelentek meg: *Drei Abhandlungen von Josef b. Jehuda ibn Aknin; Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár; Über das Buch Jonah.* (Exegetisch-Kritischer Versuch.) Fiai: *Ernő* és *László* publicisták. S. R

5. *L. M. Simon*, rabbi, szül. Vágújhelyen 1861 júl. 21. Reáliskolát Vágújhelyen végzett, azután a szeredi és pozsonyi jesiva hallgatója volt. Előbb Jókán, 1892 óta Boldogasszonyban, 1900 óta Verbón töltötte be a rabbiszéket. Művei: *Miseloch nitnu loch*, kommentár Neddárim traktátusához; *Jiszmach lév*, halachikus és pilpulisztikus tartalommal három kötetben.

Luach, l. *Almanach.*

Ludasi *(Gans) Mór*, hírlapíró, szül. Komáromban 1829., megh. Bécsben 1858 ápr. 13. Szülővárosa gimnáziumában és a pesti egyetemen tanult, majd ujságíró lett. Már 1849. az Esti Lapok szerkesztője volt. Az ötvenes években Bécsbe költözött, több ottani lapnál dolgozott és szerkesztette a Feierabend c. hírlapot Schlesinger Zsigmonddal, majd a Die Debatte és a Wiener Lloyd c. lapokat, melyek a kiegyezésért küzdöttek. Andrássy Gyula gróf a sajtóiroda főnökévé nevezte ki és L. visszatért Budapestre, ahol a Magyar Világ c. politikai napilapot szerkesztette. Később ismét Bécsbe hívták, hogy Beust volt kancellár lapját, a Tagespresst szerkessze. Érdemeiért magyar nemességet kapott. Sok politikai és esztétikai cikket és tárcát írt és fordított Petőfi és Vörösmarty költeményeiből németre. Nagyobb önállóan megjelent művei: *Das Bombardement d. Stadt Pest; Geschichte Tom Jones; Onkel Toms Hütte* (nach d. englischen, 1853); *Peregrine Pickle; Die Töchter der Karpathenhexe: Elisab. Báthory; Die Rache der Toten; Drei Jahre Verfassungsstreit.* S. R.

Lugos *(Lugoj*, R.), rend. tan. város Krassó-Szörény vm. 19,818 lak. A zsidó hitközség 1780—1790 között alakult. Az alapítók nagyrésze Makóról származott, de névszerint ismeretlenek. Az első elnök, akiről tudomásunk van Holczner Adolf (1845—59). Utána következett Lőwinger Adolf (1856—96) és Fényes József (1896—1905). A hitközség első rabbija Cevi Hirsch Oppenheimer, a Bánát főrabbija volt. 1790-ben megalakult a Chevra Kadisa, amelynek 220 tagja van és Brauch Rudolf vezetése alatt áll. 1833-ban népiskolát létesítettek, amely ma is működik és 55 tanítványa van. A tantestület tagjai: Lenke Manó főrabbi igazgató, Keszler Gabriella és Popoviciu Angelina tanítók. 1842-ben felépült a nagytemplom. Később a tagok gyarapodása folytán fiókimaházat is létesítettek. 1875-ben létesült a Nőegylet, valamint az Árva Egyesület. A Nőegylet 240 tagot számlál és Hirschl Miksáné a vezetője. 1903-ban Talmud-Tórát alapítottak, amelynek 160 tagja van és László Mór vezetésével működik. A háború alatt az iskola épületében kórházat rendezett be a hitközség, amelynek vezetését Lenke Manóné és Berdach Henrikné intézték. 173-an teljesítettek katonai szolgálatot, akik közül 11 hősi halált halt. A hitközség kongresszusi alapon áll és a XXI. temesvári községkerülethez tartozik. Lélekszáma 1700, családszám 550, adófizető tag 502. Foglalkozásuk: 270 kereskedő, 40 magántisztviselő, 15 ügyvéd, 15 iparos, 10 nagykereskedő, 10 gazdálkodó, 10 munkás, 6 nagyiparos, 5 mérnök, 4 orvos, 4 köztisztviselő, 3 tanító, 2 író, 1 vállalkozó, 52 magánzó és 56 egyéb. A hitközség évi költségvetése 800,000 lei, amely összegből 100,000 lei filantrópikus és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Bálinc, Boksánbánya és Resicabánya. A következő alapítványokat kezeli a hitközség: 1. Kiházasítási alap (1905—6), mennyasszonyok támogatására; 2. Schnitzer Albert (1910) jótékonysági alap; 3. Tauszk-alap (1920) tanulók jutalmazására; 4. Deutsch Ignác és neje (1925) szegény kereskedők támogatására. A hitközség tagjai közül a következők tulajdonában vannak nagyobb gyárüzemek: Kammer és Társai textilgyár (300 munkás), Löffler és Strausz kaptafagyár (100 m.), Barát és Lengyel textilgyár (50 m.), Pártos és Schwartz téglagyár (50 m.), Schwartz Hermann műmalom (30 m.), Szántó és Epstein seprűgyár (20 m.), Amigó és Grosz fagyapotgyár (10 m.), Salinsky Artur szalmatokgyár (10 m.). A mezőgazdaság terén fontos szerepük van Eckstein Fülöp és Fekete Antal birtokosoknak. A hitközség mai vezetősége: Lenke Manó főrabbi, Berdach Henrik elnök, Hirsch Miksa és Grünbaum Miksa alelnökök, Sebestyén Lipót, Brauch Rudolf, Huszár Vilmos, Fried Lőrinc, Szidon Dezső, Dobi Jenő és Deutsch Mór előljárósági tagok, Stern Armin jegyző.

Lukács, 1. *Gyula*, író és ujságíró, szül. 1890. Vidéken hírlapíróskodott, majd A Nap szerkesztőségébe került, 1920 óta a Színház Élet szerkesztője. Novelláskötete: *Tíz perc.* Az első magyar színpadi revűt írta Nagy Imre társaságában.

2. *L. György*, (szegedi)* (L. József bankigazgató fia) esztétikus és filozófus, szül. Budapesten 1885. A budapesti tudomány-egyetemen jogi és filozófiai tanulmányokat végzett, majd megszerezte az államtudományi és a bölcsészeti doktori oklevelet. 1904-ben többedmagával megalapította a Thália-színpadot. A proletárdiktatúra alatt közoktatásügyi népbiztoshelyettes volt. A tanácsköztársaság megszünése után Bécsbe menekült. Főbb művei: *A lélek és a formák; Kísérletek; A modern dráma fejlődésének története; Esztétikai kultúra; Theorie des Romans.* Sz. G.

3. *L. Pál*, belgyógyász. Szül. Budapesten 1883 máj. 27. Az egyetemet Budapesten végezte. Először a berlini Charité klinikán volt gyakorló orvos, azután hazatérve a Ligetszanatórium belosztályát vezette. Jelenleg a Társadalombiztosító központi rendelője gyomorosztályának vezető főorvosa. Számos cikke és tanulmánya jelent meg. Nagyobb munkái: *A cukorbetegség diétás kezelése; Az elhízás és soványító gyógyeljárások.*

Lulóv *(h.). Pálmaág.* E pálmaág sátorosünnepkor az ünnepi csokornak (l. *szukósz)* egyik része, de csak akkor alkalmas liturgiai célokra, ha a gerince ép s egyébként is hibátlan. Leveleit az ezekből font gyürükkel tartják együtt. Alsó végén kétrekeszű fonott kosarat helyeznek el. A jobboldali rekeszbe helyezik a mirtust (l. *Hadaszim)*, a baloldaliba pedig a fűzfacsokrot (l. o.). F. D.

M

Máamódosz *(h.)*. Bibliai és talmudi szemelvények, amelyeket naponként a kötelező imákon kívül csupán magánájtatoskodásként mondanak.

Maáne losón *(h.)*. Imakönyv a sírlátogatások alkalmával való használatra. Korrump. *mane losn.*

Maáriv, az esti ima héber neve. A jeruzsálemi Szentély istentiszteleti rendjéhez viszonyítva az áldozati részek füstölögtetésének felel meg. A befejező részen kívül két főrészből áll, a sémából és a tefillóból. A sémá szakaszait itt is, mint a reggeli imában, áldások előzik meg és utánuk is áldások következnek. A bekezdő áldások: *hamaáriv árövim; óhév amó Jiszróel*; a befejező áldások: *sómér ámó Jiszróél loád; góál Jiszróél*. A főima azonos szövegű a délutáni tefillóval, a 19 áldásmondás tehát rövidebb, mint sachariszkor. Záróimául az *olénut* mondják, amit még helyi szokás szerint egy-egy zsoltárral toldanak meg. Ünnepkor az imarészek és az azokat befejező áldások közzé költeményeket iktatnak be (l. *Maárovisz*). A későbbi betoldású utolsó áldás szombat és ünnep beköszöntésekor elmarad. A *somér ámó Jiszróél* ilyenkor megváltozik, befejezésül bibliai verset mondanak. Péntek este a M. előtt a 95., 96., 97., 98., 99., 29. Zsoltárt mondják. A Zsoltárok után a *Lechó dódi*, ezután pedig a 92. és 93. Zsoltár következik. Vannak hitközségek, ahol az előbbi Zsoltárokat, ha szombat és ünnep (vagy félünnep) összeesnek, elhagyják. A tefilló péntek este 7 áldásból áll; 4 önálló szövegezésű, az első és utolsó 3 a szokásos (l. *Tefilló*). Ünnep este a tefilló 7 áldásból áll, egyező szövegű a sacharisz és minchó tefillóval (l. o.) A templomi istentiszteletnél itt a kidust (l. o.) iktatják be. A befejező rész szombat este a 91. Zsoltárral, az *uvó lecijon* második felével *(vëátó kódós)* és bibliai versekből összeállított áldómondatokkal *(vajitén lechó)* bővül. A templomi istentiszteletnél itt szombat- és ünnepnap kimenetelekor a havdoló (l. o.)-t iktatják be. F. D.

Maárovisz. Az ünnepi liturgia ama költői részei, melyeket a zárándokünnep esti (l. *Maariv* — innen maarovisz) imába iktatnak be a *sëmát* (l. o.) megelőző és az azt követő áldások előtt. Kisebb (négysoros) részeket, az első és második áldás előtt, hosszabb refraines részt *lechó ónu siró* után mondanak. Végül ismét négy kisebb (négy soros) rész a következő helyeken: *a)* közvetlenül a hosszabb rész után; *b) lifné Móser* után; *c) chozok mimenu* után; *d) szukász sëlómechó* után. A M. elmarad a péntek estével egybeeső első ünnepestén. A szöveget a második napon mondják és a második napi elmarad. A modern istentiszteletnél nem mondanak M.-t. F. D.

Máasze *(h.). Történet*, mese, elbeszélés. Vulg. kiejtéssel: *májsze.*

Maászér *(h.). Tized.* A Biblia parancsa szerint a föld hozadékának az a része, amely a papságot és a szegényeket illette meg; ma az a tizedrész, amelyet a szegények támogatására önként hasítanak ki jövedelmeikből a vallásos zsidók.

Maavor Jabbók *(h., vulg. Majver Jabak). A Jabbók patak réve.* Egy imakönyv címe, amely haldoklóknál, temetéseknél kötelező imákat tartalmaz. A könyv címe Jákob pátriárkának a Jabbók partján történt átkelésére céloz és a Styx-szel kapcsolatos mithológikus képre emlékeztet. A könyv címének természetesen semmi köze sincs a görögök túlvilági elképzeléséhez, mert a zsidó felfogásban nem úgy alakult ki a halál fogalma, mintha az valamely titokzatos folyón való átkeléssel járna. F. M.

Macévó *(h.). Sírkő* (l. o.).

Machlókesz, *(machlójka h.)* **viszály**, meghasonlás, pártoskodás, ellenzékieskedés. Vulg. kiejtéssel: *machlojka*. Az ideális célért való pártállást *machlókesz lë-sém somájímnak*, Isten nevében való pártszakadásnak mondja a Talmud *(Pirké Ábót)* és erről az a hite, hogy *szófó lehiszkájém*, megmarad és sikerre vezet. Ezzel szemben az önző érdekekért való ellenzékieskedés (*a machlókesz seló lë-sém somájim*) kudarccal végződik *(szófó lehiszbatél)*. F. M.

Machzor *(h.)*. Szószerint *időkör*-t jelent. A zsinagógában használt imádságos könyv, amely az ünnepi istentiszteletek imáit tartalmazza. A magyarországi ortodox, kongresszusi és statusquo hitközségekben az askenáz liturgia érvényes, az ettől eltérő szefárd liturgia csak egy-két hitközségben dívik. A Magyarországon használt M. az askenáz imarendhez alkalmazkodik.

Mácó *(h.). Pászka*, laska, kovásztalan kenyér.

Madarassy-Beck, 1. *Gyula* báró*, közgazdász, szül. Budapesten 1873 aug. 18. A budapesti egyetemen jogot tanult és ügyvédi diplomát szerzett, majd a Magyar Agrár és Járadékbank szolgálatába állott. Később a Magyar Jelzálog Hitelbank vezérigazgatója lett. 1910-ben egy cikluson át országgyűlési képviselő is volt. Az aktuális közgazdasági helyzetről számos kimerítő közgazdasági tanulmányt írt. Főbb munkái: *A bankjegyügy elmélete* és *A városok hitelügye*.

2. *M. Marcell báró**, közgazdász, *M. Miksa* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1872. Jogi tanulmányai elvégzése után belépett a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bankba, amelynek igazgatója, majd apja halála után vezérigazgatója és elnöke lett. Egy cikluson át egyik erdélyi kerületet képviselte a parlamentben. V. A.

3. *M. Miksa báró*, közgazdász, szül. Bácsmadarason 1838., megh. Budapesten 1924 márc. 10. Pályafutását, mint a J. Cohen-cég pesti bankházának alkalmazottja, majd üzletvezetője kezdte, míg 1870. a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank vezérigazgatójává nevezték ki. 1911. pedig bárónak nevezte ki a király. S. R.

4. *M. Nándor báró*, szül. Bácsmadarason 1840., megh. Budapesten 1909 febr. 16. Szegény szülőktől származott. Pályáját Bécsben kezdte,

de már 1867. az Angol-Magyar banknak lett főhivatalnoka. Innen két évvel később a Magyar Jelzálog Hitelbank vezérigazgatói állásába került. Mikor a bank elnökigazgatója, Széll Kálmán 1899. elvállalta a miniszterelnökséget, Beck lett az utóda az elnökigazgatói székben. Itt is maradt egészen a Széll-kabinet lemondásáig, amikor nyugdíjaztatta magát és átadta helyét a volt miniszterelnöknek. Érdemei elismeréséül nemességet, udvari tanácsosi méltóságot, majd halála előtt három esztendővel bárói rangot kapott. S. R.

Máday *Andor*, szociológus, szül. 1887. Egyetemi magántanár Genfben, majd rendes tanár Neuchâtelben, ahol a szociológiát adja elő. Igen nagy irodalmi munkásságot fejtett ki a szociológiában. Egyik szerkesztője a Társadalom c. nagy munkának (Műveltség könyvtára). A női jogok előharcosa. Legismertebb magyarnyelvű műve többek között: *A magyar nő jogai a multban és jelenben.*

Maftir, l. *Haftóró.*

Magántulajdon, héber nevei: *nachaló* (földbirtok); *achuzó* (birtokba vett); *mikne* (állatállomány), minden más ingó szerzett M. neve *kinjan.* A Biblia a M. szentségének alapján áll, de M.-nak nem az olyan szerzeményt tartja, amely a durva erőszaknak, a gyengébbek kizsákmányolásának az eredménye, hanem kizárólag a becsületes munka útján megszerzett ingóságot, vagy ingatlant. «Jaj annak, aki házát jogtalanul építi fel, aki munkásait kizsákmányolja, s dolgoztat velük anélkül, hogy megfelelő bért fizetne nekik» *(Jerémiás* 22. 14). «Jaj azoknak, akik házat ház mellé, földhöz földet harácsolnak, míg végül az ország egyedüli birtokosai lesznek» *(Jesája* 5. 8). A mózesi törvényhozás két irányban is védelmébe veszi a M.-t. Teljes mértékben elismeri a M. gyarapításának a szabadságát, de azzal a kikötéssel, hogy senki se növelheti vagyonát másnak a kárára, vagy másnak a megrövidítése által. Egész sereg ilyen értelmű törvény van, amelyek a lopást, a rablást, a csalást, az uzsoráskodást s általában a vagyonszaporításnak jogtalan módjait szigorúan tiltják és büntetik. Mindenki korlátlan ura a saját M.-ának, tetszés szerint használhatja azt, senki abból semmit nem igényelhet, kivéve azokat, akik munkájukkal járultak hozzá a M. fenntartásához és gyarapításához. Így a munkások és a nincstelenek a gabonamező egy kis részét a saját javukra arathatják le, mezőn vagy szőlőhegyen engedélyezve van számukra a szedés, az éhező jóllakhatik bárkinek a szőlőjében vagy mezején. Az államnak joga van a védelem fejében megadóztatni a M.-t, a tulajdonos pedig köteles a szolgának a szolgálatból való kilépése alkalmával megfizetni a kikötött bért. A Biblia a M. feletti szabad rendelkezési jogot a legteljesebb mértékben biztosítja. A M.-t tehát lehet venni, eladni, sőt el is pusztítani. Az öröklésnél az apa nem részesítheti előnyben fiatalabb gyermekét elsőszülöttje felett. A talmudi jog a bibliainál pontosabban és részletesebben sorolja fel a M.-nal kapcsolatos szabályokat amelyeknek közös sajátossága, hogy mindegyikben kifejezésre jut a M. szentségének elve.

Maggid *(h.). Prédikátor.*

Maggidusz, a Bibliának olyan fejtegetése (homiliája), amely külön művészetté fejlődött ki a zsidóságban. Már a *Midrás* is él az írásmagyarázatnak ezzel a módszerével, melynek az a legjellemzőbb vonása, hogy a Bibliának egy-egy igéjében nyelvi, vagy értelmi nehézséget derít fel és azt elmésen egy másik megint csak homályosnak tartott bibliai verssel vagy aggadai (talmudi, midrási) hellyel magyarázza meg. A mesterségesen halmozott bonyodalmaknak és ellentmondásoknak az a célja, hogy az összes idézett helyeket egységes értelemben oldja fel. E játékosnak látszó szellemi torna célzatában nagyon komoly és arra törekszik, hogy a bibliai vers szellemének megfelelő erkölcsös és vallásos gondolatba tisztuljon. A hangulata azonban nem olyan ünnepies és papos, mint a prédikációk, hanem derüs, hogy a hallgatóság érdeklődését el ne nyomhassa a fárasztó egyhanguság. F. M.

Máglya és máglyahalál, l. *Inkvizició.*

Magyar, 1. *Elemér*, író, szül. Újpesten 1881 szept. 28. M. tanulmányai befejezése után előbb a Magyar Szó belmunkatársa és kritikusa, majd a Pesti Hirlap munkatársa volt. Később a Neues Pester Journal tárcaírója lett. A kommunizmus alatt Bécsbe emigrált. Önálló kötete: *Vágyak katonái.*

2. *M. Lajos*, hírlapíró, szül. Istvándiban 1891. A háború alatt a Világ munkatársa volt. A háború vége felé egyre szélsőségesebb elveket vallott. Cikkeivel és személyes agitációjával egyik előkészítője volt az 1918-iki októberi forradalomnak. Jelentékeny szerepet játszott a Nemzeti Tanácsban is, mint az Ujságirók Szabadszervezetének delegátusa. 1920-ban a bíróság a gyorsított eljárás alapján 10 esztendei börtönre ítélte sajtó útján elkövetett izgatás címén. Ezt a büntetést azonban nem töltötte ki, mert fogolycsere útján Szovjetoroszországnak adták ki. Művei: *A magyar forradalom; Gyehennákon.* Sz. G.

Magyar Cionista Szövetség. A cionista eszmének már Herzl fellépése, illetve a M. megalakulása előtt is voltak hívei Magyarországon. Ezek az Oroszországból és Kattovitzból kiindult ú. n. Choveve Cion mozgalmat támogatták. Herzl és Nordau fellépése után Magyarországon is megindult a politikai cionista mozgalom, melynek Rónai János (l. o.) állott az élére. A mozgalom azonban erős reakciót váltott ki s emiatt csak nehezen tudott fejlődni. Az első cionista világkongresszus után több cionista egyesület keletkezett Magyarországon, így Pozsonyban, Budapesten, Kolozsváron, Nyitrán, Eperjesen, Nagyszombatban, Pápán, Kassán, Késmárkon, Alsókubinban, Szabadkán, Szombathelyen s Besztercén. 1902 tavaszán Herzl elnöklete alatt megalakult az ideiglenes országos cionista bizottság azzal a feladattal, hogy megszervezze a mozgalmat. Ennek a bizottságnak elnökei lettek Rónai János, Oesterreicher Béla, ügyvezető elnöke Bettelheim Samu. A központi iroda Pozsonyban volt. Az első országos cionista kongresszust 1903. tartották Pozsonyban, amely megválasztotta a bizottság eddigi vezetőit az elnökségbe és elfogadta az előterjesztett alapszabályokat. Ebben az évben alakult Krausz Sámuel kezdeményezésére a Makkabea [l. o.] egyetemi

ifjúsági egyesület. Az 1914. Pozsonyban megtartott második konferencia megalapította a magyar cionista párt orgánumát, a Zsidó Néplapot Bokor Ármin szerkesztése alatt. Országos elnökül Bettelheim Samut választotta az országos kongresszus. A pozsonyi cionista központi iroda 1904. megszervezte a mizrachisták első világkongresszusát (l. *Mizrachisták)* is, amely a cionista propagandát megindította. 1905-ben Budapesten tartották a harmadik kongresszust, amikor a magyar cionisták az ugandai telepítés mellett nyilatkoztak meg. 1906-ban Budapestre tették át a központot és elnökéül Gruber Sándort választották meg 1907. 1910-ben a kormány megerősítette a a pozsonyi Ahavat Cion egyesület alapszabályait. 1911-ben Beregi Ármin lett a Szövetség elnöke. A világszervezet végrehajtóbizottságában képviselték Magyarországot Rónai János, Grünwald (Alsókubin), Oesterreicher Béla, Róth főrabbi (Pápa) és Bettelheim Samu. Az országos bizottság elnökéül Oesterreicher Bélát (l. o.), főtitkárául Kahán Niszont (l. o.) választották meg. A háború alatt a M. fiókegyesületeinek és vidéki helyi csoportjainak a száma meghaladta a 300-at. A budapesti központ első legfontosabb feladatának tartotta, hogy sajtót létesítsen s ennek propagatív erejét használja fel hívei gyarapítására (l. *Zsidó Szemle).* A M. illetve a cionista mozgalom terjedésének legfőbb akadálya a hivatalos zsidóság ellenállása volt. Az Országos Iroda ismételten állást foglalt a M. ellen, aminek következménye az volt, hogy a belügyminiszter a szövetség alapszabályait nem hagyta jóvá. A szövetség azonban a háború előtti jogviszonyok szerint alapszabályok nélkül is tovább működhetett. A forradalom után — mikor a Friedrich-féle rendelet az alapszabályok nélküli egyesületek feloszlatását rendelte el — a M. is kénytelen volt nyilvános működését beszüntetni. A vidéki egyesületek is beszüntették működésüket és a M. működése éveken át csak a Keren Kajemesz (l. o.), Keren Hajeszod (l. o.), sékel, sajtó és könyvkiadási akciókra szorítkozott. A M. alapszabályait a belügyminiszter csak 1927 szept.-ben hagyta jóvá s ettől kezdve új lendülettel indult meg a szövetség munkája. A M. célja az alapszabályok szerint, hogy «támogassa a cionista szervezetet abban a munkában, amely arra törekszik, hogy a népszövetségi palesztinai mandátum alapján és Angliának mint mandatárius-hatalomnak támogatásával, a Népszövetségben egyesült államok ellenőrzése mellett megfelelő telepítéssel egy palesztinai ‚zsidó nemzeti otthont' (Jewish national home) létesítsen.» A M. tehát a palesztinai zsidóság kulturtörekvéseit erkölcsi és anyagi segítéssel támogatja és gazdasági kapcsolatokat létesít Magyarország és Palesztina között. A M. legfőbb szerve a cionista országos értekezlet, mely évente egyszer ül össze és megválasztja az országos bizottságot és országos intézőbizottságot, mely utóbbi Budapesten székel. A M.-nek vannak fiók egyesületei, melyek közül legnagyobbak a miskolci, debreceni és győri egyesületek. Van ezenkívül a M.-nek ifjúsági, női és ú. n. Mizrachi (l. o.) szakosztálya. Cionista irányú műveket írtak: Rónai János, Szilágyi Samu (Alsókubin), Singer Bernát szabadkai főrabbi, Roth M. A. főrabbi Pápa. A M. a Keren Kajemesz és a Keren Hajeszod-akciót a Pro Palesztina (l. o.) szövetséggel karöltve irányítja. A M.-nek fennállása óta Rónai János, Bettelheim Samu (l. o.), Gruber Sándor, Oesterreicher Béla, Beregi Ármin (l. o.), Strauss Adolf (l. o.), Osztern Lipót (l. o.) és Kahán Niszon voltak az elnökei. Vezetőtagjai közül kiváltak Richtman Mózes (l. o.), Schönfeld József (l. o.), Bisseliches Mózes (l. o.), Dömény Lajos (l. o.), Simon Lajos (l. o.), Izsák Ede (l. o.), Künsztler Mór (l. o.), Ungár Béla (l. o.), Fried Frigyes stb. A M. jelenlegi elnöke Osztern Lipót, ügyvezető alelnöke Schönfeld József. Az Intéző Bizottság tagjai az elnökön és alelnökön kívül: Engel József, Weisz D. Ezra, Lindenbaum Lipót, Fried Frigyes, Ferenczi Samuné, Eisdörfer Andor, Lantos Tivadar és Lederer Ignác. V. A.

Magyar családnevek. Az az általánosan elterjedt hiedelem, hogy a magyar zsidók csak a legújabb kor küszöbén vettek fel családneveket, akkor sem önként, hanem az uralkodó rendeletének nyomása alatt, nem felel meg a történelmi igazságnak. Történelmi dokumentumok alapján kimutatható, hogy még ma is élő sok magyar zsidó család már évszázadokkal ezelőtt viselte mindmáig megmaradt családnevét, sőt sok család évszázados magyar nevet örökölt. Magyar vezetéknevet már olyan korban viselt sok zsidó család, mikor a keresztény jobbágyoknak jóformán más mint patronymikon még nem is járt. Legrégibb keletű a *Farkas* név, amelyet 1263. egy vasvári zsidó család viselt. 1350-ben élt egy *Hosszú* nevű zsidó család. Igen régi az *Oroszlán* és *Nyul* családnév is a magyar zsidóságban. A XVI. sz.-ból ismerünk *Cseh* Jakab, *Gazdag* Jakab, *Fekete* József, *Kis* Salamon és *Nagy* Izrael nevű zsidókat, akik nevüket vezetéknévül hagyták utódaikra. Az 1780-ból eredő conscripciós íveken, amelyek a családnevek fölvételére vonatkozó császári rendelet végrehajtásának alapjául szolgáltak, a következő magyar neveket találjuk: *Bárány* Ábrahám, *Csonka* Izsák, *Horpács* Mózes, *Jónap* Éliás, *Kohányi* Simon, *Kossuth* Izsák, *Kosztolányi* Salamon, *Lengyel* Jakab, *Lőrincz* Jakab, *Lukács* Izsák, *Mázos* Mózes, *Szarvas* János, *Varga* Simon. (V. ö. *Mandel Bernát* «A zsidók családneveiről» c. tanulmányával az Egyenlőségnek 1909 jan. 17., jan. 24., febr. 7., márc. 7. és márc. 14. megjelent számaiban.) A császári rendelet végrehajtói ezeket az ősi neveket tudomásul vették, további viselésüket megengedték és amennyiben egyikmásik család azóta ki nem halt, a magyar nevek tovább öröklődtek. 1780 után jó hatvan évig a német név dominált a magyar zsidók között. A szabadságharc idején és az azt megelőző években a zsidó hazafiasság is megtörte az osztrák kényszert és sok zsidó magyar nevet vett fel az általános felbuzdulás hatása alatt. A *Helfy, Zerffy* és a *Rózsavölgyi* nevek is ebből az időből származnak. A Bach-korszak természetesen a zsidók között is megakasztotta a magyarosodást, de csak a névben való megmagyarosodást akadályozhatta meg és az általános hangulat jó magyarokat nevelt a németnevű zsidókból. Az

emancipáció aztán új korszakot nyitott és a mult század utolsó negyedében már semmi sem háborította meg a magyar zsidókat abban a törekvésükben, hogy magyarságuk mellett német nevük feladásával is demonstrálhassanak. Az egész vonalon megindult a névmagyarosítás és leginkább a zsidók fejtettek ki ebben példaadó buzgalmat. A magyar társadalom hosszú ideig jó szívvel fogadta a névmagyarosító áramlatot, már azért is, mert igazolta a magyar kulturbefolyás felsőbbségét és elősegítette az asszimilációt. Később féltékenységet támasztott a magyar név varázsába vetett bizalom, lassan-lassan elhomályosult és a zsidók inkább gúnyt, mint elismerést arattak a névmagyarosítással. De minthogy a zsidók a törvényre támaszkodhattak, tovább éltek a törvényben gyökerező lehetőségekkel és nem álltak el ezután sem attól a joguktól, hogy a nevüket megmagyarosíthassák. A névmagyarosító mozgalom szembeszállt a gúnnyal és a forradalomig állandó növekedést mutat. Nem a magyar zsidók akaratán mult, hogy nem takaríthatták ki véglegesen maguk közül a német neveket. A forradalom és ellenforradalom után új áramlatok jöttek és ezek nem kedveztek a magyarosító törekvéseknek. A névmagyarosítás a zsidók hibáján kívül a magyar zsidóságban hirtelen abbamaradt és már csak elvétve fordul elő egy-egy magyarosítás, mert ezt már csupán kitüntetésképpen engedélyezi a kormányzat. U. P.

Magyar-héber nyelvrokonság. A M. gondolatát a reformáció kora teremtette meg. Sylvester János, a legelső magyar nyelvész 1539. kiadott latinnyelvű grammatikájában héber nyelvtani formákkal magyarázza a magyar nyelvi jelenségeket (birtokos személyragozás, tárgyas igék ragozása stb.). Szenci Molnár Albert (1610) főleg a hangok kiejtésében, a névelő használatában látja a két nyelv egyezését. Gelei Katona István pedig 1645. arra az eredményre jut, hogy a magyar nyelv a zsidón kívül más nyelvvel rokonságban nincsen. Komáromi Csipkés György (1655) a magyar nyelv formagazdagságát a héber fölé emeli. Medgyesi Pál 1650. írt könyvének előszavában újból hangoztatja, hogy a magyar nyelvet legméltóbban a zsidóhoz lehet mérni és ezt a nézetét a két nyelv grammatikai hasonlóságával igyekezett hihetőbbé tenni. Érdekes hangtani egybevetést adott Tótfalusi Miklós a helyesírásról szóló művében (1684), melyben annyi a héber betű és szó, hogy a szemlélő hirtelenében héber nyelvtankönyvnek hihetné. Otrokocsi Fóris Ferenc *Origines Hungaricae* c. híres latinnyelvű könyvében (1693) a magyar szókincs számtalan szavát a héberből származtatja. Szerinte még a «magyar» szó is héber eredetű. Azonos a héber *gur* igével, illetve annak főnevével *magur*-ral, legközelebb áll hozzá a szó chaldeus alakja: *mager* = szomszéd. És valóban, írja, őseink Arameában a szírek, chaldeusok stb. szomszédai voltak. Pápai Páriz Ferenc (1708) a magyar írást, a névelőt, az igei személyragokat hozza fel bizonyítékul a két nyelv rokonságára. Bél Mátyás, Kalmár György (*Prodromus* 1770) újabb bizonyítékokkal igyekeztek megalapozni nyelvhasonlító elméletüket. A *Debreceni Grammatica* (1790) szerzői némi kritikával szintén elfogadták a héber-magyar nyelvhasonlítás művelőinek álláspontját, Beregszászi Pál (1797) pedig egész nyelvtanunk strukturájában a héber nyelvi jelenségek megfelelőjét mutatta ki. A héber-magyar nyelvrokonság eszméjének még a XIX. század elején is akadtak hívei: a két nagy magyar nyelvész, Révai Miklós és Verseghy Ferenc. Ők azonban már szűkebb körre vonták a két nyelv egyezésének bizonyítékait. Utolsó romantikusa ennek a nyelvészeti iránynak: Horváth István, ki abban a hitben élt, hogy a Biblia elején a magyar nemzet őstörténetét olvassa és hogy a két nyelv közül a magyar volt az átadó, a héber az átvevő nyelv (*Rajzolatok* 1825). Zs. J.

Magyarító Egylet. Az 1839—40. évi országgyűlésen elhangzott szabadelvű beszédek hatása alatt a hazai zsidóság nagy buzgalmat fejtett ki az irányban, hogy az érzelmeiben különben is magyarrá vált felnövekedő nemzedék nyelvében is magyarrá váljon. Kiváló eredményeket ért el e téren a pesti M. Az egylet megalakításának eszméje a pesti egyetem zsidó orvosnövendékei köréből indult ki. 1843 tavaszán alapszabálytervezetet készítettek, melyet a hitközség előljárósága Schwab Löb főrabbi javaslatára elfogadott. A csakhamar 400 tagot számláló egylet 1844 máj. 8. alakult meg, Jakobovics Fülöp zsidókórházi igazgató lett az elnöke, Barnay Ignác hitközségi titkár pedig a jegyzője. Magyar óvodát és nyelviskolát tartott fenn, magyar hírlapokkal és könyvtárral felszerelt olvasótermet rendezett be, magyar felolvasásokat tartott. Bár nem az egylet keretén belül, de mindenesetre azon eszmék hatása alatt, melyek az egyletet életre keltették, készíti Bloch Móric még 1840. az első magyar tórafordítást, Rosenthal Móric budai tanító 1841. az első magyar imakönyvfordítást, prédikál magyarul 1844 óta Löw Lipót Nagykanizsán, 1845 óta Steinhardt Jakab Aradon, 1847 óta Zipser Mayer Székesfehérvárott, ad ki Löw 1847 A Magyar Zsinagóga címen magyarnyelvű zsidó folyóiratot. E kor magyarosodási törekvéseinek értékes terméke az egylet által 1848. kiadott *Első Magyar Zsidó Naptár*, mely megmutatta, hogy a magyar zsidó írók rövid néhány év alatt mily magas színvonalra tudtak emelkedni. A szabadságharcot követő szomorú évtized elfojtott minden nemzeti törekvést, de alig hogy megenyhült az abszolutizmus, a régi M. 1860. Izraelita Magyar Egylet néven új életre kelt. Néhány nap alatt több mint 600 tag jelentkezett. Rózsay József orvos lett az egylet elnöke, Mezei Mór a titkára. Egyleti helyiséget béreltek, minden héten rendszeres nyilvános felolvasásokat tartottak, Tenczer Pál vezetésével magyar nyelvtanfolyamot szerveztek, az abszolutizmus idején elnémetesített zsidó iskolák megmagyarosítására tankönyveket készítettek, az 1848. évi naptár mintájára 1862. *Első Magyar Izraelita Naptár és Evkönyv* címen magas színvonalú évkönyvet adtak ki és megpendítették a teljes bibliafordítás eszméjét. Az egylet munkája oly eredményes és az egész országra kihatható volt, hogy midőn néhány év multán, 1867. a nemzet kimondotta a zsidók emancipációját (l. o.), új generációja nem-

csak érzelmeiben, de nyelvében is már teljesen magyar volt. Gr. Zs.

Magyar Izrael. Az Országos Rabbiegyesület havi közlönye. Haláláig Neumann Ede nagykanizsai főrabbi szerkesztette. A lap 1908. indult meg.

Magyar Izraelita. Felekezeti hetilap. 1861. indította meg Rokonstein Lipót rabbi. Rajta kívül Mezei Mór (l. o.) és Tenczer Pál szerkesztették. A lap nagy szolgálatokat tett az emancipáció és a zsidók magyarosodása ügyének, de állandóságra nem tudott szert tenni. Hazaflas iránya miatt a Bach-korszak hatóságai egy ízben be is tiltották. A lap 1868. szünt meg anyagi okok miatt.

Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület (MIKÉFE), a Pesti Izraelita Hitközség kezdeményezésére 1842. alapíttatott. Az alapítók kitűzött céljai voltak: *a)* a nehéz kézművek és iparágak gyakorlata; *b)* a magyar nyelv ápolása, *c)* a földművelés gyakorlása, *d)* a közhasznu ismeretek s a tiszta erkölcs terjesztése. A társadalom nyomására a céhek nagyon megnehezítették a zsidó tanoncok felszabadulását. De csakhamar védője támadt az egyesületnek Kossuth Lajosban, ki egy cikkben üdvözölte a hazai zsidóság eme új egyesülését. Az egylet nyomban megalakulása után az országos iparegyesület alapítói közé lépett és már 1843. gróf Batthyány Lajos a főkegyesületek sorába iktatta. Majd József nádor intézkedett, hogy az egylet növendékei a céhek ellenére is hatósági intézkedésekkel felszabadíttassanak. 1847-ben az egyletnek már 10 földművesnövendéke is volt. A Bach-korszakban a magyar nyelv terjesztése miatt üldöztetéseknek volt kitéve az egyesület. Nehéz küzdelmek után a kiegyezést követő években utat nyitott az állami közép-ipariskolákhoz, a m. kir. iparművészeti iskolához, az istvántelki földműves iskolához és a m. kir. vincellér képezdéhez, mindenütt ösztöndíjalapokat létesítve. 1885-ben Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyletnek kulturális tényke léséért hivatalosan elismerését nyilvánította. 1892-ben létesítette Magyarországon elsőnek, tanoncotthonát, 1908. valósította meg a kertészképző-telepét. A lefolyt 86 év alatt a következő zsidó kiválóságok álltak az egyesület élén: Jakobovics Fülöp, Kern Jakab, Weisz M. A., Schönberg Ármin, Beer Salamon, Neuman Ármin, majd báró Kohner Adolf, Neumann Árminné, maróthi Fürst Jakabné, Adler Lajos, Adler Gyula, Beer Henrik és érdi Krausz Simon. Az évtizedek folyamán hatalmas alapítványok létesültek, melyek kamataiból egészen a háború utáni évig minden esztendőben több tételben 600–1000 aranykoronás önállósítási segélyeket osztott ki az egyesület a felszabadult növendékek körében. Az egyesület gondozása alatt állandóan 500—600 szegény és árva fiú volt. Eddig több mint 7000 ifjút nevelt fel becsületes iparossá, földművessé és kertésszé és 2½ millió aranykoronát fordított növendékei gyámolítására. Az egyesületnek mai alapszabályszerű célja, hogy a kézműipart és a földművelést a magyar zsidóság körében fejlessze. E végből: *a)* szegénysorsú vagy elhagyott 14–17 éves zsidó fiúkat védelmébe fogad; *b)* azokat anyagi és erkölcsi segítségével műhelyekben és gazdaságokban, saját kertészképző- vagy egyéb telepén, valamint ipari és mezőgazdasági szakiskolákban értelmes ipari és gazdasági munkásokká neveli; *c)* kiképzésük után pályájukon való előhaladásukat, utóbb pedig önállósításukat lehetőleg előmozdítja. Az egyesület jelenlegi vezetősége: elnök: érdi Krausz Simon, elnökhelyettes: Hevesi Simon vezető főrabbi, társelnök: Klein Gyuláné, ügyvezető alelnök: Fellner Leó. Alelnökök, kik különböző bizottságok elnökei: Adler Gyula, Beer Henrik, Deutsch Ernő, Fried Adolfné, Havas Miksáné, Kertész Vilmos, Székely Bertalan. Az egyesület igazgatója: Kertész Ödön, a kertészképzőtelep igazgatója: Székely László. Az egyesület tagjainak száma: 1050. Intézményei: A) *A tanoncotthon.* VII., Damjanich-u. 48. sz. a. Itt 30 bennlakó és 70 bejáró növendék van. Az előbbiek a ruhán és oktatáson kívül teljes ellátást kapnak. Az összes növendékek hittani oktatásban részesülnek. A továbbképző tanfolyamon a fővárosi zsidó középiskolák tanárai tanítanak. Az otthonban van állandó templom, hol reggel és este istentisztelet van. E helyiségben van a központi iroda, a pszichotechnikai laboratórium, hol a növendékek elhelyezésük előtt pályaválasztás szempontjából megvizsgáltatnak, továbbá a Mikéfe Jókai cserkészcsapatának otthona. B) *Kertészképzőtelep.* Ez intézmény a X., Keresztúri-út 130—134. sz. a. van. 58 hold az egyesület tulajdona, míg 33 hold földet a székesfővárostól bérel. Itt állandóan 30—40 növendék nyer a földművelés és kertészetben kiképzést. E cél szolgálatában áll 20 legmodernebbül felszerelt üvegház. A terület fele a virág- és konyhakertészetre, faiskolára és szőlészetre van fenntartva, míg kb. 45 holdon mezőgazdaságot üznek. Hogy az oktatás minden irányban eredményes legyen, de a két internátus ellátása érdekében is van 22 tehénből álló tehenészet, továbbá méhészet és baromfitenyésztés. Az 1927. évi mérleg adatai szerint a tanoncotthon fenntartása évi 33,000 pengőt, a kertészképzőtelep pedig 52,000 pengőt igényel. F. D.

Magyar Izraelita Nőegyletek Országos Szövetsége (MINOSZ). 1922-ben létesült. Célja: az ország összes izraelita nőegyleteit közös jótékony munkára fogni, zsidó kultúrát terjeszteni, leányegyleteket szervezni és a vallásos élet mélyítését propagálni. A szövetség havonta két előadást tart. Szövészeti és csipkeverő iskolája van. Elvi kérdésekben dönt az összes nőegyletek ügyeiben, melyeknek erkölcsi támogatást is nyujt. A szövetség elnöke Baracs Marcelné (l. o.).

Magyar közmondás és a zsidó. A magyar népi szellem a zsidó alakját, jó és rossz tulajdonságait, az általánostól elütő s a tömegnek szokatlannak tetsző szokásait számos közmondásban örökítette meg. Közmondásaink megállapítják a zsidó értelmességét (Értelmes mint a zsidó); szóvá teszik gyakorlati érzékét (Voltra nem ad a zsidó), kigúnyolják ügyetlenségét (Ott van, ahol a mádi zsidó); felemlítik ravaszságát (Ravasz mint zsidó-görög); felhozzák tolakodását (Zsidó van a kártyában). Vannak közmondások, melyekben a népszellem a zsidók jámborságát, összetartását, hazaszeretetét emeli ki. Több közmondás szól a batyus, vásáros, kereskedő zsidó-

ról (Eb a zsidó kereskedés nélkül; Ritka vásár zsidó nélkül; Alkuszik mint zsidó a lóbőrre), de nincs egy sem, melyben a zsidók uzsoráskodása volna a motivum. A nép figyelmét nem kerülték el a zsidó étkezési szabályok (Van, mint zsidónak szalonnája), az állandó kalapviselés (Zsidó van a házban), a zsidók hangos imája (Zsidó vecsernye). Közmondásaink hangjában ritka a rosszindulat, inkább az évődő néphumor érzik ki belőle. V. ö. *Flesch* Ármin, «A zsidó a magyar közmondásban» Imit. Évkönyv 1908. Zs. J.

Magyarlápos (*Trg. Lăpuşului*, R.) nagyk. Szolnok-Doboka vm. 2671 lak. A zsidó hitközség 1820. alakult 10 taggal. Az alapítók: Berger Jicchok, Salamon Zalmen, Stosszel Ábrahám, Simon Leopold, Nathan Leib; az első előljárók: Hirsch Jicchok, Fuchs Eizik, Mátyás Móse. Jósokáig ideiglenes imaházban végezték istentiszteleteiket, később Hirsch Ignátz földbirtokos kezdeményezésére kis templomot építettek, amelyet 1885. mikor a hitközség 80 családra szaporodott fel, lebontottak és helyébe a ma is fennálló nagy és impozáns zsinagógát építették. További gyarapodása során a hitközség Besz hamidrast is létesített. A mult század végén négy tanerős Talmud Tórát alapított a hitközség és ebben ma is 100 tanulót nevelnek. A talmudikus tudományok terjesztése a jesivához füződik, amelyet Teitelbaum M. Dávid főrabbi alapított. Az intézetnek régebben 90 növendéke volt, de a gazdasági helyzet általános rosszabodása következtében a növendékek száma az utolsó esztendőkben erősen lecsökkent. Fejlődésének legvirágzóbb periódusát e század elején élte át a hitközség és 1905. modern berendezésű gőz- és kádfürdőt épített rituális célokra Fuchs Jakab elnök és Loger József gondnok kezdeményezésére. 1888-ban létesült szegénysorsúak segélyezésére a Gemilusz Chaszodim és 1923. az Árva-gondozó egyesület. A hitközség 170 családban 900 lelket és 150 adófizetőt számlál. 2 nagykereskedő, 20 kereskedő, 20 iparos, 20 gazdálkodó, 2 ügyvéd, 1 orvos, 7 köztisztviselő, 4 tanító, 20 katona, 10 munkás, 10 közadakozásból él. A világháborúban 120 tagja vett részt, 8 elesett. Grünstein Lajosban, akit 1918. a forradalom alatt meggyilkoltak, egy vértanut is gyászol a hitközség. Évi költségvetés 300,000 lei. ebből hitéleti, filantrópikus és szociális célokra 200,000 leit költ. Orthodox alapon berendezett hitéletét Teitelbaum M. Dávid, a szigeti rabbidinasztiából származó ismert talmudtudós irányítja, Grosz Áron hitközségi rabbi segítségével. Az adminisztráció élén állanak: Loger József elnök, Pollák Miksa alelnök, Paneth Leopold pénztárnok, Mátyás Berti gondnok, Pollák Vilmos ellenőr és jegyző. A Talmud-Tóra elnöke Deutsch Pál, alelnöke Dávid Mihály. A szentegyletnek Mátyás Mózes a gondnoka, Jack Adolf a másodgondnoka.

Magyar-Mannheimer, 1. *Gusztáv*, festő, szül. Pesten 1859. A legsokoldalúbb magyar festők egyike, aki egyaránt fest figurális és tájképeket. Sajátos egyénisége nemcsak változatos tárgyválasztásában, de egyéni földolgozásmódjában is megnyilvánul, mely majd a finom aprólékos rajzban, majd a fényhatások és foltok nagyszerű játékában nyer kifejezést. Alapjában romantikus természet, kit a valóság színes megjelenése ihlet képeire. Már 16 éves korában foglalkozik a litográfiával és illusztrálással. A pesti mintarajziskola után a bécsi akadémián tanult, azután gépgyári rajzoló és fényképész lett, majd Münchenben tanult. Visszatérve Budapestre illusztrálással és arcképfestéssel foglalkozott, később Bécsbe került Makarthoz és segédkezett neki a Művészettörténeti Múzeum képeinél. Ezután állami ösztöndíjjal Rómába ment és hazatérése után a Benczúr mesteriskola tagja lett. Egyik alapító tagja a Szinyei Merse Társaságnak. Első nagy sikerét 1901. *Nyár* c. képével érte el. Budapesten a Műcsarnokban *Esti hangulat* c. képe a Társulati díjat, *Scherzo* c. képe a kis, *Erdő szélén* c. képe (Szépműv. Múz.) a nagy aranyérmet nyerte. Egész gyüjteménnyel szerepelt az 1896. műcsarnoki kiállításon; gyüjteményes kiállításai voltak a Nemzeti Szalonban és az Ernst Múzeumban is. Mint illusztrátor gazdag működést fejtett ki. Dekoratív komponáló erejét és színpompáját mutatják: *Mózes kitevése; Venus és Tannhäuser; A maharadzsa lánya.* Olaszországi képei az olasz táj színhangulatát ragadják meg széles dekoratív fölfogásban: *Mosónők a római Campagnán* (Szépműv. Múz.). Szinte heroikus tájhangulatok sugároznak *Körmöcbánya a toronnyal, Vágvölgyi táj, Alföldi táj, Zivatar a Balatonon* c. képein. A Szépműv. Múzeumban láthatók: *Carmella caprii vízhordó leány* (1902), *Thébeni Sz. Pál, Pásztoridill, Mulatozó gyerekek, Anna-Caprii tér holdvilágnál, Háborgó tenger, Erdő szélén, Reggel a Balatonon, Rőtszakállú férfi, Budapesti részlet.* Művészete egészében irányoktól távol álló egyéni művészet. Több képét I. Ferenc József vásárolta meg. V. ö. «Művészet» (1904); *Malonyai*, «A fiatalok» (Budapest 1906); *Lázár*, «Tizenhárom magyar festő» (u. o. 1912); «Mult és Jövő», (1913). — Leánya: 2. *M. Nelly*, festő, szül. Budapesten 1903. *M.* atyjánál, azután Genfben és Münchenben tanult. Tájképeiből kisebb gyüjteményt állított ki a Nemzeti Szalonban. F. B.

Magyarország zsidósága. A zsidóság viszonyát az országhoz az 1867: XVII. t.-c. szabályozza, amely «az izraeliták egyenjoguságáról polgári és politikai jogok tekintetében» dönt. Szentesíttetett 1867 dec. 27. Kihirdettetett mindkét házban 1867 dec. 28. 1. § Az ország izraelita lakósai a keresztény lakósokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilváníttatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntettetik. Az 1867 előtti idők zsidóságának helyzete szorosan egybefüggött a mindenkori uralkodó áramlatokkal (l. *Antiszemitizmus*) és történelmi kialakulása a magyarországi zsidóságnak majdnem azonos annak a néhány hitközségnek a történelmével, amelyek az idők során vezető szerepet töltöttek be az egész zsidóság között. Esztergom, Buda, Pozsony, Sopron mint a legrégibb zsidó centrumok, azután a középkor nevezetesebb helyei, mint Kismarton, Székesfehérvár, később Óbuda és Pest tiszta történelmi képét nyujtják az egész magyar zsidóság történelmi szerepének és fejlődésének (bővebben l.

az említett városok monográfiájánál). A többi zsidó gyülekezetek (l. külön-külön a községeknél, azonkívül *Zsidó községek* címszónál) szerepe leginkább mindig az elismert és tekintélyhez jutott zsidó centrumok után igazodott, bár népesedési lehetőségüket mindig a fennálló körülmények szabták meg. Így ténylegesen minden helység külön történelmi életet élt, amit fokozott a középkornak ama szokása, amely városi, illetve helyi törvényeket hozott a maga zsidóságára (l. *Budai Törvénykönyv*). A törvényeknek kifejezetten zsidóellenes tendenciája az egész történelem során valósággal rendszerré lett (l. *Zsidótörvények)* és csupán Béla (IV.) zsidótörvénye (l. o.) és ennek a törvénynek időnkénti életrekelése rendezte olykor a zsidóság helyzetét. Az első egyenjogosítási kísérlet II. József érdeme volt (l. *Egyenjogosító törekvések)* 1782., de a teljes polgári egyenjogosítást mégis csak a fentírt 1867-iki emancipációs törvény (l. *Emancipáció)* biztosította. A későbbi recepció (l. o.), amely a vallásegyenlőséget is biztosította, juttatta a magyar zsidóságot a teljes szabadságjogokhoz. Ezeket a szabadságjogokat csak az 1919 végén bekövetkezett reakciós áramlat igyekezett korlátozni, az emancipációs és recepciós törvény mégis megmaradt a maga teljes érintetlenségében, csak a törvény szellemével ellentétben a tanszabadságot szüntette meg a numerus clausus törvény (l. o.). A konszolidáció, amely esztendők során megerősödött, a zsidók polgárjogait is igyekszik csorbíttatlanságukban meghagyni, csak az egyre gyengülő társadalmi antiszemitizmus áll szemben a zsidóság jogegyenlőségi követeléseivel. U. L.

Magyarországi zsidóság statisztikája. A magyarországi statisztika általában nem régi keletű s az utolsó félszázadban rendszeresített népszámlálások alapján fejlődött ki. A legrégibb hiteles statisztikai munka, amely már vallási statisztikát is tartalmaz, az 1857 októberi népszámlálás adataiból készült, a belügyminisztérium kiadásában. Az első rendszeres népszámlálást 1869. ejtették meg és ez már a zsidóságról is áttekinthető képet ad. Ennek az anyagát a Thirring Gusztáv szerkesztésében 1891. megjelent *Magyar Statisztikai Évkönyvben* olvashatjuk. Az egyes városok közül Kolozsvár és Székesfehérvár adták ki könyvben az 1869-iki népszámlálási statisztikát és abban a zsidóságra vonatkozó adatokat is ismertetik. Budapest (l. o.) statisztikai évkönyve először 1873. jelent meg Kőrösy József (l. o.) szerkesztésében *Pestvárosi Statisztikai Évkönyv* c. alatt és már igen gazdag hitfelekezeti statisztikát, születés, halandóság, házasság, bűnözés stb. adatokat dolgozott fel. Budapest statisztikai évkönyve 1894 óta állandóan megjelenik; kiadatását Fenyvessy Adolf (l. o.) kezdeményezte, aki a főváros 1894 jan. 20. tartott közgyűlésén indítványozta egy a főváros összes életnyilvánulásaira kiterjedő statisztikai évkönyv kiadását. A háború után az *Évkönyv* először 1926. jelent meg Illyefalvy Lajos a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatójának körültekintő szerkesztésében és gazdag anyagát használjuk budapesti vonatkozásban (l. *Budapest)*, míg az országos viszonylatokról a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal adatait közöljük. Meg kell még említenünk a *Magyar Városok Statisztikai Évkönyvét*, amely 1912 jelent meg először Thirring Gusztáv szerkesztésében és amely tartalmazza a magyar városok lakosságának hitfelekezetek szerint való megoszlását, az anyanyelv és hitfelekezet viszonyát, a házasulandók felekezetét is. Egyoldalúan dolgozták föl a zsidóság statisztikájat Farkas Ödön: *A zsidóság Magyarországon* (Budapest 1881); Weszprémi Károly: *A magyar zsidók statisztikája:* Petrássevich Géza: *Magyarország és a zsidóság* (1900); Egán Lajos: *A zsidóság Magyarországon* (Esztergom 1910); Miklóssy I.: *Keresztény magyar népünk gazdasági romlása* (1913); Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* c. művekben. Ugyancsak néhány esztendeje jelent meg egy statisztikai munka, amely az összegyűjtött adatokból azt a végkövetkeztetést vonta le, hogy «a zsidóság veleszületett anyagias gondolkodásánál fogva és egy más fajhoz való tartozóságot jelentő vallásánál fogva közömbös a magyarság nemzeti eszményei iránt és lélekben messze van a magyarság érzésétől és törekvéseitől». A statisztika tudományos és pártatlan kezelése az ilyen célzatos, felületes és komolyabb tudományos alapot nélkülöző végkövetkeztetéseket teljesen megcáfolja.

A zsidó lakosság 1869-ig. Történetíróink szerint Mátyás király korában 20,000-re tehető a zsidóság száma. A török uralom alatt s az uralmat követő zsidóüldözés e számot apasztotta. Acsády szerint a pragmatica sanctió korában 1720. Magyarország 2.582,000 főnyi népességéből 12,000 zsidóvallású volt mindössze, ez a népszámlálás azonban csak harminc vármegyére terjedt és valójában csak 11,621 zsidót mutatott ki. 1785-ben a népszámlálás 75,000 zsidó lakosról tud, 1787. azonban már 83,000-et mutat ki a hivatalos megállapítás. Az 1805-iki összeírás 130,000 főnyi zsidóságot tüntet fel, egy 1825-iki statisztika 190,000-et, ami túlzottnak tetszik, mivel az 1835-i adatok 165,776 zsidót említenek. Viszont az 1850-iki osztrák népszámlálás ugyancsak 190,000-ről tud. Ezzel ellentétben áll Fényes Elek számítása, amely szerint 1842. már 241.632 zsidó lakosa volt az országnak. Ezek azonban nem hiteles adatok. A hiteles adatokat az először 1869. foganatosított és azóta minden tizedik évben törvényes intézkedéssel megtartott népszámlálási statisztikák közlik.

A hivatalos statisztika. 1868-tól 1925-ig így alakult a magyar zsidóság statisztikája:

Év	A zsidó lakosság száma	Szaporodási százalék a zsidó lakosságé	Szaporodási százalék az összlakosságé
1869	553 641	—	—
1880	638,314	14·8	15·3
1890	730,342	10·9	14·4
1900	846,254	9·5	15·8
1910	938,458	9·2	8·5
A szaporodás százalékban		44·0	54·4

A mai terület zsidósága:

		szaporodás számokban	szaporodás százalékban
1910	471,355	—	—
1920	473,310	1,955	5·9
1925	477,003	3,693	5·7

E kimutatás szerint az 1920-iki népszámlálás alapján 7.980,143 lakosból 473,310 a zsidóvallású, s hogy számuk 1910 óta 1955 lélekkel, 0·4 százalékkal gyarapodott. Látjuk azt is, hogy nem helytálló a zsidóság természetellenes szaporodásáról terjesztett állítás, mert a lakosság szaporodási százaléka 1880—1910-ig 10 százalékkal multa felül a zsidóság szaporodását. Minden statisztika, amely ettől a megállapítástól eltérő eredményre jut: tendenciózus.

Kitérés és visszatérés. A legutolsó igen kis szaporodási százalék oka abban rejlik, hogy a háború után, különösen azonban a kommün után a zsidóvallású lakosság tömegesen hagyta ott vallását, egyrésze azonban azóta visszatért. 1919—24. években 11,288 egyén (6224 férfi, 5064 nő) hagyta ott hitét, míg 1529 egyén lépett át a zsidó felekezetbe. Budapesten egyedül 1910—20. 6915 zsidóvallású egyén tért ki. A kitéréseket a következő táblázat tünteti fel:

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	Összesen	Ebből férfi	Ebből nő
Kilépett	7,146	1,925	821	499	458	433	11,288	6,224	5,064
Belépett	137	168	243	340	326	315	1,529	575	575
Veszteség	7,009	1.757	584	159	132	118	9,759	5,649	4,110

Amíg 1908—1912. években 1000 lélekre 2·2 áttérés jut, addig 1920—24-ben 5·8. Az áttértek 49·4%-a azonban visszatért a zsidó egyházba éspedig 1919-ben 18, 1920-ban 37, 1921-ben 99, 1922-ben 191, 1923-ban 169, 1924-ben 180, azaz összesen 694 egyén tért vissza az elhagyott zsidóhitre.

A vármegyékben és városokban a zsidóság eloszlását a mai Magyarországon a mellékelt táblázat mutatja:

Magyarország zsidóvallású lakossága az 1920-iki népszámlálás szerint

a) *Duna jobbpartja*	1910-ben	1920-ban	Szaporodás abszolut számban	Szaporodás %-ban	A népesség százalékában 1910-ben	A népesség százalékában 1920-ban
Baranya vm.	4,231	3,055	—1,176	—27·8	1·7	1·3
Pécs tvj.	**4,026**	**4,292**	**266**	**6·6**	**8·1**	**9·0**
Fejér vm.	4,358	3,243	—1,115	—25·6	2·0	1·5
Székesfehérvár tjv.	**3,024**	**2,867**	**—157**	**—5·2**	**8·3**	**7·3**
Győr vm.	1,378	983	—395	—28·7	1·6	1·1
Győr tjv.	**5,583**	**5,904**	**321**	**5·7**	**12·6**	**11·8**
Komárom vm.	2,338	1,948	—390	—16·7	2·4	1·9
Komárom-Újváros	**294**	**153**	**—141**	**—48·0**	**8·3**	**2·6**
Moson vm.	1,053	1,053	—	0·0	2·1	2·0
Somogy vm.	10,645	8,701	—1,944	—18·3	2·9	2·4
Sopron vm.	2,880	2,408	—472	—16·4	2·7	1·7
Sopron tjv.	**2,255**	**2,483**	**228**	**10·1**	**6·6**	**7·0**
Tolna vm.	8,159	6,393	—1,766	—21·6	3·1	2·4
Vas vm.	**8,282**	**8,105**	**—177**	**—2·1**	**3·3**	**3·0**
Veszprém vm.	8,282	7,312	—970	—11·7	3·6	3·2
Zala vm.	11,247	10,362	—885	—7·9	3·4	3·0
Összesen	78,035	69,262	—8,773	—11·2	3·2	2·8
b) *Duna balpartja*						
Esztergom vm.	1,596	1,047	—549	—34·4	3·0	1·9
Hont vm.	572	528	—44	—7·7	2·2	1·9
Nógrád vm.	6,423	6,158	—265	—4·1	3·9	3·5
Összesen	8,591	7,733	—858	—10·0	3·5	3·0
c) *Duna—Tisza köze*						
Bács-Bodrog vm.	1,268	909	—359	—28·3	1·3	0·9
Baja	**2,091**	**1,790**	**—301**	**—14·4**	**9·9**	**9·2**
Csongrád vm.	1,911	1,685	—226	—11·8	1·4	1·2
Hódmezővásárhely tjv.	**1,381**	**1,226**	**—155**	**—11·2**	**2·2**	**2·0**
Szeged tjv.	**6,903**	**6,954**	**51**	**0·7**	**6·1**	**5·8**
Heves vm.	10,244	9,371	—873	—8·5	3·6	3·2
Jász-Nagykun Szolnok vm.	10,313	9,024	—1,289	—12·5	2·8	2·3
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	39,448	40,927	1,479	3·8	3·8	3·5
Budapest szfőv.	**203,687**	**215,512**	**11,825**	**5·8**	**23·1**	**23·2**
Kecskemét tvj.	2,022	1,857	—165	—8·2	3·0	2·5
Összesen	279,268	289,255	9,987	3·6	9·1	8·8
d) *Tisza jobbpartja*						
Abaúj-Torna vm.	4,757	4,455	—302	—6·3	5·7	5·2
Bereg vm.	2,087	1,893	—194	—9·3	7·9	7·5
Borsod vm.	8,055	7,621	—434	—5·4	3·4	3·1
Miskolc tjv.	**10,291**	**11,300**	**1,009**	**9·8**	**20·0**	**19·8**
Gömör és Kishont vm.	946	956	10	1·1	6·2	6·0
Ung vm.	73	49	—24	—32·9	5·6	3·5
Zemplén vm.	14·801	14,858	57	0·4	11·1	10·9
Összesen	41.010	41,132	122	0·3	7·5	7·2

e) *Tisza balpartja*	1910-ben	1920-ban	Szaporodás abszolut számban	Szaporodás %-ban	A népesség százalékában 1910-ben	A népesség százalékában 1920-ban
Békés vm.	7,444	7,171	—273	—3·7	2·5	2·3
Bihar vm.	5,215	4,586	—629	—12·1	3·3	2·8
Hajdu vm.	6,895	6,887	—8	—0·1	4·3	4·1
Debrecen tjv.	8,406	10,170	1,764	21·0	9·0	9·8
Szabolcs vm.	25,181	26,262	1,081	4·3	8·0	7·9
Szatmár vm.	8,071	7,378	—693	—8·6	7·4	6·7
Összesen	61,212	62,454	1,242	2·0	5·4	5·3
f) *Tisza—Maros szöge*						
Arad vm.	161	104	—57	—35·4	0·8	0·5
Csanád vm.	2,994	3,311	317	10·6	2·5	2·6
Torontál vm.	84	59	—25	—29·8	0·5	0·4
Összesen	3,239	3,474	235	7·3	2·0	2·1
Végösszeg (mai terület)	471,355	473,310	1,955	0·4	6·2	5·9
Ebből vármegyék	221,392	208,802	—12,590	—5·7	3·6	3·2
Ebből városok	249,963	264,508	14 545	5·8	17·1	17·2

A táblázatból láthatjuk a zsidóvallású lakosság számát 1910. és 1920. (a mai Magyarország területén), a zsidóvallású lakosság szaporodását abszolút számban és százalékban, végül azt is, hogy a népesség hány százaléka volt az egyes vidékeken zsidóvallású 1910. és hány százaléka 1920. Láthatjuk, hogy a városi lakosság száma az 1910 évi 17·1 százalékról 1920-ban 17·2 százalékra emelkedett, míg az országos arány 3·6 százalékról 3·2 százalékra csökkent. A megyék közül Zemplén (10%), Szabolcs (7·9%), Bereg (7·5%), Szatmár (6·7%) vm.-ék mutathatják föl a legtöbb zsidóvallású lakost. A városok közül első helyen áll Budapest 215,512 (23·2%) zsidó lakossal (1920-iki adat). Pest vm.-ben 40,927 zsidóvallású egyén lakik s igy az ország zsidóságának fele Budapesten és környékén helyezkedett el. Győrött 10%, Debrecenben, Baján és Pécsett 9—10% a zsidóvallású lakosság. Baja vesztett, ellenben Pécs (8·1%-ról 9%-ra) és Debrecen (9%-ról 9·8%-ra) tért hódított. Nem helytálló a zsidóság bevándorlásáról terjesztett állítás sem, mert *1869 óta nemcsak hogy zsidó bevándorlás nincs, hanem a kivándorlás állandóan felülmulja a bevándorlást*, amint ezt Kovács Alajos is kénytelen megállapítani s ezt a következő statisztikában ki is mutatja:

Időszak	A zsidók természetes szaporulata abszolut számban	A zsidók természetes szaporulata %-ban	A zsidók tényleges szaporulata abszolut számban	A zsidók tényleges szaporulata %-ban	Vándorlási különbözet abszolut számban	Vándorlási különbözet %-ban
1870—1880	95,000	17·5	82,500	15·2	— 12,500	— 2·0
1881—1890	122,300	19·6	82,800	13·3	— 39,500	— 6·3
1891—1900	134,900	19·1	117,600	16·6	— 17,300	— 2·5
1901—1910	124,000	14·9	79,500	9·6	— 44,500	— 5·3

Tehát 1901-től 1910-ig a kivándorolt zsidók száma 44,500, százalékban 5·3.

A zsidó lakosság száma Magyarországon és az utódállamokban. Az 1910-iki népszámlálás adatai alapján az egykori Magyarország zsidóságának 48·3%-a, összesen 471,053 egyén került az utódállamok fenhatósága alá és pedig Csehszlovákiához 232,000 (25·5%), Romániához 178,000 (19·5%), Jugoszláviához 23,000 (2·6%), Ausztriához 5000 (0·5%), Fiuméhez 2000 (0·2%).

Ha a felekezetek elterjedtségét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy már a háború előtti Magyarországon csak kilenc olyan járás volt, ahol nem lakott zsidóvallású lakós. Minthogy a kilenc járás Erdély déli megyéiben és Krassó-Szörény vm. déli sarkában volt, a *mai Magyarországon egyetlen olyan járás sincs, ahol zsidók ne laknának.* Ebből a szempontból nézve tehát a római katolikusok után a zsidó vallás a legelterjedtebb Magyarországon. (A zsidót követte a régi Magyarországon az evangélikus-református, mely azonban már 101 járásban hiányzott.). A zsidó felekezet hivei túlnyomó részt magyarok s csak töredékeiben más anyanyelvűek.

Népmozgalmi kimutatás 1925-ről. A házasulók vallásáról a következő képet nyerjük: Az összes házasságok száma 74,382, ebből a vőlegény 4195, esetben (5·6%), a menyasszony 4148 esetben (5·6%) volt zsidóvallású. Vegyes házasság köttetett összesen 14,893 esetben (a házasságok 20%-a), amelyből a vőlegény 499 esetben (11·9%), a menyasszony 452 esetben (10·9%) volt zsidóvallású. E házasságok közül 5856 esetben (39·3%) létesült megállapodás a gyermekek vallására nézve és pedig 32 esetben (0·5%) a zsidó vallás javára. A gyermekek vallására vonatkozó megegyezésekből a zsidó vallásra 48 esetben veszteség esik. (1919 óta összesen 397·5 esetben.).

A természetes népszaporodást tekintve, az 1925 évi 93,330-ból 867 esik a zsidóságra.

Az élveszülöttek vallás szerinti megoszlásánál — az 1925-iki adatokat tekintetbe véve — a következőket láthatjuk: élve született összesen 235,480, ebből törvényes 216,479, törvénytelen 19,001, zsidóvallású 6808 és pedig 6604 törvényes, 204 törvénytelen. Száz élve szülött közül zsidóvallású 2·9.

A halálozási statisztika szerint 1925. az összes elhaltak száma 142,150, ebből zsidóvallású 5941; az egy éven aluli halálozásokra esik ebből 39,530, a zsidóság ebben 641-gyel szerepel. Százalékban kifejezve az egy éven aluli születéseket és halálozásokat, az országos születési arányszám 27·8,

I. A zsidók az egyes foglalkozási főcsoportokban 1920. évi népszámlálás szerint törvényhatóságonként (kereső férfiak és nők)

Országrész, törvényhatóság	Az ős-termelésben		A bányászat és kohászatban		Az iparban		A kereskedelem-hitelben		A közlekedésben		A bányászat-, ipar- és forgalomban		A polgári és egyházi közszolg. és szabad foglalkozásban		A véderőben		A napszámosok között		A házi cselédek között		A nyugdíjasok, tőkések és magánosok között		Ismeretlen foglalkozásban	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Duna jobbpartja																								
Baranya vm.	88	36	6	1	247	58	565	91	15	2	833	152	85	10	8	—	1	2	—	7	52	46	2	2
Pécs tjv.	37	14	5	—	414	196	719	108	55	1	1,193	305	116	27	—	—	1	3	—	18	65	64	2	28
Fejér vm.	177	25	—	—	283	59	453	111	29	2	765	172	67	8	4	—	1	2	1	12	50	36	—	1
Székesfehérvár tjv.	24	8	—	—	293	70	392	97	52	2	737	169	101	25	58	—	—	1	2	8	77	71	3	10
Győr vm.	61	7	—	—	95	11	127	46	3	—	225	57	13	2	1	—	—	—	—	3	10	18	—	—
Győr tjv.	34	8	—	—	694	192	743	166	51	2	1,488	370	184	53	131	—	2	—	3	25	79	94	1	12
Komárom vm.	47	7	47	10	203	42	243	70	8	1	501	123	40	3	5	—	—	—	1	8	19	37	2	1
Komárom tjv.	2	—	—	—	11	3	19	1	8	—	38	4	2	—	5	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Moson vm.	31	9	—	—	107	29	157	34	11	1	275	64	28	4	13	—	3	—	—	7	17	17	3	—
Somogy vm.	159	48	—	—	886	271	1,241	293	96	7	2,223	571	230	48	71	—	2	15	1	52	113	148	10	15
Sopron vm.	42	12	—	—	192	43	428	100	17	—	637	143	58	7	3	—	—	2	3	9	17	22	—	—
Sopron tjv.	3	3	3	—	178	61	443	82	24	2	648	145	79	22	39	—	1	1	—	13	38	41	—	6
Tolna vm.	95	18	—	—	478	135	1,050	233	55	3	1,583	371	144	37	53	—	6	9	2	31	73	88	5	5
Vas vm.	120	29	—	—	713	204	1,220	244	98	11	2,031	459	192	56	51	—	2	4	2	45	105	135	7	11
Veszprém vm.	156	34	7	—	740	211	972	248	37	3	1,756	462	191	41	141	—	1	4	2	23	99	107	3	18
Zala vm.	190	91	—	—	990	308	1,539	323	101	14	2,630	645	230	82	117	—	1	4	2	35	140	199	10	25
Összesen	1,266	349	68	11	6,524	1,893	10,311	2,257	660	51	17,563	4,212	1,766	425	700	—	21	47	15	296	956	1,123	48	134
Duna balpartja																								
Esztergom vm.	11	2	8	—	118	30	152	26	9	—	287	56	25	5	21	—	—	—	1	3	14	19	—	—
Hont vm.	18	7	—	—	54	13	77	22	4	—	135	35	19	5	1	—	—	—	—	1	4	1	—	—
Nógrád vm.	237	33	15	8	577	126	719	120	36	5	1,347	259	175	27	35	—	3	5	3	25	66	71	4	4
Összesen	266	42	23	8	749	163	948	168	49	5	1,769	350	219	37	57	—	3	5	4	29	84	91	4	4
Duna—Tisza köze																								
Bács-Bodrog vm.	14	9	—	—	64	18	159	44	6	3	229	65	25	3	—	—	—	—	1	4	4	6	—	—
Baja tjv.	10	7	—	—	126	58	348	52	14	1	488	111	56	12	—	—	2	5	1	4	40	57	3	2
Csongrád vm.	39	12	—	—	120	30	293	52	7	3	420	85	86	13	7	—	—	—	—	2	21	24	—	2
Hódmezővásárhely tjv.	14	3	—	—	120	50	192	35	5	1	317	86	42	11	13	—	—	1	—	8	24	37	1	6
Szeged tjv.	41	8	13	2	636	243	1,036	239	115	17	1,787	499	228	82	99	—	3	9	1	30	102	160	15	26

Heves vm.	258	57	3	—	874	247	1,227	269	85	6	2,199	524	273	51	95	—	4	2	1	49	94	135	2	8
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	225	59	21	1	869	195	1,193	266	68	8	2,133	469	298	52	58	—	3	3	2	26	80	111	7	6
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	538	156	203	61	5,647	1,455	4,582	1,262	574	78	10,824	2,797	874	231	107	—	44	42	11	138	444	341	44	58
Budapest szföv.	470	138	—	—	28,186	10,039	32,359	8,738	3,308	487	64,056	19,335	6,897	3,000	580	—	152	101	30	1,719	2,372	2,697	608	1,110
Kecskemét tjv.	30	18	—	—	154	80	264	68	21	4	439	152	69	19	45	—	—	2	—	12	20	33	2	3
Összesen	1,639	468	240	64	36,796	12,415	41,653	11,025	4,203	619	82,892	24,123	8,842	3,474	1,004	—	208	165	47	1,992	3,201	3,605	682	1,221
Tisza jobbpartja																								
Abaúj-Torna vm.	224	64	—	—	405	106	500	129	23	1	928	236	98	13	48	—	5	3	5	22	21	28	—	5
Bereg vm.	160	62	—	—	197	35	139	41	11	3	347	79	21	7	7	—	1	4	2	15	4	3	—	—
Borsod vm.	284	70	58	—	790	174	881	156	43	4	1,772	334	142	23	25	—	2	4	8	28	42	36	4	4
Miskolc tjv.	60	24	2	—	1,343	350	1,457	258	169	10	2,971	618	250	66	206	—	9	4	—	62	110	121	10	24
Gömör és Kishont vm.	23	8	1	—	88	26	138	14	6	—	233	40	21	3	1	—	—	—	1	3	5	6	—	—
Ung vm.	1	—	—	—	8	1	5	2	1	—	14	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Zemplén vm.	433	175	—	—	1,293	369	1,730	296	168	5	3,191	670	354	45	27	—	31	16	1	95	86	87	15	9
Összesen	1,185	403	61	—	4,524	4,061	4,850	896	421	23	9,456	1,980	906	157	314	—	48	31	17	216	268	281	29	42
Tisza balbartja																								
Békés vm.	111	28	2	—	610	179	1,157	217	83	9	1,802	405	227	56	56	—	2	2	3	23	74	87	5	7
Bihar vm.	180	36	—	—	450	90	617	134	15	1	1,082	225	101	11	17	—	1	2	1	12	22	17	1	—
Hajdu vm.	163	29	—	—	599	92	904	171	36	1	1,539	264	130	16	60	—	7	8	—	36	30	28	2	3
Debrecen tjv	143	32	—	—	1,055	294	1,219	227	112	12	2,386	534	263	83	142	—	12	10	1	78	119	144	12	18
Szabolcs vm.	1,136	332	—	—	2,422	519	2,659	448	198	12	5,279	980	502	72	68	—	39	34	10	195	121	140	8	8
Szatmár vm.	562	212	—	—	709	144	668	122	37	1	1,414	267	123	15	7	—	5	7	3	35	27	30	2	—
Összesen	2,295	669	2	—	5,845	1,318	7,224	1,320	431	36	13,502	2,674	1,346	253	350	—	66	63	18	375	393	446	30	36
Tisza—Maros szöge																								
Arad vm.	3	—	—	—	5	2	18	4	—	—	23	6	4	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Csanád vm.	48	18	—	—	216	74	485	91	16	2	717	167	107	15	9	—	4	5	—	8	8	21	2	2
Torontál vm.	2	2	—	—	5	1	13	—	—	—	18	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Összesen	53	20	—	—	226	77	516	35	16	2	758	174	114	15	10	—	4	5	—	8	8	22	3	2
Magyarország össz. keresők	6,704	1,951	394	84	54,264	16,933	65,502	15,761	5,780	736	125,040	33,513	13,193	4,361	2,435	—	350	316	101	2,926	4,910	5,572	796	1,439
Magyarország össz. eltartottak	3,451	8,698	171	448	23,489	63,045	31,168	83,700	2,986	8,144	57,824	155,337	6,495	16,943	202	606	212	487	72	150	2,136	7,114	4,725	4,351
Keresők és eltartottak összesen	10,155	10,649	565	531	77,753	79,978	96,670	99,461	8,766	8,880	182,864	188,850	19,688	21,304	2,637	606	562	803	173	3,076	7,046	12,686	5,521	5,790

II. A zsidók az egyes fontosabb foglalkozási alcsoportok keresői között 1920. évi népszámlálás szerint törvényhatóságonként

Országrész, törvényhatóság	Nagybirtokos 1000 h. felül		Középbirtokos		50—100 holdas kisbirtokos		Kisbirtokos 50 holdon alul		Kisbirtokos 5 holdon alul		Gazdasági munkás		Önálló iparos		Ipari segédszemélyzet (tisztv. nélkül)		Önálló kereskedő		Kereskedelmi segédszemélyzet (tisztv. nélkül)		Közlekedési segédszemélyzet (tisztv. nélkül)	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Duna jobbpartja																						
Baranya vm.	1	—	10	2	6	5	14	5	2	9	6	7	142	45	79	11	388	55	128	32	4	—
Pécs tjv.	—	—	5	—	1	—	8	2	7	4	1	1	184	109	178	67	435	53	174	13	19	—
Fejér vm.	2	1	11	3	7	1	20	7	7	10	7	—	163	41	90	15	311	76	107	29	12	—
Székesfehérvár tjv.	2	—	5	2	1	1	4	2	4	3	—	—	127	40	137	28	236	48	85	25	22	—
Győr vm.	—	—	4	2	1	—	9	1	6	1	1	2	55	4	33	7	86	26	37	20	—	—
Győr tjv.	—	—	2	—	7	5	1	—	—	—	2	1	238	77	302	63	456	73	144	27	16	—
Komárom vm.	1	—	7	1	—	—	7	1	4	—	2	1	99	29	92	12	174	31	60	38	2	—
Komárvm tjv.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	6	2	14	1	4	—	3	—
Moson vm.	—	—	—	—	7	—	5	7	1	—	—	1	46	13	50	6	120	17	30	16	3	—
Somogy vm.	6	—	18	5	10	4	289	8	8	13	12	6	466	162	348	90	798	138	267	85	41	—
Sopron vm.	—	—	4	2	3	—	9	7	7	1	2	1	105	27	73	15	270	57	124	37	3	—
Sopron tjv.	—	—	1	1	—	—	—	2	—	—	—	—	72	25	68	23	227	45	131	18	5	—
Tolna vm.	—	—	3	—	5	—	10	2	5	10	7	2	261	85	188	41	726	129	242	88	22	1
Vas vm.	3	—	19	2	1	1	24	11	3	4	3	1	328	96	300	73	779	98	327	88	27	1
Veszprém vm.	1	—	9	3	8	4	21	11	6	5	11	3	386	129	313	74	664	142	245	77	9	—
Zala vm.	4	1	18	—	9	3	60	22	32	38	9	2	131	160	377	126	937	139	398	103	31	2
Összesen	20	2	116	23	66	24	321	88	92	98	63	28	3,224	1,043	2,634	653	6,621	1,128	2,503	696	217	4
Duna balpartja																						
Esztergom vm.	—	—	—	—	—	1	2	1	—	—	—	—	46	22	50	5	102	22	37	1	2	—
Hont vm.	—	—	3	—	2	1	2	3	2	2	1	—	25	7	17	6	56	9	16	12	2	—
Nógrád vm.	2	—	77	6	23	8	22	6	5	5	—	1	290	71	245	53	443	69	217	38	10	—
Összesen	2	—	80	6	25	10	26	10	7	7	1	1	361	100	312	64	601	100	270	51	14	—
Duna—Tisza köze																						
Bács-Bodrog vm.	—	—	2	—	1	—	3	6	3	2	—	—	32	14	25	3	121	10	32	23	3	—
Baja tjv.	2	—	—	—	—	2	1	2	1	3	1	—	55	40	62	14	233	22	64	12	3	—
Csongrád vm.	—	—	3	1	6	2	4	3	1	2	1	—	60	27	49	—	203	42	65	6	5	—
Hódmezővásárhely tjv.	—	—	5	—	1	1	1	1	—	1	—	—	56	30	49	18	131	22	37	5	1	—
Szeged tjv.	2	—	6	1	5	—	11	3	2	—	2	3	250	130	265	78	607	119	154	24	29	—

Heves vm.	6	3	37	8	15	4	38	10	10	8	6	6	436	140	338	87	713	125	321	82	18	1
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	3	—	16	7	20	3	44	21	8	4	18	11	431	102	351	72	787	154	234	74	18	—
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	—	1	39	12	41	25	90	42	52	37	138	12	1,670	526	3,342	686	2,724	710	1,176	303	301	2
Budapest szföv.	45	—	81	37	14	5	36	20	19	11	4	—	8,539	4,217	14,230	4,035	13,629	2,587	6,629	1,439	1,192	11
Kecskemét tjv.	—	—	6	—	3	2	7	3	1	4	4	2	63	55	71	18	166	31	62	15	3	—
Összesen	58	4	195	66	106	44	235	111	97	72	174	34	11,592	5,281	18,782	5,011	19,314	3,832	8,774	1,982	1,573	14
Tisza jobbpartja																						
Abaúj-torna vm.	1	—	18	1	12	4	74	24	7	11	14	14	251	59	141	47	286	58	189	69	8	—
Bereg vm.	—	—	11	1	14	4	39	18	15	13	12	9	103	13	92	21	80	18	51	22	4	—
Borsod vm.	4	—	30	7	13	6	52	24	16	6	11	9	419	80	335	93	529	70	303	82	11	1
Miskolc tjv.	4	—	12	3	5	—	4	4	7	10	3	—	544	180	710	139	755	118	463	50	53	1
Gömör és Kishont vm.	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	6	2	47	17	29	8	86	10	41	3	2	—
Ung vm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	3	1	3	1	2	1	—	—
Zemplén vm.	4	1	18	4	21	2	75	35	71	71	35	20	679	235	547	127	985	147	613	138	52	—
Összesen	13	1	89	16	65	16	246	105	116	112	81	54	2,048	584	1,857	436	2,724	422	1,662	365	130	2
Tisza balpartja																						
Békés vm.	1	—	13	2	13	5	16	13	—	3	15	—	293	108	242	48	788	123	230	52	11	—
Bihar vm.	—	—	18	—	9	6	25	7	7	8	2	1	240	52	197	37	414	73	168	57	3	—
Hajdu vm.	1	—	8	1	11	2	19	7	3	4	24	12	336	57	252	35	564	99	294	71	7	—
Debrecen tjv.	6	1	25	4	16	1	16	7	11	8	15	3	437	154	525	118	596	112	322	40	30	1
Szabolcs vm.	15	3	145	26	87	17	169	91	49	43	164	90	1,263	306	1,091	206	1,611	230	818	161	59	1
Szatmár vm.	1	—	45	13	68	24	131	68	43	12	67	45	393	68	303	76	433	77	210	44	4	—
Összesen	24	4	254	40	204	55	376	193	113	78	287	151	2,962	745	2,610	520	4,406	714	2,042	425	114	2
Tisza—Maros szöge																						
Arad vm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	4	—	1	2	14	3	4	1	—	—
Csanád vm.	—	—	3	—	1	1	15	7	1	3	9	5	106	38	93	32	337	49	93	20	3	—
Torontál vm.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	3	—	10	—	3	—	3	—
Összesen	—	—	4	—	1	1	15	7	1	3	12	7	111	39	97	34	361	52	100	21	3	—
Magyarországon összesen	117	20	738	151	467	150	1,119	514	426	370	618	275	20,298	7,792	26,292	6,718	34,027	6,248	15,351	3,540	2,051	22

A III. zsidók az értelmiségi kereső egyének között egyes fontosabb csoportok és foglalkozások szerint 1920-ban

Országrész, törvényhatóság	Gazdasági		Ipari		Kereskedelmi		Közlekedési		Orvos	Ügyvéd	Állami tisztviselők		Bírák és ügyész.	Elemi iskola		Polgári iskola		Középiskola	Magánmérnök	Szerkeszt., hírlapírók	Színészek		Szülésznők	Óvónők
	tisztviselő								körébe tartozó értelmiségi kereső egyén															
	férfi	nő	ferfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi és nő	férfi	férfi	nő	férfi	férfi	nő	férfi	nő	férfi és nő	férfi	férfi és nő	férfi	nő		
Duna jobbpartja																								
Baranya vm.	15	2	26	2	49	4	7	2	22	13	4	—	2	8	1	1	—	—	1	—	1	1	3	—
Pécs tjv.	5	—	52	20	110	42	29	1	29	22	8	1	—	3	2	—	—	2	4	4	—	—	—	—
Fejér vm.	83	1	30	3	35	6	11	2	19	6	—	—	—	3	1	1	—	—	1	—	1	4	1	—
Székesfehérvár tjv.	2	—	29	2	71	24	26	2	20	15	7	—	—	3	2	—	—	2	5	1	1	—	2	—
Győr vm.	27	1	7	—	4	—	1	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—
Győr tjv.	10	1	154	52	143	76	27	1	37	30	16	—	—	4	7	1	2	6	3	1	5	—	3	—
Komárom vm.	11	—	12	1	9	1	1	1	1	4	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Komárom tjv.	1	—	4	—	1	—	5	—	12	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Moson vm.	10	—	11	10	7	1	4	1	8	3	3	—	1	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Somogy vm.	34	1	72	19	176	70	40	7	31	46	12	3	3	12	4	2	—	1	8	1	6	5	6	—
Sopron vm.	10	—	14	1	34	6	8	—	9	6	3	—	—	7	3	2	—	—	—	—	—	—	1	—
Sopron tjv.	—	—	38	13	85	19	21	1	15	14	5	1	—	3	1	—	5	5	2	2	3	1	1	—
Tolna vm.	28	1	29	9	82	16	18	2	27	26	5	4	1	8	8	2	1	2	1	—	1	1	6	1
Vas vm.	22	—	85	35	114	58	52	9	35	36	12	—	—	13	10	2	1	3	1	1	—	—	5	—
Veszprém vm.	45	—	41	8	63	29	14	2	38	34	6	—	1	16	14	3	1	—	3	1	2	1	4	—
Zala vm.	17	3	62	22	204	81	33	8	44	45	13	—	2	10	8	4	2	5	7	2	2	5	9	3
Összesen	320	10	666	197	1,187	433	297	39	349	300	94	9	10	96	63	19	12	29	38	16	30	19	41	4
Duna balpartja																								
Esztergom vm.	6	—	22	3	13	3	5	—	7	4	1	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—
Hont vm.	3	—	12	—	5	1	1	—	1	2	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Nógrád vm.	42	2	42	2	59	13	12	4	32	23	9	—	4	10	—	—	1	1	2	—	—	—	5	—
Összesen	51	2	76	5	77	17	18	4	40	29	10	—	6	11	—	—	1	2	2	1	—	—	8	—
Duna—Tisza köze																								
Bács-Bodrog vm.	4	—	7	1	6	1	—	3	7	2	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Baja tjv.	2	—	9	4	51	18	4	1	11	12	2	—	1	1	3	3	1	—	1	—	1	—	1	—
Csongrád vm.	12	—	11	3	25	4	2	2	11	14	4	—	1	2	1	—	—	4	2	2	1	1	1	1
Hódmezővásárhely tjv.	5	—	15	2	24	8	3	1	9	12	—	—	—	2	1	—	—	—	—	2	—	—	1	—
Szeged tjv.	7	—	121	35	275	07	81	17	44	66	7	—	6	3	10	1	1	4	2	7	5	7	2	—

Heves vm.	86	4	100	20	193	62	27	3	38	56	7	2	—	11	13	—	1	1	8	4	—	—	6	—
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	61	1	87	21	172	38	36	8	44	58	9	—	5	22	10	1	1	4	4	2	—	1	3	1
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	54	1	635	243	682	249	156	71	147	111	35	6	2	61	29	6	5	5	6	10	15	8	15	24
Budapest szfőv.	136	25	5,417	1,787	12,151	4,712	1,314	434	1.054	1,338	367	119	36	157	321	84	109	109	272	297	221	158	105	—
Kecskemét tjv.	2	—	20	7	36	22	8	1	17	12	2	1	1	3	—	1	—	2	1	—	2	1	—	—
Összesen	369	31	6,422	2,123	13,565	5,211	1.631	540	1,382	1,675	433	128	52	263	388	96	118	129	297	324	245	176	134	26
Tisza jobbpartja																								
Abaúj-Torna vm.	12	—	13	—	25	2	2	1	7	9	3	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—
Bereg vm.	2	—	2	1	8	1	2	3	2	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	4	—
Borsod vm.	40	—	36	1	49	4	14	3	19	17	7	—	1	11	2	—	—	—	—	1	1	2	9	—
Miskolc tjv.	3	—	89	31	239	90	73	8	37	41	9	—	2	9	8	4	3	1	3	8	5	6	5	—
Gömör és Kishont vm.	2	—	12	1	11	1	2	—	3	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	2	—
Ung vm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zemplén vm.	49	—	67	7	132	11	27	2	30	46	10	—	—	20	7	—	—	—	1	2	6	—	16	—
Összesen	108	—	219	41	464	109	120	17	98	113	29	—	3	45	21	5	3	1	4	11	12	8	39	—
Tisza balpartja																								
Békés vm.	24	—	75	23	139	42	15	9	52	41	8	2	—	14	9	1	1	1	1	1	1	2	6	1
Bihar vm.	50	1	13	1	35	4	4	1	19	9	1	—	—	8	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—
Hajdu vm.	33	—	11	—	46	1	2	1	12	4	3	—	1	8	3	2	—	—	1	—	1	1	6	—
Debrecen tjv.	16	—	93	22	301	75	65	11	37	65	8	—	—	9	20	2	6	5	6	4	7	5	6	—
Szabolcs vm.	130	—	68	7	230	58	25	8	47	43	13	—	—	46	16	—	1	2	1	1	8	2	11	—
Szatmár vm.	29	1	13	—	25	1	2	—	7	7	2	—	—	7	2	—	—	—	—	—	1	—	11	—
Összesen	282	2	273	53	776	181	113	30	174	169	35	2	1	92	51	5	9	8	9	6	19	11	41	1
Tisza—Maros szöge																								
Arad vm.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Csanád vm.	15	—	17	4	55	22	2	2	13	20	5	—	—	6	6	—	—	2	1	—	1	—	1	—
Torontál vm.	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	16	—	18	4	55	22	2	2	15	20	5	—	—	6	6	—	—	2	1	—	1	—	1	—
Magyarországon összesen	1,146	45	7,674	2,423	16,124	5,973	2,181	632	2,058	2,306	606	139	72	513	529	125	143	171	351	358	307	214	264	31

az elhalálozási 16·8, a zsidóság születési aránya-száma 10·8, halálozási arányszáma 9·4.

Megállapíthatjuk, hogy a polgári házasság, az áttérés és a kivándorlás egyaránt apasztja a zsidóság lélekszámát s a zsidóság erejét és életképességét bizonyítja az a tény, hogy e sok gátló körülmény ellenére a zsidóság erősödik.

A zsidóság háborús veszteségeiről. Sajnos pontos adatok erre nézve nem állanak rendelkezésre s a Magyar Statisztikai Szemle 1927 júliusi számában közölt adatokat *csak bizonyos fenntartással fogadhatjuk el.* E statisztikai fölvételek különben is kétféle, különböző forrásból erednek s módszereikben is eltérnek egymástól. Az egyik forrás az 1920-iki népszámlálás céljait szolgáló gyüjtőívek megfelelő adatai. *Ezek azonban csak a mai Magyarország területére vonatkoznak.* A másik összeállítás alapja a belügyminisztérium háborús veszteségekkel és hadisírokkal foglalkozó osztályának összeállítása, amely anyagát a honvédelmi és volt hadügyminisztérium adatai alapján állította össze. A mai Magyarországra vonatkozó számadatokat a M. kir. Statisztikai Hivatal összeállítása alapján a következőkben foglalhatjuk össze, hangsúlyozva, *hogy ezen adatokat a hivatal maga sem tartja pontosnak és teljesnek,* mert «a világháborúban meghaltak (holttá nyilvánítottak), eltüntek, vagy hadifogságba jutottakra vonatkozó adatok felvétele az ú. n. «*Házigyüjtőíveken*» *házanként, illetve lakásonként történt s ily módon valószínüleg teljesen kimaradtak a felvételből azok, kiknek a bejelentésre köteles hozzátartozói nem voltak, vagy a fölvétel idején (1920 dec. 31) már nem tartózkodtak Magyarország mai területén s föltehető az is, hogy a Házigyüjtőív minden részének kitöltése, már csak nagyobb terjedelme miatt s az ellenőrzés lehetőségének hiányában is, nem történt olyan gondossággal, mint az egyéni számláló lapoké. Sajnos ez okból a nyert eredmények nem igen alkalmasak az egész Magyar-Birodalomra vonatkozó adatokkal való gondos összehasonlításra.* Az összes meghaltak száma: 155,799 (41·13‰), ebből zsidóvallású 5116 (21·77‰), az összes sebesültek száma 352,292 (92·93‰), ebből a zsidóságé 15,339 (65·28‰); az összes rokkantak száma 74,860 (19·75‰), ebből a zsidóságé 3770 (16·04‰). L. *Világháború.*

A Magyar Birodalom 20.608,357 főnyi magyar honos lakosságából a honvédelmi minisztérium adatai szerint bevonult 79,730 tiszt és 3.437,776 főnyi legénység, összesen 3.517,506 személy, a sorozás alá került lakósság 43·03 százaléka. Ebből vesztett halottakban és halottá nyilvánítottakban 660,821, sebesültekben 743 359, hadifoglyokban 734,316 egyént, összesen tehát 2.138,496 személyt. Sajnos vallásfelekezeti statisztika csak a mai Magyarország területéről áll rendelkezésre.

A foglalkozások (kereső népesség) megoszlása (1920). Őstermeléssel foglalkozik összesen 2.126,688, ebből zsidóvallású 8655 (0·4%); bányászat és kohászattal 34,719, ebből zsidóvallású 477 (1·4%); iparral összesen 6.900,860 (ebből önálló 227,873, tisztviselő 25,850, egyéb segédszemélyzet 437,137), a zsidóságra esik 71,197 (10·3%), ebből önálló 28,090, tisztviselő 10,097, egyéb segédszemélyzet 33,010; kereskedelemmel és hitellel foglalkozik összesen 180,348 (75,148 önálló, 47,608 tisztviselő, 57,592 egyéb személyzet), ebből zsidóvallású 81,263 (45·1%) és pedig 40,275 önálló, 22,097 tisztviselő, 18,891 egyéb személyzet; közlekedéssel foglalkozik 115,171, ebből zsidóvallású 6,516 (5·7%), *bányászattal, iparral és kereskedelemmel foglalkozik összesen 1.021,098, ebből zsidóvallású 159,453 (15·6%);* közszolgálattal foglalkozik, vagy szabad foglalkozású 167,731 (ebből önálló, tisztviselő és díjnok 121,058, szolga és segédszemélyzet 46,673, a zsidóságra esik 17,754 (10·5%) és pedig önálló vagy tisztviselő 16,091 (13·3%), szolga és egyéb segédszemélyzet 1468 (3·1%); *a véderőnél van összesen 88,139, ebből 2435 (2%) zsidóvallású és pedig 148 tiszt és tisztviselő (1·6%), 823 altiszt (3·9%), 1464 legénység és szolga (2·5%);* a napszámosok száma 50,118, ebből zsidóvallású 666 (1·3%); tőkés és nyugdíjas 98,954, ebből zsidóvallású 10,482 (10·6%); egyéb foglalkozású 44,094, ebből zsidóvallású 2235 (5·1%); házicseléd 155,892, ebből zsidóvallású 2941 (1·9%). *A keresők száma összesen 3.752,714, ebből zsidóvallású 204,507 (5.5%).*

A közszolgálatban lévők és a szabadfoglalkozásúak a következőképen oszlanak meg az egyes foglalkozási ágak között. A törvényhozás tagja összesen 223, ebből zsidóvallású 15 (6·7%). Közigazgatási szolgálatban áll összesen 32,422, ebből zsidóvallású 1425 (4·4%) és pedig állami tisztviselő 745 (4·8%), állami díjnok 62 (3·3%), vármegyei tisztviselő 38 (2·0%), vármegyei díjnok 10 (2·2%), városi tisztviselő 357 (6·2%), városi díjnok 49 (3·8%), községi és körjegyző 55 (2·2%), segédjegyző 20 (2·7%), egyéb községi tisztviselő és díjnok 89 (3·8%). Az igazságszolgáltatással foglalkozók összes száma 12,832, amelyből 3536 (27·5%) zsidóvallású, az igazságszolgáltatás egyes ágaira esik ebből bíró és ügyész 72 (3·8%), igazságügyi tisztviselő 213 (7·1%), igazságügyi díjnok 341 (5·4%), ügyvéd 2306 (50·6%), ügyvédjelölt 322 (42·1%), ügyvédi írnokok 536 (34·5%), egyéb csoportok 53 (12·1%). A tanügyben foglalkoztatottak száma 39.502, akikből 3560 (9%) zsidóvallású. A zsidóvallású tanszemélyzet az egyes ágak szerint a következőkép oszlik meg: kisdedóvó 31 (1·8%), elemi iskolák 1042 (5·3%), felső nép- és polgári iskolák 268 (9%), óvó- és tanítóképzők 10 (2·6%), középiskolák 186 (6·3%), főiskolák 32 (5%), szakiskolák 238 (16·4%). A közegészségüggyel foglalkozók száma összesen 14,183, ebből 3524 (24·8%) zsidóvallású, utóbbiak a közegészségügy egyes ágaiban a következőképen oszlanak meg: orvos 2153 (46·3%), gyógyszerész 250 (21·4%), gyógyszerészsegédek 377 (25·5%), állatorvos 286 (41·3%), szülésznő 264 (5·2%). Irodalommal és művészettel foglalkozik összesen 5570, akik közül 1385 (24·9%) zsidóvallású és pedig szerkesztő és hírlapíró 365 (34·3%), festő és szobrász 176 (16.8%), ének- és zeneművész 145 (24·5%), színész 521 (22·7%). A 973 magánmérnök és magánvegyész közül 381 (39·1%) zsidóvallású.

Az ipartelepek száma 2739, amelyből 1109-nek (40·5%) zsidóvallású a tulajdonosa. Ez utóbbiak a

következőképen oszlanak meg: vas- és fémipar 89, gépgyártás (közlekedési eszközök gyártása, villamossági ipar, hangszeripar, műszerek, tudományos eszközök és tanszerek gyártása) 60, közhasználatú villamosáramfejlesztő telepek 15, kő-, föld-, agyag-, aszbeszt- és üvegipar 183, fa-, csontipar 119, bőr-, sörte-, szőr-, toll-, viaszosvászon- és ruggyantaipar 55, fonó- és szövőipar 90, ruházati ipar 65, papirosipar 26 élelmezési és élvezeti cikkek gyártása 268, vegyészeti ipar 92, sokszorosító és műipar 47. A 91 bányamű közül 11-nek tulajdonosa, illetve ügyvezető igazgatója és egynek bérlője zsidóvallású.

A nagybirtokosok (1000 holdon felül) száma — az 1920-iki népszámlálás szerint — 647, ebből 117 (19·6%), a középbirtokosok száma 6641, ebből 738 (11·11%), a 2400 bérlő közül 891 (34.2%), a 17,674 kisbirtokos és kisbérlő közül 4665 (26·4%) zsidóvallású.

Az iskolázás. Az 1924—25. évről szóló kimutatás szerint: kisdedóvóba járt 93,684 tanuló közül 3839, a mindennapi elemi iskolába járó 770,234 közül 28,044, a 175,162 ismétlőiskolába járó közül 1829, a nem szakoktatási gazdasági népiskolába járó 76,985 közül 815, a szakoktatás gazdasági népiskolába járó 14,202 közül 144, az iparosiskolába járó 67,034 közül 5296, a kereskedő inasiskolába járó 3930 közül 1200, a polgári iskolába járó 90,776 közül 14,000, a kisdedóvónőképzőbe járó 145 közül 3, a tanítóképzőbe járó 1976 közül 61, a tanítónőképzőbe járó 2381 közül 43 zsidó vallású. *A középiskolákat* vizsgálva a következő eredményt kapjuk: a gimnáziumok összes tanulóinak száma 13,136, ebből zsidóvallású 1786, reálgimnáziumba jár 27,980, ebből zsidóvallású 4476 (új iskolatípus 1924—25 óta), a reáliskolába jár 9316, ebből zsidóvallású 2392, leánygimnáziumba jár 10,410, ebből zsidóvallású 3057, felsőkereskedelmibe járó 10,063 közül 3016, a tudományegyetemre járó 9900 közül 1773, a Műegyetemre járó 4048 közül 348, a hittudományi főiskolába járó 536 közül 11, a jogakadémiára járó 859 közül 81, az egyéb főiskolába járó 2074 közül 72, a gazdasági szakiskolába járók 942 közül 20, az ipari és bányászati szakiskolába járó 5958 közül 672, az egyéb szakiskolába járó közül 364 zsidóvallású. *Érettségi vizsgát tett* összesen 6233 tanuló közül 1593 és pedig 204 gimnáziumi, 454 reálgimnáziumi, 190 reáliskolai, 187 leány középiskolai és 558 felsőkereskedelmi iskolai tanuló zsidóvallású.

A főiskolák zsidó vallású hallgatóinak részletes kimutatása: A Pázmány Péter tudományegyetemre járó 5569 (II. félév) hallgató közül zsidóvallású 428 és pedig a 2288 joghallgató közül 228, az 1994 orvostanhallgatóból 104, a 940 bölcsészből 86, a 248 gyógyszerészhallgatóból 10. A közgazdasági egyetem 1356 hallgatójából 148. A Tisza István tud. egy. (Debrecen) 836 hallgatójából 104 és pedig a 305 joghallgatóból 52, a 355 orvosnövendékből 40, a 87 bölcsészből 12. Az Erzsébet tudományegyetem (Pécs) 1106 hallgatója közül 362 és pedig a 319 joghallgatóból 53, a 680 orvostanhallgatóból 299, az 50 bölcsészből 10. A Ferenc József tudományegyetemen (Szeged), az 1033 hallgató közül 133 és pedig a 483 joghallgatóból 63, a 353 orvostanhallgatóból 38, az 56 nyelv- és történettudományi hallgatóból 5, a 65 mennyiség- és természettudományi hallgatóból 16, a 76 gyógyszerészhallgatóból 11 zsidóvallású. A József műegyetem hallgatósága felekezeti szempontból a következőképen oszlik meg: a 198 vegészmérnök közül 13, a 295 építész közül 24, a 367 mérnök közül 40, az 1287 gépészmérnökből 113, az 56 közgazdasági osztályú hallgatóból 4 zsidóvallású.

Az egyéb főiskolákat részletezve láthatjuk, hogy az állatorvosi főiskola 285 hallgatójából 9, a bánya- és erdőmérnöki főiskola 213 hallgatójából *egy sem*, a m. kir. gazdasági akadémia 976 hallgatójából 13, a képzőművészeti főiskola 340 hallgatójából 46, a polgári iskolai tanárképző 260 hallgatójából 4 zsidóvallású. *Tudományszakok szerint* a jog- és államtudományi kar és jogakadémiák 4254 hallgatójából 477, az orvostudományi kar 3382 hallgatójából 481, a bölcsészeti kar 1198 hallgatójából 129, a gyógyszerészeti kar 324 hallgatójából 21, a közgazdaságot hallgató 1356 növendék közül 148 zsidóvallású.

Tanári oklevelet nyert a középiskolai tanárképzőben 330 és pedig 205 a nyelvtudomány és történelem, 125 a mennyiségtan és természettudományok köréből, ezek közül 13, 6 nyelvtudományi és 7 mennyiség-természettudományi oklevelet nyert tanár, zsidóvallású. A gyógyszerészgyakornoki vizsgát tett 151 hallgató közül zsidóvallású 18.

A külföldi főiskolákon tanuló magyar honosságú egyetemi hallgatókról a Magyar Statisztikai Évkönyvben 1925-ről a következő adatokat kapjuk: összesen külföldön tanul 1223 és pedig Ausztriában 361 (Bécs 328), Németországban 337 (Berlin 78), Franciaországban 127, Svájcban 72, egyéb országokban 326 (182 olasz, 122 cseh-szlovák egyetemen) tanuló tanul. *Vallási statisztika itt nincs, de föltehető, hogy kevés kivétellel mind zsidóvallású.*

A jelentősebb művészeti iskolákat vizsgálva azt látjuk, hogy az országos színművészeti akadémia 36 növendékéből 10, a többi színiiskola 137 növendékéből 51, a zeneművészeti főiskola 545 hallgatójából 199, a Nemzeti Zenede 404 hallgatójából 103 zsidóvallású. A közlekedésügyi tanfolyamok (vasúti-, posta- és távirda hajóstisztképző tanfolyam) 28 hallgatója között *egy zsidóvallású hallgató sincs. Nincs zsidóvallású* a gyógypedagógiai tanárképző, a tornatanítóképző, az országos rendőrtiszti és országos detektívképző tanfolyam hallgatói között, míg az állami bábaképzőn 1 zsidóvallású hallgatót találunk. Nem találunk zsidóvallású hallgatót *a községi közigazgatási tanfolyam 173 és a katonai főiskola 534 hallgatója között sem.*

Emberbaráti intézetekben ápoltatott összesen 7998, akik közül 516 zsidóvallású. Utóbbiak az egyes intézmények között következőképen oszlanak meg: árvaházak összes ápoltja 3163, ebből zsidóvallású 141 (123 felekezeti intézetben van); Vakok intézetében van összesen 346, ebből zsidóvallású 25 (15 magánintézetben); siketnéma intézetben ápoltatott összesen 861, ebből zsidóvallású 78 (55 felekezeti intézetben); gyógy-

pedagógiai intézetben összesen 1110, ebből zsidóvallású 167, a Gyermekvédő Liga intézeteiben 401, akikből 9, a szeretetházakban 1068, akikből 55 és az állami nevelőotthonokban (javító intézet) 1059, akik közül 41 zsidóvallású.

Irni-olvasni tudók. 7.980,143 egyén közül 6.098,557 (76·4%) tud írni és olvasni, addig 473,310 zsidóvallású között 421,807 (89·1%), ha csak a hat éven felülieket vesszük tekintetbe, akkor láthatjuk, míg az egész lakosságra 7.189,272 (84·8%) esik, addig a zsidóságra 421,807 (95·6%). A zsidóságnak ettől a kulturális felsőbbségétől fél Kovács Alajos jelzett művében, azt azonban nem kívánhatja józan ésszel senki, hogy az *arányosabb statisztika kedvéért* a zsidóság analfabéta maradjon.

Bűnözés. A büntettek és vétségek miatt elítéltek között 1882 (3 9%) zsidóvallású szerepel és pedig a személy ellen elkövetett bűncselekmények miatt 425 (3·1%), vagyon ellen elkövetett cselekmények miatt 1240 (4·1%) zsidóvallású bűnözőt ítéltek el jogerősen. A zsidóság arányszáma a bűncselekmények miatt elítéltek között tehát jóval kisebb a népesség arányszámánál.

Hitközségek statisztikája. 1925. év folyamán működött a mai Magyarország területén 254 anyahitközség és 513 fiókhitközség, amelyek foglalkoztattak 187 rabbit és 344 rabbihelyettest és vallástanítót. E szám a következőkép oszlik meg *orthodox hitközség* 130, 322 fiókhitközséggel, 103 rabbival és 211 rabbihelyettessel; *kongresszusi hitközség* 94, amelynek van 169 fiókja, 72 rabbija és 104 rabbihelyettese; *statusquo hitközség* 30, amelynek van 22 fiókja 12 rabbival és 29 rabbihelyettessel. T. Zs.

Magyarosítás. Államhatalmi törekvés arra, hogy a különféle nemzetiségeket beolvassza a magyar nemzeti népegységbe. A zsidóság számára 1840 után, amikor a polgárosulás lehetőségeit megnyitotta az 1840-i törvényhozás (l. *Jogkiterjesztés)*, kezdődött a M.-i folyamat. Az elnémetesített országban főleg a különböző betelepítések folytán a germán szellem uralkodott és a nemzetiségi vidékeken is nagy államérdek fűződött hozzá, hogy a M. megkezdődjék. A zsidóságot csak a középkorból visszamaradt jogfosztottsági keretekből kellett kiszabadítani, hogy a maga erejéből megkezdhesse önmagának M.-át és ezzel megcáfolja a magyartalansága ellen elhangzott vádakat. 1840 ápr. 19. már elhangzott a legelső magyar nyelven elmondott ima a királyért és hazáért. Bauer Márkfi Henrik hitközségi jegyző vezette be ezt az újítást a szegedi templomban és Pesten Schwab Löb főrabbi tartott agitációs beszédet a zsidók magyarosodása mellett. A beszéd hatása nyomán mozgalom indult meg a honi izraeliták közt magyar nyelvet terjesztő pesti egylet megalapítására (l. *Magyarító egylet).* A pesti hitközség maga is mindent megtett a zsidók M.-ára, iskolájában olyan eredménnyel taníttatta a magyarnyelvet, hogy akkor, amikor a többi pesti iskolákban még igen háttérbe szorult a magyar nyelv, a zsidó iskoláról Damjanovics helyettes polgármester azt a jelentést tehette, hogy a tanulók nem csak szorgalomról és szép haladásról, hanem a magyar nyelvben szerzett ismereteikről is adtak bizonyítékot. Bloch-Ballagi Mór (l. o.), aki akkor már levelező tagja volt a Tudományos Akadémiának és közismert volt bibliafordítása révén, 1841 febr. 6. felhívást tett közzé a Pesti Hirlapban és febr. 4. az Atheneumban egy magyar zsidó tanítóképző intézet felállítására. A felhívást, melyet Kossuth Lajos szerkesztői ajánlása kisért, ha teljes anyagi siker nem is követte, de annyi eredménye volt, hogy az adományozásaikkal a zsidók M.-ának akciójába vonta Bugát Pált, Fogarasi Jánost, Jankovich Miklóst, Kacskovits Lajost, Kanyó Mihályt, Kerékjártó Alajost, Schedel (Toldy) Ferencet, gróf Teleki Józsefet, Török Pált, Császár Ferencet, báró Eötvös Ignácot és gróf Széchényi Istvánt. Mialatt a különféle nemzetiségek az erőszakos M. ellen a legnagyobb ellenállást fejtették ki, a zsidóságnak buzgó készsége a M. iránt kedvező hatást váltott ki. A honi izraeliták közt magyar nyelvet terjesztő pesti egylet a pesti egyetem zsidó orvostanhallgatóinak lelkes szervezkedése folytán 1844 máj. 8. már megtarthatta első közgyűlését (l. *Magyarító Egylet).* Az 1848. kiadott *Első Magyar Zsidó Naptár és Évkönyvben* Diósy Márton titkár beszámolója már eredményekről tesz említést. A magyar szó ismeretének terjesztésére alakult egyesület már olvasótermet, könyvtárt, ingyenes magyar iskolát és óvodát tart fenn. A magyarító törekvéseket annyira igyekeztek kiszélesíteni, hogy még az egyházi életben is a magyar nyelvet akarták érvényre juttatni. A M.-sal egyenlő arányokban fejlődött ki a zsidók polgáriasodása az egész országban. A teljes emancipáció kérdése is mind jobban előtérbe került (l. *Emancipáció)* és mivel a zsidók magyartalansága egyre kevésbbé lehetett az emancipáció akadálya és mert az a vád is alaptalanná lett, hogy a zsidók nem egyforma igyekezettel vesznek részt a gazdasági élet minden ágában, a vallásreform szükségességének jelszavát vetették fel, hogy a társadalmi egybeolvadás megtörténhessék. A zsidók magyarosodása azonban már annyira kétségtelenné vált, hogy Kossuth Lajos 1847 dec. 18. az országgyűlésen tartott beszédében elmondhatta: Bár hazám idegen ajkú népei oly hajlamot tanusítanának nemzetiségünk előmozdítása tekintetében, mint a zsidók.

E korszak jelentősebb zsidótárgyú irodalma: Névtelen röpirat: *Egy Izraelita Érzelményei az 1840-iki dicsőséges Országgyűlés Végeztével* (Pesten 1840); Schwáb Arszlán irata: *A zsidókról; Felvilágosító értekezés* (Előszóval és jegyzetekkel bővítette Bloch (Ballagi) Móric Budán 1840); *Gasparich Kilit esztergomi kanonok elleni polémia;* Bloch (Ballagi) Móric: *A zsidókról* (Vajda Péter előszavával, Pesten 1840); Chorin Áron: *Worte der Wahrheit und des Friedens* (Ofen 1848); Chorin Áron: *Sollen die Juden Bürger werden?* (Pest 1848); Benedek Ignác: *Ne higyj a zsidófalónak.* Lélek és történelmi szempontból (Pest 1848); Friedmann Ábrahám (simándi rabbi): *Az izraelita nemzetnek védelmezése* (Arad 1844); Hartmann Lipót: *Magyar zsidó, vagy zsidó magyar?* (Pécs 1848); Herczfeld Sándor: *Mi nem megyünk Amerikába, hanem itt fogunk maradni!* (Pest 1848); Horn Ede

(Einhorn Ignác): *Zur Judenfrage in Ungarn* (Ofen 1848); Hübsch Adolf: *Der Jude taugt nichts* (Pest 1848); Kraus J.: *Auf was gründet sich der Judenhass* (Pest 1848); Österreicher Éliás: *Der Jude in Ungarn, wie er war, wie er ist und wie er sein wird* (Pest 1842); Raschkow Lázár: *Die religiöse und politische Freiheit der Israeliten Ungarns* (Győr 1848); Rosenthal Móric: *A zsidó és a korszellem Európában* (Pest 1841); Roth Herman: *A zsidók polgárosítása ok és célszerű.* Vázlat a zsidók közép- és jelenkori helyzete, jelleme-viszonyairól (Pest 1848); Schwartz Dávid: *Szabadság, Egyenlőség* (Eperjes 1848). (V. ö. *Venetianer:* «A magyar zsidóság története.») U. L.

Magyar Rabbik. Havi folyóirat. Szerkesztette Stein Mayer Miksa főrabbi (l. o.) Nagyszombaton. A folyóirat, amely nagyszámú, igen értékes lexikográfiai adatokat tartalmaz a szerkesztő tolláből, 1905—8-ig jelent meg.

Magyar Tudományos Akadémia, l. *Akadémia tagjai.*

Magyar-zsidó. A Magyarországon született, magyar anyanyelvű és a törvényesen elismert izraelita hitfelekezethez tartozó magyar állampolgár. A M. származása visszavezethető a honfoglaló magyarokkal együtt bejött kozárokig, vagy kabarokig (l. *Kabarok).* Mivel a kozárok a kereszténység terjedésekor megkeresztelkedtek és utódaikat már a keresztény magyarok közé számítják (l. *Kozárok),* valószínűbb, hogy a zsidó őslakóktól (l. *Zsidó őslakók)* származnak a M.-k. A későbbi idők során bevándorolt nyugati zsidók (l. *Zsidó bevándorlás)* leszármazottait is M.-knak tekintik. L. *Zsidó.* U. L.

Magyar Zsidó. 1. A magyarországi orthodox zsidóság első orgánuma. A Hitőregylet indította meg 1867. Két évig Farkas Albert, azután 1870 végén bekövetkezett megszűnéséig Krausz Zsigmond szerkesztette. A lap, fele német szöveggel előbb havonta háromszor, azután hetenként jelent meg. — 2. *M.* Orthodox zsidó felekezeti és társadami folyóirat. 1908-ban indult meg Budapesten Gabel Jakab és Hartstein Lajos szerkesztésében. Néhány évi működés után a folyóirat megszünt.

Magyar zsidó cigányok. Magyarországon régen ismerik ezt az érdekes zsidótípust. Azelőtt magányosan járták az országot a magyar zsidó népzenészek és akkoriban *klezmerek*-nek, *fiedlerek*-nek (hegedűs) hívták őket. A XVIII. sz.-ban már sok jól szervezett, országosan ismert zenekarban működtek. Jósokáig érdekes szerepet játszottak a zenekultúrában, de ma már csak elvétve találunk egyet-egyet. A magyar zsidó cigány népzenész kihalóban van. Valamennyi magyar zsidó népzenész között *Rózsavölgyi* Márk (l. o.) a legismertebb. Bartalus István elismeri kiválóságát és annak a magyar muzsikusnak tartja, aki a XV. sz.-ból származó «Palotás táncot» modernizálta és kiegészítette. Halálát Petőfi Sándor is megsiratta:

«Vén muzsikus, mit vétettem én neked,
Hogy mindíg csak szomorítasz engemet?
Keseregtem, mikor szólt a hegedűd,
Hejh, nem szól már, s ez nekem még keserűbb,
Ez nekem még keserűbb!»

Csokonai Mihály is ismerte és becsülte a zsidó muzsikus cigányokat. A «Dorottya» I. könyvében írja:

«Im a taponári zsidók békerülnek
És muzsikájukkal a helyükre ülnek».

Ugyanott a II. könyvben olvassuk:

«Megpendül egyszerre Izsák száraz fája
Zengő szerszámokkal kíséri bandája».

Alább pedig ezt a két sort:

«Rá ránditja Izsák pengő muzsikáját,
S a Palatinusnak elkezdi nótáját».

A magyar népzene történetében előkelő helyet foglal el a Finály-féle zenekar. Az óbudai zsidó temetőben nyugszik *Finály* Ansel, egykori nagytehetségű karnagya a palatinus udvari zenekarának. Érdemei jutalmául házat kaptak a zenészei, az ú. n. «Freihaus»-t, a Föld- és Szőlőkert-utca sarkán. Híres zsidó cigányokat a legújabb időkből is ismerünk. A legtehetségesebbek közül való *Fehér* Poldi, a szegedi Kukac-banda korrepetítora. 1878-ban a párisi világkiállításon a párisi zeneművészeti körök zsürije egyhangúlag Fehér Poldi bandájának ítélte oda a kiállítás nagy aranyérmét a «Repülj fecském» és a «Rákóczi-induló» virtuóz interpretálásáért, amelyhez még egy tiszta aranyból vert, háromezer forintot érő koszorút is kapott. De a bandája összeveszett a koszorún, mert levelekre szedve akarták egymás között szétosztani. Fehér Poldi úgy hárította el a perpatvart, hogy a koszorút szülővárosának, Szegednek ajándékozta, amely azt mai napig is kegyeletesen őrzi a Somogyi-könyvtárból fejlesztett múzeumban. A zsidó cigány érdekes figurája kiveszett már a magyar életből, de kóbor népzenészek még ma is vannak a magyar zsidóságban, különösen a chásszidikus rétegekben, ahol *badchan*-oknak, *greinerek*-nek vagy *marsalik*-oknak (l. o.) hívják őket. De ezek inkább poéták, mint muzsikusok, bárha énekeik muzsikáját ők maguk komponálják és hegedűjátékkal kísérik előadásukat. Sch. L.

Magyar Zsidó Ifjak Egyesülete. 1901. alakult, nagyrészt egyetemi hallgatókból. Célja: önképzés révén a zsidó öntudat ébresztése és az önérzet emelése. Zsidó tárgyú előadásokat és tanfolyamokat rendezett és nemsokára (1903) megalapította a zsidó diákmenzát. Az egylet egy évtizeden át eredményesen működött. Előadásaival és ünnepélyeivel a zsidó ifjúság és a zsidó társadalom értékes elemeit tömörítette egy táborba. Chanukka ünnepén tartott serleg-bankettjei eseményszámba mentek a főváros zsidó társadalmában. Előadói közül Schächter Miksa, Bacher Vilmos, Alexander Bernát, Marczali Henrik beszédei súlyos horderejű megnyilatkozások voltak. A háború szétszórta az ifjakat, az egyesület elnémult. 1920 körül megkísérelték a föltámasztását, míg végül alapszabályai az Ezra egyetemi egyletnek szolgáltak keretül.

Magyar zsidók a Balkánon. Budának törökkézre jutása után (1526. szept. 11.) szóródtak szét a M.-k a Balkánon. Legelőször a német zsidók által alapított szófiai hitközségben tűntek fel. Hat-

vannál több magyar-zsidó család telepedett meg itt és nagy feltűnést keltettek a szófiaiaktól eltérő vallásgyakorlataikkal. Az új bevándorlók azonban mindössze csak három-négy esztendeig éltek Szófiában, mert elköltöztek az Aegei-tenger mellett a Rhodope-hegység alján fekvő Kavalába. A budaiak nagy tiszteletben álló rabbija, Kohén Naftali ben Izsák még 1532 tavaszán is Szófiában élt, de későbbi sorsáról semmit sem tudunk. A wormsi emlékkönyv a vértanuhalált halt tudósok közt említi a nevét. Amint nem teljesen ismertek azok az okok, amiért a budaiak a Balkánra vándoroltak (l. *Buda*), úgy homályban maradt az az ok is, ami a budaiakat Szófia elhagyására kényszerítette. A zsidók Budáról való kivándorlását Szulejman telepítési politikájával hozzák kapcsolatba és nem büntető internálásnak minősítik a zsidó és török kútfők. A szófiai kivándorlás már sokkal valószínűbben kényszer hatása alatt történt, mert nem valószínű, hogy a maguk jószántából cserélték volna fel egészséges lakhelyüket a rossz vizű és tűrhetetlen klimájú Kavalával, ahol a szultán száműzöttei éltek. E telepes magyar zsidók Mátiszjó ben Nátánát, Sidero-Kapsa híres rabbiját tekintették rabbijuknak. Valószínű, hogy 1562. a kavalai rabbitanács tagjai Mózes ben Nátán és Elkónó ben Jakab magyar származásúak voltak. A budai zsidóknak egy másik csoportja a bolgárországi Viddinbe, a «hét kút városába», Szalonikibe és Konstantinápolyba (l. *Törökországi magyar községek*), valamint Plevnába került. Ez utóbbi helyen a magyar zsidók a túlsúlyban lévő spanyol és német telepesekkel szemben is megtartották önállóságukat. Egy darabig azért békés összetartásban éltek, közös jótékony és temetkezési egyletük volt, a végén azért mégis csak összetűzésre került köztük a sor egy előljáróválasztás alkalmával. Valószínűleg a spanyolok és a németek vethették fel azt a tervet, hogy a három gyülekezet szertartási szabadságának megsértése nélkül az adminisztratív ügyek vezetésére közös előljárókat válasszanak. Ezt ellenezték a budaiak, aminek aztán súlyos következményei lettek. A plevnai zsidók megfogadták, hogy a hozzájuk költözött magyarokért, bármi is érje őket, három éven át nem járnak közbe a vajdánál és a városi hatóságnál. Elhatározásukat csak az esetben változtatják meg, ha a budaiak ellen olyan mértékben nyilvánulna meg az ellenségeskedés, hogy az az ő hitközségüket is veszélyeztetné. A budaiakat vallási vonatkozásban is kiközösítették maguktól, örömükben, gyászukban senki részt nem vehetett és a rabbiknak tilos volt budaiak részére ítéletet hozni. A bíráskodási tilalom csak az esetben szünhetett meg, ha e határozatot aláírók többsége a tilalmat felfüggeszti. A plevnaiak tudósaikat és tanítóikat is megeskették a határozat betartására. A budaiak védelmét magáévá tette Lévi József és főleg Plevnának öreg és tiszteletreméltó rabbija, Lévi Izsák ben Jakab. Noha a kiközösítési határozatot ő maga is aláírta, azt mégis semmisnek nyilvánította, mivel az csak úgy kötelezhette volna őt, ha azt Lévi József, az ő rabbitársa is aláírja. A budaiak védelmezőit súlyos támadások érték, különösen Gerzson ben Juda plevnai tudós részéről. Végül is Lévi Izsák a plevnai határozatot a Balkán legelismertebb tudósainak ítélőszéke elé vitte és Almosino Mózes, Kálái Sámuel, Adárbi Izsák, Medina Sámuel szót emeltek a magyar-zsidók érdekében. Érvénytelennek nyilvánították a kiközösítési ítéletet, mert nem ismétlődhetik meg Izráel történetének az az eseménye, amikor Benjámin törzsét kiátkozták. A budai zsidókat a plevnaiak megkövetésére és javulásra szólították fel. Így állott aztán helyre Plevnában a gyülekezetek békéje. (V. ö. *Büchler* Sándor, «A zsidók története Budapesten».) U. L.

Magyar-zsidó kolónia, l. *Kfar Gideon.*

Magyar-zsidó kolonizátorok. A palesztinai Petah Tikva héber kolóniát 1875. két Győrből elszármazott magyar-zsidó alapította, akik gyalog vándoroltak ki a Szentföldre. A két telepes a Raab nevet viselte és leszármazottjuk még ma is ott él a petah tikvai narancsültetvényeken.

Magyar Zsidó Múzeum. Alapította a Magyar Izraelita Irodalmi Társulat az 1909 dec. 1. tartott ülésén, Mezey Ferenc dr. (l. o.) az Orsz. Izr. Iroda alelnökének indítványára hozott határozata folytán. A múzeum rendezésére bizottságot választottak, melynek tagjai lettek: Fabó Bertalan dr., Kolbach Bertalan dr. (l. o.), Mandl Bernát (l. o.) és Weisz Miksa dr. (l. o.). Megnyitották 1916 jan. 23. az V. ker. Hold-u. 23. sz. házban. Gyüjteményének csoportjai: A) *Vallásrégiségek:* 1. Templomok, frigyszekrények, almemorok modelljei és képei. 2. Templomi berendezési és szertartási szerek. 3. Szertartási tárgyak a család vallásos életéből. 4. Szimbolumok és amulettek. B) *Magánrégiségek:* 1. Pecsétek, gyűrűk és gemmák. 2. Pénz- és emlékérmek. 3. Művészeti és grafikai tárgyak. 4. Ruházati tárgyak. 5. Családi reliquiák. Első őre: Fabó Bertalan dr. (l. o.). Második őre: Kürschner Frigyes dr. M. B.

Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége. 1926 dec.-ében alakult meg azzal a céllal, hogy a magyar zsidóság legszélesebb rétegeit bevonja Palesztina újjáépítésének munkájába. További céljai a szövetségnek: Magyarország és Palesztina között gazdasági és kulturális kapcsolatok létesítése, a jeruzsálemi héber egyetem tudományos munkájának támogatása s általában a Szentföld iránti kegyeletes és tudományos érdeklődésnek ébrentartása. A következő szakosztályai vannak: a palesztinai felépítési szakosztály, a, Keren Hajeszod (l. o.), a kolonizációs szakosztály, a Keren Kajemesz (l. o.), a kultúrügyi, egyetemi, könyvtár, szociális, végül gazdasági és kereskedelmi szakosztály. A szövetség elnökei Székely Ferenc udvari tanácsos, Kohner Adolf báró és Baracs Károly udvari tanácsos. Főtitkára: Gábor Ignác iskolaigazgató. Szakosztályi elnökei: Pfeiffer Ignác ny. műegyetemi tanár (kolonizációs), Friedmann Ignác kormányfőtanácsos (felépítési), Patai József író (kultúrügyi), Donáth Gyula egyetemi tanár (egyetemi), Heller Bernát szemináriumi tanár (könyvtár), özv. Bacher Vilmosné (szociális) és Makai Ernő vezérigazgató (gazdasági és kereskedelmi). A M.-nek több mint ezer tagja van. V. A.

Magyar Zsidó Népiskola. Tanügyi havi folyóirat. Szerkesztette Erdélyi Lipót. Megjelent Nyitrán 1891—3-ig.

Magyar Zsidó Nő. Társadalmi és szépirodalmi hetilap. Szerkesztette Ötvösné Weisz Sarolta. A lap Budapesten jelent meg 1900—1-ig.

Magyar zsidó sajtó. Keletkezési ideje a mult század negyvenes éveire esik. Előzőleg nem volt a magyar zsidóságnak sajtója, ami több okra vezethető vissza. Mindenekelőtt is a még nem emancipált zsidók kultúrszükséglete még nem volt nagy, a meglevőt pedig kielégítették a külföldi, főleg német felekezeti lapok. Azután hiány volt kezdeményező, de különösen lapvezetésre alkalmas emberekben. Majd pedig a szabadságharc kitörése és az ötvenes évek kényuralma tették lehetetlenné a magyar zsidó időszaki sajtó megteremtését. Azért próbálkozásokat már előbb is látunk. Így 1842. Klein Herman — az első zsidó, aki Magyarországon lapot szerkesztett — megindította a Der Ungar c. lapot, mely csakhamar megszünt. A felekezeti sajtó terén a kezdeményezés és úttörés munkáját Löw Lipót (l. o.) végezte, aki Ben Chananja (l. o.) c. világhíressé vált lapját 1844. adta ki Lipcsében, német nyelven. Ugyancsak ő tette az első kísérletet magyarnyelvű folyóirat alapítása iránt; Magyar Zsinagóga (l. o.) c. folyóirata Pápán jelent meg 1847., de csak egy számot ért el. Általában az első lapoknak egyforma a sorsa: vagy első számuk egyben az utolsó is, vagy pedig — anyagi okok és részvétlenség miatt — nagyon rövid ideig élnek. 1848-ban megjelenik a sajtónak egy új formája, az évkönyv. Ez is rövid életű. A szó szoros értelmében vett M. első terméke a Magyar Izraelita (l. o.), melyet éppen hazafias iránya miatt, a Bach-korszakban be is tiltottak. 1865-ben jelenik meg az első szaklap: a Jüdischer Schulbote. Ezután tovább folynak a kísérletek. Budapesten, de vidéken is egymásután jelennek meg rövidebb-hosszabb életű heti és havilapok magyar és német nyelven, amelyek politikai, irodalmi, pedagógiai, társadalmi vagy kizárólag vallási kérdésekkel foglalkoznak. A magyar nyelv térfoglalása, irodalmi színvonal, állandóság és elterjedtség tekintetében fokozatos fejlődést mutatnak e lapok, amelyek között legrégibbek és legnívósabbak az Egyenlőség (l. o.), a Mult és Jövő (l. o.) és a Magyar Zsidó Szemle (l. o.). A magyarosodással, a kulturális igények fejlődésével lépést tartva egyre nagyobb tömegeket kapcsolnak be olvasókörükbe. Ma sok ezerre rúg a M. olvasó tábora, melynek gondolkodását, zsidó vallási és társadalmi kérdésekben való állásfoglalását gyakran döntően befolyásolja. V. A.

Magyar Zsidó Szemle, az egyetlen magyarnyelvű zsidó tudományos folyóirat. Első évfolyama 1884. indult meg Bacher Vilmos és Bánóczi József szerkesztésében. 1891-ben Blau Lajos és Mezey Ferenc veszik át a szerkesztést. Tudományos tartalmához ettől kezdve egyházpolitikai cikkek is sorakoznak, míg Mezey Ferenc megvált a szerkesztéstől. 1896 óta Blau Lajos szerkeszti kizáróan tudományos tartalommal. A lap eleinte havonként (néha tízszer évenként), később negyedévenként jelenik meg. 1923-ban Hevesi Simon átvette a társszerkesztő munkakörét, miután a lap az Országos Rabbiegyesületnek is orgánumává lett. A háborús esztendőkben anyagi nehézségekkel küzdött a lap, de mindvégig megjelent. A kezdetre emlékeztető terjedelmét 1927. kapta vissza, Blau Lajos, Hevesi Simon és Friedman Dénes szerkesztése alatt. Most kéthavonként jelenik meg, s egyesíti magában a Rabbiegyesületi és Hitoktatási Közlönyt is. Van homiletikai melléklete is 1928 óta Jabneh címmel, melyet a M. szerkesztői adnak ki. Kiemelkedő rovatai: Társadalom, a zsidó eseményeket sub specie aeternitatis tárgyalja; Tudomány, hol önálló, abszolut értékű zsidótárgyú tudományos cikkek látnak napvilágot; Irodalom, hol a szakkönyveket ismerteti kimerítő részletességgel a szerkesztőség; Kútfők, hol a magyar zsidó történetre vonatkozó okmányok editiói találhatók. A magyar rabbi- és tanári kar sok számottevő tagja a munkatársai közé tartozik. F. D.

Magyar-zsidó zsoltárfordítások. A magyarnyelvű zsidó zsoltárfordításoknak alig van történetük. Az első prózai fordítást Rosenthal Móric adta ki héber szöveg kíséretében *(Dávid király énekei* 1841.) Néhány magyar zsoltárszöveg található a Rosenthal—Bloch imakönyvben. Mannheim József zsoltárfordítása 1868. jelent meg. A héber költészet esztétikai méltatásának kíséretében adta ki a Zsoltárok prózai fordítását Stern Mór (1888). Egy-egy Zsoltár átültetését költői prózában, ütemes sorokban vagy parafrázisszerű átdolgozásban többen kísérelték meg a 80-as évektől kezdve (Löw Immánuel, Perls Ármin, Makai Emil, Hevesi Simon, Stern Ábrahám, Vajda Béla, Kiss Arnold, Szegő Arnold). Költői fordításokat adott Patai József. Egyéni hangulatát szőtte bele zsoltárfordításaiba Gerő Attila (1894). Tartalomban, formában egyaránt törekszik megközelíteni a Zsoltárok szellemét verses fordításában Neményi Endre. Az Imit kiadásában megjelent Szentírás-fordítás hű és érthetőségre törekvő zsoltárfordítását Perls Ármin végezte (1907). Költői színezetű, szép prózai fordítás Frenkel Bernát zsoltárfordítása *(Szentírás a család és iskola részére,* 1926). Zs. J.

Magyar Zsinagóga, 1. Az első magyarnyelvű zsidó folyóirat. Löw Lipót főrabbi adta ki 1847. Pápán «a felvilágosodott vallásosság, tiszta erkölcs és buzgó hazafiságnak az izraeliták közti elterjesztésére». A folyóiratból csak egy szám jelent meg. Érdekes, hogy Löw ebben a folyóiratban intézett felhívást az illetékesekhez a Szentírás magyar fordítása iránt, ennek azonban csak 60 év múlva lett teljes foganatja, mikor az IMIT. (l. o.) bibliafordításának utolsó kötete is megjelent.

2. *M.* Homiletikai és lelkészi szakközlöny. Szerkesztette Lebovits József mágócsi főrabbi. A lap 1899. indult meg és több mint két évtizedes fennállás után szünt meg.

Mahalle i jehudián. Török elnevezése volt Budán a zsidó negyednek 1541 után, a török uralom idején. L. *Buda.*

Mahler, 1. *Ede,* egyetemi tanár, asszirológus-egyiptológus, szül. Czifferben (Pozsony vm.) 1857 szept. 28. Atyja *M. Salamon* a pozsonyi haladó hitközség rabbija volt. Gimnáziumi tanulmányait Pozsonyban, az egyetem filozófiai fakultását Bécsben és Pesten végezte el, az előbbi helyen doktorátust, az utóbbin matematika-fizika tanári

oklevelet nyert, majd Oppoltzernek, a bécsi obszervatórium igazgatójának asszistense lett, egyidejűleg azonban orientalistává képezte ki magát. Budapestre 1896. jött s előbb a háromszögméreti számítóhivatal tisztviselője, majd Wlassics közoktatásügyi miniszter ajánlatára mint a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtár őre működött. U. e. évben egyetemi magántanár lett az asszíriológiából és egyiptológiától s ettől kezdve az északsémi és ó-egyiptomi és kopt nyelvek mellett ókori keleti archeológiát és kultúrtörténetet adott elő. 1914-ben nyilvános rendes egyetemi tanár lett, miután már 1909. a M. Tud. Akadémia és számos külföldi tudományos társaság is tagjává választotta meg. 1928-ban nyugalomba vonult. M. mint gyakorlati archeologus is jelentékeny szerepet töltött be; a Dunapentele melletti római várost éveken át az ő vezetése mellett ásták ki s annak anyagát ő dolgozta fel. Hatalmas tudományos munkássága a matematikai csillagászat és az ókori keleti népek történetét öleli fel a nagy részben általa új alapokra helyezett tudományos ókori kronológia segélyével. Művei német, angol, francia és hébernyelvű folyóiratokban jelennek meg, de több kiváló tanulmánya a Budapesti Szemlében, a Történelmi Szemlében és több könyve a M. Tud. Akadémia kiadásában is megjelent, így: *II. Ramses, az Exodus fáraója* (1896, németül: Der Pharao des Exodus, 1896); *Babylonia és a Biblia* (1903); *Babylonia és Assyria* (1906); *Az assuani és elephantinei arameus papyrusokmányok történeti jelentősége* (1911); *Ókori kronologiai kutatások* (1915); *Naptárunk újjáalakítása és a husvétkérdés* (1917); valamennyi megjelent németül is. Egyéb nagy művei: *Die Irrationalitäten d. Rabbinen* (1889); *Zur talmudischen Mathematik* (1886); *Fortsetzung der Wüstenfeldschen Vergleichungstabellen* (1887); *Chronologie der Hebräer* (1887); *Chronologische Vergleichungstabellen nebst einer Anleitung zu den Grundzügen der Chronologie* (1889); *Maimonides' Kiddus Ha-Chódes* (1889); *Biblische Chronologie I—II.* Főmunkája: *Handbuch der jüdischen Chronologie.* M. munkatársa volt az IMIT Évkönyvnek, a Magyar Zsidó Szemlének, továbbá ő írta a Beöthy-féle művészettörténetbe és az Egyetemes Irodalomtörténetbe az ókori keleti népekre vonatkozó részt. S. R.

2. *M. Gusztáv*, zeneszerző, szül. Kalistban (Csehorsz.) 1860. júl. 7., megh. Bécsben 1911 máj. 8. Gyermekkorát Iglón élte 1875-ben került a bécsi konzervatóriumba. 1888-ban Budapestre hívták a m. kir. Operaház igazgatói állásába. Itt fejezte be (1889) I. szimfóniáját és komponálta *Des Knaben Wunderhorn* c. dalciklusát. *Lied von der Erde* c. nagy művének ez volt az eredeti címe: *Lied von der ungarischen Erde.* A magyar szót azért törölte, mert távoznia kellett Magyarországról, még pedig — önhibáján kívül. M. a zeneművészet egyik kiválóbb művelője volt és tevékenysége nyomot hagyott a magyar zenei kultúrában is. K. K.

3. *M. Gyula*, orvos, *M. Ede* (l. o.) öccse, szül. Czifferben 1866., orvosi tanulmányait Wienben végezte s ott kórházi s poliklinikai orvos, majd tanársegéd volt. Cikkei a Wiener Allgem. Medicin. Zeitung, Internationale Klinische Rundschau és az Aerztlicher Centralanzeiger (Wien) hasábjain jelentek meg. Ez utóbbit szerkesztette is. Önálló művei; *Repertorium der Physiologie* (Wien 1897); *Repertorium der Hygiene* (Leipzig 1898); *Therapeutisches Lexikon* (Wien 1899). T. Zs.

4. *M. Miksa*, tanár, bölcsészdoktor, *M. Ede* (l. o. bátyja, szül. Szimőn (Komárom vm.) 1846. Tanulmányai végeztével a vágújhelyi izraelita alreáliskola tanára, majd igazgatója lett s ottani működésével nagy érdemeket szerzett. Cikkei a szaksajtóban, továbbá az Egyenlőség, Egyetértés, Tanáregyesületi Közlöny hasábjain jelentek meg.

Mahram há-Kóhen, rabbi és hittudós. Budán élt, mint a legfőbb teológiai tekintély a XVI. század közepe táján. Valószínűleg ő volt a Bész-din elnöke is.

Mahram Sik, l. *Sik Mózes.*

Maiks *Mór*, ügyvéd, szül. Szigetváron 1840. Tevékenyen részt vett az ügyvédi mozgalmakban s kezdeményezte Kossuth Lajosnak budapesti és ügyvédi kamarai díszpolgárságát. Szerkesztette a Budapesti Ellenőr c. jogi és közigazgatási hetilapot. Önálló művei: *Polgári perrendtartási repertórium* (Budapest 1874) és *Igazságügyi Útmutató* (Budapest 1881).

Maimonides, l. *Rambam.*

Majim acharónim *(h.). Utolsó víz.* A kéz leöblítésére használt víz az étkezést követő ima előtt.

Majim hamorerim *(h.). Keserű víz.* A hűtlenség gyanuja alatt álló nőt istenítéletnek vetették alá a bibliai időben. A próbatétel abból állt, hogy M.-mal itatták. Ha az ital nem ölte meg, akkor a házasságtörés vádja elhárult róla. A mai jiddis (zsargon) nyelvhasználat a rossz bor tréfás kicsúfolására alkalmazza a M. kifejezést. F. M.

Májim risonim *(h.). Élővíz.* Kézmosáshoz használt víz az étkezés előtt.

Major, zsidó népképviselő volt Budán és mint az egész magyar zsidóság megbízottja Farkas nevű társával együtt 1453 febr 6., vagy 7. megkapta V. Lászlótól IV. Béla kiváltságlevelének (l. *Béla IV. zsidótörvénye)* megerősítését tartalmazó okiratot Zsigmond király kedvező pótlásaival együtt. M. neve a különböző okiratokban hol mint Mayor, hol pedig mint Mayer szerepel. U. L.

Major, 1. *Dezső*, filmrendező és író, *M. Henrik* öccse, szül. Biharidiószegen 1886 máj 2. Mint ujságíró kezdte pályáját. Pozsonyban előadták *Mérkőzések* c. színművét. Később a pozsonyi színház, majd a Sascha-filmgyár, végül Budapesten a Star-filmgyár rendezője lett. Újabban tanító- és propagandafilmeket rendez, mint az állami pedagógiai filmgyár főrendezője.

2. *M. Ervin*, zeneesztétikus és zeneszerző, szül. Budapesten 1901. A Zeneművészeti Főiskolán tanult. A Zenei Szemle c. magyar folyóirat felelős szerkesztője. Különösen a régi magyar zenében végzett történelmi kutatásai érdekesek. Műve: *Verseghy, mint dal- és zeneszerző.* K. K.

3. *M. Henrik*, festő és karikaturista, szül. Nagyszalontán 1889. Rövid ideig a képzőművészeti főiskolán Ferenczy Károly alatt tanult Budapesten. Korán feltünt karikaturáival Huszár

Károly Deres c. élclapjában, majd a Fidibuszban. A Műcsarnokban állított ki először ceruzarajzokat. 1913-ban a Művészház kiállításán olajfestésű arcképekkel szerepelt és önarcképével díjat nyert. Egyike a legtökéletesebb arckép- és karikatura-rajzolóknak, aki egy-két odavetett vonással rögzíti meg az ábrázolt karakterét. 1921-ben Hollandiába hívták a Telegraph rajzolójának, onnan Londonba ment és a Graphic, Daily Graphic lapoknak közéleti kiválóságokat rajzolt. 1923-ban Amerikába költözött, hol a New-York American, majd a Wallstreet Journal c. lapoknak rajzolt politikai nagyságokat és filmstarokat. 1928-ban Berlinben telepedett le. Hollandiában, Angliában és Amerikában, mint arcképfestőnek is nagy sikerei voltak, az utóbbi helyen pedig karikatúra-kisplasztikájával is feltűnést keltett. Grafikai munkái: M.—Kürthy: *Komédiások* (1912 Tevan); *M. panoptikuma*, írók és hírlapírók karikatúrái (1913 Tevan); *Album* Amerika leggazdagabb embereinek 180 karikatúrájával (New-York). F. B.

4. *M. J. Gyula*, zeneszerző, szül. Kassán, 1859 dec. 13., megh. Budapesten 1925 jan. 30. Volkman Róbert tanítványa volt a Zeneakadémián. 1894-ben megalapította a Magyar Női Karénekegyesületet, 1896. pedig zeneiskolát nyitott. Sokáig az Izr. Tanítóképző Intézet tanára volt. Három operát szerzett, egy nagy szimfónikus költeményt, hat szimfóniát, szerenádokat, kamarazenét, zongoraműveket, dalokat és többszólamú vokális műveket. Érdekes és invenciózus komponista volt. Főbb művei: *A kontrapont tankönyve; Hegedűszonáták, Op. 29; D-dur hegedűszonáta Op. 30; G-moll Op. 53; D-moll vonósnégyes Op. 22; Magyar zongoraszonáta, Lisbeth; Erysika; Széchy Mária; Mila.* K. K.

5. *M. Simon*, ügyvéd és népdalszerző, szül. Bihardiószegen 1876 jan. 8. *M. Henrik* bátyja. A kolozsvári egyetemen végezte a jogot és szerezte ügyvédi diplomáját. Népszínműveket, daljátékot és híressé vált népdalokat írt és komponált. 1903. Budán előadták *Bűnös asszony* c. népszínművét, 1903. *Ipam uram* c. népszínművét bemutatták a Népszínházban. *Zách Klára* történelmi daljátéka Nagyváradon került szinre.

Makai *Emil*, költő, szül. Makón 1870 nov. 17., megh. Budapesten 1901 aug. 6. Atyja, Fischer Antal Enoch makói rabbi, fiát papi pályára akarta nevelni. Tanulmányait szülővárosában kezdte meg, majd 1884. a pesti Rabbiszeminárium növendéke lett. 1889-ben lépett a Rabbiképző intézet felső tanfolyamába. Ekkor már megjelent volt első verses kötete *Vallásos énekek* címmel (1888). Teológiai tanulmányait 1893. abbahagyta, hogy korlátlan szabadsággal élhessen írói törekvéseinek. *Zsidó költők* (1892) című művének műfordításaival és az *Énekek éneke* c. bibliatörténet szabad lírai feldolgozásával (1893) országos elismerést szerzett magának. 1894-ig a Pesti Napló kötelékében dolgozott, 1895. jelent meg nagyhírű lírai versgyüjteménye: *Margit*. 1894—97-ig a Fővárosi Lapok belső munkatársa volt, 1897. pedig a Hét szerkesztőségének lett tagja. Mint Kiss József lapjának segédszerkesztője, nagy terjedelmű és sokoldalú munkásságot fejtett ki. Dolgozott a Fővárosi Lapokba, a Magyar Szalonba, az Ország-Világba stb. s különösen sokat a magyar színpad számára. A Petőfi Társaság 1898. választotta tagjává. 1900-ban mutatta be a Vígszínház nagysikerű vígjátékát, a *Tudós professzor Hatvanit*. A Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagja és jegyzője volt. Halála komoly veszteségét jelentette a magyar irodalomnak. Tetemét szülővárosába szállították. M. őséleménye: a romantikus vágyódás minden szép, örök és elérhetetlen után. Maradék nélküli líraiság zenésíti át költői alkotásait. Tiszta lírizmusban oldódik fel benne minden érzés és hangulat s ez a líraiság még ott is felszínre vetődik, hol más formák műfaji jellegét sérti. Érzései, vágyai, lelki megmozdulásai, önalkotó, belső kialakulásban formálódnak költői keretbe. Művésze a formának, mely mesterkéltség nélkül csiszolt, szabatos és kerek; virtuóza a színnek, melynek mesteri technikáját oly szédületes könnyedséggel kezelte, hogy nem egyszer fenyegeti a rímjátékok értékrontó veszélye. Folttalan magyar nyelven hangzó verseiben őszinte és igaz minden érzelem és gondolat, akár a vallásos áhítat, akár a szerelemérzés vagy az életproblémák felett töprengő filozófia kap kifejező formát költeményeiben. S ezt nem tompítja Heine, Kiss József, Vajda János költészetének néha-néha megmutatkozó ösztönzése sem. Vallásos énekeiben a magyar-zsidó líra legszebb formájában teljesedett ki. M. hithangulatú költészete: a zsidó érzéseknek a magyar nyelv közvetítő rétegén át jelentkező modern formaadása volt. Kiss József vallásos dalainak kollektív érzéskifejezésével szemben M. az egyéni hitérzés költője *(Péntek este, Az öreg úr, Halottak emléke)* s ez a magát megnyilatkoztató bensőség tör fel mélységesen fájó hanggal a hatalmas drámai képpé fenségesített Rorátéban. A XI—XIV. sz. nagy zsidó költőinek örök lírai értékeit hivatott tolmácsaként szólaltatta meg magyar nyelven, midőn M. Salamon Ibn Gabirol, Juda Halévi, Samuel Hanagid, Mózes Ibn Ezra, Ábrahám Ibn Ezra, Charizi, Manuelló verseinek művészi fordításával nagy és egyetemes hatásokra szabadította fel a vallásos költészetben a középkor zsidó irodalmának költői szépségeit. Szerelmi lírájában valami halk és benső zeneiség lüktet. Álmodó szerelme az elérhetetlen leány után romantikus távlatokba vetíti Margitja alakját. A vágyát soha el nem érő ember valóságot hesegető álomölelése és titkos csodavárása néha-néha ugyan felvillant némi optimizmust, de valójában M. szordinós szenvedélyét a reménytelen várás és az eltemetett örömök halkítják bús lemondássá. M. szorgalmas munkása volt a magyar színpadnak is, elsősorban az operett-műfajnak. Nemcsak eredeti darabjaival jelentkezett. A 90-es évek végén alig volt külföldi operett, melynek szövegét, verseit nem M. ültette volna át ritmusos költői formába. Száznál több darabot fordított prózában és versben. A Nemzeti Színház számára lefordította Sudermann *Morituri*-ját, színre alkalmazta Calderon de la Barca, *Két szék közt a pad alatt* c. vígjátékát. Leghíresebb operett-fordításai: a *Gésák*, *Szulamit*, *San Toy*. Eredeti vígjátékai közül a *Kaland* c. (Szécsi Ferenccel együtt)

dramolettet a Vígszínház (1897); a *Robinzonok* c. 1 felv. vígjátékot a Magyar Színház (1898); *A királyné apródját* (Heltai Jenővel együtt) a Vígszínház (1899) mutatta be. Legértékesebb színpadi műve a *Tudós professzor Hatvani* (verses vígj. 3 felv. előjátékkal), melyben a valóság és a pokol, a realitás és az irracionalizmus elemeinek, a csodahivés és csodatagadás ellentétének kontraszt-vonalán mély költői intuicióval dolgozza fel a híres debreceni professzor életéből vett mesetárgyat. A Nemzeti Színház felkérésére írta meg *Vörösmarty* c. drámai költeményét, melynek nyelvi zengzetességéről, verselési könnyedségéről az irodalom konzervatív köreiben is igaz elismeréssel nyilatkoztak. Hosszú időn át nagy népszerűségnek örvendtek M. monológjai, párjelenetei. Ezeknek tréfás és szentimentális hangulatában s ötletes kedvességében a városi élet levegője hullámzott. Főbb költői művei: *Vallásos énekek* (1888); *Zsidó költők* (1892); *Énekek éneke* (1893); *Margit* (1895); *Újabb költeményei* (1899); *Poétasors* (1901); *Munkái* (sajtó alá rendezte Molnár Géza I—II. kötet, 1904). Zs. J.

Makkabea *(cionista egyetemi hallgatók egyesülete).* 1903 szept.-ben alakult és csakhamar a cionista mozgalomnak a központjává lett. A M.-ból indult ki az egész országra terjedő cionista propaganda. A M. létesítette az első magyar cionista hetilapot Zsidó Néplap címmel, melynek Bokor Ármin volt a szerkesztője. A M. vetette meg a Vívó és Atlétikai Club alapját; Dömény Lajos (l. o.) kezdeményezésére cserkészcsapatot szervezett. Mikor a cionista szervezet központját Pozsonyból Budapestre helyezték át, a M.-ból kerültek ki a szervezet és általában a cionista mozgalom vezérei. 1903-ban ünnepelte fennállásának tízéves jubileumát, amelyen Wolfsohn Dávid, a cionista világszervezet akkori elnöke is részt vett, 1928. pedig 50-ik szemeszterét jubilálta. Tagjainak létszáma 1913. volt a legnagyobb, amikor kb. 1000-re emelkedett. A háború alatt a M. tevékenysége — mely főleg cionista propagandára, az ifjúságnak zsidó kulturális és sportszerű nevelésére terjedt ki — szünetelt, mert tagjai csaknem mindannyian bevonultak, többen elestek közülök, így Dömény Lajos is, s számosan a legszebb kitüntetésekkel dekorálva tértek vissza. A háború utáni években azután ismét megindult a M. intenzív munkája. A M. első elnöke Krausz Sámuel tanár volt, későbbi vezetői közül Bisseliches Mózes és Dömény Lajos tűntek ki. V. A.

Makkabeusok, a Hasmoneus főpapi és királyi család másik elnevezése, melyet először Matiszjáhu főpap harmadik fiára, a hadvezér Judára alkalmaztak (I. *Makkab.* 2. 4; 3. 1) s amikor Juda, atyja halála után a nemzeti párt vezetője lett, a M. nevet nemcsupán Matiszjáhu főpap családjának tagjai, hanem mindazok megkapták, akik a nemzeti mozgalomban hozzájuk csatlakoztak és segítettek a szír zsarnokságot lerázni. A M. görögül *Makkabaioi* s így fordul elő úgy a M. könyvében, mint a keresztény egyházatyáknál. Jeromos *Prologus Galeatusá*-ban és Origenes egyházatya azt állítják, hogy a M. könyvét eredetileg héberül írták, sőt az utóbbi a héber címet is tudni véli *(Hist. Eccles.* 6.) Eszerint tehát a M. görög és latin elnevezése héber eredetű lenne. A M. könyvének eredeti héber szövege azonban elveszett, a Talmud és Midrás pedig minden alkalommal mint Hasmoneusokról emlékezik meg a M.-ról. Későbbi héber iratokban előjön a *Makabi* elnevezés. *Makkabi* kalapácsot jelent héberül s így lehetséges, hogy Juda Makkabinak, mint hadvezérnek adták ezt a díszítő nevet. Van vélemény, amely az arab *Mankab*-ból (generális) vezeti azt le, míg ismét mások onnan származtatják a Makabi szót, hogy Modein város, ahol Matiszjáhu főpap működött, Gad törzsének területén volt s Gad törzsének zászlaján a *Makab* szó állott, mint a három pátriárka neve utolsó betűinek rövidítése. Azonban az elterjedt forma a Makabi volt, amely már az ókorban hőst jelentett, de minden bizonnyal csupán azután, hogy a M. ezt a melléknevet viselték. Igen elterjedt vélemény az is, mely a liturgiában is előforduló bibliai vers kezdőbetűiből származtatja a Makabi szót (Mi komócho bo-élim Adonój *Exod.* 15. 11), melyet a M. zászlójukra írtak. Éppenígy nem lehetetlen, hogy Matiszjáhu teljes nevének iniciáléiből származik az (Matatjahu Kóhen ben Jochanan), de az a tény, hogy a M. könyvének tanuságtétele szerint eredetileg csupán Juda Makkabi díszítőneve volt, ellene mond az utóbbi verziónak. Egyik modern vélemény szerint a *kóvó,* (kiírtani) szóból ered. Ezeken kívül van vélemény, amely szerint a héber *mechabél,* (aki elrejtőzik) szóból ered s ennek jelentése az lenne, hogy a Hasmoneusok a forradalmat a hegyek közé rejtőzve szervezték meg (l. *Makk.* 2. 28); Luzzatto szerint pedig a görög *biaiomachosz,* a. m. hevesharcos anagramja. A Hasmoneus szó eredete sincs egészen tisztázva, valószínűen Matiszjáhu főpap nagyatyját hívták így, de mindenesetre valamelyik ősét *(Midot* 1. 6; *Targum Jerus.* I. *Sám.* 2. 4-hez). Görög átírásban *Aszamóniaosz* s Josephus szerint is a család ősétől ered (*Antiquitates* XII. 6, § 1; XIV. 16, § 4; XVI. 7, § 1). Az egyébként korábban is előkelő kohanita-törzsek közé számító Hasmoneusok főpapi és fejedelmi méltóságát 141. (a rendes időszámítás előtt) határozta el a papság, a nép és az ország tekintélyeinek nagy gyülekezete azon célból, hogy Simon (Matiszjáhu fia) legyen vezérük s főpapjuk, amíg egy próféta nem támad (I. *Makkab.* 14. 41). A Hasmoneus-dinasztiát a római szenátus már 139. elismerte, amikor maga Simon főpap vezette Rómába a küldöttséget. Ő volt tehát a Hasmoneus-dinasztia első királya, míg a hadvezetést testvére, Jonathán töltötte be, majd annak meggyilkolása után ismét maga Simon, akinek sikerült a zsidó népet és államot teljesen függetlenné tenni Szíriától. 135-ben azonban merénylet áldozata lett s ebben főrészes veje, Ptolomeus volt. Simont a királyi székben harmadik fia, Jochanan Hyrcanus követte, miután két idősebb fivérét, Matiszjáhut (Mattatthias) és Judát atyjukkal együtt megölték. Ő 135—104-ig uralkodott s a trónt özvegyére, legidősebb fiára pedig csupán a főpapságot hagyta. Ez utóbbi, Aristobulosz azonban letaszította anyját a trónról, de egy év mulva már ő is meghalt. Utóda legidő-

sebb testvére, Alexander Jannaeus lett, akit három testvérével együtt a vérengző Arisztobulosz özvegye szabadított ki a fogságból. Alexander uralma 103—76-ig tartott s nagyban elősegítette a hatalmas belső kultúra kifejlődését. Még inkább megvalósult ez utódának és özvegyének, Salómé Alexandrának uralkodása alatt (76—67), amely Judaea fénykora volt. Alatta kezdtek kibontakozni a farizeusok tudományos iskolái s kerekedtek a szadduceusok fölé (l. *Farizeusok, Szadduceusok*). Testvére, Simon ben Setach a farizeus akadémia feje volt. Alexandra részt vett Ragaba védelmében, ahol férje elesett. Kiváló politikai tehetség és férjével ellentétben, humánus és megértő uralkodó volt. A farizeusok s velük együtt a tudomány, a Szanhedrin, mint legfőbb alkotmányos bíróság az ő uralkodása alatt jutottak nagy befolyáshoz. Emellett külpolitikailag is tevékeny volt s távol tudta tartani az idegen befolyást és hódítást Judaeától. Utóda akarata ellenére II. Aristobulus lett (67—63), nem pedig idősebb fia Hyrcanus, aki ekkor főpap volt. A két testvér civódása végzetessé vált, mert a római beavatkozást idézte elő s bár II. Hyrcanus király lett, mégis a szíriai kormányzónak évi adót tartozott fizetni. Utóda (40—37) Antigonus lett, akinek héber neve Mattathias volt s egyszersmind a főpapi tisztséget is betöltötte. Az idumaeai Herodes győzelme következtében az utolsó Hasmoneus vérpadon múlt ki s csupán leányágon olvadt be az idumaeai Herodes családjába. L. *Zsidók története*. S. R.

Irodalom. Krausz (Jew. Encyclop.): Ewald, Geschichte von Israel V.; Graetz, Geschichte der Juden III.; Hitzig, Geschichte des Volkes Israel II.; Schürer, Geschichte des Volkes Israel I.; Derembourg, Essai sur l'Histoire et Géographie de la Palestine (1867); Wellhausen, Israelitische und jüdische Geschichte; Madden, Coins of the Jews; Willrich, Judaica: Forschungen zur helleniat-jüdischen Geschichte und Litteratur (1900); Iken, Symbolae Litterariae (Bremen 1744); Curtiss, The Name Machabee (Leipsic 1876).

Malchijósz, zichrónósz, sofórósz *(h.)*. Róshasónoi (újévi) tëfilló 4., 5. és 6. áldása. Az első Isten hatalmáról, a második irgalmáról, a harmadik pedig a sófárfúvásról szól.

Malcachi *próféta*. Könyve a tizenkét kisebb próféta gyüjteményében az utolsó. Szerzője is lezárja a próféták sorát. Ő már látja a második jeruzsálemi Templomot pompájában, de a papságot a maga züllésében is. Ismét önzés, kapzsiság vett erőt rajta. Isten szerinte el fog fordulni e helytől, nem szorult rá, mert «napkeltétől napnyugtáig nagy az Én Nevem a népek között és mindenütt áldoznak és tömjéneznek az Én Nevemnek». A társadalmi élet züllését látja abban, hogy mindennapivá válik a házasságfelbontás és az elbocsátott asszonyok könnyei az oltárt elborítják. A könyv záradéka egyben a kánonnak lezárása volt, mielőtt a Szentiratok gyüjteményét is beleiktatták volna Ez Mózes Tórájára utalja a nép figyelmét. F. M.

Malkegeld *(j.). Királyasszony pénze*. Általában az az adó, amelyet Mária Terézia zsidóadóba szedetett. Különleges adók is e néven szerepeltek az ezelőtti zsidóéletben. Így az az adó, amelyet a péntekesti gyertyagyujtásra vetettek ki, továbbá az a pénz is, amelyen leánykiházasítások alkalmával porcellánt kellett vásárolni a királyi porcellángyárból.

Malkusz arboim *(h.). Negyven botütés*. A Bibliában kiszabott fenyítés, melyet a Talmud 39-re szállított le. A büntetés végrehajtását *M.-schlagennek* mondják a jiddis nyelvhasználatban. Manapság már csak mint önsanyargatás, vagy önkéntes penitencia él még ez a fenyítési forma a zsidó életben. A keleti zsidók jom kippur előtt való napon vezeklésül szabják magukra ezt a büntetést, az egzekuciót felkérésre más végzi el, rendszerint a reggeli ima után. A végrehajtás természetesen csak szimbolisztikus. F. M.

Málnai, 1. *Béla*, építész, szül. Budapesten 1878. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte. Első munkája a győri kereskedelmi kamara palotája volt, későbbi építkezései között kiválik a Magyar-Cseh Iparbank székháza. Számos pályadíjat nyert tervpályázatokon. 1908-ban kastélytervével a Magyar Mérnök és Építész Egylet ezüstérmét, 1909. egy könyvtártervével az aranyérmet kapta. 1908—11 között A Ház művészeti folyóirat szerkesztője volt. F. B.

2. *M. Mihály*, pedagógus, szül. Budapesten 1860 dec. 3. Az egyetem bölcsészeti fakultását Budapesten, továbbá Jenában és Lipcsében végezte. 1886—1920-ig a zsidó tanítóképző intézet tanára volt. Számos értekezést írt. Önállóan megjelent művei: *Locke és Leibnitz vitája a velünk született eszmékről; A történet tanításáról*.

Maloch *(h.). Angyal*. Malach hamovesz = A halál angyala. L. *Angyalok*.

Mammon, a Misna héber nyelvén és arameus nyelven a «gazdagság» kifejezése, mely közkeletű az Evangéliumban közölt hegyibeszéd által lett: «Nem szolgálhatjátok (egyszerre) Istent és M.-t» *(Máté 4. 24)*. Arra azonban nincsen semmi bizonyság, hogy M. valamely szíriai istenség elnevezése lett volna s ez a feltevés csupán Milton *Elveszett Paradicsoma* (I. 679) nyomán keletkezett: «M., a legkevésbbé emelkedett szellem, mely leszált az égből.» A M. szó előfordul a Talmud *Abót* traktátusában (2. 12), ahol az alamizsnaadás van így nevezve: «M.-nak vagy a gazdagoknak sója.» Gesenius szerint a M. szó a «matmon»-ból (a. m. «kincs») keletkezhetett a «tet» asszimilációja útján s ezért írja át a görög szöveg két «m»-mel. V. ö. *Joseph Jacobs*, «Jew. Encyclop.» S. R.

Mamzer *(h.). Törvénytelen gyermek*. Még megbélyegzőbb: *M. ben hanido*, az anya tisztulásának ideje alatt fogant gyermek. Átvitt értelemben ravaszt, csalafintát jelent. Valószínűleg azon a hiten alapszik a szónak ez az alkalmazása, hogy a szerelem gyermeke elevenebb elmét örököl szüleitől, mint az, aki a konvencionális házasság hideg öleléséből származik. F. M.

Mandel *Pál*, politikus, szül. Nyirbátorban 1839 jan. 6., megh. Budapesten. Jogi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte s a fővárosban lett ügyvéd. 1875-ben szülővárosa szabadelvű programmal képviselővé választotta, egymásután négyszer. Mint képviselő élénk tevékenységet fejtett ki s résztvett a gyámsági törvény, a szerzői jogról szóló és a közjegyzői törvényjavaslatok szerkesztésében. 1878-ban Mocsáry Lajos mellett

ő is szót emelt a halálbüntetés eltörlése mellett 1880—81-ben a büdzsévita alkalmával a házassági jog és vallásszabadság érdekében, 1885. pedig az antiszemiták ellen mondott nagy polemikus beszédet. Később az igazságügyi bizottságban fejtett ki jelentékeny törvényhozói működést. S. R.

Mandelli *Dávid*, filológus, szül. Pozsonyban 1780 körül, megh. Párisban 1836 dec. 22. (Neve némelyek szerint Mandel, Mendel v. Mandl volt.) Kora legnagyobb nyelvészének tartották. 12 éves volt, amikor talmudtanulásra Rajkára (Moson vm.) küldték, de már 1799. Prágában, következő évben Berlinben az egyetemen tanult. 1805-ben Offenbachban volt nevelő s az itt szerzett pénzzel gyalog Párisba ment. Tessedik Sámuel evangélikus tanár *Utazás Franciaországban* (1837) c. művében részletesen megemlékezik róla és intimitásokat mond el a Párisba került aszkétaéletű zsidóról, aki matematika és arab nyelvtanításból tartotta fenn magát. 1822-ben a francia kormány a Bibliothèque Nationale ritka keleti kéziratainak és könyveinek katalogizálását bízta rá évi 1800 frc. fizetéssel. M. azonban egy hónap alatt elkészítette az egész életre szóló munkát s miután egyhavi fizetését felvette, állásáról leköszönt. Attól kezdve az arzenál pincéjében lakott s növényekkel táplálkozott. Jegyzeteit a matematikából táblákra írta s megfejtésük után letörölte. A francia nyelvészek egyöntetűen csodálták óriási nyelvtudását és azt tartották róla, hogy nagyobb linguista, mint az ugyanakkor élt Mezzofanti bíbornok. Midőn egy alkalommal télen mezitláb a Szajnához ment, hogy korsójába vizet merítsen, hirtelen elvesztette egyensúlyát és a vízbe fult. A nagy világlapok méltóan gyászolták és a Francia Akadémiában Notier tartott róla emlékbeszédet. Neve a legtöbb enciklopédiában megtalálható, jóllehet semmiféle nyomtatott művet nem hagyott hátra. S. R.

Mandello. 1. *Gyula**, egyetemi tanár, nemzetgazdász. *M. 2.* fia, szül. Rannersdorfban 1868 febr. 7., megh. Budapesten 1919 júl. 24. Budapesten és több külföldi egyetemen tanult, majd a pozsonyi jogakadémián és a budapesti egyetemen lett magántanár, később a műegyetemen a nemzetgazdaságtan ny. rendes tanára. Szerkesztője volt a Közgazdasági Lexikonnak és a Közgazdasági Szemle c. folyóiratnak. Főbb művei: *Az ipari kartelekről; A valutaváltozás jogi jelentőségéről; Anglia királyi igazságszolgáltatása a XI—XIV. században; Mezőgazdasági munkabérstatisztika; A történeti ár- és bérstatisztika feladatairól és módszereiről; Adalék a középkori munkabérek történetéhez; Szociálpolitikai programm; Magyarország, Ausztria és a Német Birodalom bűnügyi statisztikájának eredményei.* S. R.

2. *M. Károly**, nemzetgazdász, szül. Győrszigeten 1829 júl. 22., megh. Budapesten 1906 szept. 27. Külföldön vasútmérnöki oklevelet szerzett. 1871-ben a Pester Lloyd közgazdasági rovatvezetője lett. Kiterjedt irodalmi munkásságából fontosabbak: *Visszapillantások Magyarország közgazdaságának fejlődésére; Erkölcstan és mennyiségtan az értékelméletben; Gegen Jesuitismus und Cäsarismus in der Volkswirtschaft, Studien über Ungarns Staatsvermögen und Staatsbudget; Über Ungarns Einkommensteuer; Ungarns Handel mit Deutschland; Ungarns Finanzlage nach den Staatsbudgets pro 1889—94; Le commerce, l'industrie et le régime de transports en Hongrie* (1891). S. R.

Mandl, 1. *Ármin (vásárhelyi)**, tanfelügyelő, szül. Vásárhelyen 1865. Doktorátusát Lipcsében szerezte. Tanulmányait a budapesti Rabbiképzőben végezte. Rövid ideig a szigetvári hitközség rabbija volt, de aztán megvált állásától és kikeresztelkedett. Később tanfelügyelői hatáskörrel beosztották a vall. és közokt. minisztériumba. Műve: *Die Peszichta zu Hiob.* Bibliai történet.

2. *M. Bernát*, pedagógus és történetíró, szül. Szenicen (Nyitra vm.) 1852. Héber tanulmányait Kismartonban Hildesheimer Izráel és Nikolsburgban Feuchtwang rabbiknál végezte. Később pedagógiai pályára lépett. Budapesten végezte az Orsz. Izr. Tanítóképzőt, azután az állami polg. isk. tanárképző intézetet. Közben nevelősködött. Ez idő alatt tanulmányúton volt a nyugati államokban. 1896 óta a Pesti Izr. Hitközség polgári fiúiskolájának tanára és c. igazgatója. Évekig volt újságíró, majd alapos tudásra és széles látókörre valló pedagógiai és történelmi tanulmányokat írt az IMIT évkönyveibe, a Magyar Zsidó Szemlébe, az Egyenlőségbe és más magyar és külföldi lapokba. Különösen értékesek a magyarországi zsidóság történetére vonatkozó kutatásai. A pozsonyi zsidóság multját feltáró monográfiája még kiadatlan. Megjelent munkái: *A Pesti Izr. Hitközség fiúiskolájának története* Budapest (1896); *A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt* (Budapest 1901, németül: Frankfurt 1904); *A magyarországi izr. iskolák állapota a XIX. században* (Budapest 1909); *Med. Dr. Markus Mozes, Sohn des Pressburger Oberrabiners, Arzt in Deutschland* (Wien 1928). E lexikon munkatársa. V. A.

3. *M. Kristóf** (máskép *Mandel*), valószínűleg egyházi férfiú volt a XVI. sz.-ban. Budai születésű zsidó volt és u. o. is élt. *Hungernek* (Ungar) is hívták. Jöcher *Allgemeines Gelehrtenlexikonja* (1751) említi M.-t, akinek munkája, illetőleg zsidóellenes irata: *Beweis, das Jesus sei das einige göttliche Wort.* Bernhardi a *Historia Curiosa* c. művében M. egy levelét közli, amelyben ez azt igyekszik bizonyítani, hogy Magyarországon a törökök azért boldogulnak, mert a zsidóknak sok szabadságot engedélyeznek. S. R.

4. *M. Louis*, párisi orvostanár, anatómus, szül. Pesten 1812 dec.-ben, megh. Párisban 1881 júl. 5. A bécsi egyetemen tanult orvostudományt, filozófiát, csillagászatot, majd Pesten orvosdoktori képesítést szerzett, de már 1836-tól kezdve Párisban élt, ahol keresett orvos lett s azonkívül a Collège de Franceon előadásokat tartott a physiológiából és anatómiából. Több külföldi tudományos társulat tagjává választotta. Tagja volt 1846 óta a M. Tud. Akadémiának, előzőleg pedig már tagja volt a Budapesti Orvosi Karnak, a bécsi, müncheni, párisi és nápolyi orvosi tudományos társaságoknak. Főbb művei: *Sur les moyens de decouvrir le pus dans le sang*, mely az Académie des Sciences 1837. évkönyvében jelent meg.

Továbbá: *Sanguis respectu physiologico* (1836); *Anatomie microscopique* (I–II. 1838—58); *Traité pratique du microscope* (1839); *Traité d'anatomie microscopique* (1847); *Manuel d'anatomie* (1843). Fontos értekezései jelentek meg az Archives d'Anatomie c. folyóiratban, amelyet ő maga szerkesztett. S. R.

5. *M. Moritz*, osztrák színműíró, szül. Pozsonyban 1840 máj. 13. Fiatalon a bécsi Wanderer c. folyóirat belső munkatársa lett, később pedig a Neue Freie Pressehez ment át. 1877-től kezdve társszerkesztője volt a Fremdenblatt-nak. Főbb művei: *Deutschland und der Augenblick* (1861); *Kätchen von Heilbronn* (1873); több színmű, valamint az 1876.-i Kleist-ünnepségekhez a drámai prológus.

6. *M. Simon*, rabbi, szül. Németkereszturon 1867., megh. Bécsben 1924 aug. 19. Teológiai tanulmányait a verbói és pozsonyi rabbiiskolákban végezte. Magánúton készült a gimnáziumi érettségire. A marburgi és berni egyetemeken a filozófiai fakultás hallgatója volt. Bernben doktori diplomát nyert. 3 rabbioklevél elnyerése után, 1894. kosteli rabbi lett. 1899—1924-ig neutitscheini rabbi. Irodalmi működést számos felekezeti folyóiratban és önálló munkákban is fejtett ki. Művei: *Kritische Beiträge zur Philosophie Lotzes* (Berlin 1895); *Der Bann* (Brünn 1898); *Das Wesen d. Judentums, dargestellt in homiletischen Beiträgen* (Frankfurt am Main, 1904). M. B.

Mandovszky, 1. *Manfréd*, újságíró, *M.* Richard öccse, szül. 1869. Évtizedeken keresztül vidéki és külföldi lapok tudósítója volt, majd a kormányok félhivatalos lapjának, a Magyar Tudósítónak lett a főszerkesztője. Ő adta ki a Wekerle-kormány megbízásából a *Háborús hivatalos jelentések* c. kötetet (1919.). — Fia *M. Ernő*, újságíró, szül. Berlinben 1903. A mérnöki oklevél elnyerése után újságíró lett. 1927-től kezdve a Berliner Tageblatt belmunkatársa.

2. *M. Richárd*, újságíró, szül. 1867., megh. Budapesten 1927. Mint német újságíró kezdte pályáját a Temesvárer Zeitungnál, onnan Aradra, majd Budapestre került a Magyarországhoz. 1903-tól kezdve ismét a németnyelvű újságírás terén fejtett ki széleskörű munkásságot s több mint húsz éven át volt a Neues Pester Journal politikai rovatvezetője és több külföldi lap levelezője. Egyik alapítója volt a Külföldi Laptudósítók Szindikátusának s annak elnökségi tagja, az Országgyűlési Tudósítók Szindikátusának pedig szindikusa volt. — Felesége, *M. Fogel Rosa* írónő, szül. Bécsben 1875., megh. Budapesten 1927-ben. S. R.

Mándy *Sámuel**, politikus, szül. Kántorjánosiban 1860. Előbb a lipcsei egyetemen tanult a bölcsészeti fakultáson, majd megszerezte a mezőgazdasági doktorátust. Baranyamegyében, ahol birtokai vannak, a törvényhatósági bizottságnak 35 év óta tagja. A szabadelvű-párt idejében megyei pártelnök volt Baranyában. Sok cikket írt a pesti és vidéki sajtóban mezőgazdasági szakkérdésekről. Tagja az OMKE-nek. 1905-ben szabadelvű programmal lépett fel, de kisebbségben maradt. 1910-ben a sásdi kerület, 1927. a dárdai kerület választotta képviselőnek az egységes párt programjával. Baranyamegye közönsége a felsőházba is beválasztotta.

Mangold, 1. *Henrik*, orvos, balneológus, szül. Vágújhelyen 1828. Tanulmányait a pesti és bécsi egyetemeken végezte, majd a kolera-járvány idején a kormány vidékre küldte ki. 1858. veszpremi hatósági orvos, 1860-tól kezdve Balatonfüreden fürdőfőorvos lett. Igen sokat tett ezen Oesterreicher Manes (l. o.) XVIII. sz.-i orvos által felfedezett gyógyfürdő ismertetése, fejlesztése és gyógyító erejének szakszerű megismertetése érdekében. Tagja volt több bel- és külföldi orvostársaságnak, tudományos cikkei pedig nagy számmal jelentek meg hazai és külföldi szakfolyóiratokban. Önállóan megjelent művei: *Der Kurort Füred am Plattensee*; *Allgemeine Kurdiätetik*; *Magyarország gyakorló orvosainak névkönyve* (1864); *Vademecum* (1866); *A tuberkulózis gyógyítása* (1891); *Taschenbuch für Heilsuchende.* Ezenkívül még körülbelül tíz munkát írt Balatonfüredről. S. R.

2. *M. Samu*, ügyvéd, szül. Nagybecskereken 1852., megh. Albániában 1911. A gimnáziumot Becskereken, a jogot a bpesti egyetemen végezte. A megyénél, a városnál vezető szerepeket játszott; megyei tb. főügyész és a nagybecskereki hitközség elnöke volt.

Mannheim *József*, pedagógus, szül. Pápán 1820., megh. Baján 1893. Mint honvéd végigküzdötte a szabadságharcot, majd a bajai zsidóiskola tanítója lett. Önálló művei: *Ahitatosság órái*; *A zsidó nemzet története*; *Magyar-német és francia köszöntő*; *Zsoltárok* (fordítás iskolai használatra).

Mannheimer, 1. *Chaim Cevi*, rabbi, megh. Ungváron 1876. Korának egyik kimagasló és éleseszű talmudtudósa. Előbb kereskedő és magántudós volt Németgurabon, de rablókkal való kalandja a falu elhagyására kényszerítette s rabbiállást vállalt előbb Csesztén, később Verbón. 1870-től haláláig pedig Ungváron működött.

2. *M. Frigyes*, rabbi, szül. Reichenauban 1809., megh. 1889. Budapesten. Előbb külföldön, majd Győrött, Pécsett és Veszprémben működött, mint hittanító s hitszónok, majd a Pesti Izr. Hitközség tanára volt. *Der Monotheismus in seiner praktischen Bedeutung* c. értekezése a pesti zsidó iskola Értesítőjében jelent meg. Tankönyvet is írt.

Manovill *Alfréd*, bankár, szül. Veszprémben 1880. Iskolái elvégzése után bankpályára ment s belépett a budapesti Fuchs H. és Társa céghez, ahol csakhamar cégvezető lett. 1903-ban Berlinbe ment, ahol a világhírű Mendelssohn bankház szolgálatába lépett. Itt tehetségével gyors karriert csinált s pár év alatt a bank ügyvezető igazgatója s a német pénzvilág elismert tekintélye lett. 1918. közgazdasági téren szerzett érdemei elismeréséül kir. tanácsossá nevezték ki. Díszelnöke a berlini magyar egyesületnek s kiváló filantróp, aki különösen a külföldre szakadt magyarokat támogatja hathatósan. V. A.

Máramarossziget. *(Sighet,* R.) rend. tan. város Máramaros vm. 21,370 lak. A máramarosi (orthodox) hitközség a Felvidéknek Munkács mellett legnagyobb, hagyományhűségéről ugyancsak

nevezetes hitközsége. A hitközség multjáról keveset tudunk, miután a hitközség levéltára, melyben számos érdekes dekumentumot őriztek, a 80-as években a hitközségben kitört pártvillongások következtében elveszett. Az tény, hogy a hitközség több mint kétszáz évvel ezelőtt alakult meg. Alapítóinak és első elöljáróinak neve nem maradt meg. A hitközség első rabbija Kahan Juda volt, nagy talmudtudós, aki évtizedekig tartó áldásos működése után 1819. halt meg M.-en. A hitközség különösen a mult század második felében gyors iramban fejlődött és tagjainak száma, főleg a Galiciából való bevándorlás következtében, erősen meggyarapodott. Egymásután épültek a templomai, úgy, hogy ma 5 nagy templom és 12 Bész-hamidras szolgálja a hívek ájtatosságát. A hitközségnek híres jesivája van, melyet kb. 70 évvel ezelőtt néhai Teitelbaum Zalmen Léb főrabbi alapított. Jelenlegi vezetője Grosz Zalmen Léb alrabbi. A jesivát 160 bócher látogatja, akik a jesiva menzájában nyernek ellátást. A növendékek ipari kiképzése céljából a hitközség 1928. egy 25 szövőszékes szövődét állított fel. 1919-ben négytanerős, 6 osztályú elemi fiú- és leányiskolát létesített a hitközség. Ugyanezen évben nyilt meg a 8 osztályú Talmud Tóra is, melyben 9 tanító vezetése mellett kb. 180 növendék tanul. A hitközség az 1869-iki egyetemes gyűlés után távoltartotta magát minden szervezettől, míg azután 1883. belépett a magyar- és erdélyországi orthodoxia szervezetébe. Ez a körülmény idézte fel a fentebb említett pártviszályokat azok részéről, akik attól féltek, hogy az orthodoxiához való csatlakozás a hitélet gyengülését fogja eredményezni. Ez az aggodalom azonban alaptalan volt, mert a M.-i hitközség továbbra is a konzervatív, hagyományhű zsidóság egyik legerősebb bástyája maradt. A hitközség a következő intézményeket létesítette: a Chevra Kadisát 1798., meg a felnőttek oktatására szolgáló Talmud Tóra Egyesületet, a jótékonyságot gyakorló Malbis Arumim egyletet és az Izr. Iparosok Önsegélyzőegyletét. A hitközség területén számos talmudikus és biblikus munka jelent meg, amelyeknek szerzői a hitközség nagytudású rabbijai voltak. A hitközség évi költségvetése 4 millió lei, melyből 3 milliót hitéleti, szociális és filantrópikus célokra, 1 milliót pedig építkezésekre és egyéb fontos beruházásokra fordít. A hitközség anyakönyvi területéhez Kabolacsárda, Kabolapatak, Hosszúmező, Szaplonca, Alsóróna, Felsőróna és Rónaszék községek tartoznak. A hitközség lélekszáma: 12,000, a családok száma 2300, adót 1895-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai túlnyomórészt kereskedők, iparosok, vállalkozók, de sok közöttük a tanító, talmudtudós, hivatalnok és más intellektuális pályákon levő egyén. A hitközség mai vezetősége: Teitelbaum Zalmen Léb, főrabbi, aki azonban kiskorúsága miatt még nincs beiktatva s helyette egy Bész-din látja el a főrabbi teendőket. E Bész-din három tagja Heller Salamon, Tabak Majer Dávid és Grosz Zalmen Léb alrabbik. Világi vezetők: Jeszonits Lipót elnök, Farkas Saul és ifj. Szmuk Mihály alelnökök, Prager Chajim pénztárnok, Mendelovits Ignác ellenőr, Strauszmann Salamon gondnok, Kahán Mechel és Feuerwerter Léb tanácsnokok, Fränke Salamon jegyző, Hörer Mendel főkántor.

Már-Ámrám. Tudós és bölcselő hírében állott, aki Kozárországból valónak mondotta magát. Vak ember volt. Különböző föltevések szerint Magyarországba a honfoglaló kozárokkal került el, vagy azoknak utódja volt. Körülbelül 947 táján Horvátországba utazott és ő beszélt először a horvát zsidóknak arról, hogy van egy kozár zsidó birodalom és hogy ezeknek a zsidóknak testvérei a magyarok között élnek. L. *Zsidó őslakók.* U. L.

Marannusok, l. *Inkvizició.*

Marberger *Sándor*, orvos, a tuberkulózis elleni küzdelem egyik előharcosa Magyarországon, szül. Bácsfeketehegyen 1871. Orvosi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte. Éveken át a Korányi-klinika alorvosa volt. A világháború alatt Besztercebányán a 2800 ágyas katonai tüdőbeteg-gyógyintézet vezető főorvosa volt. A világháború után a Hadigondozó hivatal németvölgyi-úti gümőkór-kórházában működött, majd az Orsz. Gyermekvédő Liga gümőkóros kórházának főrvosa lett. Irodalmi munkássága főképpen a tuberkulózis megelőzésének és gyógyításának és a szociális higieniának tárgykörében mozog. 1917-ben adta ki *A tüdőbaj otthoni szanatóriumszerű gyógykezelésének módja* c. munkáját. Munkáiban az egészségkultúra gyakorlati megvalósítását propagálja. Sz. G.

Marcali, nagyk. Somogy vm., 4637 lak. M. a Széchenyi grófok birtoka volt, akik türelmi adó ellenében engedték meg a zsidóknak, hogy a községben letelepedjenek. A hitközség, mely később kongresszusi lett, körülbelül 100 évvel ezelőtt alakult meg. A 40-es években épült fel a régi templom, míg az új zsinagógát 1906. emelték Münez Simon akkori hitközségi elnök kezdeményezésére. A hitközség első rabbija, akiről feljegyzés maradt, Marczali (Morgenstern) Mihály volt, aki 1852. foglalta el állását. Fia Marczali Henrik (l. o.) ny. egyetemi tanár, a kiváló történettudós. 1852-ben már fennállott a régi elemi iskola, amely 1903. új hajlékba költözött. Kutter, Schwarc, majd 35 évig Gold Adolf és Löbl Lipót tanítottak ebben az iskolában, melyet jelenleg Gábor Ignác vezet. Chevra Kadisája 1826. létesült s 1926. ünnepelte fennállásának százéves évfordulóját. Mostani elnöke: Berger László, alelnöke Ullmann Henrik. Gold Samuné vezetésével működik még egy nőegylet és egy kulturális célú leányegylet, melynek Fábri Anna az elnöknője. A hitközség 8000 pengős évi költségvetéssel dolgozik és nagyobb összeget fordít szociális célokra. Több alapítványt is kezel, így a Marczali Henrik, Mitzger Miksa, Gold Adolf és Löbl Lipót féle alapítványokat, melyeknek évi kamatait a legjobb előmenetelt tett tanulók kapják. A hitközség anyakönyvi területéhez Kéthely, Balatonújlak, Balatonkeresztur, Balatonberény, Balatonszentgyörgy, Nikla, Csömend, Pusztakovácsi, Hollád, Fönyed, Sámson, Tótszentpál, Varjaskér, Mesztegnyő, Böhönye, Nemesvid, Nemesdéd, Csákány, Nagyszékácsi, Sávoly, Gadány, Horvátkút, Vész és Tapsony köz-

ségek tartoznak. A lélekszám 270, a családok száma 90, az adófizetőké 103. 5 nagykereskedő, 1 tanító, 25 kereskedő, 3 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 10 munkás, 1 nagyiparos, 2 orvos, 1 állatorvos, 10 magántisztviselő, 20 iparos és 40 magánzó van a hitközség tagjai között. A világháborúban résztvett tagok közül 15-en haltak hősi halált. Az ellenforradalomnak hat áldozata van: Löbl Lipót tanító és fia, Gold Vilmos bádogos és fia, Dénes Izidor és Mayer István joghallgató. A hitközség mai vezetősége: Rückländer Jakab elnök, Berger Zsigmond alelnök, Gábor Ignác jegyző, Hönig Béla pénztáros, Sattler Sándor templomgondnok, Berger László, Dénes Antal, Drucker Mihály, Faragó Ferenc, Gold Samu, Gold Aladár, Gulyás Ferenc, Kertész Mór, Mayer Ignác, Róna János, Rosenspitz Izidor, Somogyi Béla, Szabados Sándor, Ullmann Henrik, Willheim Vilmos, Weisz József és Weisz Sándor kepviselőtestületi tagok.

Marchesván *(Chesván)*, a zsinagógai év nyolcadik hónapja. Néha huszonkilenc, néha harminc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak hétfőre, szerdára, csütörtökre, és szombatra eshetik. A zodiákusban skorpió a jele. Az újholdat követő szombaton kihirdetik a hármas bőjtöt (l. *Séni chámisi véséni, Bőjt*), melyet az ezt követő hétfőn kezdenek meg, csütörtökön és a reá következő hétfőn folytatnak. F. D.

Marczali, 1. *Henrik*, történetíró, egyetemi tanár, szül. Marcaliban 1856 ápr. 3. A gimnáziumot Győrött és Pápán a bencéseknél, az egyetemet Budapesten, Berlinben és Párisban végezte s igen fiatalon lett középiskolai tanár és filozófia-doktor. Előbb a gyakorló főgimnáziumban működött s egyszersmind magántanár volt az egyetemen, 1895. pedig nyilvános rendes egyetemi tanár lett és mint ilyen 1920. volt kénytelen nyugalomba vonulni. A M. Tud. Akadémia 1893. tagjának választotta meg. 1912 óta igazgatója az egyetem Történelmi Szemináriumának és évtizedeken át az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak tagja volt. M. igen termékeny író, aki már 1882. a Ribáry-féle Világtörténelemben megírta az *Ujkor történetét* 3 kötetben, az általa szerkesztett *Nagy Képes Világtörténetben* pedig az újkori részt 6 kötetben szintén ő írta. Tanulmányai a Századok, Történelmi Tár, Budapesti Szemle, Histor. Zeitschrift, Revue Historique c. folyóiratokban, legújabban pedig a Pesti Naplóban jelentek meg. Nagyobb művei: *A földrajzi viszonyok befolyása Magyarország történetére* (1874); *A magyar történet kútfői az Árpádok korában* (1880); *Gróf Pálffy Miklós főkancellár emlékiratai* (1884); *Magyarország története II. József korában* (I—III. 1882—1886); *Mária Terézia* (1891); *A vezérek kora és a királyság megalapítása* (a Szilágyi-féle Milléniumi Tört.-ben); *Magyarország története az Árpádok korában* (u. o.); *Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig* (u. o.); *Az Árpádok és Dalmácia* (1898); *Zách Felicián bünpere* (1899); *Gróf Leiningen Károly tábornok levelei* (1890); *A magyar történet kútfőinek kézikönyve* (Angyal D. és Mika S. társaságában, a kultuszminisztérium megbízásából, 1902); *A nemzetiség történetbölcseleti szempontból* (1911); *Az 1790—91. országgyülés története* (I—II. 1907); *Hungary in the eighteenth century* (1910); *Ungarische Verfassungsgeschichte* (1910); *Ungarisches Verfassungsrecht* (1912); *Die Entwicklung des ungarischen Königtums* (1917); *A béke könyve* (1920); *Hogyan készült a nagy háború* (1923). Ezenkívül ő irta a magyar történelmi részt a *British Encyclopediában*, a *Historians History of the World*-ban és a *Cambridge Modern History*-ba Sajtó alatt van *Az ár- és bérviszonyok története Magyarországon* c. műve. S. R.

2. *M. (Morgenstern) Mihály*, rabbi, szül. Szalonakon 1824., megh. Marcalin 1889. *M. Henrik* atyja. A nagymartoni s pozsonyi jesivákon tanult, azután a prágai egyetemen. Innen hívták rabbinak Marcaliba. Sokat tett a magyarságért s az 1868-iki kongresszus egyik vezéralakja volt. Tudományos cikkei a hazai és külföldi szaksajtóban jelentek meg. *Evangélium és Talmud* c. nagyobb műve kéziratban maradt meg.

Margitta *Izsák*, rabbi. A mult század negyvenes éveiben működött Felsőábrányban. Veje volt Kittsee Cháim (l. o.) rabbinak és szerzője a *Bész Dóvid* (Pozsony 1846) és *Tőkef Hatalmud* (Buda 1849) c. műveknek.

Margó, 1. *Célia**, énekesnő, szül. Budapesten 1866 jún. 25. A színművészeti akadémia elvégzése után a budai Várszínház, majd 1885-től kezdve a Népszínház ünnepelt primadonnája volt. 1904. visszavonult a színpadtól s feleségül ment Verő György íróhoz.

2. *M. Ede**, szobrász, szül. Budapesten 1872. *M. Célia* énekesnő testvéröccse. Az Iparművészeti iskolában és Strobl mester-iskolájában tanult. A millenáris kiállításon szerepelt először a Műcsarnokban. A párisi Salonban állította ki *Beteg leány agóniája* c. lapos domborművét, mely ott mention honorablet kapott. Emlékszobrai között a legjellegzetesebb Dankó Pistáé Szegeden. Pongrácz Szigfriddel együtt alkotta az aradi és debreceni Kossuth-szobrot, egyedül a nagyváradi Szacsvay-szobrot és Szigligeti mellszobrát. A kassai Rákóczi síremlék-pályázaton II. díjat nyert. A Benczúr Társaság tagja. F. B.

Margolioth *Mózes*, rabbi, megh. 1817. Gyulafehérvárott, ahol 1778 óta töltötte be a rabbiállást. Nagy talmudtudós és jámbor életű férfiú volt, akit kortársai Mochiach névvel tüntettek ki.

Margóliusz *Móse*, rabbi. Szemnicen lakott, hol *Chakirász hagmul* c. munkáját irta, mely a jutalom és büntetesről szóló teológiai tanításokkal foglalkozik. A könyv Budán jelent meg 1829.

Márk *Lajos**, festő, szül. Rettegen 1867. Tanulmányait Münchenben, Párisban és Benczúr mesteriskolájában végezte. Egyik első Budapesten kiállított festménye Gróf Teleki Samu jelmezes arcképe volt, azután színes, sok alakos, nagy aktkompozicióikkal és arcképekkel szerepelt a Műcsarnok és a Nemzeti Szalon kiállításain. 1910-ben Amerikába költözött, hol főleg arcképeket festett és ahonnan 1922. tért vissza. *Láz* c. nagy kompozicióját az állam vette meg. *Küzdelem egy férfi bírásáért* c. festménye Párisban aranyérmet nyert. Hevesi Angela arcképével

a Műcsarnok Társulati díját kapta. Régebben ötletes karikaturákat rajzolt és könyvillusztrációkat is készített. F. B.

Márki *Hugó**, közgazdász, szül. 1878. Jogot végzett. A kassai jogakadémia rendes tanára s a debreceni egyetemen magántanár volt. A Károlyi-kormány alatt Budapestre nevezték ki, 1920. azonban állásától megfosztották. Főbb munkái: *Le Play módszere; A statisztika állása a XVIII–XIX. század fordulóján; A szabad tanítás fejlődése.*

Markovits *Rodion* (családi nevén *M. Jakab*), író, szül. Kisgécen (Szatmár vm.) 1888. Egyetemi tanulmányai alatt pesti lapok külmunkatársa volt és főként novellákat, krokikat írt. Megkezdett ügyvédi gyakorlatát a világháború félbeszakította, bevonult katonának és orosz fogságba került, ahonnan csak a forradalom után szabadult. 1927-ben megjelent *Szibériai Garnizon* c. regényével irodalmi körökben feltűnést keltett.

Márkus, 1. *Alfréd*, zeneszerző, szül. Budapesten 1890. A Zeneakadémián tanult. A Royal Orfeum zenei vezetője. Sok népszerű sanzonja és táncdarabja jelent meg nyomtatásban. Fred Markus néven külföldön is jól ismerik. K. K.

2. *M. I. Dezső*, kúriai bíró, jogtudós, szül. Pakson 1862 okt. 15., megh. Budapesten 1912 dec. 3. A budapesti egyetemen tanult s eleinte ügyvéd volt. 1894-ben törvényszéki bírói rangban az igazságügyminisztériumba osztották be a törvényelőkészítő osztályba. 1911-ben kúriai bíróvá nevezték ki. A legtermékenyebb és legérdemesebb magyar jogi írók egyike, akinek munkássága kiterjedt a magánjogra, polgári jogra, közjogra, jogtörténetre és jogi enciklopédiára. Tevékeny tagja volt a Magyar Jogászegyletnek, jogi munkatársa több lexikonnak, szerkesztője a Jogi Szemlének, a Magyar Törvénytárnak s A hatályos magyar törvények gyűjteménye c. sorozatnak. Szerkesztése alatt jelent meg a *Magyar Jogi Lexikon* (6 köt. 1898–1907), amely a magyar jogi tudományos irodalom egyik legszámottevőbb alkotása. Rendkívül nagyszámú tudományos értekezésén kívül írott és könyvalakban megjelent művei: *A végrehajtási törvény* (1886); *Felső bíróságaink elvi határozatai* (15 köt., több kiad.); u. ennek *kompendiuma* (3 köt. 1899); *Külföldi biztosító társaságok Magyarországon* (németül is, 1891); *A házassági jog és anyakönyvi törvény kézikönyve* (1895); u. ennek *kompendiuma* (1895); *Die ungarischen kirchenpolitischen Gesetze* (1895); *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve* (Fodor Árminnal, 3 köt. 1894–96); *Polgári perrendtartás* (1895); *A holtkézi törvények Magyarországon* (1896); *A házasságon kívül született gyermekek joga* (1897, németül 1899); *A Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban* (1898); *A Corpus Juris Hungarici és a magyar magánjogi codificatio* (1899); *A biztosító magánvállalatokról* (1900); *Magyar magánjog* (3 köt. 1902–04); *A végrehajtási eljárás zsebkönyve* (1907); *Magyar közjog a hatályban levő jogforrások alapján* (3. kiad. 1910); *A választójog* (1912); *Ungarisches Verwaltungsrecht* (a Marquardsen-Jellinek-féle gyűjteményben, 1912). M. a magyarországi feminizmus és nőegyenjogusítás egyik vezető előharcosa volt. S. R.

3. *M. II. Dezső**, karmester, szül. Budapesten 1870. A bécsi zeneakadémia növendéke volt, innen Prágába került s az ottani Deutsches Landestheater karnagya lett. Majd a budapesti m. kir. Operaház szerződtette első karmesternek. M. alapította a Népoperát, a mai Városi Színházat, amelynek hosszú ideig volt igazgatója, most pedig főzeneigazgatója. A magyar zenei élet terén jelentős érdemei vannak. M. komponált is, de karmesteri munkája jelentősebb. K. K.

4. *M. Géza**, építész, szül. 1871 Budapesten, megh. u. o. 1912. *M. Dezső* karmester és *M. Miksa* hírlapíró testvéröccse. Első munkái a modern bécsi szecesszió, a későbbiek Lechner hatását mutatják (Kecskemét város bérházépülete, a Bakács-téri Erdey-féle Szanatorium). Spiegel Frigyessel a szegedi zenepalota pályázatán az I. díjat nyerte. Utolsó munkája a budapesti Népopera, amelyet Komor és Jakab építészekkel közösen tervezett. A modern magyar színházépítésnek és díszlettervezésnek egyik úttörője volt. Vörösmarty emlékszobrának építészeti részeit ő tervezte. Művészeti kritikusa volt hosszabb ideig a Magyar Hirlapnak és más lapoknak. F. B.

5. *M. Imre*, festő, szül. Aradon 1872. A Mintarajztanodában, majd a müncheni akadémián tanult. A Műcsarnok kiállításain 1916-tól szerepelt figurális olajfestményekkel *(A család; Esti pihenő a dombtetőn)*. Utóbbi években pasztelltechnikában festi a munkáséletből merített mélyérzésű figurális képeit. Ilyen kisebb gyűjteménnyel szerepelt a Spirituális Művészek III. kiállításán a Nemzeti Szalonban. F. B.

6. *M. József*, író, szül. Nagyváradon 1854., megh. San Remoban 1911. Miután elvégezte a jogot, hírlapíró lett és előbb az Egyetértesnek, majd a Pesti Naplónak volt munkatársa. Megalapította és sokáig szerkesztette a Magyar Figarót és a Magyar Szinpadot. Színpadi munkái közül legértékesebb az *Egy ballépés* c. színműve. Novellaskötetei: *Fekete betük; Omphale asszony lábainál; Téli estékre; Könny és mosoly; Tisztességes asszonyok; Exotikus növények; Cigarettszikrák; Mikor Ámor nevet; Az én asszonykáim; A kulisszák mögül.* Sz. G.

7. *M. Miksa*, publicista és szerkesztő, szül. Budapesten 1868. Egyetemi tanulmányainak befejezése után 1891. belépett a Magyar Hirlap szerkesztőségébe, amelynek majdnem minden rovatába dolgozott. Később e lap segédszerkesztője, majd főszerkesztője és kiadótulajdonosa lett. 1923-ban megvált a Magyar Hirlaptól, 1926 óta pedig a Pesti Hirlap főmunkatársa. A politikai életben jelentékeny szerepet játszott, mint elsőrangú magyar államférfiak bizalmasa. 1908-ban Ferenc József király az udv. tanácsosi címet adományozta neki. Fiatalkorában polémikus hangú színházi és a zenei kritikáival keltett föltűnést. Sok színdarabot fordított, a többi közt Sudermannak több drámáját és vígjátékát is. *Katalin asszony* c. kétkötetes regénye (1894) a meseszövés élénkségével és a jellemzés erejével tűnik ki. Nagy érdemei vannak a magyar ujság-

írótársadalom erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédése, egész szociális helyzetének megszilárdítása és javítása körül. 1912 óta csekély megszakítással a Magyarországi Ujságírók Egyesületének elnöke. Hosszú évekig az Otthon Irók és Hírlapírók Körének főtitkára is volt. Hatvanadik születésenapja alkalmából valamennyi fővárosi ujszágíró szervezet tiszteletbeli tagnak választotta, a kormányzó pedig u. e. II. oszt. polgári érdemrenddel tüntette ki. Sz. G.

Márkusz *Mózes*, orvos, szül. Pozsonyban 1730 körül, megh. Altstrelitzben. 1786 márc. 28. *Mózes Charifnak*, a híres pozsonyi rabbinak fia. 1762-ben elvándorolt Pozsonyból és az oderai Frankfurt, majd pedig Butzov Fredericeanum nevezetü új egyetemén tanult. Nagy tudása miatt megnyerte Detharding orvosprofesszornak, de különösen a nagy orientalistának, Tychsen professzornak barátságát, ki mindenképpen támogatta és keresztülvitte, hogy a herceg engedelmével 1766 jan. 23. a doktori fogadalom némi változása mellett mint első zsidó az aulában ünnepélyesen, nagy sokadalom jelenlétében promoveálhasson Azután feleségül vette Fábian Mesullam gazdag és tekintélyes strelitzi zsidó leányát, Strelitzen letelepedett és nagyon keresett orvos lett. Bizalmas érintkezése Tychsennel, ki a keresztény vallásra akarta téríteni, viszályt támasztott közte és családja közt. Hirtelen eltávozott Strelitzből és 1772. Lissába költözött, ahová a zsidó-kórház orvosául hívták. Ott élt 1786-ig. Ekkor családjával visszatért Altstrelitzbe, hol röviddel azután meghalt. Művei: *Veterum rabbinorum placita de bestiis licitis et illicitis* (Butzow 1764); *Von den Krankheiten des Alters aus Prediger des Salamon* (Schwerin 1764); *Disputatio de Pentateucho Samaritano* (Butzow 1764): *Disputatio philologica medica inauguralis, de cura infantum recens natorum penes Ebraeos olim usitata* stb. (1766); *Epistola gratul. in diem natalem Frederici IX. Ducis Megapol. Strelitz* (Neubrandenburg 1766). M. B.

Marosvásárhely, *(Târgu Murăs*, R.) tjv. Maros-Torda vm., 25,517 lak. A M.-i hitközség közvetlenül a szabadságharc után alakult. A városi tanács azelőtt nem engedélyezte a zsidók számára a letelepedést. Az alapítók a marosszentkirályi egykor virágzó hitközséghez tartozó hívek utódai voltak: Blumenfeld József, Mestitz Mihály kárpitos, Schwarc János kereskedő és Sámson Sándor vállalkozó. A hitközség megalapításának pontos dátuma nincs feljegyezve, de 1851. már szépen fejlődő hitközségi életet találunk. Az első rabbit is ekkor választották meg Fürst Mózes személyében, aki 1870. bekövetkezett haláláig állott a hitközség élén. Utóda Lipschitz lett, akit Willheim Joakim követett a rabbiszékben. Távozása után 1903 óta Lőwy Ferenc a hitközség nagytudású főrabbija. A kongresszus után a hitközség egyik párthoz sem csatlakozott és statusquo-ante alapon maradt. Nem sokkal később a tagok egy kis része kivált és megalakította az orthodox hitközséget (l. alább). A hitközség első temploma, a jelenlegi orthodox templom 1873. épült. Ezt a templomot egy ízben a tiszaeszlári pör idején a lakosság lerombolta s csak a katonaság segítségével sikerült a rombolókat szétverni és a zsidóságot megvédeni. A templomot ez után az eset után restaurálták. A hitközség jelenlegi temploma 1899. épült és egyike Erdély legnagyobb és legszebb zsidó templomainak. Tervezője Gartner Jakab bécsi műépitész. A hitközség pár évvel megalakulása után egy öttanerős, hét osztályú elemi iskolát létesített, melynek Moskovits Jenő az igazgatója. 1907-ben Lőwy Ferenc főrabbi megalapította a Talmud Tórát, melynek jelenleg 78 növendéke van. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Schwarc Antal az elnöke, a Malbis Arumim egylet, mely Mittelmann Ármin elnöklete alatt áll, a nőegylet és a Debora női kultúregylet, melynek Simon Mártonné az elnöknője, a Poel Cedek zsidó iparosok szövetsége, mely Schwarc Antal elnöklete alatt áll és egy népkonyha, melyet Schwarc Antalné vezet. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben előkelő szerepet viszik Groszmann Rezső ny. törzsorvos és Grünfeld Jakab őrnagy. Nagyobb ipari és gazdasági vállalatokat létesítettek: boroskrakkói Bürger Albert a szenátus tagja, sör- és vegyészeti gyárat, mely 170 munkással dolgozik, a Székely és Réti cég bútorgyárat (40 munkás) és a Nuszbaum Testvérek játékárugyárat és rövidáru nagykereskedést (50 munkás). A hitközségnek van levéltára, azonkívül két értékes ereklyét őriz, két nagyon régi, latinnyelvű táblát, amelyek hajdan a marosszentkirályi zsidó-templom falát diszitették. A hitközség 1.800,000 lei évi költségvetéssel dolgozik, melyből 40,000 leit fordít szociális és filantrópikus célokra. Több alapítványt is kezel a hitközség, melyeknek értéke 40 000 leire zsugorodott össze. A hitközség lélekszáma 3000, a családok száma 650, adót 625-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 10 nagykereskedő, 60 szabadpályán levő, 9 tanító, 34 katona, 70 közadakozásból élő, 230 kereskedő, 16 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 4 munkás, 7 nagyiparos, 7 orvos, 14 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 80 munkanélküli, 24 iparos, 6 mérnök, 1 hírlapíró, 8 magánzó és 45 egyéb. A világháborúban a hitközségnek 280 tagja vett részt, akik közül 48-an haltak hősi halált. Nevüket a temető bejárata előtt felállított díszes emlékoszlop örökíti meg, melyet 1927. nagy ünnepség keretében avatott fel a hitközség. A hitközség mai vezetősége: Lőwy Ferenc főrabbi, boroskrakkói Burger Albert díszelnök, Schwarc Antal tiszteletbeli elnök, Rothmann Mór elnök, Stern Antal és Citrom Lázár alelnökök, Lőte Lajos, iskolaszéki elnök, Traub Mór és Fischer Manó gondnokok, Komjáti Nándor és Robicsek Vilmos ellenőrök, Szücs Dezső pénztárnok, Gerdt Adolf gazda, Gruber Sándor főkántor, Kohn Henrik jegyző. Az *orthodox hitközség* 1868. alakult és gyorsan fejlődött Erdély egyik legnagyobb hitközségévé. Régi temploma 50 évvel ezelőtt épült, de most került tető alá új, modern kétemeletes nagy temploma. Talmud Tóra iskoláját, mely öttanerős, néhai Silberschatz Ignác nyárádtói lakos 1918. alapította 200,000 lei összegű alapítványával. Chevra Kadisája 1924. alakult meg. A hitközség 1.600,000 leies évi költségvetéssel dolgozik, melyből 50,000 leit fordit

szociális és filantrópikus célra. A hitközség anyakönyvi területéhez az alsó- és felsőmarosi, a mezőbándi és nyárádszeredai járások községei tartoznak. Lélekszáma: 1200, családok száma 400, adófizetőké 315. Foglalkozás szerint: 10 nagykereskedő, 10 gazdálkodó, 60 szabadpályán levő, 10 tanító, 110 kereskedő, 2 köztisztviselő, 40 munkás, 15 magántisztviselő, 25 iparos. A hitközség mai vezetősége: Szófer Manó főrabbi, Gabel Sándor elnök, Diamantstein Dezső és Goldstein Dezső alelnökök, Finger Jakab pénztárnok, Simon Sámuel ellenőr, Kohn Mór, Diamantstein Sándor, Léb Moskovics gondnokok Epstein Izidor, Citrom Herman, Katzer Jakab és Rosenfeld József tanácsosok.

Maróti *Géza**, szobrász és építész, szül. Vörösvárott 1875. Az iparrajziskolában és a bécsi képzőműv. akadémián tanult. Budapesten előbb dekoratív szobrászati munkákkal szerepelt. Egyik legkiválóbb alkotása a mexikói új nagy Operaház épületének, szobordíszeinek, üvegablakainak tervezete. Síremlékeket is készített. Az Erzsébet királyné szoborpályázaton III. díjat nyert. Mintázott arcképszobrokat és plaketteket is. Bútorterveivel állami aranyérmet nyert. Újabban Salamon király jeruzsálemi templomának rekonstrukciós terveivel foglalkozott. Egyideig az Iparművészeti Iskola tanára volt. F. B.

Marsalik. A M.-ok tréfás, bohókás, jókedélyű emberek voltak. Zenei, komikai tehetségükön kívül széles vallásirodalmi tudásuk tette lehetővé, hogy tréfát üzzenek mindenből és mindenkiből. Némelyek, mint bohócok jelentek meg a zsidó ünnepségeken s a lakodalmi felvonulásokon gyakran lóháton ülve szórakoztatták bohóságaikkal, groteszk játékaikkal az utca népét és a családi ünnep résztvevőit. A M. igazi szerepe a bűvészkedés volt: a megtévesztésig híven tudtak utánozni ismert alakokat, láthatatlanná tudták magukat tenni, a gyertya lángjában pénzt olvasztottak el, a zsebkendő ezer bogját egy ügyes és könnyed mozdulattal feloldották, gyűrűket, órákat tüntettek el és húzták elő mások zsebéből, cipőjéből. A bűvészkedőkön, szemfényvesztőkön kívül akadt köztük légtornász, kötéltáncos, bábjátékos. Különösen a keleti országokban ismerték általánosan a zsidó zsonglőröket, kik kardokkal, lángcsóvákkal, tányérokkal stb. végezték szemkápráztató mutatványaikat. A M. szónak kétféle magyarázatát adják. 1. Egyértelmű volna a *Marschal* szóval. A zsidó felvonulásokon ugyanis elől haladtak bottal, marsalbottal a kezükben. 2. Népetimológiai magyarázat szerint pedig a német *Schalknarr* szónak elferdítése: Narrschalk, illetve Marschalk, magyarosan marsalik. 3. Valószínűleg a héber *masal* (példázat) és a szláv képzőből alakult. Magyarországon is éltek M.-ok, s a XVIII.—XIX. sz.-ban gyakran találkozni velük zsidók lakta magyar községekben. A leghíresebbek egyike a hunfalvi Berl Bassz volt, kinek purimi mulatságos tréfáiról sokat mesélgettek a mult században. L. *Badchan Klezmerek.* Zs. J.

Mártírok és Memorkönyvek. A diaszpórában élő zsidóság egész történetét a jeruzsálemi templom elpusztítása korától kezdve a zsidó hitükért vértanuhalált halt áldozatok szakadatlan sora tölti ki s ez a gettók kapuinak lerombolása óta sem ért véget, sőt kimutatható, hogy az áldozatok száma azóta gyarapodott. A mártírok sorozatát hol egyik, hol másik állam zsidósága szolgáltatta, de a folytonosság sohasem szünt meg. Ámde a zsidó ember mártírsága alatt nem érthetjük pusztán a zsidósághoz való tartozás okozta tragikus halált, melyet üldözések, zendülések és tervszerű izgatások eredményeztek. Igazi mártírjának azt vallja a zsidóság, aki inkább meghal, semhogy hitét akár csak formailag, csak rövid időre is megváltoztassa vagy azt akár a máglyán is megtagadja. A mártírság csupán az előbb említett kategóriát és magát a zsidóság összességét illeti meg. Nem ok nélkül hasonlítja a Midrás Izráel népét cserép-halomhoz, melyből ha egyet megbolygatnak, az egész halom megérzi: a zsidóság egész története a diaspora óta igazolja ezt a mondást, mert ha egyetlen zsidó bűnt követ el, vagy viselkedésével a közmorált megsérti, az egész zsidóság megérzi azt s a megtorlás nagyobb vagy kisebb mértékben minden zsidót érint. A Talmud szükségképpen már foglalkozik a mártírsággal, mert a Bar-Kochba-felkelés a valódi értelemben vett mártírok hosszú légióját szolgáltatta. A Talmudszerzők álláspontja éppen azért nem egységes, mert túlzott erkölcsi szigorukban nem akarták a mártírok óriási számát megnövelni. A *Joma-traktátus* (85b) ezt ajánlja: «Élj a törvény által, de ne azáltal halj meg» s ez a vélemény *Mózes* III. 18. 5. versén alapszik. A zsidóságnak Mózes és Hillel mellett legnagyobb tanítómestere és ideálja, R. Akiba a minden körülmény közt való mártírhalált, ha még oly kínos is az, előtérbe helyezte a zsidó hitvallás megtagadásával szemben, míg R. Ismael és mások megengedték rendkívüli veszély esetében a bibliai törvények ideiglenes elhagyását. Ez azonban semmi esetre sem vonatkozik a következő három tilalom megszegésére: az idolatriára, fajtalankodásra és gyilkosságra (*Szanhedrin* 74a, *Jerus. Szanhedrin* 14b, *Jer. Sevuósz* 5. 1). Maga R. Akiba saját mártírhalálával örök példáját mutatta a tökéletes és legmagasztosabb értelemben vett mártírságnak. A Talmud csak őt és kilenc társát nevezi *Kedősim*-nak, szenteknek. E kifejezést a zsidóság senkire, még Mózesre és a Biblia alakjaira sem alkalmazta, csupán a kortársak dicsőítik vele R. Akibát és társait, akik a Hadrián római császár alatti üldözésekkor szenvedték el a legkínosabb mártírhalált. Ezek voltak: R. Akiba ben Joszef, R. Ismáel ben Elisa, az utolsó Kóhen Gódol (főpap) és testvére Simeon, R. Chanania ben Tradjon, R. Eliezer ben Samua, R. Eliezer Hersána, R. Chanania ben Chakinai, R. Chucpit és R. Juda ben Baba. R. Akiba húsát tüzes piszkavassal szaggatták, szívét mesterségesen élesztették és hosszú ideig tartó kínzás után irtózatos kegyetlenséggel lassú tűzön elevenen elégették. Ő pedig utolsó leheletéig Izráel Egy-Istenhitét hangoztatta. Magasztos erkölcsi tanításaival és példa nélkül álló emberfeletti türelmével, panasztalan vértanuságával nyujtott örök példát a zsidóságnak minden későbbi korra. Erről a tíz kedősimről az Engesztelő Nap Kuszaf-imájának szelichójában emlékeznek meg a zsidók. Ez a

zsidóság legrégibb megemlékezési feljegyzése, memorkönyve: de av hó 9-én, Jeruzsálem elpusztulása napján is megemlékezik R. Akibáról és mártir-társairól a liturgia az Árzé ha-Levónon kezdetű imában. A középkori üldözések mártírjai legtöbb esetben névtelenek maradtak s csupán a krónikák, mint a XVI. századi *Emek hábóchó*, a *Sévet Jehudó* és *Zaculo Ábrahám*, a kiűzött salamancai egyetemi tanár és híres csillagász *Széfer Jochaszin*-ja említik a helyeket, ahol európaszerte a zsidóság mártírjai szenvedtek és számadatokat is közölnek a mártirokról. Ezeken és a keresztény krónikákon kívül azonban maradtak fenn speciális martirologiák, melyeket a középkorban már *Memorbuch*-oknak neveztek. Ilyenek vannak nagy számban a spanyol és portugál zsidóknál s az utóbbiaké részben még Lissabonból, a kiűzetésük előtti időkből való. Az askenáz zsidóság memorkönyvei az 1096-i és 1349-i wormsi és nürnbergi s az 1298-i frankfurti memorkönyvek. Leghíresebb azonban a *Nürnbergi Memorkönyv*, melyet a meiningeni R. Isaac ben Sámuel állított össze s Saalfeld professzor, mainzi főrabbi adott ki 1898. Ez közli a keresztes hadjáratok, az 1298-i mészárlás, az 1349-i máglyák áldozatainak, az 1171-i franciaországi bloisi és 1288-i troyesi, továbbá röviden az angliai, terjedelmesen a francia corbeili, azonkívül a zsidóságra áttért prozelita mártírok neveit. Irodalmi értéke, mint kódexnek is igen nagy, mert ez a legkimerítőbb Memorkönyv. Nagyfontosságú a magyar zsidóságra nézve a XVI. sz.-i *Krakkói Memorkönyv*, mely felsorolja a bazini vérvád (l. o.) máglyahalált halt mártírjainak neveit. A legtöbb mártírt azonban a spanyol-, oroszlengyelországi és ukrajnai zsidóság szolgáltatta. Ezek annyian voltak, hogy mellettük szinte elenyésznek azok a mártirtömegek, amelyek Európa egyéb országaiban és Európán kívül haltak meg a zsidóságuk miatt. A spanyol inkvizició, mely 1478-tól kezdve 1829-ig működött Spanyolországban, majd a XVI. századtól kezdve Portugáliában, a Latin-Amerikában, Délázsiában és Délafrikában, három és félszázadon át szedte irgalom nélkül áldozatait. Nem memorkönyvek, hanem az inkvizició számos kiadott aktasorozata, a spanyol kir. akadémia egész gyüjteménysorozatai örökítették meg azoknak a mártíroknak nevét, akik a judaizálás vádja alatt a máglyán haltak meg. A jelzett idő folyamán többszáz Auto-de-fén (hithűségaktus) égettek el nagyobbkisebb számban zsidókat s a szerencsésebbeket életfogytiglani rabságra vagy gályára ítélték. 1816-ban történt az utolsó zsidóelégetés Cordovában. A lengyel- és oroszországi zsidó mártírok száma kétségtelenül nagyobb, mint az előző csoportoké együttvéve. Nem szólva a XVI. század óta időnként folyton növekvő mészárlásokról s a cári uralom utolsó négy évtizedének rendszeres pogromjairól, melyek óriási véráldozatokkal jártak s amelyekben mindig védetlen lakosságot gyilkolt le egy felfegyverzett tömeg, csupán az utóbbi évek ellenforradalmai alatt Ukrajnában Denikin és Petljura tábornokok oly arányú vérfürdőket rendeztek, amelyek messze maguk mögött hagyják a cárság alattiakat is. Az angliai zsidóság hivatalos kiadványa- mely a háború utáni egyik félévről szól, csak Ukrajnában 110,000 zsidó mártírhalálról tesz említést megbízható felvételezés alapján. A zsidóság egyetemének és egyedeinek mártírsága a jelenkorban még korántsem ért véget. L. *Vérvád*, *Bazini vérvád*, *Nagyszombati zsidóégetés*, *Kútmérgezés*, *Ostyamegszentségtelenítés Inkvizició*, *Judaizálás és Prozeliták*. S. R.

Irodalom. (Jew. Enc.) Jellinek, Märtyrer- und Memorbuch; Darmesteter, L. Auto-de-fè de Troyes; Jos. Derenbourg, Essai sur l'histoire et Géographie de la Palestine; Neubauer, Le Memorbuch de Mayence; Saalfeld, Des Nürnberger Memorbuch; Graetz, Geschichte der uden, IV.—XI.; Kohn Sámuel, A zsidók története Magyarországon; Elkan Adler, Auto-de-fé and Jews; H. Ch. Lea, History of the Inquisition of Spain. I.—IV.; Seltmann Rezső, Az inkvizició a történettudomány megvilágításában (a zsidó vonatkozású tudományos irodalommal).

Marton *Ernő*, ujságíró, szül. 1896 máj. 17. Előbb különféle jesivákon tanult, majd jogot végzett és doktorátust szerzett. 1917–18-ig Kisküküllő megyében főispáni titkár volt. 1918-ban megalapította az Újkeletet, amelynek főszerkesztője. Tevékeny részt vesz Erdély cionista életében és annak egyik irányító publicistája. Önálló kötetben megjelent munkája: *A zsidó nemzet Erdélyben*. Sz. I.

Márton *Miksa*, hírlapíró, ügyvéd, szül. 1871. Jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Bécsben végezte, majd doktorátust szerzett és Budapesten ügyvédi irodát nyitott. Hosszabb ideig több napilap színikritikusa volt. Azután színházi és irodalmi ügynökséget alapított, amely az előkelőbb magyar írók műveit juttatta el a külföld nagyobb színpadjaira. Sz. G.

Mártonnapi kihallgatás. A monarchia fennállásának idején a pozsonyi zsidó hitközség régi privilégium alapján minden év nov. havában külön kihallgatáson jelent meg a király előtt. Márton napján, nov. 11., a hitközségi jegyző ezüst tálcákon rituális módon metszett ludakat nyujtott át az udvari konyhának. Az elöljáróságot néhány nappal később az uralkodó fogadta. Ezeken az audienciákon Ferenc József gyakran mutatta ki a zsidók iránt érzett jóindulatát. Igy pl. 1882. a pozsonyi zsidóellenes zavargások után is. A kihallgatás, mely rendszerint Bécsben tartatott meg, ez alkalommal Budapesten volt. A deputáció tagjai Pappenheim Hermann, Bettelheim Mór és Wolf Joel voltak. A küldöttség üdvözlése után a király szokatlan bensőséggel fejezte ki részvétét a zsidók iránt és felháborodását a történtek fölött. Szavait igy fejezte be: «Ich habe mit Ihnen gefühlt, es hat mir weh getan, nun, Sie sollen geschützt werden!» A meglepett küldöttség ezután felkereste Tisza Kálmánt és megkérdezte, hogy tanácsosnak tartja-e a király kijelentésének közlését. Tisza azt felelte, hogy jogukban áll ezt megtenni, de ha már az ő tanácsát kérték, azt ajánlja, hogy ne tegyék, nehogy a király személye is belekeveredjön az antiszemita polémiába. A M. eredete valószínüleg a hagyományos zsidó adó volt, amelyet Márton napján szoktak leróni. De a monda azt tartja, hogy Bécs ostroma alatt a pozsonyi zsidó előljáró ludakat és más élelmiszert csempészett a törökök táborán át a császári udvarnak és ennek jutalmául kapta a pozsonyi hitközség ezt a privilégiu-

mot. A világháború véget vetett az évszázadokon át őrzött hagyományos szokásnak. B. S.

Martos *Ferenc**, író és színműíró, szül. Aradon 1875. A budapesti egyetemen jogi doktorátust szerzett, majd a közoktatásügyi minisztérium tisztviselője, egyidejűleg napilapok és folyóiratok munkatársa volt. 1900—02-ig a Fővárosi Lapokat szerkesztette. Miután *Mariette* c. regényét és *Iza és egyéb költemények*, valamint *Titania, újabb költemények* c. két verskötetét közzé tette, a színpadnak szentelte egész tevékenységét. A Nemzeti Színház adta elő *Balassa Bálint* c. verses színművét, továbbá *Simonyi őbester* és *Muskátli* c. vígjátékait. A *Bob herceg* c. operettlibrettójának nagy sikere után csakis librettóírással foglalkozik. Több operettje kijutott német, angol, amerikai, hollandiai és skandináv színpadokra is. A legnagyobb sikert *Aranyvirág, Leányvásár, Sybill, Zsuzsi kisasszony* operettjei aratták. Sz. G.

Masgiach *(h.) Rituális felügyelő* a hitközség alkalmazásában és az a feladata, hogy a mészárszékben és gyárakban a hús feldolgozását és az élelmezési cikkek előállítását rituális szempontokból ellenőrizze.

Mászé, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 33. fejezetének elejétől a könyv végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Izráel vonulása; a bálványimádás megsemmisítése; a szentföld határai; a leviták városai és a menedékvárosok; birtokjog a törzsek között. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jeremiás* könyve 2. fejezetének 4 versétől a 28. versig terjed. A tórai és prófétai rész között nincsen összefüggés, csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakaszt mindig a gyászhetekben az 9. előtt olvassák fel, így lett e feddő beszéd tartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz. Neha a naptári beosztás folytán a megelőző hetiszakasszal olvassák (Matósz-Mászé). F. D.

Maszichto (ar.). Talmudi traktátus.

Maszig gevul, *(h.) Határsértő.* Aki másnak jogkörébe vágó eljárást a maga hasznára végez, vagy ha csak jogigényét, vagy csak erkölcsi várományát is elkaparintja, a zsidó erkölcsi tudat szerint a határsértés súlyos vétségébe esik. E felfogás szerint nemcsak kitúrni nem szabad senkit sem a z állásából, de még egy üres állásra pályázni sem szabad, ha annak elnyerésére másnak van kilátása, vagy ha arra jogos (erkölcsi) igényt más tarthat. A vétséget *haszógasz gevul*nak mondják. F. M.

Maszóra *(hagyomány),* a Biblia szövegének épségben tartására irányuló munkásság, mely egész irodalommá nőtt ki. Tekintve, hogy a könyvnyomtatás előtti kornak nem állott módjában csak egyetlen hitelesnek minősített példányt is sokszorosítani, hanem minden egyes másolatot külön kellett megóvni a netán becsúszó hibáktól, számos rendszabályt állítottak fel a példányok átvizsgálására és egyeztetésére. Ilyenek mindenekelőtt a szavak és betűk összeszámlálása könyvenként, a középső szó és betű megjelölése, a hasonló, de nem betűről betűre egyező szók betűrendes összeállítása és számszerinti megjelölése. Ezenközben egyes grafikai különlegességekre is bukkantak a legelfogadottabb kéziratokban, melyeknek jelentőségét nem minden esetben tudták megállapítani; ezeket is óvatosságból megrögzítették. Ilyen sajátosságok pl. egyes nagyobb vagy kisebb betűk, pontozott betűk és 6 tórai szónak, valamennyi kollatált példányban, egy-egy hasáb elejére való kerülése. De újabb jelentős feladatot is teljesítettek e betűtudósok: ellátták kb. a hetedik Kr. u. században a Bibliát magánhangzókkal, eleinte úgy, hogy egyes mássalhangzókat használtak e célra (v = u. j = i) és ezeket a sor fölé vagy alá írták, még pedig a kétértelműség elkerülésére csak itt ott egy-egy szóban, míg végül kifejlődött ennek révén a betűk leegyszerűsítésével az általános vokalizáció. F. M.

Matematika. Asztronómiával az egyházi naptár megállapítása céljából foglalkoztak az ó-kor zsidók tudósai. Ez mennyiségtani ismereteket követelt. Főkép aritmetikával és geometriával foglalkoztak, amiről a Misna és Talmud több helye tanuskodik. Ismerték a tízes számrendszert is, amelyet a perzsáktól tanultak *(Beráchót* 60a); az Erubin, Kelim, Oholót és más talmudtraktátusok számos planimetriai és stereometriai vonatkozást tartalmaznak. Az ily kifejezések: bigon, trigon, tetragon, pentagon, sűrűn elő fordulnak a Talmudban úgy geometriai, mint aritmetikai értelemben, előbbiben a szögek, utóbbiban a sorszámok jelzésére. A kör térfogatának és átmérőjének viszonya $3^1/_7$-nek az 1 hez való viszonyában van kifejezve. A Talmudban sűrűbben említett matematikusok nevei: R. Gamaliel. R. Jósua, R. Juda és R. Sámuel. Különálló M.-i mű azonban nem maradt fenn az ókori zsidóktól s csak az arab-zsidó kor termelt ki ilyet. Első volt a Misnát Midót, amely a geometria elemeivel foglalkozik. Az arab korszakban a zsidók a filozófia bevezető tudományának tekintették a M.-t s ezt hét részre osztották, ú. m.: aritmetika, algebra, geometria, asztronómia, asztrológia, optika és zene. *Az arab számokat Európában először egy Joseph nevű spanyol-zsidó tudós terjesztette.* Az említett mű után a legrégibb héber M.-át egy Mesulam nevű arab-zsidó írta a VIII. sz. végén; kortársa volt Abu Othman Sahl, aki egy arab M.-t írt, míg Sind ben Ali Euclides arab fordításához írt bevezetést és egy algebrát, Sahl Rabban Al Tabarit pedig kora legnagyobb geometrikusának tartották. A XI. és XII. sz.-ban Bior b. Phineas és Jacob ben Nisszim váltak ki s az utóbbi hébernyelvű művet írt az indiai M.-ról. Abraham bar Chijja ha-Naszi volt az első héber geometria-szerző, akinek művét már 1136. lefordították latinra; kiváló geometria-tudós volt ugyanakkor Samuel ibn Abbas is, aki arabul írt, a szultán egyenes kívánságára. Nagy érdemei vannak a kitért zsidó Johannes Hispalensisnek a XII. sz.-ban a M. fejlesztése körül, mert ő fordított le számos M.-i művet arabról latinra, míg egy angol zsidó már 1190. latinnyelvű M.-t írt *Mathematica Rudimenta Quaedam* címen. A XIII. sz. még gazdagabb volt zsidó matematikusokban s ebben a sz.-ban fordítják le héberre a görög és arab M.-kat, amiket a zsidók kommentárokkal látnak el. A toledói Juda ben Sá-

muel Kohen a *Midras ha-Chochmah* c. encyklopédiájában lefordítja Euclides *Elemeit.* 1278. pedig valószínűen a provencei Moses ibn Tibbun lefordítja Euclides valamennyi művét héberre; *Jeszódót* és *Sorósim* néven azonban más fordítások is el voltak terjedve. Hypsikles művét Jacob b. Machir fordította héberre, míg Kalonymos ben Kalonymos Al-Farabi és Ibn Haithan műveit, melyeket kommentárokkal látott el. Euclides hébernyelvű kommentátorai közt ott látjuk még Lévi ben Gersont (Gersonides), Abbe Marit, Abraham ben Selómó Jarchit, Joseph Delmedigot és Elia Mizrachit; Euclides Datait Széfer ha-Matónó címen fordította le Jacob ben Machir. Euclides valamennyi művét az újkorban héberül Abraham b. Joseph Minz adta ki Meir Fürth jegyzeteivel *Résisz Limudim hu Széfer Euclides* címen (Berlin 1775), míg Baruch Schick új fordítást publikált (Haag 1780). A XIII. sz.-ban az alexandriai Menelaos szférikus geometriáját fordították héberre, Archimedes ugyanolyan művét pedig Kalonymos ben Kalonymos fordította le, aki ezen kívül még külön hébernyelvű műveket írt és többet lefordított arabból. A XV. sz.-ban Abraham Zacuto salamancai egyetemi tanár (l. *Földrajz*) vált ki; az ő hébernyelvű M.-ját és asztronómiáját Menasse ben Izrael adta ki Amsterdamban a saját jegyzeteivel a XVII. sz.-ban. Ugyancsak a XV.—XVI. sz.-ban éltek R. Elia Mizrachi és tanítója, Mordechai Comtino, akik közül utóbbi, ki rabbi volt, aritmetikát, algebrát és geometriát írt héber nyelven, a görög és arab matematikusok felhasználásával *Melechesz ha-Miszpor* (Constantinopel 1534) címen. Ugyanekkor zsidó matematikusok voltak még Mordechai Finzi, német területen pedig David Gans, aki három hébernyelvű M.-át írt. A XVII. sz.-ban Joseph Delmedigo írt héber nyelven geometriát és trigonometriát, míg a XVIII. sz.-ban R. Elia Wilna, a nagy teológus és talmudtudós írt több hébernyelvű tudományos M.-át, asztronómiát és trigonometriát. A XIX. sz. második felében S. Slonimsky kiváló hebraista és hébernyelvű folyóiratszerkesztő Varsóban, mint matematikus és asztromónus is kivált és számos tudományos művet írt. Az emancipációk óta a M. nyelve is az élő nyelv a zsidóknál. A XIX. és XX. sz. jelentékeny zsidó matematikusainak névsora olyan óriási nagy, hogy alábbiakban csak a legjelentősebbeket sorolhatjuk fel.

I. Külföldi zsidó matematikusok: (Lobatchewsky, az abszolut geometria felfedezője zsidó szülőktől született, úgyszintén Friedrich Bessel és Sir William Hershell, a híres asztronómus is.) M. Abraham, az elektricitás teoretikusa; Arenhold; Borchard, a Journal f. d. reine u. angewandte Mathematik szerkesztője; Georg Cantor; Moriz Cantor, a M. történésze; Eisenstein; Fuchs, Gordan, Hensel, Hurwitz, Hamburger, Hirsch Mayer, Jacobi, Joller, König, Königsberger, Kronecker, Landau, Landsberg, Lipschitz, London, Minkowsky, Noether, Pasch, Pringsheim, Rosanes, Rosenshain, Saalschütz, Schlesinger, Schönflies, Schwarzschild, Wälsch, Weingarten, Wolfskehl, továbbá Oppenheim híres bécsi asztronómus és Olb. Michelson Nobeldíjas chikagói fizikus, Einstein, a mai kor leghíresebb M. teoretikusa, valamennyien német egyetemi tanárok. Castelnuovo, Enriquez, Fano, Jung, Beppo Levi, Levi Civita. Loria, Segrè, Volterra, Pontremoli (a két utóbbi M.-fizika), olasz egyetemi tanárok. Schapiro és Slonimsky oroszok, J. J. Sylvester angol egyetemi tanár. Francia zsidó hírneves matematikusok: Hadamard, Halphen, Maurice Lévi, az Institute v. elnöke és Maurice Loevy (l. o.) asztronómus.

II. Magyarok (l. az illető neveknél): König Gyula*, Rados S*., Beke Manó*, Schlesinger Ludwig, Fehér Lipót, Wittmann Ferenc, Riess*, Réti Mór*, Fekete Mihály, Szász* (frankfurti), Mahler Ede, Haar A., Pólya Gy.* egyet. tanár. S. R.

Irodalom: Isaac Broyde (Jew. Encyclop.); Poggendorff, Handwörterbuch; Zuckermann, Das mathematische im Talmud (Jahresber. d. Frankelschen Stiftung (1878); Mahler Ede, Die Irrationalitäten der Rabbinen (Zeitschrift f. Mathematik 1884); u. a., Zur talmudischen Mathematik (u. o. 1886); u. a., Maimonides, Kiddus Hachodes (német fordítással és jegyzetekkel 1889); Steinschneider, Jewish Litterature; u. a., Bibliotheca Mathematica (1890); u. a., Hebräische Übersetzungen; u. a., Die arabische Literatur der Juden.

Matono *(h.). Adomány.* A közéletben könyöradomány, a zsinagógában az az összeg, amit a hívek a Tóra előtt ajánlanak fel jótékony célra. A zsinagógában természetesen csak a felajánlás történik, a kifizetés máskorra marad.

Mátosz, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 30. fejezetének 2. versétől a 32. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Fogadalmak érvényessége, Ruben és Gád kérelme. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jeremiás* könyvének elejétől a 2. fejezet 3. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között nincsen összefüggés, csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakaszt mindig a gyászhetekben, az 9. előtt olvassák fel, így lett e feddő beszéd tartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz. Néha a naptári beosztás folytán a következő hetiszakasszal olvassák együtt (Matosz Maszé). F. D.

Má tovu óholechó *(h.). Mily szépek a te sátraid,* Jákob, a te lakóhelyeid, Izrael. *(Num.* 24,5.) A zsidó hívek ezzel köszöntik belépésük alkalmával a zsinagógát, mindjárt a «veani beróv chaszdechó» kezdetű vers után. A liturgiába a Talmud alapján került, amely a versben foglalt magasztalást az ima- és tanházakra vonatkoztatja *(Szanhedrin* 105, 6). Aldabi *(Sevilé emuno* 4) és Lurja *(Resp.* 64) ellenzik ez ima recitálását, mert a pogány Bileámtól ered. A *Mate Móse* szerzője azonban szankcionálja és a zsidóság az ő véleményét fogadta el. Már a *Machzor Vitry* (56. o.) ezzel a formulával vezeti be az imarendet.

Mattersdorf *Joab,* rabbi, megh. 1807. Korának elismert talmudtudósai közé tartozott s főleg a jogi részben volt nagy tekintély. Elébb Németkeresztúron, aztán Szántón működött. Művei: *Chén Tóv* (Zolkiew 1806), mely az *Éven hoézer* kommentárja. Másik munkája a *Saáré Binó,* mely glosszákat tartalmaz R. Isaac ben Reuben Alfasi *Saáré Sevuósz* c. döntvénytárához (Wien 1792).

Matzel *Aser*, filantróp, szül. Stomfán 1763., megh. Bécsben 1842 nov. 22. Fiatalon a bécsi kórházak szolgálatába lépett és oly kitűnő adminisztrátornak bizonyult, hogy II. József császár figyelmét is felhívták rá. A török háborúk idején nemcsak a bécsi, hanem a zimonyi kórházakat is oly önfeláldozóan vezette, hogy a császár aranygyűrűvel és emlékirattal tüntette ki, úgyszintén az orosz cár is. 1814-ben a katonai magazin és a hadiözvegyek és árvák egyesületének igazgatója lett, az 1830-i kolerajárvány idején pedig egészségügyi biztosnak nevezték ki. (V. ö. *Reich*, «Beth-El» 1856. I.; «Jüdischer Plutarch» 1848). S. R.

Mauksch *Mór*, az első izraelita siketnéma intézet megalapítója, szül. 1806., megh. 1848. a szabadságharcban. Vallási tanulmányait Prágában végezte, de ugyanakkor a világi ismeretekben is képezte magát és rendkívüli tudásra, műveltségre tett szert. Matematikai tudásával, idegen nyelvekben és a zenében való jártasságával kortársai bámulatát vívta ki. Később gazdálkodó lett, majd Liptószentmiklóson magániskolát nyitott. Sógora 9 gyermeke közül 4 volt siketnéma. Ez a szerencsétlen körülmény arra a gondolatra birta, hogy a siketnémák oktatására képezze ki magát. 1840-ben Liptó vármegye székháza nagytermében az általa hangzó-beszédre tanított növendékeket bemutatta a vármegye vezetősége előtt. Szentiványi Adolf megyei főjegyzőt annyira meghatotta az eredmény, hogy félévi fizetéséről M. javára lemondott, hogy M.-t munkásságában ezzel támogassa. M. Liptószentmiklóson megalapította az első izraelita siketnéma intézetet és tudományos felkészültségével, úttörő munkásságával óriási érdemeket szerzett. Végigharcolta a szabadságharcot és harctéren szerzett sebesülése következtében halt meg. Sírjára Liptó vármegye egy a harctereket megjárt zászló foszlányait helyezte el, amelyen a következő felirat állott: «Glóriás Magyarország dicsőségének része száll veled sírba nemes hazafi». K. D.

Mautner, 1. *Eduard*, osztrák író, szül. Pesten 1824 nov. 13., megh. Badenben 1889 júl. 2. A prágai és lipcsei egyetemeken fizikát, orvostudományt, majd jogot s végül irodalmakat tanult. Barátságban volt Moritz Hartmannal és fiatalon munkatársa lett az akkor legolvasottabb folyóiratoknak, melyekbe költeményeket és elbeszéléseket írt. 1853-ban Nyugat-Európában volt tanulmányúton, majd tíz éven át a francia államvasúti társaság vezérigazgatója, végül az udvari könyvtár, majd a külügyminisztérium magasrangú tisztviselője volt. Írt számos regényt, színműveket, novellákat s verseket. Színművei: *Während der Börse; Eine Frau die an der Börse spielt*, mindkettő a Carl-Theaterben; *Ein Courier*, a Burgtheaterben került színre; *Eglantine* és *Preislustspiel* c. színműve pályadíjat nyert. Elbeszélései: *Kleine Erzählungen*. Költeményei: *Gedichte; Gegen Napoleon; In Catilinam; Ein Kranz geharnischter Sonnette*. S. R.

3. *M. Ödön**, agronómus és vállalkozó, szül. Budapesten 1848 ápr. 22., megh. 1928. A magyaróvári gazdasági főiskolán tanult s miután oklevelet nyert, gyakorlati és elméleti téren nagy tevékenységet fejtett ki. Több nagy uradalomban végezte első kísérleteit, melyek a magtenyésztés és nemesítés nálunk elhanyagolt fontos gazdasági ágára vonatkoztak. E célból Nobbe tanárnál képezte magát tovább Tharandban és mint annak asszisztense működött. 1874-ben visszatért Magyarországba és megalapította nagyszabásúvá fejlesztett világcégét. Híre a külföldre is korán eljutott és magtenyészetét nemcsak Európában hanem Amerikában is jól ismerik. Kísérleti telepei kb. 800 munkást foglalkoztatnak. M. érdemeiért magyar nemességet kapott. S. R.

Mávir szidro *(h.)*. Vulg. kiejtéssel: *máver szedre*. A bibliai hetiszakasz átolvasása a hangjegyek figyelembevételével. Szombatra előírt vallásos kötelesség, amit mindenki otthon végez.

Mazkir, l. *Hazkara*.

Mazl tov *(h.)*. *Jó szerencsét!* Üdvözlő kívánság lakodalom, gyermekszületés és minden más örvendetes eset alkalmával.

Maybaum *Siegmund*, rabbi, szül. Miskolcon 1844 ápr. 29. Kismartonban és Pozsonyban tanult a jesivákon. Kismartonban Hildesheimer Izráel tanítványa volt, Pozsonyban a liceumba is járt. Teológiai tanulmányait a breslaui rabbiszemináriumban végezte s a hallei egyetemen tett bölcsészeti doktorátust. 1870—73-ig Alsókubinban volt rabbi, 1873—81-ig Saaz csehországi községben, ahonnan Berlinbe hívták meg rabbinak és a Lehranstalt f. Wissenschaft d. Judentums docensének. Ő alapította a Német Rabbiegyesületet, melynek elnöke is lett. A császár professzori címmel tüntette ki. M. elismert német hitszónok volt. Halála előtt néhány évvel nyugalomba vonult. Művei: *Die Anthropomorphismen und Anthropopathien bei Onkelos und den späteren Targumim* (1870); *Die Entwickelung des altisraelitischen Priestertums* (1881); *Die Entwickelung des israelitischen Prophetentums* (1883); *Predigten* (1892—1894; *Jüdische Homiletik* (1894); *Methodik des jüdischen Religionsunterrichtes* (1895); *Die Anfänge der jüdischen Predigt* (1901). A M. Zs. Szemle első évfolyamaiba is írt tanulmányokat. S. R.

Meabéd acmó lodáász *(h.)*. Öngyilkos.

Mechaber *(h.)*. *Szerző*. Általában minden könyv szerzője, de használják a Sulchan Áruch alapszövegének a megjelölésére is, megkülönböztetésül a szöveghez csatolt kiszerlesz-féle novelláktól, amelyeket a talmudikus irodalom *hagó* (jegyzet) név alatt említ. F. M.

Mechaséfó. *Boszorkány*, bűvésznő.

Mechiló *(h.)*. Bocsánat, megkövetés, megbocsátás. Speciális értelemben a rokonok bocsánatkérése a halottól a koporsó mellett. Vallásos zsidók Kol Nidré előtt haragosaikkal szemben is gyakorolják ezt a kiengesztelést. A bocsánatkérés közhasználatú neve: *mechile-beten*.

Mechujov *(h.)*. *Köteles*. Vulg. kiejtéssel: *mechüjev*.

Mechuténeszte *(j.)*. A mechutton felesége. L. *Mechutton*.

Mechutton *(h.)*. *Koma*, sógor, leginkább a nász-szülők egymásközötti atyafisága.

Mecicó *(h.)*. *Kiszívás*. A vérelállítás ősi módja a cirkumcíziónál.

Meció *(h.)*. Vulg. kiejtéssel: *mecie. Talált tárgy.* Átvitt értelemben: olcsó, potom áron vásárolt holmi.

Mecoró, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 14. fejezetének elejétől a 16. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A bélpoklos tisztálkodása. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok 2. könyve* 7. fejezetének 3. versétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy ez utóbbiban is Samaria bélpoklosairól van szó. Néha a naptári beosztás folytán a megelőző hetiszakasszal olvassák együtt (Százriámecoró.) F. D.

Medgyes *(Mediaş,* R.), rend. tan. város szab. kir. város címével Nagy-Küküllő vm., 8626 lak. Az orthodox hitközség 1875. alakult. Alapítói s egyben első elöljárói Grünfeld Dávid, Koppel Salamon, Mandl Lipót és Hersch Salamon kereskedők voltak. A hitközség első rabbija Bäumel Dávid volt, aki 1899. bekövetkezett haláláig állott a hitközség élén. A hitközség temploma 1895. épült a tagok önkéntes adományaiból. Most épült a hitközség 7 osztályos elemi népiskolája, amely 1929. nyilt meg. 1915-ben alapította a hitközség kéttanerős Talmud Tóráját, melyet 57 növendék látogat. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely Citrom Benjámin elnöklete alatt áll és a jótékonysági egyesület, melynek Löwy Sámuel az elnöke. A hitközség tagjai közül néhai Citrom Fülöp alapított virágzó bőrgyárat, mely kb. 150 munkást foglalkoztat. A hitközség évi 800,000 lei-es költségvetéssel dolgozik, amelyből 250,000 leit fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez a M.-i, segesvári és részben a szentágotai járások községei tartoznak. Lélekszáma 700, a családok száma 130, adót 198-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 18 kereskedő, 1 ügyvéd, 10 munkás, 1 nagyiparos, 1 orvos, 4 magántisztviselő, 10 iparos, 2 magánzó és 140 egyéb. A hitközség tagjai közül 22-en vettek részt a világháborúban. A hitközség mai vezetősége: Reich Mózes főrabbi, Citrom Benjámin elnök, Robitsek József a Talmud Tóra elnöke és Farkas Vilmos pénztárnok.

Medgyes *László,* festő, szül. Budapesten 1892. Expresszionista aktkompozíciókat, aktképeket és tájképeket állított ki 1919. a Ma művészegyesületben, a Műcsarnok 1917. kiállításán pedig egy férfiaktot. Ez időben jelent meg *Figurák* c. mappája és *Aranyfüst* c. illusztrációs könyve is. Azután külföldre ment, járt Berlinben, majd Tuniszban, míg végre Párisban telepedett le, hol most is él. Párisban a legmodernebb francia festők hatása alá került és egy ideig csendéleteket és virágokat festett. Fametszeteket, könyvcímlapokat és exlibriseket is készít. Művészeti cikkeket ír francia és angol művészeti folyóiratokba. F. B.

Mé-ész le-ész *(h.). Időponttól időpontig.* Huszonnégy óra. Időmeghatározás rituális vonatkozásokban. Vulg. kiejtéssel: *mesz-lesz.*

Megbocsátás (héb. *szólách),* az embernek Istenhez hasonlatos tulajdonsága, mert a M. az Isten egyik főtulajdonsága: «mert az Örökkévaló a mi Istenünk könyörületességet és megbocsátást gyakorol» *(Dán.* 9. 9; *Exod.* 34. 6—7; *Num* 14. 18 és köv.; *Zsolt.* 136. 5; *Jóna* 4. 2). A M. feltétele a bűnös részéről az elkövetett bűn megbánása s az újabb bűnbeesések elkerülése. Ezek által áll helyre a viszony az Isten és az ember között. Minden bűnös irgalmat talál Istennél a Biblia felfogása szerint: «Hagyja el útját a gonosztevő és gondolkodását az igazságtalan, hogy visszatérhessen Istenhez, aki könyörületességet fog gyakorolni rajta és meg fog kegyelmezni neki» *(Ámos* 5. 14; *Jerém.* 3. 14 és köv.; *Ezék.* 18. 21 és köv.; 23. 11—21; *Hósea* 14. 1—4). «Mert Te, az Örökkévaló jóságos vagy s megbocsátásra kész, kifogyhatatlan az irgalomban mindazoknak, akik Téged hívnak» *(Zsolt.* 136. 5, 138. 38). Az ókori zsidóságnál, a jeruzsálemi Templom fennállása alatt a nem szándékosan, vagy tudatlanságból elkövetett bűnökért a bűnbánás jeléül az imán kívül áldozás is volt, melyet a bűnös helyett a papok egyike mutatott be; a tudatos bűnre az áldozás nem nyujtott M.-t. «Mert aki tudatosan bűnt követ el, Isten nevét gyalázza meg s a nép közül sajátmagát közösíti ki». *(Num.* 15. 30). A bűnbánó áldozatra *Mózes* III. IV. és V., továbbá a IV. 15. 22 és köv. intézkedik. A próféták nál és a Zsoltárokban a bűnbánás teljesen a szív megváltoztatására van alapítva *(Micha* 7. 18 és 19; *Zsolt.* 103. 3; *Jerém.* 31. 34; *Ezék.* 36. 25 és köv.; *Szirach* 17. 20 és köv., 18. 11). A Biblia, mely minden embert Isten képmására teremtettnek állít s a szentséget ethikai tanításainak alapkövétül tekinti, a gyűlölség és bosszú minden fajtájától óv *(Mózes* III. 19. 2, 17, 18). Ez a Talmud tanításának is alapja: «Mert bizonyos bűnökre a bűnbánás halasztást ad s a Bűnbánat Napján levezekelhetők; de aki felebarátja ellen vétkezik, annak előbb azzal kell megbékülnie». *(Jóma-traktátus* 85b). «Nemcsak nem szabad gyűlöléseget és bosszút rejteni az embernek szívében, de mindenkinek kötelessége ellenségén segíteni» *(Exod.* 23. 4, 5). A Talmudban és Midrásokban számos gyönyörű tanítás van az ellenséggel és ellenféllel való bánásmódra vonatkozóan *(Prov.* 25. 21; 24. 17, 29; *Deut.* 22 35; *Prov.* 22; *Szirach* 28. 1). «Légy az üldözöttek és ne az üldözők mellett» *(Bábá Káma* 93b). «Ki az erős? az, aki az ellenséget baráttá teszi» *(Áb. di R. N.* 23). «Ha barátod s ellenséged egyaránt szükségben vannak, akkor segíts előbb ellenségeden, hogy a gyűlölség vágya elfulladjon benned» *(Bábá Meciah* 32). Számos bibliai és Biblia utáni irat felfogása a M.-ról az, hogy Isten különös kegyét fogja élvezni az olyan ember, aki irgalmas és megbocsátó embertársaihoz. «Aki szánalommal viseltetik embertársai iránt, azzal Isten könyörületes lesz» *(Erubin-traktátus* XVII. 72, *Jóma* 23). L. *Szánalom* és *Ethika.* S. R.

Megilla *(h.).* Könyvtekercs. Eszter könyvének közkeletű neve. L. *Eszter könyve.*

Megillaolvasás, a purimi (l. o.) liturgia lényeges része. (Az irodalmi vonatkozásokat l. *Eszter könyve).* Itt *Megillász Eszter* (Eszter könyve) értendő, melyet purim előestéjén és reggelén olvasnak fel az istentiszteleten. A felolvasás többrétűen, levélszerűen összehajtott pergamenből

történik, hagyományos melódiával, amely igen változatos és visszatükrözteti a tartalom és a helyzet hangulatát. A M.-át áldásmondásokkal kezdik és utána is áldást mondanak. Bizonyos kiemelkedő verseket a közönség is mond, Hámán nevénél pedig dobogni szokott. L. *Hámán-verés.* F. D.

Megkövetés. A Biblia a becsületsértésre pénzbüntetést ír elő s ezzel teljesen jóvátehetőnek véli a szenvedett sérelmet; a későbbi jogi felfogás azonban súlyt helyez a megsértett embernek M. útján való kiengesztelésére is. Íly módon engesztelték ki Jákób fiai Józsefet (*Mózes* I. 50), Faraó Mózest (*Mózes* II. 10), Saul Sámuelt (*Sámuel* I. 15. 24) stb. A talmudi jog tovább megy és törvényerőre emeli a M.-i aktust annak hangsúlyozásával, hogy Isten nem bocsát meg a sértő félnek, ha még oly nagy kártalanítási összeget fizet is, míg bocsánatot nem kér. A M. kötelezettsége a királytól kezdve a legkisebb emberig mindenkire nézve fennáll. Ha a sértés önkéntelenül és szándék nélkül történik, a sértő félnek akkor is bocsánatot kell kérnie, mégpedig szívből jövő szavakkal, melyekből őszinte megbánás csendül ki. Az aktus az előírás szerint három ember jelenlétében történt és a sértőnek háromszor kellett a bocsánatkérő szavakat elismételnie.

Megtorlás (*lex talionis*), minden nép törvénykezésében előforduló, a primitív-korszakból fennmaradt örökség. A Bibliában is előfordul a szemet-szemért stb. intézkedésekben. De egyetlen feljegyzés sincs arról, hogy a M.-nak ezt a módját gyakorlatilag is alkalmazták volna; aminthogy egészen bizonyos, hogy ezt a hadijogi intézkedést nem gyakorolták. A népképzelet szerint Isten úgy büntet népeket és egyedeket, ahogyan azok másokon vétkeznek (*Szanhedrin* 90a). A zsidó törvényhozás erkölcsi alapja az, hogy «amilyen mértékkel te mérsz másokat, ugyanúgy fognak téged is megmérni» (*Szóta* I. 7). A mózesi könyvekben előforduló M.-maradvány kétségenkívül babiloni eredetű s nyomai Hammurabi kódexében is találhatók. Ez utóbbi azonban sokkal szélsőségesebben alkalmazza a M.-t; p. o. ha valaki egy szabad ember terhes nejét megsértette, akkor az illetőnek leányán torolta meg azt Hammurabi törvénye. Ugyanezen túlmagasztalt kódex szerint, ha egy rosszúl épített ház beszakad és a tulajdonos fiát leüti, akkor az építész fiát ítélik halálra. Ezzel szemben a Bibliában hangoztatott «mértéket mértékkel» hasonló dolgokat és M.-okat lehetetlenné tesz: «Atyákat nem szabad halálra ítélni gyermekeikért, sem gyermekeket atyáikért» (*Deuteron.* 24. 16). A Talmudban előforduló jogesetek, amelyeket különböző oldalról vitattak meg, azt bizonyítják, hogy ítélethozatalnál a szadduceusok sem ragaszkodtak a törvény rideg betűihez s testi bűnöknél a M.-t nem alkalmazták. (Jew. Encycl.) S. R.

Megvesztegetés. Az igazságszolgáltatásban a bíró jóindulatának megvásárlása. A Tóra tiltja a M. elfogadását: «Megvesztegetést el ne fogadj, mert a megvesztegetés megvakítja a látók szemeit és kiforgatja az igazak ügyeit» (*Móz.* II. 23. 8.) A Talmud már a M. fogalmába belevonja a szavakkal való kedveskedést is és a M.-t tiltja azon az alapon, hogy« a vak» elé ne vess gáncsot. (*Móz.* III. 19. 14.). F. M.

Megyeri-Krausz *Lajos*, nagyiparos, szül. Budapesten 1843. Úgy a főváros köz- és kereskedelmi életében, mint politikai téren is szerepelt. A nyolcvanas években két cikluson át képviselő volt. Később a Gizella-malom elnöke és tulajdonosa lett s haláláig kifejtett buzgó munkásságával nagy érdemeket szerzett a magyar malomipar fellendülése körül.

Méir, rabbi. Sopronban élt 1400 körül és maradandó tanételeket alkotott a zsidó hittudományban. Tanételeire Mölln Jakab, a *Szokások könyvé*-nek szerzője nem egyszer hivatkozik.

2. *M. Abrahám* rabbi. Heőcsabán élt. Tórakommentárjának címe *Pri Cádik*, Pozsonyban 1839. jelent meg.

Méir báál há-Nész, rabbi, a. m. *rabbi Méir, a csodatevő* a II. sz. második felében élt. Kisázsiai születésű és a legenda szerint Nero császár leszármazottja. A *Méir* jelentése a. m. *valaki, aki megvilágít.* M. R. Ismáelnél, majd R. Akiba jábnei iskolájában tanulta a törvénymagyarázatot. A Bar-Kochba felkelés idején nem követte R. Akibát s távol tartotta magát a nagy nemzeti mozgalomtól, melyben mestere és apósa Chanina ben Teradjon mártírhalált haltak. Egy legenda szerint M. a szabadságharc leveretése után Rómába ment, hogy sógornőjét a fogságból kiszabadítsa, ami sikerült is neki. Az üldözések elmúltával az Usába helyezett Szanhedrinnek lett választott chachamja, II. Simon ben Gamaliel pátriárka elnöklete alatt, de főképpen a Tibériás melletti Bethsánban élt, ahol akadémiát tartott fenn. Nagy hatása volt a Hálácha fejlesztésére s különösen merész dialektikája vált híressé. De döntései nem bírtak törvényerővel. Legnagyobb érdeme, hogy folytatta R. Akiba művét a szóbeli törvény gazdag anyagának tárgyszerinti elrendezésében s így lehetővé tette később Juda ha Nászinak a *Misna* megszerkesztését. M. haggadája a legnagyobb népszerűségnek örvendett. Glosszáinak és Midrásainak egy része megmaradt a *Tóra Sel R. M.* és *Szifra Sel R. M.*, továbbá a *Midrás Onichi de-R. M.* címek alatt (*Gen. Rabba* 9. 5). Kétségtelen, hogy úgy görögül, mint latinul jól tudott s irodalmukat is ismerte. Háromszáz meséje maradt fenn, amelyek aesopusi hatásra vallanak. *Abót-traktátusban* levő s jelentékenyebb aforizmái a következők: Kevés üzleted legyen és a Tórával foglalkozzál; Ha unatkozol a Tóra mellett, akkor téged is unni fognak; Szívedben hordjad a Törvényt. Nem csupán észtulajdonságairól, hanem békeszeretetéről és szerénységéről is híres volt. Csak a tanulatlan embereket nem szerette. Tőle származik ez a mondás: Aki leányát egy ámhóórechez (tanulatlan emberhez) adja nőül, olyat tesz, mintha az oroszlánok elé dobná (*Pesz.* 56a). Szociális érzékével és emberismeretével is kimagaslik s a Haggada számos mondását örökíti meg, melyek tanusítják ezt: Szeresd azt a felebarátod, aki megint téged és gyűlöld, aki hízeleg néked, mert az előbbi az élet és a jövő élet útjához vezet, míg az utóbbi kikerget téged erről a világról; Ne vigasztald felebarátodat a szenvedések órájában; ne vigasztald, amikor halottja kiterítve fekszik

előtte; ne kérdezősködj fogadalma órájában és ne kívánd őt látni megalázottsága órájában (*Ábót de-R.* 29, 36 és *Áb.* 4. 18, az utóbbi Simon b. Eliézernek tulajdonítja a gyönyörű mondást); Ha Rómában vagy, élj úgy, mint a rómaiak; Aki nem dolgozik a hétköznapokon, kényszerítve lesz szombaton dolgozni, mert a lustaság nyomorra, nyomor bűnre vezet és ha valaki henyéléséből kifolyólag rabszolgaságba kerül, kényszerítve lesz szombaton is dolgozni (*Áb. de R. N.* 21.); Az ember csukott kézzel jön a világra, mintha tulajdonjogot igényelne, de kinyujtott tagokkal hagyja el azt, mintha mutatná, hogy semmit sem vihet magával; mégis, ha az ember a legjobb utat keresi az életben, jutalom a sírontúl vár rá (*Eccl. Rabba* 1.) Toleranciáját is több tény bizonyítja. A pogány, aki a Tórával foglalkozik, éppoly méltó a zsidóság becsülésére, mint a főpap. R. Méir a görög-római filozófusokkal is baráti viszonyban állott, különösen a gedarai Eponymosszal. De legjobban bizonyítja megértő türelmességét Eliza ben Abujához, egykori tanítójához való viszonya. Mikor már ezt a másképAcher-nek nevezett vallási kétkedőt a rabbik egy része kerülte, M. vitába bocsátkozott vele s amikor meghalt, gyásza jeléül ruháit megszaggatta Ellenben a műveletlen szamaritánusokat nem kedvelte s azok szeparálását előmozdította. Két fiának és feleségének halála után visszament Kis-Ázsiába, ahonnan származott. Erre vonatkozóan több legenda van, de a tény az, hogy ellentétei támadtak a pátriárkával, aki őt exkommunikációval akarta sujtani, M. azonban ezt a jogát sem ismerte el s inkább kivándorolt. A zsidó kegyelet elmúlhatatlan emlékezésébe fogadta és a néphit csodatevőnek tartja. Zsidó házakban Magyarországon is a falon pénzszekrény van elhelyezve, amelybe a Palesztinába küldendő pénzt dobják. Ezt a pénzszekrényt *M. Büchse*-nek nevezik. M.-nek Tibériás mellett van a sírja s az ott emelt templom későbbi eredetű. S. R.

Meisel *Binjamin* Zeév rabbi, szül. Janowitzban (Csehország) 1816., megh. Pesten 1867. nov. 30. 15 éves koráig szülő városában tanult. Később Hamburgban, Berlinben és Breslauban folytatta tanulmányait. 1843-ban Stettin városába hívták meg rabbinak. 1859-ben elfoglalta a pesti rabbiszéket. Itt kiadta a *Hakarmel* c. németnyelvű folyóiratot, amelyben arra törekedett, hogy békét teremtsen a haladók és a konzervatívok között. Mivel néhány vallási szokásban ő is megengedhetőnek találta a változtatást, Schlesinger Izrael Dávid (l. o.) bazini rabbi éles támadást intézett ellene *Har Tovór* c. könyvében. M. ragyogó hitszónok volt. Szónoklás közben érte utól a halál az Orczy-házi templomban. Megjelent művei: *Zechusz Ovósz* a *Pirké Ovósz* német fordítása kommentárral és *Toldosz Reb Naftali Herz Wesel* N. H. Wesel életrajza. T. I.

Meislis *Alexander*, rohonci rabbi, XIX. sz. elején. Atyja *M. Rafael* volt, aki a *Tószefósz Sabbósz* c. halachikus munka szerzője, melyhez M. már fiatal korában glosszákat írt. 1784-től Dunaszerdahelyen működött 1804 után Rohoncon volt rabbi. (Életéről. V. ö. a «Ben Chananja» VII. és a «M. Zs. Szemle» X. k.)

Meitner *László*, grafikus, szül. Ráckevén 1900. Berlinben tanult karcolni és u. o. él. Finom, mélyérzésű markáns vonalakon egyszerűsített figurális és tájképeket ábrázoló rézkarcokat készít. Gyüjteményes kiállítása volt az Alkotás Művészházban. F. B.

Mejuchósz *(mejüchesz, h.)*. Tekintélyes, előkelő származású.

Melamed *(tanító)*, a bibliai korban általában a tanítással foglalkozók elnevezése, a talmudi korban pedig csupán a gyermekek tanítójáé, akit a község alkalmazott s akinek hatáskörét pontosan előírták. Ezt a későbbi korok is átvették s a M. végig ott található a zsidó történelem folyamán, amikor már nem csupán a község által alkalmazott tanítót nevezték M.-nek, hanem a magántanítót is, aki családoknál oktatott. Ezeknek a *Sulchan-Aruch* minden más foglalkozást eltilt (u. o. *Chósen Mispot* 333, 5) s egyébként is meglehetős szigorú rendszabályokat ír elő részükre; így pl., ha a M. megbetegszik, akkor díjazásából az elmulasztott leckék számát levonják, ha azonban a növendék betegedett meg, akkor a M. teljes honoráriumát kapja a Sulchan-Áruch előírása szerint. A M.-nek nem volt szabad a tanítványt szigorúan büntetni, óráit pedig nemcsak nappal, hanem éjjel is köteles volt megtartani (*Jóre-Dea* 245. 10—11.) Őrködnie kellett arra, hogy tanítványa ne maradjon egyedül s hogy az kötelességét ne mulaszthassa el. A M.-től megkövetelték a vallásosságot és hogy hivatásához értsen. Csupán házas ember lehetett M. Ezek a Sulchan-Áruch előírásai, melyeket azonban egészen rigorózusan nem tartottak be, így pl. a nősülést Magyarországon és általában Középeurópában elengedték. Azt a helyiséget, ahol a M. tanított, chédernek hívták (l. o.). Úgyszintén különbséget tettek a M. dardeki és a M. gemára közt; az előbbi fiúkat és leányokat tanított héber nyelvre s bibliamagyarázatra az utóbbi csupán fiúkat s általában ifjakat Talmudra és Sulchan-Áruchra. Számos félbemaradt existencia a gettókban élete végéig a M.-hivatást töltötte be. (V. ö. Jew. Encycl.). S. R.

Melatsche, (a szláv *mladji* szóból, amely fiatalt jelent). Ifjú tagja a Chevra Kadisának. M. szavazati jogot még nem gyakorol. Ahol állandó tisztviselők nincsenek a temetés intézéséhez, a M.-ok segédkeznek a chevra-tagok mellett.

Melave demalko *(h.)*. A királyné búcsúztatása. Szombat esti lakoma a chásszideusoknál, akik olyan tiszteletadással búcsúztatják a szombatot, mint ahogy királynőket szokás.

Melichó, l. *Besózás*.

Meller *Simon*, műtörténetíró, szül. Győrött 1875. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. 1898 ban doktorátust, majd tanári oklevelet szerzett. 1901-ben az Orsz. Képtár tisztviselője lett. 1910 ben a Szépműv. Múzeum grafikai osztályának vezetője, majd igazgatóőre volt. A proletárdiktatúra alatt mint egyetemi tanár működött, azután Münchenbe költözött. Mint műtörténészt nagy szakértelem, széles látókör, távoli összefüggések fölismerése jellemzi. Könyvei közül a legfontosabbak: *Az írott kútfők jelentősége a művészettörténetben; A régi Róma épité-*

szetéről; Michelangelo; Ferenczy István élete és művei; Zur Entstehungsgeschichte des Kranzgesimses am Palazzo Farnese in Rom; Goya; Az Esterházy-képtár története; Peter Vischer der Aeltere und seine Werkstatt. Írt több olyan kisebb műtörténeti tanulmányt is, amelyekben zsidó témákat érint. Sz. G.

Melochim *(Szófer)*, l. *Királyok Könyvei.*

Melochó a héberben és a jiddis nyelvhasználatban munkát jelent, de mesterséget is. A munkáról való felfogását közmondásba is szőtte be a zsidó nép. Nem minden munkát becsül, csak azt, amely igazán jó. Hogy valaki hasznos munkát végezzen, ahhoz az kell, hogy a mesterségében tökéletesítse magát. Aki sok mesterséget űz, egyben sem tökéletes és a dologtevése haszontalan. Ezért tartja a közmondás: *Viel melóchesz wenig brochesz*, sok mesterségben (ezermesterségben) kevés a köszönet. A munka megbecsülését még ezzel a közmondással fejezi ki a zsidó felfogás: *meloche: melüche*, a munka királysággal ér fel. F. M.

Mem, a héber alfabetum tizenharmadik betűje. Hangzóértéke: m, tehát ajakhang, számértéke: negyven. Neve (talán) vizet jelent. A szó végén e betűnek elnyujtott formája van.

Mëmale mókom *(h.). Helyettes. — Memude* szintén helyettest jelent.

Memorkönyvek, l. *Mártírok és Memorkönyvek.*

Mende *Jenő*, fizikus, szül. Bátorkeszin 1883. Filozófiai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1905-ben tanári oklevelet szerzett, 1905—1912-ig ceglédi, 1913-tól budapesti főgimnáziumi tanár. Magyar és német szakfolyóiratokban számos értekezése jelent meg a fizika köréből. Önálló munkái: *Elektron és atom; Rádióaktiv anyagok; A rádiótelefon.* Lefordította Flammarion, *Séta a csillagok alatt* c. munkáját.

Mendel, 1. *Izráel, M.Jakab* utódja volt a prefektusi székben, melyet 1523. foglalt el. Egészen a mohácsi vészig látta el a zsidó prefektusi tisztségét. A budai zavargások idején családostól Pozsonyba menekült, de a királyi védőlevél ellenére is bántalmazták, úgy, hogy három hónap mulva Ulászló újabb rendeletet bocsátott ki az érdekében. Elrendelte, hogy M.-t a város védelmébe vegye. U. L.

2. *M. Izsák.* A legutolsó zsidó prefektus volt. *M. Izráel* után következett a mohácsi vész utáni időkben. Egészen a prefektúra végleges megszűnéséig viselte a hivatalát, de csak a Ferdinánd hatalma alatt lévő országrészben. U. L

3. *M. Jakab.* A második zsidó prefektusnak, *M. Jakab Judának* volt a fia. 1517—1523-ig ő töltötte be a prefektusi tisztséget. Nagy érdemeket szerzett a zsidók érdekeinek megvédése körül. Királyi levelek és egyéb okiratok őrzik jelentős tevékenységének emlékét. Midőn József nevű fia 1511. peres ügyeinek rendezése végett Velencébe utazott, II. Ulászló ajánlotta őt a velencei követ útján a dogenak, hogy mentse fel M.-t a sárga zsidókalap viselése alól. Maga a követ is a dogehoz írt levelében kiemeli M. prefektus nagy befolyását a főuraknál és a nádornál. Magyarországon 1517. csupán a M.-családnak volt meg az a kiváltsága a zsidók közül, hogy nem kellett viselniök a zsidó öltözetet L. *Zsidó öltözet.* U. L.

4. *M. Jakab.* A budai zsidó hitközség elnöke volt. A legrégibb történelmi okirat, amely említi 1482-ből való, amikor már az országban lakó összes zsidók prefektusi hivatalát töltötte be. Mátyás király, midőn felállította a zsidó prefektúrát, őt nevezte ki annak élére. M.-t a király állandóan pártfogolta és mindenféle kedvezményekben részesítette. Megtörtént, hogy mikor Monyorókereki Elderboch János nem fizette meg határidőre kikötött tartozását M.-nek, Mátyás királyi leveleket bocsátott ki, amelyekben utasította az ország valamennyi hatóságát, hogy Elderboch jobbágyait tartóztassák le, minden vagyonukat M. javára foglalják le és szolgáltassák ki M. ügynökeinek. Más alkalommal meg Pozsony városát utasította, hogy Binberg nevű ottani lakos egyéb hitelezőinek kielégítése előtt M. követelését teljesítse. II. Ulászló koronázásán huszonnégy lovas kíséretében jelent meg fényes fegyverzetben. Egészen 1516-ig volt prefektus. Utána mindvégig, míg csak a prefektusi tisztség fennállott, a M.-család tagjai viselték ezt a hivatalt. U. L.

5. *M. Jakab Juda.* Hasonnevű apjának, az első zsidó prefektusnak volt a fia. Mikor az apja meghalt, tisztségét is ő örökölte. 1516—1517-ig volt zsidó prefektus. U. L.

6. *M. Menáchem Jakob József*, Erdély országos főrabbija és gyulafehérvári rabbi, megh. Gyulafehérváron 1823. Őse a tekintélyes gyulafehérvári M.-családnak, de ő maga is ősrégi erdélyi zsidó család sarja. Előbb 24 éven át helyettes rabbiként működött Gyulafehérváron s 1818. választották meg főrabbivá, azonban pár év mulva meghalt.

Mendelssohn Mózes és a felvilágosodás. M. német filozófus és esztétikus, szül. Dessauban 1729 szept. 6., megh. Berlinben 1786 jan. 4. Fellépése a zsidó történelemben korszakot jelent, mert a politikai emancipációt megelőzve, a szellemi gettóból ő vezette ki a zsidóságot; ezért a «harmadik Mózes»-nek is szokták őt nevezni. Atyja szegény szófer (tóramásoló) volt, de gyermekét rendkívüli gonddal nevelte és taníttatta jeles tudósoknál. Berlinbe kerülve, Fränkel rabbi Talmudra, Zamosc lengyel-zsidó tudós matematikára, A. Kisch orvos latinra tanította, egy orvostanhallgatótól pedig angolul és franciául tanult meg. Locke volt az első filozófus, akit megismert és rendkívüli hatással volt rá. Két évig nélkülözött, amikor a Berlinben tartózkodó moóri Rosenthal Naftali ajánlatára J. Bernhard gazdag selyemgyáros házába került nevelőnek, majd üzletvezetője, később cégtársa lett, mialatt lankadatlanul foglalkozott tudományokkal. Lessinggel is megismerkedett s a kiváló esztétikus rendkívül nagyra becsülte. Később szoros barátság fűzte őket egymáshoz. Lessing M. tudtán kívül adta ki *Philosophische Gespräche* c. első művét (1755). Második munkája: *Pope ein Metaphysiker* a berlini akadémia pályadíját nyerte el s ezzel a legmagasabb körök kíváncsiságát ébresztette fel önmaga iránt. Csak ezután tanult meg görögül. Barátja, Nicolai könyvkereskedő segítségével kiadta főbb esz-

tétikai értekezéseit, melyek a német irodalomtörténetből ismeretesek. 1762-ben Hamburgban megnősült s a következő évben Kanttal szemben megnyerte a berlini akadémia újabb pályadíját egy esztétikai tanulmányával. 1767-ben jelent meg a *Phädon*, mely korának egyik legolvasottabb munkája volt, mert ilyen világos formában és tiszta nyelven filozófiai mű a németeknél addig nem jelent meg. Úgy keresztény előkelő körökben, mint a német zsidóságban is teljes tekintélyre ez időben emelkedik. Több német fejedelem, valamint Herder barátságával és bizalmával tüntette ki és nem jött jelentekeny idegen Berlinbe, aki fel ne kereste volna M.-t, a «német Sokratest». 1771-ben nagyobb betegségből felépülve, elhatározta, hogy zsidó irányú munkásságot fog kifejteni, miután ezt 1750 óta, amikor Kohelesz Muszor c. hébernyelvű heti folyóirata érdeklődés hiánya miatt megszünt, kénytelen volt abbanhagyni. 1770-ben jelent meg Kohelet-kommentárja, továbbá Maimonides híres logikájának, *Millosz ha-Higojonnak* magyarázata (Frankfurt a. Oder 1761). 1778-ban Lewin berlini főrabbi felkérésére M. kiadta *Ritualgesetze der Juden* c. művét, mely a zsidók polgári jogaival is foglalkozik Mint egyaránt jó német és jó zsidó, hitsorsosait a gettó jiddisch nyelvének elhagyására és az irodalmi németség használatára szoktatta. E célból először is a *Pentateuchot* fordította le németre s látta el ő és barátja, Salomon Dubno, héber kommentárokkal. A műnek óriási sikere volt nem csupán német területen, hanem Hollandiában, Angliában és Franciaországban is. A művelt rabbik és zsidó tudósok ünnepelték miatta, azonban az orthodoxia sem maradt tétlen és Kohen Rafael altonai rabbi a bibliafordítás használatát eltiltotta és cherem alá vetette. A következő kiadás aláírói közt ott volt a dán király is; azonban M. társa, Dubno megijedt az orthodoxia csatazajától és otthagyta M.-t, aki most már a Gen. második felétől kezdve egyedül írta hébernyelvű *biurját* és a szöveg német fordítását, a későbbi köteteknél pedig Hartwig Wessely, A. Jaroslav és Herz Homberg voltak munkatársai. 1783-ban az egész munka megjelent és rendkívüli befolyást gyakorolt a zsidóságra, mert modern filológiai alapra helyezte a biblia-kutatást. M. ténykedése ezzel nem merült ki s már 1781. megalapította Berlinben a németnyelvű Jüdische Freischule-t, amely egész Közép-Európában mintául szolgált a zsidóságnak. Ez iskolában már nem csupán a Bibliát és Talmudot, hanem ugyanúgy világi, sőt technikai ismereteket is tanítottak. M. további műve a zsidó emancipáció előkészítése volt. Midőn Cerfberr, a metzi zsidó konzisztórium elnöke M.-hez fordult egy, a francia államtanács elé terjesztendő petíció elkészítéséért, barátja, Dohm hadügyi államtitkár támogatásával kiadta *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* c. röpiratát, mellyel napirendre tűzte az emancipáció kérdését. A polémia ennek nyomán nem maradhatott el s M. társaival együtt hadakozott. Egyik barátját, Herz Mark híres berlini orvost (Henriette Herz férjét) bízta meg Monassre ben Izrael *Vindiciae Judaeorum* hitvédő iratának lefordításával (1782), melyhez ő írt előszót. Más iratokra is válaszolt s ezek egyike korszakot alkot a zsidóság fejlődésében; e mű címe *Jerusalem oder über religiöse Macht und Judentum* (Berlin 1783, olasz ford. Trieste 1799, ang. London 1838). Ez a munka módszerbeli analógiát mutat Spinoza Traktátusával, de következtetései éppen ellentétesek azzal. M. szerint az egyháznak nem lehet tulajdona s az egyházjog ellentétes a vallás természetével. Ellene van az exkommunikációnak és átoknak s a legelső volt Németországban, aki nyiltan az egyház és állam szétválasztása, a hit és lelkiismeret szabadsága mellett harcolt. Még fontosabb a munka második része, melyben kifejti, hogy a zsidóságnak, ellentétben a kereszténységgel, nincsenek dogmái, amelyeknek elfogadása szükséges volna az üdvözüléshez. A judaizmust nem kinyilatkoztatott vallásnak, hanem *kinyilatkoztatott törvényhozásnak* tartja; nem ismeri el a csodákat az örök igazság bizonyságaiul, sem pedig a hitágazatokat; nem mondja, hogy «hiszek», hanem «megismerem, hogy igaz». M. szerint a judaizmus szelleme: «szabadság a doktrinákban és egyetértés a cselekvésben». A zsidó ceremóniákat nem hogy nem veti el, hanem mély jelentőségűeknek tartja és védelmezi azokat, mint a vallás kellékét és a zsidóság örök összetartó kapcsát. «Amit isteni törvény rendelt el, azt nem lehet eltörölni az észnek, amely nem kevésbé isteni», ez a válasza M.-nak a túlzó modernek részére. Ezt a művét, a *Jeruzsálemet* a zsidóság nem fogadta azonnal kedvezően, ellenben Kant «megcáfolhatatlan munkának» nevezte, továbbá ezt írta róla: «Nagy reform proklamálása, amelyik azonban lassú lesz a megnyilvánulásban, de amely nemcsak az Ön népét, hanem másokat is magával fog ragadni». A protestáns konzervatív teológusok jelentéktelenebbjei racionalistának, sőt ateistának kiáltották ki M.-t, a zsidóknak pedig éppen nem tetszett, mert míg egyrészt M. a judaizmus lényegének a gondolat és hit szabadságát vallotta, addig mindezek lényegét a ceremóniákban látta megtestesülve; ezért úgy az orthodoxok, mint a reformerek elvetették azt. M. maga vallásos lelkű, lelkileg konzervatív zsidó volt és az ősök vallásos tradiciói alapján állt. Csupán az orthodoxia túlzásait akarta megszüntetni, de a hitet megingatni nem akarta. Nem tehetett arról, hogy halála után gyermekei nyitották meg a kitérések véget nem érő sorozatát. M.-t vette mintául tudvalevőleg Lessing a Nathan der Weise főalakjánál. 1781-ben halt meg M.-nek ez a híres tisztelője és barátja, akinek életrajzát gyengesége miatt már nem tudta megírni, azonban vallásbölcseleti művét még megírta *Morgenstunden oder Vorlesungen über das Dasein Gottes* c. a panteizmus cáfolataként. Ugyanekkor Jacobi hevesen megtámadta Spinoza-ellenes álláspontja miatt, amelyre M. *An die Freunde Lessings* c. válaszolt, de mire ez a munka megjelent, agyvérzésben meghalt. Százéves születési évfordulóját 1829., haláláét 1886. igen nagy ünnepségekkel ülte meg szülővárosa. Kétszáz éves születési évfordulóját 1929. üli meg a felvilágosodott zsidóság világszerte, fő-

leg Berlinben, ahol M.-múzeumot terveznek. M. műveinek első kiadása Budán jelent meg 1819–21., de ez nem teljes. Valamennyi művét tartalmazza az 1843—45. lipcsei kiadás; újabb a Brasech-féle (Leipzig 1880), mely azonban leveleit nem tartalmazza. M. hatását l. *Reformzsidóság* alatt. S. R.

Irodalom. Kayserling, M. M., sein Leben und seine Werke (Leipzig 1862., 2. kiadás 1888); u. a., M. M., Ungedrucktes und unbekanntes von ihm und über ihm (u. o. 1883); Euchel, Toledot Rambeman (Berlin 1786., ez utóbbi M. első életrajza); G. A. Kohut, M. M. und Rektor Damn (New-York 1892).

Menorah. Zsidó könyvkiadó vállalat Budapesten. Alakult 1928. Irodalmi vezetői: Székely Béla (l. o.) és Varsányi Géza. Zsidó szépirodalmi és tudományos könyvek kiadása szerepel programmján. Megindított egy sorozatot Zsidó remekírók címen. Kiad a vállalat még egy M. c. irodalmi szemlét. V. A.

Menóró *(menóra, h.). Gyertyatartó.* A bibliai hétágú gyertyatartónak is M. a neve. E szóval jelölik a chanukakor (l. o.) használt nyolcágú gyertyatartót is. A zsidó művészetben gyakran használt díszítő motivum.

Menuchó *(h.). Nyugalom,* béke.

Menuvol pónim *(h.).* Közhasználatú szó az arcátlan ember megjelölésére. Szószerint utálatos arcúnak lehet visszaadni, de lelki és nem testi értelemben veendő.

Menyasszony (héberül *kálo*). A M. fogalmát — tekintettel a menyasszonyság költői jellegére — már régtől fogva használják szimbolum gyanánt. Már *Hosea* is Izráel Isten iránti hűtlenségének képmását látja a feleség hűtlenségében. Az *Énekek Éneke* két szerelmesének egymáshoz való viszonyát is úgy értelmezték később, hogy ez az Isten és a zsidó nép közötti viszonyt szimbolizálja. «Én emlékszem — így szól Isten Izráelhez — ifjúságod jóságára, menyasszonyságod szerelmére» (*Jeremiás* 2, 2). A M. így lett az előbb odaadón szerető, később hűtlenné vált zsidó nép szimbolumává. A sovuosz ünnep dalaiban ennek a M. szimbolikának a szövetség a tárgya. Később hasonló szimbolumképpen a szombat szerepelt. Rabbi Janáj ünnepi öltözetben ezzel az üdvözlettel fogadta a szombatot: bói káló, bói káló! (jöjj óh menyasszony, jöjj óh menyasszony!) A kabbalista Salomo Alkabez péntekesti dalában a lecho dódiban ezt a szimbolumot gyönyörűen kiszélesítette. Heine Prinzessin Sabbath c. hosszabb verse is ezt a szimbolumot rajzolja meg megragadó költőiséggel.

Méo brochósz *(h.). Száz áldás-mondás.* Ennyire rúg azoknak a benedikcióknak a száma, amelyek a mindennapi liturgia leglényegesebb részei. Apasztásuk a vallásos obszervancia rovására megy.

Merce-Sem *(Imjirce ha-Sem).* Ha Isten úgy akarja.

Merkler *Andor**, zeneszerző és zenekritikus, szül. Tolnán 1862., megh. Budapesten 1920. 1898-tól haláláig a Magyarország c. politikai napilap zenekritikusa volt. 1890-ben az Operaházban színrekerült *Fanchon szerelme* című egyfelvonásos daljátéka. *Bölcsődala* sok kiadást ért.

Mesorér, mesorerim *(h.). Énekes,* énekesek a templomban.

Messiás (héb. *ha-Mosiách,* a. m. *a felkent,* gör. *Christos,* az Evangéliumokban *Messias,* (János 1. 41, 4. 25). A zsidóság messiási hitének ideális királya, aki a róla elnevezett korban fog eljönni. A második Templom korában a jeruzsálemi főpapot (l. o.) nevezték formális felkenése után ha-Kohen ha-Mosiach-nak, a felkent főpapnak *(Lev.* 4. 3, 5, 16, 6. 5) vagy a Mosiach Nógidnak, felkent uralkodónak *(Dániel* 9. 25, 26), vagy egyszerűen M.-nak, mint III. Onéas esetében. Minthogy a királyt is felkenték, ezt Isten felkentjének, Mosiach ha-Sém nevezték, mint aki Isten nevében és dicsőségében gyakorolja az uralmat Izráel népe felett *(Sám. II.* 7. 8—11, 14; *Jesája* 55. 4; *Zsolt.* 89. 4, 21—29). Ehhez képest volt a király sérthetetlen *(Sám. I.* 26. 9). Jesája próféta Cyrus perzsa királyt, a zsidók megszabadítóját is M.-nak nevezi, miután a babiloni királyságnak és bálványimádásnak is véget vetett s Izráelt hazájába vezette. A Zsoltár a patriárkákat nevezi Isten felkentjeinek (105. 15), míg magát Izráel népét is illeti több helyen a Biblia ezen a néven *(Zsolt.* 28. 8, 84. 10; *Chabakuk* 3. 13). Jóllehet a M. név későbbi eredetű a legrégibb szentíratoknál, a személyes M.-ba vetett hit végigmegy az egész Biblián, a jövő reménységébe vetett próféciának pedig szükségszerű kifejezője. Az első próféta, aki részletes képét adta a M.-i királyságnak, Jesája volt (9. 1—6, 11. 1—10, 32. 1—5), majd Jeremiás és Ezékiel fejtik ki a M.-i eszmét. Jesája szerint a M. Jisájtól fog származni és Isten szelleme mint bölcseség fog rajta nyugodni és istenfélelemmel fogja a világot kormányozni, igazságossággal és hithűséggel (11. 1—3, 5); nem fog háborút viselni egy nép ellen sem s a háború helyébe a békét állítja (9. 4); az igazságba vetett hitet a népnél visszaállítja (9. 6b, 11. 3b, 4); béke és rend fog uralkodni országszerte; a bárány nem fog félni a farkastól, a leopárd nem fogja bántani a gödölyét (11. 8), zsarnokság és önkény eltűnnek, mert Isten megismerése áthatja az egész országot (32. 1, 2, 16). A népet nem fogja serkenteni politikai ambició, hanem béri az egyszerű pásztor életével (32. 18, 20), de az ország éppen ezért felvirágzik s nem fogja fenyegetni külföldi veszedelem (9. 6a, 32. 15), ellenben a többi népek a M.-hoz fognak jönni tanácsért és döntésért (11. 10); csodálatraméltó tanácsadó, Istenhez hasonlatos hős, Békefejedelem lesz az ő neve (9. 5). Jesájából nem csupán a moralista, hanem a politikus is beszél, amidőn a M.-hitet hangoztatja; ő nemzete függetlenségét s ezen belül Istenhez való megtérését akarta, de ellene volt az Assyriával és Egyiptommal való szövetségnek. Jeremiás M.-hite általában megegyezik Jesájáéval; szerinte is Dávid igazságos sarja lesz a M., akinek neve *Adonáj cidkénu* (a. m. Isten a mi igazságunk 23. 5, 6). Ezékielnél a M. csupán passzív alak, míg a nép és ország újjászületése kizárólag Isten műve lesz. Azonban a későbbi fejezetek (34. és 37.), amelyek az exilium idejéből származnak, már részletesebb képét adják a M.-i

államnak, mely a jövő állama s amelyet Dávid király sarja fog kormányozni dicsőségesen; a nemzet újra egységes lesz, mint az első Dávid király idején. Az exilium utáni időkben Chaggai, Zacharja és Deutero-Jesája (60.) foglalkoznak a M.-sal; tőle remélik a Templom visszaállítását és az igazságos kormányzatot (*Chaggai* 2. 23; *Zecharjah* 3. 8, 4. 12). Legmagasabban a második vagy ú. n. Deutero-Jesája fejti ki a messiánizmus gondolatát. Benne érik el a próféták vallásos eszméi legmagasabb fejlődési fokukat. Jesája elgondolása szerint a történés végcélja az emberiség üdvözülése; Izráel hivatása, hogy az egész emberiség javáért szenvedjen, mert Isten rendelte erre a célra; de nem egy egyént, hanem az egész Izráelt, mert az emberiség regenerálását az van hivatva teljesíteni s az igaz istenhitet a népek közt hirdetni és terjeszteni, azokat Isten szolgáivá megtéríteni, hogy minden nyelven Őt imádják (45. 23). Nem a saját korában élő Izráelt, hanem a jövő ideális Izráelét gondolja Jesája. Izráelt vallásos tapasztalata teszi alkalmassá e magasztos célra s Isten akarata az, hogy szenvedések és megalázások eltűrésével haladjon kitűzött célja felé. Úgy Jesája, mint Deutero-Jesája és Micha próféták megegyeznek abban, hogy a M. korszaka az általános világbeke kora lesz. A M. személyével sem ők, sem az exilium utáni Malachia és Joél próféták nem foglalkoznak, hanem csupán a M.-i eszmével. Az apokrifáknál a M. személye szintén nem játszik szerepet, bár némelyek hisznek benne és remélik azt (*I. Makkab.* 2. 57), míg *Szirach*, *Judith*, *Tóbit*, *Baruch*, *II. Makkab.* és a *Salamon Bölcsességei* egyáltalán nem említik a Dávid házából származó M.-t. A M.-i hitet kétségkívül kizáróan a zsidóság adta az emberiségnek és pedig mint univerzális hitet. A zsidó felfogás nem is ragaszkodott szigorúan ahhoz sem, hogy zsidó legyen a M.; így a zsidóságot megváltó Cyrus perzsa királyt valóban annak tekintette a próféta is, később pedig Nagy Sándor körül egész legendák szövődtek, nem egészen ok nélkül. Ily legendákat, melyek a zsidóságot támogató nagy uralkodónak a zsidósághoz való viszonyát mutatják, említ a Talmud (*Jóma* 67b) és Josephus (*Antiquitates* 11. 8). A zsidóság egyeteme a személyes M.-sal csupán a Makkabeus uralkodóház kihalása után kezdett foglalkozni, az idegen Nagy Herodes zsarnoki uralma idején, amidőn a Rómától való függőség nyilvánvalóvá lett. Ismét Dávid eljövendő sarjától remélte Izráel megváltását az idegen iga alól. Hogy ebben a korban a M.-i hit a zsidóságnál általános volt, arra bizonyítékok a következők: 1. Jézusnak és híveinek meggyőződése, hogy Jézus M.; 2. Josephus (*De bello Judaico* VI. 5, § 4), Tacitus (*Historia* 5. 13) és Suetonius (*Vespasianus* 4.) szintén tudnak e kor zsidó M.-i hitéről; 3. Philo is beszél a jövő M.-királyról (*De premiis et poenis* § 16); 4. A második Templom lerombolása után megállapított mai formájú semoné eszré imádság is vallja a M.-hitet. Hillel még nem hitte a M.-t, de ő Nagy Herodes uralma alatt élt, amikor a régi nézetek helyét az új, M.-t váró eszmék kezdték betölteni s reménységét a személyes M. eljövetelébe vetette a nép nagyobb része. Ekkor is Dávid házától várták azt s igazságot és békés kormányzatot reméltek a M.-tól. Azonban az akkori apokrifáknál már idegen elem is vegyül a M.-i hitbe s a tradicionális eszme mellett, amely szerint Dávidtól fog származni, felmerül az isteni és kezdettől fogva létező M. eljövetelének nem-zsidó gondolata. A régebbi apokrifáknál a M. földi király; így az *Enoch könyve hetven pásztorának víziójában* (85—90.), amely Jochanan Hirkanosz zsidó király idejéből származik (időszámítás előtt, 135—105); a *Siby lák könyvében* (idősz. el. 1. sz.), a M.-t Isten küldi keletről s az véget vet a háborúknak s csupán Istennek engedelmeskedik; a Templom és a Szentföld rombolóit Isten fogja elpusztítani ekkor, az Utolsó Ítéletkor pedig a pogányok megtérnek Istenhez s Isten örökkétartó királysága jön létre itt e földön, ahol az örök béke fog uralkodni. Hogy azonban milyen lesz és honnan származik a M., azt a Sibyllák nem említik, ellenben a *Salamon Zsoltárok* apokrifja, mely Pompeius politikai beavatkozásakor keletkezett, Dávidtól származtatja azt, akinek eljövetelét egyedül csak Isten tudja előre. Ez az apokrif irat a M. személyét leginkább kiszínezi s részletesen elmondja, hogy először is le fogja tiporni az igazságtalan uralkodókat és a pogányokat, majd össze fogja gyűjteni Izráel szétszórt népét s megalapítja saját igazságos és békés uralmát, ahol a gonosznak nem lesz helye s a pogány népek alája lesznek rendelve s az egész világ Istent fogja dicsőíteni; Jeruzsálem ismét szent város lesz, ahova a világ minden széléről jönni fognak Isten dicsőségét imádni. Ez az utóbbi leírás Jesája hatását mutatja (*Jesája* 11. 1 és köv.). Bűntől mentesen, teljes istenfélelemmel, Isten szellemével telítve, hősiesen és igazságosan kormányozza a M. Isten nyáját s szavának hatalmával megakadályozza a bűnözést; féken tartja a hivatalnokokat, úgy, hogy az igazságtalanság és zsarnokság eltűnnek országából; nem harcosokba és hadiszerekbe, sem aranyba és ezüstbe, hanem egyedül Istenbe veti bizalmát s ebben lesz erőssége, nem pedig a hadseregben. A további apokrif irat Baruché, mely a mai időszámítás első századának vége felé keletkezett. Eszerint a M. a Római Birodalom bukásakor fog eljönni s el fogja azt pusztítani s az utolsó imperátort láncon fogják Cion hegyére a M. elé vezetni, aki őt istentelensége miatt megöli, úgyszintén Izráel ellenségeit is kardélre hányja, míg a megmaradtakat uralma alá kényszeríti s ő maga az idők végéig fog uralkodni. Ez a zsidó tudósok által sohasem kanonizált apokrif irat egyébként bebizonyítottan több keresztény interpolációt tartalmaz. A további apokrifák, amelyek foglalkoznak a M.-i eszmével: *Lévi Testamentuma*, amely szerint a papi törzsből fog a M. eljönni s lényegénél fogva teljesen szellemi lesz, aki Isten bölcsességét árasztja a világra és az emberiségre, megszünteti a bűnt és a gonoszságot s ideális papságával az idők végéig kormányozni fogja a világot, majd meg fogja nyitni a paradicsom kapuit, eldobja a kardot s a szenteket az Élet Fájához vezeti. Ehhez

hasonló a *Juda Testamentuma* apokrifa M.-hite, mely szintén a szellemi lelki tulajdonokat emeli ki. Szerinte a M. egyedüli küldetése az emberiség regenerálása s uralma igazságos és üdvhozó lesz az egész világra nézve. *A 12 pátriárka testamentumának* keletkezési ideje a Makkabeus királyok kora s innen magyarázható a papi törzsből származó M. eszméje. A legrégibb apokalipszis, amelyben a kezdettől fogva létező M. isteni elküldeteséről van szó, *Enoch Könyve* (37—71.), amely az idősz. előtti első századból való. Itt a M. Ember fiának neveztetik s mint angyali Lény van leírva, emberi arccal, de az Égben trónol. Ez a M. már a teremtés előtt élt, dicsősége pedig örökkévalóságtól örökkévalóságig tart. Ő lesz az igazság és bölcsesség megszemélyesülése s Isten valamennyi megnyilatkozásának közvetítője. Ha pedig eljő a világ vége, akkor Isten trónusa mellett foglal helyet s valamennyi teremtmény felett ítélkezni fog. Ekkor minden lény le fog előtte borulni, dicsőiteni fogja s hálát fog adni érte a Szellemek Urának. Rejtve nem maradhat előtte titok s valamennyi gonosztevőt, főképpen királyokat és hatalmasságokat örök kárhozatra ítél, de ugyanakkor az igazságosakat örök gyönyörben részesíti s közöttük fog lakni az örökkévalóságig. *Enoch* a M.-t Ember fiának nevezi, viszont az *Enoch Könyv* héber és szláv szövegében az Enoch név azonos a *Letatron*-nal (a. m. legmagasabbrendű szellem Isten közvetlen közelében, aki a világ kormányzatát intézi) s ugyanily értelmű a kabbalában és a rabbinikus irodalomban is. Ugyanilyen értelmű Philónál is a Logos, amelyet a jövő királyságának betöltőjére, azaz a M.-ra alkalmaz; az Ember fia (Bar Nas) kifejezés tehát M.-sal egyértelmű. Foglalkozik még a M.-sal *Ezra Negyedik Könyve* és pedig úgy az égi, mint a földi M.-sal. Ez a könyv az első sz.-ban keletkezett s szintén a római birodalom ellen irányul; ezt fogja a M. elpusztítani s utána még négyszáz évig fog uralkodni, azután meg fog halni az egész emberiséggel együtt. Itt a M. ille homo v. ipse homo kifejezéssel is van jelölve. A Talmudban a *Szanhedrin-traktátus* 98. szól a M.-ról. Érdekes még a jeruzsálemi Talmud (*Jóma* V.), leírása a M.-ról. A rabbinikus irodalom M.-koncepciója a földi M.-ba vetett hit s a mai időszámítás 1. századától kezdve ez a judaizmus M.-hite is. Ezt visszhangozza a zsidó liturgia naponként máig; e felfogás is Dávid sarjának nevezi a M.-t. A judaizmust a kereszténységtől szeparáló ezen M.-hit már, az I. sz.-ban feltűnt s a II. sz.-ban élt Justinus, valamint a *Philosophumena* (9. 30) szerzője is észlelik és megállapítják azt. előbbi a *Dialogus cum Tryphone* (49.) c. művében, melyben hangsúlyozza, hogy a zsidók még ezután várják a Dávidtól származó M.-t. A zsidóság M.-a és a róla elnevezett jövő korszak a prófétáktól álmodott örök béke, a háború teljes kiküszöbölésének, a morálnak és szellemnek a pogányság és ösztönöség feletti uralmát jelentik s ezt ma is vallja a zsidóság egész egyeteme naponkénti imájában. A teremtés előtti létezés is foglalkoztatta a rabbinikus irodalmat a legrégibb időktől kezdve. A *Peszikta Rabba* (33., 36.) koncepciója szerint a M. a teremtés előtt született az isteni Gondviselés adományaképp s Isten maga rejtette őt el, hogy egykor a gonoszságot és tagadást a M. győzze le. A Haggada is tud a M. preexisztenciájáról (*Peszáchim* 54a; *Nedárim* 39a; *Jalkut* 1. 20); eszerint a M. neve Jinnon és már a teremtés előtt volt meg, hat dologgal, amik szintén megelőzték a teremtést. Ugyancsak említik azt a *R. Josua ben Levi jelenései*, a *Midras Kohen* és a *Széder Gan Éden* apokaliptikus iratok, amelyek M. Ben Davidnak nevezik a M.-t. Néhol a M. előlétezéséről és hirtelen, váratlan megjelenéséről van szó, így *Máté Evangéliumában* (24. 27, 43—44), azonban még ez is tiszta zsidó koncepció, amely megtalálható az *Exodus Rabba I.-ben*, a *Midrás Tanchumában (Semósz)*, amely iratok Mózes hirtelen megjelenését várják Rómában a M. alakjában; úgyanúgy az *Agadat ha-Mosiach* is. Máshol szó van a született, de még meg nem jelent M.-ról s ez már a 2. sz.-ban ismeretes felfogás volt, mert ezt említi Justinus (*i. m.* VIII.), amellyel megegyezik a *Szanhedrin-traktátus* (896). A jeruzsálemi *Targum* szerint (*Micha próféta* 4. 8-hoz) a M. a földön van, de az emberek bűnei miatt elrejtőzött. Máshol ismét szó van a már rég született M.-ról; így a jeruzsálemi *Talmud (Beráchót* 2.) szerint Bethlehemben született a második Templom lerombolása napján, a *Zerubbabel Apokalypsise* szerint pedig Dávid király korában s elrejtve Rómában tartózkodik. Az *Ezékiel* prófétán (34. 23) alapuló felfogás magát Dávid királyt tartotta M.-nak. Egy másik felfogás a Józseftől származó M. eszménye, melyre a legrégibb feljegyzés a *Szukkót-traktátusban* van (52a, b). Ez a csatában elesik. A Talmud nem részletezi ezt a M.-t, de később mások felvették ezt a koncepciót, így Száadja, a vallásfilozófus és Hái gáón, előbbi az *Emunót ve-Deótban*, utóbbi a *Taam Zekénimben*. Eszerint a Józseftől származó M. meg fogja előzni a Dávidtól származót s össze fogja gyűjteni Izráel népét Jeruzsálembe, ahol visszaállítja a Nagy Templomot s megalapítja az emberiességre és jogra épített uralmát, de Gog és Magog megjelennek előtte és megölik. Csupán a Mosiach ben Dávid fogja őt feltámasztani. Ezt a József-M.-t az elveszett tíz törzs (l. o.) M.-ának tartják, de a Nagy Sándor-mondával (l. fentebb) is hasonlóságot mutat (L. *Judaizmus. Jézus, Kereszténység és zsidóság, Almessiások.*). S. R.

Irodalom. A héber apokaliptikus iratok szövegét közli A. Jellinek a Bikkuré ha-Ittim I.—III. k.-ben. Kimerítő összefoglaló tanulmányt ad Moses Buttenwieser, M. (Jew. Encycl. 1904) Fontos művek még: Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes (3. ed. I.); R. Smend, Alttestamentliche Religionsgeschichte; W. Nowack, Die Zukunftshoffnung Israels in der assyrischen Zeit; Hühn, Die messianischen Weissagungen; Fr. Giesebrecht, Der Knecht Jahwes in Deutero-Jesaiah; W. Bousset, Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter; F. Perles, Kritik z. Boussets Religion d. Judentums; P. Volz, Jüdische Eschatologie von Daniel bis Akiba; H. J. Holtzmann, Lehrbuch der neutestamentlichen Theologie I.; W. Baldensperger, Die messianisch-apokalyptischen Hoffnungen des Judentums; F. Weber, Jüdische Theologie auf Grund des Talmud (2. ed.; G. H. Dalman, Der leidende und der sterbende Messias); u. a., Die Worte Jesu; Kampers, Alexander der Grosse und die Idee des Weltimperiums in Prophetie und Sage; Hackmann, Die Zukunftserwartung des Jesaiah; Volz, Die vorexilische Jahweprophetie und der Messias; Marti, Geschichte der israelitischen Religion; u. a., Das Buch

Jesaiah; Cheyne, Introduction to Isaiah; Robertson Smith, The Prophets of Israel; Adolf Posnanski, Siloh, Ein Beitrag zur Geschichte der Messiaslehre. I. (Leipzig 1904); Gezzken, Komposition und Entstehungszeit der Oracula Sibyllina.

Messinger *Simon*, jogász és szakíró, az ügyvédvizsgáló bizottság tagja, szül. Pesten 1862. Munkatársa a Magyar Jogi Lexikonnak. Művei: *A nagyképűek* (színmű); *Csődjogi reformok; Törvényismeret és esküdtszék; Vélemény a csődjogi törvényjavaslatokról.*

Mester *Jenő**, szobrász, szül. Makláron (Heves vm.) 1882. Budapesten Telcsnél kezdte művészi tanulmányait, azután Párisban tanult (1903—1906). Arcképszobrokat és plaketteket mintázott. *Merengő* bronzszobrát a Szépművészeti Múzeum vette meg. 1913-ban Kopenhágába költözött.

2. *M. Sándor*, hírlapíró, szül. Sárváron 1875. Fiumében elvégezte a tengerészeti akadémiát és a kereskedelmi tengerészetnél szolgált. 1901-ben Budapestre költözött és belépett a Pesti Napló szerkesztőségébe. Rövid idő mulva a lap segédszerkesztője, majd felelős szerkesztője lett. Századosi rangban végigszolgálta a háborút és 1918 őszén újra elfoglalta szerkesztői állását, amelyet ma is betölt. Olaszból több munkát fordított magyarra. Sz. G.

Mesubod *(mesübed, h.)*. Templomi alkalmazott. Metsző, templomszolga, előimádkozó.

Mesugó *(h.)*. *Bolond*, őrült. Vulg. kiejtéssel: *mesüge*. A veszedelmesebb bolond: *mesüge metore* (metórof) bomlott eszű. Ha ezzel a kifejezéssel illetik az eszeveszettet, akkor hozzáteszik: *ki leojlom chaszdó*, örökké tart az Ő (Isten) szeretete. Ez a pótlás valószínűleg abból a babonás hitből ered, hogy, mert rossz, baljóslatú, veszedelmes lezárni a mondatot. Még a liturgiában is érvényesül ez a felfogás azoknál a haftoráknál (l. *Haftora*), amelyek baljóslattal végződnek. A haftórát nem fejezik be a baljóslattal, hanem megpótolják a prófétai szakasz olyan mondatával, amelyet már elmondtak és amely jót jövendölt. F. M.

Mesumod *(h.)*. Vulg. kiejtéssel: *mesümed*. *Hitehagyott*. A görögök az aposztázia szóval a politikai árulást és a hatalom ellen való lázadást fejezték ki, a zsidógörög irodalom az istentől és a vallástól való elszakadást (l. *Aposztázia*). A fogalmat még a következő szavakkal fejezi ki a héber nyelv: *Poséá Jiszróel*, Izráeltől elszakadt; *Kofér* tagadó (aki Istent és a hit alapelveit tagadja), *Epikurosz* (apikojresz) szabadgondolkodó, vagy olyan, aki tobzódik a világi élvezetekben és azután semmibe se veszi a törvényt és a törvény hirdetőit; végül: *mumor*, akí a vallás szentségéről való hitében megtántorodik. A szektáriusok *(minim)* nem tartoznak ebbe a kategóriába. A zsidóság minimnek tekintette az őskeresztényeket, nem elszakadóknak, vagy tagadóknak. Nem bélyegezték meg a M. elnevezéssel a marannusokat *(anuszim)* sem, akik a hatalom nyomása alatt vették fel a keresztény vallást, de szívükben a zsidó emlékeket ápolták és titokban a zsidó ritus szerint éltek. Ezekkel szemben szelid elnézést gyakorolt a zsidóság. A kitérést úgy tekintik, mintha a kitérő kihalt volna a családból és kitérése alkalmával hozzátartozói gyászhetet tartanak. De halála esetén a rituális gyász elmarad. Ez a szokás egy hibásan lemásolt rabbinikus tudósításon alapszik. A tudósítás elbeszéli, hogy egy régen élt talmudi tekintély gyászt tartott fiáért *senistaméd*, aki kitért. Tehát meggyászolta halála után, jóllehet, hogy a hitéből kitért. Későbbi másolók a senistaméd (aki kitért) szó helyett *ke-senistamédot* (amikor kitért) írtak. F. M.

Mész *(h.)*. Halott.

Mész micvó *(h.)*. Olyan halott, akit sok szenvedéstől váltott meg a halál, úgy, hogy az az ő számára már jótétemény volt. Olyan idegen talált halott is, akinek eltemettetéséről nem gondoskodhatnak a hozzátartozók és így a végtisztességadás szent kötelességül (micvó) a hitközségre hárul.

Mészisz u-madriach *(h.)*. *Csábító*, lázító, uszító.

Meturgemon *(a.)*. Tolmács, fordító. Az ókori zsinagógákban az a hivatalos személyiség, aki a felolvasásra került bibliai szakaszt a nép nyelvén tolmácsolta. Egyiptomban, a Septuaginta (l. o.) előtt való korban, görögre, Palesztinában arameus nyelvre fordították le. L. *Targum*.

Metustos *(h.)*. *Zavart elméjű*, megháborodott. Vulg. kiejtéssel: *metüstes*.

Mezei 1. *Ernő*, publicista, *M. Mór* testvéröccse, szül. Sátoraljaújhelyen 1851 máj. 1. U. o. és Kassán tanult, majd a pesti egyetem jogi fakultását végezte el. Már 1871. mint politikai vezércikkíró az Ellenőr szerkesztőségébe lépett; amikor pedig Csávolszky 1874. megalapította az Egyetértés c. függetlenségi, ellenzéki napilapot, M. annak lett főmunkatársa. 1878-ban magának Kossuthnak ajánlatára függetlenségi programmal fellépett a gyomai kerületben, de csak 1881. választották meg Miskolcon. A parlamentben főleg az önálló nemzeti hadsereg és az általános népoktatás, valamint a vegyes házasság mellett tartott beszédeivel tünt ki, de nem kevésbbé a tiszaeszlári per alkalmával tartott beszédeivel, melyekben az antiszemita izgatásokat leleplezte. Harminchét éven át volt az Egyetértés vezércikkírója s midőn a lap megszünt, 1910-től kezdve a Pesti Hirlap munkatársa lett. M. egész hosszú publicisztikai és politikai pályája alatt Kossuthnak és a függetlenségi eszméknek változatlan és rendíthetetlen híve volt és ebbeli meggyőződésétől soha egy pillanatra nem hajlott el. M.-t a Budapesti Ujságírók Egyesülete 1911. tiszteletbeli tagjául választotta meg, minden más kitüntetést azonban egész életén elhárított magától. Publicisztikai tevékenysége mellett a szépirodalom terén is eredményesen működött s a különböző lapokban és folyóiratokban számos sikerült verse jelent meg. Ezenkívül sok tárcát és Menenius Agrippa álnév alatt a P. H.-ban politikai verses-szatirákat írt. Önálló formában megjelent könyvei: *Tisza Kálmán pályfordulása* (1875); *A polgári házasság története* (1876); *Tisza Kálmán 1877-ben* (1877); *Bolyongások az olasz ég alatt* (1877). Régebben, Szabolcsi Miksa életében az Egyenlőségnek is állandó munkatársa volt s a recepció idején a küzdelmekből erősen kivette a részét. S. R.

2. *M. Mór*, ügyvéd és publicista, szül. Sátoraljaújhelyen 1835 jan. 17., megh. Budapesten 1925 nov. 20. Fiatalon került Pestre, ahol befejezte gimnáziumi tanulmányait és az egyetem jogi fakultását. 1861-ben, mikor az alkotmányos mozgalmak új életre keltek, M. többedmagával megalapította az Országos Izraelita Magyar Egyesületet, melynek előbb titkára, majd elnöke lett. Ugyanekkor átvette Farkas Alberttől a Magyar Izraelita szerkesztését is és elsőnek hangoztatta az országos kongresszus összehívásának szükségességét. Szerkesztői állásából 1862 végén erőszakkal elmozdították és hírlapírói működésének nemzeti szelleme miatt katonai törvényszék elé állították. Külön királyi engedéllyel 1864. ügyvédi irodát nyitott, de tovább folytatta publicisztikai működését is és állandóan tevékenykedett az emancipáció érdekében. E célból számos hírlapi cikket írt az 1865—8. országgyűlések alatt, sőt a kiegyezés után még nagyobb lendülettel. Az Eötvös báró által 1868. egybehívott zsidó kongresszusnak egyik legfőbb szereplője és vezéregyénisége volt. A kongresszus jegyzői funkcióit is ellátta. Később az Izraeliták Országos Irodájának elnöke s mint ilyen a kongresszusi zsidóság vezető egyénisége lett. M. a recepció idején a már előzőleg megalkotott nagybizottság elnöke volt s a küzdelmet leginkább ő szervezte. Wahrmann Mór halála után a Lipótváros országgyűlési képviselőjévé választották két cikluson át, 1893—1901 közt, mely idő alatt több nagy beszédet mondott. M. Magyarországnak egyik legjelentékenyebb kereskedelmi jogásza volt. Ő vele készíttették el a részvénytár-aságokra vonatkozó határozatoknak a gyakorlatban való keresztülviteléhez mintául szolgáló formákat. S. R.

Mezey, 1. *Ferenc*, ügyvéd, szül. Nyíracsádon (Szabolcs vm.)1860., megh. Budapesten 1927 júl. 2. A középiskolai tanulmányok elvégzése után a budapesti egyetemen jogot hallgatott. 1880 ban került az Országos Irodához, melyet haláláig szolgált. A pesti Chevra Kadisa 1889. titkárává és ügyészévé választotta. Naggyá tette az intézményt, adminisztrációját megszervezte s gazdag intézmények alapításával érdemeket szerzett a közjótékonyság területén. Az Aggok Házának szélesebb alapon való kifejlesztése, a Szeretetház és a Szeretetkórház létesítése az ő kezdeményezésére történt. A Szentegylet később ügyvezető alelnökké választotta, ez állásától 1916. lépett vissza. 1902-ben nevezte ki a kultuszminiszter az Országos Iroda titkárává; Mezei Mór elnöksége alatt előbb alelnöke, 1925-ben ügyvezető elnöke lett, 1927 június 26 óta, miután előzőleg a VI. községkerület elnökévé választották, az Országos Iroda elnöke volt. Emellett betöltötte 1905 óta a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának előadói, 1914 óta pedig elnöki tisztét, az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet igazgatótanácsának pedig ügyvezető elnöke volt. A Rabbiképző és a Tanítóképző internátusának alapjait ő vetette meg. 1884—1891-ig Bánóczival, majd Blau Lajossal együtt szerkesztette a Magyar Zsidó Szemlét, hova jórészt egyházpolitikai cikkeket írt. Agitációjának köszönhető az IMIT megalapítása, melynek egy évig titkára, az 1895. és 1896. megjelent Évkönyveknek Bacherral együtt szerkesztője volt. A kir. tanácsosi rangot kapta érdemei elismeréséül. Az 1916. megnyitott magyar zsidó múzeumnak is egyik alapítója volt. Szépirodalommal is foglalkozott. Novellái *Rajzok a magyar zsidó életből* c. alatt jelentek meg. 1927 júl. 4. temették el az egész magyar zsidóság osztatlan részvéte mellett. (Életrajzát v. ö. *Friedman* Dénes, «M. Zs. Szemle» 1927, 213—216, méltatását *Blau* Lajos, «M. Zs. Szemle» 1928.)

2. *M. Sándor*, költő, szül. Hajdunádudvaron 1884. A budapesti egyetemen jogi tanulmányokat végzett, majd ügyvédi oklevelet szerzett és 1909 óta ügyvédi gyakorlatot folytat a fővárosban. Első verskötetét 1903. adta ki *Versek* címmel. Ezt követte a *Tüzek* és a *Lohengrin* c. verskötet. Költeményeit, amelyek egy nemes idealista meleghangú vallomásai, olykor színes nyelvezet és erős zeneiség jellemzi. Sok a zsidótárgyú verse. Mint prózaíró érdekes novelláival és a zsidó felekezeti lapokban megjelent, a magyar zsidóságot fenyegető politikai és kulturális reakció ellen küzdő publicisztikai cikkeivel keltett figyelmet. Megpróbálkozott a drámával is *(Szt. Genovéva* és egy *Holdsugár-szonáta* c. Beethoven-tragédia). Mint nagybátyjának, *M. Ferencnek* (l. o.) munkatársa, részt vett a felekezeti életben és érdemeket szerzett több zsidó népjóléti intézmény fejlesztése körül. Sz. G.

Mezőberény, nagyk. Békés vm., 13.477 lak. Habár már előzőleg is laktak zsidók a községben, csak 1851. szervezték meg a hitközséget. Az alapítók Lusztig Salamon, Haasz Izrael, Füchsel Adolf, Marmorstein Sámuel, Marmorstein Mór és Hoffer Ignác voltak, akik Füchsel Adolfot és Marmorstein Sámuelt választották elöljáróknak. Ezek a vezetők nagyon intenzíven dolgoztak a hitközség megalapozása érdekében és rövid időn belül több intézményt létesítettek. Még 1851. megalapították a Chevra Kadisát és imahelyiséget béreltek. A hitközségi élet annyira érdekelte a tagokat, hogy már az első években többen versengtek az elnöki tisztség eléréséért, ami ugyan torzsalkodásokat is előidézett — olykor a választásoknál a szolgabíró közbenjárását is igénybe vették — de mindenesetre a hitközségi élet elevenségére vall. Az alapítókon kívül a következők szereztek maguknak nagy érdemeket a hitközség felvirágoztatása körül végzett munkásságukkal: Zoller Lipót, Forscher Jakab, Wiener Márton, Hacker Jónás, Cziegler Jakab és Lusztig Sámuel. 1879-ben elemi népiskola létesült, amelynek első tanítója Haasz Ármin volt. 1881-ben rendszeresítették a magyar nyelvet és mivel akkor a tanulók száma már 43-ra szaporodott, még egy tanerőt alkalmaztak. 1892-ben a második tanítói állást beszüntették és ismét egyedül Haasz Ármin vezette az iskolát haláláig, 1894-ig. Halála után Pollák Jakab került a tanítói székbe. 1914., amikor a községben hét tanerős áll. elemi iskola létesült, a hitközség átadta az iskolát az államnak. 1884-ben Hoffer Károly elnöklése idejében közgyűlésileg elhatározták a templom építését. Az építést még ugyanaz évben befejezték és Kohut Sándor nagyváradi főrabbi jelenlétében nagy ün-

nepélyességek mellett felavatták az új templomot. 1830-ban megalakult a Nőegylet, amely ma Strasser Mórné vezetésével működik. 1911-ben Schwartz Ferenc, szülei emlékére 60 hold földet ajándékozott a hitközségnek; ez az alapítvány a sírkert gondozására szolgál. A hitközség statusquo alapon áll és a szegedi községkerülethez tartozik. Lélekszáma 218, családszám 59, adófizető tag 71. Foglalkozásuk: 30 kereskedő, 7 orvos, 4 gazdálkodó, 2 ügyvéd, 2 nagykereskedő, 2 köztisztviselő, 2 magántisztviselő, 1 tanító, 13 magánzó és 8 egyéb. 2 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 4035 pengő, amely összegből 1200 pengőt filantrópikus és szociális célokra fordítanak. Anyakönyvi területéhez tartozik Kőröstarcsa község. A háborúban 46-an vettek részt, közülük öten hősi halált haltak. Megemlítésre méltó üzem Cziegler Mór szövőgyára, amely 128 munkást foglalkoztat. A hitközség mai vezetősége: Berényi Károly elnök, Stern Lipót alelnök, Ulmer Jakab és Rosmann Ignác gondnokok, Kékesi Sándor pénztárnok és Stern Menyhért jegyző.

Mező *Ferenc*, tanár, sportíró, szül. Pölöskefőn (Zala vm.) 1885. Középiskoláit Nagykanizsán, az egyetemet Budapesten végezte s miután görög latin szakból középiskolai tanári és bölcsészetdoktori oklevelet szerzett, előbb Zalaszentgróton volt polg. iskolai igazgató, majd 1918. a budai Mátyás kir. áll. főgimnázium tanára lett. Számos cikke jelent meg vidéki és fővárosi lapokban. Önálló művei: *Tibullus a mai irodalomban; Deák Ferenc viszonya Zalaszentgróthoz; Az orosz-osztrák-magyar háború; Humor a harctéren; A görög sport; Képek a magyar sport multjából.* Az amsterdami olympiai versenyen *Az olympiai játékok története* (1928, az Orsz. Testnevelési Tanács kiadása) c. munkájával megnyerte az irodalmi világbajnokságot, amiért a kormányzó a polgári Signum Laudis első osztályával tüntette ki. Több sportszövetségben visel tisztséget és számos díjat nyert az atlétikában. Szerkeszti a Magyar Sportkönyvtárt. S. R.

Mezőfi *Vilmos*, hírlapíró és politikus, szül. Debrecenben 1870. A fővárosban járt keresk. iskolába, de tanulmányait meg kellett szakítania és órásinas lett. Később mint autodidakta tovább tanult és a szükséges ismeretek megszerzése után hírlapíró lett. Előbb a Magyar Hirlap, majd a Pesti Hirlap, a Szabad Szó és a Függetlenség belső munkatársa volt. Egy ideig a Népszavát és a szakmunkás lapokat is szerkesztette, 1896-tól kezdve pedig a Népolvasótár c. szépirodalmi hetilapot. Munkái: *Az igazi szocializmus; Jog a lustasághoz; Kommunizmus és kapitalizmus; Jönnek a szociálisták; A szociáldemokrácia evangéliuma; A tőke nyomorultjai* (regény); *Weitling Vilmos, a legelső német kommunista élete és tanítása; Két világ; A munkabérek Magyarországon az 1896—98. években; Védelmet a munkásnépnek; Anarkisták vagy szociálisták? Kik a hazaárulók? Évezredek története* (10 kötet). Agrárszociálista agitációs munkát is végzett s 1905—1910-ig a szegvári kerület képviselővé választotta meg. Később kilépett a szociáldemokrata pártból. S. R.

Mezőgazdaság. Azt a divatos és átlátszó célzatú elméletet, hogy a zsidó — éppúgy mint a főniciai és a görög — kereskedőnép, amelynek semmi hajlandósága nincs a M.-hoz, nagyon könnyű megcáfolni. A Biblia és a régi zsidó írások telve vannak a földmíveléssel kapcsolatos törvényekkel és szabályokkal, amikből nyilvánvaló, hogy Palesztina agrárállam volt és a zsidók első sorban földmíveléssel foglalkoztak. Kereskedelemmel és pénzügyletekkel intenzívebben csak a diasporában kezdenek foglalkozni, itt is többnyire csak kényszerűségből, miután a temérdek akadállyal, mely a földet elzárta előlük, nem tudtak mindig, de nem is tudhattak megküzdeni. De bármikor és bárhol csak a legcsekélyebb lehetősége is mutatkozott annak, hogy földet mívelhessenek, a zsidók örömmel kaptak ezen a lehetőségen s munkájuk eredményével bizonyították be, hogy ösztönszerű és őszinte a föld és a földmunka iránt való szeretetük. Magyarországon a legrégibb időkben foglalkoztak a zsidók M.-gal. Bebizonyított tény, hogy a honfoglaláskor a magyarok már találtak az országban zsidókat, akik itt valószínűleg földet is míveltek. A magyarokkal együtt bejött a kozárok zsidó törzse, mely részt vett a honfoglalásban és részesült a földben is. Szent István alatt a birtok szerzésének feltétele vagy ősfoglalás, vagy vásárlás, vagy hagyományozás volt. A zsidóknak ekkor meglehetősen kedvező volt a helyzetük, szerezhettek ingatlant, mívelhettek földet. Részesedtek az ősfoglalású birtokokból és adományozás útján is hozzájutottak földhöz. Magyarország első két századában a honfoglalók minden jogát élvezték a zsidók. De Szent Lászlótól kezdve sűrűn találkozunk olyan intézkedésekkel és törvényekkel, amelyek a zsidók ellen irányult vallási türelmetlenségből fakadtak, és végeredményben a zsidók gazdasági helyzetére voltak súlyos kihatással. Szent László törvényben mondta ki, hogy zsidó keresztény nőt nem vehet el feleségül, keresztény szolgát nem tarthat, vasár- és ünnepnapon nem mívelheti a földjét. Kálmán király megtoldotta előde törvényét azzal, hogy zsidók még külföldről származó keresztény szolgát se tarthatnak, az esztergomi zsinat (1114) pedig eltiltotta őket a keresztény szolgák bérbevevésétől is, ami rendkívül megnehezítette számukra a gazdálkodást. A vagyonosabb zsidók akkor is túltették magukat a rendeleteken és tudták míveltetni a földjeiket. Így tudunk egy Teka nevű zsidó várgrófról (l. o.), aki még II. Endre előtt Besenyőt kapta meg egy nagyobb földbirtokkal együtt s ezt 1232-ig mívelte, amikor is készpénzért eladta. A tatárjárás után IV. Béla az ország jólétének emelése céljából sok kedvező intézkedést hozott, s ezeknek hatálya a zsidókra is kiterjedt. Ekkor kapta a zsidó Henuk kamaragróf (l. o.) Komárom várát 21 faluval együtt. A rossz gazdasági viszonyok és a régebbi megszorító intézkedések következtében a zsidók ekkortájt kezdtek pénzkölcsönzéssel foglalkozni ingatlan zálogbavétele ellenében, mely követelésük kielégítésére teljes garanciát nyujtott. A kikötött határidő elteltével a nem nemesek ki nem váltott birtoka azonnal, a nemeseké

egy év mulva a hitelező zsidó tulajdonába ment át. Mátyás király, hogy a nagymérvű eladósodásnak gátat vessen, 1475. rendelettel megtiltotta a pozsonyiaknak az ingatlanok elzálogosítását, a zsidóknak pedig az ingatlanra való kölcsönnyujtást. Amelyik zsidó túllépi ezt a tilalmat, az elveszti a birtokosnak folyósított kölcsönösszeget. Az ingatlanvásárlást azonban Mátyás is éppúgy, mint a többi király, megengedte a zsidóknak. Hogy a zsidók nem szívesen éltek e jogukkal, annak oka a jogbiztonság teljes hiánya volt. Erőszakoskodás ellen nem védte törvény a zsidókat, akiket — nem szólva a folytonos háborúkról és villongásokról — akármelyik oligarcha kiforgathatott birtokukból. A mohácsi vész után, az ország helyzetével együtt a zsidók helyzete is rosszabbodott. Több város kiűzte őket s ezért a földesurak jószágain és falvakban húzódtak meg, ahol a kereskedelem közvetítőivé lettek. De természetesen M.-gal is foglalkoztak, ott, ahol erre alkalom kínálkozott. Igy Budán, Pozsonyban és Sopronban a zsidók egy része ekkor intenzíven foglalkozott szőlőtermeléssel. Általában azonban a zsidók helyzete ekkor nagyon sivár volt. Sokat közülök kiűztek az országból, a bazini grófok tömegesen hurcolták őket máglyára, a törökök is mintegy harmadfélezer zsidót vittek szolgaságba. A vallási türelmetlenség a tetőpontjára hágott, amit az 1578-iki dekrétum is bizonyít, amely kétszeres adóval sujtja a zsidókat, csakhogy minél előbb kiköltözzenek az országból. Ily körülmények között természetesen nagyon megfogyatkozott a M.-gal foglalkozó zsidók száma s József császár uralkodásának idejéig csak elvétve találunk feljegyzéseket, amelyek a zsidóságnak a földdel való kapcsolatát tanusítják. Igy tudunk arról, hogy a rohonci zsidók 1692. Batthyány Ádám gróftól béreltek földet s azt az uraságnak fizetett földadó ellenében szabadon mívelhették. Egy másik feljegyzés szerint egy zsidó a XVIII. században Kőszeg határában szőlőbirtokot vásárolt. E ritka esetektől eltekintve azonban századokon át a zsidóság gazdasági tevékenységének csak nagyon kis hányada esett a földmívelésre, ami a jogbiztonság hiányával, a megszorító intézkedésekkel és a zsidóság exisztenciájára is kiható vallási üldözésekkel magyarázható. A zsidók későbbi fokozatos M.-i tevékenységének kiinduló pontja II. József császár 1783 március 31-én kiadott rendelete, mely a könnyítések egész sora mellett megengedi azt is, hogy a zsidók parasztbirtokokat bérelhessenek, ha azt önmaguk mívelik meg. II. Lipót az 1790:XXXVIII. t.-cikkben kimondja, hogy a «zsidók mindaddig, míg kiváltságaikat az országgyűlés le nem tárgyalja, azon állapotban tartandók, melyben 1790 jan. 1. voltak s ha abból netalán kizavartattak volna, visszahelyezendők». A zsidók ettől kezdve tételes törvény alapján nagyobb mértékben kezdtek földmíveléssel foglalkozni. Voltak ugyan még visszaesések, pl. I. Ferenc alatt 1818. megtiltották, hogy a zsidók nemesi birtokokat zálogba vagy haszonbérbe vegyenek, de ez a rendelet már a következő évben hatályon kívül helyeztetett. E rendelet hatályon kívül helyezésének oka a magyar M.-i viszonyok akkori szomorú állapotával függ össze. A folytonos háborúk és belső villongások a M. javait pusztították el. A földek a legelhanyagoltabb állapotban voltak, a birtokosoknak se kedvük, se megfelelő tőkéjük nem volt birtokukat jól felszerelni és azt intenzíven megmívelni. A birtokosok nagy része csak úgy tudott megélni, ha földjét haszonbérbe adta, de a bérbeadás nemzeti érdek is volt, mert enélkül a parlagon heverő földek tovább züllöttek és pusztultak volna. A bérbeadás — e parancsoló szükség következtében — mind általánosabb lett és a zsidók ettől kezdve sűrűn bérelnek földeket. Az 1839-iki országgyűlés egyhangúlag elfogadta azt a javaslatot, hogy a zsidóknak adassanak meg a nem nemeseket megillető összes polgári jogok. Az 1840:XXX. t.-cikk a bányahelyek kivételével a zsidóknak szabad lakhatási és telekvásárlási engedélyi biztosított. Ekkor már szerezhetnek tulajdonjogilag földbirtokot a város vagy a megye engedélyével és az engedelmi okirat többnyire az illető érdemességével indokolja az engedely megadását. Az 1844-iki országgyűlés 42 szavazattal 12 ellenében kimondja, hogy a zsidók nemesi birtokokat is vehetnek haszonbérbe, 25 szavazattal 24 ellenében pedig a nemesi jószágok zálogbavételét engedélyezik a zsidóknak. Az 1867:XVII. t.-cikk kimondja a zsidók egyenjogúsítását és korlátlan jogot ad nekik a M.-i ingatlanok szerzésére és hasznosítására. Ekkor indul meg az eddigieknél jóval nagyobb arányban a zsidóság részvétele a M.-ban. Nemcsak mint birtokosok, de különösen mint bérlők foglalkoznak a zsidók behatóan a földmíveléssel. A jogegyenlőség nem adja kellő magyarázatát annak, hogy a zsidók között kezd elterjedni a bérlői foglalkozás. De mindjárt érthetővé válik ez, ha a gazdasági viszonyokat figyelembe vesszük. A gazda helyzete a mult század közepe táján mind rosszabbá vált. A jobbágyság felszabadítása után minden átmenet nélkül át kellett térni a pénzgazdálkodásra. A munkaerőt pénzen kellett beszerezni és új befektetéseket kellett eszközölni Ehhez jöttek még a rossz termések, az alacsony gabonaárak, az amerikai verseny, a rendezetlen hitelviszonyok és a magas kamat, amelyek együttvéve a gazdák nagymérvű eladósodásához vezettek. A nagyobb gazdaságokkal tehát az adott viszonyok között nem is lehetett mást tenni, mint bérbeadni azokat. Hogy miért éppen a zsidók között akadtak számosan bérlők, annak egyszerű oka, hogy a zsidók kereskedésre kényszerítve nagyobb készpénztőkével rendelkeztek s szívesen fektették be azt haszonbérletbe. A másik ok pedig, hogy a keresztények nem nagyon vették bérbe a földeket, ha volt is rá elegendő pénzük. Ezt mutatja a királyi család ráckevei uradalmának példája. Egy 1903-as gazdacímtár szerint ennek az uradalomnak 37%-át zsidók bérelték, pedig tárgyilagosan meg lehet állapítani, hogy a királyi család jószágkezelője szívesebben adta volna haszonbérbe az egész uradalmat kereszténveknek. Ez a példa — amely különben ma már nem aktuális, mert a királyi uradalomnak ma nincs zsidó bérlője — élesen rávilágít arra az utolsó években sűrűn hangoz-

tatott vádra, melyet a M.-ban való «térhódítása» miatt emeltek a zsidóság ellen. 1867 után a zsidók valóban az addiginál nagyobb lendülettel kezdtek M.-gal foglalkozni, de ez korántsem jelenti azt, hogy térhódításról lehetne beszélni. Ha a gazdák egy bizonyos csoportjában arányszámukat meghaladó számmal szerepeltek is, a M. egészében kontingensük semmiesetre sem volt aránytalan. Az meg egészen bizonyos, hogy a hetvenes években és azután a zsidók nemzeti hivatást teljesítettek azzal, hogy a legkétségbeejtőbb gazdasági válság idején a M.-ba fektették tőkéiket. A pusztuló, züllő gazdaságokat így sikerült megmenteniök és a nemzeti termelés szolgálatába állítaniok, ami a köz szempontjából eléggé meg nem becsülhető eredmény. A zsidók részvétele a M.-ban — mint az alábbi statisztikából kitűnik — nem haladta meg országos számarányukat még akkor sem, mikor a földszerzésnek nem volt semmi akadálya. Mióta azonban a birtokpolitika szabályozza a föld adásvételét, meg kell állapítanunk, hogy a zsidóság helyzete e tekintetben rosszabbodott. Érdekes, hogy egészen a legújabb időkig nyoma sem volt nálunk a földbirtokpolitikának. A tiltó intézkedések évszázadok folyamán csak valamely vallásfelekezet ellen irányultak, de semmiesetre sem tekinthetők birtokpolitikai intézkedéseknek. Ezektől az intézkedésektől eltekintve, az ingatlanszerzésnek a legcsekélyebb korlátozása sem állott fenn. Pl. sem 1848 előtt, sem azután nem találunk intézkedést vagy törvényt, mely idegeneknek, tehát nem magyar állampolgároknak a birtokszerzést megtiltaná. Ahogy a királyi adományozásoknál sem vizsgálták a megadományozott állampolgárságát, ugyanúgy akkor sem törődtek vele, mikor az ingatlanszerzés már a ma ismert jogügyletek alapján bonyolódott le. A világháború után többé nem lehetett halogatni a földbirtokpolitikával való komolyabb foglalkozást. Már a háború alatt is születtek egyes korlátozó rendeletek, amelyeket a háborús viszonyok tettek szükségessé. E rendeletek a kormányt, illetve a földmívelésügyi minisztert ruházták fel azzal a korlátlan joggal, hogy az ingatlan megszerzését minden indokolás nélkül megengedje, vagy megtagadja. Kezdetben csak a nemzetiségi területeken lévő 35 vármegyére, később az egész országra kiterjedt e rendeletek hatálya, amit azután teljes egészében megszüntetett a Károlyi-kormánynak ú. n. Buza Barna-féle rendelete. Ez a rendelet a kisbirtokok szaporítását igyekezett előmozdítani s amiként nagy előnyei, úgy nagy hibái is voltak. Pár hónappal a kommün bukása után megszületett a ma is érvényben levő földbirtokreform-törvény. Nem célunk itt kritizálni ezt a törvényt, de tagadhatatlan, hogy sok alapvető hibája arra vezethető vissza, hogy amikor megszületett, közállapotaink még nem voltak konszolidálva s a lelkekben még erős hullámokat vetett a háborús, a forradalmi és ellenforradalmi idők sok szenvedése. Nem soroljuk fel itt a súlyosnál-súlyosabb hibákat, csak a földbirtokreformnak a zsidósággal kapcsolatos vonatkozásaira akarunk rámutatni. A törvénynek van egy pontja, mely szerint az 50 éven belül szerzett földbirtok a megváltásra kerülhető birtokok sorrendjében előbbre van. Ez a pont, ha kifejezetten nem is, de valójában mégis a zsidóság ellen irányul. A zsidók ugyanis leginkább egyenjogúsításuk bekövetkezése. tehát 1867 után szereztek birtokot s magától értetődik, hogy a megváltást illetőleg elsősorban az ő birtokaik jöhettek számításba. Ha egy ilyen irányú statisztika készülne, abból kétségtelenül meg lehetne állapítani, hogy a földbirtokreform következtében megváltást szenvedettek között valóban aránytalanul nagy számmal szerepelnek a zsidók. Ami a zsidóságnak a M.-ban való részvételét általában illeti, arra vonatkozólag a statisztika csak hozzávetőleges felvilágosítást nyujthat. Mindenekelőtt is csak Nagy-Magyarországra vonatkozólag készült ilyen statisztika — amelyet Kovács Alajos, a statisztikai hivatal igazgatója állított össze — s ebből tiszta képet egyáltalán nem nyerhetünk, csupán körülbelüli következtetést vonhatunk le a mai helyzetre. A zsidók szerepe a magyar M.-ban százalék szerint:

A birtok nagysága	Birtokosok %-okban	Bérlők %-okban
1000 holdon felüli	19·9	73·2
200—1000 holdas birtokok	19·0	62·0
100— 200 « «	8·0	27·0
50— 100 « «	2·5	7·6
25— 50 « «	0·7	2·0
10— 20 « «	0·4	0·7
5— 10 « «	0·3	0·4
5 holdon aluli «	0·3	0·3

Látszatra ez a statisztika a zsidóságnak a M.-ban való túlsulya mellett bizonyít. De figyelembe kell venni a következőket: Az összeírás idejében Nagy-Magyarországon 2.388,482 gazdaság volt. Ebből 1.738,253 a 10 holdig terjedő földbirtokok száma s itt csak 0·3% a zsidó birtokos, tehát sokkal kevesebb, mint amennyi a zsidóság akkori országos arányszáma (5%) szerint lehetne. A tíz-húsz holdas földbirtokok száma 385,381 s a zsidóság itt is csak 0·4%-al szerepel. A 20—25 holdas 205,181 birtokos között 0·7% zsidó, az 50—100 holdas 36,032 birtokos között 2·5%, tehát az országos arányszám fele. Nem folytatva tovább a részletezést, megállapítható, hogy összesen 2.328,815 gazdaság van, ahol a zsidók 4%-os átlaggal szerepelnek. Számban ez kb. 9500-nak felel meg. Viszont az összes, tehát a 2.388,482 földbirtokos között az 5%-os arányszámot véve alapul, 116,000 zsidónak kellene lennie. De ha a 9500 zsidó birtokoshoz hozzászámítunk 6500 haszonbérlőt, akkor is csak 16,000 a tényleg M.-gal foglalkozó zsidók száma, tehát 100,000-rel kevesebb, mint amennyi a számarány szerint lehetne. Ha a földbirtokosok és bérlők számát vesszük tehát figyelembe, akkor mintegy 100,000 zsidó maradt ki a M.-ból, ha viszont magát a földet nézzük, akkor a következő eredményre jutunk: A száz holdon felüli szabad birtok területe 10.883,600 hold s ebből 14·6% a zsidóké. A százholdon felüli korlátolt forgalmú birtokból (15.528,700 hold) már csak 2·5% van zsidókézen. A százholdon aluli birtokok összterülete 22.693,000 hold s ebből csak 0·73% a zsidóké. Az összesítés után kiderül, hogy az ország gazdaságilag mívelt területének csak

4·15%-a van a zsidók kezében, tehát kevesebb, mint amennyi országos arányszámukat tekintve jogosan megilletné őket. Arra vonatkozólag, hogy miképpen helyezkedtek el a zsidók a gazdasági kultúra keretében és milyen eredményeket értek el, ugyancsak egy statisztikai kimutatás szolgáltat érdekes adatokat. Tudvalévő, hogy a sikeres gazdálkodás előfeltétele a racionális állattenyésztés minél intenzívebb felkarolása. Ahol magas fokon áll az állattenyésztés, ott maga a gazdálkodás és általában a gazdasági kultúra is a fejlettségnek magas fokán áll. Van egy statisztikai kimutatás az 1892—1912. évek között tartott tenyészállatvásárokról és kiállításokról s e kimutatás szerint az összes kitüntetések és díjak 19·6%-át ezen idő alatt a zsidók vitték el. Ebből mindenesetre arra lehet következtetni, hogy a zsidók nemcsak tőkét, de szakértelmet is vittek bele a magyar M.-ba és egyesek okszerű, modern gazdálkodásukkal fokozták a föld produktivitását s ezáltal egyes vidékek gazdasági fellendülésének szinte irányítóivá váltak. Áll ez a megállapítás különösen a Kohner, Lederer, Györgyei, Solt, Sváb, Kuffler, Kornstein, lovag Wertheimstein, Pajzs, Csobai, Lamm, Lonkai, báró Kornfeld stb. családok gazdaságaira, amelyek a gazdasági kultúra úttörői voltak s példaadásuk ösztönzőleg hatott sokakra a tekintetben, hogy elhanyagolt birtokukat a modern gazdasági kultúra eszközeivel produktívvá és virágzóvá tegyék. (V. ö. *Polyák* Béla, «Zsidók a magyar mezőgazdaságban»; *Acsády* Ignác, «A magyar birodalom története»; *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) V. A.

Mezőkövesd, nagyk. Borsod, Gömör és Kishont ezidőszerint 1 gyesült vm. 18,548 lak. Minden valószínűség szerint már a török hódoltság utáni időkben laktak szórványosan zsidók M.-en, amire többek között olvashatatlan feliratú, egészen régi sírkövekből is lehet következtetni. Az első sírkő, melynek dátuma olvasható, Schwarc Judáé és 1810-ből való. Egészen bizonyos tehát, hogy — kezdetleges formában bár — de már 100—120 évvel ezelőtt is volt hitközségi élet M.-en. Az első jegyzőkönyv, amelyet a hitközség levéltárában őriz, 1850 okt. 12. kelt és magyar nyelven van írva. A hitközséget akkor kommunitásnak hivtak és élén a főbíró állott, kit a főszolgabíró által kijelölt egyénekből lehetett választani. A hitközséget — mint a jegyzőkönyvből kitűnik — Ónodi Sugár Farkas, Vilmos és József, ki obsítos volt, továbbá Wessely Farkas és a két Harangi-Leitner testvér, Gyula és Menyhért alapították. A Harangi-Leitner család ettől kezdve állandóan vezető szerepet játszott a hitközségben. Első rabbi Wechsler Soma volt. Az első előljárók a következők voltak: Ónodi Sugár Farkas főbíró, szentmarjai Schwarc Farkas bíró, Weisz Mózes számadásfelügyelő, Harangi-Leitner Móric, Klein Lajos, Sugár József és Goldberger Lipót hites tagok. Első templomát 1853. az újat 1896. építette saját erejéből a hitközség. Eleinte az ábrányi rabbisághoz tartozott a hitközség, sőt a miskolci megyei rabbiságnak is fizetett adót. 1868-ban már a főszolgabíró közbejötte nélkül választotta a hitközség főelőljáróját. 1871-ben orthodox hitközséggé alakult. 1888. létesült az elemi iskola s ugyanez évben a kultuszminisztérium rendeletére M. rabbisági és anyakönyvi kerületi székhely lett. 1891-ben kéttanerős lett az iskola, melynek számára a hitközség Plattner József elnök kezdeményezésére a közeljövőben új modern épületet fog emelni. 1912. készültek el a hitközség új, demokratikus alapszabályai. 1926-ban új rituális fürdőt épített a hitközség. Második rabbija a hitközségnek Ehrenfeld Saul volt (1896—1904-ig) azóta Jungreiss Izidor a főrabbi, aki 1908. alapította meg a ma is működő jesivát. A hitélet elmélyítését szolgálja a hitközségi tagok által 1914. létesitett Talmud Tóra, mely 1925 óta évi 380 pengő államsegélyt kap. A Talmud Tórának két tanítója és 65 növendéke van. A hitközség többi intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Neumann Ede az elnöke, és a Nőegylet, melynek élén Roth Dezsőné áll. A hitközség 23,015 pengős évi költségvetéssel dolgozik s a hiányt kultuszadó kivetésével fedezi. Filantrópikus és szociális célokra kb. 2900 pengőt költ. Anyakönyvi területéhez Szentistván, Négyes, Tiszavalk, Egerlövő, Borsodivánka, Szomolya, Andornak, Királya, Novaj, Ostoros, Szilhalom és Egerfarmos községek tartoznak. A hitközség lélekszáma: 800, a családok száma 180, adót 173-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 2 szabadpályán levő, 2 tanító, 104 kereskedő, 5 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 6 orvos, 10 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 28 iparos, 1 hírlapíró, 5 magánzó és 8 egyéb. A világháborúban résztvett tagjai közül 10-en haltak hősi halált. A hitközség történetével *A Magyar Városok Monografiája* c. munka keretében egy fejezet foglalkozik, amelyet Weisz Jakab M.-i igazgatótanító írt meg. A hitközség mai vezetősége: Jungreiss Izidor főrabbi, Plattner József elnök, Spitz Salamon alelnök, Weiszenstein József jegyző, ifj. Schwarc Hermann ellenőr, Kohn Lajos gondnok, Adler Péter és Roth Károly számvizsgálók és Weisz Jakab tollnok.

Mezőtúr, rtv. Jásznagykun Szolnok vm. 26,911 lak. A M.-i hitközség 1835. alakult. Alapítói: Schlesinger Dávid, Schwarc Sándor, Schwarc Simon és Schwarc Márton kereskedők voltak, akik a környéken levő községekből költöztek be M.-ra. A hitközség első rabbija Löwinger Gáspár volt, akinek működéséről keveset tudunk. A hitközség első előljáróságának a tagjai a következők voltak: Schwarz Simon elnök, Holländer Sándor alelnök, Huszerl Bernát ellenőr és Schwarc Ignác gondnok. A hitközség tagjainak önkéntes adományaiból építette fel templomát s a 70-es években egytanerős elemi iskolát létesített. Az 1869-iki egyetemes gyűlés után a hitközség a kongresszushoz csatlakozott. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa a Solós Szeudosz egylet, a Nőegylet és az utolsó években létesült Diáksegítő Bizottság, mely a numerus clausus következtében külföldre kényszerült zsidó diákok segélyezése terén szép eredményeket ért el. A hitközség tagjai közül többen játszanak szerepet a társadalmi életben. Kun Izidor ezredorvos, Nádas Gyula állategészségügyi főfelügyelő tiszteletreméltó közéleti tevékenységét a felekezeten kívül

is méltányolják. Glück Béla és Nobl Jakab főorvosok, a világháborúban elestek. Nagyobb arányú ipari vállalkozásokat létesítettek: Márer Sándor és társa gőzmalmot, téglagyárat és fatelepet, melyek 120 munkást foglalkoztatnak, a Stern Testvérek szövőgyárat, melynek 60 alkalmazottja van. Megemlítendő még az Epstein Testvérek 500 holdas mintagazdasága. A hitközség lélekszáma 1220, a családok száma 120, adót 160 an fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai többnyire kereskedők, iparosok, gazdálkodók, de sok köztük az ügyvéd, az orvos és a köztisztviselő is. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 16-an estek el. A forradalomnak Adler Jakab malomtulajdonos esett áldozatul, akit a vörös katonák lőttek agyon. A hitközség mai vezetősége: Szőke Zsigmond elnök, Vas Sándor alelnök, Deutsch Ernő pénztárnok, Schönfeld János iskolagondnok, Wiener Mór és Markovits Izidor templomgondnokok.

Mezumon-bencsen *(h.)*. Három emberből álló társaság asztali áldása az étkezés után. A jiddis nyelvhasználat *mezümen*-nek mondja. A M.-ben csak a bar-micva (l. o.) koron túllevő férfiak vagy ifjak vehetnek részt. A szertartás formája ez: a házigazda, vagy az a vendég, akit az ezzel megtisztel, felszólítja asztaltársait az ima elmondására, a másik kettő az előírt formulával válaszol: *Jehi Sem Adonój mevórách meato vead ólom*. Legyen az Örökkévaló neve dicsőítve mostantól mindörökké. A felhívó azután megkezdi az imát és végig hangosan mondja, vagy legalább, az «Áldott légy Örökkévaló»végződésű strófákat, hogy a többi a szokásos «Áldott Ő és áldott az Ő neve» formulával respondeáljon. Szokás, hogy az előimádkozó boros serleget is ürít az ima végén. Tíz férfi jelenlétében az ima ünnepélyesebb és a bevezető benedikciót állva mondják ilyenkor az imádkozók. A M. szertartása a Talmudnak abból a szentenciájából alakult ki, hogy ha hárman ülnek az asztalnál és nem beszélgetnek a Szentírásról, olyanok azok, mintha halotti áldozatot fogyasztanának. A tórai diskussziónak minimális mértéke az áhitatos előimádkozás, amellyel az ember másokat is belevon az áhitatba. F. D.

Mezuzó. Bibliai szövegeket tartalmazó tekercs, melyet a bejáratok jobb ajtófélfáira, a felső harmadik harmadon szögeznek, rézsut a bemenet felé. E kicsiny tekercsek fém- vagy fatokban vannak elhelyezve. Minden lakószoba ajtófélfájára és a bejáratokra kell M.-t szegezni. A parancs a Biblia következő kétszer is előforduló versén alapszik: «Írd azokat házad ajtófélfáira és kapuidra.» A felszögezett pergament-tekercs is e két bibliai részt tartalmazza *(Móz.* V. 6. 4—8 és *Móz.* V. 11. 13—21). Külső felírásnak a *Sáddáj* (Mindenható) szót alkalmazzák, még pedig olyan elhelyezésben, hogy a tok nyílásán szembe tűnjön. Vallásos zsidók érkezéskor és távozáskor ujjal érintik a M.-át és ujjukat megcsókolják. A M.-nak az a célja, hogy Istenre és az ő törvényeire irányítsa a gondolatot. F. D.

Miatyánk. Héberül: *Ovinu*. A keresztény vallások ama imádságának elnevezése, melyre Jézus tanította tanítványait s amelynek nem teljesen egyező szövegét Máté (6. 9—13) és Lukács (11. 1—4) evangelisták közlik. Utóbbiból kitűnik, hogy már Keresztelő János (l. o.) is tanította követőit egy imaformulára s lehetséges, hogy az azonos volt a közölt M.-kal. A Talmud viszont azt tanusítja, hogy egyes kiválóbb mestereknek szokásuk volt a rendes imák mellett rövid imádságot recitálni s azt tanítványaik is követték *(Toszefta Berachót* 3; *Berachót* 16b—17a, 29b; *Jerus. Berachót* 4. 7d) s ezen imák, valamint a Jézusé közt hasonlatosság van. A kétféle M.-szöveg közül a Mátéé hosszabb és újabb keletű, mint a Lukácsé. Mindkettőé szószerint a régebbi hébernyelvű és általánosan elterjedt egyes hosszabb imádságokból van művészien kiválogatva s főképpen az esszénus-chaszideusok közt voltak azok elterjedve. Hogy tiszta zsidó imák keverékei a M. egyes mondatai, azt mutatja az a körülmény is, hogy sehol sincs benne kifejezve az, hogy a Messiás Jézus személyében eljött volna, hanem ellenkezőleg, mindjárt bevezetésében a zsidó messiási reménységnek ad kifejezést, mondván: «Jöjjön el a Te országod.» Úgy ez, mint Isten nevének megszentelése szószerint az ősi és máig a zsidó liturgiában legnagyobb szerepet játszó, naponként számtalanszor elmondott s a gyászolóknak külön előírt Kaddis (l. o.) imádságból van átvéve. Ez utóbbit valamennyi zsidó liturgia több helyt tartalmazza. A M. invokáció (héb. *Ovinu)* a zsidó liturgiában igen gyakori, de különösen nagy szerepet játszik a ros hásónó, jom-kippur és a kettő közti bűnbánat tíz napja imádságai közt. Ennek az imasorozatnak minden kérése, ill. mondata így kezdődik: *Ovinu Málkénu*, azaz M. királyunk, az egyik könyörgés pedig így: «M. királyunk, tárd fel nekünk mielőbb a Te királyságod dicsőségét.» A mindennap háromszor mondott Tizennyolc Benedikció (semóne észre) 4. és 5. áldásában szintén M. az invokáció. Az esszénus-chaszideus körökben gyakori volt a Talmud szerint ez az invokáció: «M., ki az Égben vagy» *(Berachót* 5. 1; *Jóma* 8. 9; *Szóta* 9. 15; *Abót* 5. 20; *Toszefta, Demaj* II. 9), amely szintén gyakran előfordul a zsidó liturgiában szószerint (pl. Jéhi rócón mi-lifné Ovinu se-basomáim, a. m. legyen meg a Te akaratod M. az Egekben). A Kaddis, a zsidók egyik legfőbb imádsága már a Jézus előtti időben is, ezt tartalmazza: «Szenteltessék meg az Ő nagy Neve e világon, melyet ő teremtett az Ő akarata szerint s vajha megalapítaná az Ő királyságát gyorsan és a közeli időben.» Az Al ha-Kól szintén egészen hasonlót tartalmaz. Valamennyiben kifejezésre jut a M. három fő alkatrésze: Jöjjön el a Te királyságod, Szenteltessék meg a Te neved, Legyen meg a Te akaratod a földön és az égben. Valamennyi egy gondolatot és akaratot fejez ki, t. i. az Isten akarata szerint történő eljövetelét a Messiásnak, teljesen a zsidó felfogás és képzet szerint. A «legyen meg a Te akaratod» kifejezés az Ég királysága eljövetelére vonatkozik, jelezve mintegy azt, hogy senki, csupán Isten maga tudja annak idejét. Ezt az isteni akaratot, ill. tetszést a héber *rócón* fejezi ki az említett imákban. (V. ö. *Jesája* 61. 2; *Zsolt* 69. 14; *Lukács* 2. 14). Minthogy Jézus tanítványai

szerint a Messiás az ő személyében jött el, már nem használhatták ezt a kifejezést: ‚jöjjön el mielőbb a Te királyságod' Az Új-Testamentum exegetái szerint a Messiás második eljövetelének, Isten királysága tökéletesülésének eszméjéről van itt szó, azonban ez is zsidó gondolat volt. A ‚legyen meg a Te akaratod' kifejezés, mindent Istennek való alárendelést fejez ki, mint az R. Eliezer imájából kitűnik: «Legyen meg a Te akaratod az égben fenn s adj lelket azoknak, akik félnek Téged a földön és tedd, ami a Te szemeidben jónak tűnik fel; áldott légy Te, aki meghallgatod az imát» *(Tószafót, Berachót* III. 7). A M. többi része a Messiás ezutáni várása eszméjével áll szoros kapcsolatban. R. Eliezer *(Mechilta* szerint a módimi Eleazar) ezt mondja: «Aki teremtette a nappalt, gondoskodik is (az emberről); ezért az, akinek elegendője van s ezt mondja: mit fogok enni holnap?, a kishitűek közé tartozik» *(Mechilta, Besallach*; *Szóta* 48b). Ugyanezt mondja Jézus is: «Ne gondoljatok életetekre, arra, hogy mit fogtok enni vagy inni... Ó, ti kishitűek...» *(Máté* 6. 25—34.; *Lukács* 12. 22—31; v. ö. Simeon b. Jochai, *Mechilta* i. h.; *Beráchót* 35b; *Kiddusin* 4. 14). Ez a hít tisztára a Messiást várók híte volt s ezek imádkoztak Salamon szavaival: ‚Add meg nekünk mindennapi kenyerünket' (lechem chuki) *(Példab.* 30. 8; *Béca* 16a). A bűn megbánására és megbocsátására vonatkozóan még különösebb mértékben helyeznek súlyt a régi zsidó imák és mondások: «Bocsásd meg felebarátodnak a sérelmet, amellyel az téged illetett s úgy a te vétkeid is megbocsáttatnak, ha imádkozol», mondja *Szirach* (28. 2), a K. e. 2. sz.-ban. «Kinek lesz megbocsátva a vétke? Annak, aki megbocsátja a sérelmet» *(Derech Erec Zuta* VIII. 3; *Ros Hasána* 17a). Ugyanezeket mondja Jézus is *Márk* evangelistánál (11. 25) s ez az előírás került be a M.-ba ilymódon: ‚bocsásd meg a mi vétkeinket, amint mi megbocsátunk az ellenünk vétőknek'. A M. többi része is szoros összefüggésben áll a zsidó liturgiával; a «ne vigy minket kísértésbe» a zsidók reggeli imádságában megvan máig az ókortól kezdve *(Beráchót* 60b). A «szabadíts meg a gonosztól», azaz Jakab evangélista szerint a Sátántól, miután az a rossz forrása, az esszénus-chásszideusoknál sűrűn előfordult kifejezés volt *(Beráchót* 10b—17a, 60b), akik azonban letompították azt a *jécer ho-rá*, azaz «bűnös vágy» közkeletű kifejezésre. Szorosabb analizálásnál kitűnik, hogy a Máténál közölt M. záróversei (6. 14—15) csupán a megbocsátási imára vonatkoznak, ennélfogva az eredeti szöveg azonos volt *Márk* 11. 25-tel s a M. egész szövege későbbi interpolációja a Máté-evangéliumnak; valószínű az a feltevés, hogy az egész át lett véve a Didache-ből (VIII 2), amelynek eredeti zsidó formája a M.-ot, mint a János tanítványainak imáját tartalmazta. (L. *Jézus, Kereszténység és zsidóság viszonya)* A M. szövegének minden szava, ahogy fentebb jeleztük, zsidó imákból való és azt a következő szembeállítás is mutatja. (A héber imarészek forrásait megadni nem mindenütt lehet, mivel nincsenek határozott számmal ellátva, mint a bibliai versek és fejezetek.)

Miatyánk, Ki vagy a mennyben,	Ovinu sebasomajim
szenteltessék meg a Te Neved	jiszkaddas simchó
jöjjön el a Te országod (= a Te uralmad	vějamlich malchuszé (vegye át uralmát), de van ilyen formula is: jöjjön az Ő uralma *(Targum Micha* 4. 8. v.)
legyen meg a Te akaratod	jehi rocón
mikép a mennyben azonkép a földön is	aszé reóncho basomajim mimmáal vehatóv běénechó aszé (tedd meg akaratodat a mennyben és ami jónak tetszik szemeidben, hajtsd végre *(Beráchot* 29b). Mindent, mi Istennek tetszik, megteszi a mennyben és a földön, a tengerben és minden mélységben *(Zsolt.* 356).
A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk	Hatriféni lechem chuki *(Példabeszédek* 38. 8). R. Méir tanítványai mondták: Mi a legrövidebb ima? ‚A Te néped szükségletei nagyok... legyen a te akaratod, hogy megadd mindenkinek szükségletét' *(Beráchot* 29b). R. Eliezer mondá: Akinek meg van, amit ma ehetik és mondja: mit teszem holnap? az kishitű *(Mech.* 55b). Áldott az Isten, nap nap után, a kenyérért, melyet ad *(Jomtób* 16a).
és bocsásd meg a vétkeinket	szelách lonu ovinu, ki chotónu (bocsásd meg, Atyánk, hogy vétkeztünk... A semone eszré imában).
mikép mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek	Még ha a testi sértő a sértettnek kártérítést nyujtott is, Isten nem bocsát meg neki, míg meg nem követte a sértettet *(Bábá Káma* 8. 7). Aki az embereken könyörül, azon megkönyörülnek a mennyben, aki nem könyörül embereken, azon nem könyörülnek az égben *(Sabbat* 151b).

Isten elleni vétkeket az engesztelő nap eltöröl, ember elleni vétkeket nem töröl el, míg az ember embertársát meg nem követi (*Jóma* 8. 9).

Ne vigy minket kisértésbe

Al tevienu... lidé niszójon (reggeli ima *Beráchot* 60b alapján.)

Ne vigy minket sem bűn, sem vétség, sem kísértés, sem becstelenség hatalmába

de szabadíts meg a gonosztól

ments meg minket rossz embertől, rossz véletlentől, rossz hajlamtól, rossz társtól és rossz szomszédtól és a rontó Sátántól, szigorú ítélettől és szigorú bírótól, akár hitsorsosunk, akár nem hitsorsosunk. (Reggeli ima *Beráchot* 16b alapján.)

Mert Tied az ország, a hatalom és a dicsőség most és mindörökké. Amen.

Ki hamalchusz selcho hi (Ólenu ima) Boruch Sem kevod malchuszó leólom voed (Ima *Jóma* VI. 2 alapján.)

Lecho Adonaj hagduló vehagvuró vehatiferesz. Tied uram a nagyság, a hatalom és a dicsőség (Ima *Krón* I. 29, 11.) S. R.

Irodalom. K. Kohler, Jew Encycl.; F. H. Chase, Text and Studies (3. ed. Cambridge 1891); Ch. Taylor, Sayings of the Jewish Fathers (1897); A. Harnack, Die ursprüngliche Gestalt des Vaterunser (Berlin 1904).

Micha *próféta*, könyve a 12 kisebb próféta között foglal helyet. Jesája kortársa, Chizkijáhu király idejében (700 körül), mikor a nép abban az elbizakodottságban élt, hogy nem érheti baj, mert Isten feltétlenül megvédi Ciónt, amint azt *Jesája* hirdette a maradek nép vigaszára. Merész jövendöléssel lép fel: «Cion szántóföldé lesz, Jeruzsálem romhalmazzá». A társadalom romlottságát is ostorozza: «Jaj azoknak, kik csalárdságot eszelnek ki, csak megkívánják a szántóföldeket és már meg is kaparították». Különösen az országnagyok visszaélései háborítják fel: «Nem nektek kellene-é ismerni a jogot? És ti gyűlölitek a jót és szeretitek a rosszat, megeszik népem húsát és lenyúzzák bőrét, összetörik csontjukat, akár csak a fazékba és a húst a tálba». Ő is megütközik azon, hogy a nép áldozattal akarja Istennel a jóviszonyt fenntartani, sőt az emberáldozat gondolata is kísérthetett, mert talán az ő korában Manasse király egyik fiát áldozta fel háborús veszély pillanatában. Ő így fogalmazza meg az erkölcs főprincipiumait: Isten megmondta neked, ember, hogy mi a jó és mit kíván tőled: jogot gyakorolj, szeretetet ápolj és alázatosan járj Istened előtt. Ugyanazt a messiási jövendölést találjuk nála is, mint Jesájánál L. *Messiás*. F. M.

Michszó *(h.), takaró*, amellyel a halottat a temetésig leborítják. Vulg. kiejtéssel: *mecho*. A M. fekete szövetből készül, jóllehet, hogy a zsidó ritusban egyébként a gyásznak nem jelképes színe a fekete.

Micvó *(h.)*. Eredetileg parancsolat, isteni rendelet; a későbbi nyelvhasználatban sokkal tágabb értelmet nyert és most már mindennemű erkölcsi kötelességet és jócselekedetet jelent. A Talmud megállapítása szerint 613 parancsolat *(tarjag micvósz)* van a Tórában, részben rendelkező, részben tiltó. A talmudi bölcsek arra törekedtek, hogy ezt a sok törvényt egy nevezőre hozzák és többen egy-egy bibliai verset jelöltek meg, amely szerintük a bibliai törvénykezés egész szellemét egy mindent átfogó principiumba sűrítette össze. Ilyen összefoglalást adna a Talmud egyik bölcse szerint a 15. Zsoltár: «Aki tökéletességben jár, igazságot cselekszik és igazságot szól az ő szívében. Aki nem rágalmaz nyelvével, nem cselekszik felebarátjának gonoszt és gyalázatot sem szerez felebarátjának. Kinek szeme előtt utálatos a gonosz, de az Istenfélőket tiszteli; esküvését kárával is megállja és meg nem változtatja. Pénzét nem adja uzsorára és ajándékot az ártatlan ellen nem veszen» (2, 3, 4, 5). Mások a bibliai törvények összefoglalását *Micha* próféta e versében találták: «Óh ember, megmondotta neked az Isten, mi a jó és nem kíván tőled az Úr egyebet, hanem hogy igazságot cselekedjél, szeresd az irgalmasságot és alázatosan járj Isten előtt» (6, 8). Végül Chabakuk prófétának egyetlen tanításában látták az egész Tóra foglalatát: «Az igaz ember az ő hitében él» (2. 4). A Talmud különbséget tesz az időhöz kötött és azok között a törvények között, amely az időtől függetlenek. Az előbbiek a nőkre nézve nem kötelezők. Ethikai jelentőségű a Talmudnak az a tanítása, hogy csak vétség árán teljesíthető törvény nem érvényes, így pl. lopott pálmaággal nem szabad sátoros ünnepen szertartást végezni. Némely törvényt maga a Biblia indokol meg; a meg nem okoltak alapját Maimuni bölcseleti munkájában *(Móre nevuchim*, Tévelygők útmutatója) igyekszik megvilágítani. Ma már M. minden jótétemény is akár mások, akár önmagunk megsegítésére irányul. A rossz is M. lehet, ha még nagyobb rossztól szabadítja meg az embert. De ezt a rosszat természetesen nem az ember követheti el, csak a gondviselés végzéséből eredhet. Ebben az értelemben alakult ki a jiddis nyelvjárásban a *Micvó-Tod*. Ezt akkor alkalmazzák, mikor a halál már megváltás a haldoklóra, aki túlsokat és reménytelenül szenvedett. F. M.

Micvótencel *(j., micve-tänzel)*. A chasszideus lakodalmakon szokásos tánc, amelynek az a jelentősége, hogy a férfi és nő kerülik a szoros érintkezést, zsebkendőt fognak a két csücskénél és úgy táncolnak.

Mi deorajszó *(a.). Tórai*. Olyan törvény, amely már a Tóra alapján érvényes.

Miderabonon *(a.). Talmudi törvény*. A szó azt jelenti, hogy: rabbitól ered (nem a Bibliából).

Midósz, az isteni tulajdonságok héber neve. L. *Isten.*

Midrás (héb. szó, a «*deras*» gyökből, a. m. «tanulmányozás», «nyomozás»), a zsidó bibliaexegetika eredeti, ókori formája s az ezt felölelő rendkívül kiterjedt M.-irodalom elnevezése. A M. kifejezés legrégebben a II. *Krón.* 13. 22. és 24. 27-ben fordul elő. A M. már az igen régi korban is, ellentétben a szószerinti interpretációt jelölő *pesat*-tal, a betűszerinti értelmen túl a Szentírás szellemébe behatoló exegezist jelölte, azt, amely a szöveget minden oldalról megvilágítani kívánta. A rabbik moralizáló biblia exegézisét már az ókorban megkülönböztették a tulajdonképpeni törvénymagyarázattól; az előbbi *M. Haggada*, az utóbbi *M. Halacha* néven ismeretes. Maimonides szerint a M. a Halacha terméke. Nachmanides pedig éppen megfordítva véli, de eldöntve ez máig sincs. A M. azon igen régi hiten alapszik, hogy a Bibliában nincs felesleges szó s annak magyarázatáról a szóbeli hagyomány gondoskodott, mely egyenesen Mózes koráig megy vissza. A M. története három korszakra osztható: a Szóferek (másolók), Tannák (l. o.) és Amorák (l. o.) korára.

A) M. Haggada, (Hagódó) moralizáló tartalmú M., mely felöleli, magyarázza, illusztrálja ethikai alapon és célzattal a Biblia nem-legális vonatkozásait. Az arami «agada» v. héber «haggada» (többesben «haggadósz») szó eredetileg a Szentírás recitálását jelentette, tágabb értelemben pedig a Biblia exegetálását. Zunz így határozza meg a Haggadát: «A Haggada az eget a gyülekezetnek szándékozott lehozni, az embereket pedig felemelni az égbe... Ezért vannak benne a vallásos igazsággal egyező, morális tanítások, aforizmák, az isteni igazságszolgáltatásra vonatkozó viták, Izráel múltja és jövendő nagysága, a zsidó mult jelenetei és legendái, az isteni és a zsidó intézmények összehasonlítása, a Szentföld dicsérete, bátorító, serkentő történetek.» A Haggada vallás-ethikai exegézis, mely «Isten útján járásra» akarja szoktatni a gondolkodó embert. Ehhez képest a Biblia valamennyi részletét, történeteit, epizódjait a vallásfilozófia, miszticizmus és ethika keretében adja, emellett erősen zsidó nemzeti szellemben, a messiási hit reménységével átszőve. A haggadikus M. anyaga a különböző című M.-ok egész sorozatát teszi s alapjuk már a Biblia némely helyén megtalálható; ehhez a szóferek is adtak toldást s ők voltak a tulajdonképpeni megalapítói a biblia-exegézisnek; számos M. Haggada található Philónál és Josephusnál, meg az apokrifáknál. A tannák és amorák haggadái közt nincs különbség. A haggadikus magyarázat igen népszerű volt abban az időben, mint az a Talmudból kitűnik (Jerus. *Horájót* III. 48b). A Haggada később is, egészen az V. sz. végéig virágzott a korábbi haggadikus legendák, parabolák, példabeszédek és szentenciák nyomán. Az amorák utáni korban és a gáóni korszakban (l. o.) azután összegyüjtötték ezeket, majd revideálták s miután írásban fixirozták a M. Haggada szövegét, az általában véve nem is változott; másrészt azonban különböző csoportosítás szerint külön művekben gyüjtötték össze azokat. Minthogy a halachikus vitákat is szövegezték, ez az oka annak, hogy a Talmud, Misna és Toszefta szintén tartalmaznak nagy számmal halachikus M.-okat, melyeknek főanyaga a Biblia egyes könyveihez és fejezeteihez írott és rendszerezett haggadikus kommentárokból és homiletikus M.-okból áll. Ezek a M.-ok majdnem mind névtelenek, vagyis a végleges szerkesztő neve is ismeretlen, de ezeken kívül néhány haggadikus mű szerzőjét is tudjuk, továbbá a Buber által összegyüjtött és kiadott haggadikus kommentárok is ide számítanak. A Haggada virágzása korában az speciális studium tárgya volt s retorikailag és homiletikailag is alkalmazást nyert főkép a szombati bibliamagyarázatok alkalmával. Voltak még a III. sz.-ban is tudósok, akik tiltakoztak a Haggada M. leírása ellen, azzal okolva azt meg, hogy a leírt magánvélemények esetleg káros hatásúak lehetnek. De azért voltak írott példányok már akkor is. R. Josua b. Lévi is merített ilyen írott szövegből (*Jerus. Sabbat* 16. 15 c; *Szóferim* 16.). Egy «iskolai Haggadakönyv»-et egy másik rabbi említ R. I. Juda pátriárka idejéből (*Szánhedrin* 57 b), míg R. Jochanan egy Haggadát mindig magával vitt (*Jerus. Beráchót* V. 9 a). Ezeknek az elveszett M.-oknak az anyagát később kétségtelenül felvehette a bibliai könyvekhez írott M.-irodalom, de a tisztán haggadikus-exegetikus M.-okat csupán a Talmud lezárása utáni időben adták közre, tehát azt lehet mondani, egy évezred szóbeli hagyományát örökítik meg a M.-ok. A haggadikus vagyis exegetikus M.-ok és a homiletikus M.-ok közt nagy különbségek vannak. Valamennyinél a gazdag költészet és a bibliai szöveg-magyarázat váltakoznak. Exegetikai módszerük először is a szöveg értelmezésében, betű szerinti pontos interpretálásában áll, de ennek magasabb foka az, hogy az értelem megállapítása után az abból nyert gondolatokat szabad formában fejlessze, továbbá a vallás misztériumait és az érzékfeletti világot vita tárgyává tegye. Általános szabályai a M. exegetikájának éppen oly kevéssé vannak, mint a próféták retorikájának. A főhangsúly a M.-okban nem a betűn van, hanem a Biblia szellemében, rejtett tartalmában, melyet a tradicióit tisztelő zsidó tudomány mindig kapcsolatba kívánt hozni a való élettel, a mindenkori jelenkorral, amelyre azt ethikailag alkalmazta. A szabad-exegézisnek ez a módja többféle úton történt: a bibliai kijelentések és kifejezések nyilvánvaló értelmét követték, a belső jelentést kutatták, boncolták és megfontolták, vagy pedig a tradicionális haggadához, a Maszórához folyamodtak, de a Szentírást sohasem hamisították meg arra, hogy elferdítették volna, vagy megfosztották volna azt valódi értelmétől; csupán a gondolat szabad kifejezése volt a M.-ok célja s ezt érték el köllői, ethikai és exegetikai módszerrel. A *M. Haggada* a tannaiták M.-aiban három nagy csoportra oszlik, ú. m. *Mechiltá*-ra, *Szifrá*-ra és *Szifré*-re.

1. A *Mechilta.* (Mechiltó.) Így nevezik az Exodushoz írt legrégibb M.-t, mely R. Ismael iskolájából származik s a 12. fejezethez, tehát az Exod. első legális részéhez írt kommentárral kezdődik. A szerző eredetileg halachikus M.-okat akarhatott itt összegyüjteni, de a haggadikus anyag az

előbbivel összevegyült s ez dominálja az egészet; még a Tízparancsolathoz írott M. is haggadikus, míg a *Mispótim*-fejezet nagyobbára halachikus, a tárgy természeténél fogva. Az egész *Mechilta parasá*-k és *mászechtá*-k szerint van felosztva.

2. A *Szifra* v. *Tórász Kohánim*, R. Akiba iskolájából származik, toldaléka pedig R. Ismáeléből; szerkesztője R. Chijja volt. Tartalmazza a a *Leviticus* halachikus kommentárjait s e szempontból minden egyes szót tanulmány tárgyává tesz. Haggadikus anyaga csekély.

3. *Szifré* Mózes IV. és V. könyveihez, R. Ismáel iskolájából származó M., nagyobbrészt haggadikus tartalommal, Hiányosan maradt fenn, mert éppen némely bibliai történeti leírás minden magyarázat nélkül áll. A *Deuteronomium* Szifréje halachikus anyagot is tartalmaz. A két legrégibb exegetikus M. a *Berésit Rabba* és az *Echa Rabbati* (Echó Rabószi). A «Berésit Rabba» nem csak régisége, hanem tartalma miatt is legfontosabb az összes M.-ok közt. Szerkesztésének ideje a III. sz. s összeállítója valószínűen R. Hosája, egyik első amóra volt, de alapját a tannaiták biblia-kommentárjai képezhették. Felosztása a «parasák» szerint halad, de teljesen egyenlőtlen, ami arra mutat, hogy a M.-ok egyrésze elveszett. A «Rabba» (Rabó) szót a címzésben más *Pentateuch*-M.-ok után is feltették s ezeket (pl. «Vajikra Rabba», «Semósz Rabba»), mint a *Midras Rabbót* gyűjteményt együtt adták ki. Ilyen pl. a velencei kiadás 1545-ből, amely magában foglalja a *Pentateuch* és a *Megillák* M.-ait: címe: *Midras Rabbot al Chamisó Chumsé Tóra*. Az öt Megillah első kiadása 1519. jelent meg Pesaroban «Midras Chomés Megillot» címen. Ma a legelterjedtebb tudományos kiadás a wilnai, melynek számos újabb kiadása van a XIX. sz. elejétől fogva. Az egész «M. Rabba» Zunz megállapításai szerint tíz teljesen különböző M. összetétele. A fennmaradt kéziratok száma nem több hatnál. Az *Echa Rabbati* a *Jerémiás Siralmaihoz* írott legrégibb palesztinai M., mely mai formájában azonban csupán a VII. sz.-ban lett összeállítva. Legjobb kiadása az 1899-i, vilnai Bubertől.

II. A homiletikus M.-ok, melyek, mint nevük is mutatja, homiliák, bibliamagyarázó szónoklatok gyűjteményei haggadikus anyaggal, a Biblia hetiszakaszainak és az ünnepek és szombatok jelentőségének megfelelően. Ilyen homiletikus M.-gyűjtemények a következők:

1. *Peszikta de-Rab-Kahána*, (Peszikto de Rov Kahanó), melyből egyetlen kiadás a Buber-féle (Lyck 1868). A Peszikta 33 homiliából áll s ebből 12 Haftóra-M. Keletkezése egyidejű a «Berésit Rabba»-val és «Echa Rabbati»-val.

2. *Vajikró Rabba* (Rabó) szintén a legrégibb M.-szövegek közül való. 37 parását (porosó-t) és ugyanannyi homiliát tartalmaz a *Levticushoz*. Ezek közül némelyik a Peszikttával azonos. Gyakoriak benne a szellemes példabeszédek és aforizmák.

3. *Tanchuma Jelammedenu*, az előbbivel szemben, mely csupán a *Pentateuch* egyik könyvéhez írt M., ez az egészet felöleli a heti szakaszok szerint; ezenkívül homiliákat is tartalmaz az ünnepnapokra és szombatokra. Ezeknek a homiliáknak rendje: a halachikus bevezető magyarázat, az első vers kifejtése s végül a messiási konklúzió. Elnevezését a benne előforduló gyakori kifejezésből vette: «Jelammedenu Rabbenu» (Tanítson meg bennünket tanítónk), amely kifejezéssel a halachikus bevezetés kezdődik. Másképen *M. Tanchumá*-nak is nevezik. (l. *Tanchuma.*) Első kiadása az 1520—22. konstantinápolyi, újabb a Buber-féle (1885).

4. *Peszikta-Rabbati* (Rabószi) a *Pentateuchhoz* és a prófétákhoz írt homiliák gyűjteménye. Azért hívják «Rabbati» (bővebb)-nek, hogy megkülönböztessék azt a régebbi Peszikától, melyhez különben nem is hasonlít, ellenben annál inkább hasonló a M.-Tanchumára. Legjobb kiadása a Friedmann-féle (Wien 1880), amely 47 szakaszból és 51 homiliából áll. Ezek a homiliák nem csupán szombatokra, hanem részben a nagy ünnepekre is vonatkoznak, így ros hasánára és jom kippurra is. Ezek azonban valószínűen későbbi hozzátoldások. Stílusa néhol megkapóan szép. Keletkezésének ill. összeállításának ideje a IX. sz. közepe.

5. *Devórim Rabba*, 25 homiliát és két töredéket tartalmaz a *Deutoronomium*-hoz. Homiliái halachikus alapon indulnak. Keletkezési ideje a IX. sz. legvége.

6. *Bamidbar Rabba*, a Numerihez írt, nem önálló M., hanem csupán a Tanchuma kivonatolása. Mint az előbbi, úgy ez is a «Jelammedenu Rabennu» helyett a «halacha» szót használja. 30 homiliát tartalmaz parások (porosó-k) szerint.

7. *Semót Rabba*, az Exodushoz írt M. 32 parasában. Nem egységes mű; homiliákat és homiletikus töredékeket tartalmaz, melyek némelyike a Tanchumából van átvéve. Zunz szerint a XI.—XII. sz.-ban állíttották össze, tehát a Berésit Rabbától, melynek folytatása akar lenni, legalább ötszáz év választja el.

8. *Aggadat Berésit* (Agodusz Berésisz), a *Genesis* szidráihoz írt homiliák gyűjteménye. A Buber-féle 1903. krakói kiadás 83 homiliát közöl; minden homilia három szakaszból áll s úgy van elrendezve, hogy az első a Genesis szidrájával, a második a háftórával (vagyis a prófétai résszel), a harmadik rész a Zsoltárokkal, ill. a liturgiával van összekapcsolva. Tartalma nagyobbrészben a Tanchumából való s késői keletű. Régi szerzők egyáltalában nem említik. Szerzője vagy összeállítója minden esetre görög területen élhetett, mert oly görög szavakat vegyít a héber szövegbe, melyeket más M.-ok egyáltalában nem használnak. Első kiadása 1618. Velencében jelent meg s kiadója, Menachem di Lonsano is felismeri a görög nyelvhatást benne.

9. *M. Ve-Hizhir* (v. *Haskem)*, melyet J. M. Freimann adott ki (I. Leipzig 1873, II. Warschau 1880) a müncheni kódex alapján. Szintén a M. Tanchumán alapszik, halachikus része pedig a Talmudon.

III. *Exegetikus M.-ok* az öt Megillához. Két legrégebbi kiadását s az idetartozó «Echa-Rabbati»-t l. fentebb. A továbbiak:

1. *Sir ha-Sirim Rabba*, exegetikus M. az *Énekek Énekéhez*, annak versei szerint. Sokat vesz át régebbi homiliákból és más M.-okból, de a Misnát és Baraitát is felhasználja s idézi. Ugyancsak az Énekek Éneke M.-a az ezzel nem azonos

Aggadat (Agodasz) *Sir ha-Sirim*, melyet Schechter adott ki (Cambridge 1896 és Buber a *M. Zuta*-ban). Ismét más M. ugyanahhoz a *M. Sir ha-Sirim*, melyet Grünhut adott ki (1897 Jeruzsálem).

2. *M. Ruth* a *Ruth*-könyvéhez írott haggadikus kommentár nyolc parasában. Szövegét a fentemlített két első kiadáson kívül közli a Buber-féle «M. Zuta».

3. *M. Kohélet*, (Kohelesz) az *Ecclesiasteshez* írott M., mely a legtöbb más M.-t felhasználja. Szövegét szintén a két első olasz és a Buber-féle kiadás tartalmazza.

4. *M. Megillat* (Megillasz) *Eszter*, szintén kompiláció, mely a többi említett M.-ok nagyobb részén kívül a *Joszippon* c. legenda-történetből is merít. Az 1519-iki konstantinápolyi első kiadáson kívül Buber és Horowitz gyüjteményei (l. Irodalom) is tartalmaznak Eszterkönyvéhez M.-t, mely nem azonos a M. Megillat Eszterrel, hanem délarábiai eredetű. Gaster is közöl egy Eszterkönyvéhez írott M.-t, amely mindkettőtől különbözik. Az *Eszter Rabba* című M. szintén más szöveg.

IV. *Kisebb M.-ok a prófétákhoz és egyéb szentiratokhoz:*

1. *M. Jesája*, melynek szövege nem maradt fenn, de Abravanel és Abraham Portaleone említik azt.

2. *M. Jona*, Jónás prófétának az Engesztelő Nap mincha-imája alkalmával recitált haftóraszövegéhez írt haggadikus M. Szövegét Jellinek részben közli («Beth ha M.» I.) s ez nem más, mint a Zóhár arameus szövegrészének héber fordítása, míg a másik rész a *Jalkut*-ban fordul elő, de a *Pirké R. Eliezer*-ből is sokat vesz át, úgyszintén a Jeruzsálemi és Babyloni Talmudból is. Legrégibb kéziratát a De Rossi-kódex közli.

3. *M. Ijób*, melyre csak hivatkozás van, de szövege ma már ismeretlen, csupán kivonatai vannak meg a *Jalkut Mochiri*-ben, továbbá Sámuel b. Nisszim Maznuth *Majon Ganim* (Berlin 1889) és Isaac b. Solomon művének Jób-kommentárjában (Konstantinápoly 1545). Ezeket összegyüjtötte Wertheimer a *Leket M.*-imban (Jerusalem 1903). Ezeken kívül vannak még M.-ok Sámuel prófétához, a Zsoltárokhoz és a Példabeszédekhez.

4. A *M. Semuél* (v. «Agadat (Agodasz) Sámuel»), melyet Rasi több helyt említ, haggadikus magyarázatok és homiliák Sámuel prófétához, 32 fejezetben. A legtöbb M.-ból merit. Kéziratát a parmai könyvtár őrzi; első kiadása az 1517-iki konstantinápolyi, második az 1546. velencei, a legutóbbi és legjobb a Buber-féle (Cracow 1893).

5. A *M Tehillim*-eket Buber adta ki s látta el bevezető magyarázatokkal (Wilna 1891).

6. A *M. Mislé*, a Példabeszédekhez írott M. vagy haggadikus tartalma miatt *Agadat* (Agodasz) *Mislé* nincs meg teljes szövegében, de a «Jalkut» összeállítója még felhasználta a ma már elveszett részt. Szerkesztője valószínüen Babiloniában élt, mert csupán a Babiloni Talmudot tudja felhasználni. A M. Mislét szintén Buber adta ki (1893) ugyanily címen, de első kiadása a konstantinápolyi dátum nélküli, a második az 1547-iki velencei. A protestáns hebraista August Wünsche németre fordította le (Leipzig 1885).

V. Speciális haggadikus M.-ok:

1. *Pirké de-Rabbi Eliezer* 54 fejezetben, másképp *Baraita d. R. Eliezer*-nek is nevezték régebbi szerzők. Ez a többi M.-okhoz hasonlóan sem exegetikus, sem homiletikus mű, de világos héber nyelvezetével, bibliai frazeológiával és poézisével válik ki. A mű befejezetlen s a Pentateuch haggadikus kommentálását tartalmazza Mirjam büntetéséig. Szerző R. Eliezer b. Hyrcanus szájába adja a tanításokat, de az ő szerzőségére nincs bizonyíték, hanem ellenkezőleg, sokkal későbbi korból ered az, amit megerősít az a körülmény, hogy a gáóni-korszakra s a kalifákra van célzás benne. Zunz szerint a VIII. sz.-ból való, de szerzője valószínüen palesztinai volt. Szövegét először a De-Rossi-kódex közölte, majd Horowitz a British Museumban levő kézirat alapján.

2. *Széder Elijáhu* (Elijóhu) v. *Tanna debé Elijáhu*; ez két részre oszlik, ú. m *Széder Eliáhu* Rabba és *Széder Elijáhé Zuta* (Zutó) címüekre s a Talmud (Ketubót 106a) célzása szerint egy régebbi műből származik. Összeállításának ideje a X. sz. második fele. Tartalma vallásetikai haggadikus magyarázatok gyüjteménye. Ethikája meglepően pártatlan, parabolái, aforizmái, imái és buzdításai egyaránt tanítják ezt. Elfogulatlanságára jellemző a következő mondás: «Tanumul hívom az eget és földet, hogy a Szent Lélek valakin cselekedetei szerint nyugszik, akár izraelita, akár nem-izraelita, akár férfi, akár nő, akár szabad, akár rabszolga az illető.» Héber nyelvezete rendkívül szép, de az összefüggés nem mindig található meg. Első kiadása az 1186. kódex alapján a velencei 1598. kiadás, Friedmann pedig a vatikáni 1703. kézirat alapján adta ki (Wien 1902).

VI. csoport M. a Jalkut Simeoni, Jalkut Ha-Mochri és M. Ha-Godólhoz:

A «Jalkut Simeoni» szerzője is ismeretlen; tartalmazza a Biblia 24 könyvének haggadikus és halachikus kommentálását. Első kiadása 1526—1527. Szalonikiben jelent meg *Széfer Jalkut ha-nikró Simeoni* címmel (I—II.) s ennek utószava szerint R. Simeon ha Darsan állította össze s adta ki. A velencei 1566. kiadás címlapja R. Simeonról, a frankfurti darsanok fejéről beszél, az 1909. Odera-Frankfurtban megjelent kiadás pedig R Simeont Frankfurt a. M.-be helyezi. Zunz a szerzőséget megállapíttatlannak tartotta. Az első kiadásban a források nem a margón, hanem a szövegben vannak s ezek az utalások az összeállítónak az egész talmudi és midrasi irodalomban való nagy járatosságáról tanuskodnak. A *Jalkut Ha-Mochiri* szerzője Mochir ben Abba Mari s későbbi keletű, mint az előbbi. Csupán újabban adták ki részletekben; így a Jezsajás-kommentárt (ed. Spira, Berlin 1894), a Zsoltárokét (ed. Buber, Berditschew 1899, a Példabeszédekét (ed. Grünhut, 1902) a *Széfer ha-Likutim* mellékletében; kódexét a 12 kisebb prófétához a British Museum és az 1415. Codex Leyden őrzik. Szerzőjük a M.-irodalom legnagyobb részét felhasználta, de némelyek ismeretlenek előtte. Mindkét jelzett «Jalkut» ignorálja a Targumot, a misztikus és a rabbinikus irodalom termékeit, viszont

a *M. ha-Godol* kivonatolja Rasít, Ibn Ezrát és Maimonidest. Szerzője névtelen akar maradni, de szerénységében a zsidó irodalom minden ágának valóságos tárházát gyűjti össze; a Genesishez írt kommentárt Schechter adta ki (Cambridge, 1902).

B) M. Halacha (Halóchó, a. m. «halacha-kutatás»), a tradicionális halacha igazolása a bibliai források és azok magyarázata segítségével, mely főképpen a biblia legális reszének exegetálásában áll. A M. *Halacha* kifejezést először Nachman Krochmal, a Móre Neuché ha-Zeman szerzője alkalmazta a talmudi «M. Tóra» kifejezés nyomán (*Kiddusin* 49b). A M. Halacha fejlődése szerint három részre osztható: A régi és a későbbi Halacha M.-ára, továbbá a későbbi tannaiták és az amorák M.-ára. A régi Halacha M.-a feltűnően tömör nyelvű lexikográfia és exegézis; célja a törvények exakt definiálása a Szentírás pontos szövege alapján s ehhez képest először a szavak korrekt értelmének megmagyarázására törekszik. Az újabb Halacha nem csupán egyes törvények és tételek szószerinti jelentésének megmagyarázására törekszik, hanem logikai következtetéseket is von le a szövegből, miáltal különbözik a régi Halacha egyszerű exegézisétől. Ez már a Bibliát fejlődése szerint tekinti, annak interpretálásában pedig túlmegy a szómagyarázat határain. Nagyon valószínű, hogy anyagának nagyobb részét még R. Ismael és R. Akiba iskolái gyüjtötték össze. Egyébként halachikus M.-t tartalmaznak úgy a Babiloni, mint a Jeruzsálemi Talmud. A későbbi tannák és az amorák M.-a mesterkélt s alig nevezhető biblia-exegetikának.

C) Kisebb M.-ok. Ezek többnyire későbbi keletűek az eddig említett két főcsoport M.-ainál. Jelentékeny. de kisebb M.-ok a következők:

1. *M. Abkir* (Avkir), mely a Pentateuch két első könyvét kommentálja s melynek neve a benne levő homiliák záróformulájának achrosztikonjából származik (Omen Bejoménu Kén Jehi Rócón). A mű szidrákra van osztva; nyelve tiszta héber s keletkezési ideje a későbbi haggadikus korszak; bennük az angelológia is szerepet játszik. Részleteket belőle a *Jalkut* és más művek szerzői őriztek meg. Azaria dei Rossi is ismerte.

2. *M. al-Jithallel* (Jiszhallel), amely Salamon bölcsességéről, Dávid hatalmáról és Kórach gazdagságáról tartalmaz allegóriákat és legendákat. Szövegét Jellinek adta ki (Béth Hamidrás VI.), a yemeni kéziratból pedig Grünhut (a *Szefer ha-Likutim*-ban I.), a források eredetének megnevezésével. Ennek a M.-nak tartalma is sokhelyütt megegyez más M.-éval.

3. *M. Aszeret ha-Dibrót*, (Aszeresz ha-Dibrósz), mely Jellinek szerint a X. sz.-ból származik s a Sovuósz ünnepre vonatkozik. Valláserkölcsi tanításokat ad a Tízparancsolat magyarázása kapcsán, de a teremtéssel és kinyilatkoztatással is foglalkozik. Stílusa tiszta és világos héber. Törvénymagyarázat mellett számos legendát is tartalmaz Saul királyról, R. Méirről stb.

4. *Dibré ha-Jamim* (Divré Hajoniom) *sel Móse*, bibliai héberséggel írva, számos legendát tartalmaz Mózesről, morális oktatás céljából. Első kiadása az 1516-iki konstantinápolyi, második az 1564-iki velencei, újabban Jellinek adta ki.

5. *M. Éle Ezkéra* (Ezkeró), mely nevét a jomkippurí ugyanolyan kezdetű szelicho kezdőszavai után kapta. Ez tartalmazza a Hadrian korabeli tíz martír kínhalálának leírását. Ezek neveit az Echa Rabbati és a M. Tehillim részben máshogyan közli. Ugyanazt a Hecholósz kezdetű av hó 9-iki kinó is tartalmazza.

6. *M. Észer Galujjót* (Golujosz) eredetileg a Széder Ólam bevezetése lehetett. Először Jellinek adta ki (u. o. IV.), majd Grünhut értékes jegyzetekkel (Széfer Likutim III.) látta el.

7. *M. Eszfa* (Eszfó), melynek kivonatát a Jalkut közli s amelyeket a IX. sz.-ban Babiloniában írhattak.

8. *M. Hallel*, Zsoltár-M. (l. fentebb).

9. *M. Lechu Nerannena* (Nerarenó), amelyet a Machzor könyv említ (§ 426) s amelyből töredékek maradtak fenn csupán, amelyekből arra következtetnek, hogy Chanuka-ünnepi homilia volt eredetileg.

10. *M. Maaszé Tórah* doktrinákat és viselkedési szabályokat tartalmaz; kiadásai az 1519-iki konstantinápolyi, az 1544-iki velencei és 1697-iki amsterdami, azonkívül Jellinek újból kiadta. Ez a M. képezte a mintáját R. Elijah Wilna azonos c. gyüjteményének (Warschau 1804).

11. *M. Petirat* (Petirasz) *Aharón*, a Numerihoz írt M.-kommentár. Kiadásai az említett XVI. sz.-iak és a Jellinek-féle.

12. *M. Petirat Móse* Mózes utolsó cselekedeteivel és halálával foglalkozik s allegóriákat tartalmaz. Részleteket vesz át belőle a Deuteronomium Rabba; teljes szövegét közli Jellinek míg Gaulmyn (Páris 1692), latin fordítása csupán ezen M. recenziójának fordítása.

13. *M. Taámé Chaszérót viszeerót* (Chaszérósz viszerósz), melyet teljes szövegében Wertheimer adott ki (Jeruzsálem 1899). E mű a toszafisták előtt a középkorban is ismeretes volt már.

14. *M. Tadve*, másképpen *Baraita d'Rabbi Pinchasz b. Jair*, a Genesis I. fejezetének interpretációja s amely analógiát mutat a *Jubileumok Könyve* apokrifával. Epstein a M. szerzőjének R. Mózes ha-Darsant tartja.

15. *M. Temura* v. M. Temurót, három fejezetből álló kis M., mely az élet és halál kérdésével foglalkozik s a XIII. sz.-ból származik.

16. *M. Vájchulu*, a Genesis megfelelő verséhez írt M., másképp Vájchulu Rabba.

17. *M. Vajósa*, az Exod. XIV—XV.-höz írt M., nagyobbára a Tanchumából véve. Kiadásai: Konstantinápoly 1519., Metz 1849 és Jellinek. S. R.

Irodalom. Prof. S. Horowitz, J. Theodor, J. Z. Lauterbach tanulmányai a Jew. Encyclopediában; Abraham b. David, Szifra-kommentárja; Abudarham (Warschau 1877); Aron ibn Chajim, Middot Aharon; Algazi, Jagén Semua; B. Auerbach, Ha-Cofeh al-Darké ha-Misnah (Frankfurt a. M. 1861); Bacher Vilmos, Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung (Leipzig 1899); u. a., Agada der Tannaiten; u. a., Agada der palestinesischen Amoräer I—III.; J. Hagiz, Techilat Chochmah (Amsterdam 1709); Dobschütz, Die einfache Bibelexegese der Tannaim (Halle 1893); J. Derenbourg, Essai sur l'Histoire et la Géographie de la Palestine (1867); Z. Frankel, Darké ha-Misnah; u. a., Über palestinensische und alexandrinische Schriftforschung (Breslau 1854); u. a., Über den Einfluss der palestinensischen Exegese auf die alexandrinische Hermeneutik; M. Plungian, Talpiyot (1849); A. Geiger, Wiss. Zeitg. d. jüd. Theol. V.; Levi ben Gerson, Saáré Cedek (Berit Jakob címen, Livorno 1840); Szefer ha-Peliah (Koret 1784); Hamburger, Real-

encyclopedie f. Bibel u. Talmud; D. Hoffmann, Zur Einleitung in die halachischen Midraschim (Berlin 1886—87); u. a., Berliner's Festschrift (1903); Hirschfeld, Die halachische Exegese (1840); J. Horowitz, Torah se-be al-Peh; A. Jehuda, Kizzur kelale ha-Gemara; Josua ha-Levi, Halikót Olam; Kempf, Mamtik Szod (Prag 1861); J. Caro, Helalé ha-Gemára; Kases, Kinat Szoferim (1740); Königsberger, Die Quellen d. Halachah (Berlin 1890); N. Krochmal, Moseh Nebuche ha-Zeman (Lemberg 1863); Buber, Midrasch Agada (Wien 1894); u. a., Sammlung aggadischer Commentare; u. a., Aggadische Abhandlungen (Krakow 1897); Malbim, Ajelet ha-Sáchár; Kohen, Jad Malachi; Mecklenburger, Ha-Ketab veha-Kabbalah; S. Rapoport, Dibré Salom ve-Emet (Prag 1861), Kobak, Jesurun VI.; Rasi kommentárja Middot trakt.-hoz; Szaadja kommentárja ugyanahhoz (Bet Talmud IV. és köv.); Szaadja párisi kiadása IX. k. Serillo, Kelale Semuel; Samson Chinon, Szefer Keritót; Ezeken kívül l. Tanchuma irodalmát.

Mihály, 1. *István,* író és filmdramaturg, szül. 1892. A kereskedelmi akadémia elvégzése után bankhivatalnok lett, majd hírlapíró és kabaréköltő. *Kabaré, Karikaturák, Julcsiett* és *A Zeisler úr* címmel könyvei jelentek meg. 1924 óta filmdramaturg. R. I.

2. *M. Rezső**, festő, szül. Budapesten 1889. Tanulmányait a gödöllői művésztelepen kezdte, majd Berlinben folytatta. A Kéve 1909-iki kiállításán állított ki először. Népies felfogású vízfestményeket, könyvillusztrációkat készít. 1910. jelent meg *Bariék kalandja a nagy világban* c. mesekönyve. F. B.

3. *M. Sámuel.* Nagyvárad város zsidóinak legelső főbírája. M. apja, a város történetében először az 1740-ik évben szerepel. Michel F. név alatt. M. a mai Mihelyfy-család alapítója. D. S.

Mihályfa, kisk. Zala vm., 731 lak. A zsidó hitközség alapításának ideje ismeretlen. Orthodox alapon működik. Lélekszáma 49, családszám és adófizető tag 11. A háborúban 15-en vettek részt, akik közül 5 hősi halált halt. Anyakönyvi területéhez tartoznak Óhíd, Kisgörbő, Nagygörbő, Szalapa, Kisvásárhely, Döbröce és Sümegcsehi községek.

Mihályi *Ignác,* zeneszerző, szül. Kalocsán 1843 nov. 24., megh. 1879. Művei: *Magyar ábrándok,* táncdarabok zongorára, magyar dalok.

Mikéc, hetiszakasz, mely *Mózes* 1. könyve 41. fejezetétől a 44. fejezet 17. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: József Fáraónál, József első találkozása testvéreivel, József második találkozása testvéreivel, József próbára teszi testvéreit. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok* 1. könyve 3. fejezetének 15. versétől a 4. fejezet 1. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy ez utóbbi is József bölcseségének megfelelően Salamon bölcseségéről szól. F. D.

Mikéfe, l. *Magyar Izr. Kézmű- és Földmívelési Egyesület.*

Miklós *Andor**, szerkesztő és lapkiadó, szül. Budapesten 1880. Tanulmányainak befejeztével 1901. hírlapíró lett. Pályáját a Magyar Szó c. napilapnál kezdte, majd 1902. a Pesti Napló szerkesztőségének kötelékébe lépett. E lapnak újjászervezte közgazdasági rovatát, amelyet érdekessé, frissé és változatossá tett. 1910-ben eltávozott a Pesti Naplótól és megalapította Az Est c. napilapot, amelynek eleinte felelős, majd főszerkesztője lett. Az Est, amely a magyar ujságírás új típusát jelentette, csakhamar meghódította a közönség legszélesebb rétegeit és a legnépszerűbb s a legjobban elterjedt napilappá fejlődött. Az adminisztrációban az utcai elárusításra vetette a fősúlyt és e végből az egész országot átszövő, merőben új rendszerű utcai kolportázsszervezetet létesített. Az Estben a szónokias hangú, nagyterjedelmű és ezért kissé nehézkes vezércikkek helyébe a röviddé tömörített, a közvetlen hangú és rendkívül kifejező vezércikket tette. Legnagyobb gondja azonban a külföldi tudósítók révén jóformán az egész világra kiterjedő, a telefon, táviró- és rádió-szolgálat teljes kihasználásával az eseményeket nyomon követő, amerikai jellegű hírszolgálat megszervezése volt. Később vállalatának érdekkörébe vonta a Magyarországot és a Pesti Naplót is. Az Athenaeum nyomdai és irodalmi intézet vezetője és irányítója. 1927. nagy szervező erejét a trianoni béke revizióját sürgető Rothermere-akció propagandájának szolgálatába állította. 1928. Londonban meg is látogatta lord Rothermeret, akivel az akció tovább fejlesztéséről és kiszélesítéséről tárgyalt.

Miksa véd-levele. II. Lajos gyámja, Miksa, abból a középkori jogelvből kiindulva, hogy a zsidók a római király, tehát az ő fennhatósága alá tartoznak, (l. *Római király szolgái)* Magyarországon, mint a zsidók védője lépett fel, noha ugyancsak ő volt az, aki a szent római birodalomban Norinbergből a zsidókat kiűzte. Magyarországon 1515 júl. 26. rendeletet bocsátott ki, amelyben tudtára adta mindazoknak, akiket illetett, hogy védelmébe fogadja Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektust családjával és az egész zsidósággal együtt. A rendelet kibocsátásakor még élt Ulászló és utal a király halálának eshetőségére is és kimondja, hogy a király halálának bekövetkeztekor a zsidók személyi és vagyoni biztonságán bántalom ne essék. Ez a rendelkezés pedig mindaddig érvényben marad, míg ő és Lajos Magyarország és Csehország királya másként nem rendelkeznek. II. Ulászló kilenc hónappal M.-nek kibocsátása után meghalt és ahogy más kedvező törvények nem jutottak érvényre, ennek a rendeletnek sem volt sok foganatja. U. L.

Mikve *(h.).* Rituális fürdő, melynek legfontosabb kelléke az úgynevezett «élővíz». Különösen nagy jelentősége volt abban az időben, mikor a tisztasági törvények teljes egészükben érvényben voltak. Manapság a rituálé szerint csak asszonyokra kötelező, kik a havi tisztulás után ily fürdő vizében megmerülni kötelesek. A zsidó hitre tért férfi vagy nő, köteles e rituális fürdő tisztító vizében alábukni és elmondani az áldó formulát tanuk jelenlétében. Minthogy a test tisztántartása fontos alkotóeleme a zsidó vallásnak, vallásos életű férfiak is eljárnak a M.-ba: chásszideus vidékeken naponta, sűrűbben pénteken és az ünnepek előnapjain, legsűrűbben a jom kippur előtt való napon.

Milchómó. *(h.). Háború.*

Milkó, 1. *Izidor,* író, szül. Szabadkán 1855 febr. 1. A budapesti egyetemen elvégezte a jogi fakultást, aztán szülővárosában árvaszéki ülnök volt, majd leköszönt állásáról és kizárólag az irodalomnak élt. Nagyszerű magánkönyvtárát Sza-

badka városára hagyományozta még életében. M. fiatal korában már feltünt hangulatos és finom novelláival és olaszországi útirajzaival, melyek mellett társadalomtudományi problémákkal is foglalkozik. Régebben szerkesztője volt a Bácskai Közlönynek és munkatársa a Hétnek, Kiss József folyóiratának. Tagja a szegedi Dugonics-Társaságnak. Művei: *Mindenütt és sehol* (1880); *Divatok* (1883); *Egy kritikus albumából* (aforizmák, 1886); *Egy karrier története* (1896); *Római mozaik* (1895); *Mosoly* (1897); *Uri emberek* (1899); *Firenzei eset és egyéb elbeszélések* (új kiad. 1924); *A miniszter barátja* (1924); *Spekuláné és társai* (1924); *Asszonyok* (1924); *Irók és könyvek* (1924); *Baedeker írásaiból* (1924). S. R.

2. *M. Vilmos*, orvostanár, szül. Óbecsén 1878 ápr. 6. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult, 1914-ben a pesti egyetemen a sebészeti sérülések magántanára lett. Főbb művei: *A subkután bélsérülésekről* (1908); *A penetráló hassérülések diagnostikája; A végtagcsontok háborús törései; Kísérleti és szövettani adatok a sympatektomia kérdéséhez* (1924); *A konstitució jelentősége a sebészetben* (1926). S. R.

Miller *Simon*, amerikai orvos és író, szül. Magyarországon 1887. A New-York melletti Yomkersben lakik. Kiadója az Apirjon c. héber folyóiratnak, azonkívül munkatársa magyar, héber, zsidó és angol lapoknak. B. S.

Miló, l. *cirkumcizió.*

Minchó, a jeruzsálemi Szentélyben bemutatott lisztáldozatnak héber neve. Ma a délesti imádságot jelzik e névvel. Megfelel a jeruzsálemi Szentélyben naponta bemutatott második, délesti áldozatnak. Elmondási ideje a délután részére esik, föltétlenül alkonyat előtt. A következő részekből áll. 1. Sok helyütt megismétlik a reggeli imában már mondott vonatkozó áldozati szakaszokat (l. *Sacharisz).* 2. Asré (l. o.). 3. Félkadissal bevezetett tefilló, (l. o.), mely szószerint megegyezik a reggel mondottal, a 19. áldást kivéve, mely itt rövidebb szövegű. Az ismétlésnél keduso. 4. Tachanun. 5. Olenu. Bőjtnapokon a minchóliturgia valamelyes változást szenved (l. *Bőjtnapok).* A köznapi M. imától eltér az ünnepi M., nevezetesen: 1. Az asré ilyenkor kiegészül az uvó lecijon imával, mely ünnepen a sachariszból elmarad. 2. Szombatra külön szövegű (a 4. áldást tekintve) tefilló van. Az ünnepi M.-tefilló a sachariszkor mondottal szószerint megegyezik. A jom kippuri M. költeményekkel bővül, szombat és jom kippur délután, valamint bőjtnapokon tóraolvasás is van. F. D.

Min hasomájim *(h.). Az égből.* Isten akarata.

Minhog *(h.). Szokás*, plur. *minhogim.* A zsinagóga, vagy a zsidó élet megmerevedett formái, amelyek kánoni jelleg nélkül gyökereztek meg a tradicióban. A M. lehet egyetemes, országos, vagy lokális. Az egyetemes M. mindenütt érvényes és mindenkit kötelez; az országos M. csak annak az országnak zsidóságát köti, ahol kialakult; a helyi M. csupán azt a helységet, amelyben hagyományként él. A zsidó konzervativizmus olyan kitartóan ragaszkodik a szokásaihoz, hogy a M.-ot a kodifikált törvénnyel egyenrangúnak tekinti és mellőzése vagy áthágása éppen olyan vétség, mint a törvényé. Különös nagy jelentőségre jutott a liturgiában, ahol a német eredetű imarend *M. askenázi*, a spanyol eredetű *M. szefárdi* név alatt ismeretes. A magyarországi liturgia néhol a Lengyelországban, Csehországban és Morvaországban dívó zsinagógai rendet követi; ezek a liturgiai részek a használatban levő szidurokban és machzorokban *Ke-minhag Polen, Böhmen u. Mähren* (Lengyelország, Csehország és Morvaország szokása szerint) megjelöléssel fordulnak elő. F. M.

Minjon *(h.). Szám.* A nyelvhasználatban tíz felnőtt (törvényköteles) férfiből álló gyülekezetet jelent. Nyilvános istentisztelet csak a M. jelenlétében tartható.

Minz *Mózes*, óbudai főrabbi, l. *Münz.*

Mi-sebérách *(h.). Aki megáldotta...* Kezdete annak az imának, melyben a tóra-olvasás után áldást kérnek a község egyes tagjaira. Ennek az imának több faját különböztetik meg: 1. A szokásos M. a Tóra-felolvasás után, mely ha férfire vonatkozik, úgy az ősatyák, ha nőre, úgy az ősanyák neveit tartalmazza. Megemlítik benne annak a nevét is, kire az áldást kérik, végül az összeget, melyet az áldástmondató bizonyos jótékonycélra felajánl. A szokásos sorrendek: *a)* a tórához hívott; *b)* a rabbi; *c)* a község vezetői; *d)* azok, kiket az illető megnevez, rendszerint a családtagok. 2. Leánygyermeknek való névadás alkalmával, azzal a könyörgéssel, hogy az újszülöttet sikerrel nevelhessék fel szülei (l. *Névadás).* 3. Betegekért szóló M.-ban azoknak mielőbb való felgyógyulásáért könyörögnek (l. *Betegekért való könyörgés).* 4. Pasziták alkalmával az asztalnál is mondatnak M.-ot a jelenlevőkre. Több kisérlet történt ez imának az istentiszteletről való kiküszöbölése ügyében, általában eredménytelenül nem csak azért, mert ez a közösség pénztárának anyagi előnyöket jelent, de azért is, mert a jótékonyság gyakorlása már ősidők óta mint a vallásos életnek egyik formája az istentisztelettel forrt össze és a zsinagógai szokás megszüntetése lecsökkenthetné a zsidók hagyományos jótékonyságát. F. D.

Mi sejirce, *(h.). Aki akar*, járuljon a Tóra elé. Régebben a hívek maguk végezték a zsinagógában a Tóra-olvasást, ma már az előimádkozó végzi ezt a funkciót. Passzív szerepe azért a híveknek is maradt, mert annyit hívnak a Tóra elé, ahány szakasz felolvasásra kerül. Csak a tóchéchó felolvasása alkalmával térnek el ettől a rendtől, még pedig a szakasz tartalma miatt. Ez a szakasz ugyanis Mózes fenyítő beszédét tartalmazza, a törvényszegők ellen mondott átkokat *(Mózes* III. 26. 14—46. és *Mózes* V. 28. 15—69.). A néphit szerint természetesen ma is foghat még a mózesi átok és a nép írtózik a közelről való meghallgatásától. Ezért fejlődött ki az a szokás, hogy az egész szakaszt nagyon halk hangon olvassa fel az előimádkozó és nem is hívnak fel senkit sem a Tórához, mert ebben az esetben nem is vállalná senki sem a megtiszteltetést. Az előimádkozó meghirdeti tehát: mi sejirce = aki akar, járuljon a Tóra elé. Mire az egyházfi (sámesz) lép a Tóra elé. A tochechót esztendőnként két ízben olvassák.

Miskolc, törv. hat. joggal felruházott város Borsod-Gömör egyesített vm., 56,982 lak. Az (orthodox) hitközség történetének kezdete a XVIII. sz. első felébe nyúlik vissza. Eleinte Borsodmegye községeiben szétszórtan laktak a zsidók, akiknek csak annyi közük volt M.-hoz, hogy felkeresték az itteni, azidőtájt már híres vásárokat. Letelepedésüket azonban a városi tanács ellenezte, mely eljárásában nemcsak vallási elfogultság vezette, de ily módon akarta megvédelmezni a város borkereskedelemmel és pálinka-árusítással foglalkozó polgárainak érdekeit. Az első zsidók a városban lakó nemesek portáin húzódnak meg, így tudunk zsidókról, akik 1717. Szepessy Pál házában «pályinka korcsmát» nyitottak, amit azonban a városi tanács betiltott. Ebben az időben nagyon nehéz volt a zsidók helyzete, amire bizonyság 1725. a minorita rendfőnök tiltakozása az ellen, hogy a «templom előtti tér vásári helyképen a hitetlen zsidók által profanáltassék». De minden akadály ellenére is lassan gyarapodnak. Mint a diósgyőri uradalmi kamara korcsmaés boltbérlői telepszenek meg M.-on s 1735. a számuk — itt és a megyében — 35-re rúg. 1759-ben már temetőjük van, 1765. imaházat létesítenek, rabbit választanak s megyei hitközséggé tömörülnek. A hitközség vezetősége az elnök, alelnök és 7 választott tagból állt. Az elnököt és alelnököt a választógyűlésen elnöklő prefektus nevezte ki. Az uradalmi hatóság megszünte után a prefektus helyébe a főszolgabíró lépett, aki vezette a választásokat, beleavatkozott a hitközség ügyeibe s például 1852., mikor megparancsolta a hitközség elnökségének, hogy a kántort bocsássa el, «ezen jóságáért» 4 aranyat kapott. Jóllehet a hitközség vezetősége a hatóságok gyámsága alatt állott, mégis meglehetősen széles hatáskörrel rendelkezett. Nemcsak a vallásos életet szabályozta és adót vetett ki, de bíráskodott is, pénzbírságot, börtönbüntetést, testi fenyítéket rótt ki, egyeseket kiutasíthatott a városból és az újonnan jövő zsidók csak az ő hozzájárulása alapján kaphattak a városi hatóságoktól letelepedési engedélyt. Ezzel a hozzájárulással úgylátszik nem nagyon fukarkodott a hitközség vezetősége, mert 1780. már 70-re emelkedett a hitközségi tagok létszáma. A M.-i zsidók kezdettől fogva leginkább kereskedelemmel foglalkoztak. Ők léptek a görögök helyébe, akik a XVII. sz.-ban Macedoniából vándoroltak be ide és a kereskedelmet felvirágoztatták. A zsidók letelepedésével párhuzamosan a görögök száma leapadt, egyrészük visszatért hazájába, más részük meggazdagodva felhagyott a kereskedői foglalkozással. Ekkor a zsidók valósággal monopolizálták a kereskedelmet s ahogy gyarapodtak, úgy nőtt a város jelentősége, mely lassan egy egész országrésznek kereskedelmi gócpontjává fejlődött. Hogy mennyire átérezte a zsidóság a kereskedelem jelentőségét, arra bizonyság, hogy 1848. egy Strausz Móric nevű zsidó tanító alapította meg a város első kereskedelmi iskoláját, mely két evfolyamból állott. A zsidóság száma rohamosan nő. 1814-ben a városi tanács összeíratja őket. 1835-ben már 215 zsidó fizet 700 forint türelmi adót. 1847-ben már 361-en vannak s 1900 forint adót fizetnek. 1848-ban a városi tanács — gátat akarván vetni további szaporodásuk elé — utasítja a zsidó előljáróságot, hogy «idegen helyről jövő zsidók itteni hitsorsosaiknál rejtegettetvén, e visszaélés megszüntettessék s letelepedésük és egybekelésük minden módon gátoltassék meg». A kereskedelem mellett egyre intenzívebben foglalkoznak iparral a zsidók. Minthogy a más vallású iparosok céhenként szervezkedve dolgoztak, amely céhekbe nem szívesen vettek fel zsidót, 1833-ban a zsidó iparosok egyesületet alakítottak, majd 1836. külön céhbe tömörültek, amelyben — mint a céh jegyzőkönyveiből kitűnik — képviselve voltak a szabó, gombkötő, festő, cipész, bádogos, timár, aranyműves stb. szakmák. A céh alapszabályai 1848. nyertek felsőbb megerősítést. A szabadságharcban a zsidó céh tagjai részint nemzetőrök lettek, másrészt hazafias lelkesedésből a honvédség számára felszerelést és ruházatot készíttettek. 1864-ben megszünt a céh, illetve izraelita ipartársulattá alakult át, mely 1886. ünnepelte 50 éves jubileumát, 1911. pedig 75 éves jubileuma alkalmából felavatta saját menházát, mely évről évre több elaggott, munkaképtelen iparosról gondoskodik. Kétségtelen, hogy a zsidóságnak nagy része van abban, hogy M. fontos kereskedelmi és ipari gócponttá fejlődött. A városi tanács is — mely pedig a XVIII. sz. elején mint hitetleneket nem akarta megtűrni a zsidókat — elismerte érdemeiket, amiről az 1861 ápr. havában az izraelita előljárósághoz intézett meleghangú átirata tanuskodik. «M. város és ennek bizottmánya — mondja az átirat — egyik legszebb kötelességének ismeri, midőn eltávolítva magától az önzés és szellemi kiskoruságot mutató felekezetiesség árnyékát, felebaráti szeretettel közelít azokhoz, kiket a fennálló törvény egyoldalúsága még ez ideig nem részeltetett azon kedvezményben, melynek reájuk is kiterjesztése s élvezhetése közóhajtásunk. Örömmel ragadja meg M. város képviseleti bizottmánya most is az alkalmat kimutathatni rokonszenvét azon felekezet iránt, mely hazánk, városunk örömeiben és balsorsában, a közös nyomatás ideje alatt velünk együtt érzett és együtt szenvedett és ezen határozatunkról a tisztelt izr. Előljáróság jegyzőkönyvileg értesíttetni rendeltetik». Amíg kifelé a legnagyobb egyetértés uralkodott s a zsidóság békességben és barátságban élt a többi lakossággal, addig a hitközséget belülről pártviszályok dúlták. Két pártra szakadt a hitközség : a haladó és a minden újítástól irtózó konzervatív pártra, amelyek minden kérdésben a legélesebben szembe helyezkedtek egymással. Így történt ez az új templom fealvatása után. A hitközségi tagok számának rohamos növekedésével szűknek bizonyult a már egyszer kibővített s az 1843-iki tűzvész után újjáépített régi templom. A hitközség elhatározta egy új templom építését ; 1861. folyt le az új templom alapkőletételi ünnepélye, melyen a megye és a város is résztvett s a helvét hitvallású főgimnázium énnekkara is közreműködött. Ezt a Kazinczy-utcai modern hatalmas új templomot 1863. avatták fel, mely alkalomra Ormódy Ber-

talan (l. o.) írt avató verset. Később 1900. épült fel a modern stilusú Palóczy-utcai templom. A Kazinczy-utcai új templom lángra szította a viszálykodások lappangó tüzét. A hitközség vezetősége a templomba énekkart alkalmazott s azok kik ezen újításban az ősi vallást látták veszélyeztetve, 1864. Sátoraljaújhelybe egy harminc rabbiból álló gyűlést hívtak egybe, mely átokkal sújtotta a M.-i rabbit és a hitközség vezetőségét. 1870-ben a hitközség a kongresszusi szabályzat alapján szervezkedett, ami ismét kirobbantotta az ellentéteket, Az orthodoxok kiváltak és külön hitközséget alapítottak. A két hitközség 1875. febr.-ban újból egyesült és pedig az orthodox szervezeti szabályzat alapján. Később a templomi esketés ügye váltott ki újabb egyenetlenkedést. Ennek eredménye, hogy a szefard imaegyesület külön rabbiságot szervezett, külön elemi iskolát állított fel és autonómiára való törekvésével hosszú évekig tartó surlódást és perlekedést idézett elő. A hitközség első előljárói — az 1808-iki jegyzőkönyvek tanusága szerint — a következők voltak: Brody Wolf elnök, Katz Sámuel alelnök, Mikolás Jozsua, Burger Wolf, Stern Áron előljárók, Helisan Joser, Boschán Juda Léb, Darócz Jakab, Katz Ezekkiel és Beer Aron gondnokok és Fuchs Mendel jegyző. A hitközség első rabbija, aki még megyei rabbi állást viselt, Mandl Izrael volt, utána Aser Anschel Wiener következett, ki 1800. halt meg M.-on. Utódja fia Ábrahám Wiener, vagy Posselburg volt, aki 1832. bekövetkezett haláláig működött. Halálával megszünt a megyei rabbiság, — ezt 1850. követte a megyei hitközség megszűnése — a kis községek meggyarapodva külön hitközségeket és rabbiságokat szerveztek. Ábrahám Posselburgot mint előző M.-i rabbi Fischmann Mózes követte, aki 1836—1875-ig működött, mellette Klein Mór töltött még be rabbiállást (1866—1870), aki hitszónoklataival és irodalmi kör letesítésével tünt ki. 1879-ben Rosenfeld Mayert (l. o.) választották meg főrabbiul, aki 1908. bekövetkezett haláláig áldásos működést fejtett ki. 1898-ban a ma is működő Spira Salamon (l. o.) lett a hitközség második rabbija és hitszónoka, aki az 1896. hozott határozat értelmében először tartott a templomban magyarnyelvű szónoklatot. 1914-óta a hitközség főrabbija Austerlitz Sámuel (l. o.). A hitközség legrégibb intézménye a Chevra Kadisa, mely a fennmaradt jegyzőkönyvek tanusága szerint 1767. alakult. 1802-ben a Chevra Kadisa kórházat rendezett be, melynél 1811 óta külön orvostalkalmaz. A Chevra Kadisa jelenlegi elnöke héthársi Neumann Adolf (l. o.), vezetőségének tagjai Klein József, Bloch Ármin és Stamberger Lajos. A Chevra Kadisa mellett más egyesületek is végzik a felebaráti szeretet munkáját. Így az 1817. alakult Bikkur Cholim egylet, melynek 600 tagja van. Elnökségének tagjai: Bloch Ármin, Feuerstein Izidor, Gerő Ignác és Politzer Márton. 1847-ben létesült a nőegylet, mely több mint félszázados fennállása alatt állandóan tartott fenn népkonyhát és a nyomor leküzdése terén elismerésre méltó eredményeket ért el. Kiváló vezetői közül nagy érdemeket szerzett néhai Grósz Józsefné. A nőegylet tagjainak létszáma 1200. Elnöknői Szabó Árminné és özv. Munk Pálné. A vezetőségben helyet foglalnak még: Steinfeld Zsigmondné, Hochmann Jakabné és özv. Balog Sándorné. Újabban 1912. létesült az 1250 tagot számláló Deborah nőegylet, melynek programmján ugyancsak a jótékonyság szerepel. Elnöknője Princz Jakabné, vezetőségének tagjai: Reich Dávidné, Bónis Lajosné és Blitz Hermanné. A hitközségnek legnagyobbszabású intézménye a felsőmagyarországi zsidó kórház. A kórház — kétemeletes hatalmas épület — évtizedes vajudás után nemrégiben került tető alá s rövid idő mulva — ha berendezésének anyagi kérdését sikerül rendezni — meg is nyílik. Minden jel arra mutat, hogy e kórház, melynek Altmann Ignác főorvos volt egyik leglelkesebb kezdeményezője, az ország egyik legmodernebb kórháza lesz. Külön fejezetet érdemel, a hitközség iskola-politikája. A fővárosi mellett kétségtelenül a M.-i hitközség az, amely az iskolák létesítésének kulturális jelentőségét leginkább felismerte. Már 1784., II. József rendelete következtében, megnyilt a zsidó nemzeti iskola, melyet Kazinczy Ferenc, mint tanfelügyelő többször meglátogatott és hivatalos jelentéseiben megdícsért. (V. ö. *Mandl B.:* «A magyarorsz. zsidók tanügye II. József alatt.») Az iskola azonban csak rövid ideig működött. 1846-ban nyitotta meg a hitközség új iskoláját, melynek első tanítója Hochmuth Ábrahám volt, aki 1846—52. működött, majd Veszprémbe kerületi rabbinak választották s ott is halt meg 1889 jún. 10. Hochmuth kiváló tanító volt s M.-on könyvet is adott ki *Die jüdische Schule in Ungarn, wie sie ist und wie sie sein soll* címmel. Ez az iskola évtizedekig állott fenn, de a hitközség rohamos fejlődése következtében egyre szükebbnek bizonyult. A hitközség új iskola építését határozta el s ezt az iskolát 1900 szept.-ben nyitották meg ünnepélyesen. Kétemeletes gyönyörű, modern iskolapalota az Erzsébet elemi iskola, mely ma is egyik legszebb középülete a városnak s mint felekezeti iskola párját ritkítja az egész országban. Jelenleg hat-hat osztályú fiú- és leányiskolából áll, növendékeinek száma kb. 1000. Mostani igazgatója Hauer Bertalan. Nagyszerű fejlődését és jóhírét az iskola kiváló igazgatóinak és tanítóinak köszönheti. Meg kell emlékeznünk itt Krausz Simon ny. igazgatóról, Weisz J. Lipót, Zollner Albert és Vadas Ábrahám tanítókról, akik több évtizedes kiváló pedagógiai működésükkel az iskolát felvirágoztatták. 1919-ben a hitközség első leányiskolát és polgári leányiskolát létesített, mely hét évig az Erzsébet elemi iskola helyiségeiben nyert elhelyezést. 1926-ban épült fel Feldmann Mór hitközségi elnök kezdeményezésére a felsőbb leány- és polgári leányiskola új, kétemeletes díszes hajléka a legmodernebb pedagógiai elvek figyelembe vételével. Az új iskolát, melynek Serbu Adolf az igazgatója, 1926 okt. 12. avatták fel országos ünnepély keretében, amelyen a kormány, a város, a vármegye és az ország több hitközsége képviseltették magukat. E két nagyszerű iskola mellett van a hitközségnek polgári fiúiskolája, melynek Bartos Norbert az igazgatója, három jesivája és három Talmud

Tórája, melyek közül az elsőt még a XIX. sz. elején Schlesinger Farkas alapította s melynek később évtizedekig nagytudású vezetője Grosz Izrael volt. A hitközség 1928. nyitotta meg tanítónőképző intézetét, amely első ilyen intézménye a magyar zsidóságnak. A hitközség támogatásával létesült a Harmonia dalárda, mely Weisz J. Lipót elnök hozzáértő vezetése mellett jelentős tényezője a város zenei életének. A hitközségből számosan kerültek ki olyan férfiak, akik kulturális téren hírnévre tettek szert. Ezek: Heilprinn Mihály (l. o.), Stiller Bertalan (l. o.), Stiller Mór (l. o.), Ormódy Bertalan és Vilmos (l. o.), Klein Julius Leopold és fivére Kilényi János (l. o.), Ferenczi Sándor (l. o.) stb. A hitközség ama tagjai, akik a város társadalmi és gazdasági életében előkelő szerepet töltenek be: Neumann Adolf (l. o.), Silbiger Bertalan (l. o), Szabó Ármin (l. o.), Győri Ödön (l. o.), Kovács József (l. o.), Halmos Géza (l. o.), néhai Gencsi Samu (l.o.), továbbá Ferenczi Károly (l. o.), Baruch Gyula a Kereskedő és Gazdák Körének igazgatója, Fodor Dezső a Kereskedelmi Testület társelnöke, Kürcz Jakab az Ügyvédi Kamara alelnöke, Bárdos Rezső a Kereskedelmi Testület alelnöke, Gottlieb Hermann ezredes-orvos, Bársony Andor közvágóhídi igazgató, Hegedüs Béla tb. tanácsnok, árvaszéki ülnök, Venetianer Jakab a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár nyug. igazgatófőorvosa, Székely Aladár kormánytanácsos, a Magyar-Olasz Bank M.-i fiókjának igazgatója, Majzler László földbirtokos, malomtulajdonos, az Attila futballklub elnöke, Munk Samu földbirtokos, a Borsodmegyei Takarékpénztár elnöke stb. Nagyobb ipari vállalkozásokat létesítettek: Guttmann Jenő (l. o.) textilgyárat, Herc Jenő gépgyárat, Fried Aladár és Ernő gépgyárat, Kun Lajos vasgyárat, Nagy Andor és Kardos Jenő kenyérgyárat, Mandula Mór a Hernádvölgyi Erdőipari részvénytársaságot, Rotter Ödön kötszövő gyárat, Neményi Endre selyemszövő gyárat, Schweitzer Albert faárugyárat, a Klein és Fürth cég nyersterményértékesítő vállalatot stb., amely vállalatok sok száz munkást foglalkoztatnak. A hitközség tagjai közül Munk Samu, Munk Pálné, Klein Mór, Klein József, Grosz Miksa, Jungreisz Andor, Kohn Menyhért, Ungár Samu, Schwarz Gyula, Silberger Ármin, Bródy Gyuláné és Flohr Manó gazdálkodnak nagyobb földbirtokon. A hitközségnek gazdag levéltára, iskolájának többszáz kötetes könyvtára van. A hitközség multjával Szendrey János *M. város története* c. ötkötetes munkájában foglalkozik behatóan. A hitközség történetét Spira Salamon rabbi dolgozta fel. A hitközség évi költségvetése 350,620 pengő, melyből kulturális célokra 169,908 pengőt, hitéleti célokra 107,132 pengőt, szociális és filantrópikus célokra 41,680 pengőt fordít. A hitközség ezenkívül még számos alapítványt kezel, amelyek nagyrésze azonban elértéktelenedett. A hitközség lélekszáma: 15,000, a családok száma 3000, adót 2704-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 146 nagykereskedő, 71 gazdálkodó, 306 szabadpályán levő, 52 tanár és tanító, 574 kereskedő, 66 ügyvéd, 161 köztisztviselő, 40 munkás, 20 nagyiparos, 57 orvos, 474 magántisztviselő, 12 vállalkozó, 412 iparos, 12 mérnök, 15 író és hírlapíró, 236 magánzó és 350 közadakozásból élő. A világháború alatt a hitközség Halmos Géza akkori hitközségi elnök kezdeményezésére százágyas hadikórházat alapított. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 176-an haltak hősi halált. Emlékük a Kazinczy-utcai templom udvarán, Győri Ödön volt hitközségi elnök kezdeményezésére felállított díszes emlékoszlop őrzi, melyet 1926 jún. 27. avattak fel ünnepélyesen. A hitközség mai vezetősége: Feldmann Mór mérnök, elnök, Mandula Mór kultusz-elnök, Székely Aladár pénzügyi előljáró, Rosenberg Márton iskolaszéki elnök, Klein Márton ellenőr, Roth Miksa gazda, Edelstein Jakab, Spiró Sámuel, Davidovits Ferenc és Tigermann Leó gondnokok. Az előljáróság tagjai: Bloch Ármin, Braun Henrik, Fodor Mihály, Gotthilf József, Győri Ödön, Halmos Henrik, Kellner Miklós, Klein József földbirtokos, Kohn Hermann, héthársi Neumann Adolf, Kürcz Jakab. Princz Jakab, Schwarc Soma, Schweitzer Albert, Silbiger Bertalan, Stern Samu, Szabó Ármin, Szántó Mór, Tyrnauer Márk táblabíró, Venetianer Jakab, Weisz Henrik, Weisz Mór, Wilhelm Hermann, Neuwirth Lajos. A hitközség ügyeit 13 különböző bizottság intézi. A hitközség rabbijai: Austerlitz Sámuel főrabbi, Spira Salamon rabbi-hitszónok, Neufeld Simon és Ehrenfeld Adolf rabbiülnökök. A hitközség titkára Löw Jeromos, jegyzője Weiszmann Salamon, főkántora Wolfgang Salamon. (V. ö. *Szendrey János*, «M. város története» és *Spira* Salamon dr., «A miskolci hitközség története»). V. A.

Miskolczi *Henrik*, író és hírlapíró, szül. Miskolcon 1861., megh. Budapesten 1918. 1879-ben a színészi pályára lépett és utóbb egy vidéki színtársulat igazgatója is volt. 1891-ben hírlapíró lett, majd New-Yorkba költözött és az ottani magyar lapok szerkesztőségében működött. Budapestre visszatérve, a Tolnai Világlapja c. hetilap munkatársa volt. Művei: *Leányhűség; Yankeek országából; Tisztítótűzben; Az Eldorádóban; A batyus zsidó leánya; A potember* (amerikai históriák). Sz. G.

Misnájosz lernen *(j.)*. Magyarul: Misnát tanulni. A gyászszertartások egyik kiegészítő része. A tanulást olyan nagyra tartja a zsidó felfogás, hogy ezt az üdvözüléshez vezető legbiztosabb útnak tekinti. De még az ezzel szerzett érdemek az elhunytra is áthárulnak, ha a tanulást az ő érdekében végzik. Ezért alakult ki a M. a gyászháznál a gyász napjain és az évfordulókon is. Ezt természetesen talmudista végzi. A Misnaszakaszok elolvasása után a halott lelkiüdvéért kaddist mondanak. A Szentegyletek erről a legtöbb helyen intézményesen gondoskodnak.

Mispot *(h.)*. *Peres ügy*. Vulg. kiejtéssel: *mispet*. *Mispeln:* pereskedni.

Mispotim, hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 21. fejezetének elejétől a 24. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Törvények: Élet- és vagyonbiztonsági törvények, emberbaráti törvények, szombatév, szombat, három zarándokünnep, szövetség Szinaj-hegyénél. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jeremiás könyve* 34. fejezete 8. versétől a feje-

zet végéig terjed. A bibliai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy mindkettő a rabszolgák elbocsátásáról szól. F. D.

Miszaszék *(h.). Foglalatoskodó.* Így nevezik azokat, kik a halott mosdatása és öltöztetése körül segédkeznek. L. *Temetés.*

Misznagéd. *Ellenzéki,* az is, aki chásszideusokkal szemben a tagadás álláspontjára helyezkedik.

Miszpallel sein. A j. nyelvhasználatban: (valakiért) imádkozni.

Miszticizmus, l. *Kabbala* és *Zóhár.*

Mittelmann, 1. *Bernát,* orvos, szül. Volosánkán 1866. Tevékeny részt vett az óbudai hitközségi életben. Cikkei a Tanügy, Buda és vidéke, Budapesti Hirlap hasábjain jelentek meg. Műve: *A körülmetélés eredete, története és orvosi műtéte.*

2. *M. Nándor,* tanár, szül. Alsózaturcsán 1860. A műegyetemen tanult Budapesten és egyszersmind a tanárképző intézetnek is növendeke volt, azután több kereskedelmi iskolánál működött. Később a kereskedelmi iskolák főigazgatóságához osztották be, de ugyanakkor a keresk. iskolai tanárképző, a Keleti Kereskedelmi Akadémia tanára s azonkívül iparoktatási szakfelügyelő volt 1920-ig. Szakértekezésein kívül írt műve: *Pénzintézetek számvitele* (Magyar Kereskedő Könyve c. gyüjteményben). S. R.

Mittó *(h.). Halottaságy,* ravatal. Vulg. kiejtéssel: *mite.*

Mizmór leszódó *(h.).* Magyarul: *Zsoltár a hálaáldozatnál.* Kezdete s egyszersmind neve a 100. Zsoltárnak, melyet a reggeli ima (l. *Sacharisz)* zsoltárrészének keretében mondanak. Néhány alkalommal — mikor a jeruzsálemi Templom idejében nem volt hálaáldozat — elmarad, nevezetesen: szombaton, peszach, sovuósz, szukósz, ros hásonó és jóm hakipurim ünnepén, jom hakipurim és peszach előtt való napon, végül peszach félünnepén. F. D.

Mizmór sir chanukasz. *(h.).* Magyarul: *Zsoltár ének a felavatására.* Kezdete s egyszersmind közkeletű elnevezése a 30. Zsoltárnak, mellyel a reggeli ima (l. *Sacharisz)* bevezetőrészét befejezik. Nem minden ritusban fordul elő. F. D.

Mizrachi. (A szó csak asszociálja a Mizrach (Kelet) szót, de igazában két héber szó összevonásából keletkezett: *Merkoz Ruchóni = szellemi központ.* Azoknak a cionistáknak a különszervezete, akik szigorúan ragaszkodnak a Tóra tanaihoz és a hagyományokhoz. Ennek megfelelően a M. a cionista ideál megvalósítását a tradicionális vallásos világszemlélet alapján követeli. Palesztina felépítésénél — így szól a M. programmja — a régi zsidó vallási, kulturális és jogi felfogásnak kell érvényesülni s olyan intézményeket kell teremteni, melyek hűen tükrözik vissza a hagyományokat. A M. 1903. alakult Pozsonyban az orthodox cionisták kongresszusán. Jelenlegi vezetősége Palesztinában székel. Pár év alatt a M. hatalmas világszervezetté épült ki s különösen a keleteurópai országokban és Amerikában sorakoznak mögé nagy tömegek. Körülbelül 200,000 sékelfizetője van a M.-nak és 23 országos szervezete. Ezek közé tartozik a magyarországi szervezet, melynek Mautner Henrik nagybirtokos az elnöke és Lindenbaum Lipót mérnök az ügyvezető elnöke. A M. ifjúsági szakosztály a Céire M., melynek Frenkel Jenő az elnöke. V. A.

Mizrachisták I. világkongresszusa. Pozsonyban, 1904 aug. 21—23. tartották meg. A kongresszus emlékezetes küzdelmet váltott ki a magyar orthodox zsidóság körében. A magyar orthodox vezérek nagy része semleges álláspontra helyezkedett, de a hunfalvi, huszti és váci főrabbik óvást emeltek a kongresszus ellen és felkértek minden rabbit, hogy csatlakozzék óvásukhoz. Az orthodox központi iroda, a pozsonyi, úgyszintén a nagyváradi főrabbi ellenezték az óvást, amelyet végül 129 rabbi írt alá. A kongresszust mégis megtartották vagy 200, a világ orthodoxiájának minden országát képviselő delegátus jelenlétében. Elhatározták a Mizrachi világszervezet megalapítását és elfogadták az előterjesztett, a Pressburger Beschlüsse néven ismert alapszabálytervezetet. A szervezet célját és jelenlegi állapotát l. *Mizrachi* alatt. B. S.

Mizrach-stot *(j.). Ülés* (stätte) a templomban a keleti fal előtt. A legelőkelőbb ülés a zsinagógában.

Móchér szfórim *(h.).* Zsidó tárgyú könyvek kereskedője.

Mochiach *Juda (Berliner),* kismartoni rabbiségi ülnök a XVIII. sz.-ban, annak a *M Mordechai* híres kismartoni rabbinak a fia, aki álmessiás hirében állott. Több munka szerzője. Megh. Pozsonyban 1742 dec. 7. Veje volt Steinhardt József a *Zichron József* szerzője. Fiai: Pick Jesaia boroszlói és Berliner Dávid hamburgi rabbik voltak.

Móci *(h.).* Az a benedikció, amelyet a kenyér, kalács, pászka evése előtt mondanak. A benedikció a móci szóval dícséri az Istent. *Ha-móci lechem min hoórec,* aki előteremtette a kenyeret a földből. Vulg. kiejtéssel: *mojci.*

Mocóe jom tov *(h.). Ünnep vége.*

Mocoé sabbósz *(h.).* Magyarul: *szombat vége.* A j. nyelvhasználat *moce sabesz*-nak mondja. L. *Szombat.*

Móde áni *(h.).* Magyarul: *Én hálálkodom.* Kezdete és egyszersmind neve annak az imaszakasznak, melyet ébredeskor mondanak, megköszönve benne Istennek a visszanyert eszméletet. A gyermekeket már 3—4 éves korukban tanítják meg erre az imára és amíg megtanulnak olvasni, ezt és a Semát mondják el reggeli imádságul. F. D.

Módim *(h.). Hálát adunk.* A tefilló három befejező áldása közül a középső. Mikor az előimádkozó ezt az imát recitálja, a gyüiekezet halkan a *M. derabonont,* a rabbinitáktól szerkesztett M.-imát mondja. *(Szóta* 40a.) F. D.

Mogén Dóvid *(Magén David),* a. m. *Dávid pajzsa.* Szimbólum, melynek alakja két egymásra fordított háromszög; ez sarkain hat másik háromszöget képez. A legtöbb askenáz-ritusú zsinagóga falain vagy tornyain, főképpen Magyarországon, Kelet-Európában és Amerikában szimbolikus díszítésül alkalmazzák. A cionista organizáció mintegy címerül fogadta el. A M. azonban nem is zsidó eredetű. A képimádás legszigo-

rúbban végrehajtott tilalma a zsidóságnál tökéletesen kizárta még a jelkép használatát is az Isten fogalmára. Valószínüen Babilóniából ered s eredetileg mágikus amulett volt. A legrégibb talált M. a III. sz.-ból való Dél-Itáliából, Tarentumból, említést róla legrégebben azonban csupán a XII. sz.-i karaita Juda Hadasszi tesz. Assyr, egyiptomi és kopt befolyás alatt a M. háromszögébe, ha amulettnek használták, a szférák *(szefirók)* és az Isten nevét írták be. Nem lehetetlen, hogy a templáriusok révén jutott a kabbalisztikus írókhoz, akik anélkül is számos idegen motivumot használtak fel. V. ö. *Blau* Lajos, «M.» (1924. Jew. Encyclop.); *Vajda* Béla, «Dávid pajzsa» (M. Zs. Szemle XVII.). F. D.

Mógén óvósz *(h.). Ösök pajzsa.* Kezdete és neve annak a péntek esti imának, amely összevonja a tefilló (l. o.) 7 áldását, mert azokat ilyenkor nem ismételik meg. F. D.

Mohács, rend. tan. város, Baranya vm.-ben 15,864 lak. M.-on, a szabadalmas városban először csak 1839. engedték meg a zsidóknak a letelepedést. Ekkor több zsidó család költözött be főleg Bonyhádról, akik a Chevra Kadisával együtt 1848. alapították meg a hitközséget. A hitközség kezdetben a pécsi megyei központi hitközséghez tartozott. 1854-ben királyi engedéllyel telket vásárolt a hitközség templom céljaira, de a szép, stílusos templom csak tíz év mulva épült fel olymódon, hogy a hitközség csekély kölcsönt vett fel, a költségek nagy részét pedig a tagok fedezték, az üléseknek örök áron való megvételével. A hitközség önállósulása után 1860. tartotta meg első nagygyülését, korszerű alapszabályok szerint rendezkedett be, kultusz-chevrabizottságot, kéttanítós népiskolája számára iskolabizottságot választott és megvetette az egészséges fejlődés biztos alapját. Első rabbiul Grünwald Jakabot választották meg, aki 1888. bekövetkezett haláláig nagy szeretettel és hozzáértéssel vezette a fiatal hitközséget. A megüresedett rabbiszéket a jelenleg is működő Flesch Ármin (l. o.) főrabbi foglalta el. Az úrbéri viszony rendezése alkalmával a hitközség 40 hold földet kapott a pécsi püspökségtől papi és tanitói javadalmakra. A hitközség anyagi megerősödése új, korszerű négytantermes modern iskola építését vonta maga után, amely iskola 1893. Wolff Zsigmond hitközségi és Kaufmann József iskolaszéki elnök idejében került tető alá. Wolff Zsigmond három évtizedes elnöksége alatt a hitközség valósággal aranykorát élte és mintaszerű adminisztrációjával, nagyszerű intézményeivel a legjelentősebb hitközségek sorába emelkedett. Wolff utóda Vida Dezső, a jelenlegi elnök, akinek lelkes és energikus vezetése alatt a hitközség sikerrel küzdött meg a háborús viszonyok, a szerb megszállás és a gazdasági depresszió nehézségeivel és a virágzás éveinek eredményeit átmentette a jövő számára. Van a hitközségnek Talmud Tórája, melyet 38 növendék látogat, Chevra Kadisája, melyet Rosenthal Ernő vezet és Nőegylete, melynek Wolff Zsigmondné az elnöknője. A kulturális igények kielégítéséről egy 725 kötetes ifjúsági és egy 156 kötetes tanítói könyvtár gondoskodik. A hitközség tagjai közül sokan visznek előkelő szerepet M. társadalmi életében. Ezek: Krausz Győző közjegyző, Kende Ignác állampénztári főtanácsos, Roheim Jenő őrnagy, volt vezérkari mérnök, Vida Lajos, Vas Jenő tiszti orvosok, Halász Ármin városi állatorvos és a hitközség elnöke Vida Dezső, városi és megyei törvényhatósági bizottsági tag, a Belvárosi Kaszinó és a Délbaranyai Bank elnöke. Nagyobb ipari vállalatokat is többen létesítettek, így Alt Gyula bőrgyárat, Rosenthal Samu téglagyárat és Kohn Manó szappangyárat, melyek mind sok munkást és tisztviselőt foglalkoztatnak. A hitközség 26,058 pengős évi költségvetéssel dolgozik és szocialis célokra 2400 pengőt költ. Több nagyobb jótékony és kulturális célú alapítványt is kezel a hitközség. Anyakönyvi területéhez Bár, Babarc, Borjád, Dunaszekcső, Liptód, Majs, Nagynyárad, Németbóly, Pócsa, Ráctöttös, Somberek, Szajk és Versend községek tartoznak. Lélekszáma 784, a családok száma 318, az adófizetőké 283. Foglalkozás szerint 18 nagykereskedő, 7 gazdálkodó, 21 szabadpályán levő, 3 tanító, 131 kereskedő, 7 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 6 nagyiparos, 7 orvos, 17 magántisztviselő, 30 iparos, 1 mérnök, 37 magánzó és 13 egyéb. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 24-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Flesch Ármin főrabbi, Vida Dezső elnök, Schwarc Gyula alelnök, Schwarc Béla ügyész, Vida Lajos iskolaszéki elnök, Káldor Sándor pénztárnok, Kohn Manó, Singer Ignác és Schwarc Samu gondnokok, Székely Lajos titkár.

Mohácsi *Jenő,* író, szül. Mohácson 1886. Filozófiai és jogi tanulmányait a budapesti és berlini egyetemeken végezte, majd hírlapírói pályára lépett és több magyar és német lap állandó munkatársa és tudósítója lett. A külföldi sajtószindikátus szindikusa és a Juda Halévy Társaság titkára. Több magyar drámát fordított németre és német színműveket magyarra. Az Ember Tragédiája német fordítása színpadok számára szintén tőle származik (1927). Németül írott költeményei közül több megjelent német antológiákban. Önállóan megjelent művei: *Crescens* (versek, 1904); *Hamu* (színmű, bemutatta a Thalia-Társaság 1908); *Janus lelke* (versek, 1909); *A fejedelmi hajó* (színmű, 1912). Írt operaszövegeket Zádor Jenő, Siklós Albert, Radnai Miklós és Szabados Béla operáihoz, amelyek a m. kir. Operaházban kerültek bemutatásra. S. R.

Moholy-Nagy *László,* festő, szül. Budapesten 1895. Előbb jogot tanult. 1920 óta Berlinben a Sturm művészeti Szalonban állítja ki konstruktivista képeit. 1923-ban a weimari Bauhaus tanára volt, 1926 óta Dessauban él. A Bauhaus-Bücher sorozatában *Malerei, Photographie, Film* c. kötete jelent meg. F. B.

Mohr *Mihály,* szemorvos, egyetemi m. tanár, orvostudományi író, szül. Szarvason 1861., megh. Budapesten 1924. Orvosdoktorrá a budapesti egyetemen avatták. 1891-ig a budapesti zsidókórház sebészeti, majd szemészeti osztályán dolgozott. Később a budapesti munkásbiztosító pénztár, majd a Bródy Adél gyermekkórház szemészfőorvosa volt. 1903-ban a budapesti egyetem orvosi karán magántanárrá képesítették a gyer-

mekek szembetegségeinek kór- és gyógytanából. Érdemes tevékenységet fejtett ki orvostársadalmi téren is, mint a budapesti orvosi kör titkára és a budapesti gyakorló orvosok egyesületének alelnöke. Önálló munkái: *Az árnyékpróba; A gyermek szemének ápolása; Über Cocain-Anaesthesie; Über den Zusammenhang von Augenleiden mit Hautleiden; Influenzával összefüggő szembántalmak; Über Augenentzündungen der Neugeborenen; A gyermek szeme; Utmutató szemészeti balesetekben; A kötőhártya bántalmairól; A pupillareactióról.*

Mojzes, Budán élt a XVI. sz.-ban. Életének egy epizódjáról nevezetes, amely az akkori magyar viszonyokra is jellemző. 1567-ben üzleti útja a Tiszántúlra vitte és itt két magyar úr, Zöch Gergely és Forgách Simon rabul ejtették. 10,000 frt váltságdíj fejében azután szabadon eresztették. Ilyen nagy váltságdíjat csak gazdag és előkelő állású emberektől kértek. Mojzes bizonyára ezek közé tartozott, bár személyére vonatkozó közelebbi adatokkal nem rendelkezünk. U. L.

Moldava (*Sepsi.* Cs.-Szl.), kisk. Abaúj-Torna vm. A M.-i (orthodox) hitközség 1825. alakult. Az alapítók neveit, valamint a hitközség alakulásának körülményeit nem ismerjük. A hitközség első rabbija Goldstein Saul volt, aki hosszú áldásos működés után 1860. halt meg. A hitközség 1853. közadakozásból építette meg templomát. 1850-ben létesítette Chevra Kadisáját, melynek Fried Miksa az elnöke és 1870. alakult meg a Nőegylete, mely Davidovics Emilné elnöklete alatt áll. A hitközségnek régóta van Talmud Tórája, melynek számára 1920. új épületet emeltek. A Talmud Tóra kéttanerős és állandóan kb. 30 növendék látogatja. A hitközség 15,000 čK. évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Jászó, Rudnok, Popróc, Debrőd, Hatkóc, Somodi, Makranc, Csécs, Szeszta, Komaróc, Gambos, Perény, Buzita, Lanc, Rosta és Bodoló községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 120, a családok száma 37, adót 37-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 12 kereskedő, 20 iparos, 2 ügyvéd, 2 orvos és 1 magánzó. A hitközség 22 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 2-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Tannenbaum Mózes rabbi, Fried Miksa kerületi elnök, Glück József hitközségi elnök, Davidovics Emil, Hász Izsák, Bodner Jakab és Lichtmann Ernő előljárósági tagok.

Molnár, 1. *Ákos.* novellaíró, szül. 1893. Írásai leginkább a Nyugatban és a Népszavában jelennek meg. Novelláskötetének címe: *Gyereknek lenni.*

2. *M.* I. *Antal,* zeneszerző és esztétikus, szül. Budapesten 1890 jan. 7. Zeneszerzési tanulmányait Herzfeld Viktornál végezte, majd 1910. a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes mélyhegedűse lett. 1919 tavaszán nevezték ki tanárnak, a Zeneművészeti Főiskola zeneelméleti tanszékére. Művei: dalok, kórusok, zongoradarabok, kamarazene, kísérőzenék, gordonkaverseny. Írásai: *Az európai zene története 1750-ig; A zenetörténet szociológiája; Wagner Breviárium; A zeneművészet könyve.* K. K.

3. *M.* II. *Antal,* közgazdász és szakíró, szül. Nagyváradon 1877. Jelentékeny publicisztikai munkát végzett a közgazdasági szakirodalomban, majd vezérigazgatója lett a Nagyváradi Általános Takarékpénztárnak. 1910-ben közgazdasági érdemeiért a Ferenc József-rend lovagja lett. Sz. I.

4. *M. Béla,* sebészfőorvos, szül. Munkácson 1886 jún. 7. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. 1911 óta a budapesti Zsidó kórházban működik, ahol 1921-től kezdve a sebészeti osztály vezető főorvosa. Különböző lapokban jelentékeny szakirodalmi munkásságot fejt ki.

5. *M. Ernő,* rabbi, szül. Budapesten 1890 máj. 18. 1904—1914-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1913-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1915. pedig rabbivá. 1914 óta a Pesti Izr. Hitközség vallástanára. A Remény c. zsidó ifjúsági lap szerkesztője. Művei: *Juszuf al-Baszir Alkitáb-Almuhtávi* c. munkája; *Ábrahám b. Dávid mint történetiró* (Klein Miksával együtt); *A Talmud könyvei.* F. D.

6. *M. Ferenc,* regény- és színműíró, szül. Budapesten 1878. A középiskolát szülővárosában, jogi tanulmányait a genfi és budapesti egyetemen végezte. 1896-ban belépett a Budapesti Napló szerkesztőségébe, amelynek csakhamar egyik legnépszerűbb munkatársa lett. Évekig dolgozott Kiss József lapjába, A Hétbe, a Pesti Hirlapba, a Magyarországba és a Pesti Naplóba. Mint hírlapíró egyéni ízű vezércikkekkel, a pesti élet furcsaságait ötletesen kicsúfoló krokikkal, a társadalmi kérdéseket élesen és elmésen boncoló krónikákkal vált népszerűvé. Szépirodalmi mukásságát a *Magdolna* és *A csókok éjszakája* c. novellás kötetekkel kezdte. Nagyobb figyelmet keltett *Az éhes város* c. regénye, a századvégi fővárosnak ez a néha kegyetlen, de nagy erővel és sötét színekkel megfestett képe. Ezt követték: *Egy gazdátlan csónak története* (regény); *Józsi* (humoros karcolatok); *Éva* (regény); *Rabok* (regény); *Muzsika* (elbeszélések); *Ketten beszélnek* (rajzok); *Hétágú sip* (humoros apróságok); *Kis hármas könyv* (szatirikus történetek); *Báró Március* (novellák); *Az óriás* (novellák); *Az aruvimi erdő titka* (novellák); *Andor* (regény); *A gőzgép* (regény); *Toll* (apróságok). Mindezekben a munkákban a megfigyelés frissessége, a tisztánlátó emberismeret, a kompozició kifogástalansága, az elbeszélő hang közvetlensége kapja meg az olvasót. Külön helyre kívánkozik elbeszélő munkái közül *A Pál-utcai fiuk* c. gyermekregénye, amelyet a világ legtöbb nyelvére lefordítottak és legutóbb az Amerikai Egyesült Államok iskoláiban kötelező olvasmánynak rendeltek el. Ez a pompás regény, amelynél «pestibb» könyv kevés íródott meg, a gyermeklélek páratlan ismeretével és a szeretetnek melegségével festett képét adja annak a ma már emlékké vált különös életnek, amelyet a ferencvárosi diákok éltek át, félig valóságban, félig színes álmokban, harminc-negyven évvel ezelőtt az akkor még beépíttetlen nagy telkeken, a «grundon». Kiemelkedik M. szépirodalmi munkásságából *A haditudósító naplója* is, a magyar katonának a világháború borzalmai közepett megszületett glorifikálása. Nemcsak Magyarországon, hanem világszerte a kül-

földön is a legnagyobb hír, siker és elismerés azonban a színműíró M.-nak jutott. Hogy a modern magyar drámairodalom diadalútra indult a világon, az nagyrészt M. világsikereinek következménye. Ismeri, az önismeret legnagyobb fokán állva, a maga képességeit, soha félre nem fogó virtuózitással tud élni eszközeivel, oly témákat talál, amelyek minden nemzetbeli nézőt egyformán megkapnak, mestere annak a fortélyosságnak, amellyel az író el tudja szédíteni a közönségnek naiv és raffinált rétegeit egyaránt, a színpadi technika valamennyi hangszerén fölülmulhatatlanul játszik, de túl a technikán, a kábító szellemességen, a siker elszánt keresésén, a színpadi nagymesteren túl érző ember, finom író, kiválasztott művész is. Nem merevedik bele önmagába, nem szeret egyazon vágányon tovább gördülni, nem utánzója önmagának, legutóbbi darabja sohasem a megelőzőnek folytatása, hanem mindig a tárgyban változatosságra, a formákban újságra, a technikában meglepetésre törekszik. Legismertebb színpadi munkái, amelyek a külföldi színházaknak is állandó műsordarabjai és nemcsak szerzőjüknek, hanem az egész magyar irodalomnak is — különösen Amerikában — szokatlan melegségű megbecsülést szereztek, a következők: *Az ördög; A testőr; A farkas; Farsang; Hattyu; Úri divat; A vörös malom; Égi és földi szerelem; Színház; Üvegcipő; Riviera; Játék a kastélyban; Olympia*, amelyeknek főszerepeiben a világ leghíresebb színművészei nyujtottak fényes alakításokat. Van M.-nak egy külvárosi legendája, amely, ha külső sikerre nem is, de irodalmi értékre a legkülönb színpadi alkotásai közül való: *Liliom, egy csirkefogó élete és halála*. Egy városligeti hintáslegénynek és egy cseléddlánynak ez a mindennapi és mégis hatásában rendkívüli története, amelyben a szerző nemcsak a földet, hanem a mennyországot is megjárja, nem a közönséggel kényére-kedvére játszó virtuóznak műve, hanem a szeretetnek és minden ember testvériségének hitvallását hirdető nagy költő alkotása. Sz. G.

7. *M. Géza**, zeneesztétikus és író, szül. Budapesten 1872 szept. 7. A budapesti egyetemen tanult és államtudományi doktorátust szerzett, majd Lipcsében zenetudományi előadásokat hallgatott az ottani egyetemen. 1900-ban az Orsz. Zeneakadémián a magyar zene elméletének lett a tanára, később pedig a zenetörténelemnek és zeneesztétikának is, egyszersmind a budapesti egyetemen ő lett az első magántanára a zenetudományoknak. 1919 óta a Pester Lloyd zenekritikusa. Művei: *A magyar zene elmélete* (1903), mely a kritika szerint korszakalkotóan értékes munka és a magyar zene egész fejlődéstanának első tudományos felépítése. Továbbá: *A magyar hangszer akusztikai világításban; Bevezető a zenetudományba; Egyetemes zenetörténet; A magyar föld zenéje; A faji zene elmélete; Magyar táncok a XVI. századból; A disszonanciák határa; Általános zenetörténet a legrégibb időktől a jelenkorig; A zene a szocialista társadalomban* (1919). S. R.

8. *M. Gyula*, regény- és színműíró, szül. Szabadkán 1857. Budapesten elvégezte a jogot, azután a Zombor és Vidéke c. politikai lap szerkesztője volt. 1897 óta budapesti gyakorló ügyvéd. Szerkesztette az Állami Tisztviselők Közlönyét és a Magyar Köztisztviselő c. szaklapot. Több verses és novellás kötete, regénye, meg színműve jelent meg. Több drámájával pályadíjat nyert, néhány színművét és vígjátékát a Nemzeti Szinház mutatta be. Főbb művei: *Asszonyok bűne, férjek átka* (regény); *Amaranth költeményei; Első álmaim* (novellák); *Drámai költemények* (négy színmű); *Homokzátonyok* (vígjáték); *Nyári zivatar* (vígjáték); *Bayard lovag* (dráma); *Hazug törvény* (dráma); *Ügyvédek* (színmű); *Nagy tolvajok* (színmű). Válogatott művei tíz kötetben jelentek meg. Sz. G.

9. *M. Gyuláné (Kornis Aranka)*, költőnő, szül. Baján (Bács vm.) 1873. Irt költeményeket, *Nebo hegyén* c. alatt egy verses drámát.

10. *M. Jakab*, közgazdász, szül. Kolozsváron 1876 dec. 19. Az Erdélyi Szénbánya r.-t. igazgatója néhány évtized óta, amely idő alatt a vállalat egyik legjelentékenyebb közgazdasági tényezője lett az országnak. Megalapítója és első elnöke a kolozsvári Bné Brith egyesületnek és a Salom klubnak. Vezető tagja a kolozsvári kórházegyesületnek és egyik legnagyobb alapítványozója. Élénk közgazdasági, kulturális és humanitárius tevékenységet fejt ki. Sz. I.

11. *M. Jenő*, író és hírlapíró, szül. Szabadkán 1880 márc. 20. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s miután államtudományi doktorátust szerzett, Szegeden volt huzamosabb ideig ujságíró, majd Budapesten a A Nap és A Polgár munkatársa, a Magyar Hirlap színházi kritikusa és a Borsszem Jankó szerkesztője lett. Sokáig munkatársa volt az Egyenlőségnek és még ma is tevékeny részt vesz a zsidó publicisztikában. Emellett különböző lapokba szépirodalmi közleményeket és verseket ír. Német lapokban állandóan jelennek meg humoreszkjei. Egy színdarabját a bécsi Residenz-Theaterben adták elő. Művei: *Szerelmes éjszakák; A kaszárnya nőtái; Verseskönyv; Mucsa a fronton; Ima 1916-ban; Példának okáért; Egy kis bolt története; Amit csak ketten tudnak; A harmadik és egyéb történetek; A 133 napos rémuralom*; németül: Die 133-tägige Schreckensherrschaft in Ungarn. A szegedi Dugonics Társaság tagja. S. R.

Mólod (*h.*, vulg. kiejtéssel: *mojled*), a hónap megújulásának pillanata, amelyet régi ritusú templomban az újhold köszöntése (ros-chódesbenschen) előtt meghirdetnek. A kihirdetés célja ismeretlen, talán maradéka annak az ősrégi szokásnak, amely a kalendárium általánosítása előtt dívott a zsidó Palesztinában és amely abból állt, hogy hegyeken gyújtott, messze látható tüzekkel hirdették meg a hónap megújulását. De még valószínűbb, hogy eredetileg a szamaritánusok miatt rendszeresitették ezt a zsinagógiai szokást, miután azok állandóan arra törekedtek, hogy az újhold hamis lerögzítésével a zsidó ünnepek időrendjét megzavarják.

Moly *Tamás*, író, szül. Budapesten 1875. Hosszabb ideig a Pester Lloyd belső munkatársa volt. A vidéken mint szinházigazgató működött. Jelenleg a Tolnai Világlapja főmunkatársa. Szé-

leskörű irodalmi munkásságot fejtett ki. Értékes elbeszélései nem a nagyközönségnek, hanem a legválasztékosabb ízlésűek kis körének szólnak. Főbb munkái: *Három novella; A jöttment; Az igaz élet* (színmű); *Box* (Budapest 1919); *Szegedi Emma színésznő; Kalandok és kalandorok; Vörösbegy kalandjai; A szenzáció; Álarcos játék; A mester; Blöff; Karnevál Velencében.* Sok külföldi regényt lefordított és átdolgozott magyarra. Sz. G.

Monor, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 12,347 lak. A M.-i hitközség 1862. alakult, de már előbb, 1845. voltak itt zsidó lakosok, köztük az elsők Löwi Mór és Feuermann Antal, a hitközség elnöke. Az alapítást követő évben az alig 25 tagból álló hitközség templomot épített. Az építkezés költségéhez, miután az a kis hitközség anyagi erejét meghaladta, I. Ferenc József király 200 forinttal és a M.-i lakosság szintén nagyobb összeggel járult hozzá. Ez a templom később szűknek bizonyult és 1899. Huppert Jakab elnöksége idején mai nagyságára bővítették. A hitközség életében nagy hullámokat vertek a kongresszusi mozgalmak. Az egyetemes gyűlésen Löwi Mór képviselte a hitközséget, mely az ő indítványára egyhangulag csatlakozott a kongresszusi szervezethez. Az 1885-ben létesített iskola, mely súlyos terheket rótt a hitközség tagjaira, 1903. megszünt. De ugyanekkor néhai Krausz Izrael egy magániskolát nyitott, melyet az alapítónak 1921. bekövetkezett halála után a hitközség vett meg, megszerezte az iskola nyilvánossági jogát s két tanítóval ma is fentartja. Az ifjúság zsidó szellemben való nevelését a Talmud Tóra biztosítja, melyet jelenleg Pfeiffer (Papp) Izsák főrabbi vezet. Megalakulása idején a hitközség a péceli rabbisághoz tartozott, később, 1885. külön anyakönyvi kerületté lett s magába foglalta a M.-i és gyömrői járás községeit, valamint Kispestet és Pestszentlőrincet. Az így önállósult hitközség első főrabbija Kohn Mihály volt, aki 26 éves áldásos tevékenységével a hitközséget az ország egyik legjelentősebb hitközségévé fejlesztette. Kohn Mihály 1912. vasúti szerencsétlenség áldozata lett s röviddel halála után Kispest elszakadt és önálló hitközséggé alakult. Kétéves interregnum után a hitközség Schlesinger Sámuelt választotta főrabbijául, akinek 8 éves működése mély nyomokat hagyott a hitközség életében. Talmud Tórát, ifjúsági egyesületet, könyvtárat alapított és kieszközölte az iskola újból való megnyitását. 1922-ben Debrecenbe költözött. A hitközség róla nevezte el a könyvtárát és arcképét megfesttette ülésterme számára. A mostani rabbi Pfeiffer Izsák, aki minden tekintetben méltó utódja Schlesinger Sámuelnek. Az utóbbi évek zavaros és nehéz gazdasági viszonyai súlyosan érintették a hitközséget, amely ennek ellenére mégis fejlődött, új intézményekkel gyarapodott, ami kiváló elnökeinek, Rosenberg Márton, Huppert Jakab és Szilágyi Ferencnek köszönhető. Az ifjúság vallásos nevelését hathatósan előmozdítják a nemrég alakult ifjúsági csoportok, míg a kulturális fejlődés egyik biztosítéka az a könyvtár, melyet Szántó Adolf alelnök és neje elhalt leányuk emlékére alapítottak. A hitközség tagjai számottevő tényezői M. gazdasági életének. Fried Béla malma és téglagyára 80, Pollacsek Ignác fatelepei 42, Huppert Gyula és Sándor áruforgalmi vállalata 48 és Huppert Bernát vállalatai 20 embert foglalkoztatnak. M.-ról származik Wilheim Adolf (l. o.), Kőszegi Sándor hegedűművész, aki jelenleg Amerikában él, itt működött nyolc évig Schlesinger Sámuel főrabbi, és jelenlegi főrabbija Pfeiffer (Pap) Izsák szintén értékes munkása a zsidó kulturának. A hitközség évi költségvetése 22,000 pengő, filantrópikus és szociális célokra 8500 pengőt költenek. A hitközség 850 lelket számlál, 320 családdal és 295 adófizetővel. Foglalkozás szerint: 4 nagykereskedő, 8 gazdálkodó, 2 tanító, 10 katona és vasutas, 106 kereskedő, 7 ügyvéd, 7 köztisztviselő, 64 munkás, 2 nagyiparos, 5 orvos, 45 magántisztviselő, 6 vállalkozó, 42 iparos, 1 mérnök és 20 magánzó. Jóléti intézmények: a háborúban egy azóta már megszünt kórház és az Izr. Patronage ma is fennálló gyermekmenhelye. A hitközség 116 tagja vett részt a világháborúban s 9-en estek el. Az ellenforradalomnak egy hitközségi tag esett áldozatul. A M.-i hitközséghez filók hitközségként Vecsés, Gyömrő, Tápiósüly, Tápiósáp, Maglód, Üllő, Mende, Ecser, Úri és Gomba községek tartoznak. A hitközség mai vezetősége: Pfeiffer Izsák főrabbi, Szilágyi Ferenc elnök, Szántó Adolf alelnök, Goldstein József pénztárnok, Révész Izidor ellenőr, Nemes Gyula, Deutsch Ignác és Rosenberg Márton gondnokok. Friedländer Henrik tanító-jegyző, Szőllősi Zoltán iskolaszéki elnök és Wax Mendel kántor.

Mór, nagyk. Fejér vm., 10,522 lak. A zsidó hitközség 1750. alakult, de már jóval előbb is laktak a községben zsidók. Az országos hírű Rosenthal család, amely a hitközséget alapította, 1740 körül telepedett le M.-on. A hitközség első vezetőjének, Rosenthal Naftalinak nagy befolyása volt II. József császár, II. Lipót és I. Ferenc József királyoknál, amit a magyarországi zsidóság javára használt fel. Személyes barátja volt Mendelssohn Mózesnek s az ő tanításainak szellemében igyekezett a hitközségi életet megszervezni. A XVIII. sz. vége felé a hitközség annyira megnövekedett, hogy rabbira volt szüksége és megválasztotta Munk Izsákot (megh. M.-on 1803). A Saphir, Gomperz és Rosenthal családok támogatása folytán a hitközség állandóan fejlődött. Gomperz Fülöp (megh. 1804) jesivát létesített és apósának, R. Naftalinak közreműködésével vezette, de a jesíva a mult század közepén beszüntette működését. A XIX. sz. elején már több jótékony egyesülete volt a hitközségnek, ú. m.: a Chevra Kadisa, a Nőegylet és a Leányegylet. 1802-ben felépítették a templomot Rosenthal Salamon és nejo adományából. 1870-ben elemi Iskolát létesítettek, amely azonban a rossz viszonyok és az elnéptelenedés következtében szünetel. 1875 körül Büchler P. rabbi került a hitközség élére, aki 1917-ig működött és ezen idő alatt igyekezett a vallásosságot meghonosítani a hitközség tagjai között. A háború alatt a hitközség népkonyhát tartott fenn katonák és menekültek részére. A harc-

téren 16-an estek el. A forradalmi években sokan elköltöztek és a hitközség taglétszáma nagyon megcsappant. A hitközség kongresszusi alapon működik. Lélekszám 320, családszám 98, adófizető tag 110. Foglalkozásuk: 50 kereskedő, 20 gazdálkodó, 19 magánzó, 7 iparos, 5 magántisztviselő, 4 orvos, 3 más szabadpályán, 3 munkás, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő és 5 egyéb. 4 munkanélküli és 4 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 8—9000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak Bakonysárkány, Bakonykuti, Bodajk, Csákberény, Csókakő, Fehérvárcsurgó, Guttamási, Isztimér, Kisgyón, Magyaralmás, Nagyveleg, Pusztavám, Sövénykút, Tárnok és Törös községek. A hitközség a IX. székesfehérvári községkerülethez tartozik. A közgazdaság terén a következőknek van fontos szerepük: Grünfeld Sándor, Grünfeld Pál és Auspitz Viktor birtokosok, Blum Dávid nagybérlő. A hitközség mai vezetősége: Weisz Lajos rabbi, Mayer Endre elnök, Steiner Ede alelnök, Schiller Béla pénztárnok és László Béla titkár.

Móre cedek *(h.)*. Magyarul: *az igazság tanítója*, a rabbihelyettesek héber neve. *L. Sac-mac.*

Morédesz *(h.). Ellenszegülő nő.* Olyan asszony, aki vonakodik elfogadni a férjétől a válólevelet (l. *Válólevél*). A zsidó házassági jog különféle intézkedéseket tartalmaz a házasság törvényes felbontására, ha a M. ok nélkül, vagy érdekből nem fogadja el a válólevelet. F. D.

Móre morénu rav *(h.)*. A rabbi zsinagógiai titulusa és annyit jelent: A tanító, a mi tanítónk, a rabbi.

Morénu *(h.)*, a középkori baccalaureátusnak megfelelő héber címzés, amelyet a Tórához való felhívás alkalmával alkalmaznak, levelekben és okmányokban is, még pedig a *rav* (rabbi = úr, mester) hozzákapcsolásával, amely cím mindenkinek kijár. A M. címet kiegészítik a hivatalos állás titulusával, de csupán rabbinál. Miután a címzett személy nevét kiegészítik az atyja nevével, a címzés így hangzik: morénu ráv (reb) Jehudo ben Joszef. Az állásban levő rabbié pedig a saját hitközségében: *móre morénu rav* (magyarul: a tanító, a mi tanítónk, a rabbi). Idegen hitközségben *móre* helyett *ravnak* titulálják a rabbit, itt tehát a címzés így hangzik: *ráv morénu rav*. A M. cím csak annak jár, aki jártas a Talmudban és a héber tudományokban. A címet a rabbi adományozza, de kialakult jogszokás, hogy doktorátussal bíró férfiakat is megtisztelnek vele, régebben csak orvosok kapták a nem-talmudisták között.

Mordechaj könyve. Egy miniatürökkel díszített, rasi-írású, ívrétű hártyakézirat, melyet az ismeretlen másoló 1317. készített Izrael ben Áron számára. A kézirat a Nemzeti Múzeum birtokában van. Zs. J.

Morländer *Mór*, író és színigazgató, szül. Kismartonban 1818 febr. 20., megh. Budapesten 1898 márc. 7. Családi neve Engländer volt. Irodalmi hajlamai gyermek korában jelentkeztek és később sok színdarabot írt, többek közt egy *Theatralischer Unsinn* címűt, melyet sürün előadtak. Bécsben a következő darabjait játszották: *Der elektrische Telegraph; Ein Ecksitz im Parterre; Kling-kling; Er ist ein Narr; Ein dummer Kerl* stb. Írt ezenkívül énekes bohózatokat is. Később Bécsből Pestre jött s 1863. a Pester Zwischenakt és a Pester Journal c. lapokat szerkesztette. Az előbbi lap később Tagesbote, majd Pester Journalra változott. Ezután évekig volt színházigazgató Pesten. S. R.

Móró *(h.). Félelem*, rettegés. Vulg. kiejtéssel *mojre*-nak mondják.

Morvaszentjános *(Moravská Svätá Jány*, Cs.-Szl.) nagyk. 2000 lak. A zsidók lélekszáma 49, a zsidó családok száma 12. Nagyon régi alapítású, most orthodox hitközség. Anyakönyvi kerületéhez a malackai járásból tíz község és falu zsidósága tartozik. A mult század hatvanas éveiben virágzó jesivája volt 40 növendékkel. 1876-ban a hitközség templomot építtetett, amely ma is áll. 1899-ben Hirsch Klára bárónő, akinek ott elhalt férje után birtoka és kastélya volt, 50,000 koronát adományozott a hitközségnek zsidó népiskola építésére. A hatosztályú elemi iskola 1918-ig működött. 1917-ben a hitközségnek még több, mint 50 adófizetője volt. A forradalmi hangulat 1918 okt. bizonytalanná tette az ottlakást és a zsidók nagyrésze a városokba, főként Pozsonyba költözött. A hitközség nagyon elszegényedett. Adófizetőinek száma 14-re apadt. Népiskoláját feloszlatta és az épületet eladta, most már csak Czeczowiczka Artur ottani nagybirtokos jóvoltából tudja magát fenntartani. A hitközség mostani elnöke: Schmidek Zsigmond uradalmi tisztviselő. A vezetőség tagjai: Fischmann Jakab kereskedő. Löffler Salamon kereskedő és Grün Mór uradalmi tisztviselő.

Móse ben Chájim, rabbi, szül. Prágában. Kismartonban (Eisenstadt) telepedett le, honnan a kiüzetés alkalmával vándorolt ki 1670. Munkái: *Even Bochán* (Sulzbach 1705), *Chochmász hámiszpor* (Dirnfurt 1711).

Móse rabbénu *(h.)*. Magyarul: *Mózes tanítónk*. L. *Mózes.*

Moskovits *Jakab*, orvos, szakíró, szül. 1839. Oklevelét Bécsben nyerte, majd Kassán telepedett le, hol városi főorvos lett. Mint hitközségi elnök nagy szerepet játszott az ottani zsidó hitéletben. Megírta *Kassa egészségügyét* a Magyarország vármegyéi c. gyüjteményes munkában. Szerkesztette a Haladás c. lapot. S. L.

Moskovitz *Cháim Mózes*, rabbi, szül. Nagyszőlősön 1801., megh. u. o. 1856. Nagyatyja, *M. Joir Kohn* halála után 1842. a nagyszőlősi hitközség rabbija lett. Műve: *Nachlosz Chajim* címmel jelent meg.

Moson, nagyk. Moson és Pozsony ezidőszerint egyesített vm. 6336 lak. A M.-i (statusquo) hitközség 1851. alakult, de már pár évtizeddel előbb is laktak zsidó családok M.-ban. Az első letelepülő zsidókra vonatkozó feljegyzések — melyek szerint 1802. már 14 a zsidók lélekszáma M.-ban — a római katolikus plébánia irattárában találhatók. A zsidók kezdetben a mai Ostermayer-utcában laktak, melyet éppen ezért sokáig zsidóutcának neveztek. 1851-ben kezdték vezetni rendesen a hitközség anyakönyvét, melynek első lapján Haidenvolf Ferenc akkori esperes plébános sajátkezű, németnyelvű bejegyzése ta-

lálható. A páratlanul érdekes bevezetőírás szerint a plébános bízatott meg a M.-i zsidó hitközség születési, esketési és halálozási anyakönyveinek vezetésével s «mivelhogy ezen szép és nemes bizalmat (dieses schöne und edle Vertrauen) — írja a plébános — kiválóan tisztelem és nagyrabecsülöm (besonders ehre und hochachte), ennélfogva Mosony Izraelita Hitközsége anyakönyveinek vezetését a legnagyobb készséggel vállalom». Egész szokatlan s majdnem egyedül álló eset, hogy zsidó hitközségi anyakönyveket egy katolikus plébános vezessen. A M.-i anyakönyvek, melyeket Haidenvolf plébános 1857. bekövetkezett haláláig példás rendben vezetett, mindenesetre érdekes dokumentumai a M.-i egyház felekezeti türelmességének és nemes liberalizmusának. A M.-i hitközség első közgyűlési jegyzőkönyve 1861 márc. 6. kelt. Eszerint a hitközség Hercl Zsigmond elnöklete alatt iskola-vezetőséget választott és az iskola fentartására a gabella jövedelmét szavazták meg. A zsidó iskola csak 1890-ig állott fenn, akkor megszünt; azóta a zsidóvallású gyermekek az állami iskolába járnak, hol az egyik tanító kinevezéséhez a hitközségnek szerződésszerű előterjesztési joga van. Ez a zsidóvallású tanító a hitoktató. Kezdetben a templom a hitközségi alkalmazottak lakásával és a rituális fürdővel együtt az úgynevezett Királydombon, egy az Albrecht főherceg uradalmától bérelt, ma is meglevő épületben volt. 1862-ben ingatlant vásárolt a hitközség és Bendl Károly tervei alapján hozzáfogtak a templom építéséhez. Az emeletes, karzatos templom a hitközségi tagok 4310 forintos adományából — mellyel a templomi üléseket vásárolták meg — továbbá a Chevra Kadisa és a Cedoko támogatásával épült fel. A templomot Hildesheimer I. (l. o.) kismartoni rabbi, későbbi berlini szemináriumi rektor avatta fel. Első rabbi Pollák Dávid, aki később iskolaigazgató lett. Utóda Reichl H. L., akinek alkalmi beszédei megjelentek M.-ban. Rövid működése után utóda Löwinger Gyula lett, aki negyven évig vezette a hitközség szellemi életét. 1920—26-ig Strausz Herman volt a rabbi. 1926 óta a rabbi- és főkántori állás betöltetlen. A hitközség fejlesztése és vezetése körül Hercl Zsigmond, Haan Adolf, Stadler Jakab, Hoffner Elek elnökök és Scheiber Pál a jelenlegi elnök szereztek nagy érdemeket. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Friedmann Lipót az elnöke, a nőegylet, melynek élén Hoffner Elekné áll és a Talmud Tóra, melyet Friedmann Lipót vezet. A hitközségnek a város társadalmi életében szerepet játszó tagjai: néhai Hoffner Elek tb. vármegyei főügyész, néhai Kiss Dávid, műszaki főtanácsos, Hirschfeld Mór ny. postafőfelügyelő, Rosenstein Samu ny. máv. felügyelő, Gálosi Soma, ny. számvevőségi tanácsos (*Mosoni emlékek* címen könyvet írt), Weisz Gyula tb. vármegyei főorvos, Vámos Albin járásbíró és Österreicher Mór állampénztári tanácsos. Nagyobb ipari vállalat Fröhlich Ignác szalaggyára, mely 300 munkást foglalkoztat. Saját 2000 holdas birtokon gazdálkodik Mautner Henrik, bérelt birtokon Rosinger Károly és a Kálmán és Kohn cég. A hitközség nevesebb szülöttei: Fischer Lipót verseci főrabbi és Flesch Károly (l. o.) a jelenleg Berlinben lakó világhírű hegedűművész. A hitközség 10,570 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből nagyobb összeget fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Magyaróvár, Kálnok, Halászi, Püski, Darnó, Zséli, Arak, Kisbodak, Lipót, Levél, Horvátkimle, Magyarkimle, Lébény, Mosonszentmiklós, Mosonszentjános, Mosonszentpéter és Pusztasomorja községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 700, a családok száma 190, adót 203-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 5 nagykereskedő, 14 gazdálkodó, 11 szabadpályán levő 1 tanító, 1 katona, 84 kereskedő, 8 alkalmazott, 4 ügyvéd, 9 köztisztviselő, 2 munkás, 8 orvos, 11 magántisztviselő, 30 iparos, 1 mérnök, 10 magánzó és 5 egyéb. A világháború alatt a hitközség kisegítő kórházat tartott fenn. Tagjai közül 96-an vonultak be és 18-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Scheiber Pál elnök, Spitzer Adolf alelnök, Grün Ede titkár, Löwin Gusztáv pénztárnok, Fischer Ignác és Braun József templomi előljárók, Weisz Lajos ügyész, Hirn Henrik állami iskolai igazgató, hitoktató. A hitközség választmányi tagjai: Gálosi Soma anyakönyvvezető, Bach Ármin, Breiner Jakab, Hoffmann Ede, Sussmann Adolf és Oesterreicher Árpád.

Mosonyi *Károly (Mannsberger Jakab)*, régi hírneves színigazgató, szül. Szegeden 1822., megh. u. o. 1911-ben. 16 éves korában résztvett az 1848—1849. szabadságharcban, amelynek lezajlása után zenei hajlamait követve a bécsi konzervatóriumban tanult. 1870-ben Szegeden megválasztották színigazgatónak s új munkakörét mindjárt azzal kezdte, hogy pályázatot hirdetett népszínműre és vígjátékra. 1880-ban az aradi színházban, majd annak leégése után Temesvárott, Nagyváradon, Budán, Szabadkán és Pozsonyban működött. F. B.

Mosonyi-Pfeiffer *Hellmann*, grafikus, szül. Mosonban 1863., megh. Budapesten 1904. A bécsi Akadémián tanult, majd Münchenben, Rómában és Firenzében folytatta. Az első modern plakátrajzolóink közé tartozott. F. B.

Moszerer *(j.)*, a héber *mószér* szóból, annyit jelent: átadó, feladó; *áruló* értelemben használják. Közkeletű j. ige-alakja: *maszern* (besugni, árulkodni) szintén ebből származott.

Mósusz *(h.)*. *Megvetett*, csúnya. Vulg. kiejtéssel: *misz*.

Mózes *(Móse)*. Izráel népének legelső és legnagyobb prófétája, az egyiptomi rabszolgaságból való felszabadítója, a honfoglalást megelőző időkben vezére és törvényhozója, aki Istentől átvette a törvényeket, hozta a Tórát, megalapozta népi és állami életét és évezredekre megteremtette nem csak a zsidóság, de az egész kulturált emberiség erkölcsi rendjét is. A zsidóság nem részesíti vallásos kultuszban történelmének e legnagyobb alakját és ezzel azt a felfogását fejezi ki, hogy törvényei Istentől valók és a törvényhozónak csak közvetítő szerepe lehetett a törvényhozásban. De bár kifejezetten legnagyobb prófétájának vallja, mégsem ezt hangsúlyozza ki, mert még ennél is többre tartja a tanításait és egyszerűen *Móse rabbénunak* (M. a mi tanítónk) nevezi. M. Amram és Jóchebed fia, Egyiptomban

született (Kr. előtt 1500 táján), ahol a zsidóság elszaporodása féltékenységet keltett az uralkodó osztályokban. Ezek úgy akartak gátat vetni a zsidók elszaporodásának, hogy a fáraóval törvényt hozattak, amelynek értelmében minden elsőszülött zsidófiút a Nílusba fojtottak. Jóchebed meg akarja menteni a fiát, kosárba teszi és a folyóra bízza. A népirtó Fáraó leánya éppen akkor fürödni megy és rátalál. A királyleány megszánja, magához veszi, elnevezi Mósénak (vízből kihúzott) és dajkául Jóchebedet, az anyját rendeli melléje. A királyi-ház szellemében nevelkedett, de bizonyos, hogy anyja beléje csöpögtette népének érzéseit is és korán terelte figyelmét a zsidó szenvedésekre. Amint M. felnő, nem is a királyi udvar pompája és vídám élete köti le, hanem a zsidó nyomoruság és kimegy az építőhelyekre, ahol rabsorsban gyötrődnek a héberek. A kegyetlen emberhajszolás felháborítja. Egy egyiptomi munkafelügyelő ver egy héber rabszolgát és a jogfosztottnak ez a megaláztatása annyira fáj neki, hogy agyonüti a munkafelügyelőt. A Fáraó megtorlása elől Midjánba menekül. Itt Jiszrónál pásztorkodik és elveszi annak leányát, Cippórát. A nyáj legeltetése közben, úgylátszik, Egyiptomban hagyott testvéreinek sorsán töpreng, úgy, hogy mikor egy ízben messziről égő csipkebokrot pillant meg, mely nem akar elaludni, égi hangot hall, amely őt Izráel kiszabadítására hívja el. M. vonakodik e számára lehetetlennek látszó hivatást vállalni, de Isten biztatja és Áhront adja melléje *nábinak*, szószólónak. M. nem a maga nevében lép fel, hanem Isten nevében és mert jól ismerte héber testvéreinek keblében szunnyadó kegyeletét a nagy ősök iránt, Istent az Ábrahám, Izsák és Jákób istenének mondja és ez varázsigeként hat. Így is nagy küzdelmet kell még folytatnia a nép megrögzött szolgai szellemének eloszlatására, a nemzeti tudat felébresztésére, de annál nagyobbat még a fáraó megnyerésére. Ez csak akkor lágyul meg, mikor csapások egész sora éri országát és saját elsőszülött fia is a vész áldozatául esik. Végül sikerül a kiszabadítás hirtelenül, éjféltájt. A népet csak a tengeren át vezetheti s ez meghasad előtte. Az úton sok más akadállyal kell megtűköznie. A nép megostromolja: mit igyunk? s ő egy keserű forrást édessé változtat. Majd a húsos fazekakhoz vágyik vissza a nép, ő mennyei kenyeret, mannát hullat neki. Majd ismét a szomjas nép zúgolódását kell hallania és ekkor sziklából fakaszt vizet. Amálek népe hátba támadja és Mózes imájával hősiességig fokozza a nép vitézségét és győzelmet arat. M. a Jiszróval való rokonsági kapcsolatát is értékesítette népe javára. A közigazgatás elemeit, a nép beosztásának technikáját tőle veszi át. Csak ezután válik lehetővé a szinái (l. *Tízparancsolat*), valamint a magán- és büntetőjogi törvényadás és a szentélyépítés. M. jellemének nagyságát próbára teszik az események. Távollétében a nép kívánságára Áhron aranyborjút készít. Mikor ezt megtudja M., nem a nép ellen fordul, hanem Istenhez, hogy nézze el e bűnt, ha nem a népre, hát magára való tekintettel, mert különben még azt találják mondani, hogy csak vesztére csalta ki a népet Egyiptomból és végül tekintse az ősök érdemét, amelyet annak idején azzal az ígérettel jutalmazott meg, hogy megsokasítja az ősök ivadékait és nagy népet nevel belőlök. A könyörgés meghallgatásra talált, az aranyborjút M. megsemmisíti és a haragjában eltört két kőtábla helyébe újakat farag. A zúgolódások folytatódnak. A nép ráun a mannára és húst kíván. M. most ura a helyzetnek és fürjekkel táplálja a népet. Amint az ígéret földjéhez érnek, követeket küld az ország kikémlelésére, ezek sok szépet látnak, de kishitüségükben mégis elégületlenséget szítanak a népben. Ismét M. az, aki méltatlankodás helyett Isten haragjának csillapítására vállalkozik, de a csüggedő népet Amálek leveri. Majd Kórach lázad fel egész csapat élén Mózes ellen Áhron papi tisztségének kizárólagossága miatt. «Az egész gyülekezet szent és benne él az Isten, miért emelkedtek ti Isten gyülekezete fölé?» Ez a gondolat ezidőtájt még időszerűtlen volt, bár csiráját képezte a később megvalósult egyetemes papság eszméjének, melyet épp a zsidóság valósított meg elsőnek. M. ezúttal is Istenhez fordul, aki a lázongó tömeget föld alá süllyeszti, Áhron botjának kivirágoztatásával pedig jelét adja az ő elhívottságának. Egyízben ismét vizet kell fakasztania, de nem Isten szavának megfelelően sziklához szólással, hanem ráütéssel teszi, ami a rendes kútvarázslás benyomását kelti a népben és nem az Isten akarata érvényesülését mutatja. Ez volt ama tragikus vétsége, mely miatt az ígéret földjének határát nem léphette át sem ő, sem Áhron. De azért ez nem kedvetlenítette el és megfelelő intézkedésekkel előkészíti az ígéret földjének elfoglalását. Két törzs (Rubén és Gád) már a Jordán keleti vidékén akar letelepülni, de M. csak oly feltétellel engedi ezt meg, ha előbb testvéreiket segítik meg az ország elfoglalásában. Élete vége felé nagyobb beszéd során vet visszapillantást a nép viszontagságaira és újból bevési a nép szívébe a Törvényt, egyes újabb részletekkel kibővítve. Azután áldás és átok szertartásával köti meg újból a szövetséget és hatalmas búcsúénekben még egyszer korholja a népet Isten elleni hűtlenkedéséért és végül a törzsek megáldása után meghal Isten csókja alatt. A nép megsiratta, de sírhelyét eltitkolták előtte. M. emlékét a próféták irataiban és a királyok életében csak itt-ott elevenítik fel. Sámuelnek alkalma volna a királyválasztást M.-nek erre vonatkozó törvénye alapján meghiusítani, később pedig annak felolvasásával a király lelkiismeretére hatni, de Jósija király idejében előhozzák a papok a *Szövetség könyvét* és felolvassák, annak alapján a király új alapokra fekteti az istentiszteletet, de M.-ről említés ez alkalommal sem történik. Egyik Zsoltár (90 «M. imájának» van címezve, de tartalma egyetlen vonatkozással sem utal M. élményeire. Egy másik Zsoltár (99) Áhron mellett papnak említi és *Jeremiás* (15. 1), Sámuellel említi, annak az analógiának kapcsán, hogy az M.-hez hasonlóan a nép érdekében Istenhez könyörög. A 105. és 106. zsidó krónikai Zsoltárok is Áhronnal együtt mint csodatevőt említik futólagosan. A 78. ugyanilyen tartalmú, műveit Istennek tulajdonitja, s őt magát nem említi meg. Említve találjuk még néhány más helyen, is de min-

dig csak nagyon futólag és leginkább későbbi könyvekben. A M. név viselője soha többé nem fordul elő még a talmudi időben sem. Csak az utolsó próféta, Maleáchi könyve végén találjuk e figyelmeztetést: «Emlékezzetek Mózes szolgám Tórájára», amit inkább a prófétai gyüjtemény és ezzel az akkori kánon lezárására szolgáló mottónak vehetünk, mint azt a nagyobb betűs inicialé is sejtteti. L. *Tóra, Tizparancsolat.* F. M.

Mozi. A M. meghonosítása Magyarországon majdnem kizárólag zsidó vállalkozók érdeme. A legelső moziengedélyt Budapesten 1897. Sziklai Zsigmond budapesti lakos kapta egy Andrássy út 41. sz. helyiségben nyitandó mozira. A következő moziengedélyt Lévy Adofnak adták, a Lumière-cég budapesti megbízottjának. Ez a M. is csakhamar tönkrement, ekkor Herbst Samu cinkografus vette át a vállalkozást 1898 máj. 14. kapta első M.-engedélyét Décsi Gyula. Ungerleider Mór és Neumann József építették fel az Apolló-mozit, a Corvin-áruház jelenlegi helyén, amely már mai nívójú mozi volt. Ugyanők építették meg a Royal-Apollót is, amely hosszú ideig Budapest nevezetessége volt. A mozitulajdonosok 90%-a zsidó egészen 1921-ig, az ú. n. mozirevizióig, amikor az engedélyeket a zsidó mozisoktól elvették az akkori idők mentalitásának megfelelőleg. Ungerleider és Neumann vállalatának, a Projectograph r.-t.-nak hét mozijából egy engedélyt hagytak meg és általában az egész országban alig maradt 3%-a az engedélyeknek zsidókézen. A mozirevizió útján a mozikba beültetett új engedélyesek szakértelem és forgótőke híján nem tudták a mozikat vezetni, mire a belügyminiszter beleegyezett, hogy társuljanak és így a mozik tekintélyes része ma már ismét szakértő vezetés alatt áll. L. még: *Filmgyártás.* R. I.

Műfordítók. A magyar költészet idegen nyelvekre való átültetésében értékes munkásságot fejtettek ki a magyar zsidó, vagy zsidószármazású írók; nagyrészt nekik köszönhető, hogy a magyar irodalom külföldre jutott és méltó megbecsülést talált a világirodalomban. Kálmán *Fanny*-ját *Rózsa* Mór; Katona *Bánk bánjá*-t *Dux* Adolf (Leipzig 1858); Jósika Miklóst *Klein* Hermann és W. *Schwartz*; Eötvös *Karthausi*-ját s *Nővérek*-jét *Klein*; Petőfit *Dux* Adolf, *Kertbeny* Károly, *Hartmann* Móric, *Herzl* Zsigmond, *Farkas* Miksa, *Goldschmidt* I., *Kohut* Adolf, *Stein* Lajos, *Glücksmann* Henrik, *Schnitzer* Ignác, *Neugebauer* László és *Horváth* Henrik; Aranyt *Kertbeny*, *Kolbenheyer*, *Dux* Adolf, *Sturm* Albert, *Lemberger* Ármin és *Dóczy* Lajos fordították. Arany János munkáit, úgyszintén Petőfit és Madáchot William *Loew* fordította angolra. Jókait *Kertbeny*, *Bródy* Zsigmond, *Dux* Adolf, *Neugebauer* fordította. A modernek közül Adyt *Greiner* Leó, *Vészi* József, *Horváth* Henrik németre, *Gara* László franciára, *Holder* József jiddisre, *Haméiri* Avigdor héberre fordították, *Horváth* ültette át Vajdát, Kiss Józsefet, Babitsot, Kosztolányit, Kaffka Margitot és Lányi Sarolttát is. Tóth Kálmán *(Wiener* S.), Tóth Ede *(Wechsler* és *Dux)* Szigligeti *(Schnitzer* 9.), Revitzky *(Nascher)*, Mikszáth *(Silberstein, Neugebauer)*, Csiky *(Kohut)*, Herczeg *(Groszmann, Wechsler, Farkas, Lázár)*, Berczik *(Kohut, Hevesi)* fordítói szintén zsidóhitüek vagy zsidószármazásúak. Madách: *Az ember tragédiajá*-t *Haméiri* Avigdor Jeruzsálemben élő magyarszármazású héber költő héberre, *Holder* József jiddisre fordította. A legkeresettebb német fordítók között szerepelnek Stefan J. *Klein*, *Gáspár* Endre és *Mohácsi* Jenő. T. Zs.

Müller, 1. *Adolf*, zeneszerző, szül. Tolnán 1801 okt. 7., megh. Bécsben 1886 júl. 29. Színésznek indult, később zeneszerzéssel próbált érvényesülni. Karmestere lett a Theater an der Wiennek. 64 színdarabhoz írt zenét. Nestroy, *Lumpacius Vagabundus* c. darabjához írt muzsikáját még ma is gyakran játsszák. Zongoradarabokat és dalokat is komponált. K. K.

2. *M. Frigyes*, zeneszerző és karmester, szül. Sümegen 1819., megh. Linzben 1854. Gyermekkorában került Bécsbe, ott kezdte zenetanulmányait. Köln, Lemberg és Linz voltak karmesteri állomásai. A berlini Operaház is meghívta dirigensnek, de mielőtt elfoglalhatta volna ezt az állását, meghalt. A maga korában ünnepelt operaszerző volt. Ismertebb művei: *Roland*, *Fidelio*, *Parsifal und Griseldis*. Az utóbbi Lembergben került színre nagy érdeklődés mellett. K. K.

3. *M. Gabriel*, rabbi, szül. Nádason 1836 okt. 3., megh. Nagymartonban. Atyja szintén rabbi és talmudtudós volt s ennek jesiváján tanult, 1866. pedig daján lett. Művei: *Birchósz ha-Micvósz* (1871): *Siuré Micvósz*, amely a Talmud mérték- és súlyra vonatkozó adatait dolgozza fel (1880); *Ocár Agódósz* (4 rész, 1876—1901), haggadikus értekezések; *Maglé Cedek* (1896) ethikai értekezések.

4. *M. Nátán (Noszon)*, rabbi. szül. Nádason (Pozsony vm.) 1828., megh. Szécsényben 1891. Rabbiképesítését Komáromban, Nagyváradon és Pozsonyban szerezte. 1856-ban választották meg vágvecsei rabbinak, itt működött 1867 ig, mikor Szécsénybe került, hol nagy jesivát tartott fönn. Két évig Ipolyságon is működött. Responsumainak egy töredéke *Avné Sóchán* c. alatt jelent meg.

5. *M. Uri*, rabbi. Előbb Sasváron volt daján, később brezovai rabbi lett. Híres műve jelent meg *Ben Uri* címmel a Sabbat-traktátusra vonatkozólag. Megh. 1879.

6. *M.* I. *Vilmos*, kereskedelmi tanácsos, szül. 1830., megh. 1917. Résztvett a Pester Lloyd Társulat, a M. Keresk. Csarnok, a Kereskedelmi és Iparkamara és a Hitelvédő Egylet megalapításában. Számos nagy iparvállalat vezetői közé tartozott. A budapesti keresk. és váltótörvényszéknek negyven éven át ülnöke volt. A Pester Lloydban sok közgazdasági cikke jelent meg.

7. *M.* II. *Vilmos*, orvos és író, szül. Szabadkán 1878 máj. 11. *Molnár* Jenő (l. o.) fivére. A budapesti egyetemen szerzett orvosi diplomát. Egyideig a budakeszi Erzsébet királyné tüdőbetegszanatórium asszisztense volt, majd Párisban Marmorek professzornál folytatott bakteriológiai tanulmányokat. 1906-ban Tátraházán szanatóriumot létesített, 1928. az Iskolaszanatórium Egyesület és a kultuszminisztérium támogatásával

megalapította az első magyar iskolaszanatóriumot, Alapította és szerkesztette a *Tuberkólózis* c. folyóiratot. Klinikai recipe-könyve az összes magyarországi klinikák gyógyeljárásait tartalmazza. Nagyobb munkája: *Compendium der Lungentuberkulose* (Wiesbaden 1910); *Kristóf* István álnéven szépirodalommal is foglalkozik. A new-yorki Jiddis Theater két drámáját mutatta be: *Der König und die Princessin* (1924) és *Das Gold* (1929). Tudományos érdemei elismeréséül 1914. kir. tanácsos lett. V. A.

Mult és Jövő. Zsidó irodalmi és művészeti folyóirat. 1911-ben alapította és azóta szerkeszti Patai József (l. o.). Munkatársai jeles magyar zsidó és külföldi tudósok, írók és művészek. Minden egyes szám monográfiaszerűen foglalkozik egy-egy nagy zsidó alkotóértékkel. Illusztrációi mindig művészi színvonalon állanak. Jelentős része van a zsidó irodalmi és művészeti ismeretek népszerűsítésében. Irányát és tónusát kritikai megfontoltság jellemzi és ennek köszönheti a magyar zsidóság kulturéletére szerzett nagy befolyását. A napi politikától független zsidó problémák föltárásával egészségesebb irányba terelte a zsidó érdeklődést és részben az ő működésének köszönhető, hogy Magyarország zsidó és nemzsidó társadalma ma már elfogultság nélkül ítéli meg a politikamentes Palesztina-munkát, amelynek előmozdítására előkelő zsidó egyéniségek vezetése alatt egyesület is alakult (l. *Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége.*). Iránycikkei példaadóan tárgyilagosak és szépirodalmi közleményei rendszerint nagyon értékesek. A lapot jól ismerik a külföldön is és nagy érdeme, hogy sok jelentős külföldi tényező szimpátiáját és érdeklődését Magyarország felé irányította. Bécsben, Berlinben külön szerkesztősége van, Pozsonyban és Kolozsváron szintén és itt külön kiadásban jelenik meg. 1919—1923-ig politikai hetilap alakjában is megjelent. Ezt betiltották. F. D.

Mumor, l. *Mesumod.*

Mund *Hugó.* festő, szül. Kolozsváron 1892. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán kezdte, azután Nagybányán tanult. A Műcsarnok kiállításán szerepelt először, s 1920-ig állított ki nagybányai részleteket és figurális képeket. Azóta Erdélyben él. F. B.

Munk *Adolf (Méir Ábrahám),* jeles héber író, szül. Nyitrán 1830., megh. 1907 okt. 6. Egyik tagja a nagyváradi «Maszkilim» ama szerény, de lelkes körének, mely a mult század második felében buzgón érdeklődött a megújhodó héber nyelv és irodalom iránt s azt sikerrel művelte. Anyai ágon unokája volt Felsenburg Mózesnek, a nyitrai hitközség híres jegyző-titkárának (1772—1849) s dédunokája Lerner József lichtenstadti rabbinak. Rabbinikus tanulmányaiban Ullmann Ábrahám lakompaki, Benét Jechezkél nyitrai és Landerberg Izsák Áron galgóci rabbik voltak a mesterei. Midőn az utóbbit a nagyváradi hitközség a rabbiságra meghívta (1853), vele együtt ment oda kedvelt tanítványa M. is, ki közben két éven át a nagyszombati zsidó iskola vezető tanítója volt. Már ekkor feltűnt a műveltségre törekvő vallásos zsidók közt választékos héber stílusban írott leveleivel, melyeket főleg Felsenburg Adolf (Áron) szentesi iskolaigazgató nagybátyjával (1809—1882) váltott. Működése új helyén kezdetben magántanítással foglalkozott s tanítványai közé tartozott Neumann Ármin a későbbi országgyűlési képviselő s udv. tanácsos is. Utóbb kereskedői pályára lépett, de emellett állandóan foglalkozott héber tanulmányaival s irogatta munkáit. Irodalmi hagyatékában, mely fiához, Munkácsi Bernát (l. o.) pesti hitközségi tanfelügyelőhöz jutott, 5 bő kötetre terjedő héber nyelvű költemény, elbeszélés, elmélkedés (társadalmi kérdésekről és jelentős napi eseményekről), nekrológ s közérdekű magánlevél maradt fenn. Egy regénye *Macévath Ráchél hajethomáh* (1895), csehországi zsidók közt elterjedt népies elbeszéléseket (Szippurim) dolgoz fel költői keretben. Egy nagyobb elbeszélése *Mordechai hamelamméd,* tárgyát a pesti Wahrmann-család ősmultjából meríti; egy másik elbeszélését a héber eredetiből magyarra fordítva *Spitz* Gyula kiadta Magyar-Zsidó Évkönyvében (1905); *Jerome ezredes* s utóbb Izr. Családi Könyvtár kiadványában (II. köt.) *Az igazság diadala* címen. Különösen becses és tanulságos *M. Önélet-leírása;* mely egyszersmind hű képét nyujtja a felvidéki magyar zsidóság életének, főkép oktatásügyének a mult század első felében.

Munka, a zsidó felfogás szerint emberi rendeltetés, öncél. Harnack, az Újtestamentum egyik legnagyobb interpretátora felemlíti, hogy Jézusnak egyetlen szava sincs a munkára s a maga részéről ezt azzal igazolja, hogy a munka valóban géppé aljasítja az embert, szükséges rossz, de a szemlélődő élet magasabbrendű és ha lehetne a munkát végkép kikapcsolni, üdvös volna. A zsidóság viszont azt vallja, hogy a munka indította meg az emberiség fejlődését. Isten is hat napi munkával végezte a teremtést és a munkát az Édenben írta elő az első ember számára és életcélul a munkát jelölte meg. Közmondássá lett a Zsoltárvers: «Ha kezed munkáját élvezed (ha magad munkájából élsz) boldog vagy és jó dolgod lesz» (128. 2). «Menj a hangyához, te rest, nézd az ő útját és okulj. Neki nincs sem fejedelme, sem felügyelője, sem parancsnoka, mégis elkészíti már nyáron táplálékát, gyüjtögeti aratáskor ennivalóját. Meddig alszol még, rest? mikor kelsz föl álmodból? Még egy kis alvás, még egy kis szender, még egy kis karbadólés az elalvásra? de majd jön a szegénységed, mint a pajzshordó és inséged, mint a futár.» *(Példabesz.* 6. 6—11). «Jobb a szegény, kinek mestersége van, mint aki az előkelőt adja és kenyérhiányban szenved» *(Példab.* 12, 11). «Szép a Tóratanulmány a világi foglalkozással egybekötve, mert csak a kettő együtt űzi el a bűn gondolatát, a Tóra munka nélkül pedig idővel semmissé válik, sőt bűnre vezet.» *(Ábót* 2. 2). «Aki gyermekét nem tanítja mesterségre, rablásra tanítja» *(Kiddusin* 29a). «Ha valakinek nincs foglalkozása, mit tegyen? Ha van elhanyagolt udvara vagy parlagon heverő földje, ott foglalatoskodjék, mert a semmittevés biztos halál» *(Ábót di r. Nathán* 11.). «A munka különb a jámborságnál» *(Beráchot* 18a). «Dögöt nyúzz az uccán és azzal keresd kenyeredet, de ne mondd: pap vagyok, vagy ember vagyok, en-

gem nem illet a munkálkodás» (*Peszáchim* 113a). A zsidóság úgy a bibliai, mint a talmudi időkben mindig a munka népe volt, csak a szétszóródás későbbi századai óta vált kereskedő néppé. Ennek a munkára alapított életmódnak felel meg a munkás iránti viselkedése minden viszonylatban. A Tórában a következők szabályozzák a munkaadó és munkás közötti jogi viszonyt: «Ne hagyd a munkás bérét magadnál reggelig» (*Móz.* 3. 19. 13.). A prófétai erkölcstanítás is foglalkozik e törvénnyel: «Sürgető vádló leszek a bűvészkedőkkel, házasságtörőkkel, hamis esküvőkkel és azokkal szemben, kik a bérmunkás bérét nyomják» (*Maleachi* 3—5 v.). F. M.

Munkács (*Mukačevo*, Cs.-Szl.), rend. tan. város Bereg vm., 17.275 lak. A konzervativizmusáról és hithűségéről világszerte híres M.-i (orthodox) hitközség a XVIII. sz. legelején alakult meg. A hitközség történetének kútfői említést tesznek ugyan egyetlen zsidóról, aki már a XVII. sz.-ban itt élt M.-on, de ennek a neve nem maradt fenn. 1741-ben már 80 zsidó család lakott a városban, amelyek már rendes hitközségi életet éltek, amit eléggé bizonyít az ugyanezen évben épített első zsinagóga. A zsidók letelepedését M.-on az ottani uradalom feje, Schönborn-Buchheim gróf segítette hathatósan elő. 1774-ben az uradalom megengedte a zsidóknak, hogy házakat építsenek s ugyanez évben már 3 zsidó ház épült. 1778-ban létesült az első Bész hamidras imaház. Ezután gyors tempóban fejlődött a hitközség, aminek eredményeképpen 1876. felépült a hitközség szegényháza és kórháza. 1787-ben a hatóságok Meisels Benjámin hitközségi elnököt, Friedmann Jakab és Blájer Sámuel hitközségi tagokat bízzák meg a türelmi adó kivetésével. A hitközség tekintélyének növekedésére jellemző, hogy 1794. a hitközség vezető tagjait bevonják a városi ügyek intézésébe. 1815-ben már 165 zsidó család él M.-on, amelyek többnyire kereskedelemmel foglalkoznak s meglehetősen jómódúak, mert 1822. közülük 67-nek saját háza van és 24-en boltbirtokosok. 1826-ban a hitközség tagjainak száma 178. 1827 máj. 29. kapja meg a hitközség a főszolgabírótól és a városi bírótól az engedélyt a szombati határpóznák felállítására. Az 1830-iki összeírás szerint 202 zsidó család élt M.-on. 1832-ben kibővítik a zsinagógát, mely akkor épült, mikor a hitközségnek csak 80 tagja volt. 1823-ban 222, 1840. 291, 1842. 301 zsidó család lakik M.-on. A szabadságharc kezdetén 247 zsidó egyént írtak össze és vettek fel a nemzetőrségbe. A zsinagógában a hitközség alakulásától kezdve 1832-ig askenáz ritus szerint imádkoztak, amikor is az akkori főrabbi Grün Ezriel kezdeményezésére a szefard ritust honosították meg. 1851 óta vezetik rendszeresen a hitközség anyakönyveit. 1868-ban a kongresszuson a beregmegyei zsidóságot Schreiber Joachim M.-i, később budapesti főrabbi képviselte, aki a kongresszuson a hithű irányzatnak legbuzgóbb harcosa volt. A hitközség azután számban és tekintélyben gyorsan növekedett s amiként már a XVIII. sz.-ban is a legerősebb vára volt a Tórának és a hithűségnek, ugyanúgy az maradt századokon át egészen a napjainkig. Abban, hogy a hitközség a zsidóság évezredes hagyományait csorbíttatlanul a maguk eredeti tisztaságában őrizte meg, kétségtelenül nagy része van kiváló rabbijainak, akik céltudatos, buzgó munkával fejlesztették hithű irányban a hitközséget. A hitközség első rabbija Reb Leibis volt, akiről csak annyit tudunk, hogy 1789. halt meg. Utóda Gottesmann Ábrahám, aki 1815. bekövetkezett haláláig működött M.-on. Ezután Askenázi Avigdor került a rabbiszékbe, majd Spira Cevi Elimelech világhírű tudós, több jeles munka szerzője, aki M.-on csak rövid ideig, 1825—28-ig működött. Utódai: Grün Ezriel (1830—40); Horovitz Fisl (1841—61); Schreiber Joachim (1868—80) innen Budapestre került az orth. hitközség rabbijának, több responsumot és halachikus munkát írt. 1882—93-ig Spira Salamon volt a hitközség főrabbija, aki szentéletű tudós hírében állott. Utóda fia Spira Hers volt, ki 1893—1913. működött, őt fia, a jelenlegi főrabbi Spira Lázár (l. o.) követte, aki 1913 óta áll a hitközség élén. A főrabbik mellett a kiváló rabbiülnökök és alrabbik egész sora működött a hitközségben, akiknek nagy részéből később más hitközségek vezető főrabbija lett. A legnevezetesebbek közülök: Káhán Juda később nagyszőllősi, majd máramarosszigeti főrabbi, több talmudi munka szerzője, Ösztreicher József, aki a Chaszam Szófer egyik legkiválóbb tanítványa volt, Kallus Mesulom Dov, aki éleselméjűségéről volt híres. Herskovits Ábrahám, Weisz Jicchok Eisik, Salzer Dávid, Kahán Sámuel és Grünfeld Simon (jelenleg büdszentmihályi főrabbi), akik valamennyien híres tudósok és nevezetes talmudikus munkák szerzői, végül Schlüssel Dávid, Spitzer Mózes, Salzer Mayer Wolf és Weisz Emmanuel a jelenlegi alrabbik, akik mind jámborságukkal kiváló, jeles tudósok. A hitközségnek több temploma van. A régi, első zsinagóga a mult század 90-es éveiben már teljesen használhatatlanná vált, miért is 1895. majd 1903. két új nagy templomot építtetett a hitközség saját erejéből. A két főtemplom mellett a kisebb imaházak egész sora áll a hívek rendelkezésére, amelyek vagy egyes emberek, vagy egyletek áldozatkészségéből épültek. Ezek: a Horovicz, Fuchs, Kroó, Farbenblum és Spira-féle imaházak, továbbá a Sevesz Achim, a Chevra Tenach, a Temime Dórech, a Jesiosz Jiszroel, az Éc Chajim, a Dorsé Jiszroél Vachajim és a Somré Tefilo egyletek imaházai. A vallásos élet elmélyítésére szolgálnak a hitközség talmudiskolái. Ezek között első helyen áll a nyilvánossági joggal felruházott rabbiiskola, a jesiva, mely 1921. alakult és Spira Lázár főrabbi vezetése alatt áll. Ezt a messze földön híres jesivát külföldi országokból is felkeresik a növendékek, akiknek a létszáma jelenleg 180. A hitközség hathatós anyagi támogatásában részesül a helyi Machzike Tóra-egylet Talmud Tórája. Ennek három külön iskolaotthona van, melyeknek felépítéséhez néhai Fuchs Mór és neje 300,000 č.-koronával járultak hozzá. A Talmud Tórában 630 fiúgyermek vallásoktatását 17 tanító látja el. Van ezenkívül egy Talmud Tóra-egylet, melyet Schreiber Joachim, és egy ú. n. Támchin derájszó Egylet,

melyet Spíra Cevi Elimelech főrabbi alapított. Mindkettő a felnőttek talmudi képzésével foglalkozik. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely mintegy 120 évvel ezelőtt létesült s jelenleg Weinberger Ernő elnöklete alatt áll, két nőegylet, melyek közül az egyiknek Fried Ignácné, a másiknak Szégel Józsefné az elnöknője. Az 1885. alapitott Poale Cedek jótékonysággal foglalkozik és Izrael Henrik az elnöke, a Chevra Cedókó Vecheszed egylet 1883. létesült és Klein Hermann vezetése alatt áll, a Gemilusz Cheszed egylet elnöke Roth Jakab, a Bikur Cholim egylet Deutsch Sámuel elnöklete alatt működik, a Háchnoszász Káló egylet elnöke Weisz Mór. Van még a hitközségnek egy népkonyhája, melyet Fried Ignácné, és rituális kórházi konyhája, melyet Reismann Sámuelné vezet. 1907-ben létesült M.-on a M.-i és a kerületi hitközségek palesztinai intézősége, amely az ezen hitközségekből Palesztinába költözött zsidók exisztenciájáról gondoskodik. A hitközség eseményekben gazdag multjára vonatkozó érdekes okmányok a hitközség, de különösen M. város levéltárában találhatók nagy számmal. A hitközség évi költségvetése 88,9334 č.-korona, melyből 77,000 č koronát költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség több alapítványt is kezel, amelyek közül néhai Horovitz Józsefé a legértékesebb, aki imaházat létesített, s ezenkívül házát a hitközségre hagyta, amelyben talmudtudósok laknak, akik közül kettőnek a létfentartásáról az alapítvány gondoskodik. A hitközség anyakönyvi területéhez a M.-i járás 48 község tartozik. Lélekszáma 11.000, a családok száma 2300, adót 1262-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközségi tagok legnagyobb része kereskedő, de sok az iparos, a talmudista és az intellektuális foglalkozást űző egyén. A hitközség mai vezetősége: Spíra Lázár főrabbi, Weisz Áron ros bészdin (a rabbikollégium főnöke), Spitzer Mózes, Schlüssel Dávid, Salzer M. Wolf és Weisz Emmanuel alrabbik, Kroó Béla elnök, Ehrenfeld Mayer és Perlstein Samu alelnökök, Schreiber Henrik és Kahán Mózes templomgondnokok, Reismann Sámuel, Hönig Mór, Meisels Márkusz és Spíra Jakab elnökségi tanácsosok, Günsz Hermann titkár és hittanár, Bravermann Wolf és Éder József kántorok.

Munkácsi, 1. *Bernát,* nyelvész és etnológus, a Pesti Izraelita Hitközség tanfelügyelője, szül. Nagyváradon 1860 márc. 12. Tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészeti karán végezte. Tanárai közül főképpen Budenz József, Vámbéry Ármin és Simonyi Zsigmond voltak egyéniségére, életét és tanulmányait irányító döntő hatással, úgy, hogy egész tevékenységét az ural-altáji összehasonlító nyelvtudománynak szentelte. Nyelvészeti folyóiratokban már 1879. értékes tanulmányai jelentek meg. Hogy mennél alaposabban végezhesse nyelvészeti kutatásait, nagy fáradság és súlyos nélkülözések árán több tanulmányutat tett. 1880. bejárta a moldvai csángó-falvakat, 1885., miután filozófiai doktorátust és tanári oklevelet szerzett, a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával a Közép-Volga és a Káma folyók vidékén a votjákok és a szimbirszki csuvasok között, 1888—89-ben pedig Nyugat-Szibériában a vogulok földjén végzett nyelvészeti tanulmányokat, egyúttal minden tanulmányútján megfigyelve az etnológiai sajátosságokat is. A Magyar Tudományos Akadémia 1890. levelező, 1910. pedig rendes tagjává választotta. Új adatokban és a belőlük levont eredeti következtetésekben bővelkedő nagyobb munkái közül — amelyek világot vetnek a magyar nyelv eredetére, őstörténetére és a magyar nép vándorlásának útjára, a magyar nyelv árja és kaukázusi jövevényszavaira s a nyelv legrégibb bolgár-török kölcsönvételeire, az Oroszország területén lakó rokonnépek ősi népköltészetére és néprajzára — a legjelentőségesebbek a következők: *A moldvai csángók nyelvjárása* (1881, az Akadémia a Sámuel-díjjal jutalmazta); *Votják nyelvtanulmányok* (1884); *Votják népköltészeti hagyományok* (1887); *Csuvas nyelvészeti jegyzetek* (1887); *A votják nyelv szótára* (1896, az Akadémia a Marczibányi-díjjal jutalmazta); *A vogul nyelvjárások* (1899); *Déli osztják szójegyzék* (1896); *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* (1901); *Vogul népköltési gyüjtemény* (1902-től kezdve hat kötetben). Ennek az Akadémia nagydíjával megjutalmazott nagyszabású munkának, amely részletesen kiterjeszkedik a vogulok és osztjákok mitológiájára és pogány kultuszára is és amely rendkívül értékes új anyagot tartalmaz, 1921. megjelent folytatása: *Vogul-osztják hősköltészet és hősélet.* Az összehasonlító nyelvészet körébe vágó kisebb kitűnő tanulmányai közül — melyekben igen fontos eredményekre jutva foglalkozott a régi magyarok keleti nyelvi és néprajzi vonatkozásaival, főképpen a magyar nyelvkincs török elemeivel — a legfigyelemreméltóbbak a következők: *Török kölcsönszavak* (1882); *Ujabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez* (1887); *Török eredetüek-e a magyarok?* (1895); *Ad Magnam Hungariam* (1895); *Az uralaltáji népek:* (a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténetben); *Adalékok a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez* (1902); *A magyar népies halászat műnyelve* (1893); *A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai* (1894); *Az ugorok legrégibb történeti emlékezete* (1894); *Az «ugor» népnevezet eredete* (1895); *Alán nyelvemlékek szókincsünkben* (1904); *A magyarok őshazája* (1905). A világháború alatt a magyar kormány engedelmével 1915—1918. különböző fogolytáborokban elhelyezett votják és osszét foglyok között értékes eredménnyel járó nyelvi és etnológiai tanulmányokat folytatott, amelyekről az Akadémiai Értesítő 1916-i évfolyamában számolt be. 1893 óta tizenhét éven át a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke volt, azután pedig tiszteletbeli tagja lett. Ugyancsak tiszteleti tagja a helsingforszi Finn-Ugor Társaságnak. Hosszabb ideig az Etnografia c folyóiratot szerkesztette. 1900-ban Kunos Ignáccal együtt megalapította a Keleti Szemle c. nemzetközi orientalista folyóiratot. 1904-ben megszervezte a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságát. 1890-ben a Pesti Izraelita Hitközség megbízta iskolaügyének vezetésével és tanfelügyelőjévé nevezte ki. Ebben az állásában nagy pedagógiai érzékkel és lelkes buzgósággal törekedett arra,

hogy az ország legnagyobb hitközségének iskoláit a legmagasabb színvonalra emelje, ami teljes mértékben sikerült is neki. Sokat foglalkozott az izraelita hitoktatással, amelynek korszerű rendezésére az egész országban elfogadott, mintaszerű egyetemes tantervet állapított meg. (A «*Magyarországi Izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve*» 1906). Az ő kezdeményezésére és útmutatására íródtak meg az új tantervnek megfelelő elemi- és középiskolai vallásoktatási tankönyvek. Javaslatára a Pesti Izraelita Hitközség tizenhat kötetből álló vallástani könyvkiadványsorozatot adott ki, amelyet ő szerkesztett. A már említetteken kívül további művei: *Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára* (1882); *A magyar magánhangzók történetéhez* (1890); *A régi osztják társadalom; A magyar nemzet törökségéhez; A török műveltség hatásköre; Az árják és ugorok érintkezései; Nyelvészeti tanulmányutam a vogulok földjén* (1889); *Az altáji nyelvek számképzése; Adalékok a magyarok pogánykori vallásos képzeteihez* (1895); *A magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz* (1900); *A régi magyar lovastemetkezés keleti változataihoz* (1896); *A magyar szláv ethnikai érintkezés kezdete* (1897); *A medve-eskü népszokása a vogulóknál a Hunfalvi-albumban* (1891); *Verschiedenheit in den arischen Lehnwörter der finnisch-magyarischen Sprachen* (1903); *Karäisch-Tatarische Hymnen aus Polen* (1912); *Spuren eines assyrischen Einflusses auf finnisch-magyarische Sprachen* (1911); *Zum Problem der Szekler Runenschrift* (1914); *Sechzigerrechnung und Siebenzahl in den östlichen Zweigen der finnisch-magyarischen Sprachen* (1922); *Die heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Wolga-Uralgebietes* (Kőrösi Csoma-Archivum, 1925). *Über die Namen der Flüsse Don, Wolga und Ob* (1924); *Wotjakische Volkslieder (a bécsi Akadémia kiadásában) Blüten der ossetischen Volksdichtung* (1927); *Emlékbeszédek Budenz József, Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin és Radloff Vilmos fölött.* M. e lexikon elnöki tanácsának tagja. Sz. G.

2. *M. Ernő*, ügyvéd, jogi író, *M. Bernát* (l. o.) fia, szül. Páncélcsehen (Szolnok-Doboka vm.) 1896. A budapesti egyetemen tanult s a jogi doktorátus és ügyvédi diploma elnyerése után a Pesti Izr. Hitközség titkára, majd 1923-tól kezdve annak ügyésze lett. E minőségben, de mint jogtudományi író is sokat foglalkozott a zsidó felekezet jogait illető kérdésekkel. Számos tanulmánya jelent meg főleg a Jogtudományi Közlönyben és a Pester Lloydban. Önállóan megjelent munkái: *Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából* (1926) és *Az izraelita hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonya* (1927). Ezenkívül a Zsidó Évkönyvben tanulmánya jelent meg *Közjogi törekvéseink az utolsó évtizedekben* c. (1927). E lexikon munkatársa. S. R.

Munkások *(a zsidó jogban).* A munkás helyzetét a zsidó jogban a munkának általános értékelése és a tétlenségnek az elítélése szabja meg. Kétféle munkást ismer a zsidó jog. Az egyik a szabad munkás, aki egy meghatározott munka elvégzésére vállalkozik és szabad akaratából adja bérbe munkaerejét. A másik a nem szabad munkás, vagyis a szolga *(eved)*, aki abban különbözik általában a rabszolgától, hogy nem egész életén át, csupán egy bizonyos ideig köteles szolgai teendőket végezni. A zsidó szolgát csak hat évig tarthatta az ura, az eladásától számított hetedik évben köteles volt azonban szabadon bocsátani. Ha a szolga ragaszkodott urához, vagy egy lányhoz, akivel házasságban élt s akitől gyermekei voltak, nem volt köteles igénybevenni a szabadságot, de ez esetben ünnepélyes aktus keretében átfúrták a fülét. A héber szolga jogi helyzete csak a munkateljesítményt illetőleg függött az urától. Továbbá a hatóságok által lopás miatt eladott szolgát kötelezhette az ura, hogy egy kanaáni rabszolganővel házasságra lépjen. Személyi jogai különben csaknem azonosak voltak a szabad polgáréval. A Talmud a bibliai elveken túlmenőleg igyekezett a M. védelmét előmozdítani. Szerinte nem szabad munkást alantas munkára fogni, függőségét nem szabad éreztetni vele, élelmezése, ruházása és lakása mindig gazdája vagyoni viszonyainak feleljen meg. A nem-szabad munkás, vagyis a szolga, szabadságának elvesztése, vagy pedig eladás útján esetleg saját elhatározásából került szolgaságba. A háborús foglyokat a zsidó jog szerint nem lehetett szolgáknak eladni. Prófétai közbenjárásra ezeket a foglyokat azonnal szabadon bocsátották. Az emberek elrablását — oly célból, hogy azután szolgákul adják el őket — a törvény halállal büntette. Adósság miatt azonban elveszthette a munkás a szabadságát. Az ilyen szolgaságnak két fajtája volt ismeretes: 1. Ha valaki lopott és az ellopott tárgy értékének kétszeresét és esetleg ötszörösét nem tudta visszaszolgáltatni. Ez esetben a hatóság szolgának adta el annyi időre, amíg ledolgozta az ellopott tárgy értékét. 2. Szerződésileg eladhatta magát az adós hitelezőjének annyi időre, amennyi elégséges volt, hogy a kapott kölcsönt munkájával visszatérítse. Figyelemreméltó az apa azon joga, hogy kiskorú leányát szolgálónak eladhatta. *(Omo uvrijo)* A lány automatikusan visszanyerte szabadságát, ha nagykorú lett, vagy ha gazdája meghalt. A héber szolgák szabadonbocsátásának szokásos aktusa a szabadságlevél átadása volt két tanu jelenlétében. Törvény szerint azonnal életbelépett a szabadságolás a szolga továbbeladása vagy gazdájának halála esetén. A hatóságilag eladott szolgának szabadonbocsátása alkalmával gazdája köteles volt bizonyos ajándékot *(anoko)* adni. Szabadságával együtt a szolga visszanyerte a többi szabad polgárokra érvényes jogokat is. V. A.

Munkatilalom. A szombati és ünnepnapi munkaszünetet a Szentírás intézményesítette, bár feltehető, hogy a zsidóság legősibb berendezkedései közé tartozik és már a Bibliát megelőző korszakokban is ismerték a rendszeres munkaszünetet az óhéberek, de akkor még csak a primitív kultusszal való vonatkozásban, talán korán érett szociális érzéseik hatása alatt is. Szentséggé és a zsidó élet fundamentális alkatelemévé a Szentírás emelte a szombati és ünnepnapi pihenést (l. *Szombat*). Az általános kultúrfejlődés csak három és félezer év után érte utól a Biblia

gondolatát. Két ízben rendelkezik a Tóra a kötelező munkaszünetről: *Ex.* 20, 8—11 és *Deut.* 5. 12—15, mindkét helyen a dekalógusban. A parancsolat mindkét helyen egyezik, csak a megindokolása más-más a kétféle szövegben. Az *Ex.* parancsa azzal indokolja meg a szombaton kötelező munkaszünetet, mert Isten is hat napon át dolgozott a világ megteremtésén és a hetediken megpihent. A *Deut.* szövege már a M. szociálpolitikai célját hangsúlyozza ki. A zsidó felfogásban mindazonáltal az *Ex.* szelleme gyökeresedett meg és a *Deut.*-ban kiélezett szociális hasznosság jelentősége az isteni példa ténye mellett lassanlassan elhomályosult. A fizikai célszerűségből az eszmei kényszerűség bontakozott ki és ma már ez dominál. A zsidónak nem pihenést, de szentségbe való elmerülést jelent a szombati munkaszünet. A munka pihentetésével a szombatot szenteli meg, amelyet Isten legistenibb gondolatának tart, annyira, hogy természetesnek veszi azt az ősrégi elképzelést, hogy a szombat kedvéért teremtette Isten a világot. A szombat a «menyasszony», a «királyné», akinek hódolni kell és aki huszonnégy óráig tartó királyi függetlenséggel és gondtalansággal fizeti meg a hódolást. Aki megszegi a szombatot, az Isten felségét sérti meg és ezt a bűnt hallálal büntették. Az ünnepnapokra vonatkozó M. alapelveiben egyezik a szombati munkaszüneteléssel, de a korlátozás itt kevésbbé szigorú, csak a Jomkippur tartja a rangot a szombattal, bárha a büntető szankcioi el is térnek a szombatra érvényes szankcióktól. Maga a Szentírás csak általánosságban rendeli el a szombat megszentelését és nem sorolja fel részletesen a tilalom alá eső munkafajtákat. Mégis bizonyos, hogy a munkaszünet rendszere már Mózes korában az emberi erőkifejtés nagyon széles területére terjedhetett ki és nem sok különbséget tettek már akkor sem a munka különböző válfajai között. Ez magából a Szentírásból állapítható meg, amely különböző helyeken különböző munkáról tesz említést a tilalommal és megszegésével kapcsolatosan. Így *Ex.* 16, 22 megemlíti a szombati maunaszedést, *Ex.* 16, 29 a lakóhelyről való távozást és *Num.* 15, 32 a faszedést. A szombati munkaszünet teljes rendszerét a Talmud építette ki, de még ezt is tovább fejlesztették a későbbi korok kodifikátorai, hol szigorító tendenciával, hol pedig azért, hogy enyhítsenek, ha az ember egészsége és életbiztonsága enyhítést követelt. A Talmud két kategóriába osztja a M. szempontjából az emberi dologtevést. Az első kategóriába tartoznak a főmunkák *(av melóchó)* ilyent harminckilencet sorol fel. A második kategóriába pedig azok a munkálatok esnek, amelyek az av melóchóval összefüggő, vagy abból eredő kisegítő munkának tekinthetők. Av melóchó alatt azokat a munkálatokat érti a Talmud, amelyek vagy a Szentély megépítésénél, vagy a szentély istentiszteleti szolgálatainál szerepeltek, közvetve, vagy közvetlenül. A szántás pl. főmunkának számít, mert lisztáldozatot is hoztak a Szentélyben és liszt csak a szántás eredményeképpen nyerhető. Hogy a gyakorlati élettel összefüggő M. rendszerét miért éppen a gyakorlati élettől független templomépítésből fejlesztette ki a Talmud, arra nincsen biztos támaszpontja a kritikának, hacsak arra nem gondolunk, hogy a szombat szentségének isteni eredetét és nagy fontosságát akarta dokumentálni a M.-nak a Szentélyhez való viszonyításával. A legfontosabb tilalmak a következők: Nem szabad szombaton és ünnepnapokon tüzet gyujtani. Sütni, főzni, friss ételeket és tüzet éleszteni nem szabad. A péntekről maradt tűz csak a kész ételek fölmelegítésére és világításra használható fel. (Ezt a tilalmat enyhítették az idők során, úgy hogy ételt melegíteni manapság már aznap gyujtott tűz mellett is lehet, ha a tüzet parancs nélkül nemzsidó rakta.) Szombaton nem szabad szivarozni, pipázni sem (de szabad ünnepnapon, ha a szivart, vagy pipát már a meglevő tűzön gyujthatják meg). Tilalom alá esik a kocsikázás, lovaglás, írás, kereskedés és minden ipari és mezőgazdasági munka is. Terhet cipelni, még könnyüt is tilos. Ugyancsak tilalmas az élvezeten túlmenő hosszabb gyalogolás is és a szombaton megengedhető sétául kétezer lépést állapítottak meg, vagyis kétezer lépés távolságot attól a helytől, ahol a szombat beköszöntésekor tartózkodik az ember. Minthogy kétezer lépés terjedelmesebb községekben nem túlnagy távolság, ezt a tilalmat is enyhítették, még pedig úgy, hogy olyan helységekben, amelyek körül *eruv*-ot *(szombatzsinór*, l. o.) húztak, a gyalogolás tilalmát felfüggesztették, nyilván annak az elgondolásnak az alapján, hogy a körülkerítés az egész helységet egyetlen udvarrá szélesíti ki. Kétségtelen, hogy a szombat szentültartása a zsidó nép legjellegzetesebb vonásává vált és nagy mértékben biztosította a zsidó vallás konzerválását. Az utolsó évtizedekben a gazdasági viszonyok nyomása alatt a szombattartás régi szigorúsága erősen megcsökkent, de már a modern hitközségek is annyira érzik ártalmait a hitéletben, hogy sokfelé mozgalmat indítottak az ősi szombathoz való visszatérés érdekében. F. M.

Münz, 1. *József Izsák*, rabbi, *M. Mózes* (l. o.) óbudai főrabbi fia. Ő adta ki atyja responsumait *Mhram Minz* (Prága 1827) címen. 1830-ban még Tabon működött, de később valószínűen betegeskedés miatt megvált hivatalától és Pápára költözött, ahol mint tekintélyes hitközségi tag és tudós, előkelő szerepet vitt.

2. *M. (Minz) Mózes*, óbudai főrabbi, szül. Podoliában 1750 körül, megh. Óbudán 1831. Egyideig Brodyban működött, ahol híres jesivát tartott fenn. Ezekiel Landau prágai főrabbi ajánlotta az óbudai főrabbi székre 1790-ben, miután Günsburger Náthán halála óta (1781) a rabbi széke betöltetlen volt. Híre csakhamar községe s az ország határain is túlterjedt s véleményét távoli országokból is megkérdezték. Sógora volt Herschel Mózesnek, a *Jam ha-Talmud* szerzőjének és Szófer Mózessel is rokonságba került házassága révén. Úgy Szófer, mint Ezekiel Landau említik őt responsumaikban. Amidőn 1794. Mordechai Benet eltiltotta a dupla bőrszíjú tefillin használatát, M. ezt tudatlanságnak minősítette és a bőr-imaszíjak használatát jogosnak jelentette ki. Támogatták őt ebben a véleményében Hurwitz Ph. frankfurti, Hirsch Levin berlini,

Mesullam Tysmicnitz pozsonyi rabbik. Később megállapították, hogy Elija Vilna régen hasonlóképpen döntött. Ekkor M. rábírta Chorin Áron aradi rabbit, hogy az ő álláspontját védje meg Benet előtt, de Benet nem válaszolt Chorinnak. 1803-ban, amikor Chorin M. előszavával megjelenttette *Emek ha-Sóvé* c. művét, Benet ezt a művét eretnekség vádjával illette. Az aradi hitközség megkérdezte M. véleményét, aki azzal oszlatta el a vitát, hogy bizonyos fejezet valóban kifogásolható, de az ott elhangzott vélemények már évszázadokkal előbb is ugyanilyen vitát eredményeztek; másrészt M. véleménye szerint semmiféle eretnekséget nem tartalmaz Chorin műve. Az orthodox-párt később mégis kivitte, hogy M.-nek meg kellett idéznie akarata ellenére Chorint a Bész din elé Óbudára. Chorin meg is jelent, de a második nap már nem ment el és művének kárhoztatását nem vette tudomásul. Sokan belátásáért liberálisnak tartották M.-t, mások a reform-mozgalmak hívének, de ő saját maga cáfolta meg ezeket a feltevéseket. Chorin ezért elszakadt tőle és *Kinat ha-Emesz* (1818.) c. művében reformernek vallja magát. Ezt a művét azonban 1819 febr. 19. visszavonta, mert M. állásfosztással fenyegette meg. Ez utóbbi rendkívüli tekintélyét bizonyítja. M. művei: *Deróso*, mely 1814. jelent meg Mordechai Rechnitz német fordításával, Óbudán; *Responsumok*, melyeket, fia Joszef Isaac adott ki Prágában 1827.; kiadta és kommentárokkal látta el Jakob ben Moses *Peri Jaakov* halachikus értekezéseit (1830). S. R.

Murányi, 1. *Ármin*, ügyvéd és író, szül. Asszonyfán 1841 máj. 8., megh. Budapesten 1902 ápr. 30. Előbb orvostudományt tanult a bécsi egyetemen, azután jogot Budapesten és 1866. ügyvéd lett Győrben, külön királyi engedéllyel. 1880-ban Budapestre költözött és itt több lapot szerkesztett, így Andrea álnév alatt a Magyar Háziasszonyt, továbbá a Nemzeti Ujság c. napilapot, a Képes Családi Lapot. Nagy szerepet játszott a főváros közoktatásügyi bizottságában és a filantrópia terén is. A Chevra Kadisának vezető embere volt. Bártfa fürdővé fejlesztése körül is nagy érdemei vannak.

2. *M. Gyula*, szobrász és éremművész, szül. Budapesten 1881., megh. u. o. 1920. Az Iparművészeti iskolában, majd Párisban és Bécsben tanult. Főleg plakettekkel szerepelt kezdetben és ezen a téren a legismertebb és legtermékenyebb művészek közé tartozott. Több plakettje van a Szépművészeti Múzeumban. Szobrai között a legismertebb a Nógrád vm. által rendelt *Kupaktanács* szoborcsoport. Korábbi szobraiban a természet hű másolójaként jelentkezett *(Ülő öregasszony, Imádkozó zsidó)* Érmeinek és plakettjeinek acélverőtűit a Numizmatikai Társaságnak hagyta, hogy a segítségükkel vert érmek és plakettek jövedelméből fiatal éremszobrászokat támogassanak. F. B.

Muravidék, l. *Jugoszláviai zsidóság.*

Muszáf, az ünnepi pótimának, régebben az ünnepi pótáldozatnak héber neve. A M. ima megfelel a jeruzsálemi Szentélyben ünnepenként hozott M.-áldozatnak. A M. ima egyetlen főrészből áll: a M. tefillóból. Ezt néhány befejező szakasz követi. A M. tefillót mindig félkadis vezeti be, a napi liturgiában a sacharisz után foglal helyet és elkezdeni ezt az imát még a délelőtt folyamán kell. M. imát mondanak: szombaton, valamennyi főünnepen és félünnepen, ros chodeskor (újhold). Ez a tefilló a ros hasónóit kivéve 7 áldásból áll, melyek közül az első 3 és utolsó 3 teljességgel azonos a köznap reggeli 19 áldás első 3 és utolsó 3 áldásával. A közbeeső negyedik az ünnepről, annak ünnepi pótáldozatáról szól, a vonatkozó (bibliai) áldozati részt is tartalmazza. A rós hasónói M. 9 áldásból áll, az első 3 és utolsó 3 a szokásos szövegű, a közbeeső 3 Isten világuralmáról, kegyelméről és a sófárról szól. Mikor az előimádkozó ezt az imát megismétli, mondják a kedusát (l. o.) s különösen a félelmes (bűnbánó) napokon, több alkalmi imarészt toldanak be. Ha kettős M.-ot kell mondani (szombat és újhold, vagy szombat és ünnep), a kettő összekapcsoltatik olyképpen, hogy az állandó áldásokat csak egyszer mondják, a vonatkozó ünnepi részeket pedig egy közös áldásban foglalják össze. Sok helyütt ros hasónókor és jom kippurkor a M.-imát az előimádkozónak hinneni heóni imáász kezdetű könyörgése nyitja meg. A M. tefillót követő részek: *a)* én kélohénu (himnusz Isten dicsőségére); *b)* sok helyütt a füstölőszerről szóló talmudrész (pitum haktóresz); *c)* olenu (l. o.) F. D.

Muszor *(h.), morál-prédikáció.* Vulg. kiejtéssel: *müszer.* Müszer sogn = moralizálni.

N

Náchém *(h.). Vigasztald.* Annak a szakasznak kezdete és neve, melyet tisó beóv (l. o.) napján mondanak minchónál a téfilló keretében.

Náchum *próféta könyve*, a tizenkét kisebb próféta gyüjteményében foglal helyet. Szerzője ékes szavakban írja le Asszíria bukását, mely Jeruzsálem reményét jelenti: «Im a hegyeken hallatszanak már a hírnök léptei, aki üdvöt hirdet: ünnepeld, Juda, a te ünnepeidet, teljesítsd fogadalmaidat, mert nem fog többé a gaz keresztül gázolni rajtad, végkép kipusztult». F. M.

Nádai 1. *Gyula*, rabbi, szül. Csengeren (Szatmár vm.) 1866 jul. 7., megh. 1900. A budapesti Rabbiképző növendéke volt 1880—1890 ig. 1889. avatták bölcsészdoktorrá Budapesten. 1891-ben pedig rabbivá. Haláláig simándi főrabbi volt.

2. *N. Pál*, művészeti író, tanár, szül. Cegléden 1881. A budapesti egyetemen bölcsészettudori oklevelet szerzett. Egy ideig a fővárosi IV. kerületi községi főreáliskola tanára volt, majd az Orsz. Iparművészeti Iskolában művészettörténetet adott elő. Számos művészeti cikket írt folyó-

iratokba és napilapokba. Önállóan megjelent főleg művészpedagógiai és iparművészeti tárgyú könyvei: *Magyar népetimológia* (1906); *Az angol szociális művészetről* (1910); *Könyv a gyermekről* (1911, 2 köt.); *Iparművészeti törekvések a XX. sz.-ban* (Ráth György, Az iparművészet könyve III. köt. 1912); *Az élet művészete* (1914, 2 köt.); *Ízlés, kultúra és szülőföldszeretet* (1917); *Az iparművészet Magyarországon* (1920); *Ízlésfejlődés és stíluskorszakok* (1922); *Jelenkori szépségtörekvések* (1923); *Asszonyi pompa* (1925). Egy novellás kötete is jelent meg: *Bágyadt mosolygás* (1910). F. B.

Nadányi *Emil**, szerkesztő és publicista, szül. Nagyváradon 1881. Középiskoláit u. o., az egyetemet Kolozsváron végezte, s miután jogi doktorátust szerzett, hírlapíró és a Kolozsvári Hirlapnak, a Tisza-kormány erdélyi félhivatalos orgánumának felelős szerkesztője lett. 1914-ben *Parlamenti küzdelmek* c. műve feltűnést keltett. 1915-ben Budapesten megalapította a 8 Órai Ujság c. politikai napilapot, melynek főszerkesztője lett. 1927 óta a Budapesti Hirlap vezérigazgatója is. Részt vett a Tisza István-kör alapításában és annak egyik vezető tagja.

Nádas *Sándor*, író, szül. 1883. Tanulmányainak befejezése után újságíró lett. Eleinte kritikát és novellát írt különböző fővárosi lapokba. A Pesti Futár-ral új kritikai laptípust teremtett. Ide írt szellemes karcolatai jellemzően egyéniek. *Kávéház* c. darabját a Vígszínház mutatta be (1916). Egyéb művei: *Öreg szalámitolvaj; Éjjeli muzsika; Krisztina sorsa; Operai angyalok; A bolondok örökké élnek; Akiért csak a kezet kell kinyújtani; Parfum és halszag. Uri és női vádlottak; Otthon, edes otthon.*

Nádor, 1. *Jenő*, hírlapíró, szül. Temesváron 1892. A Neue Temesvarer Zeitungnál kezdte hírlapírói pályáját 1912. Budapestre került és a Nagy Magyar Hirlap, majd az Ujság munkatársa lett, ahol jelenleg is dolgozik. Egyideig az Egyenlőség segédszerkesztője volt és szerkesztette az Országos Egyetértés c. lapot is. Évekig a Jüdische Telegraphen Agentur tudósítója volt. Érdekes többnyire társadalmi vonatkozású riportjai figyelmet keltettek.

2. *N. Mihály*, zeneszerző, szül. Temesváron 1882 jún. 30. A budapesti Zeneművészeti Főiskola növendéke volt. *Donna Anna* c. operáját a budapesti Operaház mutatta be. Operettjei: *Vilmos huszárok, Babavásár, Offenbach* (Király Színház), *Krizantém* (Városi Színház). Melódikus operettjein kívül dalokat, kamarazeneműveket is szerzett és a könnyű muzsikában is értékeset produkált. K. K.

Nádudvar, nagyk. Hajdu vm. 9645 lak. A zsidó hitközséget 1806. alapították. Alapítói ismeretlenek. Első rabbija Glauber Hers volt. A konzervatív iránytól, amelyet ő megszabott, máig sem tért el a hitközség. Orthodoxiája nemcsak fejlődésében, de szellemében is érvényesül. Fennállásának első évtizedeiben még nem volt önálló. Sokáig a nagykállói megyei főrabbi hatósága alá tartozott. A templomát is 1802., tehát még a hitközség megszervezése, előtt Taub Eizik nagykállói megyei főrabbi támogatásával építette. Az erre vonatkozó és a megyei főrabbi aláírásával ellátott dokumentum a hitközség levéltárában van. Fejlődésének derekán sok gondot fordított a talmudikus tudományok terjesztésére és jesivát is alapított, amely azonban anyagi okok miatt működését beszüntette. Ezt a feladatot most részben a Talmud Tóra végzi. Hasonló sors érte a régebben alapított elemi iskoláját is, amely 1925 óta nem működik. Céltudatos munkát végez a hitközséggel egyidős Chevra Kadisa és az 1876. alapított Nőegylet. A hitközség 80 családban 400 lelket számlál 65 adófizetővel. Évi költségvetése 8000 P., ebből 1000 P. jótékony célokra esik. Vezetői: Jungreisz Izrael főrabbi, Rosenbaum Bernát elnök, Schenk Ignác alelnök, Berkovits Mór pénztáros, Klein Béla, Rose Salamon, Neumann Ferenc gondnokok és a 12 tagból álló képviselőtestület.

Nagel *Arnold*, honvédalezredes szül. Kishradiskán (Morvaorsz.) 1834. Résztvett az 1859-iki olasz hadjáratban, majd tanár lett a hadapródiskolában. 1864. a vezérkarhoz került s ilyen beosztásban végigharcolta az olasz és porosz háborút. 1886-ban ment nyugdíjba. A Ludovika Akadémia Közlönyeben igen sok érdekes cikket írt. *(A háború természettörvénye, A léghajózás és a háború* stb.)

Nagy 1. *Béla*, író és hírlapíró, szül. Szegeden 1883. Tanulmányainak befejezése után hírlapíró lett, majd a Vasárnapi Könyv c. ismeretterjesztő hetilapot szerkesztette Apor Dezsővel együtt. A tudományok népszerűsítésének szolgálatában állanak: *Hogyan készül?; Híres feltalálók* (Apor Dezsővel); *Magyar konvertiták* c. művei. Novellákat és regényeket is írt, melyek közül a legkiemelkedőbbek: *Korunk hőse; A megváltó leventéi.* A kivándorlással kapcsolatosan reformtervezeteket dolgozott ki. Külföldi Magyarság c. a külföldön élő magyarság érdekeit képviselő lapot szerkesztett. Sz. G.

2. *N. Endre**, író és színházigazgató, szül. Nagyszőllősön 1877 febr. 5. Nagyváradon járt a jogakadémiára, de korán kezdett irodalommal foglalkozni és a főváros több lapjának és folyóiratának munkatársa lett. A szépirodalom több ágában ért el jelentékeny sikereket humoros írásaival. Később színházat alapított és népszerűvé tette a conférence-szal, amelyet ő honosított meg Magyarországon. Zsidótémájú novellákat is írt és egy regényt a zsidó ifjúság számára. Számos önálló kötete jelent meg. Szindarabjai: *A zseni* (akadémiai díjat nyert, előadta a Vígszínház, 1911); *A miniszterelnök* (Magyar Színház, 1913); *Piri papája* (Dunaparti Színház, 1919); *A vasáros* (Belvárosi Színház, 1926). Háborús élményeiről szóló könyvei: *Tábori levelek* (csataképek); *A nagy háború anekdotakincse.* Regényei és elbeszélései: *Rózsa; Gyönyörű lovagkor; Misokai földkirály; Kati kisasszony; A polai győző; Siralmak könyve; Egynapos özvegy; Birsai vándorforrás; A Geödhyek; Apostol a Hódságon; Sienai szent Katalin völegénye; Szeplőtlen asszony; Erdély fia; Ó, az avén Kujon; Phöbus védencei; A Mágocsy csirkék története; Gróf Mách Zsigmond; Lukits Milos kalandjai.* S. R.

3. *N. József*, tanító, szül. Vasperben (Zala m.) 1862 márc. 2. Tanulmányai elvégzése után

Bezdánba került, ahol mint a zsidó hitközség tanitója a szakirodalommal és etnografiával is foglalkozott. Önálló művei: *A tótok otthona Árvamegyében; Békeszeretetre nevelés; Tanterv az izr. osztatlan iskolák számára; Hajdan és most.*

4. *N. Samu*, gyógyszerész, szül. Nyirbaktán 1866 dec. 27. Oklevelét a budapesti tudományegyetemen szerezte. 1898-ban megalapította A Gyógyszerész c. tudományos szaklapot Budapesten, amit 1914 ig szerkesztett. 1909-ben létesítette a Kőolajipar r.-t.-ot Debrecenben. 1910-ben megalakította és elnöke lett a Felsőmagyarországi Kőolajfinomítók Egyesületének. 1920 óta szerkeszti a Romániai Általános Gyógyszerészegyesület folyóiratát, a Revista Farmacieit. 1924. ben gyógyszervegyészeti kiállítást rendezett Bukarestben. Számos műve jelent meg a gyógyszerészeti tudományok problémáiról. Sz. I.

5. *N. I. Sándor*, politikus, szül. Dévaványán 1859 júl. 14. A budapesti egyetemen tanult jogot s szerzett ügyvédi oklevelet. Résztvett a párisi Court d'assises tárgyalásain s a francia bűnvádi eljárást és börtönrendszert hosszasabban tanulmányozta. E célból Belgiumban és Angliában is hosszabb tanulmányúton volt. 1892-től kezdve több ülésszakon át szabadelvű programmal országgyűlési képviselő volt.

6. *N. II. Sándor*, ügyvéd és politikus, publicista. A régi függetlenségi 48-as párt tagja volt és két cikluson át képviselte a nagylaki kerületet. Ismert függetlenségi politikus. Az impériumváltozás óta állandóan Aradon él és nagy szerepet játszik a romániai Magyar Párt életében. Mint védőügyvéd és publicista is ismert nevet szerzett. Írásai budapesti és aradi lapokban jelentek meg. Zsidó kulturmozgalmakban és a hitközségi életben is tevékeny részt vesz. Tagja volt Arad város törvényhatósági bizottságának, majd a városi tanácsnak. Sz. I.

7. *N. Zoltán*, költő, szül. Debrecenben 1884. Jogi, doktori és ügyvédi diplomát szerzett. Jelenleg gyakorló ügyvéd Budapesten és a Nyugat főmunkatársa. A maga útján haladó költő, akinek alig van közössége a nagy tömeggel, de halk lírája visszhangot kelt minden érzékeny lélekben. Verskötetei: *Hónapos szobákból; Csend, Aranymadár, Elégiák.* Regénye: *Die Legende vom lachenden Mann.* Sz. G.

Nagyatád, nagyk. Somogy vm, 3753 magyar lak. A zsidó hitközség alapításának pontos idejét nem lehet megállapítani, de 150 évvel ezelőtt már virágzott és temploma, iskolája, rituális fürdője volt. A rabbiállás betöltéséig a közelfekvő gigei hitközség rabbinátusa alá tartozott, az ötvenes években aztán maga is rabbit választott, Nóbel József, az *Israelitisches Andachtsbuch* szerzőjének személyében, aki 1830 körül született és Haberstadtban halt meg 1920. Az önálló hitközséget a Ritscher-, Müncz- és Berger-családok alapították. 1886-ban Gige elvesztette kerületi jellegét és N.-hoz került, amely ez alkalommal kongresszusi alapon anyakönyvi kerületté szervezkedett. A IX. községkerületben hozzátartoznak: Alsó- és Felsősegesd, Babócsa, Bélavár, Bolhó, Beleg, Görgeteg, Gige, Háromfa, Heresznye, Kulos, Lábod, Nike, Nagykorpád, Ötvös-kónyó, Péterhida, Somogyszob, Szabás, Tarány, Vízvár. Ma 152 családban 480 lelket számlál a hitközség. 163 adófizető. Ezek között: 2 nagykereskedő, 31 kereskedő, 1 nagyiparos, (a még ma is virágzó selyemgyárat Wollák Soma alapította, de már német keresztény kézen van), 14 iparos, 10 gazdálkodó, 12 magántisztviselő, 15 szabadpályán, 1 mérnök, 5 ügyvéd, 4 orvos, 1 tanító, 1 magánzó, 1 munkás, 3 közadakozásból él 1828-ban megalapították a Chevra Kadisát, nyolcvan évvel ezelőtt az iskolát, 1875. a Nőegyletet és 1897. a Fillér Egyletet. A nagymultú iskola, amelyben a mult század ötvenes éveiben rendszeresítették a magyar nyelvű oktatást, a tanulók számának erős csökkenése miatt egyelőre nem működik. Évi költségvetése 12.000 P. Jótékony célra 1000 P-t költ. A világháborúban 59 tagja vett részt. A hitközség élén állanak; Kleiner Ignác kereskedő, elnök, Steiner Béla ügyvéd, alelnök, Steiner Miksa kereskedő, Steiner Sándor szabó, László Vilmos ügyvéd, Fazekas Ferenc kereskedő, Fodor Rezső állategészségügyi felügyelő, Vajda Gyula ügyvéd, Békési Elemér kereskedő, Tauszig Dezső vendéglős, Fuchs Miksa magántisztviselő. A Chevra Kadisa elnöke Steiner Miksa, a Nőegyleté Fleiner Ignácné, a Fillér-Egyleté Katona Géza.

Nagybánya (*Baia Mare* R.) rend. tan. város Szatmár vm. 12,877 lak. Az orthodox zsidó hitközség 1910-ben még 1402 családot számlált, most már csak 540 családot 1960 lélekkel és 370 adófizetővel, közöttük 5 nagykereskedő, 160 kereskedő, 4 nagyiparos, 100 iparos, 2 gazdálkodó, 12 ügyvéd, 6 orvos, 4 mérnök, 5 köztisztviselő, 25 magántisztviselő, 2 hírlapíró, 2 művész, 3 vállalkozó, 80 munkás, 44 munkanélküli, 70 közadakozásból él. A többi más foglalkozási ágakban. Az ipari vállalkozás is talált itt kezdeményezőket. A kénsav és vasgálic termelésére alakult Phönix, az üveggyár (Bedő és Weisz), a festék és grafitgyár (Weisz Sámuel), a szappangyár (Klein Mór) zsidó vállalkozás. 1928-ban 1.300,000 lei-re rúgott a hitközség költségvetése. Intézményei közül említésre méltók: a 1861 óta működő Chevra Kadisa, amelyet Izsák Sámuel és Steinfeld Lipót gazdag alapítvánnyal láttak el, a Talmud Tóra (1911 óta) 4 tanerővel és 120 tanulóval. Ezen az intézeten kívül, amelyet évi 120.000 lei-vel támogat a hitközség, még Cherva Misnajosz-t is létesítettek a talmudikus tudományok művelésére, ez azonban kizáróan a tagdíjakból tartja fenn magát. Elemi iskoláját 1922. az állam vette át. Jó hírnevű a jesivája is, amelyet néhai Weinberger főrabbi letesített. A hitelre szoruló szegény iparosok rendszeres segélyezését az Iparosok Önsegélyző Egylete végzi. Széles keretben gyakorolja a jótékonyságot az Izraelita Nőegylet, de maga a hitközség is, amely nagy összegű könyöradományt oszt ki hetenkint a szegények között. Az 1922. megalakult Tiferesz Bachurim egylet az ifjúság továbbképzéséről gondoskodik. N., mint a többi bányaváros is, a mult század közepéig nem türte meg a zsidókat és megtelepedési jogot nem adott egynek sem, jóllehet, elfogadta őket a kereskedelem közvetítőiül és a bányakincstár

szálltítói is közülök kerültek ki. Az 1848-as szabadságharc után megszűnt a zsidók letelepedésére vonatkozó tilalom. Az ötvenes évek folyamán egy-két vidéki iparos és gazdálkodó letelepedett a városban és 1860 körül Dominus Mór aranyműves, Krón Ábrahám paplanos, Herskovits Lajos Rosenfeld Simon, Steinfeld Ábrahám terménykereskedők és Troplovits Salamon fakereskedő megalapították a hitközséget. Horovitz Juda tanítót, aki a Szepességből került oda, megválasztották rabbinak, két évvel később pedig megalapították a Szent Egyletet, amely egy zsák liszt fejében kis temetkező helyet kapott a várostól. A hitélet teljes megszervezése céljából építettek egy kis zsinagógát és primitív rituális fürdőt is. A 80-as években már annyira felszaporodott a zsidó családok száma, hogy új templom építéséhez foghattak. Az építkezés Schuk Izidor és Löwy Juda elnökök alatt indult meg és Hirsch Ábrahám alatt 1887. fejeződött be. Nem sok idő mulva új rituális fürdőt, iskolát, paplakot, községi tanácstermet, hitközségi óvodát épített a hitközség. Ezt a békés fejlődést átmenetileg csak 1882. zavarta meg a tiszaeszlári vérvád, mikor a felizgatott tömeg kifosztotta a templomot, de a város hatósága minden további zavargást elfojtott. A felekezetek közötti régi jó viszony nem sok idő mulva helyreállt és a városban újból az a liberális szellem uralkodott, amely békés egyetértést teremtett zsidók és nem zsidók között. Ennek a barátságos közszellemnek köszönhette a hitközség, hogy 3—4 évtized alatt kb. 500 családra szaporodott és zavartalanul építhette ki hitéletét, amelynek kereteit 1903. az Ahavasz Bész Avrohom, 1904. a Chevra Jad Charucim és 1914. a Talmud Tóra imaházával szélesítette ki. A vallásos szellemet kiváló papok terjesztették. Az első rabbit, Horovitz Judát követte Weinberger elismert talmudtudós, utána Fuchs Benjamin (l. o.) mai nagyváradi főrabbi következett és most Krausz Mór történetíró őrködik a hitközség orthodox szelleme fölött. A chasszidikus irányzat, amely Erdélyben az utolsó időkben erősen elterjedt, nem tudott még gyökeret verni Nagybányán és a hitközség tántoríthatlanul ragaszkodik askenáz jellegéhez, amelyet még a Szepességből odaszármazott első papjától nyert. Hagyományait a világháború lázas válságaiban is megőrizte. Sok tagja bevonult és 10 elesett. Az államalakulásra is kiható későbbi események között is arra törekedett, hogy továbbfejleszthesse hitéletét, amelynek élén a következők állanak: Krausz Mór főrabbi, Hirsch Jakab elnök, Benedek Vilmos alelnök, Trankovits Aladár pénztáros, Márk Emil ellenőr, Diamant Dezső. Strasser Sándor gondnokok, Adler Jenő Talmud Tóra gondnok, Steinfeld Béla, Goldstein Nándor, Izsák Márton, Gál Gyula, Izsák Sámuel előljárók, Kaufmann Mór jegyző. A Szent Egylet elnöke Izsák Sámuel, a nőegyleté özv. Hirsch Ábrahámné és Taub Bertalanné. A hitközséghez, mint anyakönyvi központhoz 37 község tartozik.

Nagybáród, *(Barodul mare,* R.) Bihar vm. Az (orthodox) hitközség mintegy 150 évvel ezelőtt. alakult. A hitközség multjára vonatkozó jegyzőkönyvek az 1800-as évekből valók. A hitközség temploma 1850. épült. A templomot 1918. restaurálták és karzattal látták el. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Hemlér Jenő az elnöke és a Chevra Misnájesz, mely Schwarcz Mór vezetése alatt áll. A hitközség létesített még egy Talmud-Tórát, amelynek 15–20 növendéke van. A hitközség régi héber nyelvű okiratokat és jegyzőkönyveket őriz a levéltárában. Évi költségvetése 140,000 lei, melynek egy tizedét fordítja szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi kerületéhez 19 község tartozik. Lélekszáma 280, családok száma 52, adót 50-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 5 katona, 7 kereskedő, 6 munkás, 1 orvos, 2 magántisztviselő, 10 iparos és 12 egyéb. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 2-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Schwarcz Mór elnök, Steinfeld Jenő alelnök és Rosman Mihaly gondnok.

Nagybecskerek *(Veliki Bečkerek,* SzHSz.) rend. tan. város Torontál vm. 26,000 lak. Torontál vmegye levéltárában őrzött okiratokból megállapítható, hogy a zsidó hitközség 1760. keletkezett. Akkor kapott néhány zsidó család engedélyt a letelepülésre. A megtelepedett első családok közül csak néhánynak maradt fenn a neve: a Freund-családé, amely Zsombolyáról került oda és kereskedéssel foglalkozott, a Jaulusz és a Guttmann-családé. Ez utóbbinak egyik ivadéka 1817. a «Judenrichter» tisztét viselte. A letelepülőkhöz még egy negyedik család is csatlakozott, de ennek a neve feledésbe ment és csak annyit tudunk róla, hogy tagjai a sörgyárban voltak alkalmazva. A zsidó közösség ezekből alakult, ők maguk és azok is, akik később beszivárogtak, főleg kereskedést űztek. A vezetés emberöltőkön át az alapító családok ivadékaira szállt át. A Freund-család leszármazottai ma is itt élnek és legalább 120 év óta rőföskereskedésük van, míg a Jaulusz-család leszármazottja ma a Chevra Kadisa élén áll. A hitközség zavartalanul és gyors tempóban fejlődött és 1762. már 30 családot számlált. A gazdasági fejlődés lassúbb lehetett, mert majdnem öt évtizedig csak ideiglenes imaházban végezték istentiszteleteiket. A XIX. sz. elején már szervezett keretben működött a hitközség és 1817. már zsinagógája is volt, sőt már iskolát is fenntartott. Az iskola céljaira szolgáló helyiséget 8 forintért a Königl. Kameral Verwalter-Amt-tól bérelte. Az erre vonatkozó szerződést Adam Guttmann zsidóbíró, Meir Riszenberger és Mózes Schlesinger írták alá. A 8 frt-ról szóló kamerális nyugtatványt a hitközség archivuma őrzi. Öt évvel később vizsgázott tanítót alkalmaznak. Heinrich Roth az első tanító «öffentlich geprüfter Lehrer des Normaltactes», akit az «Ehrsame Israelitische Gemeinde» iskolájához leszerződtetett. A szerződést a hitközség nevében Menczer Izsák elnök *(ros hakohol)* írta alá. Ebben az időben a Chevra Kadisa már évtizedek óta működött. Alapításának pontos idejét nem ismerjük, de valószínű, hogy 1764. alakult és így a hitközség minden intézménye között a legrégibb. Temetője a város jelenlegi déli határán túl, akkor jó messze a várostól feküdt. Ép sírkő abból az időből csak egy maradt; felirata egy 1828. elhunyt igen jelentékeny ember nevét, a Stampe Meierét

örökíti meg. Jól szervezett keretekben működött ezután a hitközség, gondosan ügyelt az alkotmányos adminisztrációra és sűrűn tartott gyűléseket. A XIX. sz. derekán már annyira meggyarapodott, hogy első zsinagógája szűknek bizonyult és épített egy másikat, a mai templom helyén, amely 1895-ig tartott. Ekkor építette a ma is fennálló szép templomot. A hitközség jellege jóformán már keletkezése óta haladó, ma is kongresszusi. Tanácskozási nyelve a régi időkben német volt, jegyzőkönyveit azonban az első előljárók: Freund, Guttmann Ádám, Lichtenthal József, Eisenstädter Simon, Weisz Hermann alatt héber nyelven írták, ami már azért sem meglepő, mert a Freundok és Jauluszok is még üzleti könyveiket is héber nyelven vezették. A szabadságharc évében a fejlődés megakadt és a hitélet jóformán teljesen szünetelt. De rövid idő mulva megint életre kelt. Nyilvános állásokhoz azonban a XIX. sz. hetvenes évéig nem juthattak a zsidók. A magyarosodás korszakában azután a társadalmi érvényesülés lehetősége is kínálkozott. Egyre nőtt az értelmi foglalkozásban dolgozók száma, köztisztviselők is akadtak már, bár nem arányos számban, mert Torontál mindig zsentri-megye volt és tisztségeit főleg a nemesség számára tartotta fenn. Maga a lakósság azonban az 1848/49. évektől eltekintve, mindig békességben élt a zsidókkal, megbecsülte az építő munkájukat és sem a hatóság, sem egyesek sohasem gátolták meg intézményeik felépítésében és hitéletük fejlesztésében. Az ötvenes évek súlyos gazdasági viszonyai már jól megalapozott filantrópiát találtak a hitközségben, de a köznyomor még buzgóbb tevékenységre és a jótékonyság intézményesítésére serkentette a hitközséget. Ekkor keletkezett a Krajcáros-Egylet, majd abból a Zsidó Nőegylet, amely ma már 70 éves tevékeny multtal dicsekedhetik. Első rabbija, Fein nevű, 1857-ig lelkészkedett. Ez héber nyelven templomi rendtartást szerkesztett; az érdekes dokumentum 1918. elveszett. 1857—76-ig Oppenheim Dávid volt a rabbi; 1876—80-ig nem töltötték be a rabbi-állást. Az interregnum után az országosan becsült Klein Mór, Kiss Arnold budai vezető főrabbi édesatyja került a hitélet élére és 1880—1915-ig működött. Jelenleg Niedermann Mór a főrabbi. A rabbik és a hitközség vezetői kitartó lelkesedéssel fejlesztették a hitközség intézményeit. Legfőbb gondjukat az iskolának szentelték, amely kitűnő tanerők vezetése alatt mintaintézménnyé fejlődött. Eleinte csak egy tanítója volt, azután háromra, végül ötre nőtt a tantestület. Nevesebb tanítói voltak: Guttmann, Pollák Móric, Feldheim Dávid (1849—94). Plesz Samu (1857—87), Diamant Fülöp (1870—93), Fischer Mór (1880—1900); Bányai Jakab (1882—1900). Dőri S. Zsigmond és Kálmán Mór innen kerültek a budapesti polgári iskolához. Az iskolát 1900. a hitközség átadta a városnak, majd 1902. beolvadt az állami iskolába. 1920-ban a cionizmus felélesztette a zsidó iskolát, néhai Kerpner Lajos agitációja folytán. A jugoszláv állam engedélyezte és az iskola még most is működik. Az iskola kultúrmunkájához méltó az a filantrópikus tevékenység, amelyet az 1858. létesített Nőegylet és az 1871. alakult Maskil el Dal fejt ki a hitközség keretében. Az 1874. alakult Humanitäts Verein 1917. megszünt. Könyvtárat 1923. alapított. Irattárában 1806-tól kezdve értékes leveleket és okiratokat őriz. A hitközség ezelőtt a szegedi községkerülethez tartozott, de 1918 óta megszünt ez a beosztás. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Écska, Aradác, Módos, Perlasz, Kanak, Szárcsa, Szécsány, Ittebe, Bégaszentgyörgy, Torák, Zichyfalva, Bóka és Párdány. 440 családban 2000 lelket számlál 460 adófizetővel. Ezek között 4 nagykereskedő, 144 kereskedő, 6 vállalkozó és nagyiparos, 26 iparos, 9 ügyvéd, 16 orvos, 7 mérnök, 2 gyógyszerész, 7 köztisztviselő, 110 magántisztviselő, 1 hírlapíró, 12 munkás, 24 egyéb. 8 munkanélküli és 14 közadakozásból él. Nagyobb közgazdasági tevékenységet fejtettek ki Gyárfás Ödön, aki Kereskedelmi Részvénytársaság címén 8 tisztviselőt és 40 munkást foglalkoztató nagy fűrésztelepet és Mayer Henrik, aki tekintélyes pénzintézetet létesített Közgazdasági Bank Rt. címén. A város iparát jelentékenyen mozdítja elő a néhai Engel Samu által létesített nagy fűrésztelep is. A hitközség évi 350,000 dinárt állít be a költségvetésbe, hitéleti célokra 48,000, filantrópikus célokra 20,000 és szociális célokra 15,000 dinárt fordít. 21 tagja a világháborúban hősi halált halt. A hitközség élén állnak: Niedermann Mór, főrabbi; Hubert Zsigmond ügyvéd, elnök; Neumann Gyula orvos, alelnök; Hajduska István ügyvéd, pénztáros; Eckfeld Mór látszerész, Fischer Miklós kereskedő gondnokok; Fischl Jakab kereskedő, Frank Lajos kereskedő, Kardos Samu ügyvéd, Jaulusz Ármin ügyvéd, Temmer Sándor előljárók; Büchler Hugó titkár. A Nőegylet elnöke özv. Mangold Samuné, a Chevra Kadisáé Jaulusz Ármin ügyvéd, a Maszkil el Dalé Hubert Zsigmond ügyvéd.

Nagyberezna (*Velikoje Bereznoje*, R.), kisk. Ung vm. 2282 lak. Az (orthodox) hitközség, mint a régi jegyzőkönyvekből kiderül, 1797. alakult meg. Alapítói voltak: Simon ben Májer, Matiszjohu Cevi ben Mose, Cevi ben Jechiel Jicchok, Majer ben Ábrahám, Schreiber Ber és Mordecháj ben Ebimelech, nagyrészt beköltözött kereskedők. A hitközség első rabbijául Bródy Ábrahámot, a hasonló nevű híres prágai rabbi dédunokáját választották meg, aki hosszú áldásos működés után 1882. halt meg N.-n. Az első előljárók Weinberger Zsigmond, Feldmann Mór, Mittelmann Dávid és Hauber Jakab voltak. A hitközség első temploma 1802. épült, s azóta többször restaurálták. A hitközség fejlődése azonban szükségessé tette egy új zsinagóga felépítését, ami 1924. meg is történt. A hitközségnek van még két kisebb imaháza is. A jesiva és a Talmud Tóra régen létesült, az utóbbinak jelenleg 70 növendéke van. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a Bikur Cholim egylet. A hitközség kb. 100,000 čk.-s évi költségvetéssel dolgozik, melyből 30,000 čk.-t költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez 36 község tartozik. Lélekszáma kb. 2500, adófizetők száma 400. Foglalkozás szerint: 10 nagykereskedő, 10 gazdálkozó, 30 katona, 40 kereskedő, 5 ügyvéd, 25 munkás, 4 orvos, 15 magántisztvi-

selő, 30 iparos, 20 magánzó, 120 szabadpályán levő, 40 egyéb, 20 munka-nélküli és 25 közadakozásból él. A hitközség mai vezetősége: Schreiber Salamon főrabbi, Moskovits Adolf elnök, Handler Henrik a Chevra Kadisa elnöke, Handler Márk templomi előljáró és Steiger Sámuel jegyző.

Nagybocskó *(Velkij Bočkov,* Cs.-Szl.), kisk. Máramaros vm. 5955 lak. A N.-i (orthodox) hitközség 1860. alakult. Egyik megalapítója Rosenberg Eber volt, a maga idejében híres chásszid, kiváló tudós és nagy filantróp, aki több évtizedes áldásos működés után 1916. halt meg N.-n. A hitközség első rabbija Reinmann Hersch olyan kiváló hitszónok volt, hogy beszédeit meghallgatni távoli vidékekről özönlöttek N.-ra a hívek. A hitközségnek két temploma is van, amelyek közül az egyik a kultuszkormány támogatásával épült. Talmud Tórája, melyet állandóan mintegy 53 növendék látogat, 1860. létesült. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, a rituális fürdő és az 1860. létesült Nőegylet. A hitközség évi 30,000 čK.-s költségvetéssel dolgozik, melyből 20,000 čK.-t fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez hat község tartozik. A hitközség lélekszáma 600, a családok száma 105, adót 90 fizet. Foglalkozás szerint: 2 tanító, 25 kereskedő, 30 munkás, 3 magántisztviselő, 5 vállalkozó, 30 iparos és 15 magánzó. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 9-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Reinmann Lázár főrabbi, Haus József elnök, Herskovits Albert alelnök, Berkovits Jenő pénztárnok, Kohn Bencion jegyző, Sklar Alter, Dávidovits Mózes, Bergmann Mandel, Ingber Hermann, Feuerecker Móric és Beckovits Sámuel választmányi tagok.

Nagykálló, nagyk. Szabolcs vm. 8232 magyar lak. A zsidó hitközség keletkezésének ideje nem állapítható meg pontosan, de bizonyos, hogy már évszázadokkal ezelőtt történt meg az első település. Háromszor pusztult el a község és a zsidók a katasztrófa nyomán megcsappant életlehetőségek miatt másfelé költöztek, de megint csak visszatértek. A históriai vár pusztulása után már papja is volt a zsidó közösségnek, de rendes hitközséggé mégis csak a türelmi rendelet kiadása után szerveződött. 1790-ben már mint szervezett hitközség működött. Alapítói ismeretlenek, de világhírűvé lett első rabbija, Taub Eizik (l. o.), aki a *kállói cadik* néven él a vallásos magyar zsidóság emlékezetében. A nagynevű férfiú papi hatósága az egész vármegyére terjedt és a vármegyei főrabbi címet viselte. Ő alapította a Chevra Kadisát és az ő ösztönzésére építette a hitközség első állandó templomát 1800 körül. A XIX. sz. elején nagy jómódban éltek itt a zsidók és a nemzsidó lakossággal való barátságos együttélésük következtében a piac-tér összes házait, a középületek kivételével, megszerezhették. Sokan vettek részt a szabadságharcban, egyes N.-i zsidó családok tagjai tiszti rangot is nyertek. A hitközségben sokáig csak bennszülött magyar zsidók laktak, de helyüket lassankint a Beregből, Máramarosból, Szatmármegyéből odaszármazott zsidóság foglalta el. A hagyományos irányzat nem tudott megküzdeni a keleti megyékből ideszivárgott hatásokkal, a hitközségnek majdnem felerésze ma már chasszidikus irányt követ és a haladóbbak nemsokára kisebbségbe kerülnek. A két irányzat csak a kállói caddik nagy emlékének tiszteletbentartásában találkozik össze. Nevezetes dátum ma is még ádár 7. napja, a kállói caddik halálának évfordulója, amikor ezrekre menő zarándok látogatja meg a caddik sírját. Elemi iskoláját 1855. létesítette a hitközség, sokkal régibb a Talmud Tóra, amely már 1782 óta működik. Mindkét iskola 3 tanerős, az elemi iskola tanulóinak száma 151, A Talmud tóráé 65. A Komaegyesület 1868., a Filléregylet szegény özvegyek támogatására 1900. létesült. Az elmult évtized világtörténelmi eseményei mély nyomokat hagytak itt a hitélet fejlődésében. A világháborúban a hitközség 7 tagja hősi halált halt. A forradalmak csak átmenetileg zavarták meg a zsidóéletet, a zsidók és nemzsidók hagyományos viszonya elég gyorsan helyreállt és a zsidók már megint tekintélyes képviselettel bírnak a kis község közigazgatásában és a közéletben. 1924. átalakították és megnagyobbították az 1800. épült templomot, Lisser Dezső mérnök tervei szerint. Van még téli imaháza, Bész-hamidrasa és jesivája is. A hitközség orthodox alapon működik, anyakönyvi területéhez tartozik Kállósömjén és Napkor. 194 családban 982 lelket számlál 165 előfizetővel. Foglalkozásuk szerint: 2 nagykereskedő, 92 kereskedő, 16 iparos, 15 gazdálkodó, 3 ügyvéd, 4 orvos, 2 mérnök, 3 köztisztviselő, 3 magántisztviselő, 4 tanító, 5 vállalkozó, 8 magánzó, 12 alkalmazott, 14 egyéb, 6 közadakozásból él. Az évi költségvetés 18,700 P. Filantropikus és szociális célokra 3000 P-t költ. Ellbogen Eulália 1901. iskolás gyermekek támogatására 15,000 P.-s alapítványt létesített. A vezetőség: Bródy Emánuel főrabbi, Mandel Hermann elnök, Weisz Jenő alelnök, Deutsch Bertalan gondnok, Morgenstern Adolf pénztárnok, Friedmann Sándor ellenőr, Benedikt Márton, Löwy Kálmán tanácsosok, Néber Sámuel jegyző. A Filléregylet elnöke Frenkel Katalin, a Komaegyesületé Lefkovits Sándor. Az elemi iskola tanítói: Roth Sámuel, Nebel Sámuel, Deutsch Irma, a Talmud tóráé: Davidovits Izsák, Grünfeld Bernát, Schwarz Jónás.

Nagykanizsa, rend. tan. város 30,416 lak. A zsidó (kongresszusi) hitközség, amelynek alapítási ideje 1700. évre tehető, most 3663 lelket számlál (az 1920. megejtett népszámlálás adatai szerint) 880 adófizetővel. Az 1910. megejtett népszámlálás 4278 zsidót tüntet fel, a csökkenést a háború és az utána való elköltözések idézték elő. Foglalkozásuk szerint ma így oszlanak meg a hitközség tagjai: 13 nagykereskedő, 358 kereskedő, 16 nagyiparos, 195 iparos, 19 gazdálkodó, 26 ügyvéd, 23 orvos, 4 mérnök, 100 magántisztviselő, 12 köztisztviselő, 6 vállalkozó, 81 magánzó, 13 tanító és tanár, a többi egyéb foglalkozási ágakban. 80 közadakozásból él. Az utolsó év költségvetése 111,273 P., amiből 2,961 P-t a hitéletre és jótékonyságra, 40,477 P-t iskolákra, 3400 P-t szociális célokra fordítanak.

Céltudatos alkotó munka jellemzi a hitközséget. A specifikusan zsidó tudományok ápolásában és terjesztésében ugyan nem versenyezhet a Dunántúl sok híres és nála sokkalta kisebb ősrégi hitközségével, de ama hitközségek közé számítható, amelyek legkorábban kapcsolódtak be az egyetemes kulturába és forrtak össze a magyarsággal. Sok tagja sikeresen vett részt az ország közgazdasági életének kiépítésében, távoli országokkal tartott fenn gazdasági kapcsolatot és többen úttörő munkát végeztek az iparfejlesztés terén, mikor a nagyipar még csak bontakozni kezdett Magyarországon. Weiser I. C. 1842. gépgyárat és vasfémöntődét alapított, mely 6 tisztviselőt, 80 munkást foglalkoztat. 1863-ban Stern I. Mór téglagyárat (4 tisztviselő, 60 munkás), 1893. Hirschl és Bachrach megalapítja a Mercur vasművek r.-t.-ot (6 tisztviselő, 150 munkás), Frank és társa 1901. kefegyárat, Pollák és társai 1923. kötőszövőgyárat (4 tisztviselő, 60 munkás), Schwarz Ottó és Hoffmann Bernát 1924. kötőszövőgyárat (3 tisztviselő, 90 munkás). Az őstermelés korszerű fejlesztésére is történtek itt sikeres kísérletek. Ujnépi Elek Géza újnépi uradalmában (1400 kat. hold) és Breuer Vilmos bánokszentgyörgyi birtokán és bérletén (700 hold tulajdon, 600 hold bérlet) rendezett be kitűnően bevált mintagazdaságot. A zsidóságban gyökerező műveltségszeretet hatotta át minden időben a hitközséget, amely minden megmutatkozó tehetséget kifejlődésre buzdított és minden tudományos törekvést támogatott. Ebből a szellemből bontakozik ki Horschetzky Mór hírneves orvos (Josephus Flavius fordítója és megmagyarázója, megh. 1859.), Schnitzler János (Schnitzler Arthúr atyja) bécsi orvosprofesszor és Löwy József héber író és költő (megh. 1882. l. o.) nagy tehetsége. Világszerte elismert tudományos működésükhöz itt nyertek ösztönzést és messzemenő támogatást Löw Lipót, később szegedi főrabbi (l. o.) és Fassl Hirsch B. (l. o.), akinek művei: *Das Mosaisch-rabbinische Civilrecht* 2 kötetben. A Magyar Tud. Akadémia támogatásával 1852—54.; *Die zehn Gebote des Bundes* 1854.; *Tugend u. Rechtslehre* 1862.; *Das Mosaisch-rabbinische Strafgesetz* 1870. itt jelentek meg. E művek megjelenése idején már hosszú kulturális multra tekinthetett vissza a hitközség. Alapítóinak neve elveszett és csak a XVIII. sz. végén élt és a XIX. sz. első negyedében meghalt elöljáróit ismerjük: Lakenbacher Mózest (megh. 1814.), Lakenbacher Izraelt (megh. 1815.), Löwenstein Izraelt (megh. 1824.), továbbá Benzion Fülöpöt, Blau Rubent és Jemnitz Albertet. Tudjuk, hogy mikor alkotta meg első alapszabályait, de ez csak a végleges szervezés idejére irányadó és nem az első megalakulásra is. Az 1787. hercegesített Batthyány Lajos gróf, a zsidóság kegyura 1786 okt. 20. «Előírás a zsidó hitközségben való jó rend fenntartásáról» címmel a hitközségnek alapszabályokat ad. Ez az «előírás» tekinthető az első alapszabályoknak és ennek a fundamentumán építette ki később keletkezett, úgyszintén már régóta működő intézményeit. Mint minden zsidó hitközségben, itt is legelsőbben a Chevra Kadisát alakították meg, valószínűleg 1700 körül. Működésének első korszakáról nem maradt fenn semmiféle írott dokumentum. Az első (halottak nyilvántartása) 1772-ből, a második 1784-ből származik, mikor a hitközség Batthyány herceg uradalmából új temetőtelket vásárolt. Az adásvevési szerződésben már megemlíti Batthány Lajos gróf, hogy a «Communitas judaeorum» azért vásárolja a telket «Quia judaeorum coemeterium jam plenum esset», ami a hitközség régi fennállása mellett bizonyít; mert 1784. még nem telhetett volna meg a temető, ha már jóval ezelőtt nem lett volna ott zsidó hitközség. Történelmének szempontjából az 1786-ik esztendő mindenesetre a legnevezetesebb, nemcsak azért, mert szervezett hitélete alapszabályainak megalkotásával akkor kezdődött, de azért is, mert akkor nyitotta meg az úgynevezett nemzeti iskolát, amely 1809-ig működött. Jellemző, hogy az iskolanyitás jó húsz évvel előzte meg a templomépítést. De ez még nem jelenti azt, hogy a hitélet a kulturával szemben hátrányba került. A hitközség vallásos iránya Torai Chajim Henrik (1776—92), Szántó Mayer (1831-ig működött) és Löwy S. Izsák (1832—40) rabbik alatt még konzervativ volt. 1820-ban hozott határozat szerint kizárták a hitközségből azt, ki nem rituális (nészech) bort vásárol. 1829-ben bevezették a templomba Sulzer szerzeményeit s férfikórust szerveztek. A hitközség történetében döntő jelentőségű Löw Lipót rövid működése, aki küzdelmek árán megvalósította reformtörekvéseit. Működése a templom, az iskola, a magyarosodás és a társadalmi élet terén egyaránt jelentős. 1845-ben sémini aceresz ünnepén szólal meg először magyar-zsidó templomban orgona, melyet Strasser L. D. ajándékozott. A hitszónoklat nyelve magyar. Utódja Faszel B. Hirsch folytatja Löw Lipót liberális irányát s a kol nidrét eltörli. Kiváló szónok, buzgó lelki pásztor. Neumann Ede követi a rabbiszéken (1883—1918), aki Geiger Abrahám istentiszteleti újításait s imakönyvét vezeti be. 1919 óta Winkler Ernő főrabbi működése alatt a hitközség vallási élete újból konzervativ irányban fejlődik a vallásos szellem s a hitoktatás erősödésével. A felekezeti emberbaráti intézmények s a szegényügy felkarolása is az újabb fejlődés eredményei. Még ma is fennálló nagytemploma építését a hitközség Batthyány Fülöp gróf támogatásával 1817. kezdi meg és azt 1821. be is fejezi. 1830 körül zsidó kórházat létesít, 1832. magyarnyelvű oktatásra berendezett elemi iskolát. A szabadságharcot megelőző évtized nem mutat fel észrevehetőbb haladást. Az ország gondja köti le a hitközséget is és a nagy feszültségben inkább csak filantrópikus szervezkedésre telik a lelkesedés. Ez 1848. egészen az ország szolgálatába szegődik. A szabadságharcban kifejtett hazafias tevékenysége miatt hadisarcot vetettek ki a hitközségre és 1851. fel is oszlatták. De néhány évvel ezután újból hozzáfoghatott vallási és kulturális életének kiépítéséhez. 1856-ban megépíti saját költségén a kistemplomot, 1857. a kétosztályú kereskedelmi iskolát, 1886. a polgári és 1891. a felső kereskedelmi iskolát. Eleven mozgalmakban élte ki magát hitéleti és szociális ér-

deklődése is, amely egyre fokozódó áldozatkészséggel teremtette meg a Chevra Szandekoosz, Tomech óni ve-ros, Bikur Chólim, Machzike evjoním, Nér Tomid egyesületeket, a Talmud Tórát, Nőegyletet (1843.) és Leányegyletet (1927.). Minthogy a hitközség egyre szélesebb területekre terjesztette ki filantrópikus gondoskodását, ez intezmények nagyrésze az idők során megszünt, de a Chevra Kadisa, a Nőegylet és a Leányegylet még ma is működik. Ugyancsak virágzik és terjeszti a kultúrát az elemi és a felső kereskedelmi iskola is. Említést érdemel a hitközség levéltára, amely muzeális értékű okmányokat és emlékeket őriz, közöttük a Chevra Kadisának miniatürökkel, aquarellekkel díszített törzskönyvét, amely a Szent Egylet szertartási kódexét is magában foglalja. Saját multjának megbecsülésére és vezetőinek történelmi érzékére vall, hogy megíratta tanintézeteinek és (1928.) százéves templomának történetét. Most pedig a hitközség monografiáját írja meg Villányi Henrik, a felső kereskedelmi iskola igazgatója a hitközség megbízásából. Ez ismertetni fogja történetének legheroikusabb állomását is, a világháborúban hozott véráldozatának kimutatását. 549 tagja vett részt a harcokban és 76 hősi halált halt. A hadbavonultak családjainak támogatására segélyalapot létesített a hitközség, amely a IX. községkerülethez tartozik és mint anyakönyvi központ magába foglalja Bakónak, Balatonmagyaród, Bánfa, Eszteregnye, Fülöpmajor, Tűzvölgy, Gelse, Homokkomárom, Kiskomárom, Komárváros, Letenye, Molnári, Poha, Rigács, Sárosszeg, Somár, Récse, Tótszentmárton, Tótszerdahely, Zalamerenye községeket. A hitközség és a kerület élén ez idő szerint a következők állanak: Winkler Ernő főrabbi, Bród Tivadar ügyvéd elnök, Rosenfeld József kereskedő helyettes elnök, Ötvös Emil nyug. államp. főigazgató, a szertartási ügyosztály elnöke, Ollop Mór ügyvéd, az alapítványi ügyosztály elnöke, Hirschler Sándor vezérigazgató, kincstári tanácsos, a jótékonysági ügyosztály elnöke, Fried Ödön ügyvéd, a jogügyi osztály elnöke, továbbá Ádám Róbert nagykereskedő, Breuer Izidor földbirtokos, Deutsch Bódog igazgató, Frank Manó nagykereskedő, Goda Lipót v. tiszti főorvos, Grünfeld Miksa téglagyáros, Halpten Jenő ügyvéd, Kahán Imre ny. ezredes orvos, Kardos József terménykereskedő, Kertész Lipót városi állatorvos, Kleinfeld Ignác takarékpénztári igazgató, Lichtenstein Mór bérlő, Pollák Ernő kékfestő, Pollák József kereskedő, Pruger Ferenc nagyvágó, Rapoch Aladár ügyvéd, Rosenberg Oszkár takarékpénztári igazgató, Rothschild Jakab ügyvéd, Rothschild Zsigmond, csapii Sommer Ignác, Scherz Richárd, Schwartz Ignác magánzók, Strém Tivadar kereskedő, Székely Nándor főmérnök, Weisz Lajos ügyvéd, Abramovits Márk főkántor, Fábián Miksa titkár. A Chevra Kadisa elnöke Weisz Lajos, a Nőegyleté Stromfeld Józsefné és a Leányegyleté Rothschild Béláné.

Nagykároly *(Carei mari*, R.), rend. tan. város Szatmár vm. 16,078 lak. A N.-i zsidó hitközség egyike a legrégibb hitközségeknek. Valószínűleg 1600 táján alakult, bár írott emlékek a hitközség levéltárában csak jóval későbbről találhatók. Az első adat 1741-ből való, Károlyi Sándor gróf szabadságlevele, melyben megengedi a zsidók ittlakását, illetve meghosszabbítja a már régebbi keletű engedélyt. A másik adat Károlyi Antal gróf 1769. kelt adománylevele, melyben évi 150 frt bérért megengedi a kereskedést, szappanfőzést, kóserhús kimérését stb. Az 1770. évi konskripció szerint ekkor 56 család lakott N.-ban, melyeknek több mint a fele már 1720 óta gr. Károlyi Antal telkén lakott. A község évenkint 600 frt.-ot fizetett védpénz fejében. Áron Lebl volt ez időben a község rabbija. A hitközség 1850-ig hűségesen fizette a Malkegeld-et (türelmi adó, l. *Malkegeld)* amiről a meglevő nyugták tesznek tanuságot. A hitközség első rabbija Ószterreicher Mayer jámboréletű tudós férfiú volt s 1774. halt meg. Utódjaként unokája következett, akit szintén Ószterreicher Mayernek hívtak. Az ő halála után 1820. Frenkel Ignác lett a rabbi, majd Perls Mayer következett, aki 59 évig volt a hitközség rabbija. Fürth Ferenc, majd Schönfeld Lázár rabbisága után 1926 óta Friedmann Bernát dájan vezeti a hitközség rituális ügyeit. 1850-ben a hitközségre 69,300 forint hadisarcot vetettek ki az osztrákok, majd jelentékeny kényszerkölcsönt kellett fizetnie. A hitközség e súlyos terhek ellenére is szépen fejlődött, úgy, hogy a 60-as években már mintegy 300 család lakott itt. Eleinte kisebb imaházban tartott istentiszteletet a hitközség, de 1870. saját erejéből monumentális, szép templomot épittetett. 1869-ben a hitközség statusquo alapra helyezkedett. 1881-ben mintegy hatvan család kivált és külön orthodox hitközséget alapított, amely szépen fejlődött, annyira, hogy jelenleg 1600 a léleksáma, 400 a tagszáma (l. alább). A statusquo anyahitközség 1922. szintén orthodox lett, de azt nem akarja elismerni az orthodox iroda. Ma az a helyzet, hogy két orthodox hitközség van N.-ban, de ezek bizonyos árnyalati különbségek miatt nem egyesülnek egymással. Az anyahitközségnek jesivája nincs, csak egy nagyon régen alapított Talmud Tórája, amelynek jelenleg Reiter Adolf téglagyáros az elnöke. Háromtanerős hat osztályú elemi iskolája még 1790 előtt létesült. A hitközségnek már 1874. volt az állami törvénynek megfelelő zsidó nemzeti iskolája, mely a nagyváradi tanulmányi kerületbe volt beosztva és Váradi János praeparandiai tanár felügyelete alatt állott. (L. *Mandl* B., A zsidó tanügy II. József alatt. 39. l.) A N.-i zsidók különösen a bankéletben visznek vezetőszerepet. A Kereskedelmi és Iparbankot néhai Kaufmann Márton és Ignác alapították, a Népbank elnöke Moskovits Menyhért. A Városi Takarékpénztár igazgatóságában a hitközség tagjai közül Weisz Lajos hitközségi elnök és Sternberg Géza kórházi igazgató-főorvos foglalnak helyet. Volt még három, zsidók által alapított bank N.-ban, de ezeket más bankok affiliálták. N.-ból a kulturális és gazdasági élet számos kiválósága származik, akiknek nagyrésze jelenleg Budapesten él. Ezek: Pollatsek Elemér (l. o.), Blum Ödön (l. o.) néhai Stern Adolf volt katonai főtörzsorvos, Perls Ármin (l. o.) főrabbi, gyömörei Áldor Lajos karlsbadi főorvos, Kattler Bernát nagyiparos, Fejér László, aki a Tisza-érában miniszterelnökségi államtitkár volt,

ennek apja Fejér Márton stb. A hitközség tagjai közül többen létesítettek mintagazdaságokat s Berger Ármin, Berger Miklós, özv. Berger Jenőné, Spitz László és Grünfeld Miksa gazdálkodnak nagyobb birtokokon. A hitközség kulturális életének gyüjtőmedencéi a különböző egyletek. Ezek: a Nőegylet, melynek Rooz Samuné az elnöknője, a Talmud Segélyzőegylet, mely Sternberg Zoltán vezetése alatt működik, a Leányegylet, melyet Bródy Sári vezet, a Fehér Ferenc elnöklete alatt álló Aviva-Egylet és a Szandekoosz Egylet, melynek Friedman Bernát dájan a vezetője. A hitközség évi költségvetése 600,000 lei, filantrópikus és szociális célokra 75,000 leit költ a hitközség, amely még egy Mandel-Spitz-féle jótékonycélú 10,000 leies alapítványt is kezel. A hitközség lélekszáma 1200, a családok száma 300, az adófizetőké 223. Foglalkozás szerint 2 nagykereskedő, 5 gazdálkodó, 4 tanító, 1 katona, 90 kereskedő, 5 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 8 munkás, 7 orvos, 10 magántisztviselő, 20 iparos, 1 mérnök, 2 hírlapíró, 6 magánzó, 18 szabadpályán levő és 25 egyéb. A hitközség 275 tagja vett részt a világháborúban és 31-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Weisz Lajos elnök, Mózes Samu főgondnok, Blau Ignác, Blau Sándor, Jäger Herman és Melinda László gondnokok, Weiszberg Gyula előljáró. Az *orthodox* hitközség 1881. alakult 40 taggal. Az első előljárók Freund Ignác, Adler Lipót, Róth Mátyás és Grosz Zsigmond voltak. A hitközség első rabbija Schwartz Jakob Mose volt. Halála után Brach Saul nagymagyari rabbi került a hitközség élére. Utóbbi kassai rabbi lett és 1926. Teitelbaum Joel ilosvai rabbit választották meg. Schwartz rabbi 1883. jesivát létesített és azt utódai a leghíresebb jesivák egyikévé fejlesztették. A nagytemplomot 1901. építették, Ezenkivül 3 imaháza van a hitközségnek: rabbi Jicchok Choszid, Ec-Chaim és Machzike Tora bész-midrások. A következő intézményeket létesítették: Chevra Kadisa, Talmud-Tóra, fiú és leány elemi iskola, Koma Egylet, Nőegylet, Ec-Chaim és Osze Cheszed Egyletek. Az elemi iskolák vezetői: Nagy József és Vajdáné L. Jolán. A Nőegylet élén Schwartz Hermanné és Gelisz Jakabné állanak. A világháborúban a hitközség tagjai közül 8-an estek el a harctéren. A hitközség anyakönyvi területéhez tartoznak Vezend, Iriny, Portelek, Dengeleg, Érendréd, Kismajtény, Domahida, Gencs és Csomaköz községek. Mai vezetősége: Teitelbaum Joel főrabbi, Spiegel Mór elnök, Weinberger Sámuel alelnök és Rosmann Jakab pénztárnok.

Nagykáta, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 9975 lak. Egyike az ország legújabb hitközségeinek. A szabadságharc előtt N.-n zsidó nem lakhatott. A környék zsidó lakosságának a közeli Tápióbicske volt a centruma, ahonnan a türelmi adó megszüntetése után lassan megindult a zsidó családok beszivárgása N.-ra. 1860-ban már annyian voltak, hogy kezdetleges formában ugyan, de megalakulhatott a hitközség. A zsidó lakosság száma azután pár év mulva úgy megszaporodott, hogy 1868. a kerületi rabbi, Lichtenstein Ábrahám Jakab Tápióbicskéről N.-ra tette át a székhelyét. Ekkortól N. a kerületi rabbiság székhelye. Ugyanezen évben létesült a Chevra Kadisa is, melynek most Kandel László az elnöke. Lichtenstein 1888. bekövetkezett haláláig látta el a rabbi-teendőket. Utóda Fischer Márk lett, aki 1893. vasúti szerencsétlenségnek esett áldozatul. Tizenegy évig betöltetlen a rabbi-állás, amelyet 1904. Breuer Soma foglalt el. Ugyanekkor új templomot, új egytanerős népiskolát és tanácstermet építtetett a hitközség. Breuer Soma megválasztása óta vallásos szellemben vezeti a hitközséget. Ő indította meg annak idején a gyermekvédelmi akciót, amely országos mozgalommá nőtt és végül az Országos Izr. Patronage Egyesület (l. o.) megalakulására vezetett. A békésen fejlődő kongresszusi hitközség nagyon megszenvedte a forradalmi időket. A csőcselék nem csak a hitközségi tagok és a rabbi házát, de a templomot is feldúlta és kifosztotta, úgy hogy pár évbe telt, míg a hitközség a súlyos károkat kiheverte. A N.-i zsidóság a gazdasági életben számottevő szerepet játszik. Tagjai közül Altstock Félix és Gyula Hungaria néven mintaszőlő telepet, Acél Mihály ugyancsak mintaszőlő gazdaságot létesített, míg Spitzer Aladár a Nagykáta és Vidéke Takarékpénztár Rt.-ot alapította meg. A hitközség 9100 P-ös költségvetéssel dolgozik, melyből nagyobb összeget fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Tápióbicske, Tápiószentmárton, Tápióság, Pánd, Tápiószecső, Kóka, Tóalmás, Szentlőrinckáta és Szentmártonkáta tartoznak. A kerülettel együtt az anyahitközség lélekszáma 600, a családok száma 150, adófizető 69. Foglalkozás szerint: 8 gazdálkodó, 1 szabadpályán levő, 2 tanító, 37 kereskedő, 4 ügyvéd, 2 orvos, 7 magántisztviselő, 7 iparos, 5 magánzó és 7 egyéb. Az anyahitközség tagjai közül 40-en vettek részt a világháborúban és 3-an estek el. Mai vezetősége: Breuer Soma kerületi főrabbi, Spitzer Aladár elnök, Preisz Soma alelnök, Székely Ernő pénztáros, Öszterreicher Jónásné a Nőegylet elnöknője.

Nagykőrös, rend. tan. város Pest-Pilis-Solt Kiskun vm. 28,701 lak. A zsidó hitközség alapjait a XVIII. sz. 80-as éveiben itt letelepedett zsidók vetették meg. Szájhagyomány alapján a Szentegylet már 1778. fennállott, de hogy már azelőtt is laktak ott zsidók, hiteles adatokkal nem bizonyítható. Az új jövevények megtelepedését nem akadályozta meg a hatóság, az első években alig is vett tudomást róluk és csak akkor figyelt fel, mikor már nagyobb számban áradtak be a városba. A véglegesen megtelepedett zsidókról 1798 ápr. 7. és 1808. Szent-András napján készített összeírást a városi hatóság. A második összeírás szerint Feiler Márton 26 év óta, Scheiber Ábrahám 25, Breiner József 24, Scheiber József 22, Plager József 20, Scheiber Salamon 20, Assinger Lőrinc 18, Fleischmann Ábrahám 14, Deutsch Jakab 5, Deutsch József 4 év óta lakott N.-ön. Az első összeírásban megemlített zsidók közül többen hiányoznak a másodikban. A többi között hiányzik Mandel Márton, aki pedig 40 évig a hitközség elnöke volt, továbbá Rothbaum Mózes, akinek ivadékai tekintélyes számban még ma is ott élnek. Az 1798-iki összeírás háromféle

zsidókat különböztet meg: *valóságos* zsidó *lakósokat, bevett* lakos zsidókat és régen ott *lappangó* zsidókat. Valamennyi házalással és kalmárkodással foglalkozott, kivétel csak Feiler Márton, aki üveges volt. Az első letelepedők közé tartozik még Neu Jakab és Brück Jakab is. Az első évtizedekről fennmaradt okiratok a következő előljárókat említik meg: Steiner József Budáról származó nyersterménykereskedő, Fleischmann Ábrahám Budáról származó baromfikereskedő, Rothbaum Mózes Zsámbékról odaszármazott vaskereskedő, Reichlinger Hirsch és a Kecskemétről odaszármazott Scheiber Ábrahám. A rendezett hitélet kezdete 1794-re tehető, az ez évből való jegyzőkönyv szerint, amelyet Vecle Éfraim előimádkozó és titkár szerkesztett. A gyülekezet tagjai eszerint formális gyülést tartottak és részben valláserkölcsi, részben egyházgazdasági rendelkezéseket tartalmazó szabályzatot alkottak. Rabbit 1802. választottak Mandel Farkas személyében, aki Neufeld Wolf néven is szerepelt. A városi lakosság kezdettől fogva toleráns és jóindulatú volt a zsidósággal szemben. Kezdetben új zsidók megtelepedését csak úgy engedte meg a hatóság, ha a már ott lakó zsidók ebbe beleegyeztek. Később természetesen sok egyéb korlátozással egyetemben ez a korlátozás is megszűnt, úgy, hogy a zsidó lakósok száma egyre gyarapodott. 1846—47-ben 49 lakost számláltak össze, ezek közül 17 házas zsellér, 29 háztalan zsellér, 7 szolga, 16 szolgáló. Foglalkozásra nézve 10 iparos, 9 kereskedő, 10 kalmár, 17 kézimunkás. A zsidóság abban az időben az ingatlanszerzés jogából ki volt zárva, egyes zsidók mindazonáltal házat vettek és azt zálogjogon, vagy más címen keresztény ismerősük nevén szerepeltették. Az ilyen zsidó háztulajdonosokat nevezték házas zsellérnek. A kézi munkások alatt valószínűleg az iparossegédeket kell érteni. Első imaházuk a hagyomány szerint a Liliom-u. 117. sz. házban volt, ennek az imaállványai még ma is megvannak. Később ez az imaház a mai kaszinó épületébe költözött át, a helyiséget Szalay nevű keresztény tulajdonosa díjtalanul engedte át a hitközségnek. 1817-ben ógermán homlokzatú templomot építettek, a közbirtokosság támogatásával, amely 1172 forint adománnyal segítette elő a templomépítést. A hozzáépült görög stílusú oszlopcsarnok későbbi alkotás. A templomot 1879. renoválták. Így állott fenn 1911 júl. 8-áig, mikor a földrengés megrongálta, annyira, hogy le is bontották. Ez a katasztrófa a templomépítés feladata elé állította a hitközséget, amelynek akkori elnöke, Szántó Gyula meg is indította az akciót. Dezső János vezetésével bizottságot alakítottak, amely nagyarányú országos gyüjtést kezdett, de nem nagy eredménnyel. A templomépítés gondjai kötötték le az 1914. Plager József elnöklete alatt működő új előljáróságot is, de a kitört világháború miatt nem valósíthatta meg terveit. 1920-ban Székely Béla került a hitközség élére, aki vallási és kulturális akciókkal tekintélyes méretekben növelte meg az építési alapot, de a végső megoldáshoz ő sem jutott el. Neu Gyula és Balla József későbbi elnökök szintén ennek a feladatnak szentelték buzgalmukat. 1923-ban építőbizottságot alakít a hitközség Neu Gyula elnökletével, majd 1925 febr. 10. Rosenfeld Gyula vezetésével szűkebbkörű bizottságot küldött ki. Ebbe Hercz Hermannt, Fischer Hugót, Fehér Samut, Frank Jenőt, Neu Jakabot, Kalmár Lajost és Meller Endrét delegálták, a templomépítési pénztárnoki tisztségre pedig Kertész Gyulát választották meg. Nagy erővel indult most meg a gyüjtés, melyet a Benedek és Neu cég (Benedek József, Benedek Sándor, Benedek László, Benedek György, Neu Gyula, Neu István és Neu László) nyitott meg 50,000 darab téglával. Neu Judás és fiai 10,000, Révész Lajos 6000, özv. Plager Gyuláné, 2000, Révész Dezső 2000, Silberstein Dávid 1000 téglát, Hetényi Géza cementlapokat, Kerekes Sándor cementet adományozott, Grünhut István és Glücksmann Hermann díjtalan fuvarozást vállaltak. Az új templom tervét Molnár Lajos N.-i mérnök készítette, az építést Szarvas György építész vezette. Nemes verseny indult meg a hitközség tagjai között, hogy az áldozatkészségben senki vissza ne maradjon. Gál Lajos, a N-ön lakó Geiringer Adolf vállalkozó fia a teljes üvegezést és üvegezési munkálatokat ajánlotta fel a templom számára. Benedek József és családja, a Chevra Kadisa, Dezső János és neje, Fenyves István és neje, Fenyves János és neje, Fenyves Pál és neje, Fischer Hugó és neje, Grosz Sámuel Sándor és neje, özv. Grünhut Józsefné és fia, Grünhut István, Grünhut Márkus és neje, Hercz Hermann és neje, Hetényi Géza és neje, Kalmár Lajos és neje, Nádas Sándor, Neu Gyula és neje, Neu Jakab és neje, Papp Jenő és neje, Rosenfeld Gyula és neje, Rothbaum Árpád és neje, Steinfeld Gyula és neje és Somló Imre ablakokat adományoztak. A főbejárati ajtót Glücksmann Hermann készítette. A többi ajtót adományozták: Benedek György, Fehér Samú, ifj, Fleischman Jakab, Glücksmann József Goldberger Dávid, Gonda Ferenc, Holländer Dávid, Kollársz testvérek, Rácz Sándor Budapest, Schiffer Márton, Schwarz Pál, Silberstein Dávid, Szántó Adolf Balatonfüred, Székely Pál, özv. Weisz Mihályné, Weisz Rezső, Weisz Sándor. A homlokzaton levő márványtábla Weinberger Jakab ajándéka, a frigyszekrény és oltárterítő Klein Reginéé, aki áldozatkészségben a legelsők között áll. A Nőegylet vigalmakat rendezett a templomépítés céljaira és tőkéjét is kamatmentesen bocsátotta a hitközség rendelkezésére. Maga a hitközség 100.000,000 K-s kölcsönt vett fel és ezzel végleg biztosította az építkezést. A vallásos áldozatkészség jellemezte fejlődésének más korszakaiban is a hitközséget. 1845-ben megalapítja az elemi iskolát, amely ma 35 tanulót nevel. A Nőegylet 1866. létesült. Fejlődésének tetőpontját a mult század 90-es éveiben érte el, amikor 900 lelket számlált. Ma jelentékeny visszaesésben van, mert 158 családban 600 lelket számlál 186 adófizetővel. Ezek között 6 gazdálkodó, 95 kereskedő, 21 iparos, 7 ügyvéd, 6 orvos, 2 más szabadpályán, 3 köztisztviselő, 20 magántisztviselő, 1 tanító, 30 magánzó, 2 munkás. Többen jelentős szerepet játszanak a város és környék gazdasági életében és jelentékenyen előmozdították a gyümölcs-, bor-, baromfi- és tojáskivitelt, ami országos szempontból is fontos, főleg pedig a munkáskérdés szem-

pontjából, mert bőséges munkaalmat teremtettek és ezzel leenyhítették a fenyegető munkainséget. Benedek József és fiai gyümölcs-, baromfi és tojáskiviteli üzemükben 6 tisztviselőt és 250 munkást, Neu Gyula és fiai baromfikiviteli üzletükben 6 tisztviselőt és 150—200 munkást foglalkoztatnak. Plager és társai téglagyárat, (25—50 munkás), Rosenfeld Soma (Rosenfeld testvérek) gyümölcs és borkiviteli céget (6 tisztviselő, 60 munkás), Steinfeld Gyula (Steinfeld Gyula és fia) gyümölcs- és baromfikiviteli üzemet (10—30 munkás), Neu Jakab és fia gabona-export céget, Herzmann Dezső baromfi-, tojás- és gyümölcskiviteli üzletet létesített. A világháborúban 124 tagja vett részt, 19 hősi halált halt. 1927—28-ban a hitközség költségvetése, 17,606 P.-re rugott, amelyből a hitközség hitéleti célokra 5232 P-t, filantrópikus célokra 245 és szociális célokra 248 P-t fordított. A régi alapítványok elértéktelenedtek, az újabbakat a Szentegylet és a Nőegylet kezeli. A hitközség vezetősége: Benedek György elnök, Kun Márton alelnök, Rothbaum Árpád pénztárnok, Steinfeld Gyula, Goldberger Dávid, Fehér Samu gondnokok, Grosz Sándor ellenőr, Rosenfeld Gyula iskolaszéki elnök, Székely Béla a Szentegylet elnöke, Neu Jakabné a Nőegylet elnöke, Grosz Dávid rabbihelyettes, Salamon Samu jegyző, Bramfeld Ferenc kántor.

Nagymagyar *(Velky Magendorf*, Cs.-Szl.), kisk. Pozsony vm. 1325 lak. A zsidó hitközség 1700 körül alakult. Az első rabbi, akiről tudomásunk van a nagyhírű Löw Jeremiás (l. o.), Neuschatz Lipót, Komorn Móse, Schnider N., Faunfeder Simon, Katz Moses, Brach Saul, Buxbaum Josua és Brach Náthán követték őt a rabbiszékben. 1778-ban építették a templomot, míg a Besz-Hamidras csak 1888. épült. 1800-ban Löw Jeremiás megalapította a Talmud-Tórát, amelynek 19 tanítványa van és Klein Mór hitoktató vezeti. Ugyanakkor alakult a Chevra Kadisa. 1860-ban elemi iskolát alapítottak, amely Löwi Ferenc tanító vezetése mellett 35 tanítvánnyal működik. 1888-ban Katz Mór rabbi jesivát létesített, amely Brach Saul idejében nagyhírűvé vált. 1900-ban Brach Saul rabbi Ec-Chajim jótékonysági egyesületet hozott létre. 1918. a tóra-tanulás és a hithűség kimélyítése céljából az ifjúság megalakította a Tiferesz-Bachurim egyletet. A következő alapítványokat kezeli a hitközség: Steiner (1880) kiházasítási alap, Ehrenfeld Lipót (1900) jótékonyság gyakorlására, Ehrenfeld Sándor (1908) Talmud-Tóra támogatására. A háború alatt népkonyhát tartott fenn a hitközség. 28-an teljesítettek katonai szolgálatot, akik közül 4 hősi halált halt. A hitközség orthodox alapon áll. 58 családban 120 lelket számlál. A hozzátartozó környékbeli tagokkal együtt 72 adófizető tagja van. Foglalkozásuk: 35 katona, 26 kereskedő, 8 iparos, 4 gazdálkodó, 3 magántisztviselő, 2 tanító, 1 orvos és 1 magánzó. 1 munkanélküli és 5 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 35—40,000 čk. Mai vezetősége: Brach Náthán főrabbi, BlauJakab elnök, Ehrenfeld Ignác és Schwartz Simon alelnökök, Weinberger L. és Ehrenthal József pénztárnokok, Klein Mór és Blum Ignác templomgondnokok.

Nagymarton *(Mattersdorf*, A.) Sopron vm. Az 1526. Sopronból kiűzött zsidók nagy része N.-ban telepedett le. Azóta, eltekintve a török és a kuruc portyázások idején szenvedett zaklatásoktól, nyugalomban éltek N.-ban a zsidók. Esterházy Miklós és fia, Pál nádorok ideje alatt számuk tetemesen meggyarapodott. Egy 1749-ből származó okirat szerint a N.-i zsidó hitközségben ekkor már 100 családfő lakott, akik a hercegnek évenkint 400 forint védpénzt fizettek. 100 forintot a helység elöljáróságának, ezenkívül még 10 forintot «Waydtgeld», azaz legelőpénz címen. Sopron városának, hogy ott háborítatlanul kereskedhettek, évenkint 30 forintot kellett fizetniök és minden N.-i zsidónak, ki hasonló célból Bécsújhelybe akart belépni, esetről esetre 5 garast kellett fizetni. Ezeken a szolgáltatásokon kívül fizették még természetesen a türelmi adót is a királynénak. Az akkori viszonyokhoz mérten súlyos adóteher mellett mégis szaporodott a község zsidó lakossága, mert 1770. a megyei konskripció szerint már 179 zsidó családot számláltak össze, melyek közül sokan Bécccsel, Bécsújhellyel és Sopronnal kereskedtek. Ábrahám Leeb és Mózes József a bécsi császári pénzverdének arany- és ezüstszállítói voltak. Mózes Gimbritz Bécsben nagykereskedést üzött és Samuel Leeb Schay «olasz árukkal» kereskedett. 1780-ban, Korabinsky szerint, már több volt a zsidó lakosság, mint a más felekezeté. Ebben az időben a hitközségnek már korszerű német iskolája is volt, amelynél a később nagyhírű Beer Péter is (1782—1785) működött. 1848-ban, Fényes Elek szerint, 3000 keresztény lakos mellett 1500 zsidó lakost számláltak össze. Eddig ismert rabbijai: r. Mose 1660 körül; Frankfurter Juda Léb 1730—1737; Chajes Gerson Ábrahám 1770 körül, Morvaország későbbi főrabbija; r. Jeremiás 1780; Bloch Jiszoszchor Beer, megh. 1798; Szófer Mózes 1798—1806; Eger Bunem; Szófer Simon: Ehrenfeld S. B. M. B.

Nagymihályi zsinat. A világi kulturának a magyar zsidók között való elterjedése legelején, a XIX. sz. első felében mutatkozott már, hogy a zsidóságban kétféle felfogás foglal mindinkább teret és bontja azt két vallási pártra. A haladó, helytelenül neológnak nevezett párt arra törekedett, hogy a kultúrát, a haladást bevigye a vallási intézményekbe is. A konzervatív, vagy orthodoxnak nevezett párt a vallási intézményeknek nem csak lényegét érintő kérdéseiben, hanem azok külsőségeiben is a régi formák fentartását követelte. A mutatkozó nézeteltérések sok hitközség békéjét dúlták fel. Szekesfehérvárott 1852. egy rituális válólevél megírása, Pápán 1853. a sírfeliratok szövege, Makón 1858. és Nagyváradon 1863. az istentisztelet külső formasága, Kolozsvárott 1850., Miskolcon 1863., Losoncon 1865. az új templom berendezésének kérdése körül lobbant fel a szenvedélyes ellenségeskedés. A közben felmerült események még csak növelték a két tábor közti ellentétet, ami fokozatosan ellenségeskedéssé fajult. Főleg a konzervatívok egy része hirdette, hogy a zsidóság nem két pártra, hanem két vallásfelekezetre oszlott. Jó alkalmat adott eme eszméjük nyilvánosságra hozatalára a Bécsben 1863. folyt messiás-per,

melynek folyamán Mannheimer bécsi hitszónok oly szakvéleményt adott, hogy a vallás egységes rabbanita zsidóság és nincsenek benne vallási szekták. Ezen vélemény ellensúlyozására 121 konzervativ rabbi aláírásával nyilatkozat jelent meg, mely szerint igenis van külön orthodox zsidóság; az aláírók közül csak 36 rabbi volt külföldi, a többi 85 rabbi magyarországi volt. Újabb izgalmat hozott a Rabbiszeminárium alapításának kérdése. A kormány 1864 márc. 30-ra vegyes bizottságot hívott egybe Budára, melynek feladata volt az iskolaalap (l. o.) hovafordításáról, főleg pedig a rabbiszeminárium alapításáról tanácskozni. Erre a konzervatív tábor felségfolyamodványban kérelmezte a szeminárium felállítása tervének elejtését, azon indokkal, hogy az veszélyezteti a pozitív vallási törvényeket. A konzervatív párt legbuzgóbb agitátora *R. Hillel* (Lichtenstein Hillel) szikszói rabbi volt, aki beutazta az országot és a haladás legcsekélyebb megmozdulása ellen agitált mindenütt. Tőle és a hozzá közelállóktól röpiratok jelentek meg, melyek minden zsidónak kötelességévé tették, hogy a neológoktól tartsák távol magukat, mert ezek a zsidóság elpusztítói. Végül is R. Hillel kezdeményezésére 1865 őszén Nagymihályon 24 konzervatív rabbi egybegyült és zsinati határozat — peszák-bész-din — gyanánt kimondta: 1. Tilos a zsargonon kívül más nyelven prédikálni. 2. Tilos templomban imádkozni, melynek nincs közepén az almemor. 3. Tilos a templomra tornyot építeni. 4. Tilos a funkcionáriusoknak ornátust viselni. 5. Tilos a női karzatra rácsozat helyett karfát alkalmazni. 6. Tilos a kórus énekét meghallgatni, vagy imájára ámen mondani. 7. Tilos kórus-templomba még csak be is lépni, mert az rosszabb a pogányok templománál. 8. Tilos a templomban esketni. 9. Tilos bármely régi szokást megváltoztatni. A hajdani jeruzsálemi Nagy Zsinat mintájára a határozatot 71 konzervativ rabbi aláírta és minden hazai hitközségnek megküldte. Sok hitközség napirendre tért fölötte, de sok helyen még csak kiszélesítette a két ellenpárt között levő szakadékot, mely a kongresszus (l. o.) után már áthidalhatatlanná vált. Gr. Zs.

Nagyoroszi, nagyk. Nógrád vm., 2252 lak. A N.-i orthodox hitközség 1883. alakult. Alapítói N.-ban letelepedett kereskedők voltak. Első rabbija Ungár Akiba, aki rövid áldásos tevékenység után Szügyben hunyt el. Első előljárói Hoffmann Dávid földbirtokos, Gráber N. végrehajtó, Kalmár Ármin orvos és Kiszner Mór kereskedő voltak. Templomot szegényes viszonyai miatt nem építhetett a kis hitközség, így az istentiszteletet magánházban tartották. A hitközségi tagok közül Wiener Mór és Csillag Soma saját, Roth Vilmos bérelt birtokon gazdálkodnak. A hitközség anyakönyvi területéhez Érsekvadkert, Diósjenő, Nógrád, Borsosberény, Pusztaberki, Tereske, Szátok, Kétbodony, Romhány, Pusztaszécsényke, Kisecset, Szente, Debercs, Nőtincs, Alsó- és Felsőpetény, Bánk, Rétság, Szerdahely, Nógrádverőce, Rád, Penc, Alsó- és Felsősáp, Kosd, Legénd, Tolmács, Agárd és Keszeg községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 132, a családok száma 14 (csak N.-ban), adót 14-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközségi tagok túlnyomórészt kereskedők. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül hárman estek el. A hitközség mai vezetősége: Lőrinc Izsák rabbi, Kiszner Mór elnök, Berger Bernát pénztárnok, Bissitz Ármin jegyző.

Nagysimonyi, kisk., Vas vm. 1840 lak. A zsidó hitközséget 1720. alapították. Ugyanakkor épült a templom, amelyet azóta már többször renováltak. Az első rabbi Schwartzstein Zanvel volt (megh. 185) körül). Elemi iskola is létesült, amely azonban 1921. megszünt. A háború alatt a szomszédos ostffyasszonyfai fogolytáborban levő zsidó katonákat és foglyokat a hitközség tagjai rituális koszttal látták el. Weisz Simon főrabbi érdeme, hogy a táborban elhalt zsidókat elkülönített helyre temették és mindegyiknek sírkövet állítottak. A hitközség orthodox alapon áll. 28 családban 108 lelket számlál. Anyakönyvi kerületéhez tartoznak Ostffyasszonyfa, Csönge, Kenyeri, Kecskéd, Pápoc, Kemenesmagasi, Kemenessömjén és Kemenesmihályfa községek tartoznak. A háborúban 25-en vettek részt, közülük 6 elesett a harctéren. A hitközség mai vezetősége: Weisz Simon főrabbi, Kohn József elnök, Libenau Lajos alelnök, Ungár Gyula gondnok, Schmerc Mór pénztárnok, Fischer Mór és Schreiber József Chevra elnökök.

Nagyszalonta *(Salonta mare,* R.), nagyk. Bihar vm. 15,943 lak. A zsidó hitközség 1910. 843 lelket számlált, most 198 családban 688-ra csökkent a lélekszám. Az adófizetők száma 190. 2 nagykereskedő, 66 kereskedő, 8 iparos, 4 gazdálkodó, 3 ügyvéd, 7 orvos, 1 köztisztviselő, 3 magántisztviselő, 1 tanító, 75 egyéb. 13 közadakozásból él. 95 tagja vett részt a világháborúban, 12 elesett. A háborút követő időkből egy halottat gyászol, Schwarz Farkast, akit 1919., a román bevonuláskor, ágyúgolyó terített le. A hitközség 1927—1928-ban 715,630 leit állított be a költségvetésbe; hitéleti, filantrópikus és szociális célokra 582,290 leit fordított. Intézményei: Szent egylet (1859 óta), Nőegylet (1878). Iskoláját 1869. alapította és a magyarnyelvű oktatást 1870. rendszeresítették benne. Most 31 növendeke van az iskolának 1 tanerővel. Intézményeit és általában kulturális és filantrópikus törekvéseit elismerésre méltó áldozatkészséggel támogatták a tagjai, akik közül többen jelentékeny alapítványokat létesítettek és kezelésüket a hitközségre bízták. Még ma is a következő alapítványokat kezeli a hitközség: Becker Áron (főgimnáziumi ösztöndíj, 10.000 K). Sternthal Adolf és neje (kulturális célokra 6000 K). Sibrover Herman (jótékony célokra 4000), Sternthal Bernát (iskolai jutalmakra és egyéb kulturális célokra 800 K), Sternthal Farkas (aggok és sinylődők házának létesítésére 16,889 K), Sternthal Pinkász (jótékony célokra 8000 K), Sternthal Arthur (iskolai gyermekek felruházására 2600 K), Sternthal Ábrahám (közszükségleti célokra 400 K), Lévy József (jótékony célokra 6500 K). Becker Áron (jubileumi alapítvány iskolai célokra 640 K), Ehrlich Mihály (szegény gyermekek felruházására 800 K), Sternthal Ábrahám (szegények segélyezésére

2000 K), Roth Mór (szegény gyermekek felruházására 200 K). Ellmann Simon (iskolai jutalmakra 100 K), Sámson Sámuel (jótékony célokra 3400 K). A hitközség maga is Becher Áron nevére két alapítványt létesített, egy 2000 koronásat főgimnáziumi tanulók ösztöndíjára és egy 1000 koronásat szegény gyermekek fölruházására. Alapítása a szabadságharcot követő évekre esik. 1848 után, mikor a letelepedési tilalom megszünt, N.-án is megtelepedett néhány zsidó; nevezetesen Sternthal Ábrahám, Sternthal Bernát, Czinczár Sándor és Waldauer Mihály, akik az 50-es években megalapították a hitközséget és felépítették nagy áldozatkészséggel első templomukat. Az első előljárók Sternthal Ábrahám és Sternthal Bernát voltak. A szervezés után csak metszőt és szolgát alkalmaztak, mikor 60—70-re nőtt a hitközségi tagok száma, még egy metszőt alkalmaztak, később már rabbit is. Első rabbijuk Landesberg Áron volt. Utána megint csak rabbihelyettesek működtek, még pedig Krausz József és Fried József. 1867 előtt nyilvánosság nélküli iskolát tartott fenn a hitközség, de ebben világi tantárgyakat is tanítottak. Az emancipáció után képesített tanítót állított az iskola élére, rendszeresítette a magyarnyelvű oktatást és megszerezte az iskola számára a nyilvánossági jogot. Ez 1910-ig 3 tanerőt foglalkoztatott és 6 osztályban 80—100 növendéket nevelt. Az iskola azóta 4 osztályúvá fejlődött vissza, csak 1 tanerőt foglalkoztat és a növendékek száma 25—30-ra csökkent, jóllehet, hogy 1910 óta a hitközség adózó tagjai tetemesen megszaporodtak. 1886. a régi zsinagóga már nem tudta befogadni a híveket és a hitközség a saját áldozatkészségéből új templomot építtetett, Knapp Ferenc nagyváradi építész tervei alapján. Az alap és zárókövet teljes papi ornátusban Arany János veje, néhai Széll Kálmán ref. esperes tette le nagyszabású beszéd kíséretében, a későbbi ünnepélyes felavatást Rosenberg Sándor aradi főrabbi végezte. A hitközség régebben a nagyváradi kerülethez tartozott, most az Erdély-Bánát-Körösvölgyi kongresszusi községkerülethez tartozik. Mint anyakönyvi központ kiterjed Tulca, Baj, Ilye, Madarász, Homorog, Cséfa, Imánd, Gyapjú, Less, Marciháza, Arzád, Erdőgyorok községekre. Az új határok következtében a hozzátartozó Mezőgyán és Zsadány (Geszt) elszakadt tőle. A zsidó anyakönyvvezetés rendszeresítése idejében 1892. az anyakönyvvezető helyettes rabbit, Fried Józsefet rabbivá léptette elő a hitközség. Ez 47 évi szolgálat után nyugalomba vonult. 1925 óta a Fogarasról meghívott Nébel Abrahám főrabbi áll a hitélet élén, amelynek békés fejlődését a legújabb időkig semmise zavarta meg. 1927-ben azonban néhány beköltözött idegen megbontotta a hitközség régi egységességét és orthodox hitközséget alapított. A hitközség vezetősége: Nébel Ábrahám főrabbi, Lakatos Gyula elnök, Nemes Mátyás gazdasági előljáró, Roth Mór kultuszügyi előljáró, Hirsch Ármin iskolaszéki elnök, Szántó Márton pénztárnok, Grosz Elek, Fischer Jakab gondnokok, Weinberger Béla jegyző, Régner Ignác kántor, Katsz Béla tanító. A Szent Egylet elnöke Preisz Fülöp, a Nőegyleté özv. Sternthal Farkasné.

Nagyszentmiklós (*Sanicolaul mare*, R.), nagyk. Torontál vm., 10,617 lak. A N.-i (kongresszusi) hitközség megalapítását illetőleg nincsenek pontos adataink. Régi iratokból kitűnik, hogy a XVIII. sz.-ban már laktak itt zsidók, akik a többi lakósokkal a legnagyobb békességben éltek. Állandó szerződéses viszonyuk volt a Nákó-uradalommal a korcsmai és halászatijog bérlését illetőleg. Ajándékozás útján a Nákó-uradalomtól kaptak az 1780-as években temetőhelyet s vásároltak telket a templom számára, melyet 1794. építettek fel. Több adósság-levél hitelképességüket, több régi elismervény meg azt bizonyítja, hogy a türelmi adót és a *Rekruten-geldet* pontosan fizették. A hitközség első rabbija Chewja Kohn volt, akinek működéséről azonban közelebbit nem tudnnk. Az első előljárók, illetve zsidóbírók Deutsch Izrael és Fischl Mózes voltak. A hitközség több évtizeddel ezelőtt létesített elemi iskolát, amely azonban a világháború idején megszünt. Új templomot 1911. épített saját erejéből a hitközség. Évszázados multú Chevra Kadisájának jelenleg Wiener Náthán az elnöke, Nőegylete Tenner Vilmosné vezetése alatt áll. A hitközség hírnevesebb szülöttei Hermann Lipót (l. o.) és Spitzer (Orma) Béla festőművészek. A hitközségnek a társadalmi életben szerepet játszó tagjai: Blattner Ármin volt kórházi orvos, Tenner Vilmos volt kórházi főorvos, Kassovitz Henrik volt járási orvos és Hirsch Sándor kerületi orvos. Nagyobb gazdasági és ipari vállalatokat létesítettek: Popper Jakab és fiai cég (téglagyár, sörgyár és sertéshízlalda, 120 munkással), Popper László (tojás és sertéskiviteli vállalat és takarékpénztár 45 alkalmazottal), Wiener Náthán (könyvnyomda) és Wéber Izidor, akinek olaj és petróleum nagyvállalata 15 munkást foglalkoztat. A hitközségnek értékes kéziratgyüjteménye van, történetét Fried Lajos írta meg egy könyvben, mely 1911. jelent meg. A hitközség évi költségvetése 345,000 lei, melyből 60,000 leit fordítanak szocialis és filantropikus célokra. Két kulturális célú alapítványt is kezel még a hitközség. Anyakönyvi területéhez a N.-i orthodox hitközségen kívül Németszentmiklós, Őszcsanád, Máriaföld, Valkány, Valkánybesenyő, Billéd, Bánátkomlós, Kécsa, Keresztúr, Új- és Nagyszentpéter, Nagy- és Kisősz, Sárafalva, Perjámos, Béba, Bogáros, Újhely, Sándorháza, Nyerő, Keglevichháza, Bolgártelep és Puszta keresztúr községek tartoznak. Lélekszáma 280, a családok száma 80, adót 105-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 6 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 3 szabadpályán levő, 1 tanító, 35 kereskedő, 1 ügyvéd, 8 munkás, 5 orvos, 10 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 10 iparos, 1 mérnök, 4 magánzó, 5 egyéb. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 17-en estek el. Mai vezetősége: Friedmann Sámuel főrabbi, Kassovitz Henrik elnök, Singer Sándor alelnök, König Mór pénztárnok, Fischhoff Leó ellenőr, Goldschmidt Ignác és Plohn Jakab gondnokok, Wohlberg József titkár. A hitközség kántora Tessler Lajos.

Nagyszombat (*Trnava*, Cs.-Szl.), rend. tan. város Pozsony vm., 15,163 lak. Egyike a legrégibb hitközségeknek, de történelmi multjáról csak néhány adat áll rendelkezésre. E hiányos

adatokból megállapítható, hogy N.-on már a XV. sz.-ban volt zsidó hitközség. (L. *Nagyszombati zsidóégetés.)* Évszázadokon keresztül jóformán semmit sem tudunk a hitközség életéről. Nagyon valószínű, hogy a török hódoltság ideje alatt a hitközségi élet teljesen szünetelt, aminek oka abban keresendő, hogy a törökök a zsidók egy részét rabságba hurcolták, más részét pedig olyan nagy adókkal sujtották, hogy a hitközség fenntartásának költségeit nem tudták fedezni. 1780 táján — mikor a zsidók helyzete kedvezőbbé vált — újból telepedtek ott le zsidók. Az elsők közül két ember neve ismeretes, Wolf Józsefé és Drechsler Smajeé, akik mindketten Sasvárról költöztek be. A hitközség első rabbija, akiről feljegyzés maradt, Nagyszombati Izsák (l. o.). A következő rabbi, akiről pontos adataink vannak, Szidon Simon, szül. Nádason 1815., megh. N.-an 1891. 1855-ig Cifferen, azontúl haláláig N.-on működött és *Osz Brisz* és *Sevet Simon* címeken héber könyveket írt. A hitközség a mult sz. első felében szépen fejlődött és tagjainak létszáma nagyon meggyarapodott. A magyarországi zsidóság egyetemes gyűlése után a hitközség egyik frakcióhoz sem csatlakozott, hanem megmaradt statusquo ante alapon. A hitközség nagy temploma 1892., kisebb imaháza pedig 1914. épült a hitközség tagjainak hozzájárulásával. Híres jesivája, melyet messze vidékről is felkerestek a növendékek, a háború alatt megszünt. Talmud Tórája jelenleg is működik. Az öt osztályos, három tanerős iskola 1850. létesült; első igazgatója Munk Adolf volt (1851—53). Jelenlegi igazgatója Gerő Ignác. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely 1800. létesült s most Adler Vilmos elnöklete alatt áll. A Chevra Kadisa égisze alatt áll az Aggok Háza, melynek Messinger Ármin a vezetője. Legrégibb egyesület a szegények támogatását célzó Cedókó-egylet (alakult 1790.), melynek Neurath Emil az elnöke. 1850-ben alakult a Nőegylet, melynek Klein Jenőné az elnöknője. Van ezenkívül egy Poel Cedek egylet, mely Neurath Mór elnöklete alatt áll, egy Fillér Egylet, amelynek Matzner Stefi az elnöke, egy Leányegylet, amelyet Singer Jolán és Stein Betti vezetnek; 1898 óta működik a Cion-egylet, melynek Adler Sándor az elnöke s végül 1898. létesült a Makkabea sport- és kulturegylet, melynek Diamant Ernő a vezetője. A hitközség tagjai közül többen létesítettek nagyobb arányú ipari és gazdasági vállalkozást. Így: Fischer Adolf csokoládégyárat, Wertheimer Sándor szeszgyárat, Diamant Samu, Freuman N. és Seszler Lipót malátagyárat, Diamant Henrik téglagyárat létesítettek, mely gyárak együtt több száz munkást foglalkoztatnak. A hitközség tagjai közül Róth Zsigmond, Deutsch Sándor, Koppel Ignác és Messinger Hugó vezetnek nagyobb mintagazdaságokat. A hitközségben Stein Miksa főrabbinak van jelentősebb könyvtára. A hitközség területén Szidon Simon már említett könyvein kívül Stein M. Miksa főrabbi következő munkái jelentek meg: *Magyar rabbik*; *Hagyomány*; *Even Hameir*; *Jahrbuch* (két kötet) és *Alkalmi beszédek.* A meglehetősen nagy költségvetéssel dolgozó hitközség anyakönyvi területéhez Zavar, Nagy- és Kisbresztován, Keresztúr, Alsó- és Felsőloc, Bohunic, Ciffer, Bátony, Halmos, Tótújfalu, Kápolna és Csatta községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 2200, a családok száma 500, adót 420-an fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai túlnyomórészt kereskedők, iparosok, de sok a vállalkozó és az intellektuális pályákon működő egyén. A hitközség mai vezetősége: Stein M. Miksa főrabbi, Frommer Ede orvos, elnök, Deutsch Károly gyáros, másodelnök, Rosenfeld Adolf iskolaszéki elnök, Neurath Emil kultuszelőljáró, Messinger Ármin és Wolf Gyula előljárók, Magran Richárd pénztáros és Gerő Ignác jegyző.

Nagyszombati *Izsák (Tirnau Ajzek, Jicchok)* rabbi. A XIV. sz. végén élt, megh. 1421 előtt. Nagyszombati rabbi volt, később a pozsonyi rabbiiskola feje, majd bécsi főrabbi. Életéről kevés hiteles adat maradt fenn, de annál több hagyomány szól róla a nép ajkán. Tudományos munkásságot fejtett ki a középkori zsidó irodalom véghanyatlása korában és ő az egyetlen magyar zsidó hittudós, akinek nevével az akkori európai zsidó hittudósok díszes sorában találkozunk. Németzsidó nyelven és később héberül írt. Tanulmányait az ausztriai talmudiskolákban végezte, javarészt Bécsben, Klausner Ábrahám rabbinál, akit maga is főtanítójának nevez, aztán járt Bécsújhelyen Selómo ben Zekel rabbinál, meg egy Mehara nevű rabbinál, aki később mártirhalált halt. Tanítóinak követője volt és ő is főleg a vallási szokások felé fordította figyelmét és megírta *Szidur Haminhógim* (Vallási szokások) c. könyvét, amelyet főleg a hittudományokban járatlan tömegnek szánt (kézírásban megjelent 1400). Munkájában gyakorlati célokat tart szem előtt és minden teológiai fejtegetéstől mentesen csupán a zsinagógai év vallási szertartásainak és imarendjének ismertetésére szorítkozik. Az eltérő nézeteket és szükséges magyarázatokat jegyzetekben közli bizonyos tekintélyekre való hivatkozással. Könyvét nagy elismeréssel fogadták és hatása megmaradt a későbbi gyakorlatoknál és a liturgiánál egyaránt. Többféle kiadást ért meg, mindig bővítésekkel, olykor mint imakönyvek toldaléka. Zsidó-német fordítással együtt megjelent Velencében (1601); Prágában, Amsterdamban (1662) és Majna-Frankfurtban (1686.) csak német-zsidó fordításban. Később német-zsidó és héber nyelven megjelent róla egy kis könyvecske: *Isten újja. Nagyszerű esemény, amely megtörtént Nagyszombati Ájzek rabbival, a Szokások könyvének szerzőjével.* A könyv azokból a hagyományokból táplálkozik, amelyek Ájzek rabbiról fennmaradtak és elmondja, hogy a rabbi leányába beleszeretett a nagyszombati özvegy hercegnő fia, de az megtagadta tőle a lánya kezét azzal, hogy csak zsidó talmudtudóshoz adja feleségül. Néhány esztendővel később beállított hozzá egy fiatal talmudtudós, aki kedvenc tanítványa lett és mikor az felfedte a rabbi előtt hercegi származását, a rabbi beváltotta ígéretét és a leányát hozzáadta. Egy napon volt dajkája egy anyajegyről felismerte a fiatal herceget, mire börtönbe vetették. Az anyja utóbb bocsánatot ígért neki, ha származását beismeri, de a vádlott mindvégig tagadott, mire királyi parancsra kivégezték. A

szerencsétlen anyja emiatt bosszút tervezett a zsidók ellen, de álmában megjelent előtte a fia és irgalmat kért a zsidók számára, mire a hercegnő beérte annyival, hogy Nagyszombatból kiűzte a zsidókat. Ez a monda nyilván az 1494-i nagyszombati zsidóégetést és az 1537. végrehajtott kiűzetésüket akarja magyarázni. U. L.

Nagyszombati zsidóégetés. 1494 aug. ötödikén vérvád alatt letartóztattak számos nagyszombati zsidót. A vád abból indult ki, hogy egy odavaló keresztény gyermek nyom nélkül eltűnt és mert különböző vallomásokból kiderült, hogy a gyereket a zsidó utcában látták az előző napon, a zsidóknak tulajdonították a gyermek eltünését. A nyomozó hajdúk az egyik házban vérnyomokat találtak, mire a ház minden lakóját elfogták. A vallatóra fogott asszonyok a kínpadtól való félelmükben bevallották a meg nem történt gyermekgyilkosságot. Az egykorú tudósító, Bonfinius részletesen ismerteti az egész per lefolyását, természetesen hitelt adva a szörnyű vádnak. Elmondja, hogy tizenkét zsidó férfi és két asszony a közeli templomban gyilkolták meg a gyermeket. Miután megfojtották, ereit felmetszették, vérét részben megitták, részben pedig eltették, a hullát pedig feldarabolták és különkülön elásták. Bonfinius azt is írja, hogy az aggastyánok, akiktől kínpadon akarták megtudni a tényállást, azt vallották, hogy négy célra van szükség keresztény vérre: A csecsemő vérzésének elállításához, a körülmetélési szertartásnál, valami szerelmi ital elkészítéséhez, a menstruáció gyógyításához, amelyben zsidó férfiak is szenvednek, végül istenáldozatra, amelyet évenként mindig más-más vidéken tartanak. Ez esztendőben az áldozat bemutatásának sorrendje a nagyszombatiakra esett. Ezeket a vallomásokat asszonyok és öregek tették, de az ifjakból még a kínpad gyötrelmei sem hoztak ki ilyen vallomásokat, — írja csöppet sem kételkedőn a jámbor Bonfinius. Tizenhét nap alatt zajlott le az elfogatás, kihallgatás, kínvallatás, ítélethozatal és az ítélet végrehajtása. Aug. 22. már máglyára vetették a szerencsétleneket. A kivégzés napján papok és szerzetesek a keresztség felvételére biztatták az elítélteket, hogy a középkori szokás szerint enyhébb büntetést, vagy esetleg felmentést ígérjenek nekik. Noha az inkvizíció szörnyen meggyötörte az elítélteket, mind visszautasította az ajánlatot. Elsőnek egy Lévi törzsbelit vontak kínpadra; volt a máglyára ítéltek közt két férfi Áron papi családjából. Két öreg ember, Ábrahám és Juda pedig hangos imádkozással szenvedtek mártírhalált a máglyán, amelyet Szapolyai István nádor gyujtatott meg. Erről az embertelen eseményről egy zsidó gyászének is maradt fenn, amelynek Jehosua ben-Chájim (l. o.) a szerzője. Nagyszombat városa viszont, hogy az esemény emlékét megörökítse, a zsidók által állítólag meggyilkolt gyermek kőszobrát felállította az úgynevezett zsidó kapura, a Klarisszák kolostorának közelében, hol a XIX. sz. elején még látható volt. Több későbbi író azt állítja, hogy a N. után a zsidókat örök időkre kiűzték a városból. Ez az állítás azonban téves, mert a zsidók egészen 1539-ig a régebbi viszonyaik között éltek Nagyszombatban, külön zsidóbírót neveztek ki a számukra; csakhogy egészen a mohácsi vészig a Szapolyaiak főhatalma alatt állottak, akik korlátlanul rendelkeztek fölöttük, mivel a király, II. Ulászló, Nagyszombatot zálogul adta nekik. A N. épen az újkor küszöbén nyitotta meg a magyar zsidók számára a középkor borzalmait és különösképen az aránylag nyugalmas századok után akkor következett ez be Magyarországon, amikor már külföldön a leöldösött zsidók ezrei mutatták a középkor vallási elfogultságának szörnyűségét. U. L.

Nagytétény, nagyk. Pest-Pilis-Solt Kiskun vm. 5120 lak. Ha a szájhagyománynak hinni lehet, akkor N. egyike Magyarország legrégibb hitközségeinek. Állitólag már a török uralom idején szervezett közösségben éltek itt a zsidók. Ezt a feltevést azonban egyetlen pozitív adat sem támogatja. Annyi bizonyos, hogy N.-ben már száz évvel ezelőtt rabbi működött. A jelenlegi rabbi, Ungár Rezső 1885 óta vezeti a hitközséget, előtte Tauber Salamon 30 évig volt rabbi, s még két elődjéről, akik ugyancsak hosszú ideig működtek, vannak feljegyzések. Egy temploma van a hitközségnek, amely kb. 150 évvel ezelőtt épült. Van még Chevra Kadisája és Nőegylete. Előbbi élén Kammer Vilmos kormányfőtanácsos áll, az utóbbit Ungár Rezsőné vezeti. A hitközségből származott néhai Schermann Adolf volt budapesti tiszti főorvos. A társadalmi és gazdasági életben szerepet játszanak Kammer Vilmos vezérigazgató, Szegő József az Első Magyar Óragyár főmérnöke és Burger Zsigmond fakereskedő. A hitközség anyakönyvi területéhez Budafok, Albertfalva és Törökbálint tartoznak. Lélekszáma 150, családok száma 47, adófizetőké 44. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 11 kereskedő, 1 orvos, 7 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 1 nagató, 6 iparos és 1 mérnök. A világháborúban 16-an vettek részt és 3-an estek el. Az orthodox hitközség mai vezetősége: Ungár Rezső főrabbi, Burger Zsigmond elnök és Kammer Vilmos alelnök.

Nagyvárad (*Oradea*, R.), törv. hat. joggal felruházott város, Bihar vm., 64,169 lakossal (1910. évi népszámlálás). A kongresszusi alapon álló hitközség 1870. alakult, illetve vált ki az addig egy hitközségben élő N.-i zsidóság közül. A monumentális művészi templomot a nürnbergi zsinagóga mintájára 1878. építtették. A terveket Bús Dávid volt városi főmérnök készítette, az építkezést Rimanóczi Kálmán építész vezette. A költségeket egyrészt az örökös templomi ülések árából, másrészt nagyobb bankkölcsön útján teremtették elő. 1903-ban létesítette a hitközség négyosztályú, héttanerős elemi iskoláját, 1920. pedig a hitközség rohamos fejlődésének eredményeképpen tető alá került a zsidó liceum (reálgimnázium) is, melynek 300-nál több növendéke van. A liceum eddig még nem kapott nyilvánossági jogot, úgy, hogy a hitközség csak a legnagyobb anyagi áldozatok árán tudja fentartani. Két nagyszerű szociális intézménye is van a hitközségnek: a Popper Ákos bizottsági elnöklete alatt álló Fiúárvaház, melyben 25 árva gyermekről gondoskodnak és az Aggokháza (bizottsági

elnöke: Vajda Sándor), melyben hat aggastyánt ápolnak. A hitközséggel egyidejűleg létesült a Chevra Kadisa, mely Erdélynek legrendezettebb és legápoltabb sírkertjeit tartja fenn. Külön Talmud Tórája nincs a hitközségnek, de a liceum 7. és 8-ik osztályú növendékei számára Kecskeméti Lipót főrabbi (l. o.) tart előadásokat a rabbinikus irodalomból. A háború után rohamosan fejlődött a hitközség, a tagok létszáma 800-ról szinte ugrásszerűen emelkedett 1600-ra. A hitközség élén mindig kiváló nagyműveltségű rabbik állottak. Első főrabbija az 1909. elhalálozott Rosenberg Sándor volt, aki N. után Kaposvárott, majd Aradon lett főrabbi és irodalmi munkásságát az IMIT-ben (l. o.) fejtette ki. Utána a később New-Yorkba meghívott Kohut Sándor, majd Kecskeméti Lipót következett. Kecskeméti agilitása teremtette meg az elemi iskolát és a liceumot. A hitközségnek templomán kívül több értékes háza is van, melyeket azonban mintegy 2 milliós leies bankkölcsön terhel. A templomot az 1927. évi diákzavargások alkalmával szétdúlták. A templomdúlás emlékére a hitközség gyásznapot tart. A N.-i hitközség tagjai közül többen töltenek be előkelő pozíciót s úgy a kulturális, mint a gazdasági és társadalmi életben sokan viszik jelentős szerepet. Ezek: Fornét Miklós főtörzsorvos, Gerő Ármin N. főkapitánya, Grosz Menyhért a László-páholy főmestere, Moskovits József a Keresk. és Iparkamara elnöke, Sarkadi Lajos kamarai titkár, Flegmann Ármin a Kereskedelmi Csarnok ügyv. elnöke, Farkas István a Keresk. Csarnok elnöke, Róth János a városi telefon létesítője, Elek Mór Bihar vm., Váradi Lajos pedig a város közélelmezésének vezetője volt a háború alatt, Konrád Béla a Biharmegyei Orvos, Gyógyszerész és Természettudományi Egyesület elnöke, Grósz Frigyes szemorvos, aki ingyenes szem-kórházat létesített és Grosz Albert városi főorvos. Nagy ipari vállalatok: az Erdős Zsigmond által alapított Phöbus vasöntöde R. T., mely 250 munkást foglalkoztat; a 30 éve fenálló, jelenleg ifj. Moskovits Mór által vezetett Moskovits-ipartelepek (szesz-esszencia és élesztőgyár) 50 munkással, a 40 éve fennálló Léderer Kálmán R. T. (malom, szeszgyár, marhahizlaló), a Derby cipőgyár (alapító: Moskovits Farkas) és a Carmen cipőgyár (vezetője: Steiner N.) — mindkettő 200-200 munkással dolgozik —, végül a Sonnenfeld Adolf R. T. (könyvnyomda és dobozgyár), mely 150 embernek ad kenyeret. N.-ről származott el Munkácsy Bernát a Pesti Izr. Hitközség tanfelügyelője, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, továbbá Schreiner Márton a berlini Lehranstalt tanára, Neumann Ármin udvari tanácsos, Szatmári Mór szerkesztő és Dési Géza országgy. képviselő. A hitközség évi költségvetése 6.000,000 lei, hitéleti célra 1.516,000, filantrópikus célra 710,000, kulturális célra 2.520,000 és adminisztrációra 1.295,000 leit költ a hitközség. Négy nagy, főleg kulturális célú alapítványt kezel a hitközség. A hitközség iskoláinak egy 1600 kötetes könyvtár van. A hitközség lélekszáma 9000, a családok száma 1500, az adófizetőké 1600. Foglalkozás szerint: 45 nagykereskedő, 15 gazdálkodó, 17 gyógyszerész, 20 tanító, 864 kereskedő, 90 ügyvéd, 16 köztisztviselő, 5 művész, 30 munkás, 30 nagyiparos, 74 orvos, 125 magántisztviselő 25 vállalkozó, 107 iparos, 41 mérnök, 12 író és hírlapíró, 34 magánzó és 50 egyéb foglalkozású van a hitközség tagjai között. A világháborúban résztvett tagjai közül 41-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Kecskeméti Lipót főrabbi, Konrád Béla elnök, az elnökség tagjai: Kabos Béla, Markovits Henrik, Adorján Ármin, Szemere Miklós, Fehér Márton, Flegmann Ármin, Schwarc Mór, Lévai Béla, Vidor Manó, Erdélyi Jenő, Faragó Miklós, Popper Ákos, Gerő Zsigmond, Schwarc Ernő, Székely Sándor. Vajda Sándor, Meer Soma, Percel Adolf, Lang Sámuel, Vámos Dezső, Schiller Sámuel; elöljárósági tagok: Kiss Dávid, Ellbogen Dávid, Horvát Emmanuel, Grünwald Jenő, Markovits József, Lédig Miklós, Büchler Márton, Stern Soma gondnokok és Beck Nándor, Boros Jenő, Eichner Sándor, Faludi Miksa. Farkas István, Gerő Sándor, Erdős Zsigmond, Goldner Herman, Grünstein Béla, Incze Lipót, László Márton, Lichtmann Miksa, Polden Richárd, Rácz Rezső, Stern Ödön, Schwarc Gyula, Vadász Gyula, Waiszlovich Emil. Rabbihelyettes: Grün Márton, főkántor: Weisz Jenő, titkár: Réti Ignác. A *N.-i orthodox hitközség* Budapest után a régi Nagy-Magyarország legnagyobb hitközsége volt. A hitközség — mint a jegyzőkönyvekből kitűnik — 1722. alakult meg. Hatalmas iramban fejlődött a hitközség és ez a fejlődési folyamat nem akadt meg 1870, sem, amikor az anyahitközségből többen kiválva kongresszusi hitközséget alapítottak. A hitközség fennállása folyamán három hatalmas templomot építtetett, amelyeken kívül még 16 imaház áll a hitközségi tagok rendelkezésére. A hitközség létesített még leány- és fiú elemi iskolákat, polgári fiú- és leányiskolát s egy 1.600,000 leies alapítvánnyal meg vetette az ipariskola alapját is, mely nemsokára tető alá kerül. Van ezenkívül még a hitközségnek óvodája, Chinuch Neorim iskolája, öt-osztályos Talmud Tórája és nagy látogatottságú jesivája. Intézményei: a Chevra Kadisa, a Nőegylet, a Leányegylet, a Hachnoszasz Orchim egyesület, a Hitközségi Tisztviselők Betegsegélyző Egyesülete, árvaház, tanoncotthon, népkonyha, az 1867. alakult Chevra Machzike Tóra, amely talmudtudósokat segélyez. (Vezetősége: Schwartz József egyleti rabbi, Schwartz Hermann elnök, Moskovits Izidor alelnök, Schwartz J. Jakab alapítványi gondnok, Salzberger Ignátz és Neumann Lipót gondnokok, Mezey Albert pénztárnok, Vadász Zsigmond ellenőr, Lévy Lázár titkár.) A hitközség nagyarányú fejlődését első sorban is elnökeinek agilitása mozdította elő. Az utolsó három évtizedben kiváló elnökök álltak a hitközség élén, így Ullmann Izidor, aki az elemi és polgári iskolákat és a hitközség székházát létesítette. Utóda Ullmann Sándor továbbfejlesztette ezeket az intézményeket, Leitner Lázár az adminisztrációt fektette modern alapokra. Nussbaum Sámuel elnöksége alatt a cionisták jutottak többségbe a hitközség vezetésében. Az ő kezdeményezésére épült fel a harmadik templom, létesült az árvaház, a tanoncotthon, a Zsidó Kisbank és számos más

intézmény. A jelenlegi elnök Reich József másfél éve áll a hitközség élén és elődeinek nyomdokában haladva munkálkodik a hitközség további fejlődésén. A hitközség évi 15.000,000 leies költségvetéssel dolgozik, jótékony célokra évente 1.200,000 leit költ, nagyobb összeggel támogatja a palesztinai munkát, az idegen jesivákban és külföldi egyetemeken tanuló ifjúságot, a zsidó sajtót, a zsidó társadalom által megteremtett bankot és tüdőszanatóriumot. A hitközség lélekszáma kb. 25,000, a családok és tagok száma kb. 5000. A hitközség mai vezetősége: Reich József elnök, Silbermann József pénzügyi előljáró, Mittelmann Jakab kultuszelőljáró, Freund Herman árvaházi elnök, Kohn Dávid pénztárnok, Friedmann Fülöp ellenőr, Wasserstrom Sándor gazdasági előljáró, Kirsch Henrik főjegyző. A hitközség adminisztrációjának hatalmas munkáját 162 tisztviselő intézi.

Nagyvázsony, nagyk. Veszprém vm.-ben 2010 lak. A n.-i (kongresszusi) hitközség multjára vonatkozólag csak nagyon gyér adatok állnak rendelkezésre. A hitközség a XIX. sz.ban alakult, de alapítói ismeretlenek. A hitközségnek van egy temploma, Chevra Kadisája és Nőegylete. Évi költségvetése 1200 pengő, melyet teljes egészében szociális és filantrópikus célokra fordít. Anyakönyvi területéhez Mencshely, Nemesleányfalu, Németbarnag, Tótvázsony, Nagy- és Kishidegkút és Úrkút községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 44, a családok száma 13, adót 11-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 tanító, 7 kereskedő, 2 orvos, 2 iparos és 1 egyéb. A világháborúban részt vett hitközségi tagok közül 4-en estek el. A hitközség elnöke és pénztárosa Weisz Márkus, az anyakönyvet Ecker György nyug. állami tanító vezeti.

Naményi, 1. *Ernő*, közgazdasági író, Neumann Ede nagykanizsai főrabbi (l. o.) fia, szül. Nagykanizsán 1888 máj. 9. Tanulmányait a budapesti és több külföldi egyetemen végezte. A jogi doktorátus megszerzése után közgazdasági irodalmi munkásságot fejtett ki. Emellett h. igazgatója a Kossuthtól alapított Országos Iparegyesületnek, főtitkára a Magyar Könyvművészek Társaságának és előadótanára a Budapesti Keresk. Akadémia főiskolai tanszakának. Tanulmányai nagyobb közgazdasági és szociológiai folyóiratokban jelennek meg. Főmunkatársa a Magyar Iparnak, a Közgazdasági Szemle és a Századunk c. folyóiratoknak. Zsidó vonatkozású dolgozatai az IMIT Évkönyvében jelentek meg: *Pierre Leopud, egy antisémita szocialista* (1909) és *Horn Ede életrajzának zsidó vonatkozásai* címmel. Önállóan megjelent munkái: *A kivándorlás része az olasz váltóárfolyamok emelkedésében* (1912); *Matlekovics Sándor* (1922); *A vámtarifatervezetről* (1923); *A reklám gazdaságtana* (1927). S. R.

2. *N. Lajos*, orvos-író, pszichiáter, Neumann Ede (l. o.) fia, szül. Nagykanizsán 1892. Az egyetemet Budapesten és Münchenben végezte, majd az orvosdoktori diploma elnyerése után a Budapest-Angyalföldi m. kir. állami elmegyógyintézet orvosává nevezték ki. Tagja több hazai és külföldi orvostudományi társaságnak. Sok értékes szakértekezése és pszichiátriai tanulmánya jelent meg hazai és külföldi orvosi szakfolyóiratokban. tudományos művei: *Neue Forschungen über den Stoffwechsel bei progressiver Paralyse* (1914); *Psychiatria és fajegészségtan* (1925); *Az eugénikai terméketlenítés kérdéséhez* (1926); *Eugénika és gyógypedagógia* (1926); *Szociálpszichiátriai határkérdések* (1927).

Napáldás, l. *Birchasz hachamó.*

Napi Zsoltárok. A reggeli (sacharisz) ima befejező részében az olenu ima után egy-egy úgynevezett napizsoltárt mondanak, még pedig azokat, melyeket a leviták énekeltek e napokon a jeruzsálemi Szentélyben. Vasárnap a 24. Zsoltárt, hétfőn a 48., kedden a 82., szerdán a 94., csütörtökön a 81., pénteken a 93. és szombaton a 92. Zsoltárt mondják. Némely ritusban esténként külön Zsoltár is szerepel, így vasárnapon a 25., hétfőn a 32., kedden a 38., szerdán az 51., csütörtökön a 86., pénteken és szombaton este ez elmarad. A napi zsoltárok után mindig az árvák kadisa következik. F. D.

Naschér *Sinai Simon*, teológus, szül. Liptószentmiklóson 1841 márc. 16., megh. Baján 1901 júl. 25. Baján és Berlinben tanult s az utóbbi helyen a Hochschulén avatták rabbivá, az egyetemen filozófiai doktorrá. 1866. Berlinben hitszónok-rabbivá választották, de betegsége következtében visszavonult 1880. Németre fordította Reviczky Gyula költeményeit: *Auswahl von Gedichten* c. Fontosabb tudományos művei: *Über jüdische Kanzelexegese* (1860, a Ben-Chananjában); *Worte des Dankes* (1860); *Unsere Richtung, Glauben ist Denken* (1860); *Der Gaon Hai; Zur Geschichte der semitischen Sprachforschung* (1867); *Die Sentenz bei Juden und Arabern* (1868); *Einfluss der deutschen Philosophie auf die Volksbildung* (1872); *Wissenschaftliche Vorträge über Kunst und Philosophie* (1875); *Das Judentum der Aufklärung. Reden für die gebildeten aller Confessionen* (1876); *Franz Deák* (1877); *Die jüdische Gemeinde in ihrer Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft* (1877); *Moses Naschér* (1879).

Nátán, 1. *Bernát*, az első zsidó hatósági orvos Erdélyben. Szül. Gyulafehérváron 1839. az alvinci Nátán-családból, amely Erdély legrégibb zsidó családja volt.. Megh. Gyulafehérváron 1921., ahol közel öt évtizeden át a városi főorvos tisztségét viselte. Elnöke volt hosszú éveken át a zsidó Szentegyletnek és több alapítványt létesített.

2. *N. Salamon*, Erdély első zsidó jogtanácsosa. Szül. Gyulafehérváron 1842. Jogi tanulmányait Szebenben és Budapesten végezte. 1872-ben nyitotta meg ügyvédi irodáját Kolozsváron, ahol tíz éven át az ortodox zsidó hitközség elnöke volt. Egyesíteni akarta hitközségét a kongresszusi kultuszközséggel, ami miatt többé nem választották meg. 1922-ben a kolozsvári ügyvédi kamara ötvenéves jubileuma alkalmából díszközgyűlés keretében ünnepelte.

Natonek *József*, rabbi, szül. Kömlődön 1813., megh. Bátorban 1892 nov. 25. Zágrábban és Nikolsburgban tanult. Rabbidiplomáját Pozsonyban szerezte a Chászám Szófer jesiváján. Előbb Nagysurányban volt az iskola vezetője, azután Jászberényben volt rabbi s midőn 1857. a király itt

látogatást tett, magyarnyelvű szónoklattal üdvözölte. 1861—67 közt székesfehérvári főrabbi volt s a hitközség minden intézményét és kulturális nívóját rendkívüli mértékben emelte. Később önként lemondott, hogy életét a zsidóság Palesztinába való visszatérésének megvalósítására szentelje. N.-et ma már úgy tekintik, mint a legrégibb tudatos cionistát Herzl előtt. Gyakorlati téren megvalósítani akarta a thorni fennálló Chevrasz Jisuv Erec Jiszroel (Palesztinába való visszatelepítési egyesület) eszméit s evégből érintkezésbe lépett Párisban az Allianceszal, Londonban Montefioréval. Konstantinápolyban a nagyvezírrel, tárgyalt, aki rendszerint udvari hordszéket és díszkíséretet küldött érte. Memorandumában kidolgozta a szentföldi kolonizáció tervét, de betegsége és a közben kitört krétai zavarok megakadályozzák a további tárgyalásokat. Súlyos betegsége alatt az összes konstantinápolyi zsinagógákban imádkoztak érte. Később gégesorvadást is kapott s Budapesten telepedett meg, ahol Wahrmannal barátságot tartott fenn. N. főérdeme, hogy az Alliance és Rothschild a palesztinai kolonizálás gondolatát az ő maghintése nyomán valósították meg. 1870-ben Budapesten szerkesztette a Das einige Israel c. hetilapot, mely az első cionista lapnak mondható. Művei: *Selóse Kemócim*. Abhandlungen diversen Inhalts (Prag 1859); *R. Mose Szófer u. der Magier Ben Chananjah* (Prag 1865): *Wissenschaft-Religion*. Eine pro u. contra Beleuchtung des Materialismus, Darwin, Haeckel, Buchner etc. (Budapest 1876); *Sir ha-Sirim*. Das Hohelied, mit Holländers deutscher Übersetzung und Commentar (Ofen 1871); *Das erhabene Frauenlob* (Budapest 1876). Ezenkívül Paux József püspökkel egy héber-magyar-latin-német-francia szótáron dolgozott, melyből *Pentaglotte* c. az A betű meg is jelent. (V. ö. vejének, *Blumberger* József kerületi jegyzőnek művét: N. J. 1902.)

Názir *(h.)*, aki Istennek szánt megtartóztató életre maga tett fogadalmat, vagy akit ilyen életre a szülei szántak Istennek tett fogadalommal. A N. tartózkodik a bor élvezetétől és haját, szakállát nem nyiratja. Ilyen N. volt Sámuel is, még pedig Channa, az édesanyja fogadalmából. Erről ezt írja a Biblia: Channa pedig keseredett szívvel könyörgött az Urnak és sírt keservesen. És fogadást tett, ezt mondván: Seregeknek ura, ha megtekinted a te leányodnak nyomorúságát és én rólam megemlékezel és el nem felejtkeznél a Te szolgálóleányodról, hanem adnál neki fiúmagzatot, akkor én ótet teljes életében az Úrnak szentelem és soha beretva az ő fejére nem száll. *(Sám. I.* 10—11.) A N.-ok sem a bibliai korban, sem később nem szervezkedtek összetartozó rendbe, még a Jézus korában élt esszénusok sem tekinthetők nazireus rendű fogadalmasoknak, jóllehet, hogy nazireus önmegtartóztatásban éltek. Kétségtelen azonban, hogy a szerzetesi élet első csirája a N.-ból bontakozott ki. F. M.

Náznánfalvai zsinagóga. Náznánfalva marostordamegyei község 468 lak. (1920), ebből 5 zsidó (1910. még 14). Nevezetessége a község szélén fekvő, fából épült zsinagóga, az erdélyi zsidóság egyetlen régibb építészeti emléke, amelyhez hasonlókat csak Lengyelországban lehet még látni. A tágas templom népes hitközségre vall és valóban, a XVIII. sz.-ban Gyulafehérvár után itt volt a lélekszámra második erdélyi zsidó község. A zsidókat ide Marosvásárhely közelsége vonzotta, ahol nem volt szabad lakniok. A letelepedést pedig lehetővé tette a földesúr Barcsay-család, amelynek taksás házaiban laktak a zsidók. A N. a benne levő felirat szerint 1747. épült és 1785. megtoldotta Mózes, aki minden valószínűség szerint azonos Mózes Izsák Frankllal, a hitközségnek még 1802. is működő elnökével, akinek házából azon évben betörők ellopták a templomnak ott őrzött értékeit. A tárgyak leírása mutatja, hogy népes község templomához tartoztak. És valóban, az 1753-iki összeírás szerint itt és az odatartozó Marosszentkirály és Folyfalva községekben összesen 24 adóköteles zsidó lakott, ami az akkori viszonyok között 150—200 lélekszámot jelent. A nőtleneket nem számlálták meg, mert nem adóztak. Ugyancsak fel volt mentve az adófizetés alól Léb b. Mózes rabbi és Léb b. Ábrahám dászkál, azaz tanító. Később, úgy látszik, a gyulafehérvári rabbit ismerték el magukénak a náznánfalviak, mert Benjámin Zeéb Wolf (1764—77) Károlyfehérvár, Názna és a tartomány rabbijának nevezi magát (l. *Erdély.)* A N. kívülről nézve pajtaszerű épület, de belsejében érdekes fafaragások vannak és falain primitív festés nyomai látszanak. A falakon a leggyakoribb közimák láthatók, mert az imakönyv akkoriban ritka jószág volt. Két nagyobb bekeretezett táblalap egy-egy nyomtatott latinnyelvű imát tartalmaz, egyet II. József császárért, egyet Kereszturi Borbála, Barcsay László özvegye, földesasszonyért. A N. közelében terül el a régi zsidó temető, amelynek sírkövei már mind a földbe süppedtek. E. M.

Nébel *Ábrahám J.*, rabbi, szül. Záhonyon (Ung vm.) 1887 júl. 10. Különböző jesivák után elvégezte a budapesti Rabbiképzőt, doktori szigorlatot tett, utána a jogra iratkozott, de az 1919. évi zavarok és a numerus clausus miatt nem folytatta tanulmányait. Ugyanazon évben rabbioklevelet nyert. 1925-ben Fogarason választották meg rabbivá, 1924 óta Szalontán működik. Főműve: *A munkás jogai és kötelességei a Talmud szerint.* F. D.

Nebich *(j.)*. *Szegény*, szerencsétlen, szánalomra méltó. Valószínűleg a *Nie bei Euch* német szólásformából alakult. Szláv vidékeken lakó zsidók *neboch*-nak ejtik ki és ez azt a feltevést támogatja, hogy a szláv *nebocha* (még az Istennek sem) szóból alakult. A szó alkalmazása nem ad egy feltevés számára sem biztos támaszpontot, mert használják a szánakozás kifejezésére (er ist krank, N. = beteg, szegény) mint gúnyos elhárítások esetén is (Geld will er N. = pénzt akar szegény).

Nechemia Könyve. A bibliai könyvek egyéb «szent iratok» csoportjába tartozó könyv. Héber neve: Nechemjo. (N. volt a restaurált államnak részben megalapítója.) A liturgiában nem kapott szerepet. A világirodalom első memoárja. Jellegzetes régi stílusánál, értékes történeti adatainál fogva, melyek főleg az új restaurált állam berendezkedésére vonatkoznak. A könyv 13 feje-

zetből áll. Az Imit Bibliájában N.-ét Herzog Manó (az ifjúsági kiadásban Eisler Mátyás), a Frenkel-féle Bibliában pedig Edelstein Bertalan fordították. F. D.

Néder *(h.)*. *Fogadalom N. undoro* = fogadalom és felajánlás.

Neemon *(h.)*. *Megbízott*. A hitközség vagy a Chevra Kadisa jegyzője vagy ellenőre.

Néfel, *(h.)*. A koraszülött héber neve. Aki nem éri meg az élet 30. napját, az a zsidó jog szerint koraszülött. Felette semmiféle gyászt sem tartanak. A temetőben külön sorban temetik.

Neginosz, héber akcentusok, illetve a bibliai szöveg hangjegyei. L. *Héber akcentus*.

Négy szombat elnevezéssel jelölik a peszachot (l. o.) megelőző ama négy szombatot, melyeknek Tóra- és prófétaolvasási anyaga a szokottól eltér. Ezek Sábbász-sekólim, sábbász-zochór, sábbász-póró és sábbász-hachódes. I. Sábbász-sekólim. Az ádár hó újholdját a megelőző szombaton tartják, ha az újhold szombatra esik, úgy azon a napon. (Ezen utóbbi esetben 3 Tórát használnak: a heti, az újhold és sábbász-sekólim kedvéért; ilyenkor a hetiszakasz csak 6 részre oszlik.) A hetiszakaszon kívül felolvassák a maftír részére *Mózes* 2. könyve 30. fejezetének 11—16. verseit. Tartalma: mindenki fél sékelt köteles adni a Szentély költségeihez. Ilyenkor a prófétai szakasz II. *Király-könyv* 11. fejezet 17. versétől 12. fejezet 17. verséig. Tartalma: a Szentély restaurálása a fél sékelekből. A Szentély idejében e fél sékeleket ádár hónapban szedték be. A sacharisz és muszaf ima pijutokkal (l. o.) bővül. II. Sábbász-zochór. Mindig ádár hónapnak a purimot megelőző szombatján tartják. Néha tehát nem követi közvetlenül az elsőt a négy szombat közül. E közbeeső szombat a megszakítás *(haftszókó)*. Sok helyütt e közbeeső szombaton is van pijut. Sabbász-zochórkor a hetiszakaszon kívül felolvassák a maftir részére *Mózes* 5. könyve 27. fejezetének 17—19. verseit. Tartalma: Amaléknak Izráel ellen való gyűlöletét nem szabad elfelejteni. Ilyenkor a prófétai szakasz I. *Sámuel-könyv* 15. fejezet 1—34. verséig terjed. Tartalma: Izráel harca Amalék ellen Saul korában. A perzsa üldözés (l. *Purim*) is az Amaléktól származó Hámán műve volt, azért ma ilyenkor e szombat. A sacharisz pijutokkal bővül. III. Sábbász-póró. Ádár hónap utolsó szombatján tartják, ha niszán újholdja szombatra esik, ha nem, egy héttel előbb. Tehát sábbász-zochór és póró között megszakítás van. Sok helyütt e közbeeső szombaton is van piut. Sábbász-pórókor a hetiszakaszon kívül felolvassák a maftir részére *Mózes* 4. könyvének 19. fejezetét. Tartalma: A vörös tehén és annak hamvával kevert tisztítóvíz. Ilyenkor a prófétai szakasz *Ezekiel* könyve 36. fejezetének 16. versétől a fejezet végéig terjed. Tartalma: a nép megtisztulása lélekben is. A legtöbben a Szentély idejében peszach előtt tisztálkodtak az áldozat bemutathatóságának kedvéért, ez adja meg ennek a szombatnak jellegét. A sacharisz pijutokkal bővül. IV. Sábbász-hachódes. Niszán hónap első újholdját megelőző szombaton tartják, ha újhold szombatra esik, úgy azon a napon (l. fönt sábbász-sekólimnál a zárójegyes jegyzetet). Ilyenkor a hetiszakaszon kívül *Mózes* 2. könyve, 12. fejezetének 20. versét olvassák fel a maftir részére. Tartalma: A peszach-áldozat bemutatásáról szól. Ilyenkor a prófétai szakasz *Ezekiel* könyve 45. fejezetének 16. versétől a 46. fejezet 18. verséig terjed. Tartalma: Ezekiel tanítása a peszach áldozatról. Ilyenkor már niszán közeledtén aktuálisak a peszach-törvények, ezért nevezik ezt a szombatot a hónap szombatjának. A sacharisz és muszaf pijutokkal bővül. Mind a négy szombaton két-két Tórából olvasnak. F. D.

Neilo *(h.)*, az Engesztelőnap befejező imájának neve. A minchó után imádkozzák. Szerkezete a minchóéval azonos. 1. Ásré, Uvo lëcijon (l. *Minchó*). 2. Tefilló. 7 áldásból áll, a 4. önálló szövegezésű. A tefilló megismétlésébe sok költemény van beiktatva, jórészt a szelichoszok jellegzetes és megható imái. 3. Olenu. Megfújják a sófárt (l. o.). Bevett szokás, hogy ennél a résznél maga a rabbi funkcionál mint előimádkozó.

Neményi, 1. *Ambrus*, publicista, szül. Pécelen 1852., megh. Budapesten 1904 dec. 13. A budapesti és a Sorbonne-egyetemek hallgatója volt. Doktori oklevelet Budapesten szerzett, aztán a Pester Lloyd és a Budapesti Szemle munkatársa lett. 1884-ben szabadelvű programmal képviselővé választották. 1896—901 közt a Pesti Napló szerkesztője volt, emellett hetilapokban is dolgozott. Művei: *Rabelais és kora* (1877); *Parlamenti fegyelem és tekintély* (1879); *Journale und Journalisten der französischen Revolution* (1880, magyarul az Olcsó Kvtárban); *Kortörténelmi rajzok* (2 köt., 1880); *Das moderne Ungarn* (1883); *Az állam és határai* (1889); *Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn* (1890); *Bürokrácia Magyarországon* (1902). S. R.

2. *N. Imre**, volt államtitkár, *N. Ambrus* öccse, szül. Rákospalotán 1862 aug. 21. Tanítói pályára lépett, majd elvégezte az egyetem filozófiai fakultását és a tanügyi adminisztráció szolgálatába lépett. Előbb a szerajevói magyar iskolák igazgatója, majd több helyen iskolaigazgató, 1893. pedig Csanád m. tanfelügyelője lett. 1900-ban a minisztériumba osztották be és min. tanácsossá lépett elő. Ebben a hatáskörében ő vezette az óvodák, népiskolák, polgári iskolák, óvónő- és tanítóképzők összes személyzeti ügyeit és ezen intézmények szervezete is alája tartozott. 1918-ban államtitkári címet kapott s ez állásában megmaradt Lovászy minisztersége alatt is, míg később nyugalomba vonult. 1919-ben megalapította a Magyar Királyság pártját, melynek egyideig elnöke volt. Később a Veres Pálné leánygimnázium kurátora, a református leánygimnázium h. elnöke és a Magyar Közalkalmazottak Lapjának szerkesztője volt. Művei: *Az eltévesztett irány* (1891); *Leányiskoláink fogyatkozásai* (1891); *Apácai Cseri János, mint pedagógus* (1893); *Sajátlagosságok a pedagógiai világból* (1893); *Szemelvények Apácai Cseri János pedagógiai műveiből* (1902); *Ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában* (1902); *Állami népoktatás* (1903); *Népfőiskolák* (1921). S. R.

Nemes, 1. *Lipót*, gyermektanulmányi író, szül. Körmenden 1886. Előbb tanító az angyalföldi nyomortanyákon, azután polgáriskolai tanár lett.

A Magyar Gyermektanulmányi Társaság titkára, az iskolai gyermekvédelmi központ igazgatója és a gyermekvédelmi kongresszus főtitkára. A proletárgyermek sorsát megírta *A kültelki gyermek élete és jövője* és *Pedagógiai és gyermektanulmányi szempontok gyermekvédelmi rendszerünkben* c. műveiben. Az országos gyermektanulmányi kongresszus kiadta naplóját *A gyermekmentés útjai* címen. A Turáni Szövetség megbízásából a helszingforszi iskolaügyi kongresszuson előadást tartott *Az iskola küzdelme a gyermek elzüllésének megelőzése érdekében* címen. Munkatársa *A gyermek* c. folyóiratnak.

2. *N. Marcel (jánoshalmi)**, műgyüjtő, szül. Jánoshalmán 1866. Külföldön nagy értékű festményeket gyüjt. Főképpen El Greco festményei világhíresek. Sok értékes képet adományozott a Képzőművészeti Múzeumnak. Mányoki Ádám híres Rákóczi-portréját a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozta. A király nemességgel tüntette ki. F. B.

Nemesek. A Habsburgok már az emancipáció előtt is adományoztak nemességet egyes zsidóknak, főleg osztrákoknak. Az emancipáció után a magyar zsidók közül is sokan megkapták a magyar nemességet kulturális és közgazdasági, olykor politikai téren szerzett érdemeik elismeréséül. A nemesi rangra emelt magyar zsidó családok száma kb. 280-ra tehető. Csaknem teljes névsoruk itt következik:

Abonyi Béla (budaujlaki), gépgyári vezérigazgató, 1914 júl. 11.

Aczél József (kemencei), kemencei földbirtokos, 1905 febr. 6.; átruházva 1911 jún. 1. Acél Rezsőre és Oszkárra.

Adler Andor (iltói), aradi nagykereskedő, 1913 dec. 23.

Ágoston Lajos (pusztapéteri), nagybirtokos, 1913 jún. 8.

Áldor Adolf (gyömörői), a nagykárolyi városi és közkórház igazgató-főorvosa, 1899 máj. 22.

Altmann-Hahn (csacsai), Altmann Zsigmond 1907 ápr. 11. a kettős név használatának engedélyezésével.

Arányi Lajos* (hunyadvári), orvos, egyetemi tanár, 1873 dec. 26.

Árkövy József* (tahitótfalui), budapesti egyetemi tanár, 1905 jún. 7.

Árpási Imre (abalehotai), nagybirtokos, a Nyitrai Hitelbank vezérigazgatója, 1910 júl. 7.

Auer Róbert (alsóterényi), tőzsdetanácsos, 1910 ápr. 14.

Auspitz Pál (pusztapéteri).

Babocsay Herman (kerekréti), kerekréti földbirtokos, 1905 február.

Bachruch Károly (királykúti), ötvösművész, 1905 máj. 13.

Back Ernő (bégavári), nyitrai földbirtokos és gyáros, 1888 júl. 25.; Hermann győri gőzmalomtulajdonos, 1896 okt. 21.

Back Hermann (surányi), konstantinápolyi nagykereskedő, 1896 jan. 11.; átruházás Back Józsefre, a konstantinápolyi osztrák-magyar kereskedelmi kamara elnökére, 1907 jún. 16.

Back Fülöp (cairói), iparos, 1909 jan. 9.

Baer Richárd (kiskeszi), földbirt. 1910 jún. 20.

Baiersdorf Adolf (erdősi), temesmegyei földbirtokos, 1884 szept. 30.; átruházás Baiersdorf Richárdra és Nándor-Manóra, 1907 febr. 24.

Balassa Henrik (csabrendeki), az ujvidéki takarékpénztár vezérigazgatója, 1914 ápr. 13.

Balázs Mór (verőcei), villamosvasúti vezérigazgató, 1896 jún. 6.

Bamberger Béla (balástyai), budapesti ügyvéd, 1903 okt. 14.

Barber Ágoston (budai), gyártulajdonos, 1871 nov. 28.

Baron l. *Baronyi* (csángóhétfalusi).

Baronyi Benedek (csángóhétfalusi), 1870 jún. 3.

Baronyi Ede (zalai), budapesti bankár, 1882 febr. 1.

Barta Arnold (dubicsányi), udv. tanácsos, a Magyar Agrár- és Járadékbank r.-t. vezérigazgatója, 1913 febr. 26.; átruházás Barta Ervin-Arnoldra 1914 máj. 13.

Baruch Sámuel (felsőványi), marosvásárhelyi birtokos és gyártulajdonos, 1878 ápr. 11. Névváltoztatás 1913 márc. 23. Felsőványira.

Baruch Adolf, gyártulajdonos, 1875 szept. 22.

Bauer Gyula ezredes (Krupieci)

Beck Miksa* (madarasi), a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbank vezérigazgatója, Nándor a Magyar Jelzáloghitelbank vezérigazgatója s Hugó kúriai bíró 1895 dec. 28. Beck Nándor Madarasy-Beck kettős névvel 1906 ápr. 7. bárói rangot nyert.

Bettelheim Antal nevének Gajáryra való változtatásával, 1887.

Biedermann Gusztáv (üszöghi és mosgói), földbirtokos, 1867 aug. 29.

Biedermann Rudolf báró (turonyi), szentegáti földbirtokos, 1902 máj. 18. (A család 1903 szept. 19. osztrák bárói rangot is nyert.)

Bien Dávid (pusztakovácsi), kaposvári lakos, a Mezőgazd. ipar r.-t. gazdasági főintézője, 1911 jan. 12.

Biringer Soma (taranyi), nagybirtokos, soproni lakos, 1905 febr. 14.

Biró Ármin* (hámori) a Rimamurány-salgótarjáni vasmű r.-t. vezérigazgatója, 1899 jan. 15.

Bischitz Dávid (hevesi), budapesti lakos, 1895 jún. 9. Névváltoztatás 1904 ápr. 13. Hevesy-Bisiczre, 1906 dec. 25. pedig Hevesyre.

Blum Brunó (eörsi), a Magyar Bank és Keresk. r.-t. igazgatója, 1912 júl. 15.

Bodó Károly (marosszentkirályi), az Osztrák-magyar bank főellenőre, Hermann őrnagy, József ny. ezredorvos, Emánuel nagykereskedő, Pál honv. ezredorvos és Lajos ügyvéd, 1911 jan. 31.

Bossányi Endre (borsodi), 1918 máj. 2.

Böck Bertalan (burai), 1884 máj, 29.

Brai l. *Breuer*.

Breuer Jakab, mexikói svéd főkonzul, 1911 máj. 12. Névváltoztatás Braira 1912 márc. 20.

Brükler Mihály (széplaki), budapesti ügyvéd, 1907 júl. 10.

Brüll Miksa (domonyi), kir. tan., földbirtokos, 1882 jan. 8. Névváltoztatás 1900 márc. 30. Domonyra.

Bürger Albert (borsoskrakkói), marosvásárhelyi sörgyáros, 1914 jún. 26.

Csatáry (csatári), l. *Grosz* (csatári).

Csepregi (csepregi), l. *Schapringer* (csepregi).

Czigler Ármin (egerszalóki), budapesti ügyvéd, 1918 márc. 15.

Czinczár Adolf (gyulai), gyulai nagykereskedő, 1913 szept. 15.

Déchy Mór (marosdécsei), 1882 okt. 29.

Derera Izráel (gyarmati), temesvári terménykereskedő, 1897 febr. 17.

Deutsch Izidor (fehértemplomi), ezredes, 1918 júl. 11.

Deutsch Sándor (halmi), az Osztrák-Magyar bank főtanácsának tagja, 1902 júl. 9. Névváltoztatás 1914 márc. 18. Halmy-Deutschra.

Deutsch Bernát és József (hatvani), nagybirtokosok, 1879 jan. 14. Sándor, József, Károly* és Béla* 1897 máj. 12. engedélyt kaptak a Hatvany-Deutsch kettős név viselésére. H.-D. Sándor, József, Károly és Béla nagybirtokosok és nagyiparosok 1908 okt. 23. bárói rangra emeltettek.

Deutsch Antal (kemenesmihályfai), közgazdasági író, 1905 febr. 22.

Deutsch Fülöp (macelji), zágrábi nagykereskedő, 1910 nov. 25.

Dévay Ignác (füzérkomlósi), kúriai bíró, 1913 júl. 23.

Dirsztay (dirsztai) báró; előbb Fischl; nemesség: Fischl Guttmann, budapesti nagykereskedő, 1884 szept. 3. Névváltoztatás Dirsztayra 1889 ápr. 19. Bárói rang adományozása Dirsztay László tb. török főkonzulnak 1905 nov. 30., kiterjesztve Dirsztay Ferencre is.

Dóczy Lajos*, közös külügymin. udv. és min. tanácsos, bárói rang 1900 márc. 13.

Dombováry, l. *Schulhof* (dombóvári).

Domokos Géza (vasmegyeri), földbirtokos, 1914 ápr. 19.

Domony (domonyi), l. *Brüll* (domonyi).

Ecsery (nagyecséri), l. *Kánitz*.

Egry (Engel) Aurél* (egerszegi), udv. tanácsos, budapesti ügyvéd, 1916 okt.

Eidlitz Hugó (felsőségi), az Adria magyar folyam- és tengerhajózási r.-t. igazgatója, 1907 jún. 18.

Eisenstädter Simon (buziási), temesvári nagykereskedő 1872 máj. 2.

Elek Pál* (malomszegi), a Magyar Keresk. r.-t. vezérigazgatója, 1900 ápr. 10.

Elek Lipót (ujnépi), kereskedelmi tanácsos, 1904 máj. 2.

Engel Adolf (csepregi), pécsi nagykereskedő, 1886 márc. 29.

Engel Miksa (cserkúti), földbirtokos, 1895 szept. 7.

Engel Aurél* (egerszegi), udv, tanácsos, budapesti ügyvéd, 1916 okt. nevének Egryre való átváltoztatásával (l. o.).

Engel József (peskodári), nagykereskedő, nyitrai lakos, 1904 dec. 16.

Engel Adolf (jánosi), pécsi lakos, 1887 máj, 5.

Enyedy Béni* (nagyenyedi), a Magyar Agrár- és járadékbank műszaki tanácsosa, 1905 dec. 3.

Fábri Samu (vámosatyai), a Magyar Agrár- és Járadékbank igazgatója, 1907 dec. 8.

Farkas (bisztrai) Márton, Hermann, Imre, Samu, Aladár és Alfréd marosvásárhelyi lakosok, 1910 okt. 5.

Farkasházy (farkasházi), l. *Fischer* (farkasházi).

Feger Ferenc (merczyfalvi és temeszsadányi), nagybirtokos, 1887 jún. 18.

Fehér Imre (ujbárdi), 1918 máj. 1.

Fehér Miksa (nagyabonyi), a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója, 1918 máj. 17.

Fejér László (mátészalkai), min. oszt. tanácsos, 1917 jún. 10.

Fekete Sámuel (szatmári), szatmármegyei főorvos, 1886 júl. 18.

Feledy Dezső (mezőtelegdi), a Bihar-Szilágyi Olajipar r.-t. igazgató-helyettese, 1910 júl. 31.

Feledy Miksa (oroszpataki), építész, 1910 máj. 24.

Feleky Hugó (magyarfeleki), 1910 ápr. 17.

Fellner Frigyes* (németvölgyi), a Magyar Agrár- és Járadékbank ügyvezető igazgatója s egyetemi rendkívüli tanár, 1917 jan. 26.

Fellner Sándor (toronyi), budapesti műépítész, 1905 febr. 15.

Felsőványi (felsőványi), l. *Baruch* (felsőványi).

Fenyvessy Adolf* (zalai), az országgyűlési gyorsiroda főnöke, 1899 jan.

Fialka Gusztáv (gavosdiai), kórházi igazgató főorvos, 1911 máj. 29.

Fischer Móric (farkasházi), herendi porcellángyáros 1866 ápr. 22. A család utóbb Farkasházyra változtatta nevét.

Fischer N. (járaki), 1914 márc. 30.

Fischer Ignác (tóvárosi), nagyiparos, 1892 márc. 25.

Fischl, l. Dirsztay (dirsztai) báró.

Flesch Alajos (böösi), 1873 ápr. 17.

Flesch Mór (borsai), budapesti nagykereskedő, 1884 aug. 7.

Frankel (vasvári) Gottlieb és Henrik, cégtulajdonosok, 1905 febr. 14.

Frankl József (bocsári), tőzsdetanácsos, 1914 jan. 6.

Frankl Ede (nagysárói), földbirt. 1910 júl. 13.

Frankl Vilmos (széphelyi), párkányi és Henrik hathalmi lakos, 1914 ápr. 21.

Franko Endre (biharszentandrási), nagyváradi ügyvéd, 1918 jan. 13.

Freudiger Mózes (óbudai), a pesti aut. orth. hitközség elnöke, 1910 okt. 26.

Freund Henrik (tószegi), budapesti nagykereskedő, 1884 okt. 6. Névváltoztatás 1909 okt. 7. Tószeghyre.

Friedrich Vilmos (nyitrazsámbokréti), kir. tan., orvos, egyetemi m. tanár, 1913 nov. 14.

Frommer Rudolf (fegyverneki), a budapesti Fegyver- és Gépgyár r.-t. igazgatója, 1914 márc. 17.

Frigyesy Adolf* (rácalmási), az Adria bizt. társ. vezértitkára, 1896 jún. 6.

Fürst Jakab (maróthi), budapesti nagykereskedő, 1898 nov. 25.

Gajáry, l. *Bettelheim*.

Gans Mór (ludasi), lapszerkesztő, 1867 júl. 12.

Gara Leó (nyiregyházai), Szabolcsvármegye tb. főorvosa, 1913 máj. 19.

Gara Miklós (dánszentmiklósi), budapesti lakos, 1913 dec. 29.

Geist Lajos (szergényi), szombathelyi lakos, gyáros, 1913 jan. 7.

Glück Mór (marosváraljai), alvinci lakos, 1879 jan. 4.

Gold Zsigmond (tatai), az Osztrák-Magyar Bank főtanácsának tagja, 1900 febr. 4.

Goldberger Sámuel (budai), 1867 nov. 1.

Gomperz Miksa (dentai), budapesti és Zsigmond bécsi lakosok, 1905 febr. 14. Kiterjesztés Gomperz Emil nagykereskedőre, 1908 szept. 10.

Gosztonyi Gyula (abalehotai), nagybirtokos, 1911 febr. 20.

Gotthilf Ede (miskolci), temesvári gyáros és nagykereskedő.

Greger Miksa, londoni nagykereskedő, 1878 ápr. 19.

Groedel (gyulafalvi és bogdáni) báró; nemesség 1903 jún. 16. Ármin, Bernát és Albert máramarosszigeti nagykereskedők; bárság 1905 szept. 11.

Grosz Lajos* (csatári), 1878 febr. 21. Névváltoztatás 1882 márc. 4. Csatáryra.

Gross (gatályi és szécsényi) Jenő, Andor és Ferenc, 1910 aug. 15.

Grosz Jenő (üszögi), tiszaluci földbirtokos, 1910 aug. 15. Sándor és Imre földbirtokosok, 1911 máj. 31. Névváltoztatás Nagyra 1917 nov. 3.

Gutmann (gelsei és beliscsei) báró; nemesség: Henrik, nagykanizsai lakos, 1869 dec. 26.; bárság: Vilmos*, Ödön*, László* és Aladár*, nagybirtokosok 1904 szept. 16.

Győry (felpéci) Jenő és Károly, 1910 aug. 21.

Halmy-Deutsch (halmi), l. *Deutsch* (halmi).

Hámos (hámosfalvi), l. *Hertzka* (hámosfalvi).

Haraszti Tivadar (szelevényi), földbirtokos, 1904 márc. 19.

Harkányi (taktaharkányi), báró; nemesség: 1867 febr. 15. Harkányi (előbb Koppely) Fülöpnek; bárság: Frigyes* és Károlynak*, 1895 okt. 24.

Hatvany báró; előbb Deutsch, utóbb Hatvany-Deutsch. Névváltoztatás Károly részére 1911 ápr. 22. Ferenc* és Lajos* részére 1917 márc. 19.

Havas Emil (kisunyomi), bécsi lakos, 1910 aug. 17.

Hazai báró; nemesség: Ödön budapesti háztulajdonos, 1902 jan. 13.; bárság: Samu* honvédelmi miniszternek, 1912 szept. 10.

Hédervári Soma (hévizgyörki), Ujpest r.-t. város főorvosa, 1908 febr. 14.

Herz Zsigmond* (királdi), a magyar általános kőszénbánya r.-t. vezérigazgatója, 1896 okt. 1. Névváltoztatás Királdyra 1905 júl. 24.

Herczegh József (hercegfalvi), József a Nicholson-gépgyár r.-t. vezérigazgatója.

Herczel (pusztapéteri) báró; bárság: Manó, 1901 máj. 27.

Hertzka Károly (hámosfalvi), budapesti orvos, 1912 febr. 9. Fia Róbert* nevét Hámosra változtatta.

Herzog (csetei) báró; nemesség: Péter, budapesti nagykereskedő, 1886 szept. 3.; bárság 1904 jan. 2.

Heteés Mór (galgóci), kereskedelmi tanácsos és Antal ügyvéd, 1910 ápr. 7.

Hetényi Ákos (csanádi), apostagi földbirtokos, 1912 jún. 10.

Hevesy (hevesi), l. *Bischitz* (hevesi).

Hirsch Lipót (örményesi), a Franklin Társulat r.-t. volt ügyvezető igazgatója, 1912 dec. 20.

Hirschler Ágoston*, közkórházi főorvos, 1909 febr. 10.

Hirschler Lipót (alsódomborui), nevének Zalánra való átváltoztatásával, 1887 máj. 20.

Hoffmann Jakab (lőrinci), nógrádmegyei földbirtokos, 1884 aug. 17.

Hoffmann (vágujhelyi), Sámuel és Vilmos, szállítási cégtulajdonosok, 1904. okt. 23.

Holitscher (csetényi) Pál, nagyiparos és Károly országgyűlési képviselő, 1913 jún. 15.

Holtzer (bástyai) Tivadar, Emil és Aladár, szegedi nagykereskedők, 1911 ápr. 11.

Horváth Zsigmond, kir. tan., az Ált. Vagonkölcsönző r.-t. igazgatója, 1906. ápr. 8.

Huszár Vilmos (nagykállói), műegyetemi c. rk. tanár, a Revue de Hongrie főszerkesztője, 1916 ápr. 13.

Hüvös József (botfai), kir. tan., 1897 jan. 17.

Inselt Samu (göllei), kaposvári lakos, 1881 márc. 8.

Irsay Artur* (szemlőhegyi), egyetemi tanár, 1906 febr. 2.

Jacobovits Rezső (szegedi), bécsi lakos, 1913 nov. 26.

Jellinek Henrik (haraszti), a budapesti közuti vasuttársaság vezérigazgatója, 1890 jan. 6.

Jónás Adolf (bervei), bervei nagybirtokos és gyáros, 1897 szept. 30.

Kammer Benő (szempci), kereskedelmi tanácsos, 1910 ápr. 7.

Kánitz Dezső (nagyecséri), az Agrárbank takarékpénztár vezérigazgatója. 1910 aug. 31. Fia, László.

Kármán Mór (szőllőskislaki), kir. tan., egy. tanár, 1907 aug. 20.

Kaufmann (magyarpadéi), Kenedyre való névváltoztatással, 1913 júl. 19. l. *Kenedy*.

Kelemen Samu (bodajki), a Magyar Jég- és Viszontbiztosító r.-t. ügyvezető igazgatója, 1907 dec. 31. Gyula, a Hazai takarékpénztár ügyvezető igazgatója, 1917 már. 4.

Kenedy (magyarpadéi) Géza*, ügyvéd és Béla 1916 okt. 29. l. *Kaufmann*, (magyarpadéi).

Keppich (felpéci) Vilmos. Lajos és néhai Ferenc utódai: Viktor, Gyula és Pál, 1906 ápr. 8.

Keszthelyi Ernő* (rákosi), bankigazgató s az Otthon írók és hírlapírók körének pénztárnoka, 1916 márc. 22.

Kilényi Hugó (kilényi), min. tan., 1891 okt. 16.

Királdy (királdi), l. *Herz* (királdi).

Knöpfler Károly (rimakokovai), nagybirtokos és gyáros, 1909 okt. 3.

Kohner báró (szászbereki); bárság: Adolf, Alfréd, Jenő és Vilmos földbirtokosoknak, 1912 júl. 10. L. *bárói családok között*.

Konrád Márk (tornyosi), kir. tan., a nagyváradi bábaképző intézet ny. igazgatója, 1914 jan. 9.

Koos Ottó (békei), kir. tan., zálogházi igazgató, 1907 jún. 7.

Koos Samu* (edelényi), udv. tan., a Borsod-miskolci Hitelbank vezérigazgatója, 1910 dec. 22.

Koppay József (dretomai), festőművész, 1912 dec. 29.

Koppély, l. *Harkányi* (taktaharkányi).

Korányi (tolcsvai), báró; nemesség: Frigyes*, budapesti egyetemi orvostanár s Adolf, budapesti ügyvédnek 1884 febr. 2. Bárság: Frigyes* részére 1908 nov. 21.

Kornfeld, báró; Zsigmond főrendiházi tag, a budapesti áru- és értéktőzsde s a Magyar Általános Hitelbank elnöke, 1909 febr. 22.

Kornhaber Adolf (pilisi), ezredes, 1909 febr. 5.

Königswarter Hermann* (csabacsüdi) báró, 1897 márc. 13.

Körner Oszkár, műiparos, 1916 okt. 16.

Körösi (királyhalmi), l. *Neumann* (királyhalmi).

Kőrösy József (szántói), a székesfővárosi statisztikai hivatal főnöke, 1896 jún. 6.

Kramer (szinóbányai), Jakab, Rezső és József, 1906 ápr. 7.

Krausz Simon (érdi), a Magyar Bank és Kereskedelmi rt. vezérigazgatója, 1915 szept.

Krausz Mayer (megyeri), földbirtokos és gyártulajdonos, 1882 szept. 3. Névváltoztatás 1900 szept. 16. Megyeri-re.

Krémer Sámuel (ballai), gyártulajdonos, deési lakos, 1885 dec. 21.

Kuffner (diószegi), báró, nemesség: Károly diószegi cukorgyáros részére 1896 máj. 13. Bárság: 1904 dec. 7.

Kunffy Adolf (somogytúri), 1912 jan 25.

Landau Gusztáv (létai), min. tan. nevének Létayra való átváltoztatásával, 1900 ápr. 16.

Landauer Lipót, nagykereskedő s Béla Hontmegye első aljegyzője, tb. főjegyző, 1905 febr. 24.

Langer Bódog (surányi), az ungvölgyi h. é. vasút üzlet igazgatója, 1905 okt. 20.

László Fülöp* (lombosi), festőművész, 1912 febr. 16.

Lázár Bernát (szegvári), zalaszegvári lakos, 1885 máj. 31.

Lederer Henrik ezredes (borszczewkai), 1916 júl. 5. Hősi halált halt Miksa ezredes kiskorú árvája, Miklós, 1918 febr. 11.

Leitner Ernő (ujpanádi), az aradi állami gyermekmenhely főorvosa, 1917 aug. 24.

Leitner Zsigmond, a Magyar takarékpénztárak közp. Jelzálogbankja vezerigazg., 1913 ápr. 14.

Létai (létai), l. *Landau* (étai).

Lévay (kisteleki), báró, nemesség: Henrik*, az Első magyar biztosító társaság vezérigazgatója. Bárság: Henriknek 1897 ápr. 22., átruházva Istvánra*, 1905 aug. 21.

Lichtenberg Kornél* (mindszenti), egyetemi m. tanár, 1906.

Liebermann Leó* (szentlőrinci), budapesti egyetemi tanár, 1905 jún. 6.

Liebner József* (kakucsi), nagybirtokos, 1896 dec. 19.

Linzer Károly* (ilencfalvi), budapesti gyáros, 1884 aug. 7.

Löti Sándor és Izidor (kelenföldi), gyárosok, 1906 febr. 11.

Lukács József* (szegedi), az Angol-osztrák bank budapesti fiókjának igazgatója, 1899 máj. 1.; átruházás Lessner Richárd min. titkárra a Lukács-Lessner kettős névvel, 1913 jan. 11.

Lustig-Balázs Hugó (alsólendvai), 1910 nov. 16.

Madarassy-Beck (madarasi) báró, l. *Beck* (madarasi).

Máday Lajos (csacai), trencsénmegyei birtokos, 1884 ápr. 21.

Máday Izidor (marosi), min. tan., 1899 febr. 17.

Mándy Ignác (kántorjánosi), kántorjánosi 1896 okt. 10.

Manheimer Leó (kállói), a Borsod-miskolci gőzmalom vezérigazgatója, 1914 ápr. 10.

Mauthner Ödön* (jánoshegyi) udv. szállító, nagymagkereskedő, 1914 febr. 11.

Mayer Salamon (csengeri), szatmármegyei földbirtokos, 1876 jún. 21.

Megyeri (megyeri), l. *Krausz* (megyeri).

Meixner Emil (örsödi), ügyvéd, a budapesti Jótékony nőegylet titkára, 1917 jún. 6.

Mezey Gyula* (mezőcsáti), az Árvay és társa budapesti cég tulajdonosa, 1913 júl. 25.

Mihályi Ignác (rétalapi), nagybérlő és komárommegyei földbirtokos, 1895 szept. 25.

Montagh Sándor (nagybánhegyesi), földbirtokos, 1913 jún. 15.

Moskovitz Mór (zempléni), 1867 jún. 29; Lajos a Magyar-francia bizt. társ. vezérigazgatója, 1887 ápr. 3.

Müller Jakab (rétfalvi) ny. főtörzsorvos, 1899 júl. 9.

Müller József (újlaki), az Újlaki tégla és mészégető r.-t. igazgatója, 1911 nov. 11.

Nagy Sándor (dévaványai) országgyűlési képviselő, 1911 máj. 31.

Nagy (üszögi) l. *Grosz* (üszögi).

Nászai Mór (rákosi), budapesti kereskedelmi tanácsos, 1889 nov. 12.

Nemes Marcel* (jánoshalmi), kir. tan., 1910 jún. 15.

Németh Lipót (mohácsi), mohácsi ügyvéd, 1904 febr. 10.

Neuberger Bódog (hliniki), fiumei fakereskedő, 1994 máj. 3.

Neugebauer László (aszódi), 1891 júl. 16.

Neugebauer Viktor (karai), min. tan., Máv. igazgató, 1907 jan. 18.

Neumann Hermann (héthársi), miskolci kereskedő, 1918 júl. 2.

Neumann Frigyes (gárdonyi), budapesti nagykereskedő, 1888 febr. 15.

Neumann Miksa (királyhalmi), a budapesti áru- és értéktőzsde alelnöke s fia Körösi Kálmán, 1903 jún. 19.

Neumann Miksa (margittai), a Magyar jelzáloghitelbank igazgatója, 1913 febr. 20.

Neumann Ráfael (nagyhantai), budapesti ügyvéd, 1906 márc. 1.

Neuman (végvári) báró; nemesség: Adolf és Dániel aradi gyárosok, 1903 márc. 14.; bárság: ifj. Adolf, id. Adolf és Dániel, 1913 okt. L. *a bárói családok között.*

Ohrenstein (beocsini), báró; nemesség: Henrik a beocsini Unio cementgyár r.-t. alelnöke, 1908 okt. 12.; bárság: 1910 nov. 24. L. *bárói családok között.*

Ormody Vilmos* (ormódi), az Első Magyar Ált. bizt. társaság igazgatója, 1897 nov. 30.

Orosdy Fülöp* (orosdi) báró, nagykereskedő, 1905 febr. 15.

Ország Róbert* (máriabesnyői), a Magyar Bank és Keresk. r.-t. igazgatója, 1918 aug. 6.

Pajzs Gyula* (rácalmási), földbirtokos, 1898 márc. 14.

Palotay (várpalotai), Rezső, Ödön és Andor budapesti lakosok, 1904 ápr. 10.

Perl József (kispéci), győri ügyvéd, 1914 jún. 1.

Pfeiffer László (ikvai), győri földbirt., 1888 júl. 5.; kiterjesztetett Antalra, 1916 nov. 8.

Pick Zsigmond (nemesdömölki), kiscelli földb., 1888 máj. 8.

Polnay Jenő (tiszasülyi), az Atlantica tengerhajózási r.-t. vezérigazgatója, 1911 ápr. 7.

Popper Lipót (podhrágyi), földbirtokos, 1869 szept. 25.

Posner Alfréd nagyiparos 1873.

Purjesz Zsigmond* (belsőecseri), udv. tan., egyetemi tanár, 1911 márc. 2.

Quittner Zsigmond (vágfalvi), budapesti műépítész; Vilmos mérnök, 1905 jan. 21.

Radnai-Rózsay Károly (muraközi), budapesti szénnagykereskedő, 1912 aug. 5.

Reiner Vilmos (banijai), károlyvárosi kereskedő és gyáros, 1907 jún. 22.

Reiner Mihály (brestovaci), brestovaci földbirtokos, 1912 ápr. 24.

Reusz Henrik (ráthonyi), földbirt. 1896 jún. 6.

Richards Richárd (dunaréti), győri gyáros, 1905 febr. 15.

Rohony István és János (sátorkői), 1908 ápr. 8. Ugyanekkor kapta atyjuk, Rosenberg Gyula budapesti ügyvéd is a nemességet.

Rósa Izsó (várhelyi), ügyvéd.

Rosenberg Ármin (gjurgjevaci), a Neuschloss-féle nasici tanníngyár és fűrésztelep igazgatója, 1918 jún. 9.

Rosenberg Bernát (gyalui), gyalui földbirtokos, 1888 ápr. 7.

Rosenfeld Henrik (bicskei), bicskei földbirtokos, 1900 jan. 20.

Sachs Henrik (grici), fiumei ügyvéd, 1911 ápr. 27.

Sági, l. *Spitz*, (szorkolai).

Sarbo Vilmos* (szepesváraljai), a Foncière pesti bizt. társ. vezérigazgatója, 1898 máj. 12.

Schapringer Joachim (csepregi), 1886 márc. 29. Névváltoztatás 1911 febr. 23. Csepregi-re.

Schenk Adolf (lédeci), trencsénmegyei nagybirtokos, 1883 jún. 15.

Schlick Béla (kovárci), a Schlick-féle vasgyár igazgatója, 1896 okt. 10.

Schosberger (toronyi), báró; nemesség: 1863 jan. 13. Bárság: 1890 márc. 12., Schosberger Zsigmond földbirtokos és nagykereskedő részére. Kiterjesztetett 1905 dec. 11. Schosberger Henrik fiai, Tornyai Schosberger Lajosra és Rezsőre a Tornyai-Schosberger kettős családnévvel.

Schrecker Lipót (szegilongi), gőzmalmi igazgató, miskolci lakos, 1914 jan. 6.

Schulhof Géza (dombovári), ügyvéd, 1885 dec. 10. Névváltoztatás 1904 szept. 2. Dombováry-ra.

Schwarcz Ármin (zimonyi), budapesti okl mérnök, 1887 jan. 29.

Schwartz Jakab (szalkai), szatmármegyei nagybirtokos és gyártulajdonos, 1887 ápr. 4. Névváltoztatás Szalkay-ra.

Schwartz Miklós (megyesi), soproni ügyvéd, 1901 szept. 22.

Schwarz Gusztáv* (szászi), udv. tanácsos, egyetemi tanár, 1911 jan. 15.

Schwartz Ferenc (fancsikai), biharmegyei nagybirtokos, 1911 dec. 15.

Sebes Lipót (szarvasi), honvédezredes, 1916.

Sebestyén Dávid (székelyhidi), kolozsvári építési vállalkozó, 1912 júl. 16.

Séthi (bicskei), előbb Schiffer, 1918.

Simon Jakab (boglári), 1908 jan. 16.

Singer Gusztáv (severini), ezredes, 1917.

Sommer Ignác (csapi), nagykanizsai lakos, 1913 jún. 19.

Sonnenberg Imre, budapesti kereskedő, 1897 aug. 8.

Söpkéz Richárd* (nagymarosi), a Banca Marmarosh, Blank et Comp. bukaresti bejelentett cég igazgatója, 1914 júl. 11.

Spitz Gyula (szorkolai), a Magyar északkeleti vasút vezérfelügyelője, 1884 febr. 1., nevének Ságira való változtatásával.

Spitzer Ottó, horvát-szlavon főállamügyész, 1894 dec. 30., nevének Krajcsovicsra való változtatásával.

Stein Manó és Félix (szilli), nagybirtokosok, 1910 nov. 16.

Stein Lajos (mecsekjánosi), törvényhatósági bizottsági tag, a Baranyamegyei Gazdasági Egylet alelnöke, 1914 febr. 11.

Steiner Lipót (ópályi), nagyváradi lakos, 1884 dec. 26.

Steiner Mihály (péterházi), ógyallai lakos és földbirtokos, 1905 febr. 22.

Steiner Ferenc (gertenyesi), az aradi Áru- és értéktőzsde elnöke, 1918 szept. 5.

Stauber József (nagydorogi), aradi lapszerkesztő, 1910 jún.

Stein Náthán (zombori), pesti házbirtokos, 1870 jún. 3.

Sternthal Salamon (nagypéli), 1904 nov. 16.

Strasser Rezső és Béla (győrvári), cégtulajdonosok, 1905 febr. 14.

Strasser Nándor (kisbáti), budapesti lakos, földbirtokos, 1908 febr. 20.

Strasser Alfréd (sánci), bécsi lakos, 1911 febr. 12.

Szalárdi Mór (rákosfalvi), orvos, 1909 máj. 5.

Szalkay (szalkai), l. *Schwartz* (szalkai).

Szászy-Schwarz (szászi), l. Schwarz (szászi).

Szászy Béla (szászi) min. tan., 1916 jan. 9.

Szeghő Ignác (vágmogyoródi), kúriai bíró 1918 ápr. 21.

Szende Károly (szendrői), az Első magyar ált. bizt. társaság vezérigazgatóhelyettese, 1908 máj. 20.

Szilágyi Mór (peszerényi), balassagyarmati ügyvéd, 1912 ápr. 3.

Szili Adolf (szilsárkányi), egyetemi tanár, 1902 dec. 2.

Szirmai Oszkár (nagysárosi), a fiumei kőolajfinomítógyár vezető igazgatója, 1904 szept. 2.

Szurday (szurdai), l. *Weiss* (szurdai).

Telkes Simon (kelenföldi), keresk. min. főszámtan., 1907 szept. 17.

Teven Zsigmond (dévényi), a gyöngyösi takarékpénztár vezérigazgatója, 1912 jún. 20.

Thaller, Ignác (drágai), horvát-szlavon-dalmát orsz. főorvos, 1910 ápr. 23.; Thaller Emánuel,

a horvát-szlavon-dalmát hétszemélyes tábla ülnöke 1916 jun. 30.

Tischler Mór (nagyiklódi), földbirtokos és nagyvállalkozó, 1910 júl 17.

Tolnay Arnold (vágújhelyi), a magyar dohánykeresk. r.-t. ügyvivő igazgatója, 1910 jan. 15.

Tornyai-Schosberger, l. *Schosberger* (tornyai).

Tószeghy, l. *Freund* (tószegi).

Ullmann (baranyavári), nemes és báró; nemesség: 1889 dec. 16. Mór Györgynek bárság: 1918 ápr. 13. Adolf, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatójának.

Ungár József (ómoravicai), József kossuthfalvai földbirtokos, 1913 jun. 14.

Vajda Imre* (bajmoki), a Magyar Keresk. r.-t. igazgatója, 1904 jan. 6.

Vécsey Artur (fenyvesi), az erdélyi erdőipar r.-t. igazgatója, 1905 szept. 11.

Végh Károly* (győri), udv. tanácsos, a M. kir. Folyam- és Tengerhajózási r.-t. igazgatója, 1914 febr. 9.

Vígh Gyula (újvárosi), szolnoki malom- és fűrész teleptulajdonos, 1913 márc. 22.

Wagner Dániel (zólyomi), budapesti gyógyszerész és vegyész, 1886 márc. 20.

Weinberger József (királyhelmeci), tb. járásorvos, 1914 jul. 21.

Weiss, (csepeli), báró nemesség: Manfréd budapesti gyáros és nagykereskedő, 1896 aug. 8. Bárság: 1918 szept. 16.

Weiss Adolf (szurdai), a Spitzer Gerson és társa budapesti kékfestő- és kartonnyomógyár cég főnöke s cégtársa Weiss Adolf, illetőleg elhalt bátyja fiai: Leó*, Géza* és Róbert*, 1899 márc. 17. Utóbbiak nevüket 1912 márc. 26. Szurdayra változtatták.

Weiss Jakab (polnai), zágrábi kereskedő, 1872 okt. 27.

Weiss-Oláh Ernő Lipót (oláhi), bécsi lakos, 1910 júl. 12.

Weisz Viktor (borostyánkői), pozsonyi kereskedő és gyártulajdonos, 1881 máj. 5.

Wellisch Alfréd (vágvecsei), budapesti műépítész, 1910 máj. 28.

Wertheim Ármin (enyingi), nagybirtokos, 1912 máj. 6.

Wertheimer Ede* (monori), pozsonyi jogakadémiai tanár, 1903 jún. 7.

Wich Gyula jószágbérlő, 1879 júl. 19.

Wix Adolf (zsolnai), cavallai osztrák-magyar konzul, 1906 jan. 26. Névváltoztatás 1911 aug. 11. Zsolnayra.

Wodianer Béla (maglódi). pestmegyei földbirtokos, 1867 jun. 23.

Wodianer* (kapriorai), báró: Mór és Albert, 1874 ápr. 23.

Wodianer Fülöp (vásárhelyi), budapesti könyvnyomdatulajdonos, 1897 szept. 9.

Wohl Hermann, nógrádmegyei földbirtokos és gyáros, 1892 júl. 1.

Wohl Adolf (mucsinyi), Losonc város tanácsnoka és Lajos berlini hírlapíró, 1903 febr. 22.

Wolfner, (újpesti), báró; nemesség: Lajos újpesti bőrgyárosnak, 1904 aug. 9.; bárság: Tivadar bőrgyárosnak, 1918 szept. 16.

Zalán Lipót (alsódomborui), földbirt. 1887 máj. 20.

Zilahi Simon* (gyurgyókai), a Budapesti Hirlap kiadóhivatali igazgatója, 1904 jún. 29.

Zöld Márton (sióagárdi), honvédtábornok.

Zsolnay (zsolnai), l. *Wix* zsolnai.

Zsürger Zsigmond (tiszaújlaki) 1914. K. B.

Nemess *Zsigmond*, ügyvéd, író és politikus, szül. Aradon 1856. Egyetemi tanulmányainak befejezése után 1885. ügyvédi irodát nyitott Aradon. 1903-ban, majd 1905., később 1910. a Torontálmegyei Facset képviselővé választotta, előbb szabadelvü, később munkapárti programmal. Tisza István, Khuen-Héderváry Károly és Lukács László bizalmasai közé tartozott. A parlamentben az igazságügyi bizottság tagja, az ügyvédi rendtartásról szóló törvény előadója volt és pénzügyi, jogi és közgazdasági kérdésekhez szólt hozzá. Mint bűnügyi védő is sok sikert aratott. Évtizedekig az aradi törvényhatósági bizottság tagja, huszonegy éven át az aradi zsidó hitközség elnöke volt. Ő létesítette az aradi Öregek Otthonát, ezt a mintaszerű zsidó emberbaráti intézményt. Önálló munkája: *A regalejog megváltása* (Budapest 1890). A Jogtudományi Közlönynek és az Ügyvédek Lapjának évtizedeken át volt munkatársa. 1919 óta visszavonult minden közéleti tevékenységtől. Sz. G.

Nemesszalók, nagyk. Veszprém vm. 1219 lak. A N.-i (orthodox) hitközség — mint a régi jegyzőkönyvekből kitűnik — 1750. alakult. Alapítói s egyben első előljárói Hoffman, Altstädter Márton és Gut Adolf kereskedők voltak, kik a közeli falvakból költöztek N.-ra. Az első rabbi Mayer Ábrahám volt, aki hosszú áldásos működés után N.-on halt meg. A hitközségnek két régi kisebb temploma van, továbbá Talmud Tórája, melyet 10 növendék látogat. Intézményei: a Chevra Kadisa, a Nőegylet és a Cedókó-egylet. A hitközség tagjai közül nagyobb mintagazdaságot Szold Manó létesített, aki 2400 hold földön gazdálkodik. A hitközség kb. 5000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Külsővat, Gergőli, Vinár, Mihályháza, Acsád, Nagy- és Kispirit, Csögle, Egeralja, Nyárád, Mezőlak, Békás, Felső- és Alsógörzsöny, Adorjánháza, Dabrony, Vid, Kis- és Nagyszőllős, Vecse, Magyargencs, Kemeneshőgyész, Egyházaskesző, Várkesző, Merse, Kemenesszentpéter és Szergény községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 200, a családok száma 85, adót 78-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 gazdálkodó, 1 szabadpályán levő, 50 kereskedő, 1 orvos, 16 magántisztviselő, 2 iparos és 4 magánzó. A világháborúban a hitközségnek 2 tagja esett el. A hitközség mai vezetősége: Schück Dávid főrabbi, Szold Manó díszelnök, Weltner Ármin elnök, Stern Mór alelnök és Friebert József gondnok.

Német előljáró nevek. II. József császár (l. *Egyenjogosító törekvések*) 1787. júl. 23. elrendelte, hogy minden zsidó, aki eddig semmiféle vezeték-, vagy ismeretes előljáró nevet nem viselt, 1788 januárjától fogva német előljáró nevet köteles magának választani A császári rendelet azon rendetlenségek elhárítására tartotta ezt szükségesnek, amelyek e nevek hiányában elő-

fordultak úgy a magán-, mint a nyilvános életben. Kimondta, hogy az új német nevek többé meg nem változtathatók és a régebbi zsidó nevek, amelyek a lakóhelyek után vették eredetüket, megszüntetendők. 1787 nov. végéig tartozott minden zsidó családfő különbeni tíz forint bírság terhe alatt a névváltoztatását német nyelvű írásban bejelenteni a helyi tanácsnál. A bejelentést pedig a megyei kiküldöttek és a megyében lévő főrabbi pecsétjével és aláírásával kellett ellátni. Az iratot a helység előljárósága őrizte meg. U. L.

Németh *Andor*, író, szül. 1891. Igen fiatalon (1913) tünt fel *Veronika tükre* c. történeti egyfelvonásosával. A világháború kitörése Párisban érte. Internálták s csak 1918 végén térhetett vissza Magyarországba. Bécsi s újabban pesti lapokba esztétikai cikket és novellát ír. Kritikai írásait nagy műveltsége és gyengéd líraisággal átitatott novelláit a vérbeli elbeszélő-tehetség tünteti ki.

Németkeresztúr (v. *Sopronkeresztúr*, most *Deutschkreutz*, A.). Sopronkeresztúr zsidó községe egyike az ú. n. «hét hitközség»-nek (l. *Seva kehilosz*). Már a XVII. sz. második felében volt ott zsidó község Lipschitz Márkusz nevű rabbival, aki 1678. onnan Bambergbe ment, ahol 1719. halt meg. A kurucháborúban, különösen 1704., a község sokat szenvedett a martalócoktól. 54 zsidó család lakott 1735. N.-on. 1777-ben a tűzvészben majd minden zsidóház és a templom is elpusztult. 1780-ban már 100 családja volt a községnek. Rabbik voltak: Kaufmann József 1735—36; Hamburger Juda Löw 1751—82; Joab b. Jirmijahu 1783—1805; Moses Levi 1806—1837; Menachem Katz 1838—1891; Friedmann David 1891. Új temploma herceg Esterházy támogatásával épült. Van ezenkívül egy Tiferesz Bachurim imaháza, Talmud-Tórája. Jesivája 1860. létesült. Egy tanerős népiskolája 1867. nyilt meg. Chevra Kadisája, a Bikur Cholim és a Nőegylete tanuskodnak még a N.-i hitélet és zsidó kulturális tevékenység fejlettségéről. Még két egylete van, a Malbis Arumim, amely a szegények felruházására és a Maskel Dol, amely a szegények fával való ellátására alakult. Itt született Dóczy Lajos (l. o.) s a világhírű zeneszerző Goldmark Károly is N.-on töltötte gyermekéveit. A hitközség lélekszáma 410, a családok száma 103, akik közül 70-en fizetnek adót. Foglalkozás szerint következő a megoszlás: 2 nagykereskedő, 1 tanító, 20 kereskedő, 10 munkás, 10 iparos, 1 nagyiparos, 1 orvos, 3 magántisztviselő és 5 egyéb. A hitközség tagjai nagy számban — 150-en — vettek részt a világháborúban s közülök 17-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Kohn József rabbi, Dux Vilmos elnök, Gerstl Adolf alelnök Wittmann Salamon pénztárnnk, Mosch Henrik és Bruckner Leopold előljárók.

Nemi tisztaság. A N. bibliai és rabbinikus törvényei ezen a bibliai parancson alapulnak: «Szentek legyetek, mert Én az Örökkévaló, a ti Istenetek, szent vagyok» (*Levit.* 19. 2). A régi sémi vallások a sexualitásnak s mindannak, ami a termékenyítéssel összefügg, nagy tiszteletet és kultuszt adtak s ehhez képest intézményesítették a rituális prostitúciót. Baal és Asztarte tiszteletére a föniciaiak ocsmány ritusokat rendeztek. Ez a vallásban megnyilvánult tisztátalanság a társadalmat is beszennyezte s a N.-ra nem sokat ügyeltek. Nincs semmi, amiben Izráel népe jobban különbözött volna a környező népektől, mint éppen a N., mely vallási és házi intézményeit egyaránt megkülönböztette valamennyi más népétől. A zsidó Isten-eszme szentségéhez tartozott a tisztaság s ennek gyakorlása a szertartásban éppenúgy, mint az életben. A N.-ra való törvényhozást a *Levit.* 18. 3—5 vezeti be. Ezekben az áll, hogy Izráel honfoglaló népe ne tegye azt, amit az egyiptomi és kanaáni népek tesznek, «hanem az Én törvényeimet tartsátok be, az Én utaimon járjatok, mert Én az Örökkévaló, a ti Istenetek parancsolom». Erre következnek a különös hangsúllyal kiemelt törvények, amelyek részben vallásiak, részben társadalmiak. A vallási kultusznál a zsidóság irtózott a környező népek azon szertartásaitól, amelyeket a prófétáktól emlegetett «kódes»és «kedésó», a férfi és női prostituáltak végeztek a termékenység bálványainak oltárai előtt (l. *Kir.* 14.; 24. 15. 22., 22. 47; *Ámosz* 2. 7; *Hosea* 4. 14; *Ezekiel* 23. 36). A kanaáni népek e szokásait a mózesi törvények «Isten meggyalázásának» nevezik és szigorúan letiltják (*Deuter.* 28. 18, 19; *Levit.* 29). A házi és családi élet tisztasága a N.-ról való részletes intézkedéseket vonta maga után. A fajtalanságot és házasságtörést eredetileg halállal büntették (*Deut.* 22. 22), más büntetésnemekről szintén említést tesz a Biblia (*Exod.* 20. 14; *Levit.* 18. 20, 20. 10). Az eljegyzett nőt ugyanúgy kellett tekinteni, mint a férjes asszonyt s a vele való paráználkodást éppenúgy megbüntette már a mózesi törvény (*Deut* 21. 23—4 és 25—28, mely utóbbi a büntetés megváltoztatását tartalmazza). A szolgáló leányok N.-ára ügyelni kellett (*Lev.* 19. 29); ha a gazda szolgálóján erőszakot követett el, kártalanítást tartozott fizetni (*Exod.* 22. 15, 16; *Deut.* 22. 28—29). A vérrokonok közötti házasság tiltva volt s erről részletekbe menő intézkedések voltak (*Lev.* 18. 8—18, 20. 11, 12, 14, 17, 21; *Deut.* 27. 20, 22, 23). A nőkhöz tisztátalanságuk idején tilos volt közeledni (*Lev.* 18. 19, bővebben a *Nidda*-traktátusban). A természetellenes nemi kilengéseket, mint amilyenek a pogány népeknél akkor elterjedt sodomia és pederastia, szigorúan eltiltották, s halállal büntették (*Levit.* 18. 22—33, 20. 13, 15, 16; *Deut.* 27. 21). A tisztátlanság ellen alkalmazott büntetésnemek mindjárt az idolatria mellett állanak szigorúság dolgában is s a *Deuter.*-ban (27. 20—23) felsorolt tizenkét átokból négy a fajtalankodásra vonatkozik. A zsidóság igen korán úgy fogta fel azt, mint Isten elleni vétket, az Ő tisztaságán ejtett csorbát. Ezért adja a Biblia József szájába ezt a mondást: «Hogyan ís követhetném el ezt a nagy gonoszságot és bűnt Isten ellen?» (*Gen.* 39. 9). A próféták a tisztaságra a legnagyobb súlyt helyezik s a nemi tisztátlanságot a legnagyobb bajok közé sorozzák s ehhez képest korholják (*Ámosz* 2. 7; *Hosea* 4. 2, 13, 14; *Jesája* 57. 3; *Jerémia* 9. 1, 23. 10, 14, 29. 23; *Ezékiel* 16. 38, 18. 6, 22. 10, 11, 23 48, 34. 26). Hogy Izráel népe a N.-ot, ha vétett is ellene, mily nagyra becsülte, mutatja az a körülmény, hogy a próféták, amikor népüket bűneik-

ért megfenyegetik, a legsúlyosabb és legelrettentőbb büntetésül az asszonyok fogságba hurcolását tárják a zsidók szeme elé (*Jesája* 13. 16; *Zecharja* 14. 2; *Ámosz* 7. 17). A Példabeszédek és Szirach Könyveiben a N. szintén fontos helyet foglal el (*Példab.* 5. 3—33, 6. 24—33, 7. 5—27, 9. 13—18, 31. 3; *Ecclesiasticus* 9. 3—9, 19. 2, 23. 22—26, 42. 11, 18. 30). A rabbinikus irodalom felfogása hasonló ehhez egész a jelenkorig. A korai házasságot is éppen azért engedélyezték a rabbik, mert jelentékenyen védelmezte az egész nép N.-át. Életének tizennyolcadik éve házasságra kötelezte a férfit. A korai házasságkötés a gettók fennállása idején is dívott s a N.-ról a *Sulchan Áruch* is gondoskodott (*Eben ha-Ezer* 21, 25) Maimonidesz az egész nemi érintkezést természeti szükségességnek tartja, de nem végcélnak: «Az intézkedések célja a sexuális érintkezés csökkentése, a kéjvágy lehetőleges kikapcsolása és annak a tanítása, hogy ez az élvezet nem zárja magába a végcélt». (*Móre Nebuchim* 3. 35). Más helyen pedig a szív szűziességét ajánlja. Az ethikusok közül, akik a N.-ra vonatkozóan zsidó gondolkodásmódot tükröztetnek vissza, főkép Száadja gáon (X. sz.) és Bachja ibn Pakuda fontosak; előbbi az *Emunoth ve-Deót* c. etikai traktátusban, melyben a N.-ról, érintkezésről és vágyról elmélkedik. A vágyról írja: «A férfinak nem szabad, hogy más iránt legyen vágya, mint felesége iránt, akit szeretni kell s aki őt szereti». Ugyancsak Száadja a nemi érintkezést csupán az utódok létrehozása miatt tartja szükségesnek. Bachja a *Szív kötelességei* (l. *Ethika*) szerzője a rosszindulatú vágyak legyőzéséről és a N. szükségességéről szól. A vágyaitól szabadulni nem tudó embert rabszolgának tartja, akit szenvedélyei uralnak. «Az ilyen ember csak érzéki vágyainak kielégítésére gondol s csupán az állati gyönyörökre van tekintettel.» Nachmanidesz a nőktől való lehetőleges tartózkodást ajánlja, míg R. Eleazar b. Juda Worms, a *Széfer Rokéach* ethikai mű szerzője ezt tanította: «Ne hagyd az idegen istenséget, az érzéki vágyat uralkodni magad felett; úgy cselekedj, hogy ne kelljen pirulnod magad előtt; ne ügyelj a vágy követeléseire; ne kövess el bűnt, mondván, majd később megbánom». (V. ö. *Ethika* irodalmát, továbbá: David *Philipson* (Jew. Enc. 1904); *Schechter*, «Studies in Judaism» (1896); J. *Abrahams*, Jewis Life in the Middle Ages» (1902). S. R.

Nemzetőrségi szolgálat. Az 1848: 22. t.-c. 1. §-a a fegyveres szolgálatot kötelezővé tette az ország minden lakosa részére felekezeti különbség nélkül. 1848 ápr. 22. Batthyány Lajos magyar miniszterelnök a fenti törvénycikk ellenére, engedve a megnyilatkozó zsidóellenes néphangulatnak, a zsidókat felmentette a katonai szolgálat alól. Ugyanez év oktoberében a kirekesztett zsidókat megint befogták a nemzetőrségbe. U. L.

Neológ (*neológus*), *új elveket követő*. A magyar kongresszusi zsidóságnak nem hivatalos, de jellemző elnevezése. Új hitelveket ugyan ez a párt nem vall hivatalosan, sőt rendszerint hangoztatja, hogy éppúgy, mint az orthodoxia, a Sulchan Áruch alapján áll, mindamellett tagadhatatlan, hogy számos tekintetben letért a hagyomány folytonosságának alapjáról és itt-ott a Sulchan Aruchéról is. Főbb eltérések az orthodox ritustól a N. hitközségekben: az ornátus viselete, orgonakíséret, templomban való esketés, temetők díszítése, ének a temetésnél, a bibliarészeknek ethikai és esztétikai szempontból történő kiválogatása a tanításban, imák, piutok mellőzése, általában külsőleges esztétikai szempontok érvényesítése a vallásos életben, a régi hagyományok rovására. F. M.

Neophyta. A keresztény egyház N.-nak, vagyis újszülöttnek tekinti a keresztény egyházba áttért pogányt, vagy zsidót, aki a keresztség felvételével egészen új életet kezd. Ezt a felfogást a középkori jogi életben is alkalmazták oly módon, hogy az, aki megkeresztelkedéssel új életet kezd, egész multját, minden eddigi jogával és kötelezettségével elveszti. E jogelv gyakorlati keresztülvitele jellemző példákra adott alkalmat. Mátyás király alatt Balázs győri püspök egy Kremnitzer Mihály nevű megkeresztelkedett zsidón bizonyos összeget követelt adósság fejében. Az adós, a fizetést megtagadta, mire Mátyás a főpapok és országnagyok meghallgatása után oly értelmű ítéletet hozott, hogy Kremnitzer nem kötelezhető olyan adósság megfizetésére, amit még mint zsidó csinált, mert a kereszténységbe való felvétele által odahagyta mindenét és ahogy esetleges követelései is érvényüket vesztették, úgy megszüntek az adósságai is. A joghasználatban ez a felfogás kétségtelenül arra szolgált, hogy a megkeresztelkedetteket kedvezményekben részesítsék és megjutalmazzák, ahogy az a középkorban szokásban volt. U. L.

Népszámlálás Könyve, elterjedt héber nevén *Széfer Bámidbor*, görögül a Szeptuaginta szerint: *Aritmoj*, latinul a Vulgata szerint: *Numeri*; *Mózes negyedik könyvének* vagy a *Pentateuchus* (Tóra) negyedik könyvének is nevezik. Tartalma: I. Elmondja a Szináj-félszigeten történt népszámlálást, feljegyzi a törzsek fejedelmeinek ajándékait, a peszach ünneplését (s elvétve kisebb törvények). II. Leírja a zsidók útját a kivonulás második évében a Szináj-félsziget déli részétől a moabita vidékig (s elvétve kisebb törvények). III. Elmondja a Moáb vidékén történteket, Bileam szereplését, az újabb népszámlálást, a zsidók táborainak jegyzékét, Kánaán szétosztásának tervezetét (s elvétve kisebb törvények). A könyv harminchat fejezetre, illetve 10 hetiszakaszra oszlik. F. D.

Nér tómid. Az örökmécs héber neve, mely állandóan ég a zsinagógában az örökké éber isteni gondviselés szimbólumául. Régebben olajjal táplálták az örökmécset, újabban már a fenyegető tűzveszély miatt, villanyégőt használnak a modern zsinagógákban.

Nesómechapper (*j.*). *Lélekfogó*. Rendszerint az, aki hivatalos kötelességből foglalkozik a haldoklóval. De azt is N.-nak mondják, aki szinte hivatásszerűen jelenik meg a haldoklónál, hogy részt vehessen a szertartásokban. F. M.

Nesómó jeszéró (*h.*). *Fölös lélek*. A kabbalisztikus irány hívei a legnagyobb földi gyönyörűségnek a szombatot tartják, amelynek élve-

zéséhez *egy* lélek nem elég. Azt hiszik tehát, hogy szombaton még egy külön lélek szállja meg a testüket és két lélekkel élvezhetik a szent szombatot. Ezt a második, szombaton megelevenedő lelket nevezik N.-nak. F. M.

Nesomo-licht *(j.)*. *Lélekmécs* a halott mellett. Meggyujtják naponkint a gyászév első hónapjában, a halál minden évfordulóján és jom-kippurkor is.

Neszane tokef, l. *Unszane tókef*.

Neszech *(h.)*. Bor, borpárlat. Pogánykézen megfordult bort, vagy borpárlatot a Talmud rendelkezése alapján nem szabad használni, mert feltehető, hogy áldozati italnak szánta a pogány, vagy fel is használta már a bálványimádás szertartásánál. A Talmudnak ezt a tilalmát később kibővítették és nem csak pogánytól, de minden nem zsidótól eredő borra, vagy borpárlatra is alkalmazták. F. M.

Nesziasz kapajim *(h.)*. *Kezek felemelése.* A kohaniták áldásra kiterjesztett kéztartása a papi áldás (birchasz kohanim) alatt.

Neubauer, 1. *Adolf*, orvos, szül. Darnón (Mosonyvm.) 1869. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s miután orvosdoktori oklevelet szerzett, a budapesti betegsegélyző pénztár poliklinikájának rendelő főorvosa lett. Ezenkívül az Orsz. Munkásbiztosító Intézet és a Bródy Adél gyermekkórház fül-, gége- és orrgyógyászati főorvosa. Számos értékes szaktanulmánya jelent meg magyar és külföldi orvostudományi szakfolyóiratokban. Választmányi tagja a Pesti Izraelita Hitközség kórházi bizottságának.

2. *N. (Newbauer) Adolf*, orientalista, szül. Nagybiccsén 1831 márc. 11., megh. Oxfordban 1907 márc. 6., mint a Bodleiana könyvtárnoka és a héber irodalom tanára az oxfordi egyetemen. Első iratai az Allgemeine Zeitung des Judentums és a Journal Asiatiqueban jelentek meg. 1865-ben *Melechesz hasir* c. régi kéziratok gyüjteményét adta ki. 1864-ben Szentpétervárra küldték a karaita kéziratok megvizsgálására. Ennek eredményét francia értekezésekben, majd *Aus der Petersburger Bibliothek* (1866) c. műben tárgyalja. Nagy hírnevet szerzett 1868., amikor *La Géographie du Talmud* c. monumentális és hézagpótló műve megjelent. Ő rendezte a híres Bodleiana arab és héber kéziratait, melynek katalógusát 18 évi munka után 1886. fejezte be. Ebben 2500 ritka kéziratot dolgozott fel. További művei: *Book of Hebrew Roots* (1875); *Jewish Interpretation of the 53. Chapter of Isajah*. Világhirű műve a Renannal közösen irt *Les Rabbins Français du Commencement du XVI. Siècle*, mely a L' Histoire Litteraire de la Franceban jelent meg. Ezenkívül *Mediaeval Jewish Chronicles* (2 köt. 1895); *The Original Hebrew of a Portion of Ecclesiasticus* (1897). N. tiszteletbeli doktora volt a heidelbergi egyetemnek és tagja a madridi Academia Real de la Historianak. Fontos művei még: *Notice sur la léxicographie hébraique* (1863); *Zwei Briefe von Obadjah aus Bartinora* (1863); *Chronique samaritaine* (Text et traduction, 1869); *Unvocabulaire hebraico française* (1871); *The Book of Tobit* (1878); *Abraham ha-Babli* (1878); *Berichte an den französischen Kultusminister über mehrere hebräische Handschriften in Petersburg, Spanien, Portugal, Süd-Frankreich, Italien, Schweiz* (1880); *Pirusé* (2 köt., héb. és ang. 1882). S. R.

3. *N. József*, gyáriparos, szül. 1828., megh. Szegeden 1909 okt. Megalapította a szegedi gyufagyárat és évtizedekig vezette. Végrendeletében 10,000 K-t a hitközségre hagyományozott.

5. *N. Pál*, iró, szül. Vágújhelyen 1896. Egyetemi tanulmányai után ujságiró lett. 1924-től a Prágai Magyar Hirlap munkatársa. *Mária* c. német regénye Stefan Zweig és Romain Rolland előszavával Prágában jelent meg.

Neue Jüdische Presse, l. *Erdélyi zsidó sajtó*.

Neufeld, 1. *Ármin* műszaki iró, szül. Nagyoroszban 1866 jan. 21. Felső iparisколát végzett, majd külföldi tanulmányok után mérnök lett. Külföldön különböző gyáraknak műszaki igazgatója volt. 1895 óta hites szabadalmi ügyvivő. Megalapítója s jelenleg tiszteletbeli elnöke az Országos Műszaki Egyesületnek. Hosszabb ideig szerkesztője volt a Műszaki Lapnak, amelynek most is állandó munkatársa. A repülés technikájára vonatkozó cikkei magyar és német szak- és napilapokban jelentek meg. Könyvei: *A repülés technikája. A sárkány repülőgépek* és egy szarkasztikus technikai regény: *A trencsénmegyei versenyfeltalálók*. V. A.

2. *N. Jakab*, rabbi, megh. 1786. Csehországból származott, de már 1766. Vágújhelyen működött. Őse volt a Perls és Einhorn családoknak, melyből Perls Ármin pécsi főrabbi és Horn Ede államtitkár (l. o.) származtak.

Neugebauer *László (aszódi)*, műfordító, szül. Pesten 1845., megh. Budapesten 1919. Bécsben az Osztrák-Magyar Bank vezértitkárságának vezető tisztviselője volt. Hosszú éveken át súlyt és tekintélyt szerzett a bécsi Magyar Egyesületnek, amelynek előbb elnöke, később örökös disztagja volt. Egyike azoknak, akik a XIX. század második felében nagy érdemeket szereztek a magyar költészetnek, elsősorban Petőfi lírájának Németországon való megismertetése és népszerűsítése körül. 1878-ban adta ki vaskos kötetben Petőfi válogatott verseit Jókai Mór és Bodenstedt Frigyes, a híres német költő és műfordító előszavaival. Ez a kötet három kiadást ért és elterjedt a német közönség minden rétegében. Lefordította Kiss Józsefet és Mikszáth Kálmánt, Arany János, Vörösmarty, Tompa, Lévay József, Vajda János, Tóth Kálmán, Gyulai Pál, Endrődi Sándor sok versét, Jókai számos regényét, Pulszky Ferenc tanulmányait, Tolnai Lajos, Ambrus Zoltán, Herczeg Ferenc elbeszéléseit, valamint Csiky Gergely több drámáját. Melegek és hangulatosak azok a dalszövegei, amelyeket többek közt Liszt Ferenc, Goldmark Károly, Mihalovits Ödön és Hubay Jenő zenésített meg. Tagja volt annak az irói csoportnak, amely megalapította a Petőfi-Társaságot. Érdemeiért a Kisfaludy-Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság is tagjává választotta. A király 1890. a magyar nemességet adományozta neki *aszódi* előnévvel. Sz. G.

Neuhaus *Ábrahám*, rabbi, szül. 1809., megh. 1881 jan. 32 évig töltötte be a tapolcai rabbi állást. A szabadságharcban résztvett mint gárdista, később mint a zsidó gárdisták tábori lelkésze. Már a negyvenes évek elején magyarul prédikált.

Neumann, 1 *Adolf (héthársi)*, a miskolci Keresk. és Iparkamara elnöke, az OMKE alelnöke, szül. Héthárson 1870. Iskolái elvégzése után Hercz Zsigmond (l. o.) gépgyárának tisztviselője volt, majd az Assicuracioni Generali vezértitkára lett. Megalapította a miskolci Keresk. és Gazdasági Bankot, melynek vezérigazgatója. Mintegy 25 éve elnöke a miskolci Keresk. Testületnek, 20 éve pedig a Chevra Kadisa elnöki tisztét tölti be. Elnöke még a Felsőmagyarországi Zsidókórház Egyesületnek, továbbá 1918 óta a Keresk. és Iparkamarának. 1912-ben apja N. Hermann révén — ki maga is szerepet vitt a közéletben és kiváló talmudtudós volt — megkapta *héthársi* előnévvel a magyar nemességet. Mint a magyar kereskedelemnek egyik legagilisabb vezéregyéniségét pár évvel ezelőtt az OMKE alelnökévé választották. V. A.

2. *N. Ármin*, jogtudós, egyetemi rk. tanár, országgy. képviselő, szül. Nagyváradon 1845., megh. 1909 febr. Deutsch Dávid, a híres balassagyarmati rabbi oktatta a zsidó tudományokra, majd később a boroszlói rabbiszeminárium növendéke lett. Egy ideig Bécsben jogot hallgatott és ez végképpen eltérítette a papi pályától. Jogi tanulmányait Berlinben, Bécsben és Budapesten végezte és miután megszerezte a jogi diplomát, Pápán ügyvédi irodát nyitott, egyszersmind a hitközség jegyzője is volt. Onnan Székesfehérvárra költözött, ahol jogi cikkeivel és tanulmányaival hamar feltünt. Itt írta meg főművét, *A magyar kereskedelmi törvény magyarázatát*, három kötetben. Ennek a nagy munkának elismeréséül 1882. kinevezték a budapesti egyetemen a keresk. és váltójog magántanárává. Ekkor Pestre költözött. 1887-ben képviselővé választották és 1903-ig az is maradt. Az egyetem rendkívüli tanárává 1889. nevezték ki. Mint a parlament kodifikáló bizottságának tagja, itt szerzett érdemei elismeréséül kapta az udv. tanácsosi címet. Számos tanulmányt írt. Utolsó jogi műve egy nagyszabású értekezés, melyet az adásvételi üzlet nemzetközi szabályozásáról írt. Főművei: *A kereskedelmi törvény magyarázata* (3 köt., 2. kiad. 1897) és *A védjegytörvény magyarázata*.

3. *N. Áser*, rabbi, szül. 1800., megh. Jeruzsálemben 1882. Atyja N. *Mózes*, rabbi és neves héber író volt. N. 1832—1862 közt működött Vácon. Ekkor megvált rabbiállásától és a Szentföldre költözött, ahol még húsz évig élt, mint az ottani magyar zsidóság elismert vezetője.

4. *N. Dávid*, rabbi (*Lakenbach Dávidnak* is nevezik), szül. Lakompakon 1820., megh. Pozsonyban 1908. Nagyapja Kunitz Mózes lakompaki rabbiülnök volt. N. a pozsonyi rabbiskola növendéke volt s u. o. működött előbb mint a Bész-din ülnöke. Nagy talmud-tudását és forrásismeretét messze földön elismerték. A pozsonyi rabbiiskola előadója is volt és tanitványainak száma ezrekre ment. Tanítási és kutatási módszere elütött a jesivákon dívó pilpul-módszertől, amely helyett a szigorú szövegértelmezéshez és az eredeti források olvasásához tért vissza. Újabbkori kommentátorokat csupán ritka esetekben használt. Fia, N. *Mózes* zsámbokréti rabbi.

5. *N. Ede*, rabbi, szül. Budapesten 1859 okt. 26., megh. 1918 dec. 12. A budapesti Rabbiképző növendéke volt 1877—1882. 1882-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1883. pedig rabbivá. Ő volt az első rabbi, ki a budapesti Rabbiképző Intézetben végezte tanulmányait. Azóta haláláig volt nagykanizsai főrabbi. A Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja és az Országos Rabbiegyesületnek elnöke volt. Tervet készített a rabbik nyugdíj egyesületéről, de koncepcióját nem valósíthatta meg. Értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. Szerkesztette a Magyar Izráelt, a rabbiegyesület hivatalos közlönyét. Az Imit Evkönyveiben megjelent értékes tanulmányain kívül számos önálló könyve jelent meg, több kitűnő tankönyvet is írt. Lefordította a nagy próféták könyveit az Imit Bibliája részére. Művei: *A mohamedán József-monda eredete és fejlődése* (1881); *Hitszónoklatok és beszédek* (1886); *Zsidó vallástörténet* (2 köt. 1894—1897); *Rövid héber nyelvtan* (1895); *Kayserling* (1908); *Az asszír korszak prófétái és a zsidók története* (1908). F. D.

6. *N. Henrik (héthársi)*, egyetemi tanár, szül. Héthárson (Sáros vm.). 1873. Középiskoláit Miskolcon, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Hosszú ideig asszisztens volt Bécsben a híres Pollitzer tanár fülklinikáján. Nagy feltűnést keltett szakkörökben *Koponyalékelés narkózis nélkül* c. alapvető tanulmányával, melyet az 1909-iki budapesti orvoskongresszuson olvasott fel. E tanulmányával elnyerte a báró Lenwall-féle anatómiai, fiziológiai és patológiai díjat. Új utakat vágó munkálkodásával a tudományos irodalom terén gyorsan emelkedett. Előbb a bécsi egyetem magántanára, majd nyilvános rendes tanára és a fülészeti klinika vezetője lett. 1918. tudományos érdemei elismeréséül *héthársi* előnévvel megkapta a magyar nemességet. Ma a világnak elismerten legkiválóbb fülspecialistája és számos, magas kitüntetés tulajdonosa. V. A.

7. *N.* I. *József*, rabbi, szül. Nagytárkányban (Zemplén vm.) 1880. Pozsonyban nyert rabbioklevelet s a kolozsvári egyetem jogi fakultásán szerezte meg a doktori címet. Sepsiszentgyörgyön, Déván és Brassóban működött mint főrabbi; közben rövid ideig a bécsi Mizrachi cionista szervezet főtitkára volt. 1927 óta az óbudai hitközség főrabbija. Teljesen hivatásának él s a vallásos élet elmélyítése terén már eddig is nagyon szép eredményeket ért el. V. A.

8. *N.* II. *József*, filmiparos, szül. Budapesten 1864. Artista volt, majd kávéháztulajdonos lett. 1899 dec. 9. Ungerleider Mór (l. o.) társaságában engedélyt kapott arra, hogy a Kerepesi-út 68. sz. alatt levő Velence-kávéházban mozgófényképeket bemutasson. Ebből a kávéházi vállalkozásból fejlődött ki a Projectograph r.-t. N. és Ungerleider alapították a Phönix-filmgyárat és építették az első magyar film-műtermet. R. I.

9. *N. Károly (gárdonyi)**, közgazdasági író, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1865 márc. 18.

A budapesti és berlini egyetemeken tanult. 1910-ben a kereskedelmi minisztériumban min. tanácsossá és a vasúti osztály főnökévé nevezték ki. N. egyszersmind a Keleti Kereskedelmi Akadémiának, majd később a közgazdasági egyetemnek lett tb. rendes nyilvános tanára a közlekedési politika és jog tanszakból. Tagja az Orsz. Közlekedési Bizottságnak. Önállóan megjelent művei: *A francia kamara vitái az elsőszülöttségi jogról; A bírói és közigazgatási jog határairól; a berni egyezményről; Vámtarifa és vasúti díjszabás; A vasúti felségjog Boszniában és Hercegovinában; The new projects of convention for the regulation of the international barricade of goods, passengers and luggage; A berni egyezmény.* S. R.

10. *N. Mózes Sámuel*, ifjúsági író, szül. Bánban 1769., megh. Pesten 1831. 12 éves korában a boskowitzi rabbi jesivájába került, majd Prágában Jeitteles orientalistánál tanult. 30 éves korában Pozsonyba ment tanítónak. Itt és Bécsben élt, majd 1822. Pestre költözött. Művei: *Siré Muszor; Igeresz Terufo; Die logischen Termen des Moses Maimunis; Basz Jiftoch* címen héber drámát is írt, továbbá héber grammatikákat és bibliai történeteket az ifjúság számára.

11. *N. Sándor*, jogtudós, szül. 1847., megh. Budapesten 1899. Cikkei a Jogtudományi Közlöny, Magyar Nemzetgazda hasábjain jelentek meg. Tagja volt az ügyvédvizsgáló bizottságnak, segédkezett a hitelre vonatkozó törvények előkészítő munkálataiban. Önálló művei: *A kereskedelmi törvény alapján indított kereset felfüggesztő hatálya; Sorsjegyek és értékpapírok elárusítása; A tőzsdei különböző ügyletek.*

12. *N. Wilhelm*, szerkesztő, szül. Trencsénben 1860 szept. 6. A bécsi egyetem jogi fakultásán tanult s miután azt elvégezte, a Fremdenblatt belső munkatársa, majd egyik szerkesztője lett. Érdemeiért császári tanácsossággal tüntette ki az uralkodó. Saját lapján kívül más, nagyobb német és külföldi lapoknak is dolgozótársa.

13. *N. Zsigmond**, kémikus, szül. Tabon 1860 jan. 19. A bécsi műegyetemen és a budapesti egyetemen tanult. Előbb Thán tanár asszisztense, később törvényszéki vegyész, majd a szabadalmi hivatal hites szakértője lett. Főbb művei: *Eudiometeres vizsgálatok oxigén-ammóniák elegyeken; A nitrátok és nitritek képződése; Módszer a chinin meghatározására; Újítások polarizáló csöveken.* Főszerkesztője és alapítója a Magyar Kémikusok Lapjának.

Neusatz *Lipman Eliezer*, rabbi, szül. Újvidéken, megh. Dunaszerdahelyen 1858. Nagymagyarban működött. Művei: *Mispechósz Peninim; Beér Eliézer; Mé Menuchósz.*

Neuschloss, 1. *Emil*, nagyiparos, szül. Párkányban 1840. Tanulmányait a fővárosban végezte. Megalapította a naschitzi tannin- és gőzfűrészgyárat és vasutakat is épített. Egyik legtekintélyesebb fakereskedője és építési vállalkozója volt Magyarországnak a XIX. sz. végén. Ő építette az 1885-iki kiállítás épületének javarészét s a milléniumi kiállításnak több mint 30 épületét. A királyi palota ácsmunkáját is ő végezte. Gyárüzeme 3000-nél több munkást foglalkoztatott. Haláláig fáradhatatlan munkásságot fejtett ki az iparfejlesztés érdekében.

2. *N. Simon*, orvostanár, szül. 1892. Tanulmányait a budapesti orvosegyetemen végezte. Egyideig Vámossy professzor tanársegédje volt, majd egy német egyetemre került, mint docens. Meghívásra Rosalioba (Dél Amerika) utazott, ahol pár évi tudományos munkálkodás után 1926. egész fiatalon az orvosi kémia tanszékére nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. V. A.

3. *N. Tivadar*, jogtudós, szül. Pesten 1859., megh. Budapesten 1902. Munkatársa volt a Jogtudományi Közlönynek. Önálló műve: *Ehre, Ehrebeleidung und ihre Reparation* (Budapest 1910).

Neustadt *Adolf*, publicista és szerkesztő, szül. Prágában 1812., megh. Bécsben. A piaristáknál tanult, azután Bécsben hírlapíró lett. Szabadelvű nézeteiért a hatóságok állandóan zaklatták s ezért Pozsonyba költözött. Itt a Pannoniába írott cikkeivel keltett feltűnést. Majd Budapestre jött, ahol Saphir lapjának, a Pester Tageblattnak lett belső munkatársa 1839. A magyar állampolgárság elnyerése után átvette a Pressburger Zeitung szerkesztését; ezzel a bécsi rendőrséget végképp maga ellen ingerelte, azonban Eötvös báró (Eötvös József atyja) védelmébe vette. Nagy része volt a forradalmi hangulat előkészítésében. Maga Széchenyi István gróf is munkatársa volt N. lapjának. Politikai felvilágosításokért egyenesen hozzá fordultak külföldről. Liszt Frigyes is vele tárgyalt, mielőtt agitációjába kezdett volna Pesten. Ezért Metternich elkoboztatta a Pressburger Zeitungot és a Pannoniát. A forradalom kitörésekor a pozsonyi ghettóban történt pusztítás következtében N. Bécsbe ment s ott fejtett ki nagyarányú publicisztikai tevékenységet, majd Prágában, Olaszországban, a Levanten, Angliában és Franciaországban járt, visszatérve pedig az Oesterreichische Zeitungot szerkesztette. Magyarországon megjelent művei: *Litteratur und Kunst in Ungarn* (1843); *Die erste Eisenbahn in Ungarn* stb. (1840); Külföldön a következő könyvei jelentek meg: *Aus dem Leben eines Honveds* (2 köt.); *Aus der Kaserne* (2 köt.); *Maissim und Schnokes* (a zsidó könyvekről, 3 kiadást ért); *Das Gebahren d. Oesterr. Creditanstalt*, stb. N. a bécsi hitközség vezetőségében élénk részt vett. S. R.

Névadás, a zsinagógának az a szertartása, melynek keretében az újszülött leánygyermeknek nevet adnak. Ez csak oly napokon történhetik, mikor a Tórából felolvasnak. A gyermek atyját a Tóra elé szólítják, ha a gyermeknek nincs apja, akkor valamelyik közeli rokonát hívják a Tóra elé és a szakasz felolvasása után, külön erre a célra szolgáló misebérach (l. o.) keretében történik a névadás azzal a kívánsággal, hogy szülei sikerrel nevelhessék fel a gyermeket. A fiúgyermek névadása a körülmetélési szertartás (l. *Berisz-milo)* keretében történik. F. D.

Ney *Dávid*, énekművész, szül. Várpalotán 1843., megh. 1905 aug. 31. Budapesten. Atyja, egyszerű timármester volt és a fiát Veszprémbe adta szabóinasnak. Szép hangja magára vonta az ottani kántor figyelmét, ki 1861. énekkarába vette

s megtanította a zene elemeire. Húszéves korában elvitték katonának, a tüzérekhez került, hol a tisztek megkedvelték s hangversenyeiken felléptették. Hat évig szolgált s az 1866-iki porosz-osztrák háború több ütközetében vett részt. Katonáskodása után a tapolcai templomban énekelt, majd Bécsben színházi kardalos lett, míg végre Brandl és Suppé karmesterek felfedezték nagy művészi értékét és elősegítették zenei kiképeztetését. A színpadról ismét a templomi kórusba ment Győrbe, de műértők biztatására 1874. Pestre jött s a Nemzeti Színházhoz szerződött csekély fizetéssel. A Hugenottákban lépett fel először s nyomban megnyerte a közönséget és kritikusokat egyaránt. Ez időtől fogva N. folyton emelkedett hírben, dicsőségben s a Nemzeti Színház, valamint az 1884. megnyílt Operaház működvelő közönségének kedvence lett. Közel 100 szerepben lépett fel s egy sem volt, melyben ne találkozott volna a közönség és sajtó feltétlen elismerésével. Híresebb szerepei: Sarastro, Brogni, Falstaff, Hagen, Wotan, Hans Sachs, Petur Bán stb. Több művészi körutat tett s neve a külföldön is mindenütt tiszteletben állott. Nem csak terjedelmes szép hanggal, de kitűnő előadó képességgel is rendelkezett. A szakkritika feltétlenül elismerte, hogy korának legelső énekművészei közé tartozott. A világhírű művész, ki mindig hálásan ismerte el, hogy első sorban zsidó kántoroknak köszönhette zenei iskolázottságát, a főünnepeken a pesti zsidó templomnak is szolgálatába állította művészetét.

Nichúm avélim *(h.)* szóval jelezzük a gyászolók vigasztalásának szertartását. E szertartás már a temetőben veszi kezdetét, mikor az elhalt férfirokonai (apja, bátyja, férje, fia) a közönség két szembenéző sora között elvonulnak. A közönség az elvonulókat e szavakkal köszönti: «Isten vigasztaljon meg titeket Cijón és Jeruzsálem gyászolói közepette». (E sorfalállás oly napokon, mikor a gyászolók hazamenet nem kezdik meg a gyásznapokat az ünnepre való tekintettel, elmarad [l. *Gyászszertartások].)* Ugyanezt a formulát mondják a látogatók a gyász első hetében. A gyászolók látogatása vallásos kötelességszámba megy. A gyász jeléül a látogató nem köszön, csak szótlanul ül le, elmenetelkor mondja a fent idézett szavakat. Szombaton a gyász szünetel és a gyászolók látogatása is elmarad; ha mégis meglátogatják őket, a következő szavakkal köszönnek el: «Ma szombat van, nem kell vigasztalni; a vigasznak eljövetele közel van, nyugodjatok békében.» Az első formulával köszöntik a gyászoló család férfitagjait a gyászhét péntek estéjén a zsinagógában. F. D.

Nicovim, hetiszakasz, mely *Mózes 5. könyve* 29. fejezetének 9. versétől a 30. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Intelmek. Izráel megtérése és helyreállítása. A törvény nem emberfölötti, megtartása életet biztosít. Szabad választás az erény és a bűn között. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája könyve* 61. fejezetének 10. versétől a 63. fejezet 9. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között nincsen összefüggés; csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakaszt mindig a vigaszhetekben áv hó 9-ike és ros hasónó között olvassák fel, így lett e vigasztalóbeszéd tartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz. Néha a naptári beosztás folytán a következő hetiszakasszal olvassák együtt (Nicovim-Vajélech). F. D.

Nidó, a menstruáló nő héber neve. Ilyen időben a házasélet szünetel s újra megkezdése előtt a tisztuló nőnek rituális fürdőbe kell mennie.

Niedermann *Mór*, rabbi, szül. Nagysurányban (Nyitra vm.) 1890 jan. 11. Gimnáziumi tanulmányai után a budapesti Rabbiképzőben és ezzel párhuzamosan a budapesti tudományegyetemen nyerte el magasabb kiképzését. 1915-ben filozófiai doktor, 1917. rabbi-oklevelet nyert. 1917-ben a Pesti Izr. Hitközség polgári fiúiskolájának rendes tanára. 1918 óta nagybecskereki főrabbi. Főműve: *A Vulgataviszonya az Agadához és Targumhoz.* F. D

Nismász kol cháj *(h.)*. Magyarul: *Minden élő lelke.* Kezdete és neve annak az imának, melyet szombat és ünnepnap reggelén mondanak a jistábách (l. o.) ima előtt. A legenda Péter apostolt vallja ez ima szerzőjéül. A tudományos kritika nem talál támaszpontot ehhez a feltevéshez. Mindenesetre ősrégi és már a Talmud is említi *(Beráchoth* 59b és *Peszáchim* 111a). F. D.

Niszon, a zsidó kalendáriumban az év első hónapja. A *nesz* = csoda szóból származtatják; az Egyiptomból való csodálatos kivonulás emlékére a csodák hónapjának is nevezik. A peszach előtti szombatot szintén ezért hívják nagyszombatnak (sabbósz hagódol) «mipne hanesz senaásze bó», az «ezen napon történt csodák» miatt. A bibliai irodalomban gyakran «chodes hoóviv» = a kalászok hónapja név alatt is előfordul. A hagyományos irodalom erre a napra teszi a bibliai özönvizet. (1657. a zsidó évszámítás szerint.) (L. *Özönvíz).* Az első napjára esett a bibliai frigysátor *(óhél)* összeállítása is. A *Szeder Olam Rabba* erre a napra teszi azt az eseményt, hogy Mózes a sziklából vizet fakasztott. N. mindig harminc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak vasárnapra, keddre, csütörtökre és szombatra eshetik. A zodiákusban bárány a jele. Ha az újhold első napja (Ádár 30) szombatra esik, úgy akkor tartják a sabbosz hachodest (l. o.). Az egész hónapban elmarad mind a sacharisz, mind pedig a mincho imánál a tachanun (l. o.). A hónap első tizenkét napján mondják a reggeli ima után a fejedelmek ajándékairól szóló bibliai részt, mely erről az időről van keltezve (IV. *Mózes* 7. 1; 8. 4). F. D.

Nitl *(j.)*, tulajdonképen *dies natalis*, születésnap. Így nevezik sokhelyütt Karácsony estéjét, vagy az orosz naptárt tekintve Vízkereszt estéjét — Jézusra vonatkoztatva. A jesivában szünetel ilyenkor a tanítás. F. D.

Nóach, hetiszakasz, mely *Mózes* 1. könyve 6. fejezetének 9. versétől a 11. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Noé és az özönvíz. Isten szövetsége Noéval. Noé utódai, a bábeli nyelvzavar, Sém leszármazottai. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája könyve* 54. fejezetének elejétől az 55. fejezet 5. verséig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a próféta a vizözönre hivatkozik, mint Isten szeretetére. Miképpen az nem

jő többé a földre, úgy szeretete sem szűnik meg soha. F. D.

Nóach fiainak hét törvénye. Az a hét bűn, melyet a biblia nem-zsidó szempontból is véteknek tart. Ezek: 1. tulajdonjog megsértése; 2. kárvallás; 3. bálványimádás; 4. vérontás; 5. fajtalankodás; 6. rablás; 7. élő állat élvezése. A zsidó hagyomány szerint ezektől már az ősember is tartózkodott. F. M.

Nobel *József*, rabbi. A hetvenes években Tatán működött, mint Handler Márk rabbi (l. o.), elődje. A nyolcvanas évek elején Halberstadtban választották meg rabbinak s itt is működött haláláig. Főleg a Jüdische Pressebe, Hildesheimer lapjába dolgozott. Műve: *Rohlings Talmudjude, kritisch beleuchtet* (1880).

Nobl *József*, orvos, szül. Felső-Iregen (Tolna vm.) 1824., megh. Budapesten 1874. Wienben végezte tanulmányait, a szabadságharcban mint honvédorvos vett részt. Tudományos cikkeit az Ung. Med. Chirurg. Pressebe írta. Önálló műve: *Lepkék* (1868).

Nógrádbercel, kisk. Nógrád vm., 2228 lak. A községben már körülbelül 200 éve laknak zsidók. A legrégibb családok a Blumenthalok és a Mühlradok, amelyek leszármazottjai ma is nagy szerepet visznek a községi és a hitközségi életben. Blumenthal Jakab magántudós még a hitközség alapítása előtt, 1870. jesivát vezetett, amelynek 20 hallgatója volt. 1871-ig a berceli zsidók a szomszédos Becske hitközséghez tartoztak. 1871-ben külön hitközségbe tömörültek, de hitközségük a sziráki kongr. anyak. kerülethez lett csatolva, ami ellen a berceliek vallási okok miatt tiltakoztak. Hosszas harcok után sikerült a hitközségnek autónomiát nyerni, mint önálló orthodox anyak. kerület. Az első előljárók Blumenthal József, Mühlrad Adolf és Markusz Ábrahám voltak. 1875-ben templomot építettek és megalapították a Chevra Kadisát. 1876-ban rituális fürdőt, 1880. téli imaházat és 1890. Hachnoszasz Orchim helyiséget építettek. 1912-ben megválasztották Jungreisz Jakab fábiánházi rabbit, aki működésének első évében jesivát és Talmud-Tórát létesített. A jesivának 18, a Talmud-Tórának 16 növendéke van. A Talmud-Tóra tanítója Rosenberg Rafael. 1920-ban Misnajosz és Talmud Egylet létesült. 1923-ban néh. Mühlrad Ignácné 100 q búzát adományozott a hitközségnek új templom építése céljából. A hitközség létszáma 200 lélek, 52 család, 42 adófizető tag. Foglalkozásuk: 15 gazdálkodó, 10 kereskedő, 6 nagykereskedő, 5 iparos, 3 köztisztviselő, 2 orvos, 1 nagyiparos, 1 tanító, 5 magánzó és 2 egyéb. A hitközség évi költségvetése 6000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak Szolgaguta, Nógrádkövesd és Ordas községek. A háborúban 40-en vettek részt, kettő hősi halált halt. A közgazdaság terén fontos szerepük van: Mühlrad Mór és Beck Miksa birtokosoknak, Schwartz József és Müller Jenő bérlőknek, Jakubovits Bernát gőzmalomtulajdonosnak. A mai vezetőség: Jungreisz Jakab főrabbi, Mühlrad Ignác díszelnök, Blumenthal Simon elnök, Gansel Áron gondnok, Mühlrad Mór, Schweitzer Sámuel, Gansel Izrael, Jakubovits Bernát és Lőwi Miksa előljárósági tagok.

Női Pro-Palesztina Liga. Alakult 1925 dec. 29. Nagyváradon azzal a céllal, hogy zsidó nőket nyerjen meg a palesztinai újjáépítési mozgalomnak. Díszelnöke a ligának Nussbaum Sámuelné, elnöke Weimann Jenőné, pénztárnok Katz Rudolfné, főtitkár Blum Zsigmond. Sz. I.

Nókém venótér *(h.). Bosszuálló*, gyűlölködő.

Nordau *Max Simon*, publicista és szépirodalmi író, a modern cionizmus egyik vezéralakja, szül. Budapesten 1849 júl. 29., megh. Párisban 1923 jan. 22. Orvosi tanulmányokat végzett, beutazta a külföldet, majd 1878. orvosi gyakorlatot kezdett szülővárosában. Már kora ifjúságában hírlapírással is foglalkozott és több fővárosi napilapnak, mint a Pester Lloydnak is, belső munkatársa volt. Miután 1880. Párisba költözött, még élénkebb írói és hírlapírói tevékenységet fejtett ki. Éveken át a bécsi Neue Freie Presse párisi tudósítója volt. Az események legtitkosabb rúgóit feltáró külpolitikai tanulmányai, megkapóan érdekes irodalmi, színházi és képzőművészeti kritikái éleselméjűségükkel, semmiféle bálványt nem tisztelő radikalizmusukkal és a végletekig menő logikai következetességükkel mindenkor nagy feltűnést keltettek és hatalmas olvasótábort hódítottak maguknak. 1914-ben, amikor kitört a világháború, kiutasították Párisból és kénytelen volt Madridban letelepedni, de a békekötés után visszatért a francia fővárosba, ahol holtáig maradt. Főműve: *Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit* (1883), amelyet a legtöbb nyelvre lefordítottak és amely számtalan kiadást ért. Nagy sikerük volt *Paradoxe* (1886) és *Entartung* (1893) c. műveinek is, amelyek a racionalista kulturális és művészeti kritikának páratlan lendületű vitaírásai és a *Konvencionális hazugságok* c. harci riadójával együtt kérlelhetetlenül logikus szembeszállás mindazzal, amit N. akár a multban, akár a jelenben a jövendő emberi haladás kerékkötőjének tartott. Egyéb kulturkritikai munkái: *Aus dem wahren Milliardenlande* (1878); *Vom Kreml zur Alhambra* (1879); *Paris unter der dritten Republik* (1880); *Ausgewählte Pariser Briefe* (1887); *Zeitgenössische Franzosen* (1901); *Von Kunst und Künstlern* (1905); *Der Sinn der Geschichte* (1909); *Biologie der Ethik* (1921). Szociológiai eszméit igyekezett kifejteni és érvényre juttatni szépirodalmi munkáiban is. Regényei közül a legfigyelemreméltóbbak: *Die Krankheit des Jahrhunderts* (1889); *Gefühlskomödie* (1891); *Drohnenschlacht* (1898); *Morganatisch* (1904). Színdarabjai közül a legjelentékenyebbek: *Der Krieg der Millionen* (1886); *Das Recht zu lieben* (1894); *Die Kugel* (1895); a modern zsidó súlyos helyzetét tárgyaló *Doktor Kohn* (1898); *Der Lebenssport* (1912). N. az elsők egyike volt, aki a legnagyobb lelkesedéssel csatlakozott Herzl Tivadar (l. o.) cionista mozgalmához. Már 1896., amikor megjelent Herzl *Der Judenstaat*ja, N. a maga világhírének egész súlyával melléje állott. Szóban és írásban, hírlapi cikkekben, tanulmányokban, bizalmas konferenciákon és népgyűléseken félelmetes dialektikával harcolt eszményeiért. Már az első baseli cionista kongresz-

szusokon is mesterien egybekovácsolt beszédekkel lelkesítette a cionizmus híveit és támadta Herzl ellenfeleit. Herzl halála után 1905. a baseli kongresszuson, mint elnök már ő lépett a cionizmus megalapítójának örökébe. A mozgalomnak ezután egészen a világháborúig ő volt a szellemi vezére, harcos agitátora és fáradhatatlan publicistája, aki megérte még, hogy 1920. Anglia mandátuma alatt létrejött a palesztinai zsidó nemzeti otthon. Végső akarata szerint holttestét két évvel halála után, 1925. Palesztinába szállították és Tel-Avivban temették el hatalmas gyászünnepség keretében. Egész kis könyvtárt alkotó cionista cikkei, polemikus írásai és tanulmányai közül kiemelkedik: *Der Zionismus* c. kötete (1902), amely Gabel Gyula fordításában magyarul is megjelent. Sz. G.

Noszo, hetiszakasz, mely *Mózes 4. könyve* 4. fejezetének 21. versétől a 7. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A názir törvénye, Kohaniták áldása, A fejedelmek ajándékai. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Bírák Könyve* 13. fejezetének 2. versétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy ez utóbbiban is názirról, Sámson születéséről van szó.

Noszen *Nota Cánc*, rabbi, megh. 1772. Zianc-ból származott, veje volt a Messiás hírben álló Mordechai Léb Mochiach vándorprédikátornak és sógora Chárif Mózes híres pozsonyi rabbinak. N. előbb Boldogasszonyban (Frauenkirchen) működött 1758-ig, de midőn Chárif Mózes betegeskedni kezdett, a Bész-din tagjául hívták meg Pozsonyba. Hogy itt vezető szerepett vitt, az kitűnik abból, hogy több hitközségi és rabbiságí határozat nevével van jegyezve. Eibenschütz Jonathán prágai főrabbi híres pörében, melynek szálai hazánkba is kiterjedtek, három jegyzőkönyv az ő hitelesítésével van ellátva, melyet a pozsonyi rabbiság a sabbataizmussal vádolt Arholz Náthán stomfai rabbi ügyében vett fel.

Nóti *Károly*, író, szül. Tasnádon (Szilágy vm.) 1893. Középiskoláit a zilahi gimnáziumban végezte, utána Kolozsváron jogot hallgatott, majd ujságírói pályára lépett. Éveken át több erdélyi lapnak volt a munkatársa, aztán Pestre került, a Magyar Hirlaphoz. Pesten rövidesen abbahagyta az ujságírást és csak a színpadnak dolgozott. Egyfelvonásos vígjátékai és bohózatai hamarosan népszerűek lettek. 1926-ban nagy sikerrel mutatták be a Vígszinházban a *Házibarát* c. vígjátékát, melyet Szenes Béla hátrahagyott darabtöredékéből írt. N. a híres országos erdélyi rabbidinasztia leszármazottja. Leányágon ükunokája *Panet* Ezékiel (l. o.) rabbinak.

Numerus clausus. A köztudatban N. néven az 1920: XXV. t.-c. ismeretes, mely a «tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról» szól. A törvényjavaslatot Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920 júl. 22. nyujtotta be, a nemzetgyűlés a javaslatot hét ülésen — 1920 szept. 2., 3., 16., 17., 18., 20. és 21. napjain — tárgyalván, azt a Bernolák Nándor nemzetgyűlési képviselő által benyujtott módosító javaslat felvételével fogadta el. A törvény négy szakaszból áll, ezek közül a negyedik a végrehajtási rendelkezést tartalmazza. A törvény első paragrafusa a következőképen szól: «A tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra az 1920—21. tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak be, akik nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók és csak olyan számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.» E paragrafus első része felesleges, miután a megbízhatatlan elemek kizárását már előzőleg is törvény szabályozta, a korlátozó rendelkezés szövege pedig félreértésre adhat okot, hiszen a mai Magyarországnak ugyanannyi főiskolája van, mint a réginek, ennélfogva aránylag az addiginál jóval több főiskolai hallgató alapos kiképzése volna biztosítható. A törvény indokolása azonban, ellentétben az első paragrafus máskénti értelmezhetőségével, szükségesnek tartja a túltengő szellemi proletariátus korlátozását, a harmadik szakasz pedig egyenesen kimondja, hogy «Az engedély megadásánál arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenc tizedrészét». Ez a szakasz homlokegyenest ellenkezik a magyar közjoggal, mert nincs olyan törvényünk, mely megállapítaná a fajiság ismérveit, vagy felsorolná, hogy milyen nemzetiségek élnek Magyarországon. A nemzetiség sohasem jelentett egyebet mint valamely anyanyelv bevallását és az 1868: XLIV. t.-c. bevezető rendelkezései értelmében «az egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve eshetik külön szabályok alá». A N. megdöntötte ezt az elvet, mert szerinte nem csupán a hivatalos nyelv használatának joga, de a tanszabadság joga is nemzetiségek szerint igazodik. A zsidóságról a N.-ban sem mint felekezetről, sem egyébként nem tétetik említés, a törvény mégis a zsidó ifjúság tanulási szabadsága ellen irányul. A N.-t ugyanis még életbelépése előtt alkalmazták Haller Istvánnak egy 1920 aug. 6. kelt rendelete alapján, mely az 1920—21. tanévre felvehető hallgatók számát szabályozván «az izraelitákat külön nemzetiségnek» vette. Ez a megjelölés jog- és törvényellenes, mert figyelmen kívül hagyja a magyarországi zsidóság egyenjogúságát kimondó 1867: XVII. t.-cikket (l. *Emancipáció)* és a zsidó vallást bevett vallásfelekezetnek minősítő 1895: XLII. t.-cikket (l. *Recepció).* A magyar közjog nem ismer faji osztályozást, a nemzetiség közjogi fogalmának kritériumai pedig éppen a törvények értelmében nem vonatkozhatnak a zsidóságra. A N.-t megállapító törvény végrehajtásánál mégis külön nemzetiségként kezelték a zsidóságot, jóllehet a m. kir. Kúria már a N. életbeléptetése után is több izben kimondotta, hogy «az ‚izraelita' és a ‚zsidó' kifejezés Magyarországon a magyar alkotmány értelmében egyedül vallásfelekezeti megjelölésre alkalmas», továbbá «a héber nyelv nem minősíthető a zsidóság olyan anyanyelvének, mely őket külön nemzeti-

séggé olvasztaná össze, következésképen ezidőszerint Magyarországon zsidó nemzetiségről beszélni nem lehet». Nyilvánvaló tehát, hogy a N. törvénybeiktatását megelőzőleg az emancipációs és recepciós törvényeket kellett volna hatálytalanítani. Ez azonban nem történt meg. A N. következtében a zsidó ifjúság százai kényszerültek külföldre s az első években különösen a német egyetemekre tódultak, de újabban Ausztria, Csehország, Belgium, Franciaország és Svájc egyetemein is sok a magyar zsidó egyetemi hallgató. Segélyezésükre alakult meg a Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság, mely társadalmi úton teremti elő a külföldön tanuló ifjúság támogatásához szükséges anyagi eszközöket és ez irányú akciójával már eddig is jelentős eredményeket ért el. A zsidó ifjak egyrésze tanulmányainak befejezése után visszatért Magyarországba, jóval nagyobb azonban azoknak a száma, akik diplomájuk nosztrifikálásának nehézségei, vagy egyéb okok miatt külföldön telepedtek le. A N. ellen mindjárt életbeléptetése után a sajtóban, de különösen a parlamentben éles harc indult meg. Ebben a harcban a képviselők közül Vázsonyi Vilmos, Sándor Pál, Rassay Károly, Bródy Ernő, Fábián Béla és általában az ellenzéki politikusok jártak elől. Több izben nyilatkozott elítélőleg a N.-ról Apponyi Albert gróf is, sőt a kormánypárti politikusok között is számosan akadtak olyanok, akik nyiltan programmjukra tűzték a N. eltörlését. A N. elleni harc külföldön is visszhangra talált, ahol a magyar zsidóság akciójától teljesen függetlenül, a Joint Foreigne Committee of the Jewish Board of Deputies and the Anglo-Jewish Associaton és az Alliance Israélite Universelle 1921 nov. havában előterjesztést intéztek a Nemzetek Szövetségéhez, melyben azt sérelmezték, hogy a N. egyrészt a törvény előtti egyenlőség elvét sérti, másrészt faji és nemzetiségi kisebbség gyanánt kezeli a magyar zsidókat, holott a zsidóság Magyarországon csak felekezeti kisebbséget jelent. A Nemzetek Szövetsége foglalkozott is a felterjesztésekkel, de különösebb eredmény nélkül. 1924-ben a N. ellensúlyozása céljából Sándor Pál kezdeményezésére felmerült egy zsidó egyetem felállításának a terve, ez a terv azonban meghiusult. 1928-ban a közhangulat nyomására megtörtént a N. módosítása, amely azonban csak stiláris jellegű, miután a nemzetiségi kategorizálás helyébe a hallgatók szüleinek foglalkozási kategorizálását hozta be. A módosítás nem is eredményezett lényeges javulást, mert csupán a «nemzetiségi» megjelölést szüntette meg, de a zsidóság számára törvényileg biztosított tanszabadság visszaállításával adós maradt. (V. ö. *Gábor* Gyula dr. «A N. és a zsidó egyetem».) V. A.

Nun, a héber alphabetum tizennegyedik betűje. Hangzóértéke: n, tehát nyelvhang. Számértéke: ötven. Neve halat jelent, alakja is ennek felel meg. A szó végén e betűnek elnyujtott formája van.

Nyárai *Antal*, színművész, szül. Nagyenyeden 1869., megh. Budapesten 1917 febr. 28. Az Országos Színművészeti Akadémia elvégzése után tizenöt évig vidéken működött, 1902-től kezdve pedig a Népszínház tagja volt egész annak megszűnéséig. Kiváló és igen sokoldalú művész volt, de főleg énekes-kómikus szerepeiben aratott sikereket. Később a Király Színház tagja volt.

Nyári *Sándor**, művészeti író, egyetemi tanár, szül. Zalaegerszegen 1861., megh. Budapesten 1915. Tanulmányait a bécsi, charlottenburgi műegyetemen és a lipcsei egyetemen végezte. Múzeumi szolgálatát a Nemzeti Múzeum régiségtárában mint asszisztens kezdte, utána az Országos Képtár segédőre, majd őre lett. A budapesti műegyetemen előbb mint magán-, majd rk. tanár művészettörténetet adott elő. 1892-ben ő fedezte föl a szász király birtokában Mányoki Ádámnak azóta híressé lett II. Rákóczi Ferencképét. Hazai és külföldi lapokban számos műtörténeti tanulmányt írt. Művei: *Der Porträtmaler Johann Kupetzky, sein Leben und Werke; A kassai székesegyház; A czenstochowai páloskolostor és magyar műemlékei; Brocky Károly festőművész élete és művei.* F. B.

Nyelvészet *(filológia)*, a nyelvek kialakulásával, fejlődésével, idiomáival, a különböző nyelvágak és nyelvcsaládok összehasonlításával, a nyelv fejlődésének törvényszerűségével, a hang- és mondattan szabályosságának megállapításával, a nyelvek pszichológiájával foglalkozó tudomány, amely a speciális zsidó tudományokkal, csakúgy, mint az évezredeken át működő zsidó tudósokkal a legszorosabb összefüggésben áll. Az ókori nyelvtudomány magas szinvonalon a hinduknál állott a K. e. 5. sz.-ban, majd a görög műveltség idején az alexandriai korban, a K. e. 2. sz.-tól a K. u. IV. sz.-ig. Ebben a korban a zsidóknál úgy görög, mint palesztinai és babilon-perzsa területen a Ny. legvirágzóbb tudományágak egyike volt. A Ny. művelését maga a Biblia és a szóbeli hagyomány, a Misna és Midras interpretálása tette szükségessé. Éppen ezért, már az ókori exegetákat, a Targumok fordítóit, magyarázóit, a Misna, Gemára, a Baraiták megfogalmazóit és interpretálóit, a tannaitákat (l. o.), majd a gáóni korszak (l. o.) tudósait, az alexandriai zsidó tudósokat, mind elsősorban nyelvészeknek kell tekinteni, mert magyarázatuk módszere, csakúgy, mint a középkori nyugati exegetáké, elsősorban filológiai volt. Ez utóbbiak a filológiának egyenesen úttörői voltak. Ilyennek kell tekinteni magát *Rasit* (R. Salomo Jichaki, a XI. sz.-ban Troyes), akinek filológiai interpretáláson alapuló exegézisét Nicolaus Lyra plágiuma nyomán a keresztény egyház úgy a középkorban mint Luther nyomán a reformáció korában is magáévá tette. A modern sémi filológiának egyenesen megalapítóiul kell tekinteni a francia- és spanyolországi nagy exegetákat és filozófusokat, *Maimonidest, Nachmanidest*, még inkább azonban *Abulwalid Merwan ibn Ganah, Abraham ibn Ezra, Juda ibn Tibbun* és *David Kimchi* kiváló filológusokat, de a kevésbbé neveseket is. A zsidó tudomány nyelve már az ókorban is részben volt csupán tiszta hébernyelvű, mert ahhoz a rokon északsémi nyelvek, mint az arameus, a kald-arameus, szír, továbbá más nyelvek társultak. A Talmud, a Targumok, a kabbalisztikus iratok (mindkét Zóhár) ily nyelveken vannak írva s több ezer perzsa, görög, majd arab szó fordul elő bennük. A zsidó-

tudósok, elsősorban a teológusok már az ókortól kezdve az egész középkoron át napjainkig ezeket a nyelveket olvasták, a filológiai felkészültség, hajlam és tudás tehát elengedhetetlen volt náluk, akik tartalmi interpretálásra törekedtek. Ezért volt a zsidóság tudományossága szerves kapcsolatban a filológiával évezredek óta. A modern Ny. a XIX. sz. eleje, Bopp fellépése óta sok kiváló zsidó tudóst állított szolgálatába és pedig nem kizáróan a sémi, hanem az indogermán és turáni filológia egész területén is. Alábbiakban csupán a legkiválóbb zsidó származású magyar nyelvészek megemlítésére szorítkozunk. (Bővebben l. az egyes nevek alatt.) Balassa József, Ballagi Mór, Bánóczi József, Elek Oszkár, Fuchs (Fokos) Dávid, Gábor Ignác, Goldzieher Ignác, Gyalui Farkas, Hahn (Havas) Adolf, Halász Ignác, Harmos Sándor, Heller Bernát, Kallós Ede, Kallós Zsigmond Kardos Albert, Kőrösi Sándor, Krausz Jakab, Kunos Ignác, Léderer Béla, Mahler Ede, Munkácsi Bernát, Perényi Adolf, Prém József, Radó Antal, Reich Emil, Roheim Géza, Rózsa Géza, Rubinyi Mózes, Simonyi Zsigmond, Szilasi Móric, Vámbéry Ármin. A magyar-zsidó nyelvészek legtöbbje a magyar nyelv és a magyar nyelvvel rokon nyelvek filológiájával foglalkozott. Közöttük a legkiválóbbak alapvető munkásságot fejtettek ki ezen a téren és felbecsülhetetlen szolgálatot tettettek a magyar és az egyetemes nyelvkutatás tudományának. S. R.

Nyíracsád, nagyk. Szabolcs és Ung vm. 3298 lak. Az (orthodox) hitközség a mult század 50-es éveiben alakult. Első előljárói Schwarcz Ignác, Rappaport Mór és Róth Jakab voltak. Első rabbija Rosensamen Herman 1908. bekövetkezett haláláig állott a hitközség élén. 1860-ban a hitközségi tagok adományaiból épült fel a templom. Volt a hitközségnek jesivája és Talmud-Tórája is, de mind a kettő megszünt. Pár évvel ezelőtt Spitz Ignác volt hitközségi elnök kezdeményezésére közadakozásból rituális fürdő létesült. A hitközség tagjai közül Farkas József és Berkovits József földbirtokosok vezetnek nagyobb mintagazdaságot. A hitközség évi költségvetése 4000 pengő, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez három község tartozik. Lélekszáma kb. 200, családok száma 45, adót 35-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjainak túlnyomó része kereskedő és gazdálkodó. A világháborúban a hitközségnek 30 tagja vett részt, akik közül 6-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Lichtenstein Kisziel rabbi, Róth Vilmos elnök, Grósz Miklós alelnök, Langer Lajos pénztárnok.

Nyírbátor, nagyk. Szabolcs és Ung ezidőszerint egyesült vm. 9075 lak. A (statusquo) hitközség alakulásának idejéről nem állanak rendelkezésre hiteles adatok. Annyit tudunk csak, hogy a XIX. sz. elején, körülbelül 1816-ban R. Simon Mandel és öt fia alapította a hitközséget. Ez a R. Simon Mandel őse az ismert Mandel-családnak, mely a bóni gyártelep megalapításával nagy szerepet játszott és játszik ma is a magyar közgazdasági életben. A hitközségnek három kis temploma van. 1857-ben létesült elemi iskolája, azonkívül van egy Talmud Tórája, amelyet messze földről is számos növendék látogat. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Elek Alajos az elnöke és a Nőegylet, mely Lőrinczy Józsefné vezetése alatt áll. A hitközségnek a társadalmi és közgazdasági életben számottevő tagjai: Mandel Eduárd, aki a 400 munkással dolgozó boni gyártelepet alapította. Több kitüntetésben részesült, Nyirbátor községe utcát nevezett el róla, valamint fiáról Mandel Dezsőről is, aki 50 évig volt a gyár elnökigazgatója s jelenleg nyugdíjban van. Ny.-ról származik Mandel Pál, aki politikus is. A hitközség 10,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből nagyobb összeget szociális és filantrópikus célokra fordít. Lélekszáma 160, a családok száma 92, adót 86-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 5 gazdálkodó, 4 szabadpályán levő, 1 tanító, 7 kereskedő, 4 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 3 orvos, 8 munkás, 3 magántisztviselő, 19 iparos, 1 mérnök, 4 magánzó és 18 egyéb. A világháborúban résztvett tagjai közül 14-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Lemberger Ábrahám főrabbi, Lőrinczy József elnök, Weiszberger Mór alelnök és Szilvási Ármin tanító, jegyző.

O

Obadja, a 12 kisebb próféta gyüjteményének egyik könyve. A próféta Edomról szól, hogy elbizakodottságával és kegyetlenségével érdemelte ki Isten büntetését: «A határig űztek saját szövetségeseid, megcsaltak, levertek meghittjeid, kik kenyeredet ették, hálót vetettek neked. A gonoszság miatt, melyet Jákob testvéreden elkövettél, borít el most a szégyen. Nem kellett volna egykedvűen nézned testvéredet balsorsa napján és nem kárörvendened Juda fiain vesztük napján. Amint te tettél, úgy tesznek veled is, fejedre száll tetted». Korvonatkozások hiányában az egy fejezetre terjedő könyvecskét irodalomtörténetileg még megközelítőleg sem tudjuk elhelyezni.

Oberländer, felvidéki. A keleti és erdélyi részeken lakó zsidók az északi megyék zsidójára alkalmazzák, aki kulturáltabb életformák között él, de alkalmazzák a Duna-Tisza közén lakókra, sőt még a Dunántúlira is, mindenkire, akit németesnek tartanak. Az O. tehát inkább karakterizáló, mint etnográfiai megjelölés. A konzervatív keleti zsidó smokságnak tartja a kulturformákat és ennélfogva kevésre becsüli az O.-t, ami kifejezésre jut a közmondásában is: Ein Narr, wie ein O., bolond, mint egy felvidéki. F. M.

Obláth *Richard**, matematikus, tanár, szül. Versecen 1882. A budapesti egyetemen tanult és miután bölcsészetdoktori és tanári oklevelet

szerzett, az V. ker. áll. főreáliskola tanára lett. Munkatársa több magyar és külföldi matematikai folyóiratnak. Önállóan megjelent főbb munkái: *Az alkoholizmus élettani és etikai hatásai* (1904); *Mérőleges szerkesztése vonalzóval és étalonnal* (1909). S. R.

Óbuda (*Alt-Ofen*, héberül: *Oven Jósén*), Budapest III. ker. A legrégibb okmány, mely Ó.-n letelepült zsidók mellett tanuskodik, 1349-ből származik. A XV. sz.-ban már községet alkotnak az ottlakó zsidók, ez azonban 1526. a háborús zavarok következtében tönkrement. Csak 1712. találhatók újra zsidók Ó.-n, a népszámláló ív ebben az évben 24 családot (88 lelket) mutat. Jórészt Cseh- és Morvaországból származtak, de több Budáról kiüldözött zsidó is telepedett itt le. Zichy gróf védelme alatt állottak és miután az előírt védelmi pénzt megfizették, a hatóság nem zaklatta őket. A Zichy grófok nagy kiváltságokat adtak az Ó.-i zsidóknak. Megengedték, hogy nyilvános istentiszteleteket tartsanak, hogy belügyeikben saját bíróságuk ítélkezzék, hogy ingatlanokat szerezzenek, kóser bort és húst mérjenek, A zsidóbírót, kit a Zichy bárók engedélyével maguk a zsidók választottak, nagy tiszteletben részesitették. A bíró mindig egy díszes ezüst pálcát tartott a kezében s ha az utcán járt, a hitközségi szolga heroldként járt előtte. A zsidók, mint bérlők, szétszórtan laktak a városban. 1737-ben 43 család (198 lélek) lakott itt. Ekkor szereztek temetőtelket és 1738. építették az első zsinagógát. 1745-ben halt meg első rabbijuk Oppenheim Iszachar Ber. 1749-ben a község 340 forint türelmi adót fizetett. 1752-ben 52 család élt itt, volt rabbijuk, Günsburg Matiszjáhu, egy rabbihelyettesük és két zsidó tanítójuk. 1765-ben megújította a község Zichy grófnővel kötött szerződését és 1766. a kamara vette át a védelmet hasonló feltételek mellett. 1770-ben alapították a Chevra Kadisát, 1780. ennek égisze alatt a zsidókórházat. 1786 után Kicse Izsák a rabbi. 1784-ben nyilt meg a nyilvános népiskola, az első világi zsidó iskola Magyarországon. 1787-ben már 320 család lakta Ó.-t. Budai mintára új alapszabályok is készültek. 1789-ben választották meg Münz Mózest (l. o.) rabbinak. 1794-ben megyei rabbi lett; ő alá tartozott a pesti község is. E hivatalt 1831. bekövetkezett haláláig viselte. Még 1830. approbálta Chorin Áron első írását, az *Émek hasóve* c. munkát. Mikor azonban később Chorin nyiltan a szélső reform mellett foglalt állást, Münz az ország többi rabbi-tekintélyével ellene lépett fel. A pesti község, ahol a reformirányzatnak sok híve volt, nem akarta többé Münzöt rabbijának elismerni. Az Ó.-i község Münz alatt felvirágzott, 1794. már 3-2 családot számlált, kik 1790 óta saját házaikban lakhattak. 1838-ban hívták meg rabbinak a *Tiv Gitin* című novellisztikus és responzórikus munka szerzőjét Heller Cvi Hirset, aki azelőtt Bródiban, Bonyhádon és Ungváron működött. De ez még ugyanabban az évben meghalt. Ezután az állás 27 évig üresen maradt. 1838-ban az árvíz a zsidóknak is nagy károkat okozott, a szerencsétlenség éjszakáján a református templom fogadta be őket. 1861 és 1880 között Hirsch Márkus működött itt, aki később prágai és hamburgi főrabbi lett. A kulturális élet középpontjává azonban mindinkább Pest emelkedett és az Ó.-i község is háttérbe szorult. Rabbijai voltak Klein Gyula (1887–1895), Adler Illés (1896–1907), Wellesz Gyula (1910–1915), majd Schreiber Ignác (1919–1922) következett, aki fiatalon villamos szerencsétlenség áldozata lett. Jelenleg Neumann József dr. (l. o.) a főrabbi. Az Ó.-i hitközség mindig kitünt hazafias áldozatkészségével. A Nemzeti Múzeum alapításához 2625 forinttal járult hozzá. 1848-ban önként felajánlotta minden templomi ezüstjét, 50 lovast állított ki teljes felszereléssel. Az 14,270 forint hadiadót készpénzben fizette le. Ma is fennálló nagy templomát 1820. építette a hitközség. A tagok nemcsak a költségeket fedezték, de kezük munkájával is résztvettek a templomépítésben. 1927-ben egy kisebb templomot épitett a hitközség. A hitközségnek a II. József idejében alapított iskolája a mult század 80-as éveiben megszünt és csak 1920. nyilt meg ismét a hitközség székházával közös új épületben. Ez volt a II. József által engedélyezett ú. n. «Musterschule», melynek megnyitását nagy belső harcok előzték meg. A hitközség jámborabb tagjai ugyanis a hitéletet féltették az iskolától. Az iskola 4 tanerős és 4 osztályos. 1927-ben Kemény Lajos (l. o.) hitközségi elnök kezdeményezésére napközi otthon létesült, továbbá óvoda, amely az országnak első zsidó óvodája. A Talmud-Tóra kb. ötven éve létesült s jelenleg két tanerős. 1922-ben Herskovits Mihály és Singer Lázár kezdeményezésére megalakult a «Solós Szeudosz»-egylet és a Talmud-Tóra felnőttek részére, amely szombat délután tartja összejöveteleit és a vallásos élet elmélyítésére törekszik. 1923 óta tart fenn a hitközség népkonyhát, amelynek számára Kemény Lajos és családja külön házat építtetett, ahol naponta 120 szegény kap ebédet. Egyesületek: a Chevra Kadisa, amely 1770. létesült. Első hébernyelvű jegyzőkönyve 1786. kelt. Alapszabályai 1807. készültek. Jelenlegi elnöke Finály Zsigmond, alelnöke Weisz L. Sámuel. Ezenkívül 7 előljáró és 24 választmányi tag intézi a Chevra Kadisa ügyeit. A Chevra Kadisa három temetőt is tartott fenn. A legrégibb a XVIII. sz. elején nyilt meg, itt voltak a nagy tudós rabbik, Oppenheim Léb, Heller Cevi Hirsch, Münz Mózes, továbbá a Freudiger, Boskovitz és Goldberger családok sírjai. A második temető 1888. nyilt meg. Az új temetőt pedig 1922. adták át rendeltetésének. A Chevra Kadisa égisze alatt a XVIII. sz. végén létesült kórház — régen a «Siechenhaus» — 1908-ban megszünt. Finály Zsigmond kezdeményezésére 1925-ben Aggokháza, 1926. pedig Szeretetház létesült. A XIX. sz. első felében alakult meg a Nőegylet, amelynek, valamint a Leányegyletnek is Vajda Zsigmond dr.-né a jelenlegi elnöknője. A betegek segélyezésére szolgáló Bikur Cholim-egylet Weisz Mór elnöklete alatt áll. Még Münz Mózes alapította s azóta máig is fennáll az Ó.-i Lelkiüdv-Egylet (Menücho-Nöchajno), mely kaddist mond azokért, akiknek nincsenek hátramaradottjai s általában ápolja a halálozási évfordulók kultuszát. Az egylet Münz Mózes halálának évfordulóján sírjánál mindig gyászünnepélyt rendez, melyre évről-évre nagyobb tömegek zarándokolnak ki a temetőbe. 1905-ben létesült az Óbudai zsidó ifjak irodalmi

társulata (ÓZSIIT), amely felolvasások és előadások rendezésével a zsidó irodalmat ápolja. A háború alatt a társulat működése szünetelt. 1928 ban kezdett újra működni. Az elmúlt tíz esztendő a hitközség történetében az alkotások ideje. A hitközség tagjainak létszáma ezidő alatt megkétszereződött. Kiváló elnökök állottak a hitközség élén, ú. m. Stern József dr. kir. tanácsos, Székely Salamon főigazgató, Vörösváry Miklós dr. ügyvéd és jelenleg Kemény Lajos. Stern dr. a háború, Székely Salamon a forradalmak támadásaival szemben védték meg a hitközséget, Vörösváry dr. pedig a gazdasági konszolidáció alapját rakta le, míg Kemény Lajos a hitközség újabb intézményeinek létesítésén dolgozik szép sikerrel. 1926. nagy építkezéseket eszközölt a hitközség. Felépítette a székházat, amely dísztermével, tanácstermével, elnöki fogadójával, irodahelyiségeivel s az ifjúság számára készült tornatermével kitünően megfelel hivatásának. 1924-ben bevezette a hitközség a hitoktatást az iparostanonc- és a leányháztartási iskolákban, ugyanez évben cserkészcsapatot szervezett, melynek otthona a székházban van. A hitközség 91,300 P-s évi költségvetéssel dolgozik, melyből 8300 P-t fordít szociális és filantrópikus célokra. Nagyobb alapítványa a 4 ingatlanból (2 beépített) álló Berger Lipót dr.-féle alapítvány, amelynek kamatait a hitközség felekezeti különbség nélkül első sorban hadiözvegyek és hadiárvák támogatására fordítja. A hitközségnek gazdag, érdekesnél érdekesebb okmányokat tartalmazó levéltára van, amely alapja lesz a most szervezés alatt álló Ó.-i zsidó múzeumnak. A hitközség lélekszáma 5500, a családok száma 1350, adót 1402-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai túlnyomórészt kereskedők és iparosok, de sok közöttük a vállalkozó, gyáros és az intellektuális pályákon működő egyén. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 55-en estek el, akiknek emlékét a templom előcsarnokának falába illesztett márványtábla őrzi. A hitközség mai vezetősége: Neumann József dr. főrabbi, Kemény Lajos elnök, Orova Zsigmond dr. alelnök, Glück Emil, Huszár Jenő, Kozma Gyula, Strausz Mór, Székely Salamon és Tehel Lajos előljárók, Rabinek Lajos és Wertheimer Salamon pénzügyi előljárók, Herskovits Mihály, Löffler Márk, Singer Lázár templomi előljárók. Választmányi tagok: id. Back Dávid, Böhm Izidor, Deutsch Arnold, Deutsch József, Eckstein Ignác, Engel Ignác, Fischer Mór, Goldmann Gyula, Goldstein Lipót, Hoffenreich Adolf, Klein Sándor, Kovács Dávid, Marberger Miksa, Orova Károly, Pollacsek Jenő, Rosenbaum Bernát, Somló Sándor, Schwarc Nándor, Schwarc Sándor, Steiner Károly, Weiner Lajos, Weisz Salamon, Weisz Simon és Zichermann Antal. Az iskolaszék tagjai: Felber Lipót elnök, Dőri Pál alelnök, Angyal Márton, Biró István, Finály Árpád dr., Groszmann Vilmos, Schönberger Ignác, Kemény József, Kovács Arthur dr., Krausz G. Károly, Székely Salamon és Schiffer Ferenc dr. A hitközség jegyzője Parczel József.

Óchél nefes *(h.)*. Szó szerint: *lelket emésztő*. Átvitt értelemben *feltétlen szükségességet* jelent. Ebben az értelemben használják, mikor különbséget tesznek a szombat és ünnepnap szentsége között. Az ünnep szentsége csak annyival kisebb, mint a szombaté, hogy a munka tilalma szükebb körben mozog és nem vonatkozik olyan dolgokra, amelyek feltétlenül szükségesek; szombaton ellenben még a feltétlenül szükséges munka is tiltva van. F. M.

Ochinu ató *(h.)*. *Testvérünk vagy*. A Chevra Kadisa ezzel üdvözli a kötelékébe felvett új tagot.

Oesterreicher, 1. *Béla*, ügyvéd, szül. Boldogasszonyban (Moson vm.) 1862 dec. 12. Ügyvédi oklevelét a budapesti egyetemen szerezte meg. 1900 óta Moson vm. tb. főügyésze. A magyarországi cionista mozgalom egyik vezető egyénisége. Mint Herzl Tivadar (l. o.) és Max Nordau (l. o.) barátja lelkes híve lett a cionista eszmének, résztvett a magyarországi mozgalom megindításában s elnöke volt az 1902. Pozsonyban tartott első cionista kongresszusnak. Tíz éven át elnöke volt a Magyar Cionista Szövetségnek (l. o.), amelyet gyakran képviselt a cionista világkongresszusokon. V. A.

2. *O. József Manes*, orvos, kiváló balneológus, Balatonfüred-fürdő megalapítója, szül. Óbudán 1756., megh. Bécsben 1832. Jómódú, előkelő családból származott. Jóllehet fiatal kora még a türelmi rendelet előtti időkre esett, amikor a tanulás szabadsága korlátozva volt, O. mégis elvégezte a gimnáziumot. Nagy energiára vall, hogy zsidó létére a budai egyetem orvosi fakultását el tudta végezni 24 éves korára. Orvosdoktori promócióra a budai egyetem őt, mint első zsidó doktoránst, csak II. József egyenes utasítására bocsátotta 1781 febr. 21. Disszertációja Budán jelent meg az egyetemi nyomdában 1781. e címen: *Analisis aquarum Budensium, praemissa methodo Cl. Prof. Winterl.* Diplomáját csak a türelmi rendelet megjelenése után kézbesítették ki neki, de ekkor már kórházi orvosként működött Óbudán. Innen meghívták megyei főorvosnak Zalaegerszegre. Minthogy ez időben már ismert balneológus volt. u. e. császári rendelettel Füredre is főorvosnak nevezték ki. O. elfoglalta új állását és egész energiáját a fürdőhely felvirágoztatásának szentelte. Régi megállapítások szerint Balatonfüred tulajdonképpen O. egyéni műve. Érdemeit az ottani kurszalon falába elhelyezett emléktábla örökítette meg. Tizenhét évig élt Füreden s 1803. Bécsbe költözött, ahol keresett magánorvosként nagy tisztelettől övezve élt 76 éves koráig. 1810-ben oly szerkezet készítésével vonta magára a figyelmet, amellyel az élelmiszerek hamisítását meg lehetett állapítani s midőn ezt bemutatta Ferenc császárnak, arany dohányszelencével tüntette ki. 1818-ban a hatóságoknak bemutatta az általa felfedezett glaubersó gyári előállításának módját. Ekkor kinevezték cs. és kir. kamaraorvosnak, aranyéremmel tüntették ki és a bécsi Medizinisch-technisches Institut-ot rendelkezésére bocsátották szódagyártás céljaira. Célját, hogy katonák részére ingyenes intézetet létesíthessen Füreden, nem tudta elérni, de már 1823. 2480-ban forintos alapítványt tett, amelynek kamatjaiból az ott tartózkodó legénységnek «Zulag»-ot kellett fizetni. 1797 óta tagja volt a

lipcsei Ökonomische Gesellschaftnek és a jenai Orvosi Társaságnak. Sírköve a régi zsidó temetőben van Bécsben, feliratát közli L. A. Frankl *Inschriften* stb. c. műve, életrajzát és arcképét a Reich-féle Beth-Él 1856. I. füzete. és M. Zs. Szemle 1906, 26—37 l. Művei: *Nachrichten von den Bestandtheilen u. Kräften des Füreder Sauerbrunnens* (Wien 1742); *Az általam újonnan találtatott természeti magyar csudálatos sóval (sal mirabilis nativus hungaricus) való hasznos élésről orvosi tapasztalások* (1801). S. R.

3. *O. Samu*, ügyvéd, szül. Ungváron 1854 febr. 28. Testvére, Ország Jakab (megh. 1927) Ungvár tiszti főorvosa és polgármesterhelyettese volt. A budapesti egyetemen tanult, s a jogi doktorátus és ügyvédi diploma elnyerése után a fővárosban lett keresett ügyvéd. 1908 óta választmányi tagja az Ügyvédi Kamarának és az Orsz. Ügyvédvizsgáló Bizottságnak. Ügyésze és választmányi tagja a M. Helyiérdekű Vasút Rt.-nak és több nagy vállalatnak. Érdemeiért udv. tanácsosi címet kapott. A felekezeti életben is előkelő szerepet töltött be, s régebben tagja volt a Pesti Izr. Hitközség képviselőtestületének.

Ofner *József*, Máv. központi üzletvezető szül. Kápolnásnyéken (Fejér vm.) 1848 nov. 29., megh. Budapesten 1923 dec. 9. A budapesti Műegyetem és a müncheni Technische Hochschule elvégzése után gépészmérnöki oklevelet nyert és mint díjnok a Máv. szolgálatába lépett. Baross Gábor miniszter felismerte kiváló képességeit és a jobbparti üzletvezetőséghez osztotta be. Felügyelő, majd főfelügyelő lett, végül üzletvezetővé nevezték ki. A Máv. egyik legnagyobb szaktudású vezetőegyénisége volt. Több vasútvonalat épített s eredményes munkásságával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Máv. nemzetközi értelemben véve is elsőrangú vasúttá fejlődött. Számos közlekedésügyi szakmunkát írt. Sok kitüntetést kapott s a király udvari tanácsossá nevezte ki. V. A.

Ógyalla *(Stara Dala*, Cs.-Szl.) nagyk. Komárom vm. Az O.-i (statusquo) hitközség a XVIII. században alakult. Sem az alapítási évről, sem az alapítókról nincsenek pontos feljegyzések. A hitközség első rabbija Boskovitz Mayer volt, akinek működéséről azonban jóformán semmit sem tudunk. A hitközség első régi temploma 1911. leégett, az új templom 1914. épült Steiner Mihály földbirtokos hathatós anyagi támogatásával. A hitközség 1880. létesítette kéttanerős elemi iskoláját, amely 1905. anyagi okok miatt megszünt. Egyetlen intézménye a Chevra Kadisa, mely jelenleg Reichenthal József elnöklete alatt áll. Tagjai közül Wollner Adolf létesített nagyobb fűrésztelepet, mely 40 munkást foglalkoztat. Mintagazdaságot Sümeg Ernő vezet, aki kb. 700 holdon gazdálkodik. A hitközség évi költségvetése kb. 22.000 c. korona, melyből jelentékeny összeget szociális és filantrópikus célokra fordít. Anyakönyvi területéhez 12 község tartozik. Lélekszáma 110, családok száma 38, adót 37-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 5 gazdálkodó, 1 tanító, 10 kereskedő, 3 ügyvéd, 2 orvos, 2 vállalkozó, 4 iparos, 1 magánzó és 5 egyéb. A hitközségnek 15 tagja vett részt a világháborúban. Mai vezetősége: Fischer Adolf elnök, Trebits Móric alelnök, Fischer Rudolf, Weisz Lajos, Halmos Áron, Fried Fülöp, Steiner Mihály, Salzer Mór, Wollner Ignác és Hoffmann Fülöp választmányi tagok. A rabbiállás jelenleg betöltetlen. A kántor tisztségében Katz Jakab működik.

Óhel *(h.)*. A bibliai frigysátor *(tabernaculum testimonii)*. Felszentelték 1494. a rendes időszámítás előtt. Leírása *Mózes* második könyvének 26. fejezetében olvasható. Az Ó. hosszúkás négyszögben épült és három részre oszlott. Az első rész magába foglalta a húsz rőf hosszú, tíz rőf széles és tíz rőf magas Szentélyt, ebben állt az asztal (a kenyér számára), a hétágú arany gyertyatartó és az arannyal borított oltár. A másik rész a tíz rőf hosszú Szentek Szentjét foglalta magába a frigyládával. A két részt négy arannyal borított oszlopra feszített drága mívű függöny választotta el egymástól. Függöny takarta a bejáratot is. Az Ó. három falát aranylemezzel borították. A harmadik rész a száz rőf hosszú és ötven rőf széles előcsarnok volt, amely ezüstborítású oszlopokon nyugodott. Itt állt az oltár az égő áldozatok számára. Az Ó. körül táboroztak a törzsek, amelyeknek fejedelmei az Ó.-t felavatták. Ugyanekkor, mikor az Ó.-t rendeltetésének átadták szentelték föl főpappá Áhárón és papokká a fiait. Ó.-nak hívják a hiresebb rabbik sírja fölé emelt kősátorszerű építményt is.

Olaszliszka, nagyk. Zemplén vm. 2682 lak. A zsidó (orthodox) hitközség 70 családban 312 lelket számlál, 52 adófizetővel. Köztük 1 nagykereskedő, 17 kereskedő, 4 iparos, 2 gazdálkodó, 2 köztisztviselő, 4 magántisztviselő, 2 tanító, 1 vállalkozó, 2 magánzó, 5 szabadpályán, 8 munkás, 20 egyéb. A hitközség, amelyhez Vámosfalu és Sára is tartozik, évenkint 5000 P.-t fordít hitéleti célokra, ezenkívül fentartja az 1872. alapított elemiiskolát (1 tanerővel és 36 tanulóval), a Talmud-Tórát (1 tanerővel és 25 tanulóval), amely 1912 óta működik. Gondozza a jesivát is, amelynek tanulóit lakással és élelmezéssel látja el és rendszeresen gyarapítja a jesiva könyvtárát, a Könyvbeszerzési Egylet (Chevra Kinján Szeforim) közreműködésével. Emberbaráti célok szolgálatában áll a Chevra Kadisa (alapították 1830.), a Segélyegylet (1922.), a Szegényház (1921.) és a Nőegylet (1909). A zsidók itt való letelepedésének idejéről nincsenek pontos adatok, de letelepedésük a mult század elejére eshetett. Az ez időből származó följegyzések Friedmann Hers rabbi, Klein Pinkász, Horovitz Léb borkereskedők, Lefkovics Dávid bortermelő és Eisenstädter (As) Menachem nevét tartották fenn a legrégibb zsidó lakosok közül. Ezek lehettek az alapítók. Eisenstädter kivételével valamennyien környékbeliek voltak és már azelőtt is élénk összeköttetésben álltak azokkal a lengyel és orosz zsidókkal, akik a bor összevásárlására minden évben ide jöttek, megszálltak O.-n, itt bonyolították le vásárlásaikat és innen szállították a nehéz magyar borokat messze hazájukba. Maguk az alapítók is a borkereskedésre és bortermelésre vetették magukat és a középhegyaljai szőlőkultúrát nagy mértékben föllendítették. Az élénk forgalom idevonzotta azután a környékben lakó közvetítőket, fuvarosokat, pincemunkásokat, úgy, hogy a hit-

község a mult század 30-as éveiben Weinmann Bernát, Goldberger József, Klein Pinkász és Horovitz Eliás elöljárók alatt már tekintélyes számú tagokból állott. Ekkor építették ki a hitélet kereteit is és rabbit választottak. A választás a nagyhírű Teitelbaum Mózes sátoraljaújhelyi rabbi házában nevelkedett fiatal, de nagy tudós Friedmann Herselére esett. A szentéletű fiatal tudós magával hozta és átplántálta nagy mesterének szokásait és életformáit és olyan ellenállhatatlan erővel terjesztette a chásszidizmust, hogy nemsokára a jelentéktelen és kicsiny O. lett annak a központja. Szerénységének, önzetlenségének, aszkétikus tisztaságának, főleg pedig nagy jóságának és bölcseségének olyan gyors híre terjedt, hogy Teitelbaum halála után őt ismerték el legméltóbb utódjául és az ország határáig terjedő megyék chásszidjai rebbéjüknek vallották, ami nemcsak a hitközség, de a helység fejlődésére is döntő befolyást gyakorolt. Ezrével jöttek ezután ide a zarándokok és forgalmassá tették a városkát, amely egyre több kereseti lehetőséget nyujtott lakosainak. Centrális jelentőségét négy évtizedig tartotta ez a kis hitközség, egészen Friedmann Hersele haláláig, aki a fokozódó gazdasági jólétben is aszkéta-életet élt és nem engedte meg, hogy a hitközség az egy forintban megállapított heti fizetését fölemelje. Még a zarándokoktól kapott ajándékpénzt is a szegénység fölsegítésére és a hitközség céljaira fordította. Magának csak lakóházat építtetett, hogy kényelmesebben fogadhassa és láthassa el a sok zarándokot. A hitközség zsinagógáját is ő építtette fel, még pedig feltűnően nagy méretekben, az akkori idegenforgalomnak megfelelően, úgy, hogy 500 hívőt is befogadhatott. Ennek a templomnak még ma sincs elhelyezve a záróköve, ami építtetőjének rendelkezésére történt, hogy örökös befejezetlensége a jeruzsálemi Szentély pusztulására emlékeztesse a híveket. A saját házának falait is fundamentum nélkül rakatta, ezzel szimbolizálta a diaszpóra ideiglenességét. A hitközség tőle örökölte azt a szellemet, amely még ma is az ősi tradiciókra támaszkodik. A konzervatív irány megbecsülése egyébként nemzedékről nemzedékre öröklődött át ebben a hitközségben, amelynek ma is élő több családja kiváló ősöktől származik. A most is itt élő Horovitzok a híres Hurvitz Jesája Halévinek, a *Selóh*-nak leszármazottai. Élnek még Lőw Eleazár rabbi *(Semen Rokéach)* ivadékai is és Friedmann Hersele atyafisága a Lefkovits-családban virágzik. A hitközség hajdanvaló jóléte azonban elhanyatlott. A régi boldog időknek csak az emléke maradt meg. Nyaranta egyetlen egy napra még megelevenedik a község, mikor av hónap 14. napján a hívek ezrei zarándokolnak ide az 1874. elhunyt Friedmann Hersele sírjának meglátogatására, de orosz és lengyel kereskedőket már nem hoz ide a bortermelés. A régi cégek egymásután megszűntek, a Führer Miksa és fia által alapított gyümölcs-pálinkatörkölyfőző-gyár 1927. fizetésképtelenné vált és tönkrement s a szőlőtermelés régi magas nívóját még csak Klein Dénes és Rosenberg Salamon, a borkereskedést pedig Klein Márton tartja fenn a régi keretek között. De a gazdasági hanyatlást feltartóztatni még ők sem bírják. Régi intézményeit, ha küzködve is, mégis fentartja a hitközség és híven ápolja régi hagyományait is. A büszke emlékekre 1925. sötét árnyékot vetett a hírhedtté vált O.-i pénzhamisítás, amely gyanuba keverte nagy tudós rabbiját, Friedländer Hermant is. De ártatlansága kiderült és a törvényszék fölmentette. Ez az esemény zárja le fejlődésének azt a periódusát, amelynek eleje a világháború kitörésének idejére esik, amikor a 70 zsidó család 36 katonát adott az országnak és tíz hősi halottat. A hitközség vezetősége: Seidenfeld Izsák elnök, Flohr József pénztáros, Páhmer Lajos ellenőr, Gottlieb Sándor iskolaszéki elnök, Guttmann Mór, Kohn Márton, Löwy Ignác, Weimann Izrael, Lefkovits Dávid, Klein Mihály, Lefkovits Ernő, Heimlich Lipót képviselőtestületi tagok; Lebovics Izsák jegyző. A Chevra Kadisa vezetői: Lefkovits Ernő, Klein Márton, Lebovics Izsák, a Nőegyleté: Gottlieb Fülöpné, Lefkovics Hermanné. Az elemi iskola tanítója Sándor Margit, a Talmud tóráé Braun Ignác.

Olénu *(h.). Rajtunk áll.* Egy himnusz kezdete, mely Isten egyetlenségét, Izráel kiválasztottságát és azt a reménykedést énekli meg, hogy Isten országa majdan megvalósul a földön. A himnusz, mely egyike a legmagasztosabb zsidó imáknak, a ros hasonói imák közé tartozik, de mint a reggeli és esti ima záradéka átkerült a mindennapi liturgiába. A hagyományok szerint a himnuszt, Kanaánba való bevonulásakor, Jósua szerezte, nyelvezete azonban arra enged következtetni, hogy a Kr. utáni III. sz.-ból származik. Az O. az egyetlen ima, amelynél a zsidók letérdelnek, de csak ros hasono- és jom kippur napján, míg más napokon egyszerűen csak meghajlanak *(veanachnu kórim* = és meghajtjuk magunkat). Az O. bevezető mondataí utalnak a zsidók és más népek közötti ellentétekre. Ez az egyáltalán ki nem élezett utalás a középkorban ismételt panaszokra adott okot a zsidó vallás ellen, különösen, amikor egy kikeresztelkedett zsidó azzal a hamis váddal állt elő, hogy az O. egyik mondata Jézust és a kereszténységet gúnyolja. Ezeknek a XIV. sz. óta sűrűn megismétlődő alaptalan panaszoknak a következtében azután a keresztény cenzura megváltoztatta az O. kifogásolt szövegét. A cenzurának ezen önkényes beavatkozása után sem hallgattak el a panaszok az O. ellen s különösen a protestáns országokban tértek ezek ismételten vissza, ami azután 1703. a szigorú rendelkezéseket tartalmazó porosz ediktum kiadatását eredményezte. A zsidó templomokban megjelentek a hatóságok kiküldöttei, akik szigorúan ellenőrizték, hogy az O. inkriminált részét az imádkozás során mondják-e, vagy nem. E zaklatások következményeképpen az O. kifogásolt mondata végképpen eltünt a német imakönyvekből. Minden istentisztelet után mondják, tehát háromszor napjában. ünnepkor többször. Sokhelyütt elmarad a minchó (l. o.) után, ha ezután nyomban a mariv- (l. o.) imába kezdenek. Egyes vidékeken a cirkumcizio (l. o.) szertartásának befejezése után is mondják az O.-t, amely után mindig az árvák kadisa (l.o.) következik. V. A.

Óle Tóra *(h.)*. Magyarul: a *Tórához felmenő*, akit felhívnak, hogy benedikciót mondjon a felolvasandó szakasz előtt. Minthogy a Tórát az emelvényen (almemor) álló asztalon (sulchán) olvassák, az oda idézett mélyebb fekvésű helyről magasabbra megy fel; azért mondják Ó.-nak, azaz felmenőnek.

Ólom habó *(h.)*. *Túlvilág*, tágabb értelemben a túlvilági üdvösség, amelyben csak azok részesülnek, akik a földön tiszta, bűntelen életet éltek, jót cselekedtek, vagy bűnüket őszinte megbánással levezekelték. A túlvilági üdvösség fogalma csak a Biblia után való korban alakult ki.

Óló regel *(h.)*. *Zarándok*, aki a Biblia parancsa (*Móz.* V. 16. 16 és *Móz.* II. 23. 24) szerint a három zarándok ünnepre (peszach, sevuosz és szukkósz) áldozatot bemutatni Jeruzsálembe zarándokolt.

Ólov habróchó *(h.)*. Magyarul: *Áldás reá.* Ezt a frázist kedves hozzátartozó, tudós vagy jóbarát neve mellé szoktak illeszteni a szeretet és a tisztelet jeléül.

Ólov hasólóm *(h.)*. *Béke vele.* Szólásforma, mikor halottat említenek.

Oltár, áldozati hely. Már Ábrahám épített oltárt. A Tóra szerint földből vagy faragatlan kőből kell azt építeni. Salamon király ércoltárt épített, mely 10 rőf magas, 20 rőf hosszú és ugyanilyen széles volt; a második Templom oltárát faragatlan kőből építették. Az oltárnak szarvszerű díszе volt, melynek jelentősége homályba veszett. A mai zsinagógákban nincs oltár, a szertartásokat részint a *sulchan* (asztal), részint az *ómud* (imádkozó állvány) előtt végzik a funkcionáriusok.

Ómó ivrijó *(h.)*. A zsidó cseléd bibliai neve.

Omud *(omed, amud, h.)*. Előimádkozó asztal a templomban. Továbbá könyvoldal a Talmudban. A Talmudban nem az oldalakat, hanem a lapokat számozzák. Ha idéznek belőle, előbb a lap számát mondják, azután azt, hogy az idézett rész a lap melyik oldalán van. Az *O. alef:* a) oldal, az *O. bész:* b) oldal.

Önész *(h.)*. Magyarul: *akadály, kényszer.* A *vis major* fogalmát fedi a héber nyelvben. E fogalom alá tartozik a kényszerítéssel megkeresztelt zsidók (marannoszok) helyzete is. Ilyen kényszerhelyzetek állhatnak elő eskünél, fogadalomnál, házasságnál és válásnál, vétel- és eladásnál is, amelyek a talmudi jogrendszerben enyhébb megítélés alá esnek, mint az önként elkövetett cselekedetek. F. M.

Öngyilkosság. Öngyilkossági eseteket a Biblia is megörökített. Saul és fegyverhordozója kardjukba dőlnek a vesztett csata után (*Sám.* I. 31. 4, 5); Achitófel megfojtja magát (*Sám.* II. 17, 23); Zimri király magára gyujtja a palotát és beleég (*Kir.* I. 16, 18). A Talmud azon az alapon, hogy az életet Isten adományául kapta az ember, őt magát pedig Isten a saját képmására teremtette, szentségnek tekinti az emberi életet és kárhoztatja az Ö.-ot. «Aki magát szándékosan elveszíti, annak nincs része a jövendő világban». A rabbinikus irodalom sokszor idézi ezt a mondást, bár teljes pontossággal nem található az eredeti forrásokban. De a gyakori ráutalás azt bizonyítja, hogy ez volt a szigorúan kialakult felfogás. A kodifikátorok le is vonták ebből a következtetést és úgy rendelkeztek, hogy az öngyilkostól meg kell tagadni a végtisztesség megadását (*Szanhedrin* 11). Hogy ez az álláspont már a zsidó állam utolsó korszakában is érvényesült, kitűnik Josephusnak erre vonatkozó értesítéseiből (*Zsidó háború*, III. k. 8. 5). Az orthodox vallásgyakorlat a régi szigorú felfogáshoz alkalmazkodik és az öngyilkost a temető külön hátsó zugaiban temeti. A modern felfogás szerint az Ö. szándékosságáról, azaz teljesen szabad elhatározásról nem lehet biztos tudomása a hátramaradottaknak és mindig fel lehet tételezni, hogy valami ismeretlen rejtett kényszer, vagy hirtelen kirobbant lelki zavar alatt történt az Ö. és ezért nem is részesülhet külön elbánásban. Ez a szabadelvű felfogás a Talmudnak következő intézkedésére támaszkodik: «Ha valakit fára akasztva, vagy kardjába dőlve találnak, azt nem vélelmezik öngyilkosnak és nem vonják meg tőle a végtisztességet. Ezt még abban az esetben is megadják, ha látták a fára mászni, onnan lezuhanni és meghalni» (*Szemáchot* 2, 3). Az Ö. csak akkor állapítható meg, ha az illető öngyilkos szándékát előbb világosan kifejezte és közvetlenül a bejelentése után végre is hajtotta azt. F. M.

Önkéntesek, akik a maguk akaratából vállalkoznak katonai szolgálatra. A magyar zsidók legelőször az I. Napoleon ellen vívott harcokban, aztán tömegesebben az 1848. szabadságharcban vállaltak önkéntes katonai szolgálatot. L. *Zsidó honvédek és Szabadságharc.*

Önkény, olyan elhatározás, amelyet külső kényszerítés nélkül bont ki magából az akarat és a jogon, törvényen és az ész természetes követelésein túlteszi magát. Még a törvény is önkényes, ha azt nem az arra hivatott alkotmányos törvényhozás alkotta meg. Az önkény sokféle formája alatt szenvedett az alkotmányos kormányzás behozataláig a zsidóság, a középkorban és az alkotmányos élet kezdetéig Magyarországon is, mert a zsidókra vonatkozó törvények megalkotásában az abszolutizmus törvényhozása ritkán érvényesítette a józan ész természetes követeléseit. F. M.

Önmegtartóztatás. l. *Absztinencia.*

Ónod, nagyk. Borsod, Gömör és Kishont ezidőszerint egyesült vm. 2261lak. Az Ó.-i(orthodox) hitközség 1860. alakult. Már előbb is éltek itt zsidók, akik azonban a nemesbikki hitközséghez tartoztak. 1860-ban önálló kerületi hitközséggé lett Ó. s rabbijául Kohn Jakabot, az előbbi nemesbikki rabbit választotta meg. Kohn Jakab 30 évig vezette a hitközséget s halála után Schück Mayer került a rabbi-székbe, akit jelenleg betegsége miatt Donáth Fülöp alrabbi helyettesít. A hitközség 1883. saját erejéből szép templomot épített. Elemi iskolát is létesített, ez azonban 1923 óta, mikor megvonták az államsegélyt, szünetel. A hitközség többi intézményei: a Chevra Kadisa, melynek jelenlegi elnöke Ungár Soma, alelnöke Kornhauser Márk, a Keren Kajemesz és az Ezrasz Dalim egylet, mely Hauer Lajos elnöklete alatt szegények segélyezésével foglalkozik. A hitközség tagjai közül nagyobb ipari vállalkozást néhai

Klein Hermann létesített, akinek gőzmalma sok munkást foglalkoztat. A hitközségből került el Schück Dávid József, a főrabbi fia, aki a háboru alatt tábori lelkész volt, jelenleg newyorki főrabbi. A hitközség 2630 P-s évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez Mezőnyék, Ládháza, Sajólád, Sajópetri, Belső- és Külsőböcs, Alsó- és Felsőzsolca, Mohi, Nagycsécs, Sajószöged, Sajóörös, Tiszaszederkény, Tiszapalkonya, Tiszaoszlár, Tiszakürt, Heőbába, Nemesbikk, Parasztbikk, Heőszakáld, Heőszalonta, Heőkeresztur, Kengyeltóbánya, Hercegtanya és Gyulaház községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 180, a családok száma 42, adót 40-en fizetnek. A hitközségi tagok többnyire kereskedők és iparosok. 31-en vettek részt a világháborúban és 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Hauer Lajos elnök, Fried Mór gondnok, Widder Manó ellenőr, Fischer Gyula pénztárnok, Ungár Soma, Klein Vilmos, Klein József, Czeizler Bertalan és Czeizler Mór előljárósági tagok.

Ónodi Adolf, orvostanár, szül. Miskolcon 1857 nov. 7., megh. Budapesten 1919 nov. 15. A budapesti egyetemen tanult és nyert orvosdoktori diplomát, majd u. o. asszisztens, 1887. egyetemi magántanár, 1896. nyilv. rk. tanár, majd 1910. az újonnan felállított és rendszeresített első gége- és orrgyógyászati tanszék nyilvános rendes egyetemi tanára és a klinika igazgatója lett. 1896 óta a Magy. Tud. Akadémia tagja volt. Óriási szakmunkásságot fejtett ki elméletben és gyakorlatban egyaránt. Halála után világhírű preparátumait a londoni klinika vette meg és u. o. mellszobrát is felállították. A nemzetközi laringológiai kongresszusokon állandóan vezető szerepet töltött be. Számos tudományos értekezése magyar folyóiratokban és az Akadémiai Mathematikai és Természettudományi Értesítőben, továbbá német, francia, angol és olasz szakfolyóiratokban jelent meg. A külföldi orvostudományi enciklopédiákba és kézikönyvekbe a laringológiai részt sok esetben Ó. írta. Az orrűrre és gégére vonatkozó száz táblás gyüjteményét, melyet a vk. minisztérium támogatásával adott ki, taneszközül külföldön is bevezették. Nagyobb munkái: *Az együttérző idegrendszer alaktani megjelenésében* (1882); *A csigolyaközötti ducok és idegyökerek fejlődéséről* (1884); *Az együttérző idegrendszer fejlődése* (1885); *Rendellenes alakviszonyok az idegtan köréből* (1885); *Kísérleti adatok a gége hüdéseinek tanához* (1890); *Orr- és gégegyógyászati közlemények* (1891); *Útmutató topografikus boncolásokhoz* (1887); *Az orrüreg és mellékürei* (1893, 2. kiad. 1894, németül, angolul és olaszul 1895); *Adatok a gége beidegzésének bonctanához, élettanához és kórtanához* (1894. a Magy. Tud. Akadémia megbízásából); *A gége idegeinek bonctana és élettana* (1902); *Az orrbajok kór- és gyógytana* (1911); *Az orr, száj, garat, gége és légcső bántalmai* (1919). S. R.

Önóó *(h).* Magyarul: *nyomorgatás.* A talmudi felfogás nyomorgatásnak minősíti, ha valaki visszaél a másik tájékozatlanságával és jóhiszeműségével, vagy ha szorult helyzetét illetéktelen haszonszerzésre használja fel. De nem csak pénzügyleteknél állhat elő az Ó. esete, hanem közönséges beszélgetésnél is. Ha valaki árura alkuszik, mikor nincs is szándékában, hogy azt megvegye, az Ó. bűnét követi el. Az árdrágítás szintén az Ó. fogalma alá esik és szigorúan tiltva van. F. M.

Oppenheim, 1. *Hirsch Dávid,* főrabbi, szül. Temesváron 1794., megh. u. o. 1859. Atyja O. *Dávid* askenáz főrabbi volt, aki Erdélyből került Temesvárott az orthodox irányú askenáz község élére. O. családja Oppenheim német városból ered s így a kiterjedt előkelő O.-család egyik ága. Midőn atyja halála után O. örökölte a rabbiszéket, jogait kiterjesztette s ez abban állott, hogy a helytartóság őt a Temesmegye és Katonai Őrvidék rabbija címmel ruházta fel, akinek az egész Bánságban kizárólagos joga volt esketéseket végeznie. Éles logikájú, gyakorlott tollú tudós volt, aki a legkitűnőbb orthodox rabbik közé tartozott anélkül, hogy ellensége lett volna a mérsékelt haladásnak. Ellenkezés nélkül engedélyezte, hogy az istentisztelet emelésére a karéneket bevigyék a szertartásba. Irodalmi téren is működött és több teológiai munkája maradt az utókorra. 1848 márc. idusa nagy vívmányainak hírére a Jenő főherceg-téren emelt négy imasátor egyikében a többi felekezetek egyházfőivel együtt ő tartotta a zsidók számára a hálaadó istentiszteletet.

2. *O. Juda Léb,* rabbi a XVIII. sz.-ban, megh. Galgócon 1803. Unokája volt a hasonnevű boskowitzi O. rabbinak, a *Minchasz Jehudo* szerzőjének. Fia *O. Sámuel* pápai lakos nyomtatta ki *Derech ólom* c. végrendeletét, míg művei kéziratban maradtak. Ez utóbbiak: *Bész Arje,* mely az ünnepeket tárgyaló talmudtraktátusra, *Nehimasz Arje,* mely szintén az ünnepekre és *Meszikusz Arje,* mely a pénzekről szóló talmudtraktátusra vonatkozik. O. veje *O. Simon* pesti rabbisági ülnök volt, akinek fia, *O. Ábrahám Cháim,* a *Har Evól* c. munka szerzője.

3. *Simon ben David,* pesti rabbi, szül. Kromauban (Morvaország) 1753., megh. Pesten 1851 jan. 24. Prágában tanult s ugyanott publikálta *Ammud ha-Sáchár* c. művét (1789), amely azonban nem más, mint Lindau, *Résisz Limudim* c. geográfiai munkájának kivonatolása. Másik könyve *Nézer ha-Kódes* (Buda 1831), Jekutiél Anau *Maalósz Midósz* (Cremona 1556) c. művét tartalmazza. Egyéb művei: *Har ha-Karmel* (1812). Landau Ezekiel prágai főrabbi O.-t megrótta hangzatos könyvcímeiért. O. nem a német hasonnevű előkelő zsidó család leszármazottja volt, hanem apósának, O. Löb freistadti rabbinak nevét vette fel.

Optimizmus és pesszimizmus. A judaizmus világnézete alapjában véve és lényegénél fogva optimista, bár a zsidó élet- és vallásbölcselet kifejezésre juttatja a pesszimizmust is. A *Genezis* első két fejezete már megállapítja, hogy mindaz, amit Isten teremtett, nagyon jó, csupán az emberre nem mondja ezt, amiből következik, hogy miután az embernek a jó és rossz közt szabad választás adatott (l. *Akaratszabadság),* az élet rossz vagy jó oldala tőle függ s nem a természeten múlik.

Ezt a két főelvet, hogy a teremtett világ lényegében jó s hogy az embernek morális szabadság adatott, fejezi ki később is számos alkalommal a zsidó mentalitást. E szerint a gondolat szerint boldogság és jóság azonos kategóriák. Azonban ez utóbbi következtetést már nem lehetett bizonyítani, mert a tapasztalat és megfigyelés úgy a magán-, mint a közéletben annak ellenkezőjét mutatta (*Chabak.* 1. 3—4; *Jesája* 49. 4; *Jeremiás* 12. 1—3; *Malachiás* 2. 17, 3. 13—15; *Zsolt.* 44. és 73., v. ö. *Beráchót*-trakt. 7a). A zavarból a próféták messiási eszméje vezetett ki s ebben az eszmében jelölték meg azt az utat, amely a világ zavaraiból az isteni hatalomból eredő harmónia felé vezet. (l. *Messiás*). Jellemző a zsidó mentalitásra és teodiceára, hogy a messiási reménységek próféciái célzást sem tesznek a megtorlásra és jutalmazásra (*Zsolt.* 37. 10—22.; 92. 13—16; *Jesája* 2. 2—4., 11. 9; *Malachiás* 3. 18.; 4. 1—3). Az apokrifák ezzel szemben O.-ukat már azzal a gondolattal tágítják ki, hogy a földi élet szenvedéseiért a jövő életben talál az ember kárpótlást, ahol az erényt megjutalmazzák. (*Baruch apokalipszise* 14. és *Ezra* IV.) Az O. problémájának kifejezője *Jób Könyve*. Ennek szerzője határozottan elveti a szenvedés és bűn azonosságát, anélkül, hogy az igazságos életű és mégis szenvedésekkel sujtott ember boldogtalanságának okairól magyarázatot adna. Ezenkívül az emberi élet hiábavalósága is kifejezésre jut Jóbnál (7. 1—9., 14. 1—2.), de a Zsoltároknak is kedvenc témája ez (42. 10., 89. 45 és köv., 90. 9—10). Főképpen azonban az *Ecclesiastest* (Kohelet) uralja ez az eszme. Ez a könyv az exilium utáni korból származik és kétségen kívül a hindu-perzsa filozófiától vett át pesszimista eszméket is. Látszatra valóban pesszimista az Ecclesiastes, valójában azonban át van itatva zsidó optimizmustól és az a gondolat uralkodik benne, hogy ha az emberek és az emberi élet nem is jó, maga a világ mindenképpen jó s az Istenben való megnyugvás az egyetlen út, amely célra vezet. A babiloni fogságból való visszatérés után a halhatatlanság eszméjének és az O-nak egymáshoz való viszonyát máshogyan értékelték, mint addig. *Szirachnál* (l. o.) egy adag pesszimizmus képezi éppen az optimizmus alapját, amely szerint végül is harmónia fog uralkodni. Nála a rosszat nem Isten okozza, hanem az következik az ember szabad akaratából (10. 21—22., 15. 14 és köv., l. *Akaratszabadság*); testi bajt Isten azért okoz, hogy rosszat ne lehessen tenni (3. 5., 11. 14., 39. 33—36.), Isten műve pedig jó (39. 33 és köv.) *Philo* (l. o.) teológiájában szintén az optimizmus dominál; a jóság Isten legfőbb attributuma, míg a rossz az anyagból ered s ez nem Isten műve. Az élet és a világ értékéről *Hillel* és *Sammáj* iskolái folytattak vitákat, amiről a Talmud emlékezik meg (*Erubin* 13b). A végeredménye eme vitáknak az a pesszimisztikus megállapítás volt, hogy az embernek jobb lett volna meg nem születnie, de ha már él, akkor minden erejével törekednie kell a morális tökéletesülésre. Az elnyomatások és üldözések legsötétebb idejében is a zsidóság a Törvény tanulmányozását tartotta fő életcélnak s ezért az egész külső világról, annak majd minden öröméről le tudott mondani. Ehhez képest az egész késői ókori és középkori sötétséget bevilágítja a zsidó ethika optimizmusa. A Talmud gyakran utal Nachum-ra, aki a rosszban is jót talált mindig és bölcs megnyugvásának kifejezésére a *Gam zu le-tóvó* (ez is jóra válik) szólamot ötvözte. Ebben a filozófikus megnyugvásban azonban erősen lüktet már a jövő élet igazságosabb rendjének hite is és a nachumi mondás nem csak azt fejezi a talmudi adaptálásban, hogy a rossz állapot jóra vezethet, mert az élet törvényszerűsége mindent kiegyenlít, hanem azt is, hogy a jövő élet (álom habó) főleg az itt elszenvedett rosszért kárpótol és így még a rosszat is jónak kell tekinteni. (*Taánit* 21a). A talmudi kor felfogását legpregnánsabban R. Akiba mondása fejezi ki, hogy mindaz, amit Isten tesz, jó (*Beráchót* 60b); a szenvedés az ember fegyelmezésére szolgál (*Szifré Deuter* 32, *Beráchót* 5b); Istent áldani kell a rosszért ugyanúgy, mint a jóért (*Beráchót* 54a, 60b). Ugyanezt tanitja R. Meïr is (u. o.) s ugyanennek alapján állott a középkori rabbik legnagyobb része is és ezért tudott megmaradni a zsidóság. Ez a felfogás és a messianizmus reménységhite, az isteni igazságszolgáltatásba s a jövő életbe vetett hit transzcendentális optimizmussá színezték a zsidó doktrinákat, de ugyanakkor az élet csalódásainak s igazságtalanságának felismerése a praktikus pesszimizmust sem zárta ki végképen a gondolkodásból. Az optimizmus filozófiájának képviselője volt a középkor első zsidó vallásbölcsésze, *Szaádja gáón*, aki azt tanította, hogy a rossz negatívum, amely nem Istentől ered, hanem az emberi akaratszabadságból (*Emunót ve-Deót* 2.); ez az élet nem tökéletes (u. o. 10.) s a rossz befolyásolhatja az embert, akinek törekednie kell tökéletesebb, tisztább életre (u. o. 2., 9.); a szenvedés a bűn következménye, de lehet az fegyelmezés is (u. o. 5.); a gonoszok látszólagos jóléte nem érv Isten igazságossága vagy jósága ellen, mert Isten hosszantűrő s még a gonoszt is megjutalmazza valamely jó cselekedetéért. Szaádja theodiceája a jövő élet jutalmazásában és bűntetéseiben kulminál. Egy másik vallásbölcsész, Joseph ben Jacob ibn Caddik az *Ólom Kótőn* c. művében pesszimizmusra hajlik. Ő tagadja, hogy a teremtésnél teleológikus szándék működött volna közre; jóllehet a teremtés Isten jóságának emanációja, mégis a rosszat is ő okozza; azonban ez a rossz csupán fegyelmezés céljából van. Aki a világot megismeri, az meggyűlöli és megveti azt, de törekednie kell a magasabb, a másik világba, mely örökké tart. Ezen a világon a jó csupán kivételes s ez a világ csupán akkor elviselhető, ha a másik, jobb világ előcsarnokának tekintjük azt. *Juda ha-Lévi* a *Kuzariban* világosan látja ugyan az optimisztikus felfogás nehézségeit (pl. III., § 11), mégis megnyugszik abban, hogy Isten cselekedetei tökéletesek, de ezt az emberi elme korlátozottsága nem képes felismerni, hanem ehelyett Isten művének tökéletlenségét látja. Izráelnek az a rendeltetése, hogy megteljesítse Isten törvényeit s ha valaki ezt teszi s erényesen él, akkor ezzel a magasabbrendű jövő életre készül. A világot tehát Juda ha-Lévi sem tartja jónak. *Abraham ibn Daud*, az *Emmuna Rama* szer-

zője onnan indul ki, hogy a rossz nem eredhet Istentől, mert jót és rosszat tenni emberi tulajdonság; a jó az értelemből, a rossz a vágyból vagy szenvedélyből ered, ennélfogva a rossz ezen a világon az anyagból származik, az anyag pedig ellentéte Istennek, a szellemnek, tehát a rossz nem származhat Istentől. Miként az anyag, úgy a rossz is negatívum, amely nem teremtetett. E mellett a teremtésben a rossz aránya a jóhoz oly csekély, hogy alig észrevehető. *Maimonides* azt vallja, hogy Istentől csupán a tökéletes eredhet, a rosszat az anyag okozza s az ennélfogva nem pozitív. Az emberi lélek mentes a rossztól. Ha feltételezzük az anyagnak Istentől való eredetét, akkor a rossz is az ő műve. Jóllehet metafizikailag a rossz negáció, fizikailag mégis szenvedésekkel jár. A teremtés művében a rossz végtelenül csekélyebb, mint a jó, amely túlsúlyban van; az erkölcsi rossz alapja az ember akaratszabadságában rejlik s ettől következik minden baj, betegség; azonban ez is csökkenthető, ha az értelem érvényesülésének teret engedünk. Minél jobban kiterjeszkedik az ész uralma, annál kevésbbé égetőek az emberek vágyai. Az igazság felismerése lecsökkenti az emberek közti gyűlölséget és egyenetlenséget és lesz idő, mikor a gyűlölség és egyenetlenség el fog tünni a világ megismerésére nevelt emberiségből. (*Móre Nebuchim* 3. 11). Az ember csupán csekély része az Univerzumnak s nem egyetlen célja a teremtésnek. Még ha bebizonyítható lenne is, hogy az emberi életben a rossz és a szenvedés felülmúlja a jót, ezzel azért még nem lehetne azt is bizonyítani, hogy a teremtés lényegében rossz. A XIV.-i sz. *Chaszdai Crescas* rendszerében a rossz nem negativum, hanem való, bár relatív, vagyis olyan, ami magasabb nézőpontból jónak látható. A későbbi zsidó vallásbölcselet kevés újat adott az O. problémájának megvilágításához, a modern teológiai irodalom szintén nem vitatta meg minden oldaláról a kérdést. S. Hirsch *Catechizmusá*-ban azt mondja, hogy a valóságban a rossznak csak a sajátmaga elpusztítására van hatalma, míg a fizikai vagy morális szenvedés, melyet okoz, csupán fegyelmező célzatúnak tekinthető. Az igazságos érzületű ember még a kínt is áldásnak tekinti. Egészben véve az O. kapcsán az állapítható meg, hogy a judaizmus világnézete sem passzív lemondást nem követel, sem pedig teljes visszavonulást a világtól; elveti azt a túlzó teóriát, hogy az élet gyökere a rossz, úgyszintén az ezzel kapcsolatos keresztény világnézetet is, amely szerint a bűnbeesés következményeképpen az ember eredendő bűnben született és ezért rossz és romlott a világ is. A judaizmus vallásos optimizmusa kitűnik az emberiség fokozatos, de biztos morális felemelésének elvárásából és abból a hitből, hogy eljön még a Messiás és az igazság le fogja győzni az igazságtalanságot. (V. ö. Prof. Emil *Hirsch* (Chicago) «Jew. Encycl.» H. *Goitein*, «Der Optimismus und Pessimismus» (Berlin 1890); A. *Guttmacher*, «Optimism and Pessimism» (1902). S. R.

Órach *(h.). Kéregető.* Vándorkoldus. Tulajdonképpen: vendég. *Ó. hógun*, előkelő kéregető; rabbi, vagy más előkelőség leszármazottja, aki kéreget.

Órach Chájim *(h.). Az élet útja.* A zsidó vallás szertartástani törvénygyűjteménye (l. *Kódexirodalom).*

Orbán *Dezső**, festő, szül. Győrben 1884. A Nyolcak kiállításain, mint e társaság legkevésbbé forradalmi tagja tünt föl dekoratív csendéleteivel és aktkompozicióival. Fiatalos törekvései még jobban lehiggadtak a háború után festett tájképein és erősen lefokozott színekben tartott párisi és franciaországi város-képein. Több gyűjteményes kiállítást rendezett. Kiállított Kölnben, Berlinben és Bécsben is. F. B.

Órél *(h.).* Körülmetéletlen. Nemzsidó.

Orkutai vérvád, a magyarországi vérvádak sorában a harmadik, de nem az utolsó. 1764 jún. 3. eltünt Orkuta, sárosmegyei faluban egy Balla István nevü ötesztendős keresztény gyermek. Holttestét 2 nap mulva teljesen mezítelenül, nyakára font kötéllel megtalálták a falu határában. A zsidókat vádolták meg, hogy a gyermeket rituális vérvétel céljából megölték és ezt a rágalmat azzal a másikkal erősítették meg, hogy tetovált héber betük láthatók a holttesten. A szomszédos Szedikert község zsinagógáját, amelyben a környék zsidói sovuósz ünnepének istentiszteletére egybegyültek, körülfogatta a hatóság és 30 zsidót elfogatott. A bíró életnagyságú képet festetett a holttestről és a magyar udvari kancelláriának küldte Bécsbe. A festményt Mária Terézia is megtekintette, azután az Országos Levéltárba került, ahol még Eötvös Károly is látta, aki azt írja, hogy csak a babonás képzelet látott azon héber betüket. Az eljárást mindazonáltal folytatták; huszonegy zsidót két hónap után szabadon bocsátottak, kilenc vád alá került és fogságban maradt. A zsidók menekültek. Markovics Fábián, Berkovics Lázár, Hirschl Ábrahám Pozsonyba mentek és a hitközség közbejárásáért folyamodtak. Theben Ábrahám, a pozsonyi hitközség akkori elnöke Bécsbe ment és az orkutaiak védelmében kihallgatáson jelent meg Mária Teréziánál, akinél különös kegyben állott. Az eljárást még ezután sem szüntették be. Az egyik fővádlott, Sapsze Sámuel időközben megkeresztelkedett és nyomban ki is keresztették a börtönből. Lefkovics Jakab tizenkét fia is megjelent Bornemissza László kastélyában és megkereszteltetését kérte; jún. 27. nagy ünnepélyességek között meg is keresztelték őket. A pozsonyi hitközség erre Bornemissza László ellen erőszakos keresztelés miatt pert indított és Barbi pozsonyi főrabbi sürgetésére, aki e célból audiencián jelent meg Mária Teréziánál, a vizsgálatot meg is indították. Jobb fordulatot ez sem hozott és az ítélőszék rendeletére Jozefovics Mózes gombosfalvi és Lefkovics Jakab József ádámföldi bérlőt torturának vetették alá. Az eperjesi hóhér 1765 jan. 25. délelőtt 11 órától este 9-ig kínozta őket a kínpad válogatott borzalmaival. Jozefovics kiállta a kínpróbát, Lefkovics a harmadik fokú kemény vallatás után szenvedéseibe belehalt. Az 1765 tavaszán meghozott ítélet kimondja, hogy Lefkovics elvette büntetését a kínpadon, Jozefovics meglakolt a torturában, a többi vádlottat felmenti. Ez volt az országban az utolsó kínvallatás, amelyet az 1790-iki or-

szággyűlés örökre eltörölt. A mártírhalált halt Lefkovits «Joszef ben Jicchok hakodes» nevét, mint a hit és igazság vértanujáét, az eperjesi zsinagógában mind a mai napig megemlítik a Hazkára, a halottakról való megemlékezés során. (V. ö. *Eötvös* Károly, «A nagy per» c. könyvét és *Eibenschütz* Márkus cikkét az Ungarländische Jüdische Zeitungban 1911.) A. T.

Orló *(h.)* névvel illették a gyümölcsfák termését az első három évben. A törvény bibliai versen alapszik *(Mózes* III. 19. 23). Szószerint körülmetéletlent, tiltottat jelent. Oly földmivelési törvény ez, melyet Palesztinán kívül is minden időben betartanak. A fákat a hithű zsidóbirtokos, miheztartás végett, megjelöli. F. M.

Ormody, 1. *Bertalan*, költő és hírlapíró, szül. Miskolcon 1836 jan. 7., megh. 1869 dec. 24. *O. Vilmos* (l. o.) testvérbátyja. Előbb hivatalnok volt, majd hírlapíró lett. Versei és elbeszélései főleg a Hölgyfutár, a Családi Lapok és a Vasárnapi Ujság hasábjain jelentek meg. Munkái: *Magyar romanzero* (Pest 1859); *Magyar hon ébredése* (versek, 1860); *Smüle Itzig* (költemény hét énekben, 1861).

2. *O. Vilmos (ormódi)*, közgazdasági iró, szül. Miskolcon 1838. Elméleti és gyakorlati kereskedelmi tanulmányokat végzett, aztán 1857. hivatalt vállalt az akkor megalapított Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál. Képességeinél fogva gyorsan emelkedett. 1881-ben a társaság igazgatója, 1898. vezérigazgatója lett. Sokoldalú szervezőtehetségével jelentékeny mértékben hozzájárult a vezetése alatt álló társaság felvirágoztatásához. Nagy része volt abban is, hogy 1868. létrejött a magyar állam első vasúti kölcsöne. Az ő nevéhez fűződik az Erzsébet-Szanatórium és a Budapesti Poliklinika-Egyesület alapítása is. Mindig önzetlenül pártolta a művészetet és az irodalmat. Alapító tagja a Kisfaludy Társaságnak és bizottsági elnöke a Magyar Írók Segélyegyletének. O. Amália-jutalom címen elhunyt felesége emlékére irodalmi alapítványt tett a M. Tud. Akadémián a női eszményt kifejezésre juttató, nemes irányzatú irodalmi művek jutalmazására. Magyar és külföldi biztosítási szakfolyóiratokban sok tanulmánya jelent meg a biztosítási technika és jog köréből. Ő szerkesztette az E. M. Ált. Biztosító Társaságnak 1907. kiadott történetét. 1897-ben magyar nemességet kapott *ormódi* előnévvel. 1906-ban főrendiházi tag lett. Sz. G.

Ormos *Ede**, ujságiró, iró, szül. Hódmezővásárhelyen 1873. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. Makón ügyvédi irodát nyitott és hirlapirással is foglalkozott. Jogi tanulmányokat irt a Jogtudományi Közlönynek. Szerkesztette a Makó és Vidékét, amelybe sok szociális tárgyú értekezést irt. Budapesten a Népszava munkatársa lett. A proletárdiktatúra bukása után külföldre ment, ahol több külföldi ujságnak dolgozott, majd a Keleti Ujság (Kolozsvár) cikkírója volt. Művei: *Mi okozta Magyarország felbomlását?*; *A szociálizmusról* (1896).

Örök béke, l. *Messiás* és *Béke*.

Öröklött vallás. Apáról fiúra szálló hit. A zsidók vallása negyedfél évezrede öröklődik és így őrizte meg az ősi szokásokat. A polgárosult országokban a polgári törvények értelmében is a szülők vallását kapják a leszármazottak. Vegyes házasság esetén (l. *Vegyesházasság)* a fiúgyermek törvényszerint az apa, a leánygyermek az anya vallását követi. A törvény azonban módot nyujt arra is, hogy vegyesházasságban a szülők egyéni belátásuk szerint állapítsák meg, hogy ebből a házasságból származott gyermekeiket melyikök vallásán neveljék fel. Törvénytelen viszonyból származó gyermekek a zsidó törvények szerint az anya vallását követik.

Órón *(h.)*. Láda, koporsó. *Órón kódes:* Tóraszekrény.

Orosháza, nagyk. Békés vm. 24,079 lak. A zsidó hitközséget 1828 körül alapították Plon Jakab, Weisz Áron, Pollak Mózes, Witz József és Politzer Áron. Az első előljárók Plon Jakab, Blantz Markus, Singer Bernát és Pollak Lipót voltak. Az első rabbi a prágai születésű Ráber Albert volt. 1835-ben megalakult a Chevra Kadisa, amelynek 145 tagja van. 1850-ben létesült az elemi iskola és kezdettől fogva magyar nyelven tanítottak benne. A tanítványok száma 56 s a tantestület tagjai: Hajdu Pál igazgató és Szabó Klára tanító. 1873-ban létrejött a Nőegylet, amelynek 135 tagja van és Pollák Kálmánné vezeti. Később még két jótékonysági egyesület létesült, a Lankadók Gyámolítója és a Betegsegélyező Egylet, ezek azonban időközben beszüntették működésüket. 1890-ben épült a templom. A világháborúban 148-an vettek részt, akik közül 16 elesett a harctéren és 5 idehaza halt el a háborúban szerzett betegségben. A hitközség kongresszusi alapon működik és a szegedi XXII. községkerülethez tartozik. Lélekszáma 810, családszám 270, adófizető tag 250. Foglalkozásuk: 190 kereskedő, 24 iparos, 16 magántisztviselő, 8 orvos, 5 ügyvéd, 4 magánzó, 2 gazdálkodó, 2 tanító, 1 nagyiparos, 1 munkás és 5 egyéb. 12 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 20,000 pengő, amiből 4000 pengő filantrópikus és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak Tótkomlós, Csorvás, Békéssámson, Pusztaföldvár, Nagyszénás, Szentetornya és Gádoros községek. Nagyjelentőségű kereskedelmi vállalatokat létesítettek: Singer Henrik, Orosházi Takarékpénztár (8 tisztviselő), Tafler Jakab, Cirokkivitel és seprűgyár (100 munkás). A hitközség mai vezetősége: Büchler Márton főrabbi, Müller Jenő, Tafler Andor, Halász Samu, Hazai Samu, Just Manó, Polgár Emil és Goldmann Imre előljárósági tagok, Hajdu Pál jegyző.

Oroszlán. A pozsonyi hitközség előljárója volt és Mendel Jakab zsidó prefektus 1519. kinevezte a maga állandó helyettesének. O.-t egy egy esztendővel előbb már II. Lajosnak egy levele is említi és pozsonyi «zsidóbíró»-nak nevezi. Mikor a prefektus a maga képviseletével megbízta, ezt a megbízatást a király is megerősítette és felszólította a várost, tudassa a zsidókkal, hogy «Oroszlán zsidónak» minden törvényes dologban engedelmeskedjenek. U. L.

Oroszvár *(Karlburg*, A.) kisk. Moson vm. Régi zsidó hitközség, amely a Zichy grófok vé-

delme alatt csakhamar felvirágzott. 1754-ben a hitközség 54 családból állott. Zsidóbíró volt Perl Izsák, rabbi: Trebitsch Salom. Az ő idejében épült a híres szép templom, mely most egyre jobban omladozik. 1760 körül R. Izsák Wolf volt a község papja, utána Rubinstein Dávid. 1848-ig egyre gyarapodott a hitközség, akkor 460 lelket számlált, de ezidőtől kezdve, a szabad költözködési jog elnyerése után, a zsidók egymásután elköltöztek Mosonba, Pozsonyba és Bécsbe, úgy hogy most csak 2—3 zsidó család lakik ott és a hajdani szép hitközségi intézmények mind megszűntek. M. B.

Országh *Oszkár*, orvos, orvostudományi író, szül. Budapesten 1883. A budapesti egyetemen 1906. doktori diplomát szerzett és több évig mint klinikai tanársegéd működött. Főképpen a tüdőbajok terápiájával foglalkozott. 1910 óta a budakeszi Erzsébet királyné tüdőbetegszanatórium élén áll és jelenleg igazgató-orvosa. Bel- és külföldi szaklapokban számos tanulmánya jelent meg a tuberkulózis kór- és gyógytanának köréből.

Országos Izraelita Patronázs-Egyesület. Néhai Neumann Ármin országgyűlési képviselő és több más zsidó közéleti férfiú buzgó kezdeményezésére lépett életbe 1910 elején. Tizennyolc évi fennállása óta kétezernél több pusztulásnak kitett gyermeket és fiatalkorút gondozott az egyesület és arra törekedett, hogy pártfogoltjait a családi otthon védelmében részesítse. Közel ötszáz gyermeket hozzátartozóik otthonában segélyezett. Az otthon nélkül szűkölködő gyermekeket, úgyszintén olyan fiatalkorúakat, akik erkölcsi fejlődésükre nézve veszélyes környezetben nevelődnek, tisztes polgári családok gondozására bízza és értük számottevő összegű tartásdíjat fizet. Az állami gyermekvédelem kötelékébe tartozó zsidó gyermekeket, akik túlnyomó számban más vallású, főképpen falusi földmíves családoknál nőnek fel, hitbeli gondozásban részesíti. Népiskolai tanulmányaik elvégzése után a fiúpártfogoltjait ipari és kereskedelmi pályákon munkás polgárokká képezteti ki. A leánygyermekeket háztartási munka végzésére, vagy gyermekgondozóul családi oltalom alá helyezi. Fennállása óta kétszázötvennél több fiút és leányt sikerült így a társadalom számára megtartania. Gondoskodott az O. a zsidó hadiárvák tekintélyes számáról is és ma is figyelemmel kíséri neveltetésüket. A kommün kitöréséig két hadiárvaházat tartott fenn Monoron és Balassagyarmaton, amelyek 50—60 hadiárvának nyujtottak hajlékot. A büntető bíróságok által feltételesen elítélt, próbára bocsátott, vagy kísérlet végett kihelyezett, valamint büntetésük kitöltése után a letartóztatási intézetekből szabadult zsidó gyermekeket és fiatalkorúakat védelmébe fogadja, vallásos erkölcsi gondozásban és felügyeletben részesíti, munkaalkalomhoz juttatja és iparkodik őket tisztességes munkásokká nevelni. A javító nevelés alatt levő, úgyszintén a fiatalkorúak fogházában, vagy az állami átmeneti otthonokban gondozott fiatalkorúakat hitbeli gondozásban részesíti. Közel 200 gyermek és fiatalkorú számára a társadalom megértő tagjaiból pártfogókat, pártfogónőket jelölt ki, akik azoknak sorsát figyelemmel kísérik. Szoros kapcsolatot tart fenn más intézetekkel is.

Országos Izraelita Tanítóegyesület. A legrégibb magyarországi tanítóegyesület. 1867. alakult. Célja: a zsidó tanítóság szellemi nívójának emelése, a magyar nemzeti eszme ápolása, tanítóözvegyek és árvák segélyezése és betegtanítók istápolása. Az O. működésének két nagy eredménye: a tanítói állás megszilárdítása és a magyar zsidó iskolák teljes megmagyarosítása. Az O.-nek tekintélyes vagyona volt, mely azonhadikölcsönbe fektetve elértéktelenedett. Keszthelyi üdülőházát eladta az O. s most készül Balatonfüreden új üdülőtelepet létesíteni. Az O. elnökei voltak: Lederer Ábrahám, Szántó Eleázár, Málnai Mihály, Kornfeld Gyula. A jelenlegi tisztikar: Schichtanc Ármin elnök, Adler Simon és Ábrányi Aladár alelnökök és Pintér Ignác titkár. Az O.-nek három fiókköre van: az alföldi, az északkeleti és dunántúli; ezek elnökei: Lippe József (Debrecen), Weisz J. Lipót (Miskolc) és Hoch József (Pécs).

Országos Izraelita Tanítóképző Intézet. A magy. kir. vallás- és közokt. minisztérium kezelésében levő állami jellegű tanintézet, mely az Iskolaalap (l. o.) vagyonából 1857. létesült. Az O. kezdetben három, majd négy évfolyamú volt, 1924 óta öt évfolyama van, melynek elvégzése és a tanítóképesítő vizsgálat letétele után a növendékek államérvényes bizonyítványokat kapnak. Az O.-ben az állami tanterv az irányadó, de nagy súlyt helyez az intézet a héber tanításra is, úgy hogy végzett növendékei gyakran töltik be a középiskolai hitoktatók tisztét. Van az O.-nek kántortanfolyama, mely liturgiai teendők elvégzésére képesít, továbbá hatosztályú két tanerős, koedukativ alapon működő elemi iskolája, mely a tanítójelöltek gyakorlati kiképzését szolgálja. Az O.-ből fennállása óta több mint ezer tanító került ki, akik nemcsak felekezeti, de fővárosi és állami iskoláknál is nyertek alkalmazást. A növendékek átlagos létszáma 125. Az O. első igazgatója Deutsch Henrik (l. o.) volt, utána Lederer Ábrahám (l. o.), majd Bánóczi József (l. o.) következett, aki 1887—1926-ig állott az intézet élén. A jelenlegi igazgató Szemere Samu dr. (l. o.). A régebbi tanárok közül — az említett igazgatókon kívül — kiváltak tudományos munkásságukkal Schreiner Márton (l. o.), Krausz Sámuel (l. o.) és Major J. Gyula (l. o.). A jelenlegi tanári kar: Cseh Arnold dr., Harmos Sándor dr., Gyulai Aladár, Lányi Dávid, Rados Gyula, Richtmann Mózes dr. (l. o.), Soos Ernő és Stroke Henrik. A gyakorlati iskola vezetői Balázs Dezső és Schwarcz Károly.

Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE), eszméjét Hevesi Simon pesti vezető főrabbi vetette fel 1910. meg is alakult és azóta jelentős kulturális és karitatív tényekedést fejt ki. Az elmúlt esztendőkben több kulturális és jóléti intézményt állított fel. Nevezetesen: a Menza Academicát, melyen a Budapesten tanuló zsidó hitű főiskolai hallgatóság nyer ellátást. Ez 1910. márc. 1. nyilt meg báró Dirsztay Béla elnöklete alatt. Már a háború kitörése előtt több mint 600 hallgató ét-

kezett itt. Az ellátás mellett nagy összeget fordított beiratási díjakra és szigorlati segélyekre. Másik kulturális intézménye: a Könyvtár és Olvasóterem, ahol tan- és szakkönyvek, meg folyóiratok állanak a főiskolai hallgatóság rendelkezésére. A kulturotthon rendezi a fővárosban, a környéken és a vidéken az ismeretterjesztő népszerű előadásokat és tudományos kurzusokat tart fenn. Az O. műbarátok köre a festő- és szobrásznövendékek művészi kiképzése céljából alakult. Az O. tanoncotthonai a főváros kerületeiben működnek és a fővárosi kereskedelmi és iparos fiú- és leánytanoncainak erkölcsi és hitéleti nevelésével foglalkoznak. Gyermeknyaraltatási akciója nyolc esztendeje működik, évente 5—600 vérszegény gyermeket helyez el vidéki hittestvérek családjainál. Orvosi ambulatóriumán a Menza ifjúsága részesül gyógykezelésben és díjmentes gyógyszerekben. Tisztikara: elnökök: báró Dirsztay Béla, Baracs Marcell, jelenleg: Buday-Goldberger Leó. Egyházi elnök a megalakulás óta: Hevesi Simon; ügyvezető alelnök: Weiler Ernő. A kulturális ügyek vitele és sikere Frisch Ármin kulturtanácsos nevéhez fűződik.

Országos Rabbiképző Intézet. 1877 okt. 4-én nyilt meg Budapesten. Keletkezésének története azonban sok idővel megelőzi alapítását. A kezdeményező Frisenhauser Dávid bajor származású tudós volt, aki 1806. József nádorhoz emlékiratot nyujtott be modern rabbiiskola tárgyában, javaslatát azonban a véleményezésre felszólított rabbik elvetették. 1844-ben úgy a rendek, mint a főrendek elhatározzák a rabbiképző intézet felállítását. Haynau a magyar zsidókra a szabadságharcban való résztvételük miatt 2.300,000 forintnyi külön hadisarcot rótt ki, ezt az összeget 1856. I. Ferenc József a magyar zsidóságnak visszaadta azzal, hogy a befizetett összeg osztathatlan alapként kezeltessék és belőle elsősorban rabbiképző intézet állíttassék fel. A magy. kir. helytartótanács 1864. szaktanácskozmányt hívott egybe, mely a rabbiképző intézetre vonatkozó tervezetet kidolgozta. Az 1868-as zsidó kongreszszus, noha a zsidóságot pártokra bontotta, az alap rendeltetését nem változtathatta meg. I. Ferenc József 1873. az intézet felállítását megengedte, melyet 1877 okt. 4-én át is adtak rendeltetésének. Az O. megnyitása után a király is meglátogatta az intézetet, mely hálából IV. Károly király engedélyével a Ferenc József nevet illesztette elnevezésébe 1917. (Ferenc József Orsz. Rabbiképző Intézet.) Az O. a kultuszminisztérium felügyelete alatt áll, amely jogát a kinevezett vezérlőbizottság útján gyakorolja. Ennek 12 budapesti és 12 vidéki tagja van, világiak és rabbik. A vezérlőbizottság eddigi elnökei voltak: Schweiger Márton, Hatvany József, Mezey Ferenc és Székely Ferenc. Az O. két tanfolyamból áll. Az 5 évfolyamból álló alsó megfelel a gimnázium felső négy osztályának, tehát a belépőnek négy középiskolai osztályról szóló bizonyítvánnyal kell rendelkeznie. A felső tanfolyam szintén öt évfolyamból áll, növendékei egyszersmind a budapesti egyetem bölcsészkarának hallgatói is. Az intézet legnehezebb esztendői az alapításon kívül a háborús évek voltak. 1927-ben ünnepelte fennállásának ötvenesztendős jubileumát, amely idő alatt az intézetben 135 rabbit avattak fel. Az intézet első teológiai tanári kara: Bacher Vilmos, Bloch Mózes, Kaufmann Dávid rendes, Brüll Sámuel és Deutsch Sámuel rendkívüli tanárokból állott. Az ötven esztendő alatt itt tanított teológiai tárgyakat Klein Miksa, Goldziher Ignác, Kohn Sámuel, Venetianer Lajos, Guttmann Mihály, Feldmann Mózes. A jelenlegi tanári kar Blau Lajos igazgatóból, Heller Bernát rendes, Edelstein Bertalan, Fischer Gyula, Hevesi Simon, Hoffer Ármin, Weisz Miksa rendkívüli tanárokból áll. Az intézeti gimnázium rendes tanárai voltak az első 50 évben: Bánóczi József, Stein Károly, Bloch Henrik, Schritt Salamon, a jelenben: Csetényi Imre, Bercsényi Móric, Hausbrunner Vilmos. A legtöbb növendék az 1887—88-as tanévben volt: 129, az 1919—20. évben pedig 26. Az intézetet legkimerítőbben ismerteti a jubileum alkalmából megjelent kétkötetes mű: *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára* (1877. I. kötet). *A rabbiképző első 50 éve* (II. kötet), írták: dr. Blau Lajos igazgató és néhai dr. Klein Miksa jegyző. Az intézet elnökei, tanárai és tanítványai, kiadják: dr. Blau Lajos, dr. Hevesi Simon, dr. Budmén Dénes, Budapest, 1927. F. D.

Orthodox. Helyes hitű, óhitű, a vallás dolgaiban meg nem alkuvó. Magyarországon megjelöli a konzervatív zsidó hitközségek irányát és hivatalos szervezetét. A magyar zsidóság egy része ugyanis az 1868-iki kongresszus alkalmából külön szervezkedett, hogy hitközségi intézményeit a Sulchan Áruch értelmében tarthassa fenn. Az egyesre nézve az O. szó csak elvi pártállást jelent, nem pedig kötelező magatartást is az egyéni vallásos életben. Az O. hitközségek az autonóm jelzőt is használják. Ezzel azt fejezik ki, hogy kötelező határozatokat semmiféle szervezet nem oktrojálhat rá az egyes hitközségekre, mert ezek nem csak egymástól, de az egyetemes zsidóságtól is függetlenek.

Orthodox szervezet. Az 1868—69-iki országos izr. egyetemes gyűlés által alkotott szabályzat kötelező ereje ellen a Hitőr Egylet, a konzervatív zsidóság nevében folyamodással élt az országgyűléshez. Ezzel kapcsolatban az országgyűlés képviselőháza 1870 márc. 18. a következő határozatot hozta: «Tekintettel arra, hogy ellenkezik a vallásszabadság elvével, hogy egy vallásközösség tagjai a többség határozatával kényszeríttessenek hozzájárulni egy elveikkel ellenkező szervezethez, óhajtandó, hogy az ellentétek mielőbb kiegyenlíttessenek, amiért is utasíttatik a kultuszminiszter, hogy a törvényhozásnak tüzetes határozatáig, eddig kiadott összes rendeleteit függessze fel». Pauler Tivadar kultuszminiszter azonnal eleget is tett a képviselőház utasításának és rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében a hitközségek nem kényszeríthetők a kongresszusi szervezet elfogadására. Majd királyi felhatalmazás alapján, 1871 nov. 15. megjelent az ezen évből való, 26,915. sz. vk. m. rendelet, amely jogszabályként elismerte a Hitőr Egylet által készített szervezeti szabály-

zatot. (Szervező alapszabályzat Magyar- és Erdélyország autonóm hittörvényhű zsidó hitfelekezete számára.) A magyarországi O.-nek tehát ez az alapokmánya. Ezt kiegészíti az 1905. évi 102,284. sz. vk. m. rendelet: «a magyarországi autonóm orthodox izr. hitfelekezet orsz. képviselőségének, központi bizottságának és központi irodájának szervező szabályzata». Az O.-ben éppenúgy, mint a kongresszusi szervezetben, a hitközségek önálló testületeket alkotnak. A szervező szabályzat kimondja, hogy «a Sulchan Áruch-ba iktatott hittörvények és szabványok megcsonkíthatatlan zsinórmértékül szolgálnak a hitfelekezet és a hitközségek minden vallási, hitgyakorlati és szertartási ügyeire nézve»; az O.-hez tartozó hitközségek alapszabályai ennélfogva nem ellenkezhetnek a Sulchan Áruch szabályaival. Az olyan hitközségi elöljáró, vagy bármely más tisztviselő, ki nyilvánosan a hitközség intézményeinek vagy szokásainak a Sulchan Áruchhal össze nem egyeztethető megváltoztatását indítványozza, rögtön elveszti hivatalát. Az O. szabályzata a hitközségek kebelében, vagy hitközségek között felmerülő vitás ügyek elintézését választott bíróságra bízza (l. *Hitfelekezeti választott bíróság*). Az O. élén a száz tagú országos képviselőség, a központi bizottság és a központi iroda áll. Az országos képviselőség 60 világi és 40 rabbi tagból áll, akiket 6 évre választanak. A választás oly módon történik, hogy az országban levő, szabályszerűen megalakult minden orthodox hitközség egy hitközségi tagot küld ki, aki a hitközség rabbijával együtt képviseli a hitközséget az országos képviselőségi választáson. Az országos képviselőség hatáskörébe tartozik a «Magyarországi Autonóm Orthodox Izr. Hitfelekezet Központi Irodá»-ja elnökének megválasztása és a központi bizottság 10 tagjának megválasztása. Az országos képviselőség a felekezet egyetemét érdeklő fontos, országos jellegű kérdésekben tanácskozik és hoz határozatot. Az országos képviselőség 40 rabbi tagja 6 évi időtartamra 5 rendes és 2 póttagból álló rabbi-bizottságot választ, amely bizottság kiegészítő része a központi bizottságnak. E rabbibizottság véleményezése minden elvi jelentőségű és vallástörvényi vonatkozású kérdésben a központi bizottság által kikérendő és a bizottság véleménye döntő. A központi bizottság 10 világi és 5 rabbi tagból, továbbá a központi iroda elnökéből és titkárából áll. Ez a központi bizottság legalább évnegyedenként egyszer gyűl egybe tanácskozás végett. Hatáskörébe tartozik a központi iroda titkárának és hivatalnokainak megválasztása és a központi iroda költségvetési ellenőrzése. A központi bizottság készíti elő az országos képviselőség tanácskozásait. Az O. élén a központi iroda áll. Ez képviseli az O.-et a kormánnyal és a hatóságokkal szemben és képviseli minden olyan ügyben, amely a felekezet egyetemét érdekli. Felügyel a felekezet önkormányzati jogára s a kormánynak és a hatóságoknak kellő felvilágosításokkal szolgál. Jóllehet, hogy az O. a magyarországi zsidóság többi szervezeteitől teljesen független s dacára annak, hogy reá vonatkozó rendeletek használják a Magyarországi Autonóm Orthodox Izr. Hitfelekezet kifejezést, az O. mégsem tekinthető különálló hitfelekezetnek. Kifejezésre juttatta ezt az 1888. évi 1191. sz. vk. m. rendelet a következőkben: «Kétséget nem szenved, hogy úgy a kongresszusi, mint az orthodox és status-quo ante alapon álló izr. hitközségek összevéve úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is, *egy és ugyanazon vallásfelekezethez* tartozóknak tekintendők». Ugyanezen szellemben nyilatkozott meg az orthodox országos képviselőség szervező szabályzatát jóváhagyó, 102,284/1905. sz. vk. m. rendelet is, amely a következőket tartalmazza: «Megjegyzem végül, hogy törvényeink, noha a szervezetnek többféleségét nem gátolják, csak *egy* izraelita hitfelekezetet ismernek, minélfogva ezzel ellentétes értelmezésre a jelen szabályzat sem szolgáltathat alapot». Az orthodox közvetítő bizottság első elnöke Reich Ignác volt, utódja Lipschütz Lipót. A közvetítő bizottság helyébe lépett Országos Iroda, melynek jelenlegi elnöke Frankl Adolf (l. o.), alelnöke Hartstein Lajos (l. o.) és ügyésze Reiner Imre dr. (l. o.) (V. ö. *Venetianer* Lajos, «A Magyar Zsidóság Története» (Budapest, 1922). M. E.

Orvostudomány. A zsidó vallásnak a vértisztaságra vonatkozó intézkedései, valamint mindazok a higiénikus rendszabályok, amelyeket a mózesi könyvek és a Talmud megörökítettek, bizonyítják, hogy az orvostudomány terén a zsidók már az ókorban is tevékenykedtek. Az orvosok, ellentétben más keleti kulturnépekkel, a zsidóknál nem a papok voltak, s kuruzslók sem voltak a papok közt. Egyébként Mózes a papoknak csupán az erkölcsök felett való őrködést jelölte ki s a járványok és ragályok alkalmával való felügyeletet. A zsidók józan felfogását az orvosok szükségességéről legjobban visszatükrözteti *Szirach* (38. 1—12): «. . . fiam, ne hanyagold el betegségedet, hanem mutasd meg az orvosnak s ne válj el attól, mert szükséged van rá . . .» Külön feljegyzésre méltó, hogy a Szinhedrion Bész-dinje bizonyos bűneseteknek orvosi véleményt kért ki beidézett orvosoktól. Az orvos héber elnevezése *rofe* volt, a véleményadásé *umdéna (Szanhedrin* 78a; *Gittin* 12b). Testi büntetést csupán orvosi felügyelet alatt hajtottak végre *(Makkot* 22b). Hogy a kuruzslást kiirtsák, a talmudi korban sem volt szabad orvosi praxist folytatni, csupán annak, akinek a helyi bírói hatóságok engedélyt adtak arra *(Bábá Batra* 21a; *Mákkot* 20b). Minden község kötelességszerűen legalább egy orvost tartott. *(Szanhedrin* 17b). A talmudszerzők közt számos kitűnő és elismert orvos volt. Ezeknek tudománya a tradición, a boncoláson, a betegségek megfigyelésén és állatokon végrehajtott kísérletezésen alapult. Az ügyes orvosok milyen népszerűek voltak Judaeában, bizonyítja az a rendelkezés, melylyel a háztulajdonosok eltiltották bérlőiket attól, hogy albérletbe adják helyiségeiket orvosoknak, mert a páciensek nagy lármája miatt az ilyen ház kellemetlen *(Bábá Batra* 21a). Az orvosokat aránylag jól honorálták, egy egykorú zsidó közmondás szerint pedig «az olyan orvos, aki nem fogad el semmit, az nem is érdemel sem-

mit» (*Bábá Káma* 85a). A Talmud és Misna számos orvostudományi dolgot tartalmaznak, de összefoglaló orvostudományi traktátusa nincs s így nem tudhatjuk pontosan, milyen fokon állott az ókori zsidó orvosok tudománya. Említést egyébként maga a Misna tesz egy elterjedt ókori zsidó orvosi könyvről, melynek címe *Széfer Refuót* volt s amelyet a tradició Salamon királynak tulajdonított (*Pesz.* 4. 9); azonkívül a Talmud említ egy farmakológiai könyvet is, melynek címe *Megillat Sammanim* volt (*Jóma* 38a), de egyik sem maradt meg. Hogy mily rendkívüli figyelemmel kísérték a régi zsidók az emberi szervezet működését, azt elsősorban a Bibliában előforduló rengeteg kifejezésből látjuk. Ezekből anatómiai fogalmaikat is megállapíthatjuk. Még a hasonlatok és allegóriák is telve vannak anatómiai képzetekkel (*Genes.* 32. 25—32; *Exod.* 28—29; *Levit.* 1. 14—16, 5. 8; *Deuter.* 32. 10; *Jerem.* 9. 17; *Ecclesiastes* 12. 2b; *Jób* 10. 9—11). Kétségtelen, hogy az alexandriai korban a görögöktől sokat tanulhattak a zsidó orvosok éppen az anatómia terén, mert a Talmud ily irányú ismeretei igen nagyok, mint az néhány példából kitűnik: a rabbik a Talmudban az emberi szervezet 248 féle csontjáról tudnak, ezek közül 40 az alsólábszár, 6 térd, 3 medence, 11 csigolya, 30 kéz, 2 kar, 2 könyök, 4 vállcsont; azonkívül 9 fej, 8 nyak, 5 porc, 6 mellcsont. Természetesen a fogalmak korlátozva voltak az ókorban, de az újkor első fele sem volt még fejlettebb e tekintetben és a tudomány nélkülözte még azokat a kifejezéseket, amelyeket a Talmud nyelve sem tud kifejezni pontosan. Így pl. azt látjuk, hogy az ín, ideg, sőt néha a véredény is ugyanazon egy szóval (*gidim*) van kifejezve. Főképp a Bekorót, Chulin, Oholót és Nidda traktátusok foglalkoznak anatómiával és fiziológiával. Névszerint a Talmud egy Theodos nevű zsidó orvost említ, mint osteológust (*Nazir* 52a). Biológiai ismeretekről is tudunk (*Chulin* 93a, 59a, 55b). A Talmudból tudjuk, hogy ismerték a mirigyek szerepét (*Áb. d' R. N.* 31.) és pontos helyét (*Lev. Rab.* 16.), az Akhilles-inat, a pharynxot, az esophagust és larynxot (*Chul.* 43a), a pylorust és peritoneumot. A gyomor működését és a máj szerepét meglepően jól látták, különösen korrekt a has szerveinek leírása (*Tamid* 31a), a vesét és lépet is többször említik szabatos meghatározással. Részletesen foglalkoztak a tüdővel és szívvel (*Tamid* 50a, 93b, 47a, 46a; *Chulin* 45b). Az agyat a Biblia nem említi, de a Talmud ezzel is foglalkozik (*Chulin* 45a), a Zóhar pedig részletesen tárgyalja: «A koponya három üreget tartalmaz, amelyben az agy van elhelyezve, az agyból harminckét út vezet ki s ágazik el a test minden részébe, összekötve azokat az aggyal (*Zóhár a Levit.* 26.-hoz). A genitáliákkal egész részletesen foglalkoztak anatómiai és higiénikus szempontból is. Erről számos talmudi hely tanuskodik (*Bek.* 40a; *Chulin* 45a és b, 93a; *Jebámot* 75a; *Jerus, Jebám.* 1—2; *Nidda* 66b, 18a, 17b, 41b; *Sabbat* 64a, *Ar.* 7a). A Talmud embriológiával is foglalkozik. A foetus a hatodik hét végére formálódik (*Nidda* 25b) s Aba Saul, aki főkép embriológiával foglalkozott, azt ajánlja, hogy az embriót nem vízben, hanem olajban és napfénynél kell megvizsgálni. R. Sámuel, egy másik embriológus azt mondja, hogy a negyedik hó vége előtt nem lehet megállapítani a nemet, ami egyébként a modern embriológusoknak is a véleményük. A természetellenes embriókról és újszülöttekről is van feljegyzés a Talmudban. A halvaszületett csecsemőt alaposan tanulmány tárgyává tették (*Nidda* 23b, 24a, b). A menstruálás processzusa részletesen le van írva (*Nidda* 11. 8). A rabbik voltak azok, akik először ismerték fel, hogy a betegségek a belső elváltozások külső szimptomái. Ezt abban az időben még Hippokratesz sem látta, csak később fedezte fel Galenus. A rabbik valósággal kényszerítve voltak patológiával foglalkozni, mert a tisztátlan húsra (*teréfo*) vonatkozó tilalmak miatt a levágott állatok vizsgálat alá kerültek és azokat máig is megvizsgálják. Különösen a tüdők patológikus elváltozását szemlélték; a tüdő vörös színét hyperemiának (*Chulin* 47b) tartották, de ezt még nem minősítették tisztátlannak, viszont a kék és világos-zöld tüdőt veszélyesnek (u. o.), a feketét pedig felbomló állapotban levőnek tartották s tudták, hogy abból normális tüdő nem lesz; a világos-sárga tüdőt is veszedelmesnek minősítették stb. A tüdővel és vérrel rendkívül részletesen foglalkoztak a talmudi korban, aminek főoka a tisztasági törvényekben és a fajtisztaság megóvásában keresendő. A Talmud (*Chulin* 51a) leír egy diagnózist, melyet egy juhon állapított meg Rabina s amely a juh felboncolása után igazolódott be. Ez az egyetlen postmortem beigazolódott diagnózis az egész ókorból, amiről tudunk. A szív és máj, a gerinc, a belek stb. patológikus elváltozásairól is részletesen tudtak a zsidó orvosok. Feltűnő, hogy már a Biblia sokféle sebről tesz említést: gyulladás, tályog, genny, seb meg vannak különböztetve. A bibliai korból csak egyféle sebészeti beavatkozásról tudunk, a cirkumcizionál. A kasztrálás szigorúan el volt tiltva (*Deuteron.* 23. 1). A talmudi korban a sebészet igen magas fokot ért el s némelyik orvos egyenesen ebben specializálta magát. A sebészeket *ummánim*-nak nevezték (*Szanhedrin* 91b). Operáció közben a ruha felett külön kötényt tartottak (*Kelim* 26. 5); voltak különböző sebészeti műszerek (*Kel.* 13. 2) és érzéstelenítő, azaz mámort okozó folyadék alkalmazásáról is tudunk. Ezt *szamé de-szintó*-nak nevezi a Talmud (*Bába Mecia* 83b). Az érvágást ötven éven felül sűrűn alkalmazták s ezt túlságba vitték. Nagyon vigyáztak a tisztaságra operáció után is (*Sabbat* 129a); tudunk műfogakról, melyeket aranyból és ezüstből készítettek (*Sabbat* 65a; *Nedarim* 66b); súlyosabb amputálásokról és trepanálásról is tudunk (*Keritot* 66a; *Semahot* 28; *Sabbat* 66a), úgyszintén a lép sikeres kimetszéséről is (*Avoda Zárá* 44a); az anyaméhtükör használatát is ismerték (*Nidda* 66). Az V. sz. közepén élt utolsó tibériási patriarcháról, VI. Gamalielről Marcellus római orvos úgy írt, mint a lépfene gyógymódjának feltalálójáról. Az V. és VI. sz.-tól kezdve a zsidó orvostudomány egyideig nem fejlődhetett, mert Honorius és Theodosius római császárok (V. sz.) és

Kobad perzsa király a hivatalok gyakorlásától eltiltották a zsidókat, de az iszlám államainak megalakulásakor az eddiginél is nagyobb lendületet vett a zsidók orvostudománya. Előbb bebizonyíthatóan a zsidók voltak a mohamedánok tanítói az orvostudományban s vezető szerepüket később is megtartották. Tudjuk, hogy számos kalifa háziorvosa zsidó volt; így Messer Jawait 883-ban a bassorai kalifa orvosa volt és szír nyelvből régebbi orvosi munkákat lefordított arabra, míg Isaac b. Amram önálló művet írt a mérgezésről és a mérgek hatásáról a VIII. sz.-ban. A Hárun-al Rásidtól alapított bagdadi egyetemen Josua ben Nun (800 körül) volt az orvostudományok tanára. Egészen a XIV. sz.-ig megőrizték a zsidó orvosok az iszlám országaiban vezető szerepüket a Keleten. A zsidó orvosok Alexandria, Kairo, Kairuan és Bagdad orvosi iskoláiból kerültek ki. Egyik hírneves zsidó orvosnak, Israelinek (IX. sz.) kitűnő orvostudományi könyvét latinra is lefordította már a XI. sz.-ban egy szerzetes a saját neve alatt, de 1515. Leydenben *Opera Omnia Isaaci Judaei* c. újból megjelent. A rendkívüli nagyszámú hírneves arab-zsidó orvos közül kiválik Maimonides, Szaladin szultán udvari orvosa, akinek fia, unokája és dédunokája is jeles orvosok voltak. Ő maga orvosi iskolát alapított s tanítványai elárasztották az egész Keletet. Még jelentékenyebb szerepük volt a zsidó orvosoknak a nyugati kalifátus területén. Chaszdai ibn Saprut (X. sz.) udvari orvosból lett nagyvezir Cordovában és Juda ha-Levi is jeles orvos volt, úgyszintén Ábrahám ibn Ezra, a nagy exegéta. Zsidó orvosa volt III. Ferdinánd aragoniai, XI. Alfons kasztiliai és II. Juan aragoniai királyoknak; ez utóbbinak szemészorvosa Ábrahám de Lerida volt. Az arabok kiűzésével az intolerancia is növekedett s a salamancai zsinati határozat nyomán 1412. II. Juan kasztiliai király eltiltja a zsidókat az orvosi gyakorlattól. Portugáliában I. Ferdinánd, I. és II. Joao uralkodóknak voltak zsidó udvari orvosaik. Nagyobb hírre tett szert már a középkor első felében a salernói orvosegyetem. Kiváló zsidó orvosok fejlesztették naggyá ezt az évszázadokon át virágzó orvosegyetemet, amely a IX. sz.-tól kezdve az volt a Nyugaton, ami Bagdad a Keleten. Görög, héber és arab nyelven tanítottak itt és rendszeresen boncoltak. Az intézetben, megalapítása óta zsidó orvostanárok működtek s neveik sorrendjét is pontosan tudjuk. Híres volt köztük Copho, a *Compendium Salernitanum*, az első orvosi enciklopédia szerzője. Egy másik, Faragot (1250 körül), Anjou Károly király udvari orvosa volt. Innen kerültek ki még Isaac, VIII. Bonifácius pápa, Angelus Manuele pedig IX. Bonifáciusnak udvari orvosa. II. Anjou Károlynak is zsidó orvosa volt. Hasonlóan híresek voltak a délfranciaországi Narbonne és Montpellier zsidó orvosi főiskolái. Az exegétika mellett évszázadokon át itt művelték leginkább az orvostudományokat a XI. sz. elejétől fogva. Montpellierben az egyetem orvosi fakultásának dékánja a XI. sz.-ban Jaakov Hakóton volt, a marseillesi Abba Mari pedig II. Frigyes császárnak volt udvari orvosa Nápolyban. Az Ibn Tibbon család, amely csupa kiváló hebraistából és exegétából állott, orvostudománnyal is foglalkozott. Egyikük, Machir ibn Tibbon, akit Profatius Judaeusnak hívtak a keresztények, 1306. a párisi egyetem orvosi fakultásának dékánja lett. Amikor a keresztények azt hitték, hogy eltanulták a zsidók orvostudományát, akkor a montpellieri főiskola is úgy járt, mint a salernói és bagdadi s 1246—54. zsinati határozatokkal eltiltották a zsidókat az orvosi gyakorlattól és a tanítástól, de 1350. a zsidó orvosokat visszahívták s közülök sokan udvari orvosok lettek. Angliában és Belgiumban is tudunk jelentékenynek tartott zsidó orvosokról a középkorban. Németországban rendkívül sok üldözésnek és vádnak voltak kitéve, mégis állandóan voltak zsidó orvosok, akik közül számosan az uralkodók és püspökök kezelőorvosai voltak. A XV. sz.-ban Frankfurtban egy zsidó orvosnő is működött. III. Frigyes császár orvosa zsidó volt. 1422-ben V. Márton pápa a zsidóknak megengedte az orvosi praxist, de már ugyanazon század végén a legnagyobb nehézségekbe ütközött annak gyakorlása, jóllehet a tilalmak dacára később is zsidó orvosuk volt maguknak a pápáknak is, így az inkvizíciót engedélyező IV. Sixtus, VIII. Innocentius, VI. Sándor, X. Leo, majd VII. Clemens pápáknak. Tudjuk pl. azt is, hogy X. Leo súlyos vérbetegségét kiváló zsidó orvosa, Lattes gyógykezelte. Jellemző, hogy a zsidók iránt kevésbbé jóindulatú pápáknak is zsidó orvosuk volt már a régebbi középkorban is, így a XV. sz.-ban IV. Eugenius, III. Calixtus és V. Miklós pápáknak, előzőleg pedig több avignoni pápának. Itália volt a hazája a legjelentékenyebb zsidó orvosoknak, akik közül főbbek: Elia Delmedigo padovai egyetemi tanár (XV. sz.), Juda de Blanis, Abraham de Balnes, Theodorus Sacerdotti, Isaac Zarfati, Bonet de Lattes, Elia Montaldo, Medici Máriának és Sanchez, II. Katalin cárnőnek udvari orvosa stb. A jelentékeny zsidó orvostudósokat, akik a XIX. századig éltek és működtek Páristól Szt. Pétervárig egész Európában, nem lehet azok nagy száma miatt felsorolni. Ellenben röviden szakmák szerint megemlíthetjük azokat a világhírű zsidó orvostudósokat, akik szakmájuk legelső képviselői közé tartoztak a XIX. és XX. sz.-ban.

I. *Külföldiek. Anatómusok:* F. G. Heule (Göttingen, megh. 1883), kora egyik legkiválóbbnak elismert anatómusa; J. Herz (Erlangen. megh. 1871). akinek zsidó létére szobrot állítottak; M. Hirschfeld (Varsó, megh. 1876); S. Spitzer (Konstantinápoly, udv. orvos, megh. 1894); L. Mandl (Páris, megh. 1881, l. o.); Hirschfeld Ludvig, varói; Hirschmann Leonard*, kharkovi egyet. tanár és Schwalbe* német prof.

Fiziológusok: L. L. Jacobsen (Copenhagen 1840.); Levi Carlo, modenai egyet. tanár; S. Fubini (Palermo, megh. 1898.); Fleischl v. Merzon (Wien, megh. 1891.); M. Schiff (Genf, megh. 1896.); G. G. Valentin (Bern, megh. 1893.); J. Bernstein (Halle); K. és Immanuel Munk, Nathan Zuntz (Berlin); Jacques Loeb (Chicago).

Mikroszkópia: Gottl. Gluge (Brüsszel, megh. 1898.); Louis Mandl (l. o., Paris).

Színfényképezés (feltalálója): Gabriel Lippmann (Paris).

Bakteriológia: Alex. Marmorek (Paris); Paul Ehrlich (Frankfurt); A. v. Wassermann (Berlin); M. J. Rosenau (Newyork); Waldem. Haffkine (Kalkutta).

Embriológia: Rob. Remak (Berlin, megh. 1865.); Leop. Schenk (l. o.) (Wien, megh. 1903); Fr. Boas (Newyork).

Patológia: R. F. Lanstatt (Erlangen, megh. 1873.); Jul. Cohnheim (Leipzig, megh. 1884.); F. v. Birch-Hirschfeld (Leipzig, megh. 1899.); M. H. Romberg (Berlin, megh. 1873.); S. Samuel (Königsberg, megh. 1899.); Salomon Stricker (l. o.) (Wien, megh, 1898.), a microtomya megalapítója és W. Steinach; K. Weigert (Frankfurt, megh. 1904.); Emil és Paul Zuckerkandl (l. o., Wien); A. Weichselbaum (Wien); Osc. Israel, L. Brieger (Berlin); M. Roth (Basel); Ph. J. Pick és Alfr. Pribram (Prag); Bertram Abrahams (London); Pio Foa (Turin); S. Flexner, Talmey, A. Abrams (Amerika); K. J. Salomonsen (Kopenhága); Flexner, a newyorki Rockefeller Kutató Intézet igazgatója. Beck A., lembergi egyetem v. rektora.

Bel-, ideg- és elmegyógyászat: Jones Freund (London, megh. 1880.); H. Jacobsohn Berlin, megh. 1890.); H. Lebert (Lewy) (Breslau, megh. 1878.); Ludw. Traube (Berlin, megh. 1876.) a kísérleti kórtan megalapítója; D. Gruby (l. o.) (Paris, megh. 1898.); Daniel Maduro Peixotto (Newyork, megh. 1850.); J. L. Caspar (Berlin, megh. 1864); Ludw. Fränkel (Berlin, megh. 1872.); Ludw. Mayer (Göttingen, megh. 1900.); Mor. Meyer (Berlin, megh. 1893.); Ismar Boas és W. Ebstein (Göttingen); Ludw. Lichtheim (Königsberg); Osc. Minkowsky (Strassburg); Alb. Fränkel, Julius Lazarus, Martin Mendelsohn, C. Posner, Ottomar Rosenbach, H. Senator, Geo. Ant. Solomon, H. Oppenheim, Em. Mendl (Berlin); M. Einhorn, Eshner, Knopf (Amerika); Cesare Lombroso (Turin); B. Luzatto (Padua); Alb. Eulenburg és Magnus Hirschfeld (Berlin); Leven Manuel (Paris); Kraus Friedrich és Klemperer Georg, berlini egyet. tanárok stb.

Gynekológia: D. Haussmann (Berlin, megh. 1895.); E. Fränkel (Breslau); Leopold és Theod. Landau (Berlin); Jul. Schottländer (Heidelberg); Paul Zweifel (Leipzig); Brettauer, S. Marx (Amerika).

Gyermekgyógyászat: A. Baginsky, Livius Fürst (Berlin); E. H. Henoch (Dresden); Alois Epstein és Max Kassowitz (Wien).

Balneológia: Kisch Enoch Heinrich, v. prágai egyet. tanár.

Sebészet: Michelangelo Asson (Velence, megh. 1877.); Leop. v. Dittel* (megh. 1898) Jos. Gruber (Wien megh. 1900.); Michel Lévy (Paris, megh. 1872.); Germain Sée (Paris, megh. 1896.); L. Oppenheim (London, megh. 1895.); Jul. Wolff (Berlin, megh. 1902.) Paul Güterbock (u. o. 1897); J. Israel (u. o. 1925.); R. Kuttner. W. Levy (Berlin); I. Singer (Wien); Birkovitz, Jacobsohn, Lilienthal, Steinbach (Amerika); L. Ewer (Berlin).

Közegészségtan és balneológia: N. H. Julius (Hamburg 1862); L. A. Cohen (Groningen 1889); G. Schmelkes (Teplitz 1870); Oesterreicher Manes (l. o.); Ernst Levy (Strassburg); J. Seegen (Karlsbad).

Pharmakológia: H. Friedberg (Breslau 1884); M. Jaffé (Königsberg); Osc. Matthias, Eug. Liebreich, L. Lewin (Berlin).

Törvényszéki orvostan: C. Lombroso (Turin, megh. 1905); Salvatore Ottolenghi (Siena); Lesser Adolf, v. breslaui egyet. tanár, városi főorvos; Blumenstock von Halbau Leo, krakói egyet. tanár.

Homeopathia: Emil Altschul (Prag, megh. 1865).

Bőrgyógyászat: Kaposi Moritz (l. o., Wien, megh. 1902); O. Simon (Breslau, megh. 1882); H. von Zeissl (Wien, megh. 1884.); Albert Neisser (Breslau); G. Behrend, H. Köbner, O. Lassar, G. R. Lewin, Pinkus (Berlin); P. G. Unna (Hamburg); Isid. Neumann és S. Ehrmann (Wien, megh. 1927.); Pick (Prag); Bloch Ivan (Berlin); Lesser Edmund, v. berlini egyet. tanár Milien és Sabouraud (Páris) stb.

Fülgyógyászat: I. Gruber (Wien 1900); A. Politzer (l. o.), H. Neumann (l. o.) és Hayek (l. o. Wien); L. Katz és L. Löwe (Berlin); R. Bárány (Upsala); Moos Salomon, v. heidelbergi egyet. tanár, korának vezető otológusa.

Laringológia: J. Gottstein (Breslau 1895); Abr. Kuhn (Strassburg 1900); Joh. Schnitzler (Wien 1893); Elias Heyman (Stockholm 1889); K. Stoerk* (l. o., Wien 1899); L. Elsberg (Newyork 1885); I. Michael (Hamburg 1897); G. Ash (Newyork 1902); Paul Heymann és B. Fränkel (Berlin); M. Freudenthal, E. Maer (Newyork); B. B. Loewenberg és L. Dreyfus-Brisac (Paris); Sir Felix Semon (London).

Szemészet: L. Mauthner (Wien 1894, az egyetlen zsidó, akinek szobra volt a cs. Ausztriában); Mandelstamm (Kiew); C. Cohn (Breslau); L. Laqueno (Strassburg); M. Solomon (Berlin); L. Weiss (Heidelberg); Is. Schnabel (Wien); R. Liebreich (London); Klein Salamon (l. o.), bécsi egyet. tanár; Hirschberg Julius, v. berlini professzor.

Fogászat: L. H. Holländer (Breslau, megh. 1897), a tudományos fogászat egyik megalapítója.

Orvosi enciklopédia és orvostörténelem: F. J. Behrend (Berlin 1889); Sam. Guttmann (u. o. 1893); Alb. Eulenburg, (Berlin), Aug. Hirsch (1894); A. H. Israels (Amsterdam 1883); F. R. Seligmann (Wien 1879); Julius Pagel (Berlin); Rosin Heinrich, berlini egyet. tanárok.

Orvosi szakfolyóiratok, melyeket zsidó orvosok alapítottak: Berliner Klinische Wochenschrift (L. Posner); Wiener Medizinische Wochenschrift (L. Wittelshöfer); Journal f. praktische Ärzte (P. Guttmann); Deutsche Medizinal-Zeitung (J. Grosser); Berliner Klinische Wochenschrift (L. Waldenburg), stb. Az első homeopatiai folyóiratot Altschul alapította 1853. S. R.

II. *Magyarországon* a gyakorlati orvostudományt már az emancipáció (l. o.) előtt is művelték a magyarzsidók és a történelem során sok kiváló zsidó orvosnak a neve maradt fenn. Feltehető, hogy valójában sokkal több zsidó orvos működött, mint ahányat hiteles feljegyzések említenek. Zakariás (l. o.), aki II. Ulászló uralkodásának idején jelentős orvosi tevékenységet fejtett ki, nagy szolgálatokat tett az ország egészségügyének és magát

a királyt is gyógykezelte. Apafi Mihály erdélyi vajdának is zsidó háziorvosa volt, Juda. Csak II. József uralkodása alatt, mikor az 1790: XXXVIII. t.-c.-ben biztosított tanszabadság lehetővé tette a zsidók számára a különböző pályákon való elhelyezkedest (l. *Egyenjogosító törekvés*) kezdődött meg a zsidó orvosok egyetemi kiképzése Magyarországon. Eddig egyetemi tanulmányaikat külföldön végezték. Hirschel Mihály Náthán pozsonyi orvos 1733. Halleban szerezte meg orvosi diplomáját. Márkus Mózes, a pozsonyi rabbi fia 1764. Bützowban lett orvossá. Márkus sokat foglalkozott a Biblia orvostudományi vonatkozásaival. 1773-ban Oppenheimer Sámuel Bernát pozsonyi és 1776. Löbl Mendl holicsi orvosoknak, akik külföldön, Páduában, illetve Hallében végezték tanulmányaikat, a helytartótanács megengedte, hogy a nagyszombati egyetemen vizsgázhassanak. Az első magyar-zsidó, aki itt is tanult s királyi engedéllyel megszerezte a budai egyetemen az orvosi diplomát 1782., Oesterreicher József Manes (l. o.) volt. A magyar orvosi irodalom ezután két évtizedig nem tud oly orvosi disszertációról, amely zsidó jelölttől származott volna, de azontúl egyre sűrűbben jelentkeznek s 1840-ig igen tekintélyes számot mutatnak fel. Roth Sámuel 1821. Pesten, Grósz Frigyes (l. o.) Grósz Emil nagyatyja 1825. Bécsben lett orvosdoktor és 1830. már fenntartotta Nagyváradon szemkórházát, 1857. pedig megkapta a koronás arany érdemkeresztet. Arany érdemkeresztet kapott 1858. Pserhofer Samu pápai orvos is. Az alábbiak a következő sorrendben lettek orvosdoktorok: Saphir Zsigmond 1826, Löwy Ignác 1828, Auerbach Miksa Ede 1829, Chorin Károly Zakariás 1829, Bettelheim József Lipót 1830, Goldberger Adolf 1830, Gross Fülöp 1830, Grünfeld Vilmos 1830, Grünhut Jakab 1830, Heller Jakab 1830, Austerlitzer Simon 1831, Bing Herman 1831, Landshut Sámuel 1831, Pick József 1831, Pserhofer Sámuel 1831, Ádler Ignác 1832, Altschul Éliás 1832, Cajus Gábor* 1832, Czuker Sámuel 1832, Goldschmied Albert 1832, Hauser József 1832, Holländer Leó 1832, Horovitz Náthán 1832, Moscovitz Móric 1832, Pollák Herman 1832, Rosenthal Bernát 1832, Schlesinger Bernát 1832, Weisz Sándor 1832, Breslauer Jakab 1833, Deutsch József 1833, Deutsch Mór 1833, Koppel Zsigmond 1833, Spitzer Herman 1833, Auerbach József 1834, Braun Sándor 1834. Grünhut Jakab, 1834, Abeles József 1835, Billitzer Fülöp 1835, Eibenschitz Móric 1835, Frankos Dávid 1835, Herz Lipót 1835, Hőnig Ignác 1835, Klein Lázár 1835, Löwy Adolf 1835, Kain Albert 1836, Kestenband Bernát 1836, Oesterreicher Ede 1836, Pollák József 1836, Schönfeld Lipót 1836, Frankel Illés 1836, Glatter Ede Ignác 1836, Zucker Leó 1836, Abeles Simon 1837, Blumenfeld Ábrahám 1837, Buchwald Gyula 1837, Elsass Náthán 1837, Fináły Zsigmond 1837, Geyer Sámuel 1837, Goldberger Móric 1837, Jakobovics Miksa Móric 1837, Kremzir Mózes 1837, Kuczynszki Salamon 1837, Landesman G. 1837, Rosenberg Zsigmond 1837, Rosenthal Zsigmond 1837, Blau Vilmos 1838, Fraenkl Jakab Gyula 1839, Grünwald Adolf 1839, Klein Ignác Mór 1839, Mangold Salamon 1839, Oessterreicher Éliás 1839, Schlesinger Ignác 1839, Guttmann Adolf 1840, Jakobovics Miksa Móric 1840, Rózsay József 1840, 1864. a M. T. Akadémia levelező tagja lett. E kornak orvosai között már akadt európai hírű tekintély is, mint Mandl Lajos (l. o.), akit 1846. a Magyar Tudományos Akadémia is kültagjául megválasztott. A negyvenes években más tekintélyes számú zsidó orvosdoktor folytatott gyakorlatot Pesten, többen azok közül, akiket fentebb felsoroltunk és még mások: Baruch Manó, Egger Ede, Finály Zsigmond, Goldberger Adolf, Goldberger S., Grosz Fülöp, Grünhut Jakab, Jakobovics Antal, Jakobovics Fülöp, Joffe Antal, Joffe Ármin, Kadisch Lajos, Kain Dávid, Kunewalder Zsigmond, Leó Bernát, Leitner Ármin, Loeblin Ignác, Löwy Ignác, Mandl Joákim, Milhoffer József, Oessterreicher Ede, Pessel Ábrahám, Pollák Henrik, Rechnitz János, Rosenfeld József, Rothberger Dávid, Saphir Zsigmond, Schlesinger Ignác, Schlesinger Jakab, Schwarz Lajos, Schwimmer Dávid és Stern M. Ezidőtájon már akadnak orvosok, akik gyakorlati tevékenységük mellett tudományos kutatással igyekeznek gyarapítani a szakirodalmat. Grünhut Eduard 1841, Lemberger Herman 1841, Löwy Ignác 1841, Pserhofer Sámuel 1841, Rózsay József 1841, 1846, 1847, Roth Albert 1841, Brust Lajos 1842, Deutsch Dávid József 1842, Kohn Sámuel 1842, Kunewalder Zsigmond 1842, Löwy Márkus 1842, Pinkus Lipót 1842, Schlesinger Jakab 1842, Brünnauer Dávid 1843, Preiss Jakab 1843, Zuckerlandl Márkus 1843, Billnitzer Móric 1844, Bleuer Miklós 1844, Ganzler Lázár 1846, Gelbstein Lipót 1844, Leitner Herman 1844, Lemberger Henrik 1844, Markstein J. Móric 1844, Rosenbaum Bernát 1844, Weisz Herman 1844, Arnstein Herman 1845, Bienenfeld Izsák 1845, Dietrichstein Dávid 1845, Grünfeld Dávid 1845, Kain Dávid 1845, Kátser Simon 1845, Lippe Salamon 1845, Rothberger Dávid 1845, Schlesinger Ede 1845, Weiszbach Miksa 1845, Ádler Herman 1846. Deutsch Jakab 1846, Glatter Ede Ignác 1846, Pollák Henrik 1846, Baruch Manó 1847, Deutsch Albert 1847, Detsényi Lipót 1847, Fischof Ignác Vilmos 1847, Herczl Fülöp 1847, Herczog Zsigmond 1847, Lemberger Lipót 1847, Manovill Miksa 1847, Preisach Lipót 1847. Az emancipáció óta egész bibliografiája keletkezett a zsidó orvosdoktorok által írt irodalomnak. Jelentékeny orvostudományi írók voltak napjainkig: Alapi Henrik tanár, Áldor Adolf, Áldor Lajos, Alföldi Izidor, Árkövy I., Báron Jónás tanár, Baumgarten Egmont, Beck Soma, Benedikt Henrik tanár, Berceller Imre, Berend Miklós, Blum Ödön, Böke Gyula tanár, Bruck Lipót, Brück Miksa, Cohn L. F., Chorin Zsigmond, Csatári (Grosz) Lajos, Csillag Jakab, Detsinyi Frigyes, Deutsch Ernő, Deutsch László, Doctor Sándor, Donáth Gyula tanár, Edelman Menyhért, Ehrenreich Lajos, Elfer Aladár, Engel Gábor, Epstein László, Erős Gyula, Falkenstein Lipót, Falta Marcel, Faragó Gyula, Fejér Dávid, Fejér Gyula, Feleki Hugó tanár, Fenyő Ármin, Fenyvessy Béla, Ferenczi Sándor, Feuer Nathaniel, Fischer Adolf, Fischer Aladár, Fischer Győző, Fischer Jakab, Fleischl Lajos, Flesch Nándor, Frank Ödön, Frank Samu, Frankl Izidor, Frimm Antal, Frimm Jakab, Friedrich Vil-

mos tanár, Goldzieher Miksa tanár, Goldzieher Vilmos tanár, Grosz Albert, Grosz Frigyes, Grosz Gyula, Grosz Lipót, Grossmann Lipót, Grünwald Mór, Halász Henrik, Hasenfeld Artúr, Hasenfeld Manó tanár, Havas Adolf tanár, Herczel Manó tanár, Herczeghy Mór, Hermann Adolf, Hertzka Imre, Hetényi Lipót, Hirschler Ágoston, Hönig Márton, Irsai Artúr, Jakobi József, Justus Jakab, Kállai Adolf, Kecskeméti Lajos, Keppich Emil, Kern Henrik, Klein Simon, Koffler Adolf, Konrád Márk, Kövesi Géza, Kriegler Mór, Krishaber Simon, Lessner Rezső, Lévai Lajos, Lichtenberg Kornél, Liebermann Leó tanár, Loewy Leó, Lőri Ede, Löwy Mór, Löw Sámuel, Löwy Samu, Mahler Gyula, Major Antal, Mátrai Gábor, Mittelmann Bernát, Munk Manó, Molnár Béla, Mohr Mihály tanár, Moskovitz Ignác, Munk Jakab, Neubauer Adolf, Onódi Adolf tanár, Pauncz Márk, Pfeifer Gyula, Plesch János, Politzer Alfréd, Pollák László, Pollatschek Elemér, Popper Alajos, Popper József, Porosz Mór, Preisich Kornél, Purjesz Zsigmond tanár, Purjesz Ignác, Ranschburg Pál tanár, Ráskai Dezső tanár, Reich Miklós, Reich Pál, Renner Adolf, Róna Sámuel, Rosenberg Izidor, Roth Adolf, Roth Alfréd, Roth Vilmos, Rothmann Ármin, Rózsa Félix, Rózsai József, Salamon Henrik, Salgó Jakab, Sarbó Artúr, Schächter Miksa tanár, Schäffer Károly, Schreiber Sámuel, Schein Mór, Schermann Adolf, Schiff Ernő, Schulhof Jakab, Schuschny Henrik, Schütz Aladár, Schwarz Hugó, Schwarcz Ignác, Schwimmer Ernő tanár, Sidhauer Ármin, Singer Bernát, Stern Ignác, Stern Samu tanár, Steiner Steinberger Sarolta, Stiller Bertalan tanár, Strauss Herman, Sümegi József, Szalárdi Mór, Szegő Kálmán, Székely Lipót, Szenes Adolf, Szenes Zsigmond, Szili Adolf tanár, Szili Sándor, Tausz Béla, Tauszk Ferenc, Temesváry Rezső, Tihanyi Mór, Tolnai Bernát, Török Lajos, Ungár Adolf, Unterberg Hugó, Unterberg Jenő, Vajda Adolf, Vas Bernát, Venetianer Jakab, Vermes Mór, Wallfisch Ferenc, Weinberger Miksa, Weinberger Sámuel, Weisz Ede, Weisz Ármin, Weisz Emil, Weisz Ferenc, Weiszberg Zsigmond, Wettenstein József, Winternitz Adolf tanár, Willmann Lázár, Wohl Mór, Ziffer Emil, Ziffer Károly, Zwillinger Hugó. Úttörők és kezdeményetők voltak: Löry, a fülgyógyászat magyarországi megalapítója. Utána következett Bőke. Az első gyermekgyógyász Wittmann Lázár, az első szemészek Hirschler Ignác és Feuer Náthán, az első bőrgyógyász Schwimmer Ernő, az első dentista Árkövy, az első balneológus Oesterreicher Manes. Úttörők voltak még rajtuk kívül Herczel sebésztanár, Onody Adolf laringológus, Schwimmer Róna és Török darmatológusok, Korányi Frigyes*, Purjesz Zs., Benedikt H. és Elfer, Stern Samu belgyógyászok, Grósz Emil* szemész, Salgó J. és Donáth Gy. ideggyógyászok, Dettre László, Vas Bernát bakteriológusok. Pollacsek Elemér gégegyógyász és Salamon Henrik stomatológus, Ferenczi Sándor* (pszichoanalisis). A kísérleti pszichiátria: Ranschburg Pál és Révész Géza*. Magyar-zsidó orvostanárok, akik külföldre származtak, az egyetemes orvostudomány történetében jelentős szerepet töltenek be: Bárány fülgyógyász, Benedikt Móric, Biedl Artúr prágai tanár. Hayek tanár, Heitler és Neumann belgyógyász, Kassovitz Miksa, Kaposi Móric dermatológus, Klein Salamon, Mandl Louis anatómus, Neuman Henrik fülgyógyász, Politzer Ádám fülgyógyász, Réthi (Rosenthal) Lipót, Rosenthal Móric belgyógyász, Stern Sámuel, Schenk bécsi embriológus, Stricker Salamon bécsi biológus, Szili Aurél freiburgi, Vészi Gyula bonni, E. és P. Zuckerkandel anatómia és pathológia professzorok (l. az illetők életrajzainál) és kivülük még számosan mások, akik a külföldi egyetemek kiválóságai voltak. Az Országos Statisztikai Hivatal 1910-ik évről kiadott hivatalos kimutatása szerint a közegészségügynél a zsidók számaránya a következőképen oszlott meg: 2190 hatósági orvos közt 898 zsidó, 921 kórházi orvos közt 364 zsidó, 370 betegpénztári orvos közt 144 zsidó, 2084 magánorvos közt 1295 zsidó. U. L.

Irodalom. R. Fischber C. D. Spivak, Medicine in Bible and Talmud (1904); Fred. T. Haneman, Medicine in postalmudic and modern time (1904); I. Bergel, Die Medicin der Talmudisten (1885); Bitting, Biblical Medicine (1891 New-York); Car- cassonne, Essai Historique sur la Médicine des Hebreux Anciens et Modernes (Montpellier 1811); D. de Pomis, De Medico Hebreo (Venezia 1588); Ebstein, Die Medizin im Alten Testament (Stuttg. 1901); Feusdorf, Über die Medizin der Alten Hebräer (Bamberg 1837); Friedrich, Zur Bibel: naturhistorische, anthropologische u. medizinische Fragmente (Nürnberg 1848); Jeoffroy, Les sciences medicale chez Hebreux (Paris 1880); Halpern, Beiträge zur Geschichte der talmudischen Chirurgie (Breslau 1869); Harden, Note on the Medicine of Moses Hyrtl, Das Arabische u. Hebräische in der Anatomie (Wien 1879); Rabinovicz, La Médicine du Talmud (Paris 1880); Bennett, Diseases of the Bible (1887); Carnault, La Tuberculose Borine et le Talmud (Revue Scientif. 4. Serie Vol. XVII.); Ebstein, Die Medizin im Neuen Testament und im Talmud (1903); Preuss, Materialien z. Geschichte d. Alten Medizin (1898); u. a., Die Erkrankungen d. Haut (1903); u. a., Die männliche Genitalien u. ihre Krankheiten nach Bibel u. Talmud (Wiener med. Wochenschrift 1898); Schapiro, Connaissance médicale de Mar Samuel (Rev. des Etudes Juies LXII.); Carmoly, Histoire des Medecines Juifs (Brussels 1844); Münz, Über die jüdischen Ärzte im Mittelalter (Berl. 1887); Landau, Geschichte d. jüdischen Ärzte (1895); Steinschneider, Über Medizin im Bibel u. Talmud u. über jüdische Ärzte (1896); A. Friedenwald, Jewish Physicians and the Contributim of the Jews to the Science of Medicine (Philadelphia 1897); Kayserling, Zur Geschichte d. jüdischen Ärzte (Monatsschrift VII.); Döllinger, Die Juden in Europa (1890); Publications of the Jewish Historical Society of America (passim).

Ősök tisztelete. A Biblia a lélek halhatatlanságáról csak futólag tesz említést, ami pedig a hátramaradottaknak az elhunytak lelkiüdvéről való gondoskodást illeti, ez számára teljesen idegen. Az ősök istenszerű tisztelete, ahogy az a keletázsiai népeknél kifejlődött, a régi zsidóknál nem volt szokásos. Később azonban náluk is fellelhetők az Ő.-nek egyes nyomai. A Talmud már ösmeri a halotti áldozat egy fajtáját, amely tulajdonképen egy jótékonysági aktusból állott. A halottakért való engesztelő istentiszteletről először a Makkabeusok történetében esik szó. (*Makk.* II. 12. 28.) Mikor történetesen a jamniai csata után egyes elesett zsidó harcosoknál pogány varázsszereket találtak, Juda Makkabi általános engesztelő imát rendelt el s áldozati adományt küldött Jeruzsálembe, hogy a halottakat megszabadítsa vétkeiktől és feltámadásukat biztosítsa. (Innen veszi eredetét a keresztények halotti miséje.) Az «Achare mosz» hetiszakasznak jom kippurkor való felolvasása idővel arra

vezetett, hogy az engesztelő nap istentiszteletének rendjébe beiktattak egy külön imát az elhunytakért. Ennek az imának, az ú. n. «Hazkórósz nesómósz»-nak az elmondását később Kelet Németországban és más vidékeken minden ünnep utolsó napjára kiterjesztették, roshasónó kivételével. Az Ő.-re szolgál a Kaddis ima is (l. *Kaddis*). F. M.

Ostorozók. 1348—49-ben felekezetszerű alakulat volt, amely az akkor pusztító úgynevezett «fekete halál» idején létesült. Vallási rajongás leple alatt városból-városba, országról-országra vitte a zsidógyülöletet, gyilkolt és fosztogatott, mert az O. a zsidókban látták a «fekete halál» okozóit. Egész Európában már esztendők óta dulták a zsidó községeket: 1312, 1320, 1336—37 kegyetlen és véres állomásai a zsidó történelemnek Ausztriában, Csehországban, Franciaországban és Spanyolországban, azután Németországban, A vérhullám egész Magyarország határáig ért, de átcsapni nehezen tudott, mert a jogbiztonság szilárdan állott az országban. Északi Magyarország azonban mégis mémikép megszenvedte az O.-at, mert betörtek a határon és az északi részen keresztül vonultak Lengyelországba. A magyarok között azonban kevés támogatásra találtak és ennek köszönhető, hogy amerre átvonultak, elmaradtak a vérengzések. Ez az esemény jellemzi Magyarországon az egész kornak a hangulatát legjobban, mert az Árpádház kihalása után is még vagy hat évtizedig törvényekkel biztosított jogbiztonságban éltek a zsidók Magyarországon és míg egész Európában a felizgatott népszenvedélyek áldozatai voltak, addig a magyarokkal egyetértő, jó viszonyban éltek. U. L.

Ostyamegszentségtelenítés. O. a vérváddal (l. o.) és kútmérgezéssel azonos kategóriájú embertelen rágalom a közép- és újkor folyamán, mely Európa nyugati államaiban, főkép Németországban és Ausztriában merült fel időnként és következményeiben némely terület zsidóságára megsemmisítően végzetes volt. Az O. vádja abban állott, hogy a zsidók megvesztegetett keresztényekkel ellopatják a szentelt ostyát s abból azután vallási célokra vért facsarnak. Ez a gonosz és súlyos következményekkel járó vád egyidejűleg jelentkezik a transsubstanciát dogmává emelő zsinati határozattal 1215. III. Innocentius pápasága alatt s felváltva vagy egyidejűleg, vagy külön-külön jelentkezik az említett két másik váddal. Azok, akiket ily vád alapján tartóztattak le, az egyházi bíróságok elé kerültek; ahol inkvizició működött, ott ez bíráskodott fölöttük. A letartóztatottakat minden esetben, kivétel nélkül a legborzalmasabb torturákkal kényszerítették arra, hogy bevallják az O.-t. A kikényszerített vallomás után feltétlenül elevenen való megégetésre ítélték őket. Első ilyen O.-per volt a 1243-iki Belitzben, Berlin mellett s a tömeges zsidóelégetés helyét ott máig Judenbergnek nevezik. Ezt követte azután számos más O.-i vád és hasonló kimenetelű per úgy német területen, mint Nyugateurópában, Spanyolországban a XV. sz.-ban merül fel, de ennek a speciális vádnak mégis a középkori német államok voltak a főfészkei. Magyarországon csupán szórványosan fordult elő. Leghírhedtebb koholmány az 1591-iki pozsonyi O.-i vád, amely tragikus kimenetelű volt. Erről egykorú kép is maradt fenn. L. *Vérvád, Kútmérgezés, Inkvizició, Mártírok és Memorkönyvek* és azok irodalmát. S. R.

Osvát, 1. *Ernő*, ujságíró, kritikus és szerkesztő, szül. 1877. Munkatársa csaknem valamennyi folyóiratnak, amelyben a világháború előtti újhangú magyar írónemzedék kibontakozni készül: a Magyar Géniusznak, Figyelőnek, Szerdának és szerkesztője az 1908. megindúló Nyugatnak; Néhány kritikán kívül ő maga semmit sem írt: mégis kétségtelen, hogy jelentős szerepe van az új magyar irodalom rangsorának megállapításában. Irodalmi tájékozottsága, a legellentétesebb stílusokra is rezonáló érzékenysége és befolyásolhatatlan ítélkezése elismert tekintéllyé avatták. Huszonötéves jubileuma alkalmából írótársai emlékkönyvet adtak ki tiszteletére (1927). K. A.

2. *O. Kálmán*, író, szül. Nagyváradon 1880. Elvégezte az orvosegyetemet, majd Marosvásárhelyen telepedett le, ahol 1919. megindította a Zord idők c. irodalmi folyóiratát. Más folyóiratokat is szerkesztett, de azok is megszüntek. Megjelent munkái: *Levelek a fiamhoz; Románia felfedezése; Feljegyzések muló és nem muló dolgokról*. 1928-ban szerkesztette és kiadta az Erdélyi Lexikont. Sz. I.

Ósz *(h.). Betű*, jel.

Ósz be-ósz *(h.)*. A jiddis nyelvhasználatban *Osz-posz*. Jelentése: betűről betűre. Akkor használják, mikor két embert, két eseményt, vagy két dolgot, de két gondolatot is összevetnek és az egyik tökéletesen olyan, mint a másik.

Ósze hasólom *(h.). A békeszerző*. A liturgiában Isten magasztalásaként fordul elő, Mar bar Ravina talmudszerző *Elóháj necór lesóni méró*, Istenem óvd meg nyelvemet a gonoszságtól kezdetű híres imájában *(Berachot* 17a). Ez a könyörgés rekeszti be a mindennapi tefillót. Külön benedikcióként szerepel az év első tíz napján a *Beszéfer chájim* kezdetű ima végén. A sacharisz alkalmával a *Szim sólom tóvó* és az *Elóháj necór* imák között, a minchó és maáriv keretében pedig a *Sólóm rov* és *Elóháj necór* imák között mondják. F. D.

Oszer *(j.). Tilos*.

Őszi *Kornél**, hírlapíró, szül. Szilágysomlyón 1869. Tanulmányainak befejezése után 1888. hírlapíró lett és több napilapnak sportrovatát vezette. 1896-ban a Sportélet, Favorit és Magyar Turf c. lapokat egybefoglaló sportsajtó-vállalatot alapított. Önálló munkái: *Telivérek; Jó kompánia és egyéb elbeszélések*. Sz. G.

Osztern, 1. *Lipót*, ügyvéd, szül. Budapesten 1872 márc. 5. A budapesti tudományegyetemen nyert ügyvédi diplomát. 1916-ban a budapesti kir. törvényszék a német, héber és zsargon nyelvek hites tolmácsául nevezte ki. 1920 óta a magyar cionista szövetség elnöke. A Pesti Izraelita Hitközség képviselőtestületének kilenc éven át volt tagja. Számos cikket írt a Zsidó Szemle és a Mult és Jövő c. lapokba. Több felekezeti, jótékonysági és kulturális egyesület vezetőségében foglal helyet.

2. *O. Salamon Pál*, tanár, orientalista, *O. Lipót* testvéröccse, szül. Budapesten 1879 jan. 25.

A középiskolai tanári oklevél és a doktorátus megszerzése után huzamosabb ideig dolgozott a leydeni, müncheni és párisi egyetemek keleti szemináriumaiban és tanulmányozta kéziratgyüjteményeiket. Hazajövet előtb vidéken működött, jelenleg a VIII. kerületi főgimnázium tanára. Számos értekezése jelent meg magyar és német folyóiratokban. Munkatársa volt a Huszadik Századnak és az Ethnographiának. A Pester Lloydnak a mohamedán jogról és a keleti politikáról írt kimerítő tanulmányokat. Művei: *A Korán ethikája; Volkssouveränität und Khalifat: Muhammedanisches Staatsrecht. I. Kriegsrecht.* Egyéb nagyszámú tanulmányai az iszlám államtana, a mohamedán vallásfilozófia és dogmatika körében mozognak. Elkészítette a *Korán* első teljes magyar fordítását az arab eredetéből, de ez még nem jelent meg.

Oszur (h. *ószer*). *Tilos.* A jiddis nyelvhasználatban ebből képződött a cáfolás vagy tagadás kifejezésére az *azószer* szóforma. A tiltott dolgokra való asszociációval annyit jelent, hogy: *tagadom, nem vállalom, lehetetlennek tartom,* mint ahogy a tiltott dolgok élvezete is lehetetlen.

Otér Jiszróel beszifóró *(h.).* Magyarul: *Megkoronázza dicsőséggel Izráelt.* A tefillin felrakása alkalmával használatos benedikció, amely talmudi előíráson alapszik. A gáóni korszakban ennek az áldásmondásnak elhagyását követelték azzal az indokolással, hogy az Európában lakó zsidók nem ismerik a tefillin fölszíjazásának rituáléját. Később mégis kötelező erőre kapott a liturgiában, még pedig a *Toszofot* alapján, amely *(Beráchot* 60b) a benedikció mellett foglal állást, mert az a fej befedésére is vonatkozhatik, Istent tehát olyan vallásos kötelességgel kapcsolatban dicsőíti, amely mindenkit kötelez és Európában is érvényes. F. D

Ó-Testamentum v. *Ószövetség,* l. *Biblia.*

Ottenberg *Tivadar,* szül. Aradon 1858., megh. 1917. Az aradi zsidó közéletnek évtizedeken keresztül vezetője, az aradi hitközségnek, valamint az aradi Kereskedelmi és Iparkamarának elnöke volt. 1912-ben udvari tanácsos lett. Vezérigazgatója volt az Aradi Első Takarékpénztárnak. D. S.

Ötvös *Leó,* író, szül. Budapesten 1881. Fia volt Silberstein-Ötvös Adolf (l. o.) esztétikusnak. A budapesti egyetem jogi fakultását végezte, majd belső munkatársa lett a Magyar Szó, a Budapesti Napló, később a Polgár, Egyetértés s végül a Neues Pester Journalnak. Politikai tanulmányain kívül jelentékeny műfordítói munkásságot is fejtett ki. Több kötet költeményt, egy novellaskötetet és egy operettszöveget írt.

Ov *(Ab,* v. *av),* a zsinagógai év ötödik hónapja. Mindig harminc napból áll. Újholdja csak hétfőre, szerdára, péntekre és szombatra eshetik. A zodiakusban oroszlán a jele. L. *Kilenc napok, Tiso beov (Ov 9), Chamiso oszor beov (Ov 15).* F. D.

Óváry *Lipót lovag**, történetíró, az Országos levéltár igazgatója, szül. Veszprémben 1833 dec. 31., megh. Budapesten 1919 ápr. 4. Részt vett a szabadságharcban és az olasz függetlenségi küzdelmekben, amelyeknek végeztével kizárólag levéltári kutatásainak szentelte további életét. 1904-ben főigazgatója lett az Országos Levéltárnak, miután már előzőleg a Magyar Tudományos Akadémia és számos külföldi, főleg olasz tudományos társaság tagjává választotta. Számos műve közül fontosabbak: *Nápolyi történelmi kutatások* (1874); *III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései* (1879); *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseinek történetéhez* (1886); *Zsigmond király és az olasz diplomácia* (1889); *A magyar Anjouk eredete* (1893); *La questione dacoromana e lo stato ungherese* (1894, olaszul, franciául és németül). Továbbá: *Az 1866-iki hadjárat és a magyar emigráció* (1903). S. R.

Óvél, l. *Gyászszokások.*

Ovinu malkenu *(h.). Mi atyánk, királyunk* kezdetű imát a tíz bűnbánati napon mondják; bizonyos ritusban minden böjti alkalomkor. E kezdő formulát és az egyes szakaszokat már a Talmud ismeri. A hagyomány szerint az O. szavaival először Rabbi Akiba fohászkodott az Istenhez. Az ima 44 szakaszból áll és mindegyik O.-val kezdődik. Az első szakasz bűnbevalló *(vétkeztünk előtted),* a második hódoló *(nincsen királyunk rajtad kívül),* a többi valamennyi könyörgő tartalmú *(adj nekünk jó újesztendőt* stb.) A régi imakönyvekben e litániának 25 szakasza kezdődik O.-val, de az idők során a mondatok megszaporodtak. Így Ukrajnában a Chmielnicki-féle kozákmészárlások után fölvettek az imába több szakaszt, amely a zsidók vértanuságáról szól. Ezt az imát a sacharisz és mincho tefilló után mondják, szombaton elmarad. Jomkipur napján a maariv, sacharisz és neilo után. Neiló után még akkor is mondják, ha szombatra esik a jomkipur. F. D.

Ozjósir *(h.).* Magyarul: *akkor énekelte.* Kezdete és egyszersmind közkeletű neve annak a bibliai résznek, mely Izraelnek a Vöröstengernél mondott diadalénekét tartalmazza. E része a reggeli istentiszteletnél is helyet kapott (l. *Sacharisz)* hol M. II. 15. 1—18. versek után még B. 22. 29; Obad. 1. 21; Zech. 14. 9; M. V. 6. 4. verseket is hozzáillesztik. F. D

Özönvíz. Történetét a Biblia első könyve beszéli el a 6., 7. és 8. fejezetben. Ez a világkatasztrófa 1657. volt a zsidó évszámítás szerint. Hőse, aki családostul túlélte, Noách volt. Az Ö. emlékezete más népek legendáiban is megmaradt, más-más költői feldolgozásban természetesen. Josephus Flavius *(Contra Appion)* Berosust idézi, aki a Bibliával megegyezően adja elő az Ö. történetét. A görög-latin hagyományban is él az Ö. emlékezete, ennek bizonyítására egy éremre hivatkoznak, amelyet állítólag Kibotosban (ahol Noách bárkája megfeneklett) vertek. Az érem egyik oldalán *Caesar Julii Philippus Augustus* felírás, a másik oldalon *Deukalion és Pyrrha* (Nóach és felesége) képmása található. A bárka tetején két galamb áll az olajfaággal. Magán a bárkán *Noé* neve olvasható.

P

Paál *Ferenc*, író és ujságíró, szül. 1904. Első regénye: *Merengők* (1925). Ujabb regénye: *Hamu alatt* (1928) az összeomlás utáni magyar emigráció életével foglalkozik.

Pacsa, kisk. Zala vm. 1659 lak. A zsidó hithitközség keletkezésének időpontjára vonatkozólag nem állnak rendelkezésre hiteles adatok. A hitközség levéltárában található régi okmányokból azonban megállapítható, hogy 1836. már fennállott a hitközség temploma. Szájhagyomány szerint a hitközség, valamint a Chevra Kadisa is a XVIII. sz.-ban Mária Terézia uralkodásának vége felé keletkezett. Hogy a hagyomány kb. fedi a valóságot, arra két körülményből lehet következtetni. A temetőben félig besüppedt sirkövek feliratai elárulják, hogy e sírkövek a XIX. sz. elejéről valók, tehát legalább százévesek, de vannak teljesen elsüppedt, tehát még régibb keletü sírkövek is, amelyek az ásatások alkalmával kerültek felszinre és beigazolták a hitközség multjáról elterjedt szájhagyományokat. De öreg emberek állítása szerint, akik apáikra és öregapjaikra hivatkoznak, a többször restaurált templom is jóval több százévesnél. Érdekes, hogy sem a templom telke, sem a temető nem volt eleinte a hitközség tulajdona. 1838-ban még e két teleknek Pallini Inkey János P.-i földesúr volt a tulajdonosa, akitől a zsidók évi 40 frt-ért bérelték. Később a templom-fundust és a temetőt is bővítették, de a bérlet — nem tudni meddig — fennmaradt. 1884-ben épült fel az új templom, mely négy év mulva egy nagy tűzvész alkalmával leégett, de még ugyanebben az évben felépíttette a hitközség. A költségekhez az állam 100 frt-tal járult hozzá, a segélyadomány-gyüjtés Nagykanizsán 200 frt-ot eredményezett. 1858-ban nyitotta meg a hitközség népiskoláját, mely 1909. a növendékek számának leapadása következtében megszünt. Ugyancsak megszünt több évtizedes fennállás után a hitközség rituális fürdője is. A hitközség tagjai közül Kohn Sándor gőzmalma és tojás- és vajexport üzlete, Korein Jenő és Grünfeld Lajos téglagyárai jelentős tényezői a P.-i gazdasági életnek. A hitközség gazdálkodó tagjai Kovács Aladár és Krausz Ignác, akik a Malatinszky-féle 1000 holdas birtokot bérlik és Wolff Ferenc, akinek Pogányvárott van szőlőbirtoka. A hitközség évi költségvetése 3550 pengő, szociális célokra 600 pengőt költenek. Anyakönyvi területéhez a P.-i járás összes községei, Hahót és Bucsuszentlászló kivételével és a Zalaszentgróti járásból Bezeréd, Bókaháza, Almásháza, Tilaj, Zalacsány és Zalanémetfalu tartoznak. Lélekszáma 618, a családok száma 109, az adófizetőké 84. A világháborúban 36 hitközségi tag vett részt és hárman haltak hősi halált. A kongresszusi alapon álló hitközség mai vezetősége: Derneitz Alfréd rabbihelyettes, Korein Lipót elnök, Weisz Hermann alelnök és templomgondnok, Rechnitzer József pénztáros, Bartos Izsó, Büchler Gyula, Baron Rezső, Rechnitzer Jakab, Fischer Ernő, Rechnitzer Lázár, Schwarc Adolf, Schwarcenberg Béla választmányi tagok, Goldschmied Manó, Ziegler Mór, Fischer Samu és Friedenfeld Manó választmányi póttagok és Sternberg Vilmos jegyző.

Pajtan, vagy *pajtanim* (a pajtan plurálisa) középkor héber költői, akik zsinagógiai költeményeket irtak. Héber, ritkán arameus nyelven irt költeményeiket *pijjut*-nak *(pijjutim)* hivják, megkülönböztetésül a világi költeménytől, amelynek *sir* a neve. A pijjut rendszerint himnusz, vagy könyörgés, de olykor az ünneppel kapcsolatos hagyományból, bibliai emlékekből és legendákból meríti anyagát. A zsidó liturgia jelentékeny része ezekből a költeményekből áll és egy részük a héber irodalom legnemesebb értékei közzé tartozik. A magyar zsidóság nem adott P.-okat a héber irodalomnak. F. M.

Pajzs *Elemér**, író, szül. Tolnán 1894. A budapesti egyetemen végezte tanulmányait. Jelenleg Budapesten folytat ügyvédi gyakorlatot. Novelláit és kisebb terjedelmű regényeit többnyire bizarr témáknak fantasztikus jellegű feldolgozása jellemzi. Művei: *Flórián viaskodása; Cirkusz; Az agglegény Pinterits.* Sz. G.

Paks, nagyk. Tolna vm. 11,337 lak. Régi zsidó község. 1720-ban telepedtek P.-on nagyobb számban zsidó családok, amelyek száma 1770. már 64-re emelkedett. A zsidók a nemesek kúriáin kaptak letelepedési engedélyt. Szegények lehettek, mert kevés védpénzt fizettek földesuraiknak. Többnyire kiskereskedők és házalók voltak, mások szabók és cipészek. 1788-ban létesítettek itt II. József rendelete alapján német tannyelvü zsidó iskolát és itt tartották 1844 augusztus havában a P.-i rabbigyülést (l. o.). 1848-ban a P.-i zsidó községhez már 816 lélek tartozott. Rabbik voltak: 1746. Salamon Beer, alias Salamon Lázár, 1760. R. Elázár, 1780. Jechiel Cevi, 1795. Krieshaber Izsák 1825. Binet Jecheszkel, 1844. Horovitz Feivel. A statusquo hitközség 1870. létesült. Akkor halt meg a P.-i orthodox hitközség főrabbija, Unger Joél, akinek halála után két pártra szakadt a hitközség. A szakadást az új főrabbi megválasztásának kérdése idézte elő. Az egyik párt azonnal meg akarta ejteni a választást, a másik párt el akarta azt halasztani, azzal a megokolással, hogy Adler Sándor dajan, Adler Illés (l. o.) főrabbi apja helyettesíteni tudja a főrabbit. Ez utóbbi párt a szavazásnál 3 szóval kisebbségben maradt, minek következtében 80-an kiléptek az anyahitközségből és új, statusquo alapon álló hitközséget alapítottak. Az anyahitközség tovább is szépen fejlődött és szigorúan orthodox jellegére most Rosenbaum Ignác hitközségi elnök ügyel. Az új hitközség első főrabbija Adler Sándor volt, akinek 1894. bekövetkezett halála után a hitközség csak rabbi-helyetteseket választott. A

hitközség elnökei Engel Sándor, Behr Jakab, Roth Zsigmond dr., id. Kramer Mór, Steiner Vilmos és Fischer Miksa dr. voltak, akik nagyban hozzájárultak a hitközség fejlődéséhez. A jelenlegi elnök Hermann Lajos, aki 1919 óta vezeti nagy hozzáértéssel a hitközséget. A hitközség megalakulása évében három-tanerős osztott iskolát létesített, amely 1919. a tanulók létszámának folytonos apadása miatt megszűnt. Ettől kezdve 1923-ig egy magániskolát szubvencionált a hitközség. Sokáig bérházban volt a hitközség imaháza, de Hermann Lajos elnök kezdeményezésére az iskolaépületet szép templommá alakították át. A hitközségnek 46 adófizető tagja van, akiknek felerésze lateiner. A hitközség főcélja a hitélet elmélyítése s evégből Kelemen Albert nyug. polgári iskolai tanárt magyar hitszónoklatok tartására alkalmazta. A hitközség Chevra Kadisája közös az orthodox hitközségével. A hitközség társelnöke Schossberger Lipót, jegyzője Kelemen Albert.

Paksi rabbigyűlés. A magyar zsidóság haladó és konzervatív felfogású tábora közt a mult század első felében mindinkább növekedett az ellentét (l. *Nagymihályi zsinat).* Egy kellő időben tartott közös megbeszélés talán elősegíthette volna a felmerült ellentétek kiegyenlítését. *Horovitz* Pinkász pápai rabbi kísérletet is tett ily irányban s 1844. a tolnamegyei Paksra rabbigyűlést hirdetett, melyre meghívta a mindkét párthoz tartozó rabbikat. A kiegyenlítő kísérlet azonban eredménytelen maradt, nem utolsó sorban azért, mert Horovitz vállalkozásából hiányzott az őszinteség. A haladó rabbik előtt abban jelölte meg terveit, hogy egy minden párthoz tartozó rabbik és laikusok testülete lenne teremtendő, mely a rabbiképzésről, iskoláról és istentiszteletről lesz hivatva a kor szellemében határozni, pártolva a haladást, de azt egyben féken is tartaná. Ugyanakkor azonban a konzervatív rabbikat külön körlevélben felszólította, hogy közösen lépjenek fel a modern törekvések elnyomására és a régi zsidóság változatlan fenntartására. A haladó felfogású rabbik tudomást szereztek Horovitz kettős szerepéről és ezért meg sem jelentek a gyűlésen. De a pozsonyi rabbi sem tartotta szerencsésnek a tervbe vett rabbigyűlés eszméjét, minek folytán úgy ő maga, valamint az őt követő konzervativ rabbik nagy része is távol maradt a gyűléstől. 1844 aug. 20. és 21. csupán 25 rabbi jelent meg Pakson, még pedig *Schwab* Lőb pesti, *Kohn-Schwerin* Götz bajai és *Oppenheimer* Hirs temesvári tekintélyes rabbikon kívül leggtöbbje jelentéktelen hitközség rabbija. Horovitz javaslatot terjesztett elő, mely szerint: 1. Az ország hitközségei négy kerületre oszlanak, minden kerületben egy háromtagú rabbikollégium működik, mely minden vallási kérdésben az egyedül döntő hatóság s egyedül ez adhat rabbiképesítő oklevelet. 2. A helyi rabbi hatásköre a községében előforduló funkciók végzésén kívül csupán csak a tanítók és metszők felügyeletére szorítkozik. 3. A négy kerületi rabbikollégium 12 tagja minden harmadik évben nagygyűlést tart, melyen minden rabbi jelen lehet. Schwab rabbi ellenindítványt tett, mely egy rabbikból és laikusokból álló, állami törvény által is elismert országos felekezeti hatóság megteremtését követelte. Az egybegyűlt rabbik egyik javaslatot sem emelték határozattá, hanem kimondották, hogy a következő évben Óbudán folytatják tanácskozásaikat. Horovitz 1845. hirtelen meghalt s így elmaradt a további tanácskozás. Gr. Zs.

Palágyi, 1. *Lajos*, költő, *P. Menyhért* (l. o.) testvéröccse, szül. Óbecsén 1866 ápr. 15. Atyai nagyatyja volt a *Semen Rokeach* híres szerzője s anyja nevelt lánya volt Löw Jeremiás (l. o.) híres sátoraljaujhelyi főrabbinak. Szülei elszegényedtek s ő korán megtanult nélkülözni. Küzdelmes ifjúság után több vidéki városban polgári iskolai, majd Budapesten az Áll. Női Tanítóképző intézet tanára lett. Már gyermekkorában írt verkeket s egész fiatalon munkatársa lett a Vasárnapi Ujságnak, Fővárosi Lapoknak, Pesti Naplónak, majd bátyjával együtt szerkesztette a Jelenkor heti folyóiratot. Meghitt barátság fűzte Vajda Jánoshoz, Reviczkyhez és Komjáthy Jenőhöz. Költeményeivel több alkalommal nyert pályadíjat az Akadémián és a Petőfi Társaságon, amely tagjául választotta. A vallás politikai harcok idején élénk publicisztikai munkásságot fejtett ki Vázsonyi Vilmossal és Jenővel együtt s tulajdonképpen ők hárman indították azt meg zsidó részről. P. filozófikus és szatirikus költő. Nagyobb szatirikus műveiben *(Hangyák, Utazás a Gellérthegy alatt),* valamint epigrammáiban *(Magyar állapotok, Deres, Parittya)* nem csak a közállapotok gyarlóságát, hanem az emberi szív fogyatkozásait, belső ellentmondásait s tévedéseit is ostorozza. Gúnyjába legtöbbször fájdalom és részvét is vegyül. Szatirája mindig élményekből fakad. Filozófiai költészete a lét titkait fürkészi. *Bibliai emlékek* c. könyvében a Szentírás több nevezetes mozzanatát énekli meg. E költeményekben olyan zsidó motivumok szólalnak meg, melyek a magyar nemzet sorsát szimbolizálják. P. ma is élő tagja annak a bölcselmi iskolának, melynek Vajda János, Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő voltak tagjai és ma egyedül képviseli azok irányát. Verses kötetei: *Küzdelmes évek* (1890); *Komor napok* (1891); *Magányos úton* (1893); *Nemzeti dalok* (1895); *Bibliai emlékek* (1896); *Uj költemények* (1901); *Költemények* (1907); *Magyar állapotok* (1911); *Az ifjú szerzetes* (1894); *Rabszolgák* (színmű, előadták a Nemzeti Színházban 1904., az Akadémia pedig a Karátsonyi-díjjal tüntette ki); *A Hesperidák kertje* (1911); *Deres* (1922); *Parittya* (1924); *Hangyák* (szatira 1924). Nagy poétikai műve: *A költészet új rendszere;* sajtó alatt van *Uj poetika* és a *Magyar írók sorsa* c. munkája. Eposza, *Az anyaföld* 1921. jelent meg s a magyar irodalom legszámottevőbb jelenségeinek egyike. E művét az Akadémia a Nádasdy-díjjal jutalmazta. P. lefordította Goethe *Faustját* is (1908). Költeményeiből *P. válogatott költeményei* c. Vajthó László adott ki antologiát P. 60-ik születésnapja alkalmából.

2. *P. Menyhért**, filozófus, P. *Lajos* testv érbátyja, szül. Pakson 1859 dec. 16., megh. Darmstadtban 1925. A budapesti egyetemen tanult és miután középiskolai tanár lett, több vidéki városban tanított, majd Budapestre nevezték ki. 1905.

a kolozsvári egyetemen a természetfilozófia magántanára lett. 1918-ban rövid ideig tankerületi főigazgató volt, 1919. nyugalomba vonult s attól kezdve Darmstadtban élt, ahová Kayserling gróf, a neves német filozófus hívta meg. P. nagy koncepciójú, külföldön igen nagyra becsült, önálló filozófus volt, aki eredetileg matematikai problémák kutatásával, majd esztétikai és ismeretelméleti problémákkal foglalkozott. 1882-ben az Irodalmi Lapok, 1887. Új Nemzedék és 1896. Jelenkor címen kritikai hetilapot szerkesztett. Önállóan megjelent esztétikai munkái: *Madách Imre élete és költészete* (1900); *Petőfi* (1909); *Székely Bertalan* (1910). Jóllehet ezekben is új szempontjai vannak, mégis fontosabbak filozófiai művei. Ilyenek: *Az ész törvénye* (1896); *A hellenizmus és a filonizmus kozmogóniája* (1899); *Neue Theorie des Raumes u. der Zeit* (1901); *Der Streit der Psychologisten u. Formalisten in der modernen Logik* (1902); *Kant u. Bolzano* (1902), melyben az elfelejtett nagy német filozófust először értékeli és fedezi fel; *Die Logik auf dem Scheidewege* (1903); *Az ismerettan alapvetése* (1904); *Naturphilosophische Vorlesungen* (1907); *Theorie der Phantasie* (1908); *Die Relativitätstheorie in der modernen Physik.* (1914). Halála után német filozófusok összegyűjtötték szétszórt értekezéseit és három kötetben 1925—26. Lipcsében kiadták: *Melchior P.-s gesammelte Schriften* címmel. Kikeresztelkedése előtt élénk részt vett a zsidó életben és a legelsők közé tartozott, akik küzdöttek a recepcióért.

Palesztina (héb. *Erec Jiszroél),* a Bibliában Szentföld (admosz kódes), mely név máig megmaradt és általánossá vált, miután a zsidón kívül a keresztény és mohamedán vallás legszentebb t radicióí is P. földjében gyökereznek. Legrégibb neve Kanaán volt, P. őslakói, a kanaániták után, kik az ország Jordán-innenső részét lakták. De már Ábrahám és családjának bevándorlása után, neve: a héberek országa *(Mózes* I. 40. 15). Mikor a zsidók meghódították P.-t, az ország különböző neveket kapott, így Izráel országának *(Sám.* I. 13, 19), Izráel örökének *(Birák k.* 20, 6), később Isten országának *(Hosea* 9, 3) és Szentföldnek *(Zak.* 2, 12), az országnak Rehabeám alatt történt felosztása után pedig Juda országának is nevezték. A P. név (héb. *pleset)* először a második állami életben görög és római szerzőknél fordult elő s kezdetben csak a Jaffától délre eső, filiszteusoktól lakott parti síkság megjelölésére szolgált, később P. alatt a zsidók uralma alá tartozó egész földterületet értették. P. már fekvésénél fogva is egyike volt az ókori világ legjelentősebb országainak. Ázsia, Afrika és Európa érintkezési pontján terül el és minden oldalról természetalkotta zárt határok választják el a szomszédos országoktól. Határai voltak: északon a Libanon és Hermon, nyugaton a Földközi-tenger, keleten a szíriai sivatag, délen a szinájí félsziget. Ezek a határok nagyjában egyeznek a Bibliában gyakran említett határokkal, míg a Talmudban előforduló határmegjelölések szerint P. területe jóval kisebb volt. P. a legrégibb időkben három részre oszlott, ú. m. a nyugat-jordáni, kelet-jordáni részre és a Jordán völgyének nevezett területre. A második államalakulás idejében négy tartományra osztották be P. területét, ezek voltak: Judaea, Samaria, Galiläa és Perea. P. hegyei a Libanon nyulványai, nevezetesebbek: Karmel, Gilboa, Tabor, Efraim, Garizim, Juda, Sion, Moriah. Egyetlen számottevő folyója a Jordán, melynek mellékvizei, mint pl. a Kidron, jelentéktelen kis patakok. Tavai: a Holt-tenger, a Tiberias v. Genezareth és a Merom. Amiként P. geológiai alakulata is a legváltozatosabb és a Földnek csaknem minden formációját feltünteti, ugyanúgy az ország éghajlata is a legszeszélyesebb. A Jordán völgyében s általában a síkságon tropikus hőség uralkodik, mely a Holt-tenger környékén olyan méreteket ölt, hogy minden növényzet elpusztul, a hegyvidéken (Libanon) havas és zord az időjárás, de e két véglet között az éghajlat minden foka előfordul. Az ókorban P. nagyon termékeny, a Biblia szerint «tejjel, mézzel folyó ország» volt. «Az ember a sziklákból szívhatta a mézet» *(Mózes* V. 32. 13). A bibliai megállapításokat későbbi nem-zsidó írók is megerősítették. így Tacitus és Justinianus. Különösen termékeny volt az Esdrelon síkság és a Gazatól a Karmalig terjedő parti rész. Bőven termett a föld búzát, árpát, szőlőt, fügét, olajat és hüvelyes veteményeket. Erdőiben dúsan nőtt a cédrus, a tölgy, a pálma, a terebinthus és a ciprusfa, virágai: a liliom, a nárcisz, a rózsa és a sáfrány. A legáldottabb vidék a Genezareth környéke volt, ahol a citrom, a narancs, a mandula, a dinnye egy hónappal előbb ért, mint másutt. A földmívelésen és gyümölcstermelésen kívül a lakosság főfoglalkozása az állattenyésztés volt. A középkor évszázadai alatt P. földje elvesztette rendkívüli termékenységét, ami geológiai okokon kívül arra vezethető vissza, hogy a zsidóság szétszóratása után teljesen megszünt a földmívelés. P. őslakói a refaiták voltak, egy óriás nép *(Mózes* IV. 13. 23), melyet a Biblia különböző neveken említ. Későbbi lakosai a filiszteusok, kanaániták, majd a zsidók. Jelenlegi lakosai a zsidókon kívül, akiknek száma a cionisták telepítő propagandája következtében egyre növekszik, arabok, szírek, törökök és görögök. Területe 23,000 km², lakosainak száma Transzjordánia leszámításával 800,000-re tehető. Nevezetesebb — nagyrészt ma is meglevő — városai voltak: Jeruzsalem, a főváros (l. o.) Jeriko, Hebron, Cäzarea (a római prokuratorok székhelye), Betlehem, Emmaus, Besz seba, Arimathia, Joppe (Jaffa), Azotos, Askalon, Gaza, Samaria, Jezrael, Szichem, Szilo, Dán, Kapernaum, Tiberias, Nazareth, Kana, Paneas, Gadara, Boszra, Geraza, Rabbath, Ammon. Vasútja 1914-ig Jaffától Jeruzsálemig és Haifától Dératig volt, mely utóbbi helyen a Hedzsasz-vasúthoz csatlakozott. A háború alatt több hadi vasútvonal épült, melyek az új P. állam tulajdonába mentek át. P. történetében (l *Erec Jiszroél)* a világháború után jelentős változás állott be. A cionista politika eredményeképen (l. *Cionizmus)* P. Angliának, mint a Népszövetség mandatáriusának ellenőrzése alatt zsidó állam lett. Anglia mandátumát a Népszövetség 1922. erősítette meg véglegesen. P. elszakadását Törökországtól pedig az 1923-iki lausannei béke biztosította. Az új P. alkotmánya

1922 szept. 1. lépett életbe. A legfelsőbb hatalom az angol főmegbízott *(High Commissioner)*, aki a közigazgatás és végrehajtótanács *(Executive Council)* elnöke is. A törvényhozó tanácsot *(Legislative Council)* indirekt úton választják és az összes felekezetek és nemzetek képviselve vannak benne. A Balfour-deklaráció után (l. *Cionizmus)* teljes erővel megindult a földvásárlásban, építkezésben és telepítésben mutatkozó P.-i munka, mely aránylag rövid idő alatt hatalmas eredményeket produkált. Néhány év alatt főleg Orosz- és Lengyelországból, de a nyugati államokból is több ezer kivándorló telepedett le P.-ban, akiknek produktív munkája újjáformálta az évszázadokon át elhanyagolt ország képét. A kivándorlók túlnyomó része földmíves, a szellemi foglalkozásúak közül elsősorban mérnökök és orvosok számára van engedélyezve a letelepedés. A telepesek száma, akik a Cionista Szervezettől vásárolt telepeken dolgoznak, 1925. 24,000 volt, azóta ez a szám egyre növekszik A telepítés elsősorban a Földközi-tenger, a Jordán folyó és a Szíria közötti területen történik, de a transzjordániai rész belső gyarmatosítása is folyamatban van. A zsidó telepek száma 80-ra tehető, köztük a legnagyobb a Jaffa mellett épült Tel Aviv (34,000 lakossal), mely P. legmodernebb és legeurópaibb városa. Van P.-nak hébernyelvű egyeteme a jeruzsálemi Scopus-hegyen, ugyancsak hébernyelvű fiú- és leánygimnáziuma, politechnikuma, iparművészeti iskolája (Becalél), bakteriológiai és mezőgazdasági akadémiája, operaháza és színháza. Az összes iskolák száma 132, a tanítóké 550, a növendékeké 13.000. Van még 39 klinikája és 5 laboratóriuma. 150 ipari vállalat működik P.-ban s ezeknek 90%-a zsidó kézben van. A cionista tőke, mely a P.-i beruházásokat eszközölte, a háború végétől 1925-ig 6 millió fontra rúgott. P., amelynek hivatalos nyelve az angol mellett a héber és az arab, mezőgazdasági, de főleg kulturális tekintetben állandóan fejlődik. Ezt a gyors tempójú fejlődést kezdetben nem jó szemmel nézték az arabok, akik a zsidók szupremáciájától féltek. 1920-ban az arabok féltékenysége lázadásban tört ki, az angol kormányzat azonban a teljes jogegyenlőség elismerésével helyreállította a békét. P. első angol kormányzója Sir Herbert Sámuel volt, utóda 1924-től Lord Plumer. A kormányzóval, mint elismert közjogi intézmény, a Cionista Szervezet működik együtt. (L. *Cionizmus, Keren Hajeszod, Keren Kajemeth Lejiszroél, Erec Jiszroél* és *Jeruzsálem).*

Palócz *László**, szerkesztő, szül. Egerben 1859. Előbb ügyvédsegéd volt, azután hírlapíró lett. Negyed évszázadig szerkesztette a Szegedi Híradót, Nagy Sándor, Lipcsey Ádám szabadelvű szellemében, akik elődei voltak. A szegedi Dugonics Társaság tudományos osztályának tagjául választotta meg. Részt vett a Vidéki Hírlapírók Szövetségének megalapításában s hosszú ideig a szövetség főtitkára volt. Szegedről a fővárosba került és több előkelő lapnak, amelynek munkatársa lett, közgazdasági cikkeket ír.

Palotai *Hugó*, hírlapíró, szül. Ujpesten 1876. megh. Budapesten. Tanulmányainak elvégzése után hírlapíró lett és a Függetlenség c. napilap szerkesztője. Önálló művei: *Versek; A magyar alkotmány.*

Pályi *Ede**, publicista és nemzetgazdász, szül. Monostorpályiban 1865 febr. 1. Jogi és filozófiai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s miután doktori oklevelet nyert, a nagyváradi Kereskedelmi Akadémia tanára és az ottani Ker. Kamara titkára lett, egyszersmind pedig élénk hírlapírói munkásságot fejtett ki. A kilencvenes években a fővárosba jött, ahol később, 1900. Bánffy Dezső báróval együtt megalapította a Magyar Szó c. szabadelvű napilapot, majd a Budapesti Napló szerkesztője lett. Művei: *Bölcsészet; Metafizika* (németül is); *A szabad akaratról* (németül is); *Deutschland und Ungarn; Das mitteleuropäische Weltreichbündniss; Az új ember erkölcstana; Magyarország a háború után; Kommunista közmegegyezés; Der Kommunismus; Az eszményi állam törvénykönyve; Közgazdaságunk rendezése; Közgazdaságtan mindenki számára* (1927). Fia *P. Menyhért (Melchior)**, a berlini Handelsschulén a nemzetgazdaságtan tanára s német, angol és amerikai szakfolyóiratok munkatársa. 1927-ben a chicagói egyetemen tartott előadásokat.

Pán, 1. *Imre*, költő és ujságíró, szül. 1904. Versei Kassák Lajos folyóiratában, a Dokumentumban jelentek meg.

2. *P. József*, filmrendező, szül. 1901. Filmre dolgozta fel s rendezte 1919. az Uher-filmgyárnál a *Fekete gyémántok* c. Jókai-filmet és Herczeg Ferenc *Kivándorlók* c. regényét. 1920-ban Bécsbe szerződött.

Panet *Ezekiel*, országos főrabbi a P. család alapítója, szül. Bielitzben (Szilézia) 1783. A leipniki és prágai jesivákon tanult, de házassága révén Lengyelországba és ott chásszidikus környezetbe jutott, amely tartós hatással volt rá. Előbb (1807 óta) Ostrik, majd (1813) Tarcal, végül (1823) Gyulafehérvár rabbija, ahol mint erdélyi országos főrabbi halt meg 1845. Responsumai *Mare Jechezkél* címen jelentek meg (Máramarossziget 1875). Kéziratban maradt művei glosszákat tartalmaznak a Talmudhoz és a Sulchan Áruchhoz. A talmudtanulást leginkább ő honosította meg Erdélyben. Levelezésben állott kora hírneves talmudtudósaival, közöttük Szófer Mózes pozsonyi rabbival. A családi hagyomány kabbalistának is mondja. Fiai és unokái közül rabbik voltak: P. Chajim Becalél (1803–74) Tasnádon. Haláchikus műve *Derech Jivchor* címen halála után jelent meg (Munkács 1894). Ennek fia P. Ásér Sámuel hidalmási rabbi. P. Ezekiel fiai még P. Lébes, tarcali és P. Menáchém Mendel dési rabbi, több kötet responsum szerzője; csodatevő hírében állott. Fia és hivatali utóda P. Mózes. Ennek fia P. Ezekiel, a jelenlegi dési rabbi. E. M.

Pap *(Kohén)*, az embert Isten előtt képviselő személy áldozat bemutatásában, engesztelésben és általában oltári szolgálatban. Izráel népében Lévi törzse volt erre kiszemelve, de a szorosabb papi teendőket ennek csak egyik ága, az Áharon (Áron főpap leszármazottjai) végezte; a másik ága, a levitáké, csak segédszolgálatot végzett. A Tóra szerint a pap hatáskörébe tartozik háború esetén a nép bátorítása, a kürtfúvás a tábor

indulásakor, a nép megáldása, az egészségügyi felügyelet, a tanítás és bíráskodás. *Mózes* V. könyve szerint ez utóbbi tisztség az egész levita törzset illeti meg. Testi hibában szenvedő nem teljesíthetett papi szolgálatot, de az eltartásból nem zárta ki az illetőt ez a fogyatkozás. A papi méltóság védelmére elrendelte a Biblia, hogy halotthoz ne nyúljon, legközelebbi vérrokonainak kivételével, parázna nőt, sőt elváltat ne vegyen nőül (Ezékiel szerint özvegyet sem, kivéve papnak az özvegyét); szolgálat idején tartózkodjék a szeszes italtól s kéz- és lábmosás nélkül ne lépjen az oltár elé. A pap csak a Tórában előírt ruházatot viselhette. A papság vagy levita törzs nem kapott részt az ország felosztásánál, «Isten az ő osztályrésze»; jövedelmét a néptől beszedett adományok és áldozati részek biztosították; övé volt a gabona, az olaj, a bor első hozama, az állatok első fajzása és a levita tized tizede. A papok külön városokban laktak Jeruzsálem közelében (48 levita város). A papok és leviták közötti válaszvonal a Biblia történeti könyveiben elmosódik és a papi tisztség nem mindig áronida kezében volt (*Bír.* 17. 5. 12; 18. 19), sőt áldozatot is mutattak be laikusok is (*Bír.* 6. 18). Josephus számos esetet hoz fel, mikor Heródes király önkényűleg tett le főpapot és nevezett ki mást, csakúgy mint annakelőtte Antiochus Epiphanes. Az Áharon családjabeli papságnak kizárólagos uralma és tekintélye Salamon központi, birodalmi Templomának felállításával kapcsolatos; de magában e családban is egyik ágról a másik ágra szállt át a főpapság (*Kir.* I. 2: Ebjathárról Cádókra). A babiloniai fogságból való visszatérés után 24 osztályba volt besorozva a 4289 pap és az osztályok hetenként felváltva végezték az oltári szolgálatot. De már ekkor észlelhető a zsidó demokratikus gondolatnak: az egyetemes papság intézményének részben való megvalósulása, amennyiben a nép is ilyen 24 osztályba volt sorozva, mindegyik egy *mámod* által képviseltette magát a mindennapi áldozásnál. A papság önérzetére a következő jellemző esetet írja meg a Midrás: Amikor az első Templom elpusztult, növendék papsága a templomkulccsal kezében felszállt az égő templom tetejére és ezt kiáltotta az ég felé: «ha nem lehetünk a Te sáfáraid, itt a kulcs». A kulcsot azután a magasba dobták, mire egy mennybéli kéz utána nyult és felkapta, ők pedig a lángokba vetették magukat (*Táánit* 29). A második Templom pusztulásával megszünt az áldozati istentisztelet és így a papság jelentősége is. Mindamellett a zsidó nemzeti kegyelet nem tagadta meg tiszteletét ez osztály iránt, hanem meghagyott neki oly kiváltságokat és vele járó korlátozásokat, melyeket ezentúl is lehetett gyakorolni. Így fennmaradt a halotthoz való közeledés, az elvált asszony nőülvételének tilalma, az áldásosztás kiváltsága és a jogelsőbbség a Tórához való felhívatásra (*Kóhén*). A leviták segédszolgálatának fennmaradását is biztosította azzal, hogy a kóhéni áldást osztók kézmosásában segédkeznek. Tórához való felhívásnál lévié a második tisztség. A kohanita- és levita-származás ellenőrzése manapság csak a nyilvánosság köztudatára van bízva. A második Templom fennállása idejében a pap nejének kifogástalan leszármazását a családfák vezetése biztosította. A sírköveken áldást osztó két kéz jelöli kóhénnek, kancsó pedig a levitának sírhelyét. V. ö. Ludwig Aug. *Frankl* után *Arany* János: «Az utolsó főpap». L. *Főpap*. F. M.

Pap, 1. *Béla*, szül. Bodrogkereszturon 1866 márc. 15. 1888—1897-ig a budapesti Rabbiképző növendéke volt. 1896-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1898. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Munkája: *Abulmeni Maimuni Ábrahám élete és művei* (Budapest 1896). F. D.

2. *P. Dávid*, ügyvéd, közgazdasági író, szül. Csécsén 1868 szept. 2., megh. Budapesien 1919 nov. 29. A budapesti egyetemen tanult s az ügyvédi oklevél megszerzése után irodát nyitott. Hosszabb ideig ujságíró is volt és a Magyar Hirlap közgazdasági rovatát vezette. Később a M. F. T. R. titkára, majd több nagy vállalat ügyésze volt. Folyóiratokba és napilapokba irott értékes tanulmányain kívül a következő művei jelentek meg: *Gabonahatáridőüzlet* (1890); *Az olasz valuta története* (1892, Akadémiai pályadíjjal kitüntetve); *Az adók reformja* (1894, Akadémiai díjjal kitüntetve); *A zárszámadás joga* (1897); *A tengerszem kérdése* (1902); *A kúriai bíráskodás képviselőválasztási ügyekben* (1902); *Magyar vámterület* (1904). S. R.

3. *P. Dezső**, szociálpolitikai író, államtitkár, egyetemi tanár, szül. Szelevényen 1871 júl. 29. A budapesti egyetemen tanult s miután jogi doktorátust tett, a kereskedelmi minisztérium szolgálatába állott. 1918-ban h. államtitkár, később egyszersmind a közgazdaságtani egyetem tanára lett. Főbb művei: *La vente à tempérament des valeurs mobilières* (1900); *A kötvénykibocsátások biztosítása* (1902); *A törlesztéses államadósságok* (1906, Akadémiai jutalmat nyert); *A munkaszerződésből eredő követelések biztosítása* (1911); *Az otthoni munka törvényes szabályozása* (1912); *Békeszerződés és munkaügy* (1920). Állandó munkatársa több hazai és külföldi közgazdasági és jogi folyóiratnak. V. A.

4. *P.* I. *Géza**, népjóléti államtitkár, szociálpolitikus, szül. Szegeden 1868 febr. 21. A budapesti egyetemen jogot tanult s azután ügyvédi oklevelet szerzett, rövid ideig ügyvédi prakszist folytatott, majd a bíróságnál működött, 1907. pedig az akkor felállított Állami Munkásbiztosítási Hivatalhoz került mint miniszt. osztálytanácsos-bíró, később u. e. minőségben a kereskedelmi és népjóléti minisztériumokba osztották be, mint a munkásbiztosítási intézmények kiváló szakemberét. Ő szerkesztette az 1907 óta megjelent összes munkásbiztosítási rendeleteket és törvényeket, ezenkívül pedig számos szociálpolitikai cikket írt nagyobb lapokba és folyóiratokba. Önálló munkái: *The international aspect of workmen's insurance* (London 1908); *A külföldiek betegségi és balesetbiztosítása Magyarországon* (1910, németül és angolul is); *A kórházak és a munkásbiztosító pénztár kölcsönös jogviszonya* (1910); *Módosított munkásbiztosítási törvény* (1918). V. A.

5. *P.* II. *Géza* festő, szül. Ungváron 1883. Főleg táj- és állatképeket fest erősen dekoratív vonalstilizálással. Fő kifejezési eszköze a vízfesték és színes kréta. Művészeti tanulmányait az Iparművészeti iskolában és a Mintarajziskolában kezdte. Kiállított a Műcsarnokban, a Nemzeti Szalonban és a háború után a Belvedere Szalonban. F. B.

6. *P. Illés*, bölcsész, középiskolai tanár, Kohn Eliezer békéscsabai rabbi fia, szül. Dunaföldvárott (Tolna vm.) 1875. A kassai Kazinczy-kör tagja. Cikkei az Országos Tanáregyesület Közlönyében és az Egyetemes Philologiai Közlönyben jelentek meg. Önálló műve: *Arany János hun éposza.*

7. *P. Salamon*, postaügyi szakíró, szül. Alsóbajomban 1869 márc. 10. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és a doktorátus megszerzése után a posta szolgálatába állott s ott főigazgatói rangra emelkedett. Számos cikke jelent meg napi- és szakfolyóiratokban, magyar és német nyelven. A postai készpénzforgalom csökkentésére irányuló újítások tervezése, szabályozása és fejlesztése, továbbá az átutalási rendszer meghonosítása körül eredményes tevékenységet fejtett ki. Nyugalombavonulásakor 1928. kiadta visszaemlékezéseit.

Pápa, rend. tan. város Veszprém vm. 19,255 lak. A P.-i hitközség a Chevra Kadisávai együtt 1749. alakult. Megalakulását a gr. Esterházy Pál által kiadott türelmi levél tette lehetővé. E levél értelmében megengedtetett a zsidóknak, hogy P.-n letelepedjenek, megcsináltathassák az úgynevezett szombat (szombat-zsinór) korlátokat, kóser bort mérhessenek és mészárszéket alapíthassanak. A türelmi levél kibocsátása után az ország minden tájáról sok zsidó család telepedett meg P.-n, melyek között első volt a Pintschof család. A hitközség első rabbija az Orsz. levéltári A. I. 2. sz. okirata szerint Bernardus Isaac volt, akit R. Zelig Bettelheim, R. Efraim Wolf Rappaport, majd Feiwel Horovitz követett a rabbiszékben, aki elsőnek tartott magyarnyelvű istentiszteletet. Azután Feitel Mór orvos, előljárónak a kezdeményezésére Löw Lipótot (l. o.) választották meg rabbinak, aki akkor nagykanizsai rabbi volt. Löw Lipót szentelte fel 1846. a hitközség új templomát, melynek felépítéséhez gr. Esterházy Pál 100,000 téglával járult hozzá. Ezt a templomot haladó gondolkodású előljárók építtették, erre vall, hogy az Almemort közvetlen a frigyláda előtt helyezték el és a II. emeleten egy később felállítandó orgona számára üres helyet hagytak. Ennek a felállítására azonban nem került sor. A hitközség ugyanis orthodox szellemben fejlődött tovább és 1919. egy padsor beillesztésével, továbbá az emeleti rácsozat megcsinálásával orthodox jellegűvé változtatták a templomot. 1875-ben a haladók kiváltak a hitközségből, de öt év mulva újból egyesültek a hitközséggel, mely attól kezdve a hagyományok alapján állva, mindmáig megtartotta orthodox jellegét. Löw Lipót a szabadságharcban vállalt ismert szerepe után kiszabadulva a Neugebäudeból, nem tért vissza P.-ra, hanem Szegeden lett rabbi. Utóda Szommer Sámuel lett, aki 1859. halt meg. Roth rabbi után a rabbiszéket hosszú évtizedekig csak rabbiülnökök töltötték be, akik valamennyien megfelelően látták el a tisztüket és működésükkel nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a P.-i hitközség egyike lett az ország leghagyományhűbb hitközségeinek. 1927-ben Gottlieb Sámuel, volt tolcsvai főrabbi került a rabbinátus élére, de már 1928. meghalt. 1851-ben létesült az öttanerős, ma is működő népiskola, majd a hitközség nagyarányú fejlődésének eredményeképpen 1899. megnyitották a polgári iskolát, melynek öt tanára van. A vallásos nevelés és a Talmud-tanítás a főrabbi által fenntartott jesivában és az Ec Chájim egyesületben folyik, ahol három melamed tanít. Számos egyesületet létesített a hitközség, melyek kulturális és szociális feladatokat tűztek programmjukra, vagy jótékonysággal foglalkoznak. Ilyenek: a Gomle Dalim, a Bikur Cholim, a Siur Egylet, továbbá a Tiferesz Bachurim, a Nő- és Leányegylet. A gazdasági életben is élénk szerepet játszik a P.-i zsidóság, amiről a Perrutz testvérek és Leipnik Ármin textilgyárai, az 50-es években Toch József és Schlesinger Henrik által alapított pipagyárak és Boskovitz Samu herendi és városlődi ipartelepe tanuskodnak. A hitközség évi 96,000 P-s költségvetéssel dolgozik, 27,000 P-t kulturális és 2650 P-t filantrópikus célokra költ. Nagy alapítványokat is kezelt a hitközség, de ezek mind elértéktelenedtek. Anyakönyvi területéhez Nagydém, Tevel, Bödöge, Tapolcafő, Pápateszér, Ugod, Bakonytamási, Lovászpatona és Marcaltő községek tartoznak. Lélekszáma kb. 5000, az adófizetők száma 610. Jóléti intézményei: az 50-es években a Chevra Kadisa által létesített magánjellegű kórház és a P.-i izr. ápolda, melyben jelenleg öt férfi és öt nő részesül teljes ellátásban. A világháborúban elesett hitközségi tagok száma kb. 20-ra tehető, akiknek nevei fel vannak jegyezve a Chevra Kadisa Hazkóró táblájában. A forradalom áldozata Blum Róbert, akit a vörösök lőttek agyon. A hitközség mai vezetősége: Breuer Lázár elnök, Eisler Mór alelnök, Weltner Manó, Grünwald Imre és Preisach János tanácsosok, Bodanszky Dávid templomi gondnok, Krausz József iskolaszéki elnök, Steiner Vilmos a rituális bizottság elnöke és Marton Ignác titkár. A beltanács 30 tagból, a képviselőtestület 80 tagból áll.

Papi áldás, l. *Birchász Kohánim.*

Papi törzs, papság, l. *Főpap és Pap.*

Papok Könyve, elterjedt héber néven *Széfer Vájikró*, görögül a Szeptuaginta szerint *Levitikon*, latinul a Vulgata szerint *Leviticus; Mózes harmadik könyvének* vagy a *Pentateuchus* (Tóra) harmadik könyvének is nevezik. Tartalma: I. Szól az égő-, liszt-, béke-, engesztelő áldozatokról, továbbá a papok szerepéről az áldozatok bemutatásánál. II. Elbeszéli Áronnak és fiainak papokká szentelését és Áron első fiainak bűnét az áldozat bemutatásánál. III. Közli a tisztasági törvényeket, melyek a tiszta és tisztátalan állatokra és a szülőnők, bélpoklosok tisztulására vonatkoznak, végül az engesztelő pap ritusa következik. IV. A szentség törvényei; különböző törvények. Majd a húsevésre, nemi tisztaságra, felebaráti szeretetre, papokra, ünnepekre, káromkodásra, gyilkosságra, szociális tör-

vényhozásra vonatkozó törvények következnek Befejezésül Isten intése a törvények megtartására. A könyv huszonhét fejezetre, illetőleg 10 hetiszakaszra oszlik, mely utóbbiaknak mindegyikét más-más szombaton olvassák fel a zsinagógákban. F. D.

Pappenheim, híres pozsonyi család, melynek tagjai kiváló tevékenységet fejtettek ki a zsidó hit- és közélet minden vonatkozásában. 1. *P. Wolf*, szül. 1776., valószínűleg a németországi Pappenheimban, megh. Pozsonyban 1846. A XIX. sz. kezdetén Pozsonyban árúházat nyitott. 1822-ben óriási vagyont örökölt sógorától, a kikeresztelkedett Calman Antaltól. P. és két sógora, Bettelheim Mózes és Guttmann Sámuel, akik szintén ily módon lettek milliomosok, átvették a hitközség vezetését. Páratlan jótékonyságot fejtettek ki és kivált a Chaszam Szófer jesiváját fejedelmi bőkezűséggel támogatták. Fiai *Hermann* (szül. 1811., megh. 1895.) és *Sámuel* is hitközségi elnökök voltak. — 2. *P. Kálmán*, szül. Pozsonyban 1816., megh. Karlsbadban 1869. Szigorú vallásossága mellett a nagyműveltségű P. a haladásnak is akart eleget tenni. Mint a pozsonyi hitközség elnöke, nagy érdemeket szerzett a jesiva fejlesztése körül. A Kszav Szófer mellé meghívta Fischmann Feis rabbit, a híres hitszónokot és Hildesheimer vezetése alatt Pozsonyban orthodox rabbiszemináriumot akart létesíteni. A chásszideus rabbik ellenállása miatt azonban nem tudta tervét keresztülvinni, Az 1868-iki zsidó kongresszuson ő volt az orthodoxia egyik vezére. Pozsonyban temették el. Nevezetes alapítványokkal örökítette meg nevét. — 3. *P. Wolf*, szül. Pozsonyban 1848. Tanulmányait a pozsonyi Jesiván végezte. Mint kereskedő Párisban és Bécsben élt. Előharcosa volt az önálló orthodoxiának. 1920-ban az Agudasz Jiszróel bécsi világközpontjának elnöke lett. Ő és fiai nagy anyagi áldozatokat hoztak az Agudasz Jiszróel alapításánál. Megalapította az Aguda központi lapját, a Jüdische Presset és számos jótékonysági intézményt. Tagja a bécsi hitközségi előljáróságnak. — 4. *P. Berta*, a zsidó nők világszervezetének kimagasló alakja, P. Wolf (l. o.) unokája, szül. Pozsonyban 1859. Pozsonyban, Bécsben, később Frankfurtban élt. Nagyérdemű társadalmi tevékenysége elismeréséül Frankfurt város tanácsa kinevezte a jótékonysági osztály egyik vezetőjének. 1904-ben megalapította a németországi zsidó nők szövetségét, melynek 20 éven át elnöke volt. Beutazta Oroszországot, Palesztinát és a Balkánt a leánykereskedés leküzdése céljából. Számos egyletet létesített a tuberkulózis leküzdése, a szegény betegágyas asszonyok és az elhagyott gyermekek érdekében. Legjelentősebb művei: *Die Judenfrage in Galizien; Die Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln* (Fordítás.) *Die Frau im kirchlichen und religiösen Leben; Sisyphus-Arbeit* (Reisebriefe aus Russland und Palästina); *Verteidigung der Frauenrechte;* (Angol fordítás). Szépirodalmi művei: *Aus der Trodelbude; Kaempfe; Tragische Momente.* — 5. *P. Wilhelm*, ügyvéd, *P. Berta* (l. o.) fivére, a bécsi hitközség előljárója volt és számos zsidó jótékonysági és irodalmi intézmény támogatója. Híres magánkönyvtárát a szociális vonatkozású könyvek legjobb gyüjteményének tartják. B. S.

Pap-Rosenberg *Lajos*, rabbi, szül. Máramarosszigeten 1863 ápr. 25. A berlini és budapesti egyetemeken bölcsészetet hallgatott, a berlini rabbi-szemináriumon rabbikiképzést nyert. 1889—1893-ig Gyöngyösön, 1892—1893-ig Gödöllőn, 1893—1918-ig Brassóban lelkészkedett. A világháborúban tábori lelkész volt, 1901. és 1902. az Alliance megbízásából harmincezer román kivándorló zsidó visszatelepítésében vezető szerepet játszott. Művei: *A biblia és tanai; Szónoklatok.* — Fia *P. József*, író Kolozsváron, szül. Brassóban 1896. Két könyve jelent meg: *Első könyv* (1924) és *Kiáltás a barátért* (1925).

Paradicsom. A zsidó felfogás szerint az a hely, hol Ádám és Éva éltek. A Biblia *Éden*-nek nevezi. *Gan Éden.* A név megmaradt a nyelvhasználatban (korrumpáltan: *genédem)* és ma már úgy él a képzeletben, mint a menyei világ, ahol azok, akik jámbor életet éltek, haláluk után Isten üdvösségében részesülnek és ragyogó fényességben élvezik az isteni glóriát. F. M.

Parasztlázadás. 1514-ben X. Leó pápa megbízatása alapján Bakacs (Bakócz) Tamás esztergomi érsek-bíbornok keresztes háborút hirdetett a törökök ellen. A keresztes had vezérletét Dózsa György székely hadnagyra bízták, aki köznemes származásánál fogva közel állott azokhoz, akiket vezetnie kellett. Jobbágyok, kézművesek, szegénynemesek és papok követték táborba a toborzó lelkészeket és szerzeteseket. Csak a vagyonosabb köznemesség és az urak tartották távol magukat, sőt sokan jobbágyaik hadbavonulását is megakadályozták, mert a fontos mezei munkák elvégzése nem szenvedhetett halasztást. Ez a keresztesek táborában nagy ingerültséget váltott ki, majd pedig zavargásokra került a sor, mert a csapatok elhelyezése és élelmezése körül súlyos mulasztások mutatkoztak. A büntetlen garázdálkodások egyre jobban elfajultak, különböző rablótámadások egymást követték és a keresztes csapatok régi szokásaikhoz híven a táborba gyült keresztesek is felkészültek az országban lakó hitetlenek ellen. Dózsa ekkor már nyilt lázadással akarta megdönteni az államhatalmat és fegyvereseinek erejére támaszkodva azt határozta el, hogy Ulászló királyt elűzi, az urakat kiirtja és bevezeti a népuralmat az egész országban. A lázadó keresztes hadak ekkor megindultak, átkeltek a Tiszán és mindenütt kegyetlenül bántak el azokkal, akik útjukba kerültek. Valószínűleg a zsidók is épp úgy megszenvedték a fellázadt parasztok kegyetlenségét, mint a papság és a nemesség, mert a fenyegetett zsidók Ulászlóhoz fordultak segítségért. A király a városok védelmébe ajánlotta a zsidókat és ezek a fegyelmezetlen és garázda csapatok távoltartására már a maguk érdekében is megtettek mindent, amit tehettek. Báthori István és Csáki Miklós csanádi püspök szembeállása a lázadókkal is súlyos kudarccal végződött. Dózsa számos magyar urat fogságba vetett, bevette Csanádot és már Temesvárt ostromolta. A végső veszély óráiban Zápolyai János erdélyi csapataival szétverte a sokkal nagyobb-

számú kereszteseket. Dózsát kínhalállal végezték ki, mialatt az ország különböző részein dúló kereszteseket is szétverték. A négy hónapig tartó polgárháború, mint az egykorú történetírók írják, hetvenezer magyarnak életébe került. A parasztlázadás következményeként igen súlyos anyagi megterhelések hárultak a zsidókra, mert a király igen nagy adókat vetett ki rájuk, hogy a lázadók ellen csapatait felszerelhesse. Mendel Jakab zsidó prefektus (l. *Mendel Jakab*) csak a legkíméletlenebb eszközökkel tudta behajtani a nagy adóterheket. V. ö. *Kohn* S. A magyar zsidók története c. művel. U. L.

Pareve *(szláv szó), semleges:* sem zsíros, sem tejes, tehát mindkettőhöz használható étel, vagy edény.

Paripás *(Parabuty,* Sz. H. Sz.), Bács-Bodrog vm. 4073 lak. A P.-i hitközség a jegyzőkönyvek tanusága szerint mintegy 170 évvel ezelőtt létesült. Alapítói Morvaországból, Verbóról és Nyitráról bevándorolt zsidók voltak, akik közül Fürst Jakab, Konrád Mózes, Spitzer Mandel és Baum Dávid neveit örökítik meg a jegyzőkönyvek. A hitközség első rabbija Alt Jakab volt, aki több mint 50 éven keresztül állott a hitközség élén. A hitközség születési anyakönyveit 1774 óta vezetik rendszeresen. A temetőt 150 évvel ezelőtt Fürst Jakab létesítette. A hitközség temploma 1840. épült s építéséhez néhai Konrad Sámuel járult hozzá nagyobb adománnyal. A hitközség jelenlegi rabbija Fleischmann Ármin, aki 1888 óta működik, elnöke Handler Gyula.

Páriss *Pál**, hírlapíró és ifjúsági író, szül. Budapesten 1877., megh. Budapesten tragikus baleset következtében 1919. A budapesti egyetemen tanult, 1897. pedig hírlapíró lett. Előbb a Magyar Nemzet, 1903—19-ig pedig Az Ujság szerkesztőségében dolgozott. Önálló munkái: *Nagyapó meséi; Erdészék Katinkája; Mesék unokáimnak; A Valóság országában.* Sz. G.

Parlaghy *Vilma**, festő, szül. Hajdúdorogon 1864., megh. New-Yorkban 1923. Tanulmányait Budapesten és Münchenben végezte. Hosszabb ideig Berlinben élt és uralkodók, valamint a legmagasabb körök kedvelt arcképfestője volt *(II. Vilmos császár, a trónörökös* stb.). 1899-ben Lwow orosz herceghez ment nőül. Utolsó éveiben Amerikában élt. Egyik leghíresebb alkotása *Kossuth Lajos* 1885. Torinóban festett arcképe (Magyar Történelmi Képcsarnok). F. B.

Parnószó *(h.). Megélhetés.*

Paróka, *műhaj.* A szigorú zsidó ritus szerint a férjezett asszony haját levágják és még a nyirott fejét is le kell takarnia. Ez a szokás az erotikus kísértések leküzdése végett alakult ki a zsidóságban, amely még a hajadon fejet is mezetlenségnek tartja. Ezt így fejezi ki a Talmud: «Szár beisó ervó», asszonyon még a hajszál is erogén. A P. tehát arra való, hogy az erotikusan kísértő asszonyhajat letakarja. Régebben még a P.-viselést is tilalmazták és főkötő viselésére kötelezték az asszonyokat. F. M.

Parse, a héber *porosó* kifejezésből, mely bibliai szakaszt jelent; oly részt is, melyet az istentisztelet keretében egy-egy Tórához szólítottnak olvasnak fel.

Partos *Sámuel,* rabbi, szül. Diósgyőrben 1858 ápr. 20. 1877—87-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1886-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1888. pedig rabbivá. Azóta dunaföldvári főrabbi. Munkája: *Juda Halévi mint exegeta,* (Budapest, 1886). Cikkei a Wahrheitben, az Ungarische Israelitban jelentek meg.

Pártos *Ödön,* hegedűművész, szül. Budapesten 1907 ápr. A magyar hegedűművész-gárda fiataljainak egyik sokatígérő tehetsége. Hubay Jenő és Studer növendéke volt. A modern zene lelkes propagátora. K. K.

Párviadal. IV. Béla törvényének egyik cikkelye kimondja, hogy ha valakit orgyilkossággal gyanusítanak, annak ügyét párbajjal kell eldönteni, vagyis helye van az úgynevezett «istenítélet»-nek. A zsidó eszerint személyesen párviadalra kelhetett; de azt a nemzsidók által gyakorolt jogot is engedélyezte számára a törvény, hogy maga helyett fizetett bajvívót állíthatott. Ez a törvény Fridrik osztrák zsidótörvénye alapján készült, IV. Béla azonban a magyar viszonyoknak megfelelően módosította. Az osztrák törvény ugyanis zsidóknak nem adott jogot párviadalra, minthogy nem volt fegyverviselési joguk és így csupán fizetett bajvívókra voltak utalva. U. L.

Pászach *(patach),* a rövid *a* magánhangzó neve a héber nyelvben; a maszoreták eredetileg rövid paszach alatt a mai szegolt értették.

Pászka, a *mácó* szokásos és elterjedt neve. Görög átírása a héber «peszách» szónak: *paszcha,* így olvassuk a Szeptuagintában is. Innen került a köznyelvbe és lett a magyarban is használatos pászka szó. L. *Peszach, Mácó, Pászkasütés, Széder-tál.*

Pászka-árusítás joga. A husvéti kenyér (pászka) előállításának és forgalomba hozatalának joga nem a szabad ipar, hanem az egyházi önkormányzat tárgyai közé tartozik és e jog gyakorlását az egyes hitközségek intézik. A magyarországi izr. hitközségeknek ezt a jogkörét az 1887. évi 4720. és az 1889. évi 14,040. sz. földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi min. rend.-ek szabályozzák. Ezen rendeletek értelmében kihágást követ el az, aki anélkül, hogy arra az illető izr. hitközség által feljogosítva volna, husvéti kenyér készítésével foglalkozik, vagy husvéti kenyeret elárusit, vagy a hitközség területén kívül eső helyről szállíttat. Ilyen kihágás tárgyában a rendőrhatóságok járnak el és ítéleteikben nem csak pénzbüntetést állapítanak meg, hanem elrendelik a jogtalanul előállított vagy forgalomba hozott husvéti pászka elkobzását is. V. ö. *Hajnóczi,* «A magyar zsidók közjoga», (Lőcse, 1909). M. E.

Pászkasütés, előírások szerint történik. E szabályok vonatkoznak a vízre, a tésztára, a sütésnek idejére egyaránt. Nem használják a pászkasütéshez a friss, hanem csupán az állott vizet, azért mert félő, hogy a hideg kútvíz reggel felmelegszik és erjedést okozhatna. A tészta egész vékony lehet csupán és dagasztás után legkésőbb 24 percre kell kisütni, hogy meg ne erjedhessen. Régebben kézi erővel gyártották a pászkát. 1856 óta géppel készítik. A nagyobb felügyelet mel-

lett készült pászkát *sëmiró macosznak* nevezik. Sütés közben hallelt (l. o.) énekelnek.

Paszkener, ritüális kérdések eldöntésére képesített férfi. A képesítést *(horóó)* rabbitekintélyek adják.

Pásztó, nagyk. Heves vm. 5922 lak. A P.-i (orthodox) hitközség alapítása a XIX. sz. elején történt. Annyit tudunk csak, hogy ezidőtájt telepedett meg P.-n Wohl Mátyás kereskedő, majd utána több zsidó család költözött be, akik hitközséget, Chevra Kadisát és templomot létesítettek. A nagyon hiányos adatokból nem derül ki az sem, hogy az azóta már megszünt népiskolát mikor létesítette a hitközség. Rituális fürdője újkeletű, 1926. létesült; Talmud Tórája is, melyet Deutsch Jenő kerületi főrabbi alapított, nemrégen, 1925. nyilt meg. A hitközség tagjai között az utóbbi időkben mozgalom indult meg az iskola újból való felállítása érdekében, ez a mozgalom azonban eddig még nem vezetett eredményre. Braun Pál és Hevesi Árpád hitközségi tagok ebből a célból nagyobb alapítványt is létesítettek. A hitközség tagjai sorában több földbirtokos van, akik közül Wohl Lipót 1500, Wohl Sándor 1000 és Braun Pál 500 holdon gazdálkodnak. A hitközség évi költségvetése 12,000 pengő, melyből nagyobb összeget fordítanak filantrópikus és szociális célokra. Anyakönyvi területéhez Tar, Hasznos és Szurdokpüspöki községek tartoznak. Lélekszáma 550, családok száma 130, adófizetőké 104. A világháborúban 40-en vettek részt, elestek 14-en. Mai vezetősége: Deutsch Jenő főrabbi, Wohl Sándor elnök, Grünfeld Miksa alelnök, Himmler Mór pénztáros, Schwarc Adolf ellenőr, Jungreisz József és Perlusz Mihály gondnokok.

Pásztor, 1. *Árpád**, író, szül. Ungváron 1877 ápr. 12. Tanulmányai végeztével hírlapíró lett. Ő volt az első ujságíró, aki Tolstojt meginterjuolta. Többnyire Az Est-lapokba ír. Verseken kívül színműveket és operettszövegeket is írt, emellett sokat fordított angolból is. Művei: *Tengeren, tengeren túl; Budapesttől a föld körül Budapestig; Kanadától Panamáig; Tolstoj tragédiája; E. A. Poe; Walt Whitman; Találkoztam Poe Edgárral; Szívek; Jézus; Versek; Új versek; Őszi szántás; Prinz, történet egy babagyárból; Kelemenék; Pintér Mari Amerikába megy; Newyork; Végig az úton; Vengerkák* (ezt Góth Sándorral együtt a színpad számára is átdolgozta). Színművei: *Harang; Alku; A bíró; Két öreg; A harmadik; Lányom; Savitri; Innocent.* Operettszövegek: *Kadettkisasszony; Fecskék; Bolygó görög; Ferenc József azt üzente . . .* Sz. G.

2. *P.* Béla, filmszínházi igazgató, szül. Ákoson (Szilágy vm.) 1894 jan. 1. A színésziskola elvégzése után nagyobb vidéki színtársulatoknál működött mint rendező. Egyideig újságíróskodott, majd a forradalom alatt a Károlyi-párt titkára volt. 1919 óta a filmpályán működik. Irt szcenáriumokat, volt filmdramaturg, egy évig a holland filmszakmában dolgozott Amszterdamban, majd mikor a berlini UFA megnyitotta budapesti moziját, ennek főtitkára, 1926. pedig igazgatója lett.

3. *P. Bertalan,* publicista, szül. Nagyváradon 1874. Jogakadémiát és zenekonzervatóriumot végzett és a nagyváradi Szabadság egyik munkatársa volt. Ő hozta át Debrecenből Ady Endrét a Szabadság szerkesztőségébe. Később Nagyváradon a városi közigazgatásnál állást vállalt és a tanácsosságig vitte. Közben jelentékeny publicistikai munkát fejtett ki és különböző lapokat szerkesztett. Sz. I.

Pásztorosok. Egy Jakab nevű volt szerzetes és keresztény eretnek, aki ismét visszatért a keresztény hitre, alapította ezt a felekezetet a tatárok visszavonulása után. Harmincezer főre szaporodott híveiből, akiket a legszegényebb néposztályból toborzott, keresztes sereget alakított a Szentföld felszabadítására. Magyarországon a zsidóüldözésekkel akarták megkezdeni szereplésüket, de szembe találták magukat az államhatalommal, mert a tatárjárás utáni időkben IV. Béla oltalma alatt állottak a zsidók. A P. erre 1251. kitakarodtak az országból és külföldön kezdték meg zsidómészárlásaikat, mig Franciaországban szét nem verték őket. 1320-ban ismét lábrakaptak, de csak külföldön pusztítottak. U. L.

Patai, 1. *József,* író és költő, szül. Gyöngyöspatán 1882 jan. 5. Az elemi iskola elvégzése után a kisvárdai, sátoraljaújhelyi, huszti, nyitrai és szatmári jesivákat látogatta, majd egy esztendeig a budapesti rabbiképzőnek tanítványa volt. Nyitrán érettségizett, 1907. nyerte el a bölcsészdoktori fokot a pesti egyetemen, 1908. pedig tanári képesítést szerzett a magyar és német tárgykörből. 1919-ig tanára volt a belvárosi főreáliskolának, ekkor nyugdíjazták. Már diák korában oszlopos munkatársa volt az Egyenlőségnek. Eleinte a héber költészetet is művelte *(Saasué alumim* 1902). A Pesti Izr. Hitközség megbízásából 1905. zsinagógai magyar énekeket szerzett, ezek közül többet ma is énekelnek a templomban. Mint író, költő, műfordító és szerkesztő egyaránt kiváló. Ő alapította meg a *Magyar Zsidó Könyvtárt* (népszerű sorozat), szerkesztette a Magyar Zsidó Almanachot, majd 1911. megindította a Múlt és Jövőt (l. o.). Ujságírói pályájának legjobb írásait *Zsidóírások* (három kötetben) és *Politika nélkül* címmel gyüjtötte egy be. Szépírói tárgyait főkép a chásszideus élet köréből veszi. Ily irányú munkái a *Kabbala* c. gyüjteményes kötet (magyar és német nyelven [ez utóbbi *Singer* Leó fordítása]) s a *Középső kapu* c. könyve, melyben a chéder-élet romantikájátimutatja be. Költeményeinek hangulatát egyén líra és vallásos zsidó érzés színezi. Gyüjteményes verses kötetei: *Babilon vizein* (két kiadásban) *Szulamit, látod a lángot?* Nagyon jelentős műfordítói munkássága; első gyüjteményes könyve a Magyar Zsidó Könyvtárban jelent meg. Majd az Imit adta ki héber költőkből való fordításainak *antológiáját* (két kötetben), később bővített saját kiadás jelent meg (öt kötetben) *Héber költők* címmel. Jeles munkája a *Feltámadó szentföld* c. könyve, melyben palesztinai utazásáról számol be. *A biblia képekben* c. könyvében tanúlságos illusztráció-gyüjteményt állított össze különböző képzőművészek munkáiból. Külföldi tanulmányútján átkutatta az oxfordi kézirattárt s középkori héber költők sok kiadatlan versét jelentette meg különböző folyóiratokban. P.-nak jelentős része van a zsidó

irodalmi ismeretek népszerüsítésében, a zsidó érzés emelésében, amit irodalmi működésén kívül tartalmas kultúrestélyek és palesztinai társas utazások rendezésével fokozott. H. J.

2. *P. Edit*, költő és esztétikai író, P. József (l. o.) felesége, szül. Nagyváradon 1889. A gimnáziumot Budapesten végezte. Zsidó művészeket méltató tanulmányai a Mult és Jövőben jelentek meg. Önálló verskötete: *Engem is hív a föld* (1927). Költeményeit erős zsidó érzés és finom lírai hangulat jellemzi. H. J.

Pataj *Sándor*, ügyvéd, és író, szül. Zomborban 1863. Hosszú évekig Zomborban ügyvédi gyakorlatot folytatott és Az Igazság c. társaságpárti radikális folyóiratot szerkesztette. Utóbb Budapestre költözött és jelenleg a Pester Lloyd törvényszéki rovatának szerkesztője. Írt lírai verseket, novellákat, főkép pedig eredeti felfogást hirdető büntetőjogi, szociológiai és filozófiai tanulmányokat. Művei: *Egy kritikus dalai; Századvége; Nyár; A megoldás; Magyar Socializmus; A nők jogairól; A végrehajtás új szabályai; Az élet tudománya; Philosophia Mortis*. Magyarra fordított sok Heine-verset is.

Pataki *Bernát*, hírlapíró, Bacher Vilmos fivére, szül. 1852., megh. Párisban 1893. A Pester Lloyd s más külföldi lap párisi munkatársa volt.

Paulayné Adorján *Berta**, színművésznő, szül. Nagyváradon 1864. Miután a Színiakadémiát elvégezte, a Nemzeti Színházhoz szerződtették. 1887-ben férjhez ment Paulay Edéhez, a Nemzeti Színház igazgatójához és megvált a színpadtól. 1895-ben férje halála után ismét a Nemzeti Színház kötelékébe lépett. A drámai hősnő szerepkörében több jeles alakításával szerzett elismerést.

Paunz *Márk*, orvostanár, szül. Laskafalun 1869 márc. 2. A budapesti egyetemen tanult, majd 1907. kinevezték a Stefánia-gyermekkórház gégeosztályának főorvosává. 1910 óta egyszersmind egyetemi magántanár. Hazai és külföldi orr- és gégegyógyászati szaklapok állandó munkatársa.

Pé a héber alphabetum tizenhetedik betűje. Hangzó értéke: p, tehát ajakhang. Számértéke: nyolcvan. Neve saját jelent, alakja is ennek felel meg. A szó végén a betűnek elnyujtott formája van.

Pécel, nagyk. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) 6081 lak. A Ráday grófok védelme alatt már a XVIII. sz. második felében laktak itt zsidók, akiknek kiskereskedése nagyobbára Pest felé gravitált. Itt állomásoztak a pesti vásárokra utazó zsidók, akik Magyarország északi és északkeleti részével tartották fenn a kereskedelmi összeköttetést. P. olyan állomáshelye volt ezeknek a zsidóknak, mint Óbuda ebben az időben a nyugatról Pest felé utazó kereskedőknek. Mindkét hely azért jutott kereskedelmi jelentőséghez, mert 1783-ig zsidó csak nappal tartózkodhatott Pesten. A türelmi edictum kibocsátása után (1783 márc. 31) a tilalom megszűnt és P.-ről sokan Pesten telepedtek le. Így a község lakossága apadni kezdett. 1848-ban még 230 zsidót számláltak össze, 1876. már csak 105-öt. A zsinagóga homlokzatán olvasható felirat számértéke szerint 1826-ban épült. Rabbik voltak: Jehuda Menachem b. Jákob (1795), Ábraham Chaim b. Simon, Benjámin Zeév b. Bezalel, Meier b. Menachem, Ábraham b. Ábraham, Ábraham Elias b. Jakob Kohn. Utóbbi nagyatyja volt Neményi Ambrus írónak és Neményi Imre ny. államtitkárnak. M. B.

Pécs tjv. Baranya vm. Lakóinak száma kb. 70,000. A Dunántúl állandóan fejlődő főhelye és egyetemi város. 1692-ben ünnepélyes fogadalmat tett a város, hogy zsidók nem lakhatnak a város falain belül. E fogadalmon, melyet sokáig minden esztendőben megújított, az első rést II. József ütötte azzal a rendeletével, melyben általánosságban megengedte, hogy a már meglevő keresztény iskolákban zsidó gyermekek is fölvétessenek. E rendelettel próbálkoztak a zsidók bejutni Pécsre, de sikertelenül. Cserkuti Adolf Pécs város levéltárosa *Az első pécsi zsidók* c. füzetében érdekesen írja meg, hogy mennyit installációztak a helytartótanácsnál és Széchenyi Ferenc kir. biztosnál, míg Fuchs Salamonnak és Weiszmayer Márknak 1788. megengedte a város a letelepedést. A következő zsidók, akik nagy nehezen bizonyos feltételek ellenében türelmi jogot nyertek, Engel Péter (a jánosii Engel-család ükapja), Löwy Izráel (katonai érdemei elismeréséül), Klein Fülöp és Ullmann Károly voltak. Ezek a megtűrt zsidók azonban csak kereskedhettek, ipart üzhettek és jogokat bérelhettek, de házat vagy földet vásárolniok tilos volt. 1803-ban azonban Engel Péter valamilyen címen mégis szerzett házat, amelynek egyik szobáját imahelyül engedte át a közben 10-re felszaporodott híveknek. Ez a Zrinyi-utcai kis ház volt a későbbi nagy hitközség tulajdonképeni alapja. A hitközséggé fejlődés további stációja a Chevra Kadisa megalapítása, mely Stern Jakab Rohoncról megtelepedett kereskedő nevéhez fűződik. Stern Jakab egy beadványban telket kért a várostól temető céljaira. A város teljesítette kérését, sőt 1827. megengedte azt is, hogy a temetőt bekeríthessék. 1927-ben Wallenstein Zoltán főrabbi nagyszabású centennáriumi ünnep keretében hódolt az alapítók emlékének. Stern dolgozta ki a Szent Egylet első szabályzatát, ő építette az első halottas házat s 1837. a düledező palánk helyett ő építtetett kőfalat a temető körül. 1841-ben, mikor a pécsi zsidó hitközség lélekszáma 30-ra nőtt, 600 pengő forintért Vitéz Ferenc Citrom-utcai házát vásárolták meg s itt rendezték be az első nyilvános imaházat. Az első rabbi Löw Izráel volt Dárdáról. Előbb megyés rabbi, majd 1842. Pécsre tette át a székhelyét s 1857-ig működött itt. 1846-ban megszűnt a türelmi adó s ettől kezdve rohamosan megindult a P.-i hitközség fejlődése. 1848 után még súlyos megpróbáltatáson ment át a P.-i zsidóság. Haynau hazaflas magatartásáért 5000 arany forint hadisarccal sujtotta. Hosszú évekig nyögték a súlyos terhet a zsidók, de 1868. már újabb nagy áldozatok árán templomépítésbe fogtak. A monumentális, két emeletes templomnak, mely még ma is dísze a városnak, felépítése 120,000 forintba került; ebből 64,000-t a tagok

hoztak össze, megvásárolván előre az üléseket, a költségek másik felét pedig kölcsön útján fedezték. 1869 júl. 22. Löw Lipót (l. o.), Hirschfeld J. H. augsburgi és Ehrlich Ede pécsi főrabbi avatták fel az új templomot. A szabadságot követő gyors tempójú fejlődés egymásután teremtette meg a hitközség intézményeit. 1852-ben létesült a hat tanerős iskola, melyben 1862. rendszeresítették a magyarnyelvű oktatást. 1850-ben alakult meg a Rófé Chólim Egylet és a Nőegylet, melynek jelenlegi elnöknője Deutsch Zsigmondné. 1889. Wertheimer Jakab akkori elnök mozgalmat indított egy tápintézet felállítására. A mozgalom sikeres is volt és 1893. év őszén megnyilt a tápintézet, mely átlag 80—100 gyermeket lát el ebéddel az év nagyobb részében. A tápintézet további fejlesztésében Glass Herman akkori ellenőr szerzett nagy érdemeket azzal, hogy évről-évre gyüjtés útján fedezte ezen intézmény szüségleteit. 1889-ben nyilt meg a Talmud Tóra iskola, amelynek négy osztálya van mintegy 100 növendékkel. Jelenleg Wallenstein Zoltán főrabbi irányító vezetése alatt áll. Növendékei középiskolai tanulók, az oktatást két hitoktató végzi. Legújabb létesítmények az 1923. megnyilt egyetemi menza. Ennek egyházi elnöke Wallenstein Zoltán főrabbi, világi elnöke Roth Sándor vezérigazgató. 1927. önkéntes adományokból felállították a Szeretetházat, melyben a főrabbi által történt ünnepélyes felavatás óta szegény aggastyánok nyernek gondos ellátást. A Szeretetház jelenlegi főnöknője özv. Reich Vilmosné. Legújabb intézménye az Iskola Barátainak Egyesülete. Ennek egyházi elnöke Wallenstein Zoltán főrabbi, világi elnöke Grün Sándor ügyvéd. A hitközségnek egyenes vonalú, harmonikus fejlődése kiváló szellemi vezetőinek, rabbijainak köszönhető. Az első pécsi pap Löw Izráel volt, aki Dárdáról Pécsre költözködvén, «Baranya vármegye főrabbija» címen szerepelt és 1856-ig működött. Utóda Hirschfeld J. H. lett, aki 1958 jan.-tól 1863 ápr. 7. ült a főrabbi székben, amikor Augsburgba tette át működését. 1863—74. a későbbi Nagyváradra költözött Ehrlich Ede volt a hitközség vallási feje. Őt követte 1874. Kohut Sándor székesfehérvári főrabbi, ki Pécsett alapozta meg a számára halhatatlan nevet szerző lexikográfiai munkáját. Ő 1882-ig működött Pécsett. Kohut távozása után négy esztendeig a főrabbi állása nem volt betöltve. Helyettesek végezték a rabbinikus funkciókat ez interregnum alatt. A hitközség nagy igényű és csak 1889 szept. 1, találta meg a méltó egyházi főt — pályázati hirdetés mellőzésével — Perls Ármin kecskeméti főrabbi személyében (l. o.) Perls Ármin egészen ritka nagytudású vezető volt, aki nem mindennapos képességeivel új korszakot nyitott meg a hitközség vallási és szellemi életének történetében. 1914-ben bekövetkezett halálával a legnehezebb feladat elé került a pécsi zsidóság. Mígnem hosszas keresés után megtalálta vallási és szellemi vezetőjét Wallenstein Zoltán komáromi főrabbi (l. o.) személyében, akit egyhangú meghívással, fényes ünnepséggel iktatott be Perls méltó utódjaként a főrabbi székébe 1923 márc. 11. Működésével külön, új korszakot nyitott meg a hitközség életében. Kiváló világi vezetők is közreműködtek a hitélet kedvező kifejlesztésében. Első elnöke jánosii Engel Adolf bölcs koncepciójával megóvta a statusquo alapon szervezkedett hitközséget a vallási pártárnyalatokra való szakadástól. Hasonló buzgó elnökök voltak Justus Lipót és Grünhut Ignác ügyvéd. A hitközség anyagi ügyeinek rendezése körül igen nagy érdemeket szerzett Wertheimer Jakab elnök 1890—95., aki a hitközség 160 ezer koronás függő adósságát a P.-i takarékpénztár által konvertáltatta s a templomot és iskolát tehermentesítette. Utóda Schapringer Gusztáv, majd jánosii Engel József gyáros volt, akinek idejében a régi hitközségi ház helyére új kétemeletes palota épült 280,000 aranykoronás költséggel. Justus Miksa, majd Nemes Vilmos kormányfőtanácsos követték őt nagy buzgalommal. A hitközség tagjai közül jánosii Engel József udv. tan. a X. községkerület elnöke, Nemes Vilmos ügyvéd kormányfőtanácsos, Porgesz Miksa kúriai bíró, Gellér Ottó táblabíró, Szendrő Otmár törvényszéki tanácselnök, Krausz Mór, Fürst Gyula és Benkő Mihály keresk. tanácsosok a város társadalmi életében is előkelő szerepet játszanak. Nagy ipari telepet létesítettek néhai jánosii Engel Adolf (fatelep, parkettgyár, mintagazdaság), néhai Hirschfeld Sámuel (sörgyár), Forbát Arnold (Pannonia Sörfőző r.-t. 150 alkalmazottal), Deutsch Zsigmond (téglagyár), Róth Sándor (bőrgyár több száz alkalmazottal), Sugár Ferenc (kalapgyár). Pécsről származnak: Fejér Lipót egyet. tan., a világhírű matematikus (l. o.), Bak Adolf hegedűművész, Lenkei Henrik író (l. o.), Kohut Georges A. new-yorki egyet. tan. Több zsidó vonatkozású munka is megjelent a hitközségben. Így Weisz Gábortól *Ráchel*, imák zsidó nőknek héberül és magyarul, Perls Ármin művei (l. o.), jánosii Engel József: *Die Marannen*, *Der Rabbatist*, *Der Kaufmann von Korn*; Wallenstein Zoltántól *A pécsi Chevra centenáriumi emlékkönyve*. A hitközség történetével foglalkozó művek időrendileg: Cserkúti Adolf: *Az első pécsi zsidók*; Klingenberg Jakab: *A pécsi iskola monografiája* (1896); Weisz Gábor, *A pécsi zsidók*; Wallenstein Zoltán főrabbi: *Adalékok a pécsi izr. hitközség történetéhez* (1926). A hitközség sokat fordít kulturális célra. Anyakönyvi kerületéhez tartoznak a pécsi járás összes községei. Lélekszáma kb. 8000. Az adófizetőké 1500. Foglalkozás szerint 5 gazdálkodó, 9 tanító, 600 kereskedő, 51 ügyvéd, 53 köztisztviselő, 4 művész, 11 nagyiparos, 50 orvos, 204 magántisztviselő, 128 iparos, 15 mérnök, 14 író, 100 magánzó. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 92 halt hősi halált, akiknek emlékét a zsinagóga falába illesztett művészi kivitelű márványtábla örökíti meg, melyet Wallenstein Zoltán főrabbi avatott föl kegyeletes istentisztelet keretében. A hitközség mai vezetősége: Wallenstein Zoltán főrabbi, Nemes Vilmos kormányfőtanácsos elnök, Neumann Ignác alelnök, előljárók: Braun Ármin, Benkő Mihály, Deutsch Zsigmond (egyben a Chevra elnöke), Forbát Arnold, Fischmann Ármin, Fürst Gyula, Lenkei Lajos, Lukács Aladár, Radnai Emil, Schwarzenberg József, Grün Sándor, Wallenstein Bódog, Wallfisch Pál, Weisz Gábor főtitkár.

Pécsi, 1. *Albert**, geográfus, szül. Békésszentandráson 1882 szept. 25. A budapesti egyetemen tanult és azután doktorátust és középisk. tanári oklevelet nyert, Ógyallán, Strassburgban és Messinában működött az ottani obszervatóriumokban, majd itthon Lóczy Lajos adjunktusa lett az egyetemen. Főképpen geofizikával foglalkozik s enemű tanulmányai hazai és külföldi szaklapokban jelennek meg nagy számban. Önállóan is megjelent tanulmányai: *Théorie de l'âge Glaciaire* (1910); *Les lignes de fracture de la eroûte terrestre* (1911); *Les richesses naturelles du Bessin du Danube Moyen* (1920). P. igen jelentékeny szolgálatokat tett a forradalmak levezetése után Párisban a küldöld felvilágosítása érdekében. 1926 óta a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára.

2. *P. Blanka*, színművésznő, szül. Pécsett 1898. Középiskolái egyrészét is ott végezte, majd Budapesten 16 éves korában miniszteri engedéllyel érettségizett. A sziniakadémia elvégzése után a Vigszínház tagja lett, ahol a *Délibáb* főszerepében nagy sikerrel mutatkozott be. Később a Víg-, Belvárosi- és Magyar Színházakban játszott állandó sikerrel. 1928-ban Reinhardt meghívására részt vett a salzburgi ünnepi játékokon, ahol Darvas Lilivel együtt nagy elismerést szerzett a magyar színművészetnek. Néhány évvel ezelőtt férjhez ment Relle Pál íróhoz.

2. *P. Dániel*, orvos, szül. Békésszentandráson 1856., megh., Budapesten 1927 máj. A kolozsvári egyetemen tanult és u. o. volt asszisztens több évig, majd Turkevén volt körorvos. A kilencvenes évek elején ő létesítette az első himlőoltóintézetet, melyet később a fővárosba telepített át. A himlőoltás, a tüdővész és rákbetegség kezeléséről számos kitűnő tanulmánya jelent meg magyar, német és francia orvosi lapokban. Tisztje volt a Francia Akadémiának, a párisi 1885-iki világkiállításon aranyéremmel, a Magyar Országos Kisdednevelési Kiállításon díszoklevéllel, a Milleniumi Kiállításon pedig aranyéremmel tüntették ki. Budán Holländer Hugó doktor, min. tanácsossal (l. o.) együtt megalapította és vezette az ingyenes ambulatóriumot, melynek főorvosa volt. Ez intézetben eredményesen kísérletezett tüdővész- és rákbeteg gyógyításával. Sógora volt Heltai Ferenc főpolgármesternek.

Pécskai *Lajos*, hegedűművész, szül. Fiumében 1868. A Zeneakadémiára járt. Jelenleg Angliában él, ahol ismert koncertező művész. Egyidőben tagja volt a londoni triónak. (Goodwin, Amina, Whitehouse). K. K.

Pedagógia. A Bibliára támaszkodó zsidó P. alapja a gyermek vallási oktatása abból a morális célból, hogy egész életére tudatában legyen annak, hogy a vallás törvényei szerint kell élnie (*Deuter.* 4. 9; 6. 7, 31. 12—13). Izráel P.-i principiumai az egész ókorban példa nélkül állók; minden ház iskola és minden atya tanító volt, csupán az arisztokrácia alkalmazott hivatásos tanítókat, de ez is a felelősségérzetet bizonyítja (*Kir.* 2. 10. 1—7). Az írni-olvasni tudás az ókori zsidóságnál általánosan elterjedt volt. A válólevelet magának a férjnek kellett írnia s az okmányokat tanunak kellett aláírni, sőt a kémek is írásban tették meg jelentésüket (*Jósua* 18. 9). Íróeszközökről a legrégibb iratok is tesznek említést (*Bírák* 5. 14, *Jesája* 8. 1; *Jeremiás* 7. 8, 17. 1; *Jób* 19. 24), sőt kalligráfusokról is tudunk (*Krón.* 1. 2. 55). A zsidó P. eredetiségére vall a gyermek szellemének megfigyelése is: «Neveld fel a gyermeket a neki megfelelő módon, akkor öreg korában sem fog attól eltérni» (*Peldab.* 22. b). A P. módszere és erkölcsei között a legrégibb időben nem igen tudtak különbséget tenni: «Aki kiméli a botot, gyűlöli gyermekét, mert aki szereti, megrendszabályozza olykor» (u. o. 13. 24); «meg kell verned öt bottal, mert lelkét a pokolból szabadítod meg» (u. o. 23. 14). Általában véve az óhébereknél uralkodó szempont volt, hogy a fegyelmezés a gyermek boldogságát előmozdítja. A *Példabeszédek* számos helyen említik ezt, ami azért fontos, mivel ez a legrégibb zsidó P.-i mű. Ez a fegyelmezést azért követeli, mert az egész életet fegyelmi állapotnak tartja, viszont az erkölcsi feddést hasznosabbnak tartja száz ütésnél (u. o. 17. 10). A legrégibb tanítói testületet *szoferimnek* (l. o.) hívták. A Példab. *chachamimrol* is tesz említést (*Példab.* 22. 17); a *móre* és *melammed* később került a nyelvhasználatba Ezra államalkotása a P.-ban is korszakalkotó volt, mert a Tóra szövegezése a népoktatás alapvető művelete volt. Utána a zsinagóga (l. o.) egyszersmind tanház lett és maradt a legújabb korig s már Philo (*De Vita Mosis* 3. 27) tanháznak nevezi azt. A görög P.-nak is nagy hatása volt az ókori zsidóságra s görög típusú akadémiákat létesítettek Jeruzsálemben is. Az elemi oktatás megalapítójának Simon b. Setach tekinthető (*Jer. Ketubim* 8. 11, 32b); ez az iskola nem volt kapcsolatban a zsinagógával. Az időszám. el. 63. R. Josua b. Gamla kezdeményezésére egész Palesztinában és a Kelet zsidó községeiben bevezették a kötelező községi gyermekoktatást, bármily csekélyszámú is volt a község (*Bábá Batra* 21a). A tanítók azonban nem kaptak rendszeres javadalmazást úgy, hogy emellett más foglalkozásuk is volt; a tanítás a leányokra is kiterjedt. Jeruzsálem pusztulása után Jatne lett egy nagy akadémia (l. *Akadémiák* I.) székhelye, de másutt is nagy számban keletkeztek iskolák. A tananyag nem csupán a biblia-studium volt, hanem a szóhagyomány, a Misna exegetálása és a törvénymagyarázat (l. *Halachikus* és *Haggadikus magyarázat*), emellett pedig geometriát, arithmetikát, asztronómiát, anatómiát és történelmet is tanítottak a tanházakban. A felsőbb oktatás a tannák, az amorák, később a gáónok (l. o.) kezében volt egész a XII. sz.-ig Mindezen korokban (első XII. sz.) a Talmud vezéreszméi lehettek az irányadók. Számos P.-i elvet őrzött meg a Talmud s ezek közt igen sok a tanítókra vonatkozó rendszabály. A tanítók iránt való mély tiszteletről is számos adat és előírás tanuskodik. A tanító adómentességet élvezett (*Ketubim* 62a). A tanulás öt-hat éves korban kezdődött (*Abót* V. 24, *Ketub.* 50b); péntek a repetálás napja volt, ünnepnapokon s pénteki. u. szünetelt a tanítás. A tananyag a köv. volt: 5—10 évesnek a Biblia, 10—15 a Misna, 15-től

a Talmud *(Ábó* 5. 24). Az alapelv ez volt: «Jó a Tóra tanulása, de csak, ha moralitással van egybekapcsolva». A diszciplinára sokat adtak s a gyermek három napnál több mulasztás után szigorú intelmet kapott. A tanulók jutalmazása a nyilvánosság előtt történt. Fenyítő eszközhöz a tanítónak csak végső esetben volt szabad folyamodnia. A Talmud részletesen foglalkozik a memoria edzésével s annak módszereivel *(Sabbat* 63a; *Ábót* III. 10; *Jóma* 71a; *Berachót* 28b; *Magilla* 6b, 32a; *Erubin* 54b és 97b). A középkori zsidóság a legszomorúbb és legirtózatosabb sötét időkben is megőrizte a tanulásba vetett hitét s erről az egész zsidó történelem tanuskodik úgy a román államok, mint a német-szláv területen. Abban az időben, amikor a pápai követ Rheimsban azzal dicsekedett, hogy Szt. Péter utódai nem olvasnak filozófusokat, mert Péter maga sem ismerte azokat s mégis a mennyország őre lett, a zsidók ghettóikban nehéz héberarameus szövegeket tanulmányoztak, a filológia, exegetika, vallásbölcsészeti, jogtudomány és az anatómia foglalkoztatta őket. L. *Akadémiák* I., II.; *Gáóni korszak, Jesiva.* S. R.

Irodalom. L. Grossmann (Jew. Encyclop.); Strassburger, Geschichte d. Erziehung a. d. Unterrichts bei dem Israeliten (Stuttgart 1885); Zuntz, Lebensbilder aus d. Geschichte d. Juden im Ma. I. Erziehung; Berliner Aus dem inneren Leben d. deutschen Juden im Ma. (2. kiad. 1900); Schechter, Studies in Judaism (London 1896); I. Abrahams, Jewish Life in the Middle Ages (1896); S. Marcus, Pädagogik d. israelit. Volkes (Wien 1877); Wolff, Der jüdische Lehrer (Rostock 1882); S R Hirsch, Von d. Beziehungen d. allgem. Bildungselemente f. d. spec. jüdischen Bildung (Frankfurt 1867); S. Maybaum, Methodik d. jüdischen Religionsunterrichts (1896). Güdemann, Geschichte d. Erziehungswesen bei den abendländischen Juden I—II.

Peisner *Ignác,* hírlapíró, szül. Sebeskellemesen 1855 márc. 14., megh. Budapesten 1924 nov. 7. Orvosnak készült, de ezt a pályát korán felcserélte a hírlapírással. 1879-től kezdve a Neues Pester Journal belső munkatársa, majd segédszerkesztője volt. Számos érdekes nyelvészeti és történelmi tanulmányt is írt folyóiratokba. Önállóan megjelent művei: *A nyelv életéből* (1884); *Budapest a XVIII. században* (1900); *Képek a régi Pest-Budáról* (1902).

Pekudé, hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 38. fejezetének 21. versétől a könyv végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Számadás a Szentélyben felajánlott adományokról. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok első könyve* 7. fejezetének 51. versétől a 8. fejezet 21. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkét helyen a Szentélyek felépítésének befejezéséről van szó. Néha a naptári beosztás folytán a megelőző hetiszakasszal olvastatik együtt (Vajakhél-Pekudé). F. D.

Példabeszédek. A bibliai könyvek egyéb *szent iratok* csoportjába tartozik. Héber neve *Mislé;* görögül: *Parojmiaj;* latinul: *Liber Proverbiorum.* A könyvet Salamon királynak tulajdonítják, de több szerző írhatta, ami a címfeliratokból is kitűnik, főleg pedig abból, hogy bizonyos részek így kezdődnek: *Még a következő bölcs beszédek is Salamonéi.* A 30. fejezet Agurnak, Jáké fiának példabeszédeit adja; az utolsó fejezet felírásában pedig Lemuel király szerepel. A könyv mindenesetre gyűjteményes munkának tekinthető. Részben szétesők, részben összefüggő gnómákat tartalmaz. A szétesők rendszerint kéttagú mondatok, gondolat-párhuzam formájában, úgy hogy a második mindig az első tagnak vagy megerősítése, vagy ellentéte, vagy fokozása. Ezek a mondások általában kevélységről, fösvénységről, irigységről, haragról, mértékletességről szólanak. Az összefüggő részek hosszabb hasonlatok, példázatok és mondás-gyüjtemények. Ilyen például a hangyáról szóló híres példázat. Olykor számcsoportokhoz kapcsol egy gondolatkört: «Kettőt kérek tőled... a hiábavalóságot és a hazugságot messze távoztasd tőlem... Hárman vannak, akik meg nem elégszenek, sőt négyen, akik nem mondanak eleget: a koporsó és a méhezárt meddő asszony, a föld meg nem elégszik a vízzel és a tűz nem mondja: elég... Három dolog alatt indul meg a föld, sőt négy alatt, melyeket el nem szenvedhet. A szolga alatt, mikor uralkodik és a bolond alatt, mikor eleget eszik. A gonosz, rosszkedvű asszony alatt, mikor férjhez megy és a szolgáló alatt, mikor örököl az asszonya után). (30. 7, 8; 15. 21, 22, 23). Az utolsó fejezetben az eszményi asszonyt énekli meg a könyv. Ez a fejezet *(ésesz chajil)* a liturgiában is helyet kapott és a templomból hazatérő családfő mondja péntek este kiddus előtt. A könyv 31 fejezetből áll. Jellemző, hogy nem tartalmaz intelmeket a bálványimádás ellen, ami arra vall, hogy olyan időben íródott, mikor az idolatria nem fenyegette a zsidó népet. De a vallást sem említi kizáróan zsidó vonatkozásban és csupán istenfélelemre buzdít. Az Izráel szó és a Tóra törvénye sem fordul elő a P.-ben, ami egyébként az összes bölcseleti *(Chochmó)* irányú bibliai könyveket jellemzi. A könyv szerzői iskolai oktatásra szánták a könyvet és az élet és erkölcsi rend megismerésére vették a fősúlyt. Pedagógia célzatát úgy hangsúlyozza ki, hogy sok intelmét a «fiam» megszólítással kezdi. A könyv szellemének legfőbb jellemző vonása, hogy nem pesszimisztikus, sőt ellenkezőleg, a zsidó optimizmushoz méltóan mindig a jó érvényesülését reméli. Bölcselete a józan életfelfogás filozófiája. A boldogságban ismeri föl a földi élet célját, de az ahhoz vezető út nem az életöröm mesterséges elfojtása, hanem az erkölcsösség, amely derült mértékletességre int. A kicsapongást és a gyönyörökben való tobzódást persze elítéli és ez legplasztikusabban a borról szóló tanításaiban fejeződik ki. «Ne légy azok közül való, akik bortól megrészegednek, a tobzódók közül, akik hússal hasukat megterhelik. Mert a részeges és tobzódó végül elszegényedik és rongyos ruhákba öltöztet az alvás» (23. 20, 21). «Kinek jaj? Kinek baj? Kinek jut perpatvar? Kinek kesergés? Kinek vétkezetlen sebek? Kinek a szemnek vörössége? A bornál virrasztóknak, akik mennek a jó bor koresmájának keresésére. Ne gyönyörködj a borban, ha még úgy piroslik is, ha akárhogy pezseg is a billikomban. Mert végezetre megmar, mint a kígyó és megcsíp, mint az áspis. Szemed idegenségeket lát, szíved oktalanságot gondol. És olyan leszel, mint aki fekszik a tenger hullámain, vagy

mint aki ül az árbócfa tetején» (23. 29, 30, 31, 32, 33, 34). De a szenvedőkkel és hajótörőttekkel szemben elnézőbb. Tudja, hogy ezeknek vigasz és enyhülés, ha nyomorukat borban felejthetik. «Nem királynak való, Lemuél, nem királynak való a borivás és fejedelmekhez nem méltó a részegítő ital. Mert ha iszik, megfeledkezhetik a törvényről és eltéveszti a szegény ember igazát. Ám adjatok italt az elveszejtettnek és bort az elkeseredettnek. Az hadd igyék és feledje nyomorúságát és ne gondoljon mindig az ő bajaira» (31. 4—7). F. M.

Pelóni *(Plojne).* N. N.; valaki. Ha nőre vonatkozik, akkor: *pelónisz*; korrumpáltan: *plojneszte.*

Péner *Miklós*, rabbi, szül. Szatmárnémetiben 1889 szept. 29. 1904—1914-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1913-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1917. pedig rabbivá. 1919-ben kinevezték a budai izr. hitközség vallástanárává. Egyévi tanári működés után a sümegi hitközség választotta meg rabbijának. 1922 óta bajai főrabbi. Munkája: *Juszuf Al-Baszir: Al Kitáb al Muhtávi* (1913). F. D.

Pénzüzlet. A középkori P. a hitel- és zálogügylet területein mozgott és ennek legősibb megnyilatkozásaitól kezdve a mai idők hatalmas pénzintézeti berendezkedéséig különös és jelentőségteljes szerepet juttatott a zsidóságnak. A középkor legsötétebb napjaiban az elnyomottság kényszere folytán tért rá a zsidóság a P.-re, amely a maga bizonytalanságában is végső menedéke volt a megélhetésének. És a gazdasági élet törvényszerű fejlődése elvitte a kapitalizmus fejlődésének kulminációs pontjáig, ahol a tőke koncentrációja, a trösztök és kartellek hatalma csúcspontját jelzik a P. történeti és gazdasági fejlődésének és jelentőségének.

Történeti szerepe. A P., mint megélhetési lehetőség akkor jutott jelentőséghez a magyar zsidóság életében, amikor a társadalmi és gazdasági elnyomatás a zsidósággal szemben is megnyilvánult. Amíg a magyar államalapítás idején, de még a magyar történelem első századában is, a zsidók az egyenjogúság alapján éltek az országban, életmódjuk is azonos volt a magyarokéval. Szt. László nak a zsidókkal foglalkozó rendelete (l. *Szabolcsi zsinat)* még egyáltalában nem tesz említést P.-ekről, de még Kálmán király első rendelete sem. (L. *Kálmán király rendelete.)* Csak Kálmán későbbi zsidótörvénye (l. *Kálmán király zsidótörvénye)* intézkedik legelőször nem csak a zsidók adás-vevéséről, de pénzkölcsönzéséről és zálogbirtokáról is. E rendelet kiadását minden valószínűség szerint az tette szükségessé, hogy a régi magyar-zsidó őslakosság bevándorolt elemekkel szaporodott. A bevándorlók a zaklatások elől Magyarországra menekült cseh zsidók voltak, akik mivel csak ingó jószágaikat és pénzüket hozhatták magukkal, egyedüli megélhetésként csak adás-vétellel és P.-ekkel foglalkozhattak. Számukra ugyan ez a megélhetési mód nem jelentett újszerűséget, mert előbbi hazájukban az elnyomatás már régen ráterelte őket erre a szabad és aránylag független kereseti lehetőségre. Kálmán királynak nem kerülték el figyelmét a bevándorlottak eltérő életviszonyai s mivel a hazai zsidók is elsajátították tőlük a P.-i tevékenységet, szükségét látta annak, hogy a gazdasági életet megrendszabályozza. A magyar zsidóságnak ekkor már komoly okai voltak arra, hogy a gazdasági élet szabad terénumai felé orientálódjék, mert Kálmán király rendelete már valósággal lehetetlenné tette számára a földmívelést. Ez már a második olyan kísérlet volt, hogy a zsidókat kiszorítsák a mezőgazdálkodásból és erre legkézenfekvőbben az a mód kínálkozott, hogy megfosztották őket a munkaerő tartásának lehetőségétől. A munkaerő ez időben a rabszolga volt, de a rendelet szerint zsidó *keresztény* rabszolgát nem tarthatott. Pogány rabszolga viszont akkoriban már alig volt. Így a gazdálkodásból kiszorított magyar zsidóság szívesen tanulta el a cseh zsidók pénzügyi üzletágainak ismeretét. Kálmán király részletes intézkedésekkel igyekezett elejét venni a bekövetkezhető zavarnak és önkénynek. Intézkedései az akkori viszonyokat és jogfelfogást tekintve, nagyjában elég méltányosak és részrehajlatlanok voltak, úgy hogy az akkori, főleg a külföldről jött zsidók bizonyára megelégedéssel is fogadták. A törvény első cikkelyének kivételével, kizárólag a zsidók és keresztények közti pénzkölcsönre és kereskedelemre vonatkozik: «Ha keresztény zsidónak, vagy zsidó kereszténynek két vagy három pensát érő kölcsönt adni akar: a kölcsönadó a kölcsönvevőtől kezességet vegyen, mire nézve mint tanuk keresztények és zsidók hivattassanak meg, hogy arra az esetre, ha netalán az egyik eltagadná, mit a másiktól kölcsön vett, ez a kezesség s mindkettejük tanui által megbizonyíttassék. Ha pedig az egyik a másiknak három pensánál nagyobb kölcsönt ad, ez kezesség s tanuk mellett, amint fentebb mondva volt, történjék; ezenkívül még a pénzösszeget és a tanuk neveit jegyezzék fel papirosra, melyet mind a két fél, t. i. a kölcsönvevő s a kölcsönadó erősítsen meg pecsétjével, hogy arra az esetre, ha az egyik a másikon erőszakot akarna elkövetni, az írás s mindkettejük pecsétje által az igazság kideríttessék.» IV. Bélának 1251. kiadott zsidótörvénye (l. *Béla [IV.] zsidótörvénye)* már részletesen intézkedik a zálogügyletekről is: «Ha keresztény zsidónak zálogot adott s azt állítja, hogy kisebb pénzösszeg fejében zálogosította el a zsidónak, mint amennyit ez mond: a zsidó a neki adott zálogra nézve esküt tegyen s amit esküje által igazol, azt fizesse meg neki.» A zsidó zálog fejében, bármi néven nevezendő tárgyat, melyet neki adnak, minden megvizsgálás nélkül elfogadhat, — egyházi ruhákat kivéve, ha csak az illető egyház elöljárója nem zálogosítja el, valamint véres és nedves ruhákat, miket semmi szín alatt ne fogadjon el. «Ha keresztény azzal vádolja a zsidót, hogy a zsidónál levő zálogot tőle ellopták, vagy elrabolták: a zsidó esküt tegyen e zálogra nézve, hogy amikor átvette, nem volt tudomása arról, hogy lopott, vagy rabolt jószág. Ez eskübe foglaltassék belé az összeg is, melynek fejében a szóban forgó zálogot adták és e bizonyítás után a keresztény minden csorbítás nélkül fizesse meg

a tartozást, melynek fejében a zálog adatott. Ha a zsidó tűzvész, vagy lopás, vagy rablás által holmiját s ezzel együtt a neki adott zálogokat is elveszti, — és ez bizonyos — de a keresztény, ki a zálogot adta, mind amellett perbe fogja őt: a zsidó egyedül a saját esküje által mentessék föl, hacsak a tény nyilvánvaló s köztudomású nem volt, amint fentebb mondatott. Ha keresztény valamely zsidótól visszaváltja zálogát, de úgy hogy az utána járó kamatokat nem fizeti: ezek, ha egy hónap multán nincsenek kifizetve, szintén kamatokkal növekszenek. Ha zsidó az országnagyoknak jószágra vagy levélre pénzt kölcsönzött és azt pecséttel ellátott adóslevéllel bizonyítja: a zsidónak az elzálogosított jószágot oda fogjuk ítélni, azt számára erőszak ellen megvédeni és kieszközölni, hogy a jövedelmeket mindaddig ő élvezze, míg valamely keresztény jelentkezik, ki az ily módon elzálogosított jószágokat ki akarja váltani. Az ily jószágokon lakó keresztények fölött azonban a zsidó semmiféle hatóságot nem gyakorolhat. Ha zsidó a kereszténytől vett zálogot már egy éven át magának tartotta és a zálog értéke a kölcsönzött pénzt s a kamatokat fölül nem haladja: a zsidó a maga bírájának mutassa be a zálogot, aztán eladhatja. Ha a zálog egész egy esztendeig a kikötött határidőn túl minden óvás nélkül maradt meg a zsidónál: ez többé senkinek sem felelős érte». «Ha keresztény az ő zálogát erőhatalommal veszi el a zsidótól, vagy ennek házában erőszakot követ el: mint királyi kamaránk megkárosítója (l. *Kamaraszolgaság*), súlyosan büntetendő.» A zsidók hitel- és zálogügyletei Béla halála után már nem állottak ilyen körülhatárolt törvényes védelem alatt. A sérelmek pedig leginkább a legmagasabb helyek felől érték az üzleti élet érdekeit, olyan személyek részéről, akiknek pedig poziciójával járt volna az a kötelesség, hogy az általános gazdasági érdekek védelmét keresztülvigyék. A gazdasági érdekvédelem legfeljebb ha egyoldalú volt, az egyéni célok vagy kiváltságos osztályok céljainak érdekében és a magántulajdon elvének tisztelete is sokszor csak az önbirtoklási határig terjedt és azon túl annál kevésbbé találhatott dogmatikus érintetlenségre, minél távolabb esett az uralkodó osztályok területeitől. A zsidó vagyon védelme a középkor jogfelfogása szerint királyi önkény tárgya lehetett és védelmet csak ritkán kapott és ezt is csak akkor, ha ezt a kincstár érdekei megkívánták. Elképzelhető, hogy ilyen vagyonjogi bizonytalanságban a kockázat milyen kerékkötője volt a P. fejlődésének és hogy éppen ez a kockázat járult hozzá a középkori kamatok állandóan emelkedő tendenciájához és segítette elő az uzsora meghonosodását. A zsidó hitelező minden garancia mellett sem számíthatott biztonsággal a pénzére, mert egy királyi rendelet minden kölcsönügyletet érvényteleníthetett, legelsősorban pedig a kamatok érvényességét törölhette. A középkorban valósággal szokássá vált, hogyha az uralkodók az ország vagy egy város lakosságának kedvében akartak járni, hogy őket valamely cél érdekében felhasználhassák, legelső dolguk a zsidó kamatok visszafizetésének elengedése volt, természetesen a zsidók megkérdezése és beleegyezése nélkül. Így tett 1274. X. Gergely pápa is, tehát alig két évtizeddel az után, hogy IV. Béla kiadta a zsidótörvényét. A pápa, hogy a szent földnek még keresztény kézen levő csekély részét megmentse, a zsidók pénzén akarta toboroztatni a harcosokat. Meghagyta az esztergomi érseknek, hogy hirdessen keresztes hadjáratot és eszközölje ki, hogy a keresztesek részesüljenek egyebek közt abban a kiváltságban is, hogy fölmentessenek a zsidó hitelezőknek járó kamatok fizetése alól. Ennek a felhívásnak eredménye ugyan nem volt, de a későbbi idők számos példáját szolgáltatták a hatalmi önkénynek a zsidó tőkével szemben. Valósággal meglepő 1360. Nagy Lajosnak az az eljárása, hogy amikor a zsidókat kiűzte az országból (l. *Kiűzetés*), megengedte, hogy ingó vagyonukat magukkal vihessék és követeléseik jogosultságát kiűzetésük után is elismerte és a magyar törvényhatóságok a kiűzött zsidók követeléseinek behajtására még segédkezet is nyujtottak, ha a zsidók a szomszéd országokból, ahová kívándoroltak, követeléseiket utólagosan bejelentették. Ingatlanaikat viszont, amennyiben a kiűzetésükre rendelt határnapig nem értékesíthették, Lajos a királyi kincstár javára lefoglalta és részben kegyenceinek, valamint egyes városoknak, legyakrabban pedig egyházaknak és főpapoknak ajándékozta. A kamatok visszafizetése körül is korának szokásait követte; a keresztény adósoknak, mint pl. Sopron polgárainak itt-ott elengedte a zsidó-kamatok megfizetését, a tőke visszafizetését azonban megkövetelte. Pedig uralkodásának elején elismerte és megerősítette az országnagyok zsidó-kölcsöneit és a kölcsönök fejében adott biztosítékokat. Lajos rendeleteinek türelmetlenségét vakbuzgó kereszténysége idézte elő és különös, hogy még e sok erénnyel felruházott uralkodó sem tudta hithűségét úgy dokumentálni, hogy annak szempontjai teljesen mentesek legyenek az anyagias vonatkozásoktól. Mert akármennyire is igyekezett lovagiasságát megőrizni, az a tény, hogy jelentőségteljes zsidóvagyon jutott az ő kényére-kedvére és hogy a zsidók kiűzetésével a zsidók gazdasági szerepét csökkentette, olyan motivumok, amelyek nem férhetnek össze a vallásos rajongás vakbuzgóságával sem. Valójában pedig nagy hálátlanság volt mindez a zsidótőkével szemben, amelyet az előző királyok, mint pl. II. Endre és IV. Béla válságos időkben fentartás nélkül igénybe vettek. A zsidótőke volt mindig nemcsak a királyok és a főnemesség, hanem a pénzszűkében levő köznép végső menedéke, de nem szabad azt hinni, hogy ez a nagy kereslet mozgatta meg csupán arra a zsidóságot, hogy a P. jövedelmezőségét kihasználja. A gazdasági élet kialakulására nagy befolyást gyakorol egyes korok társadalmi berendezkedése és gátló életszemlélete, de mert a gazdasági élet vérkeringésében előítéletek által feltorlaszkodó akadályok nem állhatják útját a fejlődésnek, a gazdasági kényszerűség találja meg a maga számára a levezető utat és kiépíti azokat a szerveket, amelyeket az osztályelőítélet, vagy az ethikai elfogultság gondozatlanul

hagyott. Ha most tekintetbe vesszük, hogy az osztályelnyomás mindig teremt olyan társadalmi rétegeket, amelyeknek elhelyeződését a létbizonytalanság és a kiszolgáltatottság irányítja, láthatjuk, hogy az elnyomottsági tendencia szorítja az egyes társadalmi rétegeket a még szabad gazdasági területek felé. Az új gazdasági elhelyeződés adja meg osztályjellegét is a hozzáidomult társadalmi rétegnek és így kerül aztán szembe a hatalmon lévő osztályérdek egy egészen új osztályérdekkel, amit ő maga hozott létre, anélkül, hogy a következményeivel számolt volna. Így hozta létre a zsidó kapitalizmust, a zsidó burzsoáziát a középkor életszemlélete és gazdaságpolitikája. A gazdaságpolitikát, mint tudjuk, a kiszorítási tendencia irányította. Minden kereseti lehetőséget elzártak a zsidóság elől, maradt tehát számára az üzlet. De hogy ez megmaradhatott és kialakulási periódusában mondhatni jóformán konkurrencia nélkül, ebben szerepe volt a kor társadalmi és ethikai előíteletének. A keresztény egyház a legrégibb idő óta megtiltotta híveinek a kamatra kölcsönzést, de még a nyerészkedéssel járó adás-vételt is. Az egyház ugyanazzal a szigorral fordult a kereskedők, mint az uzsorások ellen. De mert a mindennapi élet gazdasági szükségleteit ellátni nem lehetett és kamatnélküli kölcsön kockázatára még az egyház tekintélye sem tudta rávenni a híveket és mert maga az egyház ugyancsak nem tudta kieszközölni a végeredményben nélkülözhetetlen kölcsönöket, szükségkép odajutott, hogy a következő tételeket állította fel és hirdette ki: «Keresztények számára az uzsora tilos. Minthogy pedig az uzsora kényszerítő és így elkerülhetetlen szükség: azért kell hogy uzsoráskodjanak a nem keresztények, akiknél az uzsora vagy éppen nem, vagy csak alig tekinthető bűnnek». Így ez a középkorban európaszerte elfogadott nézet már közvetlenül a P.-ek felé terelte a zsidókat, sőt a kamatra kölcsönzést valósággal kiváltságukká tette, az uzsoráskodásra utalta és erre egyenesen fel is hívta őket. Mindezt pedig azért, «hogy ez által nagyobb baj kikerültessék és a keresztények távol tartassanak az uzsoráskodás bűnétől». Az egyház rendkívüli hatalma, a szentszék egyre növekvő befolyása, valamint a külföldnek, főkép Németországnak és Ausztriának a zsidókra vonatkozó és Magyarországban is érvényre jutott jogelvei itt is meghonosították e nézeteket. Minthogy azonban az egyház tilalmát úgy értelmezték, hogy kamatot csak kereszténytől tilos venni, de «zsidók és pogányok kárára az uzsora meg van engedve», előfordult az is, hogy zsidók keresztényektől vettek fel kölcsönt és a zsidókkal a kamatot megfizettették maguknak. A kamatszedés a középkor felfogása szerint esetenként változott. Ha a király volt a hitelező, a kamat is fejedelmi méreteket ért el. IV. Béla pl. Henuk (l. o.) zsidó kamaragróf fiainak tartozásaiért akkora kamatot számított, amint azt a király által kiállított okirat is elismeri, hogy a kamatok három év alatt többre rúgtak a tőkénél. Az ilyen eset azonban annál inkább is ritkán történhetett meg, mert rendesen a zsidók voltak a hitelezők. A kamatláb szokásos nagyságáról egyébként, amelyet más országokban a régi zsidótörvények határoztak meg, nálunk e korszakból nem maradt fenn semmiféle tudósítás. Valószínű, hogy a zsidók nem szedhettek túlságosan nagy kamatokat, mert uzsoráskodások ellen nem merült fel panasz. Mindössze Küküllei János, Nagy Lajos történelemírója jegyzi meg, hogy a zsidók vagyona «az uzsora örvénye által lőn összehalmozva». És hogy a király, a zsidóságnak ily módon szerzett vagyonát, amelyre pedig a kor jogfelfogása szerint igényt tarthatott volna, «mint a sarat megvetvén, bírni vagy lefoglalni nem akarta». A száműzetésre ítélt magyar-zsidók ugyanarra a sorsra jutottak a külföldön, mint az egykor Magyarországra letelepült cseh-zsidók. Csak az üzletkötés maradt meg számukra megélhetési módnak. Ezt a mesterséget űzték tehát, vagy kifejezetten csak P.-i tevékenységet folytattak. Ama királyi rendelet ellenére, amely zsidó hitelezők követeléseinek jogosságát elismerte, fölmerültek olyan helyzetek, amikor egyes városok polgárai megtagadták az adósságok rendezését. Álláspontjukat az a középkorban általánosan elfogadott nézet támasztotta alá, «hogy a zsidóknak voltaképen nincsenek jogaik; hogy az, amit a törvény különben eltilt, irányukban meg van engedve és hogy nekik csak akkor és oly mértékben szolgáltatnak igazságot, amikor s amily mértékben az uralkodó akarja, vagy megengedi». (V. ö. *Kohn S.*, «A zsidók története Magyarországon», Budapest, 1884. IV. k. I. f. 157. l.) Pozsonyban nyilvánult meg legelőször ez az állásfoglalás, amelyről az egykorú okirat ezeket mondja: «Azon zsidók, akik Pozsonyban voltak megtelepedve és elűzettek, Hainburgba menekültek s innét pörlekedtek Pozsony város bírájával és polgáraival, szegényekkel és gazdagokkal egyaránt, követelvén tőlük, hogy fizessék meg nekik mindazt, miről írásuk és levelük van. A pozsonyi polgárok azonban, szegények és gazdagok élvezni akarván azt, hogy a király a zsidókat országából száműzte, vonakodtak őket kielégíteni.» Nagy Lajos azonban kitartott eredeti álláspontja mellett, utasítására a pozsonyi bíró Hainburgba ment, ahol a tanáccsal és Schickerlein Miklós zsidóbíróval egyezségre lépett, amely szerint a zsidók a hainburgi zsidóbírónak és a pozsonyi bírónak egy éven belül bemutatják adóslevelеiket és ezek a pozsonyi bíró pecsétjével ellátva a hainburgi zsidóbíróhoz kerülnek letétbe. Az egyévi határidőn túl bemutatott adóslevelek érvénytelenné lesznek. Pozsony városa ekkor 118 fonttal tartozott a Hainburgba menekült zsidóknak. Ezt az összeget 1364-ig ki is egyenlítette. Sopron városa tartózkodott attól, hogy egyezségre lépjen zsidó hitelezőivel. Mintha mi sem történt volna, a száműzött zsidókkal továbbra is fenntartották üzleti összeköttetéseiket, sőt újabb kölcsönöket vettek fel tőlük. De amint előtérbe került a zsidók visszatérésének kérdése, nyomban folyamodtak Lajoshoz, hogy mentse fel őket régibb és újabb adósságaiknak visszafizetése alól. Itt azonban a középkori felfogás szerint egy komplikált jogi kérdés merült fel. Ugyanis azzal, hogy Lajos száműzte a zsidókat, tulajdon fenhatósága alól felszabadította őket és

lemondott azokról a jogokról, amelyek addig illették meg, míg a zsidók az ő kamaraszolgái voltak. Mivel a zsidók ekkor már új védúr fenhatósága alá kerültek Ausztriában, Lajos az adósleveleket még visszatérésük után sem nyilváníthatta semmisnek, mert amikor a zsidók a kölcsönt folyósították, Rudolf osztrák hercegnek a zsidói voltak. Lajosnak tehát, hogy a soproniak kedvébe járjon, kérelemmel kellett a bécsi herceghez fordulni, aki Lajos kedvéért fel is mentette a soproniakat adósságaik megfizetésének kötelezettsége alól Lajos azonban fenntartotta magának azt a jogot, hogy az adósleveleket újra megerősítheti és ezáltal ismét jogerőre emelheti. Az adósleveleknek a középkorban szokásos, királyi önkénnyel való megsemmisítését «levélölés»-nek (l. o.) nevezték. Ezt a «levélölést» az akkori fejedelmek, mint őket megillető jogot gyakorolták és hogy Nagy Lajos is osztozott korának e felfogásában, az kitűnik a zsidók visszatérése után követett eljárásából. Mivel az adóslevelek és egyéb okiratok érvényüket vesztették, 1376 körül helyettük az ú. n. «zsidókönyv» (l. o.) rendszerét vezették be, ezt a XIII. sz.-beli francia találmányt. Ebbe vezették ezentúl be a zsidó és keresztény közt kötött kölcsön- és P.-eket, amelynek elmulasztása esetén a követelés érvénytelen volt. A zsidókönyvnek hivatalos bizonyító ereje volt és magát a könyvet egy keresztény esküdt, rendesen a város zsidóbírója őrizte, a keresztények és zsidók pedig egy-egy esküdtet választottak, akik a könyvet használat után lepecsételték s felnyitásakor mindig jelen voltak. Ebbe a könyvbe jegyezték be a hitelező zsidónak zálogul lekötött fekvőségeket és a fölvett kölcsön után járó kamatokat. A pozsonyi helyi törvény egy font fillér után hetenkint két fillért, vagyis $43^1/_3\%$-ot engedélyez. Egy fontnál kisebb tőkénél pedig hatvan fillér után hetenként egy fillért, azaz $86^2/_3\%$-ot. Ezeket a kamatokat azért állandóan a megsemmisítés veszedelme környékezte. Zsigmond király 1392. a pozsonyi polgárokat felmentette «az ő zsidóitól» felvett mindennemű kölcsönök után járó kamatok fizetése alól, mivel szőlőiket, amelyeket zsidópénzen műveltettek, fagy érte. Zsigmond mindamellett törvényben is igyekezett szabályozni a pénzügyi viszonyokat. Törvénybe iktatta, hogy «Ha a keresztény valamely pénzkölcsön után, minden megegyezés nélkül zálogot adott a zsidónak; vagy ha tőle ilyen megegyezés nélkül, más módon pénzt vett föl kamatra: akkor a keresztény minden száz dénár után hetenkint két dénár kamatot tartozik fizetni a zsidónak». A törvényes kamatláb tehát heti két százalék volt, azaz egy évre számítva száz százalék, ami kétszer akkora százalékot tett ki, mint amekkorát Pozsony városának 1376-iki helyi törvénye, mint legmagasabb kamatlábat engedélyezett. Zsigmondnak ez a törvénye azonban nem zárta ki azt, hogy a kamatlábat a felek tetszés szerint magasabb százalékban állapíthassák meg. A törvények, amelyek a zsidók számára némi jogbiztonságot nyujtottak, azokkal szemben értek mégis legkevesebbet, akik kibocsátották. Ha már az elnyomás és üldözés a városok és főurak részéről leenyhült, akkor ismét a király élt ama jogával, mely szerint vagyonuk fölött korlátlanul rendelkezhetett. 1438-ban pl. Albert király engedte így el Sopronban György mészárosnak a kamatokat, melyekkel zsidó hitelezőinek tartozott, a következő évben pedig ugyanilyen kedvezményben részesítette Nagyszombat valamennyi polgárát, ha a zsidóktól fölvett tőkéket bizonyos határidőig visszafizetik. És nem ezek voltak az egyedüli esetek, amelyek Albert alig két esztendős uralkodása alatt előfordultak. Erzsébet, aki mint királyi özvegy vette át a hatalmat Albert halála után, különböző megszorító intézkedéseivel közvetve sújtotta a P.-tel foglalkozó zsidókat. És mikor 1440. Sopronban az erődítési munkálatok miatt a polgárok lerombolt házaiért a zsidók belvárosi házait ajándékozta oda, a kárvallott polgárokat még fölmentette azon kölcsönök visszafizetése alól is, melyeket lerontott házaikra a zsidóktól régebben felvettek. Hunyadi János sem tudta kivonni magát korának rásúlyosodó kényszerei alól. A pártvillongások és szakadatlan háborúk a városok jóindulatára és segélyére utalták és emiatt tette 1450. lehetővé Pozsony városának és polgárainak, hogy a zsidóktól kölcsönvett pénzeket, vagy egyéb adósságot ne fizessék vissza, hanem bárminemű adósságuk «nyugtázottnak, rendezett és törlesztettnek» tekintendő. Mikor V. László 1453. átvette a kormányzatot, ugyancsak elengedte a pozsonyiaknak az összes kamatokat, amelyekkel az országban lakó bármely zsidónak tartoztak és csupán a tőke visszafizetésére kötelezte őket. Érdemtelen bánásmód volt ez a zsidókkal szemben, mert a városok a zsidóktól kölcsönvett pénzen állították ki a királyi sereghez küldött dandáraikat. A jutalom ezért a zsidók megkárosítása volt, holott voltaképp a városok a zsidók pénzével járultak a háború költségeinek fedezéséhez és a királyi hadak segélyezéséhez. Mátyás király is igénybe vette azokat az eszközöket, amelyekkel elődei korlátlanul rendelkeztek a zsidók vagyona fölött. 1462-ben a nagyszombatiakat fölmentette a zsidó kamatok fizetése alól, Pozsony lakóinak 1467. zsidó adósságaik visszafizetésére félévi halasztást adott, 1475. pedig a zsidó-kamatok felét engedte el nekik. 1486-ban a nagyszombati tűzvésznél azzal kártalanította a nagyszombatiakat, hogy akiknek a háza leégett, nem tartoztak megfizetni a zsidóknak a tőlük kölcsönvett tőkét. Az efféle kamat- és adósságelengedés annyira szokásos kedvezménnyé lett Mátyás uralkodása alatt, hogy azt már a királyi városok kapitányai is osztogatták, akiknek önkényes eljárását Mátyás utólag helybenhagyta. Súlyosan megnehezítette a P.-et, főleg a hitelezési lehetőséget nagyon korlátozta Mátyásnak 1475. Pozsony felterjesztésére kiadott azon rendelete, amelyben a város lakóinak meghagyta, hogy zsidóknál ingatlanokat senki el ne zálogosítson, a zsidóknak pedig megtiltotta, hogy kereszténytől bárminemű fekvőséget zálogba vegyenek. Ezt a rendelkezését azzal indokolta, hogy az elzálogosított ingatlanoknak zsidókézre jutása «nyilvános botrány az összes kereszténységre nézve». Mátyás halála után kezdődött el a ma-

gyarországi zsidók történetének legszomorúbb korszaka. Társadalmi és anyagi helyzetük süllyedése gazdasági fejlődésük elé is gátat vetett. Erőszak és az anyagi megkárosítás uralták az elkövetkező idők eseményeit ugy Korvin János alatt (l. *Tatai kiűzetés*), mint II. Ulászló idején, aki a fekete sereg kielégítésére és hadai felszerelésére a pénzt a zsidóktól csikarta ki. Pozsonyi gazdag zsidókat pedig börtönbe vettetett, hogy négyszáz forint kölcsönt kikényszerítsen belőlük. 1503-ban pedig elengedte a pozsonyi polgároknak a kamatok visszafizetését, amellyel zsidónak tartoztak. A szegényebbek, akik egész vagyonukkal sem törleszthették a kölcsönvett tőkét, csak annyit tartoztak fizetni, amennyit éppen bírtak, az adósság hátralevő részét egyszerűen érvénytelennek nyilvánították. A zsidók intervenciójára a király ezt az utóbbi rendeletet mégis visszavonta. A mohácsi vész előtti korszak kétségtelenül legnagyobbstilű pénzembere a zsidó Szerencsés Imre (l. o.) volt, aki pénzügyekben való jártassága és az udvarnak folyósított tetemes kölcsönei folytán jelentős befolyáshoz is jutott. E korszakban a pénz túlságosan is drága jószág volt, mivel készpénzben egyáltalán nem volt infláció. A pénz árát pedig a törvény nem szabályozta. Pozsony város törvényhatósága ugyan megkísérelte, hogy a megengedhető legmagasabb kamatlábat megállapítsa és pedig, hogy kisebb kölcsön után $86^2/_3$ százaléknál, nagyobb után $43^1/_3$ százaléknál többet szedni nem szabad, de Pozsony példáját sehol nem követték. Maga Pozsony is, mikor 1439. egy ottani Iszerl nevű zsidónál száz forintnyi kölcsönt vett föl, kamat fejében heti egy forint fizetését ígérte, vagyis 52 százalékot, tehát $8^2/_3$ százalékkal többet, mint amennyit a helyi törvény ilyen kölcsön után megengedett. Zsigmond 1431-iki rendelete szerint 104 százalék ítélendő meg a kölcsönadó zsidónak. Ez a zsidókra kényszerített uzoráskodás nem vált anyagilag a zsidóság előnyére, mert hiszen elszegényedésük bekövetkezett. A pénz, amellyel akkoriban a kölcsönforgalmat lebonyolították, nem volt nagyobb összeg, mert így is kielégítette a szűk korlátok között mozgó mindennapi forgalom kicsinyes igényeit. Ezen sokat keresni nem lehetett. Az országnagyokkal és a királyokkal folytatott nagyobbszerű P.-ek lassan-lassan megszüntek. A városok és egyesek, valahányszor jelentékenyebb összegre szorultak, rendesen már vagy kereszténynyhez, vagy pedig külföldi zsidókhoz folyamodtak, mert a belföldiek csak kisebb kölcsönt tudtak adni. Társadalmi állásuk sem volt már és az uzoráskodás teljesen felfokozta a zsidógyűlöletet. Az uzsora a leromlott helyzet következtében valóban alaposan életrekapott. Korláthkewy Péter komáromi főispán említette, hogy jobbágyai 1522. elszöktek Morvába és Ausztriába zsidó hitelezőik üldözése elől. Az egyik jobbágy egy nagyszombati zsidótól felvett egy forintért már húsz forintot és egy tehenet fizetett. A mohácsi vész után, a hódoltság alatt a török törvény uzoratilalma nem nehezítette meg a P.-et, bár jelentős kockázattal járt töröknek hitelezni. Mohamedán adós, ha hamis tanuval is bizonyította, hogy uzorát vettek tőle, úgy a bíró nemcsak a kamatok visszaszolgáltatására kényszerítette a zsidó kölcsönadót, hanem sokszor még a tőkéjétől is megfosztotta. A kamattal járó P.-eket a zsidók maguk között úgy oldották meg, hogy a kölcsönre igényt tartó zsidó egy nem létező vételtárgyat ajánlott fel megvételre a hitelezőnek. A hitelező erre adott egy bizonyos összeget, annyival kevesebbet, mint amennyit a kamat kitett a kért összeg után, amelyet az adós megfizetni tartozott. Az előző viszonyokhoz képest ez a helyzet annyival jobb volt, hogy a zsidók szabadabban éltek, a vallási türelmetlenségtől szenvedniök nem kellett és a kereskedelem szabadságát, így a megélhetés lehetőségét mi sem korlátozta, legfeljebb az adóterhek voltak igen jelentékenyek (l. *Zsidó adók*). A budai zsidók gazdagságáról sokat beszéltek ezidőben. Gazdag embernek számított az, akinek 50,000 garas volt a vagyona. Ez megfelelt 200,000 forintnak. A törökök kivonulása után rossz idők köszöntöttek a zsidóságra, mindenfelé zaklatásokkal találkoztak, nehezen fejlődhetett hát a P. is. Még ilyen körülmények között is, csakhogy nyugalmat biztosíthassanak maguknak, mikor 1711. Esztergom kiűzte a zsidóit, de azokat a sz. kir. város bírája a tanács tudta és beleegyezése nélkül újra beengedte, a zsidók ennek fejében hajlandók voltak kölcsönt biztosítani, hogy a város zilált anyagi ügyeit rendezhesse. A vége mégis az lett, hogy a keresztény polgárok inkább maguk ajánlották fel a szükséges összeget, csakhogy a zsidókat kitelepíthessék a városból. És valóban, 1735. Esztergomban már nem lakott zsidó. Mint az egész zsidóság életére, úgy a P.-re is II. József császárnak az 1783 márc. 31. a helyhatóság által közzétett rendszabálya volt döntő hatással (l. *Egyenjogosító törekvések*). A százados megszorítások felengedtek és a zsidóság közelebb került a szellemi és anyagi nyomorúságból a kulturához és ahhoz a társadalomhoz, amely eddig nem fogadta magához. Szabadon választhatta meg minden zsidó a pályáját és az életlehetőségnek ez a kiszélesülése indította meg a zsidó energiákat nemcsak a közgazdaság szélesebb területein, de magának a P.-nek kifejlesztése felé is. Ahogy a pesti kereskedelem felvirágoztatása körül a sok közül pl. az Ullmann-család szerzett nagy érdemeket, úgy ennek a családnak egyik tagja, a nemesített Ullmann Mór* indítványozta először a pesti kereskedelmi bank felállítását is. A zsidók annyira szerephez jutottak a közgazdasági életben az elkövetkező évtizedek alatt, hogy kínos feltűnést keltett az a körülmény, mikor 1840. a váltótörvényszék megalakításánál nem választottak be zsidó ülnököt és a törvény ellenére még azon jogtól is megfosztották a zsidókat, hogy a választásra befolyást gyakoroljanak. (V. ö. *Büchler*, «A zsidók története Budapesten», Budapest 1901. III. r. II. f. 363. o.) Az 1840-iki törvény (l. *Jogkiterjesztés*) bizonyos mértékig megszilárdította a zsidók helyzetét, úgy, hogy most már az emancipációs törekvések (l. *Emancipáció*) megfelelő bázison indulhattak el. A jogegyenlőség kivívása után hatalmas lendületet vett a zsidók gazdasági tevékenysége. Ahogy a Pesten alakult első bank megalapításában Ullmann Mórnak volt nagy része, a budai

első takarékpénztár megalapítása körül Koppély (később Harkányi) szerzett nagy érdemeket. Most már aztán egymásután tüntek fel a pénzvilág kiválóságai és napjainkig egész sora működött és működik ma is azoknak, akiknek munkássága összeforrott a magyar P. fejlődéstörténetével. Ezek közül elsősorban megemlítendők: Kornfeld Zsigmond, Lánczy Leo, Wahrmann Mór, Madarassy-Beck Miksa és Gyula, Székely Ferenc, Weisz Fülöp, Bartha Ödön, Jellinek Móric, Ullmann Adolf és Krausz Simon. A világháború valósággal új korszakot jelentett a P. terén. A változott viszonyok hihetetlen mértékben megnövelték nemcsak jelentőségét, de forgalmát is a pénzintézeteknek. Az anyagi áldozatok terén pedig a bankok jártak legelső helyen. A pénzintézetek életében nagy visszahatást idézett elő azonban a világháború után bekövetkezett forradalmak pénzügyi politikája. Az inflációs tendencia, majd a proletárdiktatúrának a bankokrácia elleni magatartása súlyos megpróbáltatásokat idézett elő a pénzintézetek életében. A pénz és az egész gazdasági helyzet stabilizálódása harmóniába hozta ismét a pénzintézetek életét az európai relációkkal és bizonyos, hogy a zsidóságnak továbbra is ép oly fontos szerepe marad, mint volt a P. megindulása óta, évszázadokkal ezelőtt. U. L.

Pénzverők. 1063. körül több magyar és külföldi zsidó kereskedő, akik bejáratosak voltak a királyi udvarhoz, különféle kedvezményekben részesültek. Anasztázia magyar királyné, I. Endre neje, akinek az államügyek vezetésére nagy befolyása volt, megengedte, hogy ezek a zsidók a maguk számára bizonyos mennyiségű pénzt verjenek, amelynek értéke a nyers ezüst fölött áll. Ezeket a zsidókat a királyné bizalmas állami küldetésre is felhasználta. Ez idő után sokáig nem szerepeltek zsidó pénzverők, mivel a zsidókat közben eltiltották a közhivatalok viselésétől. 1239-ben szünt meg a pápa engedélyével ez a korlátozás és 1242. a tatárjárás után már ismét találkozunk zsidókkal a pénzverők és állami tisztviselők között, amikor Béla apró ezüstpénzeket és filléreket veretett. Sok zsidó volt azok között is, akik a sürgősen szükségessé vált pénzjegyek készítésére a nyers érceket adták. Még V. István idejében, 1270—72. a királyi pénzverő főnökei zsidók voltak. II. Lajos alatt 1524. a kassai pénzverő élén is zsidó állott, noha ekkor a zsidók már megint nem kaptak nyilvános hivatalokat. U. L.

Péósz *(h.)*. Vulg. kiejtéssel: *pajesz*. Halántékfürt. A szigorúbb rituális életet élő, főkép keleti zsidóság még ma is követi azt az ősi szokást, hogy hajtincset hord a halántékán. Viselete a Tóra ez igéjén alapszik: «Ne pusztítsd el szakálad szélét (*Mózes* III. 19. 17). A Tóra ezt a tilalmat a pogány szokások ellenében állítja fel, mert a halottaknak szánt áldozathoz tartozott az időben az önmegcsonkítás, vagy lemérsékelt alakjában a tetoválás és hajtépés is. A Talmud e törvény bő részletezésében inkább a borotválkozásra terjeszkedik ki. A középkorból ránk maradt zsidó képeken a P. viselete nem vehető észre. A Sulchán Áruch már a P. mértékét is megszabja és azóta a lengyel zsidóság különös buzgalmat tanusított e zsidó jelleget kifejező viselet ápolásában. F. M.

Perek. Szakasz a Talmudban. Ugyancsak az *Ábot* traktátusának egy-egy fejezete, amelyet peszach és ros-hasónó között szombatonkint felváltva a délutáni órákban olvasnak az imakönyvből. Az olvasási periódus végén néha két fejezetet olvasnak hetenkint. F. D.

Perényi *(Pinkász) Adolf*, pedagógus, szül. Veszprémben 1855., megh. Budapesten 1914. Cikkei a tanügyi lapokban jelentek meg. Írt számos tankönyvet s sajtó alá rendezte Tinódi Sebestyén válogatott énekeit.

Péri *László*, festő és építész, szül. Budapesten 1889. 1922 óta a berlini Sturm művészeti szalonban állítja ki térviszonylatokat jelző, síkokból szerkesztett konstruktivista képeit. Mint építész az utóbbi években Oroszország számára tervezett munkáslakásokat. F. B.

Perles, 1. *Baruch Aser*, talmudtudós, szül. 1789., megh. Baján 1857 nov. 25. Családja Csehországból vándorolt be s ő Baján Kohn-Schwerin Götznek volt tanítványa a Talmudban. Később a modern irányhoz csatlakozott s fiát, P. Józsefet (l. o.) az akkor megnyilt breslaui rabbiszemináriumba küldte. P. dájan (alrabbi) volt egész életén s tanítójával a Chaszam Szóferrel állandó kontaktusban állott. Kohn Sámuel is az ő tanítványa volt. Életrajzát Kaufmann Dávid írta meg a «Monatsschrift» XXXVII. k.-ben.

2. *P. Joseph*, rabbi, szül. Baján 1835 nov. 26., megh. Münchenben 1894 márc. 6. Fia volt Baruch Ásher P.-nek, akitől talmudi ismereteit nyerte. A gimnáziumot Baján végezte, azután a breslaui egyetem és az ottani rabbiszeminárium növendéke lett. Előbb Posenben volt rabbi és 1863. Budapestre is meghívták, de a meghívást nem fogadta el. 1871-től kezdve Münchenben volt főrabbi. Ő avatta fel a monumentális új templomot 1887. A berlini hitközség meghívását sem fogadta el és a budapesti Rabbiszeminárium tanárságát sem. A rabbinikus nyelv- és régiségtudomány mellett a zsidó történelemnek is szakavatott művelője. Jelentékeny munkásságából nevezetesebbek: *Über den Geist des Kommentars des Moses b. Nachman* (Monatsschrift 18 8); *Die jüdische Hochzeit in nachbiblischer Zeit* (1860); *Die Leichenfeierlichkeiten im nachbiblischem Judentum* (1861); *R. Salomo b. Abraham b. Adereth* (1863); *Geschichte d. Juden in Posen* (1865); *David Cohen de Laras Rabbinisches Lexicon* (1868); *Etymologische Studien z. Kunde d. rabbinischen Sprach- u. Altertumskunde* (1871); *Zur rabbinischen Sprach- u. Sagenkunde* (1873); *Thron u. Circus d. Königs Salomo* (1873); *Die in einer Münchener Handschrift aufgefundene erste lateinische Übersetzung d. Maimondes Führers* (18 5); *Das Buch Arugat Habószem d. Abraham b. Asriel* (1877); *Eine neuerschlossene Quelle über Uriel Acosta* (1877); *Kalonymos b. Kalonymos Sendschreiben an Joseph Kaspi* (1879); *Beiträge z. Geschichte d. hebräischen u. aramäischen Studien* (1884); *Die Berner Handschrift d. Kleinen Aruch* (Grätz Jubelschrift (1887); *Beiträge z. rabbinischen Sprach- u. Altertums-*

kunde (1893). Ezenkívül kiadta a *Biuré Onkelost* (1888) és munkatársa volt a Revue des Etudes Juivesnek. Szónoklatait özvegye adta ki 1896. Emlékét nagy alapítvánnyal örökítette meg hitközsége. Egyik fia, *M. Max*, orvosdocens volt s még ugyanazon évben fiatalon meghalt kísérletezésből eredő mérgezésben. Másik fia, *M. Felix*, königsbergi főrabbi és az ugyanottani egyetemen az asszíriológia tanára, szül. Münchenben 1874 márc. 18. A müncheni és bécsi egyetemeken s az utóbbi rabbiszemináriumában tanult, majd a párisi rabbiszemináriumba ment, ahol rabbidiplomát kapott. Munkássága főleg a bibliakritikára és archaeológiára vonatkozik. Főbb művei: *Analekten zur Textkritik d. Alten Testaments* (1845); *Zur althebräischen Strophik* (1896); *Notes critiques sur le Texte de l'Ecclesiastique* (1897); *Was lehrt uns Harnack?* (1902); *Zur Erklärung der Psalmen Salomos* (1902); *Boussets Religion d. Judentums, kritisch untersucht* (1903); *Gesammelte Aufsätze zur Sprach- und Sagenkunde von Max Grünbaum* (1901). Kiadta Herford angol protestáns hebraista *Was verdankt die Welt den Pharisäern?* (1920) és *Das pharisäische Judentum* (1913) c. műveit, melyek több kiadást értek el. Tagja a Deutsche Morgenländische Gesellschaftnak.

Perlmutter *Izsák*, festő, szül. Budapesten. Első oktatója Magyar-Mannheimer volt, azután Karlovszky. 1891-ben Párisban a Julien iskolában tanult. Végül itthon Bihari iskolájában fejezte be tanulmányait. 1899-ben állított ki a Műcsarnokban hollandi tárgyú figurális képeket (*Hollandi halász*, *Ima*, mindkettő a Szépműv. Múz.-ban). 1921-ben nagy gyűjteményes kiállítás keretében mutatta be jellemző alkotásaiban egész munkásságát az Ernst Múzeumban. Művészi felfogásait mély komolyság jellemzi. Holland tárgyú figurális képei bensőséges felfogásukkal és monumentalitásukkal hatnak. Festői látása viszont erőteljes előadású tájképein szinte a tárgytalanságig fokozódik. *Hollandiai utca*, c. festménye 1905. az állami kis aranyérmet, *Falurészlet reggeli napsütésben* c. képe 1906. az állami nagy aranyérmet nyerte. Magyar tárgyú képei az alakok monumentális térbehelyezésével, a berendezés széles előadású, festő visszaadásával kapnak meg. A st. louisi kiállításon ezüst érmet, Münchenben aranyérmet, Brüsszelben, a világkiállításon ezüst érmet nyert. Igen nagy sikerei voltak a római (1911) és velencei (1914) nemzetközi kiállításokon, hol képeket vettek tőle olasz múzeumok számára. 1926-ban a firenzei Uffizi híres gyűjteménye számára önarcképét kérte. Ugyanez évben az International Society of Painters tiszteletbeli tagjává választotta. Hasonló nagy sikere volt az 1928-iki római magyar kiállításon, melyen *Magyar szoba* c. képét vette meg az olasz állam. *Falu naplementekor*, *A terrasszon* c. képei a Szépműv. Múz.-ban vannak. P. egyike azoknak a külföldön is igen ismert és nagyrabecsült festőinknek, akik a magyar művészet hírét messze földre vitték. F. B.

Perlrott-Csaba *Vilmos*, festő, szül. Békéscsabán 1880. Művészi tanulmányait Nagybányán kezdte, majd kiment Párisba s az izmusok felé közelítő művészet szellemét hozta vissza Magyarországra. Nagyobb gyűjteménnyel először a Könyves Kálmán «Fiatalok»-kiállításán szerepelt. Jelentős szerepe volt a Képzőművészek Uj Társaságának megalakulása körül. Elnyerte az Omike utazási-, az Erzsébetvárosi kaszinó s a főváros jubileumi díját. Ismételten kiállított külföldön. P. művészi fejlődése nem az egy problémánál való megmaradás s az abban való elmélyülés: tipikusan az a művész, aki mindenben megoldásra váró problémát lát, minden művészi megnyilatkozásra érzékeny és mindig újat kezd. Legújabb képei a mai francia festészetnek azt a szellemét tükrözik, amely a racionálizmus világos formáinak szépségeivel akar hatni. F. B.

Perls magyarországi rabbicsalád neve, amely hagyomány szerint a legendás hírű «hoher R. Löw» prágai rabbi (1525—1609) feleségétől, Perltől veszi eredetét, (mint Edels Edeltől).

Perls, 1. *Ármin*, P. Meir veje, szül. 1853., megh. 1914., kassai, kecskeméti és (1899 óta) pécsi főrabbi. A talmudi aggáda kiváló ismerője, a magyar nyelvű zsidó templomi szónoklat elsőrangú mestere. Négy kötetben megjelent beszédei megközelítik a formai tökéletes séget és tartalmi klasszicitást. Ezzel a művével a homiletikus alapon álló zsidó hitszónoklatnak a külföldön is megbecsült klasszikusa lett. Érzékeny lelke, büszke természete elzárta a tehetségéhez mért nagyobb szereptől, mely a zsidó közéletben megillette volna. Tartózkodó jelleme gátolta a nagyobbszabású irodalmi produktivitásban is, aminőt mélyreható tudásától várni lehetett volna. Tudományos folyóiratokban megjelent cikkein kívül kiadta egy héber nyelvű életrajzi bevezetéssel nagyatyja, P. Izsák Mózes responzumait *Besz Neemon* címen (Máramarossziget, 1908).

2. *P. Izsák Mózes*, rabbi, a P.-család alapítója, szül. Brodban (Morvaország) 1784. Pozsonyban és főként Posenban tanult és egymásután Kojeteinben (1813 óta), Holicsban (1820), Kismartonban (1822) és Bonyhádon (1841) működött, mint rabbi. Innen a hitközségi elöljáróság üldözése elől szülővárosába volt kénytelen visszavonulni, hol 1854. meghalt. Responzumainak kisebb gyűjteménye nyomtatásban is megjelent, valamint egy német nyelvű szónoklata (Ostdeutsche Post 1851 VI. 2.).

3. *P. Méir*, P. Izsák Mózes fia (1811—1893), 1834-től haláláig nagykárolyi rabbi, nagy hírű talmudtudós. Az 1868-iki országos kongresszus után nem csatlakozott egyik párthoz sem és tekintélyével fedezte a «statusquoante» irányzatot, aminek következtében szakadás állott be hitközségében. 1877-ben meghívást nyert az országos Rabbiképző intézethez a talmudi tanszékre, de nem fogadta el.

Pesát l. *Midrás*.

Pest. 1872 óta hét kerületével Budapest (l. o.) balparti városrésze és közigazgatását az egyesített főváros törvényhatósága látja el. A hét balparti kerület zsidó lakossága összesen 188,298, 25%-a P. összlakosságának. Története visszanyúlik a honfoglalási időkig, amikor «Pest vára» már fennállott. 1241 előtt a mai Budapestnek még csak Óbuda (l. o.) és P. nevű része állott fenn.

Gyarapodását elsősorban Szent Istvántól kapott kiváltságainak köszönheti és fejlődése egészen addig egyenletesen haladt, míg a királyok Budát nem részesítették elsőbbségben. P. lakosai a XI. sz.-ban tértek át a keresztény hitre. Zsidó lakosságának régi történetéről kevés emlék maradt fenn. 1406-ban szerepel egy P.-ről való Saul (l. o.), aki Székesfehérvárott megszerzi Béla (IV.) zsidótörvényének (l. o.) hiteles másolatát a magyar zsidók jogainak megvédésére. 1504-ben már voltak P.-en a zsidóknak házaik és telkeik, temetőjük pedig később a mai Lipótvárosnak a Dunához közel eső vidékén feküdt. A török hódoltság idején a P.-i zsidóság helyzete általában megegyezett a hódoltság alatt lévő budai zsidók (l. *Buda)* helyzetével. Az 1526. megjelent «Hernach volget des Bluthundts der sich nennet eyn Türkischer kayser gethaten» c. röpirat azt írja, hogy mikor szept. 8. a törökök elfoglalták P.-et, a várost felégették és minden embert agyonvertek. Mivel a Buda elfoglalásával foglalkozó héber krónika nem említ vérfürdőt, nyilván a P.-re vonatkozó tudósítás sem fedi az igazságot. A törököknek kivonulása után, 1686-tól kezdve vagy egy századon át nem lakott zsidó P.-en. Az átutazó zsidók helyzetét is megnehezítette a városi tanács, harminc krajcár vámot szedetett tőlük és ha éjjel megszálltak, egy tallért, az ú. n. Schlafgroschent. Idővel ezt három krajcárra, egy garasra mérsékelték. Mikor a helytartótanács magyarázatot kért P.-től e vámszedésre vonatkozólag, a város azt felelte, hogy kiváltságai szerint szabadságában áll zsidót felvenni, vagy kiutasítani. Ezt a jogát annyira gyakorolta, hogy mikor a budai zsidók III. Károlytól engedélyt kértek arra, hogy négy család P.-en üzletet nyithasson, kívánságuk teljesítését P. megakadályozta. Súlyosbodott a helyzet, mikor I. Lipót 1703 okt. 23. kelt kiváltságlevele a városi tanács szabad elhatározására bízta, hogy akar-e zsidót bebocsátani, vagy sem. P. élt is ezzel a jogával, hogy megszabadítsa polgárait a zsidó ipar és kereskedelem versenyétől. 1726 nov. 18-án a kamara felszólította a várost, szüntesse be a gazdasági érdekeket sértő törvénytelen eljárását és ha joga is van ahhoz, hogy a zsidók letelepedését megakadályozza, ezzel nem jár az, hogy az átutazóktól az éjszakai megszállás lehetőségét elzárja. A repülő hídon pedig ne szedjen nagyobb vámot a zsidóktól, mint a kereszténytektől. Ha pedig továbbra is olyan magatartást tanusít a város, amellyel a királyi kincstárt károsítja, a kincstár pert indít ellene. A helyzet ezentúl sem igen változott. Az 1727-iki zsidóösszeírásnál P. még arról értesíti nagy megelégedéssel a helytartótanácsot, hogy zsidó lakossága nincsen, zsidó arra sem kap engedélyt, hogy a városban megszálljon, kivévén azt az esetet, ha ott rája esteledik, vagy a királyi táblánál van dolga. Az 1735-i konskripció idején, amikor a helytartóság a zsidók összeírását azért rendelte el, hogy számukat oly mértékben leszállíthassa, amely a lakosság érdekeinek megfelel, Pestnek ismét nem volt zsidó lakója, akiről számot kellett volna adnia. Viszont azt a megjegyzést tette, hogy zsidó a jövőben sem telepedhet meg a területén. P. vm. zsidósága 1755. még mindig nem kereskedhet P.-en. A város a helytartóság előtt Lipóttól kapott privilégiumára hivatkozik és az 1715-i országgyűlés 37. cikkére, amely megerősítette idevonatkozó jogait. A helytartóság mégis elrendeli, hogy a zsidók felkereshetik a pesti országos vásárokat. A határozat gyakorlati keresztülvitele azonban nem sikerült, mert 1766 jún. 20. P. város kimondja, hogy zsidók a vásárait nem látogathatják. Később mégis megkapták a jogot a heti és országos vásárokon való megjelenésre, de eleinte megtiltották nekik, hogy áruikat kirakják és hogy nyúlbőrt vásároljanak. Zsidó eladó és vásárló Losung nevű illetéket tartozott fizetni. Csak 1759. kezdtek a zsidók valahogy megtelepedni P.-en, amikor az invalidus, a későbbi Károly-kaszárnya parancsnoka a kantinokat óbudai zsidóknak adta bérbe. A tanács közbelépett a parancsnoknál, mire az engedett, de 1762. a bérletárverezésnél mégis a legtöbbet ígérő óbudai zsidónak adta oda a bérletet 4000 forintért. A város erre minden fórumon panaszt emelt, mire a hercegprímás 1762 szept. 9. örömét nyilvánította afölött, hogy a város fellép a zsidók ellen. P.-nek a sok befolyásos pártfogó közbenjárására sikerült elérni, hogy a bérletszerződést felbontsák. Utoljára 1773 júl. 8. hivatkozott még P. zsidómentes voltára és az elkövetkező tíz év alatt a pesti vásárokon jogtalan vámmal terhelték a vásárjáró zsidókat. Csak az 1783 márc. 31. közzétett császári rendelet döntötte le a százados megszorításokat (l. *Egyenjogosító törekvések)*, mikor II. József lehetővé tette, hogy a zsidók a sz. kir. városokban megtelepedhessenek. A «Sistematica gentis Judaicae regulatio» (l. o.) néven ismeretes rendszabály, amely lehetőséget nyujtott a zsidóságnak a polgárosulásra, a zsidóknak P.-en való megtelepedését is nagymértékben előmozdította. Máj. 27. a helytartóság már elhatározta, hogy állandó zsidó vendéglő nyilhat meg P.-en, ami nagymértékű haladást jelentett, ha tekintetbe vesszük, hogy a XVIII. sz. hatvanas évei óta a város csak a vásár idejére, 16 napig nyitva tartott vendéglőt engedélyezett, amit az óbudai hitközség bérelt 100 forintért. Az állandó vendéglőre most is az óbudai hitközség kötött szerződést P.-tel, három esztendőre évi 550 frt bérösszegért. Az előváros négy helyén nyilhatott meg így zsidó étterem. P. első zsidó telepesei is Óbudáról származnak, mint az Offenheim, Berliner, Schönstein, Boskovitz, Hirsch és Leitosdorfer családok, úgy, hogy a P.-i hitközség szülőjének az akkor népes óbudai hitközséget kell tekintenünk. P. város 1786 júl. 31. a megye főispánját arra kérte, hogy a zsidók megtelepedését csak az elővárosban engedélyezze. A városi tanács mégis kénytelen volt engedni az idők szellemének és szórványosan beengedte a zsidókat a Belvárosba. A zsidók nagyobb része azonban a Terézváros szűk és gettószerű utcáiban húzódott meg. 1785-ig csak átutazó zsidók (l. *Commoráns)* szállhattak meg P.-en, most aztán már helytartósági rendelet alapján kénytelen P. megtűrni a zsidókat (l. *Tolerált)*. Mikor 1787. II. József névváltoztatási rendelete következtében (l. *Német előljáró nevek)* megtörtént a P.-i zsidók első hivatalos konskripciója, már tizennégy tűrt zsidó családfő lakott

P.-en. Ezeknek régi nevét zárjel között tüntetjük fel: Offenheim Izsák (Izráel Ábrahám) és fivére Márkus (Gomperz Ábrahám), Leitersdorfer Márkus, Mandel Salamon, Abelsberg Bóruch (Baruch Abelles), Schellenberger Sámuel (Schlesinger), Sachsel Márkus (Sax), Liebner Mózes (Mózes Löb), Bauer Salamon (Böheim), Berkovics Joél, Strauss Mózes (Mózes Árje), Mandel Mózes Dávid (Mózes Dávid), Helfer Dávid (Frankfurter), Almuslin Izsák (Frenk). Ez utóbbi spanyol származású szefárd zsidó volt. A telepesek lélekszáma 114 volt, beleszámítva a szolgaszemélyzetet is. A szolgaszemélyzet bejelentése számos esetben csak a hatóság félrevezetésére szolgált, mert míg a türelmi jog (l. *Türelmi adó*) érvényben volt, a város csak a tűrt zsidóknak adott letelepedésre engedélyt. E pénzáldozatot igénylő előnyös helyzetet a szegényebbek nem tudták elérni és úgy segítettek magukon, hogyha önálló keresetük is volt, névlegesen olyan hitrokonuk szolgálatába állottak, akinek megvolt a letelepedési joga. A letelepedési engedélyt 1788 júliusa után már azon feltételhez is kötötték, hogy a tűrt zsidó csak nagykereskedést vagy kézművállalatot létesíthetett és kicsinyben csak olyasmivel kereskedhetett, amiben a keresztény lakosságnak hiánya volt, vagy ami versenyen kívül állott. Eleinte még mészárszéket sem tarthattak és a városi mészárszék csak hetenkint kétszer mért ki kóser húst a számukra. II. József császár halálos ágyán 1790 jan. 28. visszavonta kiadott rendeleteit és a sz. kir. városokat visszahelyezte 1780 előtti jogaikba. P. polgárai nyomban megmozdultak, hogy megszabaduljanak a zsidóktól és márc. 25. a tanács késedelmezésére ismételten kérték, hogy a P.-en lakó zsidók távozzanak lakásaikból és üzleteikből máj. 1-éig és szüntessék be házalásukat. A város nem merte elutasítani a polgárság kérelmét és kimondta, hogy máj. 1-ig minden zsidó távozzék a városból és addig is megtiltja a házalásukat. A helytartóság két ízben is türelemre inti a városokat, mert a kiűzetési szándék valamennyi sz. kir. városban előtérbe került. A magyar zsidóság a dietától és II. Lipóttól kér védelmet és most hozakodik elő élelmezési nehézségeivel is. Az országgyűlés az 1790: XXXVIII. t.-cikkben (l. *De Judaeis*) meghiusította a városi önkény érvényrejutását és visszahelyezte a zsidókat abba az állapotba, melyben 1790 jan. 1. voltak. Ha P.-ről így nem is üzhették ki a zsidókat, zaklatásukat nem akadályozta semmi. P. úgy értelmezte a törvényt, hogy annak védelme csak azokra terjed ki, akik 1790. telepedtek meg a városban. A város tehát hivatkozva egy 1794 szept. 9-iki királyi határozatra, amely a várost feljogosítja a nem tolerált zsidók kitoloncolására, 1796 szept.-ben, a zsidó nagy ünnepek előtt elrendelte, hogy a nem tolerált zsidók távozzanak a városból. Huszonnégy forint birsággal sujtja azokat a háztulajdonosokat, akik nem tűrt zsidót házukba fogadnak. 1802 máj. 15. pedig a tűrt zsidók családos leszármazottait is ki akarja üzni. A helytartóság ezt a merényletet megakadályozta, de kimondta, a türelmi joggal bíró szülők gyermekei csak akkor kereskedhetnek önnállóan, ha külön türelmi engedélyt váltanak. A rendelet figyelme kiterjed a zsidó szolgákra is és eltiltja, hogy szolga jelleg alatt idegenből jövő zsidókat csempésszenek a városba. Ez a rendelet mondja ki azt is, hogy a P. zsidók gyülekezete hivatalos okmányokon, mint «Pester Juden» szerepelhet és nem mint «hitközség» és pecsétet sem használhat. Erre később is igen nagy súlyt helyezett a helytartóság. 1808-ban a város a zsidók számának csökkenését kérte, mire a helytartóság aug. 9-én rendeletben adta ki, hogy P.-en állandóan idegen zsidó meg nem telepedhet. A türelmi és kereskedési jogot a szülőktől csak egy fiú örökölheti, a többi gyermek csupán kommoránsnak és atyjuk üzletének segédeiül tekinthető. A város felfolyamodott a helytartótanácshoz, hogy a zsidókat szorítsák be a Terézvárosba, a Bel- és az akkor még Újvárosnak nevezett Lipótvárosban pedig ne bérelhessenek lakást. A város aggódva látta a zsidók szaporodását, mert már 1799 dec. 2-án 310 tűrt és 765 időző zsidó élt P.-en. A helytartóság engedett a város kérésének és a Lipótvárosból 62 zsidó családnak kellett volna elköltözni, ami hátrányosan befolyásolta volna az akkor épülő új városrész további fejlődését. Ezt belátta a Lipótváros polgársága is, de csak a zsidóság apellált a végzés ellen, hogy ismét gettóba akarják őket szorítani. A város még egyszer követelte kívánságának teljesítését, de 1815 ápr. 4. mégis ő maga kérte a helytartóságot, hogy vegye le a kérdést a napirendről, mert a zsidóknak a város körül szerzett érdemei miatt a polgárság elállott előbbi kívánságától. Csak 1828 kérte a P.-i zsidóság, hogy valamennyi szülő minden gyermekére egyaránt rászálljon a türelmi és kereskedési jog. A kereskedési jog 1812-ben 163 zsidó kereskedő között oszlott meg, akik közt 50 nagykereskedő volt, sokan szegényebbek, mint akár a házalók. A kereskedők rövidáru, üveg-, dohány-, termény-, pálinka-, papír-, szőrme-, liszt-, szatócs-, zsibáru, ócskavas üzletekkel foglalkoztak. 45 volt házaló, 13 vendéglős és 10 spekuláns. Kézműves 14 volt. 1833-ban már 1346 család élt P.-en, ezek közül azonban csak 530-nak volt türelmi, vagy kommorálási engedélye. 1839-ben már ötvennél több zsidó iparos dolgozott P.-en, de címtáblát nem függeszthettek ki és kirakatot sem rendezhettek. Az 1840. esztendő némi megkönnyebbülést hozott a zsidók helyzetében, az országgyűlés 1840: XXIX. t.-c. alatt (l. *Jogkiterjesztés*), megengedte a szabad letelepülést a bányavárosok kivételével és ugyancsak megengedte a kereskedelem és ipar szabadon való üzését. Hosszú idők küzdelmének volt ez az eredménye. Még 1807 nov. 6. az óbudai hitközség által összehívott törvényhatóságok zsidó képviselői P.-ről terjesztették folyamodványukat az országgyűléshez és kérték a polgári jogok megadását. Tíz esztendő mulva ismét P.-en tartott ülést a magyar zsidóság és Rosenthal Salamon, Saphir Gottlieb, Stern Márkus, Ábeles Náthán, Lemberger Ábrahám, Hirsch és Ullman Mózes útján kérték a királytól a 160,000 frt. türelmi adó leszállítását 1832-ben pedig nyolc tekintélyes zsidót bíznak meg azzal, hogy a zsidóság érdekeit a pozsonyi országgyűlésen képviseljék. 1839. Ja-

kobovics Fülöp dr. a zsidó-kórház igazgatója indít mozgalmat arra, hogy a vármegyei követek révén sérelmeik az országgyűlés elé juthassanak és azonkívül maga a zsidóság is közös peticióval járuljon az országgyűlés elé. P- vm. 1839 jún. 10. a követi utasításokba iktatta a zsidóság polgárosítására vonatkozó javaslatát. Ekkor már több oldalról támogatták a zsidók kívánságát, úgy, hogy P. vármegye követe az 1840 márc. 9-i kerületi ülésen a megye azon kívánságát fejezte ki, hogy a zsidó vallás a bevett felekezetek közé számíttassék és a zsidók egyenrangú polgárai legyenek az országnak. A főrendek aggályain meghiusult az alsó tábla által is pártfogolt törvényjavaslat és az országgyűlés a főrendek ajánlatát fogadta el a fokozatos és lassú jogkiterjesztésre vonatkozólag. Egyelőre elegendőnek tartotta a türelmi adó eltörlését, a zsidóknak céhekbe való belépését és a szabad telekvásárlási jogot. A máj. 10. kiadott kir. rezolució megakadályozta a szabadelvű törekvések érvényrejutását. A sz. kir. városok most is keresztülvitték érdekeik megvédését. A türelmi adó így még mindig súlyos teherként nyomta a zsidóságot, amely felségfolyamodványban kérte ismét a szégyenletes és nyomasztó tehertől való megszabadítást. A király az országgyűlés hangulatának befolyása alatt hajlandó volt elengedni a türelmi adót, ha a zsidóság lefizeti a 2.554,293 frt $4^1/_2$ kr. hátralékos taksáját. Hosszas alkudozások után a zsidóság 1.200,000 frt-ban egyezett ki, amelyet a türelmi adó örök időre való megváltásaként öt év alatt lefizet. Az összegért a P.-i hitközség vállalt kezességet. 1846 júl. 2. tudatta a kamara elnöke a kezelő-bizottsággal, hogy Ferdinánd jún. 24. örökre megszüntette a türelmi adót, illetve a kamarai taksát, ahogy azt II. József óta nevezték. Ekkor már erős tempóban halad a magyarosodási mozgalom (l. *Magyarosodás)* a zsidók között. P.-en fennállott a Magyarító Egylet (l. o.). Ez a periódus öleli fel az emancipációért való küzdelmet is (l. *Emancipáció)* és az ilyen irányú mozgalmak színhelye is legtöbbnyire P. volt, eltekintve attól, hogy az emancipációs törekvések Pozsonyban hiusultak meg az országgyűlés halogatásai miatt. Az 1848 márc. 15-én érvényre jutott jogyenlőségben egyedül a zsidók nem részesültek. A felszabadult tömegek az ország különböző városaiban megrohanták a zsidókat és a zavargások P.-en is megkezdődtek. Ápr. 17. a céhek a nekik versenyt jelentő, de nem honosított P.-i zsidók kiűzetését kérték P. városától. Rottenbiller Lipót polgármester tolmácsolta a polgárság követeléseit a minisztérium előtt, amely megígérte, hogy összeiratja a zsidókat és a jogtalanul letelepedetteket kiutasitja. A pészach ünnep másnapján, míg a zsidóság a szabadságharc lelkes hívévé szegődött, népgyűlés követelte az 1838 óta jogtalanul megtelepedett P.-i zsidók kiűzetését, a nemzetőrségből való kirekesztésüket és Klein Hermannak, az Ungar szerkesztőjének megfenyítését. A felizgatott tömeg erre megrohanta és kifosztotta a zsidók üzleteit. Katonaság vetett véget a zavargásnak. Batthyány Lajos miniszterelnök noha helyreállíttatta a rendet, más oldalon engedményeket tett. Ápr. 22. elrendelte a zsidók felmentését a nemzetőrségi szolgálat alól, holott ez az intézkedés beleütközött az 1848 : 22. t.-c. első paragrafusába, amely a fegyveres szolgálatot az ország minden lakosára nézve kötelezővé teszi felekezeti különbség nélkül. Elrendelte a vizsgálatot a jogtalanul letelepedett zsidók ellen, a hatóságot pedig felszólította, utasitsa a közvádlót, hogy emeljen vádat az Ungar szerkesztője ellen. A vizsgálat 224 jogtalanul letelepedett, kiutasítandó zsidót talált P.-en. Petőfi és Vörösmarty és számosan a szabadságharc nagy egyéniségei közül élesen szembefordultak a reakcióval, de a zsidók annyira elkeseredtek már a helyzet leromlása fölött, hogy sokan közülök kivándorlásra készülődtek és kivándorlási egyletet alakítottak P.-en és Pozsonyban. A zsidóság nagy része azonban bízott az emancipáció elérésében és tovább munkálkodott annak kivívásárt. Az emancipációs törekvések oly erősek voltak, hogy P.-en széleskörü vallási reform-mozgalom indult meg a zsidóság keretein belül. A mozgalom nyilvánvaló celja az a szándék volt, hogy a zsidóság vallási szertartásait és intézményeit összhangzásba hozza az élettel és ezzel is elősegítse a polgárosulás lehetőségét. A P.-i izraeliták Reform-társulata — ezt a cimet viselte a reformáló mozgalom — 1849 július 28. látta teljesedve küzdelmeinek célját. Ekkor adta meg a szegedi országgyűlés a zsidóknak a polgárjogot. A forradalom leveretése azonban a zsidóság helyzetében is visszahatást váltott ki. A reform-társulatot is, mint a forradalom szülöttjét 1849 okt. 15. a P.-i anyahitközség véleményezésének meghallgatása után P. tanácsa feloszlatta és templomát bezáratta. A kerületi főispán a templom bezárását nem találta indokoltnak és azt újra kinyittatta. Magyarország polgári főbiztosa pedig megengedte, hogy míg végleges határozatát közli, a társulat tovább folytathassa működését. Ugyanekkor vizsgálatot indítottak a társulat néhány tagja ellen, akiket azzal vádoltak, hogy a forradalom alatt tartott istentiszteleteken elítélendő magatartást tanusítottak. A P. hitközseg gazdasági helyzete ekkor nagyon megviselt állapotban volt, mert az ország egész zsidósága nem hozott akkora pénzáldozatot a szabadságharcért, mint a P. zsidóság. A szabadságharc első hónapjaiban 50,000 frtot adott az államnak kamatnélküli kölcsönkép. A templomoknak 856 latnyi ezüst ékszereit és a Chevra Kadisa 1193 lat ezüstjét ajánlotta fel a szabadságharc szolgálatára, azonkívül tagjai között gyüjtést rendezett, amelyből 30,227 frt 30 kr. kölcsönt, 7585 frt. 30 kr. készpénzt és $405^3/_4$ lat ezüst ajándékot küldött a kincstárba. Felszerelte az önkéntes hadseregbe lépő zsidó egyetemi hallgatókat és mesterembereket és a magyar hadsereget állandóan segítette élelmiszerrel, ruhaneművel, felszereléssel és pénzzel. A nagy anyagi megterhelés arra kényszeríti a hitközséget, hogy hivatalnoki karát redukálja és iskolájának osztályszámát hárommal lecsökkentse. A válságos helyzetét fokozta az a körülmény, hogy 1848 dec. 31. a városi hatóság megtiltotta a közvetlen és közvetett adók kivetését és így a hitközség szükségleteit csak önkéntes adományokból fedezheti. A

forradalom leveretése után pedig az osztrákok sarcolták erősen a hitközséget. A türelmi adóhátralék ötödik és hatodik részlete is esedékessé vált, osztrák pénzben 109,090 frt 54½ kr.-t kitevő összegben. Közben a hitközségnek Kossuth-bankókban lévő tartaléktőkéje érvényét vesztette. Nagy nehézségek árán mégis lefizette a türelmi adórészleteket. Az osztrák fővezér proklamációban közölte a zsidókkal, hogy húszezer forintra bünteti azokat a gyülekezeteket, amelyeknek tagjai továbbra is összeköttetést tartanak fenn a magyarokkal, tudósítást és árut szállítanak nekik és állítólagos győzelmeikről hamis híreket terjesztenek. Két P.-i zsidót, akik felszerelést szállítottak a magyar hadseregnek, a hadbíróság kötél általi halálra ítélt. Windischgrätz azonban megkegyelmezett nekik és 10–12 évi sáncmunkára ítélte őket. A P.-i hitközséget pedig a két elítélt miatt 40,000 frt bírság megfizetésére ítélte. Haynaunak P.-re való bevonulása ugyancsak újabb súlyos terheket jelentett. Súlyos hadisarcot vetett ki rájuk, azonkívül hatalmas tételekben követelte meg tőlük a katonai felszerelési anyag beszolgáltatását. A kitűzött határidő elmulasztása esetén minden napért 50 forint birságot vetett ki, makacs késedelem esetén pedig 500 forintot. A P.-i hitközség 61,098 frt 33 kr. értékben beszolgáltatta a felszerelési cikkek első részletét. Ezekben a nehéz időkben néhány zsidó, csakhogy megszabaduljon a fizetési terhektől, kitért a hitéből. A zsidóság a kötelezettségeinek olyan nagy nehézségek árán tudott eleget tenni, hogy végül is a hadügyminisztérium a P.-i, óbudai, kecskeméti, ceglédi, nagykőrösi és irsai «kompromittált hitközségeknek» megengedte, hogy 2.300,000 forinttal váltsák meg terheiket. Ezt a határozatot végül császári jóváhagyással úgy módosították, hogy az összeget a lojális Pozsony és Temesvár kivételével az összes magyar hitközségek fizessék, amiért a P.-i hitközség köteles kezességet vállalni. A hadisarc megfizetésére azonban nem került a sor, mert a zsidóság sokszori kérelmére végre is a császár 1850 szept. 20. elengedte. A P.-i és az óbudai hitközségek erre azzal a kérelemmel fordultak a császárhoz, hogy a már előbb beszolgáltatott hadisarcukat térítsék meg oly módon, hogy abból az ország zsidósága az iskolaalapot megteremthesse (l. *Iskolaalap*). A császár ezt a kérelmet elutasította. A P. i anyahitközség rossz gazdasági helyzetét jelentősen befolyásolta az a körülmény, hogy a reformtársulat az adófizetők egyrészét elvonta tőle. Nemcsak az anyahitközség, de a hatóság sem nézte jó szemmel a társulatot úgy, hogy a kormány által 1851 szep.-ben és nov.-ben összehívott bizottság szektának minősítette és mint ilyet meg nem tűrhetőnek jelentette ki. A szektákra vonatkozó rendszabályt a magyar zsidók egyházi szervezete alapszabálytervezetének 245 §-ába foglalták. A kultuszminiszter, noha az alapszabálytervezet a legfelsőbb jóváhagyást nem nyerte el, mégis az említett § értelmében feloszlatta a társulatot. Az által, hogy a hitközség visszanyerte jómódú adófizetőit, gazdasági helyzete is megjavult, úgy hogy 1854. már hozzáfoghatott a Dohány-utcai templom építéséhez és megalapította alkalmazottainak nyugdíjintézetét. 1851 óta már újra működött leány- és fiúiskolája, amelyben a IV. osztály két évfolyama alreáliskolaként szerepelt. Az iskola szellemén megtört a Bach-korszak minden germanizáló törekvése. Az olasz háború után a zsidók egyenjogusításának aktualitása ismét előtérbe került és a magyarosodás újult erővel indult meg a zsidóság között. A Magyarító Egylet (l. o.), amely a forradalom alatt megszünt, Izraelita Magyar Egylet néven folytatta működését és küzdött a magyar nyelv és a zsidóság jogaiért. P.-en ismét életre ébredt az emancipációs mozgalom, amely 1867. eredménnyel záródott. A magyar zsidóság egyenjogusítása megtörtént és így a P.-i zsidóság fejlődése rohamos léptekkel indult meg és ez a fejlődés szorosan egybeforrott a magyar főváros fejlődésével. 1872-ben, mikor P.-et Budával egyesítették, már szabad zsidó polgárság munkálkodott az egyesített magyar főváros jövőjéért. U. L.

Irodalom. Dr. Büchler, A zsidók története Budapesten (Budapest 1901/III. Pest); Horváth J., Pest sz. kir. városnak régi Ofen német nevéről (Pest 1810); Patachich József, Történeti jegyzetek sz. kir. Pest városról (Pest 1839); Schuster, Geschichte der Stadt Pest (Pest 1806); Patachich J., Die Bürger Pesths in der Vorzeit und Gegenwart (Pest 1834); Schmall Lajos, Adalékok a régi Pest történetéhez (Budapest 1898).

Pester Jüdische Zeitung. Német nyelven hetente ötször megjelent magyar-zsidó politikai lap, melyet eleinte héber betűkkel nyomtak. Első szerkesztője 1869. Reiss I., Meisel főrabbi (l. o.) titkára volt. Különösen a porosz-francia háború idején 1870–71. örvendett a lap nagy népszerűségnek és elterjedésnek s igen jellemző, hogy a lap ebben az időben héberbetűs háborús térképeket közölt olvasói számára. A felekezeti küzdelmekben nem vett részt s jóllehet szerkesztője bevallottan liberális volt, mégis az orthodoxiával tartott barátságot, mivel olvasói tábora ezek köréből került ki. 1878-ban, egy évvel halála előtt Reiss főszerkesztő Ehrentheil M. szerkesztőt vette társul maga mellé. Ez utóbbi később Burian kiadóval társult s a lapot «Allgemeine Jüdische Zeitung» címen folytatta tovább.

Pesti Chevra Kadisa. 1788-ban létesült, tehát 12 évvel a Pesti Izraelita Hitközség megalakulása előtt. Addig a pesti zsidók halottaikat Óbudán voltak kénytelenek eltemetni. 1788-ban Pest város tanácsa, a mai Ferdinánd-híd helyén ingyenes telket adott temetkezés céljaira s ezzel egyidejűleg kezdte meg működését a P. E temető 1808-ig állott fenn. Ekkor a hitközség megvásárolta a Lehel-utcai temető telkét, mely 1874-ig volt használatban. 1874-ben megnyílt a Kerepesiút melletti temető, amelybe ma már csak ritkán temet a Chevra. 1893-ban nyílt meg Rákoskeresztúron az új temető, melyben a mai napig körülbelül 100,000 sírhely van. A temetkezést a P. 30 alkalmazottja bonyolítja le. A temetések mintegy 70 százaléka ingyenes. Az utóbbi időben a temetések száma évente 2800-ra rúg. Ezen szám a háborús évek alatt 4500-ra emelkedett évente. A rákoskeresztúri temetőben van a hősi halottak parcellája 2000 sírhellyel. A temetkezésen kívül a P. tevékenysége szegények gyá-

molítására és emberbaráti intézmények létesítésére és fenntartására terjed ki. Néhai Kann Ármin nagyobb alapítványából 1869. létesítette a P. az *Aggok házát*, mely 1891. költözött saját díszes hajlékába. Ápoltjainak száma kb. 200. Ugyancsak a P. intézménye az 1910. Lajta Béla műépítész tervei szerint épült, Telcs Ede művészi Mózes relief szobrával díszített *Szeretetház*, melyben felekezeti különbség nélkül 75 gyógyíthatatlan beteg nyer gondozást. A Szeretetház épületében van 1919 óta elhelyezve a 60 ágyas kitűnően felszerelt *Szeretetkórház*. 1923-ban nyitotta meg a P. a Szeretetház mellett a *Felnőtt Vakok Otthonát*, amelyben 75 felnőtt vakot ápolnak. 1918-ban kezdte építtetni a P. a *Menedékházat*, amelyet a forradalom kitörésekor kénytelen volt szükséglakások céljaira átengedni. A P. tagjainak száma 27,000. Évi költségvetése kb. 820,000 pengő. Vezetősége: a 250 tagból álló képviselőtestület, a 65 tagú választmány és az elöljáróság, melynek tagjai a következők: Adler Gyula elnök, Bródy József és Kramer Miksa alelnökök, Arányi Ignác királyi tanácsos, Breitner Lipót, jánosi Engel Gyula udvari tanácsos és Fleischmann Sándor elöljárósági tagok. Igazgatófőtitkár: Endrei S. Henrik dr.

Pesti Izraelita Hitközség. A főváros pesti oldalán már több mint 500 év előtt laktak zsidók (l. *Pest*), a török hódoltság után azonban a városi tanács megakadályozta ittlakásukat. Midőn József császár 1783. újból megnyitotta előttük Pest városának kapuit, első sorban a szomszédos Óbudáról, majd az ország többi részéről telepedtek itt le, 1800 körül több mint ezer lelket számláltak, főleg kereskedelemmel foglalkoztak s ezzel hozzájárultak az eladdig igénytelen kis város fellendítéséhez. A még ma is fennálló Orczy-féle házban zsinagógát rendeztek be és 1799. Wahrmann Izráel (1755—826) személyében rabbit választottak, kinek kezdeményezésére készült a hitközség első alapszabálya. Vásárolnak temetőt, 1805. kórházat, 1814. iskolát építenek. Wahrmann halála után Oppenheimer Simon (1751—851), Brill Azriél (1778—853) és Kunitzer Mózes (1774—837) rabbitanácsosok voltak a lelki vezetők, kiknek bölcsesége a vallási forrongások idejében is vissza tudta tartani az ifjú hitközséget a szélsőségektől. A konzervatív zsinagóga mellett keletkezett 1828. a haladottabb formákat kedvelő hívek részére a kultusztemplom, melyben Bach József (1784—866) töltötte be a hitszónoki tisztet. A belső megerősödés e korszakában a pesti zsidók támogatták a templomépítő ref. hitközséget és az 1830—31-iki rettenetes kolerajárvány idejében, saját szegényeiken kívül naponta 82 keresztény családot láttak el élelemmel, amiért József nádor mondott nekik köszönetet. Tíz éves interregnum után 1836. Schwab Löb (1792—1857) lett a főrabbi, ki a zsinagóga és a kultusztemplom híveinek is egyaránt szeretett papja és a hitközség egységességének megerősítője volt. Lelkészkedése idején a P. tagjainak száma, műveltsége és anyagi helyzete folytán az ország első hitközsége lett, melynek Ullmann Gábor, Boskowitz Löb József, Kunewalder Jónás, majd Schossberger S. W. voltak világi vezetői. Kezdeményezésére kérelmezte a hazai zsidóság az 1839—40-iki országgyűlésnél a polgárjog elnyerését (l. *Emancipáció*), majd a türelmi adó (l. o.) eltörlését; innen indul ki a magyarosodási mozgalom (l. *Magyarító Egylet*). 1841. itt alakul meg a zsidó ifjakat az ipari pályára terelő közműves egylet. Ebben az esztendőben vette meg a hitközség tízezer pengőért a Sip-utcai székházát is. Az 1848—49-iki szabadságharcban templomi ezüst kegyszereit ajándékozza a kincstárnak, nyujt kamatmentes kölcsönt, hadi célokra gyüjtést rendez tagjai között, felszereli az önkéntes zsidó honvédeket, ruhaneműt juttat a magyar hadseregnek. A fővárost megszálló osztrák seregek kíméletlenül zsarolják a magyar ügyet támogató pesti zsidókat, Schwab főrabbit egy hazafias beszédéért heteken át fogva tartják a Neugebäudeban, majd a szabadságharc leveretése után az anyagi tönk szélére jutott hitközségre reánehezedik az abszolutizmus minden súlya. Az önkényuralom enyhülésével beállott általános gazdasági fellendülés áldásaiból a főváros zsidósága is részesedett. A jóhírű pesti zsidó kereskedők mellett elismerést nyertek a zsidó iparosok is (Posner papírgyáros, Feiwel lakatos, Streliszky fényképész). Helyreállott a hitközség pénzügyi egyensúlya, kiépült a fiúiskola, létrejött a leányiskola, megalakult a tisztviselők nyugdíjintézete. E mellett minden közjótékonysági és közművelődési munkánál jelen van a pesti zsidó. Városi kórház, evang. főiskola, kat. templom, tűz- és vízkárosultak mind támogatóra találnak a P.-ben E korszak legkimagaslóbb alkotása az 1859. elkészült hatalmas Dohány-utcai templom, melynek Friedmann Mór (megh. 1891.), majd Lazarus Adolf (megh. 1925.) főkántorok vezetése alatt álló istentisztelete világhírűvé vált. Az új templom főrabbija, Schwab Löb halála folytán, Meisel Farkas Alajos dr. (1815—1867) lett, aki mellett Wahrmann Juda (1792—868) és Brill Sámuel Löb (1814—97) voltak a hitközség papjai. Meisel alapítja meg a Talmud-Tóra iskolát, megteremti a népkonyhát, részt vesz az Orsz. Izr. Tanítóegyesület, az Aggokháza és a Nőegylet életre keltésében. Hirschler Ignác dr. (1823—81), a tekintélyes és nagybefolyású tudós szemorvos állott ekkor a hitközség élén, kinek szorgalmazására megszervezték a magyar hitszónoki állást, melyre 1866. Kohn Sámuel dr. (1841—920) hivatott meg. Nagy események köszöntöttek az országra, benne a magyar és első sorban a pesti zsidóságra: az abszolutizmust követő nemzeti újjáéledés, az alkotmány visszaállítása, I. Ferenc József király megkoronázása, a zsidók polgári egyenjogusítása, az egyetemes zsidó kongresszus. Hirschler Ignác és Kohn Sámuel mellett Barnay Ignác (megh. 1878.), a hitközség érdemes titkára állott a mozgalmas időben az események középpontjában. A kiegyezést követő liberális éra nyugalmas évtizedei a P.-nek is elhozták a békés fejlődés korszakát. Wahrmann Mór (megh. 1892.), Kohner Zsigmond (megh. 1908.), Weinmann Fülöp (megh. 1911.), Adler Lajos (megh. 1926.) elnöksége alatt alig múlik el év, mely ne hozna valami újabb istentiszteleti, szociális vagy közművelődési intézményt. 1872-ben épül a Rombach-utcai fényes

zsinagóga, melyben Pollák Lajos (1822—905 és Brill Sámuel Löb (1814—897), utóbb Adler Illés dr. (1868—924) és Feldmann Mózes (1859-927) végzi a papi szolgálatot, míg a Dohány-utcai templomnak lelkésze Kohn Sámuel dr. (1841—920) és Kayserling Mayer (1829—905), a két világhírű történetíró. Az Angyalföldön 1909., a Ferencvárosban 1923. épül monumentális templom. A hitközség, a kebelébe tartozó Chevra Kadisa és a hívek buzgalmából keletkezik a fiú- és leányelemi, polgári iskola és gimnázium, fiú- és leányárvaház (1869, illetve 1867), közkórház (1889), gyermekkórház (1897), szülőnők otthona (1910), szeretetház (1911), aggokháza (1893), siketnémák intézete (1877), vakok intézete (1908), ösztöndíjegylet (1871), irodalmi társulat (IMIT 1894), kultúregyesület (OMIKE 1909), felebaráti szeretet egyesület (Áhávász Réim 1901), szünidei gyermektelep (ISZGyE 1909), patronázsegyesület (1910). Közben a pesti zsidó fiatalság mozgalmat indít a recepció (l. o.) kivívására, mely mozgalom 1895. eredményre is vezet. Az 1896-iki millenniumi ünnepségekben már az egyenjogúsított zsidó felekezet vett részt. És később a világháborúban is teljes mértékben teljesítette polgári kötelességét a magyar zsidóság sorai közt a pesti zsidóság. (L. *Világháború.)* Gr. Zs.

A hitközség fejlődése. A P. ma a világ legnagyobb hitközsége. Ez a hatalmas arányú fejlődés szorosan összefügg Pest város fejlődésével. Az egyre jobban fejlődő város ellenállhatatlan erővel vonzotta a maga körébe a zsidókat, akik gazdasági és kulturális tevékenységükkel nagyban előmozdították a főváros gyarapodását. A világháborúig a hitközség egyenes vonalú fejlődést mutatott. Ekkor beállt a stagnáció. Új intézmények nem fejlődhettek, sőt a régiek is lerombolottak és intézményeivel együtt a hitközség is elerőtlenedett. Ez a folyamat a forradalmak alatt fokozott mértékben folytatódott s a bajt még tetézte, hogy a hitközségi és az intézményi alapítványok vagyonának nagy része — miután hadikölcsön kötvényekben feküdt — teljesen elértéktelenedett s az intézmények terhei most már kizárólag a hitközségi tagokra nehezedtek. E nehéz időkben Székely Ferenc (l. o.), majd Léderer Sándor dr. (l. o.) töltötték be az elnöki tisztséget, akiknek vezetése alatt a hitélet elmélyült és a hitközség az újabb fejlődés útjára lépett. Jelenleg Kaszab Aladár (l. o.) a hitközség elnöke, akinek rövid idő óta tartó működése alatt a hitközség teljesen kiheverte a háború és a forradalmak súlyos következményeit és újabb intézményekkel gyarapodott.

Lélekszám, adminisztráció, költségvetés. A hitközség lélekszáma hozzávetőlegesen 250,000 re tehető. A hitközségi tagok s egyben az adófizetők száma kb. 57,000. A hitközség lelki vezetését a Rabbiság végzi, melyben egy vezető főrabbi, egy főrabbi, egy a hármas kollegium elnöke címmel felruházott rabbi, egy rabbi-igazgató és egy a közgyűlés által delegált körzeti rabbi működik. A hitélet elmélyítése és minél nagyobb tömegeknek a hitközségi életbe való bekapcsolása céljából a hitközség öt templomkörzetre van felosztva, amelyeknek élén egy-egy körzeti rabbi áll. A hitközség világi vezetését egy 14 tagú előljáróság, egy 72 tagból álló választmány és egy 300 tagból álló képviselőtestület irányítja. A hitközség adminisztrációja a következő tíz ügyosztályban bonyolódik le: az elnöki, szertartási, a hitoktatásügyi, oktatási, jótékonysági, intézményügyi, kulturális, alapítványi, gazdasági és pénzügyi ügyosztályok. A hitközségnek van összesen 381 alkalmazottja, akik közül 82 rendszeresített, 113 ideiglenes havidíjas, 185 heti, napi, óradíjas, vagy napszámos. A tíz ügyosztály évi költségvetése kb. 2.420,000 pengőre rúg. A hitközség és összes intézményeinek évi költségvetése 4.520,000 pengőre tehető. A hitközség vagyonállaga kb. 720,000 pengő. Ebbe a vagyonba beletartozik az alapítványi ügyosztály által kezelt 749 alapítvány is.

Templomok. A hitközség első templomát 1796. rendezték be az Orczy-féle házban. Ezt a templomot még ma is használja az orthodox hitközség. 1859-ben épült a Dohány-utcai templom, mely mór stílusával, kettős tornyával és monumentalitásával ma is egyik legdíszesebb középülete a fővárosnak. Tervezője Förster Lajos bécsi építész, az építkezést Wechselmann Ignác (l. o.) építész vezette. 1872-ben avatták fel a Wagner bécsi építész által tervezett mór stílusú nyolcszög alakú Rombach-utcai templomot, melyet a hitközség konzervatív felfogású hívei látogatnak. A hitközség harmadik monumentális temploma a Baumhorn Lipót (l. o.) által tervezett angyalföldi (Aréna-úti) templom, melyet 1909. adtak át hivatásának. Újabban épült ugyancsak nagy befogadó képességű templomok a Páva-utcai, a zuglói, a Nagyfuvaros-utcai és a Csáky-utcai templomok és nyolc imaház. E templomoknak összesen 12,698 imaszékük van. A hitközség felügyelete alatt áll 42 imaegylet, amelyeknek mindnek külön kisebb-nagyobb templomuk van.

Iskolaügy. A hitközség első iskoláját, mely még ma is fennáll, 1814. létesítette Wahrmann Izrael rabbi. A központi elemi leányiskola 1852. nyilt meg. Mindkettőnek igazgatója Ábrányi Aladár. 1896 ban nyilt meg a hitközség polgári fiú- és leányiskolája, melyeknek jelenlegi igazgatói Fuchs Rafael (l. o.) és Schichtanz Armin (l. o.). 1919. létesült a leánygimnázium és a fiúgimnázium, 1920. nyilt mega józsefvárosi elemi fiú- és leányiskola, továbbá az óvoda, melyeknek igazgatója Erdős József. Elemi iskolái vannak még a hitközségnek a fiúárvaházban, a siketnémák intézetében és a Wechselmann-féle vakok intézetében. E tizenkét tanintézetben 150 tanár és tanító működik, a növendékek száma kb. 2900. Itt kell megemlítenünk az Országos Rabbiképző Intézetet (l. o.) és az Országos Izr. Tanítóképző (l. o.) Intézetet, amelyek állami intézmények ugyan, de a hitközségtől szubvencióban részesülnek. A vallásos élet elmélyítésére szolgálnak ezenkívül a minden kerületben felállított Talmud-Tóra és héberiskolák és a különböző tanfolyamok. Az oktatásügy jelentős részét teszi a hitoktatás, melynek ügyeit a hitközségnek egy külön ügyosztálya bonyolítja le. Ennek ügykörébe tartozik a hitközség által fenntartott tanintézetekben, továbbá az állami és fővárosi tanintézetekben és

a hitközség területén működő egyleti és magániskolákban a zsidó hit- és erkölcstan tanításának irányítása. A hitoktatás munkájának nagyságáról fogalmat adnak a következő számok: A fővárosban kb. 22,000 tanuló részesül hitoktatásban, amelyet 146 hittanár bonyolít le heti 1700 órában. A hitoktatás felügyeletét a hitközség tanfelügyelősége, egy szakfelügyelő és a körzeti rabbik látják el.

A zsidó fiúgimnázium megalapításának ötletét 1866. Kármán Mór (l. o.) vétette fel. Az ötlet megvalósulását három alapítvány tette lehetővé: kövesgyűri Freystädtler Antal alapítványa, aki 1892. vagyonából 2,000.000 K. tíz évi kamatait adományozta e célra, továbbá 1893. Wahrmann Sándor 600.000 és 1895. Taub Salamon 120.000 K.-s alapítványa. 1909-ben a három alapítványt egyesítették s élére egy felügyelőbizottságot állítottak, melynek tagja volt Kármán Mór is, aki még abban az évben kidolgozta a gimnázium tanításának tervét. 1910-ben megvásárolták az iskola telkét, 1913. Lajta Béla műépítész tervei alapján megkezdték az építkezést, amely a háború miatt abbamaradt s máig se fejeződött be teljesen. 1919-ben Feleki Béla volt közoktatási előljáró kezdeményezésére nyílt meg a gimnázium 2 párhuzamos első osztállyal, azóta évről évre fokozatosan bővült az iskola, mely ma 8 évfolyamú 12 osztállyal. 1920-ban kapta meg az iskola a nyilvánossági, 1926. az érettségi tartásának jogát. 1925—26-ban reálgimnáziummá alakult át. Az intézetnek évente átlag 600 növendéke van. Főigazgatója: Pintér Jenő, igazgatói voltak Stern Ábrahám és Heller Bernát, most Goldberger Salamon. Tanárai között számosan vannak, akik értékes tudományos és irodalmi munkásságot fejtenek ki. Az iskolát anyagilag és erkölcsileg hathatósan támogatja a *Zsidó Gimnázium Barátainak Egyesülete*, melynek elnöke Bárány Oszkár gyáros.

Alapítványi leánygimnázium. A Pesti Izr. Hitközség alapítványi leánygimnáziuma évtizedes vajúdások után 1919 őszén létesült. A gimnáziumot Feleki Béla dr. akkori tanügyi előljáró nyitotta meg. Az intézetnek a végleges nyilvánossági jogot és az érettségi vizsgálatok tartásának jogát a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1926 dec. 9-én kelt rendeletével adta meg. Az iskola 94 tanulóval nyílt meg. Első érettségi vizsgálatát 1924 júniusban tartotta. Első otthona a hitközség polgári leányiskolájának épületében volt (Sip-utca 12.). Saját hajlékába 1920 októberében költözött az iskola. Fennállása óta tankerületi főigazgatója Pintér Jenő, igazgatója Wirth Kálmán (l o.). Tanárai közt számosan vannak olyanok, akik tudományos munkásságukkal és irodalmi működésükkel nagy érdemeket és országos nevet szereztek. Az iskola tanulóinak létszáma évente átlag 650-re tehető.

Polgári fiúiskola. A Pesti Izraelita Hitközség polgári fiúiskolája 1896 szept. 1. nyílt meg saját új épületében (Wesselényi-u. 44.). A már akkor fennálló hitközségi elemi fiúiskola fölé építették azzal a célzattal, hogy a két iskola közös igazgatással, egységes szellemben nevelő iskolája legyen azoknak a gyermekeknek, akik gyakorlati pályára szándékoznak lépni. Az iskola két osztállyal nyílt meg, s évről évre fokozatosan fejlődött négy, majd párhuzamosan nyolc osztályúvá. A Stern Ábrahám (l. o.) igazgató által megszervezett iskolában fennállása óta 1928-ig 10,164 volt a beírott növendékek száma. A proletárdiktatúra alatt az iskolát megfosztották felekezeti jellegétől. 1919—20-ban a hitközség előljárósága, hogy az iskola épületében helyet adhasson az alapítványi gimnázium két osztályának, megszüntette a polgári fiúiskola első osztályát, de két év mulva ismét megnyitotta. Napközi otthonával, pálya-tanácsadó és egyéb intézményeivel egyike a legmodernebb hasonló intézeteknek.

Könyvtár, levéltár, könyvkiadás. A hitközségnek hatalmas, mintegy 10,000 kötetes könyvtára van. A könyvtár törzsét az értékes «judaicá»-k teszik, de a zsidó vonatkozású irodalom is gazdag anyaggal van képviselve. A könyvtár — amelynek őre Friedmann Jónás dr. — vásárlás és adományozás útján egyre gyarapszik. A hitközségnek gondosan rendezett levéltára is van, amely bőséges anyagával hű tükrét adja a hitközség s gyakran az egész magyar zsidóság eseményekben gazdag történetének. A levéltár anyagában legérdekesebbek s egyben a legértékesebbek azok a dokumentumok, melyek a pesti zsidóságnak a szabadságharc alatti szerepére vonatkoznak. A hitközségben számos zsidó vonatkozású munka jelent meg, amelyeket többnyire az Izr. Magyar Irodalmi Társulat (l. o.) adott ki. Maga a hitközség az utóbbi években *Mit felelünk az antiszemiták-nak?* címen egy propagandisztikus füzetsorozatot adott ki. Ugyancsak a hitközség kiadásában jelent meg a legutóbb Hevesi Simon dr. főrabbi (l. o.) *Dalalat Alhairim* c. könyve, mely Maimonides filozófiájához fűzött kommentárokat tartalmaz. A hitközség történetével több munka foglalkozik. Így első sorban Büchler Sándor dr. keszthelyi főrabbi (l. o.) *A zsidók története Budapesten* c. könyve (IMIT kiadása, Budapest 1901), mely az óbudai, budai hitközség mellett a P. történetét tárgyalja részletesen a legrégibb időktől 1867-ig. Fennállásának 125-ik évfordulója alkalmából 1925. a hitközség maga is kiadott egy könyvet, melyben Gábor Gyula dr. (l. o.), Groszmann Zsigmond dr. (l. o.) és Eppler Sándor (l. o.) kimerítő tanulmányokban számolnak be a hitközség multjáról és fejlődéséről. Részletesen foglalkozik még a hitközség történetével a Kecskeméti Vilmos (l. o.) által kiadott *Zsidó évkönyv* első évfolyama is (Budapest 1927—28).

Intézmények. A hitközség fennállása óta számos különböző célú intézményt létesített, amelyeknek fenntartásáról egyrészt maga gondoskodik, más részüket pedig szubvencionálja. Vannak továbbá olyan intézmények, amelyeknek jövedelme fedezi a kiadásokat, ezek felett a hitközség csupán felügyeletet gyakorol, ezenkívül vannak még vallási és jótékonysági intézmények, amelyek társadalmi úton fedezik költségvetésüket. Az intézmények a következők: a Pesti Chevra Kadisa (l. o.), amely autonóm egyesület ugyan, de szoros kapcsolatot tart fenn a hitközséggel; a P. kórháza (l. o.), a Kaszab-féle poliklinika,

a P. fiúárvaháza (l. o.), az Izr. Siketnémák Országos Intézete (l. o.), a Wechselmann-féle vakok intézete (l. o.). Szubvencionált intézmények: az Országos Magyar Izr. Közművelődési Egyesület «OMIKE» (l. o.), melynek alosztályai: a Menza Akademika, a Kultúrotthon, a Műbarátok Köre, mely külön grafikai osztályán művésznövendékeket képez ki, a tanonctanfolyam, mely nyolc tanoncotthont szervezett a főváros területén, a nyilvános könyvtár és olvasóterem, a gyermeknyaraltatási akció, irodalmi osztály, orvosi ambulatórium, a főiskolahallgatók csoportja és a diákotthon; a Pesti Izr. Nőegylet (l. o.), a Magyar Izr. Nőegyletek Országos Szövetsége (l. o.), a Magyar Izr. Kézmű és Földművelési Egyesület «MIKÉFE» (l. o.), az Országos Izr. Patronage Egyesület (l. o.), az Izr. Szünidei Gyermektelep Egyesület (l. o.), az Országos Magyar Izr. Ösztöndíj Egyesület, amely főiskolai hallgatókat részesít ösztöndíjakban és tanulmányi segélyekben; az Izr. Magyar Irodalmi Társulat «IMIT» (l. o.); az «Ahavász Réim» Felebaráti Szeretet Egylet, amely a közkórházakban fekvő szegény zsidók ingyenes rituális élelmezését intézi és gyászoló szegény családokat segélyez. Létesült 1900., tagjainak száma kb. 1000, elnöke Ungár Ármin. A hitközség intézménye még a P. és a Pesti Chevra Kadisa alkalmazottainak nyugdíjintézete, mely 1852 óta áll fenn. A nyugdíjintézet vagyona elértéktelenedett, úgy, hogy jelenleg nyugdíjpótló segélyben részesíti a tagjait. A hitközség felügyelete alá tartozik még a Zsidó Nők Bibliai Szövetsége és a Zsidó Ifjak Egyesülete. 1922-ben létesült a Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság, amely a numerus clausus következtében külföldre szakadt zsidó egyetemi hallgatók segélyezését intézi. A bizottság az ország egész zsidóságát belekapcsolta munkájába s évente 150—200 ezer pengőt fordít segélyezésre, mely összeg kizárólag önkéntes adományokból gyűlik egybe. Szubvencionálja még a hitközség a pécsi menzát, amelyen kb. 40 zsidó egyetemi hallgató ebédkosztjáról gondoskodik, a Fővárosi Szegény Gyermekkert Egyletet és még számos kisebb intézményt.

A hitközség mai vezetősége. A rabbiság: Hevesi Simon dr. vezető főrabbi, Fischer Gyula dr. főrabbi, Fischer Benjámin dr., Groszmann Zsigmond dr. és Weisz Miksa dr. rabbik, Farkas József dr. és Scheiber Lajos dr. körzeti rabbik. Az elöljáróság: Kaszab Aladár udvari tanácsos, gyáros, elnök, Glücksthal Samu dr. felsőházi tag, ügyvéd, oktatásügyi elöljáró és Hajdu Marcell dr. ügyvéd, szertartásügyi elöljáró, alelnökök, Nagy Andor tőzsdetanácsos, pénzügyi elöljáró, Frey Kálmán a tőzsde alelnöke intézményügyi elöljáró, Vértes Emil a Kereskedelmi Csarnok elnöke gazdasági elöljáró, Grauer Vilmos dr. gyáros kulturális elöljáró, Wilheim Adolf dr. ügyvéd alapítványügyi elöljáró, Kecskeméti Adolf dr. ügyvéd vallásoktatásügyi elöljáró, Zahler Emil dr. főorvos jótékonysági elöljáró, Vida Jenő vezérigazgató, budai Buday Goldberger Leó dr. gyárigazgató, báró szászbereki Kohner Adolf dr. nagybirtokos és Fábián Béla dr. országgyűlési képviselő tárcanélküli elöljárók. A választmány tagjai: Ádler Gyula bankár, Arányi Ignác bankigazgató, alsóterényi Auer Róbert gabonakereskedő, Bánd Zsigmond lisztkereskedő, Bánó Dezső vezérigazgató, Baracs Marcell dr. országgyűlési képviselő Barna Károly dr. ügyvéd, Bloch Sándor kereskedő, Blum Ödön dr. ny. miniszteri tanácsos, Bródy Ernő dr. országgyűlési képviselő (l. o.), Deutsch Ernő dr. főorvos, Eisenmann Gyula nagykereskedő, Elek Bernát hirdetési vállalkozó, Erdős Dezső igazgató, Fellner Leó gyáros, Fleischmann Sándor gyáros, Fleischmann Tivadar kereskedő, Fuchs I. József asztalos, Gaiduschek Marcell tisztviselő, Gál Jenő dr. országgyűlési képviselő, gyulai Noé Hugó dr. ügyvéd, Hajdu Miklós dr. vezérigazgató, Halász Manó igazgató, Herzfeld Dezső igazgató, Holzer Sándor ruhakereskedő, Horner Samu háztulajdonos, Kerpel Vilmos gyógyszerész, Klein Miksa bútorkereskedő, Kohn Hugó igazgató, Körmöczi Zoltán dr. orvos, Krakauer Samu fuvaros, Kramer Miksa igazgató, Krämer József dr. ügyvéd, Lang Lajos dr. ügyvéd, Leszlauer A. Gyula nagyvágó, Löw Sámuel dr. főorvos, Markovits Ignác vállalkozó, Michelstädter Ármin vállalkozó, Molnár Gyula kereskedő, Nemes Henrik kereskedő, Pollatsek Elemér dr. főorvos, Politzer Gusztáv dr. ügyvéd, Rákosi Jakab Jenő vállalkozó, Reichenberg Jakab szűcsmester, Reisz Dávid mészáros, Rosenák Miksa dr. főorvos, Sándor Pál országgyűlési képviselő, Schlanger Mór könyvelő, Sebeők Dezső dr. ügyvéd, Steiner Gyula dr. orvos, ifj. Stern Sándor vállalkozó, Szabolcsi Lajos dr. főszerkesztő, Székely Ferenc udvari tanácsos, elnökigazgató, Vas Lajos igazgató, Vázsonyi Jenő nyug. államtitkár, Vészi József főszerkesztő, Weiler Ernő dr. ügyvéd, báró csepeli Weisz Alfonz elnökigazgató, Weisz János gabonaügynök, Weisz Jónás kereskedő, Weisz Márkusz szénkereskedő, Wertheimer Adolf bankigazgató, Wertheimer Lajos kávés, Wertheimer Soma ügynök, Wieselmann Rezső fogász, újpesti Wolfner József bőrgyáros, Zimmermann Dezső szerelő, sióagárdi Zöld Márton tábornok. A hitközség vezető szervezete végül a képviselőtestület, mely 300 tagból áll. A hitközség központi tisztikara: Gábor Gyula dr. főtitkár, az elnöki ügyosztály előadója, Gombos Ignác főtitkárhelyettes, Munkácsi Bernát dr. tanfelügyelő, Braun Salamon dr. tanfelügyelő helyettes. Főtanácsosok: Galambos Jenő anyakönyvvezető, a jótékonysági ügyosztály előadója, Burger Lajos a szertartási, Eppler Sándor főtitkárhelyettes, a pénzügyi ügyosztály előadója. Tanácsosok: Delli Henrik az alapítványi, intézményügyi és kulturális ügyosztályok előadója, Gelber Lázár anyakönyvvezető helyettes, Friedmann Márton az adókivetési osztály vezetője, Munkácsi Ernő dr. titkár-ügyész. Főtisztviselők: Bárd Rezső, az oktatási ügyosztályok előadója, Dallos Ede az adóbehajtási osztály vezetője, Ehrenthal Jenő főpénztárnok, Kollmann Jenő számvevő, Lengyel Márton dr. főkönyvelő. A hitközség műszaki tanácsadója: Baumhorn Lipót műépítész.

Kórházak. A P. kórháza 1802. alapíttatott. Mai alakjában 1889. nyilt meg. A modern, európai színvonalú kórház 240 ágyas és 7 pavillonból áll. Osztályai: belgyógyászat, sebészet, a báró Hatvany Sándor által alapított nőgyógyászat, szemészet,

orr és gégészet és fülészet. A bejáró betegek részére a rendelést 1925 május óta a Kaszab-féle poliklinika látja el. A kórház tökéletes Röntgen-intézettel, fizikai gyógyintézettel és orvosi laboratóriummal van felszerelve. Kebelében működik a Bródy József és neje Weiszburg Fanny által alapított tüdőgondozó intézet. A kórház betegeinek száma állandóan növekszik. Jelenleg felekezeti különbség nélkül kb. 70 ezer fekvő és bejáró beteget kezelnek évente a kórházban. A kórház Alapi Henrik (l. o.) igazgatása alatt áll s a rendelést a kórházban és a poliklinikán 15 főorvos, 13 alorvos és 25 segédorvos, ezenkívül számos gyakorló orvos bonyolítja le. A kórház egy kuratórium felügyelete alatt áll. 1919 óta a kórházzal gazdaságilag egyesitették az 1896. Bródy Zsigmond által alapított *Bródy Zsigmond és Adél nevét viselő gyermekkórházat*, amely 177 ágyas és 6 pavillonból áll. Osztályai: belgyógyászat, sebészet, szemészet, orr és gégészet, fülészet, vörheny és diftéria osztály. A kórház ezenkívül ingyenes himlőoltást eszközöl. Fekvő és bejáró betegeinek száma kb. 30,000. Igazgatója Grósz Gyula egyetemi magántanár. A rendelést 8 főorvos, 4 alorvos és 3 segédorvos látja el. A kórházak gazdasági személyzetének száma 120. — *Kaszab Aladár és neje szül. Weiszkopf Józsa Poliklinika.* Az ország egyetlen zsidó P.-ja a Kaszab Aladár és neje, szül. Weiszkopf Józsa által tett nagyszabású alapítványból létesült. 1923-ban kezdték építeni s 1925 máj. végén fényes ünnepség keretében nyilt meg és alapítói nevét viseli. A poliklinika nem csupán az ambulancia, hanem a fiatal zsidó orvosok gyakorlati kiképzésének céljait is szolgálja. Jelenleg mintegy 120 orvos, szigorló orvos, illetve medikus végzi itt tanulmányait. Szervezetileg a Pesti Izraelita Hitközség kórházához tartozik. Igazgatója: Alapi Henrik (l. o.).

Pesti Izr. Hitközség fiúárvaháza. 1869-ben létesült. Három ingatlana van Budapesten, az árvaház tulajdonképeni székháza (Vilma királynő-út 25 sz.), a leánygimnázium épülete és egy bérház a Holló-utca 4 sz. alatt. Ezenkívül Tahitótfalun az árvaháznak nyári üdülőtelepe van. Az árvaházban négy osztályú elemi iskola van, melyet bejáró növendékek is látogatnak. Van még az árvaháznak állandó temploma. Növendékeinek száma kb. 170. Évi költségvetése meghaladja a 100,000 pengőt. Az árvaház elnöke: Vida Jenő, igazgatója Hertzka János, ügyvezető igazgatója Kabos Géza. V. A.

Pesti Izraelita Nőegylet. Tervét Bischitz Dávidné vetette fel 1866-ban. Az alakuló közgyűlésen, melyet 1866 márc. 20. tartottak, elnökké Gottesmann Miklósnét, alelnökké Bischitz Dávidnét választották. A közgyülés az egyesület céljául a beteg és keresetképtelen nők és árvák segélyezését és egy, az árva leányok nevelésére szánt intézmény megteremtését tűzte ki. Az első elnököt elnöktársa, Bischitz Dávidné követte az elnöki székben 1873. Ő utána, mintegy huszonöt év mulva Herzl Antalné következett. 1916-ban ünnepelte az egylet fennállásának félszázados jubileumát. Ekkor az elnök gárdonyi Neumann Frigyesné volt, alelnökök pedig kemenesmihályfalvi Deutsch Antalné és Reinitz Józsefné. Keresetképtelen, beteg nőket, özvegyeket és árvákat segélyez rendszeresen. E célból intézményeket tart fenn, melyek a következők: a) *Leányárvaház*, amely 1867. létesült s azóta kb. 1400 árvát nevelt fel. Évente átlag 100 növendéke van; b) *Csepeli Weisz Alice Gyermekágyas Otthon.* 1910-ben létesült. 48 ágyas. Az Otthon 1920-ig ingyenesen, azóta felerészben ingyenesen, felerészben egész vagy féldíj fizetése ellenében veszi fel a gyermekágyas nőket; c) *Leányotthon.* 1923-ban létesült. 24 szegény, felnőtt, egyedülálló zsidóleánynak nyujt minimális díjért lakást és ellátást. A P. jelenlegi elnöke kemenesmihályfai Deutsch Antalné, ügyvezető alelnöke Vészi Józsefné. A P. mellett a kerületekben külön nőegyletek működnek. Ezek: a IV. kerületi Izr. Nőegylet (elnöke: Fried Adolf dr.-né), az V. kerületi (elnöke: Eichbaum Mórné), a VI. kerületi (elnöke: özv. dr. Vázsonyi Vilmosné), a VII. kerületi (elnöke: Grünfeld Miksáné), a VIII–IX. kerületi (elnöke: Löw Sándorné) és a zuglói Nőegylet, melynek Rothenstein Mórné az elnöke. V. A.

Pesti Izraeliták Reform Társulata. 1848-ban alakult az emancipációs mozgalmak idején (l. *Emancipáció*). Alapelveit Eihorn Ignác (l. o.) a társulat rabbija állította össze és főelvül a szertartásoknak és a vallási intézmények megváltoztatását jelölte meg anélkül, hogy a vallás lényegén csorba esnék. A változásokat úgy kell keresztülvinni, hogy azok az élettel összhangzásba kerülhessenek. (bővebben l. *Reformmozgalom*). A reform-templomot szept. 27. avatta fel Einhorn Dávid a Király-utcai Valero-házban. A társulat ügyeit elnök, titkár, választmány és közgyülés vezette. Az elnök kezdetben Rózsay József dr. volt, titkár Schwarcz Lajos dr. Számottevő tagjai: Munk Mór, Reusz Károly (utóbb a Chevra Kadisa elnöke), Lackenbacher Jakab, Hirsch Károly, Schulhof Lipót, Waitzenkorn Károly, Ligeti József és Pollák Henrik dr. U. L.

Pestről való Saul. A Budáról való Saul (l. *Budai Saul*) társa IV. Béla király elveszettnek hitt kiváltságlevelének felkutatásában. Élt Székesfehérváron a XV. sz. elején l. *Városbirák hatásköre.*

Pesterzsébet, rend. tan. város Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 40,545 lak. A P.-i kongresszusi hitközség a 70-es években alakult. Kezdetben 10 családból állt a hitközség, ezidőszerint a családok száma 1600-ra rúg. Ez az aránylag rövid idő alatt történt rohamos fejlődés szoros összefüggésben van magának a városnak a fejlődésével, mely szintén néhány évtized alatt nőtt kis faluból rendezett tanácsú várossá. A hitközség egyik első elnöke Gráner Sándor volt, aki három évtizeden át vezette nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel a hitközséget. Az ő kezdeményezésére épült fel 1901. a hitközség impozáns két tornyos, románstílű szép temploma, ezenkívül is sok más alkotás és alapítvány fűződik a nevéhez. Nagy filantróp volt, aki végrendeletében egy milliárdot érő házát a hitközségre hagyta zsidó kórház céljaira. A Chevra Kadisa a hitközséggel egyidejűleg létesült s azóta különösen a jelenlegi elnök, Goldberger Jakab és Ritter-

sporn Mór gondnok buzgó tevékenysége révén nagyszerű fejlődésen ment keresztül. Régi temetője mellett új, cementfallal körülvett temetőt létesített, azonkívül egy impozáns Códik Hádin házat két szertartási teremmel és mellékhelyiségekkel. A Chevra Kadisa vezetői fáradoztak leginkább az Aggok háza létesítésén is, mely 1927. el is készült. A hitközség rohamos növekedése következtében állandó hitközségi iroda megszervezése vált szükségessé. 1920-ban állították fel az irodát, melyet hosszabb ideig Balázs Adolf titkár, jelenlegi városi főügyész vezetett nagy agilitással. Jelenlegi vezetője Mann Gizella. 1922-ben nyílt meg saját épületében a hitközség négy osztályú, két tanerős elemi iskolája. Most 105 növendéke van az iskolának, melyben a növendék számának állandó növekedésére való tekintettel egy harmadik tanítói állást is szerveztek. 1903-ban létesült a Talmud Tóra. 1921-ben, mikor a folytonos fejlődésben lévő hitközség vezetésének mind bonyolultabb munkáját decentralizálni kellett, külön kultúr, gazdasági és szertartási ügyosztályok létesültek, s újból megszervezte a hitközség ifjúsági önképző szakosztályát és leányegyletét. A kultúrosztály Roth Dezső, majd Vermes Ármin vezetése mellett nagyhatású üléseket rendezett, melyeken a magyar zsidóság legkiválóbbjai tartottak felolvasásokat és szabadelőadásokat. A gazdasági ügyosztály élén Fantusz Géza áll, aki különösen a mészárszékek felállításával és a szegények számára széderesték rendezésével szerzett nagy érdemeket. A szertartási ügyosztály élén Schwarc Jakab áll. Az ifjúsági szakosztály egyházi elnöke Krishaber Béla főrabbi, világi elnökei Balázs Adolf városi főügyész, Varga Samu árvaszéki ügyész, Orbán Béla városi műszaki tanácsnok és Kardos Ernő ügyvéd. A szakosztály zsidó és magyar történelmi vonatkozású felolvasásokkal, zsidó liturgiai zenével és énekkel foglalkozik. A leányegylet Krishaber Ella vezetésével jótékonysági és kultúrális tevékenységet fejt ki. A nőegyletnek, mely nagy összegeket fordít szociális és filantrópikus célokra, tisztikara a következő: Vince Jakabné elnök, Pauncz Ignácné alelnök, Balázs Adolfné titkár és Szántó Samuné háznagy. Azok között, kik a hitközség fejlesztése körül nagy érdemeket szereztek, első helyen áll Vincze Jakab orvos, a jelenlegi hitközségi elnök, aki a főrabbival karöltve több mint 15 éve vezeti nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel a hitközséget, melynek több intézménye — elsősorban az iskola — köszönheti neki a létét. A szellemi vezető Krishaber Béla főrabbi, akinek 25 éves eredményekben gazdag működését 1925 januárban díszközgyűléssel ünnepelte meg a hitközség. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben többen visznek vezető szerepet. Ezek: Orbán Béla városi műszaki tanácsnok, Szántó Samu pénzügyi tanácsnok, Balázs Adolf városi főügyész, Varga Samu árvaszéki ügyész, Terényi Ármin városi főszámvevő stb. Ipari és gazdasági vállalatokat alapítottak a következők: Fantusz Géza lúgkőgyárat (30 alkalmazott), Henrich Ignác Unió textilgyárat (50 alk.), Ágoston Simon harisnyagyárat (100 alk.), Perlesz Sándor harisnyagyárat (100 alk.), Lőrinc József szappangyárat (20 alk.), Haas Zoltán selyemárugyárat (30 alk.), Breuer Bernát textilgyárat (100 alk.), Lázár György iskolaszergyárat (25 alk.), Rosenstrauss István gyufagyárat (100 alk.), Boros Samu szappangyárat (60 alk.), Schwarcz Jenő és Imre Turul likőr- és rumgyárat, Rosentrauss Samu kristály szódagyárat és Weisz Lipót szikvízgyárat. A hitközségben megjelent Krisháber Béla főrabbi *Világháború* c. kétkötetes munkája. A hitközség történetével Krishaber Béla főrabbi nagyobb tanulmánya: *A pesterzsébeti zsidók története* (megj. Kecskeméti Vilmos Zsidó évkönyvében (1927) és Nagy Győri István városi főjegyző *Gubacspuszta-Erzsébetfalva-Pesterzsébet* c. tanulmány foglalkozik. A hitközség évi 50,118 pengős költségvetéssel dolgozik s ebből 5272 pengőt költ szociális és filantropikus célokra. Ezenkívül több nagyobb alapítványt is kezel a hitközség, melyeket Grauer Sándor és neje, Ney Gusztáv, Vincze Jakab, Grauer Ábrahám és Holczmann Húgó létesítettek különböző kulturális és jótékony célokra. Anyakönyvi területéhez Soroksár, Csepel, Dunaharaszti, Szigetszentmiklós és Tököl községek tartoznak. A hitközség lélekszáma: 7000, a családok száma 1500, adót 962-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 40 nagykereskedő, 10 gazdálkodó, 10 tanító, 300 kereskedő, 8 ügyvéd, 20 köztisztviselő, 10 művész, 500 munkás, 55 nagyiparos, 10 orvos, 150 magántisztviselő, 40 vállalkozó, 50 iparos, 4 mérnök, 10 író és hírlapíró, 50 magánzó, 300 közadakozásból élő és 110 egyéb. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 47-en estek el, akiknek emlékét egy, a templom falába illesztett márványtábla örökíti meg. A hitközség mai vezetősége: Krishaber Bernát főrabbi, Vincze Jakab elnök, Roth Dezső és Fantusz Géza alelnökök, Vermes Ármin kultuszelőljáró, Balázs Adolf ügyész, Klein Manó pénztáros, Fekete Ernő ellenőr, Schwarc Jakab és Glász Simon gondnokok, Króh Hermann Talmud-Tóra gondnok, Fischer Manó jeruzsálemi gondnok, Schwarc Jenő, Gönczi Gyula és Szántó Samu ülnökök, Deutsch Sándor iskolaszéki alelnök, Frey Jenő, Eisler Jenő, Kardos Ernő, Orbán Béla, Schór Jenő és Varga Samu iskolaszéki tagok, Gárdos Jenő titkár, Apter Illés, Eisler Jenő, Raab Jakab, Kardos Ernő, Kohn Antal, Kohn Fülöp, Goldberger Herman, Fantusz Miklós, Schwarc Lajos, Scheimann Ármin és Berger Márton előljárósági tagok.

Peszách. Az Egyiptomból való kivonulás emlékének szánt ünnep, amely niszán 15-től 22-ig tart. A Biblia csak hét naposnak ismeri. Már niszán 14. este a maariv-ima (l. o.) után gyertyavilág mellett felkutatják és összeszedegetik a lakásban található kovászos dolgokat (*biur chómec*, l. o.) az előírt benedikció kíséretében. Ugyane napon van az elsőszülöttek bőjtje. A bőjt megváltható. A megváltásnak az a módja, hogy a hitközség talmudtudósai a reggeli istentisztelet után a Talmud valamely traktátusát, amelyet a téli hónapokban az utolsó fejezetig áttanulmányoztak, elolvassák és utána lakomát tartanak. A traktátus befejezése és a lakomán elmondott benedikciók olyan érdemszámba men-

nek, hogy a résztvevőit fölmentik a böjt alól. A reggeli imánál a 100. és a 20. Zsoltár elmarad. Korán kell reggelizni, mert kovászost csak a nap világos részének első harmadában szabad fogyasztani. Az előző este összeszedett kovászos dolgokat délelőtt 10 óra után elégetik. Kovászost ezután már nem szabad enni, de macószt (pászka) sem, mert ennek első élvezetét a széder (l. o.) számára kell fenntartani. Minchó után a rabbi elvégzi az eruv chacérósz (l. o.) szertartását, utána meggyujtják az ünnepi gyertyákat sehechijónu-áldás kíséretében. F. D.

Péter *Mária*, festő, szül. Budapesten 1906. Szolnokon Fényes Adolfnál tanult. Kiállított a szolnoki jubiláris kiállításon, a Műcsarnokban és a Szinyei Merse Társaság tárlatán a Nemzeti Szalonban. Megfestette *Hirsch* Márkus és dr. *Adler* Illés rabbik arcképét az óbudai zsidó Szentegylet díszterme számára. F. B.

Peterdi, 1. *Andor*, költő, szül. Sopornyán (Nyitra vm.) 1881 máj. 28. Ifjúságában megismerte az élet nyomorúságát és megtanulta a minden emberi szenvedéssel való meleg együttérzést. Elvégezte a Vígszínház sziniiskoláját, de ezután mégis hírlapírónak ment. Egyideig vidéki lapoknál dolgozott, aztán különféle fővárosi napi- és hetilapokban tette közzé cikkeit és verseit. Minden ízében szociális érzésű, a természettel testvéri közösségben élő, meleg, közvetlen hangú poéta, akinek sok, őszintén zsidó érzésű verse és átélt zsidótárgyú novellája is akad. A nyelv erőteljessége, szárnyaló lendület, formai műgond és nagy zeneiség jellemzik költészetét. Irodalmunkban P. szólaltatta meg első izben a városi proletár s az utcán gyökértelenül lézengő ember költészetének hangjait. Önálló verskötetei: *Szivem* (1904); *Gyermekversek* (1904); *Lina könyve* (1905); *Uj versek* (1906); *A mélységből* (1909); *A sátor alatt* (1912); *A pacsirta énekel* (1913); *Válogatott versei* (1913); *Katonák* (1915); *Napos mezőkön* (1915); *Háborús versek* (1916); *Peterdi Andor költeményei 1904—1918* (1918); *Éneklő zarándok* (1926). 1916-ban lefordította Verhaeren Emil válogatott verseit, 1922. pedig *A sárga folt* címmel kiadta zsidótárgyú elbeszéléseit. Felesége Várnai Zseni költőnő (l. o.). Sz. G.

2. *Sándor*, író, postafőtiszt, szül. Budapesten 1868. Irt verseket, regényeket s novellákat a napilapokba és folyóiratokba. Novellás kötetei: *Hópelyhek, Jeffte leányai, Tarkői lakodalom, Regévai boszorkány, A számüzött.* Regényei: *Feslett világ, Vesztett csaták, Mások pénze, Kétlelkü Éva, Aranyhajú Jutka.* Színművei: *Corignanék válópöre, Éjfél után, A Corbillon utazása.*

Péterfi *Tibor*, biológus, szül. Désen 1883 jún. 22. Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte s 1906. orvosdoktorrá avatták. Előbb u. o. volt Apáthy professzor asszisztense, majd 1908—14 közt u. i. minőségben Budapestre került Lenhossék tanár mellé. 1918 nyarán kinevezték a pozsonyi egyetem anatómiai tanszékére ny. r. tanárnak. De nem foglalhatta el, mert már előbb Berlinbe ment, ahol azóta a dahlemi biológiai kutató intézet elismert, kiváló tanára. Számos értékes biológiai tanulmányai főképpen német tudományos folyóiratokban jelentek meg. Főbb művei: *Szövettan* (2 köt., 1909—11); *Die Beziehungen zwischen den Muskelfasern und Sehnenfasern* (1913); *Die Muskulatur der Harnblase* (1914); *Das mikourgische Verfahren* (az Abderhalden-féle Handbuch d. biologischen Arbeitsmethodenben 1923); *Die Praeparier-Wechselkondensoren* stb. (1926).

Pétervására, kisk. Heves vm. 2107 lak. A P.-i (orth.) hitközség 1851. alakult, néhai Klein Mór elnöklete alatt. Ekkor kezdtek rendes anyakönyveket vezetni. Van azonban a hitközség irattárában egy régi 120 éves, úgynevezett «Móhél Büchel». Ezt a régi anyakönyvet — mely a hitközség évszázados multja mellett bizonyit — Léb Mayer, egy nagytekintélyű, gazdag s annak idején messze vidéken ösmert talmudtudós vezette, aki egyébként a világhírű Chaszam Szófer tanítványa volt. A kis hitközségnek kezdetben volt Talmud Tórája, mely azonban a háborús viszonyok következtében megszünt. A hitközséget mindig vallásosságukról és nagy tudásukról híres rabbik vezették. Ezek között is kivált az első rabbi Adler S. Ajzer (megh. 1852.), akinek bölcs tanácsait kikérni, messze földről özönlöttek a hivek P.-ra. Kiváló rabbi volt még Fabian Markusz, akit 1895., a ma is működő Reinitz Sámuel követett a rabbiszékben. Két hírneves szülötte is van a hitközségnek. Az egyik Steiner Gábor, aki a szabadságharcot Kossuth seregében küzdötte végig és ezredesi rangig vitte. A másik Ulmer Salamon, egy Amerikába elszármazott dúsgazdag bankár, aki ha hazalátogat, mindig nagyobb adományokkal támogatja az elszegényedett hitközséget. A hitközség templomát 1855. építették. Ma a templom már nagyon rozoga állapotban van, de a hitközségnek annyi pénze sincs, hogy restaurálhassa. Az évi költségvetés kb. 3500 pengő, amelynek egy kis hányadát szociális célokra fordítják. A hitközség anyakönyvi területéhez Ivád, Nádújfalu, Maconka, Nagybátony, Dorogháza, Szuha, Mátramindszent, Mátraballa, Mátraderecske, Recsk, Parád, Szirok, Szék, Terpes, Hevesbátor, Aranyos, Szücs, Egerkócs, Csehi, Mikófalva, Szentdomokos, Szenterzsébet, Tarnalelesz, Erdőkövesd, Kisfüzes, Szajla, Váraszó és Istenmező községek tartoznak. Az utóbbi években nagyon megfogyatkozott hitközség lélekszáma 60, a családoké 14. A világháborúban résztvett hitközségi tagok közül hárman estek el. A hitközség mai vezetősége: Reinitz Sámuel főrabbi, Pick József elnök, Deutsch Béla jegyző. Weisz Gyula, Löwinger Endre, Weinberger Albert, Weisz Ignác és Pamec Sándor választmányi tagok.

Petri, 1. *Arthur*, költő és hírlapíró, szül. Mádon 1873., megh. Somorján 1918., harctéren szerzett betegségében. Több magyar- és németnyelvű napilap munkatársa volt. Versei a Géniuszban és a Magyar Szalonban jelentek meg. Verskötetei: *Magány; Virrasztás dalai, Fehér dalok* Budapesten jelentek meg.

2. *P. (Pick) Lajos*, szobrász, szül. Szegeden 1884. A budapesti egyetemen jogi doktorátust szerzett. Utána Telcs Edénél, majd a brüsszeli képzőművészeti akadémián tanult. A Műcsarnok

1911–12. kiállításán szerepelt először. Előbb Rodin hatása alatt állottak szobrai, majd klasszicizálásra törekedett (Táncoló leány). Realisztikus aktjai: *Pihenés; Bér Dezső síremléke.* F. B.

Pewny *Irén*, operaénekesnő, szül. Zimonyban 1866., megh. Budapesten 1916. Miután elvégezte a bécsi konzervatóriumot, a hamburgi, frankfurti, müncheni és hannoveri operaházak tagja volt. Hangversenykörutakat tett az Egyesült Államokban, majd 1896—1902. a budapesti Magyar kir. Operaház nagysikerű szubrettje és koloratúrénekesnője volt. 1902-ben visszavonult a színpadtól. K. K.

Pfeiffer, 1. *Ignác*, műegyetemi tanár, szül. Szentgálon 1867. A budapesti műegyetemen tanult s u. o. volt adjunktus a kémia szakon, majd magántanár, 1907. rk. tanár, 1912 óta pedig nyilvános rendes tanára a kémiai technológiának. Sokáig a Máv. vegyésze is volt. Hosszabb ideig szerkesztette a Kazán- és Gépujságot és számos szaktanulmányt írt hazai és külföldi szakfolyóiratokba, amelyekben a tüzelőanyagok értékesítésével és kihasználásával, a metán klórozásával s a földgáz értékesítésével foglalkozott. Ez utóbbit 1911. Amerikában tett tanulmányútján külön studium tárgyává tette. Elméletben és gyakorlatban egyaránt kimerítően foglalkozott a kazántápláló vizek lágyításához szükséges anyagok meghatározásával s úgy ebben, mint a világítógáz előállítása és a tüzelőszerkezetek megvizsgálása terén kiváló eredményeket ért el. P. tevékeny részt vesz a hazai felekezeti életben, melynek egyik kimagasló vezető-egyénisége. A budai hitközség vezetőségének és minden kulturális és jótékonysági intézményének agilis és nagyrabecsült tagja. Jelenleg az Egyes. Izzólámpa és Villamos. Rt. tudományos kutató laboratóriumának vezetője.

2. *P. Izsák*, rabbi, szül. Ácson 1884 máj. 29. 1906—1911-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1911-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1912. pedig rabbivá. Előbb Sümegen volt főrabbi, majd Pécsen működött. 1922 óta monori főrabbi. Számos verse jelent meg a magyar zsidó folyóiratokban és gyüjteményes munkákban. Jeles bibliafordító, van több verseskötete is. Művei: *Az áldozatok jelentőségének történetéről a héber irodalomban; Háborús imák; Új csodák jönnek; Szemet a földnek, szívet az égnek; Izráel leányai; Lélekláng: Akarat; Eszter könyve; Találkozás az Úrral; Új lángok gyúlnak; Énekek Éneke; Temetői imák.* Cikkei magyar zsidó hetilapokban a Huszadik Században és a Philologiai Közlönyben jelentek meg. F. D.

P. Gergely *Boriska*, író, Szül. Becsén (Bács vm.) 1887 dec. 3. A Bácsmegyei Napló munkatársa, itt és a Vajdasági Irás c. fólyóiratban jelennek meg versei, tárcái és kritikai irásai. Könyvei: *Mesék* és *Út, igazság, élet* c. érdekes közgazdasági regény, melynek fivére G. Jenő dr. a társszerzője. V. A.

Phillip *Isidore*, zongoraművész, zeneszerző, szül. Budapesten 1863 szept. 1. P. a francia zenei élet vezetőalakja, aki sikerekban gazdag karriert futott be. Párisban végezte tanulmányait, G. Matthiast Ritter és Heller vezetése alatt. Rémy, Berthelier és Loeb társaságában kamarazene egyesületet alapított. 1903 óta a Conservatoire köztiszteletben álló tekintélyes tanára. Pedagógiai zeneművei: *Mindennapi gyakorlatok* (Saint-Saens előszavával); *Skálagyakorlatok* (Lyon, Janin); *Tanulmányok* (Newyork, Schirmer); *Oktávtanulmányok* (Fiorillo, Kreutzer és mások után, Paris); *Enoch* (régi és új zongoradarabok anthológiája). Kompoziciói: *Pastels; Figurines; Valses; Caprices; Fantasmagories; Féerie; Zenekari szvit.* Kritikákat és zenei dolgozatokat is irt. A Ménestrel-ben több tanulmánya jelent meg. K. K.

Philo v. *Ph. Judaeus*, alexandriai görögzsidó filozófus, szül. Alexandriában, az időszámítás előtt 20. év körül, megh. u. o. 40. Főbb életrajzi adatait az ő, valamint Josephus műveiből tudjuk. Részt vett a Caligula császárhoz küldött zsidó követségben. Élete főműve a zsidó vallás és a görög filozófia összeegyeztetése volt, de ezzel csak a Palesztinán kívüli területen tudott hatni s az első egyházatyák osztatlan tetszését nyerte el. Ezek úgy tekintették, mint keresztényt, jóllehet Ph. a zsidóság legnagyobb apológetái egyikének tekinthető. A keresztény egyházatyák Ph. iránt való szimpátiájának mégis sok köszönhető, mert ez tette lehetővé műveinek megmentését. Ph. művei: 1. *Pentateuchkommentár*, kérdés és felelet formájában. Ez csupán részben maradt fenn. Módszere a szómagyarázat és az allegórikus interpretáció. 2. *Legum Allegoriae*, külön allegórikus magyarázat a Genesishez, amely 17 könyvből áll s legnagyobb részben megvan. Az egyes könyveknek külön címük van s ezeken szokták idézni. 3. *De opificio Mundi.* 4. *De Abrahamo.* 5. *De Josepho.* 6. *De Vita Mosis* három könyvben, melyben Mózest, mint az erkölcsi tökéletesség mintaképét mutatja be. 7. *De decalogo*, bevezetés a Tíz Parancsolathoz. 8. *De Specialibus Legibus*, melyben a Tóra egyéb parancsait összefüggésbe hozza a Tíz Parancsolattal. Ez a munka is több könyvre oszlik. 9. *De Fortitudine, De Caritate, De Poenitentia* értekezések. 10. *De Praemiis et Poenis* és *De Execratione*, amely mind a mózesi törvények magyarázata. Egyéb nagy művei: 11. *Quod omnis probus liber*, mely egy elveszett nagyobb munka második része. Ebben az esszénusokról szóló részt többen interpolációnak tartják. 12. *In Flaccum*, fontos polemikus irat a zsidók rágalmazói ellen. 13. *De Legatione ad Caium*, mely a császárnak az alexandriai zsidóüldözésről tett jelentést tartalmazza, s amely öt könyvből állott, de csak töredékei maradtak meg. 14. *De Providentia.* 15. *De Animalibus.* 16. *Hypothetica*, melyet csupán Eusebius egyházatya *Praeparatio Evangelica* c. műve őrzött meg töredékeiben. 17. *Peri Judaión* fontos zsidó apológia. Ezeken kívül Ph.-nak tulajdonítják még a *De Vita Contemplativa*, a *De Incorruptibilitate Mundi, De Mundo, De Sampsone, De Jona*, az *Interpretatio Hebraicorum Nominum* és *Liber Antiquitatum Biblicarum* c., melyek közül az utóbbi elveszett, jóllehet a XVI. sz.-ban kinyomtatták, míg az első kettő nagyobb szabású mű. Ph. nem csupán a héber iratoknak

hanem a görög filozófiának és költészetnek is alapos ismerője volt. Nyelve nem egész tiszta, hanem mesterkélt. A stoa befolyása félreismerhetetlen nála s egyetlen hatóoknak ő is Istent tartja; a világot az isteni ésszerűség tartja össze. A halálról szóló doktrinája szintén megegyezik a platonikus és stoikus filozófiával, úgyszintén a teremtésről szóló nézete is. A teremtést ő is, mint Platon, az időn kívül helyezi, mert az idő csupán a megteremtett világgal kezdődhet. Számszimbolizmusa az új-pythagoreanus iskola hatása, úgyszintén pszichológiája is, amelyben sem Platót, sem Aristotelest nem követi. Etikája és allegóriái stoikus hatásra vallanak. Az egész filozófia Ph-nál a zsidóság védelmére szolgáló eszköz. Héber ismeretei szintén jelentékenyek voltak s jóllehet ő is abban a hibás feltevésben élt, hogy a Szeptuaginta-szöveg teljesen azonos a héberrel s azt vette alapul, héber szómagyarázatai, valamint halachikus, főképpen azonban haggadikus és Midras ismeretei mégis azt bizonyítják, hogy a speciális zsidó teológiában otthonos volt. S. R.

Irodalom Schürer, Geschichte des Volkes Israel (3. kiad.), u. o. említve vannak Ph. különböző műveinek fordításai. Régebbi német fordítás Josttól származik, Philos gesammelte Schriften (Leipzig 1856–73). A Legatio magyar fordítása az IMIT könyvtárában jelent meg Schill Salamontól (1896), míg a Vita Mosis Fischer Gyula főrabbi fordításában sajtó alatt van. Ph. műveinek fennmaradt szövegét többen kiadták. Teljes kiadás L. Cohn és Wendlandé, Philonis Alexandrini Opera quae supersunt I–III., míg újabb német fordítás több részben a Schriften des Vereins des Judentums sorozataiban jelentek meg. Siegfried, Abhandlung zur Kritik der Schriften Philos (1879); u. o. Ph. on Alexandria als Ausleger des Alten Testaments (Jena 1875); Bernhard Ritter, Ph. und die Halacha (Breslau 1879); Weinsten, Die alexandrinische Agada (Göttingen 1901); Z. Frankel, Über den Einfluss de palestinesischen Exegese auf die alexandrinische Hermeneutik (Leipzig 1851); u. o. Über palestinesische und alexandrinische Schriftforschung (Breslau 1854); Ryle, Ph. and Holy Script (1895); J. Bernays, Gesammelte Abhandlungen I. (1885); Von Arnim, Quellenstudien zu Ph. v. Alexandria (1899).

Philosophia, l. *Filozófia.*

Pichler *Győző**, országgyűlési képviselő, szül. Budapesten 1869 júl. 23., megh. Bécsben 1904 jan. 25. A piaristáknál és a budapesti egyetemen tanult, s 1889. a Sorbonne-ünnepségekre őt küldték ki, mint az egyetemi hallgatók küldöttségének elnökét. Jogvégzettsége után az Egyetértés belső munkatársa, Kossuth Ferenc hazatérésekor pedig annak titkára lett s élénk részt vett a 48-as pártéletben. 1896-ban és a következő ülésszakon a kőlesdi kerület képviselőjévé választották függetlenségi programmal.

Pick *Jesája*, hírneves XVIII. sz.-beli talmudtudós és író, l. *Berlin J.* alatt.

Pidjón *(h.), váltság*, az a tetszésszerinti tiszteletdíj, amit a hívek a caddiknak (csodarabbi) juttatnak. A chásszideusok hite szerint ez az adomány a *dinó sel géhinom*-tól, a túlvilági élet szigorától váltja meg az adakozót.

Pidjón habén *(h.)*, az elsőszülött fiúgyermek kiváltásának szertartása. Ez a Biblia következő parancsából ered: «Szentelj nekem minden elsőszülöttet Izráel fiai közül, minden anyaméh megnyitóját», majd pedig: «Az ember minden elsőszülöttjét fiai közül váltsd meg pénzen». *(Móz.* II. 13. 2). Manapság is ki kell valamely kohéntól váltani az anya elsőszülöttjét a születés 30. napján. A kiváltás összege: 5 ezüst *szela* (kb. 30 pengő). A kiváltás kötelessége az apát illeti, ha ez nincs, akkor az anyát, ha az anya elmulasztotta a kiváltást, akkor később magának a fiúnak kötelessége, hogy kiváltsa magát. E szertartásnál az anya a mérvadó, mert az elsőszülöttség anyai ágon számítódik. Kiváltás alá esik tehát olyan fiú, aki ugyan apjának nem elsőszülötte, de anyjának igen, viszont nem kell kiváltani olyan fiúgyermeket, ki apjának elsőszülötte, de anyjának már volt gyermeke. E szertartás elmarad abban az esetben, ha akár az anya, akár az apa kohanita vagy levita családból származik. E szertartás rendszerint lakoma keretében történik. F. D.

Pidjon nefes *(h.). Lélekmegváltás.* A beteg felgyógyulásáért tartott könyörgés, amely alkalmi jótékonykodással jár. E szertartásnak nem csupán az Istenbe vetett hit az alapja, de az a bibliai felfogás is, hogy a jótékonyság a haláltól is megváltja az embert *(Cedókó tacil mimóvesz).* A szertartás abból áll, hogy különböző Zsoltárokból olyan verseket mondanak, amelyeknek kezdőbetűi megegyeznek a beteg nevének betűivel. Ugyanekkor annyi pénzt raknak ki, amennyi megfelel a névben előforduló betűk számértékének. A kirakott pénzt azután szétosztják a szegények között. Tehát nem maga az imádság a lélekmegváltás, hanem az imával kapcsolatban gyakorolt jótékonyság.

Pijjut, zsinagógiai költemény (l. *Pajtan*).

Pikler *Emil*, szocialista politikus, szül. Árva váralján 1872. A budapesti kereskedelmi akadémiát végezte, majd bejárta Németországot és Északamerikát. Itt ismerkedett meg a munkásmozgalommal. Hazatérve résztvett a kereskedelmi alkalmazottak megszervezésében. Később a Magántisztviselők Szakszervezete elnökének választotta meg. 1922-ben mandátumot kapott szociáldemokrata programmal. A következő választásnál kisebbségben maradt.

2. *P. Gyula**, egyetemi tanár, hírneves jogbölcsész és pszichológus, szül. Temesváron 1864 máj. 21. A budapesti egyetemen végezte tanulmányait. 21 éves korában magántanár, 1893. ny. rk., 1903. pedig nyilvános rendes tanára lett a jogbölcseletnek. Még mint fiatal dócens több szemeszteren tartott előadásokat az oxfordi egyetemen. Résztvett a Társadalomtudományi Társaság megalapításában. Műveit a gondolatok merészsége, teljes önállóság és minden megkötöttségtől való mentesség jellemzi. Főbb munkái: *Ricardo jelentősége a közgazdaságtan történetében; érték- és megoszlástana* (1886); *Az objektiv létben való hit lélektana* (1890 angolul is); *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* (3. kiad. 1911); *Az emberi egyesületek és különösen az állam fejlődése* (5. kiad. 1905); *A büntetőjog bölcselete* (7. kiad. 1910): *A lélektan alapelvei* (1908). Ettől az időtől kezdve már nem csupán elméleti, hanem kísérleti pszichológiával, biológiával és fiziológiával foglalkozott eredményesen. Ily irányú nagy műve, melyet a külföldi orvostudomány igen nagyra értékelt: *Sinnesphysiologische Untersuchungen* (1917); *Schriften zur Anpassungstheorie des Empfindungsvorganges* (1919 és köv. évek, több kötet). *Der Ursprung des Totemismus*

c. művét Somló Bódoggal együtt írta. 1919-ben nyugalomba vonult s előbb külföldön, Schweizban és Torinoban tartott előadásokat, majd hazajött és teljesen visszavonult a társadalomtól és az emberektől. S. R.

3. *P. I. Gyula*, nemzetgazdász, szül. Munkácson. Atyja orvos volt s ő is a bécsi egyetemen tanult és nyert orvosdoktori diplomát. Egész 1894-ig vidéki falvakban volt körorvos, majd a fővárosba költözött. Magyar és külföldi orvosi lapokban értékes szakmunkásságot fejtett ki. 1897-ben megbízták a főváros halandósági statisztikájának vezetésével s ettől kezdve foglalkozott tudományos nemzetgazdaságtannal. Előbb a fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója, majd 1919—24. a telekértéknyilvántartó hivatal igazgatója volt, azután nyugalomba vonult. Mint a földjáradék tanának egyik legkiválóbb ismerőjét az utóbbi évtizedben számos előadás tartására hívták meg Bécsbe, Kopenhágába, Londonba, Párisba és még több metropolisba. Nagyobb, magyarul megjelent művei: *A városi telekértékadó* (1907); *Betterment, értékemelkedési adó, elégtelenül kihasznált telkek adója és általános telekértékadó* (1917); *Magyar földreform* (1919). S. R.

Pilisvörösvár, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 6069 lak. Az (orthodox) hitközség egyike az ország legrégibb hitközségeinek. A multjára vonatkozó feljegyzések nagyon hiányosak, így inkább csak következtetni lehet a hitközség korára, mintsem azt biztosan tudni. Tény az, hogy sem az alapítókra, sem az első előljárók személyére nézve nincsenek pontos adatok. Ellenben tudjuk, hogy kik voltak a hitközség rabbijai és mikor működtek. A hitközség első rabbija, akiről feljegyzések maradtak, Engel Mózes volt, aki az 1740-es években foglalta el állását és körülbelül 50 évig állott a hitközség élén. Nagy kabbalista volt, jesivát vezetett, melyet az ország minden részéből látogattak a növendékek. Utódai: Josef Silberberg, Josef Löffler, Schönfeld Mózes és Koppstein Simon voltak. A hitközség jelenlegi rabbija Baum Jakab, aki több mint 50 éve működik a hitközségben. Irodalmi tevékenységet is fejtett ki. *Haus und Schule* és *Talmud im ungarischen Abgeordnetenhaus* címmel érdekes brosurát adott ki, az utóbbi a tiszaeszlári pör eseményeivel foglalkozik. A hitközség mintegy kétszáz évvel ezelőtt építette ma is fennálló templomát. A templom — éppen ez igazolja régi voltát — mélyebben fekszik a föld színénél és alatta épült a rituális fürdő. Többször leégett a templom, de mindig újra renoválták. A hitközség egyetlen intézménye a Chevra Kadisa. Évi költségvetése 3000 pengő, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség a mult század vége felé szépen fejlődött s volt idő, amikor 500—600 lelket számlált. Jelenleg a hitközség lélekszáma 102, a családok száma 30, adót 40-en fizetnek. A hitközségi tagok létszámának ez az erős csökkenése a háborúval, de különösen az ellenforradalommal függ össze. 1919 aug. 8. a különítmények valósággal feldúlták a hitközséget. Templomának belső berendezését összerombolták, a nyolc Tórát összeszaggatták, a hitközség tagjait kirabolták, úgy, hogy azok menekülni voltak kénytelen. Sokan örökre elhagyták P.-t s azóta sem tértek vissza. Köztük van a rabbi is, Baum Jakab, aki azóta Budapesten lakik s csak a nagy ünnepek alkalmával tartózkodik hívei között. 1925 óta a hitközség élete kezd visszatérni a régi kerékvágásba. Tagjai foglalkozás szerint: 1 tanító, 1 katona, 9 kereskedő, 12 munkás, 10 magántisztviselő, 2 iparos és 4 magánzó. A hitközség anyakönyvi területéhez Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pesthidegkút, Solymár és Nagykovácsi községek tartoznak. A hitközségnek 35 tagja vett részt a világháborúban s közülük 6-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Baum Jakab rabbi, helyettese Bilitzer Jenő hitoktató és kántor, Szikla József elnök, Moskovits Ervin alelnök, Weisz Ede pénztárnok, Menczer Ernő jegyző, Weisz Henrik és Stierheim Samu gondnokok, Porgesz Lajos, Lipscher Jakab, Ehrenfeld Zsigmond és Fischer Mór választmányi tagok.

Pillitz, 1. *Benő*, orvos és botanikus, szül. Veszprémben 1825 jún. 25., megh. u. o. 1910 máj. 31. Technikusnak készült, majd orvostudományt tanult Bécsben és Padovában, ahol egyszersmind Luzzatto rabbiszemináriumának volt növendéke. Később, mint keresett orvos is tovább foglalkozott héber irodalommal, amelyet kitünően értett. Éppoly kiváló volt orvosnak és botanikusnak is. Főorvosa volt a vármegyének, melynek faunájáról a legjobb monográfiát ő írta *Veszprém vármegye növényzete* címmel. Herbáriumát a megyei múzeumra hagyományozta. Testvérei *P. Dávid* és *Dániel* (l. o.).

2. *P. Dániel*, rabbi és pedagógus, 1843—47-ig a szegedi iskola igazgatója és rabbi hitszónok volt. Addig Székesfehérváron működött. Kiváló hitszónok volt. 1847 febr. 7. a József nádor-gyászünnepélyen nagyhatású magyarnyelvű hitszónoklatot tartott. Közvetlenül azután állásáról lemondott, mert Theodor Burger álnév alatt megírta *Der Talmud und die Perfectibilität des Mosaismus vom Standpunkte der Reform*, c. liberális szellemű röpiratát, amely óriási kavarodást okozott. A szakértőkül kért tekintélyes rabbik elítélték és rabbihivatal viselésére alkalmatlannak mondták ki, Steinhardt aradi és Schwab pesti főrabbik ellenben türelemre intették a híveket. Német hitszónoklatain és röpiratán kívül megjelent tőle: *Gyászbeszéd* elhunyt cs. k. főherceg József, Magyarország dicső nádora tiszteletére stb. *Andachtsstunden für Israeliten beiderlei Geschlechtes* (Pest, Heckenast 1849). *Zur Schulenfrage der Israeliten in Ungarn* (1851). V. ö. *Löw* és *Kubinyi*, «A szegedi zsidók» 1885.

Pilpul. *Vitatkozás.* A talmudikus fejtegetésnek az a módszere, amely arra törekszik, hogy merész elmetornán a Szentírás vagy a Talmud valamely szavából meglepő éleselméjűséggel új értelmet és új vonatkozásokat hámozzon ki. A szó eredetileg borsot és átvitt értelmében csípősséget jelent és már a Talmudban *(Szóta* 15.) fordul elő. A P. módszerének túlzásba való vitelét Pollák Jakab lengyelszármazású prágai rabbinak tulajdonítják. A talmudtudomány legnagyobb tekintélyei, így Rasi is, e módszerrel ellen-

tétben, az egyszerű és logikus írásmagyarázat hívei voltak. F. M.

Pinchosz, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 26. fejezetének 2. versétől a 30. fejezet 1. verséig terjed. Rövid tartalma: A nők birtokképessége. Józsua Mózes utóda lesz. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok I. könyve* 18. fejezetének 46. versétől a 19. fejezet végéig terjed. A bibliai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a prófétai rész főszereplőjénél Elijohunál, mint a hetiszakaszban Pinchásznál, Istenért való buzgólkodásuk van kiemelve. F. D.

Pinkész *(j.*, másként *pinkász)*. A görög *pinax* szónak elferdített kiejtése a héberbetűs átírás alapján. Hitközségi jegyzőkönyv. Ilyen híressé vált P.-t vezettek a gyulafehérvári rabbik (l. *Gyulafehérvár)*.

Pintér, 1. *Ignác*, tanár szül. Tapolcán (Zala vm.) 1861 júl. 16. A nagyváradi polgári iskolának volt tanára, majd igazgatója. Azután Budapestre került és a hitközség iskoláiban tanított. Hosszú ideig volt a zsidó tanítóegyesület titkára és szerkesztője az egyesület hivatalos lapjának, az Izr. Tanügyi Értesítőnek. Pedagógiai vonatkozású cikkeken kívül elemi iskolák számára több nyelvkönyvet írt.

2. *P. Oszkár*, mérnök, építőmester, szül. Nagykárolyban 1876 jún. 10. A műegyetemet Budapesten végezte. Beltagja a Pollacsek és Epstein cégnek. Felépítette a 3000 lakásos Wekerle-telepet, a győri ágyúgyárat. Épített még több iskolát, dohánygyárat és pénzügyi palotát. Mérnöki szaklapokban, továbbá az Ujság és a Budapesti Hirlap hasábjain állandóan jelennek meg szakkérdésekkel foglalkozó cikkei. Alelnöke a M. Építőmesterek Orsz. Szövetségének. Élénk részt vesz a hitközségi életben is. Díszelnöke a Chinuch Neorim egyletnek. Tagja a Pesti Izr. Hitközség adóügyi bizottságának, továbbá az OMIKE elnöki tanácsának. V. A.

Pirké Ábót *(Atyák fejezetei)*. A Misna (l. o.) magánjogi rendjének egyik traktátusa; a rabbik ethikai mondásainak, aforizmáinak és maximáinak legrégibb rövid gyűjteménye. A P.-ot ennélfogva másképpen az *Atyák ethikájának* is nevezik. A P. öt fejezetre oszlik. Az első fejezet annak a megállapításával kezdődik, hogy a tradició, a szóbeli hagyomány a Tízparancsolat átvétele után Mózestől szállt az utódokra, a Nagy Zsinagóga férfiaira s onnan a Misna tanítóira. Ezáltal a bevezetés által a gyűjtők emelni kívánták az erkölcsi tanítások értékét. Az első fejezet eredetileg R. Jochanan ben Zakkai iskolájának tanításáig terjedt, de később kibővítették. Az első négy fejezet hatvan rabbitól tartalmaz erkölcsi tanítást; ezek Simontól, az Igazságostól kezdve a Misna lezárásáig éltek s így 450 év ethikai tanítását tükröztetik vissza. Némelyek egy, mások több mondással szerepelnek. A mondások rendszerint az illető rabbi hosszabb meditációjának végső összegzései, vagy pedig az ő kedvencebb aforizmái, melyeket tanítványai megörökítettek. A mondások hasonlóan a bibliai Példabeszédekhez, rendkívül tömörek s ethikai igazságokat vagy életbölcseségeket tartalmaznak. Némelyek valóságos gyöngyszemek s az ethika legmagasztosabb megnyilvánulásai. Ilyenek pl. Hillel mondásai: «Ha nem én magam, vajjon ki más gondoskodik rólam; és ha csupán magamról gondoskodom, mi vagyok én s ha nem most, vajjon mikor?» (1. 14). «Felebarátod becsülete és tulajdona olyan drága legyen neked, mint a sajátmagadé» (1. 10 és 12); «Fogadj minden embert barátságos arculattal» (1. 15, 3. 12). Ezek a Biblia ethikai mondásait bővítik ki, mások megint ugyanezeket más formába ültetik át. Igy pl. a következő bibliai verset: «A jó név többet ér, mint a felkentség» *(Ecclesiastes* 7. 1) a P. így alakítja át: «Három korona van, a tanultság koronája, a főpapi korona és a királyi korona, de a jó hírnév koronája felülmulja valamennyit» (4. 13). A bibliai bölcseségnek a praktikus életre való alkalmazása Ben Zóma következő mondása: «Ki a bölcs? Aki mindenkitől tanul, mint mondva van *(Zsolt.* 119. 99): Mindenkitől, akitől tanulhatok, elfogadok utasítást. Ki a hős? Aki szenvedélyeit legyőzi; mint mondva van: Aki uralja hajlamait, nagyobb, mint aki várost vesz be *(Példab.* 15. 32). Ki a gazdag? Aki megelégszik osztályrészével, mint mondva van *(Zsolt.* 128. 2): ‚Ha kezed munkáját eszed, boldog lehetsz és jól megy dolgod'. Ki a tiszteletreméltó? Aki tiszteli embertársait, mint mondva van *(I. Sámuel* 2. 30): ‚Akik engem tisztelnek, azokat tisztelni akarom'». A P. ötödik fejezete formailag és tartalmilag különbözik az előbbi négytől s nyilvánvalóan más szerkesztette, bár a szerzők csupán a végső négy paragrafusban vannak megnevezve. Ez az ötödik *perek* ethikai aforizmák mellett legendákat is tartalmaz s bizonyos számokhoz fűzi a magyarázatot: pl.; «Tíz isteni szóval teremtődött a világ» (5. 1); «Két tulajdonság jellemzi a bölcset és ugyanannyi a kulturálatlant» (5. 7) stb. Jóllehet a P. sem ethikai rendszer, mégis megfelelően elrendezve, az Atyák Mondásaiból minden későbbi korszakra vonatkozóan megállapíthatók az emberi morális kötelességek s az ethikai normák, emellett pedig praktikus életbölcseletük s tiszta vallásosságuk is emelik értékét. A P. ugyanannak felel meg a rabbinikus irodalomban, mint a *Példabeszédek könyve* a bibliai iratokban. Egy kiváló babiloni talmudszerző az V. sz.-ban ezt mondta a P.-ról: «Aki valóban jámbor és erényes akar lenni, az tanulmányozza és gyakorolja a P. tanításait» *(Bábá Kama* 30a). Hogy a zsidóság mily nagy becsben tartotta őseinek magasztos tanítását, az kitűnik abból, hogy az egész P. fel van véve a liturgiában s valamennyi zsidó imakönyvben többnyire héber és az ország nyelvének szövegével ott van a szombatdélutáni imák után. Ugyanis peszáchtól ros hasónóig minden szombat délután a rendes istentisztelet után elő van írva a P. egy-egy fejezetének olvasása. Vita felette nincs, mert vitathatatlan ethikai igazságokat tartalmaz. Éppen ezért a P. az a Misna-traktátus, amelyhez Gemara nincs. Az ötödik fejezet nem nevezi meg a mondások szerzőit; a hatodik csupán függelék és *Kinján Tóra* (a Tóraszerzés módozatai) néven ismeretes. L. *Aranyszabály* és *Ethika*. S. R.

Irodalom. A P. minden művelt nyelvre le van fordítva s a legtöbb élőnyelvre fordított zsidó imakönyv a héber szöveg mellett közli. Ezenkívül számos szép kiadása jelent meg élő nyelveken, így franciául a filozófusok miniatür-

kiadásában, németül prof. Herm. Strack berlini protest. hebraista adta ki magyarázatokkal (Leipzig 1882), de Jos. Kohler berlini jogbölcsész külön tanulmányban hívta fel annak ethikai értékére a modern tudomány figyelmét. A P. héber szövegét a Misna és Talmud kiadások is tartalmazzák s számos kommentárja is van; így a Midras Sámuel, melynek szerzője Samuel de Uceda (Venesia 1579 s azóta számos kiadás). Ugyancsak magyarázat a P.-hoz A. Geiger Nachgelassene Schriften IV. kötete, míg a P. történelmi értékéről Zacharjah Frankel írt Über den Lapidarstyl der talmudischen Historik címen (Monatsschrift 1852). Latin fordítása először Sebastian Münstertől, Reuchlin kiváló tanítványától jelent meg Baselben, majd Fagiustól (Isny 1541). Kiváló munka a P.-ról, annak teljes szövegével a keresztény Ch. Taylor Sayings of the Jewish Fathers c. műve (2. ed., Cambridge 1899). L. továbbá M. Mielziner (Jew. Encyc.); Bischoff, Kritische Geschichte der Talmud-Übersetzungen: Lazarus Adler, Sprüche der Väter (Fürth 1851); W. Aloys Meisel, Homilien über die Sprüche der Väter (Stettin 1855); Alexander Kohut, The Ethics of the Fathers (New-York 1885, németül is).

Pitum, az eszrog virágjának megfásult bibéje. Ha ez letörik vagy megsérül, akkor az eszrog «poszl» és nem használható a sátorosünnepek istentiszteletein.

Pitum haktorész, a füstölőszerekről szóló talmudi rész. Szombat és ünnepnap mondják a muszaf-ima (l. o.) után.

Plaut *Feivl*, rabbi, szül. Kolinban 1818., megh. Nagysurányban 1895. A Chaszám Szófer kedvelt tanítványa, jelentékeny talmudtudós és héber író volt. 1849-től haláláig működött Nagysurányban és még életében kiadta műveit *Likuté Chóver b. Chaim* cím alatt 11 kötetben.

Plett *(Billett).* A vándor-kéregetők *(óruch, ojrech)* és szegény idegenek szombati ellátását könyörületes cselekedetnek veszi a zsidóság. A legtöbb hitközségben olyan rendszer alakult ki, amely vendégnek teszi a koldust és az asztalhoz való meghívás nem alázhatja meg. Maga a hitközség jótékonysági előljárója gondoskodik a vándor-kéregetők és szegény idegenek elhelyezéséről, még pedig úgy, hogy vendéglátásra kötelező utalvánnyal küldi őket a felváltott sorrendben kiszemelt hitközségi tagokhoz. Ezt az utalványt mondják P.-nek a jiddis (zsargon) nyelvhasználatban. F. M.

Poále Cedek, zsidó kisiparosok önsegélyző egyletei Erdélyben. Az első 1914. alakult Kolozsváron és odáig fejlődött, hogy 1928 júniusában már felavathatta aggmenházát. Első elnöke Deák Jenő fogtechnikus volt. Utána következtek: Schwarz Ignác, Janovitz Géza és Fischer Rezső. Hasonló egyesületek működnek Nagyváradon, Désen és Marosvásárhelyen. Sz. I.

Poále-Cion. A cionista szervezet különszervezete, melynek a radikális-szocialista munkások a tagjai. Főképpen a lengyelországi P. erősen baloldali szocialista tömörülés és ma már a zsidó kisemberek millióit tagjai közé számítja, úgy hogy a P. a cionista világszervezet mellett a legnagyobb zsidó organizációnak tekinthető. Programmja: a cionizmus politikai és kulturális eszméjének a szocializmus elméleteivel való egyesítése. E programmját az 1909. alakult szervezet alapszabályainak egyik pontjában így formulázza meg: «A P., Zsidó Szocialista Munkások Világszervezetének tagjai azok lehetnek, akik, a szocialista tanítások alapján állva a kapitalista rendszer és a burzsoázia osztályuralmának megszüntetésére és a zsidó kérdésnek olyképpen való megoldására törekszenek, hogy létesüljön Palesztinában egy szociális berendezésű Zsidó népotthon». A P.-nak 1918. Magyarországon is volt jelentéktelen szervezete, mely azonban rövidesen megszünt. V. A.

Podvinecz *Erzsébet*, festő, szül. Budapesten 1896. Timár-Thein Miksa festőiskolájában, azután a képzőművészeti Főiskolán, majd Párisban és Münchenben tanult. Először 1910. egy *önarcképét* állította ki a Nemzeti Szalonban; 1919. gyűjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban, ahol virágcsendéleteket, arcképeket és néhány tájképtanulmányt mutatott be. F. B.

Pogány, 1. *(M. Pogány) Béla*, tanár, író, szül. Budapesten 1896., egyetemi tanulmányait u. o. végezte és nyert filozófiai doktorátust. 1923—27-ig Párisban tartózkodott, ahol a magyar irodalmat propagálta. Szerkesztésében megjelent egy gyűjtemény a modern magyar költők francia fordítású verseiből *Anthologie de la poésie hongroise contemporaine* (1927) cimen. Jegyzeteivel jelent meg a magyar novellisták antológiája: *Anthologie des prosateurs hongrois de aujourd'hui* (Páris 1927.) Szerkesztette a magyar-francia szótárt (1928). Tanulmányai és cikkei a Nyugatban és a Pesti Naplóban jelentek meg. Díjat nyert a Nyugat novella pályazatán (1927). Párisban előadás-sorozatban ismertette a magyar irodalmat.

2. *P. Ferenc*, operaénekes, szül. Máramarosszigeten 1887 dec. 18. A budapesti egyetemen ügyvédi vizsgát tett. Jogi tanulmányaival egyidejűleg zene- és énektanulmányokkal is foglalkozott. 1912 óta a m. kir. Operaházban karakterbariton szerepeket énekel.

3. *P. József**, író és hírlapíró műfordító, szül. 1886. A Népszava és Szocializmus munkatársa, a párt szerkesztésében megjelent Tudás szerkesztője volt. Szerkesztette még a Természettudományi könyvtárt. Ez utóbbihoz magas színvonalú bevezető tanulmányokat írt. *Napoleon* c. drámája színrekerült a Nemzeti Színházban. A forradalomban a katonai tanács vezetőtagja, majd a proletárdiktatúra alatt népbiztos volt. A diktatura bukása után külföldre menekült. Most Oroszországban él.

4. *P. László*, szerkesztő és lapkiadó, szül. Győrött, 1901 júl. 18. A lipcsei Technikum für Buchdrucker főiskolán szerzett képesítést. Több erdélyi lap munkatársa volt és a temesvári Hunyadi nyomda vezetője. Apja, P. Mihály halála után 1926. szerkesztője lett a Temesvári Hírlapnak. Résztvett a bánsági magyar párt és a kisebbségi ujságírók szervezetének vezetésében. Megszervezte a magyar ifjúságot és elnöke lett a Bánsági Magyar Párt ifjúsági osztályának. Novellákat is írt.

5. *P. Margit*, festő, szül. Budapesten 1879. A fővárosban, Nagybányán és Párisban tanult. A Műcsarnok 1905-iki tavaszi tárlatán állított ki először, azután arcképeket, figurális képeket, csendéleteket és tájképeket a Nemzeti Szalon kiállításain. 1913-ban gyűjteményes kiállítása volt a Könyves Kálmán szalonjában. F. B.

6. *P. Móric**, építész, szül. Nagyenyeden 1880. Tanulmányait a kolozsvári ipariskolán kezdte. Később Tőry Emil építésszel ennek haláláig tartó

társas viszonyba lépett. Nevét a Műcsarnok 1900. tárlatán kiállított *Fejedelmi sírbolt* tervével tette ismertté. A Vörösmarty-, Kossuth- és Szabadságharc-szobor pályázatán díjakat nyert. Krematorium tervével feltűnést keltett. Tőryvel közösen tervezett munkái: az 1911-iki torinói kiállítás magyar háza, az Adriai Biztosító Intézet erzsébettéri palotája, stb. A Nemzeti Színház tervpályázatán I. díjat és kiviteli megbízást nyertek. P. tervezte az 1918. évi koronázási eskűemelvényt a Mátyás-templom előtt, továbbá a Hold-utca sarkán levő Batthyány-örökmécsest. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Ybl-érmét és nagy aranyérmét nyerte, nemkülönben a lipcsei és más külföldi kiállítások aranyérmét. F. B.

7. *P. Willy*, festő és grafikus, szül. Szegeden 1882. Budapesten tanult. Párisban, valamint Londonban illusztrációival lett ismert. 1908-tól hosszabb ideig Londonban élt, azután Amerikába költözött. Illusztrációnak készült vízfestményekkel szerepelt a Nemzeti Szalon 1911-iki grafikai kiállításán, hol az állami illusztráció-díjat nyerte el, a Műcsarnokban pedig 1912. az állami vízfestménydíjat *Felvonulás a Wartburgba* c. vízfestményével. Kiállított még a Nemzeti Szalon 1916-iki grafikus kiállításán főleg Parsifal-hoz és török népmesékhez készült illusztrációkat és egy Beethoven rézkarcot. Illusztrálta továbbá Kunos Ignác török népmeséinek angol kiadását (1915), valamint Benedek Elek Arany-mesekönyvét. F. B.

Pokol a legrégibb zsidó felfogás szerint az a hely, hol a túlvilágon a büntetéseket osztják. Héberül *Gé-Hinnom*-nak mondják, korrumpált formában gehenemnek. Az ókor héber tudósainál a P. jóformán semmi szerepet sem játszott. A bibliai eredetű szó gyehennává alakult át a magyar nyelvhasználatban.

Polgár *Izsó*, a magyarországi eszperantó mozgalom megalapítója, szül. Temesváron 1883. A nyomdász mesterséget tanulta. Később Párisba került, ahol megismerkedett az eszperantó nyelv terjesztésére irányuló mozgalommal, amelynek odaadó híve lett. 1913-ban megalapította a Magyar Esperantista Munkások Egyesületét és megírta az *esperantó nyelv tankönyvét*, amely 1000 példányban forog közkézen. P. jelenleg Párisban él. T. Zs.

Polgári házasság, a házasságkötésnek az a fajtája, amelyet nem lelkész, hanem polgári tisztviselő előtt kötnek meg. A P. formája aszerint változik, hogy hol, milyen elvek alapján rendezte azt a törvényhozás. Az ősi és régen szigorúan az egyházhoz kötött intézmény átszervezéséből három új forma bontakozott ki, még pedig: 1. *Kisegítő polgári házasság*, amely által bizonyos egyházi akadályok leküzdhetők és kikerülhetők. Ez súlyosan érinti a zsidóságot is, mert módot nyujt oly házasságok kötésére, melyeket a zsidó vallási jog tilalmaz. 2. *Fakultatív polgári házasság*. Ahol ezt rendszeresítették, ott az állam nem tagadja meg az egyházi házasságkötések érvényességét, de nem is kötelezi ilyenekre a polgárait, mert elismeri a polgári házasságot is. A házasságkötés formáját egyszerűen a felekre bízza a törvényhozás; lehet csak egyházi, vagy csak polgári házasságot kötni s bármelyik teljes jogérvénnyel bír. 3. *Kötelező polgári házasság*. Ebben a legradikálisabban nyilvánul meg az állami beavatkozás, mert az erről alkotott törvény csak a polgárilag megkötött házasságnak adja meg a jogérvényességet, de megtagadja ezt az egyházi házasságtól. De az egyházi házasságot még ez sem küszöböli ki, mert a törvény megengedi, hogy vallásos érzéseinek megnyugtatására mindenki egyházi házasságot is köthessen, sőt Magyarországon a házasságkötésnél funkcionáló tisztviselő köteles a házasságkötési aktus befejezése után arra figyelmeztetni a feleket, hogy kövessék vallásos lelkiismeretüket és esküdjenek meg pap előtt is, az egyház törvényei szerint. De természetes, hogy egyházi házasságot polgári házasság nélkül nem szabad kötni, aki mégis megteszi, büntetendő cselekményt követ el. Magyarországon az 1894. évi XXXI. t.-c. alapján a kötelező polgári házasság van érvényben és a kisegítő polgári házasság elemeit is magába foglalja. E törvény legfőbb elvei a következők: az eljegyzés elvileg nem kötelez házasságra; a házassági akadályok kétfélék: bontóak és tiltóak. Vétkes, aki *tiltó* akadály áthágásával köt házasságot, de a házassága érvényes; ha pedig *bontó* akadály ellenére kötött valaki házasságot, akkor ez érvénytelen, s fel kell bontani, ha a bontó akadály kiderül. Az egyházi esketés elengedhetetlen kelléke az előzetesen megkötött polgári házasság; de az egyházi jog alapján akkor is el lehet válni, ha a bíróság előtt történt válás nem is előzte meg. A születendő gyermekek vallására vonatkozóan kimondja a törvény, hogy ha megállapodás nem történt, akkor vegyes házasságban a fiúk az apa, a leányok az anya vallását követik; ezzel szemben a zsidó vallás törvényei szerint mindig az anya vallása az irányadó és a gyermekek az anya vallását követik. M. E.

Politzer, 1. *Ádám*, orvosprofesszor, szül. Albertin 1835 okt. 1., megh. Bécsben 1920 aug. 10. A bécsi egyetemen tanult s ott nyerte el diplomáját. U. o. telepedett le, mint gyakorló orvos. 1861-ben a bécsi egyetemen a fülsebészet magántanára, 1870. rk. tanár, 1873. a fülgyógyászati klinika igazgatója, 1895. pedig nyilvános rendes egyetemi tanár lett. A fülgyógyászati klinikát anatómiai preparátumaival ő tette világhírűvé. Számos tanulmányán kívül főbb művei: *Die Beleuchtungsbilder des Trommelfells* (1865); *Zehn Wandtafeln zur Anatomie des Gehörorgans* (1873); *Atlas zur Beleuchtungsbilder des Trommelfells* (14 színes táblázattal és 392 diagrammal, 1876); *Lehrbuch der Ohrenheilkunde* (1878); *Die anatomische Zergliederung des menschlichen Gehörorgans im normalen und kranken Zustande* (1889).

2. *P. Zsigmond**, szociálista hírlapíró, szül. Kiscellen 1852. Münchenben a Zeitgeist c. szociálista lapot szerkesztette. Az osztályharc érdekében kifejtett működése miatt elítélték, majd kitiltották. Münchenből Budapestre költözött és itt résztvett a munkásmozgalomban. Írt több röpiratot s szerkesztette a magyarországi szociálista munkásság lapjait a Testvériséget és a Munkás

Heti Krónikát. Párisban is élt és ott Csapó név alatt írta cikkeit.

Poll *Hugó*, festő, szül. Budapesten 1867. Tanulmányait Münchenben és Párisban végezte. A Műcsarnok 1890. kiállításán állított ki először *(Bretagnei udvar)*. 1907. gyüjteményes kiállítása volt régebbi és újabb munkáiból. *Hazatérés a búcsúról* c. magyar tárgyú pasztellképével a Társulati díjat, Párisban pedig mention honorablet kapott. *Sátor előtt* c. pasztellje a Lipótvárosi Kaszinó díját nyerte el, a st. louisi kiállításon pedig ezüst érmet nyert. Bretagnei képeit *(Rendez-vous)* hűvös plein airban, a későbbieket, különösen a magyar tárgyúakat erős napsütésben, a fények és árnyékok feltűnő hangsúlyozásával festette *(Vasárnapi összejövetel)*. A naturalista festészet egyik legkitartóbb művelője *(Fürdés után, Újpest felé villamoson* 1906). 1923-ban gyüjteményes kiállítása volt a Műcsarnokban. F. B.

Pollák 1. *Chaim*, hebraista és pedagógus, szül. Liptószentmiklóson 1834 okt. 6., megh. Budapesten 1905, márc. 29. Szülővárosában és a pozsonyi jesiván, majd Sátoraljaújhelyen, később Prágában Rappoportnál tanult, azután tanító volt Szekszárdon, Hódmezővásárhelyen és Óbudán. Amikor az utóbbi hely zsidó iskoláját községivé alakították át, P.-ot meghagyták állásában élete végéig. Számos kitűnő tankönyvet írt, nyelvkönyvtől a geometriáig, mely utóbbi nyolc kiadást ért el. Nagy műve a *Héber-magyar teljes szótár* (1880), egyetlen enemű magyarnyelvű szótár. *Válogatott gyöngyök* címen magyarra fordította Ibn Gabirol *Mivchar ha-Peninim* költeményeit; *Megillat Antiochus* (1886, magyar fordítással és héber jegyzetekkel); *Tikkun Middót ha-Nefes* (1895); *Izráel népének multjából* (1898); *Josefinische Aktenstücke über Alt-Ofen* (1902); *Die Erinnerungen an die Vorfahren* (1902). 1882–83-ban Jesurun címen felekezeti lapot is szerkesztett az akkori antiszemitizmus ellensúlyozására.

2. *P. Győző*, ügyvéd, szül. Nagybecskereken 1863. megh. u. o. 1921. Középiskoláit szülővárosában, jogi tanulmányait Budapesten, Heidelbergben és Berlinben végezte. Ügyvédi irodát Becskereken nyitott és csakhamar élénk tevékenységet fejtett ki a megye- és város kulturális, politikai és társadalmi intézményeiben. A megye közigazgatási bizottságának sok éven át volt tagja. A zsidó hitközségnek eleinte alelnöke és azután sok éven át, élete végéig elnöke volt.

3. *P. Henrik*, orvos, a hazai zsidóság minden felekezeti, hazafiúi és emberbaráti ügyének egyik buzgó munkása volt. Szül. Óbudán 1821. Atyja Csehországból került Óbudára. P. tanulmányait Pesten és Bécsben végezte; orvosi szaktudománya mellett megtanulta a német, angol és francia nyelvet, sőt — ami a XIX. sz. elején még ritka jelenség volt — a magyar nyelvet is. A szentírást éppúgy olvasta héber eredetiben, mint a latin és görög klasszikusokat. A művelt orvos csakhamar felismerte annak szükségességét, hogy a magyar zsidóság nyelvében teljesen magyarrá váljék s ezért 1844. sokat fáradozott a Magyar Egylet (l. o.) létesítése körül, melynek magyarosító munkájában élénk részt vett. Ama túlbuzgó ifjak közé tartozott, akik 1848. megalapították Pesten a reformhitközséget, mely azonban nem bizonyult életképesnek és csakhamar fel is oszlott. A szabadságharc idején honvédorvos volt s csak nehezen menekült meg a haditörvényszék megtorló büntetésétől, mely minden magyar hazafiasságot bűnnek minősített. 1860., midőn az abszolutizmus megenyhült, az elsők közt találjuk, kik a magyarító egyletet felújítják. Küzdött azokkal, kik az emancipációt segítették kivívni, ott volt az 1868–69-iki zsidó kongresszuson, mely rendezni óhajtotta a zsidó felekezet szervezetét. Nagy érdemei vannak az Országos Rabbiképző, valamint az Izraelita Ösztöndíj Egylet létesítése körül, melyeknél *Kohn Sámuel* volt meghitt tanácsadója. Tagja volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak. Orvosi munkája: *Sistemate medicinae a Paracelso ad nostra tempora* (1846) ezenkívül pedig írt az Orvosi Hetilapba, az Első M. Zsidó Naptárba (1848) a magyar zsidók statisztikájáról. A 70-es években visszavonult a közügyektől. Meghalt Budapesten 1894 márc. 23.

4. *P. Herman*, orvos, szül. Miskolcon 1807., megh. Nagyváradon 1881 aug. 2. Atyja szintén orvos volt Miskolcon, de fiatalon meghalt. P. a bécsi. pesti és prágai egyetemeken tanult és Pesten nyert oklevelet 1832. A kolerajárvány idején Teleki gróf birtokán, Szirákon fejtett ki érdemes munkásságot. Azután Nagyváradon telepedett le, ahol nagy tiszteletnek örvendett, aminek legjobb bizonyítéka, hogy a Biharmegyei Nemzeti Kaszinó alelnökévé választotta.

5. *P. Ignác*, író és könyvkereskedő, szül. Losoncon 1831. Részt vett a szabadságharcban, amelyről *Kampflieder* címen a német lapokba lelkesítő dalokat is írt. Később Wienbe költözött, ahol nagyarányú irodalmi munkásságot fejtett ki. Több regénye jelent meg s színműveit a bécsi, müncheni és budapesti színpadok játszották. Pesten jelent meg *Die Probe* c. négyfelvonásos életképe (1864).

6. *P. Illés*, jogtudós és publicista, szül. Szombathelyen 1852 dec. 13. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult, majd 1879. ügyvédi irodát nyitott a fővárosban, ahol egyik legkeresettebb ügyvéd lett. Egyszersmind állandó publicisztikai munkásságot fejtett ki és évtizedeken át munkatársa volt a Magyar Szalonnak, a Pester Lloydnak, az Országos Hirlap, a Pesti Hirlap, a Magyar Hirlap, a Hét és a jogtudományi folyóiratoknak. A budapesti ügyvédi kamara ügyésze, a Kúria ügyvédi tanácsának tagja, az Orsz. Ügyvédszövetségnek elnöke volt. 1913-ban udvari tanácsos lett. Homo álnév alatt irt tárcái Kiss József Hét-jének legkedveltebb olvasmányai közé tartoztak. Flamma álnév alatt írta *Sybilla Rómában* (1894) c. könyvét az egyházpolitikai harcok idején. Egyéb művei: *Erősek és gyengék* (1902); *A művészi teremtés törvénye* (1906); *A jog és az egyén küzdelme* (1912); *A katonai közhivatalnok megvesztegetése* (1917).

7. *P. Jicchok Zekl Halévi*, megántudós, szül. 1813., megh. 1891. Mestere Szófer Móse (l. o.) pozsonyi rabbi volt. Előbb Szerdahelyen lakott.

1874-ben fiához, Pollák Mose (l. o.) honyhádi rabbihoz költözött és kisegítette a jesiva vezetésében. Néhány írása megjelent *Birchasz Jicchok* címmel, fiának *Birchasz Móse* c. művéhez csatoltan. T. I.

8. *P. Joachim*, rabbi, szül. Magyarországon 1798., megh. Trebitschben (Morvaország) 1879 dec. 16., ahol 1828 óta töltötte be a rabbiállást. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. *Mekór Chajim* címen kommentárokat írt R. Isaac Arama *Akédasz Jicchok* c. filozófiai művéhez (Pressburg 1849., 2. kiad. Warsava 1885) s megírta a mű szerzőjének életrajzát, azonkívül hébernyelvű költeményeket írt a Bikuré ho-Ittimbe, valamint a Stern-féle Kevucasz Chachómimba a talmudi életszabályokról. Ezeken kívül még több hébernyelvű folyóiratnak volt állandó munkatársa.

9. *P. Lázár*, pesti rabbi, szül. Nyitrán 1822., megh. Budapesten 1905 júl. Az óbudai, majd a prágai jesivákon tanult s az utóbbi helyen Rappoport tanítványa volt, majd Prágában hitszónoknak választották meg, azután Janovic, Kremsier és Inswraczláw hitközségeiben működött, mint rabbi s ez utóbbi sziléziai városból hívta meg a pesti hitközség rabbijául és a Rombach-utcai templom hitszónokául. Hatáskörébe tartozott még az egész «Kasrusz» s általában a rituálék feletti felügyelet, melynek szervezésében őt utánozták Európa nagyobb hitközségei. Jóllehet szigorúan konzervatív irányú volt, mégis tagja volt az Orsz. Rabbiszemináriumvezerlőbizottságának, anélkül, hogy annak irányával ki lett volna békülve.

9. *P. Lévi*, rabbi, szül. Nagymartonban. Prágában tanult Landau Ezekielnél. Ttrietsch választotta meg rabbijának; itt írta *Amudé Sitim* c. könyvét, mely Prágában jelent meg 1791. és talmudi glosszákat tartalmaz.

10. *P. Lipót*, hírlapíró, szül. Győrött 1854., megh. Budapesten 1928 máj. 18. A bécsi egyetemen tanult és miután jogi doktorátust szerzett, Párisban élt, mint laptudósító. Korán a Pester Lloyd szerkesztőségének tagja lett és negyvenhat évig ő vezette e nagy lap törvényszéki rovatát, melyet elismert magas nívóra emelt. Élete utolsó évtizedében teljesen megvakult, azonban hírlapírói teendőit ennek dacára is ellátta.

11. *P. Miksa*, rabbi, szül. Beleden (Sopron vm.) 1868 márc. 8. 1883—1893-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. Közben egy évig a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums hallgatója volt. 1892-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1894. rabbivá. Azóta soproni főrabbi. Eredménnyel mutatta ki a magyar irodalom bibliai vonatkozásait (Arany, Tompa) és jeles magyar zsidó történeti monográfiákat írt (Sopron, Bécsújhely). Művei: *A zsidók Bécsújhelyen* (Budapest 1892); *Das Judentum und seine Parteien* (Oldenburg 1895); *A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig* (Budapest 1896); *Arany János és a biblia* (Budapest 1904); *Tompa Mihály és a biblia* (Budapest 1912); *Avódasz Jiszróel* (Budapest 1924). Cikkei az Egyenlőségben, a Magyar Zsidó Szemlében, az Imit évkönyveiben, az Ethnographiában, a Pesti Naplóban, a Pesti Hirlapban, a Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentumsban, a Jövőben, A Magyar Nyelvőrben, az Oesterreichische Wochenschriftban, a Bloch emlékkönyvben, a Jewish Encyclopediában, a Mult és Jövőben jelentek meg. F. D.

12. *P. Mózes*, bonyhádi rabbi, megh. fiatalon Bonyhádon a kilencvenes években. Kiváló talmudtudós. Halachikus és agadikus munkái: *Vajdáber Móse* (I.—V. Pozsony 1892—95) és *Tikun Móse* (I. Pozsony 1894, II.—V. Bonyhád 1894).

13. *P. Zsigmond*, fametsző, szül. Pozsonyban 1839. A bécsi akadémián tanulta a fametszést. 1864-ben alapította Pesten fametsző intézetét. Nevezetesebb munkái a Heckenast kiadásában megjelent Kaiser-féle rajzok fametszetű reprodukciói. Ismert fametszete még: *Az inkvizició szolgái félbeszakítanak egy zsidó istentiszteletet.* A mult század 80-as éveiben sok fametszete jelent meg a Magyar Szalon folyóiratban.

Pollatschek, 1. *Elemér*, orvostanár, szül. Nagykárolyban 1875 febr. 10. Budapesten tanult s a Zsidó kórház orvosa, majd 1910. annak gégegyógyász-főorvosa, 1916. egyszersmind egyetemi magántanár lett. Számos bel- és külföldi orvosi szaklapba írott tanulmányán kívül főbb műve: *Dolgozatok az orr- és gégebetegségek köréből* (1915).

2. *P. Lilly*, festő, szül. Budapesten 1905. *P. Elemér* orvostanár leánya Párisban, azután itthon a Képzőművészeti Főiskolán tanult. Kiállított a Szinyei Merse Társaság díjazott művészeinek kiállításán, a Nemzeti Szalonban, később a Társaság ifjúsági tárlatán *(Tájkép)*, ahol kitüntető elismerést nyert.

Pollitzer *Adolf*, angol zeneművész, a londoni Zenekonzervatórium igazgatója, szül. Budapesten 1832 júl. 23., megh. Londonban 1900 nov. 14. Tízéves korában hagyta el szülővárosát s Bécsbe ment a Zenekonzervatóriumra. Később Párisban tanult. 1850-ben ment Londonba, ahol gyorsan feltünt rendkívüli tehetségével s a királyi színház zeneigazgatójává, valamint az akkor létesült Filharmonikus zenekar és a Royal Choral Society vezetőjévé nevezték ki. P.-t általánosan úgy ismerték, mint a klasszikus kamaramuzsika egyik legkimagaslóbb interpretálóját és mint zenepedagógust a legkiválóbbnak tartották Angliában. 1861-ben kinevezték az akkor alapított londoni Zeneakadémia tanárának, 1870. pedig igazgatójának.

Polnay *Jenő (tiszasülyi)*, közgazdász és volt miniszter, szül. Tiszasülyön 1873 aug. Debrecenben tanult s u. o. járt a jogakadémiára is, de ezt nemsokára kereskedelmi tanulmányokkal cserélte fel, amelyeket Morvaországban folytatott. Tanulmányainak befejezése után az erdőgazdaság és fatermelés iránt érdeklődött. Szerkesztette a Faipari és Fakereskedelmi Értesítőt, majd a két nyelven megjelent Faügyi Szemlét és sok értékes szakcikkel gazdagította a szakirodalmat. Előbb az Erdélyi Erdőipar Rt. kiviteli üzletének volt vezetője, később a magyar fakivitel érdekében a Groedel-Testvérek Gőzhajózási Rt.-ot szervezte Londonban s egyúttal a nevezett rt. igazgatója lett. Utóbb az Adria Tengerhajózási Rt. igazgatója volt Fiumében, majd annak vezér-

igazgatója Budapesten. Megalapította az Atlantica-Trust-öt, melynek elnöke lett. E vállalatába számos más, általa létrehozott ipari vállalatot kapcsolt be. 1919-ben az első Friedrich-kormánynak rövid ideig kereskedelmi minisztere volt s ugyanazon időben jelentékeny szerepet töltött be a felekezeti életben. Elnöke volt a Joint magyarországi bizottságának és e működése kapcsán a zsidó kórház magas nívón álló Röntgen-laboratóriumának felszerelése is létrejött.

Polonyi *Elemér*, zeneszerző, zongoraművész és tanár, szül. Sátoraljaújhelyen 1871. Budapesten, majd a bécsi Zeneakadémián végezte zenei tanulmányait. Egy esztendőt Weimarban töltött. Ezután Alice Barbi, akkori híres énekesnő hívta hangversenyturnéra. Amikor visszatért Magyarországra, a Nemzeti Zenede zongoraszakos tanára lett. Sok érdekes zongorakompozíciója van. P. mint pedagógus jelentős szolgálatot tett a magyar zenei kultúrának. K. K.

Pólya, 1. *György*, egyetemi tanár, matematikus, *P. Jakab* egyetemi tanár (l. o.) fia és *P. Jenő* (l. o.) orvostanár testvére, szül. Budapesten 1887 dec. 13. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Bécsben, Göttingenben és Párisban végezte s 1904. a budapesti egyetemen magántanárrá habilitálták, 1920. pedig a zürichi műegyetemen rk. tanára lett a felsőbb matematikának. 1924–25-ben a Rockefeller-alapítvány kiküldöttjeként Angliában tartott előadásokat. Számos, külföldi és magyar folyóiratban megjelent tanulmányain kívül főbb művei: *Aufgaben mit Lehrsätzen aus der Analysis* (2 köt. 1925, Szegő Gáborral); *Wahrscheinlichkeitsrechnung, Fehlerausgleichung, Statistik* (1925).

2. *P. Jakab*, egyetemi tanár, közgazdász, szül. Békésszentandráson 1844 okt. 22., megh. Budapesten 1897 júl. 29. Küzdelmes ifjúság után a budapesti egyetemen elvégezte a jogi fakultást és korán ügyvédi irodát nyitott, egyszersmind azonban a nemzetgazdaságtan problémáival is foglalkozott. 1891-ben egyetemi magántanár lett, a Magy. Tud. Akadémián pedig négy pályadíjat nyert el, közte a Fáy-féle 2000 forintos pályadíjat. A Magy. Tud. Akadémiának 1893 óta tagja volt. Nagyobb, önálló alakban megjelent nemzetgazdaságtani tanulmányai: *Az újabb agrármozgalom és irodalom hazánkban* (1884); *A Raiffeisen-féle kölcsönpénztár* (1883); *Raiffeisen, A hitelszövetkezetek* (ford. 1885). Agrárpolitikai tanulmányok: *Minimum, homestead, öröksödési jog* (1886); *A szövetkezetek előnyei, Jó tanácsok a magyar nép számára* (1888); *A gazdasági válság* (1890); *Az Egyesült-Államok valutája* (1890); *A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és ötvenéves fennállásának története* (1892); *Smith Ádám művének fordítása* (1892); *A biztosítási vállalatok* (1892); *Községi hitelszövetkezetek feladata, vezetése és működése* (1893); *Sismondi művének fordítása* (1894); *A budapesti bankok története 1867—94-ig* (1895); *A szabadalmazott pesti polgári kereskedelmi testület és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok története* (1896). P. felett Vargha Gyula tartott a Magy. Tud. Akadémiában emlékbeszédet.

3. *P. Jenő**, orvostanár, *P. Jakab fia*, szül. Budapesten 1876 ápr. 30. A budapesti egyetemen tanult, majd mint orvos, Dollinger tanár mellett volt asszisztens. 1908-ban egyetemi magántanárrá habilitálták. 1910. a Szt. István-kórház sebész-főorvosa, 1914. pedig rk. egyetemi tanár lett. Nagyobb művei: *A mellső-csarnok zugának állapota glaukomás szemeken* (1899); *A thrombo phlebitis meseraica, mint az appendicitis egyik végzetes szövődménye* (1903); *A zsírszövetnekrózisról* (1905); *Az epekövek kórtanának mai állása* (1906); *Az epehuzamon végzett műtétek* (1908); *A rákgyógyítás módjai és eredményei* (1909); *A vékonybél retrográd incarcerációjáról* (1910); *A hasnyálmirigy akut megbetegedésének keletkezéséről* (1910); *Die Ursachen der Recidiven nach Radicaloperation der Leistenbrüche* (1912); *A duodenális fekélyről* (1913); *A pankreás betegségek sebészi kezeléséről* (1913).

Pongrác *Jenő*, ügyvéd, hírlapíró, szül. Budapesten 1883. Középiskoláit és az egyetemet Budapesten végezte. A jogi doktorátus és az ügyvédi oklevél megszerzése után irodát nyitott, egyszersmind a Népszava közgazdasági rovatvezetője lett. Ezenkívül a Magyar Törvénykezés c. jogi folyóiratot szerkeszti. Számos szaktanulmánya jelent meg a napi sajtóban és a jogtudománnyal foglalkozó magyar hetilapokban. Művei: *Lakásügyi szabályok; Községi bíráskodás; Választójogi útmutató; Illetékügyi útmutató; Munkajog; Adóügyi útmutató; Jogi tanácsadó; Illeték-lexikon.*

Pongrácz *D. Szigfrid*, szobrász, szül. Brünnben 1872., megh. 1929. A bécsi akadémián tanult. 1894-ben Budapestre költözött és felvette a magyar honosságot. A Műcsarnok 1897-iki tavaszi kiállításán szerepelt először *Vízözön* c. domborművével. Dekoratív szobrokat mintázott a budai királyi palota, az Osztrák-Magyar Bank palotája és a Corvin-áruház számára. A *Tréfa* c. apró finom bronzszobra és *Elégia* c. nagy női aktja a Szépműv. Múzeumban van. Sok arcképszobrot is mintázott (*Tisza István gróf, Pécsi Erzsi*, stb.). Margó Edével együtt alkotta meg az aradi és debreceni Kossuth-szobrot. Az 1914-iki Munkácsi szobor pályázaton pályaterve különös figyelemben részesült és a szűkebb pályázatra fölszólított négy művész egyike lett. 1921-ben a Műcsarnok kiállításán megnyerte a Lipótvárosi Kaszinó díját és a Halmos-díjat. Több síremléket is készített. F. B.

Pónim chadósósz *(h.). Új arcok.* Új embereket értenek alatta. A chásszidikus irányú zsidók között régi szokás, hogy a menyegző után nyolc napon át minden nap lakomát adnak. Ehhez legalább tíz embert hívnak meg, hogy az asztali imába beiktatott sevá bróchószt (hét benedikciót) minjan (tíz tagból álló gyülekezet) jelenlétében mondhassák. Minden lakomához lehetőleg új vendégeket hívnak, hogy mennél többen részesülhessenek a sevá bróchósz szertartásában. Az ez alkalomra meghívottakat hívják P.-nak. L. *Sevá bróchósz.* F. M.

Popper, 1. *Ákos*, közgazdász, szül. Nagyváradon 1874. 1904-ben megalapította a nagyváradi Központi Takarékpénztárt, amelynek vezér-

igazgatója. Tíz éven át elnöke volt a nagyváradi Kereskedelmi Csarnoknak. Elnöke az Izraelita Fiúárvaháznak. Széleskörű közéleti és jótékonysági működést fejt ki. Sz. I.

2. *P. Dávid*, gordonkaművész, szül. Prágában 1846 jún. 18., megh. Ischlben 1913 aug. 7. A prágai konzervatóriumban tanult. 1868-ban a bécsi udvari Opera első gordonkása volt. Később európai hangversenykörútra ment és mindenütt nagy sikereket aratott. 1886 őszén foglalta el a budapesti Zeneakadémia gordonka tanszakának vezetését. Hubay Jenővel együtt megalapította a világhírű Hubay—Popper vonósnégyes társaságot. P. korának egyik legnagyobb gordonkaművésze volt. Roppant finom tónusát mindenütt megcsodálták. Remek gárdát nevelt a fiatal művészekből, magyar tanítványai közül Földesy Arnold, Bokor Judith, Kerpely Jenő, Son Harry világhírűek. Mint zenepedagógus is kiváló volt. Ily irányú műve: *Hohe Schule des Violoncellospiels* (1906). Főbb kompoziciói: *Romance; Sérénade Orientale; Nocturne; Gavotte; Seconde Nocturne; Tarantelle; Elfentanz; Spanische Tänze; Spinnlied; Requiem; Ungarische Rhapsodie.* K. K.

3. *P. József*, orvos, kórházigazgató, szül. Miskolcon 1824., megh. u. o. 1894. Tanulmányait Bécsben végezte, 1856. a miskolci kórház igazgatóföorvosa lett. Az 1873 iki kolerajárványkor kormánybiztos volt s működéséért megkapta a lovagkeresztet, Borsod vármegye pedig tiszteletbeli főorvosnak választotta. Cikkei a Zeitschrift für Natur und Heilkundeban, az Orvosi Hetilapban, a Gyógyászatban, a Szemészetben, a Kórházi Szemlében és a Pester Lloydban jelentek meg. Kiadta könyvalakban több jelentését és emlékbeszédét.

4. *P. Vilma*, német írónő, szül. Győrben 1857 máj. 11. Egészen fiatalon német folyóiratokban tünt fel kiváló elbeszélőtehetségével. Nagyszámú művei közül fontosabbak: *Märchen und Geschichten für Grosse und Kleine Kinder; Altmodische Leute; Miniaturen; Neue Märchen und Geschichten; Sonderlinge; Nieten; Gegen den Strom; Die Fahne hoch; Fratres sumus; Fünfe aus einer Hülse; Kleine Münze; Wintersonne; Fromme Seelen; Auf Abwegen; Feierabend.* Sz. G.

Poprád (*Poprad*, Cs.-Szl.), rend. tan. város Szepes vm., 2238 lak. A P.-i orthodox hitközség alig pár évtizedes. 1879 szept. 13. alakult meg. Alapítói, kik javarészt Hunfalváról származnak, a következők voltak: Grosz Lajos, Krieger Dániel, Stark Hermann és Bloch Sámuel. A hitközség első rabbija Grünburg Áron volt, aki 1907. bekövetkezett haláláig állott a hitközség élén. 1906-ban épült a hitközség temploma, amely azonban a hitközség rohamos fejlődése közben szűknek bizonyult, úgy, hogy rövidesen ki fogják bővíteni. A templomon kívül van még egy Bész hamidras. A hitközség 1908. létesítette elemi népiskoláját, mely Gottlieb Ferenc tanító vezetése alatt áll. 1924-ben Klein Mór, a hitközség díszelnökének kezdeményezésére létesült a Talmud-Tóra, melynek 20—22 növendéke van. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek elnöke Klein Mór és Löw Ede és a Nőegylet, mely Singer Teréz elnöklete alatt áll. A hitközség tagjai közül Glesinger Henrik alapított nagyobb fatermelő vállatot, mely kb. 70 alkalmazottat foglalkoztat. A hitközség történetét Gottlieb Ferenc tanító írta meg. A hitközség évi 160,000 čkoronás költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Ganóc, Filic, Teplic és Strápa községek tartoznak. Lélekszáma 536, családok száma 138, adót 120-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 4 nagykereskedő, 2 tanító, 36 kereskedő, 3 ügyvéd, 1 nagyiparos, 5 orvos, 8 magántisztviselő, 12 iparos, 2 mérnök, 27 szabadpályán levő és 20 egyéb. A világháborúban a hitközség 38 tagja vett részt. A hitközség mai vezetősége: Prager Henrik főrabbi, Klein Mór örökös díszelnök, Kleinberger Henrik elnök, Czim Jakab és Guttmann Henrik templomgondnokok, Langer Mór ellenőr, Engländer Henrik előljáró, Grosz Miksa pénztárnok és Kalla Ignác főkántor.

Pór *Bertalan*, festő, szül. Bábaszéken (Zólyom vm.) 1880. Budapesten, Münchenben és Párisban tanult. A Műcsarnok 1901. tárlatán Önarcképével a Harkányi-díjat nyerte el. 1911. a Könyves Kálmán Szalonjában rendezett gyüjteményes kiállítást arcképekből, akt-tanulmányokból, csendéletekből és tájképekből. Egyik legkiválóbb alkotása a *Népopera nézőterének oromfalát díszítő, zenét ábrázoló nagy allegórikus csoportja*, amelyet a háború után eltávolítottak. 1920-ban Berlinbe költözött. Külföldön is kiállított. Arcképei és aktkompoziciói erőteljesek. Legutolsó alkotásain a német expresszionizmus absztrahálásához közeledett. F. B.

Póró, l. *Négy szombat.*

Porosz *Mór*, orvos, szakíró, szül. Albertirsán 1867 okt. 22. Orvosi diplomát a budapesti egyetemen szerzett. Öt évig gyakornokoskodott Schwimmer professzor mellett a bőrgyógyászati klinikán. A háború alatt a budapesti honvédkerület bőr- és nemibeteg kórházának parancsnoka volt. Állandó munkatársa magyar, német és amerikai orvosi szaklapoknak, amelyekben többszáz cikke és tanulmánya jelent meg a bőr- és nemibetegségekkel kapcsolatos és szekszuális vonatkozású kérdésekről. Különféle orvosi műszereket konstruált, melyek ma már az egész világon használatosak. Megírta a *prostata anatómiáját* és új megállapításai szakkörökben figyelmet keltettek. Kisebb, füzetekben megjelent tanulmányai mellett nagyobb munkái: *A férfi ivarszervek működése; Sexuelle Wahrheiten.* E könyve orosz nyelven is megjelent. V. A.

Poséa (*pose, h.*), az istentelen ember neve. A héber szó eredetiteg hűtlent jelent. (*Poséa jiszróel, h.*), aki a vallástól egészen elszakad. (L. *Mesumod*).

Posner *Károly Lajos*, nagyiparos, szül. Pesten 1823 okt. 14., megh. Budapesten 1887. Korán árvaságra jutva, önerejéből végezte a középiskolai és kereskedelmi tanulmányait. Ezután több nagykereskedőnél könyvelősködött, majd Párisba ment, ott megtanulta a könyvkötészet iparművészetét s 1854. hazatérve megalapította műintézetét, mely csakhamar euró-

pai hírűvé vált. Üzemének keretébe fokozatosan felvette a papírkereskedelem, a könyomdászat és a könyvkötészet minden ágát, a szerény iskolai füzettől egész a legpazarabb iparművészeti alkotásig. *Trefort* miniszter buzdítására 1884. a térképkészítést is meghonosította Magyarországon. Munkálkodásával erősen elősegítette a magyar grafikai ipar és papírkereskedelem fejlődését. Maradandó értékű iparművészeti alkotás az általa készített és I. Ferenc József királynak felajánlott *Corvinus-album* és a Tud. Akadémiának ajándékozott *aranykönyv* az alapítók neveinek megörökítésére. A kiváló iparost a kormány kiállítási biztosként küldte ki az 1871-iki londoni, 1873-iki bécsi és 1882-iki trieszti kiállításra; tevékeny része volt az 1885-iki budapesti országos kiállítás előkészítésében is. Több megérdemlett kitüntetésben volt része: lovag, királyi tanácsos, érdemkereszt tulajdonosa lett. 1873-ban magyar nemességet kapott. Mint az 1868-iki zsidókongresszus tagja és a pesti hitközség tanügyi előljárója élénk részt vett a felekezeti közügyekben is.

Pöstyén *(Piešťan*, Cs.-Szl.) nagyk. Nyitra vm. Mintegy 8000 lak. 1736-ban Morvaországból Forgács gróf védelme alatt bevándorolt és telkein lakó 13 zsidó családot számláltak P.-ben. 1774-ben már 22 és 1795. 50 zsidó családot írtak össze, melyek a verbói rabbinátusi kerülethez tartoztak. A mult század utolsó negyedében függetlenítette magát a község és azóta különösen híres fürdője nagy látogatottsága folytán egyre gyarapszik. A P.-i (orthodox) hitközség körülbelül 160 évvel ezelőtt alakult. Első rabbija Koppel Charif, tudós talmudista volt, aki 1836. halt meg Verbón. Van a hitközségnek régi temploma, háromtanerős népiskolája, kéttanerős Talmud Tórája, Chevra Kadisája, továbbá népkonyhája. A hitközség évi költségvetése 15,000 č. korona, melyből nagyobb összeget fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma 1600, a családok száma 300, adót 270-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközségi tagok főleg kereskedők, iparosok és gazdálkodók. A hitközség mai vezetősége: Weber főrabbi, Groszmann Salamon elnök, Vogel Ignác és Fürst Ignác alelnökök, Kohn Bernát pénztárnok, Urbán Zsigmond és Panger Hugó ellenőrök, Holzer Károly, Stern Jeremiás és Schiller Ábrahám templomi előljárók.

Pószek. *Döntvényező.* A Talmud után való korszakok auktoritása, akinek hitéleti döntvényei törvényerővel bírnak. Többes számban: *poszkim.* A rájuk való hivatkozás nagyon gyakori a rabbinikus irodalomban, még pedig a Talmuddal kapcsolatosan és mindig ilyen formában: Sász uposzkim = a Talmud és a döntvényezők. F. M.

Poszuk. 1. A Bibliának Tórán kívüli része a nép nyelvén, zsargonban. 2. Bibliai vers, melyet a főimádság (semóné eszré) végén mindenki a maga héber nevének megfelelően az imába iktat. Ez a vers olyan, hogy kezdő és végső betűjében az illető héber nevének kezdő és végső betűjét tartalmazza. F. M.

Poszul, ami a szertartásban használhatatlan. Pl. a tefillin, ha a tokja megkopott, vagy ha a pergamenjéről valamely betű lepattogott. A cicisz is poszl, ha a kötése hibás és nem felel meg az előírásnak, vagy ha már nagyon nyüvött.

Pótur *(h.)*, valami kötelesség alól való felmentés.

Pozsony *(Bratislava*, Cs.-Szl.), szab. kir. város Pozsony vm. 78,223 lak. Az eddig ismert és P.-i zsidókról szóló okiratok közt legelőször III. Endre 1221 dec. 2. kiállított és P. városának adott privilégium említ P.-i zsidókat, kiket a király az ottani keresztény polgárokkal egyenlőjogúakká tesz (l. *P.-i zsidók*). Héber forrás (memorkönyv) már előbbi évekből is említ mártírhalált szenvedő P.-i zsidókat, köztük névszerint rabbi Jónát (l. o.), ki ott valószínűleg rabbihivatalt viselt. Nagy Lajos 1360 körül kiadott kiűzési rendelete folytán a P.-i zsidók a szomszédos Hainburgba költöztek, honnan 1368. megint visszahívták őket (l. *Kiűzetés, P.-i zsidók*). 1376-ban P. magisztrátusa új zsidótörvényt alkotott. Zsidóktól kölcsön vett pénzeket hivatalból egy külön könyvbe (Judenpuch) írtak. Ezen század végén és a következő időben 1526-ig a zsidók a mai Kalapos- és Hummel-utcában laktak. Utolsóban, a mai Orsolya-rendi apáca-kolostor hátsó telkén, állott az 1399. épült zsinagóga, Korabinszky szerint, a Kalapos-utcában. Mellette volt állítólag (V.ö. Ortvay, «P. utcái» 168. l.) a zsidófürdő, araház *(Tanzhaus)* és kórház; temetőjük a Széna-téren volt. Akkori számuk 800—900-ra tehető. Az 1421. ausztriai és 1496. stiriai zsidó kiűzés folytán ezekből az országokból sok zsidó P.-ban telepedett le. 1440-ben a zsidók tevékeny részt vettek a Vargatorony (Schusterturm) megerősítésén. Foglalkozásuk: pénzüzletek, állat-, posztó- és bőrkereskedés. 1502-ben a tűzoltásnál szükséges bőrvödrök előállítására új adót vetnek ki a zsidókra. 1521-ben zsidók és keresztények lakásai már úgy elegyedtek, hogy az addigi zsidóutcát Kalapos-utcának nevezték. Ezidő körül élt ott egy híres Zakariás (l. o.) nevű zsidó orvos, kit a király a zsidó jelek hordása alól felmentett. A mohácsi vész után 1526. Mária királynő kiűzi onnan a zsidókat. Ettől kezdve majdnem két évszázadon át P. zsidókról sehol nincsen szó, csak 1591. Németországban jelent meg egy képes röplap, melyben gonosz gyűlölettel P.-i zsidók által elkövetett ostyagyalázást koholtak, de ennek sem P.-i, sem más magyar, sem ausztriai forrásokban sehol nyoma sincsen. A XVII. sz. első felében, a 30 éves háború idejében, midőn a vár körüli területen, az ott elszállásolt katonaság miatt, mindennapos rablások és utonállás a közbiztonságot nagyon veszélyeztették, zsidókat alig találni P.-ban. E század második felében a P. melletti Zuckermandel nevű helységben és valamivel később a Váralján, a gróf Pálffy-féle kúrián kezdtek letelepedni. Ábrahám Levi, ki 1719. Európán keresztül utazott és P.-ban is volt, utileírásában említi, hogy akkor P.-ban a város területén kívül két zsidó község volt, az egyik a Várhegyen, a másik a Zuckermandelben, mindegyik saját zsinagógájával. Az 1736. országos zsidó összeírás már 120 adófizető családfőt mutat ki. Ezek, vagy őseik főképpen Cseh- és Morvaországból, Ausztriából és Németországból vándoroltak be. Ballus Pál, *Die*

Beschreibung Pressburg (1822) c. munkájában (195. l.) a zsidók lélekszámát 2093-ra teszi. Az 1797-iki tűzvész elhamvasztotta a zsinagógát és sok zsidó házat. Nagy kárt okozott az 1809-iki és még nagyobbat az 1811-iki tűzvész, mely a zsidó községházát és az archivumot is elpusztította. A legrettenetesebb tűzvész dühöngött 1913 máj. 13., midőn 97 zsidó ház, köztük a jesiva tanháza, a benne lévő nagy könyvtárral együtt elpusztult. III. Károly parancsa folytán, 1712. a zsidóklakta utcákat bezárható kapuk által elkülönítették a város többi részeitől és Mária Terézia nem engedte, hogy azokban keresztények is lakjanak. A gettó kapuit csak a zsidó jogokat kiterjesztő 1834/40-iki országgyűlés után távolították el. — 1848-ban, a márciusi napokban, de különösen ápr. 23. és 24. a zsidóutcák vad antiszemita zavargások színhelyei voltak. A csőcselék vandál módon elpusztította az ottani zsidó primáriskola berendezését, könyvtárát és épületét. A tiszaeszlári vérvád idejében, 1882. és 1883., a felheccelt tömeg megint garázdálkodott a zsidónegyedben. 1840—1850 közt megnyiltak, bár sok ellenségeskedés mellett, a belváros üzlethelyiségei is zsidók számára és 1860 után ingatlanokat is vehettek ott. Ettől az időtől kezdtve a város kereskedelmileg és iparilag gyorsan gyarapodott. A gettó létesítésével (1712) a zsidók belső élete vallási intézmények teremtésével és a jesivák fejlesztésével intenzívebb lett. A jesivák fejlődésük tetőfokra jutottak Barbi Meier (l. o.) és Szófer Mózes (l. o.) rabbik idejében. A Chevra Kadisát 1710 körül alapították és a várhegyen levő kórházat Ballus (i. h. 313. l.) jobb és megfelelőbb berendezésűnek mondja a városi ispotálynál. 1761-ben a gettóban heves belső viszály támadt az ott lakó Mordechai Eibenschütz miatt, ki a szabbataizmussal vádolt r. Jonathan Eibenschütz fia volt. A XVIII. és a XIX. sz. közepéig, ameddig P. volt az országgyűlések, a helytartóság és a nádor székhelye, a P.-i zsidó előljáróság kezében volt a magyar Izrael fölötti hegemónia. Itt gyűltek össze több ízben a magyarországi zsidók küldöttjei, hogy a Mária Terézia által kivetett türelmi adónak összegét és behajtási módját megállapítsák és itt szerkesztették zsidó ügyekben az országgyűléshez benyujtandó memorandumokat. A magyar zsidóknak a hatóságnál, a nádornál és királynál bekopogtató szószólói közül a legkiválóbb volt a P.-i gazdag, jótékony és nagytekintélyű Koppel Theben (megh. 1799). Noha a P.-i gettóban minden törekvés világi művelődésre szigorúan el volt tiltva, mégis történtek kísérletek arra, hogy megnyissák a gettó kapuit a korszellem követelményei előtt. 1873 aug. 8. nyilt meg P.-ban nagy ünnepélyességgel II. József türelmi pátensének és a Ratio educationak megfelelő módon berendezett «zsidó nemzeti német iskola», mely azonban 1790 után lassan megszünt és csak sokkal később, mint zsidó községi és Talmud-Tóra-iskola támadt fel újra. 1820-ban néhány, a korszerű művelődést jobban szerető és bátrabb P.-i férfiú (Breisach, Oppenheim, Kohn) megalapította a később híressé lett, a király és országnagyok által erkölcsileg támogatott «Primär»-iskolát. 1840-ben alakult ott egy olvasó és irodalmi kör, mely a magyar és ausztriai zsidóság számára havi folyóirat kiadását tervezte, de a fanatikusok rövid idő alatt elnyomták ezt a törekvést és elérték azt, hogy a «Casino» név alatt működő egyesületet feloszlassák. Az orthodox község jelenlegi nagy zsinagógáját, mely a Várúton Feigler I. terve szerint keleti stílusban épült, 1864. avatták fel. Az 1872. alakult kongresszusi község temploma 1894. épült a Vártelek- és a Szilágyi Dezső-utca sarkán Milch D. terve szerint, mór stílusban. P-i. rabbik: R. Jona 1250—80; Liebermann Juda; Tyrnaui (nagyszombati) Eisik 1420 körül; Liepmann Heller Jomtov 1695 körül; Reckendorf Jakab 1709—27; Lemberger Mózes v. Móse Charif 1736—58; Eger Akiba 1758, Elul 3—15 ig; Dukla Izsák 1759—62; Barbi Meier 1768—89; Tysmenic Mesullam 1794—1801; Szófer (Schreiber) Mózes 1807—39; Szófer (Schreiber) Sámuel W. 1839—72; Szófer (Schreiber) Bunem 1872—1906; Szófer (Schreiber) Akiba 1906. A neológ hitközség rabbijai: Back I. W. 1872—76; David Gy. 1876—1896; Funk S. 1898. P.-ból származtak: Biedermann M. L. vésnök-művész, később udvari ötvös; Ehrenreich Ádám réz- és acélmetsző művész; Kohn Albert orientálista; Dukesz Leopold és Stern M. E. hebraisták; Hauser Miska hegedűművész; Dux Adolf író és fordító; Dux Zsigmond arc- és életképfestő. M. R.

I. Az *Orthodox hitközség* választási joggal bíró tagjainak száma 2000. Főrabbija Schreiber Akiba. Elnökség: Krausz Dávid elnök, Stahler Henrik alelnök, Neumann Simon, Engel Izidor, Fleischmann Izrael előljárók. Mult évi költségvetes Kě. 2.500,000. Jótékonysági intézmények: *Chevra Kadisa*, a régi kórházában 45 ágyat állított fel, az aggok házában pedig 25 embernek ad hajlékot. *Női Chevra Kadisa* is működik. A *Pikuach nefes* egylet a nem-zsidó kórházakban fekvő betegeket kóser étellel látja el és zsidó *ápolókat kiképző iskolát* tart fenn. A Chevra már megkezdte az új nagy kórház épitését. A *Fiúárvaház* eddig a régi zsidónegyedben volt. Most egy új modern árvaházat építenek. A *Leányárvaház* modern, szép épület. *Aggok háza* 45 benlakóval. *Női-egylet*, szegény asszonyokat segít. *Hachnoszasz Kálló*, szegény leányok kiházasítását mozditja elő. A *Szandekoosz* szegény betegágyasokat, a *Nichum Avelim* szegény gyászolókat, *Bikur Cholim* szegény betegeket segélyez. A *Marpe lanefes* a nem-zsidó kórházakban ápolt zsidókat támogatja. Az *Ozer Dalim* a szegények téli szükségleteiről gondoskodik. A *Mechalke Éc* fát és szenet nyujt szegényeknek. Az *Anije Irénu* készpénzt, a *Málbisé Arumim* ruhát oszt ki a szegények közt. Az *Iskola-egyesület* szegény tanulókat támogat. Kultur-intézmények: A *nagy Jesiva*, több mint 200 év óta áll fenn (l. *P. Jesiva*). *Jesiva ketáno* egyosztályú átmeneti iskola. *Jeszodé Hátoró* hatosztályú, középiskolával összekötött Talmud iskola. *Talmud Tóra* a népiskolával összekötött négyosztályú talmudiskola. Öt osztályú *fiú és leány népiskola*. Három osztályú *középiskola* fiúk és leányok részére. *Chevrasz Hasász* minden este Talmudból előadást tart. A *Tórasz*

Cheszed egyesületben fizetett talmudisták naponta Talmudból előadást tartanak. *Mehadre Hatalmud.* Az egyletnek minden tagja odahaza a Talmudnak egy traktátusát tanulmányozza, az év végén pedig közös összejövetelen (szijum) befejezik. *Óháve Tóró.* Minden szombaton Talmudból előadást tart. A *Temime Derech, Tiferesz Bachurim, Machazike Tóró* és *Poel Cedek* egyletek minden este bibliai előadásokat tartanak. Azonkívül még a *Mógén Avrohom-chevra,* a *Mevakse Tóró* és *Szombat* egyesületek kereskedelmi alkalmazottaknak bibliai előadásokat tartanak. Templomok: A *nagy zsinagóga,* 1864. épült ugyanazon a helyen, ahol az 1784. épült régi templom állt. *Fióktemplom* a Preyss-uccában, a *Besz-Hamidrás,* melyet Heine őse Michel Simon építtetett, a *Jesiba zsinagógája,* A *Brill-féle zsinagóga,* a *Nenscher-zsinagóga,* az *Agrani zsinagóga,* a *Vödritz-zsinagóga,* az *aggokházának zsinagógája,* a *Levuv-zsinagóga,* a *mizrachi-zsinagóga,* a népiskola zsinagógája, meg a Rosenbaum, Goldberger, Oesterreicher, Drechsler, Deutsch, Klein-féle imaházak.

II. Az *Izr. hitközség.* Választójoggal bíró tagjainak száma 650. Utolsó évi költségvetése 300,000 Kč. Főrabbija Funk Sámuel. Előljárósága: Stein Győző elnök, Porzsolt Aladár alelnök, Dezső Kálmán, Platschek Gyula, Trebitsch Dénes, Riess Miksa, Herzog József, Grosner Gyula, Schaar Albert, Smetana Béla. Templomok: A *nagy templom* és az *iskola temploma.* Intézmények: *Chevra Kadisa,* a *fiú- és leányiskola,* a *hitközség könyvtára,* a *Nőegylet,* az *Ozerdalim egylet, Hachnoszasz Káló,* a Wellisch Betty szünetidői telep, a *Cedókó-egylet.* Független intézmények: a nagy *Jótékonysági egylet,* amely kiskereskedőknek és kisiparosoknak kamatnélküli kölcsönt nyujt; az *Izr. népkonyha;* az *óvoda;* a *menza akademica judaica; Ezra* segélyzőegylet; *Ahavasz Chaverim; Leányegyesület* és *Özvegy és Árvák Egyesülete.*

III. *Országos központok:* A *szlovenszkói orthodox hitközségek országos központja.* Elnök: Weber Kálmán főrabbi. A *Jesurun* (az egyesült neológ és statusquo) hitközségek *országos irodája.* Elnök: Stein Győző. A *Jeruzsálemi Kolel szlovenszkoi fiókja:* Elnök: Schreiber Akiba főrabbi. A *Mizrachi országos központja,* a *Cionisták kerületi központja,* Az *Agudasz Jiszróél országos központja,* A *zsidó párt országos központja,* elnöke Riess Gyula. A *zsidó közgazdasági párt országos központja* és a *Zsidó Kultur Egylet.* Zsidó lapok: *Jüdische Volkszeitung* a cionisták és a zsidó párt lapja, szerkesztők: Neumann Oszkár, Komlósi Soma és Gross Dávid. *Jüdisches Familienblatt* pártonkívül, szerkesztő Müller Mózes a Jüdische Presse fiókszerkesztősége, szerkesztők Braun Joel és Schwarz Henrik. Politikai egyletek: *Ahavasz Cion Egylet, Mizrachi Egylet* és *Agudasz Jiszróél Egylet.* B. S.

Pozsonyi jesiva, híres, régi talmudiskola, amely a XVIII. sz.-ban a rabbinikus tudomány európai gócpontja volt. A pozsonyi hitközség hírét és tekintélyét tőle nyerte, bárha fejlődésében megelőzte. Pozsonynak már a XI. sz.-ban voltak zsidó lakosai (l. *Pozsony, Pozsonyi zsidók)* és tekintélyes zsidó hitközsége már a XIII.—XVI. sz.-okban működött, de jesivája csak a XVIII. sz. kezdetén bontotta ki egyre szélesedő kereteit. Első nyomai a XV. sz.-ig vezetnek vissza. 1484 körül működtek a régi Pozsony ghettójában Feiwelmann és Libermann Juda rabbik és valószínű, hogy ők voltak az elsők, akik fiatal talmudistákat gyüjtöttek maguk körül. 1690 körül ott tanított rabbi Lipmann Jomtov, ott prédikált rabbi Mordechai Mochiach, ami a rabbinikus kultúra előrehaladottságát sejteti. A héber tudás olyan magas fokon állt ez időben Pozsonyban, hogy asszonyok is akadtak, akik eredeti szövegében olvasták a Bibliát és a Talmudot. De intézményesen még nem fejlődhetett a talmudtudomány, a zsidóság akkori sokszor zaklatott és mindig bizonytalan élete miatt. Hiszen a hitközség is többször omlott össze ezekben az évszázadokban, a jesiva kiépítésére tehát még gondolni sem lehetett. A mohácsi vész után Mária királyné kiűzte Pozsonyból a zsidókat (l. *Pozsony)* és ezek csak a XVII. sz. kezdetén telepedhettek újból meg a vártelken. Ennek a sz.-nak nagy részét az újjáépítés nagy munkája kötötte le, csak az utolsó évtizedekben erősödött meg annyira a hitközség, hogy szélesebb alapra helyezhette a zsidó kulturát, amely bontakozni már a század derekán kezdett. Pressburger Michel bész-ha-midrast építtet 1700 körül és ez a jesiva formális megnyitásának tekinthető. Utána rabbi Jockerls Wolf tanított. Hátrahagyott irataiból kitűnik, hogy az ő idejében már élénk tudományos élet lüktetett a vártelken. Rabbi Mózes Charif alatt, aki 1758-ig működött, a jesiva is fellendült. Külső körülmények is kedveztek a jesiva fejlődésének. Tömegesen vándoroltak akkor be cseh- és osztrák zsidók és magukkal hozták a zsidó tudományok szeretetét is. Rabbi Mózes Charif híre is annyira megnövekedett már ez időben, hogy a külföld tudósai és hitközségei a hitélet kétes eseteiben ő hozzá fordultak. Utódja, rabbi Dukla Izsák alatt (1759—62) a jesiva már mint híres rabbiképző működött. Landau Ezékiel, prágai főrabbi ezt írja rabbi Dukláról: «Tanítványai gyarapították a tudományt és a bölcsességet; Izráel számára nagyságokat nevelt és tanítványai között sokan vannak, akik nem csak maguk lettek híresek, de jesivát is alapítottak.» Barbi Meir (1768—1789) már egy nagy és hírneves intézetet vett át, de csak az ő tudása és tekintélye emelte a P.-át a prágai, leipnicki és nikolsburgi híres jesivák színvonalára. Magasan kiemelkedő tudósok kerültek ki az iskolájából, többek között Wahrmann Izrael pesti főrabbi, Prossnitz Dániel és Lemberger Ábrahám. Barbi nagy szellemi örökséget hagyott hitközségének. A jesiva már olyan magas fokra fejlődött, hogy Kellin Sámuel, a *Machacisz Hasékel* híres szerzője el sem merte fogadni a pozsonyi rabbiállást, mert attól félt, nem elég nagy tudós ahhoz, hogy a jesiva élére kerülhessen. «Pozsonyban — jelentette ki ez a nagy, de szerény tudós — legfeljebb csak templomszolga lehetek.» R. Mesullam (Eger) Tysmenietz (1793—1801), akit az újkor legzseniálisabb talmudistájának tartanak, a Talmud interpretálását a legmagasabb fokra emelte, de az ő

idejében a jesiva tekintélye mégis hanyatlott. A zsidók gazdagabb része ugyanis kisóvárgott már a jesiva egyoldalú kiképzéséből és világi műveltségre is törekedett. Emiatt aztán az a sajátságos helyzet alakult ki, hogy a jesiva tanulói sokkal inkább idegenekből, mint hennszülött zsidó ifjakból rekrutálódott. Az idegenből való beözönlésnek pedig az volt az oka, hogy ugyanekkor lecsökkent a cseh- és morvaországi jesivák tekintélye is és a talmudtanulók Pozsonyba törekedtek, amelynek jesivája még mindig tekintélyesebb volt, mint az otthoniak. A profán tudományok iránt növekedő érdeklődés kulturharccal fenyegetett, amely mégis csak a Chaszam Szófer (Schreiber Mózes) (l. o.) alatt tört ki, de a zsidó kultúra és a jesiva győzelmével végződött. 1820-ban a hitközség balszárnya modern iskolát alapított a Chaszam Szófer tiltakozása ellenére. A balpárt a bécsi Rothschild és a Biedermannok támogatásában részesült és a kormány 1827. bezáratta a jesivát és további működését betiltotta. De Bettelheim Mózes hitközségi elnök a Chaszam Szófer mellett küzdött és közbenjárására a jesiva újból megnyílhatott. Ez a közbenjárása állítólag 20,000 forintjába került. E győzelem után annyira megszilárdult a jesiva, hogy hallgatóinak száma koronkint 400-ra emelkedett és olyan tudósokat nevelt, akik szigorúan ragaszkodtak a hagyományokhoz és a zsidó tudománnyal együtt a zsidó ethikát is terjesztették. 1839-ben meghalt a nagy rabbi és fia Benjamin Wolf (Keszav Szofer) vette át a hitközség és a jesiva vezetését. Akkor már a pesti zsidóság magához ragadta a magyarországi zsidóság vezérségét és egy magyar rabbiiskola alapítását tűzte ki céljául. Az orthodoxia fokozott erőfeszítése sem tudta már megakadályozni a budapesti szeminárium megalakulását. A pozsonyi hitközség elnöke, Pappenheim Kálmán azzal akarta ellensúlyozni a haladók törekvését, hogy Pozsonyban egy orthodox rabbiszemináriumot akart létesíteni Hildesheimer vezetése alatt. Már nagy telket is vásárolt e célra, terve azonban a chásszideus rabbik ellenakciója folytán meghiusult. A jesiva ezentúl is csak a Talmud tanításával foglalkozott. A kormány aztán a pozsonyi jesivának is megadta az államilag elismert rabbiképző címét és jogát. A Keszav Szófer 1872. történt halála után két pártra szakadt a pozsonyi hitközség. Az orthodox párt az elhunyt rabbi fiát, P. Szimche Bunemet (Sévet Szófer), választotta meg rabbijává. Nagytudású, jellemes férfi volt és működésének első évtizedében a jesiva még virágzott és még mindig 200—300 tanuló tanult Pozsonyban. Ő is erélyesen ellenezte a jesiva modernizálását célzó törekvéseket és a jesiva hallgatói csak önképzőkörökben gyakorolták a magyar, német és héber szónoklatot. Ezek az önképzőkörök meglepő eredményeket értek el. Kiváló hitszónokok nőttek ki «az autodidakták főiskolájából». Majd az állam is elrendelte, hogy legalább négy középiskolát végezzenek a rabbinövendékek és azóta orth. hitközségekben is csak olyan rabbi funkcionálhat, aki a négy középfokú iskola elvégzését bizonyítvánnyal igazolja. A Sévet Szófer 1906. halt meg. Utána fia, Akiba következett, aki a jesivát a régi elvek alapján vezeti. A világháború után a változott viszonyok következtében a jesiva sokat vesztett. A növendékek száma 100-ra szállt le és a lüktető tudományos élet, mely az önképzőkörökben uralkodott, nem tarthatta meg régi színvonalát. B. S.

Pozsonyi zsidóeskü. 1376 körül, mikor helyi zsidótörvényeket alkotni általános szokássá lett, Pozsony városa is külön zsidó törvényt alkotott (l. *Zsidó törvények).* A törvény lényegében megegyezik az akkor divó törvényes gyakorlat felfogásával, de némely határozatában eltérést mutat a zsidók hátrányára. A tanúbizonyságtételnél ugyan elfogadja a régebbi rendszert, hogy keresztény és zsidó felek csakis keresztény és zsidó tanukkal bizonyíthatnak (l. *Kálmán zsidótörvénye ; IV. Béla zsidótörvénye),* elismeri a zsidók közt felmerülő perek bírói forumául a zsidó törvényszéket (l. *Zsidó törvényszék)* és elismeri még a zsidó esküjének felmentő erejét is, de az esketés módján lényeges változtatásokat ír elő. Mózes öt könyvére, a Tóra-tekercsre az aktus különös szentsége miatt mindég csak a legjelentékenyebb esetekben tettek esküt a zsidók. Béla király maga is úgy intézkedett, hogy ilyen esküt csak a király, vagy helyettese előtt kellett tenni, más esetekben nem. Az ilyen eskütételre csak felebbezés útján kerülhetett sor, mert a városok a maguk hatáskörében erre nem kényszeríthették a zsidókat. Eddig a nagy eskü helyettesítésére azt az egyes német városokból átvett szokást kényszerítették a zsidókra, hogy a zsinagóga elé vezették őket és a «gyűrű»-re kellett letenniök az esküt. Ez a gyűrű az a köralakú fogantyú volt, amely a kilincset helyettesítette a zsinagógák ajtaján. Az új törvény már ezzel sem elégedett meg és a király előtti esküformát érvényesítette a városi bíróság előtt. Nagyobb kölcsönügyekből származott pernél a Tóra-tekercsre kellett megesküdni és csak a kisebbeknél érte be a pozsonyi törvény, hogy a régebbi szokás szerint most is a «gyűrű»-re történjék az eskütétel. U. L.

Pozsonyi zsidóhajszák. Az 1505-iki budai országgyűlés idején, mikor Budán a zsidóellenes zavargások napirenden voltak (l. *Budai zavargások),* Pozsonyban is állandó bántalmazásokkal nyugtalanították a zsidó lakosságot. Ha utcán mutatkoztak, megdobálták és megtámadták őket. A hatóságok sem védelemben nem részesítették őket, sem pedig elégtételt nem szereztek a számukra. Ha sérelmeik megtorlását kérték, még pénzbírságra is ítélték és letartóztatásukkal fenyegették meg a zsidókat. Már 1502. olyan kiméletlen zsidó-hajsza folyt a városban, hogy az állandó bántalmazások miatt még a tehetetlen és erélytelen Ulászló is keményen megrótta a várost, de ez sem használt. A városi hatóságok nem engedelmeskedtek a gyönge király rendeleteinek és a budai zavargások idején, mikor Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus, a budai zavargások elől, családjával és Izrael nevű rokonával együtt királyi menlevéllel Pozsonyba menekült, a helyzet annyira elfajult, hogy a menlevél ellenére Mendelt és Izraelt súlyosan bántalmazták. Erre Ulászló három hónap mulva

újabb rendeletet bocsátott ki az érdekében és meghagyta a városnak, hogy vegye a prefektust védelme alá. Az akkori viszonyok azonban arra engednek következtetni, hogy ennek a megismételt rendeletnek sem lehetett nagyobb eredménye az előbbinél. U. L.

Pozsonyi zsidók. A középkor magyarországi városaiban az akkori idők kegyetlen szellemét azok a zsidók érezték meg leginkább, akik az Ausztriához közel fekvő német vidékeken laktak. Mikor még a színmagyar városokban a zsidók békességben éltek, Pozsonyban már lángot vetett az inkvizició máglyája és 1250—80 körül már zsidó mártirokat követelt a vallási türelmetlenség (l. *Jónáth rabbi*). Az Árpádkor végéig, ez eset kivételével, azonban zavartalanul élvezték az általános nyugalmat, melyet a törvényes rend biztosított számukra. III. Endre 1291. Pozsony városának adott kiváltságlevelében külön kiemeli, hogy az ottani zsidók a többi polgárok minden szabadságát élvezzék. Nagy Lajos még 1345. a P.-at egy sorba állítja a többi polgárokkal, midőn felszólítja őket, hogy járuljanak hozzá a közterhek viseléséhez. Ez az egyenlő bánásmód azonban megszűnt, mikor Lajos a hittérítés útjára engedte magát terelni. Ennek a következményei egyaránt sújtották a pozsonyi zsidókat az ország egész zsidóságával együtt (l. *Kiűzetés*). Amikor 1360. a király kiűzetési rendeletét foganatosították, a P. Hainburgban telepedtek meg és innen perlekedtek adósaikkal, hogy régebbi követeléseikhez hozzá juthassanak. A pozsonyi zsidó biró Hainburgban tárgyalt velük, ahol a tanáccsal és Schikerlein zsidóbíróval oly egyezségre lépett, hogy egy éven belül be kell mutatni adósleveleiket a hainburgi és pozsonyi zsidóbírónak, mert különben azok érvényüket vesztik. Pozsony város 118 forinttal tartozott a Hainburgba menekült pozsonyi zsidóknak. Az összeget 1364. meg is fizette. 1364-ben tértek vissza a zsidók Pozsonyba, ahol ekkor már határozottan érezni lehetett a zsidó ellenes hangulatot, mint a többi olyan városokban, ahol a német elem volt túlsúlyban. Pozsonyban találhatók meg leginkább a zsidókat megszorító helyi intézkedések. Itt a tulajdonképeni zsidó adón és papi tizeden kívül a város minden terhének viselésére kötelezték, azonkívül különféle adókkal terhelték őket, főkép olyanokkal, amelyek vallásos életükkel állottak vonatkozásban (l. *Zsidóbor*). Kellemetlenségeket szereztek nekik a hús eladása körül is, úgy hogy a tárnokmester közbelépése vált szükségessé. Nagyon sújtotta a P.-at az 1376 körül Pozsony városa által kiadott új zsidótörvény, amely a zsidók rovására súlyos megszorításokat tartalmazott, noha ez időtájt a zsidó-öltözetet még nem kényszerítették rá a zsidókra. A XV.sz. vége felé viselték a P. a megkülönböztető ruhákat (l. *Zsidó-öltözet*) egészen 1520-ig, amikor már az ilyenféle zsidójeleket az ország többi részeiben megszüntették. Ugyancsak a XV. sz.-ban valósággal hivatalból bélyegezték meg a P.-at és a zsidókat összeíró lista a «Gonosz zsidók lajstroma» (l. o.) nevet viseli. Az pedig régi szokás volt, hogy a kovásztalan kenyér ünnepén zaklatták a zsidókat (l. *Háborgatás*). A P. anyagi megterhelése időnként annyira súlyosodott, hogy a rájuk rótt kötelezettségeknek nem tudtak eleget tenni. V. László ezért 1454. keményen megdorgálta őket. Mikor a városok zsidótartási joga (l. *Zsidótartás*) mindjobban megerősödött, Pozsony is fennhatósága alá szorította a zsidókat, annál inkább, mert már 1440—1450-ig Erzsébettől megkapta a zsidóktól járó jövedelmeket, majd Hunyadytól még további két esztendőre. A zsidók ilyen elajándékozását Pozsony úgy értelmezte, hogy mivel a zsidók az ő tulajdonába tartoznak, minden adóssága a zsidókkal szemben is érvényét veszti. 1453-ban V. László Bécsből Pozsonyba jött, hogy Hunyady lemondása miatt a kormányt személyesen átvegye és ekkor a zsidókra vonatkozólag két ellentétes rendeletet adott ki. Az egyikben, hogy Pozsony polgárait királyhűségükért megjutalmazza, elengedte a zsidóknak járó kamatok megfizetését és a város kérelmére a tőke fizetésére is két terminust adott. Ugyanekkor azonban két budai zsidónak, mint a magyar zsidóság képviselőinek (l. *Zsidó népképviselők*) kiadta IV. Béla szabadságlevelének (l. *Béla zsidótörvénye*) megerősítését tartalmazó okiratot. Jellemző V. Lászlóra, hogy a jogfosztó intézkedését febr. 6-án, a kiváltságlevelet pedig, vagy még ugyanezen a napon, vagy a rákövetkezőn adta át. Mátyás király 1459. ünnepélyesen elismerte Pozsony városának azt a jogát, hogy az ottani zsidókat fennhatósága alá vegye, ami az 1405-iki országgyűlés következménye volt, mivel az a magánjogi és büntető eljárást a királyi városokra ruházta (l. *Városok bírói hatásköre*). Felemlítendő az a rendelet, amelyet Mátyás 1475. bocsátott ki Pozsony fölterjesztésére. A város lakóinak szigorúan meghagyja, hogy a P.-nál ingatlant senki el ne zálogosítson, viszont a zsidóknak is megtiltotta, hogy keresztényektől fekvőségeket vehessenek zálogba. Mátyás ezt az intézkedését azzal indokolja, hogy mindég gondoskodni szokott a nép javáról és azt is hozzáfűzi, hogy kereszténynek törvényes kötelessége elkerülni a zsidókkal való közlekedést, mivel az ingatlanaiknak zsidókézre jutása nyilvános botrány a kereszténységre nézve. Ezzel a rendelettel egyidejűleg Pozsony városát is felmentette azon kötelezettség alól, hogy a zsidóknak nempozsonyi polgárokkal szemben igazságot szolgáltasson. II. Ulászló, amikor anyagi érdekei erre ösztönözték, nyers erőszakkal bánt a P.-kal, 1491. többeket fogságba vettetett, mert a követelt kölcsönt nem bocsáthatták a rendelkezésére (l. *Ulászló kölcsönei*). Mátyás óta már a zsidó prefektura intézte a zsidóság ügyeit (l. *Zsidó prefektura*) és a P.-tól követelt kölcsönök behajtása is a zsidó prefektus feladata volt. Ez a prefektus Mendel Jakab (l. o.). a budai zavargások idején (l. *Budai zavargások*) Pozsonyba menekült családjával együtt és bár a királytól védlevelet kapott (l. *Védlevél*), még sem élhetett nyugalomban, mert már itt is elfajultak a zsidóüldözések (l. *Pozsonyi zsidóhajszák*). Ez időben már a P.-ra nézve kötelező volt a zsidó öltözet viselete, ami sok bajt zúdított rájuk, mert az utcán soha sem járhattak kellő biztonságban. Az egész országban a P.-ra

kényszerítették legtovább a megbélyegző viseletet, még azután is, hogy a II. Lajos 1520 körül országszerte felmentette a zsidókat zsidó-jelek viselete (l. *Zsidó-jel)* alól. Pozsony makacsul ragaszkodott ehhez az intézményhez, mindenféle zaklatásokkal kényszerítette a zsidókat a viseletükre, míg végre a király szigorú rendelete vetett véget az önkényeskedésnek, kimondván, hogy a zsidók a kincstárhoz tartoznak és azok a jogok, amelyek velük rendelkeznek, csak a királyt illetik meg. Pontos adatok azonban arról nem maradtak fenn, hogy Pozsony mikor engedelmeskedett a királyi rendeletnek. Ez idők során az állandó elnyomatás keserveit élték át a P. és legjellemzőbb erre a még II. Ulászló alatt történt megzsaroltatásuk, amely arra az elhatározásra kényszerítette őket, hogy elköltözzenek Pozsonyból. Ez a szándékuk azonban határozott ellenzésre talált a királynál, mert a királyi kincstár károsodását jelentette volna, ha a zsidók ezentúl valamely főúrnak adóznak azon a birtokon, amelyen megtelepednek. A zsidók tömeges elköltözését ellenezte maga a zsidó község is, mert a hivek létszámának csökkenése megnehezítette azon adóknak a fizetését, melyekért a község felelt. 1506 előtt kezdődött meg a P. elköltözése, akik az erdélyi vajdának, Péter, szentgyörgyi és bazini grófnak birtokain telepedtek meg. A király parancsára a gróf távozásra szólította fel a zsidókat, akik így kénytelenek voltak visszaköltözni régebbi lakóhelyükre. Ekkor még viszontagságosabb idők következtek rájuk, mert rosszabbul bántak velük, mint azelőtt. Ulászló emiatt több ízben megintette a várost, majd 1511. felszólította, hogy a zsidó prefektus megbizottjával kössön egyezséget. De ennek sem volt meg a kellő eredménye. Ekkor a zsidók másodszor is elszánták magukat az elköltözésre és a szepesi gróf fennhatósága alá akarták magukat helyezni, ami komoly következményekkel járhatott, mert a szepesi gróffal ép akkor volt baja a királynak, aki tudta, hogy ez a gróf nem adja ki úgy neki a zsidókat, mint Péter szentgyörgyi és bazini gróf. A király ekkor levelet iratott a kincstárnokával Pozsonynak és felfedte azokat a káros következményeket, amelyek a kincstárt érik a zsidók elköltözésével. II. Lajos uralkodása alatt is éppen elég sok kellemetlenség érte a P.-at és az anyagi megterhelésükön kívül még gazdasági korlátok közé is szorították őket. Megtiltották nekik, hogy posztóval, lovakkal és még egyéb «nekik tilos» árúval kereskedjenek. Valószinű, hogy ez a rendelet kiterjedt az ország többi zsidóira is. Mégis mindamellett, hogy Lajos uralkodása alatt nyomasztó és igazságtalan kormányrendeletek sujtották a zsidóságot, ha tekintetbe vesszük Lajos szorult és szegényes helyzetét, el kell ismerni, hogy nem élt soha olyan királyi önkénnyel a zsidókkal szemben, mint európaszerte a többi uralkodók, vagy az ő elődei. akik a kamaraszolgák pénzével és vagyonával szabadon rendelkeztek (l. *Kamaraszolgák).* Ezidőtájt a P. bizonyos ideig vezérszerepet is játszottak az ország zsidói között, mert ez a szerep időközönként megoszlott a székesfehérváriak, soproniak, pozsonyiak és legvégül a budaiak között. E korszakban, a P. állandó létszáma 800-ra tehető, ez a szám azonban a mohácsi vész idején az odamenekült zsidók számával együtt vagy háromezerre emelkedett. A mohácsi vésszel egyébként egy teljes korszaka zárult le a zsidóságnak, amelynek története az 1526-ot követő időkben egészen új alakot ölt. (L. *Pozsony).* V. ö. *Kohn* S. A magyar zsidók története. U. L.

Pozsonyi városháza. Pozsony városa egy Izsák nevű zsidótól vásárolta, aki morva hercegi ügyvivő volt Pozsonyban Zsigmond király idejében (l. *Izsák).* Az épület eredetileg Richter Jakab örököseié volt és zálog fejében foglalta azt le a városi tanács Izsák részére a morva hercegek utasítása alapján, akik akkor Pozsony zálogbirtokosai voltak. Izsák később Pozsony városának adta el a tornyos épületet s az városháza céljaira rendezte be és mind e mai napig ezt a célt szolgálja. Az udvar hátsó részének kiképzése ma már teljesen új és a csehszlovák impérium alatt a külső homlokzatát is restaurálták és átfestették. A városházában van a városi múzeum is, amelyben számos régi zsidó dokumentumot őriznek a letünt korokból. Az értékes okmánygyüjteményt Faust Ovidius múzeumi igazgató rendezte nagy gondossággal néhány évvel ezelőtt. U. L.

Pozsonyi vértanuk, l. *Jónáth rabbi.*

Pozsonyszentgyörgy kisk. Pozsony vm. 1235 lakossal. A zsidó hitközség, amely ma orthodox, 35 családban 160 lelket számlál. Az önálló keresettel bírók között van 20 kereskedő, 3 iparos, 2 köztisztviselő, 1 orvos, 1 tanító, 10 egyéb foglalkozásokban, 2 katona. Anyakönyvi területe kiterjed Rőtfalvára (Ralbersdorf) és Újtelekre (Neustift). Intézményei a Chevra Kadisa, Bikur Cholim (ősrégiek és alapítási idejük ismeretlen), továbbá a Neumann Perec-alapítvány, mindháromnak hadikölcsönbe fektetett készpénzvagyona elértéktelenedett. A hitközséget sokszáz évvel ezelőtt alapították, de sem az alapítás évét, sem az alapítókat nem ismerjük. Első rabbijainak emlékezete is elveszett, csupán egynek: rabbi Sámuelnek a nevét őrzi ma is a kegyelet. A szájhagyomány azt tartja, hogy innen kerültek ki a pozsonyi hitközség első zsidó családjai, mikor megengedték nekik a Pozsonyban való megtelepedést. Régebben sok kiváló zsidó tudóst vonzott ide a község híres kénesfürdője. A világhíres Chaszam Szofér pozsonyi főrabbi esztendőnkint megismétlődő nyaralásai alatt responsumainak nagy részét itt írta és a hitközség ma is büszke még erre az irodalomtörténeti nevezetességre. Eleven szellemi élet folyt itt minden időben, de a talmudikus tudományt legbuzgóbban akkor művelték, mikor a rabbinátus élén a Maharam Schick (r. Mose Brezova) állott és országosan híres nagy jesivát tartott fenn. A hitélet fénykora is erre az időre esik. A hitközség tagjai vetélkedtek az áldozatkészségben és művészi értékű kegyszereket ajándékoztak a nagyon régi (ötven évvel ezelőtt restaurált) zsinagógának. A legértékesebb adományok Neumann Perectől, a Sevet Szofér apósától, származnak. Felbecsülhetetlen értékű antikvitásokkal bír a Chevra Kadisa is. Legnevezetesebbek a halott-takarításnál használt tömör ezüstből remekbe készült edények és

egy ősrégi frigyszekrény-függöny. Történelmi becsűek a régi jegyzőkönyvek és okmányok. Két okirat abból az időből származik, mikor a régi temetőt bezárták és a bécsi udvar híres udvari zsidajának, Wertheimernek közvetítésével a császári kormánytól új területet vásároltak a temető céljaira. A kis község 20 katonát küldött a világháborúba, 7 elesett. A hitközség vezetői: Müller Sámuel főrabbi, Hübsch Izidor elnök, Sárkány Ede alelnök.

Predesztináció, az a hit, amely szerint az ember sorsát Isten előre meghatározza; ennélfogva a P. nem azonos a «preordináció» fogalmával, mely a keresztény és a mohamedán vallásban az örök életre való kiválasztást vagy elkárhozást jelenti. Ez az eszme a judaizmustól távoláll, mert ellenkezik az akaratszabadság ősi zsidó principiumával, mely a vallás egyik saroktétele. A judaizmus ősi elgondolása szerint az örök élet és az elkárhozás egyaránt csupán az ember jó vagy rossz cselekedeteitől függenek. A farizeus, szadduceus és esszénus tudósok iskolái Josephus Flavius római zsidó történetíró szerint eltérő felfogásokat vallottak a P. kérdésében. A farizeusok szerint nem minden dolog van előre elhatározva, mert igen sok függ az ember szabad akaratától; a szadduceusok Istennek az emberi dolgokba való közvetlen beavatkozását tagadták, míg az esszénusok vakon hittek a P.-ban *(De bello Judaico* II. 8, § 14; *Antiquitates* XIII. 5, § 9). Ez a felfogás általuk a kereszténységbe is eljutott. A vita alapját a Gondviselés (l. o.) problémája képezte; ezt a szadduceusok epikureus befolyás alatt tagadták Josephus szerint s azt tartották, hogy ennek a világnak minden jelensége változásnak van alávetve. A farizeusok, tudva azt, hogy a P. kizárja az akaratszabadságot, középutat választottak s azt tanították, hogy anyagi életében a P.-nak van az ember alávetve, de lelki és szellemi életét nem befolyásolhatja a P. Ezt fejezi ki R. Akiba is: «Minden előre van látva, de az akaratszabadság megadatott». *(Abót* 3. 15). Hasonló tartalmú gondolatokat a P.-ra vonatkozólag (l. *Fatalizmus, Farizeusok, Gondviselés* és *Szaddiceusok).* S. R.

Preis *Károly* orvos, bőrgyógyász, urológus, szül. Bécsben 1870 nov. 12. Jesivai tanulmányok után lépett az orvosi pályára. Jelenleg az Orsz. Munkásbiztosító Intézet osztályvezető főorvosa. A bőrgyógyászat és urológia körébe vágó számos cikke jelent meg magyar és külföldi lapokban. Nagyobb tanulmányai: *Die Trephalehre im Lichte der medizinischen Wissenschaft* és *Die Medicin in der Kabbala* a Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums c. folyóiratban jelentek meg. Kitűnő hebraista, s mint ilyen a Hacofe c. Budapesten megjelenő héber tudományos folyóiratban több halachikus munkát írt. V. A.

Preisich *Kornél**, orvos, szül. Szolnokon 1869 jún. 15. A budapesti egyetemen tanult és u. o. asszisztens, majd a Stefánia-gyermekkórház főorvosa volt, később a fővárosi kórházak szakfőorvosa lett. 1905 óta egyetemi magántanár. A gyermekgyógyászat és a fertőzések körébe vágó tanulmányai orvosi szakfolyóiratokban jelennek meg. Önállóan megjelent művei: *Gyermekgyógyászati kompendium; Az angolkórság; Általános hämatológia; A gyermekkori betegségek therápiája; Tuberkulózis a gyermekkorban; A budapesti típhusz epidemiológiája; A gyermekek nemi élete.*

Pressburg *Simon,* vagy *Michel Simon,* pozsonyi zsidó előljáró, Heinrich Heine őse. Születési helye és napja ismeretlen. Apja, Simon Michels győri jómódú zsidó volt. P. felsőbb ajánlás folytán 1693. nov. 4. megkapta a lakhatási engedélyt Pozsony városától. De már 1699 febr. 10. a Hofkammer-Kommission, mely a magyarországi zsidók viszonyainak rendezése céljából alakult meg, kinevezte P.-t a pozsonyi és dunáninneni zsidók előljárójának. P. a kurucok által ostromolt Komárom, Buda és Győr váraknak élelmiszert szállított, mely várak P. szállítmányai nélkül — az udvari kamara tanusága szerint — kénytelenek lettek volna magukat az ellenségnek megadni. P. saját vagyonából alapította a ma is fennálló pozsonyi Bész-hamidrást. Működésének legszebb sikere volt a Nagyszombat városával kötött szerződés. Nagyszombat 200 éven át nem engedte a zsidókat a város területén átutazni, az átutazó zsidókat pedig bebörtönözte és áruikat elkobozta. P. kieszközölte a városnál, hogy a zsidók ott szabad mozgási lehetőséget nyerjenek és a megállapodást 1717 dec. 20. a magyar udvari kamara előtt írásba foglalták. 1705-ben P. Bécsben tíz évre szóló lakhatási engedélyt kapott. 1715-ben már 75,000 forintnyi kölcsönt kellett igérnie a lakhatási engedély meghosszabbításáért. Megh. Bécsben 1719 ápr. 10. Fiai: 1. *P. Sámuel,* az osztrák követet Szentpétervárra kísérte, mint pénzügyi tanácsos. Érdemei elismeréséül Anna cárnő kinevezte orosz kamarai-ügyvivőnek; a lengyel háborúban, mint az orosz hadipénztár intendánsa működött. Az osztrák állami kölcsönöknél fontos szerepet játszott. Megh. Bécsben 1762 márc. 21. — 2. *P. Abrahám,* kiváló héber tudós, a prágai hitközség elnöke volt. Megh. u. o. 1759 okt. 11. — 3. *P. Jechiel,* Ansbachban Vilmos Frigyes őrgróf udvari ügynöke volt; harmadik felesége a híres Kröndel, a talmudtudós asszony volt. — 4. *P. Márkus,* atyja utódja lett Pozsonyban. — 5. Leánya, *P. Sára Léa* Juspa von *Geldern* felesége volt. Fiuk *Lazarus,* ennek fia dr. med. *Gottschalk,* ennek leánya Betty von *Geldern,* Heine anyja volt. (V. ö. *Kraufmann,* «Aus Heinrich Heines Ahnensaal». *Wachstein,* «Die Grabinschriften des alten Wiener Friedhofes».) B. S.

Pressburger *Arnold,* filmgyáros, szül. Pozsonyban 1885. 1913-ban Bécsben megalapította a Philipp és Pressburger-féle filmvállalatot, amely 1916. alakult át Sascha-filmgyárrá. Berlinben megalapította az F. P. S. filmgyárat. R. J.

Preszburger *Ábrahám,* rabbi, szül. Galgócon, a XVIII. sz. hetvenes éveiben, megh. 1830. Anyai ágon jelentékeny rabbicsaládból származott. Harminc éven át viselte Komáromban a rabbihivatalt. Sírkövén mint az *Imré Széfer* c. mű szerzőjét említik. Említést tesznek róla a Chaszam Szófer, továbbá Landau és Fleckeles prágai főrabbik responsumaikban. (V. ö. *Stein,* «Magyar Rabbik».)

Primates. A középkori királyi okiratokban a községi tagok által megválasztott előljáró elnevezése. Az előljárót köznapi használatban zsidóbírónak nevezték. L. *Judenrichter.*

Prinz *Gyula**, egyetemi tanár, geográfus, szül. Rábamolnáriban 1882 jan. 11. A budapesti és több külföldi egyetemen tanult s előbb Breszlauban, majd a budapesti egyetem földtani intézetében asszisztens, azután 1908. az egyetemen a geológia magántanára, egyszersmind az Erzsébet-nőiskola tanára volt. 1918. a pozsonyi, majd a Pécsre helyezett egyetemen a földrajz nyilvános rendes tanára lett. Előbb főtitkára, majd alelnöke volt a Magyar Földrajzi Társaságnak. 1906-ban Almásy György középázsiai expedíciójában ő volt a geológus, 1906—1909. közt pedig két nagyobb expedíciót vezetett Közép-Azsiába. Ez alkalommal több eddig ismeretlen hegységet fedezett fel. Utazásának topográfiai eredményét a Perthes-féle Geographen-Kalender külön térképen ismertette 1910. 1914-ben Izland gleccsereinek tanulmányozására is vezetett expedíciót. Számos tanulmányán kívül főbb művei: *Az ÉK-i Bakony idősebb Jurakorú rétegeinek faunája* (1904); *Die Nautiliden in der unteren Jura-Periode* (1905); *A klima története* (1905); *Magyarország fekvése a tengerhez* (1905); *Utijegyzetek Közép-Azsiából* (1906—8); *Utazásaim Belső-Azsiában* (1910); *Belső ázsiai utazásaim néprajzi eredményei* (1908—10); *Die Vergletscherung des Zentral Tientschan Gebirges* (1909); *Beiträge der Morphologie der Kuldschaer Nan-schan* (1910); *Magyarország földrajza* (1914); *Budapest földrajza* (1914); *Eljegesedéstani adatok Belső-Azsiából* (1916); *Magyarország településformái* (1922); *Die Siedlungsformen Ungarns* (1925); *Európa városai* (1924); *Európa természeti földrajza* (1923); *Magyarország földrajza. A magyar föld és élet jelenségeinek oknyomozó leírása. I.* (1926); *Útmutató földrajz* (1926).

Próféták Könyve. Próféta görög szó, mely a Biblia görög fordításában a héber *növi*-nak felel meg. Előremondót, szószólót jelent és jelzésére szolgál azoknak a férfiaknak és nőknek, kiket Isten ihlete tüzelt arra, hogy koruk megtévelyedéseivel, királyaik önkényével szembeszállva, Istennek a Tóra szellemében rejlő akaratát nyilvánítsák és a népet az igaz vallásra és erkölcsi életmódra neveljék. Az előremondás nem valami titokzatos, emberfölötti erő műve náluk, hanem csakis a történeti belátás, a józan következtetés módszere. Innen van, hogy idővel annak belátására jutottak, hogy magát a történetet is fel kell jegyezni, amit meg is tettek az «első próféták» későbbi elnevezésű gyüjteményben. Mózesre vezeti vissza önmagát a prófétaság, amidőn őt próféta névvel illeti, valójában azonban Mózes külön magasabb rangú kategóriát képvisel: «a próféták atyja». A próféták valószínűleg a Rechabiták közzül származnak *(Jeremiás* 36.*)*. Mikor látták a népben az Istenről való pogányos gondolkodás elburjánzását, a földmíveléssel és városi élettel járó fényűzést és az állam erőszakos terjeszkedésére irányuló királyi politikát, mely az ősi, egyszerű, erkölcsös életmód rovására ment, elhagyták a vásokokat. Amikor a nép királyt kért, *Sámuel* próféta előre figyelmeztette ez idegen intézmény végzetességére, ha maga részéről nem is tagadta meg a nép kívánságát. Azóta állandóan ott találjuk a királyok oldalán a prófétákat, kik velük szemben az erkölcsi hatalmat képviselik, Dávid mellett *Nátán* prófétát, Ráhabeám (l. *Királyok)* mellett *Semáját*, Acháb mellett *Elijóhut*, Acház udvarában *Jesáját*. A próféták nem voltak szervezet tagjai, nem ragadtak magukhoz hatalmat és nem használták tisztségüket vagyonszerzésre; teljes függetlenségben tartották magukat királyaikkal szemben is. Itt-ott akadtak olyanok is, akik mindig csak a jónak kilátásba helyezésével nyugtatták meg a királyokat és a népet, ami talán meggyőződésükkel ellenkezett is; ezeket álprófétáknak bélyegzik meg az igazi próféták. *A próféták tanításai:* 1. Isten szentséges lény, ki fölötte áll emberies vágyaknak és nem áhítozik áldozatra. 2. Az ember papi közbelépés nélkül is emelkedhetik Istenhez, aki mindnyájunk atyja. 3. Az embert Isten a tökéletesség felé vezérli és eljön egyszer a tiszta igazságnak és szeretetnek uralma, a messiási idő. 4. Izráel Istennek kiválasztott népe, vagyis eszköze a népek tanítására és Izráelnek szenvedések árán is meg kell küzdenie a tanítás, a példaadás nehézségeivel. Soha vallásalapító és erkölcstanító nem emelkedett a prófétáknál magasabb álláspontra. Amíg az indus filozófiában az erkölcs csak eszköz a vallásos megtisztulás elérésére, a görög bölcseletben pedig tudománnyá lett a boldogság elérésének szolgálatában, a prófétáknál az erkölcs öncél, maga az Isten ismerete, a legmagasabbrendű kincs és méltóság. A prófétaság szerzett becsületet a lelkiségnek a nyers materializmussal szemben, az lelkesített kitartásra is az erőszakkal szemben. A prófétai könyvek a következők:

I. *Első próféták* (multra vonatkozó. történeti könyvek): *Jehósua* (l. o.), *Bírák* (l. o.), *Sámuel* I. és II. k. (l. o.), *Királyok* I. és II. K. (l. o.).

II. *Utolsó próféták* (jövendőkről szólók): *Jesája* (Ézsajás, l. o.), *Jeremiás* (l. o.), *Jechezkél* (Ezékiel, l. o.) és a Tizenkét próféta (l. o.). F. M.

Pro Palesztina, l. *Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége.*

Propper, 1. Aranka, festő, szül. Nyirturán 1886. Tanulmányait Budapesten, Párisban és Londonban végezte. A Műcsarnok 1906-iki tavaszi tárlatán szerepelt először (Párisi látkép, női arckép). Az 1908. alakult Magyar Képzőművésznők Egyesületének egyik alapító tagja és alelnöke.

2. *P. Sándor**, szocialista politikus, országgyűlési képviselő, szül. Debrecenben 1877. A szocialista-párt egyik legképzettebb tagja és népszerű szónoka. Kárpitos mesterséget tanult és csakhamar a szakszervezet titkára, majd elnöke lett, később a Famunkások Szövetségének szellemi irányítója és a Famunkások Szaklapjának szerkesztője. A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár szolgálatában a titkárságig viszi. Állásából a proletárdiktatura után elbocsátották. A szocialista-párt gazdasági vezetője, majd a Népszava helyettes szerkesztője és vezércikkírója lett. Tagja a szoc. dem. párt vezetőségének.

Írt több agitációs füzetet. 1922-ben Budapesten országgyűlési képviselőnek választották, azóta tagja a parlamentnek, ahol a munkásérdekek szószólója. T. Zs.

Prossnitz, 1. *Daniel*, pozsonyi rabbiülnök. *A Machné Dan* c. homiletikus munka szerzője. Megh. 1846-ban.

2. *P. Iszer*, rabbi. A pozsonyi Temimé Derech és Tiferesz Sabbosz egyesületek magidja volt. Megjelent *Mikvé Jiszróel* c. agadikus műve. Megh. 1877-ben.

3. *P. Löbele*, kabbalista szédelgő, szül. a XVII. sz. vége felé Brodyban, Galiciában, megh. 1750 körül Magyarországon. Szülővárosából fiatalon került a morvaországi Prossnitzba, ahol megnősült s mint házaló tengette életét s egy városvégi kunyhóban lakott. Nemsokára P. prófétának adta ki magát s híveinek megígérte, hogy a *Sechina* az ő felszólítására éjfélkor meg fog jelenni előttük. Az egész megjelenést egy perforált függöny mögül fehér ruhában, mellén a tetragrammetonnal ő maga intézte s a legtöbben elhitték a csodát. A rabbi azonban leszakította a függönyt s leleplezte a csalást, mire az összes morva rabbik, élükön Oppenheimer Dávid orsz. főrabbival kiközösítették P-t. Mégis akadtak követői a sabbataiánus mozgalmak utórezgéseképpen a zavaros században. P. prófétának hirdette ki magát, felvette a Joseph ben Jacob nevet, majd összeköttetésbe lépett a hirhedt sabbataiánus szélhámossal, Nechemia Chajjunnal. Vándorélete alatt megfordult Ausztria és Németország hitközségeiben s számos hívőt becsapott, mire 1725. a kiközösítést megújították s ő Magyarországra jött, ahol azonban nem találhatott fogékony talajra és végül keresztények közt fejezte be életét. P. azt az ostobaságot hirdette, hogy Sabbattai Cevi megjelenése óta Isten a világ kormányzását erre, valamint ennek mennybemenetele óta Eibenschütz Jonathánra és őreá bízta. L. *Álmessiások*.

Psat *(pesat)*, az egyszerű bibliamagyarázat héber neve.

Pserhofer *Sámuel*, orvos, szül. Neszmélyen 1802., megh. 1879. Pápán, ahol tiszti orvos volt. Érdemeiért az arany érdemkeresztet kapta. Latinnyelvű szakmunkája 1831. Bécsben, *Über die theoretische und praktische Beziehung zwischen Religion und Medizin* c. műve Pápán 1841. jelent meg. Ezenkívül írt tudományos cikkeket a külföldi szaklapokba és hitéleti cikkeket a Magyar Zsinagógába.

Psetl, korrumpált formája a *pesat* szónak, amely egyszerű magyarázatot jelent a rabbinikus nyelvben. Mai kialakulásában már nem is egyszerű magyarázat, inkább olyan fejtegetés, amely arra törekszik, hogy ellentétet keressen két vagy több talmudi tekintély állítása között, az ellentétet mesterségesen kihegyezze, hogy azután vakmerő elmetornában kiegyeztesse őket. F. M.

Pszak, a vallási törvényszék döntésének héber neve. Teljesebb kifejezés: *P. din*, a magyar ítélet értelmében.

Puho *(Púchov*, Cs.-Szl.), nagyk. Árva vm. 6000 lak. P.-n már 200 évvel ezelőtt is laktak zsidók, akik Morvaországból költöztek be. A hitközség kb. 150 évvel ezelőtt alakult meg. Alapítója s egyben első rabbija Neszanele Kohen volt, aki kiváló talmudtudós hírében állott és évtizedekig vezette a hitközséget 1808. bekövetkezett haláláig. A hitközség a XIX. sz. elején építette első templomát, mely 1860. leégett. 1868-ban épült a ma is meglevő templom. A hitközség iskolát is létesített, amely azonban 1918. megszünt. A jelenleg kongresszusi alapon álló hitközség intézményei a következők: a Chevra Kadisa, melynek elnöke Herzka Gusztáv, a jótékonysággal foglalkozó Cedókó egylet, mely Langfelder Salamon vezetése alatt áll, a Nőegylet, melynek Herzka Johanna az elnöknője és a Herzl Tivadar cionista egylet, melynek Kácser Izidor az elnöke és Politzer Emmy az alelnöknője. A hitközség 20,000 čk.-s évi költségvetéssel dolgozik, melyből 3000 čk.-t fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség tagjai közül Brichta Emil alapított nagyobb ipari vállalkozást Syderolith ásványművek néven, melynek jelenlegi tulajdonosai Löwy Márton mérnök és Neufeld Márton. A hitközség anyakönyvi területéhez Lednica, Brezsnica, Lednicke, Rovné, Strezenice, Zubák, Nimnica, Kočkovce és Nosice községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 300, családok száma 75, adót 70-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai többnyire kereskedők, iparosok és gazdálkodók. A hitközségben Deutschländer Sámuel rabbi *Mare halvonon* c. könyve jelent meg. A hitközség 15 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 4 esett el. A forradalomnak egy áldozata van. Mai vezetősége: Kácser Izidor elnök, Lippe Vilmos alelnök, Kohn Bernát pénztárnok és Teschner Mór titkár.

Pulitzer *Josef*, amerikai lapkiadó és politikus, szül. Budapesten 1847 ápr. 10., megh. Charlestonban 1911 okt. 29. Tizenhatéves korában vándorolt Amerikába és önkéntesnek lépett be a szövetséges csapatokba, a lovassághoz, amelynél a rabszolgaháború végéig szolgált. Ezután New-Yorkban nyomorgott, innen St. Louisba ment s ott belépett a Westliche Post szerkesztőségébe. Előbb riporter volt, de két év után már szerkesztő és laptulajdonos lett. 1869-ben Missouri állam képviselőházi tagja, 1872. pedig az elnökjelölő republikánus konvent kiküldöttje volt. Közben megvásárolta a Dispatch és Evening Post c. lapokat és 1878-tól Post-Dispatch címen adta ki őket. 1880-ban a Demokrata Konvent elnökválasztó kiküldötte volt. 1883 ban megvásárolta New-York egyik napilapját, a Worldot, melyből egész rövid idő alatt óriási méretű világlapot és vállalatot csinált. 1885—87 között New-York egyik kerületének kongresszusi képviselőjévé választották de a mandátumról rövid idő mulva lemondott. A politikában azonban ezután is élénk részt vett, mindig a Demokrata Párt oldalán. Hatalmas vagyonának legnagyobb részét jótékony célra hagyományozta. Már 1903. 1.000,000 dollárt adományozott a Columbia Egyetemnek sajtófakultás alapítására. S. R.

Purim. Félünnep adar hó 14. az Achasverus (Artaxerxes) perzsa király alatt tervezett zsidómészárlás meghiusításának emlékére (l. *Achasverus*). A megmenekülés történetét a *Megillasz*

Eszter c. könyv írja meg és ugyancsak az ünnep megtartása is az e könyvben található rendeleten alapszik. A liturgia nem csak a félünnepeket jellemző imarenddel fejezi ki a félünnep jellegét, de azzal is, hogy az esti és reggeli istentisztelet keretében felolvassák a levél formájában szétterített Megillát és három áldást mondanak fölötte. A reggeli imákat pijutokkal (l. o.) toldják meg és alkalmi hálaimát mondanak (al haniszim) a csodálatos megszabadulásért. P. ősidők óta a vígasság ünnepe, amelynek legszebb vonása, hogy kötelező ajándék-osztogatással *(mislóach monósz, slachmónesz)* jár. A P.-i szórakozások közé tartozik az álarcos felvonulás és a P.-i játék, amelynek meglehetősen nagy, bár értéktelen jiddis irodalma van. Adar 15. Susan-purim ünnepét tartják. F. D.

Purim-Haggada. A peszachi Haggadának szellemes és nevettető travesztálása purimi szokások alapján. Ilyen P.-t nyomatott először Velencében 1552. Daniel Adelkind ezen c. alatt: *Haggada Lelél Sikkurim.* M. B.

Purimspiel. Purimi játék. Ezek a primitív komédiák régebben bibliai keretben mozogtak és főleg Eszter könyvéből merítették anyagukat. Később a hitközségi és a családi élet fonákságait csúfolták ki nem nagyon kényes humorral. Minthogy az irodalom hagyományai és formái nem kötötték, az alkalomszerűség pedig megfosztotta a fejlődés lehetőségeitől, a P. még ma is teljesen naiv és kezdetleges. Ugyanilyen a színrehozatala is. Színpadot és díszletet nem követel és sok művészetet sem a szereplőktől, akik rendszerint a jesiva tanulóiból kerülnek ki. A P. előadásainak legjellemzőbb sajátsága, hogy a női szerepeket is férfiak játsszák. Általában alkalmi szerzők írják a P.-eket, de vannak ennek a komoly irodalomtól félreeső igénytelen műfajnak hivatalos művelői is. Ezek között Grünwald Juda máramarosszigeti marsalik a legtehetségesebb.

Purim-Tóra. Tréfás tóramagyarázat. A Szentírást travesztálni természetesen nem szabad, de purimkor, mikor vallásos kötelesség a vidámság, minden elmélkedést megengednek, még a talmudi fejtegetés játékos utánzása is meg van engedve ilyenkor. A P. követi a talmudikus fejtegetés dedukciós módszerét, de mókásan, hogy derültséget keltsen. F. M.

Purjesz 1. *Ignác,* orvos- író. *P. Zsigmond* orvostanár testvéröccse, szül. Szentesen 1857. megh. Budapesten. Középiskoláit és az egyetemet Budapesten végezte s miután orvosi diplomát nyert, 1889. a budapesti nyilvános ambulatórium fülbeteg-osztályának lett főorvosa. Fülgyógyászati tanulmányai nagy számmal jelentek meg hazai és német orvosi hetilapokban. Főbb művei: *Therapeutisches Recept-Taschenwörterbuch* (Stuttgart 1883); *Gyógyászati vény-zsebkönyv bujakóros betegségekre nézve* (1884); *A gyakorlati fülgyógyászat kézikönyve.* Kirchner V. után (1889); *A gyakorlati orvostan haladása* (1888—1891); *A gyógyászat kézikönyve gyakorló orvosok számára* (1892); *A klinikai diagnosztika kézikönyve* (1892—93); *Adatok a Szt. Rókus-kórház alapításához* (1896). Szerkesztette a Dunabalparti közkórházak Évkönyvét, az Orvosirodalmi Közlönyt, az Orvosok Zsebnaptárát és az Egészségügyi Lapokat. Ezek mellett több külföldi orvosi szakművet fordított le magyarra.

2. *P. Imre,* P. Lajos öccse, szerkesztő, szül. Szentesen 1890., öngyilkos lett Budapesten 1927. Jogi tanulmányai és a doktorátus megszerzése után miniszt. fogalmazó, majd 1918. tanácsos lett. Később a Világ és a Magyar Hirlap szerkesztését vette át. Rövid ideig a Századunk társszerkesztője volt.

3. *P. Lajos,* publicista, szül. Nagytótipusztán 1881 szept. 4., megh. Budapesten 1925 jan. 7. Jogi tanulmányai elvégzése után az Egyetértés belmunkatársa, majd felelős szerkesztője lett, később pedig a Világ főszerkesztője volt. Sokáig szerkesztette a magyarországi szabadkőművesség hivatalos lapját, a Keletet és az Orientet is. Élénk részt vett úgy az újságírótársadalom, mint a közélet szociális mozgalmaiban. Része volt a Budapesti Ujságírók Egyesülete betegpénztárának, özvegy- és árvaalapjának megteremtésében s főtitkára volt a Budapesti Ujságírók Egyesületének.

4. *P. Zsigmond* (idősb), orvostanár, *P. Ignác* orvosíró testvérbátyja, szül Szentesen 1845., megh. Budapesten 1896 febr. 17. A pesti és bécsi egyetemeken tanult, majd Korányi Frigyes aszisztense, 1877. pedig az orvostörténelem magántanára lett a budapesti egyetemen. Számos érdekes tanulmánya jelent meg hazai és külföldi szaklapokban és több kiváló orvosi szakmunkát lefordított magyarra. Főbb önállóan megjelent művei: *Gyógyászati vényzsebkönyv* (Dilnberger után, 1867 és 1877); *Gyógyászati vényzsebkönyv nő- és gyermekbetegségekre nézve* (1868 és 1878); *Az Ebers-féle orvosi papyrus* (1876); *A belgyógyászat tankönyve orvosnövendékek és gyakorló orvosok számára* (2 köt. 1885—87, 3. kiad. 1894); *A st.-galleni-kolostor könyvtárában őrzött orvosi kéziratok* (1882). Szerkesztette az Orvosok Zsebnaptárát 1873—96-ig.

4. *P. Zsigmond** (belsőecseri), orvostanár, szül. Szentesen 1846., megh. Budapesten 1918 jan. 27. Budapesten tanult és 1876. lett magántanár, 1880. ny. rendes egyetemi tanár és a belgyógyászati klinika igazgatója Kolozsváron. Magyar nemességet és udv. tanácsosi címet kapott. Számos hazai és külföldi orvostudományi folyóirat munkatársa volt. Az önállóan megjelentek közül fontosabbak: *A kórisme megállapítására szükséges vizsgálati módszerek* (1874); *A különös kór- és gyógytan házikönyve* (1874); *A belgyógyászat tankönyve,* mely több kiadást ért el és egyik legelterjedtebb magyarnyelvű orvosi tankönyv. Fia, *P. Béla* szegedi egyet. orvostanár. S. R.

Putnok, nagyk. Gömör- és Kishont- ezidőszerint egyesített vm. 4218 lak. A P.-i (orthodox) hitközség — jóllehet ebben a kis mezővárosban már előbb is laktak szórványosan zsidók — 1852. alakult meg. Első rabbijául Braun Salamont választotta, aki 1873. bekövetkezett haláláig buzgó odaadással, vallásos szellemben vezette a hitközséget. A Chevra Kadisa a hitközséggel egyidejűleg létesült s jelenleg Tannenbaum Zoltán az elnök. A hitközségnek egy temploma van, mely 1866. épült. Egytanerős népiskoláját, melyben kezdettől fogva magyarnyelvű az oktatás, 1875. nyitotta meg a hitközség. Ezenkívül van még a

hitközségnek egy Talmud Tórája, egy Bikur Cholim és egy Sasz Chevra egylete. A hitközség évi költségvetése 28,650 pengő, melyből nagyobb összegeket fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez a P.-i járás összes községei tartoznak. Lélekszáma 672, a családok száma 167, az adófizetőké 139. Foglalkozás szerint: 8 nagykereskedő, 4 tanító, 108 kereskedő, 3 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 2 munkás, 2 orvos, 8 magántisztv selő, 16 iparos, 5 magánzó és 10 egyéb. A világháborúban a hitközség 89 tagja vett részt és 12-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Tannenbaum Márton főrabbi, Tannenbaum Viktor elnök, Sidlauer Sámuel alelnök, Weinberger Vilmos gondnok, Birnbaum Jakab pénztárnok, ifj. Péter József ellenőr és Róth Samu jegyző.

Q

Quittner *Zsigmond, vágfalvi*, építész, szül. Budapesten 1857., megh. 1918. Bécsben. Építészeti tanulmányait Münchenben végezte Neureuthernél (1874—78). Műegyetemi tanulmányai után Európában, Ázsiában és Afrikában tett hosszabb tanulmányutat. 1880-ban telepedett le Budapesten és azóta állandóan itt dolgozott. Számos monumentális jellegű és magánépületet tervezett Budapesten. Főbb művei: Árvaház (1880); Pavillonok az 1885. és 1896-iki országos kiállításokon; A Hírlapírók Nyugdíjintézetének palotája az Alkotmány-utcában (1890); Mentők Háza a Markó-utcában (1890); a Gresham Biztosító palotája (1906); a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank palotája. Több síremléket is tervezett: Wahrmann, Bródy, Latzkó, Neuschloss családok siremlékeit. Elnöke volt a Magyar Építőművészek Szövetségének. Mint a Fővárosi Közmunkatanács és az Orsz. Középítési Tanács tagja élénk részt vett a főváros és az ország középítkezéseinek irányításában. Az építészet terén irodalmilag is működött, fontosabb tanulmányai: *Die Säule* (1878), *Architekturformen* (1879). Munkái a müncheni egyetemen jutalomban részesültek. F. B.

R

Raab, 1. *Andor*, író, szül. Pécsett 1897 febr. 3. Zsidó publicisztikai működését a cionizmusról a Nyugatban írott tanulmányával kezdte meg. Majd a Mult és Jövőnek lett a helyettes szerkesztője. 1922-ben pedig a Zsidó Szemlét szerkesztette. Könyve: *Mayer Litvák unokája* (tanulmányok és novellák).

2. *R. D. Lipót*, matematikus, szül. 1818., megh. Komáromban 1892. Műve: *Egyetemes naptár a juliani, gregoriani és zsidó időszámításra* 1887. magyarul Budapesten, németül Wienben jelent meg. R. ezt a munkáját a pápának ajánlotta.

Rabbi, a zsidó lelkész címe. Az aram nyelvben mestert jelent. A cím már Jézus korában is dívott és Jézust is rabbinak (mester) szólították a tanítványai. A talmudszerzők egyik generációjának tagjai szintén ezt a címet viselték. A R. címmel csak az élhetett, aki az úgynevezett *szemichó*-ban (kézfeltevésben), tehát felavatásban részesült. A Talmud idejében csupán a tanításra adott jogot a felavatás, a lelkészi teendők nem tartoztak akkor még a R. hatáskörébe. A Talmud lezárását követő században élt tudósok nem éltek a R. címmel, de a középkorban megint divatba jött és lassan-lassan a lelkészekre ruházták át, noha kijár az a nem lelkészkedő talmudtudósnak is. L. *Ráv*.

Raboszáj *(rebószem)*. Uraim.

Rabszolgakereskedők. Történelmi feljegyzések szerint a magyar honfoglalás idejében a zsidók éppen úgy foglalkoztak rabszolgakereskedéssel, mint az uralkodó népek. A honfoglalás korabeli Magyarország északnyugati részei ezidőtájt még Szvatopluk nagymorvai birodalmához tartoztak. Itt már voltak zsidó lakosok, akik nyugatról vándoroltak ide és kereskedéssel foglalkoztak. Egy Raffelstettenben 903 és 907 közt kelt bajor vámszabályzat utal a zsidó kereskedésre és rabszolgaszállításra is, amelyet a Dunán bonyolítottak le Bajorország és Morvaország között. Ez a vámszabályzat utolsó pontjában meghagyja, hogy a «Zsidók és egyéb kereskedők bárhonnét jöjjenek ezen (t. i. Morva-) országból, vagy más országból, rabszolgák és egyéb árucikkek után igazságos vámot fizessenek, amint az előbbi királyok idejében még szokásban volt.» A rabszolgakereskedelem hosszú időkig dívott az Árpádházi királyok alatt is és a kereszténység elterjedése után csak annyiban korlátozódott, hogy a zsidókat több ízben eltiltották a keresztény rabszolgák vásárlásától. Az első ilyen értelmű törvényt Szt. László hozta (l. *Szabolcsi zsinat*), később Kálmán király tiltotta el a zsidóknak a keresztény rabszolgák tartását (l *Kálmán zsidótörvénye*), majd az esztergomi zsinat kimondta, hogy azokat még bérbe sem vehetik (l. *Esztergomi zsinat*). II. Endre is eltiltotta a zsidóknak a keresztény rabszolgák tartását (l. *Beregi eskü*). A rabszolgatartás rendszere az országban mindamellett fennállott, mert II. Endre egyik büntető paragrafusa az izmaeliták és zsidók örök rabszolgaságba való vetését jelöli meg büntetésül. Sőt kereszténveket is rabszolgaságba vethettek, de

ezeket csak keresztények vásárolhatták meg. II. Endre alatt még a rabszolgaság annyira virágzott, hogy 1288. Esztergomban az érsek is vámot szedett a rabszolgakereskedőktől. Egyébként Magyarországon még a XIV. sz.-ban is vásároltak keresztény rabszolgákat. V. ö. *Kohn*, A zsidóság története Magyarországon. U. L.

Rachmonusz *(rachmonesz, h.), sajnálat* szánakozás. Átvett értelemben szánalomra méltó ember. Tulajdonképpen *ben R.*

Ráckeve, nagyk. Pest-Piiis-Solt-Kiskún vm., 6551 lak. A R.-i hitközség egészen újkeletű. Bár régebben is laktak itt zsidók, de csak szórványosan, úgy hogy a hitközség megalapítására csak 1879. került sor. Ugyanekkor létesült a Chevra Kadisa is. Templomot 1885. építtetett a hitközség a tagok önkéntes adományából és gyüjtés útján. Első rabbija, illetve rabbihelyettese Bande Illes, aki ma is működik. A hitközség magasabb állást betöltő tagjai Hajdu Jenő pénzügyi tanácsos és Pártos Samu m. kir. állatorvos. Holczmann Henrik fatelepe, Kovács Zsigmond és Klopfer Mihály szőlőgazdaságai számottevő tényezői R. gazdasági életének. A statusquo hitközség 3512 pengős költségvetéssel dolgozik s 200 pengőt költ szociális célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Pereg, Lacháza, Aporka, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Szigetbecse községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 122, a családok száma 38, az adófizetőké 56. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 20 kereskedő, 2 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 2 orvos, 3 iparos és 1 magánzó. A világháborúban 34 tagja vett részt, 6 esett el. Mai vezetősége: Szagel Sándor elnök, Roth Albert alelnök, Szagel Lajos pénztárnok, Zoltán József jegyző, Assinger Áron a Chevra Kadisa elnöke, Holczman Henrikné a Nőegylet elnöknője, Lengyel László, Wessely Lajos, Steinberger Adolf, Gröner Illés, Klopfer Bernát és Blum József előljárók.

Rácz, 1. *Miksa*, sebész, igazgató főorvos Nagyváradon, szül. u. o. 1877. A közegészségügy fejlesztése érdekében érdemes munkásságot fejt ki. Az orvostudomány körébe vágó cikkei a szaklapokban jelentek meg. Több kitüntetésben részesült. A román király az elsőosztályú román egészségügyi érdemkereszttel tüntette ki. D. S.

2. *R. Sándor*, ügyvéd és közgazdasági író. Aradon lakik. A háború alatt a petrogradi dán kir. követséghez volt beosztva, a háború után a Magyar Vörös Kereszt svájci megbízottja volt. Több ipari vállalatot alapított Aradon. Erdélyi lapokba állandóan ír közgazdasági és szociálpolitikai cikkeket. D. S.

Radnay *Miklós**, festő, szül. Budapesten 1900. A képzőművészeti szabadiskolában tanult, azután a szolnoki telepen dolgozott. A Nemzeti Szalonban tájképeket *(Parasztudvar, Alföldi szélmalom)* állított ki. Részt vett a szolnoki jubiláris kiállításon *(Nyárfák, Szolnoki cukorgyár)*, továbbá *Merengő* c. festményével a Műcsarnok 1928-iki kiállításán a szolnokiak csoportjában. F. B.

Radó, 1. *Aladár*, zeneszerző, szül. Budapesten 1882 december 26., megh. a szerb harctéren 1914. Koessler János tanítványa volt. Hátrahagyott kompoziciói kivételes tehetségre vallanak. Művei: *Petőfi* (szimfónikus költemény). Kamarazeneművek, dalok, gordonkaverseny. K. K.

2. *R. Antal*, műfordító, költő és irodalomtörténész, szül. Móron 1862 jún. 29. Budapesten tanult és szerzett tanári diplomát. 1885-ben a képviselőház gyorsíró-irodájába lépett, amelynek később főnöke lett. Munkássága rendkívül kiterjedt s megoszlik az eredeti költemények, a műfordítások és az irodalomtörténet között. Eredeti versei: *Versek; Dalok és történetek; Rákóczi sírja és egyéb költemények; Mesék az iróvilágból; Római ritmusok; Háborús strófák.* Műfordításai: *Olasz költőkből; Latin költők; Görög költők; Petrarca összes szerelmi szonettjei; Leopardi összes versei; Idegen költők albuma;* Ariosto *Orjöngő Lorántja;* Firduszi *Sahnáméja;* Dante *Pokla.* Fordított ezenkívül Shakespeartől, Schillertől, Coppéetől, Mussettől. Szerkesztette a Magyar Könyvtárt, a Magyar Ifjúságot, a Remekírók Képes Könyvtárát. Tagja a Kisfaludy Társaságnak és a Shakespeare-bizottság állandó előadója s a velencei tudományos társaságnak is tagja. Ő alapította meg a Magyar Pen Klubot, melynek igazgatója. Tudományos művei: *Idegen szavak szótára; A magyar műfordítás története; Az olasz irodalom története; Az ifjabb Michelangelo Buonarotti; Dante; A fordítás művészete; A magyar rím; Per il centenario del romanziere ungherese Jókai* c. műve a velencei Akadémia kiadásában jelent meg.

3. *R. Emánuel*, publicista, szül. Mjestecben (Csehorsz.) 1866 febr. 1., megh. Budapesten 1924 ápr. 21. Eleinte bankhivatalnok volt, később a Neues Pester Journal, majd a Pester Lloyd munkatársa volt. Egyik tárcasorozata *Budapester Spaziergänge, Pesti séták* c. magyarul is megjelent. Petőfi, Kiss József és Reviczky Gyula sok költeményét németre fordította.

4. *R. István*, hírlapíró, szül. Kisvárdán 1891. Egyetemi tanulmányai után hírlapíró lett és a Világ, Pesti Napló, A Nap szerkesztőségeiben dolgozott. Megalapítása óta szerkesztette a Mozivilágot, később a Mozgófénykép Hiradót és a Mozi és Film c. filmszaklapokat. Dramaturg és filmfeliratíró, a Magyar Filmklub titkára. Több regény- és novellafordítása jelent meg. Önálló művei: *Mesélés* (novellakötet 1912); *Hindenburg* (életrajz 1915); *A 25 éves mozi* (1926). E lexikon munkatársa.

5. *R. Károly*, ügyvéd és író, szül. 1858., megh. 1909. Aradon élt. Több színdarabot és jogi munkát írt. A *Kikapós férjek* c. darabja színrekerült a Városligeti színházban.

6. *R. Richárd**, ujságíró, szül. Budapesten 1876. A Művészeti Közlöny munkatársa volt, később a Neues Politisches Volksblatt, majd a Magyar Hirlap közgazdasági tudósítója lett. 1911-től kezdve szerkesztette a Fővárosi Közlönyt, majd pedig egy könyomatos lapot szerkesztett. Könyve jelent meg *A magyar vasuti sztrájkok történetéről*, továbbá *Budapest in Schrift u. Bild* címmel.

7. *R. Sámuel*, író, szül. Petrőcön 1857 febr. 7., megh. Budapesten 1919 júl. 18. Bécsben tanult jogot, azután Párisba ment, ahol több lap levelezője lett. 1898-tól kezdve a M. Távirati Iroda

vezetője volt s a hírszolgáltatás újjászervezése terén nagy érdemeket szerzett. Publicisztikai munkásságot külföldi lapokban és a Pester Lloydban fejtett ki. Főbb munkái: *Tisza, seine Partei u. seine Gegner; Az összeférhetetlenség; Die ungarische Verfassung; Das Deutschtum in Ungarn; Politikai olvasókönyv; Újságírók iskolája; Népies politika; A politikai Robinson; Politikai frázisok és jelszavak; Újságírók* (dráma); *Der Sturz des Zarismus; John Bull és társai.* Felesége R. Hirsch Nelli (l. o.).

8. *R. Vilmos*, pedagógus és ifjúsági író, szül. Egerben 1847., megh. Budapesten 1919. 1874-ben a budapesti állami tanítónőképző intézet tanára lett és mint ennek az iskolának igazgatója vonult nyugalomba. A Herbart-féle pedagógiának egyik legbuzgóbb magyar híve volt és számos tanulmányban foglalkozott mesterének elméletével. Tankönyveken kívül ifjúsági könyveket is írt. Közülük ismertebbek: *Eredeti magyar gyermek- és népmesék; Magyar népmondák; Robinson Crusoe élete; Gróf Benyovszky Móric élete és kalandjai; Újváry Miklós, a magyar Robinson; Vámbery Armin utazásai.* Sz. G.

Radóné, 1. *Hirsch Nelli* festő, l. *Hirsch Nelli.*

2. *R. Kempner Magda*, írónő, szül. Báboczkán (Békés vm.) 1894 szept. 24. A budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett. Művei *Ritmus* (versek, drámai képek); *Integrállények* (regény).

Rados, 1. *Dezső*, zenepedagógus, szül. Győrön 1891 ápr. 12. A budapesti Zeneakadémia elvégzése után tanára, majd h. igazgatója volt a szabadkai Városi Zenedének s e minőségben rendkívül sokat tett a szerb-magyar részek zenekultúrájának felvirágoztatásáért. Számos koncertet adott. 1918 óta a budapesti Fodor-zeneakadémia tanára. Elismert zenepedagógus. K. K.

2. *R. Gusztáv**, matematikus, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1862 febr. 22. A műegyetemen, az egyetem filozófiai fakultásán s a lipcsei egyetemen tanult. 1885-ben a műegyetem magántanára, 1891 óta annak nyilv. rendes tanára lett. Tb. doktora a kolozsvári egyetemnek, egyik alapítója s alelnöke a Mathematikai és Physikai Társulatnak, sokáig szerkesztője volt a Mathematikai és Physikai Lapoknak s tagja a Magy. Tud. Akadémiának; háromszor volt rektora a Műegyetemnek s hétszer volt dékánja. Az ő rektorsága alatt létesült a Műegyetem közgazdasági fakultása és a Műegyetemi Deákotthon. Az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság, az Orsz. Közoktatásügyi Tanács és a Középisk. Tanárképző Intézet tagja, a Felsőoktatási Egyesület matematika-természettudományi osztályának elnöke. Matematikai munkássága rendkívül kiterjedt s főleg a felső algebra és számelmélet körébe vágó tanulmányai számos magyar és külföldi szakfolyóiratban jelentek meg. Önállóan megjelent művei: *A felsőbbfokú kongruenciák elméletéhez; Analysis és geometria.*

2. *R. Ignác**, matematikus, szül. Budapesten 1859. Tanári és bölcsészetdoktori oklevelének elnyerése után a Budapesti Keresk. Akadémia, majd az V. ker. állami főreáliskola tanára lett. Tanulmányai a Műegyetemi Lapokban, a Mathematikai és Természettudományi Értesítőben, a Mathematikai és Phisikai Lapokban, továbbá az Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben jelentek meg. Magyarra fordította Bolyai János *Appendixét* és Stäckelnek *Wolfgang u. Johann Bolyai* c. művét.

3. *R. Móric*, ujságíró és lapkiadó szül. Abonyban 1888. Megalapította Kolozsváron a Consum és Rumänischer Lloyd c. romániai közgazdasági lapokat. Sajtó alá rendezte az *Erdélyi Gazdasági Lexikont.* Iskolaszéki alelnöke a kolozsvári orthodox zsidó hitközségnek. Sz. I.

Radványi *László*, közgazdasági író, szül. Budapesten 1876. A budapesti egyetemen jogot hallgatott és megszerezte az államtudományi doktorátust. Ezután a székesfőváros szolgálatába lépett, majd egy szerszámgyár cégvezetője volt. Az Üzlet c. közgazdasági lap szerkesztője. A Magyar Szaklapok Szindikátusának ügyvezető elnöke. Több ízben kepviselte a budapesti szaklapokat külföldi kongresszusokon. Munkái: *A magántisztviselők és az általános választói jog; A textilszakmabeli kondició konvenciók; A reklám művészete* (Földes Arturral); *A grafikai reklám művészete.* Sz. G.

Rágalom (héb. *lóśon horó*, vulg. *losen hore*, a. m. *gonosz nyelv*), a Bibliában, Talmudban és a rabbinikus irodalomban megbélyegzett bűn, mely iránt valamennyi irat kihangsúlyozott averziót mutat. A R. fogalmi körébe tartozik minden malicziózus vagy igaztalan vád, állítás, melynek az a célja, hogy embertársaink jó hírnevét beszennyezze alap nélkül, továbbá a könnyelmű fecsegés, mely végül is R. lesz. A rágalmat már a mózesi könyvek eltiltják: «Nem szabad rágalmazóként járnod néped közt» (*Levit.* 19. 16); «Nem szabad hamis hírt terjesztened, ne játszál össze a gonosszal, mint igazságtalan tanu» (*Exod.* 23. 1), amelyhez a rabbik a következő parancsot fűzik: «Intés ez, hogy senki se figyelhessen a R.-ra.» A bibliai parancs, «ne tégy hamis tanubizonyságot felebarátod ellen», szintén a rágalmazókra vonatkozik. A próféták a társadalmi romlottságot a R. elterjedésével jellemzik. Jeremiás próféta azokról beszél, «akiknek nyelve a nyílhoz hasonlóan hajlik a hazudozásra» (9. 2), Ezékiel próféta pedig oly emberekről szól, akik mesemondással, azaz rágalmazással járnak a nép közt s vérontás okozói lesznek (22. 9). A rágalmat, mint bűnt a *Zsoltárok* és *Példabeszédek* könyve is megbélyegzi: «Testvéred ellen ha beszélsz, megrágalmazod saját anyád gyermekét» (*Zsolt.* 1. 20); «Azt, aki rossz hírbe hozza szomszédját titokban, el fogom gáncsolni»; «Ne rágalmazd meg a szolgát gazdája előtt, mert megátkoz téged és bűnösnek fogsz találtatni» (*Példabesz.* 30. 10); «A kígyó elbájolás nélkül is harapni fog s az ember, aki rágalmaz, szintén nem jobb» (*Ecclesiasticus* 10. 11); «Sokan estek el a kard élétől, de nem oly sokan, mint a mások nyelvétől» (*Ecclesiasticus* 5. 18). Igen jellemző az imákban a rágalmazók elleni panasz: «Mert soknak rágalmát hallottam s mindenki félt tőle, mert összeesküdtek ellenem, hogy életem vegyék» (*Zsolt.* 31. 14; *Zsolt.* 35. 11; *Jer.* 20. 10). Míg a R. ekként elítéltetik, addig a gonosz beszédtől való

tartózkodást a legnagyobb erénynek minősíti a Biblia. Az a tulajdonság, amely alkalmassá teszi az embert arra, hogy Isten házában tartózkodhasson, az, «hogy nyelve nem ejt ki rágalmat» (*Zsolt.* 15. 3). Ez az alapfeltétele a hosszú és boldog életnek. «Tartsd vissza nyelvedet és ajkadat a gonosztól és a rágalmazó beszédtől» (*Zsolt.* 35. 14). A Talmud és Midrások túláradnak a R. elítélésétől; a rágalmat a kígyó mérgéhez hasonlítják (*Berésit Rabba* 26. 2): «Ahogyan az kihat a test minden részére, éppen úgy a R. az ember lelkét sebzi meg; ahogy a kígyó mérge távolból tud hatni, úgy a Rómában költött R. meg tudja ölni azt, aki Szíriában él». A rágalmazó háromszoros gyilkos, mert megöli magát a rágalmazót, azt aki ráhallgat s azt akit megrágalmazott». A Talmud példázataival a rágalmat a legnagyobb bűnnek tekinti: vesztes és végzetes kihatású hadműveleteket tulajdonít annak, hogy a vesztő fél oldalán rágalmazók voltak; «Ha Dávid nem hallgatott volna a rágalmazókra, akkor a királyság nem oszlott volna két részre, Izráel nem követte volna el a bálványimádás bűnét és mi nem üzettünk volna el szülőföldünkről» (*Sabb.* 56b); «A rágalmazóról az Egyetlen Isten mondja: ‚Ő és Én nem élhetünk együtt ezen a világon'» (*Midrás Jalkut, Zs.* 101. 5-hez); «A rágalmazó megtagadja Istent» (*Ár.* 15b); «Négy kategória van kizárva Isten jelenléténél: a szitkozódók, hazudozók, hipokriták és rágalmazók» (*Szóta* 42a); A rágalmazó erkölcsi értelemben egyforma a bálványimádóval, a paráználkodóval és a gyilkossal s semhogy ezen bűnök bármelyikét elkövesse, üldözések idején minden zsidónak kötelessége inkább életét feláldozni (*Áruch* 15b és *Genes. Rab.* 70. 4). A Talmud példázata szerint a bibliai Mirjam azért lett leprás, mert rosszat mondott Mózesről, testvéréről. Ezt az összefüggést azzal az erkölcsi tanítással okolja meg a Talmud, hogy amiképpen a rágalmazó morális leprát tud R.-mal okozni és férjet feleségétől szét tud választani, éppen úgy természetes az ő bűnhődése is, mely kiveti a társadalomból (*Ár.* 16b). Egyik rabbi-döntés szerint a rágalmazó megkövezést érdemel (*Jalk. Zsolt.* 101. 5), míg a másik szerint «az, aki rosszat mond szomszédjáról s aki figyel rá és aki hamis tanuvallomást tesz szomszédja ellen, megérdemli, hogy a kutyák elé dobják» (*Pesz.* 118a). Felette jellemző a zsidó felfogásra, de egyszersmind emberismeretére és objektivitására is, hogy egyik héroszát sem tünteti fel teljesen hibátlannak s minthogy az ember, gyengeségénél fogva, legkönnyebben nyelvével vétkezik, a Midrás soknak bukását ebben látja. Így szó van József megbüntetéséről, mert rosszat mondott testvéreiről (*Gen.* 37. 2; *Gen. Rab.* 84. 7; *Jer. Pea* 1. 1). R. bűnének számít a nép vezéreinek túlságosan erős korholó kifejezése is, pl. Mózes eme megszólítása: «Halljátok, ti lázadók» (*Num.* 20. 10–13), vagy Jesája próféta felkiáltása: «Tisztátalan ajkú nép közt lakom én». A zsidó törvényhozás régebbi korszakában némely adat szerint szigorúbban büntette a rágalmat, mint sok súlyosan bűnös cselekedetet s erre vall a Talmud egyik kitétele egy rágalmazási ítélet elmondása kapcsán: «Valaha a rossz beszédet szigorúbban büntették, mint a rossz cselekedetet». A rágalmat a zsidó vallás iszonyattal és morális megvetéssel szemlélte és szigorú törvényhozással sújtotta nem csupán az ókorban, hanem sokkal később is, amíga Bészdinek ítélkeztek. Ez a megvetése és helyes felismerése a R.-nak a zsidó vallásethika Hillel nevéhez fűződő nagy tanításán alapszik: «Legyen felebarátod tisztessége oly drága előtted, mint sajátmagadé». A R.-tól a zsidó ethika finomsága megkülönbözteti a mások rossz hírbe keverését (móci sém rá), mely azonban szintén bűnnek számít. A Biblia a rossz hírbe keverést is szigorúan ítéli el és annak következtében a férj elveszthette válási jogosultságát (*Deuteron.* 22. 13—21). A rabbinikus törvények szerint bármiféle inzultust meglehetett bocsátani, ha nyilvánosan bocsánatot kér az inzultáló, de a rágalmat nem (*Jerus. Bábá Káma* 8. 7). A közép- és újkori Bész-Dinek a kárt okozó rossz beszédet törvényesen elítélték, sőt miatta történt exkommunikálásról is tudunk s a kiközösítés mindaddig érvényben maradt, amíg teljes elégtételt nem kapott a meghurcolt egyén. Áseri rabbi pénzbüntetéssel sújtotta az enyhe rágalmazót s responsumaiban ezt ajánlja a többi Bész-Dinnek is. A nők becsületét sértő igaztalan rossz beszédért három (hétfő – csütörtök) napi bőjtre ítélték a bűnöst, továbbá arra, hogy a zsinagóga előtt mezítláb kellett ülnie, az istentisztelet alatt pedig az egész község jelenlétében az almemorról kellett bocsánatot kérnie attól, akit megbántott. A halottakról a rossz beszédet szintén bűnnek minősítették, főképpen a gáóni korszak tiltotta azt el. Expiálására több napos bőjtöt, valódi bűnbánást és pénzbüntetést írtak elő (*Sulchan Áruch, Orach Chajim* 606., 3.) s ezenkívül a rágalmazónak még a halott sírjánál is bocsánatot kellett kérnie. S. R.

Raimann *Rezső*, zeneszerző, szül. Veszprémben 1861 máj. 7., megh. Bécsben 1913 szept. 26. Nagyon termékeny komponista volt. 1881—1908-ig tizenöt operát írt és többel sikert aratott. Operettjei német színpadokon, Budapesten és Esterházy herceg tatai kastélyában kerültek bemutatásra. K. K.

Rakonitz *Gyula*, ügyvéd, szaklapszerkesztő, szül. Budapesten 1894 dec. 25. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Neufchatelben és Oxfordban végezte. Pályáját mint törvényszéki jegyző az igazságügyminisztériumban kezdte, majd ügyvédi irodát nyitott. Mint egyetemi adjunktus működik a budapesti Tudományegyetem büntetőjogi szemináriumán. Jogtanácsosa a budapesti orth. hitközségnek, a Frankfurti Biztosítónak és a Pesterzsébeti Gyufagyárnak. 1920 óta felelős szerkesztője a *Magyar Jogélet* c. jogtudományi folyóiratnak. Szaklapokban és napilapokban számos tanulmánya és cikke jelent meg. Könyvalakban megjelent nagyobb munkái: *A veszélyviselés* (1916, az Egyetem Senger-díját nyerte); *Kommentár a választójogi törvényről* (1918); *A kényszeregyezségi jogról* (1926). V. A.

Rákosi *H. Tibor*, közgazdasági író, szül. Sarmaságon (Szatmár vm.) 1878. A előtt szépirodalmi műveket is írt (monológok, esztétikai cikkek), újabban csak közgazdasággal foglalkozik.

Munkatársa a Magyar Pénzügy, Magyar Kereskedők Lapja és Magyar Iparnak.

Rajec, kisk. Trencsén vm. (Cs.-Szl.). A R.-i (kongresszusi) hitközség majdnem 200 éves. Mint a hitközség levéltárában levő okiratok igazolják, a hitközséget R.-en letelepedett kereskedők alapították 1745. A kis hitközségnek van egy nagyon régi, többször restaurált temploma. Többi intézményei: a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Steiner Vilmos az elnöke, a jótékonysággal foglalkozó Cedókó egyesület, melyet Altmann Aurél vezet és a Nőegylet, melynek Eiser Józsefné az elnöknője. A hitközség területéről többen származtak el olyanok, akik kulturális vagy közgazdasági működésükkel hírnévre tettek szert. Ezek Lang (l. o.) egyetemi tanár, N. Frank, aki kitérve papi pályára lépett s anglikán püspök lett és Kuffler Viktor bécsi gyáros. A hitközség 16,000 čk-s évi költségvetéssel dolgozik és ennek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközségnek, melynek anyakönyvi területéhez 30 község tartozik, lélekszáma kb. 300, a családok száma kb. 100, adót 45-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközségi tagok nagyrészt kereskedők, iparosok és gazdálkodók. Mai vezetősége: Donáth Sándor elnök, Lipscher Lajos alelnök, Altmann Aurél pénztárnok és titkár. A hitközség kántora Veretyn Sámuel.

Rajka *Ödön*, orvos, szül. 1890. A budapesti egyetemet végezte, majd a Teleia dermatológus orvosa lett. Állandó munkatársa a Gyógyászat, Bőrgyógyászati Szemle és több nagy külföldi szakfolyóiratnak. Több tanulmánya jelent meg könyvalakban. Főműve a Lehner Imrével (l. o.) együtt írt *Allergie des Hauts.*

Rakenstein *Juda Léb*, rabbi, szül. Pakson a XIX. sz. huszas éveiben. Előbb Zágrábban, majd Szombathelyen működött s onnan került Topolyára, de állásáról később leköszönt. Filozófiai doktorátusa volt és cikkeket írt a Ben Chananjába, Löw Lipót folyóiratába, azonkivül *Divrē Jehudó* címen kiadta tóramagyarázatait (Wien, 1868).

Rambam *(RMBM)*, rabbi Mózse ben Majmon (arabul: Abu Imram Musa ben Maimun ibn Abd Allah), a zsidóság egyik legnagyobb kodifikátora és filozófusa, szül. Kordovában 1135 márc. 30., megh. Kairóban 1204 dec. 13. Legnagyobb filozófiai műve: *A tévelygők útmutatója* (héberül: *More nebuchim* arabul: Dalalat al Há-isrin, amely kimutathatóan Aquinói Tamásra is nagy hatással volt). Korszakalkotóan fontos a *Misnához* írt arab kommentárja, amelyet héber, latin és több európai nyelvre fordítottak le. Évszázadokra terjedő hatást ért el a zsidó törvények kodifikációjával, amely *Misné Tóra* (a Tóra ismétlése) címen 1190. jelent meg. A zsidó hitélet ebből a 14 könyvből bontakozott ki mai alakjában. A 13 hitágazat, amely a hitvallás alapja, szintén tőle ered. (l. *Selóso ószor ikkórim).* Felfogása nem mindig fedi a rabbinikus tekintélyek felfogását. Minden ilyen eltérést problémának tekintenek a talmudkutatók *(harber Rambam)* és különös buzgósággal keresik az összeegyeztetést. A R. számos folió-kiadásban jelent meg. Művei hat hatalmas foliánst tesznek ki. L. *Kódex-irodalom.* F. M.

Ranschburg, 1. *Pál*, orvostanár, szül. Győrben 1870 jan. 3. Atyja *R. Salamon* győri főrabbi volt. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Lipcsében, Wundtnál végezte. 1899-ben megalapította az első magyar pszichofizikai laboratóriumot. 1916 óta a Poliklinika idegosztályának főorvosa, 1918. rk. egyetemi tanár lett. Mint kísérleti pszichologus és gyermekpszichiátor európai nevet szerzett; az általa készített szellemi működést vizsgáló készülék, a mnemometer világszerte használatos. Mint gyógypedagógus is nagyarányú működést fejt ki és a budai ilynemű középfokú iskola az ő vezetése alatt működik. 1923 óta egészségügyi főtanácsos. Rendkívül nagyszámú szakfolyóirat munkatársa bel- és külföldön. Önállóan megjelent nagyobb munkái: *A fejfájásról* (1897); *Lelki gyógymódok* (1900); *A kretinizmus kór- és gyógytana* (1905); *A szellemi működések fizikája* (1908); *A lelki élet abnormitásai* (1908, mindkettő a Műveltség Könyvtárában); *A gyermeki elme* (1908); *Pszichológiai tanulmányok* (I—II., 1914); *Az emberi elme* (1923); *Ideggyógyászat* (1926 a Müller-féle Klinikai recipekönyvben); *Neue Beiträge zur Psychologie des hysterischen Geisteszustandes* (1897); *Das Kranke Gedächtnis* (1911); *Die Leseschwäche und Rechenschwäche* (1916); *Die Heilerfolge der Nervennaht* (1918); azonkívül R. írta az Encyclopädisches Handbuch der Heilpädagogik pszichológiai részét. S. R.

2. *R. Salamon*, rabbi, *R. Pál* atyja, szül. Lužcban (Csehország) 1816., megh. Győrben 1895. Régi rabbicsaládból származott. Előbb Csehországban volt rabbi, onnan 1855. Győrbe hívták meg. Kitűnő talmudtudós volt s egy talmudikus tárgyú nagy műve kéziratban s töredékben maradt fenn.

3. *R. Viktor*, könyvkiadó, *R. Salamon* győri főrabbi fia, szül. Győrben 1862 aug. 8. A gimnázium elvégzése után Németországban folytatott szaktanulmányokat, majd visszatérve, a Révai Testvérek könyvkiadónak, később az Athenaeumnak volt igazgatója. Újabban a Pantheon könyvkiadó vállalat élén áll. A magy. Könyvkereskedők Egyletének főtitkára, a Magy. Könyvkiadók és Könyvkeresk. Egyesületének sokáig titkára, majd főtitkára, 1906—19-ig pedig elnökhelyettese volt. Az egyesület közlönyébe, a Corvinába magas színvonalon álló cikkeket írt. Irodalmi munkásságának legfőbb tárgya a szerzői és kiadói jog. Az 1913. Budapesten megtartott nemzetközi kiadói kongresszust ő készítette elő. A francia Akadémia már 1901. az Officier de l'Académie Française címmel tüntette ki. R. több munkát írt, többek közt: *A szerzői jog védelmére alakított berni egyezmény, vonatkozással Magyarországra* (1901); *A Könyvárus műveltsége* (1887).

Rasi. Rabbi Selomó Jiccháki-nak, a Biblia és Talmud legnagyobb kommentátorának általánosan használt abbreviatúrája; szül. 1040. Troyesben (Franciaország). Atyja tekintélyes talmudtudós volt, hasonlóképpen az anyjáról való nagybátyja Simon ben Jicchok liturgiai költő is, aki Mainzban működött. A rokonsága révén juthatott R. is Mainzba Jakób ben Jakar híres talmudiskolájába. Innen Wormsba ment, ahol Izsák ben

Jehuda előadásait hallgatta. Tanulmányait Speierban fejezte be rabbi Eljakim vezetése alatt. Tizennyolcéves korában megnősült és huszonötéves korában 1064. állandó tartózkodásra Troyesben telepedett meg. Ekkor már messze földön elismert tekintély volt és kiváló tudósok fontos kérdésekben az ő döntését kérték ki. Feltehető, hogy a troyesi község rabbijává választotta, de erről nincsenek hiteles adataink. Ellenben tudjuk, hogy egy nagy iskola élén állt, ahol Bibliát és Talmudot adott elő. Az előadása oly világos és szabatos volt, hogy rövid idő alatt azt tartották róla, hogy minden addig élt írásmagyarázót fölülmúlt. Valószínű, hogy az előadásaihoz írt jegyzeteiből készítette *Konterosz* c. halhatatlan kommentárjait a Talmud legtöbb traktátusához. Írt kommentárt a Szentírás könyveihez is és a leghomályosabb helyet is megvilágosította. Bár itt is szigorúan a szöveghez alkalmazkodott és óvakodott minden misztikus magyarázattól, mégis úgy érezte, hogy nem mindig jutott el a racionális értelmezéshez és még öreg korában is azzal a gondolattal foglalkozott, hogy bibliai kommentárjait átdolgozza. Ezt a tervét már nem valósíthatta meg, de munkája nem szenvedett miatta, mert nemcsak népszerű, de nélkülözhetetlenné is vált és a Szentírás tanulmányozása még mai napig is R. kommentárja nélkül elképzelhetetlen. A legtöbb héber Biblia-kiadás az eredeti szöveg mellett R. kommentárjait is közli, még pedig abban a betűtípusban, amelyet R.-tól neveztek el. Nagy jelentőségét már a kortársai is elismerték és a róla alkotott felfogás nem változott a későbbi rabbinikus irodalomban sem, amely a *Parsandata* (törvénymagyarázó) névvel tüntette ki. R. alapította azt az iskolát, amely hosszú időre Franciaországot tette meg a rabbinikus tudományok központjává. Nagy hagyományait vejei és unokái plántálták át a későbbi nemzedékekbe és ők alapították meg a *Toszafisták* iskoláját. U. P.

Rasi-betű. A könyvnyomtatás feltalálása után való időben kifejlett kisebb tipusú héber írás. Valószínűleg Rásinak Tóra- és talmud-kommentárjait szedték először ezzel a betűtipussal és innen nyerte a nevét is.

Ráskai, 1. *Dezső**, orvostanár, szül. Budapesten 1866 dec. 5. U. o. és Bécsben tanult, majd több fővárosi kórházban lett urológus-főorvos és egyetemi magántanár. Művei: *A cystitis aetiologiája* (1900 németül is); *A húgycsőszükületek kórszövettana* (németül is 1901); *Az erőművi húgycsőszükületek* (1908); *Tanulmányok a dülmirigy megnagyobbodásáról* (1901—1905); *Vesevizsgálati módszerek* (1911); *Über Harnröhrenstrikturen* (1912); *Die Rolle des Influenzabazillus bei Erkrankungen der Urogenitalapparate* (1913, Virchows Archiv); *Hogyan és mit látunk a kystoskóppal?* (1923); *A sebészi vesemegbetegedések korai diagnosisa* (1926).

2. *R. Ferenc**, hírlapíró, költő és regényíró, szül. Komáromban 1883. Miután a budapesti egyetemen elvégezte a jogot, hírlapíró lett. 1903 óta a Pesti Hirlap munkatársa és színházrovatának vezetője. A szépirodalom minden ágában termékeny munkásságot fejtett ki. Verseskötetei: *Zongora dalai: Élni tovább; Hét esztendő.* Novelláskönyve: *Asszonyi balsors.* Regényei: *A szerelem nyomorékjai; Férfisírás; Csodamajom; Kis lány, nagy színész; Dunai éjszakák; Kanáry Zoltán; Szépasszony tolla.* A fővárosban, Kolozsvárott és sok más vidéki városban színre került darabjai: *Kolumbusz báró; Gyermekváros; Faun; A budai ház; Mentőangyal; Hivatalnokleány.* Egyfelvonásos darabjait *Mai témák* c. kötetben gyüjtötte össze. Sz. G.

Rátkai *Márton*, színművész, szül. Budapesten 1881 nov. 18. Az Orsz. Színművészeti Akadémián tanult, majd a Magyar Színház és több vidéki társulat tagja lett. 1905-től kezdve a Király Színháznak is tagja. 1921-ben huzamosabb ideig Amerikában működött és saját társulatával járta be az Egyesült-Államok nagyobb városait. Egyaránt kiváló drámai és operettszínész, aki ének- és táncszerepekben érte el legnagyobb sikereit.

Rav, a rabbinak neve, ki a községnek vallási vezetője. A szokásos nyelvhasználat *Rófnak* ejti. Egy hitközségnek csak egy R.-ja lehet, a mellette funkcionáló lelkészek nem élhetnek ezzel a címmel.

Reb *(rabbi, h.). Ur.* Mint cím megelőzi a személynevet. Pl.: reb Móse.

Rebe *(rabbi).* A rabbi címe a jiddis nyelvhasználatban. A chássziduesok között a csodarabbi.

Rebecn *(szlávosított héber szó).* Rabbi felesége.

Recepció. *A zsidó vallás egyenjogusítása Magyarországon,* amelyet az 1895. XLII. t.-c. biztosít. A R.-t már az 1869. évi zsidó kongresszus követelte Mezei Móric, Rósa Izsó, Simon József és Fenyvessy Adolf indítványa alapján. Sok sikert még a kezdeményezők sem remélhettek, mert abban az időben a protestáns vallások is küzdöttek még a teljes jogegyenlőségért. A következő évtizedben jóformán semmi sem történt, míg aztán 1883. a községkerületi elnökök emlékiratot szerkesztettek és abban kérték a zsidó vallás számára mindazokat a jogokat, amelyek «az országban létező törvényesen bevett vallásfelekezeteket megilletik». Az ország még a tiszaeszlári izgalmak hangulatában izzott és a dicséretes inciatíva, amelyben több volt a bátorság, mint a politikai előrelátás, nem bírta döntő megmozdulásra sem a kormányt, sem a törvényhozást. De a zsidó közvélemény most már napirenden tartotta a kérdést és egy célját tudó komoly gárda küzdött érte a zsidó sajtóban szívósan és kitartóan, megint tíz esztendeig. Ebben a publicisztikai küzdelemben igen nagy érdemeket szereztek: Vázsonyi Vilmos, Szabolcsi Miksa, Mezey Ferenc, Löw Immanuel, Márkus Dezső, Mezei Ernő, Peres Ármin, Rosenberg Sándor, Ullmann Sándor és a két Palágyi. Az illetékes tényezők mindazonáltal még most sem tartották időszerűnek a probléma megoldását és végül is nem a jogos kívánság megismerése kényszerítette ki a rendezést, hanem az a körülmény, hogy az összes vallásokra kiható általánosabb jelentőséget kapott az egyenjogúsítás. A protestáns egyházak ugyanis egyre hangosabban panaszkodtak az elkeresztelések miatt, amelyek nem respektálták a reformált vallások

számára biztosított egyenjogúságot és a keresztény vallások egymásközti viszonosságát az 1868. LIII. t.-c. ellenére egyoldalúan megzavarták. Csáky Albin gróf kultuszminiszter körrendeletben az érvényes törvény tisztel- tben tartását követelte a katolikus papságtól, amely nyilt ellenszegüléssel válaszolt, miután a lelkiismereti szabadságba való beavatkozásnak minősítette a miniszter rendeletét. A szilárdan kiépített és most már meg nem rendíthető vallásegyenlőség ezáltal keresztény-probléma lett és általános érdek követelte a megoldását. Irányi Dániel 1891. a költségvetési tárgyalás során határozati javaslatot terjesztett a törvényhozás elé azzal a tartalommal, hogy: «a képviselőház utasítsa a kormányt, hogy a vallás szabad gyakorlatáról és a polgári házasságról törvényjavaslatokat terjesszen elő.» A közhangulat nyomása alatt a kormány az egyházpolitikai reformtörvények előkészítésére határozta el magát. Ez az atmoszféra a zsidó kérdésnek is kedvezett. 1892 jan. 6-án országos nagygyűlést tartott a magyar zsidóság a pesti hitközség dísztermében és elfogadta Vázsonyi Vilmosnak a képviselőház számára írt memorandumát, amely a zsidó vallás R.-jának törvénybe iktatását kérte. Most már volt sikere a zsidó megmozdulásnak. Gróf Szapáry Gyula miniszterelnök 1892 nov. 9-én bejelentette a képviselőháznak, hogy «a kormány előkészítette a törvényjavaslatokat az általános polgári anyakönyvvezetésről, az izraelita vallás törvénybe iktatásáról, valamint a vallás szabad gyakorlatáról és ezen törvényjavaslatok beterjesztésére megnyerte a korona jóváhagyását. A beígért törvényjavaslatot már nem Szapáry, hanem Wekerle Sándor kormánya nyujtotta be a képviselőháznak 1893 ápr. 26-án. A törvényjavaslat felszabadította a politikai pártszenvedélyt, az ország pártokra bomlott és mindenütt megindult a féktelen izgatás. Csáky gróf visszalépett és Eötvös Loránd báró vállalta a kultuszminiszteri tárcával a veszedelmes javaslatot is és ezt jún. 26-án már tárgyalás alá is vette a képviselőház. Csak három katolikus pap utasította vissza a javaslatot, a képviselőház többi tagja változás nélkül elfogadta. A főrendiházban már csak 103 igent kapott 109 nemmel szemben, de itt tulajdonképen már csak az áttérések megengedése miatt utasították vissza. Még kétszer került a javaslat a főrendiház elé, utoljára 1895 máj. 15-én báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején. 107 főrend mellette, 107 ellene szavazott, az egyenlő arányt Vay Béla elnök igen szavazata döntötte el. A király 1895 okt. 1-én szentesítette a R.-s-törvényt és ez, mint az 1895. XLII. t.-c. jelent meg a törvénytárban a következő szöveggel:

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.

2. §. Az 1868. LIII. törvénycikk 18., 19., 20., 21. és 23. §§-ok rendelkezései az izraelita vallásúakra is kiterjesztetik. E paragrafusok arról szólnak, hogy lelencek nevelőik vallását követik; senki sem kötelezhető más vallás szertartásainak gyakorlására (19. §.); mindenki tartozik egyházközségéhez csatlakozni (20. §.).

3. §. Lelkészi (rabbi) és hitközségi előljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár és aki képesítését Magyarországban nyerte.

4. §. A jelen törvény végrehajtásával a minisztérium bízatik meg.

Rechás. A rabbi, kántor és egyházfi esketési járandósága. Abbreviatúrája (R. Ch. S.) a *Ráv* (rabbi) *Chazon* (kántor) és *Samesz* (egyházfi) szavaknak.

Rechnitz, 1. *Alexander Salomon*, szerkesztő, szül. Budapesten 1846 jún. 28., megh. Hamburgban. A bécsi egyetemen tanult és korán ujságíró lett. Nevét írói körökben akkor tette népszerűvé, amikor Drezdában az összes kiválóbb művészek életrajzát megírta. Ezeken kívül is számos jó életrajz származik tőle. Verses kötete *Die Macht der Liebe* címen jelent meg. Kitűnő színházi kritikus és tárcaíró, aki később Hamburgban maga is lapot szerkesztett.

2. *R. Elza*, festő, szül. Breslauban 1879. Skultéty Döménél, azután Szolnokon, Budapesten és Párisban tanult. A Műcsarnokban kiállított egyik képét pedig az állam vette meg. Kisebb gyüjteménnyel a Nemzeti Szalon 1926-iki csoportkiállításán szerepelt *(Tivolii tájképek; csendéletek)*. F. B.

Rectores. Középkori latinnyelvű okiratban valószínüleg a vallási főnökök, a rabbi és ülnökeinek elnevezése.

Reé, hetiszakasz, mely *Mózes* 5. könyve 11. fejezetének 26. versétől a 16. fejezet 17. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Áldás és átok. Az istentiszteletnek helye. A hamis próféta és a bálványimádás csábítója ellen. Társadalmi törvények. Az elengedés éve. A rabszolga törvénye. Az állatok első fajzata. A három zarándokünnep. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jezsajás könyve* 54. fejezete 11. versétől az 55. fejezet 5. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között nincsen összefüggés, csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint a hetiszakasz mindig a vigaszhetekben av hó 9-ike és ros hasónó között olvastatik fel, így lett a vigasztalóbeszéd tartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz. F. D.

Reform. A haladó zsidóság németnyelvű orgánuma. Szerkesztették Pesten 1868—69-ig Strasmann Mór és Joseffy Farkas.

Reform hitközség. A hatalmas mértékben fejlődő pesti hitközségnek a mult század első felében két temploma volt: a zsinagóga és a kultusztemplom (l. *Pesti hitközség*). E két hitközségi templomon kívül rövid ideig egy reformtemplom is fennállott Pesten, a király-utcai Valeró házban. A templomot 1848. a «pesti izraeliták reform társulata» rendezte be a németországi reform imaházak mintájára. A társulat több merész újítást honosított meg, melyek nem a zsidó hitélet talajából nőttek ki, hanem a forradalmi idők lázában keletkeztek. Eltörölték a tallisz és tefillin viselését, a cirkumcíziót, az étkezési törvényeket, peszáchkor a mácosz-fogyasztást, jom-kippur kivételével az összes bőjtnapokat. Szombatról vasárnapra helyezték a heti ünnepeket és az istentisztelet, melyen hajadon fővel kel-

lett megjelenni, a héber imák kiszorításával magyar- és németnyelvű volt. A reform társulat 1848 júl. 8. alakult, *Einhorn Ignác* (a későbbi Horn Ede államtitkár) volt a lelkésze, ki 1848 szept. 28. avatta fel a reformtemplomot. Midőn a császáriak 1849 júl.-ban elfoglalták Pestet, Einhorn Komáromba ment, hol *Klapka* honvédeinél tábori lelkész volt, majd a szabadságharc leveretése után emigrált a hazából. Név-, de nem vérrokona *Einhorn Dávid* schwerini rabbi lett utóda a pesti reform társulatnál. A reformmozgalom csak rövid életű volt nálunk. A helytartóság 1852 okt. 20. feloszlatta a reform egyletet, mint meg nem engedhető szektát; rabbija Amerikába vándorolt és anyakönyveit beszolgáltatták a hitközségnek. Ezzel véget ért a magyar zsidó reformmozgalom, mely 1848. Aradon, Nagyváradon, Nagybecskereken és Pécsett is kísértett, de csakhamar önmagától összeomlott. Gr. Zs.

Reform-zsidóság, A Mendelssohn működését követő időszak azon mozgalmának elnevezése, mely a zsidók politikai egyenjogúságának elnyerésén kívül vallási, különösen pedig istentiszteleti újításokra törekedett s e tekintetben messze túlment azon a határon, amelyet a liberális zsidóság aránytalan nagy többsége bárhol követett volna. A R. keletkezési helye Németország, de már igen korán átszármazott az az Egyesült-Államokba, újabban pedig Londonba is. Mindenütt csupán kisszámú frakciót alkot a zsidóságon belül s hitközségeit az anyahitközségtől seholsem különíti el, kivéve Amerikát, ahol csakis különálló hitközségek vannak. De még elkülönültségében is a zsidóság más törekvéseiből sohasem vonja ki magát s működése kizáróan szertartási önállóságra szorítkozik. Eredetileg a ghettó összes hagyományai, de éppen úgy az eredeti zsidó hagyományok ellen is fordult és az istentisztelet modernizálására, a liturgia megrövidítésére s a kegyszerek mellőzésére törekedett. Ilyen alapon hagyta el pl. Magyarországon Chorin Áron (l. o.) aradi rabbi a Kol Nidrét, melyet Zsoltárral pótolt. Ezt valamennyi reformközség temploma megfontolatlanul követi. Éppenígy elhagyták a babilóni korszakból eredő arameus nyelvű imákat, továbbá a liturgiába kegyeletből felvett, de korántsem kötelező pijutokat, a középkori üldözések alatt szerzett vallásos költeményeket. Ehelyett a szónoklatnak, az orgona mellett működő vegyesénekkaroknak az anyanyelven elmondott imáknak juttattak nagyobb szerepet. Ők vezették be a konfirmációt, de néhol a szombati istentiszteletet vasárnapra helyezték át (Berlin R.-a templomában) s a rituális vágást, valamint a tisztátlannak minősített állatok élvezetének tilalmát mellőzték. Egyik főcéljuk volt a világi és modern ismeretek megszerzése s a teológusok modern kiképeztetése. A harmincas években még nem állandósultak meg *későbbi és szórványosan jelentkező túlzásaik* (l. alább) s éppen ezért a modern zsidó teológusokat is híveik közé számították, úgyszintén a világiakat; előbbiek közt voltak Zunz, Chorin, Holdheim, Geiger A., Philipson L. stb.; utóbbiak között Riesser Gabriel, a német zsidóság emancipációjának előharcosa, Jost, a történetíró stb. Az első reform-hitközségek, amelyek önálló templomot létesítettek, Hamburgban, Frankfurtban, Berlinben voltak. De az egész németül és az országuk nyelvén beszélő zsidóság körében, mindenütt reform-községnek minősítették azokat, amelyeknek templomaiban élőnyelvű hitszónoklatot tartottak, így a bécsi és pesti, a nagykanizsai és szegedi stb. templomokat is. Nézeteik a reform-zsidókat korán ellentétbe hozták nem csupán az ortodoxiával, mely természetesen egészében elvetette azt, hanem a tradiciókat tisztelő modern zsidóság kiválóságaival is. Egyik legjelentékenyebb ellenfele a mozgalomnak Frankel Zacharias, a breszlaui rabbiszeminárium első rektora, a kiváló zsidó teológus volt s működése a R.-gal szemben a legmélyebb hatású volt. Orthodox részről a modern tudással nagymértékben rendelkező Hirsch Samson Raphael és Hildesheimer Izrael rabbik küzdöttek eredményesen a reformmozgalom ellen, de különváltak attól a progresszív zsidóság legkiválóbbjai, így Geiger, Phillippson, Jellinek stb. is. A R. mozgalmának első fázisa azzal az eredménnyel járt, hogy a zsidóság majoritása éppen a középutat választotta és számos, külsőségekre vonatkozó szokást átvett ugyan a R.-tól, de anélkül, hogy akár az istentiszteletben a liturgián, akár a tradiciókon lényegesen változtatott volna. A középúton haladó zsidó majoritas templomaiban ugyan világszerte az anyanyelven tartják a hitszónoklatokat, a zsinagóga külső és belső ünnepélyességét igyekeznek esztétikai szempontból is növelni, de a R. túlzásait mindenütt elvetik s a liturgiából is csupán a kötelező erővel sohasem bíró részeket hagyják el. Az eredeti különbségek közt, amelyek szellemileg megvoltak, igen fontos a Palesztina visszaszerzését remélő s a nemzeti Messiást váró orthodox zsidóság álláspontja, amellyel szemben a R. kizáróan a saját hazáját akarta lelkileg is szolgálni. Ezért kezdetben a R. a liturgiából mindazon részeket törölte, amelyek a Messiás eljövetelére céloztak. Éppenígy elvetették az egész szóbeli hagyományt, mint elavultat s vele együtt a mózesi törvények legnagyobb részét, a zsidó tudományos iratok helyébe pedig a modern filozófiát tették. Annál inkább jellemző, hogy ezeket a kísérleteket a R. tartósan seholsem tudta megvalósítani, főképpen nem a szombat áthelyezését. A messianizmus hitét sem tudta eliminálni, mert a XIX. sz. végén jelentkező cionizmus a R. táborából feltűnő sok kiválóságot hódított így Herzlt magát, Nordaut, Fr. Oppenheimert. Oppenheimer állásfoglalása annál jellemzőbb, mert atyja, Julius Oppenheimer oly reform hitközség rabbija volt, amelyik az összes rituálékat elvetette, s a szombatot vasárnapra helyezte stb. Amerikában a cionizmus propagálói és apostolai sok esetben szintén a szélső R.-ból kerülnek ki. Itt még az is jellegzetes, hogy sok kiváló zsidó teológus éppen a R.-hoz tartozik. A R. tanai röviden abban foglalhatók össze, hogy az a zsidóságot adottságnak veszi, nem pedig veleszületett, kötelező erővel bíró hitnek; elveti a dogmatizmust, illetve azt, amit ő ennek vél, miután a zsidóságnak a monotheista hitbevalláson kívül más dogmája nincs; elveti a messiási hitet s a zsidóságot, amely igazságosságot és az egész világon jótékonyságot

gyakorol, a próféták utódainak és a messiási gondolat megtestesülésének tartja. Ez alapon a tökéletességre való törekvés s a józan földi élet a zsidóság célja. Eszerint megtartja a zsidó Egy-Isten hitét, minden dogmatikus magyarázat nélkül, hisz Izráel kiválasztottságában s miután a kaszt-papságot elveti, a papok-népében; hisz abban, hogy éppen azért mert kiválasztott nép (l. o.), moralis kötelességeit fokozottabb mértékben kell teljesítenie; hisz az emberek tökéletes egyenrangúságában Isten előtt; nem tekinti a góluszt, a diaszporát isteni csapásnak, hanem a Gondviselés akaratának, mely Izráelt közelebb hozta a többi népekhez; Izráel történetének végcéljául pedig nem a nemzeti újjáéledést, hanem azt a tökéletes harmóniát tekinti, melyben Izráel Isten szeretetében a többi emberiséggel egyesülten működhetik; elveti a R. a veleszületett bűn gondolatát, mely egyébként távolról sem zsidó dogma, hanem éppen a pauliánus-keresztény egyházaké; elveti a circumcíziót s a házassági jognak szerinte elavult szabványait. Ezen az új hitvalláson és a fentmondott liturgiai újításon kívül a jelenleg főképpen Amerikában nagy számmal levő szélső reformzsinagógák feltűnően és csodálatosan erős zsidó érzésű liturgiáiban még több újítás szerepel; ilyenek: az áldozási szimbólumot tartalmazó muszafima pótlása bűnbánó Zsoltárokkal, a Tóra felolvasás nem szakaszonkint, hanem egyhuzamban és felhívások nélkül történik; továbbá megszüntették a templomokban a nők elkülönítését, a duchant, vagyis a papi (kohanita) áldást és a minjant, a tíz hivőhöz kötött istentiszteletet, a talliszt, tefillint és kittelt. Az almemer a frigyszekrény közvetlen közelében van. A péntekesti istentiszteletet szigorúan megtartják s amely reform-zsinagógák vasárnap is tartanak ünnepi istentiszteletet, azok sem hagyják el azt. Az újítás arra törekszik, hogy gyakrabban tartsanak ájtatosságokat s ebben alkalmazkodnak a polgári szünetekhez, anélkül, hogy a szombat szent jellegét elvileg csökkentenék. Az amerikai Egyesült-Államokban hatalmas zsinagógáik vannak, így New-Yorkban, Baltimoreban, Cincinnatiban, Chicagóban s más városokban. Az ottani R. a zsidóság minden filantróp ügyében a legmesszebbmenő módon tevékenykedik. Létezésük a negyvenes évekig megy vissza s első kimagasló vezéreik a németországi származású Einhorn Dávid rabbi, az oroszországi Lilienthal rabbi, a magyarországi Isaac Wise newyorki és Szold (l. o.) baltimorei rabbik voltak. Liturgiájukat Einhorn D. állította össze, majd Szold pótolta. A nők része a mozgalomban igen jelentékeny. Jelenlegi kimagasló egyéniségei közt több kiváló teológust is látunk, így Emil J. Hirsch rabbi, chicagói egyetemi tanárt, a rabbinikus irodalom kiváló ismerőjét, Kaufmann Kohler rabbi, v. szemináriumi tanárt, perzsiai nagykövetet stb., Stephen Wise rabbit (l. o.), a mozgalom legjelentékenyebb vezetőjét. Németországban újabban erősödőben van a R., mely azonban továbbra is szigorúan megmarad az anyahitközségek keretén belül s csupán templomaiban válik külön. Magyarországon a negyvenes években, majd 1848. Horn Ede (l. o.) tábori lelkész kezdett reformmozgalmat, mely azonban rövidéletű volt. A nyolcvanas évek elején Stern Albert újpesti rabbi, kitűnő teológus próbálkozott a túlzó reform-iránnyal, de 1884. már le kellett mondania rabbiállásáról, mert saját hitközsége is idegenkedett a mozgalomtól. 1928 augusztusában a R. vezetői internacionális gyűlést tartottak Berlinben, amelyen Sir Claude Montefiore, londoni filantróp és jelentékeny zsidó teológus elnökölt; míg női részről a vezetést Lady Montagu látta el. A gyűlés a modern korhoz való teljesebb alkalmazkodás szükségességét hirdette, de arra a modern zsidóság tradicióhoz hű árnyalatait is meghívta. Az elmondottakon túlmenő különbségek itt sem merültek fel, sőt a kölcsönös közeledés és a R. régebbi túlzásainak elhagyása, másrészt a progresszív zsidóságnak a R. némely hasznos újításához való közeledési szándéka az eredmény. Ebben azonban sem a szombat, sem egyéb kimagasló tradiciók és vallási törvények elhagyása nem foglaltatik bent. S. R.

Irodalom. Főorgánum a Reform Advocate 1891-től kezdve Chicagóban, szerk. E. G. Hirsch, ezenkívül számos más hetilap így a Jewish Times 1870-től, a The Jewish Reformer 1887-től kezdve, mindkettő New-Yorkban. Jost, Culturgeschichte zur neueren Geschichte der Israeliten von 1815 bis 1845 (1847); u. a., Geschichte des Judentums und seiner Sekten (III. 1859); A. Geiger, Jüdische Geschichte von 1830 bis zur Gegenwart (1849); Holdheim, Geschichte der Berliner Reformgemeinde (1857); J. H. Ritter, Geschichte der jüdischen Reformation (Berlin 1865); S. Stern, Geschichte des Judentums von Mendelssohn bis auf die neuere Zeit (u. o. 1870); M. Lewin, Die Reform des Judentums (u. o. 1895); David Einhorn's Ausgewählte Predigten und Reden, ed. K. Kohler (New-York 1879); Ner Tamid (Katechismus, 1865 Philadelphia); Samuel Hirsch, Die Reform im Judentum (Leipzig 1843); Claude Montefiore, Liberal Judaism (London 1904); E. G. Hirsch, The Originality of Judaism (Cinncinati 1904); Kaufman Kohler, Backwards or Forwards? (New-York 1885); E. Schreiber, Reform Judaism and its Pioneers (1892); S. Bernfeld, Juden und Judentum im neunzehnten Jahrhundert (Berlin 1898); J. H. Ritter, Die Jüdische Reformgemeinde zu Berlin (u. o. 1902); D. Phillippson, The Beginnings of the Reform Movement in Judaism (Jew. Quart. Rewiew. X., XV.—XVII.).

Reich, 1. *(Rajk) Aladár,* politikus, szül. Baján, 1871 jún. 25. A budapesti, berlini és párisi egyetemeken tanult és ügyvéd lett szülővárosában, mely 1901. Plósz miniszterrel szemben és 1905. újból képviselővé választotta.

2. *R. Emil,* angol esztétikai író, szül. Eperjesen 1854., megh. Londonban 1910 dec. 11. A prágai, budapesti és bécsi egyetemeken tanult és jogi doktorátust szerzett, majd kiment Amerikába, ahol öt évig élt, onnan Párisba, majd néhány év után Londonban költözött. Az itteni, valamint az oxfordi és cambridgei egyetemeken hosszú éveken át tartott előadásokat az esztétika és történelem köréből. Előadásai látogatottak és népszerűek voltak. Ibsen egyik angol interpretálója volt és a magyar irodalmat is először ő ismertette Angliában *Hungarian litterature* c. munkájában (1898). Egyéb fontosabb művei: *Foundations of modern Europe* (1904); *History of Civilization; Atlas of modern history; Ibsen* stb.

3. *R. Ezékiel,* rabbi, szül. Verbón a XIX. sz. első felében, ahol atyja, *Altenkunstadt Jakab Koppel* (l. o.), a *Chiddusé Jábéc* (Pozsony 1837) c. munka szerzője rabbi volt. Előbb Oroszváron működött, majd Baánban. Atyja említett művét R. adta ki. Utóda fia, R. *Mózes* lett.

4. *R. Ignác*, író és tanár, szül. Zsámbékon 1821., megh. Budapesten 1887 ápr. 18. Atyja hitközségi jegyző volt s a Talmudba ő vezette be, majd Váradon tanult tovább s ott gimnáziumba járt, később Pestre jött és nyelveket tanított. A szabadságharc idején lapokba dolgozott és a zsidók magyarosodásának ügyét szo gálta. 1851-től kezdve a pesti hitközség iskoláinak hittantanára volt és bevezette a magyarnyelvű hittantanítást. Írásai a Ben-Chananjában, Beth-Lechemben, a Magyar Izraelitában, a Winter-féle Evkönyvben, Ung.-Jüd. Wochenschriftben jelentek meg. Lefordította héberre Kölcsey «Hymnus»-át és ő maga is írt költeményeket. Kötete: *Honszerelmi dalok* (Buda 1848). Leghíresebb és lexikográfusok által az egész világon és e lexikon írásánál is felhasznált életrajzi gyüjteménye a *Bész-El, Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten* (I—V., 1856-1865., 2. kiad. 1878., 14 arcképpel), továbbá a nem kevésbbé fontos: *Besz-Lechem*, Jahrbuch zur Beförderung des Ackerbaues, des Handwerks und der Industrie unter den Israeliten Ungars (2 köt. 1872—73). Egyéb művei: *Házi szertartás a két első Peszach-éjjelre* (1878); *Mózes első könyve* (ford. 1879). M. B.

5. *R. Jaakov Koppel*, rabbi, szül. Verbón (Nyitra vm.) 1838., Reich Ezékiél fia és Koppel Charif fia. 1860-ban már szobotiszti rabbi volt. 1872-ben került atyja helyére Verbóra, 1890. pedig Budapestre. Működése alatt lett a fővárosi orthodox hitközség naggyá és intézményekben gazdaggá, alatta létesültek a következő intézmények: a Tórasz Emesz Talmud-Tóraiskola, a Hizoharu szegényeket gyámolító egyesület, a Sász chevró felnőttek oktatására, az Aggokháza és a kórház. Az 1868-i kongresszuson a konzervatívok pártjához csatlakozott. Nagy Talmud-tudása, világi műveltsége, békeszeretete és egyéniségének sok más vonzó vonása általános becsülést szereztek R.-nek, akit a konzervatív magyar zsidóság legtekintélyesebb vezetőjének tisztel. Érdemeiért királyi tanácsossággal tüntette ki a király. Az orthodox zsidóság őt bízta meg felsőházi képviseletével az 1927-iki választáson. A magyar felsőház legidősebb tagja. S. R.

6. *R. Leó*, rabbi és orvos, szül. Karácsonymezőn 1863. Tanulmányait Ehrenfeld Saul rabbinál végezte. 1885-ben Amerikába vándorolt, ahol mint rabbi és orvos működik. Több orvosi szakmunkát és talmudi vonatkozású könyvet írt. Jelenleg Clevelandban él.

7. *R. Miklós*, orvos, szakíró, szül. Zsámbékon 1856., megh. Budapesten. Tanulmányait Wienben végezte. A magyar kormány ösztöndíjával tanulmányozta külföldön a mechano-therapiát s visszatérve ilyen gyógyintézetet rendezett be. Cikkei a Balneológiai Evkönyvben, Magyar Orvosok Lapjában, Budapesti Orvosi Ujságban s számos külföldi orvosi szemlében és lexikonban jelentek meg. Önálló művei: *A túlhevített száraz levegőfürdők módszerei és javallatai; A Mechano-therapia.*

8. *R. Nathaniel*, filológus, szül. Sárváron 1882. A Wien melletti Baden rabbijának fia. Rabbiképesítést szerzett, de amellett a technikai főiskolákat és a keleti nyelvek főiskoláit is látogatta. Innsbruckban, Münchenben, Turinban és Wienben assyrológiai és egyptológiai tanulmányokat végzett, majd Prágában egyet. magántanár lett. 1922-ben Amerikába ment. Philadelphiában a zsidó Dropsie College tanára és az ottani egyetemi múzeumban is fontos hivatalt tölt be. Mint a demotikus nyelv kutatója és egyik legalaposabb ismerője, világhírű. Több munkában foglalkozott kutatásainak feldolgozásával.

Reichard, 1. *Zsigmond*, kúriai bíró és jogi író, szül. Székesfehérvárott 1863 ápr. 28., megh. Budapesten 1916 ápr. 8. Jogi tanulmányainak elvégzése után ügyvédi oklevelet szerzett és 1888—93. ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1894. a bírói pályára lépett és 1913. kúriai bíróvá nevezték ki. Legjelentékenyebb műve, amely mélyreható lélektani tudásról tanuskodik és a gondolkodás imponáló bátorságára vall: *Az erkölcsi érzés.* Többi munkáiban büntetőjogi kérdésekkel foglalkozott. Ezek közül a legfontosabbak: *A feltételes elítélés; A feltételes elítélés néhány vitás pontjáról; Pszychiatria és büntetőjog; A bíró büntetésenyhítési joga; A bűncselekvények osztályozása; Tervezet a büntetőtörvény módosításához; A közigazgatási bíróságok.*

2. *R. Piroska*, költő, tanárnő, szül. Beregszászon 1887 szept. 26. A budapesti egyetemen középiskolai tanári oklevelet és a filozófiából doktori diplomát szerzett. Ezután a főváros leánygimnáziumának rendes tanára lett. Több nagyobb munkát fordított angolból és franciából és esztétikai tanulmányokat írt a Nyugatba. Önálló költeménykötetei: *Az életen kívül; Őszi üdvözlet.*

Reichental *Ferenc*, festő, szül. Nagylégen 1895. A Képzőművészeti Akadémián tanult. Most Pozsonyban él. Az expresszionizmus felé hajló színes rajzokkal és vízfestményekkel szerepelt a Helikon Szalon kiállításán (1923): *Berlini házak; Sz. Sebestyén; Koldusok; Önarckép.* Előzőleg kiállított Szentpétervárott, ahol nagy sikere volt és az egész kiállított anyagot (mintegy harminc festményt) az állam vette meg. Nagy elismerést szerzett Bécsben is a Die Brücke csoportkiállításán, továbbá Berlinben a Gurlitt és Flechtheim szalónokban. Alexander Block *Die 12* c. költeményéhez rajzolt képsorozatát hatalmas nagy albumformában Bécsben adta ki. F. B.

Reicher *Vilmos*, ügyvéd, szül. Madacsonyban 1850 aug. 5., megh. Pozsonyban 1920 jan. 13. Alsókubinban ügyvédkedett s Árvamegyének volt tb. főügyésze. Megyéjének politikai, gazdasági és társadalmi életében vezetőszerepet játszott. Több gazdasági vállalatnak igazgatósági tagja volt. Az alsókubini zsidó hitközség elnöki tisztét több mint három évtizeden át töltötte be. Publicisztikai téren is érdemes tevékenységet fejtett ki.

Reif *Jakab*, pedagógus, szül. Baánban 1844., megh. Bécsben 1896. Államsegéllyel Németország tanügyét tanulmányozta. Visszatérve az V. ker. főreáliskolájának tanára lett s itt tanított haláláig. Cikkei a Tanáregyesületi Értesítőben s az intézeti értesítőkben jelentek meg. Jeles pedagógus volt és tankönyveket írt. Önálló műve:

Kozmopolitizmus és nationalizmus, különös tekintettel a zsidók jelen állására.

Reinchard *Károly*, festő, szül. Győrött 1872., megh. Budapesten 1909. Életkép és tájkép festő. A mintarajziskolában tanult, később Lotznál, kinek több nagyobbszabású munkájánál segédkezett (Ferencrendiek temploma, a Kúriának mennyezete, parlamenti freskók). A Műcsarnok tárlatán *Medve* c. képe (ősemberek vadászata) keltett feltűnést. Utolsó éveiben freskótervezéssel, arcképfestéssel és grafikai munkákkal *(Jákób halála)* is foglalkozott. F. B.

Reiner, 1. *Frigyes*, karmester, szül. Budapesten 1888 dec. 19. A Zeneakadémián tanult. 1909-ben a Népopera korrepetitora, egy évvel később a laibachi Landestheater első karmestere lett. 1914-ben a drezdai Hofoper első karmesterének szerződtette. Ebben az intézetben fejlődött nagykoncepciójú karmesterré. 1922-ben átvette a cincinnatii szimfónikus zenekar vezetését. R. a világ legjobb karmesterei közé tartozik. Dalokat és vonósnégyest komponált. 1928-ban meghívták a budapesti Operaház főzeneigazgatói állásába, de R. olyan súlyos feltételeket szabott, hogy a tárgyalások abba maradtak. K. K.

2. *R. Ignác*, jogi író, szül. Gyulafehérváron 1863 febr. 14., megh. Budapesten 1917 júl. 11. Fia *R. Zsigmond* alsó-fehérmegyei és gyulafehérvári főorvosnak, aki a szabadságharcban mint tábori orvos jelentékeny működést fejtett ki Perczel, Guyon és Bem hadseregében. A jogi doktorátus és ügyvédi oklevél megszerzése után az igazságügyminisztériumba osztották be, ahol miniszteri osztálytanácsos, a börtönügyi, majd a nemzetközi jogi osztály főnöke volt. Művei: *A magyar bíróságok szervezete és területi beosztása; A közjegyzői törvény magyarázata; A magyar ügyvédség; A bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló törvény magyarázata; Az erdélyi birtokrendezési eljárásról szóló törvény módosítása és kiegészítése; Strafanstalten Ungarns; Les établissements Pénitentiaires en Hongrie; A kegyelmezési jog.* S. R.

3. *R. Imre*, ügyvéd, az Orthodox Orsz. Iroda jogtanácsosa, szül. Pócspetriben (Szabolcs vm.) 1885 ápr. 18. A pozsonyi jesiván rabbi-oklevelet szerzett, ügyvédi képesítését a budapesti egyetemen nyerte el. 1908 óta áll az Orsz. Iroda szolgálatában. Szerkesztette a már megszünt Hitőr és Magyar Zsidó c. lapokat. Számos cikket és tárcát írt felekezeti és napilapokba. *Dinah* c. zsidótárgyú drámája 1919. könyvalakba jelent meg.

4. *R. János**, egyetemi tanár, jogtudós, egyházjogász, *R. Ignác* testvére, szül. Nagybecskereken 1865 jún. 22. Középiskoláit Gyulafehérváron, az egyetemet Budapesten végezte. Előbb az egyházjog magántanára lett az egyetemen, 1915. pedig nyilvános rendes tanára az egyházjognak. Tagja a M. Tud. Akadémiának, az államtudományi vizsgáló-bizottságnak és a budapesti ügyvédvizsgáló-bizottságnak, a Szt. István Akadémiának pedig főtitkára. Főbb, önálló alakban megjelent művei: *Die Besetzung der Bistümer in Ungarn in historischer Entwickelung bis zur Gegenwart* (1888); *A jogtörténelem és kutatási módszerei* (1894); *A felszentelési cím az érvényben levő jog szerint; Az ezredéves magyar állam és népe* c. gyüjteményben «Egyházi szervezet»; *Kirche und Kirchengenossenschafte in Ungarn* (1896); *Jogi dolgozatok; A concordatumról; A szerződésen kívüli kártérítési kötelmek; Zlinszky, Magyar magánjoga* (átdolgozta); *Az egyházjog fogalma; Az egyházi személyek utáni örökösödési jog Magyarországon; Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai; A magyar házassági jog; Az egyházi házasságkötési jog tanának kifejlődése; Az egyház és állam szétválasztása és a francia szétválasztási törvény; A királykérdés Magyarországon* (franciául is). S. R.

5. *R. Zsigmond**, publicista és történész, *R. Ignác* és *János* testvére, szül. Gyulafehérváron 1862 jún. 21., megh. Budapesten 1907 jún. 29. Az egyetemet Budapesten végezte. 1886-ban megalapította az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyletet Gyulafehérváron. A nyolcvanas években felfedezte hosszabb kutatások után az ispánlaki nagy praehistorikus bronzleletet, mely számos más lelettel az ő birtokába jutott. Értékes gyüjteményét részint a M. Nemzeti Múzeumnak, részint pedig az általa alapított múzeumnak adományozta. Tagja volt a Történelmi Társulatnak, a gyulafehérvári Politikai Szemle c. politikai lapnak pedig szerkesztője volt. Archeológiai tanulmányai az Archeológiai Értesítőben jelentek meg, az Österreichisches Rechts-Lexikonba pedig ő írta a Magyarország közjogára és közigazgatására vonatkozó részt *Ungarisches Staatsrecht* cimen. Egyéb művei: *Egy görbe országból* (elbeszélés); *A választási jog reformia; A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése.* S. R.

Reinhardt, 1. *Heinrich*, komponista és zenekritikus, szül. Pozsonyban 1865 ápr. 13., megh. Wienben 1922 jan. 31. 1881-ben Wienbe ment, ahol zenetanulmányokat folytatott és több lap zenekritikusa lett; a Wiener Zeitungnak, a későbbi Morgenzeitungnak szerkesztője is volt. Nagyobb kompozicióí: *Die Minnekönigin* (komikus opera); *Der Söldner* (drámai opera); *Das süsse Mädel* (operett); *Der liebe Schatz* (operett); *Der Generalkonsul; Krieg im Frieden; Die süssen Grisetten; Ein Mädchen für Alles; Die erste Frau; Der Gast des Königs.* K. K.

2. *R. Miksa**, színész, rendező és színigazgató, szül. Bazinban 1873. Már korai ifjúságában elhagyta Magyarországot és Bécsben folytatta színészi tanulmányait. Először Bécsben, majd Berlinben játszott és rendezői kérdésekkel is foglalkozott. De minthogy újszerű törekvéseit idegen vezetés alatt nem tudta megvalósítani, megalapította Berlinben a Kleines Theatert, majd átvette a Deutsches Theatert. Közben hosszabb-rövidebb ideig több más színházi vállalatot is vezetett a német fővárosban. Előadásokat rendezett óriási közönség részére a Busch-cirkuszban, egészen intim, kis közönség számára pedig a Kammerspieleben mutatott be e célra alkalmas színműveket. 1922-ben bérbe adta színházait. Azóta társulatának vezetőtagjaival, meg esetről-esetre összeválogatott mellékszereplőkkel rendezett előadásokat több európai nagyvárosban. Világszerte

híressé váltak a nyaranta Salzburgban rendezett ünnepi játékai. Több ízben járt Amerikában is, ahol filmdarabokat is rendezett. A világ egyik legkülönb rendezőjének, tartják. Nagy színészeket nevelt és sokszínű, sokhangú illuziógéppé szervezte át a színpadot. Rendezői skálája rendkívül tágas. Egyforma virtuózitással vitte színpadra Shakespeare-t, Ibsent, Hauptmannt, Molière-t, Strindberget, Sophoklest, Nestroyt, antik drámákat, klasszikus vígjátékokat, modern naturalistákat, Biedermayer-bohózatokat, lelki tragédiákat, hatásvadászó pantomimokat. Nem volt mindig kényes az eszközeinek megválogatásában, de művészi fantáziája termékenyítően hatott nem csak a német, hanem minden nemzetbeli színpadra is. Társulata több ízben Budapesten is vendégszerepelt Sz. G.

Reinitz, 1. *Béla,* zeneszerző, szül. Budapesten 1878 nov. 15. Zenei tanulmányait a magyar fővárosban végezte. R. Ady Endre verseit zenésítette meg és ezekkel a finom kompozíciókkal nem csak a maga hírnevét alapozta meg, de hozzájárult a költő népszerűsítéséhez is. Egyfelvonásos operetteket és más dalokat is komponált. 1919 óta külföldön él emigrációban és egy bécsi színház karmestere. K. K.

2. *R. Jehosua Boruch,* rabbi, szül. Kissingenben 1823., megh. Gálszécsen 1912. Fiatalon foglalta el a balkányi rabbi-állást, innen a gálszécsi hitközség élére került. Szerzője a *Michtov Horison Vehaséni* c. híres munkának és néhány írása apósa, Jungreisz Asér csengeri rabbi *Menuchasz Ósér* c. könyvéhez csatoltan jelent meg.

3. *R. Max,* osztrák közgazdász, szül. Pápán 1851 aug. 18. A bécsi egyetemen jogot tanult és ügyvéd lett. 1878—1910 közt az Österr. Zentralbodenkreditbank jogtanácsosa, előzőleg pedig a Presse közgazdasági szerkesztője és a Frankfurter Zeitung pénzügyi levelezője volt. Jelentékeny tanulmányokat írt az Österreichisches Rechtslexikonba és a Vierteljahrsschrift f. Volkswirtschaft, Politik u. Kulturgeschichte c. folyóiratba. Művei: *Eisenbahnwesen Österreich-Ungarns* (1881); *International-rechtliche Streitfragen der österr. Eisenbahnen* (1883); *Expropriationsrecht der Eisenbahnen* (1883); *Rechtsverhältnisse zwischen Staat und Eisenbahn* (1884); *Rücklösung und Heimfall der österreichischen Eisenbahnen* (1904); *Das österreichische Staatseisenbahnwesen von seinem Anfang bis zur Jetztzeit* (1913). Számos jogi és közgazdaságtani nagyobb folyóirat állandó munkatársa volt.

4. *R. Nathan Feitel,* rabbi, szül. Weisskirchenben (Morvaország), megh. Mádon 1862. A nagyhírű leipniki rabbinál, a *Boruch Taám* szerzőjénél tanult. Előbb németújvári rabbiülnök lett, később a gyöngyösi hitközség élére került és végül a hegyaljamádi rabbiszéket foglalta el. Itt 19 éven át működött. Néhány írása megjelent *Divré Renaf* címmel fiának, *R. Jehosua Boruch* (l. o.) gálszécsi rabbinak *Michtov Horison Vehaséni* c. művéhez csatoltan.

Reisz *József,* rabbi, szül. 1797. megh. Mezőcsáton 1865. Előbb Tiszalökön működött s később került Mezőcsátra. 1854-ben őt küldték ki Alexandersohn miskolc-csabai rabbi pöréhez a tanuvallomások felvételére. A Chaszam Szófer döntvénytár többször felemlíti nevét.

Relle, 1. *Gabriella,* operaénekesnő, szül. Budapesten 1903. A Zeneakadémiát 1924. végezte. Ekkor a m. kir. Operaház tagjai sorába szerződtette. *Lohengrin* Elza-szerepében mutatkozott be az Operában. Az intézet igazgatósága méltányolta meglepően széleskörű énekkultúráját és terjedelmes szerepkört biztosított számára. Mint koncerténekesnő szintén a legelsők közé tartozik.

2. *R. Pál,* író, szül. Budapesten 1885. Építészmérnöknek készült s miután tanulmányait elvégezte, képzőművészeti kritikus, majd hírlapíró lett. Számos tárcája jelent meg a Világban, az Ujságban és Magyar Hirlapban. Önállóan megjelent kötetei: *A mi városunk* (Pásztor Mihállyal közösen); *Örök emlékek* (elbeszélések); *Muskátli* (színmű, Belv. Színház); *Egy perc* (színmű); *Ember tervez* (színmű, Kamara Színház).

Remény (héberül *tikva*), valamely kívánság elvárása. A R. valamennyi vallás jellegzetes alkateleme, főleg azonban a bibliai zsidó vallásnak. A próféták és a Zsoltárok telítve vannak azzal a gondolattal, hogy az embernek várnia és remélnie kell s hogy a R. egyetlen forrása az Isten. Ez a R. abból a mélységes hitből táplálkozik, hogy Isten a világ teremtője s az emberek sorsának intézője, de azonkívül Izráel megváltója is (*Exod.* 6. 6—8; *Deuter.* 7. 6; *Jesája* 43. 4, 65. 19—25; *Zsolt.* 103. 13); Izráel a választott nép és Isten az ő őrzője (*Jes.* 41.8; 48. 20), aki a multban megszabadította s a jövőre ígéretet tett a patriarcháknak, Izráel egész népének reménysége Ő, mint Jerémiás próféta nevezi: «Izráel reménysége és megváltója a bajok idején» (*Jer.* 14. 8; 17. 13, *Zsolt.* 46. 5; 119. 11.). A legsötétebb időkben is a R. tartotta meg a zsidóságot. Már a próféták ezzel élesztik fel a kétségbeesetteket s amikor az első jeruzsálemi Templom lerombolásakor a zsidókat fogolykép hurcolták el, a próféták a R.-nyel vigasztalták a népet s a multból bizonyították, hogy az isteni gondviselés őrködik Izráel felett. Ezért a szebb jövőbe vetett R. sohasem szunnyadt a zsidóságban s különösen nőtt az a Makkabeusok alatti felkelés idején. Amidón Antiochus Epiphanes (175—163 időszám. előtt) megtámadta és meggyalázta a zsidó vallást, ugyanakkor Dániel próféta az Ég Királyságába vetett R.-ről álmodozott. A R. a zsidó vallásban még azon a meggyőződésen is alapszik, hogy Isten a világ kormányzója és bírája. «Az igazságos ember reménye boldogság, de a gonosztevő várakozása romba fog dőlni» (*Példab.* 10. 28. *Zsolt.* 9. 19; 33. 5; 97.); «Isten a mi erősségünk és menekvésünk, jelenvaló segítség a bajnak idején». (*Zsolt.* 16. 1.) Az apokrif irodalomban is visszhangzik a R.-be vetett hit: «Bízz Benne és meg fog segíteni téged, járj a helyes úton és helyezd reményed Ő belé» (*Szirach* 2. 6) stb. A Talmudban a következők olvashatók a R.-ről: «Annak, aki reménységét Istenbe helyezi, Isten védelmet nyujt ezen és a jövendő világon» (*Men.* 29b); «Azok, akiknek reményük Istenben van, nem töprengenek a következő nap felett» (*Szóta* 48b.); «Az embernek meg kell szoknia,

hogy magában így szóljon: Mindent, ami történik, Isten a javunkra akarja *(Jóma* 76a); «Egész Izráel örököse lesz a jövendő világnak» *(Szanhedrin* 10a.). A szebb jövőben való hit és az a R., mely Isten igazságosságára és a kiválasztottság tudatára van alapítva, állandó gondolata és vigasza volt a zsidóságnak a legszörnyűbb és leggonoszabb üldözések, mészárlások, kútmérgezések és eretnekégetések idején is s ez a gondolat van hivatva arra, hogy Izráel népét a jelen korszakon is átsegítse.

Remény. Zsidó ifjúsági folyóirat, havonkint jelenik meg és a zsidó nevelés egyetlen s igen hasznos orgánuma. Szerkesztője és kiadótulajdonosa Molnár Ernő dr.

Reményi, 1. *Antal* R. Ede* (l. o.), bátyja tengerészeti író, szül. Miskolcon 1825 ápr. 15., megh. Budapesten 1912 nov. 28. Iskoláit Egerben és Pesten járta s 1846. ügyvéd lett. A szabadságharcban önkéntes volt Lázár György parancsnoksága alatt és századosi rangig vitte. Majd Klapka mellett szolgált és vele együtt emigrált. 12 évet töltött Angliában és az Egyesült-Államokban. Részt vett az Egyesült-Államok által rendezett több expedicióban, így 1858. a Mississippi vidéki indián területen. 1861-ben visszatért Magyarországba a pestvidéki törvényszék bírája, majd törvényszéki főtanácsos lett. 1872-ben kinevezték az angol főkonzulátus jogi tanácsosának s ismét ügyvédi irodát nyitott. 1882 után a tengerészet érdekében fejtett ki élénk publicisztikai tevékenységet. Károly István főherceg 1892. kinevezte a yachtraj jogtanácsosának. Midőn R. Ede Amerikába ment, ő agitált tovább a Petőfi-szobor érdekében s az ő érdemének tulajdonították, hogy 1882. a szobrot felállították. Közleményei megjelentek a Sajtóban a Földrajzi Közleményekben, a Budapesti Szemlében a Vasárnapi Ujságban, a Budapesti Hirlapban. Önállóan megjelent művei: *Two addresses* (1862); *Zur Geschichte der Donau-Flottille von den Römerzeiten bis zur Schlacht bei Mohács* (1888); *Nelson életrajza* (ford. 1902); *A szent-szövetség hadjárata II. Szelim szultán ellen* (1903); *Kolumbus származása és családja* (Katol. Szemle 1903); *Die Seeschlacht am Yalu*, Vortrag (1904); *Emlékkönyv a Petőfi-szobor leleplezése alkalmából* (1882). — Fiai: 1. *R. Ede ifj.**, kir. kathol. főgimn. tanár, szül. Chicagóban 1861. A klasszikafilológia köréből számos kitűnő tanulmányt írt. 2. *R. Ferenc (kőszegi)**, katonai és tengerészeti író, nyug. ezredes, szül. Budapesten 1868. S. R.

2. *R. Ede**, hegedűművész és zenei író, szül. Egerben 1829., megh. New-Yorkban 1898 máj. 15., a Vaudeville színházban rendezett koncertje alkalmával, előadás közben. R. rendkívüli zenei tehetsége már gyermekkorában feltünt és Bécsbe küldték tanulni. A negyvenes évek elején már Pesten koncertezett, a szabadságharc alatt pedig Görgey segédtisztje és — mint nevezték — «Görgey hegedűse» volt. A szabadságharc leveretése után ő is emigrált; több évig Párisban és Londonban aratott művészetével és a magyar zenével nagy sikert. Viktória királynő «udvari virtuóz» címmel tüntette ki. 1860-ban amnesztiában részesült; hazatért, beutazta Magyarországot és mindenütt nagy sikerrel hangversenyezett. Az európai metropolisokba ugyan ezután is ellátogatott, de a hetvenes évek közepéig Pesten volt állandó lakása. R. kezdte koncertjeivel Petőfi szobrára a gyüjtést s úgy ezt, mint a Széchenyi szoboralapot is ő hegedülte össze országszerte e célból rendezett koncertjein, amelyeken 67,000 forintnyi összeget gyüjtött. 1870-ben Orczy Bódog báró, a Nemzeti Színház intendánsa versenymesternek szerződtette, de egy év mulva megvált ettől az állásától. Nőül vette Fáy Antal leányát, Gizellát és Párisba költözött, ahonnan a hetvenes évek végén Amerikába utazott. Tíz esztendei amerikai tartózkodás után családjával együtt visszatért Magyarországba, s itt a kilencvenes évek elején rendkívül sok hangversenyt adott. Nagy sikerei ismét külföldre vonzották, Párisba, majd az Egyesült-Államokba ment s itt érte utól a halál. R. nemcsak hegedűvirtuóz, hanem jelentékeny zeneíró is volt. Magyar stílusú művein kívül írt vonós-négyest, hegedűábrándokat és énekműveket, ezek mellett pedig zeneesztétikai cikkeket magyar és külföldi lapokba, sőt igen szellemes olasz- és törökországi leveleket is. A Hölgyfutár, a Pesti Napló, a Figyelő stb. lapok hozták időnként érdekes közleményeit. Zeneművei: *Eredeti magyar népdalok és csárdások* (zongorára, év nélkül); *Eredeti magyar nép- és táncdal* (zongorára, 1859); *Repülj fecském ablakára* és *Ezt a kerek erdőt járom én* (zongorára, 1860); *Nagy hallgató* (hegedűre, zongora-kíséretel, év nélkül); *Hulladoz a hársfavirág* (1862); *Gyilkos fenék malom volna* (1863); *Nouvelle école du violin* c. alatt kiadta Chopin keringőit, mazurkáit és Bach transscriptióit. S. R.

Rendészeti törvények, a polgárok békéjére, biztonságára, egészségére, jólétére és erkölcsére vonatkozó törvények, melyeknek az a főcéljuk, hogy megakadályozzák a bűnözést. A zsidó állam már a legrégibb időben gyakorolta az ezirányú törvényhozást. A Deuteronomium (16. 18) *soterim*-ról, hivatalnokokról, a Targum *peranim*-ról beszél, amelyet majdnem valamennyi zsidó kommentátor, rendőrhivatalnoknak értelmez, akinek feladata volt a bíróság határozatait végrehajtani *(Peszikta Rabbati* 149b; *Jad Hachazaka; Szanhedrin* 1a, továbbá *Rasi* és *Ibn Ezra).* A bibliai szövegek szerint a «soterim» kötelessége volt a rendelkezések kihirdetése, főkép háború idején *(Deuter.* 20. 5, 8, 9; *Jósua* 1. 10, 3. 2); a király személyére való őrködés *(Krón. I.* 27. 1); a közmunkákra való felügyelet *(Krón. II.* 34. 13). Josephus *(Antiquitates* IV. 8, § 14) azt állítja, hogy minden bíró két Lévi törzsből való rendőrközeggel rendelkezett. A bibliai iratokból is kitűnik, hogy valóban levitákat alkalmaztak rendőri szolgálatra *(Krón. I.* 23. 4; 26. 29; *Krón. II.* 36. 13). Minden városnak és minden kerületnek külön rendőrsége volt; *(Deuter.* 1. 15; *Szifré Deut.* 144; *Szanhedrin* 16b). Jehosafat király alatt az egész rendészet a legfőbb bíró joghatósága alá tartozott *(Krón. II* 19. 11, v. ö. u. o. 26. 11). Említést találunk őrökről is, akik éjjelenként a városban cirkáltak s a gyanus személyeket letartóztatták *(Énekek Én.* 3. 3; 5. 7). A jeruzsálemi Nagy Templom udvará-

ban 21 levita látta el a rendőri funkciókat s ezek közül felváltva három éjjelenként is őrködött. Az őrség kapitánya éjjelenként lámpással végignézte hogy az őrök helyeiken vannak-e s ha valamelyik elaludt, jogában állt azt megfenyíteni s tüzet vinni közelébe (*Middót* 1. 12). A Nagy Templom kapuinak kinyitása, amelyhez Josephus szerint legalább húsz ember volt szükséges, a kapusok (*soórim*) kötelessége volt s a felügyeletet külön hivatalnok látta el. A Misna (*Ketubot* 13a és 105a) magasabb rangú rendőrtisztviselőket említ, akik a Templom területén kihágási ügyekben bírói funkciót is végeztek és a templom-kincstárból kapták fizetésüket (*Sekálim* 4. 2 és 7). Babilónia és Palesztina zsidó községeiben a város vezetősége alá tartoztak. Kötelességük volt: a mérték és súly felülvizsgálása (*Szifra Kedósim* 8.. 8; *Bábá Batra* 89a), a piaci áruk árának szabályozása (*B. B.* u. o.), földmérés és felügyelés, hogy senki a szomszéd birtok határát meg ne sértse (*u. o.* és *Rasbam* u. ahhoz, *Bábá Mecia* 107b), őrködés a városokban (*B. B.* u. o.), fegyveres-lovas szolgálat a külvárosokban (*Bábá Batra* 8a, v. ö. *Jebámót* 121b). Fizetésüket a várostól a lakók adóiból, kinevezésüket pedig az exilarchától (l. o.) kapták. A Biblia és Talmud rendészeti törvényei igen nagyszámúak. A Biblia elrendeli a korlátok kötelező építését a háztetőkre, «nehogy vért hozz házadra azáltal, hogy valaki leesik onnan» (*Deuter.* 22. 8). A Talmud a barlangok, pincék, kutak befedését követeli (*Szifré Deuter.* 229) és a törött létrák eltávolítását (*Bába Káma* 15b); a kutyákat láncon kellett tartani s csupán este oldhatták el a láncról, de csakis ott, ahol az ellenségtől való félelem jogos volt (*Bábá Káma* 83a). Szelidítetlen állatokat, főkép vadmacskát nem volt szabad tartani s ha valaki ilyet talált bárki házában is, joga volt megölni az állatot (*u. o.* 80b; v. ö. *Chullin* 7b). Leomlott falat vagy fát a tulajdonosnak harminc napon belül el kellett takarítani, de ha veszélyes volt, akkor azonnal (*Bábá Mecia* 117b; *Chósen Mispát* 416, 1). Tilos volt az utcára követ dobni (*Bábá Káma* 50b) vagy a közutak alatt alagutat fúrni (*Bábá Batra* 60a), ezt csak a városvezetőség külön engedélyével, a rendészeti felügyelő ellenőrzése mellett lehetett. (*Chósen Mispát* 417, 1). Fegyvert nem volt szabad gyanus egyénnek eladni (*Abóda Zárá* 15b; (*Jore Dea.* 151, 5). A helyi bíróságoknak kötelességük volt intézkedni a veszedelmesebb utak biztonságáról, hogy az utasokat baj ne érje. A bíróságok szabályozták a közlekedést és postaszolgáltatást, tartoztak gondoskodni arról is, hogy az azilumjogot senki meg ne sérthesse. Számos R.-et hagyományozott a Talmud a kereskedelem és forgalom zavartalan lebonyolításának biztosítására. Meghatározták az utak szélességét, hogy a szemben jövő kocsik akadálytalanul kitérhessenek (*Bábá Batra* 100a, b). Gondoskodás történt arról is, hogy a házak balkonja és a házak előtti fák ágai a kocsin, lovon vagy teveháton járókat ne sérthessék (*u. o.* 27b, 60a). A folyók vagy tavak kikötőinél a bozótokat és vadon növő fákat bárki kivághatta, miután azok a fuvarosok munkásságát megnehezítették (*Bábá Mecia* 107b). Az építőanyagot nem volt szabad nyilt utcán hagyni, csupán a téglát és cserepet, de a tulajdonos ez esetben is felelősséggel tartozott az esetleges károkért (*u. o.* 118b). A vizet nem volt szabad az utcára kiönteni a nyári évszakban s ha esőzés idején meg is engedték, aki kiöntötte, felelősséggel tartozott (*Bábá Káma* 6a, 30a). A chásszideus-esszéusok (l. o.) meghonosították azt a szokást, hogy az üvegdarabokat mélyen a földbe ásták el a szántóföldeken, nehogy valakit megsértsenek, mások elégették vagy folyó mentén szórták szét a törött tárgyakat (*u. o.* 30a). A Jeruzsálemben érvényes R. eltiltották az elhasznált holmiknak az utcára való szórását, az agyagból való építkezést, a felesleges kertek ültetését (kivéve a rózsaligeteket), az aprójószág tartását s a trágya felhalmozását a város határain belül (*Bábá Káma* 82b). A R. fontos része az, amely a polgárok személyes szabadságára és tisztességére ügyelt. Aki valakit ellopott és rabszolgának eladott, azt a mózesi törvények értelmében (*Exod.* 21. 16) halállal büntették. «Az Én (Isten) szolgáim ők, nem a szolgák szolgái», gyakran hangoztatott elv volt a rabbiknál (*Bábá Mecia* 10a; *Kiddusin* 22b; mindkettő a *Levit.* 25. 42 alapján). A börtönbüntetés nem szerepel a Bibliában, de később alkalmazták azt. A kártalanításról törvények gondoskodtak oly esetben, mikor az igényjogosultságot bíróság állapította meg. A testi fenyítést a szigorúan megállapított mértékben alkalmazták. A halálra ítélt megbecstelenítése tiltva volt s a kivégzettet nem volt szabad éjnek idején a bitón hagyni (*Deuter.* 21. 23). A közmorálról a rabbik a legrészletesebben intézkednek. A játékost a társadalom kitaszítottjának tekintették, tanuzását bíróság előtt nem fogadták el, sem esküjének nem adtak hitelt. Az egyéni tulajdonjogról részletes intézkedések és fejtegetések vannak a Talmudban. A földbirtok határát szigorúan megállapították s aki szomszédja földjére jogtalanul áthatolt, szigorúan megbüntették (*Deuter.* 19. 14; 27. 17). Erre külön mezei rendőri intézmény felügyelt. Nem volt szabad a mezőkön sem olyan állatot tartani, amelyik a másik szántóföldjén a vetést pusztította (*Bábá Káma* 79b) s még a galambdúcokat is ötven öl távolságra kellett felállítani a szomszéd birtokától, nehogy az utóbbi vetésében kárt okozzon (*Bábá Batra* 23a). Tilos volt a szomszéd birtok közvetlen közelében kutakat, gödröket és barlangokat fúrni (*u. o.* 17a), kemencéket pedig saját házban is csupán akkor volt szabad építeni, ha megállapították, hogy tűzveszély nem forog fenn (*u. o.* 20b). Az orgazdaságot büntették s ha gyanus volt egy tárgy eredete, tilos volt azt eladni. A juhásztól nem volt szabad juhot, gyapjút, tejet vagy borjút vásárolni (*Bábá Káma* 118b), sem pedig a kertésztől fát vagy gyümölcsöt (*u. o.* 119a). Asszonyoktól, akiknek nem volt magántulajdonuk, valamint szolgáktól szintén nem volt szabad vásárolni, kivévén olyan tárgyakat, amelyekre nem forgott fenn gyanu, de nem volt szabad ugyanezektől megőrzésre sem átvenni tárgyakat (*Bábá Batra* 51b). A csalás az üzletkötésnél szigorúan tiltva volt (*Levit.* 25. 14, 17), úgyszintén a fél-

revezetésre szolgáló kétértelmű beszéd is *(Bábá Mecia* 58b), amely parancs a nem-zsidóval való üzletkötésre is ugyanúgy vonatkozott *(Chullin* 94a). El volt tiltva a tárgyak olyan értékesítése, amely értéküket meghaladó árra törekedett, úgyszintén az ilyen áruk kirakatozása is *(Bábá Mecia* 60a, b). Ha a bort vízzel keverték, azt addig nem adhatták el, amíg a vásárlóval a keverést nem tudatták *(u. o.)*. A keverés rendőrtisztek jelenlétében történt *(Toszefta Kelim*; *Baba Káma* VI. 10; v. ö. *Abóda Zárá* 58a és *Rasi)*. Érdekes és jellemző rendészeti intézkedés, hogy az előírt módon levágott állat vérének a főütéren való kifolyását a hentes azért, hogy a barom súlyosabb legyen, nem állíthatta meg mesterségesen *(Chullin* 113a). Különösen körülményesek voltak a mérték és a súly ellenőrzésére szolgáló R., amelyek a Biblia törvényein alapultak *(Levitic.* 19. 35, 36). A hamis súly és mérték használata a szoros értelemben vett magánlakásban is szigorúan el volt tiltva *(Deuter.* 25 13—16; *Bábá Batra* 89b). R. Levi kijelenti, hogy a hamis súly és mérték használata nagyobb bűn, mint a szexuális tisztasági törvények megszegése, mert ez utóbbit őszinte bűnbánattal le lehet vezekelni, de az előbbi által okozott kárt nem lehet, hacsak a csaló valamennyi vásárlójának kárát meg nem téríti *(Bábá Batra* 88b). A súlymérőt csupán kőből és üvegből volt szabad előállítani, de sem bádogból, sem vasból, sem más durva ércből, amelyen a piszok felhalmozódik *(u. o.* 89b). A súlymérőt nem volt szabad sóba tenni, mert ez növelte súlyát *(u. o.)*. A szabad lengésre tágas helyet kellett hagyni *(u. o.* 89a), hetente legalább egyszer a tulajdonos köteles volt azt kitisztítani, míg a serpenyőket minden egyes mérés után *(u. o.* 88a). A piaci árak spekuláció útján történő felemelését a rabbik különösen elítélték s aki mégis ezt tette, azt az uzsorással s a mérték- és súlycsalókkal egyformának minősítették *(Bábá Batra* 90b). Tápanyagokat, amelyekre Palesztinának szüksége volt, nom volt szabad még a szomszédos Sziriába sem szállítani *(u. o.)*. Éhség idején tiltva volt az élelem felhalmozása, még az őstermelő is köteles volt azt piacra vinni. Normális viszonyok között felhalmozás meg volt engedve a tulajdonosnak, de nem a közvetítő spekulálónak *(u. o.)*. A gabonaközvetítés általában csak a pékeknek volt megengedve, olyan feltétel alatt, hogy kizáróan sütés céljára használták fel azt *(u. o,* 91a). A városi piacon a város lakói és eladói előnyben részesültek, jóllehet az idegen kereskedővel is igen liberálisan bánt a hatóság *(u. o.* 21b, 22a). Nőknek kozmetikai cikkeket idegenek is árulhattak s a tradició ezt az intézkedést Ezrára vezeti vissza *(Bábá Káma* 82a, b). A tulajdonjog védelmére még a következő R. voltak: kiskorúak részére gyámot rendeltek ki *(Ketubot* 18b, 20a); beszámíthatatlanok vagyonát a hatóság kezelte *(Chaggiga* 3b; *Jore Dea* I. 5); ha az alperes távol volt, akkor a bíróság gondnokot nevezett ki részére s ha idegenben halt meg az illető, a bíróság beavatkozott a birtokfelosztásnál *(Bábá Mecia* 38b, 39a). Okmányokat csupán olyan anyagon lehetett írni, amely minden vakarást és változtatást láthatóan feltüntetett *(Gittin* 23a; *Chósen Mispot* 42, 1). S. R.

Irodalom. Bloch Mózes, Das mosaisch-talmudische Polizeirecht (Budapest 1879); Julius Greenstone, Police Laws (Jew. Encyclop. 1904); Saalschütz, Das mosaische Recht (Berlin 1853.) Hastings, Dict. of the Bible.

Rényi *Aladár*, zeneszerző, szül. Kolozsvárott 1885. A budapesti egyetemen jogot hallgatott és 1910 óta ügyvédi gyakorlatot folytat a fővárosban. Az Országos Zeneakadémián, zeneművészi és zenetanári diplomát nyert. Vonósnégyesével, zongoraötösével és dalaival komoly figyelmet keltett. Operettjei: *A Kis grófi* (Királyszínház); *Tiszavirág* (Királyszínház); *Vandergold kisasszony* (Városi Színház).

Réó *(h.). Tüdő.* Az állat tüdejét levágatása után a rituális higiéna szempontjából vizsgálat alá veszik, annak a megállapítása végett: nem szenvedett-e az állat olyan gyógyíthatatlan betegségben, amely miatt a husát terefő-nak (élvezhetetlen, mint az elhullott állatok husa) kellene nyilvánítani. A vizsgálatot rendszerint a metsző, bonyolultabb esetekben a rabbi ejti meg.

Rés, a héber alphabetum huszadik betűje. Hangzóértéke: r, tehát torokhang. Számértéke: kettőszáz. Neve fejet jelent, alakja is ennek felel meg.

Reschofszky *Artur*, rabbi, szül. Boldogkőváralján (Abauj vm.) 1889 okt. 17. 1907—1917-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1916-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1918-ban pedig rabbivá és ugyanekkor a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára lett. 1922-ben a nagyatádi hitközség választotta meg rabbijának és ott három évig működött. 1925. abonyi, 1929. losonci főrabbi lett. Munkája: *Tanchum Jerusalmi Mursid alkáfi* (1916). F. D.

Rés Goluszó, l. *Exilarcha.*

Responsumok. *Döntvénytárak*, amelyek elismert talmudi tekintélyek döntvényeit tartalmazzák. A rabbinikus irodalomnak ez a része a Talmud lezárása után keletkezett és még ma is virágzik. Keletkezése arra vezethető vissza, hogy a tannaiták, amorák, sabureusok iskoláinak megszűnése után az írásmagyarázat, a törvény értelmezése és a jog alkalmazása autentikus fórum nélkül maradt, s az interpretálás és döntés jogköre azokban a kérdésekben, amelyek nyitva maradtak, az egykori intézményekről az Akadémiák vezetőire, majd pedig más auktoritásokra szállt át. Az élet folyton változó formái között és a tudományos érdeklődés állandó növekedése mellett új meg új kérdések merültek fel, amelyek tisztázást követeltek. Gyakorlati és merőben doktriner kérdésekben tehát a zsidó közületek és egyes tudósok az akadémiák gáonjai, később más általánosan elismert tudósok elé terjesztették kételyeiket. Ezekből a kérdésekből (héberül: *saálosz)* és az ezekre adott feleletekből (héberül: *tesuvósz)* alakultak ki a R., amelyek *Saálosz u-Tesuvósz* néven ismeretesek a rabbinikus irodalomban. A R. mindent felölelnek, nehezebb bibliai, misnagemára- szövegek magyarázatát éppenúgy, mint vallásfilozófiát, asztronómiát, kronológiát, geografiát, matematikát, stb. s irodalmuk amely ezerhétszáz év változatos viszonyait tükrözteti vissza, kultúrtörténelmi szempontokból is rend-

kívül becses. A legrégibb R. az első századokban beolvadtak a legrégibb Talmudszövegekbe. Már a talmudi korban nagykiterjedésű tudományos levelezés indult meg Babylonia és Palesztina rabbijai között. A responsum-irodalom e bevezető korszakában sok tekintetben hasonlóságot mutat ugyanazon korszak római jogászainak döntéseivel, bizonyos tekintetben pedig a keresztény egyházatyák epistoláival is. Rendkívüli tömörség s a tárgyhoz való szigorú ragaszkodás a főjellemvonása. A gáóni-korszakban leginkább a talmudi jogi viták képezték főkép a R. tárgykörét. A gáónok válaszlevelei sok promblémára adnak határozott és döntés jellegű választ. Ebben a korszakban (a IX. sz.-ig) a Kelet a Nyugat rabbijaival is tudományos összeköttetésbe kerül, így pl. a szurai (Perzsia) zsidó Akadémia főnöke döntését Barcellonába küldi az ottani rabbi megkeresésére. Az első IX. sz.-ból fennmaradt R. már a könyvnyomtatás első százada óta jelennek meg különböző kiadásokban. Konstantinápolyban jelent meg 1516. a *Halachósz Peruchósz min-ha Gáónim*. Régi fontos R. még a következők: *Saálósz u-Tesuvósz mé-ha-Geonim* (Konstantinápoly 1575); *Saáré Cedek* (ed. R. Nissim ben Chajim, Saloniki 1792); *Saáré Tesuvó* (Leipzig 1858); *Tesuvósz Geonim Kadmónim* (ed. D. Cassel, u. o. 1868); *Chemdó Genizó* (Jeruzsálem 1863); *Tesuvósz ha-Geonim* (ed. Musafia, Lyck 1864); *Tóroszon sel Risonim* (ed. Ch. Horovitz, Frankfurt a. M. 1882); *Tesuvósz ha-Geónim* (ed. Prof. Harkavy St. Petersburg, Berlin 1885); *Tesuvósz Geoné Mizrach umaarov* (ed. Joel Müller, 1885; *Taám Zekénim* (ed. Eliezer Askenazy, Frankfurt a. M. 1856); *Kevucasz Chachómim* (ed. Warnheim, Wien 1867). Ugyancsak a régi korok responsum-irodalmát tartalmazza Louis Ginzbergnek, a newyorki zsidó teológiai szemináriumkitűnő tanárának műve: *Geniza-Studies* (1905). A késői középkor hírneves tudósainak responsumait sok helyen kiadták a XIX. sz. folyamán, többnyire Oroszlengyelországban, folió-alakban és igen szép kiállításban. Ilyenek: Aseri *(Ros) Halóchósz*-ja, R. Salomo ben Aderesznek és R. Rothenburgi Meïrnek responsumai, melyek közül különösen az aragoniai S. b. Adereszé a legelterjedtebb. A responsum-irodalom benne érte el csúcspontját, de úgy ő, mint a többi szerző nemcsak a talmudjogi kérdésekre adott felvilágosítást és levelezésük kulturhistoriai szempontból is felbecsülhetetlen értékes anyagot szolgáltat, mert koruk kereskedelmére és a kultúra egyéb ágaira is adalékokat tartalmaz, emellett pedig telve van értékes filológiai, exegetikai, lexicographiai, mathematikai, archeológiai és liturgiai vonatkozásokkal. A XII. sz.-ban különösen Francia- és Spanyolország rabbijai írtak R.-at. A kétféle felfogás és műveltség közt meglehetős különbség észlelhető. A tárgykör leginkább a Talmud-exegézis, de míg a spanyol iskola logikus, tömör és világos, a francia rabbik a dialektikára és casuistikára hajlamosak, ami hazájuk keresztény teológiai módszerének öntudatlan visszatükrözése. A legnagyobb responsum-szerző Franciaországban Rasi volt, akinek döntéseit a *Pardes* és a *Machzor Vitry* tartalmazza. Spanyol területen R. Isaac Alfasi *(Rif)* volt a leghíresebb tekintély; műve *Saálósz u-Tesuvósz* c. először Livornóban jelent meg 1780. Utánuk következtek francia részről R. Jakob Tam, a *Szefer Hajjósor*, R. Abraham ben David Pasquières, és R. Eliezer ben Nathan Mayence, az *Eben Haézer* szerzője, míg spanyol-arab részről R. Joseph ibn Migas és Maimonides voltak a legnagyobb szerzők. Utóbbinak döntéseit a *Peer Hadór* és a *Kórec Tesuvósz ho-Rambam* tartalmazza. A XIII. sz.-ban a két vezető nyugati állam tudósai mellett már németországi rabbikat is látunk. A század legnagyobb tekintélye R. Moses ben Nachman (Nachmanides), a híres geronai tudós, akinek *Saálósz u-Tesuvószja* Velencében jelent meg először 1523., másodszor Zolkiewben 1798. Mint R. szerzője a legnagyobb a szintén aragoniai R. Salomo ben Aderesz volt. Az ő responsumai öt folió-kötetben jelentek meg (I. Bologna 1539, II. Livorno 1654, III. u. o. 1778, IV. Salonici 1803, V. Livorno 1805), újabb kiadása pedig Lengyelországban 3 folió-kötetben. E század német rabbitekintélye R. Meïr Rothenburg volt, akinek *Saálósz u-Tesuvószja* Cremonában jelent meg először 1557., míg a teljesebb kiadás Bloch Mózestől származik; ez utóbbinak címe *Szefer Tesuvósz Maharam* (Berlin 1891). Francia részről R. Isaac ben Séset volt híres responsum-szerző. Utóbbinak műve *Saálósz u-Tesuvósz* c. először Konstantinápolyban jelent meg 1546—47., később *Saálósz u-Tesuvósz horives Chadósósz* c. Frenkel Dávid magyar talmudtudós adta ki Munkácson. A későbbi korok responsumai egyre inkább mellőzik a vallás-filozófiai és exegetikai tárgykört, főkép jogi tartalmuak, emellett a későbbi szőrszálhasogató pilpul (l. o.) jelentkezik bennük. Ez az egyoldalúság kétségtelenül a szakadatlan üldözések, a világtól való elzártság és elzárkózottság, a ghettóba való teljes visszavonulás eredménye és hatása. Nevesebb XVI. sz.-i szerzők Németországban: Israel Isserlein, a *Terumo Chadósó*, Israel Bruna, egy *Saálósz u-Tesuvósz* (Stettin 1860) szerzője, olasz területen R. Joseph Colon és R. Juda Minc, Törökországban R. Jacob Berab, R. Elia Mizrachi, R. Levi ben Habib (Velence 1560), R. Moses Alashkov (Sabbionetta 1554), R. Joseph Caro, a *Sulchan Áruch* kodifikátora, R. Samuel de Modena, R. David abi Zimra, R. Azarja da Fano (megj. Dyrhenfurthban 1788). Ugyanekkor kezdenek fellépni Lengyelországban is a R. szerzői, így R. Moses Isserles, R. Salom Luria és R. Meïr Lublin a XVII. sz.-ban pedig R. Áron Kaidenover, az *Emunasz Lemiel* (Frankfurt a. M. 1683) és R. Menachem Krochmal, a *Cemach Cedek* (Amsterdam 1775). Ugyane sz.-ban német R.-szerző volt: R. Jair Chajim Bacharach, a *Chovósz Jóir*, míg olasz területen R. Samuel Aboab, a *Devar Sémuel* (Velence 1702) szerzője, továbbá R. Moses di Trani és R. Jakob Alfandosi, a *Mucol meés* (Konstantinápoly 1718) szerzője. Olasz részről a XVIII. sz.-ban lép fel az utolsó responsum-szerző. Ez R. Samuel Morpurgo volt, a *Semes Cedókó* (Velence 1743) szerzője, míg Törökországban R. Joseph Nabon, a *Nechpah Bekészef* (Konstantinápoly 1748) szerzője írta az utolsó nagyobb responsum-gyűjte-

ményt. Ugyancsak XVIII. sz.-beliek a híres R. Jakob Emden, akinek e nemű műve *Saálósz Jabéc* (Lemberg 1884 I—II.) c. jelent meg, R. Ezekiel Landau, a *Nóda bi-Jehudó* és R. Meïr Eisenstadt, a *Pónim Meirósz* szerzője. A XIX. sz.-ban azután végkép egyoldalú pilpullá süllyedt az egykor klasszikus R. irodalma. Tartalmuk a jogi döntéseken kívül leginkább a ritusra vonatkozik és élesen küzd a reformok ellen, a széles látókört, nagy műveltséget és világi ismereteket pedig teljesen nélkülözi. A legkiválóbb R. szerzői a század elejéről R. Eger Akiba (l. o.), Szófer Mózes és Sz. Ábrahám pozsonyi főrabbik (l. o.) és Élchanan Spector, a *Beér Jichok* szerzője, később pedig a Mahram Sik (l. o.). A R. irodalma a XVIII. és XIX. sz.-okban Magyarországon rendkívül gazdagon van képviselve, de az említetteken kívül nincs köztük oly szerző, aki klasszikusnak számítana. Az egyes szerzőket l. az illető rabbik neve alatt. S. R.

Irodalom. A felsorolt kiadásokon kívül a R.-at ismerteti: Joel Müller, Briefe und Respon-en aus der vorgaonischen jüdischen Litteratur (Berlin 1886); u. a., Einleitung in die Responsen (u. o. 1891) és Zacharias Frankel, Entwurf einer Geschichte der nachtalmudischen Responsen (Breslau 1865). J. Z. Lauterbach. (Jew. Encycl.).

Részegség. A R.-ből eredhető szörnyű bűnt a Biblia Lot esetének elmondása kapcsán mutatja be. A Talmud a R.-et nem tekinti olyan állapotnak, amely megszünteti a jogi felelősséget. *Erubin-trakt.* 65a ezeket állapítja meg: A részeg ember adásvétele adásvételnek számít; ha a részeg ember főbenjáró bűnt követ el, halálra ítélik, ha olyan vétséget követ el, amiért megvesszőzés jár, megverik. Egyszóval ugyanúgy ítélik meg mindenben, mint az épelméjűt, csupán imádkozása nem számít. Ezt a felfogást akceptálta Maimonides és a *Sulchan Áruch (Chósen Hámispot* 222, 22) is, de ugyanezen principiumok az angolamerikai jogban máig is irányadók.

Réth *Alfréd,* festő, szül. Budapesten 1888. Első kiállításán a Művészházban (1912) erősen kubista irányú kompozicióival tünt föl, melyeket Párisból küldött haza. 1922-ben rendezett gyüjteményes kiállítást a Belvedere Szalonban. Az itt bemutatott tájképei, figurális kompozicióí és arcképtanulmányai már egyszerüsítésre való törekvésük mellett erősen a természethez közeledtek. A háború előtt Berlinben és Párisban rendezett gyüjteményes kiállításokat. F. B.

Réthi *Leopold Ludwig,* orvostanár, szül. Abaújszinán 1857 jún. 18., megh. Bécsben 1924. A bécsi egyetemen tanult, később Schnitzler tanár asszisztense volt. 1824-ben az orr- és gégebajok magántanára s az Allg. Krankenhaus gégespecialistája lett. Utóbb rk. egyetemi tanárnak nevezték ki. Főbb művei: *Die Krankheiten der Nase, ihrer Nebenhöhlen und des Rachens* (1892); *Die Krankheiten des Kehlkopfes* (1890—900); *Die Motilitätsneurosen des weichen Gaumens* (1893); *Die polypoide Rhinitis u. ihre Behandlung* (1894); *Die laryngealen Erscheinungen bei der multiplen Sklerose des Gehirns u. des Rückenmarks* (1907). Ezenkívül számos orvosi folyóiratban jelentek meg szaktanulmányai.

Réthy, 1. *Laura**, operetténekesnő, szül. Nagykőrösön 1866. A régi Népszínháznak volt ünnepelt primadonnája 1881 óta, de vidéken is játszott, főleg népszínművekben, mindig nagy sikerrel. Később, mint Rudnyánszky Gyula költő felesége, Amerikába ment, ahol 1906. a bostoni Operához szerződött.

2. *R. Mór,* műegyetemi tanár, matematikus, szül. Nagykőrösön 1846 nov. 9., megh. Budapesten 1925 okt. 16. Szülővárosa gimnáziumában, azután a budai és bécsi műegyetemeken tanult, majd az előbbi helyen tanársegéd lett, de Eötvös Loránt és Trefort miniszter Göttingenbe és Heidelbergbe küldték ki tanulmányai folytatására. Hazaérkezésekor 1874. Trefort kinevezte a kolozsvári egyetemre a matematika és fizika rendes tanárává, 1886-tól kezdve pedig haláláig a József Műegyetemen volt a matematika nyilvános rendes tanára. 1878 óta levelező, 1900 óta rendes tagja volt a M. Tud. Akadémiának és az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak. Tanulmányai magyar szakfolyóiratokban, főleg azonban a Mathematische Annalenben jelentek meg. A M. Tud. Akadémia őt bízta meg Bólyay *Tentamenjének* kiadásával, amit R. König Gyulával (l. o.) együtt teljesített. Egyéb tanulmányai a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társ. Értesítőjében, az Akadémiai Értesítőben, a Poggendorff-féle Annalenben, a Természettudományi Közlönyben, a Wiedemann Annalenben, a Mathem. és Fizikai Lapokban, a Math. és Természettud. Értesítőben jelentek meg. Önálló könyvalakban megjelentek: *A Diffractió elméletéhez* (1874); *A kerületre redukálható felület egészletek elméletéhez* (1874); *A háromméretű homogén tér* (1875); *A propeller és peripeller felületek elméletéhez* (1875); *A fény törése és visszaverése* (1880); *A sarkított fényrezgés* (1880); *Folyadéksugarak* (1894); *Über schwere Flüssigstrahlen* (1898).

Révai, 1. *Lajos,* jogi író, *R. Sámuel* (l. o.) testvéröccse, szül. Eperjesen 1844 jan. 1., megh. Budapesten 1918 aug. 17. A budapesti és több külföldi egyetemen tanult, majd ügyvéd lett és sokáig szerkesztette az Ungarische Gerichtshalle c. folyóiratot, majd a Jog. c. szakfolyóiratot. Önálló alakban megjelent művei: *Strafreform und Gefängniswesen* (1874); *Budapest gyermekei* (1874); *Der Ungarische Strafprocess und die Stellung des Verteidigers in der Untersuchung u. Schlussverhandlung* (1881); *Bűnügyi statisztika* (1901); *A magyar színházi jog mai érvényében* (1907).

2. *R. Leó,* könyvkiadó, *R. Lajos* ügyvéd testvére, szül. Eperjesen 1844. Tanulmányait külföldön végezte, majd 1868. ő alapította Bécsben a Floh c. humorisztikus lapot, amiért a hatóságokkal összeütközésbe került. 1869-ben Pesten telepedett le s nagyarányú antiquáriumot nyitott. Emellett mint kiadó is jelentékeny volt; ő adta ki Jókai, Mikszáth, Kiss József, Szathmáry Károly, Degré, Vajda János s más nagy írók műveit. Bátyjával együtt megalapította a Révai Testvérek könyvkiadóvállalatot és emellett az első tudományos antiquáriumot, amely főleg a Hungarikák terén tünt ki.

3. *R. Mór János**, a legnagyobb magyar könyvkiadó, szül. Eperjesen 1860 febr. 24., megh. Budapesten 1926 júl. 7. *R. Samuel* (l. o.) fia. A bu-

dapesti és lipcsei egyetemen és az ottani világt hírű könyvkiadóknál tanult, majd 1880. belépet az atyja által alapított Révai Testvérek könyvkiadóvállalatba, melyet ő fejlesztett mai színvonalára. 1880–85 közt szerkesztette a Regényvilág c. szépirodalmi folyóiratot, majd résztvett *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* c. gyüjtemény szervezésében, 1893. pedig Jókai ötvenéves írói jubileuma alkalmából műveinek százkötetes nemzeti díszkiadását ő szervezte oly módon, hogy a költő százezer forint tiszteletdíjat kapott. 1895-ben a cég átalakulásakor annak vezérigazgatója lett és maradt haláláig. Megszerezte a *Pallas Nagy Lexikona* tulajdonát és 1910. megindította saját főszerkesztésében a *Révai Nagy Lexikona* c. húszkötetes legnagyobb terjedelmű és legmodernebb magyar lexikont. Emellett igen sokat írt magyar és külföldi lapokba, munkatársa volt a Magazin für die Literatur d. Auslandes c. folyóiratnak, a háború alatt és után pedig élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Ilyirányú művei: *A világháború végcélja; Anglia kiválása Európából* (1915); *A béke útja* (1917); *A magyarság ügye a külföldön* (1917); *Magyar demokrácia, magyar választójog* (1917); *Egy magyar ember nyilt levele Wilsonhoz* (1918); *Földet a népnek, pénzt az országnak* (1918); *Magyarország integritása és a wilsoni elvek* (1920); *Jókai és a magyar ügy a külföldön* (franciául is); *Jogeset a szerzői jog köréből; A Révai Nagy Lexikonának története.* Ezek közül a legtöbb megjelent német és francia nyelven is. Ezenkívül: *Die Deutsche Sprache in Ungarn; Briefwechsel mit Prof. Eucken* (1916); *La doctrine de Monroe appliquée à l'Europe* (1916); *Le militarisme allemand* (1916); *La voix de la paix* (1917); *L'idéal démocratique de l'entente et la Hongrie* (1918). Fontosabbak azonban ezeknél azok a sorozatok, amelyeket az ő szerkesztésében adott ki a vállalat. Ezek: a *Világkönyvtár, Mesterművek, Politika és Társadalom, Olcsó Jókai* c. gyüjtemények, melyekkel a magyar kultúra terjesztésére igen sokat tett. S. R.

4. *R. Ödön**, könyvkiadó, szül. Eperjesen 1862 júl. 29. *R. Sámuel* (l. o.) fia. Középiskolai tanulmányai végeztével külföldön képezte magát a könyvszakmában, majd belépett az atyja által alapított Révai Testvérek cégbe, 1908. pedig megalapította a Könyves Kálmán Műkiadó Rt.-t., melynek igazgatója lett. Nagyban hozzájárult a magyar műkereskedelem fejlesztéséhez és a magyar képzőművészeti alkotások sokszorosításához, a magyar műlapoknak a külföldön való terjesztéséhez, propagálásához, amelyet ő irányít.

5. *R. Sámuel*, könyvkiadó és író, szül. Sebes-Kellemesen (Sáros vm.) 1833 ápr. 13., megh. Budapesten 1908 nov. 13. Eleinte könyvkötő inas volt és több nagy városban, így Bécsben is dolgozott, miközben nemcsak szakmájában képezte ki magát, hanem alapos és nagy műveltségre is szert tett. 1856-ban Eperjesen telepedett le, mint könyvkötő, de már pár év mulva megvásárolta a Benczur-féle könyvkereskedést, mellyel 1869. Budapestre költözött, Leó öccsével megalapította a Révai Testvérek Rt.-t, mely sokáig személyes tulajdona volt, később pedig fiai R. Mór János és Ödön vezetésébe ment át és tett szert országos nagy hírre. Az ő érdeme a magyar könyvkereskedelem színvonalának emelése és a Magyar Könyvkereskedők Országos Egyletének megalapítása. Ez utóbbinak elnöke volt. R. nagyműveltségű és a tudományokban valóban járatos férfiú volt, aki magyar és német nyelven is értékes művet írt *A társadalmi jólét feltételei* címen (1901 németül *Grundbedingungen der gesellschaftlichen Wohlfahrt*, 1902). V. ö. *Steinhofer*, «R. S. élet- és pályarajza» 1910). S. R.

Révay *Bódog**, nyug. táblai bíró és jogtudományi író, szül. Budapesten 1872. Miután a budapesti tudományegyetem jogi karán befejezte tanulmányait, bírói pályára lépett. 1917-ben ítélőtáblai bíró. 1920-ban nyugalomba vonult, azóta gyakorló ügyvéd Budapesten. A szaklapokba sok kisebb tanulmányt írt a házassági jog köréből. Önálló munkái: *A járásbírósági pervezetés; A meghatalmazás be nem csatolásának következményei a járásbírósági eljárásban; A járásbírósági tömegnap; Tanulmány a német járásbíróságokról; Házassági eljárás a Bp. gyakorlatában; Az elhagyásos per; A hütlen elhagyás.*

Révész, 1. *Adolf*, író, szül. Vácon (Pest vm.) 1854. Munkatársa az Alföldnek és Arad és Vidékének. Önálló kötetei: *A társaságból; Az élet iskolájából.*

2. *R. Béla*, író, szül. Esztergomban 1876. Mint hírlapíró a Népszavánál kezdte el pályáját és legelső irodalmi irásain is már erősen érződött az a szociális tendencia, amely későbbi munkásságában is megnyilatkozik. De míg a fiatalkori, realisztikus stílusú novelláiban ez a szociális érzés nyersen és kiélezetten jut kifejezésre, a megállapodott és kiforrott R.-nél a proletár-sorsnak és az emberi szenvedéseknek lírai költőjére találunk rá, akinek humanizmusa mélyen érző emberszeretetéből fakad. Számos novellájában zsidó vonatkozású témákkal is foglalkozott. Valósággal költészetté csiszolódik a prózája, mintahogy egész írói pályáján a stílusnak teljesen egyéni ötvözésére törekszik és ez a stíluskifejlődése egyre egyenletesebben viszi közel ahoz az írásmódhoz, amelyben a R.-i egyéniség erős lírával átfütötten, heves és nyugtalan ritmusban jelentkezik a maga szimbolikus és nehézdíszítésű képeivel. Mondatvezetését merész gondolatkapcsolások, a szavaknak és kifejezéseknek expresszív lüktetése jellemzi. Munkái: *Emberek arca; Forgatagban; Új novellák; A nagy börtön; Találkozás Hamupipőkével; Velük — értük; Nyomor; Egyedül mindenkivel; Miniatürök; Beethoven* stb. Ady Endréről három kötetet írt: visszaemlékezéseit Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről, és a két kötetes *Ady tragédiáját*. R. huszonötéves írói jubileumakor 1928. az Athenaeum kiadta munkáinak gyüjteményes kiadását.

3. *R. Béla*, közgazdász és szakíró, szül. Óbecsén 1887 jún. 2. A Szigligeti társaság választmányi tagja. Munkatársa a Magyar Pénzügynek, Pénzintézeti Szemlének, Középeurópai Lloydnak, továbbá közgazdasági cikkei jelentek meg a Magyarországban és a Pesti Hirlapban. Önálló munkái: *Jogi tanácsadó és gyakorlati útmu-*

tató; *A kettős könyvelés alapelvei.* Igazgatója volt a Nyiregyházi Általános Takarékpénztárnak. Jelenleg bank-vezérigazgató.

5. *R. Géza**, pszichológus, szül. Siófokon 1878 dec. 9. A budapesti egyetem jogi fakultását végezte és miután doktorátust tett, kísérleti pszichológiával és filozófiával kezdett foglalkozni. E célból a berlini, müncheni és göttingeni egyetemeken folytatta tanulmányait, majd hazajövet a budapesti egyetemen a kísérleti pszichológia magántanára, később nyilvános rendkívüli tanára lett, egyszersmind megszervezte a főváros pedagógiai szemináriumának lélektani laboratoriumát, melynek vezetője volt 1919 közepéig. A forradalmak alatt a pszichológia nyilvános rendes tanárává nevezték ki, de azután külföldre távozott s 1920-tól kezdve az amsterdami pszichológiai-pedagógiai intézet igazgatója lett. Főbb művei: *Zur Grundlegung der Tonpsychologie* (1912); *Erwin Nyiregyházy, Psychologische Analyse eines musikalisch hervorragenden Kindes* (1916); *A tehetség korai felismerése* (1918); *Das frühzeitige Auftreten der Begabung und ihre Erkennung* (1921): *Experimentel Study in Abstration in Monkeys* (1925); *Musikgenuss bei Gehörlosen* (1926). Ezeken kívül külön lenyomatként megjelent tőle: *Abhängigkeit der Farbenschwellen von der achromatischen Erregung; Experimentellpsychologische Untersuchungen an Hühnern; Leichtsinn der Nachtvögel; Orthosymphonie*, melyek a Zeitschr. für Psychologieban jelentek meg. A Zeitschr. für angewandte Psychologieban irott nagyobb tanulmányai: *Selbstbeobachtung bei Kindern; Über «audition» colorée»* stb. Felesége *Alexander Magda**, esztétikus, *Alexander Bernát*, egyetemi tanár leánya, szül. 1885 szept. 13. A budapesti egyetemen tanári és bölcsészetdoktori oklevelet szerzett s több tanulmánya jelent meg a Budapesti Szemlében és az Athenaeumban. Önálló műve: *A relief* (1909), igen értékes esztétikai tanulmány. Sz. G.

6. *R. Margit**, férj. Hrabovszky Józsefné, szül. 1885. Gyógypedagógiai és kriminálpedagógiai író, egy gyermekszanatórium tulajdonosa. Számos tanulmányt, cikket írt a gyógypedagógia és kriminálpedagógia tárgyköréből magyar és német nyelven Megírta Czeke Marianeval együtt *Gróf Brunswik Terézélet- és jellemrajzát* (1926).

7. *R. Mihály*, író és hírlapíró, szül. Kemenesmihályfán (Vas vm.) 1884. A Szocializmus szerkesztője és a Népszava s. szerkesztője. A szocialista munkásmozgalomban élénk részt vesz s mint főv. biz. tag a fővárosi politikájában is. Számos agitációs és ismertető füzetet írt. Nagyobb munkái: *A magyarországi munkásmozgalom története; Somogyi Béla élete és munkássága; Szocialista községi politika a gyakorlatban.* Sz. G.

8. *R. Sámuel*, főmérnök, szül. Tata-Tóvároson (Komárom vm.) 1852. Tanulmányait Münchenben végezte. Cikkei a Magyar Nyelvőrben, Természettudományi Közlönyben, a Magyar Mérnök- és Építészegyesület Közlönyében jelentek meg. Művei: *A föld* (ford., Budapest 1880. két köt.); *Vasúti szótár* (két köt., magyar-német-francia, Budapest 1885—86). Szerkeszti a mérnökegyesület közlönyét.

Révész-Ferryman *Ferenc*, festő, szül. Siófokon 1893. Figurális kompozíciókat és tájképeket festett erősen dekoratív fölfogásban, mely leginkább szines grafikáiban az ú. n. stencilekben érvényesült. Londonban tanult, ott volt 1916. első gyüjteményes kiállítása is. Magyarországon kiállított a Műcsarnokban, a Magyar Studioban grafikai munkákat, gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban, azután Németországban állított ki. A Belvedere Szalonban rendezett nagysikerű budapesti kiállítása után Amerikába költözött, ahol a New Yorki Brooks-School zenetermében festett freskókat. F. B.

Revii, negyedik a Tórához hívottak között.

Richter *Hugó*, ideggyógyász, szül. Kőszegen (Vas vm.) A budapesti egyetem és külföldi tanulmányainak elvégzése után a Jendrassik klinikán gyakornokoskodott. Tíz évig volt a Schaffer professzor vezetése alatt álló agyszövettani intézet tanársegéde. 1922 óta a budapesti Zsidó kórház idegosztályának vezető főorvosa. Tudományos munkássága főleg az agyvelő ép és kóros szövettanára vonatkozik. Külföldön leginkább a hátgerincsorvadás kórszövettan mivoltára vonatkozó vizsgálatai ismeretesek. R. fedezte fel a szifilisz kórokozóját a gerincvelő hátulsó gyökereiben. Más vonatkozású kutató munkássága a klinikai neurológia körébe tartozik. Tanulmányai túlnyomórészben külföldi szaklapokban és folyóiratokban jelentek meg. V. A.

Richtmann *Mózes*, rabbi, szül. Homonnán (Zemplén vm.) 1880 szept. 22. 1895—1905-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy félévig a breslaui Jüdisch-theologisches Seminarban tanult. 1904-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1906. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izr. Hitközség segédrabbija. 1907-ben az Országos Izr. Tanítóképző Intézet tanárává nevezték ki, ahol a héber tárgyakat adja elő. Eredménnyel művelte a magyar zsidó történetet és több e tárgykörbe vágó monografiát tett közzé. Munkái: *Az arab zsidó újplatonikusok* (Budapest 1904); *Landau Ezékiel és a magyar zsidóság* (Budapest); *A régi Magyarország zsidósága* (Budapest); *Ortodoxia és cionismus* (Budapest). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Imit évkönyveiben, a Jewish Encyclopediában, a Goldziher Emlékkönyvben, a Bacher Emlékkönyvben, a Zsidó Szemlében jelentek meg. F. D.

Richzeit *Arthur*, hírlapíró, szül. Nagy-Ercsén (Maros-Torda vm.) 1872. Beutazta Európát, Amerikát, résztvett a spanyol-amerikai háborúban, a Dreyfuss-pör tárgyalásán, majd Kolozsvárott ujságíróskodott s szerkesztette a Fáklya c. hetilapot. Élményeit megírta *Ehezve a világ körül* c. művében (Kolozsvár 1902).

Riesz, 1. *Frigyes**, egyetemi tanár, matematikus, szül. Győrött 1880 jan. 22. Budapest, Zürich és Göttingen egyetemein tanult s már 1911. a Kolozsvári egyetem tanárává, 1914. ny. rendes tanárává nevezték ki. Tagja a Magy. Tud. Akadémiának. Tanulmányai főleg a függvénytan, halmazelmélet és projektív geometria körébe vágnak és kül- és belföldi szakfolyóiratokban je-

lennek meg. Legfőbb műve: *Les systèmes d'équations linéaires à une infinité d'inconnues* (1913).

2. *R. Marcell**, matematikus *R. Frigyes* testvére, szül. Győrött 1886. Tanulmányait Budapesten, Göttingenben és Párisban végezte s 1911. a stockholmi egyetem magántanára lett. Szakértekezései, amelyekben a matematikai sor-elmélet több súlyos problémájával foglalkozik, magyar, német, angol és olasz nyelven jelentek meg. A Dirchlet-féle sorokról szóló és Hardy neves angol matematikussal együtt írott könyve 1915. jelent meg Cambridgeben *The general theory of Dirchlet's series* címen. Nagy figyelmet keltett a trigonometrikus sorokról Hilbbel együtt írott terjedelmes német tanulmánya is. Sz. G.

Rimaszécs *(Šiač,* Cs.-Szl.), kisk. Gömör vm. 1653 lak. A zsidó hitközség 1876. alakult és orthodox alapon működik. Az első előljárók Róth Dávid, Denker Mór és Singer Simon voltak. Az első rabbi Grünfeld Mór volt, aki 1911. jesivát létesített. 1900-ban épült a templom. Működő intézmények: Chevra Kadisa, Talmud Tóra és Nőegylet. A háborúban 20-an vettek részt. 1918-ban a rimaszécsi zsidókat teljesen kifosztották és többen súlyosan megsebesültek. A hitközség 34 családban 158 lelket számlál. Adófizető tag 24. Foglalkozásuk: 27 kereskedő, 1 orvos, 1 köztisztviselő, 1 gazdálkodó és 1 egyéb. Évi költségvetés 15.000 čK. Mai vezetősége: Grünfeld Efraim rabbi, Seidner Bertalan, Schwartz Dezső, Róth Mór és Reiner Bertalan.

Rimaszombat *(Rimavská Sobota,* Cs.-Szl.), rend. tan. város, Gömör vm. 7000 lakossal. R.-on a szabadságharc előtt zsidók nem lakhattak. A szabadságharc után többen költöztek be R.-ba s ezek közül Böhm Izsák, Hegedüs Lipót, Kohn Adolf, Binét József, Glauser Mózes és Felsenburg József 1851. megalapították a hitközséget. Első rabbiul Friedmann M. Ábrahámot választották, aki még megyei rabbi volt. Az első előljárók Kohn Adolf, Böhm Izsák és Felsenburg József voltak. A hitközség 1868. építette fel templomát a magyar izr. vallásalap és a hitközségi tagok támogatásával. Népiskolát nem tart fenn a hitközség, csupán egy Talmud Tórát létesített, mely kéttanerős és 70 növendéke van. A hitközség intézményei: Chevra Kadisa (al. 1851), elnöke Szalwendy Gyula, Talmud Tóra egyesület (1923) vezetője Singer Rezső főrabbi, a Nőegylet (1886), mely Bleier Leóné elnöklete alatt áll, az Ozer Dalim egylet, melyet (1883) néhai Singer S. Leó főrabbi alapított, a Salom Jehuda ifjúsági egylet (1926), melyet Singer Rezső főrabbi irányít, a Mirjam Leányegylet (1928) elnöknője Sándor Józsefné és a Cion egylet (1928), melynek Székely Imre az elnöke. Az alapítási évszámokból is látható, hogy a R.-i orthodox hitközség keretén belül pár év óta lelkes és céltudatos zsidó munka folyik, ami Singer Rezső főrabbi agilitásának köszönhető. A hitközségnek, illetve Talmud Tórájának pár száz kötetet kitevő könyvtára van. A hitközségben néhai Singer S. Leó főrabbi munkái jelentek meg *(A hitágazatok, Bibliai történet* és *Kötelességtan).* A hitközség területén lakók és az onnan elszármazottak között többen vannak olyanok, akik előkelő társadalmi pozíciót töltenek be. Így Hazay Samu ny. honvédelmi miniszter (l. o.), Lichtschein Adolf kir. tanácsos, vármegyei tisztifőorvos, vasúti egészségügyi főtanácsos, néh. Bleier Leó tb. megyei tisztifőorvos. Heinrich Béla állami gyermekmenhelyi igazgató és néhai Kármán Aladár megyei kórházigazgató. A hitközség évi 120,000 č. koronás költségvetéssel dolgozik s 25,000 č. koronát költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Rimakokova, Klenocz, Osgyán, Rimabánya és Tiszolc községek tartoznak. Lélekszáma 940, a családok száma 250, adót 240-en fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközségi tagok túlnyomórészt kereskedők és iparosok, de sok közöttük az orvos, ügyvéd, tisztviselő stb. A világháborúban a hitközség 85 tagja vett részt, akik közül 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Singer Rezső főrabbi, Lichtschein Adolf díszelnök, Lusztig Menyhért elnök, Braun Soma alelnök, Radó Ármin pénztárnok, Kardos József ellenőr, Kozma Ármin és Bernát Dezső gondnokok, Schlosz Lajos titkár.

Rippner *Farkas,* nagyiparos, szül. Nagyváradon 1886. Megalapítója az Első Nagyváradi Fésű- és Celluloidgyár R.-t.-nak, amely egyike a legjelentősebb erdélyi iparvállalatoknak. Élénk munkát fejt ki a hitéletben, különösen a zsidóság kultur-mozgalmaiban. Elnöke a Pro Palesztina ligának. D. S.

Rituális fürdő, a Talmudban messzemenő részletességgel szabályozott fürdő, nők tisztulására. Eredetileg a Tóra írja elő a tisztulást nem csak nők, hanem férfiak számára is különféle tisztátlanodás eseteire. Ez utóbbiak számára szóló előírás azonban a vallásgyakorlatban a szentföldi vonatkozású törvények alá foglaltatott, melyek érvényüket vesztették. A fürdőzés rituális fontossága mégis mind nagyobb jelentőségre emelkedett a zsidóságban és a férfiak is vallásos cselekedetnek tartják a rendszeres tisztálkodást. A chásszideusok valóságos kultuszt űznek a fürdőzésből. Minden reggel imádkozás előtt megfürödnek, sokan a zárt fürdőnél előnyben részesítik a szabad fürdőt, s még télen is meglékelik a folyó jegét és megmerülnek a hideg vízben. Fontos szerepe van a R.-nek a Tóra-írásnál is. A Tóra-író *(szófer)* mielőtt hozzáfogna a Tóra másolásához, megfürdik. Nélkülözhetlen a R. a háztartás számára is, mert új edény használatba vétele csak abban az esetben van megengedve, ha előbb a fürdőben megmerítik. Mindezeknél fogva a R. a hitélet egyik legfontosabb tartozéka és minden hitközséget már a kodifikált törvények kötelezték arra, hogy R. tartson fenn. F. M.

Robert *Emmerich**, német színész, szül. Pesten 1847 máj. 21., megh. Würzburgban 1899 máj. 29. Jogi pályára készült, de 1865. színész lett. Több nagy német színpadon, így Berlinben is sokáig működött, 1872 óta pedig a bécsi Burgszínháznak volt tagja, majd örökös tagja. Szerelmes és hős szerepekben kora legünnepeltebb színművészei közé tartozott.

Roboz, 1. *Andor,* tanár, író, szül. Nagyváradon 1869 jan. 18. A budapesti egyetemen és a párisi Sorbonneon tanult, majd a budapesti

VI. ker. áll. főreáliskola tanára lett, egyszersmind pedig az Athenaeum könyvkiadó-társulat lektora. Fiatalabb korában a Zsidó Hiradó és az Egyenlőség munkatársa volt és sok héberből fordított költeménye jelent meg. Főleg, mint ifjúsági író jelentékeny és körülbelül ötven kisebb-nagyobb képes verseskönyve jelent meg. Nagyobb ifjúsági munkái: *Történetek az iskolából; XII. Nyuszkó őrjelsége birodalmából* (1920); *N. E. M. O.* Regény a diákéletből (1923); *Klárika iskolás évei; A babatündér* stb. Sz. G.

2. *R. Imre*, színházigazgató, szül. Budapesten 1892 febr. 15. A budapesti egyetemen folytatott jogi tanulmányokat, de hamarosan a filmszakmában kezdte meg tevékenységét. Előbb a Projectograph-filmgyár titkára lett, majd szerkesztette az első mozi-szaklapot a Mozgófénykép Hiradót. Később a Phőnix-filmgyárnak és az Apollo-kabarénak volt igazgatója és 1921. a Vígszínház igazgatója lett a Ben Blumenthal-féle színházi érdekeltség megbízásából.

3. *R. József*, gyógypedagógus, szül. Dunapatajon 1864. Az orsz. siketnéma tanintézet igazgatója. Igen nagyarányú pedagógiai munkásságot fejtett ki a Néptanítók Lapja, s a Magyar gyógypedagógiában, amelyet szerkesztett is. Önálló művei: *A siketnémák és vakok álmai; A dadogás gyógyítása; A gyengetehetségűek oktatása; Mi a dadogás és hogyan lehet rajta segíteni.* Irt számos gyógypedagógiai tankönyvet is.

Roder *Adolf*, pedagógus, hittudományi író, Radó Antal atyja, szül. Ecsényen 1833., megh. Balatonvörsön 1899. Több vidéki városban tanított, majd a szombathelyi zsidó elemi iskola igazgatója lett. 42 évig működött s megkapta az arany érdemkeresztet. Cikkei a Magyar Izraelita, Ben Chananja, Jüdische Volksschule, Néptanítók Lapja és a Vasmegyei Lapok hasábjain jelentek meg. Számos tankönyvet írt és szerkesztette a Vasmegyei Figyelőt az Eisenburger Nachrichtent, Jenseits der Donaut és a Magyar Honpolgárt.

Róheim *Géza*, ethnológus, szül. Budapesten 1891 szept. 12. Az egyetemen geografiát tanult Budapesten, majd Lipcsében, Berlinben és Liverpoolban etnológiát hallgatott. Sokáig a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán volt alkalmazva, de 1920. állásától felfüggesztették. 1921-ben elnyerte a szellemi tudományokra alkalmazott pszichoanalizis köréből hirdetett legjobb munkára az első nemzetközi pályadíjat. 1928 elején a primitív népek tanulmányozására Ausztráliába ment. Számos kitűnő tanulmányt írt az Etnográfiába és a Freud-féle Imagóba. Önállóan megjelentek a következők: *Sárkányok és sárkányölő hősök* (1911)., németül: *Drachen und Drachenkämpfer* (1912); *Adalékok a magyar néphithez* (1913); *A varázserő fogalmának eredete* (1914); *A kazár nagyfejedelem és a turulmonda* (1917); *Spiegelzauber* (1919); *Adalékok a magyar néphithez* (1920); *Das Selbst* (1921); *Primitive man and environment* (1921). Ez utóbbi munkájával korunk egyik jelentékeny és külföldön is nagyrabecsült ethnológusa lett. Sz. G.

Rohonc *(Rechnitz, A.)* nagyk. Vas vm. 4137 lak. A XVIII. sz.-ban a megye első városa volt és a zsidók is korán alapitották itt meg hitközségüket. A R.-i hitközség nemcsak egyike a legrégibb magyarországi hitközségeknek, de hosszú ideig a legtekintélyesebbek közé tartozott és befolyása az egész Dunántúl zsidóságára kiterjedt és Vas, Zala és Somogy zsidóságának valósággal központja volt egészen a XIX. sz. elejéig. A hitközség első alapitóinak és előljáróinak neve ismeretlen. A R.-i zsidóknak a Batthyányak voltak a védő-uraik, a birtokukon élő zsidókat ők látták el véd-levelekkel a jogtalanság korszakaiban. A hitközség fejlődése a XIX. sz. második felében, a kiegyezés folytán beállott gazdasági helyzet következtében megállott. Pedig 1735. nagyságra nézve még a hatodik helyen állott az országban, a XVIII. sz. második felében több mint kétszáz családot számlált kerületével együtt, ami jelentékeny szaporulatot mutat, ha tudjuk, hogy 1687. még csak 36 családból állott a hitközség. 1848. csupán R.-on 209 zsidó család élt, amely aztán mire elérkezett a XX. sz., leapadt 60—70 családra. A hitközség mai létszáma is ezen a nívón mozog, aránytalan kis számban azokkal a sírkövekkel szemben, amelyek alatt három század letünt nemzedéke nyugszik a zsidó temetőben. A temető első olvasható sírköve az 1682. esztendőt tünteti fel, azonban bizonyos, hogy maga a temető sokkal régibb. Eredeti területét 1827. megnagyobbitották. A hitközségnek a XVII. sz. első felében még csak kis imaháza volt, egy 1649-ből való frigyszekrény-függöny őrzi ennek az emlékét. Az ereklyét a község jámbor asszonyai ajándékozták annak idején a hitközségnek. Később az egyik Batthyány gróf építtetett a községnek zsinagógát, amelynek használatát évi bér fejében engedte át. 1707-ben aztán a zsidók 500 forintért megvásárolták a zsinagóga tulajdonjogát. R. annyira központja volt a zsidó életnek, hogy 1718. szüksége mutatkozott annak, hogy új és nagyobb templomot épitsen a hitközség. 1727-ben megvásárolták a templomkörüli telket és épületet 600 frt-ért. Idekerült a paplak és az iskola. Ezt a templomot 1855. restaurálták és még ma is épségben fennáll a katolikus templom szomszédságában, ami ellen építése idején élénken tiltakozott az egyház, de a türelmes Batthyányak nem befolyásoltatták magukat. A templom felépítésének emléke a császári udvarhoz közelálló Sámson Wertheimer nevéhez füződik. A R.-i templom kegyszerei antiquitásuk révén jelentős értékűek. Három antik serlege 41 lat ezüst, a tórakorona 147 lat ezüst. A tóravért nem tüntet fel évszámot, de mindenesetre a XVII. sz.-ból való. Egy tóravért 1718 évszámot visel az újabb templom építésének idejéből. Két tóratorony Gitl, Józel hakohén leánya és Lea, Lemel Áser leánya ajándéka. Az 1649-ből származó frigyszekrényen kívül a legrégibb ereklye 1727-ből való. A feliratok a függönyök felső részén csak két-három rövid sort tartalmaznak, ellentétben a XIX. sz. óta divatozó terjengős feliratokkal. Az adományozó a hitközség egyik elnöke, Mesullam Ziszl, Cevi fia és annak neje, Gitl, Jákob leánya volt. Egy 1751-ből való dús keleti szövetből készült függönyt Jákob fia és neje Frumet, Lipmann hakohén leánya ajándékozott a templomnak. A harmadik, amely 1794-ből való, Feis Léb, Ezriel

Mendel fia ajándéka. Sokkal régibb tóraköpenye is van a községnek 1748-ból és tórakötője 1751-ből. Méir ben Sámuel és neje Pelatach, Méir leánya 1740. egy frigyszekrény-függönyt ajándékoztak egy circumcisió alkalmával. A R. i hitközség levéltárában számos nagybecsű kézirat és fontos dokumentum van, amelyeket most rendeznek, miután a burgenlandi tartományi tanács a közel jövőben zsidó múzeumot létesít, amelynek anyagát a hitközségek szolgáltatják. Egy 1740 körüli évi számla világos betekintést enged azokba a tételekbe, amelyeket a község tagjainak kellett kiegyenlíteni: Nagy mészárszékért 400 frt, kis mészárszékért 80, fiatal marha vágatásáért 40, kóser bormérésért 400, pálinkamérésért 400, baromfivétel alól való felmentésért 75, védelmi díj 1116, régi kivetési átlag 200, egyéb 300, összesen 3011 frt. Ezenkívül meghatározott előírás szerint járt újévi ajándék: a kegyuraságnak, a tisztartónak, az uradalmi irnoknak, a gazdának, a két plébánosnak, (magyar és németnek), a vásárbíróknak, a kisbírónak és a céhmestereknek. Idővel még szaporodott a teher, mert a földesúron kívül még az állam, illetve a legfelsőbb kegyúr is megadóztatta őket. Mária Terézia 1749. rendelte el a türelmi adó (l. o.) fizetését, amely a R.-i zsidókat ép úgy sujtotta, mint az ország egész zsidóságát. Csak 1846. szabadultak fel alóla, amikor az ország zsidósága 1.200,000 forintban kiegyezett a kincstárral. Noha a R.-i zsidók nehéz terheket viseltek, templomukról továbbra is szívesen gondoskodtak. 1822-ben öt fivér ajándékozott dús aranyhímzésű függönyt a templomnak, Frankl Mihály és neje 1850., Reinfeld Ábrahám és neje pedig 1851. A hitközségnek híres rabbija volt Zipser Mayer dr. (1854—1869), aki számos bibliai és talmudi munkát írt és az 1868-iki kongresszuson jelentős szerepet játszott. Négy osztályú elemi iskoláját még a mult század közepe táján építette a hitközség, de anyagi okok és a tanulók hiánya miatt az iskolát 1923. megszüntették, az épületet pedig a polgári iskola céljaira adták bérbe. A hitközség, amely a kongresszusi szervezet keretében működik egyetlen intézményt tart fenn, Chevra Kadisát, melynek jelenleg Spiegel Gáspár az elnöke. A hitközség tagjai közül Spitzer Anton vezet egy 1500 holdas mintagazdaságot, míg Ungár Sándor egy 3000 holdas bérleten gazdálkodik. A hitközség évi költségvetése 3600 Schilling melynek egy részét a hitközség szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Csajta, Városhodász, Léka, Borostyánkő, Bandol és Pilgersdorf községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 170, a családok száma 56, adót 64-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 19 szabadpályán levő, 24 kereskedő, 1 orvos, 1 magántisztviselő, 2 gazdálkodó, 3 iparos és 3 ügynök. A hitközség tagjai közül a világháborúban 30-an vettek részt és 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Spiegler Eduárd elnök, Fellner Miksa alelnök, Graner Hugó dr. pénztárnok és jegyző, Glück József kántor és hitoktató. A rabbiállás tíz év óta betöltetlen. Mihelyt a hitközség kedvezőbb anyagi helyzetben lesz, ismét fog rabbit választani.

Rokeach *Eleázár*, rabbi, szül. 1758., megh. Abaujszántón 1837. Korának egyik legkiválóbb talmudtudósa. Már 16 esztendős korában szerezte meg rabbi-oklevelét. 17 esztendős korában rabbiállást kapott és két évtizedes morvaországi működés után került Liptószentmiklósra, innen Abaujszántóra. Általában főműve után nevezték őt magát is *Semen Rokéachnak*. E responsum-gyüjteménynek első kötete 1786. jelent meg, majd a homiliák következtek: *Számó dichájé* c. alatt Varsóban 1796. *Tórász Cheszed* (a talmudi szabályokról) Wien 1800; A responsum-gyüjtemény második kötete, Prága 1802; *Zér zohov*, kommentár Háj gáón egyik művéhez, Wien 1802; *Saaré chochmó*, glosszák és homiliák, Prága 1807; *Zér zohov*, kommentárok Prága 1810; *Semen rokéach* c. megjegyzések a Talmudhoz, Prága 1812; *Jóvin Semuó*, kommentár a Tórához, Prága 1815; *Sááré Déó*, kommentár a kódexekhez, Zolkiew 1827; *Zichrón Aharón* Lemberg 1834; *Hagóhósz*, decizórikus mű, Lemberg 1835. Halála után is több kéziratát adták ki tanítványai saját műveikben. S. R.

Rokonstein *Leopold*, rabbi és író, szül. Szentesen. Nevét Rockonsteinnak és Rokonsteinnak is írják. Előbb Bácstopolyán és Zágrábban, 1865—1871. pedig szombathelyi rabbi volt. *Zsidó hit- és erkölcstana* Budán 1841. jelent meg. Beszédeit magyar, német és héber nyelven kiadta Nagyváradon (1847), Nagykanizsán (1857), Szombathelyen (1865).

Római király szolgái. Ezt a minősítést kapták a magyarországi zsidók 1515 után, mikor Miksa, Frigyes császár fia Magyarországon, mint trónkövetelő lépett fel és Ulászló uralkodása alatt már bitorolta a «magyar király» címet. Ulászló és közte létrejött családi szerződés értelmében Ulászló halála után ő lett a kiskorú Lajos gyámja, a zsidók tehát mindenképen meg akarták nyerni a jóindulatát a maguk számára, annál is inkább, mert a gyenge Lajos jogutódját benne látták. Miksa könnyen talált módot és ürügyet arra, hogy a zsidók ügyeibe avatkozhassék, mert ezt a törekvését egy sajátságos középkori jogfelfogás támogatta. Ez a felfogás abból indult ki, hogy mivel a zsidó birodalmat Róma győzte le és Jeruzsálem is a római légiók martaléka lett, ennélfogva a zsidók valamennyien, így a Magyarországon élők is, a római király szolgái. Mint ilyenek az ő fennhatósága alá tartoznak és a védelme alatt állanak. U. L.

Román *Miklós*, építész, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, utána állami ösztöndíjjal olaszországi tanulmányúton volt. Öccsével, *Ernővel* együtt tervezett épületei között a legkiválóbbak: a győri Kereskedelmi és Iparkamara palotája; a budafoki zománcedeny gyár épülete; a Jacqard selyemszövőgyár háza Budapesten; a Magyar Ált. Hitelbank háza Sátoraljaújhelyen; az aszódi zsinagóga; a Pesti Izr. Hitközség Kaszab-poliklinikája. F. B.

Róna, 1. *Béla*, író és hirlapíró, szül. Acsán 1871., megh. Budapesten 1928. Egyideig tanította a francia és német nyelvet, majd kizárólag az irodalomnak élt. Cikkei vidéki és fővárosi lapokban jelentek meg. Ifjúsági elbeszéléseket és

könyvkritikákat írt. Kritikai tanulmányai és versei könyvalakban is megjelentek.

2. *R. József*, szobrász, szül. Lovasberényben (Fejér vm.) 1861. Tanulmányait Budapesten s a bécsi Képzőművészeti Akadémián végezte. 1882-ben a király ösztöndíjával három évig Zumbusch mesteriskolájában dolgozott. Berlinben 1885. első nagyobbszabású szobrával *(Sz. Sebestyén* és *Olimpiai győző)* a római ösztöndíjat nyerte el. A Műcsarnokban 1880. *Megszorult faun* c. csoportjával a Rökk-díjat, *Savoyai Jenő* lovasszobrával a kis aranyérmet, *József és Putifár felesége* faszobrával a nagy aranyérmet nyerte el. Antikizáló aktok után, az új barokk értelmében, realisztikusan mintázott klasszikus tárgyú alakokat alkotott *(Utolsó szerelem*, 1890; *Anakreon*, 1904; *Zeneleckét adó faun*, 1898; *Zsuzsánna és a vének*, 1908–9; *Judith és Holofernes; Saul és Dávid; Ádám és Éva; Deborah éneke* dombormű, a zsidó leánygimnáziumban). Több szobra és a *Kis türelmetlen* c. csoportja a Szépműv. Múzeumban van. A mult század 90-es éveitől fogva résztvett csaknem minden nagyobb emlékszoborpályázaton és díjakat is nyert. Emlékszobrai között a legkiválóbbak: az eredetileg Zenta városa részére rendelt *Savoyai Jenő* herceg barokklendületű lovasszobra Budán (1899), a *Kossuth-szobor* Szegeden (1902) és *Erzsébet királyné* nemes egyszerűségű álló szobra Gödöllőn (1902). Egyéb emlékszobrai még: *Kossuth* Miskolcon (1898) és Rozsnyón (1907), *Zrinyi Miklós* Budapesten (1902), *Szemere Bertalan* Miskolcon (1906), *Klapka* Komáromban. A kerepesi temetőben levő síremlékei: *Klapka György*, *Erkel Sándor*, *Telepy Károly*, *Greguss Imre* és a *Loeser-család* síremléke. Számos arcképszobra között legismertebb: *Konti József*, *Bánffy Dezső*, *Andrássy Dénes* gróf hermája a Műcsarnok előtt. Ő készítette a Képzőművészeti Társulat 50 éves jubiláris plakettjét. Dekoratív munkái között a legkiválóbbak a veszprémi megyeháza, a marosvásárhelyi múzeum, a budapesti Leánykiházasító Egylet palotájának, az üllői-úti Szülészeti klinika, a Vígszínház, az új Országház, az Igazságügyminisztérium palotájának, a Széchenyi- és Gellért-fürdő, a Korvin mozgószínház szobordíszei. Egyideig bronz öntőműhelyt is tartott fönn. Egyik legújabb munkája *Dienzl Oszkár* zeneszerző síremléke a kerepesi temetőben (1928). A Benczúr Társaság tagja. A Képzőművészeti Társulatnak hosszabb ideig elnöke volt. Aranyérmet nyert Antwerpenben és Párisban, Grand Prixt Londonban. F. B.

3. *R. Sámuel*, orvostanár, szül. Halason 1857 ápr. 1., megh. Budapesten 1910 febr. 14. A budapesti egyetemen tanult, majd Bécsben lett Kaposi Móric (l. o.) hírneves dermatológus asszisztense. 1886-ban Budapesten nyilvános ambulatóriumot alapított szegény bőrbetegek részére. 1889 ben egyetemi magántanár, 1899. nyilvános rendkívüli tanár s mint ilyen utóda lett tanárának, Schwimmer Ernőnek (l. o.) úgy a katedrán, mint a Szt. István-kórház dermatológiai osztályán, melyet haláláig vezetett. Szakmájában világhírű specialista volt, aki külföldi, főleg angol és német szakfolyóiratokban állandóan dolgozott. Főbb, önállóan megjelent munkái: *Malleus humidus acutus hominis* (1884); *A bujavész. nemi betegségek* (1894 és több kiad.); *Lupus erythematosus* (1901); *A rhinoscleroma kórtanához* (1901); *Az eczema kérdéséhez* (1902); *A gangraenák aetiologiája* (1903); *Venereás betegségek* (1903); *Nosocomiális gangraena* (1904); *A tuberculosisnak bőrön és nyálkahártyán való nyilvánulása* (1904). *Bőrgyógyászat-syphilidologiai kézikönyve* németül is megjelent 1909. S. R.

4. *R. Zsigmond*, meteorológus, szül. Turdossinban 1860 dec. 13. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s miután tanári képesítést és doktorátust szerzett, belépett a Meteorológiai Intézetbe, ahol 1900. aligazgató, 1912. igazgató lett. Számos szaktanulmányt írt a Természettudományi Közlönybe, a Meteorologische Zeitschriftbe, az Időjárásba. Nagyobb, önálló alakban megjelent munkái: *A légnyomás a magyar birodalomban* (1897); *A hőmérséklet évi menete Magyarországon* (1900); *Magyarország hőmérsékleti viszonyai* (1904); *Éghajlat.* I. Általános rész (1907), II. Magyarország éghajlata (1909).

Rónai, 1. *Ármin*, német író, szül. Maros-Tordán 1864 jan. 16. Németországba származott s mint novellaíró jó nevet szerzett magának. Jelenleg Heidelbergben él. Regény- és novellakötetei: *Der Kamf ums Mandat; Leutenant Schwerenöter; Vor zwanzig Jahren; Mannheimer Erinnerungen; Ja, in Abbazzia; Villacher Radium; Asien und Afrika; Lustige Quellengeister; Das Heiratsbad; Der Nachtwächter von Wipfen; An der Neckarmauer; Der Galakutscher.*

2. *R. János*, ügyvéd, szül. Gyulafehérvárott 1849 szept. 25., megh. Budapesten 1919 aug. 29. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Egyideig közjegyzőhelyettes volt Győrött, majd Fogarason és Balázsfalván folytatott ügyvédi gyakorlatot. Hosszú ideig Alsó-Fehér-m. tb. főügyésze volt. Erdély több városában megszervezte a 48-as függetlenségi pártot. Résztvett 1897. az első cionista világkongresszuson Bázelben s onnan hazatérve többekkel együtt megvetette alapját a magyar cionista mozgalomnak. Herzl Tivadarral sűrűn levelezett a mozgalom ügyében. Első elnöke volt a Magyar Cionista Szövetségnek, majd mikor lemondott elnöki tisztéről, a szövetség örökös díszelnökévé választották. Főbb munkái: *Nacionalizmus és kozmopolitizmus különös tekintettel a zsidóság mai helyzetére* (1875); *Zionismus in Ungarn* (1897). V. A.

3. *R. Zoltán*, ügyvéd, szociálista politikus, társadalomtudományi író, szül. 1880. A Társadalomtudományi Társaság titkára, a Huszadik Század munkatársa s a Szocializmus szerkesztője volt. Tevékeny részt vett a szociálista mozgalomban és a Károlyi kormányban államtitkár, a kommünben igazságügyi népbiztos volt. A forradalom után emigrált, azóta Bécsben él. Önálló könyve: *Az általános választói jog és ellenségei* (1907).

Rósa *Izsó (várhelyi)*, ügyvéd, szül. Szegeden 1848 jan. 6., megh. u. o. 1918. A gimnáziumot a piaristáknál, az egyetemet Bécsben és Budapesten végezte. Már ügyvédjelölt korában résztvett az

emancipációs mozgalmakban, a Magyar Izraelita c. lap alapításában is Mezeivel, Tenczerrel és Ágaival együtt s a lap egyik főmunkatársa lett. Sok értékes cikket írt a lapba, de a legnagyobb feltűnést az oroszországi zsidókról írt cikksorozatával érte el. A zsidó kongresszusnak egyik legfiatalabb képviselője és jegyzője volt. A kiegyezés után Szegedre költözött, ahol rövid idő alatt vezető pozicióba jutott. A város közéletében rendkívüli befolyása és a törvényhatósági közgyűlésen döntő szava volt. A legfőbb és legfontosabb bizottságok elnöke volt. A szabadelvű pártot, később a munkapártot, mint elnök, szintén ő vezette. Az «Árpád» páholy nagymestere és 1886 óta haláláig az ügyvédi kamara elnöke volt. Igen értékes munkásságot fejtett ki az árvíz utáni rekonstrukcióban, mint a kir. biztosságnak első tanácsosa. Nagy odaadással foglalkozott a hitközség ügyeivel is és 1882. a hitközség elnökének választották meg. Az egyetemes magyar zsidóság érdekében kifejtett munkássága pedig úgy talált elismerést, hogy a XII. községkerület elnöki székébe került. Haláláig tartó tisztsége alatt megerősítette a régi intézményeket és több újat is létesített. A nagyhírűvé vált új templom építése is részben az ő nevéhez fűződik. A közügyek terén kifejtett munkásságáért a király magyar nemességgel tüntette ki.

Rose tévósz *(h.)*. Összevont, rövidített szavak több szó kezdőbetűiből. Abbreviatura.

Ros Chódes, az újhold héber neve. A hónap első napja a zsinagógai évben ünnepnap számba megy. Munkaszüneti jelentősége nincsen, de a liturgiája ünnepi jellegű. Van egy- és van kétnapos R. A kétnapos R. esetében az első nap az előző hónap 30. napjának számít (l. *Luach*). A Tisri újholdját külön nem ünneplik meg, mert az ros hasonóval esik össze. A R.-sal járó liturgiai változások a nap sorrendjében a következők: A sacharísz áldozati részébe beiktatják a vonatkozó szakaszt (IV. *Mózes* 28. 11—15). A tefillóban *jaále vejóvót* (l. o.) mondanak és abba beiktatják a nap nevét. A tefiló után a tachanun elmarad. A tefilót közvetlenül fél-hallél követi, kivéve tévész havát, mikor chanukka 7. napja ís van — egész hallélt mondanak. Tóraolvasás van (l. o.), melynek anyaga: IV. *Mózes* 28. fejezet 1—15. versek. Ha R. szombatra esik (de más különleges nappal nem esik össze. l. *Négy szombat, Chanukka*), akkor megváltozík a haftóra szövege is. Maftirnak nem a hetiszakasz végét ismétlik, hanem a fenti áldozati szakasz szombati és újholdi részeit. A maftir ilyenkor *Jesája* könyvének 66. fejezete, amely a prófétának az újholdkor és szombaton szentélyben való megjelenéséről szól. Ha történetesen újhold vasárnapra esik, a prófétai szakasz: *Sámuel első könyve* 20. fejezet 18—42. versek, amely rész elején «holnap újhold vagyon» kifejezés fordul elő. Muszáfot is mondanak, külön erre az alkalomra szóló 7 áldásos tëfilót. Szombat-R.-kor a két tëfilot összevonják az *átó jócartó* kezdetű részbe. A napi Zsoltár után reggel a 104. zsoltárt mondják, mely a természet szépségét írja le. A minchó ima tefillójába beiktatják *jaále vejóvó* szakaszt. A tachanun elmarad. A maariv ima tëfilójába beiktatják a *jaále vejóvó* szakaszt. Az újholdat a Jom-Kippur-Kótón előzi meg s a birchasz levónó követi. F. D.

Rós Chódes-bencsolás, szóval jelzi a közönség azt a zsinagógai szertartást, melynek keretében a közeledő hónapot kihirdetik és megáldják. Az újholdat megelőző szombati muszaf istentiszteleten a *jëkum purkon* és *mi sebérach* szakaszok után mondják a jëhi rócón kezdetű imát, melyben a hónapnak sikeréért, benne tartalmas életért imádkoznak. Az ima szövege a közönséges időszámítás III. sz.-ából való, Ráv mondotta el naponta, imájának befejezése után. Majd az újhold kihirdetése, következik, amit az előimádkozó végez a közönség felé fordulva a Tórával kezében, kihirdetvén, hogy a következő hét hányadik napján köszönt be az új hónap. Ez a szertartás elul hónap végén tisri hónapra vonatkoztatva elmarad, miután a tisri első napjaira eső ros hasónó ünnepekről úgyis tudomást szerez a közönség. F. D.

Rosen *Sándor*, író és hírlapíró. szül. Sopronban 1843. A német sajtóba írta esztétikai cikkeit és szépirodalmi műveit. Haláláig dramaturgja volt a wieni Stadttheaternek, amelynek számos színművet írt, fordított és dolgozott át, köztük a magyar Toldi István *Cornelia* c. művét is. K. K.

Rosenák, 1. *István*, sebész, szül. Budapesten 1901 márc. 5. A budapesti és bonni egyetemeken két orvosi diplomát szerzett. A bonni egyetemen Garré professzor asszisztense volt és Verworn a híres fiziológus laboratóriumában dolgozott. 1926 óta a budapesti Verebély-klinikán működik. Önálló kutatásainak eredményeként feltűnést keltő dolgozatai jelentek meg a legelőkelőbb német tudományos folyóiratban, a Zeitschrift für allgemeine Phisiologieben, a szemölcsös bőrdaganatokról. Az Orvosképzés külön füzetében nagy tanulmányt írt a verejtékmirigyek tömlős daganatairól. V. A.

2. *R. Lipót*, rabbi, szül. Pozsonynádason 1869 okt. Tízéves kora óta tanult a leghíresebb jesivákban s a berni egyetemen lett bölcsészeti doktor. 1896-ban Bréma hitközsége főrabbijául választotta. Itt nem csak a hitéletet lendítette fel, de nemes, meleg szívével sokat tett különösen a világháború alatt az üldözött lengyel és orosz zsidók érdekében. Több jótékonysági és kulturális intézményt létesített (népkonyhákat, betegrendelőket és kulturegyleteket). Az ő kezdeményezésére vezette be a Norddeutscher Lloyd óceánjáró hajóin a rituális konyhát. 1924-ben Amerikába ment, hogy a brémai új zsinagóga és a nevét viselő menház számára támogatást eszközöljön ki, ami sikerült is neki. Visszautaztában a hajón halt meg. Számos filozófiai cikket írt. Megjelent egy nagyobb, értékes tanulmánya a héber nyelv fejlődéséről, *Der Fortschritt der hebräischen Sprachwissenschaft vom 10-ten bis zum 13-ten Jahrhundert, 1898*, mely orientálisták számára ma is forrásmunkául szolgál. Egy kötetbe gyüjtve kiadta halachikus munkáit, *Maamar Mordechai, talmudische Erklärungen zu dem 8-ten Traktat* cím alatt. Ezt a művet talmudi körökben nagy elismeréssel fogadták. Megjelent még egykötetnyi beszéde: *Reden*, 1901. Hagyatéka, melyben sok tudományos munka maradt, sajtó alatt van. V. A.

3. *R. Miksa*, főorvos, szül. Pozsonynádason 1867. A budapesti egyetemen tanult s miután az orvosi diplomát elnyerte, főleg a sebészetben képezte ki magát. Eleinte az Izraelita-kórház alorvosa, majd a Szent István-kórház h. sebészfőorvosa, 1920-ban pedig az orthodox-izraelita kórház igazgató főorvosa lett. Ő kezdeményezte úgy ezen utóbbi kórház, mint az orthodox izraelita nyilvános rendelő intézet létesítését. Ennek az intézetnek is ő az igazgatója. 1920 óta fővárosi bizottsági tag és a pesti izraelita hitközség választmányának is régebben tagja. A háborúban folytatott működéséért több magas kitüntetést kapott. Munkatársa több hazai és külföldi orvostudományi szaklapnak. Felesége: *R.-né Behr Blanka* írónő (l. o.), *R. Lipót* bremeni főrabbi (l. o.) pedig testvéröccse. V. A.

Rosenákné Behr *Blanka*, írónő, szül. Pakson (Tolna vm.) 1881 máj. 7. Negyvenéves korában kezdett el írni. Meglepő stíluskészséget elárúló első novellái az Egyenlőség, a Mult és Jövő és a napilapok hasábjain jelentek meg. Regényei: *Judit*, *Éva* és *Házasság* (Pantheon 1928). Ez utóbbi könyvével nagy sikert aratott. V. A.

Rosenbaum, 1. *Abrahám Lits*, rabbi, megh. 1877. Előbb nyitrai rabbiülnök volt, innen Pozsonyba költözött. Megjelent művei: *Ben Jehuda* responsumok, *Sosanasz Avróhom* és *Meor Énajim*.

2. *R. Amram*, rabbi. Csodatevő hirében állt. 1814-ben albertirsai rabbi lett. 1820-ban a hegyaljamádi hitközség élére került. 1826-ban Erec-Jiszroelbe ment, ahol Szafet városában telepedett le és ott halt meg.

3. *R. Gerson Lits, halévi*, tályai rabbi, megh. 1901. Nagynevű tudós volt. Megjelent *Mésiv Devorim* c. responsum-gyüjteménye, de még sok műve van kéziratban.

4. *R. Móse Arje Léb, halévi*, pozsonyi dajan, megh. 1877. Megjelent művei: *Moszo Di-Jerusolajim*, kommentár a Jerusalmihoz, *Onijo Dejono*, kommentár a Sulchan Aruch különböző részeihez, *Imrósz Hasém* homiletikus magyarázatok. Több responsuma jelent meg a *Mésiv Devorim* c. responsum-gyüjteményében.

Rosenberger, 1. *Bernát (gyalui)*, földbirtokos, szül. 1829., megh. 1909 szept. 17. Mint nemzetőr vett részt a szabadságharcban. A fegyverletétel után gazdálkodott és faiparral foglalkozott. Tagja volt Kolozs vármegye törvényhatósági bizottságának. 1888-ban magyar nemességet kapott *gyalui* előnévvel.

2. *R. Ede*, rabbi, szül. Balkányban (Szabolcs vm.) 1859 nov. 10., megh. Ókanizsán 1913. 1880—1890-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1889-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1891. pedig rabbivá. Ugyancsak ez évben választotta meg főrabbijává az ókanizsai hitközség, ahol 22 évig működött.

Rosenberg, 1. *Gyula*, képviselő, szül. Kis-Cellben 1856 szept. 12. A budapesti egyetemen tanult jogot és 1880. ügyvéd lett. Különösen a tengeri jog tanulmányozásával foglalkozott. Előbb Vas vármegye tb. aljegyzője, majd fővárosi ügyvéd és az Adria tengerhajózási r.-t. jogtanácsosa lett. Nagy feltűnést keltett gróf Batthyány Istvánnal vívott halálos kimenetelű párbaja, melyért 9 havi államfogházra ítélték, de királyi kegyelem 3 hóra szállította azt le. 1891-ben az Adria vezérigazgatója lett és ebben az állásában, melyet haláláig töltött be, sokat tett a magyar biztositási ügy fejlődéséért. 1892-ben szabadelvű programmal képviselői mandátumot kapott és ezt több cikluson át viselte

2. *R. József*, rabbi, szül. Balassagyarmaton 1829., megh. Püspökladányon 1905. ápr., ahol 37 éven át volt rabbi. Tanítványa volt Eisenstadt Meir (l. o.) ungvári rabbinak és szerzője a *Jad Józséf* című háromkötetes halachikus műnek (1863 és köv.). Tíz éven át ágyban fekvő beteg volt és ez idő alatt írta meg nagy munkáját. Fiai közül *R. Izsák* Debreczenben, *R. Menáchem* Hadházán volt rabbi. (V. ö. *Stein*, «Magyar Rabbik»).

3. *R. Lipót*, hitközségi titkár és író. Nagyműveltségű férfiú volt, aki a mult század derekán irodalommal is foglalkozott és igen jelentékeny munkákat irt. Az általa szerkesztett Jahrbuch für die israelit. *Gemeinde in Ungarn* (1860—61) az akkori hazai zsidóság statisztikájára és adminisztrációjára, hitközségi állapotára vonatkozóan ma igen értékes forrás. Szerkesztője volt még az Arader Zeitungnak s azonkívül irt műve: *Das Gesetz vom Jahre 1848 und die Gleichberechtigung der Juden in Ungarn* (1861).

4. *R. Sándor*, aradi főrabbi, szül. Makón 1844., megh. Aradon 1909 aug. 3. Nagyváradon és Bécsben járt gimnáziumba, Lipcsében pedig az egyetemre. U. o. tett filozófiai doktorátust. Teológiai tanulmányait a breslaui rabbiszemináriumban végezte. 1868-ban a nagyváradi kongr. hitközségben, 1876. Kaposváron, 1885. pedig Aradon lett főrabbi, mint Steinhardt J. (l. o.) és Chorin Áron (l. o.) utóda. 1895-ben nagy feltűnést keltett azzal, hogy vegyes házasságot áldott meg templomi esketés alkalmával. A magyar zsidóság túlliberálisnak ítélte álláspontját és R. ellen heves harcot indított. Kiváló műveltségű férfiú és elismert, nagyszerű magyar és német hitszónok volt. Eötvös József, Deák Ferenc és Lőw Lipót feletti emlékbeszédei füzetalakban is megjelentek. Írt tanulmányokat a Magyar Zsidó Szemlebe és az IMIT Évkönyvébe. Egyéb művei: *Die mosaische Echtheit der Königsurkunde in Deuteron.* Ein geschichtliche-theologische Studie (Halberstadt 1867); *Das Judentum und die Nationalitätsidee* (Kaposvár 1885); *A zsidó és keresztény között polgárilag kötött házassági frigynek megáldása a zsinagógában* (1895). Halálakor az aradi hitközség gyász-albumot adott ki Dr. R. Sándor végtisztessége címmel. R. Kecskeméti Lipótnak, a nagyváradi hitközség nagyhírű főrabbijának apósa volt. S. R.

Rosenblatt *Samuel*, amerikai rabbi és egyetemi tanár, a híres R. kántor fia, szül. Pozsonyban 1902. Tanulmányait Hamburgban, New-Yorkban és Jeruzsálemben végezte, ahol Kook főrabbitól nyerte el a rabbiképesítést. 1921-ben kinevezték a new-yorki egyetemre a keleti nyelvek tanárának. Számos tudományos szakmunkája jelent meg. A trentoni Adath Israel hitközség rabbija.

Rosenblüh *Jenő*, rabbi, szül. Csepén, Ugocsa vm. 1865 ápr. 30., megh. 1914. 1887–97-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1898-ban avatták rabbivá. Azután szászvárosi rabbi lett, ahol 16 évig működött. F. D.

Rosenburg *Menachem Cevi*, szilágynagyfalui rabbi, szül. 1871., megh. 1911. Nagyváradon. *Zichron Menachem* címen homiletikus magyarázatokat tartalmazó könyvet irt.

Rosenfeld, 1. *Alfréd*, filantróp, szül. 1859., megh, 1915. Nagy vagyonának jelentékeny részét jótékony célra fordította. Végrendeletében a pesti izr. hitközségnek 300,000, a Chevra Kadisának 100,000 K-t hagyott, a Magy. Tud. Akadémiának pedig pályadíjak kiírására 40,000 K-t.

2. *R. Jakab*, filantróp, férfikora delén 1871 aug. 29. vasúti szerencsétlenség áldozata lett. A katasztrófa színhelyén haldokolva végrendeletet készített, amelyben 20,000 frt-ot adományozott a soproni kongr. templom építésére és a szükölködő tanítók részére. Emlékét a zsinagóga bejáratánál márványtábla örökítette meg.

3. *R. József*, nagyváradi rabbi a XIX. sz. első felében, szül. Nagymartonban, megh. Nagyváradon 1842. Kortársa volt Szófer Mózesnek, akivel tudományos levelezésben állott. Ajánlást irt a *Bész Jicchok* c. munkához. Nagyváradon 1810. működött.

4. *R. Mayer*, miskolci főrabbi, szül. Brezován 1830 okt., megh. Miskolcon 1908. Baneth Ezékiel nyitrai főrabbi és Fleissig Jakab galgóci rabbi tanítványa. Rabbi-pályáját, mint a lipótvári fogház lelkésze kezdte, majd Nádudvaron működött 17 évig. Itt volt az ő tanítványa Vogel Simon későbbi gyalogsági tábornok. 1878-ban a miskolci hitközség választotta meg főrabbijává s itt fejtett ki áldásos papi működést haláláig. Felekezeti különbség nélkül rendkívüli tekintélynek örvendett. Fiai: *R. József* csernovici főrabbi, *Révai Miksa* budapesti hittanár, vejei *Marmorstein* szenici rabbi és *Jordán Sándor* szatmári főrabbi, unokája *Marmorstein Artur* londoni rabbiszemináriumi tanár.

Rosenstein *Mór*, rabbi, szül. Nagymegyesen (Komárom vm.) 1856 aug. 8., megh., Nagykikindán 1922 aug. 10. 1877—1885-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1884-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1886. pedig rabbivá. Előbb tapolcai, majd 1889 óta nagykikindai főrabbi. Munkája: *Maimuni és az iszlám* (Budapest 1884). Cikkei az Ungarische Wochenschriftben, az Oesterreichische Wochenschriftben és a Weltben jelentek meg. F. D.

Rosenthal, 1. *Dávid*, festő, szül. Pesten 1820., megh. u. o. 1851. Önkezével vetett véget életének. 16 éves korában a bécsi Képzőművészeti Akadémia növendéke lett, majd Párisban képezte magát tovább. Visszatérve, valami megfontolatlan elszólása miatt a pesti rendőrség letartóztatta, mire ő a börtönben felakasztotta, más verzió szerint foszforral megmérgezte magát. Hogymi volt a rendőrség gyanuja ellene, nem lehet tudni, mert a gyanusak listáján nem szerepelt. Képe *Délutáni pihenő* címen ki volt Pesten állítva. Ezen a képen nem Dávidnak, hanem Constantinnak nevezi magát.

2. *R. Eliás*, bibliophil és filantróp, szül. Moóron 1758., megh. Pesten 1833 ápr. 20. Öt évig Talmudot tanult Pozsonyban, visszatérve szülővárosába, üzletet nyitott, de minden szabad idejét tanulással töltötte. Nemsokára Komáromba költözött, ahol a lakosság annyira megszerette, hogy a magisztrátus kivételesen polgárnak vette fel. Élénk figyelemmel kísérte a francia forradalom eseményeit s az emberi jogoknak a zsidóságra való kiterjesztésén húsz éven át fáradozott: emlékiratokat, peticiókat szerkesztett és juttatott el magas helyekre. 1804-ben Pestre költözött s az itteni magánkönyvtára Zunz Leopold szerint «a legfontosabb magánkönyvtárak egyike» volt. R. igen tekintélyes pesti polgár lehetett, mert halálát a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung nemcsak őszintén megsiratja, hanem kiemeli rendkívüli tudományát, műveltségét, jótékonyságát s a közért való fáradozását, melyért egészségét és vagyonát feláldozta; kiemeli, hogy jótékonysága és közéleti tevékenysége a felekezeti korlátozást nem ismerte s hogy a valódi felvilágosodást hitsorsosai közt nagymértékben terjesztette példaadó életével. R. szerénységére mitsem jellemzőbb, mint általa készített sírkőfelirata a pesti zsidótemetőben: «Hier ist Schweigen — Lob». (V. ö. *Reich*, «Beth—El». IV. 1862).

3. *R. Ferdinand*, német rabbi, szül. Kenesén 1839 nov. 10. megh. Breslauban. Jesivákon, majd Bécsben gimnáziumban, azután a lipcsei és berlini egyetemeken tanult. Berlinben nyerte el doktori és rabbiképesítését 1866., azután rabbi lett előbb Beuthenben, majd 1887 óta Breslauban. Főbb művei: *Das erste Makkabäerbuch* (1867); *Die Erlässe Caesars und die Senatusconsulte in Josephus* (1879); *Über apokryphische Bücher aus der Zeit und Schule R. Akibas* (1885).

4. *R. Márkus*, l. *Rózsavölgyi Márk*.

5. *R. Menachem Mendel*, rabbi. A sárosmegyei Zborón élt. *Émek sosánim* cím alatt irt megjegyzéseket Reggio leveleihez. (Buda 1839).

6. *R. Moritz*, bécsi orvostanár, szül. Nagyváradon 1833., megh. Bécsben 1889 dec. 30. A bécsi egyetemen tanult s már 1863. egyetemi magántanár, 1875. pedig a neurológiából nyilvános rendkívüli tanár lett. Több mint hetven szaktanulmánya mellett önállóan megjelent főbb művei: *Über Stottern* (1861); *Über Hirntumoren* (2. kiad. 1870): *Über Scheintod* (1872); *Handbuch der Elektrotherapie* (1873); *Klinik der Nervenkrankheiten* (1875, francia, angol, olasz és orosz nyelven is); *Cervicale Paraplegie* (1876); *Rindenzentren des Menschenhirns* (1878); *Myelitis und Tabes nach Lues* (1881); *Diagnose und Therapie der Magenkrankheiten* (1882).

7. *R. Naftali*, magántudós és filantróp, szül. Győrben 1727., megh. Móron 1898. Fiatal korában Fränkel Dávid berlini rabbi jesivájában tanult, ahol barátságot kötött Mendelssohn Mózessel. Innen Prágába került. Később Móron telepedett le, ahol jesivát is vezetett. Baneth Mordechaj (l. o.) nikolsburgi rabbi is a tanítványai közé tartozott. Országszerte ismerték nagy jótékonyságáról és összeköttetései révén gyakran közbenjárt a felsőbb hatóságoknál a magyarországi zsidóság érdekében.

8. *R. Salamon*, hebraista, szül. Móron 1764 jún. 13., megh. Pesten 1845 ápr. 8. Atyja *R. Naftali* (l. o.), Mendelssohn Mózes személyes barátja volt fiatal korában. R. Banet Mordechai (l. o.) morvaországi és Barbi Méir (l. o.) pozsonyi főrabbiknál tanult, majd szülővárosában telepedett le mint kereskedő és magántudós. Ezidőben számos kitűnő tanulmánya jelent meg az akkor vezető folyóiratokban, a Ha-Measzef, az Orienti és a Zion c. folyóiratokban, azonkívül pedig tudományos levelezésben állott Wessely Wolfganggal, a híres prágai hebraistával és egyetemi tanárral. 1819. Pestre költözött. Itt írta *Bész Ovén* c. művét (Óbuda 1839), melyben megtámadja a frankfurti felvilágosodott zsidó tudóst, M. Creiznachot, továbbá Luzzattot és Reggiot, korának legjelentékenyebbnek számító hebraistáit. R. kiadta, bevezetéssel és magyarázatokkal látta el Leo de Modena *Ari Nohem* c. kabbalisztikus művét, azonkívül kéziratban hátrahagyta Mendelssohn Phädon-jának teljes héber fordítását. (V. ö. *Büchler Sándor*, «A zsidók története Budapesten»; *Reich*, «Beth—El» II.)

9. *R. Sámuel* ujságíró, szül. Pesten 1810 körül, megh. Bécsben 1868. Élete első felében Pesten élt, ahol húsz éven át szerkesztője és tulajdonosa volt a Pesther Spiegel politikai lapnak, melynek a szabadságharc előtti időkben bizonyos súlya volt. A lap munkatársai közé tartozott Saphir is; aki egyébként R. sógora volt. A szabadságharc után R. Bécsbe ment, ahol Der Modespiegel c. lapot szerkesztette s a Pester Lloyd és más nagy lapok állandó levelezője és munkatársa volt.

Rosenzweig *Adolf*, berlini rabbi, szül. Turdossinban 1850 okt. 20. A gimnáziumot Budapesten végezte, előzőleg és közben pedig a pozsonyi jesiva növendéke volt, majd a berlini egyetemen és a rabbiszemináriumban folytatta tanulmányait s miután Lipcsében filozófiai doktorátust tett, 1874. rabbivá választották Passewalkban, később Birnbaumban, majd Posenben. 1879-ben Teplitzben, 1887. pedig Berlinben lett rabbi és ismert hitszónok. R. a tudományos irodalomban is számottevő működést fejtett ki. Főbb művei, amelyek önállóan jelentek meg: *Zur Einleitung in die Bücher Esra und Nehemia* (Berlin 1875); *Zum hundertsten Geburtstage des Nathan der Weise* (Posen 1878): *Das Jahrhundert nach dem babylonischen Exile mit besonderer Rücksicht auf die religiöse Entwicklung des Judentums* (Berlin 1885); *Künstler und Jugendbilder* (Neuhaus 1886); *Der politische und religiöse Charakter des Josephus Flavius* (Berlin 1889): *Jerusalem und Caesarea* (u. o. 1890); *Das Auge im Bibel und Talmud* (1892); *Geselligkeit und Geselligkeitsfreuden in Bibel und Talmud* (u. o. 1895); *Kleidung und Schmuck im biblischen und talmudischem Schrifttum* (u. o. 1905). Ezeken kívül tudományos folyóiratokban számos értekezése jelent meg.

Roseth *Arnold**, klasszika-filológus, szül. Márkus-Csepánfalván 1859 szept. 7. A budapesti egyetemen tanult s több helyt volt tanár vidéken, majd a budapesti tanárképző intézetnél. Több kitűnő görög és latin nyelvű tankönyvet írt s azonkívül értekezéseket szakfolyóiratokba.

Ros ha-Kohol *(h.)*, A zsidó hitközség elnöke. Korrumpálva: *raseköl*.

Ros hasónó, zsidó ünnep, szószerint az évnek feje, újév. Tisri hó első és második napján van. A biblia csak egynaposnak ismeri. Liturgiai sajátságai a következők: R. első napjának előestjén a szokásos maariv imát mondják. *Haskivenu* végén az ünnepnapi szövegezés *(ufrósz)*, majd az ünnep vezérverse *(Zsolt*, 81., 4. vers), *tiku*, fél kadis (l. o.), melyben a *leélő* szót megkettőzik, *min kol birchószó* helyett pedig *mikol birchószót* mondanak, így valamennyi kadisban jom hakipurim kimeneteléig. A teflo R.-i, a következő betoldásokkal a köznapi állandó vázához: *zochrenu, mi chomóchó, uvchén ten, hamelech hakódós, jom teruó* (szombaton: *zichron teruó*), *uchszov, beszéfer*. Egész *kadis*. *Kidus*, befejezése: *mekadés jiszróél vejom hazikóron. Sehechejónu. Olenu. Árvák kadisa*, 27. Zsoltár, *adón ólom*. Az emberek egymásnak boldog újesztendőt kívánnak a következő szavakkal: *lesonó tóvó tikuszév veszichoszém* (jó esztendőre írással be és pecsételtessél). Otthon is *kidust* csinálnak: áldás a borra, az ünnepre és *sehechejónu*. A kenyérszegés után édes almát mártanak mézbe és áldást mondanak gyümölcsre, majd pedig jó és kellemes (édes) évért könyörögnek. Reggel sacharisz (l. o.), mely sokhelyütt a napi dicsérő dallal (l. *Sir hajichud)*, *sir hakóvóddal* és a napi zsoltárral kezdődik. A sacharisz ima jócér örtól pijutokkal bővül. A sacharisz tefiló megegyezik az estivel. *Ovinu malkenu*, mely szombaton elmarad. Egész *kadis* (l. o.), *én komochó*. A Tórát kiveszik, még pedig kettőt; mondják Isten tizenhárom tulajdonságát, az alkalmi ribóno sel ólomot, ez utóbbi szombaton elmarad. *Smá, echod elohénu*, hol kodós után a *nóró* (félelmes, azért félelmes napok) szót is betoldják. *Gadlu, al hakól, véjaázór*. A Tóra-olvasás külön (ünnepi) hanglejtéssel történik. Az első Tórához öt férfit szólítanak, (szombaton hetet), a felolvasott rész: *I. Mózes* 21. fejezet, Izsák születéséről szól, ez a hagyomány szerint R.-kor történt. A második Tórát is az asztalra helyezik és *fél kadist* mondanak mindkettő fölött. A második Tórából a maftir (l. o.) részére olvassák fel a vonatkozó áldozati részt: *IV. Mózes* 29. fejezet első 6 vers. A hozzátartozó prófétai rész: *I. Sámuel* 1. fejezet 1. verstől a 2. fejezet 10. verséig terjed, Sámuel születéséről szól. Majd a sófár-fuvás következik, mely szombaton elmarad. A 47. Zsoltárt, melyben a sófárról szó van, hétszer megismételik. Majd a fuvó mond áldást és *sehechejónut*, erre az előírt kürt-fuvások következnek s a sófárra vonatkozó zsoltárvers. A 145. Zsoltár, *asré* (l. o.), *jehallelu*, 28. Zsoltár és visszahelyezik a Tórát a frigyszekrénybe. A muszaf bevezető imája, *fél kadis*, *muszaf tefilo*, az ismétlésnél betoldott *pijutok* és az úgynevezett kis sófár-fuvások, *Kohaniták áldása. Egész kadis, én kélóhénu, árvák kadisa*, a nagy sófár-fuvást megismétlik, kiegészítvén a hangokat százra. 27. Zsoltár, árvák kadisa, adón ólom. Mincho: *ásré, uvó lecijón, fél kadis*, a mincho *tefiló* megegyezik a sachariszéval, *ovinu malkenu, egész kadis, olénu, árvák kadisa*. Minchó után, még naplemente előtt oly folyó part-

jára mennek, melyben halak vannak, vagy élővízhez és végzik a *taslich* (l. o.) szertartását szokás szerint. Ha az ünnep első napja szombatra esik, e szertartás a második napon történik. Az ünnep második napjának imái az első napéival azonosak. A Tóra-felolvasás anyaga: *I. Mózes* 22. fejezet, Izsák feláldozásáról szól, öt férfit szólítanak a Tóra elé. A maftirnak felolvasandó pentateuchusi rész az előbbi napon olvasottal azonos. A haftóra *Jeremiás* 31. fejezet első 19 verse, Isten kegyelméről irgalmáról szól. F. D.

Rósó *(róse)*, gonosz, antiszemita.

Roth, 1. *Adolf*, főorvos, szül. Miskolcon 1862 márc. 19. A budapesti egyetemen tanult s orvosi diplomájának elnyerése után hosszabb ideig külföldön folytatta tanulmányait. Főorvosa a Stefánia-úti ortopediai intézetnek. Több gépezetet és műszert konstruált. Szaktanulmányai főleg a Zeitschrift für Ortop. Chirurgie c. folyóiratban jelennek meg.

2. *R. Áron*, rabbi, szül. 1830 körül, megh. Siklóson 1897. 1858-tól kezdve volt siklósi rabbi. Irodalmilag is jelentékeny munkásságot fejtett ki. Munkatársa volt a Ben Chananja, a Hamechaker és a Jüdisches Zentralblatt c. folyóiratoknak. A *Rasban* döntvénytár is sűrűn említi nevét.

3. *R. Hugó*, ügyvéd, szül. Ungváron 1877. Jogi tanulmányai során többrendbeli pályadíjat nyert, doktorrá summa cum laude avatták. A kolozsvári ügyvédi kamarának ügyésze volt. Tevékeny részt vett a romániai Magyar Párt megszervezésében és megalakulása óta elnöki tanácsának tagja. D. S.

4. *R. Joel Cevi*, rabbi. 13 éves korában Eisenstadt Méir (l. o.) ungvári rabbi jesivájába került, ahol 7 évig tanult. Előbb berettyóujfalui, később bereznai és végül huszti rabbi lett. Megjelent *Bész Hajócér* c. responsum-gyűjteménye. Meghalt 1892. Huszton.

5. *R. Marcell*, orvos, egyetemi magántanár, szül. Fényesen 1891. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Münchenben végezte. 1914-ben orvossá avatták Budapesten. 1924—27-ig tanársegéd volt a sebészeti klinikán Kolozsvárt. 1927-ben u. o. egyetemi magántanárrá habilitálták. Magyar és külföldi szaklapokban sok tanulmánya jelent meg. Különös figyelmet keltett a csontátültetés tanáról szóló értekezése, amelynek alapján a tanári címet kapta. R. kiváló sebész, Aradon él. Sz. I.

5. *R. Mátyás*, tábori orvos a szabadságharcban. Tagja volt a magyarországi zsidók országos képviseletének, mely az 1848—49-iki országgyűlés tartama alatt a zsidók ügyét intézte. A szabadságharcban, mint a tábori orvosi kar főigazgatója (Kertbeny szavaival: Generaldirector der ungarischen Feldärzte) vett részt. Külföldi kiküldetésében Ausztriában elfogták, majd kiszabadulva Angliában telepedett le, ahol kiváló orvos-író és gyakorló orvos hírét szerezte meg magának. (V. ö. *Bernstein*, «A szabadságharc és a zsidók» 32. l.).

Rothenberg *Ephraim*, rabbi, szül Esztergomban 1798., megh. u. o. 1871. Egy németnyelvű beszédét ismerjük, amelyet 1839 máj. 27. Kopácsy József hercegprimás bevonulásakor tartott Esztergomban.

Rothenstein *Mór*, nyomdász, szül. Budapesten 1864. A nyomdászok vezetőségi tagja. Húsz esztendő óta alelnöke a nyomdászok paritásos békéltető bizottságának, ugyanannyi idő óta tagja a Szakszervezeti Tanácsnak is, amelynek most elnöke. Szerkesztette a Volksstimmet. 1922 óta országgyűlési képviselő. T. Zs.

Róthfeld *Sámuel*, író és hírlapíró, szül. Petrovácon 1857. Bécsben és Párisban tanult. A doktorátus megszerzése után hírlapíró lett és haláláig ezen a pályán maradt. Munkatársa volt az Agence Havasnak, a Neues Wiener Tagblattnak, a Pester Lloydnak, a Politische Correspondenznek, majd a Neues Politisches Volksblatt szerkesztője s társtulajdonosa. *Affaire Thorn-Thilót* c. színművét Bécsben (1882) mutatták be; *Tisza, seine Partei und seine Gegner* c. politikai tanulmánya Münchenben jelent meg (1889).

Rothmann *Armin*, orvostanár, stomatológus, szül. Nagycsehen 1860. Budapesten tanult s miután orvos lett, egyideig az élettani klinikán volt tanársegéd, majd a Poliklinika fogászati főorvosa lett. 1891 óta egyetemi magántanár. Számos szakfolyóiratba írt tanulmányain kívül önállóan megjelent munkái: *Az izommagvakról* (1885); *Patho-Histologie der Zahnpulpa und Wurzelhaut* (1899) stb.

Rott *Sándor*, színész, szül. Budapesten 1871. 1892-ben lépett fel először pesti színpadon, ahol humorával és karakterábrázoló erejével állandó sikereket aratott. Hosszú éveken át vezette a Kis komédia színházát Steinhardt társaságában. Később az Andrássy-úti színházban játszott. 1928. Bécsbe szerződött. Felesége *Türk Berta* ismert színésznő, a pesti német humor egyik népszerű képviselője; fia: *R. Ferenc* színész, szül. u. o. 1901. Gimnáziumi érettségi után színész lett. Elismert táncosszínész és komikus.

Rottenberg, 1. *David Jehuda*, rabbi, szül. 1783., megh. 1857. Előbb a tályai, később a szentpéteri hitközség rabbija volt. Szerzője a *Tehilo Ledovid* c. templomi szónoklatok gyűjteményének.

2. *R. Joszef, Halévi*, rabbi. 1875-ben tasi rabbi lett. Innen a nyirmadai és később a kaszonyi hitközség élére került. Ide sokan zarándokoltak hozzá, hogy tanácsát és áldását kérjék. Homiletikus magyarázatokat tartalmazó könyve *Bené Solisim* c. jelent meg. Meghalt 1911. T. I.

3. *R. M. N.* pedagógus, a kassai zsidó iskola igazgatója és a hitközség titkára. Szerkesztette a kassai Sómér Jiszrael c. hetilapot (1872). Művei: *Ein Wort zu seiner Zeit über hebräischen Unterricht und confessionelle Schule* (Pest 1869).

Rotter *Lajos*, regényíró és hírlapíró, szül. Budapesten 1864. Orvosnak készült, de az orvosi oklevél megszerzése előtt hírlapíró lett. Hosszabb ideig a Pester Lloyd cikk- és tárcaírója volt, majd a Neues Politisches Volksblatt, utóbb pedig a Neues Budapester Abendblatt felelős szerkesztője. Több külföldi lapban ismertette Magyarország politikai, gazdasági és közművelődési viszonyait. Németnyelvű ujságregényei: *Johann Orth; Der Zar und die Nihilisten; Zola-Dreyfuss; Der Pistolenschuss; Hunger.* Sz. G.

Rottmann *Mozart*, festő, szül. Ungvárott. Nagycsaládú ungvári köszörüsmester fia, ki a

zene iránt való nagy szeretetéből nevezte el fiát a nagy zeneszerző Mozart után. A fiú is nagy hajlandóságot érzett a zene iránt és előbb Bécsben a konzervatoriumba járt, majd Münchenben és Budapesten festeni tanult. Novellisztikus tartalmú életképekkel *(Készülődés a templomba, Ozsonna)* és főleg női arcképekkel lépett fel először. Már korán bibliai tárgyú és a zsidó népéletéből vett életképeket is festett. *(Jób; Sámson kigunyoltatása; Talmudista; Talmudi vita; Fiatal rabbi; Talmudi fejtörés.)* F. B.

Rov *(h)*. Többség. *R. minjan:* numerikus többség. *R. binjon:* az erkölcsi tekintély túlsúlya. *R. kósz:* a serleg nagyobb fele, amelyet meg kell inni a szertartásoknál.

Róv. Rabbi. A héber rav korrumpált alakja, l. *Rav.*

Rovásírás. Fába metszett írásjelek, amilyeneket Erdélyben a székelyek elvétve még ma is használnak. Sebestyén Gyula azzal kapcsolatban, hogy kimutatta a székelyek kabar származását, (l. *Székely)*, azt állítja, hogy az Erdélyben talált csikszentmiklósi és enlakai rovásos fölirat, az óhéber írás változata, amelyet még a kabarok hoztak a székelyföldre. U. L.

Rózsa, 1. *Dezső*, tanár, irodalomtörténetíró, szül. Budapesten 1885 márc. 19. A budapesti, párisi és oxfordi egyetemeken tanult s miután Budapesten tanári és bölcsészetdoktori oklevelet nyert, a fővárosi kereskedelmi iskolák angol nyelvtanára s az egyetemen az angol nyelv lektora lett, újabban pedig a zsidó gimnáziumokban is tanár. Shakespeare tanulmányai a Magyar Shakespeare-társban jelentek meg; tagja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottságának, a Műveltség Könyvtárának Világirodalom c. kötetében pedig ő írta meg az angol irodalom és az angol dráma történetéről szóló részt. Számos magyar és külföldi folyóirat munkatársa. *Marlowe-fordításai* a Kisfaludy-Társaság kiadásában jelent meg, az *Al-Shakespearei drámák* pedig az Akadémia kiadásában. Ezenkívül számos angol művet fordított le magyarra és több tanulmánya jelent meg az angol-magyar és német-magyar szellemi vonatkozásokról. Nagyobb önállóan megjelent művei: *A francia irodalom klasszikusai; Angol költőkből; Emerson; Thomson és a természetérzék Shakespeare előzői.* I. Marlowe. II. Greene. III. Peele. IV. Lyly.

2. *R. Félix*, orvos, szül. Földesen 1870., megh. Budapesten. Stiller tanár asszisztense volt a zsidó-kórházban. Cikkei a Gyógyászatban, Orvosi Hetilapban, Pester Med. Chirurg Presseben jelentek meg. Megírta a *Pesti Izraelita Hitközség történetét* (Budapest 1897).

3. *R. Miklós* író és hírlapíró szül. Pápán 1873. Előbb könyvkereskedő-segéd, de azután magánúton elvégezte középiskolai tanulmányait és a budapesti egyetemen jogi doktorátust szerzett. 1892-ben hírlapíró lett. A Hétnek segédszerkesztője, majd felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa volt. Nagy buzgósággal vett részt a modern magyar képzőművészeti irányok érdekében folytatott harcokban. Munkácsy Mihálynak, a Nemzeti Szalonnak, majd az általa alapított Művészház c. művészegyesületnek titkára, a Képzőművészek Új Társaságának (Kut) igazgatója volt. 1909-ben kiadta Kecskeméthy Aurél naplóját. Megjelent több verseskönyve, novelláskötete és regényfordítása. A Népszínházban színrekerült *A hit* c. népszínműve. A lapokba műkritikai cikkeket ír. Munkái: *Zichy Mihály művei; A magyar impresszionista festészet; A népművészetről* (Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete* c. munkájának I. és II. kötetében). Sz. G.

4. *R. Mór*, orvos és író, szül. Debrecenben 1856. Mint honvédezredorvos Debrecenben állomásozott, ahol később a zsidó betegsegélyzők orvosa lett. Cikkei a Nagyváradban, nagyváradi Szabadságban, Társadalomban, Debreceni Ellenőrben s orvosi szaklapokban jelentek meg. Költeményeket is írt. Önálló művei: *Materializmus és idealizmus* (Nagyvárad 1889); *A szerelem physiologiája* (1891); *Az egészség művészete* (1898); *A természettudományi bölcselet példabeszédekben* (1899); *A szerelem embertana* (1896),

5. *R. S. Lajos*, operaénekes, szül. Körmenden 1877., megh. Detroitban (Egyesült Államok) 1922 dec. Előbb kereskedő volt Pécsen, de 1902. már feltűnt a Népszínházban, ahonnan vidékre, majd 1902. a M. Kir. Operaházhoz került s ott hatalmas és szép színezésű organumával állandó sikerrel énekelte a hősbariton szerepeket. 1919 telén az antiszemita tüntetések következtében Bécsbe szerződött, majd Amerika nagyobb városaiban vendégszerepelt, mindenütt igen nagy sikerrel.

Rózsaági *Antal**, novella- és regényíró, szül. Sajóládon 1829., megh. Aradon 1886. Mint honvéd végigküzdötte az 1848/49-iki szabadságharcot és a branyiszkói csatában súlyosan megsebesült. Három évi bujdosás után Bécsben egyetemi hallgató lett, majd Győrbe költözött és megalapította a Győri Közlöny c. napilapot. 1861—62-ig Pesten a Gombostű c. szépirodalmi és divatlap szerkesztője volt. Egyideig hivatalnokoskodott, azután letette a tanári vizsgát és előbb a kassai, majd az aradi főreáliskolában a francia nyelvet tanította. A napilapokba politikai és gazdasági cikkeket írt. Regényei és elbeszéléskötetei: *Kisvárosi titkok* (1859); *Mintegy tíz év előtt* (1860); *Esti órák* (1861); *A fertálymágnások* (1862); *Tollrajzok* (1864); *Az életből* (1876); *Össze-vissza* (1883); *Hova lettek a milliók* (1885). Sz. G.

Rózsahegyi *Kálmán*, színművész, szül. Endrődön 1873 okt. 6. A színművészeti iskola elvégzése után vidéken működött. 1897-től kezdve a budapesti Magyar Színház, 1910 óta a Nemzeti Színház tagja, majd 1923-tól kezdve annak kinevezett örökös tagja. 30 éves jubileumát nagy ünnepségek mellett ülték meg ugyanekkor. 1926-ban amerikai művészi körúton volt és rendkívüli sikereket aratott. A néphumor egyik legjobb interpretálója, de époly kiváló a Shakespeare és Molière drámák komikus szerepeiben is. A magyar tárgyú színművek szerepein (Gonosz Pista, Matyi stb.) kívül legfőbb alakításai: Grumio *(Makrancos hölgy)*, Sirásó *(Hamlet)*, Ragendan *(Cyrano)*, Scapin stb. Fia: *R. László**, hírlapíró.

Rózsavölgyi, 1. I. *Gyula*, R. Márk (l. o.) fia, zeneműkiadó, szül. 1850., megh. Budapes-

ten. Megalapította a Rózsavölgyi és Társa céget, amely nagy érdemeket szerzett a magyar zeneművek kiadásában és terjesztésében. Több mint 5000 kiadványa van. A R.-cégnek Lipcsében is van fiókja és a magyar zenét külföldön is szolgálja.

2. *R. II. Gyula**, volt budapesti alpolgármester, szül. Nagykanizsán 1851., megh. Budapesten 1924. Jogi tanulmányait a győri jogakadémián végezte. Öt évet töltött a honvédelmi minisztérium szolgálatában, 1874. pedig a fővárosnál vállalt állást. A hivatalos rangsorban gyorsan haladt fölfelé. 1891-ben tanácsnokká, 1897. alpolgármesterré választották. Amikor 1915. nyugalomba vonult, Ferenc József király az udvari tanácsosi címmel tüntette ki. Különösen a főváros tanügyének fejlesztésével és európai színvonalra emelésével szerzett érdemeket. Az ő kezdeményezésére rendezték a kisdedóvóoktatást és önállósították a városi felsőkereskedelmi iskolákat.

3. *R. Márk*, zeneszerző, szül. Balassagyarmaton 1787., megh. Budapesten 1848 jan. 23. Eleinte ügynök volt, de már ekkor megpróbált magyar táncokat kottára írni. Ő az első csárdásszerző. Első fellépésével olyan sikert aratott, hogy hangversenykörútra indult. 1814-ben Baján, 1819. Pesten telepedett meg s 1837. a Nemzeti Színházhoz szerződtették. Itt azonban csak rövid ideig volt, mert állandóan vidéki hangversenykörútra járt s ez alkalmakkor kizárólag saját szerzeményű magyar nótáit játszotta el. Szerzeményeit később fia, R. Gyula (l. o.), a R.-cég alapítója adta ki. Petőfi gyönyörű költeményt szentelt emlékének.

Rózsay *József*, orvos, szül. Lakompakon 1815., megh. Balatonfüreden 1885 máj. 20. Atyja (Rosenfeld) Festetich gróf uradalmi orvosa volt. Bécsben tanult s ott volt eleinte kórházi orvos és miután a legkitünőbb német egyetemeket bejárta, Pestre jött. A szabadságharc alatt tábori kórházi orvos volt, majd a Szegényház, később a főváros és Pestmegye főorvosa lett s ezeket az állásokat egész életén át megtartotta. 1864. a M. Tud. Akadémia tagjául választotta, a királytól pedig *muraközi* előnévvel magyar nemességet kapott. Nagy érdemei vannak a zsidók megmagyarosításában s a negyvenes években a Magyarító Egylet-nek egyik kezdeményezője volt. Élete végéig a zsidó közélet vezető tagja és egyidőben a hitközség elnöke is volt. Számos tanulmánya jelent meg magyar és német szakfolyóiratokban. Önálló munkái: *A gyógyászat a héberéknél és a zsidó orvosok a középkorban* (1863); *A peklenicai hegy kátrány* (1863); *A véredényrendszer és a légzőszervek aggkori változásai* (1864); *Észleletek az aggkor élettani és kórtani változatai köréből* (1865); *Adatok a járványok oktani viszonyaihoz* (1868); *Adatok a hagymáz oktanához* (1868); *A hullák elégetéséről* (1874); *Börtönügy* (1879); *Tanulmány a régi zsidók orvostanához* (1875).

Rozsnyó *(Rožnava*, Cs.-Szl.), rend. tan. város, Gömör vármegyében. 1850-ig nem lakhattak zsidók R.-n. Glatter Albert kereskedő kapott először letelepedési engedélyt 1850. Ettől kezdve gyors tempóban fejlődött a hitközség. 1857-ben már rabbit is választott Deutsch Izsák személyében, aki nagy talmudtudós volt s 1873. bekövetkezett halála után kéziratban számos munkát hagyott hátra. A hitközség első előljárói Moskovits Zsigmond és Kohn Sámuel voltak. Az ő kezdeményezésükre emeletes házat vett a hitközség s itt rendezte be első imaházát. 1877-ben választott először elnököt, ugyanakkor létesült a Chevra Kadisa (jelenlegi vezetője Rosenblüth Jenő) és az elemi iskola, melyet 1894. az állam vett át. Az imaházat 1890 tűzvész pusztította el s három év mulva felépült a modern stílusú új templom. A hitközség intézményei: a Nőegylet, melynek Rosenblüth Jenőné az elnöknője és a Szociális Egyesület, mely Karsai Jenőné vezetése alatt áll. A hitközség évi költségvetése 90,025 ćk., melyből kb. 10,000 ćK.-t költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközségnek — mely jelenleg egy szervezethez sem tartozik — lélekszáma 437, a családok száma 71, adót 124 fizet. Foglalkozás szerint: 8 nagykereskedő, 3 gazdálkodó, 6 szabad pályán levő, 60 kereskedő, 5 ügyvéd, 7 köztisztviselő, 6 orvos, 16 magántisztviselő, 8 iparos, 1 mérnök, 4 magánzó. A hitközség tagjai közül 84 vett részt a világháborúban és 15 esett el. Mai vezetősége: Lemberger Izsó főrabbi, Lissauer József elnök, Grünwald Henrik alelnök, Kellner Mór és Schwarc Dezső gondnokok, Stempel Henrik pénztárnok, Demeter Gyula jegyző, Strausz Miksa ügyész, Karsai Jenő, Roth Henrik, ifj. Róth Sándor és Herz Géza választmányi tagok.

Ruách hakódes *(h.)*. *Szent Lélek*, szent Szellem. A bibliai irodalomban sugallatot, de igazlelkűséget, lelkiismeretességet, buzgalmat is jelent. «Tiszta szívet teremts nekem, Isten és szilárd szellemet újíts fel bennem; ne vess el magadtól és szent szellemedet ne vedd el tőlünk» *(Zsolt.* 51. 12, 13). Rendszerint a próféták érezték magukon Isten szellemét és ezt a talmudi irodalom szintén R.-nek mondja. De van a kabbalisztikus tudományban olyan használata is e szónak, amely közelebb áll már ahhoz a Szentlélekhez, amely az Újtestamentom szerint Istent helyettesíti és isteni része a Szentháromságnak. A zsidó felfogás természetesen kizárja az isteni egység felosztását és ennélfogva a Szentlélek nem mint Isten mellett való isten él a képzeletében, hanem mint isteni principium csupán és mint cselekvő erő oly esetekben, mikor a cselekvés nem volna Istenhez elég méltó. A Midrás és az ókori aram bibliafordítások *(Targum*, l. o.) olykor a való tényekkel meg nem egyező jelenségek áthidalására, vagy a bibliai személyek ajkán természetellenesnek hangzó kijelentések naturizálására jelentetik meg a R.-t, vagyis egy-egy szót vagy kifejezést, amit ember nem mondhatott, vagy azért, mert azt, amiről beszél, akkor még nem tudhatta, vagy azért, mert azzal amit mond, vétheteze az igazság ellen, a R.-nek tulajdonítanak. A R.-t ilyen esetben mindig védelmező géniusz, a Szentlélek, amely Isten szentjeitől elhárítja a hazugságot és megszólal az ajkukon, mikor olyat kell mondaniok, amiről ők még nem tudhatnak, de tudhatja a R. A R. tehát éppen az ellenkező szerepet játsza, mint

Sátán, aki gáncsot vet az ember elé, hogy megvádolhassa. L. *Szent és szentség.* F. M.

Rubin *Azriel Jechiel,* rabbi, megh. 1913. A nagymihályi hitközség messze földön híres dájanja volt. Művei: *Acé Jaar, Szedé Jaar* és *Szedé Hoir.* T. I.

Rubinstein, 1. *Erna,* hegedűművésznő, szül. Nagyszebenben 1903 márc. 2. A Zeneakadémián Hubay Jenő tanította. A legkiválóbb hegedűművésznők közé tartozik és Amerikában is nagy sikereket aratott. K. K.

2. *R. Mátyás,* rabbi, szül. Dunapentelén 1867 dec. 27. 1882—93-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1892-ben avatták bölcsész-doktorrá Budapesten, 1894. pedig rabbivá, 1895. Mindszent választotta meg rabbijának, 1897. Orosháza, 1902 óta szekszárdi főrabbi. Szaktárgya az ókeresztény története és több ily irányú szakdolgozata jelent meg. Munkái: *A biblico-talmudikus higiene* (Budapest 1892); *Háborús imák és beszédek* (Szekszárd 1915). Cikkei az Egyenlőségben, a Bloch Emlékkönyvben, az Imit Évkönyveiben, a Blau Emlékönyvben, a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentumsban, a Revue des Etudes Juivesben és Magyar Zsidó Szemlében jelentek meg. F. D.

3. *R. Mesullam,* rabbi, szül. Oroszvárott, ahol nagyatyja, *R. Dávid* mint rabbi működött. Apósának, *Veigelsberg Cháim* rabbinak halála után választották meg Kiskőrösön 1866. s ott működött haláláig, 1898-ig. Halachikus és aggadikus magyarázatait *Mabit* c. alatt adta ki (Kiskőrös 1886).

Rubinyi *Mózes,* tanár, nyelvészeti és irodalomtörténeti író, szül. Debrecenben 1881 ápr. 1. Az egyetemet Budapesten és Lipcsében végezte. A bölcsészetdoktori és tanári oklevél megszerzése után a M. Tud. Akadémia megbízásából a bukovinai és romániai csángóvidékeket tanulmányozta 1901—03 közt. Azután a fővárosnál lett középiskolai tanár. Számos nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányt írt szaklapokba és folyóiratokba. Sajtó alá rendezte Mikszáth Kálmán irodalmi hagyatékát 17 kötetben és *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezéseit* (1922), továbbá Mauks Kornélia *A borzvári kastély titka* c. művét (1924). Munkái: *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához* (1901); *Újabb adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához* (1902); *Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből* (1903); *Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései* (1904); *Tanulmányok a romániai csángókról* (1906); *Általános nyelvtudomány* (1907); *A világnyelv kérdése* (1907, németül 1914); *Nyelvesztétika* (1908); *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve* (1910); *Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története* (1911); *Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve* (1912); *A hangutánzás problémájának története* (1912, németül 1913); *Mikszáth Kálmán élete és művei* (1917); *Ibsen Henrik* (1918); *Vajda János* (1922); *Kiss József* (1923); *Herczeg Ferenc* (1926); *Kiss József élete és munkássága* (1925).

Rubovics *Márk,* festő, szül. Budapesten 1867. Tanulmányait a mintarajziskolában kezdte, azután Bécsben, Berlinben és Párisban dolgozott. Biharival, Karlovszkyval együtt 1891. magán festőiskolát tartott fönn. Egyideig a Nemzeti Szalon műtárosa volt. A Műcsarnokban állított ki először. Gyűjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban. Kisméretű életképeket *(Érdekes olvasmány),* tájképeket *(Eső után)* és csendéleteket fest. F. B.

Rudolfer *Antal,* rabbi, szül. Galgócon 1864 júl. 4. 1883—92-ig a budapesti Rabbiképző növendéke. 1891-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1893. pedig rabbivá. 1894 óta alsólendvai főrabbi. Munkája: *Midrás Numeri-Rábba* (1891). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében és a Magyar Zsinagógában jelentek meg. F. D.

Rust *József* *, esztétikus és nagykereskedő szül. Pesten 1860. Jogot végzett a pesti és a lipcsei egyetemen, majd apja R. Bernát textilnagykereskedésébe lépett. Széleskörű társadalmi tevékenységet fejtett ki. Kezdeményezésére épült a Lipótvárosi Kaszinó palotája. Javaslatára a Lipótvárosi Kaszinó képzőművészek és zenészek jutalmazására nagyobb díjakat tűzött ki. Több évig a Budapester Tagblatt politikai napilap színikritikusa volt. Mint Gyulai Pál meghitt barátja több esztétikai és kritikai tanulmányt írt a Budapesti Szemlébe. 1909-ben udvari tanácsos lett.

Ruszinszkó zsidósága. Ruszinszkóban a legutolsó népszámlálás szerint (1921) 93,023 zsidó él. Az összlakossághoz (604,745) viszonyítva 15·28%-nak felel meg. Az impérium változása óta Ruszinszkóban 5642 zsidóval több lakik, mint azelőtt. Ez a növekedés 6·46%-ot tesz ki. Ezen a területen kétféle hitközség van: orthodox és kongresszusi. Kongresszusi hitközség azonban egész Ruszinszkóban csak egy van, Ungváron, a többi orthodox. Az orth. hitközségek egyelőre a pöstyéni Jüdische Kanzleihoz tartoznak. Több ízben történtek kísérletek egy önálló ruszinszkói zsidó iroda felállítására, de siker nélkül, a törvényes előírások miatt, amelyek úgy intézkedtek, hogy önálló irodát csak akkor állíthatnak fel a ruszinszkói hitközségek, ha annak felállítására a hitközségeknek több mint 60%-a szavazott; a megtartott szavazáskor azonban csak 30% szavazott az önálló iroda mellett. A zsidóság mostoha gazdasági körülmények között él. Az ország gazdaságilag meglehetősen zárt terület, sok kopár és terméketlen vidékkel és a lakosság csak a legnagyobb nehézségek árán tud boldogulni. Ez alól a zsidók sem lehetnek kivételek. R.-nak 80%-a nyomorog, 15%-a a létminimumot szerzi meg és 5%-a rendelkezik csak vagyonnal. A zsidóság elég tekintélyes része foglalkozik földmíveléssel és általában őstermeléssel (25%). Kis- és nagykereskedéssel (ideértve a kereskedelmi alkalmazottakat is) 38% foglalkozik, a többi napszámos és ipari munkás, vagy fuvarozó (16%). R.-nak foglalkoztatási aránya pl. Szlovenszkóhoz viszonyítva sokkal kedvezőbb, mert itt kevesebb a foglalkozás nélküli családtag, ami arra vezethető vissza, hogy a rossz gazdasági viszonyok mindenkit munkára kényszerítenek. A rossz gazdasági helyzet miatt nagy szerep jut a zsidó jótékonykodásnak. A nőegyleteken kívül, különösen a Joint Distribution Comitee végez e tekintetben hatalmas munkát. A Joint központi irodája Munkácson van, ahonnan

szisztematikusan irányítják a jótékonykodás munkáját. A Joint árvagyámolító intézetében több mint 300 zsidó árva talál otthonra. Ezenkívül nagy mechanikai és elektrotechnikai műhelyt rendezett be, ahol e szakmában tanoncokat és segédeket képeznek ki és ahol állandóan 30—40 zsidó munkás keresi meg kenyerét. A Joint segítségével létesült Munkácson 1926. a Nekuda könyvnyomda és könyvkiadó vállalat. Huszton nagyarányú kosár-szalmafonó műhelyt, Jasinán pedig taliszgyárat állított fel a Joint. Hozzávetőleges számítás szerint 1919 óta az amerikai Joint Ruszinszkóban több mint 700,000 dollárt invesztált. Minden nagyobb ruszinszkói zsidó centrumban zsidó hitelszövetkezeteket állított fel. Így Beregszászon (Beregsas), Bilkén, Huszton, Jasinán, Munkácson (Mukačevo), Solotvinán, Ternovon, Técsön, Ungváron (Užhorod), Volovojén és Nagyszőllősön (Sevliuš). Ez a 11 zsidó hitelszövetkezet igen értékes gazdasági munkát végez és hasznos működése révén különösen a kiskereskedők és iparosok helyzetén lendít sokat. A 11 hitelszövetkezetnek közel 5000 tagja van és az 1926. év végéig kihelyezett kölcsönök összege meghaladja a 5.000,000 čk.-t. A zsidóság 1918 után nemzeti alapon szervezkedett. Úgy a községi, mint a parlamenti választások alkalmából önálló pártként indult a választási küzdelembe és most már minden község választmányában zsidópárti képviselők is ülnek, Munkácson (Mukačevo), Nagyszőllősön (Sevliuš) zsidó-párti alpolgármesterek vannak és egy zsidó képviselő a csehszlovák parlamentbe is bejutott kommunista programmal. Ruszinszkó 93,023 lélekszámú zsidóságából 79,722 vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, ami 85·7%-nak felel meg. Anyanyelv szerint 70% magyar, a többi jiddis, szlovák és ruszin anyanyelvű. A mostoha gazdasági viszonyok miatt, melyek között a ruszinszkói zsidók élnek, nem fejthettek ki nagymérvű anyagi hozzájárulást Palesztina felépítéséhez. Évente körülbelül 6—700 sékelt árusítanak, 30—40,000 čk.-val járulnak a Nemzeti Alaphoz. Kulturális téren a Héber Iskola Egyesület fentartásával nagyszabású munkát fejtenek ki. Ruszinszkóban 47 cionista helyicsoport van. A cionista mozgalom két lappal rendelkezik, ezek: a jiddis nyelvű Dus Jidische Folksblatt (Munkács, 1923. Szerk. Sauber Simon. V. évfolyam) és a magyar nyelvű Zsidó Néplap (Ungvár, 1919. Szerk. Szerény Béla. IX. évfolyam). A mozgalom vezetői: Sternbach Vilmos, Spiegel Sándor, Guttmann Mózes, Steiger Náthán, Szerény Béla, Palkovics N., Juszkovics Mór, Weingarten A. Sajtóképviselete a nem cionista irányzatnak is van. 1927. megalakult Munkácson a Jidische Zeitung, amely *Spira*, munkácsi főrabbi szolgálatában a liberális, cionista-mizrachista zsidóság ellen harcol. A ruszinszkói zsidó sajtó érdemes munkásai az említetteken kívül: Bolgár Mózes (Zs. Néplap), Klein Mór (Zs. N.), Goldstein Mór (Zs. N.), Lövenkopf Kálmán Zs. N.), Spiegel S. (Jid. Folksbl.). 1921-ben alakult meg Munkácson a Ruszinszkói Héber Iskola Egyesület, azzal a céllal, hogy elemi és középiskolák felállításával a héber nyelv reneszánszát mozdítsa elő. Már az első évben Munkácson, Huszton, Svaljaván. Torunban, Jasinán, Beregszászban héber elemi iskolákat, 1924. Ungváron és Beregszászon elemi iskolákat, 1925. Nagyszőllősön héber elemi iskolát létesítettek. 1923 okt. 1. nyilt meg Munkácson a Cs.-Sz. köztársaság első hébernyelvű reform reál-gimnáziuma, majd 1927. a gimnázium keretében a héber tanítóképző szeminárium. Jelenleg 7 elemi 9 tanerővel és 580 növendékkel, 1 gimnázium 9 tanerővel és 340 növendékkel, 1 tanítóképző szeminárium 12 növendékkel áll a héber kultura terjesztésének szolgálatában. Az összes héber iskolák nyilvános jellegűek. A héber nyelv mellett intenzíven tanítják az állami, valamint a ruszin nyelvet is, míg a gimnáziumban az angol és német nyelv tanítása a rendes tantárgyak közé tartozik. A héber iskolák ügyeit a Munkácson székelő Héber Iskola Egyesület évről-évre megválasztott vezetősége intézi, a felügyeletet pedig a ruszinszkói állami iskola-inspektorátus végzi. Zsidó sportegyesületek közül a munkácsi Hagibor és a huszti Sámson működnek. Ezenkívül hatalmas cserkész-mozgalom van Ruszinszkóban. A zsidó cserkészek száma közel van az ezerhez.

Irodalom. A mai ruszinszkói zsidó irodalom a kezdet-kezdetén van és leginkább a zsidó ujságokban jelennek meg irodalmi alkotások. *Szerény* Béla (Ungvár) zsidó tárgyú novelláival és több, ügyesen megkomponált jiddis színdarabjával (*Der nächtiger Tug; Hámán; Visszatérők*, stb.) keltett érdeklődést. Szorgalmasan fordít héberből és jiddisből magyar nyelvre. A régebbi zsidó irodalmi életből is jól ismert *Bolgár* Mózes (Huszt) leginkább zsidó politikai cikkek irásával foglalkozik. *Sauber* Simon (Munkács) jiddis nyelven ír humoros karcolatokat és tanulmányokat. *Hakohen Weingarten* Sámuel (Munkács) talmudfilozófiai és zsidó társadalmi irásaival vonta magára a figyelmet. *Waldstein* Emil (Ungvár) cseh nyelven irja zsidó szociálpolitikai cikkeit és egy nagyobbszabásu németnyelvű könyvet jelentetett, meg R.-ról. S. L.

Ruttkay *György*, hírlapíró és színműíró, szül. Budapesten 1890. *R.-Rothauser Miksa* (l. o.) iró fia. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol doktori oklevelet szerzett. Most Az Est bécsi szerkesztője. A *Nagy cél* c. egyfelvonásosát 1908. mutatta be a Magyar Színház. *Keringő* c. háromfelvonásos vígjátéka 1916. került színre a Vígszínházban, majd a bécsi Deutsches Theaterben és több más német színpadon is. *A nagyvilági nő* c. vígjátékát a Vígszinházban adták elő 1920. Sz. G.

Ruttkay-Rothauser *Miksa* (írói nevén Ruttkay György), hírlapíró és színműíró, szül. Vácott 1863., megh. Budapesten 1913. A magyarországi német hírlapírás jeles tehetségei közé tartozott. Előbb a Neues Pester Journal munkatársa volt, majd 1890 óta a Pester Lloyd szerkesztőségének kötelékében dolgozott, mint tárcaíró, majd Silberstein-Ötvös Adolf halála után, mint színházi kritikus. Nagy propagandát fejtett ki a modern magyar színműirodalomnak külföldön való ismertetése és térhódítása érdekében. Ő maga is több színdarabot és regényt fordított németre. Jelentékeny sikere volt eredeti színpadi

műveivel is. A Népszínházban került színre *Peking rózsája* c. operettje Stojanovics Jenő zenéjével és *Holtomiglan* c. színműve, az Operában Hubay Jenő megzenésítésében *Moharózsa* c. dalműve, a Nemzeti Színházban *Sötétség* és *Az első és a második* c. színműve, valamint *Vénusz* c. vígjátéka. Sz. I.

Rút Könyve, a bibliai könyvek egyéb «szent iratok» csoportjába tartozó könyv. Az öt Megilla (l. o.) közé sorozzák, melyek között a kánoni sorrendben a második. Héber neve: *Rusz*. A liturgiában mint a zsinagóga sovuószi olvasmánya szerepel. A könyv tudvalevőleg kalászérés idején történt eseményt beszél el és a kalászérésnek sovuósz az ünnepe. Falusi történet, amely nagyon egyszerű. Az előadás világos, bonyodalmak és meglepő fordulatok nélkül való, igazi költészet utánozhatatlan művésziességgel. Noémi éhség következtében kivándorolni kényszerül, egyik menye, Orpa, marad az óhazában, a másik Rút, bár a Noémihez való rokoni köteléke férje halálával meglazult, híven követi őt. Kalászszedegetés közben ismerkedik meg Boázzal, kinek később felesége lesz. Rút moabita származású nő — e frigyből származott tizedik nemzedéken Dávid király. Rút nem hősnő, hanem csöndes, szerény asszony, főerénye: a hű kitartás (a küzdelmes szegénység éveiben sem szakad el anyósától, Noémitól). Az univerzalitás gondolata jut benne kifejezésre; nem zsidóvérből is származhatott a zsidók királya és dalnoka: Dávid. Az Imit Bibliájában R.-t Bárány József (az ifjúsági kiadásban Eisler Mátyás), a Frenkel-féle Bibliában pedig Pfeiffer Izsák fordította. 4 fejezetből áll. F. D.

S

Saáló *(h.). Kérdés.* A rituális életben kétes esetek tisztázására irányul. A népies nyelvhasználatban a fogalom értelme a kasrusszal (l. o.) összefüggő dolgokra korlátozódik. Ilyen vonatkozásban értik S. alatt a levágott szárnyas begyének és belső részeinek megvizsgálását annak a megállapítása végett, hogy nem szenvedett-e az állat olyan betegségben, amely rituális szempontból élvezhetetlenné teszi. A vizsgálatot erre képesített funkcionáriusok végzik (rabbi, dajjan). Ennélfogva magát a vizsgálatot is S.-nak (vulg. sajle) nevezik, mert arra a kérdésre (saáló) felel, hogy kóser, vagy teréfó-e a megvizsgált állat. Ilyen vizsgálat alá esik természetesen a levágott szarvasmarha is. L. *Teréfó.*

Saálósz u-Tesuvósz, l. *Responsumok.*

Saatnéz *(h.). Vegyes szövés.* A vegyes szövésű ruha viselését a Biblia eltiltotta: «Kétféléből készült ruhát, vegyes szövésből, ne ölts fel.» (*Móz.* III. 19. 19). «Ne ölts fel vegyes szövést, gyapjut és lent egybeszőve.» (*Móz.* V. 22. 11). Maimuni szerint ez a törvény a környező népek szokásainak kiküszöbölését célozta. E törvény mai napig érvényben van és a szigorú ritusuak nem öltözködnek S.-ban. Vegyességi tilalmat tartalmaz a *Kilájim* törvénye is. Ez baromra, vetőmagra, szőlőre és ruhára vonatkozik. «Ne szánts ökörrel és szamárral együtt.» (*Móz.* V. 22.) «Szántóföldedet ne vesd be kétféle vetőmaggal és a szőlődet ne vesd be kétféle vetőmaggal.» (*Móz.* III. 1, 9). E tiltott vegyességekhez számítható a tejeshusos keverésének tilalma is. L. *Kasrusz.*

Sabbasz chazón, a prófétai olvasmányról és nem a tórai hetiszakaszról elnevezett szombat, amikor a haftóra (*Jes.* 1. f.) Chazon Jesájóhuval kezdődik, ez pedig mindig az áv hó 9-ét megelőző szombat, a tammuz 17-e és tisó beáv között eső három gyászhét harmadik szombatja. A gyászhetek ezen szombatján már a tiso beóvkor felolvasandó *Siralmak Könyvének* moll-dallamában olvassák a haftorát. Rendszerint maga a rabbi kapja ezt a tisztséget. F. D.

Sabbasz nachmu *(Vigasztalás szombatja),* a zsidó naptárban az áv hó 9-e (tiso beáv) utáni szombat, mely a «Nachmu, nachmu ámmi» kezdetű haftóráról nyerte elnevezését.

Sabbasz suvó *(Megtérés szombatja),* a zsidó naptárban az újév és engesztelő nap közé eső szombat, mely a *Suvo Jiszroel* kezdetű haftóráról nyerte elnevezését.

Sabbósz *(h.). Szombat,* Korrumpált kiejtéssel *sabesznak* mondják. A zsidóság legjellegzetesebb ünnepnapja és munkatilalma kulturhistóriai fontosságra emelik, mert az emberiség szociális fejlődésébe a szombatra vonatkozó törvényekkel a Biblia ágyazta bele a hetenkinti kötelező munkaszünet gondolatát. (L. *Szombat.)*

Sabbósz hagódól *(Nagy szombat),* a zsidó naptárban a peszachot megelőző szombat. Elnevezésének okát és eredetét még nem tisztázta a tudomány. Nem lehet a keresztény nagyszombat utánzata, mivel régebben az újév előtti szombatot is így nevezték.

Sacharisz, a mindennapi reggeli ima héber neve. Megfelel a jeruzsálemi Szentélyben hozott reggeli áldozatnak. A zsinagógai év bizonyos napjain kihagyásokkal, illetőleg betoldásokkal mondják. Öt egymástól megkülönböztethető részből áll: (1) Bevezető rész. (2) Hálaadó Zsoltárok. (3) Sémá. (4) Tefillo. (5) Befejező rész. 1. A bevezető rész tartalmazza az úgynevezett reggeli áldásokat *(Birchosz hasachar),* melyek általában hálaadó tartalmuak. Ugyancsak e részbe foglalják a Biblia és hagyomány áldozati szakaszait, melyek az elpusztult jeruzsálemi szentélyre emlékeztetnek *(Korbonosz).* E bevezető, első rész a 30. Zsoltárral végződik. 2. A hálaadó Zsoltárokat magában foglaló rész áldással kezdődik és végződik. A bevezető áldás a *boruch seómár.* Majd ezek a bibliai részek következnek: *I. Krónikák* 16. 8—37, továbbá *Zsolt.* 99. 5; 99. 9; 78. 38; 9. 12; 25. 6; 68. 35—36; 94. 1—2; 3. 9; 46. 8; 44. 13; 20. 10; 21. 19; 33. 20—22; 85. 8; 44. 27; 81. 11; 144. 15; 13. 6. *(Hódu*

laadonoj) 100. Zsoltár *(mizmor leszodó)*, *Zsolt.* 104. 31; 113. 2—4; 135. 13; 103. 19; *I. Kir.* 16. 31; *Zsolt.* 10. 16; 33. 10; *Péld.* 19 21; *Zsolt.* 33. 11; 33. 9; 132. 13; 135. 4; 94. 14; 78. 38; 20. 10. *(jehi chevód)*, *Zsolt* 84. 5; 144. 15 és 145. *(ásré)* 146—150. *Zsolt.* 89. 53; 135. 21. *I. Krónikák* 29. 10—13; *Nechemja* 9. 6—12. *II. Mózes* 14. f. 30. v.-től 15. f. 19. v.-ig. E dícsérő dalokat tartalmazó bibliai részeket befejezi az áldás: *jistabach*. 3. A tulajdonképpen való ima itt kezdődik, *borchuval*, mely csak közösség (l. *Minján*) jelenlétében mondható. E rész gerincét a *semá* ima alkotja. Ez megelőzően két áldást, befejezésül pedig egy áldást mondanak. A bevezető áldás *jócér órtól jócér hamórószig*, a másodig pedig *ahávó rabbótól beahavóig* terjed. Majd a *semá* szakaszai következnek, nevezetesen *semá V. Mózes* 6. 4—8, *vehójó im somóá V. Móz.* 11. 13—21; *cicisz IV. Móz.* 16. 37—41. A befejező áldás itt kezdődik *(emesz véjáciv)* s *goál jiszróélig* tart. 4. Az ima főrésze a téfilló, vagy 18 (illetőleg későbbi betoldás folytán 19) áldásmondás. Állandó része, melyet minden alkalommal, ünnepnapon is mondanak, az első három és az utolsó három áldás. E tizenkilenc áldás a következő tartalommal bír: az ősatyák, a feltámadás, Isten szentsége, az értelem, a megtérés, a megbocsátás, a megváltás, a gyógyulás, a termés áldása, a számkivetettek összegyűjtése, az ítélet, az eretnekek, a jámborok, Jeruzsálem felépítése, Dávid dinasztiájának dicsősége, az ima, a szent szolgálat, hálaadás, áldás. Az állandó (1—3, 17—19) áldások inkább hála, a közbeesők (4—16) könyörgő tartalmuak. Ezt az imát, miután a község elimádkozta, az előimádkozó megismétli. Ezen ismétlésnél mondják a *kedusát* (néha szlichosz-részleteket illesztenek be, l. *Szlichósz*, *Bőjtnapok*). 5. Végül a befejező részek következnek, nevezetesen: *tachanun* (l. o.), *tóraolvasás* (l. o.), *ásré* (l. o.), *olenu* (l. o.), *Zsoltárok* (l. *Napizsoltárok*). S kinek-kinek a magánájtatossági része. Ez a váza a mindennapi reggeli istentiszteletnek, mely a következő változásokat szenvedi. 1. Az első rész az év valamennyi napján azonos, az áldozati részbe szombat, újhold napján beiktatják a vonatkozó bibliai (áldozati) részt. *(IV. Móz.* 28, 9—10, illetőleg 11—14). 2. A hálaadó Zsoltárok közül elmarad a 100. Zsoltár a következő napokon: szombaton, ünnepnapokon, jom-kippur előnapján, peszach előnapján és félünnepnapjain (mert ezen napokon hálaáldozatot nem mutattak be a jeruzsálemi Szentélyben, e Zsoltár címében pedig a hálaáldozat nevet viseli). E Zsoltár helyett beiktatják szombaton és ünnepnapokon a 19, 34, 90, 91, 135, 136. 33, 92, 93. Zsoltárokat. *Hosáno rabbó* (l. o.) napján a 100. Zsoltárt is, meg a beiktatottakat is elmondják. Szombat és ünnepnapokon e rész befejező áldása helyett a hosszabb szövegű *nismászt* mondják. 3. A semá rész gerince, a bibliai szakaszok, állandó és változatlan. Szombaton az első áldás *haméir loórec* kezdetű része helyett *hakol joduchót* mondanak. 4. A tefilló szombat és ünnepnapokon csak hét áldásból áll. Megmarad a köznapiak közül az első és utolsó 3, (1—3, 17—19), a közbeeső 13 (4—16) helyett egy, az ünnepről (szombatról) szóló kerül. Előimádkozó által való ismétléskor néha költői részeket illesztenek be (l. *Pijut*). 5. A befejező részek közül bizonyos napokon a *tachanun* elmarad, a tóraolvasás a zsinagógai napok szerint változik, az *ásré* néha részeivel együtt délutánra tevődik át, *olenu* és a napi Zsoltárok állandóak. L. még *Kadis*. F. D.

Sacherlesz, l. *Jicchok*, rabbi. Prágában született, a kiűzetés után került Pozsonyba. Összegyűjtött homiliáit és novelláit kinyomatta 1777. Sulzbachban *Korbán Ósom* c. alatt. A pozsonyi községnek volt rabbihelyettese.

2. *S. Koppel*, rabbi, szül. Pozsonyban. Főmunkája: *Parperóósz lachochmó* (Wien 1814). mértankönyv ábrákkal.

Sac-mac, közhasználatú rövidítése a *sliachcibur* (l. o.) és a *more cedek* szavaknak. Oly férfiút jelöl, ki a községben mind az előimádkozói, mind pedig a rabbinusi teendőket végzi. A népies nyelvhasználatban a sokfoglalkozású emberre is vonatkoztatják.

Sadchen, *házaságközvetítő*, a héber sidduch (házasság) szóból képződött német *en* képzővel. A zsidók családi életét régebben a szigorú elzárkózás jellemezte. Ez különösen az asszonyokat és leányokat akadályozta meg a szabad mozgásban. A családi tisztaság féltése kihatott az életformákra is és így az a társadalmi érintkezés, amely a barátok és ismerősök körének kitágítására vezet a máshitűek között, a zsidók között nem alakulhatott ki a korlátlan érintkezésig. A két nembeli fiatalságnak alig volt arra alkalma, hogy összetalálkozzon és a szabad választás elvét érvényesitse a házasságban. A fiatalok összeházasodását rendszerint a szülők bonyolították le és abban inkább az ő akaratuk, mint a fiataloké érvényesült. Mindehhez hozzájárult a zsidók kétséges társadalmi helyzete is, továbbá gazdasági elhelyezkedésük, amely főleg kereskedésre utalta őket. A családalapítás tehát majdnem minden esetben üzletalapítást is jelentett, mert bázist kellett teremteni a családi élet számára és biztositani a megélhetést. E szempont jelentősége még fokozódott abban az időben, mikor hatósági hozzájárulás (l. *Eheconsens)* és a biztosított megélhetés kimutatása kellett a házassághoz. Azért emelkedett a hozomány olyan nagy jelentőségre a zsidók között. Ami látszólag számító materializmus, az valójában a családi élet szentségének féltéséből bontakozott ki. És a házasságot megelőző alkudozásban is nem mindig csak a pénz szeretete érvényesült, hanem a szülői gondosság is, amely a gyermek jövője miatt vállalta a nem nagyon rokonszenves szerepet. Egyébként pedig a hozományon való alkudozás sohasem volt olyan ridegazelőtt, hogy szóhoz ne juthattak volna benne a morális szempontok is. Ritkán akadt olyan szülő, aki csak a pénzt nézte. Nagyon fontos szerepet játszott a kiválasztásban a fiatalok egyéni értéke és származása is. Különösen a származásra vetettek nagy súlyt a zelőtt. A gazdag ember egyáltalán nem is törődött a hozománnyal és az volt a legfőbb becsvágya, hogy tekintélyes, tudós családba házasíthassa be a gyermekét. Veje, vagy menye keresesében természetesen a S.-re támaszkodott, aki ennélfogva fontosabb szerepet játszott, mint manapság és foglalkozása kevésbbé érdemelte meg a lenézést.

Ság *Manó*, országgyűlési képviselő, ügyvéd, szül. Ivánkán 1852. Cikkei az ügyvédi szaksaj-

tóban, továbbá a Budapester Tagblattban és a Magyar Hirlapban jelennek meg. Haláláig a függetlenségi párt híve volt.

Sajle, l. *Saáló.*

Sajó *Aladár**, író és hírlapíró, szül. Vácott 1869. A budapesti tudományegyetem jogi karán végezte tanulmányait, majd hírlapíró lett. A Magyar Hirlapnak, utóbb a Budapesti Hirlapnak lett munkatársa. Jelenleg is e lap kötelékébe tartozik. Régebben az Esti Ujság felelős szerkesztője is volt. Több szépirodalmi és tudományos művet fordított magyarra. Önállóan megjelent kötetei: *Katonáéknál; De profundis; Kaszárnyatitkok; Regruták és más katonák; Ezredes Boriska* (regény); *A császár kenyerén; Az ujság; A Vörösmarty-szobor; Egy ujságíró jegyzőkönyvéből.* Sz. G.

Sajókazinc, kisk. Borsod, Gömör és Kishont közig. egyes. vm. edelényi járásában 2810 lak. A zsidó hitközség 1806. keletkezett. Csak kevés számú, de nagyon buzgó tagjai példaadó áldozatkészséggel a hitélet megalapozását mindjárt azzal kezdték meg, hogy templomot építettek. Az erre vonatkozó eredeti jegyzőkönyv 17 tagot sorol fel, akik az építkezést előmozdították. 1869-ben az izr. kongresszusi státumok 4. §-a alapján önálló hitközséggé alakult és ezt az átszervezést Borsodvármegye megerősítette. Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter 1885. anyakönyvi kerületté nyilvánította és azóta hozzátartoznak Alsóbarcika, Felsőbarcika és Berente. Intézményei közül megemlítendők a Chevra Kadisa és a hat osztályos elemi iskola, amely ezidőszerint szünetel. A hitközség 24 családban 94 lelket számlál, 19 adófizetővel. Ezek foglalkozásuk szerint így oszlanak meg: 1 nagykereskedő, 11 kereskedő, 2 iparos, 1 köztisztviselő, 2 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 2 magánzó, 4 egyéb. Lichtenstein Dezső, 3600 holdas gazdasága jelentékenyen hat a község és környék szociális helyzetére és a munkásviszonyok kedvező kialakulására. A világháborúban a hitközség 14 tagja vett részt, 2 hősi halált halt. A hitközségi vezetőség a következőkből áll: Grünfeld Henrik rabbi, Schwarcz Sándor elnök, Benda Lajos gondnok, Schwarcz Gyula iskolaszéki elnök, Klein Aladár pénztárnok. A Chevra Kadisa elnöke Schwarcz Gyula.

Sajószentpéter, nagyk. Borsod, Gömör és Kishont egyes. vm. 5140 lak. A zsidó hitközséget 1780 körül alapították a Bródy, Czinner, Kohn, Rosenthal, Groszmann és Weisz családok, amely családok utódai később is a hitközség élén állottak és ma is résztvesznek a vezetésében. Az első rabbi Pápai Farkas volt, aki 1792. született Pápán, míg halálának éve és helye ismeretlen. Azidőben a zsidók még az elkülönített ghettóban éltek és így a hitközségi élet kifejlesztésében is gátolva voltak. Csak 1848 után, amidőn a zsidók szabadabb mozgást nyertek, vette kezdetét az intenzív közösségi munka. Rendes imaházat építtettek és hozzáfogtak egyéb intézmények létesítéséhez. 1868-ban megalakult a Chevra Kadisa, amely ma Mogyorós Simon vezetésével működik és 71 tagot számlál. Ugyanakkor létrehozták az izr. elemi népiskolát. Itt már kezdettől fogva magyar volt a tanítási nyelv. Jelenleg 95 tanulója van, a tantestület tagjai: Sebesné Weisz Mária és Freistadt Lajos világi tanítók, valamint Rosenberg Jakab hitoktató. Gyors egymásutánban új jótékonysági egyesületek keletkeztek. 1868. Gemilusz Chaszodim, 1869. Nőegylet, 1884. Éc-Chajim és 1885 Komaegylet. Mindezen egyesületek ma is működnek és hasznos tevékenységet fejtenek ki a jótékonyság terén. Ekkor a S.-i hitközség már a jelentékenyebbek közé tartozott s az első zsidó kongresszuson is képviseltette magát Czinner Benjámin által. A hitközség legvirágzóbb korszaka Bródy Miksa 25 évi elnökségének idejében volt (1893—1918). 1900-ban modern templomot építtetett és megfelelő hajlékhoz juttatta a többi intézményeket is. Kiváló érdemeket szereztek még a hitközség felvirágoztatása körül végzett munkásságukkal: Czinner Jakab, Braun Vilmos és Mezei Mór. A hitközség anyagi és erkölcsi támogatója volt még Bródy Salamon veje, lovag Léderer Sándor budapesti lakos. A S.-i zsidók a háború alatt is tanújelét adták jótékonyságuknak. Sokban hozzájárultak az ott felállított kisegítő kórház fentartásához, úgyszintén vendégszeretettel fogadták a menekülteket. A hadseregben 67-en szolgáltak, akik közül 11 hősi halált halt. 1918-ban a vallásismeret és a hithűség kimélyítése végett Talmud-Tórát alapítottak. A háború előtt különböző alapítványok voltak a postai takarékban elhelyezve, amelyek azonban a korona leromlása folytán elértéktelenedtek. A hitközség az orthodoxia kebelébe tartozik. Lélekszáma 620, családszám 120, adófizető tag 132. Foglalkozásuk: 46 kereskedő, 2 nagykereskedő, 30 iparos, 5 köztisztviselő, 5 munkás, 4 orvos, 4 gazdálkodó, 3 más szabadpályán, 2 tanító, 1 magánzó és 27 egyéb. 8 közadakozásból él. Évi költségvetés 20,000 pengő, amely összegből 3000 pengő filantrópikus és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Kápolna, László, Radostyán, Parasznya, Kandó, Varbó, Alacska, Berente, Kazinc, Baruka, Vadna, Dubicsány, Nagybarca, Bánhorvát, Bánfalva, Mályinka, Tardona, Tapolcsány, Dédes, Visnyó, Szilvásvárad. Egyes tagoknak az ipar és a közgazdaság terén is fontos szerepük van: Princz Mór felerészben a Kazinczi Gazdasági Kőszénbánya tulajdonosa, Weisz Ferenc részese a Berentei Kőszénbánya Vállalatnak és Waldmann József a Disznóshorvátinak. Kun Géza a 700 holdas Dadányi-birtok és Stein Márton az 500 holdas Aladár-birtok bérlője. A mai vezetőség a következő: Grünfeld Henrik főrabbi, Heimlich Jenő elnök, Mogyorós Simon alelnök, Fogel József pénztárnok, Salamon Mór gondnok, Groszmann Lajos ellenőr, Princz Mór, Königstein Adolf, Hartmann József, Klein Dezső előljárósági tagok és Krausz Mór jegyző.

Sakter, a metsző közkeletű elnevezése. Héber neve: *sóchet.* Ő végzi a hitközségekben az állatok rituális előírás szerint való levágását. Képesítését, illetve oklevelét (kaboló, l. o.) három rabbitól nyeri, miután más metszőnél előzőleg gyakorlaton (l. *Simmus*) volt. Vannak olyan metszők, kik csak szárnyasok vágására vannak jogosítva és viszont olyanok is, kik szarvasmarhát is vágnak. Ez utóbbiak végzik a szarvasmarha tüde-

jének vizsgálatát is a rituálé szempontjából. Ezt a magasabb képesítésüket a *sóchet uboḍek* (vágó és vizsgáló) címmel fejezik ki.

Salamon, rabbi, Kismartonban élt s a mohácsi vész előtti esztendők legismertebb magyar rabbija volt. 1551-ben a különböző országok rabbijai egy Prágában kiállított válólevél körül heves vitába keveredtek és S., aki ekkor már aggastyán volt, szintén részt vett benne. Tudományos levelezésben állott Páduai Méirrel is és mindenhol erélyesen védelmezte álláspontját a teológiai vitatkozásokban. Az egykorú teológiai tekintélyek nagy elismeréssel nyilatkoztak róla. Olyan híre volt, hogy meghívták Posenba, ahol az ottani rabbiság elnökének nevezték ki. Apja: Liebermann szintén rabbi volt. Ez a XIII. sz. vége felé Pozsonyban élt Judától, vagy Liebermanntól származott és S. Eliezer ben-Nátánnak, a nagyhírű mainzi rabbinak az ivadéka volt.

Salamon, 1. *Béla,* színész, színigazgató, szül. Beregrákoson 1885. négy polgári iskolát végzett, majd a kereskedői pályára lépett. Később színész lett és humoros alakításaival nagy népszerűséget szerzett. Utóbb Nagy Endrével társult és azóta a Terézkörúti Színpad igazgatója.

2. *S. Henrik,* orvostanár, stomatológus, szül. Hőgyészen 1865 márc. 31. Budapesten végezte az egyetemet és u. o. lett 1911. egyetemi magántanár a fog- és szájbetegségek tanából. Széleskörű szakirodalmi munkásságot fejtett ki és különböző nyelvű szakmunkákat fordított magyarra. Többek között spanyolból ő fordította le Ramon y Cajal természettudományi munkáját (1927). Nagyobb önálló művei: *A stomatologiai tanítás története Magyarországon* (1906); *Útmutató a klinikai és laboratoriumi odontotechnikai munkákhoz* (1908); *Összegyűjtött apróbb dolgozatok* (1908); *Atlas der stomatologischen Brücken- und Regulierungsarbeiten* (1909); *Die Lehre von den elementaren orthodontischen Bewegungen* (1912); *Röntgenologische Kontrolle der Diagnostik und Therapie bei Kieferbrüchen* (Szabó Józseffel, 1916); *Fogpótlásban* (1923); *Petőfi koponyája* (1923); *Oral sepsis.* Előadások az orvosi gyakorlatból (1923); *Eine Systematik d. zahnärztlichen Brückenarbeiten* (olaszul is 1923); *A fogorvosi hídpótlások rendszere* (1924).

3. *S. László,* író és ujságíró, szül. Nagyváradon 1891. Három verseskötete jelent meg, legelismertebb a *Végtelen Élet* c. Kritikái és publicisztikai írásai megjelentek az Új Kelet c. kolozsvári napilapban és számos folyóiratban. Sz. I.

4. *S. Ödön,* író és hírlapíró, szül. Érsekujvárott 1864., megh. Budapesten 1903. Néhány évig a budapesti műegyetem hallgatója volt. 1888-ban Párisba költözött, s onnan társadalmi és politikai cikkeket küldött budapesti lapoknak. Cikkeket, monológokat és tárcákat is írt. Elmés és ötletes író volt. Monológjai: *Párbajhős; Szervusz; A hosszú ruha.* 1894-ben a kolozsvári Nemzeti Színházban került színre Bánffy Miklós gróffal írott *Hipnotizmus* c. színműve. 1901-ben a budapesti Uránia Színház mutatta be *Monte Carlo és a Riviera* c. ismeretterjesztő munkáját. Novellás-kötete: *Józan szerelmesek.* Halála után megjelent *Gondolatok, ötletek* c. aforizmáskönyve. Sz. G.

Salamon és Markalf. A világirodalom egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb tréfás népkönyve, mely 1577. jelent meg magyarul. Tárgya zsidó eredetre mutat. Salamon, a zsidók bölcs királya vitázik, vetélkedik benne Markalffal, a ravasz parasztval. A népkönyv célja: szembeállítani a bölcs ember tudását, tanultságát a természetes ész furfangjával. Salamon jellemvonásaiban a bibliai uralkodó tulajdonságai lelhetők fel: életbölcsesség, szerelem, fényűzés. A dialógusok telve vannak bibliai példabeszéddel, közmondásokkal. Ezeknek forrásai: Példabeszédek, Énekek-éneke, Kohélet. Megvan benne a salamoni ítélet és tartalomszerűen az Ésesz Chájil, Salamon királynak asszonyt magasztaló híres költeménye is. Zs. J.

Salgó, 1. *Ernő,* kritikus, műfordító és orvos, szül. Jánosházán 1873. Az egyetemet Budapesten végezte, ahol doktori oklevelet szerzett. Orvosi tanulmányokat folytatott Párisban és Berlinben is. Az Ujságírók Kórház- és Szanatórium Egyesületének megalakulása óta orvosa. Még egyetemi hallgató volt, mikor első kritikai cikkeivel magára vonta az irodalmi körök figyelmét. Eleinte az Egyetértésnek volt irodalmi és színikritikusa és a Budapesti Szemlébe is dolgozott. Majd a Független Magyarország, utóbb a Pesti Napló belső munkatársa volt. Jelenleg a Magyarország színikritikusa. Számos irodalmi és esztétikai tanulmánya jelent meg A Hét, Nyugat, Új Magyar Szemle és a Jelenkor c. folyóiratokban. Színikritikái gazdag ismeretekről, európai szempontokról és erős logikáról tanuskodnak. Munkásságának legjavát gyüjtötte össze *Írók és színdarabok* c. gondosan megválogatott kötetében (1916). Az eredetihez finoman alkalmazkodó dús stíluskészséggel fordította le Stendhal, Goncourték, Flaubert, France, Renan, Freycinet, Lemaitre és Dickens műveit. Sz. G.

2. *S. Jakab,* orvostanár, szül. Budapesten 1849 aug. 16., megh. u. o. 1918 jún. 29. A bécsi egyetemen tanult. Bécsben orvosi diplomát nyert, azután Budapesten telepedett le. Előbb tanársegéd volt az egyetem ideggyógyászati klinikáján, majd magántanár és 1884-től kezdve haláláig a Lipótmezei áll. elmegyógyintézet igazgató-főorvosa is volt. Nagyszámú tanulmányai magyar és külföldi szakfolyóiratokban jelentek meg. Művei: *Reformbestreben in der Classification der Psychosen* (Stuttgart 1881); *Cerebrale Grundzustände der Psychosen* (1881); *Compendium der Psychiatrie* (Wien 1888); *Az elmekórtan tankönyve* (1888 és II. kiad. 1892); *A szellemi élet higieniája; Az idegességről* (1907).

Salusinszky *Imre,* szerkesztő, szül. Balázsfalván 1883. A budapesti egyetemen jogot hallgatott, majd 1902. hírlapíró lett. Előbb a Magyar Szó munkatársa, majd a Budapest politikai rovatvezetője, utóbb segédszerkesztője volt. 1910-ben Az Estnek segédszerkesztője lett, jelenleg pedig felelős szerkesztője. Kiváló érdemei vannak a budapesti ujságíró-intézmények fölvirágoztatása körül. A Budapesti Ujságírók Egyesületének Betegpénztára 1918. elnökévé választotta meg. Ezt az intézményt, amely igen szerény keretek között működött, S. átszervezte az Ujságírók

Kórház- és Szanatórium Egyesületévé, amely azóta hasznos tevékenységet fejt ki. 1927-ben és 1928. többedmagával újjáteremtette a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetét, mely a világháborút követő gazdasági leromlás miatt már jóformán tönkrement. E hírlapírói jóléti intézmény vezérlő tanácsának tagja. Sz. G.

Sámesz (helyesebben: *sammos*), héber elnevezése a hitközség szolgájának, az úgynevezett zsidó-mesternek, aki egyebek közt a zsinagógabeli istentiszteletnél is segédkezik. Az egyházi rendtartásból kiinduló keresztények egyházfinak vagy sekrestyésnek szokták nevezni. Minthogy a középkorban csak vallásos és teológiai tudományokban jártas egyéneket neveztek ki erre a hivatalra, a S. abban az időben, mint a község megbízottja, illetve titkára is szerepelt. Ő állította ki a hitközség okiratait és ha nem héber nyelvűek voltak, a község nevében alá is írta azokat. Nagyobb községekben, mint pl. Budán, két vagy több ily községi szolga és megbízott volt alkalmazásban. A mai viszonyok között templombiztosi szolgálatot teljesít a S. és felügyel a rendre az istentiszteletek alatt. Az istentiszteletekhez előkészíti a szükséges kegyszereket és a Tóra elé hívottaknak átadja a szertartási előljáró megbízását. F. M.

Sámuel, *kamaragróf* IV. Béla uralkodása alat. Arra nézve nincsenek pontos történelmi bizonyítékok, hogy zsidó volt-e, vagy izmaelita, tény az, hogy megkeresztelkedett, mert csak így tarthatta meg magas hivatalát, amit az Aranybulla értelmében (l. *Aranybulla*), mint zsidónak, vagy izmaelitának el kellett volna vesztenie. Később valószínűleg régebbi vallása miatt eretnekséggel megvádolták, úgy hogy egyházi büntetést szabtak ki rá, aminek azonban nem vetette alá magát. Az egyház ekkor átokkal sujtotta és mint az átoklevél mondja, továbbra is gyámolította és támogatta a hozzá hasonló álkeresztényeket. U. L.

Sámuel *Kornél*, szobrász, szül. Szilágykövesden 1883., elesett az uzsoki szorosban 1914. A háború előtt föltünt szobrásznemzedék egyik legtehetségesebb tagja volt, aki tiszta plasztikai formákat juttatott kifejezésre, finom ritmusú aktjaiban. Művészi tanulmányait az iparművészeti iskolában kezdte, majd Münchenben folytatta. Először az 1909-iki kiállításon állított ki a Műcsarnokban egy női aktot és ezzel a Harkányi-díjat nyerte el. *Menekülő* c. férfiaktja és *Szeretet* c. márványdombormüve a Szépmüv. Múzeumban van. Legkiválóbb alkotása *Dávid* nemes egyszerűségű férfiaktja és *Dózsa* szobrának vázlata. F B.

Sámuel Könyve, a Biblia *Első próféták* c. történeti könyv-gyüjteményében a harmadik helyen áll és egyenes folytatása a *Bírák könyvének*; az utolsó bíróról: Sámuelről (l. o.) szól. Eredetileg egy könyv volt, de nagy terjedelme miatt kettőre osztották. Héber neve *Széfer Semuel*. Latinul és görögül a Királyok két könyvével együtt jelzik őket is *Királykönyveknek*. Ebben az elrendezésben tehát Sámuel két könyve a Királyok első és második könyve, a héber Királyok két könyve pedig a Királyok (görögül *Bazilejon*, latinul *Liber regum*) harmadik és negyedik könyve gyanánt szerepel. Károli magyar Bibliája nem számol a történeti összefüggéssel és Rúth könyvét illeszti be a *Bírák Könyve* és *Sámuel Könyve* közé. S. könyve Sámuelről, az utolsó bíróról, továbbá az első királyokról Saulról és Dávidról szól. Több mint egy évszázadot ölel fel a két könyv, amely pragmatikusan adja elő e kor eseményeit és sokszor forrásokra támaszkodik. (Így megemlíti forrásául *Széfer hajósór* II. *Sám.* 1 f. 18). A könyv egyes részei a liturgiában bizonyos hetiszakaszok prófétai olvasmányául szolgálnak. Szerzője még a megpsztott birodalmat ismerteti. F. D.

Sámuel próféta, Elkana és Channa gyermeke, anyja fogadalmából názirnak és papi életre nevelkedik a silohi Szentélyben, Eli papsága alatt, de ennek fiait, kik visszaélnek a papsággal, éppen Sámuel ítéli el tisztségük elvesztésére. Sámuel is szövetséget köttet a néppel az Egyisten tiszteletére és így ő mint bíró, pap és próféta fejt ki tevékenységet. Prófétai kört is alapít (*I. Sám.* 10. 5). Fiai azonban nem az ő szellemében éltek, ezért a törzsek kívánságára beleegyezett ezek mellőzésébe és a követelt királyválasztásba is, de csak azért, hogy a népet megnyugtassa. Ómaga nem bízott a királyság intézményében és meg is mondta, hogy ember nem gyakorolhatja Isten uralmát, a király csak képviselője lehet Istennek, de sok rossz hajlam rabul ejtheti. A nép nem engedett és királyt követelt. A jelentéktelen Benjaminiták egyik jelentéktelen sarjára: Saulra esett a választás. Ez csakhamar igazolta a próféta aggodalmait és nem hajlott a próféta figyelmeztetéseire, sőt ellenük cselekedett. Sámuel ezért megrótta és háza bukásával büntette meg. Sámuel minden helyzetben a nép atyjaként viselkedik. Bár nem helyesli a királyságot, mégis lemond a bíróságról és fiai tisztségéről is. Legszebb vonása a szelíd megbocsátás. Mikor Saul vétségbe esik, megsiratja, mintha a gyermekét siratná (*Kir. I.* 15. 35). F. M.

Sándor, 1. *Mihály**, hírlapíró, szül. Budapesten 1874 júl. 9., megh. u. o. 1928. márc. 22. 1902-ben a Magyar Szó, azután a Budapesti Napló, majd a Pester Lloyd sportrovatának vezetője és politikai cikkírója. Nagy szerepet játszott az ujságírói közéletben is; az Ujságírók Szanatórium Egyesületének alelnöke, a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete felügyelő-bizottságának elnöke volt.

2. S. Móric, festő, megh. Budapesten 1924. Az iparművészeti iskolában kezdte tanulmányait, azután a müncheni akadémián tanult. Tájképeket és figurális képeket (*Nő árnyékban, Férfi gordonkával*) festett. A Műcsarnok 1919. tárlatán állított ki először (*Váratlan vendég, Önarckép*).

3. *S. Pál*, közgazdász és politikus, szül. Hódmezővásárhelyen 1860 ápr. 17. Tanulmányait Drezdában és Budapesten végezte, majd a kereskedelmi pályára lépve, atyja kiterjedt gabonaüzletét fejlesztette tovább. A közéletben a század elején tünt fel, amidőn 1901. a főváros V. kerülete országgyűlési képviselővé választotta. Ettől az időtől kezdve minden ülésszakon őt választották be újra a parlamentbe, melynek ma Apponyi gróf után ő a legrégibb tagja. 1902-ben Sopronban, majd 1903. a fővárosban tartott ke-

reskedelmi kongresszuson megvetette az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés alapját s röviddel utána annak elnöke lett. A főváros politikai életében is tevékeny részt vett hosszabb ideig. 1912-ben a Közuti Vasutak vezérigazgatója, később még több más, jelentékeny iparvállalat igazgatója lett. A közéletben liberális meggyőződését követte és kívül tudott maradni a pártkereteken, emellett ritka energiával, következetességgel és nagymértékű szaktudással haladt a liberalis politika útján. A forradalmak alatt félrevonult, de az 1920-iki nemzetgyűlésen és az azt követő országgyűléseken vállalta a harcot a reakció ellen. Férfias bátorsága és tárgyilagossága ellenfelei tiszteletét is kivívták. A gazdaságpolitikai problémákat alapos szaktudással bírálta és a szanálással kapcsolatos tévedések hatásos kritikája körül is ő végezte a legsúlyosabb munkát. Parlamenti felszólalásaival, amelyekkel sulyos időkben az antiszemita támadások elhárítására törekedett a magyar zsidóság elismerését vívta ki. 1927-ben földkörüli nagy utazást tett s tapasztalatairól a Pester Lloyd hasábjain számolt be. S. R.

Sándorfi *Kamill**, jogi író és kir. táblai bíró, szül. Veszprémben 1880. A budapesti egyetemen tanult és 1905. ügyvédi oklevelet szerzett. 1913. bírói pályára lépett és rövid idő alatt táblai bíró lett. 1918-ban berendelték az igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályába. Specialistája a közlekedési jognak, amelyet elő is ad a budapesti egyetem közgazdaságtudományi karán. Önálló jogi művei: *A magyar vasuti jog döntvénytára; A munkaügyi bíráskodás; A világháborúban eltüntek holtnaknyilvánítására vonatkozó szabályok; Szovjetkövetelések és szovjettartozások; A légi közlekedés magyar jogszabályai.*

Sanhedrin, l. *Szanhedrin.*

Saphir, 1. *Adolf**, angol protestáns egyházi író, szül. Pesten 1831 szept. 26., megh. Londonban 1891 ápr. 3. Pesten tanult Talmudot, de már 1843. családjával együtt megkeresztelte egy itt működő skót misszió. Ő volt az itt működő skót misszió első kitérítettje s később ő maga is annak szolgálatában állott s egész életén át a zsidók térítése körül buzgólkodott. 1844-től kezdve S. Berlinben, Glasgowban és Edinburghban tanult, majd Hamburgban misszionáriusnak lépett fel, miután ő maga is protestáns lelkész lett s 1861. kezdve több londoni presbiteriánus egyházközségben működött. Nagyszámú műveiben a régi protestáns írók egyházi álláspontját fogadja el. Fontosabb művei: *Diaries of Philipp Saphir by his brother; Christ and the Scriptures*, (magyarra ford. György Vilmos *Krisztus és az Irás* címen); *Lectures on the Lords Prayer; Christ crucified; Christ and the Church; The hidden life Our lifeday; The compassion of Jesus; Martin Luther.*

2. *S. Moritz Gottlieb**, humorista, szül. Lovasberényben 1795 febr. 8., megh. Badenben 1858 szept. 5. Tízéves korában Prágába ment Talmudot tanulni, de a német irodalom jobban érdekelte és 1814. Pestre jött. Itt tanult meg franciául, angolul és olaszul. Ekkor irta meg *Der falsche Kaschtau* c. bohózatát. Ezt a maró gúnnyal és igen drasztikus zsargon nyelven irt, de elveszettnek hitt munkát nyolcvan évi lappangás után Ben Eliezer (Mandl Bernát) fedezte fel és publikálta a M. Zs. Szemle 1900. évfolyamában. Ugyancsak elveszett *Die falsche Catalini* c. másik pasquillusa is, de ez még nem került elő. Első nemet nyelven irt műve: *Papilloten*, Pesten jelent meg 1821. Ennek sikere után Bécsbe, majd pár év múlva Berlinbe költözött, ahol kiadta a Berliner Schnellpost für Literatur, Theater und Geselligkeit c. folyóiratot és a Berliner Couriert, melyekkel sok barátot, de sok ellenséget is szerzett. Ekkor már jelentékeny egyéniség volt és ellenségei hevesen megtámadták a *Saphir in Berlin* c. pamflettjükben. Válaszul megirta *Der getötete aber dennoch lebende Saphir* c. elleniratát, mely három kiadást ért meg. 1829-ben Münchenbe költözött, ahol a Bazar für München folyóiratot és a Deutsche Horizontot szerkesztette. Minthogy a színházakat élesen támadta, a közhangulat ellene fordult és a várható zaklatások elől Párisba költözött. De a király utasítására nemsokára visszahívták Münchenbe és kárpótlásul az elszenvedett sérelmekért a kir. színház intendaturájának tanácsosa címet kapta. Ezután a Bayerische Beobachtert szerkesztette. 1835-ben ismét Bécsbe ment s kiadta a Theaterzeitungot és a Der Humorist c. lapot. Ismertebb munkái: *Conditorei des Jocus* (1825); *Gesammelte Schriften* (4 rész. 1830); *Neueste Schriften* (3 k. 1830); *Humoristische Damenbibliothek* (6 k. 1831–41); *Humoristische Abende* (1832); *Humoristische Glasperlen* (1833); *Dumme Briefe* (2 k. 1834); *Karnevals- und Markenalmanach* (1834); *Das fliegende Album für Scherz, Humor und lebensfrohe Laune* (2 k. 5. kiad. 1875). Összegyüjtött művei 12 kötetben 1884. Brünnben, 26 kötetben u. o. 1890. jelentek meg. S. R.

3. *S. Zsigmond*, ujságíró, szül. 1806., megh. Pesten 1866 okt. 17. Szerkesztette a Pesther Tageblattot 1839–45-ig, amelybe nagybátyja, S. Móritz (l. o.) is dolgozott. Zsidó tárgyú novellákat is közölt lapjában. Azonkívül szerkesztette a Pesther Sonntagszeitungot is. Mayláth gróffal együtt adta ki az *Iris* c. költészeti évkönyvet 1840–41-ben.

Sarbó *Arthur* (szepesváraljai)* orvostanár, szül. Budapesten 1867 márc. 10. Tanulmányait a budapesti, berlini, párisi és londoni egyetemeken és klinikákon végezte. 1896-ban az ideggyógyászat magántanára lett a budapesti egyetemen, egyszersmind a Szt.-István-kórház főorvosa. Jelentékenyebb művei: *Népszerű útmutatás a beszédhibák felismerésére és elhárítására* (1901); *Achillessehnenreflex und seine klinische Bedeutung* (1903); *Az epylepsia kór- és gyógytanának jelen állása* (1904); *A beszéd összes vonatkozásaiban, különös tekintettel a gyermekkorra* (1906); *Útmutató a balesetek körüli orvosi eljárásokban* (1908); *Háborús közlemények* (1914–1917); *Zur Pathologie und Therapie der Kriegsnervenschädigungen* (1917); *Syphilis és idegrendszer* (1921); *Über Hyptokinesis und rubrale Ataxie* (1922); *Über Zisternenpunktion* (1926).

Sárbogárd, nagyk. Fejér vm. 6,518 lak. A zsidó hitközség keletkezésének ideje ismeretlen, de minden jel arra vall, hogy egyike Magyar

ország régi hitközségeinek. Annyi bizonyos, hogy a XVIII. sz.-ban már élénk hitközségi élet folyt S.-on. 1799-ben épült a hitközség saját telkén az első, máig is fennálló templom. Természetesen az akkori igényeknek megfelelően az csak lakóházszerű épület volt, úgy hogy később szükségessé vált egy új templom építése. A régi Chevra könyvek arról tanuskodnak, hogy 1770. a Chevra Kadisa már működött. A multról leginkább a temetőben találunk dokumentumokat. Egy 1788. sírkő felírásából megtudjuk, hogy ott pihen Bischitz Salamon Prágából menekült rabbi, aki híres talmudtudós és kabbalista volt. Valószínű, hogy ő volt a hitközség első rabbija. A különböző időbeli sírkövekből láthatjuk az átmenetet a Talmud és Tóra buvárkodásában elzárkózott régi zsidó élettől — a német felvilágosodáson keresztül — a magyar asszimilációig. Amíg a régibb sírkövek klasszikus héberségükkel mutatják, hogy milyen jártassággal bírtak az akkori zsidók a héber tudományban, addig a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején már nagyrészt gótikus betükkel németül vannak a családnevek bevésve. Később a német betű tért hódított és a héber felírás csak a sírkő hátlapjára került. Az 50-es években nagy kulturharcok dúltak a hitközségben. A magyarosodás korszaka kezdődött és a német nyelv mindinkább háttérbe szorult. Ezek a harcok, amelyek a magyar nyelv teljes győzelmével végződtek, visszatükröződnek az akkori sírköveken. A XVIII. sz. második felében már alig találunk német felírású sírköveket. 1865-ben megalapították az elemi iskolát s itt kezdettől fogva magyar nyelven tanítottak. 1876-ban létesült a Nőegylet, amely Brenner Mártonné és Goldner Mórné vezetése alatt igen hasznos tevékenységet fejt ki, a később alakult Bikkur Cholim- és Krajcár Egylettel karöltve. 1879-ben épült fel a mai templom Frank Izsák támogatásával. A későbbi rabbik nagy jesivát létesítettek, amelyből több hír neves rabbi került ki, pl.: Krausz (Debrecen), Steiner (Ujlak), Austerlitz (Eperjes), Abelesz (Wien). Rosenthal (Boroszló) és Josua Stampfer (Palesztina). A hitközség orthodox alapon áll. Léleksáma 458, családszám 132, adófizető tag 122. Foglalkozásuk: 66 kereskedő, 26 iparos, 10 magánzó, 7 köztisztviselő, 5 gazdálkodó, 6 magántisztviselő, 4 orvos, 2 tanító, 1 ügyvéd, 1 más szabadpályán, 1 vállalkozó, 1 munkás és 1 egyéb. 5 közadakozásból él. Évi költségvetése 12,000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Hercegfalva, Káloz, Nagylók, Sárkeresztúr, Sárszentágota, Sárosd, Szolgaegyháza, Szilfamajor. Az iskola, amelynek keretén belül Talmud-Tóra is működik, Katz Vilmos vezetése alatt áll. Mai vezetősége: Abrahamsohn Ármin főrabbi, Goldner Mór elnök, Ehrlich Dezső alelnök, Brenner Márton pénztárnok, Balázs Ármin isk. elnök, Strausz Ignátz Chevra elnök, Spitzer Jakab és Fischer Henrik templomgondnokok, Braun Dávid és Hirsch Gyula tanácsnokok, Katz Vilmos titkár.

Sárga folt, l. *Zsidójel.*

Sarkadi, 1. *Aladár*, színművész, szül. Budapesten 1874. Középiskolai elvégzése után színésznek ment, előbb vándortársulatoknál, később nagyobb vidéki színházaknál működött. Pestre felkerülve, komikus szerepekben figyelemreméltó sikereket aratott, úgy hogy Bécsbe hívták, ahol a Roland Bühnét egy évig vezette és kedvelt művésze lett az osztrák fővárosnak. Később a Vígszínház tagja lett.

2. *S. Emil*, festő, szül. Bécsben 1881., megh. 1908. Az iparrajziskolában, majd a bécsi akadémián, utána pedig a mintarajziskolán tanult. Münchenben és Párisban is dolgozott. Főleg dekoratív rajzokat, plakátokat, könyvillusztrációkat, könyvcímlapokat készített. F. B.

3. *S. Leó*, író és festő, szül. Budapesten 1884. Eredménytelen itthoni kísérletek után fiatal korában külföldre került. Londonban négy angol szindarabja jelent meg. Sikerei közben hirtelenül áttért a pikturára 44 éves korában és New-Yorkba költözött, ahol Pogány Willyvel (l. o.) együtt rendezett képkiállítása általános feltűnést keltett. Jelenleg is New-Yorkban él. F. B.

Sárközi *György**, költő, szül. 1899. Vörösmarty és Babits hagyományaiba kapcsolódó s mégis egyéni verseiben az erkölcsi tisztaságra törekvő ember szólal meg. Újabb verseiben *(Váltott lélekkel)* a kétség fájdalmai is hangot nyernek.

Sármai *József**, ügyvéd, huszárezredes és író, szül. Kecskeméten 1862 febr. 27., megh. Budapesten. A budapesti egyetemen végezte a jogi fakultást. A doktorátus és ügyvédi diploma megszerzése után nagyobb utazásokat tett a Balkánon, Egyiptomban és Palesztinában és érdekes tárcákban írta meg élményeit. 1891–94. az Élet c. folyóiratot szerkesztette. Emellett más szépirodalmi folyóiratokban és szaklapokban is dolgozott s a külföldi jogéletről írt tapasztalatai az Ügyvédek Lapjában és a Jogtudományi Közlönyben jelentek meg. 1895-ben a lovastiszti tanfolyamban az orosz nyelv tanára lett. Később ezredesi rangot ért el.

Sárospatak, nagyk., régi Rákóczi-város Zemplén vm. 10,408 magyar lak. (1920). A zsidó hitközség (orthodox) 265 családban 1200 lelket számlál 195 adófizetővel. Köztük 90 kereskedő, 17 iparos, 2 vállalkozó, 6 gazdálkodó, 4 tanító, 5 magántisztviselő, 3 orvos, 4 ügyvéd, a többi más foglalkozásokban. Anyakönyvi területéhez tartoznak Bodroghalász, Makkoshotyka, Végardó, Károlyfalva, Hercegkút. Évi költségvetése 30,000 P. Filantropikus és szociális célokra évi 9000 P-t fordít. A hitközség alapításáról nincsenek megbízható adatok, de bizonyos, hogy 1780. volt már itt zsidó hitközség. Első rabbiját sem ismerjük és csak feltevés, hogy az Szinyover Hirs lehetett, akinek születési és halálozási évét szintén nem tudjuk. A hitélet már az első évtizedekben is megfelelő intézményekre támaszkodott. A Chevra Kadisa hébernyelvű alapszabályai 140 éves múltról tesznek bizonyságot és a temetőben levő régi sírkövek másfél évszázadot meghaladó hitközségi szervezettségről. Szentéletű és nagytudós rabbik nemzedékről-nemzedékre hagyták az ősi tradiciókhoz való ragaszkodást. A hitéletnek azt a szigorúan orthodox bázisát, amelyen a hitközség ma is áll, Schattin Simon (1837–64), Beiron Jesajo (1864–65) és Ehrenfeld Jesajo rabbik építették ki. Ezeknek nyomában halad a jelenlegi főrabbi, Fischer Fülöp is. A kul-

túra és a hitélet egyforma ápolást is talált. A kultúra számára építették 1885. a magyarnyelvű oktatásra berendezett elemi népiskolát, amely ma is fennáll és 125 tanulót nevel hazafias szellemben. Van ezenkívül jesivája és Talmudtórája is. A jesivát valamelyik régi rabbi alapította és 25 hallgatót részesít talmudikus oktatásban. Mai vezetője Schwarz Lázár rabbihelyettes. A hallgatók ellátásáról a hitközség tagjai gondoskodnak. Szélesebb keretek között mozog a Talmud Tóra, amelynek körülbelül 50 növendéke van. Ezt az intézményt nagyrészben a tandíjakból tartják fenn, de a hitközség is szubvencionálja és ez adja a helyiséget, fűtést s világítást is. A gyermeknevelés ügyét minden időben magánosok is támogatták. Goldblatt Farkas az iskola céljaira épületből és bankrészvényekből álló alapítványt létesített, amely mai értékben körülbelül 40,000 P-nek felel meg. Érdemes tevékenységre tekinthet vissza a Nőegylet is, amely 50 évvel ezelőtt létesült. Belső egyenetlenségek sohasem zavarták meg a hitközség nyugalmas fejlődését. Még a chászidok térnyerése sem feszítette szét a hitközség egységes keretét, bárha azok istentiszteleteik számára külön Bész hamidrast építettek, de anélkül, hogy kiváltak volna az anyahitközségből, amely régi templomában végzi istentiszteleteit. A magyarok és zsidók békés egyetértésben élnek egymás mellett és régi tradició közöttük a jóban, rosszban való osztozkodás. Így volt már 1848., mikor históriai emlékezés szerint a város prédára vetését a zsidók hárították el. Ez akkor történt, mikor az orosz hadsereg vonult át a városon és a református kollégium elkeseredett diáksága követ dobált rá a kollégium ablakaiból. Az oroszok megálltak és ágyúikat lövésre készen a községre irányították. Erre a hitközség vénei az idegen hadsereg főparancsnoka elé vonultak. A szájhagyomány nekik tulajdonítja, hogy a parancsnok visszavonta veszedelmes rendelkezéseit és ellenségeskedés nélkül vonult ki a városból. A világháborúban hozott véráldozatokról 14 hősi halottja tanuskodik. A hitközség és intézményei élén állnak: Fischer Fülöp főrabbi; Schwarz Lázár alrabbi; Knopfler Izsó terménynagykereskedő, elnök; Pollák Móric bőrkereskedő, gondnok; Gottesmann Zsigmond kereskedő, pénztáros; Landau Ferenc kereskedő, ellenőr; Goldblatt Mór bankigazgató, Princz Dávid malomtulajdonos, Moskovics Artur ügyvéd, Deutsch Dávid nagybérlő, ifj. Dancziger Dávid téglagyáros, Trattner Márton szőlőbirtokos, Schreiber Sándor kereskedő, Buchhalter Vilmos jegyző. A Chevra Kadisa elnöke Sonnenfeld Henrik, a Nőegyleté Schreiber Sándorné és Blumberger Miksáné. Az iskola tantestülete: Szegő Lipót igazgató, Kovácsné Weisz Anna, Sichermann József és Friedländer Vilmos tanítók.

Sárvár, nagyk. Vas vm. 9951 lak. A S.-i anyahitközség, amely ma orthodox alapon működik, 1805. alakult, amikor — mint a jegyzőkönyvek tanusítják — 28 tagot számlált. Alapítói Linger Simon és Jozsua, Schnabel Sámuel, Boskovits Szimcha és Schwarc Pinkász Léb kereskedők voltak. Első templomát a hitközség a bajor királyi uradalomtól bérelte, a második ugyancsak bérelt temploma az anyahitközségből kivált kongresszusi hitközség tulajdonába ment át. Az új templom 1882. a tagok önkéntes adakozásából épült. Ötosztályos elemi népiskolát 1850. alapított a hitközség, mely később Talmud Tórát is létesített. Van a hitközségnek még Chevra Kadisája, egy Nér Tomid egylete, Nőegylete (elnöknője Sulcbeck Henrikné), Leányegylete, melyet Fischer Ignácné és Hajdu Miklósné vezetnek és egy Malbis Arumim egyesülete, melynek Schnabl Zsigmond az elnöke. A hitközség tagjai közül Schiller Béla gazdálkodik 1000-holdas birtokon. A hitközség évi költségvetése 32,000 P, melynek egy részét szociális és filantropikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez huszonegy község tartozik. Lélekszáma 568, családok száma 142, adót 142-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 7 gazdálkodó, 78 kereskedő, 1 köztisztviselő, 5 magántisztviselő, 6 iparos, 3 magánzó és 40 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Fischer Menachem főrabbi, Schnabl Zsigmond elnök, Schwarc Mór alelnök, Löwinger Ignác ellenőr, Friebert Lajos pénztáros, Löwinger Adolf és Berger Antal gondnokok, Winkler Pinkász főkántor és Kupfer Izsák jegyző. A kongresszusi hitközség 1880. alakult. Az alapítók Schnabel Manó, Schulbeck Sámuel, Guttmann Mór, Deutsch József és Schnabel Adolf voltak. Az első rabbi Mose Leib Breiner volt. Chevra Kadisát és elemi iskolát létesítettek. Utóbbi 1923. a tanulók csekély száma és az államsegély megvonása miatt kénytelen volt működését beszüntetni. 1922-ben templomot építettek br. hatvani Hatvany Béla támogatásával. A világháborúban 26-an vettek részt. A hitközség kongresszusi jellegű és a VIII. községkerülethez tartozik. Lélekszáma 190, családok száma 64, adófizető tag 70. Foglalkozásuk: 23 magántisztviselő, 13 kereskedő, 7 iparos, 3 nagyiparos, 3 orvos, 3 ügyvéd, 3 magánzó, 1 mérnök, 1 köztisztviselő, 1 munkás és 1 nyugdíjas. 1 munkanélküli és 1 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 7000 P, amiből 1000 P filantropikus és szociális célokat szolgál. Nagyobb üzemek br. hatvani Hatvany Béla vasmegyei cukorgyára (1000 munkás és 30 tisztviselő), Krausz József téglagyára, sajt- és vajgyára (50 m., 5 tv.). A hitközség mai vezetősége: Eibenschütz Emil elnök, Deutsch Jenő alelnök, Winkler Jakab és Grünhut Simon templomgondnokok, Weltner Jenő pénztárnok és Mayer Jakab ellenőr.

Sas, 1. *Irén,* írónő, szül. Budapesten 1901 dec. 17. Különböző napilapokba és felekezeti lapokba ír cikkeket és novellákat. 1928 óta az Országos Egyetértés segédszerkesztője. Megjelent könyvei: *Furcsa kaland; Héreszsidóasszonyok; Vázsonyi Vilmosról; Kol Nidre* (ifjúsági regény). Lefordította még Heine: *A bacharachi rabbi* c. munkáját.

2. *S. László,* író és újságíró, szül. Budapesten 1890. Pályáját a Világnál kezdte, amelynek tíz éven keresztül volt a munkatársa. A kommün alatt Svájcban, majd Ausztriában és Németországban élt, ahol német lapoknak dolgozott és több egyfelvonásosa került színre. Utóbb Kolozsváron volt újságíró és irodalmi vezetője a Kadima

könyvkiadó vállalatnak. Zsidótárgyú regénye: *Isten lábánál.* Lefordította S. J. Agnon héber író regényét: *És a meggörbedt kiegyenesedik.* Társszerzője a *Kék sugár* c. fantasztikus regénynek, amely Stuttgartban németül is megjelent.

3. *S. Náci*, zeneszerző, Ányos Laci (l. o.) fivére, szül. Budapesten 1875 márc. 29., megh. u. o. 1926 őszén. Népszerű dalszerző volt, akinek dalait mindenütt ismerték és játszották az országban. Háromszáznál több dalkompozíciót írt. S. élete végén megvakult. K. K.

Sasvár *(Saštín*, ném. *Schossberg*, Cs.-Szl.) Nyitra vm. A régi bécsi zsidó temetőnek egyik sírköve szerint (v. ö. *Wachstein*, «Wiener Inschriften» I. 518) S.-on már a XVII. sz. első felében is laktak zsidók. Az 1736. évi konskripció 41 családot számlált össze. Köztük volt 8 kereskedő, 3 bor-, sör- és pálinkamérő, 3 házaló, 4 szabó, 3 szalagszövő, 1 harisnyakötő, 1 timár, 1 chirurgus, kántor, basszista, templomszolga, liberer és 8 szegény. Rabbit is említ egy másik oklevél 1746-ból, még pedig Lebl Jakabot. Zsidó bíró volt ekkor Mozes Adamus. A földes- és védúrnak fizettek évenkint 400 frt-ot; ezenkívül mindenki saját uradalmi telken épült háza után évenkint 8 forintot. 1746-ig a község zsidósága jelentékenyen szaporodott. Ez évben már 51 család lakott itt. 1754-ben tartott összeírás csak 39 családot mutatott ki; mint hitközségi judex Mandl Mózes szerepel a listán. Götzl Jakab és Hirschl Izsák az uradalomtól bérbe vett szeszfőzdéért évenkint 1550 frt-ot fizetett bérösszegként. A S.-i dominium császári birtokba kerülvén, a község ismét fejlődni kezdett. 1795-ben megint 47 zsidó családot számláltak ott és 1848., Fényes Elek szerint, 439 nagyobbára jómódú zsidó lakott S.-on. Ez időben híres volt a S.-i zsidó zenekar, melyet lakodalmi és báli mulatságokra messze vidékekre is elhívtak. Rabbik voltak: 1746. Lebl Jakab, 1752. Hirsl, József 1774. Salamon Mózes, 1786. Benedikt Márkusz, a később oly nagyhírű R. Benét Mordche, morvaországi főrabbi, 1795. Böhm Gabriel. 1840 körül Bróde Nátán, 1882. Engel Mózes Lipót. M. B

Sasvári *Ármin*, hirlapíró, szül. Tormáson 1853., megh. Budapesten 1924. Eleinte vidéki lapoknál dolgozott, majd 1872–1880-ig a Pesti Napló munkatársa volt és sok francia, angol és orosz regényt fordított magyarra. 1880—1883-ig Párisban élt, ahol szintén ujságírással foglalkozott. 1886—1898-ig a Revue d'Orient et de Hongrie c. francia nyelvű politikai lapot szerkesztette és több francianyelvű könyvben ismertette a magyarországi gazdasági és közművelődési viszonyokat. 1890-ben a Magyar Kereskedelmi Múzeum osztályvezetője, 1907. aligazgatója, 1923. pedig címzetes igazgatója lett. Ő szerkesztette és részben írta a Kereskedelmi Múzeum magyar és idegennyelvű szakkiadványait is. Önálló könyve: *Bakalevelek a boszniai hadjáratból* (1878). Sz. G.

Sátoraljaújhely, rend. tan. város, Zemplén vm. 21,162 lak. A hitközség eredete a XVIII. sz.-ba nyúlik vissza. Zemplén vm. levéltárában vannak okmányok arról, hogy Rákóczi seregében zsidók is szolgáltak, más okmányok pedig Rákóczi tisztjei s egyes zsidók közötti elszámolásokról szólnak, ami azt bizonyítja, hogy az akkori Újhely községben már laktak zsidók. Területét tömörülésükről az első adat 1771-ből való, amikor is egy Naftali Hirsch nevű rabbi, aki a községen átutazott megvetette alapját a Chevra Kadisának. Valószínű, hogy a hitközség is ezidőtájt alakult meg. Első előljárói Kurländer Mihály, Engel Abrahám, Rapaport, Hartstein Pinkász és Grünfeld Márkusz voltak. Első rabbijául Weil Sámuelt választotta meg a hitközség, aki hosszú ideig fejtett ki áldásos működést. 1808—1840-ig a híres Teitelbaum Mózes volt a rabbi, aki a chaszidizmust megalapította Magyarországon. Bölcs tanácsaiért a keresztények is felkeresték, így a fiatal Kossuth Lajos is, akit megáldott s nagyrahivatottságát megjövendölte. Csodarabbi hírében állott. Halálának évfordulóján (tamuz 28) ma is ezrével zarándokolnak el a hívek sírjára. Teitelbaumot fia, majd unokája követte, aki kénytelen volt rabbiállását elhagyni a viszály miatt, mely a hitközséget chásszid és askenázi pártokra osztotta. A következő rabbi a nagy tudós Löw Jeremiás, aki az országos kongresszuson is képviselte a hitközséget, amely az ő kívánságára egyik irányhoz sem csatlakozott. 1873-ban fia Löw Eleázár (l. o.) lett a rabbi; ez 1886. megalapította az orthodox hitközséget s később ungvári főrabbi lett. Az orth. hitközség megalakulásával egyidejűleg az anyahitközség a «statusquo ante» alapra helyezkedett. 1890-ben Weisz Kálmán szebeni rabbit választotta meg a hitközség. Halála után 1910—21-ig betöltetlen a rabbiszék. Akkor Roth Sámuel pomázi rabbit választották meg, aki a hit mélyítése és az ifjúság vallásos szellemben való nevelése terén már eddig is szép eredményeket ért el. A hitközség fejlődésének csúcspontját a mult század 80-as éveitől a világháborúig terjedő időben érte el. 1888 aug. 30. avatták fel a hitközség szép nagy templomát, mely a tagok önkéntes adományaiból épült. A templom építéséhez Wallis Gyuláné grófné is hozzájárult 200 pengővel. Van a hitközségnek még két Bész hamidrasa, amelyek mintegy 100 évvel ezelőtt Teitelbaum rabbi idejében épültek. A hitközségnek 6 osztályú fiú- és leányiskolája van, amelyet Schön Mózes egykori zsidóbíró Mintafőtanodának alapított 1836. Kesztenbaum Márton hagyatékából, aki 80,000 forintnyi vagyonát kulturális célokra hagyományozta. Az iskolának fennállása óta sok jeles pedagógus volt igazgatója és tanítója, így Heilprinn Mihály (l. o.), Singer Izráél kiváló talmudista és német tudós és Knopfler Sándor, aki a pedagógiai irodalomban is értékes munkásságot fejtett ki. Van még a hitközségnek Talmud-Tórája. A hitközség elnökei közül, akik agilis munkájukkal előmozdították a hitközség fejlődését, a legérdemesebbek: Friedliber Albert, Reichard Mór, Thoman Móric, Schwarc Bernát, Fried Samu, Reichard Salamon, aki legutóbb magas korára való tekintettel lemondott s utóda Roth József ügyvéd lett. A hitközségnek számos intézménye van. Első helyen áll a nagymultú Chevra Kadisa, amelynek jelenlegi elnöke Safir Márkusz. A Chevra Kadisa 1862. Reich Simon hagyatékából kórházat

át. 1904-ben létesült az új, ma is fennálló 45 ágyas zsidókórház, melynek igazgató-főorvosa Zinner Henrik, gondnoka Lichtenstein Jenő. Egyesületek: a Nőegylet, mely fentart egy aggokházát és Haas Bertalanné vezetése alatt működik, a Leányegylet, melynek Fried Manci az elnöke, a Bikur Cholim egylet, mely Bettelheim Sándor elnöklete alatt áll, a Singer-féle önképzőkör, melyet Roth Sámuel főrabbi vezet, a Grosz Dezső és özv. Fischer Mórné vezetése alatt álló népkonyhaegyesület és egy szegénygyermekeket iskoláztató és felruházó egyesület, melynek élén Reichard Salamon és Garai Árminné állnak. A hitközség tagjai közül több kiváló férfiú került ki. Ezek: Engel József szobrászművész (l. o.), Mezei Mór (l. o.) az Országos Izr. Iroda volt elnöke, aki a S.-i hitközség díszelnöke is volt sokáig, Mezei Ernő (l. o.) a kiváló publicista, Thoman Imre törzsorvos és zimonyi Schwarc Herman mérnök, a Déli Vasút építője, akik végig harcolták a szabadságharcot és Schön Vilmos, aki egykor nagyon híres orvos volt. Többen a város társadalmi és kulturális életében vittek és visznek ma is szerepet. Ezek: Reichard Salamon, a város volt polgármestere, megyebizottsági tag, a hitközség volt elnöke, akit a mult évben 70-ik születésnapja alkalmából az egész város társadalma a főispánnal az élén meleg ünneplésben részesített, Székely Albert Zemplén vármegye tb. főügyésze, ismert publicista, Dévai Lajos főfelügyelő-tanácsos, Grünbaum Simon, a Kereskedelmi Testület volt elnöke, Löwy Ignác az államépítészeti hivatal volt főnöke és Földes Albert pénzügyigazgató-helyettes. Nagyobb ipari vállalkozást Blum Géza létesített, akinek butorgyára számos munkást foglalkoztat. Föld- és szőlőbirtokosok: Roth József, Roth Mór, Grosz Dezső, Burger Jakab, Haas Bertalan, Fuchs Emil, Fuchs Jenő és még sokan. A hitközségnek értékes levéltára van. A hitközségben a következő munkák jelentek meg: Teitelbaum Mózes rabbi *Jiszmach Mose* c. híres tórakommentárja, Löw Jeremiás rabbi *Divré Jirmijohu* c. responsuma, Weisz Kálmán rabbi *Pi snajim* c. műve, Goldberger Izidor tatai rabbi *A sátoraljaújhelyi izr. szentegylet alapításának története* c. tanulmánya, Knopfler Sándor tanító *Hittankönyv elemi és középiskolák számára* és *A sátoraljaújhelyi izr. iskola története*, végül Knopfler Mózes *Avne Soham* c. tórakommentárja. A hitközség évi költségvetése 38,000 pengő, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Számos jótékony és kulturális célú alapítványt is kezel még a hitközség. Lélekszáma 2000, a családok száma 430, adót 396-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 9 gazdálkodó, 6 tanító, 97 kereskedő, 28 ügyvéd, 19 köztisztviselő, 2 művész, 7 munkás, 4 nagyiparos, 15 orvos, 44 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 25 szabadpályán levő, 16 munkanélküli, 54 iparos, 4 mérnök, 1 hírlapíró, 56 magánzó és 15 egyéb. A hitközség 250 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 36-an estek el. A forradalmaknak egy áldozata volt. A hitközség mai vezetősége: Roth Sámuel főrabbi, Roth József elnök, Fried Samu tb. elnök, Lichtenstein Jenő és Windt Jakab előljárók, Grünbaum Simon ellenőr, Schwarc Marcell pénztárnok, Safir Márkusz és Schwarc Salamon gondnokok, Weisz Hermann jegyző és szentegyleti titkár, Taubesz Herman dajan. Az előimádkozó Feldbrandt Fülöp. Az orthodox hitközség 1886. alakult meg. A hitközség alapítója s első rabbija Löw Eleázár, a későbbi nagyhírű ungvári rabbi volt. Az első előljárók, akiknek nagy része még ma is részt vesz a hitközségi életben, a következők: Schweiger Ignác, Schwarc Ignác, Roth József, Deutsch Hermann, Gottlieb Sámuel, Lichtenstein Adolf és Friedmann Ábrahám. A hitközség nagy temploma 1887. a tagok adakozásából épült, 1895. került tető alá a kis templom, a bész hamidras. Több kisebb imaháza van még a hitközségnek. Elemi népiskolája, mely kezdettől fogva 3 tanerős, 1887. létesült, egy évvel előbb nyilt meg a Talmud Tóra iskola, melynek öt tanítója van. Jesiváját 1922. néhai Fellner József főrabbi alapította. Azóta szépen fejlődik a jesiva s messze vidékről is számosan keresik fel tanulás céljából. A szegény talmudisták istápolására a hitközség Éc Chájim egyletet alapított, melynek Schwarc Ignác és Lipschitz Adolfné a vezetői, a szegény asszonyokat segélyezi a Benosz Cijon egylet, melynek elnöknői Schweiger Ignácné és Schweiger Márkuszné. Van ezenkívül egy, a gyermekek felruházására alakult Malbis Arumim egylet Alexander Vilmosné elnöklete alatt és egy Szandokosz egylet (betegágyas asszonyok segélyezésére), melynek élén Fränkel Heimann áll. A hitközség tagjai közül többen játszanak fontos szerepet a város gazdasági életében. Ezek: Schweiger Márkusz szesznagykereskedő a Kereskedelmi Társulat elnöke, városi és Zemplén vármegyei törvényhatósági bizottsági tag, Alexander Vilmos bankigazgató, Blumenfeld Adolf terménykereskedő, Deutsch Adolf földbirtokos, Kornitzer Lipót szeszkereskedő és a helyi lap szerkesztője és Blumenfeld Jenő nagykereskedő. Nagyobb ipari vállalatokat létesítettek: Berger és Lipschitz, ifj. Deutsch Simon hordó- és butorgyárat, Trattner Márk sajt- és túrógyárat. A hitközség 30,000 pengős költségvetéssel dolgozik, melyből nagyobb összeget fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma 1250, a családok száma 420, az adófizetőké 360. Foglalkozás szerint: 9 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 3 tanító, 150 kereskedő, 1 ügyvéd, 15 munkás, 12 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 100 iparos, 14 magánzó és 100 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Dick Herman főrabbi, Schweiger Márkusz elnök, Alexander Vilmos alelnök, ifj. Deutsch Sámuel pénztárnok, Rosman Lipót ellenőr, legifj. Deutsch Simon iskolaszéki elnök, Schweiger Ignác, Lipschitz Adolf, id. Deutsch Sámuel, Blumenfeld Adolf és Weinberger Izsák előljárók, Berkovits Rafael templomgondnok, és Oppmann Ignác tanító, jegyző.

Schächter, 1. *Dezső*, orvos, szaklapszerkesztő, szül. Budapesten 1897 máj. 24. *S. Miksa* (l. o.) fia. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Heidelbergben végezte. 1926-ban megalapította az Orvostudományi Szemle c. havi folyóiratot. 1928 okt. óta szerkeszti a Gyógyászatot is. Ebben a lapban jelennek meg tudományos cikkei.

2. *S. Miksa*, orvostanár és publicista, szül. Vácon 1859 aug. 20., megh. Budapesten 1917 ápr. 30. A budapesti egyetemen tanult. 1890-ben a fekélyes sebek gyógytanának magántanára lett, 1917. rk. tanárrá nevezték ki. S. főorvosa volt az áll. gyermekmenedékhelynek és kiterjedt praxist folytatott. Önállóan megjelent művei: *A sebek gyógyulása és a sebkezelés* (magyarul és németül 1886—87); *Anleitung zur Wundbehandlung* (1887); *Sebészeti gyógyítás* (1904); *Orvosi műhibák* stb. 1886-ban alapította és haláláig szerkesztette a Gyógyászat c. orvosi folyóiratot. Publicisztikai tevékenységet a Pester Lloyd, Pesti Napló és más nagyobb lapok hasábjain fejtett ki és cikkei rendszerint figyelmet keltettek. Évtizedeken át részt vett a zsidó közügyekben, ifjúsági mozgalmakat szervezett és szigorú kritikusa volt a hitközségi élet visszásságainak. A zsidó ellenzéki mozgalmat a községi életbe S. vitte be.

Schauer *Izráel*, rabbi, megh. 1859. Szobotistban negyven évi működés után. Előbb Báanon működött s onnan ment Szobotistre, ahol utóda veje, Reich Koppel (l. o.) későbbi budapesti orthodox főrabbi lett. Kiváló talmudtudós volt.

Scheiber, 1. *Hugó*, festő, szül. Budapesten 1873. A világháborút követő újabb festőnemzedék egyik legösztönösebb művészegyénisége, a németes expresszionizmus erősen dekoratív irányú képviselője Magyarországon. Csaknem 50 éves korában jutott az első igazi elismeréshez a Belvedere Szalonban és az Alkotás művészházban kiállított képeivel. A természethez ragaszkodó munkáin erősen torzító hajlama jelentkezik, főleg önarcképein; tájképein, városligeti, külvárosi és kisvárosi részletein pedig csaknem kíméletlen erővel, erős festői ösztöne érvényesül. Utolsó gyűjteményes kiállításain a Nemzeti Szalónban és az Ernst Múzeumban a természettől egész eltávolodva tömegmozgásokat igyekezett megérzékíteni igen színes vonaldekorációban *(Körhinta; Kabaré; Lovasok; Vasárnapi mulatság)*. Erősen leegyszerűsített jellemző arcképeket is rajzolt: *Andrássy Gyula, Kertész K. Róbert, Babits Mihály, Herwarth Walden* berlini festő stb. Nagy sikerrel állított ki a berlini Sturmban a Sturm amerikai kiállításain és Londonban. F. B.

2. *S. Lajos*, rabbi, szül. Nemeshollóson 1867 febr. 9. 1885—95-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1901-ben avatták rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára, 1901. a VIII. kerület templomkörzetének rabbijává nevezték ki.

Schenk *Leopold*, bécsi egyetemi tanár, híres fiziológus, szül. Ürményen 1840 aug. 23., megh. Schwanbergben 1902 aug. 18. A bécsi egyetemen tanult és 1865. orvosi diplomát nyert. Előbb az ottani fiziológiai intézetnél lett asszisztens, de már 1868. magántanári képesítést kapott, 1873. pedig az embriológia professzora lett a bécsi egyetemen, melynek egyik legelső kiválósága volt. Az embriológia tanszéket az ő kezdeményezésére és részére alapította az állam akkor, amikor ennek a tudományának még sehol tanszéke nem volt. S. az embriológiában világhírű tekintély volt, *Einfluss auf das Geschlechtsverhältniss des Menschen und der Thiere* c. 1898. megjelent munkáját több nyelvre lefordították. Azt a tételét, hogy a születendő gyermek neme az anya táplálkozási módjától függ, Kirchow, Munk, Roux és mások hevesen támadták. Lemondott katedrájáról, de teóriáját nem adta fel. Művei: *Lehrbuch der vergleichenden Embryologie der Wirbelthiere* (1874); *Lehrbuch der Histologie des Menschen* (1885, 2. kiad. 1892); *Lehrbuch der Bacteriologie* (1894); *Lehrbuch der Embryologie* (1896). S. R.

Scherl *Ervin*, publicista, szül. Szombathelyen 1883. A budapesti, berlini és heidelbergi egyetemeken jogi és filozófiai tanulmányokat folytatott, majd hírlapíró lett. Előbb a Neues Pester Journal munkatársa volt, később néhány évig a Budapester Tagblattot szerkesztette, 1913. pedig a Pester Lloyd kötelékébe lépett. Jelenleg a bécsi Neue Freie Presse budapesti szerkesztője és nagy figyelmet keltő cikkekben tájékoztatja az osztrák világlapot Magyarország politikai és gazdasági viszonyairól.

Schermann *Adolf*, orvos, szül. Tétényben 1842., megh. Budapesten 1904 ápr. 28. Bécsben tanult s miután ott elnyert diplomáját nosztrifikáltatta, Budapesten telepedett meg, ahol 1878. tiszti főorvos-helyettes, 1897. pedig főorvos lett. A fertőtlenítő intézetek az ő adminisztrációjának eredményei. Művei közül a *Test és egészségtan* hat kiadást ért el.

Schewesz Achim. Héberbetűs német folyóirat. Szerkesztette Reich Ignác Pesten 1871-től a lapnak 1881. bekövetkezett megszűnéséig.

Schey, 1. *Frigyes (koromlai) báró**, bankár, szül. Kőszegen 1815 márc. 5., megh. Bécsben. Szülei jómódú, orthodox zsidó kereskedők voltak, akik fiaikat kitűnő nevelésben részesítették. S. a bécsi Polytechnikum elvégzése után a Wertheimstein-bankházba lépett, majd a Landauer cégbe, mely később, 1855. már az ő nevét viseli. Nagy érdemei voltak a selyemtermelés és ipar terén az egész monarchiában, de különösen Magyarországon, ahol az ipar érdekében sok áldozatot hozott. Pénzügyi téren még nagyobb eredményeket ért el. A legnagyobb bécsi és magyar ipari, pénzügyi vállalatoknak vezető tagja volt és számos gazdag alapítványt létesített. 1869. bárói rangot kapott és rendkívül sok bel- és külföldi magas rendjellel tüntették ki. Ő alapította és építtette a bécsi kereskedelmi Akadémiát és később a Stadttheatert is.

2. *S. Fülöp (koromlai) báró*, szül. Kőszegen 1798., megh. Badenben 1891 júl. 15. Gazdag, szigorúan orthodox szülők gyermeke volt. Üzleti becsületessége és jótékonysága oly nagy volt, hogy 1854. a városi tanács hálairatot adott át neki «az emberi nyomor enyhítése körüli érdemeiért». Szeretetházat építtetett és a zsidó templomot szintén saját költségén építtette. Nemességet és bárói rangot kapott, melyet királyi engedéllyel ruházott át az akkor még szintén zsidó unokaöccsére, mert gyermeke nem volt. A lovagi rangot is unokaöccsei, *S. Frigyes* báró, *S. Károly* lovag és *S. Fülöp* báró örökölték. S. neje, *Franciska*, Lakenbach nagykanizsai hitközségi elnök leánya, jótékonyságáról szintén messzeföldön ismert és tisztelt egyéniség volt. S. R.

3. *S. Géza* nőgyógyász, szül. Nagyszentmihályon (Vas vm.) 1888 jan. 29. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Pár hónapig a bécsi Wertheim-klinikán, majd a Weiss Alice kórházban működött. 1922-ben a Zsidó-kórház segéd-, majd alorvosa volt. 1927 jún. 10 óta a Weiss Alice kórház osztályos főorvosa. A világháború alatt mint ezredorvos teljesített szolgálatot és megkapta a koronás arany érdemkeresztet a kardokkal. Folyóiratokban több szakcikket írt különösen a gyulladásos megbetegedések kezelési módjáról. Nagyobb tanulmánya: *A lepény időszaki kezelésének története és mai állása.*

Schick *Abrahám*, győri rabbi, megh. u. o. 1850-ben, 24 évi működés után. Előzőleg Prerau, Mislic és Baladin községekben működött, míg a győri hitközség meg nem hívta. Leszármazottja volt a híres Heller Lipman rabbinak, a *Tószefósz Jomtóv* szerzőjének. S. jelentékeny talmudtudós volt, akit a Chaszam Szófer is említ. (V. ö. Reich, «Besz-El II.» és *Stein*, Magyar Rabbik.)

Schichtancz *Armin*, pedagógus, szül. Nagyoroszin (Nógrád vm.) 1862 okt. 30. A tanítóképző elvégzése után Szigetváron lett főtanító. 1886-ban a Pesti Izraelita Hitközség iskolájához került. Időközben megszerezvén a tanári diplomát, résztvett a hitközség polgári fiúiskolájának megszervezésében, amelynek számára tantervet dolgozott ki. Itt tanított 1905-ig, amikor a Wesselényi-utcai leánypolgári iskolához került, melynek 1908 óta igazgatója. A zsidó tanítóság mozgalmaiban évtizedek óta vezető szerepet játszik s 1919 óta elnöke az Országos Izraelita Tanítóegyesületnek. A Tanítóegyesületek Országos Szövetségének tiszteletbeli tagja. Különböző szaklapokban számos pedagógiai cikke jelent meg. V. A.

Schiff, 1. *Ernő*, orvos, gyermekgyógyász, szül. Gáborjánban (Bihar vm.) 1863. Egyetemi tanulmányai után a külföldi gyermekkórházakat tanulmányozta. Később a nagyváradi gyermekkórház igazgató főorvosa és a bábaképző tanára lett. 1919-ben a felállítandó debreceni egyetem gyermekgyógyászati tanszékére kapott meghívást. Ennek elfogadását azonban függővé tette a viszonyok későbbi alakulásától. U. a. év aug.-ban azonban az antiszemita mozgalmak megindulása nyomán visszavonta feltételesen adott igéretét. 1925-ig a nagyváradi gyermekkórház élén állott, azóta magángyakorlatot folytat. Tudományos vizsgálatainak eredményét a Magyar Tudományos Akadémia öt terjedelmes kötetben adta ki. Az újszülöttek fiziológiája és patológiája körül végzett tudományos kutatásaira az egész világ orvosi irodalma, mint forrásmunkákra hivatkozik. Sz. I.

2. *S. Ervin*, orvostanár, szül. Bihar-Diószegen 1891 szept. 22. *S. Ernő* (l. o.) fia. Egyetemi tanulmányait jórészt Németországban végezte, ahol mint 22 éves ifjú tűnt fel a gyermekgyógyászati kongresszuson tartott előadásával. 1919-ben Feer professzor klinikáján dolgozott Zürichben, de u. a. év szept.-ben Czerny professzor mellé került Berlinbe. Alig két évi berlini működése után docense lett az egyetemnek, három évvel később nyilvános rk. professzornak nevezték ki. 1927-ben hat hónapon át észak-amerikai egyetemeken tanított. Önálló, tudományos kutatásokon alapuló dolgozatainak száma meghaladja a százat.

3. *S. Kálmán*, orvos, szül. Hunfalván 1865. Előbb Nothnagel és Stellwag tanárok oldalán működött, majd a marienbadi szanatórium első asszisztense lett, később Budapesten orvosi szakrendelőt nyitott. Tudományos cikkei a bécsi orvosi lapokban, továbbá a Pester med. chirurg. Pressében jelentek meg.

4. *S. Ödön*, hegedűművész, *S. Ernő* fia, szül. Nagyváradon. Jogot végzett. Művészi oklevelét kitüntetéssel szerezte meg a brüsszeli konzervatóriumon. Egyideig tagja volt a Roth—Schiff kvartettnek Berlinben. Párisban és a nyugati városokban adott koncertjeit a sajtó nagy elismeréssel fogadta. K. K.

Schiffer, 1. *Adolf*, gordonkaművész, szül. Apatinban 1873. Popper Dávidnál végezte tanulmányait. 1900 szept.-ben a Zenekadémia tanára lett. Egyidőben gordonkása volt a Kemény—Schiffer vonósnégyes társaságnak is. Gordonkaiskolája jelent meg. K. K.

2. *S. Artúr*, festő, szül. Eszéken 1885. *S. Adolf* testvéröccse. Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán és Párisban tanult. A Műcsarnok 1917-iki tárlatán és a Művészház 1914-iki kiállításán szerepelt *(Csendélet, Hölgy boával)*. Főleg arcképeket *(Buttykay Ákos, Fónagy Béla* író), továbbá tájképeket fest. A háború óta Eszéken él. F. B.

Schill *Salamon*, tanár, szül. Budapesten 1849 okt. 4., megh. u. o. 1918 máj. 31. Tanulmányait Győrött, Budapesten és Bécsben végezte. Miután a görög és latin nyelvből tanári oklevelet kapott, az aradi gimnázium tanára lett, hol 1874—78 ig működött. 1878-ban a Rabbiképző tanárának hívták meg, melynek alsó tanfolyamán latin és görög nyelvet adott elő. Számos kitünő tankönyvet írt és több bibliamagyarázó cikket, melyek különböző magyar- és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Szerkesztette a Bloch Mózes 80. születésnapja alkalmából kiadott ünnepi iratot és megírta a Rabbiképző huszonötesztendős történetét. Philó egyik munkáját magyarra fordította.

Schiller, 1. *Bódog*, jogtörténész, S. Zsigmond fia. szül. Pozsonyban 1877 febr. 9., megh. Budapesten 1914 jan. 29. Budapesten és több külföldi egyetemen tanult s már akkor feltünt *Az örökös főrendiség eredete* c munkájával. Tanulmányai végeztével törvényszéki bíró és a jogtörténelem egyetemi magántanára lett. Lefordította Timon Magyar alkotmány- és jogtörténetét németre. Nagyobb művei: *A hármaskönyv jogforrástana* (1902); *A pragmatica sanctio és a házi törvények* (1903).

2. *S. Henrik*, ügyvéd és hírlapíró, szül. Ógyallán 1851 aug. 6., megh. Budapesten 1924 nov. 19. Ügyvéd lett, majd a belügyminisztériumba osztották be. Állandó hirlapírói tevékenységet is fejtett ki, előbb a Magyar Ujságban, majd a bátyja által szerkesztett Pester Lloydban, amelynek egyik főmunkatársa lett. Számos kitünő tanulmányt és cikksorozatot írt a bűnvádi eljárásról és az agrárreformról. Ezek könyvalakban is megjelentek.

3. *S. Zsigmond*, publicista és botanikus, szül. Ógyallán 1847 szept. 17., megh. Budapesten 1920

szept. 12. Jogot tanult Budapesten és belügyminiszteri fogalmazó, 1872-től kezdve pedig a Pester Lloyd munkatársa volt, közben azonban 1880—84. a Pressburger Zeitungnak volt főszerkesztője. 1903-tól kezdve a Pester Lloydnak felelős szerkesztője volt. Vezércikkeket, számos kitűnő tanulmányt és tárcákat írt lapjának. Ezenkívül «A Nemzetiségi kérdés» címmel 1873. a Budapesti Szemlébe írt tanulmányt, míg botanikai értekezései az Oesterr. botanische Zeitschriftben jelentek meg 1863—1884 között. Önálló botanikai művei: *Nyitra város növényföldrajzi leírása* (1865); *A ranunculus binatus fejlődéstörténeti rendszertani vizsgálata* (1917).

Schiller-Szinessy *Salamon*, rabbi, cambridgei egyetemi tanár, szül. Óbudán 1820., ahol atyja Schiller Mayer a rabbitanács tagja volt. Iskoláit Óbudán és Pesten végezte. 1840—44-ig a pesti egyetem bölcsészeti karának előadásait látogatta, majd a jenai egyetemen megszerezte a filozófiai doktorátust. Teológiai ismereteit Hirsch Charif óbudai, Schwáb Löb pesti és Tauber Áron bátorkeszi rabbiknál szerezte. Rabbiképesítő okiratait Chorin Áron aradi, Schwáb Löb pesti és Mayer székesfehérvári rabbik állították ki. 1844-től 1848 ig a megalakult eperjesi hitközség hitszónokaként működött és egyúttal az eperjesi ev. teológián a héber nyelvnek rendes tanára volt. Már ebben az időben a szabadságeszméknek lelkes terjesztője volt és a héber lapokban megjelent versei között a Szózat héber fordítását is közölte. A szabadságharc kitörésekor bejárta az országot, mindenütt szónoklatokat tartott és zsidó honvédeket toborzott. Majd maga is beállt utász közkatonának. Ő volt az, aki Török tábornok rendeletét foganatosította s Szőreg mellett a tiszai hidat felszedette, miáltal az osztrák seregek behatolását sikerült megakadályoznia. Megsebesülve hadifogságba került, börtönbe zárták, ahonnan a kivégzése elől szerencsésen megszökött. Triesztbe ment, onnan Irországba menekült, ahol a birminghami hitközség felajánlotta neki a hitszónok-rabbi állást. Innen Manchesterbe hívták meg az Egyesült Zsidó Hitközség rabbijává, majd a később megalakuló Reform-hitközségben prédikált rövid ideig. 1863-ban lemondott állásáról és Cambridgebe ment a héber kéziratok tanulmányozására. Ennek eredménye volt nagy műve: *Catalogue of the Hebrew Manuscripst preserved in the University Library Cambridge* (1876). Már 1866 óta kinevezett tudora (magántanára) volt a rabbinikus irodalomnak, amelynek előadójává is kinevezték, 1878. az egyetem a Master of Arts címmel tüntette ki. A tiszaeszlári vérvád idején erős mozgalmat indított a babona ellen és amikor 1887. Eperjes leégett, nagy gyűjtést indított Angliában az eperjesi kollegium és a hitközség felsegélyezésére. S. egyéb művei közt fontosabbak: *David Kimchis Commentary on the Psalms.* (Book. I.) és *Massa ba-Arab*, amely Romanelli marokkói utazásáról szól a XVII. sz.-ban. Munkatársa volt az Encyclopedia Brittannicának, melybe megírta a rabbinikus irodalomra vonatkozó tanulmányokat. Tanulmányai jelentek meg továbbá a Journal of Philologyban, az Academy és Expositur c. folyóiratokban. Még Magyarországon megjelent művei: *Tendenz u. Geist der zweiten Rabbinerversammlung zu Frankfurt a. M.* (1845); *Die Befreiung durch unseren Glauben* (1845); *Kanzelreden* (1845). S. R.

Schlafgroschen. Egy tallér vámpénz volt, amit 1686 után minden olyan Pesten átutazó zsidó tartozott fizetni, aki a városban töltötte az éjszakát. Idővel az egy tallért három krajcárra, egy garasra szállította le a városi tanács. Csupán átutazásért harminc krajcárt kellett fizetni. Ezidőben, kb. egy században át nem lakott zsidó Pesten. U. L.

Schlesinger, 1. *Ferdinánd*, hírlapíró, szül. Budapesten 1830 aug. 16., megh. 1889 márc. 6. A szabadságharcban honvéd volt, majd Mexikóban, később Nicaraguában ezredes és várparancsnok lett. Alapítója volt a San-Francisco Journal c. német napilapnak s munkatársa a New Yorker Staatszeitungnak. Később Bécsben telepedett le, ahol több lapot szerkesztett ily címeken: Böse Zungen, Lästerschule, Illustrierte Plaudereien. Művei: *Die letzten Tage des ungarischen Aufstandes* (1850); *Sechs Monate in Vidise* (1850).

2. *S. Ignác*, orvos, a Pesti Izr. Hitközség elnöke, szül. Pozsonyban 1810., megh. Pesten 1849 aug. 22. tüdővészben. Pesten nevelkedett és itt járt gimnáziumba, az egyetemet pedig Bécsben végezte, ahol 1832. orvosdoktori oklevelet nyert. Azután a kőszegi zsidó hitközség orvosának hívták meg s u. o. városi és kórházi főorvos lett 1833. Két év mulva Pestre költözött s itt kiterjedt orvosi tevékenysége mellett 1842. részt vett a Magyar Izr. Kézműves és Földmívelő Egylet (Mikéfe) alapításában és az egylet első titkára lett. 1843-ban kezdeményezte a Magyarító Egyletet. 1848. a Pesti Izr. Hitközség elnökévé választotta s azonkívül tagja lett annak a küldöttségnek, amely a zsidók érdekeit volt hivatva képviselni az 1848-iki nemzetgyűlésen. A szabadságharc alatt tábori kórházakban fejtett ki nagy tevékenységet, bár ő maga halálos betegségben szenvedett. A budapesti orvosegyesület alapító, a párisi orvosegyesület levelező tagja volt. S. nagyarányú tudományos működést is fejtett ki s tanulmányai részben az Orvosi Tárban jelentek meg 1838—47 közt, részben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban (1847), az Első Magyar Zsidó Naptárban (1848). Önálló formában a köv. művei jelentek meg: *Dissertatio inaug. medica de hemicrania solari* (1832 Viennae); *Medizinische Topographie der Kön. Freistädte Pesth u. Ofen-Pesth* 1840), mely utóbbit a pesti egyetem orvosi kara száz arannyal jutalmazta meg.

3. *S. Izráel Dávid*, rabbi, szül. 1800 körül, megh. 1854. A bazini rabbiállást 1832-től kezdve haláláig töltötte be. Jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki. 1843-ban jelent meg *Hásón Lemód* c. műve tiszta és világos héber nyelven. A műből kitűnik, hogy S. alaposan és hozzáértéssel foglalkozott algebrával és asztronómiával. Tíz fejezetben tárgyalja az időszámítást, kiterjeszkedve úgy a csillagászati magyarázatokra, mint az ünnepnapokkal való összefüggésre. De nem ez a műve tette nevét ismertté, hanem a

Mechólósz Hamachnáim c., (magyarul: Táborok tánca), mellyel S. Magyarországon a kettészakadás előharcosa lett. Munkájában, mely Lőw Lipót, Schwab Lőw pesti, Mannheimer bécsi és más kiváló rabbik ellen irányult, a konzervativ irány mellett foglalt állást. A könyv nagy hatást tett s a legelőkelőbb teológusok foglalkoztak vele. Később írt műve *Jofiach Lekéc* címen jelent meg. Fia, *S. József* rajkai rabbi.

5. *S.* I. *Kolev Feivel*, tapolcsányi rabbi, szül. 1828., megh. 1911. *Torasz Bar Nas* c. műve homiletikus magyarázatokat tartalmaz.

6. *S. Lajos**, egyetemi tanár, matematikus, szül. Nagyszombatban 1864 nov. 1. Pozsonyban járt gimnáziumba, majd a heidelbergi és berlini egyetemeken tanult s az utóbbi helyen korán magántanár, 1897. Bonnban rk. tanár, 1902. Kolozsvárott rendes egyet. tanár lett. 1911-ben kinevezték Budapestre, de alig foglalta el itteni állását, megvált tőle és Giessenbe ment egyetemi tanárnak. Számos szaklapba írt tanulmányain kívül főbb művei: *Handbuch der Theorie d. Linearen Differentialgleichungen* (3 köt. 1895—98); *Einführung in die Theorie der Differentialgleichungen* (1900); *Vorlesungen über lin. Differentialgleichungen* (1908); *Bolyay in Memoriam* (1902); *Gauss's Werke* (1917): *Raum, Zeit u. Relativitätstheorie* (1920).

7. *S.* II. *Lajos*, nicaraguai tábornok és nagybirtokos, szül. Nagykanizsán a XIX. sz. huszas éveisen, megh. Guatemalában, ahol ültetvényes volt, 1900 körül. A szabadságharcban honvéd volt és mint káplár Komárom várában harcolt, majd Hamburgba menekült, onnan Londonba, majd Amerikába ment. Az ötvenes évek közepén az európai lapok tele voltak nevével. S. t. i. Walker alatt szolgált a nicaraguai-costaricai csapatokban, de már 1857. saját levelei és más pontos források szerint a nicaraguai hadsereg második parancsnoka volt brigadéros-tábornoki rangban. E minőségben diplomatának is felhasználták. Mikor diplomáciai megbízatását teljesítette és Costa-Ricából visszatért, Walker, a parancsnok, árulással vádolta és ki akarta végeztetni. S. pronunciamentot bocsájtott ki Walker ellen, akit az amerikai nagytőke elnöknek óhajtott volna. S. ezt éveken át megakadályozta csapataival, melyek San Salvador és Nicaragua érdekeit képviselték. A pestis és kolera azonban megtizedelték seregeit, mire végkép visszavonult Guatemalába, ahol mint kávéültetvényes nagy tekintélynek örvendett. 1892-ben fiával együtt meglátogatta Budapestet s ez alkalomból a lapok is foglalkoztak érdekes alakjával. S. nem volt kalandor, kalandos szereplése a viszonyok következménye volt. Kikeresztelkedéséről nincs semmi pozitív adat.

8. *S. Miksa*, orvos és publicista, szül. Kismartonban 1822., halála éve ismeretlen. A prágai és bécsi egyetemeken tanult és orvosi diplomát nyert. Résztvett az 1848-iki mozgalmakban és ujságot szerkesztett, majd haditörvényszék elé állították Bécsben. 1850-ben Berlinen át Londonba ment, ahol az Englische Correspondenzet alapította. Önálló kötetei: *Aus Ungarn* (Leipzig 1850 két kiad. u. a. évben); *Wanderungen durch London* (2 köt. 1852—53). Ezek közül az elsőt, mely nagy feltűnést keltett, S. maga fordította angolra. 1867-ben Bécsben előadták egy egyfelvonásos humoreszkjét: *Ein Ausgleich mit Ungarn* címmel. Egyéb munkái: *Ein politisches ABC fürs Volk; Ein unentberlicher Führer im constitutionellen Staat* (1848). Egyik jelentékeny munkája olaszul jelent meg: *Storia della guerra in Ungheria* címmel Torinóban.

10. *S.* I. *Sámuel*, orvos-író, szül. Pozsonyban 1815., megh. Bécsben 1891 márc. 19. Az elsők közé tartozott, aki spiritizmussal és magnetizmussal, meg a telepátiával tudományosan foglalkozott. Számos e körbe vágó tárcát írt évtizedeken át a Neue Freie Pressebe. Művei: *Die Prostitution in Wien u. Paris* (1868).

11. *S.* II. *Sámuel*, rabbi, szül. Ipolyságon 1884. okt. 2. 1902—1912-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1911-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1913. pedig rabbivá. 1914-ben monori, 1922. a debreceni hitközség választotta meg főrabbijává. Költőileg feldolgozott talmudi és midrási legendái megjelentek az Országos Egyetértésben. Főműve: *Pseudo-Bachja. Kitáb al-mani al-nafs* (Budapest 1911). F. D.

12. *S. Sulka*, szül. *Ullmann*, filantróp, szül. Pozsonyban 1779., megh. 1833 aug. 21. Vagyonos atyja a kiterjedt Ullmann-család ausztriai őse volt, aki leányát kiválóan iskoláztatta, majd S. nevű gazdag kereskedőhöz adta feleségül. Jótékonysága és annak módja megható és példátlan volt. Minden külsőséget kerülve, zsidónak és kereszténynek egyaránt védnöke és támasza volt, aki titokban támogatta a gyermekágyas nőket, a sorvadásosokat s a külváros és ghettó pinceodvaiban lakó nélkülözőket, az árvákat és özvegyeket. (V. ö. *Reich*, «Beth-El» 1862. III. f.)

13. *S. Wilhelm S.*, orvostanár, szül. Tinnye 1839., megh. Bécsben 1900 körül. A bécsi egyetemen tanult s miután 1864. orvos lett, 1874. u. o. a gynekológiából magántanárrá habilitálták. Ő alapította 1878. a Wiener Medezinische Blätter c. orvosi hetilapot, amelybe számtalan tanulmányt írt. Főbb önállóan megjelent munkái: *Gynaekologische Studien* (1879); *Experimentelle Untersuchungen über Uterusbewegungen; Über Reflexbewegungen des Uterus; Über die Centra der Gefäss- und Uterusnerven; Über Blutgeschwülste des weiblichen Beckens; Zur Architektonik des weiblichen Beckens.*

14. *S. Zsigmond*, író, szül. Vágújhelyen, más adat szerint Pozsonyban 1832 jún. 15., megh. Bécsben 1918 márc. 7. Ifjúságáról keveset tudunk, de 1856. a Pest-Ofener-Zeitungnak munkatársa volt, majd a bécsi Morgenpost és 1866. a Neues Wiener Tagblatt tárcaírója lett. Emellett állandóan írt színdarabokat és drámai költeményeket. Ezek: *Mit der Feder* (1860); *Die Gustel von Blasewitz* (1861); *Der Hausspion* (vígj. 1861); *Ein Opfer der Wissenschaft* (1861); *Ein Opfer der Patienten; Die Schraube des Glückes; Eine moralische Ohrfeige*, valamennyi a Burg- és Carltheaterben, továbbá *Auf der Ministerbank; Mein Sohn; Frau Sonne* (1864—1867), *Das Mädel aus dem Volke; Ein liberaler Kandidat; Das Ende vor dem Anfang; Die Schwestern von Rudolfstadt; Das Trauer-*

spiel des Kindes; Zahlen beweisen, Sie u. ihr Buch (1903) mind későbbi darabjai. Nagysikerű vígjátékai összegyűjtve *Original-Lustspiel* címen (1863) jelentek meg. Kortársai ötletességéért, szellemességéért és kitűnő stílusáért igen nagyra becsülték. S. a bécsi ujságírók vezető egyénisége volt. T. J.

Schlüssel *Dávid*, rabbi, szül. Neu-Szandecen 1865. Több évtizede a munkácsi orthodox hitközség alrabbija. Számos responzumot és halachikus munkát írt, amelyek közül megjelentek: *Imré Dóvid* (1909); *Bész Dóvid* (1911); *Gán Dóvid* (1911).

Schmelczer Izsák, rabbi, szül. Péterréven 1885 jún. 11. 1905–1915-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1914-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1916 pedigrabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára és a fiúárvaházi templom rabbija. Főműve: *A karaiták ünnep- és böjtnapjairól* (1914). F. D.

Schmeyr *Jechiel Michael*, rabbi, szül. Galiciában, megh. Cifferen (Pozsony vm.) 1844., ahol már a huszas évek óta működött. Két munkát írt *Cháje Ólom* (Wien 1830) és *Derech Chájim* (u. o. 1837) címen, azonban Zunz plágium vádjával illeti.

Schnitzer 1. *Ármin*, rabbi, szül. Húnfalván 1836 dec. 8., megh. Komáromban a háború vége felé. A nikolsburgi jesiván és az ottani gimnáziumban tanult, később egyetemi tanulmányokat folytatott és bölcsészdoktor lett. 1861-től kezdve haláláig Komáromban volt főrabbi. Érdeme, hogy 1866. kieszközölte több magyar vádlott felmentését a haditörvényszéknél, 1867. pedig a vármegyénél az ő kezdeményezésére szüntették meg a zsidókra megalázó esküformulát. Jelentékeny tényezője volt Komárom város törvényhatóságának. Később az Országos Rabbiegyesület elnöke és a XII. községkerület alelnöke lett. Számos cikke jelent meg különböző lapokban, hitszónoklatait és alkalmi beszédeit magyar és német nyelven adta ki. Emlékezéseit *Zsidó Kultúrképek* c. alatt írta meg (1904). Munkái még: *Eine Rabbinerwahl; Der Traum im jüdischen Schriftum.*

2. *S. Ignác*, színműíró és műfordító, szül. Budapesten 1839., megh. Bécsben 1921. Évtizedekig magyar és német lapok munkatársa volt Budapesten, majd Bécsbe költözött. Az osztrák és német színpadok számára sok opera- és operett-librettót írt. A legnagyobb sikerű operettlibrettója a *Cigánybáró*, amelyet Strauss János zenésített meg. Számos magyar színművet fordított németre. Legnagyobb érdeme azonban, hogy Petőfi Sándornak összes verseit lefordította németre (Alexander Petőfi: *Poetische Werke in sechs Bänden in deutscher Nachdichtung*, Wien-Leipzig 1910). Műfordítói tevékenységének elismeréseül a Kisfaludy-társaság és a Petőfi-társaság kültagjai közé választotta. Sz. G.

Schnitzler *János**, orvostudományi író és bécsi egyetemi tanár, szül. Nagykanizsán 1835., megh. Bécsben 1893. Orvosi tanulmányait a budapesti és bécsi egyetemen végezte, majd Bécsben. 1867. a bécsi egyetem tanára lett. Nagy érdemei vannak az osztrák orvosi szaksajtó föllendítése körül. A legtekintélyesebb osztrák orvosi folyóiratnak, a Wiener Medizinische Pressének megindítója és 1860—86-ig szerkesztője volt. 1887-ben alapította az Internationale Klinische Rundschau és 1890. a Klinische Zeit- und Streitfragen c. orvosi szaklapokat. Önálló művei közül a legjelentékenyebbek: *Die pneumatischen Behandlungen der Lungen- und Herzkrankheiten* (Wien 1875); *Zur Diagnose und Therapie der Laryngo- und Tracheostenosen* (Wien 1877); *Die Lungensyphilis und ihr Verhältnis zur Lungenschwindsucht* (1880). Fia *S.* Artur, híres osztrák regény- és színműíró. Sz. G.

Schnorrer, *koldus*, kéregető. A szó eredete homályos. Némelyek a német-latin «schön orer» (szépen könyörgő) keverék-szóformában keresik a gyökerét, de ez erőltetettnek látszik.

Schodel-Klein *Rózsi*, színésznő, szül. Kolozsvárt, megh. Nyiregyházán 1854. 1837–48.-ig a pesti Nemzeti Színház egyik legünnepeltebb drámai színésznője volt, akiről annakidején sok dícsérő cikket írtak az újságok. K. K.

Schön, 1. *Bernát*, pedagógus, szül. Szillben (Somogy vm.) 1842. Igen sok tankönyvön kívül írt ifjúsági műveket is. Szerkesztette a Bács-Bodrog, Győri Friss Ujság és Tanítóbarát c. lapokat.

2. *S. Dávid*, hittantanár, szül. Kiskunhalason 1851. Tanulmányait a prágai egyetemen végezte. Előbb Wienben tanított, majd Pestre került, ahol hitoktatási tantervet dolgozott ki. Több tankönyvet írt. Cikkei a felekezeti sajtóban jelentek meg.

3. *S. Frigyes*, építész, szül. Lovasberény (Fehér vm.) 1857. Középiskoláit Székesfehérváron és Budapesten, építészeti tanulmányait a budapesti és bécsi műegyetemen, valamint a bécsi képzőművészeti akadémián végezte. Mint önálló építész Bécsben telepedett le, hol azóta állandóan él. Mintegy 200 épületet, iskolákat, bérpalotákat és nyaralókat tervezett. Számos munkája közül említendők: a Zwieback áruház Bécsben a Kärntnerstrassen, S. Stein áruháza Kairóban. F. B.

4. *S. József*, pedagógus, szül. Szillen (Somogy vm.) 1846. Előbb vidéken tanított, majd a fővárosban igazgató-tanító lett. Cikkei a Néptanítók Lapjában, Ethnologische Mittheilungenben (*Gebräuche ungarischer Juden* 1896), Magyar Pedagógiában, Magyar Nyelvőrben jelentek meg. Önálló művei: *Pedagógus és szaktudós* (1879); *A tanítás művészete* (1899); *A szocializmus ismertetése* (1899); *Gyakorlati családi nevelés* (1901).

5. *S. Menáchem*, rabbi, szül. Nyitrán 1804., megh. Rétén 1884. Előbb szülővárosában volt rabbihelyettes és 1834. került Aszód Juda rabbi örökébe Rétére, ahol ötven éven át működött. Utódja Breznic Izsák, későbbi szempci rabbi volt, Unokája, Leuchter Sámuel rabbi adta ki hátrahagyott írásait *Divré Menáchem* (Drohobits 1890) címen.

Schönberger *Armand*, festő, szül. Galgócon 1885. Az expresszionizmus egyik tehetséges képviselője. Tájképein a nagyváros háztetői, kéményei, hídjai, enteriőrképein az alakok (kabaréjelenetek, zenészek) a tér konstrukcióját éreztető élénk színű stilizáltságban jelennek meg

Művészi tanulmányait Münchenben, Nagybányán és Párisban végezte. Kiállított a Műcsarnokban és Művészházban, az utóbbi helyen szobrokkal is szerepelt. Résztvett a Fiatal művészek csoportkiállításán a Nemzeti Szalonban. Gyüjteményes kiállítása volt a Belvedere Szalonban 1923. és képviselve volt a Kút 1927-iki kiállításán a Nemzeti Szalonban. F. B.

Schönfeld, 1. *Áron*, rabbi, szül. Felsőfalun 1880 jan. 11. 1895—1905-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, 1904. avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1906. pedig rabbivá. Azóta besztercebányai főrabbi. Főműve: *A zsidó vallásbölcsészet szentírásmagyarázata Maimuni után* (Budapest 1904). F. D.

2. *S. Baruch*, pedagógus, szül. Szenicén 1778., megh. Budapesten 1853 dec. 29. Prágában tanult és tanító volt Morvaországban, majd Magyarország több községében. Főkép héber verses köteteivel tünt ki. Ily művei: *Zárór Perachim* (Wien 1814); *Muszar Haszkél* (Prag 1831), ez utóbbi héber nyelvű ethikatanulók számára; *Salme Tóda* (Hamburg 1840, ezt a munkáját a nagy német-zsidó politikusnak: Gabriel Riessernek ajánlotta).

3. *S. József*, ügyvéd, szül. Tiszapéterfalván 1884 dec. 4. Középiskoláit a budapesti Rabbiképző gimnáziumában, jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte. 1903-ban többekkel együtt megalapította a Makkabeát (l. o.), amelynek egyidőben elnöke volt. A magyarországi cionista mozgalomban kezdettől fogva vezető szerepet tölt be mint publicista. Kisebb megszakításokkal húsz éve felelős szerkesztője a Zsidó Szemlének. Lefordította Herzl Tivadar (l. o.) *Judenstaat* c. művét. Szellemes, szatirikus élű cikkei és tanulmányai, amelyek mind a cionista eszmét propagálják, két kötetben jelentek meg: *Vissza a gettóba!* (1919) és *Harcban a zsidóságért* (1928). V. A

4. *S. Mózes Mordecháj*, rabbi, S. Jakab szikszói rabbi fia, szül. Szikszón 1791., megh. Simándon 1867. Előbb 30 éven át Tiszafüreden, majd 1848. Sarkadon, később Simándon működött. Alexandersohn miskolc—csabai rabbi perében rabbitársa mellett foglalt állást. *Tesuvasz Mordechai* címen döntvényt irt.

5. *S. Viktor*, rabbi, szül. Esztergom vm.-ben. Gimnáziumi tanulmányait az esztergomi katolikus főgimnáziumban végezte, később a pozsonyi rabbiiskolában tanult. Egyetemi éveit a pesti és bécsi egyetemeken töltötte, u. o. szerzett doktorátust. Később Bécsben rabbivá választották. Innen Londonba került, ahol a Nord-End német nyelvű zsidó hitközség 1909. rabbijának választotta.

Schönwald *Károly*, rabbi, szül. Domoszlón (Heves vm.) 1879 febr. 4., megh. 1921. 1893—1903-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1902-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1904. pedig rabbivá. 1903 óta tapolcai főrabbi. Főműve: *Juda ibn Tibon terminologiája* (Budapest, 1902). F. D.

Schosberger *Hirsch*, a győri püspökség «Schutz-Judja». Wild József győri püspököt bevonulása alkalmából Győrsziget zsidósága nevében német beszédben üdvözölte. A beszéd 1806. Győrött nyomtatásban is megjelent.

Schossberg *Izsák Frankl*, rabbi, szül. Sasváron, megh. Boldogasszonyban 1833. Nagybátyja volt a híres Mahram Schik huszti rabbinak. Előbb Rajkán működött, 1825—1833-ig pedig Boldogasszonyban.

Schossberger *Klára**, bárónő, festő, szül. Budapesten 1893. Első mestere Deák-Ébner Lajos volt, azután Fényes Adolfnál tanult. Kiállított az Ernst Múzeumban, a Műcsarnokban a szolnokiak csoportjában és 1927. a szolnoki művésztelep 25 éves jubiláris kiállításain. Arcképeket *(Anyja, Kállay Tamás)*, tájképeket *(Szolnoki fahíd, Bodeni tó)* és virágcsendéleteket fest finom, világos színekben. F. B.

Schreiber, 1. *Emil*, rendőri szakíró és h. rendőrfőkapitány, szül. Kaposváron 1863. A budapesti egyetem jogi fakultását végezte s miután doktorátust tett, 1886-tól kezdve az államrendőrség szolgálatában állott. Sokáig a fogház- és toloncügy egyik intézője volt, 1896 óta azonban a főkapitányság adminisztrativ osztályán működött s ennek főnöke lett. Szakszerűen foglalkozott a prostitució, a toloncügy s az iparjog kérdéseivel, melyekről több tanulmányt írt. A kormány megbizásából a prostituciót 1907. a külföldön, így Oroszországban is tanulmányozta. Részt vett, mint kiküldött, számos külföldi konferencián, főleg a leánykereskedelmi konferenciákon. A leánykereskedelem elnyomására alakult erkölcsrendészeti intézmény főnöke volt. 1920-ban nyugalomba vonult.

2. *S. Ignác*, rabbi, szül. Nagyváradon 1891 nov. 30., megh. 1922 dec. 6. 1908—1918-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1916-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten 1919. pedig rabbivá; ugyanakkor az óbudai hitközség főrabbijává választotta. Főműve: *Pseudo Aristoteles de causis* (Budapest 1916). F. D.

3. *S. Naftali*, rabbi, megh. 1913. 35 éven át működött a kisvárdai hitközségnél mint dajan. Szerzője a *Mate Naftoli* c. homiletikus műnek.

4. *S. Sámuel*, szül. Berettyóújfaluban 1860. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után a megyei közigazgatás szolgálatába lépett és katonaügyi előadó volt. Magyarra fordította Meisel Farkas Alajos stettini főrabbi *Homilien über die Sprüche der Väter* c. öt kötetes munkáját.

Schreiner *Márton*, tanár, szül. Nagyváradon 1863 júl 8., megh. Berlinben 1926. 1881–86-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1885-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1887. pedig rabbivá. 1886-ban dunapentelei, 1887. csurgói főrabbi volt. Innen 1891. az Országos Izraelita Tanítóképző Intézetbe került tanárnak, hol a hébertárgyakat adta elő. 1894-ben a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums a történeti és vallásbölcseleti tanszékre hívta meg. 1902-ben elméje elborult, szanatóriumba vitték és ott halt meg. Számos dolgozata jelent meg a különböző külföldi tudományos folyóiratokban, jórészt a vallásbölcselet köréből. Legfontosabb művei: *Adalékok a bibliai szöveg kiejtésének történetéhez* (1885); *Az iszlám vallásos mozgalmai az első négy században* (1889); *Zur Ge-*

schichte des Ascharitentums (1890); *Le Kitâb al-Muhadkara de Moise ibn Ezra et ses sources* (1892); *Der Kalam in der jüdischen Litteratur* (1895); *Contributions à l'histoire des juifs en Egypte* (1896); *Zur Geschichte der Polemik zwischen Juden und Muhammedanern; Bibliai szemelvények* (1892—93); *Die jüngsten Urteile über das Judentum.* Sok értekezést írt a Magyar Zsidó Szemle, a Philológiai Közlöny, a Zeitschrift der Deutschen Morgenländischer Gesellschaft, a Revue des Etudes Juives, a Monatsschrift f. d. Gesch. u. Wissenschaft d. Judentums stb. folyóiratokba. F. D.

Schreyer *Jakab*, jogtudós, szül. Ugrán 1847 febr. 7. Iskoláit és az egyetemet Nagyváradon, Bécsben és Budapesten végezte. 1872-től kezdve Budapesten ügyvédi gyakorlatot folytatott. Tagja volt a fővárosi képviselőtestületnek és a Kereskedelmi és Iparkamara vezetőségének. 1893-ban Szilágyi Dezső igazságügyminiszter megbízásából elkészítette a bankbukásra vonatkozó törvény revizióját és más újabb törvényjavaslatokat. Művei, amelyek könyvalakban megjelentek: *A perorvoslatok teljes rendszere*, melyet a M. Tud. Akadémia 100 arannyal jutalmazott; *A polgári törvénykezési rendtartás* (2 köt.); *Huszonöt év a Magyar Kereskedelmi Csarnok történetéből* (1896), melyet a keresk. minisztérium adott ki.

Schubert *Ernő*, festőművész, szül. Bácsfán (Pozsony vm.) 1903 dec. 17. Az UME tagja. Többször kiállított a Nemzeti Szalonban, az Ernst-múzeumban és Bécsben. Olajképeit és paszteljeit színérzéke, grafikáit a kompozició egysége jellemzi.

Schück, 1. *Bernát*, rabbi, szül. Karcagon 1872. *S. Salamon* (l. o.) fia. A temesvári orthodox hitközség főrabbija. Sok tanulmányt és könyvet írt. Megírta a zsidó nemzeti mozgalom történetét. *Hit és Állam* c. művében a vallás szerepét ismerteti az államban. Sz. I.

2. *S. Dávid*, rabbi, szül. Bresován, megh. Tokajon 1889. Szófer Mózesnek volt tanítványa Pozsonyban és Benet Ezékielnek Nyitrán. Szécsényben 1852—67 közt működött, majd hét évig varannói rabbi volt és 1864-től haláláig a tokaji hitközség rabbiállását töltötte be. Halachikus értekezéseit halála után fia, *S. Jakab* nádudvari rabbi adta ki *Imré Dóvid* c. (Munkács 1890).

3. *S. Salamon*, szül. Brezován 1844., megh. Karcagon 1916 aug. 20. Ősei már a XV. sz. óta híres rabbikat adtak a zsidóságnak. S. nagybátyjánál, az akkori szécsényi rabbinál, majd Balassagyarmaton tanult. 1868-tól kezdve Karcagon működött mint kerületi főrabbi. Az istentiszteletet magas színvonalra emelte s mint hitszónok is, hírnevet szerzett. Több hitszónoklata magyar és német nyelven nyomtatásban is megjelent. A tiszaeszlári és a szentimrei vérvádak alkalmából *Keresztények zsidókról* c. 1892. röpiratot írt, melyet németre is lefordítottak. Másik röpirata: *Tízparancsolat az antiszemitizmus ellen.*

Schulhof, 1. *Izsák*, rabbi, szül. Prágában, megh. u. o. 1733 jan. 19. Veje volt Kohen Efráim (l. o.) hírneves budai rabbinak s Buda ostromát 1683—86 közt átélte. Érdekes, részben verses, hébernyelvű feljegyzéseit, melyek kortörténeti adatokban bővelkednek, hű magyar fordításban közli Kohn Sámuel *Héber kútforrások* c. művében, azonkívül bőven megemlékezik róla Kaufmann Dávid *Die letzte Erstürmung Ofens* (1895) c. nagy művében.

2. *S. Leopold*, francia csillagász, szül. Baján 1847 márc. 12., megh. Párisban 1921 okt. Az egyetemet Bécsben és Párisban végezte, majd a bécsi obszervatóriumban működött, de már 1877-től kezdve a párisi obszervatóriumnak volt adjunktusa és a Bureau des Longitude főkalkulátora. 1878 óta tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. Főképpen a bolygók és üstökösök pályaszámításával foglalkozott és kutatásainak eredményeit a különböző asztronómiai folyóiratokban és akadémiai kiadványokban, így a M. Tud. Akadémiáéban is közzé tette.

Schütz, 1. *Henrik*, ügyvéd. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és u. o. avatták doktorrá. 1905 óta az aradi ügyvédi kamara titkára, 1921. a hitközség elnökévé választották, amely állást jelenleg is betölti. Jelentős szerepet játszik a zsidó hitközség kulturális mozgalmaiban és az Erdély-Bánáti Országos Zsidó Iroda társelnöke. A magyar uralom alatt tagja volt a városi törvényhatósági bizottságnak, majd a román impérium alatt a városi tanácsnak.

2. *S. Julcsa*, festő, szül. Budapesten. Münchenben tanult. 1912-ben kisebb gyüjteménnyel szerepelt a Művészház kiállításán, továbbá egész gyüjteménnyel a Magyar Képzőművésznők Egyesületének kiállításán. Legutóbb a Műcsarnok 1927. tárlatán vett részt a Magyar Képzőművésznők csoportjában. F. B.

3. *S. Miksa*, egyetemi magántanár, hírlapíró, szül. 1852., megh. 1888. A Pester Lloyd belmunkatársa és zenekritikusa volt. Dolgozott a jogi és zenei szaklapokba is. Önálló műve: *Franz Liszt über die Juden.*

4. *S. Vilmos*, pedagógus, szül. Janikon 1828. Tanított a vágújhelyi és aradi zsidóiskolákban. Munkatársa volt a Ben Chananjának, írt a Pester Lloydba is. Önálló műve: *Zwei pädagogische Briefe.*

Schwab *Löw*, pesti főrabbi, szül. Kruknauban (Morvaország) 1794 márc. 11., megh. Budapesten 1857 ápr. 3. Tanítványa volt Nikolsburgban R. Benet Mordechainak, majd Szófer Mózesnek Pozsonyban. Egymásután lett rabbi Gewitschben, Prossnitzban és 1836. Budapesten. Nagy műveltségű, amellett a hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó tudós volt. Felsőbb matematikával és filozófiával is foglalkozott. Mint teológus konzervatív volt. A szertartásban csak éppen annyi reformot engedélyezett, amennyi elkerülhetetlenül szükséges volt. Az első rabbi volt Morvaországban, aki irodalmi német nyelven prédikált és aki az esketési szertartást templomban végezte. Rövid pesti működése alatt megalapozta a zsidó kórházat és a dohány-utcai templomot. Jelentékeny része volt a zsidó emancipációs törekvésekben s e tekintetben publicisztikai tevékenységet is fejtett ki. Petíciót nyujtott be a vidéki zsidóság nevében az országgyűléshez és a támadásokat külön iratban azonnal megcáfolta. Egyik vallás-erkölcstani pedagógiai műve félszázadon

át nagyon népszerű volt: *Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra az iskolából kilépő izraelita ifjúságnak ajándék gyanánt* (1846, németül is). Több hitszónoklata is megjelent, így a szegedi templom felszentelési beszéde: *Das Gotteshaus und die Himmelspforte* c. (1846). S.-nak nagy része van a Magyar Izraelita Kézmű és Földmívelő Egylet létrehozásában és a reformtörekvések mérséklésében. Amint a zsidóságnak, úgy az egész magyarságnak is lelkes szószólója volt a szabadságharc alatt és után. Ezért 1849. letartóztatták és 12 hétlg fogságban tartották az Újépületben. Vallásossága, műveltsége, kitűnő organizáló képessége és főpapi magatartása következtében nagy tiszteletnek örvendett országszerte.

Schwalb *Miklós*, zongoraművész, szül. Budapesten 1903 febr. 20 Kovács Sándor és Dohnányi Ernő voltak a tanárai. Egyike a legtehetségesebb fiatal zongoraművészeknek, aki európai és amerikai turnéján jelentékeny sikereket aratott. K. K.

Schwartz, 1. *Abrahám Juda Léb Hakohén*, rabbi, szül. Mádon 1824. 14 éves korában Szofer Mózes pozsonyi rabbi jesiváján tanult, innen a verbói jesivába került. 1861-ben beregszászi, majd 1881. mádi rabbi lett s itt működött 1883. bekövetkezett haláláig. Hátrahagyott művei közül eddig *Kol Árje* c. responsumgyűjtemény jelent meg. T. I.

2. *S. Antal*, szül. Debrecenben 1849., megh. Nagyváradon 1919. S. nagy szerepet játszott a bihari politikában. A munkapárt megalakulásakor Tisza István őt bízta meg a biharmegyei zsidóság megszervezésével. Sokat tett a nagyváradi Szentegyletért, amelynek előljárója volt. Tagja volt a nagyváradi törvényhatósági bizottságnak és Nagyvárad zsidó intézményeiben jelentős szerepet játszott. Sz. I.

3. *S. Ignác*, orvos, szakíró, szül. Nyitrán 1867. Az orvostudomány történetével foglalkozott. Munkatársa volt a Revue international de bibliographie medicale-nak (Páris), az Egyet. Phil. Közlönynek, a Természettudományi Közlönynek és sok más folyóiratnak. Önálló művei: *Die Geschichte der Medizin in Ungarn* (Budapest 1890), *Die medizinischen Handschriften der königlichen Universitätsbibliothek in Würzburg* (Würzburg 1907).

*S. István**, szobrász és éremművész, szül. Nyitrán 1851. Előbb egy pesti ezüstgyárban dolgozott, majd Bécsben az iparművészeti iskolán tanult. 1872-ben Bécsben cizelláló-iskolát nyitott és 1881. az osztrák iparművészeti iskola tanára lett. Főleg az éremszobrászat terén működött Bécsben és számos érmet és plakettet készített. Magyar vonatkozású érmei: Székesfehérvári orsz. kiállítás érme, Orsz. nőiparkiállítás érme; Orsz. általános kiállítás érme; Gróf Andrássy Gyula emlékérem; Erzsébet királyné halálára készült érem; Szily Kálmán plakettje. Az osztrák veretű 100, 10, 5, 1 koronás arany- és ezüstpénzeken I. Ferenc József fejét ő mintázta. Az érmeken a domború fej alatt S. mesterjegy van. Ezt a régi időben szokásos eljárást ő elevenítette föl. Külföldre készített pénzérmei közül felemlítendők: Egy levás ezüstpénz Ferdinánd bolgár fejedelem képmásával; ötperperás ezüstpénz Nikita király képmásával; egy dinár Petár király képmásával. Egyéb érmei: Angeli festő emlékplakettje; Billroth orvostanár emlékérme; Bécsi jubileumi iparkiállítás érme stb. A Szépm. Múz. éremgyűjteményében Eitelberger bécsi művészettörténész érme; Donner pozsonyi szobrász emlékérme képviseli. A Műcsarnok 1891. kiállításán szobrokat is állított ki *(Kígyót ölő fiú; Faun ludakkal; Herakles Nessus ingében.)* F B.

5. *S. Miksa*, szül. Keresztelőszentpálon 1892. Titkára az erdélyi zsidó Árvagondozónak és inspektora az erdélyi Joint-kisbankoknak. 1913-ban Dömény Lajossal egyetemben megindította a magyar zsidó cserkészmozgalmat, később Erdélyben is megszervezte a zsidó cserkészetet. Sz. I.

Schwarz, 1. *Adolf*, a bécsi rabbiszeminárium rektora, szül Pápa mellett, Adász-Tevelen 1846 júl. Pápán járt gimnáziumba s egyidejűleg atyjától, aki rabbi volt, Talmudot tanult. Az egyetemet Bécsben végezte, ahol filozófiai doktorátust szerzett. A teológiát Jellinek és J. Weiss vezetésével tanulta a bécsi Bész-Hamidrásban, majd a breslaui rabbiszemináriumban. Karlsruheban lett főrabbi. Tanulmányai befejezése után 1893. a bécsi Rabbiszeminárium megnyitásakor annak rektorává választották és azóta ott működik. Nagyszámú művei közül a legfontosabbak: *Über Jacobis oppositionelle Stellung zu Kant, Fichte und Schelling* (1870); *Über das jüdische Kalenderwesen* (1872); *Sabbatpredigten zu den Wochenabschnitten der Fünf Bücher Moses* (I–V. 1879—1883); *Festpredigten für alle Hauptfeiertage des Jahres* (1884); *Predigten. Neue Folge* (1892); *Die Tosifta der Ordnung Moëd. I. Der Tractat Sabbath* (1879); *II. Der Tractat Erubin* (1882); *Tosifta juxta Mischnarum Ordinum Recomposita et Commentario instructa. I. Seraim. II. Chulin* (1890—1902); *Die Kontroversen der Schammaiten und Hilleliten. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Hillelschule* (1893); *Die hermeneutische Analogie in der talmudischen Litteratur. Ein Beitrag zur Geschichte der Logik im Morgenlande* (1901); *Die Frauen der Bibel* Drei Vorträge (1903); *Die Erzählungskunst der Bibel.* Zwei Vorträge 1904); *Die Mischneh Tora* (1905); *Die hermeneutische Induktion in der talmudischen Litteratur* (1909). Ezenkívül még számos jelentékeny tanulmányt írt.

2. *S. Ármin*, hírlapíró és műfordító, szül. Keszthelyen 1845., megh. Budapesten 1922. Tanulmányainak befejezése után hírlapíró lett és budapesti német napilapok szerkesztőségében dolgozott. Évtizedekig a Pester Lloyd parlamenti tudósítója volt. Sok magyar és francia regényt fordított németre, a többi közt Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Eötvös József báró munkáit is. Zola Emil összes munkáinak első teljes német kiadása szintén tőle való. Sz. G.

3. *S. Artur*, orvostanár, Szászy-S. Gusztáv* egyetemi jogtanár (l. o.) testvére, szül. Budapesten 1851 júl. 1., megh. u. o. 1917. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult. Előbb Korányi tanár asszisztense, majd a Poliklinika ideggyógyászati főorvosa volt. 1889 óta egyetemi magántanár, azután rk. tanárrá és az Orsz. Közegészségügyi tanács tagjává nevezték ki. Magyar és külföldi

szakfolyóiratokba számos kitűnő tanulmányt, évtizedeken át pedig a Pester Lloydba tárcákat írt a pszichopatológia köréből. S. R.

4. *S. Benjámin*, rabbi, szül. Brottományon (Bihar vm.) 1880 okt. 26. 1898—1908-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1908-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1909. pedig rabbivá. Tizenöt évig a Pesti Izr. Hitközség vallástanára volt, 1926. megválasztották a VII. kerületi templomkörzet rabbijává. Műve: *Juszuf al-Baszir al-Kitab al-Muchtávi XV. fej.* (Budapest 1908). F. D.

5. *S. Bertalan**, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1886 febr. 17. Fia *S. Artur* (l. o.) budapesti egyetemi orvostanárnak. Az egyetem jogi fakultását elvégezve, Lipcsébe ment, ahol 1912. magántanár, majd 1920. rk. tanár lett. Később Baselben lett a római jog nyilv. r. tanára. Munkái: *A római birtokjog alapjai* (1906); *Hypothek u. Hypallagma* (1911); *Causalis ügylet és tulajdon átruházás a görög papyrusok jogában* (1912); *Die öffentliche u. private Urkunde im römischen Egypten. Studien z. hellenistischen Privatrecht* (1920). S. R.

6. *S. Ede*, orvos és antropológus, szül. Miskolcon 1831 szept. 13., megh. Bécsben 1862 szept. 22. Pesten tanult a piaristáknál, majd részt vett a szabadságharcban mint honvéd és Szent Tamásnál kitüntette magát. Bécsben 1856. doktori oklevelet szerzett és kórházi orvos lett. A Novara-expedició orvosa volt s megírta az expedició orvosi és antropológiai részét. Művei: *Über Körpermessungen zur Diagnostik der Menschenrassen* (1859, angolul is u. a.); *Reise der österreichischen Fregatte Novara um die Erde in d. J. 1857—59* (1861); *System of Anthropological invertigations* (1862); *Die Nahrungsmittel der Tahiter; Chinesische Arzte u. Medikamente* 1859. A bécsi zsidó temetőben helyezték nyugalomra s emlékművét Hieser szobrász-tanárral készíttették el.

7. *S. Gábor*, rabbi, szül. Nádudvaron 1872 dec. 13. 1886—96-ig a budapesti Rabbiképző egy évig a wieni Jüdisch-theologische Lehranstalt hallgatója volt. 1895-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1897. pedig rabbivá. Előbb károlyvárosi rabbi volt, 1900 óta zágrábi főrabbi. Művei: *A Peschitó szir fordítás Jeremiás Könyvére* (Budapest 1895); *Az izr. vallás szertartásai horvát nyelven* (Tankönyv); *A zsidók története* (I—II. horvát nyelven. Tankönyv); *Az imakönyv fordítása horvát nyelvre.* Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Jew. Encyclopediában, a horvát orsz. levéltár Értesítőjében, a horvát középiskolai tanárok Értesítőjében, az Allgemeine Zeitung des Judentumsban jelentek meg. F. D.

8. *S. Ignác*, antikvárius és bibliografus, szül. Nyitrán 1865., megh, Bécsben 1926. Előbb a bécsi Gilhofer és Ranschburg könyvkereskedésében dolgozott, majd önálló könyv- és grafikai antikvárüzlete volt Bécsben. A régi könyvek szaktudósa volt, bibliográfiai munkákat is írt. Legismertebb könyve: *Die Geschichte der Juden in Wien.*

9. *S. Jakab*, rabbi, szül. Nagyváradon 1884 febr. 7. 1910-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1909-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1911. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izr. Hitközség vallástanára. Könyve: *Pseudo-Balchi Kitâb al-Bad' val Tarich c. művének zsidó vonatkozásai* (1909). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében jelentek meg. F. D.

10. *S. Mihály*, ügyvéd, szül. Nagyváradon 1845 szept. 14., megh. 1894 okt. 13. Középiskoláit Nagyváradon, a jogi tanulmányokat Budapesten végezte. Becskereken nyitott ügyvédi irodát, rövid idő alatt jelentékeny városi és megyei tisztségekbe jutott és a megye tisztb. főügyésze lett. Élénk részt vett a hitközség életében is és annak alelnöke, majd elnöke lett. D. S.

11. *S. Miksa*, rabbi, szül. Kisvárdán 1854 jan. 14., megh. 1902 december 14. 1877—87-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1887-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1888. pedig rabbivá. Ugyanakkor megválasztották főrabbivá Egerben, ahol haláláig működött. Műve: *Kohen Efrájim óbudai rabbi élete és responsumai* (Budapest, 1887). F. D.

12. *S. Mór*, rabbi, szül. Csáktornyán 1869 júl. 6. 1884—94-ig volt a budapesti Rabbiképző, egy évig a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója. 1893-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1895. pedig rabbivá. 1896-ban turócszentmártoni, 1898 óta győri főrabbi. Könyve: *Kimchi Mózes élete és munkái* (1893). Cikkei a Bloch Emlékkönyvben, a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentumsban és a Magyar Zsidó Szemlében jelentek meg. F. D.

13. *S. Mózes Áron*, rabbi, megh. Pacsán 1889 márc. 31. Unokája volt Rapaport pápai rabbinak (l. o.). 1857-től kezdve haláláig működött Pacsán. S. elismert tekintélyes tudós volt, a bécsi Neuzeit és a Ben Chananja folyóirat több tanulmányt közölt tőle.

14. *S. Naftali*, rabbi, szül. Beregszászon 1846., megh. Mádon 1886. Tanulmányai befejezése után a mádi hitközség rabbija volt. Műveit fiai adták ki *Saár Naftáli* (Paks 1903) és a *Bész Naftali* (u. o. 1889) címen.

15. *S. Vilmos*, újságíró és szabadságharcos, szül. Sátoraljaújhelyen 1815., megh. Budapesten 1908. Fiatal korában gróf Andrássy Manó tanítója volt, Kossuth Lajosnak pedig már a szabadságharc előtt baráti köréhez tartozott. A szabadságharcot mint honvédfőhadnagy küzdötte végig, számos ütközetben vett részt és egy alkalommal Irányi Dániel életét is megmentette. Később a Pester Lloyd tudósítója volt. Sátoraljaújhely városa a közügyek terén szerzett érdemeiért díszpolgárának választotta meg. Az erre vonatkozó jegyzőkönyvet fia, *S. Gyula* fővárosi ügyvéd (1858—1926) a Zsidó Múzeumnak adományozta.

Schweiger 1. *Lázár*, rabbi, etnológus. szül. Nagytapolcsányban 1872 aug. 2. Tanulmányait Frankfurtban és a berni egyetemen fejezte be, ahol filozófiai doktorátust tett. 1904 óta egri főrabbi s mint ilyen, sokat tett az ottani hitélet emelésén. Emellett azonban kiváló etnológus és néppszichológus, aki ezirányú tanulmányaival a külföld szakköreiben is ismertté tette nevét. Magyar nyelven írt tanulmányai régebben főleg a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványában, az Etnographiá-

ban jelentek meg. Önállóan megjelent nagyobb tanulmányai: *Philosophie der Geschichte, Völkerpsychologie und Sociologie in ihren gegenseitigen Beziehungen* (1899); *Das Gesetz der grossen Zahl* (1904, magyarul is); *Die logischen Methoden der Ethnologie* (1909, magyarul is); *Die Anknüpfungspunkte der Kunst und Ethnographie* (1910, magyarul is); *Die Jubiläen der Deszendenztheorie* (1910); *Die Religion im Lichte der Völkerpsychologie* (1911); *Utóhangok a Darwin-ünnepélyhez* (1909); *Moritz Lazarus* (1911); *A neodarwinizmus* (1912, németül is).

2. *S. Márton*, szül. Kecskeméten 1834., megh. 1905 dec. 31. Részt vett az 1868-as kongresszuson, amelynek háznagya volt. Mikor a községkerületek megalakultak, a pesti kerület őt választotta 1871. elnöknek, az elnökök pedig az Országos Iroda élére állították. Sok szolgálatot tett a felekezeti tanügynek. 1866-ban résztvett az Izraelita Tanítóegyesület megalapításába, az Orsz. Izr. Tanítóképző igazgatótanácsának, a Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának elnöke (1880—1905), a Pesti Izr. Hitközségnek pedig tanügyi előljárója volt.

Schwerin *Götz*, rabbi, Kohn Sámuel főrabbi nagyatyja, szül. Schwerin a. d. Wartheben (Posen) 1760., megh. Baján 1845. A pozsonyi és prágai világhírű jesivákon tanult és 1796. költözött Magyarországba, ahol előbb Szabadkán, majd 1815-től kezdve Baján volt rabbi. 1827-ben a magyar hitközségek egy része megválasztotta az egész ország főrabbijának, azzal a jogkörrel, hogy vallási ügyekben dönthessen s a feleket viszály esetén megjelenésre kényszeríthesse s hogy beleegyezése nélkül az országban senkit se lehessen rabbi vagy más rituális funkcióra alkalmazni. Jogköre kiterjedt a türelmi adó elosztására és mindenféle ellentét elsimítására is. S. magas hivatását mintaszerűen töltötte be. Ő maga nem állt távol bizonyos reformoktól, így megengedte és maga is gyakorolta a prédikálást ünnepi istentiszteletek alkalmával s hitszónoklataiban nem szorítkozott kizárólag a bibliai magyarázatra. Az 1844-iki paksi rabbikonferencián egyik legszámottevőbb résztvevő ő volt. Életrajzát unokája, Kohn Sámuel főrabbi (l. o.) írta meg a Magyar Zsidó Szemle 1898—99. évf.-ban. S. R.

Schwimmer *Ernő**, orvostanár, az első magyar bőrgyógyász-speciálista, szül. Budapesten 1837 nov. 21., megh. u. o. 1898 febr. 25. Tanulmányait a pesti egyetemen kezdte, majd Bécsben folytatta s ott szerezte diplomáját. Egyideig bécsi kórházakban működött, majd félévig Egyiptomban tartózkodott a bőrbetegségek további tanulmányozása céljából. Visszatérve, a Rókus-kórházban ápolta a bőrbetegeket, főorvosi engedéllyel, mert külön szakosztály még nem volt. Később saját költségén nyitott dermatológiai rendelőt. 1870-ben a dermatológiából egyetemi magántanárrá habilitálták, 1875. pedig, mint a Rókus-kórház hevenyosztály orvosa kiküzdötte, hogy két szobát a bőrbetegeknek adjanak. 1878-ban egyet. rk. tanár címet, 1891-ben ugyanilyen minőségben katedrát kapott és a Szt.-István-kórház dermatológus-főorvosa lett. Kiváló balneológus is volt s a lipiki fürdőt ő virágoztatta fel. Elnöke volt a Magyar Dermatológusok és Urológusok Egyesületének, a Balneológiai Egyesületnek alelnöke, sok külföldi orvosi akadémiának rendes tagja volt. Magyar és külföldi szaklapokban megjelent értekezésein kívül nagyobb művei: *Börkórtan* (1874); *A szájűr önszervi nyáktalajai* (1878, németül is); *Zur Therapie der Variola vom Standpunkte der Mikrococcuslehre* (1880); *Emlékirat a bőr- és bujakórtan oktatásának rendszeresítése tárgyában a budapesti egyetemen* (1881); *Emlékbeszéd Hebra tanár felett* (1881); *Die neuropathischen Dermatonosen* (1883); *Hautkrankheiten* (1884); *Die Grundlinien der heutigen Syphilistherapie* (1888); *Bis zum Endpunkte Europas. Reiseskizze einer Nordlandfahrt* (1895). A Belgyógyászat Kézikönyvébe S. írta a *Himlő, Tehénhimlő, Lepra, Poklosság* fejezeteket (1894), továbbá az Eulenburg-féle Realencyclopedie d. gesamt. Heilkunde bőrgyógyászati értekezéseit is. S. R.

Sebeők *Dezső*, ügyvéd, jogi író, szül. Budapesten 1891 jan. 8. Egyetemi tanulmányait u. o. végezte s miután jogi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett, gyakorló ügyvéd lett. Közben 1916—18 közt törvényszéki bíró volt s mint ilyent az igazságügyminisztérium kodifikáló osztályába rendelték a háborús gazdasági rendeletek megalkotása végett. 1916 óta tagja a Pesti Izraelita Hitközség képviselőtestületének és választmányának, egyszersmind pedig a kulturális osztály helyettes előljárója is. Az ügyosztályban ő vetette fel a könyvkiadás és a zsidó könyv propagálásának eszméjét. 1919—27 közt ötvenkét allegorikus cikket írt Tamás fiamhoz c. a numerus clausus ellen, a bécsi Jüdische Zeitungnak pedig a magyar zsidóság jogi helyzetéről írt felvilágosító és objektiv tanulmányokat. Ő szervezte a bécsi, prágai és berlini numerus-clausus bizottságokat a nélkülöző magyar diákok nyomorának enyhítésére. Élénk részt vesz a községkerület ügyeinek intézésében is. Szerkeszti a Budapesten megjelenő Wirtschaftliche Nachrichtent, állandó munkatársa a Jogtudományi Közlöny, a Kereskedelmi Jog, a Berliner Tageblatt és a Prager Tageblatt c. lapoknak. Számos tanulmányán kívül önállóan megjelent művei: *Az állam igénybevételi joga* (1917, Grill); *A zsákokról szóló jogszabályok* (7. kiad. 1923); *Az anyasági biztosításról* (1916) s ezenkívül számos háborús rendelet. S. R.

Sebes *Lipót Ferenc (szarvasi)*, honvédezredes, szül. Kápolnásnyéken 1856., megh. 1926. Kora gyermekségében megnyilatkozott a katonai pálya iránti hajlama. Egyik legkiválóbb növendéke volt a Ludovikának, ahol 1882. avatták honvédtisztté. Az egész világháborút a harctéren töltötte a szerb, orosz és olasz frontokon. Ezredparancsnoki minőségében több kiváló haditettet hajtott végre. Vitézsége elismeréséül számos magas kitüntetésben részesült, 1916. pedig szarvasi előnévvel megkapta a magyar nemességet.

Sebesi *Ernő*, orvos és író, szül. Sebeskellemesen 1893. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen kezdte és a pozsonyi egyetemen nyert orvosi oklevelet. Az államfordulat után ő az első, aki önálló magyar verses könyvvel (*A csönd karján*, 1919) jelentkezik Szlovenszkón. Azóta

Öklös Johász és *A vihar elvonul* c. verseskötetei is megjelentek. *Félemberek* c. drámájáta pozsonyi színházban, *Karambol* c. színdarabját Amerikában mutatták be. *Halálját ék* c. dramája pedig a budapesti Kamaraszínházban várja a bemutatást. Írásait a nyomorultakkal való igaz részvét és a bizarrságokra hajló fantázia jellemzi. A. T

Sebeskellemes, kisk. Sáros vm. 503 lak. A zsidó hitközség 1720. alakult, azonban az első alapítók és az első évtizedek eseményei ismeretlenek. A XVIII. sz. végén már intenziv hitközségi élet folyt S.-en. Mivel Eperjesen a XIX. sz. elejéig nem lakhattak zsidók, sőt meg sem hálhattak, a közvetlen közelben levő S.-en telepedtek le, hogy állandóan bejárhassanak a városba. Ezidőben tehát S. szinte Eperjes zsidónegyede volt és amidőn Eperjesen megadták a zsidóknak a lakásjogot, főleg a S.-i zsidók költöztek be. S. ekkor a megyei zsidóság politikai centruma is volt, mert csupán zsidók laktak benne. 1830-ban felvették az első rabbit. Fränkel Mózest, aki nagy jesivát létesített, amely még ma is fennáll. Halála után a rabbiszékben Deutsch Dávid (1842), a később mint balassagyarmati híressé vált nagy tudós (l. o.) követte. Utána Jules Juda (1850—1905) és Klein Sámuel (1910—1925) lelkészkedtek, akik mindnyáján fentartották és fejlesztették a Talmud-iskolát. A S.-i jesivából több ismert rabbi került ki, úgymint: Engländer Simon (Cleveland), Jung (London), Rosenthal Tóbiás (Bonyhád), Schwarc Áron (Homonna) és Neuwirth Dávid rabbihelyettes (Eperjes). Ugyancsak 1830. építették a hitközség pénzéből a ma is fennálló nagytemplomot és Tennenbaum Joel adományából a Bész-Hamidrast. Ezzel szemben sokkal régibb keletű a Chevra Kadisa. Alapításának ideje valószínűleg egybeesik a hitközség alapításával. 1845-ig közös volt Eperjessel. Az első temető Felsősebesen volt, míg a jelenlegi 1834. létesült S. határában. 1840 ben megalapították az elemi iskolát, amelynek ma 67 tanítványa van és Nagel Simon igazgató vezetésével működik. A Talmud-Tóra élén Reisz Jakab hitoktató áll. 1900-ban megalakult a Nőegylet és 1920. a Chevrasz Kinjan Szforim. A hitközség az orthodoxiához tartozik. 350 lélek, 70 család és 65 adófizető tagja van. Foglalkozásuk: 28 kereskedő, 14 iparos, 5 gazdálkodó, 4 vállalkozó, 3 magánzó, 2 köztisztviselő, 2 tanító és 14 egyéb. Az évi költségvetés 70,000 kč., amely összegből 10.000 kč-t filantrópikus és szociális célokra fordítanak. A világháborúban 56-an vettek részt, közülük 4-en elestek a harctéren. A hitközség anyakönyvi területéhez tartozik a sóvári filókhitközség. Vezetősége a következő: Feldbraud Lipót rabbi, Lorber Kálmán elnök, Weinberger Mór alelnök, Groszmann Mendel pénztárnok, Hofstädter Miksa templomgondnok, Nagel Samu jegyző és titkár.

Sebestyén, 1. *Artur**, építész, szül. Budapesten 1968. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, azután Hauszmann, majd Lechner Ödön mellett dolgozott. Ez utóbbival együtt dolgozta ki a kecskeméti állami elmegyógyintézet terveit. Legjelentékenyebb munkája a Gellértfürdő és Szálló épülete (Sterk Izidor (l. o.) és Hegedüs Ármin (l. o.) építészek társaságában). A fővárosban számos palotát és nyaralót, a vidéken középületeket, Odeszszában, Szófiában és Ruszcsukban mozgóképszínházakat tervezett. F. B.

2. *S. Dávid*, nagyvállalkozó, szül. Kozárváron. Több jelentékeny ipari vállalatot létesített és Kolozsvár nevezetesebb középületeit is ő építette (a Tudományegyetemet, a klinikák egy részét, az Igazságügyi palotát, Menzát stb.). Harmincnégy éven át elnöke, jelenleg díszelnöke a kolozsvári orthodox izr. hitközségnek. 1913-ban «székelyhidasi» előnévvel nemességet kapott. Az 1848-as Honvédegylet kérésére 1904. Szamosfalván az elesett honvédek emlékére saját költségén emlékoszlopot állított. 1928-ban ház- és telekadományával megalapította a kolozsvári zsidókórházat. Sz. I.

3. *S. Ede*, hírlapíró, szül. Nagyatádon 1875 jún. 17. Korán ujságíró lett és több fővárosi napilap szerkesztőségében dolgozott. Szerkesztette a Könyv és Könyvtári Szemle c. folyóiratokat és a Gyermekvédelem Lapja c. közlönyt, továbbá a Déli Hirek hétfői lapot. Művei: *El Párisba; A romániai magyarok élete; A román nemzetiségi politika; A kézcsók és más elbeszélések; A gyermek egészsége; Asszonyok galériája.* Oppenheimer *Az állam* c. szociológiai művét magyarra fordította.

4. *S. Géza*, színigazgató, szül. Kurdon (Tolna vm.) 1878. Az Orsz. Színművészeti Akadémia növendéke volt. Jellemszerepekben sikereket aratott Kolozsvárt, Temesváron, Debrecenben, végül Pesten a Magyar Színházban. Előbb a Buda-Temesvári színház, majd a Városi Színház igazgatója lett. Ő honosította meg ebben a színházban az állandó operaelőadásokat és főként az olasz muzsikának Magyarországon való népszerűsítésével szerzett érdemeket.

5. *S. József*, ügyvéd, *S. Dávid* fia, szül. Kolozsvárt 1884. 1917-ben Kolozsvár tb. ügyészévé nevezték ki. 1918 óta elnöke a kolozsvári orth. izr. hitközségnek és az Erdélyi Zsidó Kórházegyesületnek. Sz. I.

6. *S. Károly*, tanár és író, szül. Gödrén (Baranya vm.) 1872 júl. 10. A budapesti, lipcsei és berlini egyetemeken tanult, majd a VII. ker. főgimnáziumban a klassz. filológia tanára és több fővárosi napilapnak belső munkatársa lett. A Színművészeti Akadémia helyettes igazgatója. Főképpen színházi kritikákat írt a Pester Lloyd, a Budapesti Hirlap és Pesti Naplóba. Lefordított több színművet, így az *Orleansi Szűzet*, a *Peer Gyntet*, Shakespeare *Atheni Timonját* és több sikerült költeményt írt. Filozófiai és esztétikai tanulmányai közül könyvalakban megjelentek: *A Pseudo-Phoklylides* (1895); *A görög gondolkodás kezdetei* (1897); *A cinikusok* (1902); *A római irodalom története* (1903): *Napnyugati séták* (1916); *Dramaturgia* (1919); *Shakespeare ész angol renaissance* (1921); *Emlékek, tanulmányok* (1921); *A római irodalom kistükre* (1923); *Makai Emil* (1923).

7. *S. Mihály*, színigazgató, szül. Budapesten 1893. A Színművészeti Akadémia elvégzése után a temesvári színházhoz szerződött. Később megkapta a marosvásárhelyi színházat, majd a miskolci színház igazgatója lett.

Sebők, 1. *Samu*, tanár, szül. Námesztón 1856. Tanított Sopronban, Budapesten, Fogarason. Cikkei az Oedenburger Zeitungban, az Etnografiában, a Magyar Nemzeti Múzeumi Értesítőben jelentek meg. Szerkesztette a Zalavármegyei Hirlapot. Önálló művei: *Göcsej földrajzi tanulmány; Fogaras geologiája.*

2. *S. Zsigmond**, író és hírlapíró, szül. Párkányban 1861., megh. Budapesten 1916. A budapesti egyetemen bölcsészetet és természettudományt hallgatott. 1882-ben a Pesti Hirlap munkatársa lett. Később a Szegedi Napló, majd megint a Pesti Hirlap szerkesztőségében dolgozott. 1892-től a Budapesti Hirlap és Az Én Ujságomnak főmunkatársa volt, 1910. pedig Benedek Elekkel megalapította és haláláig szerkesztette a Jó Pajtás c. ifjúsági lapot. Mackó úr különböző utazásairól és Dörmögő Dömötör változatos kalandjairól szóló könyvei a magyar gyermekirodalom értékes gyarapodását jelentik. Mint novellista is az első sorban állt. Művei: *Alakok* (1887); *Elbeszélések* (1894); *Pusztai élet* (1903); *Bajcsányi de eadem* (1909); *Ifjúkor* (1913); *Színfoltok* (1915). Tagja volt a Kisfaludy-, Petőfi- és Dugonics-Társaságnak. Sz. G.

Sechitó *(h.)*. Rituális vágás (l. *Étkezési törvények).*

Séd *(h.). Rossz szellem.* Már a Tórában fordul elő: «Áldoznak a sédimnek, a nemisteneknek *(Móz.* V. 32. 17). Az aram fordítás *szeirimmel* azonosítja, melyet Jesájából «erdei bakok»nak, szatíroknak ismerünk. A Talmud és a középkori zsidóság hisz a sédim létezésében, szárnyas lényeknek képzeli őket, amelyek ember módjára táplálkoznak és szaporodnak. Fejedelmük Asmodáj. A séd többesszámú alakja *sédim.* A legújabb kutatás azt hiszi, hogy a szemmel nem látható sédim alatt nem démonokat képzelt a Talmud, hanem baktériumokat és ezért olyan szigoruak a kézleöblítésre vonatkozó rendelkezései. F. M.

Seelenfreund, 1. *Cháim Mayer*, rabbi, szül. 1770 körül, megh. Nagyszőllősön 1824. Már húszéves korában a torlai hitközség rabbija volt. 1810-ben Újfehértón, 1820. Nádudvaron, csakhamar Nagyszőllősön lett Ugocsa megyés rabbija. Kéziratait halála után fia, *S. Jakob* adta ki *Saáré Chájim* címen (Pozsony 1851). Másik fia *S. Salamon* rosznowitzi rabbi, harmadik fia *S. Ábrahám* kassai rabbi volt. Ennek két műve jelent meg: *Prasz Ovósz* és *Pné Avróhóm.*

2. *S. Salamon*, grafikus, szül. Szegeden 1876. Grafikai munkákat: könyvcímlapokat, ex-libriseket, halálévforduló-lapokat tervezett, héber betűk motivumaitól fejlesztett ornamentikával díszítve. A Herzl Tivadar-emléklapot is ő tervezte. 1921-ben Palesztinába vándorolt ki. F. B.

Sehechejónu, annak az áldásnak a neve, melyet új dolog (idei gyümölcs, új ruha) első élvezésekor mondanak. Közönséges időből ünnepi időbe való fordulást is ezzel köszöntenek. Az áldás magyarul így hangzik: Áldassál .... ki megéretted velünk (ezt az időt), megtartottál minket (erre az időre) és elérkeztettél minket (ehhez az időhöz). A szempont az áldás mondásában nem egészen világos. Általában minden olyan dolognál mondják, mely nem az embertől, hanem a naptár járásától függ. Ünnepek beköszöntésének kidusánál (kivéve peszach két utolsó napját), az esztendő folyamán az újfajta gyümölcs első élvezésekor, ros hásónói sófárfuvás, megillaolvasás, chanukkagyujtás előtt. (Utóbbinál csak az első alkalommal.) Ünnepek második napján is van S., mert a naptári bizonytalanság megengedte régen a föltevést, hogy csak akkor kezdődik az ünnep. Nem mond S.-t a barmicvó, viszont az apa, ki 30 napos fiát a kohéntól kiváltja (l. *Pidjon habén)* elmondja. F. D.

Seidner *Albert*, pedagógus, felekezeti író, szül. Aradon (Arad vm.) 1834. Cikkei a Ben Chananjában, továbbá a Pesti Naplóban s aradi sajtóban jelentek meg.

Seidler *Herman*, kereskedő, megh. Sopronban 1869 ápr. 4. Németkeresztúron élt s a kongresszus egybehívása előtt propagandát csinált a felvilágosodottságnak. Németül és héberül írt. Művei: *Ein Wort zu seiner Zeit* stb. (Oedenburg 1868); *Jüdisch-religiöse Zeitfragen* (Oedenburg 1869, héberül is. Fia, *Baron von S.*, a bárói ág megalapítója, fiatal korában Németkeresztúron Talmudot tanult, később kikeresztelkedett. Atyja halálakor 400 frt-ot adományozott a soproni temető falkerítésére. V. ö. Pollák, «A zsidók története Sopronban».

Seitli *(j.). Paróka.* A j. szó a német Scheitel szóból alakult. (L. *Paróka)*

Selach, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 13. fejezetének elejétől a 15. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: a kémek, Mózes könyörög a népért, áldozati törvény, a tészta zsengéje, tévedés, szándékosság, a szombatrontó büntetése, a ruhaszegély rojtjai. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jósua könyve* 2. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy ez utóbbiban viszont Józsua küld kémeket Jericho városába, az előbbiben meg Mózes egész Palesztinába. F. D.

Selisi *(h.)*, harmadik azok között, akiket felhívnak a Tóraolvasáshoz. Az első két felhívás a kohént és lévit illeti. Ezen az okon a harmadik válik elsőrangú tisztséggé és rendszerint a rabbinak vagy valamely előkelő vendégnek juttatják.

Seker bilbul *(h.). Kitalált hazugság* értelmében használt héber kifejezés. Tulajdonképpen rosszindulatból koholt hazugság jelölésére szolgál.

Selmecbánya *(Banska Stiavnica*, Cs.-Szl.), szabad kir. város Hont vm. 15,185 szlovák, magyar (6340) és német lak. A zsidó hitközség 140 családban 350 lelket számlál 110 adófizetővel. 1910-ben még 527 lelket számlált a hitközség. A számszerű visszafejlődés nem okozott érezhetőbb hanyatlást a hitéletben, amelynek minden terhét sok áldozatkészséggel 3 nagykereskedő, 57 kereskedő, 3 nagyiparos, 8 iparos, 4 ügyvéd, 6 orvos, 2 gyógyszerész, 6 magántisztviselő, 3 mérnök, 2 köztisztviselő és 10 magánzó viseli. Ezek összesen 45,000 ck-t költenek évenkint a hitközségi adminisztrációra, fenntartják az 1892. alapított Chevra Kadisát, a Nőegyletet és az elemi iskolát, amely ezidőszerint csak a vallásoktatást látja el. A zsidóság élénk kulturéletet él és sikeres tevé-

kenységet fejt ki a közgazdaságban is. A város és környék majdnem minden ipari vállalkozását és pénzintézetét zsidók alapították. Hell Jakab (megh. 1905.) kibővítette Vihnye fürdőt, építette a Hungária szállodát és alapította a Selmeci Kereskedelmi és Hitelintézetet, Ungár Kálmán a faárugyárat, Weisz Adolf kereskedő a fehérneműgyárat (már megszünt), Erdős Sándor gyáros a cipőgyárat, amely most Erdős és Gerő tulajdona, Timföld Jenő gyáros a kötőgyárat, Guttmann Elemér átvette és kibővítette a faárugyárat, Glückstahl Gyula Budapesten szörmegyárat létesített. Jelentős tényezőket adott az itteni zsidóság a közéletnek is, közöttük: Kapp Jakab, Tandlich Ignác városi főorvosokat, Szegedi Sándor bányafőorvost, Zászló Adolf főbányatanácsost, Grünhut Gyula bányamérnököt, Welward Rezső állami gyári főorvost, Tátrai Emil vezető járásbirót. És a sokrétű tevékenység annál feltünőbb, mert a hitközség az aránylag legfiatalabbak közé tartozik. Az első zsidók csak a 70-es években telepedtek meg S.-n. Azelőtt nem engedték meg a bányavárosokban, S.-n sem a zsidók letelepedését. Nemsokára az első beszivárgás után, 1878. már 30 zsidó család lakta a várost. A hitközséget 1879 júl. 20. ezek alapították és megalkották alapszabályait. Elnökké Hell Jakabot választották. Első ténykedése volt, hogy szabályozta az adókivetést, amely 476 forintot eredményezett és akciót indított a templom építésére, ezt azonban a széthúzás következtében csak 15 évvel ezután valósították meg. 1887 júl. 30. alakult meg az első iskolaszék Kapp Jakab elnöklésével. Az első tanítók Friedmann Bernát és Gliger Bernát voltak. Ebben az esztendőben már 1535 forintra emelkedett a költségvetés, három évvel később pedig már annyira megerősödött a hitközség, hogy a templom céljaira telket vásárol és 1893 ig fel is építteti. Röviddel ezelőtt alakult meg a Chevra Kadisa és elnökéül Welward Márkust, alelnökéül Geiger Márkot, pénztárnokául Hochberger Ármint és ellenőréül Weisz Jenőt választották meg. A vallás ápolására, a kultúrára és a filantropiára irányuló törekvések akkor nyertek történelmi tartalmat, mikor a hitközség lelkesen csatlakozik a zsidó vallás recepciójáért küzdő országos mozgalomhoz Goldsticker Márk elnöksége alatt. A város keresztény lakossága, amellyel mindig zavartalan egyetértésben élt és az antiszemitizmust csak hírből ismerte, őszinte érdeklődéssel figyelte ezt a törekvést, mint ahogy szeretettel támogatta a közjóra irányuló egyéb törekvéseit is. A világháborúban a hitközség sok tagja vett részt és 8 hősi halált halt. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Piarcs, Hodrus, Szentantal, Ilia, Bajnskabéla, Teple, Pocsuvaelló, Berencsfalu. Vezetésében hosszú ideig tevékenykedtek Hell Jakab, Kapp Jakab, Glückstahl Gyula, Goldsucher Bernát és Tandlich Ignác elnökök. Ezidőszerint élén állanak: Hell Béla nagykereskedő, elnökhelyettes; Wassermann Béla gyógyszerész, pénztáros; Grünhut Gyula bányafőmérnök, iskolaszéki elnök; László Adolf főbányatanácsos, számvizsgáló bizottsági elnök; Singer Mór kereskedő templomgondnok; Beregi Samu, Binc Lajos, Ernst Zsigmond, Pollacsek Jenő, Wetzler Mór, Weiner Lipót, Weisz Simon, Weisz Dezső, ifj. Weisz Samu választmányi tagok. Weisz Fülöp jegyző.

Sellei *József*, dermatológus, szül. 1872. A budapesti és több külföldi egyetemen tanult, majd Schwimmer tanár mellett volt asszisztens. A Charité-Poliklinika főorvosa és a Bőrgyógyászati, Urologiai és Venerologiai Szemle főmunkatársa volt. Az Archiv f. Dermatologie és Dermatologische Zeitschrift c. folyóiratoknak is dolgozott. Főműve a *Bőrgyógyászat kézikönyve* (1925). S. szakmájának egyik elismert tudósa.

Seló ószáni *(h.)*. Magyarul: *aki nem teremtett meg engem* (ilyennek, vagy olyannak). A reggeli liturgia három benedikciójának záró formulája, amelyet mindegyikben más-más szóval fejeznek be. Az első benedikciónak *gój*, a másodiknak *eved* (rabszolga), a harmadiknak *isó* (asszony) az utolsó szava. Az elsőben faji származásáért, a másodikban emberi állapotáért, a harmadikban neméért hálálkodik az ájtatoskodó. Ezt azonban nem úgy fejezi ki, hogy: Áldott légy Te Örökkévaló Istenünk, aki engem zsidónak (szabad embernek, férfiúnak) teremtettél meg, hanem úgy: Áldott légy stb., aki nem teremtettél meg nemzsidónak (rabszolgának, aszszonynak). A nemzsidót a *gój* szóval fejezi ki az áldásmondás. Mindhárom talmudi eredetű, de már régen támadtak viták a gój kifejezés miatt, mert félreértésre adott alkalmat. Az egyházi cenzura intézményesítése idején gój helyett *nochrit* szedettek az imakönyvekbe, de később elejtették e szó használatát, mert nochri általában idegent jelent, *még idegen származású zsidót is*. A XVIII. sz.-ban gój és nochri helyett *akum* szót használtak (Ovdé kochóvim umazulosz = csillagok és csillagképek szolgái szavaknak héber abbreviaturája, l. *Akum*). A mantuai (1558), thingeni (1560), prágai (1566), velencei (1566 és 1572), a dyhernfurti (1694) kiadású sziddurok a vitás formula helyett a *seószáni jiszróel = aki zsidónak teremtettél engem* formulát használják. A wilnai gáon, úgyszintén a XVI. és a XVII. sz. több nagyhírű kodifikátora ezt a formulát ajánlja, mert jobban megfelel a zsidó alázatosságnak és nem okozhat félreértést azok között, akik a héber nyelvet hiányosan ismerik. L. *Gój*. U. P.

Selosész jemé hagboló (magyarul: *az elkülönülés 3 napja*), a sevuószt megelőző 3 nap, mikor Mózes előkészítette Izráelt a kinyilatkoztatásra, Félünnepnek számít, tachanunt (l. o.) nem mondanak e napokon. F. D.

Selós eszré midósz *(h.)*. *Tizenháromjótulajdonság*. Isten tizenhárom attributuma *Mózes* II. k. 34. f. 6—7. v. alapján. *(JHVA, JHVA kegyelmes és irgalmas isten, hosszantűrő, nagykegyességű és igazságos, ki megtartja szeretetét ezredizíglen, megbocsát vétket, elpártolást* és *bűnt* s *elengedi)*. Tizenháromban a Talmud állapította meg Isten attributumait, a S. összefoglaló elnevezés is tőle ered *(Rós hasáná* 17a) és olyan hatást tulajdonít a Szentírás vonatkozó verseinek, hogy engesztelést remél az elmondásukból. Ezért már a Talmud kora óta a liturgiában is meggyökeresedett ez a formula és bőjtnapokon, főleg jomkippur napján több ízben is elrecitálják. A jomkippurt megelőző második nap hajnali szelichája (l. o.)

költői formában dolgozta fel a S.-t. A régi zsidó bibliakomentátorok között sok vitára adott alkalmat a talmudi megállapítás, mert a Szentírás fenntebb idézett szövegében felsorolt isteni tulajdonságok nem adják a tizenhármat. V. ö. *Ibn* Ezra kommentárját az idézett versekhez. F. M.

Selósim *(h.)*. A nagy gyász harmincnapos időszaka. L. *Gyászszokások*.

Selosó oszor ikórim *(h.)*. *Tizenhárom hitágazat*, amelyet Maimonides Mózes állított fel a zsidó hitvallás alapjául. A hitvallomás minden verse *ani maaminnal* (hiszem) kezdődik. 1. Hiszem tökéletes meggyőződéssel, hogy a Teremtő, magasztaltassék az ő neve, minden lénynek teremtője és igazgatója és hogy ő főoka mindennek, ami volt, van és lesz; 2. hogy ő az egyetlen, kihez semmi viszonyban hasonló egység nincsen és csak ő az egyetlen istenünk, aki volt, van és lesz; 3. hogy Isten testetlen, szabad a testiség minden változatától és semminemű alakban el nem képzelhető; 4. Ő az első és utolsó; 5. Ő rajta kívül imádni senkit sem szabad; 6. hogy a próféták minden szava igaz; 7. hogy Mózes minden proféciája igaz és minden próféták feje volt; 8. hogy az egész szentírás, ahogy bírjuk, Mózesnek nyilváníttatott; 9. hogy a szentírás sohasem cseréltetett fel mással és sohasem fog másnak nyilváníttatni; 10. hogy Isten tudja minden ember gondolatait és cselekedeteit; 11. hogy megjutalmazza a törvénytartókat és megbünteti a törvény áthágóit; 12. hogy el fog jönni a Messiás; 13. hogy fel fognak támadni a halottak. F. D.

Selósó szeforim *(h.)*. *Három könyv*. Az isteni ítélkezés három könyve, amely a Talmud szerint nyitottan fekszik ros hasónó napján Isten előtt. *S. niftóchim berós hasóno; achasz sel resóim gemurim, achasz sel cadikim gemurim, veachasz sel benónim*. Három könyv áll nyitva ros hasónó (újév) napján: az egyik a legbűnösöbbeké, a másik a legjámborabbaké, a harmadik pedig a középszerűeké.

Seltmann, 1. *Lajos*, rabbi, szül. Tiszanánán (Heves vm.) 1854 jan. 17. Atyja, *S. Sándor* 1800—60, a hevesmegyei Poroszló község rabbija és tanítója volt. Tanulmányait Pozsonyban, Bécsben és Berlinben végezte. 1878-ban lett rabbi Szegeden, 1879 óta főrabbi Hódmezővásárhelyen. Kiváló talmudtudós s exegeta és számos tanulmányt írt német és héber folyóiratokba, a M. Zs. Szemlébe és az IMIT Évkönyveibe. Előbbiben megjelentek: *Külföldi utamból* (1883—84); *Gróf Teleky Sándor és a zsidók* (1885). Az IMIT Évkönyvében jelentek meg *Életképek* (1895—98) c. értekezései. Ezekben nemcsak a valódi zsidó világot és szellemet örökíti meg, hanem a zsidó tárgyú, magyar nyelvű szépprózа egyik kezdeményezője lett. Egyéb művei: *Redák* (1896) és *Lulé de Misztefiná* (1898); *Az aranyborjú és a zsidóság* (Évkönyv 1897) és önálló kötete *A nő a talmudban* (1886). Az Egyenlőségben jelent meg *Zsidó volt-e Shylock?* c. tanulmánya. Héber nyelven írt tanulmányai a Lippe-féle Hajehudi és a Gräber-féle igen jelentékeny Ocár Haszifrusz c. teológiai folyóiratokban jelentek meg, de több responsum is közli értekezéseit főkép házasságjogi kérdésekről.

2. *S. Rezső*, társadalomtudományi író, szül. Hódmezővásárhelyen 1889 febr. 7. *S. Lajos* fia. Filozófiai és államtudományi tanulmányait a budapesti és lipcsei egyetemeken s az utóbbival kapcsolatos Történelmi Intézetben végezte. 1911. filozófiai doktorátust, 1912. középiskolai és felsőkereskedelmi tanári okleveleket szerzett, azután több középiskolában tanárkodott, legutóbb az V. ker. állami főgimnáziumban. 1920-ban tanári állásától megfosztották s azóta számos magyar és külföldi lap és folyóirat munkatársa. Könyvalakban és különlenyomatban megjelent tanulmányai: *A német politikai pártok története* (Pallas 1911); *Ranke, mint politikus* (1913); *Az orosz agrárreform* (1915); *Fokozza-e a telepítés a termelést?* (1915); *A hübéri társadalom kora* (1919); *Fascista ideológia és angol reálpolitika* (1926); *A szocializmus Szovjetoroszországban* (1926); *J. Bellers, a Páneurópagondolat atyja* (1926); *A fejlődés törvényszerűtlensége a történelemben* (Kolozsvár 1926); *u. a.* szerb nyelven (1927); *A háború utáni államok agrárreformjai* (20 tanulmány, Szabadka 1928); *Az inkvizició a történelmi kutatások megvilágításában* (Budapest 1928). Zsidó történelmi tárgyú értekezései, melyek az inkvizició korára vonatkoznak az Egyetértésben (1926—27) és a Mult és Jövőben (1927—1928) jelentek meg. *A marannusok része Amerika felfedezésében; Tortura-jegyzőkönyv 1569-ből; Prozelyta mártírok a zsidóságban; A sevillai Quemadero; Zsidó származású spanyol püspökök; Gabriel de Granada; Az orvos a máglyán*). Sajtó alatti műve *Babonák eredete és fejlődése*. Évenként több előadást tart a Omikében a zsidó történelem köréből és belső munkatársa volt a *Révai Nagy Lexikonnak* és munkatársa a Közgazdasági Enciklopédiának. E lexikonnak is munkatársa.

Sém *(h.)*. *Név*. Szűkebb értelemben: Isten neve. Az Isten szó helyett használják, hogy elkerüljék nevének hiábavaló kimondását. *Ha-sem* alakjában is használatos, mindkét formában a *boruch hu* (áldott Ő) hozzátételével.

Semá *(h.)*, a zsidó liturgia egyik legismertebb része, amely több szakaszból áll, valamennyi a *Pentateuchusból* való. Három szakasza így oszlik meg: *I. Mózes ötödik könyve* 6. fejezet 4-9. versek. *II. Mózes ötödik könyve* 11. fejezet 13—21. versek. *III. Mózes negyedik könyve* 16. fejezet 37—41. versek. Napjában mindhárom szakaszt kétszer mondják, a sacharisz és maariv imánál. Az első két szakasz a tefillin és mezuzo, a harmadik a cicisz (l. o.) törvényét tartalmazza. Ezért helyezik el az első két szakasz szövegét pergamenttekercsen a tefillinbe és mezuzóba. A S. első (I.) szakaszát a lefekvés előtt való imában is elmondják. Az első rész első és második verse között a következő benedikciót mondják: «Dícsértessék uralmának fenséges Neve mindörökké». Ezt az egész esztendő folyamán halkan, jomkippur napján azonban hangosan kell elmondani. Ha az imát otthon és nem a közösségben mondják el, akkor ezzel a három szóval vezetik be: *El melech neemon* = Fenséges király az Isten. A közösségben az utolsó szakasz két utolsó

szavát, ([Ani] Adonój eloheˊchem = Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek) a következő ima első (emesz = igaz) szavával együtt megismételik tehát így: Adonój Eloheˊchem emesz. Az ismétlés a gyülekezetben el nem mondott három bevezető szót pótolja. (E három szót is számításba véve a S. 248 szót számlál és az ókori anatómia szerint az ember teste is ennyi tagból áll. E magyarázat és számítás természetesen kabalisztikus tartalmú). A S. első mondata «Halljad Izrael, az Örökkévaló, a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlen egy» hitvallomás jellegével bír s így külön szerepet kapott a liturgiában is. A Tóra kivételénél szombat és ünnepnapokon, a muszaf imánál, a jom-kippuri és a jom-kippur-kóton (l. o.) liturgia befejezésénél is elmondják ezt a hitvallomást. Hitvallomásszerű tartalma folytán a középkori vértanuk e szóval ajkukon léptek a máglyara. A hitvallomás első két szava (S. Iiszroél) indulatszóként is él a nép nyelvén, leginkább akkor, ha valami megijeszti, vagy csodálatba ejti. F. D.

Sëmád, *(h.). Hitehagyás*, kitérés.

Semini, hetiszakasz, mely *Mózes 3. könyve* 9. fejezetének kezdetétől a 11. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Áron és fiai felavatásának nyolcadik napja, Áron fiainak bűnhődése. Részegítő ital tilalma, A tiszta és tisztátalan állatok. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Sámuel 2. Könyve* 6. fejezetének elejétől a 7. fejezet 17. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a profetai reszben is a szentélynek Dávid által való felavatásáról van szó. D. F.

Semini aceresz *(h.)*. Zsidó ünnep, szukkósz nyolcadik napja, az ünnepi sor záróünnepe (szimchász tóró későbbi fejlődés), tisri hó 22. napján van. Liturgiai sajátságai a következők: A maarivnál *maarovisz*, ünnepi *tefilló* az ünnep külön megnevezésével. Egész *kadis, kidus, sehechejónu*. A sacharisznál a szokott ünnepi rend, két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből. A kivételnél Isten 13 tulajdonsága és az ünnepi ribónó sel ólom. *Semá, echod, kodós venóró* (l. o.) Az első Tórához öt ferfiút szólítanak (szombaton hetet); a felolvasandó resz: *V. Mózes* 14. fejezet 22. verstől a 16. fejezet 17. verséig, az ünnepekről és a zarándoklásról szól. A második Tórából a maftir részére *IV. Mózes* 29. fejezet 35—39. verseket, melyek a vonatkozó áldozati törvényt tartalmazzák, olvassák fel. A prófétai szakasz: *I. Királyok* 8. fejezet 54. versétől a 9. fejezet első verséig terjed. Salamon király templomavatásáról szól, a szukkosz ünnep megüléséről és arról, hogy a nyolcadik napon hazaengedte a népet. Halottak emlékezete és a mártiroké (l. *Hazkorasz nesómósz* és *Áv horáchámim)*. Fél *kadis* jellegzetes dalammal, mert az esőért való fohász következik (l. *Gesem és Kitli*). A tefilló ismétlesénél *pijutok*, papok áldása (l. *Birchász kohánim)*, egész *kadis, én kélohénu, olénu, napi zsoltár, adon ólom*. Az étkezés még sátorban (l. *Szukkó)* folyik. A minchó a szokásos ünnepi. Utána még csemegéket fogyasztanak a sátorban, napi ima kíséretében elhagyják azt. F. D.

Semini semóne seméno. Lefordíthatatlan szójáték. Magyarul így hangzik: Nyolc semini (után) bőséges esztendő (következik). Amit úgy kell érteni, hogy ha nyolcszor olvassák a zsinagógában a *semini* hetiszakaszt, akkor bő esztendő lesz. Egy-egy hetiszakaszt csak háromszor olvasnak fel egy télen, csak a *semini* hetiszakasz esik kivétel alá, mert azt némely esztendőben a peszach közbejövetele miatt nyolcszor kell felolvasni. Hogy a köznép hite szerint bőséges esztendő várható ilyenkor, az valamilyen kalendáriumi megfigyelésre támaszkodhatik. F. M.

Semiró-macósz *(h.)*, Különös szigorúsággal kezelt lisztből és külön felügyelet alatt készített macósz (pászka), amelyet a széder-estéken használnak.

Semiró *(h.). Őrzés*, halottőrzés.

Semiták. A Bibliában gyökerező kifejezés azoknak a népeknek megjelölésére, amelyek Noé fiától, Sémtől származnak. *(Móz.* I. 10, 1). A sémi országok közé tartozik Mezopotámia, Asszíria, Babilónia, Szinaj, Fönicia, Palesztina, Arábia, tehát azok az országok, melyek a Földközi tengertől egészen az Eufratesig és Tigrisig terjednek egyrészt, másrészt Armenia hegyeitől Nyugat-Arábiáig. Mindazonáltal találkozunk S.-kal e határokon kívül is. Így laknak arabok Afrikában is, föniciaiak pedig több földközi tengeri szigeten. Nyelveiket a következő főágakra osztják: 1. a babiloni-asszír nyelv, mely az ékiratokban maradt fenn; 2. az arameus nyelv, mely nyugati és keleti dialektusra oszlik. Az előbbihez tartoznak: a bibliai aram, a palmirén, a szabeus, a zsidó-aram, a galileai aram, a szamaritánus és az arameus dialektus, melyet Malulában beszélnek; a keletihez pedig: a babiloni-aram, a mandeus, a szír és az aram, melyet Asszíriában beszélnek; 3. a kanaáni nyelv, mely az el-amarnai levelekben maradt reánk, a föniciai dialektus, a biblia és biblia utáni héber és a moabita; 4. az arabs nyelv, mely északi és déli ágra oszlik; az északihoz tartoznak: az arabs feliratok nyelve, a mai arabs nyelv és annak dialektusai, a szír, az egyiptomi, a tuniszi; a délihez pedig: a mineusok és szabeusok nyelve. Jellegzetességük: a háromgyökűség, a kétneműség, a tárgyi és birtokos függelékek. A zsidóellenes irányzat (l. *Antiszemitizmus)* a S. fogalmát megbélyegzésképpen a zsidókra korlátozza. F. M.

Semuo króvo *(h.). Közeli hír.* A gyászidő szabályozására szolgáló terminus technikus. Ha az ember a gyászheten belül kapja az apja, anyja, testvére, vagy gyermeke halálhírét, akkor ez olybá számít, mintha a halál napján kapta volna meg és a teljes gyász kötelező. Ilyen esetben tehát a teljes gyászidőt (7, illetve 30 nap, sivo, selosim, l. o.) a halálhír vételétől számítják. *S. rechókó* = távoli hír, elévült. A temetés napjától számított hét napon túl vett halálhír nem kötelez már a teljes gyászidőre. *(Zebáchim 100).* F. M.

Semósz *(Széfer)*, l. *Kivonulás könyve.*

Seniores. V. Lászlónak a pozsonyi zsidó hitközséghez intézett levelében fordul elő ez a latin kifejezés. Valószínűleg az elöljáróságot támogató választmányféle testület tagjait értette alatta.

Senodor (h.) kifejezés a mi-sebérachban (l. o.) fordul elő, annyit jelent: felajánl. Ezen szó után hirdetik meg a Tórafelolvasás pihenői alatt a

jótékonycélra felajánlott összeget. Ezért nevezik a templomi adományozást *snóderolásnak*.

Sepsiszentgyörgy *(Sf. Georghe*, R.) rend. tan. város, Háromszék vm. 8665 lak. A S.-i hitközség a mult század 40-es éveiben alakult. 1867-ben a Háromszékvármegyei Izraelita Hitközség nevet kapta az akkori kormánytól s abban az idoben az egyedüli vármegyei hitközség volt Magyarországon. 1895-ig csak imaháza volt a hitközségnek. Akkor épült fel a most is meglevő templom. A templomépítés néhai Kupferstich József érdeme, aki 50 evig volt a hitközség elnöke. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 4 esett el. A hitközség mai vezetősege: Montag Imre elnök és Rosenberg Imre alelnök.

Septima Mária. Ennek a latin névnek hordozója zsidó volt és fiatalon, még leánykorában halt meg a pannoniai Aquincumban. Az itt történt ásatások tárták fel sírkövét, amely a magyarországi ősi zsidóságnak egyik legbecsesebb kőemléke. A legújabb történelmi felfogás azonban kétségbe vonja S. zsidó származását.

Serbelech *(j.)*. A német *Scherben* többesszámú, hibridképzésű alakja. Azokat az apró cserepeket hívják így, amelyeket a halott szemeire tesznek.

Serédi *Jenő*, orvos, író, szül. Miskolcon 1863 dec. 13. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után Miskolcon lett orvos. Itt két ízben is volt lapszerkesztő. Novellái helyi és fővárosi lapokban jelentek meg. *Romlás, A hír, A fiú* c. színművei a vidéki színházaknak egy időben állandó műsordarabjai voltak.

Seress *László**, író és hírlapíró, szül. Baján 1875. Tanulmányait szülővárosában és Budapesten végezte, majd hírlapiró lett. Az Egyetértés, Magyar Szó, Pesti Napló, Független Magyarország munkatársa volt. 1910 óta Az Est főmunkatársa és közgazdasági szerkesztője. Hosszabb ideig a Budapesti Ujságírók Egyesületének főtitkára volt. *A tőzsdeadó és az adók elmélete* c. művét a M. Tud. Akadémia dicsérettel tüntette ki. *A nagy francia forradalom története* c. gyüjteményes munkának következő köteteit irta; *A forradalom XVI. Lajos király lefejezéséig; A rémuralom; Bonaparte Napoleon; Napoleon császár*. 1914-ben megjelent négykötetes *Napoleon*-életrajza. *Szemere, Kossuth* és *Görgey* c. kiadatlan leveleket tett közzé (1913). Leforditotta Marx és Lassalle több munkáját, Schäffle, Die *Quintessenz des Socialismus* c. tanulmányát, Büchner, *Erő és Anyag*, valamint Darwin, *Az ember származása* c. művét.

Sértés. Héberül *bósész, rechilusz* vagy *loson horá*. A S.-t, bárkinak szándékos megszégyenítését, vagy megrágalmazását a zsidó jog szigorúan bünteti. A bibliai jog eredetileg nem ismerte a szóbeli S.-t, csupán a tettlegeset. Ha asszony a sértett, rabbinikus felfogás szerint a pénzbüntetést az ő javára ítélték meg *(Mózes* V. 25. 11). A Talmud a tettleges S. különböző nemeit sorolja fel, amelyekre nézve különböző nagyságú pénzbüntetéseket állapít meg. A testi S.-sel kapcsolatban a zsidó jog már figyelembe veszi azt a lelki fájdalmat is, amelyet a sértett elszenvedett. A büntetés kiszabásánál tehát nem csupán fájdalomdíjat, gyógyítási költségeket és bizonyos jóvátételi összeget állapít meg az időveszteségért és az elmaradt keresetért, hanem erkölcsi kártérítést is megítél, ami teljesen megfelel a mai jogi felfogásnak. Ilyen kártérítést természetesen csak abban az esetben követelhet a sértett, ha a S. szándékosan történt. A talmudi jog a szóbeli S.-nek két fajtáját különbözteti meg: Egyik a gondatlanságból elkövetett S. *(rechilusz)*, másik a szándékos rágalmazás *(lóson horá)*. A S. a Talmud szerint a legsúlyosabb deliktum, mert a megszégyenülés fájdalma minden más fájdalomnál erősebb. Aki embertársát megszégyeníti, az talmudi felfogás szerint nem nyerheti el a túlvilági boldogságot. A nyilvánosság előtt történt S.-re használt érdekes talmudi kifejezés *malbim pné chavéró*, (elsápasztani embertársunk arcát) azzal függ össze, hogy a S. a sértett arcán színváltozást idéz elő, t. i. vérvörössé, halvánnyá, kékké, zölddé teszi. A S. a sértett és a sértő fél tekintélye, állása, esetleg neme szerint ítélendő meg. Az asszony szégyenérzete nagyobb, mint a férfié, a vele szemben elkövetett S. tehát súlyosabb bűn. Hasonlóképpen súlyos megítélés alá esik a tanító megsértése, továbbá a prozelitáé, akit nem szabad előbbi életmódjára emlékeztetni. Tartózkodni kell a szegény vagy munkás megsértésétől, «mert azok csak szolgálatot teljesítenek neked, ami azonban nem jogosít fel arra, hogy megsértsd őket». A bűnösök megsértésétől is óvakodni kell, mert egyetlen ember sincs hiba nélkül s éppen ezért nem alázhatja meg embertársát. Chásszidikus irányú zsidó községekben még a legújabb időkben is súlyosan, cherem-mel (l. o.) büntetik a becsületsértést, mely büntetés addig tart, míg a sértő fél bocsánatkéréssel ki nem engeszteli a sértettet. A sértő ezenkívül bűnhődésül böjtölni és pénzbüntetést fizetni is tartozik. Általában azonban a sértett fél személyes bocsánatát tartják a legfontosabbnak, ami meglehetősen szubjektív megítélése a S.-nek és ellentétben áll a modern jogi felfogással. Újabban Kaban Meir rabbi *Chóféc Chajim* és *Semirasz halóson* c. műveiben összegyüjtötte a S.-re és annak megítélésére vonatkozó összes szabályokat.

Sévá brochósz. *(Hét áldásmondás)*. A zsidó esküvők szertartásának lényeges része. A hét áldást ilyenkor az esketó rabbi recitálja a chupó (baldachin) alatt. Az esküvőt követő lakoma után az asztali ima keretében is elmondják a S.-t, sok helyen nyolc nap egymásután. L. *Pónim chadósz*.

Sevát, a zsinagógai év tizenegyedik hónapja. Mindig harminc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak hétfőre, keddre, szerdára, csütörtökre és szombatra eshetik. A zodiakusban veder a jele. (L. *Chamisó oszor bisvát* [Sevát 15.]). Sabbasz sekólimot (l. o.) vagy e hónap utolsó szombatján tartják, közönséges évben, vagy ha ez adar újholdjának első napjával esik össze, akkor azon a napon. (E nap tulajdonképpen szintén S.-hoz tartozik, annak 30-ik napja.) F. D.

Sevuósz, zsidó ünnep a kinyilatkoztatás emlékére. Szivan 6. és 7. napjára esik, a Biblia csak egy naposnak ismeri. Liturgiai sajátságai a következők: Az ünnep első napjának estéjén az imát

későn kezdik, hogy a szefiró (l. o.) hét hete teljes legyen. Maarovisz előírás szerint. Ha szombat este van, a *tefiló*-ban *vátodienu*-t mondanak. *Kiddus* és *sehechejonu*. Sok helyütt virrasztanak éjszaka és a *tikun*-imákat és a szemelvényeket mondják. Sacharisznál *jócér* és *pijut*, egész *hallél* (l. o.), egész *kadis*. *En komóchó*, majd két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből. Isten tizenhárom tulajdonsága, ünnepi *ribónó sel ólom* (l. o.), *semá*, *echod*, *gádlu*, *al hakól*, *vejaazor*. Az *akdomusz* kezdetű himnuszt mondják a tóraolvasás előtt. Az első Tórához öt férfiút szólítanak, részükre felolvassák a *M.* II. 19, 1—20, 26 részt, mely a kinyilatkoztatásról szól, *félkadis*. A második Tórából a maftir részére felolvassák *M.* IV. 28, 26—31. verseit, ez a szakasz a vonatkozó áldozati részt tartalmazza. A prófétai szakasz: *Ezekiel* könyvének első fejezete, mely szintén, miképpen a tórai szakasz, teofániáról, Isten megjelenéséről szól. Ifjút e részhez misztikus tartalmánál fogva nem hívnak fel. Ünnepi muszaf a vonatkozó betoldásokkal, a *tefiló* ismétlésével *pijut*. Szokás e napon tejes ételt is fogyasztani. Az ünnep második napjának liturgiája az elsővel nagyjában megegyezik. Egész hallél, majd *Rút* könyvét olvassák. *En komóchó*, két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből — Isten tizenhárom tulajdonsága és az ünnepi *ribónó sel ólom* (l. o.), mely szombaton elmarad. Az első Tórából öt férfi részére olvassák: *M.* V. 15, 19—16, 17. verseket; ha szombat van, hét férfit szólítanak a Tórához és ily esetben az olvasást a 14. fejezet 22. versénél kezdik. E rész az ünnepekről szól. A második Tórából felolvasott rész az előző napon olvasottal szószerint megegyezik. A prófétai rész *Chabakuk* 2, 20—3, 19-ig terjed. Ez előtt *jeciv piszgom* (l. o.) kezdetű himnusz. *Hazkorasz nesomos* (l. o.), *áv horachmim* (l. o.), *muszaf* (l. o.) az előző napival szószerint megegyezik, az ismétlésnél pijutot mondanak (l. o.). F. D.

Sichermann, 1. *Bernát*, jogi író, szül. Érmihályfalván 1860 márc. 1. A budapesti egyetemen tanult és ügyvédi diplomát szerzett. Eleinte Kassán volt ügyvéd és városi főügyész, 1911. pedig a Magy. Ált. Hitelbank jogtanácsosának hívták meg. Elnöke az Országos Ügyvédszövetségnek, az 1910 és 1912. hágai nemzetközi konferenciára mint a váltó- és csekkjog kiváló szakértőjét, a kormány őt küldte ki. Számos törvény és rendelet előkészítésében vett részt, így az egységes váltójogról és a biztosítéki jelzálogról szóló törvényjavaslatok és a moratóriumról szóló rendeletek megalkotásában. Nagyobb önálló alakban megjelent munkái: *A cheque* (1895); *Az osztrák cheque-törvényjavaslatról* (1897); *A cheque előadói tervezetéről* (1903); *A biztosítéki jelzálogról* (1914). Munkatársa a legtöbb hazai jogi szakfolyóiratnak.

2. *S. Emánuel*, mezőgazda, szül. Ófehértón 1811 márc. 25., megh. a hetvenes években. Nagyapja már gazda volt és atyja volt az első zsidó Szabolcsban, akinek a XVIII. sz. végén nemesi birtoka volt magántulajdonban Kótajon. S ezt a birtokot az ötvenes években híres mintagazdasággá fejlesztette. A new-yorki állami agrikultur-társaság tagjává választotta és diplomát küldött részére. Uj mezőgazdasági üzemágakat, mint dohány-ültetvényt, továbbá az akkor modern gépeket ő honosította meg először. S.-t jótékonyságáról is ismerték. A földmívelésbez való visszatérés gondolatát propagálta a zsidók között.

Sid, Syd (l. *Zsid.*).

Sidduch *(h.)*. *Házasság*. Már a zsidó állam idején is szentségnek tekintették a zsidók a házasságot és ez a felfogás az idők folyamán megmegerősödött. A házasságkötésben nemcsak szociális, hanem vallási szempontok is érvényesültek, mert a szaporodásra vonatkozó isteni igéket parancsnak vették. Mindehhez hozzájárult az az állandó törekvés is, amely odairányult, hogy emberies keretek közé szorítsa a nemi életet és megóvja azt a testet-lelket ölő kicsapongásoktól. A talmudi kodifikátorok ezért nem csupán magát a házasságot írták elő, de még az idejét is szabályozták. «Semone eszre lechupó». A tizennyolc éves ifjú házasodjon meg. A chászideusok még ezt a korhatárt is túlmagasnak tartják és még fiatalabb korukban házasítják össze gyermekeiket. Ezek a korai házasságok természetesen sokat ártottak a zsidóságnak és a keleti zsidók degenerálódása bizonyára erre vezethető vissza. Viszont tagadhatatlan, hogy a S.-ban sokszor szigorú szelekció is érvényesült, ami a nemesebb kitenyésztésre hatott kedvezően. A kiválasztás legősibb rendszere a bibliai időkig megy vissza és az a kohaniták között biztosította a «tiszta» származást. A kohaniták még a diaszporában is sokáig ügyeltek arra, hogy keveretlenül tartsák meg az ahronida vért, de mikor ez már lehetetlenné vált, a közfelfogás a kohén méltóságával egyenrangúsította a tudós méltóságát és lehetővé tette a kohanita és nem-kohanita, de tudós családok összaházasodását. A *jichusz* (nemes származás) nem katonai vagy társadalmi nemességet jelentett, hanem tudományos arisztokráciát, amire a régi zsidók legalább is olyan büszkék voltak, mint nemesi rangjukra a mai zsidók. Az volt a legnemesebb család, amely legtöbb híres tudóst adott a zsidóságnak. Még ma is élnek zsidó családok (Magyarországon is), amelyek sok száz év előtt élt tudósoktól származtatják magukat. De olyanok is vannak még, amelyek a jichuszra még manapság is ügyelnek és a rabbinikus értelemben vett szellemi arisztokrácia meszalianszn tekinti a tudatlannal való összeházasodást. U. P.

Siebenbürger Izraelit. Az erdélyi zsidóság hetilapja volt, mely a vallási, társadalmi és pedagógiai kérdésekkel foglalkozott. Altmann József szerkesztésében Gyulafehérvárott jelent meg 1882. Ugyanezen évben szünt meg a lap.

Sík *(Schik)*. Magyarországon is sűrűn előforduló zsidó családnév, amely állítólag a «sem jiszróel kodós» (Izráel neve szent) kezdőbetűinek összevonásából keletkezett. Ezt a nevet olyan családok vették fel, amelyeknek valamelyik tagja martirhalált halt.

Sík, 1. *Bernát*, rabbi, szül. Brezován 1874 máj. 31. 1893—1903-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1912-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1904. pedig rabbivá. 1903 óta károlyvárosi főrabbi. Főműve: *Commentá-*

rius Maimonidi in Mischnam ad tractatum. Taanith (Budapest 1902). F. D.

2. *S. Mózes*, rabbi, a *Mhram Sik* híres döntvénytár szerzője, szül. Brezován, megh. Huszton 1879. Leszármazottja a *Tószefosz Jomtóv* szerzőjének és egyik kedvenc tanítványa Szófer Mózes pozsonyi főrabbinak. 1837-ben Pozsony-Szentgyörgyön választották meg rabbinak, 1861. pedig elfogadta a huszti hitközség meghívását s itt működött élete végéig, mint egy nagyhírű jesiva fenntartója. Már 1846. kiadta glosszáit a *Micvo Hasém* c. műhöz. Jóllehet a konzervatív irány egyik főtámassza volt, a chásszideizmusnak gátat vetett. Halála után adták ki világszerte ismert responsumait a *Mhram Sik* c. alatt négy kötetben (I., II. Munkács 1880—81; III., IV. Lemberg 1884).

3. *S. Sándor**, ügyvéd, jogi író, szül. 1853., megh. Budapesten 1900 jan. 1. A budapesti ügyvédi kamarának titkára volt s őt bízták meg a magyar ügyvédség történetének megírásával, azonban művét nem fejezhette be korai halála miatt. Jogi szaklapokba írt számos tanulmányán kívül önállóan megjelent művei: *A correctionalisatióról a bünvádi eljárásban* (1884); *A büntetőjog őskora.* Adalék a népek lélektanához (u. o.); *A főispán az igazságszolgáltatásban* (1886); *Szilágyi Dezső természet után rajzolva* (1891); *A magyar ügyvédi kar történeti kiállításának katalógusa* (1896); *Le a napirendről.* Az esküdtbíróságok szervezetéről szóló javaslat főbb hibái (1896).

4. *S. Sándor**, kegyesrendi áldozár, költő és tanár, szül. Budapesten 1889 jan. 20. Tanulmányait u. o. végezte s 1911 óta a budapesti piarista főgymnázium tanára. Tagja a Szt. István Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak. Írt egy imádságos könyvet az ifjúság számára (1914. Schütz Antallal együtt). A vallásos költészet egyik legismertebb művelője. Verskötetei: *Szembe a nappal; A belülvalók mécse; Sik S. költeményei; Költemények; Maradék magyarok; Zsoltárfordítás.* Színművei: *Ébredés; Salamon király gyürüje; Alexius; Zrinyi.* Regényei és novellái: *Hét szép história; Csend.* Irodalomtörténeti művei: *Mindszenthy Gedeon élete és költészete; A magyar irodalom ismertetése.*

Siklós, nagyk. Baranya vm. 5523 lak. S.-on az 1800-as évek elején telepedtek le a zsidók. Amíg csak néhány zsidó család lakott S.-on, addig ezek a beremendi hitközséghez tartoztak. Itt tartották ünnepeiket s halottaikat a már 1730. létesített herendi zsidó temetőbe temették. A zsidó lakosság szaporodása következtében 1840. önálló hitközség alakult S.-on. Ekkor már volt kisebb imaházuk és külön temetőjük. Később az imaház szűknek bizonyult s 1864. a hitközségi tagok hozzájárulásával szép templomot építettek. Ezenkívül van még a hitközségnek egy Beszhamidras imaháza is. 1848-ban a hitközség elemi iskolát alapított, melyben 1871 óta magyar nyelven folyik a tanítás. 1869 után a hitközség kongresszusi jelleget nyert. Intézményei: a Chevra Kadisa, melynek elnöke Heisler Ferenc, alelnöke Kohn Izsó, a Nőegylet, mely Vida Miklósné elnöklete alatt áll, a Talmud-Tóra és az 1926. létesített Antonia szeretetház, mindkettő Vida Miklós vezetése alatt. A hitközségnek nevesebb szülöttei Barta Lajos író (l. o.) és Károly Ernő festőművész. Több kiváló tagja volt a hitközségnek, akik a társadalmi és gazdasági életben sikeresen tevékenykedtek. Ezek: néhai Lévai Adolf a Forgalmi Bank Rt. volt vezérigazgatója, Commendatore Krausz Ernő, a Banca Commerciale Triestina igazgatója Triesztben, Szabó Géza a Jugoszláv-bank igazgatója Zágrábban és Lengyel Albert állategészségügyi felügyelő. Nagyobb gazdasági vállalkozást létesített Mauthner József, aki igazgatója az általa alapított Baranyai Villamossági R.-t.-nak, mely mintegy 30 munkást foglalkoztat. A hitközség történetével Bálint Ferenc *Siklós monografiája* c. munkája foglalkozik behatóan. A hitközség 18,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből 1900 pengőt fordít szociális és filantrópikus célokra. Több, főleg jótékonycélú alapítványt is kezel a hitközség. Anyakönyvi területéhez Beremend, Harkány, Nagyharsány, Kémes, Kóros, Vokány, Dráva-Szabolcs, Szava, Vejti, Gordisa, Vajszló, Baranya-Hidvég, Rácfalva, Czun, Tésenfa és Siklós-Nagyfalu községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 453, a családok száma 152, adót 176-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 4 nagykereskedő, 15 gazdálkodó, 2 szabadpályán levő, 2 tanító, 65 kereskedő, 5 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 3 orvos, 14 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 21 iparos és 31 magánzó. 76 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 14-en estek el. Mai vezetősége: Vida Miklós elnök, Fürst Hermann alelnök, Nagy Ernő iskolaszéki elnök, Pauncz Géza pénztárnok, Fischhof Zsigmond, Kohn Gyula és Jakab Bernát gondnokok, Blum József, Hirschfeld Ödön, Spitzer Zsigmond és Szücs Lázár előljárósági tagok, Kellner Dezső titkár. A rabbi állás jelenleg betöltetlen. Állandó helyettes főrabbi Flesch Ármin mohácsi főrabbi. Főkántor: Fischer Henrik.

Siklós *Albert*, zeneszerző, szül. Budapesten 1878 jún. 26. A Zeneakadémián tanult. Előbb a Fodor-zeneiskolában tanított. 1900. a Zeneakadémia tanárának nevezték ki. Könyvei: *Összhangzattan; Ellenponttan; Formatan; Hangszereléstan; Zenei Lexikon; Magyar zene története.* Kompozíciói: *A tükör* (pantomim); *A hónapok háza* opera, bemutatta a m. kir. Operaház 1927. *Szimfónia.* G-dur, három zenekari szvitt, két nyitány, vonósnégyes, zongoradarabok, dalok. Különösen a pedagógia terén vannak érdemei.

Silberfeld *Jakab*, rabbi, szül. Gyöngyösön 1878 szept. 11. 1893—1903. volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1902. avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1904. pedig rabbivá. Ekkor választották meg nyiregyházai rabbinak. 1907-ben Aranyosmarótra került. 1913 óta békéscsabai főrabbi. Számos prédikáció-gyüjteménye jelent meg. Egyéb művei: *A lélekvándorlás tana a zsidó irodalomban* (Budapest 1902.); *A nyiregyházai Chevra Kadisa története; Hangok a szívekhez; Mécsláng és babér; Ciprusgallyak; Siratók hangja; Amiró lebész Jákób; Dibré Sólom Veemesz; Emek habóchó.* Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Zsidó Szemlében, az Egyenlőség-

ben, a Mult és Jövőben, a Szombati Ujságban, a Hamicpeban jelentek meg. F. D.

Silberstein, 1. *August**, német író, szül. Óbudán 1827 júl. 1., megh. Bécsben 1900 márc. 7. Az 1848. forradalomban az akadémiai légió jegyzője volt s emiatt Bécsből menekülnie kellett. 1854. visszatért, de a haditörvényszék öt évre elitélte s ebből kettőt kitöltött. Költeményeket, regényeket és novellákat írt. A hetvenes években nagyon népszerű volt. Művei: *Lieder aus dem deutschen Wald; Dorfschwalben aus Oesterreich; Dorfschwalben; Fischer Flug; Deutsche Hochlandsgeschichten; Neue Hochlandsgeschichten; Landläufige Geschichten; Dorfmusik; Die vom Dorf.*

2. *S. Dávid*, váci rabbi, szül. Bonyhádon. Előbb Tőketerebesen működött, majd Palesztinába vándorolt ki, de visszajött és a váci orth. hitközség rabbijául választotta meg. Megh. 1884. Műve: *Sevilé Dóvid* c. jelent meg négy részben (I. Jeruzsálem 1863; II. 1823., III—IV. Przemysl 1889).

3. *S. Jesája*, rabbi, S. Dávid fia, szül. Zentán 1856. 14 éves koráig Jeruzsálemben nevelkedett. Atyja jesiváján tanult. 1883-ban atyja halála után egyhangulag őt választotta meg utódjául a váci orth. hitközség. Azóta csak a hitéletnek s a tudománynak él és behatóan foglalkozik a kabbalisztikus irodalommal is. Az országos orthodoxia irányításában vezető szerepe van. Eddig megjelent munkái: két halachikus glossza atyja könyvéhez, a *Svilé Dóvid*-hoz csatolva. *Maaszáj Lemelech* c. munkájában Maimonidesz kodexének egyes fejezeteit kommentálja.

Silberstein-Ötvös *Adolf*, esztétikus és publicista, szül. Budapesten 1845 júl. 1., megh., u. o. 1899 jan. 12. A pesti piaristáknál tanult és iskolatársa volt Hevesi Lajosnak, Toldy Istvánnak, Heinrich Gusztávnak, Tarnay Jánosnak, Berczik Árpádnak és más későbbi kiválóságoknak. Azután a lipcsei egyetemen több évig orvostudományt, majd Berlinben és Heidelbergben filozófiát hallgatott s az utóbbiból Lipcsében doktorátust tett. Ekkor már munkatársa volt a Leipziger Tageblattnak és a Deutsche Allg. Zeitungnak, röviddel utóbb pedig a Fremdenblatt szerkesztője lett Bécsben, ahol Dramaturgische Blätter címen heti folyóiratot is szerkesztett. 1870—71-ben a Temesvarer Zeitungot szerkesztette, majd a Pester Lloyd, a Pester Journal és az Ungarischer Lloyd vezércikkírója és kritikusa lett, emellett állandó munkatársa volt a hetvenes évektől kezdve a Figyelő, Fővárosi Lapok, Magyar Szalon, Ungarische Revue, A Hét, Ország-Világ, a Művészeti Lap, Magyar Szellemi Élet stb. folyóiratoknak. Kiváló érdemeket szerzett Jókai, Mikszáth, Bartók és mások műveinek németre fordításával, amiért a Petőfi Társaság tagjává választotta. Legjelentékenyebb alkotásai tárca formában jelentek meg. Önálló kötetei: *Die Katharsis des Aristoteles* (1867); *Rede zur Feier der 25jähr. dichterischen Wirksamkeit R. Gottschalls* (1867); *Rud. Gottschall* (1868); *Philosophische Briefe an eine Frau* (1873, magyarul is u. a.); *Dichtkunst des Aristoteles. Versuch eines Systems* (1876); *Strategie der Liebe.* Studien (1880, 2. kiad. 1884); *Bibel der Natur* (4. kiad. 1887); *Egy pesti Don Juan* (regény, 1885): *Karpathenlieder von Bartók* (1886); *Anna von Bartfeld* (Historisches Schauspiel von Bartók, 1889); *Dramaturgiai dolgozatok* (Társadalmi arcképek. Magyar esztétika. Szerelem és vallásosság, 1894); *Im Strome der Zeit* (4 köt. 1894—95). Sz. G.

Silbiger *Bertalan*, ügyvéd, szül. Miskolcon 1881. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Rövid ideig Miskolcon folytatott ügyvédi gyakorlatot, majd felhagyott vele, mikor 1923. a város tiszti főügyészévé választották. Azóta több intézményt alapított így az országos hírűvé emelkedett városi közélelmezési vállalatot, szeszgyárat stb. s a városfejlesztés munkájában elismerten nagy szerepet játszik. V. A.

Simai *Ödön*, nyelvész, tanár, szül. 1879. A. budapesti egyetemen tanult és a főváros iskoláiban tanított, de 1919. állásától elmozdították. Főleg a nyelvújítás anyaggyűjtésével foglalkozott. Művei: *Márton József mint szótáríró* (1902); *Dugonics András mint nyelvújító* (1904). Azonkívül tanulmányokat írt a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr c. folyóiratokba.

Simeon, főpap és Judaea királya, l. *Makkabeusok.*

Simeon ben Jochai, hírneves tannaita a II. sz.-ból, a Zóhár állítólagos szerzője; Galileában szül. és Mérónban halt meg. R. Akiba tanítványa volt Bené Berakban 13 évig, de Jabnéban II. Gamaliel pátriárka vezetése alatt is tanult. Kortársa volt R. Meirnek (l. o.). Hosszabb ideig Szidonban működött s itt nagy tekintélyt szerzett. Életére vonatkozóan a Talmud számos adatot közöl, így azt is, hogy midőn R. Akibát Hadrián császár fogságba vetette, S. Rómában befolyásos atyja segítségével kieszközölte, hogy a börtönben rendszeresen látogathassa mesterét, akitől ott is tanult. Atyjával ellentétben a Hadrián alatti üldözések miatt Róma-ellenes volt s ezért Varus kormányzó halálra ítélte, mire S. fiával együtt egy barlangba menekült, ahol a hagyomány szerint 13 évig élt, Hadrián haláláig (*Sabbat* 33b; *Peszikta* 88b; *Genes. R.* 77. 6; *Eccl. R.* 10. 8; *Eszter R.* 1. 9). Ezalatt gyümölcsön és gyökereken élt. Kiszabadulása után Mérón völgyének közelében telepedett meg és tovább tanított. Más hagyomány szerint S. többedmagával Rómában is járt s a császárnál kieszközölte, hogy a zsidó vallás parancsolatai ellenes törvényeket visszavonták (*Meila* 17b). Számos szép monda fűződik nevéhez s a legtöbb Talmud-traktátus halachikus döntéseit is közli. Ezekből az tűnik ki, hogy erősen kritikai fő volt, aki még mesterétől, Akibától is függetlenítette magát. Minthogy a Misna, Toszefta és Szifra szerzését Akiba négy legkiválóbb tanítványának tulajdonítják, a tradició szerint a Szifré szerzője ő volt (*Szanhedrin* 86a), úgyszintén a Mechilta de R. Simeon szerzője is; (a Szifré halachikus Midras a Pentat. IV—V.-höz, a Mechilta az Exodushoz). Feltűnően szisztematikus gondolkodó volt, aki úgy jogi döntéseiben, mint exegézisében mindig világosan tudta magát kifejezni. A Haggadában is kiváló volt. Rendkívül vallásos tudós lévén, annál jellemzőbb, hogy a tudománnyal való foglalkozást az ima kedvéért sem kívánta megsza-

kítani (*Jer. Chaggiga* II. 77a). Számos erkölcsi mondását is megörökítette a Talmud. A legismertebbek a következők: «Három korona van, ú. m. a királyi, főpapi és a Tóra koronája, de a jó hírnévé valamennyinél többet ér» (*Ábót* 4. 13); «A bűnbánás hatalma oly nagy, hogy ha az ember, aki egész életén át gyakorolta a gonoszságot, a végén megbánja azt, akkor úgy tekintetik, mint teljesen igazságos ember» (*Toszefta, Kiddusin* 1. 14; *Kidd.* 40b; *Sir ha Sirim Rabba* 5. 16); a felfuvalkodottságot a bálványimádással tartotta egyenlőnek (*Szóta* 4b). A nyilvános megszégyenítésről pedig ez volt a véleménye: «Inkább vesse magát valaki az égő kemencébe, mintsem, hogy embertársát nyilvánosan megszégyenítse» (*Beráchót* 43b). Elítélte az uzsorát, mely Rómából inficiálta a zsidóságot, úgyszintén a becstelen kereskedést, a házi béke megrontóit (*Jer. Bábá Mecia* 10d; *B. M.* 58b; *Levit. R.* 9.) és az aszszonyok babonáit, valamint a pogányságot (*Jer. Kiddusin* 4. 66c). Racionalizmusa mellett erősen hajlott a miszticizmusra s az erre vonatkozó feljegyzések szintén igen nagy számúak. Ezért tartották őt a középkorban a Zóhár szerzőjének. Állítólagos sírhelyét Mérónban a hívők serege keresi fel évente ijjár 18. (L. *Zóhár, Kabbala, Zarándoklás a Szentföldre.*) S. R.

Irodalom. Max Seligsohn (Jew. Encycl.; Bacher, Agada der Tannaiten II.; Graetz, Geschichte der Juden (3. kiad. IV.); Grünhut, Magy. Zs. Szemle XVII.; Frankel, Darké ha-Misna; Brüll, Mebó ha-Misna; J. Heilprin, Széder ha-Dórót II.; Joel (Monatsschrift V.); Paucher (Ha-Aszif IV.); Kaminka (Ha-Meliz XXIX.); Wei-s, Dór-Dór II.; Mózes Konitz, Ben Jochai (Pest 1815); Louis Lewin, S. Frankfurt a. M. 1893).

Simeon ha-Caddik (*az Igazságos*), főpap, nem azonos a hasonnevű I. és II. Simeon főpapokkal. A Talmud a Makkabeusok Könyve és Josephus (*Antiquitates* XII. 2, § 5) kiemelik jámborságát és jótékonyságát s a népért való fáradozását. Ez utóbbit főkép Szirach említi (1. 1—14); tőle tudjuk, hogy S. építette fel újra Jeruzsálem falait és restauráltatta a Nagy Templomot. Amikor Nagy Sándor 333. Palesztinán átvonult, S. főpapi ornátusában tisztelgett előtte (*Jóma* 69a), míg Josephus szerint (*u. o.* XI. 8, § 4) az uralkodó ment Jeruzsálembe s a legenda szerint kiszállott kocsijából és mély meghajlással köszöntötte a főpapot, akit arra kért, hogy szobrát a templomban helyezze el, amit S. megtagadott, de ezzel szemben megígérte, hogy az év újszülött gyermekeit Alexandrosznak nevezik el Judaeában. Nevéhez számos legenda fűződik s főpapsága alatt hét csodat számlál a Talmud (*Jóma* 9a; *Jer. Jóma* I. 1, V. 2; *Levit. Rabba* XXI.) S. egyike volt a Nagy Zsinagóga tagjainak. Egy gyönyörű mondását az Ábót-traktátus (1. 2) őrizte meg: «Három dolgon alapszik a világ: a Tan-on (*Tóra*), az istentiszteleten (*avoda*), és a szeretet gyakorlásán (*Gemilász cheszed*)». Benne az ókoriak, főkép Szirach, a papi erények megtestesülését látták; azt a jelenetet pedig, amikor a Szentek Szentélyét elhagyja, Szirach elégiában örökítette meg s ezt bizonyos változással a jomkippuri liturgia is átvette. S. R.

Irodalom. Zunz, Gottesdientsl. Vorträge; Hamburger, Realencyclopedia II.; Ben-Chananjah I.; Sch.-Ochser (Jewish Encycl.); Gedaljah ibn Jachjah, Sálseleth ha-Kabbalah; Dei Rossi, Meór Enáim III.; Krochmal, Móre Nebuché ha-Zeman (Lemberg 1851); Herzfeld, Geschichte d. Volkes Israel I.—II.; Ewald, Gesch. d. Volkes Israel III.; Derembourg, Essai sur l'Histoire et Geogr. de la Palestine; Löw Lipót, Gesammelte Schriften I. (1889); Frankel, Hodegetica in Mischnam (Leipzig) 1859); Heilprin, Széder ha-Dórót (Warschau 1889); Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes I., II., III.; Grätz, Gesch. d. j d. Volkes II; u. a., Monatsschrift 1857. évf.; Geiger, Urschrift; Weiss, Zur Gesch. d. jüd. Tradition (Wien 1871).

Simeon pátriárkák. *I. S.*, Hillel fia és utóda a Szanhedrin elnöklésében. Atyja volt I. Gamaliel pátriárkának (l. o.).

II. S., előbbi unokája, Hillel dédunokája és I. Gamaliel fia és utóda, mint a Nagy Szanhedrin elnöke a Templom lerombolása előtti évtizedekben. Nemcsak kimagasló tudós volt, hanem a Róma elleni szervezkedés főirányítója is. E célból, bár ő a farizeusok iskolájához tartozott, a szadduceus Anan főpappal is megegyezett. Josephus, aki ellensége volt, csak dícsérni tudja energiája miatt s azt állítja, hogy ha tanácsait követik, győztesen kerül ki Izráel (*Vita* § 38). Némely forrás szerint S.-t a rómaiak kivégezték. Vallási türelmessége és liberálizmusa intézkedéseiből tűnik ki. Egyik erkölcstani mondását a Talmud őrizte meg s ez a liturgiába is felvétetett (*Ábót* I. 17): «Életem minden napját a bölcsek közt töltöttem s azt találtam, hogy nincsen jobb a hallgatásnál, s hogy az, aki sokat beszél, bűnre ad alkalmat; nem magyarázás és tanulás, hanem a cselekedet a legerényesebb dolog».

III. S. Gamaliel pátriárka (l. o.) fia és utóda, a Nagy Szanhedrin elnöke, kiváló tanna. Résztvett Bar-Kochba (l. o.) szabadságharcában s csak nehezen mentette meg életét (*Gittin* 58a; *Szóta* 49b; *Bábá Káma* 83a). Midőn az akadémiát Usába helyezték, S. lett annak elnöke nem csupán Hilleltől való származása, hanem személyes tulajdonságai miatt is. Házában a görög nyelv és filozófia is otthonos volt, emellett természettudományokkal is foglalkozott, így a növények, állatok s főképpen az emberi test anatómiájának ismeretével (*Berachót* 25a, 40a; *Sabbat* 78a, 128b; *Jebámot* 80b; *Ketubát* 59b, 110b). Halachájáit is több helyen említi a Talmud (*Szukkót* 26a) és a Tószefta. Pátriárkátusa idején a zsidóság anyagi helyzete kedvezőtlen volt s az üldözéseket ő sem tudta feltartóztatni, de mégis sokat tett a zsidóság belső szervezése körül. Alatta emelkedett a pátriárkának addig ismeretlen méltósága öröklétes fejedelmi rangú méltósággá (nászi), amelyet Róma is elismert. Ő emelte a «chacham»-ot egyenrangúvá az «ab-bet-din»-nel s az előbbire R. Méirt nevezte ki, ami később ellentétekre vezetett (*Horajot* 13b és l. *R. Méir bal Nész* címszót). A Talmud S.-nek, számos nevezetes halachikus döntését őrizte meg s valamennyi vallási nézeteinek liberalizmusáról tanuskodik. Azt tanította, hogy a Szentírást nem betűszerinti, hanem allegórikus értelmében kell felfogni (*Szifré Deut.* 25). A nők védelméről és jogairól is gondoskodott (*Ketubót* 5. 5; 7. 9; 13. 10), úgyszintén a rabszolgák jogairól is (*Gittin* 12b, 37b, 40b), de éppenúgy a törvény védelméről, feltétlen tiszteletéről és tekintélyének megőrzéséről is. Valamennyi felmerült jogi kérdésekben III. S. döntései később is irányadók

voltak. A Talmud nem csupán ezeket közli nagy számban, hanem haggadikus mondásait is. Tőle származnak pl. a következők: «A világ erkölcsi és társadalmi alkotmánya három principiumon nyugszik: igazságon, jótékonyságon és békén» (*Abót* I. 18); «fontos dolog a béke; Áron, a pap, csupán azért lett híres, mert kereste a békét»; «igazságot kell szolgáltatni nemzsidónak és zsidónak egyaránt»; «az előbbinek alkalmat kell adni, hogy választhasson zsidó vagy pogány törvényszék között» (*Szifré Deut.* 16); «felesleges emléket állítani a jámboroknak, mondásaik megőrzik azok emlékét» (*Jeruzs. Sekálim* 47a; *Genes. R.* LXXXII. 11).

Irodalom. J. Z. Lauterbach, (Jew. Encyclop.); Frankel, Hodegetica in Mischnam; Brüll, Einleitung in die Mischna I.; Weiss, Dór-Dór I—II.; Grätz, Geschichte der Juden III—IV.; Bacher Vilmos, Agada der Tannaiten II.; Ph. Bloch (Monatsschrift 1864); Heilprin, Széder ha-Dórót II.

Simon, 1. *Jenő*, hegedűművész, szül. Budapesten 1899. Az akadémia elvégzése után külföldi hangversenykörútra indult. 1925-ben a bukaresti zenekonzervatórium tanára lett. Azóta Romániában él.

2. *S. József*, az Izr. Orsz. Iroda titkárja, szül. Kapolcson 1844., megh. 1915. jan. Mint fiatal ügyvéd, az 1869-iki zsidó kongresszus egyik jegyzője lett. E ténykedése után az Izraeliták Országos Irodájának titkárává választották. 1904-ig maradt ebben a pozicióban. 1880 óta az országos Rabbiképző vezérlőbizottságának előadója és az orsz. izr. tanítóképző igazgatótanácsának tagja és előadója volt. Részt vett az orsz. izr. ösztöndíjegyesület megalapításában. A Magyar Zsidó Szemle is őt tekinti megalapítójának. 1894-ben királyi tanácsossá nevezték ki.

3. *S. Lajos*, ügyvéd, szül. Nagysomkúton 1891 jan. 9. Budapesten végezte az egyetemet, u. i. nyitott ügyvédi irodát. Nagybányán cionista egyesületet alakított. Tagja s egyidőben elnöke volt a Makkabeának. Intenzív publicisztikai tevékenységet is kifejtett. Könyvalakban megjelent nagyobb tanulmánya: *Hová vezet a zsidók útja?* V. A.

Simonyi, 1. *Jenő*, földrajzi író, szül. Veszprémben 1860 máj. 12. A budapesti egyetemen tanult s 1888 óta a kereskedelmi akadémia tanára. Sok földrajzi tanulmányt írt a Budapesti Szemle, Földrajzi Közlemények, Természettudományi Közlöny és más folyóiratokba és több értékes művet lefordított, így Ratzel *Anthropogeografiájának* első részét, továbbá Leroy-Beaulieunek *A zsidóság és az antiszemita áramlat* c. munkáját, tankönyveket is írt. Önálló nagyobb művei: *A sarkvidéki felfedezések története* (1890); *Az új világ* (1890); *A világkereskedelem* (1899); *Idegen népek között* (3. kiad. 1905).

2. *S. Zsigmond**, egyetemi tanár, nyelvész, szül. Veszprémben 1853 jan. 1., megh. Budapesten 1919 nov. 23. Miután a budapesti egyetemet elvégezte, Lipcsében, Berlinben és Párisban képezte tovább magát. Már 1877. egyetemi magántanár; a következő évben pedig az akkor megnyílt Orsz. Rabbiképző Intézet tanára, majd egyszersmind egyetemi rk. tanár lett. 1889-ben kinevezték rendes egyetemi tanárnak. A M. Tud. Akadémiának, több finn akadémiának rendes, a Philológiai Társaságnak pedig tiszteleti tagja volt. Tudományos munkásságát az Akadémia számos pályadíjjal a főváros pedig 1898. a Ferenc József koronázási díjjal jutalmazta. 1919-ben az Akadémia mégis eljárást indított ellene. S. szerkesztője volt Szarvas Gábor társaságában a Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak (3 köt.), továbbá a Nyelvtudományi Közleményeknek (1892—5), a Magyar Nyelvőrnek (1895—1919) és a Nyelvészeti Füzeteknek. Balassa Józseffel (l. o.) együtt *Német-magyar és Magyar-német szotárt* is szerkesztett. Ő adta ki a vall. és közokt. minisztérium megbízásából a *Középiskolai Műszótárt* (1906). Legelterjedtebb műve a nagyközönséget is érdeklő *Helyes magyarság* c. műve (3. kiad. 1914). Főbb munkái: *A magyar határozók* (2 köt. 1888—95); *A magyar kötőszók* (3 köt. 1881—83); *A magyar nyelv* (1905); *Die ungarische Sprache* (Geschichte u. Charakteristik 1907); *Tüzetes magyar nyelvtan* (1896); *A magyar szórend* (1903); *A jelzők mondattana* (1913).

Simus *(h.)*, a gyakorlat ideje, amely a hitközségi metszők képesítő vizsgáját megelőzi. L. *Sakter*.

Sin, a héber alfabetum huszonegyedik betűje. Hangzó értéke: *s* (ha a pont a betű jobboldalán van elhelyezve, ha a baloldalon, akkor *sz*), tehát foghang. Számértéke: háromszáz. Neve fogat jelent, alakja is ennek felel meg.

Sinai kinyilatkoztatás, l. *Kinyilatkoztatás*.

Sinay *Vilmos*, pedagógus, szül. Kismartonban 1862 dec. 10. Gimnáziumot és pedagógiumot végzett, azután talmudi főiskolák hallgatója volt. Előbb Bosácon volt tanító, azután Kiskunfélegyházára került, ahol 40 évig volt vallásoktató az áll. tanítóképzőben és a középiskolákban. Művei: *Die Thora und deren Sprache* (Wien 1885); *Beiträge zur Gesch. der Gemeinde Eisenstadt*. Cikkeit az Egyenlőség, Jüdische Presse és Israelit közölte.

Singer, 1. *Abrahám*, rabbi, megh. Várpalotán 1914 jan., ahol évtizedeken át működött. Gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki. Önálló kötetei: *Paris, Braunschweig, Arad*, mely a XIX. sz.-i zsidó reformmozgalmak történetét világítja meg. *Materialien zur Geschichte der Juden in Ungarn* c. művében a magyar zsidóság történetéhez 1791—1825 közti időkről nyujt értékes anyagot. Ugyancsak értékes adatokat tartalmaz *Chronik der Juden in Ungarn* c. műve. Kiadta a *Magyar Zsidó Levéltár* c. gyüjteményt és megírta a *Magyar Rabbik és községek történetét* (2 kötetben, még kiadatlan). További művei: *A várpalotai zsidók története; Hamadrich*. Fia és a várpalotai rabbiszékben utóda *S. Leó* igen jelentős irodalmi munkásságot fejt ki. Legismertebb műve *Asmodai* c. színdarabja, amelyben az Asmodai mondát dolgozta fel; *A Pészach-Haggada* stb.

2. *S. Artur*, publicista, szül. Budapesten 1870 júl. 15. A bécsi egyetemen végezte tanulmányait, majd több külföldi nagyobb lap munkatársa lett. 1900-ban megalapította a Neues Budapester Abendblattot, amelynek főszerkesztője, később pedig a Berliner Tagblatt magyarországi levelezője és a

Rudolf Mosse rt. vezérigazgatója lett. Önállóan megjelent művei: *Mahnworte; Die Máramaros* (1907); *Lasst die Kroaten reiten; Bismarck in der Literatur; Neues Bismarck-Jahrbuch; Geschichte des Dreibundes; Von Bismarck bis Hindenburg.*

3. *S. Bernát*, rabbi, szül. Sátoraljaújhelyen 1868 dec. 5.. megh. Szabadkán 1916 jún. 21. 1887—1893-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1892-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1894. pedig rabbivá. Előbb nyolc évig Tapolcán lelkészkedett. 1902-től haláláig Szabadkán működött mint főrabbi. Cikkei az Egyenlőségben, a Mult és Jövőben, az Autonomiában, a Zsidó Szemlében, a Zemplén Vármegyében, a Bácskai Hirlapban, a Bácsmegyei Naplóban, a Tapolca és Vidékében jelentek meg. F. D.

4. *S. Berthold*, amerikai egyetemi tanár és konzul, szül. Jászberényben 1860 nov. 23. A budapesti és berlini egyetemen tanult és doktorátust szerzett. Azután az Egyesült Államokba költözött, ahol Chicagóban telepedett le s itt rövidesen Spanyolország, Costarica, San-Salvador és Nicaragua főkonzula lett. A legtöbbb Chicagóban levő egyetemen (így a katolikus egyetemen is) a nemzetközi jog tanára. A chicagói egyetem a L. L. D. (Doctor of Laws) címmel tüntette ki. A magyarság érdekében értékes publicisztikai munkásságot fejtett ki. Főbb munkái: *United States of Foreign Copyright Laws* (1907); *Patents, Trade-Marks, Designs, Copyrights* (1909); *Patent and Trade Mark Laws of the World* (1911); *Trade Mark Laws of the World and unfair trade* (1913); *International Law* (1918).

5. *S. Franz Ignatz*, osztrák szerkesztő, szül. Győrött 1828., megh. Bécsben. Eleinte aranyművesnek készült, de a szabadságharc idején már hírlapíró volt és Bécsben igen népszerű lett. Lapját a kormány nem engedte árulni, ezért a dohánytőzsdék útján terjesztette. A Geissel és a Friedenszeitung szerkesztője, majd a Morgenpost és a Stadtpost alapítója volt, 1872. pedig megindította az Illustriertes Wiener Extrablatt c. napilapot. Ezenkívül több füzetet adott ki és ezek jövedelmét jótékonycélra fordította. A szegények tüzifával való ellátására egy alkalommal 70,000 frt alaptőkét gyüjtött. Bécs város képviselőtestületének tagja, majd előljáróhelyettes, 1870. pedig városi tanácsnok lett.

6. *S. Gusztáv*, ezredes, szül. Somfa-Baranyán 1863. Középiskoláit Pécsett, a hadapródiskolát Budapesten végezte. 1888-ban hadnaggyá nevezték ki, 1892. főhadnaggyá, 1912. már őrnagy és azután gyors tempóban érte el az alezredesi, 1917. az ezredesi rangot. A háború elején csoportparancsnok volt, részt vett a rohatini és lembergi ütközetben, ahol 1914 szept. 11. súlyosan megsebesült. Felgyógyulása után ismét a harctérre ment és végigharcolta a kárpáti hadjáratot. Przemysl bevétele után nagybetegen Budapestre hozták a Bálint-klinikára. 1917-ben az erdélyi határra vezényelték, mint ezredparancsnokot, 1918. a szerbiai közigazgatáshoz osztották be. Az összeomlás után nyugdíjazták. Magas katonai érdemrendek tulajdonosa. 1917-ben severini előnévvel nemességet kapott.

7. *S. Izidor*, osztrák nemzetgazdász és publicista, szül. Budapesten 1857 jan. 16., megh. Bécsben 1928 jan. Bécsben járt gimnáziumba, majd az egyetemre, ahol egy ideig matematikát és astronomiát tanult, később a jogtudományi és nemzetgazdaságtani studiumok felé fordult. Rövid ideig ügyvéd is volt. *Untersuchungen über die sozialen Verhältnisse des nord-östlichen Böhmen* c. művének megjelenése után kinevezték a bécsi egyetemen a statisztika magántanárának, 1891. pedig professzori címet kapott. Később megalapította a Zeit c. folyóiratot, amely nemsokára liberális napilappá alakult át, a háború előtti évben azonban megszünt. Művei: *Soziale Verhältnisse in Ost-Asien* (1888); *Soziale Wanderungen der Gegenwart* (1889).

8. *S. Izrael*, rabbi és pedagógus, szül. Pakson 1828., megh. Sátoraljaújhelyen 1900 körül. Atyja volt S. Bernát (l. o.) főrabbinak és Székely Albert (l. o.) zemplénmegyei főügyésznek. S. a nikolsburgi jesiván tanult, majd 1851. Szegeden lett hitoktató s itt tanított 1860-ig, majd Sátoraljaújhelyen a cs. és k. mintaiskolánál működött. Művei: *Lehrbuch der isr. Religion* stb.; *Vallástan az izraelita ifjúság számára; Neveléstan izr. szülők részére; Erziehungslehre für Israeliten; Rend- és illemszabályok; Pflichten isr. Schulmänner; Az igazság és béke; Emlékkönyv 50 éves néptanítói és hittanári működésemről.*

9. *S. Jakab*, rabbi, szül. Sajókazincon 1867 dec. 13. 1885—1895-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1894-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1896. pedig rabbivá. 1897 óta temesvári főrabbi. Művei: *Jóna próféta* (Budapest 1894); *Adatok a bánsági zsidók történetéhez a XVIII. században; Temesmegye és a zsidók polgárosítása; A temesvári zsidók az 1848/49. szabadságharcban; A temesvár-gyárvárosi izr. nőegylet hetvenötéves története; A Maszkil el Dal 60 éves története; A temesvári rabbik a XVII. és XVIII. században.* F. D.

10. *S. Ödön (Edmund)*, hegedűművész, szül. Tatán 1831 okt. 14., megh. Stuttgartban 1912 jan. 23. S. Joachim gyermekkori barátja volt. A bécsi zenekonzervatóriumban és Párisban tanult s azután a pesti Nemzeti Színház szólistája lett. Európaszerte nagy sikerrel hangversenyezett az ötvenes években, főleg Lipcsében a Gewandhausban. 1854-ben Liszt ajánlatára kinevezték koncert-mesternek Weimarba, majd 1861-től kezdve Stuttgartban lett a zenekonzervatórium tanára. Jeles komponista is volt. Igen nagy számú kompozicióí közül nevezetesebbek a magyar vonatkozásuak: *Le carneval hongrois*, Op. 15; *Adieu à la Patrie. Impromptu hongrois*, Op. 4; *Fantaise hongroise*, Op. 7; *Hommage à Liszt*; továbbá: *Masurka avec Pianoforte* (Pest, Rózsavölgyi); *Cadenz zu Beethovens Violin-Conzert; La sérénade* Op. 14; *Notturno* Op. 16. stb. *Morceau de Salon* és *Airs variés*. Legkiválóbbnak zenepedagógusi minőségben bizonyult. Ez irányú műve a Seifritzcal együtt írt *Grosse theoretisch-praktische Violinschule.* K. K.

11. *S. Szigfried*, vegyész, szül. Pápán 1861., megh. Párisban 1907. S. Zsigmond bátyja, Előbb a

Nobelgyár vegyésze, majd a párisi Societé centrale de dynamit vezérigazgatója volt.

12. *S. Zsigmond*, publicista, szül. Pápán 1850 okt. 22., megh. Budapesten 1913 jún. 27. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Korán munkatársa lett a Neue Freie Pressenek, majd a Pester Lloyd munkatársa, Falk Miksa halála után pedig 1906. főszerkesztője lett. Kiváló publicista volt és politikai cikkeivel nagy szolgálatokat tett az országnak külföldön is, lapját pedig magas nivóra emelte. Érdemei elismeréséül 1912. főrendiházi tagnak nevezték ki. S. a Kisfaludy Társaságnak alapító tagja, a hírlapírók betegpénztárának egyik megteremtője volt.

Siófok, nagyk. Veszprém vm. 3150 lak. A (kongresszusi) zsidó hitközség nem nagy multra tekinthet vissza. 1860-ig csak két zsidó család lakott S.-on, Muth Mátyás regálbérlő és Braun Sámuel szatócs családja. Muth Mátyásnak öt fia (Mór, József, Simon, Ádám és Sándor) megnősülvén, ugyancsak S.-on telepedett meg s az ő családjaik vetették meg a hitközség alapját. De 1860-tól kezdve, a Déli vasút megnyitása után, minek következtében S. lett a vidék kereskedelmi gócpontja, gyors egymásutánban telepedtek ide más zsidó családok is, úgy, hogy két év mulva, 1862-ben, már meg is alakult a hitközség. A Balatonkajári rabbikerülethez tartozó hitközség első rabbija Dessauer Mór, első elnöke Fleischmann Ignác kereskedő volt, akiknek buzgó és agilis vezetése alatt gyors tempóban tekintélyessé fejlődött a hitközség. A hívek lelkes áldozatkészségére mi sem jellemzőbb, minthogy mindjárt a hitközség megalapításának évében kéttanerős magyarnyelvű népiskolát nyitottak, mely kezdetben bérházban volt elhelyezve, de 1874. saját hajlékába költözött. Az iskola most három tanerős és negyvenöt éven keresztül Rónai Adolf, a jelenlegi hitközségi jegyző volt vezetőtanítója. 1869-ben templomot, majd hivatalnok-lakásokat és rituális fürdőt épített saját erejéből a hitközség. Chevra Kadisája 1863-ban alakult. Van ezenkívül Nőegylete Freud Imréné vezetése alatt és Leányegylete, melynek Schiffer Paula az elnöke. S.-ról származik Kálmán Imre (l. o.), a világhírű operettszerző. A kicsi, de viruló hitközség lélekszáma 360, akik 109 családban élnek s közülök 122-en fizetnek adót. Ezek között 1 gazdálkodó, 40 kereskedő, 36 iparos, 4 orvos, 1 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 5 magántisztviselő, 2 tanító, 18 magánzó és 6 egyéb. A hitközség 10,956 pengős évi költségvetéssel dolgozik, filantrópikus és szociális célokra 450 pengőt költ évente. A hitközség számos tagja vett részt a világháborúban, akik közül 11-en hősi halált haltak. A hitközség jelenlegi vezetősége: Grosz Farkas rabbi, Hirsch Mór elnök, Rabin Zoltán másodelnök, Friss Emil iskolaszéki elnök, Rónai Adolf jegyző, Freud Imre pénztáros, Weinberger Mór templomelőljáró és Büchler Mór gondnok.

Sipos *Ignác*, hírlapíró, szül. Liptószentmiklóson 1850., megh. Budapesten 1928 márc. 7. Több mint hatvan esztendeig működött az ujságírói pályán. A gimnáziumot Késmárkon, az egyetemet Budapesten végezte el s azután belépett az Ungarischer Lloyd, majd a Pester Lloyd, később a Neues Pester Journal szerkesztőségébe, mely utóbbinak ötvenkét évig volt belső munkatársa, majd szerkesztője, egészen a lap megszűnéséig.

Sirach, l. *Szirach.*

Siralmak Könyve (héber neve: *Échó)*, görögül: *Trénoj*, latinul: *Liber threnorum.* A bibliai Szentiratok gyüjteményében az Öt Megilla (kis könyv, ünnepi olvasmány) egyike és a zsinagógában av hó 9., Jeruzsálem első és második pusztulásának gyásznapján s előestéjén kerül felolvasásra. A görög fordításban Jeremiás próféta könyvéhez tartozóként szerepel és a hagyomány is neki tulajdonítja, noha tárgyilag nem vonatkoztatható az egész könyv a jeruzsálemi Templom elestére. A könyv egyes versei alfabetikus akrostichonban követik egymást (az utolsó fejezet ugyan nem alfabetikus, de a héber betük számámának megfelelően 22 verset tartalmaz); kapcsolatuk laza, úgy látszik külön-külön alkalomra írott lirikus kifakadások, melyek mélységeikkel ma is meghatják az olvasót. A könyv liturgikus alkalmazást nyer a katolikus egyházban is, ahol a «nagyhéten» litániákban kerül eléneklésre. Az egyes fejezetek *Échó* (ó miként!) szóval kezdődnek: «Ó miként maradt magára — az egykor népdús város, a tartományok fölött uralkodó — most robotossá lett. Sír az éjszakában, könnye az arcán, régi szerelmesei között nincs, ki vigasztalná, barátai elárulták, ellenségeivé lettek . . .» Sok lealázott nép fájdalma zokog ezekben a versekben: «Gondolj rá, Isten, mi történt velünk, tekints le és lásd a mi gyalázatunkat: ősbirtokunk idegen kézre jutott, házaink külföldiekére; árvák lettünk, apátlanok, anyáink özvegyek. Tulajdon vizünket pénzért kell innunk, fánkat nagyáron megvennünk. Nyakunkon az üldöző, kifáradtunk és nem adnak nyugtot . . . Apáink vétettek, — de ők nincsenek itt, mi pedig bűneiket viseljük. Szolganépség uralkodik rajtunk, nincs, aki kezüktől megszabadítson». F. M.

Síremlék. A zsidó ritus szerint csak egyszerű kő, vagy márványtömb lehet. A konzervatív zsidók még manapság is követik ezt a rituális egyszerűséget és csak olykor-olykor térnek el tőle, mikor különös szentségről híres zsidó rabbik sírja fölé egyszerű téglaépületet *(Óhelt)* állítanak. A haladó zsidó temetőiben már díszes kriptákat is találunk. Magyarországon a legrégibb zsidó sírkövet, amely 1340-ből való, Nagyszombatban találták. Héber felirata így hangzik: «Itt van eltemetve a becsületes ember és hűséges férfiú *Izrael, Chájim* fia, kit éjjel, ágyában meggyilkoltak. Halála engesztelés legyen számára s az Úr bosszulja meg vérét! Támmuz hó 22-ik napján, kedden, időszámításunk (5) 100 = 1340 évében». Ugyancsak találtak Nagyszombatban egy 1391-ből való sírkövet is, amelyen az az esztendő, mint a «jajgatás éve» van feltüntetve. Ez valószínűleg azon évben lezajlott zsidóüldözésre utal.

Sir hajichud *(h.).* Magyarul: *dal [Isten] egyetlenségéről.* Minden napon van egy, a magyarországi ritusban csak kol nidre (l. o.) este mondják valamennyit. Szerzőjük: Sámuel ben Kalonimosz. A dal első versét az előimádkozó, a másodikat a község mondja és így folytatják váltakozva végig. F. D.

Sir hakóvód *(h.)*. Magyarul: *dal [Isten] dicsőségéről*. Szombat- és ünnepnapon mondják a muszaf ima után nyitott frigyszekrénynél. Szerzője: regensburgi Júda. A versfőkbe a héber alfabetum betűi vannak beszőve. Az előimádkozó a közönséggel váltakozva mondja a verseket.

Sir hamaálósz *(h.)*. *Fokozatok éneke*; a 120—134. Zsoltárok neve. L. *Zsoltárok*.

Sir hasirim, l. *Énekek éneke*.

Sírok látogatása. Héberül: *Kever óvósz*. A zsidó vallás közvetlen kapcsolatot teremtett Isten és ember között és nem is juttatott semmi szerepet sem a közvetítésnek. Ezért nem fajult el a halottak iránt való kegyelet halott-kultusszá a zsidók között és hogy nem ismeri a szentté avatást, annak az oka is ebben van. Magától értetődik, hogy ilyen körülmények között a szentek imádása sem bontakozhatott ki a zsidó áhitatból. Nem-zsidó hatások alatt olykor mégis olyan kifejezéseket keres a zsidó-kegyelet, amelyek közel járnak a halottak kultuszához és a szentek imádására emlékeztetnek. Egy-egy szentéletű ember még századok mulva is él az emlékezésben és a konzervatív zsidók el-elzarándokolnak a sírjához, hogy hitükben megerősödjenek és szenvedéseikben enyhülést találjanak. A sírnál imádkoznak is, de anélkül, hogy a szentet meg is imádják. Az Isten könyörületére itt a hely szentsége miatt számítanak. Egyiptomban, Fosztatban, Algirban és Marokkóban, éppen úgy Kelet-Európában, Lengyelországban és a háború előtti Magyarország északi részén vannak sírok, melyekhez különböző országok zsidósága rendkívül nagyszámban zarándokol. Magyarországon a legnevezetesebb ezek között Teitelbaum Mózes (l. o.) sírja Sátoraljaújhelyen, amelyet a hívők tízezrei keresnek fel. Úgy ez a sír, mint más zarándokhelyek Európában kivétel nélkül mind a kegyelet és az őszinte áhitatosság tiszteletreméltó helyei, amelyekben nagyon erényes, aszkéta életet élt, felette vallásos, nagy tudásuk és emberszeretetük miatt már életükben osztatlan tiszteletben részesült rabbik pihennek.

Sir sel pegóim *(h.)*. A csapások dala. A 91. Zsoltár, melyet temetések alkalmával mondanak. A Zsoltár boldognak mondja azt, aki mindvégig Istenben bízik.

Sistematica gentis Judaicae regulatio. E néven ismeretes az a zsidó vonatkozású rendszabály, amely II. József császár 1783. közzétett intézkedését tartalmazza. A rendelet kimondja, hogy összes köziratait ezentúl ne héber, vagy héber-német zsargónban írják a zsidók, hanem a közhasználatban lévő latin, magyar, vagy német nyelven. E nyelveket a fiatal zsidók két esztendő alatt sajátítsák el. A héber, vagy héber-német nyelvű közirat érvénytelen. Héber könyvek pedig csak az istentiszteleteken használhatók. A császári rendelet kiterjeszkedett a zsidók iskoláztatására, a polgári életben való szerepl ésükre (l. *Egyenjogosító törekvések)* és módot adott a polgárosulásra. U. L.

Siur *(h.)*. Mérték; *siur mikve:* a rituális fürdő vizének minimális mértéke. S jelenti még a Talmudtanulmánynak a jesivában vagy chéderben egy-egy félévre *(zman)* kijelölt penzumát is s általában a napirenden levő talmudi tanulmányt is. Van fősiur (Haupt-siur). A behatóbb, több kommentárral kísért penzum és melléksiur, (nébensiur) kevésbbé mélyrehatóan tárgyalt penzum. A fősiur előadása rendszerint délelőttre esik a jesivában, a melléksiuré délutánra, vagy estére. F. M.

Sivó *(h.)*. *Hétnapos gyász*. Szülőt, testvért, gyermeket földön ülve gyászolnak hét napig a temetés után. L. *Gyásszokások*.

Sivo denechmoszo *(h.)*. *Hét vigasztalo szombat*, tiso beov bőjtjétől rós hasonóig, amikor csakis a vigasztaló próféta *(Jesája* második része) könyvéből vett haftorákat olvasnak a zsinagógában. Az első ilyen szombat sabbósz nachmu (l. o.).

Sivre luchósz *(h.)*. A széttört törvénytábla törmeléke. A Talmud olyan tudósra alkalmazza, aki elfelejtette tudományát *(Beráchot* 8 b).

Skajech. *(Jisár kocháchó jejassér kochachó; h.) Gyarapodjon meg az erőd*. A Talmud korában használt üdvözlő formula, ami köszönetképpen még ma is dívik. Főleg a zsinagógában élnek vele. Így pl. a Tórához felhivottnak, mikor visszamegy helyére, ezzel köszönik meg a felajánlott jótékonycélú adományt. De ezzel üdvözlik még a rabbit a prédikáció után és az előimádkozót is az istentisztelet után.

Skreinka *Lázár*, rabbi, szül. Holleschauban. A XIX. sz. közepén Aradon működött, mint segédrabbi és hittanár (1830—50) s a Chorin Áron (l. o.) főrabbi által alapított iskola igazgatója. Az utóbbival egyértelemben ő is azon fáradozott, hogy a zsidóság a héber nyelvű irodalom elsajátítása mellett minél nagyobb világi műveltségre tegyen szert. Munkatársa volt a Ben Chananjanak, a Monatschriftnek és az Orient. Literaturnak. Nagyobb művei: *Über das Gnostische Princip in der Kabbala* (1846); *Versuch einer Erläuterung mehrerer dunkler Stellen im Buche Daniel* (1860); *Analytische Elementarlehre der rabbinisch-mosaischen Religion, der biblischen Geschichte u. der Sittenlehre* (1846); *Beiträge zur Entwickelungsgeschichte der jüdischen Dogmen u. des jüdischen Kultus* (1861).

Skutezky *Döme*, festő, szül. Kisgajáron 1850., megh. Besztercebányán 1921. Tizenötéves korában Meixner bécsi szobrász műtermébe került, de csakhamar otthagyta és az akadémiára iratkozott, majd másfél év után ösztöndíjjal Olaszországba ment, hol két évet töltött. Közben néhány hónapig Münchenben és Firenzében is tanult. 1870-ben Bécsbe tért vissza, hol öt évig élt és arcképeket festett. 1875-ben Velencében telepedett le. Fejlődésének e tízéves periódusa alatt a velencei népéletből merített, hol humoros, hol komoly életképeit festette, melyek különösen angol mükereskedők keresett cikkei lettek. Legelőbb a bécsi műegyletben állította ki velencei életképeit: *Rossz nyelvek; Aki alszik, nem fog halat*. Budapesten a Műcsarnok 1885-iki kiállításán szerepelt először: *A legszebbnek; A vásárfia* c. képeivel. Velencei idejéből valók még: *A röglönzött műterem; A szegények; A szerető gyűrűje; Akik egymást szeretik* (megvette I. Ferenc József); *Az új modell*. 1885 után Besz-

tercebányára költözött, hol haláláig élt és szorgalmasan küldte utolsó idejéig képeit a budapesti Műcsarnokba. A mult század 80-as éveiben különösen népszerűek voltak a katonatisztek és a szalónok életéből vett adomás képei: *A modern Páris; A modern Odysseus* (mindkettőt I. Ferenc József vette meg); *Kis vendég*. Besztercebányán is festett még velencei stílusában tartott életképeket: *Ajtatosság; Könnyű más kárán nevetni* (1892 Szépműv. Múzeum), stb. De jobbára a rézolvasztók és kohók életéből veszi ezután képeinek tárgyát, különböző világítási problémákat tanulmányozva. Ilyen képei: *A mindennapi kenyér* (1899) és a *Munkában*, melylyel 1905. a kis aranyérmet nyeri el. Számos képét megszerezte a Szépműv. Múzeum, a Fővárosi Múzeum, a müncheni Pinakotheka, a prágai Rudolfinum, a római Modern Képtár. Önarcképe pedig a Történelmi Arcképcsarnokban van. A Műcsarnok Magyarországon levő munkáiból 1923. emlékkiállítást rendezett, mely csak hiányosan mutatta be munkásságát. A festészet technikájának teoriájával is sokat foglalkozott és érdekes tanulmányt írt az olasz művészetről, mely ugyancsak hagyatékában maradt. A csehek nagyrabecsülik S. művészetét és a prágai múzeumban külön termet szándékoznak berendezni képeiből. F. B.

Slach-mónesz *(Mislóach monósz, h.)*. Ajándékküldés purim napján. Ez a hagyományos ajándékküldés Eszter könyvének következő versén alapszik: «Ennek okáért a falubeli zsidók, akik körülkerítetlen helységekben laknak, adár tizennegyedik napját tették meg az öröm és lakodalom napjává (a várfalakkal körülvett Susán a tizenötödik napon ünnepelt) és egymás számára az ajándékküldözés *(u-misloach monósz)* napjává.» Ugyancsak ennek a versnek alapján elrendeli a Sulchan Áruch (l. o.), hogy minden ember tartozik legalább *egy* embertársának két ajándékot és legalább *két* szegénynek egy-egy ajándékot küldeni. A S.-t nem szokás megköszönni, mert a törvénnyé szentesült hagyomány kötelezi erre az ajándékozót. A cselekedete tehát micvónak számít és így nem ő a jótevő, hanem az, aki alkalmat ad neki arra, hogy egy jótettel Isten előtt érdemeket szerezhessen magának. F. M.

Slatten samesz *(j.)*. Mindenre felhasználható bérenc; valaki, aki annyira vak híve a rabbinak, vagy a hitközség elnökének, hogy szolgaszerepet játszik mellette. A szó a német *Schlappen*-ből alakult. Schlappe = papucs.

Slemil. Ügyetlen, két balkezű ember. A szó eredete ismeretlen. Némelyek szerint a német eredetű, de lengyel képzővel ellátott *Schlimmezalnyik* rövidítése. (Eredetileg *Schlimm mazlnyik* = balszerencsés.)

Sliach *(h.)*. Küldönc; *sliach cibur* a hitközség megbizottja: előimádkozó; ha azonkívül rituális kérdésekben a rabbi helyetteseként felvilágosítást is ad: «móre cedek». A *sliach cibur* és *móre cedek* kezdőbetűiből alakult a soc-moc (S c m c) szó a rabbihelyettes-előimádkozó elnevezésére.

Slosim *(h.)*. Harminc napos gyász. L. *Gyászszokások*.

Smad. *Kitérés*. L. *Mesumod*.

Smerl. Nagy Lajos alatt, a számüzetés idején, Sopronból Izsák nevű apjával és Eferl fivérével Bécsújhelyre költözött. Magyar és osztrák okiratok 1374 és 1386 között S.-t és fivérét említik leggyakrabban azok közül, akik új életkörülményeik között szerephez jutottak. S. jelentős hitelt nyújtott Bécs városának és ugyanekkor Magyarországon is tizenkét bécsi fontot hitelezett fivérével együtt. A kölcsönért Miklós nagymartoni gróf vállalta a kezességet. Agyagosi Antal birtokai is a két fivérnél voltak elzálogosítva. S. és fivére a számüzetés után sem tértek vissza Magyarországba, hanem végleg Ausztriában telepedtek meg.

Snina. *(Szinna*, Cs.-Szl.) Zemplén vm. A S.-i (orthodox) hitközség a homonnai csak 1880. lett önállóvá. Megalapitója s egyben első főrabbija Krausz Sámuel volt, aki 1911. bekövetkezett haláláig állott a hitközség élén. A hitközség első elöljárói Lebovits Bernát, Herskovits Adolf, Szrulovits Mór és Herskovits Sándor voltak. A hitközség 1893. építette templomát a tagok önkéntes adományaiból. Talmud-Tórája, mely két tanerős s 40 növendéke van, 1920. létesült. Van még a hitközségnek rituális fürdője. Tagjai közül a társadalmi életben vezetőszerepet játszanak Kornfeld Ferenc járásorvos, Hoffmann Ármin körorvos és Herskovits Sándor körjegyző. A hitközség területéről származik Gonda Henrik (l. o.) miniszteri tanácsos, volt sajtófőnök. A hitközség 36,000 č.-koronás évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 387, családok száma 72, adót 60-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 2 tanító, 30 kereskedő, 6 köztisztviselő, 2 orvos, 3 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 16 iparos és 10 egyéb. A világháború alatt 1914. az orosz invázió miatt a hitközségnek csaknem minden tagja elmenekült és csak 1915 júniusában térhettek vissza. A hitközség 37 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 10-en estek el. A forradalomnak a hitközség egy tagja esett áldozatul. A hitközség mai vezetősége: Klein Henrik főrabbi, Eichler Jakab elnök és Bruder Emil gondnok.

Soc-moc, l. *Sliach* és *Sac-mac*.

Sochét ubódek *(h.)*. *Metsző* és húsvizsgáló. A levágott állat húsát vizsgálat alá kell vetni annak a megállapítása végett: megfelel-e a közegészségügyi követelményeknek, amelyek a rituális vágásnak és fogyasztásnak alapfeltételei. A rituális vizsgálatot csak az a metsző végezheti, aki erre külön képesítést szerzett. A képesítést *(kaboló)* elismert rabbitekintélyek adják megfelelő vizsga alapján. F. M.

Sófor *(h.)*. *Kürt*, a zsinagóga egyetlen fúvóhangszere, melyet a Tóra előírása szerint ros hasónó (újév) ünnepén használnak. Kosszarvból készül, a Talmudban részletezett módon. Háromféle modulációja van ilyenkor a kürtszónak és ennek megfelelően minden hangnak más a neve. Az első, hosszan elnyujtott rivallást, amely a heves ébresztő hangjára hasonlít, *tekió*-nak hívják, a másodikat, amely leginkább a megdöbbenés felkiáltásaira emlékeztet *sevórim*-nak mondják, a harmadik a zokogást utánozza és ezt *teruó*-nak nevezik. A kürtszó ünnepélyes, megrázó is, de nem

dallamos, valószínű, hogy régen melódikusabb volt mint manapság, de miután a Talmud idejében még nem ismerték a hangjegyeket, a S.-szó melódiája feledésbe ment. A S.-t már az újévet megelőző elul hó minden reggelén szólaltatják meg a sacharisz-ima keretében, de inkább csak gyakorlatképpen, hogy a hangszer hibátlanul szolgálhasson az ünnepek alatt. A S. részben a vallási türelmetlenség eszközéül is szerepel. Az egyházból való kiközösítés rendszerint S.-szó mellett történt. A S.-fúvó előírás szerint csak vallásilag megbízható férfiú lehet. *Báltokéának* nevezik (helyesebb volna: *tókéa* vagy *bál tekio*).

Sófor sel mosiach (h.). *A Messiás kürtje.*

Sóftim hetiszakasz, mely *Mózes* 5. könyve 16. fejezetének 18. versétől a 21. fejezet 9. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Társadalmi törvények; A bálványimádás büntetése; Fellebezés a levitákhoz; Királyválasztás; A Tóra uralma; Papok törvénye; Bűvészet tilalma; Igaz és hamis próféta; Menedékvárosok; Határeltolás; Hamis tanuzás; Hadi törvények; Békekísérlet; Nők, gyermekek és élőfák kímélése; Gyanus holtak találása; A város felelőssége. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája Könyve* 51. fejezetének 12. versétől az 52. fejezet 12. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között nincsen összefüggés, csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakaszt mindig a vigaszhetekben av hó 9-ike és ros hasono között olvassák fel, így lett a vigasztaló beszédtartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz. F. D.

Sóftim *(Széfer)*, l. *Bírák Könyve.*

Sólet, szombati étel; bab, főtt hússal. Már pénteken teszik a kemencébe, hogy napnyugtáig megfőhessen és meleget tartson szombat délig, amikor kiveszik. A szó eredetét nem ismerik, de talán a francia *chaud litből* (melegágyból való) származik. Köznapra, ünnepre nem készítenek S.-et.

Sólóm *(h.). Béke.* Köszöntésekben: S. alechem és viszonzásul aléchem S. (Béke Önnel). A rabbinikus irodalom a legnagyobb emberi erénynek magasztalja a békeszeretetet. Áron főpap mint a békeszeretet eszményképe él a zsidó nép emlékezetében. *Óhév S.* szerette a békét és *rodéf S.* és a béke után járt mindig. A vallásos nevelés egyik főtörekvése, hogy Áron szellemében nevelje a zsidó ifjúságot. F. D.

Sólom aléchem *(h.). Béke veletek.* Ezzel a formulával köszöntik a régen látott, vagy idegenből jött embereket. A köszönésre úgy felelnek, hogy a szórendet megfordítják. A köszöntött tehát így mondja: *aléchem sólom* (reátok béke). Mindig így használják, többes számban, még akkor is, ha a köszöntés csak egy embernek szól. F. M.

Solós szeudosz. *(h.*, korrumpált alakja: *salsüdesz). A harmadik lakoma.* A Talmud három kötelező lakomát ír elő a szombatra. A harmadik szombat délutánra, a minchó-ima (l. o.) utánra esik és ezt nevezik S.-nak. A vallásos zsidók között ez a legkedvesebb szombati lakoma, amelyet társas összejöveteleken, talmudikus diszkusszió mellett szoktak elfogyasztani. A chásszideusok között szinte misztikus színezete van már a S.-nak. A hívek a caddik (szent rabbi) házában költik el a lakomát, messiási dalokat énekelnek, legendákat mesélgetnek és gyönyörködve hallgatják a rabbi kabbalisztikus szentírás-magyarázatait. F. M.

Soltész, 1. *Adolf*, közgazdasági író és hírlapíró, szül. Gyöngyösön 1868. Korán újságíró lett és munkatársa a Nemzeti Ujságnak, az Alföldnek és a Szegedi Naplónak. Előbb az iparegyesület titkára, majd igazgatója lett. Szakcikkei, amelyek ipari és gazdasági kérdéseket tárgyalnak folyóiratokban és napilapokban jelentek meg. Főbb munkái: *Magyarország és Ausztria közgazdasági viszonyáról*; *A választójog az iparosok szempontjából*; *Adóreform az ipar szempontjából*; *Iparosok és kereskedők adója*; *A háborús adónovella.* Sz. G.

2. *S. József*, kincstári tanácsos, szül. Gyulán 1863. Fiatal gyermekéveiben árvaságra jutott és nagy nélkülözések közt végezte középiskolai tanulmányait. Negyvenkét év óta működik a *Magyar Országos Központi Takarékpénztárnál*, melynek jelenleg igazgatója. Elénk közgazdasági és közéleti tevékenységet fejt ki. A Ligetklub alelnöke, továbbá a Pesti Izraelita Hitközség adófelszólamlási bizottságának elnöke, úgyszintén a hitközség újonnan kreált számvevőszékének elnökhelyettese. Mint a VII. templomkörzet elnöke, kitartó harcosa volt annak a mozgalomnak, mely a Bethlen-téren felépítendő új hitközségi templom felállítását eredményezte. K. D.

Solti, 1. Dezső, színész, szül. Budapesten 1886. Középiskolát végzett, majd színész lett és mint táncoskómikus jó nevet szerzett. 1913-ban kivándorolt Amerikába, ahol angol nyelven játszik.

2. *S. Hermin*, színésznő, szül. Máramarosszigeten 1890. A pályáját Kolozsváron kezdte, ahol édesatyja társulatánál játszott énekesnői szerepeket. Onnan felkerült Budapestre, a Royal Orfeumba. Újabban premier-mozikban énekel vidám sanzonokat.

Somkút *(Nagysomkút, Somcuta mare*, R.) A S.-i (orthodox) hitközség 1828. alakult. Közelebbit a hitközségi élet kezdetéről nem tudunk, miután semmiféle feljegyzések nincsenek és a hitközség multját csak kevéssé megbízható szájhagyományok őrzik. Ezek szerint a hitközséget első rabbija Keller Eisik alapította, aki szentéletű híres talmudista volt és nagyon magas kort érve el 1903. halt meg S.-on. A hitközség 1859. építette templomát, mely mellett még két kis imaháza is van. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Novi Izidor az elnöke, az 1852. alakult Talmud-Tóra, melynek öt tanítója van és Herskovits Sámuel áll az élén, a Chevra Sász egylet (vezetője Weisz Sámuel) és a nőegylet, melynek Mózes Sándorné az elnöknője. A hitközség 350,000 leies évi költségvetéssel dolgozik és 20,000 leit költ szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez tartoznak a S.-i járás összes községei. Lélekszáma 1200, a családok száma 150, adót 130-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 15 gazdálkodó, 25 katona, 40 kereskedő, 7 ügyvéd, 20 munkás, 3 orvos, 20 magántisztviselő, 50 iparos és 5 magánzó.

A világháborúban résztvett tagjai közül 6-an estek el. A hitközség elnöke Weisz Sámuel, akit nagyobb számú képviselőtestület támogat a hitközség ügyeinek vezetésében.

Somló, 1. *Bódog**, egyetemi tanár, jogbölcseleti író, szül. Pozsonyban 1873., megh. Kolozsváron 1920 szept. Önkezével vetett véget életének. A kolozsvári, lipcsei és heidelbergi egyetemeken tanult s 1908. Kolozsváron lett egyetemi magántanár, majd a nagyváradi jogakadémián, 1905-től kezdve pedig újból a kolozsvári egyetemen működött, mint a jogbölcselet nyilvános rendes tanára. Alelnöke volt a Társadalomtudományi Társaságnak Budapesten, ahová 1918. a Károlyi-kormány egyetemi tanárnak nevezte ki, de 1919. visszament Kolozsvárra. Munkái: *Der Ursprung des Totemismus* (Pikler Gyulával közösen); *A parlamentárizmus a magyar jogban* (1895); *Törvényszerűség a szociológiában* (1896); *A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei* (1898); *Állami beavatkozás és individualizmus* (1903); *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft* (Bruxelles, 1909); *Zur Gründung einer beschreibenden Sociologie* (Berlin 1909); *Az érték problémája* (1911); *Platon állama* (1920); *Macchiavelli* (1921). Sz. G.

2. *S. József*, filmgyáros, szül. Pápán 1888. Budapesten végezte egyetemi tanulmányait. Később Berlinben a Nordisk Films Co. középeurópai vezérigazgatója volt. A Nordisk feloszlása után résztvett a berlini F. P. S. filmgyári vállalkozás alapításában.

Somlyó *Zoltán*, költő, szül. Alsódomborún (Zala vm.) 1882. Korán hírlapíró pályára lépett és eleinte Fiumében volt ujságíró, majd a fővárosban a Magyar Nemzet munkatársa lett s azután nagyváradi, szegedi, pécsi, szabadkai szerkesztőségekben dolgozott. Minden magyar-zsidó lapnak állandó munkatársa. Versei fővárosi lapokban és szépirodalmi folyóiratokban jelennek meg. Sokat fordított H. v. Hoffmannsthal, Baudelaire és mások költeményeiből. Különösen Hoffmannsthal: «A balga és a halál» c. dialógusának művészies fordításával bizonyult kiváló műfordítónak. Sok elbeszélő és verses kötete jelent meg. Számos verse a magyar líra legjobb értékei közé sorozható és ő maga kétségtelenül a modern magyar költők legelső sorában foglal helyet. Nyelvezetének egyszerűsége, érzéseinek tisztasága és közvetlensége jellemzik költészetét. Dallamossága szép sanzónokban is kifejezésre jutott. Könyvei: *Az átkozott költő* (versek, 1911); *Dél van* (1911); *Északra indulok* (1912); *Sötét baldachin* (1913); *Hadak a hóban* (elbeszélés, 1915); *Végzetes verssorok* (1916); *Oszi regény* (1916), mely utóbbi legjelentékenyebb elbeszélő műve. Továbbá; *Nyolc könyv* (költemények, 1916); *A halál árnyékában* (költ., 1917); *A férfi versei* (1922); *Miléva* (1924); *Alentin talanta tilor* (1924); *Tango Milonga hercegnő regénye* (1925).

Somogyi, 1. *Béla**, szocialista politikus és publicista, szül. Halastón (Vas vm.) 1868 máj. 16., meggyilkolták Budapesten 1920 febr. A munkásság és polgárság gyásza mellett a Kerepesi temetőben helyezték nyugalomra. S. szegénysége miatt tanítói pályára lépett s előbb Felsővisón volt tanító, de már ekkor munkatársa a szocialista lapoknak, majd 1897 óta a Népszava és Volksstimme szerkesztője. Később kémiatermészettudományi szakos középiskolai tanári oklevelet nyert s a főváros felső keresk. iskoláiban tanított publicisztikai munkássága mellett. 1906-ban alapította az Uj korszak c. lapot és megszervezte a Magyarországi Tanítók Szakszervezetét. 1919-ben a Beniczky-kormány balratolódásakor önként otthagyta állását s tagja lett a forradalmi munkástanácsnak. A proletárdiktatúra alatt S. nemcsak államtitkári, hanem egyszerű tanári fizetését sem vette fel s inkább nyomorgott, de később mégis állásától fosztották meg. A diktatúra bukásakor a fővárosban maradt és szerkesztette a Népszavát, abban a higgadt tónusban, amely egész működését jellemezte. S.-t a munkásság martirjának tekinti, nem csupán Magyarországon, hanem az egész világon. Rendkívül kiterjedt irodalmi munkássága a nép nevelésére irányult. Számos füzetet irt világos tiszta stílusban; ezek: *A többtermelés könyve, vagy a kisgazda tudománya* (1916); *Mi baja a magyar népnek?* (1912); *A keresztény szociális népámítás* (1917); *A keresztényszociális néppárt programja* (1918). Ezeken kívül lefordította Bebel és Lassalle több munkáját magyarra. S. R.

2. *S. Ede*, iró, hírlapíró, szül. Kaposvárott 1852 jan. 16., megh. Budapesten 1921 aug. 1. Korán lett ujságíró és 1877-től kezdve hites törvényszéki tolmácsa volt a német, francia, angol, olasz, majd orosz nyelveknek. Ő szerkesztette az első nagyobb magyar enciklopédiát, a tizenhatkötetes Magyar Lexikont, mely azonban nem fejeződött be. 1880-ban az Ország-Világot szerkesztette, majd a Budapesti Hirlap belső munkatársa lett. E lapba irott népszerű tudományos tárcái sokáig népszerűek voltak. Bár nem szakszerűen, de foglalkozott az etruszk és szumir kérdésekkel és a szumir-turáni rokonsággal is. E tárgyról irt műve: *Szumirok és magyarok* (1906); *Emlékezzünk régiekről* (1907). Ezeken kívül irt francia, angol és olasz nyelvtant, fordított számos regényt és irt egy ötnyelvű szótárt két kötetben. S. R.

3. *S. Manó**, egyetemi tanár, miniszteri tanácsos, szül. Budapesten 1866 júl. 12., megh. u. o. 1928 ápr. Jogi tanulmányait Budapesten és külföldi egyetemeken végezte, majd állami szolgálatba lépett és 1920-ig a pénzügyminisztériumban működött. 1900 óta a budapesti egyetemen a nemzetgazdaságtan és szociálpolitika magántanára volt. A munkanélküliség elleni küzdelem egyesületének több alkalommal volt képviselője Párisban, Genfben, Zürichben. Szerkesztette a Társadalompolitikai Közleményeket (1904). Művei: *Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete; Die Lage der Arbeiter in Ungarn vom hygienischen Standpunkte; A munkásosztalék; A szocialista szövetkezetek Belgiumban; Szociálpolitikai tanulmányok; Br. Dercsényi János; Un précurseur de la politique sociale en Hongrie: le baron J. Dercsényi; A hazai vándoripar és vándorkereskedelem; A társadalomgazdasági törvények; A munkapiac a háború után; Der Arbeitsmarkt nach dem Kriege; Egy régi*

magyar szociális politikus: Szokolay István; A pályaválasztási tanácsadás. Sz. G.

4. *S. Mór*, zongoraművész, tanár, szül. Szigetváron 1857. 1892-ben nyerte el a tanári oklevelet Budapesten a Zeneakadémián. Sokat játszott külföldön, egy időben a Hubay-Popper négyessel is közreműködött. 1893-ban alapította meg zeneiskoláját. Pedagógiai munkásságán kívül komponált is. Felesége, *S. Berger Karola*, énektanárnő és sokáig a würzburgi színháznak volt drámai művésznője. Leánya, *S. Adrienne*, népszerű hangversenyénekesnő és zongoraművésznő. S. a fővárosban 1894-től kezdve magán-zenekonzervatóriumot tart fenn. K. K.

Somogynagybajom, nagyk. Somogy vm. 4970 lak. A S.-i (statusquo) hitközség a XVIII. sz. végén alakult. Alapítói s egyben első előljárói Lang József, Braun Leb, Krausz Ábrahám és Steiner Ignác kereskedők voltak. Templomát, melyet ma is használnak, még 1878. építette a hitközség. Négy-osztályos elemi iskolája 1861. létesült. A háború után az iskolától megvonták az államsegélyt s miután a hitközség saját erejéből nem tudta fenntartani, 1921. kénytelen volt az iskolát megszüntetni. A hitközségnek volt egy nőegylete, amely ugyancsak beszüntette működését. A Chevra Kadisa 1828. alakult, s vezetője a mindenkori hitközségi elnök. A hitközség tagjai közül néhai Krausz Albert nagyobb gőzmalmot létesített, melyet jelenleg utódai vezetnek, Böhm Ernő volt takarékpénztári igazgató, a hitközség elnöke pedig egy kb. 3500 holdas mintagazdaságot vezet. A hitközség évi költségvetése 3600 pengő, melynek egy kis részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Somogysárd, Mezőcsokonya, Újvárfalva, Kiskorpád és Kisasszond községek tartoznak. A hitközség lelekszáma 110, a családok száma 40, adót 34-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 3 gazdálkodó, 1 katona, 10 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 4 munkás, 5 nagyiparos, 3 orvos, 6 iparos, 2 magánzó, 1 egyéb. A hitközség tagjai közül a világháborúban 18-an vettek részt és 8-an estek el. Mai vezetősége: Böhm Ernő elnök, Varga Samu alelnök, Friedmann Géza pénztárnok, Rosenberg Izidor szentegyleti pénztárnok, Zala Mór jegyző. A rabbiállás évek óta betöltetlen. A hitközség kántora Ehrenkreis Simon.

Somogyszil, kisk. Somogy vm. 2353 lak. A S.-i (kongresszusi) hitközség 1810 körül alakult. Az alapítókról semmi feljegyzés nincs. A hitközség temploma 1835. épült. Az első rabbit Ehrlich Salamon személyében 1848. választották meg. A hitközség kezdetben szépen fejlődött, úgy hogy elemi népiskolát is tarthatott fenn, amely kezdetben 2, majd 3, később 1 tanerős volt, 1921. pedig megszünt. A hitközség tagjainak száma azóta is egyre apad. Egyetlen intézménye a Chevra Kadisa. 2333 P évi költségvetéssel dolgozik, mely összeg nagyrészét szociális és filantropikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez az igali járás községei tartoznak. Lélekszáma 60, családok száma 23, adót 18-an fizetnek. Foglalkozás szerint 1 gazdálkodó, 1 tanító, 7 kereskedő, 8 iparos, 2 magánzó. A világháborúban résztvett tagjai közül 4 esett el. A hitközség mai vezetősége: Herskovits Mózes rabbi, Walder Sándor elnök, Klein Henrik és Biró Pál alelnökök, Kőszegi Árpád pénztáros, Walder József templomgondnok, Fuchs Ödön, Bauer Mór, Kohn Pál, Kemény Miksa és Weisz Jenő képviselőtestületi tagok és Weber Ábrahám kántor.

Sonnenfeld *Zsigmond*, író, szül. Vágújhelyen 1845 okt. 1. Az egyetemet Budapesten végezte el s a modern nyelvek tanára lett a budapesti állami felső leányiskolában, egyszersmind munkatársa volt a Pester Lloydnak és Neues Pester Journalnak. 1890-ben Hirsch báró titkárául Párisba költözött. A Hirsch báró által alapított argentinai zsidó földmüvelő kolóniák organizátora volt s többször meglátogatta a gyarmatokat. Egy ilyen útjáról az IMIT évkönyvében számol be. A kolonizálást később Kanadában is folytatták S. tervei szerint. 1912-ben visszatért Budapestre. Önállóan megjelent művei: *Lenau Miklós élete és művei* (1882); *Jüdische Bauernkolonien* (1914); *Ungarns Männer der Zeit* (1916); *Bilder aus Russland* (1914—15).

Sonnenschein, 1. *Éliás*, rabbi, szül. Pásztón 1888 ápr. 27. A pozsonyi rabbiiskolában szerezte oklevelét. 1912-ben Újszentannán lett rabbi. A háborúban mint a 15-ik hadosztály tábori lelkésze, vitézségi érmet kapott.

2. *S. Mose*, rabbi, szül. Trencsénben. 1827-ben turócszentmártoni kerületi rabbi. 1840-ben jelent meg Pozsonyban *Cohár lebinjon* c. superkommentárja Selómó Lurja művéhez.

3. *S. Salamon H.*, rabbi, szül. Turócszentmártonban 1839 jún. 24., megh. 1910 körül Amerikában. Boskowitzban tanult a jesiván s 1863. itt nyert rabbiképesitést. Ezután Hamburgban, majd a jénai egyetemen tanult tovább s itt doktorált, majd rabbi lett Varasdon, később Prágában, azután New-Yorkban, St. Louisban, 1905-től kezdve Des Moinesben, Jowa állam fővárosában. Számos értekezése jelent meg német és angol tudományos folyóiratokban.

Sonnenthal *Adolf, Ritter von*, német színész, szül. Pesten 1834 dec. 21., megh. Prágában 1909 ápr. 4. Jómódú szülőktől származott és szabóinas volt tizenhatéves koráig, amikor Bécsbe ment. Itt a Burgszínház karzatján látta az akkor virágjában lévő Dawisont az Erbförster c. darabban s másnap jelentkezett a művésznél, aki a gyermek vakmerőségén előbb csodálkozott, majd kipróbálva őt, Laubenek a Burgszínház igazgatójának figyelmébe ajánlotta. Már 1851. fellépett S. Temesváron a Városi színházban. Két évig különböző magyar városok német színpadán játszott, majd Grácban, Königsbergben és 1856 óta a bécsi Burgszínházban, ahol először mint Mortimer lépett fel a *Stuart Máriá*-ban. Ebben a szerepében még nem volt sikere, hanem a következő nap Hackländer, *Der geheime Agent* c. drámájában, majd főleg a *Don Carlos*-ban, olyan sikert ért el, hogy Laube véglegesen szerződtette. 1870-ben S. már rendezője, majd rövidesen főrendezője, 1887—88. pedig igazgatója lett a Burgszínháznak. Huszonötéves burgszínházi jubileumát a bécsiek őszinte ünnepléssel ülték meg s a császár nemességet adományozott S.-nek. Ellen-

ben 1896. negyvenéves művészi jubileumát az antiszemiták elrontották s megakadályozták, hogy díszpolgárságot kapjon. S. a régi deklamáló-patétikus iskolának legnagyobb művésze volt s főleg beszédmodora volt tökéletes és magával ragadó. Repertoárja igen kiterjedt volt s játszott minden olyan nagyobb szerepet, amely egyénisége érvényesítésére módot nyujtott. Nagyobb és ismert szerepei voltak: Romeo, Kean, Egmont, Hamlet, Macbeth, Wallenstein, Nathan der Weise, Othello, Fiesco, Bolingbroke, főleg pedig az Uriel Acosta, mely leghíresebb szerepe volt. Továbbá: Faust, Tell, Clavigo, II. Richard, VI. Henrik stb.

Sopron, szab. kir. város, Sopron vm. 35.248 lak. A S.-i zsidóság története visszanyúlik a magyar állam-alapítás koráig. 1526-ban a hatóságokhoz intézett feliratukban a S.-i zsidók azt állították, hogy őseik már 1000 körül S.-ban laktak, de ezt nem lehet egészen hiteles adatnak elfogadni, mert az üldözések idejében írták, amikor talán túloztak is, hogy ősiségük alapján jogaikat megvédhessék. Ezzel szemben határozottan megállapítható, hogy a XIV. sz. elején már több zsidó lakott S.-ban, még pedig külön zsidó utcában, az akkori idők szokásainak megfelelően. A S.-i zsidókról ez a legrégibb történelmi értesülés. Az 1379-i S.-i telekkönyv azonban már pontos adatokat közöl róluk. Ekkor már majdnem minden városrészben találhatók és e kimutatás szerint huszonhét ház volt zsidó tulajdonban. 1360-ból, száműzetésük idejéből (l. *Kiűzetés)* kevés emléket hagytak magukról a S.-i zsidók. Ők is, mint a nyugati részben lakók, Ausztriába vándoroltak. Nagy Lajos egynémely kivételes rendelkezése éppen a S.-i zsidókat sujtotta, mert S. városának adományozta. A Bécsújhelyen megtelepedett S.-i zsidók állandóan fenntartották az összeköttetést Magyarországgal, de a számkivetési rendelet visszavonása után is sokan maradtak Ausztriában. Tudunk S.-i zsidókról, akik komoly pénzügyi tekintélyek lettek Ausztriában is (l. *Smerl; Eferl).* A száműzetés alatt fenntartott kapcsolatok súlyos károkat okoztak a Bécsújhelyen lakó S.-i zsidóknak, mert a S.-iak továbbra is vettek fel kölcsönöket tőlük, de amint szóba került ismét a zsidók visszatérésének lehetősége, a S.-i polgárok folyamodtak Lajoshoz, hogy mentse fel őket adósságaik visszafizetésének kötelezettsége alól. Lajos, hogy a S.-iaknak kedvébe járjon, Rudolf osztrák herceghez fordult, mert csak az ő beleegyezése mellett menthette fel a S.-iakat adósságaik alól, mivel a Bécsújhelyen megtelepedett S.-i zsidók már nem az «ő zsidói», hanem a herceg zsidói voltak. 1365-ben a herceg semmisnek nyilvánította a Bécsújhelyen lakó zsidóknál lévő S.-i adóslevelek. Mikor az 1365 előtt kiadott királyi rendelet értelmében ismét visszaköltöztek a zsidók, ingatlanaik javarészét idegen kézben találták, mivel ezeket gazdátlanságuk idején a polgárság markosabbja, sőt maga a város is önkényesen lefoglalta. Ebből aztán számos per keletkezett, amelyek a felvetődött bonyolult jogi kérdések miatt évekig eltartottak. 1368-ban Izráel nevű zsidónak ügye magát Lajost is foglalkoztatta (l. *Izráel).* A S.-i zsidók kérték adóssági leveleik újabb megerősítését is, a keresztény lakósok ellenben a levelek végleges megsemmisítését sürgették. A S.-i zsidók ezidőtájt sokféle zaklatást szenvedtek, S. külön vámpénzt fizettetett velük (l. *Zsidó-vám),* aztán a pecséthasználat jogától is megfosztották őket (l. *Héber pecsétek).* Viszonyaik nem sokat javulhattak az idők során sem, mert 1412. ügyeik rendezésére Zsigmond király teljhatalmú megbízatással egy Smylo nevű nemesembert küldött ki, aki 1386. alkancellár volt S.-ban. A hitelüzletek körül is állandó sérelmek érték a zsidókat, így Albert király is 1438. György mészárosnak elengedte a kamatokat, amelyekkel zsidó hitelezőinek tartozott. 1440-ben az özvegy Erzsébet királyné is súlyos méltánytalanságot követett el ellenök. A város falain kívül lévő házakat erődítési szempontok miatt lebontották. A házak lakóinak és tulajdonosainak a királyné úgy nyujtott kárpótlást, hogy egyszerűen nekik ajándékozta a zsidók belvárosban lévő házait és rendeletének végrehajtásával a városi tanácsot bízta meg. Intézkedését azzal indokolta, hogy a keresztény hit híveit többre kell becsülni a zsidóknál és hitetleneknél. A kárral sujtott polgárokat felmentette még ama kölcsönök visszafizetése alól is, amelyeket a lerombolt házaikra vettek fel a zsidóktól. A zsidóknak megparancsolta, hogy ezentúl valamennyien csak négy házban lakhatnak. Erre a rendeletre még 1525. is hivatkozott a város, de Erzsébet rendelkezéseinek nem vehette hasznát, mert Erzsébet Fridrik római királynál és ausztriai császárnál S. városát zálogba vetette, a zálogbirtokos pedig a zsidók kérelmére Erzsébet rendeletét érvénytelenítette és meghagyta, hogy a zsidóknak tizenhat házát és zsinagógáját el ne vegyék és a tőlük felvett kölcsönöket visszafizessék. A S.-i zsidók így egészen az 1526. évig bekövetkezett újabb kiűzetésükig meghagyott jogaikban éltek. Az 1440-től kezdődő periódusban, amikor az országos zsidóbíró hivatala megszűnt (l. *Országos zsidóbíró),* a S.-i zsidók épúgy, mint az ország többi zsidói, a városi hatóságoknak voltak alárendelve és viszonyaikban 1476 körül állott be javulás, amikor Mátyás király felállította a zsidó praefecturát (l. *Zsidó praefectura).* Mátyás halála 1490. újabb megpróbáltatásokat hozott rájuk, mert S.-ban zavargás tört ki, ami komolyan veszélyeztette a zsidók élet- és vagyonbiztonságát. S. város börtönbe vetette a zsidókat és csak azzal a feltétellel bocsátotta őke tismét szabadon, hogy adósaiknak engedjék el a tartozásaikat. Beatrix, Mátyás özvegye és fia Corvin János maguk is közbeléptek, hogy a város engedje szabadon az elfogott zsidókat. Nemsokára ezután az adózás miatt gyűlt meg a bajuk Baithmüller Lajossal, S. katonai parancsnokával. Ez 1495. az ottani zsidókra «taxát» (l. *Zsidó adók)* vetett ki, egy részét erőszakosan már be is hajtotta, midőn az önkényesség tudomására jutott Ulászlónak, aki a S.-i hatóságokat felszólította, hogy a zsidóktól beszedett összegeket fizessék vissza. 1503-ban a S.-i zsidókat mind börtönbe vetették, mivel egy Salamon nevű zsidónak megkeresztelkedett fia, aki visszatért a zsidóságba, azt a vallomást tette, hogy a zsidók csábították a keresztény hit elhagyására.

A Dózsa-féle parasztlázadás idején, 1514. újabb veszedelem fenyegette a S.-i zsidókat. Ulászlóhoz fordultak segítségért, hogy védje meg őket a lázadókkal szemben, mire a király S.-nak különös védelmébe ajánlotta őket. Igy el is kerülték a súlyosabb megpróbáltatásokat. Ennek a kornak igazságszolgáltatásáról jellemző példát jegyzett fel a történelem. Egy Dorothea nevű gyilkos asszonyt, aki Handel nevű zsidónak a feleségét meggyilkolta és kirabolta, a városi hatóság állítólag Brandenburgi György kérelmére szabadonbocsátott és a városi bíró a rablott holmi egy részét a maga számára lefoglalta. A meggyilkolt asszony férjének végül is a kormánytanács szolgáltatott igazságot. Ebben a korban gazdasági téren is sok megszorításnak tették ki a S.-i zsidókat, így megtiltották nekik a finomabb és drágább posztóneműekkel való kereskedést, mivel féltek versenyképességüktől a keresztény kereskedők (l. *Kereskedelem).* Csak könnyű cseh posztót árulhattak, azt is csak mérsékelten. A szabó-céh keresztülvitte, hogy zsidó szabók új ruhát ne adhassanak el kereszténynek. Az alkuszok elérték, hogy keresztény által kötendő üzletnél zsidó ne közvetíthessen. Az élelmiszerárusok és piaci kofák az ellen léptek fel sikerrel, hogy zsidók olyan árukat, amilyenekkel ők kereskednek, eladásra ne vásárolhassanak. S.-ban minden egyes házhoz tartozott a városi teleknek egy bizonyos része, csak a zsidók házainak nem jutott egy darab sem. Egy 1379-ből való okirat maradt fenn erről a S.-i levéltárban. A S.-i zsidóknak elnyomott helyzetén nem egyszer segített az a körülmény, hogy a zsidók megkárosítása a királyi kincstár kárára történt, minthogy a zsidók a király kamaraszolgái voltak (l. *Kamaraszolgák).* Így II. Ulászló alatt is ez okból történt királyi beleavatkozás az érdekükben, majd II. Lajos is kijelentette S. városának, hogy nem fogja tűrni az ottani zsidók elnyomását. 1523-ban oltalma alá vette a S.-i zsidókat és meghagyta a városnak, hogy az általa is megerősített szabadalmaik értelmében hagyja békében élni a zsidókat és gondoskodjék vagyoni és személyi biztonságukról. A különböző adókkal azonban csak nyomorgatta a város még ezután is a zsidókat (l. *Zsidó adók).* Az ingatlanok után is neki fizettek és egy Jäkl nevű S.-i zsidónőről feljegyeztetett, hogy megvásárolt háza után évenként egy magyar forintot fizetett a városnak. A S.-i zsidók létszáma egy 1527. kelt okirat szerint, négyszáz főnyi volt. Ennyire teszi az akkortájt kiűzött S.-i zsidók számát is. S. városa 1526. az ottani zsidók nagy száma miatt panasszal fordult Ferdinándhoz, ez a nagy szám azonban ötvagy hatszáz lehetett mindössze, ha tekintetbe vesszük, hogy a mohácsi vész idején S.-ból is számosan megszöktek, azonkívül pedig a zaklatások miatt sem várták meg mindnyájan végleges kiűzetésüket s már korábban önként távoztak A S.-i zsidó község középnagyságú volt és az 1517. kivetett «taxa extraordinariá»-hoz 80 forinttal járult hozzá. Az 1406 és 1450 közötti időben a pozsonyi és a S.-i zsidók hitközsége volt a legtekintélyesebb és egy időben a vezérszerep a S.-i zsidóknak jutott. De sok zaklatás között fejlődött a hitközség és így tartott ez a mohácsi vészig. A végzetes vereség után, amikor a türelmetlen katolikusok vették kezükbe az ország kormányzását, a zsidók helyzete nagyon rosszra fordult Magyarországon. 1526-ban hosszas huza-vona után a S.-i zsidók királyi dekrétummal «örök-időre» kiűzettek a városból, ahová csak a XVIII. sz.-ban kezdtek visszatérni. A S.-i zsidóság vallási életéről e korból kevés történelmi adat maradt ránk. Kétségtelen, hogy S.-ban virágzó hitközség volt, amely egy színvonalon állott a két legnagyobb hitközséggel, a budaival és a pozsonyival. A zsidókat kiűzetésükkor ki is rabolták és a héber pergamenteket bekötési tábláknak használták fel, amelyekből néhány még ma is megvan a S.-i levéltárban. Ezekből kitünik, hogy a zsidók Talmuddal és a Biblia exegesisével foglalkoztak és tanulmányozták Maimonidesz törvénykönyvét is. Természetesen egyházi intézményeik is voltak. 1379-ben két rituális fürdőről van tudomásunk. 1440 óta többször említtetik a zsinagóga, amely az Uj-utcában volt. Ez az utca volt a zsidók utcája. Tudós rabbik álltak a hitközség élén. Körülbelül a XIV. sz. végén élt Meier rabbi, akire a *Minhógim* szerzője, mint kíváló tekintélyre hivatkozik. A XV. sz.-ból ismerjük Kálmán rabbit, Gedl rabbit, Jakob rabbit és Juda rabbit. Utóbbit a XIV. sz. egyik történetírója, a *Salselesz Hakabóló* szerzője, mint az askenáz országok egyik nagy tudósát említi. Valószínű, hogy ezek tanházakat is tartottak fenn, erre azonban nincs bizonyíték. A mai zsidóság története 1840. kezdődik. Azelőtt is laktak néhányan a városban, de csak titokban, mint «megtürtek» és nem végeztek semmi közösségi munkát. 1840-ben az országgyűlés megnyitotta a zsidók számára a szabad királyi városokat és ekkor kezdetét vette a zsidók letelepedése S.-ban. Érdekes jelenség, hogy legtöbben Lakompakról, Kis-Martonból, Kaboldról, Német-Kereszturról és Nagy-Martonból jöttek, ahová őseik tulajdonképpen S.-ból kerültek az 1526-i száműzetés alkalmával. A S.-i városi tanács a tradiciókhoz hűen ismét áskálódott a zsidók ellen, de ezúttal teljesen eredménytelenül. A zsidók száma állandóan növekedett. Eleinte a beköltözöttek nem tömörültek külön hitközségbe, hanem annak a hitközségnek kötelékében maradtak, ahonnan elkerültek és csak «vallási társulatot» létesítettek. Ez minden tekintetben nehézségeket okozott, de leginkább a temető és az iskola hiányát érezték. 1850. temetőhelyet kérelmeztek a várostól, amit azonban a tanács nem adott meg. 1852-ben magániskolára való engedélyt kértek; ezt meg is kaptak, de a létrejött iskola kezdetben nagyon gyengén működött. Az utolsó zsidóellenes zavargások 1858. voltak, a kormány azonban szigorú parancsot adott ki és azonnal rendet teremtett. A zsidók most már zavartalanul élhettek és mindinkább érezhetővé vált az önálló hitközség alapításának szüksége. Horschetzky Róbert, a vallásos gyülekezet elnöke 1857. kérvényt nyujtott be a hitközség alapításának engedélyezése végett és miután kimutatta, hogy hányan tartoznak a soproni községhez, megkapták az engedélyt s a bizottság megalakult. Az első előljárók Horschetzky Róbert, Zappert Miksa, Meller Miksa, Kohn Salamon és

Dux Mózes Áron voltak. Ekkor azonban temető, rabbi és állandó zsinagóga még mindig nem volt. Az ima-összejöveteleket különböző bérelt lakásokban tartották. Miután 1862. a temető helyre vonatkozó kérelmet a városi tanács ismét visszautasította, a hitközség vezetősége elhatározta, hogy önerejükből fognak temetőt létesíteni. Összegyüjtötték a szükséges pénzt és 1869. megvették az ú. n. «Leimsieder»-telket, ahol a mai zsidó temető áll. Ugyanebben az évben alakult meg a Chevra Kadisa, amely ma Léderer Sándor vezetése alatt áll és 90 taggal bir. A hitközség már 1868. szükségét érezte egy lelkipásztornak és Alt Lázárt bízta meg, aki Rehberger A. dájánnal együtt végezte a rabbi-teendőket. Működésével azonban nem voltak megelégedve és 1872. elbocsátották. Ekkor a hitközség 20 évig rabbi nélkül maradt, ami azzal magyarázható, hogy a templom- és iskolaépítéssel volt elfoglalva és ez a munka minden erejét lekötötte. Az emancipáció (l. o.) utáni emlékezetes kongresszus következtében a tagok egyrésze kivált és megalapították az orthodox hitközséget. De az anya-hitközség sem fogadta el a kongresszusi szabályzatokat és megmaradt régi statusquo-ante alapon. A templomépítés eközben nagyon lassan haladt s egy szerencsétlen véletlen jött a hitközség segítségére. Rosenfeld Jakab, a hitközség legnagyobb jótevője az Aschaffenburg melletti vasúti szerencsétlenségnél életét veszítette és a katasztrófa helyén végrendeletet készített, amelyben 20,000 forintot a soproni hitközség javára hagyományozott. Ebből az összegből és a tagok járulékaiból épült fel a mai templom 1876., amelyet nagy ünnepélyességgel Jellinek Adolf bécsi rabbi avatott fel. 1884-ben befejeződött az iskola felépítése is. amelyhez 400 forinttal Széchenyi László gróf is hozzájárult. Az iskola mindinkább magyarosodni kezdett és 1893. rendszeresítették a magyar nyelvoktatást. A jótékonyság gyakorlását különböző, e célból alakult egyesületek végezték és végzik ma is. 1863-ban megalakult a Nőegylet, később a Betegsegélyző Egylet, a szegény gyermekek felruházásával foglalkozó Fillér-Egylet és a szegény diákok támogatására szolgáló Deáksegélyző Egyesület. 1892-ben a rabbiszék betöltése végett meghívták Spira Jakab és Büchler Adolf rabbikat. Mindkét jelöltnek voltak párthívei és az ellentétek annyira kiélesedtek, hogy legjobbnak látták mindkettőtől elállni. A választást bizonytalan időre elhalasztották és csak 1894. tartották meg, amidőn szinte egyhangulag megválasztották Pollák Miksát (l. o.), aki ma is a hitközség élén áll. A hitközség lélekszáma kb 1500, családszám 250 körül van, 308 adófizető taggal. Foglalkozásuk: 120 kereskedő. 8 nagykereskedő, 36 köztisztviselő, 30 magántisztviselő, 20 magánzó, 19 orvos, 17 iparos, 13 ügyvéd, 6 tanító. 4 nagyiparos, 4 vállalkozó, 4 mérnök, 3 más szabad pályán, 2 író, 2 katona, 1 gazdálkodó és 19 egyéb, 10 közadakozásból él. Évi költségvetés 32,906 pengő, amiből 30,000 pengőt hitéleti, szociális és filantropikus célokra költenek. Anyakönyvi területéhez tartoznak a soproni járás községei. Az iskola tantestülete: Lantos Jakab igazgató, Hoffner Julia és Weinberger Ernő tanítók. A világháborúban 356-on katonáskodtak és 23 hősi halált halt. A hitközség tagjai közül többeknek nagy szerepük van a gyáripar kiépítésében. A következő vállalatok vannak zsidók kezében: Hacker Lipót és Fia, Schwartz Viktor téglagyárak, Maier Leo. Eisenmann és Reisz, Walter Kurt textilgyárak, Jacobi Sándor szivarkahüvelygyár. A hitközség mai vezetősége: Pollák Miksa főrabbi, Schönberger Gusztáv elnök, ifj. Hacker Lipót és Mitzger Salamon alelnökök, Schiller Vilmos pénztárnok, Scheiber Samu, Strausz Jakab és Weisz Henrik templomgondnokok, Német Vilmos iskolaszéki elnök, Strasser Emil iskolaszéki alelnök, Kemenes Aladár hitközségi ügyész, Léderer Sándor és Kerpel Ignác iskolaépületi gondnokok, Nagy Ferenc, Krausz Mihály és Spitzer József elöljárósági tagok, Horvát Rezső jegyző.

Az orthodox hitközséget a hitközségből 1873. kivált 48 tag alapította meg. Még a megalakulás évében rabbit választott a hitközség Grünwald Manó (l. o.) személyében, aki 55 év után ma is a hitközség élén áll. A hitközség első elnöke Pollák Salamon volt, akit Fuchs Vilmos, Gellis Miksa, Frischmann Jakab, Wittmann Károly, Klaber Károly, Fuchs Jónás, Klaber Adolf, Klaber Ödön, Ullmann Henrik, Rosenberger Béla, Schiff Ödön, Friedmann Izidor, végül pedig Weiler Béla követett az elnöki székben. A kiváló és lelkes vezetőknek tulajdonítható, hogy a hitközség gyors tempóban fejlődött, tagjainak száma csakhamar megkétszereződött s olyan intézményei létesültek, amelyek gondosan őrködnek a hagyományok felett. 1874-ben létesült a Talmud Tóra iskola, amelyet a hitközség csak szubvencionál, de magánosok tartanak fel. A Talmud Tóra 1923. új, modern berendezésű hajlékba került, melyet Goldschmied Szigfried kezdeményezésére önkéntes adományokból létesítettek. Az iskolának ma három tanítója van s növendékeinek száma 80. 1890—91-ben épült a hitközség nagy temploma. A 23,800 forintos építkezési költséget a hitközség kölcsön útján fedezte. 1911-ben ritualis fürdőt és pászkaházat épített a hitközség, ugyanakkor és ezután is többször próbált elemi népiskolát létesíteni, de nem sikerült, úgy hogy a gyermekek a statusquo hitközség iskoláját látogatják. 1912-ben Klauber Győző nagy adománya segítségével külön temetőt létesítettek. 1917-ben alakult meg a jesiva, amelynek Poser Simon a vezetője és hallgatóinak száma kb. 50. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek elnöke Friedmann Vilmos, alelnöke Bienenfeld Benő, a Talmud Tóra, melynek elnöke Goldschmied Szigfried, alelnöke Schischa Simon, a felnőttek talmudi és biblia oktatására szolgáló Sász Chevra, melynek elnöke Bienenfeld Dezső, alelnöke Fleischmann Samu, előadó rabbija Müller Lajos. Ezenkívül van még egy Nőegylet, melynek Schiff Izidorné az elnöke és Steiner Miksáné az alelnöke, egy Bikur Cholim betegsegélyzőegyesület, mely Breuer Ignác elnöklete alatt működik és egy Tiferesz Bachurim egyesület, mely a héber kultúra ismertetését tűzte ki cél-

jául. A hitközség tagjai közül Weiler Béla elnök városi ügyész, a társadalmi életben is előkelő szerepet játszik. Ipari vállalkozásokat létesítettek: Steiner József (téglagyár), Steiner Gyula és Emil (ugyancsak téglagyár); mindkét üzem nagyszámú munkást foglalkoztat. A hitközség 50,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből 8000 pengőt fordít szocialis és filantropikus célokra. A hitközség történetét Pollák Miksa írta meg: *A zsidók története S.-ban* c. könyvében. A hitközség lélekszáma kb. 1100, a családok száma 225, adót 209-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 12 nagykereskedő, 1 tanító, 124 kereskedő, 2 ügyvéd, 2 munkás, 4 nagyiparos, 1 orvos, 16 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 14 iparos, 12 magánzó és 19 egyéb. A hitközség mai vezetősege: Grünwald Manó főrabbi, Weiler Béla elnök, Schischa Simon alelnök, Feigelstock Mór pénztáros, Friedmann Izidor ellenőr, Müller Fülöp és Goldschmied Ede templomi előljárók.

Sor habor, legendás, mitikus állat. Hatalmas étvágyú ökör, mely naponta egy hegynyi legelőt legel le. A legenda szerint ebből az állatból fognak enni egykor az igazak a túlvilág isteni lakomáján. F. M.

Sós, 1. *Aladár*, építész, szül. Temesvárott 1887. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, utána a magyar államvasutaknál főmérnök volt. Több pályázatot és a mérnökegyleti ösztöndíjat nyert. Mint szakíró és lapszerkesztő is működött. A legutóbbi években Jakab Dezső építésszel (l. o.) társulva dolgozik. F. B.

2. *S. Géza*, szobrász, Salten Felix (l. o.) író fivére, szül. Bécsben 1870., megh. Budapesten 1918. Főleg állatszobrokat mintázott jellegzetes mozdulatokban. Iskoláit Budapesten járta, művészi tanulmányait a bécsi akadémián végezte. Itthon előbb Zala Györgynél segédkezett a millenáris emlékművön, majd önállóan dolgozott és a Műcsarnokban állított ki. Később Buenos Airesba vándorolt ki, ott nem tudott érvényesülni és visszajött. F. B.

Sovevim névvel jelezzük ama bőjtnapokat, melyeket a szökőévekben tart a zsinagóga gyermekbetegségek elkerülése végett. Nevét onnan nyerte, hogy ezeket a bőjtöket ama hetek hétfőin tartják, melyeknek szombatjain a következő hetiszakaszok olvastatnak fel: Semósz, voéró, bó, besálách, Jiszró, mispotim, terumó, tecave. E szavak kezdő betűi adják a S. szót; ezért röviden e napokat S. bőjtnek nevezik. Ha a hétfő újholdra, vagy más bőjtöt kizáró napra esik, akkor csütörtökön böjtölnek. L. *Bőjtnapok.*

Spiegel, 1. *Armin*, rabbi, szül. Korneuburgban (Alsó-Ausztria) 1883 jan. 28. 1898–1909-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1910-ben avatták rabbivá, 1924. bölcsészdoktorrá Budapesten. 1910-ben Szarvas, 1911 óta esztergomi főrabbi. Fő műve: *József ibn Kaszpi Cerór Hakeszef c. logikájának előszava és bevezetése* (Budapest 1924). F. D.

2. *S. Frigyes*, építész, szül. Budapesten 1866. Tanulmányait a műegyetemen végezte 1887. Számos bérházat épített Budapesten, melyeken a legújabb építészeti törekvéseket igyekezett érvényesíteni. Építkezései között megemlítendők: a Ker. és Iparkamara s a Fémipari Szakiskola épületei Debrecenben, a szolnoki, békéscsabai és kolozsvári (nyári) színházak épületei. A szegedi zenepalota tervpályázatán Márkus Gézával együtt I. díjat nyert 1910. F. B.

Spiegler *Gyula Sámuel*, rabbi, szül. Balassagyarmaton 1838., megh. Budapesten. Tanulmányait Brünnben, Prágában, majd Budapesten végezte, később itt iskolát nyitott. Nevezetesebb művei: *Philosophische Reflexionen über die israelitische Religion* (Kassa, 1860); *Vádirat a vérvád ellen* (Kassa, 1883); *Héber bölcsészet* (Budapest, 1885); *Die Philosophie der Kabbala* (Lipcse, 1886); *Die Geschichte der Philosophie des Judenthums* (Lipcse, 1890); *Die Unsterblichkeit der Seele* (Lipcse, 1895). Megírta németül a magyarok és szabadságharcuk történetét.

Spielberger, 1. *Leó*, író, szül. Kassán 1898. Megjelent munkái: *Gól* (novellák, Kassa, 1921); *Dybuk* (fordítás Lányi Menyhérttel együtt, Kassa, 1924); *Zsidó építők* (tanulmány, Prága—Kassa, 1926). Önálló irodalmi munkákon kívül szorgalmasan fordítja magyarra a jiddis és héber írókat. Több jiddis színdarab az ő fordításában került színre a szlovenszkói és ruszinszkói magyar színházakban. E lexikon munkatársa.

2. *S. Mór*, ügyvéd, szül. Kassán 1892 okt. 22. Jogi tanulmányait Kassán és Budapesten végezte és u. o. szerzett doktorátust. Jelentős szerepet játszik Kassán a zsidó társadalmi mozgalmakban. A Joint ötös választmányának és az Országos Cionista Szervezet központi bizottságának tagja. Mint a Zsidó Párt képviselője öt éven át volt a Kassa város képviselőtestületének tagja, mely idő alatt zsidó érdekek védelmében hasznos munkát fejtett ki.

Spielmann *Zsigmond*, író, szül. Csaczán 1862 szept. 3. Kiadta a *Volapük Almanach*-ot és a *Volapük grammatiká*-t. (Die Weltsprache Volapük, Leipzig). Elnöke volt a bécsi tudományos világnyelv társaságnak.

Spira, 1. *Cevi Elimelech*, rabbi., megh. 1841. Előbb Ribatits, Strizev, Holisitz és Dinov lengyelországi községekben rabbiskodott. Innen került Magyarországra, a munkácsi hitközség élére. Öregségére visszatért Dinovba. Megjelent művei: *Bené Jiszoszchor, Majon Ganim, Igro Depirko, Derech Pikudecho, Igro Dekálo, Magid, Réach Dudoim, Vehejé Berocho, Derech Edoszecho, Kelé Horoim, Devorim Nechmodim* és *Berocho Mesulesesz* homiletikus és kabbalisztikus könyvek, *Hagohosz Meharco* jegyzetek a Zoharhoz, *Likuté Meharco* bibliamagyarázatok, *Chidusé Meharco* glosszák Megilla traktátushoz. Könyveit a konzervatív és főleg a chászszidikus zsidók körében mindenhol ismerik és tanulják. T. L.

2. *S. Cevi Hirsch*, rabbi, megh. 1913. 1893-ban a munkácsi hitközség élére került atyja, *S. Salamon* (l. o.) utódjául. Rendkívüli tudása magába ölelte a talmudi és a kabbalisztikus tudományok minden ágát. Olyan szent hírében állt, hogy tömegesen zarándokoltak hozzá a hívek az egész országból. Konzervativizmusában a legintranzigensebb volt és a modern viseletűeket nem tűrte meg a környezetében. Munkái közül a leghíresebb a *Darké Tesuvo* c. könyve, amely a *Jore Deá*-nak

kommentárja. Egyéb művei: *Beér Lachaj Rói*, Zóhár-magyarázat, *Cevi Tiferesz* responsumok, *Tiferesz Bonim* és *Darké Emuno*. T. I.

3. *S. Jakab*, rabbi, szül. Homonnán (Zemplén vm.) 1864 júl. 3. 1881—91-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1890-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1892 pedig rabbivá. Két évig Bisenz rabbija, 1894 óta Mährisch-ostraui főrabbi. F. D.

4. *S. Lázár*, rabbi, szül. Strzyzovban 1868. Híres rabbi-családból származik. 1902-ben a munkácsi hitközség rabbikollégiumának főnökévé (ros bészdin), majd 1913. a hitközség főrabbijává választották. Igazgatója a munkácsi nyilvános rabbiiskolának. Megjelent munkái: *Minchász Előzor* (responsumok 3 köt.); *Osz Chajim Vesólom*; *Chamiso Máamorosz*; *Zichron Cadikim* és *Olasz Tómid*. T. I.

5. *S. Salamon*, rabbi, szül. Lengyelországban, a Przemysl közelében levő Ribatits községben 1832., megh. 1893. Nagybátyjánál, *S. Cevi Elimelechnél* (l. o.) nevelkedett. 1857-ben a strizevi hitközség rabbija lett, ahol 25 éven át működött. 1882-ben elfoglalta a munkácsi rabbiszéket és nagy erővel terjesztette a chásszidizmust a magyarországi zsidóság között. A Talmudban és a kabbalában nagy jártassággal bírt és gyakran fordultak hozzá tudományos kérdésekkel. Fia és unokája művében jelentek meg egyes responsumai *Sém Slomo* címmel. T. I.

6. *S. Salamon*, rabbi, szül. Homonnán 1865 nov. 20. Rabbi-oklevelét a berlini Hildesheimer-féle intézetben szerezte. Verbász Kulán, Losoncon volt rabbi, 1898 óta a miskolci hitközség rabbija. 1923 júl. 8-án a hitközség és a város társadalma melegen ünnepelte 25 éves lelkészi működésének jubileuma alkalmából. Munkái: *Die Eschatologie der Juden nach Talmud und Midras* (Berlin, 1889); *Egyházi beszédek* (Miskolc, 1905).

Spiro *Éde*, festő, szül. Pozsonyban 1790 körül, megh. Bécsben 1856. Egy Apponyi gróf lett rá figyelmessé Pozsonyban és küldte Olaszországba 1820 körül. Rómában festette *Hágár a pusztában* c. képét és 1825. küldte haza Esterházy Miklós grófnak *Magyarország és Erdély egyesítése* c. képének vázlatát, mely az 1839. festett *Asztrik püspök átveszi a pápától az Istvánnak szánt koronát* c. kép mellett az első magyar történeti képek egyike. A 30-as évek elején Pozsonyba tért vissza, hol arcképeket és oltárképeket festett. 1835-ben Bécsben telepedett le, ahol *Judith Holofernes fejével*; *Fonó olasz parasztasszony*; *Alvó zarándoknő*; *Kovácsműhely Rómában*; a *Madonna virágünnepe Genzanoban* c. képeit mutatta be 1834. rendezett kiállításán. Pesti kiállításokon a 40-es években átlag 100—150 forintjával árulták képeit F. B.

Spitz. 1. *Áron Halévi*, rabbi, megh. Holicson 1816. 1799—1811-ig Prosznic község rabbija volt. Innen Trencsénbe és később Holicsra került. Homiletikus magyarázatai vejének, *Zwebner* (Schag) Ábrahámnak (l. o.) *Ohel Avrohom* c. könyvéhez csatoltan jelentek meg *Bész Aharon* címmel. T. I.

2. *S. Izsák*, rabbi a XVIII. században, szül. Nikolsburgban s 1745-ben Berlinben adta ki *Birchasz Jechiel* c. művét, amely a Tóra öt könyvéhez tartalmaz aggadikus fejtegetéseket. Ezenkívül maradt egy műve *Biur Jicchok* címen (Brünn, 1790). Halála után fia, *S. Izráel* adta ki a peszachi Haggadához írt magyarázatokat, melyhez S. unokájának, *S. Jechiel* Michael hőgyészi rabbinak *Peri Ec* c. műve van csatolva. T. I.

3. *S. Jechiel Michael*, rabbi, megh. Hőgyészen 1790. Kiadta atyjának *S. Izsák* bonyhádi rabbinak *Biur Éc* c. művét (Brünn 1790) és ehhez hozzácsatolta bevezető tanulmányát. Kéziratban több műve maradt meg. T. I.

4. *S. Jicchok Halévi*, rabbi, szül. Nikolsburgban, megh. Bonyhádon 1768. Korán Berlinbe került. Tóra-kommentárjának címe: *Birchasz Jicchok*, 1746. jelent meg Berlinben. Kevéssel könyvének megjelenése után választották meg Bonyhádra rabbinak. Itt működött egészen haláláig. Posthumus műveként adták ki *Hagada-kommentárját*, Brünnben, 1789. jelent meg. T. I.

5. *S. Meir*, baranyai megyés főrabbi a XVIII. sz.-ban, szül. Nikolsburgban, megh. a század vége felé. 1870-ben jelent meg *Koszisz Lamoór* c. műve, melyhez Chajesz Gerson akkori nagymartoni, későbbi nikolsburgi országos főrabbi írt ajánlatot. *Sénon Hamoór* c. műve, amely rituális kérdéseket tárgyal, 1792. Bécsben jelent meg.

6. *S. Móritz*, amerikai rabbi, szül. Békés-Csabán 1848 okt. 14. A prágai egyetemen tanult s egyszersmind az ottani jesiván is, ahol Tebelesz Juda rabbitól kapta rabbiképesítését. 1870-ben Chicagóban, majd Milwaukeeben, 1878-tól kezdve St.-Louisban volt rabbi. Állandó munkatársa volt az American Israelite, a Deborah lapoknak s egyideig szerkesztette a Jewish Tribunet, majd a Jewish Voiceot. B. S.

7. *S. Mózes*, rabbi a XIX. sz. elején, szül. Óbudán. Prágában és Nikolsburgban tanult. Veje volt Österreicher Mózes Árje nagykárolyi rabbinak. Tudományos levelezésben állott Kunitz Mózes rabbival, a Hámecaréf szerzőjével. 26 éven át töltötte be Csengeren rabbi tisztségét.

Spitzer, 1. *Benjamin Salomon*, rabbi, szül. 1810 körül, megh. Bécsben 1893 dec. 5. Veje volt Szófer Mózesnek (l. o.) s több mint 40 évig a bécsi Schiffgasseben lévő orthodox hitközség rabbija volt. Türelmetlen ellenfele volt a bécsi nagy hitközségnek, melynek reformjait nem bocsátotta meg. Responsumait, prédikációit és talmudi jegyzeteit veje, Baer-Kohen Joseph adta ki *Tikun Selomó* címen (1892).

2. *S. Benjamin Salomon*, északamerikai tengerészkapitány, szül. Óbudán 1774., megh. Bécsben 1820. Jómódú szülei a József császár-féle türelmirendelet idején Pestre költöztek. A hitközség előljárójává választotta meg S. atyját, *Goetzl-t*, aki később egész vagyonát elvesztette. S. addig se tanult, amíg jólétben élt, elszegényedvén, házalókereskedő lett. Később kivándorolt s előbb Prágában élt, majd Németországban, végre Hamburgban nagy nyomora miatt beállott matróznak. Kétszer körüljárta az egész földgömböt, majd New-Orleansban telepedett le s itt kapitány lett és önállóan vezetett kereskedelmi hajóival az afrikai északi- és nyugati partokon folytatott kereskedést. Tíz évre rá, hogy kivándorolt, 1808.

már sokszoros milliomos volt és visszatért Pestre, ahol azonban visszaéltek becsületességével, hamis ajánlatokkal becsapták és kizsarolták. Erre újból elment tengerészkapitánynak és egy tízágyús hajót vezetett Marokkóba, de hajótörést szenvedett és egy összeütközésnél súlyosan megsebesült. 1820-ban újra visszatért Bécsbe, majd ismét Amerikába készülődött, hogy ottani ingatlanait értékesítse, de váratlanul szélütést kapott. Sírja a bécsi zsidótemetőben van. V. ö. *Reich*, «Beth—El» 1860. IV. f. S. R.

3. *S. Emánuel*, festő, szül. Pápán, 1844., megh. Wagingban (München mellett) 1919. Atyja Pápán földbirtokos volt. S. öt évet töltött Párisban és a L'art pour tous folyóiratnak készített rajzokat. 1869. Münchenbe költözött, ahol Wilhelm v. Diez iskolájába járt. Hírnevét Münchenben festett humoros erősen, novellisztikus élű, nagy életképeivel szerezte. 1870—80 között a Fliegende Blätternek, a 90-es években pedig az Über Land und Meernek rajzolt és feltalált egy sokszorosító eljárást (Spitzer-tipia). Régebben a Műcsarnok tárlatain is kiállított. Élete utolsó éveiből valók azok a képek, melyeket 1919. mutatott be a müncheni Kunstvereinban és amelyeken már mint az impresszionista-festés egyik előfutárja mutatkozott. E képekből egész sorozatot Nemes Marcell (l. o.) a Szépm. Múzeumnak ajándékozott. F. B.

4. *S. Frederic (Sámuel)*, francia műgyűjtő, szül. Pozsonyban 1814., megh. Párisban 1890. Atyja temetőcsősz volt s ő Bécsbe ment, ahol 1848. önként belépett a hadseregbe, amellyel Itáliába került. Visszatérve, megkezdte a műgyűjtést. Egy potom áron vásárolt Dürer-festménnyel megalapította szerencséjét. Londonba, majd Párisba ment és régi fegyverek gyűjtésével kezdett foglalkozni. Évek múlva óriási fegyvergyűjteményét a bécsi Rothschild báró vette meg félmillió frankért. Másnemű gyűjteményeért Gambetta 6 millió frankot ajánlott fel s a megvásárolt gyűjteményből állami muzeumot létesítettek, melynek életfogytiglan való igazgatója S. volt. Gyűjteményének jegyzéke, a Catalogue de la Collection Spitzer (3. vol. 1887), maga is érték s bolti ára 1200 fr. volt. S. R.

5. *S. Henrik*, orvos, író, szül. Keszthelyen 1840., megh. a 90-es években. A budapesti egyetemen tanult és 1864. lett orvos. Sokáig élt Törökországban, ahol az orosz-török háború idején törzsorvosi minőségben szolgált. Később Nagyváradon volt kórházi főorvos, majd a biharmegyei Nagyherekibe vonult vissza. Élénk és tartalmas visszaemlékezést írt *Törökországi élményeim* címmel (2 köt. 1879).

6. *S. Ignác*, filantróp, szül. 1840., megh. Aradon 1909. Előbb Aradon, azután Bécsben tanult, majd Aradra való visszatérése után atyja üzletébe lépett. Végrendeletileg 2.000,000 K-t hagyott jótékony- és kultúrcélokra. Aradon utcát neveztek el róla. Sz. I.

7. *S. József*, ügyvéd, szül. Szentkereszten 1883 dec. 14. Iskoláit Kassán és Iglón végezte. Megalapította a Melissza cukorkagyárat Kolozsvárott és a Tüzifaforgalmi részvénytársaságot. Szerkesztette nehány évig a Kolozsvári Friss Ujság c. napilapot.

8. *S. Leo*, egyetemi tanár, filológus, szül. Pozsonyban 1887. Tanulmányait Pozsonyban, részben Budapesten, majd Bécsben végezte. Utóbbi helyen tett doktorátust és u. o. lett a román nyelvek magántanára, majd ugyanilyen minőségben a bonni egyetemen tanított, 1926 óta pedig Marburgban az összehasonlító román nyelvészet nyilvános rendes tanára. Mint összehasonlító nyelvész nem csupán a szavak eredetének és fejlődésének vizsgálatával, hanem a nyelv és stílus egész kialakulásával és azok lelki tényezőinek kutatásával foglalkozik. Munkatársa a legtöbb nagyobb német filológiai folyóiratnak s azonkívül a Magyar Nyelvőrnek is. Főbb művei: *Die Wortbildung als stilistisches Mittel* (1910); *Fremdwörterschatz und Fremdvölkerhass* (1918); *Über einige Wörter der Liebessprache* (1918); *Barbusse* (1920); *Die Umschreibung des Begriffes Hunger im Italienischen* (1920); *Italienische Kriegsgefangenenbriefe* (192); *Italienische Umgangssprache* (1922).

9. *S. Sámuel*, rabbi és kultúrtörténész, szül. Keszthelyen 1839., megh. Eszéken 1896. Atyja, aki Keszthelyen volt rabbi, Jom-Tob Lipman Heller családjából származott. S. Prágában tanult s 1856-tól Eszéken volt főrabbi. Művei: írta: *Das Heer- und Wehrgesetz der alten Israeliten, Griechen und Römer* (1869); *Die jüdische Ehe* (1869); *Die jüdische Gemeindeordnung* (1873); *Das Mahl bei den alten Völkern* (1878); *Urheimisch in slavischen Ländern* (1880); *Das Jubiläum in wörtlicher und historischer Beleuchtung* (1882); *Das Blutgespenst auf seine wahre Quelle zurückgeführt* (1883); *Das religiöse Bedenken o. Kann man d. Eid vor einem Andersgläubigen ablegen?* (1883); *Über Baden und Bäder bei den Alten* (1883); *Die Uhr bei den Alten* (1885); *Über Sitte und Sitten der alten Völker* (1886); *Der Brief bei den alten Völkern* (1893).

Sport. A magyar zsidók társadalmi egyenjogusítását követő időre esik a S. feléledésének korszaka Magyarországon. A 90-es években már résztvesznek a S.-életben a zsidók is, az ország összlakosságához mérten eléggé jelentős mértékben. Fontos munkát végeznek egyrészt mint szervezők, másrészt mint aktív S.-emberek és sikereikkel rácáfoltak arra az elfogult teoriára, amely a zsidók testi satnyaságát, fizikai teljesítményre való alkalmatlanságát igyekezett bizonyítani. A S.-oló tömegben nehéz szemmel tartani a zsidó atléták és organizátorok munkáját és érdemeit, mert éppen a S. területén nem tartották soha számon a vallási hovatartozást. Mégis a rendelkezésre álló adatok szerint különvéve a S. ágakat, megvilágítjuk a magyar zsidó atléták működését (l. *Atlétika*; *Birkózás*; *Futbal*; *Kerékpár*; *Uszás*; *Torna*; *Vívás* alatt). A S.-oló zsidó ifjak legkiválóbbjai megszerezték a legjobb magyar kardvivó és a legjobb magyar birkozó címek mellé nem egyszer a világbajnokságot is és igen sokan nemzetközi versenyeken szereztek győzelmet a magyar szineknek. Többen a S. adminisztrációjában játszottak jelentős szerepet (l. *Brüll Alfréd*; *Fischer Mór*; *Hajós Alfréd*; *Hajdu Marcel*). Elenyésző kis számban vannak azok a S.-egyesületek, amelyek tagjaik közé nem fogad-

nak be zsidókat. Budapesten egy olyan egyesület van, amely viszont kifejezetten zsidó egylet (l. *Vivó és Atlétikai Club*). F. P.

Stár mechirasz choméc. A kovászos eladásáról készített adásvételi szerződés peszach előnapján. Az erre vonatkozó talmudi rendelkezés a Szentírásnak erre a versére támaszkodik: «Ne láttassék semmi kovászos a hét napokon át minden határodban» (*Deuter.* 16. 4). A Talmud szó szerint vette e vers értelmét és nemcsak a kovászos élvezetét, de birtokban tartását is megtiltotta a peszach egész idejére, sőt a felhasználását sem engedte meg, úgy hogy még elajándékozni sem szabad és állatetetésre is alkalmatlan. Az idők során érezni kezdték, hogy a túlszigorú tilalom gazdasági nehézségeket okoz. Mindannak a birtokon kívül való helyezése, ami a choméc fogalma alá esik, sok esetben keresztülvihetetlennek bizonyult, mert súlyos anyagi károk származhattak belőle. Az élethez való alkalmazkodás törvényének nyomása alatt tehát az a szokás alakult ki, hogy a chómécot peszach előtt formálisan más vallásuaknak kell eladni, még pedig szerződés mellett; peszach után az ügyletet visszacsinálják. Az eladást azonban semmi hátsó gondolat, vagy fenntartás nem kísérheti; de a visszavásárlás meg van engedve. Minthogy pedig ez a könnyítés azzal fenyegetett, hogy az ügylet komolysága illuzóriussá válhatik, a visszavételt ahhoz a feltételhez kötötték, hogy az eladóra némi vesztességgel járjon. F. M.

Stark *Lipót*, mérnök, szül. Trencsénben 1866. A budapesti műegyetemet végezte, majd a Ganz Villamossági Rt.-hoz került, 1893-tól kezdve pedig Saô Pauloban (Brazilia) működött, mint főmérnök, ahonnan később a Magyar Elektromossági Rt. visszahivta. 1911-ben a Société Anonyme Ottomane d'Electricité főmérnöke lett Konstantinápolyban, majd még u. a. évben a budapesti fővárosi elektromos művek igazgatójául hivták meg, egyszersmind a Magyar Elektrotechnikusok Szövetsége alelnökévé választotta meg. Főbb, önállóan megjelent munkái: *Berechnung der elektrischen Leitungen* J. Herzoggal együtt (1890); *Gebräuchliche Spannungen in Wechselstromanlagen* (1897); *Maschinenbau und Elektrotechnik* (1898); *Blitzableiter mit besonderer Berücksichtigung landwirtschaftlicher Gebäude* (1903). Később az Elektrotechnika című szakfolyóiratot szerkesztette hosszabb-ideig.

Statusquo-ante. A magyarországi izraelita hitközségek egy része az 1868—69-iki országos egyetemes gyűlés után nem csatlakozott sem az egyetemes gyűlés által létesített kongresszusi, sem pedig az 1871. megalakult orthodox szervezethez, hanem megmaradt abban a jogállapotban, amelyben az egyetemes gyűlés előtt a hazai hitközségek voltak. Abból a tényből, hogy a kongresszus előtti jogállapotban maradtak, nyerték elnevezésüket. A S. alapon álló hitközségek egészen 1928-ig abban különböztek a kongresszusi és az orthodox szervezethez tartozó hitközségektől, hogy számukra sem a kongresszusi, sem az orthodox szervező szabályzat nem volt kötelező és nem volt központi képviseleti szervük. Ennélfogva ezen hitközségekkel a kormányhatóságok a közigazgatási hatóságok utján érintkeztek, s felekezeti választott bíróság hiányában a közigazgatási hatóságok döntöttek a S. alapon álló hitközségek vitás ügyeiben. A S. alapon álló hitközségek már a világháború előtt igyekeztek közös szervezetbe tömörülni. A külön szervezet létesítésére meglevő kívánságot nagyban fokozta az izraelita vallásfelekezet felsőházi képviseletéről szóló, 88,206/1926, sz. VKM. rendelet, amely a S. alapon álló hitközségeknek a felsőházi tag választásánál különálló jelentőséget nem adott. Ilyen előzmények után 1927. megalakult a magyarországi S. izraelita hitközségek országos szövetsége, amelynek alapszabályait a vall. és közokt. miniszter az 1928-iki 35,847/II. számú rendeletével jóváhagyta. Ennek folytán a S. alapon álló hitközségek is ma már külön szervezethez tartoznak, amely szervezetnek legfőbb célja: A magyarországi S. izraelita hitközségeknek a magyar zsidóság megfelelő, egységes önkormányzatának mielőbbi elérhetése érdekében közös erkölcsi és anyagi érdekeik védelme. A S. országos szövetségnek nem minden S. alapon álló hitközség tagja s az odavaló belépés sem kötelező. A szövetség tagjává csupán az a S. hitközség válik, amelynek közgyűlése, az összes szavazóképes tagok legalább kétharmadrészének titkos szavazatával, a szövetségbe való belépést elhatározta. A kongresszusi és az orthodox szervezethez tartozó hitközségek szervezeteikből kiléphetnek és a S. szövetséghez csatlakozhatnak. Az erre vonatkozó hitközségi határozat azonban különös alakszerűségeket kiván meg (l. *Hitközségek*). A S. szövetség képviseli a kebelébe tartozó hitközségeket, ezek összességét az egyetemes zsidóságot érintő kérdésekben a kormányhatóságok előtt, közvetíti a m. kir. kormány és a kebelébe tartozó hitközségek közötti érintkezést, közvetítőként jár el egyes hitközségek körében előforduló vitás esetek békés elintézése érdekében és feladata, hogy mindent megtegyen, ami a magyar zsidók megfelelő egységes önkormányzatának megvalósítása érdekében szükségesnek mutatkozik. A S. szövetség szervei: (1) a naggyűlés, (2) a szövetségi tanács, (3) az elnökség. 1. A naggyűlés tagjai a szövetséghez tartozó önálló hitközségek rabbijai és a hitközségek elnökei. Ezenkívül minden hitközség a választói névjegyzékükbe felvett minden 200 hitközségi tag után egy-egy képviselőt választ a naggyűlésbe. 2. A szövetségi tanács, az elnökség tagjaival együtt 7 rabbi és 13 világi tanácsosból áll. A tanácsosok a naggyűlés tagjai közül 3 évre választatnak. Állásuk tiszteletbeli. 3. A szövetség elnöksége a következőkből alakul: *a)* egyegyházi és egy világi elnökből, *b)* két társelnökből, *c)* két alelnökből, *d)* két előadóból. A szövetség elnökségét a naggyűlés választja és pedig a társelnökök, az alelnökök és előadók egyike a világi, a másik a rabbitagok sorából választandó. A legtekintélyesebb S. alapon álló hitközségek a debreceni, a nyiregyházai, az egri és a gyöngyösi hitközségek. A S. szövetség első egyházi elnöke Lebovits József baranyamágocsi főrabbi, világi elnöke pedig Fejér Ferenc, a debreceni izraelita hitközség elnöke volt. M. E.

Stauber *József (nagydoroghi)*, lapszerkesztő, szül. Nagydoroghon 1871 febr. 1. A budapesti tudományegyetemen jogot végzett. Előbb a Szabad Szó, majd a Pesti Napló belső munkatársa lett. 1897 óta felelős szerkesztője az Aradi Közlönynek. Néhány év alatt az ujságot a vidék egyik legnagyobb napilapjává fejlesztette. S. alelnöke volt a Vidéki Hirlapírók Orsz. Szövetségének, majd elnöke az Ujságírók Országos Szervezetének. Később az Aradi Nyomda r.-t. vezetője és az Aradi Közlöny tulajdonos főszerkesztője lett. 1910-ben «nagydoroghi» előnévvel magyar nemességet kapott. Husz éven át, a háború végéig, választott tagja volt Arad város törvényhatósági bizottságának és ugyancsak választott tagja a román impérium alatt megalakult első városi tanácsnak. Lapjában lelkesen támogatja az erdélyi Magyar Párt törekvéseit. Sz. I.

Steier *Lajos*, történetíró és publicista, szül. Liptószentmiklóson 1885 márc. 2. Mérnöknek, majd jogásznak készült és a budapesti egyetemen doktorált, aztán lapszerkesztő volt és kimerítően foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, főleg a tótkérdéssel. A szlovák történelem anyagát a Történelmi Társulat megbízásából ő tanulmányozta a bécsi levéltárakban. S. a legkomolyabb magyar történetírók közzé tartozik. Főbb művei: *A tótkérdés; A sajtókamara; Csehek és tótok; There is no Czech Culture in Upper-Hungary; Beniczky Lajos 1848—49-iki kormánybiztos visszaemlékezései, jelentései; A tót nemzetiségi kérdés története és okirattára I—III. k.; Görgey és Kossuth* (1924); *Haynau és Paskievics; Az 1849-iki trónfosztásról.* Legújabban német nyelven szélesen megalapozott munkát írt az utódállamok politikai, gazdasági és nemzetségi viszonyairól *Die Vergewaltigung* c. alatt.

Stein, 1. *Artur*, ügyvéd, *S. Miksa* (l. o.) főrabbi fia, szül. Törökszentmiklóson 1889. Jogi tanulmányokat végzett és ügyvédi gyakorlatot folytat Budapesten. 1912 óta szerkesztője a Hagyomány c. zsidó felekezeti hetilapnak (l. o.). *Nemzetiség és felekezet* c. tanulmánya megjelent 1921.

2. *S. Fülöp*, orvos, szül. Nyitrán 1868., megh. Budapesten 1917. Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte és u. o. szerzett doktorátust. Budapesten előbb a belügyminiszterium közegészségügyi osztályán, majd az angyalföldi elmegyógyintézetben működött, utána a Schwartzer-féle intézet főorvosa volt. Az alkoholellenes mozgalmat ő indította meg Magyarországon 1900 körül. 1901-ben pedig az Angliából kiküldött Miss Gray-vel megalapította Budapesten a Good Templar Rendet, melynek haláláig előharcosa és szellemi vezére volt. A Good Templar Rendnek Forel mellett nemzetközi másodelnöke. Érdemeiért kir. tanácsosi cimet kapott. Számos cikket, tanulmányt írt magyar és külföldi lapokba az alkoholkérdés, ideggyógyászat és higiéna köréből. Művei: *Az alkohol kérdés mai állása* (1910); *Az iszákosság és annak leküzdése* (1913).

3. *S. Ludwig*, filozófus és egyetemi tanár, szül. Erdőbényén 1859 nov. 12. Középiskoláit Pápán és Sárospatakon, egyetemi tanulmányait Berlinben és Halleban végezte s az előbbi helyen a rabbiszemináriumot is, ahol rabbi-oklevelet nyert és 1881—83-ig Berlinben működött mint rabbi. 1886-ban Zürichben, 1891-től Bernben volt a filozófia egyetemi tanára. 1911-ben lemondott tanszékéről és azóta Berlinben él, ahol a Nord und Süd c. társadalomtudományi folyóiratot és az Archiv für systematische Philosophiet szerkeszti. S. igen nagy kiterjedésű tudományos munkásságot fejt ki. Fontosabb művei a következők: *Die Falaschas* (1880); *Die Willensfreiheit bei den jüdischen Philosophen des Mittelalters* (1882); *Berthold Auerbach* (1882); *Eduard Lasker* (1883); *Die Psychologie der Stoa* (1886); *Die Erkenntnistheorie der Stoa* (1888); *Leibniz und Spinoza* (1890); *Friedrich Nietzsches Weltanschauung und ihre Gefahren* (1893); *Das erste Auftauchen der socialen Frage bei den Griechen* (1896); *Die sociale Frage im Lichte der Philosophie* (1897, II. kiad. 1903, IV. kiad. 1923. Fő munka, franciául és oroszul is megjelent); *Die Philosophie des Friedens* (1899); *An der Wende des Jahrhunderts* (1900); *Der Sinn des Daseins* (1904); *Der sociale Optimismus* (1905); *Die Anfänge der menschlichen Kultur* (1906); *Philosophische Strömungen der Gegenwart* (1908); *Weltbürgertum, Nationalstaat und Internationale Verständigung* (1913); *Evolutionary Optimism* (1924). A Műveltség Könyvtárába Tegze Gy. és Heller Farkas közreműködésével ő írta a *Társadalom* c. kötetet. Sokáig Diltheyvel és B. Erdmannal együtt szerkesztette az Archiv für Geschichte der Philosophie-t. Ezenkívül tanári működése alatt kiadta a Berner Studien zur Philosophie und Ihre Geschichte sorozatot, majd újabban a Bibliothek für Philosophiet. Tagja a Magyar Tudományos Akadémiának is 1899 óta. S. R.

4. *S. Marc Aurel, sir*, archeológus, utazó és orientalista, szül. Budapesten 1862 nov. 6. Szanszkrit nyelvésznek készült és Bécs, Tübingen, Oxford és London egyetemein tanult. 1888-ban kinevezték az indiai Lahoreba a Punjab-egyetem könyvtárnokának és az ottani Keleti Szeminárium igazgatójának, egyszersmind a szanszkrit nyelv tanára és a kerület tanulmányi főigazgatója lett. Egyideig Kalkuttában is működött. Világhírű archeológus. Kasmirban, a kinai Turkesztánban és a Gobi Sivatagban eredményes ásatásokat végzett. Utazásairól írt műveinek egy része magyarul is megjelent. *(Homokba temetett városok; Középázsiai utam; Romvárosok Ázsia sivatagjaiban; Indiából Kínába; Harmadik utam Belső-Ázsiába, 1913—1916).* S. munkássága kiterjed Észak-India vallástörténetére, továbbá a görög-kor maradványaira és főleg a skíta-uralom művelődési viszonyaira, valamint a szanszkrit-utáni indiai nyelvekre és azok paleográfiájára. Ezek a tudományos művei sorrendben a következők: *Zoroastrian Deities on indoscythian Coins* (1888); *Zur Geschichte der Pahis von Kabul* (1893); *Kalhanas Rajatarangini or Chronicle of the Kings of Kashmir* (3 vol. text and translation, 1892—1900); *Catalogue of the Sanscrit Manuscripts in the Raghunatha Temple Library of His Highnes the Maharadja of Jamnu and Kashmir* (1884); *Detailed Report of an Archeological Tour with the Buner*

Field Force (1898); *Memoir on Maps Illustrating the Ancient Geography of Kashmir* (1899); *Afganistan in Avestic Geography* (1888); *Notes on Ou-Kong's Account of Kashmir* (1896); *Serindia* (5 vol. 1909); melyben belsőázsiai útjának eredményeiről számol be, továbbá *The thousend Buddhas* (1921). S. mint kartográfus is a legjelentékenyebbek közé tartozik, mert a Taklamankán és Gobi-sivatag, meg a Khüen-Lün-hegylánc ismeretlen vidékeit felvételezte. Tagja a Magyar Tud. Akadémiának, a Magy. Földrajzi Társaságnak, melynek Lóczy-érmét ő nyerte meg először, díszdoktora a cambridgei és oxfordi egyetemeknek és tagja számos külföldi tudományos akadémiának. A háború alatt megkapta az angol állampolgárságot és ez alkalommal bárói rangra is emelték. S. R.

5. *S. Mayer Miksa*, rabbi, szül. Törökszentmiklóson 1865 aug. 23. 1886-ban törökszentmiklósi rabbi lett, 1896. a nagyszombati hitközség élére került, ahol jelenleg is működik. Itt hires jesivát létesített és nagyjelentőségű irodalmi tevékenységet fejtett ki. Szerkesztette és írta a *Magyar Rabbik* c. folyóiratot (1905—10). Egyéb művei: *Hagyomány* (1910—15), *Even Hameir*, *Jahrbuch I—II.* és *Alkalmi Beszédek* (1913). Fontos szerepe van a szlovenszkói zsidóság felekezeti életében: a szlovenszkói hagyományhű rabbik egyesületének elnöke és a szlovenszkói hitközségek szövetségének egyházi feje. S. kiváló szónok.

Steinbach, 1. *Gusztáv*, író, szül. Pozsonyban 1848 febr. 18. Gimnáziumi tanulmányait u. o. végezte, a filozófiát Bécsben. Ott nyerte jogi és filozófiai doktorátusát. Előbb a Deutsche Zeitung és a Neues Pester Journal, 1879. a Neue Freue Presse szerkesztőségének tagja lett. Művei: *Das ungarische Strafgesetzbuch; Ungarische Verfassungsgesetze* (1891); *Jahrbuch des öffentlichen Rechts* (1907); *Franz Deák*. Parlamenti és belpolitikai cikkeket írt. 1889-ben a Concordia bécsi hírlapírók egyesülete nyugdíjintézetének elnökévé választotta meg és haláláig ez intézmény élén maradt.

2. *S. József*, orvos és író, szül. Pécsett 1850 jan. 3., megh. 1927. Az egyetemet Bécsben végezte, ahol egyideig az egyetemi kórház asszistense volt, majd a tengerészetnél működött, később gynekológus lett Franzensbadban. Szerkesztette az Oesterreichisch-Ungarische Badezeitung-ot. Orvosi működése mellett szépirodalmi tevékenységet fejtett ki. Idevonatkozó művei: *Heimatsklänge* (1882); *Übersetzung von Josef Kiss, Gedichte* (1886); *Eigenes und Fremdes* (1888). *Die Stellung der Militärärtzte im Oestereichisch-Ungarischen Heeresverbande*. Ez utóbbi Petőfi három költői elbeszélését is tartalmazza, míg a többieket *Alexander Petőfis poetische Werke* címen 1902-ben adta ki. Ezért a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagjává választotta.

Steinberg *Sámuel*, egyetemi tanár, történetíró, szül. Kőszegen 1857 dec. 16. A gráci egyetemen tanult és u. o. lett filozófiai doktor 1882., 1895-ben pedig a bécsi egyetem magántanára. 1901-ben kinevezték a prágai német egyetemre a történettudományok nyug. rendes tanárává. Nagyszámú tanulmányai, amelyek szakfolyóiratokban jelennek meg, főképpen a XIV.—XVI. századok korát ölelik fel. Főműve: *Nuntiaturberichte aus Deutschland* (1897).

Steinberger *Lajos (Louis)*, feltaláló, szül. Szegeden. Pályáját, mint tájképfestő kezdte. Később Amerikába ment és ott több technikai találmányával nagy sikert aratott. Feltalálta az *Électroset* és a *Filmoid-Flexoid-Insulost*. Chicagoban és St. Louisban a világkiállításokon több kitüntetést nyert. Körülbelül 300 találmányát szabadalmazták. S. igen népszerű ember Amerikában. «Zsidó Edison» néven emlegetik. Jelenleg Brooklynban él.

Steiner, 1. *Fülöp*, festő, szül. Pesten 1812., a bécsi képzőművészeti akadémia anyakönyve szerint Kittseen. Tanulmányait Pesten kezdte, 1837. Münchenbe ment, ahol akkor I. Lajos király alatt új művészi élet virágzott. Arcképeket és életképeket festett és az 1840-es évek közepén Pesten élt. F. B.

2. *S. Gyula*, szobrász, szül. Budapesten 1878. párisi Société des Beaux Arts kiállításán 1909. tünt fel hatalmas méretű *Lavina* szoborcsoportjával. 1910-ben pedig a berlini kiállításon aratott nagy sikert *Michel Angelo* és *Est* c. szobraival. Azóta nyoma veszett. F. B.

3. *S. Ignác*, pedagógus, szül. Szécsényben 1845. Hosszú ideig a lévai izr. elemi iskola igazgatója volt. Felekezeti és héber lapokba írt vallástörténelmi és pedagógiai cikkeket. Fontosabb munkái: *A lévai izr. hitközség története; Joachin és Boaz; Reise in das gelobte Land* és *Ein Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der religiosen Idee im Judentum*.

4. *S. Jesája*, rabbi, szül. Zborón 1851., megh. 1925. Gyermekkorában a büdszentmihályi jesivába került. Innen a liszkai caddikhoz ment, aki nemsokára bizalmasává avatta. A caddik halála után Liszkán akart maradni, de ott üldözéseknek volt kitéve és Bodrogkeresztúrra költözött. Ekkor már a liszkai hívek közül sokan őt tartották a caddik utódjának. A nagyhírű szandeci, szigeti és nadvernai rabbik is elismerték. Híre egyre terjedt. Főképpen a jótékonyságáról beszéltek sokat. A háború alatt nagyon sok menekült is menedékhelyet talált nála. A magyarországi konzervatív zsidóság nagyrésze hívéül szegődött, sőt gyakran nemzsidók is elmentek hozzá tanácsot kérni. 1925. Szandecről jövet megbetegedett az úton és ijar hó 3-án meghalt. T. I.

5. *S. Lajos*, egyetemi tanár, meteorológus, szül. Vácon 1871 jún. 15. A budapesti egyetemen tanult, majd a göttingeni és berlini egyetemeken folytatta tanulmányait s miután filozófiai doktorátust szerzett, a Meteorológiai Intézet tisztviselője lett. 1907 óta egyetemi magántanár, 1917-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta. Magyar és külföldi matematikai, meteorológiai és fizikai szaklapokban számos tanulmánya, a wasshingtoni Terrestrial Magnetiom és a Meteorologische Zeitschrift c. folyóiratokban pedig több értekezése jelent meg. Könyvalakban megjelent művei: *Az 1892. II. Üstökös pályája* (1897); *A Balaton-vidékén az 1901 nya-*

rán végzett földmágnességi mérések eredményei (1902. A Balaton tudományos tanulmányozásainak eredményei c. sorozatban); *Der tägliche Gang der erdmagnetischen Elemente der Kingua Fjord* (1904. Archiv. d. Deutschen Seewarte Hamburg); *A földmágnességi háborgások egy különös alakjáról; Hőmérsékleti viszonyok a dobsinai jégbarlangban.* Újabb nagyobb munkája: *A föld mágneses jelenségei* (1923).

6. *S. Márkus*, rabbi szül. Pozsonyban 1864 máj. 22. 1884—1894-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1893-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1895. pedig rabbivá. 1896 óta bielitzi főrabbi. Művei: *Micha könyve.* (Budapest 1893); *Die Reden an der Bahre S. I. Halberstam*; *Gedenkrede über den Grosspräsidenten der Grossloge in Newyork.* F. D.

7. *S. Pál*, orvostanár, sebész, szül. Pápán 1879 febr. 5. A budapesti egyetemen tanult s itt nyert orvosi diplomát, 1907. pedig a kolozsvári egyetemen lett asszistens a sebészeti klinikán. 1911. egyetemi magántanár, 1919. rendkívüli, majd nyilvános rendes tanár lett. A háborút, mint törzsorvos szolgálta végig. Külföldi orvosi kongresszusokon több előadást tartott. Nagyobb művei: *A prostatatúltengés sebészeti kezelése* (1911., németül 1912); *Sebészeti műtéttan* (1916). Orvostudományi cikkei és tanulmányai külföldi és magyar folyóiratokban jelentek meg.

8. *S. Simon*, tanár, szül. Temesváron 1856 júl. 13., megh. u. o. 1924. A budapesti egyetemen tanult s miután a matematikából és fizikából tanári és bölcsészetdoktori oklevelet nyert, a makói állami főgimnáziumban, majd a temesvári állami főreáliskolában volt tanár az összeomlásig. A magyar iskoláknak román iskolákká történt átalakítás után S. megvált állásától és miután a román állampolgári esküt nem tette le, a temesvári Zsidó Lyceum tanáraként működött haláláig. Sok tanulmányt írt szaklapokba. Önállóan megjelent művei: *A reciprok poláris kúpszeletek nevezetesebb tulajdonságai* (1884); *Népszerű csillagászati értekezések* (1893). Sz. J.

9. *S. Vilmos*, rabbi, szül. Vácon (Pest vm.) 1886 jún. 30. 1900—1910-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1909-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1911. pedig rabbivá. Ugyanakkor a hátszegi hitközség rabbijává választotta meg. Kilenc évi működés után Nagyszentmiklósra került, innen két évi lelkészkedés után Versecre. 1924 óta nagykikindai főrabbi. Művei: *Három arab kézirat az ókairói genizából* (1909); *Emlékbeszédek* (Velika Kikinda 1926). F. D.

Steinhardt *Jakab*, rabbi, szül. Makón 1818 dec. 17., megh. Aradon 1885 febr. 2. Tanítványa volt Ullmann Eleazár makói rabbinak, majd a Chaszam Szófernek Pozsonyban, ahol nagy világi műveltségre is szert tett. Az 1843-iki országgyűlés alatt könyomatos lapot szerkesztett Hirnök cimmel, melyben részletes tudósításokat hozott az országgyűlési tanácskozásokról. Chorin Áron (l. o.) halála után őt hívták meg az aradi főrabbi-állásra. S. elfogadta a meghivást és 40 évig működött Aradon, mint a művelődés és a vallásosság előharcosa. 1868-ban az Izraeliták egyetemes kongresszusán a haladópárt egyik vezére volt. Részt vett az Országos Rabbiszeminárium létesitésében is s az intézet vezérlőbizottságának élete végéig tagja volt. Kiváló magyar és német hitszónoklataival országos hirnevet szerzett. Nyomtatásban megjelent hitszónoklatai: *Egyházi beszéd, tartotta Baján az újonnan épült izraelita templom felszentelése alkalmával* c. alatt. (Arad 1845). *Auftrittspredigt* (u. o. 1845); *A király születésnapján tartott magyar beszéd* (u. o. 1845); *Beszéd, mely az aradi izraelita templomban 1846 aug. 29. a magyar izraelitáktól fizettetni szokott türelmi adó kegyelmes királyi leirat által történt eltöröltetése miatt rendezett egyházi ünnepélyen tartatott* (1846); *Predigt zur Feier der glückl. Genesung Franz Josef I.... in der Synagoge zu Nagy-Várad* (1853); *Rede am Sarge des seligen Herrn Friedrich Gross* (1858); *Rede* (1860); *A korlátozások felfüggesztése alkalmából*; továbbá Löw Lipót feletti emlékbeszede a *Löw Lipót végtisztessége* cimű műben.

Steinhart *Akiba*, rabbi, szül. Liptószentmiklóson 1788., megh. Alsókubinban 1846. Hasonnevű nagyatyja u. o. volt rabbi s ennek művét *Masbir Bór* (Prága 1828) S. adta ki. Egyéb művei: *Kóach hésiv* (Prága 1827) és *Bechór Sór*. Harminc éven át működött hitközségében.

Steinherz *Jakab*, rabbi, szül. Nagypákán (Pozsony vm.) 1856 nov. 24., megh. 1921. 1885-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1885-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1886. pedig rabbivá. Előbb Nagyatádon működött. 1888. a székesfehérvári hitközség választotta meg főrabbijának és haláláig ott működött. Cikkei az Imit évkönyveiben s a Magyar Zsidó Szemlében jelentek meg.

Stella *József*, orvos. Régi olasz családból származott és tanulmányait is Olaszországban végezte. 1711-ben már Pozsonyban működött. A királyi család körül szerzett érdemeiért privilégiumot kapott az uralkodótól, hogy orvosi működését mindenütt, ahol zsidók laknak, korlátlanul fejthesse ki. De Nikolsburgban mégis nehezen leküzdhető összeütközései voltak szabad tudományos működése miatt a hatósággal. Héber könyvet írt *Toceósz Chajjim* c. alatt. Meghalt Bécsben 1720.V. ö. L. *Wachstein*, «Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien». II. kötet.

Sterk *Izidor*, építész, szül. Budapesten 1860. Bécsben tanult és 1892. telepedett le Budapesten. Számos gyártelepen és bérházon kívül több nagy üzletházat tervezett, melyek közül a legnevezetesebb a Révai Testvérek üllői-úti könyvesháza. A Gellért fürdő pályázatain háromszor nyert I. díjat és megkapta a kiviteli megbízást Sebestyén Artur (l. o.) és Hegedüs Ármin (l. o.) építészekkel együtt. F. B.

Stern, 1. *Ábrahám*, polgári iskolai igazgató, szül. Kiskunhalason 1855 jún. 25. A budapesti tudományegyetemen nyert tanári diplomát, 1878—81. a kiskunhalasi református gimnázium tanára volt. 1885-ben a Pesti Izr. Hitközség középiskoláinak hittantanára lett, majd a hitközség elemi fiúiskolájának igazgatójává nevezték ki. Megszervezte s kiváló tanintézetté fejlesztette a

Pesti Izr. Hitközség polgári fiúiskoláját, melynek 1896. történt megnyitása óta igazgatója. 1906–18. elnöke volt az Országos Izraelita Tanítóegyesületnek. A régi nagy tanítók gárdájából való jeles pedagógus, aki értékes munkálkodásával nemcsak a szorosan vett felekezeti, de az egész magyar tanügy fejlődése körül nagy érdemeket szerzett. Ötven éves működése után 1928. vonult nyugalomba. A Magyar Zsidó Szemlében és a Tanügyi Értesítőben számtalan cikke és dolgozata jelent meg. Iskolai könyvei és szakmunkái közül fontosabbak: *Héber nyelvtan; Izrael története* (két kötet, 1901); *Szemelvények a zsoltárokból* és *Szemelvények a prófétákból*. E lexikon revizora.

2. *S. Adolf*, honvédtörzsorvos, szül. Nagykárolyban 1847. Sokat foglalkozott katona-egészségüggyel és 1866. a hadjárat alatt, mikor fölállították a honvédséget, résztvett az egészségügy megszervezésében s előbb dandár-, majd törzsorvos s végül orvosfőnök lett. Szakcikkei a Honvéd, Militär Zeitung, Wehrzeitung és Ludovika Akadémia Közlönye c. folyóiratokban jelentek meg.

3. *S. Albert*, rabbi, szül. Nagykanizsán 1826., megh. Óbudán 1888 jún. 16. A pozsonyi és óbudai jesivákon tanult és ott nyerte rabbiképesítését is. Apósa, a híres Fassel Hirsch nagykanizsai főrabbi ajánlatára Lengyeltóti hitközsége rabbijának választotta meg. 1851—67 között itt működött. Ekkor Újpestre hívták meg, de 1884. le kellett mondania állásáról, mert a reformkövetelések terén oly igényekkel állott elő, amelyek a hívek érzületét elidegenítették tőle. S. gyógyíthatatlan elmekórt kapott, amelybe pár év mulva meghalt. S. igen képzett, nagytudományú modern teológus volt. 1877—79 közt héber nyelven szerkesztette a Hamechakér c. tudományos folyóiratot, melyből három kötet jelent meg. Ebben számos egyházjogi és héber irodalomtörténeti tanulmányt közölt. A hullahamvasztásról, jogi és történelmi szempontból (1874) és a zsidó nevek eredetéről (1864) is írt tanulmányt. Asszimilációs törekvéseinek igazolására nevét megmagyarosította Szterényire. Fiai Szterényi Hugó* természettudós (l. o.) és Szterényi József* báró, volt miniszter (l. o.) S. R.

4. *S. Bernát*, író, hírlapíró, szül. Rigában 1867 jún. 13. Bécsi és müncheni szerkesztőségekben működött sokáig, majd a nagyobb német lapok levelezőjeként Oroszországból, Kelet-Ázsiából és a Balkánról írt tudósításokat. Később a Berliner Localanzeiger, a Berliner Tageblatt, majd a Neue Freie Presse belsőmunkatársa lett. 1900-ban Falk Miksa meghívására Budapestre jött, s itt a Pester Lloyd vezércikkírója, azután a Neue Pester Journal belmunkatársa volt a lap megszüneséig. Művei: *Ludwig der Kunstsinnige; Erinnerungen an Bauernfeld; Fürst Wladimirs Tafelrunde; Altrussische Heldensagen; Die Romanows; Aus dem modernen Russland; An der Wolga; Zwischen Kaspi und Pontus; Von der Ostsee zum Stillen Ocean; Vom Kaukasus zum Hindukusch; Der Sultan und seine Politik; Die moderne Türkei; Abdul Hamid und sein Hof; Jungtürken und Verschwörer; Medizinischer Aberglauben und Geschlechtsleben in der Türkei* (2 Bde); *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Russland* (2 Bde); *Geschichte der erotischen Litteratur* (2 Bde).

5. *S. Gerson*, rabbi, szül. Hegyaljamádon 1858. 1880-ban megválasztották Marosludas főrabbijává, ahol azóta teológiai munkásságot fejt ki. *Jalkut Hagersuni* c. 12 kötetes műve a legnépszerűbb erdélyi haggadista és halachista munkák egyike. További művei: *Ével kovéd; Marbe jesiva* és *Birchasz hanefes*. Sz. I.

6. *S. Ignác*, teológus és pedagógus, szül. Nyitra vm. 1810 körül, öngyilkosságot követett el Szegeden 1865. Évtizedeken át Hódmezővásárhelyen volt tanító az ottani zsidó népiskolában. A kabbaláról írt értékes tanulmánya a Ben Chananja több számában jelent meg és az elsők közé tartozott, akik a modern tudomány szempontjából megvilágították azt.

7. *S. Lázár*, ügyvéd, szül. Bácstopolyán 1860. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ugyanitt szerezte jogi doktorátusát is. A magyar országos ügyvédszövetség megalakításában tevékeny része volt és 1918. elnöke volt a szövetség nagybecskereki osztályának. Részt vett Torontál vm. kulturális életében és a Szabad Líceum megteremtésében. Munkatársa volt a Huszadik Század c. folyóiratnak, majd 1918 után a Szabadkai Hirlapnak és a Bácsmegyei Naplónak. A nagybecskereki zsidó hitközségnek előbb alelnöke, aztán elnöke volt.

8. *S. Max Emanuel (Mendel Ber Stern)*, hebraista, szül. Pozsonyban 1811 nov. 9., megh. Bécsben 1873 febr. 9. A Schmidt Anton-féle héber könyvnyomda korrektora volt, majd a kismartoni zsidó iskolákhoz hívták meg. Itt írta meg *Tiferesz ha-Tisbi* c. epikai költeményét, melyet Bécsben 1840. M. J. Ernst álnéven adott ki. 1840-ben megjelent szatirája *Thurmbau zu Babel* cimen. 1845-ben kezdte szerkeszteni a Kochvé Jicchok c. folyóiratot, melyet a Wieni Csász. Akadémia két izben is támogatott. A császár a «Pro litteris et artibus» aranyérmével tüntette ki, a Deutsch Morgenländische Gesellschaft pedig tiszteletbeli tagjának választotta meg. S. további művei a következők: *König Sauls Glück und Ende* (1833); *Sprüche Salomos* (héber kommentárral, 1833, 2. kiad. 1854); *Siré ha-Jichud* (1840); *Ével Móse* (1840); *Perlen des Orients* (1840); *Zeitstimmen* (1841); *Klänge aus der Vorzeit* (1841); *Das Buch Ezechiel* (1842); *Bész-ha-Széfer* (1842); *Die fromme Zionstochter* (1842); *Toldósz Jiszróél* (1844); *Die Weisheitssprüche des Josua b. Szirach* (1844); *Festgebete der Israeliten* (1844); *Bikuré ha-Ólom* (1851); *Szelichosz* (1853); *Haggódóh* (1854); *Tachkemóni d. Juda al-Charizi* (1854); *Die Rabbinerwahl in Bumesl* (1856); *Lehrbuch des Herzenspflichten nach R. Bachja* (1856); *Chochmosz Selómó* (1858); *Zur Alexander-Sage* (1861); *Ócar ha-milin* (1863); *Móre Nebuchim v. Maimonides, übersetzt* (1864); *Készer Tóra* (1864). S. R.

9. *S. Menachem Mendel*, rabbi, megh. 1834. Előbb kalisi dáján volt, később a máramarosszigeti hitközség élére került, ahol 30 éven át működött. *Derech Emuno* (Csernovitz 1857) c. műve homiletikus magyarázatokat tartalmaz. T. I.

10. *S. Salamon*, rabbi, a XIX. sz. első felében, Alistálon működött, mint apósának, *Friedmann* Salamonnak utóda, amikor ez utóbbit Galgócra hívták meg. Élénk tudományos levelezésben állott Szófer Mózessel és Aszód Judával, mint ezek rèsponsumaiból kitűnik. Egy kocsi gázolta halálra 1858. Utódául fiát, *S. Mózest* választották meg, míg másik fia, *S. Salom Ber* Dunaszerdahelyen volt a század elején rabbisági ülnök.

11. *S. Samu*, orvostanár, szül. Homonnán 1858 nov. 18., megh. Budapesten 1926 szept. 17. A budapesti egyetemen avatták orvossá 1881. Néhány évig Korányi tanár első asszisztense volt. 1889-ben a fizikális vizsgálati módszerek tanából magántanár, később a Poliklinika belgyógyászati osztályának főorvosa lett. Művei: *A fizikális vizsgálati módszerek tankönyve* (1888, 4. kiad. 1905); *Tumor mediartini esete* (1898); *A hepatilis interstilialistól eredő hasvízkór sebészi kezelése* (1900).

12. *S. Sámuel*, orvostanár, szül. Halason 1839 szept. 16., megh. 1900 körül. A prágai és bécsi egyetemeken tanult és a bécsi közkórház orvosa, 1863. egyetemi magántanár, 1870. pedig rendes egyetemi tanára lett a klinikai propaedeutikának. Főbb művei: *Beiträge zur Kenntnis der Funktionen des Nervensystems* (1868); *Die propädeutische Klinik als selbständiges theoretisch-medizinische Forschungs-Institut* (1870); *Diagnostik der Brustkrankheiten von propädeutisch-klinischen Standpunkte* (1877).

13. *S. Selomo Zalman*, rabbi, Rohoncon működött. Tórakommentárjának címe: *Livjász chén* (Prága 1833).

14. *S. Vilmos*, orvos, szül. Nagyenyeden 1891. Tanársegéd volt a kolozsvári egyetemen; 1914. a szebeni hadtest orvoslaboratóriumának vezetője, 1918. Erdély egészségügyi felügyelője volt. Feltalálója a külföldön is elismert Fuchsin-Bouillon Stern néven ismert bakteorológiai eljárásnak. Számos alapvető cikke jelent meg német és francia szaklapokban a szerológia köréből. Kolozsvárott megalapította a Therapia-laboratórium c. műintézetet. Sz. I.

Sterntuch (helyesebben: *Stirntuch*), régi ritus szerint élő zsidónők fövege a haj teljes eltakarására. Lengyelország és Magyarország északkeleti részein a gazdag és előkelő chásszideus asszonyok szombaton és ünnepnapokon nagy fényűzést fejtenek ki a S.-chal, amely gyakran vagyontérő drágakővel van díszítve.

Steuer *Miksa Dávid*, ügyvéd, szül. Homonnán 1871. A Columbia-egyetemen végezte tanulmányait és 1893. kezdte meg ügyvédi működését Newyorkban. Nagy feltűnést keltő perekben képviselte a védelmet és rövid idő alatt nagy népszerűségre tett szert. Számos jótékonysági és politikai szervezet vezetője. Alelnöke az American Jewish Congressnek. B. S.

Stier *Josef*, berlini rabbi, szül. Vágújhelyen 1844 ápr. 12., megh. Berlinben. Pozsonyban, majd a bécsi egyetemen tanult s a breslaui rabbiszemináriumban nyerte el diplomáját. 1872-ben Szombathelyen lett főrabbi, 1890 óta haláláig Berlin egyik rabbija volt. Művei: *Franz Deák* (1875); *Festschrift zur Einweihung der Synagoge in Steinamanger* (1880); *Priester und Propheten* (1884); *Zunz* (1893); *Theismus und Naturforschung in ihrem Verhältnis zur Teleologie* (1896); *Die Ehre in der Bibel* (1897).

Stier-Somló *Fritz**, egyetemi tanár, államjogász, szül. 1873 máj. 21. Berlinben tanult. 1904-ben Bonnban kapott egyetemi katedrát, majd a kölni egyetemen lett az állam- és nemzetközi jognak és politikának rendes tanára. Főbb művei: *Die deutsche Sozialgesetzgebung* (1906); *Das Recht der Arbeiterversicherung* (1912); *Preussisches Staatsrecht* (1910); *Kommunale Wissenschaften und Kommunale Praxis* (1911); *Studien zum sozialen Recht* (1912); *Die Vereinigten Staaten von Deutschland* (1919); *Vom parlamentarischen Wahlrecht in den Kulturstaaten der Welt* (1918); *Die Wandlungen des preussischen Städte-, Landgemeinde-, Kreis- und Provinzialrechts* (1922); *Politik* (1921).

Stiller *Bertalan*, orvostanár, szül. Miskolcon 1837 jan. 23., megh. Budapesten 1922 jan. 3. A budapesti és bécsi egyetemeken tanult. 1874 óta főorvosa volt a Zsidó Kórháznak, melynek később igazgatója lett. 1886-ban magántanár, 1906. udvari tanácsos lett. Értekezései a hazai és külföldi szakfolyóiratokban jelentek meg. Nagyobb szakművei: *Az ideges gyomorbántalmak* (1884, magyar és német nyelven); *A lép betegségei* (1895); *Az ideges gyomorbetegségek; a hashártya betegségei* (1897); *Az asthéniás alkati betegségekről* (1907, magyar és német nyelven); *Glossen zur Radiologie des Magens* (1910).

2. *S. Mór*, jogtudós, szül. Miskolcon 1842., megh. Budapesten 1917. A budapesti egyetem jogi karán végezte tanulmányait, majd ügyvédi oklevelet szerzett és rövid idő alatt a főváros legelőkelőbb ügyvédei közé emelkedett. 1880-ban kiadta törvényszéki szónoklatait *Védbeszédek bün- és sajtóügyekben* címmel. Sok tanulmánya jelent meg főképpen a büntetőjog köréből a Jogtudományi Közlöny és Themis nevű folyóiratokban. 1885-ben megalapította és negyedszázadnál tovább szerkesztette a Jog című heti szakfolyóiratot. 1906-ban jelent meg *Angol parlamenti küzdelmek* c. politikai és közjogi tanulmánykötete. Több évtizeden át a törvényhatósági bizottság tagja volt és élénk részt vett a főváros közügyeiben is.

Störk, 1. *Félix**, német egyetemi tanár, jogtudós, szül. Budán 1851 okt. 20., megh. Greifswaldban 1908 jan. 18., ahol egyetemi tanára volt az államjognak és német közjognak. Nagyobb művei: *Option und Plebiscit bei Eroberungen und Gebietscessionen* (1879); *Das verfassungsmässige Verhältnis der Abgeordneten zur Wählerschaft* (1881); *Handbuch der deutschen Verfassungen* (1884); *Zur Methodik des öffentlichen Rechts* (1885); *Zustimmungsergänzung und Genehmigung* (1898); *Das bürgerliche Gesetzbuch mit der Gesetzgebungsapparate des deutschen Reiches* (1899); *Der staatsbürgerliche Unterricht* (1893). Labanddal együtt szerkesztette az Archiv für öffentliches Recht c. folyóiratot s folytatta a Martens-féle nemzetközi jogforrásgyüjteménynek, a Nouveau Recueil des Traités-nek a kiadását és szerkesztését. S. R.

2. *S. Karl*, orvostanár, szül. Óbudán 1832 szept. 17., megh. Bécsben 1899 szept. 13. A prágai és bécsi egyetemeken tanult, majd Sürk tanár asszisztense lett s ő használta először a laryngoscopot torokbetegeknél. Ezenkívül még más műszereket is talált fel, amelyek később elterjedtek. 1864-ben magántanár, majd rk. tanár, 1891. a laryngológia nyilv. rendes egyetemi tanára és a klinika vezetője lett. Számos műve közül fontosabbak: *Laryngoscopische Mitteilungen* (1863); *Laryngoscopische Operationen* (2. kiad. 1872); *Beiträge zur Heilung des Pareuchym u. Cystenkropfes* (1874); *Mitteilungen über Asthma Bronchiale u. d. mechanische Lungenbehandlung* (1875); *Klinik d. Krankheiten d. Kehlkopfes, der Nase u. des Rachens* (1876—80); *Sprechen u. Singen* (1881); *Die Erkrankungen der Nase, des Rachens u. des Kehlkopfes* (1895—97).

Stomfa (*Stupava* Cs.-Szl.). A Pálffyak védelme alatt már a XVII. sz. utolsó negyedében szervezett zsidó község volt, neves rabbival. Az 1670. évi bécsi kiüzetés után néhány módos zsidó család S.-án telepedett le. 1686-ban lakott ott a gazdag és nagytekintélyű Hirsch Lazels, a bécsi pénzverde ezüstszállítója, ki Oppenheimer Sámuellel együtt néhány, Buda visszavívásánál fogságba esett zsidót nagy váltságdíjjal kiszabadított. Egy másik ott lakó zsidó: Stambe (Stampfen) Mózes 1712. a komáromi katonai őrségnek szállítója volt. Jelenlegi szépstílusú zsinagógája 1803. épült. 1809-ben, midőn I. Napoleon hadserege e vidéket megszállotta, a zsidó hitközség sokat szenvedett. Rabbik: *Katzenellenbogen* Meier 1680 körül; *Eskelesz* Juda 1700; *Srage* Uri 1720—1730; *Jechiel, Michel* b. Salamon 1730—1745; *Kális* Izsák 1750—1783; *Árholcz* Nátán 1783—1791; *Ullmann* Salamon 1793—1797; *Polláh* Lévi 1798—1806; *Tauber* I. L. ?—1829; *Kuttenplan* József 1829—1833; *Binét* M. Márkusz 1835—1849; *Winter* Lázár 1852—1893; *Herzog* M. Sámuel 1897—. (V. ö. Kohn S., *Héber források*; Herzog, *Koroth habottim.*) M. B.

Strakosch *Alexander*, színművész-pedagógus, szül. Eperjesen 1845 dec. 3., más adat szerint Sebesen (Sáros vm.), megh. Berlin-Schönbergben 1909 szept. 16. Miután Sonnenthal felfedezte képességeit, játszott Troppau, Hannover és Budapest színpadjain, majd Párisba ment, ahol a Comédie Francaisenál a betanításnál segédkezett. Onnan hozta őt vissza Laube és alkalmazta játékmesternek. 1879-től kezdve, mint recitátor világhírű volt s Európa minden nagy városában fellépett igen nagy sikerrel s főkép Shakespearet és a német klasszikusokat interpretálta mesterien. Egy időben Erzsébet királyné szavaló művésze volt. Később a bécsi Konzervatóriumban tanárságot is vállalt.

Strasser, 1. *Albert*, közgazdász, szül. 1833. Lissán (Cs.-Szl.), megh. Temesváron 1894. Jogi tanulmányai végeztével a temesvári Lloyd Társulat, majd 1876. az Ipar- és Kereskedelmi Kamara titkára lett. Szerkesztette a Temesvarer Zeitungot, Temesvarer Lloydot, Südungarischer Lloydot, továbbá a Laterne c. élclapot és a temesvári szabadkőművesek közlönyét, az Uniont. D. S.

2. *S. Dávid Júda*, rabbi, szül. Vágújhelyen, ahol atyja *S. Eleazár* rabbi volt. S. 1851—1861 közt Szarvason, majd Kulán működött s itt is halt meg 1888 jan. 26. Teológiai tanulmányokat írt a Ben Chananjába.

3. *S. Eleázár*, rabbi, szül. Rozsnyón 1790., megh. Vágújhelyen 1848 dec. 18. Trieschben és Prágában tanult a jesiván, majd rabbiállást töltött be előbb Nagymagyarban, majd 1830—34-ig Győrben, 1834-től pedig élete végéig Vágújhelyen volt főrabbi. Egyike volt az elsőknek, akik tiszta, irodalmi német nyelven tartották prédikációikat az orthodox templomokban. A Ben Chananja 1859. évf.-ban Löw Lipót örökítette meg emlékét.

4. *S. Miksa*, mérnök, szül. Pápán 1864 dec. 23. A műegyetemet Budapesten végezte, majd hosszabb külföldi tanulmányutat tett. Több vasutat épített, így több hegyi vasutat Galiciában, a Máramarossziget–Kőrösmezei vasutat stb. Épített még több Tisza- és Duna-hidat. Hosszabb ideje főtitkára a Magánmérnökök Orsz. Szöv.-ének és felelős szerkesztője a Közmunkának. Különböző szaklapokban és napilapokban állandóan jelennek meg cikkei, főleg mérnök-gazdasági kérdésekről. V. A.

Strauss *Lajos*, hegedűművész, szül. Pozsonyban 1835., megh. Cambridgeben (Anglia) 1899 okt. 15. Első zenei tanulmányait a bécsi Konzervatóriumban végezte. 1850-ben tartotta első nyilvános hangversenyét — a nagy hegedűművész. Ettől az időtől kezdve sikerekben gazdag élete van. 1864-ben a londoni Filharmóniai társaság szólistája lett. Az angol király királyi zeneigazgató címet adományozta neki.

Strausz *Adolf*, néprajzi író, egyetemi tanár, szül. Cecén (Fejér vm.) 1853 máj. 15. Középiskolái után a Ludovika Akadémiát végezte és egyideig a vezérkarban teljesített szolgálatot, majd a budapesti egyetemen tanult s főleg balkáni országok néprajzának tanulmányozásával foglalkozott. A bolgár-magyar barátság megalapozásában jelentős része van. Kormányküldetésben többízben beutazta a Balkánt és Kis-Ázsiát a világháború alatt is. Az orosz-japán háború alatt a török kormány mellett volt Motzu-Hitu japán császár hivatalos megbízottja. Mint a bolgár néprazi és gazdasági viszonyok kitünő ismerője munkatársa volt Stambulov bolgár miniszterelnöknek és Ferdinánd bolgár király barátságával tüntette ki. Tudományos munkásságának elismeréséül számos magyar és külföldi kitüntetést kapott. S. sokáig volt rendes tanára a Keleti Akadémián keleti országok politikai, néprajzi és gazdasági történetének, majd az egyetemen is ugyanezt adta elő. 1923-ban nyugalomba vonult. Nagyszámú tudományos tanulmánya magyar és külföldi folyóiratokban jelent meg s mint publicista is évtizedekig dolgozott a Hon, Egyetértés, Nemzet, Budapesti Hirlap, Pesti Napló, Pester Lloyd, Neue Freie Presse, Frankfurter Zeitung, Times, Temps, Trnska Constitucia és más nagy lapokba. Szerkesztette a Revue d'Orient, a Gazette de Hongrie és Die Donauländer c. tudományos folyóiratokat. A Magyar Néprajzi Társaság egyik megalapítója és tiszteletbeli tagja. Tudományos, néprajzi tárgyú darabjait (*Orosz-*

japán háború, stb.) többb százszor előadta az Uránia-színház. A közel Kelet országainak etnográfiája szempontjából gyakran alapvető fontosságú szakmunkái: *Bosnyák föld és népe* (1881); *Bosnien, Land und Leute* (1884); *Bosznia és Hercegovina* (1885); *A Balkáni félsziget* (1888); *Voyage au Montenegro* (1889); *Bolgár népköltési gyüjtemény* (1892); *Bulgarische Volksdichtungen* (1895); *Bolgár nyelvtan* (1894); *Bolgár néphit* (1897); *Die Bulgaren* (1898); *Bosznia ipara* (1898); *Páris* (1898); *Románia* (1899); *Bulgária ipara* (1901); *Szerbia* (1903); *Törökország* (1905); *Az új Balkán-félsziget* (1913); *Das Osmanische Reich* (1917) *Grossbulgarien* (1917). S. a zsidó tudományos irodalmat is gazdagította, megírta *A római ghettó történetét* (1929). Egyik legelső kezdeményezője a magyarországi cionista-mozgalomnak s díszelnöke a Magyar Cionista Szövetségnek. Számos alkalommal képviselte huzamosabb ideig a magyarországi cionista szervezetet Londonban és a cionista világkongresszusokon. A karlsbadi cionista világkongresszus megbízásából 1921. tanulmányúton járt Palesztinában s útjáról magyar, német, francia és héber lapokban számolt be. Magyar és külföldi cionista lapoknak állandó munkatársa s a budai hitközségnek egyik vezetője. Kulturális téren igen jelentékeny és lelkes működést fejt ki. A budai I. ker. templomkörzetnek díszelnöke.

Streiml, prémkörítéses kalpag. Az orosz és lengyel zsidók szombati viselete, de csak a tudósok és előkelőek élnek vele rendszerint. A chásszideusok között mindenki. A prémkörítés úgy van szabva, hogy tizenhárom szőrmecsomó tüskéllik ki belőle. Ezzel a tizenhárom törzset szimbolizálják. (József törzsét ugyanis kettőnek veszik, Efraim és Menasse törzsének.) Azokkal szemben, akik a lengyel slachticoktól átvett viseletnek mondják, némelyek a S. viselését a lateráni zsinatig viszik vissza. A zsinat mindenképpen meg akarta bélyegezni a zsidókat és arra kötelezte őket, hogy zsidójelnek állatfarkat tűzzenek a ruházatukra. Mely ruhadarabra kell a megszégyenítő farkat feltűzni, azt nem írta elő a zsinat. A zsidók tehát azt tették, hogy nem is egy, hanem tizenhárom prémdarabbal szegték körül a süvegeiket. Ebben az egyébként ellenőrizhetlen hagyományban a S. 13 ága isten 13 attributumára és a 13 legfőbb hittételre emlékeztet. F. M.

Stricker *Salamon*, osztrák orvostanár, szül. Vágújhelyen 1834., megh. Bécsben 1898 ápr. 2. A bécsi egyetemen tanult előbb jogot, majd orvostudományt. Azután különböző klinikákon működött, mint asszisztens. 1862-ben azonban lemondott a gyakorlatról és az embriológia magántanára lett az egyetemen, ahol Brücke és Oppolzer tanárok mellett működött. 1868-ban rk. tanára lett a kísérleti patológiának és az akkor létesült patológiai intézet igazgatójává is S.-t nevezték ki. 1872 óta az általános és kísérleti kórtan nyilv. rendes egyetemi tanára volt. 1875-ben kinevezték a Császári Tudományos Akadémia rendes tagjának. S. merész újító volt a kórtan tudományában, ahol sok régebbi teóriát kutatásaival halomra döntött. 140 tudományos értekezést írt és azonkívül a következő nagyobb munkákat: *Untersuchungen über die Papillen in der Mundhöhle der Froschlarven* (1857); *Studien* (1869); *Handbuch der Lehre von den Geweben des Menschen und der Tiere* (1871–73); *Vorlesungen über die allgemeine und experimentelle Pathologie* (1877—83); *Studien über das Bewusstsein* (1879); *Studien über die Sprachvorstellungen* (1882); *Über die Bewegungsvorstellungen* (1882); *Studien über die Association der Vorstellungen* (1883); *Physiologie des Rechts* (1884); *Allgemeine Pathologie der Infectionskrankheiten* (1886); *Die Behandlung der Nervenkrankheiten* (1891). Egyetemi tanári működésének 25 éves fordulója alkalmából tisztelői és tanítványai kiadták addig irott tanulmányainak jegyzékét *25 Jahre experimenteller Pathologie* c. alatt. S. R.

Sturm *Albert*, publicista és tanár, szül. Liptószentmiklóson 1851., megh. Budapesten 1909 febr. 14. Papi családból származott. Eredetileg jogi pályára készült, de 1875. tanári vizsgát tett és öt esztendeig tanított is. Később a Pester Journal munkatársa lett. Innen a bécsi Tagespressehez, majd a Neue Freie Pressehez került. Mikor visszajött Pestre, Schnitzerrel együtt megalapította a Neues Pester Journalt. 1886-ban a Pester Lloyd szerkesztőségébe lépett és innen csak tíz év mulva ment el, mikor a Budapesti Tudósító c. félhivatalos könyomatos tulajdonosa lett. Lefordította németre Arany *Buda halálá*-t, amiért a Kisfaludy-társaság tagjai sorába választotta. Önálló munkái: *Kulturbilder aus Budapest* (1875), *Freimaurerische Gedichte. A vértanu* c. ötfelvonásos tragédiájával, melyet Ujvári Béla társaságában írt, dicséretet aratott a Karácsonyi-pályázaton.

Sudo dedájnó, *(h.) bírói mérlegelés*, becslés, diszkréció.

Sugár *Ignác*, kamarai titkár, szül. 1862., megh. Miskolcon 1918. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s ugyanitt lett jogi doktor. Előbb kereskedelmi iskolai tanár volt, majd a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara titkára lett. Közgazdasági és jogi szaklapokban számos tanulmánya jelent meg. Munkái közül jelentősebbek: *Közgazdaságtan* Budapest 1896); *A kisiparos sorsa* (Budapest (1901); *Az önálló vámterület életbeléptetése* (Budapest 1901). V. A.

Sulamit, az *Énekek Éneké*-nek főalakja, jóllehet az ének csak egyszer említi (7. 1). S. egy pásztor menyasszonya volt, de rendkívüli szépsége a tradició szerint heves szenvedélyre lobbantotta Salamon királyt, aki őt meg akarta szerezni háreme számára, de sikertelenül. A név ethymológiailag Sunám leányát jelenti s ezért másik bibliai formája Sunámit s ezen az alapon némely kritikus szerint azonos a *Királyok Könyvé*-ben említett sunámiti Abiséggal, aki Dávid király halála után nagy szerepet játszott a jeruzsálemi királyi udvarban. F. M.

Sulchán Áruch. *Josef ben Efraim Karo* (1488—1575) törvénytára, amely véglegesen szabályozta a zsidó hitéletet. A S. kompendiuma Karo főművének, a Bész Joszef c. munkának, amelyen 35 évig dolgozott. Ez a grandiózus munka az újabb eszmeáramlatok produktuma, mert a módszeresség már olyan mértékben érvényesül

benne, mint amilyent az előtte élt kodifikátorok még nem alkalmazhattak. A halachikus anyag elrendezésében a szelektálás és a modern kritika módszereit Karo alkalmazta legelőször. Nagy elődeitől csak ebben különbözött, egyebekben hozzájuk alkalmazkodott és inkább csak arra törekedett, hogy amit azok kezdtek, teljesebbre építse ki, mint arra, hogy túlszárnyalja őket és újat alkosson. *Bész József* c. nagy műve is nem egyéb, mint Jakob ben Asér (1340) *Arba Turim* (Négy sor) kommentárja. Csakhogy úgy írta meg ezt a kommentárt, hogy hatalmas törvénytár lett belőle. Összegyűjtötte a második jeruzsálemi Templom lerombolása óta keletkezett halachikus döntvényeket, ismerteti és meg is bírálja a rájuk vonatkozó összes kommentárokat és sommázásul megállapítja a végleges haláchát, tehát azt a törvényt, amelyet érvényesnek kell elismerni. Munkájának értékeléséhez tudni kell, hogy maga Jakob ben Asér is úttörő munkát végzett a *Arba Turim* megírásával és ezt az utána következő korok is elismerték, mikor kódexét a Halacha alapművéül fogadták el. Karo is erre építette fel az ő *Bész József*-jét és ezért az ő munkájának méltánylásához is csak úgy juthatunk el, ha legalább nagy vonalaiban ismerjük az alapépítményt. Jakob ben Asér kódexe négy részre oszlik. Az elsőnek *Orach Chájim* (Az élet útja) a címe és a köznapokra, a szombatra éz az ünnepnapokra vonatkozó törvényeket tartalmazza. A második könyv címe *Joré Dea* (A megismerés tana) és a vallásgyakorlat kódexe. A sorozat harmadik része az *Eben Haézer* (A Segítség köve) a házassági jogot, a negyedik rész pedig, a *Chosen Mispot* (A jog paizsa) a polgári jogszolgáltatást adja. Jakob ben Asér kétségtelenül logikusan törekedett az érvényes törvények világos elrendezésére, de csak az addigi zürzavart oszlatta el. Könnyebbé tette az áttekintést, de olyan kódexet, amelyre a gyakorlati életben megnyugvással támaszkodhatott volna a zsidóság, mégsem adott, mert tulságosan részletező és a különböző vélemények felsorolásában oly terjedelmes, hogy nem adhata meg azt a gyors tájékozást, ami a törvénytárak legfőbb érdeme. Ehhez hozzájárul még az a hátránya is, hogy a forrásmunkákat nem jelöli meg. Ezért határozta el magát csaknem másfél század után Karo, hogy kommentárt ír az *Arba Turim*-hoz és rendet teremt a rabbinikus törvényhozás útvesztőiben. Így jött létre az első szisztematikus törvénygyüjtemény. Karo érezhette, hogy a jövő zsidóságának fundamentumát építette ki ebben a munkájában, de ahhoz, hogy köztulajdonná lehessen, még ezt is túlságosan bonyolultnak találta. Ezért írta meg kilenc évvel később a *Sulchan Áruchot*-ot (Terített asztal), a *Bész Josef* kompendiumaképen, még pedig olyan szigorú szabatossággal, hogy azt, a saját állítása szerint, akárki is harminc nap alatt könnyen áttanulmányozhatja. Olyan kódexet akart a zsidóság kezére adni, amely minden kételyt megszüntet és megkönnyíti az eligazodást a rabbinikus törvények labirintusában. Ez a törekvése a legnagyobb mértékben sikerült, még pedig azért, mert módszeresen dolgozta fel az anyagot és ahhoz az alapelvéhez, amely a döntvények végleges lerögzítésénél irányította, vaskövetkezetességgel ragaszkodott. Minden törvényt a legelismertebb döntvényezők véleménye alapján szövegezett meg. Érvényesnek pedig olyan döntvénytismert el, amely három auktoritás azonos felfogását fejezi ki. Mértékadó döntvényezőknek általában Alfasi-t, Maimonides-t és Aser ben Jechiel-t fogadja el. Ha e három kodifikátor törvénymagyarázata egyezik, akkor minden más rabbinikus tekintély véleményét figyelmen kívül hagyja és érvényes törvénynek az ő egyező döntésüket iktatta a törvénytárába. Abban az esetben pedig, mikor Alfasi, Maimuni és Aser b. Jechiel nem mutatnak valamely törvény értelmezésében egyöntetű felfogást, akkor Karo a többségi vélemény után igazodott, illetve azt a véleményt kodifikálta, amelyet e három közül kettő egyezően vallott. A S. hatása és népszerűsége olyan nagy, hogy alig is van még egy munka a rabbinikus irodalomban, amely hozzá mérhető. A zsidóság felismerte nagy értékét, amely főleg abban áll, hogy véget vetett a különböző iskolák és irányok torzsalkodásainak és az egész talmudikus törvényrendszert egy munkába tömörítette. A tudományos világ úgy fogta fel ezt a kódexet, mint a talmudikus törvénytudomány zárókövét. Maga a zsidóság pedig a legmegbízhatóbb útmutatót látta meg benne, a hitélet legfőbb őrét és szabályozóját és abban a tudatban, hogy leghívebben jut benne kifejezésre az ősi vallásos felfogás, önként vetette magát a szuverénitása alá. Ma már csaknem az egész világ zsidósága a S.-ot ismeri el a hitélet alapjául és csupán a reformzsidóság szélső irányzata tett az utolsó évtizedekben kísérletet arra, hogy a tőle való függetlenítésre bírja rá a haladó zsidóságot. De ez az elszakadás csak nagyon kis területre korlátozódott és ma, különösen Magyarországon, még a leghaladóbb hitközségek is hitéletünknek a S. szellemében való restaurálására törekednek. U. P.

Sümegi *Vilmos**, hírlapíró és politikus, szül. Sümegen 1864 ápr. 4. Több lap munkatársa volt. Ő alapította Holló Lajossal együtt a Magyarország c. politikai estilapot, mely a függetlenségi-liberális politika legfőbb szócsöve lett. Később szerkesztette is, majd a lap kiadóvállalatának igazgatója lett. 1904—18-ig állandóan országgyűlési képviselő volt függetlenségi programmal.

Surányi *József**, hírlapíró, szül. Budapesten 1861., megh. u. o. 1918 júl. 17. Tanulmányait u. o. és külföldön végezte, de már előbb hírlapíró lett és több lapba írt tárcákat és novellákat. Kereskedelmi téren is tevékenykedett s nagyobb szabású kiviteli- és behozatali céget alapított. 1901-ben megvette a Pesti Naplót, melynek 1917-ig főszerkesztője volt. Érdemeiért udv. tanácsosi címmel tüntették ki. A harctéren elesett egyetlen fia emlékére nagyobb alapítványt tett hadikórház létesítésére s végrendeletében is nagyobb összeget hagyományozott jótékony célokra. Németnyelvű verses kötete Hans Harding álnéven jelent meg 1890.

Suró, szószerint sort jelent. A temetési szertartás befejezése után ugyanis a temetésen megjelent férfiak két szemben álló sorban sorakoznak és közöttük vonulnak el az eltemetett leg-

közelebbi férfirokonai (nevezetesen: fiai, fivérei, apja, férje) kor szerint, miközben a két sor tagjai héberül a következő vigaszszavakat mondják: Isten vigasztaljon meg titeket (téged) Cion és Jeruzsálem gyászolói közepette. E sorbanállás szertartása elmarad ama napokon, mikor gyászhetet tartani nem kell, illetőleg a gyászhét nem követi közvetlenül a temetést, tehát: ünnepek előnapjain, félünnepeken, ünnepek másodnapjain. F. D.

Suruk, a héber magánhangzó-rendszerben a rövid *u*. *Ú*-nek is kiejtik, sőt a lengyel zsargonban *i*-nek is.

Sussmann *Wolf*, rabbi, szül. Pozsonyban 1825., megh. u. o. 1898. Gyermekkorában a Chaszam Szófer pozsonyi jesivájába került. A mester halála után 4 évig fiánál, a Keszav Szófernél tanult. Innen Sük Mósehoz ment, akinél 5 évig tanult és végül utolsó mestere Perlesz Móse bonyhádi rabbi volt. Előbb a vázsonyi, később a szentgróti hitközség rabbija volt, míg 1868—69. mesterei utasítására elvállalta a budapesti Sász Chevra rabbiságát. Ekkor még nem volt Pesten orthodox hitközség és a Sász Chevra volt a konzervativok egyesülete. S. sokat tett a hitélet kimélyítése érdekében. Az ő és a Deutsch Áron Dávid balassagyarmati rabbi tevékenysége folytán Budán rituális fürdőt építettek. Kéziratait fia, *S. Fisel* budapesti rabbiülnök adta ki *Chalifasz Szimlasz Binjomin* címen. S. 1891. visszatért Pozsonyba.

Sváb *Károly**, főrend, szül. Csongrádon 1829., megh. 1890. Részt vett a szabadságharcban, mint hadnagy, azután nagy kiterjedésű birtokain Csanád- és Torontálmegyékben gazdálkodott. 1875—1885-ig Törökkanizsa országgyűlési képviselője volt, attól kezdve főrend. Elnöke volt az Országos Magyar Zsidó Alapítványi Egyletnek.

Svó *(svá)*, a héber magánhangzó rendszerben más nyelvbeli magánhangzóval vissza nem adható hang neve. Kétféle hangon szolgál ugyanaz a jel. Az egyik: *svó nó* (mozgó, helyesebben folyó) hézag, mely magánhangzó teljes rövidüléséből vagy eltünéséből a volt hangzó helyén megmarad és *ĕ*-nek ejtjük: (torokhangoknál *ă, ŏ, ĕ*-nek és ilyenkor *chatof*-nak nevezik) pl. dóvor (dábár), děvorim (debárim); cházák, chăzákim, chóli, (chŏli). A másik *svó nach* (nyugvó, helyesebben néma svó), melyet egyáltalán nem ejtünk ki és kitétele a mai kiejtésben fölöslegessé vált, inkább más hangtani funkciója tette szükségessé megjelölését. F. M.

Synhedrion, l. *Szanhedrin*.

Sz

Szabadelvűség. Vallásban, politikában, de még a tudományban és gazdasági életben is az az irány, amely arra törekszik, hogy nagyobb szabadságot, több jogot és könnyebb fejlődést biztosítson a társadalomnak és ehhez képest elvi ellensége minden korlátozásnak, főleg azoknak, amelyek a tekintélyek vak tiszteletében, a hagyományban, az öröklött formalizmusban és a történelmi jogban gyökereznek. Ennek az iránynak az a felfogása, hogy az ember boldogsága fontosabb, mint az öröklött formák szentültartása. Az élet folytonos változásai észszerű alkalmazkodást követelnek. Nem szabad hát a fejlődés törvényei alól kivonni a szokásokat és berendezkedéseket sem és ha vannak is közöttük olyanok, amelyek lényegük szerint szentek és sérthetetlenek, csak a tartalmukat védheti meg a multak iránt való tisztelet, de az élet kényszerűségeihez alkalmazkodó formai változást nem utasíthatja el. A lényeget nem érintő és csupán a formák célszerű megváltoztatására törekvő Sz. a zsidó irodalom minden periódusában észlelhető, ha némely korban bujkálnia is kellett és az irodalom mélységeiben húzódott is meg. Ilyen búvóhelye a Sz.-nek a talmudi *Aggada* is. Ez volt az ókori és középkori zsidó közvéleménynek szabad sajtója a hivatalos írásmagyarázattal szemben, amely annyi rendszabályt teremtett, hogy szinte agyonszabályozta a zsidó életet és ezzel magát a vallásosságot is. A zsidó gondolkodás már e korokban is szabadabb mozgást követelt és nem is tűrte el szó nélkül a hagyományok makacs forma-kultuszát. A szigorú rabbinizmussal szemben az Aggada képviseli a Sz.-et és az egész zsidó gondolkodásra jellemző, hogy a Talmud kodifikátorai egyáltalán nem fojtották el a szabadabb gondolkodást, sőt tűrték, még támogatták is és minden szabadelvű nyilatkozatot lelkiismeretesen feljegyeztek. Abban az időben az egész társadalmi élet jóformán az auktoritás elvén épült fel, a vallásos életben pedig a hagyományok tisztelete érvényesült. Aki ezekkel az elvekkel szembeszállt, tulajdonképen az uralkodó hatalommal szállt szembe és ez már akkor is hálátlan szerep volt. Az aggadisták mégis vállalták a kockázatot és épen Istennel példázgattak arról, hogy a népakarat fontosabb tényező, mint a tekintélyek tirannizmusa és a szabadakarat olyan attributuma az életnek, amelytől még az Isten sem akarta megfosztani az emberiséget. Klasszikus plasztikával hirdeti ezt a Sz.-et a következő Aggada: «Mikor Mózes Isten sugalmazására írta a Tórát, az annál a mondatnál: ‚Hadd teremtsünk embert a magunk képmására', feldöbbent. ‚Uram, — szólt Istenhez — az eretnekek úgy magyarázzák majd ezt a fogalmazást, mint ha nem egymagad, hanem más istenekkel együtt teremtetted volna az embert és ürügyet találnak ebben a bálványimádásra.' Mire az Úr igy felelt: ‚Csak írd, amit mondok; aki téves tant akar követni, hadd tegye meg; én azonban erkölcsi példát akarok adni arról, hogy a nagyok ne járjanak mindig a maguk esze után, hanem hallgassák meg a kisebbek véleményét is, mint ahogy én magam is az ember megteremtésének kérdését az angyalokkal vitattam meg, *(Beresit Rabba* 1. 26). Volt az írásmagyarázóknak egy iskolája, amely szünetle-

nül arra törekedett, hogy a Szentírásnak amúgy is súlyos rendelkezéseit még megszigorítsa. Komplikált módszert épített ki erre és ebben nemcsak a Biblia természetes értelmének volt nagy szerepe, de a szavak számértékének, a betüknek, a kötőszócskáknak és sok más egyébnek is. Ezt a módszert rabbi Akiba fejlesztette ki. A hivatalos felfogás nem mert szembeszállni a nagytekintélyű Akibával, de az Aggada meg merte tenni és a szabadelvű írásmagyarázat érdekében maró gúnnyal csúfolta ki a nagy mester túlzásait. És a hatás kedvéért még a travesztálás eszközeitől sem riad vissza, magát Istent teszi meg Akiba kritikusának és a legközönségesebb szólásformákat adja Isten szájára, ami abban az időben, mikor az Isten-névből tabut csináltak és még a kiejtésétől is tartózkodtak, istenkáromlásnak számíthatott. Ez az Aggada a Tóra írása közben mutatja be Mózest. A nagy próféta elmerül a munkájába és egy-egy betűre gyönyörű cikornyákat rak. Az Isten nézi, aztán derűsen arra figyelmezteti, hogy mindezt csak Akibának csinálja, aki «ezekre fogja majd ráaggatni az ő szigorításainak limlomját». Az Aggada Sz.-e a dogmatikus írásmagyarázaton is sok sebet ütött. A hagyományos felfogással szemben, amely a genezist a Biblia nyomán hirtelen elhatározásnak és hat napig tartott munkának tünteti fel, az Agggada azt vallja, hogy Isten számos világot teremtett és semmisített meg, amíg a mait jónak találta. Az Aggadának ebben a szabadelvű felfogásban már az evolució csirái erjednek. Olykor a csodahit ellen is küzdött az aggadikus Sz. Megsemmisíteni nem merte, mert ezzel olyan elképzeléseket irtott volna ki a zsidó néplélekből, amelyek történelmi és költői értékek gyanánt éltek benne és eggyé forrtak a vallásával is. A Bibliában említett csodákról nem lehetett azt állítani, hogy azok nem történtek meg, de abba sem tudott belenyugodni az ókori zsidóság Sz.-e, hogy a nép úgy fogja fel őket, mint a természeten elkövetett erőszaktételt. Az Aggada ennélfogva azt a kompromisszumos formulát találta ki, hogy e csodák képeit a teremtés utolsó órájában fogadta magába az Isten, a megvalósulásuk tehát nem természetellenes, hanem törvényszerű, mert az Istenben éltek kezdettől fogva mint megvalósulásra váró princípiumok. Mindazon kísérletek között, melyeket a vallásbölcselet tesz avégből, hogy összeegyeztesse a csodákat a természet örök törvényeivel, ez a népies, naiv próbálkozás nem a legsikerületlenebb. De mindenesetre dokumentálja a talmudi gondolkodás szabadságát a bibliai szöveggel szemben, anélkül, hogy az abba vetett hitet megrendítette volna. Bőséges anyagot adtak a *túlvilágról* alkotott képzetek is a szabadelvű korrektívumoknak. A túlvilág már a Talmud korában mint az üdvösség és a hibátlan igazság országa élt a nép hitében. A zsidóság csak a túlvilág előcsarnokának, a kereszténység, siralomvölgyének tekintette a földi életet. Az életett már senki sem vette komolyan. És erre a Talmud egészen új felfogással lepi meg a cinikusokat és rezignálókat. Van még valami, ami még a túlvilági üdvösségnél is különb és ez az erkölcs. «Jobb egyetlen óra bűnbánatban és jócselekedetekben ezen a világon, mint az egész túlvilági élet.» Ezt azonban nem kell úgy felfogni, mint a túlvilágba vetett hit tagadását, mert ezt az állítást a következő előzi meg: «Jobb a túlvilág egyetlen órája lelki nyugalomban ennél az egész világnál (*Ábot* 4. 22). Tehát van túlvilág és nagyon üdvösséges az ott való tartózkodás a halál után, de az igazi üdvösséget és a lelkinyugalmat mégis csak a tiszta erkölcsök adják. Ez az aggadikus aforizma mindenesetre érdekesen példázza, hogy minő egyensúlyozó rúddá vált a hagyományos írásmagyarázat a vallás és erkölcs szakadékai fölött a józan meggondolás keskeny pallójára szorult ember kezében. Az ősi Sz. örök dokumentumai a Biblia ama könyvei, amelyek bölcselkedő tartalmukkal tünnek ki: A *Példabeszédek Könyve*, *Jób Könyve* és a *Prédikátor Könyve*. Ezek a könyvek a józan ész sugallatára vezetnek vissza minden erkölcsi normát és nem keresnek ehhez szentesítést a kinyilatkoztatásban, sem mennyei meglátásokban. De elfogulatlanságukat még ennél is jobban az a feltűnő jelenség bizonyítja, hogy nincsenek külön tekintettel a zsidó népre, nemzeti problémával nem foglalkoznak és a zsidó vallásnak egyetlen intézménye sem szerepel a gondolatkörükben. A *papi uralommal* szemben már a próféták éltek a kritika jogával és ezt mindig a szabadelvűbb felfogás érdekében gyakorolták. A talmudi zsidóság már nem a kasztpapság előjogai ellen küzdött, hanem a törvényalkalmazó módszerük ellen, amelyet elavultnak és túlsötétnek tartott. A Sz. még a judikatúrát is a korhoz mért reformokra kényszerítette. A farizeusi zsidóságnak az a talmudi intézkedése, amely a Biblia büntetőszankcióit módosította és a «szemet-szemért» törvény szövegét csak képletesen vette és pénzváltságra értelmezte át, a Sz. diadala volt a szadduceusokkal szemben, akik még az igazságszolgáltatásban is ridegen a Biblia betűihez ragaszkodtak. Minden ősi intézménye között legszentebbnek a *szombati munkaszünetet* tartotta és tartja ma is még a rabbinikus zsidóság. Évszázadokon keresztül a talmudi törvényfejtegetés következetesen arra törekedett, hogy a megtámadhatatlan szentségek közé emelje a szombati nyugalmat. A nyugalomnak körülbástyázása és minuciózus szabályozása már annyi törvényt szaporított, hogy a szombat nem megszabadulást és pihenést hozott a lelkeknek, hanem súlyos terheket csupán. A Talmud gátat akart vetni e túlzásoknak és liberálisabb felfogást követelt, mert «nektek van átadva a szombat nem pedig ti a szombatnak» (*Mechilta Exod.* 31. 13). Ugyanezt mondta Jézus is. A szombat az emberért teremtetett, nem az ember a szombatért. (*Márk* 2. 27). A rabbinikus Sz.-nek ez a finom disztinkciója már akkor szállóigévé válhatott és közszájon forgott. Rokonságot tart ezzel a gondolattal a Talmudnak egy másik mondása is: «Tedd köznappá a szombatodat, csak ne szorulj emberekre!» Kétségtelen, hogy nem szabad ezt szó szerint venni és csupán a munka nagy szentségét akarta glorifikálni, amikor bátran és liberálisan a szombat szentsége mellé vetette. *Ősi szokásjogok* ellen is harcolt a talmudi Sz. és a

házasságjog fejlődésében, különösen a válás lehetővé tételében az ős-sémi felfogással szemben a Sz. érvényesülését látjuk. *Életrendi kényelem* és *gazdasági szükségesség* sem türhetik állandóan a megmerevedett rendszereket és a hagyományos kötöttséget itt is meglazította a talmudi Sz. A szigorú intézkedések enyhítésére pótintézményeket létesített, pl. az *eruv*-ot (l. o.), amely elviselhetőbbé tette a szombati munkaszünetet. Ilyen a *prosbol* is, amelynek formuláját Hillel hozta be, még pedig a szegények érdekében, hogy elhárítsa tőlük a szombatév legnagyobb veszedelmét, a hitelmegvonást. Az emberiség a reformációkban látja a gondolat legbátrabb megmozdulását. A Talmudban is megvolt ez a nagy bátorság. A Szentírásnak sok törvényét egyszerűen hatályon kívül helyezte, azzal a deklarációval, hogy azok oly szoros vonatkozásban vannak a Szentfölddel, hogy más országokban való alkalmazásuk teljességgel lehetetlen. Így szüntette meg a házasságtöréssel gyanusított asszony vízpróbáját is (*Móz.* 4. 5. 11—31). Nyilvánvaló, hogy azt az érvelését, amely az ősi törvények felfüggesztését az ősi földtől való eloldással indokolja meg, csak bázisnak építette a Talmud reformációs törekvései számára, mert hiszen a vízpróbának és sok más törvénynek is semmi kapcsolata sem volt az elvesztett Szentfölddel. A talmudi kor zsidósága korán vette észre az Aggada szabadelvű törekvéseit, örült a könnyítésnek és az újításoknak, de keveselte őket. «Mit használnak nekünk a rabbik, ha nincs módjukban sem a holló husát megengedetté, sem a galamb husát tilossá tenni (*Bábá mecia* 17b). A rabbinikus irodalom nagyjában a talmudi Sz. szellemében építette ki a zsidó hitéletet, de óvakodott a tulzásoktól, amelyek magát a vallást renditették volna meg. F. M.

Szabadgondolkodás, a szemléletnek az a formája, amely az élet jelenségeinek megítéléséből minden teológiai elgondolást kiküszöböl. A Sz. a limine visszautasítja a tradiciót és mindazzal szemben, amit a vallás dogmatikusan lehorgonyozott, a negáció álláspontjára helyezkedik. A tudományos kutatáshoz hasonlóan a szkepszistől vezérelteti magát, de a saját eredményével szemben már nem olyan szigorúan bizalmatlan, mint a tudományos okkutatás. Minden tudományos kutatásnak legfőbb feltétele a kötöttség nélkül való Sz., mert a tapasztalattal igazolható igazságokhoz csak úgy jutbat el, ha a tekintélyektől és a kanonizált elfogultságoktól függetleníti magát. Ezzel szemben a Sz. nem mindig jelent tudományos gondolkodást is, mert olykor már kiinduló pontján is a tagadás álláspontján áll. A rosszul értelmezett Sz.-t a zsidóság terhére írják mostanában, de igazságtalanul. A zsidó vallásbölcselet csak a szabad vizsgálódást engedi meg, de ezt is csak úgy, ha nem bolygatja meg az istenhitben gyökerező alapigazságokat. Az isteneszmével szembe kerülő Sz. nem zsidó vonás, bárha szabadgondolkodók a zsidók között is vannak. U. P.

Szabadka (*Subotica*), SzHSz., szab. kir. város Bács-Bodrog vm., 101,857 lak. A Sz.-i (kongreszszusi) hitközség keletkezése szorosan összefügg azzal a szerződéssel, amelyet Szent Mária városa — a XVIII. sz.-ban ez volt Sz. neve — a kamarával kötött. E szerződés értelmében a város magának tartotta fenn a jogot, hogy görögöknek, örményeknek, zsidóknak és cigányoknak letelepülési engedélyt adjon. E jogával a város először 1775-ben élt, amikor — mint a hitközség irattárában őrzött pecsétes levél tanusítja — Herschel Jakab zsellér kapott engedélyt a letelepedésre. Pár év mulva, amikor a beszivárgó családok száma tizenkettőre szaporodott, megszervezték a hitközséget. A tizenkét alapító közül, Herschel Jakabén kívül, még háromnak a neve maradt fenn. Ezek: Hajduska Salamon kereskedő, Khun József házaló és Löbl Jakab szabómester. A város, úgy látszik, kezdetben nem jó szemmel nézte a zsidó családok szaporodását, amit eléggé bizonyít az a körülmény, hogy csak nehezen, a budai helytartótanács ismételt közbenjárására adott 1799-ben engedélyt templom építésre. Az első letelepülők — zsellérek, földmívelők és iparosok — többnyire szegény emberek voltak, minek következtében a hitközség fejlődése csak lassú tempóban haladhatott előre. Ennek a lassú fejlődésnek állomásai a szegényes templom és a pár év múlva létesített Chevra Kadisa. A hitközség első rabbija Léb Hirschmann volt, aki hosszú áldásos működés után 1860. halt meg Sz.-n. Az első előljárók közül Hubert Jakab, Schreier Jakab, Schäffer Jakab, Eisenstädter Ármin, Geiger Fülöp és Deutsch Jakab nevei érdemelnek említést, akik céltudatos munkával segítették át a hitközséget a szervezkedés első nehézségein. A hitközség fejlődése ezután — párhuzamosan haladva a város fejlődésével — gyorsabb iramot vett. 1852-ben megalakult a zsidó Nőegylet, amely később népkonyhát is létesített és ma is eredményes kulturális és emberbaráti tevékenységet végez. A következő évtizedekben olyan arányokban terjeszkedett a hitközség, hogy szüksége mutatkozott egy új templom építésének. 1901-ben Milkó Izidor, (l. o.) a kiváló író, akkori hitközségi elnök és többek kezdeményezésére Jakab Dezső és Komor Marcell budapesti műépítészek tervei szerint hozzá is fogtak egy művészi stílusú templom építéséhez, melyet 1903. Singer Bernát főrabbi avatott fel. Ezt a zsinagógát saját erejéből kölcsönkötvények kibocsátása útján építette fel a község. A hitélet kimélyítését szolgáló másik intézménye a hitközségnek a Talmud Tóra Egyesület. Miután az államosítás következtében a hitközségnek nincs saját iskolája, a Talmud Tórának kimondott célja éppen az, hogy az állami tanterv szerint heti két órában megszabott hitoktatási időújabb két órával megtoldja. A Talmud Tóra jelenleg Gerson József főrabbi vezetése alatt működik és 200 tanulója van. Új korszak kezdődött a hitközség történetében 1904., amikor Klein Adolf dr. volt kórházi főorvos, v. tartománygyűlési képviselő foglalta el az elnöki széket, aki azóta is megszakítás nélkül vezeti a hitközséget. Első ténykedése volt, hogy minden adóflzetőnek megadta a választójogot és a hitközséget demokratizálta. Az adminisztrációt egészséges alapokra fektette, nyugdíjalapot létesített a tisztviselők számára, modernizálta az istentiszteletet

s pár év alatt kitartó és hozzáértő munkásságával a vezető hitközségek sorába emelte az addig kisjelentőségű vidéki hitközséget. 1914-ben létesült a Patronázs-Egyesület, mely 30 árva gyereket nevel s 1923. nyitották meg a Singer Bernát Szeretetház-Egyesület díszes kórházát, mely jelenleg az SHS. királyság egyetlen zsidó kórháza. Ugyanezen évben alakult meg a Hakoah ifjúsági egylet is. A közéletben jelentős szerepet játszanak: Klein Adolf elnök, Török Ármin honvéd törzsorvos, Barta Antal városi tiszti főorvos, Wilheim Adolf városi közkórházi igazgató. Sz. szülöttei közül többen emelkedtek országos hírnévre, így Milko Izidor (l. o.) író, Telcs Ede (l. o.) szobrászművész és Geréb József (l. o.) a klasszika filológia tanára. A város közgazdasági életét előmozdították: Hartman Rafael (baromfiüzeme 500 embernek ad kenyeret), Steiner Kálmán («Ferrum» vasúti kocsijavítóműhelye 600 munkást foglalkoztat), Roth Ármin kalapgyárában 250, Glied Adolf és Kohn Sándor bőrgyárában 300, Rotmann Imre vasbútorgyárában 150 és a Goldner Testvérek jégszekrény- és bútorgyárában 100 alkalmazott nyer állandó elhelyezkedést. A SzHSz. királyság e második legnagyobb hitközségének lélekszáma 950 családban 5000, akik közül 1285 adófizető. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai a következőképen oszlanak meg: 16 nagykereskedő, 34 gazdálkodó, 336 kereskedő, 27 ügyvéd, 38 köztisztviselő, 26 nagyiparos, 28 orvos, 202 magántisztviselő, 10 vállalkozó, 364 iparos, 2 mérnök, 10 író és hírlapíró, 17 magánzó, 35 munkás és 40 egyéb. A hitközség évi költségvetése 1.100,000 dinár. Hitéleti célokra 500,000, filantropikus és szociális célokra 200,000 dinárt költ a hitközség, amely négy — nyugdíj, kamatmentes kölcsön és jótékonysági — alapot kezel összesen 345,000 dinár értékben. A világháborúban részt vett tagjai közül 54-en estek el. Mai vezetősége: Gerson József főrabbi, Klein Adolf elnök, Hartman József alelnök. Előljárók: Fischer Jákó, Palóc Simon, Mezei Izsó, Fenyves Ferenc, Hercog László, Schreyer Lajos, Lederer Emil, Víg Zs. Sándor, Glied Adolf, Kohn Mózes, Vidor Imre titkár. Főkántor: Basser József.

Szabad költözködési jog. A lakhelyváltoztatás és letelepülés szabad lehetősége. A zsidóság a középkor elnyomottságában nem rendelkezett ezzel a joggal, épen úgy, mint a földesurak jobbágyai. Szabad költözködésüket rendeletekkel és hatalmi erőkkel gátolták és vagyonukat elkobozták, ha nem engedelmeskedtek azoknak a rendeleteknek, melyek a személyi szabadságnak a legkezdetlegesebb követelményeitől is igyekeztek megfosztani őket. Csak II. József egyenjogosító törekvései juttatták a zsidóságot a szabad költözködés jogához és akkor megnyíltak előttük a városok kapui, kivévén a bányavárosokat, ahová zsidó ezentúl sem költözködhetett. II. József 1790 februárban bekövetkezett halála után a városok kiutasították a letelepült zsidókat. Csak 1791 jan. 10. szentesített törvény helyezte vissza a zsidóságot abba a helyzetbe, amelyben volt II. József halála előtt 1790 jan. 1. Az 1840: XXIX. t.-c. (l. *Emancipáció*) rendezi ugyancsak az 1790: XXXVIII. t.-c. értelmében a zsidók letelepülési jogát, de a bányavárosokban való letelepülést ez is tilalom alá veszi. U. L.

Szabadkőművesség. A Sz.-nek az a célja, hogy dolgozzon az emberiség tökéletesítésén. Téves vagy rosszindulatú az a nézet, amely a zsidókat azonosítja a szabadkőművesekkel. Ellenben igaz, hogy a Sz.-ben, ahol az irodalom, tudomány és közélet vezéremberei foglalnak helyet, igen sok kiváló zsidószármazású férfiút is találunk. Természetesen az sem felel meg a tényeknek, hogy a Sz. titkos testület, mert lényege, célja, története közismert. A Sz. — faji, vallási és politikai tekintet nélkül — testvéri szövetségbe egyesíti mindazokat, akik a tudás, felvilágosítás, haladás és a jótékonyság érdekében dolgozni óhajtanak. Története még a XIV. sz. nyúlik vissza és megőrizte a régi külső formákat is. A tagok páholyokba tömörülnek, függetlenül minden országban. A páholyokba csak feddhetetlen előéletű, kellő műveltségű, ideális gondolkozású egyéneket vesznek föl. Az első nagypáholy 1717. alakult Londonban, ahová az első zsidó testvért 1732. vették föl. 1923-ban az egész világon 26,789 páholy működött 3.450,120 taggal. Magyarországban II. József alatt terjedt el a Sz. Már működése kezdetén 17 páholy volt és tagjai között fő- és köznemeseket, főpapokat, írókat találunk. A páholyokban zsidó és zsidószármazású kiválóságok is tevékenykedtek; többek között: Alapi Henrik orvos, Balassa József tanár, Bánóczi József egyetemi tanár, Beregi Oszkár színész, Beck Vilmos operaénekes, Bródi Ernő képviselő, Beck Lajos képviselő, Csergő Hugó író, Eulenberg Salamon udv. tan., Farkas Pál képviselő, Gelléri Mór hírlapíró, Glücksthal Samu, Gál Jenő ügyvédek, Herzel Manó egyet. tanár, Jászi Oszkár író, Kiss József költő, Lendl Adolf tanár, Lazarus Adolf főkántor, Mezei Ernő író, Mezei Mór képviselő, Márkus Miksa szerkesztő, Pikler Gyula egyet. tanár, Palágyi Menyhért író, Pfeiffer Ignác műegy. tanár, Pap Dávid, Pollák Illés ügyvédek, Szatmári Mór képviselő, Szterényi József, Szende Pál miniszterek, Telcs Ede szobrász, Vészi József szerkesztő, Vázsonyi Vilmos miniszter, Visontai Soma képviselő, Ignotus Veigelsberg Hugó író, Vadász Lipót államtitkár. Annak a bizonyítására, hogy nem csupán a zsidóság sorából rekrutálódnak a tagok, felemlítünk néhány kiválóbb más-vallású közéleti vezérférfiút is: Almády Géza fővárosi tanácsnok, Alpár Ignác műépítész, Antal Gábor református püspök, Apáthy István egyet. tanár, Benczur Gyula festőművész, Berzeviczy Albert miniszter, a M. Tud. Akadémia elnöke, Bárczy István főpolgármester, Bókay Árpád egyet. tanár, nagymester, Hajpál Benő ref. pap, Rakovszky István, az Állami Főszámvevőszék elnöke, Thaisz Elek és Török János főkapitányok, Türr István tábornok, Teleki László gróf, Verebélyi Tibor egyet. tanár, Wekerle Sándor miniszterelnök. A szabadkőműves páholyokból számos jótékonysági akció indult ki és sok intézmény létesítése főleg a Sz.-nek köszönhető, többek között a Rabsegélyző-egylet, Hajléktalanok menhelye, Népkonyha, Szünidei gyermektelep, Hülyék nevelőintézete, Melegedő szobák, Gyermekbarát egyesü-

let, Önkéntes Mentő-Egyesület, Betegágyas nők otthona, Gyermekvédő egyesület, Teleia, Siketnémákat gyámolító egyesület, Szabad Lyceum, Ingyen jogvédő egyesület, Ingyen tej, Ingyen kenyér egyesület. A páholyok egyrésze a karitativ eszméken túl politikai feladatokat is tűzött maga elé (általános titkos választói jog, szekularizáció, ingyenoktatás, békepropaganda stb.). A proletárdiktatúra a páholyok működését betiltotta s a diktatúra bukása után sem kezdhették meg működésüket, amelyet a diktaturát követő kormányok is károsnak s veszedelmesnek nyilvánítottak.

Szabados *Sándor*, szocialista író és hirlapíró, szül. Komáromban 1874. Jogi doktorátust szerzett és az ujságírói pályára lépett. A Népszava munkatársa volt, majd az Országos Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője. A proletárdiktatura alatt közoktatásügyi helyettes népbiztos lett és a propaganda meg a népnevelési ügyek vezetője. A kommün bukása után halálra itélték. A Szovjetoroszországgal történt fogolycsere akció révén menekült a halálbüntetéstől. Jelenleg Oroszországban él. Több szociológiai munkát fordított magyarra (Marx, *A kommunista kiáltvány)* és sok agitációs füzetet irt. T. Zs.

Szabadságharc. 1848 ápr. 11. szentesítette a király azokat a törvényeket, melyek alkalmasak lettek volna, hogy új Magyarországot hozzanak létre, élén a független magyar minisztériummal. Az osztrák kamarilla azonban nem akarta ezt tűrni és megkezdte aknamunkáját Magyarország ellen. Felázította a nemzeti kisebbségeket és célját el is érte, horvátok, szerbek, románok és tótok fegyvert fogtak Magyarország ellen. Az illyr propaganda kiáltvánnyal fordult a zsidókhoz is, hogy csatlakozásra birja őket a magyarság ellen, de sikertelenül. Mint Jókai irta: «A midőn a hazának minden másajkú népfajai, a melyekkel a magyar szabadságát megosztotta, a melynek fiait a jobbágyságból felszabadította, földeiken urrá tette, — fegyverrel támadtak ellene, — ugyanakkor a héber faj vérét, vagyonát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkotmányos szabadság megvédelmezésére: — az a héber faj, melyet egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sáncaiból, az a zsidó nép, mely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget a haza milliói között.» Országszerte a legnagyobb lelkesedéssel csatlakoztak a zsidók a magyar ügyhöz, beállottak az önkéntesek közzé, beléptek a honvédseregbe és harcoltak becsülettel, elszántan, amíg csak el nem bukott a szent ügy. (L. *Zsidó honvédek.)* A katonai szolgálaton kívül a legelsők között voltak a zsidó hitközségek, szentegyletek és egyesek, akik önkéntes adományaikat lerakták a haza oltárára, mikor azt a kormány kérte. A hirlapok, a propaganda legfontosabb eszközei, a zsidó ujságírók egész sorát számították legjobb és leglelkesebb munkatársaik közzé. És még egy végtelenül fontos téren teljesítettek a magyar zsidók pótolhatlan szolgálatot: a szállítások terén; ők látták el a készületlen honvédsereget minden szükséges felszereléssel és élelemmel, ami nélkül meg se indulhatott volna a dicső szabadságharc. Nem volt alkalom, amelyet a magyar zsidók fel ne használtak volna a szabadságharc támogatására, mindenütt ott voltak, ahol csak lehettek, ahová a hazaszeretet parancsa rendelte őket. Számtalanszor hangoztatják ezt az osztrák vezérek rendeletei, élükön a hirhedt Haynau, hogy a «Magyarországon lévő izraeliták legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által előmozditották az ottani forradalmat, mely az ő közreműködésük nélkül soha sem nyerhetett volna olyan terjedelmet.» Minden rendelkezésünkre álló adat fényesen bizonyítja ezt és minden részrehajlatlan történetirás tárgyilagosan megállapítja azt, hogy a magyar zsidók, bár jogokban nem voltak egyenlők a állam többi polgárával, de velük teljesen egyenlő mértékben teljesítették kötelességeiket a magyar szabadságharcban, küzdöttek, szenvedtek és minden áldozatot meghoztak, ami tőlük tellett. (V. ö. Bernstein Béla, *Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók*, Jókai Mór előszavával. Budapest, 1848, 344. l.) B. B.

Szabadszállás, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 8014 lak. A szabadságharc előtt Sz.-on nem engedtek meg a zsidóknak a letelepedést, sőt éjjeli szállást sem kaphattak itt, úgy hogy ha a szomszédos községekből vásárok alkalmával Sz.-ra jöttek, még az éjszaka beállta előtt távozniok kellett. A szabadságharc után megszünt a tilalom, néhány zsidó, így Stern David, Scheibel Marton és Löwinger Marton nevezetűek beköltöztek és 1858. megalapították a Sz.-i (orthodox) hitközséget. Templomot épitett, majd rabbit választott a hitközség Kalisch Mayer személyében, aki 1924. bekövetkezett haláláig működött. A forradalmakig szépen fejlődött a hitközség, de azután sokan elmenekültek és elköltöztek Sz.-ról, úgy hogy a hitközség tagjainak száma erősen leapadt. A Chevra Kadisa 1862. alakult s jelenleg Stern Sámuel az elnöke. A hitközseg 4800 pengős költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Fülöpszállás község tartozik és lélekszáma 79, a családok száma 38, adót 38-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 gazdálkodó, 1 szabadpályán levő, 14 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 orvos, 8 iparos, 9 magánzó es 1 egyéb. A hitközség 9 tagja vett részt a világháborúban s közülök 1 esett el. Az ellenforradalomnak is egy hitközségi tag esett áldozatúl. A hitközség mai vezetősége: Stern Ödön elnök, Löwensohn Fülöp alelnök, Faragó Izidor pénztarnok, Fürst Miksa, Engel József, Böhm József és Stern Dávid előljárósági tagok.

Szabbataj Cevi. Eszéki István nagybányai iskolamester *Jézus Messiás* c., 1667. előadott hitvitázó drámájában fordul elő először a magyar irodalomban S. neve (l. *Almessiások).* A dráma Jézus messiási voltának bizonygatása. Az érvek hatása alatt a zsidó rabbi is áttér a katolikus hitre. Kármán József (Uránia 1795) a magyarországi zsidó nagygyűlésről irt cikkeben szintén megemlíti S.-t, mint akinek szereplése részben okot adott a Messiás megérkezéséről vitatkozó zsidó zsinat megtartására. Zs. I.

Szabó, 1. *Ármin*, orvos, szül. Miskolcon 1863. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Pár évig körorvos volt, majd Miskolcra került, ahol 1909. mint tiszti főorvos a városi orvosi hivatal

vezetője lett. Elnöke a Miskolci Orvosszövetségnek. Közegészségügyi kérdésekről több tanulmányt írt helyi és különböző szaklapokban. V. A.

2. *Sz. Ernő**, tanár, szül. Pápán 1872. A budapesti egyetemen tanult. Filozófiai doktorátust és középiskolai tanári oklevelet szerzett, aztán Győrött, Aradon, majd Bpesten az áll. főreáliskolában működött. Nyelvészeti cikkei a Magyar Nyelvőrben, pedagógiai értekezése a Magyar Pedagógiában jelentek meg. Önállóan megjelent munkája: *A történeti vígjáték a magyar irodalomban.*

3. *Sz. Ervin**, szociológus, szül. 1887., megh. Budapesten 1918. Egyetemi tanulmányai elvégzése után a Fővárosi Könyvtár tisztviselője, majd igazgatója lett. Legnagyobb érdeme, hogy működése alatt a Fővárosi Könyvtár nagyot fejlődött s úgy szervezettségét, mint anyagának méreteit tekintve, egyike lett a legelső könyvtáraknak. Sz. a szociológia terén úttörő munkásságot fejtett ki. Ő tekinthető a szindikalizmus első teoretikusának Magyarországon. A szociológia problémakörében mozgó művei közül legjelentősebbek: *A szocializmus* (1906); *Szindikalizmus és szociáldemokrácia* (1908); *A városi múzeumok feladatai* (1913); *Gazdasági szervezet és háború* (1915); *A középeurópai vámszövetség angol megvilágításban* (1916); *Munkásképzés és munkáltató érdek* (1917); *Freihandel und Imperialismus* (1918); *A magyar jobbágyfelszabadítás országgyűlési története 1847—48.* (1918). Lefordította két kötetben Marx és Engels válogatott műveit.

4. *Sz. Imre*, író és ujságíró, szül. Érsekújvárott 1883. Pályáját mint német ujságíró kezdte Budapesten a Neues Politisches Volksblattnál. Első irodalmi dolgozatai is itt jelentek meg. Majdnem minden progresszív pesti ujságban jelentek meg cikkei. Írásainak jellegzetessége: élénk meseszövés és szelid, mikszáthi humor. Számos művében aktuális problémákat tárgyal, *F. 25.* c. ujságregénye, amely irodalmi emléket akart állítani a zsidók háborús hősiességének, a zsidóellenes sajtó részéről heves kritikában részesült. Könyvei közül komoly irodalmi sikert *Mózsi* és *Ildikó* és a *Házmesterlány* c. hosszabb novellája, továbbá *Az utolsó máglya* c. történeti regénye ért el. Nagysikerű regénye még *Szent Eliz.* Lefordította Ossip Dymownak *Szomorúságának Énekese* c. drámáját, amelyet nagy sikerrel a kolozsvári Magyar Színház mutatott be 1926. Színre került néhány egyfelvonásosa és kötetekremenő útleírásai jelentek meg beszarábiai, moldvai és a közelkeleti útjairól. E lexikon munkatársa. D. S.

Szabolcs *Ernő*, színigazgató, szül. Budapesten 1887. Elvégezte a bécsi Handelsakademiet, később azonban színészi pályára lépett s a Városligeti Színkörben, majd a Király Színházban játszott. 1920-ban a Vígszínház titkára, 1923. a Fővárosi Operett Színház rendezője, majd igazgatója lett.

Szabolcsi, 1. *Bence*, zeneesztétikus, *Sz.* Miksa fia, szül. Budapesten 1899. Az egyetemet Lipcsében végezte és doktorátust tett. Zenekritikái és esztétikai tanulmányai a Budapesti Szemlében és más folyóiratokban jelentek meg. A Zenei Szemle főszerkesztője. Önállóan megjelent művei: *Arégi magyar zeneköltészet problémái* (németül is); *A magyar főúri zene a XVII. században; Mozart; Tinódy.* S. B.

2. *Sz. Lajos*, író, szerkesztő, *Sz.* Miksa fia, szül. Budapesten 1890 okt. 17. Egyetemi tanulmányokat folytatott és filozófiai doktorátust szerzett. Fiatalkori versei Kiss József lapjában, a Hétben jelentek meg, s e lapnak irodalmi és színházi rovatába is dolgozott. 1908., 1911-ben az Egyenlőség helyettes szerkesztője lett, majd Sz. Miksa halála után, 1915. átvette a lap felelős szerkesztését. Ekkortól kezdve kizárólag zsidó felekezeti, publicisztikai, irodalmi és társadalmi munkásságot fejt ki. 1918-ban *Mi az igazság?* c. propagandakönyvet adott ki, mely élesen foglalt állást Ágoston Péter és Jászi Oszkár tudományos antiszemitizmusa ellen. A világháború utáni időkben lapjában szembeszállt a hevesen tomboló antiszemitizmussal és a liberalizmusért, valamint a numerus clausus megszüntetéséért folytatott harcot. Vázsonyi Vilmossal és Hevesi Simon főrabbival együtt megalapította a Központi Zsidó Diáksegítő Bizottságot, mely öt év alatt a külföldre kényszerült magyar zsidó diákokat támogatta tanulmányaik elvégzésében. Önálló munkái: *Rokoko* (versek); *Vasárnapok* (versek); *Uj versek*; *Schönbrunni kaland* (egyfelvonásos); *Henry Becque* (tanulmány). Zsidótárgyú munkái: *Az új héber költészet története* (1908). *Az emancipáció 60 éves története* (1917); *A csillag fia* (történelmi regény Bar-Kochbáról, 1918): *A leveleki menyegző* (melyben a kállói csodarabbiról szóló legendakört dolgozza fel, 1920); *Az áruló* (Josephus Flaviusról szóló tragédia, 1922); *A föld* (a magyar zsidóság problémáit tárgyaló regény, 1922); *Délibáb* (novellák, elbeszélések és chásszideus történetek, 1927); *Háromegyfelvonásos* (1926). V. A.

3. *Sz. Miksa*, író, szerkesztő, szül. Turán 1857 aug. 17., megh. Balatonfüreden 1915 jún. 17. Tanulmányait jesivákon kezdte, majd vidéken házitanítóskodott, később a szemináriumba járt, végül ujságíró lett. Először a Debreczeni Ellenőrnél dolgozott, de csakhamar sikerült magára irányítani a közfigyelmet az egész pályájára döntő jelentőséggel biró tiszaeszlári vérvád idején. Ujságírói képességei kibontakoztak azokban a cikkekben és riportokban, melyeket a vérvádról a Neue Freie Presse és a Pester Lloyd hasábjain írt a helyszínen szerzett tapasztalatok alapján. Eötvös Károly szerint Sz. bogozta ki a per legnagyobb rejtélyét, a tiszadadai hulla-úsztatás ügyét. Sz.-t bátor és sokaknak kellemetlen ujságírói munkássága miatt akkor kitiltották Nyiregyházáról és Istóczyék véres merényletet is követtek el ellene. Mikor a «nagy per» főtárgyalásra került, ennek drámai eseményeit Sz. tudósításai alapján közölte az európai sajtó nagy része. Ezután egy ideig a Pester Jüdische Zeitung c. héber betűs német napilapot szerkesztette, majd 1886. Bogdányi Mórtól átvette az Egyenlőség (l. o.) kiadását és a lapot szerkesztette egészen 1915. bekövetkezett haláláig. Sz. három évtizedes szerkesztői és publicisztikai munkássága észrevehető nyomokat hagyott a magyar zsidóság történetében. Sz. kitartóan azt a gondolatot pro-

pagálta az Egyenlőségben, hogy a zsidóságot Magyarországon nem fajnak, hanem felekezetnek kell tekinteni. Lelkesen támogatta a magyar nyelvű hitszónoklat rendszeresítését a pesti templomokban és azt a mozgalmat, amelynek eredményeképen a millenium alkalmával 3000 zsidó magyarosította meg a nevét. A magyar zsidó hirlapírás egyik megteremtője, aki sok kitűnő publicistát nevelt és sok jeles tehetséget fedezett fel a magyar-zsidó irodalom számára. 1889-ben Vázsonyi Vilmossal együtt rendszeres sajtóhadjáratot indított a recepció érdekében, mely 1895. sikerre is vezetett. Hasonlóképen eredményes volt a zsidó autonómiáért folytatott mozgalma. Mint publicista, a fölényes tudás, az elragadó lendület és a bátor szókimondás fegyvereivel harcolt az antiszemitizmus, a Talmud meghamisítása és a zsidó irodalom félreismerése ellen. Ez utóbbi harcos-propaganda munkásságának hatása alatt alakult meg az IMIT (l. o.) és az OMIKE (l. o.). Termékeny s értékes irodalmi működésének java is a zsidó felekezetiség eszméjét szolgálta. Munkái: *Magyar Szánhedrin* (Talmudfordítás, 1878); *Olasz zsidók között* (1903); *Német zsidók között* (1903); *Hitvita* (1906); *Zsidó témák* (két zsidó regény, 1907); *Gyöngyszemek*. Szerkesztette és részben írta *A zsidók története* c. hat kötetes nagy munkát (1908—1909), amely Graetz világhírű könyvének magyar átdolgozása. V. A.

Szabolcsi zsinat. Szt. László hívta egybe 1092. Az ország nagyjain kívül, az esztergomi érsek vezetése alatt megjelentek a gyűlésen a püspökök, apátok és a többi papok. Főleg egyházi kérdések kerültek megtárgyalásra, majd ezzel kapcsolatban zsidókra vonatkozó határozatokat is hoztak. Eltiltották a keresztények és zsidók közti vegyesházasságot, zsidónál rabszolgaságban lévő kereszténynek elrendelték a felszabadítását és kimondták, hogy szerszámainak elvesztésére ítéltessék az a zsidó, akit vasárnap, vagy más ünnepnapon munkán érnek. A Sz.-nak e határozatai nyitották meg a magyar zsidó törvények későbbi sorát (l. *Kálmán zsidó törvénye)*, bár ezeket még csak a keresztény buzgalom diktálta és nem az a szándék, hogy a zsidók jogait megcsorbítsák. U. L.

Szaboreusok (héb. *szevoroim)*, azon korszak tudósainak elnevezése, amely közvetlenül az amorák (l. o.) után következett. A Sz. 499 és 650 közt éltek és a Talmud-szöveg végső simítását végezték. A Sz., mint előttük az amorák s utánuk a gáónok (l. o.), a nagy Akadémiák vezetői voltak Babyloniában, a zsidó kultúra legfőbb gócpontjában (a XII. sz.-ig). Serira gáón egyik levelében a Sz. működését az utolsó amorának, Ravinának a halálával kezdi, tehát épen 499. A *Szeder Tannaim vaamaraim* c. krónika is rövidnek tudja a Sz. működését. Serira gáónt., a Sz. utódától tudjuk azoknak sorrendjét is. Eszerint csupán egy félszázadig működtek volna a Sz., de mintnogy a gáónok, mint iskolafők is egyenesen utódaik voltak és a Sz. legjelentékenyebb ismerőjének, Abraham ibn Daudnak krónikája szerint 689. ett a pumbaditai iskolafő gáón, ennélfogva addig az ideig valamennyit Sz.-nek kell tekinteni s így az öt generációt számlál; ezeknek elsejét Mar Joszé reprezentálja s ő már a Talmud befejezése után működött. Működésüket Serira gáón így jellemzi: «Azután (t. i. Ravina, az utolsó amoreus halála után) amorák nem voltak, de voltak tudósok, akiket Sz.-nak neveztek s akik az amorákhoz hasonlóan hoztak döntéseket s mindent (t. i. olyan Misna-szövegeket, amiket az amorák nem magyaráztak meg), amit magyarázat nélkül hagytak, világosan megmagyaráztak». Ebből is következik, hogy a Sz. lényeges toldást már nem adtak a Talmud-szöveghez, de magyarázataikkal bővítették azt s ezek főkép olyan nehezebb részletekre vonatkoztak, amelyeket az amorák eldöntetlenül hagytak. Ezek a magyarázatos részek azután bekerültek a Talmud-szövegbe, mint azt maga Serira gáón bizonyítja; ilyen van pl. a *Kiddusin* traktátusban. Fontosabb ennél azonban abbeli működésük, amely a Talmud meglevő és változatlanul hagyott szövegének megszerkesztésében állott a *Szeder Tannaim vaamoráim* szerint. Eszerint a Sz. nem jegyezték oda saját s esetleg az amorákéval ellentétes döntéseiket, hanem «csupán meghatározták a Talmud szövegének és fejezeteinek elrendezését». Ezért a Talmud végleges elrendezőinek és szerkesztőinek a Sz.-kat kell tekinteni. Utánuk a gáóni kor (l. o.) nem változtatott már a szövegen és annak beosztásán. Ezt a munkát a két utolsó szaboreus, Giza és Simuna fejezték be. (L. még *Tannaiták*, *Amórák* és *Gáoni korszak).* S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos, Sabora (Jew. Enc. 1904); Graetz, Geschichte der Juden V.; H. Strack, Einleitung in den Talmud; Mielziner, Introduction to the Talmud (1894); Oppenheim, Die Bedeutung des Namens der Saboräer (Berliner's Magasin III.); Weiss, Der IV.; Halevy, Dorot ha-Risonim III.; Brüll, Entstehungsgeschichte des Babylonischen Talmud als Schriftwerk (Brüll's Jahrbuch II.); Neubauer, Mediaeval Jewish Chronicles.

Szadduceusok (héb. *Cadukim*, gör. *szadukaioi)*, a farizeusokéval ellentétes párt a zsidó állam utolsó századaiban. Minthogy a kohaniták, a törzspapság és a főpapok Sz. voltak, ők uralták ezt a pártot, amely Biblia betűszerinti szövegéhez ragaszkodott s a szóbeli hagyományt és magyarázatot nem fogadta el. Eredetüket maguk a Sz.-ok Cadok főpapra vezették vissza, akinek családja Salamon király kora óta egészen a Makkabeusokig betöltötte a főpapi széket. Tulajdonképen az egész arisztokrata és hellénizáló pártot nevezték így s a gazdagok nagyobbrésze odatartozott. Josephus szerint egyebük sincs, csupán gazdagságuk *(Antiquitates* XIII. 10. §. 6.). Az Új-Testamentum a főpapokat és pártjukat Sz.-nak minősíti. *(Apost. Cselek.* 5. 17., 23. 6., 22. 30.; *János evang.* 7. 30.. 11. 47., 18. 3. és Josephus *Antiquitates* XX. 9. §. 1.) A Sz.-ok a nemességet és gazdagságot reprezentálták s céljuk politikai, ill. hatalmi volt. A nép sorsát maguk akarták kezeikben tartani és intézni s ilyen célzattal tárgyaltak Rómával és más nemzetekkel. Vallásosságuk inkább külsőségekben állott. A Sz. görög befolyás alatt álltak és ellentétben a farizeus felfogással, elvetették a nemzeti feltámadás hitét s a lélek halhatatlanságát is tagadták. A vallás szokásai és szertartásai közül a bibliaiaket tartották meg, de a szóbeli hagyományt elvetették s a farizeusok döntéseit és megállapításait filozófiai érvekkel cáfolták meg. A népi hagyomá-

nyok mellőzésével arra törekedtek, hogy csak a Tóra törvényei érvényesülhessenek a zsidó életben. Kétségbevonták a holtak feltámadását is, minthogy a Tóra nem ígéri a feltámadást, de még csak meg sem említi. A Tóra minden szavát szószerint való értelmében magyarázták és még akkor is ragaszkodtak ehhez a betűkultuszhoz, ha ezzel magával a tórai szellemmel jutottak is ellentétben. Így szó szerint vették a «Szemet szemért» szóképet is, holott ez csak a részrehajlatlan igazságszolgáltatás frázisa a Szentírásban, de a héber büntetőjog sohasem alkalmazta, mert ellentétben áll a Biblia szellemével. Nem ismerték el a szombati életet megkönnyítő eruvot (l. o.) és nem engedték meg a fogadalmak feloldását. Tiltották a méz élvezetét is, mivel az is tisztátalan állat terméke. Számos új tilalmat állítottak fel. Így pl. nem engedték a halat másképen megenni, csak úgy, ha azt rituálisan vágták le, mint a szárnyast, vagy a szarvasmarhát. Az eskü szabályait is szigorították. Egyébként pazar módon gondoskodtak a szegényeknek közpénztárból való ellátásáról. Amikor uralmon voltak a Szanhedrinben, oly szigorúan ítélkeztek, hogy ennek visszahatása mutatkozott akkor, amidőn Salómé-Alexandra királynő alatt a farizeusok kerülvén túlsúlyra, ezek belátással és bölcsességgel ítélkeztek s a Sz. törvénykezését felfüggesztették. Ez a nap népünnepély napja volt. A Sz.-ok mint jogászok messze elmaradtak a fárizeusok mögött s főképp a zsidóknál már akkor elavult megtorlási jogot érvényesítették. A felelősségrevonást kiterjesztették a tulajdonosra, ha annak rabszolgája, ökre vagy szamara kárt okozott; míg ezzel szemben a fárizeusok elénk különbséget tettek kártalanítás esetében is gondolkodó és ész nélküli lény között. Elismerték a fiú-utód halála esetén a leánygyermek teljes vagyoni örökösödési jogát. A Bibliában előírt papi előjogok gyakorlásához csökönyösen ragaszkodtak oly időben is, amikor az áldozások szimbólikus értelme nyilvánvaló volt (l. *Áldozás* címszót). Ellenezték a fárizeusoktól megvalósított szukkószi népünnepélyeket és eltörölték a fárizeus jogi formulát, pl. válóleveleknél a «Mózes és Izráel törvényei szerint» kifejezést elhagyták, polgári hivatalos okmányaikait pedig úgy kezdték: «Miután a Legfenségesebb főpapja . . .». Valamennyi ellentét azonban megszűnt a zsidó állam utolsó évtizedeiben s csupán scholasztikus kontroverziákról tudunk közöttük a tannaiták korában. Az állami önállóság utolsó évtizedeiben pedig, csupán mint szükséges politikai párt állottak a Sz. a Boethusiánus főpapok vezetése alatt, de Josephus és a Talmud egyező megállapításai szerint (*Antiquitates* XVIII. 1. § 3. és *Jóma tract.* 19b.) a papság hallgatólag elismerte a fárizeusok döntéseit a Szanhedrinben, ahol az Av-Bész-Din (ülnök) a fárizeusok jogtudósai közül került ki, jóllehet az elnök maga a szadduceus főpap volt. Később a fárizeusoktól megállapított szertartásokat, a tefillin rendszeres használatát is vonakodás nélkül elfogadták (*Szanhedrin* 33 b.). A jeruzsálemi Templom lerombolása után a Sz. teljesen eltünnek, de némely tradíciójukat a szamaritánusok átvették. *Kohelet* Könyvét eredeti és első formájában valószínűleg egy szadduceus szerző írta Paul Haupt és Graetz szerint, az apokrif *Szirach* Könyvét, mely sem hallhatatlanságban, sem feltámadásban nem hisz, Geiger A. szerint szintén Sz. írták, sőt ugyancsak ő szerinte a *Makkabeusok* I. Könyvét is. Az Új-Testamentum a Herodiánusokkal azonosítja a Sz.-at (*Máté* 3. 7, 16. 1, 6, 11; *Márk* 12. 18), aminek értelme ugyanaz, mint a Boethusiánus fogalom. Utóbbiakból kerültek ki tudvalevőleg Herodes alatt a főpapok, miután Boethius főpap unokáját, Mariamnét, maga Nagy Herodes vette feleségül s ezáltal Herodes és ivadékai alatt a Sz. politikailag felül voltak. A Boethusiánus alkalmazása az Új-Testamentumban szintén a Sz.-ra vonatkozik (*Máté* 22. 23, 24; *Márk* 12. 18; *Apost. Cselek.* 4. 1, 5. 17, 23. 6—8). János evangelista egyszerűen főpapoknak nevezi a Sz.-at (7. 23, 45; 11. 47, 57; 18. 3). A Boethusiánus és Sz. kifejezést a Misna és Baraita vegyesen használják a tannaita-korszakban, míg később, az amórák korában a «Caddukim» eretnekséget jelent s azonos a *minim*-mel, a gnosztikusokkal. A középkori és újkori cenzura hatása alatt a Talmud-szövegbe az eretnek megjelölésére a «minim» helyett sokszor Caddukim-ot írtak, mivel a kereszténységet is «minim»-mel jelöli a Talmud (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya, Farizeusok és Esszénusok* címszókat). A Sz. egy külön töredéke csak a legújabb időben vált ismeretessé. Ez «Újszövetség» név alatt külön szervezkedett és Damaskusba húzodott félre. Szigorúan papi szervezet volt. Egyesek szerint az abessziniai falassák szintén Sz. (L. *Fárizeusok* és *Esszénusok* birodalmát.) S. R.

Szalai, 1. *Emil**, ügyvéd és jogi író, szül. Makón 1874. A budapesti tudományegyetemen jogot hallgatott. 1900 óta gyakorló ügyvéd Budapesten. Már kora ifjúságában hírlapírással foglalkozott és a Magyar Ujság munkatársa volt. Echegaray több drámája az ő fordításában került színre a Nemzeti Színházban. Szorgalmas munkatársa volt a jogi folyóiratoknak is. Éveken át folytatott agitációjának köszönhető, hogy Magyarország is csatlakozott a szerzői jog nemzetközi védelmét szolgáló berni Unióhoz. Művei: *A szerzői jog a katonai büntetőtörvényben; A magyar szerzői jog; A berni Unió.*

2. *S. Oszkár*, író, szül. Bécsben 1879. Oszkár bácsi néven a budapesti gyermekek ismert mesemondója. Több kötet eredeti mesét írt, sok idegen munka átdolgozásával gazdagította a magyar ifjúsági irodalmat és gyermeklapot is szerkeszt. Legismertebb munkája *Zsidó mesék* c. 1928. jelent meg.

Szalárd (Sălard, R.) nagyk. Bihar vm.-ben A Sz.-i orthodox hitközség 1871. alakult. Első előljárói: Löwy Salamon, Fried Ignác, Weisz Mór és Lindenfeld József kereskedők voltak. Első rabbijául Kohn Hermannt választotta a hitközség. A hitközségnek egy temploma van, melyet tagjainak önkéntes adományaiból 1901. épített. Intézményei: a Chevra Kadisa és a Nőegylet, mely Fenakel Sámuelné elnöklete alatt áll. Tagjai közül László Andor vezet egy 800 holdas mintagazdaságot. Évi költségvetése 80,000 lei, melyből 20,000 leit költ szociális és filantropikus célokra

A hitközség lélekszáma 175, családok száma 35, adót 35 fizet. Foglalkozás szerint: 1 gazdálkodó, 16 kereskedő, 2 orvos és 16 iparos. A hitközség mai vezetősége: Schwarc Izsák kerületi főrabbi, Marmorstein Ábrahám rabbi, Berger Lipót elnök, Weisz Andor gondnok, Stein Izidor pénztárnok, Welkovics Samu és Weiszmann Ignác választmányi tagok.

Szalárdy *Mór (rákosfalvi)*, orvos és orvostudományi író, szül. Budapesten 1851., megh. u. o. 1914. Tanulmányait Bécsben, Párisban és Londonban végezte. 1876-ban nagy propagandát indított a törvénytelen gyermekek jogi, társadalmi és egészségügyi védelme érdekében. Eszméinek gyakorlati megvalósítása végett 1884. Bánóczi József és mások közreműködésével megalapította a Fehér Kereszt országos lelencházegyesületet. 1898-ban Széll Kálmán miniszterelnök ezt az egyesületet bízta meg az elhagyott gyermekek gondozásának vezetésével és ellenőrzésével. Az állami gyermekmenhely új intézményét 1902. Sz. szervezte meg és az új intézmény igazgatóhelyettese és főorvosa lett. 1881 óta egyetemi magántanár volt. A gyermekügy körül szerzett érdemeiért magyar nemességet kapott «rákosfalvi» előnévvel. Önállóan megjelent fontosabb művei: *Anya és csecsemő* (1874); *A társadalom árvái* (1875): *A lelencügy védelme; Zur Prostitutionsfrage; A közárvaház* (1878); *Adatok a járványos gastroenteritisről* (1896); *Behandlung der Syphilis congenita* (1898); *A syphilis hereditaria felismerése* (1899); *Sterblichkeit in Säuglingsspitälern* (1899); *Les enfants abandonnées* (Páris 1900); *A lelencügy* (1902); *Intézeti gyermekápolás* (1903). Sz. G.

Szalay *Mihály*, szerkesztő és publicista, szül. Csáktornyán 1862. A budapesti egyetemen bölcseleti doktorátust szerzett. 1880 óta hírlapíró, 1894. megalapította a Magyar Estilapot. Sokat foglalkozott a szegényügy kérdésével és amikor 1898. a főváros törvényhatósági bizottságának tagja lett, részt vett a főváros szegényügyi szabályzatának megalkotásában. Munkái: *Die ungarische Metropole; Kossuth Lajos életrajza; Szegényügy.* Írt nehány színművet is, amelyek közül a *Megváltás* c. dráma 1907. a Nemzeti Színházban került színre. Sz. G.

Szalónak *(Schlaining*, A.), nagyk. Vas vm. A hagyomány szerint egyes stájerországi zsidók már 1496. az onnan történt kiűzetésük után telepedtek le ezen helységben. De tény az, hogy már a XVIII. sz. első felében, a humánusan érző Batthyányak védelme alatt hitközséggé alakulhattak és nyugodtan és biztosan megélhettek. 1759-ben 39 családot számláltak Sz.-on, 1770. már 62-őt, 1795. 66-ot. Korabinszky szerint 1786. a helység lakóinak fele zsidókból állott, akik a község legszebb részén laktak. 1848 körül már 600 zsidó lakott itt. A XVIII. sz.-ból csak egy rabbijuk ismeretes, az 1770—95 táján ott működő Jakab Lebel. A politikai és gazdasági viszonyok átalakulása következtében a hitközség nagyon megcsökkent. M. B.

Szamaritánusok (héb. *somrónim*), Samária palesztinai város (héb. *Somrón*) és környéke lakóinak elnevezése. Ezek még ma is «Bené Jiszroelnek», Izrael fiainak nevezik magukat s a mai Nablus arab városban (régebben Sechem) laknak. *Történetük* az első Templom lerombolása korával kezdődik, amikor (időszám. el. 722) az assyrok Samariát is elfoglalták. Izráel és Juda országainak elkülönülése után Sechem, amely már akkor is régi város volt, az északi királyság vallási központja lett, míg a politikai fővárost Omri király 893. Samáriába helyezte át s ott is maradt, amíg Salmanasszar assyr király el nem foglalta azt hároméví ostrom után (*II. Kir.* 18. 9). Lakosait Assyria különböző részeibe vitték «a médek városaiba» s helyüket telepeseknek adták át. Ezeket a monda szerint oroszlánok zaklatták, amit ők tudatlanságuk miatt küldött isteni csapásnak tekintettek s ezért tanítómestereket kértek Izráel távoli lakóitól. Kérésükre az izraeliták papokat küldtek hozzájuk s ezek Besz-Elben telepedtek le (*Kir. II.* 17. 28), de csupán részben lettek ezek a Sz. zsidókká, míg részben megőrizték az idolatra-kultuszt. Később Jósia király elpusztította oltáraikat s gyüjtött pénzen zsidó szentélyeket építtetett részükre (*Kir. II.* 23. 15, 19 és köv.; *Krón. II.* 34. 9). Jeremiás próféta azt tanusítja, hogy Sechem és Samaria lakói önként jöttek később Jeruzsálembe áldozni (*Jer.* 41. 5). Az utolsó említés róluk a Szentírásban azt mondja, hogy részt kívántak venni a második Templom építésében, de Zerubabel elvetette kérésüket (*Ezra* 4. 3), kétségtelenül vegyes származásuk miatt. A történelmi megállapítás szerint az assyr királyoknak feltétlenül el kellett foglalniok távolabbi, sziriai terveik miatt Samaria megerősített városát s valóban megtörtént a hosszú ideig tartó ostrom, a várost azonban nem Salmanasszar, hanem utóda, Sargon vette be 722. s ez alkalommal 27,000 lakost vitt el — az assyr források szerint — fogolyként. Ezek a legelőkelőbbek voltak s főkép a gazdagok és papok tartoztak közéjük. A forradalmiságáról nevezetes város azonban nem néptelenedett el, sem forradalmi szelleme nem tört meg, amiért új ostrom volt szükséges s ez 720 körül végzett Samariával. Ekkor jött a Bibliában jelzett új lakossággal való betelepítés óvatossági rendszabályokból. *Ezra Könyve* (4. 2) szerint ez Asszarhadon műve volt, de az assyr tudósítások szerint Sargon és Assurbanipal (Ezránál tévesen Asznappar) neveihez fűződik az új telepítés. Valószínű — Ezra Könyve és az assyr források egybevetése alapján — hogy mindkét utóbbi király és Aszarhadon alatt is volt áttelepítés. Annak megtörténte után nevezik a lakókat S.-nak, amelyeknek egy főrétegét a szegényebb izraeliták képezték, megfosztva a kasztpapságtól s ezek kérték az Assziriába került tehetősebb és tanultabb testvéreiket, hogy küldjenek részükre papokat, tanítókat. A Bibliai és assyr forrásokból ennyit tudunk megállapítani s a következő tudósító csupán Josephus (időszámítás után első század végefelé) zsidó-római történetíró megírja Samariának az assyr-uralom bukása utáni sorsát. Ekkor méd kormányzat alá került, de Juda királyságával való egyesülését a méd királyok nem engedélyezték, másrészt azonban Samaria a politikailag elégedetlen elemnek menedékhelye

lett. Ez az elem éppen a konzervativakból került ki, azokból, akik elégedetlenek voltak a vallási újításokkal. Köztük volt Manasse pap is. E pontnál azonban Josephus ellentmondásba kerül s forrása a jeruzsálemi politikai viszonyokról nem mond többet, mint Nehemia. A valóság az, hogy Samaria méd szatrapájának leányát nőül vette Manasse, a jeruzsálemi főpap fia, akit ezért Nehemia próféta kiüldözött Jeruzsálemből, mire az apósához menekült (*Nehemia* 13. 28). Ez az esemény 430 körül történhetett. Az eredmény az volt, hogy a Sz. zsidóbbá lettek s valóban pogány szokások többé nem merülnek fel közöttük. Egy századdal később, 332. Nagy Sándor engedélyével a Sz. felépítik templomukat a Garizim-hegyén, a régi Sechem mellett. Josephus adata itt hamis, mert ő Manasse emigrálását is Nagy Sándor idejére teszi. Ez a templom 200 évig fennállott, amikor Jochanan Hyrcanus, Judaea királya elfoglalta azt, kétségtelenül azért, mert Antiochus Epiphanest támogatták a zsidó szabadságmozgalom idején. Ezért utálták meg őket a zsidók s ez eredeti módon jut kifejezésre Jézus Szirach (l. *Szirach*) apokrif könyvében (I. 25 és köv.), mely az idősz. el. 200 körüli évből való: «Két nemzettől írtózik lelkem, a harmadik pedig nem is nép: Sár és Philisztea lakóitól és a bolondos nációtól, amely Sechemben lakik». Az apokrif *Pátriárkák Testamentuma*, a *Jubileumok Könyve* viszont megvédi őket, ugyancsak a *Midras* is, amely azt mondja, hogy a Sz. a Garizim-hegyén azért építették templomukat, mert Laban ott temette el bálványait. Az Evangélium azonban nem nagyon kíméli őket, mondván: «Szamaritánus vagy és ördög van benned» (*János* 8. 48) és más helyeken is. A Talmud (*Ros Hasána* 2. 2) a Sz. családárdságáról azt említi meg, hogy a zsidók elámítására újhold ideje körül szalonnát (tiltott húst) égettek, hogy annak tüzét távolról újholdnak véljék. Érthető a Sz. iránti ellenszenv annál is inkább, mert a veszélyes két utolsó században mindig a zsidóság ellenségeivel paktáltak. Ezt jutalmazta nekik Herodes, amikor uralmát római segítséggel megszilárdította. Ekkor Samariát újra felépítette és Szebaszté görög névvel nevezte el. Vespasianus alatt újból forradalom színtere volt a Sz. városa, a régi Sechem, melyet a rómaiak Flavia Neapolisnak neveztek el, miután a forrongást leverték. A Bar-Kochba szabadságharc leverése után Hadrian alatt a rómaiak segélyével újra felépítették templomukat a Garizim-hegyén, miután előzőleg a rómaiakat szokásuk szerint támogatták a zsidóság ellen. Commodus alatt ismét a balszerencse üldözte őket, de a következő században már újból erőhöz jutnak. A IV. sz.-ban Bává ben Nathanael főpap újjászervezte a Sz. közösségét és zsidó ritus szerinti új zsinagógákat emeltetett részükre, amelyek némelyike máig megvan, a Garizim-hegyén épült templomukat azonban a rómaiak végkép elpusztították 484., míg 529. Justinianus császár politikai létjogosultságuktól fosztotta meg őket. Azóta elszegényedve élnek, hihetetlen szívóssággal csüngve tradicióikon, miután a kereszténységgel mindig a legmerevebben szemben álltak. Krónikáik is meglehetősen számottevő, értékes irodalmuk külső történetükről nem tud mást, mint a főpapok örökösödési rendjének felsorakoztatását. Legnevezetesebb volt főpapjaik közül a XIII. sz. első felében élt Phineas ben Joseph, aki tiszta jellemével tette maradandóvá emlékét. 1623-ban halt meg a Manasseh óta egyenes ágon Áron törzséből származó utolsó főpap; azóta ugyanannak fiatalabb ágából származnak főpapjaik máig, de ezek már nem a «ha-Kóhen ha-Gódól», hanem «ha-Kóhen ha-Lévi» címet viselik. A Sz.-nak a szorosabb környéken kívül koloniáik is vannak, így a XVI. sz.-tól kezdve Damaszkuszban, Kairóban és Palesztina több részén. A középkorban ott megfordult zsidó tudósok közül említést tesznek róluk Tudelai Benjamin, a XI. sz.-ban élt híres utazó, a XVI. sz.-i Obadia di Bertinoro, Misnakommentátor. A kolóniák külföldi része már rég kihalt, de a régi Sechem helyén épített Flavia Neopolis elferdített, arab nevén Nablusnak nevezett városka máig is fennáll pár száz főnyi tiszta Szamaritánus lakosságával, melynek elseje a kohanita-levita főpap. Nablust 1920 óta Sechemnek is nevezik újból s Palesztina egyenjogú lakói, akik, bár szokásaikat, így a peszachi bárányáldozatot a Garizim-hegyén, megtartották, többé nem idegenkednek zsidó testvéreiktől, akikbe rövidesen teljesen beolvadnak. A Sz. jelentőségét nem lehet lebecsülni, mert úgy antropológiai, mint vallás- és irodalomtörténeti szempontból értékes emlékeket őriztek meg számunkra. *Antropológiailag* a Sz. a régi hébertípus tisztaságát rendkívüli zárkózottságukkal jobban megőrizték, mint a zsidóság bármely máshová származott része. Típusuk jellegzetesen zsidó, mely a kanaáni népekkel való keveredésből az ókorban, az első évezred elején keletkezett s amelyet Luschan a zsidóknak a chittitákkal, az árja amoritákkal s a sémi nomádokkal való keveredésből származtat. Ennek nyomát a szőkeség előfordulása a Sz. között szintén megokolja. A kihalóban levő Sz. nagyobbrésze férfi, mindamellett irtóznak bármely más népből való nő felvétele ellen, tiszta zsidó fajiságuk megőrzése miatt. Csupán a jelenkorban történt meg a palesztinai zsidósággal való összeházasodás. A nők sorsa meglehetősen inferióris volt a Sz.-nál. Termetükre nézve a Sz. a legnagyobbak Sziria és Palesztina összes fajtái között; szájuk szélessége közepes, a második ujj hossza a legnagyobb, kezeik hosszúak, vékonyak és gyengék a többi sziriaikéval összehasonlítva. Hajuk színe nagyobbrészben sötétbarna, igen csekély százalékban szőke is előfordul; az átlagos koponyaindex 76—79; a szem színe 14—15%-ban barna és sötétbarna, 7—4% kék és szürke. *Vallási tekintetben*, mint történelmük is mutatja, az ókorban ellentétben állottak a zsidóság egyetemével, amiért azok ellenségeskedését vonták magukra, de ez nem fajult a zsidók részéről személyessé. Így az evangéliumok egyike (*János* 4. 8) arról tesz tanuságot, hogy a tanítványok a Sz.-nál vásárolnak. Judea végleges bukásával a Sz. ellenséges vallási magatartása is megszünt, de különállásukat megőrizték. Ennek oka az volt, hogy ők a Menasseh által 430. hozott Tóra szövegéhez és az akkori szadduceánizmushoz ragaszkodtak s a szóbeli hagyo-

mányt, az arra felépített nagyszerű tanítást nem ismerték, így sem a kanonizált szentiratokat, sem a Misnát és Gemarát. A Sz. orthodoxiáját a törvények szigorú megtartásában a Talmud megdícséri (*Chullin* 4a), kiemelve főkép a tisztasági törvények megőrzését. Csupán ennyiben számítja azonban őket zsidóknak. Általában véve később olyannak tekintették őket, mint a karaitákat. A keresztény egyházatyák sem szeretik őket s szemükre vetik, hogy nem hisznek az angyalokban és a lélek halhatatlanságában. A Sz. dogmái: Isten egységében való hit, mely liturgiájukban állandóan visszhangzik. Ehhez képest mindenféle antropomorfizmust kivetnek a vallás fogalmaiból és semmiféle személyes istenhit nincs náluk. E tekintetben fedik a tiszta zsidó vallást. Hisznek a pátriárkákban és Mózesben, mint egyetlen prófétában a *Deuter.* 34. 10. szavai szerint. Hiszik, hogy a «Sechina» a Garizim-hegyén jelenik meg; hogy a Messiás eljön s azt megelőzi a «Taheb», aki a messiási kort előkészíti, azután jön az utolsó ítélet. Temetési szertartásuk nagyterjedelmű és bűnbánó imákkal van egybekapcsolva. Ezek némelyike, tagadhatatlan, az iszlám hatását mutatja, de az újabb korban már teljesen elhagyták azokat. *Irodalmuk* a palesztinai héber-arameus dialektus nyelvén van írva, archaikus betűkkel. Kiejtésük a galileaihoz hasonlatos s a gutturálisok hibás kiejtése tanusítja ezt. Irodalmuk Európában akkor lett ismeretes, amikor a XVI. sz.-ban Pietro della Valle Damaszkuszból a Sz. *Pentateuchjának* héber másolatát elhozta 1616. Azóta számos kéziratot hoztak Európába és Amerikába tőlük. Az említett szöveget többször, legjobban 1790. Oxfordban adták ki s bár az lényegében megegyezik a maszorétikus szöveggel, részleteiben és íráshibáiban különbözik attól. Ugyanegy időben hozták Európába és adták ki a Sz. *Targumát*, amelyet valószínűen Nathanael főpap íratott le. A Szamaritánus-arab nyelvnek is számos kézirat-emléke van, így Ibn-al-Hasszan Targum-fordítása. Ibrahim ibn Jakub a *Pentateuchhoz* írt kommentárt arab nyelven, Ghanal ibn Abi al-Serur 1753. a Genesishez és Exodushoz. Fontosabb ezeknél liturgiájuk, amelyet főleg imakönyvük tükröztet vissza. Szerzői a IV.—XVI. sz.-ig váltakoznak. Jelentékenyebb tudósaik és vallási íróik még Markah 1050 körül. Őt tartják a Sz. legnagyobb tudósának; nyelve a Szamaritánus-héber; annak fia, Nanah b. Markah, továbbá az említett Fineas főpap a XIV. sz.-ban, annak fia, Abisa és Joseph ha-Rabban. Ezek állapították meg a liturgia végleges szövegét. Abdallah b. Salomo ha-Kohen is imaszerző volt 1400 körül, Abdallah b. Abraham Kabasi pedig a legjelentékenyebb szerzőik közé tartozik. Valamennyien a vallásos költészet terén tüntek ki. A XVIII. és XIX. sz.-ban a Demfi-család több tagja és a levita Tabagah és leszármazottai egész a XX. sz. elejéig szerepeltek irodalmilag, mutatva a nagy szellemi hanyatlást nyelvben és gondolatban egyaránt. A krónikások közül fontosak Eleazar Ben Amram főpap, aki 1149. írta *Al-Taulidah* c. krónikáját, melyet utána mások folytattak égész 1856-ig héber nyelven s amely a világ teremtésével kezdődik. Legfontosabb benne a szerző korának, a XII. sz.-nak s a művet folytató Jacob b. Ismael korának, a XIV. sz.-nak ismertetése. Másik krónika a *Szamaritánus Jósua Könyve* a XIII. sz.-ból arabul, mely sokkal kisebb értékű, mint az előbbi. A Sz.-nak több grammatikaírójuk, azonkívül naptárszerzőik is vannak. Rajtuk kívül hat jelentékenyebb teológus művét őrzik az európai és amerikai könyvtárak. Ezek az értékes kéziratok többnyire Oxfordban, a British-Múzeumban, Berlinben és Amszterdamban vannak. S. R.

Irodalom. A. Cowley és M. Seligsohn, Samaritans (Jew. Encycl. 1904); Petermann, Reisen (1860); Nuth, Sketch of Samaritan History etc. (1874); Wreschner, Samaritanische Traditionen (1888); Taglicht, Die Kuthäer als Beobachter des Gesetzes (1888); Kircheim, Karmé Somrón (1851); Reland, Dis Samaritanis (1707); Grätz, Geschichte der Juden (4. kiad. III.); Robinson, Researches III.; Schürer, Geschichte des Volkes Israel (3. kiad. II.); Stanley, Sinai and Palestine; Freudenthal, Hellenistische Studien I—II. (1875); Steinschneider, Die arabische Litteratur der Juden; Leitner, Die samaritanische Legenden Mosis; Heidenheim, Die samaritanische Liturgie (1885); Cowley, The Samaritan Liturgy (1906); Hanover, Das Festgesetz der Samaritaner (1904); Bloch, Die samarit.-arab. Pentateuch-Übersetzung (1901).

Szamech, a héber alphabetum tizenötödik betűje. Hangzóértéke: sz, tehát foghang. Számértéke hatvan. Alakja (talán) kígyónak felel meg.

Szamosi *Elza,* operaénekesnő, szül. Budapesten 1884 márc. 8., meghalt u. o. 1924 júl. 14. Eleinte német operette-színpadokon énekelt, majd a Király Színház, 1904-től kezdve pedig a M. kir. Operaház tagja lett, ahol nagy sikereket aratott. Leghíresebb szerepei voltak: Carmen, Mimi, Butterfly, Santuzza, Manon stb. Emlékezetes sikerei voltak a Rivierán, Amerikában és sokáig Bécsben is, ahol később énekiskolát nyitott.

Szana, 1. *Sándor**, orvos, szül. Temesváron 1868., megh. 1926 máj. 3. Temesváron szülőintézetet, lelencházat és poliklinikát alapított. Ő szervezte meg a magyar gyermekvédelmet s a budapesti állami gyermekmenhely igazgató-főorvosa volt. Nagyarányú irodalmi munkásságot fejtett ki a hazai és külföldi orvosi szakfolyóiratokban. Temesváron szerkesztette a Gesundheit c. folyóiratot. Önálló művei: *Dajkaságba adott gyermek ellenőrzésének rendezései; Vizsgálat a csecsemők közellátásáról; Az elhagyatott csecsemők magyar állami védelmének rendszere és eredményei; A züllött gyermekek socialhygienejének magyar rendszere.* Munkatársa volt a Révai lexikonnak. Sz. I.

2. *Sz. Zsigmond,* angol kir. konzul Temesváron, szül. Temesváron 1870. Reáliskolai és kereskedelmi akadémiai tanulmányai után a kereskedelmi pályára lépett. Megalapította a Temesvári Gyufagyárat és a Temesvári Keresk. R.-t.-ot, amelynek vezérigazgatója. A Temesvári Bank és Keresk. Rt. érdekkörébe tartozó összes ipari és kereskedelmi vállalatokat mint a vállalat vezérigazgatója ő létesítette. 1908 óta elnöke a Bánáti Gyáriparosok Szövetségének. Számos közgazdasági tanulmánya közül a legjelentékenyebb: *A háború kihatása a pénz lényegére* c. értekezése. D. S.

Szánalom (héberül *rachamim*), fájó érzés emberi vagy állati nyomor láttára, mely a segíteni akarás vágyát kelti fel a szemlélőben. Magasabbrendű tulajdonság, mely csupán Istenben és az emberben van meg. A Sz. a részvéttel, kegyelemmel, irgalommal, könyörületes-

séggel, szeretettel és megbocsátással kapcsolatban számtalanszor fordul elő a bibliai és Biblia utáni rabbinikus irodalomban. A rabbik a Sz.-nak tizenhárom tulajdonságáról tesznek említést *(Peszik.* 57a; *Ros Hasána* 17a). Később a Sz. és szeretet tulajdonságait külön határozták meg. A bibliai Sz. elsősorban a szülőknek a gyermekek iránti érzéséből s az ezzel eredő kötelezettségből indul ki. Zacharja (7. 9) a felebaráti szeretet főpostulátumát látja a Sz.-ban. A Mózesi könyvek és a próféták nyomatékos és tervszerű ismétlései, hogy az özvegyek, árvák és idegenek védelméről gondoskodni kötelesség, mutatja, mily példátlanul és más népekével össze nem hasonlíthatóan mélyen a szívben gyökerezett Izráel népében a Sz. érzése. Hogy azután magában a mózesi könyvekben vannak események leírva, melyek a népről és államról való gondoskodás miatt a leigázott kanaáni népek ellen irányultak, annak magyarázata éppen maga az államalkotás szükségessége s az idolatria kiirtása volt, de azonkívül is csupán efemer-jellegű hadiállapotot ír le azokban az eseményekben a Biblia. A Sz.-nak feltétlenül ki kellett terjednie az ellenségre is, az állatokra, sőt az ellenség állataira is, amint azt a mózesi könyvek szigorú előírásai mutatják. A Sz.-nak, éppenúgy mint a könyörületességnek és jóságnak a teljessége Isten *(Zsolt.* 103. 11), akinek kegyelme örökké tart s aki szereti a szegényeket, árvákat, özvegyeket és idegeneket s akit a Biblia *chánun veráchum*-nak kegyelemmel és Sz.-mal teljesnek nevez. Isten szánalmát a bűnök megbánásával s a Hozzá való visszatéréssel érjük el, mert Isten atyához hasonlóan könyörül azokon, akik félik őt *(Zsolt.* 103. 13). A Sz.-nak bibliai felfogása a rabbinikus ethikának és teológiának alapját képezi. «Aki embertársai iránt szánalmat érez, annak magasabb Sz.-ban lesz része» *(Sabb.* 151a); «Istent dicsérni annyit jelent, mint Hozzá hasonlóan könyörületesnek lenni» *(Sabb.* 133b). A Talmud külön kiemeli, hogy Izráel asszonyai hajlamosak a Sz.-ra *(Meg.* 14b) s hogy az asszonyok Sz. gyakorlása egykor Jeruzsálem dicsőségét képezte *(Bábá Batra* 104b). Úgyszintén kiemeli a Talmud az idegenek iránti Sz.-at is; az idegeneket együtt temették a zsidó halottakkal, az idegen szegényeken feltétlenül segíteni kellett s betegeiket éppen úgy látogatták, mint a sajátjukét *(Gittin* 61a, *Tószefta* 5. 4. 5). Isten egyik bibliai elnevezése a Ráchmán a Szánakozó és Sz. Atyja s mindkét megszólítással számos imádság kezdődik. V. ö. E. *Hirsch*, Jew. Enegel. S. R.

Szandok. *Koma*, aki a körülmetélésnél tartja a gyermeket.

Szanhedrin, a görög Szynedrion szóból alakult héber-arameus kifejezés, mely a zsidó állam legfőbb politikai hatóságú s ítélkező szerve volt. A jeruzsálemi Sz.-t nagy Sz.-nek. Sz. Gedólának nevezi a Talmud és Josephus, megkülönböztetésül a kerületekben való kisebb Sz.-októl. Legmagasabb funkciója a Sz.-nak kétségkívül a bírói volt s emellett az állampolitikai ügyekben való döntés, tehát a legfőbb bíróságnak felelt meg s csupán az hozhatott bűnügyekben is halálos ítéletet. Büchler A. szerint két Sz. működött párhuzamosan s az egyik polgári és büntető ügyekben, a másik kizárólag vallási kérdésekben döntött. A politikai Sz. intézménye sokkal régebbi volt, mint maga az elnevezés, mely a Jézus előtti II. sz.-ból származhat. A makkabeusi kor kezdetén még a görögök *Gerousiá*-nak nevezték a későbbi Sz.-t, melyet senatusnak tekintettek. Úgy ennek, mint a Sz.-nek 71 tagja volt s ezeket a vezető tekintélyeket és tudósokat Zekénimnek, öregeknek nevezték. A Sz.-t a király, de leginkább a főpap (l. o.) hívta össze. A farizeusoknak, akik közül a legkitünőbb tudósok kerültek ki, nem volt nagy befolyásuk a Sz.-ra, ahol inkább az előkelő családok kiválóbb tagjai s a szadduceus kohanitáik ültek, tehát arisztokratikus testület volt. A 71 tag közül egy tíztagú bizottság intézte a Sz. ügyeit s ezek voltak a vezető tekintélyek. Gyülésüket a Nagy Templom e célra berendezett helyiségében tartották, amely mellett a főpap hivatalos magánhelyisége volt. A római procurátorok működése idején a Sz. hatalma meglehetősen leapadt s halálos ítéletet pl. egyáltalán nem hozhatott, csupán a prokurátor megerősítésével. Az elnök a főpap volt, akit elnöki minőségében *nászi*-nak, fejedelemnek neveztek, mert állása a kormányzat vezetőjének felelt meg. A vallásos ügyekben döntő Sz., vagyis a nagy Bész-Din, még sokkal jelentékenyebb volt az előbbinél, a politikainál. Ennek eredete a bibliai korra megy vissza, sőt a *Deuter.* 11. 4. 31. szerint a 70 tag eredete Mózes intézkedésére ment vissza. Eredetileg mégis nem reguláris, hanem alkalmi színódus volt, mely intézményesen Ezra, illetve a második Templom kezdete óta működött. Ebben a vallási Sz.-ben a farizeusoknak időnként nagyobb szerepük volt, mint az előbbiben, aszerint, hogy a szadduceus papságot ki tudták onnan szorítani. Ez a vallási Sz. túlélte Jeruzsálem elpusztítását s Jabnébe tette át székhelyét, ahol ket elnöke is volt, Raban II. Gamaliel és R. Eleazár ben Azárja, mindkettő hírneves talmudszerző. A tagok száma itt 72 volt s mindtől megkívánták, hogy tudós, mérsékletes és népszerű férfiú legyen, de emellett erélyt és bátorságot is kívántak tőlük. Csak oly férfiú lehetett tag, akinek előzőleg bírói és közigazgatási működése volt. Később a III. sz.-ban még az előkelő külső megjelenésre és magas termetre, úgyszintén az előrehaladott korra is ügyeltek a tagok megválasztásánál, azonkívül pedig idegen nyelveket is kellett tudniok. A Sz. osztotta be a papságot szolgálattételnél s látta el a felügyeletet, döntött jogesetekben, intézte a tizedadó beszedését, rendezte a naptárt, gondoskodott a Tóra lemásolásáról s ítélt a vallás támadói felett. Ennek a vallási Sz.-nek elnöke kettő volt egymás mellett, ú. m. a nászi (fejedelem) és az Ab-Béth-Din, az alelnök v. ülnök, aki rendszerint a legkiválóbb jogtudós volt, de az előbbi méltóságot is számos esetben a Talmud legkiválóbb szerzői töltötték be, így Hillel és utódai évszázadokon át, midőn a Sz. Babyloniába tette át működése helyét. Sz.-nek nevezik míg a zsidó irodalomban a Talmud egyik legfontosabb traktátusát, mely jogi, vallási és államjogi problémákat boncol s rendkívül becses kultúrtörténelmi adalékot tartalmaz éppen a zsidó állam végső korszakainak megértéséhez. Sz.-nek nevezik még a zsidó történelemben a Napoleon

által 1806 okt. 6. összehivott gyülekezetet, melyet a császár egyenesen a jeruzsálemi nagy Sz. mintájára az egész világ zsidósága számára tervezett. Az összehívás alapja a zsidók egyenjogúságának elismerése volt. A Sz.-nak 12 kérdésre kellett választ adnia, amelyek a zsidóknak az államhoz való viszonyát tisztázták. A Sz. összehívása héber, francia, olasz és német nyelven történt s 1807 febr. 9. nyitották meg a párisi Hotel de Villeben, a városháza dísztermében. Három elnöke volt, ú. m. Sinzheim strassburgi, Segrè vercellii és A. de Cologna mantovai főrabbik, akiket valamennyiüket egymásután Grand-Rabbin de Francenak és párisi főrabbiknak választottak meg.. S. R

Irodalom. Graetz, Gesch. der Juden IV.; Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes II.; Reitmann, Sanhedrin (Berditschew 1888); Adolf Büchler, Das Synhedrium in Jerusalem und das grosse Beth-Din in der Quaderkammer des Jerusalemischen Tempels (1902); Lauterbach-Manheimer, Sanhedrin (J. Enc. 1904); Jelski, Die innere Einrichtung des grossen Sanhedrin. A francia Sz.-hez: Graetz XI.; Leon Kahn, Les Juifs de Paris pendant la Révolution; Tama, Transactions of the Parisian Sanhedrin (London 1807); Márki Sándor, A zsidó Szanhedrin (Budapesti Szemle).

Szántó, 1. *Armand,* író és filmdramaturg, szül. Budapesten 1889. Kiadott egy verskötetet és mintegy húsz egyfelvonásost írt. A Fox-film Corporation budapesti telepének dramaturg igazgatója. Művei: *Bohózat egy párisi szállodában* (Vaszary Jánossal együtt) vígjáték; *Erdőben vagyunk* (zenés bohózat).

2. *Sz. Béla*,* magántisztviselő, később hadügyi népbiztos. Már fiatalon részt vett a munkásmozgalomban. Később a kereskedelmi alkalmazottak és a magántisztviselők szakszervezetének vezetőségi tagja, a szállítómunkások szervezetének titkára lett. A háború alatt orosz fogságba került, ahonnan visszatérve, az összeomlás után a kommunista mozgalom egyik szervezője volt. A proletárdiktatúra hadügyi népbiztosa volt. A kommün bukása után Bécsbe emigrált és ma is ott él. Könyvet írt a proletárdiktatúráról.

3. *Sz. Eleazár,* a *Semen Rokeach* szerzője, l. *Roceach Eleazár.*

4. *Sz. Emil*,* szül. Bécsben 1857 nov. 22., megh. u. o. 1904 dec. 14. *Sz. Simon* fia, a bécsi egyetemen a klasszika-archaeológia rendes nyilvános tanára volt. Szülővárosában tanult s ott lett egész fiatalon a görög archaeológia és történelem tanára. Főkép a görög epigrafiában és görög jogban volt vezető szaktekintély. Főbb művei: *Untersuchungen über das Attische Bürgerrecht* (1881); *Plataea und Athen* (1884); *Anleihen griechischer Staaten* (1885); *Hypothek und Scheinkauf im griechischen Recht* (1887); *Das griechische Bürgerrecht* (1892); *Reise in Karien* (1892). Sz. kiadta és átdolgozta Boyesen *Handbuch der griechischen Antiquitäten* c. művét is. Sz.-t kora egyik legkitűnőbb hellenistájának tartották.

5. *Sz. György,* író, szül. Vágújhelyen 1893. Pályáját mint festő kezdte és a budapesti Nemzeti Szalonban feltűnést keltett képeivel. A háborúban fejsebet kapott és mindkét szemét elvesztette. Azóta írói munkásságot fejt ki. Művei: *Sebastianus útja elvégeztetett* (regény); *A kék lovas* (novellaskönyv); *Schumannal a Karnevalban* (versciklus, Arad); *Bábeltornya* (regény); *Mata Hari* (regény); *Sport* (regény); *A földgömb* (regény) Sz. Aradon él.

6. *Sz. Kálmán,* novella és regényíró, szül. Nádudvaron 1861., megh. Budapesten 1923. A tudományegyetem bölcsészeti karát Budapesten végezte el. 1890 óta a kecskeméti reáliskola tanára volt. Éveken át a Kecskeméti Lapokat szerkesztette. Novelláit *Elbeszélések* és *Weér Judit* c. kötetekbe gyüjtötte. *Alkonyat* c. regénye a legjobb francia analitikus írókra emlékeztető mélyreható jellemboncolással tűnik ki. Sz. G.

7. *Sz. Simon,* publicista, szül. Nagykanizsán 1819 aug. 23., megh. Bécsben 1882 jan. 17. Atyja *R. Meir Sz.* volt. Csehországi jesivában, majd a prágai és pozsonyi gimnáziumokban s a prágai egyetemen tanult, egyszersmind a híres Rapoport tanítványa lett a teológiában. 1845-ben Bécsbe költözött, ahol zsidó iskolát alapított, majd a Theologische Lehranstalt tanára lett. 1861. sógorával, Pickkel megalapította a Neuzeitot, azonkívül szerkesztette a Busch-féle Jahrbuch für Israelitent és Wertheimer-féle Jahrbuchot is. Emellett a héber nyelv törvényszéki tolmácsának is kinevezték Bécsben. Jelentékenyebb munkái: *Bilder aus Alexandriens Vorzeit; Schullerers Paradaxa: Fahrende Juden; Sturmpetition eines Paedagogen; Bocer Olélosz* (Commentar zum Pentateuch. Testvérével, Sz. Józseffel együtt); *Judentum und Romantik* (Ein Genre-Bild aus den vorigen Jahrhundert 1847); *Musterung zur Charakteristik der Erzieherwelt* (1857—58); *Schematismus der israelit. Cultusgemeinden in der Oesterr. Monarchie* (1869); *Ibn Karmi* (pseudonym, 1871).

8. *Sz. Tivadar,* zongoraművész és komponista, szül. Bécsben 1877. Édesatyja rabbi volt. Zenei alapismereteit az osztrák fővárosban szerezte, azután Budapesten a Zeneakadémiára járt. A művészképzőt Berlinben fejezte be. A század elején európai hangversenykörútra indult és mindenütt ünneplésekben részesült. 1921-ig Svájcban élt, majd Párisba költözött. Ő az első külföldi, aki a háború után becsületrendet kapott a francia kormánytól. Sz. művészete jelentős pozíciót foglal el a zongorajátszás történetében. Megzenésítette *Lengyel* Menyhért *Taifun* c. drámáját és ezt az operát a budapesti Operaház is színrehozta. Jelentősebb kompozíciói: *Poème religieux* (szimfónia); *Land und Meer* (szimfónia); *17 variáció egy magyar népdal felett, Contrastes, Cantus Choralis* (orgonára *Bach* és *Chopin* átiratok). K. K.

9. *Sz. Zsigmond,* tanár és író, szül. Esztergomban 1861. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol filozófiai doktorátust nyert. Irodalmi és kritikai tanulmányai budapesti lapokban jelentek meg. A Magyar Nyelvőrnek belső munkatársa volt. A mult század végén és a század elején több irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg.

Szántó (Seligmann) *Eleázár,* iskolaigazgató, szül. Kajászó-Szentpéteren 1829 máj. 29., megh. Budapesten 1893 febr. 15. Mint rabbinak fia, eleinte teológiai tanulmányokkal foglalkozott, de hajlamát követvén, tanítói pályára lépett. A tanítói oklevél elnyerése után, 1850—55-ig Szé-

kesfehérváron, 1855—59-ig Szegeden és 1859—1869-ig a pécsi kir. mintafőtanodánál tanítóskodott. Itt megyei bizottsági tagnak is választották, ami tanítónál ritka eset volt. A Pesti Izr. Hitközség magyar szellemben teljesen átszervezendő iskolája igazgatói székébe hívta. Ezen iskolát Sz. haláláig vezette és teljesen megmagyarosította. 1870-ben a fiatal Orsz. Izr. Tanítóegyesület alelnökének, 1874-ben elnökének választotta. Az ország zsidó tanítóságának vezére lett és az akkor alapított Orsz. Izr. Tanügyi Értesítőnek szerkesztője is. E lapban nagy sikerrel száll síkra a zsidó tanítóság erkölcsi és anyagi helyzetének javításáért. A király az arany érdemkereszttel tüntette ki. M. B.

Szaracénusok, l. *Izmaeliták.*

Szarvady *Frigyes*, publicista és diplomata, szül. Ujvidéken (más adat szerint Szabadkán) 1822., megh. Párisban 1882 febr. A bécsi, prágai és pesti egyetemeken tanult jogot s 1847. Pozsonyban ügyvédi irodát nyitott, innen írta szabadelvű cikkeit a párisi Constitutionellenek. A feltűnést keltő cikkek miatt a bécsi rendőrség nyomozást indított, de Sz.-t nem tudták leleplezni. Már ezidőben Petőfi verseiből többet lefordított németre és dolgozott a Pesti Hirlapba és a Pressburger Zeitungba. Vezércikkeivel nagy szolgálatot tett a nemzeti forradalom ügyének. Szimpatikussá s érdekessé tette Magyarországot. A magyar ügyek iránt az Elységben is kezdtek érdeklődni s amikor a forradalom kitört, a szociálisták rögtön Magyarország mellé álltak. A forradalom bukása után Sz. publicista tevékenységet fejtett ki. Ily irányú pamfletje: *Auf Deutschland!* (Hamburg 1850) c. jelent meg. További művei: *Paris, politische und unpolitische Studien und Bilder* (1852). Levelezője volt a Kölnische Zeitungnak s a párisi emigránsok vezetője. Telekivel egész öngyilkosságáig szoros összeköttetésben volt. S. R.

Szarvas. Ősi magyar zsidó családnév a Nagy Lajost követő időkben. L. *Családnevek.*

Szász, 1. *Menyhért* költő, szül. Budapesten 1893 május 8. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait u. o. végezte és korán kezdett irodalommal foglalkozni. Egyik régi munkatársa a Nyugatnak. Írt sok hangulatos verset folyóiratokba és lapokba és több ifjúsági regényt. Legszebb verseit pacifista szellemben a háború szenvedéseiről írta. Zsidó-tárgyú költeményei is vannak. Verseskötetei: *Emeletünkön; Ének a néma mankókról*; Ifjúsági regényei: *Cserkészek diadala*; *Box*; *IV. Béla.* H. J.

2. *Sz. Ottó*, német egyetemi tanár, matematikus, szül. Alsó-Bucson 1884 dec. 11. A budapesti egyetemen tanult s u. o. szerzett tanári és bölcsészettudori diplomát. 1914-ben Frankfurt am Main egyetemén lett magántanár és 1917. a budapesti egyetemen is habilitáltatta magát, de visszament Németországba, ahol 1921 óta a frankfurti egyetemen a matematika rendes tanára. Hazai és főkép külföldi szakfolyóiratokban számos tanulmánya jelent meg.

3. *Sz. Pál*, közgazdasági író, szül. Budapesten 1894., megh. u. o. 1925 jún. 8., harctéren szerzett betegsége következtében. Középiskoláit és az egyetem jogi fakultását Budapesten végezte s miután doktorátust tett, titkára lett az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek, melynek hetilapját, az Omket szerkesztette. Tevékeny része volt a vámtarifa kidolgozása körüli előharcokban és nagy érdemeket szerzett a vámjog kódexének megalkotása körül. A genfi nemzetközi vámjogi konferenciának záró jegyzőkönyve mint szakértőről emlékezik meg róla. Sz. G.

Szászy-Schwarz *Gusztáv* (szászi)*, egyetemi tanár és jogtudományi író, szül. Budapesten 1858., megh. u. o. 1920. Budapesten és több német egyetemen végezte tanulmányait, majd ügyvédi diplomát szerzett és ügyvédi gyakorlatot folytatott. Közben a római jogból a budapesti tudományegyetemen magántanárrá képesítették. 1893-ban rendkívüli, 1901. nyilvános rendes egyetemi tanár lett. 1895 óta közreműködött a magyar polgári törvénykönyv szerkesztésében is. Érdemeiért udvari tanácsosi címet, majd magyar nemességet kapott «szászi» előnévvel. Önállóan megjelent könyvei közül a legfontosabbak: *A végrendelkezési szabadság a római jogban* (1881); *Magánjogi esetek* (1886); *Magánjogi fejtegetések* (1890); *Pénzbeli tartozások* (1887); *Magánjogunk felépítése* (1893); *Római jogi gyakorlatok szemináriumi használatra* (1897—1914); *Institutiok és Pandekták* (1900); *Codificationalis dolgozatok* (1902); *Az obstrukció jogtana* (1905); *A magánjogi törvénykönyvről* (1909); *Jogi párbeszédek az obstrukcióról* (1910); *Jogi napi kérdések* (1910); *Új irányok a magánjogban* (1911); *Parerga* (1912); *A rokonok öröklésének korlátozása* (1918). S. R.

Szatmár, *(Satu Mare*, R.) A Sz.-i (orthodox) hitközség 1849. alakult. 1848 előtt zsidók egyáltalán nem lakhattak Sz.-on, csak vásárokon és üzleti ügyekben tartózkodhattak itt rövid ideig. Ezeknek az átutazó kereskedőknek a kényelmére 1844. megengedte a városi hatóság, hogy egy zsidó vendéglős letelepedhessen. Ez az első Sz.-i zsidó Kesztenbaum Sámuel volt. 1848-ban oldódott fel a zsidók letelepedési tilalma. Ettől kezdve megindult a beköltözködés, mely eleinte lassú, később mind gyorsabb tempóban folyt. A hitközség alapítói, egyben első előljárói Mandelbaum Farkas főrabbi (megh. 1897), Steinberger Ábrahám, Teitelbaum Simon, Schwarc Salamon, Freund Ábrahám, Kesztenbaum Sámuel, Markovits Elek, Benedikt Lipót, Weisz Mózes és Klein Salamon voltak. Az alapítók szigorúan hithű askenázi szellemű zsidók voltak, akik az askenázi ritus megőrzését az alapszabályokban is biztosították. Később a chásszid irányzat is erősen tért hódított, úgy, hogy ma a két párt számbelileg is majdnem egyenrangú. 1898-ban, mikor Mandelbaum Farkas főrabbi halála után a chásszid-irányzathoz hajló Grünwald Juda lett a főrabbi, a két párt között kitört a harc, aminek eredménye az lett, hogy a haladottabb szellemű tagok kiléptek a hitközségből és külön statusz quo hitközséget alapítottak, mely jelenleg mintegy 300—400 tagot számlál. E harcok azóta minden rabbiválasztásnál megismétlődtek, így 1920., mikor Grünwald I. Dávidot s 1928., mikor Teitelbaum Joelt választotta meg a hitközség főrabbijának. E választásoknál kiújuló harcoktól eltekintve, a két párt békésen együtt működik. Az aránylag nagyon fiatal hit-

község gyors tempóban fejlődött, úgy, hogy pár évtized alatt egyike lett a régi Magyarország legnagyobb hitközségeinek. A hitközségnek van egy főtemploma, 5 nagyobb és 20 kisebb imaháza. 1866-ban létesítette a hitközség elemi iskoláját, mely 1902. megszünt s 1926. nyilt meg ismét. Az iskola jelenleg öt tanerős. A vallásos nevelés céljait szolgálja a hitközség jesivája és Talmud-Tórája, melyeket néhai Grünwald Juda főrabbi alapított 1898. 1920-ban e két intézmény vezetését Grünwald L. Dávid főrabbi vette át, aki 1928. halt meg. A hitközségnek számos intézménye és egyesülete van. Elsősorban a Chevra Kadisa, azután a Zsidó-kórház, mely 1927. épült fel s berendezése most van folyamatban, továbbá a Joint árvagondozó, zsidó iparostanonc-otthon és Kishitelintézet, a Sáár Hatóra hittanítási egylet, a Nőegylet, a Poel Cedek, Bikur Cholim, Maszkil el dol jótékonysági egylet és a talmudisták menzája. A hitközség tagjai közül többen létesítettek nagyobb gazdasági vállalatokat és ipari telepeket, így: ifj. Reiter Móric bankigazgató a Casa Nostra pénzintézetet és az Unio vagongyárat, mely vállalatok 800 munkást foglalkoztatnak, Markovits Mayer, Ignác és Salamon 100 munkással dolgozó szeszfőzdét, a Guth Testvérek parafadugó-gyárat, mely 75 munkást foglalkoztat, Weisz Jenő termény- és gyapjúvállalatot, Freund Chaim textil-nagykereskedést és a Reiter Testvérek faipari vállalatot. Nagyobb mintagazdaságokat vezetnek: csengeri Mayer Sándor, csengeri Mayer Mihály és Mózes Jenő. A hitközség 5.009,000 leies évi költségvetéssel dolgozik, melynek egytized részét fordítja szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez 25 község tartozik. Lélekszáma kb. 20,000, családok száma kb. 2000, adót 1300-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 100 nagykereskedő, 50 gazdálkodó, 10 tanító, 120 közadakozásból élő, 400 kereskedő, 10 ügyvéd, 4 köztisztviselő, 4 művész, 250 munkás, 40 nagyiparos, 10 orvos, 60 magántisztviselő, 40 vállalkozó, 150 munkanélküli, 400 iparos, 4 mérnök, 5 hírlapíró, 75 magánzó és 200 egyéb. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 31-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Teitelbaum Joel főrabbi, Winternitz Moritz, Friedmann Adolf, Kleinmann Sáje és Grünwald dájenék, Freund Chajim elnökhelyettes, Herz Simon és Schönberger Henrik gondnokok, Davidovits Ármin jegyző, Grosz Dávid pénztárnok, Rosenberg Ignác ellenőr és Rivel József főkántor. A hitközség területéről a magyar kulturális élet több kiválósága számazik. Ezek: Szép Ernő (l. o.), Kaczér Illés író (l. o.), Kelemen Samu (l. o.) volt országgyűlési képviselő és Hermann Ella hegedűművésznő.

Szatmári, 1. *Jenő*, hírlapíró, szül. Budapesten 1891. *Sz. Mór* volt országgyűlési képviselő fia, gimnáziumi tanulmányai után Berlinben telepedett le, mint hírlapíró. Később a National-film dramaturgja, majd az 8 Uhr Abendblatt külpolitikai rovatvezetője volt, jelenleg a Berliner Tageblatt munkatársa. Novellái és elbeszélései német lapokban jelentek meg.

2. *Sz. Mór*, publicista és politikus, szül. Józsefházán (Szatmár vm.) 1856 máj. 3. Kora ifjúságában, még mint a nagyváradi jogakadémia hallgatója, a Szabadság c. politikai napilap szerkesztőségébe lépett, majd 1881 óta Budapesten működött mint az Egyetértés főmunkatársa egészen a lap megszűnéséig. Emellett a szépirodalmi hetilapokba és Szabolcsi Miksa életében az Egyenlőségbe állandóan dolgozott. 1901—10-ig függetlenségi programmal országgyűlési képviselője volt a margitai kerületnek, 1904—13-ig a Budapest c. napilap felelős szerkesztője, majd a Magyarország főmunkatársa volt. Résztvett a Budapesti (Magyarországi) Ujságírók Egyesületének alapításában és az egyesületnek sokáig alelnöke volt. Régebben, 1906—17 közt a Közlekedési Évkönyv c. sorozatot is szerkeztette. Önálló kötetei: *A közigazgatási tisztviselők kinevezése* (1881); *Polgári házasság* (1894); *A sülyedő társadalom* (1896); *Kossuth Ferenc parlamenti beszédei* (1908). Sz. egész publicisztikai és politikai működése alatt állandóan önzetlen munkásságot fejtett ki a magyar zsidóság kulturális és politikai jogainak megőrzése érdekében. Legutóbbi műve: *Húsz esztendő parlamenti viharai* (1928). Sz. G

Százriá, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 12. fejezetének elejétől a 13. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A bélpoklosság megfigyelése. A hetiszakaszhoz tartozó prófétái rész a *Királyok* 2. könyve 4. fejezetének 42. versétől az 5. fejezet 19. verséig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy ez utóbbiban is Naaman szir hadvezér bélpoklosságáról van szó. Néha a naptári beosztás folytán a következő hetiszakasszal olvastatik együtt (Százriá-mecoro). F. D.

Szechum, összeg. A kivetett hitközségi adó összege.

Szécsény, nagyk. Nógrád vm. 4214 lak. A Sz.-i (orthodox) hitközség egyike a vm. legrégibb hitközségeinek. Megalakulásának időpontja ismeretlen. Sem a hitközség megalapítására, sem első egyházi és világi vezetőinek személyére nézve nem állnak rendelkezésre pozitív adatok, miután ezeket vagy nem gyüjtötték, vagy a gondatlan vezetés következtében az adatok elvesztek. A szájhagyományok szerint azonban a hitközség több százados multra tekinthet vissza. Temploma ősrégi, de hogy kik és kinek a támogatásával építették, arra nézve nincsen feljegyzés. Chevra Kadisája és Betegsegélyzőegylete is régen létesült. A hitközség osztatlan, magyarnyelvű népiskolát 1852. épített. Az évi 8000 pengős költségvetéssel dolgozó hitközségnek — mely alá számos nógrádmegyei község tartozik — 98 családban 287 tagja van, akik közül 154 fizet adót. A hitközség egyik tagjának, Szabados Gyulának van Csomapusztán 500 holdas birtoka, ezenkívül Sz.-ben egy 700 holdas bérlete. Foglalkozás szerint 1 nagykereskedő 2 gazdálkodó, 25 kereskedő, 4 ügyvéd, 4 iparos, 2 vallalkozó, 4 orvos és 3 egyéb tartozik a hitközség tagjai közé. A hitközség 39 tagja vett részt a világháborúban, akiknek 40 százaléka — feltűnően nagy arányszám! — halt hősi halált. A hitközség elnöke Schück Ferenc kereskedő; alelnökei: Szabados Gyula földbirtokos, Glaser Dezső nagykereskedő és Kertesz Ármin; gondnokok: Hass Fülöp és Klein Samu; ellenőr:

Quittner Zsigmond; választmányi tagok: Blumberger Ármin, Haas Árpád, Klein Mihály, Prager Ernő, Simon Lajos, Seidner Mór, Tepper Adolf, Weiner Adolf; rabbi: Müller Salamon; jegyző: Breuer Gusztáv.

Szécsi *Ferenc*, drámaíró, szül. Budapesten 1861 máj. 16. A budapesti és lipcsei egyetemeken jogtudományokat tanult s azután ügyvédi irodát nyitott, de korán munkatársa lett a Pesti Hirlapnak, a Borszem Jankónak és több nagy fővárosi lapnak, ahová tárcákat és kritikákat írt. Résztvett a Vígszínház megalapításában és 1900 ig annak dramaturgja volt. 1904-ben közjegyzővé nevezték ki. Több sikerült színdarabot írt. Művei: *Sára és Bernát* (Rákosi Viktorral együtt, Népszínház); *Bál után* (monológ Nemzeti Színház); *Legénybúcsú; Baba* (bohózat); *Kaland* (dramolett, Makai Emillel, Népszínház); *Utazás az özvegység felé* (vígjáték, Nemzeti Színház); *A színház ördöge* (vígjáték Vígszínház); *Művészszerelem.* Műveinek egy része *Derű* címen 1912. jelent meg. Sz. tagja a Petőfi-Társaságnak.

Széder, a legmeghittebb zsidó szertartás, melyet peszach ünnep első két estéjén tartanak családi körben. Ritusát manapság a haggada (l. o.) írja elő. A szertartás tárgya: az Egyiptomból való kivonulás elbeszélése és a szabadulás megünneplése. A következő részekből áll: 1. Az ünnepet köszöntő; ima (l. *Kiddus)*; 2. A házigazda kezét mossa. 3. Petrezselyem elfogyasztása (l. *Sz.-tál)*; 4. A középső mácó megtörése (l. *Sz.-tál)*; 5. Az Egyiptomból való kiszabadulás elbeszélése; 6. Kézmosás evés előtt; 7. Áldásmondás a mácóra. 8. Áldásmondás a keserűgyökérre (l. *Sz.-tál)*; 9. A keserűgyökérnek mácóval való fogyasztása. 10. Vacsora; 11. Afikomon élvezése (l. *Afikomon)*; 12. Étkezés után való ima; 13. Zsoltárénekek (l. *Hallel)*; 14. Befejező dalok. A Sz.-szertartás keretében a résztvevők mindegyike 4—4 pohár bort fogyaszt el. A szertartást kényelmes elhelyezkedésben (támaszkodva) végzik a szabadság jeléül. Helyi szokás, hogy a Sz.-t rendező halottasruhában végzi azt. Továbbá ritkább szokás a Vöröstengeren való átkelés emlékére egy dézsa vizet átlépni vándorruhában, csomóba kötött laskával a vállon. F. D.

Széder lél pészach *(h.)*, Magyarul: peszach este rendje. L. *Széder.*

Szédertál. A széder esti szertartás keretében használatos szimbólumokat egy tálon helyezik el. Ez a Sz. Ezen a következő szimbolikus jelentőségű ételek foglalnak meghatározott sorrendben helyet. 1. 2. 3. Három mácó (laska, pászka) egymás fölé helyezve, egymástól rendszerint asztalkendők által elválasztva. A három laska száma Izráel közösségének háromféle rétegeződését (kohén, lévi, jiszróél) jelenti, anyaga a kivonulás kenyerére, a sanyarúság ételére, melyet kellően megkeletniök sem sikerült, emlékeztet. 4. zöldség, rendszerint burgonya, vagy petrezselyem alakjában. 5. Sósvíz, hogy emlékeztessen a könnyekre és a nyomorúságra. 6. Keserűfű, rendszerint torma (darabokban vagy reszelve), amely a rabszolgaélet keserűségére emlékeztet. 7. Almából, dióból, fahéjból és borból készült pépes keverék, emlékül az egyiptomi építkezéseknél használt vakolatra. 8. Sülthús, rendszerint csontdarabbal, a peszach-áldozat szimbóluma, végül 9. héjában főtt tojás, amely az ünnepi áldozatra emlékeztet. Módosabb háztartásoknál a szédertál ezüstből készült remekmívű réteges alkotás, melynek olykor nagy értéke és művészi becse is van. F. D.

Szederkényi *Anna**, írónő, szül. Mezőnyárádon 1882 nov. 26. Előbb vidéki tanítónő volt, majd a fővárosba jött, ahol hírlapírói pályára lépett. Regényeket és novellákat írt. 1926 óta a Kis Ujság szerkesztője. *A kőfalon túl* c. drámáját 1911. és *A spajzkulcs* c. bohózatát 1915. adták elő. Elbeszélései és regényei: *Kaleb; A jövő felé; Visszatér a mult; Hárman; Van ilyen asszony is; A csodálatos sziget; Hill Mártha; A nagy nő; Lángok, tüzek; Amíg egy asszony eljut odáig; A tengernek egy csöppje; A végzet és egy rongybaba; Patyolat; Sorsok, ha találkoznak; A padlás meg a halál; Lázadó szív; Laterna magica; Márika; Amiért egy asszony visszafordul; Az ismeretlen fiatalember; Döcög a szekér.*

Széfer Jeciró, l. *Kabbala.*

Széfer Tóró, l. *Tóra, Tórairás, Tóraolvassás.*

Szefirász hóómér, *Ómerszámlálás.* (L. *Szefiró)*

Szefiró *(h.)* Szószerint: számlálás. Sz.-naponknak nevezik ama hét hetet (negyvenkilenc napot), mely peszach és sovuósz között van. Bibliai törvény alapján *(Móz.* III. 23, 15.) peszach második napjától sovuószig, e napok számlálandók, innen az elnevezés. E napokban zsinagógai gyászt is tartanak. Megnyilatkozik ez a következőkben: nincsenek esketések, tilos a nyiratkozás, a péntekesti lecho dódi dallama megváltozik, hangos ének- és zeneszótól tartózkodnak, szombatonként a mártírok lelki üdvéért imádkoznak (l. *Áv horachamim).* Ezt a gyászt két okból tartják. A legenda szerint ez időtájt Akiba tanítványai között járvány ütött ki, mely rengeteg emberáldozatot követelt. Az (szefiró) ómer 33. napján szünt meg. Ez a nap tehát nem gyásznap (l. *Lagboómer).* A keresztes háborúk borzalmai ekkor szedték a legtöbb zsidó martírt. Az újholdakon, miután félünnepek, sem tartunk gyászt és a sziváni napokon sem, miután azok már előkészületek a kinyilatkoztatásra. A szentség idejében e számlálás a kévék — az új termés — bemutatására vonatkozott (ómér), innen az elnevezés: *szefirasz hóómér.* A számlálás manapság a mariv tefilló után következik, illetőleg az egész kadis után. F. D.

Szefórim *(h.). Könyvek*, speciálisan héber könyvek vulgáris neve.

Szefórim chicónim, *(h.)* Magyarul: külső könyvek. (L. *Apokrifák).*

Szegál, a szegel levijim (magyarul: levita törzs) kifejezés rövidítése. Leviták (l. o.) szokták ősi nemességük írott jelekép nevük mellé függeszteni.

Szeged, tjv. Csongrád vm. lak. 119,109 (1920). A zsidók Sz.-n csak a XVIII. század végén telepedtek le. Szabad kir. városokban törvény nem tiltotta el a zsidók letelepedését, de a városok

privilégiumai meggátolták, mert ezek értelmében zsidókat lakósukul befogadni a hatóságnak szabad tetszésére volt bízva. III. Károly király Luxenburgban 1719. évi május hó 21-én Sz. város részére kiadott nagy szabadalmi levélben világosan mondja a hatóságnak engedélyezett jogok során: «Polgárokat és lakósokat kebelében befogadni; *zsidókat* és cigányokat megtűrni vagy meg nem tűrni, a tanácsnak tisztében álland.» Amíg III. Károly idejében a legtöbb szabad kir. város a letelepülni szándékozó zsidók kérelmét elutasította, lakósai sorából a zsidókat kizárta, második József császár uralkodása alatt több szabad kir. város a zsidók letelepülését megengedte és Sz.-en is 1784/5-ben több zsidó család nyert lakóssági jogot. Az 1790/1. évi országgyűlés által alkotott 38. t.-c. segíteni akart a zsidók állapotán és elrendelte, hogy a zsidók minden szabad kir. városban megtartassanak és ha netán kiüzettek volna, ugyanoda visszahelyeztessenek. A reánk maradt régi okmányok alapján tényül fogadhatjuk el azt, hogy a zsidók csak II. József császár uralkodása alatt 1784/5-ben kezdettek Sz.-en letelepülni. 1792-ben 38 család, 1806-ban 62 család, 1808-ban 60 család 357 személy zsidó lakósa volt Sz.-nek, egy nagykereskedő Wodianer Fülöp, 10 kereskedő, 34 házaló, egy árendás és öt mesterember, — 1825-ben 111 család. 1831-ben 367 zsidó férfi lakott Sz.-en, akik közül már három zsidó ujonc esik a Sz. városára kirótt 108 főnyi ujonc jutalékból. 1848-ban összeírás 337 családfőt és 1682 lelket mutat ki, 1867-ben a hitközség 464 adóköteles tagot tüntet fel 1880-ban 827-et. 1870-ben 3628 zsidó lakós lakott Sz.-en. Az első házat Sz.-en az első zsidó letelepedő, Pollák Mihály vette meg 1788-ban és a ház őreá át is iratott. A házvétel dolgában az első megszorítás nyomát 1795-ben találjuk, amikor Wodianer Fülöp elcserélni kívánta házát, ami ellen mind az odavaló lakósok, mind a helybeli páter piaristák és a plébános is protestált s a Nemes Választott Község is ellene volt, — a csere tehát megsemmisíttetett. 1813/4. összeírás alkalmával Sz.-en 12 ház volt zsidó kézen. 1813-ban egy különös tájék mutattatott ki az aranykút és zsidó imádkozó hely körül, amely területen a zsidók vásárolhattak házakat, de ezen a térségen túl a házvétel zsidók számára tilos volt. A házkör igen kis kiterjedésű volt. 1844-ben 24 zsidó házbirtokos volt Sz.-en. A sz.-i zsidók 1859-ben nyerték el azt a jogot, hogy a város bármely részében ingatlanokat szerezhessenek. Ez a jog a város szépülésére és kiépülésére kedvező hatással volt. Már az 1879-iki árvíz előtti korszakban a díszesebb házak egész sorát építik a város zsidó lakósai. Az árvíz pusztításai után a rekonstrukció nagy munkájában buzgó áldozatkészséggel vettek részt a zsidók és versenyezve iparkodtak házat építeni és a belváros palotaszerű felépítéséhez hozzájárulni. Ebben az időben a város 170 házának zsidó a tulajdonosa. A kereskedés és házalás a zsidók főfoglalkozása volt. Az 1792-iki összeírásban a papon, kántoron, kisbírón és tanítón kívül csak két aranyművest, két szabót, egy pipást és egy pálinkafőzőt találunk, a többi 32 család kereskedőkből és házalókból állott. Eleinte különböző megszorítások korlátozták a zsidó kereskedelmi tevékenységét. Nem vehettek részt a hetivásárokon. Később azonban a multszázad 60—70. éveiben már élénk részt vesznek pénzintézetek és kereskedelmi társulatok vezetésében, biztosítási ügynökségeket szerveznek és lényeges szerepet juttatnak a zsidóknak a város kereskedelmének emelésében. A mult század III. tizedében a zsidókat felveszik a cehekbe. Egyes cehek még iparkodnak ezzel szemben nehézségeket támasztani, de a legtobb ceh elismeri zsidó mesterek avatását. A zsidók nemcsak iparosok lehettek, hanem az egyes ipari szakosztályok vezetésével is zsidót bíznak meg szaktársai. Vannak olyan iparágak, amelyeket túlnyomóan zsidók képviseltek, így az aranyműves és a kárpitos ipar. A város gyáriparában is jelentékeny szerep jut a zsidóknak. Mezőgazdasággal az 50 es években kezdenek foglalkozni a zsidók. A hitközség szervezete, szabályzata 1791 dec. havában készült a zsidó hitközségekben szokásos szabályok (tekónósz) mintájára. Ezen szabályokban foglaltatik többek között az is, hogy a «kisbíró» körüljárt a tagoknál és kopogtatással figyelmeztette őket, hogy a zsinagógába való menetel elérkezett. 1801 márc. 31. újabb szabályzatot készít a hitközség, amely szerint az ellenőrhöz beszolgáltatott gabellából kell fizetni hetenkint a rabbi és a kisbíró fizetését. Az 1818. év folyamán újabb szabályzatot alkottak, amely egy bíró, két esküdt, egy pénztáros és két templomatya választását rendelte, akiknek feladata volt a hitközség elé tartozó és kerülő panaszokat eldönteni, ítéletet mondani és jogot szolgáltatni a feleknek. Aki az összehivott tanácskozásokon jogos ok nélkül meg nem jelenik, 6 forintot tartozott fizetni a zsidó kórház-kasszába, aki pedig két tanu igazolása szerint izgatott a hitközségi határozatok ellen, vagy az előljárókról nyilvános helyen, avagy boltokban tiszteletlenül nyilatkozott, azt 12 forinttal büntették. 1825-iki szervezet a község ügyeinek intézésére az előljáróságon kívül 31 tagból álló képviseletet alkotott, melyet háromévenkint választottak. 1833-ban bizottság foglalkozott a szabályok módosításával és behozta a választmányi tagok számára az eskütételt. 1842. évben és 1852. módosították a szabályzatokat, míg 1857-ben Bonyhádi cs. kir. megyefőnök ráoktroálta a hitközségre a szervezetet. A hitközség első alapszabályai 1863-ban létesültek, nagyrészt Löw Lipót főrabbi nagy gonddal és körültekintéssel készített tervezete alapján. Ezek nyomtatásban is megjelentek. 1863., 1867. és 1870. években módosították az alapszabályokat, míg a ma érvényben lévő szervezeti szabályzatot az 1908. évi nov. 8-án tartott közgyűlés fogadta el, ugyanez állapította meg a szolgálati és fegyelmi szabályzat rendelkezéseit, az 1903 márc. 10. alkotott nyugdíjszabályzat, az 1902 aug. 8. alkotott zsinagógai ülés *jog nyilvánkönyvi* szabályzata szabályozzák a hitközség ügykezelését, jogait és kötelességét. (V. ö. *Löw* Immánuel és *Kulinyi* Zsigmond: A sz.-i zsidók.) A sz.-i hitközségi élet a levéltárban őrzött feljegyzések tanusága szerint 1788 okt. 27. indult meg azzal a közgyűléssel, mely a sz.-i zsidóság első

bírájául Spitz Izraelt, néhai Rósa Izsó dr. volt hitközségi elnök dédnagyapját választotta meg. Ugyanekkor előljárók lettek: első esküdt: Deutsch Hirsch, második esküdt: Trebitsch József, pénztárosok: Herzel Jechezkél és Juda Leipnik, templomatyák: Mannsberger Gerzson és Kecskeméti Salamon. A közgyűlés után pár hónappal 1789 febr. 22. Jechielt választotta meg a hitközség első rabbijául, aki azonban csak nagyon rövid ideig 1790 dec. 19-ig működött. Utóda Bak Hirs lett, aki 53 évig, 1843 ápr. 28. bekövetkezett haláláig áldásos tevékenységet fejtett ki. A rabbiszékben Pillitz Dániel (l. o.) követte, aki 1847 ápr. 27. hagyta el állását. Három évig maradt ezután betöltetlenül a rabbiszék s a szabadságharc leveretése után, 1850 dec. 10. iktatta be a sz.-i zsidóság papi állásába Lőw Lipótot (l. o.), aki hatalmas tudásával és munkabírásával a sz.-i zsidóság új korszakát teremtette meg. Lőw Lipót, aki negyedszázados működésével örök emléket állított magának, nemcsak a sz.-i, de az egész magyar zsidóság szívében, 1875 okt. 13. költözött el az élők sorából. Örökébe 1878 szept. 8. fia, Lőw Immánuel (l. o.) lépett, aki papi működésének félszázada alatt a világ legkiválóbb zsidó tudósainak sorába emelkedett és még ma is töretlen erőben végzi áldásos hivatását. Nyilvánvaló, hogy a sz.-i hitközség nagyszerű fejlődésében az oroszlánrész e nagy rabbikat illeti meg, de kétségtelen az is, hogy munkájukat a kiváló elnökök egész sora támogatta hathatósan. 1852 júl. 8. az addigi bírák helyébe első elnökéül Pollitzer Salamont választotta meg a hitközség. Utódai Ausländer Simon, Bamberger Sámuel, Reitzer Jakab, Prosznitz Vilmos voltak, majd 1882 óta Rósa Izsó dr. állott a hitközség élén egész 1918 máj. 25. bekövetkezett haláláig. Azóta Biedl Samu vezeti a hitközséget, mely az ő és elődeinek nagyszerű és fáradhatatlan tevékenysége révén meggyarapodott, anyagilag megerősödött és impozáns egységet mutató hatalmas hitközséggé fejlődött. A sz.-i zsidóság már 1789. folyamodott a hatósághoz zsinagógaépítési engedélyért, amelyet azonban csak 1803. kapott meg. Még ebben az évben felépült az emeletes zsinagóga, mely a mostani templom udvarán állott. A hitközség taglétszámának növekedése következtében új templomról kellett gondoskodni. Lebontották a régi templomot s helyén 1843 máj. 19. szokatlan fénnyel szentelték fel a második zsinagógát, a mai régi templomot. Hatvan évvel később — 1903 máj. 19. — szentelték fel a mai új zsinagógát, mely az ország egyik legmonumentálisabb temploma és ma már országos elfogadott új formákkal gazdagította a zsinagógaépítést. Ezt a nagyszerű zsinagógát Baumhorn Lipót (l. o.) budapesti építész tervezte, híressé vált festett üvegablakai és a templomhajó óhéber ornamentikája pedig Lőw Immánuel főrabbi tervei alapján készültek. Az új mellett a régi templom is megmaradt. 1869-ben a hitközség a kongresszushoz csatlakozott, ez a körülmény azonban nem idézett elő szakadást, mint ahogy azt más hitközségeknél láttuk. A sz.-i hitközségben alakulása óta tradició a zsidóság egységének és osztatlanságának fenntartása, ami kétségtelenül Lőw Lipót és Lőw Immanuel érdeme. Sz.-en a közös célért egyesültek és a legnagyobb harmoniában élnek egymás mellett a haladók és orthodoxok, a cionisták és nem-cionisták. A sz.-i hitközség tekintélyét és súlyát éppen tagjainak ez a megbonthatatlan egysége növelte meg és az a körülmény, hogy a magyar kongresszusi zsidóságot a felsőházban a hitközség főrabbija, Lőw Immánuel képviseli, aki ott országosan nagyraértékelt beszédeivel gyakran irányt szab a magyar zsidóság állásfoglalásának. Jóllehet, a cionizmus teljesen távol áll a hitközségtől, a Pro Palesztina (l. o.) akciót — nem politikai, de jótékonysági alapon — úgy erkölcsileg, mint anyagilag támogatja a hitközség. A tagoknál gyüjtőperselyek vannak kihelyezve, a templomban szabad adományokat felajánlani a Keren Kajemeth (l. o.) céljaira s maga a hitközség is jelentékeny összeggel támogatja Palesztina újjáépítési munkáját. A hitközség népiskolája 1844. létesült s azóta folytonosan fejlődött. Jelenleg hat tanerős az iskola s világos, higienikus tantermei a legmodernebbül vannak felszerelve. A hitközség kebelében számos intézmény működik. Mindenekelőtt a Chevra Kadisa, melynek Bokor Adolf az elnöke. A Chevra tartjá fenn a menházat és a szeretetházat, melyeknek 21 gondozottja van, a Varga Mihály elnöklése alatt álló Árva-egyesület létesítette az árvaházat, ahol 19 gyermeket nevelnek a leggondosabban. A Nőegylet 1835-ben létesült s jelenlegi elnöknője özv. Holtzer Jakabné, a Leányegylet — Vas Klári vezetésével — népkonyhát tart fenn és a Betegsegélyző-egylet, melynek élén Bokor Adolf áll, a szegénysorsúak ingyenes orvosi- és gyógyszerellátásáról gondoskodik. Újabb létesítménye a hitközségnek az 1927. épült pászkasütőde. A hitközség kulturális törekvéseinek szolgálatában áll az értékes tanítói könyvtár. Felbecsülhetetlen értéket képvisel Lőw Immánuel ritka példányai révén méltán világhírű 6000 kötetet meghaladó könyvtára. A hitközségben Lőw Lipót és Lőw Immánuel munkái (l. o.) továbbá Löwinger Adolf rabbi tanulmányai jelentek meg. A sz.-i zsidóság történetét tárgyalja behatóan Lőw és Kulinyi: *A Sz.-i zsidók 1785—1885* c. munkája, mely 1885-ben jelent meg Sz.-en. A hitközség tagjai közül többen értek el előkelő pozíciót és visznek vezető szerepet a város társadalmi és gazdasági életében. Ezek: László Adolf és Weisz Aladár táb'ai bírók, Wimmer Fülöp a sz.-i kendergyár igazgatója és a kereskedelmi kamara elnöke, Vértes Miksa a kamara alelnöke, Varga Mihály a Kereskedők Szövetségének elnöke, Bokor Adolf a Lloyd Társulat elnöke, Reich Manó ny. áll. felsőkereskedelmi iskolai tanár, Pap Ródert, az Ügyvédi Kamara alelnöke. Kiváló szerepet játszott néhai várhelyi Rósa Izsó, aki országgyűlési képviselő, a hitközségnek és a sz.-i ügyvédi kamarának az elnöke volt és néhai Reiniger Jakab, aki ugyancsak az ügyvédi kamara elnöki tisztségét töltötte be. Egész sereg azoknak a zsidóknak a száma is, akik Sz.-ről elszármazva közéleti szereplésükkel és kulturális tevékenységükkel tüntek ki. Közülök a legkivá-

lóbbak: Kármán Mór (l. o.) a magyar tanügy halhatatlan apostola, Lőw Tóbiás koronaügyész (l. o.) és Lőw Vilmos (l. o.), aki New-Yorkba szakadva a magyar költők angol fordításával végzett eléggé nem értékelhető magyar kulturális propagandamunkát. A hitközség évi költségvetése 185,669 pengő, melyből szociális és filantrópikus célokra 13,179 pengőt költ a hitközség. Ezenkívül számos nagyobb, főleg jótékonycélú alapítvány van a hitközség kezelésében. Anyakönyvi területéhez Kistelek község tartozik. A hitközség lélekszáma kb. 8000. a családok száma kb. 2000, adót 2365-en fizetnek. Foglalkozás szerint a tagok nagy része kereskedő és iparos, de nagyon sokan működnek a különböző «lateiner» pályákon is. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 116-an estek el. Sz. zsidósága az ellenforradalom és a nemzeti hadsereg megszervezésében is tevékeny részt vett. A hitközség mai vezetősége: Lőw Immánuel főrabbi, Frenkel Jenő rabbi, Biedl Samu elnök, Varga Mihály alelnök kultuszelőljáró, Schwarz Béla iskolai előljáró, Bokor Adolf jótékonysági előljáró, Neu Ernő pénzügyi előljáró, Vértes Miksa gazdasági előljáró, Pap Róbert jogügyi előljáró, Faragó Lajos adóügyi előljáró, Sebestyén József műszaki előljáró. Gondnokok: Türk Salamon (Talmud Tóra), Hirschfeld Lipót (Anije Irénu) Winkler Ármin (Hachnoszász Kállo). Templomatyák: Fogel Ede, Lendvai Sándor, Reitzer Zsigmond és Schweiger Sándor. Iskolaszék: elnök az iskolai előljáró, tagok (hivatalból) Lőw Immánuel főrabbi, Katona Dávid jegyző, Fuchs Vilmos igazgató, V. Bárány Aranka tanító és Türk Salamon, (választás útján) Frenkel Jenő, Glücksthal Lajos, Holló Samu, Lánczi Adolf, Pick Jenő és Reich Manó. Nyugdíjbizottság: Elnök: Bodnár Géza, tagok: Grüner Géza, May Gyula, Reitzer Lipót, Vas Ignác és Winter Géza, jegyző: Katona Dávid. Főkántor: Lamberg Mór.

Szegénység. A zsidóság sohasem dicsőítette a szegénységet mint ideált — ahogy az Új-Testamentumban látható —, hanem szerencsétlenségnek és büntetésnek tekintette. Ez a szó *óni* szegényt s egyben szenvedőt jelent. A Bibliában felsorolt büntetések között, melyek Izraelt sújtják, ha engedetlenséget tanusít Istennel szemben, ott találjuk e fenyegetést: «Gyermekei hontalanul bolyongani és koldulni fognak» *(Zsolt.* 109, 10). Nemcsak büntetés a Sz., de a próbáratétel egyik fajtája is. Isten úgy teszi próbára Jóbot, hogy megfosztja minden vagyonától. A Biblia szerint a Sz. a restség következménye. «Még aludj egy keveset és rakd ölbe kezeidet, majd jő a Sz. mint egy vándor és a nélkülözés, mint egy pajzsos ember» *(Példab.* 24. 33, 34). A Sz. erkölcsi veszélyeit tárják fel ezek a mondatok: «Ne adj nekem Sz.-et és gazdagságot, adj csak elég kenyeret, de ne annyit, hogy túljóllakjam s dölyfösen kérdjem: ki az az Isten? De ne tégy engem szegénnyé se, hogy fellázadva hűtelen legyek Hozzád» *(Példab.* 30. 8, 9). A Sz. ellen a Biblia tanítása szerint mindenkinek össze kell fogni. «Ne keményítsd meg a szívedet és ne húzd el kezedet a szegény testvéredtől. Segíts rajta és kölcsönözz neki annyit, amennyire szüksége van» *(Móz.* V. 15. 7, 8). A Biblia szociális törvényei valósággal hadüzenetek az inség ellen és egységesen a Sz. megszüntetésére törekszenek. De nemcsak a nyomor ellen küzd a Biblia, hanem védelmezi a szegény ember méltóságát és megakarja kímélni a lelki szenvedésektől is. «Aki a szegényt gúnyolja, az a Teremtőt káromolja» *(Példab.* 17. 5). A talmudi felfogás szerint nincs keservesebb, mint a kegyelemkenyér. «Aki társának kegyelemkenyerét eszi, annak számára elsötétül a világ». Az asztali imában is találunk hasonlót: «Ne engedd uram, hogy embertársaink adományaira szoruljunk!».

Szegényügy. A szegényekről és a gyengékről való szeretetteljes gondoskodás, mint a bibliai idők hagyománya, a talmudi korszakban is megmaradt. Ünnepi lakomát nem tartottak szegény nélkül és rendszeres segélyképen az ú. n. szegénytizedet kapták a szegények. Az alamizsnaadás már a bibliai idők moralistái szerint is Istennek tetsző, jámbor cselekedet volt *(Példabeszédek, Szírach, Jób, Zsoltárok).* Később a rabbik még inkább értékelték az adakozók érdemeit. A jeruzsálemi Templomban volt egy titkos kamra, ahol a jobb napokat látott szegények számára feltünés nélkül lehetett elhelyezni az alamizsnát, pénzadományok számára pedig perselyek szolgáltak. A zsidó hitközségeknek már a talmudi időkben volt külön szegényügyi előljárójuk, aki a szegényeknek élelemmel és ruházattal való ellátásáról gondoskodott. A perselyekből heti készpénzt kaptak a szegények, a tálból pedig mindennapi eleséget. Ellátásban részesültek az idegenek is, de csak a helyi szegények után. A középkorban a Sz. intézése az egyesületek kezébe került. A középkori Sz. fejlettségére jellemző, hogy Maimonides, saját kijelentése szerint, soha nem hallott olyan zsidó hitközségről, melyből a szegénykassza hiányzott volna. Keresztényekre is kiterjedt a zsidó jótékonyság. A városokban az átutazó idegeneket családokhoz utalták be, amelyek teljes ellátásukról gondoskodtak. A XIII. sz.-ban Regensburgban találkozunk először a zsidókórházzal (hekdes), amely kezdetben átutazó idegen zsidók szállása volt; később betegápolással foglalkozott. A Sz. további fejlődésének jele, hogy egyes hitközségekben külön otthonokat állítottak fel a szegény talmudisták számára, akik ezekben az otthonokban lakást és ellátást kaptak. A XIV. sz.-ban látjuk első nyomait annak, hogy a Sz.-et egyesületek (Chevrasz gemilusz chaszodim, később a Chevra Kadisa) karolják fel. A diaszpóra terjedésével a jótékonykodás számára új feladatok nyiltak. Mikor időről-időre nagy zsidótömegeket fenyegetett a rabszolgaság sorsa, így a Spanyolországból való kiűzetés után, különösen nagy súlyt helyeztek arra, hogy a foglyokat a szolgaságból kiváltsák. Alakult is egy nemzetközi szervezet (Velence volt a székhelye), amely a váltságdíjak gyűjtésével foglalkozott. A XVII. és a XVIII. sz.-ban a portugál hitközségek Amsterdamban és Londonban sok egyesületet létesítettek, amelyek a jótékonyság legkülönbözőbb területein tevékenykedtek. A közjótékonysággal is foglalkozó római hitközségnek már a XVIII. sz. elején húsz szervezete volt. E szervezetek tevékenysége négy osztályba volt sorozva: 1.

Sz., 2. temetési ügy, 3. aggok ellátása, 4. kultusz ügyek. A szociális élet minden ágára kiterjedt tehát a hitközségek tevékenysége s már a középkor vége felé megvoltak csaknem teljes számban mindazok az intézmények, amelyek a Sz.-eket ma is intézik. (L. *Jótékonyság.)* V. A.

Szegfi *Mór Mihály**, író és szabadságharcos, szül. Szillben (Somogy vm.) 1825 márc. 5., megh. Tabon 1896 aug. 28. Prágában és Berlinben tanult. A negyvenes években a Pesten működő magyar nyelvterjesztő egyesület titkára lett. A szabadságharc alatt a tüzérségnél szolgált s a szenttamási ütközetben századosi rangot nyert el. Egyideig Szemere Bertalan titkára volt. A világosi fegyverletétel után ő is emigrált s Berlinből, Párisból és Londonból küldött hírlapi tudósításokkal tartotta fenn magát. 1861-ben hazajött s nejének, Kánya Emiliának lapjánál, a Családi Körnél volt segédszerkesztő, később tanári diplomát szerzett s mint főreáliskolai tanár vonult nyugalomba. Írt költeményeket, tárcákat és elbeszéléseket az Életképekbe, a Zsidó Naptárba, a Pesti Divatlapba. a Hölgyfutárba, a Divatcsarnokba, Religióba, Családi Lapokba és Szépirodalmi Közlönybe. Önálló munkái: *Magyar ragozási táblázat. Verzeichnis der ungar. Beifügungen* (1853); *Kis bajok, nagy gondok.* Regényes képek (1856); *A harmadik szomszéd.* Népies regény (2 köt., 1857); *A világ csudái* (1857); *Fenn és alant.* Regény (4 köt., 1871). — Fia volt *Sz. László**, a Fiumei Szemle szerkesztője.

Szeghalom, nagyk. Békés vm. 9460 lak. A Sz. i hitközséget 1856. néhány Dévaványáról beköltözött zsidó család alapította. Ennek előtte zsidók egyáltalán nem is laktak Sz.-en. A kis hitközség első rabbijául Meisels Adolfot választotta, ki 1874. halt meg. 1867-ben alakult a Chevra Kadisa, 1889. épült fel a hitközség temploma és iskolája. 1908-ban létesült a Nőegylet, melynek Kohn Dezsőné az elnöknője. Hosszú évtizedeken keresztül nem történt semmi nevezetes a hitközség életében, amely az egyetemes kongresszus alkalmával kongresszusi alapra helyezkedett. Sz.-ról indult el különben Iványi Jenő (l. o.), a Nemzeti Színház egykori kiváló színészének karrierje. A kis hitközség évi 4000 P-s költségvetéssel dolgozik és 500 P-t költ szociális célokra. Anyakönyvi területéhez Füzesgyarmat, Vésztő és Körösladány községek tartoznak. Lélekszáma 168, a családok száma 63, adófizetőké 60. Foglalkozás szerint: 2 gazdálkodó, 50 kereskedő, 1 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 2 munkás, 1 orvos és 5 iparos. A világháborúban résztvett 70 hitközségi tag közül hárman estek el. A hitközség mai vezetősége: Werner Henrik elnök, Schwarc Manó alelnök, Weisz Mátyás és Schillinger Aladár gondnokok, Farkas Miksa pénztárnok.

Szegő 1. *Ernő,* közgazdasági író, szül. Miskolcon 1886 júl. 3., megh. Budapesten 1927. A budapesti, berlini és genfi egyetemeken tanult. Miután jogi doktorátust szerzett, titkára lett a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának. A Pester Lloydba és más nagyobb fővárosi lapba számos közgazdasági tanulmányt írt. Munkái: *Tőzsdereform; A budapesti otthonmunka; Állami pénzügyeink reformjának közgazdasági szükségessége.*

2. *Sz. Gábor,* egyetemi tanár, matematikus, szül. Kúnhegyesen 1895 jan. 20. A bécsi egyetemen tanult s u. o. tett doktorátust, majd 1921. a berlini egyetem magántanára, 1925. rk. tanára lett. 1926-tól kezdve a königsbergi egyetemen a matematika nyilvános rendes tanára. Szaktanulmányai német és más külföldi folyóiratokban jelennek meg.

Szegól, a héber magánhangzó-rendszerben az *e* neve.

Szegvári *Andor,* vegyészmérnök, szül. Budapesten 1897. A műegyetemet Charlottenburgban végezte és u. o. szerezte mérnöki diplomáját és avatták mérnökdoktorrá. A vegyészetben való rövid működésével is már általános elismerést vívott ki és a Kaiser Wilhelm Institut tagjává választotta. Itt dolgozta ki első találmányát, az «ultramicroscopot», amelyet a K. W. I.-nak ajándékozott. A világhírű Zeiss-gyár vette meg a microscop szabadalmi jogát és a vételár összegéből a K. W. I. az ajándékozó Sz. nevére kísérletezési alapítványt létesített. Sz. legnagyobbjelentőségű találmánya a gumminak hideg úton való előállítása. Ennek a találmányának bevezetésére alakult Amerikában az Annod Robber és ma már a világ legnagyobb gummi-cégei a Sz.-féle eljárást alkalmazzák a gyártásnál. Sz. jelenleg az amerikai Goodrich pneumatikgyár egyik vezetője.

Székács *Antal**, kereskedő, felsőházi tag, szül. Budapesten 1863. Tanulmányai elvégeztével belépett apja cégébe, a Schwarc-féle üvegnagykereskedésbe, melynek jelenleg főnöke. 1916. a Kereskedelmi és Iparkamara alelnökévé választották. A kurzus alatt kibuktatták, 1924 óta ismét kamarai alelnök. Mint a magyar kereskedelem egyik kiválóságát 1927. felsőházi taggá választották. V. A.

Székely. «Végbeli», vagy «határőr» elnevezéssel azonos Sz.-eknek az erdélyi határvidék egykori védőinek leszármazottait tartják és ezeket a magyar néprajzi tudomány az ősmagyarok magvának tekinti. Sebestyén Gyula kimutatta, hogy a Sz.-ek a kabaroknak (l. o.), vagyis a zsidóvallású kozároknak (l. o.) egyenes leszármazottai. A kabarok, Konstantin bizánci történetíró szerint, alkották a magyarok első törzsét és Sebestyén azt bizonyítja, hogy ezeket a vitéz előharcosokat rendeltek Erdélybe a határ őrzésére. Sebestyén a Sz. rovásírást is, mint ó-héber írást a kabaroktól származtatja. L. *Rovásírás.* U. L.

Székely 1. *Arnold,* zongoraművész, tanár, szül. Budapesten 1877 nev. 6. A Zeneakadémián Thomán István növendéke volt, majd állami ösztöndíjjal Berlinbe ment. 1907 óta a Zeneművészeti Főiskola zongoratanára. Oswald János nyugdíjaztatása után pedig a tanárképző vezetésével bízták meg. K. K.

2. *Sz. Artur,* közgazdasági író, szül. Kisbéren 1887 márc. 28. A budapesti és több külföldi egyetemen végezte a jogi fakultást. A doktorátus megszerzése után a Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületének, később a Magyar Vámpolitikai Központunk, 1916 óta pedig a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának lett a titkára, egyszersmind pedig igazgatója a Magyar Külke-

reskedelmi Szövetségnek és ügyvezetője a Magyar Vámpolitikai Központnak. Számos közgazdasági cikket írt napilapokba és folyóiratokba s több könyvet a háborús idők kereskedelméről, kiviteléről és gazdasági törvenyeiről. Egyéb művei: *Az új autonom török vámtarifa; A magyar külügyminisztérium külkereskedelmi szolgálata; Importőrök kiskátéja; Kiviteli politikánk és a gazdasági válság; A Jugoszláviával, Romániával és Csehoszlovákiával kötendő kereskedelmi szerződések; A kereskedelempolitika helyzete Európában és Magyarországon; Magyarország kereskedelmi szerződéses politikája.*

3. *Sz.* I. *Béla*, filmdramaturg, szül. 1890., megh. Los Angelosban 1928. Budapesten hírlapíró volt, 1920. Amerikába ment és a Metro Goldwyn irodalmi tanácsadója lett. 1927 végén a First National szerződtette fődramaturgnak.

4. *Sz.* II. *Béla*, író, szül. Bethlenben (Szolnok-Doboka vm.) 1892 jún. 1. Egész fiatalon újságírói pályára ment. Nagyváradon, majd Budapesten dolgozott különböző lapoknál. Kolozsvárott Marton Ernővel (l. o.) együtt megalapította az Uj Keletet, később a Keleti Ujságot szerkesztette, majd ugyancsak Kolozsvárott *5 Órai Ujság* címen napilapot indított. Egyik alapítója és titkára volt az erdélyi és bánáti kisebbségi újságírók szervezetének. Részt vett az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség munkájában, a Keren Kajemeth megbízásából megszervezte a magyarországi Palesztina munkát és kezdeményezésére létesült a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége (l. o.) is. Megszervezte még a ma már 16 országra kiterjedő *Aviva* leány világmozgalmat s az Aviva világszövetségnek elnöke. Jelentékeny irodalmi működést fejtett ki. Megjelent könyvei: *Versek; Számvetések* (versek); *Vajudó ország* (szociális tanulmány Palesztináról); *Mittelmann* (egy zsidó Justitzmord leleplezése) és *Máramaros*. Több zsidó tárgyú regényt fordított. A Jewish Telegraphy Agency magyarországi szerkesztője. V. A.

5. *Sz. Ferenc*, bankigazgató, szül. Alapon 1858 jan. 9. A kereskedelmi akadémiát Székesfehérvárott végezte és tanulmányainak befejezése után a bankszakmának szentelte magát. 1882-ben a Magyar Országos Bank tisztviselője volt, innen a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kötelékébe lépett. 1892-ben az akkor alapított Belvárosi Takarékpénztár vezérigazgatójának, majd elnökének választotta. Ezenkívül vezérigazgatója volt, majd alelnöke az Angol-Magyar Banknak s elnöke több hazai pénzintézetnek és iparvállalatnak. Alelnöke a Pesti Lloyd Társulatnak. Ferenc József királytól udvari tanácsosi rangot kapott. 1892-ben akadémiai pályadíjat nyert *Valuták rendezése* c. munkájával. Számos közgazdasági dolgozata közül kiváló a *Pénzintézeteink reformjáról* írt műve. Szépirodalommal is foglalkozik; munkatársa volt a Borsszem Jankó élclapnak is, amelynek több népszerű alakját (Seifensteiner Salamon, Mihaszna András) ő teremtette meg. A felekezeti élet terén is jelentékeny vezető szerepet visz. Az Országos Izraelita Patronage Egyesületnek megalapítása óta elnöke, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának 1915 óta tagja, 1927 óta elnöke, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak megalapítása óta pénztárnoka. A háború előtt ő indította meg a magyar zsidóság egységesítését célzó mozgalmat és az egységes zsidó autonómiát előkészítő országos bizottság elnöke volt. A forradalmi időkben ő volt a Pesti Izraelita Hitközség elnöke, és nemcsak a hitközséget, de intézményeit is megmentette a hanyatlástól.

6. *Sz. Ignác*, szakíró, szül. Alapon (Fejér vm.) 1862. *Sz. Ferenc* udvari tanácsos testvéröccse. 1890 óta a fakereskedés terén működik Budapesten, több fatermelő vállalatnak volt igazgatója és igazgatósági tagja. 1894-ben megalapította a Magyar Fakereskedő c. szaklapot, melynek 1925-ig kiadója és főszerkesztője volt.

7. *Sz. Imre*, zongoraművész és zeneszerző, szül. Mátyfalván 1823 máj. 8., megh. Budapesten 1887. Tizenegyéves korában játszott először nyilvánosan. 1847-ben Párisban nagy sikerrel hangversenyezett Reményi Edével. Onnan Londonba került és 1849. tért haza, hogy részt vegyen a szabadságharcban. A fegyverletétel után ismét Londonba ment Reményivel. 1882-ben a Nemzeti Zenede tanára lett. Termékeny komponista volt és műveivel új irányt adott a magyar zongorairodalomnak. K. K.

8. *Sz. István**, klassz.-filológus, tanár, szül. Olaszkán 1863 máj. 24., megh. Budapesten 1925. A budapesti egyetemen tanult, ahol doktorátust és tanári diplomát szerzett. Több vidéki városban, majd 1903-tól haláláig a budapesti Tavaszmező-utcai főgimnáziumban működött. Munkatársa volt a Petz-féle Ókori Lexikonnak, a Scherr-féle *Geschichte der Weltlitteratur*-ban pedig ő írta a magyar irodalmi részt. Az ifjúság számára latinnyelvű hetilapot szerkesztett. Művei: *De Suctonio C. Taciti imitatore; Suctonius Császárok életrajzai; Női életpályák.* L.-fordította: Petronius Arbiter *Trimalchio lakomáját*, Gobineau *Renaissance*-át és latinnyelvű tankönyveket is írt. S. R.

9. *Sz. Mihály*, operaénekes, szül. Jászberényben 1901 máj. 8. Érettségije után a Zeneakadémián tanult. 1922-ben a Népoperában lépett fel először, 1923. pedig a m. kir. Operaház szerződtette. Főbb alakításai: Sarastro, Brogni, Sparafucile, Marke király, Madarász Henrik, Hagen, Pogner, Őrgróf (Tannhäuser), Főpap (Sába királynője és Aida) stb.

10. *Sz. Nándor**, tanár, író, szül. Siklóson 1892 jún. 26. Polgári iskolai tanárképzőt végzett. Előbb a fővárosnál működött, azután a váci zsidó polgári iskola igazgatója lett, most Pestújhelyen tanár. Felelős szerkesztője volt a Szombat c. pécsi cionista lapnak, majd egyideig helyettes szerkesztője a Mult és Jövőnek. Jelenleg a Magyar Sion c. újkeresztény hetilapot szerkeszti. A numerus clausus ellen írt brosurája miatt fogházbüntetést szenvedett. Sok zsidó-tárgyú novella mellett regényeket írt. Ezek: *Az örök idegen; Krisztus apródjai; A messziről jött ember.* V. A.

11. *Sz. Sándor*, gépészmérnök és hídépítő, szül. Budapesten 1885. A műegyetem elvégzése után budapesti gyárak főmérnöke volt. Építette az Északi teherpályaudvart és víztornyot, a torontál-újvári kamarazsilipet. Önálló munkái: *A mozgófénykép vetítőgép kezelése; A film tech-*

nikája; A film fejlődése születésétől a beszélő filmig.

12. *Sz. Salamon*, kémikus, szül. Győrött 1860 szept. 28. Tanulmányait a Műegyetemen végezte, majd diplomája elnyerése után az áll. vegykísérleti állomáshoz nevezték ki vegyésznek, majd fővegyésznek, 1917. igazgatónak, 1921. pedig főigazgatónak. Fontos találmánya, melyet a Bpesti Ált. Központi Tejcsarnok hoz forgalomba, a Sz.-féle gyermektej, ezenkívül az Ovola, Jovó, Dia-tej, Nephrit-tej és Fehérjés-tej, mind az ő készítményei. A gyermektáplálás, az élelmezés és a tej zsírtartalmának meghatározásáról több értékes tanulmányt írt. Jelenleg nyug. főigazgató. A zsidó közéletben állandóan tevékenykedik. 1919—1923-ig elnöke volt az óbudai hitközségnek s ő létesítette az új elemi iskolát; tagja volt a Jointnak és a Magyar Zsidó Orsz. Szövetségnek alelnöke volt válságos időkben.

13. *Sz. Sámuel*, hírlapíró, szül. Szillben (Somogy vm.) 1857 júl. 3., megh. Budapesten 1926 febr. 14-. Már egyetemi tanulmányai alatt munkatársa volt több nagy lapnak Budapesten és Párisban. 1889-ben szerkesztette a Párisi Magyar Értesítőt és tudósította a Budapesti Hirlapot. 1892-ben leleplezte a francia-orosz entente egyik legfőbb létrehozóját, Mohrenheim orosz nagykövetet, mint a Panama-botrány részesét. 1894-ben megalapította és szerkesztette a Politikai Hetiszemlét 1921-ig. Emellett írt hadtörténelmi tanulmányokat a Ludovika Akadémia közlönyébe és a Történelmi Tárba. Könyvalakban megjelent munkái: *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?; Egy ujságíró élményei.*

Székely-Kovács *Olga**, festő, szül. Budapesten 1901. A Műcsarnok 1921 kiállításán egy női akttal az Erzsébetvárosi Kaszinó díját nyerte el, majd kisebb gyüjteménnyel mutatkozott be az Ernst Múzeumban (*Anya gyermekével*). Közben a newyorki Anderson Galleryben rendezett kiállítást. F. B.

Szekeres *Ferenc*, orgonaművész, szül. Budapesten 1896. Középiskoláit Budapesten végezte, azután a Zeneművészeti Főiskola növendéke lett. Még nagyon fiatalon zeneiskolát nyitott és az első jazz-zeneiskolát is ő alapította meg Magyarországon. Zeneirodalmi értekezései külföldi szaklapokban jelennek meg. Operettjei: *Délibáb; Szeressük egymást; Petőfi.* Zenedarabjai *Hardy Evans* név alatt jelentek meg Amerikában. K. K.

Székesfehérvár, tjv. 39,109 lak. Sz.-on, e nagymultú, ősi koronázó városban már IV. Béla korában, a XIII. sz.-ban laktak zsidók. Arra nézve pedig pozitív adat van, hogy a XIV. sz.-ban Sz.-on volt az ország legtekintélyesebb hitközsége, melynek előljárói 1406-ig több ízben intézték a zsidóság országos ügyeit. Ez előljárók közül azonban a krónikák névszerint csak Salamont (l. *Székesfehérvári Salamon*) említik. Ulászló király nejének, Candalei Annának megkoronáztatási ünnepélyén is részt vettek a Sz.-i zsidók, akik fényesen fogadták és gazdag ajándékot adtak a királynénak. Ez alkalommal közbenjártak a királynénál a pozsonyi zsidók érdekében s a királyné 1503 jún. 20. leiratot is küldött Pozsony városához, melyben azt írja, hogy «mi soha sem fogjuk tűrni, hogy a zsidókat az igazság ellenére elnyomjátok és megkárosítsátok, hanem őket kiváltságaik értelmében védelmezni és segíteni fogjuk». A XVI. és a XVII. sz.-ban is virágzó hitközség volt Sz.-on, amelyről egy olaszországi történetíró is megemlékezik munkájában. E hitközség gerincét azok a gazdag zsidók alkották, akik az ostromra készülő császári hadak elől menekültek Budáról Sz.-ra. A törökök kiüzetése után a Sz.-i hitközség is megszünt s a városból hosszú évtizedekig ki voltak zárva a zsidók. Az első zsidó család, mely II. József császártól nyert letelepedési engedélyt, Stern Chajim családja volt, kinek itt vendéglője volt vásáros hitsorsosai számára. Az 1839—40-iki országgyülés 29-ik törvénycikke, mely a szabad királyi városokban engedélyezte a zsidók letelepedését, megszüntette a mintegy 150 éves számüzetést, Mindjárt az első években 20—21 zsidó család telepedett le Sz.-on s Pillitz Dánielt rabbijuknak választva, hitközséget alapítottak, melyet 1842 dec. 2. tartott ülésén a városi tanács is elismert. 1843-ban Pillitz Dániel a szegedi hitközség rabbija lett s utána Zipser Mayert választották meg, aki modern gondolkodású, tudós rabbi volt s a Chevra Kadisa, az iskola és más intézmények létesítésével megvetette alapját a hitközség további fejlődésének. Az ő modern szellemü működése miatt tört ki a viszály a hitközség kebelében, mely a hitközség kettészakadására (l. *alább orthodox hitközség)* s 1858. Zipsernek, kit Rohoncra hivtak, a távozására vezetett. 1868-ban Kohut Sándor lett a rabbi, aki 1874. Pécsre távozott. 1888-ban Steinhercz Jakab foglalta el a rabbiszéket, aki mozgalmat indított, hogy a hitközség időközben megszünt iskoláját újból megnyissa. Ez 1889. be is következett, 1892. épült fel a négytanerős iskola új díszes épülete. 1894-ben a hitközség akkor megválasztott titkára modern alapon szervezte meg a hitközség adminisztrációját, a hitközségi élet az új alapszabályok hatása alatt jelentős lendületet nyert, a tagok száma évről évre emelkedett. A hitközség kezdetben egy bérházban tartott istentiszteletet s 1862. épült fel a mai templom, melyet 1892. szereltek fel orgonával s ugyanez évben szervezték meg női énekkarát. A hitközség fennállása óta számos intézményt létesített. Ezek: a Chevra Kadisa, a Nőegylet, a szegény gyermekeket felruházó Krajcáregylet, a Betegsegélyző egylet, a héber továbbképzőt fentartó Talmud-Tóra, a vallási hagyományokat ápoló Solós Szeudósz egylet, a zsidó tudományt ismertető Kulturegylet és a Leányegylet, mely népkonyhát tart fenn. A hitközség Perl Miksa elnök kezdeményezésére létesített még iskolája mellett egy nagyobb torna és játszóteret, Grünfeld Jakab elnöksége alatt pedig egyemeletes épületet vásárolt árva és aggintézet céljaira, mely intézetek rövidesen megnyilnak. A hitközség hatvan jótékony és kulturális célt szolgáló alapítványt kezel. A szociális és filantrópikus célokra nagy összeget áldozó hitközségnek kb. 2000 a lélekszáma, s 600 adófizető tagja van. Foglalkozás szerint a hitközségi tagok túlnyomó részben kereskedők, iparosok, vállalkozók, de vannak szép számban ügy-

védek, orvosok, mérnökök, tisztviselők, földbirtokosok és nagybérlők, akik közül a város társadalmi és gazdasági életében többen játszanak előkelő szerepet. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 43-an estek el. A hitközség ügyeit egy albizottságokra osztott 72 tagú képviselőtestület és egy 19 tagból álló elöljáróság intézi. A hitközség mai vezetősége: Hevesi Ferenc dr. főrabbi, Löwy Károly dr. a Sz.-i ügyvédi kamara elnöke, elnök, Freud Manó bankigazgató pénzügyi elöljáró, Bruszt Ármin kultuszelöljáró, Hoffmann Lajos gazdasági elöljáró, Pető Miksa alapítványi elöljáró, Heuman József dr. kulturelöljáró, Neuhauser Imre adóügyi elöljáró, Ofner Mór pénzügyi ellenőr, Márton Jakab tanügyi elöljáró. A Chevra Kadisa elnöke Bernstein Sámuel, alelnöke Grosz Bernát, hitközségi titkár Fodor Mór, rabbihelyettes hitoktató Mermelstein Mór és főkántor Grüner Bernát. *A Sz.-i (orthodox) hitközség* 1863. alakult meg hivatalosan, miután akkor érkezett meg a királyi kancelláriától a leirat, mely megengedte, hogy a már 1861. külön párttá alakult 90 személy orthodox hitközségbe tömörüljön. Az anyahitközség kettészakadásának közvetlen oka, hogy a reformérzelmű rabbi több olyan újítást — orgona, női kórus — vezetett be, amely ellen a kisebbségben levő vallásos párt tiltakozott. Miután a tiltakozásnak nem volt foganatja, megtörtént a különválás. Az új orthodox hitközség megalapítását Schlesinger Dávid és Lázár földbérlők 5000 forint és 100 dukátos nagyobb adományukkal tették lehetővé. Ebből és a tagok adományaiból vásároltak telket és építették fel 1870. a templomot. A hitközség egyenletes fejlődést mutat s tagjainak száma rövidesen elérte a 140-et. 1893-ban már földszintes székházat építtetett a hitközség s a székházra 1927. egy emeletet húzatott. 1925-ben Talmud Tórát létesített, amelyben nagyrészt magyar nyelven folyik az oktatás. Van ezenkívül a hitközségnek rituális fürdője és egy állandó bizottsága, mely a szegények gondozásával és támogatásával foglalkozik. A hitközség első rabbija Fischer Gottlieb volt, jelenleg Heinrich Ármin a hitközség szellemi vezetője, aki éppúgy, mint elődei, nagy eredményeket ért el a vallásos élet elmélyítése terén. A hitközség tagjai közül a város gazdasági életében is jelentős szerepet visz Weisz Miksa kereskedelmi tanácsos, a Sz.-i Kereskedelmi Csarnok elnöke, akinek bőrgyára állandóan 30—40 munkást foglalkoztat. A hitközség 11,000 pengős költségvetéssel dolgozik s 1200 pengőt fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközségnek a hozzátartozó Aba községgel együtt, lélekszáma 139, a családok száma 92, adófizetőké 134. Foglalkozás szerint 4 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 52 kereskedő, 1 ügyvéd, 15 munkás, 2 nagyiparos, 1 orvos, 15 magántisztviselő, 25 iparos, 1 mérnök, 9 magánzó, 5 egyéb. A hitközség a háború alatt a testvérközséggel együtt közös népkonyhát tartott fenn. A világháborúban résztvett 50 tagja közül 9-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Elnök Kálmán Sándor, alelnökök Krausz Soma és Deutsch Zsigmond, pénztáros Strausz Miksa, ellenőr Roth Jakab, titkár Reich Dezső.

Székesfehérvári *Salamon.* Zsigmond király uralkodása idején élt 1396 körül. Ő volt az első zsidó népmegbizott, aki az országban levő minden zsidók nevében és képviseletében megjelent a király előtt és szót emelt a zsidóság jogaiért (l. *Zsidó népmegbizottak).* A zsidóság ekkor ismét szorongatott helyzetben volt, mert azok a kiváltságok, amelyeket IV. Béla kiváltságlevelével kaptak (l. *Béla IV. zsidótörvénye),* teljesen feledésbe mentek. A zsidóknak volt ugyan tudomásuk arról, hogy van egy régebbi törvény, amely számukra kiváltságokat biztosít, de nem ismerték a törvény szövegét és magának a törvényes okiratnak sem voltak a birtokában. Arra törekedtek hát, hogy valami módon az okirat birtokába jussanak. Mikor megtudták, hogy az okirat eredetijét a székesfehérvári káptalan levéltárában őrzik, megbizták Salamont, aki minden valószínűség szerint Székesfehérvárott lakott és talán a községben vezetőszerepet vitt, hogy kérje a királytól az okirat hiteles másolatának kiadatását. Salamon ekkor a maga és a magyar királyságban lakó zsidók nevében a király elé járult, az idők szellemének és követelményeinek megfelelően bizonyosan kellő anyagi felkészültséggel, mire Zsigmond 1396. utasította a sésesfehérvári káptalant, hogy kerestesse ki a kért okiratot és annak hiteles másolatát adja ki Salamonnak és a királyságban lévő többi zsidónak, hogy jogaikhoz hozzájuthassanak. A káptalan valóban meg is találta IV. Béla kiváltságlevelét és a király utasítása szerint azt kiszolgáltatta Salamonnak. Salamonnak így igen jelentékeny szerep jutott abban, hogy a zsidók Zsigmond alatt, ha nehezen is, de lassan visszaszerezhették régi jogaikat. V. ö.: *Kohn S.,* A magyar zsidóság története. U, L.

Székesfehérvári törvényhozás. 1526., a mohácsi vész után a zsidók megpróbáltatása újból elkezdődött. Az ország ezer sebéért ismét csak a zsidókat okozták. Ma már köztudomású, hogy nem a zsidók voltak a kincstári jövedelmek sikkasztói és a közhivatalok lezüllesztői; a fő- és alispánok pocsékolták el az adópénzeket, a köznemesség pedig nem akart hadiszolgálatot teljesíteni. Mégis két hónappal a nagy katasztrófa után, nov. 9. a székesfehérvári országgyűlés törvényben rendelte el a zsidók kiűzetését az országból. Pedig a zsidók is rettenetesen megszenvedték a török megszállást. Pécsett lemészárolták őket; aki pedig csak tehette, mint a lakosság nagy része, menekült Bécs felé. A főurak és a gazdag polgárok egész hajórajjal menekültek felfelé a Dunán. Mária királyné mégis csak a zsidóktól vette rossz néven a menekülést és okt. 9. elrendelte, hogy Pozsony városa ne bocsássa vissza többé a várossal együtt nem érző zsidókat, akik a veszedelem idején megszöktek. A rendelkezések mögött azonban igen anyagias szempontok húzódtak meg, az ország királyválasztásra készült és Szapolyai János pártja, mint Ferdinánd tábora azzal igyekezett megnyerni a városok rokonszenvét, hogy a városi polgárságot megszabadítja hitelezőiktől és olcsón hozzájuttatja őket ingó és ingatlan vagyonokhoz. Noha az országgyűlés meghozta a kiűzetésről szóló tör-

vényt, Ferdinánd azt nem szentesítette, helyette Mária királyné adott engedélyt Pozsony, Sopron és 1537. Nagyszombat városainak a zsidók kiűzetésére. Történelmi okmányok szerint a rendeletet csak részben hajtották végre és a zsidóellenes hajsza inkább csak zaklatásokban nyilvánult meg. 1539-ben Ferdinánd maga rendelte el a nagyszombatiaknál, hogy a ki nem űzött zsidókat ne bántalmazzák. U. L.

Szelichosz napok, tágabb értelemben minden oly nap, melynek imarendjébe szelichósz is van illesztve. Szűkebb és használatos értelmében a ros hasónót megelőző s a ros hasónó és jom kippur között levő napok, melyeknek hajnalán a sacharisz imát megelőzőleg istentiszteletet tartanak. A Sz.-napok mindig vasárnap reggel kezdődnek. Ha a ros hasónó a hét csütörtökére vagy szombatjára esik, úgy a megelőző vasárnapon, ha hétfőre vagy keddre, úgy még egy héttel előbb kezdődnek a Sz. Legkorábban Sz. első napján és a ros hasónó előnapján kezdik az istentiszteletet. Több helyütt e két napot bőjttel ülik meg vagy más Sz.-on is bőjtölnek. Egyes vidékeken, ahol dívik még a *Schulklopper* intézmény, a község szolgája kopogtatással ébreszti a hívőket és hívja őket isten tiszteletre. A Sz. imarendje a következő: *Asré* fél *kaddis*, ez utóbbi, különösen első nap, a hagyományos dallammal. Bevezető ima *(lechó Hasém* stb. stb.), majd a szelichók sorát megnyitó ú. n. *peszichó*, melyet *él erech apájim* követ. Majd három *szlichó*, egy-egy után *él melech josév* (l. o.), végül a *pizmón* refraines dal, külön-külön hagyományos melódiával. Befejező rész: bibliai versek, végül a rövidebb *vidduj* könyörgések. Ez a Sz.-i imarend mindennapos. Szlichosznál csak az előimádkozón van tallisz (l. o.). [Szlichószt mondanak még minden bőjtnapon a sacharisznál, jom kippur kor minden imánál, jom kippur kótónnál a minchónál; l. a vonatkozó helyeket.]. F. D.

Széll *György*, komponista, szül. Budapesten 1897 jún. 7. Bécsben tanult a Zenekonzervatóriumban. 1919-ben Prágában lett karmester, azután Budapesten, Strassburgban, Darmstadtban és Düsseldorfban működött az ottani operaháznál, 1924 óta pedig a berlini állami Operaház első karnagya. Írt szimfóniákat, variációkat, egy zongorakvintettet. K. K.

Szemere, 1. *Lenke*, festő, szül. Budapesten 1906. Az Omke művésziskolájában kezdte tanulmányait, majd a Képzőműv. Főiskolán folytatta. 1927-ben gyűjteményes kiállítása volt festményeiből és rajzaiból. Az élet sötét oldalát, a szerencsétleneket, nyomorultakat festi *(Csavargó, Bányamunkások, Részegek, Pupos kis fiú)*, tompa, szürke színekkel. A Benczúr Társaság és a Szinyei Társaság munkáit díjakkal tüntette ki. F.B.

2. *Sz. Miklós*, közgazdász, szül. Nagyváradon 1887. A Biharmegyei Takarékpénztár vezérigazgatója, társelnöke a Romániai Gyáriparosok Országos Szövetségének. Több közgazdasági cikket és értekezést írt.

3. *Sz. Samu*, tanár, szül. 1881. A bölcsészdoktori oklevelet és a középiskolai tanári képesítést a magyar, német és latin nyelvekből Budapesten szerezte meg. Előbb a II. kerületi állami főreáliskolának tanára volt, 1927 óta az Országos Izraelita Tanítóképző Intézetnek igazgatója. Alelnöke az Imit felolvasó bizottságának s egyik szerkesztője az Imit évkönyvének. Érdemes munkása a filozófiai irodalomnak s ilyen vonatkozású tárcái a Pester Lloyd és más lapok hasábjain jelennek meg. *Giordano Bruno*-ról szóló könyvét az Akadémia adta ki, fordításai *(Bruno* és *Windelband: Praeludien* [2 köt. 1925.]) a Filozófiai Írók Tárában jelentek meg. Felesége Horvát René dr. felsőkereskedelmi iskolai tanárnő, tagja a budai hitközség képviselőtestületének s elnöke a Budai Nők Kulturális és Jótékonysági Egyesületének. Hosszabb ideig az Ujság belső munkatársa volt. F. D.

Szemet szemért *(jus talionis)* megtorlási jog, mely a büntetést teljesen a kár mértékéhez szabja, azzal azonossá teszi. A Tóra erre vonatkozó rendelkezése a következő: «Ha valaki embertársán testi sértést követ el, amit ő tett, azt tegyék vele *(Móz.* III. 24. 18) és ha baleset történik, akkor fizess életet életért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért, stb. *(Móz.* II. 21. 23). «Ha valaki ellen hamis tanu kel ki, hogy őt jogsértéssel vádolja... tegyetek vele úgy, mint ő szándékozott cselekedni testvérével... Ne sajnáld: életet életért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért». A talmudi, illetve midrási kommentárok ad absurdum vezetik a törvény szószerinti felfogását, részletesen és aprólékosan tárgyalják a Sz. parancsát, de ezek csak kazuistikus fejtegetések, az élő joggyakorlat a jus talionist rég elejtette. Így: *Makkót* l. 6. szerint a hamis tanukat csak akkor ölik meg, ha a halálos ítéletet a vádlott előtt már kihirdették, a szadduceusok szerint pedig akkor, ha a halálos ítéletet már végre is hajtották. Az alapelveknek ez a tisztázatlansága, a folyton megujuló diszkusszió is azt bizonyítja, hogy a jus talionis nem lehetett az élő jogrendszer alkotóeleme, mert tényleges alkalmazás esetén ily jogbizonytalanság elképzelhetetlen volna. A tórai szövegről egyébként tudjuk, hogy az szóról-szóra egyezik a babiloni Hammurrábi-kódex idevágó szavaival és így közkeletű jogi frázissal állunk szemben (kb. olyan, mint: «szeget szeggel»), melyet a babiloni törvénykönyv még eredeti értelmében alkalmazhatott, de a tórai joggyakorlatban már ellentmondások merülnek fel ellene. Így a hamis tanu nem okozhatott valakinek szemkiszúrást, kézeltörést, hisz ilyen büntetést a törvény nem ismer. A jogi formula megmaradt, de értelme változáson ment át, miként az a nyelvben a szavakkal is megtörténik. További bizonyítékokul álljanak a következő helyek: Josephusnál olvassuk *(Antiqu.* 4, 8, 35): «Aki mást megcsonkított, ugyanazt szenvedje el, ha csak a megcsonkított nem találja előnyösebbnek váltságdíjat elfogadni. Mert a törvény felhatalmazza a károsultat a kár megbecsülés szerint való áthárítására.» *Talmud Bábá Kama* 8, 1: «Aki másnak sérülést okoz, ötféle tartozik megtéríteni: a károsulást, a fájdalomdíjat, a gyógykezelési költséget, a munkamulasztási kárt és a szégyenkezést. A károsulást hogyan térítheti meg? Ha szemét vakította meg, vagy kezét törte le, a károsultat (képletesen) rabszolgának tekintjük és megbecsülik, hogy a vásáron mennyivel ér kevesebbet, mint azelőtt»

(és az értékesökkenést kell megfigyelni). *Mechilta Móz.* II. 21. 23.-hez: Rabbi mondá: «Életet életért» alatt pénzbeli kártérítést kell érteni. Számos más helyen és különböző tekintélyektől ugyanazt olvassuk és egyik helyen ezt a megokolást hozzá: Ha a kártevő vak volt és mást megvakított, stb., miként lehet rá szószerint alkalmazni a büntetést. (Nyilvánvaló tehát, hogy más esetekben sem alkalmazzák szószerint a Sz. parancsát, hanem pénzzel kártalanítják a sértettet.) *(Bábá Káma* 84 a.) A Talmud tehát ezt a büntetésformát egészben véve végrehajthatlannak tartotta. (L. *Megtorlás).* F. M.

Szemlér *Mihály**, festő, szül. Budapesten 1833., megh. u. o. 1904. Művészeti tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Sok történeti tárgyú rajzot, litográflát, rézkarcot és képet készített *(Garas nádor megmenti Mária királynőt; Petőfi halála).* Táj- és genreképeket is festett és több értekezést írt a rajztanítás módszeréről. Sz. G.

Szemnitz *Juda Árje,* rabbi, megh. Pesten 1843. Előbb Alistálon működött, de a húszas években Óbudára hívták meg rabbisági ülnöknek, Münz Mózes főrabbisága idején. Bevezetést írt a *Daász Zekénim* c. munkához.

Szende *Pál,* közgazdasági és szociológiai író, v. pénzügyminiszter, szül. Nyirbátorban 1879. Miután jogi tanulmányait elvégezte a budapesti tudományegyetemen, 1904. ügyvédi oklevelet szerzett. Négy évi ügyvédi gyakorlat után az Orsz. M. Keresk. Egyesülésnek főtitkára lett és több nagy akciót vezetett a magyar kereskedelem érdekeinek védelmében. A világháború vége felé a radikális polgári pártnak egyik vezető embere lett. 1918 októberében a Károlyi-kormány pénzügyminiszteri államtitkárává, novemberben pedig pénzügyminiszterévé nevezték ki. A proletárdiktatúra kikiáltása után lemondott a miniszterségről és kevéssel utóbb Bécsbe emigrált. A Huszadik Század főmunkatársa volt. Művei: *Önálló vámterület és osztályharc; Werbőczi; Az adórendszer igazságtalanságai; Nemzeti jog és demokratikus fejlődés; Adóreform és osztálytagozódás; Az adóreform; Háborús adópolitika; Die Krise der mitteleuropäischen Revolution; Új október felé; Verhüllung und Enthüllung; Eine soziologische Theorie der Abstraktion; Soziologische Gedanken zur Relativitätstheorie.* Sz. G.

Szendrő, nagyk. Borsod, Gömör és Kishont ezidőszerint egyesített vm. 2964 lak. A Sz.-i (orthodox) hitközség — régi okmányok tanusága szerint — 1776. alakult. Az alapítók között volt Kohner Ábrahám, a Kohner bárók egyik őse és Frankl Selig, aki testvérbátyja volt néhai Fraknói Vilmos püspöknek (l. o.). A hitközség első rabbija R. Tannenbaum Wolf (szül. Bodoló, Abauj vm. 1787., megh. Verpelén 1873.) szentéletű tudós férfiú volt. Több bibliai és halachikus kommentárt írt *(Rechovosz Hanóhor, Palgé Majim, Ajelesz Hasachar).* Ő alapította 1836. a Sz.-i jesivát, mely egyike volt az ország leglátogatottabb jesivájának. Messze földről özönlöttek ide az ifjak, akiknek számára Tannenbaum rabbi menzát is alapított. Utóda, Szófer Mózes alatt is virágzott a jesiva, melynek számára a következő rabbi, Szófer Simon szép, stilusos tanházat építtetett. Jelenleg Altmann Simon főrabbi vezetése alatt állandóan 25—30 növendék látogatja a jesivát. Elemi iskolája 1831. Talmud Tórája 1854. nyílt meg. Intézményei: a Chevra Kadisa, az Örökmécs egylet, a Koma-egylet, újabb egyesületek: a Jótékonysági egylet (vezetője: Liebermann Izidor), a nagyértékű talmudi könyvtárral rendelkező Sász Chevra, melynek Altmann Simon főrabbi az elnöke és az Ivrith kulturkör, melyet Drexler Dezső és Liebermann Izidor vezetnek. A hitközségnek egy Besz Hamidráson kívül van szép nagy temploma, mely 1830. gróf Csáky István hathatós támogatásával épült. A hitközség tagjai közül többen — így Ausländer Bernát, Weiszlovits Sidney, id. Krausz Adolf és Hartmann Zsigmond — vezetnek kisebb-nagyobb mintagazdaságokat. A hitközség életében nagy szerepet játszott néhai Fodor Mór tb. vármegyei főorvos, akit közéleti érdemeinek elismeréséül Sz. község díszpolgárául választott. Fodor részt vett az Országos Orvosszövetség nyugdíjintézetének megalapításában és a budapesti Pázmány Péter Egyetem arany diplomával tüntette ki. Sok orvosi és társadalomtudományi cikket, azonkívül verseket írt különböző vidéki lapokban. Sokáig volt a hitközség elnöke, 1917. halt meg. A hitközség anyakönyvi területéhez Edelény, Rakaca, Szend, Meszes, Abod, Galvács, Szalonna, Martonyi, Alsótelekes, Rudabánya, Szuhogy, Ormospuszta, Disznóshorvát, Szuhakálló, Kelecsény, Jákfalva, Dövény, Sajókaza, Nyárád, Zubogy, Boldva, Szilit, Szivák, Finke, Nyomár, Lak, Hangács, Damak, Balajt, Szendrőlád, Ládbesenyő, Borsod, Debréte, Szakácsi, Irota és Viszló tartoznak. Lélekszáma: 260, a családok száma 55, az adófizetőké 62. Foglalkozás szerint: 5 nagykereskedő, 4 gazdálkodó, 1 tanító, 14 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 nagyiparos, 2 orvos, 6 magántisztviselő, 8 iparos és 13 egyéb. A világháborúban 36-an vettek részt és 4-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Altmann Simon főrabbi, id. Krausz Adolf elnök, Liebermann Zsigmond gondnok, Friedmann Ignác pénztárnok, Einhorn Ignác ellenőr, Drexler Dezső jegyző.

Szenes, 1. *András,* festő és grafikus, szül. Szolnokon 1896. Budapesten elvégezte a műegyetemi tanulmányokat, azóta állandóan külföldön, Münchenben és Párisban él. Résztvesz az újtörekvésű magyar művészek társaságának, a KUT-nak kiállításain. Több külföldi folyóiratnak Dugó álnéven állandó rajzolója és néhány illusztrált könyvével komoly sikereket ért el. K—r. A.

2. *Sz. Árpád,* festő, szül. Budapesten 1898. Esztendőkig élt Párisban, ahol kiállított a Galerie Taurau-ban és a Salon des Indépendentsban. 1927. a «Les meilleurs et les pires» pályázaton négyszáz pályázó közül a negyedik lett. Kompozíciókat és portrékat fest; nagy színérzék és eredeti felfogás jellemzik képeit. A legújabb művészeti irány követője.

3. *Sz. Béla,* író, szül. Budapesten 1894 jan. 18., megh. u. o. 1927. Egész fiatalon az A Napnak, majd a Pesti Hirlapnak belső munkatársa volt. Ide írt «Szenes ember» néven humoros karcolatokat, melyek csakhamar népszerűvé tették. Ezeket *Szenes ember könyve* címen (1916) ki is adta. Humoros regényei és novellás kötetei: *A kristóf-téri Kolumbusz* (1918); *Pest* (1919); *Csibi* (ifjúsági

regény, (1919); *Vádám írások* (1920); *A tizenegyedik parancsolat* (1921); *Aladár* (1921); *Gyurika* (1921); *Tizenharmadikán, pénteken* (1922). Sokkal jelentékenyebb sikere volt azonban a színműírás terén. Vígjátékai, melyek a pesti néplélek visszatükrözései, nagy sikereket hoztak számára. Könyvalakban is megjelent vígjátékai: *Vasárnap este tízkor* (1920); *A buta ember* (1921); *A gazdag leány* (1921, németül Endstation címen); *Holdvilág* (1924); *Húsz egyfelvonásos* (1924); *Az olasz asszony* (1925); *A csirkefogó* (1925); *Az alvó férj* (1926); *Nem nősülök* (1927). Legtöbbjét a Vígszínházban adták elő, némelyeket több százszor, főleg két utolsó darabjának volt rendkívüli sikere.

4. *Sz. Erzsi*, költő, szül. Nagymihályon 1902. Verseit megkapó egyszerűség s az óhéber zsoltárok ismert gondolatritmusának ösztönös alkalmazása jellemzi. Sok verse megjelent a Nyugatban. Önálló kötetei: *Selyemgombolyag; Fehér kendő* (1928). K. A.

5. *Sz. Fülöp*, festő, szül. Törökszentmiklóson 1863. Főleg arcképeket és novellás ízű életképeket fest. A budapesti mintarajziskolán Székely és Lotz tanítványa volt, azután Münchenben, Párisban és Nagybányán tanult. Először a Műcsarnok 1893-iki tárlatán állított ki *(Nehéz elhatározás)*. Gyűjteményes kiállításai voltak a Nemzeti Szalonban, melynek jubiláris téli tárlatán aranyérmet nyert. Életképein a plain-air festészet egyik első művelője volt nálunk *(Éltető napsugár; Kötő lecke)*. Festett bibliai tárgyú képeket, *(Sámson és Delila; Eszter; Judith)* és arcképet is *(Tolnay Ákosné, Sándor Pál, Vázsonyi Vilmos)*. F. B.

6. *Sz. Piroska*, író, szül. 1899. Novellái a Nyugat pályázatán több alkalommal sikert arattak. Regényeit *(Az utolsó úr)* főleg a meseszövés érdekessége és az elbeszélni tudás teszi értékessé. K. A.

Szenice *(Senica*, Cs.-Szl.). Levéltári források már a XVII. sz. közepe táján ott lakó zsidókat emlegetnek. 1660-ban volt itt zsidó vámos is. A XVIII. sz. elején, a részben ott is lezajló Rákóczi-féle felkelés után, több morva zsidó is letelepedett Sz.-n és ekkor már községet alkottak. 1711—13 közt, a pestis idejében a hitközség Chevra Kadisát létesített és temetkezési helyet szerzett. Az 1736-iki zsidó összeírás szerint már 50 zsidó család lakott itt nemesi telkeken, főképpen gróf Nyáry, báró Hořeczky, Benyovszky és Demkovics fundusain. 1739 jún. 13-án sovuosz második napján gróf Nyáry József úri széke hamis vád és elhamarkodott ítélethozatala alapján ártatlanul kivégeztette a hitközség elnökét. 1784-ben a hitközség II. József rendelete alapján zsidó nemzeti iskolát létesített. 1834—1854 közt híres jesiva volt itt Aszód Juda rabbi alatt. Itt szül. Schönfeld Baruch (l. o.), kiváló héber költő. Rabbik: Löbl Bernát 1736; Stupava József 1746—1771; Broda Hirsch (rabbihelyettes) 1772—1778; Hamburger Bloch Bernát 1778—1788; Sinnreich Jakab Lévi 1793—1831; Aszód Juda 1833—1854; Hirschfeld H. J. 1855—59; Löffler Lipót 1859—1887; Marmorstein Lipót 1887. A XVII. sz. alakult zsidó hitközség most statusquo ante alapon működik. Hozzátartoznak: Čačov, Cerova-Liebkove, Kúnov, Lŭboke Rybky, Rozbehy, Šándorf, Szmrdáky, Sotina, V.-Pritržd, V.-Koválov. 115 családban 500 lelket és 132 adófizetőt számlál a hitközség. 1927-ben 66.418 čk-ra rúgott a költségvetés, filantrópikus célokra 10,000 čk-t költött. Ezt a jelentékeny terhet 3 nagykereskedő, 66 kereskedő, 6 nagybirtokos, 15 iparos, 7 gazdálkodó, 2 ügyvéd, 2 orvos, 7 magántisztviselő, 1 hírlapíró, 3 tanító és 23 magánzó viseli. Az adójövedelemből fedezett filantrópikus kiadásokhoz hozzátartoznak még az alapítványi jövedelmek is. Ilyen alapítványt négyet kezel a hitközség, a szegények támogatására létesített Feldbauer Salamon (30,000 čk), a Müller Márkusz és Róza (20,000 čk), a Felber Zsigmond (2000 čk) alapítványt, továbbá a szegény tanulókat támogató 3000 forintos alapítványt, amelyet 1864. Ehrlich Jakab és Rozália létesítettek. Intézményei között a Chevra Kadisa és Talmud-egylet körülbelül 250 óta működnek. A Maszkil el dal 1842., a Nőegylet 1890. létesült. Nagy templomát 1864—66. építette. Van még egy kis zsinagógája is. Elemi iskolát 1846. nyitott, ma 2 tanítója és 46 tanulója van. A hitéletnek és a kultúrának mindig erős vára volt ez a hitközség, amely több kiváló tudóst nevelt a zsidóságnak és az egyetemes emberiségnek. Innen indult ragyogó pályájára Heitler Mór egyetemi tanár (Bécs), Steiner-York Henrik író, Edward A. Steiner egyetemi tanár, író (Amerika, Grinell Jova), Marmorstein Artúr rabbiképzői tanár (London), továbbá Winter József drezdai és Silberberg Élias pleschenbergi rabbi Poroszországban, Mandl Simon teológus és filozófiai író szintén itt született. A közgazdasági élet terén tevékenykedik hat nagybirtokos: Schönfeld Félix, Brinzl Sándor, Weisz Imre, Deutelbaum Adolf, Fischer Ferdinánd, Grünwald Bernát és az iparban Schönfeld Félix (téglagyár), Fischer József (cementezőgyár), Kaufmann Adolf (malátagyár és malom). M. B.

Szenici *Juda*, rabbi, megh. Óbudán 1843. A XIX. sz. elején Szenicen működött, mint az ottani régi hitközség rabbija. Talmudtudománya mellett a világi tudományokat is kedvelte, mint az Kunitzer Mózes óbudai rabbival folytatott levelezéséből kitűnik. 1832-ben Óbudán választották meg rabbisági ülnöknek.

Szentegylet (héb. *Chevra Kadisa)*, a zsidó hitközségek kebelén belül működő olyan jótékonysági és vallásos egyesülés, mely a betegek ellátásáról, a halottakról és a temetkezés szertartásáról, valamint a temető és sírok rendbentartásáról gondoskodik. A Chevra Kadisa eredete igen régi s ha más néven is, de egészen bizonyos, hogy a régi zsidó államban már a bibliai korban megvolt. A Chevra Kadisa név még nem fordul elő a babiloniai exarchátus idejéből, a X. századból származó és az összes zsidó templomokban szombatonként máig elmondott «Jekum purkon» kezdetű arameus nyelvű imádságban, amely könyörgést tartalmaz a hitközségért és annak minden intézményéért, de valamilyen formában már akkor is létezhetett, mert hasonló intézmények már a talmudi korban is megvoltak (l. *Jótékonyság)*, minthogy nem csak az erkölcsi parancs, de a szükség is előírta a halottakról való gondoskodást. A következő tal-

mudi helyek igazolják a feltevést. A Móéd Kátán traktátus (27b) említi, hogy Rab Hamnuna egy idegen helységben járva, hallotta, hogy valaki meghalt s feltűnt neki, hogy a lakosság a dolga után megy. Midőn ennek oka után tudakozódott, azt válaszolták neki, hogy a helységben temetkezési egylet van, mire a rabbi megengedte nekik, hogy tovább dolgozhassanak. A jeruzsálemi Talmud *(Beráchót* 3. 1) pedig azt mondja, hogy amikor elviszik a halottat a házból, a gyászolók abbahagyhatják a böjtöt. Tehát már a temetés előtt volt olyan intézkedés, amely gondoskodott a halottak elszállításáról. Arról is szó van a Talmudban *(Sabbat* 106a), hogy ha egy egylet (chabura) egyik tagja meghal, akkor valamennyi tagnak kötelessége azt gyászolni. A középkorban az említett babiloniai adaton kívül legrégibb adat a Chevra Kadisának, mint temetkezési egyletnek létezésére R. Nissim ben Reuben barcelloniai rabbi XIV. sz.-i responsumaiban található (N 75), ahol az örökségről van szó, amelyet a «chabarim» kaptak. Más vélemény, ill. a tradició szerint a híres prágai főrabbi, Löw ben Becálel (megh. 1609-ben) organizálta az első újkori Chevra Kadisát, míg van olyan tradició is, amely Eliezer Askenázy prágai főrabbinak tulajdonítja azt 1562-ben, tehát egy évvel a prágai zsidók rövid ideig tartó elűzése után, amikor az ottmaradt betegek ápolásáról és a halottak eltemetéséről kellett gondoskodnia. Annyi bizonyos, hogy a mai értelemben vett Chevra Kadisák a XVII. sz.-ban már mindenütt megvoltak Európában. Vannak modern hitközségek, amelyeknél a régi Chevra Kadisa folytatólagossága sohasem szünetelt s alapítási évüket pontosan ki tudják mutatni. Ezek közt legrégibb a prágai a XVI. sz.-ból és a mantovai 1579-ből, Hildesheimé 1668-ból, Bresslaué 1726-ból stb. A XVIII. sz.-ban a Chevra Kadisák Magyarországon is elterjedtek s lehet mondani, hogy míg számos külföldön virágzó jótékonysági és humanitárius egyesület nálunk teljesen hiányzik, addig a Chevra Kadisák a legnépszerűbb jótékonysági egyletekké váltak, amelyeknek fenntartására a magyar zsidóság különös nagy gondot fordít. Magyarországon egyáltalában nincs hitközség, amelynek ne lenne Chevra Kadisája s valamennyi még a legkisebb hitközségnek is legrégibb intézménye rendszerint a Chevra Kadisa, amely mindenütt teljesen külön áll anyagilag és szervezetileg a hitközségtől s külön organizációja van. A Chevra Kadisák szervezete nem mindenütt egyforma; a világvárosokban pl. működése mechanikussá válik s a betegsegélyzésre és a hátramaradottak támogatására nem is terjed ki, ellenben a halottak elszállítása, fürdetése, öltöztetése, eltemetése körüli rituálékat látja el. (Ezért az utóbbiakat a szefardoknál «Lavadores»-nek nevezik.) Sok helyen állandó 18 tagból álló készültsége van a Chevra Kadisáknak beteglátogatás és imamondás céljából. A Chevra Kadisák fenntartása igen sok költségbe kerül s ezért már a régibb időkben minden zsidónak erkölcsi kötelessége volt oda belépni. Prágában, de Magyarországon is a mult századokban még szokás volt minden újszülöttet azonnal beiratni a Chevra Kadisába tagdíjfizetés ellenében; 13 éves korban azonban kötelesség volt a belépés. A tagok halála esetén az volt a szokás, hogy a hozzátartozók alacsonyabb temetkezési díjat fizettek s ha szegények voltak, támogatásban részesülnek. A legtöbb Chevra Kadisa ezt a szokást országszerte megőrizte. Máig meglevő szokása a Chevra Kadisáknak évi egy böjtnapot tartani, mely alkalommal a temetőt mindenki felkeresi, az esti istentiszteleten pedig a rabbi ünnepélyes tanító-hitszónoklatot, «derósót» tart, melyen az év kiválóbb zsidó halottairól is megemlékezik, a böjt után este pedig nagy lakomát, ú. n. Chevra Kadisa-szúdót tartanak. Ez a régi szokás is teljes épségben fennmaradt Magyarországon, ahol adar hó 7-én, Mózes tradicionális halála napján tartják a böjtöt s utána az igen nagy népszerűségnek örvendő bankettet, melynek napja azonban nem mindenütt egyforma, így Pozsonyban íjjar hó 17-én, vagyis az Ómer 22. napján, Prágában sevát hó 1-én. Kievben pedig kiszlév hó 15-én tartják azt, míg Magyarországon majdnem mindenütt adar hó 7. (Zájin Adár) az e célt szolgáló nap. Éppen így meg van határozva a Chevra Kadisa vezetőségének évenkénti vagy négyévenkénti választása is. Magyarországon ez legtöbb helyen régebbi tradició alapján Szukkósz ünnep hetében megy végbe. A régibb időben Prágában, Pozsonyban és más nagy hitközségekben szokásos volt, hogy a megválasztott új Chevra Kadisa-elnök szimchasz-tóra ünnepkor baldachin alatt vonult be a templomba s a Tóra évi zárószakaszát ő olvasta fel. A Chevra Kadisák története azt is bizonyítja, hogy az igazi vallásosság főtényezői voltak s mindenütt a konzervativ vallásosságot képviselték éppen a modern hitközségeken belül. Emiatt olyan eset is adódik, hogy a Chevra Kadisa magával a hitközséggel ellentétbe jut. S. R.

Irodalom. Löw Immánuel és Klein Salamon, A szegedi Chevra Kadisa 1787—1887 (1887); G. Wolf, Die jüdischen Friedhöfe und die Chevra Kadisa in Wien (1879); Ottolenghi, Origine della Chevra-Chedoscia (Vessilio Israelitico 1894. évf.); Jeitteles, Zikórón (héberül, Prag 1828 30); S. Weisz, Ábué Bész ha-Józer (Paks 1900); Ornstein, Laws and Bylaws of the Burial Society (London 1902); Beer, Hundertjähriger Gedenkfeier der Chevra Kadisa in Dresden (1850); J. Grätzer, Geschichte der israelitischen Krankenpflegung und Beerdigungsgesellschaft in Breslau (Breslau 1841).

Szentendre, rend. tan. város Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 5877 lak. A Sz.-i (kongresszusi) hitközség — mint a levéltár adataiból kitünik — 1849. alakult meg. A hitközség első előljárói Pollák Vilmos, Steiner Farkas és Neumann József kereskedők voltak. Templomot nem épített a hiközség, csupán egy magánházat vásárolt az 50-es években, amelyet azután templomszerűen átalakítottak. 1861-ben a hitközség egytanerős elemi iskolát létesített, amelynek jelenleg Tolnai Jenő a tanítója. A hitközség egyetlen intézménye a Chevra Kadisa, amelynek Zinner Adolf a jelenlegi elnöke. A hitközség tagjai közül a multban előkelő társadalmi pozíciót töltött be néhai Weisz Ármin vármegyei tiszti főorvos, aki 30 évig volt a hitközség és az iskolaszék elnöke. A hitközség 7500 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez Visegrád, Tótfalu,

Leányfalu, Pócsmegyer és Szentmonostor községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 200, a családok száma 73, adót 75-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 gazdálkodó, 1 tanító, 42 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 2 nagyiparos, 1 orvos, 3 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 6 iparos, 1 mérnök, 6 magánzó és 4 egyéb. A hitközség jelenlegi vezetősége: Goldberger Samu elnök, Heller László alelnök, Perlusz Aladár pénztáros, Lang Mihály gondnok, Oblatt József iskolaszéki elnök, Kozma Ignác ellenőr és Tolnai Jenő jegyző. A rabbiállás évek óta betöltetlen.

Szentes, rend. tan. város Csongrád vm., 32.387 lak. A XVIII. sz. közepén telepedtek le az első zsidó családok Sz.-en. Vecseri Mihály főbíró 1742. kiadott rendelete értelmében mintegy 20 család nyert szabad lakhatási jogot a városban. Első rabbija Schilling Mendel volt, aki 1818. halt meg Sz.-en, nyolc évvel azután, hogy a hitközség megalakult. Elemi népiskolát 1841. nyitott a hitközség, ugyanakkortól magyar nyelven folyt az oktatás az iskolában. A hitközség tagjainak áldozatkészségéből és gyüjtés útján 1871. építették fel a templomot. A hitközséggel egyidejűleg létesült a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Weisz Jakab a vezetője. Volt a hitközségnek Talmud-Tórája, mely azonban pár éve nem működik. Nőegyletének Reis Samuné, Malbis Arumim egyletének Reis Samu az elnöke. A hitközség kulturális törekvéseit szolgálja egy 380 kötetes könyvtár. Egy úgynevezett történelmi bizottság összeállította a szentesi zsidók történetét, ez a munka azonban még nem jelent meg. A hitközség tagjai közül többen visznek vagy vittek előkelő szerepet a város társadalmi életében. Ezek: Gunst Sándor, Fenyvesi Jenő, néhai Pollák Sándor volt vármegyei főorvos, néhai Götzl Bertalan volt városi főorvos, Purjesz János városi főügyész, néhai László Vilmos volt városi főorvos, Cukkermann Soma városi tisztiorvos, néhai Bánfalvi Lajos lapszerkesztő, néhai Hahn Izidor takarékpénztári vezérigazgató és Lampel Béla takarékpénztári igazgató. A hitközség szülöttei közül sokan értek el magas társadalmi pozíciót vagy emelkedtek hírnévre tudományos és kulturális munkásságuk által. Ezek: Heltai Ferenc (l. o.) Budapest volt főpolgármestere, Pollák Antal, aki a Pollák-Virág-féle gyorstáviró készüléket feltalálta, Károlyi Móric, aki Bécsben udvari fogorvos volt, néhai Gunst Bertalan, aki Kossuth Lajos titkára volt 1879—83-ig, Mohr Mihály (l. o.) a budapesti Zsidókórház szemész-főorvosa, Lévai József egészségügyi főtanácsos, az Országos Munkásbiztosító Pénztár igazgató-főorvosa, Ecséri Lajos földbirtokos, közgazdasági író és a Purjesz-család számos tagja: Purjesz Lajos (l. o.), a Világ volt főszerkesztője, Purjesz Ignác (l. o.) egészségügyi főtanácsos, budapesti közkórházi igazgató-főorvos, Purjesz Zsigmond (l. o.) egyetemi orvostanár és Purjesz Béla szintén orvosprofesszor. A hitközség költségvetése 18,852 pengő, melyet teljes összegben a hitélet fejlesztésére fordítanak. Anyakönyvi területéhez Szegvár község tartozik. Lélekszáma 650, a családok száma 210, az adófizetőké 270. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 5 gazdálkodó, 3 tanító, 147 kereskedő, 10 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 16 orvos, 32 magántisztviselő, 27 iparos, 1 mérnök, 2 hirlapíró, 17 magánzó és 10 egyéb. A világháborúban részt vett hitközségi tagok közül 20-an haltak hősi halált. A kongresszusi hitközség mai vezetősége: Fekete Albert elnök, Nagy József alelnök, Révész István iskolaszéki elnök, Hajnal Géza gazdasági és kultuszelőljáró, Krausz Pál pénztáros, Róna Zsigmond és Lichtenstein Rezső gondnokok, Vajda Dávid tanító és jegyző.

Szent és szentség (héb. *kódos, kedusó, chaszidusz),* a közönséges, profán dolgoktól való tartózkodás, az érzéki világtól való elkülönülés fizikai és spirituális értelemben egyaránt. A Sz. tehát erkölcsi tisztaság és tökéletesülés oly mértékben, mely a bűn felvételét kizárja. A Biblia Isten szentségére való utalással ösztönzi szent életre az embereket, de az isteni szentség (kedusó) a bibliai ethika szerint különbözik a szentségre törekvő ember szentségétől (chaszidusz), mely a jámborság s a törvénytől nem korlátozott magasabb morál kifejezése. Az ember szentsége a Szentírás törvényeinek mélyebben értelmezett és rigorózusabb betartásában áll (*Bábá Mecia* 52b, *Chullin* 103b).

I. *Isten szentsége* a Sinai kinyilatkoztatásban van leiktatva. Ennek szimboluma: a tűzben mutatkozás, a láthatatlanság pedig a megközelíthetetlenséget s az abszolut szentséget mutatta (*Exod.* 3. 2—5, 9. 18—22, 24. 9—17, 34. 29—35). Jesája próféta első víziója alkalmával tüzes szeráfokkal körülvéve képzeli Isten szentségét. Ugyanő *Egy-Szent*-nek nevezi Istent, akinek vizióiban észlelt szentsége adta meg a prófétának az erőt missziója teljesítésére. Hasonló ehhez az elképzeléshez Jóbé, akinél szintén a megközelíthetetlenség az isteni szentség legfőbb szimboluma s ezt is a tűz jelképezi. Isten szentsége igazságosságában tükröződik vissza (*Jesája* 5. 16; *Zsolt.* 99. 3—5; *Levitic.* 10. 3; *Num.* 20. 12—13; *Ezekiel* 28. 22—23). Ugyancsak Jesája fantáziája szerint csupán azok gyönyörködhetnek Isten szépségében, akik hibátlanok (33. 14—17, 4. 3, VI. 7); szentségéből eredő tisztasága nem tűri a rosszat és méltánytalanságot s a gonoszokat bünteti. A Zsoltárok felfogása szerint Isten útja a szentség, Ő maga a *Szent Lény,* minden profán és érzéki lény felett áll s a tisztaság és tökéletesülés legmagasabb eszményképe. Éppen azért az Isten hasonlatosságára teremtett embernek a zsidó ethika szellemében legfőbb életcélja csak az lehet, hogy az isteni szentségre törekedjék. «Szentek legyetek, mert Én, a ti Istenetek szent vagyok» (*Leviticus* 19. 2, 20. 7, 26). S éppen ebben a magasztos ethikai koncepcióban áll a nagy különbség az ókori zsidó és a többi sémi vallásoknak a szentségről való felfogásában. A babiloni és föniciai vallások a szentség fogalmát szintén ugyanazon szógyökkel fejezték ki, ámde a kedes (a. m. kódos) fogalmát éppen a fajtalanság és bujálkodás istennőjére, Asztartére alkalmazták s annak kicsapongó és orgiákat ülő papjait és papnőit nevezték kedésim és kedésósnak s midőn ezt a kultuszt akarták némelyek Izráel országában elterjeszteni, éppen az váltotta ki a próféták méltatlankodását és felháborodását. A prófétáknak a szentségről szóló legtökéletesebb ethikai koncep-

ciója és a többi kulturnépek barbár kultuszai (Asztarte és Moloch) mellett tünik ki teljes magasztosságában a zsidó vallás. Ugyancsak ez a pogány szentség-kultusz okozta azt, hogy törvényhozás útján különítették el Izráel Istenének fogalmát a többi népek istenfogalmától s magát Izráel népét is a környező nepektől (*Levitic.* 18. 24–30, 20. 22–26; *Deuter.* 23. 18–19), viszont Izráel szentségfogalma eredményezte a tisztaságra és egészségügyre vonatkozó törvényhozást is teljes szigorúságában, s minden tisztátalan cselekedet elkerülését, ahol Isten jelen van. A szentségről való ezen felfogás következménye továbbá, hogy a Legszentebb-Egyisten megszentelhet személyeket és tárgyakat. A legrégibb időkben ennek szimboluma az áldozathozatal volt s az áldozatothozó megszenteltetett (*Num.* 17. 2—3), úgyszintén megszentesült, aki az oltárt érintette (*Exod.* 29. 37; *Levit.* 6. 11, 20; *1. Sam.* 21. 6; *Chagg.* 2). A mózesi könyvek szerint a felszentelt személyek és tárgyak szentsége Istentől ered. Így Áron családját papi nemzetséggé szentelte (*Levit.* 21. 15, 23, 22. 9, 16), a levitákat a papok segédeivé (*Num.* 8. 17), továbbá Isten szentelte meg az elsőszülötteket (*Num.* 3. 13), Izráel népét (*Exod.* 31. 13; *Levit* 20. 8. 21. 8; *Ezekiel* 20. 12. 36. 28), a szombatot (*Genesis* 2. 3; *Exod.* 20. 11) és a prófétát (*Jerémia* 1. 5). Minden lehet szent, ami a közönségeset és profánt kizárja s az Isten tiszteletét vallja; így a hely, ahol Isten megjelen a fohászkodónak, a Szentély (mikdos), annak minden része és edénye. A magaslat, ahol a jeruzsálemi Nagy Templom épült szent halom, maga Jeruzsálem a szent város és Palesztina Szentföld (*Zacharia* 2. 16; v. ö. *Hósea* 9. 3—4). A Biblia szerint szent továbbá minden Istennek hozott áldozat, a kegyszerek nem önmagukban véve, hanem Istennek ajánlottan szentek (*Exod.* 28. 36. 30. 37; *Levit.* 19. 8. 23. 20), mert az isteni szentséghez való viszonyuk teszi őket szentté s ez a szentség a közelség és szorosság szerint lehet fokozatos. Ez utóbbi értelemben van szó a Bibliában szentek szentjéről (*Exod.* 16. 33,. 30. 10, 29, 36; *Levit.* 16. 33). A leviták-tól elkülönített papság Istennek szentjei s maga Áron ezek közt a szentek közt is szent (*I. Krón.* 23. 13), ugyanúgy a próféták és a nazariták (*Num.* 6. 5; *Kir. II.* 4. 9). Különösen azonban maga Izráel népe szent az Úrnak (*Deuter.* 7. 6. 14. 2. 21, 26 19. 28. 9; *Jerem.* 2. 3) s Izráel Isten szent királysága (*Zsolt* 114. 1), szent népe, szent sarja, szent nemzet, mert mint papok népe lett kiválasztva a föld népei közül (*Exod.* 19. 6) s az izraelitáknak, mint szent embereknek kell tartózkodniok a tisztátalan hús élvezetétől (*Exod.* 22. 30; *Deuter.* 14. 21; *Levit.* 21. 25—26) s az idolatra népekkel való összeházasodástól (*Deuter.* 7. 2—6; *Mal.* 2. 11; *Ezra* 6. 21, 9. 11). Kétségtelen, hogy a próféták szentségfogalma sokkal magasabb fokon áll, mint a mózesi könyvek papi kódexéi, melynél a fizikai szentség még kidomborodik. Izráel szentsége már a mózesi könyvekben (*Deuter.* 26. 19, 28. 9; *Levit.* 19. 2. 20. 7) erkölcsi kötelezettséggé, annak vállalásává s öröklésévé emelkedik, egyszóval a morális tökéletesülés felé való törekvéssé, amelynek útja a rossz elkerülésében és önfegyelmezésben s a jó gyakorlásában áll. Ezékiel, a kohanita-törzsből való (papi) próféta teszi meg éppen *Mózes III. könyve* alapján központi eszmévé a szentséget, mely az exilium utáni zsidóságnál két irányban fejlődött: a szadduceus papság (l. *Szadduceusok*) a nyomatékot a külső szentségre helyezte, míg a régi chásszideusok (l. o.) és utódaik, a farizeusok (l. o.) és esszénusok (l. o.) a *belső* szentséget tették az élet főcéljává. A papi rendszer Ezékiel próféta után tíz fokát említi a szentségnek s ehhez képest a tisztátalanságnak is tíz fokát különbözteti meg. Az egész ókori zsidó templomi ritus minden részletében a szentség fogalmának papi értelmezésére van alapítva. A chásszideusok ezt a mondást «legyetek szentek», így értelmezték: «különítsétek el magatokat a többi emberektől» (*Szifra, Kedósim* I.). Tőlük származik ez az aforizma: «Ahol a Tóra szentségről beszél, ott szem előtt tartja a bálványimádástól, valamint az ezzel karöltve járó erkölcsi romlottságtól és kicsapongástól való távoltartást (*u. o.* 9. 11 és *Levit. Rabb.* 24. A chásszideus szentségideál a paphoz hasonló és testi életben az angyalokhoz hasonló szentség (*Jer. Targ. Exod.* 22. 30; *Lev.* 22. 7; *Num.* 15. 40). Valószínűen azért kapták a tőlük eredő farizeusok nevüket, (Perusim, a. m. akik elkülönítik magukat személyektől és tárgyaktól, amelyek mételyeznek). A szentség rendszertanához tartozott a testi tisztaság is, melynek első követelménye volt a reggeli ima és az összes étkezések előtti szabályszerű lemosás (*Beráchót* 53b) és feltétlen tartózkodás minden tiltott dologtól (*Jebám.* 20a; *Taán.* 11a), főleg pedig tisztátalan gondolatoktól és pillantásoktól (*Sabbat* 86a; *Sevuóth* 18b). A zsidókat a Sibyllinák (II. 168) szent embereknek nevezik, különösen azonban a mártírhalált halt chásszideusokat (*u. o.* 2. 263), míg a jövő Izraelét az apokrif *Salamon-zsoltárok* (17. 28. 36; *Sibyllinák* 14. 359) szent nemzedéknek nevezik. «Izráel szent jellege Istentől adatott neki a végső időkig.» (*Levit. R.* 24.) A rabbinikus ethikában a szentség a legmagasabb eszmény (*Szóta* 9. 15), de csupán csekélyszámú kiválasztottat neveznek szenteknek (*Bölcsesség K.* 5. 5; *Peszách.* 104a; *Sabb.* 118b; *Ketub.* 103b). Szent gyülekezet v. a szentek gyülekezete egy esszénus társaságnak volt a neve (l. *Esszénusok*), amely közös munkában és testvériségben, vagyonközösségben élt a Messiás jövetelét várva. Az Új-Testamentum szentségfogalma is innen ered. A rabbinikus tanítás szerint «Senki sem nevezhető szentnek halála előtt» (*Midrás Tehill.* 16. 3); «a szentekben akkor lehet bízni, ha már a földben vannak», mert «Isten nem helyezi bizalmát szentjeibe» (*Jób* 15. 15). A teljes szentség csupán Istennek lehet attributuma (*Jerus. Beráchót* 9. 13a); «Az ember szentségben aszerint emelkedik, aminél inkább emelkedik az isteni felé és az érzéki dolgok fölé» (*Jóma-trakt.* 39a). Az egész zsidó törvényhozás célja az élet megszentelése, amelyet jó cselekedetekkel, a szombat megőrzésével, megszentelésevel és Isten nevének megszentelésével (Kiddus ha-Sém) lehet elérni (*Midrás Tehill.* 20. 5. *Zsoltárhoz*). Az ily szentség az,

amely felemeli az embert s amely áthatja az élet gondolatait és motivumait s ezért az ethika lehető legmagasabb principiuma. A szentség a rabbinikus irodalomban azonos fogalommá vált az élet, a cselekedet és gondolat tisztaságával. A tiszta életről Maimonides a *Jad ha-Chazaka* Kedusa c. fejezetében Nachmanides pedig az *Iggeresz ha-Kedusa*-ban (Levél a Szentségről) szól részletesen.

II. Oly értelemben szentekről, mint a keresztény vallás, a zsidó vallás nem szól (l. *Sírok látogatása*); egyéneket csupán csekély számban neveznek a rabbinikus iratok szenteknek, ott is allegorikus értelemben s egyáltalán nem kötelező erővel. Dávid királyt sem tartja szentnek a zsidó vallás, jóllehet egyes rabbik az ókorban annak tartották, «mert imádkozott lelke megőrzéséért» s mert más királyokkal ellentétben éjfélkor felkelt hálát adni Istennek (*Zsolt.* 119. 62; *Beráchót* 4a); Jóbot is szentnek tartották az ókorban, bárha nem tartották zsidónak (*Bábá Batra* 15b). A Talmud említi a régi szenteket (Chaszidim ha-Risonim), akik kevésszámú kiválasztottak voltak s pár generációt alkottak csupán, amiért nemzedékek szentjeinek is nevezik őket (*Taán.* 8a). Ezek R. Joszével a tannaita-korban kihaltak. Hillelt is szentnek tartották s halála után így említi a talmud: «a szent, az erényes, Ezra tanítványa» (*Szóta* 48b); tanítványát, R. Sámuel ha-Kótont szintén annak tartották. R. Simon viszont Judát tartotta szentnek és József fölé helyezte, «mert nyilvánosan megbánta bűnét s megszentelte Isten Nevét.» (*Szóta* 10b; *Genes.* 38. 26). R. Akibát, valódi szent élete és halála miatt, valamint a vele egyidejűleg meggyilkolt tíz mártirt (l. *Mártírok*), R. Juda ben Bávát és R. Juda ben Ilait szintén szentnek nevezi a Talmud, míg a babiloniai talmudtanítók közül R. Hunát, R. Chiszdát és Mar Zutrát említik szentek gyanánt (*Taán.* 23b), jóllehet nem olyan mértékben, mint a palesztinaiak. A régi szentek (chásszideusok) jámborságáról fel van jegyezve, hogy a reggeli ima előtt egy óráig ájtatosságba merültek, hogy agyukat isten felé koncentrálják (*Beráchót* 5. 1). A gyakori bőjtöt a szentektől sem kívánták meg, sőt elítélték azt, mint a test kínzását (*Prov.* 11. 17; *Taán* 11b). A szenteket többre becsülték, mint a nagy tudósokat s külön sziklasírokba temették el őket (*Móéd Kátán* 17a). A szent viszont lehetett nagy tudós (*u. o.* Hillel) s ez csak emelte az iránta való tiszteletet; másrészt a tudatlan (am-ha-arec) sohasem lehetett szent (*Ábót* II. 6): «Veszélyes dolog tudatlan szent közelében élni», mondja a Talmud (*Sabbat* 63a s ahhoz *Rasi*). A *chásszid sóte*, a bolond szentet egy kategóriába sorozzák a gazemberrel és a férjtelen asszonnyal; mindahármat a társadalom destruktív elemének tekinti a Talmud (*Szóta* 52). A szentség az ember legmagasabb tökéletesülése R. Pinchasz ben Jair szerint s az fokonként a következő úton érhető el: «a Törvény tanulmányozásával, energiával, testi és lelki tisztasággal, egyéni elkülönüléssel, mérsékletességgel, a bűntől való iszonyattal, inspirációval és a feltámadásban való hittel» (*Abóda Zárá* 20b). Más rabbik a hálaadást és áldásmondást tartják a szentség eléréséné fontosnak (*Bábá Káma* 30a). R. Juda szerint a főkellék az, hogy ne tegyünk semmi rosszat és kárt embertársainknak. «Az enyém a tied és a tied is a tied» (*Abót* V. 13), mondja a Talmudban egyik chásszideus szent. A régi chásszideusok annyira vigyáztak embertársaik jólétére, hogy az üveget és tövist három láb mélyen elföldelték a mezőn, nehogy valakinek sérelme legyen belőle (*Bábá Káma* 30a). A későbbi talmudi korszakban kizárólag az erkölcsi magaslat, amelyben gondolkodott és élt valaki s az azzal párosult tanulás és tudás, vívták ki a szent jelzőt. Ezektől megkövetelték, hogy a Tóra törvényeit is szigorítsák, mert az az emberi gyengeséget ismerve, sok helyt engedményt tesz. Ezt a bibliai kitételt pl., hogy: «Tartsd vissza magad minden gonosz dologtól» (*Deuter.* 23. 9) R. Pinchasz ben Jair úgy értelmezte, hogy tisztátlan dologra gondolni sem szabad (*Ketubót* 46a). A szív tisztasága a szentek ideálja volt s ehhez képest főképpen a rágalmazást (l. o.) ítélték el. A szentek véleménye szerint a gonosz és tisztátlan gondolatok rosszabbak a tisztátlan cselekedeteknél (*Jóma* 29a). A középkorban a legnemesebb típusú szent R. Juda ben Samuel ha-Chaszid (Regensburg) volt; ethikai kódexe, *Széfer Chaszidim* telve a legmagasztosabb erkölcsi oktatásokkal. Ő a szentség egyik legfőbb követelményének tartja «késznek lenni a rosszat megbocsátani annak, aki bocsánatot kér» (§ 11), továbbá «hogy visszatartsa magát az ember attól, hogy rosszat tegyen, nem a büntetéstől való félelem, hanem Isten tisztelete és szeretete miatt» (§ 12), «nyájasnak lenni és üdvözölni mindenkit, a nemzsidót is az utcán» (§ 13). Ugyanott a szentségre vonatkozóan még ez olvasható: «A Törvény tanulmányozása egymagábanvéve még nem elegendő, hanem csupán jó cselekedetekkel párosultan, mert különben olyan az, mint a külső szoba kulcsa a belső szoba kulcsa nélkül» (u. o.); «Isten szeretete az ember szeretete felett kell, hogy álljon s így a feleség és gyermek felett is: mindenkinek késznek kell lennie, hogy feláldozza életét Isten parancsainak» (§ 14). Hasonló tanítások a szentségről más iratokban is előfordulnak, így elsősorban R. Bachja ibn Pakuda *Chovosz ha-Levovosz* (A Szív kötelességei), R. Eliah ben Moses de Vidas *Résisz Chochma* és R. Isaac Aboab *Menórasz ha-Maor* c. ethikai munkáiban, amelyeket mind a legszörnyűbb üldözések korában írtak azok a tántoríthatatlan hitű zsidó tudósok és szentek, akik maguk is méltóak erre a névre, jóllehet maga a zsidó vallás azt emberre nem alkalmazza. L. *Ethika, Esszénusok, Chaszideusok, Mártírok* és az első irodalmát.

Szentírás, l. *Biblia.*

Szentkereszt (*Sv. Križ Hronom*, Cs.-Szl.), kisk. Liptó vm. A Sz.-i statusquo hitközség 1870., a kongresszus után alakult. A kis hitközségnek alapítója és első előljárója Klein Náthán fakereskedő és Weil József földbirtokos voltak. Templomot 1888. építtetett a hitközség a Klein és Weil családok nagyobb adományából és az üléseknek előre való eladásából. A hitközségnek volt népiskolája is, de 1919. a tanulók számának lecsökkenése miatt megszünt. A Chevra Kadisa a hit-

községgel egyidejüleg létesült és jelenlegi elnöke Zlattner József. A hitközség évi költségvetése 12,000 Kč. Anyakönyvi területéhez a Sz.-i járás községei tartoznak. Lélekszáma 50, a családok száma 20, adót 26-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 20 kereskedő, 1 orvos és 5 magántisztviselő. A világháborúban a hitközség 18 tagja vett részt és 2-en estek el. A hitközségnek külön rabbija nincs, csak előimádkozója. A mai vezetőség: Altmann N. elnök, Beregi József és Brichta József.

Szent Lélek, l. *Ruach hakódes.*

Szentlőrinc, kisk. Baranya vm., 1898 lak. A Sz.-i statusquo hitközség egyike az ország legfiatalabb hitközségeinek. 1885 ben alakult meg a hitközség, mely előzőleg a pécsi hitközséghez tartozott. Első elöljárói Krausz Jakab, Sidlauer József, Engel Zsigmond és Kohnberger Henrik voltak. Első rabbijául a hitközség Groszman S. Lipótot választotta meg, aki «Moddim l'szümcha» címen kronológiai zsidó történetet írt. Groszman rabbi 1917 dec. 25. bekövetkezett haláláig vezette a hitközséget. Azóta a rabbiállás betöltetlen. Chevra Kadisája és népiskolája a hitközséggel egyidejüleg létesült, az iskola azonban a növendékek számának lecsökkenése miatt megszünt. A hitközségnek három temploma van, Sz.-en, Sellyén és Baksán. A hitközség több tagja visz szerepet Sz. társadalmi életében. Ezek: Rostás Jenő mérnök, Kerekes Pál járásorvos, Davidovics Sándor körorvos, Losonczi Pál vállalkozó, Büchler Pál máv. főnök, Fischmann Ármin nagyiparos, Weiser Nándor járási adófelszólamlási bizottsági tag és Deák Gyula főintéző. Nagyobb ipari vállalkozásokat létesítettek Fischmann Ármin három gőzmalmot, Engel Zsigmond gőzfűrészgyárat, Sonnenfeld Lajos gőzmalmot és Zalai Adolf téglagyárat, mely vállalatok összesen mintegy 130 munkást foglalkoztatnak. Mintagazdasága van Lederer Dávidnak, aki az apjáról elnevezett pusztán 600 hold földön gazdálkodik. A hitközség 2000 pengős költségvetéssel dolgozik s ebből 800 pengőt fordít szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez tartozik a Sz.-i járás 72 községe. A hitközség lélekszáma 210, a családok száma 75, adót 70-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 9 gazdálkodó, 1 szabadpályán levő, 27 kereskedő, 1 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 1 munkás, 3 nagyiparos, 4 orvos, 2 magántisztviselő, 14 iparos, 1 mérnök és 2 magánzó. A hitközség 60 tagja vett részt a világháborúban és 11-en estek el. A hitközség jelenlegi vezetősége: Schwarc János elnök, Weizer Nándor ügyvezető elnök és pénztáros, Szekeres Tivadar jegyző, Lederer Vilmos templomgondnok, Willer Sándor, Schwarc Sándor, Krausz Sándor, Léderer Samu, Spierer Jakab, Pajtás Béla és Davidovics Sándor választmányi tagok.

Szentségtörés, a szentnek vallott dolgok megsértése vagy profanizálása, mely ennélfogva tiltva volt. Eredeti formája a Sz.-nek a Szentéllyel volt kapcsolatban *(Levit.* 19. 8., 21. 23). A frigyszekrény körüli szolgálatot másoknak, mint a papságnak, nem volt szabad gyakorolni *(Levit.* 31. 17; *Num.* 1. 51), sem a Szentély tárgyait közönséges célokra felhasználni nem volt szabad. Így tiltva volt az áldozati tűznek profán célra való felhasználása *(Exod.* 30. 32, 37), a frigyszekrény lemásolása. Ugyanez állt a többi templomi tárgyakra, a nyolckarú gyertyatartóra stb. vonatkozólag. Sőt magukat a templomi edényeket s tárgyakat is csupán a meghatározott célra volt szabad használni. Ha ily tárgyat valaki véletlenségből megcsorbított vagy rajta, más sérelmet ejtett, akkor magas pénzbírsággal sújtották s áldozattal tartozott vezekelni a legrégibb korban *(Levit.* 5. 15–16). Templomtolvajokat, akik a szent edényeket ellopták és értékesítették, a túlbuzgó nemzetiek, (zeloták) halállal büntették *(Szanhedrin* 9. 6, 81b). Ez azonban csupán kivételes és illegális ítélkezés volt. Ezek a vétkes cselekedetek nem vallási, hanem polgári jogi eseteknek minősíttetnek a Sulchan-Áruch szerint is *(Chósen Mispot* 95, 1; 212, 8; *Aseri, Responsa* 13), de azért a zsinagógát profán helynek s a templomudvart átjáróháznak felhasználni a középkorban Sz.-nek számított. Ugyancsak Sz.-t láttak az olvashatatlanná vált Tóra-tekercs, az elrongyolt imakönyvek, a Tóraköpenyek, Isten neveit tartalmazó héber kéziratok profanizálásában is. Ezeket ládákban őrizték. Sz.-nek számított rabbinikus véleményszerint a temetők megszentségtelenítése, pl. anyagi hasznot hajtó növénytermesztés a sírhantokon, a holttesten és síron talált tárgyak elszedése és értékesítése. Ezért minden frivolitást eltiltottak a temetőben s ott virágot szakítani, gyümölcsöt szedni, állatot legeltetni nem volt szabad már a talmudi korban sem, mert mindez Sz.-nek számított *(Megilla* 29a); ugyanez áll az ok nélküli exhumálásra (l. o.) vonatkozólag is *(Sulchan-Áruch, Jore Dea* 361, 364, 368). Számos aljasság is Sz.-nek számít. Sz.-nek számított a Biblia idézése ittas állapotban vagy közhelyen *(Szanhedrin* 101a), továbbá a Biblia és a Talmud stilusának erőszakos utánzása. Ezért pl. a X. sz. elején élt Moses Chajim Luzzattót felelősségre vonták, mert 150 zsoltárt írt a bibliai Zsoltárok formájában. Még 1863. is felelősségre vonták a lengyel rabbik egy társukat, M. L. Lilienblumot, mert egy politikai tárgyú héber verset antik stílusban írt, míg Wilnában R. Gerson Enochot cenzurázták meg azért, mert a Talmudot utánozta stílusában oly szakértelemmel, hogy az eredeti Gemára nehéz nyelvéhez teljesen hasonlított. A Sz.-t a zsidó vallás, ha is is ítélte mindenkor, de a keresztény valláshoz képest hasonlíthatatlanúl enyhébben ítélte azt el. V. ö. Franz *Delitzsch,* «Zur Geschichte der jüdischen Poesie» (Leipzig 1886); «Toledoth M. H. Luzzatto» (Lemberg 1879); Jew. Encycl.)

Szent Szellem, l. *Ruach hakódes.*

Szép *Ernő,* költő, regény- és színműíró, szül. Huszton 1884 jún. 30. Minden ízében művészi verseskönyveiben *(Énekeskönyv; Emlék: Régi kedvünk)* a költő Sz. a felnőttek közé tévedt bölcs gyermek töretlen csodálkozásával nézi a világot. Kicsiségeket megbámul, apró dolgoktól megriad. Megszokott érzések is újak nála, világa egyszerű és mégis módfelett csodálatos. Leheletfinom verses és prózai költeményeiből fiatalosan szólal meg az élet szeretete. Meghatott és gyengéd szív-

vel öleli magához az életet, de néha olyan furcsának találja, mintha igazi helyét nem találná meg az emberek között. Bájos prózai apróságainak gyüjteményei mellett *(Irka-firka; Sok minden; Élet és Halál; Büneim)* külön figyelmet érdemel *Lila ákác* c. regénye, amely nagy sikert aratott jellemző pestiességével és rokonszenves érzelmességével. Sokat dolgozott a színpadnak is. Főképen hangulatos kabarédarabjaival *(A Május)*, valamint *Az egyszeri királyfi* c. kedves magyar mesemotivumokból szőtt játékával és *A patika* c. ízes vidéki életképével hódította magához a népszerűséget. Régebben Az Est munkatársa volt, újabban az Ujságnak írja cikkeit. Sz. G.

Szepesőfalu *(Spisska Stara Ves*, Cs.-Szl.). A zsidó hitközség alapításának pontos ideje ismeretlen, de a hagyomány szerint már többszáz év óta fennáll. A hitközség ősi eredetére vall az a legenda, miszerint 108 évvel ezelőtt egy híres oroszországi rabbi, valamint később egy idősebb bátyja oda jöttek meghalni, mert kabbalisztikus úton tudomásukra jutott, hogy az ottani sírkertben hasonló nyugalmat talál a halott, mint Erec-Jiszraelben. A hitközség első papja Joel Bloch verpeléti születésű rabbi volt. A hitközség orthodox alapon működik, 150 lelket számlál, 40 adófizető taggal, akik foglalkozás szerint így oszlanak meg: 12 kereskedő, 1 nagykereskedő, 6 iparos, 1 orvos, 1 ügyvéd, 1 gazdálkodó, 1 tanító, 1 köztisztviselő és 16 egyéb. Az évi költségvetés 25,500 Kč. A hitközség anyakönyvi területéhez tartoznak: Follwark, Haligoc, N. Lipnik, Lechnitz, Lesnica, Richwald, Matyasovce, Hauňsovce, Relov, Frankova, Ósturňa és Smrdžonka községek. A világháborúban az orosz fronton a hitközség 6 tagja esett el. A hitközség mai vezetősége: Fischer Mór rabbi, Kuchl Sándor elnök, Mangl Géza alelnök és Goldberger Adolf gondnok.

Szepessi *Miksa*, ügyvéd és ujságíró, szül. Tiszadadán 1886., ahol édesatyja, Sz. Ármin, a zsidó elemi iskola tanítója és a hitközség jegyzője volt. Sz. 1906 óta újságíró Kassán, 1913—918-ig a Kassai Ujság felelős szerkesztője, 1918-tól a Kassai Napló főszerkesztője volt. A világháborúban mint tüzérhadnagy az olasz fronton vett részt és számos kitüntetésben részesült. Lefordította és kiadta Masaryk csehszlovák köztársasági elnök művét, azonkívül Langer prágai író *Külváros* c. színdarabját. Az izr. anyahitközség képviselőtestületének tagja.

2. *Sz. Miksáné*, sz. Nagy Mici, írónő, szül. Munkácson 1905. 1926—27-ig a Beregi Ujság szerkesztője. Versei, novellái és cikkei a Mult és Jövő, a Kassai Napló, Prágai Magyar Hirlap hasábjain jelennek meg.

Szerb *Zsigmond**, orvostanár, szül. 1869. A budapesti egyetemen tanult, majd szegényházi főorvos, később a bélbetegségek kórtanának egyetemi magántanára lett. Justus Jakabbal együtt szerkesztette a Therapia orvosi könyvsorozatot. Főművei: *Differentiál-diagnostikai tanulmányok a gyomorbetegségek köréből* (1906); *Hogyan lesz a magyar gyomorból rossz gyomor?; Gyakorlati kérdések a gyomorbetegségek köréből* stb.

Szerdahelyi *Sándor*, hírlapíró, szül. Apácán 1873., megh. Budapesten 1913. A budapesti tudományegyetemen jogot hallgatott, majd hírlapíró lett. Előbb a Magyar Hirlap munkatársa, utóbb a Pesti Napló felelős szerkesztője volt, majd öt esztendeig mint szerkesztő és kiadó a Polgár c. demokratikus lapot vezette. Sok külföldi regényt fordított magyarra. Sz. G.

Szered *Dávid*, l. *Jaffe Izráel Dávid*.

Szerednye *(Seredné* Cs.-Szl.) nagyk. Ung vm. A Sz.-i (orthodox) hitközség 1810 körül alakult. Első rabbija Mendele W. 1840. halt meg Sz.-n. A megalakulás első évében épült fel a tagok hozzájárulásából a hitközség temploma. 1895-ben egy Bész hámidras is épült. 1870-ben Eisenstädter Manó, a hitközség buzgó tagja jesivát alapított, mely azóta is működik és nagy eredményeket ért el a vallási kultúra terjesztése terén. Talmud-Tórája 1920., egytanerős népiskolája 1926. létesült. Van ezenkívül a hitközségnek egy Éc Chajim és egy Chevra Sász egylete, Nőegylete, melynek Adler Izsákné az elnöknője. A hitközség kulturális céljai szolgálatában áll a Bészhamidras 300, és a Talmud Tóra 100 kötetes könyvtára. A község gazdasági életének jelentős tényezői Herceg Ábrahám és Lebovits József szeszgyárai, mely kb. 100 munkást és Moskovits Jákob földbirtokos, mely kb. 60 munkást foglalkoztat. A hitközség 70,000 čk.-ás évi költségvetéssel dolgozik, melyből nagyobb összeget fordít szociális és filantrópikus célra. Anyakönyvi területéhez a járás 24 községe tartozik. Lélekszáma 600, adót 80 fizet. Foglalkozás szerint 2 nagykereskedő, 10 gazdálkodó, 5 szabadpályán levő, 20 kereskedő, 5 köztisztviselő, 5 munkás, 2 orvos, 15 iparos, 5 magánzó és 16 egyéb. A világháborúban a hitközségnek 3 tagja esett el. Több kiváló rabbi származik Sz.-ről. Ezek: néhai Deutsch Eliezer bonyhádi, Adler Pinkász radványi, Adler Jenő hamšoveci, Posner Juda székelyhídi és Posner Hermann tarcali rabbi. A hitközség mai vezetősége: Ádler Izsák főrabbi, Schutzberger Majer elnök, Gottesmann Márton és Weisz Béni gondnokok, Herskovits Adolf jegyző, Leopold Lichtmann pénztárnok, Sternhell Éliás Talmud-Tóra elnök, Jakob Weisz, Pollák Lipót, Lebovics Sia, Niederman Bernát és Adolf Lezkovics az előljáróság tagjai.

Szerencs, nagyk. Zemplén vm., 5851 magyar lak. A zsidó hitközség a XVIII. sz. végén, vagy a XIX. sz. elején keletkezett. Irattárában egy 1809-ből származó templomépítési gyüjtőívet őriz, ami azt bizonyítja, hogy a hitközség abban az esztendőben már túl volt a szervezkedés kezdő állapotán és már 1809 előtt is laktak Sz.-en zsidók. A gyüjtés akkor 1069 forintot eredményezett, olyan összeget tehát, amely azokban az időkben jelentékeny volt és a tagok jómódjára és áldozatkészségére vall. Első héber alapszabályait is ekkor, vagy néhány évvel később alkotta meg, s 1815. már ez alapszabályok alapján működött. Alakulása idején mindössze néhány zsidó család lakott Sz.-en. Az alapítók Bilitzer Jakab földbérlő, a hasonnevű híres rabbicsalád sarja, a jótékonyságáról nevezetes Groszmann Márton, Goldstein Henrik földbérlők, Engel József kereskedő és Kornitzer Sámuel talmudtudós, a Chaszam Szófer unokája voltak. Első elnökéül Bilitzer Jakabot választotta meg a hitközség. Ez ügybuzgóságával

és jótékonyságával sokat tett a hitéletért és biztosította a továbbfejlődést. Megalakulása után mindjárt rabbit választott a hitközség. A hívek bizalma az országosan ismert nagyidai főrabbi fiára, Billiczer Amramra esett. Ezt fia, Billiczer Pinkász követte a rabbi tisztségében. 1912-ben pedig vejét, Pollák Emánuel jelenlegi főrabbit választották meg. Az elnöki tisztséget is mindig arravaló férfiak bírták. Billiczer Jakab után Eckstein Mór, azután Engel József, Stärk Emánuel, Stern S. Mór és Engel Kóbi kerültek az ügyek élére. A mostani szép templom építését 1903. Engel Kóbi elnök kezdeményezte. A templom felépítéséhez az állam 40,000 koronás kölcsönnel járult hozzá. A terveket Korach Miksa miskolci műépítész készítette. A Chevra Kadisa 1808. alakult. Majdnem annyi idő óta működik a jesivája is, amelyet első rabbija alapított. A Talmud-Tóra későbbi keletű és ezt a hitközség létesítette. A jesiva növendékeinek száma 15 és 20 között váltakozik, a Talmud-Tóráé 50. 1899-ben alakult meg a Gemilasz Chaszudim egylet és 1903. a Szandekvesz Komaegylet. Elemi iskolát is létesített a hitközség, ez azonban az állami elemi iskola megnyitása alkalmával feloszlott és tanítóját, valamint berendezését és felszerelését is az államvette át. Erőteljes lendüléssel fejlődött a hitközség Kornitzer Jakab elnöklése alatt, amikor díszes tanácstermet építettek a templom mellé. Az elmúlt két évtized minden fejlődése Kornitzer Salamon elnök ügybuzgó vezetésének köszönhető. A hitközség, amely a meg nem alkuvó orthodoxia egyik jelentékeny központjává erősödött, ma is még az öröklött szellem konzerválására törekszik. Céltudatosan fejleszti intézményeit és ápolja emlékeit, amelyek sok kiváló névhez fűződnek. Ezek között a legragyogóbb a rabbi Tasib Eizikéé, a nagykállói caddiké, aki Sz.-en született. A hitközség 215 családban 1400 lelket számlál 208 adófizetővel. Ezek között 5 nagykereskedő, 105 kereskedő, 30 iparos, 2 gazdálkodó, 3 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 25 magántisztviselő, 17 magánzó, 22 egyéb. A város és a környék gazdasági életének fontos tényezője a gróf Széchenyi-féle birtok bérleteből alakított Zempléni Mezőgazdasági r.-t., amely Grosz Andor földbirtokos vezetése alatt áll. A hitközséghez tartozik: Bekecs, Legyesbénye, Taktaharkány, Tiszalúc, Hernádnémeti, Megyaszó, Taktaszada, Újcsanálos, Sajóhidvég, Sajóköröm, Beczék, Ond, Gesztely, Girincs, Zombor, Sajókeszneyten, Hernádkak, Sóstófalva. Évi költségvetése 15,000 P. Filantrópikus és szociális célokra 3000 P-t fordít. Özv. Stärk Emánuelné 1916. létesített 24,000 koronás leánykiházasítási és 5000 koronás Talmud-Tóra alapítványát szintén a hitközség kezeli. A világháborúban 85 tagja vett részt, 19 elesett. A hitközség vezetői: Pollák Emánuel főrabbi, Kornitzer Salamon elnök, Moskovitz Ede alelnök, Wohl Sámuel gondnok, Perlstein Adolf pénztárnok, Alter Jónás, Engel Mór, Josefits.

Szerencsés *(Fortunatus) Imre*, II. Lajos uralkodása alatt élt és gazdagsága révén került kapcsolatba a királyi udvarral. Bizonyos Efrájim nevű gazdag zsidó fia volt, származása azonban ismeretlen. Héber neve Snéor, máskép Zálmán volt, amelyet a nép és az egykorú tudósítások, később pedig a történetírók Salamonra változtattak. Nem tudni mi okból, Sz. felvette még az Etel nevet, ezt azonban később már nem használta. Sz. ugyanis 1505—10 körül keresztény hitre tért és a keresztségben keresztapja, Perényi Imre nádor után az Imre nevet nyerte. Kitérését egy keresztény nővel való viszonyának nyilvánosságra jutása tette szükségessé, mert a zsidó és keresztény közötti szerelmi viszonyt főbenjáró bűnnek tekintette az akkori jogfelfogás és azt tűzhalállal büntette. Sz. ekkor már házas ember volt, a bekövetkezett események azután teljesen elszakították családjától, amely a budai zsidó utcában maradt. A Sz. nevet is megkeresztelésekor kapta a nádortól és most már egészen új iránya kezdődött el életének. Ismét megnősült, Kolozsvárról vett feleséget, valószínűleg azt a keresztény nőt vette el, akivel előbb már tiltott viszonyban élt. Az első házasságából két fia született (l. *Ábrahám, Efrájim*), ezeket később Szulejmán a budai zsidókkal együtt Törökországba hurcolta. A második házasságából is született egy fia, ezt Boroszlóban meggyilkolták. Sz. pénzügyi szakértelme, az udvarnak nyujtott jelentékeny hitelezései folytán nagy befolyásra tett szert és pártfogoltja lett II. Lajosnak és Mária királynénak is. Híve és tanácsadója volt Szalkay Lászlónak, aki maga is fantasztikus karriert futott meg, a varga fiából lett váci s egri püspök, esztergomi érsek, majd kincstárnok és kancellár. Ennek pártoskodó és cselszövő társaságába került Sz. és 1520 körül már mint állami főbb tisztviselő, talán alkincstárnok érezteti csöppet sem hasznos befolyását a kincstár kezelésében. Mikor 1521. Nándorfehérvár elesett, a főpapok és országuagyok őt okolták a veszteségért, mert hogy a vár felszabadításához szükséges pénzt és hadiszereket későn küldte el. Nyilván pénzhiány okozta ezt a késedelmet, mert Nándorfehérvár eleste után Sz. már kész tervvel állott elő a pénzügyi helyzet rendezésére. Azt a veszedelmes javaslatot tette II. Lajosnak, hogy a kamaragrófokkal verettesen új pénzeket a régi névérték megtartása mellett, de a pénzek belső értéke az eddig forgalomban levőknek csak a felét tegye ki. Lajos hallgatott Sz. tanácsára, kibocsátotta a szükséges rendeletet és még ugyanaz év novemberében a budai országgyűlés elfogadta Sz. káros és erkölcstelen javaslatát annak ellenére, hogy a pénz értékének leromlása az adók felemelését vonta maga után. Lajostól mindössze azt kötötték ki, hogy kényszerforgalmat szerez az új pénznek és a szomszéd tartományokban is lehetővé teszi, hogy vásárlási ereje megmaradjon. Ez az elhibázott pénzügyi törvény Sz. elnépszerűtlenedését vonta maga után. Az 1524. szept. 8.-i pesti országgyűlésen már Verbőczy István, a köznemesség vezetője és Szapolyai Jánosnak, a főhatalomra törekvő erdélyi vajdának párthíve éles támadást intézett a kormányon levők ellen és Sz.-ről sem feledkezett meg, mikor a félzsidók ellen intézett kirohanást (l. *Fél-zsidók*). A különböző határozatok közül, amelyet a király nem erősített meg, az egyik Sz.-nek az alkincstárnoki állásától való elmozdítását tartalmazta. Az

1525 máj. 7.-i országgyűlésen már viharosan nyilvánult meg az ellenszenv Sz. iránt, mert az országos bajokért őt okolták. Három nap mulva a Szt. Péter templomban tartott előértekezleten a nemesség megütközését fejezte ki afölött, hogy Sz. az uralkodópár előtt olyan nagy tekintélyben áll. Máj. 12. volt a rákosi tanácskozás. Ekkor is Szalkayt és zsidó tanácsosát kárhoztatták, majd egy hatvan tagú küldöttség négy pontot terjesztett a király elé, amelynek utolsó pontja azt követelte, hogy a király égettesse el a zsidóból kereszténnyé lett Sz. Imrét. Lajos máj. 15. válaszolt a küldöttségnek és kijelentette, hogy hajlandó vizsgálatot indítani Sz. ellen. Sz. mindenképpen igyekezett lecsillapítani az ellene lázadt hangulatot, de minden kísérletezése hiábavalónak bizonyult. A nemesség többszöri sürgetésére azután Lajos máj. 20. Sz.-t elfogatta és az úgynevezett csonka toronyba záratta. Csak 14 napi fogság után szabadult innen Báthory nádor közbenjárására, nagy pénzáldozatok fejében. Kiszabadulását az udvarnál lévő hívei nagy lakomával ünnepelték meg, amit az ellenpárt nyílt kihívásnak minősített. A hangulat annyira ellenségesre változott, hogy a Budán tartózkodó nemesek szolgái, valamint a hozzájuk szitó főurak fegyveresei a felbőszített csőcselékkel együtt megrohamozta Sz.-nek a Szt. György-téren lévő házát. A támadók elől Sz. vendégeivel együtt az épület hátsó részén elmenekült, mialatt a csőcselék kifosztotta kincsekkel megrakott házát. Zsákszámra hordták el az aranyat, amelynek értéke hatvanezer régi, legjobb minőségű aranyforint volt. Másnap a garázda tömeg Sz. házának lerombolásához fogott, majd az udvari párt embereinek házát akarta megostromolni, de ott fegyveres ellenállásra találtak. Harmadnap a zsidókat támadták meg és azoknak ellenállása sem tudta megakadályozni a szörnyű pusztítást. Sz.-t ez a nagy veszteség sem tette tönkre, de még csak meg sem tántorította. Rövid idő alatt az eddiginél is nagyobb befolyáshoz jutott. Az udvari párt tehetetlensége miatt elhatározta, hogy Szalkay érsekhez és a királynéhoz hasonlóan maga is Szapolyaihoz közeledik. Új pénzügyi terveket közölt Verbőczyvel és sikerült elhitetnie, hogy rendezni tudja a kincstár helyzetét. Egy hónappal a börtönből való kiszabadulása után, a júl. elején Hatvanban tartott országgyűlésen már egy hang sem hangzik ellene és az országgyűlés kimondja, hogy a Fuggerek kezén volt rézbányákat átadják Sz.-nek, hogy a kincstár jövedelmét ezzel felfokozza. Maga Verbőczy pedig azt javasolta, hogy a kincstár kezelését is bízzák rá Sz.-re. Valószínűleg meg is választották alkincstárnokká, mert ebben az időben tagja volt az országtanácsnak. Sz. most már mindvégig ügyesen tartotta magát, ő kapta a budai, majd később a pozsonyi harmincadot és Lajos ezzel törlesztette ezerötszáz forintnyi adósságát. A Pétervárad felmentésére induló sereget 1526. a király nem tudta felszerelni, mire Sz. tízezer forint kölcsönt bocsátott rendelkezésére. Az ezévi rákosi országgyűlésen már nagy szerepet vitt és mikor a nemesség elkeseredésében Verbőczy házát akarta feldúlni, a rendek Sz.-t kérték fel a pénzügyi helyzet tisztázására. Sz. megjelent az országgyűlésen, felmutatta a királyi jövedelmek jegyzékét, majd pedig leleplezte több országnagy és a Fugger-ház cselszövényeit, mire Rákoson másnap a leghevesebb jelenetek játszódtak le. Ekkor volt Sz.-nek utolsó jelentős nyilvános szereplése, mert nemsokára ezután, röviddel a mohácsi vesz előtt agg korában bevégezte kalandos pályafutását. Több zsidó kútforrás szerint halála előtt visszatért a zsidó hitre, aminthogy ez az ingatag jellemű ember egész életében, még megkeresztelkedése után is állhatatosan ragaszkodott a zsidókhoz, akiknek hitétől csak a végzetes külső kényszer szakította el. A zsidók annyira méltányolták Sz. ragaszkodását hittestvéreihez, hogy a fennálló szokásokkal ellentétben flait az ő nevén hívták a tóra elé (l. *Náftáli*). Halála után második felesége Bécsben újból férjhez ment, de férjét a nászlakoma alatt elfogták, bebörtönözték, majd Pozsonyban megölték. Sz. felesége ekkor visszaköltözött Budára, ahol eleinte nagy gazdagságban élt, de életét mégis nyomorúságban és vízkórságban fejezte be Bécsben. (V. ö. *Kohn* S. «A magyar zsidók története».) U. L.

Szerénység, az ember kicsinységének, érdemtelenségének tudata. Ez egyike annak a három dolognak, melybe Micha próféta az isteni kívánalmakat összefoglalta: jogot gyakorolni, szeretetet ápolni és szerényen (alázatosan) járni Isten előtt. A Talmud még elmélyíti a Sz.-ről való prófétai felfogást: «Nagyon, de nagyon szerény légy, mert az ember jövője az enyészet». (*Abót* 4. 4). «Amint a víz a magaslatokat kerüli és a mélység felé tart, úgy a Tóra is csak a szerény lelkeknél tartja magát.» (*Taánit* 7a). «Az alázatosság a legfontosabb tulajdonság, mert írva van: «Isten szelleme rajtam van, felkent engem, hogy az alázatosaknak jó hírt hozzak». Tehát nem a jámboroknak, hanem az alázatosaknak. (*Áboda Zárá* 20b).

Szeretet (héb. *ahávó*), ethikai fogalom; megnyilatkozásaiban az a hajlam, amelyet más személy iránt érez az ember, vagy mások iránt s amelynek következtében kényszerítve van sajátmagára való tekintet nélkül a másik részére lemondani, adni és tenni sokat vagy mindent. A Bibliában használatos «ahávó», a görög «ágápé»-hez hasonlóan az érzéki szerelmet is jelenti (*Hosea* 2. 7, 9, 12; *Ezékiel* 23. 5, 9; *Bírák* 16. 4; *Sámuel II.* 13. 15), de lassanként egészen ethikai értelművé magasztosult, mint arra már az *Énekek Éneke* is példa (8. 6—7). Az «ahávó» még szülői és gyermeki szeretetet is jelent (*Genesis* 25. 28, 37. 3), éppenígy felebaráti szeretetet (l. o.) és barátságot is, melyet a nők iránti Sz.-nél többre becsül a Biblia. Ez Dávid és Jonathan barátságát így adja vissza: «Testvérem, Jonathan, nagyon kedves voltál nekem, irántam való Sz.-ed csodálatos volt s túlszárnyalta a nőszeretetét» (*Sámuel II.* 26). Így a «szerető» kifejezés a bibliai iratokban a «barát»-nak felel meg (*Példabesz.* 18. 24; *Zsolt.* 38. 12, 88. 19). Az egész életet fokozatosan áthatja a Sz. s a bibliai iratok tanusága szerint az emberi lét Isten és ember, ember és ember kölcsönös Sz.-én alapul. Hosea próféta' akinél a Sz. principiuma leginkább felmagasztosul s aki a Sz.-nek mélyebb és tisztább, megbocsá-

tással párosult jelentést ad, mondja, hogy Isten Izráelt visszaesése dacára is szereti (11. 1). Hoseánál a Sz. a szabad akarat megnyilvánulása (14. 5). Sz.-re alapítja Mózes a Deuteronomium egész törvényhozását. Isten szerette Izráel népének őseit s ez a Sz. átszármazott az utódokra, Izráel egész népére, amelyet kiválasztott, bár nem az ő érdeme folytán, hogy missziót teljesítsen (*Deuter.* 10. 15, 7. 6—8, 23. 6). Isten ezekért csupán Sz.-et vár (*u. o.* 6. 5, 10. 12, 11. 1, 13, 22, 23. 4, 19. 9, 30. 6, 16, 20). Isten szereti az idegent, a jövevényt, az özvegyet, az árvát, a védtelent s csupán azt várja el, hogy Izráel népe is szeresse azokat (*u. o.* 10. 18—19 stb.). Isten Sz.-e Izráel iránt «Örökkétartó Sz.» Jeremiás próféta szavai szerint (31. 3) s ezt a Sz.-et hangsúlyozza Jesája és Malachiás próféta is (*Jes.* 63. 9; *Mal.* 2). A Biblia Istennek az emberiség iránti Sz.-ét nem a Sz., hanem az «irgalom» szóval fejezi ki (*Zsolt.* 45. 9) s ez a Sz. kiterjed mindenkire, aki parancsolatait megtartja (*Exod.* 20. 6; *Deuter.* 7. 9), aki igazságot gyakorol és igazságosan gondolkodik és beszél (*Példab.* 15. 9, 16. 13; *Zsolt.* 146. 8), mert Isten is szereti az igazságosságot (*Jezsája* 61. 8; *Zsolt.* 11. 7, 99. 4). Hogy az isteni Sz. alatt a Biblia az erkölcsi törvények megtartását érti, azt bizonyítja ez a mondás: «akit Isten szeret, azt megfékezi (megjavítja)» (*Példab.* 3. 12). Isten szentségének lényege a Sz., az emberi életre vonatkozó törvények ennélfogva a Sz.-nek ebben a tanításában kulminálnak: «Szeretned kell embertársadat, mint sajátmagadat» (*Leviticus* 19. 18) s ez a Sz.-hitvallás kell hogy magába zárja az ellenfelet és ellenséget is (*Exodus* 23. 4—5). Hogy milyen módon kell szeretni ellenségeinket, azt a Biblia így tanítja: «Nem szabad szívedben gyűlölnöd testvéredet, nem szabad bűnt táplálnod ellene... sem pedig néped ellen bármiféle haragot táplálnod». A gyűlölség okát el kell távolítani, hogy felebarátainkat szerethessük (*Levit*, 19. 17) és pedig úgy, hogy ezt az idegenre, a jövevényre is kiterjeszthessük (*u. o.* 34). A Biblia a jogi értelemben vett bűntettest is «testvéred»-nek nevezi (*Deuter.* 25. 3), amit a világ egyetlen államának törvényhozása vagy közmorálja sem vallott (l. *Felebaráti Sz.*) A Sz.-et, mint isteni alapelvet különösen a chásszideusok (l. o.) és esszénusok (l. o.) vallották és gyakorolták önmegtagadóan; életük vezető principiuma volt az Isten- és emberszeretet Isten az ő meghatározásuk szerint a «Sz. lelke mindenki számára» (*Bölcsesség Könyve* apokr. I. 6) és «a lelkek szeretője» (*u. o.* 11. 24—26). Philo is (*De opificiis mundi* I. 4) a Sz.-et vagyis jóságot az isteni teremtés fő principiumának és a világ mozgató hatalmának tartja. Midőn Ezra próféta panaszkodik a világ romlottságáról, víziójában Isten így szól hozzá: «Nem szeretheted jobban az Én teremtményemet, mint Énmagam» (*IV. Ezra* 8. 45). Az apokrif iratok általában a Sz. hitvallásának számos megnyilatkozását tartalmazzák, így a Tizenkét pátriárka Testamentuma. A talmudszerzők közül legmagasabb kifejtését a Sz. hite *Hillelnél* (l. o. és *Ethika* éri el (időszám. előtt 30.). A Talmud rabbijai a teremtés művét a Sz. isteni elvére vezették vissza (*Gen. R.* 12. 15) s hogy az emberi társadalom a Sz.-en és irgalmon alapul. «Isten szereti az embert, akit az Ő hasonlatosságára teremtett, de különösen a Sz. az, amely az Istenhez való hasonlatosságot mutatja» (*Ábót* 3. 14). A rabbik etikai elmélyedése az igazságot, amely a Sz.-en alapul, teszik a világ fundamentumává, míg mások megfordítva, így tanították: «Amikor Isten látta, hogy a világ nem állhat fenn rideg igazságosság alapján, akkor a Sz.-tel mérsékelte azt» (*Genesis Rabba* 12.). Simon ha-Cadik szerint a világ három dolgon épült fel: jótékonyságon, igazságosságon és békén (*Ábót.* 1. 15; *Deuter. R.* 5. 1), mert a Sz. nem elég erős és szilárd ahhoz, hogy az emberiség életét megalapozza, sem az egyéneknél, sem az egész társadalomnál, mely utóbbi a bűnt nem tűrheti s az igazságszolgáltatást gyakorolja. A Sz. csupán ott uralkodhat, ahol Istent Atyának ismerik el az emberek s ekkor szánalom és megbocsátás lép az igazságszolgáltatás helyébe (*Beráchót* 7a). Az az ethikai kérdés, hogy az Isten közös atyja minden embernek, zsidónak és nemzsidónak, ahol valóban elismerik és vallják őt annak, vagyis ahol az isteni akarat, erkölcs parancsai szerint élnek: a görög befolyás alatt álló és a felvilágosodott, meg a konzervatívabb palesztinai rabbikat egyaránt foglalkoztatta. Az előbbiek a kinyilatkoztatás előtti Egy-Isten-hivőket az isteni Sz. részeseinek tekintették, így az ősatyákat, míg az utóbbiak szerint azoknál csupán Istenfélelem és nem tiszta Isten-Sz. nyilvánult meg, csakúgy, mint a szelídebb pogányoknál, Jóbnál vagy Enochnál. A kereszténység az előbbi liberálisabb nézetet vallotta, ill. tette magáévá annak befolyását s eszerint Istent a Sz. fogalmával azonosította, minden embert egyaránt Isten fiának tekintve (*I. János* 3. 1, 4. 7—8, 11—20, 5. 3). Mégis, az uralkodó felfogás Pálnál tükröződik vissza legnyomatékosabban; őszerinte a Szent Lélek az, amely keresztelés által a Sz.-et gyakorolja s a benne hivőket Isten fiainak tekinti (*Róm.* 8. 14—31). Pál apostol fejtegetései más szavakkal azt jelentik, hogy csupán a keresztrefeszített Jézus Isten-fia létének hite teszi az embert is Isten fiává s adja meg az embernek a jogot arra, hogy az isteni Sz.-et igényelje. Ezt a nézetet János evangélista is vallja (5. 20—24, 10, 17, 15. 9, 17. 26). Ez a felfogás a Sz. lényegéről és általánosságáról különbözik a zsidó ethika tanításaitól. A zsidó ethikai felfogás «Isten fiá»-nak tekintette mindazokat, akik az Egy-Istenben hittek s annak erkölcsparancsai szerint éltek, míg az áldozati véren alapuló isteni Sz. tanát elvetették a rabbik. R. Akiba Izráel egész népét Isten fiainak tartja; «Az izraeliták szeretett nép, amennyiben Isten gyermekeinek neveztetnek.» A Sz. törvényeivel kapcsolatban a Biblia (*Deuter.* 14. 1) adja tudtul a zsidóságnak, hogy ők Isten gyermekei (*Ábót* 3. 15). R. Akiba szerint Isten és Izráel egész viszonyát a szerinte legszentebb könyv, az Énekek Éneke tükrözteti vissza allegorikusan, mert az Isteni Sz.-et egy írat sem allegorizálja ily magasztosan (*Jad* 3. 5; *Sir-ha-Sirim Rabba*, bevez.). Bár Izráel magát Isten gyermekeinek tekintette, ez az Isten-atyaság vitára adott alkalmat amiatt, hogy igényelheti-e vajjon Izráel népe Isten atyai Sz.-ét,

ha erkölcsi törvényeit nem tartja meg; míg R. Méir szerint ez esetben is Isten Sz.-ét élvezi Izráel, addig R. Juda ezt tagadásba veszi. A zsidó törvényhozó bölcsek Isten Sz.-ét nem egyszerű poézisnek tekintették, hanem arra alapítva vezették le s hozták az életet körülbástyázó parancsolatokat (*Menáchót* 43b); Isten iránti Sz. a Tóra vagyis az erkölcsi törvények Sz.-évvel egyenlő a Talmud szerint (*Ros Hasána* 4a). Igaz, azt is lerögzítették, hogy Isten Izráelt nagyobb mértékben szereti, mint a többi népeket (*Szifré Deut.* 144; *Joma* 54a), aminek jele a Tóra, mely közelebb hozta Istent és Izráelt (*Peszikta* II. 16–17), amely szereti Istent, akinek törvényeit élete árán is megőrzi (*Mechilta, Jetró* 6 az *Exod.* 20. 6-hoz; *Szifré Deut.* 32; *Berachót* 54a); Isten iránti Sz. az Istennek való önzetlen szolgálatban nyilvánul meg (*Ábót* 1. 3; *Abóda Zárá* 19a). Az igazságos érzületű ember a megpróbáltatást jámborsága próbakövének tekinti (*Berachót* 5a; v. ö. *Római Lev.* 5. 30). Izráel összehasonlíthatatlan szenvedésekkel és a mártírság szakadatlan láncolatával szilárdította meg viszonyát Istennel és «semmiféle nemzet sem olthatja ki ezt a Sz.-et» (*Ének. Én. Rabba* 8. 7). Ez az egyedülálló Sz. megcserdül a zsidó liturgiában is, a mindennapi reggeli és esti imában. Isten «hű szeretőinek» lenni egyértelmű azonban azzal, hogy «sérelmeket elviseljünk és ne zúgolódjunk; hogy gyalázkodásokat meghallgassunk, de rájuk ne válaszoljunk; hogy csupán Sz.-ből cselekedjünk s a megpróbáltatásoknak, mint Isten Sz.-e próbájának örvendjünk» (*Sabbat* 88b; *Szóta* 31a). A Sz.-et, mint az élet legmagasabb célját, különösen a *Tanna debé Elijahu* (26.) hangsúlyozza: «A Sz.-nek tökéletesen önzetlennek kell lennie s szabályoznia kell az embernek embertársához való viszonyát.» Ugyanezt fejtegeti Bachja ibn Pekuda, a *Chovot ha-Levóvósz* (A szív kötelességei) c. ethikai művében (l. *Ethika)*, ahol minden emberi cselekvést a Sz.-re alapít. Maimonides a *Jad ha-Chazáka* egy egész szakaszát a Sz. fejtegetésére szenteli s az Ábót 1. 3-ból (l. *Pirké Ábót)* indul ki s valamennyi emberi cselekvés, ethikai és vallásos megnyilvánulás legfőbb mozgató okának fogja azt fel; mindennek az értéke annyi, amennyi Sz. foglaltatik benne. Nachmanidesz bibliakommentárjában (*Deuter.* 6. 4-hez és *u. a.* Szifréjéhez) azt fejtegeti, hogy az Isten iránti Sz. magában foglalja erkölcsi törvényeinek tanulmányozását és megőrzését, anélkül azonban, hogy ezért jutalmat szabadna várni. R. Eleazár Worms, a *Rokeach* c. kiváló etikai mű szerzője, művét a Sz.-ről szóló fejezettel kezdi s felemlíti a Talmud és Midrások erre vonatkozó fejtegetéseit, így a *Midras-Tehillim*-nek (13. 2. Zsolt.-hoz) azt az interpretációját, hogy Isten iránt való Sz. abban a Sz.-ben fejeződik ki, amelyet az ő teremtményei iránt érzünk; az ember iránt érzett Sz.-ünk tehát nem lehet kisebb, mint az Isten iránt érzett Sz.-ünk. Önmagunkkal szemben pedig az Isten-Sz.-nek az az értelme, hogy aki valóban szereti Istent, az alárendeli minden más vágyát és kívánságát az élet magasabb rendeltetésének, ami nem más, mint Isten akaratának örömteljes teljesítése. R. Elijah de Vidas, a *Résisz Chochmó* szerzője ethikai művében (2. rész) a Zóhárt idézve, bizonzítja, hogy a tiszta Sz. minden önös vágy elnyomásán alapul, mert csakis ilyen Sz. egyesíthti a lelket Istennel. A Sz. kozmikus principiummá lett a XIV. sz.-i Chaszdai Crescas és az ő közvetlen hatása alapján Spinoza filozófiájában. Crescas és Spinoza Philohoz hasonlóan a Sz.-et teszik meg Isten lényegének. A Sz. isteni, tökéletes lelki gyönyör, ennélfogva Isten Sz.-e az örök gyönyör forrása halandó ember számára (*Or Adonai* I. 3, 5 és Spinoza *Amor intellectualisa*; *Ethica* V. 32—36 és *Tractatus Theologico-Politicus* több helyén). Crescasnál is jobban kidomborította az «intellektuális Sz.» eszméjét a kereszténység körében Leo Hebraeus néven ismert Don Juda Isaao Abravanel, akitől a bizonyítások szerint Spinoza az «Amor intellektualis» eszméjét kölcsönözte. Az «amore intellectivo», az «amore mentale» v. «rationale» Leo Hebraeusnál Isten lényege, a világegyetem központi mozgató ereje és célja. «A Sz. a Kozmosz minden tárgyát egybekapcsolja, de míg a természeti világban a Sz. érzéki és önös, az isteni Sz. önzetlen és felemelő. Isten Sz.-e teremtette meg a világot s hozta létre valamennyi tárgy tökéletesülését, de különösen az emberét, aki, ha jóságos, akkor Istent szerető és Istentől szeretett és akinek Isten iránti Sz.-e örök lelki gyönyörűség forrása számára s ez azonos az isteni Sz.-tel» (Dialoghi di amore). Ez az «intellektuális Sz.» pedig azonos a bibliai és talmudi «Hozzá (Istenhez) kell tartoznod (csatlakoznod)» (*Deuter.* 10. 20, 11. 22, 13. 5; *Szifré Deut.* 49; *Szóta* 14a) kifejezés értelmével s ez a Spinozaféle «imitatio dei» értelme is. A legmagasabb fokú tökéletesülés és legfelségesebb gyönyör az, amelyet a Bibliától kezdve Spinozáig a zsidó ethika említett nagyjai, Crescas és Leo Hebraeus értettek az «intellektuális Sz.» alatt. S. R.

Irodalom. K. Kohler (Jew. Encyclop.); Grünbaum, Der Grundzug und dessen Entwickelung der Liebe im Judentume (Geigers Wissenschaftl. Zeitschr. d. jüd Theologie II. és III.); Joel, Don Chasdai Crescas' religionsphilosophische Lehren (1866); u. a., Spinozas Theologisch-politischer Tractat (1870); Schiller, Philosophische Briefe. X. (1838); B. Zimmers, Leo Hebraeus (1886).

Szerződés. Héberül: *Berisz.* (L. *Szövetség.)*

Szeszlér *Sándor**, építész, szül. Budapesten 1860., megh. u. o. 1915. Tanulmányait a charlottenburgi műegyetemen végezte, azután Hauszmann Alajos építészeti irodájába került, hol a New-York biztosító társaság bérpalotájának tervező és művezető munkáiban vett részt. Önállóan több kiállítási épületet tervezett (1896). Nevesebb épületei: Gróf Forgács Sándorné palotája Alsókemencén, Uray-féle családi ház Szatmáron. F. B.

Szétszóratás (héb. *gólusz).* A Sz.-t a talmudikus irodalom általában mint a zsidóság legnagyobb katasztrófáját fogja fel. De a rabbinikus életfilozófia optimizmusa, amely abban a gondolatban csúcsosodik ki, hogy Isten végzéseiben még a rossz is az emberek javára szolgál, itt is érvényesül. «Jót tett Isten Izráellel, hogy a népek közé szórta» (*Peszáchim* 87). A felfogásnak az az alapja, hogy a szétszóratás megedzette a nép ellenálló erejét és ezzel mentette meg magát a megsemmisüléstől. L. *Diaszpóra.* F. M.

Szeudasz havroó *(h.)*. Vigaszlakoma, amelyet a gyászolóknak rendszerint a Chevra Kadisa vagy a szomszédok, barátok küldenek a temetés után. (Bor, tojás és fehér kenyér.)

Szfirák, *Szférak.* (L. *Kabbala* és *Zóhár.)*

Sziddur, (h.) szószerint *rend*-et jelent. Az imádságos könyv neve. Nem minden kiadásnak beosztása egy és ugyanaz, általában mégis a következő imák találhatók benne megszokott sorrendben. A köznap reggeli (l. *Sacharisz*) ima a szombati és ünnepi zsoltárbetoldásokkal (l. o.). A köznapi minchó ima (l. o.), a köznapi maariv ima (l. o.), a péntekesti ima (l. *Erev sábosz)*, a szombat és ünnep reggeli ima (l. o.), a Tóra kivétele, felolvasása és visszahelyezése szombat és ünnepnapon (l. o.), szombati muszaf ima (l. o.), szombati mincho ima (l. o.), az *Atyák Mondásai* (l. o.), szombatesti ima (l. o.), Hallel (l. o.), muszaf ros chodesra (l. o.), sacharisz a zarándok ünnepekre (l. o.), muszaf a zarándok ünnepekre (l. o.), sacharisz ros hasónora (l. o.), muszaf ros hasónora (l. o.), sacharisz jom kippurra (l. o.) muszaf jom kippurra (l. o.), neilo (l. o.), végül a függelékek: ómer-számlálás (l. o.), chanukai gyertyagyujtás (l. o.), a megilla felolvasása (l. o.) az étkezés után mondandó ima és az áldások (l. o.), lefekvés előtt való ima (l. o.), esketés, cirkumcizió, temetés (l. o.) jom kippur kóton (l. o.). A bőjtnapokon és egyes szombati napokon betoldott szelichosz és jócerok nincsenek benne a közkézen forgó Sz.-okban. Erre bővített kommentáros kiadások szolgálnak. Egyes imák előtt néha liturgiai utasítás olvasható. A többször megismétlődő imák általában csak egyszer fordulnak elő, a vonatkozó helyekre esetről-esetre utalás történik. F. D.

Szidon 1. *Adolf*, rabbi, szül. Nádason 1843 jan. 5. megh. Versecen 1918 szept. 19. Atyja *Sz. Simon* jesiváján, majd Juda Aszódnál, 1860-tól pedig Breslauban tanult, ahol rabbidiplomát és bölcsészdoktori oklevelet nyert. Tagja volt az 1868—69-iki kongresszusnak. Előbb Simándon, majd 1870 óta haláláig Versecen volt főrabbi. Tagja volt a Rabbiszeminárium vizsgáztató vezérlőbizottságának. Értekezései a Magyar Zsidó Szemlében és külföldi folyóiratokban jelentek meg.

2. *Sz. Dezső*, állategészségügyi felügyelő szül. Nagyszombatban 1867 jún. 6-án. Az állatorvosi főiskolát Budapesten végezte. Lugoson lett állatorvos, majd állategészségügyi felügyelői minőségben Krassó-Szörény m. főállatorvosává nevezték ki. A vármegye állategészségügyi intézményeit modern nívóra emelte s nagy érdemeket szerzett a Bánát szarvasmarhatenyésztésének fejlesztése körül. Szaklapokban számos cikke jelent meg. V. A.

3. *Sz. Simon*, rabbi, szül. Nádason 1815 jan. 23., megh. Nagyszombatban 1891 dec. 18. Atyja Morvaországból jött s ő Szófer Mózes tanítványa volt. 1856-tól kezdve Nagyszombaton volt rabbi s bár konzervatív vallásosságú volt, de a modern tudományokat is tisztelte. Fiát a breslaui szemináriumba küldte tanulni. Főleg egyházjogi tanulmányokkal foglalkozott; enemű, nagyobb művei: *Ósz-Berisz* (1850); *Sevet Simeon* (3 k. 1884—88), mely a Jore Dea és Eben Haézerhez tartalmaz kommentárokat.

Szidra, névvel jelezzük a Tórának (pentateuchusnak) ama részeit, melyeket szombatonként olvasnak fel a zsinagógákban. Az esztendő keretében az egész Tóra kerül felolvasásra, ezért 55 hetiszakaszra osztották fel a Szentirást. Néha azonban két szakaszt összevonnak. Ennek okai: 1. Közönséges évben kevesebb szombat van, mint szökőévben (legalább 4-gyel, néha 5-tel kevesebb); 2. Ama szombatokon, melyek ünneppel, vagy félünneppel esnek egybe, nem a hetiszakaszt, hanem a vonatkozó ünnepi részt olvassák fel. A Sz.-k olvasása mindig a szimchasz tórát követő szombaton kezdődik és szimchasz tóra napján fejeződik be. Régebben ismerték a hároméves ciklust is, mikor egy-egy Tóra-részlet csak 3 esztendőnként került felolvasásra. A Sz.-kat a kezdő, illetőleg az első jellegzetes szó után nevezzük el. A folyó hét is a soros Sz.-tól veszi nevét, ami különösen dátum-jelzéseken mutatkozik, pl. Besalach hetének 3. napján. A hétfői, csütörtöki, szombatdélutáni Tóraolvasás anyaga a következő Sz. három részre osztott első szakaszából áll. F. D.

Szifra, l. *Midrás.*

Szigeti, 1. *Gyula*, tanár, szül. 1879. A bölcsészdoktori oklevelet és a görög és latin nyelvekről való középiskolai tanári képesítést a budapesti egyetemen szerezte meg. Számos klaszszika-filológiai tanulmánya jelent meg. Az Akadémia adta ki *Görög-magyar szótárát*. Az újpesti Könyves Kálmán reálgimnázium tanára, egyidőben a budapesti izr. leánygimnáziumnál is működött.

2. *Sz. Jenő*, festő, szül. Budapesten 1881. Münchenben Hollósy alatt tanult. A Műcsarnok 1906-iki tárlatán állított ki először két tanulmányt. A Paál László Társaság kiállításain jobbára pasztellel festett virágcsendéletekkel, enteriör képekkel, balatoni és budai tájképekkel *(Rózsadomb ; Tabáni házak)* szerepelt. F. B.

3. *Sz. József*, hegedűművész, szül. Máramarosszigeten 1892 szept. 2. A világ három legnagyobb hegedűse közé tartozik. Első hegedűtanárát *Kohnnak* hívták, aki azonban csak a kótára tudta megtanítani, azután felküldte Budapestre. Sz. a Zeneakadémiára került, ahol magára vonta Hubay Jenő érdeklődését. A művészi oklevél megszerzése után Németországba utazott. 1906—1913-ig a berlini akadémia tanára volt. Tanári állását azután felcserélte a turnézással és az európai sajtó magasztaló cikkeket írt róla és izig-vérig modern nagy művésznek ismerte el. Nevének teljes súlyával propagálja a külföldön a magyar modern zenét. 1925-ben Amerikába hajózott és ott is nagy népszerűséget szerzett. 1927-ben az orosz kormány meghívta hangversenykörútra és felkínálta neki a moszkvai akadémia vezetését. Sz. a meghívást nem fogadta el. K. K.

Szigetvár, nagyk. Somogy vm. 5348 (1920) lak. A Sz.-i (kongresszusi) hitközség 1821. alakult. Ezt megelőzőleg azonban már bizonyos szervezettségben éltek a Sz.-i zsidók. A XVIII. sz. vége felé már megvolt a Chevra Kadisa, amelynek 1784 táján kb. 30 tagja lehetett. A Chevra Ka-

disa első hébernyelvű jegyzőkönyve 1799-ből származik. A Sz.-i községi levéltár ú. n. kanizsai telekkönyvében van egy 1802 ápr. 3. kelt eladási levél, mely szerint Festetich Lajos gróf egy darab földet eladott a zsidó községnek kert céljaira, «mely kert a zsidó Ispital mellett volt». A hitközség első rabbija Maislis Rafael volt, akinek működéséről nem maradtak feljegyzések. Az első előljárók Fried Ábrahám, Kremzir Jakab, Berl Ludvig és Löbl Sámuel kereskedők voltak. A hitközség első temploma 1821. épült. A jelenlegi templomot 1857. építették és 1904. bővítették. Elemi iskolát is létesített a hitközség, ez azonban pár évtizedes működés után megszünt. A Chevra Kadisának jelenleg Fischmann Adolf az elnöke; további intézmények a Nőegylet és a Klein Gyula vezetése alatt működő Bikur Cholim egylet. Közéleti tevékenységet fejtettek ki néhai Újházi Jakab járási orvos és Vajda Ignác orvos. Nagyobb ipari és gazdasági vállalkozásokat alapítottak: Neumann Lipót cipőgyárat, néhai Ehrenfeld Vilmos bőrgyárat, Fischmann Adolf malmot, néhai Kardos Jakab kékfestőgyárat, néhai Fuchs Ábrahám termény- és fakereskedést, néhai Singer Ármin épület- és tüzifa-telepet. Mintagazdaságokat vezetnek: Stern Árpád (2000 hold bérlet) és Sövény Vilmos (900 hold saját föld). A hitközségnek van egy ifjúsági könyvtára és értékes levéltára. A hitközségben jelent meg Klein Gyula rabbi Talmud-fordítása. A hitközség 13,500 pengő évi költségvetéssel dolgozik, melyből 9000 pengőt költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Drávafok, Lakócsa, Szulok, Istvándi, Nemeske, Felsőszentmárton, Hobol, Kisdombó, Somogyhárságy, Németlad, Bárány és Adorjánpuszta községek tartoznak. Lélekszáma 219, a családok száma 75, adót 130-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 20 más szabadpályán levő, 50 kereskedő, 2 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 3 munkás, 2 nagyiparos, 2 orvos, 8 magántisztviselő, 3 vállalkozó, 14 iparos, 3 magánzó, 13 közadakozásból élő és 2 egyéb. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 15-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Wallenstein Zoltán szerződéses viszonyú rabbi, Kardos Gyula elnök, Grünhut Rezső és Fuchs Károly alelnökök, Fischmann Samu és Morgenstern Bernát templomgondnokok, Fischmann Adolf, Weisz Ignác, Morgenstern Ignác, Berkes Móric és Ullmann Zsigmond előljárók, Fehér Márk pénztáros, Hoffmann Mihály titkár és hitoktató, Schlesinger Fülöp kántor.

Szijjum (*h.*). *Befejezés*, a Talmudi traktátusok áttanulm ányozásának záró aktusa *(Szijjum hasász)*. De azt a lakomát is értik alatta, melyet peszach előnapján egyes talmudisták rendeznek a reggeli istentisztelet után annak örömére, hogy egy talmudi traktátust akkor befejeznek. Elsőszülött férfi, aki ilyen *szudasz micvó*-n, vagyis vallásos örömlakomán részt vesz, ezzel megváltja az akkor kötelező «első szülöttek bőjtjét», melyet az egyiptomi kivonulás kapcsán elrendelt elsőszülött megváltás helyett kellene tartania. A könyv befejezése már a Tóra olvasásánál is kissé ünnepiesen megy végbe, amennyiben a felhívottat «chazak» (légy erős!) szóval köszöntik; a Talmud egy-egy traktátusának befejezéséhez pedig máskor is imát mondanak az illetők. F. M.

Szikla *Adolf*, zeneszerző és karnagy, szül. Bécsben 1868 júl. 1. A bécsi konzervatóriumban tanult. 1891-ben a budapesti Operaház korrepetitora, 1892. karmestere lett. Most már nyugdíjazták. Balletjei: *A törpe gránátos* (bemutatta az Operaház 1903); *Álom* (Operaház 1905). K. K.

Sziklay *Kornél*, színész, szül. Budapesten 1869., megh. u. o. 1919. 1886-ban színpadra lépett Szentendrén. Előbb vidéki társulatnál működött, komoly és kómikus szerepekben egyforma sikerrel. Amikor Ditrói Mór 1896. megszervezte az új budapesti Vígszínház társulatát, őt is szerződtette. A következő esztendőben a Magyar Színház tagja lett. A Magyar Színháztól a Király Színházhoz szerződött, majd 1904. megalapította a városligeti Kis Színházat és Népszínpadot. Színdarabokat is írt *(Bölcsődal; Koldus és királyfi; Napoleon)*.

Szikszó, nagyk. Abaúj-Torna vm. 4861 lak. A zsidó hitközség 1791. alakult. Ugyanakkor létesült a Chevra Kadisa és temetőhelyet vettek. Sz.-n a zsidók és a keresztények állandóan a legszebb harmóniában éltek. 1852-ben nagy tűzvész pusztította el a várost. A miskolci hitközség 140 forintot küldött a zsidók segélyezésére, amelynek egyrészét keresztények között osztották széjjel. 1873-ban a kolerajárvány szedte áldozatait s a hitközség által az árvák és özvegyek részére összegyüjtött 376 forintból, 197 forintot keresztény árvák és özvegyek támogatására fordítottak. 1900-ban, Hartmann József elnöksége idejében vezették be a hitközségben hivatalos nyelvként a magyar nyelvet. Két temploma van a hitközségnek. A nagytemplomot 1914. építették, míg a kisebb imaház építésének ideje ismeretlen. A Chevra Kadisán kívül a következő intézmények létesültek: Elemi iskola, Talmud-Tóra, Jesiva, Nőegylet és Szegényeket Gyámolító Egyesület. Az iskolának 80 tanítványa van s a tantestület tagjai: Weinberger Vilmos, Schwartz Mór és Fried Hedvig. A hitközség az orthodoxiához tartozik. Lélekszáma 1000, családszám 200, adófizető tag 175. Évi költségvetése 1000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak: Aszaló, Halmaj, Encs, Onga, Alsókázsmárk, Felsőkázsmárk, Rásony, Detek, Beret, Alsóerdész, Felsőerdész, Torna, Saap és Kupa. A háborúban 48-an vettek részt, akik közül 10-en hősi halált haltak. A hitközség mai vezetősége: Schück Manó főrabbi, Hartmann Gyula elnök, Reichmann József és Türk Zsigmond ülnökök, Fried Lajos és Zeisler Leopold alelnökök, Spitz Emil pénztárnok, Metzner Adolf ellenőr, Weisz Sámuel gondnok és Keller Izidor jegyző.

Szilágyi, 1. *Arabella**, operaénekesnő, szül. Sárváron 1863., megh., Budapesten 1918 ápr. 23. 1886-ban a Nemzeti Színház és 1894. a m. kir. Operaház drámai énekesnője lett. 1908-ban a színpadtól visszavonult s mint zenetanárnő fejtett ki értékes pedagógiai működést.

2. *Sz. Arthur Károly**, ügyvéd és jogi író, szül. Aradon 1865. Jogi tanulmányait Bécsben

és Budapesten végezte. 1890 óta ügyvédi gyakorlatot folytat Budapesten. 1912-ben udvari tanácsosi címet kapott. A világháború alatt őrnagyhadbíró volt. Főbb művei: *Értekezések a katonai büntetőjog és eljárás köréből; A katonai becsületbüntetések joghatálya Magyarországon; A katonai bíróságok hatásköre; A katonai büntetőjog területi hatálya; A gazdák vagyonváltsága* stb. Szerkesztette A Gyermekvédelem Lapja c. folyóiratot.

3. *Sz. Géza*, író és hirlapíró, szül. Budapesten 1875. Jogi tanulmányokat végzett, doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett. 1895-ben az Élet c. folyóiratba kezdett dolgozni, majd több napilap belmunkatársa lett. 1903—1919-ig Az Ujság helyettes szerkesztője volt és Aegrotus név alatt irta cikkeit. Sok könyve jelent meg, amelyek közül a legnevezetesebbek: *Lepel nélkül; Erkölcsrajzoknak nevezett karcolatok* (1907); *Könyvek és emberek* (irodalmi tanulmányok 1912); *Ez Pest* (1913), amelyben metsző gúnnyal irt meg epizódokat a főváros életéből. *A háború mellől* (1915); *Fantasztikus szerelmek; Menny, pokol, háború; Az ördög nyája* (1917); *Vitustánc; Nagy Napoleon és kis barátnője* (1919 és 1920). Prózai munkáiban sokszor groteszk fantáziával és humorral nézi az életet. Működése javát költeményei teszik. Első kötete: *Tristia* (1896). Verseinek merész hangja új volt a magyar költészetben és az akkor még fiatal Ady Endrére is mély hatást gyakorolt. Sz.-t verseinek túlmerész kifejezéseiért pörbefogták. Szerelmi lírájának legjava: *Holt vizeken* (1903) és *Neked írtam* c. köteteiben jelent meg (1911). 1927-ben megjelent *Szó és könny* c. kötetében férfias lírája már átcsap az epikába. Sok bibliai vonatkozású költeményt irt, részleteket fordított a *Predikátor* és *Jób* Könyvéből. A Nemzeti Színház 1911. előadta Lenkei Henrikkel együtt irt *Májusi fagy* c. drámáját. Szerkesztette a Figyelő és Szivárvány c. folyóiratokat. E lexikon munkatársa.

4. *Sz. Gyula*, vegyész, műegyetemi tanár, szül. Gyónon 1860., megh. Budapesten 1924. Műegyetemi tanulmányainak elvégzése után a magyaróvári gazdasági akadémia vegykísérleti állomásának asszisztense volt. 1890-ben a műegyetem magántanára, utóbb rendkívüli tanára lett. Főbb művei: *Adatok a diasztáz chemiájához* (1888); *Az erjesztés kézikönyve* (1889); *Untersuchung von ungarischen Maisgattungen* (1892); *A szeszfőzés üzemellenőrzése* (német nyelven is, 1900).

Szilágysomlyó *(Simleul-Silvaniei*, R.) rend. tan. város Szilágy vm., 6885 lak. A Sz.-i (orthodox) hitközség 1841. alakult. Első elöljáróságának tagjai a következők voltak: Benedek József elnök, Berger Hermann alelnök, Roth Salamon pénztárnok és König Salamon jegyző. Első rabbijául a hitközség Hartmann Benjámint választotta meg, aki 1861. bekövetkezett haláláig állott a hitközség élén. A hitközség 1850. építette saját erejéből templomát. Ezenkívül négy imaháza van és a szefárdoknak is külön kettő. A hitközség létesített jesivát, melynek 60 növendéke van és Talmud Tórát, melyet 100 növendék látogat. 1891-ben nyílt meg a 4 tanerős elemi fiúiskola, 1921. pedig 2 tanerős leányiskola létesült. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely Czeizler Mór elnöklete alatt áll, a «Tomche Dol» szegénygyámolító-egylet, melynek Fried Mihály az elnöke, továbbá a Nő- és a Leányegylet. A hitközség területéről származik Gáspár Ferenc író (l. o). A tagok közül társadalmi téren Láng Jakab járásorvos és Markovits Jakab városi orvos tevékenykednek. Nagyobb ipari vállalkozásokat létesítettek: Schächter Izidor tímár- és bőrkikészítőtelepet, mely 40 munkást foglalkoztat, Frankovits Ignác kereskedelmi vállalatot, Kohn Adolf ecetgyárat és a Klärmann Testvérek bőr- és szőrmeárú-telepet. Mintagazdaságokat létesítettek: Keller Samu (630 hold), Weiszberger Kálmánné (460 hold), Brüll Zsigmond (240 hold), Brüll Sámuel (220 hold), Miliczer Dávid és Lajos (220 hold). A hitközség 1.000,000 leies évi költségvetéssel dolgozik, melynek kb. a felét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Egy 10,000 leies jótékonycélú alapítványt is kezel a hitközség, melyet Keller Samu létesített. A hitközségnek van nagyobb levéltára. A tagok közül Keller Samu tulajdonában van 5000 kötetet meghaladó értékes könyvtár és egy kb. 100 drb.-ból álló nagybecsű képtár. A hitközség anyakönyvi területéhez Somlyócsehi, Somlyóújlak, Somlyógyörtelek, Hidvég, Sármaság, Perécseny, Badacsony, Szécs, Kosna, Hosszúmező, Ökörító, Balla, Baksa, Kövesd, Szilágysziget, Magyarporoszló és Lampért községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 1700, a családok száma 400, adót 257-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 18 gazdálkodó, 13 tanító, 90 kereskedő, 11 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 47 munkás, 1 nagyiparos, 6 orvos, 30 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 80 iparos, 1 mérnök, 1 hirlapíró és 25 magánzó. A hitközségnek 167 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 13-an estek el. A mai vezetőség: Ehrenreich Sámuel főrabbi, Schönberger Hermann rabbi, Weisz Áron elnök, Weisz Arnold alelnök, Löwy Benjámin, Heimlich Sándor és Bród Ferenc gondnokok, Grosz Jenő pénztárnok, Farkas Ignác ellenőr, Szilágyi Dezső jegyző, Friedmann Mihály kántor. A képviselőtestület tagjai: Keller Samu, Klärmann Lajos, Klärmann Ignác, Székely Sándor, Kohn Adolf, Stern Adolf, Bruder Kálmán, Brüll Kálmán, Czeizler Bernát, Csengeri Mihály, Lorbeer Arnold, Schwarc Miklós, Schächter Izidor, Bród Bernát, Goldglanc Mór, Hirsch Salamon, Rosenberg Mór és Weisz Samu.

Szilas *Izidor*, író és tanár, szül. Füzesgyarmaton 1882. Tanári oklevelet szerzett és most a nagyváradi zsidó liceum igazgatója. Műve: *Reviczky Gyula élete és költészete.*

Szilasi *Móric*, egyetemi tanár, nyelvész, szül. Szilasbalhásón 1854 okt. 20., megh. Kolozsvárott 1905 máj. 15. Budapesten és Lipcsében tanult, majd az Eötvös-kollegium tanára lett. 1902-től kezdve a kolozsvári egyetemen volt a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára. Tagja volt a M. Tud. Akadémiának. Számos kiváló tanulmányt irt a finn-ugor összehasonlító nyelvészet köréből, azonkívül irt egy *Vogul-szótárt* és *Vocabularium Cseremissicumot.* Egyéb művei: *A finn nép és hazája; Adalékok a finn-ugor palatális hangok történetéhez* stb. a Nyelvtudományi

Közleményekben, a Budapesti Szemlében és az Akadémiai Értekezésekben jelentek meg. Mint tankönyvíró és pedagógus is kiváló volt. Sokat és szépen fordított görögből, latinból, angolból és németből. Ilyenek pl. Plutarchos és Thukydides fordításai, továbbá Church, *Római élet Cicero korában;* Curtius *Görög története* stb. Fia, *Sz. Vilmos* klasszikus filológus és kémikus, szintén kiváló képzettségű tudós, jelenleg, miután állásából elbocsátották, Münchenben él. S. R.

Szili, 1. *Adolf (szilsárkányi)*, orvostanár, szemész, szül. Budapesten 1848. A bécsi egyetemen tanult és u. o. lett orvos, majd 1874-től a Zsidókórház szemészfőorvosa lett Budapesten, egyszersmind egyetemi magántanár, majd 1895. rk. egyetemi tanár lett. 1902-ben magyar nemességet kapott. Főbb művei: *Eine Innervationserscheinung der Iris* (1874); *Therapeutische Versuche mit Eserinum* (1877); *A szemüveg* (1882); *Zur Morphologie der Papilla* (1889); *Optische Vernestung von Brillenreflexen* (1893); *Ueber Disjunction des Hornhautepithels* (1900); *Augenspiegelstudien zu einer Morphographie des Sehnerveneintrittes beim Menschen* (1901) stb. Számos szaktanulmánya jelent meg a Graefe-féle Archiv f. Ophthalmologieban, a Zentralblatt f. praktische Augenheilkunde és más előkelő szakfolyóiratokban.

2. *Sz. Aurél**, német egyetemi tanár, szemész, szül. Budapesten 1880. Az egyetemet Budapesten és Freiburgban végezte, majd az orvosdoktori diplomájának elnyerése után a budapesti egyetemen Lenhossék tanár asszistense volt, aztán a freiburgi egyetemen volt adjunktus, majd Frankfurtban a R. Koch-féle Intézetben kísérleti terápiával foglalkozott. 1910-ben a freiburgi egyetem magántanára, 1914. ny. rk. tanára, majd nyilv. rendes egyetemi tanára lett. Számos művei közül fontosabbak: *Az állatok szeméről* (1899); *A csillagingás tüneményének optikai magyarázata* (1900, németül is); *Zur Anatomie und Entwicklungsgeschichte der hintern Irisschichten* (1901); *Beitrag zur Kenntnis der Anatomie und Entwicklungsgeschichte der hintern Irisschichten* (1902); *Zur Glaskörperfrage* (1904); *Über Amnioneinstülpung ins Linzenbläschen der Vögel* (1906); *Über die hintern Grenzschichten der Iris* (1906); *Über atypische Sehnervenfasern* (1907); *Histogenetische Untersuchungen* (1907); *Entwicklungsgeschichte des Auges der Wirbeltiere* (1909); *Über den Einfluss der Osmiumsäure auf das Ambozeptorbindungsvermögen der roten Blutzellen* (1909); *Entstehung des melanotischen Fragmentes im Auge der Wirbeltierembryonen* (1910); *Die Entwicklungsgeschichtlichen Grundlagen f. die Erklärung d. congenitalen Cataracte* (1910); *Physiologische degeneration in der Embryonanlage* (1911); *Zur Zellpathologie der Hornhaut* (1911); *Über die primäre Ursache d. Mussbildung des Auges* (1912); *Experimentelle Tumoren* (1912); *Über die specifischen Eigenschaften d. Augengewebe* (1912); *Über die Bedeutung der Anaphylaxis* (1913); *Über recidivierende Epithelerosion* (1913).

Szimchász Tóra, a perikopikus tóraolvasás befejezésének és egyszersmind megkezdésének örömünnepe, tisri hó 23. Liturgiai jellegzetességei a következők: A maariv (l. o.) imába maarovisz-t iktatnak be. A tefilló (l. o.) szószerint megegyezik a semini acereszkor mondottal. Egész *kadis* (l. o.), *kidus* (l. o.) és *sehechejonu* (l. o.), majd *átó horeszó* (l. o.). Valamennyi Tórát kiveszik a frigyszekrényből és velük kétszer körüljárják az emelvényt, vagy a templomhajót, közben az *ónó*-szakaszokat mondják. Majd valamennyi Tórát visszahelyezik a frigyszekrénybe, sok helyütt egyet vagy hármat tartanak künn, mellyel (melyekkel) az előimádkozó a *semât* (l. o.) mondja és *echod elohénu*-t (l. o.) a félelmetes napokon használt szöveggel. Majd visszahelyezik a Tórát. *Olenu*, árvák *Kadisa*. A reggeli imánál *pijutok;* a tefilló a semini acereszkor mondottal szószerint megegyezik. Egész *kadis, én komóchó* elmarad, *átó horeszó* (l. o.), valamennyi Tórát kiveszik a frigyszekrényből, Isten tizenhárom tulajdonságát nem mondják. Hét körmenet (l. *Hakófosz).* A Tórák visszahelyezése után hármat tartanak künn. *Semá* és *echod elóhénu* a félelmetes napokon mondott szöveggel. Az utolsó hetiszakaszt olvassák (l. *Vezosz hábrochó)* egészen az *Móz. V.* 33, 26. versig, mely Mózes búcsúját tartalmazza. E Tórához a község minden jelenlévő felnőtt férfitagját felszólítják. Majd a három Tóra vőlegény (l. *Chószon)* felhívása következik. Az első felhívása *Mérsusz* (l. o.) kezdetű hosszabb szakasz keretében történik. Ez a *chaszan Tóra* (l. o.), kinek részére a *Móz. V.* 33, 27-től a könyv végéig terjedő verseket olvassák fel, mely Mózes haláláról szól. Majd a második Tórából való olvasás következik. Ehhez a chaszan berésiszt hívják szintén *mérsusz* kezdetű, hosszabb szakasz keretében. A felolvasott rész *Móz. I.* 1, 1.-től *Móz. I.* 2, 3-ig terjed és a világ teremtéséről szól. Majd a harmadik Tórát helyezik a felolvasó-asztalra és fél *kadist* mondanak A harmadikból a *chaszan maftir* részére felolvasott rész a semini acereszkor felolvasottal szószerint megegyezik. A prófétai szakasz: *Jósua* Könyvének első fejezete, mely az imént befejezett tórai történet egyenes folytatása, Mózes haláláról s Jósua fellépéséről szól. *Sziszu veszimchu* (l. o.) kezdetű dal az ünnep, a Tórabefejezés és újrakezdés örömére. *Ásré* (l. o.) *jehallelu* (l. o.), fél *kadis.* A muszaf a semini acereszkor mondottal szószerint megegyezik, a kohaniták áldásosztása (l. *Birchasz kohanim)* nem a muszaf, hanem a sacharisz keretében történik. F. D.

Szimon *(h.). Jel.—Sz. bróchó:* jó jel, jó ómen.

Szim sólóm, *(h.). Árassz békét.* A sacharisz és muszaf tefillók utolsó áldásának kezdőszava. Ha papi áldás van a minchonál is (pl. böjtkor), úgy olyankor is ezt a szövegezést mondják és nem a *Sólóm rav* kezdetűt. F. D.

Szinaj *Isachar Ber*, rabbi, a *Minchasz Óni* (Wien 1857) c. mű szerzője, megh. 1860 nov. 11. Liptószentmiklóson, ahol rabbi volt. Életrajzát megírta Elsass *Leben des Rabbi I. B.* (Wien 1862).

Szippuk, *Ellátás,* a rabbi vagy hitközségi tisztviselő fizetésének neve a jiddis (zsargon) nyelvben.

Szippurim. Zsidó legendák gyüjteménye l. *Zsidó irodalom.*

Szirach. *Jézus, Sz. fiának bölcsességei.* Az alexandriai korból származó nem kanonizált zsidó irat. Héberül: *Chochmasz ben Szira;* latinul: *Ecclesiasticus;* görögül: *Szofia Jészou hüiou Sz.* A Talmud *Széfer ben Szira* (Ben Szira könyve) néven ismeri. *(Jerus. Szanhedrin* 28a, *Chaggiga* 13a, *Nidda* 16b, *Beráchot* 11b, *Toszefosz, Jad Hachazaka* II. 13). Héber példányát Jeromos egyházatya *Maslim (Parabolae)* néven említi. A kánonizált és az apokrif iratok szerzői között Sz. az egyetlen, aki teljes névvel művének szerzőjéül és a munka végén Jeruzsálemből származónak vallja magát. A görög szöveg szerint Sz. sokat utazott és sokszor volt halálos veszedelemben. (34. 11—12.) Bizonyossággal azonban csak annyit tudnak róla, hogy nagy tudós volt, igen járatos a Szentírásban és Alexandriában élt 247—222 között a rendes időszámítás előtt. Valószínű, hogy a könyv tulajdonképeni szerzője Sz. nagyatyja volt, aki azt héber nyelven írta és a szerzőként szereplő unokája csak görögre fordította le. A könyv különböző korszakokból származó aforizmákat és maximákat tartalmaz. Hogy a gyüjtemény több korszaknak a produktuma, a gyakori ismétlések és előforduló ellentmondások bizonyítják. A szöveg időbeli keletkezésének megállapítását megnehezíti az a körülmény, hogy Sz. Simon néven említi a jeruzsálemi főpapot, ilyen nevű főpap azonban több volt az utolsó két században. Ha hinni lehet Josephusnak, aki Sz.-ban I. Simont, az Igazságost sejti, akkor a könyv ép egy századdal idősebb. Sz. könyve nagyon hasonlít a *Példabeszédek*-hez kivéve azt a körülményt, hogy az egy szerző keze jobban meglátszik rajta, mint a különböző fordításokból összeállított Példabeszédeken, amelyek aforizmák antológiájának tekinthetők. Sz. könyve morális tanácsokat és aforizmákat tartalmaz, amelyek gyakran utilitáriusak s az élet minden körülményeire alkalmazhatók. Egyaránt szólnak szülőknek, gyermekeknek, férjnek, feleségnek, tanítványnak, tanítónak, fiatalnak, öregnek, barátnak, szegénynek, gazdagnak. Számos mondása az udvariasságról és csiszoltságról, az embernek saját maga és mások iránt való kötelességéről, a szegényekkel, a társadalommal és az állammal, de leginkább Istennel szemben való viselkedéséről szól. Nem annyira tartalmuk, mint külső formájuk, versszerkezetük szerint csoportosítja őket. A különböző fejezeteket bevezető elmélkedés előzi meg. A bölcsesség Sz. mondása szerint azonos az istenfélelemmel. A miszticizmust elveti, ellenben a mózesi törvényt a legmagasabbra értékeli; ismeri az emberi szív minden megnyilatkozását és az élet csalódásait; szíve a szegénnyel és elnyomottal is együtt érez, de a nők iránt legteljesebb bizalmatlansággal viseltetik. Gondolatai mindig tiszták, emelkedettek s mai szóval élve szabadelvűek. Sz. művének egyik alapja a régi idők erkölcseinek története és a hithűség, másik alapja pedig a saját korának epikureus filozófiája. Egyéni önállóságát is érvényesíti s a neki nem tetsző és nézeteivel ellenkező teoriákat megtámadja, pl. azt, hogy az isteni kegy minden bűnt megbocsájt, hogy az embernek nincs szabad akarata, hogy Isten közömbös az emberiséggel szemben s nem jutalmazza az erényt. Sz. védelmébe veszi az áldozást és a papságot, — jóllehet ő maga nem volt kohanita — ellenben megveti a képmutatást s a vallás külső gyakorlatainak összekapcsolását sürgeti a tiszta lelkiismerettel és jótékonysággal; míg a messiási kor eljövetelét és az örök békességet vágyakozza s azért Izráel összegyüjtéseért imádkozik, addig a személyes Messiást, aki Dávid törzséből születik, egyáltalán nem említi, arra célzást sem tesz, sőt Dávid Házát arra méltatlannak tartja, miután Juda királyai közül csupán hárman maradtak hívek Istenükhöz. Sz. seholsem beszél a feltámadásról, sem a lélek halhatatlanságáról, ellenben kívánatosnak tartja a földi javak józan kiélvezését mint az élet fenntartásának szükségességét. Ez utóbbi gondolat a görög filozófia hatása, bármily régi eredetű is Sz. könyve. Sz. valószínűen sokat utazott s nem hasztalanúl említi a nagyhírű görög költőket és moralistákat. Az általa leírt szokások is inkább görög, mint korabeli zsidó szokások, ilyen pl. a szibariták szokása, a fatalisták filozófiája, amely a stoanak felel meg. Kriticizmusa és szkepticizmusa egyenesen a görög filozófia nagy ismeretére vall, némely gondolata pedig Euripidesével azonos; a barátságról, a szerencse bizonytalanságáról, főkép pedig a nők csalárdságáról szóló nézete teljesen a görög tragikusokéra és moralistákéra emlékeztet, nemkevésbbé azonban csiszolt formaérzéke is, amely fogalmazásában megnyilvánul. Ugyanilyennek tudható be könyve végén a névaláírás is, amely addig ismeretlen volt zsidó iratok szerzőinél. Idegennek ható szokásai s véleményei miatt nem kanonizálták R. Akiba *(Jerus. Szanhedrin* 28a) elítéli Sz.-ot, a jövő életben való hitetlensége miatt. A Toszefta a nem kanonizált iratok közé sorolja, s egyenrangúvá teszi a *minim* (gnosztikus és eretnek szekták) irataival. *Ecclesiastes Rabba* (12. 11) kitiltja a zsidó házakból, R. Joseph IV. sz.-i talmudszerző eltiltja Sz. olvasását is *(Szanhedrin* 100a), ami azonban csupán a tanintézetben való nyilvános felolvasásra vonatkozik. A megokolást is közlik s ebből látjuk, hogy misantropiája, nőgyülölete is epikurianizmusa miatt tiltották meg Sz. olvasását. A tilalom dacára Sz. könyve rendkívül népszerű olvasmány volt a zsidóknál az ókorban, ami abból látható, hogy a többi apokrifa így Tobit, Enoch, a Salamon-Zsoltárok sűrűn idézik; de a Talmud, a Midrások, a Derech Erec R. is magukon viselik Sz. nyomait. A Szanhedrin névszerint idézi (100b és *Jebámot* 63c), de azonkívül még a Talmud számos helyén fordul elő idézet Sz.-ból. A talmudi korszakban ép úgy ismerték, mint a gáóni korszakban s főképen Szaádja gáón (IX. sz.) foglalkozott vele a *Széfer Jecira* kommentárjában, ahol egy másik szerző nevével említi. Név nélkül más szerzők is számos esetben citálják, főleg arameus fordításában. A keresztény szerzők előtt szintén igen nagy becse volt s így idéznek belőle *Jakab levele,* (4. 5.) *Barnabás levele* (19. 9), nagyobb mértékben alexandriai Kelemen, Origenes, Cyprian, Ambrosius,

a 393-iki hippoi és 397-iki kartágói zsinatok, Augustinus pedig a kánonba tartozónak minősíti. Ugyanezt tette a trideni zsinat is s így a XVI. sz. óta Sz. végérvényesen besoroztatott a kereszténység szent könyvei közé. 1896-ig csupán a görög és szir szövegek voltak ismeretesek a régiek közül. Ekkor egy pergament tartalmazó ládát hozott két angol nő a Keletről és S. Schechter cambridgei egyetemi tanár abban Sz. könyvének héber szövegét találta meg. Ugyanekkor Neubauer (l. o.) és Cowley, oxfordi orientalisták szintén kairói Genisa-kéziratok birtokába jutottak, mire Schechter személyesen ment Kairóban a talált szövegek átvizsgálására. Ezek nagyobbrésze a British Múzeumban van. Ehhez járultak az Izrael Levi francia nagyrabbi és Gaster londoni portugál chacham által felfedezett fragmentumok, amelyek tartalmazzák Sz. könyve ókori héber szövegének nagyobbrészét, négy különböző kéziratban, Margoliouth oxfordi tanár azonban nem tartja eredetinek ezt a héber szöveget, hanem a görög és szir szöveg nyomán készült visszafordításnak csupán. Van azonban olyan rész is, amely csupán a talált héber szövegben fordul elő, így a végső himnusz. A tudomány vitái Sz. eredeti szövegét illetőleg még nincsenek lezárva. S. R.

Irodalom. Sz.-hal a legkiválóbb szaktudósok foglalkoztak az említett felfedezés óta, ezek közül legfőbb tekintély a tárgy speciálistája, Israel Lévi, Grand-Rabbin de France, a Sorbonne tanára, akinek műve alapján fenti közlemény készült. E tárgyú művei: The Wisdom of Jesus the Son of Sirach (Jew. Encycl. 1904); u. a., L'Ecclésiastique ou la Sagesse de Jesus, fils de Sirach. Texte original hebreu, traduit et commenté (Paris 1897); u. a., Fragments des deux nouveaux manuscrits hébreux de l'Ecclésiastique (Revue des Études Juifs XL.); u. a., The Hebreuw Texte of the Book of Ecclésiastique (Leyden 1904); u. a., (Rev. d. Études Juiws XXXIV—V., XXXVII., XXXIX., XL., XLII., XLIV., XLIX.); Bacher V. (Jewish Quart. Rev. IX. és XII., Stade Zeitschrift XX., Revue des Études Juifs XL.); Blau L. (Revue des Études J. XXXV.); Krauss Sámuel (Jew. Quart. Rev. XI.); Büchler (u. o. XXXVIII.); Chajes (u. o. XL.); Cowley a. Neubauer, The original hebrew of a portion of Ecclesiasticus etc. (Oxford 1897); J. Halévy, Étude sur la Partie du Texte Hebreu de l'Ecclésiastique récemment découverte (Rev. Semitique V. és VII.); Schechter, Geniza-Specimens (Jew. Quart. Rev. X.); Schechter and Taylor, The Wisdom of Ben Sira (Cambridge 1899); Gaster, A new Fragment of Ben Sira (Jew. Quart. Rev. XII.); Strack, Die Sprüche Jesus, Sohns Sirachs, der jüngst wiedergefundene hebräische Text mit Anmerkungen u. Wörterbuch (Leipzig 1903); Margoliouth, The Origin of the «Original Hebrew» of Ecclesiasticus (London 1899); Grimme, (La Revue Biblique IX—X.); J. Halévy (Journal Asiatique 1897); Fritzsche, Die Weisheit Jesus Sirach's erklärt u. übersetzt (Leipzig 1859); Zunz, Gottesdienstliche Vorträge (2. kiad.); Bruch, Weisheitslehre d. Hebräer (Strassburg 1851); Horowitz, Das Buch Jesus Sirach (Breslau 1865); Montet, Étude du Livre du Jesus etc. au point de vue critique etc. (Montauban 1870); Graetz (Monatsschr. 1870); Marguet, Die Glaubens- u. Sittenlehre d. Buches Jesus Sirach (Königsberg 1874); Seligmann, Das Buch d. Weisheit d. Jesus Sirach etc. (Breslau 1883); Drummond, Philo Judaeus (1888); Margoliouth, On Essay on the Place of Ecclesiasticus in Semitic Litterature (Oxford 1890); Perles, Revue d. Études Juive VII. (XXXIV.); Schürer, Gesch. d. Volkes Israel III.

Szíriai faj. Ez a meghatározás a németektől ered és az a célja, hogy a zsidók faji alacsonyrendűségét bizonyítsa. A magyar antisémiták is átvették ezt a meghatározást, amely legalább is tudománytalan. Mert csak éppen etnografiailag helyes a kifejezés, de minden más tekintetben erőszakolt. A zsidóság csak úgy lehetne Sz., ha attól származna, vagy összekeveredett volna vele, vagy lett volna csak egyetlen olyan periódusa is, mikor közösséget tartott vele. De a zsidók nem a szírektől származnak, a velük való összekeverédés nagyon csekély lehetett és kultúrközösség pedig sohase volt szírek és zsidók között. Éppen ellenkezőleg, a héberek kitartóan a szír kultúra ellen küzdöttek és minden sémi vagy sémi-eredetű ázsiai nép között a zsidók legnagyobb ellenségei a szírek voltak. A történelem, a hagyomány és a fejlődés már évezredek előtt választotta el egymástól a szír és a zsidó népet, az erőszakolt azonosítás tehát inkább a történelmet sérti, mint a zsidóságot.

Szirmai, 1. *Albert,* zeneszerző, szül. Budapesten 1880 júl. 2. Neves operettkomponista, aki az első magyar kabarédalok szerzője is volt. Operettjei bejárták az egész világot. Poétikus és invenciózus muzsikája igazi művészre vall. Főbb művei: *Sárga dominó, Táncos huszárok, Bálkirályné, Mexikói leány, The Girl on the Film, Ezüst pille, Mágnás Miska, Gróf Rinaldó, Mézeskalács. Éva grófnő, Alexandra.* Kétszáznál több kabarédalt írt, de komoly muzsikát is komponált. K. K.

2. *Sz. Imre**, színművész, szül. Szegeden 1861. A színiakadémia elvégzése után Szegeden, majd Budán, 1885-től pedig a Népszínháznál működött, azután a Magyar Színház tagja lett, ahol nagy sikerei voltak. Számos kiváló alakítás fűződik nevéhez.

3. *Sz. Rezső**, író és hírlapíró, szül. Budapesten 1901. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után verseket, cikkeket és tanulmányokat írt a fővárosi napi- és hetilapokba. Jelenleg Az Estlapok belső munkatársa. Novelláiban és regényeiben a háború utáni megzavart és egyensúlyát kereső lélek küzdelmes iránykeresését festi. Önálló munkái: *Koldusok* (novellák, 1920); *Sorsotok a sorsom* (versek, 1921); *A Nyomor dalaiból* (Morris Rosenfeld válogatott verseinek fordítása, 1923); *Menekülő lelkek* (regény, 1924); *Örvény* (regény, 1926). Sz. G.

Szirt *Oszkár,* festő, szül. Budapesten 1889. 1914-ben a sziktornyai ütközetben hősi halált halt. A Képzőművészeti Főiskolán tanult és 1912. rajztanári oklevelet nyert. Dolgozott a szolnoki művésztelepen is, itt *Belvárosi templom* képével az Alpár-díjat nyerte el. 1913-ban a műegyetem segédtanárnak hívta meg. A Műcsarnokban először az 1913-iki tavaszi kiállításon vett részt *(Begoniák).* 1923-ban az Ernst-Múzeum állította ki hagyatékát *(Önarckép, Szolnoki liget* stb.). F. B.

Szirtes *Arthur,* ügyvéd, jogi és szociológiai író, szül. Budapesten 1887., megh. u. o. 1927. öngyilkosság következtében. A budapesti egyetemen jogtudományi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett. Főképpen iparjogi kérdésekkel foglalkozott. Számos társadalomtudományi tanulmányt írt a Huszadik Század c. szociológiai folyóiratba. Németországi jogászkörökben is rokonszenvvel kísérték egy szociális tartalmú jog felépítésére és érvényesítésére irányuló törekvéseit. Önállóan megjelent munkái: *Világharmonia: A kollektiv munkaszerződés; A szociális jog elmélete; Társadalmi szervezkedés; A gazdaságpolitikai pártok fejlődése; Jogalkotás-*

tani előadások; Közvélemény és társadalmi fejlődés (németül is); *Szociálindividualizmus.*

Sziván, a zsinagógai év harmadik hónapja. Mindig harminc napból áll. Újholdja csak vasárnapra, keddre, szerdára és péntekre eshetik. A zodiakusban ikrek a jele. A *Sovuószt* követő napig újholdtól kezdve nem mondanak tachanunt (l. o.) [l. *Selosesz jemé hagboló (Sz. 3—5), Sovuósz (Sz. 6—7)].* Sok helyütt Sz. 20. böjtöt tartanak. F. D.

Szívós *Zsigmond,* író, szül. Nyiregyházán 1897 szept. 30. 1926-ban Párisba utazott, majd hónapokat töltött Szíriában és Palesztinában. Innen súlyos, gyógyithatatlan idegbajjal tért haza, amely véget vetett nagy reményekre jogosító írói pályájának. A fiatal író-generációnak egyik legegyénibb talentumú tagja volt. Néhány finom kritikán kívül csak drámát írt: *Szerelmi dráma* (3 felv.); *Üvegszemek* (1 felv.); *Hősi halál* (1 felv.); *Bakony* (1 felv.) és egy mély szimbolumú gyermektragédia, a *Palingénia,* (3 felv.).

Szláv családnevek. Az 1780-ból származó összeírási íveken szlávizált zsidó családneveket is találunk. Keletkezési idejüket nem ismerjük, de akad olyan is közöttük, amelyről föltehető, hogy már a vegyesházbeli királyok idejéből származik, mikor több ősi zsidó család magyar nevet vett fel. Lehet, hogy a köznép adta rájuk a szláv neveket és ezek nemzedékről nemzedékre tovább öröklődtek. A szláv nevek mindenesetre arra mutatnak, hogy az a feltevés, mintha a mult századok magyar zsidói kivétel nélkül, vagy túlnyomóan német hatás alatt fejlődtek volna, nem állja meg a történelmi kritikát. Területenkint a miliő hatása még a névképzésben is érvényesült, amit éppen a szláv vezetéknevek bizonyítanak. 1780 előtt ilyen szlávizált zsidó családneveket találunk; Bellák (fehér), Chlamtacs (faló), Dluty (hosszú), Pollacsek (lengyel), Safranek (fűszerkereskedő), Schimerlik, Schimko (Simonfi), Verbovszky (verbói). A rutén és szerb vidékek zsidói ilyen neveket vettek fel az atyai név után: Berkovics (Bernátfi), Davidovics (Dávidfi), Herskovics, Lebovics, Lefkovics, Markovics. (V. ö. *Mandel* Bernát «A zsidók családneveiről» c. tanulmányával az Egyenlőségnek 1909 jan. 17., jan. 24., febr. 7., márc. 7. és márc. 14. megjelent számaiban.)

Szlovenszkó zsidósága. Szlovenszkó területén az 1921 febr. 15. megtartott utolsó népszámlálás adatai szerint 135,819 zsidó él, ami az összlakosság számarányához képest (3.000,870) 4·50 százaléknak felel meg. A magyar impérium alatt 1910. történt népszámláláshoz képest 4596 zsidóval kevesebb él most Sz. területén, mint azelőtt. Ez az apadás százalékokban kifejezve 3·27%-ot tesz ki. Sz.-ban háromféle hitközség van: kongresszusi (neológ), orthodox és statusquo-ante. A hitközségek közül egyedül az orthodox hitközségeknek van központi irodájuk a Jüdische Kanzlei, melynek központja Pöstyénben van és vezetője Wéber Kálmán pöstyéni orthodox főrabbi. A kongresszusi és statusquo hitközségek központi megszervezése állandóan tárgyalás alatt van, de eddig még nem sikerült létrehozni. A három fentnevezett hitközségi alakulaton kívül Keletszlovenszkó egyes részein úgynevezett «chásszid» hitközségek is vannak, melyek formailag az orthodox hitközségekhez tartoznak, mégis külön imaházakkal rendelkeznek, így Kassán, Nagymihályon, Mezőlaborczon. A Sz.-i hitközségek általában szervezetlenek. A különböző vallási árnyalatok egyenetlenséget idéztek elő az egyes hitközségekben és így hitközségi intézmények nem igen alakulhattak. Ezek az egyenetlenségek idézték elő, hogy a hitközségek anyagi viszonyai is meglehetősen kedvezőtlenek. Csak néhány nagyobb város hitközsége, mint Pozsony (Bratislava), Kassa (Košice), Nyitra (Nitra) van konszolidált állapotban, a többi viszont éppen csak hogy egyensúlyban tudja tartani mérlegét. Az új államalakulat óta a fejlődés legszembeötlőbb eredménye, hogy Losoncon a kongresszusi, Kassán az orthodox és kongresszusi hitközségek nagy költséggel pompás új templomokat építettek. Anyanyelv szerint Sz.-nak több mint 40%-a magyar, a többi szlovák, német és lengyel anyanyelvű.

Szervezetei. Az új államalakulatban a zsidóság nemzeti alapon is szervezkedhetett és így mindenütt alakultak cionista helyicsoportok, melyek a Mährisch-Ostrauban székelő, «Zionistischer Zentralverband für die Tschechoslovakische Republik» központja révén kapcsolodnak be a cionista világszervezetbe. Szlovenszkóban 104 cionista helyicsoport van, melyek 3 körzetben vannak beosztva és pedig a pozsonyi, zsolnai és eperjesi (kassai) körzetbe.

Iskolaügye. Az iskolaügy terén az új államalakulás nem igen hozott lényeges változásokat. Az unifikált iskolatörvény szerint a 40 növendéken aluli iskolákat beszüntették. Jelenleg 75 zsidó iskola van 154 tanerővel és 5493 tanulóval. Tannyelv szerint: 42 szlovák (56%), 26 magyar (34·67%), 6 német (8%) és 1 magyar-német vegyes (1·33%) iskola. A középtípusú iskolából Pozsonyban van 2 zsidó polgári iskola, az egyik orthodox fiú- a másik kongresszusi fiú- és leány-polgári, Érsekújváron egy kongresszusi fiú- és leány-polgári iskola. A vágújhelyi zsidó reáliskola 1919. megszünt. Zsidó felsőiskola nincs Szlovenszkóban, úgyszintén mindeddig nincs felállítva sem a rabbi-, sem a hitoktatóképző iskola. A szlovenszkói zsidó iskolák pedagógiai rendszere általában hasonlatos a többi köztársasági iskolákéhoz, a tankönyvek is ugyanazok. Újítás e téren a Gerő-féle szlovák-nyelvű Zsidó Biblia Történet (megjelent Nagyszombatban), a magyar-nyelvű Biblia történet (megjelent Tornalján) és a Héber ABC (megjelent Nyitrán). A zsidó iskolákban általában intenzíven tanítják a héber nyelvet, ami különben Szloveszkóban erősen terjedőben van, úgyhogy a különböző kurzusok révén ma már több mint 300-ra tehető azok száma, akik jól beszélnek héberül.

Jótékonyság. Jótékonysági szervezetek majdnem mindenütt működnek, ahol zsidók laknak. A Nőegyleteken kívül igen hasznos tevékenységet fejtett ki az amerikai Joint Distribution Comitee szlovenszkói kirendeltsége, mely Kassa székhellyel, különösen a keletszlovenszkói zsidók helyzetén javított igen sokat. Míg a Joint segé-

lyezési programja produktív szellemben történt, addig a majdnem minden községben működő zsidó nőegyletek népkonyhákat alapítottak, alkalmi segélyezéseket, leánykiházasításokat támogattak. 1923-ban a Joint liquidálta szlovenszkói akcióját és helyébe Kassa székhellyel a «Szlovenszkói Zsidók Szociális Egyesülete» lépett, mely minden nagyobb városban levő fiókjaival a Joint szellemében, produktív munkával igyekszik enyhíteni a zsidó nélkülözésen. Kosárfonódákat, varró-himző és lakatos műhelyeket tartanak fenn, másrészt pedig intenzíven foglalkoznak árvagondozással és nyaraltatási akciókkal is.

Gazdasági és politikai helyzete. Gazdasági tekintetben az impérium-változás nem hozott lényegesebb eltolódásokat. Sz. meglehetősen hamar konszolidálódott és igyekezett megmaradni azon keretek között, melyek között azelőtt élt. Társadalmi téren sem történtek jelentősebb elváltozások, mert az évszázadok óta kifejlődött egymásközötti élés egybeforrasztotta a szlovenszkói zsidóságot a keresztény lakossággal. Foglalkozás tekintetében Szlovenszkó 135,819 zsidója közül 34·62%-nak van foglalkozása, 4·62% kisegítő családtag, 0·43% cseléd és 60·33% családtag foglalkozás nélkül. Ennek legfőbb oka a szlovenszkói zsidók gyermekbősége és a nők hiányos önálló foglalkoztatása. A foglalkozásban levő zsidók közül 65·83% önálló, vagy bérlő, 11·91% hivatalnok, 17·61% munkás, 3·58% tanonc és 1·07% napszámos. Sz.-ának 10·8%-a mezőgazdasággal foglalkozik, úgyhogy ez a foglalkozása az összes foglalkozási ágak között a 4-ik helyen áll. A legelterjedtebb foglalkozási ág az árúkereskedelem, mely beleértve a kereskedelmi alkalmazottakat is 36·87%-ot foglalkoztat, viszont Szlovenszkó gyenge iparánál fogva a zsidók között is kevesen foglalkoznak iparral. A zsidóság gazdasági fellendítésére Keletszlovenszkón, az amerikai Joint támogatásával «Zsidó Hitelszövetkezetek» létesültek, melyek a Ruszinszkóban levőkkel, Munkács (Mukačevo) székhellyel központilag vannak szervezve. Szlovenszkóban Kassán, Nagymihályon (Michalovce), Eperjesen, Gálszécsen vannak Zsidó Hitelszövetkezetek, melyek 4530 tagot számlálnak és az 1926. év végéig alacsony kamatokra kihelyezett összegek túlhaladják a tízmillió csehszl. koronát. — Politikai tekintetben a csehszlovák alkotmány következtében a zsidók nemzetiségnek számítanak. Ez az adottság hozta létre, hogy Sz. nemzeti alapon is szervezkedett. A cionista szervezeteken kívül, melyeknek diasporikus politikájuk nem alakult ki teljesen, mindenütt megalakultak a különböző zsidó politikai pártok, ú. m.: Zsidó Párt, Egységes Zsidó Párt, Gazdasági Zsidó Párt, Konzervatív Zsidó Párt, azonkívül az egyes községek és városok alkalmi zsidó pártjai. Ezek a zsidó pártok legfőként arra törekszenek, hogy a többi politikai pártok küzdelmeitől semlegesítsék magukat és azáltal, hogy Szlovenszkóban a zsidóság zsidó pártokra is szavazhat, ezt a törekvést el is érték. Szlovenszkó 135,819 zsidó lakosságából 70,546 személy zsidó nemzetiségűnek vallotta magát, ami 52%-nak felel meg. Ez a számarány az 1920. és 1925. évi parlamenti választásokon alakult ki, amikor is a Zsidó Párt önállóan indult a választási küzdelembe és csak a választások technikai részén mulott, hogy dacára a 70,546 zsidó szavazatnak, a zsidóság mégsem jutott parlamenti képviselethez. Minden községben és városban azonban a képviselőtestületi és megyei (zsuppai) választmányban nagy számmal vannak zsidók zsidó programmal képviselve, akik úgy politikai érettségükkel, mint képességeikkel előkelő szerepet visznek. A zsidó pártoknak Pozsonyban van a központjuk és az évenkint megtartott kongresszusokon szabják meg a párt politikai, gazdasági és kulturális működésének programját. — Még egy politikai testülete van Sz.-nak és ez a «Volksverband der Juden in der Slovakei» (Zsidó Népszövetségi Liga Szlovenszkón), mely a zsidóság kisebbségi helyzetét figyeli állandóan. Székhelye Pozsonyban van. De nemcsak a zsidó pártokban játszanak a a zsidók szerepet. A különböző politikai pártok is sok zsidót vallhatnak tagjaiknak, így a Magyar Nemzeti Párt, Szocialdemokrata-párt, Kommunista-párt, Agrár-párt, mely pártoknak nem egy zsidó tagja ül a képviselőtestületben, vagy tölt be más fontos politikai tisztséget. A parlamentnek azonban egy szlovenszkói zsidó tagja sincsen.

Kulturális intézmények tekintetében Szlovenszkóban nagyon kevés kezdeményezés történt és e téren még minden a kezdet-kezdetén van. Megemlítésre méltó a Szlovenszkói Zsidó Múzeum, mely Eperjesen létesült 1928. Bárkány Jenő mérnök és Austerlitz Tivadar ügyvéd kezdeményezésére. Elhelyezést nyert egy véletlenül felfedezett, a XVIII. sz.-ból való zsinagóga épületében és magában foglalja a Szlovenszkó zsidó kultúrájára, történetére és művészetére vonatkozó emlékeket és okiratokat. Az alapítás költségeit az eperjesi zsidóság adta össze.

Irodalmi élete. Már a régi Magyarország keretében is voltak művelői a zsidó irodalomnak a mai Szlovenszkón. Így *Juhász* Mór, Kassa volt rendőrkapitánya, aki különösen hébernyelvű verseivel és tárcáival szerepelt a héber lapokban. (Hacefira, Hamagid, Haolam). Juhász Mór nemcsak héber, de magyar nyelven is írt, zsidó témájú írásai egy finom költői lélek megnyilvánulásai voltak. Juhász Mór azonban nem talált követőkre és így hosszú ideig nem volt intenzív zsidó irodalmi élet a mai Szlovenszkón. A háború nyomán történt események hatása alatt a zsidó sajtó fellendült és itt-ott, ha bátortalanul is, megszólalt a zsidó irodalom. *Neumann* Oszkár (Pozsony) finoman ötvözött, németnyelvű verseiben az új zsidó útját járja. A zsidó groteszkség és fanyar humor jelentkezik *Komlósi* Soma (Pozsony) írásaiban, aki leginkább régi zsidó történetek és legendák persziflálásával szerzett magának nagy olvasótábort. A zsidóság egyetemes gondolata szólaltatta meg *Lányi* Menyhértet (Kassa), aki különösen *Keleti hajós* c. novelláskönyvében az örök, furcsa zsidó sorsot írta meg. *Spielberger* Leónak (Kassa) a zsidó küzdelem és a mai zsidó fiatalember hányodása a különböző világnézetek között a témaköre. Szociális világnézete *Zsidó építők* c. könyvében bontakozik ki áttekinthetően. Lányi Menyhérttel együtt lefor-

dította Anski *Dybuk* c. drámáját magyar nyelvre. *Lővi* József (Kassa) polemikus, valamint zsidó ismeretterjesztő írásai nagy népszerűségnek örvendenek. *Szenes* Erzsi (Nagymihály) világi versein kívül néhány meleg zsidó költeményt is írt a zsidó leánylélek vívódásairól. A szlovenszkói zsidó irodalomnak általában ma még csak a körvonalai látszanak és legfőbb igyekezete, hogy jó fordításokban a jiddis és héber irodalom nagy mestereit ismertesse meg a zsidó olvasókkal.

Sajtója. A szlovenszkói zsidó sajtó az idők folyamán változásokon ment keresztül. Az államalakulat óta a következő sajtóorgánumok jelentek meg: Útmutató (1909. Szerk. Nemes Albert, Érsekújvár. Megszünt 1923); Szombat (1923. Szerk. Ujvári Péter, Érsekújvár. Megsz. 1924); Judea (1925. Szerk. Ujvári Péter, Pozsony-Kassa. Megsz. 1925); Uj Judea (1925. Szerk. Ujvári Péter Kassa. Megsz. 1926); Jüdische Volkszeitung (1919. Pozsony. Szerk. Oskar Neumann; IX. évfolyam); Jüdisches Familienblatt (1926. Szerk. Müller Henrik, Pozsony; II. évfolyam). Jelenleg három cionista irányzatú zsidó újság van Szlovenszkóban: a két németnyelvű pozsonyi ujság: a Jüdische Volkszeitung és a Jüdisches Familienblatt és az Ungvár-Kassa megjelenésü Zsidó Néplap (1919. Szerk. Szerény Béla IX. évfolyam).

Cionista mozgalom. Szlovenszkóban jelenleg 104 cionista helyicsoport van, melyek a mährisch-ostraui cionista központhoz tartoznak. A helyicsoportok 3 körzetben működnek: a pozsonyi, zsolnai és eperjesi körzetben. A cionista helyicsoportok munkája felöleli a cionista világszervezet programmját és Palesztina felépítésének szolgálatában áll. A szlovenszkói cionisták teljesítménye számarányukhoz képest megfelelő. A Zsidó Nemzeti Alapra évenkint körülbelül 300—400,000 č. koronát gyüjtenek, a Keren Hajeszod évi bevétele Szlovenszkóban körülbelül 100—120.000 čk. az eladott sékelek száma körülbelül évi 6—7000 darabot tesz ki. Kongresszusokon Szlovenszkót rendszerint 3—4 delegátus képviseli. Két chaluc-telep is működik Szlovenszkóban, ahol állandóan 40—40 chalucot képeznek ki a palesztinai munkára. A mozgalom vezéralakjai: Sipos Leó, Neumann Oscar, Tänzer N., Lővi József, Ferbstein Károly, Mandula, Spielberger Mór.

Sport. A zsidó sport különösen az államalakulat első éveiben erős lendülettel indult meg, egymásután alakultak a különböző zsidó sportegyesületek, melyek azonban az idők folyamán megszűntek. Míg 1923. 11 zsidó sportegyesület volt Sz.-ban, most már csak 5 van, így Pozsonyban a Makkabea (300 taggal), Kassán a Hakoach (200 taggal), Nyitrán a Makkabi (150 taggal), Besztercebányán (Bauska Bystrica) a Makkábi (100 taggal) és Eperjesen (Prešov) a Makkábi (100 taggal). A sportegyesületeknél sokkal kedvezőbb helyzetben van a Hasomer-Kadimah, a zsidó cserkészmozgalom, mely közel 12,000 tagot számlál, Pozsonyban van a központja és hivatalos tagja a csehszlovákiai országos cserkészszövetségnek. A testi kultuszon kívül a cserkészek igen értékes zsidó kulturmunkát végeznek és legfőbb művelői a héber nyelvnek és a chaluc mozgalomnak. S. L.

Szobránc (*Sobrance*, Cs.-Szl.) kisk. Ung. vm. 1216 lak. A Sz.-i (orthodox) hitközség — régi okiratok és sírkövek feliratai szerint — körülbelül 300 éves. Pontosan azonban nem állapítható meg a hitközségi élet kezdete. A hitközség első rabbijai, akikről tudunk, Eisenstädter Juda, Eisenstädter Dávid, Weisz Herman és Friedmann M. Simon (megh. 1925.) voltak, akik lelkes buzgósággal dolgoztak a vallásos élet fejlesztésén. A hitközség annáleszei az első előljárók neveit is feljegyezték. Ezek: Lebovits Elsik földbirtokos, Moskovits Éliás erdőtulajdonos, Moskovits Wolf és Lebovits Lázár kereskedők. A hitközség ma is fennálló temploma 1800. épült. A tagok részint pénzadományokkal járultak az építkezéshez, részint pedig ők maguk végezték a fuvarozási és egyéb munkálatokat. 1880-ben létesült a hitközségnek államilag támogatott négyosztályos elemi iskolája, mely azonban 1892. az anyagi eszközök elegtelensége miatt megszünt. Most csak Talmud Tórája van a hitközségnek. Ezt 1926. alapították, 2 tanerős, növendékeinek száma 26. Régebben jesivája is volt a hitközségnek, de ez már megszünt. A Chevra Kadisa körülbelül 150 évvel ezelőtt létesült. A hitközségnek két tagja vesz részt intenzivebben a társadalmi és politikai életben: Herskovits Ármin bankigazgató, aki Ungmegye törvényhatósági bizottsági tagja volt öt évig és Rosenfeld M. Lipót a Duna bank cégvezetője, aki négy éven át Ung- és Zemplén vármegyék zsidópárti képviselője, újabb négy évig a községi zsidópárt képviselője volt, jelenleg a zsidópárt helyi vezetője. Nagyobb ipari vállalatot Schwab Mayer létesített, akinek téglagyára állandóan 25 munkást foglalkoztat. A hitközség anyakönyvi területéhez a Sz.-i járás 52 községe tartozik. A hitközség lélekszáma 270, a családok száma 65, adót 54-en fizetnek. Foglalkozás szerint 2 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 1 tanító, 18 kereskedő, 2 ügyvéd, 4 köztisztviselő, 4 munkás, 1 iparos. 1 orvos, 2 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 1 mérnök, 3 magánzó és 10 egyéb. A hitközség jelenleg 30,000 č. k.-s évi költségvetéssel dolgozik, melyből 2000 č. k.-t fordít szociális és filantrópikus célokra. A Moskovits Wolf-féle nagyobb jótékonysági alapítványt kezeli még a hitközség. A mai vezetőség: Lebovits Lázár elnök, Wiesner Hermann alelnök, id. Weinberger Ignác, Salamon Sámuel és ifj. Weinberger Ignác előljárók és Fried Mór rabbihelyettes.

Szocialista mozgalom. A legtöbb szocialista a vallást és szocializmust összeférhetetlennek tartja — ámde a pártprogrammok ezt nem mondják és a vallást magánügynek nyilvánítják. Az első szocialista pártprogramm — az 1869-i eisenachi — ennyit mond: Követeljük a templom elválasztását az államtól és az iskola elválasztását a templomtól. Az 1875-iki góthai programm szerint: A vallás magánügynek nyilvánítandó. Ezt vette át az 1891-iki erfurti programm és azóta minden pártprogramm. Az 1921-iki görlitzi programm pedig már egész határozottan leszögezi: A vallás magánügy. A linzi programm (1926) kimondja: A szociáldemokrácia nem a vallás ellen. nem az egyesek meggyőződése és érzelme ellen küzd. To-

vábbá: A szociáldemokráciának egyesíteni kell mindazokat, akiket a tőke és a nagybirtok kizsákmányol, bármi legyen is a vallásuk. Ez a hivatalos álláspont a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban is, de mint mindenütt a világon, úgy itt is igen sokan vallják azt a nézetet, hogy a marxizmus összeegyeztethetetlen bármely vallási ideológiával. Marx szerint a vallás ópium a nép számára. A munkás a szabadgondolkodó Marxra hivatkozva állapítja meg, hogy a vallás nem magánügy, hanem fontos világnézeti kérdés. A vallás az Istenben, a marxizmus az emberben való hit. A hivő megnyugszik Isten kifürkészhetetlen akaratában, a szocialista kritizálja a világrendet és harcol a megváltoztatásáért. A munkásság vezetői úgyszólván kivétel nélkül ezt a felfogást vallják, természetesen a zsidó származásuk is.

A magyarországi Sz. a bolsevizmus kitöréseig. A magyarországi szocialista munkásmozgalom kezdetét a kiegyezés évére, 1867-re tehetjük, midőn nálunk az ipar és kereskedelem fejlődésnek indult. Két frakciót alkot a munkásság, a Schulze-Delitsch (önsegélyezési elven alapuló) és a Lassalle (szocialista) frakciót. Mindkét irány követői között találunk zsidó munkásokat. Az első budapesti szocialista népgyűlés (1869 aug. 20.) szónokai között is vannak zsidók. Az előadó Sonnenfeld Zsigmond tanár, fölszólal Schlesinger Jakab ügyvéd (később Szabó). A második népgyűlés (szept. 12.) előadói között van Schlesinger ügyvéd s Herzl A. Zsigmond banktisztviselő, írói nevén Tenners Alfréd. 1870-ben hagyták jóvá az Általános Munkásegyesület alapszabályait. A megválasztott vezetőségben két zsidó volt: Karr A. és Mittelmann M. Táncsics lapját, az Arany Trombitát átvette egy szerkesztőbizottság és e lap lelke Politzer Zsigmond volt, aki lassanként a szocialista mozgalom vezetőjévé küzdötte fel magát. A fiatal mozgalom legfontosabb alkotása a Munkásbiztosító Pénztár megteremtése, amelyből a mai társadalombiztosítás fejlődött. A pénztár megteremtésében a különböző szakmákhoz tartozó zsidó munkások is nagy tevékenységet fejtettek ki és vezető szerep jutott Kürschner Jakabnak, a pénztár későbbi titkárának. A szocialista párt fejlődésében nagy része van *Frankel* Leónak (l. o.), az óbudai aranyműves és ötvösnek. 1871-ben a magyarországi párt a párisi kommün áldozatainak emlékére gyászünnepélyt rendezett, amelynek következménye volt a hűtlenségi per. 26 letartóztatott volt 10 hónapig vizsgálati fogságban — köztük 6 zsidó — a nyolcnapos tárgyalás után valamennyit fölmentették. Politzert más ügyből ítélték el hat hónapra. A védők között voltak Stiller Móritz, Friedmann Bernát és Schulhof Géza. A kilencvenes évek elején Engelmann Pál osztrák származású zsidó munkás jutott irányító szerephez a pártban. Őt megelőzve a vezetők között szerepelt már Csillag Zsigmond orvos és Stern Simon, a pártlap szerkesztője. Ebben az időben jut szerephez a mozgalomban *Jászai* Samu (l. o.). Mikor a Bánffy-Perczel korszak alatt megindul a szocialista üldözések sora, a bebörtönzöttek között igen sok zsidó is börtönbe került. Pfeifer Sándor, Feldmann Bernát, Elzholtz Zsigmond stb. A földmunkások megszervezésében élénk munkásságot fejtett ki *Mezőfi* Vilmos (l. o.), a későbbi országgyűlési képviselő, aki a pártból kilépve, megalkotta az Ujjászervezett Szocialista Pártot. A párt további fejlődésében fontos szerep jutott Weltner Jakabnak (l. o.), mint párttitkárnak és szerkesztőnek. Weltner Jakab ma is a szocialista mozgalom egyik oszlopa. 1890 dec. 7. történt a régi Polgári Lövölde helyiségében a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és ennek az alakuló gyűlésnek elnökségében Csillag Zsigmond, Engelmann Pál és Kürschner Jakab, az előadók sorában pedig a fent említetteken kívül Kis Adolf, a Munkásbiztosító Pénztár későbbi igazgatója, továbbá Jászai Samu szerepeltek. 1900-tól számíthatjuk már az európai értelemben vett komoly munkásmozgalmat és ekkor már minden szakmában találunk a vezetők között zsidó munkásokat. Az új pártprogram előkészítésében (1902) Goldner Adolf, Weltner Jakab és Groszmann Miksa vettek részt. A párttitkárságban Weltner Jakab, Horovitz Jenő, Tarczai Lajos, Buchinger Manó (l. o.). A pártvezetőségben Kunfi Zsigmond, Horovitz Gábor. Az ellenőrző bizottságban: Lerner Dezső és Deutsch Jenő szerepelnek.

A szakszervezeti mozgalom. A magyarországi szocialista mozgalom ereje a jól kiépített szakszervezeti mozgalomban rejlik. Majd minden szakmának országos szervezete van s ezek legfelsőbb fóruma a Szakszervezeti Tanács, illetve a szakszervezeti kongresszus. A szaktanács kiépítése főleg Jászai Samu érdeme. Majd minden szakma kiépítésében találunk zsidó munkásokat. Így a nyomdászoknál: Hirsch Lipót, Pollák Simon, Lerner Dezső, Jászai Samu, Grossmann Miksa, Rothenstein Mór, Preusz Mór, Kondor Bernát, Wiesenberger Vilmos, Pajor Rudolf. A könyvkötőknél: Buchinger Manó és Biró Dezső. A vasmunkásoknál: Bőhm Vilmos. A famunkásoknál: Weltner Jakab, Horovitz Gábor, Propper Sándor. A kereskedelmi alkalmazottaknál: Deutsch Jenő, Bogdán Simon, Somló Dezső, Horovitz Jenő és Fleischer Ernő. A magántisztviselőknél: Szántó Béla, Büchler József, Pikler Emil, Kertész Miklós. A bőripari munkásoknál: Mónus Illés, Balassa Ottó. A szabómunkásoknál: Kálmán Miksa. A húsipari munkásoknál: Reisz Mór. A textilmunkásoknál: Schwarcz Samu, Herczog Simon. A vasutasokat Landler Jenő, a pincéreket Vágó Béla és Weisz Károly, a szállítómunkásokat Kohári József és Lázár Emil szervezték meg, akik azonban nem tartoztak e szakmák kötelékébe. Az első szakszervezeti kongresszus vezetőségében Weltner Jakab, Grossmann Miksa s Baron Ede, a szaktanács mostani vezetőségében Rothenstein Mór, Reisz Mór és Deutsch Jenő, az ellenőrző bizottságban pedig Kertész Miklós zsidó származásúak. A szakszervezeti Tanács egyik vezető tisztviselője Gál Benő.

A bolsevizmus. A bolsevizmus legaktivabb vezéralakja Kun Béla (l. o.). A szociáldemokrata pártban jelentékenyebb szerepet sohasem játszott. Az előkészítők között még három zsidó származású intellektuell szerepelt: László Jenő ügyvéd,

Alpári Gyula hírlapíró és Vágó Béla kiadóhivatali tisztviselő, akiket a párt már régen kizárt. Az előkészítő munkálatokban a pártban némi szerepet játszó zsidók közül csak hárman vettek részt, ezek Somló Dezső kereskedelmi alkalmazott, Rabinovits Bernát ékszerész, volt munkásbiztosító tisztviselők és Szántó Béla magántisztviselő. A harminc megválasztott népbiztos között 17 zsidó származású volt. Ezek nagyrésze nem a szocialista pártból került ki. A zsidó *származású* népbiztosok Landler Jenő és Vágó Béla belügyi, Hamburger Jenő földmívelésügyi, Varga Jenő és Székely Béla pénzügyi, Kunfi Zsigmond közoktatásügyi, Kun Béla külügyi, Landler Jenő és Rákosi Mátyás kereskedelemügyi, Pogány József, Szántó Béla és Szamueli Tibor hadügyi, Rónai Zoltán igazságügyi, Böhm Vilmos és Hevesi Gyula szocializálási, Kalmár Henrik német és Erdélyi Mór közélelmezési népbiztosok. Magyarország munkássága nem volt bolsevista, természetesen a zsidó munkásság sem, a vezetői még kevésbbé, s a szakszervezetek vezetői közül a legtöbbet félre is állították, így a zsidó Buchingert és Rothensteint is. Azok, akik a helyükön maradtak, előkészítették a bolsevizmus bukását, amint ezt Jászai könyvében *(A szakszervezeti mozgalom története)* meg is állapítja. A diktatúra alatt összejöttek a szakszervezetek vezetői, hogy megállapítsák, miként lehet a bolsevizmust megdönteni. Ebben a mozgalomban vezető szerepet vittek: Jászai Samu, Preusz Mór, Wiesenberger Vilmos és a zsidó munkásság feszült érdeklődéssel figyelte az akciót.

A diktatúra bukása után. Midőn a bolsevizmus bukása után újból megindul a szakszervezeti és szociáldemokrata szervező munka, az újjáépítésnél újra ott találhatók a zsidó származású szociáldemokraták is. Az ellenforradalom áldozata lett — többek között — Somogyi Béla (l. o.) tanár, a Népszava szerkesztője, aki zsidó származású volt. 1922-ben résztvett a szociálista párt az országgyűlési választásokon és a parlamentbe bekerült 25 képviselő között hatan zsidó származásuak. Ezek: Györki Imre, Jászai Samu, Pikler Emil, Propper Sándor, Rothenstein Mór és Várnai Dániel. A második parlamenti választáson 14 szocialista képviselő került a parlamentbe, akik közül 4 — Györki Imre, Propper Sándor, Rothenstein Mór és Várnai Dániel — zsidó származású. Résztvett a szocialista párt a községi választásokban is a polgári ellenzéki pártokkal szövetkezve és 53 tagját hozta be a főváros községi képviseletébe, akik között a következő 24 zsidó származású: Bánóczi László író, Berkes Jenő orvos, Biró Dezső könyvkötő, Büchler József párttitkár, Csillag Ferenc nyomdász, Deutsch Jenő egyesületi titkár, Farkas Zoltán ügyvéd, Márton szabó, Gál Benő a szaktanács titkára, Garai Ármin gépész, Gonda Béla ügyvéd, Györki Imre ügyvéd, Halász Alfréd nyomdász, Horovitz Gábor famunkás, Kiss Jenő ügyvéd, Kertész Miklós egyesületi titkár, Lévai Sándor nyomdász, Propper Sándor famunkás, Reisz Mór húsipari munkás, Révész Mihály szerkesztő, Révész Zsigmond nyomdász, Schwarcz Márkus szabó, Steinherz Simon villanyszerelő, Stern Szerén tanítónő, Wiesenberger Vilmos nyomdász, Weisz Lipót famunkás. A pártvezetőség jelenlegi tagjai között Propper Sándor, Horovitz Gábor, Deutsch Jenő, Mónus Illés, az ellenőrző bizottságban pedig Kertész Miklós zsidók. A párttitkárság alkalmazottai között Mónus Illés a parlamenti frakció, Büchler József a községi frakció titkára s Pajor Rudolf az oktatás vezetője zsidó származásúak. A pártlapok szerkesztői sorában zsidó származású Grossmann Miksa, Somogyi Béla, Weltner Jakab. A Szocializmus, a párt tudományos folyóiratának szerkesztői között pedig Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán, Varga Jenő, Várnai Dániel és Révész Mihály zsidók. A párt publicistái és előadói között igen sok a zsidó származású, akik között a már felsoroltakon kívül megemlíthető: Alpári Gyula hírlapíró, Bálázs Emil v. táblabíró, Bánóczi Dénes ügyvéd, Bárd Imre író, Braun Soma és Braun Róbert tanár, Brod Miksa orvos, Buchingerné Ladányi Szerén tanárnő, Baron Ede szerkesztő, Czobel Ernő tanár, Diener-Dénes József író, Dóczi Gyula hírlapíró, Faragó László tisztviselő, Fenyves Andor tanár, Fried Margit (Ego) írónő, Gergely Győző író, Gergely Sándor író, Göndör Ferenc hírlapíró, Hajdu Henrik író, Kaufmann Pál orvos, Keleti Adolf tanár, Ladányi Ármin ügyvéd, Lévai Oszkár magántisztviselő, Mérő Gyula ügyvéd, Ormos Ede író, Pongrácz Jenő ügyvéd, Rácz Gyula tanár, Silberberg Ignác hírlapíró, Szabó Ervin, Tieder Zsigmond hírlapíró, Timár Miklós ügyvéd, Vándor Pál író. T. Zs.

Szociológia. A társadalmi fejlődés törvényeinek tudománya az újabb tudományok sorába tartozik. A Magyar Tudományos Akadémia 1867. könyvsorozatot nyitott értekezések a törvénytudomány (1870-től a társadalomtudomány) köréből címen. Ez a sorozat 1915-ig jelent meg és ebben már zsidó származású társadalomtudósok tanulmányaival is találkozunk. Ezek: Kőrösi József és Fayer László. Csakhamar megindult a statisztika tudománya is, amelynek egyik előharcosa Kőrösi József (l. o.) a fővárosi Statisztikai Hivatal megalapítója. A társadalomtudomány ismertebb zsidó származású művelői sorából felemlítendő Pikler Gyula, aki megállapítja, hogy a társadalomtudományi vizsgálat alapja csak a természettudományi módszer lehet *(Bevezetés a jogbölcseletbe.* 1892). Kiváló helyet foglal el Somló Bódog, aki a társadalom jelenségeinek törvényeit a pszichológiában keresi *(Törvényszerűség a szociológiában* 1898). Külön helyet foglal el a szociológusok körében Szabó Ervin, aki nyiltan a történelmi materializmus alapjára helyezkedik *(A szocializmus* 1904). A Műveltség Könyvtára sorozatban jelenik meg egy hatalmas összefoglaló mű: *A társadalom* címmel (1908), amelynek írói között ott látjuk Mádai Andor, Meszlényi Albert zsidó származású tudósokat. 1901-ben alakul meg a Társadalomtudományi Társaság, amelynek lelke csakhamar Pikler Gyula lesz. A Társaság adja ki a Társadalomtudományi Könyvtár c. könyvsorozatot, amelyben számos munkát zsidó származású társadalomtudós írt. Így Harkányi Ede, Somló Bódog. stb. 1906-ban a konzervatív tudósok — minthogy a társaság működését a nemzeti eszmére nézve

károsnak látják — kilépnek és megalkotják a ma is fennálló Magyar Társadalomtudományi Társaságot. Mindkét társaságban előkelő helyet foglalnak el a zsidó származású társadalomtudósok. A Társadalomtudományi Társaság tagjai között felemlítendők: Braun Róbert, Dániel Arnold, Doktor Sándor, Fenyő Vilmos, Ferenczi Imre, Kármán Elemér, Papp József, Pikler Gyula, Polányi Károly, Polányiné-Stricker Laura, Papp Dávid, Szabó Ervin, Szende Pál, Székely Arthur és Aladár, Szirtes Arthur, Selymes Károly, Vágó József, Wilheim Szidónia stb. A Magyar Társadalomtudományi Társaság tagjai közül jelentekenyek: Marczali Henrik, Palágyi Menyhért, Farkas-Wolfner Pál, Béla Henrik, Braun Sándor, Glücksthal Samu, Hajdu Miklós, Katona Mór stb. A Társadalomtudományi Társaság keretében alakult meg 1905. a Szabadgondolkozók Magyarországi Egyesülete, amelynek lapja a Szaoadgondolat (1911), ennek szerkesztői között található: Timár Miklós, Vámos Henrik, Kende Zsigmond. A Társaság keretében alakult meg (1908.) a Galilei Kör Polányi Károly elnöklésével, amelyet a háború alatt antimilitarista propagandája miatt feloszlattak. Másik ismert intézménye a Társadalomtudományok Szabad Iskolája volt. A Társaság folyóirata a Huszadik Század (1900). A háború után a Független Szemle, majd a Századunk köré csoportosul a progresszív írók sora, míg a konzervatív írók a Társadalomtudomány c. szemle köré gyülekeznek. Mindkét lapnak igen sok zsidó származású társadalomtudós munkatársa van. T. Zs.

Szofek *(h.)*. Gyanu, kétesség valamely rituális kérdésben. Ha a Sz. tórai törvény alá eső ügyben forog fenn, akkor szigorítani kell (szfékó deorajszó lechümre (lehumro). Ha pedig csak talmudi törvény esetében áll elő a kétesség, akkor lehet könnyíteni, kedvezően dönteni (szféko derabbonon lekulo).

Szófér *(h.)*. Írástudó, Tóramásoló. L. *Szoferim*.

Szófér, 1. *Ábrahám Sámuel (Kszáv Szófér)* rabbi, a Chaszam Sz. fia és a pozsonyi rabbiszékben utóda, szül. Pozsonyban 1815 febr. 11., megh. u. o. 1871 dec. 30. Az édesapja által alapított pozsonyi jesiva ő alatta érte el látogatottságának tetőfokát. Főbb munkái: *Kszáv Szófér* c. responsum és novellagyüjtemény; *Kszáv Szófér* aggadikus könyv, mely igen népszerű és több kiadást is ért el.

2. *Sz. Akiba*, rabbi, a Chaszam Sz.-nak negyedik ágon való egyenes leszármazottja, szül. Pozsonyban 1876. A rabbiállást apjának 1906. bekövetkezett halála óta tölti be. A forradalomig jelentékeny szerepet játszott a magyarországi orthodoxiában.

3. *Sz. (Eisenstadt) Avigdor*, rabbi, feltevés szerint Nagymarton község szóférja volt, németül adta ki az ünnepi imakönyvet, mely 1571—79. jelent meg és a köznapi liturgiát 1594. Megírta a bécsi zsidók kiűzetésének történetét német nyelven, melyet verses kötetének végén adott ki Krakóban 1609. Történeti munkáját héberre is lefordították.

4. *Sz. Bernát (Sévet Szófér)*, rabbi, a Chaszam Sz. unokája, a Kszáv Sz. fia és hivatalbeli utódja a pozsonyi hitközség rabbiszékében. Állását apjának 1871. bekövetkezett halála óta töltötte be. 1906 dec. 2. halt el Frankfurtban. Főmunkája: *Gévet Szófér* novella- és responsumgyüjtemény.

6. *Sz. Chaim ben Mordechai Efraim Fischl*, pesti rabbi, szül. Pozsonyban 1821 szept. 29., megh. Budapesten 1886 jún. 28. Régi pozsonyi családból származott, de nem a Chaszam Sz. családjából. Pozsonyban és Ungváron tanult, 1844. Nagymartonba ment talmudtanítónak, de 1852. Gyömörén rabbinak választották meg. 1859-ben Sajószentpéteren, 1868. Munkácson lett rabbi, 1879. pedig a budapesti orthodox hitközség választotta meg rabbinak. Művei: *Pelesz Chaim* (1854); *Machané Chaim* (4 köt. 2 kiad.), responsumok; *Chillul Sabosz* és *Kol Szófér*, az utóbbi Misna-kommentár. Kéziratban maradt: *Divré Saáré Chaim al Tóró* és *Saáré Chaim al Tehillim*, amelyeket azonban fia kiadott. Sz.-t Pozsonyban temették el.

7. *Sz. Efráim*, sárvári rabbi, *Sz. Eliézer* (l. o.) halasi rabbi fia, majd mint nagyszentmiklósi orthodox rabbi, apósának Rotter Izsák rabbinak utóda, szül. 1840., megh. 1891. Halála után művét *Zichóron Efráim* c. atyja, Sz. Eliézer rendezte sajtó alá (Paks 1894).

8. *Sz. Eliézer*. paksi főrabbi, szül. Pozsonyban, megh. Pakson 1902. Pozsonyban tanult és veje volt Unger Joel (l. o.) paksi rabbinak, akinek később 1886. bekövetkezett halála után utóda lett. Előbb rabbihelyettes volt Pakson, majd Kiskunhalason működött 1855—86-ig, attól kezdve Pakson volt főrabbi. Mint hitszónok, nagy hírnévnek örvendett és *Jalkut Eliezer* c. homiletikus derásái a legolvasottabb enemű művek közé tartoznak.

9. *Sz. Jiszrael Efraim Fisel*, hajdúnánási rabbi. A chasszidikus világ elismert tekintélye volt és sokan zarándokoltak hozzá, hogy tanácsot kérjenek tőle és áldásában részesülhessenek. *Afszé Orec* címen homiletikus munkát irt. Meghalt 1898.

9. *Sz. Mózes* (német néven: *Schreiber*), rabbi és döntvényező, szül. a Majna melletti Frankfurtban 1762 szept. 24., megh. Pozsonyban 1839 okt 3. Családját Rásitól, a XI. sz.-ban élt híres Bibliakommentátortól származtatja. A Sz. nevet őseitől örökli, akik közül többen a majnai Frankfurt «szófér»-jai (Tóraírók) voltak. Atyját Sz. Sámuelnek hívták. Mesterei rabbi Natan Adler és Pinkasz Hurvitz volt Frankfurtban. Első felesége a prossnitzi rabbi leánya volt. Nősülése után Prossnitzban telepedett le és ott folytatta tanulmányait. Életrajzírói azt állítják róla, hogy már 18 éves korában átlanulmányozta az egész Talmudot és ismerte a hozzátartozó irodalmat is. Kutatásainak egyéni módszerei természetesen csak később bontakoztak ki. A csöndes elmélyedés néhány esztendeje után a morvaországi Dressnitzben vállal rabbi állást. Innen 1798. Magyarországba kerül, Nagymartonba (Mattersdorf). A nem nagyon népes, de évszázados tradiciókkal bíró hitközségben kezdi meg azt a tevékenységet, amelynek hatásai még ma is érezhetők. Iskolát alapított és új alapokra fektette a Talmud-oktatást. Nyolc évi működés után 1806. Pozsony, Magyarország akkori legnagyobb hit-

községe választotta meg rabbijává. Ekkor már olyan híres volt, hogy messze földről keresték fel a tanítványok és jesiváját a világ legnagyobb rabbiképzőjévé fejlesztette. A jesivának állandóan ötszáz tanulója volt. 33 évig működött Pozsonyban, ahol megalapította a most is működő rabbidinasztiát. Utódai csak rabbi Akiba Eger leányával kötött második házasságából maradtak. Sz. nemcsak az akkori talmudikus tudományra ütötte rendkívüli egyéniségének bélyegét, de az egész zsidó hitéletre is, amely még ma is az ő hatása alatt áll. 1819-ben Hamburgban zászlót bontott a reform-mozgalom és komoly veszedelmekkel fenyegette a hagyományos zsidóságot. Sz. szembeszállt az ujítókkal és üldözte az új irány hiveit legjobb meggyőződése és tudása szerint. Szigorú állásfoglalása másokat is föllelkesített, mert rabbinikus tekintélye az elképzelhető legnagyobb volt és a hitéletben a legdöntőbb tényező. Tudósok és hitközségek vitás kérdéseiket az ő ítélete alá vetették, még Ázsiából és Afrikából is ő hozzá fordultak. Döntései még ma is törvényerővel bírnak. Önzetlen munkaszeretetével, mindeneket felülmúló rabbinikus tudományával és nagy vallásosságával érdemelte ki ezt az egyedülálló auktorítást. Külföldre is kiható befolyását a tanítványai is előmozdították, akik között sokan az akkori zsidóság nagyságai sorába tartoztak. Fontos irodalmi munkásságot fejtett ki. Műveinek egy részét 1816. tanítványai rabbi Mose Schönlak és rabbi M. Eisner adták ki. Művei: *Chaszam Sz.* (hat részben, responsumok 1855—64); *Chaszam Sz.* (novellái); *Sirász Mose* (versek, vallásos énekek 1857); *Cavoosz Móse* (végrendeleti és erkölcsi tanításai 1863); *Tórász Móse* (kommentár a Tórához (1879—1895); *Széfer Zikorón* (feljegyzések a napoleoni háborúk idejéből, 1896); *Haggodo sel Peszach* (kommentár 1896). Róla és családjáról írt unokája Sz. Salamon beregszászi rabbi héber nyelven *Chut Hammsulos* címmel (Paks 1887). S. R.

10. *Sz. Naftali*, pécsújfalusi rabbi, szül. Pozsonyban, megh. Pécsújfalun. Előbb Oroszvárott működött, azután Pécsújfalun. Híres hitszónok és termékeny teológiai író volt. Művei: *Maté Naftali* (Pozsony 1863); *Gevul Bené Naftali* (Munkács 1876); *Bész Efráim* (Munkács 1873); *Likuté Bész Efráim* I—II. (Munkács 1883) és *Mitéó Ketórósz.*

11. *Sz. Simon*, rabbi a Chaszam Sz. fia, szül. Pozsonyban 1821., megh. Krakkóban 1883. 1842-től nagymártoni rabbi, 1860. hivták meg a krakkói rabbi-székbe. Rabbinikus tekintélye az egész galiciai területre kiterjedt, sőt a külföldre is. 1879. a Reichstag tagjává választották, hol szintén nagy tekintélyben állott. 1840-ben Machziké Hadasz címen hetilapot adott ki, mely a zsidó vallási és községi ügyekkel foglalkozott. A lap még 1912. megjelent, mint a galiciai chaszid-rabbik hivatalos orgánuma.

Szóferim (a. m. *írók*). 1. Így nevezik azt a talmud-traktátust, amely a Maszorára (a Bibliának a hagyomány alapján megállapított hagyományos szövege) és a Tóra másolására vonatkozó előírásokat közli. 2. Így nevezik mai napig a Tóra hivatásos másolóit, akik az említett előírás és hagyományokhoz való szigorú ragaszkodás alapján lemásolják pergamentekercsre a Tóra és a Megillák pontozatlan betűszerinti szövegét. Máshogyan a szófereket néhol liblarinnak is nevezik (libellarius szó elferdítéséből). Kétféle szófer volt a régi zsidó állam fennállása idejétől kezdve, ú. m. a tkp. Tóra-tefillin- és mezuza- lemásolók, továbbá a bibliai, talmudi és gáóni korszakban a közfunkcionárius jegyzők és titkárok. A Tóra másolása feltétlen szükséges volt s máig is az minden községben, ahol zsidók élnek, mert a Tóra szövegét, úgyszintén a Megillákét is csupán pergamen-tekercsre írott punktuálatlan kézírásos, hiteles szövegből szabad a nyilvános istentisztelet keretén belül felolvasni. A talmudi korban rabbinak vagyis tanult embernek nem volt szabad oly községben tartózkodnia, ahol nem volt szófer (*Szanhedrin* 17b). Hogy munkájuk alapos legyen, nem volt szabad vagyonosnak lenniök a Sz.-nek (*Peszáchim* 50b) s a közép- és újkoron át máig, mindig a legszegényebb elem ők voltak. Hogy a Sz. munkája külsőleg-belsőleg egyaránt szép legyen, arra legrégibb idő óta szigorúan ügyeltek s a Talmud ezen bibliai himnuszhoz: «Ez az én Istenem, szépíteni akarom Őt» (*Exod.* 15. 2), hozzáfűzi: «szépen szolgáld Őt, szép Széfer Tórát készíts Néki, jó tentával, finom tollal, gyakorlott szófer által» (*Sabbat* 133b). A tentának kitörölhetetlennek kell lennie, a pergamennek kifogástalan anyagúnak; az írásnak egyenletesnek, egy kézből irottnak, egyenes sorokba foglaltnak; ez utóbbi a mezuzáéra is vonatkozik, de a tefillinére nem. A szófernek emlékezetből kell tudnia a szöveget, melyet leír (*Megillot* 18b). A Sz. közt számos művészi tehetség volt, a kalligráfiához pedig mindegyik értett. Az alexandriai Sz. művészi cikornyákkal díszítették másolataikon az Isten Nevet, azonban ezt a jeruzsálemi rabbik eltiltották és az ilyen szöveget a genizákba helyezték (*Sabbat* 103b). Rendkívül nagy gondot kell fordítani a Sz.-nek az egyes parasák és szakaszok között hagyott meghatározott terjedelmű üres helyre. Némely szófer rendszerint a vav betűvel kezdi az egyes oszlopokat, ill. oly szóval, amelynek kezdőbetűje vav; az ilyeneket vavé ha-ammudimnak nevezik. A Sz. legelemibb kötelessége az abszolut lelkiismeretesség és gondosság, mert egyetlen betűhibának vagy kimaradásnak sem szabad előfordulnia, miután az ilyen Tórát nem szabad többé használni. Bár emlékezetből is kell tudnia a szöveget, a szófer minden esetben másik Tóra-tekercsből másol; ez már a talmudi korban szigorúan elő volt írva s egyetlen betűt sem szabad másolni minta nélkül (*Megillot* 18b). A mintát tikkun Sz.-nek nevezik, de ez a kifejezés nem azonos a tikkuné Sz.-mel, amely szövegváltozásokat jelent. Több ilyen mintát kinyomtattak s nevezetes az 1874-iki wilnai Tikkun Sz. magánhangzók nélkül, vav haammudimmal, úgyszintén az 1666-iki amsterdami Tikkun Sz. Solomon de Oliveirától. Több jelentékeny rabbi, így a XVIII. sz.-ban Moses Haggiz, saját tapasztalataira és Moses Zacutora való hivatkozással rigorózus eljárást követel a Sz.-mel szemben. Régebben a Sz. kolofonokkal látták el a szöveget, annak végén s ez

antiquárius szempontból értékessé teszi a régi kéziratokat. Legrégibb ilyen valószinűen a kairói karaita hitközségé, mely 896-ból származik. Régebben, a második Templom korában a Sz. ügyessége oly nagy volt, hogy egyik egyszerre négy tollal tudott irni négytagú szót (*Jóma* 38b). A Sz.-hivatás rendes kenyérkereset volt már abban az időben s némely talmudszerző maga is szófer volt. A Sz. az ókorban már fülükre tett tollal jártak az utcán, hogy megismerjék őket (*Sabbat* l. 3, 11a). A másik faja a szófereknek a jegyzők voltak; ezek irták meg a válóleveleket, teljesítettek közjegyzői funkciókat s a Besz-din irásteendőit is ellátták, az itéleteket leirták. A Besz-dinnél két szófer működött, egyik a vád, a másik a vádlott részén (*Szanhedrin* 17b). Rabban Gamaliel patriarkáról fel van jegyezve, hogy amikor hivatalosan működött, egy jegyző (szófer) ült előtte s ennek diktált. Három ily levélszöveget közöl a Talmud (*u. o.* 11b). A ghettóban a polgári vonatkozású jegyzői teendőket az ú. n. Pinkesz látta el. A szerződéseket, ha nem hivatásos szóferek irták, érvénytelennek tekintették. (*Chósen Mispot* 61, 1). A Sz. díjazása nem volt fixirozva s előbb kellett vele megállapodni. Ha több félnek szólt az okmány, akkor mindkettőnek kellett fizetni. Mindezeket a Sulchan Áruch irja elő részletesen. 3. Sz.-nek hivták még a második Templom korában a tanítók szervezetét, azokat, akik az Irást a népnek megmagyarázták; ezek szervezése Ezra idejéig megy vissza s ő maga volt a Sz. feje. Régebben a Sz. a bölcs embernek felelt meg (*I. Krón.* 27. 32). Ezra úgy kitűnő másoló, mint törvénymagyarázó volt s az ő kora óta értették mindkettőre az Sz. elnevezést. A haggadikus interpretáció a Sz.-et szófer (vav nélkül), a. m. számlálni szóból származtatta, azért, mert a törvényeket felsorolták és klasszifikálták. A Sz. aktivitása a próféták letűnése utáni korban keletkezett s erre a babiloni fogságból való visszajövetel után valóban nagy szükség volt. Z. Frankel és N. Krochmal Ezra szóferjeit a Nagy Zsinagóga férfiaival azonosítják s ennek van is alapja, mert pl. az apokrif. I. Makkabeusok Kve 7. 12 «synagógé grammateón»-nak nevezi azokat, ez pedig teljesen a Sz.-et jelenti, jóllehet az «Ansé Kneszesz Jiszroel»-nek felel meg, ennek a gyülekezetnek pedig Simon ha-Cadik főpap volt sorrendben az utolsó tagja (*Abót* I. 2). Eszerint 200 évig tartott a Sz. korszaka. A makkabeusok utáni korban használatos Sz. kifejezés alatt tanítókat értettek, így a Targum Mózest és Áront is annak nevezi, míg a Talmud *divré Sz.* kifejezése Hillel iskolájára vonatkozik. Későbbi korban gyermektanítót értettek Sz. alatt (*Szóta* 49a), míg a Törvény tanítóit *zekénim*-nek (öregek), később *chachamin*-nak (bölcsek) nevezi a Talmud. Azonban éppen mint a zsidó ifjúság tanítói töltöttek be nagyobb szerepet az ókorban; ők alapították az első iskolákat, ők tanították a tömegeket. Tanítási módjukat Nechemia (8. 8) így jellemzi: «Isten Törvényeinek könyvében világosan olvastak, annak értelmet adtak és megértették az elolvasottat.» Ezt a rabbik úgy magyarázták, hogy először az eredeti héber szöveget olvasták fel, azután átfordították azt a hazai (héber-arameus) nyelvre s felosztották az egészet szakaszokra (*Megillot* 3a; *Neddárim* 37b); azután megmagyarázták a törvényeket szigorúan a szöveg alapján. Van némely Misna, amely egyenesen a Sz.-től ered (*Nagáim* II. 5—7), jóllehet a Halacha (l. o.) nem az ő, hanem utódaik és a tannaiták (l. o.) műve volt, akik a szövegtől függetlenül tárgyalták a törvények értelmét. A Sz. megmagyarázták s szükség esetén a korviszonyokhoz alkalmazták a bibliai törvényeket s ez volt legfőbb kötelességük (v. ö. *Ros Hasána* 34a; *Jebamót* II. 4; *Szanhedrin* XII. 3). Ezra korától kezdve nagy érdemük volt még a nép magasabb intellektuális színvonalra emelése, a tiszta héber nyelv felújítása és a Tóra gondos leirása. S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos, Agada der Tannaiten; Max Seligsohn (Jewish Encyclop.); J. D. Eisenstein (u. o.); Brüll, Mebó ha-Misnah (Frankfurt a. M. 1876); Zach. Frankel, Darke ha-Misnah; Grätz, Geschichte der Juden III.; Hamburger, Realencyclopädie für Bibel und Talmud II.; Jost (Zeitschr. f. histor. Theologie 1850); Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes (3. kiad. II.); Weiss, Dó-Dór we-Dór I.; Vitry Machzor; Aron Mirels, Beth Aharon (Berlin 1829); Löw, Graphische Requisiten; Ginsburg, Introduction to the Hebrew Bible (London 1897); Blau Lajos, Studien zum althebräischen Buchwesen (Strassburg 1902); A. J. Narbonne, Széfer ha-Eskól (ed. Auerbach, II. Halberstadt 1868); Ginsé Mizraim (ed. E. N. Adler, Oxford 1897); Ganzfried, Keszet ha-Szófer, Ó-Buda 1835).

Szokás, héberül *minhog*, a zsidó hitélet alapvető elemei közé tartozik, fontosságát a szájról szájra hagyományozott tan (*Tóra sebal pe*) dogmatikus tekintélyétől nyeri. A zsidó vallásrendszer ugyanis az irott (*Tóra sebekszav*) és a hagyományozott tanból épült ki. A szájról szájra átörökített hagyomány szentsége egyértékű az irott tan szentségével és a zsidó konzervativizmus ebből meríti erejét. Hagyomány által megszentelt Sz. kétféle van: olyan, amely még magától Mózestől ered és olyan, amelyet a későbbi korok hitéleti auktoritásai vezettek be, hogy megerősítsék a hitéletet. Ide tartoznak még azok a Sz.-ok is, amelyeknek az eredete homályos és valószínűleg úgy keletkeztek, hogy valamely bibliai rendelkezést kibővítettek és a Bibliában említett konkrét esethez hasonló más esetben is érvényesítettek. Nem minden analógia gyökerezik a Szentírásban, de mindegyik egyformán kötelező. A Talmud a Sz.-ok szigorú tiszteletbentartását követeli. «Ne változtassátok meg a Sz.-okat.» (*B. K.* 117b) Idegen városban tarsd magad az ott dívó Sz.-okhoz» (*Midras Rabba*, Vajera). «A Sz.-sal szemben erejét veszti a Halacha (*B. M.* 7. 1). Olyan esetekben, mikor a törvény szövege többféle interpretációra ád alkalmat és kétessé teszi a helyes alkalmazást, a Talmud a nép-Sz. érvényességét ismeri el és az ahhoz való alkalmazkodást irja elő. Nem a törvény betűiben, de a szellemében kialakult Sz.-ban gyökerezik a pompa nélkül való egyszerű temetés, amelyet II. Gamaliel honosított meg, részben az örökösök érdekéből, részben pedig azért, hogy legalább a halálban jusson kifejezésre az emberi egyenlőség. A Sz. erejénél fogva és csak azért, mert a Talmud (6. *Beca* 4b) meghagyja, hogy: «Ne bolygassátok meg apáitok Sz.-ait», ünneplik a diaszpórában is az ünnepek másodnapját, holott a kétnapos ünneplést csak a Szentföldre irja elő a Biblia. Az idők során sokfelé helyi Sz.-ok alakultak ki, amelye-

ket a kegyelet és a vallásos érzés a törvénynek kijáró tisztelet palládiuma alá állított. Egynémely helyi Sz. országos Sz.-sá emelkedett és még ma is érvényben van, jóllehet, hogy az a kényszerűség, amelyből a Sz. származása helyén kibontakozott, a többi hitközségben egyáltalán nem állott fenn. Így pl. általános Sz.-sá vált, hogy a péntekesti istentiszteletek alkalmával a Lecho dódi utolsó versszakát a templomajtó felé fordulva mondja el a gyülekezet, pedig valószínű, hogy eredetileg csak valamelyik hitközségben dívott ez a Sz., ahol abban az időben, mikor nyomtatott könyv nem volt még, a fontosabb imákat a falra festették és a hívek onnan olvasták le. Az ősi Sz.-ok megkerülését, ha azok a vallás, vagy az erkölcsök megerősítésére szolgálnak, nagyon súlyosan ítéli el a zsidó közfelfogás. De a vallás és a zsidó erkölcsök védelmében üldözi az értelmetlen rossz és babonás Sz.-okat, mint olyanokat, amelyek ellenkeznek a zsidó nép szellemével. L. *Minhog.* F. M.

Szőke *Szakáll,* író és színész, szül. Budapesten 1885. Középiskolát, keleti akadémiát végzett, majd mérnöknek készült, de műegyetemi tanulmányait abbahagyta és irodalommal kezdett foglalkozni. Ő írta az egyik legjobb magyar egyfelvonásos kabarédarabot, a *Vonósnégyest.* Irodalmi sikerei közben színész lett és a magyar kabaré egyik külföldön is méltányolt érdekes egyénisége. Filmscenáriumokat is írt.

Szold *Benjámin,* rabbi, szül. Nemeskerten (Nyitra vm.) 1829 nov. 15., megh. Berkeley Springsben 1902 júl. 31. A verbói és pozsonyi jesivákon tanult, rabbidiplomáját pedig Aszód Juda és Szidon Simon rabbiktól kapta. Később a breslaui egyetemen tanult. Meghívásra rabbifunkciót teljesített Stockholmban, majd 1859. a baltimorei «Óhev Sólom» hitközség hívta meg rabbijának. Itt működött haláláig, szigorúan a tradiciók szellemében. Első cselekedete volt a szombat szentségének teljes helyreállítása és a tradicionális liturgia bevezetése. Héberszövegű és angol fordítással ellátott imakönyvét a legtöbb hitközség bevezette az Egyesült-Államokban, a legkiválóbb teológusok hozzájárulásával. Sz. a zsidó közéletben is sikeresen tevékenykedett s Heilprin (l. o.) mellett az elsők között volt, aki az üldözött orosz zsidóság védelmére jótékony szervezetet létesített. Szimpatizált a még csirájában levő cionista mozgalommal, de elítélte a túlságos radikalizmust. Kitűnő, tudós exegeta volt, aki keveset, de jót írt. *Jób-kommentár*-ja (Baltimore 1886) klasszikus héberséggel megírt tanulmány, mely a zsidó szellemet is méltó módon tükrözteti vissza. *Dániel kommentár*-ját a Heilprinféle Bibelkritische-Notizen közli. *Mendelssohn-tanulmány*-a a 150 éves forduló alkalmával jelent meg. Leánya *Sz. Henrietta* kiváló írónő, a rabbiszemináriumot hallgatta New-Yorkban s angolra fordította Lazarusnak és Darmesteternek a zsidó ethikáról és a Talmudról szóló művét. Társszerkesztője az American Yewish Jearbooknak Cyrus Adler professzor mellett. S. R.

Szolga-jog. A rabszolgaság intézménye főkép háboruk eredménye. A hadifoglyok rabszolgaság árán nyertek kegyelmet a bibliai korban; ha sokan voltak, el is adták más állambelieknek (*Móz.* III. 25. 44.). Emberlopás révén rabszolgát szerezni a Tóra szerint nem lehetett, mert erre halálbüntetés járt (*Móz.* II. 21. 26). Az adós azonban adóssága fejében eladhatta magát, ha pedig lopáson értek valakit és az kártérítést nem tudott fizetni, akkor rabszolgaságba esett. (*Móz.* II. 22. 3.). A rabszolgával való bánásmódot úgy szabályozza a Tóra, hogy emberiessége páratlanul áll az ókori törvényhozásban. Számos intézkedés a rabszolgasors enyhítésére törekszik. «Ti is rabszolgák voltatok Egyiptom országában», rendszerint ez a rabszolgákra vonatkozó intézkedés kiinduló alapgondolata. A szombati nyugalom megadását már a Tízparancsolat rendeli el a rabszolga számára is (*Móz.* II. 20. 10. és főkép *Móz.* V. 5. 15.). Megtiltja a rabszolga testi megnyomorítását (*Móz.* II. 20. 20.), súlyosabb testi sértése pedig, mint szemének, vagy fogának kiütése felszabadítását vonta maga után (*u. a.* 26.). Más gazdától elmenekült szolgát kiszolgáltatni tilos (*Móz.* V. 23. 16.), önként rabszolgaságba lépettet nem szabad eladni, sőt tulajdonkép nem is kezelhető rabszolga módján (*Móz.* III. 25. 39). A rokon kötelessége a rabszolgát kiváltani (*u. o.* 47—49). A héber rabszolgát 6 esztendő letelte után fel kellett szabadítani (*Móz.* II. 21. 2.) és rövid időre ellátni. Ha önként meg akart maradni rabszolgaságban, fülét átfurták (*Móz.* II. 21. 5.). Az 50-ik (jóbel) évben teljes szabadságot kaptak azok is, kiknek 6 esztendős szolgálati ideje még nem telt le (*Móz.* III. 25. 39.). A rabszolgaságról még Aristoteles is azt tartotta, hogy az természetadta állapot, a rabszolga puszta eszköz, mellyel a gazda joggal bánik tetszése szerint, a Bibliában már jóval korábban Jób ezzel ellenkezően az emberi egyenlőség gondolatát fejezi ki: «Nem az alkotott anyám méhében, aki őt alkotta ?» (31. 15.). A Talmud tiltja a rabszolgának a rendes napi időn túl való foglalkoztatását még az esetben is, ha e túlórákat megfizetnék (*Bábá Mecia* 83a). F. M.

Szőllős *Gyula,* író és hírlapíró, szül. Budapesten 1879. Temesváron és Budapesten volt újságíró, ahol Neues Pester Volksblatt szerkesztőségében dolgozott. Jelenleg a Kassai Napló munkatársa és állandó dolgozó társa a Prager Tageblattnak, ahol számos fordítását jelenttette meg. Ismert német újságíró és fordító.

Szöllősi *Zsigmond,* író és hírlapíró, szül. Tiszaszöllősön 1872. Már joghallgató korában hírlapiróskodott, mint a Magyar Ujság belső munkatársa. Tizenöt évig a Budapesti Hirlap kötelékébe tartozott. 1914 óta Az Ujság cikk- és tárcaírója. Választékos stílusú, szórakoztató hangú, élénk szellemességű cikkekben szól hozzá az aktuális társadalmi kérdésekhez. Novelláiban, amelyek között zsidó tárgyú is akad, a téma érdekességére és a mese ötletességére veti a fősúlyt. 1910—14-ig a Kakas Márton c. élclapot szerkesztette. 1908 óta a Petőfi-Társaság tagja. A hírlapírás mellett egy nagy könyvkereskedésnek is tulajdonosa és vezetője. Novellás kötetei: *Az Ollenburg-dinasztia* (1899); *Közönséges halandók* (1902); *A híres Bodolay* (1905); *Palma di Palma* (1908); *A férfi szerelme* (1910); *Hihetetlen történetek* (1912); *Párbaj a Korzón* (1918).

A Király Színház 1906. mutatta be *Boris király* c. operettjét, amelyet Hegyi Béla zenésített meg. A Nemzeti Színház 1909. adta elő *György úr* c. egyfelyonásos vígjátékát. A budapesti kabaré-színpadokon több tréfája és vídám egyfelvonásosa került színre, amelyek közül néhány, így *Az orr* című kis bohózata külföldi színpadokra is eljutott. Sz. Gy.

Szolnok, rend. tan. város Jász-Nagykun-Szolnok vm. 32,539 lak. Az első zsidó családok 1830 körül telepedtek le Sz.-on. Előbb csak, mint vásáros kereskedők juthattak el a városba, de a fennálló rendeletek értelmében még az éjszaka beállta előtt távozniok kellett Sz.-ról. 1848 ban már 60-80 család lakott Sz.-on, úgy, hogy 1850. már meg is alakult a hitközség. Anyakönyvét 1851 től kezdve vezetik, de az első függelékében fel van jegyezve, hogy 1830-tól a születések száma 88. A hitközség első vezetője Böhm Vilmos volt, míg a papi és kántori teendőket Morgenstern Ignác látta el. Az első rabbit 1854. választották a nagyműveltségű Klein Elkán személyében, aki a hitélet és a hitközség fejlesztése terén nagy eredményeket ért el. A hitközségnek, mely annak idején kongreszszusi jelleget nyert, két temploma van. A régi templomot, mely 1850. épült, jelenleg az Orthodox Imaegyesület használja, míg 1898. Baumhorn Lipót (l. o.) tervei szerint felépült a díszes új templom, melynek költségeihez nagyobb összeggel járult hozzá Sz. városa. A hitközség 1857. létesítette 4 tanerős népiskoláját s 1925. Kálmán Elek kultuszelőljáró kezdeményezésére megnyilt a Talmud-Tóra is, melyben a felsőbb oktatást Heves Kornél (l. o.) főrabbi látja el, akit munkájában Reichard Miksa hitoktató támogat. A Talmud-Tóra keretében működik a hitközség Bibliai Ösztöndíj intézménye is, mely 1922-től jutalomban részesíti a héber nyelvben és a talmud-tudományban legjobb előmenetelt tett ifjakat. A Talmud-Tórának van ezenkívül egy Barmicvah tanfolyama is. A Sz. i hitközség ritka szép fejlődését első sorban agilis és rátermett elnökeinek köszönheti. Az elnökök sorából kiemelkedik néhai Lippe Vilmos táblai bíró, aki 1897. lett a hitközség elnöke. Az ő érdeme nagyrészt, hogy felépült a új templom, ugyancsak neki köszönhető, hogy a hitközségben nem állott be szakadás. Az orthodoxok Lippe Vilmos közbenjárására nem tömörültek külön hitközségbe, hanem csak ima-egyesületet alakítottak és az anyahitközség átengedte számukra régi templomát. Lippét Vámos Géza és Kerényi Samu követték az elnöki székben s a háborús és forradalmi években mindketten áldásos tevékenységet fejtettek ki. 1921 óta Komor Arnold nyug. miniszteri tanácsos a hitközség elnöke, aki nagy tudással és hozzáértéssel vezeti vallásos és társadalmi életét. Klein Elkán után Schwarc Lázár és Friedlieber Ignác voltak a hitközség rabbijai, míg 1898 óta a hitközség lelkipásztora Heves Kornél, aki buzgó hitéleti működésén túl lelkes művelője a magyar irodalomnak is. Az egyházi, kulturális és szociális munkát öt egyesület kebelében végzik a hitközségi tagok. A Chevra Kadisát Rosenzweig Ede vezeti, a Nőegylet Krausz Lajosné elnöklete alatt működik, a Leányegylet elnöknője Halász Sándorné, van ezenkívül egy Diáksegítő bizottság, melynek élén Hasznos József áll és egy Menorah ifjúsági önképzőkör, melyet Heves Kornél főrabbi irányit. Ennek az önképzőkörnek 400 kötetes, a Leányegyletnek 200 kötetes könyvtára van, míg az iskolás gyermekeknek egy kb. 500 kötetes könyvtár áll rendelkezésére. A hitközségnek több előkelő poziciót betöltő tagja van. Az elnök Komor Arnold ny. miniszteri tanácsos, Török Lajos és néhai Lippe Vilmos kir. táblai bírák, krupieci Bauer Gyula brigadéros, Herskovits Izrael ezredesi rangra emelkedett, néhai Erdei Dávid a város tiszti főorvosa volt, Schreiber Lőrinc a jelenlegi tiszti főorvos, Halász Sándor tiszti orvos és Ungár Dezső Sz. város műszaki tanácsosa. Sz.-ról származnak: Preisich Kornél (l. o.), Szegő Gábor königsbergi egyetemi tanár (l. o.), Bús Fekete László, Komor András, Komor Zoltán és Kertész Miksa írók. A város gazdasági életében nagy szerepet játszanak: Deutsch Adolf, Czukor Ferenc, Hasznos József, Gettler Izidor a bankszakmában, Klein Mór, Sugár Adolf és Kovács Béla, akik fűrésztelepeket létesítettek, Ösztreicher Nándor, akinek szeszgyára van és Kubiss Gusztáv, akinek gőzmalma sok munkást foglalkoztat. A hitközség 50,820 pengő költségvetéssel dolgozik és több jótékony alapítványt kezel. Anyakönyvi területéhez Jászladány, Jászkisér, Nagykürin, Kőtelek és Besenyszög tartoznak. Lélekszáma 2500, a családok száma 650, az adófizetőké 710. Foglalkozás szerint 16 nagykereskedő, 20 gazdálkodó, 3 szabadpályán levő, 8 tanító, 258 kereskedő, 32 ügyvéd, 51 köztisztviselő, 16 orvos, 132 magántisztviselő, 111 iparos, 4 mérnök és 61 magánzó. A világháborúban 484-en vettek részt és 30 an haltak hősi halált. A kommunizmusnak heten, az ellenforradalomnak hárman estek áldozatul. A hitközség mai vezetősége: Heves Kornél főrabbi, Komor Arnold ny. min. tanácsos elnök, Csató Dávid alelnök, Kálmán Elek kultuszelőljáró, Török Lajos iskolaszéki elnök, Ungár Aladár pénzügyi, Sugár Adolf gazdasági előljárók, Vermes Andor ügyész, Horváth Zsigmond ellenőr, Salgó Mór és Tolnai Ernő gondnokok, Bender József pénztárnok és Nemes Jenő titkár.

Szomaházy *István*, regényíró, szül. Veszprémben 1866 febr. 28., megh. Budapesten 1927. Szülővárosában és a fővárosban tanult, de már fiatalon hírlapíró lett. Igen sok fővárosi nagy lapnak és folyóiratnak volt munkatársa. Ötletes és fordulatos novellái és karcolatai azonban főleg a Pesti Hirlapban és Az Est-lapokban jelentek meg. Rendkívül termékeny író volt. Nem hatolt ugyan pszichológiai mélységekbe, inkább változatosságra, szórakoztatásra törekedett és szép, egyszerű magyarsággal írta meg regényeit és elbeszéléseit. Ő írta az első magyar kabarédarabot is *A segédjuhász* címmel (1907). *Leánynéző* és *Hófúvás* c. vígjátékát a Nemzeti Színház mutatta be (1897). Ezenkívül írt színdarabjai: *A kaukázusi herceg* (1920); *Három a tánc* (operette); *A kegyelmes úr halála; Az angora cica. Mesék az írógépről* (1905) c. regényét operettszöveggé alakítva, 1927. mutatta be a Városi Színház. Regényei és elbeszélései: *Szöktetés a zárdából* (1887); *A*

nyíri pajkosok (1889); *Huszonnégy óra* (1894); *A Clairette-keringő* (1895); *Nyári felhők* (1896); *Légyott hármasban* (1897); *Biaritz és Társa* (1897); *A hatezeréves férfi* (1898); *Ella kisasszony ötlete* (1898); *Páratlan szerdák* (1899); *Déli korzó* (1900); *Apropénz* (1902); *Elhibázott élet* (1902); *Két cigaretta közt* (1903); *Előadások a feleségképző akadémián* (1904); *A költöző nimfák* (1905); *Kemény doktor karrierje* (1905); *A méltóságos asszony* (1906); *Az utolsó gárdista* (1908); *Estétől reggelig* (1908); *A két szívű Pethő* (1909); *Szilveszter testvér álma* (1909); *A fehér asztal* (1909); *Dr. Kaposi Mártha* (1909); *A gyergyóvári hadjárat* (1909); *A ma krónikája* (1909); *A méltóságos asszony lovagjai* (1909); *A selyemruha* (1909); *A százhúszéves asszony* (1909); *Aranyköd* (1909); *Báró Siklósi Loew* (1909); *Lámpafény* (1909); *Lila test, sárga sapka* (1909); *Mesék a XX. századból* (1909); *A férjhezmenés művészete* (1910); *A krakélerek alkonya* (1911); *A Sas-utca* (1911); *Az elvált asszony* (1911); *Mariska* (1911); *Hellerné* (1913); *A karmester úr* (1914); *Prof. Villányi* (1914); *A kém* (1915); *Meseváros* (1915); *Muzsikáló óra* (1917); *Ágota férjhez megy* (1918); *Expressvonat* (1918); *Barátaim a halottak* (1919); *A titokzatos szerző* (1920); *A csipkeverő leány* (1921); *Egy éjszaka Péterpusztán* (1922); *Baccarat* (1922); *János mester és a felesége* (1923); *Milliomosok és kalandorok* (1923); *Murány* (1924); *Januári rege* (1925). Sz. az ujságíró társadalomban vezető szerepet töltött be és alelnöke volt az Otthon Írók és Hirlapírók Körének. S. R.

Szombat, a hétnek hetedik napja, melyet már a teremtés történetében, mint Istentől megszentelt és megáldott munkaszüneti napot említ a Szentírás. Azontúl is több ízben köti a Biblia Izráel lelkére a Sz. megünneplését. A Tíz Parancsolat egyikében Isten világteremtési művének abbahagyásával indokolja meg a Sz. megszentelését, másikban pedig (l. *Dekalogus)* azzal a humánus céllal, «hogy nyugodjék a te szolgád és szolgálód, úgy mint tenmagad...» A Sz.-i munkaszünet a lélek helyreállítására szolgált. Már Saul idejében e napot használták fel próféták látogatására. A babilóniaiak is megülték a Sz.-ot, de önsanyargatásra és vezeklésre csupán; a zsidóknál azonban a próféta adta meg szellemét: «nevezd a Sz.-t gyönyörnek, Isten szent napját tisztelendőnek» *(Jes.* 58. 130). Jeremiás a Sz.-i törvényt szociális szellemben magyarázza, mikor a teherhordást eltiltja. A zsidóság minden korban szellemi foglalkozásra és lelki épülésre fordította a Sz.-i nyugalmat. Nehemiás korholja a Sz.-i őzérkedést és eltiltja (10.), úgyhogy a Sz. a zsidó vallás legjelentőségesebb intézményévé vált; a rendszeres Sz.-i előadásokkal pótolta az iskolát s a népművelési intézményeket olyan korban, melyben azok még nem fejlődtek ki. A babiloni fogságban a próféták arra aknázták ki a Sz. szentségét, hogy a népben az összetartozás érzetét, a jövőbe vetett reménykedést ébren tartsák. A munkaszünetet a zsidóság oly szigorral értelmezte, hogy a makkabeus háborúk alatt a legnépszerűbb pap tudta csak kivételes tekintélyével és hadvezéri felsőbbségével kierőszakolni, hogy legalább a védekező harctól ne tartózkodjék *Sz.*-on a katonaság; támadó harcot azonban még a legkedvezőbb körülmények között sem indított Sz.-on a zsidó hadsereg és inkább lemondott a támadás és rajtaütés előnyeiről, semhogy a Sz. szentségén csorbát ejtsen. A római írók (Seneca, stb.) nem győznek eleget gúnyolódni a Sz. szentségének e példátlan kímélésén; érthetetlennek találták a sütés-főzés abbanhagyását és úgy vélik, hogy a zsidók életük egyheted részét elvesztegetik a Sz.-ban. Josephus zsidó történetíró viszont arról tesz említést, hogy a pogányok közül sokan megismerkedve a zsidó Sz. lélekemelő intézményével, fölvették a zsidó vallást. A középkori írókat lendületes himnuszokra ihlette a Sz. A Lecho Dódi c. ének a «teremtés betetőzésének, de az elgondolás kezdetének» mondja a Sz.-ot; egy másik ének «szeretet és nemeslelkűség, igazság és hit, béke és jólét, megadás és bizalom ünnepének» mondja. És a Sz. meg is érdemli e jelzőket, mert a szeretet gyakorlásának állandó intézményévé vált a Tóraolvasással kapcsolatos adományozásban, a hét gyászolóinak a templomban való közmegvígasztalásában, a betegek látogatásában, szegény vándorok megvendégelésében; a hit és igazság pedig ápolásra talált a Tóraolvasásban és egyéb vallásos elmélkedésekben, a zsidóságnál először jelentkező prédikációban (homiliában), stb. A Sz. megünneplésének módja: a legszigorúbb munkaszünet, mely a jomkippur kivételével a többi ünnepeken megengedett élelem elkészítése körüli munkákra is kiterjed (l. *Munkatilalom).* Péntek este gyertyagyujtással avatja fel a családanya a Sz.-ot, a családfő «Kiddus»-sal köszönti és «havdóló»-szertartással (l. o.) búcsuztatja. Hagyományos szokás, hogy a péntek esti istentiszteletet megelőzően fürdőt vesznek, Sz.-on még a legszegényebb is okvetlenül fehérneműt vált és az étkezés is ünnepiesebb. A Sz.-ra eső bőjtnapok (a jomkippurt kivéve) másnapra vagy előző csütörtökre tétetnek át. Az ünnepi szertartások is, amennyiben a legcsekélyebb Sz.-szegésre adnának alkalmat, e napon szünetelnek. A körülmetélésre vonatkozó törvények azonban Sz.-on is hatályban vannak és csak beteg csecsemőn nem végzik a circumcisiót. Külön imák is bevésik a Sz. szentségének tudatát a népbe. F. M.

Szombat. Szépirodalmi és társadalmi hetilap, a zsidó vonatkozású magyar irodalom, tudomány, művészet és kritika művelésére. A lap Budapesten indult meg 1910. Ujvári Péter szerkesztésében. Rövid ideig állott fenn, majd 1923. Érsekujváron jelent meg ugyancsak Ujvári Péter szerkesztésében.

Szombatév, a bibliai időben minden hetedik év, mikor a mezőgazdasági termelés szünetelt *(Mózes* II. 23. 10 és 11; III. 25. 4, 5.) és a magától kikelt vetést is szabad jószággá kellett tenni, az adósságot pedig nem volt szabad behajtani *(Móz.* V. 15). A héber rabszolgáknak hét év után való felszabadítása is valószínűleg egybeesett a Sz.-vel *(Móz.* II. 21. 2). Téves hit, hogy ugaroltatás miatt tartották a Sz.-et, mert az a szőlő és gyümölcsfára is vonatkozott és az ugaroltatással való indokolás ezekre nem alkalmazható. Csakis karita-

tív célzattal intézményesíthették a Sz.-et, amit a hétszer hétéves ciklus befejezéséül elrendelt *jóbelév* (l. o.) is bizonyít. Az ugaroltatást a nép nem hanyagolta volna el és nem adott volna alapot a Mózes dorgáló beszédében a Sz. elhanyagolásának felrovására (*Móz.* III. 26. 34 és 35). Annak tényleges megtartásáról csak a babilóni fogság utáni időből értesülünk (*Neh.* 10. 31). A hetedik év végén sátorosünnepen kellett a Tórát is felolvasni.

Szombathely, rend. tan. város Vas vm., 34,669 lak. A Sz.-i hitközség, mint önálló szervezet 1830. alakult meg. Előzőleg hosszú ideig a tekintélyes rohonci hitközség fiókhitközsége volt. Első rabbiját mindjárt megalakulásakor választotta Königsberger Lajos személyében, aki kereskedőből lett rabbivá. Képesítését a nikolsburgi országos főrabbitól nyerte s ezt a pozsonyi Chaszam Szófer is megerősítette. Tudós és jámbor életű férfiú volt, aki nagy hozzáértéssel, vallásos szellemben vezette a hitközséget 1861 dec. 14. bekövetkezett haláláig. A kongresszusi hitközségnek van egy régi temploma, amelyet most az orthodoxok használnak. Új temploma 1880. épült Schöne híres bécsi építész tervei alapján. A szép modern stílusú templom egyike az ország első tornyos zsinagógáinak. 1846-ban létesítette a hitközség népiskoláját, melyben 1861 óta tanítanak magyar nyelven. Az iskola öt tanerős, hat osztályos, növendékeinek száma kb. 160. Talmud-Tórája nincs a hitközségnek, de ezt helyettesíti az állandó Héber Tanfolyam, amelyet még 1897. a hitközség volt főrabbija, Bernstein Béla (l. o.) létesített. A tanfolyam vezetősége: szergényi Geist Jenő kormányfőtanácsos elnök, Hacker Ignác, Glück Gyula alelnökök és Horovitz József főrabbi-igazgató. A tanfolyam, amelyet hat csoportban 170 középiskolai fiú- és leánytanuló látogat, szép eredményeket ért el már eddig is a vallásos érzés megerősítése és a héber nyelvkultúra terjesztése terén. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely 1828. alakult s most Viola Ödön elnöklete alatt áll, a Chonem Evjonim Vedalim egylet, mely jótékony célt szolgál s elnöke Wolf Sándor, a Nőegylet és Babyegylet, melynek Wolf Sándorné és ifj. Deutsch Samuné az elnöknői, a több szegénysorsú aggastyánt gondozó Aggokháza, melyet Glück Gyula elnök vezet és a Holzer Ida elnöklete alatt álló Leányegylet, mely népkonyhát tart fenn. A hitközség multjával több könyv is foglalkozik: Bernstein Béla két munkája: *A zsidók története Szombathelyen 1687—1909* (Budapest 1914) és *A szombathelyi izr. elemi népiskola története* (Budapest 1896), továbbá Feldmann D. F.: *A szombathelyi Chevra Kadisa története* (Szombathely 1893) és Stier József rabbi német nyelvű munkája, melyben az új templom felépítésének történetét írja meg. A hitközség tagjai közül szergényi Geist Jenő kormányfőtanácsos nagybirtokos, Glück Gyula ny. főtörzsorvos és Gänger Jenő ny. orvos-ezredes a város társadalmi életében élénk szerepet játszanak. Nagyobb mintagazdaságot vezetnek szergényi Geist Jenő és Henrik, továbbá Stadler Izidor. A hitközség neves szülöttje Radó Antal (l. o.) író és műfordító, kinek atyja Roder Adolf itt volt tanító s annak idején ő írta meg a Toussain Langenscheidt sorozatban a magyar nyelv tanulására vonatkozó kötetet. Sz.-en működött, mint a hitközség kántora 34 évig, 1917. bekövetkezett haláláig Goldstein Miksa, egyházi zeneszerző, akit országszerte Male Goldstein néven ismertek. A nagy költségvetéssel dolgozó hitközségnek 815 adófizető tagja van. Foglalkozás szerint: 11 nagykereskedő, 5 gazdálkodó, 6 tanító, 223 kereskedő, 21 ügyvéd, 20 köztisztviselő, 2 munkás, 5 nagyiparos, 26 orvos, 222 magántisztviselő és kereskedelmi alkalmazott, 1 vállalkozó, 132 iparos, 12 mérnök, 1 hírlapíró, 52 magánzó és 33 egyéb. A világháborúban a tagjai közül 33-an estek el. A hiközség mai vezetősége: Horovitz József főrabbi, szergényi Geist Jenő elnök, Glück Gyula alelnök, Weiner Károly ellenőr (a VIII. hitk. kerület elnöke), Deutsch Ottó pénztáros, Hacker Ignác templomelőljáróságí elnök, Engel Sámuel iskolaszéki és jogügyi bizottsági elnök, Weisz Oszkár, a gazdasági bizottság elnöke, Weisz Mór a pénzügyi bizottság elnöke. Az előljáróság tagjai: Arnstein Izidor, legifj. Deutsch Samu, Lengyel Henrik, Stadler Izidor, Schwarc Bertalan, Szili Miksa, Schwarc Simon és Wolf Sándor. Titkár: Horovitz Adolf.

Szombat-hely. Budán a mai Dísz-tér északi részének elnevezése volt az 1424 körüli időkben. Ebben az időben a még egyedül fennálló zsidóutca (l. *Budavári zsidó-utca)* a Szombatkapu (l. *Szombat-kapu)* mellett volt és tér elnevezése is ezzel van összefüggésben.

Szombati kapu. Buda várának északi részén feküdt. 1246 körül építették a tatárjárás után, mikor IV. Béla a várat megalapította. A zsidók még a falak és a kapu teljes felépítése előtt telepedtek meg itt és a kapu vagy a bejárat helyét szombat-zsinórokkal szerelték fel, hogy a szombatot hagyományos módon megtarthassák. Innen kapta a várkapu a Szombat-kapu nevet, amely egészen a törökidőkig megmaradt. Nemsokkal a vár keletkezése után zsinagóga is épült a kapu tőszomszédságában úgy, hogy a kaput vagy hatvan évvel a vár keletkezése után 1307. «zsinagóga melletti kapu»-nak is nevezték. A Sz. kapu azonos a Bécsi kapuval. U. L.

Szombati Ujság. Zsidó vallási, községi, társadalmi és közművelődési hetilap. Szerkesztette Zsengeri Samu polgári iskolai igazgató Budapesten. Az 1882. megindult lap a következő évben megszünt. Ugyanilyen című zsidó társadalmi és szépirodalmi hetilap Miskolc—Debrecenben is megjelent 1905—6-ig. Szerkesztői Strausz Ignác és Krausz Bernát voltak.

Szombatosok. A zsidózóknak ez a szektája sajátosan magyar alakulás és Erdélyben keletkezett, a XVI. sz.-ban. Hívői a nép fiai, a föld egyszerű emberei. Becsületes, szegény székely parasztok, akik csak a hamisítatlan bibliai igazságot keresik. Érte lemondani s ha kell, szenvedni is tudnak és akarnak. Tisztalelkű rajongók, akik szent becsülésükben otthagyják hatalmat és pompát nyújtó egyházukat, kockára teszik és el is veszejtik saját vagyonukat. Híteles följegyzések szerint Szent Erzsébeti Eössi András székely főnemes a szombatos felekezet alapítója.

1567-ben számos erdélyi főúrral együtt fölvette az unitárius hitet, majd családi csapások után visszavonuló magános életében megtalálja az új igaz vallást, melyet misszionárius-buzgalommal terjeszt. Elkészíti a szombatosság dogmatikáját, melynek részletes kidolgozása tanítványai munkája: a költői lelkű Bogáthy Fazekas Miklósé és örökbefogadott fiáé, Péchi Simoné, ki korának első államférfia volt. A XVI. sz. végén Erdély új fejedelmei szakítanak a vallásszabadság régi szellemével. Új törvényeik elsősorban a Sz.-at sújtják. 1618-ban Bethlen Gábor is megújítja az 1595-iki fehérvári országgyűlésnek ellenük hozott határozatát. Aranyszék, Kolozsvár, Kőröspatak, Marosszék, Torda, Makó szombatos siralmoktól hangos. Főnemes és paraszt, tudós, költő panaszkodik a «kísértő próbáról». Ekkor már Bocskai István belső tanácsosai, Balási Ferenc generális, Borsos Tamás, a fejedelem bizalmasa is Péchi Simon vallásának hívei. Egymásután tűnnek föl a szombatos prédikátorok a láthatáron. Kötelező törvényül Mózes öt könyvét hírdetik és szigorúan ragaszkodnak a szombathoz. Nem csak a vallástörténelem kutatójára bírnak fontossággal, de nagy figyelmet érdemelnek magyar irodalomtörténeti szempontból is. A Sz. irodalma tisztára magyarnyelvű, teológiája is nemzeti jellegű. Meglátszik rajta Erdély politikai átalakulásának közvetlen hatása. Egyébként jellemző az is, hogy az első magyarnyelvű teljes zsoltárfordítás is szombatos ember nevéhez fűződik. Bogáthi Fazekas Miklós műve az. Általában a magyar egyházi költészet első becses termékei gyönyörű ómagyar szólásmódjaival szombatos húrokon szólaltak meg. A felekezet tulajdonképeni kifejlesztője Péchi Simon, Kemény Zsigmond *Rajongók* c. regényének hőse, 1565 körül született. Bejárta az egész világot. Számos nyelven beszélt, nagyszerűen tudott héberül is. Nagy tudása miatt Bethlen Gábor országkancellárjává tette meg. Tekintélyével mintegy 20,000 székelyt nyert meg a szombatos hitnek. De a zsidósághoz való mind teljesebb közeledésével elveszítette a fejedelem kegyét és az 1635-iki országgyűlés vagyon- és fejvesztést rótt ki a judaizálókra. Menekülni csak úgy tudtak, hogy újból megkeresztelték magukat s a befogadott vallások valamelyikére tértek. Péchi Simon az üldözések hatása alatt megtört, de vére leányai révén Erdély legelőkelőbb mágnáscsaládjainak vérével keveredett. És ott élnek tovább a bözödújfalusi szidó prozelita-hitközségben, mely 105 zsidó hitre áttért szombatos székely magyar paraszt alakulása 1869-ből. 1874-ben zsinagógát építettek. Ma 50—80 családból álló buzgó, orthodox szidó hitközség, köztük 32 tisztára szombatos eredetű. Legnagyobb részének Kovács a neve. Ruházatuk a székely paraszté. Szigorúan rituális házat vezetnek, még halántékhajat is hordanak s a férfiak még a mezőn is viselik aratóingük fölött az «arba-kanfoszt». Tüneményes történetű, évszázados multú magyar felekezet ez. Példája az emberi lélek erősségének, az önzetlen idealizmusnak, az igazság szenvedéses szeretetének, amely tiszteletet érdemel (l. *Judaizálás*). W. Z.

Szombat—vasárnap. A zsidóság legszentebb intézményét, a szombatot, vasárnapra tette át a keresztény egyház. Az önállóságra törekvő őskeresztény egyházpolitikai szükségességből szakított a törvénnyel és hagyománnyal, hogy ezzel még jobban mélyíthesse ki a zsidóságtól való elszakadását. Történeti analógiája ez annak az eljárásnak, melyet már Jerobeam, Izráel királya is követett, amikor a sátoros-ünnepet, a legfőbb zarándoklati alkalmat egy hónappal későbbre tette át a maga birodalmában. Jerobeámnak is volt bizonyára valamelyes támaszpontja, amikor az új dátumot szentesítette. A kereszténység is «theologumenon»-okhoz volt kénytelen folyamodni, hogy egy új ünnepet a hagyományok ellenében uralomra juttasson. Ennek a papi megokolásnak klasszikus forrása az ujtestamentomi apokrifusok gyüjteményében kb. Kr. után 120-ból ránk maradt *Barnabás levele* 15., mely (rövidítve) a vasárnap megszentelését ekkép okolja meg: «A Szombatról is meg van írva . . ., hogy ‚tiszta kézzel és tiszta szívvel szenteljétek meg' (ez idézet ismeretlen), másutt meg az van mondva: ‚Ha az én fiaim a szombatot megtartják, rajtuk nyugtatom írgalmamat' (nem pontos idézet Jeremiás Könyvéből: 17. 24). A szombaton a *teremtés kezdetét* érti . . . Az Úr a mindenséget 6000 év alatt fogja ugyanis befejezni. Mert a nap nála ezer esztendő (amint a Zsoltár mondja: ‚Ezer esztendő a Te szemeidben olyan, mint egy nap' 90, 40). És ha a hetedik napon megpihent Isten, ez azt jelenti, hogy mikor az ő fia eljön . . . akkor fog ő megpihenni a hetedik napon. ‚Tiszta kézzel és tiszta szívvel' csak akkor leszünk képesek megszentelni a szombatot, ha képesek leszünk magunktól megigazulni . . . Azt is mondja a próféta: ‚Újholdjaitokat és szombatjaitokat (helyesen: ünnepeiteket) gyülöli lelkem' (Jes. 1. 13), tehát nem a mostani szombat kedves nekem, hanem a *nyolcadik* nap, melyen a másik világot kezdem meg. Azért tehát a nyolcadik napot tartsuk meg vígsággal, amelyen Jézus is feltámadt a halálból». Legújabban a zsidóságon belül is érvényesülésre törekszik az a reform-irányzat, amely a szombatnak vasárnapra való áttételét propagálja, de nem nagy sikerrel, mert a zsidóság még a gazdasági nyomás alatt is a hitélet legfőbb feltételéül és biztosítékául a szombatot tartja. F. M.

Szomory 1. *Dezső*, regény- és színműíró, szül. Budapesten 1869. Gyermekkorában Liszt Ferenc tanítványa volt és nem közönséges zenei érzéke később elsősorban muzikális hatásra törekvő prózájában is megnyilvánult. Nagyon korán lépett a hirlapírói pályára. 1890-ben Párisba ment, rövid időre Londonba is, ahonnan a budapesti napilapoknak tudósításokat küldött. 1910 óta ismét Budapesten tartózkodik és termékeny szépirodalmi tevékenységet folytat. A legegyénibb magyar elbeszélők egyike. Novellás kötetei: *Elbukottak; Mesekönyv; Az isteni kert; Ünnep a Dühöngőn és egyéb szerelmek; Lőrinc emléke; A pékné; Az élet diadala; A selyemzsinór.* Oly témák felé fordul, amelyekhez legtöbb írótársa hozzá sem merne nyúlni. Azt az elvet vallja, hogy nincsen emberi, ami idegen volna hozzá. A hétköznapok polgári mértéke szerint alakjai többnyire patológikusak, torzak, sőt talán perverzek

is. De az idegbajnak ezt a kúsza és sötét világát nagy erővel tudja megjeleníteni és szuggeszciója alá nyűgözi az olvasót. Színműírói tevékenységét, amely nagyobb sikereket juttatott neki, a *Péntek este* és a *Búcsú* c. egyfelvonásosokkal kezdte meg. Három színpadi munkájával a Habsburgok emlékének hódol. Legszínesebb *A nagyasszony* c. Mária Terézia alakját és udvarát föleleventő képsorozat, legművészibb és legemberibb a *II. József császár*, legszínpadibb a *Mária Antónia*. Egy másik történeti trilógiának eddig elkészült bevezető darabja a *Lajos király*, amelyben a mohácsi vész korának kegyetlenül dübörgő magyar végzetjárását igyekszik lélekbe idézni. Színműveinek nagyobbik csoportja a mai Budapest bizonyos társadalmi rétegének erősen érzékies alakjait lépteti föl bővérűen szenvedélyes cselekmény keretében (*A rajongó Bolzay-lány*; *Györgyike drága gyermek*; *Bella*; *Glória*; *Szabóky Zsigmond Rafael*; *Matuska*). Egy angol haditudósító megtévesztő álruhájába bújva, Harry Russel Dorsan harctéri leveleiben nagystílűen érzékelteti a világháborúnak vérszennyes viharzását. Költészetet és tudományt, valóságot és álmot, naturalizmust és romantikát mesterien egybeötvöző gyüjteménye: *Levelek egy barátnőmhöz*. Nyelvezete egyéni és abban a törekvésben, hogy a kifejezhetlent is kifejezhesse, nem törődik a hagyományokkal és olykor még a nyelvtan törvényeit is félreteszi, főképen a nyelv zenei hatása kedvéért. Szereti a zsidó témákat is (*Péntek este*). Társadalmi színműveinek több jellegzetes alakja zsidó. Novelláinak némelyike is a vidéki zsidóság életének egy-egy érdekes szeletét mutatja be. Önéletrajzi visszaemlékezései tele vannak érdekes zsidó vonatkozásokkal. Sz. G.

2. *Sz. Emil**, író, *Sz. Dezső* testvéröccse, szül. Budapesten 1874 febr. 12. Középiskolai tanulmányai elvégeztével hírlapíró lett s előbb a Nemzet és Magyar Nemzetnek, majd megalakulása óta Az Ujság munkatársa. A háború alatt haditudósító volt. Könyvei: *Párisi mesék*; *Komédia*; *A mulató Budapest*; *Budapest, tessék kiszállni*; *A függöny előtt és a függöny mögött*; *Havasi gyopár*; *Sárossy, muníciót!*; *A bevehetetlen vár*; *Egy tizenhármas jászkunhuszár*. Írt két operett-librettót is, melyeket a Népoperában mutattak be. Sz. G.

Szondi *Lipót*, idegorvos, endokrinológista, az állami gyógypedagógiai, kórtani és gyógytani laboratórium vezetője, szül. Nyitrán 1893 márc. 11. Orvosdoktori oklevelet a budapesti egyetemen nyert. Bécsben a világhírű Wagner Jauregg professzor mellett dolgozott rövidebb ideig. Évek óta vezeti az értelmi és erkölcsi fogyatékosságok kutatására alakult állami gyógypedagógiai laboratóriumot. Előadó tanára a gyógypedagógiai főiskolának. Kutató munkássága főleg az ideggyógyászat és endokrinológia (mirigyek tana) határkérdéseinek megoldására irányul. E munkásságával nemcsak Magyarországon áll úgyszólván teljesen egyedül, de megelőzte a külföldet is, különösen Németországot, ahol az ő munkáinak megjelenése után kezdtek csak behatóbban foglalkozni az endokrinológiával. E téren való tudományos tevékenységét ma már világszerte méltányolják, amit az a körülmény is igazol, hogy az értelmi fogyatékosságokra vonatkozó kutatásait a legújabb psichiatriai tankönyvekben forrásmunkául használják. Szerkesztője a Budapesten német nyelven megjelenő Abhandlungen aus den Grenzgebieten der inneren Sekretion c. monográfiasorozatnak, melybe a világ minden táján élő tudósok írnak az ideggyógyászat körébe vágó tanulmányokat. Sz. írta a Müller-féle recipe-könyvbe az idegbetegségek és vérmirigybetegségek kölcsönös kapcsolataira vonatkozó fejezetet. A legelőkelőbb külföldi tudományos folyóiratoknak, a Magyar Gyógyászatnak és Orvosi Hetilapnak állandó munkatársa. Megjelent könyvei: *Schwachsinn und innere Sekretion* (Budapest 1923); *A fogyatékos értelem* (1925); *A növés zavarai és a belső sekretio* (1926. Egyetemi ny.). V. A.

Szőnyi *Géza*, tanár és vegyész, szül. Kassán 1886. Tanári és vegyészdoktori oklevelet szerzett, azután középiskolai tanár és vegyész volt Budapesten. 1920-ban Pozsonyban vegyészeti gyárat alapított. A középiskolák számára 1913. írott természetrajzát még ma is használják. Később Kolozsvárra költözött, azóta a Palesztinai Újjáépítési Alap erdélyi osztályának vezetője. Ismertebb műve: *Palesztina földrajza* (Cluj 1926). Sz. I.

Szövetség (*B'risz*), így nevezi a Biblia Izráel Sz.-ét Istennel. A B'risz szó, mely a héberben minden Sz.-et jelent, speciális értelmében Izráelnek, mint választott népnek (l. o.) vallásos misszióját fejezi ki. A B'risz szó frigyet és szerződést is jelent, így annak legprimitívebb s a legtöbb népnél előforduló formáját, a vérszerződést is. A zsidó ókor mégis már speciális vonatkozásban használta a szót, a Biblia számos helyén is ebben az értelemben fordul elő s így értelmezték azt a legrégibb fordítások is; a *Septuaginta* diadékének, a *Vulgata* pedig testamentumnak fordítja azt. A zsidó írásmagyarázat szerint Istennek az emberekkel való Sz.-éből vezethető le a törvény szentsége és örökössége. Íly Sz. az, melyet a Biblia szavai szerint Isten kötött Noachhal, Ábrahámmal s amelyet megújított a Sinaj-hegyén történt kinyilatkozás alkalmával, amelynek örök szimbóluma a szombat szentsége. A hetedik napi általános és minden élőlényre kiterjesztett munkaszünetnek törvényesítését és szentségét tehát a Tíz Parancsolat és Mózes II. könyvének 31. f. 13—17. versei egyenesen Isten és Izráel szövetségére vezetik vissza, hogy annak horderejét a legerőteljesebben ezáltal domborítsák ki. Magát a Tíz Parancsolatot, a törvénytáblákat a *B'risz Könyvé*-nek és a *B'risz szavai*-nak nevezi a Biblia és szerinte négyszer újíttatott meg a Sz., ú. m. Mózessel Moáb síkságán (*Deut.* 29. 1), Józsuával Mózes halála előtt (*Józs.* 24. 25), Jehojáda főpappal, midőn Atalia királynét adolatria miatt detronizálták (*Kir.* II. 11. 17) és végül Józsiáhú királlyal, miután a Törvénykönyvet újra feltalálták s az egészet felolvasták a nép előtt. Emellett a próféták is többször felemlítik Izráel Sz.-ét, így Jerémiás és Hósea próféták panaszolják, hogy Izráel népe megszegte Sz.-ét Istenével, ezért elvesztette előtte nemzetjellegét. Más Sz.-eket is említ a Biblia, így Istennek a papicsalád ősével, Áron-

nal és Lévi házával, valamint a Dávid-házával kötött Sz.-ét. A B'risz tudata által lett Izráel választott nép s ezen fogalom tudata egyenes fonálként húzódik végig egész történetén s ezt tükrözi vissza a középkori szörnyű üldözések liturgia-irodalma is. A B'risznek eme allegórikus értelme mellett egyszerű etnológiai magyarázata az, hogy minden nepnél állami léte kezdetén jelentkezik a Sz. fogalma s minthogy a törvényeket abból származónak minősítették, ennélfogva rituális keretet adtak annak; így az indogermán kultúrnépek, a görögök és germánok is Sz.-eiknél az istenséget hívják tanukul. Az istenségekkel kötött Sz.-ek jelentősége azonban rendkívül nagy, mert a népek közötti Sz.-eknek is ez az alapja. Maga a *Pentateuch* eltiltotta a bálványimádó kanaáni népekkel való Sz.-et a zsidóknak s midőn Salamon király Hirám főniciai, tehát rokonfajú királlyal Sz.-et kötött, zsidó alattvalói ezt zokon vették, úgyszintén a másik népszerű uralkodónak, Makkabeus Simonnak a rómaiakkal kötött Sz.-ét is kifogásolták, minthogy az a mózesi könyvek szellemével nem egyezik meg. A B'risznek tehát a zsidó nép izoláltságára, de egyszersmind fennmaradására és más népekbe való be nem olvadásába is döntő hatása van. F. M.

Szterényi, 1. *Hugó**, természettudós, Stern Albert újpesti rabbi (l. o.) fia és Sz. József báró (l. o.) testvérbátyja, szül. Lengyeltótiban 1857 dec. 7., megh. Budapesten 1909 márc. 27. Vidéken, majd Budapesten volt középiskolai tanár és több jeles természetrajzi tankönyv szerzője. A Természettudományi Közlönybe, a Földtani Közleményekbe és más folyóiratokba több mint száz értekezést írt.

2. *Sz. József* (brassói) báró*, államférfiú, nyug. miniszter, szül. Lengyeltótiban 1861 nov. 5. Atyja Stern Albert (l. o.) újpesti rabbi volt. Sz. mint ujságíró kezdte pályáját s 1883. Brassóban Brassó címen politikai napilapot alapított és szerkesztett. Ugyancsak azó alapítása az erdélyi Ipari és Kereskedelmi Egyesület, melynek 1889-ig főtitkára volt. Közben többször volt nagyobb külföldi tanulmányúton, főleg a Keleten. 1889-ben Baross Gábor iparfelügyelővé nevezte ki, majd egy év mulva a kereskedelmi minisztériumba került. 1895-ben iparoktatási főigazgató lett, megszervezte a magyar házipart és újjászervezte az iparoktatást. 1901-ben min. tanácsos, 1905. keresk. miniszt. adminisztratív államtitkár, 1906. politikai államtitkár és brassói képviselő lett. Megszervezte az ipartörvény revizióját és a munkásbiztosítási törvényt. 1908-ban vbtt., 1918 kereskedelmi miniszter lett, de még ugyanez évben designált miniszterelnökként emlegették, minthogy Károly király egyik leghívebb embere volt. 1919-ben a Károlyi-kormány internáltatta, a kommün alatt pedig a Gyüjtőfogházban tartották fogságban. 1927-ben a Felsőház tagja lett. Sz. mint közgazdasági író is igen jelentékeny. Számos cikke és tanulmánya jelent meg magyar, német és francia szaklapokban és politikai lapokban. Nagyobb önállóan megjelent művei: *A takarékszövetkezetekről* (1884); *Törökország kereskedelmi viszonyai* (1889); *Az iparoktatás külföldön* (1894); *A háziipar Magyarországon* (1895); *Magyarország nagy- és mezőgazdasági ipara* (1895); *A kézügyességi és háziipari oktatás Magyarországon* (1896); *Az iparoktatás Magyarországon* (franciául és németül is, 1897); *A magyar szent korona országainak gyáripara* (20 köt., 1901); *Az iparoktatás Magyarországon és külföldön* (1909); *Emlékirat az iparfejlesztésről* (1909); *Régmúlt idők emlékei* (1925). S. R.

Sztropkó *(Stropkov,* Cs.-Szl.), kisk. Zemplén vm. 2585 lak. A Sz.-i (orthodox) hitközségre vonatkozó adatok az orosz invázió alkalmával elpusztultak és így története csak szájhagyományok alapján állítható össze. Ezek szerint Sz.-n már 300 évvel ezelőtt is laktak zsidók, amit különben a temető régi sírkövei is tanusítanak. Mintegy 200 évvel ezelőtt kiutasították a zsidókat Sz.-ről, akik a közeli Tizvény községben telepedtek meg. 1800 óta újból letelepedhettek Sz.-n, s tulajdonképen ettől az időponttól kezdődik ott az intenzívebb hitközségi élet. A hitközség első elöljárója Rosenberg Léb Neuman Mendel és Gerhardt Ábrahám voltak. Az első rabbi Schönfeld Mózes volt, aki 1826. halt meg Sz.-n. Utódai közül nagy tudománya révén Teitelbaum Salmen Leb vált nevezetessé; továbbá Gottlieb József, aki caddik hírében állott s egy *Tuv Gittin* c. művet hagyott hátra. A jelenlegi rabbi Halberstam Sulem, aki évtizedek óta működik már a hitközségben. A hitközségnek két temploma és egy Bész hamidrasa van. Az első templom még 1800. épült. Talmud-Tórát 1870. létesített a hitközség és azt 80 növendék látogatja. Intézményei: A Chevra Kadisa, a Bikur Cholim, a kiházasítással foglalkozó Hachnoszasz Káló, a Poel Cedek és a Nőegylet, melynek vezetői Robert Béláné, Ungár Andorné és Hercog Jakabné. A hitközségnek van egy többezer kötetes, nagyon értékes könyvtara. A hitközség 100,000 čK.-s évi költségvetéssel dolgozik, melyből 10,000 čK.-t fordít szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez 72 község tartozik. Léleszáma 2000, családok száma 200, adót 150 fizet. Foglalkozás szerint 5 nagykereskedő, 10 gazdálkodó, 7 tanító, 60 kereskedő, 1 ügyvéd, 4 köztiszviselő, 20 szabadpályán levő, 1 orvos, 15 magántisztviselő, 3 vállalkozó, 15 iparos. A mai vezetősége: Halberstam Sulem főrabbi, Weiszberger Herman elnök, Händler Mihály alelnök, Färber Adolf jegyző, Treitel Joel, Friedmann Manó, Weinberger Bernát, Friedmann Salamon, Weinberger Jakab, Reich Dávid, Fried Antal, Eichenbaum Bernát és Grün Leopold választmányi tagok.

Szücs *Adolf*, matematikus, szül. Budapesten 1884 nov. 29. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párisban végezte. Előbb fővárosi középiskolai tanár volt, majd 1912. műegyetemi tanársegéd, 1913. magántanár és adjunktus lett. Számos értekezést írt főleg a variációszámításra és a differenciálegyenletekre vonatkozóan a Mathem. és Phys. Lapokba, a Math. és Természettudom. Értesítőbe, a Mathematische Annalenbe és a Rendinconti del Circolo Matematico di Palermo c. folyóiratba. Emellett jelentékeny pedagógiai tevékenységet fejtett ki a matematikai oktatás reformjáról és a geometriai tanítás újabb szempontjairól írott műveivel. Sz. G

Szukkósz, zsidó ünnep, szószerint sátrak ünnepe, sátoros ünnep. Nyolc napig tart, a pusztai vándorlás emlékére (l. *Semini aceresz)*, tisri 15—22-ig. Liturgiai sajátságai a következők: Jom-kippur és Sz. között nem mondanak tachanunt s jehi rocont sem a Tóra olvasás után hétfőn és csütörtökön, nem mondanak halálozási évfordulón (l. *Jahrzeit)* Él mólé rachamimot, de mondanak Él erech apajimot és a 20. Zsoltárt is, sok helyütt ez utóbbi Sz. előnapján elmarad. Ha az ünnep első napja szombatra esik, eruv tavsilint csinálnak. Sz. első napjának estéjén maarovisz ünnepi tefilló a vonatkozó betoldással és ünnepi kiddus, sehechejónu, olénu, 27. Zsoltár, adon ólom. A sátorban is kiddus s külön áldás a sátorra magára és sehechejónu. Első este kötelesség ott valamit fogyasztani, még ha esik is az eső. Sacharisnál az előírt jócér, a tefilló megismétlésénél pijutok, (ha e nap szombatra esik, a második nap pijutjait mondjuk az első napon). Hallél előtt az ünnepi csokor áldása és sehechejónu. Az eszrog van a balkézben kocsányával felfelé s a lulov a jobbkézben, a két áldás elmondása után az eszrogot megfordítják s úgy lengetik a csokrot, majd így tartjuk a hallél és a hosánó alatt. Egész hallélt mondanak az ünnepnek minden napján, s lengetik a csokrot hódunál és ónónál; egész kaddis. Ha az ünnep első napja szombatra esik, a csokor lengetés másnapra marad. Én komócho, két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből, Isten 13 tulajdonsága, az ünnepi ribónu sel olom, mely szombaton elmarad. Semá Jiszróél, echod, gádlu, álhakol, vejaazor. Az első Tórához öt férfiút szólítanak (szombaton hetet), a felolvasandó rész: *III. Mózes* 22. fejezet 26. versétől a 23. fejezet végéig. Az ünnepi törvényeket tartalmazza. Majd a második Tórát is az asztalra helyezik fél kaddis mellett. A második Tórából a maftirnak *IV. Mózes* 29. fejezet 12—17. verseit olvassák, a vonatkozó áldozati törvényt tartalmazza. A prófétai rész *Zakariás* 14. fejezete, a jövendő sátoros ünnepről szól. Ünnepi muszaf a vonatkozó betétekkel, a megismétlésnél kohaniták áldozása (l. *Birchász kohánim).* A tefilló végeztével egy Tórát vesznek ki a frigyszekrényből, elhelyezik az almemoron, mialatt körmenetben egyszer körüljárják a zsinagógát az ünnepi csokorral s az előírt hosánót mondják. A körmenet iránya: kelet, észak, nyugat, dél. Majd visszateszik a Tórát a frigyszekrénybe; egész kaddis. Minchónál: ásré uvó lecijon, fél kaddis, a sachariszével megegyező tefilló, egész kaddis, olénu. Sz. második napjának liturgiája az első napéval teljesen megegyezik. Ha azonban az ünnep első napja szombatra esik, a pijutok felcserélődnek és az első napit mondják a másodikon. Van lulovlengetés és áldás is, de elmarad a sehechejónu, ha az első nap szombatra esett, sehechejónut a másodikon mondanak. Két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből. Az elsőből ugyanazt olvassák öt férfit szólítván oda, mint az előző napon, a másodikból is. A prófétai szakasz: *I. Királyok* 8. fejezet 2. versétől a 21. versig terjed, a Salamon király idejében tartott sátoros ünnepről szól. Mind a muszaf, mind a minchó az előző napéval megegyezik. A maariv köznapi, egész kaddis, nincsen sem vihi noám és áto kodos; havdóló, mint ünnep kimenetelekor. Sz. félünnepnapjain köznapi maariv, a tefillóban jaale vejovo. Sok helyütt a sachariszná a tefillint benedikció nélkül öltik fel. Az imarend köznapi, tehát a 100. Zsoltárt is mondják. A tefillóban jaale vejovo. A tefillint hallél előtt veszik le, az előimádkozó is. Majd az ünnepi csokor szertartása következik; egész hallélt mondanak csokorlengetéssel, majd egész kaddist. Kiveszik a frigyszekrényből a Tórát (egyet) és a vonatkozó részt olvassák fel belőle, majd fél kaddis, jehallelu, ásré; a 20. Zsoltár elmarad; uvo lecijon, fél kaddis. Ünnepi muszaf tefilló, az ismétlésnél azonban hétköznapi kedusó; Ismét Tórát vesznek ki a frigyszekrényből és a hosánót mondják, megkerülve az emelvényt. Félünnep szombatjának beköszöntésekor sok helyütt nem mondják a bevezető Zsoltárokat, sem báme mádlikint, hanem az imát a 92. Zsoltárnál kezdik, majd árvák kaddisa. Különben az ima a szokásos szombatinak felel meg; jaale vejovó, vájchulu, mogén vosz, egész kaddis, szombati kiddus. Reggel pijutok, a tefilló szombati, jaale vejovó betoldással, egész hallél, egész kaddis. Olvassák Kóhelet Könyvét. Én komócho; két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből; az elsőből hét férfi részére olvassák *II. Mózes* 33, 12—34, 26 verseket, fél kaddis; a második Tórából a vonatkozó napi szakaszt és a következőt. A prófétai szakasz: *Ezékiel* 38. 18—39, 17. versek. A záró áldásnál megemlítik a szombatot, Izráelt és az ünnepeket. Jekum purkon, mi sebérach, áv horachamim nincsen. A muszaf tefilló az ünnepi, de benne mindig megemlítendő a szombat, tehát a szakaszok így következnek egymás után: Jiszmechu, recé, melech rachamon; egész kaddis, én kélohénu stb. A minchónál ásré uvo lecijon, fél kaddis, vaani szefillószi. A Tórához három férfit szólítanak és az utolsó hetiszakasz első bekezdését olvassák. A szombatdélutáni tefilló, jaale vejovó betoldva. Elmaradnak: cidkoszcho cedek és az Atyák Mondásai is. A szokásos szombatesti ima, a tefillóba jaale vejovó betoldva; havdóló.

F. D.

Szülők. A hébernek nincs külön szava a Sz.-re, hanem mindig «atya és anyá»-val pótolja. A sorrend általában mindig ugyanaz, ami a patriárkátusi (atyauralmi) társadalmi felfogás korából való eredetre vall. Előfordul «anya és atya» is *(Móz.* III. 19. 2. és 21. 2.) és ez a talmudi gondolkodás szerint az egyenlőség helyreállítására való tekintettel van, a modern magyarázók feltevése szerint pedig a többnejű házasságra való tekintettel, melyben az anya közelebb áll a gyermekhez. A szülők iránt a Biblia tiszteletet parancsol: «Tiszteld atyádat és anyádat, hogy fennmaradásod legyen azon a földön, melyet az Örökkévaló a te Istened neked ad (Tízparancsolat *Móz.* II. 20. 12.); Arra, aki vét a parancs ellen halálbüntetést szab *(u. o.* 21. 17.). A szülőknek megadja a Tóra a jogot, hogy engedetlen, vásott és falánk vagy iszákos gyermeküket a bíróság előtt elítéltesse, de, hogy e felsorolt hibák csak halmazatban vagy külön-külön is adtak jogalapot az elítélésre, az a Biblia erre vonatkozó rendelkezéseiből nem derül ki. A törvény kétségkívül régi sémi jognak átültetése, nemesbítve azzal a korlátozás-

sal, hogy a szülők csak bírák hozzájárulása mellett gyakorolhatják jogukat, mely ily módon már csak elméletivé válik. A szülőkhöz való viszonyt erkölcsi tekintetben a *Példabeszédek Könyve* vési be. Eszerint: «aki atyját, anyját sérti, annak kialszik fénye a sötétség idején (20. 20.). A szem, mely az atyát gúnyolja, vagy az öreg anyát semmibe veszi, azt kaparják ki a patakmenti hollók és falják fel a sasfiókok (30, 17). Izráel érzületének felháborodásával ecseteli a moabiták családi életét Lót ősük életében, ki a hajadon lányait kiszolgáltatja az erőszakoskodóknak (*Móz.* I. 19. 8) és ugyanilyen botrányt ecsetel a «gibeai bűn» története (*Bír.* 19. 24.). Ezzel szemben a Tóra tiltja a családi fertőzést: «Ne szentségtelenítsd meg leányodat őt paráznaságra adva.» (*Móz.* III. 19. 29.). F. M.

Szvatopluk zsidói. Nagy-Magyarország északnyugati részén zsidók már a honfoglalás előtt laktak. Sokan innen szivárogtak be Németországba, ami fölébresztette az akkori német uralkodó pénzéhségét. Gyermek Lajos 899. kiadott egy rendeletet, amely az előbbi királyok törvényeire hivatkozva meghagyja, hogy a Németországba jövő «zsidóktól és egyéb kereskedőktől» a bajor határszélen vámot szedjenek. De nem csak ez, hanem a *zsidó* szó is bizonyítja, hogy Szvatopluk birodalmát zsidók is lakták, mert a «zsidó» szót csak szláv nyelvű néptől vehették át a magyar honfoglalók. U. L.

T

Taanisz *(h.).* Böjt.

Taánisz *(h.). Böjt.* Korrumpáltan *tajnesz.* L. *Böjtnapok.*

Taanisz cibbur *(h). Közböjt.* Korrumpáltan: *tajnesz cibbur.*

Tab, kisk. Somogy vm. 3236 lak. A tabi (orthodox) hitközség már a XVII. sz. vége felé fennállott. Az első időkről azonban jóformán semmit sem tudunk, mert az 1866-iki nagy tűz alkalmával az egész levéltár elpusztult. Mindössze egy dokumentum maradt meg, mely a hitközség évszázados multja mellett bizonyít: a Chevra Kadisa tagkönyve, mely 160 éves. Az első rabbi, akiről tudunk, Jomtov Ber Hakohen volt; 1770 táján halt meg Tabon. Utóda R. Wolf Abelesz sírköve «nagy csodatevő»-nek magasztalja. A jelenlegi rabbi Breuer Bernát elődei példáját követve, vallásos szellemben vezeti a hitközséget. Régente kisebb imaházakban tartották az istentiszteletet, új templomot Hőnig Dezső műépítész tervei alapján csak 1897. építtetett a hitközség. Egy tanerős népiskolája 1862. létesült. Talmud Tórája 1886. nyílt meg abban épületben, melyet Karpelesz Mór adományozott a hitközségnek erre a célra. Tizenöt év után, tanulók hiánya miatt, megszünt a tanítás, de 1922 óta újból működik a Talmud Tóra. A hitközség intézményei: az id. Hercog Mór elnöklete alatt álló Chevra Kadisa, a Nőegylet, melynek id. Hercog Mórné az elnöknője, az Ifjúsági Egyesület, melynek élén Hász Sámuel áll. A hitközség költségvetése 13,500 P, filantropikus célra 600 P-t költenek. Anyakönyvi területéhez Karád, Kőröshegy, Kötese, Balatonszárszó, Kapoly, Bálványos, Zics, Nágocs, Nagycsepely, Teleki, Zala és Tosvaj községek tartoznak. Lélekszáma 543, a családok száma 125, az adófizetőké 120. Foglalkozás szerint: 6 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 2 szabad pályán levő, 2 tanító, 65 kereskedő, 1 ügyvéd, 4 köztisztviselő, 2 munkás, 3 nagyiparos, 2 orvos, 12 magántisztviselő, 18 iparos és 14 magánzó. A hitközség 91 tagja vett részt a világháborúban és 16-an estek el. Az ellenforradalomnak három áldozata van. Mai vezetősége: Breuer Bernát főrabbi, Lőwy Sámuel elnök, Nádas Benő alelnök, Weisz Jenő, Kuttner Mór, Krausz Dávid, id. Hercog Mór, Friedmann József, Deutsch Elkán, Weil Emil, Schlesinger József, Reichmann Éliás és Singer Mór előljárók és Kuttner Miksa titkár.

Tabak *Selomó Léb,* rabbi, Máramarosszigeten dajan volt és a rabbinikus irodalomban komoly munkásságot fejtett ki. Megjelent művei: *Erech Sáj,* kommentár a Sulchan Aruchhoz; *Tesuvosz Sáj,* responsumok és *Erech Sáj,* homiletikus magyarázatok. Meghalt 1907.

Tábori, 1. *Kornél,* író és hírlapíró, szül. Szolnokon 1879 jún. 24. A hírlapírói pályát egész fiatalon a Pesti Naplónál kezdte. Az orosz-japán háború idején haditudósító volt, a világháborúban pedig Erdélyből írt harctéri riportokat; az összeomlás után a bécsi levéltárból közzétette Kossuth elkobzott leveleit. Megírta a fővárosi rendőrség történetét, szerkesztette a Pesti Napló «Háborús Almanachjai»-t és a Detektiv Szemlét. Munkái: *A borzalom országa.* Kalandozás Oroszországban; *Nyomor és bűn a gyermekvilágban; Úri gonosztevők; A levegő hősei; Pesti élet; Híres emberek anekdotái; A kártyázó Budapest; Szegény Erdély; Titkos rendőrség és kamarilla; Pesti bűnösök; Pesti spiritiszták; A rejtelmes ifjú; Lili már nagy leány; Józsi utazásai.* Kriminalisztikai művei, melyeket Székely Vladimir rendőrfőnökkel közösen írt: *A bűnös Budapest; Nyomorultak, gazemberek; A tolvajnép titkai; Az erkölcstelen Budapest; A csaló Budapest; Beteg szerelem; Bűnös nők.*

2. *T. Róbert,* újságíró, szül. Budapesten 1855 nov. 10., megh. u. o. 1906. Újságírói pályáját Bécsben és Berlinben kezdte s onnan jött Budapestre, ahol három évi megszakítással, mely idő alatt Temesváron volt szerkesztő, haláláig működött. Főképen regényeket írt, melyek közül jelentősebbek: *A szobor titka* (1885); *Párbaj* 1890); *Az élet folytatásokban* (1890); *Temesvári királybíró* (1892); *A nagy játék* (1893); *Korhadt oszlopok* (1895); *A negyvenéves férfiú* (1897); *Oceania* (1898); *Megfagyott pezsgő* (1899); *A*

királynő keztyűi (1901); *Beszédes Kalára*; *Fehér keresztek*; *Azután*; *Kétféle igazság*. Számos ifjúsági regényt is írt, amelyek nagyon népszerűvé tették nevét.

Tachanun *(h.). Könyörgés.* Tulajdonképpen a sacharisz és minchó imának egyik része, mely közvetlenül a tefilót követi. Bűnbevallást is tartalmaz, ezért sok helyütt a viddujt is beiktatják ide. Kétféle T.-t különböztetünk meg, rövidet és hosszabbat. A hosszabbat csak hétfőn és csütörtökön mondják a sacharisz ima keretében. Főrésze a 6. Zsoltár, ezt néhány bibliai vers előzi meg és *somér Jiszróél* kezdetű költemény követi, majd ismét bibliai versek. A T.-t reggel a jobb és este a bal kézre borulva. ülve és halkan kell elmondani. Hétfőn és csütörtök reggel bibliai versgyüjteményt mondanak előtte, a vulgárisan *hosszú vehu rachum-nak* nevezett részt. (Ezt állva mondják.) Ilyenkor a Zsoltárt még egy refrainos költemény követi. Az *Ovinu Malkénu* kezdetű ima is a T. egyik része. A T. minden olyan alkalommal, melynek csak csekély ünnep (nem teljes hétköznap) jellege van, elmarad, sőt már az előző nap délutánján sem mondják. Elmarad egész niszán hónapban, sziván elsejétől a sovuoszt követő nap utánig, áv hó 15-én, tisri egész hónapjában, kivéve a bűnbánó napok köznapjait, chanuka 8 napján, sevát hó 15-én, kis purim mindkét napján, ádar 7. napján, purim két napján; péntek délutántól szombat délutánig, az újholdat megelőző nap délutánjától újhold délutánjáig. Oly helyeken, hol a köznapi minchót nagyon későn imádkozzák, T.-t nem mondanak. Chásszideus vidékeken minden nevesebb ember halálozási évfordulóján is elmarad. Elmarad akkor is, ha az esküvő vőlegény jelen van az imánál, úgyszintén a koma, illetőleg az újszülött fiú apja jelenlétében a brisz napján. Teljesen a T.-hoz alkalmazkodik a szombat délutáni mincho tefillót követő *cidkoszchó cedek* ima. Ha elmarad a T., ez is elmarad. Olyan alkalmakkor, amikor T. nincs, az imát lezáró 87. Zsoltár helyett rendszerint a 29. Zsoltárt mondják. F. D.

Tachlisz *(h.). Cél:* a munka, *vagy* vállalkozás gyakorlati célja.

Tachrichin. A halottas ruha héber neve. Régi időkben a zsidóknál is a díszes halotti ruha dívott. De miután ez ártalmas fényűzésre vezetett és a szegények gyászába a szégyenkezés érzését is keverte, R. Gamliél elrendelte az egyforma halotti ruhát, mely lenből, gyolcsból készül. A halotti ruhák varratán nem kötnek csomót. A halotti ruhák a felöltöztetés sorrendjében a következők: ing, nadrág, öv, sapka, tallisz. A vallásos emberek halotti ruháikat még életükben készíttetik el. A meggyilkoltakat ruhájukban temetik el. L. *Kitl, Tallisz.*

Täge essen *(j.). Ingyen-kosztolás.* A szegények élelmezésének ebben a rendszerében a tehermegosztás elve érvényesül. Az ellátatlanok «napokat esznek», vagyis minden nap fölváltva másmás házban kosztolnak. A jesivákban ez a konviktust pótolja. F. M.

Táháró *(h). Tisztítás.* Tágabb értelemben a holttest mosdatásának szertartása. A halott mosdatását csak akkor szabad megkezdeni, ha a halotti ruhák már elkészültek. Maga a mosdatás a következőképen történik. Két vagy három ember felemeli a halottat úgy, hogy lába, keze a földet ne érje s reáhelyezi a mosdatódeszkára, vagy márványra (lábával az ajtó felé). A holttestet langyos vízzel mossák meg, annak minden részét. Majd álló helyzetben tartják a halottat s kilenc mérték vízzel leöntik fejétől lábáig. A mosdatók minden leöblítés után ez kiáltják: *tohór* (tiszta). Majd tojásból és borból készült keverékkel kenik meg testének részeit ugyanolyan sorrendben, ahogy a mosdatást végezték. Végül letörlik a holttestet. A mosdatásnál az *Énekek éneke* leíró verseit idézik s annak sorrendjében haladnak, nevezetesen: fej, szemek, arc, kezek, vállak, lábszárak. Majd a felöltöztetés következik. L. *Táchrichin.* F. D.

Taku *(Teko) Mózes*, filózófiai író. II. Endre korában élt, állítólag azonos Teka comessel (l. o.), aki magas állami méltóságokat töltött be. Gazdasági tevékenysége mellett igen nevezetes irodalmi munkásságot fejtett ki a filozófiai gondolkodás leküzdésére, mert azt a vallásos élet szempontjából veszedelmesnek tartotta.

Tál *(h.).* A napjában háromszor (ünnepen többször) elmondott főimában (tefillo) peszach első napjától egészen semini aceresz napjáig a második áldás közepén *(lehosiá* szó után) Istennek harmatot adó hatalmát is dicsőítik a következő formula keretében: *másiv horuach umorid hatol* = aki hozza a szelet és hullatja a harmatot. Az év folyamán való első mondása a peszach első napján tartott muszaf istentisztelet keretében ünnepélyességgel történik; az előimádkozó fehér köpenyben, úgynevezett halottasruhában végzi az istentiszteletet. Ezt a szertartást nevezik *tál-bencsolásnak.* Az idézett szövegnek az egész esztendő folyamán való mondása csak a keleti ritusban használatos. F. D.

Tallisz *(h.). Imaköpeny:* az a négyszélű gyapjúlepel, melyben a zsidó férfiak az imádkozást végzik. Hosszában a szélek felé jobb- és baloldalon fekete szövés csíkozza. A régi Izraelben öltőruhának használták és egész napon át hordották. Formája és viselési módja a tógára emlékeztet. Ma csak az imánál használják. Lényeges alkotó része a négy szélén lecsüngő *szemlélőrojt* (l. *Cicisz).* Ha ez szabálytalanul van megcsomózva, vagy ha már megkopott, akkor a T. maga is liturgiai célokra alkalmatlan. Díszes része az ezüst- vagy aranyszálakból szövött felső (nyak) dísze: az *átóró.* Ez néha fémlemezekből áll; egyeseknél puszta selyemszalag a dísz. A modern istentiszteleteken divatos a selyemből készült T., ezt rendszerint csak összehajtott átvető formájában használják. Háromféle formában használják: 1. a szigorúan vallásosak, különösen az orthodox irányzatot követő rabbik a fejükre borítják; 2. laikusok, ha konzervatívek, köpenyszerűen a vállukra borítják (leginkább ez a forma dívik); 3. a haladó irányzathoz tartozók shawlszerűen összehajtva a nyakukra vetik. Az előimádkozó mindig felölti a T.-t (sok vidéken a köznap esti maariv-imánál nem), a közönség csak a sacharisz és muszaf alatt, de jom-kippurkor minden imánál. Akit Tóra elé szólítanak, az a szombati minchónál is magára veszi, de sok hitköz-

ségben nem ölti fel. Általában a bar-micvo (l. o.) után kötelező, sok helyütt mégis csak házasemberek öltik fel, másutt viszont kis gyermekek is. Tehetősebbeknek és jámboroknak van külön köznapi és külön ünnepi T.-uk. A T. felöltésénél külön áldást mondanak, rendszerint úgy, hogy a T.-t a fejre borítják. Férfiakat T.-ban temetnek el, de a szemlélő rojtot elszakítják és a koporsóból kilógatják, a T. díszét pedig letépik. F. D.

Tallisz kóton *(h.). Kis tallisz. Arbá kánfosznak* (négy sarkú) is mondják; vulgárisan *cidákli*-nak. Négyzetalakú gyapjúból készült, kb. egy méter hosszú, s a vállnak megfelelő keskeny ruhadarab, középütt négyszögű nagy kivágással, hogy a fejen át a vállra vethessék. Négy sarkán van a szemlélő rojt, a *cicisz*, akár a talliszon. Viselése bibliai parancson alapszik (Mózes V. 15, 37—41). De míg a talliszt csupán istentisztelet alkalmával és a ruha felett viselik, addig a T.-t a ruha alatt, az ingen hordják egész nap. Mikor felöltik, ugyanazt a benedikciót mondják, mint a tallisz felvételekor. Minthogy a szemlélő rojtokra vonatkozó bibliai parancs azt mondja: «nézzétek azt», a szigorúan vallásos emberek, különösen a chásszideusok úgy viselik a T.-t, hogy valóban láthassák járás-kelés közben is és a szemlélő rojtokat a mellényük alól kilógatják. A szemlélő rojtnak az a szimbolisztikus értelme van, hogy állandóan Isten törvényeire, a kiválasztottsággal járó kötelességekre és az ember személyes szentségére emlékeztesse a zsidót. Csak férfiak viselik, de már gyermekkoruk óta, mert a fiúra akkor adják a cidáklit, mikor betűvetésre fogják. Akik úgy viselik, hogy a szemlélő rojtokat kilógatják, ezeket, ha temetőt látogatnak, elrejtik, talán azért, mert a halottak talliszáról a ciciszt leszakítják és nem illik hivalkodni olyan dolgokkal, amiktől a halottakat megfosztották. A középkorban a keleteurópai s így a magyarországi zsidók előtt teljesen ismeretlen volt a T. s igen valószínű, hogy annak eredete is a középkori üldözésekben keresendő. Ekkor ugyanis, hogy a tallisz használata feltűnővé ne váljon, a ruha alatt viselték azt a Bibliában előírt meghagyás szerint, míg a ruhát befedő talliszt csupán a zsinagógákban használták. Sok helyt a T.-t a holttesten is rajta hagyják. A legrégibb említés a T.-ról Jacob ben Aser 1350 körül élt rabbitól származik (V. ö. *Tur* «Órach Chajim» XXIV.; *Maimonides* «Jad Hachazáka»). F. D.

Talmid chochom *(h.). Talmudtudós.* A Talmud az ember legnemesebb értékét a tudásban látja és a tudós részére tiszteletet követel. Legszebben a következő mondásában fejezte ki erről való felfogását: Ha egy tudós önhibáján kívül felejtette el tudományát, nem szabad vele sértően bánni. *(Menáchot* 99). F. M.

Talmud *(Tanulmány)*, a zsidóság szent irodalmának az a része, mely a Bibliának, főképp törvényi részének fejtegetésével foglalkozik, de közli azokat a teológián kívül eső témákat is, amelyek ezer éven át, ötszáz évvel Kr. előtt és 500 évig Kr. után foglalkoztatták a zsidó érdeklődést. Rituális és jogi döntéseken kívül tehát régi hagyományokat, bölcseleti gnómákat, mondákat, földrajzi, asztronómiai, orvostudományi, geometriai feljegyzéseket is tartalmaz a T. Mindezek mint szóbeli tárgyalások, spontán megjegyzések kerültek a T.-ba, rendszer nélkül, többnyire az eszmetársulás fonalán. A döntések, írásmagyarázatok, a különböző viták és különböző vélemények, de az évezredes periódus történelmi emlékei és tudományos megismerései is egy forrásból, a hagyományból táplálkoztak. A «hagyományozott Tan» leírása a legrégibb időkben tilalom alatt állt és nemzedék nemzedéknek, iskola iskolának adta át a sok évszázad felszaporodott anyagát. Ennek az óriási hagyománynak megőrzésével egyes mnemonikai művészek hivatásszerűen is foglalkoztak, «medencék, melyek egyetlen cseppet sem eresztettek át». Később, mikor már nem lehetett az emlékezetre bízni azt az óriási örökséget, leírták és így keletkezett az a monumentális munka, amelyet T.-nak hívnak. Ez két részből áll: *Misná*-ból és *Gemárá*-ból. A tórai törvény értelmezés alakjában oly hagyományok is találhatók a T.-ban, melyek még a Mózes előtti, sémi őskorba nyúlnak vissza (pl. 7 napos gyász Jákob halálánál). Viszont a tórai törvényhozó rövid fogalmazásából azt kell következtetni, hogy értelmezések már akkoriban is szóbeli hagyomány tárgyai voltak; így pl. az engesztelés napjára a Tóra az önsanyargatást írja elő, de semmiképp sem határozza meg annak formáját, ami arra vall, hogy ez a forma már régen beidegződött a népéletbe és bővebb megmagyarázása fölösleges volt. A T. hagyományozói kb. 300-ban Kr. e. *tanna* néven szerepelnek (l. *Tannaiták*). Az egyes tudósok véleménye csak irányadó volt, döntő súllyal csupán az iskola *(methibta)* bírt. Ez törvényhozó és kiközösítő erővel volt felruházva s tagjai csak az autorizáltak (*szemicha*, kézföltevés által felavatottak) lehettek. Ez a testület legalább 70 tagból állott. A tagok közül tízen külön elnöki tisztséggel bírtak és végrehajtó testületként működtek *(résé kálló)*. A gyüléseket az ünnepek előtti hónapban tartották, amikor tárgyalás alá vették az időközben otthon feldolgozott anyagot; a gyüléseken jelen voltak hátsó sorokban a tanítványok százai és részt vehettek a tárgyalásban, de szavazati jogot nem gyakorolhattak. Előbb a bibliai igék fonalán haladt az előadás és a hozzáfűzött törvénymagyarázat a vallásgyakorlat (Halacha) hagyományos formáját ismertette, később már a bibliai ige szövegében nem gyökerező kérdések özöne került tárgyalás alá. Csak lassanként kristályosodott az előadott anyag kezdetleges rendszerbe. A Bibliának nem törvényi része (haggada, aggada), a moralizáló és történeti anyaga épülés céljára sokkal szabadabb elbánásban részesült; Az aggadai (moralizáló) írásfejtegetés későbbi időkben négy fői irányba ágazódott el. A négy irányt *pardész* (prász = paradicsomkert) szóban foglalták össze: ú. m. 1. *p*esat (egyszerű, szószerinti értelem); 2. *r*emez, allegorikus, rendszerint valamely helyesírásilag fölösleges, vagy különös módon hagyományozott betű célzatos utalásaképp; 3. *d*'rás, célzatok sokféle más irányban; 4. *sz*ód, titkos értelme a betűk számértékének. Ebben az aggadai anyagban sok régi népies hit, történeti adat, bölcseleti vélemény van felhalmozva, de még ma sem tudják szigorú pontossággal eredeti helyeire elosztá-

lyozni ezt az anyagot; így találunk néha a babiloni Hammurabi kódexből való jogi képzeteket, melyeket a Biblia más képzetei sem bírtak feledésbe dönteni. A Kr. u. 70-ben bekövetkezett államfelbomlás és szétszóródás után a hagyomány maradt meg egyetlen nemzeti kapcsolatnak. Hillelnek tanítványa, Rabbi Jochánán ben Zakkai állott akkor a testület élén és ez engedélyt nyert Titustól, hogy Jamniában nyithassa meg a szanhedrini joghatósággal bíró iskolát. A hagyomány anyagának összegyűjtésével legelőször R. Meir, a mártirhalált halt r. Akiba tanítványa foglalkozott és ő vetette meg alapját a R. Juda hanászi által kb. 200-ban Kr. u. végleg megszerkesztett *Misnának*, azonban sok anyagnak figyelmen kívül hagyásával, melyet aztán R. Nechemia állított össze *Toszefta* (toldalék) néven és mely a tételek indokolására is kiterjeszkedik. A *Misna* 6 rendre oszlik: 1. A mezőgazdasággal kapcsolatos adózási és jótékonysági törvények. 2. Ünnepek. 3. Női jog. 4. Kártérítések, polgári és büntetőjog (itt foglal helyet a hagyományozás szabályozása és a tanítási ethika, *Ábót* is). 5. Áldozatokról. 6. Tisztasági törvények. Minden rend több traktátusból és minden traktátus több fejezetből áll. De voltak a *Misna* mellett más gyűjtemények is, melyeket azonban a *Misna* kizárólagossa vált tekintélye kiszorított. Ilyen kiszorított, apokrifnek mondott gyűjtemények: a *Barajták* (*Misna chicona*, künrekedt Misna), melyeket a későbbi vitákban a *Gemárában* gyakran idéznek ellenbizonyítékkép; és melyeket utóbb *Tószefta* (toldalék) néven állítottak össze; a többi gyűjtemény nem jutott ilyen jelentőséghez. A *Misnát* magát ép úgy tették törvényfejtegetés alapjává, mint azelőtt a Tórát. E fejtegetést *Gemárának* nevezzük, tudósait pedig *amóráknak*. Öt ilyen amóra-emberöltő szolgáltatja az anyagot a palesztinai vagy jeruzsálemi T.-gyűjteményhez, melynek alapját R. Jóchanán vetette meg. Ennek halála után a hagyományozás hegemóniája Babiloniára (új-perzsa birodalomra) terelődik át. A jeruzsálemi T. rendszeresség tekintetében mögötte marad a kb. 500-ban Kr. előtt összeállított babiloniainak, minek következtében a Rabina és R. Ási által rendezett babiloniai T. került egyeduralomra, a palesztiniai azonban aggadai anyagának nagyobb gazdagsága, valamint aram dialektusának jellegzetességénél fogva szolgáltat a filológiai kutatásnak kimeríthetetlen kincsesbányát. A babiloniai *Gemárában* legfőbb tekintélyek Ráb, ki még Palesztinában R. Juda hanászi előadásait hallgatta s az ő tekintélyével jutott fölénybe vallásos kérdésekben továbbá Sámuel, ki jogi kérdésekben szerzett nagyobb tekintélyt már azért is, mert jól ismerte a perzsa jogrendszert is és udvari jogtanácsosa volt Naharděában az exilarchának. A babiloniai *Gemárában* is keleties rendszertelenség uralkodik, az anyag nem mindig tárgyi kapcsolatban, hanem néha a szerzők azonossága szerint, néha az eszmetársulás fonalán halad, nagyon sok kitérés zavarja az eszmemenetet s ez valamint a stílus szófukarsága, a szóbelileg még értett formuláknak eredetiségükben való közlése nagyon nehézzé teszik a T. megértését. Egyes spontán egyéni nyilatkozatok az irodalmi stílus csiszoltságát is nélkülözik. A T.-nak a másvallásuakkal szemben tanusított türelmetlenségét és igazságtalanságát rendszerint az értelmükből kivetkőztetett, összefüggésükből kiszakított idézetekre alapítják. Ilyen félreértés tárgya pl. ez a hely: «Pogány (perzsa) földje olyan mint a pusztaság, aki birtokba veszi, az jogot szerzett rá. Miért? Mert a pogány, amint a vételárat kézhez vette, a birtoklás jogát elvesztette, a zsidó pedig addig nem szerezte meg, míg az adásvevési szerződés nem jutott a kezébe. A föld azért olyan mint a pusztaság (*Bábá Báthra* 54. l. o.). Pedig itt a zsidó terhére szól a tanítás, mely a perzsa törvényben gyökerezik. Arról van ugyanis szó a szövegben, hogy az adófizetés alól azzal szoktak kibujni, hogy az eladó közvetlen aratás után adta el a földet, amikor még nem érkezett el az adófizetés ideje, a vevő pedig, hogy az adófizetést kitolja, csak az adófizetés határideje után vette birtokba. Ezen időn belül azonban az a veszély fenyegette, hogy egy harmadik személy (a király, a gazdátlan földnek ura), vagy aki az adót le akarja érte fizetni, ráteszi a kezét. (V. ö. *Guttmann* M., «Das Judenthum u. seine Umwelt» 311. l.) Sok előítélet is fűződött az idők folyamán a T.-hoz. Már 553-ban Justiniánus császár a 145. sz. Novellában megvetőleg emlékszik meg róla, azontúl sok esetben érte egyházi átok és halálos ítélet (máglyán való elégetésre); akadtak azonban keresztény körökben védői is, akik között Reuchlin a legnevezetesebb. Mai nap már Goldschmidt Lázár fordításában a teljes német T.-ot bírjuk. Egyes főbb részeit mások is lefordították és ezzel a T.-hamisítók aknamunkáját megnehezítették. Magán a zsidóság körén belül a karaiták foglaltak vele szemben ellenséges állást, mivel tanításait nem találták a bibliai igében gyökerezőnek és emiatt különszakadtak a rabbanita zsidóságtól. A T.-i logikai okoskodás valóban nagyon elütő a modern tudományokétól, azonkívül maga a törvényfejtegetés is kazuisztikus, oly esetekre kiterjedő, melyeket a való élet nem nyujt.

T.-kommentárok. A T. szövege úgy nyelvi, mint tárgyi tekintetben sok nehézséget tár a tanulmányozó elé és még több fejtörést okoz azoknak, kik az egyes autorok különböző tárggyal kapcsolatos jogi vagy egyéb természetű felfogásai mögött föltétlen egységet akarnak kimutatni, anélkül, hogy a filológiai jóhiszeműség ezt okvetlenül megkövetelné. Fokozza ezt a nehézséget az az általánosan tapasztalható tény, hogy a *Gemára* már nem ismeri a *Misna* eredeti értelmét, más feltevés alapján állva, fejtegetése a *Misna* intencióival szemben meglepő és idegenül hat azokra, kik e körülményt figyelembe nem veszik. Ez okból igen nagy irodalma keletkezett a T.-kommentároknak. Legismertebb a *Rásié* (Rabbi Selómó Jicchakié), ki 1040. szül. Troyesben (Franciaország). Ez előző kommentároknak ügyes felhasználásával, világos stílusával, rövidségével sok régi magyarázatot feledésbe borított, de maga is sok új kérdést tárt fel és hagyott megoldatlanul. Ezek szolgáltattak anyagot egy gyűjteményes kommentár: a *Tószáfot* (Pótlások) összeállítására. Ebben Rási vejei és unokái jutnak inkább szóhoz. Ez a két kommentár ma is állandó kísérője a hagyományos T. kiadásokban, a

szövegnek, újabb héber betűtípusban, az ú. n. *Rási-betűben*. A T. tanulmányozása ezentúl mindjobban a «pilpul» disputatórikus módszer útvesztőjébe vezet, ahol nem az eredeti értelem keresése volt a cél, hanem a felhozott érvek lebírása, virtuózitás az éleselméjű disztinkciókban. A pilpul módszerét főkép Pollak Jakob honosította meg Lengyelországban 1500 körül.

T.-i kódexek. Míg a nyugati országokban a zsidóság a maga elszigetelt helyzetében csak a szöveget nyomon kísérő kommentárok által igyekezett a T. szövegének értelmezéséhez eljutni, a mórok kultúrájával érintkezésbe jutott spanyol zsidóság a filozófiai rendszerépítés logikai művészetével is megismerkedve, a T. törvényfejtegető anyagát is ilyen rendszeresítő megmunkálás tárgyává tette. Majmuni Mózes (XII. sz. vége) volt e tekintetben úttörő. Ő a különböző traktátusokba szétszórt, de az anyag vagy a logikai elv tekintetében összetartozó anyagot tárgyi elrendezés kedvéért teljesen felforgatja, újjá csoportosítja, az egymással szembenálló nézetek között a kiválóbb tekintélyek véleményét fogadja el és mellőzi legjobb törvényalkotói belátása szerint a kisebb tekintélyek véleményét. Vita helyett kész törvénykönyvet nyujt a *Misna Tóra*, vagy mások által *Jad Hachazáka*, «Hatalmas kéz» névvel illetett művében, mely már nem a puszta törvénytételekre szorítkozik, hanem azok vallásfilozófiai alapfogalmakból való levezetésével is remekel. A T.-i diaklektikának Majmuni e rendszeres műve nem vetett gátat, csak újabb anyagot adott az ő állásfoglalása és a T.-i szerzők eredeti elgondolása közötti űr áthidalására. Mint törvénykönyvet a zsidó vallásgyakorlat még idegenkedett döntő tekintélyül elismerni. A reformáció vallásos mozgalmának kellett a zsidóság lelkivilágaira is átvetni hullámait, hogy végül egy rendszeresen összeállított, a kérdéseket nyugvópontra juttató és általános elismerésre számító kódex nélkülözhetetlenségének tudatára ébredjen. Caro József 1520 táján átdolgozta Jákob ben Asernek előzően megjelent *Arba Turim* (röviden *Tur*) c. kódexét és ez *Sulchan Aruch* c. alatt általános uralomra jutott legalább is a keleti zsidóságnál, de a nyugati zsidóság számára is kisebbszerű módosítások árán sikerült azt Isszerlesz Mózesnek alkalmazhatóvá tennie.

T.-tudomány. A XIX. és XX. sz. érdeme, hogy a T.-ot is a Bibliához hasonlóan filológiai módszerrel teszi tanulmányozás tárgyává. Ez a módszer függetleníti magát a hagyományos felfogásoktól és szakítva minden előzetes feltevéssel, magának a szövegnek meghallgatásától várja a feleletet arra, hogy szerzői mit akarnak mondani, miért, milyen eszméknek hatása alatt, milyen korviszonyok között, milyen tanokkal szemben vallották tanaikat, milyen idegen képzetvilág gyakorolt rájuk hatást. Természetesen kénytelen néhol a szövegben is nehézségeket vagy ellentmondásokat felfedezni és azokból elsősorban az eredeti szöveg kiadásától várja a kellő felvilágosítást (Müncheni kódex után Strack adott ilyen relative legjobb szöveget). Segédeszközül szolgál a T.-i nyelv grammatikai és szótári ismerete; a szókincset magából a T.-ból kell az ismert módszerekkel megfejteni és e tekintetben nélkülözhetetlen az aram, görög, latin, perzsa nyelveknek ismerete. Az *Aruch* c. T.-i szótár számos átdolgozása után a magyar Kohut Adolf adta ki *Aruch Completumát* és ugyancsak a magyar Krausz Sámuel (l o.) a T.-i latin-görög szavak szótárát azoknak etimológiai, átírási és áthangoztatási szabályaival. A T.-i fogalmak enciklopédiáját a magyar Guttmann Mihály adja ki *Clavis Talmudis* c. alatt füzetes vállalatban. A T. teljes szótárát Lewy adta ki. A T. azonkívül csaknem minden tudományhoz szolgáltat tudománytörténeti anyagot. Ezért az újabb kor főkép enciklopédiákban (*Jewish Encyclopaedia*, *Ocár Jiszráel*) és folyóiratok százaiban dolgozza fel a T. orvosi tudományát, természettudományát, földrajzi adalékait, mondáit, bölcseletét stb. A T. aggadai részének rendszeres irodalomtörténeti feldolgozását nyujtja a magyar Bacher Vilmos az ő forrásmunkává vált műveiben: *A tannák aggadája*, *A palesztinai amorák aggadája*, *A babiloni tannák aggadája*. Igen jelentékeny szolgálatot tesznek a további kutatásoknak a magyar Löw Immánuel művei, amelyek a T.-i állattanról és növénytanról nyujtanak rendszeres áttekintést. A T.-nak a Biblia írására, kanonizálására és szövegkezelésére vonatkozó adatait a magyar Blau Lajos dolgozta fel, míg számos más T.-i tanulmánya a T. babonáját, jogrendszerét, házasságjogát, liturgiáját állítja szellemtörténeti megvilágításba. Klein Sámuel érsekújvári főrabbi, most a jeruzsálemi héber egyetem tanára, bibliai és a T.-i korok geografiájának jeles kutatója és kutatásainak eredményeiről több kitűnő munkát írt. Az összehasonlító irodalomtörténethez szolgáltat becses adalékokat a magyar Heller Bernátnak a mese vándorlását és a T.-ban való változatát kimutató alapvető műve. F. M.

T.-kiadások. A T. teljes kéziratos kódexe Münchenben, részlegesen pedig Flórencben, Rómában, Karlsruheban, Oxfordban, Párisban, New-Yorkban és Hamburgban van meg, a jeruzsálemi T.-é pedig csupán Leydenben. A müncheni kódexet kiadta Raphael *Rabbinowitz* (München 1868—1886., 15 köt., a 16. kötetet H. Ehrentreu, Przemysl 1897). A babiloni T. első kiadása volt 1488-tól kezdődően Soncinoban és Pesaróban; ezt követte az époly híres bornbergi T. 1531. és 1548.; a Giustiniai-féle, Venezia 1546—51.; Sabbionetta 1563. és köv., Konstantinápoly 1583. és köv.; Basel 1578—81; Krakkó 1602—1605., 1616—20. és 1617—39., mely utóbbi teljes. Továbbiak: Amsterdam 1644—48.. Frankfurt a. Oder 1697—99., Amsterdam 1714—19., Frankfurta. M. 1720—22., mely utóbbi valamennyi nagyszámú későbbi folio-kiadás alapja. Ilyen 12 kötetes T.-kiadások: Prag 1728—39, Berlin és Frankfurt a. O. 1734—39., Amsterdam 1752—1765, Sulzbach 1755—63. és 1766—70., Wien 1791—97., 1806—11., 1830—33., 1840—49., 1860—73., Dyrhnfurth, 1800—04, 1816—21, Slavita (Oroszorsz.) 1801—06., 1808—13., 1817—22., Prag 1830—51., 1839—46., Wilna és Grodno 1835—1854., Csernowitz 1840—1849., Zsitomir

1858—64., Varsó 1854—64., 1863—67., Wilna 1859—66., Lemberg 1860—65., Berlin 1862—68., Stettin 1862. és köv. A leghíresebb T.-kiadás a Romur testvéreké Wilnában 1886. és köv. A jeruzsálemi T. első kiadása Velenczében jelent meg 1523. és köv. években, utána Krakkó 1609., Zsitomir 1860—67., Piotrkow 1898—1900. Legjobb a Luncz-féle, mely a század elejétől kezdve Jeruzsálemben jelent meg. A jeruzsálemi T. 20 traktátusát Ugolino latinra fordította Thesaurus Antiquitatum Sacrarum c. szériája XVII., XIX. és XXX. köteteiben 1755—65. Teljes francia fordítása Moïse Schwabtól Le T. de Jerusalem c. 11 köt. Paris 1871—89. A Babiloni T. részleges fordítása Aug. Wünsche drezdai prot. lelkésztől származik, s címe «Der Babilonische T. in seinen haggadischen Bestandteilen I.—III. 1886—89. Teljes és hű német fordítása és vokalizáló héberarameus szöveg-kiadása Lazarus Goldschmidtől a bombergi szöveg alapján Berlinben jelent meg 1898-tól kezdve 12 kötetben. Rodkinson részleges angol fordítása (1904) hibás. L. *Amorák*, *Tannák*, *Baboreusok*, *Gáóni korszak* és *Etika*.

A Talmud a Misna-szöveg alapján oszlik traktátusokra. Maga a Misna 523 fejezetből áll s a következő részekre oszlik:

I. *Zeráim* (Vetések) mely a köv. *szedárimból* áll: Beráchót, Péah, Demai, Kiláim, Sebiit, Terumót, Maászerót, Maászér, Séni, Challa, Orla, Bikkurim.

II. *Moéd* (Ünnepek): Sábbát, Erubin, Peszáchim, Sekálim, Jóma, Becá, Rós Hasánah, Taánit, Megilla, Móéd Kátán, Chagiga.

III. *Násim* (Nők): Jebámót (levirátusi házasság), Ketubót (házassági jog), Názir (fogadalmak), Gittin (válás), Szóta, Kiddusin.

IV. *Nezikin* v. *Jesuót:* Bába Kámma, Bába Mecia, Bába Báthra, Szanhedrin, Makkót, Sebbuóth, Edujót, Abóda Zára, Ábót.

V. *Kodásim:* Zebóchim, Menáchót, Chullin, Bechórót, Arákin, Temura, Keritót, Meillah, Támid, Middót, Kinnim.

VI. *Tohorót:* Kelim, Oholót, Negáim, Parah, Tohorót, Mikváót, Nidda, Maksirin, Zábim, Tebul Jóm, Jadáim, Ukzin.

A Misna és T. legfőbb kiadásai és kommentárjai: 1. Misna-kiadások: Első M.-kiadás Nápoly 1492., fo., Maimonides kommentárjaival; ezt követték Venezia 1546—50. fo.; u. o. 1549. qu., Bertinoro kommentárjaival; Riva di Trento 1559. fo.; Sabbionetta és Mantova, Maimonides és Bertinoro komm. 1559—63. qu.; Venezia 1606. fo. Attól kezdve máig számos kiadása van. A XIX. sz.-ban Maimonidesnek az arab eredetiből héberre fordított kommentárját átjavította J. Derembourg párisi egyet. tanár. A további kommentárok közül főbbek: Áser ben Jechiel (Toledo 1327), kiadták Amsterdamban 1714—16.; Samson de Sens és Jomtób Lippman Heller kommentárjai. Fordításai: Mishna sive Totius Hebraeorum Juris, Rituum, Antiquitetum ac Legum Oralium Systema cum clarissimorum Rabbinorum Maimonidis et Bertinoro Commentariis Integris; quibus accedunt variorum auctorum Notae ac Vertiones in eos ediderunt codices; Latinitate donavit ac Notis illustravit *Guilelmus Surenhusius*. Amsterlodami 1698—1703. Vol. 6. fo. Ez a kiváló kiadás nemcsak a teljes héber szöveget és a latin fordítást, hanem a kommentárokat is tartalmazza. Teljes német fordítás «Mishnayot» c., Berlin 1832—34. qu. 6. köt. Ezen kívül van egy vokalizált héber szövegű és teljes német fordítással ellátott M.-kiadás is, azonkívül: Joh. Jac. Rabe «M. oder der Text d. Talmuds übersetzt u. erläutert. 6. k. qu. Onolzbach 1760—63. Újabbak: D. Hoffmann és E. Baneth berlini rabbiszemináriumi professzoroktól szintén konfrontális szöveggel, Vittorio Castiglioni v. római olasz nagyrabbitól pedig olasz fordítás. S. R

Irodalom. A Misna és T.-kiadások l. a szövegben. Mindkettő tanulmányozásához a nagyszámú irodalomból a köv. a legfontosabbak: Z. Frankel, Hodegetica in Mishnam (Leipzig 1859); u. a., Introductio in Talmud Hyerosolitanum (Breslau 1870); J. Brüll, Mebo ha-Misna (Frankfurt a. M. 1876—85. I.—II.); Joach. Oppenheim héber bevezetése (Pressburg 1882); Abr. Geiger, Lehrbuch z. Sprache d. Mischna (Breslau 1845); L. A. Rosenthal, Über den Zusammenhang d. Mischna. Ein Beitrag z. Entstehungsgeschichte d. Mischna (1891—92); u. a., Der Mischna, Aufbau u. Quellenforschung (1903). Az egész T.-ra vonatkozóan: Z. Frankel, Beiträge z. Einleitung in den Talmud (Monatsschr. 1861); W. Brüll, Die Entstehungsgeschichte d. Babylonischen Talmuds als Schriftwerks (Jahrbuch 1876); E. Bischoff, T.-Katechismus (Leipzig 1904); u. a., Kritische Geschichte d. T.-Übersetzungen (Frankfurt 1899); Bacher Vilmos, Exegetische Terminologie d. jüdischen Traditionsliteratur I.—II. (Leipzig 1899—1905); u. a., Agada d. palestinäsischen Amoräer; u. a., Agada d. Babilonischen Amoräer; u. a., Agada d. Tannaiten; H. L. Strack, Einleitung in den T. (2. kiad. Leipzig 1894; Mielziner, Introduction in the T. (Cincinnati, több kiad.). A két utóbbi teljes bibliographiával.

Talmud az Új-Testamentumban. Az Új-Testamentum hőse, Jézus, valamint hagyományozói és leírói zsidók voltak és így érthető, hogy egész képzetvilága a rabbinikus zsidóság gondolatvilágából való volt, mely később a Talmudban, illetve Midrásokban rakódott le. A jelenkor egyik leghíresebb keresztény teológusa Harnack így nyilatkozik e tekintetben: Jézus semmi új gondolatot nem hozott. Mi is lehetne új, miután az emberiség Kr. e. oly rég óta élt és annyi szellemben és ismeretben volt része? A monoteizmus már rég meg volt alapítva. Lehetett-e ama zsoltárköltőnek erős és mély vallásos egyéniségét túlhaladni, aki vallotta: «Kicsodám van az égben és kívüled nem kívánok senkit sem a földön?»... stb. (V. ö. *Das Wesen des Christenthums* 1900. 30. l.). Néhány példa hadd világítsa meg ezt: 1. «Boldogok, kik az igazságért üldöztetnek» (*Máté* 5. 10.) A Talmudban (*Bábá Káma* 93a): «Mindenkor tartozzék az ember az üldözöttekhez és nem az üldözőkhöz, mert lám a madarak köztegy sincs, mely több üldözést szenvedne, mint a gerle és mégis egyedül ezt tette az Írás alkalmassá az áldozatra. (*Lev. Rabba* 27): «Isten az üldözöttnek jár utána» (*Kohelet* 3. 15.) vagyis, ha az igazságos ember üldöz igazságost, Isten akkor is az üldözöttnek fogja pártját, sőt ha igazságos gonoszt vesz üldözőbe, akkor is Isten az üldözöttet kéri számon». *Máté* 5. 21., 22.: «Mondatott nektek: Ne ölj, aki azonban öl, a bíróságnak adassék át, én azonban azt mondom, hogy valaki csak bosszantja is testvérét, bíróságnak adassék át, aki pedig azt mondja testvérének: ostoba, a Szinhedrionnak adassék át, aki pedig bolondnak mondja, a tüzes pokolnak lesz kiszolgáltatva».

Talm. *Kiddusin* 28a: «Aki felebarátjának azt mondja: rabszolga, átok alá vettessék; aki fatytyúnak mondja, botbüntetést kapjon, aki pedig gonosznak csúfolja, annak a sértett életét aláásható (élelmiszermegvonással, *Rási*). *Bábá Mecia* 58b: «Egymást ne bántalmazzátok» *Móz.* III. 25. 17. sz. ez szóbeli bántalmazásra értendő. Ha valaki bűnbánó, nem szabad neki azt mondani: Emlékezz csak ezelőtti életmódodra. Ha zsidó vallásra térnek fiai, nem szabad neki azt mondani: emlékezz csak őseid életére ... Ha szenvedés vagy betegség éri az embert, vagy ha gyermekeit kellett eltemetnie, ne mondjuk neki, amit Jóbnak mondottak barátai: «Hát nem nyujt bizalmat a vallásosságod? ... Gondold meg csak, vesztébe ment-e már ártatlan?.» Súlyosabb még a szóbeli bántalmazás, mint a vagyoni (károsítás), mert csak az előbbinél találjuk a kitételt: félj a te Istenedtől *(Móz.* III. 25. 17.). Az egyik jóvátehető, a másik nem. *Abót* 3. 11: «Aki felebarátját többek előtt megsérti ... még ha Tóratudás és jócselekedetek birtokában van is, nem részese a túlvilági életnek ... Aki mást megszégyenít, olyan mintha vért ontana, mert orcáinak pírját veszi el».

2. *Máté* 5. 23—24.): «Azért, ha ajándékodat az oltárhoz akarod vinni és ott megemlékezel arról, hogy atyádfiának valami panasza van ellened, hagyd ott az oltár előtt ajándékodat és menj el, békélj meg először atyádfiával.» *Talmud, Jóma* 8, 9: «Embernek Isten elleni bűnét az Engesztelés napja kiengeszteli, embernek ember elleni vétkét csak akkor, ha (a bántalmazó) előbb megköveti (a bántalmazottat)».

3. *Máté* 5. 27.: «Hallottátok, hogy megmondatott a régieknek: Ne paráználkodjál! Én pedig mondom nektek, hogy valaki nőre tekint gonosz kívánságból, immár paráználkodott azzal szívében; *Midrás, Vajikra Rabba* 23: «az is, aki szemével paráználkodik, paráznának mondatik ... mert írva van: «ne járjatok szívetek és szemetek után, melyek paráznaságra csábítanak benneteket»; *Beráchót* 61a: «Aki egy asszony mögött egy folyón megy át, annak nincs része a túlvilági életben. Aki egy asszonynak pénzt olvas a kezébe, hogy ezalatt szemet vessen rá, az, ha annyi Tóraismeretnek és jócselekedetnek tulajdonosa is, mint Mózes tanítónk, nem fog büntetlenül kikerülni a gyehennai ítéletből, mert írva van *(Példab.* 11 21.): «Kezet kézbe, nem marad büntetlenül a gonosz»; *Talmud, Nidda* 13b: «Aki szemérmetlen gondolatok hatalmába adja magát, azt nem engedik be Isten mennyei honába.» *Midrás, Tanchuma*: «Ha egy asszony koitusz közben más férfire irányítja gondolatát, nincs ennél nagyobb házasságtörés.» *Pesz.* 112: Rabbi Akiba végrendeletében meghagyta fiának, hogy elvált asszonyt ne vegyen feleségül, mert az olyan házasságból való gyermek, melyben a házasfelek lelkileg még máson csüggnek, erkölcsi értelemben már törvénytelennek tekintendő.

4. *Máté* 5. 30.: «Ha jobbkezed megbotránkoztat téged, vágd el azt és vesd el magadtól, mert jobb neked, hogy egy vesszen el tagjaid közül, hogysem az egész tested a gyehennára vettessék»; *Talmud, Nidda* 13b: «Mit jelent e bibliai ige: Kezeitek vérrel vannak telve? *(Jer.* 1. 15.). Azt, ha valaki kezével paráználkodik ... annak keze vágassék le ... Jobb, ha hasa felvágatik, semhogy a romlás vermébe essék».

5. *Máté* 5. 31.: «Megmondatott nektek: Ha valaki elbocsátandja nejét, adjon neki válólevelet. Én pedig mondom nektek, aki nejét elbocsátja, paráznaság okán kívül, paráznává teszi azt és aki elvált nőt vesz el, paráználkodik»; *Talmud, Gittin* 90b: «Gyűlöli Isten az elbocsátást». *Maleáchi* 2. f. 16. v.: «Ha valaki első feleségét elbocsájtja, az oltár is könnyet ejt miatta, amint írva van: *(u. o.)* elborítjátok Isten oltárát könnyekkel, sírással és jajveszékléssel, úgy hogy nem is fordul többé áldozataitok felé ...»

6. *Máté* 5. 39.: «Én pedig mondom nektek: a gonosznak ne álljatok ellene, hanem aki téged jobbfelől arcultüt, fordítsd neki a másikat is»; *Talmud, Sábbát* 88b: «akik megaláztatnak, de nem aláznak meg, kik meghallgatják gyalázásukat, de nem gyaláznak, kik szeretetből cselekszenek és a szenvedést örömmel veszik ... olyanok, mint a napfelkelte teljes erejében *(Bir.* 5. 31.); *Beráchót* 17a: «Mindennapi ima: Szidalmazóimmal szemben némuljon el lelkem és lelkem porhoz hasonló legyen (tapodják bár, tűrje)»; *Béth Hamidrás* 5, 61: «Ha bal arcodba üt, nyujtsd oda a jobbikat is.» Számos más példa van arra, hogy a Talmud is oly erkölcsi mélyítéssel értelmezi a tórai igét, mint az Új-Testamentum, azzal a különbséggel, hogy a Talmud magában az alapigében, egy-egy szavának kiemelésében, nyomatékában találja a célzat alapját és nem a maguk tekintélyével fedi a Talmud bölcseinek következtetéseit (Én pedig mondom nektek.) Már magában a Bibliában is találunk hasonló erkölcsi elmélyítést, amikor pl. a Tóra vagy Jeremiás próféta hangoztatja: «Metéljétek meg szívetek kérgét és nyakatokat ne keményítsétek meg» *(Móz.* V. 10. 16.), ez a. m. «ne csupán a szokásos szertartást végezzétek magatokon, hanem szívetekre is terjedjen ki a megtisztítás».

6. *Máté* 5. 43.: «Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat, de gyűlöld felebarátodat.» A mondat első fele tudvalevőleg *Móz.* III. 19. 18.-ból való, a de-vel kezdődő rész azonban puszta önkényes következtetés, melyre a szöveg semmiféle alapot nem ad. A tórai vers teljes szövege: «Ne állj boszút és ne tarts haragot néped fiaira, hanem szeresd felebarátodat mint tenmagadat. Én vagyok az Isten.» A *jeruzsálemi Targum* aram fordítás hozzá teszi: «Ami neked kellemetlen, ne tedd neki», ami nem egyéb, mint a «mint tenmagadat» magyarázata. A fordító ugyanis lelkiismereti kérdést csinált abból, hogy oly feladatot ne rójjon az olvasóra, amely emberileg lehetetlen: Annyira szeretni embertársunkat, mint önmagunkat, emberfölötti teljesítmény volna, de megkímélni őt attól, mi nekünk is fáj, jogos követelmény. Ezt a körülírást találjuk az apokrif *Tóbit* könyvében (4, 15) is és később Hillel ajkairól is ez hangzik el. De megtaláljuk keresztény iratban is: a *Tizenkét apostol tanításában.* Ellenben Jézus ajkairól *(Máté* 7. 12.) így hangzik: «Mindazt, amiről akarjátok, hogy az emberek megtegyék nek-

tek, tegyétek meg nekik.» Ebben már nem reális követelményt kell látnunk, hanem menynyei célpontot, mellyel szemben az ember eleve is tehetetlennek érzi magát. Akiba e bibliai igét magas összefoglaló tételnek mondja, vele szemben Ben Azrai még magasabb rendűt lát ebben: «Ez az ember leszármazásának családfája... attól fogva, hogy Isten megteremtette, Isten hasonlóságára teremtette» *(Móz.* I. 5. 1.). Az a tény ugyanis, hogy egy emberpártól származik minden nép és hogy ezen egy emberpár fölött ott lebeg az Alkotó, kihez való hasonlatosságunk természetünk alapvonása, általánosabb és magasabb elv annál a puszta parancsnál, melynek alapja nincs megadva, hogy t. i. szeressük embertársunkat mint magunkat. A Midrásban *(Beresit R.* 24) folytatása e tanításnak: «Ne mondd: mivel én meg lettem sértve, legyen felebarátom is, hanem gondolj Isten képmására. Vagyis mint embertárs, talán hajlandó volnál sorsodat ráhárítani, de ha arra gondolsz, hogy Istent sérted benne, akkor megváltoztatod gondolkodásodat irányában.» Jézusnak ajkain e hozzátételt: «de gyűlöld ellenségedet» úgy érthetjük, hogy a «gyűlöl» a héber eredetiben (száné) voltaképen csak szakítást, közönyösséget, nemszeretést jelent (pl. ha valakinek két felesége van, egyik kedvelt, a másik «gyűlölt» stb.), a következtetést pedig arra alapította, hogy a «felebarát»-ot nem embertárs értelmében, hanem közelálló, honfitárs értelmében vette. F. M.

Talmud-hamisítások. Félreértés, rágalom, lenézés, kiátkozás, máglya üldözi a Talmudot jóformán a keletkezése óta (l. *Talmud*). A tudatlanság és a gyűlölet válságból válságba sodorta és sorsának drámai feszültsége még a legújabb korban sem enyhülhetett meg. A gyűlölők korábban vették észre, mint talán maga a zsidóság, hogy a zsidó nép ebből építette ki minden üldözést elbíró fejlődését és sokkal tovább fogják azonosítani a Talmudot a zsidósággal, mint ahogy a zsidóság a Talmuddal fogja azonosítani magát. A mai zsidóság nagy része alig tudja már, hogy az erkölcse a Talmud erkölcseiben gyökerezik, hogy a haladás első ösztönei, a munka nyugtalanságai, a lelki tisztulások lázas hevületei a Talmudból szikráztak a zsidó néplélekbe, a gyűlölők mégis most is még a Talmudon igyekeznek sebet ütni, ha magát a zsidóságot akarják megsebezni. De ami a sötét századokban csak a tudomány sötétsége volt, az a felvilágosodottság korszakában a sötétség tudományává erősödött. Szisztematizálták a Talmudgyűlöletet és új fegyverekkel új hadjáratot indítottak a Talmud ellen. A talmudi szöveg meg nem értésétől eljutottak a félreértéséig, a félreértéstől a félremagyarázásig, ettől a ferdítésig és végül a hamisításig. Nincs a világirodalomnak olyan dokumentuma, amelyet annyiszor és annyiféleképpen hamisítottak volna, mint ahányszor és ahányféleképpen a Talmudot hamisították. De valamennyi hamisító egyazon cél felé törekedett és mindegyik mindig olyan szellemet és olyan jogfelfogást hamisított bele a Talmudba, ami azt a látszatot keltette, mintha a Talmud az erkölcstelenséget és a jogtalanságot kodifikálta volna. A leleplezéstől nem féltek, mert kevesen voltak azelőtt nemzsidó körökben, akik a gigantikus munka útvesztőin eligazodhattak volna, a zsidó tudománytól pedig nem féltették a hamisításaikat, mert abban bíztak, hogy a kereszténység tanuzása több hitelre talál, mint a zsidóé. A legtöbb hamisító az esküre, a családi életre és a magánjogra vetette magát. Kitaláltak talmudi szentenciákat, amik az eskü szentségét csúffá teszik. Szinte megmérhetetlen az az ethikai magasság, amelyre az eskü megtámadhatatlan szentségét emelte a talmudi szigorúság, a hamisítók mégis esküellenes tendenciákat hamisítottak beléje. És ha már a Talmudot hamisították meg, megrágalmazták a liturgiát is és azt hazudták, hogy a jomkippuri Kol nidre az esküszegésre szabadítja fel a zsidó lelkiismeretet. Ezt a hazugságot terjeszti az *Antisémita Katekizmus* is. Itt abban rejlik a hamisítás, hogy az ima leglényegesebb szavait elhallgatják. Delitsch keresztény teológiai tanár, a Talmud és a zsidó irodalom alapos ismerője, megállapítja: «Ami ama eskük és fogadalmak meghiusítását illeti, melyet a zsidók *Kol Nidre* estén elmondott imájukban kérnek, úgy az csak *ûdèoszarnó al nafsoszónó* hozzáfűzéssel értendő, itt tehát olyan fogadalmakat értenek, amelyeket önmaguknak tettek az emberek és mikor már megtették, arra a belátásra jutnak, hogy azok bűnös, vagy kivihetetlen föltevések voltak; *de nem vonatkozik a mentesítésért való könyörgés olyan fogadalmakra, amelyeket másokért és mások javára tettünk, sem olyan esküre, amelyet a bíróság előtt teszünk.*» Ugyanilyen durva hazugságokkal hamisították meg a családi életre vonatkozó talmudi jogszabályokat is, azt állítván, hogy azok az általános erkölcsökbe ütköző elnézéssel ítélik meg a házasságtörést és a nem-zsidó nővel való házasságtörést egyenesen megengedik. Ezzel szemben igaz, hogy a világnak egyetlenegy törvénykodexe sem üldözi olyan szigorú büntetéssel a házasságtörést, mint a Talmud, amely a zsidó nép egész életét a családi élet tisztaságára építette fel *(Erubin* 19a, *Kiddusim* 21b, *Szanhedrin* 82a). De nem csupán zsidó és zsidó között tiltja a házasságtörést, hanem zsidó és nemzsidó között is, mert a házasságot szentségnek deklarálja minden ember számára valláskülönbség nélkül. *(Szanhedrin* 57b, 58a). Sokszor idézik az antiszemiták rabbi Eliás szavait, aki úgy döntött a Talmudban, hogy nemzsidó nőt megbecsteleníteni még engesztelés napján sem bűn. Már Delitsch is megállapította, hogy ilyen vagy ehhez hasonló kijelentés nincsen a Talmudban és rabbi Eliás tannaita, vagy amóra a Talmudban nem is szerepel. Sok olyan részlete van a Talmudnak, amelyet a nemzsidó fordítók félreértettek, mert nem ismerték a viszonyokat, amelyekre a talmudi döntések vonatkoztak, vagy a nyelv hiányos ismerete miatt a hivatkozott talmudi helyet hibásan interpretálták (l. *Talmud*). Vádat kovácsoltak pl. a Talmudnak abból a rendelkezéséből is, hogy a pogány által elveszített tárgyat nem kell visszaadni a tulajdonosának, de vissza kell azt adni, ha zsidó vesztette el. *(Bába Mecia* 24, 13). A Talmud, amely szigorúan a Biblia alapján áll és attól soha el nem távolodott, de inkább még meg is szigorította erkölcsi követel-

ményeit, nem kodifikálhatott olyan jogot, amely a Biblia szellemével ellenkezik. A Biblia egyenlő jogot követel az idegen számára is és ez a súlymértékre is vonatkozik és mindenre, aminek kétféle alkalmazása az idegen számára károsodást jelenthet. Az itt idézett talmudi helyet alaptalanul gyanusították meg és erőszakosan magyarázták abba a pogányellenes tendenciát. Mert akik helyesen olvassák a Talmudot és ismerik a kommentárokat is, tudják, hogy az idézett helynek csupán az a része tartalmaz kodifikációt, amely a zsidókról szól, a másik része nem döntés, hanem jelentés csupán, azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy a zsidók ne kényszerítsenek rá a nemzsidókra olyan kötelességet, amelyet az ő jogrendszerük nem ismer. Már most tudni kell, hogy az akkori pogány népek között érvényes törvények értelmében a talált tárgyak a megtalálót illették. A Talmud leszögezi tehát a tényt, nehogy a saját jogrendszerük ellenére nemzsidókat a talált tárgyak visszaadására kényszeríthessenek. Jogfosztásról tehát szó sem lehet, hanem inkább még jogkiterjesztésről, mert a pogányt még akkor sem lehetett a talált tárgy visszaszolgáltatására kényszeríteni, ha ezt zsidó vesztette el. A zsidókra nézve azonban nem fogadta el a Talmud ezt a jogfelfogást, mert az ő ethikája szerint más ember vigyázatlanságából nem szabad hasznot húzni és azért a zsidók számára kodifikálta, hogy az elveszített tárgyat vissza kell adni a tulajdonosának. A Talmudot azonban nemcsak helytelen interpretálásokkal, hanem tudatos hamisításokkal is igyekeztek megbélyegezni, hogy ezzel megbélyegezzék a zsidó erkölcsöket is. Már a középkorban is akadtak lelkiismeretlen emberek, sok esetben kikeresztelkedett zsidók, akik a Talmudot meghamisították. Akadtak még a felvilágosodás korában is Talmudhamisítók, sőt manapság is akadnak még olyanok, akik a Talmudot az antiszemitizmus szolgálatában meghamisítják. A legismertebbek közül való Aron Briman, aki Justus néven a *Zsidók Tükrét* írta; Ausztriában hamisításért börtönre és kiutasításra ítélték. Volt zsidó, protestáns, katholikus. A másik ismert talmudhamisító *Rohling* tanár, aki nemcsak a zsidókat, de a protestánsokat is támadja. Ismert még Ecker, továbbá Rodkinson, May Simon és Meyer Pál kitért zsidók, akik azonban csak másodrendű szerepet játszanak. A összes T.-at tartalmazza a Wienben 1890. megjelent *Acten und Gutachten im Prozess Rohling gegen Bloch* c. mű.

Talmud-Tóra. Szószerint talmudikus tanulmányt jelent, de Talmud-iskolát is. A hagyomány alapján, amely azt tartja, hogy: *T. keneged kulom*, a Tóra tanulmányozása mindenek fölött áll, a legtöbb hitközség a zsidó tudományok és a zsidó erkölcsök ápolására T. iskolát létesít.

Tal umótor *(h.)*. Harmat és eső. L. *Tal*.

Tamás. 1. *István*, író és ujságíró, szül. Pécsett 1904. Szabadkán a Bácsmegyei Napló szerkesztőségében dolgozott, majd Párisba került, mint a lap tudósítója. Jelenleg Budapesten ujságíró. *Fekete majális* c. verskötete jelent meg (1924) és *Öt világrész a Szajna partján* (1926).

2. *T. Sári*, költőnő, szül. 1904. Verseit a Nyugatnak írja. *Bópalástos napok* c. verskötete komoly figyelmet keltett.

Tamuz, a zsinagógai év negyedik hónapja. Mindig huszonkilenc napból áll. Újholdja csak vasárnapra, keddre, csütörtökre és péntekre eshetik. A zodiákusban sárkány (?) a jele. *Sivó ószor betamuz=Tamuz 17.* (L. *Három hét*). F. D.

Tanchuma Midras, a Pentateuch-haggadót három különböző gyüjteménye. A midras R. Tanchuma palesztinai amóra nevét viseli, de nem ő a szerzője. Azért nevezték el róla, mert a tanítások vagy az ő, vagy a stílusában író tanítványai nevében kezdődnek ily formulákkal: «Így kezdte» v. így «prédikálta» R. Tanchuma. Valószínű, hogy az ő homiliáit a Midrás szerkesztői felhasználták a T.-nál is, melynek részei különböző időkből valók. A T. 1.-t Buber gyüjtötte össze különböző kéziratokból s adta ki (Wilna 1885). Ez a Pentateuch egyes, hetifejezeteihez írott homiliákból és haggadikus magyarázatokból áll. Ez a legrégibb rész s régibb, mint a Berésit Rabba, mely a T.-t idézi. A T.-nak ez az első része az V. sz.-ból való, tehát még a Babiloni Talmud lezárása előtt időből. A Talmud maga hivatkozik is rá *(Kiddussin* 33b) egy vita alkalmából. A homiliák ezen szavakkal kezdődnek: «mint az Írás mondja», vagy «mint írva van». Erre következik egy vers többnyire a hagiografákból, ennek kifejtése és a Pentateuchra vonatkoztatott homilia, mely rövid halachikus értekezésből áll. Ezek egy kérdést tárgyalnak, melynek bevezetése: «Jellamdénu Rabbénu» (a. m. «rabbink taníts meg bennünket») az erre adott válasz ily kezdettel: «Így tanított bennünket rabbink». A feleletek rendszerint vagy a Misnán, vagy a Baraitán alapulnak. A homiliák a zsidóság jövőjét, illetőleg optimista reményeket tartanak ébren, másrészt néhol túlságosan tömörek és megrövidítettek. A T. lényegében haggadikus Midras, de számos halachikus mondást, döntést és szabályt is tartalmaz. A haggadikus nagyon különböző: a *Pentateuch* verseinek egyszerű megmagyarázása mellett a gnosztikusok és szkeptikusok szigorú cáfolatát, továbbá vitatott szómagyarázatokat, a «notarikon» és «gematria» szerinti magyarázatokat, elbeszéléseket és parabolákat, aforizmákat, erkölcsi mondásokat és példabeszédeket is tartalmaz. Utóbbiak is erős erkölcsi tartalmukkal tünnek ki. Ilyenek pl.: «Nem szabad adni alkalmat tiszteséges embernek sem a lopásra, de még kevésbbé a tolvajnak» *(T., Vájislách* 12. 85b); «A hivatal az után megy, aki menekül tőle» *(u. o. Vájikra* 4. 2b); «Ha nem engedsz a gonoszságnak, az nem fog követni téged, sem nem fog beléd költözni» *(u. o. Szazria* 11. 20b). Az összes többi Midrasok idéznek a T.-ból, úgyszintén a gáónok és a régi rabbinikus tekintélyek is. A középkorban Európában az első tudós, aki felhasználja és említi azt, Rasi (XI. sz.) volt. — A T. 2. része, másképpen *Jellamdénu*, melynek nagyobbrésze elveszett, de számos hivatkozás történik rá. A fennmaradt rész főképpen a *Pentateuch* II. részére vonatkozik. — A T. 3. része haggadikus Midras s valójában az átrevideált kiadása az előbbi kettőnek, későbbi szerzők hozzáfűzéseivel. Ge-

nesis-homiliái eredetiek s emellett a Babiloni Talmudot is igénybe veszi magyarázatainál. Az Exodus-magyarázat a T. 2-ből való, két fejezet kivételével. Ezt a Midrast is a tekintélyek közül először Rási használja fel és idézi. Ezt a T.-t sokáig összetévesztették az elveszett «Jellamdénu»-val s először azon a címen adták ki Konstantinápolyban 1522.; u. a. újra kinyomták Velencében 1545., míg a 3. kritikai kiadás (Mantova 1563) különböző hozzátoldásokat tartalmaz s alapjává lett az összes későbbi kiadásoknak. Ennek szerkesztői a padovai R. Méir ben Abraham és Ezra de Fano voltak. Az utóbbi igen értékes indexet is mellékelt hozzá s ez szintén fel van véve a későbbi, főleg oroszországi kiadásokban. S. R.

Irodalom. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge; S. Buber, Einleitung zum Midrasch-Tanchuma; u. a., T. (szövegkiadás, Wilna 1885); Bacher Vilmos, Agada der palestinesischen Amoräer III.; Weiss, Dor-Dor we-Dorsaw III.; A. Epstein, Kadmut ha-Tanchuma (Beth-Talmud V.); L. Grünhut, Széfer ha-Likkutim IV—VI. (Jerusalem 1900); Jew. Encycl.

Tanna debé Elijáhu, két részből álló Midras, melyet véglegesen a IV. sz. vége felé szerkesztettek. Az első rész a *Széder Elijáhu Rabba*, a második *Széder Elijáhu Zuta*. Ezen Midrásokról már a Talmud is említést tesz *(Ketubót* 106a) s a legenda szerint Elijáhu próféta tanította volna rá R. Anant, a III. sz.-ban élt babiloni amorát. A T.-ra vonatkozó Baraitákat a Babiloni Talmud u. a. címen felveszi s mindkét részről említést tesz. A T. tárgya a világrendszer fejlődése. Az emberi történelem különböző korszakait «sittósz»-nak (sorozat) nevezi. Az első korszak a Paradicsomból való kiűzésig terjed s ezenkívül még öt korszakot említ, de valamennyi még az ember teremtése előtt lett megállapítva az isteni gondviselés szerint, amely a következőkön alapult: 1. Tóra (isteni törvény), 2. a Géhinom (Pokol), 3. Gan-Éden (Paradicsom) v. büntetés és jutalmazás a jövő életben, 4. a trón v. a világ isteni kormányzása, 5. a «Sém ha-Mosiach», a Messiás neve v. a világegyetem restaurálása és 6. a «Bész ha-Mikdos», a Templom v. az Istentől való függőség. Még mielőtt ezen isteni gondolatból eredő alapok letétettek volna, Izráel jövője már meghatároztatott, különben nem részesülhetett volna a Tórában. A második korszak a vízözönig terjed, mert az első tíz generáció nem tudott igazságosan élni, morálisan lezüllött s ezért a vízözön szükségszerű volt. A harmadik korszak a vízözöntől Manasséig, Juda királyáig tart. Ez a Törvény, a papság és királyság, valamint a nép történetét tárgyalja az egyiptomi kivonulástól Manasse rossz kormányzatáig. A negyedik a Tórával, a Misnával, vagyis szóbeli hagyománnyal, valamint a második Templom építéséig terjedő korral és a jövővel s az emberi élet szentségével foglalkozik. A hatodik korszak felöleli a messiási kort, a jövő világát és ezzel kapcsolatban az örök békéről is értekezik. Hangsúlyozza az erény, a vallásos élet és a Törvény tanulmányozásának fontosságát, bűnbánatra és jótékonykodásra, zsidókkal és nemzsidókkal szemben való nagyobb türelmességre, a tudósok tiszteletére, szerénységre és alázatosságra s a nemzsidó szokások kerülésére buzdít; fáradságos munka és a lélek szabadsága az emberi élet célja ezen Midrások magasztos tanítása szerint. Valamennyi tanítás allegórikus magyarázatokkal van fűszerezve. Sokat foglalkozik a T. a «derech erec»-cel, mely alatt az illemtudó, tisztes magaviseletet érti s amely egyik alapja a világrendszer és a társadalom fennállásának. A «derech-erec» ellenkezőjével, a «görbe úton való járással», az immorális és erényes emberhez nem méltó cselekedetekkel is foglalkozik a T., kiterjeszkedve a bűnökre is. Sok helyen gyönyörű imádságok teszik színessé a zsidó szellem eme nagyszerű megnyilvánulását. A T. az egyetlen haggadikus mű, amely rabbinikus-karaita vitát tartalmaz, de azt is finom konciliáns hangon, minden élesség nélkül, jóllehet a szóbeli hagyomány elvetését a karaiták részéről kifogásolja. Míg a T. megszövegezésének idejét a tudósok egyhangúlag a X. sz.-ra teszik, addig keletkezésének helyét nem tudták eldönteni. Míg Zunz, Rappoport, Bacher, Hochmuth, és Oppenheim Babilóniát, vagy Palesztinát tartják keletkezési helyének, addig Güdemann Itáliába teszi azt. Szerinte az összeállító sokat utazott és Babilóniában is megfordult, amely akkor még mindig a zsidó tudomány központja volt. Erre vall az említett karaita vita, másrészt az a tény, hogy Babilónia bővebb ismerete nem tükröződik vissza, azt a következtetést engedi meg, arra vall, hogy az összeállítónak nem lehetett a hazája. J. Derembourg egyenesen Rómába valónak tartja az összeállítót. Graetz is elfogadja ezt, de még tovább megy s a Midras nyelvének «Babilon»-ját Rómával azonosítja, Gog és Magog harcát pedig a magyarok itáliai betörésével, amely éppen 889—955 közt volt. Valamennyi nézetnek leghevesebb ellenzője Friedmann, aki természetesnek tartja a T. babiloni szerkesztését. A mű különböző korszakból való eredetét a benne foglalt három dátum is tanusítja. Ezek valamennyie megfelel a X. sz.-nak. A T. szövegének régi eredetét igazolja, hogy a Babiloni Talmudnak több, mint 20 helyén tétetik róla említés s hogy magának a T.-nak szövege négy Amoreus rabbira hivatkozik, felvéve azoknak véleményeit. A T. első kiadása Velencében jelent meg 1598. s ennek alapjául egy 1186-i kézirat-másolat szolgált. Második kiadása Sámuel ben Mose Haidától való s 1677. jelent meg Prágában, kommentárokkal és szövegváltoztatásokkal. Későbbi kitűnő és magyarázatokkal ellátott kiadások: Jacob ben Naftali Herztől (Zolkiew 1798), Abraham ben Judah Löbtől (Sidlkov 1835); Isaac Elia ben Samuel Landuatól (Wilna 1840). Legjobb az 1880-i varsói kiadás, mely mindkét fennmaradt szöveget tartalmazza. A legutóbbi kiadás az 1900—903-i bécsi «Széder Élijahu Rabbah» és «Széder Elijahu Zutta» címmel, egy 1073-i vatikáni kézirat alapján, kritikailag revideálva és a «Meir Ajin» c. kommentárral, valamint M. Friedmann kimerítő bevezetésével ellátva. S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos (Monatsschrift XXIII.); u. a. (Revue des Études Juives XX.); Grätz, Geschichte der Juden 3. kiad. V.; Güdemann Geschichte des Erziehungswesens und der Kultur der Abendländischen Juden II.; Hochmuth Ábrahám (Neuzeit 1868. No. 23 és köv.); Oppenheim (Beth Talmud I.); Rappoport, Toledót de Rabbi Natan (Bikkuré Haittim X.); Theodor (Monatsschrift XLIV.); Zunz, Gottesdienstliche Vorträge II. (Frankfurt a. M. 1892); J. Derembourg (Revue des Études Juives II—III.); Schulim Ochser, T. (Jevish Encycl. 1904).

Tannák, vagy *tannaiták (Tannaim).* Irásmagyarázók, a Talmud bölcsei. A T. elnevezés a «teni» v. «tena» (tanítani) arameus szóból származik. Általában tehát a szóbeli törvény magyarázóit hívták így, különösen pedig azokat, akiknek tanításait a *Misna-* és a *baraita*-szövegek tartalmazzák. Akiknek nevei itt előfordulnak, azokat hívja a *Gemára tannaim*-nak, míg a későbbi tekintélyeket, tehát azokat, akik a *Misna* és a *baraiták* megszövegezése után éltek *amorák*-nak *(Amoraim)* nevezi. Azonban nem minden törvénymagyarázót, aki a Misnában előfordul, neveznek tannaitának, hanem csupán azokat, akik a Hillel és Sammáj iskolájából kikerült nemzedékhez tartoztak és I. Juda ha-Nászi korában éltek. Azokat meg, akik ezek előtt éltek, a *Gemára* «Zekénim ha-Risónim» (a régebbi öregek) névvel nevezi. Viszont az amorák korában a tanna nevet a *Misnában* és a tannaita tradicióban járatos tudósoknak adták. A tannaiták korszaka, amely a mai időszámítás utáni 10—220 év közt, tehát összesen 210 évig tartott, hat generációt tett ki s mindegyik generációt kiválóbb egyéniségek képviselték. Az első generáció (10—80 közt) Hillel és Sammáj iskolájából került ki s ennek kiválóbb tudósai voltak: Akabia ben Mahalael, Raban Gamaliel az idősebb (l. o.), R. Chanina, a főpap szeganja (első adlátusa és helyettese), Simon ben Gamaliel és Jochannan ben Zakkai. A második generáció (80—120 között) vezető tudósai: II. Raban Gamaliel pátriárka, R. Cádok, Dósza ben Harkinas, Eliezer ben Jakob, Eliezer ben Hyrkanos, Josua ben Chananja, Eleazar ben Azárja, Juda ben Bathyra. Harmadik generáció (120—140): R. Tarfon, Ismáel, Akiba, Jochanan ben Nuri, Joszé ha-Gelili, Simeon bar Nanosz, Juda ben Baba és Jochanan ben Baróka. Negyedik generáció R. Akiba halálától Simeon ben Gamaliel pátriárka haláláig (140—165), a köv. kiváló tudósokkal: R. Méir, Juda ben Ilai, Jószé ben Chalafta, Simeon bar Jochai, Eleazar ben Sammua, Jochanan ha-Szandelár, Eleázár ben Jacob, Nechemiah, Josua ben Karha és maga a pátriárka. Ötödik generáció (165—200): R. Nathan ha-Babli, Symmachus, I. Juda ha-Nászi, Joszé ben Juda, Eleázár ben Simeon, Simeon ben Eleázár. Hatodik generáció (200—220), amelybe tartoznak Juda ha-Nászi kortársainak egy része és tanítványai, akiket a *Tószefta* és *Baraita* sorol fel nem pedig a *Misna*. Neveik: R. Polemo, Issi ben Juda, Eleázár bar Joszé, Ismáel ben Joszé, Juda ben Lakis, Chijja, Aha és Abba. Ezeket fél-tannaitáknak hívják. A fentebb említett «Zekénim ha-Risónim», akik a tannaiták előtt éltek s akiknek nevei a *Misna, Toszefta, Gemára* és *Midras* szövegekben fordulnak elő, a következő kiváló tudósokból állott: R. Simeon ha-Cádik, az igazságos, Jószé ben Joézer, Jószé ben Jochanan, Josua ben Parachja, Nittai ha-Arbela, Juda ben Tabbai, Simeon ben Setah, Semája és Abbalion, Hillel és Sammáj. (V. ö. *Bacher* Vilmos, «Agada der Tannaiten»; H. *Strack*, «Einleitung in den Talmud»; *Mielziner*, «Introduction to the Talmud» 1894). L. *Amorák.* S. R.

Tannenbaum, 1. *Abrahám*, rabbi, 1780. és 1815 között Sopronkeresztúron működött, majd Szikszón. Nagymartonban is megfordult és itt a *Saáre Tóró* c. munka szerzőjével kiadta Alfászi responsumait.

2. *T. Jakab*, rabbi, szül. Szendrőn 1832., megh. 1897., ahol atyja, *T. Benjámin Wolf* rabbi volt. 1858-ban Tállyán, 1869-től kezdve Mezőcsáton, 1873-tól Putnokon működött s itt híres jesivát tartott fenn. Tanítványainak száma ezrekre megy. Responsumait és aggadikus magyarázatait halála után adták ki gyermekei. Utódja egyik fia, *T. Mayer* tornai rabbi lett.

Tanuzási képesség. Az abszolutizmus által Magyarországra kényszerített osztrák polgári törvénykönyv 593-ik szakasza szerint oly egyének, kik nem tartoznak valamely keresztény valláshoz, nem tanuskodhatnak elhunyt keresztények végső akaratáról. Az uralkodó 1860 jan. 6-iki rendelete hatályon kívül helyezte a zsidók T.-ét korlátozó szakaszt, úgyszintén az addig gyakorlatban volt rendelkezést is, mely zsidónak tanuvallomását a keresztényével szemben kétes értékűnek, «bedenklich» mondja.

Tänzer *Áron*, rabbi, szül. Pozsonyban 1871 jan. 30. A pozsonyi rabbiiskolán, majd a berlini egyetemen tanult és filozófiai doktorátust tett. 1896-ban Hohenemsben választották meg Tirol és Vorarlberg főrabbijává, 1904 óta pedig Meranban működik ugyanilyen minőségben. Számos tanulmányán kívül írt önállóan megjelent művei: *Die Religionsphilosophie Josef Albo's* (1896); *Der israelitische Friedhof Hohenems* (1901); *Judentum und Entwicklungslehre* (1903); *Geschichte der Juden in Tirol und Vorarlberg* (1903 és köv.).

Tápiószele, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 9739 lak. A zsidó hitközség 1770 körül alakult, ami főként a régi sírkövekből állapítható meg, azonban az alapítókról és az első évtizedek eseményeiről nem tudunk semmit. A templomot 120 évvel ezelőtt építették és ugyanakkor létesítették a Chevra Kadisát is. Elemi iskola is fennállott, amelynek alapítási ideje ismeretlen, de annyi bizonyos, hogy 1867. már magyarul tanítottak benne. 1924-ben a tanulók számának csökkenése és az államsegély megvonása folytán az iskola beszüntette működését. Az 1890-es években egy feltűnést keltő eset kapcsán országszerte ismertté vált a hitközség. Lichtenstein Ignác, az akkori rabbi *Judentum und Christentum* c. füzetet adott ki, amelynek a mottója ez volt: «Kinek a zsidó vallás nehéz, keresse üdvét Jézus kebelén.» A füzet megjelenése nagy konsternációt keltett az egész országban s a rabbi elmozdítását követelték, azonban pártfogói is akadtak és heves harc keletkezett. Végül a közfelháborodás láttán a rabbi önként lemondott állásáról. Az ily módon megüresedett rabbiszék betöltetlen maradt és 1923. a hitközség a nagykátai rabbisághoz csatlakozott. A hitközség tagjai közül háborúban 14-en vettek részt, 7 hősi halált halt, akiknek nevét a templomban levő emléktáblán örökítették meg. A hitközség kongresszusi alapon működik és a VI. községkerülethez tartozik. 32 családban 116 lelket számlál. Az adófizetők száma 42. Foglalkozás szerint: 12 kereskedő, 6 gazdálkodó, 6 iparos, 4 magántisztviselő, 4 piaci árus,

4 magánzó, 1 orvos, 1 ügyvéd, 1 munkás, 1 hitközségi alkalmazott, 1 nyug tanító, 1 nyug. intéző es 1 egyéb. Az évi költségvetés 3974 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak Tápiógyörgye, Ujszász és Zagyvarékás községek. A mai vezetőség: Lichtig Sándor elnök, Weisz Károly alelnök, Kossály Marcell pénztárnok, Löwi Hugó ellenőr, Klein Mór és Jakubovits Herman gondnokok, Nagy Imre és Lichter Samu elöljárósági tagok, Marosi Bernát jegyző.

Tapolca, nagyk. Zala vm. 7055 magyar lakossal. A zsidó hitközség története 1703. kezdődik a Lőb nevű család ittvaló letelepedésével. Ez az uradalom haszonbérletét bírta. 7—8 évtizeden át nem szivárgott be más zsidó. A XVIII. sz. vége felé Direnből, a Rajna vidékéről származó Lessner és a Beledről származó Dukesz-családok ősei telepednek le, de a letelepülési engedélyt azzal a kikötéssel kapták, hogy sok gyermeket nem szabad a világra hozniok. Valamivel később jöttek Morton Izsák, Frisch József és Frisch Bernát. Ez a két-három család persze nem élhetett még szervezett hitközségben és ünnepeit jósokáig Keszthelyen tölti. 1813-ban Lessner Júda a saját házában zsinagógát épít és azt közhasználatra bocsátja. Az engedély-okirat korlátozó kikötése 3—4 évtized alatt feledésbe ment és a hitközség tetemesen megnövekedett. A negyvenes években környékbeli és más vidékről való zsidók is beköltöztek, úgy hogy a hitélet már szilárdabb keretbe kívánkozott. Az 1813. megalakult hitközség a harmincas években megszervezi az anyakönyvvezetést, amelynek első bejegyzése az 1831. aug. 17. T.-án született Morton Kasparra vonatkozik. A hitéletet ebben az időben Breier Izrael rabbihelyettes vezette, később pedig 1853-ig Meisel Jakab. 1853 ban rendszeresítik a rabbi-állást és erre Neuhaus Ábrahám nagyvázsonyi rabbit hívták meg, aki 1881-ig működött. Utána Rosenstein Mór, később nagykikindai rabbi következett, majd Singer Bernát 1893 - 1905., amikor Szabadkára választották meg. 1905—1911. Schönwald Károly, 1920. Miklós Bernát, 1920—1926. Eisenberger Géza, jelenlegi gödöllői rabbi és 1927-től Halpern Salamon tölti be a főrabbi stallumát. A mai hitközségi fundust 1855. Lessner Salamon és Morton Mór vették meg részvényjegyzési alapon 2400 forintért a templom céljaira. Ezt 1863. fel is építették gótikus stilusban Tarek József sümegi építész tervei szerint. Díszes freskóit egy Rosenfeld nevű keszthelyi festő festette. A templom és a hitközség történetét megírta akkor Feleki Lajos felsőnépiskolai tanár, hitközségi jegyző és a monográfia egy példányát örök emlékül a templom falában helyezték el. 1840 körül Pollák Rudolf Uriel, Dukesz Mendel Léb megalapították a Szentegyletet, amely első gondnokaiul Morton Izsákot és Lessner Ferencet választotta meg. A Nőegyletet Dukesz Manóné, Fischer Dávidné, Friss Józsefné, Frisch Bernátné és Lessner Adolfné 1870. alapították. A krajcár-egylet Löke Mór kezdeményezésére 1880., a leányegylet 1928. alakult. Az iskola 1845 táján létesült, 1850. hatosztályúvá bővült, a magyarnyelvű oktatást 1860. rendszeresítette benne a hitközség. A zsinagóga szószékén valamivel előbb honosította meg a magyar szót az 1853. megválasztott Neuhaus Ábrahám. A hitközség a kongreszusi irányt követi és a IX. községkerülethez tartozik. Anyakönyvi területe kiterjed Kisapáti, Dinel, Balatonederics, Gulács, Gyulakeszi, Haláp, Lesenceistvánd, Lesenctoma, Káptalantóti, Szigliget, Badacsonytomaj, Tördemic, Nemesvita, Kapolcs, Monostorapáti, Talliándörögd, Csicsó, Tagyon, Szentantalfa, Balatonhenye. A hitközség 239 családban 771 lelket és 262 adófizetőt számlál. Ebből esik a kerületre 54 család, 166 lélek, 48 adófizető. Az 1927/28. évi kiadás 27,820 P. Hitéleti célokra 16,000, filantrópikus célokra 930, szociális célokra 320 és kultúrális célokra 6070 P.-t fordít. Szükségleteit a 6903 P.-re rúgó rendes bevételelből és a hitközségi adójövedelemből fedezi. Jövedelmeit szaporítja még az 1904. létesített 500 P-s Bikur Cholim, az 1922. létesített 7500 P.-s és az 1919. létesített Talmud Tóra-alapítvány. Kultúrális törekvését jellemzi, hogy a Talmud Tóra könyvtárának fejlesztésére évről évre költségvetésileg biztosított összeget fordított. A teherviselésben osztozkodik: 8 nagykereskedő, 58 kereskedő, 5 nagyiparos, 44 iparos, 11 gazdálkodó, 8 ügyvéd, 5 orvos, 2 mérnök, 10 köztisztviselő és nyugdíjas, 33 magántisztviselő, 7 tanító, 2 vállalkozó, 35 magánzó, 11 kereskedelmi alkalmazott, 14 iparossegéd, 5 munkás, 26 egyéb. 3 munkanélküli és 10 közadakozásból él. A hitközség több tagja figyelemreméltó tevékenységet fejt ki a közgazdasági életben is. Lessner Sámuel a balatonmelléki borkereskedelem egyik felvirágoztatója és az ő munkásságához fűződik a külföldi piac megszervezése is. Érdemes munkásságot fejtenek ki ezen a téren Schwarz és Frisch László is. Rechnitzer Rezső szeszgyárat, Freller Jenő fűrésztelepet, Ascher József téglagyárat, Freller Adolf asztalosárú telepet, Keszler Jenő ecetgyárat létesített. A világháborúban csak maga az anyaközség 164 katonát adott az országnak, 29 hősi halált halt. Tragikus fejezetet írt a hitközség történetébe az ellenforradalom, amely 11 áldozatot követelt. 1919. szept 2. agyonlőtték és agyonverték Kell Árpád rendőrbiztost és Weiler Ignác kereskedőt. 1919. szept. 9. Breier Ignác szódagyárost, Breier Mór kereskedőt, a feleségét és Hermann nevű rokkant katonaflukat, Gartenraun Gyula tanítót, Korein Dezső kereskedőt, Löwinger N. bádogost, aki vendégségben volt T.-n, Singer Bernátot, aki idióta volt és egy ismeretlen zsidó molnár-segédet, aki Tóth molnárnál dolgozott. A hitközség vezetősége: Halper Salamon főrabbi, Berger Sándor ügyvéd, elnök; Szücs Jenő bankig., alelnök; Szücs Arnold ügyvéd, iskolaszéki elnök; ifj. Lessner Mór birtokos, pénztáros; Rosner Mór nagykeresk., ellenőr; Grosz Dezső bankig., templomgondnok; Rechnitzer Rezső mészgyáros, Steiner Miksa bőrkereskedő, gondnokok; Frisch László szállótulajdonos, tb. elnök; Kálmán Ármin igazg.-tanító, titkár; Frisch Hermann főkántor, Spitzer Lázár alkántor. A Chevra Kadisa elnöke: Berger Sándor; alelnökei Löbl Béla és Lessner Mór, a Nőegylet elnöke: Frisch Lászlóné, a Leányegyleté: Lessner Adolfné. Az elemi iskola tanítói: Kálmán Armin, Stern Irma.

Tapolczai *Dezső**, színművész, szül. Pápán 1866 nov. 1., megh. Budapesten 1925 ápr. 26. A

sziniakadémia elvégzése után több mint tíz évig vidéken működött, a Vígszínház megnyitása óta pedig ennek egyik legkedveltebb komikusa 1919-ig; amikor a Városi színház h. igazgatója, 1921-től pedig a Fővárosi Operettszínház igazgatója volt.

Tarcal nagyk. Zemplén m. 3839 lak. A tarcali (orthodox) hitközség alapításának időpontja ismeretlen. A hitközség minden valószínűség szerint a mult század elején alakult. Miután a hitközség levéltárában a multra vonatkozó feljegyzések nincsenek, nem állapítható meg kik voltak a hitközség alapítói és első előljárói. Templomot a mult század közepetáján épített a hitközség, míg az egytanerős népiskoláját 1901. létesítette. A hitközség egyetlen intézménye a Chevra Kadisa. A hitközség meglehetősen kis költségvetéssel dolgozik. Lélekszáma 280, családok száma 76, adót 60-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 tanító, 2 gazdálkodó, 20 kereskedő, 1 orvos, 6 iparos és 30 egyéb. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Rosner Hermann rabbi, Weisz Sámuel elnök, Klein Jakab gondnok, Webermann Arthur ellenőr, Weisz Jakab, Windt Jakab, Webermann Emanuel és Safir Ármin előljárók, Atlasz Mór hitközségi titkár.

Tarczai *Lajos*, szocialista író és politikus, szül. Pakson 1882. Mint egyetemi hallgató került a szocialista munkásmozgalomba. 1904. szerkesztette a Világosság c. szabadgondolkodó lapot, majd tanítói képesítést nyert s az anarchista gróf Batthyányi Erwin híres bögötei iskolájában lett tanító. Onnan visszatérve a szociálista párt alkalmazásába lépett. 1912-ben Amerikába ment, ahol szociálista lapot szerkesztett. Műve: *Szakszervezeti útmutató* (Jászai Samuval együtt). T. Zs.

Tardos-Tauszig *Ármin*, grafikus, szül. Temesvárott 1874. A rézkarc technikáját Wesemann bécsi akadémikusnál tanulta. Szegeden teljesen felszerelt rézkarcoló műhelye van. Először 1904. állított ki a Nemzeti Szalonban, majd résztvett a Műcsarnok 1909. grafikai kiállításán *(Az utolsó kilométerkő. Felsőmagyarországi télitáj)*. Gyűjteményes kiállítása volt 1917. a Szent György céhben. Több lapja van a Szépm. Múz.-ban. Ő tervezte a szegedi zsinagóga őshéber feliratait és stilizált virágdíszítéseit. F. B.

Tarjag micvósz. A Szentírás 613 törvénye. A Talmud ennyire bontotta fel a Tóra törvényeit. Ezek közül 365 elrendelő, 248 tiltó parancsolat. A Talmudszerzők szimbólikus jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy az isteni törvény szintén 613 részből áll, mert a parancsok száma az esztendő 365 napjának, a tilalmaké pedig az emberi test 248 szervének felel meg. (A Talmud anatómiája szerint ugyanis az ember teste ennyi részből áll.) A Talmud csak úgy jutott el a 613-as végösszeghez, hogy egy-egy törvényt kettőre bontott, s így az alaptörvény rendelkező részét kiegészíti a tiltó rendelet. A szombatra vonatkozó törvény alapigéje így hangzik: «Megemlékezzél a szombat napjáról». Ez formája szerint elrendelő. Aztán így folytatódik: «Ne tégy e napon semmi dolgot!» Ez már tiltó forma, de értelme szerint ugyanaz, mint a rendelkező rész. A Talmud mégis két törvénynek számítja. A törvények pontos összeállítása Majmuni, *Széfer Hamicvósz* c. könyvében található. Itt helyesbíti a régi összeállításokat (Halachot gedólót) és a Levuosz ünnepi pijutjában foglalt *azárósz*-t is. F. M.

Tarján *Vilmos*, hírlapíró, szül. Budapesten 1881. Egész fiatalon lett 1903. az akkori Magyarság, majd a Friss Ujság, Magyar Hirlap s később megalakulásától 1920-ig Az Est belső munkatársa s mint ilyen rendőri riportjaival ezt az addig elhanyagolt ágát az ujságírásnak oly mértékben felvirágoztatta, hogy a külföldi lapok állandóan átvették újszerű nyomozásait, melyek súlyos bűnügyekben sokszor felderítő hatásúak voltak. A világháború alatt szerajevói és harctéri tudósításokat írt, majd a hadseregszállítási bűnügyek leleplezésére indított cikksorozatot. Sokáig igazgatója volt az Otthon Irók és Hírlapírók Körének. Később a New-York Rt. vállalat igazgatója lett, a Kávésipartestület pedig társelnökévé választotta. S. R.

Tarnai *János**, ny. kuriai tanácselnök, jogtudományi író, szül. Gyöngyösön 1843. Jogi tanulmányait a budapesti és lipcsei egyetemeken végezte, aztán ügyvédi gyakorlatot folytatott Budapesten. 1891-ben táblabírónak, majd 1897. kúriai bírónak nevezték ki, 1912. kúriai tanácselnök lett, 1917. nyugdíjaztatta magát. Nagy része volt a ma érvényben levő bűnvádi perrendtartás és számos más büntetőjogi törvényjavaslat előkészítésében. 1880—93-ig a Magyar Igazságügy c. jogi folyóirat szerkesztője és főmunkatársa volt. Lefordította Beccaria olasz jogtudósnak *Bűntett és büntetés* c. korszakalkotó munkáját. Önálló munkái: *Huszonkét levél az 1842-től 1854-ig terjedő időszakból; Csemegi Károly emlékezete; A koronaügyészi hivatal; Sajtójogi dolgozatok; A becsületsértő cselekményekről; A politikai büntett; Sztrike és a büntetőjog; Angol jogászjáték*. Lefordította Zola Emil több regényét is.

Tárnoki jog. Zsidókkal kapcsolatban az a hatásköri hatalom, amellyel az 1405-iki országgyűlés a tárnokmestert felruházta. Eszerint a tárnokmester felebbviteli fóruma lett az igazságszolgáltatásnak, amelyet első fokon a királyi városi hatóságok láttak el. 1440-ig még úgy, ahogy tartotta magát az országos zsidóbírói hivatal (l. *Zsidóbíró*), de ekkor végkép megszűnt és az országos zsidóbíró hivatala a tárnokmesterre szállt át. Mivel a zsidók újra meg újra megerősített szabadságlevelük ellenére is épp úgy, mint a többi polgárok, első sorban a városok polgári és büntetőhatóságának voltak alávetve, ebből aztán következett, hogy másodfokon a tárnokmester fennhatósága alá tartoztak. Mátyás korában a T.-nak ez a kiszélesítése már bevégzett tényként áll fenn, később pedig 1502. II. Ulászló egész természetszerűleg jelenti ki, hogy a zsidók «mindig s régi idők óta» a király után a főtárnok hatalma alá tartoznak. A T.-ot meghatározó 1503 előtt kelt törvénynek 6. cikkelye a zsidók és keresztények közti peres ügyekkel foglalkozik és a törvényhatóságok illetőségét a zsidókra nézve már kedvezően állapítja meg. Keresztény csak a budai várnagyhoz idéztethetett zsidót és innen került az ügy a tárnok elé. Zsidó viszont csak a helyi törvényhatóság előtt foghatott perbe keresz-

tényt és ha a város kiváltságai máskép nem intézkedtek. felebbezés folytán az ügy innen is a tárnok elé került. A peres ügyekben azonban csak akkor lehetett felebbezniök, ha a perelt összeg háromszáz forintnál nagyobb volt. A városok azonban keveset törődtek a törvénnyel és a zsidókon elkövetett igazságtalanságokat sem a tárnoknak, sem pedig a királynak nem volt módjában megszüntetni. U. L.

Taslich *(h.)*. Az a hagyományos szertartás, amely a bűntől való feloldást szimbolizálja. Ros hasónó első napjának délutánján, vagy ha ez szombatra esnék, úgy második napon, a zsidó hivek valamely folyóvízhez vonulnak és ott Micha könyvének utolsó 3 versét mondják el. Ezekben többek közt azt hirdeti a próféta: «(Isten) újra irgalmaz nekünk, eltünteti bűneinket és a tenger mélységeibe *veti* összes vétkeinket». Ebben a versben fordul elő a T. szó *(T. bimculósz jom* = elveti a tenger mélységeibe) és nemcsak a népies szokás származott ebből, de még a neve is. A babonás színezetű szokás mögött a bűnteher komoly tudata rejtőzik és az a remény, hogy az ember erős akarattal a bűneiből kitisztulhat és el is vetheti azokat magától. Magához a szertartáshoz természetesen senki sem fűzi azt a gondolatot, hogy bűneit egyszerűen a vízbe dobja és meg is szabadul tőlük; csupán a próféta ígéretében keres megnyugvást és erőt a megtisztuláshoz. A bűnök eldobásának jelképezésére kenyérmorzsát vetnek ilyenkor a folyóvízbe. F. D.

Tasnád *(Taşnad*, R.). Szilágy vm. 5263 lak., ebből 371 zsidó. Mióta laknak itt zsidók, ismeretlen. A régi temetőben van egy sírkő 1805-ből, egy másikon (1827-ből) domborművű szőlőfürtök láthatók. Az új temető régibb sírkövei koronát, vagy «Dávid pajzsát» tartó oroszlánokkal és szarvasokkal vannak díszítve. Hagyomány szerint már 1823 előtt működött itt egy Izsák nevű rabbi. 1833—74 Paneth Chajim Becalél (szül. Bielitzben 1803.), P. Ezekiel orsz. főrabbi fia volt a rabbi. Responzumait és beszédeit *Derech Jibchar* c. kiadta fia, P. Aser Sámuel hídalmási rabbi (Munkács 1894). Utóda volt Rosenberg Salamon 1875—98-ig, akit veje, Ehrengruber Sámuel követett 1899—1920. A községi alapszabály 1833-ból való, 1839. alakult a Chevra Kadisa, 1867. épült a díszes és tágas templom.

Tass, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 3310 lak. A tassi (statusqo) hitközség alapításának időpontja ismeretlen, miután a hitközség egyetlen, multjára vonatkozó okiratot sem őriz. A kis hitközségnek van Chevra Kadisája és egy imaháza. Költségvetése évi 750 pengő. A hitközség anyakönyvi területéhez Dab, Dömsöd és Szalkszentmárton községek tartoznak. Lélekszáma 35, a családok száma 10, adót 13-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 gazdálkodó, 1 szabad pályán levő, 9 kereskedő. A világháborúban 8 tagja vett részt és 1 esett el. Iskolája vagy Talmud Tórája nincs a hitközségnek. A hitközség vezetősége: Justh Dénes állatorvos, elnök és Eisler Szilárd jegyző, ki egyúttal a pénztárosi teendőket is végzi.

Tata, nagyk. Komárom és Esztergom közig. egyesített vm., 8491 lak. Azok közzé a községek közé tartozik, amelyekről hiteles adatok alapján tudjuk, hogy zsidók már az Árpádok alatt, a XIII sz.-ban laktak s itt hitközséget alapítottak. (V. ö. *Ortvay* Tivadar, «Pozsony története» II. 2. r. 277 old.). Sajátságos körülmények kedvezhettek a zsidók letelepülésének, mert T. nem volt püspöki székhely és az akkori törvények szerint csak ilyenben telepedhettek meg a zsidók. Fel kell tételezni, hogy sokáig zavartalanul lakhattak itt. A folytonosság első ízben 1360. szakadhatott meg, mikor Nagy Lajos király rendelete kiűzte őket. De a rendelet visszavonása után 1364. visszaköltöztek. Hasonló sors érte őket 1492. is, mikor Mátyás király fia, Corvin János, T. akkori földesura űzte ki őket hamis besúgás alapján (l. *Tatai kiűzetés)*. Túlsokáig azonban e száműzetés sem tartott és 1518. újból találunk zsidókat T. községében. (V. ö. *Wenczell* Gusztáv, «Tata fénykora» 38. l.) A legkatasztrófálisabb válságot a mohácsi vész után élte át a T.-i zsidóság. Nyolc ízben vonultak át a szultán hadai a városon és ez annyira elpusztult, hogy csak 40 ház maradt meg. (V. ö. *Mohl* Adolf, «Tata plébánia története».) A zsidók is vagy elpusztultak, vagy elköltöztek és csak a kuruclabanc harcok lezajlásával, az 1711. kötött szatmári béke után telepedtek le újból zsidók T.-n, főleg Cseh- és Morvaországból. Megint megszervezték a hitközséget és rabbit csak később választottak. Az újjászervezés után való első rabbijuk Kempner Áron volt, aki Stomfán szül. 1773., (?) megh. T.-n 1813. Goldberger Izidor, aki tudományos célokból kutatta át T. temetőjét, megállapítja *(Hacófe* VII. 53), hogy az ott talált legrégibb sírkő 1740-ből való. Talált még egy nikolsburgi (1743) és egy leipniki származású asszony feje fölé állított sirkövet is. Az akkor használt zsinagóga már régen állott, még pedig a mai zsinagóga helyén, amely eredetileg az Esterházy grófok hitbizományának területe volt, ami abból állapítható meg, hogy 1749. már olyan rossz állapotban volt, hogy tatarozni kellett és erre engedélyt kértek az uradalomtól. (V. ö. *Büchler* Sándor, «Magyar Zsidó Szemle» XI. 502). 1770. T.-n 310 zsidó lélek lakott, Tóváros on 70; 1804: 316, 80; 1806: 330, 84; 1807: 382, 79; 1843: 1092, 62; 1845: 1080, 74; 1847: 1102, 72; 1848: 1211, 72; 1851. azonban T.-n már csak 655 zsidó lakott, Tóváros on ellenben a zsidó lakosok száma 310-re szaporodott (V. ö. *Rohrbacher-Rédei* Miklós «Tata története» és írásbeli közlését). Feltűnő, hogy a szabadságharc után T. zsidósága hirtelen lecsökkent, Tóvárosé pedig nagyon felemelkedett. A zsinagógát 1861. lovag Wechselmann Ignácnak, a pesti Dohány-utcai templom kisebbített terve szerint alakították át, azonban tornyok nélkül, mert azok felépítésére már nem volt fedezet. Rituális fürdőjét, paplakját, pászka-sütőházát a saját költségén szintén a hitközség építette. A zsidó hitközséghez tartozik a Tóváros is, továbbá a T.-i és gesztesi járás következő hitközségei: Kócs, Bokod, Dad, Kömlőd, Szák, Szend, Mocsa és Császár. 1885 óta miniszteri rendelet alapján tatai és tóvárosi kerületi hitközség név alatt működik. A zsidó egyház szervezése után kongresszusi alapra helyezkedett. Ma 280 családban 840 lelket és 250 adófizetőt számlál. Évi

költségvetése 19,453 P. Hitéleti célokra 1927/28. 11,744 P-t költött. Alapítványai, amelyeket Raditz Zsigmond és neje kiházasítási célokra, Földesi Dóra, Földes Etelka, Práger Mór és neje szegény tanulók segélyezésére létesítettek, elértéktelenedtek. Elemi iskoláját 1853. létesítette és 1867. rendszeresítette benne a magyarnyelvű oktatást. A Nőegylet 1878 és a Poel Cedek 1893 óta működik. A világháborúban 22 tagja hősi halált halt. A hitközség története több értékes nevet örökített meg. Farkasházi Fischer Mórt (l.o.), aki megalapította és európai hírnévre emelte a herendi porcellángyárat; Handler Márk főrabbit, Hevesi Simon pesti vezető-főrabbi édesatyját, kitűnő hebraistát és talmudtudóst, Singer Ödön hegedűművészt. Az általános gazdasági fejlődést előmozdították Pollák Sándor fiai, akik 50 munkást, 6 tisztviselőt foglalkoztató szőnyeggyárat alapítottak (tulajdonosok: Pollák Arthur és Pollák Hugó); Leopold Sándor fiai, akik bőrgyárat (tulajdonosok: Leopold Ferenc, József és Sándor) és Ganz Dezső, aki téglagyárat épített. A hitközség élén állanak: Goldberger Izidor főrabbi, Schwartz Jakab elnök, Dukát Jenő alelnök, Schwartz József pénztáros. A Nőegylet elnöksége: Szarvas Jenőné, Weisz Ilona, Kellner J. titkár, a Poel Cedek elnöke Brüll Ignác, jegyzője Dukát Jenő.

Tatai kiűzetés. Mátyás király halála után kezdődött el Magyarországon a zsidók legszomorúbb korszaka. Abban a gyászos korszakban, amely 1526-ig, a mohácsi vészig tartott, az ország is a legreménytelenebb időket élte. Az állam, a királyság és a törvény tekintélyének süllyedése, az oligarchia pártvillongása, a köznemesség zabolátlansága, a nép nyomora és elégedetlensége mind hozzájárultak ahhoz, hogy ebben a kaotikus helyzetben a zsidóságon bosszulja meg magát az általános kedvetlenség és felébredjenek a középkor szörnyű zsidóüldözéseinek rémei. Mátyás király meg tudta fékezni a zabolátlankodókat és elhárította a fenyegető veszedelmet, de az ő halála után felszabadultak ismét a szenvedélyek és legelsősorban a városok éreztették gyűlöletüket a zsidókkal. Beatrix, Mátyás özvegye és Corvin János, Mátyás fia, akik az új királyválasztásig közösen vezették az ország ügyeit, Mendel Jakab zsidó prefektus (l. *Mendel Jakab)* közbenjárására felléptek a zsidók érdekében a városokkal szemben, de rendelkezéseiket nem a zsidók iránt érzett igazságosság irányította, hanem a kincstár közvetlen érdeke, mert mindenekelőtt kihangsúlyozták, hogy a zsidók a kincstár tulajdonába tartoznak. Ha ilyen kincstári érdekek nem állottak fenn, a különben nem rossz indulatú fiatal herceg keményen és türelmetlenül bánt el a zsidókkal, ahogy azt nem egy eset igazolja. Legjellemzőbb erre a zsidók T.-e, amely 1490 körül történt. Tata városa ugyanis Mátyás halála után a zsidókat részben kiűzte, részben pedig olyan erőszakoskodásokat követett el velük szemben, hogy a zsidók kénytelenek voltak önként elhagyni a várost. Corvin János mindenben helyeselte a város eljárását, ő maga, mint Tatának birtokosa hagyta meg az ottani várnagyoknak, hogy ha még volnának Tatán zsidók, azokat is űzzék ki és minden ingó és ingatlan vagyonukat foglalják le. Rendeletét azzal indokolta meg, hogy a zsidók Krisztus ellenségei és így a szent törvényekkel ellenkezik, hogy a keresztények velük együtt lakjanak. Végül pedig utalt a zsidók nagymérvű uzsoráskodására, mely a polgároknak, jobbágyoknak és a földesuraknak egyaránt jelentős károkat okozott. Corvin János a kiűzött zsidók házai közül Mózesét és Ábrahámét Csicseri Orosz Mihálynak, az egyik várnagynak adományozta, amiről a tanács birtoklevelet állított ki és ez már egész nyiltan kijelenti, hogy nem annyira az uzsoráskodásokból származó károk miatt, mint inkább a lélekre nézve veszedelmes fertőzésre való tekintettel vált szükségessé ez az elkobzás. A két házhoz tartozó szántóföldek és egyéb telkek is örök időkre Csicseri Orosz Mihály tulajdonába mentek át szolgálatainak megjutalmazására. A zsidók csak Corvin Jánosnak 1504. bekövetkezett halála után tértek vissza Tatára. 1518-ban azonban már minden kétséget kizáróan ismét laktak zsidók Tatán. U. L.

Tatárok. 1241-ben leverték IV. Béla seregeit a T. és elözönlötték Magyarországot. Ázsiából törtettek előre és ellepték egész Keleteurópát. A magyar és külföldi zsidók a «messiási fájdalmak» hozójának tekintették őket, s a nyomukon járó kataklizmát a Kabbala misztikusai a messiási idők előjelének tartották. A tatárokat számosan a tíz zsidó törzs utódjainak vélték, ahogy azt egy korabeli író feljegyezte. Azt írja róluk, hogy a pusztában az aranyborjút imádták és mikor Mózes törvényét elhagyták, tovább vándoroltak a Káspi-tenger hegyei közé, ahova különben Isten zárta be őket. Külföldön, ahová nem ért el a tatárhorda, még zsidók is hitelt adtak ennek a feltevésnek, amit Németországban később pogromok ürügyéül használtak fel. Magyarországon a zsidók ellen nem emeltek semmiféle vádat, ellenben a kunokat meggyanusították, hogy együtt tartottak a tatárokkal. Magyarországon azért a zsidók is rettenetesen megszenvedték a tatárjárást, ép úgy, ahogy a magyarok. Hogy a zsidók ellen mennyire nem merült fel semmiféle vád, az kitűnik később azokból az intézkedésekből, melyeket a tatárjárás után Béla tett a zsidók és az ország érdekében. (L. *IV. Béla zsidótörvénye.)* U. L.

Tatay *Adolf*, orvos, szül. Tatán 1840., megh. Budapesten. Az egyetemet Pesten végezte s miután orvos lett, Óbudán telepedett le. Itt tagja volt a megyei bizottságnak, majd a fővárosi képviselőtestületnek is. Nagy része volt a főváros egészségügyi szervezetének kiépítésében. Sokat tett az óbudai iskolák megmagyarosításáért is és az ő érdeme az ottani polgári iskola felállítása. A munkások számára népkaszinót alapított, melynek örökös díszelnöke volt. Érdemeiért kir. tanácsossá nevezték ki.

Tauber, 1. *Áron*, rabbi, szül. Leipnikon, megh. Dunaszerdahelyen 1846. 1821-től 1841-ig Bátorkeszin működött. *Jad Áron* c. művét, amely homiletikus magyarázatokat és halachikus novellákat tartalmaz, fia *T. Józsua* tétényi rabbi rendezte sajtó alá (Pozsony 1869).

2. *T. Chajim*, rabbi, szül. Leipnikon, onnan került a magyarországi Abonyba. 1835-ben adta

ki Pozsonyban *Tócósz Chájim* c. munkáját, amely kommentárt tartalmaz a kódexekhez.

3. *T. Izráel*, rabbi, szül. 1823., megh. 1904. Fischer Juda galántai rabbinál nevelkedett. Tizenhárom éves korában Szófer Mose jesivájába került. Innen Beneth Jechezkel nyitrai, később Ullmann Salamon makói rabbihoz ment. 1853-ban vágújhelyi dajan lett. Itt írta két homiletikus művét: *Ezrach Raanan* és *Mékór Jiszróél* címen.

4. *T. Juda Léb*, galántai rabbi, szül. Radumban, megh. Galántán 1829. Eidlitz prágai rabbiülnöknek volt a tanítványa s előbb Stomfán, 1786-tól haláláig pedig Galántán működött. A Chaszam Szófer többször említi döntvénytárában.

Tauszig, 1. *Béla*, építész, szül. 1881. Budapesten. Építészeti tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, hol építészi oklevelet nyert. Róth Zsigmond építésszel (l. o.) társulva, számos középületet és nyaralót építettek együtt, legutóbb a vasmunkások székházát Budapesten. F. B.

2. *T. Hugó*, műbarát és művészetpártoló, szül. Budapesten 1842., megh. u. o. 1916. A Fonçière Társaság főtitkára volt. Beutazta Olasz-, Görögországot, a Keletet, Hollandiát és mindenütt értékes művészi alkotásokat gyüjtött. Tanulmányai a Művészet 1905—10. évfolyamaiban jelentek meg. F. B.

Tauszk *Ferenc*, orvos, szül. Budapesten 1865 aug., megh. u. o. 1915 okt. 31. Az orvosi diploma elnyerése után hosszabb ideig külföldön tanult s Berlinben Dubois Raymond intézetében dolgozott. Hazatérve, éveken át Korányi tanár asszisztense, majd 1896 tól kezdve egyetemi magántanár volt. Mint szegényházi főorvos különösen a szegénysorsu tüdőbetegek gyógyítása körül fejtett ki eredményes munkásságot. 1900-ban a San Marco hercegné által alapított Irgalomház igazgató-főorvosa is lett. Munkái: *A gyógyászat kézikönyve* (1892); *Klinikai diagnosztika* (3 köt. 1894., többek közreműködésével); *A belgyógyászat alapvonalai. Orvostanhallgatók és gyakorló orvosok számára* (1895., 2. kiad. 1901); *Válasz a Sic itur ad astra c. röpiratra* (1895): *A Koch-féle Tuberculin* (1898); *A tüdővész és a magyar társadalom* (1898); *Heroin, a Morphin új potszere* (1898); *Szívbetegek balneotherápiája* (1898); *A senilis szív munkája* (1900); *Tíz év a tüdővész elleni küzdelemből* (1908). Szerkesztője volt a Tuberkulózis c. folyóiratnak.

Tecáve, hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 27. fejezetének 20. versétől a 30. fejezet 10. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A papi ruhák elkészítése. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ezekiel Könyve* 43. fejezetének 10. versétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő a szentély berendezéséről szól. F. D.

Techa, l. *Teka*.

Techiász hamészim *(h.)*. A halottak feltámadása. l. *Feltámadás*.

Techinó. Magyarul: *Könyörgés*, vulgo: *tchine*. Imakönyv, mely asszonyok részére magánájtatossági célra készült imákat foglal magában. A zsidó nép széles rétegeiben, különösen az asszonyok körében már az ókorban csökkent meg a héber nyelv ismerete. Minthogy ilyen körülmények között az áldozást helyettesítő imádkozás elvesztette vonzó szépségeit és a szívből való imádkozást mechanikus kötelességteljesítés váltotta fel, arról kellett gondoskodni, hogy olyan nyelven írt imákat adjanak a héber imák mellett a nők részére, amelyeket ők is megérthetnek. Így keletkeztek a T.-k. Ma e szóval főleg a német zsargonban készült gyüjteményeket nevezik, de van már ilyen minden modern európai nyelven is. Az imák különböző alkalmakra szólnak: ünnepre, azok minden fajtájára, sírlátogatásra, betegségre stb. stb. Magyar nyelven legelterjedtebb Kiss Arnold *Noemi*-je, *Mirjam*-ja. F. D.

Techum sabbosz *(h.)*. A szombati gyalogsétára megállapított legnagyobb távolság. *Ad kán techum sabbósz:* eddig ér a szombati körzet. Átvitt értelemben: eddig és ne tovább. L. *Eruv*.

Tefilló *(h.)*. *Ima*. Szűkebb értelemben a főima *(semónó eszré)*, amely a jeruzsálemi Szentélyben bemutatott áldozatoknak megfelelően hétköznapokon 18 (illetve 19), ünnepnapokon 7, a ros hasónói muszafban pedig 9 áldásmondásból áll. Köznapokon három ízben mondják: sacharisz, minchó és maariv keretében; ünnepnapokon négyszer, mert az istentiszteletek száma ilyenkor megbővül a muszaffal; jom kippurkor pedig a neiló miatt ötre szaporodik. A hagyomány szerint a Nagy Gyülekezet (synagoga magna) férfiaitól ered a T., de 18 *(semónó eszré)* benedikciója csupán, a 19-ikét későbbiek toldották be. A végleges megszövegezést Simon Napkulinak tulajdonítják. Minden benedikció *boruch ató*-val (dícsértessél) kezdődik. Az első három és az utolsó három szövege az esztendő folyamán minden imában azonos, a belső 13 adja meg a köznapi ima jellegét. Nyilvános istentiszteleten reggel (sacharisz) és délután (minchó) kétszer mondják. Az elsőt a gyülekezet mondja, halkan és összetett lábbal kelet felé fordulva, a másodikat az előimádkozó hangosan csekély szövegbeli eltéréssel. A kelet felé való fordulást már a Misna rendelte el. Az áldások számához és sorrendjéhez több aggadikus magyarázat fűződik. Sokan már a bibliai korban keresik első nyomait és a hagyományt, amely a T. eredetét a Nagy Gyülekezet Férfiainak *(ansé kenesszesz hagadóló)* tulajdonítja, csak annyiban osztják, hogy a benedikcióknak tizennyolcban való összefogása az ő szankciójuk révén állandósult. Minthogy az Aggada nemcsak a patriárkákat és Mózest jelöli meg egy-egy benedikció szerzőjéül, hanem egyet-egyet az angyaloknak is tulajdonít, nyilvánvaló, hogy nem történeti megállapításokra törekedett, hanem arra, hogy az eredet felmagasztalásával a T.-nak úgy is elismert nagy szentségét még felfokozza. Annyi kétségtelenül bizonyos, hogy a T. a legősibb imának tekinthető. Több benedikció már a Talmudban található és az *Elóhaj necór* kezdetű fenséges tartalmú imát már Ravina fia mondotta a T. befejezése után. A rágalmazás megbüntetéséért való könyörgés későbbi korokban keletkezett és betoldásként jutott be a T.-ba, felszaporítva 19-re az eredeti 18 benedikciót. Ez az ima valószínűleg a mindjobban elszaporodó hitehagyók ellen fordult. A reformritus törölte ezt a benedikciót. F. D.

Tefillin *(h.)*. *Imaszíjak*, tulajdonképen szíjakkal ellátott két bőrtok, amelyekben pergamenttekercsek vannak bibliai szöveggel. A tok formáját a Talmud határozta meg és a szöveget, a Biblia négy szakaszát, közte a *sema* hitvallomást is, a hagyomány szabályozta. Az egyik T.-t a balkarra szíjazzák, a másikat a homlokra veszik fel. Alkalmazásának törvényszerű kötelességét a Bibliának ebből a verséből fejtették ki: «Legyen neked jelvényül a kezeden és emlékeztetésül szemeid között» *(Móz.* II. 13. 9). Továbbá ebből a versből: «Kösd azokat (Isten igéit) jelvényül kezedre és legyenek emlékeztetőül *(tótafósz)* szemeid között *(Móz.* V. 10.). A bibliakritika valami ősi totem-maradványnak tekinti a T.-t és azt hiszi, hogy az ősidőkben varázsszernek használták a héberek a gonosz szellemek ellen, mint ahogy az indiánok és sok más civilizálatlan nép még ma is «orvosságos-zacskó»-val védekezik a démonok ellen. Ez a feltevés túlságosan önkényes, mert annak, hogy már az őshéberek hordták volna, még a nyomát sem találjuk a legrégibb iratokban, ellenben bizonyos, hogy olyan korban honosították meg, mikor már magas fokra emelkedett a héber kultúra és a kezdetleges népek babonája már régen kiveszett a zsidó népből. Minden nyom arra mutat, hogy valóban a vallásos érzés megerősítéseül szíjazták magukra, mert sohasem állandó viseletként hordták, hanem az áhítat óráiban csupán, amit egyébként áz Újtestamentum is bizonyít, ahol Jézus azért korholja a farizeusokat, mert képmutatóan és tüntetőleg nagy «philákteriákat» kötnek fel és hangosan imádkoznak. Bár a szó itt talizmánra utal, Jézus nem ilyenre gondolhatott (hiszen a törvényhez való szigorú ragaszkodásában bizonyára önmaga is rakott fel «philakteriákat), mert nem a T.-ek botránkoztatták meg, hanem az azokkal való visszaélés és képmutatás. Viszont éppen az Újtestamentum eme helye bizonyítja, hogy a Biblia fentebb idézett parancsát már régen nem képiesen fogták a zsidók és ami a Bibliában még csak metafóra volt, a zsidó vallásban konkrét formát nyert. A Talmud bőven és körülményesen tárgyalja. És a Bibliának ezt a mondatát: uksartem ószom leosz (jelvényül) így fordította · és kössétek *T.* gyanánt (a kezetekre), *(Szanhedrin* 886, *Szanhedrin* 46 *Rási*, *Menáchot* 4b), amiből az tűnik ki, hogy a jelvényt helyettesítő T. szó már régen élhetett az akkori héber nyelvhasználatban. Egyébként az arameus fordítás is T.-nel adja vissza a «jelvény» szót. A bibliai kommentárok szintén a vallásos érzés megerősítésére szolgáló kegyszert látnak a T.-ben, amely az Isten szeretetére vonatkozó bibliai verseket és a hitvallomást (Sema) zárja magába és így valóban alkalmas arra, hogy «emlékeztetőül» szolgáljon. Rási unokája, R. Sámuel ben Meir *(Rasbam)* a T.-re vonatkozó bibliai igét párhuzamba állítja az *Énekek Énekének* ezzel a versével: «Szoríts engem pecsét gyanánt a szívemre». A bibliai parancsnak «mélyebb értelmezés»-t ad és úgy látja, hogy abban az isteni parancsok «megszívlelése» van elrendelve. Ibn Ezra és mások hasonlóan értelmezik a T.-re vonatkozó parancsot. A hagyományos magyarázattól csupán a karaiták tértek el, a Biblia idézett igéit képiesen fogták fel és ezért semmiféle alakban nem használják a T.-t. Szombaton és ünnepnapon nem veszik fel a T.-t, mert ezek a napok úgyis Istenre és törvényeire emlékeztetik a zsidó népet, de nem veszik fel av 9. sem, mert a T.-ek ékítmény jellegével is bírnak és gyásznapon nem szabad még vallásos értékű ékszert sem hordani. Av 9. az esti imához kötik fel a T.-t. F. M.

Tehillim *(h.)*. Zsoltárok (l. o.).

Teitelbaum, 1. *Chaim Cevi*, rabbi, szül. Máramarosszigeten 1879 dec. 28., megh. Kisvárdán 1926 jan. 21. Atyjánál, *T. Lipót* máramarosszigeti rabbinál tanult. 1904 ben pedig atyja halála után a máramarosszigeti hitközség élére került. Nagy jesivát vezetett és tömegesen zarándokoltak hozzá a hívek. A középeurópai chasszidizmus egyik legjelentékenyebb vezéregyénisége volt. Megjelent *Acé Chajim* c. homiletikns magyarázatokat tartalmazó műve és még számos halachikus, aggadikus és kabbalisztikus munkája van kéziratban.

2. *T. Mózes*, rabbi és író, a magyarországi chásszidizmus megalapítója, a Teitelbaum-család feje, szül. Premiszlánban 1759., megh. Sátoraljaújhelyen 1841. A Teitelbaum név a német Datelbaum szóból ered. A család R. Iszerlesz Mózestól származtatja magát és több tudós és rabbi tagja volt. T. tanulmányait R. József kolabszovi, R. Jaakov lublini rabbinál és unokatestvérénél Szatrinovban végezte. 1784 vagy 1785. lett sinavi rabbi, 1808. pedig Sátoraljaújhelyre választották meg. Itt látogatott jesivát tartott fenn s körülbelül 33 évig tanított. Tudásának és aszkétikus vallásosságának híre messze vidékekre terjedt. Mikor mestere, a lublini R. Jaakov meghalt, a chásszidok hozzá zarándokoltak káméákért s ő nem tagadta meg kívánságukat. Hívei az «öreg szent»-nek hívták. Nemzsidó körökben is elterjedt a híre s a legenda szerint, újhelyi gimnázista korában Kossuth Lajos is járt egyszer a nagy papnál, aki megjósolta neki eljövendő dicsőségét és megáldotta. A következő munkákat írta: *Jiszmách Móse*, kommentár a Tórához, a prófétákhoz és a példabeszédekhez; *Tefiló le-Móse*, kommentár a Zsoltárokhoz; *Jósir Móse*, kommentár az Ének Énekéhez; *Kelil tiferesz*, kommentár Rúthoz; *Evel Móse*, kommentár a Siralmakhoz; *Mor ulvónó*, kommentár Kohelethez; *Oszisz szimoni*, kommentár Eszterhez; *Hésiv Mósa*, responzumok, megjegyzések a kódexekhez; *Jén hore kach*, kommentár az Agádákhoz; *Suach szefunim*, kommentár az imakönyvhöz; *Tocháchász chájim*, erkölcsprédikációk; *Avkasz rochél*, pótlások. Egyetlen fia, *Eleazar*, szül. 1788. Máramarosszigeten lett rabbi, megh. u. o. 1855. Ennek fia *Jehudó Jekuniél*, szül. Drohobicon 1808., a zemplénmegyei Hroszkón lett rabbi, majd nagyatyját követte, ennek halála után, a sátoraljaújhelyi rabbiszékben. Ő adta ki nagyatyja munkáit. Saját művei ezek: *Jitáv lév*, kommentár a Tórához; *Jitáv szónim*, homiliák; *Avné cedek*, responzumok; *Ráv tav*, kommentár a Tórához. Élete végén a palesztinai Szafilbe vándorolt, itt halt meg 1891.

Teka, *kamaragróf* 1125 körül élt II. Endre és IV. Béla uralkodása alatt. Kozár származású

volt és nevét valamely T. nevű birtok után vette fel. Egy 1384. kelt okirat említ is egy Thehan nevű birtokot. Apjának egyébként már Imre, vagy III. Béla Besenyőt adományozta, amelyhez hatalmas földbirtok tartozott. Ezt a birtokot atyja halála után 1230-ig tartotta meg. A Sopron melletti Ruhtukeur, a mai Röjtök, is tulajdonába tartozott. T. nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában is jelentős szerepet játszott és neve először Lipót osztrák herceg és Endre kiegyezése alkalmával 1225. szerepel. T. vállalta a kezességet azért a 2000 márkáért, amelynek lefizetésére Lipót kötelezte magát. Mikor Béla atyjának, Endrének pazarlásait helyre akarta hozni és számos királyi adománylevelet érvényteleníttetett, T.-t is megfosztotta Ruhtukeur birtokától és azt Simon aragóniai lovagnak adományozta. T. nehezen vált meg birtokától, de 1228. mégis kénytelen volt engedelmeskedni a királyi rendeletnek. Tekintélye mindamellett egyre gyarapodott, neve szerepel az osztrák-magyar békeszerződésben. Közben ugyanis megbízták a királyi kamara, illetve a kincstár vezetésével és ily módon jutott a kamaragrófi címhez. 1233-ban eladta Besenyőt is, hogy a királyi pénztárnál csinált adósságát kifizethesse. Lehet azonban, hogy nem anyagi kényszer miatt adta el, hanem, mert már akkor elhatározta, hogy kivándorol Magyarországból. Mikor 1233. a zsidókra vonatkozó szigorú rendeletek miatt (l. *Beregi eskü)* tisztségét ott kellett hagynia és a zsidó fölt viseletének elrendelése is csak újabb megalázást jelentett volna számára, kivándorolt Ausztriába és 1235. már Bécsben élt, ahol zálogüzletekkel foglalkozott. Mikor IV. Béla a tatárveszedelem hírére kénytelen volt visszavonni azt a határozatot, amely a zsidókat a közhivatalok viselésétől eltiltotta, T. visszatért és ismét tekintélyes szerepet játszott. IV. Béla ekkor T.-nak egy Csenke nevű földbirtokot adományozott, amit viszont Simon aragóniai lovagtól vett el, valószínűleg azért, mert a tatárok ellen készülő királynak T. nagy kölcsönöket bocsátott a rendelkezésére. A tatárjárás után T. nyomtalanul eltünt. Birtokát a király ismét Simon lovagnak adományozta. U. L.

Tekiasz kaf *(h.). Kézadás.* A talmudikus jogrendszerben a kölcsönös megegyezés fontos eleme adás-vételnél és ehhez hasonló más ügyleteknél.

Tekifó *(h.). Fordulat.* Éjnap-egyenlőség. T. tamuz, T. tévész, T. niszan, T. tisri (nyári, téli, tavaszi és őszi éjnap-egyenlőség), amelyhez a nép sok babonás elgondolást fűz.

Teke *(Teača,* R.) kisközség, Kolozs vármegye. A T.-i (orthodox) hitközség nem egészen 70 éves. 1860-ban alakult. Alapítói, egyben első előljárói Haimann Emánuel és Lázár voltak, továbbá Kain Mihály, aki hosszú évekig közmegelégedésre töltötte be a hitközség elnöki tisztét. A hitközség első rabbija Keller Hersch volt, aki később Nagysomkút főrabbija lett s ott is halt meg 1928. A kis hitközségnek van egy régi, fából épült temploma és egy 1870. létesült Talmud Tórája, melyet 15 növendék látogat. Ugyanezen évben létesült a Chevra Kadisa és a rituális fürdő is, melyeknek megalapítását Kain Mihály és Haimann Emánuel nagyobb alapítványai tették lehetővé. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben Klein Vilmos ügyvéd, Adler Nándor községi orvos és Vass Arnold járásbíró játszanak nagyobb szerepet. A hitközség anyakönyvi területéhez a tekei járás községei tartoznak. A hitközség 100,000 lei-es évi költségvetéssel dolgozik, melyből 30,000 lei-t fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma 120, a családok száma 20. Adót senki sem fizet, miután a hitközséget a tagok önkéntes adományaiból tartják fenn. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 2 tanító, 6 kereskedő, 1 vállalkozó, 5 iparos és 1 magánzó. A hitközségnek hosszabb ideig rabbihelyettese volt Fränkel Pinkász (szül. Beregszász 1853, megh. u. o. 1923), a kiváló talmudtudós, aki több responzikus munkát írt. A hitközségnek a világháborúban résztvett 25 tagja közül 1 halt hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Ágoston Henrik elnök, Enster Bernát gondnok, Schieber Baruch anyakönyvvezető és Hirsch Mózes rabbihelyettes.

Telcs *Ede**, szobrász, szül. Baján 1872. Bécsben tanult és u. o. állította ki első munkáit. A Műcsarnok 1893-iki tárlatán szerepelt először *(A két bornemissza* c. zsánercsoport). Sokáig csak kis plasztikával foglalkozott és *Háziszer* c. terakotta szobra a Ráth-díjat nyerte el. Jellegzetesebbek csak a fejet hangsúlyozó és a ruhát szinte mellőző arcképszobrai. Ilyen férfi tanulmányfejével kapta 1902. a Rökk-díjat, Női arcképével (ma a Szépművészeti Múzeumban) pedig 1908. a Lipótvárosi Kaszinó díját és a nagy aranyérmet. Csupán a plasztikai formákra fektetik a fősúlyt egyéb arcképmellszobrai is. (Bischitz Johanna; Prielle Kornélia; Kiss József stb.). Már korán foglalkozott a plakettművészettel (Benedikt Móric bécsi orvostanár). Számos plakettje van a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Érmei és plakettjei közül említésre méltók: Sonnenthal Adolf; Jehuda Epstein; Thaly Kálmán; Falk Miksa; Marcali Henrik; Puccini; Popper Dávid; a pécsi kiállítás érme. A plasztikai formákhoz való ragaszkodása jellemzi monumentális emlékszobrait is: a budapesti Vörösmarty-szobor; a Kossuth-szobor Kecskeméten; Szilágyi Dezső szobra Telepesen; Erzsébet királyné Szabadkán; Sz. László és III. Károly alakja a budapesti Millenáris emléken, Munkácsyé a koszorútartó klasszikus szigorúsággal mintázott nőalakokkal, továbbá Horti Pál iparművészé. Számos síremléket (Munkácsyé, Barabásé) és dekoratív szobrot is készített középületeken (Mózes álló szobra a Pesti Szentegylet Szeretetházának bejáratánál). Az 1913-iki Erzsébet királyné-szobor pályázaton I. díjat nyert, legutóbb pedig a hősi emlékszobor pályázaton. Részt vett a Céhbeliek művészegyesület megalapításában. II. osztályú aranyérmet nyert az antwerpeni világkiállításon; aranyérmet a turini nemzetközi iparművészeti kiállításon és a st. louisi világkiállításon. F. B.

Telcsné, Stricker *Gina*, szobrász, szül. Budapesten 1882. Főleg arcképszobrokat és arcképplaketteket csinált naturalisztikus fölfogásban. A Műcsarnok 1910—11-iki kiállításán szerepelt először (plakettek; Öregasszony, márvány-

mellszobor); 1923. kisebb gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban (Atyja mellszobra; plakettek). Arcképszobrai: Kernstock Károly; Gerő Ödön. F. B.

Teleszky *István**, jogtudós, államtitkár (T. János volt pénzügyminiszter édesapja), szül. Szatmáron 1836., megh. Koritnicán 1899. Jogot végzett és 1861. Nagyváradon nyitott ügyvédi irodát. 1874–1897-ig országgyűlési képviselő volt. Az igazságügyminisztérium megbízásából kidolgozta a polgári törvénykönyv örökösödési részét. Művei: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához* (1876); *Az öröklési jog általános szabályai és a törvényes öröklés* (1881). 1887–93. igazságügyi államtitkár volt és élénk kodifikátori tevékenységet fejtett ki. 1893-ban nyugdíjba vonult, s ekkor a Kisbirtokosok Földhitelintézetének elnökévé választották.

Telkes *Simon (kelenföldi)*, közgazdasági író, szül. Szegeden 1845. 1867-ben az országos statisztikai hivatalba került. 1887-ben a kereskedelmi minisztériumban statisztikai referensnek osztották be. Mint főszámtanácsos vonult nyugalomba. Magyar nemességet kapott *kelenföldi* előnévvel. Érdekes tanulmányokat írt a magyar áruforgalmi statisztika köréből. A Kereskedelmi Múzeum által kiadott Kiviteli Címtár társszerkesztője volt. Önálló gazdasági munkái: *Magyarország mezőgazdasági nyersterményeinek behozatala és kivitele* (1884); *Áruforgalmunk* (1886); *Eledelek és italok* (1888); *Üvegiparunk* (1895). A névmagyarosítási mozgalom megszervezésére egyesületet alapított.

Teller *Miksa*, ügyvéd, jogi író, szül. Érsekújvárott 1871 márc. 28-án. A budapesti egyetemen tanult, majd ügyvédi irodát nyitott. 1913 óta Vámbéry Rusztem társaságában szerkeszti a Jogtudományi Közlönyt. Művei: *A második tervezet néhány örökségi reformjának bírálata* (1913); *Az ügyvédi kar helyzete a mult század közepén* (1916); *Ügyvédség* (1918).

Teloszó depuronuszó *(h)*. Három fenyítő szombat, Tiso beov előtt, a «három hétben», amikor haftorául fenyítő beszédek szolgálnak, Jeremiás és Ézsajás könyvéből. A harmadik ilyen szombat Sabbosz chazón (l. o.). F. M.

Temesvár *(Timişoara*, R.) v. szab. kir. város. 72.555 lak., amelyből 6728 a zsidó (1910). A T.-i hitközség egyike a legérdekesebb multú zsidó hitközségeknek. Alapítása összefügg a zsidóknak Spanyolországból való kiűzetésével. Tudvalevő, hogy a Spanyolországból kiűzött zsidók nagy része keleten, főleg pedig Konstantinápolyban telepedett le. Minden valószínűség szerint egy kis részük, amely Törökországban nem tudott magának exisztenciát teremteni, tovább vándorolt s így jutott el Erdélybe és T.-ra. Hogyan, milyen ellenszolgáltatások fejében kapták meg ezek a spanyol zsidók a letelepedési engedélyt, erre vonatkozólag nagyon hiányosak az adatok. Azt se tudjuk, hogy kik és pontosan mikor alapították meg a hitközséget. A T.-i régi zsidó temetőben azonban számos évszázados sírkő tanuskodik a hitközség nagy multjáról és alapítóinak spanyol eredetéről. E sírkövek legrégebbike Assael Azrielé, aki a sírkő felirata szerint 1636. halt meg, chirurgus volt és egyúttal rabbi. Ez mindenesetre becses adat és arra enged következtetni, hogy a XVII. sz. legelején már volt hitközségi élet T.-on. Hosszú századokon át csendben, zavartalanul munkálkodva élt itt a zsidóság. Pontos és megbízható adatok a hitélet eseményeiről csak a XIX. sz. eleje óta állnak rendelkezésünkre. Ez adatokból kitűnik, hogy a hitközség főrabbija 1800-tól kezdve több mint egy félszázadon keresztül 1856-ig Oppenheimer Dávid volt, messze földön híres talmudtudós, akinek bölcs vezetése alatt szép fejlődésnek indult a hitközség. Vele egyidőben a hitközség elnöke Gerstl Gavriel volt. Évszázadokon át kisebb imaházakban tartotta a hitközség istentiszteleteit, de már a mult század hatvanas éveiben sürgős szüksége mutatkozott egy nagy templom építésének. Buziási Eisentädter Ignác akkori hitközségi elnök kezdeményezésére 1862. fel is épült a modern, új zsinagóga, melynek költségeit a hitközségi tagok önkéntes adományaiból fedezték. A hitközség a magyar zsidóság egyetemes gyűlése után a kongresszushoz csatlakozott. Talmud Tórája és elemi iskolája nincs a hitközségnek, ellenben 1918. nagy áldozatok árán megnyitotta a hitközség liceumát és kereskedelmi iskoláját. A liceumnak leány- és flútagozata van, a kereskedelmi iskolának csak fiúk a növendékei. E modern, nagyszerűen felszerelt középiskolának 350 növendéke van, Kiváló tanári testülete a következő: Marcus József liceumi igazgató, Márton Izidor a kereskedelmi iskola igazgatója. Tanárok: Fleischer Leopold, Gábor Áron, Kálmán László, Papp Illés, Szabó Mózes, Wagmann Albert, Taub Ábrahám, Grosz Gyula, Faragó Lajos, Vas Albert, Wein Teodoria, Löbl Eugenia, Ditrichstein Irén és Vajda Márton hitoktató. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely valószínűleg a hitközséggel egyidejűleg alakult meg és a Leánykiházasító Egylet (al. 1883), mindkettőnek Vértes Adolf az elnöke. Lehetséges, hogy rövidesen tető alá kerül az árvaház is, melyre Altmann Bernát hitközségi tag tett nagyobb alapítványt, mely azonban csak az alapító özvegyének halála után megy át a hitközség tulajdonába. A hitközség tagjai között többen fontos pozíciókat töltenek be gazdasági, kulturális vagy társadalmi téren. Ezek: Gans Leó cseh-szlovák konzul, a Merkler-féle ernyőgyár társtulajdonosa; Hajdu Frigyes ügyvéd, volt országgyűlési képviselő a magyar parlamentben; Vértes Adolf hitközségi elnök, az ügyvédi kamara volt alelnöke; Szana Zsigmond angol királyi konzul, vezérigazgatója a Temesvári Bank és Kereskedelmi R.-T.-nak és a hozzátartozó iparvállalatoknak, melyek több mint ezer munkást foglalkoztatnak; Jacobi Kálmán a Turul gyár vezérigazgatója, volt kormánybiztos főispán a Károlyi kormány alatt; Kun Richárd szeszgyári igazgató, a Kereskedelmi Egyesület elnöke; Ungár Adolf ügyvédi kamarai prodekán; Tyrman József ny. I. oszt. főtörzsorvos és Lindner Ármin bankvezérigazgató, T. város ny. tanácsnoka, aki a város fejlődését előmozdító egész sereg közüzem, intézmény, bank és ipari vállalat alapításában játszott vezető szerepet. A hitközség, illetve a liceum tulajdonában van egy több

mint ezer kötetet kitevő könyvtár. A nagymultú hitközség érdekes történetét Singer Jakab, a gyárvárosi hitközség főrabbija írta meg. A hitközség évi 2.500,000 lei-es költségvetéssel dolgozik és 400,000 leit költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyi területéhez a temesszékesi, csáki és vingai járások községei tartoznak. Lélekszáma 4000, családtagok száma kb. 1000, adót 1000-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 55 nagykereskedő, 20 gazdálkodó, 30 szabadpályán levő, 15 tanár, 50 közadakozásból élő, 225 kereskedő, 56 ügyvéd, 22 köztisztviselő, 3 művész, 13 nagyiparos, 22 orvos, 123 magántisztviselő, 84 vállalkozó, 83 iparos, 22 mérnök, 4 író és hírlapíró, 143 magánzó és 165 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Drechsler Miksa főrabbi, Vértes Adolf elnök, Lindner Ármin és Klein Dávid alelnökök, Nyiri Jenő kultuszelőljáró, Dornhelm Jenő pénzügyi előljáró, Weinberg Ferenc templomgondnok, Goldmann Fülöp ügyész, Háring Ármin pénztárnok, Klein Jenő gazda, Klein Jaques, Kun Richárd, Goldstein Rezső, Ungár Ármin előljárósági tagok, Salamon László hitközségi titkár és Delmár Gyula hitközségi gondnok. Az *orthodox* hitközség 1871. alakult meg és alapszabályait a minisztérium ugyanazon év nov. 15. 26,915/1871. sz. a. hagyta jóvá. Első elnöke Totis Izráel volt. Kezdetben bérelt helyiség szolgált imaházul, 1894. azonban telket szerzett a hitközség, amelyen 1895. felépült a mai templom. 1901-ben rabbit választottak Schück Bernát székesfehérvári rabbi személyében. 1917-ben a T.-ott hadiszolgálatot teljesített Alexander Marmorek professzor kezdeményezésére és a T.-i Hatikvah Cionista Egyesület támogatásával a hitközség kebelében gyermekkert — Gán-Jeladim — létesült, amely ma is virágzó intézmény és jelenleg több mint 50 óvóköteles gyermek nyer benne oktatást. Egy év mulva kibővült az óvoda az első T.-i zsidó elemi iskolának megalapításával, amely Fleischer Lipót volt putnoki iskolaigazgató vezetésével mint négyosztályú nyilvánossági joggal felruházott fiú- és leányiskola működik. Tanulóinak száma 140 és a hitközség tagjainak, valamint az iskola barátainak áldozatkészségét bizonyítja, hogy az intézet tízéves fennállása után, 1928. gyönyörű, modern új iskolaépület létesült, kertektől övezett csendes helyen. Tervbe van véve az iskolának ipari szakiskolával való kibővítése, valamint Talmud Tóra létesítése is. A hitközségből indult ki az említett Hatikvah Cionista Egyesület létesítése is 1908., az akkori elnök Schattelesz Mihály vezetésével, aminthogy a község tagjai közül kerültek ki a zsidó nemzeti mozgalomnak bánsági úttörői. Ugyancsak a templomban adományoztak legelőször a Zsidó Nemzeti Alap javára. A hitközség egyik alapítója és fenntartója a T.-i Zsidó Lyceumnak. Jelenlegi elnök: Rothbart Jakab, a Zsidó Nemzeti Szövetség díszelnöke. Alelnökök: Körper Mór és Nobel Sándor. Gondnokok: Margittai Ignác és Eppler Jakab. Templomszakosztályi elnök: Merbl Arnold. Pénzügyi szakosztályi elnök: Löffler Béla, a hitközség díszelnöke. Gazdasági szakosztályi elnök: Mannheim Lajos. Iskolaszéki elnök: Vermes Ernő. Titkár: Kohn Alois.

Temesváry *Rezső*, orvos, gynekológus, szül. Bécsben 1864 márc. 25. A budapesti egyetemen tanult s orvosi diplomája elnyerése után külföldön tanult. 1903-ban egyetemi magántanár, majd udvari tanácsos lett. Alapítója az Orsz. Anya- és Csecsemővédelmi Egyesületnek, igazgató-főorvosa a Weiss Alice Gyermekágyas Otthonnak s 1908-ig Tóth István egyet. tanárral együtt szerkesztette a Gynekológia c. folyóiratot. Magyar és külföldi szaklapokban írott tanulmányain kívül főbb művei: *A villamosság alkalmazása a nőgyógyászatban* (német és olasz nyelven is, 1890); *A női betegségek balneotherápiája* (1895); *Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon* (1899); *A tejelválasztás és szoptatás élet- és kórtanának kézikönyve* (pályadíjjal jutalmazva, 1901); *A szülészet haladása a XIX. században* (1901); *Magyar gynaekológiai bibliographia és repertórium* (1904); *Az abortusról* (1905); *A női betegségek baleseti megítélése* (1908); *Az anyavédelem* (1910).

Temető. Héber neve: *Bész hakvorosz* vagy *Bész hachájimnak*, az élet házának és *Bész Ólamnak*, az örök háznak is mondják. A zsidó T.-ket a középkorban még «Hortus Judaeorum»-nak, zsidók kertjének is nevezik az okmányok Nyugat-Európában, míg Itáliában «Mons Judaicus»-nak, zsidó hegynek, miután legtöbbször a város területén kívül eső hegyoldalon volt az. A régi zsidó temetkezési törvény a T.-nek a város legközelebbi házától való távolságát ötven ölben állapította meg (*Bábá Báthra* II. 9.). A talmudi korszakban a sírok vagy barlangokban, vagy külön sziklasírokban voltak elhelyezve. Kivételes esetben voltak mausoleum- és monumentumszerű sírok is. Az ókori római zsidók katakombákban temetkeztek s ilyet Rómában, Carthagoban és máshol is találtak görög és kevés héber szövegű feliratokkal. A Menóra mindenütt ott van. A középkorban a ghettó végén vagy ahhoz közel volt elhelyezve a T., főkép Középeurópában s így Magyarországon is. Minthogy többnyire rendkívül kis területet kaptak a városoktól, azért egymás fölé temettek meglehetős sűrű időközökben. A sírok közt legalább hat arasznyi helyet kellett hagyni (*Jóre Dea* 363 Hai gáón döntése után). Néhol a város területén, ill. annak falain belül volt a T., így Londonban és Rómában a XII. sz.-ban. A középkorban több közeli városnak egy zsidó T.-je volt. Angliában 1177-ig csak egyetlen zsidó T. volt. A hamburgi zsidók igen sokáig Altonában temetkeztek s Bajorországnak majdnem félzsidósága Regensburgban. A városi hatóságok a zsidóktól külön temetkezési adót szedtek. Bünösöket és öngyilkosokat a T. külön részén temettek (*Szanhedrin* VI. 5.; *Sulchan Aruch Jóre Deach;* 345 és 362), a rabbik és a kiválóbb közéleti férfiak külön sorba kerültek. A legtöbb esetben a koporsót úgy helyezték el, hogy a halott feje kelet felől volt. Minden zsidó T.-nek megvan a szertartási és lemosó terme, melyet ma Cidduk hádin-nak neveznek. A talmudi korszakban a T.-ket főképen böjtnapokon látogatták (*Taan.* 16; *Jerus. Taan.* 2. 65a; *Szóta* 34b) s ez a látogatás imádkozással volt egybekapcsolva. A szokás megmaradt a középkoron át az újabb időkig. A zsidó

T.-ben minden profanizáló jellegű viselkedés tiltva van, így sem enni, sem inni nem szabad, de talliszt viselni, Tóra-tekercset használni sem szabad, úgyszintén tilos az ott termett növényzetet magáncélokra kihasználni (*Megilla-trakt.* 29a; *Sulchan Aruch, Jóre Dea* 367—8). A zsidó T.-kre már a talmudi korban nagy gondot fordítottak, úgy hogy a közmondás szerint «a zsidó sírok szebbek, mint a királyi paloták» (*Szanhedrin* 96b). Mégis az orthodox rabbik a XIX. sz.-ban ellenezték még a virággal való díszítést is, jóllehet ez is régi zsidó szokás. Nőknek a T.-k látogatását lehetőleg nem engedték a középkorban. Az ókorban T.-k éjjeli látogatását is megtiltották s az a démonhiedelmekkel volt kapcsolatban (*Chagiga* 3b., *Nidd.* 17a). A T.-be való belépéskor kötelező benedikciót a Talmud (*Berachot* 58b) írja elő. A zsidó T.-k sorsa a zsidóság történelmének legtragikusabb fejezeteihez tartozik. Minden pogrom a T.-ben végződött s a megvadult gyilkoló hordák egészen a legújabb időkig az élők után a halottakra vetették magukat. A szelichók megemlékeznek ilyen gonoszságokról, de más feljegyzések is mutatják, hogy a zsidó T.-k követi még nyugalmas időben is egyszerűen építkezésre fordították, Spanyolországban összetörték. Vannak helyek, ahol a zsidók 500, esetleg 1000 évig éltek (pl. Provence) és sírkövet jóformán még sem lehet ott találni. Ugyanez áll Magyarország régi zsidó T.-ire is. Sem Székesfehérvárott, sem Esztergomban nincs egyetlen Árpádkori sirkő, ellenben római-görög korszakbelit találtak. (L. *Septima Mária* és *Cosimus.*) A legrégibb feltalált magyar zsidó T.-k a buda-óbudai és a pozsonyi. (L. *Koporsó, Sírkövek.*) S. R.

Templom. l. *Zsinagóga.*

Templomi előljárók. Magyarországon a legrégibb idők óta feltalálhatók minden hitközségben a zsinagógák élén. Egykorú zsidó történelmi feljegyzés *Tempelherren*-nek nevezi ezeket.

Templomi tulajdonülések. A templomépítéshez szükséges tőke előteremtésének évszázadok óta szokásos módja, hogy az építtető hitközség felhívja tagjait, hogy bizonyos összeggel járuljanak a templom építéséhez, aminek ellenében a hitközség kötelezettséget vállal, hogy a hozzájárulóknak és jogutódjaiknak az építendő templom megjelölt imaszékeit rendelkezésükre (tulajdonukba) bocsátja. Azokat a templomi imaszékeket, amelyekre vonatkozólag a hitközségi tagoknak ily használati joguk van, tulajdonüléseknek nevezik. Az imaszektulajdonosoknak e templomülésekhez való jogát régebben egészen kommerciális jognak tekintették, olyan jogosítványnak, amely átruházható és elzálogosítható s amely felett a tulajdonos korlátlanul rendelkezhet. Változást hozott létre ezen téren az 1908. évi XLI. t.-c., amely kimondotta, hogy az istenitisztelet re szánt helyiségekhez tartozó szerelvények a végrehajtás alól mentesek. A törvény ezen intézkedése alapján az a joggyakorat fejlődött ki, hogy a templomüléshez való jog nem *közönséges forgalmi jogosítvány, hanem valláserkölcsi érdekkel kapcsolatos előjog*, ami végrehajtásilag nem foglalható le és a csődleltárba sem sorozható. A mai tisztultabb jogi felfogás az imaszékbirtokosok szóbanforgó jogát nem tekinti tulajdonjognak, hanem csupán oly használati jognak, amelynek tartalmát a templomépítési okmány, a helyi szokás és az imaházi szabályok adják meg. Lényege szerint legközelebb áll a szolgalmi joghoz. Ennek folytán ez a jog a legszorosabban a használatra jogosult személyi jogosultságához fűződik s mihelyt a jogosult személyében oly változás áll be, ami őt a használati jog élvezetére alkalmatlanná teszi, a használati jog megszünik. A személyi körülményekben beálló ily változásnak tekinthető a hitfelekezetből való kilépés. A budapesti kir. törvényszék joggyakorlata szerint az izr. vallásfelekezetből kilépettek elveszítik a jogukat ahhoz, hogy az ily imaszékeket használhassák vagy azok felett rendelkezhessenek. A hitközségeknél szokásos, hogy az ú. n. T.-ről nyilvántartó-jegyzékeket (törzskönyveket) vezetnek. Ezek a jegyzékek azonban csak a hitközségek magánfeljegyzései, amelyek a hitközség belső tájékoztatására szolgálnak s nem tekinthetők a telekkönyvek mintájaként nyilvánkönyveknek. (V. ö. *Munkácsi* Ernő: *Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából* 1926.) M. E.

Templomrombolás. 1335 nov. 13. Bencze pápa felszólította az esztergomi érseket, hogy «földig lerontassa» a pozsonyi zsinagógát. A zsidók akkoriban építették ezt a zsinagógát a ciszterciták temploma mellett. A szerzetesek erre panasszal fordultak a pápához, hogy az imazaj áthallatszik hozzájuk és az áhítatos hangulatot zavarja. A pápa ekkor adta ki a templomromboló szentszéki parancsot, de hogy azt valóban végrehajtották-e, arról nincsenek történelmi följegyzések. Az akkori országos viszonyokból arra lehet következtetni, hogy a zsinagóga lerombolására nem kerülhetett sor, mert a zsidók, ellentétben a külföldi viszonyokkal, szabadon gyakorolhatták vallásukat és a zsidók ellen fellépő türelmetlenség csak néhány évtizeddel később harapózott el. Épúgy, mint a templomromboló rendelet, a zsidógyűlölet is külföldről került be az országba. Az ezeréves Magyarország története csak ezt az egy esetet ismeri, mikor zsinagóga-rombolást tervezett a vallási türelmetlenség és ezt is inkább a katolikus hit védelme, mint a zsidóvallás gyűlölete idézte elő. Zsinagóga-rombolás csak a legújabb időben fordult elő, Erdélyben, a román diákzavargások idején, 1927. U. L.

Tenczer *Pál*, politikus és publicista, szül. Nagybajomban 1836 ápr. 11., megh. Budapesten 1905 febr. 6. Keszthelyen és Budapesten tanult, azután tanító lett. A hatvanas évek elején kezdett szerepelni s a magyar eszme szolgálatában megszervezte a zsidó ifjúságot. Megalapította többedmagával a Magyar Izraelita Egyesületet és 1862—1867 közt alapította és szerkesztette a *Magyar Izraelita* c. hetilapot, mely a zsidó emancipáció első szószólója és harcosa volt. 1868. képviselővé választották és a balszárny egyik elismert vezetője lett. Később a Deák-párthoz, majd a szabadelvüekhez csatlakozott. Az 1868—69-iki zsidó kongresszuson a keszthelyi kerületet képviselte s a haladópárthoz csatlakozott. Kiadta a kongresszus albumát az összes tagok arcképével és életrajzával (1869. két füzet). 1876. megalapította és

szerkesztette a Magyar Ujságot, majd tizennyolc évig a Neues Politisches Volksblattnak volt a szerkesztője. A főváros közügyeinek irányításában is állandóan résztvett és pedig úgy a politikai, mint a pedagógiai és főkép filantróp ügyekben. Műve: *T. Pál emlékiratai.* Írta Tövis (1896).

Tenke (*Tinca* R.) nagyk. Bihar vm.-ben. A T.-i (orthodox) hitközség 1830. alakult meg. Alapítói Weisz Ede regálebérlő, Adler József timár és Ritter Jónás kereskedő voltak. Első rabbijául Kellner Kálmánt választotta meg a hitközség. A templom 1869. épült a hitközségi tagok adományaiból. Ugyanakkor iskolát is létesített a hitközség, de pár év előtt ezt megfelelő anyagi eszközök híján be kellett zárni. A hitközség, hogy a gyermekek vallásos nevelését biztosítsa, egy hitoktatót tart, aki az állami iskolába járó növendékeket oktatja. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a rituális fürdő. A hitközség évi 105,000 lei-es költségvetéssel dolgozik, melynek jelentős hányadát szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez Gyanta, Kápolna, Kocsoba, Győrös, Sályi, Petegd, Karaszó, Gyepes, Görbed, Sziplec, Bator, Tot, Huszaszó, Vajánd, Fonau, Beltenyér és Jánosda községek tartoznak. Lélekszáma 400, a családok száma 125, adót 95-en fizetnek. A világháborúban 60 an vettek részt és 18-an estek el. Mai vezetősége: Stern Béla elnök, Steiner Miksa alelnök, Perlmutter Ignác és Keller Jónás gondnokok, Tropper Mór pénztárnok és Klein Ignác jegyző.

Tennenbaum *Sraga Cevi* rabbi, szül. Szendrőn 1826., megh. 1897. 1848-ban a szendrői hitközség rabbija lett, ahol 26 éven át működött. 1874 ben a mezőcsáti hitközség élére került. Munkái három kötetben jelentek meg, s homiletikus magyarázatokat, glosszákat és responsumokat tartalmaznak.

2. *T. Wolf*, rabbi, 1820. foglalta el a szendrői rabbiszéket, ahol 27 éven át működött. 1847-ben verpeléti rabbi lett. Megjelent művei: *Rechovosz Hanohór* homiletikus magyarázatok; *Palgé Majim* (szónoklatok, 1836); *Kirjó Neemonó* (1844) és *Ajelesz Hasáchar*. Meghalt 1853.

Teplánszky *Sándor*, festő, szül. Aradon 1886. Budapesten a mintarajziskolában tanult. 1914-ben gyüjteményes kiállítása volt a Művészházban főleg tájképekből (Brüggei részlet, Óbudai táj), enteriőrökből (műteremsarok). Részt vett ceruzarajzokkal (Városliget stb.) a Nemzeti Szalonban a magyar akvarell- és pasztellfestők kiállításán 1916. F. B.

Teréfó, szétmarcangolt állat húsa, melynek elfogyasztását a Tóra tiltja. (*Móz.* II. 22. 31.). A mai vallásgyakorlatban a törvényt már a Talmudban körülbástyázott, jóval tágabb értelemben veszik: minden állat tilos, ha más megtámadta és megölte, vagy ha ilyen megtámadás gyanuja alatt áll, vagy ha akárhogyan is testi sérülést szenvedett. A Talmud ezt az általános elvet szervről-szervre, ízről-ízre alkalmazva, sok száz szimptómát állapított meg az erőszakos halállal kimúlt állat húsának tilalmára. E szimptómák megítélését, épúgy a tiltó betegségek megállapítását is külön képesítéssel bíró egyének (rabbik, dajjánok, paszkánok, sac-macok), vagyis saliach cibbur, móre cédekok végzik. A T. fogalma alá vonja a közönséges nyelvhasználat a tilalmas ételeket is. Nemcsak az elhullott állat húsa T., de minden húsos vagy más étel, amely tejjel keveredett, továbbá a Tórában tisztátlannak minősített állatok és azok teje, vagy tojása, a tiszta állatok bizonyos kierezhetetlen részei, a faggyú, a vér, végül minden hús, ha a vér eltávolítása miatt azon nyersen meg nem sózták. T. még az edény is, melyben T. ételek főttek, feltálaltattak, vagy amelyek azokkal érintkezésbe jutottak. Hogy ismét használhatóvá váljanak, csak nagyon kevés eset van. A húsos-tejes keverék edényét többé sem használni, még elajándékozni sem szabad. (L. még *Étkezési törvények.*) F. M

Teremtés Könyve *(h.). Széfer berésisz,* görögül a Szeptuaginta szerint: *Genezis;* Mózes első könyvének is nevezzük. (L. *Tóra*). Tartalma: I. Elmondja az emberiség ős történetét a világ teremtésétől kezdve, Ádám és Éva történetét a paradicsomban, Kain gyilkosságát, az emberi nem romlását, a vízözönt, közli a népek tábláját és a bábeli toronyépítést. II. Elbeszéli az ősatyák történetét, elkezdve Ábrahám ősének Sémnek családfájától, Ábrahám elköltözését Úrból Cháránba, majd Kanaánba, egyiptomi útját és további palesztinai történetét; Izsáknak, Ezsaunak, Jákobnak és Józsefnek történetét. A könyv ötven fejezetre, illetőleg 12 heti szakaszra oszlik. F. D.

Térey *Sándor (Kuthy* Sándor írói álneve), költő és regényíró, szül. Debrecenben 1886. Jogi tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte, ahol ügyvédi oklevelet szerzett. Debrecenben folytat ügyvédi gyakorlatot. Versei jórészt a Nyugatban jelentek meg. Önálló verskötetei: *Feltámadás; Magányos ember. Visszatérés* c. regényét a Kisfaludy-társaság a Franklin-díjjal jutalmazta (1924). Lefordította Baudelaire és Verlaine válogatott verseit. *André Ady, Choix de poesies* címmel lefordította és Párisban kiadta Ady Endre válogatott költeményeit. A francia irodalmi körök nagy elismeréssel fogadták e kitűnő fordításokat. Sz. G.

Terumó, hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 25. fejezetének elejétől a 27. fejezet 19. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A frigysátor, A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok első könyve* 5. fejezetének 26. versétől a 6. fejezet 13. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben a szentélynek (frigysátornak) építéséről, alkatrészeiről van szó. F. D.

Testvéresülési ünnep. Az 1860. évi októberi diploma nyomában támadt nemzeti feléledés első heteiben a pesti polgárság keresztény—zsidó T.-et rendezett. 1860 dec. 19. többszáz polgár *Török Pál* ref. lelkész elnöklete alatt népgyűlést tartott, melyen több mágnás, egyetemi tanár, író és művész jelent meg. *Besze János* híres népszónok, a pénzügyi bíróság későbbi elnöke, a népgyűlésen hangoztatta, hogy a szabadságharcban közösen kiontott vér megalapozta a keresztény—zsidó testvéresülést. Másnap a polgárság hatalmas nemzeti zászló alatt a dohányutcai templomba vonult, hol *Meisel* főrabbi tartott hazafias

beszédet és megáldotta a tömeget, mely a Himnusz eléneklésével szétszéledt. Gr. Zs.

Tesz, a héber alphabetum kilencedik betűje. Hangzóértéke: t, tehát nyelvhang. Számértéke: kilenc.

Tét, nagyk. Győr vm. 4232 lak. A T.-i (orthodox) hitközség alapításának időpontjára vonatkozólag semmi biztosat nem tudhatunk. A hitközség feljegyzéseket nem őriz, amelyek alapján történetét még hiányosan is össze lehetne állítani. Ellenőrizhetetlen szájhagyományok szerint a hitközség 130, vagy 200 évvel ezelőtt alakult meg, de úgy alapítóinak, mint első rabbijának és elöljáróinak nevei ismeretlenek. A hitközség a mult század közepe táján építette saját erejéből templomát. Iskolát is létesített, de ezt még a háború alatt meg kellett szüntetni, miután nem volt meg a szükséges 30 növendéke. Az állami iskolába járó gyerekek vallási oktatásáról jelenleg a Talmud Tóra gondoskodik, melynek kb. 12 növendéke van. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a Nőegylet, mely Rosenberg Ignácné és Deutsch Simonné vezetése alatt áll. A hitközség területéről származott el Faludi Gábor, a Vígszínház volt igazgatója. A hitközség tagjai közül többen létesítettek nagyobb ipari vállalkozásokat, így: Deutsch Dezső és Poll Manó hengerműmalmot, a König testvérek (Ignác és Lajos) hengermalmot és Szold Manó szeszgyárat. Nagyobb mintagazdaságot Szold Manó és a König testvérek vezetnek. A hitközség 10,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez Mórichida, Rábaszentmihály, Rábaszentmiklós, Csécsény, Babot, Koronc, Szemere, Csíkvárad, Gyirmot, Malomsok és Gyarmat községek tartoznak. Lélekszáma 230, a családok száma 62, adót 60 fizet. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 5 gazdálkodó, 30 kereskedő, 2 munkás, 3 nagyiparos, 1 orvos, 8 magántisztviselő, 10 iparos, 1 mérnök. A világháborúban a hitközségnek 38 tagja vett részt, akik közül 3 esett el. A mai vezetőség: Szófer Ignác főrabbi, Sauer Lipót elnök, Kugler Emil alelnök, Deutsch Oszkár pénztáros, Sauer Jenő és Blau Károly templomgondnokok, Poll Manó, Sauer Bernát, Krausz Samu, Krausz Miksa, Rosenberg Ignác, Raab Salamon, Fischer József, Singer Mór, Wittmann Adolf és Deutsch Dezső elöljárósági tagok.

Tévész, a zsinagógai év tizedik hónapja. Mindig huszonkilenc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak vasárnapra, hétfőre, keddre, szerdára és csütörtökre eshetik. A zodiakusban bárány a jele. T. újholdja mindig Chanukkának hatodik napja, ezért egész hallelt és egész kaddist mondanak. Két Tórából olvasnak fel e napon (l. *Tóraolvasás*). Az elsőből három férfi részére IV. *Mózes* 28. fej. 1—15. versig terjedő részt, a másodikból pedig IV. *Mózes* 7. fej. 42—47. versig terjedő részt. Fél *kaddis*. A ros chodesi muszaf ima, beszúrva *al-haniszim* szakasz (l. *Chanukka*). A 104. és a 30. Zsoltár. Ha T. újholdja szombatra esik (ez csupán akkor lehetséges, ha a megelőző kiszlév hónap harmincnapos volt), három Tórából olvasnak fel. Az elsőből a hetiszakaszt, a másodikból a vonatkozó chanukkai, a harmadikból a vonatkozó szombati és újholdi részt. Jom kipur kótón böjtöt T. újholdja előtt nem tartanak, minthogy az Chanukka egyik napjára esik, mikor is a böjtölés tilos. L. *Aszóró betévész.* F. D.

Teviló *(h.). Fürdés*, alámerülés.

Thalmus. Zsidó város a mondai hagyomány szerint, melyet Erdélyben a mai Talmács helyén alapítottak. Decebalus, Dácia királya, mikor Róma ellen háborúba készült, segítségül hívta azokat a zsidókat, akiket a rómaiak hazájukból kiűztek. Egy Dán törzséből való dúsgazdag férfiú vezetése alatt jöttek Erdélybe, ahol később szolgálataik jutalmául engedélyt kaptak arra, hogy aranymosással, bányászattal és kereskedéssel foglalkozhassanak és a maguk számára külön várost építsenek. Így keletkezett T., amely a monda szerint csakhamar virágzásnak indult és a zsidók elszaporodtak nemcsak Erdélyben, hanem Magyarország mai területén is. U. L.

Theben, hírneves pozsonyi elöljáró-dinasztia. A család Mandl nevet is viselt. Lehet, hogy Mendel Jakab zsidóprefektus leszármazottjai, akik Dévényből (németül T.) jöttek vissza Pozsonyba. A T.-család ivadékainak vallják magukat a Mandl, Mendel, Mandelli, Dukesz, Gomperz-Kaufmann, Lemberger, Brüll-Schossberger, Leidesdorf családok. A család legkiválóbb tagjai voltak:

1. *T. Ábrahám*, T. Menachem Mendel fia. Ez a «Mánhig u-párnesz há-medina» (országos zsidó vezér) címét viselte. 40 éven át bírta a császári posztógyár monopóliumát és ennek révén állandó összeköttetése volt az udvarral és az arisztokráciával. Nagy befolyását a magyarországi zsidóság javára használta fel. Az orkutai vérvád idején Mária Teréziánál járt közben az ártatlanul megkínzott zsidó vádlottak érdekében. Meghalt Pozsonyban 1768.

2. *T. Koppel*, filantróp, szül. Pozsonyban 1732., megh. Prágában 1799. 1773. a pozsonyi hitközség elöljárójává választották meg. A török háborúk alatt százával menekülő zsidókat sajátjából támogatta. Midőn a zsidók hídvámját kétszeresre emelték, bérbe vette a hídat és leszállította a megalázó vámot. Küldöttség élén megjelent II. Lipót koronáztatásán Pozsonyban s a király ez alkalomból 16 dukát súlyú vertarany éremmel tüntette ki. Viszont T. az 1796-iki veszélyes időkben egy audiencián aranytálcán 21,000 dukátot adott át a császárnak. Az audiencia tragikus lefolyású volt; T. önérzetesen válaszolt a császárnak s a zsidók számára egyenlő jogok kilátásba helyezését kérte, nem pedig a szolgálat alóli mentességet. Néhány óra mulva egy cs. kamarás kereste fel T.-t magánlakásán s tudatta vele, hogy a császár a szolgálat alól mentesítette a zsidókat. T.-t ez az értesülés annyira felizgatta, hogy szélütést kapott, melyből nem is épült fel. Karlsbadba ment, de útközben Prágában meghalt. Negyedszázados elöljárósága alatt majdnem egész vagyonát jótékonycélokra áldozta fel.

3. *T. Menachem Mendel*, megh. 1730. A meggyilkolt David Eben Diviniensis fia. A XVII. sz.-ban vezető szerepet játszott a pozsonyi hitközségben.

4. *T. Mendel*, Ábrahám fia, héber tudása és rendkívüli jótékonysága révén lett híres. Saját

költségén adta ki a *Széfer hajósor le-rabbenu Tám* c. munkát. Meghalt 1824.

5. *T. Wolf*, (1734—1806), hat rabbi mellett működött, többször járt a császárnál zsidó ügyekben. 1300 zsidó gyermeket vezetett be Ábrahám szövetségébe és hátrahagyott mohelkönyvei zsidó történelmi értékkel bírnak. S. R.

Teológia az a tudomány, mely Istennek a világhoz s különösen az emberekhez való viszonyát tárgyalja s ehhez képest a vallás lényegét adja. A T. a zsidó vallás alapprincipiumait és igazságait tárja fel. A konzervativ zsidó álláspont a zsidó vallást kinyilatkoztatott vallásnak tekinti, tanításai tehát isteni eredetűek és természetfeletti eszközök útján jutottak az emberhez, ill. a kiválasztott prófétákhoz, akik közt Mózes volt a legkimagaslóbb. A vallásos igazságokat nem szükséges emberi doktrinákkal megtoldani, de nem lehet azokat megsemmisíteni sem. A vallás igazságait főképen a Szentírás tartalmazza, de azonkívül az a szóbeli hagyomány is, mely szintén Mózestől származik s amelyet nem a hagyományozás idején, hanem későbbi századokban írtak le. Jóllehet a zsidó vallásos igazság forrása maga az isteni kinyilatkoztatás, a zsidó teológusok és vallásbölcsészek mégis azt vallják, hogy a Szentírás tanításai és vallásos igazságai nem állhatnak ellentétben az emberi értelemmel, miután az szintén isteni eredetű. Az emberi értelemnek joga van az isteni tanítások értékét és jelentőségét bírálni, miután a kinyilatkoztatott vallás alapigazságait felismerte. A zsidó T. azonban nem egyszerűen absztrakt igazságok és hitágazatok rendszere, hanem alapvető vallási elveket tartalmaz, melyeken a világra és emberi életre vonatkozó zsidó koncepció nyugszik; másrészt nem csupán hitet és a tanítások elismerését kívánja, hanem az azoknak megfelelő cselekedeteket is. Minthogy a judaizmus (l. o.) akár modern, akár orthodox álláspont szerint eszmék, érzelmek, szabályok, törvények, szokások, gondolatok összesége s ezekben ennélfogva nem csupán vallásethikai, hanem népies jellegzetesség is van, ezért nem könnyű a népi és teológiai elemet a judaizmuson belül elkülöníteni. Számos parancsolat és szokás van, amely népi jellegű, de a Szentírás előírása folytán mégis kötelező. A zsidók többségének véleménye és álláspontja szabta meg valamely doktrina helyességét s ha azt csupán egy-két egyén védte, akkor azt minden időben magánvéleménynek tekintették s nem bírt kötelező erővel az egész zsidóságra. Alapvető tantétel, amely nélkül a zsidó valláshoz ragaszkodni nem lehet s amely nélkül az elképzelhetetlen: *az Egyistenség hite.* Az Egység eszméje a hagyomány szerint még a kinyilatkoztatás előtti időből származik s a pátriárkákra megy vissza. Ebben a monoteisztikus felfogásban összegeződik a zsidó vallás Isten-eszméje s egyetlen kötelező erejű dogmája: «Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egyetlen» *(Deut.* 6. 4., *Genes.* R. 98. 4.). Ezt a hitvallást mondja el a vallásos zsidó ősidőktől fogva máig naponkint háromszor és a halálos ágyon is. Ezzel a «Semá»-nak nevezett hitvallomással mentek máglyára a zsidóság ezrei az idők folyamán, mert monoteisztikus hitükből nem engedtek s inkább mártirhalált haltak, mintsem, hogy attól elszakadjanak. Számos más monoteisztikus felekezet eredt a zsidóból, de ily tiszta formában egyik sem tartotta azt meg. Ahogy az antropomorfizmust már az őskorban csirájában kiirtották, úgy irtották ki az Isten perszonifikálására vonatkozó képzeteket. Tulajdonságai és attributumai Tőle nem választhatók el, mert abszolut egységes és oszthatatlan; mindenhatóságát pedig a zsidó történelem minden lapja bizonyítja. A zsidó T. szerint Isten *Mindenttudó* is. Ezen nyugszik az isteni gondviselés elve, amely az ember morális cselekedetére oly nagy hatást gyakorol s így a zsidó T.-nak fontos tanítása. Isten előtt nem lehet elrejteni semmiféle cselekedetet, sem senki nem rejtőzhet el előle, mert mindent lát és mindenről tud s amit ember elől el lehet rejteni, azt is látja, «mert ismeri az ember gondolatát». *(Zsolt.* 94. 11*)* s nem lehet gonosz érzést sem rejteni Előtte, mert látja a szívet *(Jeremiás).* Ezért nem lehet titokban sem gonoszságot elkövetni. Isten az abszolut jóság s a zsidó T. tanítása szerint a lehető legjobban teremtette meg a világot *(Genes.* 1. 31. és *Gen. Rabbach* 9. 2.); minden, amit Isten tesz, jó, mégha az emberi lény előtt nem is látszik annak. «Nem lehet hinni Istenről, hogy igazságtalan ítélettel sújtja az embert» *(Berachót* 5b*)*, tehát a vallásos zsidó kötelessége vizsgálatot tartani sajátmaga felett, hogy lássa, mennyiben okozta sajátmaga a szenvedéseit: kétségbeesni azonban sem emiatt, sem az isteni igazságszolgáltatás miatt nem szabad, hanem a «szeretet szenvedésének» *(jiszurim sel ahavo)* kell tekinteni a csapásokat is, mert «akit Isten szeret, azt megjavítja» *(Példabesz.* 3. 12.). A zsidó T. Isten abszolut egységéből akaratának változhatatlanságát is következteti s ez is hangsúlyozva van a Szentírásban: «mert Én, az Isten, nem változom» *(Malachiás* 3 6.); «Isten nem ember, hogy hazudjon, sem ember fia, hogy megbánjon» *(Num.* 23. 19 és I. *Sám.* 15. 29*)*. A büntetések szenvedések alakjában bűneikért sújtják az embereket, de csupán addig, míg meg nem térnek; a bűnbánás *(tesuvó)* azonban elveszi a büntetést. «A bűnbánás gondolata létrejött (élt már mint engesztelő principium az Istenben) még mielőtt a világ teremtetett volna» *(Peszáchim* 54a*)*. A vezeklést őszinte, benső imádság is előmozdíthatja, ha «teljes szívvel és egész lélekkel» történik az. A Biblia több ilyen szívből jövő imádságot említ, így Hanna *(Sám. I.* 1. 10. és köv.), Jónás *(Jóna* 2. 2. és köv.) imáit. Imádságot csupán Istenhez lehet intézni. «Ha az ember Istenhez akar közeledni, akkor nincs szüksége közvetítőre», mondja a Talmud *(Jerus. Beráchót* 9. 13a) és mindenki imája, ha őszinte, egyformán meghallgattatik, akár Mózes az, akár a legalacsonyabb rendű *(Exod. Rabba* 21. 3). A tradicionális zsidóság T.-jának doktrinája a kinyilatkoztatás (l. o.) szószerinti hite, tehát az, hogy Isten Mózesnek és a prófétáknak megjelent, de a Sínai-hegyén, a Tízparancsolat adásakor az egész zsidó nép hallotta, hogy Mózeshez szólt s Mózes az Isten akaratát és parancsait tudatta az egész néppel; hiszi továbbá, hogy Mózes maga írta le halála előtt a Tórát, amellyel együtt a szóbeli hagyomány is

nemzedékről nemzedékre szállt. A Tóra az emberi életet szabályozó, irányító, erkölcsi és vallási tökéletesülés felé vezető parancsok és allegóriák gyüjteménye. Ehhez képest a törvény megőrzése, megtartása s az Isten akaratának való alárendelés az ember kötelessége. A szóbeli hagyomány a Tóra interpretálója s ennek kifejtése Izráel bölcseinek volt feladata; az ő dolguk volt azoknak a korral való egyeztetése, jóllehet, maga a Törvény változtathatatlan és visszavonhatatlan; azonban kétfélék a Törvények, ú. m. «chukkosz ólam» (örök törvények) és «ledórósz ólam» (egyes nemzedékeknek szólóak), de ez utóbbiak is csak a korhoz való alkalmazkodás érdekében tűrnek el szükséges módosításokat, eltörölni azonban ezeket sem szabad. A Törvényt Isten az embernek adta földi élete irányítójául s ezáltal elébe adta a választást a helyes és helytelen közt: «Az Eget és a földet tanuúl hívom, hogy elébetek tettem az életet és halált, az áldást és átkot; ezért válasszátok az életet» stb. *(Deut.* 30. 19—20), amiből a szabadakarat doktrinája következik, mint a zsidó T. egyik alkateleme (l. *Akaratszabadság).* Ebből viszont az ember felelőssége következik, mert Isten mindenttudó, ismeri a szív titkos érzületeit és szándékait, az ember gondolatait s a gonoszságot megbünteti. A büntetés elve feltételezi a Gondviselést (l. o.), ami alapvető doktrina a zsidó T.-ban. Az ebből levezetett isteni igazságszolgáltatás, megtorlás nagy és sokat vitatott problémája a konzervativ zsidó T.-nak is s már a prófétákat, főkép pedig a Talmudszerzőket is foglalkoztatta. Alapja a kinyilatkoztatás szavai a büntetésre és könyörületre vonatkozóan *(Exod.* XX. 5—6). De ez is nehezen magyarázható, mert Isten akarata nélkül semmi sem történhetik a világon s mégis mennyire szenvednek az istenfélő és jó emberek, ellentétben a gonoszokkal, akik jólétben élnek. Ezzel már Jeremiás (12. 1), Chabakuk (1. 13; 1. 4) Jób Könyve és a zsoltáros Ászáf (73.) is foglalkoztak, úgyszintén a Talmud *(Beráchót* 7a és Josef Abbi az *Ikkarimban)* s az eredmény a következőben foglalható össze: Az emberi ész korlátoltsága nem tudhatja megállapítani, ki a valóban igazságos és valóban bűnöző, sem az abszolut jót és abszolut rosszat nem tudja helyesen megállapítani. Az igazak szenvedése kapcsolatban van a *halhatatlanság* doktrinájával. A lélek halhatatlan s a test elhalása után is él s jutalmat nyer a jövő életben. Ennek alapjait is a Bibliából véli kiolvasni a tradicionális zsidó T., jóllehet az csupán a későbbi iratokban szerepel: «Ne hadd magad rábeszélni, hogy a sír menedékhely számodra» *(Misna, Ábót* 4. 22); «Akaratod ellen születtél, akaratod ellen élsz, akaratod ellen halsz meg s leszel kényszerülve, hogy számot adj életedről a Királyok Királya, a Legszentebb előtt, dícsértessék Ő». Több helyen kifejti a Talmud, hogy a jó cselekedetekért nem ezen a világon kell remélni a jutalmat, hanem a jövő életben *(Abóda Zárá* 3a; *Kiddusin* 39b) s ez a jutalmazás és büntetés csupán lelki természetű, mert a lélekre vonatkozik. A zsidó T. képzetei és doktrinái szerint «anyagi gyönyör nincs a jövő életben, de a jámborok dicsőségtől ékesítve, Isten ragyogását élvezik». *(Beráchót* 17a); Isten közelsége és ismerete a legmagasabb jutalmazás annak, aki parancsolatai szerint él, míg akik megszegik a Törvényt és nem Isten útjait járják, azok kizáratnak közelségéből. Azonban a Törvényt nem a jutalomért és nem a büntetéstől való félelem miatt kell megtartani, hanem Isten iránti szeretetből csupán *(Szóta* 31b; *Abóda Zára* 19a). A lélek halhatatlanságával és a megtorlással kapcsolatos a *feltámadás* hite, melyet a zsidó T. különfélekép magyaráz. Azt, hogy a lélek újból a testbe fog találni, a Talmud egy parabolában fejezi ki *(Szanhedrin* 91a, b), míg Maimonides csupán csak képletesen fogja fel a feltámadást s azt mondja, hogy ez csak a lélek halhatatlanságát jelenti, mert ez tovább él testiség nélkül. Ellenben valamennyi orthodox zsidó teológus hiszi, hogy Isten a halottakat feltámasztja, de viszont ennek részletezésével köztük soha senki nem foglalkozott; a Bibliában Dániel próféta fejti azt ki (12. 2). Az egesz feltámadási hit valamennyire nacionalista eszme a zsidóknál s összefügésben van a *választott nép* (l. o.) gondolatával, amely szintén doktrinája a zsidó T.-nak. Elődei érdemeiért s mert a Törvényt elfogadta, választatott ki Izráel, melynek hivatása, hogy mint papi nép éljen a többi népek közt, hirdetve az egyistenség hitét az egész földön, amíg újra fel nem támad nemzeti függetlensége s a világ minden részéből a zsidó nép össze nem gyűl ősei földjén, Cion hegyén, hol a Messiás meg fog jelenni. Ezt a messiási hitet, a zsidó géniusz legszebb adományát Jesája és Micha próféták így fejezik ki: A zsidó népnek Megváltója fog támadni, aki össze fogja gyüjteni ősi földjére a zsidó népet; ekkor független zsidó államiságot fognak alkotni és önálló nemzeti létre fognak felébredni s valamennyi nép gyakran fogja felkeresni a Szentföldet, hogy a szereteten és igazságoságon alapuló intézményeket tanulmányozzák. Cionból fogják a többi népek megtanulni, hogy saját intézményeikben hogyan valósíthatók meg az igazságosság és felebaráti szeretet ideáljai s a legtisztultabb vallási tanítások Jeruzsálemből fognak származni (v. ö. *Jesája* 2. 2—4; *Micha* 4. 1—4). Ennek a messiási reménységnek közvetlen célja a zsidó nép mérhetetlen szenvedésének megváltása, az exilium végetvetése, távolabbi célja Izráel missziójának tudata és beteljesülése. A hit alapja Isten és Izráel szerződése, mely nem tört meg azáltal, hogy egyes generációk vétkeztek, mert Isten nem akarja sem egyének, sem népek pusztúlását. Izráel bűnbánata fogja bibliai hit és jóslat szerint előidézni állami életének restaurálását is *(Deuter* 30. 1—5). E gondolat részletezésével sem a Biblia, sem a Talmud nem foglalkoznak s csupán annyit állítanak, hogy akkor fog ez az idő bekövetkezni, amikor Izráel népe lelkileg elő lesz készítve annak megvalósítására *(Szanhedrin* 98a). Ezért kell Izráelnek fenntartani úgy vallás-ethikai, mint népi jellegét, tulajdonságait s ezért nem szabad soha, semmi körülmény között vallástalannak és népe ellenesének lennie. Ha a zsidóság hisz a megváltás eszméjében s arra törekszik szívével és cselekedeteivel, akkor ez az idő be is fog következni. Ezekben foglalható össze a tradicionális T. A modern zsidó T.-t l. *Judaizmus.* S. R.

Irodalom. Jac. Z. Lauterbach (Jew. Encycl.); Samson Raphael Hirsch, Neunzehn Briefe v. Ben Uziel; Salomon Schechter, Studies in Judaism (Philadelphia 1896); M. Friedländer, The Jewish Religion (London 1891); Morris Joseph, Judaism as Creed and Life (u. o. 1903).

Theosofia, l. *Kabbala.*

Thomán *István*, zongoraművész, zeneszerző és zenepedagógus, szül. Homonnán 1862. Előbb Bécsben és Budapesten jogi tanulmányokat végzett, de már közben beiratkozott az Országos Zeneakadémiára, ahol Liszt Ferenc és Erkel Ferenc kedvelt tanítványa volt. Utóbb Liszt Ferencet elkísérte Weimarba, Rómába, Bayreuthba és mestere mellett maradt ennek haláláig. 1888-ban az Országos Zeneakadémia zongoraszakának tanára lett és ezt az állását 1906-ig töltötte be. Közben számos nagysikerű hangversenyt rendezett Magyarországon és a külföldön. Mint zeneszerző is kitünt. Írt dalokat, rapszódiákat, impromptuket. Pedagógiai főműve: *A zongorázás technikája.* K. K.

Thuz *János**, Horvátország bánja volt és Mátyás király keresztapja. Kitért zsidó létére is az ország leghatalmasabb és leggazdagabb főnemesei közt foglalt helyet, birtokába tartozott Csáktornya, Kapronca, Szt. György, Krapina és Strigó. Fivére *Th. Oszvald* zágrábi püspök volt. T. hosszú ideig nagy kegyben állott Mátyás előtt, de mert a törökök portyázásait nem akadályozta meg, elvesztette a király bizalmát. 1480-ban Mátyás több garázda országnaggyal együtt T.-t is ítélőszéke elé idézte Zágrábba. A bán erre Velencébe menekült és hatvanezer aranyat magával vitt. Velencében felvétette magát a patriciusok közé és bántatlan nyugalomban élt élete végéig. U. L.

Tibor *Ernő*, festő, szül. Nagyváradon 1885. Budapesten a mintarajziskolában, azután Párisban tanult. 1910-ben nagyobb gyüjteményes kiállításon mutatta be erőteljes naturalizmussal, szélesen festett figurális képeit, táj és enteriőr képeit *(Chioggiai bárkák; Pont neuf Párisban; Kapálók).* Svédország, Norvégia, Dánia, Németország nagyobb városaiban rendezett kiállításokat és részt vett a Műcsarnok kiállításain is. *Körhinta* c. képét az állam vette meg. A háború óta Nagyváradon él. F. B.

Tieder *Zsigmond*, szociálpolitikai író és ujságíró, szül. Budapesten 1887. Részt vesz a munkásság kultúrmozgalmaiban és egyik alapítója s főtitkára volt a Munkások Irodalmi és Művészeti Szövetségének, a Munkások Gyermekbarát Egyesületének. A Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének elnöke. Állandó munkatársa a Szociálizmusnak. Cikkei a Népszavában, Korunkban (Kolozsvár), Munkáskultúrában, Gyermekbarátban, Munkásbiztosításban, Szakszervezeti Értesítőben és a Népszava-naptárban jelentek meg. Külön lenyomatban is megjelentek: *Potemkin gyermekvédelem* és *Az eszperantó és a munkásmozgalom* c. tanulmányai. *Csák Máté földjén* (Ady és a munkásság) c. könyve most van sajtó alatt. E lexikon munkatársa.

Tihanyi *Lajos*, festő, szül. Budapesten 1886. Párisban és Nagybányán tanult. Mint a «Nyolcak» művészegyesületének tagja tünt föl, annak 1911-i kiállításán a Nemzeti Szalonban. Tájképei, csendéletei, arcképei, aktjai és figurális tanulmányai az akkor még nálunk szokatlan francia posztimpresszionizmus fölfogásával feltünést keltettek. 1920. Bécsben, 1922. Berlinben a Galerie Möllerben volt gyüjteményes kiállítása. Berlini képein bizonyos vaskossággal egyszerűsíti le a tér és a formák megérzékítését *(Híd; Kaktuszos csendélet)* és különösen arcképein a formák sokszor feltünő torzításán keresztül szólaltatja meg az ábrázolt belső lelki életét. Most Párisban él, hol néhány év előtt gyüjteményes kiállítást rendezett. Portréi, fekvő női aktja és *Műterem* c. nagy vászna tüntek fel különösen a párisi kiállításon. F. B.

Tikkon *(h.).* Szószerint javítást, vagy jóvátételt jelent. Kisebbszerű lakomát értenek alatta, amelyet Jahrzeit napján adnak az istentiszteleti gyülekezetnek az évforduló gyászolói. A zsidó kegyelet böjtöt ir elő ilyen alkalomra, de megengedi, hogy azt megváltsák. A megváltásnak az az alapgondolata, hogy a lakoma különböző benedikciók elmondására kötelezi a résztvevőket, Isten dicsőítése pedig jobban segíti elő a halott üdvözülését, mint a böjtölő önsanyargatása. A böjtölést tehát meg lehet váltani a T.-nal. Inkább csak chásszideus vidéken szokásos. F. D.

Tikkun chacósz. Gyászszertartás Jeruzsálem elpusztításának emlékére. A gyász három hetében a déli órában tartják, egyébkor éjjel tizenkét órakor. Szigorúan vallásos zsidók minden csütörtök éjjel megtartják ezt a szertartást, amelynek a Cionra vonatkozó részein kívül lényeges része a bünbevallás (vidduj) is. Földön ülve végzik ezt a szertartást. F. D.

Timár *Szaniszló*, író és hírlapíró, szül. Baján 1859., megh. Budapesten 1917. Orvosnak készült, de hírlapíró lett és évtizedekig az Egyetértés c. politikai napilap komoly ítéletű színikritikusa volt, később a Magyar Hiradó c. könyomatos ujság felelős szerkesztője lett. Munkái: *Selyem és rongy* (regény); *Az öröm vallása* (regény); *Az élet vására* (novellák); *Az aranyborjú* (novellák). Sz. G.

Timár-Thein *Miksa**, festő, szül. Budapesten 1874. Művészi tanulmányait Budapesten, Münchenben és Párisban végezte. Párisban a Grand Palais kiállításain vett részt, itthon a Műcsarnok és Nemzeti Szalon kiállításain. A Ferenc József jutalomdíj nyertese. Főleg női- és gyermek arcképeket, ritkábban férfi arcképeket (Herczel Manó) fest. 1910. festőiskolát nyitott. F. B.

Tipary *Dezső**, festő és grafikus, szül. Horvátiban 1887. A fővárosi iparrajziskolában, majd a mintarajziskolában tanult. Dolgozott Münchenben és Nagybányán is. A Nemzeti Szalon 1908. évi kiállításán állami grafikai díjat nyert. A Műcsarnok 1909. évi tavaszi kiállításán állított ki először linoleummetszeteket és rézkarcokat. Legutóbb főleg tájképeket festett a posztimpresszionisták kötött stílusában *(Esztergomi képek)* Egy sorozat rézkarca van a Szépművészeti Múzeumban. F. B.

Tisó beóv. Áv hó 9-ike, estétől estig tartó szigorú böjtnap Jeruzsálem kétszer történt pusztulásának évfordulóján. A zsidóság Jeruzsálemet sohasem adta fel és pusztulása emléknapján csakúgy, mint a mindennapi imában, újjáépüléséért és régi dicsőségének visszatéréséért imádkozik. A legszélsőbb reformirány is, melynek

egyik programmpontja, hogy a szentföldi vonatkozású imákat a nemzeti egységbeolvadás kedvéért feláldozza, fenntartja a T. bőjtjét. Megülésének módja: előző este a templomban a frigyszekrényről a kárpitot eltávolítják, a templomot félhomályban hagyják, az imát halkabban mondják el, esti ima után sarútlanul földön, vagy zsámolyokon ülve eléneklik Jeremiás siralmait *(Écho)* nehány más záró gyászének *(Kínó)* kíséretében. Reggel is sarútlanul imádkoznak. A szokásos imaszíjakat (tefillin) nem veszik föl, a reggeli ima és alkalmi Tóraolvasás után ismét középkori eredetű gyászénekeket *(Kínósz)* énekelnek földön, illetve zsámolyokon ülve. Népies szokás volt még az önkínzás fokozására a bogáncsdobálás is, ennek nyomaival már csak itt-ott találkozunk régi ritusú, főkép lengyel-zsidó templomokban. Az ima befejezése után szokás a temetőbe menni, az érdemes emberek sírjait felkeresni, de családi sírlátogatás kizárásával. A délutáni imához felveszik a reggel mellőzött tefillint. Egész nap mindennemű mulatságtól, szórakozástól tartózkodni kell, még vallástanulmányi olvasmány is tilos, csupán a Jeruzsálem pusztulására vonatkozó talmudi szakaszt *(Chorban)* szabad olvasni. (L. *Jeruzsálem pusztulása).* A T.-ot megelőző 8 napon át (a szombat kivételével) húsos ételektől és bor élvezetétől tartózkodnak, tejes ételeket esznek és e tekintetben a hal épúgy, mint a kereszténynél, böjti ételnek számít. (L. *Kilenc nap*). F. D.

Tisri, a zsinagógai év hetedik hónapja. Mindig harminc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak hétfőre, keddre, csütörtökre és szombatra eshetik. A zodiakusban mérleg a jele. Újholdját nem hirdetik ki, miután úgyis roshasono van akkor. A szokásos bőjt is a közelgő jomkippurra való tekintettel elmarad. Az egész hónapban, a bűnbánó napok kivételével, elmarad mind a reggeli, mind pedig a délutáni imánál a tachanun. A szimchasz Tórót követő szombat: *sabbasz berésisz.* F. D.

Tiszabő, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm., 2066 lak. A T.-i hitközség az ország egyik legérdekesebb multú hitközsége volt. 1921-ben a tagok hiánya miatt feloszlott. Jelenleg mindössze hat család lakik itt 27 lélekszámmal. A megszünt hitközség nagyon régi. Levéltára 1765 óta van, Chevra Kadisájának alapszabályai 200 évesek. Érdekes okmányai között szerepel egy nyugta 1500 ezüst forintos hadisarcról, melyet a hitközségi tagoknak a szabadságharcban való részvétele miatt kellett lefizetni. Impozáns szép templom bizonyítja, hogy valaha virágzó hitközség volt T.-n. 1843-ban már működött egy később két tanerős iskolája, melynek történetét Neumann Vilmos tanító írta meg; volt a hitközségnek még Talmud Tórája, Nőegylete, Bikur Cholim egylete és Chevra Kadisája. A világháborúban az akkori 23 családból 16-an vettek részt és 6 elesett. Mikor a Jászság és a Kunság nem fogadta be a zsidókat, a környék zsidóságának T. volt a centruma. Sokan származtak el innen s köztük nem egy neves ember. A volt óbudai főrabbi Hirsch Márk, a budapesti Chevra Kadisa elnöke Ehrlich Mózes, Zimmerman Dezső fővárosi bizottsági tag, tiszasülyi Polnay Jenő (l. o.), Keppich Emil (Kohner Villy báró, Ypsilanti herceg és Erődi Harrach Tihamér, volt nemzetgyűlési képviselő apósa) vagy T.-ben, vagy a hitközséghez tartozott valamelyik községében született. A nagymultú hitközség 1921 óta, mikor feloszlott, alkalmazottat nem tart.

Tiszaeszlári vérvád. 1882 ápr. 1. Solymosi Eszter tizennégyéves, róm. kat. vallású szolgáló, Huri András r. kat. vallású tiszaeszlári lakos házából, ahol alkalmazva volt, eltávozott és többé nem tért vissza. Valamely bántódás vagy összekoccanás miatt egyenesen a Tiszának ment és titkát magával vitte a habokba. Az anyja kutatni kezdte, a faluban pedig az a hír kezdett terjedni, hogy a zsidók rituális gyilkosságot követtek el ellene. A hír gyorsan elterjedt a megyében, és az egész országban s hatása alatt Ónody és Istóczy antiszemita képviselők a parlamentben a zsidók kiűzését javasolták, a lakosságot országszerte felizgatták, úgy, hogy sok helyen kilengések és fosztogatások voltak, noha Tisza Kálmán miniszterelnök tőle telhetőleg igyekezett gátat vetni azoknak. Az antiszemita agitátorok azonban falvakban és városokban gondoskodtak arról, hogy a koholt vád hitelre találjon, s hogy főleg Tiszaeszlár felizgatott lakossága elhigyje azt. Május 4. Solymosi Eszter anyja megjelent a falusi bíró előtt és a zsidók ellen vádat emelt, mire kezdetét vette a nyomozás. Tiszaeszlár a nyiregyházi bíróság kerületébe tartozott s ez Bary vizsgálóbírót küldte ki a helyszínre nyomozni. A vizsgálóbíró három Tiszaeszláron időző metszőt letartóztatott és ugyanekkor Scharf József hitközségi alkalmazott alig ötéves Sámuel nevű fiát is részint fenyegetésekkel, részint cukorral vallatni kezdte. A vizsgálóbíró betanítására a gyermek azt vallotta, hogy atyja Solymosi Esztert becsalta a zsinagógába és a nyakát elvágta. Ezzel kezdődött a per. Az alig ötéves gyermek atyja és mások jelenlétében a vizsgálóbíró előtt megismételte vallomását, hozzáfűzve, hogy ő és bátyja, a tizenhároméves Móric segítettek a leány vérének kifolyatásánál. A metsző és Móric fia természetesen tagadták, hogy bármit is tudnának az egész meséről. Május 19. Scharfot és nejét a vizsgálóbíró letartóztatta, bár ugyanez alkalommal Scharf Móric megismételte, hogy semmit sem tud még hallomásból sem az egész dologról. Erre még ugyanezen nap estéjén Móricot Recsky csendőrbiztos Nagyfalura vitte a lakására, ahol a gyermeket Péczely nevű irnok felügyeletére bízta. Ugyanez a Péczely, aki gyilkosság miatt tizenkét évig fegyházban ült, most már a gondjára bízott Móricot fenyegetésekkel és kínzásokkal rábírta, hogy terhelően valljon atyja és az egész zsidóság ellen. Scharf Móric kényszer alatt tett vallomásában azt állította, hogy saját atyja egy szombat reggeli istentisztelet után becsalta Solymosi Esztert lakására, hogy ez egy gyertyát mozdítson el, mert neki ez a vallás értelmében tiltva volt. Amikor ez megtörtént, egy, a házukban időző zsidó vándorkoldus, Wollner Herman a templomba vitte a leányt s miután ott levetkőztette, a két metsző, Buxbaum Ábrahám és Braun Lajos megragadta, a harmadik, Schwarz Salamon pedig a nyakát elvágta és

a vérét edénybe eresztette. Mindezt Móric a templom kulcslyukán látta a vallomás szerint. A szóbanforgó három metsző nem a tiszaeszlári hitközség alkalmazottja volt, hanem csupán pályáztak oda s ezért jöttek Tiszaeszlárra s időztek istentisztelet után a templomban. Később az is beigazolódott a terepszemlén, hogy a templom kulcslyukán át egyáltalán semmiféle aktust sem lehetett volna észlelni. Móric vallomása szerint az aktus negyvenöt percig tartott s ennek elteltével ő látta, hogy a meggyilkolt leányt újra felöltöztették, nyakát beburkolták s minezd Lustig Sámuel, Braun Ábrahám, Weiszstein Lázár és Jünger Adolf jelenlétében történt. Amint a rovottmultú Péczely főnökének, Recskynek ezt a vallomást tudomására adta, ez azonnal a vizsgálóbíró elé ment, aki előtt Móric rögtön felmondta a leckeszerű vallomást, hozzáfűzve, hogy miután a «tettesek» véghezvitték a gyilkosságot, bezárták a templomot, amelyben sem a holttest, sem vérnyomok nem voltak többé láthatók. Bary vizsgálóbíró erre lázasan hozzáfogott az újabb nyomozáshoz, melyet kiterjesztett a templomra, környékére és a temetőre, s bár sehol semmi nyomra nem akadt, mégis tizenkét zsidót letartóztatott, mint gyanusat, Scharf Móricot pedig börtönbe vettette, hogy továbbra is elkülönítse és terror alatt tartsa. Eközben, jún. 18. Tisza-Dada községnél egy leány holtteste vetődött partra. A holttestben a körorvos és egy tiszaeszlári asszony felismerte az eltünt Solymosi Esztert, akit azonban saját anyja nem akart felismerni, jóllehet a ruhákról kénytelen volt megállapítani, hogy azok a lánya rubáival azonosak. Minthogy a vizsgálóbíró ezen eredményt túlkedvezőnek találta, vidéki orvosszakértőkkel vizsgáltatta azt felül, akik 18—20 év körülinek találták a hullát, mely szerintük 8—10 napos lehetett. Erre Solymosi Esztert eltemették a tiszaeszlári r. kat. temetőben, de az antiszemita agitátorok, köztük a helység plébánosa, azt állították továbbra is, hogy a holttestet a zsidók öltöztették Solymosi Eszter ruháiba, illetve a tutajosokat megvesztegették, hogy adjanak rá a hullára egy zsidóasszony által hozott ruhát. A vizsgálóbíró új letartóztatásokat rendelt el s a per világbotránnyá dagadt. Júl. 29. vádat emelt az ügyészség és pedig: Schwarz Salamon, Buxbaum Ábrahám, Braun Lipót és Wollner Herman ellen gyilkosság miatt; Scharf József, Jünger Adolf, Braun Ábrahám, Lusztig Sámuel, Weiszstein Lázár és Taub Emánuel ellen gyilkosságban való bűnrészesség miatt; Vogel Anzelm, Smilovits Jakab, Herskó Dávid, Grosz Márton és Klein Ignác ellen bűnpártolás és a holttest elrejtése miatt. Ebben az egész eljárásban az ügyészségnek még mindig másodrendű szerepe volt; a hosszas halogatást, a letartóztatásokat Bary vizsgálóbíró törvénytelen és önkényes cselekedete okozta s ugyancsak ő cselekedett az államügyész megkérdezése nélkül, amikor a gyanusítottakat kínoztatta, valamint ő írta le a tanuk nélkül felvett vallomások alapján pontos részletességgel a vélt gyilkosságot. Felsőbb rendelkezés folytán a kiskorú koronatanut, Scharf Móricot a börtönből kihozták és a falusi bíró, illetőleg annak jóvoltából Heuter nevű őrre bízták, hogy hozzátartozóitól és általában a zsidóktól elzárják, s a tárgyaláson teendő vallomására kioktassák. Védők voltak: Eötvös Károly orsz. képviselő s mellette Friedmann Bernát, Funták Sándor és Székely Miksa fővárosi és Heumann Ignác nyíregyházai ügyvédek. Eötvös első dolga volt, hogy Pauler igazságügyminiszternél tiltakozott a Bary vizsgálóbíró és a két csendőr által alkalmazott tortura ellen, de ennek nem volt hatása. Kozma főállamügyész leutazott Nyíregyházára, hogy személyesen ejtse meg a vizsgálatot. Az antiszemita agitáció ekkor már csúcspontját érte el és pamflettel árasztotta el az országot. Viszont a védőiratok sem hiányoztak. A magyarokon kívül a külföld legkiválóbb keresztény teológusai komoly tartalmú és tárgyilagos nyilatkozatokban ítélték el a vérvádmesét, melyet a középkori, sőt ókori babonák maradványainak bélyegeztek, így Strack berlini protestáns hebraista és a bécsi egyetemnek eredetileg jezsuitarendi hebraistája és más tudósok. Kossuth Lajos turini számüzetéséből nyilatkozott s tiltakozásában elítéli, középkori előítéletnek, Magyarország gyalázatának, a civilizációhoz méltatlannak nevezi az egész vérvádrágalmat. Azonban Kossuth ezen őszinte felháborodása szembenállott az akkori képviselőház előítéletével. Itt csupán Mezei Ernő interpellálta kilengések miatt 1882 nov.-ben. Erre Havas főállamügyészt küldték Nyíregyházára, aki mikor látta, hogy dacára a vizsgálóbíró hivatalos jelentéseinek, a vádlottakat ki sem hallgatták, néhány foglyot szabadon bocsátott. Ezen intézkedése miatt azonban hivatalos körökben is nehézségei támadtak, mire ügyészi állásáról leköszönt és visszavonult. Szept. közepén Scharf József nejét kiengedték, de férjét és más gyanusítottakat továbbra is fogva tartottak. A védők indítványára a holttestet exhumálták és felboncolták a budapesti egyetem kirendelt tanárai: Scheuthauer, Belley és Mihalkovics professzorok, akik az előbbi, vidéki orvosokból álló bizottság véleményét teljesen tudománytalannak és valótlannak minősítették, amely véleményüket a törvényszéki tárgyaláson is leszögezték. A szakértő tanárok a holttestet már felbomlott állapotban találták és így számos tényt nem tudtak tisztázni, de a nyakelvágás meséjének így is elejét vették. 1883 jún. 17. volt a nagy per utolsó felvonása a nyíregyházai törvényszék előtt, ahol Kornis József elnökölt, a vádat Szeyffert Ede államügyész, Solymosi Eszter anyját pedig Szalay ügyvéd képviselte. Jóllehet, a vád jogi alapja egyedül a gyermek Scharf Móric kicsikart vallomása volt, mégis harminc ülést tartottak, hogy a részleteket kiteregessék s e célból számos tanut hallgattak ki. A vádakat koholó gyermek vallomásai a betanítás ellenére is nyilvánvalóan ellentmondók voltak s a helyszíni bizottság terepszemléje be is igazolta azok tarthatatlanságát, úgy, hogy Eötvös Károly és Friedmann Bernát ragyogó védőbeszédei után a bíróság egyhangulag felmentette a vádlottakat aug. 3-án. Csupán Solymosi Eszter anyjának ügyvédje protestált ez ellen, de felebbezését a felsőbb bíróság elutasította. A felmentés után Scharf József Pestre költözött fiával, aki bevallotta, hogy kényszer alatt tanuskodott

hamisan apja és hitsorsosai ellen. Scharf Móric rövidesen Amsterdamba költözött, ahol gyémántköszörűs lett, támogatta szüleit, aztán ő maga is családot alapított s 1924. halt meg. Bary vizsgálóbíró később kúriai bírói címet kapott s mint ilyen élt sokáig Nagyváradon, ahol filoszemita hírében állott. A vérvádakról általában l. *Rituális gyilkosságvád, Vérvád.* S. R.

Irodalom. Az összes 1882-iki lapok, különösen külföldi felekezeti heti lapok, így a bécsi Neuzeit, a berlini Allg. Zeitung des Judentums és a hannoveri Jeschurun. Az utóbbiba L. S. (Seltmann Lajos hódmezővásárhelyi főrabbi) írt cikket, továbbá a névtelenül New Yorkban 1883. megjelent «Der rituale Mordprocess von Tisza-Eszlár» és Paul Nathan u. o. című könyve (Berlin 1890). Legrészletesebben a per legkimagaslóbb alakja, Eötvös Károly írta meg annak lefolyását «A nagy per» c. 3 kötetes klasszikusan szép művében.

Tiszaföldvár, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. 9722 lak. A T.-i (kongresszusi) hitközség mintegy száz évvel ezelőtt alakult. A hitközség birtokában azonban csak 1853-tól kezdve vannak meglehetősen hiányos feljegyzések, így sem az alapítóknak, sem az első rabbinak a neve nem ismeretes. A multból mindössze annyit tudunk, hogy a 70-es években egy Rampler nevű kereskedő volt a hitközség elnöke. A hitközség virágzásának tetőpontját a 80-as évek táján érte el, amikor 50—60 család élt a hitközségben, melynek saját iskolája volt külön tanítóval és 30—40 növendékkel. A hitközség tagjai akkor sem voltak gazdagok, de nagy anyagi áldozatok árán fenn tudták tartani a hitközséget, rabbihelyettesük is volt, aki minden funkciót végzett. A hanyatlás a forradalom után kezdődött, amikor többen elköltöztek a hitközségből s a gazdasági viszonyok leromlása következtében a tagok nagy része annyira elszegényedett, hogy csak nehezen tudják a hitközség fenntartásának a költségeit fedezni. A hitközség iskolája pár év előtt éppen anyagi okok miatt szűnt meg. A hitközség temploma 1906. épült a tagok önkéntes adományaiból. Tagjai közül Szobotka Dezső vezet 800 holdas mintagazdaságot. A hitközség évi költségvetése 2800 pengő, melyet a hitélet ellátására, szociális és filantrópikus célokra fordít. A hitközség anyakönyvi területéhez Cibakháza, Verseny és Tiszavárkony községek tartoznak. Lélekszáma: 100, a családok száma 35, adót 40-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 gazdálkodó, 4 szabadpályán levő, 15 kereskedő, 1 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 1 orvos, 7 iparos és 1 magánzó. A hitközség tagjai közül 25-en vettek részt a világháborúban s közülök 7-en estek el. A mai vezetőség: Weisz Jenő elnök, Varga Ottó alelnök, Goldmann Adolf gondnok, Weisz Náthán pénztárnok és Gerő Zsigmond jegyző.

Tiszafüred, nagyk. Heves vm. 9543 lak. A hitközség multjára a temetőjében található régi sírkövekből lehet következtetni, melyeknek egy része 1770-ból való. Nagyobb számban 1790 után költöztek be zsidó családok a közeli Tiszaigarról, mely akkor a környék zsidóságának centruma és kerületi hitközsége volt. Tempoma, rituális fürdője volt Tiszaigarnak, sőt rabbija is, Bleier Menachem, aki nagy Talmd-tudós volt és *Kovód Halvónon* c. könyvet is írt. Arra vonatkozólag, hogy mikor alakult át T. önálló hitközséggé, illetve mikor került át Tiszaigarról T.-re a kerületi rabbiság székhelye, nincsenek pontos adatok. Tény az, hogy az önálló hitközség első elöljárója Ernszt Gerzson volt, első rabbija pedig Rosenberg Jónás, aki 1866. halt meg T.-n. Chevra Kadisája, melynek jelenleg Weisz Gáspár az elnöke, 1803., két tanerős elemi iskolája 1876., Talmud Tórája 1908. létesült. Új temploma — a régi imaház helyett — 1912. a hitközségi tagok önkéntes adományaiból épült. Az orthodox hagyományos szellem ápolásáról a néhai Rosenberg S. rabbi által 1865. létesített jesiva gondoskodik. A Nőegyletnek Wildmann Gyuláné az elnöknője és a Sász Chevra élén Strasser Sámuel főrabbi áll. A hitközségben Jungreisz Náthán főrabbi héber nyelvű munkái jelentek meg *Tórász Móse Noszon* és *Menuchász Móse* címen. A közéletben tevékenykednek: Kiss Aladár járási orvos, Nagy Jenő járási állatorvos, Singer Lajos ny. járásbíró és Halász József ny. állomásfőnök. A hitközség területéről származnak: néhai Rosenberg S. volt húnfalvi főrabbi, Szőllősi Zsigmond író (l. o.) és Végh Bernát ny. miniszteri tanácsos. Nagyobb arányú vállalkozást létesítettek: Flamm Ignác (gőzmalom, téglagyár és a Tiszavidéki Bank R. T.), Blau Albert (kefegyár) és Epstein Sándor (cementgyár). A hitközség több tagja földbirtokos. Kupferstein Zoltán 1900, Léderer Gyula 1800, Weisz Gáspár 520, Flamm Ignác 325 és Steiner Ede 400 hold saját és Wildmann Gyula 800 hold bérleten gazdálkodik. A hitközség évi költségvetése 22,300 pengő, melyből 2000 pengőt fordít szociális és filantrópikus célra. A hitközség anyakönyvi területéhez Poroszló, Tiszaszőllős, Tiszaigar, Nagyiván, Tiszaörs, Tiszanána és Sarud községek tartoznak. Lélekszáma 620, családok száma 142, adófizetőké 129. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 7 gazdálkodó, 2 tanító, 50 kereskedő, 4 ügyvéd, 5 munkás, 1 nagyiparos, 3 orvos, 3 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 15 munkanélküli, 12 iparos, 5 magánzó és 8 egyéb. A hitközség 62 tagja vett részt a világháborúban és 7-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Strasser Sámuel főrabbi, Flamm Ignác elnök, Rubinstein Adolf másodelnök, Lefkovits Lajos gondnok, Fischer Samu ellenőr, Spányi Gyula pénztárnok, Breuer Ferenc, Rosenfeld Dezső, Schwarc Alajos, Schwarc Samu és Funk Bernát választmányi tagok és Ellbogen Béla jegyző.

Tiszmenicz *Mesullam,* pozsonyi rabbi, szül. Bucsacson, előkelő rabbicsaládból, megh. 1801. Veje volt Horovitz Izsák hamburgi rabbinak. Előbb Sztaniszlón és Tiszmenicen működött Galiciában s mint az ottani rabbiiskola vezetője, szerzett hírnevet magának. 1795-től haláláig Pozsonyban működött. Hátrahagyott iratai közül csak keveset adtak ki, így az *Igró Rómó* c. döntvénytárt (Lemberg 1873).

Tiszolc (*Tisovec,* Cs.-Szl.) nagyk. Gömör és Kishont vm. A T.-i orthodox hitközség 1882. alakult. Első elöljárói Böhm József nagykereskedő, és Neumann Bernát fatermelő voltak. Első rabbija, illetve rabbihelyettese Lederer Gábor volt, aki Miskolcon halt meg. A hitközség alakulásával egyidejüleg létesült a Chevra Kadisa és a templom, melyet 1887. alakítottak át. A templom építése körül a legnagyobb érdemet Freimann

Mór kereskedő szerezte. A kis hitközségnek több olyan tagja van, aki jelentős szerepet játszik a község gazdasági életében. Ezek: Böhm József nagykereskedő, aki hosszabb ideig Coburg herceg bérlője és szállítója volt, a Spitz és Freiwirth cég, melynek gőzfűrész telepe van, Frenck Dániel erdőkitermelő, Schönfeld M. mészáros, a Lichtenstein és Wilczek cég, melynek gőzfűrésztelepe van. Mindez üzemek nagyobbszámú munkást foglalkoztatnak. A hitközség hírnevesebb szülöttei: Gábor Ignác író (l. o.) és Lederer Miksa ügyvéd, (l. o.). A hitközség évi költsége 10.000 čK., melynek egyrészét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Lélekszáma 62, a családok száma 17, adót 14-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 4 szabadpályán levő, 1 orvos, 1 gyógyszerész, 4 kereskedő és 6 egyéb. A világháborúban a hitközség 10 tagja vett részt és 3-an estek el. Mai vezetősége: Buck Sámuel elnök, Grünmann Ármin, Morvai Sámuel és Grün József az elöljáróság tagjai.

Tiszteletnyilvánítás ima alkalmával *(Adoratio)*. A T. máig meglévő formái a vallásos érzés természetes kifejezései. Benső ösztönből bontakoztak ki ezek a formák és ennélfogva a legrégibb időkig visszavezethetők. A zsidó vallás adoratiós formái asszir-babilon és egyiptomi eredetűek. Számos kifejezési forma az idők és a vallás fejlődése alatt szimbolummá vált, vagy egészen elkopott, de a megmaradt formák már a jeruzsálemi Templomban is megvoltak. Minthogy Izráel népe maga és legősibb kulturája is Mezopotámiából származott, jól ismerte az északsémi népek Baal-kultuszát és ennek formáit is. A Biblia számos helyen tanuskodik erről. Ezért volt a legrégibb T., a csók, később a csók-intés még a próféták korában is szokásban volt a zsidók között és a Baal-kultusz letünése után a görögrómai világban is megmaradt a vallásos tiszteletmegnyilvánulás formája gyanánt. Máig meglevő maradványa ennek a szokásnak Tóraköpeny, a Tóratekercs megcsókolása a felolvasás elején és végén, a Frigyszekrény függönyének s maguknak a tallisz-rojtoknak bizonyos imák alkalmával történő megcsókolása is, továbbá az, hogy az ájtatoskodók belépéskor és távozáskor ujjaikkal megérintik a templomajtó oldalát és azután megcsókolják az ujjaikat; az ókorban a templombejárat padlóját csókolták ilyen formán, még pedig nem csak zsidók, de a sémi népek általában. A sarulevetés a templomküszöbön szintén ókori szokás. A sarulevetés ma már nagyon kevés esetre korlátozódott, de át is alakult, mert ma talpnélküli posztócipőt húznak ilyen esetekben. Az Engesztelő Nap alkalmával az orthodox ritusnál máig kötelező ez a szimbolisztikus sarulevetés, de kötelező minden zsidó templomban a kohaniták számára áldás «duchenolás» alatt és a rabbi és előimádkozó Engesztelő Napon szintén posztócipőben végzik a modern templomokban funkcióikat. (l. *Sarulevetés*). Az ókori zsidók magasra emelt kézzel imádkoztak; ez a könyörgés bensőségét fejezte ki és asszir reliefek tanusága szerint észak-sémi hatás alatt honosodott meg. Az imaközben való meghajlási formák szintén a zsidó vallás kezdetéig nyúlnak vissza. A keleti népeknél ez a meghajlás eredetileg teljes földre borulás vagy teljes térdhajtás volt, mely alkalommal az imádkozó homlokával megérintette a földet. A jeruzsálemi Templomban még szokásban voltak e formák, de ma már, erősen mérsékelve, csupán tiszteletadási szimbolumképpen használatosak. A Talmud teljes részletességgel foglalkozik a tiszteletadási formákkal és megállapítja ezek használatát az imák, ünnepek és szertartások szerint. A térdelés asszir eredetű, de a zsidóságnál csupán az Engesztelő Nap egyes imái alkalmával volt ez előírva úgy a kohaniták (papok), mint az összesség részére. A földig leboruló térdhajtás, a templom padlójának megcsókolásával járó térdhajtás is megvolt eredetileg. A térdreborulás annyira szabályozva volt már a jeruzsálemi Templom, ill. a talmudszerzés korában, hogy az csupán mai formájában létezhetett. A teljes térdreborulást a kereszténység az ősi szokás nyomán honosította meg, de akkor a zsidóságnál az már csak mai formájában létezett. A zsidó vallás a földreborulást és teljes térdhajtást a máig élő liturgia szerint Magyarországon is csupán az Engesztelő Napra írja elő, ill. engedélyezi és pedig szigorúan meghatározva annak módját. Ez az «Olénu» ima mondása és a főpapi funkciót leíró szövegbe felvett magasztos imádság recitálásakor történik. A jeruzsálemi Templom fennállásakor ez úgy történt, hogy amikor a Kohen-Gódol (főpap) az Isten-nevet fennhangon kiejtette, ő maga és utána az egész gyülekezet földrevetette magát. Ez a *nefilasz ápáim*, melyet ma az említett engesztelő-napi ima alkalmával az előimádkozó és rabbi az egykori szabályok szerint gyakorolnak (összetett lábakkal, térdelve, leborulva s ugyanazon helyre felemelkedve). A térdhajtásnak utánzása és meghajlással való helyettesítése máig megvan bizonyos imarészek elmondása közben, így a semóné eszré, a naponként háromszor elmondott tizennyolc-áldás kezdetén, közepén és végén s ez a meghajlás már a jeruzsálemi Templomban ugyanúgy volt megállapítva. Úgyszintén már a Talmud megállapítja teljes pontossággal, mely imák mondandók állva és melyek ülve. Az állva imádkozás és az ég felé nézés szép szokása asszir eredetű, úgyszintén a kohaniták kézfelemelése is. Végezetül meg kell említenünk egy különös szokást, mely a chásszideusok közt máig megvan, s amely szintén ókori sémita eredetű. Ez a kezek dörzsölése ima közben, mely az ó-germánoknál is megvolt, s amelyet árja eredetűnek tartottak, holott az összes ókori sémi népek használták azt adorációnál. A keresztény vallások adorációs formái a Jézus előtti korban a zsidóknál is előforduló sémi szokásból eredtek, maga a zsidó vallás azonban már a kereszténység keletkezése korában a tiszteletnyilvánításnak csupán ma használatos, módosított formáival élt. (V. ö. *Ginzberg* (Jew. Encycl.); *Noovack*, «Lehrbuch d. hebräischen Archeologie II.»; *Riehm*, «Handbuch d. biblischen Altertums I.») S. R.

Titkos zsidók v. zsidózók *(kryptojudok)*, l. *Inkvizició* és *Judaizálás* címszavakat.

Tizenhárom hitágazat. Héberül: *Selósé eszré ikkórim*. (L. *Hitágazatok.)*

Tíz parancsolat *(Tíz Ige)*, l. *Dekalógus*.

Tnach, a Biblia három főrésze, tehát a Tóra, a próféták és egyéb szentiratok. A szó a *Tóra, nëviim* (próféták), *këszuvim* (iratok) kezdőbetűinek összevonásából keletkezett.

Tócséchó *(h.)*. Mózes fenyítő beszéde a törvényszegők ellen. (Móz. III. 26. 14—46 és Móz. V. 28. 15—69. (L. *Mi sejirce).* Ezt a Tóra-olvasás alkalmával halkan olvassa az előimádkozó. Mózes a feddéseket és átokformulákat a lévíták ajkaira adja. A súlyos dorgálás kifejezésére a német nyelv innen konstruálta meg a *Leviten-lesen* szólásképletet.

Todesco *Herman*, nagyiparos és humanista, szül. Pozsonyban 1792., megh. u. o. 1844. nov. 23. Teljesen saját erejéből alapította meg akkor hatalmas méretű selyem- és textiláru üzletét és gyárait, melyeket külföldi tanulmányútja tapasztalatai alapján ő és fiai tovább fejlesztettek. Az örökös háborúk és a kolerajárvány folytonos állami megrendeléseket vontak maguk után, úgy, hogy Pádua mellett is telepet vásárolt 1835. Ipari tevékenysége mellett jótékonysága közmondásos volt. 1843-ban a pozsonyi elemi iskola részére telket és házat vett és a hitközségnek ajándékozta. Az iskola megnyitása alkalmával Mária Dorottya főhercegnő is jelen volt. A zsidó kézműegyletnek 10,000, a bádeni zsidó kórháznak 20,000 forintot adott, Marienthal városnak, ahol gyártelepe volt, iskolát és óvodát adományozott, azonkívül a zsidó iparegyletnek hatalmas összeget adott, hogy annak kamataiból felekezeti különbség nélkül segélyeket nyújtsanak. Ezenkívül a bécsi kórházakról is gondoskodott. Fiai: *Eduard báró* és *Moritz lovag* a Hermann Todesco's Söhne bankház főnökei voltak. Az idősebb 1869. lett báró és igen jótékony volt és 1854. az osztrák belügyminiszter útján 60,000 forintot adott elszegényedett tisztek és 40,000 forintot a zsidó tanulók konyhája javára. Azonkívül 50,000 forintot adott a bádeni T.-kórház részére. Leányát *Henry Worms* angol báró vette nőül. Harmadik fia Hermann, a T.-család veszprémmegyei Vázsonyközségi birtokán, 1876. lovaglás közben szerencsétlenség áldozata lett. S. R.

Tohu vabohu *(h)*. *Puszta és kietlen.* A Biblia szerint ilyen volt a világűr állapota a teremtés előtt. A bibliai kifejezést majdnem minden kultúrnyelv átvette és mindegyikben zavaros állapotot jelent.

Toldosz, hetiszakasz, mely *Mózes* 1. könyve 25. fejezete 19. versétől a 28. fejezet 10. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Ézsau és Jákob, Izsák szövetsége Abimelecchel, Izsák áldása. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Mallachi könyve* 1. fejezetének elejétől a 2. fejezet 7 verséig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a próféta is Ézsauról és Jákobról beszél.

Tolerált, azaz tűrt zsidó. 1786-ban helytartósági rendelet tette lehetővé, hogy zsidó Pesten megtelepedhessék és T. zsidó lehessen a városban. Ez ideig egy századon keresztül csak átutazó zsidók tartózkodhattak Pesten (l. *Commoráns).* T. csak az lehetett, aki a türelmi jogot a helytartóság révén a királytól megvásárolta. Az első pesti tűrt zsidó óbudai Oppenheim Izráel Ábrahám volt, aki később keresztény hitre tért.

Tollagi *Adolf*, színész, szül. Debrecenben 1862 ápr. 27. Tizenhétéves kora óta a színművészeti pályán volt s 1890 óta a főváros színházaiban működött, főleg komikus és operette-szerepekben vált ki. A Népszínház megszűnéséig annak tagja volt.

Tolna, nagyk. Tolna vm. 8239 lak. A T.-i (statusquo) hitközség múltjáról semmi közelebbi adat nincs. Mindössze az bizonyos, hogy az első rabbija Ungár Joel a XIX. sz. első felében működött, de egyben paksi pap is volt, tehát akkor még T. nem is lehetett önálló hitközség. Az első jegyzőkönyv 1861 jan. 12-ről datálódik. Akkor alakult meg a hitközség és akkor választották meg Hofbauer Lipótot, Stern Mórt, Eisler Józsefet, Weisz Adolfot és Wieser Jakabot első előljárókká. Az istentiszteletet évtizedekig kis imaházban bonyolította le a hitközség és csak 1914. került sor a templom felépítésére. Iskolája már 1870. állott, 1924. a növendékek számának leapadása miatt beszüntették, 1928. a népességi viszonyok javulása következtében ismét megnyitották. Chevra Kadisája 1862. létesült. Jelenlegi elnöke Steiner Lajos. Nőegylete Stern Miksáné elnöklete alatt áll. A hitközség tagjai közül többen foglalkoznak intenziv gazdálkodással. Somogytúri Kunffy Károlyné 650, Papp Lajos 600 és Heisler Imre 400 holdas mintagazdaságot vezetnek. A hitközség költségvetése 5800 pengő, melyből kisebb összeget fordítanak szociális célokra. Anyakönyvi területéhez Szedres és Mőzs községek tartoznak. A lélekszám 212, a családok száma 78, az adófizetőké 68. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 4 gazdálkodó, 1 tanító, 39 kereskedő, 1 köztisztviselő, 5 magántisztviselő, 15 iparos, 2 magánzó és 9 egyéb. A világháborúban résztvett 37 hitközségi tag közül 8-an estek el. A mai vezetőség: Adler Simon elnök, Steiner Lajos másodelnök, Dániel Zsigmond pénztáros, Bloch Ármin, Ehrlich Mór, Mandl Lajos és Trutzer Adolf előljárók.

Tolnai, 1. *Béla*, gyógypedagógus, szül. Felsőnyéken (Tolna vm.) 1858 dec. 25. Iskoláit Veszprémben és Budapesten végezte. Tanári állást vállalt 1879. az Izr. Siketnémák Orsz. Intézeténél, ahol egyhuzamban majdnem 50 évig működött, 30 évig tanári minőségben, 19 évig pedig mint az intézet igazgatója. Egész pedagógiai pályája az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetének fejlesztésével, fejlődésével és felvirágoztatásával forrott össze. Előadásaival, hírlapok és szaklapok hasábjain közzétett cikkeivel a siketnémák ügye iránti érdeklődést felkeltette, szakadatlan fárasztó munkában eltöltött félszázados tevékenységével naggyá és megbecsültté, a legmodernebb tanügyi követelményeknek megfelelővé tette intézetet. K. D.

2. *T. Simon*, lapkiadó, szül. Nagyváradon 1867 márc. 26. Tipusa a self-made-man-nek, aki a legalacsonyabb sorból küzdötte fel magát az egyik legnagyobb magyar kiadóvállalat tulajdonosává. Nyolc éves kora óta önálló. Karrierjét azzal kezdte, hogy a kávéházakban összevásárolta az elhasznált újságokat és azokat eladta. 1898-ban indította meg *Tolnai Világlapja* címen képes hetilapját, mely a legszélesebb körű közönség igényeihez alkalmazkodva hatalmas népszerűségre tett szert s ma kétségtelenül a legel-

terjedtebb folyóirat. Kiadott még egy világtörténetet, egy többkötetes Tolnai Világlexikont és számos szépirodalmi és népszerű tudományos munkát, amelyekkel igen nagy szolgálatott tett a népművelődésnek. Kiadásában jelennek meg a Délibáb c. színházi hetilap, a Bazár c. divatlap és több más, hasonlóképen elterjedt folyóirat. Vállalata hatalmas újságpalotájával és modern felszerelésével amerikai méretű és tempójú üzem. V. A.

Tonelli *Sándor**, közgazdasági és szociológiai író, szül. Nógrádverőcén 1882 jún. 2. A budapesti egyetemen tanult és jogi doktorátust tett, majd Amerikába ment a munkasviszonyok helyszíni tanulmányozása céljából. 1908-ban az Orsz. Iparegylet titkára, 1913. pedig a szegedi Kereskedelmi Iparkamara főtitkára lett. Munkatársa számos közgazdasági és szociológiai folyóiratnak és magyarra fordított több angol írót. Önállóan megjelent művei: *Bosznia és Hercegovina közgazdasági élete* (1909); *Angolok és amerikaiak* (1910); *A drágaság* (1912); *A magyar közgazdasági érdekképviseletek* (1914); *Magyarország a világpolitikában* (1922); *A turanizmus* (1922); *Emberi miniatürök* (1925).

Tóra. *(h.) Útmutatás;* szorosabb értelemben papi tanítás. Az irodalom kizáróan Mózes Öt Könyvére *(Pentateuchos)* foglalta le a kifejezést. A Bibliának hármas beosztásában *(Tóra, neviim, keszuvim)* annak főrészét alkotja és első helyen áll. Külsőleges, terjedelmi szempontból öt részre oszlik a T., de tartalmi tekintetben egységes. Viszont másnemű beosztást is követel, ha egyes részeinek tartalmát és szellemét vizsgáljuk. A külsőleges bosztás a következő: 1 *Bérésisz (Genesis)*, a világ története József haláláig. 2. *Sémósz (Exodus)*, a történet folytatása, de ezt itt-ott törvények szakítják meg, többek között a *Tíz Ige*, a *Szövetségkönyv* gyüjteménye. 3. *Vajikró (Leviticus)*, törvények, a szentség törvényei, áldozati és más törvények. 4. *Bamidbor (Numeri)*, vegyes törvények, itt-ott megszakítva történeti epizódokkal a pusztai vándorlás korából. 5. *Devórim (Deuteronomium)* főképen olyan törvények, amelyek nagyrészt már az előbbi könyvekben találhatók és csak az itt-ott módosított szöveggel különböznek azoktól (Pl. a *Tíz Ige*). Ezért ezt a könyvet a *törvényismétlés*-nek *(misné Tora)* is nevezik. Tartalmi tekintetben mindenekelőtt elbeszélő, törvényadó és hitbuzdító, vagy paraenetikus részekre oszlik. Az elbeszélő elemek részben történeti jellegűek, részben pedig hagyományok, amelyeknek csak a magja históriai, de a századok szóbeli hagyománya már költői burkolatot szőtt köréjük. A T. szerzőjéül Mózest vallja, de nem ő maga adja elő az eseményeket és a törvényeket, mindig mint harmadik személy szerepel. Minthogy Mózes haláláról is szól a T., a bibliakritika azt véli, hogy nem csupán a Mózestől eredő T.-t jelentheti, hanem a Mózesről szólót is s e feltevésében megerősíti az a körülmény, hogy elnevezése későbbi eredetű (Mózes Tórája, Maleachi 3) és a Szentírásnak más könyvét is nem mindig az írta, akinek nevét viseli *(Józsua Könyve, Királyok Könyve, Jób Könyve*, l. *Bibliakritika)*. A hagyományos zsidó felfogás természetesen nem azonosítja magát ezzel a feltevéssel. A *T. szerkezete* igen bonyolult és áttekinthetetlen. Hármas tartalma egymásba folyik, csak az elsőkönyv tisztán elbeszélő és sorrendet tartó, a többinél elbeszélés és törvény minden felismerhető rendszer nélkül váltakozik. A Mózes első könyve az Istenállam (theokracia) kiépülését írja meg. Első részében általános emberi vonatkozású (1—11), második részében az izraelita ősatyák életét írja meg 10 *Tóledosz* c. leszármazási történetben. Mindezekben is észrevehető a szerkesztési terv, mely szerint előbb a család mellékágaival végez, hogy aztán a főágnál hosszasabban időzhessen. Magukból a törvénygyüjteményekből sem sikerült eddig az egymásutáni logika elveit megállapítani. Ez áll gyakran egyes mondatokra is, amelyekben az egyesszám és többesszám sokszor váltakozik (pl. «Tanítsátok rájuk gyermekeiteket, beszélve róluk, mi<or házadban ülsz» stb.). A *T. tanításai* kiterjednek Istenre, az emberre, a világra, Izráelre.

I. *Istenre vonatkozó tanításai:* Isten neve *Jhvh*; ismeretlen eredetű. Maga a T. e névnek ép úgy ad népetimológiát, mint a személyneveknek, melyeknek eredete már elhomályosult és érdekelni kezdte a népfantáziát. *JHVH* e népies magyarázat szerint *(Móz.* II. 3. 15) itt így mutatkozik be: *Ehje aser ehje*, vagyis: «Vagyok, aki vagyok». Ez a meghatározás *föltétlenül, változatlanul* levő jelentést tulajdonít neki. A zsidó vallásgyakorlatban e szót *Adónajjal* helyettesítik. Ez az Isten a más egykorú vallások istenségétől eltérően nem a természet erőinek megszemélyesítője, hanem a természet fölött álló, semmihez nem hasonló lény, aki a jót kívánja, jóságért teremtette a világot és az embertől is elsősorban a jónak megvalósítását követeli. Mivel a jó csak egyirányú lehet (több jó, többféle igazság vagy többféle szeretet egymással ellenkezik), Isten is csak egyetlen egy. *Halljad Izráel: JHVH, a mi Istenünk egyetlen Lény.* E lény elismerése kizár minden más istenséget, mert ő maga alá rendeli a természeti erőket, elnémítja a Leviathánt és követeivé teszi a szeleket. Semmi bűvészet őrajta ki nem fog, csupán az ember nemes érzülete és az abból folyó nemes cselekedetek bírnak előtte értékkel; ezeket megjutalmazza, a rosszat megtorolja. Tekintve, hogy előtte az ivadékok váltakozása csak olyan, mint saját magunk előtt szervezetünk sejtjeinek váltakozása, melynek tudatában sem vagyunk, mivel csak a teljes Énre irányul figyelmünk és életakaratunk: Isten is a nemzedékek sorsát egységnek veszi és a büntetésben, mint a jutalmazásban a kollektivizmust érvényesíti, úgy hogy a bűn az emberre nézve harmad- és negyedízigleni megtorlássá, a jótét pedig ezredízigleni jutalmazássá válik. A jó lévén az abszolut cél, a büntetésnek nincs öncélja, ez csak eszköz a javításra, minélfogva elejétis veheti az ember a bűnbánattal. Míg más vallásokban azzal a felfogással találkozunk, hogy a bűn önmagában létező valami és bűvös körébe vonzza az embert, de túl is éli a nemzedékeket, addig bibliai felfogás szerint csak az ember elhatározásában létezik a rossz, mint annak egyik iránya; különben pedig Isten úgy sem tűrné maga mellett a rossz megtestesítését s ha-

talomgyakorlását. Szól a T. Isten igazságosságáról és Izráellel kötött szövetségéről, is de ezek, csak a nép nyelvéhez alkalmazkodó képzetek (l. *Anthropomorphismus* és *Anthropopathismus*). A T. hangja az igazságszolgáltatásról sokkal keményebb, mint pl. Hósea prófétáé, akinél az isteni könyörületesség válik uralkodó elvvé. Ezt tisztán a történeti helyzet magyarázza. A történeti pályája elején álló, ifjúkorát élő néppel szemben régi nevelői felfogásnak megfelelően szigorú hangnemben folyik a feddő figyelmeztetés, míg a szenvedésektől gyötört beteg néppel a próféta már úgy bánik, mint beteg gyermekével az anya. Mózes még harmad- és negyedízigleni büntetést helyez kilátásba, de Ezékiel próféta már sokszorosan hangoztatja, hogy «fiak nem lakolnak az atyákért és atyák nem a fiakért, kiki csak a maga bűneiért lakolhat». Ezékiel helyesen interpretálta Mózes szavait és korának műveltebb szelleméhez mérten írta át a mózesi fogalmazást. Az Istenhit megszilárdítására a T. *szertartásokat és intézményeket* rendel el, hogy állandóan emlékeztessék az embert Istennel szemben való kötelességére. Ezek az áldozás lelki formái és gyakorlásuk egyenlő azzal az áldozattal, amelyet Istennek abból ajánlunk fel, amit nekünk Ő adott. Ilyen áldozat a mi lelkiségünkből, szellemi adományainkból *az atyai tanítás:* «Beszélj Isten dolgairól, mikor házadban ülsz, mikor az úton jársz, mikor lefekszel s mikor felkelsz» (*Móz.* V. 7. 7). A szertartások a T. tanításában nem téveszthetők össze a szentségekkel, melyeknek más vallásokban az a rendeltetésük, hogy maguktól hassanak, függetlenül az emberi érzülettől, gépiesen és föltétlenül. A T. mindig hangsúlyozza Istennek «teljes szívvel és teljes lélekkel való szolgálatát.» (U. o. 4. stb. helyen). A további áldozatok sorába tartozik: a *Szentély* vagy *találkozás sátra*, melyet a nép magával hordozott a pusztai vándorlás idején át, ez a végtelen térből való áldozás. Az időből való áldozat: az *ünnep* (l. o.); az anyagi javakból való adomány: az *áldozat* (l. o.); a személyi életből való áldozat: a *körülmetélés*. (L. *Circumcizió*).

II. *A T. tanítása az emberről.* Az ember a teremtett lények sorában utolsónak jelenik meg, mikor már minden készen van és ő rá vár, hogy «uralkodjék az állatokon, a tenger halain és a levegő madarain» és hogy ő adjon mindennek nevet, vagyis az ő szempontjai érvényesüljenek mindennek megítélésében (antropocentrikus világfelfogás). Az embert Isten a föld porából teremti és lehelletet ad beléje a maga lehelletéből vagy lelkéből, ami népies kifejezése annak, hogy az ember egyrészt földi, érzéki lény, másrészt az Isten lelkét is hordja magában és így legalantasabb vágyai közepette is érez áhítozást a Legfelsőbb Lény iránt. Még világosabban jut ez kifejezésre abban, hogy «a maga képmására, hasonlatosságára teremtette Isten az embert.» Egy emberpártól származtatja a T. az egész emberiséget. Ezzel azt az eszmét juttatja kifejezésre, hogy Isten akaratából folyólag az emberiség egy nagy testvériség.

III. *A világ* a T. teremtési elbeszélése szerint, láncolatos egysége a lényeknek, melyben az a sorrend érvényesül, mit a teremtés egymásutánja mutat. A legalsóbbrendű az élettelen világ, ég, víz, szárazföld (ásvány), ez arra van teremtve, hogy helyet és táplálékot nyujtson a növényzetnek, mely magvathordó és így örök életre van rendelve, amellett, hogy az egyének folyton váltakoznak és újult erővel bíró új nemzedéknek adják át helyüket. A növények vannak hivatva táplálékot nyujtani az állatvilágnak, mely nyomukba lép. És végül az ily módon megterített asztalhoz lép az ember, ki úgy az állatokat, mint az alatta álló növény és ásványvilágot uralma alá hajtja és fenntartására fordítja.

IV. *Izráelre* vonatkozólag tanítja a T., hogy Isten kedvelt, kiválasztott népe (l. *Választott nép*), amennyiben Isten tanításaira hallgat és népek papjává szegődik. «Nem azért, hogy talán nagyobbak volnátok mind a népeknél, tüntetett Isten ki benneteket, hogy kiválasszon benneteket, hisz ti a legkisebb vagytok mind a népek között, hanem mivel megszeretett Isten benneteket és mivel megtartja esküjét, melyet őseiteknek tett» (*Móz.* V. 7. 7, 8). A megszeretés csak előző érdemeken alapulhat s ezek visszanyúlnak az ősök erényeire. A kiválasztás tehát nem előlegezése kiváltságoknak, hanem utólagos jutalmazása öröklött, nemesebb gondolkodásnak. Ugyanez áll a T. hangjára is, viszonyítva az Uj-Testamentumához. Emebben általában a könyörületesség hangja az uralkodó, bár a büntetés, az örök kárhozat, égő kemence (*Máté* 13. 42), «fogak vacogtatása» sem ismeretlen (*Luk.* 13. 28; *Máté* 8. 12 stb.). De ez nem tüntet fel különbséget az Istenfogalomban az ótestamentumi «boszúálló Istennel» szemben. A zsidó Biblia is a büntetésnek javító, sőt szeretetgyakorlási célzatát tanítja (*Jób* 5. 17; *Példab.* 3. 12) és a büntetés intézményéről az Új-Testamentum tanítói célzata sem tud lemondani.

A *T. magánjoga* nagyjából azonos az össémivel, melyet a Hammurabbi kódex is feltüntet. A *büntetőjogban* messze kimagaslik az ókor törvényei közül az emberséges bánásmóddal. Elrendeli ugyan a botbüntetést, sőt ismeri a halálbüntetést is, de szinte kizárttá teszi alkalmazását. A börtönbüntetést nem ismeri, történeti elbeszélésben említ ugyan ideiglenes vizsgálati elzárást is (*Móz.* IV. 15. 34), úgyszintén ismeretlen előtte a vallatási kínzás, a megszégyenítés; még az akasztott embert sem engedi éjjelen át az akasztófán hagyni (*Móz.* V. 21. 23). A büntetőjog ezen józansága, mely középút a keleti kegyetlen s a mindent megbocsájtás elméleti tana között, tette életképessé a zsidóságot a folytonos környezetváltozásban. *Házassági törvénye* a nő teremtéséről szóló elbeszélésének szellemében van elgondolva. Eszerint a nő a férfiből vétetett és el kell hagynia az embernek atyját, anyját, hogy nejéhez ragaszkodjék, hogy így egy lénnyé váljanak (*Móz.* I. 2. 24). Ehhez hasonló rendeltetést semmi más törvénykönyv nem adott a házasságnak. A T. egyébként messzemenő tisztaságot ír elő úgy a rokonvér-keveredés elkerülése, mint egyéb tekintetben. A fajtalankodás, a házasságtörés tilalmait azzal okolja meg, hogy az erkölcstelenkedés megfertőzheti az országot, ez pedig kiveti aztán lakóit (*Móz.* III. 18. 24—28). A törvény egyéb tekintet-

ben egyenlő elbánást követel bennszülöttel vagy idegennel (*Móz.* II. 12. 49; IV. 15. 16). A rabszolgát is részesíti a szombati nyugalom áldásában (l. *Szombat*). Külön méltatást igényel a T.-i *szegényjog*. Tiltja a szegény szorult helyzetével való visszaélést, a zálogvétellel járó megszégyenítést, az adósság behajtásánál a megszégyenítést és kíméletlenséget. Elrendeli a szegény támogatását számos alakban, ezek: a szegények számára hagyandó termés, a szegénytized, a szombatévi termés átengedése, az adósság behajtásának szünetelése ez esztendőre és végül a jóbelév, melyet a szegények hitbizományának nevezhetünk (l. *Szombatév, Jóbelév*). A maga nemében egyedül áll a T. *hadijoga*. Elrendeli, hogy mindenekelőtt a pap hasson a nép lelkületére. Azonkívül elrendeli, hogy aki új házat épített, de még nem avatta fel, vagy szőlőt ültetett és még nem szüretelt, vagy nőt jegyzett el és még nem vette nőül, vagy pedig, akit leküzdhetetlen félelem fog el, mind térjen haza. Ha város ostromához lát a hadsereg, előbb békeajánlatot kell tennie, ha az ellenség elfogadja és a kaput megnyitja, akkor a népet adófizetővé tegye (személyes rabságba ejtés nélkül, mint *Jós.* 9. 27; *Bír.* 1. 28; *I. Kir.* 9. 21-ből kitűnik). Csak a békeajánlat visszautasítása esetén szabad, a nőket, a gyermekeket és az állatot zsákmányul ejteni. Ostrom alatt nem szabad a gyümölcsfákat kivágni, mert «ember talán a fa, hogy miattad ostromba jusson?» (*Móz.* V. 20). A haditábor tisztántartásáról is intézkedik a T. (*Móz.* V. 23. 10—15). A hadban zsákmányolt nővel szemben emberséges bánásmódot parancsol: egy havi időt kell neki adni, hogy szüleit és otthonát meggyászolhassa, csak azután dönthet a hódító véglegesen a sorsa felett. A hadijog alapján a hódító elveheti feleségül, vagy pedig szabadon bocsáthatja, de rabszolgának nem adhatja el és nem szabad zsarnokoskodnia fölötte, ha megtartja. (*Móz.* V. 21. 10—14). A T. humanitása megnyilvánul a *rabszolgajogban* is. Az adósnak rabszolgául ejtését nem tiltja ugyan a Szentírás, de számos helyen rosszalja azt (Így *Jób* 31, 13: «Ha semmibe vettem volna igazát rabszolgámnak vagy szolganőmnek, mikor perbe szálltak ellenem, ugyan mit cselekedhettem volna, ha Isten felkelt volna ellenem és ha számon kért volna, mit feleltem volna neki? Nem az teremtette őt is, aki engem teremtett az anyaméhben»). Rabszolgák egymásközötti házasságából a gazda házában született rabszolgagyermek kiváltságos elbánásban részesült. A szombati munkaszünet rabszolgának is kijárt, úgyszintén az áldozati lakoma. *Rabszolgarablás* halálbüntetés terhe alatt tilos (*Móz.* II. 21. 16), jelentékeny testisértése fejében felszabadult a rabszolga (*Móz.* II. 21. 26); szökött rabszolgát kiszolgáltatni nem szabad (*Móz.* V. 23, 16); héber rabszolgát eladni nem lehet és magát eladó rabszolgát nem szabad rabsorban tartani (*Móz.* III 25. 39). A rokonnak megvan a joga a kiváltásra (*u. o.* 47—49). Hét esztendő után felszabadul a héber rabszolga (*Móz.* II. 21, 2) és ekkor nem bocsátható el üres kézzel (*Móz.* V. 15, 12—15). (A rabszolgaságot az Új-Testamentum sem tartja szükségesnek megszüntetni sőt hűségre figyelmezteti a rabszolgát (*Kol.* 3. 22; *I. Kor.* 7. 20). Kimagasló a T. felfogása az *állatvédelmi törvényekben*. Nem szabad a nyomtató ökör száját leszíjazni (*Móz.* V. 24. 4), tilos ökröt és szamarat (nem egyenlő erővel húzó igásállatokat) egyazon ekébe befogni (*Móz.* V. 22. 10), madárfészket végkép kipusztítani (*u. o.* 6), barmot a borjúval egy napon levágni (*Móz.* III. 23. 28), a borjút 8 napos kora előtt anyjától elvenni és levágni (*Móz.* III. 22. 27), kecskegödölyét anya tejében főzni (*Móz.* II. 23. 19), terhe alatt roskadozó állatot fel kell segíteni (*Móz.* II. 29. 4). Nem szabad az állatot természetéből kivetkőztetni, kasztrálni (*Móz.* III. 22. 24), keresztezni (*u. o.* 19. 19). Másfélévezredes gyakorlat után is Pál apostol mégis félreértette az állatvédelem nemes szempontjait «Mert a Mózes törvényében meg vagyon írva: «Ne kösd fel a nyomtató ökörnek száját (*Móz.* V. 25. 4) «talán az ökrökre vagyon-e az Istennek gondja?» (*I. Korinth.* 9. 9). Csak allegórikus értelmezés mellett érti, hogy: «Mindenestül miattunk mondja azt (a T.), mert érettük iratott meg, hogy aki szánt, remény fejében kell szántania és aki csépel, részesülés reményében csépel. Ha mi szellemit vetettünk nektek: nagy dolog-e, ha test munkáitokat aratjuk?» (A gyümölcsfák védelmét, l. *Hadijog.*) A T. törvényeinek *általános jellemzését* maga a T. nyujtja e szavakban: «A parancs, melyet Én meghagytam nektek, nem emberfölötti és nem elérhetetlen. Nem az égben van, hogy mondhatnád, ki megy fel érte az égbe, hogy lehozza és kihirdesse, és nem a tengeren túl van, hogy mondhatnád, ki megy el érte a tengeren túlra, hogy elhozza és kihirdesse, hogy teljesítsük, sőt igen közel van hozzád: szádban és szivedben van, hogy teljesítsed» (*Móz.* V. 30. 1—13).

A T. történeti elbeszélő részei: nem szorítkoznak Izráel életére, hanem érdeklődésük körébe vonják az egész emberiséget és ennek hátterében a világot, úgy azonban, hogy ezen legszélesebb alapból indulva, kúpszerűen mind szűkebb körbe emelkednek, a három patriárka leszármazottjain át Jákob családjához, ezen belül pedig Józsefhez és azontúl ismét Izráel népének egyetemébe szélesednek. Különös bájt ad ez elbeszéléseknek az a művészi módja, hogy az istenséget belevonják az eseményekbe, emberi vonásokkal ruházzák fel, családias könnyedségben tüntetik fel, mindamellett mennyei fenségét nem tépázzák meg. Noha sémi hagyományok emlékei még áttetszenek némelyik elbeszélésen (teremtés, özönvíz története) a régi mítosz fantasztikusságának s pogány nyerseségének itt nyoma sincs. Az elbeszélés egyszerű, kalandmentes, célja felé törekvő, helyi vonatkozások helyett a világrend szerkezetét igyekszik kimutatni. Az *Alkotó* földöntúli fenségben áll teremtményeivel szemben, nem fárad és nem vesződik, hanem puszta «Legyen» szavával idézi fel a mindenséget a semmiségből. A teremtés mindamellett időben megy végbe, hogy a hetedik nap szentsége meg legyen alapozva. A teremtés sorrendje is céltudatos (teleológikus): az alsóbb rendűtől a felsőbb rendű felé halad és betetőződik az emberrel, mint a teremtés uralkodójával. Az ember bűnbeesésénél mesteri az isteni igazságszolgáltatás menete. Míg

a bűn értelmi szerzője a kígyó, első elkövetője az asszony, követője a férfi, a kihallgatásnál a sorrend a rajtakapottal kezdődik, ez áthárítja a nőre, ez visszahárítja a kigyóra, «akit Isten adott melléje»; a büntetés aztán ismét a legfelelősebbnél kezdődik és így halad vissza a kígyóig. Az özönvizet erkölcsi romlottságra vezeti vissza a Szentírás és Noét jámborsága menti meg. Az ősatyák nem félistenek, hanem jámbor emberek emberi gyarlóságokkal, melyeket a T. néha derűsen a legtökéletesebb moralitás elnézésével, néha erkölcsi rosszalással ecsetel. A családi történetek a későbbi néptörténet lekicsinyített élőképei; mint ilyenek, rendkívüli tudományos jelentőségűek, úgy etnográfiai, mint kulturtörténeti tekintetben. De ezen mélyebb vonatkozások nélkül is a világirodalom gyöngyei közé tartoznak az epikus körülményesség és nyugalom, máskor a drámai feszültség és jellemecsetelés tekintetében. Ami azonban szentségük jellegét megállapítja, az vallásos szemléletük magasztossága, mellyel a történeti események fölött ítéletet tartanak. Bölcseleti szemszögből rámutatnak az emberi sors tragédiájára, a munka eredetét vallási probléma tárgyává teszik, az anyasági szenvedést csak úgy tudja az elbeszélő igazolni, ha isteni büntetésnek minősíti; a népek örökös háborúskodását pedig és a nemzetek elbizakodottságát is csak isten büntetésekép találja megmagyarázhatónak.

A *T.-tekercs.* A T.-t templomi felolvasás céljára mai napig ősrégi alakban: pergámenre, külön e célra készített tintával írja az erre rabbisági képesítéssel bíró egyén *(szófér)* a Talmudban meghatározott rendszabály betartásával (l. *Szóferim, Tóraírás).*

A T. tekintélye, (szentsége). A T. a zsidó vallás alapkönyve és a kánonban is az első helyet foglalja el. A talmud-midrási irodalom költői formákban ecseteli a T. világelőttiségét és felsőbbrendű tekintélyét. A T. első verséhez fűződő *Midrás Rabba* szerint Isten a T.-ba tekintett s úgy teremtette a világot. Más hely szerint *(Sabbat* 88b) Isten 974 emberöltőn át tartotta magánál a T.-t, mielőtt átadta. A T. nem nemzeti jellegű, hanem a világnak van szánva. «A pusztában adta Isten a T.-t, szabad nyilvános térségen. Ha Izráel földjén adta volna, a világ népei azt mondanák, hogy nincs részük benne» *(Mechilta* 70a). A T. megszentelő hatását magában hordja: «Írva van: engem elhagytak és T.-mat elfelejtették». «Bár csak engem hagytak volna el, de T.-mat őrizték volna meg, akkor a benne rejlő erő visszavezetné őket hozzám.» *(Chaggiga* I. 7). «Tanuld a T.-t, ha nem is magáért a T.-ért, mert az rávezet, hogy majd magáért a T.-ért fogod tanulni» *(Názir* 23b). A T. oly természetes törvény, hogy az ősatyák is tartották ösztönszerűen. Az egyiptomi kivonuláskor Izráel fiai magukkal vitték József koporsóját és utóbb a frigyládát. Mikor kérdezték a népek, mit jelent a koporsó a diadalmenetben, azt felelték: «az egyik ládában az fekszik, aki teljesítette, ami a másikban írva van. A Szentírásnak azt a törvényét: «ne állj boszút és ne tarts haragot», a testvéreivel szemben teljesítette, mert megbocsátott nekik. F. M.

Tóraírás. Tórapéldányt a megállapított írásszabály szerint kell készíteni. A zsinagógákban őrzött Tórák külseje megegyezik a jeruzsálemi Tórák külsejével. A keleti népek már régen bőrre írtak, ezt a szokást a zsidók is követték. Háromféle bőrt használtak az íráshoz: a *gevil*-t, a *kelâf*-ot és a *dochszosztosz*-t. Gevilnek nevezték a bőrnek azt a fajtáját, amelyről csak a szőrt kaparták le. Ha a bőrt kettérepesztették, akkor a bőr külső részét «keláf»-nak, belső részét «dochszosztosz»-nak nevezték. A pergament e két formája közül a «kelâfot» használták a T.-ra. Olyan vad- és háziállat bőrét szabad a széfer készítésére használni, amelynek húsát élvezni szabad. A Tórát csak fekete tintával szabad írni. A Talmud szerint koromból (vagy inkább olajkorom-ból) kell a tintát készíteni. A talmudi korban irónáddal írták a Tórát, később madártollal, de nincs tiltva az acéltoll használata sem. A vonalozás a T.-nak elmaradhatatlan része. Az ó-héberek csak a benyomott vonalozást ismerték és ez a vonalozás még most is érvényes. A Tórát hasábokra osztják és ilyen hasábokra írják is. A hasábnak nem szabad hosszúnak lenni. Egy sorban kb. 40—50 betű és minden hasábon 40—50 sor van, de erre nincsenek szabályok. A mostani tóratekercsek nagyobbak, mint amilyenek régen voltak. A Szentkönyv nagyságát és tekintélyét ezzel akarják kifejezni. A lap mérete a feldolgozott bőr nagyságától függ. Egy túlnagy lapra 4—5 hasáb fér el. Nyolc hasábnál többre egy lapot nem szabad használni. A megírt lapokat összevarrják. A varrásra való fonalat a bőrnek erre alkalmas részéből kell sodorni. Fönt és lent egy darabon nem szabad megvarrni, nehogy a legöngyölésnél megsérüljön. Az ókori zsidók és nemzsidók a könyvet tekercsformájúnak ismerték. Az ókori zsidóság nem ismerte a könyv másik alakját, a kódexet. De ezer évvel később megismerték a kódexet is és csak két könyv őrizte meg a tekercs formáját. Ezek: a *Tóra* és a *Megilla.* Hogy a Tóra milyen nagy legyen, azt nem szabályozzák. A jeruzsálemi Tóra kb. 45 cm. magas volt. Sokféle írásszabály van. Ha bekarcolják vagy tinta cseppen a bőrre, nem szabad a Tórát nyilvános istentiszteletnél használni. A szófér-nek Tórából kell lemásolni a betűket. Ha egy betűt elhibázott, ki kell azt vakarni és a helyes betűt kell odaírni. Ha egy szót kihagyott, a sorközbe írja a hibás szó javításokat. A héber szavak elválasztása tilos. A Tóra írója a szükséghez képest meghosszabbítja a betűket, úgy, hogy a sor mindig teljes szóval végződik. Isten nevét még szükség esetén sem szabad kitörölni. A Tóra kisebb szakaszai közt kilenc betűnyi távolságot kell hagyni, hosszabbaknál az új szakaszt új sorban kezdik. A költői részeknél más sorbeosztást alkalmaznak. A szóferek (Tóra-másolók) istentiszteleti aktusnak tekintik a Tóra másolását és a legszigorúbb testi és lelki tisztaságra fegyelmezik magukat és naponkint, mielőtt a másolást megkezdik, megfürödnek. L. *Szóferim.* F. D.

Tóraolvasás, az istentisztelet egyik része, amelyet azonban nem minden istentisztelet keretében, hanem csak meghatározott alkalmakkor végeznek, előírt szabályok és beosztás szerint-

A beosztás úgy történt, hogy a Tóra egész anyagát olvashassák fel az év leforgása alatt. Nem az áhítat fokozása végett intézményesítették, hanem azért, hogy a nép legszélesebb rétegei is megismerhessék Isten törvényeit és az erkölcsöket, amelyek abból kitisztultak. A Tóra nyilvános felolvasását maga Mózes rendelte el, de csak minden hetedik munkaszünetelési évnek sátorosünnepére, amikor a nép apraja-nagyja egybegyült Jeruzsálemben (*Mózes* V. 31. 10–13). A későbbi korokban megváltozott viszonyok között bizonyára nem érvényesülhetett teljes terjedelmében a bibliai rendelkezés népművelési tendenciája, azért el is ejtették a hét éves ciklust, helyébe egy éves ciklust rendszeresítettek és ennek megfelelően 54 szakaszra (*szidra*) osztották fel a T.-t. Nemszökő évben egyes meghatározott szombatokon két-két hetiszakaszt összevonnak (pl. Acharé mósz — Kedósim). Eredetileg laikusok végezték a felolvasást. A héber nyelv hanyatlása következtében azonban attól kellett félni, hogy egyesek hibásan olvashatják a szöveget, azért hivatásos felolvasókra ruházták át a felolvasást. Az egyenlőtlenség kiküszöbölésére való törekvés is hozzájárulhatott a reform bevezetéséhez, mert a hívek csak korlátolt számban részesülhettek a tisztségben, a nagy tömegek kiszorultak belőle és ez nem felelt meg a zsidó demokráciának. Viszont arra is ügyelni kellett, hogy a népet kirekesztő kiváltságos papi funkcióvá ne válhasson ez az intézmény, mert ez ellenkezett volna azzal az egyedülálló berendezkedéssel, amely az áldozatot helyettesítő ájtatossággal visszaszorította a papi monopóliumot és nép-aktussá szentelte az istentiszteletet. Ennélfogva úgy intézkedtek, hogy a szidrát megszakításokkal olvassák fel és minden részhez mást-mást hívjanak a gyülekezetből a Tóra elé. Ez az ú. n. *alijó* amely a zsinagógában a képviseleti formát honosította meg, mert a felhívottak, akik egyéni megtiszteltetésnek veszik a felhívást, tulajdonképpen a közönséget képviselik. A felolvasás rendszere az idők során más változást is szenvedett. A zsidóság ősi írásmagyarázói súlyt helyeztek arra, hogy a T. a Biblia szellemének megfelelően a tanítás eszköze legyen, de mikor a héber nyelv már csak a tudomány nyelve volt, a nép pedig érintkezési nyelvül az arameus nyelvet használta, a héber szöveg felolvasásában nem érvényesülhetett az eredeti tendencia és a meg nem értett szöveg meghallgatása nem használhatott a közművelődésnek. Ezért honosították meg, hogy a felolvasó mellett tolmácsot rendeltek, aki a felolvasott szöveget a nép nyelvére fordította le. Ezt a régi szokást azonban később elejtették és sok évszázad óta már megint csak a héber szöveget olvassák. A felolvasás a sacharisz, a muszaf vagy minchó istentisztelet keretében történik, egész szabatosan a sacharisz után, a muszaf előtt és a minchó előtt, mint az istentisztelet függelékes vagy beiktatott része. E beosztás szerint a következő alkalmakkor olvasnak az istentisztelet keretében a Tórából. I. Sacharisznál: hétfőn, csütörtökön, bőjtnapokon, purimkor és chanukakor. II. Muszafnál: valamennyi ünnepen és félünnepen, szombaton és újhold napján. III. Minchónál: szombaton, jom kippurkor, bőjtökön. A T. anyaga kétféle lehet: 1. vagy a soros hetiszakaszból van véve, nevezetesen: hétfőn, csütörtökön, szombat délelőtt és délután, amennyiben ezek a napok más T.-i idővel egybe nem esnek (ebben az esetben nem a soros, hanem a rendkívüli részt olvassák fel, pl. hétfőre eső újhold, szombatra eső ünnep stb.), 2. a felhívandók száma meg van határozva, számuk háromtól hétig terjedhet. Hármat hívnak fel a következő alkalmakkor: hétfőn, csütörtökön, szombat és jom kippur délután, purimkor, chanukakor, bőjtök reggelén és délutánján, négyet újholdkor, peszach és szukkosz félünnepein, ötöt ünnepkor, nevezetesen peszach és szukkosz főünnepein, sovuoszkor, rós hasónókor, hatot jom kippur délelőttjén, hetet szombat délelőttjén. A T. csak 10 felnőtt férfi jelenlétében történhetik, e számításnál tekintetbe veszik a felolvasót és felhívottat is. A T.-nál az emelvényen legalább hárman állanak: az olvasó, a felhívottés a mutató (l. *Gabbaj*). A felhívott csak akkor megy le az emelvényről, ha a következő felhívott részére felolvasandó részt is befejezték. (A felolvasás után adakozás következik, (l. *Misebérach* és *Senodor*). A felhívottaknak ez a meghatározott száma állandó, csak a szombat délelőtti hetet lehet eggyel vagy többel megszaporítani (*Acharon, hószofó*). A T. keretébe tartozik a prófétai rész felolvasása is. (l. *Haftóró*). Aki ezt felolvassa, annak egyszersmind a Tórából is olvasnak bizonyos részt. E rész lehet a már más számára felolvasott versek megismétlése (közönséges szombaton a hetedik felhívott számára felolvasott versek utolsó részét itt megismétlik), de lehet külön Tórarész is. Ebben az utóbbi esetben, hogy az új rész megkeresésével a híveket meg ne várakoztassák, két, ritkább esetben három Tórát vesznek ki a frigyszekrényből. (Pl. ha tévész újholdja szombatra esik, az első Tórából a hetiszakaszt, a másodikból a chanukai részt, a harmadikból az újholdrészt olvassák fel). A hetiszakasz csak ünnep vagy peszach és szukkósz félünnepének szombatján marad el. Bizonyos alkalmakkor a maftir a felhívottak előírt számába számít. Vis major esetén egy Tóra is elégséges. Bőjtök és jom kippur délutánján, tiso beov reggelén a maftir a felhívott harmadik. Ünnepekkor és szombaton 5, 6, illetőleg 7 a felhívottak száma, pótfelhívással többen is lehetnek, azonkívül még a maftir is járul a Tóra elé. Az egy-egy felhívott előtt felolvasott Tórarész nem lehet kevesebb három versnél, három számára felolvasott nem kevesebb tíznél. (Kivétel purim, mikor összesen kilenc verset olvasnak fel.) A felhívás sorrendje: kóhén, lévi, jiszróél. Kóhén hiányában lévi, illetőleg jiszróél kerül sorra. Ha van kóhén, de nincs lévi a zsinagógában, akkor a kóhént kétszer szólítják fel. A T. éviciklusos intézménye, különösen a hétfő, csütörtöki felolvasás Ezrára (időszám. előtti 6. sz.) megy vissza. Sok helyen az alijókat, illetőleg a megtisztelési jogot eladják és az így begyült pénzt a hitközség jótékonysági (cedókó) alapjának juttatják. Bizonyos esetekben egyeseknek (halálozási évfordulón a gyászolóknak, névadáskor az apának mint «igényes»-eknek jár a Tóra elé való felhivatás. F. D.

Tóra sebal pe. *(h.) A szóbeli hagyomány;* a hagyományozott törvény, amelyet sok évszázadon át leírni tilos volt, de mégis úgy maradt meg az emlékezetben, hogy a váltakozó nemzedékek átadták az utánuk jövőnek. (L. *Talmud.)*

Tóra sebikszáv. *(h.) Az írott tan.* A Szentírás maga, a hagyományozott tan kirekesztésével.

Tórasz Kohánim, l. *Midrás.*

Tóra-tekercsre való eskü, l. *Pozsonyi zsidó eskü.*

Torna. A kilencvenes évek legnagyobb sportegyesülete, a Magyar Atlétikai Club nem vett fel tagjai közé zsidókat. Az előbb liberálisan viselkedő Nemzeti Torna Egylet magatartása is megváltozott ezekben az években, amire a zsidók kiléptek és megalakították a Magyar Testgyakorlók Körét (1888.), amely azonban nem volt kimondott zsidó egyesület. A modern sportélet ébredésének első időszakában még leginkább a T. bírt jelentőséggel s így a legelső években főleg ebben a sportágban tevékenykedtek a zsidó ifjak is. Sok kiválósága van a zsidóságnak a T. sportjában. A leghíresebb az első időszakban Müller Dávid könyvkereskedő, aki 1888–92. minden versenyből győztesként került ki és megszerezte az egészen ritkán elért *viator* címet is: ami annyit jelentett, hogy egymást követő három bajnokságban győztes lett. Őt tartották a legszebben fejlett izomzatú magyar embernek és a készülő Toldi szobor alakjához is őt kérte fel modellnek Stróbl szobrászművész. Később Gellért Imre háromszor nyerte meg a magyar bajnokságot, amellett, hogy magyar és nemzetközi versenyeken is számos győzelmet aratott. Valamivel előbb szerepelt Rosinger Emil, aki a magyar tornászok főfészkéből, Sopronból került a fővárosba. Nyomon követi Szalai József, aki Magyarországnak 11-szeres bajnoka lett, de Budapest, Bécs és Brünn bajnokságait is megnyerte és 1925. Brünnben legyőzte az antwerpeni olimpiai győztest. A régebbiek közé tartozik még Gutwillig Endre is, aki sok jelentős versenyben győzött. A háború első napján bevonult, sok kitüntetést kapott és végül a harctéren szerzett betegségben halt meg. Ez időknek kiváló tornászai még: Fodor Henrik (a későbbi futballvezér) és Müller Pál Budapest bajnoka. F. P.

Tornai *Gyula,* festő, szül. Görgőn 1861., megh. 1928. Tanulmányait a bécsi és a müncheni akadémián, utána pedig a Benczúr mesteriskolában végezte. A Műcsarnok 1884. évi tárlatán szerepelt először. Kezdetben arcképeket és életképeket *(Kaméliás hölgy; Jó falat)* festett. A milleniumi történeti képek közül ő festette *Hunyadi János utolsó szavai* c. kompozíciót. Keleti utazásai exótikus tárgyú életképek festésére lelkesítették, úgyhogy külföldön is, mint orientalista festőt ismerik. Ily irányú képein a keleti tárgyak csendéletszerű halmozása gyakran az etnográfiai érdekességet tolják előtérbe a festőiség rovására. *Hamisan játszott* c. még Marokkóban festett képe a Szépműv. Múz.-ban van. Gyüjteményes kiállításai voltak: a Műcsarnokban 1904. *(Háremőrök; Tetuáni könyvesbolt* stb.), továbbá 1909., amikor a Japán és Indiában festett képeit állította ki. Ez utóbbi gyüjtemény bejárta Európa legtöbb nagy városát. Japánban megfestette Okuma japán miniszterelnök arcképét a tokiói egyetem részére, Indiában pedig a burdvani maharadzsáét. Londonban «*Gésák*» c. képét VII. Edward vásárolta meg. 1917. a Nemzeti Szalonban rendezett gyüjteményes kiállítást. F. B.

Török, 1. *Jenő,* festő, szül. Budapesten 1880. Apró, finom tónusú, hangulatos tájképeket, lovas alakokat, fejeket (önarckép) fest. Münchenben és Párisban tanult. Gyüjteményes kiállítása volt az Alkotás Művészházban (1924). Breguzzai tájképe a Szépművészeti Múzeumban van.

2. *T. Lajos,* orvostanár, dermatológus, szül. Budapesten 1863 szept. 3. Egyetemi tanulmányait u. o. végezte. Azután Bécsben, Londonban, Párisban és Hamburgban folytatta tanulmányait s az utóbbi helyen Unna tanár asszisztense volt éveken át. 1898 óta a Poliklinika bőrgyógyászati főorvosa, 1895. egyetemi magántanár, 1908. rk. egyetemi tanár lett. Számos szaktanulmánya magyar, főleg azonban külföldi német, francia és olasz orvosi folyóiratokban jelent meg. Munkatársa a Riecke-féle Dermathologie-nak, e tudomány egyik legmodernebb kézikönyvének. Önálló alakban megjelent nagyobb munkái: *Az ekzema kór- és gyógytana* (1892); *A syphilis gyógykezelése* (1893); *Die eiternden Hautkrankheiten* (1897); *Allgemeine Diagnostik der Hautkrankheiten begründet auf pathologische Anatomie* (1895); *A bőrkórtan kézikönyve. I. Általános rész* (1898); *A viszketésről* (1899); *Spezielle Diagnostik der Hautkrankheiten* (1906); *A bőrbetegségek felismerése és gyógyítása* (1907).

Törökbecse *(Novi-Bečej,* SzHSz.) nagyk. Torontál vm. A T.-i (kongresszusi) hitközség önállóan 1845 óta működik. Azelőtt a vranjevoi kerületi hitközséghez és az adai főrabbiság alá tartozott. A hitközségi szervezet régi, mert mint az okmányokból kitünik, Chevra Kadisája és temetője 102 éves. Első főrabbija Pollák Fülöp volt, aki évtizedeken át volt a hitközség szellemi életének irányítója. A hitközség 1865. közadakozásból építette a templomát, melyet 1871. átalakítottak és újonnan berendeztek. Rituális fürdője 1887. épült, téli imaházát, hitközségi irodáját és modern paplakját 1911. építtette Schlesinger Izidor akkori hitközségi elnök. A hitközség társadalmi és kulturális életének irányítói a Nőegylet, melynek Schlesinger Izidorné az elnöknője és a Zsidó Ifjúsági Egylet, melyet Weisz Géza vezet. A hitközség egyik tagja, Milko Vilmos nagy, 200 munkással dolgozó fűrészgyárat alapított s Ziegler Miksának is van egy kisebb fűrésztelepe. A hitközség 90,000 dinár évi költségvetéssel dolgozik és kb. 1750 dinárt költ szociális és filantropikus célokra. Két nagyobb kulturális célú alapítványt is kezel a hitközség. Anyakönyvi területéhez Beodra, Karlova, Kuman, Melence, Tarros és Torda községek tartoznak. Lélekszáma 130, családok száma 43, adófizetőké 49. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 1 katona, 21 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 1 nagyiparos, 3 orvos, 12 magántisztviselő, 2 iparos, 1 mérnök és 3 magánzó. A hitközség tagjai közül 29-en vettek részt a világháborúban és 8-an haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége:

Pollák Emánuel főrabbi, Grün Mór elnök, Ney Bernát alelnök, Bergl Gyula pénztárnok, Weisz Géza és Eisenberg Károly gondnokok.

Törökországi magyar községek. A zsidó irodalomban «hágár», üngürüsz, leggyakrabban pedig mint «buduniak gyülekezete» szerepelnek. E gyülekezetek tagjai azon budai («buduni») zsidókból állottak, akik Budának török kézre jutása után (l. *Buda)* 1526. számos magyar családdal együtt Törökországba kerültek. Az elhurcolt budai keresztény magyarok számára a Héttorony környékén jelöltek ki állandó lakást, míg a magyar-zsidók egyrésze a Balkán félszigeten szóródott szét (l. *Magyar-zsidók a Balkánon)*, a többi pedig Törökországba telepedett meg, ahol egy darabig életjelt adtak magukról, de aztán nyomuk veszett, beolvadtak a népes spanyol és német hitközségekbe. A konstantinápolyi magyar-zsidók hitközsége Áser rabbinak erőszakoskodásai folytán vált ismertté és arról is, hogy e hitközség tagjai még a XVI. sz. végén is magyar akcentussal ejtették ki a héber szavakat. E hitközségnek külön zsinagógája volt, amely azonban 1554. tűzvészben elpusztult. Ekkor leégett sok száz zsidóház is és több zsinagóga. A janicsárok oltás közben szurkot és kócot dobáltak a lángokba. A budai zsidók zsinagógájuk elpusztulása után a német szertartású templomban végezték ájtatoskodásukat. A törökországi magyar zsidókról 1585-ből maradt fenn az utolsó híradás. Valószínű, hogy beolvadtak a német és spanyol zsidók nagy tömegébe. (V. ö. *Büchler* Sándor, «A zsidók története Budapesten.») U. L.

Törökszentmiklós, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. 26,303 lak. A zsidó hitközség alapítására vonatkozólag nincsenek pontos adatok, csak annyit tudunk, hogy 1842. tíz zsidó család lakott T.-on. Ekkor már imahelyiségük is volt Stern Farkas házában és egy reb Jechezkél nevű alkalmazottat tartottak. Az első előljárók Stern Farkas, Weisz József, Moskovits József és Schwartz Sándor voltak. 1855-ben, amikor már 50 családra szaporodott a hitközség, rabbit választott Stein Pinkász személyében. Ez a rabbi igyekezett a konzervativ szellemet meghonosítani a hitközségben és 31 évi lelkészkedése alatt (megh. 1886) az összes intézményeket ilyen alapon szervezte meg. Az általa szerkesztett rendszabályok még ma is érvényben vannak. Stein rabbi működésének eredménye volt, hogy a T.-i hitközség ellenállt a reform-mozgalmaknak s a magyarországi zsidóság kettészakadásának idején nem csatlakozott a kongresszusi párthoz, hanem az orth. értekezleten képviseltette magát. Azonban az orth. statutumokat sem fogadta el és megmaradt statusquo hitközségnek. Később mégis kongresszusi alapra helyezkedett, de azzal a határozott kikötéssel, hogy a kongresszusi jellegnek nem szabad a hitközség belső életében megnyilvánulni. 1854. megalakult a Chevra Kadisa, amelynek jelenlegi elnöke Scheiner Ernő és 135 tagja van. 1855. létrejött az elemi népiskola, amelyben kezdettől fogva magyarul tanítottak, csak a Bibliát tanították német fordításban, de 1880. ezzel is áttértek a magyar nyelvre. 1857. templomot és iskolát építettek Austerlitz Nathan nikolsburgi származású orvos 6000 forintos hagyatékából. 1870. megalakult a Nőegylet, amelynek élén Bán Lajosné áll és a Chevra Kadisával karöltve végzi a szegények segélyezését. A jótékonysági munkában közreműködnek még: Malbis Arumim Egylet (1897), OMIKE fiókja (1924). Stein rabbi utódja fia, Stein Miksa volt, aki szintén a konzervativizmus híve, de a templomban már magyarúl szónokolt. 1896. nagyszombati rabbinak választották és helyét Weisz Mór foglalta el, aki kitünő szónok volt és szakkörökben tudományos működése folytán is ismertté vált. Weisz rabbi folytatta az elődei által megkezdett munkát (megh. 1915). 1919-ben Strausz Hermann került a rabbiszékbe, aki azonban két év elteltével a mosoni hitközség rabbija lett. 1925-ig a rabbiállás betöltetlen maradt. Ekkor választották meg Herskovits Józsefet, a jelenlegi rabbit. 1924. a hitközség közgyűlési határozattal kimondta, hogy kongresszusi jellegét statusquo-vá változtatja át. Kulturális ügyek buzgó előharcosa T.-on Steiner Vilmos kereskedő. A hitközség lélekszáma 670, családok száma 200, adófizető tag 204. Foglalkozás szerint: 79 kereskedő, 3 nagykereskedő, 35 iparos, 26 magántisztviselő, 10 magánzó, 6 orvos, 6 tanító, 5 gazdálkodó, 4 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 1 nagyiparos, 27 egyéb, 1 közadakozásból él. Évi költségvetés 21,500 pengő, amelyből 2000 pengő filantrópikus célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak Szajol és Tiszapüspöki községek. Az iskola keretén belül Talmud Tóra tanfolyam is van. A tantestület tagjai Gárdonyi Jenő, Gárdonyi Klein Ilona és Fried Márk. A háború folyamán kórházat tartott fenn a T.-i hitközség. A hadseregben 75-en szolgáltak, közülök 14 hősi halált halt. A mai vezetőség Herskovits József főrabbi, Zipel Miksa elnök, Klein István alelnök, Csontos Pál iskolaszéki elnök, Schultheisz Mátyás pénztárnok, Mund Mór ellenőr, Schwartz Lipót és Izsó gondnokok és Gárdonyi Jenő jegyző.

Történetírás. A zsidók részvétele a történelem tudományában és a tudomány történetében ma még nincs kellőképen méltatva. A ókor sok teológiai és jogi vonatkozású héber irata természetesen nagy kultúrtörténelmi értékkel bír, de ettől a magától értetődő ténytől eltekintve, meg kell állapítani, hogy az objektiv történetírás a naiv keretekből sokszor megkapóan bontakozik ki. A mózesi könyveknek nemcsak az ókori irodalomban példátlan igazmondását bizonyítja úgyszólván napról-napra az archeológia, hanem tudatos történeti leírásait és filozófiai elmélyedéseit is, ott, ahol a szerzők legendákat, mitoszokat mondanak el. A zsidó nép történetének elmondásánál nincs semmi szépítés, hanem ellenkezőleg, könyörtelenül rámutat a hibákra is, természetesen oktató célzattal. A magas életkorra vonatkozó adatok túlzásként hatnak, de az események elmondásánál a topográfiai hűség, az iratok rendkívüli régiségét s az évezredes szóhagyomány óriási távlatát tekintve, olyan jelenség, amely csodával határos. A bibliai iratok *(Jehósua Könyve, Bírák Könyve. Sámuel Könyve, Királyok Könyve, Krónikák Könyve)*

topográfiai hűsége nemcsak, hogy messze felülmúlja pl. Herodotoszt és tiszteletet parancsoló ellentétben áll e történetíró beigazolt ferdítéseivel és hibás, kritikátlan felvételezéseivel szemben, hanem oly magas nivójú és annyira megbízható, hogy a XIX. sz. negyvenes éveitől kezdve, amikor megkezdődtek a keleti ásatások, úgyszólván teljesen pontosan haladhatnak az archeológusok a Bibliában közölt adatok nyomán. Jerichó, Úr-Chaszdim s a sinai területen végzett ásatások igazolják ezt. A Bibliának megvan a sajátos történetfilozófiája is, amely ebben foglalható össze: egyik régebbi nemzedék vagy korszak sem volt jobb vagy kívánatosabb a következőnél s az elmult időket nincs oka visszasírni senkinek sem; ellenben a tisztuló, a felemelkedni tudó nemzedék a béke és általános testvériség eszményi korszakát remélje s annak eljövetelében bízzon az emberiség. Az ókori bibliai iratokon kívül a Talmud és a rabbinikus iratok tartalmaznak értékesnél-értékesebb történelmi leírásokat és adalékokat. Nagyarányú s görög römai iskolázottságú történetíró, aki hatalmas munkásságot fejtett ki s a görög-zsidó korszak főforrása: *Josephus Flavius* (eredetileg ha-Kohen), előkelő papi törzsből származó hadvezér, majd Jeruzsálem elfoglalása után Rómában élt zsidótörténetíró, aki műveit görög nyelven írta. A közép- és újkor visszaesést mutat, de a krónikák, amelyeknek főanyaga az üldözések megörökítése, szintén igazmondásra való törekvésükkel tűnnek ki. Ilyenek az *Emek Habóchó* és a *Sévet Jehudó*, című krónikák, valamint Zacuto Abraham korábbi salamancai matematika- és asztronomiatanár afrikai területen írt *Széfer Juchaszin* c. krónikája. Ez a három legjelentékenyebb a krónikairodalomban. A modern történetírásnak a zsidóságra is rendkívül nagy hatása volt. Minthogy e helyen csupán a szerzők neveire szorítkozunk, ezeket 1. a zsidó történelem, 2. az általános történettudomány művelőinek keretében soroljuk fel, *a)* külföldön, *b)* Magyarországon.

I. Külföldi zsidó történetírók.

a) *Zsidó történelem.* (L. bővebben *Zsidó történetírás* c. alatt.)

Jost Marcius, Josephus óta az első összefoglaló és modern kritikai alapon álló történetíró a XIX. sz. első negyedében.

Graetz Heinrich, a Geschichte der Juden 12 kötetének szerzője.

Bédarride, provencei zsidó ügyvéd, a nyugateurópai zsidóság történetírója.

Lindo, 1849. Londonban írta a History of the Jews in Spain and Portugalt.

Loeb Isidore, párisi rabbiszemináriumi tanár, kiváló történetkritikus főkép a spanyol-zsidó történelemre vonatkozóan.

Braun Márkus, a német zsidóság történetének szakembere.

Gross Heinrich, (l. o.) a Gallia Judaica szerzője.

Kahn Leon, a francia zsidó történelem szakembere.

Güdemann M., a német és olaszországi zsidóság középkori kultúrtörténetének históríkusa.

Cassuto Umberto, a firenzei és ált. olasz zsidóság történetírója.

Kohut Georges A. (l. o.), a spanyol- és latinamerikai zsidóság történetírója.

Adler Cyrus, az amerikai zsidóság egyik történetírója, kiváló archeológus.

Adler Elkán, spanyol és latin-amerikai zsidó történész.

Berliner Abraham, a Geschichte der Juden in Rom szerzője.

Vogelstein és Rieger Paul, a Geschichte der Juden in Rom szerzői.

Wolf, a Geschichte der Juden in Wien szerzője.

Saalfeld Sigm., a német zsidóság történetének egyik elismert szakférfia.

Ellbogen Ismar, az olasz zsidóság kultúrtörténetének forráskutatója.

Mocatta F., londoni bankár, a spanyol zsidóság történetét kutatja.

Hyamson A., a History of the Jews in England szerzője.

Abrahams Israel, középkori zsidó kultúrtörténelem.

Hume Martin ezredes, angol és spanyol diplomáciai zsidó történelem.

Phillippson Martin, XIX. századi zsidó történelem.

Newman Louis, zsidó kultúrtörténelem.

J. Jacobs, angol történettudós és teológus, (spanyol és angol zsidó tört.), a Jew. Encycl. kezdeményezője.

Wertheimer, osztrák zsidó történelem.

Koenen, holland zsidó történelem.

Uhry, Halphen és L. Kahn, francia zsidó történelem.

Levanda, Münz Gradovsky és Dubnov orosz és zsidó történelem.

J. Picciotto, az angol zsidó történelem egyik kezdeményezője.

Herzfeld Levi, v. braunschweigi orsz. főrabbi, a Handelsgeschichte der Juden des Altertums c. kiváló munka szerzője.

Wolf Lucien, angol zsidó történelem.

Wolf Gerson, bécsi zsidó történelem.

Mahler Arthur, v. prágai egyetemi tanár, klasz. archeológus.

b) *Államtörténet és által. történettudomány*:

Jaffé Philipp, a Regesta Pontificum Romanorum kiadója s a Monumenta Germ. Hist. egyik megindítója, hírneves palaeografus, az első zsidó egyet. rk. tanár Berlinben, megh. 1872. (Élete utolsó évében keresztelkedett ki s emiatt öngyilkosságot követett el.)

Phillipson Martin, a brüsszeli egyetem volt rektora, majd Berlinben élt magántudós, az ellenreformáció kor egyik legkiválóbb történetírója, megh. 1922.

Breslau Harry, hírneves palaeográfus, az elismerten legjobb Urkundenlehre szerzője, a Monumenta Germaniae Historica igazgatósági tagja, a strassburgi egyetem v. rektora (orthodox zsidó), megh. 1926.

Bernheim Ernst*, greifswaldi egyetemi tanár, a Handbuch der historischen Methode szerzője, szül. 1850.

Guggenheim Sámuel*, frankfurti magántudós, kiváló gazdasági történész a hatvanas években.

Strieder Jacob, müncheni egyet. r. tanár, gazdaságtörténész.

Hellmann Siegmund, a középkori történelem és a diplomatika rendes tanára s a történelmi szemináriun egyik igazgatója a lipcsei egyetemen.

Stein, bécsi egyetemi tanár, bizánci történész,

Hirschfeld Otto*, a berlini egyetemen Mommsen közvetlen utóda, római történész és híres epigrafus.

Caro Jacob, a bresslaui egyetem rendes tanára, újkori történész, a Geschichte Polens szerzője.

Caro Georg, zürichi egyet. tanár, középkori alkotmánytörténész, a Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter szerzője, megh. 1908.

Cohn Georg, zürichi egyet. tanár, kiváló jogtörténész.

Adler Georg, a nemzetgazdaságtan tanára a kieli egyetemen, a Gesch. des Sozialismus szerzője, megh. 1910.

Halévy Léon, bordeauxi egyet. tanár, a Histoire d'Angleterre kiváló szerzője.

Arias Gino, genovai egyet. tanár, olasz szenátor, a fascista alkotmány szerzője, kiváló alkotmánytörténész.

Hirsch Siegfrid*, v. berlini egyetemi tanár és konzervativ politikus, középkori történész.

Hirsch Theodor*, a Scriptores Rerum Prussicarum kiadója.

Hirschfeld Gustav*, német klassz-archeológus, königsbergi egyetemi tanár.

Palgrave (Cohen)*, kiváló angol alkotmánytörténész.

Darmstädter Paul, a göttingeni egyetemen az újkori történelem rendes tanára.

Beer A., osztrák gazdaságtörténész, v. egyet. tanár.

Salomon Felix*, lipcsei egyet. tanár, újkori angol történész.

Lessmann Daniel*, német középkori történész és költő (megh. 1831).

Leffmann Salamon, v. heidebergi egyet. tanár, India történetírója.

Klein Wilhelm (l. o.), prágai egyet. tanár, klassz. archeológus.

Kanitz Felix Phl.* (l. o.), bizanci archeologus·

Zapperl Georg* (l. o.), bécsi középkori történész.

Bloch Gustave, párisi főisk. tanár, római történész.

Luzzatto Gino, barii tanár, középkori alkotmánytörténész.

Lövinson Ermanno, német-olasz levéltárnok.

Schlesinger L., a bostoni Harvard-egyetem tanára, az Egyesült Államok ma élő vezető történetírója, a Hist. of the United States szerzője, szül. 1888.

Sternfeld Richard, a középkori nyugat- és déleurópai történelem ny. rk. tanára a berlini egyetemen, egyszersmind kiváló zenetörténész, megh. 1926.

Halphen L., francia történész, a Sorbonne tanára.

Stern Alfred, zürichi egyet. r. tanár, az ötkötetes Geschichte Europas 1815—72. és más kiváló művek szerzője, szül. 1847.

Bloch Siegfried*, v, német egyet. tanár, középkori történész.

Cohn J. v. német egyet. tanár, római történész és numizmatikus.

Askenazy Simon, varsói egyet. r. tanár, a legkiválóbb élő lengyel történész, a Cambridge History lengyel történetének szerzője.

Creizenach Theodor*, frankfurti történész, a Schlosser-féle Weltgeschichte (1—20) átdolgozója, kiváló középkori történész, megh. 1877.

Simonsfeld Harry, müncheni egyet. tanár a Gesch. d. Fondaco dei Tedeschi szerzője, megh. 1912

Jastrow Ignatz, berlini egyet. tanár, a Gesch. d. Hohenstaufen szerzője, később kizárólag nemzetgazdász, szül. 1856.

Eulenburg Franz*, a berlini Handelshochschule és egyet. tanára, gazdaságtörténész.

Ferrero Guglielmo, firenzei egyet. tanár, hírneves római történész.

Geiger Ludwig, berlini egyet. tanár, kultúrtörténész, megh. 1920.

Simson Bernhard*, v. freiburgi egyet. tanár, középkori történész.

Ezeken kívül ideszámítható több kiváló irodalomtörténész, mint Brandes Georg, Bernays Michael*, Minor Jacob*, Witkowsky Georgn, továbbá a tudományos és forráskutatáson alapuló zenetörténelem megalapítója, Adler Guido bécsi egyet. tanár stb.

II. Magyar zsidó történészek

(l. az illető nevek alatt is).

a) *Magyar zsidó történelem és monográfiák szerzői:*

Löw Lipót, Hochmuth Ábrahám, Kohn Sámuel, Büchler Sándor, Pollák Miksa, Vajda Béla, Venetiáner Lajos, Goldberger Izidor, Guttmann Mihály, Eisler Mátyás, Singer Jakab, Löwy Mór, Bernstein Béla, Mandl Bernát, Stein Miksa, Kecskeméti Ármin, Frisch Ármin.

b) *Magyarország története:*

Kardos Samu, törv. bíró, a Wesselényi összeesküvés történetírója; Acsádi Ignác, Marcali Henrik, Fraknói Vilmos*, Finály Henrik*, Angyal Dávid*, Óváry Lipót*, Lánczy Gyula*.

c) *Művészettörténet:*

Meller Simon, Éber László*, Lázár Béla*. S. R.

Törvényhozás. A magyar zsidók szerepe az állami közéletben és kifejezetten a T.-ban az emancipáció (l. o.) után kezdődött. Az emancipációt követő időktől egészen a világháborút követő összeomlásig, amikor az alkotmányos élet megingott, a T.-ban a következő zsidó származású *országgyülési képviselők* szerepeltek: Arányi Miksa, Bakonyi Samu, Barta Ödön, Beck Marcel, Madarassy-Beck Gyula báró, Bródy Ernő, Darvai Fülöp, Désі Géza, Farkas Pál, Fried Lajos, Hajdu Frigyes, Heltai Ferenc, Hirtenstein Lajos, Horn Ede, Jellinek Arthur, Kardos Samu, Kelemen Samu, Krausz Lajos, Lányi Mór, Leitner Adolf, Mandel Pál, Markbreit Gyula, Mende Bódog, Mezei Ernő, Mezei Mór, Mezőfi Vilmos, Molnár Jenő, Nagy Sándor, Popper Ármin báró, Neményi Ambrus, Nemes Zsigmond, Neumann Ármin, Pető Sándor, Rajk Aladár, Révai Mór, Rosenberg Gyula, Rosenberg Ignác, Ság Manó, Sámuel Lázár, Sándor Pál, Szatmári Mór, Szúnyog Mi-

hály, Ullmann Sándor, Vadász Lipót, Vázsonyi Vilmos, Vészi József, Visontai Soma, Wahrmann Mór, Weisz Berthold, Wolfner Tivadar báró. A mai képviselőház tagjai: Baracs Marcell, Bródy Ernő, Désy Géza, Fábián Béla, Gál Jenő, Györki Imre, Propper Sándor, Rothenstein Mór, Sándor Pál, Várnai Dániel. A felsőház tagjai: Löw Immánuel, Reich Koppel (a zsidó hitfelekezet képviselői); Glücksthal Samu (az ügyvédi kamara képviseletében); Vida Jenő (a tőzsde képviseletében). — *Főrendiházi tagok* voltak: Bródy Zsigmond hírlapkiadó és szerkesztő, Chorin Ferenc jogtudós, Hatvany-Deutsch Sándor báró gyáros, Hirschler Ignác orvos, Kornfeld Zsigmond báró bankigazgató, Lévay Henrik báró, a biztosítóintézmény magyarországi megalapítója, Ormódy Vilmos, a biztosító intézmények fejlesztője, Sváb Károly földbirtokos, Weisz Manfréd báró gyáros.

Törvényjavaslat a zsidókról. Ezt a címet viselte Szemere Bertalan miniszterelnöknek az 1849 júl. 28. a Szegedre menekült nemzetgyűlés elé terjesztett emancipációs törvényjavaslata. Rövid beszédben tárta fel azon okokat, amelyek ama elvi kijelentés megtételét kívánják a nemzetgyűléstől, hogy a zsidók, akik életüket áldozzák a szabadságért és a hazáért, egyenlők legyenek a haza többi polgáraival jogban és kötelességben. A törvényjavaslat, amelyet «köztapssal», lelkesedéssel és minden hozzászólás nélkül fogadtak el, de amely az aug. 13. bekövetkezett világosi fegyverletétel miatt jogerőre nem emelkedhetett, a következőket tartalmazta:

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli jog és kötelesség tekintetében, különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom határain belül született, vagy törvényesen megtelepedett mózesvallású lakós, mindazon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedésnek föltételei, ideiglenes rendeletnél fogva, a kormány által fognak meghatároztatni.

3. §. Keresztény és mózesvallású közt kötendő házasság, polgári következményeire nézve, érvényesnek nyilváníttatik. Az ily házasság polgári hatóság előtt köttetik, melynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatároztatni.

4. §. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik:

a) A mózesvallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint, hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint, hogy a jövendő egyházi szerkezetökre nézve a kor kívánalmaival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességévé, hogy alkalmas szabályok által a mózesvallásúak a kézi mesterségek és a földmívelés gyakorlására vezéreltessenek. U. L.

Törvénytisztelet. A zsidó állam összeomlása után a következő rendszabállyal kötelezte a Talmud *(Gittin* IV.) a szétszórt zsidóságot arra, hogy tartsa tiszteletben új hazája törvényeit: *Dinó demalchuszó: dinó* = Az országos törvény: törvény (és kötelezi a zsidókat is).

Tosk *Mordechaj*, rabbi, szül. Tosca városában, Olaszországban 1749., megh. Pozsonyban 1837., ahol több mint 50 éven át működött a Bész-dinnél, mint annak dájánja. Kiváló tudós volt.

Toszafisták. Így jelölik a *Rasi* utáni Talmud glosszátorokat, tehát a T. nincsenek semmi összefüggésben a Toszeftával, jóllehet a «tószafosz» szó után kapták elnevezésüket. Ennek egyszerű oka az, hogy ők is glosszákat írtak, de magához a Talmudhoz. A Talmud-kiadások a T. glosszáit mindig a Rasi-kommentárral szemben levő margón hozzák. Az első T. Rasi veje és unokája voltak s az ő Toszafoszjaik főképen kritikai megjegyzéseket tartalmaztak Rasihoz. I. Weiss szerint a Toszafosz «melléklet»-et jelent, mert épenúgy, mintahogyan a *Gemára* kritikai és analitikai magyarázatát adja a *Misnának*, a Toszafószok mindkettőnek kritikai és analitikus glosszái. A Toszafosz abban is hasonlít a Gemárához, hogy szintén különböző korokban élt szerzők műve s különböző iskolák szellemét tükrözteti vissza és épenúgy, mint a Gemára, egy gyüjteményben van összefoglalva. Rasi koráig a Talmudmagyarázók pusztán a szövegértelmezésre fektették a súlyt, de a XII. sz. óta a kritikai szellem az analitikus kutatás és kritikai fejtegetés terére is eljutott. Így Rasi unokája *Rasbam* (R. Sámuel ben Meir) a Talmudhoz írott kommentáron kívül külön glosszákat is írt. Úgy ennek, mint a későbbieknek, fősajátosságuk az erős kritikai szellem. Magát Rasit is a T. szabadon korrigálták, dacára a nagy tiszteletnek, mellyel adóztak neki. A T. csak a Talmud nehezebb helyeivel foglalkoztak s csak azok érthetik meg, akik a Talmudban feltétlenül járatosak, annak szövegét s a rá vonatkozó vitákat már ismerik. A Toszafoszok grammatikai magyarázatokkal nem foglalkoznak. A fő T. franciák voltak, jóllehet egyidejűleg Rasi tanítványai Németországban is kezdtek glosszákat írni, de az északfranciaországiak túlsúlyban voltak. Az első Toszafószok elvesztek; ezeknek szerzői Ram (R. Meir b. Sámuel Ramerupt) és R. Juda b. Nathan, Rasi vejei voltak. A fennmaradt nagyszámú Toszafoszok közül legnevezetesebb S. Jacob ben Meir Tam-é, aki a glosszák külön stílusát is megalapította. Vele egyidejűleg élt Németországban a másik toszafista, R. Isaac ben Aser ha-Lévi. R. Jacob Tam után a legkiválóbb toszafista volt tanítványa. R. Isaac ben Samuel ha-Zaken Dampierreből, akinek glosszáit a «Toszafosz Jesónim» tartalmazza. R. Isaac tanítványa, R. Sámson ben Abraham de Sens (megh. 1235.) elődjeiét revideálta s valamennyit a *Toszafosz Sens*-ben gyüjtötte össze. Őt követte Juda ben Isaac (Sir Leon) Paris, akinek a *Beráchot* traktátushoz írt glosszáit csak 1863-ban adták ki Varsóban. Kiváló toszafista volt R. Samuel ben Salomon Falaise (Sir Mozel), akinek életében az inkvizició elégettette a Talmudpéldányok ezreit Franciaországban, mire ő, Rothenburgi Meir feljegyzése szerint, tisztán emlékezetére támaszkodva írta meg glosszáit a nehezebb Talmudhelyekhez. A XIII. sz.-ban még a következő híresebb francia T. éltek: R. Moses Evreux, aki a legtermékenyebb volt valamennyi közt, mert az

egész Talmudhoz írt glosszákat, melyeket az inkvizició a Talmudokkal együtt elégetett; R. Eliezer Touques, aki kompendiumot készített a sensi és evreuxi glosszákból, de írt eredeti glosszákat is, amelyeket már a könyvnyomtatás kezdő korában Soncino kinyomatott, de hangsúlyozza, hogy többen átdolgozták azokat. A későbbi T. közt a legaktivabb volt R. Perez ben Elijah Corbeil, aki elődjei glosszáit is revideálta, míg az ő munkáját tanítványai folytatták külön Toszafószban. Németországban Baruch ben Isaac regensburgi rabbi és R. Meir Rothenburg, Italiában pedig R. Isaia Trani voltak a legjelentékenyebb T., míg Franciaországban sorrendben az utolsónak lehet számítani R. Aser ben Jeciel rabbit (1328), aki befejezte elődeinek több mint két évszázadig tartó tudományos munkásságát. Működésüknek a bigott IX. Lajos az inkvizició segélyével vetett véget. Egyéb ismert Toszafószok: az ú. n. Francia Toszafosz; a *Piszké Toszefosz* halachikus döntések gyüjteménye, szintén francia T.-tól; *Spanyol Tosszafosz,* melyet F. Josef Colon emlit responzumaiban. A kiadott Toszafószok a következők: A Babiloni Talmud 36 traktátusához részben a *Toszafósz Touques,* részben a *Toszafósz Sens;* tizenhét traktatushoz pedig a következő T.-é: R. Moses Evreux, R. Abraham Sens, R. Perez ben Elijah, R. Meir Rothenburg, R. Eliezer Touques, R. Samuel Falaise, R. Baruch ben Isaac Worms. Ezeken kívül a nagyszámú Toszafószok közül ki vannak adva még a következők: R. Aser ben Jeciel *Toszafosz Ha-Ros* c. glosszái különböző időkben és helyeken, így Livorno 1776. 1785. és 1810., Prag 1725., Pisa 1806. Ezek az edíciók azonban csupán a szerzőnek egyes traktátusokhoz írt glosszáit adják. Egységesen valamennyit tartalmazza a Romm-féle vilnai Talmud-kiadás. Úgy R. Jeciel, mint R. Eleazar b. Juda Worms Toszafoszja Bezalel Askenázi *Sittó Mekuberesz*-jében is megjelent. Ugyanott található R. Isaac Bamberg Toszafószja is. Rajtuk és a fent említetteken kívül azonban más T.-ról is említést tesznek kortársaik vagy későbbi szerzők responzumai, amelyek hivatkoznak a ma már nagyobbrészt elveszett, részben kiadatlan Toszafószokra. l. *Tószefta.* S. R.

Irodalom. Max Seligsohn, Tosefot (Jew. Encycl. 1904); Azulai, Sem ha-Gedolim II.; Benjacob, Ocar ha-Szeforim; I. Weiss, Dor IV; u. o., Toledot Rabbenu Tam; Zunz, Zur Geschichte und Litteratur (1845); Winter und Wünsche, Jüdische Litteratur II.; Karpeles, Geschichte der jüdischen Litteratur I.; Graetz, Geschichte der Juden VI.

Tószefta. A «tószefta» szó «hozzátevés»-t v. «kifejtés»-t jelent; T.-nak hívják a *Baraitáknak* azt a gyüjteményét, amely a tradicionális törvényt a *Misnánál* teljesebben adja. A tannaita irodalomban már szokásos volt a *Halochósz* (halachot) megmagyarázása jegyzetekkel és hozzáadásokkal, vagyis T.-kkal. Ilyen hozzáadásokat készített R. Akiba, R. Eliezer ben Cadok, R. Simeon, R. Juda és R. Józsé, valamint még több tannaita is. A scholionokhoz a bevezető szó ez volt: «Hoszif», azaz hozzáadta. Az ilyen magyarázatot hívták azután *T.*-nak s azt nem csupán a magyarázó jegyzetekre alkalmazták, hanem az odavonatkozó aforizmák gyüjteményére is. Már a jeruzsálemi Talmud *(Sabbat* 8. 1.) elmondja, hogy R. Abbahu rendkívül megörült, amikor egy régi T.-t fedezett fel, ami valójában nem volt más, mint egy régi tannaita aforizma-gyüjteménye, mellyel a szöveget magyarázta. Ily szellemes magyarázó mondásokat tartalmaz világos és érthető nyelven a T., míg a Misna tömörsége miatt sokszor érthetetlen volna a T. magyarázata nélkül. A Talmud bölcsei maguk is többször tesznek említést a T.-ról, gyüjteménye szerzőjéül a tannaita Chijja bar Abbát tekintették. A későbbi időkből, az amorák korából mindössze egy T. maradt fenn s az autentikus régi T.-kollekció mindenesetre a tannaiták korából való, még ha nem is R. Chijja annak a szerzője. Mások R. Hosaiát tartották a szerzőnek. Valószínűen mindketten közreműködtek annak összeállításában, de később, mások fejezték azt be. Ez következik abból is, hogy R. Chijja nevét is idézi a szöveg. A T. célja fontosabb, mint annak szerzősége. Régebben Misnakommentárnak tekintették, de ma már egyre érthetőbb az az álláspont, amely teljesen önálló és a Misnától független munkának ítéli. A T. ugyanis nem vitatkozik a Misna nézeteivel, mint a kommentátorok teszik és olybá tűnik fel, mintha annak folytatása volna. De legalább is egyenrangú azzal, mert a Misna kitételeit ugyanúgy említi, mint maga a Misna, tehát forrásainak alapja is ugyanaz lehet. Minthogy pedig toldalékot és függeléket ad a Misnához, döntései és véleményei pedig néha szószerint ugyanazok, mint a Misnáé, ennélfogva nem lehet kommentár. Megoldatlan még az a kérdés is, hogy a talmudi Baraita a T.-ból citál-e vagy önálló-e a Baraita is, vagy pedig mindkettő régebbi művön alapszik-e? Már Serira gáón, majd Maimonides, a XIX. sz.-ban pedig a híres Frankel Zakariás breslaui rektor foglalkoztak a T. problémájával s különösen az utóbbi kritikai megállapításai járnak közel a valósághoz. A szerzőségre vonatkozóan irányadónak veszik a talmudszerző R. Jochanan álláspontját *(Szanhedrin* 86a): «A Misnában foglalt ama véleményeknek, melyek név nelkül említtetnek, a szerzőjük R. Méir; a T. név nélkül citált véleményei R. Nechemiától és valamenyi többi R. Akibától és tanítványaitól származnak.» A szerzőség eszerint R. Akibáig vezethető vissza, mert a Misna első szövegezése is az ő műve volt. A célja valószínűleg az lehetett, hogy a Misna-szövegben a főbb principiumokat tömörítse, míg a T.-ban az emlékezet számára gyüjtötte össze a tradiciókat, különböző módszer szerint, úgy, hogy egymást támogassák és kiegészítsék. Akiba szerzősége mellett vall az is, hogy az ő célja volt a tradició szisztematizálása, épenúgy, mint a tudás gyarapítása. R. Méir és R. Nechemia R. Akiba tanítványai voltak s az előbbi a Misna, az utóbbi a T. szöveg összeállítója, ill. a R. Akibától maradt és szerkesztett szövegek újabb rendszerezői voltak. A Misna és a T. különálló művek tehát és az a céljuk, hogy különböző módszerekkel ugyanazt az eredményt érjék el. Ahogyan a Misna, úgy a T. is hat «szedórim»-ra oszlik, ú. m.; *Zeráim, Moéd, Násim. Nezikim* v. *Jesuót, Kodósim* és *Tohorót.* Ezek a traktátusok alszakaszokra oszlanak; összesen 61 T. szakasz van, a fejezetek száma pedig 428. Az

első T. kiadás Alfasi művének függelékekép jelent meg Velencében (1521), a legjobb kiadás a Zuckermandl-féle (Pasewalk 1880 és Trier 1882), mely az erfurti kéziratból készült. Harmincegy T. traktátusnak latin fordítása Ugolino *Thesaurus Antiquitatum Sacrarum* c. gyűjteményében jelent meg (Venezia 1755—57). A Talmud-editiók természetesen valamennyien tartalmazzák a teljes T.-t, sőt azonkívül külön T.-kommentárokat is. S. R.

Irodalom. Jacob Z. Lauterbach, Tosefta (Jew. Encycl. 1904); N. Brüll, Begriff und Ursprung der Tosefta (Zunz Jubelschrift, Berlin 1884); David Hoffmann, Mischna und Tosefta (Berliner's Magazin etc. 1882); J. H. Dünner, Die Theorien über Wesen und Ursprung der Tosefta kritisch dargestellt (Amsterdam 1874); Zuckermandl, Die Erfurter Handschrift der Tosefta (Berlin 1876); u. a., Der Wiener Tosefta-Codex (Magdeburg 1877) u. a., Tosefta-Varianten (Trier 1881); J. Oppenheim, Toledosh ha-Misna (Béth Talmud II. évf.); Frankel, Hodegetica in Mischnam (Leipzig 1859); Neubauer Mediaeval Jewish Choronicles.

Totis *Rezső*, belga királyi konzul Temesváron, szül. Budapesten 1881 okt. 27. Kereskedelmi iskolát végzett és számos nagy ipari vállalatot alapított. A legnagyobb román textiltelepek: a Gyapjuipar r.-t. és a kötelékébe tartozó Temesvári Textilipar r.-t és Kosmos r.-t. megalapítója. Elnöke a temesvári árú és értéktőzsdének, a bánáti textiliparosok szövetségének, a temesvári Kereskedelmi és Gazdasági Banknak, igazgatósági tagja a Creditul Industrial román állami hitelintézetnek és tagja az állami Legfőbb Vámbizottságnak. A közgazdasági irodalom terén széleskörű tevékenységet fejt ki. Példás jótékonyságot fejt ki és feleségével, szül. Schnitzer Stefániával megalkotta Románia gyári csecsemővédő intézetét. Családja Óbudáról származik. Közgazdasági téren szerzett érdemeiért számos kitüntetésben részesült. Sz. I.

Tov, a héber alphabetum huszonkettedik (utolsó) betűje. Hangzó értéke: *t* (pontozatlan alakját sz-nek ejtik), tehát nyelvhang. Számértéke; négyszáz. Neve jelet jelent, talán alakja is ennek felel meg.

Tóvó *(h.)*. Jótétemény, szívesség. Korrumpált kiejtéssel; *tojve*. Aki jót cselekszik, az *bál tóvó*.

Tradició, tanítások és mondások, amelyek már az első jeruzsálemi Templom fennállása idején, majd később, atyáról fiúra szálltak s amelyeket, mint magát a Szentírást, hagyományként megőriztek s már igen korán szóbeli törvénynek vagy hagyománynak neveztek el (l. *Szóbeli hagyomány)*. Eredetüket a talmudi korszak tudósai egyenesen a Tizparancsolat keletkezésére, Mózes korára vezették vissza. A T. részint népies és történeti, részint valláserkölcsi s a Szentírás értelmezését is magába foglalja. A későbbi halachikus (l. o.) és haggadikus magyarázat (l. o.), a sokféle Midrás és a Misna (l. o.), esetleg a kabbalisztikus bibliamagyarázat, a Zóhár (l. o.) is a T.-ból eredt, miután később a talmudi korszakban mindezeket a szóbeli hagyományokat egybegyűjtötték, majd a különböző korok szerkesztéseit átrevideálták s a talmudi korszak végén az amoreusok és saboreusok (l. o.) végleg fixirozták azoknak szövegét. A T. héber elnevezése «maszóró» (l. *Másszora)* és «Kabbala» (l. o.), míg magát a halachikus T.-t «Halóchó»- (Halacha)-nak nevezik. (L. *Halacha* és *Aggada)*. A T. a zsidó vallás legszebb tanításait őrizte meg s a zsidó vallástörténelem főforrásait képezi a kanonizált bibliai szövegek mellett. Irodalma végtelenül kiterjedt, miről az említett címszavak adnak felvilágosítást.

Trautmann *Henrik**, közgazdasági egyetemi tanár, szül. Stájerlakon 1868 júl. 8. A budapesti műegyetemen tanult. A budapesti kereskedelmi akadémián a kereskedelmi szaktárgyak tanára, majd igazgató volt. 1923-ban a felső kereskedelmi iskolák főigazgatója, 1926. pedig a közgazdasági egyetemen az üzemtechnika nyilvános rendes tanára lett. Önállóan megjelent művei: *Kereskedelmi könyvvitel* (1891); *Kereskedelmi ismeretek* (1912); *A könyvvitel tankönyve* (1922, 4. kiad.); *Folyószámlák* (1903); *Iparı könyvviteltan* (1905).

Trencsén *(Trenčine*, Cs.-Szl.) v. rend. tan. város T. vm., 7805 lak., ebből 1301 a zsidó. A T.-i hitközség 1775 körül alakult. Az alapítók személyére nézve nincs adat, állítólag Bródból költöztek T.-be. A hitközség első rabbija Kohn Dávid volt, aki mint sírkövének feliratából olvasható, 1783. halt meg T.-ben. Volt a hitközségnek egy nagyon régi kb. 125 éves temploma, melyet, miután amúgy is dűledezett, leromboltak s helyébe 1913. közadakozásból új, szép stílusú templomot emeltek. Nagyon régi a hitközség Talmud Tórája is, mely tanerők hiányában ideiglenesen nem működik. A négy tanerős népiskola 1850. létesült és ma is fennáll. Évszázados fennállása alatt a hitközség több intézményt létesített. Ezek közt a legrégibb a Chevra Kadisa, melynek Weiner Salamon az elnöke; létesült még egy Bikur Cholim egylet (vezetői: Rooz Emil és Szüsz József), egy Sasz Chevre egylet, melyet Fürst Samu vezet és a nőegylet, melynek Lichtenstein Adolfné az elnöknője. A hitközség tagjai közül többen kerültek előkelő pozicióba: Szegheő Ignác nyug. kúriai bíró (megh. 1927.), Korányi Márk, a bécsi Rothschild-kórház vezető-főorvosa volt (megh. 1926.), és több kiváló rabbi: Ziegler Ignác karlsbadi, Jules Lipót (megh.) volt sebeskellemesi, Grünberger Áron (megh.) volt nagymihályi és Schlesinger Fülöp (megh.) volt nagytapolcsányi főrabbik. Fischer Benjamin volt T.-i főrabbi 1927. Budapestre került, azóta a Rombach-utcai templomban működik. A hitközség, melynek több tagja létesített nagyobb arányú kereskedelmi és gazdasági vállalkozást, évi 22,000 čK. költségvetéssel dolgozik és ennek az összegnek egy hetedét fordítja filantrópikus és szociális célokra. Több kisebb-nagyobb alapítványt is kezel a hitközség, mely «Kedusasz Jiszróel» címen egy, a zsidó házasság szabványait tartalmazó, héber nyelvű könyvet is kiadott. A hitközség lélekszáma 1980, a családok száma 403, az adófizetőké 453. A hitközség 150 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 14-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Keller Pinkász főrabbi, Weisz Sándor elnök, Fränkl Mór alelnök, Löwenstein Jakab, Weiner Salamon és Friedmann Vilmos előljárók, Feldmann Mór pénztárnok, Kátser Lipót ügyész, Jerkovitz Lipót titkár és Groszmann Ármin kántor.

Trencsiner *Nochum*, rabbi, Trencsénben élt. *Dimó énáj* c. alatt jelent meg gyászműve Budán 1840. Szófer Mózes halála alkalmából.

Tulajdonjog kímélete. A bibliai felfogás szerint a tulajdon nem áll oly korlátlan mértékben a tulajdonos rendelkezése alatt, mint a római jogban. Az ország felosztásánál fenntartja a Tóra a föld felsőbb rendeltetését: «mert Enyém a föld», de arról is intézkedik, hogy ne menjen át a birtok törzsről-törzsre *(Móz.* IV. 36. 10. 9) és ezzel a végleges elszegényedéstől óvta meg a nemzetségeket. A tulajdon védelmét már a Tízparancsolat kodifikálta: «Ne lopj» *(Móz.* II. 20. 10. 15). A Talmud a mások vagyonának kímélését is előírja: «Úgy féltsed embertársad vagyonát, mint a magadét» *(Ábót* II. 2). A tulajdonjog sértésével szerzett dologért Istennek hálát adni: káromlás *(Bábá Káma* 94 a). Ha valaki jogtalanul eltulajdonított vagyonból neveli gyermekeit és a vagyon megmaradt, az utódok tartoznak a a vagyont megtéríteni. Nem szabad a vámszedőknél pénzt felváltani, sem tőlük alamizsnát elfogadni, hacsak nem üzletükön kívül (mert a vámszedés uzsoraüzlet volt *(Bábá Kama* 10.]). Tanuzási megbízhatóságát is elveszti a kockajátékos, a kamatra kölcsönző és a galambversenyben játszó, amennyiben üzletszerüen üzi a játékot és másokat megkárosít *(Szanhedrin* III. 3).

Tull *Ödön*, festő, szül. Székesfehérvárott 1870., megh. Budapesten 1911. Tájképeket, főleg magyar tárgyú életképeket festett. A plein-air festésnek kiváló képviselője. Tökéletes technikájú vízfestményeivel háromszor nyerte el a Műcsarnokban az Eszterházy-féle vízfestménydíjat. Napsugaras magyar alföldi tájrészleteket, hollandiai, bretagnei és tuniszi városrészleteket és tájakat is festett. Több könyvet illusztrált. Az 1910. évi bélyegpályázaton az 1 és 6 filléres bélyeggel díjat nyert. A Műcsarnokban először 1892. állított ki. Az 1908-i velencei kiállításon *Akinek senkije sincs* c. képét a velencei modern képtár számára vették meg. Kiállított München, Bécs, Róma és Londonban is. Több képe *(Szélmalom; Ucca Ryeben; Bognárműhely* stb.) a Szépműv. Múzeumban van. F. B.

Túlvilág. Teológiai képzet a halál után következő állapotról. A T.-ról való hit csak lassan alakult ki a zsidóságban. A Biblia korában még nem foglalkoztatta a zsidó képzeletet. A Talmud korában már nagy szerepet játszott és nemcsak a vallási, de még az erkölcsi élet is a T.-ban való hiten erősödött meg. A T. üdvösségével biztatták a jót, T.-i bűnhődéssel a rosszat (Aki felebarátját nyilvánosan megszégyeníti, nem részesül a T.-i üdvösségben). De szkeptikusok még abban a korban is voltak és a Talmud, amely az ellenvéleményeket is ismerteti, megemlíti azokat a törvénymagyarázókat is, akik tagadták a T.-ot. (Én gehinnom leószid lóvó = nincs pokol a jövendő életben.) Nem a halál után való életet tagadták, hanem csak a túlvilági jutalmazást és büntetést, mert az volt a felfogásuk, hogy a jutalmazást és büntetést a tiszta vagy nyugtalan lelkiismeret adja meg. A T.-ról való hit ma már a zsidó vallás leglényegesebb alkotóelemei közé tartozik. L. *Halhatatlanság.*

Türelem, erény, amelynek kifejezésére a Szentírás nyelve az *erech áf* (hosszantűrő) és *e. ruach* (lelki T.) szavakat alkalmazza. A T. főképen a jogos harag elnyomására irányul. A Szentírás, főleg a Példabeszédek (16. 32, 15. 29, 15. 18, 25. 15) nyomán a Talmud nagyon fontosnak tartja a T. gyakorlását s hősnek nevezi azt, aki indulatát, haragját fékezni tudja, jóembernek azt, akit nehéz a T.-ből kihozni és könnyen engesztelődik *(Ábót* 5. 17). A hosszantűrést, a harag fékezését Isten tulajdonságának tartja a Szentírás *(Exod.* 36. 6; *Num.* 14. 18; *Zsolt.* 86. 15). Leginkább azonban a hitben gyökerező T.-et hangsúlyozza a Biblia. Ez a szenvedések elviselésében, a lemondásban és Isten akaratában való megnyugvásban nyilvánul meg. Ez a hit hatja át a Zsoltárokat és a prófétákat. Jó, ha az ember remél és nyugodtan várja, míg az Úr üdvöt ád *(Jerémiás Siralmai* 3. 26; v. ö. *Zsolt.* 62. 1—5). Ez a gondolat a Zsoltárokban, Micha, Jesája és Hósea prófétáknál, főleg Jóbnál talál markáns kifejezést. A Biblia a T. megtestesülésének Áron főpapot *(Lev.* 10. 3.) és Jóbot (2. 10.) tartja, akik közül az első néma fájdalommal viselte el fiai elvesztését, az utóbbi pedig megnyugvással a sorscsapások egész sorozatát. A T.-ről, mint erényről vallott talmudi felfogást legplasztikusabban a következő szentencia *(Jóma* 23) fejezi ki: «Akik jogtalanságot szenvednek, de nem viszonozzák azt, akik meghallgatják az őket gyalázó sértéseket, de nem válaszolnak, akik szeretetből cselekednek és boldogok szenvedéseikben is, azokra vonatkozik az Ige: Akik őt szeretik, olyanok, mint a nap virradásának teljes erejében». A *Bírák* K. 5. és *Szirach* I. 23 a T.-ről azt tartja, hogy az a szenvedések után örömet fog okozni. Az apokrifák a T.-et nem csupán egyes emberek, hanem az egész Izráel szükséges erényének tartják; a *Salamon Bölcsessége* (3. 1, 7) arra buzdít, hogy az ember haláláig fékezze magát és türjön, bízva lelke halhatatlanságában. *Szirach* (2. 1, 15) hangsúlyozza, hogy a T. nemcsupán a hitnek, hanem az erősségnek, a jellemszilárdságnak is kifejezője. Izráel türelmét legjobban bizonyítja a babiloni fogság alatt mutatott felemelő, Istenben vetett bizodalma, mely végül is elnyerte a jutalmát. De ez elenyésző csekélység ahhoz a T.-hez, amit a zsidóság a a diasporában majd kétezer éven át tanúsított. Ezt a T.-et fejezi ki Maimonides egyik hitágazatában: «Hiszem tökéletes hittel, hogy a Messiás el fog jönni s habár késik, mégsem csüggedek várni a napot, melyben el fog jönni». Általában a zsidó messianizmus eszméje (l. *Messiás)* Izráel összességének T.-vel áll kapcsolatban. A T., melyet a zsidóság az elmult sötét századok borzalmai alatt tanusított anélkül, hogy hitét elhagyta volna, az emberi történet legdicsőbb fejezetébe tartozik (l. *Mártírok).* Viszont meg kell állapítani azt is, hogy az emancipációk óta a zsidóság is az emberi jogok nyilvánítása alapján állva, vesztett évezredes T.-ből, amely már nem a mai nemzedék erénye, csupán a multé. (V. ö. S. Kahn Jew. Encycl.) S. R.

Türelmi adó. Eredetileg rendkívüli hadi segély (subsidium) jellege volt, melylyel a török háborúkban támogatták a magyar zsidók a ki-

rályokat. Mária Terézia az örökösödési háború idejében a zsidók köteles adójának tekintette a hadisegélyt, 1743. minden zsidó *család* 6 forintot, 1746. már minden zsidó *személy*, nemre és korra való tekintet nélkül 2 forintot volt köteles a királyi kincstárba beszolgáltatni, ellenesetben kiutasították az országból. A zsidók «Királynő pénzének» *(Malke-Geld)* nevezték ez adót, míg az udvar teljesen önkényüleg, az országgyűlés hozzájárulása nélkül «T.-nak» (taxa tolerantialis) nevezte, melyet 1749. 20 ezer forintban állapított meg és az egész hazai zsidóságot egyetemlegesen tette érte felelőssé. A zsidók *összessége* tartozott beszolgáltatni a kivetett adót, melynek egymásközti beosztása az ő belügyük. volt. Az adó behajtásánál a kir. adóhivatalok segédkeztek, mert a vármegyék megtagadták közreműködésüket a törvénytelen adó beszolgáltatásánál. Az udvar pedig fokozatosan felemelte az adót 1755. 25 ezer, 1760. 30 ezer, 1772. 50 ezer, 1778. 80 ezer és 1813. 160 ezer forintra, de a megyei hatóságok ellenállása folytán 1828 óta egy fillér sem folyt be. A zsidóság 1842. peticióban kérte *V. Ferdinánd* királytól a már nevénél fogva is megalázó és nagyságánál fogva súlyos külön zsidó-adó eltörlését. A király kész is volt azt eltörölni, ha a zsidók lefizetik az 1828 óta be nem folyt 2 és fél millió forintra növekedett hátralékot. A zsidók képtelenek voltak ily nagy összeg lefizetésére, mire az udvar József nádor közbenjárására megelégedett az általuk felajánlott egy millió 200 ezer forintnyi megváltási összeggel. E megegyezés alapján a király 1846. végleg eltörölte a T.-t és a zsidók kötelezték magukat a megváltási összegnek 5 év alatti törlesztésére. Az egyes hitközségekre eső törlesztési részletek pontos behajtására a maguk köréből kezelőbizottságot választottak a zsidók, míg a királyi kincstárral szemben a pesti hitközség vállalt felelősséget. 1848-ban az első magyar felelős miniszterium felfüggesztette a részletek fizetését, de a szabadságharc leveretése után a császári hadsereg behajtotta a teljes hátralékot. Gr. Zs.

Turóczi-Trostler József, tanár és író, szül. Moskócon (Turóc vm.) 1888 okt. 1. A budapesti és berlini egyetemeken tanult s bölcsészetdoktori és tanári oklevelet szerzett. Előbb Temesváron főreáliskolai tanár, majd a forradalmak alatt egyetemi tanár volt. 1920 óta a zsidó leánygimnázium tanára. Számos kritikai tanulmánya jelent meg különböző folyóiratokban. Kutatásainak tárgya főképen a magyar és német irodalmi hatások és kapcsolatok megállapítása. Főbb tanulmányai: *Hoffman meséi* (1911); *Merck J. Henrik mint kritikus* (1912); *Goethe Wilhelm Meister ősalakja* (1912); *Német kalandorok Magyarországon* (1913); *Dózsa György a XII. sz. német irodalmában* (1913); *Vajda Péter romanticizmusa* (1913); *A Fülemile tárgytörténetéhez* (1914); *Magyar elemek a XIX. sz. német irodalmában* (1914. németül is); *A magyar Simplicissimus* (1915); *Goethe mint természettudós* (1916); *Orosz népmesék* (1916); *A Bánk-bán német tárgytörténetéhez* (1917); *Stefan George* (1920); *Király György emléke* (1922); *Újabb irányok a német irodalomtörténeti kutatásban* (1923); *Babits és a magyar essay* (1924); *Magyar Robinsonok* (1924); *M. K. Kertbeny* (1913); *Neuere Forschungen zur Geschichte d. deutsch-ungar. liter. Beziehungen* (1914); *Zur Stoffgeschichte von Schillers Balladen* (1915). Újabban szerkeszti a *Geist und Literatur* c. sorozatot, melyben megjelentek tőle *Goethes Herz ein Kieselstein* (1928); *Der Entwicklungsgang der ungarischen Literatur* (1928) c. munkák; *Wassermann* (1927); *Goethe önéletrajza* (1927). Sajtó alatt levő műve: *Ungarns Eintritt in die Weltliteratur.* S. R.

Tuszkai *Ödön*, gynekológus, orvostani író, szül. Székesfehérváron 1863. A budapesti egyetemen 1888. orvosi oklevelet szerzett. 1902 óta marienbadi fürdőorvos. Tizennégy esztendeig a Pester Medicinisch-chirurgische Presse tekintélyes orvosi szaklap szerkesztője volt. A világháború alatt az egyik fővárosi helyőrségi kórház sebészeti osztályát vezette. A nőgyógyászatra, gyermekgyógyászatra, az ifjúság testnevelésére és nemi felvilágosítására, a társadalmi egészségügyre vonatkozó számos tanulmánya magyar, német, francia és angol szakfolyóiratokban jelent meg. Önálló munkái: *Klinikai szülészeti műtétek* (1892); *Zur Frage der Hyperemesis gravidarum* (1895); *Über den Zusammenhang zwischen Uterus und Magenleiden* (1900); *Szívbántalmak a terhesség alatt* (1901); *Mentőőrség szervezete az iskolákban* (1912); *Reformgondolatok* (1913); *Cultura és hygiene* (1913); *Újabb irány a nőgyógyászatban és szülészetben* (1916); *Embergazdaság* (1921); *Menschenökonomie* (1922); *Das hygienische Prinzip in der Volkswirtschaftslehre* (1926). Sz. G.

Tűzhalálbüntetés l. *Inkvizició.*

Tyroler *József*, litografus, fa-, acél- és rézmetsző, szül. Alsókubinban 1822., megh. Budapesten 1854. 15 éves korában Pestre küldték inasnak. Már akkor kitűnően rajzolt és Tomola zeneműkereskedő rajzolónak szerződtette. Hamar megtanulta a kőrajzolást, a fa- és rézmetszést és ezen művészetben kortársa, Barabás után ő lett Pesten a magyar és német képeslapok legkeresettebb illusztrátora. József nádor nagy arcképéért még külön 100 forint jutalmat is kapott. Művészien rajzolta és metszette a fiatal István nádor, valamint Kossuth Lajos képét is. Elkészítette Barabás szakállas tusrajza után Petőfi acélmetszetű képét Petőfi összes költeményeinek 1847. évi első kiadása elé, továbbá Liszt Ferenc egy arcképét a zongoránál Krichuber híres csoportképéből kivéve, nemkülönben egy nagyfolió lapot, mely a királyi párt ábrázolta főhercegek között (1848). Acélba metszette a magyar királyok és hősök sorozatát, továbbá Camarra táncosnő arcképét. Megrajzolta a Kossuth-bankókat, amiért az Újépület börtönébe zárták. Néhány heti fogság után előkelő emberek közbenjárására szabadon bocsátották. (V. ö. I. M. I. T. évkönyve 1910. 162—70 l.) M. B.

U

Ügyvédek. Az 1867-iki emancipációs törvény (l. o.) az országban lakó zsidókat minden polgári jog gyakorlására képesíti. Ennek következtében minden más polgári foglalkozással együtt az ügyvédi pálya is teljes mértékben megnyílt előttük, míg az előző években többféle akadály állott útjukba. 1853-ban az igazságügyminiszter még megtagadta zsidó jelölteknek az ügyvédi vizsgára való bocsátását, de már 3 év multán a pesti egyetem kérdésére megállapította, hogy nincs törvény, mely a zsidókat az ügyvédi gyakorlattól eltiltaná. 1858-ban le is telepedett Bodanszky ügyvéd Nyitrán és Knöpfler Kassán. A királyi tábla azonban 1861. elhatározta, hogy zsidót többé nem bocsát ügyvédi vizsgára. A pesti egyetemen abszolvált zsidó ügyvédjelöltek erre az udvari kancelláriánál, a kir. Kúriánál és végül az uralkodónál kerestek a tábla határozata ellen jogorvoslást. I. Ferenc József nem semmisítette meg ugyan a táblai határozatot, de több jelöltnek királyi privilégiumot adott az ügyvédi gyakorlat folytatására. Goldstein Simon és Schönberger Ármin voltak az első «királyi szabadalommal» bíró ügyvédek, kik 1861. Pesten nyitották irodát. 1862-ben Beck volt eperjesi rabbi, 1864. Mezei Mór nyert királyi engedélyt. Rajtuk kívül még Barach Benedek, Bróde Lipót, Friedmann Gyula, Goldstein Adolf, Holländer Henrik, Mannheimer Ignác, Pick József, Weiser Károly és Weisz Márkus voltak királyi szabadalmat nyert ügyvédek. Az erdélyi gubernium 1862. minden nehézség nélkül adta meg Fischer Lajosnak az ügyvédi jogot. Gr. Zs.

Új Élet, cionista folyóirat, megindult 1919. Désen. Szerkesztették: Harnik Mór, Harsányi Jenő, Klein Albert és Majrovits Lipót 1920 végéig, amikor megszünt.

Ujkécske, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 9026 lak. Régi zsidólakta község. Mint elpusztult temetőjének egyes sírkövei bizonyítják, már legalább 150 éve laktak itt zsidó családok, melyek azonban csak később, valószínűleg a mult század közvetlen elején 1816. tömörültek hitközséggé. Hogy annak idején a hitközség megalakulhatott, az főként egy Löbl Jakab nevű gazdag kereskedőnek köszönhető, aki jóformán a saját erejéből vásárolta meg templom és iskola céljaira a község határában levő uraságí lakot. Löbl volt tehát a hitközség megalapítója és egyik első előljárója is. Az első rabbi Neu Márkusz volt, aki több évtizedes eredményes működés után 1875. halt meg. 1869-ben a hitközség kongresszusi jelleget vett fel. Új, egyemeletes modern templomát 1910. építette fel saját erejéből. Régi, híres iskolája is volt a hitközségnek, de ez 1919. egyrészt az államsegély megvonása, másrészt a növendékek számának lecsökkenése miatt megszünt. A hitközséggel egyidejűleg létesült a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Roth Hermann az elnöke. A hitközségnek van egy kisebbszerű levéltára. Templomában az «Omed» felett egy «Mizrach»-kép függ, nagyon régi és értékes ereklye, mely gyönyörűen kaligrafált írással az összes zsoltárokat tartalmazza. A hitközség 4000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek kb. 20%-át fordítja szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez Ókécske, Alpár és Tiszaújfalu községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 268, családok száma 50, adót 54-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 20 kereskedő, 2 ügyvéd, 2 orvos, 2 magántisztviselő, 1 iparos, 2 magánzó és 20 gazdálkodó. Ez utóbbiak közül Epstein Sándor 900 hold bérelt és 240 hold saját földön, Fodor Mihály 216 hold saját földön gazdálkodik. Rajtuk kívül, még több kisbirtokos van, akik 20—80 hold földön gazdálkodnak. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 10-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Fogel Hermann rabbi, Günsz Mór elnök, Szegő Izidor alelnök, Valatin László tb jegyző, Aczél Sándor templomgondnok, Valatin Mihály pénztárnok, Hajdu Vilmos ellenőr és ezenkívül 16 tagú képviselőtestület.

Uj Kelet, zsidó politikai napilap Kolozsváron. 1918. december 19. mint hetilap indult meg Marton Ernő szerkesztésében, aki a lapvállalat alapítója volt. Programmja szerint a zsidóság kulturális törekvéseit és a kisebbségi önrendelkezés eszméit szolgálta. Ezt az irányt megtartotta azután is, hogy 1920 aug. 17. napilappá alakult. Megindulásakor a szerkesztőség tagjai voltak: Ascher Lemil, Ben Ami, Darvas Simon, Faragó Miklós, Fischer József, Giszkalay János, Kaczér Illés, Knöpfler Bernát, Marton Ernő, Sas László, Szabó Imre, Ujvári Péter. A felerészben pesti újságírókból álló szerkesztőségi gárda új hangot honosított meg a lap hasábjain és megindította az egész erdélyi sajtó modernizálódását. Az U. jelenlegi főszerkesztője Marton Ernő, felelős szerkesztője Jámbor Ferenc. Sz. I.

Ujoncfelajánlási cikkelyek. A katonai utánpótlás szabályozásának kérdését tárgyalják. Ferenc császár 1807. és 1808-iki dekrétumaiban az U.-et a zsidók katonáskodására is kiterjeszti és kimondja, hogy «az újoncok közé zsidókat is lehessen fölvenni és elfogadni» és hogy «a zsidókra is azon község népességének arányában, melynek részét teszik, vesse ki az illető törvényhatóság a jutalékot és a zsidó községek által a saját tagjaik közül előállított egyéneket az újoncok fölajánlott számába el kell fogadni». Ez jelentős változás volt a zsidóság és az állam egymásközti viszonyában, mert a zsidókat az elnyomottság periódusaiban katonai szempontból fel nem használható anyagnak tekintették és így a katonáskodás kényszere a zsidóságra nem terjedt ki, de fizették az úgynevezett katonaadót, amelyet még 1596. Rudolf császár vezetett be. U. L.

Újpest, rend. tan. város Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm.-ben 56.489 lakossal. A zsidó hitközség

megalakulása a község alakulási idejével esik össze. 1831-ben gróf Károlyi István megyeri pusztájából nagyobb területet hasított ki szőlőültetés céljából. Ez ültetések kapcsán jöttek Ú.-re az első telepesek, közöttük — hogy bőrgyárat létesítsen — Lőwy Izsák (l. o.) nagysurányi származású Pesten lakó polgár is, Joachim és Bernát nevű testvéreivel. A község 1840. alakult meg Újmegyer néven 106 lakossal. A lakosság zsidó tagjai között a Lőwyeken kívül az Ehrenwald- és Neuschloss-családok szerepelnek és az ő szorgalmazásukra történt, hogy az alapítólevél biztosította a községben a polgári egyenlőséget, úgy hogy felekezeti különbség nélkül mindenki választó és választható volt, azonkívül rendszeresítette az ipari szabadságot is és kizárta a céhalakulások lehetőségét. Az első itt szereplő családok nevei: Boscowitz, Deutsch, Fornheim, Hecht, Lippner, Müller, Schwarz, Sonnenfeld, Weisz, Wilheim, Wolfner. E megszervezett községnek első törvénybírájául Lőwy Izsákot választották meg, aki hitsorsosait is, kik kb. 40—50-en lehettek ezidőtájt, hitközségbe tömörítette. Lőwyék mellett ez időben már Neuschloss Izsák is szerepelt, 1836. már előimádkozója is volt a hitközségnek, 1840. iskolát is állítanak fel, megszervezik a rabbihelyettesi állást s intézmények létesítéséről, elsősorban zsinagógáról gondoskodnak. Lőwy leszármazottai (Hermann és Adolf) alatt az iskola háromosztályos lesz, de 1861. anyagiak híján megszűnik, illetőleg magánkézbe megy át. A hitközség 1870-ben 350 családot számlál 1525 lélekkel, 1895-ben 3500, 1908-ban 5000 lélekkel. A jelenleg kb. 15,000 lelket, 4500 családot és ugyanannyi adófizetőt számláló község tagjai jórészt iparosok, munkások és kereskedők. Neuschloss Simont az elnöki székben Neuschloss Bernát, Ehrenwald Simon, Friedmann Ármin, Weisz Mór, Lichtmann Henrik, Führer Simon követték. A jelenlegi elnök: Kálmán Ödön, előljárók: Antal Endre, Arányi Adolf, Deucht Lajos, Diamant Ignác, Gömöri Vilmos, Kis Sándor, Kuliner Henrik, Lissauer Lajos, (alelnök), Lőcsei Géza, Mezei Elek, Türk István, Zinner Manó; titkár: Walles Antal. A községnek ma kongreszszusi jellege van, a hatodik községkerülethez tartozik. A rabbiság története a következő neveket mutatja fel: Stern Márk, Dessauer Mór, Stern (Szterényi) Albert, Schwarz I. H., Venetianer Lajos. A jelenlegi rabbinátus: Friedmann Dénes főrabbi és Lichtmann Mór rabbi. A község nevezetesebb főkántorai: Mátyás Mátyás, (jelenleg Wienben), Lineczky Bernát (jelenleg Budapesten), Grünwald Salamon (később Budapesten megh.), Fischer Henrik (jelenleg Wienben). Jelenleg: Klein Éliás. Két állandó temploma van: a Beniczky-utca 8. sz. alatt levő főtemplom, mely 1885. épült, kb. 1000 üléssel. Ezt a templomot a község nagy létszámára való tekintettel állandóan bővítik. Ezenkívül a Bocskay-utcai régi templom. A főünnepeken egy pótimaházat tart fenn a hitközség. Költségvetése megközelíti a 200,000 pengőt, mely összegnek jelenkeny részét az alkalmazottak fizetésére, továbbá szociális és kulturális célokra költik. A templom előcsarnokában elhelyezett hősi emléktábla 65 nevet említ meg. Ú. gyárváros, vállalatainak jelentékeny része zsidó tulajdon. A hitközség kb. 1000 kötetből álló könyvtárát a Venetianer egyesület gyüjteményével kezelik együtt. A község történetét a centennárium alkalmára (1930) Ugró Gyula, a város volt polgármestere írja meg. A hitközség intézményei és az égisze alatt működő egyesületek a következők: 1. A Venetianer Lajos négyosztályú (fiú-leány vegyes) elemi iskola az 1921. év szept.-ben nyilt meg. Ma 6 osztállyal és 6 tanerővel rendelkezik. Első igazgatói Venetianer Lajos, majd Kálmán Ödön voltak, jelenleg: Friedmann Dénes. A növendékek jelenlegi létszáma: 250. A hitközség Talmud-Tóra iskoláját látogató növendékek száma kb. 200. 2. A *Chevra Kadisát* 1844. alapították 30 taggal. Elnökei voltak: Lippner Izrael, Schwarz Izsák, Wittmann Miksa, Hadl József, Klein Ignác és ezidőszerint: Arányi Adolf rézműárugyáros, aki nagy áldozatkészséggel létesítette az Ú.-i Aggok Házát és a Chevra Kadisa önálló székházát. Eleinte a hitközség székházában volt a Szentegylet, 1927 óta saját épületében. A tagok létszáma jelenleg: 1210. A temetési szertartások végzésén kívül jelentős jótékony működést fejt ki. 3. 1924 óta áll fenn az *Aggok Háza*. Befogadó képessége 20, kibővítés előtt áll. Elnöke: Arányi Adolf. 4. Jelentős kulturális működést fejt ki a három évtized óta fennálló *Legényegylet*-ből kifejlődött *Venetianer Lajos Izraelita Közművelődési Egyesület*. Előadásai, amelyeken az ország zsidó tudósai vesznek részt, népszerűek és látogatottak. Évente átlag 20 előadóestét rendez. A Kör könyveket ad ki és könyvtára is van. Elnöke: Barta Dezső. 5. A *Nőegylet* 1872. alakult meg. Főleg jótékonysági téren működik, van leányárvaháza és saját épülete, segélyezi a helybeli, külföldön tanuló egyetemi hallgatókat. Jelenleg 1000 tagot számlál. Eddigi elnökei: Lőwy Dávidné, Ehrenwald Simonné, Spitz Fáni, Hédervári Sámuelné, Leiner Józsefné, Quittner Katalin, Friedmann Árminné; jelenleg: Kálmán Ödönné. 6. A Nőegylet *leánycsoportja* 1922. alakult meg. Eddigi elnökei: Venetianer Piroska, Ladányi Irma, Székely Ella, Lőwy Margit, Kőrösi Erzsébet, Deutsch Ilona; jelenleg: Lichtmann Aranka. A teadélutánok jövedelmét a külföldön tanuló főiskolai hallgatók javára fordítják és felruháznak évente 50—60 gyermeket. 1927 óta a téli időszakban a Leányegylet népkonyháján 90—100 gyermek részesül naponta ebédellátásban. 7. A *Maszkil el Dal* egylet 1901. alakult meg. Főcélja: a reászorulóknak kamatmentes kölcsönök nyujtása. Eddigi elnökei: Friedmann Ármin, Schreiber Gyula. 8. A *Bikur Cholim* betegsegélyző egylet. Elnöke: Arányi Adolf. 9. *Solós Szeudósz* egylet gondoskodik a szombat délutáni összejövetelekről, 150 taggal. Elnök: Lőcsei Géza. 10. *Koma egylet*, fedezi a szegények paszitáinak költségeit. Elnök: Lőcsei Géza. 11. A *Venetianer cserkészcsapat*, egyesíti magában a város zsidó vallású cserkészeit. Az ortodox hitközség 1866. alakult meg, ma kb. 100 családból áll. Rabbija: Goldmann Izráel, elnöke: Berger Sámuel.

Ujságírás. A zsidók szerepe a magyar újságírásban csak 1840 után, a zsidók polgárosulásá-

val kezdődik. Az első zsidó lapszerkesztő Magyarországon Klein Herman volt, aki 1842. kiadta a Der Ungar c. szépirodalmi lapot. 1843-ban már volt egy rabbi-szerkesztő is, Steinhardt Jakab, utóbb aradi rabbi, aki Pozsonyban rövid ideig Hírnök címen jelentetett meg egy litografált lapot. Az első élclapot Zeitgeist címen Beck Vilmos festőművész adta ki Pesten, 1846. Neustadt Adolf 1847. már politikai lapot szerkesztett, a nagyon elterjedt Pressburger Zeitungot. 1848-ban Jeiteles Lipót Aradon szerkesztette a Der Patriot c. politikai és szépirodalmi lapot, később, 1860-tól kezdve pedig az Arader Zeitungot. 1849-ben Die Theisz c. politikai lapot indított Horn Ede és Bak Ignác W., de a lapból mindössze négy szám jelent meg. Ludasi (Gans) Mór 1848. az Esti Lapokat szerkesztette, 1850. a Magyar Világot, majd 1860. a magyar ügy szolgálatában álló Die Debatte-t, Bécsben. Később Andrássy Gyula gróf külügyi sajtóosztályának vezetője lett. Beck Károly 1855. Pesten szerkesztette a Frische Quelle című szépirodalmi évkönyvet és Beck Vilmos festőművész az ötvenes években a Lacikonyha című élclapot. Chorin Zsigmond 1862—63-ig Pesten szerkesztette a Magyar Vidékiek Lapját, 1863—76-ig pedig az Ungarisches Fremdenblattot és az első könyomatost, a Magyar Híradót. A kiegyezés korszakának legkimagaslóbb publicistája Falk Miksa volt, a Pester Lloyd főszerkesztője. Vele egyidőben dolgozott fivére Falk Zsigmond és Horn Edén kívül az emancipációt megelőző időknek egyik legjelentősebb publicistája Dux Adolf. Az emancipáció után egymást követték a legkitűnőbb tollú újságírók és publicisták, így a Pester Lloyd szerkesztői székében Veigelsberg Leó, a Neues Pester Journalnál pedig Bródy Zsigmond. Napjainkig pedig egész serege sorakozik fel azoknak a zsidószármazású újságíróknak és publicistáknak, akik számottevő munkásai lettek a magyar napisajtónak. Ezek: Alexander Bernát, Antal Sándor (Pozsony), Balla Ignác (Olaszország), Balassa Ármin (megh., Szeged), Balázs Béla (Bécs), Barát Ármin, Barna Izidor, (megh.), Barta Lajos (Bécs-Pozsony), Bálint Lajos (megh.), Bede Jób (megh.), Bernát Ottó, Berkó D. Géza (megh., New York), Béla Henrik, Biró Lajos (Berlin), Bogdányi Mór (megh.), Braun Sándor (megh), Bródy Sándor (megh.), Csergő Hugó, Diener-Dénes József (Páris), Dóczy Lajos (megh.), Farkas Pál (megh.), Fehér Dezső (Nagyvárad), Feleky Géza, Feleki Sándor, Fenyves Ferenc (Szabadka), Földi Mihály, Friedrich Tivadar, Futtaki Gyula (megh.), Gábor Andor (Bécs), Gelléri Mór (megh.), Gellért Oszkár, Gerő Ödön, Gergely Győző, Göndör Ferenc (New York), Guthi Soma, Habár Mihály, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Hegedüs Nándor (Nagyvárad), Hevesi József (megh.), Hevesi Lajos (megh.), Holitscher Fülöp (megh.), Ignotus Hugó (Bécs), Kabos Ede (megh.), Kaczér Illés (Berlin), Kálnoki Izidor, Kemény Simon, Keszler József (megh.), Kéri Pál (Páris), Kóbor Tamás, Komor Gyula, Kőrös Mihály (megh.), Kulinyi Zsigmond (megh., Szeged), Kun Andor, Klein Ödön, Lakatos László, Lándor Tivadar, Lázár Miklós, Lorsi Ernő (Berlin), Lengyel Ernő, Lenkei Henrik, Ligeti Ernő (Kolozsvár), Liptai Imre (megh.), Magyar Lajos (Moszkva), Makai Emil (megh.), Marton Ernő (Kolozsvár), Marton Manó (megh., (Nagyvárad), Mandovszky Richárd (megh.), Mayor József (Újvidék), Márkus József (megh.), Márkus Miksa, Mezei Ernő, Miklós Andor, Milkó Izidor, Molnár Ferenc, Molnár Jenő, Nadányi Emil, Nádas Sándor, Neményi Ambrus (megh.), Ormos Ede, Palágyi Lajos, Pap Dávid (megh.), Pataki Bernát (megh.) Pályi Ede, Pásztor Arpád, Pásztor József (Szeged), Peisner Ignác (megh.), Pogány József (Moszkva), Purjesz Lajos (megh.), Radó Sámuel, Rabinovics Máriusz, Rajna Ferenc, Révész Béla, Révész Mihály, Róna Lajos, Ruttkai-Rothauser Miksa (megh.), Roóz Rezső, Rózsa Miklós, Salusinszky Imre, Sasvári Ármin (megh.), Schiller Miksa, Singer Zsigmond (megh.), Sebestyén Károly, Sebők Zsigmond (megh.), Silberstein Ötvös Adolf, Stauber József (Arad), Sturm Albert (megh.), Szabados Sándor (Moszkva), Szabó Imre (Kolozsvár), Szántó Kálmán (megh.), Szatmári Mór, Szekfi Mór (megh.), Szenes Béla (megh.), Szécsi Ferenc (megh.), Szép Ernő, Szilágyi Géza, Szomaházy István (megh.), Szomory Dezső, Szőllősi Zsigmond, Tábori Kornél Tábori Róbert (megh.), Timár Szaniszló (megh.), Ujvári Péter, Várnai Dániel, Vázsonyi Vilmos (megh.), Vészi József, Weisz Julián, Weltner Jakab, Zsolt Béla. Az Országos Statisztikai Hivatal 1910-ik évről kiadott hivatalos kimutatása szerint Magyarországon 1214 szerkesztő és hirlapíró közül 516 volt zsidó.

Uj-Testamentum. Jézusról és tanításairól szóló könyvek s levelek, amelyek a keresztény vallás alapját alkotják. Jézus maga sohasem tagadta a zsidó néphez és vallásához való tartozását. Első tanítványai sem szakítottak még annyira a zsidósággal, hogy külön felekezethez tartozóknak tünhetnének fel. A könyveiket is főleg zsidók számára írták. A keresztény egyház dogmatikája, amely ezekből a könyvekből bontakozott ki és a későbbi fejlemények ugyan a zsidóságtól való teljes elválásra vezettek, de ez nem változtathatja meg azt a tényt, hogy a szerzők még a zsidósághoz tartoztak. Ennek a ténynek a felismerésére támaszkodik az a modern felfogás, amely az Ú.-ot irodalmi ellajstromozása tekintetében nem célzatai és hatásai, hanem eredete alapján ítéli meg és ezen az alapon a zsidó irodalom számára reklamálja. Ezt az érdekes, de zsidó részről kevéssé támogatott irodalmi irredentát a jeruzsálemi zsidó egyetem egyik tanára és históríkusa indította meg, visszhangot azonban csak Amerikában talált. A könyvek elnevezése a tarsusi Saulra, Pál apostolra vezethető vissza, még pedig a zsidókhoz (héberekhez) írt levelére (9,15), amelyben ezt írja: «Ekkép ő (Jézus) közbenjárója az *Ú.*-nak, mivel meghalván azoknak a bűnöknek való megváltásáért, amelyek az első Testamentum uralma idején voltak». Az Ú.-mal hozott örökség: az üdvözülés; de az ebben való részesedés nem a törvénytartás jutalma, hanem Istentől való ingyen kegy juttatja ahhoz az embereket. «Ezt mondom pedig, hogy a Testamentum, amelyet Isten először kötött Krisztusról, nem lesz felfüggesztve . . . Micsoda is a törvény? A bűn növelésére adatott.

Mielőtt eljött a hit, a törvény által óvattunk. A törvény a Krisztusra vezérlő mesterünk volt, hogy aztán hit által üdvözüljünk, de miután eljött a hit, nem vagyunk többé a vezérlő mester alatt.» *(Galatabeliekhez* írott levél 3, 17—25). Az Ú. részei a következők: 1. Máté, 2. Márk, 3. Lukács és 4. János szerint való Evangélium. Apostolok Cselekedetei. Pál, Jakab, Péter és János apostol, tovább Judás levelei (összesen 21). János jelenései. A négy első könyvnek «Evangélium» a neve, ami *jó hírt* jelent; talán azt a jó hírt, amely Jézusnak eljöveteléről szól, de lehet, azt a jó hírt, amelyet Jézus hozott. Sok ilyen Evangélium volt forgalomban a kereszténység első századaiban, de az egyház valamennyit apokriffá nyilvánította, kivéve Máté, Márk, Lukács és János Evangéliumát, amelyeket kanonizált. De e között a négy könyv között is jelentékeny eltérések vannak és az egyház ennélfogva, a negyedik könyv szentségének érintése nélkül, az első hármat *synoptikusnak* (együttlátóknak) nevezte el, mert többé-kevésbbé egyeznek. A synoptikusok eredetét az első századra teszi a tudomány, szemben a negyedikkel, amely nem régibb hagyományok összeállításából keletkezett egyesek előadása szerint, hanem egyetlen hellénusi misztikus zsidó író műve és sok olyan anyagot tartalmaz, amelyet a synoptikusok nem ismernek. A negyedik Evangélium szerzője ismerte az első hármat, de nem használta fel az anyagukat és magáról Jézusról is más képet fest, mint amazok. Jóllehet, hogy a könyvek fundamentális jelentőségét már régen ismerték, a kanonizálás mégis csak a niceai zsinat után, a IV. sz. vége felé történt. Az Ú. könyveinek egy része héberül íródott, illetve arameusul, aztán ezeket is lefordították. A fordítók már nem bírhatták tökéletesen az aram nyelvet és ezért homályosult el sok evangéliumi mondás, amely az eredetiben világos lehetett. Mert itt-ott olyan kijelentést találunk, amelyet nem lehet összeegyeztetni Jézus szellemével és így fel kell tételezni, hogy ezek csak a fordító fogalmazásában vesztették el eredeti jelentésüket. A biblia-kritika sokszor torpant meg Jézusnak e mondása előtt: «hagyd a halottakat az ő halottaiknak, hadd temessék ők el a halottaikat». A kritika jogosan kételkedik a fordítás helyességében, mert bajos feltételezni, hogy így hangzott volna eredeti formájában is a tanítása, hiszen Jézus a szeretet fogalmának adott egyetemesebb értelmezést és lehetetlen, hogy abból éppen a halottak iránt tartozó kegyeletet vetette volna ki. Nyilvánvaló, hogy csak az aram nyelv egyenlítheti ki az ellenmondást. A fordító hibásan olvashatta az eredeti pontozatlan aram szöveget, amely így hangozhatott: «Hagyd a halottat a halott temetőnek (a sírásónak), aki temeti a halottakat». Sok fejtörést okozott a kritikának ez a jézusi mondás is: «Aki hozzám jön és nem gyűlöli meg atyját, anyját, feleségét, gyermekeit, fivéreit, nővéreit és saját életét is, az nem lehet az én tanítványom». *(Lukács* 14. 26). Ez nem a szeretet, hanem a gyűlölet hirdetése, azé az engesztelhetlen gyűlöleté, amely éppen azok ellen fordul, akiket a vérség, a megszokás, a nevelés, a hagyomány, a vallás, de a társadalmi racionalizmus is forrasztotta össze az emberrel és eszményibb érdeklődésével. Jézus az általános emberszeretetet hirdette, lehetséges-e, hogy ezt a nagy gyűlöletet is meghirdette? Itt megint csak a héber nyelv védelmezheti meg a jézusi szellemet. Jézus héberül, vagy arameusul beszélt és az idézett mondásban előforduló gyűlöl ige az ő száján kétségtelenül a *száné* igeformája volt. *Száné* ige már nemcsak gyűlöletet jelentett az akkori nyelvhasználatban, hanem *választ, szakítást* is, főleg a házaséletben, de a fordító nem tudott erről, vagy megfeledkezett róla. A kritika szerint ezen az alapon kell rekonstruálni Jézusnak ezt a mondását, aki nem a szülők, gyermekek, testvérek meggyűlölését követelte, hanem a tőlük való elválást, az elhagyásukat csupán, a hozzá való csatlakozás teljes bizonyításaként. Ez nem gyűlölet, csak egy új élet megkezdése és szelleme szerint rokonságot tart a mózesi meghagyással, amely szerint a hitves *elhagyja* az atyját, anyját és az ő hitvestársát követi *(Genesis)*. Minderről látnivaló, hogy az a tudományos tendencia, amely az U.-ot a zsidó irodalom számára reklamálja, inkább a keresztény egyház érdeke lehet, mint a zsidóságé. Mert ha a héber- és aramnyelv segítségével sok elhomályosult, vagy a fordításban elferdült evangéliomi helyet eredeti jelentésébe és eredeti formájába igazít vissza a tudomány, nem a zsidó kritikát, amely aránylag keveset foglalkozik a keresztény teológiával, hanem a keresztény kritikát köti meg destruáló munkájában. Az Ú. keletkezésének formája a zsidó rabbinikus irodalom keletkezésére emlékeztet. Szóbeli hagyományozás előzte meg, a hagyományokat gyüjtötték és tovább adták, mindaddig, míg a könyvek címében megnevezett evangélisták formába öntötték azokat. Az U. ezeket sem nevezi az evangéliumi könyvek közvetlen szerzőinek, hanem tradálóknak csupán, a hagyomány továbbszármaztatóinak és ami azokban olvasható, azt az összeállítók vagy szerkesztők az ő hagyományaik alapján jegyezték fel. Talán éppen a hagyományozással járó nyelvi és időbeli eltávolodások, a leírt korszakok történetének emlékezésbeli transzformálódásai okozták az evangéliumbeli eltéréseket és ellentmondásokat, amelyek sokszor igen nehéz feladat elé állítják a tudományos kutatást. Az eltérések éppen a leglényegesebb történelmi adatokra vonatkozóan állapíthatók meg, így pl. Jézus halálára vonatkozóan is. A szkeptikus történetkutatás éppen ezért nem egyszer, de nem mindig tárgyilagosan afelé a feltevés felé hajlik, amely Jézust csak mithikus alaknak képzeli el. A zsidóságnak semmi oka sincs arra, hogy ezt a negációt a magáévá tegye és örüljön olyan állításoknak, amelyeknek az a legnagyobb hibája, hogy argumentumaikat a nem-bizonyításból merítik. Viszont tény, hogy Josephus Flavius, a nagy zsidó történetíró, aki Jézus kortársa volt és őt még túl is élte néhány évtizeddel, aprólékosan írt le mindent, ami korában lejátszódott, de történeti munkájában nemcsak magáról Jézusról hallgat, de még a Jézus nevéhez fűzött új vallási mozgalomról is, amely az ő idejében már nagy hullámokat ver-

hetett az U. adatai szerint. Ezen az alapon azonban még nem lehet Jézust egyszerűen a mitológiába utalni, mert Josephus Flavius talán éppen vallászpolitikai okokból tartotta kívánatosnak az elhallgatást, vagy azért, mert az ő idejében még nem kristályosodott ki Jézus későbbi jelentősége. Aminthogy az sem felelne meg a történelmi kutatás objektivitásának, ha azt akarnók bizonyítani, hogy Josephus Flavius igenis ismerte Jézust, küldetését és történetét is, csak azért, mert könyvében a következő feljegyzés található: «Ez időben élt Jézus, bölcs ember, ha ugyan embernek nevezhető. Ő ugyanis csodás dolgokat művelt és tanította azokat, akik örömmel fogadták igazságait. Sok zsidót és sok hellént vonzott magához. Ő volt a Messiás. Amikor a mi első embereink följelentésére Pilátus keresztre feszítette őt, nem hagytak fel vele, akik szerették. Három nap mulva ugyanis újból élve jelent meg nekik, miután az isteni próféták ezt és ezer más csodadolgot jósoltak felőle. Még mai napig sem szűnt meg azoknak a gyülekezete, amely őróla kereszténynek neveztetik.» Maga a keresztény tudományos irodalom is elismeri, hogy ezt nem írhatta Josephus, akinek más felfogása volt a Messiásról. A kohénszármazású büszke tudós, aki politikus, hadvezér és kormányzó volt, elégszer érezhette a messiási gondolattal járó nyugtalanságot és nem magasztalhatott fel olyan embert, aki súlyos válságokkal fenyegette az akkori zsidóság lelkiéletét. Josephus csak akkor írhatta volna le ezeket a szavakat, ha szakított volna a zsidósággal, de éppen az iratokból tudjuk, hogy szigorúan a hitéhez ragaszkodott. A kritika meg is állapította, hogy ezt a helyet kétségtelenül keresztény ember csempészte be utólag a szövegbe, mert e hely interpolálására szüksége volt a kereszténységnek, hogy tanításaihoz történetírói tanuságot kapjon, miután az egykorú Tacituson kívül egy történikus sem emlékezik meg Jézusról, és Tacitus is csupán a halálát említi. Mindenesetre nehéz elképzelni, hogy azokban az időkben, mikor újak voltak még a Jézusra vonatkozó hagyományok, de kezdett már kikristályosodni a kereszténység történelmi felfogása, a mozgalomról ennyi szimpátiával írhasson egy zsidó történetíró, mikor nem számíthatott kölcsönösségre és nem lehetett már titok, hogy ha ezeket a hagyományokat a történetírás veszi át, akkor is inkább ellenérzéssel, mint szimpátiával fog fordulni a zsidóság ellen. Az Evangéliumokban valóban már érezhető is a zsidóellenes hangulat. Különösen éles az irányzatosság a Judás árulásáról szóló epizódban. Olyan alkatelemekből rakták össze ezt az epizódot, amelyek még látszatra sem mentik meg a történeti logikát. Jézus tudja, meg is mondja, hogy tanítványai közül egy el fogja árulni. Ez sejtelemnél több lehetett, proféciánál konkrétebb tudás és az áruló jellemének és szándékának biztos ismeretén alapult. Jézusnak tudnia kellett, hogy melyik lesz az áruló és ha úgy tudta, hogy Judás fogja elárulni, akkor mégis miért tűrte meg maga mellett? A történelmi adottságok félreértése és a logika korlátait leromboló célzatosság sugalmazta az árulás exponálását és végrehajtását is. Judás úgy árulta el Jézust, hogy megcsókolja. Ez volt a jeladás és Jézus személyazonosságának a megpecsételése. Mindez csak amellett a szuppozició mellett történhetett volna meg, hogy sem a hatalom képviselői, sem a végrehajtói nem ismerték Jézust. De az U. előadása szerint százezrek ujjongtak Jézus elé, mikor bevonult Jeruzsálembe. Nyilvános helyeken tanított és prédikált, a templomból kiverte a kufárokat, ami bizonyára nemcsak a papok, de a hatóság figyelmét is reá terelte; el lehet-e hát képzelni, hogy ilyen körülmények között éppen csak a rendészeti hatóság nem ismerte Jézust? Valóban sem a főpap (ha volt szerepe Jézus elfogatásában és tragédiájában), sem Pilátus, aki kivégeztette, mert féltette tőle a római hatalomtól megtámasztott közrendet, nem szorult arra, hogy valaki a ráismerés céljából csókkal, vagy akármilyen más jellel elárulja. Még a romantika és Jézusnak az ellentétek által való glorifikálása sem követel ennyi logikai megtagadást. Hogy ezt az epizódot mégis beszőtték Jézus történetébe, annak csak egy magyarázata lehet, még pedig az, hogy akkor, amikor az Evangéliumot a hagyományok nyomán megírták, már nagyon kiéleződött az ellentét keresztények és *Judaiak* között és a vallási ellenszenv politikai szükségességnek érezte a zsidók megbélyegzését, főleg pedig a felelősségnek rájuk való áthárítását. Az események még túlfrissek voltak ahhoz, hogy elviselhessenek a történelmi tényekkel meg nem egyező rádaskodást, különösen olyant, amely az egész nép ellen lázíthatta a Krisztushívek fájdalmát és haragját. De szimbolikus sejtetést elbírt már az akkori hangulat. Jézus elárulójának tehát Judást *(Juda)* tették meg, az egész nép nevének hordozóját, a megbélyegzés ilyenformán nemcsak őt magát érte, hanem az egész népet is *(Judaeusok)*, amelyet szimbolizál. A célzatosság és a mindjobban erősödő keresztény ellenségeskedés nem kerülte el az akkori zsidók figyelmét és az új vallás hatásai is már oly nagy erővel mutatkoztak, hogy az ősi zsidó vallás védelmet követelt. A zsidó hagyomány őrzői ennélfogva állást foglaltak az új hit terjesztői ellen és különféle törvényes intézkedéssel körülbástyázták a zsidó hitet és zsidó életet, hogy abba semmi se szivároghasson be az új vallás lényeges tanításaiból. Ezek közzé az intézkedések közzé tartozik pl. a miséhez használt bor tilalma is. Ezek a belső elsáncolások azonban nem viselik magukon a harciasság jellegét. Az akkori zsidóság még nem vitatkozott a kereszténységgel és mikor meg is indult (különösen Alexandriában) az apologetikus irodalom, ez akkor is inkább csak a judaizmus ismertetésére és feldícsérésére szorítkozott, de kevés szót vesztegetett arra, hogy más vallásokat lebecsüljön. Ez annál feltűnőbb, mert az új kereszténység nem volt ennyire kiméletes és írásai sok célzatossággal keserítették az akkori zsidóságot. De az itt-ott kiütköző célzatosság sem vonhat le semmitsem az evangéliumi könyvek értékéből és szépségeiből. Az ethikája kétségkívül nagyon alkalmas arra, hogy a vajudó és kibontakozó új világszemlélet rajongóit még nagyobb rajongásra lelkesítse. Minthogy azonban kiválasztott egyének erköl-

cseiből építi ki erkölcsi rendszerét, mégis mást ad, mint ami a *társadalmi* erkölcstan fogalmát fedi. Eszménynek fölemelő az evangéliumi béketűrés, de évezredek tapasztalata és a keresztény államok multja és jelene is mutatja, hogy sem a társadalom, sem az állam nem állhatna fenn, ha következetesen érvényesítené a krisztusi principiumokat és az arcul ütött nép, az arcul ütött ember a másik arcát is odanyujtaná a megbántójának, vagy kenyérrel dobálná meg az ellenségét, aki kővel dobta meg. Nehéz a társadalom berendezkedésébe beleilleszteni azt a tanítást is, hogy az ember ne törődjék a holnappal, ne dolgozzon, ne takarékoskodjék, hanem bízza csak arra magát, aki felöltözteti a mezők liliomát. Jézus megbocsátott a bűnösnek, mert «nem tudja, mit csinál». Ez az emberfeletti türelem nem a gyakorlati élet hajtóereje és nem szilárdíthatna meg állami kereteket sem, mert nem a bűn büntetlensége, hanem megtorlása biztosítja a közrendet és a kormányzat éppen a megoldás jogának birtokában válik hatalmi tényezővé. Még a keresztény egyházi állam sem követhette Jézus példáját a bűnbocsánatban. Ez a határtalan türelem tehát csak elérhetetlen eszményként tündökölt az Evangéliumból a keresztény világ felé és inkább gyönyörteljes meghatódásokra, mint példakövetésre ösztönöz. Valahol azonban mégis csak el kellett ültetni ezt a jézusi virágot, amely sokkal szebb, semhogy nyomtalan elhervadást érdemeljen meg, de sokkal érzékenyebb és mennyeibb is, semhogy mindenütt virágozhasson. Az egyház ennélfogva később szerzeteket teremtett és a szegénységet, alázatosságot, béketűrést és minden más erényt, amelyet közönséges emberi erő nem bírhat el, rájuk súlyozott. Ezzel a dualizmus elvét vitte be a morálba, amely pedig egységes és ellenzi az emberi kötelességeknek elosztását olyan formán, hogy azok csak erre kiszemelt erkölcsi teherhordókat igázzanak le. Korán vehették észre, hogy akkor már, mikor ennek a felfogásnak sem irodalma, sem intézménye nem volt még, válságokat idézhet elő és éppen Pál apostol volt az első, aki a jézusi elv kivihetetlensége s az elv és gyakorlat között való nagy különbség folytán ráérzett a korrektivum szükségességére. Az ő irataiban lényegesen más az evangéliumi erkölcsfilozófia, mint az Evangéliumokban, és más, mint Keresztelő János felfogásában is. Keresztelő János még azt hirdette: Térjetek meg, alakuljatok át «*szellemben*», mert közeledik Isten országa. Ő tehát még az ember tudatos megtisztulásától, a szellemi megújhodástól várta Isten országának eljövetelét. De Pál apostol már nem bízott az emberiség teljes megtisztulásában, viszont az üdvösség reményétől sem akarta megfosztani, azért megteremtette hát a maga rendszerét (paulinizmus), amelynek az a leglényegesebb principiuma, hogy nem emberi törekvés hozza meg az Isten országát, hanem meghozza egy titokzatos felsőbb hatalom, az Isten kegyelme. Ez a kegyelem pedig nem megszolgált és kiérdemelt jutalom, hanem ajándék csupán. A bűn fennmaradásával azonban mégsem lehet elképzelni Isten országának eljövetelét, az eredendő bűn principiumának fenntartása viszont kizárja az emberiség bűntelenségét és kizár olyan tökéletes megtisztulást is, amely az Isten birodalmának boldog korszakát nyithassa meg. A Keresztelő János által hirdetett *megtisztulás* helyébe tehát az Isten kegyelméből való paulini *megváltás* lépett. Ha az eredendő bűnnel született emberiség nem is tisztulhat ki saját akaratából öröklött terheltségéből, kitisztuthat belőle a megváltás útján, vagyis úgy, ha valaki az egész emberiség bűneiért engesztelő áldozatul ajánlja fel magát az Istennek. Ez a Megváltó természetesen nem lehet ember, mint a többi ember. Nem születhetett öröklött bűnnel, hanem olyan tisztaságban, amelyet emberi bűn nem fertőzhet meg. A Megváltó ennélfogva csak Istenember lehet, az Isten fia, aki feláldozza magát. Pál apostol természetesen nem vetette el az emberi jó cselekedeteket, de annyi erő nem lehet bennök, mint az Isten kegyelmében és az Isten birodalmát csak a nagyobb erő hozhatja meg, nem a kisebb. Most már még csak egy téglát kellett beépíteni a hatalmas paulini elgondolásba és Pál apostol beépítette. Ez a *Hit*, amely mindennél hatalmasabb és minden emberi érdemet fölülmul. Isten kegyelmét csak a Hit-tel érdemelheti ki az ember. «Annak okáért állítjàk bizonyosnak; «. . . az ember megigazul a hit által, a törvények teljesítése nélkül.» *(Pál, Római levele* 3. 28.) De a messzelátó Pál, ha az emberi élet csúcsára a Hitet építette is, mégis féltette, legfőként pedig az első keresztények tanításától féltette, amely nem türt megalkuvásokat (és ilyen megalkuvástalansággal jutott az be az Evangéliumokba is). A paulinizmus ennélfogva fölszabadította az opportunizmust, csak azért, hogy kisebbre csökkentse a surlódási felületet, mert a küzdelmek és torzsalkodások megrendíthetik az új vallást, amely még nem erősödött meg eléggé. Ezért figyelmezteti a tanítványait: «Meg ne botránkoztassátok sem a zsidót, sem a görögöket, sem az Isten születését, miképen én mindeneknek mindeneknek kedveskedem *(Korinthusi levél*, 10., 32—33.). Így hirdeti a megalkuvást a házasságkötés tekintetében is, mondván: «jobb a nőtlenség, de jól cselekszik az is, aki megnősül» (u. o. 7., 26—28.). A paulinizmus magában hordta a fejlődést és nem is állt ott meg, ahol mindennél sugárzóbb őrtoronnyá a Hitet építette fel. A jó cselekedetekkel szemben elfoglalt kicsinylő álláspontjáról és az opportunizmusról csakhamar a Tóra teljes érvénytelenítésének terére került, olyannyira, hogy a törvényt károsnak nyilvánította. «Mert a törvény haragot szül: ahol nincsen törvény, ott nincsen törvény ellen való cselekedet.» *(Római levél*, 4., 15.) Még ezt is mondja: «Mit mondjak tehát: a törvény bűn-e? Távol legyen. Sőt inkább, a bűnt nem ismertem meg, csakis a törvények által, mert a bűnös vágyat sem ismertem volna, ha a törvény nem mondta volna: «Ne kivánd felebarátod feleségét» (u. o. 7., 7.). A törvénytől elszabadította magát Pál apostol, de nem szabadította el magát a zsidó írásmagyarázat, a hagyományos aggada (haggódó) módszereitől és a törvénytől való függetlenítés jogosságát haggadikus fejtegetéssel igazolta. «A törvény csak

addig uralkodik az emberen, amíg él. A férfi hatalma alá van rendelve a nő, a férfihoz van kötve, amíg a férj életben van; ha meghal a férj, megszabadul az asszony a férfi hatalmától. Azért az ő férjének életében paráznának mondatik, ha más férfiúhoz megy feleségül, de ha meghalt a férje, megszabadult akkor a törvénytől, hogy ne legyen parázna. ha máshoz megy férjhez. Atyámfiai, ti is meghaltatok a törvényre nézve a Krisztus testében, hogy másé lehessetek; minekutána meghalt az, kinek kötelékében voltunk» *(Római levél*, 7., 1—6.). A paulinizmus, vagyis a törvény hatálytalanítása végzetessé válhatott volna az új egyházra, ha felül nem kerekedik más apostolokban a belátás, hogy a törvény mégis jó, ami már egyes apostoli levelekben is bőven kifejezésre jut. Valószínű, hogy nem csak az apostolok küzdöttek a paulinizmus ellen, hanem a zsidók is, de hogyan, milyen eszközökkel küzdöttek ellene, arról nem maradtak írott bizonyítékok, csak az akkor állandósult héber imákban találhatjuk meg a védekezés nyomait és ezekből azt is megállapíthatjuk, hogy leginkább az isteni egység felbontása ellen küzdöttek és az Isten országának olyan elképzelése ellen, ahogyan az a paulinizmusból bontakozott ki. Az Egyistengondolatot valószínűleg már régebbi hatások ellen védelmezték meg, főleg a zoroasztrismus ellen, amely fölmentette Istent a rosszért való felelősség alól, mert azt más hatalom alá rendelte. A «két hatalomban való hit» nem fért össze a zsidó felfogással és bizonyára ez ellen tiltakoztak abban az imában, amely Istent dicsőíti, «aki (egymagában) alkotta a világosságot és sötétséget». Az istenegység nem metafizikai kérdések megoldásaként jelentkezett a zsidóknál, hanem az erkölcs következménye gyanánt. Ha *egy* az igazság, *egy* az embertestvériség, *egy* a a szeretet, akkor szükségkép csak *egy* lény lehet, aki mindezt akarja. Az Isten sem az igazságban, sem a testvériségben, sem a szeretetben nem tűrheti a jogtalanságot és a rosszat, de mert ellentétes hajlamok mellett is egységes az emberiség, az emberi ellentétes hajlamok iránt is könyörülettel és elnézéssel viseltetik. Igazságszolgáltatás és kegyelem között azonban nincs is dualizmus, a kettő összeforr az ember gondolkodásában, ha azzal Istenhez emelkedik, aki maga is kegyelmes és igazságos egyidőben. Azért alakult ki a zsidó imákban a gyakran visszatérő megszólító formula: Atyánk, királyunk *(ovinu malkinu)*. Az atyához könyörög a zsidó bizalom, mert kegyelmes és a királyhoz, mert igazságos. De az egy-Istenről vallott zsidó felfogásban az *Isten birodalmának* gondolata is egységes formát követelt. Az Evangéliumok Isten országa, amely kegyelemképpen azoknak adatik, akik hisznek, nem elégítette ki az egyetemesség felé hajló zsidó szemléletet. Az isten országával szemben tehát megalkották az *Ég uralmá*-nak *(Malchusz somájim)* fogalmát, amely egyetemesebb és amelynek tükörképe a zsidó próféták utopiája olyan korról, amikor az Egyisten védelme alatt egyetlen egy Istenországban forr majd össze az egész emberiség és sem gyűlölet, sem fegyverek vérontása nem lesz többé a földön, hanem csak béke és boldogság. Az Ég uralmáról való gondolattal védekeztek az U. Isten országának vonzó képe ellen és ezt sok imájukban (Olénu, Malchijosz)juttatták kifejezésre, ahogyan már régebben prófétiálták: Isten lesz királlyá az egész földön, akkoriban egy lesz az Isten és egy az ő neve. *(Zakariás* 14., 9.). Az Ú. könyveit héberre is lefordították és különösen az angol misszionáriusok terjesztik a zsidók között. F. M.

Ujvári, 1. *Imre*, író és újságíró, szül. Szegeden 1902. *U. Péter* fia. Tanulmányainak elvégzése után újságíró lett. Előbb Kolozsváron, majd Pozsonyban volt újságíró, azután Párizsba költözött, ahol esztendőkig élt, mint laptudósító. Novellái főleg francia folyóiratokban jelentek meg. E lexikon segédszerkesztője.

2. *U. László*, író és újságíró, szül. Szegeden 1900. *U. Péter* fia. A világháborúban teljesített katonai szolgálata után 1918. lett újságíró az egyik fővárosi könyomatos lapnál. Később Bécsben, majd Kolozsváron, utóbb pedig Pozsonyban és Kassán dolgozott különböző napilapok szerkesztőségeiben. Irodalmi írásai szétszórtan jelentek meg folyóiratokban és napilapokban. Sokáig dolgozott Arkadij Cserezov néven és elbeszéléseit e név alatt publikálta a külföldön. E lexikon munkatársa.

3. *U. Péter*, író és publicista, szül. Tolcsván (Zemplén vm.) 1869 ápr. 24. Apja Groszmann Wolf, az érsekújvári orthodox hitközség néhai rabbija. Előbb a nagysurányi, később a váci és miskolci jesivák növendéke volt. 1889-ben a Szegedi Hiradó munkatársa, később helyettes szerkesztője, majd a Szeged és Vidéke felelős szerkesztője lett. 1901-ben Magyar Szó c. irodalmi folyóiratot alapított Szegeden. Ekkor már a pesti lapok is közölték novelláit és a Pesti Hirlapban írt ókori legendái később *Legendák és krónikák* c. kötetében jelentek meg 1906. Ez időben egyik megalapítója a Magyarországi Hírlapírók Orsz. Szervezetének. 1907-ben Pesten előbb a Magyar Hírlapnak, később a Budapestnek sok éven át volt vezércikkírója. Megírta *A fekete glória*; *Astarte temploma* és *A bosszuálló Isten* c. társadalmi regényeit. Első zsidó tárgyú regényét *Az új keresztény*-t 1907. írta az Egyenlőségnek, ahol Ben Juda pseudonym alatt publicisztikai tevékenységet is fejtett ki. Ez időtől kezdve érdeklődését teljesen lekötik a zsidó vonatkozású témák és írásainak főproblémája maga a zsidóság. *A mécs mellett*; *Földanyánk lovagjai*; *Echod*; *Akik a holdat lesik*; *A bunda*; *A tulsó parton*; *Két sír között a harmadik*; *A cédrusfa daliája* c. regényeivel megteremti a magyar zsidó irodalmat és felkelti az érdeklődést a zsidóság élő problémái iránt. Figyelmét megragadja a zsidó mult nagyszerűsége, de munkáinak javarészében a magyar zsidó életét írja meg: a keleti hegyvidék zsidóit, a jesiva bócherjait, a városivá lett zsidót, sőt a parvenű és kikeresztelkedett zsidó típusát is *(Az újkeresztény* c. regénye). Munkáiban a zsidó néplélek él, de nyelvezete a tiszta magyar stílusművészet alkotása. A kisvárosok zsidó életének a modern kortól kiveszésre ítélt sok különös alakját nagy szeretettel és olykor rezignáltan mosolygó humorral, jóindulatú és javítani vágyó

kritikával menti bele U. az irodalomba. 1919-ben megindította a Szombat c. első magyar zsidó képes hetilapot, amely a zsidó közélet kérdéseivel, irodalommal és művészettel foglalkozott. Résztvett 1912. a magyar zsidóság egységesítésére irányuló mozgalomban és az autonómiát előkészítő bizottságnak főtitkára lett. 1915-ben a Budapesti Ujságírók Egyesülete ügyvezető titkárává választotta. Az összeomlás után a Mult és Jövő hetilapjában és a Zsidó Szemlében küzdött a magyar zsidóságot ért támadások ellen. Az erdélyi zsidók 1920. Kolozsvárra hívták, ahol az Új Keletbe írott vezércikkeiben három éven át harcolt az erdélyi zsidóság politikai és kulturális törekvéseiért, a magyar kulturához való ragaszkodást és a zsidó öntudat mélyítését propagálva. Ugyanakkor elnöke volt az erdélyi újságírók nyugdíjintézetének. Az erdélyi és bánáti magyar újságírószervezet 1922. országos keretek között ünnepelte U. 30 éves írói jubileumát. Ezután Szlovenszkóba ment, ahol a zsidóság kulturális és politikai aktivitása érdekében több lapot indított: *Szombat* (Érsekújvár 1923); *Judea* (Pozsony 1926); *Uj Judea* (Kassa 1926). Közben irodalmi szerkesztője volt egy pozsonyi napilapnak. A szlovenszkói magyar újságírók szervezete, amelynek U. elnöke volt, dísztagjává választotta Kassán 1925. U.-t, aki részt vett az ujságírók szociális helyzetének megjavítására irányuló mozgalmakban. Időközben megírta *Matronita* c. kabbalisztikus regényét. Egyéb művei még: *Szent Antal kápolnája* (regény); *Messiásvárók* (regény); *Leviátán* (dráma); *Mózes élete és alkotása* (kéziratban). Az Országos Egyetértés c. zsidó lapnak 1926—27. főszerkesztője, utóbb főmunkatársa volt Budapesten. Igen sok elbeszélése jelent meg a Pester Lloyd, Az Ujság, Pesti Hirlap, Pesti Napló, Magyarország, Neues Pester Journal, Egyenlőség, Mult és Jövő, Uj Kelet, Allg. Zeitung des Jud. (Berlin); Ost und West (Berlin); Zidovské Zprávy (Prága), valamint amerikai és lengyelországi lapokban. Munkáit Adolf Kohut németre, Holder József jiddisre és Székely Dávid angolra fordították. U. e lexikon szerkesztője. Sz. G.

Újvidék (*Novisad*, SzHSz.) v. szab. kir. város, Bács-Bodrog vm., 50.000 lak. A helyi levéltárban lévő okmányok szerint a városi hatóság a XVII. sz. első éveiben a zsidók kérését, hogy járuljon hozzá a hitközség alapításához, több ízben visszautasította. Mindössze azt tudták elérni, hogy a halottak eltemetésére egyletet alapítottak. Egy okmány szerint a Chevra Kadisa már 1731. működött. Ez az egylet tehát megelőzte a hitközség alakulását és ez lehetett később magva a zsidó közösség kifejlődésének. A 48-as szabadságharc idején U.-et romhalmazzá lőtték. A zsidó hitközség temploma, iskolája, irattára leégett. A zsidók koldusbotra jutottak. A hitközség iratai a fentemlített dokumentumokon kívül elkallódtak. Mindössze annyi állapítható meg, hogy első templomát 1829. építette. A templom befogadóképessége után ítélve, ebben az időben 100 család élhetett a községben. 1829—50-ig hiányzik mindan adat, mely a hitközségre vonatkozik. 1851-ben restaurálták a templomot. A hitközségnek még nem volt autonómiája, hanem a városi hatóság felügyelete alatt állott, vezetőségét egy kiküldött városi biztos vezetése mellett választotta és gyűléseit is a városi kiküldött jelenlétében tartotta. A hozott határozatokat a városi tanács hagyta jóvá. Az 1851 nov. 25. megejtett választáson első előljáró Roth Emanuel lett, választmányi tagok lettek: Wiegenfeld Jakab, Gruber Dávid, Böhm Simon, Schossberger Jakab, Zwiebach Jakab és Koródi Izrael; templomgondnok Kohn Simon. Ez a vezetőség restaurálttatta a templomot és helyreállította az iskolát. Nitzki grófnő a hitközségnek 500 aranyat adott kölcsön a templom restaurálására. Az iskolát Königstädtler Dávid tanító vezette, kit a temesvári országos tanhatóság a 48-as szabadságharc után, 1852. helyezett vissza állásába. Később két új tanítót is alkalmaztak: Haas Illést és Farkas Izraelt. A község első rabbija a nagytudású Freier Jakab Solem volt, aki 1880. bekövetkezett haláláig töltötte be a rabbiszéket. 1876 őszén alakult meg a Nőegylet, mely ma is fennáll. Legkimagaslóbb alakja ennek az egyletnek néhai Fischer Mária, akinek arcképét a hitközség tanácstermében helyezték el. U. már a mult évszázad vége felé a délvidék ipari és kereskedelmi gócpontjává fejlődött. Ebben az időben oly tömegesen telepedtek meg a zsidók U.-en, hogy a meglévő templom szűknek bizonyult. 1905-ben elhatározták, hogy félmillió koronás előirányzattal új templomot, iskolát és székházat építenek Baumhorn Lipót műépítész tervei szerint. Az építkezés Kubinyi Károly és Ernst József hitközségi elnökök működési ideje alatt történt és Pap Ignác főrabbi 1909. nyarán avatta fel a monumentális épületet. A hitközség évi költségvetése 1.022,400 dinár, mely összegből hitéleti célokra 447,000, humanitárius, oktatási és szociális célokra pedig 230,000 dinárt fordít. 10 alapot és 18 alapítványt kezel a hitközség 395,087 dinár értékben. Lélekszáma 1050 családban 4000, akik közül 930 adófizető. A 43 képviselő közül kiválasztott 12 előljáró vezeti a hitközség ügyeit. A mai vezetőség: Kiss Henrik főrabbi, Lustig Nándor elnök, Frank Gyula alelnök, Weltmann Lipót, Krausz Mihály, Rainer Simon, Grosz Viktor, Ofner Fülöp, Schossberger Jenő, Nagy Ferenc, Bader Miksa előljárók; Zwiebach Adolf és Rosenblüth Samu templomgondnokok. Jegyző Klein Ármin és főkántor Mandel Lajos. A vezetőség jelenleg az aggok háza és a kultúrpalota építését készíti elő. A Chevra Kadisa tagjainak száma 450 és Rainer Simon gyáros elnök vezetése alatt áll. A hitközség kebelében működő egyesületek a következők; Zsidó Nemzeti Szövetség, elnöke Sattler Mátyás. Juda Makkabi sportegyesület, elnöke Schwartz Péter és társelnöke Mayer József, Pro Palesztina egyesület. Ivria, ifjúsági egyesület, elnöke Fischer Lajos.

Ulászló kölcsönei. II. Ulászló 1490. foglalta el Budán a trónt és a rákövetkező esztendőben már Miksa római császár ellen vonult Székesfehérvár alá. A hadsereg felszereléséhez szükséges pénz nagyrészét a zsidóktól csikarta ki és a székesfehérvári táborból felszólította Pósa Balázs pozsonyi polgárt, hogy királyi felhatalmazással az ottani zsidók közül többeket küldjön Budára, ha máskép nem, hát erőszakkal, mert az «ország

érdekében» bizonyos ügyet akar elintézni velük. Kiderült, hogy a bizonyos ügy a király számára való kölcsönt jelentette. Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus kötötte meg a zsidókkal az egyezséget, oly módon, hogy a pozsonyi zsidók négyszáz forint kölcsön folyósítását vállalták. Mendel azonban ezt az összeget nem tudta behajtani, mire Ulászló elrendelte, hogy a zsidókat mindaddig tartsák fogságban, míg a négyszáz forintot le nem fizetik. U. L.

Ulászló levele. Pozsony városa 1503 májusában a zsidók kárára királyi levelet szerzett, amely elengedte a kamatok visszafizetését az ottani polgároknak, a szegényeknek pedig, akik adósságukat egész vagyonukkal sem tudták letörleszteni, megengedte, hogy csak annyit fizessenek, amennyit bírnak. A zsidókat érzékenyen sujtotta ez a királyi rendelet, mire Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus révén kérték a rendelet érvénytelenítését. Öt héttel később a király a rendeletet csakugyan visszavonta egy levélben, amit a zsidó prefektusnak adott azzal a meghagyással, hogy Pozsony városa a közte és a zsidók között felmerült viszályt igazságosan intézze el. A prefektus, aki tudta, hogy az erélytelen királyi szónak kevés foganatja lenne a pozsonyi hatóságok előtt, Anna királynétól is vitt egy leiratot Pozsonynak. A királyné, hivatkozással a király levelére, a maga részéről is intette a várost az ügy méltányos rendezésére, mert nem volt hajlandó eltűrni, hogy a zsidókat az igazság ellenére elnyomják. U. L.

Ullmann, 1. *Ábrahám*, lakompaki rabbi, szül. 1791. 1810-ben jesivát vezetett Tapolcsányon, 1820. szabadkai rabbi lett és 1824. a lakompaki rabbiszékbe került atyja utódjául. Tudományos levelezésben állott Szófer Móse (l. o.) pozsonyi rabbival, aki nagy gáónnak ismerte el. 1826-ban kiadta *Divré Ros* c. atyja művét, saját írásaival együtt. 1849-ben halt meg és 60 évvel halála után adták ki összegyüjtött responsumait *Bész Ávróhóm* címmel.

2. *U. Adolf, báró (baranyavári)*, közgazdász, főrendiházi tag, szül. Budapesten 1857 jún. 19., megh. u. o. 1925 febr. 5. Fia volt baranyavári U. Móric Györgynek, a budapesti Áru- és Értéktőzsde egyik alapítójának. U. a Kereskedelmi Akadémián tanult, majd 1874. a Magyar Általános Hitelbank szolgálatába állott s gyorsan ívelő pályát futott be. 1881-ben cégvezető, 1895. igazgató, majd báró Kornfeld Zsigmond halála után a Hitelbank elnöke lett. E minőségben az ország iparának és kereskedelmének jelentékeny szolgálatokat tett számos vállalat alapítása által. Több mint huszonöt jelentékeny pénzügyi és ipari vállalatban vezető szerepet játszott. 1905-ben az Egyesült-Államokban volt tanulmányúton s az amerikai pénz- és hiteléletről szerzett tapasztalatait könyvalakban adta ki. Számos essaye jelent meg a Pester Lloydban a közgazdaság nagy és aktuális problémáiról, így a szanálásról is. Sok magas kitüntetés és érdemjel tulajdonosa volt, 1918. pedig bárói rangra emelte a király, miután már 1910-től kezdve a főrendiház tagja volt. Fia: *U. György báró**, a Magyar Általános Hitelbank ügyvezető igazgatója.

3. *U. Emil (baranyavári)*, közgazdász, szül. Budapesten 1848., megh. u. o. 1914 jan. Több jelentékeny ipari vállalat vezetőségéhez tartozott és a kereskedelmi világ több jótékony célú és társadalmi intézményének igazgatóságában töltött be vezető szerepet. Fia, *U. Ödön*, a Bácsmegyei Cukorgyár Rt. igazgatója.

4. *U. Izráel* (Izor), zentai rabbi, szül. 1810. 1849-ben a délvidéki felkelők meggyilkolták Heilbrun adai rabbival együtt.

5. *U. Salamon*, rabbi, megh. 1862. Fiatal korában apja, U. Salom (l. o.) lakompaki rabbi házában nagy jesivát vezetett. Előbb két évig Rendeken rabbiskodott, innen a makói hitközség élére került, ahol jesivaját még nagyobbá fejlesztette. Itt megjelentette *Jeriosz Sělómó* c. kommentárját a *Joré Déá*hoz. Ezidőben Makón a reform-szellem kezdett tért hódítani és súlyos harc keletkezett a hitközség tagjai között. U. a legélesebben kikelt az újítók ellen. Halála után kiadták *Jeriosz Selómó* c. responsumgyüjteményét és ugyancsak *Jeriósz Selómó* c. talmudi glosszákat tartalmazó művét.

6. *U. Salom*, rabbi, szül. Fürthben (Bajorország), megh. Lakompakon 1825. 1792-ben foglalta el a stomfai rabbiszéket. Elődei közt itt számos kiválóság működött s ezért hívták meg U.-t, aki 1799-ig töltötte be hivatalát, amikor Nagyatád székhellyel somogymegyei főrabbinak hívták meg. Innen 1802. Boldogasszonyba költözött, ahol a községen átvonuló francia katonák elfogták, megkínozták és csak váltságdíj ellenében bocsátották szabadon. Később Lakompak rabbija lett, ahol haláláig áldásosan működött. Utóda, fia *U. Abrahám*, lett, aki kiadta U. halachikus responsumait *Divré Ros* címen (Wien 1826).

7. *U. Sándor (erényi)*, filantróp, politikai és közgazdasági író, szül. Budapesten 1850 febr. 18., megh. Ischelben 1897 aug. 1. Fia volt U. Károlynak, a Pesti Kereskedelmi Bank alelnökének. A bécsi és budapesti egyetemeken tanult jogot, majd ügyvéd lett. Atyja halála után, 1880. nemességet kapott s ez alkalommal a M. Tud. Akadémia részére 3000 frt-os alapítványt tett. 1884—92 közt országgyűlési képviselő volt. Egyik alapítója volt a Poliklinikának és tagja a Magyar Írók Segélyegylete igazgatóságának. Munkái: *A részvényes kereseti jogáról* (1877); *A kényszeregyezség kérdéséhez* (1879); *Az ipartörvény reviziója tárgyában* (1880); *A magyar kereskedelmi és iparkamarák reformjához* (1882); *A zsidó felekezeti ügyek rendezése* (1888).

Umonusz, *foglalkozást*, hivatást jelent, amiből meg lehet élni. A Talmud bölcsei nagy becsületben tartották a kézművességet és a tisztességes élet legfontosabb feltételét a kenyérkereső foglalkozásban látták. Közöttük is nagyon sokan iparosok vagy munkások voltak. Vargák, kovácsok, fazekasak, kosárfonók, favágók és más mesterséget űzők is tartoztak az akkori akadémiák legelőkelőbbjei közé és akik tradálták a döntvényeiket, nevükkel együtt a mesterségüket is említették. (Rabbi Jochanán ha-szandlér = rabbi Jochanán, a varga, stb.). A munkáról való talmudi felfogást a következő szentencia örökítette meg: Az ember feltétlenül tanítsa gyermekét

valami foglalkozásra, mert ha nem teszi, — rablónak neveli.

Ungár, 1. *Adolf*, hírlapíró, szül. Magyarországon. Az 1848-i forradalom idején Bécsben. élt. Egyik röpirata: *Schüchterne Bemerkungen eines Weltbürgers* (1848). U. a. évben kiadott és szerkesztett egy politikai napilapot ily címen: «Wiener Tagblatt für alle Stände».

2. *U.* II. *Adolf*, jogi szakíró, Obesenyőn 1877. Tanulmányainak befejezése után Temesváron ügyvédi irodát nyitott és azóta élénk közéleti tevékenységet fejt ki. 1925 óta a Magyar Párt temesvári tagozatának elnöke. Megtervezte a romániai ügyvédi díjszabályzatot, amelyet a kormány jóváhagyott.

3. *U. Béla*, ügyvéd, szül. Nagytétényben 1899 máj. 25. A prágai «Selbstwehr» és az érsekújvári «Útmutató» c. cionista ujságok állandó munkatársa volt. Két éven át (1925—26) szerkesztette a Zsidó Szemlét, 1920—22-ig a csehszlovákiai cionista szövetségnek, a következő évben a Magyar Cionista Szövetségnek a titkára volt.

4. *U. Gusztáv Adolf*, szül. Liptószentmiklóson. A hatvanas években megjelent egy röpirata: *Egy szó a maga idejében*. Adalék a magyar kérdes megoldásához.

5. *U. Joél*, rabbi, szül. Rohoncon 1802., megh. Pakson 1885 dec. 19. Már 15 éves korában, mikor *Benéth Mordecháj* nikolsburgi jesivájára ment, teljesen ismerte a Sulchán Áruchnak mind a négy részét. Majd Pozsonyba ment, hol Szófer Mózes legjelesebb tanítványai közé tartozott. Emellett a teológia körén kívül eső tudományokkal is foglalkozott. Apósa halála után a paksi hitközség 1840. rabbivá választotta s itt lelkészkedett élete végéig, 45 éven át. Erősen látogatott jesivát tartott fenn s számos hazai rabbi került ki tanítványai közül.

6. *U. Simon*, rabbi, szül. Nagykárolyban (Szatmár vm.) 1863 márc. 11. 1881—1891-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1890-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1892. pedig rabbivá. Ugyanakkor a szekszárdi hitközség rabbija lett; 1901 óta eszéki főrabbi. Műve: *A Bereschit rabba exegézise* (Budapest 1890). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében és a Hacofeben jelentek meg. F. D.

Ungarische Wochenschrift. Két nyelven megjelent zsidó társadalmi hetilap. Magyar címe: Független Magyar Hetilap. Szerkesztették Dornbusch Mór és Gabel Gyula. Budapesten indult meg 1895. s majdnem két évtizedes fennállás után szünt meg.

Ungarisch-jüdische Wochenschrift. Hetilap, mely főkép zsidó társadalmi és kulturális kérdésekkel foglalkozott. 1871-ben indult meg. Szerkesztői Kayserling Mayer és Kohn Sámuel főrabbik voltak. A lap másfél év után 1872 végén szünt meg.

Unger *Joachim Jacob*, rabbi, szül. Homonnán 1826 nov. 25., megh. Iglauban. Szülővárosa jesiváján és a berlini egyetemen tanult s u, o. filozófiai doktorátust szerzett, majd 1860-tól kezdve Iglauban volt főrabbi. Számos tanulmányán kívül fontosabb művei: *Hebräische Philologie und biblische Exegese* (1864, a Mannheimer-Albumban); *Bemerkungen über die phönizischen Opfertafeln von Marseille und Carthago* (a Deutsche Morgenländische Gesellschaft XXIV. kötetében); *Die Judenfrage in Preussen* (1874); *Patriotische Cazual-Reden* (1881 és 1899); *Dichtungen* (1885); *Fest- und Sabbath-Predicten* (1903).

Ungvár (*Užhorod* Cs.-Szl.) v. törv. hat. joggal felruházott város, Ung vm. 20.213 lak., ebből 5305 a zsidó. Az U.-i (orthodox) hitközség körülbelül 200 éves. A rendelkezésre álló adatokból nem lehet megállapítani teljes pontosan, hogy mikor alakult meg. Az bizonyos, hogy 1778 előtt, vagy legalább is ebben az évben, mert u. a. létesítette a hitközség a Chevra Kadisát, amit egy a hitközség levéltárában őrzött héber nyelvű okirat tanusít. A hitközség alapítói és első elöljárói Léb Weinberger, Pollacsek Heimann, Reismann Lie és Meisels József voltak, akikről azonban közelebbi adataink nincsenek. A hitközség gyors tempoban fejlődött — még pedig szigorúan hagyományos irányban — tagjainak száma egyre növekedett, úgyhogy ma U. Ruszinszkónak egyik legnagyobb hitközsége. Abban. hogy a nagymultú hitközség vallásos élete mindig a tradiciók által megszabott keretek között mozgott, kétségtelenül nagy része van a rabbiknak, akik munkásságukkal valamennyien a vallásos élet elmélyítésére törekedtek. Fennállása óta a hitközség élén tíz nagyhírű, tudós főrabbi állott. Első rabbi Reismann Léba volt, aki mintegy 180 évvel ezelőtt halt meg U.-on. Utódai időrendben Richtzeit Gedalja. Fried Juda (megh. 1812), Weinreb Mordisch, Heller Hersch (megh. 1835. Óbudán), Eisenstädter Mayer (1835—1852), Eisenstädter Menachem (1852—1869), Mannheimer Hermann (1870—1886), Lőw Lázár a talmudtudásáról és jámborságáról messze földön híres főrabbi (1887—1918) és Grünwald Lipót, aki 1921-től 1928. bekövetkezett haláláig működött. Egyelőre — minden bizonnyal rövid ideig — a rabbiszék betöltetlen. A hitközségnek több temploma van. A Poal Cedek egyesület alapítványtemploma 1855. épült. A Klausz egyesület 1908. létesített templomot. A díszes nagy templomot 1904. avatták fel. A neológok temploma pedig 1868. épült. A vallásos nevelés céljait szolgálja a jesiva, mely Grünwald főrabbi elhalálozása miatt ideiglenesen szünetel, továbbá a Talmud Tóra, melyet Eisenstädter főrabbi alapított, s állandóan 240 növendék látogat. A hitközség évi 60,000 čK-t fordít a Talmud Tóra fentartására. A hitközségnek van még elemi népiskolája is, mely 8 tanerős. A hitközség intézményei: a Zsidó-kórház, mely 1807. létesült s azóta modern, nagyszabású intézménnyé fejlődött és a népkonyha, mely sok szegény ember ellátásáról gondoskodik. A hitközség magasabb poziciót betöltő tagjai: Kornstein János városi kapitány és Rein Artúr főtörzsorvos. A hitközség nevesebb szülöttei: Pásztor Árpád író (l. o.), Vedres Márk szobrász (l. o.), Louis Felbermann, Londonban élő író és Weinmann Fülöp budapesti közjegyző. A hitközség évi 960,000 čK-s költségvetéssel dolgozik s 140,000 čK-t költ szociális és filantrópikus célokra. Több nagyobb

alapítványt is kezel a hitközség, melyeket tagjai létesítettek különböző, főleg jótékony célokra. A hitközség multjával Horovitz Mór tanító *A zsidó hitközség története* c. 1912. megjelent munkája foglalkozik, legközelebb pedig egy a Chevra Kadisa történetét feldolgozó munka kerül kiadás alá, melynek Reismann Emmanuel szentegyleti titkár a szerzője. A hitközség anyakönyvi területéhez az U.-i szolgabírói kerület községei tartoznak. Lélekszáma 8000, a családok száma 2000, adót 800-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 50 nagykereskedő, 60 gazdálkodó, 10 katona, 400 kereskedő, 40 ügyvéd, 20 köztisztviselő, 20 orvos, számos magántisztviselő, iparos, mérnök és magánzó. Közadakozásból mintegy 200-an élnek. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 14 esett el. A hitközség mai vezetősége: Mermelstein Vilmos elnök, Deutsch Jenő és Braun Mór alelnökök, Groszmann Hermann, Herskovits Bernát gondnokok, Blum Fülöp pénztárnok, Schneck Jenő ellenőr, Österreicher Mayer, Bródy Mór és Hey Mayer alrabbik, Rosenberg József a Chevra Kadisa elnöke, Gelb Mór főgondnoka, Reismann Emánuel titkára és Fischgrund Sándor anyakönyvvezető. — Az U.-i *kongresszusi* hitközség 1868 végén alakult meg; már jóval a megalakulás előtt két pártra szakadt a hitközség. A konzervativekkel szemben álló reformpártnak Weinmann Lipót volt a vezére. A két párt közötti ellentétet a kongresszus szította s ezek az ellentétek az új hitközség megalakulása után is tovább tartottak. Az új hitközség Klein Mór személyében választotta meg első rabbiját, templomot épített és metszőt is választott. Az anyahitközség rabbija «iszurt»-t adott ki az új hitközség temploma, rabbija és metszője ellen. Az új hitközség, melyet a folytonos harcok is gyöngítettek, nem sokáig bírta az adminisztrációs terheket s csakhamar fizetésképtelen lett. A templomot elárverezték s az Weinberger Albert az orthodox hitközség elnökének tulajdonába ment át. Az ő halála után a templom új tulajdonosai Virányi Sándor és Kardos Emil ismét visszaadták a templomot a hitközségnek, mely az istentiszteleteket egy ideig a mai magyar kaszinó könyvtári helyiségeiben tartotta meg. Klein Mór 1875. Pápára távozott, utóda a rabbiszékben Friedlieber Ignác, majd Deutsch Márton lett, akinek távozása óta a rabbiállás betöltetlen. A rabbit időnként vendéghitszónokok helyettesítik, a hitközség hanyatlása következtében gyakran felmerül az újból való egyesülés gondolata is, de eredménytelenül. 1906-ban a hitközség elvetette a «kongresszusi» elnevezést és statusquo ante alapra helyezkedett. A hitközség történetével Horovitz Mór foglalkozott behatóan a következő munkákban: *Az ungvári zsidó adatok*; *Ungvári zsidó családi naptár* és *Az ungvári zsidóiskola története*. A hithitközség 20,000 čK-s évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma kb. 500, az adófizető tagok száma 110, akiknek legnagyobb része kereskedő, orvos, ügyvéd stb. Külön Chevra Kadisája nincs a hitközségnek, de létesített egy Szeretet nőegyletet, mely Bródy Béláné elnöklete alatt áll. A hitközség mai vezetősége: Hámos Lipót elnök, Vas Ignác alelnök, Scheiber Adolf pénztáros, Scheiber Imre titkár, Róth Sándor gondnok és húsz tagú választmány.

Universitas Judaeorum, l. *Communitas*.

Ünnep, a lelki emelkedésnek, a vallásos érzelmeknek és a történelmi emlékek ápolásának napja. A Biblia *chagnak* mondja az Ü.-et, az új héber nyelvhasználat *jom tovnak* (jó napnak). Már a legősibb időkben tartott Izráel népe Ü.-eket, főleg mezőgazdasági jelentőséggel, a termésért való hálaadásul. Ilyenek voltak eredetileg a peszach (a kalászzsendülés hónapjában), a sovuósz (a zsengeáldozat, a *bikkurim* bemutatásakor), a szukkósz (a betakarítás Ü.-e). E napokra később, mikor már a mózesi törvények szerint élt a zsidó nép, Jeruzsálembe zarándokoltak. A zarándoklást magát *óle regelnek* hívták, a zarándok-Ü.-et pedig *chag ha-regelnek*. Ezeket az Ü.-eket bizonyára a pogány őslakosságtól vették át és a zsidó néptől csupán az Egyisten szolgálatába való állításuk ered. Történeti életének kifejlődésével megszaporodtak a problémák és ezek nagyobb mértékben kötötték le a nép figyelmét és a törvényben megnyilatkozó új szellem pedig mélyebben hatott vallásos érzületére, mint a természet, amelynek évről évre visszatérő jelenségei csak testi örömök kielégítésére buzdítottak. Mindehhez az is hozzájárult még, hogy a nemzeti érzés is hangsúlyozottabb kifejezést követelt. Megfosztani ősi Ü. eitől a népet nem lehetett, mert ez súlyos válságokat idézhetett volna elő, de meghagyni azokat öröklött formájukban még veszedelmesebbnek látszott, mert ez a pogány szokások állandósulásával fenyegetett. Középúton kellett keresni a megoldást: az ősi Ü.-ek ne szünjenek meg teljesen, de azért mégis újaknak hassanak. A mózesi törvény úgy oldotta ezt meg, hogy átértelmezte a régi Ü.-eket, magasztosabb tartalmat öntött beléjük és olyan isteni indokolást épített fundamentumul alájuk, amelyet a nép ébredő történeti öntudata könnyen megérthetett. A természettől való eltávolodás nem fájhatott a népnek, mert dús kárpótlást kapott az Ü.-napok meggazdagodott és az Egyisten imádásával összeférőbb jelentőségében. A mózesi átértelmezés a peszáchot, a kalászzsendülés Ü.-ét a *szabadság Ü.*-évé avatta, amely a zsidó népet történetének legragyogóbb napjára, az Egyiptomból való kiszabadulására emlékeztette. Minthogy pedig ezt a felszabadulást Isten csodálatos segítségének köszönhette, a történeti motivum összeforrhatott a vallásos motivummal és így az átértelmezett Ü. felemelőbb kielégülést nyújtott a népnek, mint a régi Ü. Hasonló jelentőséget adott Mózes a *bikkurim* Ü.-nek, a sovuósznak is. Ehhez a naphoz a zsidó nép legfontosabb, legszentebb és lelki életére legjobban kiható élménye fűződik: az Isten kinyilatkoztatása és a törvény-adás. Sovuósz tehát a *Tóra-adás Ü.*-évé szentesült és szebb volt bemutatni az érett isteneszmét a világ népeinek, mint Istennek a zsenge gyümölcsöt. Szukkósz pedig a *pusztai vándorlás emlékünnepévé vált* és jól esett évről-évre eltünődni az isteni gondviselésnek ama nagy és közönségesen fejlődésnek

nevezett csodáján, amely a primitiv nomádélet bizonytalanságaiból szervezett népi életbe mentette át a zsidóságot. Ezeken az Ü.-eken kívül, amelyeket a Szentírás rendszeresített, alkalmi Ü.-eket is ismert a bibliai kor zsidósága. Ilyen volt az az emléknap is, amelyen Jefta hajadon leányának feláldoztatását siratták. A zsidó állam fennállása idejében áldozattal ülték meg az Ü.-et, az áldozatok bemutatása után pedig vigalmakat, felvonulásokat és körmeneteket *(afikómon)* rendeztek. A próféták ellenezték az áldomásokat pogányos színezetük miatt és tisztult istenlátásukban az áldozások megszüntetését is követelték, nem azért csupán, mert az Isten nem áldozatot, hanem igazságot, lelki tisztaságot, emberszeretetet és szívbeli áhítatot követel, de azért is, mert ki akarták írtani a zsidó nép életéből az idegen hatásokat, főleg pedig az áldozással járó kicsapongó vígasságokat, amelyek a nép erkölcseit megrontották. A próféták elgondolása nehezen férkőzött a nép lelkéhez, a papi rend érdeke és politikai érdekek is megnehezítették az áldozás nélküli istentiszteletre való áttérést. Az államnak az állott érdekében, hogy Jeruzsálem centrikus hatalmát megerősítse, a kohanitáknak az, hogy jövedelmekhez jussanak, magának a népnek pedig változásokat igért a főváros meglátogatása, egy sem akart tehát lemondani a Biblia által rendszeresített zarándokolásokról és így fenn kellett tartani az áldozati kultuszt is, amely a zarándokolások leglényegesebb ürügye és tartalma volt. Egyébként bizonyos, hogy a zarándoklatok nagy megindultsággal jártak és kétségkívül bizonyos lelki megtisztulással is, különösen sovuósz előtt a Mózes által elrendelt három elkülönítési nap (*selósó jemé hagboló*, l. o.) emlékének hatása alatt. Az Ü. nagy jelentőségének átérzéséről tanuságot tesznek a zsoltári himnuszok, amelyek már a legrégibb korok ihletéből fakadtak. Feltűnő azonban, hogy a zsoltárok címei nem utalnak az Ü.-ekre; a szombatot ugyan ihletének forrásául megnevezi a Zsoltáros (*Zsolt.* 90), épúgy a templom felavatását is (*Zsolt* 30), de a címen kívül egy szó sincs azokban, amely az Ü. jelentőségére vonatkozik. A Zsoltárok közül a hagyomány csak egy sorozatot (113—118, Hallel) szentelt a három zarándok-Ü.-nek. Annál több ihletet merített az Ü.-ek hangulatából a piut-költészet, amely rengeteg költeményben énekelte meg az Ü.-ek jelentőségét, anyagul felhasználva a Midrásokban följegyzett legendákat és hagyományokat, amelyek az egyes Ü.-ek tórai forrásához fűződnek. Ezek a piutok még ma is fontos részei az Ü.-i liturgiának. A piutoknak liturgiai célokra való adaptálása a fejlődésnek olyan állomásán történt, amely már nagyon messzire esett az áldozatos istentisztelettől. Az állam katasztrófái, a deportációk és exiliumok szenvedései megtisztították a zsidó elmét és ez vissza tudott térni a próféták szelleméhez, mikor próféták már nem voltak. A kultusz, amely sok évszázadon át papi monopólium volt, a nép egyetemes tulajdonává lett, az áldozás helyébe a szív áhítata s a papi funkció helyébe az imádkozás egyéni funkciója lépett. De az Ü.-ek nem vesztették el bibliai jelentőségüket és mind mai napig megmaradtak eredeti beosztásukban is. Ez nemcsak a már említett három zarándok-Ü.-re áll, hanem a roshasónó és jomkippur Ü.-ére is, amelyeket szintén még a Biblia vezetett be. Minden ősi Ü. között a jom kippur esett a leggyökeresebb változás alá a tórai parancs következtében. Ez nép-Ü. és vígalmakkal járó leányvásár volt az ősi időkben. A tisztultabb erkölcsökbe fejlődött nép számára a Tóra a bűnbánat és engesztelés napjául avatta. A megszilárdult erkölcsi rend logikus követelménye gyanánt rendszeresítette Mózes a ros-hasónót is, amely bűnbánatos elmerüléssel kezdi meg méltóan az esztendőt és a bűnbánatnak szentelt utána következő napokkal kapcsolódik szervesen a jom kippurba. Ezt a ciklust félelmetes napoknak *(jómim nóroim)* nevezik, jomkippurt szombatok szombatjának *(sabbósz sabbószon)* is. Az Ü.-ek két főcsoportra oszthatók: olyanokra, amelyek vallási (roshasónó, jomkippur) és olyanok, amelyek történelmi tartalmuak (peszach, sovuósz, szukkósz). Ebben a két főcsoportban csupán a jomkippur esik a szombathoz hasonlóan teljes munkaszünet alá, a többi ünnepen csak részleges munkaszünet van. Vannak még félünnepek is: peszach 3—6, szukkósz 3—7 napjai, további *ros chódes* (újhold) *chanukka, purim, chamisóószor bisvát, lag baómer*. Ezek nem állnak még részleges munkatilalom alatt sem. (A félünnepekhez számítják még a bőjtöket is. Ezek a következők: *sivó ószor betamuz, tisó beóv, com Gedaljóhu, aszóró betévész, taanisz Eszter*. Ez általános bőjtnapokon kívül absztinens napnak számít még: a *jom kippur kóton*, a *séni chamisi veséni*, a *sovóvim*. A zsidó történeti Ü.-ek jellegzetes vonása a demokratizmus. Nem egyes személyiségek utólérhetetlen nagyságát ünneplik, hogy a híveket csodálatra ragadják és éreztessék az áthidalhatatlan távolságot, amely a közönséges embert tőlük elválasztja, hanem az egyetemes nép élményeit idézik emlékezetbe, hogy ébren tartsák az azokban lüktető népenergiát, amely tiszta, jó és Istenben bízó életre serkent. Az egyes Ü.-ek időpontjáról, tartalmáról és liturgiájáról l. a vonatkozó címszavakat. F M.

Unszane tókef, a ros-hasónói (újévi) liturgia egyik legmeghatóbb könyörgése, amelyben az Isten által kiszabott végzet tragikus megérzése lüktet és abban a fenséges gondolatban csendül ki, hogy csak az imádság, a jótékonyság és a megtérés háríthatja el a balvégzetet. A könyörgés szerzőjéül *Amnont* a mainzi rabbit mondja a legenda. A mainzi érsek a keresztény hitre akarta téríteni a szentéletű rabbit és ezt egyszer annyira elfárasztotta a makacs ostromlás, hogy három napi meggondolást kért, valószínűleg azért, hogy elkerülje vagy kitolja a kínvallatást. Mikor a három nap lejárt, megtagadta a hitehagyást és arra kérte az érseket, hogy tépesse ki a nyelvét büntetésül, mert gyöngeségében meggondolási időt kért, ahelyett, hogy örömmel vállalta volna a vértanuságot. Az érsek azonban kegyetlenebb büntetéssel sújtotta és karját, lábbszárát tőből levágatta. Ros-hasónó napján a zsinagógába vitette magát és ekkor rögtönözte a megrázó könyörgést, amely az *U.* szavakkal kezdődik. Alighogy az imát a nyitott frigyszekrény előtt be-

fejezte, meghalt. A legenda történeti alapja nem bizonyítható és 1400-ig nem is ismerték. Az U. valószínűleg a legősibb imádságok közül való és sokkal régebben keletkezett, mint a legenda és sokkal korábban is, mint a legendában említett esemény. U. P.

Unterberg *Hugó*, orvos, szül. Budapesten 1877 júl. 3. U. o. végezte tanulmányait, majd külföldi tanulmányútjáról visszatérve, 1916. egyetemi magántanár lett a sebészetből. Tanulmányai hazai és külföldi orvosi szakfolyóiratokban jelennek meg. Önállóan megjelent értekezései: *Praktischer Wert der functionellen Nieren-Untersuchungen* (1908); *Újabb adatok a vesék működésének összehasonlítására* (1909); *Die operative Heilung der rebellischen Cystitichen* (1913); *Adatok a gonococcus biológiájához* (1915); *A fülmirigy-túltengések* (1923) stb.

Unterführer. Násznagy, aki a vőlegényt kíséri az esküvői baldachin alá. A menyasszonyt kísérő asszony: *Unterführerin.*

Upor *József*, színházigazgató, szül. Budapesten 1877. 1914-ben megnyitotta az Apolló-Kabarét és a Royal-Apollót. 1916-ban létesítette a Fasor-Kabarét, ahol először adták reinhardti rendezésben a Szép Helénát. 1927-ben fivérével, U. Jenővel megalapította az Új Színházat. Fia *U. Tibor*, az Új Színház díszlettervezője.

Urbach *Henrik*, rabbi, szül. Morafkán (Szilézia) 1872 szept. 29. 1894—904-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, 1903. avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1905. pedig rabbivá. Előbb Dolna Tuzlán volt rabbi, 1909 óta zimonyi főrabbi. Műve: *Commentarius R. Mosis Maimuni in Mischnam ad tractatum Schabbath Cap. XIII—XVIII.* (Budapest 1893). F. D.

Úr és szolga. A talmudi jogrendszer a törvény előtt való jogegyenlőség elvét alapvető fontosságúnak ismeri el, de az elv érvényesülésében mégis kételkedik, nem is annyira az urak erőszakossága, vagy a bírák elfogultsága, mint inkább az alacsonyrendűek félénksége miatt: Van-e szolga, aki gazdáját (felebbvalóját) törvény elé állítsa? (*Peszáchim* 118b). F. M.

Uriás-levél. Uriás bibliai alak, Dávid király hadvezére; férje Batsébának, kit Dávid megszeretett. A király, hogy Batsébát elnyerhesse, Uriást elküldötte egy levéllel Jóábhoz, a főhadvezérhez, melyben megparancsolta, hogy a levél átadóját az ütközet legveszélyesebb pontjára küldje ki, hogy halála biztos legyen. Uriás tényleg elesett. Azért nevezik az efajta levelet, melyet az átadó saját hátrányára kézbesít, U.-nek.

Ürmény (*Urmen*, Cs.-Szl.), kisk. Nyitra vm. Az Ü.-i (orthodox) hitközség alapításának időpontja ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy a hitközség nagyon régi lehet. Feljegyzések és okmányok ugyan nincsenek a hitközség multjára vonatkozólag, de a temetőben sok olyan régi sírkövet találtak, melyek alig kibetűzhető feliratuk szerint legalább 250 évesek. E sírfeliratok egyike árulja el, hogy a hitközség első rabbiját Smul Jehuda Oblathnak hívták s «szentéletű» férfiú volt. Templomát a hitközség 1869. néhai Rosenfeld Ignác adományából építtette. Van még a hitközségnek egy ugyancsak 1869. létesített egytanerős népiskolája és jesivája, amelyet azonban csak két növendék látogat. A hitközség tagjai között a Pollitzer Testvéreknek malma van, Klein Elemér pedig mintagazdaságot létesített. A hitközség 6000 čK-s évi költségvetéssel dolgozik, melyből 1000 čK-t fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Berenc, Ivánka, Nagyfalu, CabajCápor és Salgó községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 170, a családok száma 40, adót 28 an fizetnek. A tagok foglalkozás szerint túlnyomólag kereskedők, néhány iparos és gazdálkodó is van közöttük. A hitközség neves szülöttei: néhai Fraknói (Frankl) Vilmos püspök (l. o.) és Kelemen Nándor budapesti szabadalmi bíró. A hitközségnek a világháborúban 7 tagja esett el. A hitközség mai vezetősége: Schwarc H. Leopold rabbi, Klopfer Izidor elnök, Vogel Adolf és Kohn Lázár ülnökök.

Úrvacsora *(Utolsó vacsora)* kifejezés az I. *Korinthosziakhoz* XI. 20.-ból származik s a keresztény ritusban eucharisztia néven ismeretes. A ritus Jézus halálának emlékére hozott áldozás, ill. a bor és kenyér összefüggése Jézus utolsó vacsorájával, melyet keresztrefeszítése (l. *Kereszténység és zsidóság*) előtt tanítványaival együtt fogyasztott el. Jézusnak ezen utolsó vacsorája a szinoptikus evangéliumok *(Máté* 26. 26—29, *Márk* 14. 23—25, *Lukács* 22. 15, 18, 19) szerint niszán hó 14., azaz peszach estéjén volt, mielőtt a főpap elé vezették volna. János evangéliuma azonban nem tud az Ú.-ról s a keresztrefeszítést niszán hó 14-ére teszi, amikor a peszachi áldozati bárányt bemutatták. Ez az eltérés mutatja, hogy a «keresztrefeszített Krisztus» azonosítása «Isten bárányával, amely a világ bűnét elveszi» *(János evang.* I. 29; *Jezsája* 53. 7; I. *Péter* I. 19; *Apost. Cselek.* 32; *Jelen.* V. 6), lassanként Jézus és a peszach-bárány azonosítására vezetett (v. ö. I. *Korinth.* V. 7). Egyébként az Ú. a Mithra-kultuszban volt elterjedve s a Mithra-imádók misztikus szeretet-vacsoráinak volt a kenyér és bor a főkelléke, még pedig szintén a Mithra utolsó vacsorájára való emlékezés jegyében. Ezt vették át az őskeresztények, (Cumont bizonyítása). Innen származik az erőszakos interpolatio (I. *Korinth.* XI. 23—28, mely ellentmond a X. 4-nek), melyben a szöveg nyilvánvaló megszakításával az apostol kijelenti, hogy Jézustól tudja az eucharisztia létesítését. Ez bizonyos változásokkal egyforma a három szinoptikus Evangéliumban. Azonban az egész leírással összeegyeztethetetlen az a tény, hogy a *Didaché* IX. 1—4. az eucharisztia használatos formáját említi anélkül, hogy akár a keresztrefeszítést, akár az utolsó vacsorát említené. Ez valószínűvé teszi, hogy az Ú. alapja a régibb esszénus közös-vacsora s csupán később vonatkoztatták azt Jézusra. Jézus keresztrefeszítése előtti peszach-vacsorájának leírása oly körökből eredt, amelyekben a zsidó törvények és zsidó élet ismerete már homályos volt; innen származnak az ellentmondások. Másrészt nyilvánvaló, hogy a mise és az Ú. a peszachi, azaz a «széder este» szertartásából ered és azon alapszik. (V. ö. Prof. *Kaufman* Kohler, «Jew. Encycl.»; *Bickell*, «Messe und Pascha»; T. *Cumont*, «Die Mysterien des Mithra» (Leipzig 1903). S. R.

Úszás. A magyar úszósport keretein belül jelentős sikereket ért el a zsidó ifjúság. Toldi Ödön mérnök 1906—14. angol és magyar bajnokságot nyert a mellúszásban és 200 yardon nyert világbajnokságát tíz évig tartotta. Dezsényi Gyula a 90-es évek elején Európa legjobb hosszútávú úszója volt ;magyar és nemzetközi versenyeken sok győzelmet aratott. Donáth Leó szintén bajnok és 50 yardos Ú.-ban rekorder volt. Hajós Alfréd építész (l. o.) 1896. az első modern olimpiászon kettős úszóvilágbajnokságot, fivére Hajós Henrik pedig 1906—911 között húsz magyar, néhány osztrák és cseh bajnokságot nyert. Munk József 1906—12 között és Szentgróth Lajos szintén bajnokságot szereztek. Elek Imre a 400 méteres mellúszásban világrekorder, Hendl Kornél többszörös magyar és angol bajnok volt.Baronyi Andor mell- és hátúszásban állított fel világrekordot. Hay Pál a gyorsúszás magyar és német bajnoka, Huszár Károly (Puffy) a búvárúszás bajnoka volt. A háború után tért hódított a nők úszósportja is. Kraszner Kató, Dénes Irén többszörös magyar bajnokok voltak. Molnár Ella részt vett a párisi olimpiászon. A magyar vizipóló legkiválóbb játékosai között is jelentős arányban vannak zsidók. Barta István 40 és Fazekas Tibor 32 alkalommal volt tagja a válogatott csapatnak. Válogatott játékosok még: Gáspár Ferenc, Liebner Ernő, Rudas Zoltán, Sándor István, Ádám Sándor, Kann Ferenc és Bródy György. Komjádi Béla a póló válogató kapitánya kétszer vezette Európa bajnokságra a magyar csapatot. Az úszósportmozgalom legjelentősebb vezetői között Donáth György* az európai úszóliga főtitkára, Schibert Alfréd 1907—10 között az Uszószövetség titkára, Boros Ödön a szövetség főtitkára, Kraszner Ferenc, Kiss Zoltán (Újpest), Hay Pál (Szeged), Vértesi Sándor (Debrecen) szereztek kiemelkedő érdemeket. Bánó Jenő a legjobb magyar trénerek egyike. F. P.

Utazók, l. *Földrajz.*

Utolsó próféták *(neviim acharónim)*, azok a próféták, kiknek könyve hátrább került a kánonban, mint a történeti prófétáké. Lehet, hogy a héber kifejezés voltaképen azt jelenti, hogy az utolsó dolgokról szóló (eschatológikus), jövőbe tekintő próféták. Ide tartoznak: Ezsajás (Jesája), Jeremiás, Ezékiel (Jechezkél) és a tizenkét (kisebb) próféta. Koruk kb. 270 esztendőre terjed.

Uzsora, (bibl héber: *nesek*, a. m. harapás, későbbi héber: *ribbit*) így nevezi a közgazdaságtan a megengedettnél nagyobb kamatot. Minthogy azonban a régebbi korokban nem volt államilag szabályozott kamatláb s a kamatszedés általában a katolikus kánonjog értelmében elvileg tiltva volt, továbbá a kamatra vonatkozóan a világi és egyházi felfogás nem egyezett s a pénzgazdálkodás fejletlensége mellett mégis szükségessé vált a pénz előteremtése: ezeknél az okokfogva az U.-t régebbi időkre vonatkozólag egyáltalában nem lehet mai mértékkel mérni, sőt gyakran megállapítani sem. A Biblia eredetileg megtiltja a kamatszedést. Ez a tilalom tehát fokozatosan vonatkozik az U.-ra is. Van azonban olyan bibliai kitétel, mely a más népeknek való kölcsönzést megengedi (*Exod.* 22. 24; *Levit.* 25. 36. 37; *Deuter.* 23. 20. 21). Ezékiel próféta szerint az U. szedés főbűn (18. 13. 17), a 15. Zsoltár pedig az igazságosan érző ember egyik tulajdonságának azt tartja, hogy nem ad kölcsönt U.-ra. A Talmud még tovább megy az elítélésben s Ezékiel versére támaszkodva, ezt tanítja: «Aki uzsorára kölcsönzött, kamatot szedett, annak nem szabad élnie, miután elkövette ezeket az aljasságokat» (*Bábá Mecia* 61b), továbbá: «meg kell halnia, vér tapad hozzá». Ebből kitűnik, hogy a talmudi felfogás szerintak a matra kölcsönző egy kategóriába kerül azzal ,aki vért ont. Az exilium idejében Babilóniában, ahol magas kultúra volt az első tíz században, a zsidó törvényhozás 20% évi kamatot állapított meg s ez elterjedt az európai pénzgazdálkodásnál is, mert a babiloniai Akadémiák döntéseit világszerte elfogadta a zsidóság a középkorban. A babiloni Talmud (*Bábá Bátra* 60a) is ugyanilyen kamatról tesz említést, a Misna pedig még szigorítja a bibliai tilalmat és semmiféle kibúvóval nem engedi az U.-t, sőt a normális U.-t is eltiltja. Az U. és haszon közti különbséget a *Bábá Mecia* talmudtraktátus tárgyalja részletességgel. A középkorban Maimonides hatott oda óriási tekintélyével, hogy a talmudi és gáóni korszak szigora enyhüljön. Erre azért volt szükség, mert a zsidóság a megváltozott viszonyok közt kereskedésre, számos helyen kizárólagosan pénzkereskedésre volt utalva s ezen kívül azonban csupán néhány iparágat (aranyművesség) űzhetett. Maimonides megengedi a kamatot, de határok közé szorítva. Az árvák, szegények és az iskolák részére gyűjtött pénzt lehetett bizonyos kamatra kikölcsönözni. Egyeseknek csupán végső szükség esetén engedélyezi Maimonides a kamatszedést. Az U. nagy jelentőségre azonban a nyugati államokban emelkedett. Kamatot és U.-t nem tudtak akkor megkülönböztetni. Az egyház rigorózus felfogása erkölcsi szempontból épen oly határozottsággal tiltja a kamatszedést s az azzal azonosított U.-t, mint a Misna. III. Sándor pápa exkommunikációval fenyíti meg az U.-sokat, de Aquinoi Tamás, a Maimonides műveit ismerő éleseszű scholasztikus filozófus már engedélyezi a jogos kamatot. U., vagy kamatszedés miatt azonban az egyházi átkot csak ritkán alkalmazták. Mindenesetre az egyházi tilalom sok helyen Európában azt eredményezte, hogy a zsidók voltak a legfőbb pénzváltók, kivéve Itáliában, ahol a lombardok túltettek rajtuk. A francia-, angol-, német- és magyarországi zsidóknál azonban legfőbb foglalkozási ág volt egyes iparágak mellett a pénzváltás, amelyet megengedett a világi és egyházi uralom számukra s amelyért sok helyen betelepítették a zsidókat, akik számos világi és egyházi fejedelem pénzkölcsönzői, bankárjai lettek. Sokszor nagyon megbecsülték a zsidó bankárokat, akiket egyáltalán nem tekintettek U.-oknak, de máskor megkeresztelkedésre kényszerítették őket, csupán azért, mert ez esetben, mint keresztények már nem kérhették vissza a kamatra kölcsönzött pénzt. Számos olyen esetről tudunk, amikor ellenkezés esetén vérvádat vagy ostyamegszentségtelenítési vádat emeltek a zsidók ellen. Ilyen eset volt pl. a középkori Anglia híres zsidó bankárjáé, Abraham of Lincolné, de tipikusan ilyen a bazini zsidók még-

lyárahurcolása is (l. *Bazini vérvád*). A spanyol zsidóság kiűzésénél is döntő szerepet játszott a tartozásoktól való szabadulás épen katolikus Ferdinánd részéről s ezzel kapcsolatosan a zsidók vagyonának elvétele, mint az magának Ludovicus à Paramon inkvizitornak művéből kitünik. A középkori pápák egy része, a pénzgazdaság fejlődését meg nem értve, számos alkalommal eltiltotta a fejedelmeket a kamatszedés megengedésétől, de ez kivihetetlen volt. Legtipikusabb példát Anglia története nyújtja. Itt a XIII. sz. végén a zsidókat kiűzték U. címén, valójában azonban azért, hogy koholt vádak alapján vagyonukat elkobozhassák, ami meg is történt. A gazdasági élet fejlettsége szükségessé tette, hogy a pénzváltó zsidók helyét a náluk aránytalanul kevesebb rizikóval dolgozó, ellenben privilegizált lombardi pénzkereskedők foglalják el. Nem sokkal később azonban ezeket a közvélemény a pápa uzsorásainak nevezte s nyiltan hangoztatta, hogy sokkal irgalmatlanabbak, mint a zsidók voltak (v. ö. *Brodnitz*, «Wirtschaftsgeschichte Englands» I.). Főleg azt kell tekintetbe venni annak a megértésénél és megítélésénél, hogy a zsidók U.-sok voltak-e, hogy milyen kockázattal dolgoztak. A zsidónak fejadót kellett fizetnie, de ezenkívül helypénzt, a város elhagyása és másikba költözése esetén úti-, vásári- és újabb fejadót, külön adót a tartományi fejedelmeknek, a városnak stb., úgy, hogy mai megállapítás szerint a nagyon soknak látszó esetleges 70% egyáltalában nem hozhatott különösebb hasznot a középkor jogtalan zsidójának. Épen ezért a legtöbb modern gazdaságtörténész (Sombart, Brentano, Oppenheimer) nem tekintik U.-kamatnak a középkori zsidók által szedett kamatot, míg pl. Bücher, a legkiválóbb gazdaságtörténészek egyike, mégis U.-nak tekinti azt. Egyébként a kamat országonként és időnként változott. A francia zsidók kiűzetésük előtt Philippe Auguste alatt a XIII. sz.-ban évi 43%-ot szedhettek, Sziciliában II. Frigyes ugyanazon században 10%-ot engedélyez, Castiliában X. Alfonz pedig 25%-ot, de a cortes ezt redukálta. A zsidó olykor még behajtani sem tudta követelését, sőt maguk az uralkodók fosztották meg kihelyezett tőkéitől, mert felmentették a keresztény adósokat a zsidóktól kapott kölcsönök visszafizetése alól. Mégis a szóbeszéd és rágalom évszázadokon át U.-soknak bélyegezte a zsidókat, jóllehet mindenütt kimutatható, hogy ők csupán úttörői voltak a pénz- és hitelgazdálkodásnak az egész művelt világon s ahol azzal a keresztények foglalkoztak (pl. Hansa-városok, Lombardia stb.), ott ugyanilyen, vagy még magasabb kamatra adtak pénzt a keresztény bankárok, akiknek a jogrend nagyobb védelmet nyújtott s akiknek a kockázata aránytalanul kevesebb volt, mint a pénzkereskedésre ráutalt zsidók. (Az U. magyarországi vonatkozásait l. *Pénzüzlet*-nél.) S. R.

Irodalom. Sombart, «Die Juden und das Wirtschaftsleben» (II. kiad.); u. a. «Der Kapitalismus» (II. kiad.); Endemann, «Die nationalökonomischen Grundsätze der kanonischen Rechtslehre (1863); Ashley, «Introduction to the Economie History of England (1888, 2 k.); Brodnitz, «Englische Wirtschaftsgeschichte (1918); Scherer, «Rechtsverhältnisse der Juden»; Bücher, «Die Bevölkerung der Stadt Frankfurt im Mittelalter»; Schipper, Anfänge d. Kapitalizmus bei den abendländischen Juden (1907.)

V

Vaáni szefilószi *(h.)*. Magyarul: *Én imádkozom*, a 69. Zsoltár 14. versének kezdete. E verset mondják a szombat délutáni, az ünnep délelőtti istentiszteleten Tóra kivétel előtt.

Vác, rend. tan. város, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 19,395 lak. A váci (statusquo)hitközség 1841. alakult. A hitközség első előljárói Hirschfeld Léb, Freund, Wolf Schneller Jakob és Deutsch Pinchosz voltak. Első rabbijául a hitközség Neumann Adolfot választotta, aki huzamosabb ideig fejtett ki eredményes működést. Templomot 1864. épített a hitközség tagjainak önkéntes adományaiból. A stílusos zsinagóga Alois Cacciari olasz építőmester tervei alapján épült. 1857-ben létesítette a hitközség két-tanerős elemi népiskoláját. Mikor a hitközség fejlődése erősebb iramot vett, szüksége mutatkozott egy polgári leányiskola alapításának. 1922-ben meg is nyilott saját modern épületében a polgári leányiskola, mely öt tanerős és kb. 60 növendék látogatja. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, melynek jelenlegi vezetői Goldmann Izidor és Zilzer Adolf, a Nő- és a Leányegylet. Rövidesen Aggok-háza is lesz a hitközségben, amelynek céljaira Szamek Manó és neje tettek nagyobb — 15,000 pengős — alapítványt. A hitközségnek rendezett levéltára és egy többszáz kötetes könyvtára van. Többen létesítettek gazdasági és ipari vállalkozásokat. Oberländer József ügyvéd téglagyárat, Fenyő Ernő bútorgyárat, Löbl Ármin kötő- és szövőgyárat alapított. A szövőgyár igazgatója Stamberger Rezső, aki egyben a váci kereskedelmi egyesület elnöke is. A hitközség 44,677 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez Alsó- és Felsőgöd, Szob és Sződ községek tartoznak. Lélekszáma 800, a családok száma 230, adót 208-an fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai túlnyomórészt kereskedők, iparosok és vállalkozók. A világháborúban résztvett tagjai közül 32-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Pollák Fülöp főrabbi, Blauner Miksa elnök, Révész Sándor alelnök és iskolaszéki elnök, Kohn Salamon pénztárnok, Körner Miksa ellenőr, Kohn József és Schweitzer Gábor templomgondnokok, Grosz Ármin, Neumann Adolf, Oberländer József, Stamberger Rezső és Szamek Manó előljárók. A képviselőtestület tagjai: Balla Viktor, Fenyő Ernő, Geréb Ármin, Klein Sándor, Kohn Adolf, Kohn Béla, Mayer Lajos, ifj. Neumann Mór, Neuhaus Vilmos, Perlusz Ignác, Pressburger Károly, Ster-

ner Henrik, Sternfeld Jakab, Szamek Gyula, Szőnyi László, Weisz Miksa és Zilzer Dávid. A hitközség jegyzője Hollós Sámuel.

Az *orthodox* hitközség 1868. alakult. Első rabbija: Löwinger Mózes volt, aki 1877. halt meg Vácott. A hitközség 1882. saját erejéből templomot és iskolát építtetett. Van ezenkívül a hitközségnek nagyon látogatott Talmud Tórája és jesivája, melyeket 1885. Hirschfeld Mayer és Hirsch Márk alapítottak. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, a Tomché Jesivosz és a Betegsegélyző egylet. Az évi költségvetés 26,000 P, amelyből nagyobb összeget fordítanak szociális és filantrópikus célra. A lélekszáma 600, a családok száma 180, az adófizetőké 140. Foglalkozás szerint: 4 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 6 tanító, 80 kereskedő, 40 iparos és 30 egyéb. A hitközség élén mindig kiváló rabbik állottak. Ezek: Silberstein Dávid (l. o.), Katzburg Dávid, aki *Tél Talpiosz* címen Biblia- és Talmud-magyarázó hetilapot szerkesztett és Winternitz Mózes, a jelenlegi szatmári rabbi. A hitközség mai vezetősége: Silberstein Jósua főrabbi, Löwinger I. Sándor elnök, Schmid Samu alelnök, Winkler Ignác pénztáros, Schick Bernát ellenőr, Hirschfeld Henrik iskolaszéki elnök és Leopold Hermann jegyző.

Vád. A bibliai és rabbinikus jogrendszer nem ismer közvádlót s az államügyészi hivatal is idegen számára. A vádemelés magánemberek dolga volt, első sorban azoké, akik a bűntett tanui voltak. A tanuknak előbb meg kellett inteniök a tetten kapott bűnöst és figyelmeztetniök a rá váró büntetésre, ha a bűnt elköveti; mert a zsidó jog szerint nem főbenjáró büntettek csak ilyen előzetes intelem után büntethetők. Ezután benyujtották a vádat, amelyet tanuskodásukkal megerősítettek. Magánjogi eseteknél a károsultnak kellett panaszt tenni, illetve vádat emelni, hogy igényeit érvényesíthesse. Hogy minden egyes embernek a jogi érzéke mennyire ki volt fejlődve, annak legjobb bizonyitéka, hogy a zsidó államélet ideje alatt sohasem volt szükség vádhatóság felállítására. A vallásos elképzelés szerint az embernek minden bűne, mint egy-egy vádló járult a legfőbb bíró Isten trónusa elé. V. A.

Vadász, 1. *Ede,* hirlapíró, szül. Miskolcon 1842 szept. 5., megh. Budapesten 1926. Előbb orvostanhallgató volt Bécsben, majd elvégezte a pesti egyetem jogi fakultását és a N. Pester Journal munkatársa lett. 1869-ben az Orsz. Statisztikai Hivatalban, azután a belügyminiszteri sajtóirodában működött. 1870—73 közt a katonai reáliskola tanára, később 1880-ig fővárosi tanácsjegyző, majd a Pester Lloyd munkatársa lett. 1881-től kezdve a M. Jelzálog Hitelbanknál működött. Lefordította az eredeti versmértékben héberre a «Szózat»-ot. Önállóan megjelent könyve: *A pesti zsidó templom első ötven éve* (1909).

2. *V. Elemér**, geológus, szül. Székesfehérvárott 1885 márc. 1. A budapesti egyetemen tanult és u. o. volt tanársegéd és adjunktus 1919-ig. Szerkesztette a Földtani Intézet kiadványát, a Geologica Hungarica c. folyóiratot. Főbb művei: *Budapest-Rákos felső medit. faunája* (1906); *Fejlődésbeli elkülönítések a philloc. családjában* (1907); *A ribicei felső medit. korallpad faunájáról* (1907); *Alsó-Rákos alsó-liasz faunája* (1908); *A borsodi Bükk geológiájáról* (1909); *A Dunabalparti idősebb röghegységekről* (1910); *Oslénytani adatok Belső-Azsiából* (1911); *Bakonyi triász-foraminiferák* (1906); *A déli Bakony Jura-rétegei* (1906); *A Mecsekhegység középneokom kagylói* (1912); *Magyarország medit. tüskebőrüi* (1914); *A Mecsek északi peremről* (1914); *A földtan-tanítás elmélete* (1915); *Die stratigr. Stellung des Dachsteinkalkes von Budapest* (1920); *A szén és petroleum multja és jövője* (1925). S. R.

3. *V. Jenő,* közgazdász, szül. Polgárban 1882. A Gazdasági Akadémia elvégzése után néhány évig gyakorlati pályákon működött: 1910-ben a margittai gőzmalmot, 1919. a Margittai Ipari és Kereskedelmi r.-t.-ot, 1922. a Margittai Villanyos Vállalat r.-t.-ot alapította. Vezérigazgatója e vállalatoknak és elnöke a Kereskedelmi Csarnoknak. A zsidó közéletben is tevékenykedik és elnöke a Joint árvagondozó margittai körzetének. D. S.

4. *V. Lipót,* államférfi, szül. Kisvárdán 1861 júl. 2., megh. Budapesten 1924 aug. 29. A budapesti egyetemen tanult s miután jogi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett, szülővárosában nyitott ügyvédi irodát. Rövid idő alatt a megye legkeresettebb ügyvédje és úgy a városi, mint megyei közéletnek egyik vezető tényezője lett. Megalapította a szabolcsmegyei ipartestületet melynek elnöke volt. 1910—1918-ig országgyülés képviselő volt s mint Tisza István személyes bizalmasa, nagy befolyáshoz jutott; a munkapártnak egyik legtekintélyesebb tagja volt, a parlamentben pedig, mint kitűnő politikai szónok, játszott fontos szerepet. Az 1915-iki házszabályszigorító törvényt ő tervezte s ezt utána «Lex Vadász»-nak nevezik. 1913. igazságügyi államtitkár lett Lukács, majd Tisza István kabinetjében. Ebben az állásában is jelentékeny tevékenységet fejtett ki a sajtótörvény, a moratóriumról szóló törvények és a csődönkívüli kényszeregyezségről szóló rendeletek előkészítésében. Fontos munkát végzett a polgári törvénykönyv előmunkálataiban is. A Tisza-kormány bukása után a politikai élettől visszavonult és újból ügyvédi irodát nyitott. Azóta pedig fokozottabb mértékben vett részt a felekezeti életben s az Izr. Magyar Irodalmi Társaság elnökségét töltötte be. Halála után jelentek meg *Beszédei* (1925), számos jogi tanulmánya pedig szakfolyóiratokban jelent meg. S. R.

5. *V. Miklós** festő és rajzoló, szül. Budapest, 1884 megh. Párisban 1927. Az Iparművészeti iskolában és Párisban tanult. Kiállított a Műcsarnokban, Nemzeti Szalonban, hol az állami alakrajzdíj nyertese volt. Előbb az olajfestést is művelte, utóbb csak a grafikát. Halála előtt pár évvel Párisban telepedett le, majd Amerikába ment, hol előkelő arcképeivel hódított. Főleg illusztrációkat, aktualitásokat rajzolt Az Est és több más külföldi lap számára. Könyvillusztrációkat is készített. Híresek páratlan könnyedségű arcképrajzai a születési és pénzarisztokrácia, a politikai, irói és művészi világból. Megkapók a harctéren készült rajzai. *(Zsidó menekültek imája).* Buda-

pest, Páris mondain világa, színházai, kabaréi, bárjai, budoárjai szolgáltatták vízfestékkel könnyen színezett éles meglátású, sokszor humoros és szatirikus rajzainak tárgyát. A naturalista, részletező rajzból kiindulva végig hű maradt könnyű előadási módjához. F. B.

Vadnai *László*, író, szül. Budapesten 1904 jún. 6. Egyike a legnépszerűbb kabarészerzőknek. 107 színrekerült egyfelvonásosa közül legnagyobb sikert arattak: *Ófensége szobája* és *Sarzsi*. Operettje: *Hol jártál az éjszaka?* (1929, Városi színház), vígjátéka: *Ez az én esetem* (ifj. Békefi Istvánnal együtt 1929, Belvárosi színház).

Vágbeszterce (*Považská Bystrica*, Cs. Szl.-), nagyk. Trencsén vm. 2746 lak. A V.-i (kongreszszusi) hitközség megalakulásának időpontját homály fedi. Temetőjében találtak sírköveket, melyek legalább háromszáz évesek. 1823-tól kezdve állanak rendelkezésre hiteles adatok. Ekkor — mint egy megmaradt jegyzőkönyvből kitünik — Kohn Jakob Frankel volt a hitközség egyik előljárója. A hitközség tagjai kezdetben magánházban tartottak istentiszteletet. Templomot csak 1896. építettek Popper Ármin báró támogatásával. Ezenkívül a hitközséghez tartozó Marikova községben van még egy imaház. A hitközség létesített még egy öt osztályos elemi iskolát. Intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Büchler Dávid és Wilhelm József a vezetői és a Nőegylet, melynek élén Milch Márkné áll. Nagyobb ipari vállalatot Fuchs Jenő létesített, akinek villanytelepe, gőzfürésze és malma sok munkást foglalkoztat. Mintagazdaságot egy nagyobb bérleten Scheibner Sándor vezet. A hitközség 45,000 čK-s évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Lélekszáma 375, a családok száma 99, adófizető 118. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 1 tanító, 15 kereskedő, 2 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 1 munkás, 7 nagyiparos, 2 orvos, 4 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 10 iparos, 1 mérnök, 5 magánzó és 14 egyéb. A hitközség tagjai közül 81 katona volt a világháborúban és 15 esett el. A mai vezetőség: Kolben Lipót elnök, Wilhelm Károly alelnök, Büchler Jakab pénztárnok, Waldapfel Manó templomgondnok, Munk Géza, Blüh Vilmos, Blüh Mór, Hoffman Sándor, Grünberger Ignác, Grün Lajos, Wilhelm Adolf, Neufeld Zsigmond és Waldapfel Gyula elöljárósági tagok. A hitközség főkántora Ivanovszky Adolf.

Vágh-Weinmann, 1. *Mihály*, festő, szül. Budapesten 1899. 2. *V. Nándor* testvéröccse. Tanulmányait az Iparművészeti Iskolán kezdte. Tájképeket és figurális tanulmányokat fest. A Műcsarnok 1920-iki tárlatán állított ki először (*Borús hangulat*). 1924-ben bátyjával gyüjteményes kiállítása volt az Alkotás-Művészházban (*Naplemente*; *Őszi vetés*, stb.) F. B.

2. *V. Nándor*, festő, szül. Budapesten 1897. Tanulmányait az Iparművészeti Iskolában, a Képzőművészeti Főiskolán, majd Bécsben végezte. A Műcsarnok 1923-iki tárlatán szerepelt először tájképekkel (*November*; *Alkony*). Főleg tájképeket fest, melyekre Katona Nándor volt hatással. 1924-ben gyüjteményes kiállítást rendezett az Alkotás-Művészházban (*Önarckép*; *Szobasarok*, stb.). F. B.

Vági *József*, ügyvéd, szül. Budapesten 1892 aug. 2. A budapesti egyetemen szerzett ügyvédi oklevelet. Cikkei, melyek az egyes jogi ágak közötti összefüggéseket keresik, különböző szaklapokban jelentek meg. A *Polgári Jog* c. folyóirat főmunkatársa. Nagyobb tanulmányai: *Perjogunk jurisdictionalis szabályai*; *Állam és jövedelem*; *Eljárás és per*. V. felesége *Ungár Margit*, az első magyar ügyvédnő, akinek a nő jogi helyzetéről írott több cikke jelent meg magyar és külföldi szaklapokban. V. A.

Vágó, 1. *Béla*, színművész, szül. Nagyváradon 1871. A színiakadémia elvégzése után 1898. lépett színpadra. 1903 óta a Király Színház tagja s egyik legnépszerűbb művésze.

2. *V. Béla**, kommunista politikus, szül. Kecskeméten 1891. Mint diák került a munkásmozgalomba és ezért az egyetemről kizárták. Előbb Debrecenben volt párttitkár, majd a Pincérek Szakszervezeténél. Szélsőséges elvei miatt a Szociáldemokratapártból kizárták. A proletárdiktatúra alatt belügyi népbiztoshelyettes, majd hadseregfőparancsnok lett. Kun Bélával menekült Bécsbe és onnan Oroszországba. T. Zs.

3. *V. Dezső*, szobrász, iparművész és éremművész, szül. Budapesten 1882. Az Iparművészeti Iskolán és Párisban tanult. Zománcművészettel is foglalkozott, különösen a domborművű zománccal, melynek speciális készítési módjára szabadalmat is nyert. 1902-ben Párisba ment, hol iparművészeti tervezéssel és mintázással foglalkozott. Sikerrel vett részt pályázatokon Budapesten, Párisban és Londonban (a The Studio könyvtáblapályázatán I. díjat nyert 1906.). 1906—7-ben Budapest főváros Ferenc József alapítványának iparművészeti díját nyerte el. Plaketteket állított ki a párisi Szalonban (1907). Főleg öntött plaketteket készített (*Bánóczi József*; *Alexander Bernát*). F. B.

4. *V. I. József*, építész, szül. Nagyváradon 1877. 6. *V. László* építész és 1. *V. Béla* színművész fivére. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, hol 1900. építészi, 1916. mérnöki oklevelet nyert. Hosszabb külföldi (Franciaés Olaszország) tanulmányút után 1899. a párisi világkiállítás magyar osztályának építési vezetője lett. Már mint másodéves műegyetemi hallgató díjat nyert a budapesti zsinagóga tervpályázatán. 1911-ig bátyjával, Lászlóval együtt tervezte épületeit, azután Lechner Ödön társaságában dolgozott. Korábbi alkotásai az ú. n. magyaros szecesszió-stílusban épültek (a Sándor-téri Gutenberg Otthon 1906; a Dohány-utcai Árkád Bazár 1909; Nemzeti Szalon kapuja 1911). A modern, gyakorlati célokat megvalósító építkezési stílus termékei: az Alföldi Takarékpénztár (1911); a Városligeti Színház (1911); a Schiffer-palota (1912); a Lipótvárosi Kaszinó Vilma királyné-úti nyári helyisége (1912) Budapesten; az Országos Csendőrségi Iskola Nagyváradon (1913); a Magyar Unió Klub épülete (1913); a budapesti Grünwald-palota (1915). 1919-ben Svájcba, majd Olaszországba költözött. 1928-ban a Népszövetségi palotára kiírt pályázaton a kilenc I. díj egyikét nyerte pályatervével és más két külföldi pályázóval megbízatást kapott az építésre. A Magyar

Mérnök és Építész Egyletben ezüst (1900), majd aranyérmet (1901), az 1911-iki római nemzetközi művészeti kiállításon pedig ezüstérmet nyert. F. B.

5. *V. II. József* közgazdasági író, szül. Budapesten 1877 jan. 21. Egyetemi tanulmányait elvégezvén, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaránál volt tisztviselő, majd titkár 1920-ig. Ekkor nyugalomba vonult és azóta a Pester Lloyd közgazdasági rovatvezetője. Egyik alapítója és vezetője a Magyar Vámpolitikai Központnak, melynek öt kötetes Emlékiratát ő szerkesztette. Munkatársa volt a Közgazdasági Lexikonnak és kiadta az élelmiszerek hamisításáról szóló magyar törvények és rendeletek gyűjteményét. Szerkeszti Das Ungarische Wirtschaftsjahr címmel az évi közgazdasági összefoglalásokat. A genfi Bureau de travaille kiadványának is munkatársa.

6. *V. László*, építész, szül. Nagyváradon 1875. A felső építő ipariskolán tanult Budapesten. 1897-ben ő építette a Kossuth Lajos-utcai Késmárky és Illés áruházat, majd még sok más épületet. *V. 4. József* testvéröccsével (l. o.) kitől 1911. külön vált. Különösen a színházépítés terén tünt ki. 1899-ben a Magyar Mérnök és Építész Egylet nagy aranyérmét nyerte el. F. B.

7. *V. Sándor*, festő, szül. Mezőlaborcon 1887. Tanulmányait Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán és a müncheni akadémián végezte. A Műcsarnok 1910-iki kiállításán szerepelt először egy arcképével. 1921 tavaszán Amerikába (Cleveland, Ohio) ment, hol egy virágcsendélete és egy arcképe díjat nyert. Számos arcképe van clevelandi középületekben és bankokban. Kiállításokon szerepelt Clevelandban, New Yorkban, Washingtonban, Philadelphiában. A clevelandi Bohn Huntington festőiskolában az arcképfestészet tanára. A Nemzeti Szalonban 1928. kisebb gyűjteményes kiállítása volt: *Radvánszky Albert báró* arcképe; *Anya és gyermeke*, stb. Amerikában Sandor Vayos néven jegyzi festményeit. F. B.

Vágújhely (*Nové Mesto nad Vahom* Cs.-Szl.) nagyk. Nyitra vm. 5879 lak., ebből 1553 zsidó. Egy 1600 körül megírt héber forrás, a *Széfer Semosz* em-líti már V.-et, mint zsidók lakta helyiséget és egy 1677 dec. 10. V.-en tartott megyei kongregáció alkalmával készített összeírás szerint a V.-i zsidó «teloniator» (vámszedő) a többi zsidókkal együtt 3 arany forintot fizetett megyei adó fejében. Csekély számuk tetemesen növekedett 1689-ig, amikor Thököli portyázó csapatai által feldult Magyarbródból 11 menekülő zsidó Pongrácz Ferenc báró, beckói várurtól, szerződés alapján engedélyt kapott, hogy a dominiumához tartozó V.-en letelepedhessen. Pongrácz példáját követték más V.-i nemesek is, ú. m. báró Révai Sándor, gróf Eszterházy Péter, Gillányi, Bossányi stb., kik mind megengedték, hogy telkeiken zsidók lakhassanak. 1736-ban már 80 zsidó család lakott a helységben, kik gyapjú-, posztó-, bőr-, méz- és pálinka be- és kivitellel és iparral foglalkoztak. Ezek a zsidók a városkát rövidesen Magyarország északnyugati részének kereskedelmi gócpontjává tették. 1784-ben II. József rendelete nyomán zsidó nemzeti iskolát alapítottak, melyből a következő század 50-es éveiben Weisze József rabbi igazgatósága alatt a híres V.-i főelemi- és a 60-as években alreál- és még később egy teljes 8 osztályú reáliskola fejlődött, amely 1918-ig az egyetlen zsidó középiskola volt Magyarországon. Rabbik: Hamburger Mózes 1754—65; Neufeld Jakab (Horn Ede volt államtitkárnak őse) 1766—86; Emmerich Benjámin 1787—93; Kuffeuplan József 1794—804; Wiener Ábrahám 1805—807; Deutsch Dávid 1811—30; Strasser Lázár 1834—49; Weisz József 1855—97; Schlesinger Fülöp 1904-től. M. B.

A hitközség most status quo alapon működik. Fennállása óta három templomot létesített. A vallásos élet elmélyítését szolgálja a hitközség Talmud Tórája, melyet szépszámmal látogatnak a növendékek. Az államsegélyen fenntartott főreáliskolának és leánypolgári iskolának 1919-től megszünt a felekezeti jellege, mert a hitközség nem tudta viselni az iskolák fenntartásának költségeit. Ma is működik azonban az 1846. létesült hat osztályos népiskola, amely három tanerős és mintegy száz növendéke van. A hitközség keretében működő intézmények: a Chevra Kadisa, elnöke Komesz Bernát; a Bauersdorf-féle Aggokháza, vezetője Tauber Hugó; a Nőegylet, amelynek Tauber Berta az elnöknője és a Nér Sel Sábosz egylet Kurz József vezetése alatt. Jótékony egyletei: a Rabbi Weisse Egyesület, vezetője Fuchs Hugó, mely a szegény gyermekeket ruházza fel, a Ross Salamon vezetése alatt álló Szandok Egyesület, mely gyermekágyas segélyeket oszt ki és a Menochim Avélim egylet, melynek Friedmann Salamon az elnöke. A hitközség több tagja fontos szerepet játszik a város társadalmi, de főleg gazdasági életében. Neubauer Sándor évtizedekig volt városbíró, Herzog Jakab Károly európai hírű gabonakereskedelmi vállalatot irányít, Tauber Hugó egy hatalmas malátagyár főnöke, a Reisz Adolf és fiai cég acélsodrony gyára, Löwinger Gyula pálinka nagyfőzdéje, Wiszter Lipót szeszfőzdéje és bútorgyára nagyszámú munkást foglalkoztatnak. Nagyobb mintagazdaságot Horvát Oszkár és Herzog Jakab Károly vezetnek. A hitközség levéltárában értékes kéziratok, jegyzőkönyvek és becses okmányok vannak, melyek még feldolgozásra várnak. A hitközség Mészáros Gyula igazgató szerkesztésében kiadott egy jubileumi albumot, mely a V.-i izr. reáliskola történetével foglalkozik. A hitközség multjának egyes részleteit feldolgozták Reviczky Bertalan csejtei esperes-plébános *A boldogságos szűz Máriáról címzett vágújhelyi prépostság története* és Etey Gyula a *Vágújhely története és a szomszédos városok* c. munkáikban. A hitközség 175,000 čk. évi költségvetéssel dolgozik, melyből 100,000 čk.-t fordít szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez Csejte, Podola, Koritnó, Vagyóc, Botfalu, Lobonya, Ó-Tura, Kosztolna, Szent-Kereszt, Brmóc, Mosóc, Hradek, Modró és Lehota községek tartoznak. Lélekszáma 1500, a családok száma 250 (csak V.-en), adófizető 290. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai túlnyomórészt kereskedők, iparosok, vállalkozók és a lateiner osztályhoz tartozók. A hitközség több szülötte kulturális téren hírnévre tett szert. Ezek: Horn Ede (l. o.) az első zsidó államtitkár, Deutsch Dávid európai hírű talmudtudós, Weisse Sámson berlini főrabbi, Gomperz Lyon, a híres Gomperz-család őse, Sonnen-

feld Zsigmond író, a báró Hirsch-féle alapítvány igazgatója Párisban és Bodor Zsigmond (l. o.) lapszerkesztő. A hitközségnek a világháborúban résztvett tagjai közül 26 elesett. A mai vezetőség: Weisz József főrabbi, Löwinger Gyula elnök, Fuchs Jakab és Mészáros Gyula alelnökök, Süss Samu pénztárnok, Spetzer Gyula iskolaszéki elnök, Rozs Salamon, Haas Lipót, Sonnenfeld Lajos és Schwetzer Sándor előljárók, Widder Ábrahám főkántor és Friedmann Salamon titkár.

Vágvölgyi *Lajos*, rabbi, szül. Illaván (Trencsén vm.) 1877 ápr. 29. 1893—904-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1903-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1905. pedig rabbivá. Előbb a csurgói hitközség választotta meg rabbijának, 1906 óta aradi főrabbi. Az erdélyi hitélet egyik legismertebb vezéralakja. Kiváló szónok és jelentékeny irodalmi munkássággal is szolgálja a zsidó érdekeket. Tudományos cikkeit a tárgykör alapos ismerete jellemzi. Főműve: *R. Mosis Maimuni Commentarius in Mischnam ad tract. Sabbath.* (Budapest 1903). F. D.

Vájakhél, hetiszakasz, mely *Mózes* II. könyve 35. fejezetének elejétől a 38. fejezet 20. részéig terjed. Rövid tartalma: a frigysátor elkészítése és felállítása. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok* első könyve 7. fejezetének 40. versétől az 50. versig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő a Szentély építéséről szól. Néha a naptári beosztás folytán a következő hetiszakasszal olvastatik együtt (V.-Pekudé). F. D.

Vájchál *(h.)*. Magy. *Könyörgött*. A *Mózes* II. könyve 32. fejezete 11. versének kezdőszava. Ezzel kezdik meg a bőjti Tóraolvasást.

Vájchi, hetiszakasz, mely *Mózes* I. könyve 47. fejezetének 28. versétől a könyv végéig terjed. Tartalma: Jákob utolsó évei, Jákob áldása és halála, Jákob temetése, József halála. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Királyok* I. könyve 2. fejezetének elejétől a 12. versig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a Tórában Jákob, a prófétánál Dávid haláláról van szó. F. D.

Vájécé, hetiszakasz, *Mózes* I. könyve 28. fejezetének 11. versétől a 32. fejezet 3. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Jákob álma és fogadalma, Jákob Lábánnál, Jákob és Lábán újabb megállapodása, Jákob visszaindul hazájába. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Hósea* Könyve 12. fejezetének 13. versétől a könyv végéig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a prófétánál is Jákobról, a szülői házat elhagyóról van szó. F. D.

Vájélech, hetiszakasz, mely *Mózes* V. könyve 31. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjed. Rövid tartalma: Mózes búcsúja Izraeltől, Mózes átadja a leírt Tórát a levitáknak és intézkedik annak felolvasásáról. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Hósea* Könyve 14. fejezetének 2. versétől a könyv végéig terjed. A tórai és prófétai szakasz között nincsen összefüggés; csakhogy a liturgiai berendezkedés folytán e hetiszakasz mindig a megtérés szombatján ros-hasono és jom kippur között olvastatik fel; így lett e megtérésre felhívó beszéd a kijelölt prófétai szakasz. Néha a naptári beosztás folytán a megelőző hetiszakasszal olvastatik együtt. F. D.

Vájéró, hetiszakasz, mely *Mózes* I. könyve 18. fejezetének eléjétől a 22. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Ábrahám vendégszeretete; Ábrahám könyörög a bűnösökért, Szodoma és Gomora pusztulása, Izsák születése, Ábrahám szövetsége Ábimelechchel, Ábrahám engedelmessége, Náchor utódai. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok* II. könyve 4. fejezetének elejétől ugyanezen fejezet. 37. verséig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a sunémi asszonynak is, mint Sárának, a megjósolt esztendő fordulóra születik fia. F. D.

Vájésev, hetiszakasz, mely *Mózes* I. könyve 37. fejezetének elejétől a 40. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: József álmai, József Pótifár házában. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ámósz* könyve 2. fejezetének 6. versétől a 3. fejezet 8. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a próféta ezt a kifejezést használja: «eladják pénzért a jámbort» s ezt Józsefre is lehet vonatkoztatni. F. D.

Vajda, 1. *Béla*, rabbi, szül. Hódmezővásárhelyen 1861 nov. 24., megh. Losoncon 1927. 1878—88-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy évig a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója volt. 1887-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1888. pedig rabbivá. 1889-ben abonyi, 1902. losonci főrabbi lett. Művei: *A mózesi törvények észszerű megokolásának története* (1887); *Nágara Izráel* (1886); *A zsidók története Abonyban és vidékén* (1896); *Dávid pajzsa történetéről* (1900); *Jókai és a zsidóság* (1904); *Ad res gestas temporis talmudici* (1905); *A zsidók és hazájuk* (1910); *Die Symbolen des Judentums* (1918); *Rabindranath Tagore eszméi* (1922). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Imit Évkönyveiben, az Egyenlőségben, a Mult és Jövőben jelentek meg. F. D.

2. *V. Ernő*, író, szül. 1886. Előbb vidéken, később Budapesten volt ujságíró. Sokáig volt a Világ c. napilap belső munkatársa. Kezdetben verseket és elbeszéléseket írt, de első igazi sikerét Budapesten és külföldön kitünően megírt, fordulatos és ötletes színdarabjaival avatta. Legnagyobb sikerei voltak: *Bobby* (komédia, 1914); *A váratlan vendég* (Magyar Szinház, 1917); *A szerelem vására* (Sidney Garrick álnéven, Vígszinház, 1919); *A válóperes hölgy* (Magyar Szinház, 1923); *Delibáb* (Vígszinház, 1925); *Farsangi lakodalom* (Poldini zenéjével, M. kir. Operaház, 1925). Később kizárólag filmregények irásával foglalkozott. Kiment Amerikába, ahol ma a legkeresettebb filmírók egyike lett. Első filmjét Pola Negri játszotta. Legnagyobb sikert *A szerelem vására* átdolgozásával aratta. Legújabb filmjei a magyar tárgyú *Szerenád* és *Ráchel*, a híres francia színésznő élete. R. I.

3. *V. Gyula**, tanár, szül. Kaposvárott 1868. A budapesti egyetemen tanult. Sokáig Szabadkán volt áll. felsőbb leányisk. igazgató. 1920-ban ugyanilyen minőségben Szombathelyre nevezték

ki. Sok irodalomtörténeti tankönyvet írt. Művei: *Collin Mátyás élete és költői művei; Petőfi S. költeményei; Ünnepi versek; Szónoki művek.* S. R.

4. *V. József*, hírlapíró, szül. Szabadkán 1874 jún. 25. Jogi tanulmányai végeztével szülővárosában újságíró lett, megalapította és szerkesztette a Hétfői Lapot és a Függetlenséget. A háború befejezése óta a fővárosban dolgozik, főleg a Világnak és Az Est lapoknak, valamint több közgazdasági szemlének.

5. *V. Zsigmond**, festő, szül. Bukarestben 1859. 1878-ban hazajött Budapestre és beiratkozott a mintarajziskolába. Később még Rómában, Velencében és Párisban tanult. Főleg freskói révén vált ismertté, de életképeket és tájképeket is festett *(Dunapart)*. A századfordulón kedvelt arcképfestő is volt (Tisza Kálmán, Auguszta főhercegnő). Az 1896. millenáris tárlaton egy történeti képével vett részt *(Szilágyi Erzsébet)*. Főmunkái az új Országház falfestményei *(I. Ferenc József 1867-iki koronázása* és *Az 1848-iki országgyűlés megnyitása.)* A hún mondakör freskóival 1898-ban a Lotz díjat nyerte el. 1906-ban a párisi szalonban kiállított képei alapján pedig az Union des beaux arts et des lettres tagjává választotta. Egyéb nagyobb freskói vannak még a királyi várpalotában, a terézvárosi templomban, a Széchényi fürdőben, a Lipótvárosi Kaszinóban stb. Számos könyvillusztrációt is készített. F. B.

Vajdaság. L. *Jugoszlávia zsidósága.*

Vajigás, hetiszakasz, mely *Mózes* I. könyve 44. fejezete 18. versétől a 47. fejezet 27. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid Tartalma: Júda síkra száll Benjáminért; József megismerteti magát testvéreivel; Jákob családjával Egyiptomba megy; Jákob és fiai Fáraónál; József igazgatása. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ezekiel Könyve* 37. fejezetének 15. versétől a fejezet végéig terjed. A Tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a prófétai részben, mint a tóraiban, Judáról és Józsefről külön esik szó. F. D.

Vájikró *(Széfer)*, Mózes harmadik könyve. L. *Papok Könyve.*

Vájikró, hetiszakasz, mely *Mózes* III. könyvének elejétől az 5. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Áldozatok. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája Könyve* 43. fejezetének 21. versétől a 44. fejezet 23. verseig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő bűnöknek megbocsátásáról szól. F. D.

Vájislach, hetiszakasz, mely *Mózes* I. könyve 32. fejezetének 4. versétől a 36. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Jákob és Ézsau találkozása, Jákob Bész-Élben. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Obadja Könyve* A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy a próféta Edomról szól, aki tudvalevőleg Ézsaunak leszármazottja. F. D

Vakság. A V.-ot a régi népek a megalázottság legalacsonyabb fokának tartották s a szemek kiszúrását csupán a legnagyobb ellenséggel szemben gyakorolták. Így tettek pl. a filiszteusok Sámsonnal s a babiloni király Cedékiával. A V. egyenértelmű volt a társadalomból való kitaszítottsággal, mert csak amint koldus tengethette életét. A vakokról való humánus gondoskodás első nyomait a Bibliában találjuk: «Ne rakj akadályt a vak elé» (19. 14); «Átkozott legyen, aki a vakot vándorolni hagyja az országúton» *(Deuter.* 27. 17). A Talmud a vakot, a leprást, a gyermektelent és a szegényt a halottal egyformának tartja és fokozott mértékben terjeszti ki a V.-ra az emberszeretet kötelességeit. *(Nedárim* 64b). R. Juda ha-Nászi (a fejedelem) kitüntető szívélyességgel bánt a vakokkal és példáját követték más tudósok is. *(Chaggiga* 5). R. Hosaja vak tanítót fogadott fel fia mellé és azzal étkezett naponként. A vakok külön áldást mondtak a vendégszeretetért, melynek formáját a jeruzsálemi Talmud közli *(Peá* 8. fej. vége). A vak tudósokat a Talmud «világossággal bővelkedő férfiak»-nak nevezi. Eredetileg a vakokat némely vallásos kötelezettség alól felmentették; a 18 benedikció elmondása közben nem kellett nekik a jeruzsálemi Templom irányába fordulniok, hanem egyenesen az ég felé *(Beráchot* 29a). R. Juda elengedte a vakoknak a «semá» előtti áldást: «Áldott legyen az Örökkévaló, aki a fényt formálta és a sötétséget teremtette», mert rájuk ebből nem származott áldás. Vak papnak nem volt szabad az oltáron áldoznia *(Levit.* 21. 17) s még a félszemű is fel volt mentve a Jeruzsálembe való zarándoklás alól. Ha vak ember véletlenül gyilkosságot követett el, asylumvárosba menekült, mert rá a számüzetés nem terjedt ki, miután R. Juda ha-Nászi a bibliai verset: «nem látta őt» *(Num.* 35. 23; *Makkót* 9b) alkalmazta a vakokra. Maimonides hasonlóképen dönt. A Misna nem engedi a vakoknak a bírói működést, de vak tanut elfogad. Egy kivételt említ a Talmud, amikor közmegelégedésre vak ember volt a bíró *(Szanhedrin* 34b). A *Sulchan-Áruch* a teljesen vakot eltiltja a bírói gyakorlattól, de a félszeműnek engedélyezi azt *(Chósen Mispot* 7, 2). Több responzum-szerző megengedi az egész vaknak is a bírói gyakorlatot. Lampronti Isaac két Velencében működő vak bíróról tesz említést s ő is engedélyezi világtalau bíráknak a működését, mert — úgymond — a bíró már csak precedensekre hivatkozik s nem hoz új döntéseket *(Páchád Jicchok).* A Talmud utáni korban élt vak zsidó tudósok közül nevezetesek voltak: R. Juda pumbaditai gáón, a *Halachosz Gedólósz* szerzője, Isaac Sagi Nahor b. Dávid, a «kabbala atyja», a XII. sz.-ban, R. Abraham Juda Zafig, az *Éné Avróhom* (Amsterdam 1784) szerzője. Az újabb korban R. Joseph b. Azriel ha-Levi Schnitzler, aki Ezékiel leírása nyomán a nagyzsinagóga tervrajzát rekonstruálta, továbbá Munk Salamon, párisi egyetemi tanár, Neubauer Adolf (l.o.), oxfordi egyetemi tanár, Joseph Derembourg, párisi egyet. tanár, mindhárom világhírű orientalista, továbbá Abraham M. Luncz, a jeruzsálemi Tudományos Almanach szerkesztője. A V. statisztikája a modern korban a zsidóságra vonatkozóan igen kedvezőtlen eredményt mutat. Bajorországban pl. a XIX. sz. végén a zsidó vakok arányszáma kétszer nagyobb volt a protestánsokénál, de már a negyvenes években is a zsidók arányszáma kirívóan nagy volt. Poroszországban Cohn breslaui szemészprofesszor adatai szerint

a zsidó vakok arányszáma szintén nagyobb 3%-kal, mint akár a protestánsoké, akár a katolikusoké. Ellenben a született vakoknál a zsidók arányszáma 25%-kal volt kisebb, aminek oka a gonorrhea csekélyebb elterjedésében van. A szerzett szembetegségek közül a trachoma, főkép azonban a glaukoma igen gyakori a zsidóknál s ezek a betegségek gyakran vezetnek V.-ra. Örökség útján szerzett V. is gyakori. S. R.

Irodalom. Eisenstein és Fischberg (Jew. Encycl. 1904); A. Geiger, Der Blinde in dem biblischen und rabbinischen Schrifttume (Breslau 1875); Ad. Rosenzweig, Das Auge in Bibel und Talmud (Berlin 1892); Zangwill, They that walk in Darkness; Cohn (az Eulenburg-féle Real-Encyclopedie d. gesamt. Heilkunde III-ban); Georg Mayr, Die Verbreitung der Blindheit, der Taubstummen, des Blödsinns u. Irrsinns in Bayern.

Választott nép. A Bibliának Izráel népére alkalmazott kifejezése, mely a hivatottság nemzeti öntudatából fakadt. Az egyiptomi rabszolgaságból való szabadulás emléke ébresztette és az évezredek megpróbáltatásai még felfokozták ezt a gondolatot, de anélkül. hogy ezzel a többi népeket sértette vagy lekicsinyelte volna. A V. eszméje azt a gondolatot tükrözteti vissza, hogy Isten az Ő igazságának hirdetésére és teljesítésére választotta ki a zsidó népet. A választottság eszméjének hite nem fejez ki magasabb igényt, sem elbizakodottságot vagy épen más népek lenézését (l. *Kiválasztás*), hanem csupán több kötelességet jelent a zsidóság számára annál a szövetségnél fogva (l. *Szövetség*), melyet Isten kötött Izráel népével a Sinai-kinyilatkoztatás alkalmával s amelynek tartalma az, hogy istenfélelmet és emberszeretetet gyakoroljon, példaadással tanítson, hogy ennélfogva, mint «papok népe», szent életet éljen s ha szükséges, életét is feláldozza az isteni igazságért. A Talmud szerint is Isten azért választotta a zsidó népet, mert minden nép között a legkisebb és a leglenézettebb volt és a kinyilatkoztatás helyéül azért választotta a Sinai hegyet, mert ez is kicsiny és jelentéktelen a többi mellett. Ebben a speciális értelemben neveztetik Izráel népe Isten népének. A próféták és a zsidóság nagy szellemei, a vallás kiválasztott népévé nevelték Izráelt és ez sokkal nagyobb mértékben érezte ezt át, mint ahogyan a görögök érezték, hogy ők a művészet és filozófia, a rómaiak pedig a jog és polgárosodás népei. A zsidó nép, ellentétben más népekkel, már pályája kezdetén tudatosan az általános vallásos gondolat papja és tanítójaként lépett fel s ehhez képest egész története, minden tragikus komolyságával ennek a magasztos célnak és kötelességnek szolgálatában állott. Ez a nézet kifejezésre jut a Bibliában és az egész rabbinikus irodalomban, ahol Izráel, mint V. szerepel (*Genesis* 18. 1, *Nehémia* 9. 7). Hogy Izráel választottsága az isteni parancsok teljesítésétől függ, az a Sinai-kinyilatkoztatás szövegéből is kitűnik: «Ezért, ha hallgatni fogsz szavaimra és megtartod frigyemet, akkor különös kincs leszesz Nekem a többi népek között; mert az egész föld az Enyém, ti pedig papok birodalma és szent nép lesztek Nekem». A választottság tehát nem kitüntetés, amely elbizakodottságra jogosít, hanem misszió, amely súlyos kötelességekkel jár. A próféták közül különösen *Ámosz* hangoztatja a választottságot s az azzal járó kötelezettségeket (3. 2), továbbá *Mózes* V. könyvének 7. 7—8, 14. 2 és 24. 18—19. versei. Mint V., Izráel «Isten örökségének» is neveztetik (*Deuteronom.* 4. 20, 9. 26, 29. 32. 9; *Zsolt.* 32. 12; *Kir.* I. 8. 53; *Jeremia* 19. 16). S. R.

Valerius *Dávid**, orvos, a sárospataki akadémia bölcsészeti tanára, élt 1600—700 között. Olaszországban nevelkedett. A salamancai egyetemen végezte orvosi tanulmányait, azután meglátogatott még néhány spanyolországi, francia és olasz egyetemet, míg végre 1630 körül Gyulafehérvárra is eljutott. Itt megismerkedett az I. Rákóczy György bőkezűségéből nagyon virágzó főiskolán működő Altstedt, Bisterfeld és Fischer tanárokkal, kikkel sűrűn érintkezett és rábeszélésük folytán áttért a keresztény vallásra. Valószínűleg ezen tanárok ajánlása folytán kinevezte őt I. Rákóczy Gy. a sárospataki akadémiához a bölcsészet rendkívüli tanárának. M. B.

Váli *Béla**, író, szül. Szabadkán 1858., meg., Budapesten 1896. A budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán végezte tanulmányait, majd középiskolai tanár lett, de később beosztották a kultuszminisztériumba. A magyar színészet történetét több értékes adalékkal gyarapította. Idevágó két főműve: *A magyar színészet története* (1887, a Kisfaludy-Társaság jutalommal tüntette ki); *Az aradi színészet története* (1889). Sziklay Jánossal sajtó alá rendezte Vas Gereben összes műveit. Eredeti forráskutatás alapján megírta *Vas Gereben*; *Kuthy Lajos* és *Kossuth Lajos* életrajzát. Sz. G.

Vallás, az a szubjektív hiten felépített és hagyományozás útján köztudattá vált eszmekör, mely a földöntúli lét titkaira érzelmi és akarati tények kíséretében vonatkozik. Csak megközelítő meghatározás ez és nem tart számot föltétlen elfogadásra. De a V.-t teljesen kimerítő meghatározás nincs is. Sokan kísérelték meg, de mindannyian a kérdésnek csak néhány, őket jobban megkapó vonatkozását vették figyelembe. Az angol Hobbes pl. a láthatatlan hatalmaktól (természeti erők) való félelemben, Shaftesbury viszont a mindenségben megnyilvánuló fenség és szépség lelkes csodálatában látja a V. lényegét. Kant szerint a V. nem egyéb, mint a kötelességnek isteni törvényként való felismerése. De tény, hogy az erkölcsi képességnek ereje és a kedélyvilágnak harmóniája nélkül senki sem jut el a V. értéklésének magaslatára. A kereszténység a hitet teszi a V. központjává és azt alaperénynek minősíti, sőt Tertullián addig megy ebben, hogy ép a lehetetlenségben való hitet tartja érdemnek (credo quia absurdum). A héber nyelv ellenben *emunó* és *jiró* szavakkal fejezi ki a V. fogalmát. *Emunó* ragaszkodást, kitartást hűséget, állhatatosságot, *jiró* pedig eredetileg félelmet, de a nyelvhasználatban inkább tiszteletet, fenségérzetet, csodálatot jelent s így mindkettőben az érzelmi elem jut tulsúlyra az értelmi fölé. «Hát nem reménységed-e a te félelmed?» (jiró) (*Jób* 3). Jeremiás prófétát annyi csalódás éri, hogy Isten ellen fakad ki: «Rászedtél, Isten, és én rászedettem magam . . . a Te igéd által gúny tárgyává lettem . . . Gondoltam már: nem említlek többé és nem szólok Nevedben»; de nyomban felülkerekedik benne a hit: «egyszerre csak mintha tűz égetné szívemet

és csontjaimba hatolna» (20, 7—9). Jób is szentül meg van róla győződve, hogy emberfölötti szenvedése igazságtalanul éri Isten részéről és minél üresebbnek találja a barátok fölényes istenigazolását, annál mélyebben ágyazza bele magát a reménybe, hogy Isten őt fogja igazolni s a barátok inkvizitórikus bűnszimatolásával szemben legalább is becsületét védi meg. «Föld, föld, el ne takard (bosszulatlanul) véremet és jajveszéklésem ne jusson nyugvópontra, hisz tanum a magasságban és védőm az égben van.» «Tudom, hogy él Megváltóm (pártfogóm) és végső esetben a sírhalmom fölött áll mellém.» És a hitnek e felvillanására örömsóhaj tör ki belőle: «Szívem meg akar szakadni.» Jób tehát csak Isten igazságosságában, egyik attributumában kételkedik és e kételybe is inkább «vigasztaló» barátainak szófizmái kergetik, de magában Isten létezésében való kételkedésre egy pillanatig sem ragadtatja el magát. Sokkal magasabbra kapaszkodik a kételyek légüres szféráiba Kóhelet, aki látja, hogy hitvány rabszolgák paripákon nyargalnak, míg fejedelmek mezítláb lézengenek, könnyeznek az elnyomottak és nincs senkisem, aki vigasztalja őket. De még magában a természetben sem lát semmi értelmet, sem eszmét, sem célt, minden csak hiúság és szélkergetés. Mindazonáltal még ezt a fatalista, túlnyomóan kesernyés, materialista töprenkedőt sem lehet hitetlennek mondani. Tagadja a zsoltárköltő is, hogy az alvilágban volna még Istenre való gondolás és hálaadás, de nincs tudatában annak, hogy e felfogásával ellenkezésbe jutna valamelyes szentesített hitrendszerrel és nem merül fel senkiben az a gondolat, hogy V. és tudás két egymást már nem fedő kör, minél fogva a V. még mindig Istenismeret, vagyis «Isten útjainak ismerete». Tudás, hit, erkölcs: egy s ugyanaz. Az elgörögösödés (hellenizmus) idejében észlelik csak a nagy űrt, mely a zsidó öröklöttt V. és a gondolkodás szabad szárnyalását követő görög bölcselet vagy tudomány között tátong. A mélyen gondolkodó és hívő Philo számára életkérdéssé válik, hogy eligazodjék e kettő között, illetve, hogy a kettőt összeegyeztesse. Ezt a Biblia *allegórikus* értelmezésének módszerével éri el. Alig van plátói eszme, melyet ne látna többszörösen bibliai igékbe burkolva. Máskép állott a hit problémájával szemben az ifjú kereszténység. Noha ez is bőven kiaknázta az allegorizálás lehetőségeit, mégsem sikerült a hit és tudomány között hidat vernie és ezért teljes határozottsággal kimondotta Tertullianus a merész elvet: «credo quia absurdum» «hiszem, mivel lehetetlen», vagyis abban áll ép a külön hitnek érdeme, hogy a tudomány előtt a lehetetlent is lehetőnek tartja. Ettől fogva kettévált a hit és tudomány útja a kereszténységben és soha talán nem is találkoznak többé, ha a reformáció nem veszi át a reneszánsztól az egyéni érvényesülés, az egyéni szabadság és gondolkodás elvét és nem fejleszti ki az Írás szabad magyarázatának elvévé, mely a zsidóságban sohasem szünetelt. Ilymódon a bibliai tanokat, a hittételeket is úgy lehetett hajlítani, hogy a tudományos és bölcsészeti tanításokkal ellenkezésbe ne jussanak. Hasonló krizisek már ezt megelőzően a zsidóságban is fenyegették a V.-t. A más V.-ok részéről ért nyomás, térítés, hitviták nyomán felmerült annak a szükségérzete, hogy körül kell sáncolni a zsidó V.-t is, viszont lehetőleg tág teret kell nyujtani a V.-gyakorlat nehézségeire való tekintettel a hitbeli elhelyezkedésnek is. Ennek a kétirányú meggondolásnak gyümölcse a hittételek *(ikkórim)*, melyeket Majmuni (l. o.) 13-ban állapított meg (l. *Selós eszré ikkorim)* és melyek dogmákká ugyan nem szentesültek, sőt támadás tárgyai voltak egyes filozófusok részéről, de mégis polgárjogot nyertek a zsidó imakönyvben, ahol vázlatosan prózában *(Ani mámin)* és költői formában *(Jigdal)* lettek a mindennapi memorizálás tárgyai. E tételek polémikus éle mutatja, hogy nem tisztán zsidó hit talaján nőttek, hanem a V.-ok ütközőpontjain. Tartalmazzák Isten egységének, egyedül imádandóságának (szentek kizárásával), Isten testetlenségének (szenvedésnek, halálának kizárásával), a Tóra örök érvényének (új szövetség kizárásával), folytonos magyarázatának (a hagyománynak belevonásával), Mózes prófétai felülmulhatatlanságának (újabb próféták által), a túlvilági jutalomnak és büntetésnek, a feltámadásnak tanát. A V.-i gondolatok *dogmává kristályosodásától* a zsidóságot megkímélte az írásmagyarázat szabadsága, illetve a nemzetközi, központi hatóság hiánya. Vannak ugyan ma is védői annak a felfogásnak, hogy a zsidóság is olyan eszmekör, amely bizonyos tanok, dogmák (mint pl. Isten létezése, a Tóra isteni eredete) tengelye körül kering; ezek között legilletékesebben és nagy hatással a magyar Löw Lipót, szegedi főrabbi tárgyalta meg ezt a kérdést. Jellemző vonása a zsidó vallásnak, hogy nem spekulativ gondolkodás gyümölcse, hanem erkölcsi követelés, az igazságos világrend után való sóvárgás szülöttje ómaga, tengelye pedig az istenhit. L. még *Judaizmus*, *Theologia*, *Ethika* és *Hitágazatok*. F. M.

Vallási szertartás, hagyományokon alapuló, az egész felekezet körében dívó formák neve, a vallási tanítások külső megnyilatkozása. Hasonlatos a vallásos élet az emberhez, mely a (konkrét) testből és a (absztrakt) lélekből áll. A tanítások és eszmék a lelki (absztrakt), a testtartások és formák a testi (konkrét) résznek felelnek meg. S amint az ember lényénél a lélek egyedül nem látható és észlelhető, csak a testtel együtt, úgy a vallásnál is a tanítások sem tudnak más módon kifejezésre jutni és átszármazni más nemzedékek életébe, mint szertartások és formák útján. És ahogy az ember testét élővé csak a lélekkel való egyesülése teszi, úgy a vallásnál is a szertartások és formák, ha azok a tanítások tudatával nem egyesülnek, értéktelen cselekedetekké válnak. Ama ellenvetésre, hogy az eszmék szertartások nélkül fenségesebbeknek tetszhetnek, két dolgot említhetünk fel. Részben — és ezt a történelem bizonyítja — külső formák nélkül a belső lényeg meg nem őrizhető, át nem adható és elvész. Másrészt pedig a szertartások alkalmazása és gyakorlása nagyban elősegíti a történeti tudat kifejlesztését a multhoz való kötöttségét, s a mult kötelező voltának érzetét. Min-

denki, aki egy-egy szertartást — s mind úgyszólván kivétel nélkül felette régi — végez, érzi magát a multhoz tartozónak, annak hagyományait magára nézve kötelezőknek ismeri el. F. D.

Vallásosság. A lelki életnek azt az irányát, amely a vallás után igazodik és tartalmát is abból meríti, V.-nak mondjuk. A legtöbb élő nyelv sokféle árnyalattal színezi ezt a fogalmat a fokozatok megkülönböztetésére, de az erre való szóképződményeit kizáróan úgy alkotja, hogy azokkal csak a hitéletbe való elmerülés kisebb-nagyobb fokát fejezi ki, anélkül, hogy csak sejtetné is az általános moralitással való kapcsolatot. Jellemző kivétel a magyarországi zsidók jiddis nyelve, amely ott, ahol még használják, a tökéletes V. kifejezésére az «ehrlich» (becsületes) szót használja. «Ehrlicher Jüd» annyit jelent, hogy nagyon vallásos zsidó, tehát olyan zsidó, aki nemcsak a hitélet obszervanciáira ügyel szigorúan, hanem a polgári erkölcsre is.

Vallásszédelgők. 1438. táján Iszerlein Izrael bécsújhelyi rabbinak felhívták a figyelmét egy hitehagyott zsidóra, aki kitérését eltitkolta és Budán házasságot kötött egy zsidó nővel, anélkül, hogy kellő módon visszatért volna a zsidó vallásra. Ez az ember két ízben keresztelkedett meg az akkor garázdálkodó V. szokása szerint, akik megkeresztelkedtek, majd visszatértek, végül újra megkeresztelkedtek. Ilyen esetről egy félszázaddal később írt tudósítás is megemlékezik és felemlíti egy Salamon zsidónak a fiát, aki megkeresztelkedett, aztán visszatért, majd megint felvette a keresztséget és végül Sopronban újra visszatért a zsidó hitre. Ez a fiatal vallásszédelgő sok bajt zúdított a soproni zsidókra, mert azt állította, hogy a zsidók beszélték rá a keresztény hit elhagyására. 1503-ban aztán emiatt a soproni zsidókat mind börtönbe vetették és csak II. Ulászló egyenes felszólítására engedték őket szabadon. Az ilyen esetek azt bizonyítják, hogy az egyház ebben az időben is ép úgy, mint régebben (l. *Hittérítés*), erősen buzgólkodott hívek szerzésében, sőt a megkeresztelkedőket anyagi jutalmakban is részesítette, amit a V. többször is igénybe vettek különböző helyeken megismételt hitváltoztatásaik folyamán. U. L.

Válólevél *(get)* azon okmány, melynek átadásával, illetve elfogadásával történik a zsidó házasságnak rituális felbontása. Arameus nyelven írt szövegét a hagyomány a legaprólékosabb részletekig egyszer és mindenkorra megállapította. A V.-et a férj meghagyásából egy szakavatott író (l. *Szófér*) írja, a férj által kiküldött két tanu pedig aláírja, mire az előbbi vagy személyesen, vagy erre felhatalmazott küldönc (*Seliách*) útján a nőnek, illetve a nő felhatalmazott képviselőjének kézbesíti e szavakkal: «Ime ez a te válóleveled, fogadd e válóleveledet és általa légy elválva tőlem mostantól fogva és szabad minden más férfiúra nézve.» A válólevél írását és átadása módját törvények határozzák meg. Lúdtollal írják 12 sorba (ennyi a get szó számértéke). Átadása hármas rabbitanács *(besz din)* előtt történik. A válólevél magyar fordítása így hangzik: «A hét ... napján ... hónap ... napján, az ... évben a világ teremtése után, melyet mi ... városában, mely a ... folyó mellett fekszik, számítunk. Én ... fia ... nak, aki vagyok ma ... a ... folyó mellett fekvő helységben, lelkem akaratából kényszer nélkül, elengedlek, felszabadítalak és elválasztalak téged, feleségemet ... leányát, aki van ma ...-ban, mely a ... folyó mellett fekszik, ki feleségem voltál kezdettől fogva, most elengedlek, felszabadítalak és elválasztalak téged, hogy légy szabad és uralkodó lelkeden, menvén és eljegyeztetvén magad bármely férfiúval, kit óhajtasz s senki sem uralkodik rajtad a naptól kezdve örökké. Te légy szabad minden ember számára. Ez pedig legyen részedre tőlem elválasztásod könyve, felszabadításod levele és elengedésed válólevele Mózes és Izráel törvénye szerint ... fia ... nak, tanu; ... fia ... nak, tanu.» F. D.

Vámbéry *Ármin**, orientalista és etnográfus, szül. Dunaszerdahelyen 1832 márc. 19., megh. Budapesten 1913 szept. 15. Tizenkétéves koráig csak Talmudot tanult és szabóinas volt, de később elvégezte magánúton a gimnáziumot és leckeadásból tartotta fenn magát. 1846-ban ment Pozsonyba, majd Bécsben és Pesten folytatta tovább tanulmányait, egyszersmind maga is állandóan tanított óriási nélkülözések közt. Már korán kezdett érdeklődni a keleti és különösen a magyarral rokonnak tartott török-tatár nyelvek iránt. 1854-ben Eötvös József báró segítségével Konstantinápolyba utazhatott, ahol rövidesen Fuad pasa magántitkára lett. Ekkor már jelentékeny irodalmi működést fejtett ki és a M. Tud. Akadémia is tagjává választotta. Visszatértekor, 1861. az Akadémia ezer forinttal jutalmazta munkásságát s V. ezzel a pénzzel még u. a. évben neki vágott az ismeretlen Kelet felkutatásának, dervisnek öltözve. Így tette meg híres felfedező útját karavánok között, sokszor egyedül egész Kisázsián, Arménián, Perzsián, Khiván és Bokharán át Afganisztánba. Útja 1864-ig tartott és szenzációs eredményekkel járt, mert ő volt az első szakképzett európai, aki felvételezte az ott észlelt kulturális jelenségeket, a nyelvet és idiomákat, a vallási és népszokásokat, de nem kevésbbé a politikai megnyilvánulásokat is, jóllehet jegyzeteket a helyszínen mindig csak éjjel, a legnagyobb titokban készíthetett. Visszatérte után 1864–1905-ig, nyugalomba vonulásáig a budapesti egyetemen a keleti nyelvek nyilvános rendes tanára volt s e minőségben nemzedékeket vezetett be és képezett ki az orientáliákban. A Magy. Tud. Akadémia, melynek előbb levelező tagja volt, rendes, majd igazgatósági tagjává választotta meg, számos keleti és nyugateurópai akadémia pedig tagjának. Különösen Angliában volt és van nevének máig nagy varázsa, mert V. merész utazásaival, idejében történt megállapításaival és angol nyelvű publicisztikai közleményeivel az angol államnak tett nagy szolgálatot, amiért a legnagyobb kitüntetésekkel halmozták el s többször az uralkodó windsori kastélyának vendége volt. V. tudományos kutatásainak érdekében elhagyta a zsidó vallást, de fajiságát sohasem tagadta meg, sőt a cionista mozgalomnak nálunk legkorábban híve volt és nyiltan cionistának vallotta magát. Rendkívül nagyszámú tudományos és publicisztikai munkáiból legfontosab-

bak azok a tanulmányok, amelyek 1860-tól kezdve a legtöbb magyar tudományos folyóiratban és külföldi lapban jelentek meg. Önállóan megjelent könyvei: *Deutsch-türkisches Taschenwörterbuch* (Constantinopel 1858); *Abuska. Csagatáj-török szógyüjtemény* (1861); *Középázsiai utazás* (1865, németül 1863, angolul 1864, franciául 1878); *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában* (1867, németül 1867); *Vázlatok Középázsiából. Újabb adalékok az Oxus-melléki országok népismereti, társadalmi és politikai viszonyaihoz* (1868, németül és angolul 1868); *Csagataische Sprachstudien* (1868); *A keleti török nyelvről* (1868); *A magyar és török-tatár nyelvekbeni szóegyezések* (1869); *Indiai tündérmesék* (eredetileg angolul, ford. Jónás J. 1870 és 1881); *Uigurische Sprachmonumente und das Kudaktu-Bilik* (1870); *Oroszország hatalmi állása Ázsiában* (1871, németül 1871); *Bokhara története a legrégibb időktől a jelenkorig ismert és ismeretlen keleti kútfők után* (2 köt. 1873, németül 1872); *Central-Asia and the Anglo-Russian Frontier Question* 1874, németül és franciául (1873); *Der Islam im XIX.-ten Jahrhundert. Eine kulturgeschichtliche Studie* (1875); *Keleti életképek* (1876, németül 1876); *A török-tatár nyelvek etymológiai szótára* (1877, németül 1878); *La Turquie estelle susceptible de reformes?* (1878); *La Turquie d'aujourd'hui et avante quarante ans* (1878); *A török-tatár nép primitiv kulturájában az égi testek* (1879, németül 1879); *A legújabb népvándorlási mozgalmak Keleten* (1881); *A hunnok és avarok nemzetisége* (1881); *A magyarok eredete* (németül 1881); *A csuvasokról* (1883); *A török faj etnologiai és etnográfiai tekintetben* (1885); *The coming struggle for India* (németül, franciául, svédül és hollandul is 1885); *Die Scheïbaniade. Ein özbegisches Heldengedicht* (1885); *Hungary in ancient, mediaeval and modern times, with collaboration of Louis Heilprin* (1887, spanyolul 1891); *A magyarság keletkezése és gyarapodása* (1895); *The travals and adventures of the turkish admiral Sidi Ali Reis in India, Afganistan, Central-Asia and Persia during the Years 1853—56* (1899); *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei* (1899); *Alt-osmanische Sprachstudien* (1901); *Eblia Cselebi's Sziahetnamo* (1901); *Le péril jaune. Étude sociale* (1904, németül 1904); *Nyugat kulturája Keleten* (1906, németül és angolul 1906); *Vámbéry utazása Ázsiában* (több kiad., népszerű munka); *Jussuf und Achmed* (1911); *A magyarság bölcsőjénél* (1914). Önéletrajzát színesen ő írta meg két ízben. Előbb csupán angolul írta *V., his life and adventures written by himself* (1885), majd részletesebben *Küzdelmeim* (1904, angolul 1904) címmel. V. fia, *V. Rusztem* ügyvéd, volt egyetemi tanár, kiváló büntetőjogász és szociológus, a Jogtudományi Közlöny és a Századunk tudományos folyóiratok szerkesztője, nem a zsidó vallásban született 1872. Számos, önállóan megjelent jogtudományi munka szerzője. S. R.

Vándor *Iván**, író (*Váradi Ilona* írói álneve), szül. Debrecenben 1886 máj. 23. Több nagy napilap munkatársa volt s főleg a Budapesti Hirlapba írt elbeszéléseket. Regényeit színes nyelvezet és kitünő megfigyelés jellemzik. Önállóan megjelent kötetei: *Köd kisasszony; Ács Éva; Balassa Bálint szerelmei; Az arany madár; Petróczy Kata; Az apostol; A megváltó ismeretlen.*

Váradi *Odön*, író, szül. Nagyváradon 1874 jún. 28. Ügyvédi vizsgája után Nagyváradon irodalmi és közgazdasági működést fejtett ki. Több könyvet írt, a legjelentősebb *Víg karcolatok* c. jelent meg. 1918-ban résztvett a nagyváradi cionista szövetség alapításában, amelynek társelnöke, majd elnöke lett. Sz. I.

Varannai 1. *Aurél*, az Omke titkára, szül. Budapesten 1900. A budapesti egyetemen jogi, a párisi Sorbonne-on esztétikai tanulmányokat végzett. 1922 óta az Omke (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) titkára. Közgazdasági munkatársa az Ujságnak, itt és különböző magyar, német és francia lapokban jelennek meg főleg vámpolitikai vonatkozású cikkei. Francia irodalommal foglalkozó tanulmányait francia folyóiratokba, a Hétbe és a Nyugatba írta.

2. *V. István*, ügyvéd, szül. Budapesten 1895 ápr. 26. A budapesti egyetemen szerzett ügyvédi oklevelet. Mint egyetemi hallgató megnyerte a Senger-féle pályadíjat *A veszélyviselés a bérletnél* c. munkájával. Egyik szerkesztője a *Polgári Jog* c. folyóiratnak és munkatársa számos magyar és külföldi jogtudományi szaklapnak. Az Ügyvédek Reformszövetségének elnöke, az Országos Ügyvédszövetség központi titkára. Nagyobb munkái: *Az 1926. év magánjogi és hiteljogi gyakorlata* (Beck Salamonnal (l. o.) együtt); *Az 1927. év magánjogi és hiteljogi gyakorlata* (Huppert Leo és Glückstahl Andorral (l. o.) együtt); *Kamatproblémák* (A miskolci jogakadémia kiadása). V. A.

Vári *Rezső*, ügyvéd, szül. 1884. Hosszú ideig hírlapíró volt. 1914 óta az Országos Magyar Mozgóképipari Egyesület ügyésze. Önálló jogi munkái: *Részvénytársaságok ügykezelése; Forgalmi adó útmutató; Fényűzési forgalmi adó útmutató és magyarázatai; A magyar kinematográfiai jogszabályok.*

Varga *Jenő**, író. Munkásból küzdötte föl magát tanárnak. Igen képzett közgazdász és marxista. Cikkei a Huszadik Században és a Szocializmusban jelentek meg. Ez utóbbit szerkesztette is. A proletárdiktatura alatt népbiztos volt. Jelenleg Berlinben él, ahol kommunista szellemű irodalmi munkásságot fejt ki. Megjelent több nagyobb tanulmánya s agitációs füzete. T. Zs.

Várkonyi. 1. *Béla*, zongoraművész, szül. Budapesten 1878 júl. 5. Tanulmányait Budapesten végezte. 1907-ben a Zeneakadémia zongoraszakos tanára lett. 1924-ben megvált állásától és Amerikába ment. Jelenleg New-Yorkban egy nagy konzervatórium vezető-tanára. Érdekes zongoradarabokat és dalokat komponált. K. K.

2. *V. Mihály*, filmszínész, szül. Kisvárdán 1891. A sziniakadémia elvégzése után a Kolozsvári Nemzeti Színházban működött. 1913-ban elszerződött a budapesti Phönix-filmgyárhoz. 1923-ban ment ki Amerikába, ahol népszerű filmszínész. Legjelentősebb alakításai: *A volgai hajós; Királyok királya.* R. I.

Várnai, 1. *Dániel,* hírlapíró és szocialista politikus, szül. Miskolcon 1881. Előbb nyomdász volt, később a Népszava szerkesztőségébe lépett és 1907 óta a lap munkatársa és helyettes szerkesztője. Szerkesztette a Szociálizmus c. folyóiratot is. 1922-ben szociáldemokrata programmal nemzetgyűlési, 1926. országgyűlési képviselőnek választották. A parlamentben kitünt tartalmas beszédével. Számos értekezése, tanulmánya jelent meg. Sokat fordított oroszból (Tolsztoj Turgenyev, Gogoly, Andrejev). Több regényt és sok elbeszélést írt. Önálló alakban megjelent munkái: *Hajnali énekek; Sorsunk, életünk; Háború; Láz.* T. Zs.

2. *V. István,* hírlapíró, szül. Budapesten 1890. Az Est, a Budapesti Napló, Pesti Napló és A Nap szerkesztőségeiben dolgozott. 1915-ben Korda Sándor társaságában megindította a Pesti Mozi c. hetilapot, majd egyedül a Ma Este c. színházi folyóiratot. Jelenleg A Hét c. hetilap szerkesztőtulajdonosa. Önálló művei: *Egérfogó* (operett); *Mesék a mozigépről* (elbeszélések). R. I.

3. *V. Zseni,* költő, Peterdi Andor költő (l. o.) felesége, szül. Nagyvázsonyban 1881 máj. 5. A *Katonafiamnak* c. könyvével tünt fel 1914. s a kiritika egybehangzó elismeréssel fogadta. Költészetében az emberiesség, az elnyomott tömegek élniakarása és az élet szépségei után való sóvárgása csendül fel és ez különösen érvényre jut az *Eljön egyszer az óra* c. szavaló kórusában, mely az első magyar nyelvű kóruskölteméný. V. egyszersmind meseíró is. Művei: *Katonafiamnak* (1914); *Gracehusok anyja* (1916); *Anyaszív* (1917); *Örömök kertje* (mesék, 1917); *Vörös tavasz* (1919); *Mesélő erdő* (mesék, 1920); *A fájdalom könyve* (1921); *Furulyaszó* (gyermekversek, 1923); *Im, itt az írás* (1927).

Városbírák hatásköre. Nagy Lajos alatt kaptak először hatalomra a városok a zsidókkal szemben, és különféle helyi törvényekkel szorongatták őket. Mikor huszonhárom esztendővel Nagy Lajos halála után Zsigmond került a trónra, a városokat mindjárt kedvezményekben részesítette, hogy cserében anyagi támogatást kaphashasson tőlük és segitséget is az elhatalmasodott főurakkal szemben. Az 1405-i budai országgyűlésen más egyéb kedvezményeken kívül a törvénykezési és bünfenyítő jogot is megadta a városnak. A zsidók magánjogi és büntető eljárása is a városok, illetve a városbírák önálló hatáskörébe került. A felebbezési fórum a tárnokmester volt. Ez az igazságszolgáltatás igen lassú menetű, gyakran részrehajló és értéktelen volt. Noha a zsidók 1397. megszerezték másolatban a székesfehérvári káptalan levéltárából IV. Béla elveszettnek hitt kiváltságlevelét (l. *Székesfehérvári Salamon)* és bár nyilvánvaló volt, hogy az mindnyájukat megilleti, mégis csak az vehette használt, aki felmutathatta. A zsidók ekkor még mindössze csak egy hiteles másolattal rendelkeztek, úgy hogy az országgyűlést követő esztendőben, 1406., két fehérvári zsidó, a Budáról való Saul és a Pestről való Saul keresztül vitte, hogy a maguk, valamint a többi zsidók biztonsága érdekében a székesfehérvári káptalan újabb hiteles másolatot készíttessen. Egy negyedszázaddal később, 1431. egy Farkas nevű soproni zsidó több másolatot készíttetett, amit a király pecsétjével ellátott. E másolatok közül az egyik a budai levéltárba került. Így a szabadságlevél értelmében a zsidók ismét közvetlenül a király főhatalma alá kerültek. Zsigmond alatt most már egyre javult a zsidók helyzete. Zsigmondot Albert követte a trónon és uralkodása alatt a régi kiváltságok védelmet nyujtottak minden jogtalanság ellen, csak épen a király önkénye ellen nem. A következő idők váltakozó helyzeteket teremtettek; Mátyás uralkodása elején a királyi városokban lakó zsidók már megint a városi és polgári hatóságoknak voltak alávetve. Noha Mátyás minden igyekezetével azon volt, hogy a városok ne éljenek vissza a rájuk ruházott hatalommal, a zsidók sérelmei csak nem szüntek meg, merthogy felsőfokon a tárnok ítélkezett és itt nehezen tudták védeni a zsidók a maguk jogait, mivel az udvarnál nem volt semmiféle képviseletük. Ily körülmények között a zsidók kérelmére állította fel Mátyás a zsidó prefekturát Budán és így a zsidók érdekeinek védelmét ezentúl ez a hivatal látta el. L. *Zsidó prefektura.* U. L.

Varró *István**, író és tanár, szül. Nagykanizsán 1878. Tanulmányai befejezése után hírlapíró lett, majd 1906. szolgálatába lépett a budapesti kereskedelmi és iparkamarának, amelynek jelenleg titkára. A műegyetem közgazdasági karának tanársegéde, a világkereskedelmi, utóbb közgazdasági főiskola tanára volt. A Századunk c. társadalomtudományi folyóirat társszerkesztője. Napilapokba és folyóiratokba szociológiai, közgazdasági, etnográfiai és bibliográfiai tanulmányokat írt. Önálló művei: *Durchführung der Arbeiterschutzgesetze in Ungarn* (1908); *A budapesti iparkamara útmutatója* (1910); *Magyar élelmiszer-törvények* (1913); *Uj Görögország* (1913); *A világirodalom anekdotakincse* (1923). Lefordította Schopenhauer és Nietzsche több munkáját. Sz. G.

Varróné-Picker *Margit,* zongoraművésznő és zenepedagógus, szül. Barcson 1881. A Zeneakadémián tanult majd a Zeneművészeti Főiskolának zongoratanára volt. Önálló műve: *Zongoratanítás és zenei nevelés; A kezdő tanítás metódikája.* Sz. G.

Varságh *János**, költő, szül. Budapesten 1875. Tanulmányainak befejezése után hivatalnok lett, most a Magyar Nemzeti Bank tisztviselője. Versei jórészt az Uj Idők és a Vasárnapi Újság c. hetilapokban jelentek meg. Verseskötetei: *Ibolyák; Egy pár szál virág; Szélcsend.* Lefordította Nansen Péter *Menthe testvérek és Mária* c. regényeit, valamint Mulford Prentice amerikai optimista filozófusnak *A győzedelmes élet* és *A kicsinyes élet* c. esszégyüjteményét. Sz. G.

Varsányi, 1. *Gyula,* költő, szül. Nógrádvarsányban 1863., megh. Budapesten 1908. Eleinte kereskedelmi pályán volt, de csakhamar irodalommal kezdett foglalkozni. A mulandóság és a halál költője volt, aki olykor lázadó, olykor rezignált filozófiáját mélyzengésű dalokba öntötte. Több bibliikus és egyéb zsidótárgyú szép verse is van. Önálló kötetei: *Költemények* (1885); *Mulandóság* (1893); *Vallomások* (1899); *Uria* c. ótestamentomi tragédiája (1890) és *Kún László* c. magyar

történeti drámája (1905) akadémiai pályadíjat nyert. *Rózsabokor* c. vígjátékot is írt. Sz. G.

2. V. Irén, színésznő, szül. Győrött 1879. A Vígszínház tagja, annak alapítása óta és neve szorosan összeforrott a színház legnagyobb sikereivel. Jellegzetesen finom játéka a legnagyobb színésznők rangsorába emeli. Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért és Herczeg Ferenc darabjaiban, úgyszintén angol és francia drámákban játszik nagy sikerrel.

Vas *Bernát*, orvostanár, bakteriológus, szül. Budapesten 1864 szept. 27. A budapesti és több külföldi egyetemen tanult. Az orvosi diploma megszerzése után 1893. a Poliklinika laboratóriumának, 1904. a főváros bakteriológiai intézetének igazgatójául nevezték ki. 1899 óta a bateriológia magántanára az egyetemen, 1915. rk. egyetemi tanár, később egészségügyi főtanácsos lett. Számos hazai és külföldi tudományos folyóirat munkatársa. Fontosabb művei: *Laboratóriumi útmutató* (1894); *Choleravizsgálatok* (1894); *Anyagcsere-vizsgálatok leukemiásokon* (1904); *Antipyreticumok befolyása az anyagcserére* (a Balassa-díjjal kitüntetve); *Bacteriologische Wassercontroll* (1909); *Nachweiss von Echinococcus mittels Complementverfahrens* (1911); *Kreatininstudien* (1917); *Paul'sche Variolereaction* (1918); *Über Bacillenträger* (1924); *Összehasnolító syphilisreactiók* (a Népszövetség részére a Népjóléti minisztérium megbízásából); *Scharlachtreptococcus in der Luft* (1926).

Vásárhelyi *Domokos*, közigazgatási bíró, szül. Hódmezővásárhelyen 1859. előkelő földbirtokos családból. Középiskoláit u. o., az egyetemet Budapesten végezte és miután jogi doktori és ügyvédi okleveleket szerzett, Komáromban telepedett le és nyitott ügyvédi irodát. Rövid idő multán u. o. városi főügyész, a komáromi hitközség és a községkerület elnöke lett. 1910. Budapestre került, mint a Közigazgatási Bíróság tagja.

Vasárnap. A szombatot követő nap, amikor a hetivásárokat tartották az ősi magyarok ép úgy, mint a többi népek, amelyek a kereszténységet elfogadták. A középkorban aztán a legtöbb keresztény állam, hogy a V. megünneplését semmi se zavarja, a hetivásárt szombatra tette át. Egyes feltevések szerint Magyarországon Gejza fejedelem rendelte el ezt a változtatást 993 után történt megkereszteltetése idején, mások szerint csak I. Béla (1061—1063). Bizonyosra vehető, hogy a hetivásároknak szombatra való áttétele nem a zsidók ellen irányult, hanem csupán a kereszténység érdekeit szolgálta. Mindazonáltal az új rendelet a zsidóknak jelentős anyagi és erkölcsi hátrányokat okozott. A hetivásárokat sok magyar községben ma is szombaton tartják, ami ellen hitvédelmi okokból a magyarországi orthodoxia tartós küzdelmet folytat. U. L.

Vasfi *Móric*, publicista és orvos, szül. Galgócon 1818., megh. New-Yorkban a század végén. Eredetileg Eislernek hívták és fiatal korában Talmudot tanult, majd a pesti egyetemen orvostudományt. A forradalom kitörésekor újságíró lett s 1849. az Opposition c. lapot szerkesztette, de a császári seregek bevonulásakor menekülnie kellett s ő Temesvárra ment honvédorvosnak. A fegyverletétel után Prágába, majd Lipcsébe ment és a Grenzbotenbe írt cikksorozatot a magyar ügyről. Kertbenyvel közösen adta ki *Hangok a multból* c. népdalgyüjteményt (Leipzig 1852). és Berzsenyi, Petőfi, Czuczor, Arany, Lévai és Gyulai válogatott költeményeit *Ungarische Nationallieder* c. alatt. Ugyanesak Lipcsében adta ki *Die ungarische Flüchtlinge* c. politikai irat fordítását is (Von Imrefi; übersetzt, mit mehreren Aktenstücken vermehrt u. bis auf die Zeit fortgesetz von Vasfi). 1851-ben Párisba, 1853. pedig Amerikába ment és New-Yorkba telepedett le, ahol hamarosan igen keresett és jóhírű orvos lett.

Vasvár nagyk. Vas vm. 4263 lak. A XVII. sz. végén már egész bizonyosan laktak V.-n zsidók, de temetkezniök itt nem volt szabad, hanem halottaikat az innen 12 km.-nyire eső Nemeskolta faluba kellett vinniök. A nemeskoltai kis zsidó temető sírköveiből megállapítható, hogy ez a tilalom néhány évtizedig állott fenn. V. 50 évvel ezelőtt három közvetlenül egymás mellé épült faluból állott Ezek: Szentmihályfalva, V. és Zsidóföld. A zsidóknak csak ez utóbbi faluban volt szabad letelepedniök. Mikor a három falu egyesült, az utóbbi falu Zsidóföldi-utca néven olvadt bele V.-ba. Régi okmányok feljegyzik, hogy elsőknek a Rágendorfer és Rosenberger családok telepedtek meg V.-n. Még két érdekes históriai dokumentum van a hitközség tulajdonában: egy okmány, mely szerint 1815. a hitközség temetőhelyet vásárolt Festetich gróftól. Nyilvánvaló tehát, hogy ebben az időben szünhetett meg V.-on a zsidók temetkezési tilalma. A másik dokumentum, egy 1860-ból való bronzplakett annak emlékére, hogy Ferenc József császári pátenssel megengedte a zsidóknak, hogy ingatlant vásároljanak. A hitközség a tagok áldozatkészségéből 1865. építette fel a templomát. Chevra Kadisája 1815. létesült, jelenlegi elnöke Hacker Dávid. 1860-ban nyilt meg az egytanerős népiskolája, melyben mindjárt kezdetben magyar nyelven folyt az oktatás. Nőegylete, melynek élén most Rosenberg Bernátné áll, 1886. alakult. A hitközség tagjai élénk részt vesznek V. társadalmi és gazdasági életében. Gottlieb Lipót a villamossági részvénytársaság, Rágendorfer Samu a téglagyár és takarékpénztár igazgatója, Dénes Mór több társadalmi és közgazdasági egyesület ügyésze és Schwarc Miklósnak gőzmalma van, azonkívül 400 hold földön gazdálkodik. Boskovits Aladár 650, Winkler Mór 400 és Gottlieb Lipót 104 hold saját földet művelnek, míg Gottlieb Adolf 1000 hold földet bérel. A hitközségnek 8000 pengő a költségvetése, amiből szociális és filantrópikus célokra jelentős összeget költ. Anyakönyvi területéhez a V. járás 36 községe tartozik. Lélekszáma 217, családok száma 69, adófizetőké 63. (E kimutatás csak az anyahitközségre vonatkozik). A kerületben még 50 család lakik kb. 250 léleksámmal. Foglalkozás szerint: 2 gazdálkodó, 1 tanító, 38 kereskedő, 3 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 2 orvos, 5 iparos, 7 magánzó és 10 egyéb. A hitközség 48 tagja vett részt a világháborúban s közülök 19-en estek el. A kongresszusi hitközség mai vezetősége: Gottlieb Lipót elnök, Fleiner Jakab alelnök, Rechnitzer Jenő pénztáros, Pártos Károly tanító-jegyző, ifj. Auerbach Albert, Bass

József, Farkas Mór, Dénes Mór, Rothauser Béla és Schwarc Miklos elöljárók.

Vátódienu *(h.)*. Magy.: *Tudattad velünk.* Kezdete és neve annak az imaszakasznak, melyet a zarándoknnep esti imába toldanak, ha az szombat kimenetelére esik.

Vav, a héber alfabétum hatodik betűje. Hangzó értéke: *v* (néha az *u* hang hordozója pontozott formájában), tehát ajakhang. Számértéke: hat. Neve szöget jelent, alakja is ennek felel meg.

Vayos *Sándor*, festő, l. *Vágó* Sándor.

Vázsonyi, 1. *Jenő*. közgazdász, mérnök, szül. Csabrendeken 1864 júl. 24. Testvérbátyja V. Vilmosnak. Budapesten végezte tanulmányait s a s gépészmérnöki oklevél elnyerése után a Máv. szolgálatába állott. 1906-ban a Vasuti és Hajózási Főfelügyelőséghez ment főfelügyelői minőségben, 1914. visszatért a Máv.-hoz, s ennek 1918. elnöke lett. Ezt megelőzően udvari tanácsossá nevezte ki a király. A proletárdiktatura alatt távoznia kellett Máv.-elnöki állásából s attól kezdve élénk publicisztikai tevékenységet fejt ki. Fiatalabb korában szerkesztette a Mozdonyvezetők Lapját, a Mozdonyvezetők Naptárát, a Gépkezelők Lapját, a Balesetbiztosítást és a Munkásvédelem c. szaklapokat, «Verus» álnéven pedig *Száz epigramm* cimen verseket is írt. Egyéb munkái: *Óvórendszabályok műhelyi munkások számára; Munkaegészségügyi múzeum alapítása; Balesetelhárítás; A baleset veszedelemről; A cséplőgépetető életbiztossága; A mérnök munkásvédelmi hivatása.*

2. *V. Vilmos*, államférfiú, v. igazságügyminiszter, v. b. t. t., szül. Sümegen 1868 márc. 22., megh. Wien-Badenben 1926 máj. 29. Régi magyar-zsidó családból származott, melyben a tudományok ápolása atyáról fiúra szállt. V. atyja tanító volt s szintén járatos a zsidó tudományokban. Gyermekkorában került V. a fővárosba, ahol összes iskoláit s az egyetemet is végezte. Már egyetemi hallgató korában belekapcsolódott a politikai mozgalmakba s rendkívüli tehetségével kimagaslott társai közül. Megszervezte az ifjúság körében az első demokrata pártot, melynek ő lett vezére. A véderőmozgalmakban az ifjúság vezére volt és küzdött a magyar álláspont mellett. Majd részt vett a fővárosi népmozgalmakban s kezdeményezte a párbajellenes propagandát. 1891-ben az összes fővárosi társaskörök megbízásából megszerkesztette a képviselőházhoz intézett memorandumot. A jogi doktorátus és ügyvéd diploma megszerzése után, 1894. megalapította a Demokrata-Kört, melynek haláláig elnöke volt. 1894-ben beválasztották a fővárosi képviselőtestületbe is. Ezzel egyidejűleg nagyarányú publicisztikai tevékenységet fejtett ki a recepció érdekében. 1901-ben választották meg a főváros VI. kerületében, melynek azóta haláláig képviselője maradt demokrata programmal. Első képviselősége alatt a vasutasok fizetésrendezésének szószólója volt s ő vezette 1904. a kormány és a sztrájkolók közötti tárgyalásokat. Híres beszédeiben már ez időben követelte az általános választói jog szükségességét. Nagy része volt a koalíciós kormány létrejöttében, miután a Fejérváry-kormány megbuktatásában vezető szerepe volt. 1905-ben Hieronymi miniszterrel szemben választották meg. A Lukács-Désy-pörben Désy Zoltán védője volt és olyan ítéletet provokált, melynek következményeképpen a miniszterelnöknek le kellett mondania. Tisza István miniszterelnöksége alatt a választói jog kiterjesztése mellett harcolt. Tisza lemondása után az Esterházy-kormány igazságügyminisztere, majd a Wekerle-kormány választójogi minisztere lett. Élete egyik legnagyobb munkáját ekkor fejtette ki a választójogi reform tervezetével, amelyet 1918. törvényerőre emeltek. Minthogy a választójogot kiterjesztő politikája ellenkezett a miniszterelnökével, önként lemondott s IV. Károly király valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki nagy érdemeiért. Ő volt az első zsidóvallású férfiú a monarchiában, aki e méltóságot elérte. A forradalmak kitörésekor félrevonult s emigrált. Előbb Münchenben, majd a Genfi-tó partján várta be a forradalmak lezajlását. Megrongált egészséggel tért vissza, de részt vett az ország újjáépítésében és újra szervezte a Demokrata Pártot is. A nemzetgyűlés akkori hangulata tehetetlenségre kárhoztatta és ezért újból a főváros szolgálatába állította nagy képességeit. V.-nak a főváros világvárossá való fejlesztésében jelentékeny része volt már a háború előtt is. Az ő kezdeményezéseire létesítette a főváros legszebb intézményeit. Ő készítette elő a demokrata programmot, kezdeményezte a részvénytársaságok kezében levő üzemeknek a városi kezelésbe való átvételét, a kislakásépítő mozgalmat s általában a nyugateurópai várospolitikát és a Nagy-Budapest eszméjét. A forradalmak után az ellenforradalmi törekvések ellen is éles harcot indított s e célból először is a városi képviselőtestület átalakítását sürgette. Utolsó nagyobb szereplése a frankhamisítási bűnpör által előidézett ellenzéki mozgalom megszervezése volt. Mint a frankbizottság tagja a képviselőházban, elkészítette az ellenzék kisebbségi véleményét. Utolsó heteit Badenben töltötte, ahol régi szívbaja és az 1926 tavaszán ellene elkövetett durva merénylettel járó izgalmak következményei vitték korai sírba. Temetése óriási részvét mellett folyt le a Városháza épületéből; sírja és emlékköve a Kerepesi-temetőben van. V. irodalmilag kora ifjúsága óta működött. Éveken át vezércikkírója volt a Pesti Hirlapnak és számos nagy cikke jelent meg más napilapokban. Szerkesztette egyideig az Új Század folyóiratot és a Polgár c. politikai napilapot, amely később hetilappá alakult át; közben cikkeket írt az Egyenlőségnek és a jogi szaklapoknak. Beszédeit az Országgyűlési Napló örökítette meg. Önálló művei: *Az önkormányzat; A választási elv a külföldi közigazgatásban; A szavazás decentralizációja; A királyi placetum a magyar alkotmányban* stb. c. alkotmányjogi essayk. Halála után nagyobb szónoklatai és cikkei Csergő Hugó és Balassa József rendezésében *Vázsonyi Vilmos munkái* cimen 2 kötetben jelentek meg 1927. S. R.

Veani beróv chaszdechó *(h.)*. Magy.: *Én pedig a Te kegyelmed bőségében bízván, [bemegyek a Te házadba és könyörgök a Te szent templomodban a Te félelmedben] (Zsoltárok* 5,

8). A használatban levő imakönyvek bevezető verse. A tradició alapján ezt a verset kétszer kell elmondani; első ízben, mikor mennek, másodszor, mikor már beléptek a templomba. A gáónok korából származó hagyományos magyarázat azzal indokolja a vers megismétlését, mert a vers tíz szóból áll és így alkalmas a minjanhoz szükséges tíz ember összeszámlálásához (*Hapardesz, Sabb.* 99).

Védlevél. A középkori törvénytelen állapotok idején kiadott királyi irat, amely védelmet nyujtott egyeseknek a városi és egyéb hatóságokkal szemben. A személyi és vagyoni jogbiztonságnak ezt az egyénenkénti alkalmazását csupán kiváltságos, előkelő és gazdag személyek nyerhették el. A zsidók közül ilyen védlevelet kapott Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus és családja, mikor a budai zsidóüldözések idején 1505., (l. *Budai zavargások*) Pozsonyba menekült. Ilyen védlevelet kaptak továbbá Fekete József, Kis Salamon és a Tatáról való Szarvas és József zsidók. Ezek részére 1518. Szalkay László váci püspök és királyi kancellár állította ki a védlevelet, melyben tudatja az ország minden hatóságával, hogy a nevezett zsidókat a király és ő maga különös oltalmukba fogadták és ezért felszólítják az illetékes tényezőket, hogy emberségesen bánjanak velük és minden erőszak és elnyomás ellen védelmezzék meg őket. U. L.

Védpénz. Bizonyos királyi védelemért fizették a középkori zsidók a koronának. A német jogelven alapult és IV. Béla alatt törvényesített kamaraszolgasággal összefüggő intézmény volt (l. *Kamaraszolgák; IV. Béla Zsidótörvénye*). Mivel a zsidóság közvetlenül a király főhatalma alá tartozott, ezt a jövedelmet sem országos jövedelemnek, hanem a királyi magánkincstár jövedelmének tekintették. U. L.

Vedres *Márk*, szobrász, szül. Ungvárott 1870. Eredetileg a drezdai műegyetemen építésznek készült. Azután három évig Lilleben, majd Münchenben Hollósy Simon iskolájában és Biermann szobrásznál tanult. Innen Párisba ment a Julien-akadémiára. Első munkái a Párisban mintázott *Káin* szobra, mellyel 1899. a Műcsarnok Rudics-díját nyerte el és a Budapesten készült *Ádám és Éva* és a *Kaszaverő* még a naturalizmus fölfogását mutatják. 1902-ben Firenzébe költözött, hol az olasz reneszansz és részben az antik szobrászat hatása alatt fejlődött kis bronzainak és síremlékeinek egyéni stílusa. Ezek egyszerű mozdulatokban novellisztikus tartalom és heves emóciók nélkül állítják elénk az emberi alakot. Ilyenek: *Éneklő fiú; Táncosnő* stb. A zárt egységet feltüntető kompozicióji: *Fürdőből kilépő nő; Fatörzsre támaszkodó leány*-akt. Klasszikus hatásokra vezethető vissza Sarbó Leó síremléke a fáradt vándor alakjával. Budapesten tartózkodásának utolsó éveiben a Magyar Művészeti Műhely vezetője volt. A *Táncosnő* Milanóban aranyérmet, *Ádám és Éva* Bécsben kis aranyérmet nyert. 1922-ben a Helikon művészeti szalonban utolsó nyolc évének alkotásaiból gyüjteményes kiállítása volt. 1925-ben ismét Firenzébe költözött. F. B.

Vegetarianizmus. Az a teória, amely az embernek létfentartására elegendőnek tartja a növénytáplálékot és azt hirdeti, hogy tartózkodni kell minden állati terméktől, valamint annak preparátumaitól is. A V.-t már az ókori zsidók ismerték. Egyik talmudszerző elképzelése szerint Ádám vegetariánus volt s meg volt neki tiltva a húsevés. Az állatnak a Bibliában (*Genesis* 1. 28.) hangoztatott birtokba vételét az egyik talmudszerző kizárólag a munkába való bevonására vonatkoztat; a (*Szanhedrin* 59b) s csupán az özönvíz után engedtetett meg az emberiségnek az állat elfogyasztása (*Gen.* 9. 3.). Mózes legjobb igyekezetével sem tudta visszatartani a nép vágyakozását a «húsos fazék» után (*Exod.* 16. 3.), jóllehet élénk nyoma van a Bibliában annak, hogy le akarta szoktatni a húsélvezetről a zsidóságot s az állatvilágot lehetőség szerint meg akarta kímélni. Mózes csekélyszámú állatra korlátozta a húsélvezést, szigorúan meghatározva a fogyasztásból kizárt tisztátlanok kategóriáját (*Levit.* 11. 1—47) és levágási módját is, mely elkábítja az állatot és vérét a főéren át kifolyni engedi (*Deuter.* 12. 21). Dániel próféta is elítéli a húsevést s ő és társai nem fogyasztották azt (*Dániel* I. 5—16). A próféták ideális világában maga az állat se fogyaszt húst, «az oroszlán az ökörrel együtt szénát eszik» (*Jesáj* 11. 7.) Abarbanel Isaac (XV. sz. vége, castiliai kincstárnok, majd Nápolyban élt bibliakommentátor) szerint az állatok vadságát húsfogyasztásuk okozza. A Talmud bölcsei a húsevést főkép ökonomikus szempontból bírálták el, de akárhányan elítélik azt. R. Juda ben Ilai pl. ezt tanítja: «Ülj az árnyékban és növényt egyél, ne pedig libát és csirkét, még ha szíved vágyakozik is utána» (*Pesz.* 114a). Egységes állásfoglalást látunk a Talmudban a *Deuter.* 14. 26.-ra vonatkozóan: «A Tóra az erkölcsi viselkedésből ad leckét, amikor azt tanítja, hogy az ember ne egyék húst mindaddig, amíg egészen különös vágyat nem érez az után s ez esetben is csupán alkalomszerint és elvétve szabad azt ennie». Viszont R. Jochanan egy tisztán vegetariánus tudóssal szemben azzal érvel, hogy a legtáplálóbb élelmiszerre kell a pénzt elkölteni (*Chullin* 84a). Szombaton és ünnepnapokon főképen halat és más húsneműt fogyasztottak s erre, úgy látszik, súlyt helyeztek, de jellemző, hogy a szellemi foglalkozáshoz kötötték azt és «am ha-arec»-eknek, tudatlanoknak egyenesen megtiltották (*Pesáchim* 49b). A modern V.-t legelőször J. B. Levinsohn vitatta meg s híve annak; minden húst «teréfo»-nak tekint a V.-t a hosszú élet főkellékeül fogja fel s miként az ókoriak, úgy ő is azt vallja, hogy a *Genesis* első tíz nemzedéke vegetariánus volt. A zsidóság morálját és intellektusát főképen a csekély húsfogyasztásra vezeti vissza. Kaminer orvos viszont azon az álláspontón van, hogy a csekélyebb húsfogyasztás az oka a szegénysorsú keleteurópai zsidók közt elterjedt néhány betegségnek (*Széder Kapparósz*, Warschau 1878). S. R.

Vegyes házasság. Nem-zsidókkal való házasságkötés. A V.-ra vonatkozó tilalmi intézkedés Mózes államalkotására megy vissza. *Mózes* V. 3. hangsúlyozza: «Nem szabad házasságot kötnöd velük (t. i. a kanaánita pogány népekkel), leányod nem szabad nekik adnod, sem azok leányait fiaidnak elvenniök». Ez az intézkedés

éppen úgy, mint az összes későbbi hasonló intézkedések és középkori törvények és zsinati határozatok, arra mutat, hogy minden időben megvoltak a V.-ok a zsidók és a környező népek közt. Magának Mózesnek a házassága is bizonyítja ezt. A Szentírás a bálványimádás ellen való védekezésből tiltja el a V.-ot, «mert ők fiaid rábírják, hogy tőlem elforduljanak és idegen isteneket imádjanak». A Biblia szerint már a patriarkák óvták utódaikat a más törzsekből való házasságtól s a V.-ot tiltó törvényeket Ábrahámra vezeti vissza (*Genesis* 24. 3, 26. 34, 27. 46, 28. 8, 34. 14.) Mégis sűrűn előfordult az az első Templom lerombolása előtt s a Mózestől elrelátott bálványimádásba való visszaesés be is következett, amiért a próféták is kárhoztatják a V.-kat. Ezért a babiloni fogságból való visszajövetelkor már nem csupán a kanaáni népekre, hanem valamennyi népre terjesztették ki a tilalmat, de a proselita, aki önként kivánt Izráel közösségébe lépni, az felvételre talált és a vele kötött házasság nem esett kifogás alá. A hit közösségének vállalása nélkül azonban a V. tilalom alá esett az ősi zsidóságban; Maimonides *Jad Chazakaja*, majd a *Sulchan-Áruchnak* házasságjogi része, az *Ében Há-Ezer* is eltiltják azt. A középkori Európában Constantinus császár alatt hozták meg az első tiltó törvényeket a V. ellen. Majdnem minden államban hoztak ily irányú tilalmakat, ami azt bizonyítja, hogy évszázadokon át megvoltak a V.-ok. És még ezután is olyan szoros barátságban éltek zsidók és keresztények és a V.-ok olyan gyakoriak voltak, hogy többször kellett megújítani a 339-ből való a Constantinus-féle törvényt az európai államokban. Az 1077-i szabolcsi zsinat szintén eltiltotta a V.-at, de ebben a törvényben nem a zsidók elleni animozitás tükröződik vissza, hanem csupán az az általános egyházi felfogás, amely a kereszténység érdekeinek védelme miatt kívánta a zsidókkal való házasságok betiltását. Az 1279-i budai zsinat is a keresztények érdekében hoz szigorú s akkor már egész Európában meglevő határozatot a V.-ok ellen. Az újkor kezdetén a V.-ok csaknem megszűnnek s még concubinátusban sem élhetett zsidó és keresztény, mert a kánonjog szerint tűzhalál-büntetés várt a concubinátusban élő zsidóra; ilyen ítéletet azonban Magyarországon egyet sem hoztak. A kánonjog mégis mindjobban érvényesült és meg is szüntette a V.-ot, mely csupán a ghettokapunak leomlása, majd az emancipáció megtörténte után vált ismét lehetségessé. Összefoglaló statisztika erről sem Magyarországra, sem más államra vonatkozólag nincs a kilencvenes évek óta, de pl. Németországban a XIX. sz. nagyobb részére vonatkozóan van ilyen s ez azt bizonyítja, hogy a V.-ok által okozott asszimiláció a zsidóságra nézve nagyobb veszteséggel járt, mint a közép- és újkori üldözések együttvéve. A V. kérdés már a XIX. sz. negyvenes éveiben foglalkoztatta a felvilágosult német rabbikat, akik közül Holdheim, a híres reform-rabbi a V.-ok mellett volt át nem térés esetén is, de a hírneves Abraham Geiger határozottan ellene volt az 1860-i lipcsei rabbikongresszuson. Magyarországon nagy feltünést keltett a kilencvenes években, nem sokkal a polgári házasság érvénybe léptetése után Rosenberg Sándor (l. o.) aradi főrabbi állásfoglalása. Ő ugyanis zsidó szertartás szerint áldott meg egy V.-ot, melyet azonban a rabbik nagyobb része elítélt, jóllehet semmiféle határozatot ellene nem hozott. Több ily egyházi esketés zsidó részről nem történt. Sulchan-Áruch, a zsidók kodifikált kánonjoga, a bibliai álláspont tekintetbevételével oldotta meg ezt a kérdést és nem engedi meg a V.-ot. L. *Polgári házasság*. S. R.

Irodalom. K. Kohler (Jew. Encycl.) H. Fassel, Das mosaisch-talmudische Civilrecht (1852); Fränkel, Das jüdische Eherecht (1890); Miezner, The Jewish Law of Marriage and Divorce; Löw Lipót, Gesammelte Schriften III. (1893).

Vehasziénu *(h.). Hozd nekünk* (ünnepeid áldását). A zarándok ünnepek (pészach, sovuosz, szukkosz) reggeli tefillójában a 4. áldás utolsó bekezdésének kezdő szava.

Veigelsberg *Leó*, publicista, szül. Nagyboldogasszonyban 1846 jan. 18., megh. Budapesten 1907 okt. 31. A bécsi egyetemen az orvosi fakultást hallgatta, majd tanító lett Kecskeméten, ahonnan politikai és esztétikai dolgozatokat írt külföldi lapokba, így a prágai Politikba, amelybe a kiegyezés után írt politikai tudósításai feléje irányították a figyelmet. Ezután éveken át volt Horn Ede Neuer Freier Lloydjának és a Neues Pester Journalnak főmunkatársa, 1872-től kezdve pedig a Pester Lloyd helyettes főszerkesztője, majd főszerkesztője és vezércikkírója. Utóbbiak, melyek sohasem névvel, hanem csupán csillaggal voltak jelezve, európai súlyú és nevű újságíróvá tették. V. a Budapesti Újságírók Egyesületének alelnöke volt. Fia: *Ignotus Hugó* (l. o.).

Velámálsinim *(h.).* Magyarul: *a rágalmazóknak* A tefilló egyik áldásának kezdete és neve. Az ima valószínűleg az elszaporodó hittagadás nyomasztó hatása alatt került be az imarendbe. F. D.

Vendégszeretet. A «ger», a jövevény, vagy idegen már a Biblia korában a zsidó családhoz tartozott, amely befogadta. Elnyomása és kihasználása a mózesi törvénykönyvbe ütközött. (*Leviticus* 19. 3) s ép úgy állt az emberszeretet törvénye alatt, mint a fajtestvér (*Deuter.* 16. 14 és *Levit.* 19. 34). A peszachot kivéve, minden ünnepi lakomán a család asztalánál ült, ha pedig a circumcisiónak alávetette magát, a pészachot is együtt ünnepelhette a régi héberekkel. A szegények közt felosztott tizedből az idegen is részesült. (*Deut.* 14. 19). «Egy törvény és egy rendelet legyen te és az idegen részére (*Exod.* 12. 49), mert te is idegen voltál Egyiptom országában». A Biblia nyomatékosan mondja, hogy Isten szereti az idegent (*Deuter.* 10. 18) és különös védelem alatt áll (*Zsolt.* 146. 9). Azonban a Bibliának nem csupán törvényhozó része gondoskodott az idegenről, hanem az elbeszélő rész is, amely szívhez szóló példázatokban buzdít a V.-re. Így pl. azt olvassuk, hogy Ábrahám pátriárka három idegent őrzött házában s végtelenül nyájas volt velük szemben (*Genesis* 18. 1—8), a bűnös Lót pedig inkább kockáztatta életét és leányai becsületét, semhogy a V. törvényeit megszegje (*u. o.* 29. 1—8); Lábán szívesen fogadja Eliézert, sok évvel azután Jákobot is (*u. o.* 29. 13. és 26. 31), amikor azok mint ide-

genek jöttek hozzá. Jethró korholta leányait, amiért nem hívták meg Mózest *(Exod.* II. 20); Rachábot megjutalmazták, mert Józsua kémeinek szállást adott *(Jós.* II.); Gideon megbüntette azokat, akik megszegték a V. szokásait (*u. o.* 8. 5, 8). A V.-tel való visszaélés a primitív korban egyszer szörnyű polgárháborúra és nyers öldöklésre vezetett s az egész Benjámin-törzs kiirtását eredményezte *(Bírák* 19., 20.). Ezekből a példákból is kitűnik, hogy a zsidók mennyire fontosnak tartották már a legősibb időkben is a V.-et. Azidegennek elébe kellett menni az úton és nem illett a nevét megkérdezni, sem pedig egyéb viszonyait, amíg meg nem tisztálkodott és éhségét, szomjúságát nem csillapította. A Talmud sok bölcse többre becsüli a V.-et, mint a Sechina elfogadását, mások a tanházak látogatásánál is fontosabbnak tartják, míg ismét mások a hat főerény közé sorolják, azok közé, amelyek a földi és túlvilági boldogságot biztosítják. *(Sabbat* 127a). Különösen a tudósok iránti V.-et tartják fontos kötelességnek a talmudszerző rabbik, a tudósok megvendégelése őseredetű, egyenlő volt a templomi áldozással *(Berachót* 10b, 63b, *Kiddusin* 76b, *Genes. Rab.* 58. 12). «Legyen házad tágasan nyitva, a szegény pedig háztartásod tagja legyen», ez a régi zsidó moralisták előírása *(Abót* 1. 5). Rab Huna szigorúan ügyelt arra, hogyha hazulról eltávozott, ajtait nyitva hagyja, mondván: «Mindenki, aki éhes, menjen be és egyék» *(Taánit* 20b). Némely talmudszerző szerint a szabad térségen álló házakat négy kapuval kell építeni, hogy az idegenek betérhessenek *(Áb de-R. Nát.* 8.). Ugyszintén érdemnek tekintették, hogy ha valaki ebéd után asztalánál maradt, megvárta az elkésett idegent és megvendégelte azt. Jeruzsálemben zászlót aggattak a kapukra s ezzel jelezték az idegeneknek az ebéd kezdetét s hogy szívesen látják őket. *(Bába Báthra* 93b). A vendéglátó kötelessége volt jó kedvűnek mutatkozni az étkezés alatt, hogy vendége otthonosan és kényelmesen érezze magát nála *(Derech Erec Zuta* 9.); lehetőleg a gazdának kellett kiszolgálni a vendéget, hogy ezáltal is kimutassa szívélyességét *(Kiddusin* 32b) A gyermekeket az idegenekkel szemben nyájasságra és udvariasságra tanították. Jeruzsálemben minden eledelt egyszerre helyeztek az asztalra, hogy az idegen abból ehessen, amit legjobban szeret. Étkezés elején a házigazda törte fel a kenyeret és mondta el az áldást, étkezés után a vendég az imában speciális áldást mondott a vendéglátóra *(Berachót* 46a, *Maimonides Jad, hachazáka, Berachót* VII. 2; *Orach Chajim* 201. 1). A parazitákat azonban, akik visszaéltek a V.-tel s tolakodóan meghívatták magukat, a Talmud elítélte még akkor is, ha tudós volt az illető *(Peszáchim* 49a). A középkorban, különösen a keresztes hadjáratok után még jobban elmélyült a V. a zsidók között. Számos hitközségnél ma is intézményesítve van az ú. n. «hachnószosz oréchim», mely a vándorok elszállásolásáról gondoskodik. S. R.

Irodalom. Nowack, Hebräische Archaeologie I. (Leipzig 1894); Julius H. Greenstonne (Jew. Encycl. 1904); Suwalsky, Hajjé ha-Jehudi (L—LIII. Warschau 1893); Hamburger, Realencyclopädie für Bibel und Talmud; Abrahams, Jewish Life in the Middle Ages (Philadelphia 1896).

Venetianer, 1. *Lajos,* rabbi, történetíró, szül. Kecskeméten (Pest vm.) 1867 máj. 19., megh. Újpesten 1922 nov. 25. 1881—91-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke, közben egy évig a breslaui Rabbiner-Seminar hallgatója. 1890-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1892. pedig rabbivá. A kolozsvári tudományegyetemen magyar és német nyelvből középiskolai tanári oklevelet szerzett, tanította is e tárgyakat a csurgói gimnáziumban ottani lelkészkedése alatt. 1893-ban került Csurgóra, 1896. Lugosra, 1897. Újpest választotta meg főrabbijának. Az Országos Rabbiegyesületnek alelnöke, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának 1910 óta tagja, az intézet óraadó teológiai tanára volt. Az alsó tanfolyamon rendszeresen zsidó vallástant, bibliát és zsidó történetet adott elő, a felső tanfolyamon pedig az izraelita hitfelekezet magyar jogviszonyait és a hitoktatás módszertanát, Goldziher Ignác halála óta pedig a vallásbölcsészeti irodalmat ismertette. A zsidó tudománynak szorgalmas és termékeny munkása volt és történetírói munkásságával jelentős érdemeket szerzett. Különösen értékesek a mult század második felére vonatkozó zsidó tárgyú történelmi kutatásai. Főműve: *A Magyar zsidóság története* (1922).

2. *V. (Velentszei) Sándor**, református lelkész, szül. Faddon 1853 jún. 17., megh. Újsóvén (Bács vm.) 1902 febr. 27. Testvérbátyja volt Venetianer Lajos újpesti főrabbinak. A bécsi egyetemen filológiai és filozófiai tanulmányokkal foglalkozott. 1873-ban konvertált és református papi pályára lépett, 1876. Debrecenben lelkészi oklevelet nyert. 1889-től Újsóvén lelkészkedett. A reformátusok kitűnő tudósnak, és kiváló egyházi szónokuknak tartották. Munkái: *Zum Zeugnis* (1886); *Unser Frohnleichnamsfest* (1886); *Apostolische Gesinnung* (1886); *Die ev. ref. Kirche zu Triest* (1887); *In Kischinew* (1887); *Lehrbuch zum Unterricht in Religion und Kirchengeschichte für Schul- und Katachumenen der deutschen reformierten Gemeinden in Ungarn* (1897); *Az új Ószövetség* (1900).

Vér. A régi hébereknél a V. és az élet azonos fogalmak voltak. Szentnek is tartották a V.-t, és élvezetét a legszigorúbban eltiltották. *(Genes.* 9. 4; *Levit.* 3. 17). Bűnnek minősítették a V. élvezetét a próféták korában is. (I. *Sám.* 14. 32 és köv.; *Ezék.* 33. 25; *Judith* 11. 12). A kereszténység apostolai még a bibliai tilalmak alapján tiltják el a különböző népeket a vértől *(Apost. Csel.* 15. 29; 15. 20; 21. 25). A Kórán szintén a mózesi törvényekből vette a vérre vonatkozó tilalmat *(Sura* 5. 4). A rabbik a talmudi korban és később még fokozták a tilalmat (l. *Étkezési törvények* és *Besózás),* úgy, hogy a hajszálereket sem volt szabad elfogyasztani. A Talmud felismerte a vér egészségtelen jellegét is: «Minden bajok feje vagyok én, a vér» *(Bábá Báthra* 58b) s azt, hogy a betegségek terjesztője. S. R.

Irodalom. Prof. Hermann Strack (Jew. Enc.); u. a., Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit, mit besonderer Berücksichtigung der Volksmedizin und des jüdischen Blutritus (München 1900); Bähr, Symbolik des mosaischen Kultus II. (Heidelberg 1839); Löw Lipót, Gesammelte Schriften III. (1893).

Vér, 1. *Andor*, költő és hírlapíró, szül. Sátoraljaújhelyen 1897. A Keleti Akadémia elvégzése után újságírói pályára lépett. Bejárta Palesztinát, Törökországot és Egyiptomot. Utazásairól színes leveleket írt több napilapnak és a közel-Kelet mesés hangulata több költeményében visszatükröződik. Versei a Nyugatban, Népszavában és a zsidó sajtóban jelentek meg, utóbb pedig összegyüjtve két kötetben: *A diadalmas élet himnusza* (1922); *Tisztaság* (1926). Őszinte, mélyérzésű lirikus, akinek verseit nagy formakészség, bátor hang és gazdag képzelet jellemzi. 1925—28-ig a Miskolcon megjelenő Reggeli Hirlapnál fejtett ki publicisztikai tevékenységet. E lexikon munkatársa.

2. *V. Mátyás (Wertheimer Manó* írói neve), jogi és szépirodalmi író, szül. Debrecenben 1875. A budapesti tudományegyetemen doktori és ügyvédi oklevelet szerzett. Jelenleg Budapesten ügyvédi gyakorlatot folytat. Több tanulmánya jelent meg a büntető jog köréből. Idevágó könyve: *A büntett alapoka* (1903). A napilapokban és szépirodalmi folyóiratokban sok esztétikai és kritikai cikke, valamint novellája jelent meg. 1924—25. Szilágyi Gézával együtt szerkesztette a Szivárvány c. kritikai és szépirodalmi hetilapot. Szépirodalmi munkáiban elsősorban a lélekrajz mélységére és finomságára, valamint a stilus csiszoltságára törekszik. Szépirodalmi művei: *Pasztellek; A sárga ház titka; Az árnyék.* A magyar esszéirodalomban számot tesz *Anatole France* c. értékes élet- es korrajzi tanulmánya. *A kastély gazdát cserél* c. egyfelvonásosa Forgács Rózsi Kamaraszínházában került színre. Sz. G.

Verbó (*Vrbové* Cs.-Szl.) nagyk. Nyitra vm. Már egy 1522. évből származó okirat megemlít egy Jacobus de Werbau nevű zsidót és csak a XVIII. sz. elejéről származó ismeretes források szólnak ismét V.-i zsidókról, kik nagyobbrészt az Ausztriából 1670. kiüzött és 1683. a kurucok által feldúlt Magyar-Bródból menekülő zsidók közül ott telepedtek meg. A XVIII. sz. első negyedében halottaikat még Magyar-Bródba szállították, ahová akkor még mint hitközségi tagok tartoztak. Az 1736. tartott országos összeírás szerint már 35 zsidó család lakott itt és ezek önálló községet alkottak; 1770. már 70 és 1848. már száznál több zsidó családot írtak össze. Főképpen gabona-, gyapjú-, nyers és kikészített bőrkereskedéssel, pálinka-főzéssel és kimérésével foglalkoztak. 1919-ben a hitközség által fenntartott zsidó elemi és polgári iskola megszünt. Rabbijai voltak: Moses Zuckermandl 1774—90 körül, Josef Cevi Halévi, Jakab Altenkunstadt (r. Koppel Charif) a *Chidduse Jávec* szerzője, Benjamin Löw, a *Sáré Tóra* szerzője, Samu el Sommer, Ch. H. Mannheim, Jakab Reich, majd fia, Reich Koppel (l. o.). Majdnem egy egész századon át nagy jesivák virágzottak V.-n. Az orthodox hitközség 1914-ig a II. községkerülethez tartozott. Anyakönyvi területe kiterjed Rakovic, Bori, Strázsa, Sipkó, Trebete, Csejte, Prasnik, Krakován és Osztró községekre. Az anyahitközség 164 családban 670 lelket és 125 adófizetőt számlál. Ezek között: 60 kereskedő, 22 iparos, 22 gazdálkodó és földbirtokos, 1 ügyvéd, 1 orvos, 4 köztisztviselő, 4 magántisztviselő, 8 vállalkozó, 14 magánzó. Közadakozásból él 28. Évi költségvetése 66,268 čK. Összesen 16 alapítványt kezel: Reisz Vilmos szegények támogatására 1894. létesített 50,000 čK. értékű alapítványát és más 15 alapítványt összesen 20,500 čK. értékben. Templomát a tagok támogatásával 1882—83. építette Kittler és Grätzel pozsonyi műépítészek tervei szerint. A Chevra Kadisa 1754 óta működik. 1758-ban létesítették a Gemilusz Chaszodim egyletet, 1859. a Nőegyletet, ugyanebben az évben az elemi iskolát (2 tanító, 38 tanuló) és 1917. az Aggokházát. A világháborúban 117 tagja vett részt és 12 elesett. A hitközség 1731-ből és 1738-ból származó héber jegyzőkönyveket őriz archivumában, amelyekből megállapítható, hogy ebben az időben már volt hitközségi szervezet. Az alapítókról csak annyit tudunk, hogy Morvaországból, főleg Magyar-Bródból (Ungarisch-Brod) származtak. A kurucok átvonulása alkalmával Magyar-Bródban lemészárolt zsidó családfőket még ma is felsorolják itt a Hazkara keretében. Az 1731-ből ismert előljárói: Hakohen Mordechaj, Hakohen Ábrahám Sámuel, Magia Izsák és Dávid ben Selomo (Melamed). Ez az utóbbi Bródból származott oda és lehet, hogy ő és a jegyzőkönyvek aláírói alapították a hitközséget. A legújabb időkben való fejlődésének legértékesebb produktuma az iskolai internátus, amelyet Reich Sámuel a jelenlegi főrabbi alapított és az ő vezetése alatt országos hírre emelkedett. A hitközség élén állnak: Löwy Márk elnök, Schönfeld Márk, Justh Mór alelnökök, Mohr Miksa pénztáros, Grünhut Mór, Reisz Salamon, Stern Emil, Wiesner Leopold előljárók; Weisz Zsigmod alrabbi, Schwarz Ábrahám titkár. A főkántor Duft Hermann. A Chevra Kadisát Löwinger M. D. vezeti négy gondnok támogatásával. A Gemilasz Chaszodim elnöke Mohr Miksa, a Nőegyleté Körper B. és Kugel R., az Aggok-házáé Herzog Mór és Hoffer.

Verebes *Ernő*, filmszínész, szül. New Yorkban 1902 dec. 6. 11 éves korában magyar szüleivel visszatért az óhazába. 1920-ban a Király Színház tagja, később Berlinbe ment filmszínésznek és azóta a német fővárosban él.

Verő, 1. *György**, író és zeneszerző, szül. Igalon 1857. A pécsi jogakadémián jogot hallgatott. 1880-ban a színi pályára lépett és vidéki színtársulatoknál működött 1883—1887-ig a budapesti Népszínház főrendezője volt. 1892 óta csak irodalmi és zeneszerzői tevékenységet folytat. *1000 év* c. látványos színműve 1896. majdnem kétszázszor került színre a Népszínházban. További színdarabjai: *Hadak útja; Menyecskék; Kain; A Nép; Ellenség; Leánynézők; Göre Gábor Budapestön.* Legsikeresebb operettjei, amelyeknek zenéjét is ő írta: *A szultán; Virágcsata; Kleopátra; Doktorkisasszonyok; Leányka; Falusi Madonna.* V. írta a bécsi Theater an der Wienben 1896. előadott *Der Löwenjäger* c. operett zenéjét is. A székesfőváros megbízásából megírta *A Népszínház Budapest szini életében* c. nagy munkáját 1925.

2. *V. Leó*, irodalomtörténész és tanár, szül. 1885., megh. Párisban 1925., valószínűleg bűnténynek esett áldozatul. Egyetemi tanulmányait a budapesti és több külföldi egyetem bölcsészeti karán végezte, ahol doktorátust nyert. Budapes-

ten középiskolai tanár volt. Önálló munkája: *A beteg Henrik a mondában és a költészetben.* Szakfolyóiratokban számos tanulmánya jelent meg a germán és román filológia, meg irodalomtörténet köréből. Kitűnő gyorsíró-pedagógus is volt.

Verpelét, nagyk. Heves vm. 3930 lak. Az 1918-as forradalom alkalmával a hitközség levéltárát és templomát teljesen kifosztották, a kegyszereket széthordták, úgy hogy a hitközség multjára nézve pontos adatok nem állnak rendelkezésre. A templom több mint kétszáz éves és egy, a temetőben talált héber feliratú sírkő 1628. évből származik. Mindebből arra lehet következtetni, hogy háromszáz év előtt már hitközségi élet volt V.-en. A hitközség nagynevű rabbijai közül Verpelét Józsua (1820 körül), Tannenbaum Wolf, majd annak unokája Tannenbaum Mózes, utána veje Fischl Salamon (megh. 1918.), majd Pollák József követték egymást a rabbiszékben. A forradalom következtében a község tagjainak nagyrésze szétszéledt. Sokan Budapestre, Miskolcra, Egerbe költöztek. Jelenleg 200-ra tehető a község lélekszáma és ebből 26 adófizető tartja fenn a hitközség intézményeit. A Chevra Kadisa a hadikölcsönbe fektetett minden vagyonát elvesztette. A Nőegylet és a nyilvános joggal felruházott elemi iskola 1918 után megszünt. Pollák József rabbi vezeti a jónevű jesivát, amelynek 25 növendéke van. A hitközség elöljárósága: Deutsch Manó elnök, Schnitzler Jenő pénztárnok, Fried Emánuel gondnok-ellenőr.

Vérrokonság. A Biblia csak az apai részről való V.-ot ismerte el, az anyai részről való V. nem számít. A legközelebbi vérrokonnak az apát jelöli meg az őshéber felfogás, utána az egy apától való testvér (fivér) következik, majd az apa fivére és az unokatestvér. Ugyanilyen sorrendben tagozódik a további V. A bibliai jogrendszer a következő esetekben veszi figyelembe a V.-ot: 1. A rokon eladott földbirtokának megváltása esetén *(góél)*; 2. a rabszolgasorból való kiváltás esetén, ha az illető önként rabszolgának adta el magát; 3. a gyermektelenül elhalt idősebb testvér özvegyének házassága és 4. a nemi érintkezés esetén, amely halálos bűnnek számít a zsidó jogban. A rabbinikus korszakban már csak a vérfertőzés esett súlyos megítélés alá és hogy becstelennek minősítsék a vérrokonok nemi érintkezését, a vérrokonok között való házasságot érvénytelennek és az abból származó gyermeket fattyúnak *(mamzér)* deklarálták.

Vértanuk, l. *Mártírok* és *Memorkönyvek.*

Vértes, 1. *Marcell,* festő és grafikus, szül. 1895. Az összeomlás idején maró szatirájú plakátjaival keltett feltűnést. 1920 után Bécsben, utóbb Párisban telepedett le. Az utóbbi helyen a mondain életből vett vízfestményeivel, litografiáival, rézkarcaival és mindenekfölött szellemes plakátjaival lett népszerű. Különféle grafikai albumjai között a legismertebbek: *La Journal de Madame; Maisons; Dancing.* Az Ernst Múzeumban 1925. kisebb gyüjteményt állított ki grafikai munkáiból.

2. *V. József**, tanár, író, szül. Törökszentmiklóson 1881 márc. 24. Az egyetemet Budapesten végezte, majd az idegbeteg gyermekek középfokú tanintézetének tanára és vezetője volt Budán 1920-ig. Számos magyar és német nyelven írt gyermekpszichológiai tanulmányán kívül fontosabb művei: *Verseghy Ferenc emlékezete; Illésiász.* Humoros éposz; *A gyermeknyelv hangtanáról.*

3. *V. Oszkár,* orvostanár, szül. Budapesten 1875 nov. 23. A tübingeni egyetemen volt tanársegéd, majd magántanárrá habilitálták a kolozsvári egyetemen. Jelenleg osztályvezető főorvos a marosvásárhelyi szanatóriumban. Több munkája jelent meg, legjelentékenyebb: *Az eklampsia, mint anaphylaxiás megbetegedés.* Előadásokat tartott Stuttgartban és Breslauban. Sz. I.

Vérvád. A V.-babona eredete a diaszpora kezdetéig nyúlik vissza. Josephusnak, a Titus császárral Rómába ment görög-zsidó történetírónak Apion elleni iratából *(Contra Apion.)* kitűnik, hogy a vád a szétszóródás kezdetén már megvolt. Apion, az alexandriai antisémita író ugyanis azt állította, hogy a zsidók évenként egy felhizlalt görög gyermeket templomaikban feláldoznak s annak belső részeit megízlelik. Ez ellen tiltakozott Josephus, aki maga is kohanita (papi) törzsből való volt. Később ezzel a váddal néhol a kezdődő kereszténységet üldözik ártatlanul. Majd hosszú évszázadokra elcsendesedett a V. Még a középkor első felének antisémita írói, a tudós Agobard IX. sz.-beli lyoni püspök s követői, sőt a kereszteshadjáratok kezdetén élt Clairvauxi Bernát sem említik a szörnyű vádat. A középkor második felében az első V.-at Angliában emelik. 1144-ben Norwichben azzal vádolták meg a zsidókat, hogy megöltek egy keresztény gyermeket rituális céljaikra. Pert nem indítottak e V. nyomán, le sem tartóztattak senkit sem, de a szörnyű V.-at a köztudatba dobták és ez később az egész közép- és újkor folyamán időnként újból és újból felbukkant. A norwichi V.-at a kutatások szerint egy kitért zsidó, a cambridgei Theobald koholta, hogy érdemeket szerezzen. Azt hazudta, hogy a zsidók évenként kisorsolnak maguk közt egy hitközséget, amely tartozik egy keresztény gyermeket rituális célból megölni s hogy 1144. a sorsolás Norwichra esett. 1168-ban Gloucesterben, 1181. Bury St. Edemundban, 1192. Winchesterben hasonló rágalommal támadták meg a zsidóságot, de pört egy városban sem indítottak. A következő században Németország területén súlyosabb következményekkel jelentkezett a V. babonája. 1235-ben Fuldában öt gyermeket megöltek a rablók, mire a keresztes lovagok sok zsidót lemészároltak és sokat letartóztattak. A kínvallatást (tortura) is első ízben itt alkalmazták V.-pernél. A művelt és felvilágosodott Hohenstaufeni II. Frigyes el akarta nyomni a szörnyű babonát s előkelő konvertita tudósokat hívott össze birodalma minden részéből, hogy a V.-ról véleményt mondjanak. Ezek kifejtették, hogy a V. merő koholmány, mert a zsidó ritus szerint még az állatvér élvezete is el van tiltva szigorúan s azonkívül a zsidót éppúgy kötelezi a humanitás, mint a kereszténytt. E véleményre II. Frigyes (XIII. sz.) dekrétumot bocsátott ki, melyben a V.-at valótlannak nyilvánította. Azonban a

megmételyezett néphitet kiirtani ő sem tudta és a XIII—XVI. sz. a V.-nak legsötétebb korszakává sülyedt. Franciaországban 1247. jelentkezik Vaucluseben egészen tipikus módon, mint rituális gyilkosságvád és torturával vallatják ki az ártatlanul letartóztatott zsidókat. A babona legrégibb leírója, Thomas de Cantimpré is e századból való adatait, saját állítása szerint Nicholas Donin de La Rochelle tudós konvertitától hallotta, ugyanattól, aki 1240. nyilvános disputát folytatott Jechiel főrabbival és rengeteg Talmud-példányt máglyára vettetett. 1255-ben Lincoln (Anglia) volt a V. színhelye és itt a lefolyt per után 18 gyanusítottat végeztek ki. A V. egyéb műhelyei: Pforzheim (Baden) 1267., tárgyalás nélkül, kilengésekkel és atrocitásokkal; 1286. Oberwesel a hétéves Werner-gyermek eltűnése miatt; 1462. Rinn (Innsbruck mellett); 1475. Trient perrel és torturával; 1490. a La Guardia castiliai kisközség részint zsidó, részint marannus lakói ellen Torquemada emeltetett V.-at, amely minden ismert V. között a legvégzetesebb volt. A formálisan lejátszatott per során irtózatos torturát és számos cselfogást alkalmaztak és elevenen elégetésre szóló ítéleteket hoztak. Végzetesebb V.-ak voltak még: 1529., 1536. Nagyszombatban (l. *Nagyszombati vérvád)*; Bazinban (l. *Bazini vérvád)*; 1840 Damaskuszban, 1891 Corfuban, 1899 Polnában (Csehország), 1764. Orkutában (l. *Orkutai vérvád)*, 1791. Tasnádon és 1891. Nagyszokolon. Az 1882-iki tiszaeszlári V.-at, annak perét és irodalmát l. *Tiszaeszlári vérvád.* (L. *Ostyamegszentségtelenítés, Kútmérgezés.)* A V. irodalmának legkiválóbb termékei: H. *Strack* (berlini protestáns hebraista, egyetemi tanár), *Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit mit besonderer Berücksichtigung der Volksmedizin und jüdischer Blutritus* (8. kiad. 1900); *Christliche Zeugnisse gegen die Blutbeschuldigung der Juden* (Berlin 1882), az utóbbi a tiszaeszlári per alkalmából a legkiválóbb keresztény teológusoktól előadott szakvéleményeket tartalmazza; D. *Chwolson* (konvertita, hírneves orosz orientalista), *Blutanklage* (1901); A. *Berliner* (berlini orth. rabbiszemináriumi tanár), *Das Gutachten Ganganellis;* Paul *Nathan*, *Der Prozess von Tisza-Eszlar* (1883). S. R.

Véset. *A hizlalt* (tömött) *liba bögye*, amelyet higiénikus vizsgálat alá vetnek, annak a megállapítása végett, hogy szabad-e a rituálisan levágott állat husát elfogyasztani, vagy sem? Ha a V.-en akárcsak egy tűhegynyi lyukat találnak, akkor a liba teréfő, tehát használhatatlan, mert okvetlenül elhullott volna és az elhullt állat husa tilalom alá esik. Ha forradást találnak a V.-en, akkor az, aki a vizsgálatot teljesíti, körömmel lehámozza és az állatnak kóserrá, vagy teréfóvá való kinyilvánítása attól függ, hogy marad-e lyuk a lekapart heg nyomán, vagy sem. A V. rituális megvizsgáltatását saálónak (sajle) nevezik. F. M.

Veszelei *Károly*, költő, szül. Veszprémben 1867., megh. Dombóváron 1892. Gyógyíthatatlan tüdőbaja öngyilkosságba kergette. A mult század 90-es éveinek egyik legfinomabb hangú lírikusa volt. Verskötetei: *Hervadás regéi; Fel a szívekkel!* Hátrahagyott verseit *Melódiák* címmel gyüjtötték össze 1903.

Vészi, 1. *Gyula*, egyetemi orvostanár, biológus, *V.* József (l. o.) lapszerkesztő fia, szül. Budapesten 1888., megh. u. o. 1918 nov. 1. Középiskoláit és az egyetemet Budapesten és Németországban végezte s miután orvosdoktori oklevelet szerzett, alig 24 éves korában az élettan magántanára lett a bonni egyetemen, 1918. pedig ugyancsak az élettan nyilvános rendes tanárának nevezték ki a debreceni egyetemen, de még u. e. évben az influenza-járvány következtében meghalt. Számos, nagyértékű és új nyomokon haladó biológiai szaktanulmánya jelent meg külföldi tudományos folyóiratokban. Harmincnál több olyan közleménye jelent meg, amellyel újszerűségük miatt a világ minden részén foglalkoztak tudományos körökben s amelyeknek alapelvei azóta átmentek a biológia tudományába. A híres és elterjedt Deutsches Medizinisches Handelslexikon egész biológiai részét is V. írta meg.

2. *V. József*, publicista, szül. Aradon 1858 nov. 6. A budapesti és lipcsei egyetemeken tanult s már ezidőben magyar és német nyelvű lapok munkatársa volt. 1894-ben a Pesti Naplót szerkesztette, 1896. pedig megalapította és szerkesztette a Budapesti Naplót. 1899—1905 közt országgyűlési képviselő volt, 1905. a miniszterelnökségi sajtóiroda főnökének és min. tanácsosnak nevezték ki. 1906-ban Berlinben szerkesztette a Jungungarn c. folyóiratot, 1911. a Budapester Presset alapította és szerkesztette. 1913-ban a Pester Lloyd szerkesztője, majd főszerkesztője lett. V. udvari tanácsos és egyidőben elnöke volt a Budapesti Újságírók Egyesületének. Két nyelven egyaránt kitűnően ír. Magyarország egyik legkitűnőbb publicistája s a külföld közvéleménye csaknem kizáróan az ő higgadt, tárgyilagos és mélyszántású vezércikkeiből szerzi a magyarországi viszonyok ismeretét. Régebben belletrisztikával is foglalkozott és verseket is írt. Szépirodalmi művei: *A bánat dalaiból* (1879); *Traviata* (versek, 1881; *Mese a boldog munkásról* (1900); *Hiénák Jókai sírján* (1904). Katona Bánk Bánját Berlinben az ő mintaszerű műfordításában mutatták be. V. az Imit világi vezetője és minden magyar-zsidó ügy buzgó előharcosa. 1928-ban ünnepelte az egész magyar sajtó V. 50 esztendős ujságírói jubileumát. Ugyanekkor nevezték ki a magyar felsőház tagjává a sajtóban kifejtett nagyértékű munkásságáért és az országnak tett szolgálatainak elismeréseképen.

3. *V. Margit**, irónő, *V.* József (l. o.) leánya, szül. Budapesten 1885 ápr. 27. Festőművész pályára készült és Bihari (l. o.) tanítványa volt. Képeit külföldi tárlatokon is kiállították. Később újságíró lett és a Pester Lloydba irott tárcáival, valamint Az Estbe írt uti riportjaival tünt fel. Német napilapokba is dolgozik. Tárcái és riportjai színesek és eredetiek. A világháborúban haditudósító volt. Első férjétől, Molnár Ferenctől való elválása után az olasz báró Mantica felesége lett s állandóan Rómában él. Önállóan megjelent művei: *Az égő Európa* (1915) és *Éjféli mese* (1923), az előbbi háborús feljegyzések, az utóbbi elbeszélés-gyüjtemény.

Veszprém, rend. tan. város Veszprém vm. 15,856 lak. A hitközség megalakulásának időpontjára nézve biztos adatok nem állnak rendelkezésre. Az országos levéltárban található okmányok szerint 1736. három család, — Weisz, Rothauser és Manovill családok — összesen 16 lélek lakott V.-ben a püspök fundusán s az ő fennhatósága alatt. Egy 1799-ből származó kimutatás szerint abban az időben a Chevra Kadisa 117 teljes jogú tagot számlált, természetesen a környéken lakó hitközségi tagokkal együtt. Nagyon régi temploma volt ezidőben a hitközségnek, ez azonban már szűknek bizonyult és 1799. telket béreltek templom és iskola céljaira, mint azt a megyei levéltárban található német nyelvű szerződés bizonyítja, melyet a hitközség és gróf Zichy Ferenc kötött Kálózon. E bérelt telket a hitközség 1839. megvásárolta gróf Zichy Domokostól 12,000 forintért. Az új templom csak 1865. épült fel, míg a kéttanerős elemi iskolát már 1805. megnyitotta a hitközség. A legrégibb kulturális alapítás a Talmud-Tóra, mely 1780 körül nyilt meg és több mint másfél százada ápolja a vallásos érzést a hitközség ifjúsága lelkében. A hitközség tagjainak száma 1838. már meghaladta a százat, mint azt egy Kuncz József püspöki kormányzó által kiállított okmány tanusítja. Ettől az időtől kezdve rohamosan fejlődik a hitközség úgy, hogy már az 1870-es években elérte a 300-as létszámot. A hitközség történetének szomorú fejezete az 1893-iki nagy tűzvész, mely többek között az öttanerős iskolát és a paplakot is elpusztította. Három év mulva ezeket újra felépíttette a hitközség. A hitközség első rabbija — akiről feljegyzés van — Pillitz Chananel, 1740 körül született Morvaországban és hosszú és érdemes működés után 1806. halt meg V.-ben. Az utódjai Pillitz Joél, Fuchs Árje, Flesch József, Hochmuth Ábrahám, Kiss Arnold (l. o.) és végül Hoffer Ármin; valamennyien odaadóan tevékenykedtek a hitélet fejlesztése körül. A hitközség 1869 után kongresszusi jelleget nyert. Intézményei: a Chevra Kadisa, melynek elnöke Paskesz Mór, a Szegényegylet, mely Abelesz Jenő vezetése alatt működik, a Hirschfeld Béláné elnöklete alatt álló Nőegylet, a Krajcár-egylet melynek Deutsch G. Sándorné az elnöknője. A hitközség sok hírneves embert adott az országnak, akiknek tudományos és művészeti munkássága közismert: Simonyi Zsigmond (l. o.), Bánóczi József (l. o.), Szomaházy István (l. o.), Auer Lipót hegedűművész, volt cári udvari karmester és Róth (Rónai) Kálmán Londonban élő hegedűművész a hitközség területéről származnak. A hitközség évi 32,000 pengős költségvetéssel dolgozik és 3760 pengőt költ szociális és filantrópikus célokra. Anyakönyvi területéhez Szentgál, Szentkirályszabadja, Vörösberény, Városlőd, Csehbánya, Rátót, Hajmáska, Pepkeszi, Litér községek tartoznak. Lélekszáma 1200, a családok száma 301 az adófizetőké 304. Foglalkozás szerint: 5 nagykereskedő, 6 szabadpályán levő, 4 tanító, 191, kereskedő, 11 ügyvéd, 7 orvos, 7 magántisztviselő, 19 iparos, 2 mérnök, 8 magánzó és 25 egyéb. A világháborúban részt vett hitközségi tagok közül 23-an haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Hoffer Ármin főrabbi, Spitzer Mór elnök, Hirschfeld Béla alelnök, Nagy Jakab, Rapoch Sándor, tanácsosok, Fischer Miklós ügyész, Barta Fülöp templomgondnok, Rosenberg Zoltán pénztárnok, Vég Izidor ellenőr és Varga Samu titkár.

Veszprémi *Vilmos**, tanár, szül. Veszprémben 1855. Középiskolai tanári oklevelet szerzett, azután több vidéki reáliskolában, majd a budapesti állami István-úti főgimnáziumban lett tanár. Művei: *Hajnis és kora; Eszményeink és az ifjúság nevelése; A magyar helyesírás szabályai.*

Vezeklés, zsidó módjai: a magábaszállás, a bőjt, az ima — és főleg az adakozás. Ezeket az observanciákat írják elő a visszatérő renegát számára is. A vezeklőt *bal-tesuvá*-nak mondja a héber és jiddis nyelvhasználat és ha őszinte a vezeklése, nagy becsületben áll.

Vézósz habróchó, hetiszakasz, amely *Mózes 5. könyve* 33. fejezetének elejétől a könyv végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Mózes búcsúáldása, Mózes halála. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Józsua könyve* 1. fejezetének elejétől a fejezet végéig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy ez utóbbi az előbbinek tartalmi folytatása, ott Mózes haláláról, itt utódjának, Józsuának fellépéséről van szó. Nem külön szombaton, hanem szimchásztórakor olvassák fel e szakaszt. F. B.

Vida *Jenő*, vezérigazgató, szül. Budapesten 1872., szegénysorsú családból. Kereskedőnek készült s elvégezvén a budapesti kereskedelmi akadémiát, mint gyakornok kezdte pályáját a Grünwald és társa szeszgyárnál, melynek megbízásából gyakran járt Keleten, piacot teremteni a magyar szeszgyártásnak. 1897-ben a Magyar Általános Kőszénbányához került, mint intéző. Rövidesen cégvezető, majd igazgató lett, 1914. pedig vezérigazgató. A háború alatt az Országos Szénbizottság és Központi Árvizsgáló Bizottság tagja volt. Igazgatósági tagja a Gyosznak, az Országos Iparegyesületnek, a budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának és elnöke a Cementgyárak Orsz. Szövetségének. Komárom és Esztergom vm. törvényhatósági bizottsági tagja. A hitközségi életben is élénk részt vesz. Elnöke a budapesti Zsidó Fiúárvaháznak. Gazdasági főtanácsos. 1928-ban a magyar felsőház tagjává nevezték ki.

Vidduj *(h)*. Magyarul: *bűnbevallás*. Formájában, lényegében és célzatában más, mint a gyónás. A zsidó felfogás őszinte megbánást követel és ezért rendszeresítette a nyilvános bűnbevallást, amely a bűn megismétlésétől inkább tartóztatja a bűnöző, mint a fulbesúgott gyónás, amely titokban marad. Azt az előnyt, hogy a titkos gyónás feloldja a bűnöző szégyenérzetét és megkönnyíti a bűnbevallást, felülmúlja az a valószínűség, hogy aki nyilvánosan vallja be bűneit, már csak szégyenérzetből is tartózkodni fog a visszaeséstől. A zsidó felfogás egyébként számolt az álszeméremmel is és azzal könnyítette meg a bűnbevallást, hogy kollektív formát állapított meg számára (*Vétkeztünk* stb.). A liturgiában nagyon jelentékeny a V. szerepe; mindig a tefilo, illetőleg szlichósz imával van összefüggésben. Terjedelmét és használatát tekintve kettős bűnbevallást külön-

böztetünk meg, kicsit és nagyot. A kicsiny a héber alfabetum sorrendjében tartalmazza a «vétkezni» jelentő igék szinonim csoportját múlt idejű, többesszám első személy alakban: így *ósámnu, bogadnu* . . . vétkeztünk, hűtlenkedtünk . . . stb. A nagy V.-t köznyelven a kezdőszóról *alchét*-nek nevezik. Megszerkesztett szövege körülbelül ez: «Bocsáss meg nékünk . . . a vétekért, melyet elkövettünk ellened.» «kényszerítve vagy szándékosan» . . . «szívünk makacssága által» . . . «tudtunk nélkül» . . . «hiú beszéddel» és így tovább. Minden elgondolható bűnről esik itt említés, még pedig alfabetikus sorrendben. Házasság, fertőztetés, illetlen beszéd, alattomosság, ámítás, színlelt bűnbánat, feslett életmód, szülők és tanítók megvetése, erőszakoskodás, Isten nevének megszentségtelenítése, balga beszéd, megvesztegetés, tagadás és hazudozás, rágalmazás, gúnyolás, adás-vevés, evés-ivás, uzsora, kevélység, kacérkodás, elbizakodás, szemtelenkedés, törvényszegés, hamis ítélkezés, a felebarát üldözése, irígykedés, könyelműsködés, rágalmazás, hamis esküvés, gyűlölködés, hűtlenség. Az alfabetum mindegyik betűje kétszer fordul elő. A nagy V.-t mindig az áldozatokról való megemlékezés fejezi be ilyen megszövegezésben: Bocsáss meg nékünk . . . a vétkekért, melyekért be kellene mutatni (égő, vágó . . .) áldozatot, vagy melyekért (halál, bot, . . .) büntetést érdemelnénk. Kis V.-t mondanak egyszer mindazon esetekben, mikor az év folyamán szelichószt mondanak, sok ritusban minden tachanun után. A jom kippur kótónban a kis V. háromszor fordul elő. Mind a kis, mind pedig a nagy V.-t mondják a jom kippur előnapja délutáni, valamennyi jom kippuri tefilóban az utolsó áldás után, a befejezés előtt. Jom kippurkor a tefiló ismétlésekor is. A neilo tefilóban csupán a kis V. fordul elő. A bűn *(chét)* vagy az igék említésénél az imádkozók jobb kezükkel mellüket verik. A V.-t állva, meghajtottan kell elmondani. A jegyespár a chupó (l. o.) előtt a jom kippur előnapjára megszabott délutáni imát mondja, tehát V.-t is mond. Elmondatják a V.-t a haldoklóval is, ha még eszméletnél van. F. D.

Vincze *Zsigmond*, zeneszerző, szül Zomboron 1875. Belovits, Waldhauer és Aggházy voltak a tanárai. Hírnevét a *Tilos a csók* c. operettjével alapozta meg. Ezt sok európai színpad hozta színre. Operája: *Az erősebb*. Operettjei az említetten kívül: *A limonádé ezredes; Léni néni; A cigánygrófné; A hamburgi menyasszony; A gárdista; Aranyhattyú*. K. K.

Vidor, 1. *Emil*, építész, szül. Budapesten 1867. Építészeti tanulmányait a budapesti, münchcheni és charlottenburgi műegyetemeken végezte. 1894 óta működik önállóan Budapesten, ahol számos bérpalotát, úrilakot és gyárépületet tervezett. F. B.

2. *V. Marcel*, költő, szül. Ungváron 1876 ápr. 21. Jogi tanulmányai elvégzése után szülővárosában a Határszéli Ujságot szerkesztette, majd a fővárosban a Hét segédszerkesztője volt, 1921. pedig a Magyar-Holland Szemle és a Hongaarsch-Hollandsche Revue szerkesztője lett. Irt több színdarabot, melyeket vidéki színpadokon előadtak. *Az éjszaka; Mária; Akarat; A szobrász; Apacsok.* Verses kötetei: *Forró éjszakák; Egy asszony; Szürkület felé; Az Arno partján; Liliomkehely; A csukott szirmú rózsa; A holt küszöb dalol; Keletről jöttem; Oszi szerelem evangéliuma* és *Muzsikál az élet.*

3. *V. Zsigmond*, szemészorvos, szül. Nagy-Kállóban 1835 okt. 7., megh. Budapesten 1908 márc. 1. A pesti egyetemen tanult és Hirschler Ignáccal (l. o.) együtt a magyar szemészet úttörője volt. 1868-ban a szegény gyermekkórház, 1871-től kezdve a Zsidó Kórház szemészfőorvosa volt 1902-ig. A Bach-korszakban megszervezte a magyar sakkozókat s a tilalom ellenére magánlakásán adott nekik helyiséget. Nagyarányú tudományos működést fejtett ki mint oftalmológus és ily irányú tanulmányainak jegyzékét Szinnyei Repertoriuma III. kötete sorolja fel. Ezeken kívül magyarra átdolgozta a Stellwag-féle *Gyakorlati szemészet tankönyvét* 1868.

Világháború. Az Orsz. Statisztikai Hivatal 1922-ben 10,000-re becsülte a V.-ban elesett zsidó katonák számát, ami a zsidóság számarányához képest 1·1%-nak felelne meg, szemben a keresztény lakosság veszteségével, amely 2·8%-ot tett ki a Hivatal számításai szerint. Ez a számarány a háború előtti Magyarországra vonatkozik és bizonyára ép oly kevéssé pontos, mint az a kimutatás, amelyet a Magyar Statisztikai Szemle készített a mai Magyarország zsidó hősi halottairól. Ez adatok szerint az összes elesett, vagy sebesülésük következtében meghalt katonák száma 155,799 (41·13%), a zsidó vallásuaké 5116 (21·77%); az összes sebesültek száma 352,292 (92·93%), a zsidó vallásuaké 15,339 (65·28%); az összes rokkantak száma 74,860 (19·75%), a zsidó vallásuaké 3770 (16·04%). Ez adatok szerint úgy halottakban mint sebesültekben és rokkantakban viszonylag a zsidóság vesztesége volt a legkisebb az összes felekezetek között és az antiszemitizmus ki is aknázta ezt a zsidóság ellen. Pedig sem ez, sem más eddig készített kimutatás nem tarthat igényt a teljességre, mert a legilletékesebb fórum, maga a hadsereg nem a felekezeti hovatartozás alapján lajstromozta el a veszteségeit. Hasznos korrektivumot reménlhetett a magyarországi zsidóság a Magyar Zsidó Hadiarchivum bizottságától, amely a háborus adatok zsidó vonatkozásainak feldolgozására vállalkozott Polnay Jenő v. miniszter és Hevesi Simon főrabbi vezetése alatt, de ez a munka abbamaradt és így a zsidóság még mindig nélkülözi a hiteles kimutatást: védekezése ennélfogva csak hiányos, vagy részleges kimutatásokra támaszkodhatik, olykor pedig a publikált statisztikákban mutatkozó hézagok és tévedések nyujtanak közvetett bizonyítékot a vádaskodások elhárítására. Így pl. senki sem fogadhatja el véglegesnek azt a kimutatást, amely 5116 zsidó hősi halottról számol el (a megkisebbedett Magyarország területéről) mikor csupán Budapest hősi halottai közül több mint 4000 zsidó volt és csak Rákoskeresztúron is 2000 hősi halott pihen. Ha az 5116-ban megállapított szám igaz lenne, akkor az egész ország területéről összesen csak 1116 zsidó katona esett volna el a háborúban, ami azzal a ténnyel szemben, hogy Szeged 116, Miskolc 176, Pécs 92, a kis Balassagyarmat 46 és a

még kisebb Baja 35 zsidó hősi halottat lajstromozott el, annyira magán hordja a valószínütlenség bélyegét, hogy még a zsidóellenes propaganda sem állíthatja elfogadhatónak ezt a kimutatást. Nem több ezer község, de néhány tucat örökített meg 1116 zsidó hősi halottat. E lexikon nem vállalhatta az egyetemes magyar zsidóság feladatát, módjában sem állhatott, hogy teljes statisztikát adjon a V. zsidó résztvevőiről; ebben a cikkben tehát csak arra szorítkozik, hogy ismertesse a zsidóság általános szerepét, dokumentált adatokkal bizonyítsa a zsidó katonák magatartását és megvilágítsa a zsidókkal kapcsolatos gazdasági vonatkozásokat a V.-ban.

A háború kitörése. A V. első napjaiban Schnitzler Ármin komáromi főrabbi, az Országos Rabbiegyesület elnöke körlevelet intézett a rabbikar tagjaihoz és felszólította őket, hogy rendezzenek ünnepélyes istentiszteleteket és imádkozzanak a győzelemért. Az Orthodox Központi Iroda elnöke, Frankl Adolf hasonló szellemű körlevelet küldött az orthodox hitközségeknek azzal a felszólítással, hogy a rabbik és az elöljárók a király és a haza védelmében hősiességre és kitartásra buzdítsák a bevonuló híveket, az otthonmaradottak pedig áldozatkészséggel és tettekkel szolgálják és segítsék elő a hadképességet. Magyarország minden zsidó templomában a győzelemért imádkoztak. A pesti templomokban Hevesi Simon, Fischer Gyula, Adler Illés, Reich Koppel, Budán Kiss Arnold és Edelstein Bertalan főrabbik buzdították híveiket kötelességeik teljesítésére. A rabbik Maimonides szellemében fogták fel a saját kötelességeiket és azt tanították, amit a zsidóságnak ez a legnagyobb kodifikátora tanított a háború ethikájáról: «Aki belép a harcosok sorába, bizzék abban, aki Izráel reménye és segítője a bajban és töltse el lelkét az a tudat, hogy az emberiség javáért harcol. Szánja rá egész életét, ne ismerjen sem félelmet, sem bátortalanságot, ne lágyuljon el gondolván övéire, hanem törölje őket inkább erre az időre szíve táblájáról. Egyáltalán ne gondoljon semmire sem, hanem egyedül és kizárólag a háborúra.» Ezzel az útravalóval vonultak be a zsidó katonák és hogy nem szégyenítették meg az öröklött zsidó szellemet, azt számos esetben a hadsereg legfőbb vezetősége igazolta.

A zsidó katonák. A zsidók ellen irányuló agitáció már a háború alatt megindult. Politikai okokból igyekeztek kicsinyelni a zsidó katonák bátorságát, sőt azzal a váddal illették a zsidóságot, hogy kibujik a kötelezettsége alól. A király, a főhercegek és a leghíresebb hadvezérek siettek ekkor a zsidóság becsületének megvédelmezésére. Károly király még trónörökös korában így nyilatkozott a csernovitzi hitközség küldöttsége előtt: «A zsidó lakosság igen hazafias. Mi ezt neki sohasem fogjuk elfelejteni.» 1916 dec. 11. pedig a következőket mondta: «A zsidóság a jelenlegi nagy időkben áldozatkészen járult vérével és vagyonával az Isten kegyes segítségével elért sikerek kivívásához.» 1917 ápr. 14. pedig újból leszögezte: «A zsidóság a fronton is mindig híven teljesítette kötelességét. Köszönöm a magam és a hadsereg nevében.» József főherceg a következőkben méltatta a zsidó katonák vitézségét: «A magyar fiúk között, mint igaz magyarok, vállvetve küzdöttek a szerbek és a hatalmas orosz ellen. A dicsőségben egyenlő részük van bajtársaikkal és a legkiválóbb hősök között nem egy a magyar zsidó! Nem egyszer láttam saját szememmel a legrettenetesebb küzdelmek kétségbeesett tusáiban őket és emelt lélekkel bámultam a közös vitézséget, melyben minden hazafi egybeolvadt és egyaránt kivette részét valláskülönbség nélkül. A zsidóság is megmutatta, hogy olyan jó hazafi és vitéz katona, mint bárki más.» Péter Ferenc főherceg a hercegovinai hadvezér a következőket mondta: «A zsidó katonák nagyszerűen harcolnak, igazi hősök, bátrak és önfeláldozóak, s ez nemcsak a városi zsidóságra vonatkozik, hanem az egészen egyszerű pájeszos zsidók is nagyszerűek, elsőrendű katonák. Nagyon meg vagyok velük elégedve.» Hasonló szellemben nyilatkoztak az ismert hadvezérek közül *Szurmay*, *Molnár* Dezső, *Boroevich*, *Tarcali dell'Adami*, *Schay* Gusztáv, báró *Gaudernak* József.

Akik a legtöbbet áldoztak. Vannak számok, melyek beszédesebbek, mint a statisztikák arányszámai. Itt néhány olyan zsidó családot sorolunk föl, akik hét, vagy még több katonát adtak a hadseregnek és ezért a király megajándékozta őket: *Neutraub* József (Jászapáti) 9, *Unger* Samu (Sopron) 9, *Krammer* Simon (Esztergom) 8, özv. *Donáth* Ernőné (Szabadka) 8, *Klein* Simon (Köbölkut) 7, *Raducziner* Izráel (Belényes) 7, *Rein* József (Budapest) 7, *Klein* Náthán (Nagykálna) 7, *Kohn* Miksáné (Muraszombat) 7, *Hahn* Hermann (Bodóhegy) 7, *Neuner* Adolfné (Budapest) 7, özv. *Goldstein* Jakabné (Budapest) 7 fiút adott a hadseregnek.

Zsidóhitű főtisztek. Az osztrák-magyar hadseregben igen sok zsidó emelkedett a legmagasabb rangig. Pontos kimutatás nem áll rendelkezésre s így kénytelenek vagyunkaz általunk felkutatott anyaggal beérni, hozzátéve, hogy ezenkívül még több zsidóhitű magasrangú tiszt is szolgált a hadseregben. *Tábornokok:* lovag *Schlesinger* tüzérségi mérnök, tábornok, a hadügyminisztérium 7/P. ügyosztály főnöke, aki a haditechnika terén véghezvitt egészen különleges teljesítményei elismerése fejében 1908 nov. 5-én vezérőrnaggyá neveztetett ki, pilisi *Kornhaber* Adolf táborszernagy, *Schweitzer* Ede altábornagy, *Vogl* Simon vezérőrnagy, aki bócherből küzdötte föl magát a tábornoki karba. *Ezredesek: Bauer* Gyula a 44. gy. e. parancsnoka, *Eisenstädter* Alajos honvédezredes, a honvédelmi minisztérium III. ügyosztályának referense; *Fischer* Ármin; *Mestitz* János a 9. h. gy. e. ezredese; *Zöld* Márton a 308. honvédgyalogezredben (most tábornok). *Alezredesek: Balla* Jenő a 3. debreceni honvéd gyalogezred parancsnoka, *Bleier* Móric, *Lázár* Lipót műsz. tanácsos, *Sebess* Lipót a pécsi 19. h. gy. e. parancsnoka, *Steinfeld* Móric a 43. gyalogezred parancsnoka. *Weichert* a haditengerészet gépműfőparancsnoka. *Őrnagyok: Deutsch* Izidor (most ny. ezredes) a 6. gyalogezredben, *Krausz* Emánuel az 52. gyalogezredben, *Singer* Gusztáv ezredes a 29. gyalogezredben.

Kitüntetések. A kitüntetésekről a következő statisztika nyujt felvilágosítást, amely azonban szintén nem mondható teljesnek. A Lipótrend lovagkeresztjét kapták: pilisi *Kornhaber* Adolf táborszernagy, *Mestitz* János ezredes, a 16. honvéd gyalogezredben, *Szilárd* Béla a 31. veszprémi honvéd gyalogezred tartalékos főhadnagya, *Fischer* Ármin ezredes, *Zöld* Márton ezredes, *Herczog* Miksa I. o. főtörzsorvos, *Steinfeld* Móric alezredes. A vaskoronarend III. o.-lyát több mint 51 zsidóhitű nyerte; az arany vitézségi érmet nyerte: *Alexander* Béla e. é. önk., *Benkő* Mózes zászlós, *Földes* Ferenc zászlós a 46. gyalogezredben, *Hasenfeld* Ervin tartalékos főhadnagy; a tiszti I. o. vitézségi érmet hárman, a Ferenc József-rend tiszti keresztjét (az orvosokon l. o. kívül) hárman, köztük *Lemberger* Samu rabbi az ellenség előtt tanusított hősies viselkedéséért nyerte a lovagkeresztet a kardokkal; a német Vaskorona-rend lovagkeresztjét kettő, az arany vitézségi érmet 104-en nyerték (Egyenlőség évkönyve 1922). Már a háború első kitüntetettei között találunk zsidóhitűeket, így *Kóbor* Ignácot, a Dunagőzhajózási társaság kormányosát, aki az I. o. ezüst vitézségi érmet, *Rabbinovics* Jakab tábori rabbit, aki az arany érdemkeresztet kapta. A háború első halottai között van a hősi halált halt *Krausz* Emanuel őrnagy, az 52. gyalogezred parancsnoka, *Dömény* Lajos budapesti ügyvéd, a cionista mozgalom egyik vezetője, *Berényi* Armand századparancsnok, akiről őrnagya megállapítja, hogy «halála ezredünk történetében mint a hősi erények egyik kimagasló példája fogja a megboldogult dicső nevét megörökíteni».

Főiskolai hallgatók. A zsidó egyetemi ifjúság háborús szerepét az a statisztika világítja meg, amelyet maga a zsidó főiskolai hallgatók országos szövetsége állított össze s terjesztett az országgyűlés elé, hozzáfűzvén, hogy «büszke önérzettel, emelt homlokkal, a teljesített hősi munka nyugodt tudatával állunk hatalmas bíránk, a nemzet lelkiismeretének ítélőszéke elé». A főiskolai hallgatók közül zsidóvallású 1465, ebből 239 a háború idején még nem volt hadköteles, 1002 tehát 82% katona volt és pedig a gyalogságnál 89%, a tüzérségnél 6%, a lovasságnál 1%, a műszaki csapatoknál 2%, a vasútezrednél 0·7% az egészségügyi csapatoknál 0·1%, a távirászok nál 0·1% teljesített szolgálatot.

A háború egészségügye. A V. nagy feladatok, elé állította az orvosi kart s ebben a munkábantúlnyomó részt a zsidóságot illeti minden dicséret, mert az orvosok legnagyobb része zsidóhitű. A háború kitörésének pillanatában *Grósz* Emil volt az orvosi fakultás dékánja, aki lelkes szavakkal hívta fel a hallgatókat kötelességük teljesítésére: «Egyik kézzel védjétek a haza becsületét, a másik kézzel ápoljátok a sebesülteket. Azok pedig, kiknek koruk vagy testalkatuk nem engedi meg, hogy a hadba vonuljanak, jelentkezzenek betegápolásra és orvosi segédszolgálatra. A ti kötelességtek, hogy a betegeket, sebesülteket ápoljátok s így szolgáljátok a királyt, a hazát, az emberiséget.» (Budapest 1915 aug. 1.) Tanácsadó orvosnak nevezték ki a budapesti orvosi fakultás 9 tanárát, 7 címzetes rendkívüli tanárát és 20 magántanárát, köztük a következő zsidószármazású tanárokat: I. o. főtörzsorvosok: *Grosz* Emil, *Preisz* Hugó. II. o. főtörzsorvosok. *Bálint* Rezső, *Herczel* Manó, *Sarbó* Artur, *Alapi* Henrik. Törzsorvosok: *Friedrich* Vilmos, *Mohr* Mihály, *Berend* Miklós, *Hasenfeld* Artur, *Kertész* József, *Ráskai* Dezső *Manninger* Vilmos, *Vermes* Lajos, *Bencze* Gyula, *Frigyesi* József, *Tornai* József, *Gergő* Imre, *Liebermann* Ottó. Az orvosok háborús kiképzésére külön tanfolyamokat szervezett az orvosi fakultás, melynek előadói között zsidó orvostanárok is voltak. A klinika egyes osztályain is hadikórházakat rendeztek be reszint tisztek, részint legénység számára. Itt látjuk a következő zsidó származású vezetőorvosokat: *Liebermann* Ottó, hyg. vizsgálatok vezetője, oltóanyag készítés parancsnoka; *Grosz* Emil egy. dékán, oltások; *Preisz* Hugó, bakteriológia; *Árkövy* József, stomatológiai tart. kórház vezetője; *Onody* Adolf, orr- és gége megbet.; *Bálint* Rezső, a losonci megfigyelő állomás főorvosa; *Herzfeld* Karola orvosnőt a honvéd helyőrségi kórház szemészeti vezetőjének nevezték ki. A budapesti orvosegyetem tanárain kívül még igen sok zsidóhitű orvos töltött be magas funkciót. A főbb orvosokról alábbi, távolról sem teljes jegyzék ád áttekintést: I. o. főtörzsorvosok: *Pewny* József vezértörzsorvos, az orosz front egészségügyi főnöke; *Herzog* Miksa, *Pollák* Joachim, *Rasofszky* József, *Schaffer* Aladár, *Gottlieb* Ármin, *Frattner* Sándor, *Heller* Simon, *Glück* Lajos, *Benedikt* Vilmos, *Rottenberg* Móric, *Weil* Gusztáv. II. o. főtörzsorvosok: *Knobel* Adolf *Riwres* Fülöp. Törzsorvosok: *Feder* Marcel, *Fenyő* Ármin, *Raschkes* Arnold, *Kanizsai* Sándor, *Berger* Henrik, *Oberländer* Lajos, *Popper* Ármin, *Roth* Samu, *Steiner* Pál, *Rubinstein* Sándor, *Szántó* Miksa, *Löw* Márkus, *Grünberg* Arnold, *Neumann* Jakab, *Weiszburg* Lajos, *Fuchs* Bernát. Az ezred- és főorvosok listáját, amely oldalakat töltene meg, itt nem adhatjuk, csak annyit jegyzünk meg, hogy 187 zsidóhitű orvos a koronás arany vitézségi érmet vagy a Ferenc József-rend tiszti, illetve lovagkeresztjét vagy a signum laudist kapta a katonai érdemkereszt szalagján. A Lipót-rendet kapta *Herzog* Miksa I. o. főtörzsorvos; a vaskorona-rendet: *Pollák* Joachim, *Rasofszky* József és *Schaffer* Aladár; a német vaskorona-rendet *Gábor* Artur; a török Medjidjerendet *Scheiner* Miksa. A hősi halált halt orvosok között találjuk *Langfelder* Artur törzsorvost és *Weil* Gusztáv I. o. főtörzsorvost is. A vöröskeresztes önkéntes ápolónők közt is igen sok zsidóhitű van.

Gazdasági háború. Már a háború kitörésének első pillanataiban nyilvánvaló volt minden gondolkodó ember előtt, hogy ebben a háborúban a győzelem csakis annak az országnak juthat osztályrészül, amelynek nemcsak kitűnő hadserege, hanem a legjobban organizált közgazdasága is van (Werner Sombart). E háború pénzügyi műveletei felülmultak minden eddigit. A háborús fölkészültséget mutatta, hogy a kormány csak három hó mulva 1914 nov. 11. fordult polgárai áldozatkészségéhez. Ekkor jelent meg az első hadikölcsön aláírására szóló fölhívás. Erre meg-

mozdult az egész ország, elsősorban a nagy fővárosi pénzintézetek s a jegyzés kielégítő volta főleg az ő munkásságuk eredménye. Igen sokat jegyeztek a biztosítóintézetek. A kölcsön 75%-át kereskedelmi és ipari vállalatok, továbbá alapítványok, egyházi javak, egyesületek és magánosok jegyezték. A jegyzett összeg több mint 1270 millió, fölülmult minden várakozást. A hadikölcsön a hazafias áldozatkészség próbaköve és a zsidóság ezt a próbát sikeresen kiállta. A hitközségek vezetősége és sajtója fölhívást bocsájtott ki, hogy minden magyar zsidó tekintse szent kötelességének a hadikölcsönre való jegyzést. A hitközségek maguk jártak elő a jó példával, a Pesti Izr. Hitközség 250.000, a Pesti Chevra Kadisa 500.000, Winterberg Gyula 300.000, a Budai Chevra 50.000, az aradi hitközség 300.000, a budai 100.000 K-val járult az első kölcsön sikeréhez. Az országos rabbiegyesület elnöke Neumann Ede nagykanizsai főrabbi körlevélben szólítja föl a tagokat, hassanak oda, hogy a hitközségek, intézmények s híveik minden nélkülözhető fillért bocsássanak a nemzet rendelkezésére s erre a szószékről hívják föl híveiket. A budapesti templomokban Adler Illés és Reich Koppel beszéltek a hadikölcsön érdekében. A legtöbbet jegyzők sorában voltak Weiss Manfréd, Grünwald és Schiffer, Wolfner Gyula, Deutsch Jakab és fiai, Bachruch, Neumann testvérek, Strasser és König, okányi Schwarcz Jakab, Fellner Henrik, Kohner Adolf, Bródy Lajos, Neues Pester Journal, Grünfeld Jakab, Schossberger Henrik, Wolfner Tivadarné, Strausz Emil, Guttmann Samu, Rosenberg Gyuláné és Winterberg Gyula, de ott találjuk a zsidó-intézményeket (Pesti Izraelita Hitközség Árvaháza, Nőegylet, Országos Izr. Tanítóegyesület, Rabbiegyesület stb.) is. A második hadikölcsön alkalmával a következő lelkes szavakkal fordul az Egyenlőség híveihez: «Ha még tíz új hadikölcsön következik, ha tízszer, százszor fordul hozzátok az állam, ragadjátok és csókoljátok meg segélytkérő kezét, mintha édes anyátok keze nyúlna felétek a szükségből és adjátok oda néki mindeneteket». A második hadikölcsön összege csupán 50 millióval maradt az első mögött, ebből a zsidóság jegyzése 240 millióra tehető (Léderer Sándor dr. megállapítása 1915 júl. 11.). Ez az összeg 10 százaléknak felel meg, míg a zsidóság aránya 4·94%. Ha az összes zsidót iparosnak és kereskedőnek vesszük s föltesszük, hogy hat százalékuk jegyzésképes, akkor az arány szerint csupán 0·82%-ot kellett volna a zsidóságnak jegyezni. E kis számítás bizonyítja, hogy a zsidóság hazafias kötelességét teljesítette. A harmadik és negyedik hadikölcsön alkalmával Neumann Ede elnök újból körlevéllel fordul az országrabbijaihoz: «Gyújtsuk most is lángra lelkesedésünket, hassunk oda, hogy a negyedik hadikölcsön sikeréhez való hozzájárulásunk nagyszerű megnyilatkozása legyen a hazához való áldásos szeretetünknek, a nemzet nagy ügyéért való lángoló buzgalmunknak». A hadikölcsön érdekében kifejtett munkásságukért kitüntetésben részesültek: Madarassy-Beck Gyula legfelsőbb elismerést, Székely Ferenc, a Belvárosi Takarékpénztár elnöke a Ferencz József-rendhez a csillagokat, Stein Ármin a Budapesti Takarék és Országos Jelzálog vezérigazgatója a Ferencz József-rend középkeresztjét, Kónyi Hugó a Hermes ügyvezető igazgatója a Ferencz József-rend tisztikeresztjét, 18 vidéki zsidóvallású bankigazgató a Ferencz József-rend lovagkeresztjét, 8 vidéki pénzintézeti igazgató pedig királyi tanácsosi címet nyert (1916 szept. 16.). Az ötödik és hatodik hadikölcsönnél újból Neumann Ede, a nyolcadiknál pedig Löw Immánuel buzdította lelkesítő cikkében a zsidóságot a jegyzésre (1918 júl. 6.), noha az antiszemitizmus hívei már nyiltan hangoztatták, hogy a zsidóság vagyonát el kell kobozni.

A front mögött a hadsereg érdekében a legfontosabb munkát Weisz Manfréd végezte, az ország legnagyobb ipartelepén, amely 30.000 embert foglalkoztatott; a másik hatalmas ipartelep élén, Ujpesten, Wolfner Tivadar állott, mindkettő érdemei elismeréséül báróságban részesült. A Haditermény megszervezésében s vezetésében is főleg zsidók vettek részt. Igen fontos szerep jutott Vázsonyi Jenőnek, Vázsonyi Vilmos fivérének, aki mint szénkormánybiztos az ország szénellátásáról gondoskodott. A front mögött teljesített munkájukért kitüntetésben részesültek jóformán az összes magasabb állásban lévő zsidóhitű főtisztviselők, akik közül kiemeljük Winternitz Jakabot a külügyminisztérium létszámában, aki az elsők között kapta a polgári érdemkeresztet; a kereskedelmi minisztériumból Neumann Károly min. tan. a Lipót-rend lovagkeresztjét, Frank Ármin főmérnök a Ferencz József-rend középkeresztjét, Ofner József Dunajobbparti üzletvezető a harmadik osztályú vaskoronarendet, Winkler Ignác felügyelő, Schulhof Leó főmérnök a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta, Brahm Miksa lovag min. tan. a Déli vasút forgalmi vezérigazgatója legfelsőbb elismerésben részesült, Domony Móric a Magyar Folyam- és Tengerhajózási RT. helyettes igazgatója a Ferenc József-rend tiszti kereszthez a csillagokat nyerte el, míg a belügyminisztériumból Frank Ödön dr. egészségügyi főfelügyelő, Schreiber Emil dr. rendőrtanácsos a Ferencz József-rend lovagkeresztjében részesült, ugyanezt a kitüntetést nyerte el Ullmann István miniszteri titkár a pénzügyminisztériumból. A zsidóhitű közéleti férfiak közül *I. oszt. polgári érdemkereszttben* részesült Vázsonyi Vilmos; a II. oszt. polgári érdemkeresztben Német Alfréd min. oszt. tan., Friedmann Ernő dr. min. tanácsos, Márkus Soma rendőrtanácsos, Ullmann István min. titkár, Mahler Ignác műszaki tanácsos, Sasvári Ármin a kereskedelmi múzeum aligazgatója, Ónodi Adolf egyet. orvostanár, Bánóczi József tanintézeti igazgató, Kunos Ignác keleti kereskedelmi iskolai igazgató, Stern Ábrahám az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatója és még számosan. *A jótékonyság* terén is kivette részét a zsidóság. A zsidó intézmények: a Pesti Izr. Hitközség kórháza, a Bródy gyermekkórház, a Szeretetház, Izraelita Szünidei Gyermektelep, Cionista Otthon hadikórházakat rendeztek be, az OMIKE hadinépkonyhát létesített, külön intézmény alakult a menekültek támogatására s a szegények segélyére indított gyüjtések igen nagy összegeket eredményeztek,

amelyekhez a közismert jótékony zsidóhitű emberbarátok (Weiss Manfréd, Hirsch Albert, Wolfner Gyula, Lederer Ágoston és Emil, Kohner Adolf, Bachruch Károly, Freund Henrik, Kaszab Aladár stb.) járultak első sorban. A zsidóság tehát a front mögött is teljesítette kötelességét.

Önvédelmi harc az antiszemitizmus ellen. Míg a zsidóság a frontokon és a front mögött egyaránt megállta a helyét, addig mindinkább élesebb harcot kellett folytatni a szervezkedő antiszemitizmus ellen. *Ágoston* Péter hírhedt könyve, majd a «Huszadik Század» zsidó ankétja csak olaj volt a tűzre. Mindinkább terjesztették azt a rágalmat, hogy a zsidóság kibújik a harctéri szolgálat alól, melynek megcáfolására *Polnay* Jenő és *Hevesi* Simon főrabbi vezetésével megalakult a Magyar Zsidó Hadiarchivum bizottság a zsidóság hadiadatainak gyüjtésére és földolgozására. E nagy anyag tudományos földolgozása még nem fejeződött be. Ettől függetlenül az Egyenlőség közel 40,000 lajstromozott adatot gyüjtött össze a zsidó katonák kitüntetéseiről, sebesüléseiről s hősi haláláról. Azt a rágalmat, hogy a hadiszállítások körüli visszaélést főleg zsidók követték el, *Vázsonyi* Vilmos adatok kíséretében a parlamentben utasította vissza. A zsidó katonák hősiességét pedig a király és a legkitűnőbb hadvezérek állapították meg. A zsidókra szórt rágalmak folyománya volt a híres Avarffy—Szabolcsi Lajos pör (l. *Magyarország* [statisztikai rész]). Az antiszemitizmus egyik publicistája, Altenburger Gyula minden baj legfőbb kútforrásának a zsidók emancipációját jelölte meg. Az antiszemita mozgalom élére Bangha páter állt, aki 10.000,000 koronás keresztény sajtóalapot gyüjtött és a «zsidó uralom megtörésére» megalakította a «Központi Sajtóvállalatot» Buttykay páter és Károlyi József gróf támogatásával. Az új alakulás élén álltak: Bleyer Jakab, Kmetty Károly, Nékám Lajos, Bochkor és Bernolák Nándor egyetemi tanárok. A harc mindinkább élesbedik (Dobai István dr. fürdőbiztos a zsidóknak a Tátrában már nem adott szobát) s még élesebben folytatódott, midőn 1918. a néppárt és a keresztény szociálista párt keresztény szociális néppárt címen egyesült. Még a bekövetkezett Károlyi-forradalom sem tudta az antiszemitizmus hullámait lecsendesíteni, de új fegyverekkel harcolt, mert a V. hamis adataiból kikovácsolt fegyverek elrozsdásodtak. L. *Antiszemitizmus, Forradalom, Ellenforradalom.*

Visnovsky *Sándor*, mérnök, szül. Nagykikindán 1860., megh. Budapesten 1917. A müncheni müegyetem elvégzése után hosszabb ideig a mohácsi folyammérnökségnél működött. Tervei alapján építették meg Kecskemét város vízvezetéki hálózatát. Magyarországon egyik meghonosítója volt a vasbetonépítkezésnek. Ipari és erdei vasutakat épített nemcsak Magyarországon, de Ausztriában, Cseh- és Oroszországban és Kis-Ázsiában is. Megtervezte a Szerajevó-illidzsei villanyosvasutat, az Esztergom-párkánynánai, továbbá a világhírű tátrai villanyos vasutat. Tervezte és építette az egy km. hosszú siklóvasutat Turjasebesen (Ung vm.) a Bantlin-féle lőpor-acetongyár részére. Találmányai közül legfontosabb a vízalatti alagútak építése fagyasztási és gereblyecső rendszerrel. Ezt az eljárását szabadalmaztatta. Elkészítette a Duna alatti alagútnak, a budapesti földalatti villamosvasút hálózatnak és a városrendezésnek a terveit, melyeket az illetékes körök nagy elismeréssel fogadtak. A N. Fr. Presseben, a Pester Lloydban s több magyar és külföldi folyóiratban számos szakcikke jelent meg. V. A.

Visontai *Soma*, ügyvéd és politikus, szül. Gyöngyösön 1854 nov. 19., megh. Budapesten 1925 szept. 22. A budapesti egyetemen tanult, majd ügyvédi irodát nyitott s egyszersmind publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Mint védőügyvéd országos hírnevet szerzett s a szerb radikálisok lapjának szerkesztőjét is ő védte, amiért Ujvidéken 1892. függetlenségi programmal képviselővé választották. A következő ülésszakokon 1897—1905 közt szülővárosát képviselte. Tagja volt az Orsz. Ügyvédvizsgáló Bizottságnak és a Kúria fegyelmi tanácsának, 1908. udvari tanácsos lett. Önálló műve: *Az uzsoráról* (1883); Éveken át szerkesztette a Vasút című szaklapot. Sz. G.

Visszatérés. A rabbinikus törvény az apostáziát a legsúlyosabban ítéli meg, de nem vonja kétségbe, hogy az illető megbánhatja bűnét és visszatérhet a zsidóságba. A V.-t mint bűnbánást fogták fel s azt Maimonides is megengedte, akár nyiltan, akár titokban tették. A titkos V.-re leginkább keresztény területen volt, szükség, t. i. a XII. sz.-tól kezdve a már egyszer kikeresztelkedett zsidó vagy született (megkeresztelt) keresztény, aki visszaesett vagy áttért a zsidóságba, az inkvizició törvényszéke elé került és máglyahalállal lakolt (l. *Inkvizició* és *Judaizálás*). Ezért a rabbik, ha még oly súlyosan elítélték is a kitérést, amelyet nem egyszerűen hitehagyásnak, hanem a zsidóság elárulásának minősítették, veszélyes időkben a titkos V.-t is engedélyezték. Az ókorban még szigorúbb volt a felfogás és pl. Rabbi Méir kereken eltiltotta a titkos V.-t (*Abóda Zárá* 7a, 6 és *Bechórót* 31a), sőt egyáltalában nem fogadja vissza azokat, akik V.-re jelentkeztek; míg mások nyilvános vezeklést és visszavonást írtak elő részükre. A legtöbb rabbi azonban már az ókorban befogadta a titkos visszatérőt is. Ezt a liberális nézetet vallották az amorák is. Maimonides a *Jad Hachazáká*-ban foglalkozik a V.-sel, de módjait és feltételeit nem részletezi. A *Sulchan Áruch* sem foglalkozik ezzel, bizonyára azért, mert úgy a keresztény, mint a mohamedán törvényhozás súlyos büntettnek minősítette a V.-t a zsidóságba, melyért halálbüntetés járt. Formai akadályokat azonban nem gördítettek a visszatérők elé és a V. nem is volt ritka jelenség abban az időben. Az újabb időkben 1920 óta a V. szokatlan nagymérvű épen Magyarországon. Ennek oka nem csupán az, hogy a különböző okokból kitért zsidók hamar ráeszméltek a hithagyás szégyenére, hanem az is, hogy a vesztett háború és forradalmak nyomán fellépő antiszemitizmus a zsidóság belső erősödésére vezetett. S. R.

Vita *Emil*, jogi író, volt székesfővárosi tanácsnok, szül. Budapesten 1874. A budapesti egyetemen jogi doktorátust nyert, majd a főváros tisztviselője lett. 1911-ben tanácsnokká választották. Je-

lentékeny érdemei vannak a főváros pénzügyi helyzetének rendezése körül. A híd- és alagútvám megszüntetése, a közraktárak kibővítése, az Idegenforgalmi Hivatal megszervezése az ő sürgetésére történt. 1920-ban nyugalomba vonult. Szaklapokba igen sok tanulmányt írt a közigazgatási jog köréből és közgazdasági kérdésekről. Művei: *Egyesületi jog* (1906); *A magyar állampolgárságra, községi illetőségre és idegenek ittlakhatására nézve fennálló jogszabályok* (1908); *A községi illetőség* (1912).

Vitairatok, I. *Kereszténység és zsidóság viszonya.*

Vívás. A magyar vívósport tekintélyes arányban zsidókat is számít legjobbjai közé. *Fuchs* Jenő tőzsde-titkár 1908. olimpiai kiküldetésben részesült. A magyar vívók ezen a világbajnoki versenyen Londonban megsemmisítő fölénnyel győztek és Fuchs Jenő lett a világbajnok. A legközelebbi olimpiászon 1912. Stockholmban újra Fuchs szerezte meg a magyar színeknek a világbajnokságot. 1924. a párisi olimpiásszal kapcsolatosan a vívószövetség Fuchs kiküldetését megtagadta, amiért visszavonult a versenyzéstől. *Gombos* Sándor orvos 1923. a legjobb vívók között harmadiknak érkezett be a Hősök Emlékversenyén. 1926-ban Budapesten Európa-bajnokságát nyerte meg. 1927-ben Vichyben megismétli a győzelmet. Ő az első magyar vívó, aki kétszeres Európa-bajnokságot nyert. *Petschauer* Attila kereskedő 1922. a középiskolai diákversenyen tünt fel. 1928-ban megnyerte a Hősök Emlékversenyét, ami a «legjobb magyar kardvívó» címmel jár. Az amszterdami olimpiászon összes ellenfeleit legyőzte és ő szerezte meg a döntő győzelmet a magyar csapatnak. Az egyéni kardvívás világbajnokságában a második helyet szerezte meg. *Garai* János 1922. megnyerte a magyar és 1925. Osztendében az Európa-bajnokságot. Az amszterdami olimpiászon a kard csapatversenyben a magyar vívók egyike volt. A háború előtt számottevő sikereket értek el: *Kovács* Andor és *Kovács* György. A vívóélet szervező területén tevékenykedtek: *Hajdu* Marcel, *Werkner* Lajos, *Domony* Móric, *Schwartz* Tibor, *Fodor* József, *Pick* Jenő, *Beck* József, *Lehner* Artur és *Sötér* Gyula. A vívómesterek között is akad két jónevű zsidó mester. *Fodor* Károly (megh. 1926.) vívóterme évtizedeken át a vívók gyülekező helye volt. *Róna* Arminnak sok jó tanítványa dolgozik a különböző egyesületekben. F. P.

Vívó és Atlétikai Club (VAC). Az egyetlen kimondottan zsidó sportegyesület Budapesten. Dömény Lajos (l. o.) ügyvéd, a háborúban elesett cionista-vezér alapította 1906. Vezérei közül nevezetesebb tevékenységet fejtenek ki Zsoldos Andor, a vívóosztály vezetője, Szabó Andor és Csángó Jenő, a futballsport vezérei, később Klein Elek elnök, a klubnak hosszú időn át vezetője és mecénása. Az utolsó évek vezetői közül érdemes munkát végeztek Fodor József a vívóélet újjászervezésével és Dombovári Géza. A különböző sportágakban mintegy 5—600 fiú és leány sportol az egyesületben, a tagok száma állandóan ezer fölött van. Egyidejüleg működik az egyesület torna-, vívó-, úszó-, játéktennisz-, boksz- és futballosztálya, valamennyi számottevő sikerekkel. Az úszók közül Türy István és Róbert István tagjai a magyar nemzeti vízipóló csapatnak, amely hét emberből áll. Vajda László kétszer is megnyerte Magyarország műugró bajnokságát, majd Páris úszóéletében jutott jelentékeny szerephez. A futballcsapat játékosai közül többen tagjai lettek a magyar válogatott futballcsapatnak (Fischer Lajos, Grosz Dezső, Singer Miklós). A tornaosztály vezetője Szalai József, aki sokszoros tornabajnok. Dückstein Zoltán, Schwartz Győző, Müller Pál, Berger Miklós egymásután bajnokságokat nyertek, csakúgy mint a VAC csapata, amely 1926. megnyerte a magyar csapatbajnokságot. (A csapat tagjai: Dückstein Zoltán, Leiden Emil, Müller Pál és Kierer Emil). F. P.

Voéró, hetiszakasz, amely *Mózes* 2. könyvének 6. fejezete 2. versétől a 9. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Az egyiptomi megváltás hirdetése. Mózes és Áron családja. A tíz csapás. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ezékiel* könyvének 28. fejezete 25. versétől a 29. fejezet végéig terjed. A tórai és a prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő Egyiptomról és a Nilusról szól. F. D.

Voeszchánán, hetiszakasz, amely *Mózes* 5. könyve 3. fejezetének 23. versétől a 7. fejezet 11. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Mózes könyörgése. Intelmek hűségre az Egyistenhez és a Tórához. A kinyilatkoztatás tanulsága Izrael bűnhődése. Isten kegyessége. A történet tanulsága. A kiválasztás. A keleti részmenedékvárosai. A Tíz Ige kihirdetése. Egy edüll Isten az imádandó. Izráel kötelessége. Hála az egyiptomi kiszabadításért. Teljes szakítás a környező pogányokkal. Isten szent népe. Isten jutalmazása és büntetése. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája* könyve 40. fejezetének elejétől a 26. versig terjed. A tórai és prófétai rész között nincsen összefüggés, csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakaszt mindig a vigaszhetekben, av hó 9-ike és ros hasónó között olvassák fel, így lett e vigasztalóbeszéd tartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz. F. D.

Vogel *Simon*, gyalogsági tábornok, szül. Karcagon 1850., megh. Budapesten 1917. Pályáját közlegényként kezdte, de önszorgalomból letette a gimnáziumi érettségit és tiszti iskolát végzett. A boszniai hadjáratban főhadnaggyá léptették elő, majd a kassai hadapródiskola tanára lett és pályáján gyorsan emelkedett. Kíváló jellemének fogva Ferenc József király bizalmával több ízben kitüntette és az uralkodó egyenes akaratára külföldi speciális szolgálatokat végzett, később pedig a cs. kir. 38. (Mollinary) ezred parancsnokává nevezte ki a király. Mint tábornok, ő képviselte Ferenc József királyt XIII. Alfonz spanyol király esküvőjén s ez alkalommal teljes egy hónapon át volt a spanyol királyi udvar vendége Madridban, ahol a spanyol király a «Megváltó-rend a szalaggal» magas rendjellel tüntette ki V.-t, aki számos magas osztrák-magyar katonai kitüntetés tulajdonosa volt. S. R.

Völgyesi *Ferenc*, orvos, szül. 1892. A budapesti egyetemen tanult, majd tényleges főhadnagy-orvos volt s mint ilyen vett részt a világháború-

ban. Főleg a hipnózis-terápiával foglalkozik s e tárgykörből számos tanulmányt írt. Törvényszéki és mentőorvos, tagja a Société Lorraine de Psychologie Appliquenek. Főbb önállóan megjelent munkái: *A hipnozis helye és alkalmazása a modern gyógyászatban; Lélek és természettudomány; Hipnózis gyógymód a szervi és lelki betegségeknél* (1918); *Hisztéria, neuraszténia, hipnózis és szuggesztió fogalmai.* Szakértekezései a különböző orvosi és természettudományi folyóiratokban jelennek meg.

Vörös *László*, író és hírlapíró. Az Aradon megjelenő «Friss Ujság» felelős szerkesztője. Írásai budapesti lapokban is megjelentek.

Vozári *Dezső*, költő, szül. 1902. Szlovenszkó egyik legismertebb lírikusa. Jellegzetes és nagy szemléltető erejű verseit *Fekete zászló* c. kötetében gyüjtötte össze. K. A.

W

Wahrmann, 1. *Dávid József*, rabbi, *W. Izráel* (l. o.) fia, szül. Wysnitzen (Lengyelország). Tanulmányait a leghíresebb jesivákban végezte és 1850-ig töltötte be a nagyváradi hitközség rabbiszékét. Az 1848-iki magyar szabadságharc ideje alatt a hitközség bölcs irányításával általános népszerűséget szerzett. Fia: *W.* Sándor, sokáig volt a bécsi Concordia újságíróegyesület elnöke. Sz. I.

2. *W. Izráel*, rabbi, szül. Óbudán 1755., megh. Pesten 1826 jún. 24. Jómódú szülei 13 éves korában Kaller kismartoni rabbihoz adták, majd 1769. Barbi Meir pozsonyi rabbihoz, azután pedig Prágába Eidlitzhez. Az utóbbi helyen a Talmudon kívül már az újhéber irodalommal is megismerkedett. Megnősülése után egy évig Posenben Pservorsky rabbi mellett működött Rövid ideig azután Kereszturon volt rabbi, de már 1796. Pestre került főrabbinak. Itt első gondja az iskolák fejlesztése volt az amsterdamiak mintájára. Emiatt sok küzdelme volt a konzervatív táborral, amely a modern iskoláról hallani sem akart. 1814-ben mégis sikerült ünnepélyesen megnyitnia az új iskolát. Az ő közbenjárására történt, hogy a kancellária 1825. elrendelte a zsidó gimnáziumi növendékek részére a kötelező hitoktatást. Ez nagy vívmány volt, mert addig a keresztény hittan volt kötelező s a helytartóság továbbra is ezt akarta fentartani. W. rendszeresítette a tanulók szombati külön istentiszteletét is. «A város szégyenlős zsidó szegényeinek segélyzőegylete» szintén az ő műve volt. Jóllehet személy szerint szigorúan orthodox volt, a világi tanulás és haladó gondolkodás elől nem zárkózott el és másokkal szemben türelmes és megértő volt. Fiai közül: Dávid József nagyváradi főrabbi, Ábrahám Salamon óbudai főkántor és Juda (l. o.), aki pesti főrabbi és kiváló tudós volt. S. R.

3. *W. Juda*, pesti rabbi, *W. Izráel* (l. o.) főrabbi fia, szül. Pesten 1793., megh. u. o. 1868 nov. 15. A piarista gimnáziumban tanult, majd Prágába ment s itt úgy héber nyelvi és teológiai, mint filozófiai ismereteit bővítette. Első tanulmányai a Bikuré ha-Ittimben jelentek meg. Pestre visszatérve megírta *System der Tropen* c. művét, amely értékes politikai, retorikai és hermeneutikai kutatásokat és észrevételeket tartalmaz bibliai és talmudi témákról. Később Óbudán tanítói állást vállalt, innen a forradalom évében Pestre került dájánnak s mint ilyen működött haláláig. A középiskolák számára a következő tankönyveket írta: *Mosaische Religionslehre zum Gebrauch f. höhere Schulen* (1861); *Dath Jehudoh* (Mosaische Religionslehre im Auszuge, 1862). Sok vallásfilozófiai és exegetikai tanulmányt írt zsidó tudományos folyóiratokba és évkönyvekbe is. S. R.

4. *W. Mór*, politikus, szül. Pesten 1832 febr. 28., megh. Budapesten 1892 nov. 26. *W. Izráel* (l. o.), pesti főrabbi unokája. Atyja jómódú kereskedő volt, aki fiát gondos nevelésben részesítette; gimnáziumi érettségi után a pesti egyetemen bölcsészetet hallgatott. Tanulmányai befejeztével atyja nagykereskedésébe lépett. Az abszolutizmus idején hírlapi cikkekben és élő szóval hirdette, hogy a külföldi tőkével közvetlen érintkezésbe lépve, Ausztriától gazdaságilag független Magyarországot kell teremteni. Több ipari vállalat sikeres megalapításával példát adott arra, hogy e földmívelő országban is mennyire lehet az ipart fejleszteni. Emellett a magyar kereskedelmet a magyarosodás útjára terelte, mely érdemének elismerésül a Budapesti Ipar- és Kereskedelmi Kamara elnöki méltóságába emelte. Nagyfontosságú publicisztikai működést fejtett ki és a napilapokban harcolt a zsidóság egyenjogusításáért. Az 1868—69-iki kongresszus az akkor alig 37 éves W.-t másodelnökül választotta és ő vezette I. Ferenc József király elé az egyetemes gyűlés hódoló küldöttségét. A kongresszus után, 1869., mint első zsidóvallású képviselő a magyar parlamentbe jutott s haláláig képviselte a Lipótvárost. Deák Ferenc politikájának egyik legértékesebb munkatársa volt. Sokat dolgozott a képviselőház pénzügyi és gazdasági feladatainak megoldásán, elnöke volt a pénzügyi bizottságnak, előadója a földmívelési és kereskedelmi minisztérium költségvetésének és tagja a delegációnak. Valahányszor felszólalt a parlamentben, szakszerű fejtegetései általános figyelmet keltettek. Midőn a kongresszus után, 1870. a magyar zsidóság szervezeti kérdése az országgyűlésen szóba került, W. az egységes zsidóság elvét hangoztatta. A román kereskedelmi szerződés parlamenti tárgyalásánál, 1875., a szerződés zsidóellenes célzata ellen emelt szót. A Pesti Izr. Hitközség elnöki székébe emelte a kiváló politikust, kinek vezetése alatt a nagy hitközség intézményei megerősödtek. W. vasszorgalmú és vasakaratú férfiú volt, aki Magyarországnak és felekezetének egyaránt sok hasznos szolgálatot tett. Gr. Zs.

5. *W. Sándor*, filantróp, szül. Pesten 1839., megh. u. o. 1899. *W. Mór* testvére. Közgazdasági tevékenységet fejtett ki és irodalmilag is működött, mint bécsi lapok munkatársa. Főkép emberbaráti működésével vált ki és végrendeletében 200,000 koronát hagyományozott különböző jótékonysági egyesületek részére, 600,000 koronát pedig a zsidó gimnázium alapítására.

Waldapfel *János*, pedagógus, szül. Nagyzábláton (Zemplén vm.) 1866 okt. 14. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s miután tanári oklevelet szerzett, 1897—1920-ig a gyakorló főgimnázium tanára s a gyakorlati tanárképzés egyik vezetője volt. 1919-ben a Tanárképző Intézetben is előadott. Jankovich kultuszminiszter az Orsz. Közoktatási Tanácsba is meghívta a pedagógiai reformmunkálatokhoz előadóul 1897-ben Wolf Györggyel együtt szerkesztette a Kármán-Emlékkönyvet, 1914. Közműveltség címen folyóiratot szerkesztett. Művei: *A nemzeti elem gimnáziumaink tantervében és utasításaiban* (1895); *Die Pädagogik Bacons* 1896); *A házi nevelésről* (1896); *A gimnáziumi tankönyv revíziója* (1897); *Adalékok a gimnáziumi oktatás elméletéhez* (1898). S. R.

Walder *Gyula**, közgazdász, szül. Aradon 1872 febr. 18., megh. Budapesten 1926 októberében. Aradon járt középiskolába, majd a bécsi Handelshochschulén, Párisban és Londonban folytatta tanulmányait. 1895-ben a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kötelékébe lépett. Később ennek a pénzintézetnek vezérigazgatója és elnöke, egyszersmind a Főrendiház tagja lett. Nagy érdemeket szerzett a világháború alatt a hadikölcsön kibocsátása és annak nagy sikere körül. Számos alkalommal nyilatkozott fontos közgazdasági problémák megvitatásánál. A Pester Lloyd és a Neue Freie Presse hasábjain mint közgazdasági író is kiváló nevet szerzett.

Wallenstein *Zoltán*, rabbi, szül. Tárkányban (Komárom vm.) 1898. Tanulmányait a komáromi főgimnáziumban és a budapesti Rabbiszemináriumban végezte, majd a berlini Rabbiner Seminar für das orthodoxe Judentum s a Hochschule für die Wissenschaft des Judentum és a Friedrich Wilhelm egyetem hallgatója volt. A budapesti tud. egyetemen 1921. avatták bölcsészdoktorrá, u. a. a budapesti Rabbiképző-intézetben rabbivá. 1920-ban, tanulmányainak befejezése előtt a komáromi hitközség egyhangulag papjává választotta. Az installációt azonban csak lelkészi felavatása után tartották meg. Már működésének első éveiben több nagyobb hitközségtől kapott meghívást és W. 1923. elfogadta a pécsi hitközség meghívását, ahol főrabbinak választották. Országosan elismert szónoki képességeivel és papi működésével felekezetközi népszerűséget szerzett. Művei: *Péchi Simon Psalteriumának forrásai.* (Budapest 1921); *Az izraeliták Rómában a császárság első idejében a héber tradicionális irodalom megvilágításában* (u. a.); *A pápai izr. nőegylet történetéhez* (Pápa 1925); *Adalékok a pécsi izr. hitközség történetéhez* (Pécs 1926); *Emlékkönyv a pécsi Chevra Kadisa centennáriumára* (Pécs 1928). Egyéb írásai a Blau Emlékkönyvben, a Szemináriumi Emlékkönyvekben, az Egyenlőség, Komáromi Lapok, a Magyar Zsidó Szemle, Mult és Jövő, a Pécsi Lapok, Pécsi Napló, Remény, Országos Egyetértés, Szigetvár és Vidéke, Unser Weg c. lapokban és a Zsidó Évkönyvben jelentek meg. E lexikon munkatársa és revizora. F. D.

Walles *Antal*, hitközségi titkár, szül. Füzesabonyban 1874 jún. 21. Atyja u. o. hitközségi jegyző volt. A budapesti tudományegyetemen hallgatott jogot és itt szerezte a doktorátust is. Állami szolgálatba lépett és mint a m. kir. zálogházak aligazgatója megszervezte az állami árverési csarnokot, amelynek vezetője volt. 1922-ben nyugdíjaztatta magát. 1926 óta titkára az újpesti hitközségnek és elnöke a Hitközségi Tisztviselők és Alkalmazottak Országos Egyesületének. Kidolgozta a hitközségi alkalmazottak szolgálati és nyugdíjszabályzatát és a felekezeti lapokban a hitközségi tisztviselők erkölcsi és gazdasági érdekeiért küzd. Az újpesti izraelita hitközség Értesítőjének szerkesztője. F. D.

Wallesz *Jenő*, író és hírlapíró, szül. Balassagyarmaton 1871. Lakatosból emelkedett az írók sorába. Szerkesztette az Üstököst és a Hetet; tárcái, cikkei Lynkeusz jelzéssel igen népszerűek. Főbb munkái: *Tenczer Pál emlékiratai; A mulató Budapest; Ború* (versek); *Egy hadimilliomosné keservei; A párt asszonya.*

Wasservogel *Izidor*, bíró New-Yorkban, szül. Budapesten 1875. Fiatalon vándorolt ki Amerikába. Tanulmányait a newyorki egyetemen végezte. 1920-ban bírónak választották. B. S.

Wechselmann *Ignác, lovag*, műépítész és filantróp, szül. Nicolajban (Porosz-Szilézia) 1828., megh. Budapesten 1903 febr. 17. Berlinben és Bécsben tanult és 1856. Budapesten telepedett le, ahol Ybl Miklós kompozicióit javarészt ő juttatta kivitelre. Így az ő művei: a várkerti építkezés, a vámpalota, a régebbi egyetemi épületek és az egyetemi könyvtár stb. Nevét jobban megörökítette végrendeletével, amelyben a róla elnevezett vak gyermekek intézete részére 1.400,000 koronát adományozott, azzal a kikötéssel, hogy az intézetbe felerészben zsidó, felerészben keresztény gyermekek veendők fel. Ugyancsak végrendeletileg két millió koronát hagyott tanítói segélyezésre s ebből is zsidó és keresztény tanítók egyformán részesedtek. A W.-féle Vakok Intézete 1926. a Bethlen-térre költözött, mert a pénzelértéktelenedés következtében nem tudták azt eredeti alakjában fenntartani s mások nem gondoskodtak a nemeslelkű alapítvány pótlásáról. Az eredeti W.-intézet általa alapított palotáját eladták. F. B.

Wechselmann vakok tanintézete. Lovag Wechselmann Ignác és neje, Neuschloss Zsófia alapította az intézetet, mely 1908 óta áll fenn. Átlag 25 növendéke van évente, akiknek csaknem a fele keresztény. A növendékek főleg zenében és kézügyességben nyernek kiképzést, de eszperantó nyelvet is tanulnak, hogy a külföldi vakokkal állandó érintkezést tarthassanak fenn. Az intézet évi költségvetése kb. 20 ezer pengő. Elnöke: Leszlauer A. Gyula, igazgatója: Adler Simon.

Weigl *Géza*, író, a Pesti Izr. Hitközség leánygimnáziumának tanára, szül. Mosonszentmiklóson

1881 okt. 12. Tanári oklevelét a budapesti tudományegyetemen nyerte, felsőbb studiumokat a genfi és párisi egyetemen végzett. Előbb a karánsebesi gimnáziumban, majd a Keleti Akadémián működött, 1918—21-ig pedig a külügyminisztériumban volt titkár. Napilapokban (Magyarország, Világ, Pesti Napló, Pesti Hirlap, Esti Kurir) sok színházpolitikai, művészeti, pedagógiai és a klaszszika-filológia körébe vágó cikke és tanulmánya jelent meg. Tárcáit és novelláit az Egyenlőség közli. Sienkiewitz, Dickens és Clement Vautel számos regényét fordította magyarra. A KUT főtitkára s ilyen minőségében sajtó alá rendezte a «Magyar Grafika Mesterei» idegen nyelvű kiadásait. V. A.

Weil *Erzsébet*, festő és grafikus szül. Budapesten 1901. A Képzőművészeti Főiskolán tanult. Képeiből *(Család; Kain és Ábel; Mózes vizet fakaszt a sziklából)* és rézkarcaiból *(Jákob álma; Hágár és Izmael a pusztában)* 1926. rendezte első gyüjteményes kiállítását. Rézkarcaival a Szinyei Merse Társaság fiatalok kiállításán díjat nyert. F. B.

Weiler *Jaakov*, rabbi. A trencsénmegyei Bittsén működött. A Talmudhoz írt gloszszáit 1830. adta ki *Bész Jaakov* cím alatt. A könyv Zolkiewben jelent meg.

Weinberger *Ábrahám Izsák*, rabbi, szül. Duklán 1796., megh. Kisvárdán 1884. A híres Hersele Charif rabbi tanítványa volt Brodyban és ezzel jött Magyarországba. W. 21 éves korában Galgócon lett rabbi és itt 14 évig működött, majd Kisvárdára hívták meg, ahol haláláig volt főrabbi és egy nagyhírű jesiva vezetője. Halála után kiadták responzumait és egy csekélyebb értékű agadikus könyvét. Emlékét tanítványa, Seltmann Lajos főrabbi (l. o.) örökítette meg az «Életképek»-ben (IMIT Évkönyv 1895).

Weiner *Leó*, zeneszerző, szül. Budapesten 1885 ápr. 16. A Zeneművészeti Főiskolán tanult zeneszerzést. Később a Népopera korrepetitora lett. 1903 óta a Zeneakadémia tanára. 1921-ben egyik vonósnégyesével megnyerte az amerikai Coolidge-díjat. Művei: *Serenade; Vonósnégyes; Farsang; Vonóstrió; Két Passacaglia zongorára; Csongor és Tünde* (kísérőzene Vörösmarty hasonló című drámai költeményéhez. Előadták Budapesten és Drezdában). K. K.

Weinmann *Ármin*, hírlapíró, szül. Szenicen 1850 okt. 7., megh. Budapesten 1912 okt. 17. A bécsi egyetemen a jogi és közgazdaságtani fakultást végezte. Több külföldi lap szerkesztőségének volt tagja. A kilencvenes évektől kezdve a Neues Pester Journal közgazdasági rovatát vezette, egyúttal külföldi szaklapokban cikkeket írt, hogy eloszlassa a külföld előítéleteit közgazdasági viszonyaink iránt.

Weiser *István**, kémikus, állatorvosi főiskolai tanár, szül. Liptószentmiklóson 1873. A budapesti műegyetemen és Münchenben végezte tanulmányait. 1896-ban a budapesti egyetem első kémiai intézetének gyakornoka lett, de rövidesen a m. kir. állatélettani és takarmányozási kísérleti állomáshoz került, amelynek jelenleg igazgatója. Az állatorvosi főiskolának nyilvános rk. tanára. Külföldön is figyelembe vett sikeres élelmiszer-kémiai és takarmányozási kutatásaiért a gazdasági főtanácsosi címet kapta. Önálló munkái: *Takarmányozástan* (Zaitschek Arturral együtt, 1924); *A mész kémiája és biológiája* (1925).

Weiss. 1. *Adolphe*, festő, szül. Budapesten 1838 máj. 11., megh. Párisban 1900 körül. A bécsi képzőművészeti főiskolán tanult, majd 1860. Párisba ment. Képeinek tárgyát eleinte a magyar népéletből merítette, Munkácsy és Zichy mellett, mint harmadik magyart W.-t emelte ki a műkritika. Az 1878. párisi világkiállításon magyar tárgyú képeivel keltett feltűnést. Hiresebb festményei: *La Corbeille de Mariage; La fiancée slave; En 1815; Le lion amoureux; Tournesol; Nymphe découvrant la tête d'Orphée; La jeunesse; Fillette au pêches; Judith; Captifs; Nouvelle captifs.* F. B.

2. *W. Berthold (csepeli)*, nagyiparos, szül. Budapesten 1845., megh. u. o. 1915. Középiskolái elvégzése után a kereskedelmi pályára lépett s 1880 óta a magyar nagyipar jelentékeny tényezője volt. Már 1876. tagja lett a tőzsdebíróságnak és nagy része volt a helyiérdekű vasutak létrehozásában, valamint a nyolcvanas évek ipartörvényeinek megalkotásában. Ugyanez időben testvérével, W. Manfréddal (l. o.) megalapította az első magyar konzervgyárat, valamint az éreáru- és tölténygyárat Csepelen és ugyanily gyárakat Berlinben is, továbbá Vácon kötő- és szövőgyárat, azonkívül résztvett a selmecbányai és kőszegi fegyvergyár újjászervezésében, a Danubius hajógyár és a rózsahegyi fonó- és szövőgyár megalapításában. A pénzintézetek vezetésében is nagy része volt s ő vetette fel a vidéki takarékpénztárak jelzálogbankjának tervét is. Vezetőségi tagja volt a Kereskedelmi és Iparkamarának s a fővárosi bizottságnak. 1896. a magyaróvári kerület szabadelvű programmal országgyűlési képviselővé választotta. Ő kezdeményezte a Magántisztviselők Országos Nyugdíjintézetét, amelynek elnökévé választották. Díszelnöke volt a Pesti Lloyd-társulatnak. 1903-ban a közügyek terén szerzett érdemei elismeréséül a király udvari tanácsossá nevezte ki. Művei: *Közgazdasági és közegészségi állapotok, tekintettel Pestre* (1869); *A jegybanküggy reformja, tekintettel az osztrák-magyar bankviszonyokra* (1870, németül is); *Kereskedelmi hóditások* (1886, németül is); *Budapest érdekei és a keleti vasút* (1887); *Az osztrák-magyar bank új alapszabályai* (1898); *Takarékpénztáraink reformja* (1899). S. R.

3. *W. Ignác*, ügyvéd és publicista, szül. Kolozsváron 1847 máj. 1. U. o. végezte egyetemi tanulmányait. 1879-ben Brassó vármegye tb. főügyészévé választotta. 1882-ben megszervezte a brassói magyar polgári pártot és több lapot szerkesztett. Egyidőben a hitközség elnöke és a Magyar Országos Ügyvédi Szövetség társelnöke volt. Megalapította a Pannónia szabadkőműves páholyt, amelynek 1892 óta tb. főmestere. Művei: *Zsidókérdés és antiszemitizmus; A románkérdés és a választójog; Zsidóságról a zsidóságnak.* Sz. I.

4. *W. Izsák*, rabbi és író, szül. Pozsonyban 1874. U. o. a jesiva növendéke volt. 1894-ben megválasztották a pozsonyi sabbat-egyesület rab-

bijává, majd u. a. évben oroszvári főrabbi lett. 1925 óta a verbói hitközség dajanja. 1900-ban adta ki *Avné bész hajócer* c. művét, amely nélkülözhetetlen segédkönyve minden zsidó genealógusnak. Munkatársa sok teológiai folyóiratnak.

5. *W. József (Josef Hirsch)*, rabbi, szül. Podolán (Nyitra m.) 1800., megh. Egerben 1881. 1840-től kezdve volt egri főrabbi s mint ilyen az orthodox párt vezetője és a pesti reformmozgalom egyik leghevesebb ellenzője. A szabadságharc lelkes híve volt és a magyar függetlenségi mozgalom erőteljes szószólója. A szabadságharc leveretése után az üldözések elől menekülnie kellett. W. az egri érsek védelme mellett hosszabb ideig egy kolostorban talált menedéket, később mégis elfogták, lázadás miatt perbe fogták és Bécsbe hurcolták, ahol hosszú ideig vizsgálati fogságban sinylődött. Hazafias magatartását lázadásnak minősítették és emiatt fogták vádba, de a törvényszék felmentette. Könyvtárának és kéziratainak nagy részét unokája, Wise Stephen rabbi (l. o.) a newyorki Columbia-Egyetemnek adományozta. S. R.

6. *W. Manfréd (csepeli), báró*, gyáriparos, *W. B.* testvéröccse, szül. Budapesten 1857 ápr. 11., megh. u. o. 1922 dec. 25. A gimnáziumot és kereskedelmi akadémiát elvégezve, egy hamburgi cég szolgálatába lépett, de már 1882. hazajött s a testvére által alapított konzervgyár egyik vezetője lett. Emellett más vállalkozásokba is kezdett. Megalapította testvérével együtt az első magyar tölténygyárat és 1892. a csepeli nagy gyár alapját vetette meg. Ekkor többi gyárüzemét is Csepelen rendezte be. Már 1896. oly nagy méretű volt a gyárüzem, hogy az esetleges háború alkalmával a hadianyagbeszerzést a hadsereg részére függetleníteni tudta a külföldtől. E célból először is rézöntőt és fémhengerműveket létesített, 1911. pedig acélművet. Hadianyagjai már a háború előtt világhírűek voltak oly mértékben, hogy gyárából rendeltek hadianyagokat Anglia, Kína, Mexikó, Spanyolország, Olaszország, Törökország, Bulgária és Hollandia. A világháború alatt üzemét hatalmas arányokban fokozta s naponként átlag 30,000 munkással 3 millió töltényt, 20,000 tüzérségi lövedéket és egyéb nagymennyiségű hadianyagot, továbbá 600,000 drb hús- és másfélmillió kávékonzervet gyártott, emellett állandóan új találmányokat is állított elő. A világháború elvesztésével a gyárat igyekezett más, hasznosabb célra berendezni, azonban a forradalmak, valamint betegsége akadályozták ebben. A gyártelep 1600 vasúti kocsit vesztett el a háború után és munkáslétszáma 400-ra csökkent, de már 1922. újból 10,000-re emelkedett. Utolsó éveiben a magyar ipar újjáélesztése körül fáradozott és muníció helyett mindenfajta mezőgazdasági gépet, vas- és fémárut, zománcos edényt és magyar gyapjúból készített posztót állított elő e célra átalakított üzemeiben. — W. pénzügyi, társadalmi és jótékonysági téren is vezető szerepet töltött be. Mintaszerű munkásjóléti intézményeket létesített; alapítója és alelnöke volt a Magyar Gyáriparosok Orsz. Szövetségének, számos ipari és pénzügyi vállalat vezetőségi tagja volt. Ő létesítette a Weiss-Alice-gyermekágyas otthont (l. o.), az elaggott és gyógyíthatatlan nők ingyenes otthonát, a nevéről elnevezett tüdőbeteg-szanatóriumot, amelyben a háborúban tüdőbajba esett 44 tisztet és 80 közkatonát gondoztak. A háború alatt külön kórházbarakot és tiszti szanatóriumot létesített, Röntgen-automobilokat adott a Vöröskereszt-kórházak részére és nagyszabású népkonyhát tartott fenn. Tagja volt a Főrendiháznak s nemességgel és bárói ranggal tüntette ki a király. Odaadó szeretettel foglalkozott zsidóközügyekkel is és élénk munkát fejtett ki 1912. az egységes zsidó autonómiát előkészítő Országos Bizottságban. S. R.

7. *W. Márkus Nissa** (másképen *Mordechaj*, *Ungvár*). Születési és halálozási évét nem tudjuk. 1792-ben Pesten üzlete volt, majd Munkács mellett bérlete, amelyen galiciai zsidókat alkalmazott, ezek azonban bánásmódja miatt fellázadtak. 1802-ben röpiratot írt ily címmel: *Der Jude wie er ist*, melyben a reform-eszmék mellé állt, amiért sok támadásban volt része. Erre a következő évben Bécsben egy másik röpiratot adott ki: *Der bedrängte Markus Nissa Weiss und die Menschen* címmel. Minthogy nem tudott elbánni ellenfeleivel, kikeresztelkedett. Ezután a következő műveket írta: *In neuerfundenen Tabellen gegründete praktische Vorteile der Rechnungskunst* (Ofen 1805); *Der missverstandene Text und dessen wahrer Sinn* (1806); *Unparteiische Betrachtungen über das grosse jüdische Sanhedrin zu Paris* (1807). (V. ö. *Büchler* Sándor értek. a M. Zs. Szemle XVII. köt.) S. R.

8. *W. Sándor*, a román kamara tagja, szül. Munkácson 1888. Jogi tanulmányokat végzett és ügyvéd lett. Megalapította Kolozsváron a Keleti Újságot, amelynek 9 éven át főszerkesztője volt. Az Averescu-kormány idején a Romániai Magyar Pártban mint zsidó képviselő mandátumot vállalt. Számos publicisztikai cikke jelent meg a magyar zsidókérdésről. Sz. I.

Weisse *József*, vágújhelyi rabbi, szül. Plumenauban (Morvaország) 1812 nov. 23., megh. Vágújhelyen 1904. Előbb Gayán, majd Kostelitzben, 1855-től kezdve pedig Vágújhelyen volt rabbi. Jelentékeny és elismert hebraista és filológus volt. Számos tanulmánya egybegyüjtve is megjelent *Bikuré ha-Ittim* címen. Ezenkívül írt művei: *Miktav al Devar Rasi*, oder Abhandlung über Raschis Commentar zur Chronik. *Über den wahren Verfasser und seine Zeit* (Prag 1841); *Biographische Einleitung zu Bechináth Olam über Jedaja Penini* (Wien, 1847); *Melochim. Die Bücher der Könige mit deutscher Übersetzung* (Prag 1836); *Szefer Divré Hajómim*, oder die Bücher der Chronik, mit deutscher Übersetzung und hebräischen Commentar (a két utóbbi a Landauféle prágai bibliakiadásban). Fia, *W. Arnold*, író, szül. Prerauban (Morvaország) 1842 aug. 28., megh. Bécsben. Iskoláit Nagyszombatban, Wiedsburgban és Pozsonyban végezte. A «Der Cursalon» c. orvosi lap főszerkesztője volt, majd a «Der Freischütz» és «Hamburger Fremdenblatt» szerkesztője lett. Számos novellát írt. Művei: *Das Raitzenbad. Humoristisches Epos* (1869); *Ein deutscher Tag.* Festspiel zu Sedanfeier (1875).

Weisshaus *Imre*, zongoraművész és zeneszerző, szül. Budapesten 1904 okt. 22. A Zeneművészeti Főiskolán tanult. 1927-ben Amerikába ment, ahol hangversenyeivel nagy sikert aratott. *Six pieces for solo voice* c. műve New-Yorkban jelent meg. Ezenkívül zongoraszonátát, hegedűszóló szonátát és zongoradarabokat írt.

Weisz, 1. *Armin*, orvos, szül. Hódmezővásárhelyen 1888. Tanulmányait u. o. és a budapesti egyetemen végezte, majd több külföldi klinikán folytatta. A doktori oklevél elnyerése után Jendrassik tanár asszisztense lett s mint ilyen a belgyógyászati klinikán működött 1920-ig, attól kezdve pedig a Pesti Izraelita Hitközség kórházában, amelynek Röntgen-osztály főorvosa. Orvostudományi értekezései szakfolyóiratokban jelentek meg.

2. *W. Cevi Hirsch*, rabbi. Előbb Szerednyén volt rabbi, innen a magyarláposi, később a zborói hitközség élére került és végül a dombrovai rabbiszéket foglalta el. *Zichron Jehuda* címen megírta Eisenstadt Méir (l. o.) ungvári rabbi életrajzát. Meghalt 1897.

3. *W. Dániel*, író. A hetvenes évek legelején került a fővárosba, ahol az Országos Orthodox Iroda főtitkára volt. A magyarosítási mozgalom lelkes harcosa volt. Szerkesztette «Viador» álnév alatt a Zsidó Hiradó c. hetilapot. Megh. Budapesten 1907 okt. 9.

4. *W. Fülöp**, közgazdász, szül. Budapesten 1859 dec. 31. Drezdában tanult, majd a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank szolgálatába lépett s 1889. aunak igazgatója, majd 1921., Lánczy Leó (l. o.) halála után, elnöke lett. Emellett több iparvállalat és bank elnöke és igazgatósági tagja. A Magyar Nemzeti Banknak megalakulása óta főtanácsosa, a Felsőháznak pedig kinevezett tagja.

5. *W. Gábor*, az első zsidó törzsorvos, szül. Veszprémben 1800. U. o., majd Pesten járt gimnáziumba s az orvosi egyetemre. 1820-ban önként belépett alorvosnak a hadseregbe. Ezt az állását azután a tényleges szolgálattal cserélte fel. Beállt közlegénynek, fokozatosan előlépett és mint aktiv kapitány újból katonaorvos lett s résztvett Radezky hadjárataiban, mely alkalommal Milanóban hat katonai kórház vezetését rábízták. 1855-ben törzsorvosi ranggal nyugalomba vonult.

6. *W. Izsák*, rabbi, szül. 1824., megh. Munkácson 1894. Előbb Szolyván volt rabbi. majd Munkácson rabbi-ülnök. *Bész Jichak* c. műve talmudi jegyzeteket tartalmaz a «Megillo»-traktushoz.

7. *W. Joszef Méir*, szaploncai caddik. Tömegesen zarándokoltak hozzá a hívek. Kiadta és bevezetésével ellátta mesterének, a zedetsovi caddiknak *Likuté Hatoró Vehásász* c. könyvét. Önálló homiletikus műve *Imré József* c. alatt jelent meg. Meghalt 1909. T. I.

8. *W. Julián**, író, szül. Temesváron 1858 nov. 2. Korán az újságírói pályára lépett és egyideig szerkesztette a Budapester Tageblatt, a régebbi Nemzeti Ujság és a Kleines Journal c. napilapokat. 1907-ben országgyűlési képviselő, majd udvari tanácsos lett. Főmunkatársa és szépirodalmi szerkesztője a Pester Lloydnak, ahová számos humoros elbeszélést ír. Művei: *Halbseide; Nippsachen; Memoiren eines Wickelkindes; Backfischträume; Leichte Reizungen; Tollhaus des Lebens: Von der heiteren Seite.*

9. *W. Kolonimusz*, rabbi. Előbb Gyulafehérvárott működött, innen a sátoraljaújhelyi hitközség élére került. Megjelent *Pi Senájim* c. műve. Megh. 1906.

10. *W. Lajos*, rabbi, szül. Napagedlben (Morvaország) 1898 jan. 3. 1914—1924 ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1925-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1926. pedig rabbivá. 1924 óta móri főrabbi. Műve: *Babiloni elemek Jeremiás könyvében.*

11. *W. Mihály*, tanító, szül. Potsdamban 1789., megh. Nagyszalontán 1883. A harmincas években jött Nagyszalontára és helyhatósági engedéllyel telepedett le, mint rendes jogú polgár. Midőn a szabadságharc idején a várost Paskievics csapatai veszélyeztették, W.-t küldték el Varga Sándor városbíróval egyetemben, hogy kérelmezzék a földek megkímélését és a lakosság épségben maradását. W. franciául érintkezett az adjutánssal, aminek eredményekép szigorú parancsban tiltotta el Paskievics a katonaságot a lakosság molesztálásától. W.-t ezért polgártársai haláláig nagy tiszteletben tartották. (V. ö. *Rozváry* György, «Nagyszalonta monografiája» II. kötetét.)

12. *W. Miksa*, rabbi és író, szül. Budapesten 1872 okt. 22. Középiskolai tanulmányait a budapesti ref. főgimnáziumban és az Országos Rabbiképző Intézetben végezte. 1894-ben tett doktori szigorlatot. Vallástanári működése a középiskolai hitoktatásban új, virágzó korszakot jelöl. A hitközség Talmud-Tóra intézetében együtt tanított Bacher Vilmossal és Schön Dáviddal. Ez utóbbi lemondása után átvette a vallástanárok szakosztályának vezetését, majd éveken át betöltötte elnöki ügykörét. Újjászervezte az ifj. istentiszteleteket. Megszervezte a hitközség könyvtárát, átvette a Bacher-könyvtár és Kohn Sámuel könyvtárának gondozását. A M. Tud. Akadémia megbízásából rendezte és kezelte Kaufmann Dávid könyvtárát. Eközben egymásután jelentek meg tudományos művei és tankönyvei. Felkutatta a vallástudomány, a liturgia, a történelem és a kultúrhistória ismeretlen területeit. Tanulmányai, cikkei és bírálatai a magyar és külföldi folyóiratokban jelennek meg. Munkatársa volt a Jewish Encyclopaedienek. 1909-ben az első fővárosi templomkörzet rabbijává választotta a hitközség. Majd a középiskolai vallásoktatás szakfelügyelője, az Országos Rabbi Egyesület alelnöke, a pesti rabbiság, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat választmányának stb. tagja lett. A Rabbiszeminárium Bacher Vilmos tanszékére hívta meg, utóbb Venetianer Lajos megüresedett katedráját vette át és azóta a hitvédelem, a praktikus teológia, a vallástan, a héber gyakorlatok és a héber beszéd tárgyaiban oktatja a szeminárium hallgatóit. Jelenleg az Aréna-úti templom rabbija. Önállóan megjelent nagyobb művei: *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. dr. D. Kaufmann S. A.* (Frankfurt a. M., 1906); *Etika a talmudban* (Hevesi Simonnal és

Blau Lajossal együtt, Budapest Imit., 1920); *Zsidó Etika* (Budapest, 1923); *Geniza Fragmente der Bibliothek D. Kaufmann S. A. im Besitze der ung. Akademie der Wissenschaften. I.* (Budapest, 1924). (V. ö. *Zsoldos* Jenő, «Harminc év Isten szolgálatában» 1895—1925. W. M. tudományos működésének 30. évfordulója alkalmából.)

13. *W. Mór*, rabbi, szül. Verbón (Nyitra vm.) 1872 okt. 2. 1889—1899-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1898-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1900. pedig rabbivá. Azóta a pesti Chevra Kadisa rabbija. Több munkát írt az olasz zsidók története köréből. Művei: *A zsidók története Sicilia szigetén* (1889); *Gans Dávid élete és művei és azoknak forrásai* (1912); *Winterberg Gyula családfája* (1912); *Magyar zsidó oklevéltár* (Frisch Árminnal együtt, 1905). Cikkei a Bloch Emlékkönyvben, a Blau Emlékkönyvben, a Magyar Zsidó Szemlében és a Nyitramegyei Lapokban jelentek meg. F. D.

14. *W. Sámuel*, rabbi, szül. Nyirbátorban (Szabolcs vm.) 1880 máj. 29. 1895—1905-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke, 1904. avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1906. pedig rabbivá. 1907 óta a pesti izraelita hitközség vallástanára. Magyarra fordította J. Herz angol chief-rabbi *Gondolatok* c. munkáját. Önálló műve: *Tanchum Jerusalmi Mursid al-Kafi* (1904). Cikkei az Egyenlőségben és a Magyar Zsidó Szemlében jelennek meg.

15. *W. Soma*, a bostoni Harward-egyetem magántanára, szül. Besztercén 1899. Egyetemi tanulmányait részben a budapesti egyetemen végezte, ahol a Háry-féle élettani intézetben dolgozott. 1921-ben mint egyetemi hallgató kiment Amerikába s a newyorki Cornelius egyetemen az élettani intézet asszisztensévé nevezték ki. Itt szerzett orvosi diplomát. 1925-ben a bostoni Harward-egyetem asszisztense lett, két év mulva ugyanitt magántanárrá habilitálták. 1928-ban a Rockefeller-alapítvány megbízásából Európában járt, ahol több egyetemen tartott előadást. Élettani kutatásai nagy méltánylásra találtak. A vérkeringés sebességének mérésére konstruált egy a rádióaktivitáson alapuló mérőeszközt, amelyet minden laboratóriumban használnak. V. A.

Weiszburg *Gyula*, rabbi, szül. Erdőbényén (Zemplén vm.) 1866 aug. 19., megh. 1919. 1881—1891-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1890-ben avatták bölcsészdoktorrá, 1892. pedig rabbivá. Előbb a pesti izraelita hitközség segédrabbija volt, 1905 óta főtitkára. Egyidőben szerkesztette a Jövő és Hitközségi Szemle c. felekezeti lapokat. Műve: *Midrás Leviticus Rabba*. Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Imit Évkönyveiben, a Jövőben és a Hitközségi Szemlében jelentek meg. Irt még egy hittani tankönyvet is.

Weiszenberg *Ignác G.*, rajzművész és tanító, szül. Teschenben 1794., megh. Budapesten 1849 jún. 8-án. A bécsi rajzakadémia és politechnika tanulója, 1824–34-ig a pozsonyi izr. primariskola rajztanítója. Ott gr. Pálffy Fidelio pártolása mellett két rajzmunkát adott ki. Ő rajzolta azt a feltűnést keltő képet is, mely V. Ferdinánd ifj. királynak és nagy kíséretének a pozsonyi iskolában 1830 nov. 2-án tett látogatását ábrázolja és mely a Magyar Zsidó Múzeumban is látható. 1834-ben Pestre jött. Itt a Dunaparton, a színház melletti Klopfinger-féle házban hatóságilag engedélyezett rajziskolát nyitott. 1835-ben a pesti izr. hitközség újraszervezett iskolájának rajztanítója lett. Pesten rajzolt néhány, később sokszorositott arc- és tájképet, köztük a gr. Keglevich Gábornak és Méray Sándornak dedikált két kitünő látképet Budáról és Pestről. M. B.

Weiszkopf *Artur*, rabbi, szül. Budapesten 1875 jan. 18. 1889—1899-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1898-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1900. pedig rabbivá. Kilenc évig Rozsnyón, két évig Szentmártonban működött, 1911 óta rózsahegyi főrabbi. F. D.

Wellesz *Gyula*, rabbi, szül. Budapesten 1872 dec. 31., megh. 1915. ápr. 1898-ban a csurgói, 1900. a nagybittsei hitközség választotta meg rabbijává, 1910. óbudai főrabbi lett. A középkori francia-zsidó történet jeles művelője volt. Művei: *Abrahám de Balmes, mint nyelvész* (1895); *Rási élete és működése* (1906). Cikkei és tanulmányai a Magyar Zsidó Szemlében, a Hacofében, az Archaeologiai Értesítőben és más magyar és külföldi folyóiratokban jelentek meg. F. D.

Wellisch *Alfréd**, műépitész, szül. Budapesten 1854 máj. 6. A karlsruhei műegyetemet végezte, majd Párisban az École des Beaux Artson tanult s 1881. Budapesten telepedett le. Több mint 200 bérházat és számos középületet épitett. Tervei szerint épültek a Tavaszmező-utcai áll. főgimnázium, a Zsidó Kórház pavillonjai, a fasori Izraelita Árvaház stb.

Weltner *Jakab*, szocialista iró és politikus, szül. Budapest 1873. Mint asztalosmunkás bejárta a külföldet, ahol megismerkedett a szocialista tanokkal. Visszatérve, a fővárosban hozzáfogott az asztalosmunkások szervezéséhez és csakhamar a szocialista párt vezetői sorába emelkedett. Mint szónok, újságiró, lapszerkesztő és iró egyaránt szolgálta a munkásmozgalmat. 1899—1908-ig a párt titkára, 1908-tól a Népszava szerkesztője. Képviselte pártját a stockholmi (1917. évi) békekongresszuson. 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja volt. 1919-ben Bécsbe költözött és onnan 1924. tért vissza. Művei: *Tiz év a szervezkedésről; A gazdasági harc; Miért szervezkedjünk; A német birodalom, a szociáldemokrata-párt és a béke.* Megirta emlékiratait: *Milljók egy miatt* cimen, amely figyelemreméltó korrajz s mint szocialista forrásmunka is elsőrangú.

Werbőczi zsidó-esküje. Valamelyik német zsidó-eskü mintájára készült, hasonlóan a Budai Törvénykönyv zsidó-esküjéhez (l. *Budai Törvénykönyv*). Werbőczi ezt az esküformát a «Hármas Könyv»-ébe iktatta. E szerint peres ügyeknél az esküvel való bizonyításnál, a zsidónak a zsidó köpenyben (l. *Zsidó-öltözet*), csúcsos kalappal, mezitláb és napnak, azaz Kelet felé fordulva a következő esküformát kellett elmondani: «Én, N. zsidó, esküszöm az élő Istenre, szent Istenre, ki az eget és földet, tengert és mindent, mi ezeken és ezekben van, teremtette, hogy ezen ügyben, melyben e keresztény vádol, ártatlan vagyok. És ha bűnös vagyok, nyeljen el a föld,

mely Dathant és Abyront elnyelte. Es ha vétkes vagyok, szélhüdés és bélpokol lepjen meg, mely a szíriai Naamánt Elizaeus esdeklésére elhagyta és Gehazit, Elizaeus szolgáját megszállta. És ha vétkes vagyok, nyavalyatörés, vérfolyás és hirtelen gutaütés érjen és véletlen halál ragadjon el és vesszek el testestül, lelkestül és vagyonostul és Ábrahám kebelébe soha ne jussak. És ha vétkes vagyok, Mózesnek a Szináj hegyen nyert törvénye semmisítsen meg és mindazon írás, mely Mózes öt könyvébe van írva, szégyenítsen meg. És ha ezen eskü nem való és igaz, törüljön el Adonaj és Istenségének hatalma.» Ez az esküforma egyébként majdnem szóról-szóra megegyezik Conrad, mainzi érsek 1160—1200 körül megállapított «Erfurti zsidó-eskü»-jével és ez a német zsidó-eskü átszűrődve a Budai Törvénykönyvön, belekerült Werbőczi Hármaskönyvébe, amelynek tekintélye folytán azután átment a magyar jogéletbe. U. L.

Werner *Géza*, színházi rendező, szül. Pankotán 1901. Elvégezte Budapesten az orvosegyetemet, de hajlamai a színészet felé vonzották. Három operettet írt, amelyek közül az *Eördög báró* aratott nagyobb sikert. Most a berlini Saltenburg-féle Künstlertheater főrendezője.

2. *W. Sándor*, orvos, szakíró. Aradon folytat orvosi gyakorlatot. Magyar és külföldi szaklapokba állandóan ír cikkeket. Önállóan megjelent művei: *A tuberkulózis összehasonlító cutan oltásai; A rituális circumcisió eredete és jelentősége; Az orvostudomány és a művészetek; A klinika szonettjei.*

Wertheim *Mór*, pénzügyi kormánybiztos, szül. Brassóban 1875., ahol középiskoláit végezte, megh. 1927. A kolozsvári egyetem jogi fakultásának elvégzése után állami szolgálatba lépett és a háborúban pénzügyi főtanácsos, majd a forradalomban Apáthy ideiglenes erdélyi kormányában Kolozsvárott pénzügyi kormánybiztos volt.

Wertheimer, 1. *Adolf*, bankigazgató, szül. Nagyváradon 1868 márc. 12. 1885-ben lépett a Kereskedelmi Bank szolgálatába, ahol a tisztviselői ranglétra minden fokozatán áthaladva ügyvezető igazgató lett. A Budapesti Áru- és Értéktőzsde tanácsának és több nagy iparvállalat igazgatóságának tagja. Aktuális közgazdasági kérdésekről sűrűn jelennek meg cikkei szaklapokban és napilapok hasábjain. Értékes közgazdasági munkássága mellett felekezeti és kulturális téren is élénk tevékenységet fejt ki. Több ciklusun át tagja volt a Pesti Izraelita Hitközség elöljáróságának, jelenleg pedig az Imit elnöke. Mint neves műgyüjtőt, akinek értékes gyüjteménye van magyar mesterek képeiből és a magyar ötvösművészet remekeiből, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat igazgatójává választotta. Megrendezte a belga-magyar kiállítást, mely érdemeinek elismeréséül a belga király a Lipót-rend középkeresztjével tüntette ki. V. A.

2. *W. Ede* (monori)*, történetíró, szül. Pesten 1848. jún. 2. Egyetemi tanulmányait részben u. o., majd Bécsben és Berlinben végezte el, azután a bécsi Institut f. oesterr. Geschichtsforschung tanítványa lett. 1877-ben a kolozsvári egyetemnek, majd a pozsonyi jogakadémiának lett tanára. 1900 óta tagja a M. Tud. Akadémiának. A király «monori» előnévvel és udv. tanácsosi méltósággal tüntette ki. Jelentékeny történetíró, aki a XIX. sz. középeurópai története terén fontos kutatásokat végzett. Publicisztikai cikkei a Pester Lloydban és a N. Fr. Presseben jelennekmeg évtizedek óta, nagyobb tanulmányait a Historische Zeitschrift, a Századok, Budapesti Szemle, az Akadémiai Értekezések a Történettud. köréből és Archiv f. oesterr. Geschichte c. folyóiratokba írta. Főbb művei: *Zur Geschichte des Türkenkrieges Maximilians II.* (1875); *Házasságtervezés Erzsébet angol királynő és Károly oszt. főherceg közt* (1876); *A tervezett négyes szövetség 1787—1790* (1880); *Franciaország magatartása* (1883); *Ausztria és Magyarország a XIX. sz. első tizedében* (2 köt. 1884–92., németül is 2 köt. 1884—90); *Erzherzog Carl u. d. zweite Coalition* (1885); *Gegen Herrn Fournier* (1885); *Zur Geschichte Wiens* (1889); *Die drei ersten Frauen des Kaisers Franz* (1893); *Die Verbannten des ersten Kaiserreiches* (1897); *Az 1811—12. magyar országgyülés* (1899); *Der Herzog v. Reichstadt* (1902; angol és svéd nyelven is, 2 köt. 1902—13); *Gróf Andrássy Gyula élete és kora* (3 köt. magyarul és németül 1910–13).

3. *W. Salamon Áron*, rabbi és hebraista, szül. Bazinban 1866 nov. 18. Jeruzsálemben nevelkedett és 1890. Kairóban telepedett le, ahol régi héber kéziratokat gyüjtött. Fontosabb munkái: *Ével Móse* (1885); *Chidduse R. Nissim* (1888); *Pirké Hekalósz* (1889); *Zavaasz Naftali* (1889); *Darké sel Tórah* (1891), mely utóbbi vezérfonal a Talmudhoz, a Halachához és Haggádához; *Chaszam Szófer* (1891), talmudi jegyzetek; *Bóté Midrasósz* (4 k. 1893—97), midrás-kéziratok jegyzetekkel; *Midras ha-Serosz ve Jeszerósz* (1898), a parmai kézirat alapján; *Lesón Chaszidim* (1899); *Kohelesz Selómó* (1899), gáoni responsumok gyüjteménye bevezetéssel és jegyzetekkel és az arab szöveg héber fordításával; *Avódosz Halév* (1902), liturgiai kommentárok.

4. *W. Sámson.* országos főrabbi és bankár, szül. 1658 jan. 17. Wormsban, megh. Bécsben 1724 aug. 6. Szülővárosa ősrégi jesiváján és Frankfurtban tanult, de már 1684. Bécsbe ment, ahol Oppenheimer Sámuel nagytekintélyü zsidó tudóssal és bankárral társult s a bécsi udvarral a financiális ügyek lebonyolítását intézte. I. Lipót császár bizalmát annyira megnyerte, hogy ez dedikált arcképével ajándékozta meg, majd 1000 dukátot adott neki az állami pénzügyek terén szerzett érdemeiért. Hasznos pénzügyi tevékenységét különösen a spanyol örökösödési háború idején fejtette ki. Emiatt állandó letelepedési engedélyt, szabad vallásgyakorlatot és adómentességet nyert. Mindeme privilégiumait I. József császár is megerősítette. Alatta W. még nagyobb mértékben finanszirozta az államkölcsönöket, különösen a török háborúk alkalmából. Ekkoriban ruházta fel őt a magyarországi zsidó hitközségek egyrésze a «Landesrabbiner» címmel, amit 1711 aug. 28-iki rendeletével VI. Károly császár megerősített. Kortársai «Juden Kaiser»-nek nevezték óriási tekintélye és befolyása miatt. Személyes barátságát élvezte Savoyai Eugén herceg-

nek; háza mellett pedig állandóan tíz császári katona tartott őrséget. Számos palotája és kertje volt Bécsben, de ingatlanjai voltak még Frankfurtban, Wormsban és több német városban. W. a jótékonyság terén különösen kivált; hatalmas összegeket osztott szét európaszerte és Palesztinában hittestvérei között. Átutazó idegen zsidóknak csupán az ő aláírásával ellátott engedély alapján lehetett Bécsben tartózkodniok. A zsidó tudományokról óriási elfoglaltsága mellett sem feledkezett meg. A házában levő zsinagógában ő tartotta a «derásá»-kat s ezek egyrésze kéziratban megmaradt és tanuskodik W.-nek a Talmud- és Bibliaexegetika terén való nagy járatosságáról. Elnöke volt a besz-dinnek és vallási kérdésekben messze földről kikérték véleményét. A szentföldi zsidók a «Szentföld fejedelme», «Hebron és Safed rabbija» címmel ruházták fel, szülővárosa és Csehország hitközségei pedig szintén rabbi címmel tüntették ki. Számos hébernyelvű tudományos munkához írt bevezetést és ajánlást, az 1712—22-iki Talmudkiadást Frankfurtban finanszirozta és átnézte vejeivel együtt. Ez a Talmud-kiadás a cenzura miatt 30 éven át nem jelenhetett meg. Rendkivüli tekintélyével 1700. kijárta, hogy Eisenmengernek Frankfurtban megjelent *Entdecktes Judentum* c. zsidóellenes iratát elkobozták s árusítását eltiltották. Amikor 1708. a Rákóczi-felkelés idején a kismartoni zsidók elvándorolni kényszerültek és sokan Bécsbe mentek, W. kieszközölte ezek hazasegítését s részükre új zsinagógát építtetett, melyet «Samsons Schule»-nak hívtak, de azonkívül is Magyarországon 40 hitközséget segített és állított talpra, Frankfurtban pedig Talmudiskolát létesített, amelynek vezetőjévé saját vejét, Kann Mózest nevezte ki. Több alapítványa Frankfurtban, Bécsben és Jeruzsálemben máig megvan. (V. ö. *Kaufmann* Dávid, «S. W.» Wien 1888; «Urkundliches aus dem Leben S. W.'s» u. o. 1892). S. R.

Wessel *Sámuel*, rabbi, szül. Vácon 1871., megh. Serajevóban 1928 ápr. 19. A váci és bonyhádi jesiván, majd Altonában és Pozsonyban tanult s az utóbbi helyen szerzett rabbioklevelet. Ezután aberni és müncheni egyetemeket látogatta és filozófiai doktorátust tett. Előbb Rotterdamban működött, majd Serajevóban lett főrabbi 1898-tól haláláig. Hitközségében, de a szefard-ritusú hittestvérei körében is nagy tiszteletnek örvendett általánosan elismert emberszeretete miatt. Főkép az ifjúság vallásos nevelése és tanítása érdekében és az askenáz új templom építése körül fejtett ki nagy munkásságot. Művei: *Das Targum zum Buche Ruth; Sephardim und Aschkenazim; Die Geschichte der jüdischen Gemeinden in Bosnien*, valamint több értekezés a «Jewish Encyclopedia»-ban. W. felsőbb megbizatásra kidolgozta a boszniai és hercegovinai zsidó vallásoktatás tantervét, amelyet a kormányzat az iskolákba be is vezetett. Ferenc Jezsef király a Ferenc József lovagrend tiszti keresztjével tüntette ki. S. R.

Wessely *Ödön**, egyetemi tanár, pedagógus, szül. Budapesten 1867 aug. 23. A budapesti egyetemen szerzett tanári oklevelet, majd a főváros iskoláiban tanított és 1906. a belvárosi főreáliskola igazgatója és egyetemi magántanár lett. Megalapította és szervezte 1914. a fővárosi Pedagógiai Szemináriumot, melyet 1918-ig vezetett. Ekkor a pozsonyi egyetemre nevezték ki a pedagógia nyilv. rendes tanárának, később ugyanilyen minőségben Pécsre került, ahol az egyetemnek dékánja is volt. Szakművei magyar és külföldi folyóiratokban jelentek meg. Bárczy Istvánnal együtt szerkesztette a Népművelés, azonkívül 1907—12 közt a Magyar Pedagógia c. folyóiratot. Tankönyvein és fordításain kívül írott főbb munkái: *Pedagógia; Quelques données sur la psychologie de l'individu; A modern pedagógia útjain; Bevezetés a neveléstudományba; Pedagógiai olvasmányok; Korszerű pedagógiai kérdések.* Sz. G.

Widder *Salamon*, tanár, szül. Nyitrán 1880. Magyar-német szakon nyert tanári oklevelet. 1908-ban a zsidó fiúárvaház polgári iskolájának, 1911. a zsidó polgári iskolának lett tanára, 1919 óta a zsidó gimnázium tanára. Munkatársa volt a Szombat, a Hitközségi szemle c. lapoknak és több külföldi folyóiratnak. Kiváló hebraista, kinek főleg héber nyelvészeti tanulmányai értékesek. Munkái: *Csokonai mint nyelvújító* (1908); *Hakkria haivrith* (Héber olvasókönyv két részben, 1923); *Héber ragozási minták* (1924); *Praeparációk a haftorákhoz* (1928). E lexikon munkatársa.

Wiener, 1. *Izsák*, rabbi, szül. 1780 körül, megh. Ürményben 1867. Fia volt *W. Simon* lovasberényi rabbinak és veje Herzog Jakab abonyi rabbinak, a *Pri Jákov* szerzőjének. W. harminc éven át volt ürményi rabbi. Művei: *Jad va-Sém* és *Kol Nehi* címen jelentek meg.

1. *W. Jenőné* (írói néven Krasznay F. Márta), írónő, szül. Nagyváradon 1862. Első sikerét Nahida Remi *Zsidó asszony* c. német könyvének fordításával érte el. 1898-ban és a rákövetkező évben a *Mesevilág* c. gyermeklapot szerkesztette. A háború alatt a feministák egyesületét vezette. Alelnöke volt a csecsemő- és anyavédelmet szolgáló egyesületnek. A Szigligeti Társaság tagja. — Leánya *Molnárné K. Elza* a Színházi Élet munkatársa és a Párisi Divat szerkesztője.

Wiesner *Henrik*, rabbi, szül. Alsómislén 1868 április 30., megh. 1922 nov. 22. 1887—97-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1896-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1898. pedig rabbivá. Két évig a budai izraelita hitközség vallástanára volt, 1902. a bezdáni hitközség választotta meg főrabbijává és haláláig itt működött. Műve: *Esztori Parchi Kaftor Vaferach* (1896).

2. *W. J. Emil*, könyvkiadó, szül. Miskolcon, megh. Budapesten 1925. A Singer és Wolfner-céget vezette a kilencvenes évektől kezdve. Szaktanulmányai a Corvinában, a Magyar Könyvkiadók Közlönyében jelentek meg. Hosszabb időn át szerkesztette a Corvinát. Önálló munkája: *A kiadóról és a könyvről* (1903).

Wilhelm *Frigyes*, pedagógus, szül. Vágvecsén (Nyitra vm.) 1812., megh. Hódmezővásárhelyen 1900 febr. 2. Előbb Nagykőrösön, majd a hatvanas évektől kezdve Hódmezővásárhelyen volt a zsidó iskola vezetője. Több értekezése jelent meg a Löw Lipót-féle Ben Chananjah tudományos folyóiratban.

Winkler *Ernő*, rabbi, szül. Újpesten 1894 jan. 20. 1908—18-ig a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy évig a berlini Rabbiner-Seminar hallgatója volt 1917-ben avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1919. pedig rabbivá. Azóta nagykanizsai főrabbi. Tevékeny részt vett a városi képviselőtestületben és a nem felekezeti emberbaráti intézmények munkáiban is; ez utóbbi téren, mint a nagykanizsai Stefánia Szövetség ügyvezető-elnöke. Műve: *Adalékok a zsidó eskü történetéhez* (Budapest, 1917). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében jelentek meg. Neje *Munkácsi Noémi* költő, szül. Budapesten 1903 aug. 1. Munkácsi Bernát (l. o.) leánya. Vallásos tárgyú költeményei főleg az Egyenlőségben s a Mult és Jövő c. folyóirat hasábjain jelentek meg. Mint középiskolai vallásoktatásra képesített tanárnő egyideig a Pesti Izr. Hitközségnél működött.

2. *W. Gyula*, hegedűművész, szül. Győrött 1835., megh. Bécsben 1892. Heissler professzor tanítványa volt. Megalapította a Winkler-féle vonósnégyes társaságot, amelynek primáriusa volt. Számtalan hangversenyt adott. Együttesével végigjárta az európai nagyvárosokat, mindenütt nagy sikert aratott.

3. *W. Lajos*, orvos, szül. Nagyváradon 1895. A váradi poliklinika belgyógyászati osztályának tiszteletbeli főorvosa. Több németnyelvű tudományos értekezése jelent meg a maláriás megbetegedésekről.

4. *W. Mordecháj Jehuda*, rabbi, szül. Leportovicon (Nyitra vm.) 1844. Eleinte kereskedelemmel foglalkozott. Rabbiműködését Mezőtelegden kezdte, hol 1880-ig működött. Majd Brezovára került, 1899. pedig Hegyalja-Mádra, hol ma is működik. Nagy tekintélyéért és tudásáért messze földről keresik fel jesiváját. Responzumait több kötetben *Levusé Mordecháj* c. alatt adta ki.

Winter, 1. *Salamon*, filantróp, szül. Szepesen 1778., megh. Hunfalván 1859 febr. 24. Hatvan évig állott a zsidó közügyek s különösen a szétszórt szepesi hitközségek szolgálatában. Hosszas fáradozásainak eredménye, hogy 1820. templomot, 1840. iskolát nyithattak meg Hunfalván. Amikor a negyvenes években Pesten zsidó kongresszust hívtak össze, W. képviselte az összes szepesi hitközségeket.

2. *W. Sámuel*, nyomdatulajdonos és litografus. 1859-ben kiadta az Illustriertes Israelitisches Jahrbuch-ot, ugyanakkor Mosonyi Mihály Gyermekvilág c. kottafüzetéhez rajzolta és litografálta kedves vignettáit, muzsikáló és táncoló parasztgyerekekkel, valamint a táncoló főúri párt a Bartha Sándor *Palotásá*-hoz (1859—60).

Winterberg *Gyula*, szül. Jungbunzlauban 1846 dec. 26., megh. 1921. Budapesten. Fiatal korában egy reichenbergi lap szerkesztője volt, majd Magyarországon telepedett le. Itt kereskedelmi pályára lépett, elvállalta több iparvállalat vezetését és mintagazdaságot rendezett be. A felekezeti életben vezető szerepet játszott, mint a Pesti Chevra Kadisa elöljárója, majd 1911 óta elnöke. A Rabbiképző vezérlőbizottságának, a VI. községkerületnek, az Izraelita Ösztöndíjegyletnek és a Közművelődési Egyesületnek nagy befolyású tagja volt. A Pesti Chevra Kadisa legjelentősebb fejlődési korszaka az ő elnökségének idejére esik.

Wirth *Kálmán*, a Pesti Izr. Hitközség leánygimnáziumának igazgatója, szül. Fertőszentmiklóson (Sopron vm.) 1876 máj. 8. Tanári oklevelét természetrajz és vegytan szakon a budapesti tudományegyetemen szerezte. Több középiskolában, továbbá a rabbi- és tanítóképző intézetben működött, mint tanár. A leánygimnázium igazgatójává 1919. nevezték ki. Kiváló botanikus. Tudományos cikkei és tanulmányai a szaklapokban jelennek meg.

Wise, 1. *Áron*, amerikai rabbi, szül. Egerben 1844 máj. 2., megh. New-Yorkban 1896 márc. 30. Fia volt *Weiss* József egri főrabbinak. A kismartoni talmudiskolában tanult Hildesheimernél, majd a lipcsei és hallei egyetemeken képezte tovább magát s az utóbbi helyen doktorátust szerzett. Egerben tanított, majd 1874. kivándorolt Amerikába és Brooklynban működött, majd a new-yorki Rodef Sólom hitközség rabbija lett haláláig. Műve: *Beth Aaron*, hittankönyv angol nyelven. Szerkesztette a Jewish Heraldot és a Boston Hebrew Observert. Egyik alapítója volt a new-yorki zsidó teologiai szemináriumoknak és számos filantrópikus egyesületnek.

2. *W. Stephen Sámuel*, amerikai rabbi, szül. Budapesten 1874 márc. 17., mint W. Áron (l. o.) fia. Édesanyja farkasházi Fischer Sabina. New-Yorkban járta iskoláit és a Columbia-egyetemet, ahol doktorrá avatták. A zsidó tudományokat Gottheil, Kohut, Margolis és mások vezetése mellett sajátította el. 1893-ban a B'né Jesurun-hitközség rabbija lett New-Yorkban, később a City egyik hitközségének rabbijává választották. W. jeles oriantalista, kitűnő organizátor, általánosan elismert hitszónok, de leginkább mint politikus tett hírnévre szert. Számos filantróp-egylet vezetője, részben megteremtője. 1907-ben megalapította a Szabad Zsinagógát New-Yorkban és azóta ennek a reformirányú hitközségnek a rabbija. Megalapította az első amerikai cionista egyesületet, amelynek főtitkára és a végrehajtó bizottságban Brandeis főbíró utóda. Kimagasló szerepet játszott a politikai életben s mint Wilson egyik legmeghittebb bizalmasa vett részt a versaillesi békekongresszuson. Tudományos munkája: *The improvements of the Moral dualities*, amely Ibn Gabirol ethikai műveinek arab eredetijét tartalmazza kritikai kiadásban (1902). Hitszónoklatai *Beth Izrael* c. 3 kötetben, a *Frec Synagogue* pedig 5 kötetben jelentek meg.

Wittelshöfer *Leopold*, orvos, szül. Nagykanizsán 1818 júl. 14., megh. Bécsben 1889 jún. 8. Szülővárosában járt gimnáziumba és Pesten egyetemre. Tanulmányait a bécsi egyetemen fejezte be és ott lett 1841. doktor, majd Győrben gyakorló orvos és nemsokára megyei tb. főorvos. A szabadságharc alatt belépett a nemzetőrségbe és nemsokára honvédtörzsorvos lett. Részt vett az osztrák seregek elleni legelső harcokban, majd egy nagy katonai kórház élére került, ahol elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki. Mégis a kémek «veszedelmes egyénnek» bélyegezték, úgy, hogy Győrt el kellett hagynia s 1850. Bécsbe költözött, ahol megalapította a Wiener Medizinische

Wochenschrift c. orvosi heti folyóiratot, melyet a cenzura többször betiltott. A hatósági üldözés azonban csak növelte népszerűségét. Az 1875-iki világkiállítás egészségügyi részét W. rendezte, miért számos kitüntetést kapott. Önálló művei: *Wiens Heil- und Humanitätsanstalten, ihre Geschichte, Beschreibung und Einrichtung* (1854); *Die Versorgungshäuser in Wien.* (1858). Azonkívül 1866 óta szerkesztette évtizedeken át a Taschenbuch für Civilärzte c. orvosi almanachot, W. mellszobrát nagy ünnepségek közt leplezték le 1867-ben.

Wittgenstein család, l. *Figdor-Kittseer.*

Wittmann *Ferenc*, műegyetemi ny. r. tanár, fizikus, szül. Hódmezővásárhelyen 1860 jan. 16. Főiskolai tanulmányait a budapesti egyetemen és műegyetemen végezte. Schuller és Sztoczek tanárok asszistense, majd az utóbbi utóda lett. Tagja a M. Tud. Akadémiának, sokáig alelnöke volt az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak. Főbb művei: *A kanon alakokról* (1881); *Az erős villamáramok technikája* (1898); *A hangzó lángokról* (1902): *Az Auer-féle villamos osmium* (1906); *Periodikus áramok optikai vizsgálata; Az induktív torzításról; Budapest elektromos világítása* stb. W. az elektrotechnikában világhírű szaktekintély.

2. *W. Lázár*, gyermekgyógyász szül. Apajon (Nyitra vm.) 1846 nov., megh. Budapesten 1887 szept. 19. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, majd külföldön folytatott gyermekgyógyászati szaktanulmányokat. W. volt Magyarországon időrendben a legelső gyermekgyógyász-specialista. Főműve: *A gyermekápolás rövid kézikönyve, tekintettel a hazai viszonyokra* (1896). W. a védhimlőoltás előharcosa s az orsz. védhimlőintézet igazgatója is volt.

Wodianer, 1. *Albert báró**, szül. Szegeden 1818 aug. 13., megh. Budapesten 1898 jún. 17. Részt vett a szabadságharcban. 1886-ban báróságot kapott és a főrendiház tagja lett. Végrendeletében nagy összeget hanyományozott üdülőházak létesítésére. Hasonlóan nagy alapítványt tett W. a M. Tud. Akadémia javára is.

2. *W. Artur*, könyvkiadó, szül. Budapesten 1860., megh. u. o. 1921 márc. 3. Fia volt W. Fülöpnek, a nagy nyomda- és könyvkiadóvállalat megalapítójának. Tanulmányai végeztével külföldre ment könyvkereskedelmi és kiadói ismeretek elsajátítása céljából. Hazatérve társtulajdonosa lett a Lampel-könyvkiadócégnek, melyet különösen az iskolakönyvek kiadásával tett nevezetessé. Összeállította az ezredéves kiállítás tanügyi monografiáját. — Testvére *W. Hugó**, szül. Budapesten 1868 jan. 7., megh. u. o. 1920 dec. 21. Résztvett a W. könyvkiadó-vállalat vezetésében s atyja halála után a Budapest és a Kis Ujság c. napilapok kiadótulajdonosa lett.

3. *W. Béla (maglódi)*, közgazdász, szül. Pesten 1831., megh. u. o. 1896 júl. 8. Tanulmányait Pesten és a bécsi polytechnikumon végezte. A szabadságharcban Klapka tábornok vezénylete alatt a mérnökkarban szolgált századosi rangban. A szabadságharc után megvette a maglódi birtokot, ahol mintagazdaságot létesített. 1853-ban a fővárosban kereskedelmi irodát nyitott és főleg a magyar termények kivitelével foglalkozott. 1868 ban bajor, majd württembergi, később német birodalmi konzul lett. 1869-ben magyar nemességet kapott. Több alkalommal volt képviselő.

4. *W. I. Fülöp*, filantróp, szül. Veprovácon (Bács m.), ahonnan a XVIII. sz. vége felé jött Szegedre. Ekkor vette fel a W. nevet, miután családja Wodian morvaországi községből származott. Addig R. Feiwes Ehprevitznek hívták. 1793–1807 közt esküdt, 1808-tól kezdve bíró volt. Kiváló talmudtudós és a hitközség egyik vezetője volt. Meghalt 1820 körül. Egyik fia, *W. Sámuel*, a szegedi hitközség vezetői közé tartozott és 1816–21 közt városbíró is volt, másik fia *W. Cosman (Jehosua)*, teológus, szül. Veprovácon 1789., megh. Győrszigeten 1831. Jámbor életű, kiváló tudós volt, aki saját költségén jesivát és internátust tartott fenn Győrött. Barátságban és levelezésben állott Münz Mózessel és Szófer Mózessel. Hébernyelvű kéziratait fia, *W. Arnold (Ahrón)* adta ki *Szófer Nachlat Jehósua. Liber Hereditatis Josuae. Commentationes in plerosque Talmudi Babylonici Tractatus additis commentationibus in Pentateuchum* címen, két kötetben (Vindobonae 1890), melyhez a bevezető tanulmányt héber nyelven Bacher Vilmos írta. A díszesen kiállított művet megjelenésekor beküldték a Vatican könyvtárának, mely köszönetét fejezte ki az értékes teológiai műért.

5. *W. II. Fülöp (vásárhelyi)*, szül. Hódmezővásárhelyen 1822., megh. Budapesten 1899 jan. Pesten nyomdászkodott, majd Hódmezővásárhelyen az első nyomdát létesítette. A szabadságharc alatt honvéd volt, majd Kossuth a Pesti Hirlapnál nyomdavezetőül alkalmazta. A kormánnyal együtt Debrecenbe ment, ahol a városi nyomdában állította fel a kormány nyomdáját. A szabadságharc leveretése után Aradra költözött s számos értékes nyomtatványt kénytelen volt megsemmisíteni. 1856-ban újra Pestre költözött s megalapította saját új nyomdáját, mely heti- és napilapot állított elő. 1874-ben megvásárolta a Lampel-féle kiadócéget, továbbá elvállalta a Budapest, a Kis Ujság és Mátyás Diák c. lapok kiadását s vállalatát elsőrendűvé fejlesztette. Érdemeiért 1897. magyar nemességet kapott.

Wohl, 1. *Janka**, írónő, szül. Pesten 1846., megh. Budapesten 1901. 1861., adta ki első verseskönyvét *(Költemények)*, amely Arany János jóindulatú méltánylásában részesült. Nővérével, Stefániával együtt új divatlap típust teremtett *A divat* (1870–72), a *Nők munkaköre* (1872–73) és a *Magyar Bazár* (1873–1901) c. lapokkal. Széleskörű szépirodalmi tevékenységet fejtett ki és sok eredeti meg fordított verse, elbeszélése, regénye jelent meg a fővárosi lapokban. Irodalmi szalónja Budapest társadalmi életében jelentős szerepet játszott.

2. *W. Stefánia**, írónő, l. *W. Janka* húga, szül. Pesten 1848., megh. Budapesten 1889. Versekkel kezdte, mint nővére, igazi figyelmet csak 1865. kiadott *Regekönyvével* keltett, amely több kiadást ért. Sok tárcája, elbeszélése és finoman cizellált regénye jelent meg, amelyeket maga ültetett át francia és angol nyelvre. Fontosabb önálló

művei: *Beszélyek és tárcák* (W. Jankával együtt, 1877); *Egy szerelem életrajza* (regény, 1883); *Aranyfüst* (regény, 1887, majd 1888 és 1907); *Éva* (elbeszélések, 1888); *W. S. hátrahagyott iratai* (1891).

Wojticzky *Gyula*, költő és ujságíró, szül. Tisza-Beőn 1887. 1909-ben jelent meg *Újak irodalmáról* c. essay-kötete. 1909-ben szerkesztette az Ifjú munkás c. szociálista újságot. Ugyanakkor kerületi titkára volt a szociáldemokrata pártnak Budapesten. 1912-ben jelent meg *Versek a 30-ik századból* c. kötete, amelyhez Ady Endre írt előszót. 1926-ban *Iramok hátán* c. megjelent verskötete új hangjával és irányával tünt fel. Kolozsvárott a Vas- és Fémmunkás c. szaklapot szerkesztette.

Wolf, 1. *Benjámin Zév*, erdélyi országos főrabbi. 1764 és 1777 közt töltötte be ezt a tisztséget, mint Gyulafehérvár rabbija. Krakkói születésű volt. Valószínűleg azonos W. nagymagyari rabbival, aki szintén Krakkóból származott.

2. *W.* I. *József*, kalocsai rabbi, megh. Kalocsán 1880., ahol húsz évig működött. *Gedulasz Mordecháj* címen hébernyelvű gyászbeszédei jelentek meg.

3. *W.* II. *József*, rabbi, szül. Budapesten 1893 aug. 6. 1909—1921-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1920-ban avatták bölcsészdoktorrá, 1922. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Műve: *Keleti befolyások Romanos bizánci himnuszköltő műveire* (1920). Cikkei a Mult és Jövőben, a Budapesti Hirlapban, a Reményben, a Blau Emlékkönyvben, a Magyar Zsidó Szemlében jelentek meg. F. D.

4. *W. Náthán*, rabbi, l. *Lieber Wolf Náthán.*

5. *W. Sándor*, kismartoni műgyüjtő. Foglalkozása szerint nagykereskedő, ki a XX. sz. elejétől gyüjtötte össze a róla nevezett kismartoni Wolf-múzeum tárgyait, melyek 22 teremben vannak elhelyezve enteriőrszerű elrendezésben. A múzeum a következő osztályokra oszlik: gótikus szoba, egyházi emlékek, céhemlékek (korsók stb.) szobája, empire-szoba az Elsler Fannyra vonatkozó emlékekkel, színháztörténeti, konyhafelszerelések szobája, 2 terem zsidóvonatkozású emlékekkel. Ezeken kívül archaeológiai emlékek, szobrok és képek.

6. *W. Vilmos*, ügyvéd, jogi iró, szül. Török-Kanizsán 1853., megh. Budapesten 1924. A budapesti egyetemen tanult s korán munkatársa lett a Pesti Hirlapnak, majd a Budapesti Hirlapnak, ahová Don Diego álnéven írta cikkeit. 1880 óta főmunkatársa volt az Ügyvédi Közlönynek, majd 1884. megalapította és azóta szerkesztette az Ügyvédek Lapját. Elismert kiváló kriminalista, volt, aki főleg a kilencvenes években több nagy bünpörben szerepelt mint védő. Főbb művei: *A magyar csődtörvény* (2. kiad., 1890); *A magyar ügyvédi rendtartás* (1886); *A Kúria elvi jelentőségű határozatai köztörvényi ügyekben* (1886); *A Kúria elvi jelentőségű határozatai bünügyekben* (1886); *Die Kreutzer-Sonate vor Gericht* (1891); *Az ügyvédi rendtartás tervezetéről* (1907); *A Kúria ügyvédi tanácsának elvi jelentőségű határozatai* (12 füz., 1909—10); *Az új adótörvények népszerű ismertetése* (1912).

Wolfner, 1. *Gyula*, nagyiparos, műgyüjtő. Képgyüjteménye, melyet a XX. sz. első éveiben kezdett összehozni, főleg a XIX. sz. magyar festőinek vázlataiból és első képeiből áll. Legnevezetesebb darabjai: egész gyüjtemény *Székely Bertalan* képeiből, *Szinyei Merse* 1867—73 között való vázlatai, *Mednyánszky* tájképei és figurális vázlatai, *Deák-Ebner* vázlatai a 80-as évekből, Gyárfás Jenő *Tetemrehívás* áuak vázlata, *Munkácsy, Paál, Mészöly, Liczenmayer, Lotz* képei és vázlatai, az újabbak közül *Katona, Góth Móric, Perlmutter* képei, a régiek közül *Markó, Ligeti, Barabás, Molnár József* képei. A gyüjtemény leírását és teljes jegyzékét adja Lázár Béla, *Egy magyar gyüjtemény* (Budapest 1922). A képeken kívül körülbelül 1914 óta magyar népies kerámiát és hímzéseket is gyüjt, melyeket 1924. az Iparművészeti Múzeumban külön kiállításon is bemutatott. F. B.

2. *W. József*, könyvkiadó, szül. Aradon 1856 jún. 8. Egyetemi tanulmányai végeztével megalapította az országos hírűvé vált Singer és Wolfner könyvkiadó- és kereskedő céget, melynek intézésében vezetőszerepet vitt. Főképen az ifjúsági és szépirodalom köszönhet sokat W. buzgalmának. 1923-ban a cég részvénytársasággá alakult át s ennek elnök-vezérigazgatója lett. Ő adta ki Herceg Ferenc jubileuma alkalmából annak összes műveit díszkiadásban. A fővárosi közéletben, mint képviselőtestületi tag jelentékeny szerepet játszott.

3. *W. Tivadar*, nagyiparos és képviselő, szül. Újpesten 1864 jún. 18. A gimnáziumot és technológiát Budapesten végezte, majd atyja bőrgyárában gyakorlati ismereteket szerzett és hosszabb tanulmányutat tett az európai államokban, Egyiptomban és az egész keleten is. Hazajövet tevékeny részt vett úgy gyára fejlesztésében, mint Újpest, majd a főváros képviselőtestületében. Elnöke lett a bőrgyárosok nemzeti egyesületének, igazgatója a technológiai múzeumnak és egyik vezetőségi tagja a kereskedelmi és iparkamarának. 1896-ban Gödöllőn képviselővé választották és több ülésszakon át képviselte ezt a kerületet a parlamentben. 1904-ben a király *újpesti* előnévvel nemességet adományozott W.-nek s ugyanakkor tartalékos huszárszázadosnak léptették elő.

Wysber *Lajos*, hírlapíró, szül. 1817., halála éve és helye ismeretlen. Változatos életpályáján volt kereskedő, színházi karénekes Pesten, majd u. o. ujságíró riporteri minőségben még a szabadságharc előtt. Március idusa után lapalapítási engedélyt kért és kapott. Ekkor alapította a Patriotot, mely az osztrákoknak rendkívül sok kellemetlenséget okozott. Ezért a szabadságharc leveretése után W.-nek menekülnie kellett és azóta kalandor életet élt. Két fennmaradt munkája: *Über alles Das* (Pest 1848.) és *Lebensbilder aus Ungarn* (Wien 1849).

Z

Zacharja *(Zachariás)*, próféta a jeruzsálemi második Templom korában. Könyve a *Tizenkét kisebb próféta* gyüjteményébe van foglalva. Darius Hyslaspes perzsa király idejében Chaggaj prófétával (l. o.) egyidejüleg és vele együttesen lépett fel a templomépités körül észlelt közöny ellen. A prófécia elbágyadását és bátortalanságát jellemzi, hogy könyve tele van misztikus látomásokkal, melyekben már nem Isten, hanem csak a látomásokat megfejtő angyal szól a prófétához. Egyik ily látomásában Jósua főpap áll előtte, még pedig vádlottak ruháiban, Isten pedig elrendeli, hogy ezeket vesse le és öltsön dísz-ruhát, mert Isten immár eltörölte Izráel bűnét és kilátásba helyezi a *Csemetének* (Dávid háza sarjadékának, a Messiásnak) eljövetelét. Egy másik látomásban arany gyertyatartó áll előtte, melyet jobbról-balról egy-egy olajfa táplál nedvével. Ezek a két fölkentet; a királyt és főpapot jelképezik; a királyhoz pedig így szól Isten: «Nem hadsereggel s nem erővel, hanem az Én szellememmel» (győzöl majd). A prófétának ez időre eső szerepét megvilágítja a hetedik fejezet: «Darius király uralkodásának negyedik évében papok és próféták jelennek meg előtte és kérdezik: kell-e még böjtölni az ötödik hónapban (Tisó beóv napján, Jeruzsálem pusztulása emlékére). Erre Isten így felel: Ha böjtöltök és gyászoltok az ötödik és hetedik honapban (Gedaljáhu megöletésének napján), még pedig immár hetven esztendő óta: nekem böjtöltök-e? És ha esztek-isztok, nem magatoknak esztek-isztok-e? Inkább ezt üzeni Isten: Igazságos jog szerint ítélkezzetek kapuitokban, szeretetet és irgalmat tanusítsatok kiki a maga testvére iránt. Özvegyet, árvát, idegent és szegényt ne fosztogassatok, gonoszat ne forraljatok testvéreitek ellen.» A Messiást szerény megjelenésűnek tartja: «Újjongj, Cion leánya, örvendezz Jeruzsálem hajadona, királyod jön, igazságos és győzedelmes, de alázatos és szamáron nyargal, vemhes, kicsi szamáron. Kiirtok akkorra szekérhadat Efrájimból, hadi mént Jeruzsálemből és pusztul a harc íjja, mert békét hirdet ő a nemzeteknek.» Korjellemző könyvének az a részlete, mely a prófétaság alkonyát mutatja be. Az ébredés korában a papi szellem ismét túlsulyba került és a törvény szigorú uralma mellett újabb, prófétai tanításoknak tért engedni nem lehetett, mert ezeknek az erkölcsöket nevelő hatása mellett az intézményeket felforgató erejét nem lehetett megtűrni. «Azon napon — szól Isten — kiirtom a bálványok nevét az országból, hogy ne is említtessenek többé, a prófétákat és a tisztátlanság szellemét eltávolítom az országból. De ha mégis prófétálna valaki, akkor saját szülei, tulajdon apja és anyja mondják majd neki: ne élj, mert hazugságot beszéltél Isten nevében». Szégyenkeznek majd a próféták látományaik miatt, nem öltenek szőrös köpenyt, hogy letagadhassák prófétai voltukat. Ezek a mondatok azonban csak későbbi korra vallanak, miért is Zacharja könyvének a 9. fejezettől terjedő részét későbbi toldaléknak tartják. F. M.

Zádor, 1. *István*, festő és grafikus, szül. Nagykikindán 1882. Előbb Vajda Zsigmondnál és Szablya-Frischauf iskolájában tanult festeni, azután Párisban, majd Firenzében folytatta tanulmányait. A Műcsarnok 1907. tárlatán szerepelt először. 1912-ben az állami illusztráció-díjat, 1913. a Lipótvárosi Kaszinó-díját, 1919. pedig egy enteriörképével a kis aranyérmet nyerte el. Harctéren készült rajzainak és arcképrajzainak egy részét az Ernst Múzeumban 1921. állította ki. *(Talaat pasa, József főherceg, Mackensen* stb). Rajzait, litografiáit és rézkarcait a külföldön is elismerték. Német városokról 80 lapból álló rézkarc sorozatot, magyar városokról és Budapestről litografia-sorozatot adott ki. 1927-ben számos rajzot és litografiát készített szentföldi útjáról. Sok rajza és grafikai lapja van a bécsi Albertinaban, a londoni British Múzeumban, a Szépm. Múzeumban és más külföldi gyüjteményben. Mint festő, főleg enteriörjeivel, egyszerűen beállított arcképeivel (Lengyel Menyhért, Keszler József) és hangulatos szolnoki tájképeivel aratott sikereket. A Szinyei Merse Társaság tagja. F. B.

2. *Z. Jenő*, zeneszerző, szül. Bátaszéken 1894 nov. 5. Bécsben tanult, most u. o. a zeneelmélet és zeneszerzéstan tanára. *Diána* c. operáját 1923. a m. kir. Operaház adta elő. *Wesen und Form der simfonischen Dichtung von Liszt bis Strauss* c. munkájáért a bécsi egyetem filozófiai doktorrá avatta. Mint zenekritikus is jelentékeny működést fejtett ki. Szimfonikus költeményt szerzett *Bánk-Bán* címmel és egy *Hannele* c. szimfonikus előjátékot; továbbá irt dalokat és zongoradarabokat is. K. K.

Zágon *István*, színműíró. Szinpadi jeleneteket, kabarédarabokat és operetteket irt. *Marika* és *Szegény leányt nem szabad elvenni* c. színdarabjai a Belvárosi Színházban nagy sikert arattak. Z. jelenleg a Nemzeti Ujság belső munkatársa.

Zahler *Emil* orvos, szül. Nádasdon (Abauj-Torna vm.) 1875 dec. 27. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Eleinte a Poliklinika gyermekosztályán volt tanársegéd, majd 16 évig fővárosi kerületi orvos volt. Jelenleg a Phönix biztosító főorvosa és az Ujságírók Szanatóriumegyesületének orvosa. A zsidó közéletben ifjúkora óta szerepel. A VIII-ik és IX-ik kerületi izr. nőegyletnek 27 év óta ügyvezető elnöke, a Páva-utcai templomkörzet díszelnöke. Sokáig tagja volt a Pesti Izr. Hitközség választmányának, 1924 óta pedig mint előljáró nagy hozzáértéssel és szociális érzékkel vezeti a hitközség legjelentősebb ügyosztályát, a jótékonysági ügyosztályt. Zsidó kulturális és szociális kérdésekről állandóan tart előadásokat s ilyen cikkei gyakran jelennek meg felekezeti lapokban. V. A.

Zájin, a héber alfabetum hetedik betűje. Hangzóértéke: *z*, tehát foghang. Számértéke: 7. Neve fegyvert jelent, alakja kardnak felel meg.

Zakariás, orvos és fizikus. Pozsonyban élt II. Ulászló uralkodása alatt. 1511-ben az 1510 óta másodízben kitört dögvész idején Buzlay Miklós, a király főudvarmestere Budára hívta Z.-t, aki úgy a királynak, mint több országnagynak sikeres segítséget nyujtott ez alkalommal. A király azzal jutalmazta meg, hogy felmentette a zsidó-öltözet kötelező viselete alól. Bár első sorban Pozsony város érdeke kívánta, hogy az ott működő orvos nyugalomban és biztonságban járhasson a betegeihez, a város tanácsa mégis csak a tárnok ismételt felszólítására engedte el Z-nak a csuklyaviselést. U. L.

Zalaegerszeg, rend. tan. város, Zala vm. 13,239 lak. között 1657 zsidó. A zsidó hitközség alapításának pontos ideje ismeretlen, de a rendelkezésre álló feljegyzésekből kitűnik, hogy 1750 körül a Graner, Rosenthal, Boschan és Kaiser családok alapították. Az első rabbi Meiseles Smelke volt (szül. 1754., megh. 1853.). Az első templom a Szenczi szombathelyi püspök által adományozott telken épült. Ez a telek 1848-ig a püspökség tulajdonát képezte, aminek jeléül a hitközség egy aranyat fizetett évi bér fejében. 1848-ban a hitközség beszüntette a bérfizetést és István Vilmos püspök idejében a telket átirták a hitközség nevére. A hitközség taglétszámának növekedése folytán szükségessé vált később egy nagyobb befogadó képességű templom építése. Az építés céljaira a kormány az országos tanítói nyugdíjalapból 120,000 korona kölcsönt folyósított a hitközségnek. 1903-ban kezdték az építkezést és 1904. fejezték be. 1820-ban létesült az elemi iskola egy tanerővel, 20 évvel később már három tanerő működött. A tanítási nyelv kezdettől fogva magyar volt. Az iskolát 1869. a város 1897. pedig az állam vette át. A hitközség nagyon hasznos tevékenységet fejtett ki a jótékonyság terén és különböző fontos intézményeket létesített. 1800. Chevra Kadisa, 1836. Bikur Cholim és Talmud-Tóra, 1882. Nőegylet és Chanukka Egylet, 1885. Maskil el dal, 1892. Kenyéregylet alakult. A Nőegyletet Fischer Pálné, a Chanukka Egyletet Fürst Béláné és a Kenyéregyletet Gráner Gézáné vezeti. 1868-ig a hitközség statusquo alapon működött, míg 1868. a kongresszusi párthoz csatlakozott s a IX. községkerülethez tartozik. Lélekszáma belterületen 1048, családszám 265, adófizetők 333. Foglalkozásuk: 188 kereskedő, 41 magántisztviselő, 26 iparos, 17 köztisztviselő, 13 orvos, 12 ügyvéd, 6 nagyiparos, 6 más szabadpályán, 5 mérnök, 5 munkás, 4 vállalkozó, 4 gazdálkodó, 3 nagykereskedő, 1 tanító, 41 magánzó és 36 egyéb, 8 munkanélküli és 28 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 25,961 pengő. A világháborúban 205-en vettek részt, akik közül 33 hősi halált halt. A közgazdaság terén fontos szerepük van Fürst Béla, Steiner Béláné, Löwenstein Jakab és Ignác, Hűvös Salamon és Kemény Ödön birtokosoknak. Megemlítésre méltó Schütz Salamon, aki 1865. kékfestő gyárat létesített. A hitközség mai vezetősége: Junger Mózes főrabbi, Boschan Gyula díszelnök, Rosenthal Jenő elnök, Löwenstein Ignác alelnök, Sándor Zsigmond Talmud-Tóra elnök, Fenyvesi Simon Chevra Kadisa elnök, Grosz Győző Maszkil el dal gondnok és Gerő Simon titkár.

Zalai *Béla*, filozófiai író és tanár, szül. 1883., megh. 1915. A budapesti egyetemen bölcsészetdoktori és tanári oklevelet szerzett. Több fővárosi középiskolában tanított. Mélyen szántó, éles elméjű vizsgálatokat folytatott a filozófiai rendszerek alkatáról és a különböző rendszerek egymástól való eltérésének okáról és lényegéről. Eredeti szempontjai a külföldi filozófiai irodalomban is figyelmet és hatást keltettek. Nagyobb és fontosabb értekezései: *A realitás-fogalom tipusairól; Etikai rendszerezés; A filozófiai rendszerezés problémája; Untersuchungen zur Gegenstandstheorie.* Hagyatékában maradt és eddig kiadásra még nem került, a filozófiai rendszerezésről vallott nézeteit összefoglaló terjedelmes munkája: *Allgemeine Theorie der Systeme.*

Zalalövő, kisk. Zala vm., 1398 lak. Mint a hitközség levéltárában levő feljegyzésekből kitűnik, a hitközség 1797. alakult. Alapítói Popper Jakab szabó és Rechnitzer Henrik gazdálkodó voltak. Első rabbija Anhalzer Jakab, aki hosszú ideig nagy szeretettel vezette a hitközséget. 1868-ban a hitközség a kongresszushoz csatlakozott. Temploma a hitközség tagjainak adományaiból 1830. épült. Iskolája, Talmud-Tórája nincs, csak Chevra Kadisája, melynek Neufeld Lajos az elnöke és Nőegylete, amelynek elnöknői széke jelenleg betöltetlen. A hitközség tagjai közül Küffler Dezsőné 1600 holdas saját birtokon gazdálkodik. A hitközség évi költségvetése 5000 pengő, melynek egyötödét fordítja szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma 305, a családok száma 61, adót 61-en fizetnek. Foglalkozásuk szerint: 5 gazdálkodó, 44 kereskedő, 1 köztisztviselő. 2 nagyiparos, 1 orvos, 1 magántisztviselő és 6 iparos. A hitközség tagjai közül 60-an vettek részt a világháborúban és 9-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Bander Adolf rabbi, László Henrik elnök, Deutsch Árpád alelnök, Kálmán Vilmos pénztárnok, Kripka Dezső ellenőr, Weltlinger Jenő gondnok.

Zalaszentgrót, nagyk. Zala vm. 2168 lak., ebből 113 családban 315 zsidó. A (kongresszusi) hitközség adófizetőinek száma 127. Foglalkozás szerint: 43 kereskedő, 10 iparos, 10 gazdálkodó, 1 nagybirtokos, 3 gyáros, 5 malomtulajdonos, 1 ügyvéd, 3 orvos, 6 magántisztviselő, 2 mérnök, 1 magánzó, 1 tanító, a többi más foglalkozási ágakban. A hitközség anyakönyvi területéhez tartoznak: Kisszentgrót, Zalaudvarnok, Csáford, Aranyod, Tüskeszentpéter, Tekenye, Zalaszentlászló, Gyülevész, Kustány, Kehida, Barátsziget, Kallos, Bezeréd, Padár, Zalakoppány, Gyürüs, Vándorszöllős, Zalaistvánd, Kemend, Pókafa, Szepetk, Pakod, Zalabér, Batyk, Zalavég és Türje községek. A kis hitközség tagjainak tevékenysége kiterjed a mezőgazdaságra és ipari vállalkozásra is. Országos hírnévre tett szert gelsei és belistyei báró Guttmann László mintaszerűen vezetett zalabéri birtoka (3000 hold) és a türjei 400 holdas bérlet, amelyen Keszler Mór és Böhm Ferenc gazdálkodnak. Az ipar szolgálatában állnak Keszler Mór tüskeszent-

péteri, Keszler Bernát zalabéri, Keszler Márton batyki gőz- és műhengermalmai, továbbá Kod Zsigmond pokodi és Rosenthal József türjei vizimalmai. A hitközség alapítása 1670-re tehető, bár szervezett keretek nélkül már azelőtt is működhetett, ami abból állapítható meg, hogy temetőjében 300 évnél régibb feliratú sírkövek vannak. A XIX. sz.-ig való fejlődéséről csak abból következtethetünk, hogy a zsinagógájukat ez időben megnagyobbították, még pedig a földesúr, gróf Batthyán Ferenc engedelmével, aki ekkor a következő adománylevelet adta a hitközségnek: «Ich Franz, Graf v. Batthyán Erbherr zu Güssing und wirklicher Grundherr, und Besitzer der Herrschaft Szent-Grott, Kaiser. Königl. Kämmerer (tit.) urkunde für mich, und meine Erben, dass nachdem in Namen der gesammten Szent-Grotter Juden Gemeinde, Salomon Politzer, der Zeit Richter, Salomon Steiner, Jakob Reich, Benedek Kraus, Leopold Tritscher, Isak Singer, Isak Hamburger, Moises Schreiber, Jakob Schirer und Gezel Leeb Geschworene mir durch eine besondere Bittschrift unterthänigst vorgestellett haben; dass in der in hierortigen Markt Szent-Grott befindliche Synagog oder Tempel der Dachsthul dem Einsturz drohet und dass der Tempel für die durch die Zeit nahmhaft vermehrte Judenzahl zu klein, eine Vergrösserug nothwendig erheischet, ich die Reparation und Vergrösserung des Tempels entweder selbsten vorzunehmen, sodas das Tempelgebäude zur nothwendigen Reformation und Vergrösserung ihnen Juden käuflich zu überlassen, und in Fall dieser gnädigen Bewilligung auch für den freyen Kascha-Wein-Schank, sogenannte Schabes-Stangen, und gewöhnliche Schild-Kroten-Gabe einmal für allemal eine gewisse Tax oder jährliche Zahlung zu bestimmen die Gnade haben wolle, ich diese gemeinschaftlich gehorsame Bitte in Erwägung genohmen und in Betracht; dass obenerwähnte Juden-Gemeinde das Tempel-Gebäude nach ihrer eigenen Art einzurichten zu reformiren und nach Möglichkeit und Umstände der Zeit, auch zu vergrösseren wünschet, jenes dermalen stehende Tempel-Gebäude (dem Grund selbsten dahin nicht verstanden) der Bittstellenden-Juden-Gemeinde um Zwey Tausend Gulden käuflich übertragen, und als ihr Eigenthum übergeben habe; so gestalten zwar; dass sie dem Tempel nach ihren Gutachten herstellen, reformiren, und nach Erforderniss auch erweiteren, und vergrösseren können mit der bedingten Versprechen; dass die Grundherrschaft bey ereignenden Vergrösserungsfall nach der vorgemachten Anzeige der dazu erforderlichen Grund gratis und ohne weitere Bezahlung überzueignen haben solle. 1809 anfangend anmit gnädigst dass die Gemeinde für obangesuchte Beneficien, als freyen Kascha-Wein-Schank, Schabes-Stangen, und übliche Schild-Kroten-Tax ohne weiteren Steigerung in künftigen Zeiten jährlichen Ein Hunder Gulden bestimmt zu allen haben sollen, wird aber hiemit ausdrücklich vorbehalten; dass jenes Gebäude zu keiner Zeit zu einen anderen als Tempel-Gebrauch auf was immer Art und Ursache abkommen sollte der Grund der Herschaftlichen Obrigkeit allezeit wiederum und gratis zurück fallen müsse. Zu allzeitigen Sicherheit der Juden-Gemeinden ist diese Urkunde mit meinem Adelichen Insigl und Handschrift bekräftigt worden. Geschehen in Markt und Schloss Szent-Grott den Ersten Jäner, im Jahre Ein Tausend Acht Hundert und Neune. Franz graf von Batthyan (P. H.). Ad mandatum In mi Dei Comitis Extradat per Josephum Eklér mp. Bonorum Directorem ect. In Coltus de Zala Tabula judic Assorem. Ez az okirat a még ma is fennálló zsinagógára vonatkozik, amely a hazai zsidóság egyik legnevezetesebb műemléke. Az épület 168 éves. Eredetileg a török hódoltság idejében vár volt. Mikor a törökök az országból kitakarodtak, a várból granárium lett és körülbelül 168 évvel ezelőtt került a hitközség tulajdonába, mely azt zsinagógának rendezte be. A Batthyán-féle adománylevélben felsorolt előljárókon kívül sem a régebbi előljárók, sem az alapítók nem ismeretesek. A Chevra Kadisa alapítási ideje is ismeretlen, de valószínű, hogy olyan régi, mint maga a hitközség. Évszázados multra tekinthet vissza a hitközségi iskola története is. Századokon át fenntartott iskolájában már az 1880-as évek elején magyarul oktattak. E nagymultú intézmény azonban 1899., mikor a község összes iskoláit államosították, megszünt. Azóta csak a hitélet adminisztrációja köti le a hitközség gondjait. E célra 1928-ban 4365 P-t fordított. 1860-ban Ferenc József császár gyönyörű domborművű ezüst plakettet küldött a hitközségnek, hazaflas szolgálatainak elismeréséül, amiről az érem szövege tanuskodik. A világháborúban 25 tagja vett részt és 15 elesett. A hitközség vezetősége: Hirtenstein Adolf kerületi rabbi, Keszler Mór malomtulajdonos, elnök, Stern Sándor alelnök, Politzer Mór templomgondnok, Stern Ferenc pénztáros, Hamburger Ernő cedókópénztáros, Barta Albert titkár; választmányi tagok: Fleiner Vilmos, Korein Jenő, Korein Miksa, Neumann Mór, Stern István, Weisz Sándor. A Chevra Kadisa elnöke Korein Miksa, társelnökei Neumann Mór és Korein Dávid. A régi alapítású Nőegylet Szalai Ignácné vezetése alatt áll.

Zalin Élia, rabbi, szül. Prvicsevben, megh. Bátorkeszin 1786 körül. Előbb Breslauban volt a talmudiskola vezetője, majd Nagyváradon működött, de már 1775. Bátorkeszin volt rabbi. Több héber munkát írt, így: *Maané Elijáhu* (Zolkiev 1758); *Hadrasz Elijáhu* (Prag 1785); *Melechesz machsevesz* (Frankfurt 1766); *Mocher Mechoruc* (Zolkiev 1772); *Tesuvósz Ha-Geónim* (Turka 1766).

Zálmóni *József*, rabbi. Minden valószínűség szerint a XVI. sz. első negyedében viselte a budai rabbiságot. A század közepe felé már elismert tekintély hírében állott és rá hivatkcztak egy olyan válólevél érvényességének a kérdésében, amelyet elkeseredett vita közepette számos akkori külföldi rabbi támadott.

Zappert *Georg**, történész és archeológus, szül. Óbudán 1806 dec. 7., megh. Bécsben 1859 nov. 23. A pesti piaristáknál és a bécsi egyetem orvosi fakultásán tanult, de 1829. kikeresztelkedett és a teológiai fakultásra ment át. De megsüketülvén nem maradhatott egyházi pályán, hanem visszavonulva teljesen historiai tanulmányainak élt. Művei: *Collectaneen zur Geschichte*

der Cultur, Litteratur und Kunst im Mittelalter; Vita B. Petri Acotanti, (1839) és *Gravure en bois de XII. siècle* (1837). Ezeken kívül szakfolyóiratokba a keresztény archeológia, a középkori kultúr- és irodalomtörténet ismeretlenebb fejezetei köréből jelentékeny tanulmányokat írt. Tagja volt a császári akadémiának. Ugyanott tartottak felette emlékbeszédet 1860. Z. testvére *J. L. Zappert* (1795—1865) Prágában élt és az ottani hitközség vezetőségéhez tartozott. Igen gazdag és ismert filantróp volt.

Zarándoklás a Szentföldre, a zsidóság legrégibb tradicióí közé tartozik s alapja abban a bibliai rendelkezésben található, hogy minden zsidó férfiú évenként háromszor tartozik megjelenni a Templomban *(Exod.* 23. 17; *Deuter.* 16. 16). Ez a jeruzsálemi Templom fennállása idején a három zarándok-ünnepen, a peszach, sovuósz és szukkósz ünnepén történt. A zarándoklást *regel*-nek, a megjelenést *reijá*-nak nevezték. A Misna szerint ez a zarándoklás «mindenkire kötelező, kivéve kiskorúakat, nőket, vakokat, bénákat, aggokat, nagy betegeket és elmekórosokat». A mózesi törvények szerint mindenkinek áldoznia kellett *(Exod.* 33. 14; *Deuter.* 16. 17), de annak mértékét csak később határozták meg. Jóllehet nők és gyermekek nem voltak kötelesek zarándokolni, rendszerint ők is elkísérték atyjukat vagy férjeiket *(Peszachim* 89a, *Gittin* 25a). A legfőbb zarándok-ünnep természetesen a szukkósz-ünnep, a «chag ha-ászif», az «összegyűjtés ünnepe» volt, amelyet az egész nép közösen ünnepelt Jeruzsálemben *(Nechemia* 8. 17). De Palesztinán kívül, a Babiloniában élő zsidóság is rendszeresen zarándokolt Jeruzsálembe a zsidó állam fennállása idején, jóllehet az számos esetben életveszedelemmel járt *(Taánit* 28a). A zarándoklás Judaea fennállásának utolsó századában oly arányokat öltött, hogy Gessius Florus procurátor 256,500 zarándokról tesz említést egy peszách alkalmával; a Toszefta pedig Agrippa jelentését közli az egymilliót meghaladó zarándokról, ami azonban túlzásnak vehető. Jeruzsálem akkori területén 240,000 embernél több nem fért el. A zarándokoknak ősidőktől fogva minden kényelmet biztosítottak. Először is a Jeruzsálembe vezető útakról és kutakról gondoskodtak *(Sekálim* 1. 1, 5. 1); az áldozati állatok bőrét átengedték a szállásadóknak, akiknek ezenkívül semmit sem volt szabad a zarándokoktól elfogadniok *(Jóma* 12a). Jeruzsálem lakói vendégszeretően fogadták őket, a papság előzékeny volt, a nyilvános hitszónoklatok pedig dícsérték a zarándokokat *(Szukkót* 49b, *Peszáchim* 5b). A jeruzsálemi Szentély elpusztításával nem szünt meg a Z. *(Énekek-Éneke Midrás* 4. 2.), sőt a veszély dacára a nők is elkísérték férjeiket *(Nedárim* 23a), de az egykori öröm és vigasság gyásszá és panasszá változott: nemzeti függetlenségének elvesztését gyászolta ezután a zsidóság zarándokünnepei alkalmával is s panaszra nyiltak ajkai: «Szent városaid romokban hevernek, Cion vadonná, Jeruzsálem pusztasággá lett; Szentélyünk pedig, egykor az ősök büszkesége, földig égve, kincseink elpusztítva vannak» *(Móéd Kátán* 26a). A zarándoklás sohasem szünetelt még a szétszórt zsidóságnál sem. Midőn Szaladin szultán elfoglalta Jeruzsálemet, ő, mint Maimonides jóakarója, türelmet tanusított a zsidók iránt s a Z. új erőre ébredt. Ekkor megindult az egész keleti zsidóság Z.-a s még ötven évvel később Estori Farchi feljegyzése szerint is állandó szokása volt a Z. a távoli keleten élő zsidóknak. A keresztes hadjáratok idejében a nyugati zsidók is zarándokoltak Jeruzsálembe. Juda ha-Levi, Rottenburgi Meir, Maimonides, Tudelai Benjámin és Regensburgi Patachja, Jechiel párisi rabbi, Nachmanides a XII—XIII. sz.-ban és számos más tekintélyes tudós Spanyolországból és Itáliából szintén elzarándokoltak a Szentföldre. A spanyol zsidók kiűzése és a török terület benépesedése zsidókkal, valamint a Szentföld utáni benső vágy a XVI—XVIII. sz.-ban egyre fokozták a gyakori Z.-t, nem csupán Jeruzsálem, hanem Sámuel próféta, R Simeon ben Jochai a *Zóhár* (l. o.) állítólagos szerzője, továbbá R. Meir vélt sírjának a megtekintése végett is. Európa keleti zsidósága a XVI. sz.-tól kezdve indít népes Z.-t a Szentföldre. Még a XIX. sz.-ban az emancipációk következtében sem szünetelt a Z. és több kitűnő zsidó tudós telepedett le végkép a Szentföldön. A zsidó zarándoklások gyakori ájtatosságokkal vannak egybekapcsolva, melyeket főképen a tradició által megszentelt helyek romjainál gyakorolnak. Ezek mellett a keleti zsidók népies mulatságokat is szoktak rendezni. Jeruzsálemben a zarándokok a Salamon-templom megmaradt nyugati falánál gyülekeznek péntek- és ünnep-esténként, tammuz hó 17-től áv hó 9-ig, a Templom lerombolás gyásznapjáig köznapokon is. Áv 9 én a gyászistentiszteletet éjjel tartják, szivan hó 6-án, sovuosz napján pedig a szefard zsidó zarándokok Cion-hegyén, Juda királyainak sziklasírjain imádkoznak, a következő napon pedig Simon ha-Cádik (az igazságos) főpap sírján. Az előbbi szertartásban az askenázi zsidók is résztvesznek. Lag be-omer napján Jeruzsálem zsidósága Simon ha-Cádik főpap sírja mellett gyülekezik és imádkozik. Jeruzsálem és Bethlehem közt, Buraknál van Rachel ősanya sírja; ide a jeruzsálemi zsidók rajokban vonulnak elul-hó 30-án, különösen azonban chesvan-hó 15-én. Sámuel próféta sírjához a zarándokok ijjár hó 28-án mennek Rámához s az éjt rendszerint ott töltik ájtatoskodva. A Kármel-hegyén levő barlangba (Khaifa közelében) szombat este Elijáhu próféta tiszteletére zarándokolnak ki, míg ijjár hó 14. Palesztina és a távolabbi Kelet minden részéről nagyszámú zarándok jön össze Tibériásba R. Méir bel ha-Nesz állítólagos sírja mellett, ahol nagy kivilágítást és népies ünnepségeket rendeznek. Szaflelben, a kabbalisták egykori városában peszachtól kezdve ijjár hó 18.-ig minden héten a közeli városokba zarándokolnak David király hadvezérének Benaia ben Jehojadanak, Hosea prófétának és Joseph Saragossinnak, a safedi hitközség újjáalapítójának sírjához. A legnagyobb szabású zarándok-népünnepély Lag be-Omer estéjén van, amikor az egész palesztinai, távoli-keleti, afrikai és kaukázusi zsidóság Simon ben Jochai kivilágított mauzoleumánál ünnepel. Az askenáz zsidóság minden újholdkor, a

XV. századi hírneves kabbalistának, Isaac Luriának sírjához zarándokol. Ijjár hó végén Szidon mellett Jákob pátriárka fiának, Zebulonnak sírját keresik fel a Palesztina minden részéről összejövő zarándokok. Keleten Palesztinán kívül is vannak zarándokösszejövetelek, így Mezopotámiában, ahol pl. Bagdad mellett az ú. n. Kohenmauzoleumot, Jozsua főpap sírját látogatják, Babilon romjai mellett pedig sovuosz estéjén Ezékiel prófétának sírját. Kurdisztánban és Perzsiában is vannak zarándokhelyek, az utóbbiban legnevezetesebb Hamada vára mellett Eszter és Mordeháj sírja, melyet purimkor keresnek fel a zarándokok. S. R.

Irodalom. J. D. Eisenstein és M. Franco (Jew. Encycl.); Carmoly, Hinéraires de la terre Sainte (Bruxelles 1847); Surland, Ginsé Izrsael I. (Lyck 1865); Luncz, Luach Erec Iszrael (Jerusalem 1895): Benjamin, Maaszé Iszrael (Lyck 1859); Bulletin Annuel de l'Alliance Israélite Universelle (1888, 1898).

Zecher caddik livróchó *(h.). Áldassék az igazságos emlékezete.* A vallásos zsidó kegyeletének kifejezése, mikor halottat említ, különösen tudóst, vagy olyant, aki szentéletű volt. Használják még az *Ólov hasólóm* (nyugodjék békében) kifejezést is.

Zecher lechorban *(h). Emlékezés a pusztulásról.* Általában a jeruzsálemi Szentély pusztulására való emlékezést értik alatta, amely összeforrt a vallásos gondolkodással és legerőteljesebb kifejezést a Zsoltár híres fogadalmában talált: «Ha elfelejtenélek Jeruzsálem (im eskoch éch Jerusolajim), sorvadjon el a jobbom, tapadjon nyelvem ínyemhez, ha nem emlékszem meg rólad, ha nem törődöm Jeruzsálemmel még a legnagyobb boldogságomban is». A zsidó nép magáévá tette ezt a fogadalmat és sok szertartását ebből bontotta ki. Imáinak nagy részében a cióni gondolat lüktet és még a köznapi életet is megszínezi. Az a közmondás, hogy a zsidó öröm nem lehet teljes öröm, szintén a Jeruzsálem miatt érzett gyász gondolatköréből nőtt ki. Hagyományosan vallásos házakban még ma is ügyelnek arra, hogy a befejezetlenség érzésével csökkentsék le az öröm hangulatát, vagy szándékos kártevéssel megzavarják azt. Az újonnan épített ház egyik sarkát vakolatlanul hagyják, a szoba falát, vagy mennyezetét valamely szembetűnő részén feketére, sötétszürkére festik meg, vagy egyáltalában meg sem festik, hadd emlékeztessen ez a szomorú folt az elpusztult Jeruzsálemre. A bús emlék még asszony hiúságát is lefegyverezi. Ha felékesíti magát, a legkedvesebb ékszerét félreteszi, mert Jeruzsálem miatt nem lehet teljes az ő öröme. Lemondanak az utolsó falat ételről és azt érintetlenül a tányéron hagyják, mert a teljes jóllakottság sem illik a zsidó gyászhoz. Az eljegyzésen tányért törnek össze, az esküvőn ezek a szertartások is a Z. gondolatkörébe tartoznak. F. M.

Zechijó *(h.). Érdem;* a nép nyelvén ahhoz, hogy az ember valamilyen szerencsét érhessen meg. Korrumpáltan: *szchije.* Az ige alakja a jiddis nyelvben: *zóche sein:* Kiérdemelni.

Zechór berisz. Magyarul: *Emlékezzél meg a szövetségről.* Rós-hasónó előnapján mondott szélichósz. E napot is ezért így nevezik vulgárisan. Ugyanezen imát mondják, ha szelichószos napon templomi cirkumcíziót tartanak, az is az isteni szövetség jele. A költemény szerzője: Rabénu Gérsóni, aki a X. sz.-ban élt. F. D.

Zechusz ovósz *(h.) Az atyák* (ősök) *érdeme.* A zsidó felfogásban nem tudott meggyökeresedni a negyediziglen bosszuló Isten képzete, hanem ellenkezőleg a megbocsátóé, aki az ősök érdemeit még az utódokban is jutalmazza. A Talmud szerint is az ősök érdeme az utódok javára szolgál. (Sabbat. 55a.) Ezért mondják, mikor elhunyt jámbor embert említenek: *Zechuszó jogén olénu.* Az ő érdeme nekünk is szolgáljon védelmül, javunkra. Ugyanez jiddisben: *Sein Zechisz soll uns beistehn.* F. M.

Zeloták (héb.: *kannáim*), a. m. túlbuzgók, így nevezik azt a zsidó nemzeti, faji és szigorúan vallási alapon álló pártot, amely Judaea fennállásának utolsó századában, főképpen pedig Jeruzsálem elpusztulása korában a legelszántabb és legvégsőkig menő harcot hirdette és ténylegesen alkalmazta Róma és a pogány befolyás ellen. A Z. pártjának tagjait másképpen «sicarii» néven is említik, mert mint harcosok, állandóan törrel (sicae) jártak és ha bárhol szentségtörést láttak, ami a zsidó érzést provokálta, kíméletlenül leszúrták a botránkoztatót. Josephus nyomán Graetz és Schürer arra az eredményre jutnak, hogy a Z.-at negyedik pártnak kell tekinteni a farizeusok, szadduceusok és esszénus-chaszideusok (l. az illető címszavaknál) mellett s hogy ezt a pártot Galileai Juda alapította (Josephus, *De bello judaico* II. 8, § 1; *Antiquitates* XVIII. 1. § 1, 6). Ennek a megállapításnak azonban ellentmond az a tény, hogy éppen már Galileai Juda atyja, Ezekia guerilla-csapatot szervezett az idumeai Heródes ellen, mint azt Josephus állítja (*De bello judaico* I. 10, § 5; *Antiquit.* XIV. 9, § 2), még inkább azonban az, hogy Herodes alatt már voltak organizált merénylő szervezetei a Z.-nak. A «Törvény iránti vakbuzgalom» a makkabeus korszakban a jámborság fokmérője lett az erőszakos hellenizálással szemben. Így magáról Mattathias főpapról olvassuk, hogy Fineaszhoz hasonló buzgalommal cselekedett, amikor a zsidó bálványimádót ledöfte. Mattathias mondása: «Aki a Törvény buzgó védelmezője (zelota) s megőrzi a Szövetséget, az kövessen engem» (I. *Maccab.* II. 27. 43—45), a valóságban a Z. pártjának elismerése volt. A Talmud különböző helyei tanuskodnak arról, hogy a Z. valóban fanatikus túlbuzgók voltak. Így nem engedték meg semmi körülmények közt a nem-zsidó nővel való házasságot és érintkezést, a kép- és bálványimádás puszta szemlélését, a szobrokra való puszta rátekintést, az árnyékukban való hűsölést. A pogány szokások utánzását pedig a legerélyesebben eltiltották. De erkölcsi tartalmat nem csupán abból merített az irányzatuk, hogy ők maguk ezektől valóban őszintén undorodtak, hanem ama szóbeli hagyományból is, hogy Isten csupán bálványimádás esetében alkalmaz bosszút: «Amíg bálványimádás van a világon, addig isteni harag is létezik» (*Szifré Deuter.* 96; *Szanhedr.* 106; v. ö. I. *Makkab.* III. 8). A Z. keletkezését Josephus s részben elveszett műve nyomán részleteseb-

ben Hippolytus keresztény egyházatya *Originis Philosophumena sive Ammium Haeresium Reputatio* c. műve adja (9. 26., ed. Dunker 1859) igen érdekesen: «Ezeknek (t. i. az essénusoknak) némelyike még szigorúbb gyakorlatot követ azáltal, hogy nem vesz kezébe és nem néz rá a pénzre, melyen kép van, mondván, hogy senkinek sem szabad hordania vagy néznie képet: sem nem lépik át egy város kapuját, amelyen szobrok vannak, minthogy tilos a Törvénybe ütköző kép alatt elhaladni.» «Mások a nem-cirkumcizionált idegeneket, akik az istentiszteletet megfigyelik s nem vetik magukat alá a ritusnak, vonakodás esetén nyomban megölik. Ezekért őket Z.-nak vagy «sicarii»-nek nevezik. Mások ismét senkit sem szólítanak Úrnak, kivéve Istent, még ha kínozzák vagy megölik őket, akkor sem.» Herodes idegen uralma robbantotta ki a Z. fanatizmusát s alakította át őket politikai pártszervezetté. Josephus leírja, hogy míg az iskola- és törvényhozás-vezető Semája és Abbalion Szanhedrin-ülnökök hallgatólag elismerték Herodest, addig voltak olyanok, akiket torturával sem lehetett rábírni arra, hogy királynak nevezzék azt.» (*Antiquit.* XIV., XV.). Ezekia alatt «bandává» szervezkedtek ezek a túlbuzgók, de valójában nem banditák voltak, hanem Heródes véres uralmának rendszeres támadói. Maga Josephus, aki minden buzgó patriótát, aki a véres szörnyeteggel szembe mert szállni, banditának nevez, csodálattal emlékezik meg a Z. vértanuságra kész állhatatosságáról. Egy esetet mond el Josephus a számtalan tragédia közül: az egyik zelota ahelyett, hogy megadta volna magát az usurpátornak, a kavernába menekült és inkább lemészárolta héttagú családját, semhogy gyermekei másnak engedelmeskedjenek, mint az Úrnak, atyáik Istenének (*Antiquit.* XIV. és *Bell. Jud.* I.; *Assumptio Mosis* IX. 1—7). A Z. főerődítménye Sepphoris városa volt (*Antiquit.* XIV.). Igen jellemző, hogy a «sicca», a tőr használatát a rómaiaktól tanulták el, holott éppen azért harcoltak ellenük, hogy a nép semmiféle szokásukat át ne vehesse. A siccát mégis átvették tőlük, főképp azzal a célzattal, hogy magát Heródest megöljék. Tíz zelota elhatározta, hogy az amfiteátrumban ledöfi az usurpatort. Ez azonban kémeitől megtudta a szándékot és tortura után megölette a merénylőket. A nép mártírnak tisztelte őket és a besúgókat darabokra tépte. Midőn pedig Heródes uralmának végén a Nagy-Templomra a sast feltétette, a Szanhedrin két előkelő tagja és negyven ifjú zelota ledobták azt, amiért valamennyien tűzhalált szenvedtek Heródes rendeletére (Josephus, *De belloellum judaico* I. 33, § 2; *Antiquitates* XVII. 6. §§ 2—4). Mindazáltal a Z. mozgalma nem szünetelt e véres bűnhödés után sem. Heródes halála után Archelaus ellen küzdöttek s vezetőjük a Heródes által kivégeztetett Ezekia fia, Galileai Juda lett, aki katonailag újból organizálta őket. Ugyanezen Galileai Juda unokái szervezték meg a későbbi Z. küzdelmét és sem kompromisszumba nem mentek bele, sem békét nem akartak kötni Rómával. Juda két fiáról maga Josephus kénytelen megállapítani, hogy szintén mártírhalált haltak, míg harmadik fiát Menachemet királynak akarták elismerni, de ellenségei leszúrták (*Bell. Jud.* II. 17). Ennek rokona és követője volt Eleazar ben Jair (*u. o.* és VII.), aki teljes egészében fenntartotta elődei megalkuvást nem tűrő elveit. Túlzó fanatizmusuk miatt, maguk a farizeus tudósok egyidőben «gyilkosoknak» bélyegezték a Z.-at (*Szóta* IX. 9) s elveiket ezek a békeszerető és tűrő moralista tudósok elvetették. Mégis, amikor Gamalai Judas Galileában Róma ellen szervezkedett, a farizeus R. Cadok, Sammai tanítványa, egyik vezetőül csatlakozott hozzá (*Antiqu.* XVIII. 11). A Quirinus prokurátor által kivetett adó fizetését megtagadták, mert a rómaiaknak beszolgáltatott adót a rabszolgaság jeléül fogták fel. Főkép Sámmai iskolájának tudósai csatlakoztak a Z.-hoz a Templom lerombolása előtti időben s ezek a fegyver használatát is megengedték és alkalmazták a Törvény védelmében (*Sábbát* 17a). Mikor I. Agrippa óta Judaeát provinciaként kezelte Róma s a jeruzsálemi Szanhedrint megfosztotta juriszdikciójától, nyílt forradalom tört ki s a Z. vezetői bejárták az egész országot, sereget gyüjtöttek, de minden felkelésüket a római csapatok leverték s vagy kivégezték vagy száműzték vezetőiket (*Antiquitates* XX. 1, § 1). Juda fiait, Jacobot és Simont a prokurátor, Tiberius Alexander keresztre feszítette (időszám. el. 47). A legborzasztóbb sorsuk azonban Cumanus, Felix és Florus prokurátorok alatt volt a Z.-nak. Ez idő alatt a Róma elleni harcot Eleazar ben Dinai, Amram és Tahina vezették (*Antiqu.* XX. 1; *Bell. Jud.* II.; *Szota* IX. 9). Forradalmaikat, úgy látszik, a tehetősebbek nem szívelték, mert a tulajdonjog elleni merényleteik meglehetős gyakoriak voltak, minthogy abban római érdekeltséget láttak. Ezért számos panasz van ellenük feljegyezve a Talmudban (*Menachót* 57a; *Jerus. Sabbat* 14a; *Gittin* V. 6, 55b; *Jerus. Gittin* V. 47b). A római elnyomatással és zsarnoksággal együtt növekedett a Z. fanatizmusa, mellyel kapcsolatban az álmessiások is jelentkeztek. Végül Gessius Florus prokurátor vad vérengzései valósággal őrjöngőkké tették őket (*Antiqu.* XX.; *Bell. Jud.* II.) és a terrortól sem riadtak vissza. Két frakció keletkezett, egyik az engedékenyebb, mely engedni akart Rómának, a másik, amely Isten segítségével a legelszántabb harcot kívánta. Ennek vezetője Eleazar ben Anania, a nagy Templom papi kormányzója volt, akihez több pap csatlakozott (*Bell. Jud.* II. 17; *Toszefta Sabbat* 17. 6; *Gittin* 56a). Ezek Galileai Juda fiának, Menachemnek vezetésével a galileai Masadában lemészárolták a római várőrséget s elfoglalták az erődítményt, Eleazar ben Jair pedig a nyilt hadjárat élére állott. Másik vezér Simon bar Giora volt s mindketten jelentékeny hadi eredményeket tudtak elérni, így Cestius egész seregét megsemmisítették 66. Galileában Giskalai János lett a vezető, de Josephus még másokat nevezit is megörökíti (*Bell. Jud.* II. 21; IV. 4; *Vita* §. 12, 27, 35—36). Sepphoris vára azonban nem csatlakozott a forradalomhoz. Ekkor küldte Josephust, a későbbi történetírót, aki papi törzsből való hadvezér volt, a jeruzsálemi, nagyobbrészt Z.-ból álló Szanhedrin Sepphorisba, hogy álljanak el Róma támogatásától és segítsék a galileaiakat Judea felszabadításának hősi küzdelmében. Azonban Jose-

phus Róma kezére juttatta Galileát. A Z. emberfeletti hősiességgel küzdöttek tovább a túlnyomó és kitűnő hadvezérekből és katonákból álló rómaiakkal szemben Vespasianus és Titus alatt. Maga Josephus kénytelen elismerni ezt a Z. utolsó kitűnő vezetőjének, Eleazar ben Jairnak és társainak tragikus és hősies halála leírásában *(Bell. Jud.* VII. 8—9). Simon bar Giora, Eleazar ben Simon és Simon ben Jair, valamint Giskalai János vezetésével különböző Z.-frakciók keletkeztek s ezek esztelenül feldúlták a városi lakosság gabonatárházait *(Bell. Jud.* V. 1; *Abt. de R. N.* VI.). Simon bar Giorát és Giskalai Jochanant a Titus császár diadalíve alatt hurcolták végig kötéllel nyakuk körül, majd az előbbit a tarpei szikláról ledobták *(Bell. Jud.* V. 5). Másokat kinoztak, ismét másokat kegyetlenül kivégeztek. A Z. túlzásait a késői történetírás is csak elítélni tudja, de hősiességük és jellemszilárdságuk még ma is csodálatot ébreszthet. S. R.

Irodalom. Kaufmann, Kohler, Zaelots (Jew. Encycl. 1904); Grätz, Geschichte der Juden III.; u. a. Jahresbericht (1892); Schürer, Geschichte des Volkes Israel (3. kiad. I.); Rosenthal, (Monatsschrift 1893); Krauss Sámuel, (Byzantinische Zschr. II.); u. a., Lehnwörter; J. Deremboure, Essai sur l'Histoire et Géographie de Palestine (1867).

Zemirósz *(h.). Dalok.* A péntek esti és szombat déli étkezést követőleg énekelt dalok közkeletű neve.

Zempléni *P. Gyula**, író, hírlapíró és műfordító, szül. Tállyán 1856., megh. Budapesten 1902. Miután Kassán elvégezte a gimnáziumot és a jogakadémiát, a hírlapírói pályára lépett. Előbb kassai lapoknak dolgozott. Több évtizeden át a Magyarország külpolitikai rovatát vezette, ezenkívül a Magyar Ifjúság c. lapot is szerkesztette. Sok idegen regényt és színművet fordított. A legértékesebbek Verne- és Maupassant-fordításai. — Felesége *Z. P. Gyuláne Elek Ilma*, írónő, szintén számos regényt és színművet fordított magyarra. Önálló munkái: *Idegenben* (ifjúsági regény); *Judit néni iskolája.*

Zerá kodes (h.). *Szent ivadék.* Rendszerint a hitükért halt zsidó vértanuk leszármazottjára alkalmazzák.

Zerffi *(Hirsch) Gusztáv**, szabadságharcos, és író, szül. 1820. Eleinte németül írogatott, majd 1846-tól a Honderüben «Irodalmi levelek dr. Laube Henrikhez» c. cikksorozatot írt. A szabadságharc évében «Der Ungar» címen lapot indított és szerkesztett s ezenkívül 1848. a «Reform» c. hetilapot is megalapította és részben szerkesztette. Lapja megszüntével önként beállott honvédnek és Schweidel tábornok segédtisztje lett. A szabadságharc leveretésével előbb Belgrádba menekült, majd Párisba s onnan 1853. Londonba ment, ahol a Royal Medical College tagja volt. Tíz évi ottani tartózkodás után Bukarestbe kellett mennie egy becsületsértési ügyből kifolyólag. Innen támadó cikkeket írt az osztrák kormányzat ellen az Augsburger Allgemeine Zeitungba. Halálának sem helyét, sem idejét nem ismerjük. Z. legfontosabb munkája Kossuth írásainak német fordítása, mely *Gesammelte Werke Kossuth's* címmel 3 kötetben Lipcsében jelent meg 1850—51. Egyéb munkái: *Wiener Lichtbilder und Schattenspiele* (1844); *Kunterbunt* (2 k. 1846 és 2. kiad. 1847); *Wespen* (1846). Magyarul írott érdekes művei: *Mátyás fia mint Corvin és törvénytelen vér.* Kritikai adalék irodalmunk erkölcstörténetéhez (Buda, 1847); *Március 15-ike* (1848); *Pesten egy lap, néptörténet* (1848., németül is.) S. R.

Zerkovitz, 1. *Béla*, zeneszerző, szül. Szegeden 1881 jún. 11. Budapesten végezte a műegyetemet és építészmérnöki oklevelet szerzett. 1925-ben a Városi Színház igazgatója volt, jelenleg a Royal Orfeum művészeti igazgatója. Számos népszerűvé vált dalt és operettet írt. Utóbbiak: *Aranyeső* (1911); *Katonadolog; Százszorszép; Aranymadár; Arvácska; A nóta vége; Csókos asszony; Die Wundermühle; Finanzgenie; La bombolla delfu Prateria* (1922, előadták Milanóban). Félezren felüli zeneszáma jelent meg nyomtatásban. Magyarország egyik legnépszerűbb dalszerzője volt főként a világháborút megelőző években. K. K.

2. Z. Emil, közgazdász, szül. Szegeden 1870 okt. 15., megh. Newyorkban 1923 márc. 1. (eltemették Budapesten). Mérnöki oklevelet szerzett, majd nagyobb lapok közgazdasági rovataiba dolgozott, később a Magyarország, majd a Pesti Hirlap közgazdasági rovatának vezetője lett. Megalapítója és elnöke volt a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének. Mint a Kereskedelmi Múzeum levelezője, majd mint kereskedelmi miniszteri tanácsos s utóbb, mint a magyar kormánytól kinevezett kivándorlási felügyelő hat évet töltött az Egyesült-Államokban. 1918-ban hajózási kormánybiztossá, a kommün alatt pedig a hadügyi népbiztosság hajózási osztályának vezetőjévé nevezték ki. Tiszteletbeli tagja volt a legelőkelőbb amerikai magyar egyesületeknek. Egyik kezdeményezője volt az Egyesült-Államok és Magyarország közt létesült postaforgalomnak és a washingtoni kormánynál fáradozásaival elérte, hogy az amerikai postaügyi hivatal külön a magyarországi forgalom céljaira pénzutalványi ürlapokat bocsátott ki. *Amerikai kereskedők* (1905) címen könyvet is írt. Másik eredeti és hasznos munkája: *A konzul a külkereskedelemben* (1914).

3. *Z. Szidónia*, író szül. Tobitschauban (Morvaország) 1858. Atyja orvos volt s a II. Rudolf alatt nemesített Z.-családból, míg anyja marannusoktól származott. Iskoláit Bécsben végezte, onnan nevelőnőnek Magyarországra került. Rövidesen megtanult magyarul és állami tanítónői oklevelet nyert. Trefort kinevezte egy állami polgári iskolához tanárnak, majd ösztöndíjjal Münchenbe küldték, ahol színésznőnek képezte ki magát s mint ilyennek rendkívüli jövőt jósoltak. Konlokotronisz görög főúr kedvéért, aki megkérte, konvertált s Velencében a Márkus-székesegyházban házasságot kötött. Nem sokára otthagyta Athént, visszatért a zsidó vallásra és Bécsben férjhez ment egy Grünwald nevű kereskedőhöz. Nagyobb pedagógiai munkája: *A magyar irodalom története, költészettannal női tanintézetek számára* (1874), azonkívül németre fordította Tóth Kálmán verseit (1874). Később Bécsben valóságos divat-szociológiát teremtett meg írásaival. Szerkesztett egy «La Mode» c. folyóiratot, mely éveken át a divat-reform szolgá-

latában állott és gyakran túlmerész újításokat hirdetett. Éppen ez újítások miatt «*Das Gretchen von heute*» c. művét az osztrák államügyészség akkoriban betiltotta. S. R.

Zichrónó lévróchó (h.). *Áldássá váljék az emlékezete.* Szólásforma, ha halottat, főleg ha elhunyt tudós rabbit említenek.

Ziefer *Jechiél Michóél*, rabbi. Megh. 1844. Először Lengyelországban működött, majd a magyarországi Ciferbe került rabbinak. 1820-ban Wienben jelentek meg talmudi glosszái *Chájé Ólom* címmel, *Derech Chájim* kommentárját a kódexhez Pozsonyban adta ki 1837.

Ziegler *Ignác*, főrabbi, szül. Alsókubinban 1861 szept. 29. Tanulmányait a budapesti rabbiszemináriumban és egyetemen végezte, 1905 óta karlsbadi főrabbi. Művei: *Malachiás próféta* (1888); *Religiöse Disputationen im Mittelalter* (1894); *Geschichte des Judentums* (1900); *Die Königsgleichnisse im Midrasch* (1903); *Die sittliche Welt des Judentums von Abschluss des Kanons bis Saadjah* (Leipzig, 1928). Z. híres egyházi szónok.

Ziffer *Sándor**, festő, szül. Egerben 1880. Tanulmányait Budapesten az iparművészeti iskolában kezdte, azután Münchenben, Párisban, majd Nagybányán tanult. Résztvett a MIÉNK, a Művészház *(Kereszthegy, Nagybányán, Luxembourg-kert)* és a Műcsarnok 1914. évi kiállításán *(Pihenő modellek)*. Kisebb gyüjteményes kiállítása 1927. volt az Ernst Múzeumban *(Olvasó nők, Önarckép)* Ugyanez évben a Kútkiállításán is szerepelt. Legutóbbi képein az egykori naturalista dekoratív hatásokra törekszik.

Zilzer 1. *Antal*, festő, szül. Budapesten 1861., megh. u. o. 1921. Művészeti tanulmányait a budapesti mintarajziskolán kezdte, azután a müncheni akadémián, Párisban, Berlinben és Londonban folytatta. Főleg arcképeket és tájképeket festett. Münchenben Miksa bajor herceg arcképével aranyérmet nyert. Az 1896-iki millennáris kiállításon két tájképet és Ibsen arcképét állította ki. «*Erdei magány*» és «*Erdei idill*» képeit I. Ferenc József vette meg. Arcképei közül a legjelentékenyebbek: Budenz, Wahrmann Mór, Munkácsy (M. Tört. Képcsarnok). 1907-ben megvakult. F. B.

2. *Z. Gyula*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1898. Z. Antal festő unokaöccse. A budapesti műegyetemen gépészmérnöknek indult, de tanulmányait abbahagyva festeni kezdett. Előbb a Képzőművészeti Főiskolán, aztán Münchenben tanult. 1924-ben Párisban telepedett le. Kiállított Párisban, Londonban, Zürichben, Moszkvában a nemzetközi kiállításon, itt az orosz állam nyolc festményét megvette. Előbb grafikával foglalkozott. Ilyenekkel szerepelt Budapesten a Kut 1927-iki kiállításán a Nemzeti Szalonban. *Kaleidoszkop* c. litografiai mappát adott ki irodalmi hatások alatt keletkezett szimbolikus kompoziciókkal, azután rézkarcsorozatot *(Bretagnei halászok)*. F. B.

3. *Z. Hajnalka*, szobrász és keramikus, szül. Budapesten 1893. Z. Antal festő (l. o.) leánya. Az Iparművészeti Iskolában tanult. Jellegzetes arcképfejeket mintáz (Benedict Henrik). Figurális, színes kerámiákat (Kleopatra, Hindu táncosnő), vázákat és dísztárgyakat készít. Gyüjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban (1924). F. B.

Zimmermann *Gusti* (Augustine), színésznő, szül. Nagyváradon 1865., megh. Bécsben. Linzben játszott először, majd a Theater an der Wien ismert és népszerű tagja lett.

Zipser *Majer*, rabbi, szül. Balassagyarmaton 1815 aug. 14., megh. Rohoncon 1869 dec. 10. Teológiai és bölcsészeti tanulmányait Prossnitzban és Nikolsburgban végezte. 1837-ben Óbudán a Goldberger, majd a Bobély-családnál nevelősködött. 1844-ben a székesfehérvári hitközség meghívta főrabbinak. Itt újjászervezte a hitközséget s ő maga dolgozta ki az alapszabályokat, az iskolák és az olvasóterem tervét is s valamennyit rövid idő alatt meg is valósította. 1851-ben a pesti egyetem doktorrá avatta. A Bach-korszak és a községében dúló viszályok elkedvetlenítették s Amerikába, vagy Angliába akart kivándorolni, ahol inkább remélhette reformjainak megvalósítását, mint Magyarországon, amelynek legtöbb hitközsége tudni sem akart az újításokról. 1858-ban mégis Rohonc hitközségének meghívását fogadta el. Itt működött haláláig. Tanulmányainak nagyobb része a Litteraturblatt des Orientsben jelent meg s ezek a következők: *Die jüdischen Zustände unter der 150-jährigen Türkenherrschaft* (1846–47); *Zur Biographie des R. Meir Eisenstadt* (1846–47); *Raphael Meldola.* Ein Bild der jüdischen Zustände in Italien zu dessen Zeit (1846–47); *Kritische Untersuchung über die Originalität der im Talmud und Midraschim vorkommenden Parabeln u. Sentenzen* (10 tanulmány); *Die magyarische Sprache u. die Juden; Über die talmudischen fremdsprachigen Wörtererklärungen; Zur Charakteristik der Hillel'schen Schule u. deren Lehren; Über das Erbrecht des weiblichen Geschlechts nach dem Evangelium; Über das jüdische Kalenderwesen, eine Kritik des Luzzatto'schen Calendario ebraico.* A Jevish Chronicleba írt tanulmányai: *Eine Szene aus dem ungarischen Kriege*, melyben a székesfehérvári pogromot írja le; *The Talmud and the Gospels* (1851., 13 tanulmány), melyet a londoni hitközség külön is kiadott *The Sermon of the mount* címmel. Az Allg. Zeitg. d. Judentumsnak és a Ben Chananjának, Löw Lipót folyóiratának is munkatársa volt. Az utóbbiba írt tanulmányai: *Zur Zoologie des Talmud* (1858); *Zur Geschichte d. israelitischen Gemeinde in Belgrad* (1859); *Zur Geschichte der Sabbatfeier* (1859); *Über die Ostrichtung unserer Tempel* (1860); Ezenkívül ünnepi hitszónoklatok és gyászbeszédek is jelentek meg tőle. Hagyatékában talált kéziratából Jellinek Adolf bécsi főrabbi adta ki Flavius Josephus görög művének fordítását: *Über das hohe Alter des jüdischen Volkes*, nach hebräischen Originalquellen erläutert und nach M. Zipsers Tode ausgegeben und bevorwortet (1870). Életrajzát s arcképét Reich, Beth-El 5. füzete közli (1862).

Zivug. A zsidó néphit azt tartja, hogy házasságokat csak azok köthetnek jó szerencsével a földön, akiknek lelkét még születésük előtt az Isten párosította össze. Az Isten által kiszemelt hitvest Z.-nak nevezik. Minthogy nem minden házasság

szerencsés, fel kell tenni, hogy olykor olyan emberpárok kötnek egymással házasságot, amelyek nem Isten akaratából kapcsolták egymáshoz a sorsukat. Ilyen házasságban természetesen nem Z. a házastárs és a viszonyuk ennélfogva nem tartós és felbomlik. F. M.

Zochor, l. *Négy szombat.*

Zochrénu lechájim, l. *Tefilló.*

Zóhar (másképen *Midras ha-Z.* vagy *Midras de-Rabbi Simeon ben Jochai*) az ókorból származó misztikus, pszeudoepigrafikus munka, melyet a hagyomány R. Simeon b. Jochainak tulajdonít. Arameus és csekélyebb részben héber nyelven írt kommentárokat tartalmaz a Pentateuch egyes szakaszaihoz. Fejtegetései és módszerei azonban eltérnek a Szentírás szabványos exegesisétől. A racionális írásmagyarázat helyett a Szentírás titkos értelmét kutatja és így bontakozik ki benne, ha rendszertelenül is, a kabbalisztikus teozófia, kozmogónia, kozmológia és az Isten természetéről, a lélekről, a bűnről, a jóról, rosszról, a megváltásról szóló misztikus tanítás. A legrégibb kabbalisztikus iratnak tartják és a legszentebbnek is valamennyi között. A tudományban azonban nem egységes a róla való felfogás és úgy eredetét, mint értékét különféleképpen ítélik meg. Szövege az eddigi megállapítások szerint legelőször Spanyolországban terjedt el; itt a XIII. sz.-ban Moses ben Sem-Tob de Leon kabbalisztikus író terjesztette s ő tulajdonította azt először R. Simon b. Jochainak. Amidőn Moses de Leon szegénységben meghalt s egy gazdag avilai zsidó tudós másolatot kért a Z.-ból, az özvegy azt állította, hogy férje volt a szerző, de szándékosan tulajdonította azt ókori szerzőnek, hogy az elismert, ősi név tekintélyével kerüljön a nyilvánosság elé. Sokan most már valóban a tekintélynélküli Moses de Leonnak tulajdonították a Z.-t és elvetették, mások éppen ellenkezőleg, autentikusnak s R. Simon b. Jochaitól eredőnek ismerték el. Minthogy a Z. seholsem hivatkozik más iratokra, keletkezésének kiderítése igen nehéz. A középkorban az volt a felfogás, hogy a Z.-nak valóban Simon b. Jochai a szerzője, de nem írásmű formájában, hanem szóbeli hagyományképen adta át tanítványainak és így szállt utódról utódra, egészen addig, amig leírták. A Z.-ban előforduló post-talmudi históriai eseményeket pedig, amelyek a könyv későbbi keletkezésére vallottak, azzal igyekeztek mentesíteni a gyanu alól, hogy Simon b. Jochai jövendöléseinek tekintették. A Simon ben Jochai szerzőségét hirdető felfogást legelsőnek a XVI. sz.-i R. Elijah del Medigo, pádovai tudós támadta meg, aki *Bahinat ha-Dath* c. művében megállapítja, hogy a Z. nem származhat R. Simeon b. Jochaitól, mert, 1. ha ő lett volna valóban a szerző, erről a Talmud éppenúgy említést tenne, mint a *Szifréről* és más iratokról; 2. mert a Z. több oly embert említ, akik a Simon ben Jochaj utáni korszakban éltek; 3. ha R. Simeon lett volna a Z. szerzője, akkor halachikus döntéseit a Talmud akceptálta volua; 4. ha a kabbalát valóban a szóbeli kinyilatkoztatás hagyományozta volna, akkor maguk közt a kabbalisták közt nem lehetne véleménykülönbség a törvények misztikus interpretációjára vonatkozóan. Ezeket az érveket még megtoldja a XVII. sz.-i velencei tudós, Leo de Modena a Z. kritikájával foglalkozó művében, továbbá a XVIII. sz.-beli Jacob Emden altonai rabbi, aki megállapítja, hogy a Z. hamis szövegben idéz a Szentírásból; félremagyarázza és félreérti a Talmudszöveget; olyan rituális rendelkezéseket említ, amelyek jóval a könyv állítólagos keletkezése után rendeltettek el; említi a mohamedánok elleni keresztes hadjáratokat, holott R. Jochai korában az iszlám még nem is létezett; a zsinagógára az *esnogu* portugál korrupciót használja s misztikus magyarázatot ad a héber szavak punktuációjának, amelyek jóval a Talmud utáni korszakban jöttek létre. Ugyanezeket az érveket a francia keresztény teológus, Jean Morin is átveszi *Exercitationes Biblicae* (Paris 1669) c. művében. De mindkét érvelést megcáfolni igyekszik Moses ben Menachem Kunitz *Ben Jochai* c. művében (Óbuda 1815), amelyben a következőket állítja: a punctuatiót már a talmudi korban ismerték; a rituális parancsok, melyekről Emden azt állítja, hogy későbbi rabbik intézkedései, valójában szintén a talmudi korból erednek; továbbá, hogy R. Simeon b. Jochait a Talmud is csodatevőnek említi és misztikus mondásait is közli. David Luria *Kadmut ha-Zohar* (Königsberg 1855) c. műve elveti Moses de Leon szerzőségét és azt állítja, hogy a babiloni gáónok kabbalisztikus dokrinákat is idéztek egy bizonyos *Midras Jerusalmiből*, amelynek nyelve azonos a Z.-éval; továbbá, hogy a Z. készen volt a Talmud lezárása előtt s hogy azt nagyrészt valóban R. Simeon b. Jochai írta; azonkívül az arameus nyelvet a talmudi és gáóni korszakban egyaránt használták. Ezzel szemben Jellinek, Graetz is Moses de Leont tartják a szerzőnek, mert ennek más művei szószerint tartalmazzák a Z. egyes helyeit. Az egész vitának véget vet a modern kritika következő megállapítása: a Z. nem lehet *egy* szerző műve, sem egy korszaké, hanem több szerzőé, több korszaké és többféle civilizáció hatása alatt kelettkezett, ami számos ellenmondásból és következetlenségből is kitűnik. Magas, sőt fenséges gondolatszépségek váltakoznak ott a régi misztikus tanításokkal és a kabbalával. Eredetére igen fontos az a körülmény, hogy már az ókori zsidóság különböző államokban élt s egyrésze sokféle eszmeáramlásba került. Az akkor magas kultúrfokon élő Babiloniának hindu eredetű spiritualizmusa sem maradhatott rájuk hatás nélkül. Legszembeötlőbben valóban a hindu hatás mutatkozik meg a Z.-ban. Hindu felfogásra vall a következő pár vers is, amelyet később a XVI. sz.-ban Copernicus rendszere néven ismert meg az emberiség s amelyet előtte Z. tanított, de amelyről bebizonyított dolog, hogy csupán a hinduk ismerték: «Az idősebb Hammunah könyvéből tanultuk magyarázatok segítségével, hogy a föld kör alakban forog tengelye körül; hogy némelyek fent, mások alul vannak; hogy minden teremtmény, bár ugyanazon helyzetben van is, változtatja kinézését a hely különbözőségének viszonyai szerint. De vannak földségek, ahol világos van ugyanakkor, amikor máshol sötétség van s van-

nak földségek, ahol állandóan nappal van, vagy pedig az éj csupán egészen rövid ideig tart . . . Ezeket a titkokat az embernek a titkos tudomány teszi ismertté, nem pedig a geográfia.» (*Zóhár* III. 9b). Ez a földforgási teória, melyet Copernicus előtt az időszám. előtti 1. sz.-ban ismertek a hinduk, majd a perzsák is, nem maradhatott természetesen hatás nélkül a Perzsa-birodalom nagykulturájú zsidóságára sem. A zsidó szektárius Yudghaniták egyenesen a Vedanta-filozófia miszticizmusa nyomán elvetették a Tóra betűszerinti szövegén alapuló értelmezést s ennek helyébe a misztikus magyarázatot tették; aszkézisükben is a hindu filozófusokat követték. Titkos irataik valószínűen magvát képezték a Z.-nak, amely felosztásánál fogva is misztikus kommentárja akar lenni a Pentateuchnak. Később, amidőn az iszlámkultura zenitjén a keleti kalifátusból a nyugatiba (Spanyolország) nagymérvű bevándorlás történt, a Z.-t is magukkal vitték és hozzátoldásokkal elferdítették. A Z. ezen későbbi szövege pótlékokkal is bővült, amelyek az egyes fejezetek függelékét képezik. Ilyenek: 1. a *Szifra di-Zeniánta*, amely öt fejezetben a teremtéssel, a végtelenségből a végesbe, az abszolut egységből a sokszorosságba, a tiszta szellemiségből az anyagiba való átmenetellel foglalkozik; 2. *Idra Rabba*, mely az előbbiben foglalt eszméket tovább fejleszti; 3. az *Idra Zutta*, amely mind két előbbit összefoglalja. Jellemző, hogy mindhárom az «Én-Szof» doktrinát mellőzi és a kilencedik Szefirára a «Caddik» kifejezést használja, ami régebbi keletkezésükre vall. Ezeken kívül még a következő függelékei vannak a Z.-nak: *Raze de-Razin*, amely a kabbala fiziognomiájával s a testnek a lélekhez való viszonyával foglalkozik; *Széfer Hachelot*, amely a hét szférát, a paradicsomot és poklot írja le; *Raja Mehemna*, amely beszélgetést tartalmaz Mózes, Elijáhu próféta és Simeon ben Jochai között s a mózesi törvények allegórikus interpretálását adja; a *Szitré Tóra*, mely különböző kabbalasztikus dolgokról szól; a *Midras ha-Neolam*, amely a Biblia különböző helyeit a *remazim* (jelek) és a gematria segélyével magyarázza misztikusan; a *Saba*, amely a metempsychosis doktrinájáról dialógust tartalmaz Elijáhu próféta és Simeon b. Jochai között; a *Janukah*, *Toszefta és Maszniszin*, amely az előzők Szefirosz-doktrináját magyarázza. Még mindezeken a Z. néven ismeretes műveken kívül van a *Zohar Chadas* és a *Tikkunim*, régebbi és újabb s mindannyi erős hasonlatosságot mutat az eredeti Z.-ral. A Z. mindanütt kihangsúlyozza azt a gondolatot, hogy a felületen nem látható mélyebb értelmet kell a Szentírásból kinyomozni: Jaj annak, — szólt Simon b. Jochai, aki azt állítja, hogy a Tóra csupán közhelyeket tartalmaz és világi olvasmányokat. Ha így volna, akkor a jelenkorban is lehetne Tórát írni, sokkal vonzóbb elbeszélésekkel. A valóságban így áll a dolog; a felső és az alsó világ egyugyanazon principiumon épültek fel; az alsó világban él Izráel, a felsőben az angyalok élnek. Ha az angyalok le óhajtanak szállni az alsó világba, földi ruhát öltenek; ha pedig ez áll az angyalokra, mennyivel inkább áll a Tórára, amelynek kedveért teremtette meg az Isten a világot és az angyalokat. Nos, az elbeszélések a Tóra ruhái; aki azt gondolja, hogy ez a ruha maga a Tóra, megérdemli hogy elpusztuljon s ne legyen része a jövendő világban. Jaj a balgáknak, akik nem látnak tovább a díszes ruhánál! Sokkal értékesebb a ruhánál a test, amely azt hordja, de még értékesebb annál is a lélek, mely a testet életben tartja. A balgák csupán a Tóra köpenyét látják, a nagyobb szelleműek a testét, a bölcs azonban a Tóra valódi lényegét, annak lelkét látja. A messiási korban a Tóra «felsőbbrendű lelke» fog kinyilatkozni.» (III. 152). A mélyebb értelemről, a kutatásról, a szellemiségről s a magasabb rendű emberről való vélemenyét így fejezi ki misztikus formában, de költői lángolással más helyein is a Z. A biblia-exegézisnek négy formáját alkalmazza, ezek a *pesat* (betűmagyarázat), *remez* (célzás), *deras* (allegórikus magyarázat) és *szod* (misztikus magyarázat). E szavak achrosztikonja héberül Pardeszt, paradicsomot jelentenek s ez a további misztikus magyarázatnak legfelsőbb foka. Ez utóbbi szerint minden látható dolgok, a természeti jelenségeket beleértve, exoterikus és ezoterikus realitással bírnak s ehhez képest az embert a láthatatlanban instruálják. Ezen alapvető doktrina szerint a világegyetem emanaciók fokozatisága s az emberi szellem, ha felfogja őket legfelsőbb megnyilatkozásaikban, eljuthat a végső okok megfejtéseig. Ezt az okozatiságot a Z. négy kategóriára osztja s ez megfelel a tudás és megismerés négy fokának: 1. a dolgok külső észrevételéről szóló ismeret; 2. a dolgok lényegéről szóló tudás; 3. intuitív megismerés és 4. a szeretet által szerzett tudás, mert a Törvény csak azok előtt nyilatkozik ki, akik szeretik azt. A tudás eme 4 fokának elnyerése után extázis és vizió következik, mely még mozdulatlanságot, a kontemplációba teljes kontemplatív elmerülést, imamondást követel. Hét fokozata van az extatikus állapotnak s valamennyit különböző színezetű vizió kíséri és mind a hét extatikus állapotnál a bölcs más és más égi szférába jut, míg eljut a hetedikbe, amely szintelen; kontemplációja ekkor véget ér s öntudatlanná válik. «A fekete pont fénylővé változott, a mélybe és a fenséges tengerbe folyt s kérdeztem vizióm értelmét, melyre választ kaptam: a bűn megbocsátása az» (Simon b. Jochai így beszéli el a Z.-ban saját kontemplációját). A Z. a zsidóságban hihetetlen gyorsasággal terjedt el. Alig ötven évvel castiliai megjelenése után, a XIII. sz.-ban már több kabbalista idézi, így Menachem Recanati, az olasz-zsidó misztikus. Tekintélye oly nagy lett, hogy már a XV. sz.-ban Castiliában Joseph ibn Sem Tób alapján és a Z. érveivel támadja meg Maimonidest. A kabbalistákra megigéző hatással volt misztikus poézise és azt hitték, hogy azt csak Istentől inspirált halandó írhatta s egyenesen a Bibliával egyenrangúsították. Még a Talmud-tudósok is szent könyvnek tekintettek s döntéseknél, mint legfelsőbb tekintélyre hivatkoztak a Z.-ra. Ethikai principiumait, magasztos nézeteit az emberről és a halhatatlanságról éppen a Talmud szellemével jobban összeegyeztethetőnek tartották, mint Maimonides és

a többi vallásfilozófusok elveit, mert míg Maimonides és követői az embert csupán az universum részecskéjének fogták fel s oly lénynek tekintették, amelynek halhatatlansága saját aktív intellektusának fejlődési fokától függ: a Z. az embert a teremtés urának, legmagasabb rendű lényének tekinti, olyannak, amelynek halhatatlansága saját erkölcsiségétől függ; az erény gyakorlása és a morális tökéletesülés által lesz az ember az égi kegy részese, másrészt maga a fizikai élet is az erény alá van rendelve. A Z.-nak ez a magasztos tanítása elbűvölő hatással volt a zsidó tudósokra, nem csupán a középkorban és nem csupán a szefárdoknál nyugaton és keleten, hanem egészen napjainkig is és főképpen Kelet-Európában. A Z. félretolta a formalizmust, növelte az áhitatot, az elmélyedést, a benső imát és mélységes vallásosságot, a földi lét külsőségeitől való elvonatkoztatást, a belsőnek, a szelleminek, a magasabbrendűségnek javára. Másrészt azonban, mint minden nehezebben értelmezhető miszticizmus, a Z. károsan is hatott, mert táplálta a babonás hajlamosságot, a misztikus álmodozást, a daemonológiában s az angelológiában való hitet s a rabbinikus törvénykezést misztikus kultusszal helyettesítette, úgy hogy az ünnepek és szertartások a Kelet és Kelet-Európa kabbalistáinál lassankint más értelmet nyertek s újfajta cerimonákkal bővültek az eredeti zsidó szokások rovására. A XVI. sz.-tól kezdve a liturgia is lassankint megváltozott a kabbalisztikus körökben; arameus nyelvű imáikban túltengenek a Z. allegóriái és szimbólumai, tartalmuk azonban magasztos, mert Isten és ember viszonyára, a vallás és szeretet összeforrt egyértelműségére vonatkozik. A Z.-nak korán megvoltak keresztények közt is a rajongói, így a XV. sz.-i híres firenzei orientalista, Pico della Mirandola, a kölni humanista Reuchlin, a viterbói Aegidius és sokan mások európaszerte, akik a nehéz arameus nyelvet a Z. kedvéért tanulták meg. Korán feltűnt a Z. és némely keresztény dogma hasonlatossága is, így a bűnbeesés és a megváltás, sőt a trinitás dogmájával való hasonlatosság is. E Z.-részek miatt keresztény tudósok is propagálták a Z.-t, oly időkben is, midőn a Talmudot elégették (l. *Cenzura*). Először 1558. Mantovában és Cremonában nyomtatták ki a Z.-t, amelynek a lélekről szóló egyes fejezeteit Joseph de Voisin lefordította latinra. Ehhez később más részek latin fordítása járult. A Z.-nak számos kommentárja van s ezek közül fontosabbak: a *Tórasz Emesz*, melynek szerzője David ben Abraham Semarjah (Salonici 1604); *Jes Zóchór, Mekór Chochmo* és *Imré Binó*, szerzőjük Ber ben Petachja (Prag 1610–1611); *Amarósz Tehórósz*, szintén főkép szómagyarázat, Wolf Leitmeritztől (Lublin 1645); *Saár ha-Somáim* Abraham Herától (u. o. 1655); *Cheszed le-Avrohom* Abraham Azulaitól (u. o. 1685); *Vajakhél Móse*, Moses ben Menachemtől (Dessau 1699); *Or Iszráel* Israel Jaffétól (Frankfurt a. Oder 1711). L. *Kabbala, Szefirót* és *Lélek*.

Irodalom. Isaac Broydée, Zohar (Jew. Enc. 1904); Zunz, Gottesdienstliche Vorträge (2. kiad.); Stern I. (l. o.), a Ben Chananjah I.–IV. évf.-ban; A. Franck, La Kabbala (Paris 1843, alapvető mű, szerző kiváló hebraista, egyszersmind a modern filozófia egyetemi tanára volt. Művét A. Jellinek fordította le németre [Leipzig 1844] s a modern tudomány azóta foglalkozik újból a kabbalával); A. Jellinek, Moses de Leon und sein Verhältnis zum Zohar (u. o. 1851); D. H. Joël, Midrasch ha-Zohar. Die Religionsphilosophie des Zohar (u. o 1849); Steinschneider, Jewish Litterature (§ XIII.); Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten (II–III.); Ginsburg, The Kabbalah (London 1865); Hamburger, Realencyclopedie zur Bibel und Talmud; H. Beer, Historische Daten in dem Zohar (Monatsschrift V.); Duschak, Platonische Mythe in dem Zohar (Orient X.); Landauer (u. o. VI.); Rapoport, Kerem Chemed I.; Grätz, Geschichte der Juden VII.; Bacher, Vilmos, L'Exegése Biblique dans le Zohar (Revue des Études Juifs XXII.); u. a., Jewish Quart. Rev. III.; Karppe, Études sur les origines du Zohar (Paris 1891); Isaac Mayer, Kabbalah (Philadelphia 1888); Flugel, Philosopay, Kabbalah and Vedanta (Baltimore 1902).

Zöld *Márton (sióagárdi)*, honvédtábornok, szül. Szekszárdon 1865 ápr. 25. Középiskoláit Pécsett és Székesfehérvárott végezte, a Ludovika Akadémiát és a törzstiszti iskolát Budapesten. A világháború kitörésekor Gyuláról 1914 aug. 2. vonult Dalmáciába egy népfelkelő zászlóaljjal. Mint a Lovcsen alatt fekvő Crotolle félsziget védője négynapos ütközetben fölényesen verte vissza a montenegrói sereg támadását. Később Volhiniában, majd Bukovinában végigküzdötte ezredével az 1916. évi januári csatákat. A Rarance melletti Obstgarten védelmében Z. csapatait személyes bátorságával buzdítva, a lövészárokba benyomuló orosz túlerőt hősiesen visszaszorította. Haditettéért a király magyar nemességgel és vaskoronarenddel tüntette ki. A Prezony melletti állóharcokban, a lysoniai csatákban (Kelet-Galicia), az ukrajnai előnyomulásban, később pedig az olasz fronton Z. a kiváló haditények egész sorát követte el, amelyek elismerése gyanánt a katonai érdemkeresztet, a második osztályú vaskeresztet, a Lipót-rendet és a szász Albrecht-rend tiszti keresztjét nyerte kitüntetésül. Ezredét teljes rendben vonta vissza az olasz frontról. A kommün alatt Szegeden 1918. belépett a Nemzeti Hadseregbe. Magyarország kormányzója tábornokká nevezte ki. Z. a m. kir. honvédség egyetlen zsidóvallású tábornoka. E lexikon elnöki tanácsának tagja.

Zöldi *Márton*, író és hírlapíró, szül. Békéscsabán 1854., megh. Budapesten 1919. A budapesti műegyetemen tanult. Csakhamar azonban színész lett és vidéki színtársulatoknál működött. Egyideig a Nemzeti Színház másodtitkára, majd a budapesti városligeti Dalos Színház igazgatója is volt. Sok tréfás rajzot és elbeszélést írt. Színművei: *Nana; Az Eiffel-torony kisasszonya; Pópa.* Elbeszélő kötetei: *Thália pongyolában; Színészhistóriák; Bűnös emberek; Komédiák; Bohémia; Egy primadonna házassága; A nádasok királya; A nagy bonvivant; A pápai gróf; Világjáró; Lábas Péter.*

Zoltán *Jenő*, hírlapíró, szül. Nagyváradon 1891. Tanulmányai elvégzése után ujságíró lett. 1920-ban átvette a Nagyváradi Friss Ujságot és 1924-ig felelős szerkesztője volt.

Zombor (*Sombor*, SzHSz.). A (kongresszusi) hitközség 1827. alakult. Alapítói, mint a régi jegyzőkönyvekből kitűnik, Stein Jakab, Stein Ferenc, Herczog József és Hajduska Fülöp kereskedők voltak. A hitközség első rabbijául Kohn Dávidot választotta, aki több évtizedes érdemes működés után 1884. halt meg. Első előljárói Stein

Lipót, Löbl Henrik, Schön Ábrahám és Hollender József voltak. Ma is fennálló templomát 1865. építette a hitközség saját erejéből. 1925-ben létesítette Talmud Tóráját, melyet 30 növendék látogat. Intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Vámosi Jenő az elnöke, a Nőegylet, amely Kabos Mártonné vezetése alatt működik, a Bikur Cholim egylet, mely Weidinger Frigyes elnöklete alatt áll, az Oblath Henrik vezetése alatt álló Talmud-Tóra egyesület és egy ifjúsági egylet, melynek Altmann Jenő az elnöke. A hitközség történetére vonatkozó okmányok a városi archivumban találhatók. A hitközség történetét Guttmann Simon főrabbi írta meg. A hitközség tagjai közül Wamoscher Andor és Vámosi Jenő vezetnek nagyobb mintagazdaságot. A hitközség évi költségvetése 350,000 dinár, melyből 20,000-et fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma 986, a családok száma 228, adót 240-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 20 nagykereskedő, 7 gazdálkodó, 3 tanító, 63 kereskedő, 8 ügyvéd, 5 köztisztviselő, 15 munkás, 5 nagyiparos, 4 orvos, 36 magántisztviselő, 15 munkanélküli, 27 iparos, 1 mérnök, 2 hírlapíró, 25 magánzó és 4 egyéb. A világháborúban a hitközség 125 tagja vett részt, akik közül 13-an estek el a különböző harctereken. A hitközség mai vezetősége: Fischer Mihály és Guttmann Simon főrabbik, Wamoscher Andor földbirtokos és törvényhatósági bizottsági tag elnök, Scheer Ármin alelnök, Kelemen József és Turányi Zsigmond előljárók, Bondi Arnold pénztárnok, Obláth Henrik, Wamoscher Gábor, Bergl Lipót, Breuer Lajos, Fischer Bernát és Lipschitz Leó előljárósági tagok, Török Sámuel titkár és Schönberger Miksa hitoktató.

Zórách ben Méir *Kum Kadis*, rabbi, szül. Prágában, innen került Magyarországba. Rohoncon volt tanító s emellett könyvet is írt. *Ócar hachájim* c. vallástani könyve Prágában jelent meg 1832.

Zord *Arnold*, festő, szül. Budapesten 1887. Művészeti tanulmányait Márk Lajos festőiskolájában és a képzőművészeti főiskola esti tanfolyamán végezte. A Műcsarnok 1910-iki kiállításán állított ki először *(Mályvarózsák, Templomrészlet)*. A Művészházban pedig ugyanez évben gyűjteményes kiállítást rendezett. Festett figurális képeket, tájképeket *(Fák a tengerparton)* és néhány bibliai kompoziciót is *(Ádám és Éva menekülnek az Úr haragja elől; Káin és Ábel)*. F. B.

Zuckerkandel, *1. Emil*, anatómus, szül. Győrben 1849., megh. u. o. 1910 máj. 28. Előbb Utrechtben, majd Grácban, végül Bécsben volt rendes egyetemi tanár és szakmájában elismert elsőrendű szaktekintély. Fő művei: *Zur Morphologie des Gesichtsschädels* (1877); *Über eine bisher nicht beschriebene Drüse* (1879); *Über das Riechzentrum* (1887); *Normale und pathologische Anatomie d. Nasenhöhle* (1892); *Anatomie der Mundhöhle* (1891); *Anleitungen für den Sezier-saal* (1891). Testvére Z. Paul szintén a berni egyetemen volt a korbonctan tanára.

2. Z. Róbert, egyetemi tanár, nemzetgazdász, *Z. Emil* (l. o.) és Paul bécsi orvosprofesszorok testvéröccse, szül. Győrben 1856 dec. 3., megh. Prágában 1926. A bécsi egyetemen tanult és flatalon iett a nemzetgazdaságtannak és statisztikának nyilv. rend. tanára a prágai német egyetemen, ahol haláláig működött. A német egyetem rektorává is megválasztották, ő a megtiszteltetést azonban nem fogadta el, azzal a megokolással, hogy az a tanulásban gátolja. Vezetője volt a prágai Államtudományi Intézetnek is. Főmunkája, amellyel világhírt szerzett szakkörökben: *Zur Theorie des Preises* (1889), máig a legkitűnőbb enemű munka. Egyéb művei: *Die Konsumsteuern im österreichisch-ungarischen Ausgleich* (1907), valamint több nagyobb tanulmány szakfolyóiratokban, továbbá a «Handwörterbuch der Staatswissenschaften» nyolc kötetének mindhárom kiadásában. S. R.

Zukor *Adolf*, filmgyáros, szül. Ricsén (Zemplén vm.) 1872. Apja falusi szatócs volt. Z. Mátészalkán elvégezte a négy polgárit, azután Abaújszántóra tanulónak ment Blau Hermann vegyeskereskedésébe. 16 éves korában kivándorolt Amerikába és sok küzködés után szerény állást kapott egy chicagói szódagyárban. A chicagói világkiállítás évében szűcsműhelyt nyitott Chicagóban. Itt feleségül vette az erdőbényei születésű Kaufmann Lottit. 1904-ben megalapította az első moziját. Hat évvel később már filmvállalkozó és 35,000 dollárral megrendezteti az Erzsébet angol királynő-filmet Sarah Bernharddal a főszerepben. A nagy erkölcsi és anyagi siker után egy másik filmjének főszerepére James K. Hackettet szerződtette, aki akkoriban Amerika legnépszerűbb színésze volt. Ebből a szerény kezdetből fejlődött ki az 1920. megalakult Famous Players Lasky Corporation, amely a Paramount-filmeket gyártja és hozza forgalomba. Ennek a vállalatnak elnöke Z., aki a legtekintélyesebb helyet foglalja el az egész nemzetközi filmvilágban, mert vállalatának számtalan külföldi fiókja és Amerikában mintegy 500 színháza van. Z. több zsidó jóléti intézményt létesített szülőfalujában és Amerikában is minden filantrópikus mozgalmat bő támogatásban részesít. R. I.

Zwebner *Ábrahám*, rabbi, szül. Galgócon 1880., megh. Jeruzsálemben. Z. a pozsonyi jesiván tanult, majd Cseszténban választották meg rabbinak. 1868-ban a szervezés alatt álló zsidó kongresszus ellen röpiratot írt. 1872-ben a Szentföldre költözött. Döntvénytárát fia, Z. Jehuda adta ki.

Zwillinger *Ferenc*, ügyvéd, műgyűjtő Esztergomban. Esztergomra vonatkozó látképek metszet-, valamint a város történetére vonatkozó fényképgyűjteménye van. Élénk részt vett a zsidóság kultúréletében is és kiváló munkásságot fejt ki a hitközségben, melynek több év óta elnöke. F. B.

Zs

Zsámbék, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm 4223 lak. A Zs.-i (statusquo) hitközség alapításának időpontja ismeretlen. A hiányos anyakönyvi kivonatok azonban arra engednek következtetni, hogy Zs.-on már 200 évvel ezelőtt is volt hitközségi élet. Arra vonatkozólag azonban, hogy kik voltak az alapítók, az első előljárók és rabbik, nincsenek hiteles feljegyzések. A hitközségnek van Chevra Kadisája, temploma 1810. épült, iskolája 1878. létesült, de 1920. a hitközségi tagok létszámának erős csökkenése következtében a rabbiállással egyetemben megszünt. Van még Nőegylete a hitközségnek. A hitközség évi 3500 pengős költségvetéssel dolgozik, melyből egy részt szociális célokra fordít. Lélekszáma 80, a családok száma 22, adót 19-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 11 kereskedő, 1 orvos, 1 gyógyszerész, 1 magántisztviselő és 3 iparos. A világháborúban résztvett tagjai közül négyen estek el. A hitközség mai vezetősége: Weisz Miksa elnök, Haas Samu és Fleischmann Simon alelnökök, Gárdonyi Vilmos pénztárnok és Basch Henrik gondnok.

Zsengeri *Samu*, pedagógus, szül. Pápán 1840 okt. 18., megh. Budapesten 1924 márc. 21. Iskoláit szülővárosában és Pesten végezte. 1857-ben lett tanító és azóta minden nevezetesebb tanügyi mozgalomban részt vett. 1870 óta Budapesten működött és itt több lap munkatársa is volt. A Népnevelő- és Orsz. Izr. Tanítóegylet fejlesztésében, a Pedagógiai Társaság alapításában érdemes munkásságot fejtett ki. 1878-ban önszorgalmából letette a gimnáziumi érettségit és elvégezte az egyetem filozófiai fakultását, majd doktorátust szerzett és az orth. zsidó polgári iskola igazgatója lett. Sok tankönyvet írt. Szerkesztette az Ungarisch-jüdische Schulzeitung és Szombati Ujság c. lapokat s vezette a Magyar Ujság tanügyi rovatát; azonkívül szerkesztette a három nyelven megjelent Látogatók Lapja című folyóiratot s lefordította hét kötetben Pestalozzi műveit.

Zsid, *Zsidó, Zsidói, Zsidókői, Zsidov,* ősmagyar családnevek, amelyek arra vallanak, hogy viselőik a honfoglaló magyarokkal bejött zsidóhitüek leszármazottjai voltak. E neveket régebben *s* betűvel írták és ilyen formában fordulnak elő a régi okiratokban. Valószínűleg az 1092-ig terjedő időszakban keletkeztek, amikor a magyar nemzet felvette már a kereszténységet és a keresztény szokásokat. Ezekben a nevekben semmi megvetés, vagy gúny nem rejtőzött és semmiféle rosszindulatú megkülönböztetést nem fejez ki egyik sem, mivel ekkoriban még a zsidó magyarok teljes összeforrottságban éltek a pogány és keresztény magyarokkal egyaránt. U. L.

Zsiday. A honfoglaló magyarok száznyolc apróbb nemzetségének egyike. A régi hagyomány tartja ezt így, amely nyilvánvalóan a régi magyarok zsidóhitű fegyvertársainak emlékét őrzi.

Zsidó. A héber származás magyar megjelölése. A szó kétségtelenül nem magyar, hanem orosz eredetű és a *zsidov* szóból származik. Az oroszok között már igen régi időkben éltek Zs.-k, elnevezésüket tőlük vették át a kozárok (l. *Kozárok)* és az ő közvetítésükkel kerülhetett a magyarokhoz, akik a honfoglalás idején, nyilván csak az itt talált Zs.-kat (l. *Zs. őslakók)* jelölték ezzel az elnevezéssel és nem a kozár Zs.-kat is. Az 1922. felfedezett és a XIII. sz.-ból való löweni ó-magyar Mária-siralomban fordul elő a magyar nyelvben a Zs. szó. Manapság azokban az országokban, ahol az asszimilációs törekvések (l. *Asszimiláció)* érvényesülnek, a Zs. szó közjogi és közhasználati felfogásban felekezeti, illetve vallási vonatkozásaiban szerepel csupán, mivel állampolitikai szempontok a népi, nemzetiségi, vagy faji elhatárolásokat mellőzték. Ennek a felfogásnak az elfogadása kizár minden fajelméletet, vagy nemzetiségi aspirációt, mert a népi származásnak eljelentéktelenítése azzal a kulturális egységgel történik, amelyet a felekezeti különállóságok sem bontanak meg. Felekezeti elosztályozása a Zs. szónak, illetve egyértelművé tevése az izraelita (l. *Izraelita)* kifejezéssel kétségtelenül a klerikális szemlélet eredménye, ami még olyan országokban is tartja magát, ahol a klerikálizmus ereje az államvallás megszüntetése folytán lehanyatlott. Ez csak azt mutatja, hogy a mai államok szívesen élnek az egyházi politika eszközeivel, amelyek az állampolitika keretei közt a népi egységesítésben nyilvánulnak meg, de a felekezeti különállóságokat domináns erőtényezőnek ismerik el. Főleg az antiszemita fajvédelem (l. *Fajvédelem)* törekszik arra, hogy a Zs. szóban a leértékelt faji eredetre utaljon, így hát semmi esetre sem lehet az a klerikálizmusnak, hanem inkább annak a feltörekvő hatalmi aspirációnak a kihajtása, amely a zárt nemzetiségi keretekben akarja érvényre juttatni gazdasági önkényességét egy népi kisebbséggel szemben. A kíméletlen gazdasági programmban nem új keletű a Zs. szó faji értelmezésének kiélezése, mert hiszen azokban a középkori időkben, amikor a fajelmélet még ismeretlen fogalom volt, ugyancsak a materiális mozgatóerők levegőbe dobott jelszava volt. Csak az erkölcsi támasztékot kereste a Zs.-ellenes mozgalom az egyháznál, amelyet gyakran megtalált a vallászpolitika területén. A Zs. szó a világháború által teremtett gazdasági és politikai atmoszférában minden országban megkapta azt az értelmezését is, amely népi jellegét is kidomborítja. Ez talán nem annyira a külső hatások folytán jutott érvényre, mint inkább magában a Zs.-ságban, amelynek bizonyos rétegei felélesztették a rég kihamvadt népi öntudatukat (l. *Cionizmus).* Ez a periódus Magyarországon összeesett azzal a korszakkal, amelyben a Zs. szó csak gyűlöletet váltott ki az antiszemita izgatások következtében. A magyar bíró-

ságok joggyakorlata azonban még ezekben az időkben sem változtatta meg a Zs. szóról alkotott és meggyökeresedett felfogást, mert a magyar királyi Kúria már 1988/1924. B. I. számú ítéletében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar Zs.-ság nem faj, nem osztály és nem nemzetiség, hanem a többi felekezettel egyenrangú felekezet. A Kúria ezt az ítéletét így indokolja: «A Zs. szó ennek általánosan elfogadott értelme szerint Mózes vallásának s az ezen hitfelekezethez tartozóknak megjelölésére szolgál, más fogalmat nem ölel fel.» Ezt a jogfelfogást már nem követhetik az utódállamok joggyakorlatában, mert a trianoni békeszerződés következtében a más impériumok alá került Zs.-ság is népkisebbséggé lett, mint Zs. nemzetiség. A Zs. szó, mint fogalom tehát ott hivatalosan is nemzetiségi megjelölést jelenthet és csak azért nem általánosítható minden esetben, mert a törvények megengedik, hogy a magyar anyanyelvű Zs. önmaga döntsön afölött, hogy magyar nemzetiségűnek, vagy pedig Zs. nemzetiségűnek vallja magát. U. L.

Zsidó adók. Elég késői intézmény, amely a zsidótörvények életbeléptetése után vált törvényes kényszerré. Sem Szt. László, sem pedig Kálmán király, akik némikép foglalkoztak a zsidók megrendszabályozásával, nem említenek a zsidók számára semmiféle külön adót és azok egészen II. Endréig minden küiönösebb zaklatástól mentesen éltek Magyarországon. Ha mégis volt valamiféle adóterhük, az csak úgy terhelhette őket, mint a keresztény magyarokat és az akkori idők általános szokása szerint a papoknak fizetendő tized sem eshetett semmiféle megkülönböztetés alá. Valószínű, hogy mikor IV. Béla alatt a zsidók a királyi kamara szolgái lettek (l. *Kamaraszolgák)* és közvetlenül a királyi hatalom alá kerültek, a kincstárnak külön fizettek bizonyos összegeket. Az 1436-iki békekötés után, mikor Zsigmond király IV. Béla kiváltságlevelét megerősítette (l. *Béla (IV.) király zsidótörvénye)*, kibocsátott egy másik királyi levelet, amelynek kiváltságokat tartalmazó cikkelyei között a második mégis újabb terheket ró a zsidókra. Ez a cikk az országnagyok zsidótartási jogával kapcsolatosan az adózással függ össze, mert elrendeli, hogy a főuraknak valósággal elajándékozott zsidók (l. *Zsigmond királyi levele)* a főuraknak tartoznak fizetni mindazokat az adókat, amelyeket eddig, mint a kamara szolgái a kincstárnak fizettek. De hogy a zsidók az ő számára is jövedelmezzenek, meghagyja, hogy neki is fizessék a különféle Zs.-at. Így a zsidók adóterhe megkétszereződött, emiatt aztán főleg a királyi városokba költözködtek, hogy a kétszeres adótehertől megszabaduljanak, mivel ott csak a kincstárnak fizettek adót. Zsigmond egyébként elrendelte, hogy zsidóktól sehol nem szedhetnek több adót, mint a városok vagy nemesi birtokok keresztény lakóitól. V. László már kizárólagosan királyi jognak tekintette a zsidók megadóztatását és ebből tetemes jövedelmet húzott. A királyi pénztárba befolyt összeg, amit a zsidók fizettek ki uralkodása alatt, négyezer arany forintra rúgott, ami tekintve a zsidók csekély számát és a kincstár egyéb jövedelmeit, igen számottevő tétel. Ebben az összegben nincsenek benne a rendkívüli adók, amelyeket gyakran vetett ki a kincstár, ha pénzállománya megfogyatkozott, vagy ha háborúra kellett a pénz, mint 1456. a törökök ellen. És nincs benne az az összeg sem, amit azok a zsidók fizettek, akiknek adóját a király valamely városnak ajándékozta. Tíz éven keresztül 1450-ig Erzsébet Pozsonynak ajándékozta az ottani zsidók adóját, Hunyadi pedig ezt az ajándékozást két évvel megtoldotta (l. *Zsidó-pénz)*. A város falainak és az erődítések karbantartásához a többi polgársággal együtt adóztak a zsidók. Hunyadi 1452. a nagyszombati zsidókat, V. László 1454. a pozsonyiakat, 1456. pedig ismét a nagyszombatiakat keményen megdorgálta, hogy kötelezettségüknek nem tettek eleget. A zsidóság adóját egyébként a rendes királyi adó fejében szedték, amit törvény szabályozott. Mátyás király huszonkét esztendős uralkodása alatt, ha nem is boldogan, de nyugalomban éltek a zsidók. A királyi kincstárnak egyenes adók, vagy ajándékok cimén adóztak és tekintve a zsidók csekély számát, túlságosan nagy az a jövedelem, amihez általuk a kincstár hozzájutott. Húszezer aranyat tett ki ez az összeg, amelyen kívül még városi adók terhelték őket és szokás szerint fizették a papi dézsmát és egyéb járandóságokat. Négy esztendővel később, 1494—95. II. Ulászló alatt már 800 forintra apadtak a Zs., nyilván, mert a főurak, mint az egyéb adókat, a zsidókét is maguk szedték fel. Más oka az adók huszonötöd részre való leapadásának nem lehet, mert a zsidók száma nem csökkent ez idő alatt. Már Mátyás idejében megkezdődött az általános elszegényedés, amely e korszak végéig, Buda kivételével, országos hatású. Érthető hát, hogy Ulászló már kölcsönök helyett rendkívüli adókat vett igénybe. 1491-ben kényszerkölcsönt, 1493., 1500. rendkívüli adót vetett ki, majd 1504. a nyomasztó pénzszükség miatt újabb rendkívüli zsidó adót hajtott be. 1514-ben pedig Dózsa parasztlázadásának elnyomására volt szüksége újabb adókra. II. Lajos alatt a kincstár teljesen szegény volt és ezért a zsidók még fokozottabban érezték a nyomasztó adókat. Tőlük vehették el legkönnyebben a pénzt akaratuk és beleegyezésük ellenére is. Nagy pontossággal hajtották be tőlük a legális adókat is, amire igen nagy szüksége volt az országnak, de a hiba ott volt, hogy csak a zsidókkal szemben éltek ezzel a pontossággal, olyannyira, hogy sokszor a határidő letelte előtt kezdték meg az adóbehajtásokat. Miután a királyi városok legnagyobb része zálogkézen volt, a városok jövedelme a hitelezőket illette. Mindamellett 1524. 1600 forintott tett ki a zsidóktól befolyt kincstári jövedelem. Valószínűleg a zsidók kétszeresen fizettek és az előzőleg II. Ulászló alatt évenként egyszer fizetendő 800 forintot kétszer szedték Szt. György és Szt. Mihály napján. Ezt a kétrészletbeli fizetést nyilván könnyítés céljából tették, merthogy az adót a kincstár felemelte. Az is meglehet, hogy az adóemelés az 1518-iki bácsi országgyűlés következménye volt, miután az elrendelte a zálogban levő országos javak kiadását és így az elzálogosított városok zsidóságának adója ismét a királyi kincstár jövedelmét fokozta. Súlyos rendkívüli adók is terhelték II. Lajos alatt

a zsidókat. Erről is meglehetősen hézagosak a ránk maradt adatok, de még így is számos adókivetésről van tudomásunk. Egy esztendővel Lajos trónralépése után, 1517. már működni kezdett az adóprés és Mendel Jakab (l. o.) zsidó prefektus az adó főösszegét, amelyről nem tudjuk, mennyi volt, felosztotta az egyes községek között. A soproni községtől 80, a pozsonyitól 110 forintot hajtottak be évenként két részletben. 1521 elején újabb rendkívüli adókat róttak ki a zsidóságra és azt a Szt. György napján esedékes adókkal együtt kellett megfizetni. Ugyanez év végén, amikor már Nándorfehérvár és Szabács elesett, tetemes rendkívüli adókat ajánlottak fel végre a rendek a veszedelemmel fenyegetett ország védelmére. Ekkor is aránytalanul nagy összegeket vetettek ki a zsidókra. Míg a nemesek családonként fizettek egy-egy arany forintot, addig a zsidóságra fejenként vetették ki ezt az összeget, férfiakra, asszonyokra, sőt gyerekekre is. A teljesen nincstelenek helyett a vagyonosak tartoztak megfizetni az adót. 1524-ben újabb adót vetettek ki a zsidókra és így ez a negyedik olyan adókivetés, amelyről tudomásunk van Lajos tízesztendős uralkodása idejéből. Mindezekről pedig törvény, vagy királyi levél tanuskodik és igen valószínű, hogy számos más adóztatás is volt, de erről azért nincs tudomásunk, mert nem maradt fel róluk írott bizonyíték. A törvényes keretekbe illesztett adókon kívül sokkal súlyosabbak voltak a törvénytelen zsarolások, amelyek Lajos uralkodásának második felében untalan megismétlődtek. Noha az Árpádház kihalása óta egy magyar király sem bánt annyi méltányossággal a zsidókkal és egy sem igyekezett annyira megvédelmezni őket, mint ő, még sem tudta megsemmisíteni, vagy csak legyöngíteni is azokat a káros befolyásokat, amelyek a zsidók helyzetét lerontották (l. *Szerencsés Imre*). Az úgynevezett taxa, vagy cenzus adónem fizetése mellett még bizonyos rendes adófélét, kontribuciót és kollektát is kellett fizetni, e két utóbbi lényege azonban ismeretlen. Mindezeken kívül az évenként gyakran kétszer is kivetett rendkívüli adók mellett a korona még kényszer-kölcsönöket is követelt, amelyeket nem egy esetben erőszakkal is behajtott. A királyi kincstárba fizetett adókon kívül még a földesúrnak, illetve városnak is fizettek adót. A zsidótartási joggal felruházott országnagyok kedvük szerint adóztathatták meg zsidóikat most is és ahogy az Zsigmond óta szokásban volt, a királynak is fizették az adókat. A városoknak sikerült megszüntetni a korona régibb kiváltságát, hogy a zsidók csupán a kincstárnak adózzanak és kivívták, hogy ne csak a közterheket viseljék, mint a többi polgár, hanem fizessenek külön adót is a város pénztárába. Az ekkor dívó adó kétféle volt: egyenes és közvetett. Az előbbi volt a kifejezetten zsidó adó, amit évenkénti két részletben fizettek, Pozsonyban Szt. Mihálykor 50 forintot, amely a számkönyvekben zsidó jövedelem, zsidó-bér, vagy zsidó-pénz címen szerepel (l. *Zsidó pénz*). Ez a zsidó pénz az egész községet terhelte, de kivetettek még fejenkénti adót is, mint a többi polgárra. Ez volt a városi adó, az ú. n. taxa. A zsidók által fizetett közvetett adók lényegükben megegyeztek a város többi lakóinak adóival, csakhogy ezeknél nagyobbak voltak. Azt az adóösszeget, amelyet a zsidóktól a szokványos adón túl szedtek, «Uebermasz»-nak hívták. A pozsonyi zsidóktól 1471. azt erőszakkal hajtotta be a város. Fizettek vételjog nevű díjat telekkönyvi beiktatásért, beíratási pénzt új telekkönyv megnyitásakor a telekkönyvbe való felvételért, évenkénti földadót az ingatlanok után, boradót a vallási szertartásoknál használt bor után és végül vámpénzt, amit személyek után szedtek. A városi jegyzőnél Budán a többi polgárokra kiszabott díjak kétszeresét fizették, ahogy azt már Nagy Lajos alatt a Budai Törvénykönyv (l. o.) elrendelte. Az egyenes adókat testületileg kellett leróni és a bizonyos összegben megállapított adóért mindnyájan felelősek voltak. A királyiért az egész ország zsidósága, a városiért az illető község, a földesúrnak fizetendő adóért a birtok zsidó lakói. Gyakran megtörtént, hogy az adókat a zsidók nem tudták fizetni és ilyenkor a hitközség előljáróit és vagyonos előkelőit túszokul börtönbe vetették. E korszak elején az országos zsidóbíró (l. *Zsidóbíró*), később a tárnok, majd a zsidó prefektus (l. *Zsidó prefektura*) intézte az adóügyeket. A mohácsi vész után (1526.), a török hódoltság idején sem csökkentek le a zsidók adóterhei. Egy 1686. elfogott zsidó ugyan azt állította, hogy a zsidók csupán egy aranyat fizettek védelmi díj fejében, a tények azonban ezt az állítást teljesen megcáfolják. Elsősorban fennállott a ráják fejadója, amelyet Budán és környékén, Esztergomban, a fehérvári és mohácsi szandzsákban bérbeadtak és ezt a fejadót a kincstári hivatalnokok, vagy a fejadóbérlők zsidóktól és keresztényektől egyaránt évenként két részletben, tavasszal és ősszel szedték. Ez az adóteher 50—215 akcse közt váltakozott és fizetése alól csupán az özvegyek és részben az új telepesek kaptak felmentést. A török birodalomhoz tartozó zsidók a fentebbi adóztatás bevezetése előtt egy sokkal súlyosabb adózási kényszert sínylettek. Az évi fejadó hármas megkülönböztetés alá esett és legalacsonyabb fokát, 12 ezüst drachmát a legszegényebb osztályhoz tartozóknak is fizetni kellett. Ötezer aszpernyi vagyon után 24, a 40,000 és az ennél nagyobbra 48 ezüst drachmát, az adó maximumát vetették ki. Az adószedők túlbuzgósága számos visszaélésre vezetett. A adószedők a hitközségi előljáróságot a Tóra előtt megeskették, hogy az igazságot fogja vallani a hitközség létszámát és az egyesek vagyonát illetően. Az előljáróság, hogy ezt a kényszert elkerülje, rendszerré tette az adószedők megvesztegetését. Ezt a vagyonhoz mért háromrendű fejadót váltotta fel később az általános fejadó, amelynél a kincstár évenként meghatározta egy-egy helység adókötelezettségét. Ez a módszer is súlyos bajokat idézett elő, mert gyakran megtörtént, hogy apró hitközségekre kivetettek akkora adót, mint a népes gyülekezetekre. Végül is sikerült elérni azt a méltányosabb eljárást, hogy az udvari főfedertárdi hivatal egy összegben állapította meg a zsidóktól követelt fejadót, aminek terheit aztán arányosan osztottak fel maguk közt az egyes hitközségek. A zsidó községek mindent elkövettek, hogy adójukat pontosan beszolgáltassák, mert azt

aki a vagyonához mért adót nem fizette, elfogták és kínzásokkal kényszerítették az adóbevallásra. Ha a megkínzott meghalt, vagyona a kincstárra szállt. A törökök, hogy a zsidóknak kedvét szegjék az adóelengedésekért való folyamodásoktól, amint nem fizettek pontosan, túszokat szedtek össze, kiket fogva tartottak addig, míg a község az adót meg nem fizette. Az adók sorába tartozott a fogyasztási és telekadó is. A feudális rendszeren kiépült török birodalomban a földnek a szultán volt a kizárólagos birtokosa. Így ha egy zsidó házat épített, a telek sohasem ment át az ő tulajdonába, hanem csak haszonbérletben használhatta évi adó fejében. Fennállott mindezen kívül a gabonatized, a város- és várépítési illeték s a véradó. Ez utóbbi olyan megváltási összeg féle volt azon látszólagos bűnrészességért, ha valakit az illető szomszédságában meggyilkoltak és ő nem sietett a segítségére, holott az nyilvánvalóan kiáltott segítségért. Az ilyen adóztatások alól csak az udvar kegyencei kaptak felmentést. Így az udvarba bejáratos zsidók sem adóztak és pl. Saul budai zsidó kiáját, a kincstár körül szerzett érdemei elismeréséül a szultán felmentette a harács alól. Súlyos megadóztatás alá estek a zsidók, de a keresztények is, valahányszor háborús előkészületeket tett a török hadsereg. A szegény zsidótól 3—4 aranyat, a gazdagtól százat is kicsikartak. A török hódoltságon kívül eső országrészben sem tartotta szem előtt a zsidóság érdekeit az adópolitika. I. Ferdinánd 1551 óta a zsidók megszorítására törekedett, bár az adóterhek nem voltak olyan súlyosak, mint a hódoltság területein, csak a jogbizonytalanság öltött veszedelmes méreteket. Az 1578-iki országgyűlés azt kívánta, hogy a zsidók és anabaptisták kétszeresen viseljék az adó- és más közterheket. Ez évben sujtja Rudolf kétszeres házadóval a zsidókat. 1593-ban külön fejadót vet ki rájuk, 1596. új adónemet rendel el, a katonaadót a zsidókra, anabaptistákra és egy-két nemzetiségre, «mint akik nem katonáskodnak». Hadiadó fejében a zsidóság fejenként hat forintot volt köteles fizetni. A sz. kir. városok adóztatási rendszere érdemel még említést ebből a korszakból. Eleonora Magdaléna Terézia özvegy császárné 1711., mikor a budai zsidókat is a városi törvényhatóság alá rendelte, kimondta, hogy mindazon zsidók, akik nem tartoznak a császári szállítók közé és adózásnak vannak alávetve, az ország többi zsidóival együtt évenként bizonyos adót fizessenek tűrésükért a királyi kamarába. A zsidók tehát kétféle adót fizettek, kamarait és városit. Az első nem volt új, védelmi és türelmi adó címén már megtelepedésük óta fizették, évi 50 forintot minden üzlet után. A türelmi adójuk viszont súlyos volt és túlemelkedett a rácokén is, akik közösen csak 300 forintot fizettek türelmiadó fejében, míg egy Feit Hirsch nevű zsidó egymaga fizetett évi 75 forintot toleranciális taksa címén (l. *Tolerált*). A türelmi és védelmi adóhoz régebben hozzájárult a porció, országgyűlési, sánc- és követi adó is. Ez az adórendszer lényegében fennállott Mária Teréziáig, míg ő külön türelmi adót vetett ki a magyar zsidóságra törvénytelen önkénnyel, az országgyűlés hozzájárulása nélkül. Az adótartozásokért börtönbe hurcolták még ekkor is a zsidók feleségét és gyermekeit és tovább is fennállott a megszégyenítő zsidó személyi vám. A türelmi adó ügyében 1749 máj. 16. Mária Terézia értesítette a helytartóságot, hogy a zsidók Magyarországon és a kapcsolt részeken a megyéknek és földesuraknak fizetett adón kívül a kincstárnak is fizessenek évi adót. Nemsokára már összegszerüen is megfogalmazva került a királynői követelés a törvényhatóságokhoz, így eszerint a legkisebb összeg, amit a zsidóktól az adókivető bizottság elfogadhat, az 1746. összegyült hadiadó összege: 29,694 frt, kerekszámban 30,000 frt. A zsidók, akik nevében külön bizottság tárgyalt, nem tudták vállalni a súlyos anyagi terheket, végre is abban állapodtak meg, hogy nyolc éven át huszezer forintot fizetnek. Az első részlet 1750 jan. 1., a második júl. 1. vált esedékessé. A királynő ezt az összeget csak három évre állandósította, de utóbb még két évig érvényben tartotta. A helytartóság nov. 26. közölte a törvényhatóságokkal a királynő által jóváhagyott előterjesztést. Pestmegye felszólalt ellene az okt. 10-i gyűlésen, mivel a rendelet ellenkezett az országgyűlési határozatokkal, amelyek szerint a zsidók csak a megyék belső szükségleteihez kötelesek járulni. A türelmi adó, vagy ahogy a zsidók nevezték, a «Malkegeld» (királyasszony pénze) kivetését már megakadályozni nem lehetett. Az ötévi határidő letelte után pedig a zsidók egyre súlyosabb terheket kaptak. 1760-ban a régi 20,000 frt helyett 30,000 frt-ot, 1772: 50,000-et, 1778: 80,000-et, 1813: 160,000 frt-ot voltak kénytelenek fizetni. II. József egyenjogosító törekvésében (l. *Egyenjogosító törekvések)* 1785-ben megszüntette a zsidóság régi sérelmét, a zsidó személyi vámot és eltörölte a türelmi adónak megszégyenítő címét, de mert magáról az adóról a kincstár nem mondhatott le, azt azontúl kamerális taksa (l. o.) címen szedette. A XIX. sz. elején, mikor nagyobb lendületet vett a zsidók küzdelme az egyenjogosításért, 1817 nov. 9. a zsidóság képviselői elhatározták, hogy a 160,000 frt-nyi nyomasztó türelmi adó leszállítását kérik a királytól. A következő esztendőben ismét aktuálissá vált a kérdés és a zsidóság keresztül akarta vinni, hogy a türelmi adó felosztási kulcsát ne a helytartóság, hanem maga a zsidóság határozhassa meg. 1832-ben pedig már kifejezetten megbízottakat küldenek a pozsonyi országgyűlés helyszínére, hogy ott képviseljék a zsidóság érdekeit. Csak az 1839/40-iki országgyűlés emelt szót a türelmi adó ellen, de ekkor már az alsó és felső tábla egyhangúlag a türelmi adó, illetve a kamerális taksa kivetése ellen fordult. A király azonban az 1840-iki rezolúciójában még nem szüntette meg a megalázó terheket, de kijelentette, hogy eltörlését a kormányszékek nyilatkozatától teszi függővé. Az 1840-iki országgyűlés XXIX. t.-c.-e már az ország törvényes lakóinak ismerte el a zsidóságot és ekkor a magyar zsidóság felségfolyamodványban kérte ismét a különös adónem megszüntetését. A király az országgyűlés hangulatának befolyása alatt hajlandó volt elengedni a türelmi adót, ha a zsidóság lefizeti az évek folyamán felgyülemlett hátralékos taksáját, amely 2.554,293 frt

$4^1/_2$ kr.-ra rúgott. A zsidóságnak végül is sikerült 1.200,000 frt-ban kiegyezni a kincstárral. Magyarország és kapcsolt részeinek zsidó képviseletei 1846. elhatározták, hogy a türelmi adó örök megváltására megállapított összeget öt esztendő alatt fizetik le. Ezen az alapon köttetett meg a végső megállapodás is és 1846 júl. 2. a kamara elnöke tudatta a kezelő-bizottsággal, hogy Ferdinánd király jún. 24. örökre megszüntette a kamerális taksát. Mikor az osztrák seregek megszállták a magyar fővárost, a császári csapatok fővezére követelte az 1848 máj. és nov. 15. esedékessé vált ötödik és hatodik részlet megfizetését. A követelést súlyosan érintette a fizetési parancs, mert a magyar pénzügyminiszter 1848 ápr. 7. felfüggesztette a részletek további fizetésének kötelezettségét, az országgyűlés is később ezt helybenhagyta, mire a vidéki hitközségek nem fizették be a rájuk eső részleteket. Időközben a türelmi adóváltság alapjának a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban elhelyezett tartaléktőkéje megfogyatkozott. Mikor a kezelőség a banktól a 111,400 frt tartaléktőke folyósítását kérte, az azt Kossuth-bankókban akarta kifizetni. Az ügy törvényszék elé került, amely a pesti hitközség tagjait arra kötelezte, hogy Kossuth-pénzben fogadja el tartaléktőkéjét. A hitközség mind e sok nehézség ellenére márc. 13. lefizette hátralékadóját. E súlyos terhekhez még hozzájárult az a hadisarc, amellyel a szabadságharc támogatásáért sujtották a zsidóságot. A 2.300,000 forintot, a lojális Pozsony- és Temesvár kivételével valamennyi hitközség fizetni tartozott. Ezt az összeget a zsidóság kérelmére 1850 szept. 20. a császár elengedte azzal, hogy két éven belül a zsidóság egymillió frt iskolaalapot létesítsen. Ez időn túl a történelem már nem ismer kifejezetten zsidókat sujtó adónemeket és az 1867-iki emancipáció (l. o.) véglegesen megszüntette azt a különleges elbírálási rendszert, amely évszázadokon keresztül anyagi és erkölcsi megkülönböztetés alá vetette a zsidóságot. U. L.

Zsidó a magyar drámairodalomban. A XVIII. sz. második felében halványan jelentkező irodalmi népiesség színpadra vitte «a magyar falusi zsidó típus»-át is. Ez a zsidó azonban kevéssé tekinthető népi alaknak, alig van benne élet és realitás; valójában irodalmi átültetés idegen talajból magyar környezetbe. Plautus római vígjátékíró, *Mostellaria* c. vígjátékának uzsorása, világirodalmi vándorlása közben, francia közvetítéssel eljutott Holberg dán íróhoz, aki minden különösebb változtatás nélkül csupán külső vonásokban zsidóvá színezte a római uzsorást. A XVIII. sz.-végi magyar vígjátékírók Holberg-átdolgozásaikban ezt a zsidóvá stilizált uzsorást léptetik fel, mint a magyar falusi zsidó típusát. A zsidó náluk ép úgy, mint Holbergnél, követeli kölcsönadott pénzét, rontott nyelven beszél és tehetetlenül tűri a szolgák gyalázkodását (Benyák Bernát 1770., Simai Kristóf: *Váratlan vendég*, 1770 körül, *Filargus* 1774.). Dugonics András minden elődét fölülmúlva, a legútszélibb durvaságokkal szidalmazza a zsidót ügyefogyott alakokkal telezsúfolt *Aranyperecek* c. együgyű históriájában. Ezt a regényt dolgozta fel színpadra Endrődy János (1792). Az első becsületes, megbízható zsidó Hatvany István darabjában szerepel (*Az arábiai por*, 1793). Ez a vígjáték azonban szintén Holberg-magyarítás. Csokonai drámájában jelentkezik először jellegzetes és főleg sajátos zsidó népéleti vonásokkal felruházva a zsidó (*Cultura*), jóllehet Csokonai egy másik vígjátékának zsidó alakja ugyancsak visszavezethető a Plautus—Holberg-féle típusra azzal a különbséggel, hogy Csokonai a római vígjáték ravasz szolgájának szerepét ruházta rá a zsidóra, ki kísértetnek öltözve akar pénzhez jutni (*Gerson du Malheureux*, 1795). Csokonai népéleti zsibvásáros zsidója elszigetelt jelenség maradt. A zsidó alakja hagyományos tulajdonságaiban állandósult; konvencionálissá lett. Még Kisfaludy Károlynál is, bár nemesszívű, hálás zsidó mozog a színpadon, Izsák, mégis pénzének követelésével áll elő (*A gyilkos*, 1820). Katona József érdeklődése a zsidók történeti multja felé fordult. Drámává dolgozta fel «Jeruzsálem pusztulását»-t. Ez a vallás és a haza szent eszméjéért rajongó zsidók tragédiája. A színpadi kellékké embertelenített zsidók jellemvonásai között csak árnyalati különbségek vannak: ravasz, haszonleső, hízelgő kereskedő az egyik, ki a jó üzlet kedvéért a kiszemelt vásárló hiúságát legyezgeti (Csató Pál: *Megházasodtam*, 1837); kamatszedő uzsorás a másik, kinek magatartását a pénz és a haszon nagysága határozza meg (Szigligeti: *Új világ*, 1873). Szigligeti egyébként a társadalmat teszi felelőssé a zsidók bűneiért. Ez a tendencia ütközik ki Lőrinc szerepéből, ki a tisztességes keresettől elütve kénytelen hajhásszá lenni. (*Zsidó* 1844). Az efféle üzletes, boltos, kereskedő zsidó pedig, még ha hangoztatja is a maga becsületességét, valójában csak gonosz furfangú házaló (Gaal: *Két Julia*, 1841), vagy ha oly önérzetes hangon védi is a maga emberi jogait, mint Schnapsz Mózes kocsmáros, mégis csak hasznot húz a becsületességéből (Nagy Ignác: *Tisztújítás*, 1843). Népszínműveinkben mind sűrűbben fordul elő a zagyva beszédű zsidó kómikus epizód figurája. Hosszú sorban vonul fel: az árverési hiéna (Szigeti József: *Kísértet és csizmadia*, 1856), a bőrkereskedő (Csepreghy: *Sárga csikó*, 1877), a gabonaüzér (Koroda P.: *A tékozló asszony*, 1884), a pénzkufár ágens (Almási Balog Tihamér: *A milimári*, 1880), az orgazda révbérlő (Monostori K.: *Utolsó kenet*, 1886), a licitáló hitelező (Rákosi Jenő: *A ripacsos Pista dolmánya* 1874), az uradalmi árendás és cifrálkodó felesége (Lukácsy S.: *Árva Zsuzska*, 1882), a magyarosodni akaró kocsmáros (Ecsedy K.: *A szép asszony leánya*), a csárdás zsidó és felesége (Abonyi Lajos: *Magduska öröksége*, 1888). A nagy egyformaságban néha találkozik egy-egy rokonszenvesebb zsidó alak is: a becsületes, dolgos falusi bíró (Koroda P.: *A tékozló asszony*, 1884), a szabadságharcban hősiesen viselkedő magyar zsidó honvéd (Lukácsy S.: *A zsidó honvéd*, 1875). Ebben a darabban már szó esik a polgári házasságról is, sőt a vegyesházasság adja a zsidó bérlő leánya és a keresztény sörügynök sok természetellenességgel megírt történetének témáját (Almási B. Tihamér: *Spitzer Régi*). Az önérze-

tes városi zsidó fiatalság lép fel Tóth Ede népszínművében (*A tolonc*, 1886). Berczik Árpád darabjaiban újszerű zsidó alakok vonulnak a színpadra: a tolakodó zsidó riporter (*A harctérről*, 1877), a világ sorsa iránt érdeklődő, művelődő falusi boltos (*Igmándi kis pap*, 1882) a keresztény társaságba került jótékonykodó zsidó aszszonyok (*Jótékony célra*, 1877). A szabadelvű szellem merész irodalmi harcosa, Toldy István, már problémává szélesíti ki a zsidó társadalmi helyzetét. *Az új emberek* c. vígjátékában (1874) azt az ellentétet rajzolja, amely ott tátong a született, de léha nemesség és a magyar kereskedelem terén szerzett érdemeiért nemességre emelt zsidó között. A népszínmű letűnésével leszorult a színpadról a falusi zsidó alakja is. A recepció kora elhalványította az ellentéteket, a realizmus iránya nem kedvezett a színpad stilizált világának. Az új magyar dráma főleg a szalonélet levegőjében jeleníti meg a főváros zsidó alakjait. Bizarr történet Szomory Dezső drámája (*Péntek este*, 1896), a keresztény földesúr és a zsidó rabbi feleségének szöktetéssel kapcsolatos életfordulása. Mulatságos fővárosi zsidó alakokat tett élővé a színpadon Molnár Ferenc (*Doktor úr*, 1902). Szomorúan reális képet festett a küzködő városi zsidóról Földes Imre (*Hivatalnok urak*, 1909). Ugyanő világította meg derűs oldalról egy kispolgári zsidó család életét (*Grün Lili*, 1916). Romantikus szerelmi história hősévé tette a rabbi leányát Bródy Sándor (*Lyon Lea*, 1917). Általában drámaíróink csak epizód szerepeket juttatnak a zsidónak. Legtöbbször karrikaturává, humoros figurává színezik (Lengyel Menyhért, Szenes Béla), nagyritkán célzatos elfogultsággal viszik színre (Harsányi: *A zenélő óra*, 1927). A kabarétréfákban sűrűn szerepel a fonákká torzított zsidó alakja. Zs. J.

Zsidó a magyar regényirodalomban. A magyar regény- és novellairodalomnak a XIX. sz. elejéig nyúló bevezető korszakában, amidőn csak fordításokkal, átdolgozásokkal és magyarításokkal találkozunk, ritkán szerepel a zsidó alakja. Faludi Ferenc novellagyüjteményében csupán említést tesz egy pénzkölcsönző zsidóról (*Téli éjtszakák*, 1787), Mikes Kelemennél már cselekvő személy a zsidó, ki drágakövekkel, rabokkal kereskedik és bejáratos a spanyol vicekirály udvarába (*Mulatságos napok*). Dugonics András: *Aranyperecek* c. regényében (1790) pedig a cselekmény egyik mozgató eleme: Náthán, a szívtelen, csaló, pénzsóvár zsidó, Ákos fejedelem udvarának gyöngy- és drágakőbecsűse. A Fáy Andrással kezdődő eredeti magyar regényírás korának hangulatában már ott él a zsidók egyenjogúsításának gondolata. A zsidók társadalmi és politikai helyzetének kérdése, az emancipáció problémája irányzatossá tette irodalmunkban a zsidó alakok szerepeltetését. Stancsics Mihály a jogtalanul üldözött és oknélkül gyűlölt zsidóvallású embertársainak ajánlja *Pazardi* c. elbeszélését (1836), melyben a józanul gazdálkodó, szorgalmas zsidót szembeállítja a tékozló nagybirtokossal. Fáy Andrásnak *Salamon* c. életképe (1838) ad alkalmat, hogy elmélkedjék a zsidók helyzetének javításáról. A zsidók bűne a társadalom hibája és a társadalom kötelessége: emberré tenni a zsidót. Az emancipáció kérdésének aktualitása érződik ki Jósika Miklós romantikus regényeinek zsidó rajzaiból. Kissé eszményített zsidó alakjaiban rámutat a méltánytalanul üldözöttek erényeire, az egyenjogúsítás szükségére, arra az embertelenségre, hogy a vallása miatt még mindig üldözik a zsidót. *A csehek Magyarországban* c. regényében (1839) Komoróczi Péter rablóvárában szenved Ábrahám, leendő veje, Naftáli és fogadott leánya, a szépséges, nemeslelkű Aminha. A zsidónak nevelt Aminha keresztény leány, kinek Mátyás király megengedi, hogy a zsidó ifjú felesége legyen. *Eszter* c. regényének (1853) hőse a szép Eszter, Lévi zsidó unokája, Kázmér lengyel király kedvese lesz, mert azt hiszi: így segíthet a sokat szenvedett, elnyomott zsidótestvérein. Jósika a magyar zsidóság szabadságharci nemes magatartását és hazafias szellemét Hirsch Icig kocsmáros személyében példázza (*Egy magyar család a forradalom alatt*, 1861—1862). Egyik novellájában a vegyes házasság belső életét világítja meg (*Gazdagság nem boldogság*, 1847), egy-két zsidó alakjában a visszataszító jellemtulajdonságokat domborítja ki: Roderich bűnrészes a gazul szerzett vagyon gyüjtésében (*Akarat és hajlam*, 1845), a rabló és uzsorás zsidó rettegteti egy pesti ház lakóit (*Egy kétemeletes ház Pesten*, 1847). Az emancipáció szellemében íródott Ormos Zsigmond *Vér és bosszú* c. regénye (1841), melyben a gonosz, elvetemedett zsidó apával szemben a fia képviseli a derék, becsületes, hazafias zsidót. Eötvös József báró zsidó regényalakját kedvezőtlen színben mutatja be. Tervszerűen, hogy igazolja a jogegyenlőtlenség káros következményeit. A zsidók hibáiért a társadalomra hárítja a felelősséget. A zsidónak nem engedték meg, hogy tisztességes munkával keresse meg kenyerét, a zsidót eltiltották a nemesebb pályáktól. A zsidók emancipációjáról írt tanulmányának egy-két gondolata húzódik meg *A falu jegyzője* (1845) züllött, üveges zsidójának alakrajza mögött. Jósika, Eötvös, Vajda Péter liberalizmusával szemben Nagy Ignác bántó cinizmussal festi feketére az emancipáció gondolatát. Nem híve az egyenjogúsítás eszméjének; fél, hogy a felszabadulás szabad utat enged a zsidó bűnök terjedésének, sőt szerinte még a zsidók magyarosodása is csak ravasz számítás, hogy mielőbb eljussanak a korlátlan bűnözés törvényszentesítette lehetőségéhez, az emancipációhoz. Zsidó alakjai kevés kivétellel uzsorások vagy Sue-féle gonosztevők: a zsivánnyá vedlett Móric, kinek feleségét Sobri haramia megszöktette (*Magyar titkok*, 1844), a gazdag Dávid zsidó orvos fia, ki kereszténnyé lett és rabló meg apagyilkos egy személyben (*A nagyravágyó*, 1842), a zsidó uzsorás, ágens, orgazda (*Torzképek*, 1844), kikben semmi emberi vonás nincs, a hajhász, ki még sódart is eszik, csakhogy a kurta nemesnél céljához jusson (*A hajhász*, 1844). Történeti novelláiban több emberséggel rajzolja zsidó alakjait: Esztert, Jósua ben Ascher zsidó orvos leányát (*Villámhegy*, 1838) és Reginát, az öreg Jochaj gyermekét, kit Leone, a király törvénytelen fia, elrabol (*A hitrabság*, 1843). A

40-es években Nagy Ignác divatossá és népszerűvé tette az életképeket. Ezeknek genrealakjai között igen gyakran tűnik fel a zsidó karrikaturává torzított figurája: a batyus zsidó, kit a betyár szalonnával etet (sűrűn előforduló motivum ez időszak irodalmában), a gazdag zsidó, kitől Zöld Marci elveszi a pénzét (Gaal József: *Igaz osztály*, 1846), a zsidó ügynök, ki kiforgatja vagyonából a földbirtokost, a gyufaárus zsidógyerek, a házaló zsidó, a hajhász stb. (Varga Soma, Császár Ferenc, Lakner Sándor stb. életképeiben). Leleményes rosszindulat és antiszemita stílus jellemzi Bernát Gáspár életképeinek zsidó rajzait. Kígyósszemű, mulatt-göndör zsidó uzsorásról beszél az író, ki még korainak tartja az emancipációt és rettegve látja, mint lepik el Budapestet a haszonleső zsidók. (*Alföldi gyorsszekéren*, *Táblabíró*, *Jayvár* stb., 1844). Hasonló elfogultsággal szerepelteti Kúthy Lajos: *Hazai rejtelmek* c. bűnügyi regényében (1846) művének két gonosztevőjét: Márkot és Löblt. Löbl Simon: dúsgazdag kereskedő, uzsorás, szívtelen csaló, az emberiség söpredéke; Márk, a zsidó orvos, alávaló jellem, lelketlen, hitvány erkölcstelen. Kúthy határtalan zsidógyűlölete íveken keresztül kéjjel merül el a zsidó gazságok részletezésében. Ugyanez a gyalázkodó hang uralkodik novelláiban is. A Kúthy-féle novellairók (Kleh István, Nagy Sándor stb.) mellett mind gyakrabban találkozni a zsidó vonatkozású iránynovellák szerzőivel. Az elnyomott zsidók érdekében, az előítéletek ellen írják elbeszéléseiket: Ney Ferenc, Martonffy Ignác, Hatvani Gábor, Szegfi Mór stb. A szabadságharc után Jókai Mór regényköltészetében gazdag sora vonul fel a zsidó alakoknak. A magyar zsidók hősiessége a szabadságharcban Jókai szemében fokozta a zsidók emberi értékét és romantikus világszemléletében ez a hazafias megnyilatkozás örök időkre kiható jogigénnyé magasodott. Műveinek zsidó szereplői és antiszemita figurái: gondolkodásának és erkölcsi felfogásának objektivációi. Számos felejthetetlen zsidó alakot teremtett meg: Rotheisel Ábrahámot (Rab Ráby), Pelikán Samut (Sárga Rózsa), Salamon zsibárust (A kőszívű ember fiai) stb. s mellettük a zsidó könyörületesség és emberszeretet nemes képviselőit. Ha van is Jókai regényeiben néhány szemtelen vonásokkal motivált zsidó, ezek csak a környezet hatása alatt embertelenedtek el (Rakamszar, Degond). Jókainál nem a zsidók, hanem az antiszemiták a leglelketlenebb uzsorások. Zsidógyűlölő alakjaiban a szellemi és a lelki kulturátlanságot domborította ki elsősorban karaktervonással. Végzetes életzökkenőnek tartotta a hitehagyást és ezt éreztette is a hitehagyó jellemének megfestésében. A vallásához ragaszkodó hőst ellenben igaz emberi tulajdonságokkal ruházta fel (A mi lengyelünk) Vas Gereben novelláiban hagyományos zsidó típusokra akadunk, de a furfangos, humorosan megrajzoló zsidó alakja mellett bemutatja az új generáció zsidó emberét is, a szabadabb légkörben élő zsidó orvost. (*Régi jó idők*, 1855). Bérczy Károly a régmultba megy vissza, hogy igazolja a maga felfogását: Magyarországon jobb dolga volt a zsidóknak, mint a kereszténynek. A hatalmas vagyonnal rendelkező Dávid még Endre királyt is a kezében tartotta (*Egy zsidó a XIII. században*, 1854). A gazdag zsidó személye egyébként is kedves témája volt íróinknak. Észrevették a meggazdagodott zsidók rossz tulajdonságait: Berger Simon lenézi a szerény viszonyok közt élő ismerőseit (Beőthy László: *Goldbach et, Comp. fűszerkereskedése*, 1858), az előneves Salamon mindenáron mágnás rokonságba akar jutni (Vadnai Károly: *Téli estékre*, 1862). Abonyi Lajos regényének tendenciája még a zsidó emancipáció (*Kenyér és becsület*. 1887), de már a kor realista regényirodalma érdekesebb, újszerűbb problémák ütköző pontjába állítja a zsidót. Az ősi és a szerzett vagyon harcában szembe kerül egymással a született arisztokrácia és az újonnan felemelkedő zsidó bankokrácia (Ábrányi Kornél: *Régi és új nemesek*, 1881; Kazár Emil: *Ősök és unokák*, 1881). A zsidó érvényesülésének szédítő pályáját rajzolja meg Tolnai Lajos: *Bárónő ténsasszony* c. regénye (1882) hősének emelkedésében. Schwindler, a galiciai zsidó, főorvos, követ, báró lesz, majd bekövetkezik az anyagi romlás és a főorvosnak szöknie kell. Hasonlóan bukásba fullad Fridényi bankár története is. Tönkremegy a bank, amelyet feleségének ügyessége, hozzáértése virágzóvá tett. (Acsády Ignác: *Fridényi bank*, 1882). Egy egész zsidó család bukásának történetét adja Csiky Gergely *Atlasz család* c. regényében (1890). A zsidóság életének egyik szomorú jelenségét tárja fel, miként lesz semmivé a második nemzedék kezén az apák szorgalmas munkával szerzett vagyona. Mikszáth Kálmán regényeiben, novelláiban a tótok és palócok hiven megformált alakjai mellé felsorakoznak a zsidó típusok is. Ezeket javarészt vidéki tartózkodásának emlékeiből vetítette vissza művének lapjaira. A távlat fölényével szemlélte alakjait és nem tett kivételt a zsidókkal sem. Általában a humor és a gúny reflektorával világít rájuk (Szent Péter esernyője, A körtvélyesi csiny stb.) s ha műve alaphangja a szatira, zsidó figurái még inkább ennek a szellemnek légkörében mozognak (Új Zrinyiász). Néha azonban a tárgyilagosság választó hűvösségén némi melegség is átszüremlik zsidó rajzaiba (A batyus zsidó leánya). A XX. sz. magyar regényírói inkább a fővárosi zsidók életéből s a lipótvárosi zsidóság szalonjaiból veszik zsidó alakjaikat. A zsidó család belső életébe enged bepillantást Kóbor Tamás: (*Budapest*, 1901; *Ki a gettóból*, 1911; *Hamupipőke önagysága*, 1911), a lipótvárosi gazdag zsidók társaséletének világát mutatja be Ambrus Zoltán: (*Berzsenyi báró és családja*, 1902), ennek a társadalmi rétegnek személyeit és életepizódjait tette gúny tárgyává Molnár Ferenc, ki *Andor* c. regényében (1918) egy pesti zsidó fiatalember történetét írta meg. Molnár szívesen szó regényeibe egy-egy zsidó anekdótát is (*A gőzoszlop*, 1926). A melegséggel, humorosan vagy reálisan megrajzolt zsidó epizódalakok sorából (Rákosi Viktor, Móricz Pál, Farkas Pál stb.) messze kiemelkedik Heim Poldi zsidó tüzér, ki a szabadságharc délvidéki küzdelmeiben halt hősi halált. (Herczeg Ferenc: *A hét sváb*, 1916. Az író, midőn regényét színpadra átdolgozta, a drámába nem vette föl a zsidó alak-

ját. *A fekete lovas* 1919). A világháború utáni idők szellemében kapott formát Szabó Dezső *Az elsodort falu* c. regénye (1919), melyben az író a magyarság pusztulásának egyik legfőbb okát a zsidóság gazdasági és társadalmi előretörésében látja. A zsidó intellektuelek szellemakarásai kapnak tendenciát Babits Mihály regényeiben (*Timár Virgil fia*, stb.) Móricz Zsigmond a zsidóságnak a vidéki magyarsággal való keveredését teszi problémává (*Kivilágos kivirradatig*, 1926), Erdős René útraindulásának helyét, a vidéki hithű zsidó család életét (*Az új sarj*, 1920) és a kikeresztelkedett zsidók erkölcsi világát (*Báró Herzfeld Clarisse*, 1926) rajzolja meg. Hatvany Lajos pedig trilogiában szándékozik feldolgozni az asszimiláló magyar zsidóság minden kérdéskomplexumát (*Urak és emberek*). Az utolsó évek zsidó hőssel, zsidó miliőben játszó regényei mellett (Szirmai Rezső *Menekülő lelkek*, Földi Mihály *A halasi Hirsch-fiú*) Bíró Lajos *A bazini zsidók* c. művében (1921). magát a zsidóságot teszi meg hőssé. Az író a XVI. sz.-i vérváddal kapcsolatban rámutat arra a haszonra, mely a zsidóság számára az antiszemitizmusból reakcióként fakad. Zs. J.

Zsidó a népdalban. A zsidó, mint a falusi élet egyik jellegzetes típusa, népdalainkban is állandóvá merevedett foglalkozásával, jellemvonásaival jelenik meg. A népköltési gyűjtemények dalai a kereskedő és a kocsmáros zsidót emlegetik legtöbbször. A batyus, bugyros, talyigás, házaló, fütyülő zsidó vagy eladja portékáját, a szappant, pirosítót, bőrt, krinolinos ruhát, vagy összevásárolja a gyapjút, a zabot, a dobra vert holmikat. A ravaszság, furfang, lelemény, hamisság elmaradhatatlan tulajdonsága a vén Áronnak, a vörös zsidónak, Spiczer Nácinak, Icignek. A nép minden különösebb bántó célzat nélkül aposztrófálja a zsidót, sőt néha a gazdag kényelmes életével szemben megénekli a szegény szomorú küzködését is. Mózes úr, Salamon és a többi kocsmáros zsidó vizes bort árul, gyakran mér hitelbe, de a tartozásért ép úgy kínozza a szegény adóst, mint a pap vagy a bíró. Népdalaink egyéb zsidó vonatkozású motivumai: a betyár agyonveri a zsidót, mert megcsalta; megöli, mert a pénzére vágyik; a zsidó örül, ha a tolvaj csak kirabolja; a félénk zsidót a nép üti, veri; a gyáva zsidó nem való katonának; a zsidó nem eszi a magyar kedves eledelét, a szalonnát; a szerelmes legény elnéző, ha zsidólány a babája. A zsidó ugyan nélkülözhetetlen tartozéka a falu életének és az egyik népdal mégis azt óhajtja, bárcsak minden zsidó elmenne Jeruzsálembe. (V. ö. *Kecskeméti* Ármin, «A zsidó a magyar népköltészetben és szépirodalomban», Budapest 1896.) Zs. J.

Zsidó autonómia. Székely Ferenc 1912. országos mozgalmat indított a három keretben eltagozódott zsidó felekezet egységesítésére. A hitéletet nem érintette ez a mozgalom, mert csak a keret összefoglalására törekedett, az egységes képviselet érdekében. Az egységes kereten belül minden árnyalat megtarthatta volna jellegét és teljes önállóságát is a hitélet kérdéseiben. Országos bizottság is alakult Székely Ferenc elnöklete alatt. Az elnökség tagjai voltak: Mezei Mór, Mezei Ferenc, Szabolcsi Miksa, csepeli Weisz Manfréd, báró Dirsztay Béla. Ügyvezető főtitkár: Ujvári Péter. A koncepció a világháború kitörése miatt nem valósulhatott meg és a Zs.-t előkészítő Országos Bizottság 1914. feloszlott.

Zsidóbíró. Eredetileg német, illetve osztrák intézmény. IV. Béla zsidó törvénye átvette és kisebb ügyekben a királyi hatóságot helyettesítette. Az egyes városokba a király nevezte ki rendszerint a legelőkelőbb polgárok közül. A vallási ügyekből keletkezett perek már nem az ő hatáskörébe tartoztak, mert azokat a zsidók törvényszéke intézte el a «zsidó iskola» előtt (l. *Zsidó törvényszék* és *Bész-din*). Ha kivételes esetben maguk a zsidók mégis kérték a Zs. közbenjárását, akkor se mondhatott ő maga ítéletet, hanem csak ő vitte az ügyet a zsidó iskola elé, ő idézte meg a feleket. Fontosabb ügyekben a király, vagy a kancellár ítélkezett. E főhatósági és védúri jogok gyakorlására később Nagy Lajos külön főhivatalnokot nevezett ki, aki az «országban lakó minden zsidók bírája» címet kapta. Az első ilyen országos Zs., akit a történelem följegyzett, Simon mester volt, aki 1371. foglalta el hivatalát. 1376-ban Jakab tárnokmester, majd 1378. Temlinusz szt. györgyi gróf következett, 1381. Zámbó Miklós tárnokmester, akiről igen rossz emlékek maradtak fenn; fosztogatta a zsidókat és 1383 táján annyira visszaélt hivatalos hatalmával, hogy több városban számos zsidót letartóztatott és vagyonukat lefoglalta. Erzsébet, Mária királynő anyja erre «hűséges zsidóihoz» rendeletet bocsátott ki és felmentette őket Zámbó Miklós főhatósága alól, míg az a károkat meg nem téríti és a bántalmakért elégtételt nem ad. Zámbó után 1383—1431-ig Gara Miklós nádor következett, majd 1435. Ország Mihály kincstárnok és 1440. pedig Hédervári Lőrinc nádor, aki valószínűleg az utolsó országos Zs. volt. Az országos Zs. hivatalos minőségben a királyt helyettesítette. Rendszerint a király személye körül teljesített szolgálatot az udvarnál. Szükség esetén utazott csak ki a helyszínre, vagy magát ott ideiglenesen képviseltette. Ha teendői nagyon felszaporodtak al-Zs.-t vett maga mellé, mit főleg az olyan országos Zs. tett meg, akinek magas állami teendői voltak és így nem foglalkozhatott az országos Zs.-i hivatal aprólékos teendőivel. Egyébként az országos Zs. szabályozta a keresztények és zsidók közötti viszonyt, ő védelmezte a zsidók jogait és az illetékes tórumokkal ő hajtatta be a követeléseiket. De ő gondoskodott arról is, hogy a zsidók a koronának fizetendő adójukat lerójják. A városok és a zsidók közt felmerülő viszályokat is ő intézte el. 1444-ben Mátyás alatt végkép megszűnt a Zs. hivatala, mert az ekkor már vagy harmincöt esztendeje fennálló azon törvény mellett, mely a magánjogi és büntető eljárást a királyi városok hatáskörébe utalta, sehogyse tarthatta magát. A városok polgári és büntető hatósága fölött legfelsőbb fokon a tárnokmester állott. A városi Zs.-i intézmény azonban megmaradhatott, mert ez amúgy is csak a zsidók belügyeivel foglalkozhatott. Zsigmond király még ezt a hatáskörét is korlátozta és csupán a zsidó törvényszék ellenőrzésére adott neki jogot. Ez a hatásköre még Mátyás idejében is

fennállott, azzal a különbséggel csupán, hogy Mátyás által létesített zsidó prefektura szerve, illetve alárendeltje volt. Az országos Zs.-i hivatal fennállása idején a városi Zs.-t az országos Zs. nevezte ki. Mikor azonban az országos Zs.-i intézmény megszünt, a kinevezés joga nem szállhatott át a zsidó prefektusra (l. *Zsidó prefektura*), mert zsidóra nem ruházhatták ezt a jogot. A városok maguknak tartották fenn ezt a jogot és rendszerint a város nevezte ki a helyi Zs.-t a tanácsnokok közül. Előfordult az is, hogy a zsidók és keresztények közösen választották meg a Zs.-t és a választást csak megerősítette a város. Ekkor a Zs. tiszte a zsidók védelmezéséből, fölöttük való bíráskodásból állott és neki kellett közbejárni köztük és a város keresztény polgárai. illetve hatósága között. Ez a tisztség így inkább rendőri, mint bírói volt, mert neki kellett a zsidókra vonatkozó rendeleteket végrehajtani, a bűnösöket kiszolgáltatni az illetékes bíróságnak. U. L.

Zsidó-bor. A vallásos szertartások céljaira a hagyományos módon készített bort nevezte így a keresztény közvélemény a középkorban. A különféle zsidó adók között külön adót vetettek ki Pozsonyban a borra is. Ezt az adót vagy tíz esztendeig fizették még azután, hogy a Nagy Lajos által való száműzetésből visszatértek az országba (l. *Kiüzetés*). 1371 körül aztán megtagadták a boradó fizetését, mire Pozsony város bírája és a tanács panaszára Lajos rendelettel utasította Pozsony zsidóságát, hogy az adót tovább fizesse. U. L.

Zsidó helynevek. Zsidó szóval összetett, vagy ebből képzett helynevek sűrűn szerepelnek a XIII. sz.-ból való okiratokban. A XIII. sz. előtt való időkben is gyakran fordulhattak elő, de ez idők okmányai eléggé ritkák. Ilyen helynevek: *Zsidóvina*, II. Endre egy 1207. kelt adománylevéből. *Zsidhig*, 1225. a szentmártoni apátság birtoka. *Zsid*, falu Zala vm.-ben 1256. *Zsidányfölde* 1225. II. Endre alatt adományoztatott, amit IV. Béla 1259. megerősített. *Zsidópatak*, Bártfa mellett 1247. *Zsidó-tábor*, Nyitra közelében 1258. Az esztergomi érsekséghez tartozó *Zsidód-sziget* 1266. Zsid birtok 1295. Zsid helység 1297. Zsidóvár 1364. E felsorolt helynevek arra vallanak, hogy mikor nevük keletkezett Magyarország különböző vidékein, e részeket a zsidók oly jelentékeny számban lakták és olyan társadalmi elhelyeződésben éltek, hogy a birtok, puszta, falu, patak, sziget, tábor, vagy vár róluk, vagy tőlük kapta elnevezését. Ezek nagyrésze még a mai napig is fennmaradt és ugyancsak fennállanak még ezek a helynevek: Sid; Zsidahegy; két Zsidó-falu; Zsidovin, falu Krassó vm.-ben; Zsidóvár ugyancsak Krassó vm.-ben; Zsid, falu Zalában; Zsidófölde, magyar falu Vas vm.-ben; Horvát- és Német-Zsidány faluk Sopron vm.-ben; Zsida, puszta Bács vm.-ben. (V. ö. *Kohn* S., «A zsidók története Magyarországon»). U. L.

Zsidó Hiradó. Orthodox zsidó felekezeti lap. Budapesten 1890. indult meg. Szerkesztette Viador. A lap rövid fennállás után megszünt.

Zsidó honvédek 1848. 1848 júl. 11. az országgyűlés egyhangúlag megszavazta a kért 200,000 újoncot. Ezt a számot a honvédsereg soha sem érte el az egész szabadságharc tartama alatt, de annál nagyobb az érdeme azoknak, akik a haza hívására önként és lelkesedéssel mentek a harcba és mint félistenek küzdöttek a magyar szabadságért. Ezek között a magyar zsidók mindenütt ott voltak és hagyomány szerint Kossuth egyik beszédében azt mondta: «Huszezeren vitézül harcolnak seregünkben». Ezt a számot ugyan források hiányában nem tudjuk kimutatni, az azonban minden kétségen felül áll, hogy túl számarányukon vettek részt a zsidók a honvédség dicsőséges küzdelmében. Csupa töredékes források alapján is ki tudunk még ma is *névleg* mutatni: 8 őrnagyot, 30 századost, 29 főhadnagyot, 76 hadnagyot, 3 törzsorvost, 32 fő- és 21 alorvost, 108 őrmestert, 116 tizedest és 1400 közhonvédet, akik mint zsidók vettek részt a szabadságharcban, majd később büntetésből besoroztattak az osztrák hadseregbe. Ez a szám csak egy hányada a tényleges résztvevőknek, akikről Klapka tábornok azt írta: «Mindjárt a hadjárat kezdetén vitézül és kitüntetéssel harcoltak és később is, egészen a háború szerencsétlen kimeneteléig és a világosi katasztrófáig». Bizony, a 48-as zsidó honvédek, írja Görgey, a fővezér: «fegyelmezettségben, személyes bátorság és szívós kitartásban, tehát minden katonai erényben, derekasan versenyeztek többi bajtársaikkal». És ha tényleg számuk is elég tekintélyes volt, a honvédsereg erejéhez képest nagyon számbavehető, még fontosabb volt, hogy egyéni intelligenciájuk és tanulékonyságuk folytán a máról holnapra szervezett honvédségben különösen kitüntek használhatóságra nézve: «Tény, tagadhatatlan tény, írja a honvédegyletek főtitkárja, Mikár Zsigmond, hogy a honvédségünkben volt zsidók között — a saját számarányukhoz képest — több volt a kiváló egyén, mint aránylag a más népfajokból». Ott voltak a zsidó ifjak, 15—16 évesek épp úgy, mint a zsidó férfiak egész a hajlott korúakig és derekasan megállották helyöket, vetélkedve mind a másvallású kortársaikkal. Nevüket és emléküket a halhatatlanság dicsősége illeti meg. (V. ö. *Bernstein* Béla, «Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók», Budapest 1898; «Zsidó honvédek 1848/49-ben»; «Blau emlékkönyv» 1927, 90—116. l.) B. B.

Zsidó-hús. A rituális módon kezelt hús középkori elnevezése. Pozsonyban 1376 körül hatósági beavatkozást váltott ki, mert a mészáros-céh nem akarta megengedni, hogy a zsidók maguk vágják le vallásos előírások szerint barmaikat és tiltakozott az ellen is, hogy azt a húst, amit maguk nem használnak, keresztényeknek eladhassák. Nagy Lajos ekkor Jakab tárnokmester, országos zsidó bírót Pozsonyba küldte, aki létrehozta az egyezséget, amely szerint a zsidók maguk vághatták le a jószágaikat és amit nem ettek meg, árulhatták a házaik előtt, de mészárosnak el nem adhatták. U. L.

Zsidó irodalom, mindazoknak az írásmüveknek a foglalatja, melyeket zsidók írtak zsidó szellemben (nem okvetlenül zsidók számára). Nem határozhat e tekintetben a nyelv, mert ha egy hitvédő a zsidóság védelmére valamely ország kormányához és közvéleményéhez fordul

annak a nyelvén, a nemzsidó nyelv használata még nem szünteti meg a munka zsidó jellegét. Nem lehet a Zs.-ból kirekeszteni a nem-vallásos jellegű műveket sem, ahogyan ezt még illetékes körök is hangoztatták, mert a Zsidó Szellem nem csupán vallásos szellem, hanem világias is és átfogja a nép érzelmi és gazdasági világát is. Nem rekeszthető ki természetesen a Zs.-ból a zsidóság által használt jiddis nyelvű munka sem, mert az organikusan a zsidó szellemből sarjadt ki. A Zs. nyelve: héber (és vele azonosnak vehető: aram), görög, arab, jüdisch-deutsch, jiddis «ladino» spanyol-zsidó zsargon és újabban a nemzeti nyelvek. A Zs. egységesebb jellegű mint más nemzeteké, amennyiben többé-kevésbbé minden zsidó irodalmi mű függő viszonyban van a Bibliától. Még az orosz felvilágosító irodalomnak vallásellenes hajtása is (Gordon) a Bibliával helyezkedik valamelyes viszonyba. A Zs. áttekinthetőbb, ha nem korszakokra osztjuk, hanem tartalmát, vagy irodalmi formáját vesszük az elosztályozás alapjául. Mert hiába változnak a korok, a Zs. két különböző korában egy s ugyanazon szellem uralkodik, de egy periódusban valamennyi korszak szelleme lüktet. A Responzumok, pl., amelyek másfélezer évvel a bibliai kor után keletkeztek, teljesen a tórai papi törvények szellemét tükröztetik, míg magában a Tórában, *Mózes* I. könyvében olyan szellemet lehelnek a történeti elbeszélések, mely inkább a prófétákban és a talmudi aggadában, valamint a középkori piutokban található fel. A zsidóságról elmondható tehát, hogy irodalma az idők fölött áll és a korok változásaiban egyformán jellemzi a benső meghasonlottság, a lelki dualizmus, a cselekedet megkötöttsége és a lélek szabad szárnyalása. Különösen a meghasonlás húzódik végig a papi és prófétai korszaktól a Halachán és Aggadán át, de az ütközik ki a paulinizmusnak és Luthernek állásfoglalásaiban is a tettek (cselekedetek) üdvözítő hatásának kérdésében. A Zs.-nak külön jelleget ad még az a körülmény is, hogy benne helyet foglal a teológiai szakirodalom is, mely más irodalmakban nem esik az általános irodalom fogalmába és kereteibe. Onnan van ez, hogy a tudósok által felvetett kérdések a zsidó nép egészét foglalkoztatták, a tudomány problémái állandó tanulmány tárgyát képezték és bennük élte ki magát a zsidó népszellem, annyira, hogy egyes talmudi fejezetek és logikai normák még a mindennapi imába is bekerültek. A zsidó tudósirodalom tehát népirodalommá vált. A legdöntőbb mozzanat a zsidó nép kialakulásában a királyság megalapítása lehetett. Ezt viszont olyan külpolitikai helyzet idézhette elő, mely a zsidó erők benső összevonását és központosítását tette szükségessé. Központosított hatalmában azután az államfő a vallást is hatalma alá hajtotta, a papságot a maga szolgálatába rendelte és legalább is állandó ellenőrzése alatt tartotta, úgy hogy vallás és nemzeti szellem eggyé forrt és a nemzet a vallási formákban találta a maga leghathatósabb védelmét. Mindennek következtében kialakult egy papi irodalom, mely a nemzeti eszme lobogóját vitte a nép legszélesebb rétegei közé. Az Egyisten-hit nem volt kezdetben dogmatikus programm, nem volt elméleti töprengések lecsapódása sem, hanem óvószer a környezet csábítása ellen. Akkor, amikor még egész általános volt a hit, hogy Kemos, Milkóm ép úgy istenségeik a maguk népeinek mint JHVH Izráelnek, a prófétai harc az idegen istenségek hite ellen nem volt egyéb, mint nemzeii harc az idegen import ellen; dogmatikus irányzatot csak Jeremiás óta nyer a JHVH-kultusz. Ő az, ki nem csupán idegen istenségeket lát a bálványokban, hanem haszontalan, népbutító eszközöket is és még a babiloniai Jesája idejében is elég aktuális volt a bálványimádás és gúny tárgyává tették a bálványokat. Legtöbbször azt gúnyolták ki, hogy az ács nagy fáradsággal kivágja, körülrajzolja, kifaragcsálja a bálványokat, aztán maga borul le saját munkája előtt. A zsidó irodalomnak azt a részét, mely tisztán nemzeti élet talaján keletkezett, a Bibliában találjuk (l. *Biblia).* A következő részt, mely még a zsidó állam fennállásának korában a görög műveltséggel való érintkezés hatása alatt áll, hellenista irodalomnak nevezzük. A zsidóság egy része Egyiptomba jutva (l. *Zsidó történet),* az ott uralkodó görög kultúrával annyira megbarátkozik, hogy saját Szentírásának nyelvét feledni kezdi, és kénytelen azt görögre fordítani *(Septuaginta).* Ámde a nemzeti érzés nem halt ki annyira belőle, hogy ne röstellette volna a saját szent nyelvének elhanyagolását és ezért irodalmi szemeréből azt a mondát költi takaróul, hogy maga az egyiptomi király kívánta a Tóra fordítását. Zs.-i szempontból e fordítás tehát nem jelent gazdagodást, de a zsidó eszmének a külvilágban való propagálására ez a legelső s egyben a legdöntőbb lépés. Ez a görög fordítás Egyiptom viselt dolgainak kedvezőtlen megvilágítása miatt ellenszenvet keltett az egyiptomiakban és így vele indul meg az antiszemita áramlat. De az erre válaszoló önvédelmi irodalom is, mely a világ és a zsidóság előtt tisztázta a vallási nézeteket, ethikai és bölcseleti szférába vonta azokat, a bibliafordítás nyomán keletkezett. A *Septuaginta* keletkezését mondai alakban *Aristeas levele* tárgyalja, mely a pseudoepigrafikus iratok közt egy könyvet tesz. Ezt a mondát a Talmud is felemlíti, de már módosítva a következőkben: «Beszélik, hogy Ptolomaeus 72 tudóst maga köré gyűjtött és nem mondta előre, mi végből. Mindegyikhez külön lement és mondta: írjátok le Mózes tanítótok Tóráját. Ekkor Isten szelleme egy véleményre hozta őket és írták a következő szándékos eltéréseket: «Kezdetben teremtette Isten» helyett: Isten teremtette kezdetben (a görögben a szórend félreértésre adhatott volna alkalmat). «Teremtsünk embert» helyett: Teremtsek embert. «És befejezte Isten a hetedik napon a művét» helyett: És befejezte Isten a hatodik napon művét *(Móz.* 1. 1). «És fogta Mózes nejét és gyermekeit és ültette őket szamárra» helyett: . . . emberhordó állatra *(Móz.* II. 4. 20). A szamár ugyanis szent állat volt az egyiptomiak előtt s így sértő lett volna rájuk. «Egy szamarat sem vittem el» helyett: egy értékdarabot sem vittem el *(Móz.* IV. 16. 15). A tisztátlan állatok felsorolásában «a nyúl» helyett: a kurtalábú *(Móz.* III. 14. 7), mivel a király feleségének neve Nyúl volt *(Megilla* 9a). Való-

jában más és sok százra menő eltérést találunk a mai Septuaginta kiadásokban. Mindamellett a *Septuaginta* ma is nélkülözhetetlen segédeszköz a bibliai szöveg magyarázatában, sok esetben homályos héber szövegeket a fordítás megvilágít; sok szó kihalt volna a héber nyelvtudatból, ha a *Septuaginta* fordítása nem őrizte volna meg jelentményüket. A hellenista korszaknak értékes terméke továbbá a *Makkabeusok első könyve*, mely Palesztinában keletkezett és így természetesen héber nyelven, az általa elbeszélt események közvetlen hatása alatt Hyrkanos Jochanan makkabeus király idejében (kb. 100. Kr. e.), de a palesztinai kánonba nem jutott be, bizonyára amiatt az ellenséges áramlat miatt, amely a Dávid trónjára került új dinasztia iránt később megnyilvánult. A *Septuaginta* érdeme, hogy ezt legalább görög fordításban megmentette számunkra. A könyv a makkabeus-felkelés történetét mondja el, még pedig annak a kornak mondákra hajló történeti modorával szemben tisztán objektív történeti hitelességgel. (Magyarra fordította Dercsényi Móric, megjelent a Zsidó Népszerű Könyvtárban, szerk. Bánóczi József és Gabor Ignác). A *Makkabeusok második könyve* az előbbi könyvtől független, de ugyanazon háborúnak epizódjait beszéli el. Érdekessé teszi a Chanuka eredetének más beállítása. A könyv egy levéllel kezdődik, melyben a palesztinai zsidók az egyiptomi testvérekhez azt a felszólítást intézik, hogy ünnepeljék ők is a Chanukát. A levél így végződik: «Ünnepeljétek tehát a ‚Sátorosünnep' napjait kiszlev havában a 180. esztendőben.» Egy másik hasonló átirat így szól: «Mivel kiszlev hó 25-én a templom megtisztítását akarjuk ünnepelni, nem mulaszthatjuk el, benneteket egyről értesíteni, hogy ti is ünnepeljétek meg a «Sátorosünnepet», és a «tűz ünnepét» üljétek, mely akkor rendeltetett el, mikor Nechemia a Templomot az oltárral felépítette ... Mikor ugyanis őseink Perzsiába vándoroltak, az akkori papok az oltár tüzéből parazsat vittek magukkal és egy kiszáradt kútba rejtették ... visszajövet elhozták, de sárrá váltan, amikor az oltárra öntötték, kigyulladt ... (1. f.). És nagy örömben 8 napos ünnepet tartottak, a Sátorosünnephez hasonlón, arról emlékezve meg, hogy röviddel ezelőtt a Sátoros-ünnep alatt hegyekben és barlangokban vadállatokhoz hasonlóan bujdostak. Ezért lombbal körülfont vesszőket hordoztak és hálaénekekre zendítettek (10. f.). E beállítás szerint tehát a Chanuka voltaképen egy pót-sátorosünnep (a pótpeszach mintájára). A zsidó-görög irodalom bizonyítványt állít ki magának a vallásos zsidóérzület megrendítetlenségéről a *Ben Szira* (röviden Szira, Sírách) példabeszédeiben, mely még a Biblia utolsó könyvének, Dánielnek megiratása előtt keletkezett és pedig ugyancsak héber nyelven. A kánonból mégis kirekedt, emiatt héber eredetije el is veszett és csak napjainkban fedezték újból fel egy töredékét. De mégsem részesítették olyan rideg bánásmódban, mint a többi apokrif könyvet. Az egyetlen kánonon kívüli könyv, melyből bőven idéz a Talmud és pedig ugyanolyan formula kíséretében *(amint írva van)* mint a Bibliából. Hogy a kanonizálásra nem méltatták, annak talán az lehetett az oka, hogy némely tanításában inkább a gyakorlatiasság érvényesül, mint a vallásosság (pl. a szolgával szemben szükség esetére kemény bánásmódot ajánl, bár nyomban utána megbecsülését ajánlja). A Salamon-példabeszédekhez viszonyítva irodalmi fejlődést észlelünk látókörének tágulásában s a nagyobb szakaszokban, melyek a gondolat kifejtésére bővebb alkalmat adnak. Korának haladottabb gondolkodásmódját tükrözteti vissza a következő tanítása: «Ha valakid meghalt, engedj szabad folyást könnyeidnek és mivel szörnyen szenvedsz, gyászénekre zendíthetsz. A halottat őt megillető módon takarítsd el és ne légy gondatlan vele szemben. Keservesen sirasd ... rangjához illően egy-két napig, hogy a megszólásnak elejét vedd, aztán pedig vidulj föl, vess véget a gyásznak. Mert a gyász újabb halált okozhat, a szívbeli gyász ugyanis lenyomja az életerőt. A gyászkísérettel együtt oszlik a bánat is, de az élet, melyet a szegénynek viselnie kell, az életet emészti ... Ne feledd ezt, mert nincs visszatérés, ő neki már nem használhatsz,' magadnak pedig csak ártasz. Gondolj arra, hogy az ő sorsa vár terád is: ma nekem, holnap neked. Amint a halott nyugalomra tért, ne gondolj rá többet és vigasztalódj rajta, mivel lelke elszállott belőle» (38. f.). Egyébiránt szól a kísértések elleni küzdelemről, a szülők iránti kötelességekről, szerénységről, könyörületességről, szegények iránti gyöngédségről (mert jobb a szép szó, mint maga az adomány), az igaz barátság ápolásáról, gyakorlati tanácsokat ad a hatalmasokkal szemben való alkalmazkodásra, elnézést ajánl a bűnösökkel szemben, óv a nők csábításaitól, bölcs módjára korholja a fecsegést és dicsőíti a hallgatást, ékesen szól a gazdagságra való törekvés veszélyeiről, viszont lelkére köti olvasóinak, hogy a jótállástól tartózkodjanak. (L. *Szirach*). *Philo* (l. o.) az alexandriai zsidó kultúra csúcspontján álló filozófus Platon, Heraklitos, Parmenides, Empedokles, Zeno tanítványának vallotta magát, de azért egy hajszálnyira sem hajlott el a zsidó vallástól. A két disciplinát csak úgy tudta összeegyeztetni, hogy a szavakban rejlő ésszerű jelentésen túl mélyebb, allegórikus értelmet is tulajdonított a Bibliának, itt-ott azonban azt is megengedi magának, hogy a szószerinti értelmet oktalanságnak mondja. A zsidóság nem fogadta el módszereit, a középkori zsidó írók nem is ismerik, csak Azarja de Rossi (1511—1578) a reneszánszkori nagy műveltségű zsidó régiségbúvár az egyetlen kivétel. Hogy mily messze megy Philo a bibliai szöveg átértelmezésében, mutassa e pár példa: Isten nevét négy betűvel jelöli Mózes ... a négyben benne van minden: a pont, a vonal, a sík, a test, a Világegyetem méretei és a zene legjobbb hangjai. Áron botja mandolát termett. A mandola hártyája keserű, a magját körülfogó burok igen kemény, úgy, hogy a kettő közé zárt gyümölcs nem egykönnyen hámozható ki. Ez jelképezi a munkáló lelket. Csak keserű, kemény munkából fakad a jó. Akik dúsan élnek, lelküket elpuhítják, azoknál nem lakozik az erény *(Mózes életéből*, fordította Fischer Gyula, megjelent a Népszerű Zsidó Könyvtár kiadásában [17—18. sz.]. Szerk.

Bánóci József és Gábor Ignác). *Josephus Flavius* (37—kb. 105), női ágon a makkabeus fejedelmek sarja, buzgón tanulmányozta korának vallásos irányait: a farizeus, a szadduceus és esszénus gondolkodásmódot, amellett a római udvarral is érintkezésbe jutott; a rómaiak elleni felkelésben a galileai hadsereg vezérletét vállalta és hősies harcok után római fogságba esett. De Vespasianus felszabadította és maga mellett tartotta. A császári palotában tartózkodott utódja Titus és Domitianus alatt is és itt írta műveit: 1. *A zsidó háborúról* szóló könyvét eredetileg aram nyelven írta, később görögre fordította le. A könyv visszanyúlik egészen Antiochus Epiphanes koráig (175 Kr. e.). 2. *Antiquitates Judaicae* (görögül: Ioudaiké Archaiologia); a zsidók története a Tórával és a bibliai könyvekkel párhuzamosan, de folytatva Nero koráig, számos oklevél közbeiktatásával, teljesen görögös mondatfűzésben. 3. *Önéletrajz:* hadvezéri működésének igazolása (l. *Zsidók története.)* 4. *Apion ellen* vagy a zsidóság magas koráról. Ez különösen az által vált becsessé, hogy számos elveszett irodalmi értékű kútfő kivonatát közli; a zsidóság védelmét tartalmazza a róla költött szamárfő-imádás s más babonás hit ellen. Csak latin fordításban töredékesen maradt ránk. Egyik történeti érdekességű helye: «Nincsen egyetlen görög vagy nemgörög város, ahová a hetedik napunknak szokása el ne jutott volna és ahol böjtjeinket és gyertyaünnepünket (Chanuka?) valamint étkezési tilalmainkat meg ne tartanák. Sőt még arra is törekszenek, hogy utánozzák a mi egyetértésünket, a mi adakozó hajlamunkat, a mi munkásságunkat és kitartásunkat a törvénytiszteletünk miatt való szenvedéseinkben (30. f.). Történeti munkájának szemléltetésére l. *Josephus Flavius*, *Farizeusok*, *Szadduceusok*, és *Esszénusok* cikkeket, melyek magukban véve is jó tájékoztatást nyujtanak azon kor eszméáramlatai felől. *A Sibyllák* pseuchepigrafikus, azaz az alcímet viselő könyvek közé tartozik. Görög jósnőnek szájába ad zsidó prófétai tanítást, hogy ezáltal a pogány világ számára elfogadhatóbbá tegye azt. Ebben a könyvben a zsidó gondolat előbb keresztény feldolgozáson ment keresztül. *Aram bibliafordítások (Targumok).* A zsidóság nem mindig a héber nyelvet használta társalgási nyelvül, a babiloni fogságból visszajövet már az aram dialektust hozta magával és ezt tette kereskedelmi és közforgalmi nyelvvé, úgy, hogy a Tórát is már aramra kellett lefordítani, hogy a nép megérthesse. Számos ilyen aram fordítás maradt a Biblia különböző könyveire. Ezek irodalmi méltatást azért igényelnek, mert bennök a Biblia-értelmezésnek már újabb fejlődési foka mutatkozik és rendszerint polémikus éllel majd a szadduceusok, majd a hellenisták felfogása ellen irányul. 1. *Onkelosz Targuma* általában véve nagyon híven követi a héber szöveget, tudatosan kivételt akkor tesz, mikor anthropomorphismusokat (l. o.), azaz emberről vett, de Istenre vonatkozó kifejezéseket akar elkerülni, vagy amikor messiási célzatot lát a bibliai szóban és ezt világosabban akarja érvényre juttatni; akkor is, mikor a költői helyeket is már prédikációs alkalmazásban veszi és végül, mikor már vallásgyakorlati alkalmazásában ismertetni akarja a tórai törvényt. Példák: «Isten szelleme lebegett a víz fölött» (a szél fujt Isten jelenléte elől a víz felszínére) *(Móz.* 1. 1, 2); «Ne főzd a kecskegödölyét anyja tejében» helyett: ne egyetek húst tejben *(Móz.* 2. 34, 26); «Nem távozik a jogar Judából és a törvényhozó öléből, amíg el nem jut Silohba» (Nem lesz elragadva az, aki uralmat gyakorol, Juda házából, sem pedig a tudós az ő gyermekeitől, míg el nem jön a Messiás, akié az uralom... Visszatér Izráel az ő városába, népek építik fel templomát, jámborok veszik körül, bíbor lesz a ruhája *(Móz.* I. 49, 10). *A Jeruzsálemi Targum* a legrégibb, de csak töredékekben maradt ránk és beleolvadt a *Jonathán Targum*-ába, mely már inkább költői fantáziákkal átszőtt midrási körülírás. Példaképpen ezt említjük fel: «Öt csoda történt Jákobbal: megrövidültek a nap órái és a nap nem alkonyatkor szállt le, mivel Isten beszélni akart vele. Mikor Beer Sebából távozott, eléje ugrott (előre hömpölygött) a föld és ő Háránban találta magát (célpontján). A kövek, melyeket este feje alá rakott, reggelre egy kővé tömörültek és ezt tette emlékkővé»... stb. *(Móz.* I. 28, 10—11-hez). Még szabadabb a Szentiratokhoz készült *Targum Séni* (második Targum), mely már csak alapul használja a szöveget legendák hozzáfűzésére. Így pl. ezt a mondatot: «Azon éjjel eltünt a király álma» így irja körül: «Azon éjjel égbeszállt Izráel jajveszéklése, könyörületében elhatározta az Isten, hogy Izráel vesztének sorsáról a pecsétet letépi és elküldte a nyugtalanítás angyalát a királyhoz. Ez reggelre kelve nyugtalankodott és előhozatta a krónikát. Amikor az íródeák ahhoz a helyhez ért, hogy Mordecháj az ő életét megmentette, ezeket a lapokat elfordította és nem akarta elolvasni, de Isten úgy rendelte, hogy ezek a lapok mindig maguktól lapozódtak vissza.» A zsidó irodalom egyik mellékterméke az *Uj-Testamentum* (l. o.), mely szerzőitől és az olvasó közönségtől eltekintve, melynek szánva volt, már csak azért is zsidó irodalmi jelenség, mivel a zsidóságban irodalmi ellenhatást váltott ki, mely leginkább latens allegorikus alakban a talmudi Aggadában (l. o.) jutott szóhoz. (Például szolgálhat a *Mózes halála* c. legenda, l. *Uj-Testamentum.)* A *Talmud* (l. o.) Izráel népének legsajátosabb irodalma, mely annyira az ő lelkéből fakadt, hogy a zsidóság a Bibliára sohasem fordított annyi szellemi erőt, mint a Talmudra és manapság is a Talmudot mondhatjuk az európai irodalmak közt a legkevésbbé holtnak, mert az elmék ezreit köti le úgy törvényfejtegetési (Halacha), mint szépirodalmi (Aggada) részeiben. Ez irodalom kevésbbé nyert művészi formát, mint más. A Talmudban az anyag rendszerességéről szó sem lehet, mégis bizonyos vonzóerőt ad neki az a közvetlenség és elevenség, mely a szóbeli előadások nyomán való följegyzéséből ered. Eredetileg a templomi tórai előadáshoz fűződő apróbb megjegyzések, melyeket leírni nem is volt szabad, nehogy az Szentírás tekintélyével vetekedjenek, szolgáltatták a talmudi diskussziók tárgyát; az előadás elevenebbé tétele kedvéért pedig átcsaptak a val-

lásos látókör más területére is: az erkölcsre, a történetre, a bölcselkedésre. E kitérések idővel öncélokká lettek és terjedelemben is úgy megnőttek, hogy a szövegtől független elbeszélésekké lettek. Ezeket később a *Midrások*-ban külön gyüjtötték össze. Egy részük azonban belekerült a Talmudba, ahol meg-megszakítják a törvényfejtegetéseket (Aggada). A vallásfejlődés iránt érdeklődőt a *Halacha* érdekelheti elsősorban, az irodalom szempontjából csak az *Aggada* jöhet tekintetbe. Az *Aggada* anyagának osztályozására a főszempontokat Zunz Lipót adta meg a XIX. sz. első felében, de még igen sok teendő vár e tekintetben a tudományos kutatásra. Az Aggada kezdetlegesebb fejlődési fokáról képet nyujt a következő Aggada, mely még a szövegmagyarázat jellegével bír: «A Tíz ige két táblára volt írva, 5—5 ige egy táblán, úgy, hogy az első igével a 6-ik, a másodikkal a 7-ik stb. került egy sorba. Ennek pedig jelentősége a következő: 1. «Én vagyok az Örökkévaló» — 6. «Ne ölj!» Mert aki embervért ont, az a Teremtőt is megtagadja, mint mikor a császárok tiszteletére szobrot állítanak és érmeket nyomnak, aztán ezeket megsemmisítik . . . Az ember is Isten képmása. 2. «Ne legyen neked más istenséged előttem» — 7. «Ne légy házasságtörő». Aki bálványt imád, olyan az, mintha Istennel való házasságát törné meg. 3. «Ne ejtsd ki Isten nevét hamisságra» — 8. «Ne lopj». Aki lop, később hamis esküvésre is vetemedik. — 4. A Szombat törvénye egy sorba kerül a hamis tanuzás tilalmával. Mert a szombat megszentségtelenítője nem tesz tanuságot amellett, hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot. 5. «Tiszteld atyádat és anyádat» — 10. «Ne kívánd felebarátod házát és nejét». Mert aki a szülők ellen vét, olyan gyermeket hoz majd a világra, ki a szülőt nem tiszteli, de tisztel mást atyául *(Mechilta* 8); l. *Talmud, Aggada, Halacha).* A Talmudszerzés időszaka egy évezredre terjed, ezalatt szünetelt minden irodalmi ág, csupán egy történeti krónika látott napvilágot *(Megillasz Taanisz).* A talmudi kor végén kezd derengeni a *vallásos költészet* kora. Ez voltakép még a második Templom idejébe nyúlik vissza, amikor zsoltárköltők lélekemelő hangulatokkal igyekeztek megszépíteni az áldozati istentiszteletet (l. *Zsoltárok).* De jóval a Templom pusztulása után, a középkornak volt fentartva, hogy tulajdonképeni imákat szerezzen, melyek már a rendszeres, mindennapi ájtatoskodás tárgyai. A kötelezővé vált imákon kívül (l. *Liturgia)* egyes jámborok még külön szereztek imákat. Ilyen imádság a mai imakönyvünkben: «Minden korban legyen az ember hallgatagon istenfélő, de az igazat hangosan vallja és szívében is igazat gondolva reggelenként mondja: Világegyetem Ura, nem a mi igazunkra támaszkodva ontjuk könyörgésünket eléd, hanem a Te végtelen irgalmadra számítva. Mert mik is vagyunk mi, mi a mi életünk, mi a mi szeretetünk, mik a mi igazaink . . . Mit is mondhatunk Előtted, hisz a hősök is csak olyanok Előtted, mint a semmik . . . minden tettük hiúság, életük csak egy lehellet Előtted és az ember felsőbbsége a barom fölött semmi, minden csak hiúság. De mi mégis csak a Te néped vagyunk, Ábrahám, Izsák és Jákob ivadékai» stb. A vallásos költészet virágzása csak abban a korban következett be, amikor a zsidóság megismerkedett az arab kultúrával és átvette abból a versmérték és rím alkalmazását. Az előimádkozók már nem érik be a régi sematikus imákkal, hanem csupa formagyönyörből újakat alkotnak és ezzel változatosságot hoznak be az istentiszteletbe. De egy különös zsidó szükséglet is forgott fenn erre. Nevezetesen szokásos volt minden istentiszteleten Tórát is fejtegetni s nem minden gyülekezetnek állottak rendelkezésére arra való tudós aggadisták. Gondoskodni akartak tehát arról, hogy ez a tórai fejtegetés, különösen az ünnepnapokon pótoltassék oly imaszerzeményekkel, melyek a nap aktuális témáiról szólnak és a Midrásnak az ünnepre vonatkozó szép, lélekemelő elbeszéléseit költői alakban feldolgozzák. Különösen a Tízparancsolat sovuoszi és a tengeren való átkelésnek peszachi olvasása tette változatossá a költői feldolgozást, úgy, hogy minden vers egy-egy külön költemény refrainjévé vált. Ezt a költészetet: *piutnak* nevezik, a költők: pajtánok (a latin *poeta* spanyolos átírása). Az első pajtánok: Kaliri, Józé ben Józé, később a nagy spanyol költők: Dunas, Ibn Gabirol, Juda Halevi, Ibn Migas is versenyeznek a pajtáni babérért. A piutok egy része, mely bűnbánati tartalmú: *Szelichó*, másik része, mely a Jeruzsálem pusztulása és a középkori «gólusz» szenvedéseit tárgyalja, *Kinósz* (gyászdal) nevet visel. A Kinósz között, melyek az áv hó 9-iki gyásznap liturgiáját teszik, külön csoportot alkottak a *Cionidák*, melyeknek elseje Juda Halevitől való: «Cion, immár nem kérdezed rab gyermekeid sorát, e kicsiny maradvány, lám, pedig mennyit gondol reád.» (Fordították *Vajda* Béla, *Patai* József). Úgy a Szelichók mint a Kinók történelmi kútfők értékével is bírnak, amennyiben egyes oly eseményeket énekelnek meg a zsidóüldözések korából, melyekről másutt nem találunk említést. Találunk a piutokban olyan Midrásokat is feldolgozva, melyek elvesztek. A Szelichók formailag külön része a *Pizmonok*, éneklésre szánt refraines szerzemények. A szerzők rendszerint az achrostikonokban (versszakasz kezdőbetűiben) örökítették meg nevüket.

Világi költészet. A zsidó néplélek úgy beleforrt a Bibliába és szellemét úgy lenyügözte a vallásos költészet, hogy fantáziája meg sem sóvárogta a szabadabb szárnyalást. De a második Templom pusztulása óta egyébként is csak a gyászra és szenvedésre rezonált a zsidóhangulat. A Szanhedrin feloszlatása után még a borozókban sem daloltak az emberek. *(Szóta* 48a). A zsidóság egész lelkisége a tanházakba menekült és az írásmagyarázat komoly munkájában keresett feledést és vigasztalást. De hosszú időre még sem fojthatta el költői ösztöneit. Itt-ott már a Talmudban és a Midrásokban is felcsillan a poézis; az aforizmák, mesék és parabolák izgató fűszerén megmámorosodva, megárad a felhevült néplélekben a gondolatritmus és ujjongó megnyilatkozásokat követel. És már bontakozik is a világi költészet, de nem bízik még a saját erejében és idegen szellemből táplálkozik. Egy karaita

zsidó arabra fordítja az indus *Kahla vedimna* mesegyűjteményt, amely elbűvöli az arabul olvasó zsidóságot és még Száadja gáon, a karaiták nagy ellenzője is magasztalja azt tanulságos tartalma miatt. Ezután a félénk megindulás után még mindig nem csattant ki a héber költőkből a világi dal. Mintha nem tartották volna világias költészetre is alkalmasnak a héber szót, vagy mintha attól tartottak volna, hogy profanizálnák azt a nem-vallásos költészettel, még az igazán tehetséges költők is csak arabul verseltek ez időben. A Mohamed előtti arab irodalom számos zsidó költőt mutat fel. Haszon nélkül azért nem mult el ez a periódus, mert az arab iskolában finomodott ki a zsidó költők formaérzéke és a hébernyelv későbbi kicsiszolására is itt kapták az első ösztönzést. A puszta hangsúlyra támaszkodó verselés helyébe Dunas ben Labrát Afrikából hozta át a hosszú és rövid szótag váltakozásán és a szótagok szabott számán alapuló verselést. A karaita szakadás is előrelendítette a héber költészet fejlődését. A Bibliához való visszatérés ugyanis elháríthatlanul követelte a héber nyelv alapos grammatikai kikutatását, a gyök, tő, rag és képző megkülönböztetését és ezzel útját egyengette az új szóképzésnek a nyelvtanilag megengedhető keretek között. A nyelvújítás természetesen harccal jár és ennek eredményeit a költészet aknázta ki, amely szemlátomást izmosodott. A fejlődés mindazonáltal nem egyenletes és lassúbb, vagy erőteljesebb, aszerint, hogy milyen talajon termékenyülhetett meg és mennyi szabadsággal bontakozhatott ki a zsidó szellem. A héber világi költészet csak spanyol és provençál, később olasz földön virágozhatott, ahol a zsidóság a politikai nyomás alól felszabadult. A zsidó és világi szellem egybeolvadásának legérdekesebb tünete a *muzivstilus* megteremtése. Ez abban áll, hogy a költők sztereotip, a közönség előtt is ismeretes bibliai szólamokat használnak fel, amelyek szent vonatkozásuknál fogva lekötik a figyelmet, de az ő költészetükben egész más értelmet nyernek és néha nagyon is világias célzatokra éleződnek ki. Különösen Alcharizi mestere ennek a művészetnek, melynek csiráit már az Aggadában is találjuk. A világi költészet virágkorát egy zsidó mecénás, *Chaszdaj ibn Saprut* (950 körül) nyitja meg, aki III. Abdurraham kalifa háziorvosa és miniszter volt; és mindjárt e kor elején tetőpontját éri el *Salamon ibn Gabirol*-ban (1050 körül), ki mint bölcselkedő főkép vallásos költeményekkel gazdagította a zsidó irodalmat, de mély lelkülete világi költészetben is kiélte magát. Egész modern hangokat üt meg egyik bordala: «A víz nyomorúsága». Általában véve azonban Gabirol a világfájdalom megszólaltatója. Kiss Arnold a zsidó Arany Jánosnak mondja, míg Juda Halévit a zsidó Petőfinek. (V. ö. *Kiss* Arnold, Salamon ibn Gabiról [Népszerű Zsidókönyvtár 4.]) Gabirolt már kora is megértette. Alcharizi az ő makamajában irodalomtörténeti méltatását adja és a költők királyává avatja. Magyarra fordították: Klein Mór, Kíss Arnold, Makai Emil, Patai József, Kecskeméti Lipót (Népszerű Zsidó Könyvek). Egy másik költő, ki a világi költészet terén is működött, *Mózes ibn Ezra* (1070—1139), Granadában élt, szerelmi viszony fűzte fivérének lányához, de ez másnak lett a felesége és fiatalon halt meg. A költő e fölötti bánatában bujdosásnak adta magát. De nemcsak a szerelem oltárához merészkedik költészetével, még a bor mámora is felszabadítja lelkét. Jellemző Mózes ibn Ezrára és kortársaira, hogy nem csupán zsidó olvasóközönséget tartottak szem előtt, hanem arabot is, és ennek kedvéért írtak elegáns arab stílusban tudományos munkákat. Mozes ibn Ezra egyszersmind Herder elődének tekinthető abban a tekintetben, hogy a *Magyarázat és emlékeztetés* c. könyvében a Bibliát esztétikai szempontból tárgyalja, még pedig Aristoteles poetikájában gyökerezve. Legismertebb a spanyol költők között *Juda Halévi*, kit téves ismeretek alapján bár, *Heine* mutatott be a világirodalomban. A XI. sz. végén született Kasztiliában és orvosi gyakorlatot űzött. Híressé vált Ciondalain kívül világi tárgyú költeményeket is hagyott ránk, melyek a borról, barátságról és a szerelemről énekelnek. A világi költészetben csillogtatta szellemét *Ábrahám ibn Ezra* is, ki különben híres exegeta is. Nyomorúsága világgá űzte. Bejárta Angliát, Franciaországot, Egyiptomot, Palesztinát, Babilóniát, öreg korát Rómában töltötte, de végül visszatért Toledóba, útközben érte utól a halál. Ibn Ezra elsősorban szellemes írásmagyarázó, de költői tehetségét az exegezis terén is ragyogtatja. A tórakommentárhoz írt bevezetésében élesen jellemzi a keresztény, karaita misztikus és allegórikus magyarázatirányokat. A spanyol-zsidó fénykor egyik utolsó csillaga *Juda Alcharizi*. Toledóban a XII. sz. végén élt, ő is sokat vándorolt nyugaton és keleten. Rímes prózáját *Tachkemóni* c. gyűjteményében hagyta ránk. Ebben Hémán nevén ő maga szerepel, mint költő, aki kalandokba sodródik. E műfajt Arany János is utánozta a Bolha c. makamájában. Szellemességben, nyelvkezelési ügyességben, a muzivstílus helyes alkalmazásában utólérhetetlen. Alcharizi egyik makamája «A spanyol zsidó költők» korának nagyjait örökíti meg és irodalomtörténeti forrásul szolgál. Olaszországban Anyou Róbert nápolyi király udvarában számos zsidó költő és tudós héber munkákat fordított a király számára, ők fordították Aquinoi Tamás munkáit is. Ezen írók legkiválóbbja *Kalonymos ben Kalonymos* a *Próbakő* c. szatirikus mű szerzője. A világi költészet egyik legnagyobbika *Manuelló*. A renaissance kori Olaszország szülötte, Dante kortársa, Bocaccio előde a novellaírásban, az első héber szonett-író s bár még a kabbalába is behatolt, az olasz új szellem gyermekének bizonyul, amikor a ledér hangnak csaknem egyedülálló megszólaltatója a héber irodalomban. Dante Divina Comoediájának mintájára írja a *Pokol és Mennyország* c. makámaszerű szatiráját. Természetesen a bort is dicsőíti: Ura vagyok a világnak, korlátlan nagy hatalmam, Élet üdve, halál mérge Nálam vannak karjaimban. Megtiltom az engedettet, A tilosat megengedem, Siratom a nevetőket, A sírókat kinevetem .... Szerelmi lángja később átnemesbült; már nem a bűnös szerelemért hevül, hanem az erkölcsösért. Szonettjeiben oly hangokat üt meg, melyek méltán hívták ki az utókor tilalmát versoinek

olvasására. De tréfálkozását nem kell tulságosan komolyan vennünk. Odaadóan foglalkozott komoly bibliai tanulmányokkal, melyeknek gyümölcsét értékes kommentárokban hagyta hátra és saját maga szerkesztette nekrológjában a római hitközség körül szerzett érdemeit büszkeséggel említi fel. Hatvan éves korában írta a *Tófet ve éden* (Pokol és menyország) c. makamáját. Dante halála annyira megrendíti, hogy ezentúl csak Koheletszerű kesernyés elmélkedéseket írt. A regény terén is képviselteti magát a Zs. *Ábrahám ibn Chiszdáj halévi* személyében, ki a *Herceg és dervis* makamaszerű művében a *Barlam és Josafát* óindus regényt dolgozza át, gazdagítva aggadai elemekkel. *Kalonymos ben Kalonymos* (1287) Róbert nápolyi király héber oktatója *A próbakő* c. szatírában korának minden típusát: a hazugot, a képmutatót, a kévélykedőt és szédelgőt állítja pellengére.

Az újzsidó irodalom. Azzal a képpel szemben, melyet a spanyol és renaissance-kori zsidóság az ő magasfokú műveltségével és sokoldalú irodalmi munkásságával elénk tár, a XVIII. sz.-ban nagyon sivár a zsidóság zömének kulturális állapota. A német zsidóságot orosz és lengyel rabbik árasztották él és ezek a maguk szűk látókörükben a nyugattal való haladásában akadályozták, a tudományt és műveltséget veszedelmesnek tartották a vallásra. Kivételt tesz e tekintetben Elia Wilna, ki maga ugyan minden külső behatástól menten kora tudományának csaknem minden ágába behatolt és a vallástudományok tanításának szükséges reformjára is némi útmutatást adott, de aktivitást e tekintetben nem fejtett ki. A vallástanulmány is minden világi tekintet nélkül folyt tovább és a vallásos szellem megmeredett orthodox ritualitásban áll; a spiritualizmus, a prófétai erkölcs teljesen kihalóban van és csak itt-ott húzódik meg a kabbalát űző chásszideusok elevenebb vallásos életében. Forduló pontot jelent több tekintetben *Mendelssohn Mózes* fellépése (l. *Zsidó történet)*, aki bibliafordításával a német zsidóságot a német nyelv ápolására és egyben a talmudi kazuisztikus tanulmányok mellett legalább a Biblia tiszta vallásos tanításainak újabb átérzésére terelte. Mendelssohn irodalmi munkásságának egy része a világirodalomba van kebelezve, *(Phädon, Philosophische Gespräche).* Zsidó vonatkozású a *Jerusalem*, mely a vallási türelmetlenség ellen fordul és követeli a gondolatszabadságot, az állam és egyház szétválasztását A zsidóságot a morál vallásának mondja, melynek nincsenek dogmái, csak életnormái. Inti hittestvéreit, hogy lenézés és elnyomás ellenére is tartsanak ki vallásuk mellett a hazaszeretetben is. E könyve Kant magasztalását is kivívta. A Mendelssohn felidézte mozgalom hullámai Magyarországra is átcsaptak. Irodalmi követői között *Bürger* Sámuel, *Dukesz* Lób, *Oppenheimer* Beer, *Levisohn* Salamon (l. alább) említendők fel. Magyar ellenzői közül *Szófer* Mózes pozsonyi rabbi (1762—1839) a *Chaszam* Szófer c. responzum gyűjtemény szerzője, fia *Szófer* Ábrahám Sámuel Benjámin (1815—71) a *Ketab Szófa* responzum gyűjtemény szerzője, *Benedikt* (Benét) Mordecháj (1753—1829) később Morvaország főrabbija. E kornak egyéb orthodox zsidó tekintélyei Magyarországon: *Deutsch* Dávid az Ohel Dávid responzumgyűjtemény szerzője, *Minz* Mózes óbudai rabbi, responzumíró (mh 1831), *Ullmann* Salamon (makói rabbi megh. 1863) a *Jeriosz Selomó* c. kódexkommentár és responzumok szerzője. *Löw* Eleazár a *Semen Rokeach* talmudi mű szerzője (mh. 1837 Abaujszántón) *Goiten* B. hőgyészi rabbi a *Keszef nivchor* c. talmudi encyklopédia szerkesztője, *Eisenstadt* Meir az *Imré As* responzumgyűjtemény szerzője, *Aszód* Juda (mh. 1866) szerdahelyi és szenici rabbi a *Jehuda jáale* c. responzumgyűjtemény szerzője. A zsidó tudomány legjelesebbjei között *Löw* Lipót, *Rappaport* Salamon Juda, *Krochmal* Nachman, *Zunz* Lipót, *Geiger* Ábrahám, *Philippsohn* Lajos, *Sachs* Mihály, *Luzatto* Sámuel Dávid, *Jost* Mark *Graetz* Henrik között méltó helyet foglal el *Löw* Lipót pápai és szegedi rabbi, a magyar hitszónoklat megalapítója, a magyar zsidó történet első művelője, a Ben Chananja folyóirat szerkesztője és számos tudományos mű írója. Ezt a korszakot reprezentálja *Dukesz* Lipót is, aki nyelvtörténeti műveket írt. A Mendelssohn megindította felvilágosodási mozgalom új irodalmat teremtett, melyben teljes egészében polemikus jellegű és más jelentőségre alig tarthat számot. Ennek nyomába lép azonban a zsidóság multját feltáró tudományos irodalom, melyet ugyan a felvilágosítási tendenciák irányítanak és így inkább destruktív jellegű a vallás szempontjából, de amúgy is nagy érdemet szerzett a zsidóság multjának a világtörténelmi kapcsolatokba való helyezése által. A *Hameaszéf* c. folyóirat, melyhez még Mendelssohn is szolgáltatott cikkeket, programmja a bibliai héberség szépségének ismertetése volt, tehát nem a vallás, hanem a nemzeti kultúra kincsének ápolása. A világirodalom termékei mint Klopstock *Messiás*-a, Byron *Héber melódiái,* Racine *Athalá*-ja és Goethe *Faust*-ja találtak héber átültetőkre. A zsidó tudomány a világi tudományt és bölcseletet kezdi a zsidóság multjára alkalmazni, *Krochmal* Nachman (1785—1840) a hegeli történetfilozófia kategóriáit viszi át a zsidó történetre. Tudományos folyóiratok mint Hechaluc, Kerem Chemed, Bikkuré Háittim, Ocar Nechmad, Hamelic egymást váltják fel a «zsidó tudomány» művelésében, de meg kell vallani, hogy a zsidó történeti önérzet ébresztésének üdvös hatása mellett a fegyelemlazító hatásoktól nem maradt ment e nagy buzgalommal üzött munkásság. Csak itt-ott találkozunk a tudományos irodalomban olyan hangokkal is, melyek a vallás védelmére kelnek. Így *Luzzattó* Sámuel Dávid (1800—1865) korának egyik legképzettebb és legtöbboldalú tudósa (a páduai rabbiképző megalapítója) heves támadásba lép a tulzóan racionalizáló csodákat észszerűen magyarázó) biblia értelmezés és a bibliai történet hitelességét kétségbevonó tanok ellen. Ő lemondott arról, hogy a vallást a tudománnyal összeegyeztesse, mint azt Majmuni is céljául kitűzte, a vallás rendeltetését nem abban látta, hogy ismereteket tartson fenn, hanem külön, másrendű hivatást jelölt ki számára az érzelem és erkölcs szférájában. Míg korának tudósai asszimilációban az európaiasodásban látták a

zsidóság haladásának célját, ő magában a zsidóságban látta a célpontot és e tekintetben az első zsidó nacionalistának mondható; a vallási intézmények szerinte nem elavultak, mert azok is életben tartják a zsidó nemzeti érzést, azok képezik a «kanócot, mely magában véve értéktelen, de mely nélkül a lámpa nem világít». Volt bátorsága a cioni vonatkozású imák fenntartását követelni akkor, mikor a német reformirány asszimilációs okokból mellőzni akarta. (Manapság az orthodox irány fordul a cionizmus ellen, de fenntartja a cioni imákat konzervatizmusból, a reformirány pedig a cionizmusra való tekintettel). Az orthodox tanok és szokások maradéknélküli fenntartásáért szállt sikra a különben modern filozófián nevelkedett nagykulturájú *Hirsch* Sámson Rafael német ékesszólással megírt műveiben. A Mendelssohni korszak német szépirodalmi írói között, kik saját nemzetük irodalmában is számot tesznek, kiválók: *Kuh* Efrajim Mózes (1731—90), költeményei, epigrammái megjelentek Rammler Múzeumában, később önállóan is. *Falkensohn* Iszachár Beer (1746) Lengyelországból került Németországba. Nagy tudományra és műveltségre tett szert, úgy hogy Lessing is barátságára méltatta. *Egy lengyel zsidó költeményei* c. kötete Goethe kritikai ismertetése által is lett híressé. *Frankl* Lajos Agost (1810—94) *Habsburglied*-je feltűnést keltett. *A Kelet mondái; Ráchel; A pusztulás után; Tragikus királyok* stb. költeményei közül néhányat Arany János magyarra is átültetett (Az utolsó főpap stb.) *Stein* Leopold a *Hasmoneusok* c. drámájában bizonyult alakító tehetségnek. *Heine* Henrik ma már a világirodalomé. *Bucharachi rabbi* c. regénye, mely a spanyol zsidó fénykorban játszik, töredék marad. *Auerbach* Berthold (1812—1882) *Spinoza életé*-t írta meg regény alakjában. *Költő és kereskedő*-ben Kuh költőt teszi hősévé. *Philippsohn* Lajos *Saron*-ja és *Sepphoris és Róma; Jakob Tiradó; A folyamok mellett, három évezreden át* c. novellái és regényei soká képezték széles körök kedvelt olvasmányát és még ma is hatással vannak ifjabb lelkekre. *Kompert* Lipót (1822—1886) a Neuzeit szerkesztője írt regényeket: *Geschichten aus dem Ghetto*-ja nagy feltűnést keltett. *Cseh zsidók, Az ekevas mellett, Újabb ghettótörténetek, Egy utca története, Romok között, Franci és Heini* c. könyveit több nyelvre lefordították és igen sok barátot szereztek a zsidótörténet alakjainak. *Bernstein* A. *Mendel Gibbor* és *Vögeleder Maggid*-jában a korfestés hűsége kedvéért jargon nyelven is szólaltatja meg alakjait, *Kohn* Salamon (1824) *Gabriel*-je és a *Szippurim* gyűjteményben, de azokon kívül is megjelent prágai ghetto-képei, valamint *Fejedelmi kegy* c. regénye korának legjelesebb irodalmi termékéhez tartoznak. *Franzos* Károly Emil (1848) *Félázsiából*, a *Barnovi zsidók, Pármai Moskó, Trachtenberg Judit* c. művei lengyel zsidók gondolatvilágába vezet be és sok keresztény olvasóra is tettek szert. Keleten a zsidóság sokáig ösztönszerűleg borzadt a felvilágosítási irodalomtól és még a héber nyelvnek nyelvtani alapon való tanítását is kárhoztatta, mert az volt a felfogása, hogy a nyelvtan a talmudi törvényfejtegetések alapját ássa alá. De a felvilágosodás rohamát már nem lehetett feltartóztatni és az orosz kormányok is általa akarták a zsidóságot elszigeteltségéből és erkölcsiségének elmaradottságából kiemelni. Csakhamar nagy irodalma sarjad ki a felvilágosodásnak (Haszkala), mely a vallásos szigorú fegyelem mögött meghúzódó alantasabb erkölcsi gondolkodásról rántja le a leplet és a zsidóság erkölcsi emelése körül érdemeket szerzett. (*Lebensohn: Emeth ve-emuna* c. dramája.) *Gordon Juda Léb* (1830—92), Schiller hatása alatt álló filozófus költő *Dávid és Michal szerelme, Dávid és Barzilái* költeményeiben a mezei életet és a földművelés előnyeit magasztalja. De nem csak ily pozitív irányban igyekszik az új kor követelményeit népével megértetni, hanem egyenesen harcra hevíti a régi kor hagyományai ellen. *Cidkijáhu a fogházban* c. versében a próféták jámborsága ellenében a világi hatalmat szomjúhozó király pártjára áll, aki munkásnépet akar, mely szabadságát meg tudja védeni, nem pedig imádkozó chásszideusokat csupán. Még érdekesebb a kifakadása a talmudi obszervancia túlzásai ellen az *Egy kicsiségért* (Patai magyar fordításában: Két árpaszem) c. költeményében, melyben egy zsidó iparos családja belepusztul abba, hogy peszachkor árpaszemet találtak a levesben és a rabbi semmi körülmények között nem volt hajlandó a Sulchan Áruch rovására engedményt tenni. Számos ifjúsági költeményében a zsidóföldhöz és multhoz érzett melegsége a zsidó nép nevelőjévé avatta. *Meséiben (Mislé Jehuda)* a tiszta esztétikai gyönyörködtetés célja vezeti, de az *Oroszlán fogai között* c. mesterművében Jeruzsálem másodszori pusztulását ecsetelve, a békepártot és főalakját Jochánán C. Zakkajt állítja pellengérre, amiért a nemzeti eszmét vallásos meggondolásoknak rendelte alá. *Bialik* a jesiva neveltje és annak értékei iránt megértéssel viseltetik, sőt át akarja menteni az új kulturába. A nyugati egyetemeken a klasszikus szellem annyira megejtette az orosz zsidó ifjak lelkét, hogy a zsidóságból a vallásos szellemet: a jámborságot, békevágyat, idealizmust száműzni akarták. Úgy látták, hogy ez a népet testileg lelkileg elsorvasztotta, a vallásos kötelességtudás állandóan lenyügözve tartotta a lelkületét és kiapasztotta a lélek minden egyéb erejét. Nem csupán az orthodox kinövéseket akarták tehát lenyesegetni, hanem a zsidó psychét akarták megvénhedtségéből megifjítani és kórosságából alapjában kigyógyítani. Nietzsche hatása alá kerülve, ismét vissza akarják ültetni trónjára a természetimádó görög szellemet a maga ifjonti pajzánságával, játszi életkedvével. Ennek egyik nagy népszerűségre szert tett apostola *Csernichovszky* Saul (1876), számos idillben mesterien írja le a zsidó népmulatságot. A *Brisz milá* címűt Klausner egyenesen Goethe Dorotheája mellé állítja); de fájdalommal nélkülözi a zsidó néplélekben a tiszta szép kultuszát. *Apolló szobra előtt* c. költeményében hódolatát fejezi ki a zsidóságtól fel nem ismert szépség istensége előtt. Csernichovszky egyébként Heine óta az első dalköltő a zsidóságban, aki reflexió- és célzatmentes tiszta érzelmi költészetet nyújt klasszikus formában.

Amit Csernichovszky dalban nyújt, azzal regény alakjában gyönyörködtette *Mapó* Abraham olvasóinak ezreit. A bibliai idők idilli életét a maga tisztaságában, tudományos meglátással tárja fel *Ahavasz Cion* c. 1853. megjelent és azóta két angol-amerikai, hét jiddis és egy arab fordítást megért regényében a zsidó királyság korából. De következő hasonló tárgyú *Asmasz Somron* (Szamária bűne) c. regényében a költészet tiszta teréről már a szatirikus célzatok terére csap át, hogy az orthodox ritualizmus túlzásait ostorozhassa. Teljesen határozott az irányzatossága *Ajit Covua* (Festett karvaly, Alakoskodó) c. regényében, melyben már a jelen típusai szerepelnek mesteri ecsetelésben (történő, álszenteskedő rabbi, a batlan, sadchen, stb.) és egészséges humortól átitatott előadásban. Számos új héber lap (Hasachar, Hamaggid, Hakarmel, Hamélic) foglalkozik az új irodalom ismertetésével és bírálatával, sőt szocialista programmal lépnek a porondra a Haemesz és a Hakól c. lapok. A felvilágosító irodalomban esztétikai értékű még *Brandes* (1841—1902) *Hadasz vehachajim* (A vallás és az élet) c. regénye. A hagyományrombolók divatos korán túl, eszméivel elkésve jelentkezik *Snejur* S., aki már nem is a zsidó egyoldalúságot, hanem magát a vallást ítéli halálra (A Szajna partján, És lészen), megtagadja az örök béke ideálját, az emberi egyenlőséget is kárhoztatosnak tartja, de egyik-másik költeményéből zsidó szív lüktetését érezzük ki. A *Sivatag látomásá*-ban már Baudlairi nyomokon halad. Az emberi unalom és minden eszménynek relativitásában való hit őrjítő hatása ellenében a rosszban keresi a megváltást, de végül kiábrándul ez elmélet unalmasságából és úgy érzi, hogy mégis csak a természet ölén (A hegyek közt) találja meg a zsidóság is, melyet eddig a talmudi gondolkodás a természettől elidegenített, a maga boldogságát. A *Mandolin hangjai mellett* költői művében Rómát átkozza, mely a zsidó államot feldúlta. Ezen sivár hagyományrombolás szelleme nem terpeszkedhetett soká a Zs.-ban ellenhatás nélkül. A kor éleslátói csakhamar észrevették, hogy a felvilágosodási mozgalom semmi új pozitív gondolattal nem gazdagítja a zsidóságot, az újmódi istentisztelet a maga túlrendezettségével csak takarója az ürességnek, melyet a vallástalanság vájt lelkében és a multnak folytonos magasztalása a zsidó történetben egyben lemondás a jövőről. A zsidó hagyomány rehabilitációjáért száll síkra *Smolenski* az általa alapított Hasachár-ban a balirány tévedései ellen és *Am haólam* (Örök nép) c. könyvében a nemzeti különjelleg ápolásáért, *Ész lataasz* (Ideje az ültetésnek) c. műben pedig a Mendelssohni kor tana ellenében, mely szerint a zsidóság csak felekezet és nem nemzet. Am haolómban a zsidó ideált, a jövő messiási reményét ecseteli a chásszidisztikus torzításoktól megtisztítva és már a Zsidó Állam gondolatának veti meg alapját. *Hatoe bedarké hachajim* (Az élet útján tévelygő) a zsidó élet kinövéseit ecseteli Jókaira emlékeztető humorral és meseszövéssel, úgy hogy számos európai lapban feltűnést kelt, de zsido érzése annál nagyobb megértést árul el a hagyománynak erkölcsi értékei iránt. Számos más regénye mutatja még ez író nagy tehetségét és finomult ízlését. A kor leghivatottabb költője *Bialik Chajim Nachman*, kinek költeményei orosz, olasz, német, lengyel, magyar, angol fordítást értek. Híressé vált *Hamaszmid* (a kitartó, az aszketa) c. költeménye, mely *Patai* József fordításában a «Talmudista» címet viseli. Ez bevezet a talmudiskolába, annak egész milieujében mutatja be azt a kedvelt alakját, kire nem hatottak sem a természet csábításai, sem az élet téveszméi, hanem a zsidó hagyomány mellett tart ki. A *puszta halottai*-ban ugyanazon motivum kerül feldolgozásra epikus alakban. E színhalottakon nem vesz erőt sem a prédára lecsapó sas, sem az alattomban öldöklő kigyó, sem pedig az állatvilág királya, az oroszlán, maga a puszta azonban égbekiált az ő néma lakói ellen, mire a halottak kitámadnak, életet kívánnak, minden szenvedély feléled, de a puszta ismét magába zárja őket. *A chén chacir haam* c. költeményében elsóhajtja, hogy népe eltévesztette célját az idő labirintusában. A kisenevi pogrom (1903) borzalmainak leírása *Az öldöklések városában* c. költeményében alapot szolgáltat arra, hogy népe megrögzött egykedvűségét, céltudatlanságát élénk színekben állítsa szemei elé és a tettek mezejére szólítsa az eddig sóhajokban magát kiélt népet. Bialik egyébként nemzeti kereten kívül is talált anyagot dalaihoz. *Lewinski* Léb (1887—1910) a Hasiolach c. folyóiratban megjelent *Gondolatok és tettek* c. szépirodalmi színvonalon álló tárcáiban a zsidóság minden problémáját öleli fel, *Utazás Palesztinába 150 év mulva* reális színekben nyújt Utópiát. *Bersadzki* Ezsajás (1870—1908) *Cél nélkül* és *Az ár ellen* c. és kisebb elbeszéléseiben a mai ideál és hit és becsvágy nélküli zsidónak szomorú életét ecseteli. Hasonlóan látja népét *Brenner* Chajim, aki a *Tél idején* és a *Pont körül* és *Két víz között* c. regényeiben a Talmudon töprengő és az életet meg nem látó ifjakat, másrészt pedig a szocializmusban új Talmudot való és végül a cionista kolonizációba is a golusz ideológiáját átplántáló meddő zsidóságot rajzolja. Hasonló sötétséget tár fel a *Határon túl* c. drámájában. A zsargonírók közül főkép *Perec* emelkedett világirodalmi színvonalra elbeszéléseivel, de írt értékes verseket is. Morris *Rosenfeld* is számos oly költeményt írt, mely a jelenkori lírai költészetben számottevő. *Steinberg* Jakob prózában és versben jeleskedik az elsők között. *Sálom Asch* drámáját (Bosszuálló Isten) Budapesten is játszották. Az újzsidó irodalomban a magyar zsidóságot főkép ezek képviselik: *Lewisohn* Salamon (1789. Mórott született 33 éves korában búskomorságban halt meg). *Kelet országá*-ban Palesztinával foglalkozik. *Jesurun költészete* poetikai művében néhány verset is nyujt. Ezek között *A költészet szól* (ford. Patai József) a szépségnek minden alakban való megvalósulását énekli meg. *Erter* Izsák a budapesti egyetemen orvostudományra adta magát és később orvos létére a lengyelzsidó chásszidizmus babonás hite ellen fordúl *Száné Szanszané* és *Szemangelof* c. szatírájában. *Bacher* Simon szül. 1823. Liptószentmiklóson, megh. 1892. Budapesten. Héber költeményeit fia a híres tudós Bacher Vilmos gyüjtötte

össze és adta ki. Ezek között számos magyar költő versének fordítását találjuk. *Bergl* József (1802—1885) kaposvári orvos, a *Héber nyelv virágai* c. versgyüjteményt és zsidó orvostudomány történeti monografiát hagyott hátra. *Bolgár* Mózes (szül. 1882. Csomán), szerkesztette a Zsidó Szemlét, fordított elbeszéléseket *Perectől* és írt eredeti verseket, *A gólusz meséiben* pedig a Midrás költői remekeit ültette át magyarra. Hameiri *Feuerstein* Albert szül. Ó-Dávidházán 1886., számos verset írt. Jiddis, héber és magyar verseket ír *Holder* József. A szépprózai elbeszélésben és rajzban a magyar irodalmat gazdagította *Újvári* Péter zsidó tárgyú regényeivel. Ugyancsak zsidó rajzokat írt *Mezey* Ferenc, zsidó regényt, novellát *Kiss* Arnold és *Fényes* Samu.

A magyar-zsidó irodalom művelői között a tudományos írók nagy száma is helyet foglal. A legújabb korból felemlítendők a magyar történeti és irodalmi vonatkozásban: *Kohn* Sámuel A zsidók története Magyarországon c. mű szerzője Német nyelvű történészünk *Kayserling* Majer; *Krausz* Sámuelnek néhány magyar tárgyú magyar nyelven írt történelmi tanulmánya; *Bacher* Vilmos a Magyar Zsidó Szemle szerkesztője az IMIT bibliafordításának egyik szerzője; *Ballagi* Mór, a Biblia és imakönyv magyar fordítója; *Bernstein* Béla: Az 1848—49-iki magyar szabadságharc és a zsidók c. történeti monografia szerzője (1899); *Pollák* Miksa: *A zsidók története Sopronban* 1897. és *Arany és a Biblia* c. mű szerzője. *Büchler* Sándor: *A zsidók története Budapesten* 1901. c. mű szerzője, a zsidótörténet első magántanára a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen. *Venetianer* Lajos: *A zsidóság szervezete az európai államokban* 1902. szerzője. Dr. Frisch Ármin szerkesztette a *Magyar-zsidó oklevéltárt* I. k. 1092—1239; (dr. Weisz Mór közreműködésével 1903) dr. Wellesz Gyula *Rási élete és működése 1906*, szerzője. Kecskeméti Ármin: *A zsidó irodalom története* I. és II. k. 1909. és *A zsidók története* c. mű írója. Kaufmann Dávid számos tudományos műve között Buda ostromának monografiája szerepel. *Blau* Lajos a Magyar Zsidó Szemle szerkesztője, számos tudományos mű és cikk szerzője. *Makai* Emil a zsidó műköltészet remekeinek átültetésével szerepel az irodalomtörténetben, hasonlóan *Patai* József és *Gábor* Ignác. *Weiszburg* Gyula a Jövő és a Hitközségi Szemle szerkesztője.

A történeti eszmélés pillanatától, a Mendelssohntól számított újkortól kezdve a zsidó történetírás nyomon követi az egyes alkorszakok világszemléletét. Amint megvolt a langy reformkorszaknak *Graetz*-ben a maga klasszikus történetírója, úgy megvan a cionizmus korának is *Dubnow*-ban a maga historiografusa, ki a zsidóság jövőjét azonban nem a külön zsidó területen megvalósitandó állam-életben, hanem a diaszporában élő zsidóságnak nemzetközi egyesülésében látja. És meg van a Hirsch Sámson Rafael felidézte neoortodoxiának is a maga nagy tudományú és mély látású történésze *Javec* személyében. A chásszidizmus is felújult és ennek a neochásszidizmusnak rendszeres történetírója ugyan még nem akadt, de *Horodeczki* és *Buber* történetbölcseleti tanulmányai már éreztetik ennek szükségességét.

Misztikus irodalom. A misztikus irodalom eredetét illetőleg eltérők a nézetek. Némelyek egykorúnak tartják a zsidó hagyománnyal. Sőt a perzsa fennhatóság korába nyúlónak tartják egyes gyökérszálait; mások viszont kimutathatni vélik, hogy egyetlen tanítása sem található fel sem az esszeus titkos tanokban, sem a zsidó nép egyéb hagyomanyaiban és így tisztán a középkor szülöttjének kell mondanunk. A misztikus irodalom maga főkép R. Simon ben Jóchájra utal mint alapvetőre, ami azonban támaszpontot nem talál a Talmudnak e tanaitájára vonatkozó közléseiben. A misztikus tanok (kabbala) nem alkotnak összefüggő rendszert és nem mutatható fel köztük logikus kapcsolat. Nem a szemléletből felmerülő elvont tanok, hanem a képzelet szüleményei és inkább a vallásos lélek mélyén szunnyadó kívánalmak kifejezői. A tanok homályán keresztül is áttetszők azok a lelkiproblémák, melyekre választ keres a vallásos töprengés: Ha Isten végtelen és tökéletes, hogy van az, hogy véges és mulandó világot teremtett? Ha Isten tanát kihirdette, miért nem látja át annak igazságát minden ember és miért esik bűnbe? Ha Isten tisztán szellemi lény, miért kell őt testi mozgásokkal, szertartásokkal szolgálni. Miért kell az ártatlanoknak szenvedniök? Ha Izráel Isten népe, miért van vértanúi sorsra ítélve? Ezek a kérdések mutatják már, hogy a kabbala hivatva volt a zsidóságot a talmudi életrendszer merevségéből kiemelni és vallásos lelkületét a prófétai tanítások melegével újból áthatni, újból visszavezetni a vallás eredeti tisztaságához, a lélek kultuszához. Ámde a kabbala sem kerülte el a vallásos töprengések sorsát, belefulladt az általa adott feleletek, elméletek szövevényébe és ma már csak alig néhány főbb irányvonalat tudunk e tanitások tömkellegében fölismerni. Ezeket a következőkben látjuk: Isten végtelen, világfölötti tökéletes lény, a világot nem is közvetlenül teremtette, hanem közvetítő lények (demiurgoszok) által, kiknek legfelsőbb rangúit ő maga hívta életre, de akikre ráruházta a hatalmat tovább folytatni a teremtés művét. Ezek mind lejebb és lejebb szállanak a mennyei eszményiségből az anyagiság felé. Az első tizet (Szefirót) Isten emanációja, kisugárzása hívta életre. A 10 szefira a következő: 1. a legmagasabb Korona; 2. Bölcsesség; 3. Belátás (praktikus ész). Az eddig három egy csoportot képez, melyek közül a bölcseség és a gyakorlati belátás ellentétes sarokon helyezkednek el az ész birodalmában, de a «legfelsőbb korona» eszméjében kiegyenlítődnek. Hasonló háromszöget alkot a következő három szefira: 4. Nagyság vagy Szeretet, 5. Erő vagy Törvény és 6. Fenség vagy Könyörület. A szeretet odaadásával szemben áll a törvény szigora, mely az enyém, tiéd, övé elvét követi, de a könyörületesség ez ellentéteket feloldja. A következő szefirák: 7. Győzelem (erkölcs hatalma), 8. Szépség, 9. Alap. A természet birodalmában észleljük, hogy az erkölcsiséggel a szépség szeretete ellenkezik, kedvezést nyújt az erkölcsi igazság rová-

sára, de az alapeszmének mélyében találkoznak. Az utolsó szefira Koszorú vagy Uralom, az alsóbb lények összekötő kapcsa. E tanokban az arisztotelesi realisztikus és plátói idealisztikus filozófia összeütközését kell észlelnünk. A Kabbala egyre több hívet hódított és köztük találjuk a nagy tudományú bibliamagyarázót, Nachmani-t is (1195—1270) és Abulafia olasz-zsidó filozófust (1240. szül.), aki III. Miklós pápát is a Kabbalának akarta megnyerni és emiatt halálra ítéltetett, de a pápa hirtelen halála következtében megmenekült. A német misztikusoknál a szefirót elmélete háttérbe szorul az Istennév jelentőségének tana mögött. Később 10 szefirótban csak jótulajdonságokat látnak és ezek ellentéteiképp a 10 Kelifot (hüvely) létezését is tanítják, mint az alsóbbrendű világ kategóriáit. A világoknak egész nagy láncolata áll fönn tehát, melyek egymásba fűződnek és külön rétegeződnek. Isten és az ember közötti végtelen réteghalmaz áttörhető bűnbánat, imádság és jócselekedet által. Az Istentől eltávolodott, bűnös lélek alantasabb világba kerül, ahol bűnét levezekli, ellenben a hozzá emelkedő a világrendjét is megváltoztathatja: csodát művelhet. Mindezen tanokat a Kabbala irodalma a Bibliának «rejtett» értelméből véli levonhatni és támogatásul félhasználja a Talmudnak szórványos tanításait az angyalokról, a túlvilágról, démonokról. Valójában azonban a Talmud befejezése után virágzott gáóni irodalom a bölcsője ezen idegenszerű fantazmagóriáknak. Nevezetesebb termékei e kor kabbalisztikus irodalmának: *R. Akiba alfabetje*, mely a héber abc minden egyes betűjére alapít misztikus tanításokat a világ jövendőjéről, a Tóráról stb. Ez már sokat szól az emberből lett (Henoch) Metatron angyalról, de a tiszta valláserkölcsiség körében mozog és talán tankönyvül is volt szánva. Messze elkalandozik e tanoktól a «*Siur Kóma*» c. névtelenül ránk maradt könyv, mely Isten lényének geometriai méreteiről szól oly anyagias felfogásban, melyen joggal ütközött meg a későbbi irodalom és Serira gáón egy hozzá intézett kérdésre csak e választ adhatta: «Isten őrizzen feltennünk, hogy csak ugyan R. Jismáeltől eredne e tanítás». Hiszen «kihez akarnátok hasonlítani Istent és micsoda alakot tulajdoníttanátok neki» mondja a próféta. A zsidó vallásos szemlélet e megtévelyedését csak mohamedán iskolák befolyásának feltevése alapján érthetjük meg. A kabbalisztikus irodalom legfőbb tekintélyű műve a *Zóhár* (Fény), melyet az olasz *Leon Mózes*-nek tulajdonít a tudomány, ki 1250—1305. Spanyolországban tartózkodott, nagyelméjű ismerője a kabbalának. A mű maga azonban Rabbi Simon ben Jochájra vezeti vissza magát. Biblia-kommentár alakját ölti a régibb Midrások módjára és ennek tulajdonítható, hogy misztikus körökben valóságos kánonná avatódott, mely a Talmudot is háttérbe szorította. Értelmezése fölötte nehéz, mivel tanait nem vezeti le ismert tényekből, hanem éppúgy, mint a Talmud már közismerteknek tételezi föl, homályát fokozza még az aram idióma. Bölcselete gyermekiesen anthropocentrikus, úgy hogy a világ minden alakulatára átviszi a kétszerűséget, mely fölött az egységes közvetítő principium lebeg. A hímnemű principium (szeretet) alkotó természetű, a nőnemű (törvény) ebből ered, befogadó természetű és anyja a könyörületnek. A Zóhár hatása elterjedt Spanyolországból az egész világra, különösen Palesztinában és Lengyelországban talált rajongó hívekre. Egyik adeptusa *Luria Izsák* (1533—1572) vitte bele a Zohár tanulását a vallásgyakorlatba és ennek köszönhető, hogy álmessiások, mint Sabbataj Cevi, a vallásgyakorlat megváltoztatásának varázshatásával kábították el az elméket. L. *Biblia, Zsoltárok, Talmud, Toszefta, Midrás, Tannák, Amorák, Szaboreusok, Tanchuma, Akiba, Meir, Szirach, Philo, Josephus Flavius, Gáónok, Toszafisták, Responsumok, Rambam, Rasi, Kabbala, Zóhár, Biuristák, Zsidó történetírás, Mendelssohn.* F. M.

Irodalom. Karpeles, Geschichte d. jüdischen Literatur (Berlin 1886); u. a., Ein Blick in die jüdische Literatur (Prag 1895); M. Steinschneider, Jewish Literature (London 1857); u. a., Jüd. Literatur, az Esch—Gruber-féle Encyclopediában; H. L. Strack, Bibliographischer Abriss d. neuhebräischen Literatur (1884); Winter—Wünsche, Die jüdische Literatur; Zunz, Gesammelte Schriften; Hebrew Literature, Comprising Talmudic Treatises, Hebrew Melodies and the Kabbalah Unveiled, with Introduction by E. Wilson (The Worlds Great Classics gyüjteményben, London—New-York 1901); Hebrew Literature, with Introduction by Harris (Washington—London 1901, az Universal Classic Library gyüjteményben); Abrahams, Chapters on Jewish Literature (Philadelphia 1899); Cassel, Lehrbuch d. jüdischen Geschichte u. Literatur (2. kiad. Frankfurt 1896); N. Schlousz, La Renaissance de la Litterature Hebräique, 1743—1885 (Paris 1903); S. Bernfeld, Dór Chacham (héb. Warschau 1896); J. Fürst, Bibliotheca Judaica (Leipzig 1848—63). Ez utóbbi 18,000 héber könyvet és kb. 86,000 Judaicát sorol fel; M. Steinschneider, Bibliographisches Handbuch (Leipzig 1859); M. Schwab, Les Incunables Hébreux (Paris 1881); J. Zedner, Catalogue of the Hebrew Books in the Library of the British Museum (London 1867); Bartolocci, Bibliotheca Magna Rabbinica (Roma 1675—94); J. Chr. Wolf, Bibliotheca Hebraea (4 k. Hamburg 1715—1733); Köcher, Nova Bibliotheca Hebraica (Jena 1783—84); J. D. Azulai, Sém ha-Gedolim (Livorno 1786—96); Annales Hebraeo-Typographici 1501—1540 (Parma 1799); Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana (Oxford); Neubauer, Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library (u. o. 1886); M. Steinschneider, Hebräische Bibliographie (1858. és köv.); Zeitschrift f. hebräische Bibliographie (1898. és köv.); W. Zeitlin, Bibliotheca Hebraica Post-Mendelssohniana (Leipzig 1891—95); De Rossi, Bibliotheca Judaica Antichristiana (Parma 1800). L. a vonatkozó címszavak irodalmát.

Zsidó-jel. A középkorban viselték a zsidók a kereszténytől való megkülönböztetés gyanánt, aszerint, ahogy a törvények rájuk kényszerítették. A Zs. kötelező viselésére vonatkozó rendeletet Magyarországon II. Endre adta ki 1233., a szentszékkel kötött beregi szerződés értelmében (l. *Beregi eskü*). Ez a rendelkezés III. Ince pápának még 1215. a negyedik lateráni zsinaton hozott határozatából eredt, miután a Zs. viselését a keresztény államokban lakó zsidók számára kötelezővé tette. IV. Béla alatt a zsidók kedvező helyzetbe kerültek és a Zs. viselésének kérdése lekerült a napirendről. A zsidók V. István rövid uralkodása alatt és IV. László országlásának első idejében háborítlanul éltek, ezalatt azonban az egyház szakadatlanul folytatta külföldön a harcot a zsidók jogai ellen. Mikor úgy látszott, hogy a harcot magyar területre is eredményesen ki lehet terjeszteni, a pápa szentszéki követ gyanánt Fülöp fermói püspököt küldte Magyarországba, aki 1279. Budán egyházi zsinatot tartott. Az egyházi kérdések rendezése után, a 125. pontban aztán foglalkozott a zsidókkal is és más megszorító és

megalázó rendeletek mellett (l. *Budai zsinat)* határozatot hozott a mellen látható Zs. kötelező viseléséről. Eszerint minden zsidó férfinek és nőnek, ha utcán, vagy bármilyen nyilvános helyen mutatkozott, a felső ruha mellének baloldalán vörös posztóból készült kört kellett viselni. Az idevonatkozó határozat utolsó pontja a szaracénusokra és mindennemű egyéb hitetlenekre vonatkozik, akik kék kör helyett sárga jelet tartoznak viselni. A zsinati határozatnak azonban nem volt meg most sem a gyakorlati eredménye és a zsidók az előírt vörös foltot ebben a korszakban nem viselték. Jóval később, 1421 körül a sárga folt lett aktuálissá, mert a Budai Törvénykönyv Zs.-nek tette meg, amelyet a zsidók számára előírt öltözeten arasznyi nagyságban kellett feltüntetni. Hogy a megalázás még súlyosabb legyen, a sárga foltot tette a Budai Törvénykönyv a kéjnők megkülönböztető jelétül is. A sárga folt a budai zsinat által elrendelt piros folttal szemben német eredetű intézmény és csupán budai helyi törvény volt. A XV. századvégi Pozsonyban a zsidóöltözet is egészen más volt (l. *Zsidó öltözet)*, sőt 1520 után, mikor a Zs. viselését az ország többi városaiban nagynehezen megszüntették, Budán is felhagytak vele. Az idők során eddig is többször feledésbe jutottak a jelviseletek és főleg ennek tulajdonítható, hogy nem válhattak az országban egységes viseletté. Mint helyi szokás leginkább a németektől lakott városokban dívott a vegyesházi királyok alatt. 1520-ban Lajos szabadította fel a zsidókat a Zs.-ek viselete alól, mikor Pozsonyon keresztül akart utazni, de pénz híjján ott rekedt. Valószínűleg ezt a szorult helyzetet használták fel a zsidók arra, hogy Báthory nádor közvetítésével szabadságukat megvásárolták. Ez a felszabadítás azonban nem ment könnyen, mert a király ismételt parancsai ellenére is rákényszerítették a zsidókra a Zs. viselését és ha ellenszegültek, kényszert és erőszakot alkalmaztak velük szemben. Pozsonyban rengeteg atrocitás származott ebből, míg végre 1521. II. Lajos, Bán Imre nádor révén érvényt szerzett parancsainak. Ekkor két évi nyugalom következett, de 1523. újabb izgatások kezdődtek, mire udvarmesterével, Trepka Andrással akart rendet teremteni, de nem sikerült. Ekkor újból felszólította a városi tanácsot. Még nagyobb mérvű bajok voltak Sopronban, Nagyszombatban pedig 1522. két ízben intette meg Szapolyai György, az erdélyi vajda öccse a zsidóbírót, Schaffer Jakabot, hogy szolgáltasson igazságot a zsidóknak. Hosszú és kínos küzdelem árán jutott csak el odáig a zsidóság, hogy végkép megszabadult a megbélyegző Zs.-ek viseletétől. (V. ö. *Kohn* S., «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Zsidó kapu. Az egykori Budavára nyugati bejárata. Megközelítő számítások szerint 1394 előtt építették, nevét a mellette lévő zsidó-utcában lakó zsidók után kapta. Egyébként Fehérvárikapunak nevezték. U. L.

Zsidó kongresszus. Az izraelita hitfelekezet képviselőinek egyetemes közgyűlése volt 1868. dec. 14., amelyet a magyar királyi kormány I. Ferenc József elhatározása alapján hívott egybe. A Zs. célját az egyházi és iskolai ügyek rendezésének kérdése alkotta azzal a kifejezett törekvéssel, hogy az izraelita hitfelekezet autonom testületté legyen, mint a keresztény egyházak és ez autonómia keretében önmaga rendezze az ország izraelita polgárainak hitéleti és iskoláztatási ügyeit az ország állami és társadalmi viszonyainak megfelelően. A magyar zsidóságot ekkor már egyenjogúsította az 1867-i emancipációs törvény (l. *Emancipáció)* és épen az emancipáció törvénybeiktatásával érkezett el az idő arra, hogy a magyar zsidóság felekezeti szervezkedésével a hitközségi vezetést és iskolaügyet beillessze az államélet kereteibe. Másfél évtizede várt már eldöntésre, hogy milyen irányzat érvényesüljön a hitközségek belső életében. A negyvenes évek elején a vallásreform problémája nyomult előtérbe és ez kettéválasztotta a zsidó hitéleti egységet. Az emancipáció érdekében, a magyarságba való beolvadás lehetőségeiért a reform-csoport a hitélet terén akart áldozatot hozni, a tradíciókhoz ragaszkodók viszont ahhoz az álláspontjukhoz kötötték magukat, hogy a hitükhöz való hűség nem ütközik ellentétbe az állampolgári lojalitással. Mikor aztán a gyülekezet vezetése, az iskolák rendje és szellemének irányítása és az ország zsidóságának megoldásra váró valamennyi kérdése elhatározást sürgetett, jó alkalomnak kínálkozott a nyilt szembeállásra a zsidó iskolaalap fölötti rendelkezési jog körül támadt vita. Mindegyik irányzat a maga befolyása körébe akarta vonni az iskolaalap fölötti rendelkezés jogát és így az iskolaügy a hitközségi vezetés rendezésre váró kérdésével együtt az egész zsidóság eleven problémája lett. E kérdések rendezésére 1868 febr. 16. Eötvös József báró a zsidóság bizalmi férfiait Budára kérette, hogy egy egybehívandó kongresszus részleteit megbeszélje. A bizalmi férfiak, kiknek névsorát Hirschler Ignác állította össze, a következők voltak: Adler Leó (Eperjes), Barnay Ignác (Pest), Baumgarten Fülöp (Pest), Diner Mór (Liptószentmiklós), Fischer Leó (Herend), dr. Fischer Lajos (Kolozsvár), Fleischmann Mór (Pest), Friedlieber Albert (Sátoraljaújhely), Goldberger Károly (Óbuda), Grün Izráel (Marosújvár), Hirschl Lipót (Gyöngyös), dr. Hirschler Ignác (Pest), Holitscher Fülöp (Pest), Holländer Leó (Eperjes), dr. Kain (Eperjes), Kohen J. (Pest), Krausz Zsigmond (Körösladány), Lányi Jakab (Pest), Löwy József (Nagykanizsa), Mezei Mór (Pest), Neumann Fülöp (Buda), Pappenheim Kálmán (Pozsony), dr. Pollák Henrik (Pest), Pollatschek (Nagykároly), dr. Popper József (Miskolc), Popper Lipót (Heinik), dr. Rózsay József ((Pest), Schapringer Joachim (Pécs), Schermann Sámuel (Temesvár), Schlesinger Illés (Vágújhely), Schossberger S. W. (Pest), Singer Vilmos (Szeged), Steiner Lipót (Nagyvárad), Ullmann Károly (Pest), Wahrmann Mór (Pest), Wallfisch Pál (Arad). E bizalmi férfiak tanácskozására egyetlen rabbit sem hívtak meg, amit Hirschler Ignác azzal indokolt meg, hogy még a látszatot is kerülni akarták, hogy esetleg vallásügyi kérdések is szóbakerülhetnek. Ez az óvatosság mit sem segített, mert a konferencia másodnapján az ellentétek kiéleződtek. A konzervatív tagok javaslatban kérték, hogy

külön tanácskozhassanak, a miniszter azonban ezt azzal utasította el, hogy a «törvény csak egy izraelita vallást ismer». Végül is a konferencia többsége elfogadta az alábbi javaslatokat: 1. A Mezei Mór által kidolgozott választási szabályzatot, melynek alapján a miniszter egybehívja a kongresszust; 2 hitközségi szervezet tervét, mely egységes központi szervezetbe akarta foglalni az egész magyar zsidóságot s ügyeit országos képviselet útján óhajtotta rendben tartani és 3. iskolai szabályzatot, mely szerint a hitközségek népiskolákat, az országos zsidóság rabbi- és tanítóképző intézetet tartozik létesíteni. Az elfogadott javaslat ellen a konzervativek megint külön javaslatot terjesztettek elő azzal a megokolással, hogy elleneznek minden centralizációt és községi autonómiát követelnek. A miniszter álláspontja az volt, hogy bár a különvéleményt tudomásul veszi, nem látja be miért nem lehet a hitközségek vezetésének külső rendje és ügyvezetése egységes irányítású, Az ellentétek legfeljebb az istentisztelet és vallásgyakorlás körül mutatkozó felfogásoknál indokolhatók. Röviddel ezután országszerte megindult a választási mozgalom a legszenvedélyesebb agitációval. Az orthodoxok élén Hildesheimer Izráel dr. vezette a mozgalmat a rabbik kizárása ellen. A közhangulatot már nem csillapíthatta a szept. 25. kiadott miniszteri rendelet sem, amely megváltoztatva a királyi leirattal aug. 5. szétküldött választási szabályzatot, megengedte a rabbik választhatóságát. 1868 nov. 18. volt a választási nap és dec. 14. a pesti megyeházán tartották meg a kongresszust, amelyet Eötvös József kultuszminiszter nyitott meg. Kifejtette, hogy «a kormány a kongresszust csupán az izraelita vallástestületek szervezetének és hatáskörének megállapítására hívta egybe és ezért a hitelvek és vallástanok tanácskozásainak tárgyát nem képezik». Dec.16-tól jan. 28-ig tartottak a megalakulás munkái. A Zs. elnöke Hirschler Ignác, alelnökei Popper Lipót és Wahrmann Mór, jegyzői Weinberger Adolf, Oblath Jakab, Kohut Sándor, Mezei Mór, Simon József és Rosenberg Izidor (Rósa Izsó) lettek. Jan. 28. került előterjesztésre a községszervezeti javaslat, majd pedig a kisebbségi különvélemény minden központi főhatóság mellőzésével teljes községi autonómiát követelt. Febr. 5. a felvetett vallásügyi kérdések elintézhetetlensége miatt az ellenzék negyvennyolc képviselője kivonult a teremből, ahol azután megszavazták a községszervezeti javaslatot, a további öt nap alatt pedig letárgyalták az iskolaszervezet és a jövő kongresszus szabályzatát is. Az elfogadott szervezeti javaslat szerint a szervezet alapja a hitközség, amely fenntartja az istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonysági intézményeket. Az a hitközség, amely ez intézményeket nem tudja fenntartani, a szomszéd hitközséggel együtt járáshitközséget alkot, teljes autonómiával, függetlenül minden más hitközségtől. Minden politikai község területén csak egy izraelita hitközség állhat fenn és minden zsidó köteles valamely hitközséghez tartozni. E két rendelkezés utóbb lényegesen módosult, az első már egy évvel a Zs. után olyképen, hogy az «egy izraelita hitközség» helyébe «egy kongresszusi vagy egy orthodox» került. Az utóbbit pedig az 1895. évi felekezetnélküliségről hozott törvény helyezte hatályon kívül. A hitközség igazgatását elöljáróság és képviselőtestület intézi, mely a hivatalnokokat választja és a szolgálati szabályzatot megállapítja. Rabbit valamennyi választójogú tag választ és szerződéssel állapítja meg jogkörét, hogy összhangban álljon a következő határozatokkal: a rabbi jogosult és köteles felügyelni az istentiszteletre, köteles hitszónoklatot tartani, az elöljáróság felszólítására és azzal egyértelműen a rendkívüli istentisztelet rendjét megállapítani, a fiatalokat talmudra tanítani, vallási kérdésekre szóban vagy írásban felelni, ellenőrizni a személyzet vallásos életét, esketni vagy házasságot felbontani, chalicát végezni, anyakönyvet vezetni, a hitközséget azonban csak a hitközség különös felhatalmazásával képviselheti és az elöljáróság és a közgyülés tanácskozásaiban csak az esetben vehet részt, ha erre külön meghívást kap. Rabbi és hitközség között felmerülő pereskedésben a kerületi bíróság ítél, de mód lehet az ügynek a rendes peresúton való intézésére is. Valamennyi hitközség 26 községkerületbe kap beosztást és minden kerület élén elöljáróság és képviselet áll. E kerületi képviselet hatáskörébe tartozik a közvetítés a kerület hitközségei és az országos iroda útján a kormány közt, felügyelet a kerület tan- és jótékonysági intézményei fölött, valamint a kerületben felmerült vitás ügyek elintézése. A kerületi képviselők közül huszonnégyet kisorsolnak a kerületi bírák hatáskörének ellátására. Ezeknek ítélete jogerős. A kerületek elnökei külön testületet alkotnak, amely ellenőrzi az országos iskolai alapot, előkészíti az egyetemes gyülést s indítványt tesz a hitközségeket érintő ügyekre vonatkozólag. A kerületi elnököknek ez a testülete választja meg az országos iroda elnökét, aki a közvetítő szerepet viszi a hitközségek és a mindenkori kormányok között. 1869 jún. 14. szentesítette a király az elfogadott alapszabályokat, ekkor azonban már országszerte megnyilvánult konzervatív körökben az elégedetlenség. Hiába szólította fel Eötvös József már nov.-ben a törvényhatóságokat, hogy a rabbik és elöljárók idéztessenek meg és magyaráztassék meg meg nekik, hogy a szabad választás alapján létrejött kongresszus többsége által elfogadott és a király által szentesített szabályzat rájuk nézve kötelező de ez csak az adminisztrációra vonatkozik, a vallásos intézményekben és a hivatalnokok megválasztásában azonban nem állít korlátokat. A Hitőr egylet felfolyamodására 1870 márc. 18. a képviselőház határozatba hozta, hogy «tekintettel arra, hogy ellenkezik a vallásszabadság elvével, hogy egy vallásközösség tagjai a többség határozatával kényszeríttessenek hozzájárulni egy elveikkel ellenkező szervezethez, óhajtandó, hogy az ellentétek mielőbb kiegyenlíttessenek, amiért is utasíttatik a kultuszminiszter, hogy a törvényhozásnak tüzetes határozatáig eddig kiadott összes rendeleteit függessze fel.» A miniszter ápr. 2. eleget is tett a képviselőház utasításának. A Hitőr egylet azonban nem elégedett meg a negatív eredmény-

nyel és az elveit követő hitközségeket külön szervezetbe tömörítette. Ez volt a végső kifejlése a Zs. következményeinek (l. *Orthodox szervezet* és *Statusquo ante szervezet*). A Zs. óta eltelt hatvan év alatt nem tartottak kongresszust, bár az 1868-iki statutum elavult s a megváltozott viszonyoknak megfelelő megreformálását csak egy újabb kongresszus végezhetné el. Az Országos Izraelita Iroda 1929 márc. 12 és 13. Kohner Adolf báró elnöklete alatt éppen azért tartott országos értekezletet, hogy a statutum megreformálásához szükséges Zs.-t előkészítse.

Zsidó könyv. XIII. sz.-beli francia találmány volt, amely Ausztriában és Németországban dívott Nagy Lajos idejében. A Zs.-et Magyarországon az Ausztriával szomszédos városokban, mint Pozsonyban, Sopronban és Nagyszombatban használták a keresztények és zsidók között kötött kölcsönügyletek nyilvántartására. Országszerte törvényerőre azonban sohasem emelkedett. Ott, ahol érvényben volt, az adóslevelek jogerejüket vesztették, mert csak azt a követelést ismerték el, amit a Zs.-be bejegyeztek. A könyv adatai ellen kifogást emelni nem lehetett. A Zs.-et rendszerint egy keresztény esküdt, a város zsidóbírája őrizte, azonkívül a zsidók és keresztények egy-egy esküdtet választottak maguk közül, akik a könyvet lepecsételték vagy felnyitották. U. L.

Zsidó könyvészet. A Zs. a tartalmától független könyvnek a tudománya, amely a könyv előállításának különböző módjaival foglalkozik a fejlődés sorrendjében. A Zs.-ről szóló ismertetést a Biblián kell kezdenünk, amely az íráshoz szükséges különböző anyagokat sorol fel. Ezek az anyagok két csoportra oszlanak. Az elsőbe, amelynél a betűket vésik, tartoznak a kövek és az érctáblák, A második csoportba tartoznak az írott könyvek *(Széfer)*. Ezek nevüket egy állatbőrről kapták, amelynek egyik oldalát levakarták *(szipér)*, kifényesítették és írásra használták. Ez az írásanyag különbözött a görögök és a rómaiak írásanyagától, mert ezek papirusz-cserjét és fahéncsot használtak erre a célra. A papír használata is csakhamar elterjedt a zsidóknál, amit az elefantinuszi leletek is bizonyítanak. A zsidók mindamellett leginkább állati bőrből cserzett pergamentre írtak. A Talmud szerint a pergament gyakran madarak, halak és kígyók bőréből készült. Szokásban volt még cseréptáblára írni, ami a szamariai ásatásokból is kiderült. De a cseréptáblát csak profán célokra használták, bibliai vagy talmudi munkákat csak pergamentre volt szabad írni. A zsidó könyv legrégibb formája a tekercs *(megilla)*, amely úgy készült, hogy több oszlopformában teleírott pergamentdarabot bélhúrral összefűztek. Ez a tekercsforma — eltekintve a ma is használt Tóra-tekercstől — a Kr. utáni VIII. sz.-ig nagyon elterjedt volt, de már az V. sz.-ban használatos volt a kódexforma is. A Tóra-tekercset csak tintával volt szabad írni; Alexandriában azért volt egy arany betűkkel írott tekercs is. A pergament hátsó oldalára nem volt szabad írni. A a jeruzsálemi Szentélyben használt régi Tóra-tekercsek kis alakúak voltak, csak a középkorban kezdtek áttérni a ma már általános nagy alakra. Ellentétben Rómával és Görögországgal, ahol az írásmunkákat csak rabszolgák végezték, a zsidóknál az írást már a legrégibb időkben az iskolákban tanították, úgy, hogy kezdetben nem is akadt közöttük analfabéta. Bár minden egyes zsidó vallási kötelességének tartotta, hogy sajátkezűleg lemásoljon egy Tóra-példányt, — kivéve a királyokat, akiknek számára az tilos volt — mégis kifejlődött egy a talmudi időkben *livlár*-nak (latinul librarius), később *szófer*-nek nevezett osztály, melynek tagjai a Talmud-tanulmányozáson kívül a Tóra és általában a Szentírás másolásával foglalkoztak. Ami a Tóra nyelvét és írásmódját illeti, az kezdetben héber volt, Ezra idejében az arameus nyelv és az asszír betűk léptek ezek helyébe, míg később ismét a héber lett a Tóra nyelve, de az asszír írás megmaradt. A legrégibb, dátummal ellátott héber kéziratok a Kr. utáni X. sz.-ból származnak. Egész tömegét találták az ilyen kéziratoknak Kairóban, de sok közülük nincs keltezve. A későbbi kéziratok közül sok papírra van írva, mert a XV. sz.-tól kezdve a papír használata csaknem általánossá lett. A középkorban már több elnevezése van a kezdetben *széfer* névvel jelölt könyvnek. Ezek: *chibur*, *maamar*; a kisebb iratokat *magilla*-nak, később *igeresz*-nek nevezték. A könyv lapja *daf* és a bibliában használt *ole* (latinul folium), oldala *ammud*, tekercsformánál *jerio* és *klóf*. A kéziratok írásmódja különböző. Főcsoportjai a kvadrátírás, a rabbinikus- ú. n. rasi-írás és a kurzivírás. Egy másik csoportosítás az országok után igazodik. Így ismeretes a szíriai, görög, spanyol-északafrikai, olasz, német és francaországi héber írásmód, amelyek között azonban lényegtelen a különbség. Íráshoz kezdetben szöget és palavesszőt, később nádat *(kajlmajsz*, görögül kalamos) használtak. A nem-zsidó könyvmásolók által oly sűrűn használt kaligrafiát (szépírás) a héber kéziratokban is megtaláljuk, amelyek gyakran művészi illusztrációkkal vannak díszítve. Különösen állatokat, oroszlánokat, medvéket és különböző madarakat ábrázoltak ezek az illusztrációk, amelyeket néha olyan nagy számban alkalmaztak, hogy — mint a reuchlini bibliai kódexnél látjuk — ezek valósággal elnyomták a szöveget. A leggyakrabban a Bibliát illusztrálták, de a zsinagógákban felolvasásra használt kéziratokban nem volt szabad illusztrációkat alkalmazni. A legváltozatosabbak és a legszínesebb fantáziáról tanuskodnak a Hagada-illusztrációk. Itt jóformán egyetlen mondat sincs, amelyet képekkel ne illusztrálták volna. A leghíresebb és művészi szempontból legértékesebb a szerajevói Hagada. Előszeretettel illusztrálták még az Eszter-könyvét és általában az imakönyveket. Szokásos volt még az iniciálék alkalmazása, azaz a könyvek vagy fejezeteik első szavának, vagy betűjének díszes formában való ábrázolása is. Az első héber ősnyomtatvány (inkunabulum) 1475-ből származik. A héber inkunabulumoknak, tehát az 1500 előtti ősnyomtatványoknak a száma 150, ami meglehetősen kevés az eddig ismert, mintegy 30,000 inkunabulumhoz képest. A könyvnyomtatás héber neve *dofász*, a görög *tuposz* szónak egyik változata. Más nevei: *koszav* és *chokak*.

Kezdetben csak a kvadrát- és a rabbinikus írást használták nyomtatási célokra,a kurzív írás betüivel csak a XVIII. sz. végén kezdtek nyomtatni. Már a könyvnyomtatás kezdetén a legváltozatosabb betűtípusokkal rendelkeztek, így a mássalhangzókon kívül a magánhangzókkal, a hangsúly és az interpunkció feltüntetéséhez szükséges jelekkel.A legrégibb könyvek folio vagy negyedív alakúak. Az oktáv és a kisebb formákat rituális könyveknél alkalmazták, míg a vitairatok szokásos formája a folio volt. Az első nyomtatványok papírja nagyon erős, tartós és drága volt. Hogy a drága papírt jól kihasználják a zsidó nyomdászok, megjegyzésekkel és kommentárokkal töltötték ki az üres tereket, ami gyakran zavart okozott a szöveg megértése körül. Kezdetben pergamentre is nyomtak, mint pl. az inkunabulumok egy részét, de a pergamentnyomás hamar kiment a divatból. A nyomdász héber neve *madpisz*, a nyomdáé *bébájisz*, a korrektort *nicov al hadfusz*-nak, a szedőt *mecoréf*-nek vagy *meszádér*-nek nevezik. A nyomtatás helyét a könyvek fedéllapjain vagy első oldalán címerformájú jelek tüntették fel. A címlapot már kezdetben díszes, többnyire figurális illusztrációkkal nyomtatták. A fametszetű iniciálék továbbra is megmaradtak. A nyomdatulajdonosok kezdetben kiadók és kereskedők is voltak. A szó szoros értelmében vett könyvkereskedelemről csak a XVIII. sz. ban lehet beszélni. Jól megszervezett zsidó könyvkereskedelem azonban csak a XIX. sz. közepén fejlődött ki. A legjelentősebb héber könyv gyüjteményeket a következő könyvtárak tartalmazzák: az oxfordi könyvtár, amelynek a tulajdonába került: David Oppenheim, a híres prágai rabbi nagyértékű gyüjteménye, a British Museum, a leningradi ázsiai múzeum és a Vatikán könyvtára, A legteljesebb héber könyvtár jelenleg a newyorki *Jewish* Theological Seminary, amelynek 80,000 kötete van. A könyvek kötési anyaga többnyire bőr, pergament vagy papír kéziratoknál azonban nagyon ritka a papírkötés. A könyvkötészet művészetet a XIV. és XV. sz.-ban érte el a tetőpontját. Speciális zsidó könyvkötészetről nem igen lehet beszélni, miután a héber könyvek kötésénél majdnem mindig az általában szokásos sémákat alkalmazták. A Zs. a XVIII. sz.-ig szépen fejlődött és lépést tartott az általános könyvművészet fejlődésével. A XIX. sz.-ban a tömeggyártás elterjedésével ezen a téren bizonyos visszaesés volt észlelhető; a héber könyveknek úgy a papirja, mint betűi, nyomása és egész kiállítása sok kívánni valót hagytak hátra. A XX. sz. elején a Zs. is nagyszerű lendületet vett, de a zsidó bibliográfia csak 1924 óta — mikor megalakult «A zsidó könyv barátainak Soncino-társasága» — mutat fel figyelemreméltó eredményeket. V. A.

Zsidók ostora. Kapisztrán Jánost, a hitbuzgó szerzetest nevezték így egykorú hívei. V. László alatt lépett a magyar történelmi események forgatagába. Bajorországban, Ausztriában, Morvaországban és Csehországban, Szilézia és Lengyelországban mindenütt fellázította a népeket azok ellen, akik nem hajoltak meg a szentszék előtt és akiket ő a kereszténység ellenségeinek tekintett. Amerre csak elhaladt, mindenütt véres zsidó pogromok jelezték az útját. Magyarországon azonban semmi nyoma nem maradt átvonulásának, fanatizmusa itt nem talált hálás követőkre, noha keresztes hadjáratot hirdetett a hitetlenek ellen, épúgy, mint V. László többi országaiban. Városról-városra vitte csapatait a Zs. és levonult egészen Nándorfejérvárig, hogy megütköztek a fenyegetően előrenyomuló törökökkel. És Kapisztrán, aki Boroszlóban és más sziléziai városokban a felkoncolt és elűzött zsidók vagyonán nyiltan osztozkodott, ahogy ő maga mondta, az Isten dicsőítésére s a kereszténység tiszteletére örök időkre kitiltotta a zsidókat és házaikat, zsinagógáikat és temetőiket a polgároknak ajándékozta, Magyarországon a közhangulat nyomása alatt megkímélte a zsidókat. A magyar történelmi kegyelet a világháborút követő forradalmak után Budán, az egykori Zsidó kapu szomszédságában szobrot emelt Kapisztrán Jánosnak, minden bizonnyal azért, hogy a nándorfejérvári győző emlékét örökítse meg a harcoló szerzetesben. V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon». U. L.

Zsidó községek. Az Árpádházi királyok alatt a zsidók az ország legkülönbözőbb részeit lakták. Hiteles tudósítások és egykorú okiratok szerint jelentős számban éltek zsidók Komáromban, Tatán, Vasvárban, Pozsonyban, Budán, Óbudán, Esztergomban, Trecsénben, Nyitrán és Sopronban. A falvaknak is voltak zsidó lakóik, mint ahogy biztos tudomásunk van arról, hogy a Nyitrától egy órányira fekvő Üregh (Irek) faluban is laktak zsidók. Amikor Magyarországon a városi élet még teljesen fejletlen volt, a zsidók is szétszórtan éltek az országban. A tulajdonképeni községek az 1000. év után keletkeztek és a rablóhadjáratok megszüntével, mikor a külföldi zsidó kereskedők is bemerészkedtek, indult meg a kereskedelmi élet. Az ilyen kereskedelmi gócpontokban keletkeztek az első Zs. Eddig a zsidók csak vallási szertartásokhoz jöttek össze, mivel a hittörvények szerint legalább tíz férfinek kell jelen lenni a szertartások végzésénél. A zsidó közösség első megindítója mindenképpen maga a vallás volt. Az első zsidó község, amelyről tudunk, az akkori kereskedelmi forgalom középpontjába esett. Ez az 1050 körüli Esztergomban lehetett csak, mert a feljegyzésekben a Duna jobbpartján fekvő községként szerepel. Már ekkor volt ott a zsidóknak közjótékonysági pénztáruk és az ehhez szükséges szervezet. Zsinagógájuk is volt, amelyben rendes istentiszteletet tartottak szombatonként. A zsinagógában tartotta üléseit a Bész-din is, a zsidó törvényszék. Fennmaradt okirat szerint Esztergomban ekkor már «zsidó negyed» is volt, ahol azonban nemcsak zsidók laktak, mert az említett okirat is éppen felemlít több olyan házat, amelyeknek keresztény lakói és tulajdonosai voltak. Sopronban, ahol jóval később külön zsidó-utcában laktak a zsidók, 1379. még szétszórtan élnek a város minden utcájában, ahogy ez kiderül az akkori telekkönyvből. A Zs.-ben, főleg a nagyobbakban, ekkor már mindenütt állott a község zsinagógája, volt rituális női fürdő és minden valószínűség szerint

temetkezési szentegylet. A Zs.-nek temetőik is voltak. A legrégibb zsidó sírkő, amit Magyarországon találtak, 1340-ből, Nagyszombatból való. A zsidó intézmények mindenesetre kezdetlegesek lehettek, ahogy az az egykorú külföldi feljegyzésekből kitűnik. A legrégibb községek közé tartozik Buda és Pozsony is, ez utóbbiban 1335. már új zsinagógát kellett építeni. Valószínűleg Nagyszombaton és Nyitrán is. 1382—88 közt Erzsébet királynénak egyik levele öt zsidó községet említ: Budát, Pozsonyt, Sopront, Nagyszombatot és Székesfehérvárt. Ezek azonban csak a királyi városok voltak, ahol a kincstárhoz tartozó zsidók laktak. Székesfehérvár előljárói 1406-ig több ízben intézték a zsidóság országos ügyeit. Ezt a szerepet később a pozsonyi, soproni, majd a budai község vette át és 1450 körül végleg a zsidó ügyek centruma lett, mert Budán kapott elhelyezést a rendkívüli jogokkal felruházott zsidó prefektura (l. *Zsidó prefektura).* Az említett városokon kívül is voltak még Zs., részben a többi királyi városban, részben pedig olyan várakban, városokban, vagy birtokokon, amelyeknek volt zsidótartási joguk. Ilyen volt az érsek főhatósága alá tartozó Esztergom, aztán Óbuda, Tata, Kőszeg, Kismarton és Győr. Voltak ezeknél kisebb községek is, mint Nagymartonban, Kaboldon, Bazinban és valószínűleg Szt.-Mártonban, Galgócon és Verbón. Kevés zsidó lakott Nyitrán és Trencsénben. Kassán már többen laktak. A mohácsi vész idején alaposan megcsappant a budai község lakóinak száma, amely pedig e tekintetben első helyen állott. A törökök hírére, a Mendel-család példáját követve, igen sokan megszöktek. Egykorú tudósítások szerint azonban még így is 2500 azoknak a zsidóknak a száma, akiket a törökök Budáról Törökországba hurcoltak. Ebbe ugyan beleszámítódnak azok a zsidók is, akiket Esztergomból Budára hurcoltak a törökök. Az esztergomi község ezidőben négy-, legfeljebb nyolcszáz lélekből állott és ezek közül kétszázat, vagy négyszázat vittek a törökök Budára. A budai zsidóság száma a mohácsi vész előtt minden valószínűség szerint kétezerötszáz lehetett. Ezt a feltevést megerősíti egy a mohácsi vész után megjelent tudosítás. Sopron zsidó lakossága 5—600 lehetett. Ha az 1517. kivetett taxának az adókulcsát veszszük figyelembe és felszámítjuk azon községek lakóit, amelyeket ismerünk, a nagyobbak létszámát községenként nyolszáznak, a középnagyságúakét ötszáznak, a kisebbekét kétszáznak véve, külön számítva Budát a maga háromezer lakosával és azon községek lakóit, amelyeket nem ismerünk, úgyszintén az Erdélyben szétszórtan élő és a földesurak birtokain lakó zsidókat, akkor hozzávetőlegesen megállapíthatjuk, hogy a zsidók száma ezidőben húszezer körül lehetett.

A mohácsi vész utáni idők. A mohácsi vész utáni időkben a Zs. élete sok változáson ment át, mert a zsidók szívesebben laktak a török hódoltság területein, ahol személyi biztonságban és a legteljesebb vallási szabadságban élhettek. Így igen természetesnek tűnik fel, ha a zsidók igyekeztek elkerülni azokról a részekről, ahol 1551 óta I. Ferdinánd rájuk kényszerítette ismét a sárga foltot (l. *Sárga gyűrűs folt).* A törökök kiűzetése után I. Lipót Kolonics érsek tanácsára kiűzte a zsidókat a királyi városokból, 1693. pedig elrendelte, hogy a bányavárosok kerületében csak hét mérföldnyi távolságban telepedhessenek meg. Ennek a rendeletnek az alapja valószínűleg a besztercebányai tanácsnak az az 1582. kiadott rendelete, hogy a város körletében senki, nemcsak zsidó, ne árulhasson bort, marhát, vasat, gabonát. Zavartalanul egyedül a földesuri birtokokon maradtak meg. A városokból kiszorított zsidók a falvakban húzódtak meg, ahonnan csak ideiglenes tartózkodásra mehettek be a városokba, a bányavárosokat pedig egyáltalán nem kereshették fel. Kassán most már 1840-ig nem is lakott zsidó, csak Rozgonyból látogatták a vásárokat. Esterházy Pál herceg 1690. Kismartonban telepített le zsidókat s a szabadkereskedelmen és iparon kívül vallásszabaságot is biztosított a számukra. Egy 1736. keltezett pozsonyi összeírási lajstrom, amely a zsidó lakosság származási helyét is megjelöli, 59 családnál feltünteti, hogy a Pálffy-birtokról kerültek Pozsonyba, amely a Schlossberg Zuckermandl külvárosával együtt, valamint Bazin és Modor városokkal Pálffy-birtok volt. Egy 1735-ből való országos adóösszeírás a szabad királyi városokon kívül harminc vármegyének zsidó lakosságáról ad kimutatást. A szabad királyi városok, amelyek nagyrészt földesuri birtokok voltak és ahol a XVIII. sz. elején is laktak zsidók: Bártfa, Bazin, Buda, Kismarton, Kőszeg, Modor, Pozsony, Szakolca, Szatmár-Németi, Szentgyörgy és Trencsén. A lajstrom meglehetősen hiányos, mert nincs benne Erdély és a Temesköz, hiányzik Baranya, Heves, Nógrád, Túróc, Torna, Ung, Csanád, Csongrád, Szatmár és Torontál vármegye, ahol pedig kétségtelenül laktak zsidók. Felületesek a feltüntetett adatok is, így Szatmár megyéből csak Szatmár-Németit említi a kimutatás 17 lélekszámmal, holott ismeretes, hogy Károlyi Sándor kurucgenerális már 1724. Pozsonyból küldetett rabbit a nagykárolyi zsidóknak, akiknek tíz évvel az összeírás előtt már jelentős lélekszámú hitközségük volt. Abaújszántót egyetlen lélekszámmal sem említi a kimutatás, pedig az ottani szentegyletnek egy 1790-ből fennmaradt jegyzőkönyve említi a hitközség régi és megtelt temetőjét, amiből következtetni lehet a község népességére. Nagykállóról sincs kimutatás, amely pedig 1700 körül a szabolcsmegyei zsidóság központja volt, élén a megyei főrabbival. Heves, Liptó és Somogy megyéket csak 1—2 helységgel említi. E kimutatás szerint a harminc vármegyében 11,621 zsidó lakott. Az említett hiányok figyelembevétele mellett még megközelítőleg sem lehet megállapítani, hogy a XVIII. sz. elején mennyi volt az ország lakossága. A kimutatás szerint megyénként, községek szerint a következőképen oszlottak meg a zsidók: Abaúj vm. 28 községében, Arad 3, Árva 3, Bács 3, Békés 1, Bereg 37, Bihar 3, Borsod 19, Esztergom 4, Fejér 10, Győr 9, Heves 2, Komárom 10, Liptó 1, Moson 9, Nyitra 57, Pest-Pilis-Solt 12, Pozsony 75, Sáros 55, Somogy 1, Sopron 7, Szepes 2, Tolna 12, Trencsén 45, Ugocsa 16, Vas 18, Veszprém 15, Zala 7, Zemplén 74 községében éltek zsidók.

Hitközségi gyülekezeteket alkottak: Arad, Alsókubin, Baja, Petrovác, Bilke, Bihar-Szőllős, Borsod-Csaba, Miskolc, Ónod, Bátorkesz, Lovasberény, Moór, Gyöngyös, Bagotta, Komárom, Tata, Liptó-szent-miklós, Boldogasszony, Gáta Köpcsény, Oroszvár, Rajka, Csejte, Galgóc, Holics, Kosztolány, Lubina, Miava, Ó-Tura, Pöstyén, Rovenszko, Sasvár, Szakolca, Szenic, Szobotist, Vágújhely, Verbó, Vittenc, Aszód, Buda, Isaszeg, Óbuda, Zsámbék, Alsókorompa, Bazin, Cseklész, Cseszle, Ciffer, Gajár, Galánta, Királyfa, Nagymagyar, Pozsony, Stomfa, Szempc, Szentgyörgy, Szentjános, Szered, Dunaszerdahely, Tejfalu, Zboró, Kabold, Kismarton, Lajtaújfalu, Lakompak, Nagymarton, Németkeresztúr, Szatmár-Németi, Nagykároly, Kozelec, Hunfalu, Ozora, Paks, Trencsén-Baán, Beckó, Bosác, Dezser, Dubnic, Felsőozor, Illava, Nagybittse, Nemespodhrag, Ruttka, Pucho, Rajec, Teplic, Trencsén, Tiszaújlak, Körmend, Rohonc, Városszalónak, Nagyvázsony, Pápa, Keszthely, Szentgrót, Bodrogkeresztúr, Mád, Nagymihály, Sátoraljaújhely, Tolcsva zsidó lakosai. A kimutatásban szereplő harminc megye zsidó lakosai, a hitközségek alkalmazásában lévő rabbikon, tanítókon, sámmeszeken és saktereken kívül, foglalkozások szerint a következőképen oszlottak meg: árendások, borbélyok, fuvarosok, szállítók, gombkötők, hamuzsírfőzők, kékfestők, korcsmárosok, könyvkötők, mészárosok, pálinkafőzők, szabók, szücsök, takácsok, timárok üvegesek, boltosok és házalók. A kimutatás származás-rovata szerint a 11,621 zsidó lakos 2531 családfentartója közül 885 vallotta magát magyarországi születésűnek, tehát a XVIII. sz. elején harminc vármegye zsidó lakosainak 35·31 százaléka magyar-zsidó volt. Noha országos viszonylatban ez a kimutatás igen hiányos és nehéz belőle általános képet alkotni, mégis tekintve az ország állapotát és a régebbi nagyarányú nem-zsidó idegen letelepüléseket, valószínűnek látszik, hogy az ország összlakosságának 35 százaléka nem igen vallhatta volna magát magyar származásúnak. Ez a 35 százalék magyar-zsidó kétségtelenül beszélt is magyarul, ami a XVIII. sz. elején még érdemszámba is mehet, ha tekintetbe vesszük, hogy kétszáz év mulva az 1910-iki népszámlálásnál, kivévén a törvényhatósági joggal felruházott városokat, a vármegyei összlakosság közül az egész országban csak 44·9 százalék vallotta magát magyar anyanyelvűnek, míg a zsidó összlakosságnak 76·89 százaléka volt magyar anyanyelvű. Az 1735—38 között történt összeírás szerint a 2531 magyar zsidó családfő mellett szerepel 961 morva, 77 cseh és 133 egyéb osztrák tartománybeli zsidó családfő. Ezek 1726 után jöttek az országba, mivel III. Károly császár, hogy kisebbítse az osztrák tartományokban a zsidók számát, elrendelte, hogy minden zsidó családból csak egy férfi nősülhet. Igy a nősülendő ifjak Magyarországba vándoroltak és itt alapítottak családot. A kimutatott 43·31 százalék magyar zsidó számaránya javul, ha tekintetbe vesszük, hogy a kimutatás csak a családfők származását tartotta nyilván. Viszont legalább 77 százalékra emeli a magyar származású zsidók arányszámát az, ha tekintetbe veszszük, hogy az említett cseh-morva stb. betelepült zsidók magyar-zsidó asszonyokat vettek nőül és a magyar miliőben nevelt családtagok is magyarországi születésűek voltak. A kimutatott harminc vármegye közt szerepelnek a nemzetiségi vidékek és hogy ennek ellenére is ilyen kedvező a magyar zsidóság arányszáma, illetve a zsidó lakosság magyarságának ereje, joggal lehet következtetni a kimutatásban nem szereplő színmagyar vármegyék zsidó lakosságának magyarságára, amely ott csak fokozottabb lehetett. II. József korában 1785. megtartott népszámlálás 75,000 zsidó lakost mutatott ki.

Általános statisztika. A XIX. sz.-beli országos népességi statisztikára vonatkozólag két könyv ad részletes útbaigazítást, az egyik Ludovicus Nagy, *Notitiae, Politico-Geographico Statisticae inclyli regni Hungariae* (Budae 1828), a másik Fényes Elek, *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben* (I—VI. k., Pest 1836—40) c. munkája. Az előbbi adatai 1825-ből valók, az utóbbi adatai pedig 1830-tól kezdve kerültek feldolgozás alá. Adataik számos helyen egyeznek egymással, másutt eltérések észlelhetők, amit a rövid évtized alatt észlelhető népmozgalmi jelenség megmagyaráz. A két statisztika megegyezik abban, hogy e korszak idején Pest-Pilis-Solt vármegye következő városaiban nem lakott zsidó: Kalocsán, Cegléden, Dunavecsén, Gödöllőn, Nagykátán, Soroksáron és Visegrádon. Nagykőrösön Nagy szerint ugyancsak nem lakott zsidó, Fényes szerint viszont 237 lélekszámuk volt. Kétségtelenül Fényes adata a helyes, mert a Nemzeti Múzeum könyvtárában megtalálható Krakauer Salamonnak 1818. Pesten megjelent Predikátziója, amit a nagykőrösi újjonnan épült templom felszentelésekor tartott. Jelentős eltérés van a Bars és Hontmegyék két statisztikája között. Fényes szerint az előbbiben nem lakott zsidó, míg Nagy néhány évvel előbb 41 zsidó lakost számolt össze, az utóbbiban Fényes 17 zsidó lélekszámról tesz említést, míg Nagy egyről sem. Ez a két megye bányakerület volt és ott a törvény szerint zsidó nem lakhatott, bár meglehet, hogy néhány család mégis megkísérelte a letelepedést. A két könyv itt-ott eltérő adatai ellenére is nagy vonásokban áttekinthető képet ad az 1840-et megelőző állapotokról. Fényes szerint a szorosan vett Magyarországon lakott: A dunántúli kerületben 1.993,975 összlakosság közt 42,244 zsidó; a dunamelléki kerületben 2.594,541 összlakosság közt 73,268 zsidó; a tiszamelléki kerületben 1.690,614 összlakosság közt 50,537 zsidó; a tiszántúli kerületben 2.392.597 összlakosság közt 36,827 zsidó. 1830 körül tehát 8.671,727 összlakosság közt 202,876 zsidó élt, ami 2·34 százalék arányszámnak felel meg. Fényes Elek számítása szerint 1842. már 241,632 zsidó lakosa volt az országnak.

Zsidók a földesúri birtokokon. A zsidó lakosság nem a városokban, hanem a földesúri birtokokon oszlott meg. Alább következnek azok a helységek, amelyeken legalább száz zsidó lélek lakott. Baranya vm.: Dárda (Esterházy birtok). Fejér vm.: Moór (Lamberg, Lussinszky birt.),

Csór (Marich birt.), Cece (Szluha, Forster birt.), Bogárd és Tinódpuszták (Huszár, Mészöly, Pázmándy birt.), Lovasberény (Cziráky birt.), Felcsút (Pázmándy birt.), Kajászószentpéter (Andrássy, Szentpéteri, Szeless birt.). Győr vm.: Beri (Gyapaly, Zmeskál birt.), Enese (Enesey birt.), Győrsziget (Győri püspöki birt.), Gyömörő (Esterházy birt.), Felpéc (Tóth, Bozzay birt.), Téth (Bézsán, Noszlopy, Kisfaludy birt.), Asszonyfa (Hollóssy, Sidó birt.). Komárom vm.: Bagotta (Ordódy birt.), Csúz (Vég, Halasy birt.), Ács (Lichtenstein, szentmártoni főapát birt.). Moson vm.: Boldogasszony (Esterházy birt.), Köpcsény (Esterházy birt.), Oroszvár (Zichy birt.), Gátha (Esterházy birt.). Somogy vm.: Nemesvid (Festetich birt.), Toponár (religio fundus), Bajom (Széchenyi birt.), Szill (Hunyady birt.), Tab (Lengyel, Mérey birt.), Szigetvár (Czindery birt.), Gige (Somssich birt.). Sopron vm.: Kabold (Esterházy birt.), Németkeresztúr (u. a.), Nagymarton (u. a.), Lakompak (u. a.), Beled (Cziráky, Esterházy, Potyondy birt.), Farád (csornai prépost birt.). Tolna vm.: Paks (Rudnyánszky, Korniss, Vigyázo birt.), Bölcske (Tahy birt.), Fadd (Festetich birt.), Hőgyész (Apponyi birt.), Gyönk (Magyari, Kossa, Vizsolyi birt.), Bonyhád (Perczel birt.), Tevel (Dőry birt.). Vas vm.: Rohonc (Batthyány birt.), Szalónak (u. a.), Németújvár (u. a.), Muraszombat (u. a., Szapáry birt.), Hidvég (Bertha, Varga birt.), Körmend (Batthyány birt.), Vasvár (Festetich birt.), Jánosháza (Zichy birt.). Veszprém vm.: Palota (Zichy birt.), Veszprém (püspöki város), Szilasbalhás (Kenesey, Pázmándy birt.), Csajág (vallási kincstár), Balatonkajár (Zichy, Révay, Batthyány birt.), Király-Szabadja (nemes falu), Pápa (Esterházy, Károlyi birt.), Csögle (Barcza, Pethő birt.), Noszlop (Noszlopy birt.). Zala vm.: Kővágóörs (közbirtokosok), Csabrendek (közbirtokosok), Keszthely (Festetich birt.), Szentgrót (Batthyány birt.), Mihályfa (Dóczy, Forintos birt.), Nagykanizsa (Batthyány birt.), Pacsa (Festetich, Inkey birt.), Zalaegerszeg (szombathelyi püspöki birt.), Zalalövő (közbirtokosok), Csáktornya (Festetich birt.). Árva vm.: Námesztó (árvai uradalom), Turdossin (u. a.), Alsókubin (u. a.). Bács vm.: Szabadka (kir. város), Újvidék (kir. város), Zombor (kir. város), Baja (Grassalkovich birt.), Bezdán (kamara birt.), Jankovác (Orczy birt.), Zenta (kamara birt.), Ada (u. a.), Petrovoszello (u. a.). Esztergom vm.: Uny (Simonsich, Miskey birt.), Báttaszék (Pálffy birt.), Esztergom (kir. város). Liptó vm.: Liptószentmiklós (Pongrác birt.). Nógrád vm.: Szécsény (Forgács, Losonczy, Szemere birt.), Becske (Prónay birt.), Csécse (Gyürky, Plathy, Almássy birt.), Balassagyarmat (Balassa, Zichy birt.), Alsópetény (Szurcsányi, Somogyi birt.), Penc (Prónay, Podmanitzky birt.), Szügy (Prónay, Szerémy birt.). Nyitra vm.: Szakolca (kir. város), Egbell (kir. birt.), Holics (u. a.) Sándorfa (u. a.), Sasvár (u. a.), Szénásfalu (Nyáry, Amade birt.), Popudin (kir. birt.), Verbőc (berencsi uradalom), Brezova (Révay, Mednyánszky, Zay, Csáky birt.), Csejte (u. a.), Galgóc (Erdődy birt.), Kosztolán (csejtei uradalom), Miava (u. a.), Pöstyén (Erdődy birt.), Vágújhely (csejtei uradalom), Verbo (u. a.), Vittenc (Erdődy birt.), Nagytapolcsány (Traun birt.), Nagy-Jác (több birtokos), Zsámbokrét (Simonyi birt.), Bosány (Bossányi birt.), Nyitra (püspöki város), Ürmény (Hunyady, Forgács birt.), Báb (Zichy birt.), Cabaj (nyitrai püspöki birt.), Emőke (közbirtokosok), Kiskér (esztergomi érsek), Párutca (közbirtokosok), Szelőce (Hunyady birt.), Vecse (közbirtokosok). Pozsony vm.: Bazin (sz. kir. város), Pozsony (sz. kir. város), Pozsony-Váralja (Pálffy birt.), Cseszte (u. a.), Cajla (u. a.), Réte (közbirtokosok), Ciffer (Zichy birt.) Nádas (Motesitzky birt.), Galantha (Esterházy birt.), Szered (u. a.), Jóka (Farkas, Udvarnoky birt.), Nagy-Magyar (Esterházy birt.), Tejfalu (Liesznovszky birt.), Szerdahely (pozsonyi várkapitányság, Bacsák, Peténvi birt.), Gajár (Pálffy birt.), Szentjános (Batthyány birt.), Stomfa (Pálffy birt.), Burszentmiklós (kir. birt.), Detrekő (Pálffy birt.), Konyha (u. a.), Kukló (kir. birt.), Szekula (Batthyány birt.). Turóc vm.: Szucsán (Nyáry birt.). Trencsén vm.: Trencsén (sz. kir. város), Csáca (Esterházy birt.), Varin (Pongrácz birt.), Vágbeszterce (Balassa, Szapáry birt.), Bittse (Esterházy birt.), Rajec (Perényi, Révay Thurzó birt.), Hlinik (közbirtokosok), Kotassó (Esterházy birt.), Marikova (Szapáry birt.), Vrch Tepla (Balassa, Szapáry birt.), Dezsér (Bakó birt.) Beckó (Révay, Mednyánszky birt.), Illava (Königsegg birt.), Puchó (Erdődy, Marczibányi birt.), Bolesso (Vietorisz birt.), Luki (Marczibányi birt.), Bosác (Révay, Mednyánszky birt.), Baán (Sinai birt.), Ozor (Ottlik birt.), Liesznova (Révay birt.). Pest vm.: Buda (sz. kir. város), Pest (sz. kir. város), Ó-Buda (koronauradalom, előbb Zichy birt.), Zsámbék (koronaurad.), Tétény (Paksy birt.), Tinnye (Simonsich, Fribeysz, Miskey birt.), Vörösvár (Majténvi birt.), Aszód (Podmanitzky birt.), Domony (Mátyus, Onódy, Bernáth, Perger birt.), Pécel (Ráday, Fáy, Szemere birt.), Alberti (Almássy birt.), Szügyi (Bánffy, Vay birt.), Dabas (Halász, Sigray, Kovasóczy birt.), Gyón (Halász, Zlinszky birt.), Irsa (Irsay birt.), Maglód (Lipthay, Fáy birt.), Abony (Ürménvi, Tallián, Gál, Vigyázó, Benitzky birt.), Nagykőrös (Sigray, Beretvás, Halász, Szilassy birt.), Kecskemét (Coburg birt.), Bicske (Beleznay birt.), Tápiószele (Dubravitzky birt.), Izsák (Kubinyi, Okolicsányi birt.), Apostag (Fáy, Szilassy birt.), Tass (Bernáth, Földváry, Madarassy birt.). Abaúj vm.: Rozgony (Károlyi, Menczer, Dessewffy birt.), Zsadány (Péchy, Orbán birt.), Iskáros (Bónis, Csoma birt.), Zujta (Balog, Korniss birt.), Nagyida (Csáky, Perényi birt.), Szinna (Patay, Marjássy, Óváry birt.), Szikszó (Csáky, Perényi birt.), Méra (Vitéz, Fáy birt.), Gönc (Csáky birt.), Szántó (Bretzenheim birt.), Erdőhorváti (u. a.), Korlát (közbirtokosok), Kovácsvágás (u. azok), Göncruszka (Zombori, Bárczay birt.). Bereg vm.: Munkács (Schönborn birt.), Beregszász (u. a.), Alsó-Verecke (u. a.), Mezőkaszony (Dolinay, Lónyay birt.). Borsod vm.: Miskolc (privil. koronaváros), Csaba (munkácsi püspöki birt.), Felsőábrány (közbirtokosok), Daróc (Okolicsányi, Draskovich birt.), Emőd (Erdődy birt.), Nagy-Mihály (Tybold birt.), Szentpéter (Erdődy, Szirmay birt.), Kazinc (Radvánszky, Kubinyi, Molnár birt.), Szendrő (Csáky birt.).

Heves vm.: Gyöngyös (Esterházy, Grassalkovich, Forgács, Wimpffen birt.), Pásztó (Draskovich, Gyürky S.-né birt.), Heves (Szapáry, Szepessy, Bernáth birt.), Verpelét (Sztáray, Gosztonyi, Bárczy birt.), Dévaványa (Baldachy, Ocskay, Orczy birt.), Tiszafüred (Pankotay, Gyulay, Farkas birt.), Tiszabeö (közbirtokosok), Csépa (u. a.), Igar (u. a.). Sáros vm.: Bártfa (sz. kir. város), Berzevice (Berzeviczy birt.), Péchújfalu (Péchy birt.), Zboró (Erdődy, Szirmay birt.), Ladamér (u. azok). Szepes vm.: Hunsdorf-Hanuszfalva (Okolicsányi, Szirmay, Matyasovszky birt.). Ung vm.: Szobránc (Buttler, Szemere, Viczmándy birt.), Eőr (közbirtokosok), Jenke (Pongrác birt.), Szerednye (Mailáth, Ghillányi, Serényi birt.), Minay (Minay, Lüley birt.), Ungvár (kamara birt.). Zemplén vm.: Bodrogkeresztúr (Erdődy birt.), Liszka (szepesi püspöki birt.), Mád (Erdődy birt.), Sárospatak (Bretzenheim birt.), Tállya (u. a.), Tarcal (kamara birt.), Tolcsva (Szirmay birt.), Zombor (Andrássy, Erdődy, Orczy birt.), Monok (Andrássy birt.), Gálszécs (Fischer, Szemere, Puky birt.), Sátoraljaújhely (Bretzenheim birt.), Barancs (Barkóczy, Szikszay birt.), Csörgő (Bretzenheim birt.), Homonna (Csáky birt.), Nagymihály (Sztáray birt.), Bánóc (Bánóczy birt.), Dobra (Haller birt.), Sztropkó (Pethő birt.), Varannó (Haller, Barkóczy, Pethő birt.). Arad vm.: Ó-Arad (sz. kir. város), Simánd (közbirtokosok). Békés vm.: Szentandrás (Horváth, Kürthy, Rudnyánszky birt.), Csaba (Beliczay, Simay birt.). Bihar vm.: Nagyvárad (püspöki város), Mezőtelegd (Haller, Korniss, Ugray birt.), Álmosd (Zsombory, Kölcsey, Chernel, Kazinczy birt.), Berettyóújfalu (Esterházy birt.), Sámson (Budaházy, Revitzky birt.), Vértes (Papszász, Derzsi, Magyari birt.). Csanád vm.: Makó (csanádi püspöki birt.). Csongrád vm.: Szeged (sz. kir. város), Szentes (Károlyi birt.). Krassó vm.: Lugos (kamara birt.). Máramaros vm.: Ökörmező (kamara birt.), Hidegpatak (Teleki, Perényi birt.), Priszlop (Pogány, Ilosvay birt.), Bedő (közbirtokosok), Herincse (u. azok), Szeklince (u. azok), Urmező (u. azok), Nagysziget (korona birt.), Kabalapatak (kincstári birt.), Karácsonyfalva (Pogány birt.), Szaplonca (Szaplonczay birt.), Barcánfalu (Barcán, Pap birt.), Bártfalu (Kodra, Bátyus birt.), Mojszen (közbirtokosok), Rozavlya (u. azok), Felsővisó (kincstári birt.). Szabolcs vm.: Kisvárda (Esterházy birt.), Gemzse (Károlyi, Dőry birt.), Tass (Esterházy birt.), Nagykálló (Kállay birt.), Nádudvar (Vay, Perényi birt.), Újfehértó (Margittay birt), Balkány (több birtokos), Bercel (u. azok), Buly (u. azok), Dada (u. azok), Keresztút (Ibrányi, Vay birt.), Nyirbátor (Károlyi birt.), Máriapócs (több birtokos). Szatmár vm.: Nagykároly (Károlyi birt.), Mátészalka (több birtokos), Gebe (Teleki birt.), Hodász (Eördögh, Ibrányi birt.), Nyirmedgyes (Teleki birt.), Csenger (Teleki, Károlyi birt.), Mikola (Mikolay, Mándy birt.), Aranyosmedgyes (Teleki, Wesselényi birt.), Szinérváralja (Korniss, Vécsey birt.), Apa (u. azok), Felsőfalu (u. azok), Sárközújlak (közbirtokosok). Temes vm.: Nagybecskerek (kamara birt.), Csóka (Marczibányi birt.), Nagykikinda (szabad kerület), Nagyszentmiklós (Nákó birt.). Ugocsa vm.: Nagyszőllős (Perényi birt.), Fancsika (Megyery, Bessenyei birt.), Halmi (Perényi, Haller birt.).

Az egyházi birtokok zsidósága. Az egyházi birtokokon is laktak zsidók, helyenként 500—1000 lélekszámban is. Megyék szerint az alábbi egyházi birtokok adtak hajlékot a zsidóknak: Fejér vm.: Füle (veszprémi káptalan), Pákozd (fejérvári káptalan), Nagyperkáta (u. a.), Etyek (u. a.), Sóskút (u. a.). Győr vm.: Bajcs (győri káptalan), Cakóháza (u. a.), Koroncsó (u. a.), Győrsziget (győri püspök), Kajár (szt. Benedek-rend), Ravaszd (szentmártoni főapát). Komárom vm.: Kolos (szentmártoni főapát), Ács (u. a.), Párkány (u. a.), Iműl (primás), Marton (u. a.), Udvard (u. a.), Piszke (u. a.). Moson vm.: Vinden (ciszterciták). Somogy vm.: Szob (esztergomi káptalan), Mernye (piaristák), Toponár (religio fundus), Csepel (veszprémi püspök), Koppány (u. a.), Ácsa (u. a.), Bár (u. a.), Berény (u. a.), Attala (piaristák), Gölle (u. a.), Kiliti (veszprémi káptalan), Ságvár (u. a.), Csököly (veszprémi püspök), Görgeteg (u. a.), Benedek (raposfői prépost). Sopron vm.: Szany (győri püspök), Farád (csornai prépost), Vásárfalu (u. a.), Csorna (u. a.), Keresztur (u. a.). Tolna vm.: Szántód (veszprémi püspök). Vas vm.: Szombathely (szabad püspöki város), Ó-Perént (szombathelyi püspök), Pápóc (szombathelyi káptalan), Szentpéter (u. a.), Szentmiklósfa (győri püspök). Veszprém vm.: Veszprém (püspöki város), Hajmáskér (veszprémi püspök), Kislőd (u. a.), Városlőd (u. a.), Siófok (veszprémi káptalan), Fokszabadi (u. a.), Rátót (u. a.), Nagytevel (a zirci apát), Vanyola (szombathelyi szeminárium), Somhegypuszta (Szt. Benedekrend), Tüskevár (győri püspök), Kisjenő (u. a.). Zala vm.: Sümeg (veszprémi püspök), Tapolca (u. a.), Apáti (u. a.), Barsi (u. a.), Kálla (u. a.), Prága (u. a.), Tagyon (u. a.), Páhok (u. a.), Alsódörgicse (piaristák), Kékkút (u. a.), Lovas (veszprémi káptalan), Merenye (u. a.), Zalaegerszeg (szombathelyi püspök), Nova (u. a.). Bács vm.: Bács (kalocsai érsek). Esztergom vm.: Párkány (esztergomi érsek), Nagyölyved (primás). Liptó vm.: Szent-Mária (besztercei káptalan). Nógrád vm.: Bercel (váci káptalan). Nyitra vm.: Lehota (nyitrai káptalan), Pereszlény (budai prépost), Szill (nyitrai püspök), Cabaj (u. a.), Zalka (u. a.), Cétény (esztergomi érsek), Kiskér (u. a.), Nyitra (püspöki város). Pozsony vm.: Szerdahely esztergomi érsek). Abaúj vm.: Apáti (egri káptalan), Idrány (jászói prépost), Nyésta (u. a.), Prépost (u. a.). Borsod vm.: Csaba (munkácsi püspök). Szepes vm.: Ófalu (eperjesi g. k. püspök), Királyhelmec (leleszi prépost), Szt.-Mária (kassai püspök), Kolbaszó (eperjesi püspök). Bihar vm.: Nagyvárad (püspöki város), Belényes (nagyváradi görögkat. püspök). Csanád vm.: Makó (csanádi püspök).

Népszámlálás. Az első rendszeres népszámlálást 1869. hajtották végre és azt minden tizedik évben azóta törvényes rendelkezés alapján megismételték. E sorozatos népszámlálások szerint 1869: 553,641, 1880: 638,314, 1890: 730,342, 1900: 846.254, 1910: 938.458, Nagy-Magyarországon, a mai területen ugyanez évben 471.355, 1920: 473,310, 1925: 477.003 zsidó lakosa volt az országnak. A részletes kimutatások az Ország-

gos Statisztikai Hivatal adatai alapján készültek. (A statisztikai részt l. bővebben *Magyarországnál*). V. ö. *Kohn* S., «A zsidók története Magyarországon». *Venetianer*, «A magyar zsidóság története». U. L.

Zsidók története. A világfejlődés nagy síkján az a szelet, amelyen a zsidó nép eseményei első fellépésétől a mai napig lejátszódtak. De nem csak az események okát kutatja fel a történet, hanem eredményeiket és hatásaikat is. A Zs.-ben tehát azokat a hatásokat, amelyek kierjedtek a zsidó népszellemből és más népek életére ömlöttek át. Az eseményeket azonban nem vak sors zúdítja a népekre, hanem többnyire tudatos eszmékből bontakoznak ki és irányukat a törvényszerűség jelöli meg. A zsidó történetkutatásnak tehát az a feladata, hogy az eszmék gyökeréig hatoljon és hosszmetszetben tárja fel a zsidóság néplélektani életét. De ebben a szemléletben nem érvényesülhet az egyoldalúság, mert nincs nép, amely kivonhatná magát a kölcsönhatások alól és a néplélek megnyilvánulásaiban éppen a legdöntőbbek azok, amelyek idegen hatásokból sarjadtak ki. A zsidó nép történetében is súlyos tényező az idegen akarat. Sok nép és sok körülmény vetett ki magából kényszerítő hatásokat, amelyek azután a zsidó népéletben tovább forrtak. Ezeket az erőket és hatásokat közös nevezőre hozhatjuk a földrajzi helyzet fogalmában. Földrajzi helyzetében a kelet és a nyugat (Görögország) kulturájának két szélsősége közé esik a zsidó nép. A Kelet absztraháló: eloldja magát a természettől és a jelenségek nem külön-külön, nem egyenként jelennek meg előtte, hanem úgy, hogy valamennyi egyetlen legmagasabb eszmében olvad össze, a semmiséggé finomult és a világgal szembenálló nirvánában. Ennek keresése merengővé és a természetes szenvedések iránt érzéketlenné, aszkétává neveli. A görög nép ellenben a természeti adottságokat, a konkrét jelenségeket méltatja figyelemre, azért válik érzésében élvezetvágyóvá (hedonistává), alkotásaiban művészivé, vallásában mitológussá és politeistává. A görög az emberről mintázza isteneit, emberi gyarlóságokkal és bűnökkel, a zsidó pedig az Isten képmására teremtett emberben hisz. A zsidó nép nem olyan merengő és pesszimisztikus, mint az indus és minden ünnepe: örömünnep. De nem hasonlít a göröghöz sem, mert a gondolkodása nem olyan materialisztikus, mint a görögé. Innen van, hogy a zsidóság szellemi vezérei nem természettudósok és nem matematikusok, akik azt kutatják, hogy mi van és mi hogyan van, hanem ethikusok és próféták, akik arról töprengnek: minek kell lennie és milyen világrend felel meg Isten akaratának. A zsidók istensége nem Eszme csupán, hanem személyes Isten, aki tud haragudni és szeretni, de nem él benn az élet szennyében, hanem abszolut magasságban fölötte áll. Mindezért azután nem a természet, vagy a történet eseményeihez tapadt epika a zsidó nép költészete, hanem a lélek mélyébe, az érzelem világába hatoló líra, amely a céltudatosságot és Isten gondviselésszerű akaratát érzi ki a világvalóságból és még természetleírásaiban is ezt énekli meg. Nem véletlenségből alakult ilyenre a zsidóság, hanem azért, mert fejlődése földrajzi helyzetének törvénye alatt állt. Két egymással viaskodó világhatalom közé szorult, Egyiptom és Babilonia közé, az ő testén ütköztek állandóan össze az ellentétes érdekek és ez fejlődésében és történetében természetesen erős nyomot hagyott. Már a világtörténet küszöbén (körülbelül 2000 évvel Kr. előtt) világóriások mellett mint elenyésző tényező lép fel a zsidóság. Még pár száz évig élhet szabadságban saját eszméinek. Egyiptom, Babilonia és később más népek hatalma alá került, de nem merült el, sőt megérte e hatalmak hanyatlását és elmulását, ómaga pedig megtartotta egyéniségét és ősi népjellemének átütő erejét is. Négyezer esztendő óta járja történeti útját a zsidóság. Sok fordulója van ennek az útnak, sok törése is. A legnagyobb törést akkor szenvedte, mikor (Kr. u. 70-ben) megszünt állami életet élni és más népek életében ismeretlen, teljesen újszerű, sőt talán lehetetlen berendezkedésre: a diaszpórai életre ment át. Ez a törés két főrészre osztja tehát a Zs.-t, még pedig: I. *az állami önállóság korára* és II. *a szétszóródás korára*. Történelmi életében kevés ideig tartott a céltalan ide-odatántorgás. Még ki sem bontakozott fejlődésének első küzdelmeiből és szellemi energiája máris nagyjelentőségű célpontot talál, amely előhaladásra ösztönzi. Akkor még homályos lehetett a célpont, de sejtésképen mégis megérezte, hogy nem elég, ha csak önmagának él, élnie kell más népekért is. Atyai hagyaték gyanánt szunnyadhatott ez a gondolat ösztönében, vagy úgy hullott belé, mint az isteni rendelésről való emlékezés, mint annak az emléke, hogy Ábrahám, Izsák és Jákob istene «papi népé»-vé avatta Izráelt, a «népek világosságá»-vá és a «nemzetek közvetítőjé»-vé tette meg. Ami kezdetben csak sejtelem volt, hitté és vezető gondolattá válik az idők során. A nemzet minden törekvése fölé tarajlott és maga alá rendelt minden más gondolatot. Minden dicsőség között legtöbbre becsülte a tanítást. És vezéreiben, prófétáiban is mindenek előtt ezt becsülte. Mózes a vezére, felszabaditója és törvényadója volt, de nem a vezért, a felszabadítót, a törvényadót dicsőíti az emlékezés, hanem a tanítót csupán. «Mózes tanítónk»-nak nevezi a zsidóság, amely maga is tanítónéppé erősödött. De nemcsak ebben mutatkozott meg elég korán az a törekvése, hogy kitisztítsa a barbár önzésből az emberiség céljait, de abban is, hogy a világtörténetben elsőnek vetkőzteti le kasztszervezettségét. Kíméletesen és kegyeletesen elismeri még a papság arisztokratikus ódon kiváltságait, de lassan-lassan kihalni hagyja ezt a kiváltságot és mint népegyéniség maga veszi át a valláserkölcs terjesztésének misszióját. Ezzel világvallássá küzdötte volna fel magát a zsidóság, ha a történeti adottságok ennek útját nem állják. Az első korszaknak ez a misszió-érzetébe torkolló spiritualizmusa szent örökségképen száll át az utókorra. Az első korszak egyik utolsó prófétája mintegy végrendeletnek hagyja ránk: «nem hadsereggel és nem erővel, hanem az Én szellememmel», tehát államszervezet és önálló terület nélkül is, tisztán az eszme összefogó erejéből élhet meg a nép és válhat példaadásával a

népek tanítójává. Ettől az örökségtől azonban elüti a belőle kisarjadó kereszténység, amely szülőanyjának jogait és méltóságát magáénak vitatja és hogy ezeket megszerezhesse, szövetségre lép az útjába kerülő idegen kulturákkal és saját elvei rovására meg is alkuszik velük. A politikai tevékenységből kirekesztett zsidóság csak éppen hivatásának örökségét mentheti meg, multjának dicső hagyományaiba gubódzik és elmerül a talmudi irodalomba, hogy megmentse magát a késő jövő számára, mikor elérkezik az ő ideje és küzdhet igazáért, de nem fegyverrel, vagy politikai mesterkedéssel, hanem vértanuságával csupán. El is éri ezt a stációt, vállalja a vértanuságot és kitart mellette. És nem hiába, mert már ezzel is tanított. Történeti tudatában van a zsidóság legfőbb ereje és megmaradásának legfőbb feltétele is. Tanít, hogy megmaradhasson és hogy taníthasson, meg kell maradnia. Már nemcsak ösztönnek érzi az élethez való ragaszkodást, de vallásos kötelességtudásnak is, amint ez kifejezésre jut már a Biblia törvényében is, amely elrendeli az első történeti ünnepet: «hogy megemlékezzél Egyiptomból való kivonulásodról életed minden idején át». Történet-biológiai törvényszerűség jelöli meg tehát a zsidóság fennállásának korszakait. A zsidó történetnek eddig vázolt két főkorszakát így oszthatjuk kisebb életszakokra:

I. *A zsidó állami élet fejlődésmenete:*

1. Az állami élet kibontakozásának ideje.

2. Az állami élet megszilárdulása a királyság intézménye által.

3. Az állami élet ideiglenes szünetelése.

4. Az állami élet újjáalakulása a zsidó vallásos elv uralma alatt és újabb élethalál-harca.

II. *Az állami élet megszűnése után.*

5. Az állami életből fennmaradt nemzeti erők gyüjtése a vallásos önállóság fenntartásának szolgálatában különböző országokban.

6. A zsidó vallásos néptudat beilleszkedése az általános kulturába.

7. A zsidó néptudat védekezése az általános kulturába való belemerülés ellen.

Így rétegezte egymásra különböző periódusait a zsidó népélet és a következő fejlődési mozgalmakat rögzítette le históriájában.

1. *Az állami élet kibontakozásának ideje.* A zsidó népnek önálló közületként való első történeti fellépését messze idők homálya borítja. Körülbelül a Kr. előtti 2000-ik évre esik ez a sejtelmes kibontakozás, arra az időre tehát, mikor a zsidóság őse: a sémi nép indogermán népcsaláddal alkotott Palesztina földjén állami közületeket. De Babilonia sémi népe, amelytől az időben még nem szakadt ki külön életre a héber nép (Izrael, Edom, Moab és Ammon együttvéve), a maga magasabb kulturájával szellemileg teljesen meghódította egész Előázsiát, még Egyiptomot is. Ennek a kulturának nagy fejlettségét nem csak a feltárt emlékek bizonyítják, de az is, hogy kánaáni területen várost teremtett, amely *Kirjat széfer* = Könyvváros néven virágzott és az akkori tudomány központja lehetett. Ez a tudomány nem omlott el a babiloni hatalommal, mert számos eleme: a csillagászat alapismeretek, a magasabb fokú matematika (a logaritmus), a szótárkészítés (szumir-akkád), továbbá a csatornázás és városerődítés a babiloniai kor hagyatékaként került át a mai kulturába. A babiloniai istenképek művészi tökéletességét Donatello, Leonardo da Vinci és Michelangelo, a reneszánsz nagy mesterei is csodálták és inkább ezeket utánozták, mint a görög mintákat. A babiloniai *Gilgames-éposz* pedig minden korok elbeszélő költészetét annyira megtermékenyítette, hogy az epika forrásának mondhatjuk. Babilonia kulturájának fölényét még Egyiptom is érezte, úgy, hogy az egyiptomi udvarban is a babiloni nyelv vált a diplomáciai érintkezés nyelvévé. Ékiratos táblákon őrizték itt meg azokat a leveleket is, melyeket az egyiptomi hódoltság alatt álló kánaáni fejedelmek intéztek a fáraókhoz. A Tel el Amarnában felfedezett irattárból kerültek elő azok a feliratok, melyeken Abdichiba kánaáni vazallus felpanaszolja, hogy a fáraó előnyben részesíti a chabiri (héber) törzset, holott ez állandóan az (indogermán) emorival együtt felkelést szít (Kr. e. 1370). Palesztina földjén ekkor számos helységnévben babiloni istennévvel találkozunk (Nebó, Istár, Samás), viszont Babilonia területén héber törzsek (Abrám, József, Jerachmeél, Malkiél, Jeazriél, Jadua) tanyáznak. Ezek le is igázzák az őslakosságot és az emoriakkal együtt Babelt teszik meg fővárossá és itt héber dinasztiát alapítanak. Ebből származott a híres Hammurábi király, akinek máig fennmaradt nagyobbszabású törvénygyüjteményéből számos intézkedés és frazeológiájának sok szóformája itt-ott a Tórában is megtalálható. A babiloniai sémi kultúra erkölcsi tekintetben is felette áll az akkori indogermánnak. Itt nem találjuk sem az állatimádást, sem az ősök kultuszát, ismeretlen a kasztrendszer és a nőnek lenézése is. De a babiloniai szellemi kultúra fejlettségével mégsem áll egy színvonalon az erkölcsi kultúra. Indogermán befolyás alatt elzüllenek az erkölcsök és elharapódzik a fajtalankodás. Az erkölcsi züllésnek ettől a hátterétől kell eloldódnia Ábrahámnak. «Mondá Isten Abramnak: Menj el a te országodból, szülőföldedről és atyád házából arra a földre, melyet neked mutatok.» (*Móz.* I. 12. 1). Akár történeti személynek tekintsük tehát Ábrahámot, akár pedig a nép összefoglaló szimbolumának, családi történet alakjában hiteles tudósítást találunk a héber nép történetének kezdetéről. Kibontakozva a sémi rokonság kötelékéből, elhagyva eddigi hazáját, új népnek indul, még pedig vallásos eszme alapján és megalapítja az Egyistenhitet. A népek vándorútját követve Egyiptomba megy, ahol csakugyan találkozunk e korban a hikszosz nevű sémi néptörzsszel, melynek hódításai ellenében I. Tutmosis fáraó és utódai kényteleneknek Mezopotámiába betörni és a thebai (karnaki) templom falaira rótt krónika szerint Megiddó és Taanak mellett nagy vereséget mérnek az itt letelepült kánaáni héber törzsekre és Palesztinára cédrus-, bor- és mézadót rónak ki. 1230-ban Kr. e. Merneptah fáraó így dicsekszik el a thebai feliraton: «Lybia elpusztítva, Kánaánban zsákmányoltam, Askalon foglyom, Izráel csekély számú, magva nincs meg.» Itt találkozunk először Izráel népével, mely már szakított Ammonnal, Móabbal, Edommal és az ó-héber közösségből

kilépett. Dubnow így jellemzi a zsidó nép fejlődését: «Izráel, mint egy dió egymás után hántja le maghéjait, míg maga is cikkeződik és törzsekre oszlik». Hogy a bibliai családi elbeszélésekben csakugyan a nép történetét is szem előtt tartotta az elbeszélő, elárulja magát abban a szóban, melyet Rebekához intéz Isten, mikor Ézsau és Jákob születését helyezi kilátásba: «Két nép van méhedben és két nemzet válik külön melledről, egyik nemzet erősebb lesz a másiknál és az idősbik szolgálni fogja a fiatalabbikat» (*Móz.* I. 25. 23). A leváló Jismáel, Edom, Ammon és Moáb a történet folyamán majd testvéri, majd hűbéri viszonyt ápolnak Izráellel, olykor fellázadnak és betörnek országába. Izráel népe ezek emlékét abban is megrögzíti, hogy az ősök ajkaira adott áldásban és kiátkozó szavakban jellemzi és megbélyegzi őket. Így Ammont és Moábot vérfertőzött szülőktől (Lót és leányaitól) származtatja le, Jismáelt (az arabokat), mint Ábrahámnak Hagar rabszolgával való pótházasságából származó sarját Isten angyalával: «vadszamár ember»-nek mondatja, «kinek keze minden után nyul, de kire mindenki ráteszi kezét» (*Móz.* I. 16. 11); Edom őse: Ézsau olyan ember, ki eladja egy tál lencséért elsőbbségi jogát, azután visszasírja. Történelmi tényt örökít meg a bibliai József-elbeszélés is, amennyiben csakugyan Egyiptom királya látta el élelemmel a kánaáni földön élő Izráelt, mint hűbéresét, mikor ott éhinség uralkodott. II. Ramses fáraó alatt a kisázsiai törzsek kivívták szabadságukat. Ez volt az alkalmas pillanat az egyiptomi héber nép felszabadítására is és Mózes (l. o.) volt az a férfiú, ki megértette a kor intelmét és a nagy történeti feladatra vállalkozott. Nem csekély lehetett a nehézség, mellyel meg kellett előbb küzdenie. Az egyiptomi rabságban a nép már-már teljesen feladta nemzeti tudatát. Mózesnek tehát a nép közönyével és akaratlanságával kellett előbb csatáit megvívnia. Nem a maga nevében jelentkezett, hanem Ábrahám, Izsák és Jákob még mindig varázslatos emlékét idézte fel és így hatott a nép szunnyadó öntudatára. Ezek a nevek egyesítették a törzseket és vonzalmat keltettek bennük az iránt a föld iránt, amelyet annak idején a sírhely megvásárlásával Ábrahám megszentelt és lefoglalt. De az ősök emlékénél is mélyebb és maradandóbb hatást gyakorolt az új Istenfogalom, mely minden más népétől lényegében elütő, sőt mondhatni azzal ellenkező. Nem az egység teszi e különbséget, mert ennek csak logikai, ismeretelméleti jelentősége volna, hanem a minősége. A Mózes hirdette Isten nem a természetből kinőtt, a természeti jelenségekkel változó, a természet törvényeinek alárendelt, hanem a természet fölött álló, abszolut lény, akinek a teremtett világgal szemben akarata van és ezen akarat teljesítésének mértékében, tehát az erkölcsi érdem szerint ítéli meg az embert. Az akarat vallása ez, nem világszemlélet, hanem világbírálat. Istent nem lehet sem bűvészettel, sem szertartásokkal megejteni, csak jó cselekedetek számítanak nála. A tórai törvényben is érvényesül ez az új felfogás. A Hammurábi-féle, különben magas fejlettségű jogi felfogással szemben is haladást jelez a Tóra, amennyiben külön rendelkezik a szeretet gyakorlásáról, egyébként részben kimondottan, részben csak per tangentem uralkodónak tételezi fel a sémi ősjogi intézményeket. Némely esetben a Tórában utalást sem találunk erre, de a Talmudban felbukkan annak nyoma. Más érzületet is lehel a bibliai törvény. Így a szombat a babiloniaiaknál bőjtnap volt, melyen a pásztor nem ehet szénen sültet, nem válthat ruhát, a király kocsira nem ülhet, az orvos nem gyógykezelhet stb., a bibliai szombat ellenben a gyönyör és boldogság napja. A pusztában való kóborlás után az «ígéret földje»-nek határához értek, de az ország elfoglalása már Józuára várt. A délvidékre Juda telepedett le, mely nemsokára magába olvasztotta Simon törzsét és vele külön csoportot alkotott a többivel szemben. A honfoglalás nem volt oly teljes, hogy egyes kánaáni városok meg ne tartották volna függetlenségüket. Így maga Jeruzsálem is a jebuszi kezén maradt (*Bír.* 1. 12), míg Dávidnak nem sikerült megvennie (l. *u. o.* végig). Ezek váltak később Izráel számára «tőr»-ré, Istennek pedig «csapdá»-vá (*Bír.* 2. 3). Mert Kánaán valláserkölcsi kulturája, az ő természet-istenségeivel és az azok tiszteletére rendezett kicsapongásokkal, fajtalankodásokban elfuló ünnepségeivel a betóduló Izráelt megdöbbentette. Meg is vetette emiatt és nebalának, gyalázatosságnak bélyegezte a kánaáni életet. Még törvényes intézkedéssel is védekezett ellene: «Egyiptom cselekedetei szerint és Kánaán cselekedetei szerint ne cselekedjetek» (*Mózes* III. 18. 3). De a meghódítottak, akikkel összeházasodtak, mégis rájuk diktálták a szokásaikat. A törzsek letelepedése nem volt végleges; egyesek később helyet cserélnek, mások a válságos pillanatokban nem sietnek megtámadott testvéreik segítségére és különszakadási törekvések kísértenek. Debóra prófétanő hősies fellépése idején (*Bírák* 5), mikor az északi törzsek területének őslakói megkísértik a a jövevények kiszorítását. Juda, Simon, Lévi és Gád törzsei távol tartják magukat, Debóra éneke meg sem említi nevüket; a hegemóniát Efrájim gyakorolja, ennek területén volt a silohi Szentély. Egyébként pedig nagy az anarchia, «kiki azt teszi, amit jónak talál» (*Bír. K.*), csak itt-ott lép fel egy-egy hősies lelkületű vezér (*sófét*, bíró), aki ideig-óráig egységet teremt és visszaveri az ellenséget (pl. Sámson, Gideon). Királyválasztásra is történik kísérlet, Abimelech 3 éven át uralma alatt tartja a szichemieket, de ez a vállalkozás is dugába dől és a filiszteusok az egész országot elárasztják. Ezek ellen a próféták (*nábik*), élükön *Sámuel*-lel, szent háborút hirdetnek. Sámuelben a bírói és papi tisztség egyesül. A nép azonban már tisztán világi hatalmat képviselő királyt akar maga fölé «a többi népek példájára». Sámuel ellenzi e gondolatot, figyelmezteti a népet annak balkövetkezményeire. A király népe fölé emelkedve, magát és házát tekinti öncélnak, a népet pedig rabságba hajtja, eszközül használja. De intelme nem használt és ezért kénytelen-kelletlen olyan embert választott, ki testileg kimagaslott, de egyebet nem tudott róla. Izráel tehát elérte, amit kívánt: más népek mintájára királyságot alkotott. De a «papi birodalom és szent nép» Mózesi hagyatéka nem vetkőztethette le végkép

Isten-uralmi jellegét, nem válhatott hasonló világi birodalommá, mint a keleti királyságok. Saul király hazafias és népéért életét kockáztató király volt, de Sámuel mégis megbuktatta házát és ezt azzal indokolta meg, hogy Saul egy ízben Isten tilalma ellenére hadseregét jóllakatta a hadi zsákmányból. (Az indokolás homályos, hiszen hadvezér nem válogathat, mikor élelmeznie kell a hadsereget.) A dinasztia-változásnak más, mélyebb okai lehettek. Dávid, a filiszteusok elleni harcok ünnepelt hőse szorította ki Saul fiát, Izbósetet az uralomból és trónra lépett. Meghódítja Jeruzsálemet és azt teszi székvárossá. Állandó hadsereget szervez és teljesen világiasan rendezkedik be. Most nyilvánul meg a nép szíve mélyén élő vallásos érzület a néplelkiismeretet képviselő próféták ajkain. Amikor Dávid pompázatos templom építéséhez fog, Nátán próféta meginti, hogy Isten eddig csak sátorban honolt, nem felel meg lényének az emberi ízléshez mért pompa. Amikor a király egy nőrablást enged meg magának (l. *Uriás-levél*), ugyancsak Nátán próféta híressé vált hasonlatával bűnét szemére lobbantja; egyízben pedig népszámlálás miatt Gád próféta sujtja isteni büntetéssel. A zsidó királyság tehát Isten felső uralma és prófétai ellenőrzés alatt álló hatalom volt. A Sámuel személyében megtestesített kettős méltóság, a vezéri és papi tisztség csak személyekben oszlott meg, de el nem enyészett. Ezentúl is állandóan ott találjuk a királyok oldalán a vallásos lelkiismeret szószólóit: a prófétákat. A világi és erkölcsi hatalomnak e kölcsönös ellensúlyozása vált mintájává még a középkornak is a császárság és egyház közötti villongásban, azzal a különbséggel azonban, hogy a prófétaság nem tett szert és nem vágyott világi hatalomra, hanem csupán azt kívánta, hogy a király, kinek magának kellett a Tórát lemásolnia, maga is tartsa meg. Salamon még világiasabb uralmat honosított meg. Fejleszti a külkereskedelmet, új közigazgatási beosztást létesít, mely azonban nem néptörzsenkénti megoszlás, hanem tisztán adóbehajtási célzatok után indult. Hogy hasznos politikai támaszra szert tegyen, elveszi az egyiptomi király leányát és ezzel megteszi Palesztinát karaván korridorrá Egyiptom és Babilonia között. Mindez magával hozza a keleties, fényes udvartartást és a nép adóval való túlterhelését. A templomépítéssel is inkább dinasztikus, mint vallási érdeket szolgált, azért, mert ezzel közvetlen felügyelete alá vonta a papságot és nem átallotta, hogy a költségek előteremtésére húsz északi várost elzálogosítson. Ez már a nép elégületlenségét váltotta ki, főkép az északi törzsekben s az efrajimi adóbehajtónak: Jerobeámnak hálás szerepe volt Achia prófétával, aki Salamont bálványimádása miatt akarta a trónról letaszítani: Salamon fiával, Rehabeámmal szövetkezett. Az északi törzseket elszakadásra bírta és később az északi törzsekkel «Izráel» királyává kiáltatta ki magát. Ezentúl két zsidó állam áll fenn és küzd egymás ellen. A politikai szakadást mélyíti Jerobeám vallási reformja is, mely a sátorosünnepet egy hónappal kitolja, csak azért, hogy a régi jeruzsálemi zarándoklat ne vonja az ő alattvalóit is a judeai fővárosba, sőt annyira ment, hogy az istenséget is arany bikák alakjában tette imádat tárgyává. A monoteizmust a nép hitéből kiirtani már nem lehetett, de a szomszéd népek példájára az istenséget érzékelhetővé és megközelíthetővé tenni még mindig sikerrel járt. Szerencsére a nép-egységet biztosító két intézményt: a nyelvet és a proféciát nem lehetett sem megváltoztatni, sem elnémítani, legkevésbbé pedig kiközösíteni. Judabeli próféták jártak át Izráelbe is és nagy hatással hirdette Ámosz: «Elesett, feltámaszthatatlanul Izráel hajadona, elterül a földjén, nincs ki feltámassza.» Az északi királyságnak ősbűne volt a bitorló dinasztia, ez nem tudta úgy meggyökereztetni a királyság iránti hódolatot, mint a Dávid háza; megállandósul a trónvillongás, úgy, hogy csak az egy Hosea próféta alatt hét király, többnyire királygyilkos kerül a trónra. Ilyen viszonyok között a prófétaság köré egész új szervezet tömörül: a rechabiták rendje, mely a városi fényűző kulturában látja az imperializmus bűnének és minden nemzeti veszedelemnek kútforrását és ezért a világias élettel szakítva, félrevonul, házakból pusztai sátrakba költözködik és nemcsak a borivással szakít, hanem a földmíveléssel is. Acháb király idejében ismét nemesen hevül a prófétai elszántság. A király megöletett egy polgárembert, hogy elkobozhassa a szőllőkertjét. Elijáhu (Illés) elébe áll és a szemébe vágja: «gyilkoltál és még örökölsz». Ennek a prófétának működése rávilágít arra a vallásos ingadozásra, mely e korban a lelkeken erőt vett. A tiszta Egyistenhit elhomályosult, viszont a főniciai származású királynő által meghonosított idegen kultusz csak a bálványimádás formáját nyomta rá a meggyökeresedett Egyistenhitre. Elijáhu egy nyilvános «istenpróbán» kigúnyolja e szinkretizmust: «meddig sántikáltok még két ágon?» Izráel történetét Elijáhu legszívesebben csendes patakként látta volna lefolyni, mely nyugodtan halad célja felé. A Hórebre zarándokol, hogy közelebbről hasson reá Mózes szelleme. Itt úgy észleli, hogy «nem szélviharban van az Isten, nem is földrengésben és nem tűzben, hanem szellő halk suttogásában», szerény, zajtalan állami életben. De rég kizökkentette e szerény csöndességből a zsidó nép életét Salamon, amikor egyiptomi összeköttetései kedveért tág kaput nyitott a déli hatalmasságnak és magára zúdította ezzel az északi ellenhatalomnak, Asszíriának féltékenységét. Most a két ellenség Izráelen és Judán keresztül száll szembe egymással. A prófétaság bizonyul most is annak az intézménynek, mely hivatva van a vallás intő szavával gátat vetni a királyok világias érdekű szövetkezésének és ezzel a pogány erkölcsök behurcolásának. Fel is tartóztatják ideig-óráig a veszedelmet, de a világi érdek felfegyverkezetten állott az ő szavukkal szemben és győzött, úgy azonban, hogy örvénybe sodorta a nemzetet. Asszíria abban a törekvésében, hogy a tengerhez kijáratot szerezzen, Szíria és Izráel országára veti ki hálóját. Ezek Judát akarják szövetséges társul megnyerni, de ekkor Egyiptom zúditja ellene seregeit. Ámosz, Hósea, Micha próféták még csak az erkölcsök elpogányosodása ellen emelték fel szavukat, azonban Ezsajás (Jesája), Jeremiás és egy sereg más próféta már

az államügyek vezetésére is alkalmazták vallási szempontjaikat és ellenezték a dinasztikus politikát, a szövetkezést. A mózesi Isteneszme védelme alá helyezik a birodalom sorsát. Ezsajás szerint Isten sem a magán-, sem az állami életben nem tűri el a jogtalanságot és az erőszakot. Ő minden gőgöt megaláz, Asszur az ő rengeteg hadseregével is csak «eszköz az Ő kezében» és majd ítéletet tart fölötte; «Egyiptom csak ember, nem Isten». Isten ítéletbe száll saját népével is, megtisztítja és az ő *Messiását* küldi Dávid házából való király személyében, aki alatt igazság és béke fog uralkodni. Az így megtisztult nép fennmarad és tanítójává lesz a világ népeinek. Ezzel ellentétben Micha már pesszimisztikusabban ítéli meg Izráel jövőjét: «Cion mezővé fog felszántatni.» Manasse király most Asszriához való hűbéri viszonyban keres menedéket és ennek kedvéért ismét elpogányosítja a nép vallását. Viszont fia Jósia újból visszaállítja az Egyisten tiszteletét, sőt a most papi rejtekéből előhozott Tórát ünnepiesen felolvastatja, megesketi rá a népet és ennek alapján rendezi újból a kultuszt. De a veszedelmet feltartóztatni nem sikerül. Egyiptom haddal támad Judára és Jósia király a csatatéren találja halálát. Nebukadnecár babiloni király kiűzi ugyan az egyiptomi hadsereget Judából, de ezentúl hatalmában is tartja e birodalmat, leteszi királyát, mást rendel helyébe és végül a felkelést megkísértő Cidkijáhut elfogatja, megvakítja és a nép színejavával együtt fogságba hurcolja, a nép alsóbb rétegét az országban hagyja és Gedaljahu kormányzósága alá helyezi, akit azonban egy királyi herceg meggyilkoltat. Ez rettegésbe hozza a nép nagy részét és Egyiptomban keres menedéket, ahová Jeremiás próféta is követi.

3. *Az állami élet ideiglenes szüneteléseː.* Izráel pusztulásával az elpogányosodás veszedelme már nem kísértett, a Babiloniába került Juda pedig raboskodása alatt még inkább magába szállott és hivatására eszmélt. A prófetai tanítások itt sem szüneteltek, a foglyok között élt Ezékiel próféta és a Névtelen babiloniai, kinek szózatait Ezsajás könyvének 40—66. fejezeteiben találjuk; állandó levélbeli összeköttetésben maradt velük Jeremiás is. De a jövendőbe irányuló jóslatoknál is inkább hatottak most már a történeti könyvek tanulságai, melyeket ez időben állítottak össze a próféták (*Neviim risónim*, első, értsd: multakról szóló próféták: Jósua, Bírák, Sámuel, Királyok K.; szemben a *neviim achrónim*, a jövendőkre utaló prófétákkal). A külső bánásmód meglepően jó volt, Jeremiás hozzájárulásával házakat építettek, szőlőket ültettek és annyira meggyökeresztek, hogy sokan többé visszatérésről hallani sem akartak. Mindamellett vallásukat nem adták fel ezek sem, bár közel állott a kísértés, miután Isten segítségében, Cion rendíthetetlenségébe vetett hitük csalódásba sodorta a reményüket. De a próféták meg tudták győzni őket arról, hogy a fogságbajutás is Isten akarata volt és így Isten nem tehetetlennek bizonyult az ellenséggel szemben, hanem fenségesnek az ítéletben, igazságos világkormányzónak, az erkölcs részrehajlatlan urának, ellenben Izráel volt az, aki eddig sötétben járt és nem akarta a gondviselés útjait felismerni. A multjukat lezárták, most a jövő számára kellett újonnan berendezkedni. Oltárt építeni valószínűleg nem lehetett, de nem is akarhattak idegen földön és a próféták nem is támogatták volna az erre irányuló mozgalmat, mivel ők csak szellemi, szívbeli istentiszteletet kívántak. A népvallás csakugyan itt alakul át szellemi vallássá: zsinagógákat, gyülekező házakat alakítanak, ahol a prófétai könyveket olvassák, áldozás helyett imádkoznak, a papok helyét világiak foglalják el, kik erre személyes rátermettséget mutatnak fel. De a régi törvényt is érvényre akarják juttatni a jövőre. Ezékiel próféta emlékezetből összeállított könyve végéhez szigorúan papi jellegű kódexet csatol, bár prófétai felfogásához híven ő is abban látja a megújhodást és a jövő reményét, hogy «egységes szívet adok beléjük és új lelket adok beléjük; eltávolítom a kőszívet keblükből és adok nekik hússzívet» (11. 19). A csüggedőkbe reményt kelt, hogy Isten még a kiszáradt csontokat is tudja életre kelteni, annál inkább egy élő népet, amely csak hiszi, hogy meghalt, mivel az ősök bűnei alatt kell elvesznie. Rámutat arra, hogy az ősök lerótták már bűneiket, az utód nem szenvedhet miattuk, mert Isten egyénenként ítél az emberek felett. Még hathatósabban működött közre a remény és nemzeti érzés fentartásában a Névtelen próféta, aki ékesszólóan fejtegeti, hogy Istennek céljai vannak Izráellel, a multban rajta kellett bemutatnia igazságszolgáltatását, a jövőben pedig általa akarja világuralmát a népek között hirdetni. Isten fáklyahordozója Izráel, Cyrus perzsa király pedig az ő felkentje, aki a népet kiszabadítja és hivatásának teljesítésére engedi. Babilonia azzá vált most Izráel számára, ami régente Egyiptom: vaskohóvá, melyben a salaktól megtisztult.

4. *Az állami élet újjáalakulása a zsidó vallásos elv uralma alatt és végső élethalálharca.* Cyrus csakugyan megengedi a zsidóságnak, hogy visszatérjen hazájába. De csak 42,000 lélek él az engedéllyel. A hazatérés két vezér alatt megy végbe: az egyik pap (Jósua), a másik pedig királyi herceg (Zerubábel). Ez a kettős szervezet mutatja már, hogy a fogságban felülkerekedik a vallásos meggondolás és az új állam élete már a teokrácia jegyében indul meg. Azóta is rajta maradt a zsidóságon ez a kétirányú igazodás (a hasmoneusok, főpapok és királyok egy személyben, a rabbik és gáónok mellett az exilarchák, a mai hitközségben pedig a rabbi mellett a hitközségi elnök intézik együttesen a hitközségi ügyeket). Legelső gondjukat a Templom helyreállítására fordították, ebben azonban akadályozzák őket a szamaritánusok. Körülbelül száz esztendő múlik el és még mindig nem áll a Templom a régi fényében. Ekkor *Ezra* és *Nehemia* újabb csapatokat vezetnek fel a «Gólából» (számkivetettség, bujdosás). Ezek új lendületet hoznak, a Templom helyreáll és Jeruzsálem újból benépesedik; az országba betódult idegeneket kiszorítják, sőt a velük kötött házasságokat is felbontják, nehogy a régi baj, a pogány szellem elharapódzása ismét kiújuljon. Szociális reformokat létesítenek és egyszersmindenkorra intézménnyé teszik a

Tóra felolvasását és értelmezését. Az eddigi áldozati istentiszteletet lassanként háttérbe szorítják a demokratikus jellegű, mindenki számára tett Tóra-olvasás és tanulás, valamint az imádkozás behozatalával. A zsidóság volt hivatva a plátói szofokrácia álmának megvalósítására. A Biblia megszünt kizárólag papok jogalapja lenni és szabad magyarázata által a népművelődés leghathatósabb eszközévé lett. Ezt az elvet karolta fel újból később a reformáció, mikor az újkori laikus vallásos gondolkodási szabadság magna chartájává tette a Biblia-olvasást. A Biblia-olvasási szabadság nemsokára lelkiismereti kötelességgé szentségesült és elsőnek hozta létre a kötelező iskolázást, — valamint ugyancsak elsőnek a «Szentírás» fogalmát. Megindult a régi vallásos iratok gyüjtése *(Kánon)*, összeegyeztetése, idegen szellemű könyvek kirekesztésével *(apokrifálás)*. Nemsokára előidézi ez a *fordításoknak* nagy irodalmát is, melyben a görög fordításnak *(Septuaginta*, l. *Zsidó irodalom)* az a nevezetes szerep is jutott, hogy a görög világgal megismertesse és megkedveltesse a zsidó tanokat, melyek sok hivet szereztek a zsidóság számára a pogány világból is. A perzsa uralomnak véget vet *Nagy* Sándor, ki szabadságot biztosít a zsidó vallásgyakorlat számára. Utódai alatt a nagy világbirodalom két részre oszlik: Egyiptomra és Sziriára. Mindkettőben laknak zsidók és tovább élvezhetik a politikai szabadságot. Egyiptomban annyira megkedvelik a görög műveltséget és a görög uralmat, hogy saját maguk templomi használatára lefordítják a Tórát. A történet ítélőszéke előtt való restelkedésből ezt a nemzetietlen lépést udvariassági ténynek, vagy kényszerűségnek tüntetik fel abban a költött mondában, melyet *Aristeas levele* c. görög apokrif könyvben találunk. Eszerint Ptolomaeus Philadelphus kívánta a fordítást és e célra 70 tudóst küldtek neki, kik külön zárt helyiségben csodamód szóról-szóra egyezően fordították. Ámde a sziriai Antiochus Epiphanes politikai célból erőszakkal hellenizálja a zsidóságot és a zsidó vallás gyakorlását halálos büntetés terhe alatt tiltja. Ez ellen a Makkabeusok keltek fel és hősies küzdelemben előbb a vallási szabadságot vívják ki (Kr. e. 165), a Templomot visszaszerzik és újjáavatják (l. *Chanukka)*, később a politikai fenhatóságot is lerázzák (l. *Makkabeusok)*. A zsidóság e család iránt való hálából a hős makkabeus fiúk életben levő tagját, Simeont ültetik Dávid trónjára; miután ezt saját veje: Ptolomaeus uralomvágyból megöli, Hyrkanos Jochanánban az új dinasztia megszilárdul. A hellenizmus utóhatását azonban nem lehetett ellensúlyozni, a zsidóság a kultúrától nem akart elzárkózni, másrészt pedig a vallásos reakció megkívánta, hogy tiszta zsidó hagyományos élet jusson uralomra. A vallástudomány népszerűsítésével a nép figyelme is a vallás kérdései felé fordul. Ezek közül különösen azok tartják izgalomban a kedélyeket, melyek a görög külvilághoz való viszonyban támasztanak nehézségeket. Az országnagyok politikai szükségességnek érezték, hogy a görög világgal úgy a diplomáciai, mint a társadalmi kapcsolatot ápolják, ebben pedig akadályozta őket a szombati munkaszünetet és étkezést szabályozó Biblia-fejtegetés, mely mind szűkebb és szűkebb körre szorította a mozgási szabadságot. Viszont a sovin hagyománybarátok ép a zsidóság külön jellegének megóvása végett tartották szükségesnek az ily irányú törvényfejtegetést. A hellenbarátok: a *szadduceusok*, a hagyományhívek pedig a *farizeusok* pártjában (l. o.) tömörülnek. A *Szanhadrin* tanácsában és a kormányzatban igyekeznek elveiket érvényre juttatni. A harc hevétől elkedvtelenedve sokan félrevonulnak, a régi *rechabiták* módjára pusztai, meditáló életre adják magukat és külön rendet alkotnak *(esszénusok)*. A pártharc nem maradhatott soká elméleti téren, hanem átcsapott a gyakorlati kormányzatra is, mikor Salome Alexandrában nő került a trónra, ki a főpapságot kénytelen Jochanan fiára ruházni, míg az uralmat az ő nevében egy másik fia: Aristobulus gyakorolta. A hatalomnak ez a megosztása veszedelmes polgárháborút idézett fel, minek végzetes következménye volt a rómaiak segítségül hívása, Pompejus beavatkozása és az ország lassankénti teljes lenyügözése. Ezt még elősegítette egy bitorló, a Makkabeus házba beházasodott Heródes király, aki nem értette meg, nem is osztotta népének nemzeti érzéseit és csak a római fenhatóság elismerésétől remélhette trónja megszilárdulását. Árulással és gyilkosságokkal tartotta magát Róma kegyében, mialatt a pénzsóvár római uralkodók mindinkább kiszipolyozták az ország anyagi erejét és halálra sebezték vallásos és nemzeti érzésében. A zsidóság végveszélyben érzi magát, megkísérti a lehetetlent: Róma ellen élet-halálharodt indít, de tizéves hősies küzdelemben elvérzik. Titus császárnak jutott az egykori Nebukadnecár szerepe, hogy a zsidó államot végkép feloszlassa, a Templomot elégesse, a népet pedig részint rabszíjra fűzze, részint pedig széjjelszórja.

II. Az állami élet megszünése után. 5. *Az állami életből fennmaradt nemzeti erők gyüjtése a vallásos önállóság szolgálatában.* Jeruzsálem másodszori pusztulásával véget ér a zsidó állami élet, de a nemzeti szellem nem aludt ki végkép. Rabbi Jochanan ben Zakkaj volt e kor Jeremiása, aki azt hirdette, hogy a zsidóság fölötte áll az állami életnek és új formákat kell magából kitermelnie, A római impérium ezért el is ismerte a zsidóságot nemzetnek, II. Agrippának meghagyta a királyi címet és birtokait. A fővárosból elüldözött zsidóság még mindig honi földön maradt, de most már nem a Templomban, hanem az iskolákban lüktetett a nép élete. Ez iskolák tekintélyét a Babiloniában maradt és azóta is odaszivárgó zsidóság, bárha számszerint fölülmúlta az otthonmaradottakat, oly tisztelettel ismerte el egy ideig, mint magát a Szanhedrint. Tevékenységükkel kiléptek az iskolák szokványos kereteiből és olyan határozatokat is hoztak, melyek mintha nem is vettek volna tudomást a Templom pusztulásáról, a jövőben várható újjáépítésre számítottak és általában irredenta célzatuak voltak. Meg is volt e tanítások hatása: Traján és Hadriánus császár alatt, egy félszázaddal a katasztrófa után Akiba és tudós társai újból felkelésre lobbantották a zsidó kedélyeket. A küz-

delem, melyet *Bar Kochba* (l. o.) vezetett, véres vereséggel végződött és kegyetlen megtorlást vont maga után, még a tanszabadságot is elfojtották. A római udvarral való kapcsolatot az iskolafők *(patriárkák)* tartották fenn ezentul is. A térítést is megkísérelték a rómaiak, de ez ellen a lyddai határozatokban épített a Szanhedrin védősáncot. Ellenben nagyobb küzdelmet kell a zsidóságnak most a terjedő kereszténység hittérítése ellen megvívnia. Az istenségnek megérzékítése egy rokonszenves, kegyeséletű istenfia ember személyében nagy vonzóerőt gyakorolhatott még ez időben is a fantáziákra. Pál apostol pedig gondoskodott róla, hogy az új egyház számára nagy engedmények árán szerezzen híveket. Elengedte a körülmetélést és mind a súlyos szertartásokat azon a címen, hogy Jézus mint istenfia, teljes bűntelenségben való kivégeztetése által az Ádám óta öröklött ősbűnt (eredendő bűnt) kiengesztelte s így az Isten ingyen kegyelme, melyet fia leküldésében nyilvánított, olyan nagy, hogy ehhez képest az ember jócselekedete, szertartási érdeme elenyészik, hiábavalóvá lesz. «Új szövetség»-re lépett Isten az emberrel: a cselekedet helyett a hitet kívánja csupán. Ez az ingyen kegyelem, mint valami váratlan örökség természetesen ezreket csábított az új hit zászlaja alá. A zsidóságtól eltértek azonban még azontul is zsidóknak vallják magukat, tartják is a zsidó vallási törvényeket *(zsidókeresztények)*. De a Bar Kochba-féle felkelésben már nem vesznek részt, mivel ők már egy eljött Messiás mellett egy most eljövőben nem hihettek. Maguk a pogánykeresztények sem szakítanak mindenben a zsidósággal, vele ülik a szombatot és héberül imádkoznak a zsinagógákban; a törvény abrogálása csak elvben maradhatott, maguknak az apostoloknak kell észlelniök a végzetes libertinizmust, melyet ez a tan előidézett és disztinkciókkal kénytelenek a tömeget visszaterelni a igazság és házassági tisztaság útjaira. A zsidóság most az elszéledés előérzetében a törvényfejtegetés eddigi eredményének lezárásával, a *Talmud* írásbafoglalásával igyekszik egységét fentartani. Minden ezzel szemben fellépő vagy ezt gyengítő törekvés idővel hiúnak bizonyul, a rabbinizmus diadalmasan áll ki minden ostromot. Az ezentúl következő tizennégy sz. egyetlen korszakká olvad össze. A zsidóság élete egyrészt vértanuságba fullad, másrészt irodalmi és vallástörténeti mederbe terelődik. Ezt a korszakot csak kevéssé színezik a különböző országok változatai. A vértanuság a keresztény Európa területére szorítkozik és a keresztény ideológiából ered. Történeti tényként ki kell azonban emelni, hogy nem a hivatalos egyház, hanem mindig a fellázított tömeg mérte a zsidóságra a legnagyobb szenvedéseket. A pápák védelembe is vették gyakran a zsidóságot úgy személyében, mint vallásos intézményeiben, noha becsülete iránt nem is tanusítottak kíméletet. Sőt elvvé is vált, hogy a zsidóságot tűrni kell, mivel nyomorult helyzetében ép ez tesz tanuságot amellett, hogy aki Krisztust nem követi, szánalomra méltó sorsra jut. A legnagyobb eretnekirtó pápa III. Ince (1198—1216) is voltaképp dogmatikus téren marad a zsidósággal szemben, mikor a kereszténytől való megkülönböztetésül sárgafolt viselés kényszerével bélyegzi meg, úgyszintén csupán dogmatikus álláspontjukat védték meg utódai is, akik a zsidókat hitvitákra kényszerítik keresztény papi tekintélyekkel (1240. Párisban, 1263. Barcelonában, 1413. Tortosában), vagy akik ghettóba szorítják és külön more judaico esküformulát kényszerítenek a zsidókra. Pápák sohasem üldözték ki a zsidókat államukból, sőt többízben megrótták a királyokat, akik erővel keresztelték meg őket (Nagy Gergely a VI. sz.-ban) és kárhoztatták a keresztesek mészárlásait. II. Calixtus pápa (1119) *Constitutio Judaeorum* c. bullájában megtiltja a zsidó temetők feldulását és ebben követi a lateráni zsinat is (1179). Pápák védik meg a zsidóságot a vérvád ellenében és, ami a pápáknál sok önmegtagadást követelhetett, saját elődeik rendelkezéseivel szemben elengedik a zsidójel viselését is. Sőt tovább is megy III. Pál pápa, amikor saját vallása szertartásainak korlátok közé szorításával betiltja a passziójátékoknak a Colosseumban való tartását, nehogy innen a nagy tömeg, megmámorosodva a látványosságtól, a védtelen zsidók ellen irányuló kihágásokra adja magát. IX. Gergely pápa (1233) a zsidóság védelmét egyenesen a közös bibliai alapra helyezi: «hisz egy atyánk van, egy Isten teremtett minket» *(Maleachi* 2. 10). V. Márton pápa eltörli a külön zsidóbíróságot és a rendes bíróság elé tereli a zsidóság peres ügyeit *(Quamquam Judaeis*-bulla 1429), megengedi zsidóknak az egyetemek látogatását és tiltja saját papságának, hogy hitszónoklataikban zsidógyűlöletet hirdessenek. X. Leo pápánál meghittje, a római rabbi eszközöl ki kihallgatást egyházi méltóságok számára. VI. Sándor megdorgálja a római zsidókat, kik hitsorsosaik bevándorlását üzleti féltékenységből meg akarják akadályozni. A zsidóság sorsára azonban az is döntő hatású, hogy mint kisebbség kénytelen meghúzódni a keresztény országokban abban az időben, mikor az egyház egyedülüdvözítő voltában vetett hit uralkodik a lelkeken. A «hitetlen» zsidó már a megjelenésével is kihívóan hatott a lakosságra és azzal, hogy a kereszténység jelvényeinek kijáró tiszteletadást kitartóan elkerülte, még fokozta az ellenséges hangulatot. Már a Biblia latin fordításának készítője: Jeromos egyházatya is gyűlöletes hangon szól a zsidókról. Justianus császár (527—565) törvénykönyvében megtiltja a zsidóknak a Biblia eredeti szövegében való olvasását és érvénytelennek mondja a zsidók tanuzását keresztények ügyében. Németországban IV. Henrik még tiltja erőszakos megkeresztelésüket, sőt az önkéntes kikeresztelkedőt is megfosztja a családi örökségtől, de a hűbériség korában a fejedelmek s városok tulajdonuk gyanánt tekintik a zsidókat *(Kammerknecht)*, úgy, hogy nekik kellett védőurukat drágán megvásárolniok. A keresztes hadjáratok idején természetesen Krisztus állítólagos megölőire irányult a gyülölet és ezrével koncolták fel a zsidókat. Csak a magyar zsidóságot kímélte meg Kálmán király, aki a keresztes hadakat nem engedte az országon átvonulni. A középkori babonás

hit vérváddal és ostyafertőzés vádjával is illette a zsidóságot és újabb áldozatokat prédált belőle. Zsidókiűzések között a legnagyobbak: Franciaországból Szép Fülöp alatt 1306, Angliából I. Eduard alatt 1290; a legvégzetesebb Spanyolországból 1492 és Portugáliából 1498. Az egyedülüdvözítő egyházban való hit mélypontjára jutott az inquizició intézményében. Ezt a spanyol fajtisztaságra alapított nemzeti politika indította meg ugyan, de az egyház szolgáltatta hozzá az eszközöket. Az egyház minden kéteshitű eretnek kikutatására kémszervezetet létesített, a zsidó marannosok, vagyis kereszténységre kényszerített, de titokban zsidó vallást gyakorlók ellen vizsgálatot indít és a gyanusakat a legfényesebb egyházi ünnepségek kíséretében a világi hatóságok közreműködésével *(auto da fé)* máglyára veti, miután előbb még a legképtelenebb módon meggyalázta és megkínozta őket. Az inquizició elől menekülteket szerencsére a protestáns vallású Hollandia szívesen befogadja és itt sikerül a zsidóságnak a kereskedelem felvirágoztatásával a vendégszeretetet meghálálni. Angliában is a puritán bibliabarát szellem felülkerekedésének köszönhető, hogy Manasse ben Izráelnek a zsidók bebocsátására irányuló feliratát a parlament és Cromwell Olivér lordprotector nagy figyelemre méltatták, őt magát államköltségen vendégül fogadták és utóbb kérelmét teljesítették (1650). Lengyelországban a zsidóság annyira meghonosodott, hogy itt az a monda is talajra talált, mely szerint egy interregnum idején zsidó talmudistát *(Saul Wahl)* választottak királlyá. A talmudtanulmány nagy virágzásnak indult, de egyszerre véget vet a zsidó jólétnek a *Chmelnitzky-féle* vérfürdő, mely az adóbehajtást torolta meg. Máskép alakult több tekintetben a zsidóság helyzete a keleti országokban. Keletről származik minden vallás és Keletről várja manapság is a hitében enervált Nyugat a lelki felfrissülést. A Kelet talaján a népvándorlás idejében lehetővé vált a magyarral rokon kazár néptörzsnek, hogy a három vallás között válogatva, zsidó vallásra térjen. A Keletről Spanyolországba betódult mórok között éri el a zsidó műveltség és a zsidóság megbecsülése a csúcspontját. A kalifák zsidó miniszterekre bízzák a legfontosabb államügyek vezetését, ezek pedig nem szakadnak el a népüktől, hanem irányában róják le nagyságuk eléréséért a hálát, amennyiben mecenásokként ápolják a zsidó tudományt és irodalmat és nevelik népüket világias viselkedésre. Törökországban II. Mohamed politikai jogokkal ruházza fel az odamenekült zsidókat, Bajazet szultán, mikor Buda elfoglalása után megismerkedett a törökföldre menekült zsidókkal, kárörömét fejezte ki II. Ferdinánd császár fölött, hogy legjobb alattvalóitól fosztja meg magát és gazdagítja velük ellenségét. II. Szelim alatt (1519—66) zenitjét éri el a zsidóság pozíciója, amennyiben Don József nászi, portugál menekült, jelentős állami, diplomáciai szolgálatai fejében naxosi hercegi rangot ér el, amellett, hogy hathatós pártfogásába veszi az odamenekült magyar és a pápai államból kiűzött zsidókat. A közép- és újkorra terjedő ezen hosszú, egyhangú korszak alatt sem aludt el a zsidó néplélek. A legfőbb vallásos kérdések, melyek a Talmud körül felmerültek, a nép egészét is mozgalomba hozták. Keletről indult el a *karaita* lázadás a Talmudnak állítólag önkényes és mesterkélt megállapításai ellen, mely egy külön szekta alapítására vezetett. Ez számos ősi intézményt megváltoztatott és a tefillint, sótárfuvást, az ünnep másodnapját, a hús és tej keverék tilalmát, valamint a befogadott imakönyvnek használatát elvetette. A nyugatnak szellemi terméke a tudomány és bölcselet, de a világ bölcseleti irodalmának alapvető és máig sem elavult klasszikus műveit az arabok mentették át a keresztény középkor tudományellenes sötétségén és zsidó fordítók révén jutott el a reneszánsz idején az európai irodalomba. Ez a bölcseleti irány a zsidóknál nem fordult ugyan a Talmud ellen, sőt azzal igyekezett tanításait alátámasztani, mindamellett egy ízben a Talmudot féltőknek *Majmuni* elleni állásfoglalásából folyólag olyan mozgalom indult meg, mely az egész zsidóságot izgalomban tartotta, kiátkozásokat és hatósági közbelépéseket, sőt zsidó irodalomüldözést is vont maga után. Keletről indul el a *kabbalista* mozgalom is, mely a talmudi törvénykultuszban megmerevedő vallásos lelkületnek a prófétai érzület felelevenítése révén való megújhodását eredményezte, mindaddig, míg maga is szertelenségekbe nem esett. Merengése rajongásba, csodák várásába csapott át. *Álmessiásokért* hevült és ezek miatt világra szóló mozgalmakat keltett, melyekbe a szultán, a pápa és fejedelmek is belesodródtak (l. *Álmessiások*). E mozgalmak lelki alapja a zsidóságnak a Szentföld iránt soha ki nem aludt kegyeletes vonzódása volt és ez úgy fejezte ki az ősi haza iránt való igényeit a középkor nyelvén, amint azt manapság a cionista sajtómozgalom a jelenkor nyelvén fejezi ki.

6. *A zsidó vallásos néptudat beilleszkedése az általános kultúrába.* A XVIII. sz. felvilágosodása a zsidóságnak is meghozta úgy a kulturális, mint a politikai felszabadulást. *Mendelssohn Mózes* az első zsidó, ki nagy világi műveltségre tesz szert, német nyelven ír általános bölcészeti és zsidó vonatkozású munkákat, lefordítja többedmagával a Bibliát német nyelvre és folyóiratot indít meg a modern zsidó iskoláztatás és műveltség terjesztése érdekében (l. *Mendelssohn*). Dohm révén elsőnek indítja meg a zsidóság egyenjogúsításának európai mozgalmát is, mely Franciaországban Mirabeau felszólalására visszhangot keltett és XVI. Lajos és Napoleon alatt el is érte célját. Napoleon az egyenjogúságot ugyan felfüggesztette, mert a zsidók uzsoráskodásának hírét vette, de az ügy tisztázására egy 110 tagú zsidó notable-gyűlést hívott egybe és miután ezen a zsidóság a hazához való ragaszkodást és a másvallásúakhoz való jóviszonyt vallásával összeegyeztethetőnek, sőt erkölcsi kötelességének vallotta, megalakította (a régi törvényszék mintájára) a 70 tagú Synhedriont. Ez azonban nem fejtett ki érdemleges munkát és a zsidók egyenjogúsításának kiépítése is elmaradt egész Lajos Fülöp uralkodásáig (1830), amikor is az állam a többi egyházzal egyenlően vállalta a zsidóság intézményeinek fenntartását. *II. József* császár

türelmi rendelete (1782) megnyitotta birodalmában a zsidók előtt az ipari, katonai és tudományos pályákat, eltiltja a zsidók ellen irányuló kihágásokat, megszünteti a zsidófolt viselését és a zsidóvámot. Az egyenjogúsítás gondolatát az amerikai *Egyesült-Államok* nem is tartották szükségesnek átvenni, mivel ott már a jogok megadását is sértőnek találták, lévén a lelkiismereti szabadság az embernek veleszületett és kétségbevonhatatlan joga. Azért ott a kérdést valamennyi egyházra vonatkozóan sokkal alaposabban oldották meg, mert az állam teljesen feladta az egyházakhoz való viszonyát, semmiféle különbséget nem tett köztük, mindegyiknek megadta a teljes szabadságot azon határig, ameddig az állam vagy a másvallású polgárság sérelmet nem szenved, de egyébként a vallás választását és anyagi támogatását senkire nem tette kötelezővé és azt mindenkinek saját lelkiismeretére bízta. Ezt később Franciaországban is követték. Az egyenjogúsítási mozgalmak felszínre vetették Németországban is azt a követelést, hogy a zsidóság valljon szint a talmudi tanok és azoknak az államéhez való viszonya tekintetében. Ezen megalázó feltétellel szemben Riesser Gábor, az első zsidó ügyvéd és képviselőházi elnök védte meg hitfeleit (Der Jude c. folyóirat 1832–33). De ép e kornak kedvező hangulatát rontja meg a damaszkuszi és rodosi vérvád (1840), mely európaszerte óriási izgalmat kelt és melyben az angol Montefiore Mózes és Crémieux zsidóvallású francia igazságügyminiszter s algiri kormányzó Viktória angol királynő és Lajos Fülöp pártoló közbelépését eszközölték ki Ratti Menton francia konzul ármánykodásai ellen. Mindezek az egyiptomi alkirálynál végül a pör revízióját és a vádlottak felmentését eszközölték ki. A tanulságokat levonva Montefiore és Crémieux a jövőbeli zsidóvédelem és egyszersmind a zsidóság földmíves és ipari irányú nevelése céljaira megalapítják az *Alliance Israelit Universellet* Páris központtal. A felvilágosodás százada visszahatást váltott ki a pápai udvarnál. VI. Pius pápa 1775-iki ediktuma minden eddigi jóindulatú pápai intézkedést visszavon, tiltja a kereszténységnek a Talmud tanulását és terjesztését, a zsidóknak pedig a sírkőállítást és minden kegyeleti szertartás végzését. Viszont örvendetes jelenséget is szolgáltatnak a katolikus szellemű országok: *Portugália* 400 éves száműzés után visszabocsátja a zsidókat, sőt Uganda területét hajlandó az JTO (Jewish Territorial Organisation) céljaira átengedni. Olaszországban pedig I. Viktor Emánuel, Ferenc Józseffel egyidejűleg szentesíti a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényt (l. *Emancipáció*). A zsidóság egyenjogúsítása egész Nyugateurópában végbemegy a XIX. sz. folyamán. De Oroszország a cári tanácsadók rosszindulata alapján továbbra is középkori vadsággal kezeli a zsidókérdést és a háború előtti Románia sem egyenjogúsította a zsidókat, bárha az 1878-iki berlini szerződésben erre kötelezettséget vállalt. A zsidóság most, hogy levegőhöz jutott, saját keblén belül létesít *reformokat*, melyek az istentiszteletnek európaiasabb ízlés szerint való rendezésére és a vallásos követelményeknek a polgári élet igényeivel való összeegyeztetésére törekednek. Megváltozik a zsidóságnak arculata és kedélyvilága is, beleolvad a nemzetek egészébe és csak vallását tartja fenn szent örökség gyanánt.

7. *A zsidó néptudat védekezése az általános kultúrába való merülés ellen.* Szomorúan kell észlelnie a zsidóságnak, hogy a világ nem hálálja meg neki a tőle kapott Bibliát és nem viseltetik bizalommal nemzeti érzése iránt. A Franciaországban lejátszódott Dreyfus pör tárgyalásai alatt, mikor a vádlott személyéről az egész zsidóságra hárították a hazaárulás különben is alaptalannak bizonyult vádját, az ott egybesereglett hírlapírók egyikében a magyar zsidó Herzl Tivadarban villant fel a gondolat, hogy a zsidókérdés addig nem juthat nyugvópontra, míg nem kap egy nemzetközileg biztosított otthont Palesztina földjén. Az eszme oly gyujtó hatással volt, mint annak idején az álmessiások fellépése. A *cionizmus* mozgalma megindult, sőt sajtópropagandája révén meghódította a zsidóságnak, különösen az ifjúságnak egy részét és megnyerte jelentős államférfiak tetszését is, úgy, hogy a világháború zajában megérlelődött a *Balfour-féle* javaslat, mely a békekötésben el is fogadtatott. A deklaráció elismeri a zsidók jogait Palesztinára, amely angol protektorátus alatt a zsidóságnak rendelkezésére áll. (L. *Cionizmus.*) A cionizmus megvalósulásával a következő főbb kérdések várnak a történelem válaszára. A palesztinai zsidóság az arab őslakossággal szemben meg bírja-e állani helyét? Gazdaságilag biztosítja-e a föld a zsidóság kellő berendezkedését, függetleníti-e kellően a külföldi behozataltól? A nemzeti érzés kielégülése nem semmisíti-e majd meg a régi ideálokat és nem idézi-e elő a vallási nihilizmust? Mikép lehet másrészt a Tórát és az ősi időkre szabott vallásos törvényeket a modern állami élet keretébe beilleszteni? (Pl. mikép kell a tized törvényét megvalósítani stb.) Külpolitikai konflagrációk esetére biztosítva van-e a zsidó állam tényleges semlegessége? A csekély számú lakosság felvételére korlátolt állam mikép hat vissza a szétszóródásban maradó zsidóság politikai sorsára? Nem minősítik-e ezeket nemzeti kisebbségekké? A Palesztinában megtelepülő zsidóságban nem áll-e be a nemzeti származás szerinti tagozódás, vagy pedig nem fejlődik-e ott ki oly nacionalista sovinizmus, mely a zsidó prófétai tanításokkal ellenkezésbe jut és idővel az európai zsidó viszonyokra is káros visszahatással lesz? L. *Bar Kochba, Giskalai János, Makkabeusok, Jézus, Hillel, Gamaliel, Simon* és *Juda patriarchák, Akiba, Farizeusok, Esszénusok, Szadduceusok, Chászideusok, Gáoni korszak, Exilarcha, Getto, Mártirok, Kereszténység és zsidóság, Messiás, Álmessiások, Mendelssohn, Reformzsidóság.* F. M.

Zsidók védelme. Ulászló halála után, 1516. a tíz éves II. Lajos került Magyarország trónjára és az ország sorsát a király könnyelmű és korrupt gyámjai intézték. A zsidóknak is ezek osztották az igazságot és mert az igazságnak ára volt, a zsidók azt meg is vásárolták. Mendel Jakab zsidó prefektus (l. *Mendel Jakab*), a többi

zsidó előljárók és a Magyarországon élő zsidóság 1520. szerződést kötöttek Báthory nádorral. A szerződést latin nyelven fogalmazták és a budai hitközség két titkára, mint tanu, héberül írta alá. A szerződésben a zsidók arra vállaltak kötelezettséget, hogy a nádornak élete fogytáig évenként négyszáz forint tiszteletdíjat fizetnek négy részletben, mivel nem akarnak hálátlanságba esni a multban iránt tanusított védelemért és a jövőben kilátásba helyezett pártfogásért. Amennyiben a vállalt kötelezettségnek nem tennének pontosan eleget, úgy a nádornak joga van az összeg kétszeresét tőlük behajtani és «kicsikarni». 1522-ig nem is érte nagyobb üldözés a zsidókat, amit nemcsak ennek a szerződésnek köszönhettek, hanem annak is, hogy ilyen védelmi szerződést bizonyára más befolyásos tényezőkkel is kötöttek. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Zsidó nagygyűlés Magyarországon. Brett Sámuel, angol utazó és misszionárius, 1650. kiadott munkája tesz először említést arról az állítólagos magyarországi zsidó nagygyűlésről, melyet 1650. Ageda mellett (Budától 30 tengeri mérföldnyire) tartottak a világ különböző tájékáról összegyült zsidók, hogy megvizsgálják a Szentírást a Messiás eljövetele szempontjából. Brett tudósását megerősíti Sárkány Dávid sárospataki tanárnak L. Vrimoet holland tudósnak küldött válasza, melyben közli, hogy a magyarok között él még emlékezete annak a zsidó zsinatnak, mely Szt. Agata mellett, Budától délre 6 mf. távolban folyt le. Kármán József, a XVIII. századvégi jeles magyar író, Uránia c. folyóiratában (1795) leírja a gyűlés lefolyását, melynek színhelyét ő a Kassa melletti Nagyidára helyezi át. Szerinte a nagygyűlés a következő kérdésekkel foglalkozott: 1. Eljött-e már a Messiás vagy eljövendő-e? 2. Mily formában jelenti ki magát a Messiás? 3. A kereszténység megváltása-e a Messiás munkája. A rabbinusi concilium (7) hét napig tartott és a gyűlés, melyet a Rómából érkezett keresztény papok megzavartak, azzal oszlott el, hogy három év mulva újból conciliumot tartanak Szíriában. Kármán után Cassel (1845), Löw L. is Nagyidát jelöli meg a gyűlés helyéül.

Zsidó nemzet önálló állami keretben csak a Szentélyek fennállása idején létezett. A nemzeti lét korai a következők: 1. A honfoglalástól az első Templom pusztulásáig; ezen belül kisebb korszakok: a bírák kora a királyi uralom osztatlan birodalommal, a királyi uralom osztott birodalommal. Az északi 10 törzs országa fennáll ante 722-ig, a déli Juda törzsének országa fennáll ante 580-ig. 2. Ezrától a második Templom pusztulásáig. Állandó fennhatóság alatt: babiloni 536-ig, perzsa 332, macedón 323, egyiptomi 202, szír 63, római 70-ig. Közben a független hasmoneus királyság. L. *Zsidók története.* A Zs. megujhódását. L. *Cionizmus.* F. D.

Zsidó népmegbízottak. Zsigmond király alatt (1387—1437) alakult ki az a szokás, hogy a veszélyeztetett zsidó érdekek megvitatása és megvédelmezése érdekében a jelentékenyebb zsidó községek tanácskozásokat hívtak egybe. Ezeken az üléseken aztán egyes nagytekintélyű és befolyásos zsidókat megbíztak azzal, hogy ügyüket a király elé terjesszék és az uralkodó előtt a zsidóság szószólói és képviselői legyenek. Ezt a szokást valósággal intézményesítették, úgy, hogy több, mint százesztendeig fennmaradt. Az ilyen megbízottak, az országban lakó minden zsidó nevében és képviseletében léptek fel, azt azonban, hogy milyen megegyezés alapján jött létre ez a népképviseleti forma, nem tudjuk. Aminthogy azt is homály fedi, milyen időközökben találkoztak a községek megbízottai, a történelem lapjain mindenésetre sűrűn találkozunk velük. A zsidó népmegbízottaknak közbejárása, tekintettel az akkori viszonyokra, csak jelentős anyagi áldozatok árán hozhatott eredményt; valószínű tehát az is, hogy a községek megbízottainak összejövetelén határozták meg a költségeket is, illetve az összeg felosztását az egyes községek között. Az első magyar Zs., akiről tudomásunk van, székesfehérvári Salamon volt (l. *Székesfehérvári Salamon*; v. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon»). U. L.

Zsidó öltözet. Térdig érő jellegzetes köpeny, amelyet középkori német és olasz zsidók viseltek országos vagy helyi rendelet alapján. Nálunk talán a keresztes háborúk és a tatárjárás után bevándorolt cseh, osztrák, német zsidók használták. Magyarországon zsidó öltözetről legelőször a Budai Törvénykönyv rendelkezik, amelyet 1421. fejeztek be. Ez hegyes zsidókalapot, vörös köpenyt ír elő, a sárga folttal együtt (l. *Zsidójel*). Ilyen hegyes zsidókalapot tettek a fejükbe azoknak a bűbájosoknak és boszorkányoknak is, akiket lajtorjára ültetve büntettek és így mutogattak a hetivásárok népe előtt. Ez a törvény nem országos, hanem kifejezetten budai helyi törvény volt. Pozsonyban a XV. sz. vége felé egészen másfajta Zs.-et viseltek, amely köpenyből és valami csuklyaféléből állott. 1520-ban már nem viselték sehol az országban, mert II. Lajos a zsidók sürgetésére felmentette őket a viselet alól. Ez jelentős erkölcsi eredmény volt számukra a sok megaláztatás után, de rengeteg üldöztetést idézett elő az egyes városokban és csak a király többszöri közbelépése teremtett rendet esztendők multán. Pozsony mindenképen vonakodott a zsidók számára megadni a fölmentést, még akkor is, amidőn már Budán nem viselték a Zs.-et. Arról nincsenek biztos történelmi adatok, hogy engedett-e Pozsony városa a király rendeletének és hogy hordatta-e a zsidókkal a csuklyát egészen a mohácsi vész utáni kiüzetésükig (l. *Kiüzetés*; v. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon»). U. L.

Zsidó őslakók. A honfoglaló magyarokkal jöttek be Magyarországba 890 körül. 955-ből fennmaradt egy spanyol zsidó tudósnak és államférfinek Chászdái ben Jichák ibn Sáprutnak egy feljegyzése, amelyben beszámol arról, hogy 953-ban tudomást szerzett olyan «izraelitákról», akik «a magyarok (Hungrin) országában laknak». Ez a spanyol zsidó tudós a kozár birodalom chágánjával akart összeköttetésbe lépni, mert a kozárokat az eltünt zsidó törzs egyikének tartotta. A magyar zsidókat, akikről tudták, hogy kapcsolatuk van a kozár birodalommal, kérette fel,

később Chászdái a horvát király által, hogy levelét juttassák el a kozár chágánhoz, amit aztán a magyar zsidók el is küldtek azon az úton, amelyen a honfoglaló csapatok annakidején keresztül haladtak. Ezek a zsidók a magyarokkal a legnagyobb egyetértésben éltek, egyforma jogaik voltak, ugyanolyan szabadságot élveztek és ez az egyenjogúság fennállott egészen a kereszténység végleges elterjedéséig. A honfoglaló seregek, az új hazában talált nyugateurópai zsidókat és azokat, akik később származtak ide, idegennek tartották és ugyanúgy bántak velük, mint a többi benszülött népekkel: ellenállásukat leverték, behódolásukat elfogadták. Ezek a benszülött zsidók fajra és nyelvre erősen különböztek a honfoglalóktól, akik magyarok és kozárok voltak, ha az egyrészük által elfogadott zsidó hitet nem tekintjük. Ezek fegyverforgató harcosok voltak, akik az ázsiai szokásokat hoztak magukkal és mint fegyveres hódítók léptek fel, a benszülött zsidók pedig már az ekorbeli többi európai zsidók módja szerint éltek, nem volt kenyerük a fegyverforgatás és nyugati hittestvéreikhez hasonlóan kereskedéssel, meg kézműiparral foglalkoztak. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) A történelmi fejlődés természetesen régen elmosta a különböző származású magyar zsidók jellegzetes különbségeit és ma már nincs magyar zsidó család, amely a zsidó őslakókig vagy a honfoglaláskor itt talált nyugati zsidókig vezethesse vissza származását. Ennek következtében a fogalom is átalakult és anakronizmusként hatna, ha a zsidó lakosság valamely rétegére a Zs. kifejezését alkalmaznók. Az autochton zsidók kifejezéssel legfölebb a tősgyökeres zsidókat azoktól a zsidóktól különböztetjük meg, akik a közelmultban vándoroltak be az országba és még nem asszimilálódtak a magyar zsidókhoz, vagy nem szerezték még meg az állampolgárságot, amely a zsidóknak adott jogegyenlőség alapja. U. L.

Zsidó pénz. Zsidók után járó minden adó, nyereség és jövedelem megjelöléseként használták 1442. Pozsonyváros számkönyveiben. Albert özvegye Erzsébet, miután utószülött fiát megkoronáztatta, Győrből 1440. rendeletet adott ki, hogy a pozsonyi zsidók minden adóikat, amelyek a királyi kincstárt illetnék, ezentúl egy éven át Pozsony városának fizessék, amit a város megerősítésére és jókarban tartására fognak felhasználni. 1441-ben újabb tíz évre Pozsonynak ajándékozta ezt a jövedelmet, hogy így lekötelezze a maga számára ezt a nagyfontosságú várost, sőt a város polgárainak zsidókkal szemben való tartozását egyszerűen elengedte. A pozsonyi zsidókat pedig mindenben alávetette a városi hatóságoknak; Zs.-re 1442-ik esztendőben a Szt. Márton utáni pénteken három arany és négy denárnyi részletet fizettek a zsidók, ahogy ez az akkori számkönyv bevételeiből kitűnik. A Zs.-t zsidó jövedelemnek, vagy zsidóbérnek is említik. Az 1444-i budai országgyűlés, hogy a királyi javadalmak ilyenforma elfecsérlésének véget vessen, szigorúan eltiltotta a zsidó-jövedelmek eladományozását is és minden eddig történt adományozást és elzálogosítást törvénytelenített. Ez kedvező intézkedés lett volna a zsidókra nézve, mert megmenekültek volna a városok önkénye alól, mivel ismét a királyi főhatalom alá kerültek volna. A király, Ulászló, nemsokára az országgyűlés után a harctéren elesett és utána gyermekkirály következett, V. László, akinek uralkodása alatt a zsidókat sok bántódás érte. A városok csak nem mondtak le a jövedelmeikről és Pozsony, hogy az újból kivetett nagy adókat behajthassa, több zsidót börtönbe is vetett. A zsidók Hunyady János kormányzónál emeltek panaszt és hivatkoztak Béla kiváltságlevelére (l. *Béla zsidótörvénye)*, amelyet legutóbb Albert király is megerősített. Hunyady 1447. Ó-Budáról rendeletet küldött Pozsonynak, hogy a zsidók sérelmeit hozzák helyre. Hunyady több izben vette oltalmába a zsidókat, azonban az akkori pártvillongások és a folytonos háborúk a városok támogatását nélkülözhetetlenné tették számára és ezért végül is inkább a zsidóság érdekeit áldozta fel, mint a városokét. A budai országgyűlés a maga előbbi rendeleteinek ellenére is elismerte és újra megerősítette Erzsébet adománylevelét, amellyel a zsidó-jövedelmeket 1450-ig Pozsonynak ajándékozta. Hunyady újabb két évre Pozsonynak engedte át a zsidó jövedelmeket, amit Pozsony mindjárt úgy értelmezett, hogy miután a zsidók most már Pozsony város tulajdonába tartoznak, a tőlük kölcsön vett pénzeket és egyéb adósságokat nem kötelesek visszafizetni és mindent letörlesztettnek tekintenek. A városok pedig ebben az időben a zsidóktól kölcsönvett pénzen állították ki seregeiket és ezért különben is az volt a jutalmuk, hogy a kölcsönök visszafizetése alól felmentést kaptak. V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon». U. L.

Zsidó prefektura. Mátyás király létesítette a zsidóság érdekeinek képviseletére 1477 körül. Ezt az időt megelőzően a zsidók a városok jogszolgáltatási hatáskörébe tartoztak. Noha Mátyás erélyesen ügyelt az igazságszolgáltatás rendjére, az mégsem volt kielégítő, mert a zsidók sérelmeik orvoslását hiába kérték a tárnokmestertől, mint elsőfokú fórumtól, vagy nehezen jutottak eléje, mert most nem volt országos zsidóbíró, aki a zsidóság érdekeit képviselte az udvarnál. Ilyen körülmények között, valószínűleg a zsidók kérelmére, állította fel Mátyás a Zs.-t, amely egyrészt a zsidóság, másrészt a kincstár érdekeit képviselte. A Zs. hatásköre nem csak az igazságügyekre terjedt ki, mint a régebben megszünt országos zsidóbíró hivatalé, vagy mint a tárnokmesteré, hanem adókat is vethetett ki, Így a zsidó-adó rendezésével és behajtásával először annyit jövedelmezett a zsidó adó, mint előbb V. László alatt. Az összeg körülbelül húszezer aranyat tett ki. A zsidók azonban mégis nagy hasznát látták ennek a hivatalnak, mert a jogbiztonság úgy személyi, mint vagyoni tekintetben megerősödött és a zsidóság belügyeiben is rendeződtek a viszonyok. Mindent elkövettek a zsidók, hogy az udvarnál levő képviselőjük zsidó legyen, amibe Mátyás könnyen bele is egyezett, mert csak a zsidóság belső ügyeiben teljesen járatos személytől várhatta az adók megfelelő kivetését. Ez volt az első eset ebben az időben,

hogy a zsidóság ügyvivője az udvarnál zsidó lehetett. Kizárólag erre hárult át a magyarországi zsidóság hivatalos képviselete. A prefektus a korona tisztviselője volt és mint ilyen, közvetlenül érintkezett a királlyal és neki tette meg előterjesztéseit. Emiatt Budán is lakott. A későbbi királyok is mindig azon igyekeztek, hogy a prefektus tekintélyét megőrizzék és ha a zsidó jelek viselete kötelező volt, ez alól a prefektust felmentették, mert csak így látták biztosítva a kincstári érdekeket. A prefektus az udvar minden ünnepélyes aktusán, a díszmenetben lovas csapat kíséretében jelent meg, maga is fegyveresen. Az ország zsidóságával, községekkel és magánosokkal szemben majdnem korlátlan hatalommal rendelkezett. Budán külön fogházba záratta a vétkeseket, de ugyancsak ebben a fogházban, külön helyiségben őriztette a zsidóknál elzálogosított holmikat is a biztonság okáért. Valószínűleg rendészeti tisztéhez megfelelő közegekkel rendelkezett, s a városi zsidóbíró és a hatóságok is kötelesek voltak őt támogatni. A városok nehezen akarták elismerni a prefektus hatóságát, ezért valahányszor ő maga, vagy megbízottai vidékre utaztak, mindig királyi rendeletet kapott az illetékes városi hatóság, hogy a prefektust támogassa. Később az egyes nagyobb községekben, mint Pozsonyban, állandó képviseletet tartott. A Zs. főfelügyeletet gyakorolt az ország valamennyi zsidó községe fölött és az ország zsidósága képviseletében szerződéseket kötött és ha valamelyik zsidó község és városi hatóság között valami ellentét merült fel, békés úton, vagy rendeleti úton intézte azt el. A zsidóság sérelmeit is a prefektus közölte a királlyal és ebből a korból számos olyan királyi rendelet maradt fenn, amelyet a prefektusok szereztek a zsidóság érdekeinek védelmére. A prefektusok gyakran vették igénybe a hitközségi előljárók közreműködését, különösen akkor, ha valami rendkívüli adó kivetéséről volt szó és a prefektus fedezni akarta magát, nehogy részrehajlással megvádolhassák. Gyakran erőszakot is kellett alkalmaznia, hogy az ellenszegülő községek előljáróit ártalmatlanná tegye. Ezeket túszokul Budára szállíttatta. A prefektusi tisztséget a hivatal megalapításától kezdve egészen megszűnéséig a Mendel nevű előkelő budai család tagjai viselték. Az első királyi rendelet, amely a Zs.-t említi, 1482 március 12-i keletű és egészen a mohácsi vész utáni időkig az okiratok szakadatlan sorában maradt fenn emléke a Zs.-nak. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Zsidó problémák a honfoglalás előtt. A régi Magyarország déli részeiben a IX. sz.-ban, még a honfoglalás előtt a bolgárok között nem csak zsidók, de zsidózók is laktak, akik zsidó szokásokat követtek és a zsidó vallás törvényei szerint éltek. Megtartották a szombatot, nemették a (zsidóknál) tiltott állatok húsát és a megengedett állatokból is csak azt használták, amelyet zsidó módszer szerint levágtak. Bogor Mihály fejedelem súlyos problémának érezhette ezt és mert önhatalmúlag nem akarta alattvalóinak vallási szokásait megbolygatni, a lelkiismereti kérdés megoldását magára I. Miklós pápára bízta, akihez útbaigazításért fordult. Tőle kért utasítást arra nézve, tűrje-e ezeket a szokásokat és mit tegyen, ha a keresztény vallás e szokások megszüntetését követeli? Tudni akarta továbbá azt is, vajjon szabad-e szombaton dolgozni? Nagyon mély nyomokat hagyott itt a zsidó vallás, ha már a fejedelem is a pápára bízta a kérdés eldöntését. Bogor Mihály fejedelem problémájában nem csupán a kultúrhistóriai vonatkozások az érdekesek. Még érdekesebb ennél az a tény, hogy ez a probléma nem csak a zsidó vallás eszmei hatása mellett bizonyít, de a zsidó népnek a déli részeken való jelenléte mellett is, mert zsidók nélkül nem terjedhettek volna el a zsidó szokások. Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története* c. művében (11. old.) a bolgárok közé települt zsidókban zsidó vallásra áttért kozárokat sejt, akik a bolgárok fajrokonai voltak, bár kétségtelennek tartja, hogy vér szerint való zsidók is lakták már az időben ezt a területet. U. L.

Zsidó süveg. A középkori zsidó öltözet kiegészítő része, amely rendszerint hegyes csúcsban végződött. L. *Zsidó öltözet.*

Zsidó Szemle. A Magyar Cionista Szövetség hivatalos lapja. Már a cionista mozgalom kezdetén szüksége mutatkozott egy hivatalos lapnak, de a Zs. csak később, 1909. indult meg. Közvetlen elődei voltak a Bokor Ármin (l. o.) által 1903. megindított Zsidó Néplap, — ez volt az első magyar cionista lap — amely később ugyancsak Bokor szerkesztésében Zsidó Élet címen jelent meg. 1908-ban Magyar Cionista Szervezet címen havonta négy oldalon jelent meg a hivatalos lap. Egy év mulva indult meg a Zsidó Szemle először mint havilap, később kéthetenként jelent meg, majd 1918. hetilappá alakult át. 1923 óta ismét kéthetenként jelenik meg. Első szerkesztője Alt Zsigmond volt, majd rövidebb-hosszabb ideig Beregi Ármin, Bató Lajos, Hammerschlag Oszkár, Schönfeld József, Bolgár Mózes, Rosenberg Sándor, Richtmann Mózes, Raab Andor, Ungár Béla szerkesztették a lapot, melynek 1925 óta Schönfeld József a szerkesztője. A Zs. megindulásakor a cionista gondolat terjesztését tűzte ki zászlajára s e célja mellett megalkuvás nélkül kitart ma is. E propaganda-munkájával sikerült is a magyar zsidóság számottevő tömegét megnyerni a cionizmusnak, vagy legalább belekapcsolni a Palesztina-munkába.

Zsidótartás. Zsidókat tartani és bírni, ez a német jogelven alapuló kamaraszolgaság intézményéből származott, amit IV. Béla honosított meg Magyarországon 1251. (l. *Kamaraszolgák).* IV. Béla zsidótörvénye értelmében a Zs.-i jog azonban csak a királyt illette meg és a zsidók ennek alapján egyedül a kincstárnak adóztak és csak oly területen telepedhettek meg állandóan, amely úgy, mint ők, a korona birtokához tartoztak. Ez a helyzet kisebb-nagyobb ingadozásokkal fennállott egészen addig, míg 1360 körül Nagy Lajos megszüntette a zsidók kamaraszolgaságát és számüzte őket (l. *Kiüzetés).* Nagy Lajos 1382. bekövetkezett halála után Mária, illetve anyja Erzsébet uralkodott, majd harminckilenc napig XII. Kis Károly után Mária férjének, Zsigmondnak ural-

kodása következett egy félszázadon át. A könnyelmű és tékozló királyt, aki állandóan pénzszükségben szenvedett, a zsidókkal szemben nem vezette sem gyűlölet, sem jóindulat és csak egy szempont irányította, hogy hasznosítsa őket. Ha kedvezményeket kaptak a zsidók, ilyen alapon jutottak hozzá, de ha a rovásukra történt valami, akkor a király ezzel is a maga javára akart hasznot hajtani, más oldalról. Hogy a városok és országnagyok támogatását megnyerje, sok engedményt tett nekik a zsidók hátrányára. Így egyes főnemeseket felruházott a Zs.-i joggal. Gara Miklós macsói bánnak és testvérének, Jánosnak 1393. kiváltságul adta, hogy vasmegyei Kőszeg városukba a Németországból, Csehországból, vagy a külföld más helyéről bevándorló zsidókat befogadhassák és birtokukon letelepítsék. Szabad és korlátlan hatalmat kaptak e zsidók fölött: megadóztathatták őket és tetszés szerint rendelkezhettek velük. Sem a tárnokmesternek, sem a zsidók bíráinak, vagy királyi hivatalnokoknak ebbe beleszólásuk nem lehetett. Ilyen Zs.-i joguk volt Kismartonban a Kanisaiaknak is. 1440-ben, mikor már Albert király özvegye, Erzsébet László fiát megkoronáztatta, egy évre elajándékozta a pozsonyi zsidókat Pozsony városának, majd 1441., hogy a város hűségét még jobban megjutalmazza, újabb tíz évre lemondott a zsidóiról és a velük együtt járó jövedelmekről. A tíz esztendő letelte után már Hunyadi János ajándékozta el további két esztendőre. Mikor V. László maga vette át a kormányt, a zsidók tartását ő már kizárólagos királyi jognak tekintette és ezt csak kivételes esetekben ruházta másra. Láthatjuk tehát, hogy IV. Béla zsidótörvénye, amely kimondja, hogy a Zs.-i jog kizárólag a királyt illeti, nagyon is egyéni elbírálás alá esett az idők folyamán, mert hiszen az országnagyoknak is megadták azt a jogot, hogy zsidókat tarthassanak. A városok sem akartak elesni ettől a kiváltságtól és untalan azért folyt a harc, hogy a zsidókat a maguk számára megkaparinthassák és a fenhatóságuk alá szorítsák. Ez legteljesebben Pozsonynak sikerült, mert ennek ezt a jogát Mátyás király 1459. elismerte. Így, amikor hivatkozás történt a IV. Béla által adományozott kiváltságokra, ezek csak annyiban voltak valóra válthatók, amennyiben nem ellenkeztek az így egyeseknek, vagy közületeknek későbbi időközökben megszerzett jogaival. A szerzett jogot tehát midenkivel szemben méltányolták, csak éppen a zsidóval szemben nem. (V. ö. *Kohn:* «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Zsidó-torony. A budai Zsidó-kapura építették. Feltevések szerint I. Lászlo uralkodása alatt (1440—44-ig), hogy a várkaput megerősítsék. Elnevezését a kapu után kapta. Zsidók ekkor már vagy húsz esztendeje nem laktak a várnak ezen a nyugati részén. Történelmi feljegyzések még egy zsidó-tornyot említenek, ez azonban a szombati kapun lehetett, az északi oldalon. 1525-ben az ostromló törökök elől ide vonultak vissza a zsidók és addig védelmezték magukat, míg fel nem szabadították őket. Ez a torony egyébként a zsidó prefektura fogháza volt. *L. Zsidó prefektúra;* v. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon». U. L.

Zsidó történetírás. (A zsidók részét a modern történetírásban l. *Történettudomány.*) A speciális, zsidó történetre vonatkozó történetírás oly régi, mint maga a zsidó irodalom. A legrégibb hébernyelvű iratok, tehát a Biblia könyvei nem csupán rendkívüli értékű etnikai, nyelvi, folklorisztikus, archaeológiai, vallás- és politikai történeti adatokat tartalmaznak, hanem e könyvek közül nem egy történelmi műnek tekinthető, így elsősorban a Mózesi könyvek, Józsua, a Bírák, Királyok, Dániel, Nehemiás, Ezra könyvei, Krónikák könyve, továbbá az apokríf Makkabeusok könyve. E történeti könyvek sokszor régibb forrásművekre hivatkoznak, melyek azonban már nem maradtak ránk *(Isten harcainak Könyve, Jásár Könyve, Iddó próféta krónikája, Izrael királyainak krónikája). A Makkabeusok Könyve* a görög korszakból maradt ránk és ez már elveszett forrásmunkát nevez meg *(Kyrenaei Jason).* A bibliai történeti könyvek adatainak jelentékeny részét a modern archaeológia topográfiailag is igazolja. Azonban nem csupán az adatok pontosságra való törekvése és a sokszor meglepően kíméletlen objektivitás jellemzi a régi zsidó történetírást, hanem az elgondolás nagyszerűsége is. A Zs. gondolatvilága a messiánizmus keretében mozog, nacionalizmusa mellett kozmopolita s a véges apró események leírása mellett a végtelent, az egész emberiségre kiható okokat, a lét magasabb célját keresi, fürkészi és okadatolja s végeredményében az egész emberiségnek szeretetben való egyesítésére törekszik. Az Egy-Istenség eszmevilága éppenúgy áthatja a Zs.-t, mint a többi zsidó iratokat s ez különbözteti meg azt a többi ókori népek történetírásától, melyben vezető principium nincs, vagy ha kiolvasható belőle, az szűklátókörre s a fejlődés teljes semmibevevésére vall. A fejlődés modern principiuma csupán a Zs.-ban van meg az őskori népeknél. A Biblián és apokrifákon, továbbá Josephus (l. o.) és Philo (l. o.) művein kívül a talmudi kortól kezdve a zsidó történelem modern alapokra való helyezéséig, tehát Zunz, illetve Jost fellépéséig a következő nevezetesebb zsidó krónikák léteznek: *Széder Tannaim ve-Amoráim,* mely 887. keletkezett; *Széder Olam Rabba* és *Zutta,* mindkettő a talmudi kor terméke; *Megillat Ebiatár,* a gáóni korszakból, *Serira gáón* kiváló történeti monográfiája összes elődeiről (IX. sz.); a középkorban rendkívül elterjedt *Joszippon,* mely a második Templom korát adja Josef ben Goriontól, aki Josephus művét fordításokból használta fel s primitiv krónikává írta át; az *Ahimaáz*-krónika a délitáliai szaracén-korszaki zsidókról; Ábrahám ibn Daud (Toledóban 1161) *Széfer ha Kabbalá*-ja, mely a késői középkor krónikáit megindította; Josef ha-Cadik *Arevalo Széfer ha-Cadik*-ja (1467); Ábrahám Zacuto *Széfer Juchaszin*-ja (1505, később több kiad.); Elia Capsali és Jos. ha-Kohen a török zsidók történetét tárgyaló krónikái (1554); David Gans krónikája, mely 1592-ig terjed. Fontosabbak ezeknél a *Memor-könyvek* (l. o.), továbbá Juda ibn Verga és fia Josef *Sévet Jehudó* c. (1554) megjelent hébernyelvű krónikája, melyet németre is lefordítottak, továbbá Josef ha-Kohen ferrarai orvos szintén héber-

nyelvű *Émek ha-Bóchó* (Siralom völgye) c. 1575. megjelent krónikája, melyet szintén lefordítottak németre is. Mindkettő rendkívül kedvelt és elterjedt olvasmány volt a gettók fennállása alatt. Ezeken kívül említésre méltó Gedaljah ibn Jachja *Salselesz ha-Kabbóló* c. krónikája. A nem-zsidó, sőt a zsidók iránt ellenséges indulatú történetírás termékei közül nevezetes a XVIII. századi Schudt *Jüdische Merkwürdigkeiten* c. korrajza, rendkívül értékes adataival és metszeteivel. Nem volt zsidó a XVIII. sz. legelején megjelent *Histoire des Juifs* kiváló szerzője, a francia *Basnage* sem, akinek műve korszakot jelent a Zs.-ban, mely tulajdonképpen vele kezdődik, mert ő volt az első, aki a diaszpórában élő zsidóság történetét egységesen felölelte nagyértékű művében. Közvetlen utódának tekinthető a frankfurti zsidó *Jost*, aki egyrészt Zunz, másrészt kora tudományos törekvéseinek és módszereinek teljes ismeretével fogott hozzá a XIX. sz. első évtizedének végén nagy művei megírásához. Vele kezdődik a speciális Zs. — Alábbiakban adjuk a zsidóság Magyarországon kívüleső történetére vonatkozó modern tudományos irodalom legkiválóbb alkotásait. A zsidók ókori történetét tárgyaló speciális művek jegyzékét l. a vonatkozó címszavak kimerítő *Irodalom* rovatában, különösen *Kereszténység és zsidóság viszonya*, *Jézus*, *Farizeusok*, *Esszéusok* stb. alatt. E helyt a különböző államokban való történet irodalmát adjuk. A keresztény történettudósok neveit × jellel jelöljük:

L. *Zunz*, Gesammelte Schriften (1875).

M. *Jost*, Allgem. Geschichte d. israelit. Volkes (2 k. 1832).

u. a., Gesch. d. Judentums u. seiner Sekten (3 k. 1857—59).

u. a., Neuere Gesch. d. Israeliten (3 k. 1846—1847).

H. *Graetz*, Gesch. d. Juden I.—XII. (3. kiad. Branntól 1902).

Dubnow, Weltgeschichte d. jüd. Volkes (10 k. 1928).

×*Depping*, Les Juifs dans la Moyen-âge (1834).

×*Beugnot*, Les Juifs d'Occident I.—II. (1824).

A. *Geiger*, Das Judentum u. seine Gesch. (2. kiad. 1909).

Louis *Newman*, Jewish Influence on Christian Reform Movements (1924).

J. *Fürst*, Gesch. d. Karäertums.

Harkavy, Altjüd. Denkmäler aus d. Krim (1876).

u. a., Noten u. Beilagen z. Graetz, Gesch. d. Juden.

P. *Frankl*, Karäische Studien (1882—84).

Bäck, Gesch. d. jüd. Volkes u. Litteratur (1894).

×*Roscher*, Stellung d. Juden im Mittelalter (1875).

×*Hoeniger*, Zur Gesch. d. Juden Deutschlands im frühen Mittelalter (1887).

Georg *Caro*, Social- u. Wirtschaftsgeschichte d. Juden im Mittelalter (1908).

J. *Guttmann*, Die wirtschaftl. u. sociale Bedeutung d. Juden im Mittelalter (1907).

J. *Schipper*, Anfänge d. Kapitalismus bei den abendländischen Juden (1907).

×*Sombart*, Die Juden u. d. Wirtschaftsleben (2. kiad. 1920).

M. *Güdemann*, Das jüd. Unterrichtswesen während d. spanisch-arabischen Periode (1873).

u. a., Gesch. d. Erziehungswesens u. d. Cultur d. abendländischen Juden während d. Mittelalters a. d. neueren Zeit (1880—88, 3 köt.).

A. *Berliner*, Aus dem inneren Leben d. deutschen Juden im Mittelalter (2. kiad. 1900).

Isr. *Abrahams*, Jewish Life in the Middle-Ages (1896).

Carmoly, Biographies des Israélites de France (1868).

×*Renan* és *Neubauer*, Les Rabbins français du commencement du quatorzième siècle (1877).

u. a., Les Ecrivains Juifs Français du XIV. siècle (1893).

Steinschneider, Geschichtslitteratur d. Juden (1905).

A. *Neubauer*, Mediaeval Jewish Chronicles (2 k., 1887—95).

×*Tovey*, Anglia Judaica (1788).

Goldschmid, Gesch. d. Juden in England (1886).

Ch. *Gross*, The Exchequer of the Jews of England (1888).

J. *Jacobs*, The Jews of Angevin England (1893).

A. *Hyamson*, History of the Jews of England.

Picciotto, u. a.

M. *Kayserling* és Georges Al. *Kohut* nagyszámú műveit a spanyol, délamerikai és délázsiai zsidóság történetére vonatkozólag l. az ill. neveknél.

Lindo, History of the Jews in Spain and Portugal (1849).

J. *Jacobs*, An Inquiry into the Sources of the History of the Jews in Spain (1894).

×*Bofarull y Sans*, Los Judios en el territorio de Barcellona (1911).

×*Miret y Sans* et Moïse *Schwab*, Documents sur les Juifs Catalans (1914—1916).

×P. Fidel *Fita y Colomer*, S. J., Estudios Historicos (8 k. 1882—87).

u. a., España Hebrea (2 k. 1890—98).

×*Amador de los Rios*, Historia de los Judios en España (3 k. 1875).

×*Mendes dos Remedios*, Os Judeus em Portugal (1895).

H. Ch. *Lea*, History of the Inquisition in Spain I.—IV. (1907).

Elkan *Adler*, Auto de Fè and Jews (1908).

×*Fernandez y Gonzalez*, a castiliai zsidóság jogviszonyainak legalaposabb ismerője, több nagy művel.

Bédarride, Histoire des Juifs en France, Espagne et Italie (1861).

H *Gross*, Gallia Judaica (1897).

I. *Levi*, Les Juifs et l'Inquisition dans la France Méridionale (1891).

Léon *Kahn* monografiái a kora-középkori és forradalom alatti francia zsidók történetéről.

Malvezin, Hist. des Juifs en Bordeaux.

×*Hallez*, Les Juifs en France (1845).

×*Desmolets*, Mémoire pour sérvir l'Histoire des Juifs en Provence.

×Adolfo *Castro*, Historia de los Judios en España (1848).

Umberto *Cassuto*, Storia dei Giudei in Firenze (1920).

A. *Berliner*. Gesch. d. Juden in Rom (2 k. 1893).

Vogelstein u. *Rieger*, Gesch. d. Juden in Rom. (2. k. 1895—96).

×*Rodocanachi*, Les Juifs et le Saint-Siège (1892).

×Frs. B. e G. *Lagumina*, Codice Diplomatico dei Giudei di Sicilia (3 k. 1884—1909).

M. *Hoffmann*, Der Geldhandel d. deutschen Juden während des Mittelalters (1910).

Brann, Gesch. d. Juden in Schlesien.

M. *Stern*, Urkundliche Beiträge z. Stellung d. Päpste zu den Juden (2 k. 1893—95).

×*Schürer*, Gesch. d. jüd. Volkes im Zeitalter Christi (4. kiad. 1901—11, 3 köt.).

×*Juster*, Les Juifs dans l'Empire Romain, leur condition juridique, économique et sociale (2 k. 1914).

×*Scherer* Beiträge z. Gesch. d. Judenrechtes im Mittelalter. I. Rechtsverhältnisse d. Juden im deutsch-österreichischen Ländern (1901).

×*Stobbe*, Die Juden in Deutschland während d. Mittelalters in politischer, socialer u. rechtlicher Beziehung (1866).

Th. *Reinach*, Textes d'Auteurs Grècs et Romains relatifs au Judaisme (1895).

u. a., Histoire des Israélites (2. kiad. (1903).

u. a., Juifs (Dict. des Antiquités).

J. *Aronius*, Regesten z. Gesch. d. Juden im frankischen u. deutschen Reiche (1887—1902).

Bondy u. *Dworsky*, Z. Gesch. d. Juden in Böhmen, Mähren u. Schlesien von 906—1620 (1906).

M. *Phillippson*, Neuere Gesch. d. Juden (2 k. 1907—12).

Steinberg, Gesch. d. Juden i. d. Schweiz während d. Mittelalters (1902).

Sternberg, Gesch. d. Juden in Polen (1878).

Müller, Urkunden z. Gesch. d. mährischen Juden (1903).

Fürst, Urkunden z. Gesch. d. Juden (1844).

u. a., Quellen z. Gesch. d. Juden in Deutschld (1888).

Wertheimer, Die Juden in Oestereich (1842).

Wolf, Judentaufen in Oesterreich (1863).

Markens, The Hebrews in America (1888).

Wolf, The American Jew as Patriot, Soldier a. Citizen (1895).

×*Milman*, History of the Jews (1863).

Palmer, Hist. of the Jewish Nation (1874).

Cazes, Hist. d. Israélites de Tunisie (1888).

×*Frégier*, Les Juifs Algériens (1865).

×*Abbott*, Israel in Europe (1905).

×*Leroy-Beaulien*, Israél chez les Nations (1895).

Ezeken kívül nagyszámú zsidó várostörténelmi monográfiát írtak főkép osztrák, német, francia, angol, amerikai és spanyol területekre vonatkozólag. Kiváló monografiákat tartalmaznak a köv. folyóiratok és enciklopédiák: ×*British Encyclopedia; Jewish Encyclopedia* I.—XII.; ×Ersch—Gruber, *Encyclopedie; Monatsschrift f. Gesch. u. Wissenschaft d. Judentums; Zeitschrift f. Gesch. d. Juden in Deustchland; Jewish Quart. Review; Revue d. Études Juifs;* ×*Boletin de la Real Academia de la Historia; Publications of the American Jewish Historical Society; Transactions of the Jewish Historical Society in England: Rivista Israelitica; Fontes Rerum Judaicarum de la Société des Études Juifs; Jahrb. f. jüd. Geschichte u. Literatur* stb. kiadványok.— L. *Judaizmus, Messiás, Álmessiások, Exilarcha, Gáoni korszak. Getto, Mártírok, Inkvizició és Reformzsidóság* irodalmát, továbbá *Josephus, Bacher Vilmos, Kaufmann Dávid, Büchler Adolf, Krauss Sámuel, Gross Heinrich, Kohut Georges, Kayserling M.* és *Történettudomány* címszókat.

A magyarok közül fontosabbak:

Bergl, Gesch. d. ungarischen Juden (1879).

Kohn Sámuel, A zsidók története Magyarországon.

Kaufmann Dávid, A zsidók utolsó kiűzése Budáról.

Pollák Miksa, A zsidók története Sopronban.

Büchler Sándor, A zsidók története Budapesten.

Venetianer Lajos, A magyar zsidóság története; A zsidók szervezete az európai államokban.

Bernstein Béla, A zsidók az 1848-iki szabadságharcban.

Kecskeméti Ármin, A zsidók története; A zsidó irodalom története.

Frisch Ármin, Oklevéltár. S. R.

Zsidótörvények. A zsidók jogviszonyainak szabályozására, sokszor jogaiknak korlátozására különböző törvényeket állítottak fel az Árpádházi királyok alatt és az ezután következő időkben. A szabolcsi zsinattól, 1092-től kezdve a zsidókkal szemben állandóan az a törekvés nyilvánult meg, hogy jogviszonyaikat törvények keretei közé szorítsák. Szent László 1092. adott ki zsidótörvényt (l. *Szabolcsi zsinat*). Kálmán 1101—02 óta két ízben (l. *Kálmán király rendelete: Kálmán zsidótörvénye*), majd IV. Béla 1251. (l. *Béla IV. király zsidótörvénye*), amelyet ő maga kiváltságlevélnek nevez és ép ezért kevés vonatkozása van az előbbi királyok törvényeivel, mert azok nem tartalmaznak szabadalmakat a zsidók számára. Valószínű, hogy a Kálmántól IV. Béláig lefolyt másfélszázados időszakban megjelentek egyéb kedvező törvények is a zsidókra vonatkozólag, ezekről azonban nincsenek történelmi adataink. Az a körülmény, hogy a zsidók jogviszonyait törvény rendezte, megakadályozott mindennemű önkényeskedést a kiváltságos rendek részéről. Ezeket a viszonyokat kedvezően támasztotta alá a magyar népnek gyűlölködéstől mentes természete, józan életszemlélete és vallási türelme. A helyzet csak külföldi befolyásra rosszabbodott, de még egészen addig az időpontig, míg Nagy Lajos 1360 körül ki nem űzette a zsidókat (l. *Kiűzetés*), helyzetük sokkal kedvezőbb volt, mint bárhol Európaszerte ebben a korban. A szabolcsi zsinattól a zsidók számkivetéséig eltelt harmadfélszázados korszak alatt a zsidók megszorítására irányuló törekvések többször megnyilvánultak, csakhogy kevés sikerrel. Így még Kálmán országlásának vége felé 1114. az esztergomi zsinat (l. *Esztergomi zsinat*) hozott korlátozó intézkedéseket, majd az 1222. megjelent Aranybulla (l. *Aranybulla*)

ugyancsak jogfosztást hozott a zsidók számára, amit utóbb még egyszer megerősített maga II. Endre, majd megint az egyházzal idevonatkozó szerződését 1233. esküvel erősítette meg (l. *Beregi eskü*). Ez a rendelkezés azonban 1239. már érvényét vesztette. Az 1279-iki esztendő a budai zsinat határozatait hozta (l. *Budai zsinat*) a megalázó zsidójelek viseléséről, amely már ezirányban ekkor a második kísérlete volt az egyháznak, mert a beregi szerződés is előírja a zsidójelek viselését. Csakhogy e rendeleteknek ebben a korban még nem volt meg a gyakorlati eredménye. A zsidók visszatérését követő időkben egész sora nyílott meg a Zs.-nek, amelyek főleg városok helyi törvényei voltak és a zsidók jogait, kötelességeit, társadalmi és üzleti viszonyait sokféleképpen meghatározták, ami abból következett, hogy Lajos új kiváltságokkal ruházta fel a városokat és különben is a zsidók kamaraszolgaságát még kiűzetésük előtt megszüntette (l. *Kamaraszolgaság*). Minden egyes város a maga módja szerint alázta és szorította a zsidókat. Ekkor már kötelező viselet volt a zsidó öltözet és a sárga folt (l. *Zsidó öltözet; Zsidó-jel*). Az 1421. befejezett Budai törvénykönyv csupa ilyen megalázó és megszorító rendeletet tartalmaz (l. *Budai Törvénykönyv*). Pozsonynak már 1376. volt külön zsidótörvénye, amely nagyjában megegyezett az addigi törvényes gyakorlattal, de egyes határozataiban a zsidók rovására eltéréseket mutat. 1377-ben Sopron városa is nyiltan szembehelyezkedett a maga rendeleteivel a még IV. Bélától nyert szabadalmakkal (l. *Zsidó-vám*). A zsidók ügyeiben az igazságszolgáltatást Béla törvénye szerint fontos ügyekben a király, vagy a kancellár látta el, kisebbekben a zsidó törvényszék és a zsidóbíró (l. *Zsidótörvényszék; Keresztény zsidóbírók*). A zsidóknak az országba való visszatérése után Nagy Lajos azután országos főbírói hivatalt állított a zsidó ügyek élére (l. *Zsidóbíró*), azonban a jogszolgáltatást a városi hatóságok és legfelső fokon maga a király látta el. A városok bírói hatáskörét törvényszerűen csak az 1405-iki országgyűlés mondta ki, huszonhárom évvel Nagy Lajos halála után. V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon». U. L.

Zsidó törvényszék. Három hittudósból álló igazságszolgáltató fórum, amely a régi zsidó jogelvek szerint ítélkezik. Ez az ú. n. Bész-din (l. o.). A középkori zsidók vallásos kötelességnek tekintették, hogy a közöttük fölmerülő peres ügyeiket a maguk ítélőszéke elé vigyék. Ez a világszerte fennállott szokás érvényben volt Magyarországon is, olyannyira, hogy IV. Béla zsidótörvénye ezt a jogszokást meg is erősítette (l. *Béla (IV.) király zsidótörvénye*). A Zs., vagy ahogy Béla nevezte «zsidó iskola» hatáskörébe a rendes bíróságok nem avatkozhattak bele és még a király által kinevezett keresztény zsidóbíró is csak a zsidók egyenes felkérésére jelenhetett meg hivatalos minőségben a tárgyalásokon (l. *Zsidóbíró*). Ekkor sem ő mondott ítéletet, hanem csak ő idézte meg a feleket és ő vitte ügyüket a Zs. elé. A tárgyalásokat rendszerint a zsinagógában, vagy, ahogy a zsidók is nevezték, az iskolában (Schul) tartották. Innen nevezi Béla is zsidó iskolának a törvényszéket. A Zs. ítéleteibe a zsidók legtöbbnyire megnyugodtak, mert hiszen a vallási törvények értelmében bele is kellett nyugodniok. Zsigmond király, mikor IV. Bélának a zsidók számára kiadott szabadságlevelét megerősítette és ezáltal a zsidókat függetlenítette a városi hatóságoktól, a városi keresztény zsidóbíró hatáskörét is megszorította és csak a Zs. ellenőrzésére adott neki jogot. Mikor később már Mátyás király alatt fennállott a zsidó prefektúra intézménye (l. *Zsidó prefektúra*), a prefektus is valószínűleg a Zs. meghallgatása után hozott ítéletet. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) A Bész-din intézménye mai napig is fennmaradt, de hatásköre csak hitéleti ügyekre szorítkozik; némely konzervatívebb hitközségben a zsidók polgári pereiket is viszik a Bész-din elé, de ilyen esetben az csak a választott bíróság jogkörében mozoghat. A mai Bész-din, vagy rabbikollégium élén áll a főrabbi, aki e tisztsége révén a *rav av Bész-din* címet viseli. A Bész-din tulajdonképpeni elnöke a *ros Bész-din*, szavazó-bírái a helyettes rabbik (*Dajanim*). A pozsonyi zsidóhitközség 1926. monumentális palotát építtetett a Bész-din számára, amely a modern Pozsony egyik legérdekesebb építészeti alkotása. U. L.

Zsidó-vám. A vám használatáért szedett díjakat nevezték így. IV. Béla királytól nyert kiváltság alapján a zsidók csak azt a vámpénzt fizették, amelyet minden polgár fizetett. Később Nagy Lajos uralkodása alatt ezt a jogukat megnyirbálták. Így Sopron városa a rendes vámon felül külön két dinárt szedett személyenként a zsidóktól a vám használatáért. 1377-ben Sopron vm.-ben fennállott egy közút, amelyet «Zs.»-nak hívtak, ami arra mutat, hogy a zsidóknak ott is külön vámpénzt kellett fizetni. V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon». U. L.

Zsidó városnegyed. A középkorban azokat a városrészeket nevezték így, ahol a zsidók számosabban laktak. Esztergomban egy 1294-ből való okirat szerint volt ilyen «zsidó negyed», azonban itt sem az összes zsidók laktak és nem csupán zsidók, mert éppen ez az okirat említ fel több olyan házat, amelynek lakói és tulajdonosai keresztények. Ugyanebben az időben «olasz negyed» is volt Esztergomban, amelyet az ott lakó olaszokról neveztek el, de ebben a negyedben sem csupa olasz lakott. A külön és körülhatárolt zsidóutca, vagy zsidó ghettó (l. *Gettó*), későbbi intézmény és még az olyan helyen is, mint Sopronban, ahol az idők folyamán a zsidók külön utcában laktak, 1379. még a város minden részében voltak házaik. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon».) U. L.

Zsidózás, zsidózó. l. *Judaizálás*.

Zsigmond kiváltságlevele. Zsigmond király félszázados uralma alatt (1387—1437) a zsidók helyzete aszerint váltakozott, ahogyan a királyi kincstár anyagi szempontjai szükségessé tették a zsidók hasznosítását. A királyt sem jóindulat, sem türelmetlenség nem vezérelte elhatározásaiban, hanem csak az az egy irányelv, hogy a zsidókkal szemben pénzre válthassa fel azt a királyi kegyet, amelyet hol a nemesek és a városok kértek a zsidók ellen, vagy pedig amit

a zsidók kértek a maguk megvédésére. A zsidók ezidőben sokat szenvedtek a városok elnyomatása alatt és ez alól ezek úgy tudtak némileg felszabadulni, hogy feledésbe ment régi kiváltságjogaikat nagy fáradsággal életre keltették. (l. *Zsidó népmegbizottak).* Az eredmény azonban mindössze az volt, hogy újra szabadalmazott néposztályt alkothattak a király fővédelme alatt. De sok bizonytalanság lehetett még ebben az állapotban, mert a viszonylagos nyugalom idejét arra használták fel, hogy biztosabb alapra igyekeztek helyezni az ekzisztenciájukat. Zsigmond király uralkodásának vége felé, 1436. megerősítette IV. Béla szabadságlevelét (l. *Béla IV. zsidótörvénye)* és ezenkívül majdnem ugyanebben az időben a zsidók keresztülvitték nála, hogy újabb kiváltságokat biztosítson a számukra. Ez a cseh békekötés után volt, mikor Zsigmond Prágában tartózkodott és a cseheket éppen felmentette az alól a kötelezettség alól, hogy a cseh zsidóknak az adósságaik után járó kamatokat megfizessék. Egy Jakab nevű pozsonyi és egy Nyul nevű budai zsidó személyesen vették át Prágában a királytól az újabb kiváltságokat tartalmazó okiratot, amely öt cikkelybe foglalja a kiszélesített zsidó jogokat. Az első cikkely a zsidóbírókkal rendelkezik és kimondja, hogy csak a zsidó törvényszékkel egyetértésben tárgyalhatnak és dönthetnek. Ez a cikkely csak részletesebben és világosabban ismétli azt, amit már IV. Béla is elrendelt (l. *Zsidó törvényszék).* A második cikkely már magánviseli Zsigmond kormányzásának szellemét, mert mindenekelőtt az anyagi érdekeit tartja szem előtt és a zsidókra újabb kötelezettségeket ró. Ezt pedig olyan formában teszi, hogy elrendeli azoknak a zsidóknak megadóztatását a kincstára javára, akiket már elajándékozott. Zsigmond ugyanis jogot adott némely főúrnak a zsidók tartására (l. *Zsidótartás).* Ezek a zsidók azután most már kétszeres adót tartoztak fizetni, a főúrnak is, a királynak is. Ez a kétszeres megterheltetés azt vonta maga után, hogy a zsidók a királyi városokban igyekeztek megtelepedni, hogy csak a kincstári adó terhelje őket. A harmadik cikkely a hullák szállításával kapcsolatos vámmizériákat rendezi és a zsidók halottai után megtiltja az adó- és vámszedést, amikor azt valamely helyről a másik község temetőjébe szállítják. A rendeletből valószínűnek tetszik, hogy a zsidóknak ezidőben csak a nagyobb városokban volt szentegyletük és temetőjük. A negyedik cikkely a zálogügyletekre vonatkozólag meghagyja, hogy a keresztény, ha a fölvett pénzkölcsönre zálogot adott a zsidónak, de részletesebb megállapodás nem történt, vagy ha bármi más módon pénzt vett fel kölcsön-kamatra, hetenként két dénár kamatot tartozik fizetni minden száz dénár után, vagyis heti két százalékot, ami egy esztendőre száz százalékos kamat. Külön megállapodás esetén ez a kamatláb még ennél is magasabb lehetett. Az ötödik, utolsó cikkely a városok és országnagyok önkénye ellen védi a zsidókat és elrendeli, hogy a zsidókat csak annyira lehet megadóztatni, mint a városok, vagy nemesi birtokok keresztény lakóit. Ezek a jogok fennálltak egészen Zsigmond haláláig ekkor azonban érvényüket vesztették, mert a kiváltságokat nem az állam, hanem a király adta és míg új király nem jött, aki a régebbi jogokat megerősítetette, addig a középkori jogfelfogás szerint egyszerűen megszüntek a szabadalmak és az előbb nyert jogok. A király halála után a zsidókat egyszerűen törvényen kívüllállóknak tekintették és ilyen esetben nem egy alkalommal bántalmazták és fosztogatták is a jogvesztett zsidókat. (V. ö. *Kohn* Sámuel, «A zsidók története Magyarországon»). U. L.

Zsinagóga *(synagógé)*, görög eredetű héber-arameus szó, amely gyülekezési helynek felel meg s amely a zsidó állam utolsó két századában az istentiszteleti és a vele kapcsolatos tanítási helyet jelentette, ma pedig a zsidó templom megnevezésére szolgál a legtöbb modern nyelvben. A szó használata máig helyes, főkép azokban a nyelvekben, amelyekben a templom fogalmára több kifejezés van, mert a zsidó imaház megjelölésére a templom, Zs., vagy iskola kifejezéseket kivéve, más szó nemcsak nem alkalmas, hanem megengedetlen is, így a német Kirche, a francia église és az angol church nem alkalmazhatók semmiféle esetben sem a Zs. megjelölésére. A Zs. eredete sokkal régibb mint a görög elnevezés s valószínűen a mózesi korra megy vissza, amikor a frigyszekrény (l. o.) felállításával kapcsolatban az első rendszeres istentiszteletek és törvénymagyarázó helyek létesültek. A Biblia legrégebbi kommentárjai már régi intézménynek tartják a Zs.-t *(Jeruzsálemi Targum Exod.* 18. 20, *I. Krón.* 16. 39; *Philo, De vita Mosis* III—27; *Josephus, Contra Apion* II. § 13; *Apost. Cselek.* 16. 21), melyet Jerémiás próféta «a nép házá»-nak nevez (39. 8.). Állandó intézmény a tanintézettel párosított templom vagyis Zs. a babiloni fogságban lett s itt a vallásos és kultúrszükséglet s nemzeti összetartozás érzése hozta azt létre. Már a második jeruzsálemi nagy Templom fennállása idején mindenütt voltak Zs.-k Jeruzsálemben, Palesztinában, Egyiptomban s mindenütt, ahol zsidók nagyobb számban éltek. Különösen nevezetesek voltak a Zs.-k Tiberiásban és Caesareában. Josephus és az Evangéliumok több más Zs.-ról tesznek említést, így Nazarethben és Capernaumban, a Talmud pedig többet kiemel, így a Sephorisban levőt; a Makkabeusok apokrif könyve is tanuskodik arról, hogy még a jelentéktelenebb vidéki városoknak, így Modinnak is elökelő Zs.-ja volt vezető egyházi férfiakkal. Azt is tudjuk számos forrásból, hogy az alexandriai nagy templom pompa dolgában a jeruzsálemivel vetekedett s hogy Alsó-Egyiptomban a Ptolemaeusok rendelete folytán asylumjoggal bíró Zs. volt, úgyszintén nevezetes volt még a zsidó állam fennállása idején az antiochiai Szriában, míg Rómában már Augusztus császár alatt volt egy, Philo feljegyzése szerint *(Legatio ad Caium* § 23), a későbbiek alatt pedig nem kevesebb, mint hat jól berendezett Zs.-ról tudunk. A provinciákban szintén mindenhol voltak Zs.-k s ezek egyikét Carthagóban 1883. ásták ki. A diaszpóra zsidósága keleten és nyugaton egyaránt gondoskodott erről a legfontosabb összetartó intézményről. Így Babiloniában az első tíz század-

ban leghíresebb volt a nehardeai, amely iskolával kapcsolatosan világhírre emelkedett s ahol a pátriárkák voltak a vezetők, fejedelmi rangban és jogokkal. Sok adat van arra, hogy a keresztények is eredetileg a Zs.-ban tartották számos helyen istentiszteleteiket, amíg a különválás meg nem történt (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya)* s Pál is rendszerint ott prédikált. Később az elkülönítést kényszerrel hajtották végre az állami intézkedések, ott, ahol erre szükség volt. Alexandriában, az V. században, magának Cyrill püspöknek a sugalmazására fosztották ki és alakították át keresztény templomokká az ottani Zs.-kat. A barbár pusztításoknak a római birodalom területén Theodosius császárnak és fiának, Arcadiusnak a tilalma igyekezett véget vetni már a IV. sz. végén, az V. század elején azonban II. Theodosius megtiltja az új Zs.-k építését. Hasonló akadályokat találunk az V—VII. sz.-okban a merovingi frank királyok területén is. Szándékos Zs.-pusztítások is bőven vannak feljegyezve, így az orleansi 580 körül, míg 535. Justinianus császár elrendeli az összes Zs.-knak keresztény templommá való átalakítását. Ily intézkedések a középkor különböző századaiban folytonosan jelentkeztek, hol egyik, hol másik állam területén s főkép a XIV—XV sz. nagy zsidóüldözései kapcsán előbb Franciaország, majd Castilia és Aragonia területén, ahol máig fennáll a keresztény templomokká átalakított öt nevezetes Zs., egy Saragossában, kettő Toledóban (ma már múzeum) s kettő Sevillában használatban, míg a nem kevésbbé híres segoviai Zs., mint keresztény templom 1899. égett le. A mohamedán világban is több moseává átalakított Zs. őrzi a régi Zs.-építkezés emlékeit. A ma is használatban levők közül legrégibbek a wormsi a XI. sz.-ból s a prágai «Altneuschul», melynek alapítási éve ismeretlen, továbbá az 1675-iki amsterdami nagy szefard Zs. és az 1701-iki londoni Bevis Marki Zs., úgyszintén a hét velencei Zs., melyek még régebbiek. A francia- és olaszországi régi ghettóutcák megmaradt részein ma is van még számos középkori Zs. Külön figyelmet érdemelnek az orosz- és lengyelországi régi fa-Zs-k, melyek már a XVIII. sz.-i Bodenschatz keresztény írónak feltűntek s amelyeket csinosaknak mond; különösen Amsterdam, Hamburg, Prága és Fürth Zs.-it tartja szépeknek. Érdekes az erdélyi Náznámfalva többszáz éves fatemploma is. Nagy változást a Zs.-nál az emancipáció hozott létre s ehhez képest a XIX. sz. közepén megkezdődtek világszerte a modern Zs.-i építkezések (l. *Zs.-i építkezés).* A mai nagy Zs.-k többnyire akkor létesültek az egész Európában s így Magyarországon is, ahol nemcsak a főváros, hanem az Alföld legtöbb Zs.-ja az ötvenes évekből való. (A hazai Zs.-k pontos keletkezési évét l. az illető hitközségeknél.) Az Amerikai Egyesült-Államok nagy városaiban óriási térfogatú és a legkülönbözőbb stílusokban épített Zs.-k díszlenek. Európában a legszebb modern Zs.-k: a párisi Rue de la Victoire-on levő főtemplom, a firenzei, a breslaui, a bécsi Türkengassei szefard (mór stíl), a drezdai (tiszta bizánci stílus) és a római nagy Zs.-k, míg Magyarországon a budapesti Dohány-utcai, a szegedi, szolnoki, temesvárgyárvárosi stb.-ek a legimpozánsabbak. A Zs.-kat eredetileg a tószafistáknak a Sabbat-traktátus 11a. helyére alapított véleménye szerint, a rendelkezésre álló legmagasabb helyen kellett építeni, de ezt természetesen nem lehetett betartani. Másrészt a ghettók Zs.-it sem szabad volt oly házban elhelyezni, ahol felette laktak, ezért a felsőbb emeleteken rendezték be a Zs.-t mint az olaszországi ghettók megmaradt számos Zs.-ján látható. Ugyancsak a tószefta szerint a Zs. kapuinak kelet felől kellett lenniök, de a gyakorlatban már a középkorban a frigyszekrénnyel szemben volt a kapu, míg kelet felé a frigyszekrényt helyezték el s azzal szemben álltak az imádkozók. A Tórákat őrző frigyszekrény elhelyezése egyébként mai napig sem egységes (l. *Almemor)* s az orthodoxoknál és a szefárd Zs.-ban középen van, ami úgy látszik, régi keleti intézkedés, mert Maimonides is ezen az állásponton van. Ezeken a helyeken tehát a rabbik és az előljárók a frigyszekrény irányában helyezkednek el s velük szemben állanak az imádkozók. A Zs. iránt feltétlen tiszteletadás nyilvánulása kötelező s a világi ügyekkel való foglalkozás, a beszélgetés, a tiszteletlenség stb. a vallás tilalmaiba ütköznek. A Zs.-t ill. annak udvarát nem szabad átjáróháznak használni, a használaton kívüli régi Zs.-t az új felépítése előtt nem szabad lerombolni s annak lerombolását egyáltalán csak kényszerítő körülmények folytán engedte meg régebben a zsidóság.

Zs.-i építkezés. Hogy a Zs-kat eredetileg határozott judaeai stílusban építették volna, illetőleg, hogy volt-e önálló Zs.-i stílus, azt teljes határozottsággal nem lehet állítani. Azok a legrégibb Zs.-k, amelyeket a mohamedán világban Tudelai Benjamin látott a XI. sz.-ban, többnyire csak a tradició szerint voltak bibliai eredetűek s az a tény, hogy némely pátriárka s bibliai személyiség sírjánál Zs.-k voltak, nem bizonyít mást, mint mohamedán hatást, amely az építkezésben is érvényesült. Van azonban elvitathatatlanul régi Zs. is, amely az önálló zsidó államból maradt fenn romjaiban s ez a Kfar Bíraimben kiásott Zs. romjai. Ennek három kapuja volt díszítésekkel ellátva, főleg a középső mely félív alakú volt; az egész Zs. derékszög alakúvá lehetett tervezve s oszlopok tartották. A templom ajtaja nyugat felől állott, míg keleten a frigyszekrény volt elhelyezve s igen fontos, hogy már ennek az ókori palesztiniai Zs.-nak az almemorja közepén feküdt a legnagyobb valószínűség szerint s hogy külön volt a női galléria. Ennek a romokban megmaradt ókori palesztinai Zs.-nak a stílusa is már vegyes s az oszlopcsarnok görög hatásra vall. A Zs.-építkezésnél egyébként a zsidók mindig a divatos stílust s a környező népek stílusát követték, csupán a kereszt-tervet kerülték el. Ezért láthatunk tiszta és kevert mór-stílus mellett, tiszta bizánci-stílusú, gót-stílusú, kevert görög- és reneszánsz-stílusú Zs.-t is. Igen jellemző, hogy az orosz- és lengyelországi orthodox zsidóság régebben kizárólag a régi szláv templomi stílusban építette Zs.-it, amelyeknek bejárata ehhez képest az utcával egyszínvonalú s nem emelt. Ugyancsak a környezet hatását mutatják a régi

livornói, velencei és pádovai Zs.-k, melyeknek díszes belseje az olasz reneszánszt tükrözteti vissza, míg a mór-stílust a kiűzött gazdagabb szefárdok tartották alkalmasnak Zs.-i építkezésre, s azok terjesztették el. A torony használatát a Zs.-i építkezésnél egyáltalán semmi szabály nem tiltja, s az, hogy a román államokban a Zs.-kat nem építették tornyokkal, kizárólag abban találja magyarázatát, hogy a pápák nem engedték meg még a magasabbra emelt építkezést sem. Egyik legszebb Zs. az egész világon a flórenci. A magyarországi Zs.-k közül a szegedi és temesvár-gyárvárosi mutatnak ezzel bizonyos külső hasonlóságot. Ma már a Zs.-ban a női karzat nincs oly zártan elhelyezve, mint a középkorban. A karzat feljárata mindig az előcsarnokon kívül van. A frigyszekrény nem mindenhol egyforma. A magyarországi Zs.-knál a frigyszekrény ornamentikája úgyszólván teljesen elhanyagolt és csupán a díszes takaró az egyetlen ékítmény, az egész pedig a falba van beillesztve, a szefardoknál, olaszoknál és franciáknál viszont a frigyszekrény külön építészeti remek. Az angol-amerikai és román államok zsidósága különös nagy gondot fordított arra, hogy az almemor ne egyszerű elkülönített emelvény, hanem építészetileg külön kidolgozott díszes hely legyen. Nem egységes a szószék elhelyezése sem a Zs.-kban; néhol szemben, néhol az almemoron, néhol a frigyszekrény előtt jobbra vagy balra, néhol a Zs. közepén van elhelyezve. A frigyszekrénynek mindig magasabban kell elhelyezve lennie, mint az Almemornak; előtte a «Nér Tómid», örök mécses ég. Ez utóbbi is a szefardoknál díszesebb, sok helyen valódi műremek s mindig ezüstből vagy aranyból van. A frigyszekrény párkányán rendszerint díszes korona alatt a Tíz Parancsolat héber kezdőszavait tartalmazó két tábla van elhelyezve és ezeket jobbról, balról Juda két oroszlánja támogatja. Ez a két tábla egyébként a legtöbb Zs. oromzatán is el van helyezve. Ugyancsak jellegzetes minden Zs.-ra a hétágú gyertya, a menóra (l. o.) s az almemoron elhelyezett számos kandeláber. Sajátossága még a Zs.-nak a felolvasandó heti Tóra-szakaszok címeit jelző táblák a frigyszekrény két oldalán, az előimádkozó pulpitusát díszítő úgynevezett mizrach-tábla és az előcsarnokban a márványból vagy fémből való kézmosó. A háborúban elesett hősi halottak márványba vésett névsora szintén a Zs.-k előcsarnokában van elhelyezve. A Zs.-k falait, a frigyszekrényt, főképen a kapu-oromzatot a Tíz Parancsolatot tartalmazó táblák alatt valamely hébernyelvű bibliai mondás, többnyire zsoltárvers ékesíti. (V. ö. Bacher Vilmos és A. W. Brunner, (Jew. Encycl.). S. R.

Zsinati határozatok, l. *Kereszténység és zsidóság viszonya.*

Zsoldos *Jenő,* tanár, szül. Budapesten 1896 ápr. 2. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ugyanitt nyert doktori oklevelet. Rövid állami szolgálat után a pesti zsidó leánygimnázium tanára lett. Irodalmi működésének területe: magyar-zsidó irodalmi kapcsolatok és vonatkozások. E téren nagyon értékes munkásságot fejt ki és e témakörnek egyik legegyénibb és legmodernebb kutatója. 1925—26-ban a Zsidó Szemle segédszerkesztője volt. Tanulmányai, cikkei a magyar zsidó lapokban, alkalmi kiadványokban és folyóiratokban jelennek meg. Fontosabb dolgozatai: *Feleki Béla* (1929); *Harminc év Isten szolgálatában* (1925); *Magyar nyelvű zsoltárfordításaink* (1926); *Zsidó népéleti vonatkozások Csokonai költészetében* (1928); *Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében* (1929); *Zsidó vonatkozások a magyar irodalomban.* E lexikon munkatársa.

Zsoldosok. Fizetett és a szolgálatukba állított fegyvereseket tartottak a zsidók közvetlenül a mohácsi vész előtt. Történelmi feljegyzések szerint Budán 1525. a véres pogrom idején (l. *Budai pogrom)* ilyen zsoldosokkal álltak ellen. Ugyancsak a zsoldosok védelme alá helyezték magukat nemsokára ezután, mikor Szulejmán török serege elfoglalta Budát. Fennmaradt tudósítások szerint a zsidók csapatai a ghettó falainál szembe szálltak a törökkel (l. *Gettó),* ez azonban nem felel meg a tényeknek. V. ö. *Kohn* Sámuel: «A zsidók története Magyarországon.» U. L.

Zsolt *Béla*,* költő és hírlapíró, szül. Komáromban 1895 jan. 8. Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, majd Nagyváradon lett hírlapíró, 1921 óta pedig a Világ, most a Magyar Hirlap munkatársa. Regényeinek eredetiségével és verseinek csiszolt, kifinomult lírájával az új magyar irodalom komoly munkásai közzé emelkedett. Verses könyvei: *Zsolt Béla verseskönyve»* (1915); *Hiába minden* (1921); *Igaz könyv* (1923); *Vadvizek* (1925). Regényei: *Lohengrin bukása* (1918) és *Házasággal végződik* (1926). Novelláskötete: *Harmincéves férfiak* (1924).

Zsoltárfordítások. A magyarnyelvű Zs. története visszanyúlik a nyelvemlékek koráig. Legrégibb zsoltárszövegünket az Apor-kódex (XV. sz.) bibliamásolata őrzi. Nyelve halvány és színtelen. Élénkebb menetű, világosabb, sikerültebb fordítás is akad e korban (Festetich-, Czech-kódex). Későbbi kódexeinkben már mutatkozik némi fordítói tudatosság (Döbrentei-kódex), sőt van olyan zsoltárfordításunk is, melynek nyelve emelkedettebb és az eredeti Zsoltárok hangulatgazdagságát kifejezni igyekszik (Keszthelyi-Kulcsár kódex). Fejlődést jelölnek a Batthyány-kódex könnyed, változatos hangú Zsoltárai. A reformáció korának zsoltárköltészete prózában indul meg (Gálszécsi István 1536). Megjelenik az első önálló zsoltárkönyv (Székely István 1538). Napvilágot lát Heltai Gáspár szabatos prózai fordítása (1560). A Zsoltárok hangulatában és a Zsoltárok frazeológiájával megírt imádságos vallomások Ecsedi Bátori István zsoltárai. A század végén hagyta el a sajtót Károli Gáspár első teljes és egységes bibliafordítása (1590), melynek zsoltárszövege a gondolatok közlésében világos, nyelvében pedig korszerűen magyar. A XVI. sz. verses zsoltárfordításai lényegileg parafrázisszerű átdolgozások. Az egykor nemzeti költemények egyszerűségére, közvetlenségére ránehezedik a keresztény vallás terminológiája és az eredeti Zsoltárok tömörségét, fordulatosságát, drámai rövidségét a prózává színtelenedő nehézkes versszorok váltják fel. (Batizi András, Siklósi Mihály stb.) Költői tehetségű zsoltárfordítók e korban:

Sztárai Mihály, Szegedi Gergely, Szkaricza Máté, Balassa Bálint. Bogáti Fazekas Miklós nevéhez fűződik az első teljes verses zsoltárfordítás (1582—1583). Héber szöveg alapján készítette el kellemes hangzású fordítását, melyből hiányzik minden anakronisztikus betoldás. Az unitárius szerző zsoltárait a szombatosok is elfogadták. A XVI. sz. zsoltárfordításai megvannak a század folyamán megjelent énekeskönyvekben (Huszár Gál 1560, Gönczi György kis Gradualja 1590 stb.). A XV. sz. három teljes zsoltárfordítással gazdagította az irodalmat: *Szenczi Molnár* Albert «Psalterium Ungaricum»-a 1607. jelent meg. Fordításában a Marot-Béza-Goudimel francia és a Lobwasser Ambrus-féle német zsoltárokat tartotta szem előtt. Értelmes, világos fordítást adott magyaros nyelven, de verstechnikája nem tudott megküzdeni a tartalom-forma-dallam hármas nehézségével. *Káldi* György Bibliájában (1626) vették kézhez először a magyar katolikusok a Zsoltárok egységes prózai fordítását. Nyelvében, stílusában Pázmány Péter prózájának utánérzője. Széleskörű, zsidó nyelvi és irodalmi tudással fordította le az eredeti héber Zsoltárokat a szombatos vallásfelekezet legkiválóbb tagja: Péchi Simon. Tökéletes hűséggel fejezi ki a Zsoltárok értelmét, könnyed magyar nyelven hullámzik végig prózai fordításán a Zsoltárok hangulata. A XVII. sz. zsoltárfordításai kéziratos Bibliákban maradtak fenn. Nem önálló munkák. A már ismert fordítások jelentéktelen átdolgozásai. (Nagymegyeri Besnyei György, Sartorius Szabó János stb.) A nyelvújítás diadala után a régi bibliai és zsoltárfordítások prózájával szemközt állott a XIX. sz. új, élő magyar stílusa. Az idő kikezdte bibliaszövegeket a kor stílusszínvonalára kellett emelni. A katolikusok a Káldi-féle Bibliát dolgozták át. Ma is használatos szövege Tárkányi Béla műve (1865). A reformátusok a Károli bibliát használják, melynek szövegén idők folyamán többen javítottak. (Szenczi Molnár, Bél Mátyás stb.) Tárkányi Béla trochaikus menetű verssorokban írta át a Zsoltárokat (1857), Kálmán Károly híven és költői hivatottsággal tolmácsolta a Zsoltárok szépségét. Mesterkélt verselése azonban elüt a Zsoltárok szellemétől. Sokszempontú kísérlet a zsoltárstílus-megoldás felé Sík Sándor modern magyar jambusokban írt zsoltárfordítása (1923). Dallamos-rímes formákban parafrazálja Dávid király énekeit elszórtan megjelenő zsoltárverseiben Telekes Béla. L. *Magyar-zsidó zsoltárfordítások*. F. D.

Zsoltárok (héb.: *Tehillim*), görögül: *pszalmosz*, latinul: *psalmus*, a jiddis nyelvhasználatban: *tilem*, mely zenei kísérettel előadott dalt jelent és azon 150 vallásos ének megjelölésére szolgál, mely a bibliai« szentiratok» gyűjteményének első helyén található. A. Zs.-at Dávid királynak tulajdonítja a hagyomány. Tartalmi tekintetben nagyon változók e költemények; vannak köztük himnuszok, elégiák, történeti recitációk, tanköltemények. Számos Zsoltárnak van felirata is, de ez épenséggel nem tájékoztat semmi tekintetben, mert e között és a tartalom között kapcsolatot nem bírunk megállapítani. A «templomavatás éneke» (30. Zsoltár) felgyógyult beteg hálaadását tartalmazza. A zsoltár-címek szerzőket is megneveznek, főkép Dávidot, de tartalmuk későbbi korvonatkozást tartalmaznak és így a címbeli szerző inkább egy későbbi gyűjtő véleménye szerint az. A címek még más adatokat is foglalnak magukban, melyek legtöbb esetben előttünk már megfejthetetlenek. Ilyenek pl.: «a liliomokra» (69. Zsoltár), «a távolság néma galambjára» (56. Zsoltár). Valószínűleg más dalok kezdetét jelölik, melyeknek dallamára kellett ezeket is énekelni, amint ezt a keresztény egyházban ma is találjuk a templomi énekek feliratainak. Számos ily zsoltár-feliratban hangszert is találunk megnevezve, mellyel az éneket kísérték. Szerzőként nyolc név szerepel, egyes szerzők több Zsoltár címében is. Hogy a hagyomány ennek ellenére is Dávidnak tulajdonítja általában a Zs.-at, mutatja egyrészt a kegyeletet a Messiást adó királyi ház iránt, másrészt pedig azt, hogy szerinte az emberiséget imádkozásra az tanította meg, ki a trón magasságából nézhette a világ folyását, de szívében mégis rágódott a bűnbánat és Isten előtt egyenlőnek érezhette magát a legutolsó emberrel is. A kánon öt könyvre osztja a zsoltárgyűjteményt, valószínűleg a Tóra öt könyvének analógiájára. Hogy a zsoltárköltészet eredete Dávidig nyúlik vissza, erről tanuságot tesz a *Krónikák Könyve*, mely Dávid királynak karszervezési munkálatairól bőven számol be és énekkar-mester gyanánt megemlít néhányat a zsoltárfeliratokban említett szerzők közül is. Viszont több Zsoltár tartalma a makkabeusi felkelést megelőző vallásüldözések korának hangulatát juttatják kifejezésre. Az ily panasz: «Istenem, pogányok törtek be a Te birtokodba, megfertőztették a szentséges csarnokot, romhalmazzá tették Jeruzsálemet, a Te szolgáid holt tetemeit koncul dobták oda az ég madarainak» (79. Zsoltár) alig helyezhető el más korba, mint az Antiochus Epiphanes korába. A következő verseket is nem a megpróbáltatás előtt, hanem a már kivívott diadal után énekelhette a zsoltárköltő: «Gyalázzetté tettél bennünket szomszédaink előtt, gúnykacaj tárgyává környezőink előtt.... Mindez ránk szakadt, de mi nem feledtünk el és nem hazudtoltuk meg szövetségedet.... hisz Éretted mészároltattunk le szüntelen, olyanok lettünk mint a mészárszékre vitt bárány» (44. Zsoltár). Diadalmámortól zeng ez a pár szó is: «A szorultságomban hívtam Istent, szabadsággal felelt nekem Isten. Isten velem, nem félek, mit tehet nekem ember, Isten az én segítőm és én elégtételt érek ellenségeimen.... Nem halok meg, hanem élek és hirdetem Isten műveit. Nyissátok meg a diadalkaput, hadd vonuljak át és adjak hálát Istennek. Kössetek ünnepi csokrot mirtusból az oltár csúcsáig». (118. Zsoltár). Egy teljes ezeréven át nyujt tehát ez a líra betekintést a zsidó nép óhajaiba, reményeibe, emlékeibe és keserűségébe és mutatja egyben azt is, hogy a zsidó vallásosság nem merült ki az áldozati szertartások gyakorlásában, hanem megnemesült a próféták szellemének hatása alatt. Amit ők felsőbb sugallatra tanítottak, az visszhangot keltett a gyülekezetben, a nép lelkén keresztül rezdült a vallás, mikor égi harmatként permetezett rá a prófétai tanítás.

Prófétai visszhangot hallunk e zsoltári szavakból: «Tiszta szivet teremts belém, Isten s új, erős jellemmel állíts helyre. Ne vess el Magadtól s szent szellemedet ne vond el tőlem, add vissza üdvözlésed örömét. Te nem kívánsz vágóáldozatot s égőáldozatban nem találsz gyönyörűséget: az én áldozatom, Isten, a töredelmes szív.» Az ókor népeinek imádsága kizárólag könyörgés volt, melyet fölemelt kezekkel kísértek az adományok átvételére. A prófétai szellemtől áthatott Zs. ellenben már nemcsak ideális javakért esengnek, sőt, amikor diadalt kérnek a nemzeti zászlónak, akkor is «Isten szerelméért» teszik azt: «Ne mi nekünk, Istenem, ne mi nekünk, hanem a Te nevednek szerezz dicsőséget, a Te szerelmedért, a Te igazságodért, nehogy mondják a népek: hol az ő Istenük, holott a mi Istenünk az égben van». Az ily isteni rendbe való belenyugvás enyhíti az egyéni fájdalmat, megbarátkoztat a világ viszontagságaival és a zsoltáros mindenkinél boldogabbnak érzi magát, mikor így szól: «Kicsodám volna nekem az égben, Melletted mást nem kívánok a földön, enyésszen bár el testem, lelkem, szívem szirtje és sorsom Isten marad örökre.» (73. Zsoltár). Mit is érnek földi javak, mikor az előtt az Isten előtt állunk, «kinek dicsőségét az egek hirdetik», kiről nap a napnak regél és éj az éjnek adja át az ő ismeretét, hogy nincs szó s nincs beszéd az egész természetben, mely nem az Ő hangját visszhangoztatná» (19. Zsoltár). A Zsoltár ezen Istenétől, aki előtt ezer esztendő annyi mint a tegnapi nap, mely már biztosan letünt, aki a nemzedékeket úgy elsodorja mint az ár, hogy, aki reggel bimbózik és virul, estére már lekaszálódik és elszárad, még eltiprást szenvedni is boldogság. És a világirodalom lírája, mely csak a fájdalom sóhajait, a gyötrő szerelem búját, a csalódás bánatát szokta kifejezésre juttatni, a 23-ik Zsoltárban, egy optimizmustól ujjongó hanggal gazdagodik: «Isten az én pásztorom, nem szenvedek hiányt,... ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a vésztől, mert Te vagy velem.» Sokszor természetesen a fájdalom is belekap lantjának húrjaiba, de nagyon magasztos fájdalom ez, mert legtöbbször a hazáért szenvedi: «Mint a tiprott fű, levert és kiaszott a szívem, még kenyeremet megenni is megfeledkezem. Hasonló vagyok a puszta pelikánjához, olyan lettem, mint a romok baglya, virrasztva siránkozom, mint árva madár a háztetőn. Te Isten, örökké megmaradsz .... Kelj fel, könyörülj Ciónon. Mert kegyelik a Te szolgáid Ciónnak még romköveit is és minden porszemét becézik... Őshajdanában teremtetted a földet, de míg ezek pusztulhatnak, Te megmaradsz örökké, mind elnyűvik, akár csak a ruha; öltőruhaként váltogatod az emberöltőket és ők váltakoznak, de Te és a Te éveid nem telnek le, hadd maradjanak fenn tehát szolgáid gyermekei és magzatuk Veled együtt maradjon fenn.» Még ékesebben zeng ezekben a versekben: «Babel folyaminál ültünk és ugyancsak sírtunk, mikor Ciónra gondoltunk, a fűzfákra aggattuk hárfáinkat, mikor sanyargatóink énekszót kértek tőlünk s nyomorgatóink mulattatóul énekeltek nekünk Cióndalokat! Hogyan énekelnők Isten dalait idegen földön. Ha felednélek Jeruzsálem, sorvadjon el (hárfázó) jobbom; tapadjon nyelvem ínyemhez, ha nem emlegetnélek, ha nem helyezem föléje Jeruzsálemet örömöm csúcspontjának is» (137. Zsoltár). A hazaszeretet észrevétlenül egybeolvad a zsoltárköltőknél a Templom után való sóvárgással, mert a Templom nem csupán az istentisztelet helye, hanem egyben a nemzeti érzés gócpontja, az ország büszkesége is: «Mint a szarvasünő a vízpatak után ugrándozik, úgy ugrándozik lelkem Te utánad, Istenem. Szomjúhozik lelkem az élő Istenre, mikor jutok hozzá, hogy Isten elé zarándokoljak» (42. Zsoltár). «A madár is megtalálja a házát, a fecske fészket rak magának, ahová fiókáit költi ... Boldogok, kik házadban tartózkodhatnak ... Jobb egyetlen nap a Te pitvaraidban, mint ezer másutt, szívesebben ülök Isten háza küszöbén, mintsem viaskodjam a gonoszság sátorában» (84. Zsoltár). A hazán és Templomon túl is terjed a zsoltárköltők tekintete: A természetet is belevonják Istenszemléletük körébe. Az egyik Zsoltár a természetet az emberrel állítja viszonyba: «Urunk, Istenünk, mily hatalmas a Te szavad az egész földön, sőt az égbe helyezted fényedet.» «Ha nézem egedet, ujjaid művét, a holdat és csillagokat, melyeket oda erősítettél, (kérdem): mi a halandó, hogy reá gondolsz és az emberfia, hogy vele törődöl és mégis alig tetted kisebbé Istennél, fenséggel és disszel koronáztad, urrá tetted kezed művei fölé, mindent lábai alá helyeztél.» A világirodalomban páratlan a 104. Zsoltár, mely mintegy szimfóniája a teremtés történetének. A költő nem azt nézi a természetben, ami van, hanem azt, hogy mint létesül minden és mint követi a maga rendeltetését, hogy boldogan szolgálja a föléje rendeltet, mindannyiuk vágyainak harmóniáját pedig az Úr dicsősége adja. «Áldd, lelkem az Urat. Uram, Istenem, igen nagy vagy, fenséget és fényt öltesz magadra, világosságba burkolózol, mint ruhába, kifeszíted az eget, mint sátorvásznat ... Szilárdan alapoztad meg a földet oszlopaira, hogy meg ne inogjon soha, az ős-árt takaróul borítottad rá, hogy a víz áll a hegyeken is. Ám kiáltásodra szétfutnak a vizek ... Forrásokat bocsátasz a völgyekbe, hegyek közt folydogálnak, italt nyujtanak a mező állatának, hogy vadszamarak is oltsák szomjukat. Fölöttük tanyázik az ég madara, a sürű lombból kicsendül énekük ... Füvet sarjasztasz az állatoknak, növényt az ember jószágának, hogy kenyeret hozzon elő a földből és bort, mely felvidítja az ember szívét ... Legyen az Isten dicsősége örökké, találjon örömöt műveiben.» De ez a szép világ csak akkor éri el tökéletessége tetőfokát, ha erkölcsileg is megtisztul: «Tűnjenek el a gonoszok a földről és gonoszok ne legyenek többé.» Természeti és erkölcsi világrend egy szintetikus magasabb egységben egybeolvadnak a zsidó költő elképzelésében. De még az így elgondolt természet sem betetőzése Isten művének, csak színtere annak, mit rajta Isten műve: az ember a történelem által véghez visz. A történelem páthosza legmelegebben szólal meg a zsoltárosok lantján, a történeti eseményekben sejti meg az Istent, bár útjai nem oly felszínesek. «Elgondolkodom a hajdankor nap-

jain: tengerbe visz a Te utad és ösvényed temérdek vizeken át, de nyomdokaid fel nem ismerhetők» (77. Zsoltár). A nép történetét mint Isten művét mutatja futó, de színes képekben a 78., 105., 106. és 107. Zsoltár. Mózes, Áron és Sámuel is meg vannak említve bennük, de csak mint a nép képviselői, imádságukkal való közvetítői, nem pedig úgy, mint más népek epopoeáiban, ahol «arma virumque cano», a fegyverténytek és hősök viselt dolgai adják meg a tárgyat. F. M.

Zsoltárok a liturgiában. A könyv liturgiai célt is szolgál, imáink jó része innen kerül ki, azonkívül magánájtatosságra is használják. Van, ki hetenkint egyszer mondja el az egész könyvet, van, ki havonta. Betegekért is Zsoltárokat mondanak. A gyüjtemény öt könyvre oszlik; 1—40-ig terjed az első, 41—71-ig a második, 72—88-ig a harmadik, 89—105-ig a negyedik, 106—150-ig az ötödik könyv. Az egyes könyveket áldó formula, «ámen» zárja le. Az egyes Zsoltárok közül soknak külön felirata van. E felirat ismertetheti, a történeti helyzetet, mely alkalomból írták a Zsoltárt, vonatkozhatik a zenei előadásra, utasításokat tartalmazván a karmester részére a melódiát illetőleg. Sok zsoltárfelirat tanuskodik a Zsoltárok költőiről. Az említett szerzők a következők: *Mózes*, *Dávid*, *Aszaph*, *Salamon*, *Korach fiai*, *Eman*, *Eszan*. Általában a gyüjtemény szerzőjének Dávid királyt tartják. Tartalmilag Zsoltáraink: dícsérő, hálaadó, kérő, természetleíró, messiási, eszchatológikus, történeti, tanító, bűnbánati és átok tartalmuak. A magánájtatásgban beosztásuk a következő. A heti felosztásban: vasárnapra 1—29, hétfőre 30—50, keddre 51—72, szerdára 73—89, csütörtökre 90—106, péntekre 107—119, szombatra 120—150. A napi felosztásban 1-én, 1—9, 2-án 10—17, 3-án 18—22, 4-én 23—28, 5-én 29—34, 6-án 35—38, 7-én 39—43, 8-án 44—48, 9-én 49—54, 10-én 55—59, 11-én 60—65, 12-én 66—68, 13-án 69—71, 14-én 72—76, 15-én 77—78, 16-án 79—82, 17-én 83—87, 18-án 88—89, 19-én 90—96, 20-án 97—103, 21-én 104—105, 22-én 106—107, 23-án 108—112, 24-én 113—118, 25-én 119, 1—96, 26-án 119, 97—176, 27-én 120—134, 28-án 135—139, 29-én 140—144, 30-án 145—150. Az egyes Zsoltárok tartalma és az istentiszteleti rendben elfoglalt helye a következő (az összeállíts a teljes Zsoltárokról és nem azoknak egyes részeiről szól).

1. Az igazság diadala. 2. Népek, királyok szolgáljátok Istent. 3. Imádság a bajban. 4. Istenbizalom. 5. Reggeli imádság. 6. Szenvedőnek könyörgése. A tachanunban (l. o.) mondják. 7. Isten igaz bíró. 8. Az ember nagysága — Istennek dicsősége. A jom kipur kóton (l. o.) imában mondják. 9. Hála az igazság győzelméért. 10. Reád bízza magát az elnyomott. 11. A kishitűek ellen. 12. Panasz és bizalom. 13. Szeretetedben bízom én. 14. Az istentelenek ellen. 15. Ki időzhet sátradban. 16. Nincs boldogságom rajtad kívül. Temetések és gyászistentiszteletek alkalmával mondják. 17. Könyörgés Isten védelméért. 18. A király győzelmi éneke. 19. Istent dicsőíti a természet és a törvénye. A szombat és ünnep reggeli imában mondják. 20. Könyörgés a király győzelméért. Mindama napokon mondják reggelenként a 2. ásré (l. o.) után, mikor tachanunt is mondanak. 21. Hálaadás a királyért. 22. Istenem, Istenem, miért hagytál el? 23. Az Örökkévaló az én pásztorom. A szombat délutáni étkezés után mondják (l. *Solos szeudosz*). 24. Ki léphet az Örökkévaló hegyére. Vasárnapi Zsoltár (l. *Napi zsoltárok*), azonkívül köznapokon és szombat délután mondják a Tóra visszahelyezésekor. 25. Könyörgés Isten gondviseléséért. 26. Az ártatlannak könyörgése. 27. Rendületlen istenbizalom. Elul (l. o.) újholdjától seminí aceresig (l. o.) mondják a sacharisz és maariv ima után. 28. Könyörgés Isten oltalmáért. 29. Isten hangja a viharban. Szombat beköszöntésekor, szombat és ünnep délelőttjén a Tóra visszahelyezésekor és oly köznapok maariv (l. o.) imája után, melyeken nincsen tachanun, mondják. 30. Hála a gyógyulásért. A reggeli imában mondják és chanuka 8 napján a reggeli ima után, végül házavatáskor. 31. Kezedre bízom lelkemet. 32. A bűn bevallásának áldása. 33. Isten dicsőítése. A szombat és ünnepi reggeli imában mondják és hosanó rabbókor (l. o.). 34. Isten dicsőítése, (l. 38. 35. Könyörgés Isten oltalmáért. 36. A bűnös és az igaz ember. 37. Ne irigyeld a gonosztevők boldogságát. 38. Töprengő lélek segélykiáltása. 39. Önmagával vívódó lélek feljajdulása. 40. Hálaének. 41. Elhagyott betegnek könyörgése. 42—43. Vágyódás Istenre és Szentélyére. 44. Az üldözött nép könyörgése. 45. Királyi lakodalmi dal. 46. Erős várunk nekünk Jákob Istene. 47. Ti népek, mind tapsoljatok. A sófár (l. o.) előtt mondják hétszer. 48. Zarándokok dicsőítő éneke Jeruzsálemről. Hétfői Zsoltár. 49. Elmélkedés a bűnösök földi jólétéről. Gyászházban mondják. 50. Elmélkedés Isten helyes tiszteletéről. 51. Bűnbánat és megújhodás. 55. Isten megbünteti a bűnöst. 53. U. a., mint 14. 54. Könyörgés segítségért az üldözők ellen. 55. Könyörgés a gonosz ellenség és a hűtlen barát ellen. 56. Istenbizalom nagy veszélyben. 57. U. a., mint 56. 58. Az igazságtalan bírák ellen. 59. Könyörgés oltalomért kegyetlen ellenség ellen. 60. Súlyos vereség után. 61. Visszavágyakozás a távolból. 62. Csak Istennél van remény. 63. Sóvárgás Isten után. 64. Könyörgés alattomos üldözők ellen. 65. Hála- és dicsőítő ének. 66. Dicsőítsék Istent az egész földön. 67. Magasztaljon Téged valamennyi nép. Szombat kimenetelekor mondják. 68. Földnek királyságai, énekeljetek Istenről. 69. Könyörgés oltalomért elkeseredett üldözők ellen. 70. U. a., mint 40. 71. Ne vess el a vénség idején. 72. Ima a királyért. 73. A töprengő lélek boldog magnyugvása. 74. Az elnyomott Izráel panasza a Templom elpusztítása miatt. 75. Isten lesz a világ bírája. 76. Mert ítélkezésre kél Isten. 77 Panasz és vigasztalódás. 78. A történet tanulsága. 79. Isten, pogányok hatoltak birtokodba. 80. Isten, állíts helyre minket. 81. Ünnepi ujjongás és intés. Csütörtöki Zsoltár. 82. Ísten pörbeszáll a bírói gyülekezettel. Keddi Zsoltár. 83. Isten, ne maradj hallgatag. Köznapok sacharisz és maariv imája után oly napokon, mikor van tachanun. 84. Zarándokének. 85. Szeretet és hűség egymásra talál. 86. Hozzád Uram vágyakozik lelkem. 87. Ciónnak magasztalása. 88. Ima súlyos

szenvedésben. 89. Isten dicsőítése, Dávid házának hanyatlása. 90. Isten örökkévalósága és az ember gyarlósága. Szombat és ünnepnap sachariszában mondják, meg hosánó rabbókor. 91. Aki Istenben bízik, uem csalatkozik. Szombat és ünnepnap és hosanó rabbó sachariszakor, szombat kimenetélénél és temetések alkalmával mondják, ha utána 6 munkanap következik. 92. Isten igazságosságának dicsőítése. Szombati Zsoltár, szombat beköszöntésekor, szembat, ünnepnap és hosanó rabbó sachariszában mondják. 93. Isten a világ királya. Pénteki Zsoltár. Szombat beköszöntésekor, szombat, ünnepnap és hosánó rabbó sachariszában mondják. 94. Isten igazságszolgáltatása és kegyessége. Szerdai Zsoltár. 95. Jertek, ujjongjunk az Örökkévalónak. Szombat beköszöntésekor mondják. 96. Új éneket az Örökkévaló tiszteletére. Szombat beköszöntésekor mondják. 97. Isten a világ királya. Szombat beköszöntésekor mondják. 98. U. a., mint 96. 99. U. a., mint 97. 100. Szolgáljátok az Örökkévalót. Köznap reggel mondják, kivéve a jom kippurt és peszachot megelőző napot, valamint peszach fél-ünnepnapjait. 101. Fáraó király jámbor fogadalma. 102. Könyörgés a sujtott Izráelért. A jom kippur kótón imában mondják. 103. Isten atyai jóságának dicsőítése. 104. Isten fensége a természetben. Újhold reggelén és a téli szombat délutánokon mondják. 105. Isten jósága Izráel történetében. 106. Izráel bűnbánata. 107. Négyféle hálaadó. A chásszid ritusban péntek délután mondják, 108. U. a., mint 57. és 60. 109. Könyörgés nagy üldöztetésben. 110. Isten kegyes kijelentése a királynak. 111. Isten dicsőítése. Szombat délután a Tóra-olvasás után mondják. 112. Az istenfélelem áldása. 113. Dicsőítsétek Istent. Hallel-zsoltár (l. *Hallel*). 114. Az egyiptomi kivonulás nagy eseménye. Hallel-zsoltár. 115. Bizzatok az Örökkévalóban. Hallel-zsoltár. 116. Megmentettnek hálája. Hallel-zsoltár. 117. Dicsőítsétek az Örökkévalót. Hallel-zsoltár. 118. Ha Isten velem van, nem félek. Hallel-zsoltár. 119. Isten tanának dicsérete. Sok helyütt a köznapi maariv ima után mondják. 120. Könyörgés a gyűlölködők ellen. Nyári szombat délutánokon mondják. 121. Nem alszik Izrael őrzője. L. 120. 122. Zarándok boldog üdvözlete Jeruzsálemnek. L. 120. 123. Könyörgés az üldözők ellen, l. 120. 124. Hála a megmenekülésért, l. 120. 125. Aki Istenben bízik, nem csalatkozik. 126. Ción sorsának fordulásán, mintha álmodtunk volna, l. 120., azonkívül szombat és ünnepnapokon az asztali áldás előtt. 127. Istennél az áldás, l. 120. 128. Isten áldása, l. 120. 129. Izráel hálája, l. 120. 130. A mélységből szólítalak, Örökkévaló, l. 120., azonkívül a zsinagógai év első tíz napján a reggeli imában és sírkőállítások alkalmával. 131. Nem volt gőgös a szívem, l. 120. 132. Ima a Dávid háza megerősödéséért, l. 120. 133. Testvéri egyetértés, l. 120. 134. Éjjeli dicsőítés a templomban, l. 120., azonkívül köznapi maariv ima előtt. 135. Felszólítás Isten nagyságának dicsőítésére. Szombat, ünnepnap és hosánó rabbó reggeli imájában mondják. 136. A nagy Hallel. Szombat, ünnepnap és hosánó rabbó reggeli imájában és a Haggadában (l. o.) mondják. 137. Bábel folyóinál. Az asztali áldás előtt tamuz 17-ike és av 9-ike között mondják. 138. Hálaének Isten jóságáért. 139. Csodálatos az Isten és műve: az ember. 140. Könyörgés gonoszok bántalmazása ellen. 141. Könyörgés isteni támogatásért és védelemért. 142. Te vagy mindenségem az élők országában. 143. Könyörgés isten. kegyelemért és védelemért. 144. Isten dicsőítése. Szombat kimenetelekor mondják. 145. Isten nagyságának és jóságának dicsőítése. Napjában háromszor mondják (l. *Asré*). 146. Istenben, ne emberben bizakodjatok. Reggeli ima. 147. Dicsőítsétek Isten jóságát. Reggeli ima. 148. Dicsőítse Istent az ég és a föld. Reggeli ima 149. Dicsőítse Istent Izráel. Reggeli ima. 150. Minden lélek dicsőítse az Örökkévalót. Reggeli ima.

A Zsoltárok formailag általában kéttagú gondolatritmusú versekből állanak, e tagozódás lehet: párhuzamos, ellentétes vagy fokozódó. A versek első szavai néha, ezeknek első betűi a héber alfabétum sorozatát adják. A Zsoltárokat az Israelita Magyar Irodalmi Társulat bibliájában Perls Ármin, a Frenkel-féle bibliában Frenkel Bernát fordította. A zsoltárszöveg egyesszám első személyű alakjaiban nem csupán a zsoltáros, hanem egész Izráel szól. F. D.